

वृन्दारककल्पवादिबृन्दवन्दितचरणकमल-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-कलिकाल-
सर्वज्ञकल्प-जङ्गमयुगप्रधान-श्रीसौधर्मवृहत्तपागच्छीय-जैन-
श्वेताम्बराचार्य-श्रीमद्भट्टारक-श्री श्री १००८ श्री
श्री-विजयराजेन्द्रसूरिविरचितः

अभिधानराजेन्द्रः ।

तस्याऽऽकारादिशब्दसङ्कलने द्वितीयो भागः ।

स च

श्रीसर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तिताय श्रीनोपलक्ष्यमानाशेष-सूत्र-
तद्वृत्ति-जाण्य-निर्युक्ति-चूर्यादिनिहितसकलदार्शनिक-
सिद्धान्तेतिहास-शिष्टप-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-
मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थयुक्तायुक्तत्वनिर्णायकः ।
श्रीमुनिदीपविजय--श्रीयतीन्द्रविजयाच्यां संशोधितः

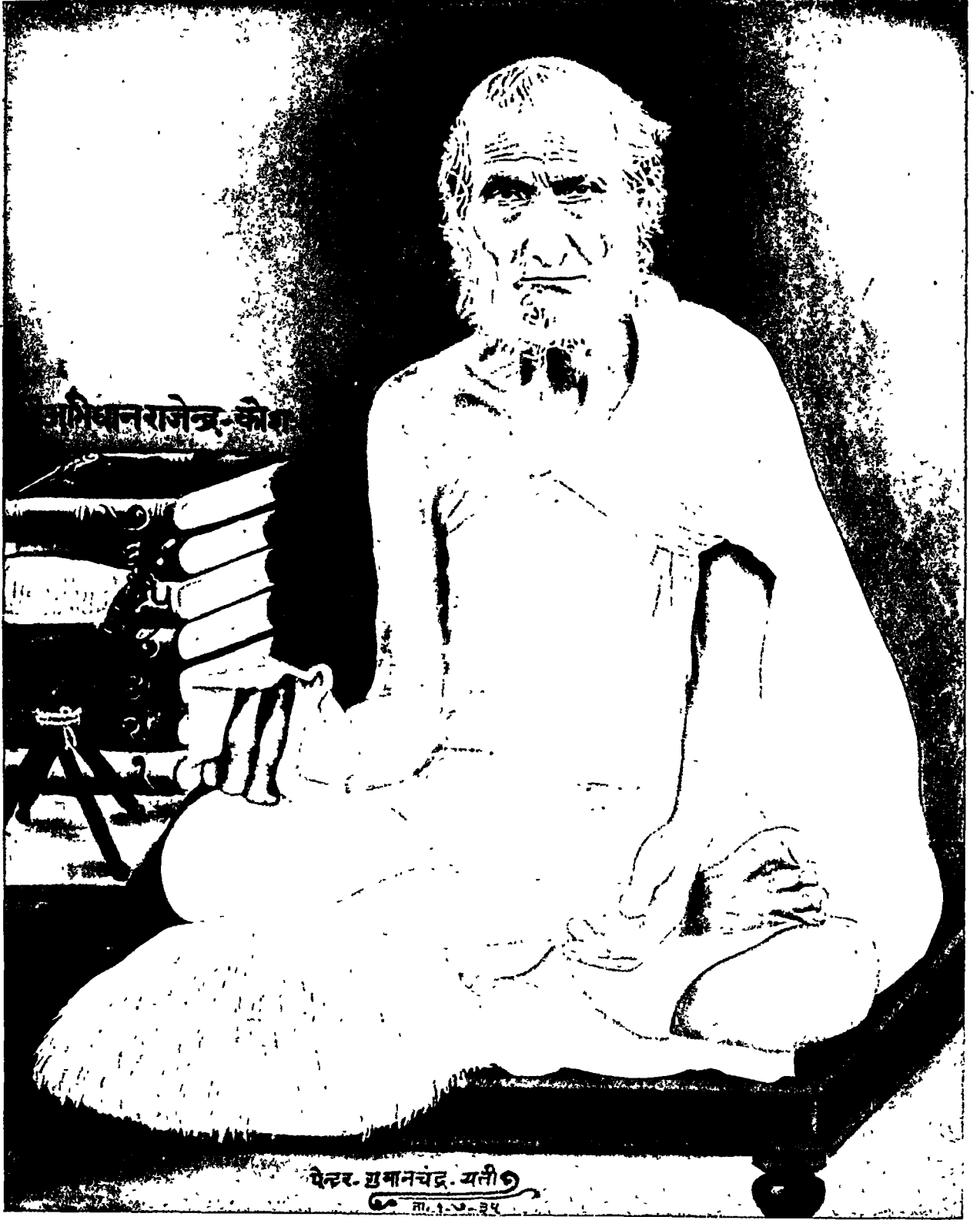
समस्तजैनश्वेताम्बरसङ्घेन महता परिश्रमेण प्राकाश्यं नीतः ।

*** श्री जैनप्रभाकर प्रिंटिंग प्रेस रतलाम. ***

{ श्रीवीर संवत् २४३६ }
{ श्रीराजेन्द्रसूरि संवत् ४ }

{ श्रीविक्रमाब्दः १९६७ }
{ ख्रिस्ताब्दः १९१० }

सुविहितश्रुतिश्रुतचक्रचूडामणि—कलिकालमर्वज्ञकल्प—परमयोगिराज—
जगत्पूज्य—गुरुदेव—प्रभुश्रीमद्—विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज ।

पेन्द्र. गुमानचंद्र. यती

दत्तभ्रान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी—राजेन्द्राभिधकोशसंप्रणयनात्सन्दीप्तजैनश्रुतः ।

सङ्गस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः, कोऽन्यः सूरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ? ॥ १ ॥

जन्म सं० १८८६ भरतपुर (यू. पी.)

पञ्चासपद सं० १९०९ उदयपुर (मेवाड़)

क्रियोद्धार सं० १९२५ जावरा (मालवा)

दीक्षा सं० १९०६ उदयपुर (मेवाड़)

श्रीपूज्यपदवी सं० १९२४ आहोरे (मारवाड़)

निर्वाण सं० १९६३ राजगढ़ (मालवा)

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरपट्टप्रभाकर-चर्चाचक्रवर्त्ति-आगमरहस्यवेदी-श्रुतस्थविरमान्य—

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज ।

विद्वच्चक्रीरजनमोदकरं प्रसन्नं, शुभ्रव्रतं सुकविकैरवसादिलासम् ।

हृद्धान्तनाशकरणे प्रसरत्प्रतापं, वन्दे कलानिधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म सं० १८९३ किसनगढ (मेवाड़) दीक्षोपसंवत् सं० १९२५ जावरा (मालवा) सूरिपद सं० १९६५ जावरा (मालवा)
यतिदीक्षा सं० १९१७ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद सं० १९२५ खाचरोद (मालवा) स्वर्गारोह सं० १९७७ बागरा (मारवाड़)

➔ प्रस्तावना ➔

—०:७०:००:०७:०—

इह हि खलु चारतवर्षे संस्कृतजापायामनेकशोऽकारादिवर्णानुक्रमेण सङ्कलिताः कोशाः समुपलभ्यन्ते देशान्तरेषु च तत्तद्देशजापया, परन्वाद्यापि प्राचीनसमये मातृभाषात्वेन राष्ट्रजापात्वेन च सकलचारतत्त्वमिलब्धा-स्पदायां केवलिजापायां कोऽपि कोषः संकलितोऽस्ति । किमत्रापस्तुतया प्राकृतभाषाप्रशंसया स्वरूपमेवात्मस्तुतिं विधास्यति । इयमेव उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकाले समजनि, समादृता च सर्वज्ञैर्गणधरैश्च्येमेव । कतिचिद्वर्णेषु सुप्तिङ्कृत्यु च भेदमापन्नेयमेव संस्कृतभाषात्वेन परिणता । किं बहुना सर्वज्ञकथिता मर्मग्राहिणः पदार्थाः जैनदर्शनमूलसूत्राणि चास्यामेव जापायामित्यस्या वर्णानुक्रमणिकया सङ्कलनमत्यावश्यकमिति वाढं सानुनयं सकलसंघेन संप्रार्थितः परमकारुणिकः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः श्रीजट्टारकश्रीश्री १००-श्रीविजयराजेन्द्रमूरिरजिधानेषु श्रेष्ठतममिममजिधानराजेन्द्रनामकं कोषं निरमास्त । श्रेष्ठतमत्वमस्यावलोकनत एवोद्यमलमत्र काकदन्तपरीक्षया ।

किञ्च-अस्यां चारतभूमौ पञ्चमारके मनुष्येषु मनःपर्यायकेवलयोः परिपूर्णश्रुतावधिज्ञानयोश्च विच्छेदेन अपूर्णज्ञानयुक्तं सकलसङ्ख्यमवलोक्येयं कोशं संग्रह्यतया ग्रथितवान् यथा-मूर्त्यादिव्यादीनां वर्णनम् 'आञ्जट्टि' शब्दे श्रोतादीन्द्रियविषयकं वृत्तम् 'इन्दिय' शब्दे ऋतुविषयकम् 'उड' शब्दे एवं यथायथं वर्णितमनुपदमेव स्पष्टतया दर्शयिष्यामः । अयं कोशः संस्कृतजापासु वष्पादराणां द्रव्याभावेनासंग्रहितान्यकोशानां कामधुगेवोपकारं करोतीति नात्रार्थवादः । जैनरहस्यजिज्ञासूनां कृते स्थूलयटरूपज्ञाने चक्षुरिव विस्मृतपदार्थमार्गणे साक्षात्पदार्थप्रापकमिवेत-स्ततो विकीर्णपदार्थानामेकत्रोपलम्भकमिमं संगृहीतमवलोक्य सर्वेऽपि सन्तः सन्तोषमेव्यन्तीति वाढं निश्चिनुमः ।

भो नो विदेशीया जैनदर्शनजिज्ञासवो वाङ्मेभ्यो भेदममन्यमाना विलोकयन्तु जैनदर्शनरहस्यम्, अवगच्छन्तु वाङ्-दर्शनतस्तारतम्यम्, सर्वदर्शनमुकुटायमानमिमं जैनदर्शनमवलोक्य सूक्ष्मेक्षिकया विदाकुर्वन्तु जीवाजीवादितत्त्वम्, । आप्नुवन्तु परमोत्साहं सर्वविषयकसमुदायस्तत्तच्छब्दे एवोपलभ्यते इति नात्र जवतां श्रमलेशसंज्ञवः ।

अपि च प्रचलितायश्चीनजापा (हिन्दी) शब्दपरावृत्तिजिज्ञासवोऽपि कस्माच्चञ्चदात्परावृत्त्य संस्कृते शब्दः प्रचलितः आधुनिककालापेक्षया संस्कृता (हिन्दी) दत्त वा इत्येतदप्येतद्वन्थानुभवेन सुरेनैव बोधिष्यन्तीति निर्विवादम् । अत एव अजिधानराजेन्द्र इति यौगिकं नाम यथाहि राजा निष्पत्तयानं शत्रुमित्रोदासीनेषु नियमानियुक्ते एवमयमपि पदार्थविज्ञानरूपनियमं जैन-वाङ्-सांख्य-योगादिदर्शनश्रवणेषु पदार्थसंशोधकेषु संस्कृतप्राकृतजापा-रसिकेषु च सममेव प्रवर्त्तयतीति ।

विषयसूचना-

पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु ।

युक्तिमद्भवनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्यनुरन्धानेन विशेषतो दर्शनीया शब्दास्तत्रस्था विषयाश्च लेशमात्रतो विज्ञप्यन्ते, यथा-'आञ्ज' शब्दे आयुषो भेदान्निरूप्य तस्यातिप्रियत्वं प्रतिपादितमत एव तत्पृष्ठिकारणानि प्रतिपादितानि, न खलु गतमायुः पुनरावर्त्तत इति च खल्पतः सूचितम् । आयुषोऽनित्यत्वं निरूप्य वर्षशतस्याप्यल्पत्वमेवेति वाढं विज्ञावितम् । निरूपितानि च तत्रैव सोदाहरणानि सर्वसिद्धान्ताविरुद्धानि सप्तायुःक्षयकारणानि अपि च सोपक्रमनिरूपक्रमदिना भेदं निरूप्य आयुषोऽल्पत्वकारणं दीर्घायुष्कारणं शुभदीर्घायुरशुभदीर्घायुष्कादिना भेदास्तेषां कारणानि च दर्शितानि । आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं जीवानामिह भवपरभाविकायुस्तत्र नैरयिकादीनां परजत्रिकायुर्वन्धश्च प्रतिपादितः । प्रत्याख्यानादिना निवर्त्तितायुष्कत्वं सप्रमाणं निरूप्य अनन्तरोपपन्नकनैरयिकादीनामायुर्वन्धश्चेति निपुणं विज्ञावितम् । अस-ङ्गजीवानामेकान्तवाङ्मैकान्तपाण्डित्यालपरिणतानां क्रियावाद्यादीनामायुर्वर्णयित्वा नैरयिकादिष्वप्यमानानां भवि-कजीवानां सायुष्कत्वमायुष्करणसंवेदनादि न्यरूपि ।

एवमाजकाय शब्दे-अष्कायिकानां भेदं निरूपयन् तेषां शरीरादिन्यरूपयत् । जवति चाष्कायिकस्य जीवितमिति सयुक्तिकं निरूपितमत एव सचित्ताचित्तमिश्रविवेकश्च कृतः । तीव्रोदकस्याचित्तत्वमष्कायशस्त्राणि प्रतिपाद्य सचित्ताष्कायपरिभोगविचारः प्रायुङ्क्त । तत्राष्कायपरिभोगकारणानि अष्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वं शाक्यादिमुनयो नियमतोऽष्कायिकांस्तदाश्रितजीवांश्च त्रिहिंसन्तीति युक्त्या प्रतिपाद्य अष्कायस्पर्शनिषेधं शीतोन्नतस्पर्शनिषेधं च कृतवान् ।

एवमाजद्विशब्दे सूर्यस्य कति कस्यामृतावावृत्तयो केन च नचत्रेण युक्ताः प्रथमादयो भवन्तीति पुनः पुनर्भाषयन् सुबोधमेव निरूपितम् । अथ कस्मात्स्थानादेकेन्द्रिया अएरुजाश्च जीवाः समागच्छन्तीति पृथ्वीकायिकानां पुनरपि गत्यागतौ भवतो जीवानां गत्यागतिपरिज्ञानेऽनेकशो मिथ्यादृष्टीनां सिद्धान्ता निपुणं निरूपिताः ।

अथ आगमशब्दे स्वशैल्या जेदप्रतिपादनपूर्वकमागमस्य परतः प्रामाण्यं तत्र च प्रामाणिकपुरुषप्रणीतत्वेन प्रामा-
 एयं प्रतिपाद्य हृदतरयुक्तिजिरपौरुषेयत्वं निराकृतम् । स्वीकृतं च संभवद्रूपस्यैवागमस्य मूलागमैकदेशचूतस्य आगमा-
 न्तरस्य च प्रामाण्यं न तु वेदस्यैव । प्रमाणान्तराविषय एव पदार्थो नागमेन बोध्यते किं तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि
 इति निरूप्य कणादमते शब्दप्रामाण्यस्यानुमानान्तर्भावमजिधाय सर्वमतसंवादिशब्दप्रामाण्यं प्रत्यपादि । शब्दस्य
 वाह्यार्थे प्रामाण्यम् अपोहः शब्दार्थ इति बौद्धमतं च निरूप्य अर्थस्वरूपं वाच्यवाचकजावं शब्दस्य वाचकताविचारं
 चाकर्षित् । स्फोटः शब्दः इति वैयाकरणमतं स्फोटयित्वा स्वमते शब्दस्य वाचकत्वं शब्दस्य नित्यत्वविचारः
 शब्दार्थयोः संबन्धश्च हेतुवादहेतुवादजेदादागमस्य द्वैविध्यमागमस्य च सर्वव्यवहारनियामकत्वं च प्रतिपादितम् ।
 धर्ममार्गे मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम् जिनागमस्यैव सत्यत्वम्, इत्यादयो मर्मग्राहिण आगमविषयिणो बहु-
 वो विषयाः समुपलज्यन्ते । एवम् “आणा” शब्दे परबोके आज्ञाया एव प्रामाण्यम् आज्ञाप्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्त-
 मान एव तीर्थकराज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः प्रायश्चित्तं चेत्यादिकानपरांश्च तद्विषयकान् विषयान् वर्णयित्वा आज्ञाव्यवहा-
 रो निरूपितः । एवं आयरियशब्दे व्युत्पत्त्यादिप्रदर्शनपुरस्सरमाचार्यपदजेदमजिधाय कलाचार्यादिनाऽऽचार्यस्य त्रैवि-
 ध्यं तेषां विनयकरणं च प्रदर्शितम् । निरूपितं चेहद्वोकोपकारिपरबोकोपकारिणोराचार्ययोः स्वरूपं तच्छ्रेयोपादेयवत्त्वं
 च । प्रजाजनाचार्योपस्थापनाचार्याभ्यां द्वैविध्यं, लक्षणं चाचार्यस्य, आचार्यस्य गुणाः यद्विरहितो गुरुर्न भवतीति
 भ्रष्टाचारत्वं पराहितकारित्वं दुर्गुणमाचार्यस्य निरूप्य प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयेत् । आचार्यस्य विनयः गुरुविनये
 वैद्यदृष्टान्तं च प्रदर्श्य केन कर्मविपाकेन गच्छ्याधिपतिर्भवतीति वर्णितम् । आचार्यस्यातिशया निर्ग्रन्थिनामप्याचार्य इति
 यथायथं निरूपितम् । आचार्ये काश्चगते अवधाविते वा आचार्यान्तरस्थापनं तत्र “सुत्तत्थे णिम्माओ” इत्यादिना
 लक्षणं च प्रतिपादितम् । आचार्यस्य परीक्षां गुरोराचार्यपदे स्थापनाविधिं च तत्र स्थविराः प्रष्टव्याः इति प्रतिपाद्य
 सपरिच्छदस्यैवाचार्यत्वमिति निरूपितम् । एवम् आणुपुन्वीशब्दे आनुपूर्वीविषयकनिरूपणम् । एवं स्वस्वविषयकसक-
 द्वाविषयपूर्णाः चतुरस्रतो रमणीयाः विषयपक्षनिरूपणपूर्वकं युक्तियुतस्वपक्षस्थापननिरूपणमर्त्ताः पूर्वोक्ता अपरे चेमे
 शब्दास्तेऽवश्यं विद्वोक्तनीयास्तानेवाह । “आता, आथाकम्म, आभिणिवोहिय, आरम्भ, आराधक, आलोयण, आसातना,
 आहार, इंद, इंदभूर्इ, इंदिय, इत्थिअंगसिद्ध, इत्थी, ईसर, उउ, उगम, उग्गह, उदय, उद्देस, उद्दे-
 सिय, उप्पत्तिया, उप्पाय, उरब्भ, उवओग, उवट्ठवणा, उववाय, उवसंपया, उवसग्ग, उवहाण, उवहि, उवासगप-
 णिमा, उसज, उसुयार” एते शब्दा अस्मिन् ग्रन्थे विशेषतो दर्शनीयाः रमणीयविषयपरिपूर्णाश्चेति सूचनिकया निरूपिताः ॥

(ग्रन्थनिर्दिष्टप्रकरणानां सङ्केतः)

१ अङ्ग०	अङ्गचूलिका-
२ अनु०	अनुयोगद्वार-
३ अने०	अनेकान्तजयपताका-
४ अन्त०	अन्तगरुदशा-
५ अष्ट०	अष्टकयशोविजयकृत-
६ आचा०	आचाराङ्गसूत्र-
७ आ० चू०	आवश्यकचूर्णी-
८ आ० म० प्र०	आवश्यकमलयगिरिप्रथमखण्ड-
९ आ० म० द्वि०	आवश्यकमलयद्वितीयखण्ड-

१० आतु०	आतुरप्रत्याख्यान-
११ आ० क०	आवश्यककथा-
१२ आव०	आवश्यकवृहत्ति-
१३ उवा०	औपपातिकसूत्रवृत्ति-
१४ उत्त०	उत्तराध्ययनसूत्र-
१५ उपा०	उपासकदशाङ्ग-
१६ उत्त० नि०	उत्तराध्ययननिर्धुक्ति-
१७ एका०	एकाक्षरीकोश-
१८ ओष०	ओघनिर्धुक्ति-
१९ कर्म०	कर्मग्रन्थ-
२० क० प्र०	कर्मप्रकृत-

२१ कल्प०	कल्पसुबोधिका-
२२ ग०	गच्छाचारपयना-
२३ गा०	गायत्रीव्याख्या-
२४ चं० प्र०	चन्द्रप्रज्ञप्ति-
२५ जं०	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-
२६ ज्ञा०	ज्ञाताधर्मकथा-
२७ जीत०	जीतकल्प-
२८ जी०	जीवाजिगम-
२९ जीवा०	जीवानुशासन-
३० जैन०	जैन इतिहास-
३१ ज्यो०	ज्योतिष्करण-
३२ हुं०	प्राकृत (हुण्डी) टीका-
३३ तं०	तन्दुलव्याली-
३४ तित्यु०	तित्युगाली-
३५ दशा०	दशाश्रुतस्कन्ध-
३६ दर्श०	दर्शनशुद्धि-
३७ दश०	दशवैकादिकाध्ययन-
३८ द० प०	दशपयना-
३९ छव्या०	छव्यानुयोगतर्कणा-
४० द्वा०	द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका (वत्तीसवत्तीसी)-
४१ द्वी०	द्वीपसागरप्रज्ञप्ति-
४२ दे० ना०	देशीनाममाला-
४३ धर्म०	धर्मसंग्रह-
४४ ध० र०	धर्मरत्नप्रकरण-
४५ नयो०	नयोपदेश-
४६ नं०	नन्दीसूत्रवृत्ति-
४७ नि०	निरयावलि-
४८ नि० चू०	निशीथचूर्णि-
४९ पं० चू०	पञ्चकल्पचूर्णि-
५० पं० जा०	पञ्चकल्पजाप्य-
५१ पञ्चा०	पञ्चाशकसटीक-
५२ पं० व०	पञ्चवस्तुकटीका-
५३ पं० सं०	पञ्चसंग्रह-
५४ पं० सू०	पञ्चसूत्रमूला-
५५ प्रव०	प्रवचनसारोद्धार-
५६ प्रति०	प्रतिमाशतक-
५७ प्रश्न०	प्रश्नव्याकरण-
५८ प्रज्ञा०	प्रज्ञापनासूत्र-
५९ पिं०	पिण्डनिर्युक्तिवृत्ति-
६० पिं० मू०	पिण्डनिर्युक्तिमूल-
६१ पा०	पाक्षिकसूत्रसटीक-

६२ प्रा०	प्राकृतव्याकरण-
६३ प्रा० ना०	प्राकृतनाममाळा-
६४ भ०	भगवतीसूत्र-
६५ महा०	महानिशीथसूत्र-
६६ मण०	मण्डपप्रकरण-
६७ यो० वि०	योगविन्दु-
६८ रत्ना०	रत्नावतारिकावृत्ति-
६९ ल०	ललितविस्तरावृत्ति-
७० लघु०	लघुप्रवचनसार-
७१ व्य० अ०	व्यवहारअक्षरार्थ-
७२ वाच०	वाचस्पतिकोश-
७३ व्य० प्र०	व्यवहारसूत्रवृत्तिप्रथमखण्ड-
७४ व्य० द्वि०	व्यवहारसूत्रवृत्तिद्वितीयखण्ड-
७५ ती०	विविधतीर्थकल्प-
७६ वृ०	वृहत्कल्पवृत्ति-
७७ विशे०	विशेषावश्यकवृत्ति-
७८ विपा०	विपाकत्रसूत्र-
७९ श्रा०	श्रावकधर्मप्रज्ञप्ति-
८० पो०	पोरुशप्रकरणसटीक-
८१ स०	समवायाङ्गसूत्र-
८२ संथा०	संस्तारकपयना-
८३ संस० नि०	संसक्तनिर्युक्तिमूल-
८४ संथा०	सङ्गचारजाप्य-
८५ सत्त०	सत्तरिसयताणावृत्ति-
८६ सम्म०	सम्मतितर्क-
८७ स्था०	स्थानाङ्गसूत्र-
८८ स्था०	स्थाद्वादमञ्जरी-
८९ सू० प्र०	सूर्यप्रज्ञप्तिः सटीक-
९० सूत्र०	सूत्रकृताङ्गसूत्र-
९१ सेन०	सेनप्रश्नसंस्कृत-
९२ हा०	हारिभञ्जाष्टक-
९३ ही०	हीरप्रश्नसंस्कृत-

अ०	अध्ययन-
अधि०	अधिकार-
अध्या०	अध्याय-
अष्ट०	अष्टक०-
द्वा०	द्वार०-
पाहु०	पाहुना-
शु०	श्रुतस्कन्ध-
वक्र०	वक्रस्कार-

ठा०	ठाणा-	उल्ला०	उल्लास-
उ०	उद्देश-	प्र०	प्रश्न-
प्रति०	प्रतिपात्ति-	सं०	संवरद्वार-
विव०	विवरण-	अथ०	अर्थद्वार-
पद-	पद-	पुं०	पुंलिङ्ग-
परि०	परिच्छेद-	स्त्री०	स्त्रीलिङ्ग-
सम०	समवाय-	न०	नपुंसकलिङ्ग-
		त्रि०	त्रिलिङ्ग-

संकेतसूचना-

सर्वत्र हि सङ्केतज्ञानमन्तरेण न कश्चिदपि सङ्केतितपरिज्ञाने प्रभवतीति सङ्केतसूचनं क्रियते यत्रास्मिन् ग्रन्थे टी-
कारहिता गाथा उदाहरणपठितानि प्राकृतवाक्यानि संस्कृतश्लोका वा तत्राद्यान्तयोरेन “ ” चिह्नम् । मूलटीकयोः
स्थूलसूक्ष्माक्षरैरेव जेदः प्रदर्शितः क्वचिदनुपयुक्ताटीका न संगृहीता किं तु मूलमात्रमेव स्थूलाक्षरैः प्रकाशितम् । सप्त-
म्यन्तत्वेन प्रदर्शितस्यार्थस्याधोभागे एत, चिह्नं दत्तम्, यत्रकस्यानूद्यस्य प्राकृतशब्दस्य द्वित्राः संस्कृतेऽनुवादकशब्दास्तत्र
द्वितीयोऽनुवादटीकासमपङ्क्तिष्वेव निहितः । अनूद्याः प्राकृतशब्दा अनुवादकाश्च संस्कृतशब्दाः इति गौणमुख्यजात्रांऽपि
प्रदर्शित एव । अनूद्यानुवादकयोर्मध्ये एत-चिह्नमस्ति । येऽन्यो ग्रन्थेऽन्यः पाठः संगृहीतस्तत्र नामैकदेशे नामग्रहणमिति
न्यायमनुश्रित्य ग्रन्थस्य पुंलिङ्गादीनां च पूर्णं नामधेयमनुक्त्वा एकं द्वे वा अक्षराणि प्रदर्शितानि एवमध्ययनशतकोद्दे-
शादिखण्डेषु च एक एव वर्णः प्रदर्शितस्तत्र च शून्याकाररूपमेतच्चिह्नमपि निहितमस्ति ।

विशेषसूचना-

एतत्पुस्तकसंशोधनेऽस्मत्सतीर्थयोर्मुनिश्रीदीपविजय-यतीन्द्रविजययोर्महान् श्रम इति नात्र दूये किन्त्वमुद्धितपुस्तका-
नामतिर्जीर्णत्वेन प्रतिपुस्तकमेकैकप्रत्युपपन्नञ्च्य च क्वचिद्वायादा टीकावद्वम्बनैकशरणेन प्रकरणाविषयाविरोधेन च बहु-
तरं पर्यालोच्य निहितपदैः प्ररितगाथासु कदाचिदेव क्वचिदेव पाठभेदः स्यात्स स्वयमेव सङ्गिः संस्करणीयः । किञ्च
यदि क्वचिद्वन्त्रदोषेण वर्णानां धर्षणेन च अनुश्रितेषु प्रकारादिषु दृष्टिदोषादिना वा अशुद्धिः स्यात्सा विद्वद्भरैः शोध-
नीया इत्यादि सर्वं विज्ञपयन्ति ।

श्री श्री १०८ श्री उपाध्याय-मुनिप्रवर मोहनविजयाः ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

लिरिवरुमाणवाणिं, पणमिअ जत्तीइ अक्खरक्कमसो ।

सहे तेसु य सव्वं, पवयणवत्तव्वयं वोच्छं ॥ १ ॥

आइ

आकार

आ-आ-अव्य० । आप्-किप्-पृपो० प्लोपः । वाक्ये, (पूर्व-मित्थं नो अमंस्थाः, इदानीं त्वेवं मन्यसे इत्येवं वाक्यस्यान्यथात्वद्योतने,) स्मृतौ, (आ एवं मन्यसे इत्येवं विस्मृतस्य स्मृतौ,) अङितो निपातत्वात् प्रगृह्यसंज्ञा । ङितस्तु न । “ निपात एकाजनाङ् ” ॥ १ । १ । १४ ॥ इति सूत्रात् । अत एवोक्तम्-“ मर्यादायामभिविधौ, क्रियायोगे-पदर्थयोः । य आकारः स ङित् प्रोक्तो, वाक्यस्मरणयोर-ङित् ॥ १ ॥ ” वाच० । अभिविधौ, (व्याप्तौ,) “ आगम-सत्प्रगहणं ” ॥ २१ + ॥ आ-अभिविधिना—सकलश्रुत-व्याप्तिरूपेण, मर्यादाया वा । आ० म० १ अ० । “ आङोऽभि-विहीण० ” (१२७६५) अभिविधौ, । विशेष० । “ आगरा० ॥ ८+ ॥ ” मर्यादाया अभिविधिना वा । ओघ० । मर्या-दायाम्, (सीमिन्,) प्रज्ञा० ३६ पद ४६ सूत्र । आ० म० । प्रव० । विशेष० । म० । ओघ० । सूत्र० । समन्तादित्यर्थे, उत्त० १ अ० १३ गाथा । स० । रा० । सूत्र० । अवागर्थे, (अधो-भूमौ,) प्रज्ञा० २ पद ४६ सूत्र । ईपदर्थे, “ आङः मर्या-देपदर्थत्वात् । विशेष० १२३४ गाथा । आचा० । एका० । सूत्र० । (अत्राऽङिल्लक्षण एव तात्पर्यम्, ङिदंशे मर्यादाया-मित्यादयस्तदाहरणमात्रमत एव अन्यत्रापि ङित्प्रयुज्यते) अमर्पे, अभिमुख्ये, रा० । अनुकम्पायाम्, समुच्चये, अङ्गी-कारे, कोप, पिडाया, एका० । आः किमेतदित्येवम् विस्मये, स्था० ५ ठा० ३ उ० ३६४ सूत्र० । एका० । स-न्तोषे, सुखततौ, विरे, लघुवस्तुनि, परितापे, विधौ, सलिले, क्षय, एका० । स्वयंभुवि, पुं० । एका । आचार्य्ये च । स च नामैकदेशे नाममात्रग्रहणात्-ओमितपदे आशब्दः आचार्य्ये बोधयतीति । गा० ।

१

आअ-(आगअ)-आगत-त्रि० । आयाते, उपस्थिते, प्राप्त च । आगमेन, न० । वाच० । “ व्याकरणप्राकारागते क-गोः ” ॥ ८ । १ । २६८ ॥ इति हैमप्राकृतव्याकरणसूत्रेण वैकल्पिकां गकारस्य सस्वरस्य लुक् । प्रा० ।

आ(असं)-अरिस-आदर्श-पुं० । दर्पणे, वाच० । “ शं-र्ष-तप्त-वज्रे वा ” ॥ ८ । २ । १०५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेणान्त्यव्य-ञ्जनात्पूर्वं इकारो वैकल्पिकः । प्रा० ।

आअङ्-व्यापृ-धा० । वि-आ-पृ । व्यापारे, तुदा० आत्म० अनिद् । “ व्यापेराअङ् ” ॥ ८ । ४ । ८१ ॥ इति हैमप्राकृत-सूत्रेण वैकल्पिक आअङ् इत्यादेशः । आअङ् । वाचारेड् । व्याप्रियत इत्यर्थः । प्रा० ।

आअरिअ-आचार्य्य-पुं० । गुरौ, वाच० । “ स्याद्भव्य-चैत्य-चौर्य्य-समेपु यात् ” ॥ ८ । २ । १०७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण एकारात्पूर्वं इकारः । प्रा० । “ आचार्य्ये चोऽञ्च ” ॥ ८ । १ । ७३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण अत् । प्रा० ।

आइ-आदि-पुं० । आदीयते-(गृह्यते) इति आदिः-प्रथमः । प्रव० ७१ द्वार १ गाथा । आ-दा-कि आदि । “ क ग च ज त-द-प-य वां-प्रायो लुक् ” ॥ ८ । १ । ७७ ॥ इति दलुक् । प्रथमे, प्रा० । यस्मात्परमस्ति, न पूर्वं स आदिः । अनु० ७४ सूत्र । मूलकारणे, प्रज्ञा० ११ पद १६५ सूत्र । मूलमादिरित्यनर्थान्तरमिति । आ० चू० १ अ० । प्रथमोत्पत्तौ, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० २ गाथा । प्राथम्ये, उत्त० १ अ० ३३ गाथा । प्रधाने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० २२ सूत्र । उत्सेधाख्ये नाभेरधस्तने देहभागे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ४६५ सूत्र । भेदे, (प्रकारे,) नि० चू० १ उ० । सामीप्ये, व्यवस्थायाम्, अवयवे च । आह च-“ सामीप्ये च, व्यवस्थायां, प्रकारेऽवयवे तथा । चतुर्थर्थेषु मेधावी, ह्यादिशब्दं तु लक्षयेत् ॥ १ ॥ ” प्रज्ञ० १ आअ० द्वार ३ सूत्र ।

अस्य चतुर्विधो निक्षेपः नामस्थापना द्रव्यभावभेदात्, तद्यथा-शामादी ठवणादी, दव्वादी चेव होति भावादी ।

दव्वादी पुण दव्व-स्स, जो सभावो सए ठाणे ॥ १३४ ॥ ‘ शामादी ’ त्यादि, आदेनिक्षेपं कर्तुकाम आह-आदेनांमा-दिकश्चतुर्धा निक्षेपः । नाम-स्थापने सुगमत्वाद्नादृत्य-द्रव्यादि दर्शयति-द्रव्यादिः पुनर्द्रव्यस्य परमास्वादर्थः स्वभावः-परि-

णतिविशेषः स्वके स्थाने-स्वकीये पर्याये प्रथमम्-आदौ भवति स द्रव्यादिः द्रव्यस्य-दध्यादेर्य आद्यः परिणतिविशेषः क्षीरस्य विनाशकालसमकालीन एवमन्यस्यापि-परमाणादेर्द्रव्यस्य 'जो' यः परिणतिविशेषः प्रथममुत्पद्यते स सर्वोऽपि द्रव्यादिरेवमेव भवति । ननु च कथं क्षीरविनाशसमये एव दधुत्पादः । तथाहि-उत्पादविनाशौ भावाभावरूपौ वस्तुधर्मौ वर्तते न च धर्मो धर्मिणमन्तरेण भवितुमर्हति, अत एकस्मिन्नेव क्षणे तद्धर्मिणोर्दधिक्षीरयोः सत्तामाप्नोत्येतच्च दृष्टेष्टा-धितमिति, नैव दोषः । यस्य हि वादिनः क्षणमात्रं वस्तु तस्यायं दोषो, यस्य तु पूर्वोत्तरक्षणावगतमन्वयि द्रव्यमस्ति तस्यायं दोष एव न भवति । तथाहि-तत्परिणामि द्रव्यमेकस्मिन्नेव क्षणे एकैकं स्वभावेनोत्पद्यते परेण विनश्यत्यनन्त-धर्मात्मकत्वाद्वास्तुन इति । यत्किञ्चिदेतत् । तदेवं द्रव्यस्य विवक्षितपरिणामेनापरिणमतो य आद्यः समयः स द्रव्यादिरिति स्थितं, द्रव्यस्य प्राधान्येन विवक्षितत्वादिति ।

संप्रतं भावादिमधि कृत्याह—

आगम णोआगमओ, भावादी तं दुहा उवदिसंति ।
णोआगमओ भावो, पंचविहो होइ णायव्वो ॥ १३५ ॥
आगमओ पुण आदी, गणपिडगं होइ वारसंगं तु ।
गंथसिलो गो पदपा-दअक्खराइं च तत्थादी ॥ १३६ ॥

'आगम' इत्यादि, भावः-अन्तःकरणस्य परिणतिविशेषस्तं बुद्धाः-तीर्थकर-गणधरादयो व्यपदिशन्ति-प्रतिपादयन्ति । तद्यथा-आगमतो, नोआगमतश्च । तत्र नोआगमतः प्रधानपुरुषार्थतयाचिन्त्यमानत्वात्पञ्चविधः-पञ्चप्रकारो भवति । तद्यथा-प्राणातिपातविरमणादीनां पञ्चानामपि महाव्रतानामाद्यः प्रतिपत्तिसमय इति । तथा-'आगमओ' इत्यादि, आगममाश्रित्य पुनरादिरेवं द्रष्टव्यः । तद्यथा-यदेतद्गणि-आचार्यस्य पिटकं-सर्वस्वमाधारो वा तद्-द्वादशाङ्गं भवति । तुशब्दात्-अन्यदप्युपाङ्गादिकं द्रष्टव्यम् । तस्य प्रवचनस्यादिभूतो यो ग्रन्थस्तस्याप्याद्यः श्लोकस्तस्याप्याद्यं पदं तस्यापि प्रथममक्षरम् एवंविधो बहुप्रकारो भावादिर्द्रष्टव्य इति । तत्र सर्वस्यापि प्रवचनस्य सामायिकमादिस्तस्यापि करोमीति पदं तस्याऽपि ककारः । द्वादशानां त्वङ्गानामाचाराङ्गम् आदिस्तस्यापि शास्त्रपरिज्ञाध्ययनमस्यापि च जीवोद्देशकस्तस्यापि 'सुयं' ति पदं तस्यापि सुकार इति पदमादिरिति । अस्य च प्रकृताङ्गस्य समयाध्ययनमस्यापि आद्युद्देशक-लोक-पाद-पद-वर्णादिर्द्रष्टव्य इति । सूत्रं १ श्रु० १५ अ० । "ओयमि उ गुणकारे, अदिभतर भंडले हवइ आई । जुगमि य गुणकारे, वाहिरगे मण्डले आई" ॥ ४ ॥ अस्यार्थः-ओजोरूपेण-विपमलक्षणेन गुणकारो भवति ततः आदिः अभ्यन्तरे मण्डले द्रष्टव्यः । गुमे तु-समे तु गुणकारे आदिः बाह्ये मण्डले अवसेयः । सू० प्र० १० पाहु० २० पाहु०पाहु० ५६ सूत्र ।

आजि-खी० । अजन्त्यस्यामिति, अज्-इण् । संग्रामे, संथा० ६७ गाथा । समरभूमौ, मर्यादायाम् वा डीप् । क्षणे, मार्गे, पुं० । भावे इण् । आक्षेपे च । वाच० ।

आति-पुं० । अत् इण् । शरारिपक्षिणि, सततगन्तरि, त्रि० । वाच० ।

आइ (दिं) अंतियमरण-आत्यन्तिकमरण-न० । अत्यन्तं भवमात्यन्तिकं तच्च तन्मरणं चेति कर्मधारयः । भ० १२ श० ६ उ० ४६ सूत्र । तृतीये मरणविशेषे, प्रव० ।

आत्यन्तिकमरणमाह—

एमेव आइअंतिय-मरणं न वि मरइ ताणि पुणो ॥२३॥

आर्पत्वादित्ययं निर्देशः । एवमेव-अवधिमरणवदात्यन्तिकमरणमपि द्रव्यादिभेदतः पञ्चविधं, विशेषः पुनरयम्-'न वि मरइ ताणि पुणो' ति-अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैव तानि-द्रव्यादीनि पुनर्जियन्ते । अयमर्थः-यानि नारकाद्यायुष्कृतया कर्मदलिकान्यनुभूय जियन्ते मृताश्च न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यन्तीत्येवं यन्मरणं तद् द्रव्यापेक्षया अत्यन्तभाविता-दात्यन्तिकमिति । एवं क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् । प्रव० १५७ द्वार । उक्त० । स० ।

तद्भेदा यथा—

आदितियमरणे णं, पुच्छा, गोयमा ! पंचविहे पणत्ते ।
तं जहा-दव्वादितियमरणे, खेत्तादितियमरणे० जाव भा-
वादितियमरणे । (सूत्र ४६५X) भ० १३ श० ७ उ० ।
(एषां भेदाः 'मरण' शब्दे पृष्ठ भागे वक्ष्यन्ते)

आइइल्ल-आदिम-त्रि० आद्यं, अनु०* । "डिल्ल-डिल्लौ भवे" ॥ ८ । २ । १६३ ॥ इति इल्ल । प्रा० ।

आई-आई-अव्य० । वाक्यालङ्कारे, प्रश्न० ३ संव० द्वार २६ सूत्र । 'आई' ति निपातः । भ० १५ श० १ उ० ५५० सूत्र । "तत्करं एवं वयासी-अवि-आई अहं विजया !" (सूत्र ४०X) 'अपिः' संभावने 'आई' ति भाषायाम् । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । आइकडिल्ल-आदिकडिल्ल-न० । आद्यगहने, तच्चादिक-डिल्लमुद्रमोत्पादनैपणारूपं ज्ञानादिरूपम् । वृ० १ उ०* । "कंट-गमादीसु जधा, आदिकडिल्ले तथा जयंतस्स" ॥ ३१३ X ॥ नि० चू० ४ उ० ।

आइक्ख-आइ् ख्या-धा० । अदा० पर० सेद् । सामान्येन, कथने, "आइक्खइ ।" सामान्येन भाषते इत्यर्थः । औ० २७ सूत्र । सामान्येनाचष्ट । विपा० २ श्रु० १ अ० ३३ सूत्र ।

आख्येय-त्रि० । कथनीये, स्था० ४ डा० २ उ० ३६७ सूत्र ।

आइक्खग(य)-आख्यायक-पुं० । शुभाशुभमाख्याय जी-विकां कुर्वत्या जीविकाविशेषे, जं० २ वत्त० ३० सूत्र ।

आइक्खण-आख्यान-न० । सामान्यतः कथने, संहिताकर्षणपूर्वककथनं च । औ० २७ सूत्र । "संहियकट्टणमादिक्खणं तु" ॥ ८७ X ॥ इह संहिताया अस्खलितपदोच्चारणरूपाया यदा-कर्षणं तत् आख्यानमुच्यते, तच्चेदम्-व्रतसमितिकपायाणां धारणरक्षणविनिग्रहाः सम्यक् दण्डेभ्यश्चापरमो धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्चैवं भिक्षां गते गृहस्थानां धर्मकथनार्थं संहिताकर्षणं करोति । वृ० ३ उ० ।

आइक्खमाण-आचक्ष्ण-त्रि० । कथयति, "आइक्खमाणो" ॥ १५ + ॥ सूत्रं १ श्रु० १४ अ० ।

आइक्खिय-आख्यायिक-न० । पापश्रुतविशेषे, सा च मातङ्गविद्या यदुपदेशादतीतादि कथयतीति ! स्था ६ डा० ३ उ० ६७८ सूत्र ।

आइविखत्तए-आख्यातुम्-अव्य० । कथयितुमित्यर्थे, वृ० ३ उ० २३ सूत्र ।

आइगर-आदिकर-त्रि० । आदि करोति अहेत्वादावपि टः । स्त्रियां ङीप् । प्रथमकारके, प्राकृतत्ताकर्त्तरि, वाच० । “तेण कालेण तेण समणं समणे भगवं महावीरे आइगरं” (सूत्र-१०×) औ० । “ते सव्वे पावाउया आदिगरा धम्मार्ण” (सूत्र-४१×) । सूत्र०२ थु०२ अ० । आदौ-प्रथमतः श्रुतधर्मा-चारादिप्रण्यात्मकं कर्म करोति तदर्थप्रणयकत्वेन प्रणय-तीत्येवं शीलः । भ० १ श० १ उ० ५ सूत्र । आदिः-श्रुतधर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशीलः । रा० । स्वस्वतीर्थापेक्षया धर्म-स्येति । कल्प०१ अधि०२ क्षण १५ सूत्र । जी० । तत्करणहंतुर्वा । ध० २ अधि० ६१ श्लोक । श्रुतधर्मस्य प्रथमप्रवृत्तिकारके तीर्थकरे च । आच० ५ अ० १ गाथा । स० । “नमोत्थु णं अरिहंताणं भगवंताणं आदिगराणं तित्थगराणं” । रा० । इहाऽऽदौ करणशीला आदिकरा अनादावपि भवे तदा तदा तत्तत्कर्माणां सन्ध्यायोग्यतया विश्वस्यात्मादिगामिनो जन्मादिप्रपञ्चस्येति हृदयम्, अन्यथा-अधिकृतप्रपञ्चाऽ-संभवः, प्रस्तुतयोग्यता वैकल्ये प्रक्रान्तसंयन्धाऽसिद्धेः अ-निप्रसङ्गदोषव्याघातात्, मुक्कानामपि जन्मादि प्रपञ्चस्याऽऽपत्तेः । प्रस्तुतयोग्यताऽभावेऽपि प्रक्रान्तसंयन्धाऽविरोधा-दिति परिभाषनीयमेतत् । न च तत्तत्कर्माणां देवेव तत्स्व-भावतयाऽऽत्मनस्तथा सम्बन्धसिद्धिः, द्विष्टत्वेन अस्यो-भयोस्तथास्वभावापेक्षितत्वात्, अन्यथा कल्पनाविरोधात्, न्यायानुपपत्तेः, न हि कर्माणां देवस्तथाकल्पनायामप्यलो-काकाशेन, सम्बन्धः, तस्य तत्संयन्धस्वभावत्वायोगात्, अतस्त्वभावे चाऽऽलोकाकाशे विरुध्यते कर्माणां देवस्तत्स्व-भावताकल्पनेति न्यायानुपपत्तिः, तत्स्वभावताङ्गीकरणे चास्यास्मदभ्युपगतापत्तिः, न चैवं स्वभावमात्रवादसिद्धिः, तदन्यापेक्षित्वेन सामग्र्याः फलहेतुत्वात्, स्वभावस्य च-तदन्तर्गतत्वेनेष्टत्वात् । निर्लोठितमेतदप्यत्र इति आदिकरत्व-सिद्धिः ॥३॥ ल० । “यद्यप्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीन्न कदाचिन्न भवति, न कदाचिन्न भविष्यति । अभूच्च, भवति च, भविष्यति च” इति वचनात् नित्या द्वादशाङ्गी, तथा-प्यर्थापेक्षया नित्यत्वं, शब्दापेक्षया तु स्वस्वतीर्थं श्रुतधर्मा-दिकरत्वमविरुद्धम् । ध० २ अधि० ६० श्लोक ।

आइगुण-आदिगुण-पुं० । आदौ गुणः सप्तमीतत्पुरुषः । सहभाविनि गुणे, आच० ४ अ० १२७३ गाथा । (सिद्धान्त-मादिगुणा एकत्रिंशत्, ते च ‘सिद्धादगुण’ शब्दे सप्तमभागे द्रष्टव्याः)

आइग्घ-आ प्रा-धा० । आइ, प्रा-भ्वा० पर० अनिट् । गन्धोपादाने, वृत्तौ च । वाच० “आग्रराइग्घः” ॥ ८ । ४ । १३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेणाऽऽजिघ्रत्तैर्कल्पिक आइग्घाऽऽदेशः । आइग्घइ । आग्घाअइ । जिघ्रतीत्यर्थः । प्रा० ।

आइव-आदित्य-पुं० । रुणराज्यवकाशान्तरस्थलोकान्ति-कसंज्ञकार्चिर्मांलिविमानस्थे लोकान्तिकदेवविशेषे, ज्ञा० १ थु० ४ अ० ७७ सूत्र । स्था० । भ० । त्रैवेयकविमानविशेषे, तन्निवासिनि वैमानिकदेवविशेषे च । प्रव० २६७ द्वार । समयावल्लिकादीनामादौ भवे, बहुलवचनात् त्यप्रत्ययः । सू०

प्र० २० पाहु० १०५ सूत्र । भ० । सूर्ये, आच० ४ अ० ।

सूर्यस्यादित्यसंज्ञा यथा—

से केण्ड्रेणं भंते ! एवं चुच्चइ-सुरे आइचे ?, सुरे अइचे गोयमा ! सुरादिया णं समयाइ वा आवलियाइ वा ० जाव उस्सप्पिणीइ वा अवसप्पिणीइ वा से तेण्ड्रेणं गोयमा ! ० जाव आइचे सुरे आइचे सुरे । (सूत्र०४५५)

अथादित्यशब्दस्यान्वर्थाभिधानायाह—‘सेकेणित्यादि’ ‘सूराइय’ चि—सूरः—आदिः—प्रथमो येषां ते सूरादि-काः के, ? इत्याह—‘समयाइ च’ चि—समयाः—अहोरात्रादि-कालभेदानां निर्विभागा-श्रंशाः, तथाहि—सूर्योदयमवधिं कृत्वा अहोरात्रारम्भकः समयो गण्यते आवलिकामुद्धर्त्ता-दयश्च ‘से तेणमि’ त्यादि, अथ तेनार्थेन सूरः—आदित्य इ-त्युच्यते इति आदौ अहोरात्रसमयादीनां भवः आदित्यः इ-ति व्युत्पत्तेः । त्यप्रत्ययश्चेद्वाऽऽपत्त्वादिति । भ० १२ श० ६ उ० । सू० प्र० । च० प्र० ।

आदित्यस्यास्तित्वम्—

णाऽऽइच्चो उएइ, ण अत्थमेइ ॥ ७ × ॥

सर्वशून्यवादिनां-ह्यक्रियावादिनः सर्वाध्यक्षामादित्योद्गम-नादिकामेव क्रियां तावन्निरुधन्तीति दर्शयति—आदित्यो हि सर्वजनप्रतीतो जगत्प्रदीपकलो दिवसादिकालविभागकारी स एव तावन्न विद्यते, कुतस्तस्योद्गमनमस्तमयनं वा ? यच्च जाज्वल्यमानं तेजामण्डलं दृश्यते तद् भ्रान्तमतीनां द्विचन्द्रा-दिप्रतिभासमृगवृष्णिकाकल्पं वर्त्तते । (सूत्र०) अथैनमस्तस्य निराकरणम्—तथाहि—आगोपानाङ्गनादिप्रतीतः समस्तान्ध-कारक्षयकारी कमलाकरोद्घाटनपटीयानादित्योद्गमः प्र-त्यहं भवन्नुपलक्ष्यते । तत्क्रिया च देशाद्देशान्तरावाप्त्याऽ-न्यत्र देवदत्तादौ प्रतीताऽनुमीयत इति । सूत्र० १ थु० १२ अ० । सूर्याधिष्ठिते गगने दिवानिशं चम्भ्रम्यमाणे लो-कप्रकाशकरे तेजोमण्डले, “अग्नौ प्रस्ताऽऽहुतिः सम्य-गा-दित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टि-वृष्टेरन्नं ततः प्र-जाः” ॥ १ ॥ इति । मनुना अग्निहोतृद्रव्याणां हविराज्यादीनां परमाणुमात्रतयाऽवस्थितानां दग्धशेषाणां सूर्यरश्मिकर्षणेन सूर्यलोकप्राप्त्या वृष्टिहेतुत्वमुक्तम्, तच्च मण्डलार्थपरत्वं एव सम्भवति । वाच० । अर्कवृक्षे, पुं । आदित्यस्यापत्यम् एयः यलोपः आदित्यापत्ये, पुं० स्त्री० । वाच० । “आइच्चो य होई वोधवो” ॥ १५ ॥ (भाष्यगा०) । आदित्यास्यायमा-दित्यः पत्युत्तरपदयमादित्यदितेरिति ज्ञ्याऽपदवादस्यक्त । आदित्यस्याऽयम् । आदित्यः । (“अनिदमि अणपवादे च दित्यदित्यादित्ययमपत्युत्तरपदात् ज्यः” ॥ ६ । १ । १५ ॥ एयः प्रागुजित्येऽर्थे इदं वर्जं अपत्याद्यर्थे यः अणोऽपवादः तद्विषये च ज्यः स्यात् । इति ज्यःः) “व्यञ्जनात्पञ्चमान्तस्था-याः सरूपे वा” ॥ १ । ३ । ४७ ॥ इति पाक्षिक एकस्य यकारस्य लोपः । आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽप्याऽदित्यः (व्य०) । आदित्यसम्बन्धिनि तच्चारनिष्पन्ने मासादौ, स चैक-स्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा ज्यशीत्यधिकदिनशतप्रमा-णस्य पष्ठभागमानः । यदि वा—आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुप-चारतो मासोऽप्यादित्यः । व्य० १ उ० । “जस्स जज्जो आइच्चो, उपइ सा भवइ तस्स पुव्वदिसा” ॥ (४७×) । आचा० १ थु० १

अ० १ उ० । ('दिसा' शब्दे चतुर्थभागे व्याख्या द्रष्टव्या)
आइच्चगय-आदित्यगत-त्रि० । सूर्याऽऽक्रान्ते नक्षत्रादौ,
“ आइच्चगए अनिवाणी ” ॥ रविगते नक्षत्रे शुभप्रयोजने
प्रारम्भमाणेऽसुखम् । वृ० १ उ० *।

आइच्चजस-आदित्ययशस्-पुं० । ऋषभदेववंशजे भरतात्मजे
नृपभेदे, आ० चू० १ अ० । “ राया आइच्चजसे० ” ॥३६३॥
आ० म० १ अ० । स्था० । स च पुण्डरीकशिखरे सिद्धः ।
ती० १ कल्प । आदित्ययशःप्रभृतयो भगवन्नाभेयवंशजाः
त्रिखण्डभरतार्द्धमनुपालय पर्यन्ते पारमेश्वरी दीक्षामतिगृह्य
तत्प्रभावतः सकलकर्मक्षयं कृत्वा सिद्धिमगमन्निति । नं०
५६ सूत्र ।

आइच्चपीठ-आदित्यपीठ-न० । गजपुरस्थे श्रेयांसेन कारिते
आदितीर्थकरस्य रत्नमये पादपीठे, आ० म० ।

तद्वक्त्रव्यता यथा-

“ सेज्जंसो वि तत्थ ठितो भयवं पडिलाभितो ताणि पयाणि
पाएहिं मा अक्कमिस्सामि त्ति भत्तीए तत्थ रयणमयं पीढं
करेइ तिसंभं च पूएइ । पव्वदिवसे विसेसेण पुइऊण भुंजइ ।
लोगो पुच्छइ । किमेयं-सेज्जंसो भणइ-“आइत्तिथयरमएलं”
ततो लोणेण वि जत्थ जत्थ भयवं ठितो तत्थ तत्थ पीढं
कय । कालेण य “ आइच्चपीढं ” जायं ॥ (३४५ गाथाटी०)
अक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्य्या । यथा गजपुरं
नगरमासीत् । तत्र श्रेयांसः सोमयशसो राज्ञः पुत्रः, तेन-
चुरसदानं भगवते कृतम् । तत्रार्द्धत्रयोदशहिरण्यकोटी
वसुधारा निपतिता । पीढमिति यत्र भगवता पारितं तत्र
तत्पादयोर्मा कश्चिदाक्रमणं कार्पीदिति श्रेयांसेन भक्त्या
रत्नमयं पीढं कारितं गुरुपूजति तदर्चनं कृतवान् । अ० म०
१ अ० ।

आइच्चमास-आदित्यमास-पुं० । आदित्यस्यायमादित्यः ।
आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो वाऽऽदित्यः स चासौ
मासश्च कर्मधारयसमासः । आदित्यचारनिष्पन्ने मासभेदे,
स चैकस्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा त्र्यशीत्यधिकशत-
दिनप्रमाणस्य षष्ठभागप्रमाणः । व्य० १ उ० ४५ गाथा ।

आइच्चे णं मासे एकतीसं राइंदियाणं किंचि विसेसूणाइं
राइंदिग्गेणं पसुते । (सूत्र ३१५) ।

आदित्यमासो-येन कालेनादित्यो राशिं भुङ्क्ते ' किंचि वि-
सेसूणाइं ' ति-अहोरात्रार्द्धेन न्यूनार्नाति । स० ३१ स० ।

आइच्चो खलु मासो, तीसं अर्द्धं च ॥३७५॥

आदित्यसंवत्सरसम्बन्धी खलु मासो भवति त्रिंशद्वात्रि-
न्दिवानि एकस्य च रात्रिदिवसस्यार्धम् । तथाहि-सूर्यसं-
वत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्पष्ट्याधिकानि रात्रि-
दिवानि, द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरस्तत्तत्त्रयाणां शतानां
षट्पष्ट्याधिकानां द्वादशभिर्भागे हते यथोक्तं मासपरिमाणं
भवति । ज्यो० २ पाहु० ।

आइच्चवस-आदित्यवर्ण-त्रि० । भास्वरे, पो० १५ विव०
१४ श्लोक ।

आइच्चसंवत्सर-आदित्यसंवत्सर-पुं० । प्रमाणसंवत्सराणां-
मध्ये चतुर्थे संवत्सरविशेषे, यावता कालेन षडपि प्राचु-

डादय ऋतवः परिपूर्णा आवृत्ता भवन्ति तावान् कालविशेष
आदित्यसंवत्सरः । उक्तं च-“ छप्पि उऊ परियट्ठा, एसो
संवत्तुरो उ आइच्चो ” तत्र यद्यपि लोके षट्पष्ट्यहोरात्रप्रमाणः
प्राचुडादिक ऋतुः प्रसिद्धः; तथापि परमार्थतः स एकषष्ट्य-
होरात्रप्रमाणो वदितव्यः तथैवात्तरकालमव्यभिचारदर्शनात्
अत एवास्मिन् संवत्सरे त्रीणि शतानि षट्पष्ट्याधिकानि
रात्रिदिवानां भवन्ति । चं० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० ।
तत्र त्र्यशीत्यधिकशततमोऽहोरात्रः प्रथमस्य परमासस्य
पर्यवसानम् । षट्पष्ट्याधिकत्रिंशत्तमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य
परमासस्य पर्यवसानम् । षष्ठ्यं प्रमाणं आदित्यसंवत्सरः ।
चं० प्र० १ पाहु० । (एतस्य वक्त्रव्यता ' अहोस्त ' शब्दे
प्रथमभागे गता ।) (' संवत्तुर ' शब्द सप्तमभागे च वक्ष्य-
ते ।) (अयमेव लक्षणप्रधानतया लक्षणसंवत्सरान्त-
र्गतोऽपि ।)

तल्लक्षणं यथा—

पुढविदगाणं च रसं, पुप्फफलाणं च देइ आइच्चो ।

अप्पेण वि वासेण वि, सम्मं निप्पज्जए सस्सं ॥ ४ ॥

पृथिव्या उदकस्य तथा पुष्पाणां फलानां च रसमादित्य-
संवत्सरो ददाति, तथा अल्पेनापि स्तोत्रेनापि वर्षेण वृष्ट्या
सस्यं निष्पद्यते, अन्तर्भूतव्यर्थत्वात् सस्यं निष्पादयति ।
किमुक्तं भवति-यस्मिन् संवत्सरे पृथिवी तथाविधादक-
संपर्कादीव सरसा भवति । उदकमपि परिणामसुन्दर-
रसोपेनं परिणमते । पुष्पाणां च मधूकादिसंवन्धिनां फलानां
च चूतफलादीनां रसः प्रचुरः संभवति । स्तोत्रेनापि वर्षेण
धान्यं सर्वत्र सम्यक् निष्पद्यते तम्-आदित्यसंवत्सरं पूर्वर्षयः
उपदिशन्ति । सू० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० । स्था० ।

आइजिण-आदिजिण-पुं० । ऋषभदेवे, हेम० । वाच० ।

“ नमिऊण तमाइजिणं, जस्सीसे सोहए जडामउडो ।
कप्पाकप्पवियारं, पच्चक्खारे भणिस्सामि ॥ १ ॥ ”

ल० प्र० ॥

आइ (दे) ज-आदेय-त्रि० । आ-दा-यत् । ग्राह्ये, जं० २
वच० । उपादेये, उत्त० १ अ० ।

आइ (दे) जमाण-आर्द्धमाण-त्रि० । आर्द्धक्रियमाणे,
आचा० १ थु० ५ अ० ३ उ० ।

आइ (दे) जवक्क-आदेयवाक्य-त्रि० । ग्राह्यवाक्ये, “ से
सुद्धसुत्ते उवहाणवक्के, धम्मं च जे विन्दति तत्थ तत्थ ॥
आदेज्जवक्के ” ॥२७५॥ एतद्गुणसम्पन्नआदेयवाक्यो भव-
ति । सूत्र० १ थु० १४ अ० ।

आइ (दे) जवयण-आदेयवचन-त्रि० । सकलजनग्राह्य-
वाक्ये, दशा० १ अ० । उत्त० । स्था० ।

आइ (दे) जवयणया-आदेयवचनता-स्त्री० । सकलजन-
ग्राह्यवाक्यताया ग्राह्यवचनतारूपे वचनसम्पद्धेदे, उत्त० १
अ० । स्था० ।

आइच्च-कृष-धा० । तुदा० आ० प० । भ्वा० पर० अनिट्च ।
आकर्षणे, विलेखने च । वाच० । “ कृपेः कङ्क-साअट्ठाञ्जाण-
च्छायाञ्छाइच्छाः ” ॥ ८ । ४ । १८७ ॥ इति वा कृपेराइच्छा-
देशः । आइच्चइ । पक्षे-करिसइ । कृपते कर्पति वा । प्रा० ।

कर्प-पुं० । भावे घञ् । आकर्षणे, विलेखने च । वाच० ।

आइङ्ग-आतिष्ठ-न० । अति-स्था-क-पत्वम् । अतिष्ठस्तस्य भावः अण् । अतिक्रम्य स्थितौ, उत्कर्षे, वाच० ।

आदिष्ट-न० । आ-दिश् । भावे, आशायाम्, उपदेशे च । कर्मणि क्तः । उपदिष्टे, व्याकरणप्रसिद्धे स्थानिजाते वयं च । त्रि० । यथा इक्षुः स्थाने यण् आदिष्यते इति इको यणदिष्ट इत्युच्यते । आह्वते, उच्छिष्टे, अनु-शिष्टे, त्रि० । वाच० । चोदिने, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । आदेशे, भ० १२ श्रु० १० उ० । विशेषरूपेण निर्विष्टे, त्रि० । यथाऽयं देवदत्तोऽयं यक्षदत्त इति । श्रु० ४ उ० । आधिष्टे, अधिष्ठिते, त्रि० । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

आइङ्गि-आदिष्टि-स्त्री० । धारणायाम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आइङ्गि-आत्मर्द्धि-स्त्री० । आत्मन ऋद्धिः पृथीतपुरुषः । स्व-कीयशक्तौ, आत्मस्वर्द्धौ च । भ० १० श्रु० ३ उ० ।

आइङ्गि-आत्मर्द्धि-पुं० । आत्मान एव ऋद्धिर्यस्य ६ बहु० । स्वकीयशक्तिसम्पन्न, स्वकीयलब्धिसम्पन्ने च । भ० ।

आइङ्गी ए यं भवे । देवे ० जाव चत्तारि पंच देवावा-संतराई वीइकंते, तेण परं परिङ्गीए ? , हंता गोयमा ! आइङ्गीए यं तं चेव०, (जाव) एवं असुरकुमार रे वि, य-वरं असुरकुमारावासंतराई सेसं तं चेव, एवं एणं क-मेणं० जाव थणियकुमारिऽवि, एवं वाणमंतरजोइसिए वेमा-णिए० जाव तेण परं परिङ्गीए । (सूत्र ४४१+)

‘आइङ्गीए यं’ ति-आत्मर्द्ध्या-स्वकीयशक्त्या । अथवा-आत्मनः एव ऋद्धिः यस्याऽसौ आत्मर्द्धिः । ‘देवे’ त्ति-सामान्यः, ‘देवावासंतराई’ ति-देवाऽऽवासविशेषान् । ‘वीइकंते’ त्ति-व्यतिक्रान्तः लङ्घितवान् । कचिद्-व्यतिश्र-जतीति पाठः । भ० १ श्रु० ३ उ० । (अधिकम् ‘इहि’ शब्दे) ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।

आइङ्गाह-आदिनाथ-पुं० । ऋपभंदेये, आ० भ० १ अ० । (वृत्तम्-‘उसह’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आइङ्गियंठ-आदिनिर्ग्रन्थ-पुं० । प्रथमनिर्ग्रन्थं पुलाके, प्रति० ।

“हिदुद्गाणट्टिओ वि, पावयणिगणिट्टुयाइ अघरे उ ।

कडजोगि जं णिसेवह, आइङ्गियंठु व्व सो पुज्जो ॥१॥ ”

अस्यार्थः—अघरे-आत्यन्तिके कार्ये समुत्पन्ने कृतयोगी-कृताभ्यासः आदिनिर्ग्रन्थः—पुलाकः अधस्तनस्थानस्थितस्यैव पुष्टालम्बनेऽपि वैक्रियाद्यधिकारित्वं न तु तत्करणप्रयोज्या-धस्तनस्थानस्थितिरिति परमार्थः । प्रति० ८ श्लोकः ।

आइङ्ग-आकीर्ण-त्रि० । व्याप्ते (युक्ते) रा० । आकीर्णं, स-माकुले, श्रु० १ उ० । संकीर्णं, श्रौ० । संकुले, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० १७ सूत्र । “आइङ्गणोमाणविज-ज्जण य” । आकीर्णवमानवर्जना च विहारचर्या प्रशस्ता । दश० २ चू० । आकीर्ण्यते-व्याप्यते विनयादिगुणैरिति । जात्ये अश्वविशेषे च । स च जवविनयादिगुणैर्युक्तः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । “आइङ्गवरतुरयसुसंपउत्ते” भ० ७ श्रु० ८ उ० । जात्यवर-तुरगे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “कसं व दहुमाइने पावणं परिवज्जण” उक्त० १ अ० । पुरुषविशेषे च । स च विनया-

दिगुणोपेतः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । जवादिगुणयुक्ते अश्वे, स्था० १ श्रु० १७ अ० । स्था० । विक्षिप्ते च । वाच० ।

आचीर्ण-त्रि० । आचर्यते इति । कल्पनीये, नि० चू० १ उ० । आसेविते, दर्श० १ तस्य । आइङ्गं गाम जं साहहिं आय-रियं विण्ण वि ओमादिकारणेहिं गेहइ । नि० चू० १५ उ० । आचीर्णम्-आसेवितं, तच्च नामदि पोढा, तद् व्यतिरिक्तं द्रव्याऽऽचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहारेण पिशितभक्षणम् । चेत्त्राऽऽचीर्णं वाल्हीकेषु सक्कवः । कोङ्कणेषु पेयाः । कालाचीर्णं त्विदम्—“सरसीचंदणपंको, अग्घइ सरसा य गंधकासादी । पाडलिसिरीसमन्निय, पेयाइ काले निदाहम्मि ॥१॥ ” भावा-चीर्णं तु क्षानादिपञ्चकं, तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः । “आइङ्गं जं पुण अणुत्तायं” । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अनुज्ञाते, नि० चू० १५ उ० । (आचीर्णलक्षणादि “जीयव्यवहार” शब्दे । चतुर्थभागे वक्ष्यते)

आइङ्गजणमणुस्स-आकीर्णजनमनुप्य-त्रि० । मनुप्यजने-नाकीर्णः-संकीर्ण इति मनुप्यजनाकीर्णैति धाच्ये राजदन्ता-दि (३ । १ । १४६ । हेम०) दर्शनात्परनिपातः । मनुप्यजनसं-कुले, स्था० १ श्रु० १ अ० । श्रौ० ।

आइङ्गट्टाण-आकीर्णस्थान-न० । हिरण्यादिवस्तुव्याप्तं स्थाने, “आइङ्गादीणि वज्जण ठाणे । ” (+ ४२४ गाथा) भित्तायै प्रविष्टः साधुः आकीर्णादिस्थानं परिवर्जयेत् । यत्र हिरण्यादिविचित्रमास्ते तदाकीर्णस्थानं तच्च साधुना वर्ज-नीयम् । श्रौ० ।

आइङ्गणायज्जयण-आकीर्णज्ञाताध्ययन-न० । ज्ञाताङ्गस्य सप्तदशेऽध्ययने, आ० चू० ४ अ० । आव० । स० ।

आइङ्गमणाइङ्गकप्प-आचीर्णाऽनाचीर्णकप्प-पुं० । आसे-चित्तनासेविते आचारे, पं० भ० ।

तद्वर्णनं यथा—

आइङ्गमणाइङ्गे, कप्पं तु गुरुवदेसेणं ॥

आहारचउके करण, फासणे सेत्तकालउवगरणे ।

आइएणे आइएणं, तच्चिवरीए अणाइएणं ॥

आहारचउकं खलु, असणादीयं तु होति णायन्वं ।

करणं आयरणं तु, तस्स तु जं जत्थ आइएणं ॥

पिसितं सिंधूविसण, वातिं पुण उत्तरावहाऽऽइएणं ।

तंबोलं दमि(त्रि)ले(डे)सुं, एमादी खेत्तमाइएणं ॥

काले दुब्भिवखादिसु, व(प)लंबमादी तु सच्चमाइएणं ।

उवगरणे आइएणं, वोच्छामि अतो समासेणं ॥

सिंधू आयलियाई, काला कप्पा सुरद्विसयम्मि ।

दुग्गुल्लदिपुंडवदण, महरद्वेसुं च जलपूरा ॥

एवं जत्थाऽऽइएणं, तहियं तु कप्पतीति आयरिउं ।

इतरत्थ कारणम्मि, फासणगहणं च परिभोगो ॥

आइएणे चउवग्गो, य य पीलाकारओ पवयणस्स ।

य य मइलणा पवयणे, आइएणं आयरे कप्पं ॥

आहारउवहिसेअ, सेहा चउवग्गो होति णायन्वं ।

पवयणपीलुवघातो, पिसिया ताइ मज्जया इत्ति ॥
चोदेइ का मइलणा, भणति परिसहियाणं जे सेवे ।
सा होति मइलणा तु, जो पुण सुपरिड्विओ चरणे ॥
तण्हो तु सलाहेती, धणति गुणेहिं य एसु जुत्तो ति ।
सुइकरे तप्पहितं, जो पुण करणे अजुत्तो उ ॥
तं दइं संदेहो, उप्पज्जति किरणु एस सच्छंदो ।
आऊणं उवएसो, एरिसओ देसिओ समए ॥
आह जिणकप्पियाण वि, आइसं किंचि अत्थि अह णत्थि
भणति णत्थि किं पुण, आयरियजिणकप्पिताऽऽइसं ॥
आहारउवहिदेहे, णिरविक्खो णवरि णिज्जरपेही ।
संघयणविरियजुत्तो, आइसं आयरति कप्पं । पं० भा०
५ कल्प ।

इयाणि आइएण-मणाइएणकप्पा समं चेव जंति । गाहा-
आहार चउके—आहारो चउव्विहो जत्थाऽऽइएणो तत्थ
नऽत्थि दोसो । जहा-सिंधूए-पोग्गलं । उत्तरावहे-वियडं ।
तंवोलं-दमिलेसु (द्रविडेपु) । फासुओ वत्थादि । आइएण-
मणाइएणे । एवं सत्ते, काले वि । ओमोयरियाए सव्वाइ
आइएणाइ । उवगरणे जहा-सिंधूए-अलाउ । पौडवद्धणे दु-
कूला । सुरट्टाए-कालकंबलीओ । महारट्टाणं-जलपूरगा ।
एवमाइ जत्थाऽऽइएणाणि तत्थ कप्पो । इयरथा कारणेण
कप्पन्ति । गाहा—‘ आइएणे चउ ’ आइएणे पुण ‘ चउ-
वग्गा ’ ति-असणाइणा य पवयणपीला भवइ । विपरिणा-
मेण-अणाइएणं पुण वियडाइ अणुयाइसु मइलणा । एए वि-
यडमल्ला गिहत्था वियरंति अप्पणा अणिवित्ता । तहा पो-
ग्गलं जत्थ ण वित्ते तत्थ भणइ लोगो-एएसिं नडपडियम्मि-
हत्थे वारंति मा पोग्गलं खाह । अहिंसगा य होइ । सव्व-
मेएसिं कैयवं । असज्जादियाणं एसा पीला । गाहा-का ?
मइलणा प्रवचने उच्यते सूत्रार्थः—प्रतिषेधमाचरिते सा म-
इलणा । करणजुत्तेसु पुण एवं नो भवइ । अहो सुदु पयं ।
साह अकरणजुत्तो पुण संसओ भवइ । किमेस अप्पच्छ-
न्देण करेइ ? उवएसो एरिसां । एवं संसओ भवइ । आह-
जिणकप्पे किंचि आइएहमत्थि । गाहा—‘ आहारोवहि । ’
उच्यते—आहारोवहिदेहेसु सो भयवं निरवेक्खो, न केवलं
निज्जरा, मोक्खो वल्लविरियसंघयणजुत्तो आइएहं कप्पमेव
आयरइ । सइ वि आइएहे जिणकप्पियपाउग्गं तं आयरइ ।
एस आइएहकप्पो । पं० चू० ५ कल्प ।

आइसहय-आकीर्णहय-पुं० । आकीर्णो-गुणैर्व्याप्तः स चा-
सौ हयश्च आकीर्णहयः । क० स० । जात्येऽश्वविशेषे, स च
जवविनयादिगुणोपेतः । “ आइएणहय व्व निरुवलेवे ” यथा
जात्याऽश्वो मूत्रपुरीषाद्यनुपलितगात्रः । जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

आइतित्थयर-आदितीर्थकर-पुं० । अप्रभदेवस्वामिनि, “ भ-
गवओ उसहसामिस्स आइतित्थयरस्स ” । नं० ४३ सूत्र ।
आइतित्थयरमंडल-आदितीर्थकरमण्डल-न० । श्रेयासेन
कारिते आदितीर्थकरस्य पीठे, आ० म० १ अ० ३४५ गाथा-

टी० । (‘ आइच्चपीठ ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे विशेषो गतः)
आइत्त-आदीप्त-त्रि० । ईपदीप्ते, द्वा० १ थु० १ अ० ।
आइत्ता-आदाता-त्रि० । गृहीतरि, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।
आइत्तु-आदाय-अव्य० । गृहीत्वैत्यर्थे, आचा० १ थु० ४
अ० १ उ० १२७ सूत्र ।
आइद्ध-आविद्ध-त्रि० । आ-व्यध-कृ० । प्रेरिते, दर्श० ४ तत्त्व ।
ताडिते, विद्ध, छिद्रिते, क्षिते च । वाच० ।
आदिग्ध-त्रि० । व्याप्ते, द्वा० १ थु० १ अ० ।
आइदाण-आदान-न० । ग्रहणे, प्रश्न० * ।
आइधम्मिय-आदिघ (घा) भिक्क-पुं० । एतत्संज्ञया प्र-
सिद्धे अपुनर्वन्धकापरपण्याये प्रथमारब्धस्थूलधर्माचारे,
घ० । (धर्मसंग्रहे गृहस्थधर्मानुक्तवैतल्लक्षणादि प्रतिपादि-
तम् ।)

अथ पूर्वोक्तगुणवत् एव संज्ञाविशेषविधिं, तदवस्था-
विशेषविधिं चाऽऽह—

स आदिधार्मिकश्चित्र-स्तत्तत्तन्त्रानुसारतः ।

इह तु स्वागमापेक्षं, लक्षणं परिगृह्यते ॥ १७ ॥

सः—पूर्वोक्तगुणैरुत्तरोत्तरगुणवृद्धियोग्यतावान् आदिधार्मि-
कः—प्रथममेवारब्धस्थूलधर्माचारत्वेनादिधार्मिकसंज्ञया प्र-
सिद्धः, स च तानि तानि तन्त्राणि-शास्त्राणि तदनुसारत-
श्चित्रो-विचित्राचारो भवति । भिन्नाचारस्थितानामप्यन्तः-
शुद्धिमतामपुनर्वन्धकत्वाज्जिरोधात्, अपुनर्वन्धकस्य हि ना-
नास्वरूपत्वात् तत्तत्तन्त्राणां अपि मोक्षार्था क्रिया घटते । तदुक्तं
योगविन्दो—“ अपुनर्वन्धकस्यैव, सम्यग्गुनीत्योपपद्यते । तत्तत्त-
न्त्रोक्तमखिल-मवस्थाभेदसंश्रयाद् ॥२५१॥ ” इति (अस्य व्या-
ख्या ‘ अणुट्ठाण ’ शब्दे प्रथमभागे ३७७ पृष्ठे गता) । इह तु
प्रक्रमे स्वागमापेक्षं-स्वागमानुसारि ‘ लक्षणं ’-व्यञ्जकं प्रक्रमा-
दादिधार्मिकस्य ‘ परिगृह्यतं ’-आश्रीयते । यो ह्यन्यैः शिष्ट-
बोधिसत्त्वनिवृत्तप्रकृत्यधिकारादिशब्दैरभिधीयते स एवा-
स्माभिरादिधार्मिकापुनर्वन्धकादिशब्दैरिति भावः । लक्षण-
मित्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षं, तल्लक्षणसंपादनविधिश्चायमुक्तो
ललितविस्तरायां—“ परिहर्तव्योऽकल्याणमित्रयोगः । से-
वितव्यानि कल्याणमित्राणि । न लङ्घनीयोचितस्थितिः ।
अपेक्षितव्यो लोकमार्गः, । माननीया गुरुसंहतिः भ-
वितव्यमेतत्तन्त्रेण, प्रवर्तितव्यं दानादौ, । कर्त्तव्योदारपूजा
भगवताम् । निरूपणीयः साधुविशेषः । श्रोतव्यं विचिना
धर्मशास्त्रम् । भावनीयं महायत्नेन । प्रवर्तितव्यम्-विधानतः ।
अवलम्बनीयं धैर्यम् । पर्यालोचनीया आयतिः । अवलोक-
नीयो मृत्युः । भवितव्यं परलोकप्रधानेन । सेवितव्यो गुरु-
जनः । कर्त्तव्यं योगपटदर्शनम् । स्थापनीयं तद्रूपादि चेतसि ।
निरूपयितव्या धारणा । परिहर्तव्यो विज्ञेयमार्गः । यतितव्यं
योगसिद्धौ । कारयितव्या भगवत्प्रतिमाः । लेखनीयं भुवने-
श्वरवचनम् । कर्त्तव्यो मङ्गलजापः । प्रतिपत्तव्यं चतुःशरणम् ।
गर्हितव्यानि दुष्कृतानि । अनुमोदनीयं कुशलम् । पूजनीया
मन्त्रदेवताः । श्रोतव्यानि सच्चेष्टितानि । भावनीयमौदार्यम् ।
वर्त्तितव्यमुत्तमज्ञाने(ते)न । एवंभूतस्य येह प्रवृत्तिः सा सर्वैव
साध्वी । मार्गानुसारी ह्ययं नियमादपुनर्वन्धकादिः । तद-

स्यैवंभूतगुणसम्पदाऽ (दोऽ) भावात्, अत आदित आर-
भ्यास्य प्रवृत्तिः सत्प्रवृत्तिरेव नैगमानुसारेण चित्राणि
प्रस्थकप्रवृत्तिकल्पा । तदेतदधिकृत्याहुः—“कुठारादिप्र-
वृत्तिरपि रूपनिर्माणप्रवृत्तिरेव ” तद्वदादिधार्मिकस्य धर्मे
कारिस्म्यन तद्गामिनी न तद्वाधिनीति हार्दम् । तस्याविरो-
धकं हृदयमस्य, ततः समन्तभद्रता, तन्मूलत्वात्सकल-
चेष्टितस्य, एवमतोऽपि विनिर्गतं तत्तद्दर्शनानुसारतः सर्व-
मिह योज्यं सुसमण्डितप्रबोधदर्शनादि । न ह्येवं प्रवर्तमा-
नो नेष्टमाधक इति । भग्नोऽप्येतद्यत्तल्लिङ्गोऽपुनर्वन्धक इति
तं प्रत्युपदेशसाफल्यम् । “ नानिवृत्ताधिकारायां प्रकृतावेवं-
भूतः ” इति कापिलाः । ‘ नाऽनवाप्तभवविपाक ’ इति च
सौगताः । ‘ अपुनर्वन्धकास्त्वैवंभूता ’ इति जैनाः इति ।
ध० १ अधि० । ल० ।

अथोक्तस्वरूपस्यादिधार्मिकस्य सद्धर्म-
देशनायोग्यत्वं दर्शयति—

स धर्मदेशनायोग्यो, मध्यस्थत्वाजिनैर्मतः ।

योगदृष्ट्युदयात्सार्थं, यद्गुणस्थानमादिमम् ॥ १८ ॥

सः—पूर्वोक्तगुणसम्पत्त्या प्रसिद्ध आदिधार्मिकः धर्मदेशना-
योग्यः—लोकोत्तरधर्मप्रज्ञापनाहं जिनैः—अर्हाद्धर्मतः—उप-
दिष्टः । कालतश्चायं चरमावर्तवर्त्येवत्यनुक्रममपि ज्ञेयम् । यत
उक्तम् (हरिभद्रस्वरिचिते) उपदेशपदं—

यणमिच्छतो कालो, एतश्च कालो उ होइ शयव्वो ।

कालो उ अपुणव्वंभ्रग, -पमिइ धीरेहि णिहिट्ठो ॥ १ ॥

णिच्छय्यओ पुण एसो, विन्नेओ गंठिभअकालमि ।

एयमि विहिसयपा-लणाउ आरोग्गमेयाओ ॥ २ ॥”

एतद्वृत्तिर्यथा—धनं—मिथ्यात्वं यच्च स तथा कालोऽचरमा-
वर्तलक्षणः ‘अत्र’ वचनौपधप्रयोगे ‘अकालस्तु’ अनवरसर
एव भवति—विज्ञेयश्चरमावर्तलक्षणस्तु तथाभव्यत्वपरि-
पाकतो वीजाधानवीजोद्भेदवीजपोषणादिषु स्यादपि काल
इति । अत एवाह—“कालस्तु” अचरः पुनरपुनर्वन्धकप्रभृ-
तिस्तत्रादिशब्दान्मार्गाभिमुखमार्गपतितौ गृह्यते । तत्र मा-
र्गः—चेतसोऽवक्रमनं भुञ्जन्नलिकाऽऽयामतुस्यो विशि-
ष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयापशमविशेषो हेतु-
स्वरूपफलशुद्धयभिमुख इत्यर्थः, तत्र पतितो भव्यवि-
शेषो मार्गपतित इत्युच्यते । तदादिभावापन्नश्च मार्गा-
भिमुख इति । एतौ चरमयथाप्रवृत्तकरणभागभाजावेव
त्रेयौ । अपुनर्वन्धकोऽपुनर्वन्धककालः प्रभृतिर्यस्य स तथा,
धीरेर्निर्दिष्टो व्यवहारतः इति ॥ १ ॥ निश्चयतस्तु कालो अ-
न्विमेदकाल एव, यस्मिन् कालेऽपूर्वकरणानिवृत्तिकरणा-
भ्यां अन्विभिन्नो भवति तस्मिन्नेवेत्यर्थः । यतोऽस्मिन् वि-
धिनाऽवस्थाचितकृत्यकरणलक्षणेन सदा—सर्वकालं या पा-
लना—वचनौपधस्य तथा कृत्वाऽऽरोग्यं संसारव्याधि-
रोधलक्षणम्, एतस्माद्—वचनौपधप्रयोगाद्भवति । अपुनर्व-
न्धकप्रभृतिषु वचनप्रयोगः क्रियमाणोऽपि न तथा सूक्ष्मबो-
धविधायकोऽनाभोगवहुलत्वात्तत्कालस्य । भिन्नग्रन्थ्या-
व्यस्तु व्यावृत्तमोहत्वेनातिनिपुणबुद्धितया तेषु तेषु कृत्येषु
वर्तमानास्तत्कर्मव्याधिसमुच्छेदका जायन्त इति । ध० १
अधि० । ननु “गलमच्छ्रवविमोअग-विसन्नभोईण जारिसो

एसो । मोहासुहो वि असुहो, तप्फलओ एधमेसो त्ति ॥१॥”
श्रीहरिभद्रवचनानुसारेण विपर्यासयुक्तावन्मिथ्यादशां शु-
भपरिणामोऽपि फलतोऽशुभ एवेति कथमादिधार्मिकस्य
देशनायोग्यत्वमित्याशङ्क्यामाह—‘ मध्यस्थत्वात् ’ इति-
रागद्वेपरहितत्वात् पूर्वोक्तगुणयोगादेव माध्यस्थ्यापसंपत्ते-
रित्यर्थः । मध्यस्थस्यैव चागमेषु धर्माहंत्वप्रतिपादनात्,
यतः—“ रसो १ दुदो २ मूढो ३, पुंवि वृग्गाहिओ ४ अ-
चत्तारि । एए धम्माऽणरिहा, धम्मं अरिहो उ मज्झन्थो ”
॥ १ ॥ त्ति श्रीहारिभद्रवचनं तु कदाग्रहप्रस्ताभिग्रहिकमा-
श्रित्येति न विरोधः । इदमत्र हृदयम्—यः खलु मिथ्यादशा-
मपि केषांचित्स्वपन्ननिवद्धो दूरानुबन्धानामपि प्रबलमोहत्वे
सत्यपि कारणान्तरादुपजायमानो रागद्वेषमन्दतालक्षण उप-
शमो भूयानपि दृश्यते स पापानुबन्धिपुण्यहेतुत्वात्पर्यन्त-
दारुण एव, तत्फलसुखव्यामूढानां तेषां पुण्याभासकर्मो-
परम नरकादिपातावश्यंभावादित्यसत्प्रवृत्तिरेवायम् । यश्च
गुणवत्पुरुषप्रज्ञापनार्हत्वेन जिज्ञासादिगुणयोगान्मोहापकर्ष-
प्रयुक्तरागद्वेषशक्तिप्रतिघातलक्षण उमशमः; स तु सत्प्रवृत्ति-
हेतुरेवाग्रहनिवृत्तेः सदर्थपक्षपातसारत्वादिति । नन्वेवमपि
स्वागमानुसारिण आदिधार्मिकस्योपपन्नं माध्यस्थ्यं पदं
तस्य विचित्राचारत्वेन भिन्नाचारस्थितानां तेषां स्वस्मत्त-
निष्ठानां कथं तदुपपद्यते ? तद्भावे च कथं देशनायोग्यत्व-
मित्यत्राह—‘ योगे ’ त्यादि—यद्यस्माद्धेतोः, तस्येति शेषः,
‘ योगदृष्ट्युदयात् ’—योगदृष्टिप्रादुर्भावात् । ‘ आदिमं ’ ‘ गुण-
स्थानं ’ ‘ सार्थम् ’—अन्वर्थं भवति । अयं भावः—मिथ्या-
दृष्ट्योऽपि परमार्थगवेषणपराः सन्तः पक्षपातं परित्यज्याद्वे-
पादिगुणस्थाः खेदादिदोषपरिहाराद्यदा संवेगतारतम्यमाप्नु-
वन्ति । तदा मार्गाभिमुख्यात्तेषामिच्छुरसकल्क(क)गुडकल्पा
मित्रा तारा वला दीपा चेति चतस्रो योगदृष्ट्य उल्लसन्ति,
भगवत्पतञ्जलिभदन्तभास्करादीनां तदभ्युपगमात् । (ध०)
मिथ्यादृष्टिनामपि माध्यस्थ्य्यादिगुणमूलकमित्रादिदृष्टियोगेन
तस्य गुणस्थानकत्वसिद्धेस्तथा प्रवृत्तेरनाभिग्रहिकस्य सं-
भवादनाभिग्रहिकत्वमेव तस्य देशनायोग्यत्वे शोभननिव-
न्धनमित्यापन्नम् । ‘ इत्थं चानाभोगतोऽपि मार्गगमनमेव-
पङ्कग्वन्धन्यायेनेत्यध्यात्मचिन्तका ’ इति ललितविस्तराव-
चनानुसारेण यद्यनाभोगवान् मिथ्यादृष्टिरपि मिथ्यात्व-
मन्दतोद्भूतमाध्यस्थ्यतत्त्वजिज्ञासादिगुणयोगान्मार्गमेवानु-
सरति तर्हि तद्विशेषगुणयोगादनाभिग्रहिके तु सुतरां धर्म-
देशनायोग्यत्वमिति भावः । ध० १ अधि० १८ श्लोकः ।

आइवम—आदिब्रह्मन्—न० । सकलजगदुत्पत्तिकारणे ब्रह्मणि,
कल्प० १ आधि० ६ क्षण ।

आइवमद्धणि—आदिब्रह्मध्वनि—स्त्री० । आदिब्रह्मणः शब्दे,
“ आदिब्रह्मध्वनिः किं वा, वीरवेदध्वनिर्विभौ ” कल्प०-१
अधि० ६ क्षण ।

आइम—आदिम—त्रि० । आदौ भवः । आदि—डिमच् । आदिभवे,
वाच० । “ पश्चादाद्यन्ताप्रादिमः ” ॥ ६ । ३ । ७५ ॥ इति सूत्रेण
इमप्रत्यये टिलोपः । प्रथमे, आव० ४ अ० । प्रच० । कर्म०-
आइमगणहर—आदिमगणहर—पुं० । प्रथमगणधरे, प्रच० ११
हार ।

आइमज्जकल्लाण-आदिमध्यान्तकल्याण-त्रि० । आदिम-
ध्यावसानेषु सुन्दरे, धर्मप्रशंसापुष्पकर्मोक्तम्-“ सर्वागम-
परिशुद्धं, यदादिमध्यान्तकल्याणम् ” । पं० ३ वि० ।

आइमुहुत्त-आदिमुहुत्त-न० । प्रथमे मुहुत्ते, स० ।

तत्प्रमाणं यथा—

अभिभतरओ आइमुहुत्ते छण्णउड्अंगुलच्छाए पण्णत्ते ।
(सूत्र-६६+)

अभ्यन्तराद्-अभ्यन्तरमण्डलमाश्रित्येत्यर्थः, आदिमुहुत्तः
पञ्चवत्यङ्गुलच्छायः प्रकृतः । अयमत्र भावार्थः-सर्वाभ्यन्त-
रमण्डले यत्र दिने सूर्यश्चरति तस्य दिनस्य प्रथमो मुहुत्तो
द्वादशाङ्गुलमानं शङ्कुमाश्रित्य पञ्चवत्यङ्गुलच्छायो भवति ।
तथा हि-तद्दिनमष्टादशमुहुत्तप्रमाणं भवतीति मुहुत्तोऽष्टाद-
शभागो दिनस्य भवति, ततश्च छायागणितप्रक्रियया छेदे-
नाष्टादशलक्षणेन द्वादशाङ्गुलः शङ्कुगुण्यत इति ततो द्वे शते
षोडशोत्तरे भवतः- २१६, तयोरर्द्धौ-कृतयोरष्टोत्तरं शतं भ-
वति-१०८, ततश्च शङ्कुप्रमाणे द्वादशापनीते पञ्चवतिः-६६
अङ्गुलानि लभ्यन्ते इति । स० ६६ सम० ।

आइमूल-आदिमूल-न० । प्रधानकारणे भावमूलभेदे, आ-
चा० ।

यथा मोक्षस्याऽऽदिमूलं विनयः, संसारस्य विषय इति ।
तत्र मोक्षस्यादिमूलं ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपः औपचारिकरूपः
पञ्चधा विनयस्तन्मूलत्वान्मोक्षावाप्तेस्तथाचाह-

“ विणया णाणं णाणाउ, दंशणं दंशणाहि चरणं तु ।

चरणाहिंनो मोक्खो, मोक्खे सुक्खे अणावाहं ॥ १ ॥ ”

“विनयफलं शुश्रूषा, शुश्रूषायाः फलं श्रुतज्ञानम् ।

ज्ञानस्य फलं विरतिः, विरतेः फलं चाश्रयनिरोधः ॥ २ ॥

संवरफलं तपोबल-मथ तपसो निर्जराफलं दृष्टम् ।

तस्मात् क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ ३ ॥

योगनिरोधाद् भवस-न्ततिक्षयः संततिक्षयान्मोक्षः ।

तस्मात्कल्याणानां, सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ४ ॥ ”

इत्यादि । संसारस्य त्वादिमूलं विषयकपायाः । आचा० १
श्रु० २, अ० १ उ० ।

आइमोक्ख-आदिमोक्ष-पुं० । आदिः-संसारस्तस्मान्मोक्षः
आदिमोक्षः । संसारविमुक्तौ, सूत्र० । धर्मकारणानां शरीरं
तावदादिभूतं तस्य मोक्षः-तद्विमुक्तिर्यावज्जीवमित्यर्थः । शरी-
रपरित्यागो च । “विण्डे णं जीविज्ज य आदिमोक्खं (२२+)”
यावज्जीवम् । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । आदौ-प्रथमं मोक्षोऽ-
स्येति । मोक्षाद्यते साधौ, आदि-प्रधानं मोक्षास्येति । मोक्षै-
कताने साधौ च । सूत्र० ।

इत्थीओ जे ण सेवंति, आइमोक्खा हि ते जणा ॥ ६+ ॥

ये महासत्त्वाः कटुविपाकोऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया
स्त्रियः सुगतिमागोर्गलाः-संसारवीथीभूताः सर्वाऽविनयरा-
जधान्यः कपटजालशताकुला-महामोहनशक्त्यो ‘न सेवन्ते’-
न तत्प्रसङ्गमभिलषन्ति त एवंभूता जनाः-इतरजनातीताः
साधव आदौ-प्रथमं मोक्षोऽशेषद्वन्द्वोपरमरूपो येषां ते आ-
दिमोक्षाः । हुरवधारणे आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इद-
मुक्तं भवति-सर्वाविनयास्पदभूतः स्त्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तः

एवादिमोक्षाः प्रधानभूतमोक्षस्य पुरुषार्थोद्यता आदिशब्द-
स्य प्रधानवाचित्वात् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आइय-आचित-त्रि० । आ-चि-क्त-आप्रोते, (व्याप्ते,)
ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । गुम्फिते, प्रथिते, “तुलापलशतं ता-
सां, विंशत्याभार आचित” इत्युक्तेर्भारतमके द्विसहस्रपल-
मानं, “आचितं दश भाराः स्यात्, शाकटो भार आचितः”
इत्युक्ते दशभारमानं, न० । शाकटभारं, । पुं० । परिमाणवा-
चकत्वात्तन्मितेऽपि । संगृहीते, छेत्ते च । वाच० ।

आइयण-आदान-न० । ग्रहणे, प्रश्न० ३ आश्रं द्वार । वाच० ।

आइयत्तिय-आदियात्रिक-पुं० । आदौ यात्राऽस्येति सार्थ-
वाहादीनामारक्तके, वृ० ।

तस्याष्टौ भेदा यथा—

पुराणसावगसम्म-दिट्ठि, अहाभद् दाणसद्धे य ।

अणभिग्गहिण मिच्छे, अभिग्गहे अन्नतिथी य ॥ ६२३ ॥

वृ० १ उ० । (अस्याः व्याख्या ‘सत्थवाह’ शब्दे सप्तम-
भागं वदन्ते) (एतस्याशीतिभङ्गाः सार्थवाहवत् ते च
‘विहार’ शब्दे षष्ठ्यभागे ३२ अधिकाराङ्कं द्रष्टव्याः)

आइ (दि) यावण-आदापन-न० । ग्राहणे, “आदियावैति”
आदापयन्ति-ग्राहयन्ति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आइराय-आदिराज-पुं० । ऋषभदेवे, स्या० ६ ठा० ३ उ० ।

(अस्य वृत्तम् ‘उलह’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वदयते ।)

आइल-आविल-त्रि० । आ-विल् । भेदने, क० । अस्वच्छे,
कालुष्ययुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अस्वच्छस्य हि जलादेः
सम्यग्दृष्टिप्रसारभेदनात्तथात्वम् । भेदके, त्रि० । वाच० ।

आइल्ल-आदिम-त्रि० । आद्ये, आ० २८ गाथा । स० ।
सू० प्र० ।

आइल्लचन्द-आदिमचन्द्र-पुं० । उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रचन्द्रा-
पेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रचन्द्रे, सू० प्र० ।

तस्य तथात्वम्—

धातइसंडपभितिसु, उदिट्ठा तिगुणेत्ता भवे चंदा ।

आदिल्लचंदसहिता, अणंतराणंतरे खेत्ते ॥ ३३ ॥

सू० प्र० १६ पाहु० १०० सूत्र ।

(अस्याः व्याख्या ‘जोहसिय’ शब्दे ४ भागे वदयते)

आइल्लसूर-आदिमसूर्य-पुं० । उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रसूर्या-
पेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रसूर्ये, सू० प्र० १८ पाहु० । (अस्य
तथात्वमत्रैव ‘आइल्लचंद’ शब्दे गतम् ।)

आई (त्ती) (दी) ण-आजिन-न० । मूपकादिचर्मनिष्पन्ने
वस्त्रे, आचा० २ श्रु० २ अ० ६ उ० । द्वीपविशेषे, समुद्र-
विशेषे च । पुं० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आदीन-न० । आ-समन्तादीनम् । अत्यन्तदीनतायाम्,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

आईणग-आजिनक-न० । चर्ममये वस्त्रविशेषे, रा० । तच्च
स्वभावादतिकोमलं भवति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । परि-
कर्मितकर्मणि, कर्म० २ कर्म० । ज्ञा० । आ० अ० । नि० ।

। जी० । “ आईणगरुणवृणवणीयतूनफाने ” भ० ११ श० ११ उ० । “ आईणगणि वा आईणवराणि वा० ” (सूत्र-१०-११-१२ +) “ अजिणं चम्मं तम्मि जे कीरंति ते ‘ आईणगणि ’ ति । नि० चू० ७ उ० ।

आईणभद्-आजिनभद्र-पुं० । आजिने द्वीपे, आजिनभद्राजिनमहाभद्रौ । आाजनद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आई (दी) णभोइ (न्)-आदीनभोजिन्-पुं० । पतितपिण्डोपजीविनि, सूत्र० ।

आदीणभोई वि करोति पावं,

मंता उ एगंतसमाहिमाहु ॥ ६ ॥

आदीनभोज्यापि पापं करोतीति । उक्तं च-“ पिंडोलगेय तुस्सीले, णरगाओ ण सुब्बई ” सः कदाचित् शोभनमाहारमलभमानोऽन्वादानरौद्रध्यानोपगतोऽधः-ससम्यामप्युत्पद्यन्, नद्यथा-असावेव राजशृङ्गनगरेत्सयनिर्गन्जनसमूहवैभारिगारशिलापातनाद्यनः स दैवान्स्वयं पतितः पिण्डोपजीवीति, तद्वचमादीनभोज्यापि पिण्डोलकाविवज्जनः पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा-अवधार्य एकान्तेनात्यन्तेन च यो भावरूपां ज्ञानादिसमाधिस्तमाहुः संसारोत्तरणाय तीर्थ-क्रमणधरादयः । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आईणमहाभद्-आजिनमहाभद्र-पुं० । आजिनद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणमहावर-आजिनमहावर-पुं० । आजिनसमुद्रस्थे देवे, आजिनवरसमुद्रस्थे देवे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवर-आजिनवर-पुं० । द्वीपविशेषे, समुद्रविशेषे च । आजिनसमुद्रस्थे देवे, आजिनवरसमुद्रस्थे देवे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरभद्-आजिनवरभद्र-पुं० । आजिनवरद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरमहाभद्-आजिनवरमहाभद्र-पुं० । आजिनवरद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभास-आजिनवरावभास-पुं० । द्वीपविशेषे, समुद्रविशेषे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासभद्-आजिनवरावभासभद्र-पुं० । आजिनवरावभासद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासमहाभद्-आजिनवरावभासमहाभद्र-पुं० । आजिनवरावभासद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासमहावर-आजिनवरावभासमहावर-पुं० । आजिनवरावभाससमुद्रस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासवर-आजिनवरावभासवर-पुं० । आजिनवरावभाससमुद्रस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आई (दी) णवित्ति-आदीनवृत्ति-पुं० । आ-समन्तादीनाकरुणस्पदा वृत्तिः-अनुष्ठानं यस्य रूपणवनीपकादिरित्यर्थः । अत्यन्तदीनवृत्तिके रूपणवनीपकादौ, सूत्र० ।

आदीणवित्तिव करोति पावं,

मंता उ एगंतसमाहिमाहु ॥ ६ ॥

‘ आदीणवित्ति ’ न्यादि-आदीनवृत्तिरपि पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा एकान्तेन भावसमाधिमाहुः संसारोत्तरणाय तीर्थकरणधरादयः । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आई (दी) णिय-आदीनिक-पुं० । आ-समन्तादीनमादीनं तद्विद्यते यस्मिन्तः । अत्यन्तदीनसत्त्वाश्रये, सूत्र० ।

आदीणियं दुक्कडियं पुरत्था ॥ ६ ॥

आदीनिकं दुष्कृतिकं पुरस्तात्-पूर्वजन्मनि यत्नरकगमनयोर्यं चरितं कृतं तत्प्रतिपादयिष्ये । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आईरण-आजीरण-त्रि० । आजिः-संग्रामस्तमोरयति-प्रेरयति क्षिपात जयतीति यावत् । राज्यावस्थायां संग्रामजतरि, संथा० ६६ गाथा ।

आईल-आचील-पुं० । उद्गाले, ताम्बूलसंघन्धिनमुद्गालम्-आचीलं तत्र मुञ्चति । चीलस्य जिनमन्दिरे परित्यागे तीर्थकुशाशानाना भवति । प्रव० ३८ द्वार ।

आईवमाण-आदीप्यत्-त्रि० । प्रकाशमाने, महा० २ अ० ।

आउ-अप्-खी० । बहुवच० आप्-क्विप्-इत्सः । वाच० । “ गो-णादयः ” ॥ ८ ॥ १७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण निपातितः । प्रा० । द्रवलक्षणे महाभूतविशेषे, “ आप्त्वयोगादापस्तोश्च रूपर-सस्पशंसख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरुत्वस्वाभाविकद्रवत्वस्नद्वयगवत्यन्तास्तु च रूपं शुक्लं भव, रसो मधुर एव, स्पर्शः शीत एव ” इति वैशेषिकाः (सूत्र०) ।

“ रसतन्मात्रादापां रसरूपस्पर्शवत्त्व ” इति श्लेषमासृग्द्रवलक्षणा आपः ” इति च सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

“ एतन्निराकरणं ‘ महाभूय- ’ शब्दे पष्ठ भागे करिष्यते ” “ अपां स्थानं रमन् ” रसनन्दिर्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

तासां जीवत्वम्-“ सात्मकमन्मो भौमं, भूमिस्त्रने स्वाभाविकसंभवाद्, ददुग्वत् ” । अथवा-“ सात्मकमन्निर्ज्ञादकं स्वभावतो व्यामसंभूतस्य पातात्, मत्स्यवत् ” । आह च-

“ भूमिफल्य साभाव्य-संभवश्चा ददुग्वत् जलमुत्तं । (सात्मकत्वेनेति) अहंवा-मच्छं व्व सद्वा-ववोममंभूय-पायाओ ” ॥ १ ॥ इति । स्था० १ ठा० । “ आऊ वि जीवा ” ॥ ७ ॥

आपश्च-द्रवलक्षणा जीवाः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । (७ गाथायाः व्याख्या ‘ कुनील ’ शब्दे ३ भागे ६०६ पृष्ठ करिष्यते) (अत्र यद्वहुवक्तव्यं तत् ‘ आउ-काइय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यम्) जलनामकं देव-विशेषं, तदधिष्ठातृकं पूर्वापादानक्षेत्रं च । आपो जलनामा देवस्तन पूर्वापादानांयमिति प्रसिद्धम् । जं० ७ वक्ष० । स्था० ।

“ पुत्रासाढा आउद्वनाए ” (सूत्र-४६ ५) । सू० प्र० १० पाहु० १२ पाहु० पाहु० । ननु स्वस्वामिभावसम्बन्धप्रतिपादकभावमन्त्रेण कथं देवतानाम्ना नक्षत्रनाम सङ्गच्छते ? उच्यते-अधिष्ठानरि अधिष्ठयस्यापचाराद् भवतीति । जं० ७ वक्ष० । “ दां आऊ ” (सूत्र-६० ५) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

आतु-पुं० । अत् उण् । भेलके, उहणे, वाच० ।

आकु (गु)-पुं० । अभिलाषायाम्, आ० क० १ अ० । (‘ इक्ष्वाग ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽस्य व्युत्पत्तिः)

आयुस्-न० । प्रतिसमयं भोग्यत्वेनायातीत्यायुः । नि० चू० ११

उ० । स्वकीयावसरे एति च, आयाति चेत्यायुः । स्था० ४
ठा० २ उ० । उ० । एति-गच्छत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः, यद्वा-
एति-आगच्छति प्रतिबन्धकनां स्वकृतकर्मावाप्तनरकादि-
दुर्गतेर्निष्कमितुमनसोऽपि जन्तोरित्यायुः । उभयत्राप्यौणा-
दिकोऽणुसंप्रत्ययः । यद्वा-आयाति भवाद्भवान्तरं संक्रमतां
जन्तूनां निश्चयेनोदयमागच्छतीति पृषोदगादित्वादायुःशब्द-
सिद्धिः । यद्यपि च सर्वे कर्मवद्भ्यस्तस्मिन्नेव भवे उदय-
मायाति, किंचित्तु-प्रदेशोदयभुक्तं जन्मान्तराऽपि स्वविपाकन
उदयमायात्येव इत्युभयथाऽपि व्यभिचारः आयुषि त्वयं
नास्ति वक्ष्यस्य तस्मिन्नेव भवे वेदनात् जन्मान्तरसंक्रान्तौ तु
स्वविपाकतोऽवश्यं वेदनादिति विशिष्टस्यैवोदयागमनस्य
विवक्षितत्वात्तस्य वायुष्येव सङ्गावाप्तस्यैवैतन्नाम । अथवा-
आयान्त्युपभोगाय तस्मिन्नुदिते सति तद्भवप्रायोग्यानि
सर्वाण्यपि शेषकर्माणीत्यायुः । कर्म० १ कर्म० । प्रव० ।
अथवा-आ-समन्तादेति-गच्छति भवाद्भवान्तरसंक्रान्तौ
जन्तूनां विपाकौदयमित्यायुः । पं० सं० २ द्वार । दशा० ।
जीवितविपाकवेधं भवोपग्राहिणि कर्मविशेषे, जं० ४ चत्त० ।
उत्त० । विशेष० । एतद्रूपं च-“ दुःखं न देह आऊ, न वि य
सुहं देह चउडु वि गईसु । दुःखसुहाणाऽऽधारं, धरेह देहद्विगं
जीवं ॥ १ ॥ ” इति । स्था० २ ठा० ४ उ० । आयुर्भवस्थिति-
हेतवः कर्मपुद्गलाः । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । जीविने,
स्था० ८ ठा० ३ उ० । तच्च चिरकालं शरीरसंश्रव्यः । तं० ।
स्था० ।

विषयसूचनार्थमधिकाराङ्गाः—

- (१) आयुषो नामादिभेदतो दशविधत्वम् ।
- (२) आयुषः अतिप्रियत्वम् ।
- (३) आयुषः पुष्टिर्गतायुषः पुनरनागमनं च ।
- (४) सर्वेषामायुषः अल्पत्वमनित्यत्वं च ।
- (५) आयुषः सप्तधा भेदनं तदुदाहरणानि च ।
- (६) आयुषः सोपक्रमनिरुपक्रमभेदाद् द्वैविध्यम् ।
- (७) आयुषोऽल्पदीर्घशुभादिभेदाद्बहुविधत्वं, तत्कारणानि च ।
- (८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वम् ।
- (९) आयुषो द्विविधत्वं प्रकारान्तरेण ।
- (१०) प्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानतदुभयनिर्वर्तितायुष्कत्वं जी-
वानाम् ।
- (११) जीवानामभोगाऽनाभोगनिर्वर्तितायुष्कत्वमायुषश्चा-
तुर्विध्यं च ।
- (१२) अनन्तरोपपन्नकादीनां नैरयिकादीनामायुः ।
- (१३) असंज्ञिजीवानामायुः ।
- (१४) एकान्तबालैकान्तपरिणतबालपरिणतानामायुः ।
- (१५) क्रियावाद्यादिजीवानां सलेश्यादिजीवानां चायुः ।
- (१६) कृष्णपाक्षिकादिसम्यग्दृष्ट्यादिक्रियावाद्यादिजीवाना-
मायुः ।
- (१७) ज्ञानिनामज्ञानिनां विभङ्गज्ञानिनां सवेदकावेदकक्रिया-
वाद्यादिजीवानां, क्रियावाद्यादिनैरयिकादीनां चाऽऽयुः ।
- (१८) अनन्तरोपपन्नकाऽऽदिक्रियावाद्यादीनामायुः ।
- (१९) भविकजीवानां नैरयिकादिपूषपद्यमानानां सायुष्कत्वम् ।
- (२०) भविकजीवानां नैरयिकादिपूषपद्यमानानामायुष्कारण-
प्रतिसंवेदनादि ।

(२१) अनन्तरमुद्गत्योत्पद्यमाननैरयिकादीनामयुःप्रतिसंवेद-
नादि ।

(१) तच्चायुर्नामादिभेदतो दशधा । तद्यथा—

“नामं ठवणा दविण,
ओहे भव तन्मवे य भोगे य ।
संजमे जस अ किन्ती,
जीविंयं च तं भइई दसहा ॥ १ ॥”

तत्र नामस्थापने क्षुण्णे । ‘दविण’ ति-द्रव्यमेव सचेतनादिभेदं
जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं द्रव्यजीवितम् । ओघजीवितम् ना-
रकाद्यविशेषनायुर्द्रव्यमात्रं सामान्यजीवितं भवति, नारका-
दिभवविशिष्टं जीवितं भवजीवितं नारकजीवितमित्यादि,
‘तन्मवेय’ ति-तस्यैव पूर्वभवस्य समानजातीयतया सम्ब-
न्धिजीवितं तद्भवजीवितम्, यथा मनुष्यस्य सतो मानुषत्वे-
नोत्पन्नस्येति, भोगजीविनं चक्रवर्त्यादीनाम्, संयमजीवितं
साधूनां, यशोजीवितं-कर्त्तिकीजीवितं च यथा महावीरस्येति,
जीवितञ्चायुरेवेति । स्था० १ ठा० १ सूत्र टी० ।

(२) आयुश्च सर्वेषामतिप्रियं तथैवोक्तम्—

“तृणायापि न मन्यन्ते, पुत्रद्वारार्थसम्पदः ।

जीवितार्थं नरास्तेन, नेपामायुरतिप्रियम् ॥१॥” इति । स्था०
१ ठा० १ सूत्र टी० । संथा० ।

सर्वे पाणा पियाउया सुहसाया दुक्खपडिक्कूला अप्पि-
यहा पियजीविणो जीविउकामा सर्वेसिं जीविंयं पियं ।
(सूत्र-८०+)

प्राणशब्देनात्राभेदोपचागतद्वन्त एव गृह्यन्ते सर्वे प्राणिनो
जन्तवः प्रियायुषः प्रियमायुर्येषां ते प्रियायुषः । ननु च सिद्धे-
व्यभिचारः, न हि ने प्रियायुषस्तदभावात् ; नैप दोषो; यतो
मुख्यजीवादिशब्दव्युदासेन प्राणशब्दस्यापचरितस्य ग्रहणं
संसारिप्राणयुषलक्षणार्थमिति । यत्किञ्चिदेतत् । (आचा०)
‘जीविउकामा’ यत एव प्रियजीविनोऽत एव दीर्घकालं जीवि-
तुकामा दीर्घकालमायुष्काभिलाषिणो दुःखाभिभूता अप्रपन्त्यां
दशमापन्ना जीवितमवाभिलषन्ति, उक्तञ्च-“रमइ विहवी वि-
सेसे, ठिइमेत्तं येव वित्थरो महइ । मगइ सरीरमहणा, रोगी
जीए च्चप कयत्थो ॥१॥” तदेवं सर्वोऽपि प्राणी सुखजीवि-
ताभिलाषी । (आचा०) कस्य कियदायुरिति जिज्ञासायां च-
तुर्थभागस्थः ‘ठिइ’ शब्दो वीक्षणीयः) प्राणिनां जीवितमत्यर्थं
दयितमित्यतो भूयो भूयस्तदेवापदिश्यत इत्यत आह-‘सर्वे-
सिंमि’ त्यादि-सर्वेषामविगानेन ‘जीवितम्’ असंयमजीवितं
प्रियं दयितम् । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

जीविंयं पुढो पियं इहमेगेसिं माणवाणं खेत्तवत्थुममायमां
णाणं आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह हिरण्येण इत्थि
याउ परिगिज्झ तत्थेव रत्ता ण एत्थ तवो वा दमो वा
णियमो वा दिस्सइ संपुण्णं बाले जीविउकामे लाल-
प्पमाणे मूढे विप्परियासमुवेति । (सूत्र-७६+)

‘जीवितम्’-आयुष्कानुपरमलक्षणमसंयमजीवितं वा पृथ-
गिति प्रत्येकं प्रतिप्राणि प्रियं-दयितं वल्लभम् इह’ ति-अस्मिन्
संसारे एकेषाम्-अविद्योपहतचेतसां ज्ञानवानामिति उपलब्ध-

णार्थत्वात् प्राणिनां, तथाहि-दीर्घजीवनार्थं तास्ता रसाय-
नादिकाः सत्त्वोपधातकारिणीः क्रियाः कुर्वन्ते । आचा० १ शु०
२ अ० ३ उ० ।

(३) आयुःपुष्टिश्च यथा भवति तथा—

शिद्धमधुरेहि आओ, च्छपति देहिदिया मेहा ।

अत्थति जत्थ गत्थति, सट्ठातिसु वीहगादीया ॥२५८॥

चोदक आह-कथमायुः पुष्टिः?, आचार्य आह । यथा
देवकुरोरुत्तरासु क्षेत्रस्य स्निग्धगुणत्वादायुषो दीर्घत्वं सु-
पमसुपमायां च कालस्य स्निग्धत्वाद् दीर्घत्वमायुपस्तथा-
इहापि स्निग्धमधुराहारत्वात् पुष्टिरायुषो भवति । सा च
न पुद्गलवृद्धेः, किंतु-युक्तप्रासग्रहणात्; क्रमेण भोगेनेत्यर्थः ।
नि० चू० ११ उ० ।

गन् चायुर्न पुनरावर्त्तते । उक्तं च-

“ भवकोटीभिरसुलभं, मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे ।

न च गतमायुर्भूयः, प्रत्येत्यपि देवराजस्य ” ॥ १ ॥

‘ नो ’ नैव संसारे सुलभं-सुप्रापं संयमप्रधानं जीविनं,
यदि वा-जीवितम्-आयुःपुष्टिर्न सत् तदेव संधातुं न श-
क्यते, इति वृत्तार्थः । सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० ।

(४) अल्पमनित्यं चायुः सर्वेषाम् । तत्रानित्यत्वं यथा-

दुमपत्तए पंडुए, जह निवडइ राह्गणण अच्चए ।

एवं मणुआण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥१॥

(अस्या गाथाया व्याख्या ‘ जीविय ’ शब्दे चतुर्थभागे
१५६ पृष्ठे वक्ष्यते) उक्त० १० अ० ।

जीवशतवृद्धेन शरीरमुच्यते । यदाह निर्युक्तिकारः—

परिपट्टिय लावन्नं, चलंतसंधिं मुअंतविट्ठगं ।

पत्तं च वसणं पत्तं, कालप्पत्तं भणइ गाहं ॥ ३०७ ॥

जह तुज्जे तह अम्ह, तुज्जे वि अ होहिहा जहा अम्ह ।

अप्पाहेइ पडंतं, पंडुअपत्तं किसलयाणं ॥ ३०८ ॥

न वि अत्थि न वि अ होही, उल्लावो किसलपएडुपत्ताणं ।

उवमा खलु एस कया, भवियजणविवोहणट्टाए ॥३०९॥

उक्त० पार्श्व० १० अ० ।

(आसां गाथानां व्याख्या ‘ दुमपत्त ’ शब्दे चतुर्थभागे द्र-
ष्टव्या ।) यथा हि किसलयाणि पाण्डुपत्रेण अनुशिष्यन्ते
तथा अन्योऽपि यौवनगर्वितोऽनुशासनीयः ।

अथाऽऽयुषोऽनित्यत्वमाह—

कु(कू)सग्गे जह ओसविट्ठए, थोवं चिट्ठइ लंवमाणए ।

एवं मणुआण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥२॥

हे गौतम ! समयमात्रमपि मा प्रमादीः । तत्र हेतुमाह ।
यथा-कुशस्याग्रे अवश्यायचित्तुलैश्वर्यमानः सन् स्तोकं-स्तोक-
कालं तिष्ठति वातादिना प्रेर्यमाणः सन् पतति तथा मनु-
ष्याणां जीवितम्-आयुरस्थिरं क्षेयम् । एवं आयुषोऽनित्यत्वं
ज्ञात्वा धर्मे प्रमादो न विधेय इत्यर्थः । उक्त० १ अ० ।

“ आयुषि बहूपसंगं, वानाहतसलिलवुद्बुदानितरं । उच्छ-
स्य निश्वसति यः, सुप्तो वा विबुध्यते तच्चित्रम् ” ॥१॥ पं०
ख० ३ सूत्र टी० ।

आयुषः अल्पत्वं यथा—

अप्यं च खलु आउयं इहमेगेमिं माखवाणं । (सूत्र ६२+)

अल्पं-स्तोकं चशब्दाऽधिकवचनः, खलुरवधारणे, आयु-
रिति—भवस्थितिहेतवः कर्मपुद्गलाः । ‘ इह ’ ति-संसारे-
मनुष्यभवं-दैकेषां-केषांचिदेव मानवानां-मनुजानामिति पं-
दार्थो, वाक्यार्थः—‘ इह ’ अस्मिन् संसारे केषांचिन्मनु-
जानां कुल्लकभवोपलक्षितान्तर्मुहूर्तमात्रमल्पं स्तोकमायु-
र्भवति । चशब्दादुत्तरोत्तरसमयादिवृद्ध्या पल्यापमत्र-
यावसानेऽप्यायुषि तत्र खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्संयम-
जीवितमल्पमेवेति । तथा हि-अन्तर्मुहूर्तादारभ्य देशानपूर्व-
कांठि यावत्संयमायुष्कं तच्चाल्पमेवेति । अथवा-त्रिपल्यो-
पमस्थितिक्रमप्यायुरल्पमेव, यतस्तदप्यन्तर्मुहूर्तमपहाय स-
र्वमपवर्त्तते । उक्तञ्च—

“ अथा जोगुक्कोसे, वंदित्ताभोगभूमिए सुलहं ।

सव्वप्पजीवियं व-ज्जइ तु उव्वट्ठिया दाएहं ॥ १ ॥ ”

अस्यायमर्थः—उत्कृष्टे योगे-वन्धाध्यवसायस्थाने आयुषो यो
वन्धकालोऽद्धा(समयः) उत्कृष्ट एव तं बध्वा क भोगभूमिके-
पु देवकुर्व्वंदिजेपु, तस्य क्षिप्रमेव सर्वोत्पमायुर्वर्जयित्वा
द्वयोः-तिथिर्मनुष्ययोरपवृत्तिका अपवर्त्तनं भवति, एतच्चा-
पर्याप्तकान्तर्मुहूर्तान्तर्द्रष्टव्यं, तत ऊर्ध्वमनपवर्त्तनमेवेति ।
(आचा०) उक्तञ्च—

“ स्वतोऽन्यत इतस्तनोऽभिमुखवाचमानापदा-

महो निपुणाता नृणां क्षणमपीह यर्जीविनम् ।

मुखे फलमतिक्षुधा सरसमल्पमायाजितं,

कियच्चिरमचर्वितं दशनसंकटान्ये स्थितम् ? ॥ १ ॥

उच्छ्वासावधयः प्राणाः, स चाच्छ्वासः समीरणात् ।

समीरणं च चलनात्, क्षणमप्यायुर्दधुनम् ॥ २ ॥ ”

इत्यादि । येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपक्रमणकारणाभावे
आयुःस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्याधिकां जराभिभूत-
विग्रहा जघन्यतरामवस्थामनुभवन्ति । आचा० १ शु० २ अ०
१ उ० ।

वर्षशतायुष्कस्यायुषोऽल्पत्वमेव । तद्यथा—

आउसो से जहानामए केइ पुरिसे एहाए कयवलिकम्मे

कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सिरसि एहाए कंठे मालाकडे
आविद्धमणिसुवन्नं अहयसुमहग्भवत्थपरिहिए चंदशोकि-
नगायसरीरे सरससुरहिगंधगोसीसचंदणाणुलित्तगत्ते सुइ-
मालावन्नगविलेखणे कप्पियहारद्वहारतिसरयपालंबपलंब-
माणे कडिसुत्तयसुकयसोहे पिण्डगोविजअंगुलिजगल-
लियंगयललियकयाभरणे नाणामणिकणगरयणकडगत्तु-
डियथंभियभुए अहियरूवसस्सिरीए कुंडलुजोवियाणणं
मउडदित्तसिरए हारुत्थयसुकयरइयवत्थे पालंबपलंबमाण-
सुकयपडउत्तरिजे सुहियापिंगलंगुलिए नाणामणिकण-
गरयणविमलमहरिहनिउणोविथमिसमिसंतविरइयसुसिल-
ट्टविसिड्डलट्टआविद्धवीरवलए । किं बहुणा कप्परुखो
विव अलंकियविभूसिए सुइपयए भविता अम्मापियरो

अभिवादइज्जा । तए णं तं पुरिमं अम्मापियरो एवं
वइज्जा-जीव पुत्ता ! वाससयंति तं पियाइं तस्म नो
वहुयं भवइ कम्हा वाससयं जीवतो वीसं जुगाइं जीवइ
१, वीसं जुगाइं जीवतो दो अयणसयाइं जीवइ २, दो
अयणसयाइं जीवतो छ उऊरयाइं जीवइ ३, छ उऊ-
सयाइं जीवतो वारसमाससयाइं जीवइ ४, वारसमाससयाइं
जीवतो चउवीसं पक्खमयाइं जीवइ ५, चउवीसं पक्ख-
सयाइं जीवतो छतीनं राइंदिअनहस्साइं जीवति छतीसं
राइंदियसहस्साइं जीवतो दसअसीयाइं मुहुत्तसयमहस्साइं
जीवइ ६, दस असीयाइं मुहुत्तसयसहस्साइं जीवतो चत्तारि
ऊसासकोडिमए सत्त य कोडिओ अडयालीसं च सयस-
हस्साइं चत्तालीसं च सहस्साइं जीवइ ७ । (सूत्र-१६+)

अथ यदि तस्य पुत्रस्य वर्षशनप्रमाणमायुः स्यात्तदा सर्जा-
र्थात्; नाऽन्यथानि, तदापि च आयुः 'आइं' नि-अलंकारे, तस्य-
वर्षशनमायुः पुरुषस्य न बहुक-वषशतांश्च तं भवान्, कस्मात् ?
यस्माद्वर्षशनं जीवन् विंशतयुगानि एव जीवति, निरुप-
क्रमायुष्कत्वात् १, विंशतयुगानि जीवन् पुरुषो द्वे अ-
यनशनं जीवति २, द्वे अयनशनं जीवन् जीवः षड्भृत्य-
शनानि जीवति ३, षड्भृत्यशनानि जीवन् जन्तुः द्वादश
मासशनानि जीवति ४, द्वादश मासशनानि जीवन् प्राणी
चतुर्विंशतिपक्षशनानि २४०० जीवति ५, चतुर्विंशतिपक्ष-
शनानि जीवन् षड्विंशदहोरात्रसहस्राणि ३६००० जीवति
सत्त्वः ६, षड्विंशदहोरात्रसहस्राणि जीवन् असुमान् दश
मुहूर्तलक्षानि अशीनिमुहूर्तसहस्राणि १००००० जीवति
७, दशलक्षमुहूर्तानि अशीनिमुहूर्तसहस्राणि जीवन् देह-
धारी चत्वारि उच्छ्वासकाण्डिशतानि सप्तकोटिः अष्टवत्वा-
रिंशच्छूनसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि च ४०७४८१००००
जीवति देहभृत् ८ । तं ।

(५) आयुश्च सप्तधा भिद्यते । तद्यथा—

अञ्जवसाणनिमित्ते, अहारे वेयणापराधाए ।

फासे आणापणू, सत्तविहं भिज्जए आउं ॥ २०४१ ॥

अतिहर्षविषादाभ्यामधिकमवसानं चिन्तनमध्यवसानं त-
स्माद्विद्यते-खण्ड्यते-उपक्रम्यते आयुः-अनिशयेन हृदयसं-
रोधात् । अथवा-रागस्नेहभयभेदादध्यवसानं विधा, तस्मा-
दायुर्भिद्यते (विशेष) निमित्तं दण्डकशार्दकं वदयति, तत्र
च सत्यायुर्भिद्यते । तथा-आहारे समग्रिके अभ्यवहने, वे-
दनायां, चातिशयवत्यां, शिरोऽक्षिकुक्ष्यादिप्रभवायां, परा-
घाते च गर्चपातादिसमुत्थं, तथा-स्पर्शे भुजङ्गादिसंबन्धिनं,
तथा-प्राणोपानयोश्च निरोधे सत्यायुर्भिद्यते । इति एवं सप्त-
विधं-सप्तभिः प्रकारैः प्राणिनामायुर्भिद्यते-उपक्रम्यते इति ।
विशेषः ।

एतेषां क्रमेणोदाहरणानि । तत्र रागाद्यध्यवसानेन

क्षीयते आयुः—

“ एकस्य कस्यचिद् गावो, द्वियन्ते स्म मलिम्लुवैः ।

चालनाय गवां जग्मुः, पत्तयस्तस्कराननु ॥ १ ॥

चालना चालयित्वा गो-स्तत्रैकैस्तरुणः पुमान् ।
गृहीताङ्ग इवानङ्ग-स्तृपिनो ग्राममध्यगात् ॥ २ ॥
तत्रैका ग्रामतरुणी, तमपीप्यत्पयः परम् ।
शिरो धूनयतोऽप्यस्य, निवृत्त्यै न न्यवर्त्तत ॥ ३ ॥
स उन्थाय युवा यासी-त्सा तु तद्भूमोहिता ।
अनुगगमहाधूर्त्त-क्षिप्तचूर्णैव तद्वशा ॥ ४ ॥
निधर्यायन्ती तमवास्थात्, तन्मयत्वमिवेयुषी ।
अदृश्यत्वं गते तस्मिन्-स्तस्याः प्राणास्तमन्वगुः ॥ ५ ॥”

स्नेहाध्यवसानेनाप्यायुः क्षीयते—

“ एकस्य वणिजो यूनाः, प्रेयसी प्रौढयौवना ।
द्वयोरपि तयोः स्नेहः, काऽपि वाचामगोचरः ॥ १ ॥
स वाणिज्याय गत्वाऽथ, प्रत्यावृत्तः समंभ्यति ।
एकाहं न निजावासं, यावत्तावत्पुष्परम् ॥ २ ॥
यस्याश्चिन्तयामासुः, स्नेहः सत्योऽनयोर्न वा ।
पूर्वमेकस्तेनो गत्वा, तस्य कान्तामवोचत ॥ ३ ॥
मृतमृतव पनिर्भेदं !, श्रुत्वा वज्राहन्व सा ।
सत्यं सत्यमिदमिति, पृष्ठा वारत्रयं मृता ॥ ४ ॥
तन्स्वरूपं च वणिजे, कथितं साऽपि नत्तृणात् ।
एकोऽपि प्राप पञ्चन्य-मेवं प्रेम्णायुपः क्षयः ॥ ५ ॥”

भयाध्यवसानेनाप्यायुः क्षीयते, यथा—

“ नगरी द्वारवत्यामी-त्मवां स्वर्णमयालया ।
अन्नः समुद्रमौर्वाग्नि-भेज यत्प्रतिविम्बनाम् ॥ १ ॥
जंतुं पौगाङ्गनाम्यन्दून्, यत्र स्वप्रतिपत्थिनः ।
स चन्द्रमेनश्चन्द्राऽऽप्तात्, शालशीपावलीमिषात् ॥ २ ॥
वासुदेवोऽभवत्तत्र, वसुदेवनृपाङ्गजः ।
देवकीकुक्षिकामार-कलहंसः क्षितीश्वरः ॥ ३ ॥
द्विपः पौरुषवन्तोऽपि, यद्वलैर्यन्ताः कृताः ।
सृष्टव्यस्यासकरणा-जिज्ञं सृष्टाणि तैः स्फुटम् ॥ ४ ॥
सुतं स्तनंधयं धाप-यन्तीं स्त्रीं वीक्ष्य काञ्चन ।
अधूर्तिं देवकी चक्रे, पृष्टागिष्टारिणा क्षणात् ॥ ५ ॥
अधूर्तिं किं विधत्सेऽभ्य !, तयोर्लं जान जातु मे ।
तनूजन न वत्ताज-पयः केनाप्यपीयत ॥ ६ ॥
वासुदेवोऽवदन्मातः !, मा कार्पीस्त्वमिहाधूर्तिम् ।
कारायिष्यामि ते पुत्र-प्राप्तिमाराध्य देवनाम् ॥ ७ ॥
देवताऽऽराधिताऽवादी-द्विषः सुनुर्भविष्यति ।
अभूच्च तनुभूतस्या, नान्यथा देवनाचचः ॥ ८ ॥
गजसुकुमाल इति, नाम चक्रे कृतात्सवम् ।
सुतां सोमिलविप्रस्य, स युवा पर्यण्ययत ॥ ९ ॥
सोऽन्येषुः स्वामिनो नेमेः, श्रुत्वा धर्ममभूद् वती ।
विजहं स्वामिना मारुद्, सेष्यस्तसिन्नभूद् द्विजः ॥ १० ॥
क्रमेण प्रभुभिः साकं, द्वागिकां पुनरगमत् ।
प्रभुं पृष्ट्वा पितृवने, कायोत्सर्गेण संस्थितः ॥ ११ ॥
तथास्थं तत्र दृष्ट्वा नं, कष्टो दुष्टो द्विजस्ततः ।
निवेश्य कण्टकं मूर्ध्नि, चित्ताङ्गैरैरपूरयत् ॥ १२ ॥
तत्कष्टं सहमानस्यो-त्पन्नं केवलमुज्ज्वलम् ।
अन्नकृत्केर्वालत्वेन, तदैव प्राप निर्वृतिम् ॥ १३ ॥
विष्णुः प्रातः प्रभुं नत्वा, साधून्वापृच्छदच्छधीः ।
क मे वन्धुः प्रभुः साह, निश्चस्थात्प्रातमां बहिः ॥ १४ ॥
वासुदेवो गतस्तत्र, परासुमवलोक्य तम् ।

कुपितः प्रभुमप्राप्ती-त्केनामारि प्रभुर्जगौ ॥ १५ ॥
 विशन्तं स्वां पुंति दृष्ट्वा, यस्य शीर्षं स्फुटिष्यति ।
 कुटुम्बं प्रेष्य विप्रोऽपि, स्वयं यावद्विरेति सः ॥ १६ ॥
 तावद् दृष्टो विशन् विष्णु-स्तनोऽतिभयसंभ्रमात् ।
 ययौ पतितवत्कुम्भ-स्तन्मुण्डं शतम्बुडताम् ॥ १७ ॥
 आ० क० १ अ० । आ० म० । (विस्तरनां गजसुकुमारक-
 या- 'गजसुकुमाल' शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते)
 निमित्तादप्यायुः क्षीयते, तच्चानेकधा—

दंड-कस-सत्थ-रज्जू, अग्नी-उदगपडणं विसं बाला ।
 सीउरहं अरह भयं, सुहा पिवासा य वाही अ ॥ ७२५ ॥
 मुत्तपुरीसनरोहे, जिन्नाजिन्ने अ भोअणे बहुसो ।

चंसण घोलण पीलण, आउस्स उवकमा एए ॥ ७२६ ॥
 इण्ड कप शरत्त रज्जवः अग्न्युदकयोः पतने विप्रे व्यालाः-स-
 र्पाः शीतोष्णम् अरतिभयं क्षुत्पिपासा च व्याधिश्च मूत्रपुरीष-
 निरोधः जीर्णाजीर्णं च भोजनं बहुशः धर्मं चन्दनस्येव घोलनं
 अक्षुष्टाक्षुलिभ्यां यूकाया इव पीडनमिदवादेरिव आयुष उ-
 क्रमरूपत्वादुपक्रमा एते । कारणे कार्यापन्नाद् यथा तदु-
 लान्वयति पर्जन्यः, यथा च-आयुर्धृतम् । (आ० क० १ अ०)
 कथं दग्दादय उपक्रमेणैव इति चेत्, उच्यते-दृष्टेन गाढ-
 मभिघातं, कशया-शस्त्रस्त्रादिना, रज्ज्या गलादौ बन्धं,
 अग्निना परिदाहे, उदके सर्वस्वोत्सामन्तः पूरणे, विषे भ-
 क्षिते, व्यालाः-सर्पास्तेदृशमे, शीतोष्णेन च सम्पर्शने, अ-
 ग्न्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पन्नौ, क्षुधया अभिघाते,
 पिपासया हृदयगलनालुशापणे, मूत्रपुरीषनिरोधे शरीरक्षो-
 भतः, जीर्णाजीर्णं नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो भो-
 जने रसोपचयात्, धर्मं-चन्दनस्येव घोलनम्-अक्षुष्टाक्षु-
 लिर्गृहीतचाल्यमानयूकाया इव तस्मिन्, पीडनमिदवादेस्तस्मि-
 न्नापि सति, भिघाते आयुस्त्वित्येते सर्वेऽप्युपक्रमेणैव । (आ०
 म० १ अ० ॥ ७२५ ॥ ७२६ ॥ गाथाटी०) नन्वय्यवसानादीन्यपि नि-
 मित्तान्येवायुषोऽपक्रमस्य तत्कोऽत्र भेदः ? सत्यं, किं (न्वान्त)
 त्वितरेतरविचित्रोपाधिभेदेन भेदाद्विस्तरप्रत्ययविनयानुग्रहा-
 र्थत्वाद्वा न दोषः । विशेषे २०४३ गाथाटी० ।

आहारादिमिग्न्यायुर्भिघाते—

“बटुरेको दिने कृत्वा, वारानप्रादशाशनम् ।
 शूलैश्च म्रियते स्माशु, मृतश्चान्यः क्षुधा पुनः ॥ १ ॥
 दृष्टेदनादिभिर्जाता, भूयांसोऽपि गतायुषः ।
 विद्युद्वाद्युपघाताच्च, श्रूयन्ते बहवो मृताः ॥ २ ॥
 स्पर्शोऽप्यायुःक्षयाय स्या-द्यथा त्वग्विषभोगिनः ।
 स्त्रीरत्नस्येव संस्पर्शो, यदि वा चक्रवर्तिनः ॥ ३ ॥
 ब्रह्मदत्ते मूर्ति प्राप्ते, द्वादशे चक्रवर्तिनि ।
 स्त्रीरत्नं तत्पुतोऽवादी-द्भोगान् भुङ्क्त्व मया सह ॥ ४ ॥
 तयोक्तं न मम स्पर्शः, सद्यस्ते चक्रिणं विना ।
 तं प्रत्याययितुं वाजी, मुख्याद्यावत् कटिं तथा ॥ ५ ॥
 स्पृष्टः करेण तत्कालं, गलद्वेतः क्षयान्मृतः ।
 तथाऽप्यप्रत्यये तस्य, कृत्वा लोहमयं नरम् ॥ ६ ॥
 परिवरेभे सरन्ते च, दैवादाशु व्यलीयत ।
 ततोऽभूत्प्रत्ययस्तस्य, दृष्टं को वा न मध्यते ॥ ७ ॥
 प्राणापानानुरोधेऽपि मृत्युर्भवति देहिनाम् ।

यथाऽऽदौ मार्यमाणानां, ह्यागानामिव, याज्ञिकैः ॥ ८ ॥”
 आ० क० १ अ० ।

आह—जति आयुर्वंधो उवकमिजति । तेण कयविष्ण-
 णासो, अकयवभागमो य होइ । कहं जेण वाससयं आयुं
 वद्धं सो तं सबवं आयुर्वंधं न भुंजति, जहा तेण कयविष्ण-
 णासो तस्स य तत्थ मारिव्वए जं उरमउरानि तेण अकय-
 भागमो भयति । एस यदि दोसो भवति तो णत्थि मोक्खो
 मोक्खनया वि पडंतु । उच्यते नाणस्स कथमुपालंभः एक्का
 वि दांसो न भवति । कहं जेण तं सबवं वेदंति । कहं पलाल-
 वट्टिदिद्वेनसादणा, जहा-पलालवट्टी दृश्यसयदीदा अंते
 पदीविया चिरेण डज्झति । पुञ्जिया तप्पण्णा चेव डज्झति ।
 एसो स उवण्णतो । अहवा-अग्निक्कयाधिनिदर्शनात् फल-
 पाचननिदर्शनाच्चेति । आ० चू० १ अ० । यथा वर्षशतोप-
 भोगाय कालेन धान्यं भस्मकव्याधिपीडितस्याल्पेनापि
 कालेनापि भुञ्जानस्य न कृत्तनाशो, नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वद-
 प्रापीति । तथा चाह भाष्यकारः—

“कस्मोवक्त्रामिजइ, अपत्तकालमि जइ ततो पत्ता ।

अकयागमकयनासा, मोक्खाणासासया दोसा ॥ २०४७ ॥
 न य दीहकालियस्स वि, नासो नस्साणुभूतो विष्णं ।
 वट्टुकालाद्वारस्स च, दुयमग्गियरोगिणो भोगो ॥ २०४८ ॥
 सब्वं व पदेसतया, भुजइ कम्ममणुभावतो भइयं ।
 तेणवसाणुभवे, के कयनासादयो तस्स ॥ २०४९ ॥
 किंचिदकालं वि फलं, पाविजइ पच्चप य कालेणं ।
 तद कम्म पाइजइ, कालेण य पच्चप अन्नं ॥ २०५० ॥
 जइ वा दीदा रज्जू, डज्झइ कालेण पुञ्जिया सिप्पं ।
 विततो पडअो सुस्सइ, पिडीभूतो उ कालेणं ॥ २०५१ ॥”

(विशेषे) (असां गाथानां व्याख्या 'उवक्रमकाल' शब्देऽ-
 स्मिन्नेव भागे करिष्यते) इत्यादि, ततो यथोक्तदोषानुप-
 पत्तिरिति । आ० म० १ अ० । आयुश्च सोपक्रमायुषामेव
 भिद्यते, न निरुपक्रमायुषाम् । आ० चू० १ अ० । आव० ।
 (आयुर्दि द्विविधम्)-सोपक्रमायुषां सोपक्रमम्, निरुप-
 क्रमायुषां निरुपक्रमम् । यदा ह्यसुमान् स्वायुषस्त्रिभागे त्रि-
 भागत्रिभागे वा जघन्यत एकेन द्वाभ्यां चात्कृष्टतः सप्तभि-
 रष्टभिर्वा वर्षैरन्तर्मुहूर्तप्रमाणेन कालेनात्मप्रदेशरचनानादि-
 कान्तवर्तिनः आयुष्कर्मवर्गणापुद्गलान् प्रयत्नविशेषेण वि-
 धत्ते तदा निरुपक्रमायुर्भवतीति, अन्यथा तु-सोपक्रमायुष्क
 इति । आच्चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ६३ सूत्र । (आयु-
 ष्कोपक्रमस्याऽपि यथायुष्कोपक्रमकालताम् 'उवक्रमकाल'
 शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

(सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषश्च यथा)—

जीवा णं भंते ! किं सोवकमाउया, णिरुवकमाउया ? गोय-
 मा ! जीवा सोककमाउया वि, णिरुवकमाउया वि । शेर-
 इया णं पुच्छा, गोयमा ! शेरइया णो सोवकमाउया, णि-
 रुवकमाउया वि । एवं० जाव थणियक्कमारा पुढवीकाइया ज-
 हा जीवा । एवं० जाव मणुस्सा वाणमंतरजोइसियवेमाणि-
 या ; जहा शेरइया । (सूत्र-६८५)

‘जीवाणमि’ त्यादि-‘सोवक्कमाउय’ त्ति-उपक्रमणमुपक्रमः-
अप्राप्तकालस्यायुषो निर्जरणं तेन सह यत्तत्संप्रक्रमं तद्वयं
विधमायुष्येषां त तथा । तद्विपरीतास्तु निरुपक्रमायुषः । इह
गाथे-“देवा नेरइया वि य, असंखवासाउया य तिरिमणुया ।
उत्तमपुरिसा य तहा, चरिमसरीरा य निरुवक्कमा ॥ १ ॥

सेसा संसारत्था, हवेज्ज सोवक्कमा य इयरे य ।
सोवक्कमनिरुवक्कम-भेओ भणिओ समासेण ॥ २ ॥ ”
भ० २० शु० १० उ० ।

नेरइया देवा असंखज्जवासाउया तिरिया मणुया य उत्तम-
पुरिसा ‘चरिमसरीर’ त्ति-सेसा भविया देवा णारया । ‘असं-
खज्जवासाउया य’ छुम्मासंसाउया आउगाणि वंघंति ।
परभविआयुआणि सेसनिभागे सेसाउया जे निरुवक्कमा जे
ते सोवक्कमा मेत्ते सिय निभागसेसाउया परभविआयुयं प-
कर्णेति । सिय निभागनिभागावमेसाउया सिय निभागसे-
साउया पकर्णेति । कोऽनयोः प्रतिविशेषः । इमाणं मेनिवायो
तिव्वा इमाणं सो सिद्धितो सोवक्कमस्स उववन्नमेत्तस्स आ-
रद्धं जत्थ रुद्धति तत्थ उयट्ठिज्जति । निरुवक्कमेणं अवस्सं नं
ठाणं पावियव्वं तिभागे वीप्सार्थः अण्णेगे तिभागा होति । याव
तिणहिं आयुयं भागं देति जे एगम्मि भाए वट्ठति तत्थ अ-
भावतो जे जीविअसंखज्जपविट्ठे सव्वनिरुद्धो स आउतो स
मव्वमहंतीए आउयवंधगट्ठाए तीसे णं आउयवंधगट्ठाए चरि-
मकालसमयम्मि वट्ठमोणं जहट्ठियं सो अपज्जत्तगनिव्वत्ति
निव्वत्तति । एयस्स भागस्स हट्ठा णं तर्गति आउयं । वधिउं
तेण य सव्वजीवाणं आउवंधा । अण्णाभागाभिनिव्वत्तिउं तंण
सो अतोमुहुत्तिओ आवलियाए वि । आ० चू० १ अ० ।

(७) आयुषोऽल्पायुर्दीर्घायुरशुभदीर्घायुः शुभदीर्घायुरि-
त्यादिका बहवो भेदास्तथा कारणानि च । तत्राल्पायुष्कार-
णानि यथा—

कहं णं भंते ! जीवाः अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेंति
गोयमा ! । (सूत्र २०४+) (भ० ५ श० ६ उ०) तिहिं
ठाणेहिं जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेंति, तं जहा-
पाणे अइवाइत्ता भवइ, मुसंवइत्ता भवइ, तहारुवं स
मणं वा माहणं वा अफासुएणं अण्णसण्णिजेणं असण्णपाण-
खाइमसाइमेणं पडिलाभिच्चा भवइ, इव्वेएहिं तिहिं ठाणे-
हिं जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५ X)
स्था० ३ ठा० १ उ० ।

‘अप्पाउयत्ताए’ त्ति-अल्पायुष्कतायै अल्पजीवितव्य-
निबन्धनमित्यर्थः । (भ०) अथवा-अल्पमायु-जीवितं यस्या-
सावल्पायुष्कस्तद्भावस्तत्ता तथा कर्म्मोयुल्लङ्घणं प्रकुर्वन्ति
बध्नन्तीत्यर्थः । तद्यथा-प्राणान्-प्राणिनोऽतिपातयित्तेति
शीलार्थवृत्तन्तमिति कर्मणि द्वितीयति प्राणिनां विनाशन-
शील इत्यर्थः । एवंभूतो यो भवति, एवं मृषावादवक्ता यश्च
भवति, तथा-तेप्रकारं रूपं-स्वभाषो नपथ्यादि वा यस्य स

तथारूपो दानोचित इत्यर्थः । (स्था०) (‘समणा’ दिप-
दानां व्याख्या स्वम्ब शब्दे) प्रतिलम्भयिता लाभवन्तं क-
रोतीत्येवं शीलो यश्च भवति । (स्था०) ‘पडिलाभिच्चा’ त्ति-
प्रतिलभ्य लाभवन्तं कृत्वा (भ०) तेषाल्पायुष्कतया कर्म कु-
र्वन्तीति प्रक्रमः ‘इव्वेएहिं’ त्ति-इत्येतैः प्राणातिपातादिभि-
रुपप्रकारैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कतया कर्म प्रकुर्व-
न्तीति निगमनमिति । इह च प्राणातिपातयित्रादिपुरुष-
निर्देशेऽपि प्राणानिपातादीनामेवाल्पायुर्बन्धनिबन्धनत्वेन
तत्कारणत्वमुक्तं द्रष्टव्यमिति । इयं चास्य सूत्रस्य भावना-
अध्यवसायविशेषण एतत्प्रश्नं यथोक्तफलं भवतीति (स्था०)
अथवेदापत्तिकी अल्पायुष्कता ग्राह्या, यतः किल जिनाग-
माभिसंस्कृतमतयो मुनयः प्रथमवयसं भोगिनं कञ्चन मृतं
दृष्ट्वा वक्तारो भवन्ति । नूनमनेन भवान्तरे किञ्चिदशुभं प्रा-
णिवातादि चासौवनमकल्प्यं वा मुनिभ्यो दत्तं येनार्थं
भोग्यपल्पायुः संवृत्तः इति । (भ०) अथ वा-या हि जीवो
जिनादिगुणपक्षपातनया नत्पूजाद्यर्थं पृथिव्याद्यारम्भेण
न्यासापहारादिना च प्राणातिपातादिषु वर्तते तस्य स-
रागसंयमनिरवद्यदाननिमित्तायुष्कापेक्षयमल्पायुष्टा स-
मवसेयेति । अथ-नैतदेवं निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य अल्पायु-
ष्कस्य क्षुल्लकभवग्रहरूपस्यापि प्राणानिपातादिहेतुता यु-
ज्यमानत्वाद्, अतः कथमभिधीयत सविशेषणप्राणाति-
पातादिवर्त्ती जीव आपत्तिकी चाल्पायुष्कतेति ? उच्यते-
अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादिविशेषणमवश्यं
वाच्यं यत इतस्तृतीयसूत्रे प्राणातिपातादित एवाशुभदी-
र्घायुष्टां वक्ष्यति । न हि समानहेतोः कार्यवैषम्यं युज्यते,
सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात् । तथा-“समणोवासयस्म णं भंते !
तहारुवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अण्णसण्णिजेणं
असण्णपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभमाणस्स किं कज्जइ ?,
गोयमा ! वहुनरिया से निज्जरा कज्जइ, अण्णतगए से
पावे कम्म कज्जइ” इति भगवतीवचनध्वन्यादवसीयत ।
नैवेयं क्षुल्लकभवग्रहरूपाल्पायुष्टा, न हि स्वल्पपापबहु-
निर्जरानिबन्धनस्यानुष्ठानस्य क्षुल्लकभवग्रहणनिमित्तता स-
म्भाव्यने जिनपूजायनुष्ठानस्यापि तथा प्रसङ्गात् । अथाऽ-
प्रासुकदानस्य भवतृक्काल्पायुष्टा, प्राणातिपातमृषावाद-
योस्तु क्षुल्लकभवग्रहणमेव फलमिति, नैतदेवम्-एकयोग-
प्रवृत्तत्वाद्, अतिरुद्धत्वाच्चेति । अथ मिथ्यादृष्टिग्रमणग्राह्य-
णानां यदप्रासुकदानं ततो निरुपचरितैवाल्पायुष्टा युज्यते,
इतगभ्यां तु को विचार इति ? नैवम्, अप्रासुकनेति तत्र
विशेषणस्यानर्थकत्वात् । प्रासुकदानस्याप्यल्पायुष्कफल-
त्वाविरोधात्, उक्तञ्च-भगवत्याम्-“समणोवासयस्म णं
भंते ! तहारुवं असंजय अचिरय अप्पाडिहय अप्पञ्चक्खाय
पावकम्मं फासुएण वा अफासुएण वा एसण्णिजेण वा
अण्णसण्णिजेण वा असणं पाणं खाइमं साइमं पडिलाभे-
माणस्स किं कज्जइ ?, गोयमा ! एतंसो पावे कम्म कज्जइ नो
से काइ निज्जरा कज्जइ” त्ति । यच्च पापकर्मण एव कारणं
तदल्पायुष्टाया अपि कारणमिति, नन्वेवं-प्राणातिपात-
मृषावादावप्रासुकदानं च कर्त्तव्यमापन्नमिति ? उच्यते-
आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः । (स्था०)
यतो यतिधर्माशुक्लस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवहारेण प्राणा-

नोट—१-(देवा नेरइया अपि, चासंख्यवर्षायुषश्च तिर्यग्मनुजा उत्त-
मपुरुषश्च तथा नरमशरीरश्च निरुपक्रमाः ॥ १ ॥ शेषाः संसारस्या भवेयुः
सोपक्रमायुष इति च सोपक्रमनिरुपक्रमभेदो भविष्य समासेन ॥ २ ॥)

तिपातादिकमुक्तमेव प्रवचने (भ०) “ अधिका-
रिवशाच्छास्त्रे , धर्मसाधनसंस्थितिः । ” व्याधिप्रति-
क्रिया तुल्या , विज्ञेया गुणदाययोः ॥ १ ॥ ” । तथा च गृ-
हियं प्रति जिनभवनकारणफलमुक्तम् । “ एतादृह भाव-
यज्ञः , सद्गृहियो जन्मफलमिदं परमम् । अभ्युदयाविच्छि-
त्या , नियमादपवर्गशीजमिति ” ॥ १ ॥ तथा-“ भग्नं जि-
णपूयाप , कायवहो जइ वि होइ उ कहि वि । तह वि तहिं
परिसुद्धा , गिहाण क्वाऽऽहरणजंगा ॥ १ ॥ असद्वारं-
भपवत्ता , जं च गिही तेण नेसि विज्ञेया । तन्निव्विज्जि
फल धिय , एसा परिभावणीयमिदं ” ॥ २ ॥ इति । दानाधि-
कारं तु श्रूयते हि द्विविधाः भ्रमणोपासकाः-संविज्ञभावि-
ता , लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्चेति । यथोक्तम्- “ संविज्ञभा-
वियाणं , लोद्धयदिठंतभाविआणं च । मुचूण खेतकाले ,
भावं च कहिति सुद्धत्थं ” ॥ १ ॥ इति । तत्र लुब्धकदृष्टा-
न्तभाविता यथा कथञ्चिदनि संविज्ञभावितास्त्वौचि-
त्येनेति । तच्चेदम्-“ संथरुग्गिभिन असुद्धं , दाएह वि गिहहन्-
याण हियं । आउरदिट्ठंतं , तं चय हियं अन्थरुग्गे ”
॥ १ ॥ इति । तथा-“ नाथगयाणं कल्पणिज्जाणं अचपाणाणं
वसाणं देसकालसज्जासक्कारजम्मज्जुयं ” इत्यादि । कचित् “ पाणे
अइवाइत्ता मुसं वइत्ता ” इत्येवं भवति शब्दवर्ज्या वाचना ,
तत्रापि स एवार्थः , क्त्वाप्रत्ययान्तता व्याख्येया , प्राणान-
तिपात्य मृषोक्त्वा भ्रमणं प्रानलम्भ्य अल्पायुष्या कर्म बध्न-
न्तीति प्रक्रमः । शेषे तथैव । (स्था०) अथ वेदाप्रासुकदान-
मल्पायुक्तायां मुख्यं कारणम् , इतरे तु सहकारिकारणं
इति व्याख्येयं प्राणानतिपातनमृषावादनयोर्दानविशेषण-
त्वात् , तथाहि- (भ०) प्राणानतिपात्याधार्मिकमादिकरणतो
मृषाक्त्वा भाः साधो ! स्वार्थसिद्धिमिदम्भक्तादि कल्पनीय-
मकल्पनीयं वा न शङ्का कार्येत्यादि , ततः प्रतिलम्भ्य तथा
कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः । इह च द्वयस्य विशेषणत्वेनैकस्य
विशेष्यत्वेन त्रिस्थानकत्वमवगन्तव्यम् । गम्भीरार्थञ्चैवं सूत्र-
मताऽप्यथाऽपि भावनीयमिति । स्था० ३ डा० १ उ० । भ० ५
श० ६ उ० ।

दीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति , तं ज,
हा-गो पाणे अइवाइत्ता भवइ , गो मुसंवइत्ता भवइ , तहा-
रुवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिएणं असणपाणखा-
इमसाइमेणं पमिलाभेत्ता भवइ , इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं
जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५४) (स्था०
३ डा० १ उ०)

अल्पायुक्ताकारणान्युक्तानि , अशुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव वि-
पर्ययस्तथा कारणान्याह-‘ तिहिं ’ इत्यादि . प्राग्बद्धसेयं , नयरे
‘ दीहाउअत्ताए ’ ति-शुभदीर्घायुष्यायै शुभदीर्घायुष्या चेति
प्रतिपत्तव्यम् । (स्था०) ‘ कहन्नमि ’ त्यादि , भवति हि जी-
वदयादिमतो दीर्घमायुष्यतोऽत्रापि तथैव भवन्ति दीर्घायुषं
दृष्ट्वा वक्तारो जीवदयादि पूर्वं कृतमनेन तेनायं दीर्घायुः संवृत्त-
स्तथा सिद्धमेष वधादिविरुद्धे दीर्घमायुः (भ०) प्राणानतिपा-
तविरत्यादीनां दीर्घायुषः शुभस्यैव निमित्तत्वात् । उक्तञ्च-

“ महव्वय अशुव्वण्हिं , बालनवा कामनिज्जराए य । देवा-
उयं निबंधइ . सम्मदिट्ठो य जो जीवा ” ॥ १ ॥ तथा-“ प-
यइए नणुकसाओ , दाणरओ सीलमंयमविहणो । मज्झिम-
गुणाहें जुनो , मणुयाउयं बंधए जीवा ” ॥ २ ॥ देवमज्झ्या-
युयी च शुभे इति । तथा भगवत्यां दानमुद्दिश्याकम्-“ मम-
णावासयस्स णं भेने ! तहारुवं समणं वा माहणं वा फासु-
एसणिएज्जेणं असणं पाणं खाइमं साइमं पमिलाभेमाण-
स्स किं कज्जइ , गायमा ! एगंतसो निज्जरा कज्जइ , गो से
केइ पावं कस्से कज्जइ ” ति । यच्च निज्जराकारणं तु शुभदी-
र्घायुष्कारणतया न विरुद्धं महाजनवदिति । स्था० ३ डा० १ उ० ॥

अशुभदीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति ,
तं जहा-पाणे अइवाइत्ता भवइ , मुसंवइत्ता भवइ , तहा-
रुवं समणं वा माहणं वा हीलेत्ता निदेत्ता खिसेत्ता ग-
रिहित्ता अवमाणिता अन्नयेणं अमणुजेणं अपोइकार-
एणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडित्ता-
भेत्ता भवइ । इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदी-
हाउअत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५ +)

अन्तरमायुषो दीर्घताकारणान्युक्तानि , तच्च शुभाशुभमिति
तत्रादौ तावदशुभायुर्दीर्घताकारणान्याह-‘ तिहिं ’ इत्यादि-
प्राग्बद्ध , नवरम् । अशुभदीर्घायुष्यायै इत-नारकायुष्कायेति
भावः । तथाहि-अशुभं च तत् पापप्रकृतिरूपत्वात् दीर्घं च
तस्य जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकत्वादुत्कृष्टतस्तु
त्रयस्त्रिंशत्सारापमरूपत्वात् अशुभदीर्घं तदेवंभूतमायु-
र्जीवितं यस्मात्कर्मणस्तदशुभदीर्घायुस्तद्भावस्तत्ता तस्यै तथा
वेति प्राणान् प्राणिन इत्यर्थोऽनिपातयिता भवति मृषावादी
च वक्ता भवति , तथा भ्रमणवृत्त्यादीनां हीलनादि कृत्वा
प्रतिलम्भयिता भवतीत्युत्तरघटना । हीलना तु जात्याद्युद्-
घटनतो निन्दनं मनसा खिसर्गं जनसमक्षं गर्हणं तत्समक्षम्
अपमाननमभ्युत्थानादिभिः अन्यतरण-बहूनां मध्ये एक-
तरणं क्वचित्स्वन्यतरण्येति न दृश्यते , अमनोभिन-स्वरूपतोऽ-
शोभनेन कदम्बादिना अत एवाभीतिकारकेण भक्तिमतस्त्व-
मनोभनमपि मनोभमेव तत्फलत्वाद्यर्थचन्दनाया इव । आर्थ-
चन्दनया हि कुरुमापाः सूर्यकोणकृता भगवते महावीराय
पञ्चदिनोपारामासिकलपणपारणके दत्तास्तदैव च तस्या
लोहनिगडानि हेममयनूपुरौ सम्पदौ कशाः पूर्ववदेव जाताः
पञ्चवर्णविधिरत्नराशांभृष्टं भूतं सेन्द्रदेवदानधनरनाय-
कैरभिनन्दिता कालेनाथासत्चारित्रा च सिद्धिसौधशिक्षर-
मुपगतेति । इह च सूत्रे अशनादिप्रासुकाऽप्रासुकत्वादिना
न विशेषितं हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं
प्रत्यकारणान्त्वान्तरजनितहीलनादिविशेषणानामेव प्रधान-
तया तत्कारणत्वादिति । स्था० ३ डा० १ उ० । वीरस्य भगवतः
पारणाकारणात् आर्थचन्दनया कृतपुण्याहमित्यादि आर्थ-
चन्दनायाः वृत्तम् ‘ अज्जचंदणा ’ शब्दे प्रथमभागं गतम्)
वाचनान्तरे तु-“ अफासुएणं अणएसणिएज्जेणं ” ति-दृश्यते
तत्र च प्रासुकदानमपि हीलनादिविशेषितमशुभदीर्घायु-
ष्कारणम् , अप्रासुकदानं तु विशेषित इत्युपदर्शयता ‘ अ-

‘फासुपरणे’ त्याद्युक्कमिति प्राणातिपातमृपावादनयोर्दानविशेषणप्रक्षव्याख्यानमपि घटत एव अवज्ञादानेऽपि प्राणातिपातादेर्दृश्यमानत्वादिति । भवति च प्राणातिपातादेरशुभदीर्घायुस्तेषां नरकगतिहेतुत्वाद्, यदाह—“ मिच्छद्दिष्टिमहारंभ-परिग्रहो तिब्वलोभनिस्सीलो । नरयाऽऽयं नियंघइ, पावमई रोहपरिणामो ” ॥ १ ॥ नरकगतौ च विवक्षया दीर्घमेवायुः । भ० ५ श० ६ उ० २०४ सूत्रटी० ।

शुभदीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा सुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति, तं जहा-णो पाणे अइवाइत्ता भवइ, णो मुसंवइत्ता भवइ, तहारुवं समणं वा माहणं वा वंदित्ता नमंसित्ता सका-रेत्ता सम्माणेत्ता कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवा-सेत्ता मणुत्तेणं पीइकारेणं असणपाणखाइमसाइमेणं प-डिलाभेत्ता भवइ, इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा सुहदी-हाउअत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५ +)

उक्त्वविपर्ययेणाधुनेतरदाह । ‘तिहिं ठाणेहिं’ इत्यादि पूर्ववत् इहापि प्रासुकाऽप्रासुकतया दानं न विशेषितं पूर्वसूत्रविपर्ययत्वादस्य पूर्वसूत्रस्य वा विशेषणतया प्रवृत्तत्वादिति । न च प्रासुकाऽप्रासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति पूर्वसूत्रयोस्तस्य प्रतिपादितत्वात्तस्मादिह प्रासुकैपणीयस्य कल्पप्राप्तिवितरस्य चेदं फलमवसेयम् । (स्था० ३ ठा० १ उ० ।) वाचनान्तरे-तु ‘फासुपरणमि’ त्यादि दृश्यत एवेति (भ० ५ श० ६ उ० सूत्र-२०४) अथवा—भावप्रकर्षविशेषादनेपणीयस्यापीदं फलं न विरुध्यते, अचिन्त्यत्वाच्चित्तपरिणतेः सा हि बाह्यस्यानुगुणतयैव न फलानि साधयति भरतादीनामिवेति । इह च प्रथममल्पायुःसूत्रं, द्वितीयं तद्विपक्षः, तृतीयमशुभदीर्घायुःसूत्रं, चतुर्थं तद्विपक्ष इति; न पुनरुक्ततेति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

अत्राऽपरं सूत्रम्—

समणोवासएणं भंते ! तहारुवं समणं वा फासुएसणिजे-णं असणपाणखाइमसाइमेणं पमिलाभेमाणे किं लब्भइ ?, गोयमां ! समणोवासएणं तहारुवं समणं वा ०जाव पडि-लाभेमाणे तहारुवस्स समणस्स वा महाणस्स वा समा-हिं उप्पाएइ, समाहिकारेणं तमेव समाहिं पडिलभइ । समणोवासएणं भंते ! तहारुवं समणं वा ०जाव पडिलाभे-माणे किं चयइ !, गोयमा ! जीवियं चयइ, दुच्चयं चयइ, दुकरं करेइ, दुल्लहं, लहइ बोहिं बुज्जइ, तओ पच्छा सि-ज्भइ, ०जाव अतं करेइ । (सूत्र-२६४)

‘किंचयइ’ ति-किं ददातीत्यर्थः ‘जीवियं चयइ’ ति-जी-विनमिव ददात्यन्नादि द्रव्यं यच्छन् जीवितस्यैव त्यागं क-रोतीत्यर्थः । जीवितस्येवान्नादिद्रव्यस्य दुस्त्यजत्वादेतदेवा-ह—‘दुच्चयं चयइ’ ति-दुस्त्यजमेतस्यागस्य दुष्करत्वादे-वाह-दुष्करं करोतीति । अथवा-किं त्यजति-किं विरह-यति । उच्यते-जीवितमिव जीवितं कर्मणो दीर्घा स्थिति-‘दुच्चयं’ ति-दुष्टं कर्म द्रव्यसंचयम् ‘दुकरं’ ति-दुष्करमपूर्व-

करणतो ग्रन्थिभेदः, ततश्च-‘दुल्लभं लभइ’ ति-अनिवृत्तिकरणं लभते । ततश्च-‘योहिं बुज्जइ’ ति-बोधि-सम्यग्दर्शनं बु-ध्यते-अनुभवति । इह च श्रमणोपासकः साधूपासनामात्र-कारी ग्राह्यस्तदपेक्षयैवास्य सूत्रार्थस्य घटमानत्वात् ‘त-ओ पच्छ’ ति-तदनन्तरं सिध्यतीति प्राग्बत्, अन्यत्राप्युक्तं दानविशेषस्य बोधिगुणत्वं, यदाह—“ अणुकंपकामणिज्जर-बालतवेदाणविणए ” त्यादि । तद्यथा—“ केई तेणेव भवे-ण णिवुया, सव्वकम्मओ मुक्का । केई तइयभवेणं, सिज्भ-स्संति जिणसगासे ॥ १ ॥ ” इति । भ० ७ श० १ उ० ।

मध्यमायुर्वलदेवादीनां यथा—

तओ मज्झिममाउयं पालयंति, तं जहा-अरहंता, चक्क-वट्ठी, वलदेववासुदेवा । (सूत्र-१४३×)

‘मज्झिमे’ ति-मध्यमायुः पालयन्ति वृद्धत्वाभात् । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

(८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं यथा ।

यात्रदायुष्कर्म विजृम्भते तावदोपैरतिपीडितोऽपि जीवत्या-युष्कर्मक्षयं च दोषाणामविकृतावापि भ्रियते । न० १ गाथा टी० “ सुरनरतिरिनरयाऊ हडिसरिसं ” (२३ गाथा +) एतन्नायुर्हडिसदृशं भवति । तत्र हडिः-खोडकस्तेन सदृशं तत्तुल्यं, यथा हि राजादिना हडौ क्षिप्तः कश्चिद्यौरादिस्ततो निर्गमनमनोरथं कुर्वाणोऽपि विवक्षितं कालं यावत्तथा भ्रिय-ते तथा नारकादिस्ततो निष्क्रमितुमना अपि तदायुषा भ्रियते इति हडिसदृशमायुः । कर्म० १ कर्म० । (अत्र विशेषतो व्या-ख्यानम् ‘आउकम्म’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे करिष्यते) आयाति स्वर्कायावसरे इत्यायुः गतेर्निस्सरितुमिच्छन्नापि जीवो निर्गन्तुं न शक्नोति यस्मिन्सति निगडबद्ध इव तिष्ठतीत्या-युषः स्वभावः । उक्त० ३३ अ० २ गाथा ।

(९) द्विविधमायुर्यथा—

दुविहे आउए पएणात्ते, तं जहा-अद्दाउए चेव, भावाउ-चेव १६ । (सूत्र-८५×)

‘दुविहं’ त्यादि, अद्दा-कालः तत्प्रधानमायुः-कर्मविशे-पोऽद्दायुः, भवात्ययेऽपि कालान्तरानुगामीत्यर्थः, यथा-मनुष्यायुः, कस्यापि भवात्यय एव नापगच्छत्यपि तु सप्ता-ष्टभवमात्रं कालमुत्कर्षतोऽनुवर्तत इति, तथा-भवप्रधानमा-युर्भवायुः, यद्भवात्यये अपगच्छत्येव न कालान्तरमनुयाति, यथा-देवायुरिति, १६ । स्था० २ ठा० ३ उ० । (यथा-युष्कं पालयन्ति इति ‘आउय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) यथायुष्कवक्ष्यता ‘अद्दाउय’ शब्दे प्रथमभागे द्रष्टव्या) (द्वयोः अजायुष्कमिति ‘अद्दाउय’ शब्दे प्रथ-मभागे गतम्) (द्वयोः भवायुष्कमिति ‘भवाउय’ शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (द्वौ यथायुष्कं पालयन्ति इति, ‘अद्दा उय’ शब्दे प्रथमभागे दर्शितम्) (द्वयोः आयुष्कसंवर्तः इति ‘आउयसंवट्टय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यम्)

जीवानामिह भविकायुः, परभविकायुर्यथा । तत्र कियति पूर्वभवायुषि शेषे पारभविकमायुर्वद्धमि-

ति संशयानः पृच्छति—

नेरइया णं भंते ! कइभागावसेसाऽऽउया परभवियाऽऽउयं पकरंति ?, गोयमा ! नियमा छम्मासाऽवसेसाऽऽउया परभ-

विआउयं, पकरंति । एवं असुरकुमाराऽवि ०जाव थणि-
यकुमारा वि । पुढवीकाइया खं भंते ! कइभागावसेसाऽऽ-
उया परभविआउयं पकरंति ? गोयमा ! पुढवीकाइया
दुविहा पचत्ता, तं जहा-सोवक्कमाउया य, निरुवक्कमाउया
य । तत्थ खं जे ते निरुवक्कमाउया ते नियमा तिभागा-
वसेसाउया परभविआउयं पकरंति । तत्थ खं जे ते सो-
वक्कमाउया ते सिय तिभागावसेसाउया परभविआउयं
पकरंति; सिय तिभागतिभागावसेसाउया परभविआउयं
पकरंति; सिय तिभागतिभागतिभागावसेसाउया परभ-
विआउयं पकरंति । आउ-तेउ-वाउ-वणस्सइकाइयाणं, वेइ-
दिय-तेइदिय-चउरिंदियाण वि एवं चेव ॥ पंचिंदियतिरि-
क्खजोणिया खं भंते ! कइभागावसेसाउया परभविआ-
उयं पकरंति ? गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दु-
विहा पचत्ता, तं जहा-संखेज्जवासाउया य, असंखेज्जवा-
साउया य । तत्थ खं जे ते असंखेज्जवासाउया ते नियमा
छम्मासावसेसाउया परभविआउयं पकरंति । तत्थ खं जे
ते संखिज्जवासाउया ते दुविहा पचत्ता, तं जहा-सोवक्क-
माउया य, निरुवक्कमाउया य । तत्थ खं जे ते निरुवक्क-
माउया ते नियमा तिभागावसेसाउया परभविआउयं प-
करंति । तत्थ खं जे ते सोवक्कमाउया ते खं सिय तिभा-
गावसेसाउया परभविआउयं पकरंति; सिय तिभागतिभागे
परभविआउयं पकरंति; सिय तिभागतिभागतिभागावसे-
साउया परभविआउयं पकरंति । एवं मणुस्सा वि, वाणमं-
तर-जोइसिय-वेमाणिया जहा नेरइया । दारं । (सूत्र-१४४)

‘नेरइया खं भंते ! कइभागावसेसाउया परभविआउयं वंघं
(पकरंति) ति’ इत्यादि । पाठसिद्धं, तद्वं यद्भागावशेषेऽनुभूय-
मानभवायुपि पारभविकमायुर्वध्नन्ति तत्प्रतिपादितम् ।
ग्रन्थो ६ पदं । म० ।

नैरयिकादीनां परभविकायुर्वन्धो यथा—

शेरइया शियसा छम्मासावसेसाऽऽउया परभविआऽऽउयं
पकरंति । एवमसुरकुमाराऽवि ०जाव थणियकुमारा । अ-
संखेज्जवासाउया सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिया शियमं
छम्मासावसेसाउया परभविआउयं पकरंति । असंखेज्ज-
वासाउया सन्निमणुस्सा शियमं ०जाव पकरंति । वाण-
मंतरजोइसिया वेमाणिया जहा शेरइया । (सूत्र-५३६)

‘नियमं’ ति-अवश्यंभावादित्यर्थः । ‘छम्मासावसेसाउयं’
त्ति-परमासा अवशेषा-अवशिष्टा यस्य तत्तथा तदायुष्येणं
ते परमासावशेषायुष्काः । परभवो विद्यते यस्मिंस्तत्पर-
भविकं तच्च तदायुश्चेति परभविकायुः प्रकुर्वन्ति—वध्न-
न्ति । असंख्येयानि वर्षाण्ययुष्येणं ते तथा ते च ते संज्ञिनश्च
समनस्काः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेत्यसंख्येयवर्षायुष्कसं-
ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । इह च संज्ञिग्रहणमसंख्येयवर्षा-

युष्काः संज्ञिन एव भवन्तीति नियमदर्शनार्थं न त्वसंख्येय-
वर्षायुषामसंज्ञिनां व्यवच्छेदार्थं, तेषामसंभवादिति । इह च
गाथे—

“निरइसुरअसंखाऊ, तिरिमणुया सेसए उ छम्मासे ।
इगविगला निरुवक्कम-तिरिमणुया आउयनिभागे ॥ १ ॥
अवसेसा सोवक्कम-तिभागनवभागसत्तवीसइमे ।
वंधंति परभवाओ, निययभवे सच्चजीवा उ” ॥ २ ॥ इति ।
इदमेवान्यैरिच्छमुक्कम्-इह निर्यग्मनुष्या आत्मीयायुषस्तृती-
यत्रिभागे परभवायुषो वध्नयोग्या भवन्ति, देवनारकाः पुनः
परमासे शेष । तत्र तिर्यग्मनुष्यैर्यदि तृतीयत्रिभागे आयुर्न
वध्नं ततः पुनस्तृतीयत्रिभागस्य तृतीयत्रिभागं शेषं वध्नन्ति
एवं तावत् संक्षिपन्त्यायुर्यावत्सर्वजघन्य आयुर्वध्नकाल उत्त-
रकालश्च शेषस्तिष्ठति । इह तिर्यग्मनुष्या आयुर्वध्नन्त्ययं वा
संक्षेपकाल उच्यते । तथा देवनैरयिकैरपि यदि परमासे शेष
आयुर्न वध्नं तत आत्मीयस्यायुषः परमासंशेषं तावत्संक्षिप-
न्ति यावत्सर्वजघन्य आयुर्वध्नकाल उत्तरकालश्चावशेषोऽ-
वतिष्ठते इह परभवायुर्देवनैरयिका वध्नन्तीत्ययमसंक्षेपकालः ।
स्था० ६ डा० ३ उ० । (परभविकायुष्प्रकारः ‘उववाय’ शब्दे-
ऽस्मिन्नत्र भागे निरूपयिष्यते)

(१०) प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानतदुभयनिर्वर्त्तिताऽऽयुष्कत्वं
जीवानाम्—

जीवा खं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाऽऽउया, अपच्च-
क्खाणणिव्वत्तियाऽऽउया । पच्चक्खाणाऽपच्चक्खाणणिव्व-
त्तियाउया ? गोयमा ! जीवा य, वेमाणिया य, पच्चक्खा-
णणिव्वत्तियाउया । तिसि वि अवसेसा अपच्चक्खाणिनि-
व्वत्तियाउया । गाहा—

“पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वंति तेण्व आउनिव्वत्ती ।

सपइसुदेसम्मि य, एमेए देइगा चउरो ॥ १ ॥” (सूत्र-२४०)

जीवपदं जीवाः प्रत्याख्यानादित्रयनिबद्धायुष्का वाच्या, वै-
मानिकपदे च वैमानिका अप्येवं प्रत्याख्यानादित्रयवतां त-
दुत्पादात् ‘अवसेस’ ति-नारकादयोऽप्रत्याख्याननिवृत्ता-
युषो, यतस्तेषु तत्त्वेनाविरता एवोत्पद्यन्ते इति । उक्तार्थसं-
ग्रहगाथा—‘पच्चक्खाण’ मित्यादि, प्रत्याख्यानमिति एत-
दर्थ एको दण्डकः, एवम्-अन्यं त्रयः । म० ६ श० ४ उ० ।

(११) जीवानामाभोगानाभोगनिर्वर्त्तितायुष्कत्वं यथा—

जीवा खं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोग-
निव्वत्तियाउया ? गोयमा ! नो आभोगनिव्वत्तियाउया;
अणाभोगनिव्वत्तियाउया । एवं नेरइया वि, एवं ०जाव
वेमाणिया । (सूत्र-२८४) । म० ७ श० ६ उ० ।

तच्चतुर्विधम्—

चउव्विहे आउए पणत्ते, तं जहा-शेरइयाऽऽउए, ०जाव
देवाऽऽउए ॥ (सूत्र-२६४४)

एति च; याति चेति आयुः-कर्मविशेष इति, तत्र येन निरयभ-
वे प्राणी भ्रियते तन्निरयायुर्वमन्यान्त्यपि । स्था० ४ डा० २ उ० ।
अस्येता एवात्तरप्रकृतयः—

नेरइय तिगिक्खाओ, मणुस्साओ तेहव य ।

देवाओ य चउत्थं तु, आउकम्मं चउत्थिहं ॥ १२ ॥

उत्त० ३३ अ० । प्रव० । (अस्या गाथाया व्याख्या 'कम्म' शब्दं तृतीयभागे १६ अधिकागङ्गे करिष्यते) ।

(१२) अनन्तरोपपन्नकादीनां नैरयिकादीनामायुस्तद्वन्धश्च-
शेरइया शं भंते ! किं अणंतरोववणगा, परंपरोववणगा,
अणंतरपरंपरअणुववणगा ? गोयमा ! शेरइया शं अणं-
तरोववणगा वि, परंपरोववणगा वि, अणंतरपरंपर-
अणुववणगा वि । से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ ०जाव
अणंतरपरंपरअणुववणगा वि ? गोयमा ! जेणं शेरइया
पढमसमअववणगा तेणं शेरइया अणंतरोववणगा ।
जेणं शेरइया अपढमसमअववणगा तेणं शेरइया परं-
परोववणगा । जेणं शेरइया विग्गहगइसमावणगा तेणं
शेरइया अणंतरपरंपरअणुववणगा । से तेणऽट्ठेणं ०जाव
अणुववणगा वि । एवं शिरंतरं ०जाव वेमाणिया । अ-
णंतरोववणगा शं भंते ! शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख-
मणुस्सदेवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं प-
करेंति ०जाव शो देवाउयं पकरेंति । परंपरोववणगा शं
भंते ! शेरइया किं शेरइयाउयं पकरेंति ०जाव देवाउयं
पकरेंति ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख-
जोणियाउयं पि पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति, शो
देवाउयं पकरेंति । अणंतरपरंपरअणुववणगा शं भंते !
शेरइया किं शेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइया-
उयं पकरेंति, ०जाव शो देवाउयं पकरेंति, एवं ०जाव
वेमाणिया । खवरं पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य
परंपरोववणगा चत्तारि वि आउयं (पकरेंति) वंधंति
सेसं तं चेव २ ॥

'नेरइया गामि' त्यादि, 'अणंतरोववणगा' ति-न विद्यन्तेऽ-
न्तरं समयादिव्यवधानमुपपन्ने-उपपत्तेर्येषां ते अनन्तरोप-
पन्नकाः । 'परंपरोववणगा' ति-परम्परा-द्वित्रादिसमयता
उपपन्ने-उपपत्तेर्येषां ते परंपरोपपन्नकाः । 'अणंतरपरंपर-
अणुववणगा' ति-अनन्तरम्-अव्यवधानं परंपरं च द्वित्रा-
दिसमयरूपमविद्यमानम्-उपपन्नम्-उत्पादो येषां ते तथा ।
एतं च विग्रहगतिकाः, विग्रहगतौ द्विविधस्याप्युत्पादस्या-
विद्यमानत्वादिनि ॥ अथानन्तरोपपन्नादीनाश्रित्याऽऽयुर्वन्ध-
मभिधातुमाह- 'अणंतरे' त्यादि इह चानन्तरं उपपन्नानाम-
नन्तरपरम्परानुपपन्नानां च चतुर्विधस्याप्यायुषः प्रतिषेधोऽ-
ध्येतव्यः । तस्यामवस्थायां तथाविधाध्यवसायस्थानाभावेन
सर्वजीवानामायुषो बन्धाभावात् स्वायुषस्त्रिभागादौ च
शेषे बन्धसद्भावात्परम्परोपपन्नकास्तु स्वायुषः परमासे शेषे
मतान्तरेणोद्भूतः परमासे जघन्यतश्चान्तर्भुङ्गन् शेषे भव-
प्रत्ययात्तिर्यङ्मनुष्यायुषी एव कुर्वन्तिः नेतरे इति 'एवं
०जाव वेमाणिय' ति-अनेनोक्तालापकवययुक्ताश्चतुर्विंशति-
दण्डकाऽध्येतव्य इति सूचितम् । यश्चात्र विशेषस्तं दर्श-
यितुमाह- 'नवरं पंचिदिय' त्यादि ।

अथानन्तरनिर्गतत्वादिना अपरं दण्डकमाह-

शेरइया शं भंते ! किं अणंतरणिग्गया, परंपरणिग्गया,
अणंतरपरंपरअणिग्गया ? गोयमा ! शेरइया शं अणं-
तरणिग्गया वि ०जाव अणंतरपरंपरणिग्गया वि । से
केणऽट्ठेणं भंते ! ०जाव अणिग्गया वि ? गोयमा ! जे
शं शेरइया पढमसमयणिग्गया ते शं शेरइया अणंतर-
णिग्गया । जे शं शेरइया अपढमसमयणिग्गया ते शं शे-
रइया परंपरणिग्गया । जे शं शेरइया विग्गहगइसमावणगा
ते शं अणंतरपरंपरअणिग्गया । से तेणऽट्ठेणं गोयमा !
०जाव अणिग्गया वि, एवं ०जाव वेमाणिया ३ ॥

'शेरइया शं' इत्यादि, तत्र निश्चितं स्थानान्तरप्राप्त्या गतं-
गमनं निर्गतम्-अनन्तरं समयादिना निर्व्यवधानं निर्गतं येषां
तेऽनन्तरनिर्गतास्तं च येषां नरकादुद्भूतानां स्थानान्तरप्राप्ता-
नां प्रथमसमयो वर्त्तते, तथा परम्परैश्च-समयपरंपरया निर्गतं
येषां ते तथा, ते च येषां नरकादुद्भूतानामुत्पत्तिस्थानप्राप्ता-
नां ह्यादयः समयाः । अनन्तरपरम्परानिर्गतास्तु ये नरका-
दुद्भूताः सन्तो विग्रहगतौ वर्त्तन्ते, न तावदुत्पादक्षेत्रमासा-
दयन्ति तेषामनन्तरभावेन; परम्परभावेन चोत्पादक्षेत्रप्राप्त-
त्वेन निश्चयेनानिर्गतत्वादिति ।

अथानन्तरनिर्गतादीनाश्रित्यायुर्वन्धमभिधातुमाह-

अणंतरणिग्गया शं भंते ! शेरइया किं शेरइयाऽऽयं पकरेंति
०जाव देवाऽऽयं पकरेंति ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं पक-
रेंति ०जाव शो देवाउयं पकरेंति । परंपरणिग्गया शं भंते !
शेरइया किं शेरइयाउयं पि पकरेंति ०जाव देवाउयं पकरेंति
पुच्छा, गोयमा ! शेरइयाऽऽयं पकरेंति ०जाव देवाउयं
पि पकरेंति । अणंतरपरअणिग्गया शं भंते ! शेरइयपुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति ०जाव शो देवाउयं
पकरेंति । एवं निरवसेसं ०जाव वेमाणिया ४ ॥

'अणंतरे' त्यादि, इह च परम्परानिर्गता नारकाः सर्वा-
ण्यायुषि वधन्ति । यतस्ते मनुष्याः पञ्चन्द्रियतिर्यञ्च एव च
भवन्ति । ते च सर्वायुर्वन्धका एवेति । एवं सर्वेऽपि परम्पर-
निर्गता वैक्रियजन्मानः, औदारिकजन्मानोऽप्युद्भूताः । के-
चिन्मनुष्यपञ्चन्द्रियतिर्यञ्चो भवन्त्यतस्तेऽपि सर्वायुर्वन्धका
एवेति अनन्तरं निर्गता उक्तास्ते च कचिदुत्पद्यमानाः सुखे-
नात्पद्यन्ते दुःखेन वेति दुःखोत्पन्नकानाश्रित्याह-'नेरइये'
त्यादि ।

अनन्तरखेदोपपन्नकपरम्परखेदोपपन्नकानन्तरपरम्परखेदोप-
पन्नकाणां नैरयिकादीनामायुः-

शेरइया शं भंते ! किं अणंतरखेदोववणगा, परंपरखेदो-
ववणगा, अणंतरपरम्परखेदाऽणुववणगा ? गोयमा ! शे-
रइया ०एवं एएणं अभिलावेणं ते चेव चत्तारि दण्डगा भा-
णियन्वा । (सूत्र-५०२×)

त एव पूर्वोक्ता उत्पन्नदण्डकादयः खेदशब्दविशेषिताश्च-
त्वारो दण्डका भणितव्यास्तत्र च प्रथमः-खेदोपपन्नदण्डको,

‘एगंतबाले’ त्यादि, एकान्तबालो मिथ्यादृष्टिरविरतो वा, एकान्तग्रहणेन मिश्रतां व्यवच्छिन्नति । यच्चैकान्तबालत्वे समानेऽपि नानाविधायुर्वन्धनं तन्महारम्भाद्युन्मार्गदेशनादित-
लुक्पायत्वाऽऽयकामनिर्जरादितद्धेतुविशेषवशादिति, अत एव
बालत्वे समानेऽप्यविरतसम्पृग्दृष्टिर्मनुष्यो देवायुरेव प्रक-
रंति; न शेषाणि, एकान्तबालप्रतिपक्षत्वादेकान्तपरिडितसूत्रं
तत्र च-‘एगन्तपरिडिणं’ति-एकान्तपरिडितः साधूः ‘मणुस्ते’
ति-विशेषणं स्वरूपहानार्थमेव, अमनुष्यस्यैकान्तपरिडितत्वा-
योगात्तद्र्योगश्च सर्वविरतेरन्यस्याभावादिति । ‘एगंतपंडिप

एष मणुस्से आउयं सिय पकरेइ सिय नो पकरेइ ' ति—स-
म्यक्त्वसप्तके क्षपिते न वध्नात्यायुः साधुः, अर्थात् पुनर्य-
धनानीत्यत उच्यते, स्यात्प्रकरोतीत्यादि केवलमेव ' दो ग-
इओ पक्षायंति ' ति—केवलशब्दः सकलार्थस्तेन साकल्येनैव
द्वे गती प्रज्ञायेते—अवबुध्येते केवलिना तयोरेव सत्त्वादिति
' अंतकिरिय ' ति—निर्वाणम् ' कप्पोववत्तिय ' ति—कल्पेपु-
अनुत्तरविमानान्तदेवलोकैपूपपत्तिः—उत्पत्तिर्या सैव कल्पोप-
पत्तिका इह च कल्पशब्दः सामान्येनैव वैमानिकदेवाऽऽवासा-
भिधायक इति । एकान्तपरिणेतो द्वितीयस्थानवर्तित्वाद् वा-
लपरिणेतस्य वालपरिणेतसूत्रम् । तत्र च—' वालपण्डिणं '
ति—आवकः ' देसं उवरमइ ' ति—विभक्तिविपरिणामात्
देशादुपरमते—विरतो भवति, ततो देशं स्थूलप्राणातिपाता-
दिकं प्रत्याख्याति, वर्जनीयतया प्रतिजानीते । भ० १ श०
६ उ० ।

(१५) क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा—

किरियावादी एषं भंते ! जीवा किं शेरइयाउयं पकरेंति,
तिरिक्खजोणियाउयं, मणुस्साउयं पकरेंति ? । गोयमा !
एषो शेरइयाउयं पकरेंति, एषो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति ।
मणुस्साऽऽउयं पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति । जइ देवाउयं
पकरेंति । किं भवणवासिदेवाउयं ० जाव वेमाणियदेवाउयं
पकरेंति ? , गोयमा ! एषो भवणवासिदेवाउयं पकरेंति, एषो
वाणमंतरदेवाउयं पकरेंति, एषो जोइमियदेवाउयं, पकरेंति
वेमाणियदेवाउयं पकरेंति ॥ अकिरियावादी एषं भंते ! जीवा
किं शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख पुच्छा, गोयमा ! शे-
रइयाउयं पि पकरेंति, ० जाव देवाउयं पि पकरेंति । एवं
अप्पाणियवादी वि, वेणइयवादी वि ।

' किरिये ' त्यादि, ' मणुस्साउयं पि पकरेंति देवाउयं पि प-
करेंति ' ति—तत्र ये देवा नारका वा क्रियावादिनस्ते मनुष्यायुः
प्रकुर्वन्ति, ये तु मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा ते देवायुरिति ।

सलेश्यादीनां जीवानां क्रियावाद्यादीनामायुर्यथा—

सलेस्सा एषं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं प-
करेंति पुच्छा, गोयमा ! एषो शेरइयाउयं एवं जहेव जी-
वा तहेव सलेस्सा वि चउहिं वि समोसरणेहिं भाणियव्वा ।
कएहलेस्सा एषं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! एषो शेरइयाउयं पकरेंति, एषो ति-
रिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पकरेंति, एषो देवा-
उयं पकरेंति ॥ अकिरिया-अप्पाणिय-वेणइयवादी य चत्तारि
वि आउयं पकरेंति । एवं एल्लेस्सा वि । काउलेस्सा वि ॥
तेउलेस्सा एषं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति ? पुच्छा, गोयमा ! एषो शेरइयाउयं पकरेंति, एषो
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति,
देवाउयं पि पकरेंति, जइ देवाउयं पकरेंति तहेव, तेउ-
लेस्सा एषं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं शेरइयाउयं

पुच्छा, गोयमा ! एषो शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्खजो-
णियाउयं पि पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं
पि पकरेंति । एवं अप्पाणियवादी वि वेणइयवादी वि
जहा तेउलेस्सा । एवं पम्हलेस्सा वि । सुकलेस्सा वि
शेयव्वा ॥ अलेस्सा एषं भंते ! जीवा किरियावादी किं
शेरइयाउयं पुच्छा ? , गोयमा ! एषो शेरइयाउयं पकरेंति
एषो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति एषो मणुस्साउयं पकरेंति
एषो देवाउयं पकरेंति ।

' कएहलेस्सा एषं भंते ! जीवा ' इत्यादौ ' मणुस्साउयं
पकरेंति ' ति—यदुक्तं तन्नारकासुरकुमारादीनाश्चित्तावस-
यम् । यतो ये सम्यग्दृष्टयो मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च-
ते मनुष्यायुर्न वधन्तीत्येव वैमानिकायुर्वन्धकत्वात्तेषा-
मिति । ' अलेस्सा एषं भंते ! जीवा किरियावादी ' इत्यादि,
अलंश्याः—सिद्धाः अयोगिनश्च ते चतुर्विधमप्यायुर्न वध-
न्तीति । भ० ३० श० १ उ० ।

(१६) कृष्णपाक्षिकादीनां क्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्यथा—

कएहपक्खिया एषं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं
शेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शेरइयाउयं पि पकरेंति ।
एवं चउव्विहं पि । एवं अप्पाणियवादी वि, वेणइयवादी
वि ॥ सुकपक्खिया जहा सलेस्सा ॥

सम्यग्दृष्ट्यादिर्क्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्यथा—

सम्मदिट्ठी एषं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइया-
उयं पुच्छा, गोयमा ! एषो शेरइयाउयं पकरेंति, एषो तिरि-
क्खजोणियाउयं पकरेंति । मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं
पि पकरेंति । मिच्छादिट्ठी जहा कएहपक्खिया ॥ सम्ममि-
च्छादिट्ठी एषं भंते ! अप्पाणियवादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति जहा अलेस्सा । एवं वेणइयवादी वि ॥

सम्यग्मिथ्यादृष्टिपदे—' जहा अलेस्स ' ति—समस्तायुपि
न वधन्तीत्यर्थः । नारकदण्डके—' किरियावाइणमि ' त्यादौ
यत्तैरयिकायुर्देवायुश्च न प्रकुर्वन्ति क्रियावादिनारकास्त-
न्नारकभवानुभावाद्व । यच्च तिर्यगायुर्न प्रकुर्वन्ति तत्क्रिया-
वादानुभावादित्यवसेयम् । अक्रियावादादिसमवसरणत्रयं
तु नारकाणां सर्वपदेषु तिर्यग्मनुष्यायुषी एव भवतः । स-
म्यग्मिथ्यात्वे पुनर्विशेषोऽस्तीति नदर्शनायाह—नवरं ' स-
म्मे ' त्यादि, सम्यग्मिथ्यादृष्टिनारकाणां द्वे एवान्तिमे समव-
सरणे स्तः तेषां चायुर्वन्धो नास्त्येव गुणस्थानकस्वभावाद-
तस्ते तयोर्न किञ्चिदपि आयुः प्रकुर्वन्तीति ।

(१७) ज्ञानिनाम् ; अज्ञानिनां ; विभङ्गज्ञानिनाञ्च क्रियावाद्या-
दिजीवानामायुर्यथा—

णाणी आभिणिवोहियणाणी य, सुअणाणी य, ओहि-
णाणी य जहा सम्मदिट्ठी ॥ मणपजवणाणी एषं भंते !
पुच्छा, गोयमा ! एषो शेरइयाउयं पकरेंति, एषो तिरिक्ख-
जोणियाऽऽउयं पकरेंति, एषो मणुस्साउयं पकरेंति । देवाउयं
पकरेंति । जइ देवाउयं पकरेइ किं भवणवासी पुच्छा,

गोयमा ! शो भवणवासी देवाउयं पकरेंति, शो वाणमंतर-
देवाऽऽउयं पकरेंति, शो जोइसियवेमाणियदेवाउयं
पकरेंति । केवलणाणी जहा अलेस्सा । अणणाणी ०जाव
विभंगणाणी जहा कएहपक्खिया ॥

सच्चिकादीनां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा—

सएणासु चउसु वि ०जाव सलेस्सा शो सएणोवउत्ता
जहा मणपज्जवणाणी ॥

सवेदकावेदकसकपाय्यकपायिसयोग्ययोगिसाकारोपयुक्ता-
नाकारोपयुक्तानां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा—

सवेदगा ०जाव णपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा ॥ अवे-
दगा जहा अलेस्सा ॥ सकसाई ०जाव लोभकसाई जहा
सलेस्सा ॥ अकसाई जहा अलेस्सा ॥ सजोगी ०जाव का-
यजोगी जहा सलेस्सा ॥ अजोगी जहा अलेस्सा ॥ सागा-
रोवउत्ता य, अणागारोवउत्ता य जहा सलेस्सा ॥
(सूत्र-८२४)

क्रियावाद्यादिनैर्यिकादीनामयायुर्यथा—

किरियावादी णं भंते ! शेरइया किं शेरइयाउयं पुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं, शो तिरिक्खजोणियाउयं प-
करेइ, मणुस्साउयं पकरेइ. शो देवाउयं पकरेइ ॥ अकि-
रियावादी णं भंते ! शेरइया पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइया-
उयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पि
पकरेइ, शो देवाउयं पि पकरेइ ॥ एवं अण्णाणियवादी वि ॥
वेणइयवादी वि ॥ सलेस्सा णं भंते ! शेरइया किरिया-
वादी किं शेरइयाउयं, एवं सच्चेऽपि शेरइया, जे किरि-
यावादी ते मणुस्साउयं एणं पकरेंति । जे अकिरिया-
वादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी वि ते सच्चव्वाणेषु वि
शो शेरइयाउयं पकरेंति । तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति,
मणुस्साउयं पि पकरेंति, शो देवाउयं पि पकरेंति, शवरं
सम्मामिच्छते उर्वासरेहिं दोहिं समोसरणेहिं न किंचि वि
पकरेंति, जहेव जीवपदे । एवं ०जाव थणियकुमारा जहेव
शेरइया ॥ अकिरियावादी णं भंते ! पुढवीकाइया पुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं
पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं पकरेइ ॥ एवं अ-
ण्णाणियवादी वि ॥ सलेस्सा णं भंते ! एवं जं जं पदं
अरिथ पुढवीकाइयाणं तहिं तहिं मज्झिमेसु दोसु समो-
सरणेसु एवं चेव दुविहं आउयं पकरेंति, शवरं तेउलेस्साए
किं पि पकरेंति ॥ एवं आउकाइयाण वि, एवं वणस्सइका-
इयाण वि, तेउकाइया, वाउकाइया सच्चव्वाणेषु मज्झि-
मेसु दोसु समोसरणेसु शो शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्ख-
जोणियाउयं पकरेइ, शो मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं

पकरेइ-वेइंदिय-तेइंदिय-चउरिंदिया णं जहा पुढवीकाइया
णं शवरं सम्मत्ते णाणेसु ण एकं पि आउयं पकरेंति ॥
किरियावादी णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया किं शेर-
इयाउयं पकरेंति, पुच्छा, गोयमा ! जहा मणपज्जवणाणी
अकिरियावादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी चउव्विहं पि
पकरेंति । जहा ओइया तहा सलेस्सा वि ॥ कएहलेस्सा
णं भंते ! किरियावादी पंचिंदियतिरिक्खजोणिया किं शेर-
इयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शो शेरयाउयं पकरेंति, शो
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, शो मणुस्साउयं पकरेंति, शो
देवाउयं पकरेंति ॥ अकिरियावादी, अण्णाणियवादी, वेणइ-
यावादी चउव्विहं पि पकरेंति । जहा कएहलेस्सा । एवं शी-
ललेस्सा वि । काउलेस्सा वि । तेउलेस्सा जहा सलेस्सा ।
शवरं अकिरियावादी; अण्णाणियवादी; वेणइयवादी; शो
शेरयाउयं पकरेंति, तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरेंति,
मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति । एवं पम्हले-
लेस्सा वि । एवं सुकलेस्सा वि भाणियच्चा । कएहपक्खि-
या तिहिं समोसरणेहिं चउव्विहं पि आउयं पकरेंति । सुकप-
क्खिया जहा सलेस्सा । सम्मदिट्ठी जहा मणमज्जवणाणी त-
हेव वेमाणियाउयं पकरेंति ॥ मिच्छदिट्ठी जहा कएहपक्खि-
या ॥ सम्मामिच्छदिट्ठी णं एकं पि आउयं पकरेंति जहेव,
शेरइया णाणी ०जाव ओइयाणी जहा सम्मदिट्ठी अ-
णाणी ०जाव विभंगणाणी जहा कएहपक्खिया । सेमा
०जाव अणागारोवउत्ता, सच्चे जहा सलेस्सा तहा चेव
भाणियच्चा । जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया
भणिया एवं मणुस्साण वि भाणियच्चा, शवरं मणपज्ज-
वणाणी शो सणोवउत्ता य जहा सम्मदिट्ठी तिरिक्खजो-
णिया तहेव भाणियच्चा । अलेस्से केवलणाणी अवेदक-
अकसाई अजोगी य एए एकं पि आउयं ण पकरेंति, जहा
ओइया जीवा । सेसं तं चेव । वाणमंतरजोइसियवेमाणि-
या जहा असुरकुमारा । (सूत्र-८२५+)

'पुढवीकाइये' त्यादौ 'दुविहं आउय' ति-मनुष्यायुस्ति-
र्यगायुश्चेति 'तेअलेस्साए न किं पि पकरेंति' ति-अपर्या-
सकाचस्थायामेव, पृथिवीकायकानां तद्भावात्तद्विगम एव
चायुषो बन्धादिति 'सम्मत्तनाणेसु न एकं पि आउयं पक-
रेंति' ति-हीद्वियादीनां सम्यक्त्वज्ञानकालात्यय एवायुर्व-
न्धो भवत्यल्पत्वात्तत्कालस्यति नैकमण्यायुर्वधनन्ति तयोस्ते
इति । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकदण्डके । 'कएहलेस्साणमि' त्या-
दि, यदा पञ्चन्द्रियतिर्यग्यः सम्यग्दृष्टयः कृष्णलश्यात्रयप-
रिणता भवन्ति तदायुरेकमपि न बध्नन्ति सम्यग्दृष्टां वैमा-
निकायुर्वन्धकत्वेन तेजालेश्यादिवय एव बन्धनादिति, 'त-
ओलेस्सा जहा सलेस्स' ति-अनेन च क्रियावादिनो वैमा-
निकायुरेव इतरे तु त्रयश्चतुर्विधमण्यायुः प्रकुर्वन्तीति श्राप्तं

सलेश्यानामेवंविधस्वरूपतयोक्तत्वादिह तु यदनभिमतं तन्नि-
पेधनायाऽऽह-‘नवरं अकिरियावाद्’ न्यादि, शेषं तु प्रनी-
तार्थत्वाच्च व्याख्यातमिति । भ० ३० श० १ उ० ।

(१८) अनन्तरोपपन्नकादिक्रियावाच्यदीनामायुर्थथा—

किरियावादी शं भंते ! अणंतरोववष्णा शेरइया किं
शेरइयाउयं पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं शो
तिरिक्खजोणियाऽऽउयं पकरेंति । मणुयाऽउयं पकरेंति ।
शो देवाउयं पकरेंति । एवं अकिरियावादी वि । अष्ठा-
क्षियवादी वि । वेणइयवादी वि । सलैस्सा शं भंते !
किरियावादी अणंतरोववष्णागा शेरइया किं शेरइयाउयं
पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं ०जाव शो देवाउयं
पकरेंति । एवं ०जाव वेमाणिया । एवं सव्वट्ठाणेंसु
अणंतरोववष्णागा शेरइया शं किंचि वि आउयं पकरेंति,
०जाव अणागारोवउत्ते त्ति । एवं ०जाव वेमाणिया ।
शवरं जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं । (सूत्र-८२६+)
भ० ३० श० १ उ० ।

(१९) भविकजीवानां नैरयिकादिपूपपद्यमानानां सायु-
ष्कत्वं यथा—

जीवे शं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से शं
भंते ! किं साऽऽउए संकमइ; निराउए संकमइ ? गोयमा !
साउए संकमइ, नो नेराउए संकमइ । से शं भंते ! आउए
कहिं कडे, कहिं समाइएणे ? गोयमा ! पुरिभे भवे कडे,
पुरिभे भवे समाइएणे, एवं ०जाव वेमाणियाणं दंडओ । से
णुणं भंते ! जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए से तमाउयं
पकरेइ, तं जहा-नेरइयाउयं वा ०जाव देवाउयं वा ? हंता
गोयमा ! जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए से तमाउयं
पकरेइ । तं जहा-नेरइयाउयं वा; तिरियमणुयदेवाउयं वा ।
नेरइयाउयं पकरेमाणे सत्तविहं पकरेइ, तं जहा-रयणप्प-
भापुढवीनेरइयाउयं वा ०जाव अहे सत्तमापुढवीनेरइयाउयं
वा तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे पंचविहं पकरेइ, तं
जहा-एगिंदियतिरिक्खजोणियाउयं वा भेदो सव्वो भा-
णियव्वो मणुस्साउयं दुविहं पकरेइ, देवाउयं चउत्तिहं
पकरेइ । (सूत्र-१८४ +)

‘जीव णमि’ त्यादि, ‘से शं भंते’ त्ति-अथ तद्धदन्न ! ‘कहिं
कडे’ त्ति-क भवे बद्धम् । ‘समाइएणे’ त्ति-समाचरितं त-
द्धेतुसमाचरणात् । ‘जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए’ त्ति-
विभक्तिविपरिणामाद्यो यस्यां योनास्तुत्पत्तं याग्य इत्यर्थः,
‘मणुस्साउयं दुविहं’ त्ति-संमूर्द्धिम-गर्भव्यत्क्रान्तिकभेदाद्
द्विधा ‘देवाउयं चउत्तिहं’ त्ति-भवनपत्यादिभेदात् ।
भ० ५ श० ३ उ० ।

(२०) भविकजीवानां नैरयिकादिपूपपद्यमानानामायुस्क-
रणप्रतिसंवेदनादि यथा—

रायगिहे ०जाव एवं वयासी-जीवे शं भंते ! जे भविए
नेरइएसु उववज्जित्तए से शं भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं
पकरेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, उववणणे नेर-
इयाउयं पकरेइ ? गोयमा ! इह गए नेरइयाउयं पकरेइ,
नो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, नो उववन्ने नेर-
इयाउयं पकरेइ । एवं असुरकुमारेसु वि । एवं ०जाव
वेमाणिएसु । जीवे शं भंते ! जे भविए नेरइएसु उ-
ववज्जित्तए से भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं पडि-
संवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने
नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ ? गोयमा ! नो इह गए
नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसं-
वेदेइ, उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, एवं ०जाव
वेमाणिएसु । (सूत्र-२८३+) । भ० ७ श० ६ उ० ।

(२१) अनन्तरमुद्धृत्योपपद्यमानानां नैरयिकादीनामायुष्प-
तिसंवेदनादि यथा—

शेरइया शं ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे भविए पंचिंदियतिरि-
क्खजोणिएसु उववज्जित्तए से शं भंते ! कयरं आउयं प-
डिसंवेदेइ ? गोयमा ! शेरइयाउयं पडिसंवेदेइ । पंचिंदिय-
तिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं मणुस्से
वि । शवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । असुरकु-
मारा शं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे भविए पुढवीकाइ-
एसु उववज्जित्तए पुच्छा, गोयमा ! असुरकुमाराउयं प-
डिसंवेदेइ, पुढवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं जो
जहिं भविओ उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडे चिट्ठति,
तत्थ ठिओ तं पडिसंवेदेइ ०जाव वेमाणिया, शवरं पुढवी-
काइओ पुढवीकाइएसु उववजाते, पुढवीकाइयाउयं पडिसं-
वेदेइ अएणे य से पुढवीकाइयाउए पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं
०जाव मणुस्सो सट्ठाणे उववातेयव्वो परट्ठाणे तेहव ।
(सूत्र-६२८) भ० १८ श० ५ उ० ।

(चतुर्गत्यायुःस्थितिः ‘कम्म’ तृतीयभागे (२६) अधिकाराद्धे
दर्शयिष्यते) (आयुषो गुणस्थानेषु बन्धोदयसत्तास्थानानां
परस्परसंबन्धेन भङ्गाः “ ऋद्धुज्जलां ” ४७ गाथया ‘कम्म’
शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते)

आहोस्वित्-अव्य० ! आहो च स्विच्च णं० । विकल्पे, प्रश्ने
च । “ आहोस्वित् शाश्वतं स्थानं, तेषां तत्र द्विजोत्तमः । ”
द्विपदमित्येके । “ किं देवाणं वयणं, गेज्झं आउ जिणवराणं ”
॥३०५॥ ‘आउ’ त्ति-आर्पित्वात्-आहोस्विदिति । उक्त०१ अ० ।
आउंचण-आकुञ्चन-न० । संकोचात्मके क्रियाभेदे, जह्वादेः
सङ्काचनं, ध० २ अधि० । गात्रसंकोचने, आव० ४ अ० ।
पञ्चा० । अजुद्रव्यस्य कुटिलत्वकारणं च कर्म आकुञ्चनं यथा
अजुनोऽङ्गुल्यादिद्रव्यस्य येऽभावयवास्तेषामाकाशादिभिः

स्वसंयोगिभिर्विभागे सति मूलप्रदेशैश्च संयोगे सति
येन कर्मणाहुत्यादिरवयवो कुटिलः संपद्यते तदाकुञ्चनम् ।
सम्भ० ३ काण्ड ४३ गाथाटी० ।

आउंचणपट्टग-आकुञ्चनपट्टक-न० । पर्यस्तिकापट्टे, वृ० ।

तच्च निर्ग्रन्थीनां धारयितुं कल्पते (सूत्रम्)—

नो कप्पइ निग्यंणीणं आकुंचणपट्टगं धारित्तए वा परि-
हरित्तए वा ॥ ३६ ॥ कप्पइ निगंथाणं आकुंचणपट्टगं
धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ३७ ॥

एवं यावदारुदण्डकसूत्रम् ।

अथाभीयां सूत्राणां सम्यन्धमाह—

चंभवयपालण्डडा, तेहव पट्टायियाउ समणीणं ।

विइयपण जईणं, पीढगफलए विवज्जिता ॥ २८५ ॥

यथा ब्रह्मव्रतपालनार्थमन्त्रेणवादीनि न कल्पन्ते । तथा ब्रह्म-
चर्यरक्षणार्थमेव श्रमणीनां पट्टादयोऽपि वा संदण्डकान्ता न
कल्पन्ते । द्वितीयपदे तु यतीनां कल्पन्ते, परं पीढफलकानं व-
ज्जयित्वा तानि साधूनामपवादमन्तरणापि कल्पन्त एवेत्यर्थः ।
अनं एतेषां सूत्राणामारम्भः । अनन्तं संवन्धनायानाममी-
यां (३६) प्रथमसूत्रस्य व्याख्या-ना कल्पने निर्ग्रन्थीनामा-
कुञ्चनपट्टे-पर्यस्तिकापट्टे धारयितुं वा परिहर्तुं वा ॥ ३६ ॥
कल्पने निर्ग्रन्थीनामाकुञ्चनपट्टे धारयितुं वा परिहर्तुं वेति
सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

अथ भाष्यम्—

गव्यो अवाउडत्तं, अणुवधिपलिमन्थुपरिवाओ ।

पट्टमतोलियदोसा, गिलाणियाए उ जयणाए ॥ २८६ ॥

पर्यस्तिकापट्टे परिदधानामार्थिकां दृष्ट्वा लोकां ध्यात्-अद्वं
अस्याः क्रियान् गव्यं यदेवं महिलाभवन्ती पर्यस्तिकां क-
रोति अपावृता वा पर्यस्तिकां वा कुर्वाणा भवेत् । ' अणु-
वधि-त्ति ' य उपकारे वर्तते स उपधिरुच्यते । स च तासा-
मुपकारं नायातीति कृत्वा अनुपधिरुभयकालं प्रत्युपेक्ष्य-
माणे च तस्मिन् सूत्रार्थपरिमन्थः । शास्तृश्च-तीर्थकृतः
परिवादो यथा नूनमसर्वज्ञोऽसौ येनेतः स पर्यस्तिकापट्टो
न प्रतिपिद्धः । द्वितीयपदे यः संयती स्थविरो ग्लानतया
यतनया अलपसागारिकपर्यस्तिकापट्टः परिधानव्यः उपरि
चान्यत्प्रावरणीयं कारणे च गृह्यमाणे योऽजालिको-जाल-
रहितः स गृहीतव्यो जालसदृशेषु चिरदोषः एवं निर्ग्रन्था-
नामप्यकारणे पर्यस्तिकां कुर्वाणानां चतुर्लक्षं सुवादयश्च
त एव दोषाः ।

कारणे पुनरयं विधिः—

थेरे व गिलाणे वा, मृत्तकाउमुवरिं तु पाउरणं ।

वस्सए व चेड्डो पुव्व-कतमसारिए वाए ॥ २८७ ॥

सूत्रपौरुषीम् ; उपलक्षणत्वादर्थपौरुषीं च कर्तुं ; शिष्याणां
दातुमित्यर्थः । स्थविरो ग्लानो वाचनाचार्यः पर्यस्तिकां कृ-
त्वा परिप्रावृणुयात् । उत्तरार्द्धे पश्चाद् व्याख्यास्यते ।

स च पर्यस्तिकापट्टः कीदृश इत्याह—

फल्लो अचित्तो अह आविओ वा,

चउरंगुलो वित्थडओ असंधिमो ।

विस्सामहेउं तु सरीरगस्स,

दोसा अवट्टंभगया य एवं ॥ २८८ ॥

फलाज्जातः फालः सौत्रिक इत्यर्थः । अचित्रः-अकुर्वरः । अथ
सौत्रिको न प्राप्यते तत आधिको वा स च चतुर्लक्षवि-
स्तृतः । स्थूलोऽसंघिमश्चापान्नराले संधिरहितः एवविधः
पर्यस्तिकापट्टः शरीरस्य विश्रामंहतोर्गृह्याने ये वाऽवष्टम्भ-
गताः “ अवरकुंयुद्धेद्विय ” इत्यादिका दोषाः तथैवमाकुञ्चन-
पट्टे परिधीयमानं न भवन्ति । वृ० ५ उ० ।

आउंच-(ट) णा-आकुञ्चना-खी० । आकुञ्चन-गात्रसंको-
चनं नंदवाकुञ्चना । सङ्कोचे, ध० ३ अधि० ।

आउंटण-आकुंचन-न० । ' आर्देऽन्यदपि दृश्यते ' इति प्रा-
कृतव्याकरणाच्चस्य टः । संकोचने, आव० ४ अ० । आ-
उंटणं गात्रसंख्यो । आ० चू० ४ अ० । आवर्जने च ।
पञ्चा० ७ विव० ।

आउंटणपसारण-आकुञ्चनप्रसारण-न० । आकुञ्चनं जह्वादेः
संकोचनं, प्रसारणं च तस्यैव जह्वादेः सङ्कुचितस्य ऋजु-
करणं आकुञ्चन-प्रसारणे च । जह्वादेः सङ्कोचनाकुञ्चितजह्वा-
द्युज्जकरण्यस्तदात्मके, एकासनप्रत्याख्यानस्याकारविशेषे
च । प्रच० । “ अणुत्थ आउंटणपसारणेण ” आकुञ्चनं
प्रसारणे चाऽसहिष्णुनया क्रियमाणे यत्किञ्चिदासनं चलति
ततोऽन्यत्र प्रत्याख्यानं तस्मिन् हि क्रियमाणे न प्रत्याख्यान-
भङ्गः । प्रच० ४ द्वार । ध० । हतं वा पायं वा सीसं
वा पसारे आउंटणज्ज वा पसारेज्ज वा ण भजेति ।
आ० चू० ६ अ० ।

आकुण्टनादिप्रस्तावादिदमाह—

देवे णं भंते ! महिड्डिए० जाव महेसक्खे लोगंते ठिच्चा
पभू अलोगंसि हत्थं वा० जाव ऊरू वा आउंटधेत्तए वा
पसारित्तए वा । णो इण्णहे समहे, से केण्डेणं भंते ! एवं बु-
च्चइ देवे णं महिड्डिए० जाव महेसक्खे लोगंते ठिच्चा णो
पभू अलोगंसि हत्थं वा ० जाव पसारित्तए वा ? , गोयमा !
जीवा णं आहारोवचिया पोग्गला वोंदिचिया पोग्गला क-
डेवरचिया पोग्गला पोग्गला चेव पप्प जीवाण य अजी-
वाण य गइपरियाये आहिज्जइ, अलोए णं खेवऽत्थि जी-
वा खेवऽत्थि पोग्गला से तेण्डेणं ० जाव पसारित्तए वा
सेवं भंते ! भंते ति । (सूत्र-५८६)

' देवे णमि ' त्यादि, ' जीवा णं आहारोवचिया पोग्गल ' ति-जी-
वानां ; जीवानुगता इत्यर्थः । आहारोपचिता-आहाररूपतयो-
पचिताः । ' वोंदिचिया पोग्गल ' ति-अव्यक्तावयवशरीररू-
पचिताः ' वोंदिचिया पोग्गल ' ति-अव्यक्तावयवशरीररूपत-
या चिताः ' कडेवरचिया पोग्गल ' ति-शरीररूपतया चि-
ताः उपलक्षणत्वाच्चास्योच्छ्वासचिताः पुद्गला इत्याद्यपि द्र-
व्यम् अनेन चेदमुकं-जीवानुगामिस्वभवाः पुद्गला भवन्ति
ततश्च यत्रैव क्षेत्रे जीवास्तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यात्तथा
' पोग्गला चेव पप्प ' ति-पुद्गलानेव प्राप्य-आश्रित्य जीवानां च
' अजीवाण य ' ति-पुद्गलानां च गतिपर्यायो-गतिधर्मः ' आ-
हिज्जइ ' ति-आख्यायतं । इदमुक्तं भवति-यत्र क्षेत्रे पुद्गलास्तत्रैव
जीवानां पुद्गलानां च गतिर्भवति, एवं चालोके नैव सन्ति जी-

वा नैव च सन्ति पुद्गला इति तत्र जीवपुद्गलानां गतिर्नास्ति तदभावाच्चालोके देवो हस्ताद्याकुण्टयितुं प्रसारयितुं वा न प्रभुः । भ० १६ श० ८ उ० ।

आउअकरण-आयुःकरण-न० । आयुःपः करणमिति । जीवि-
तविपाकवेद्यस्यायुःकर्मविशेषस्य निर्वर्तने, “आउअकरणं”
(२०५× गा०) ‘आयुःकरणम्’ इति-आयुः-पञ्चमकर्मप्रकृ-
त्यात्मकस्य करणं-निर्वर्तनम्-आयुःकरणम् । उक्त० पाई० ४
अ० । (अत्र विस्तरः ‘असंख्य’ शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

आउकम्म-आयुःकर्मन्-न० । एति-याति चेत्यायुस्तन्निव-
न्धनं कर्मायुःकर्म । कर्मविशेषे, उक्त० १ अ० (तद्वक्तव्यता
आउ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

आउकम्मे दुविहे पणत्ते । तं जहा-अद्धाउए चेव, भवाउए
चेव । (सूत्र-१०५+) स्था० २ ठा० ४ उ० । (व्याख्या
स्वस्वस्थाने)

इदानीं पञ्चविधमायुःकर्म व्याचिख्यासुराह—

सुरनरतिरिनरयाऊ, हडिसरिसं ॥२३×॥

आयुःशब्दः प्रत्येकं याज्यते, ततश्च सुष्ठु राजन्ते इति सुराः ।
यद्वा-‘सुरत्’पेश्वर्यदीप्त्याः, सु-न्ति-विशिष्टमैश्वर्यमनुभवन्ति
दिव्याभरणकान्त्या सहजशरीरकान्त्या च दीप्यन्ते इति सुराः ।
यदिवा-सुष्ठु रान्ति-ददति प्रणतानामीप्सितमर्थं लवणाधिप-
सुस्थित इव लवणजलधौ मार्गं जनाहंनस्येति सुरा देवास्ते-
षामायुः सुरायुर्न तेष्ववस्थितिर्भवात् १ । नृणन्ति-निश्चि-
न्वन्ति वस्तुतत्त्वमिति नराः-मनुष्यास्तेषामायुर्नरायुस्तद्ग-
वावस्थितिर्हेतुः २ । ‘तिरि’ न्ति—प्राकृतत्वात्तिरोऽञ्चन्ति-
गच्छन्तीति तिर्यञ्चः व्युत्पत्तिनिमित्तं चेतत्, प्रवृत्तिनिमित्तं
तु तिर्यग्गतिनाम, एते चैकेन्द्रियादयः, ततस्तिरश्चामायुस्ति-
यंगायुर्येनैतेषु स्थीयते । नरान् उपलक्षणत्वात् तिरश्चोऽपि
प्रभूतपापकारिणः कायन्तीवाऽऽह्वयन्तीवेति नरकाः-नरका-
वासाः तत्रोत्पन्ना जन्तवोऽपि नरकाः, नरको वा विद्यते ये-
षां ते “अभ्रादिभ्यः” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इत्यप्रत्यये नरकास्ते-
षामायुर्नरकायुर्येन ते तेषु भ्रियन्ते । “ एतच्चायुर्हडिसदृशं
भवति । कर्म० १ कर्म० (हडिद्वयान्तः ‘आउ’ शब्देऽस्मि-
न्नेवभागे (८) अधिकाराङ्कं गतः)

आउकाइय-अप्कायिक-पुं० । आपो—द्रवास्ता एव कायः
शरीरं यस्येति अप्काय एवाप्कायिकः स्वार्थे इकप्रत्ययः ।
एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । (अत्र-
स्था सर्वा वक्तव्यता ‘आउकाय’ शब्दादवगन्तव्या)

आउकाय-अप्काय-पुं० । आपः कायो यस्येति । एकेन्द्रिय-
संसारसमापन्नजीवभेदे, पदकायभेदे च जीविनि, प्रज्ञा०
१ पद । स० ।

विषय-सूची—

- (१) अप्कायिकानां द्वैविध्यम् ।
- (२) अप्कायिकस्य शरीरादिवर्णनम् ।
- (३) सच्चित्ता-ऽचित्त-मिश्रविधेयः ।
- (४) तीक्ष्णोदकस्याऽचित्तत्वम् ।
- (५) अप्कायशस्त्रनिरूपणम् ।
- (६) सच्चित्ताप्कायपरिभोगविचारः ।

(७) अप्कायपरिभोगकारणानि ।

(८) अप्कायसमागमभ्यावृत्तस्यैव मुनित्वम् ।

(९) शाक्याऽऽदिमुनयो नियमतः अप्कायिकांस्तदाश्रित-
जीवांश्च विहंसन्ति ।

(१०) अप्कायविहंसननिषेधः ।

(११) अप्कायस्पर्शनिषेधः ।

(१२) शीतोदकाऽऽदिपरिसेचननिषेधः ।

(१) संप्रत्यप्कायिकप्रतिपादनार्थमाह-ते च द्विविधाः-

से किं तं आउका (का) इया ? , आउकाइया दुविहा
पन्नत्ता । तं जहा-सुहुमआउकाइया य, वादर आउका-
इया य । से किं तं सुहुमआउकाइया ? , सुहुमआउकाइया
दुविहा, पन्नत्ता, तं जहा-पज्जत्तसुहुमआउकाइया य, अ-
पज्जत्तसुहुमआउकाइया य । सेत्तं सुहुमआउकाइया ॥ से
किं तं वादरआउकाइया ? , वादरआउकाइया अणेगविहा
पणत्ता, तं जहा-ओसा, हिमए, महिया, करए, हरत-
णए, सुद्धोदए, सीतोदए, उसिणोदए, खारोदये, खट्टो-
दए, अंविलोदए, लवणोदए, वारुणोदए, खीरोदए,
घओदए, खोदोदए, रसोदए, जेयावण्णे, तहप्पगारा ।
ते समासओ दुविहा पणत्ता । तं जहा-पज्जत्तगा य,
अपज्जत्तगा य । तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता ।
तत्थ णं जे ते पज्जत्ता एतेसि णं वण्णाऽऽदेसेणं गंधा-
देसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं महस्मग्गसो विहाणाइं सं-
खेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पज्जत्तगणिस्साए अ-
पज्जत्तगा वक्कमंति । जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा ।
सेत्तं वादरआउकाइया । सेत्तं आउकाइया । (सूत्र-१६)

‘उस्सा’ इत्यवश्यायः ब्रेहः, ‘हिमं’ स्त्यानोदकं, ‘महिका’
गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षः, करको-घनोपलः, हरतनुयौ भुवमु-
द्भिद्य गोधूमाङ्कुरतृणाग्रादिषु वद्धो विन्दुरुपजायते, ‘शुद्धो-
दकम्’ अन्तरिक्षसमुद्भवं नद्याद्विगतं च, तच्च स्पर्शरसादि-
भेदादनेकभेदं, तदेवानेकभेदत्वं दर्शयति-शीतोदकं-नदीत-
डागाऽवतवापीषुष्करियादिषु शीतपरिणामम्, उष्णोदकं-
स्वभावत एव क्वचिन्निर्मलादाबुष्णपरिणामं क्षारोदकम्-
ईषल्लवणस्वभावं यथा लाटदेशादौ केपुचिदवटेषु, खट्टोद-
कम्-ईषदम्लपरिणामम्, अम्लोदकं-स्वभावत एवाम्लपरि-
णामं काञ्जिकवत्, लवणोदकं लवणसमुद्रे, वारुणं वारुण-
समुद्रे, खीरोदकं खीरसमुद्रे, खोदोदकं इल्लसमुद्रे, रसोदकं
पुष्करवरसमुद्रादिषु, येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-रसस्पर्-
शादिभेदभिन्ना घृतोदकादयो वादरा अप्कायिकाः ते सर्वे
वादराप्कायिकतया प्रतिपत्तव्याः, ‘ते समासओ’ इत्यादि
प्राग्वत्, नवरं सङ्ख्येयानि यानिप्रमुखाणि शतसहस्राणि
इत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि । उक्ता अप्कायिकाः ।
प्रज्ञा० १ पद ।

आउस्स वि दाराइं, ताइं जाइं हवंति पुढवीए ।

नाणत्तीउ विहाणे, परिमाणुवभोगसत्थे य ॥ १०६ ॥

अपकायस्यापि तान्येव द्वाराणि भवन्ति; यानि पृथिव्याः प्रतिपादितानीति, नानात्वं भेदरूपं विधानपरिमाणोपभोग-शस्त्रविषयं द्रष्टव्यं, चशब्दात्तत्त्वविषयं च, तुशब्दोऽवधारणार्थः, एतद्गतमेव नानात्वं; नाऽन्यगतमिति ।

तत्र विधानं-प्ररूपणा, तद्वनं नानात्वं प्रदर्शयितुमाह—

दुविहा य आउजीवा, सुहुमा तह वायरा य लोयम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, पंचेव य वायरविहाणा ॥१०७॥ स्पष्टा ।

तत्र पञ्च वादरविधानानि दर्शयितुमाह—

सुद्धोदए य ओसा-हिमे य महिया तरतरू चेव ।

वायरआउविहाणा, पंचविहा वरिणया एए ॥ १०८ ॥

शुद्धोदकं तडागसमुद्रनदीह्रदावटादिगतमवश्यायादिरहितमिति, अवश्यायो-रजन्त्यां यस्त्रहः पतति . हिमे तु-शिशिरसमये शीतपुद्गलरम्पकाञ्जलमेव कठिनीभूतमिति, गर्भमासादिषु सायं प्रातर्था धूमिकापातो महिकेत्युच्यते, चर्पाश-रत्कालयोर्हरिताङ्गुरमस्तकस्थितो जलबिन्दुभूमिल्लहसम्प-कौद्धतो हरतनुशब्देनाभिधीयते, एवमेते पञ्च वादरापकाय-विधयो व्याचर्णिताः । एतं वादरापकायाः समासतो द्वेधा पर्याप्तका, अपर्याप्तकाश्च । तत्रापर्याप्तका-चर्णादीनाम्, संप्राप्तपर्याप्तकास्तु-चर्णगन्धरसस्पर्शादेशैः सहस्राग्रशो भिद्यन्ते ततश्च संख्येयानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि भवन्ति भेदानां मित्यवगन्तव्यम् । संवृत्यांनयश्चैते सा च योनिः स-चिच्चाऽचित्त-मिश्रभेदात् त्रिधा । पुनश्च शीतोष्णोभयभेदात् त्रिधैव । एवं गण्यमानाः योनीनां सप्त लक्षा भवन्ति इति प्ररूपणानन्तरं परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपज्जा, पयरस्स असंखभागमेत्ता ते ।

सेसा तिन्नि वि रासी, वीसुं लोगा असंखेज्जा ॥ १०९ ॥

‘जे वायरे’ त्यादि, ये वादरापकायपर्याप्तकास्ते संवर्तितलो-कप्रतरासंख्येयभागप्रदेशराशिपरिमाणाः । शेषास्तु त्रयोऽपि विष्वक्-पृथगसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिपरिमाणा इति । विशेषश्चायम्-वादरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यो वादरापकाय-पर्याप्तका असंख्येयगुणाः, वादरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यो वाद-रापकायिकाऽपर्याप्तका असंख्येयगुणाः, सूक्ष्मपृथिवीकायाऽपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मापकायाऽपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृ-थिवीकायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मापकायपर्याप्तका विशेषाधिकाः । आचा० १ शु० १ अ० ३ उ० ।

भौमान्तरिक्षभेदाद् द्विविधत्वम् । अपकायद्वारमाह—

आउकाओ दुविहो, भोमो तह अन्तलिक्खो य ॥१२८॥

अपकायो द्विविधः-भौमः, आन्तरिक्षः ।

इदानीं प्रत्यासत्तिन्यायादान्तरिक्षस्तावदुच्यते, तत्रान्तरि-क्षमपि द्विविधम्—

मिहिया वासं पुण अं-तल्लिक्खिअं० ॥ १२९+ ॥

सोऽन्तरिक्षो द्विविधः-महाका-धूमिकारूपोऽपकायः ‘वासं’ ति-चर्परूपश्चापकायः । ओघ० । (भौमापका-यिकव्याख्यानमग्रे ७७७ गायथा करिष्यते)

(२) अपकायिकस्य शरीरादि यथा—

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीया पणत्ता ? गोयमा !

तत्रो सरीरया पणत्ता, तं जहा-ओरालित्ते, तेयत्ते, क-म्मत्ते, जहेव सुहुमपुढविकाइयाणं । नवरं थिवुगसंठिया प-णत्ता, सेसं तं चेव ०जाव दुगतिया दुआगतिया परि-त्ता असंखेज्जा पणत्ता । सेत्तं सुहुमआउकाइया । (सूत्र-१६×) । से किं तं वायरआउकाइया ? , वायरआउका-इया अणेगविहा पणत्ता, तं जहा-उसा हिमे ०जाव ने या-चने तहप्पगारा । ते समासओ दुविहा पणत्ता, तं जहा-पज्जा य, अपज्जा य । तं चेव सव्वं । नवरं थिवुगसंठि-या, चत्तारि लेसातो, आहारो नियमा छदिसिं, उववा-ओ तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहिं, ठिती-जहन्नेणं अतो-मुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइं । सेसं तं चेवं । जहा-वायरपुढविकाइया णं ०जाव दुगतिया तिआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता समणउसो ! । सेत्तं वायरआउकाइया । सेत्तं आउकाइया । (सूत्र-१७)

‘ते समासतो’ इत्यादि, प्राग्बद्, नवरं संख्येयानि योनि-प्रमुखाणि शतसहस्राणीत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि “ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरया ” इत्यादि, द्वारकलापचि-न्तायामपि वादरपृथिवीकायिकगमोऽनुगन्तव्यो, नवरं सं-स्थानद्वारे-शरीरकाणि स्तिबुकसंस्थानसंस्थितानि वक्त-व्यानि । स्थितिद्वारे-जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षतः सप्तवर्षसहस्राणि । शेषं तथैव । जी० १ प्रति० ।

अपकायिकस्य जीवत्वं यथा-सांप्रतं परिमाणद्वारानन्तरं चशब्दसूचिनलक्षणद्वारमाह—

जह हत्थिस्स सरीरं, कललाऽवत्थस्स अहुणोववन्नस्स ।

होइ उदगंगडगस्स य, एसुवमा आउजीवाणं ॥११०॥

अथवा-पर आक्षिपति-नापकायो जीवः, तल्लक्षणयोगात्, प्रश्रवणादिवदित्यस्य हेतोरसिद्धतोद्भावनायं दृष्टान्तद्वारेण लक्षणमाह-‘जह’ त्यादि, यथा हस्तिनः शरीरं कललाऽव-स्थायामधुनोत्पन्नस्य द्रवं, चेननश्च दृष्टमेवमपकायोऽपीति । यथा वा-उदकप्रधानमण्डकमुदकाण्डकम् ; अधुनोत्पन्न-मित्यर्थः, तन्मध्यव्यवस्थितं रसमात्रमसंजातावयवमनभि-व्यक्तचञ्च्वादिप्रविभागश्चैननावद् दृष्टम् । एषा एवोपमाऽ-पकायजीवानामपीति । हस्तिशरीरकललग्रहणञ्च महा-कायत्वात्तद्वद् भवतीत्यतः सुखेन प्रतिपाद्यते । अधुनोप-पन्नग्रहणं सप्ताहपरिग्रहार्थं, यतः सप्ताहमेव कललं भवति, परतस्त्वर्तुदादि । अण्डकेऽप्युदकग्रहणमेवमेव, प्रयोग-आयम्-सञ्चनना आपः शस्त्रानुपहतत्वे सति द्रवत्वात्, हस्तिशरीरापादानभूतकललवत्, विशेषणोपादानात्प्रश्रव-णादिव्युदासः । तथा सात्मकं तोयम्, अनुपहतत्वादण्डक-मध्यस्थितकललवदिनि । तथा आपो जीवशरीराणि छेद्यत्वाद् भेद्यत्वादुन्नेप्यत्वाद्भोज्यत्वाद्भोग्यत्वाद् ज्ञेयत्वाद्रसनीयत्वात् स्पर्शनीयत्वात् दृश्यत्वात् द्रव्यत्वादेवं सर्वेऽपि शरीरधर्माः हेतुत्वेनोपन्यसनीयाः गगनवर्जभूतधर्माः स्वरूपवत्त्वाकार-वत्त्वादयः । सर्वत्रायं दृष्टान्तः-साक्षाद्विषाणादिसंघातचदि-ति । ननु व रूपवत्त्वाऽऽकारवत्त्वादयो भूतधर्माः परमाणु-

इयं गाथा प्रागिव व्याख्येया । नवरं पृथिवीकायस्थाने अ-
ष्कायाभिलापः कर्त्तव्यः । इह या स्वकायपरकायशस्त्रयोजना
द्रव्यक्षेत्रकालभावापन्नया वा अचित्तत्वभावना साऽपि प्रा-
गिव यथा योगमष्कायेऽपि भावनीया । तथा-यदा दधितै-
लादिसत्केषु घटेषु क्षिप्तस्य शुद्धजलादेरुपरि दध्याद्यवयव-
सत्का तरी जायते तदा सा यदि परिस्थूरा तर्हि एकया

पौरुष्या तत्परिणमति । मध्यमभावा चेत्तर्हि द्वाभ्यां पौ-
रुषीभ्यां, स्तोका चेत्तर्हि तिसृभिः पौरुषीभिरिति ।

इह तावद् व्युत्क्रान्तयोनिनकाष्कायेनेदं प्रयोजनमित्युक्तम्,
अनस्तदेव दर्शयति-

परिसेयपियणहत्था-इधोवणं चीरधोवणं चैव ।

आयमणभाणधुवणं, एमाइपओयणं बहुहा ॥ २३ ॥

परिपेको—दुष्टव्रणादेरुत्थितस्योपरि पानीयेन सेचनम् ।
पानम्—तृडपनादाय जलस्याभ्यवहरणम् । हस्तादिधावनं-
करचरणप्रभृतिशरीरावयवानां कारणमुद्दिश्य प्रक्षालनम्,
चीवरधावनं-वस्त्रप्रक्षालनम् । अस्य भिन्नविभक्तिनिर्देशो न
सदैव साधुनोपधिप्रक्षालनं कर्तव्यमिति प्रदर्शनार्थः । आ-
चमनम्-पुरीषोत्सर्गानन्तरं शौचकरणम्, 'भाणधुवणं' ति-
पात्रकादिभाजनप्रक्षालनम् । एवमादिकमादिशब्दात्-ग्लान-
कार्यादिपरिग्रहः । अचित्तेनाष्कायेन प्रयोजनं बहुधा-बहु-
प्रकारं द्रष्टव्यम् । पि० । ओघ० । घ० ।

(४) तीव्रोदकस्याचित्तत्त्वम्—

“ तिच्चोदगस्स गहणं, केइ भायणेषु असुइपडिसेहो ।
गिहिभायणेषु गहणं, ठिअवासे मौसगं छारो ॥ १ ॥ ”
(अस्या गाथाया व्याख्या ' अचित्त ' शब्दे प्रथमभागे
गता) घ० २ अ० । तत्र योऽचित्तोऽष्कायस्तनोपयोगविधिः
साधूनां, नेतराभ्यां, कथं पुनरसौ भवत्यचित्तः, किं स्वभा-
वाद्, आहोस्विच्छस्त्रसम्बन्धात्, उभयथापीति । तत्र यः
स्वभावादेवाचित्ताभवति न बाह्यशस्त्रसम्बन्धात्तमचित्तं जा-
नाना अपि केवलमनःपर्यायावधिभ्रुतज्ञानिनो न परिभुञ्जते
अनवस्थाप्रसङ्गभीरुतया । यतोऽनुश्रूयते भगवता किल श्री-
चर्द्धमानस्वामिना विमलसलिलसमुल्लसत्तन्द्रः शैयलपटल-
त्रसादिरहितो महाहृदो व्यपगतशेषजलजन्तुकोऽचित्तवा-
रिपूर्णः स्वशिष्याणां तृड्वाधिनानामपि पानाय नानुजघे ।
तथा अचित्ततिलशकटस्थण्डिलपरिभोगानुष्ठा चाऽनवस्था-
दोपसंरक्षणाय भगवता न कृतेति श्रुतज्ञानप्रामाण्यप्राप-
नार्थश्च । तथाहि—सामान्यश्रुतज्ञानी बाह्यन्धनसम्पर्कादु-
पितस्वरूपमेवाचित्तमिति व्यवहरति, जलं, न पुनर्निरि-
न्धनमेवेति । अतो यद्-बाह्यशस्त्रसम्पर्कात्परिणामान्तरापन्नं
वर्णादिभिस्तदचित्तं साधुपरिभोगाय कल्पते । आचा० १ श्रु०
१ अ० ३ उ० २४ सूत्रटी० ।

(५) किम्पुनस्तच्छस्त्रमित्यत आह—

उस्सिचणगालणधो-यणो य उवकरणकोसभंडे य ।

वायर आउक्काए, एवं तु समासओ सत्थं ॥ ११३ ॥

किंची सकायसत्थं, किंची परकायतदुभयं किंची ।

एयं तु दव्वसत्थं, भावे य असंजमो सत्थं ॥ ११४ ॥

' उस्सिचणे ' त्यादि, शस्त्रं द्रव्यभावभेदात् द्विधा । द्रव्यश-
स्त्रमपि समास-विभागभेदात् द्विधैव । तत्र समासतो द्रव्य-
शस्त्रमिदमूर्ध्वसेचनम् उत्सेचनं-कृपादेः कोशादिनात्क्षेपण-
मित्यर्थः । गालनं-घनमसृणवस्त्राद्वान्तेन । धावनं-वस्त्राद्युप-
करणचर्मकोशघटादिभाण्डकविषयम्, एवमादिकं वादरा-
ष्कायं । एतत्पूर्वोक्तं समासतः-सामान्येन शस्त्रम्, तुशब्दो
विभागापेक्षया विशेषणार्थः ॥ ११३ ॥ विभागतस्त्विदम्-किं

ची ' त्यादि, किञ्चित् स्वकायशस्त्रं नोदयं तडागस्य । कि-
ञ्चित्परकायशस्त्रं मृत्तिकास्नेहकरादि । किञ्चिच्चोभयम्-उद-
कमिथा मृत्तिकोदकस्य । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

सत्थं चेत्यं अणुवीइपासा पुढो सत्थं पवेइयं । (सूत्र-२५)

शस्यन्ते-हिंस्यन्ते अनेन प्राणिन इति शस्त्रं तच्चोत्सेचनगा-
लनोपकरणधावनादि स्वकायादि च वर्णाद्यापत्तयो वा पूर्वा-
वस्थाविलक्षणः शस्त्रम् । तथा हि-अग्निपुद्गलानुगतत्वादी-
प्रतिपङ्कलं जलं भवत्युष्णं गन्धतोऽपि धूमगन्धि रसतो विर-
सं, स्पर्शत उष्णम् । तच्चोद्धृतत्रिदण्डमेवंविधावस्थं यदि-
ततः कल्पते, नान्यथा । तथा कचवरकरीपगोमूत्रोपादीन्ध-
नसम्बन्धात् स्तोत्रं स्तोत्रमध्यवहुभेदात्, स्तोत्रं स्तो-
त्रं प्रक्षिपतीत्यादिचतुर्भङ्गिकाभावना कार्या । पथमेतत्त्रि-
विधं शस्त्रं चशब्दोऽवधारणार्थः । अन्यतमशस्त्रसम्पर्कवि-
ध्यस्तमेव ग्राह्यं, नान्यथेति । ' एत्थं ' ति-एतस्मिन्नष्काये
प्रस्तुते अनुविचिन्त्य-विचार्य-इदमस्य शस्त्रमित्येवं ग्राह्य-
म् । पश्येत्यनेन शिष्यस्य चोदनेति । तदेवं नानाविधं
शस्त्रमष्कायस्यास्तीति प्रतिपादितम्, एतदेव दर्शयति—
' पुढो सत्थं पवेदितं ' पृथग्विभिन्नमुत्सेचनादिकं शस्त्रं प्रवेदि-
तम्-आख्यातं भगवता, पाठान्तरं वा- ' पुढोऽप्पासं पवेदितं '
एवं पृथग्विभिन्नं लक्षणेन शस्त्रेण परिणामितमुदकग्रहणमपार्श्वं
संप्रवेदितम्-आख्यातं भगवता, अपाशः-अवन्धनं शस्त्र-
परिणामितोदकग्रहणमवन्धनमाख्यातमिति यावदेवं ता-
वत्साधूनां सचित्तमिश्राष्कायपरित्यागेनाचित्तपयसा परि-
भोगः प्रतिपादितः । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

(६) सचित्ताष्कायपरिभोगविचारः ।

इच्छिज्जइ जत्थ सया, वीयपएणाऽवि फासुयं उदयं ।

आगमविहिणा निउणं, गोयमं गच्छं तयं भणियं ॥ ७८ ॥

इष्यते-वाञ्छयते यत्र गणे सदा-नित्यम् उत्सर्गपद्मोपक्षया
द्वितीयपदम्-अपवादपदं तेनापि किं पुनरुत्सर्गपदेनेत्यपि
शब्दार्थः । प्रगता असवः-प्राणा यस्मात्तत्प्रासुकं, किम् ?
उदकं-जलं तच्च उत्कालत्रयोत्कलनादिप्रकारेण प्रासुकी-
स्यात् ; न तु तत्रमात्रम् । यत उक्तं दशवैकालिकं—

“ गिहिणो वेयावडियं, जायआजीववत्तिया ।

तत्तानिबुडभोइत्तं, आउरस्सरणाणि य ॥ १ ॥ ”

तप्तानिर्वृतभोजित्वं-तसं च तदनिर्वृतं चात्रिदण्डोद्धृतं च ।
' उदकमि ' ति विशेषणान्यथानुपपत्त्या गम्यते, तद्भो-
जित्वं; मिश्रसचित्तोदकभोजित्वमित्यर्थः । आगमविधिना-
सिद्धान्तोक्तप्रकारेण निपुणं यथा स्यात्तथा हे गौतम ! स
गच्छो भणितः । ग० २ अधि० ।

सचित्तस्य तु विन्दुमात्रस्यापि परिभोगो न कल्पते—

जत्थ व वाहिरपाणिअ, विंदूमितं पि गिम्हमाईसु ।

तिण्हासोसियपाणा, मरणे वि मुनी न गिरहंति ॥ ७९ ॥

हे गौतम ! यत्र-गच्छे वाह्यपानीयविन्दुमात्रमपि-स-
चित्तजललेशमात्रमपि ग्रीष्मादिषु कालेषु तृणया-द्विती-
यपरीपदेण शोषिता-ग्लानिं प्रापिताः प्राणा-इन्द्रियाद्यो-
येषां ते तृणाशोषितप्राणाः मरणान्तेऽपि मुनयः-साधवो
न गृह्णन्ति क्षुल्लकवत् । तथाहि—“ उज्जेली नयरी । तत्थ

घणमित्तो नाम चाणियओ । तस्म पुत्तो घणसम्मा ना-
म । सो घणमित्तो पुत्तेण सह पच्चइओ । अस्सया य ते
साहू विहरंता मभएहसमये एलगच्छ (त्य) पुरपदे पडिया ।
सो वि खुहुओ तिसाप अभिभूओ सणिअं सणिअं
एइ, सोऽवि से खंतओ सिणेहापुरागेण पच्छा उ एइ ।
साहुणो वि पुरओ वच्चति । अतंरा य नई समावडिया
खंतएण भणियं—एहि पुत्ता ! पियसु पाणियं नित्थर-
सु आवइ, पच्छा आलोइजासि, सो न इच्छति । खंतो
नई उत्तिन्नो, चित्तेइ-अओ सरामि मणंगं जावेस खुहु-
गो पाणियं पियइ । मा ममासंकाए न पाही । एगंते पडि-
च्छइ ० जाव खुहुओ पुत्तो नई ददव्याए सत्तसारयाए ण
पीयं । अन्ने भणंति-अइवाहिओ हंत पिवामि पाणियं प-
च्छा गुरुमूले पायच्छित्तं पडिवडिजस्सामि न्ति उक्खित्तो
जलंजली । अह से चिंता जाया । कहमेए हलहलए-
जीवे पियाणि, जओ-

“एक्कस्मि उदगविंदुस्मि, जे जीवा जिणवरेहि” पसत्ता ।
ते पारेवयमित्ता, जंबुदीवे न माएज्जा ॥ १ ॥
जत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ निच्छओ तेऊ ।
तेऊवाउसहगओ, तसा यं पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥
ता हंतूण परपा-ए य अप्पाणं जो करइ सप्पाणं ।
अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ अप्पाणं ” ॥ ३ ॥

(ग०) एवं भावतेण अइसंविग्गेण न पीयं उत्तिन्नो नई
आसाए छिन्नाए नमोक्कारं भायंतो सुहपरिणामो काल-
गओ देवेसु उववओ । ओहिपउत्तो ० जाव खुहुगसरीरं
पासइ तहिमणुपविट्ठो खंतमणुगच्छइ खंतो वि एइ न्ति प-
त्थओ । पच्छा देवेण अणुक्कपाए साहुणं गोकुलाणि वि-
उन्वियाणि । साहू वि तासु वइगासु तक्काईणि गिएहंति
वइया परंपरएण जणवयं पत्ता । पच्छिमाए वइयाए देवेण
विट्ठिया पम्हुसाविया जाणावणनिमित्तं, एगो य साहू नि-
वत्तो तयवत्थं पेच्छइ विट्ठियं नऽन्थि वइया, आगंतूण समा-
हियं तेण, पच्छा नायं तेहिं सा दिव्वं ति । इत्थंतरे देवेण
साहू वंदिया, खंतो न वंदिओ । तेहिं पुच्छिओ किमेयं न वंद-
सि । तओ सव्वं परिकहेइ नियवइअरं, भणइ य-अहं एएण
परिच्छित्तो वयलोवेण दोग्गइभायणं कओ आसि तुममेयं
पियाहिं जंपतेण जइ तं पाणियं पियंतो तो संसारं भमं-
तो, देवो पडिगउ ” न्ति । हे गौतम ! स गच्छो ह्येय
इति शेषः । गाथाछन्दः । ग० २ अधि० ।

(७) अप्कायपरिभोगकारणानि यथा—

एहाणे पियणे तह धो-यणे य भत्तकरणे य सेए य ।
आउस्स उ परिभोगो, गमणागमणे य जीवाणं ॥ १११ ॥

ज्ञान-पान-धावन-भङ्ग-करणसेकयानपात्रोहुपगमनाऽग-
मनादिरुपभोगः । एतत्परिभोगाभिलाषिणो जीवा एतानि
कारणान्युद्दिश्याऽप्कायवधे प्रवर्त्तन्त इति दर्शयति-

एएहिं कारणेहिं, हिंसंति आउकाइए जीवे ।

सायं गवेसमाणा, परस्स दुक्खं उदीरंति ॥ ११२ ॥

एभिः-स्नानावगाहनादिकैः कारणैरुपस्थितैर्विषयविषमो-
हितात्मानो निष्करुणा अप्कायिकान् जीवान् हिंसन्ति-व्या-

पादयन्ति, किमर्थमित्याह-सातं-सुखं तदात्मानोऽन्वेपय-
न्तः-प्रार्थयन्तः हिताहितविचारशून्यमनसः कतिपयदिवस-
स्थायिरभ्ययौवनदर्पाध्मातचेतसः सन्तः सद्विवेकरहिता-
स्तथा विवेकिजनसंसर्गविकलाः परस्य- अत्रादजन्तुग-
णस्य दुःखम्-असातलक्षणं तत् उदीरयन्ति; सातवेदनीयमु-
त्पादयन्तीत्यर्थः । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

(८) अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वम्—

मे वेमि जहा अणगारे उज्जुकडे नियागपडिवरणे
अमायं कुव्वमाणे विणाहिए । (सूत्र-१८)

स यथा पृथिवीकायसमारम्भव्यावृत्त्युत्तरकालं सम्पूर्णाऽ-
नगारव्यपदेशभाग् भवति तदहं ब्रवीमि । अपिः समुच्चये,
स यथा चानगारो न भवति तथा च ब्रवीमि ‘अणगारा-
मो न्ति एगे पयवमाणे’ त्यादि, नेति, न विद्यते अगारं-
गृहमेवामित्यनगारा इह च यस्यादिशब्दव्युदासेनानगार-
शब्दोपादानेनैतदाचष्टे-गृहपरित्यागः प्रधानं मुनित्वकारणं,
तदाश्रयत्वात्सावधानुष्ठानस्य, निरवधानुष्ठायी च मुनि-
रिति दर्शयति-‘उज्जुकडं’ न्ति-अजुः-अकुटिलः संयमो-दु-
ष्पणहितमनोवाक्कायनिरोधः सर्वसत्त्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्-
यैकरूपः-सर्वत्राकुटिलगतिरिति यावत् । यदि वा-मोक्षस्था-
नगमनजुश्रेणिप्रतिपत्तिः सर्वसंचारसंयमात् । कारणे का-
र्योपचारं कृत्वा संयम एव सप्तदशप्रकारं अजुस्तं करोतीति
अजुक्कत् ; अजुकारित्यर्थः । अनेन चेदमुक्तं भवति-अशेष-
संयमानुष्ठायी सम्पूर्णानगर एवंविधश्चेद्गमवतीति दर्श-
यति-‘नियागपडिवन्ने’ न्ति—यजनं यागः नियतो निश्चितो
वा यागो नियागो मोक्षमार्गः, सङ्गताऽर्थत्वाद्धातोः सम्य-
ग्ज्ञानदर्शनचारित्रात्मतया गतं सङ्गतमिति । तं नियागं स-
म्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं मोक्षमार्गप्रतिपन्नो नियागप्रति-
पन्नः । पाठान्तरे वा-“निकायप्रतिपन्नो” निर्गतः काय
औदारिकादिर्यस्माद्यस्मिन्वा सति स निकायो मोक्षः तं
प्रतिपन्नो निकायप्रतिपन्नस्तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनादेः स्व-
शक्त्यानुष्ठानात् स्वशक्त्यानुष्ठानं वा मायाविनो भवतीति
दर्शयति-‘अमायं कुव्वमाणे’ न्ति—माया-सर्वत्र स्ववीर्य-
निगूहनम्, न माया अमाया तां कुर्वाणोऽनिगूहितबलवीर्यः
संयमानुष्ठानं पराक्रममाणोऽनगारो व्याख्यात इति, अनेन
तज्जातीयोपादानादशेषकपायापगमोऽपि द्रष्टव्य इति ।
उक्तञ्च-‘सोही य उज्जुपभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ’ न्ति ।

तदेवमसाबुद्धतसकलमायावल्ली-

वियतानः किं कुर्यादित्याह-

जाए सद्धाए निक्खंतो तमेव अणुपालिआ विजहिचु
विसोत्तियं (पाठान्तरे)-पुव्वसंजोयं । (सूत्र-१९)

‘जाए सद्धाए’ इत्यादि, यथा श्रद्धया प्रवर्द्धमानानुष्ठान-
करणरूपया निष्क्रान्तः प्रव्रज्यां गृहीतवौस्तामेव श्रद्धामथा-
न्तो यावज्जीवमनुपालयेद् ; रक्षेदित्यर्थः । प्रव्रज्याकाले च
प्रायशः प्रवृद्धपरिणाम एव प्रव्रजति, पश्चात्तु संयमश्रेणीं
प्रपन्नो वर्द्धमानपरिणामो वा हीयमानपरिणामो वा अव-
स्थितपरिणामो वेति, तत्र वृद्धिकालो हानिकालो वा स-
मयाद्युत्कर्षणान्तर्मोहार्तिकः, नाऽतः परं संक्लेशविशुद्धयश्चे
भवतः । उक्तं च-‘नान्तर्मुहूर्तकाल-मतिवृत्त्य शक्यं हि जग-

ति संक्लेष्टम् । नापि विशोऽनु शक्यं, प्रत्यक्षो ह्यात्मनः सोऽर्थः ॥ १ ॥ उपयोगद्वयपरिवृत्तिः, सा निर्हेतुकस्वभावत्वात् । आत्मप्रत्यक्षो हि स्व-भावो व्यर्थात्र हेतुक्तिः ॥ २ ॥ ” अवस्थितिकालश्च द्वयावृद्धिहानिलक्षणयोर्यमध्यवज्रमध्य-योरष्टौ समयाः, तत ऊर्ध्वमवश्यं पातात् । अयं च वृद्धि-हान्यवस्थितरूपपरिणामः केवलानां निश्चयेन गम्यो, न लुप्त-स्थानामिति । यद्यपि च-प्रव्रज्याभिगमोत्तरकालं श्रुतसागर-मवगाहमानः संवेगवैराग्यभावनाभावितान्तरात्मा कश्चित् प्रवर्द्धमानमेव परिणामं भजते । तथा चोक्तम्—“ जह जह सुयमवगाहद्, अह मयरसपसरसंजुयमउव्वं । तह तह प-व्हाइ मुणी, नवनवसंवेगसंघाते ॥ १ ॥ ” तथापि स्तोत्र एव तादृक् बहवश्च परिपतन्त्यतोऽभिधीयते—‘ तामेवानुपालये-दिति ’ । कथं पुनः कृत्वा श्रद्धामनुपालयेदित्यन आह—‘ विजहे ’ त्यादि, विहाय-परित्यज्य विस्त्रोतसिकां-शङ्काम् । सा च द्विधा-सर्वशङ्का, देशशङ्का च । तत्र सर्वशङ्का-किम-स्त्याहृतो मार्गो न वेति, देशशङ्का तु-किं विद्यन्तेऽपकाया-दयो जीवा विशेष्यप्रवचनेऽभिहितत्वात् स्पष्टचेतनात्मलि-ङ्गाभावाच्च विद्यन्ते इति वा, इत्येवमादिकामारेकां विहाय संपूर्णानन्यारगुणान् पालयेत् । यदि वा-विस्त्रोतांसि द्र-व्यभावमेवाद् द्विधा-तत्र द्रव्यविस्त्रोतांसि नद्याद्विस्त्रोतसां प्रतीतापगमनानि भावविस्त्रोतांसि तु मोक्षं प्रति सम्यग्-दर्शनादिस्त्रोतसां प्रस्थितानां विरूपाणि प्रतिकूलानि गम-नानि भावविस्त्रोतांसि तानि विहाय संपूर्णानन्यारगुणभा-गमवति श्रद्धां वा अनुपालयेदिति । पाठान्तरं वा—“ विज-हिता पुव्वसंयोगं ” पूर्वसंयोगः-मातापित्रादिरस्य चोपल-क्षणार्थत्वात्पश्चात्संयोगोऽपि श्वशुरादिकृतो ग्राह्यस्तं विहाय-त्यक्त्वा श्रद्धामनुपालयेदिति मीलनीयम् । तत्र यस्याय-मुपदेशो दीयते यथा ‘ विहाय विस्त्रोतांसि तदनु श्रद्धानु-पालनं कार्यं ’ स एवाभिधीयते-न केवलं भवानेवापूर्व-मिदमनुष्ठानमेवंविधं करिष्यति, किं त्वन्यैरपि महासत्त्वैः कृतपूर्वमिति दर्शयितुमाह—

पण्या वीरा महावीहि । (सूत्र-२०)

प्रणवाः—प्रह्लाः वीराः—परिपहोपसर्गकपायसेनाविजयात् वीथिः—पन्थाः महाश्र्वासौ वीथिश्च-महावीथिः—सम्यग्दर्श-नादिरूपो मोक्षमार्गो जिनेन्द्रचन्द्रादिभिः सत्पुरुषैः प्रहृतस्तं प्रति प्रह्ला-वीर्यवन्तः संयमानुष्ठानं कुर्वन्ति, ततश्चोत्तम-पुरुषप्रहृतोऽयं मार्ग इति प्रदर्श्य तज्जनितमार्गविश्रम्भो-चिनेयः संयमानुष्ठाने सुखेनैव प्रवर्तयिष्यते ।

उपदेशान्तरमाह—‘लोगं चे’ त्यादि, अथ वा-यद्यपि भवतो मतिर्न क्रमतेऽपकायजीवविषयेऽसंस्कृतत्वात्, तथापि भ-गवदाज्ञेयमिति श्रद्धातव्यमित्याह—

लोगं च आणाए अभिसमेच्चा अकुओभयं । (सूत्र-२१)

अत्राधिकृतत्वादपकायलोको लोकशब्देनाभिधीयते, त-मपकायलोकं चशब्दादन्याश्च पदार्थान् आज्ञया-मौनीन्द्र-वचनेनाभिमुख्येन सम्यग् ज्ञात्वा, यथा-अपकायादयो जीवा, इत्येवमवगम्य न विद्यते कुतश्चिद्धेतोः-केनापि प्र-कारेण जन्तूनां भयं यस्मात्सोऽयमकुतोभयः-संयमस्तम-नुपालयेदिति सम्बन्धः । यद्वा-अकुतोभयोऽपकायलोको,

यतोऽसौ न कुतश्चिद् भयमिच्छति, मरणभीरुत्वात्, त-माज्ञयाऽभिसमेत्यानुपालयेत् ; रक्षेदित्यर्थः ।

अपकायलोकमाज्ञयाऽभिसमेत्य यत्कर्तव्यं तदाह—

से वेमि खेव सयं लोगं अब्भइक्खिज्जा, खेव अत्ताणं अब्भाइक्खिज्जा, जे लोगं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोगं अब्भाइक्खइ । (सूत्र-२२)

‘ से वेमी ’ त्यादि, सोऽहं ब्रवीमि ‘ से ’ शब्दस्य शुभमर्थ-त्वाद् त्वां वा ब्रवीमि, न स्वयम्-आत्मना लोकोऽपकाय-लोकोऽभ्याख्यातव्यः । अभ्याख्यानं नामासदभियोगः, य-था-अचौरं चौरमित्याह । इह तु जीवा न भवन्त्यापः केवलमुपकरणमात्रं घृततैलादिवत् । एषोऽसदभियोगः ह-स्त्यादीनामपि जीवानामुपकरणत्वात् स्यादरेका, नन्वे-तदेवाभ्याख्यानं यदजीवानां जीवत्वापादनं नैतदस्ति, प्र-साधितमर्पां प्राक् सचेतनत्वम् । यथा ह्यस्य शरीरस्या-हंप्रत्ययादिभिर्हेतुभिरधिष्ठातात्मा व्यतिरिक्तः प्राक् प्रसा-धित एवमपकायोऽप्यव्यक्तेतनया सचेतन इति प्राक् प्र-साधितः । न च प्रसाधितस्याभ्याख्यानं न्याय्यम्, अ-थापि स्यादात्मनोऽपि शरीराधिष्ठानुरभ्याख्यानं कर्तव्यम्, न च तत्क्रियमाणं घटामियतीति दर्शयति—‘ नेव अत्ता-णं अब्भाइक्खिज्जा ’ नैवाऽऽत्मानं-शरीराधिष्ठातारमहंप्रत्य-यसिद्धं ज्ञानाभिग्रहणं प्रत्यक्षं प्रत्याचक्षीत-अपहृवीत, ननु चैतदेव कथमवसीयते शरीराधिष्ठातात्मास्तीति, उच्यते-विस्मरणशीलो देवानांप्रिय उक्तमपि भाष्यति । तथा ह्याह-तमिदं शरीरं केनचिदभिसंधिमता, कफरुधिराङ्गोपाङ्गा-दिपरिणतेरन्नादिवत्तथोत्सृष्टमपि केनचिदभिसम्बन्धिमतेव, आहतत्वाद्, अन्नमलवदिति । तथा न ज्ञानोपलब्धिपूर्व-कः परिरूपन्दो भ्रान्तिरूपः परिरूपन्दत्वात्त्वदीयवचनपरिरूप-न्दवत् । तथा विद्यमानाधिष्ठातृव्यापारभाङ्गीन्द्रियाणि, करणत्वाद्वात्रादिवत् । एवं कुतर्कमार्गानुसारिहेतुमालोच्छेदः स्याद्वादपरशुना कार्यः अत एवंविधोपपत्तिसमधिगतमात्मा-नं शुभाशुभफलभाजं न प्रत्यचक्षीत । एवं च सति यो ह्यक्षः कुतर्कतिमिरापहतज्ञानचक्षुरपकायलोकमभ्याख्याति-प्रत्या-चष्टे स सर्वप्रमाणसिद्धमात्मानमभ्याख्याति, यश्चात्मानम-भ्याख्याति-नास्म्यहं स सामर्थ्यादपकायलोकमभ्याख्याति । यतो ह्यात्मनि पाण्याद्यवयवोपेतशरीराधिष्ठायिनि प्रस्प-ष्टलिङ्गेऽभ्याख्याते सत्यव्यक्तेतनालिङ्गोऽपकायलोकस्तेन सु-तरामभ्याख्यातः । एवमनेकदोषोपपत्तिं विदित्वा नाय-मपकायलोकोऽभ्याख्यातव्यः इत्यालोच्य साधवो ना-पकायविषयमारम्भं कुर्वन्तीति ।

(६) शाक्यादयस्त्वन्वथोपस्थिता इति दर्शयितुमाह—

लज्जमाणा पुढोपासअणगारा मो त्ति एके पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयस-त्थं समारंभमाणे अणोगरूवे पाणे विहिंसइ, तत्थ खलु भग-वता परिणया पवेदिता इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण-माणणपूयणाए जाईमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव उदयसत्थं समारंभति अणेहिं वा उदयसत्थं समा-

आउकाय

रंभवेति अस्ते उदयसत्थं समारंभंते समणुजाणति तं से अ-
हियाए तं से अबोहीए । से तं संवुज्झमाणे आयाणीयं
समुद्वाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगेसि
णाणं भवति-एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे
एस खलु गरए, इच्चत्थं गहिए लोए जमियं विरुवरुवेहिं
सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे
अएणे अणेगरुवे पाणे विहिंसइ ।

‘ लज्जमाणे ’ त्यादि, लज्जमानाः-स्वकीयं प्रवज्याभासं कु-
चार्याः, यदि वा-सावधानुष्ठानेन लज्जमानाः-लज्जां कुर्वाणाः
पृथग्विभक्ताः शाक्याल्लकणभुक्कपिलादिशिष्याः । पश्ये-
ति शिष्यचोदना, अविबक्षितकर्मका अपि अकर्म-
का भवन्ति, यथा-‘पश्य सृगो धावति ’ द्वितीयार्थे वा प्र-
थमा, सुप् व्यत्ययेन द्रष्टव्या । ततश्चायमर्थः-शाक्यादीन्
गृहीतप्रवज्यानपि सावधानुष्ठानरतान् पृथग्विभिन्नान् पश्य,
किंस्तैरसदाचरितं येनैवं प्रदर्शयन्त इति दर्शयति-“ अन-
गारा वयम् ” इत्येके शाक्यादयः प्रवदन्ता यदिदं तदे-
तत्काका दर्शयन्ति-विरूपरूपैस्तेष्वेकनाश्विविध्यापनादिशैः
स्वकायपरकायभेदभिन्नैरुदककर्म समारभन्ते । उदककर्म
समारम्भेण च उदके शस्त्रम् उदकमेव वा शस्त्रं समारभन्ते ।
तच्च समारभमाणोऽनेकरूपान्वनस्पतिर्हीन्द्रियादीन्विबिधं
हिनस्ति । तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता, यथाऽस्यैव
जीवितव्यस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं
दुःखप्रतिघातहेतुं यत् करोति-तद्दर्शयति-स स्वयमेवोदकश-
स्त्रं समारभते, अन्यैश्चादकशस्त्रं समारभयति, अन्यांश्चोद-
कशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीते । तच्चोदकसमारम्भेण
तस्याऽहिताय भवति । तथा तदेवावधिपलाभाय भवति । स
एतत्सम्बुध्यमान आदानीयं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थाय-
अभ्युपगम्य-श्रुत्वा भगवतोऽनगाराणां वान्तिके इहैकेपां
साधूनां ज्ञानं भवति तद्दर्शयति-एणे-ऽप्कायसमारम्भो
अन्यः-एण खलु मोहः, एण खलु मारः, एण खलु नरक इत्ये-
वमर्थं गृह्यो लोको यदिदं विरूपरूपैः शैः उदककर्म-
समारम्भेणोदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्याननेकरूपान् प्रा-
णिनो विविधं हिनस्तीत्येतत्प्राग्बद् व्याख्येयम् ।

पुनरप्याह—

से वेमि संति पाणा उदयनिस्सिया जीवा अणेगे।(सूत्र-२३)

इहं च खलु मो ! अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया ।
(सूत्र-२४)

‘ से ’ शब्द आत्मनिर्देशे, सोऽहमेवमुपलब्धनेकाऽप्कायतत्त्व-
वृत्तान्तो ब्रवीमि, सन्ति-विद्यन्ते प्राणिन उदकनिश्चिताः-
पूतरकमत्स्यादयो यानुदकारम्भप्रवृत्तो हन्यादिति । अथवा-
अपरः सम्बन्धः प्रागुक्तमुदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्यानप्य-
नेकरूपान् जन्तून् विविधं हिनस्तीति, तत्कथमेतच्छ्रुत्य-
मभ्युपगन्तुमित्यत आह-‘ संति पाणा ’ इत्यादिपूर्ववत्,
क्रियन्तः पुनस्तं इति दर्शयति-‘ जीवा अणेगा ’ इति-पुन-
र्जीवापादानमुदकाश्रितप्रभूतजीवभेदज्ञापनार्थम् । ततश्चेद-
मुक्तं भवति-एकैकस्मिन् जीवभेदे उदकाश्रिता अनेके-असं-
ख्ययाः प्राणिनो भवन्ति, एवम्-अप्कायविपयारम्भभाजः

पुरुषास्ते तन्निश्चितप्रभूतसत्त्वव्यापत्तिकारिणो द्रष्टव्याः ।
शाक्यादयस्तूदकाश्रितानेव हीन्द्रियादीन् जीवानिच्छन्ति
नादकम् * इत्यतदेव दर्शयन्ति-खलु शब्दाः-वधार्ण, ईश्व-
क्षातपुत्रीयप्रवचने द्वादशाङ्गं गणिपिटकं अनगाराणां साधूना-
मुदकरूपा जीवाश्चशब्दात्तदाश्रिताश्च पूतरकच्छेदनकला-
ङ्गकभ्रमरकमत्स्यादयो जीवा व्याख्याताः, अवधारणफलं
च नान्येषामुदकरूपा जीवाः प्रति पादिताः । आचा० १
श्रु० १ अ० ३ उ० । * जीवाः इति ।

ये पुनः शाक्यादयोऽप्कायोपभोगप्रवृत्तास्तं नियमत एवाऽ-
प्कायं विहिंसन्ति तदाश्रिताश्चान्यानिति । तत्र न केवलं
प्राणातिपातापत्तिरेव तेषां किमन्यदित्यत आह—

अदुवा अदिन्नादाणं । (सूत्र-२६)

अथं वति-पक्षान्तरोपन्यासद्वारिणाभ्युपगोपदर्शनार्थः, अ-
शस्त्रोपहताप्कायोपभोगकारिणां न केवलं प्राणानिपानाऽपि
किंतु-अदत्तादानमपि तत्तेषाम् । यतां यैरप्कायजन्तुभिर्यानि
शरीराणि निर्वर्त्तितानि तैरदत्तानि, ते तान्युपभुजन्तं, यथा
कश्चित् पुमान् सचित्तशाक्यभिन्नुकशरीरकात् खण्डमुत्कृत्य
गृह्णीयाददत्तं हि तस्य तत्परपरिगृहीतत्वात् । परकीयग-
वाद्यादानवत् । एवं तानि शरीराण्यवजीवपरिगृहीतानि गृ-
ह्णतांऽदत्तादानमवश्यम्भावि । स्वाम्यनुस्वाम्यनुष्ठानाभावा-
दिति ननु यस्य तत्तडागकूपादि तेनानुष्ठानं स्वकृत्तत्पय
इति । ततश्च नाऽदत्तादानं, स्वामिनाऽनुज्ञातत्वात् परानु-
ज्ञानपश्चादिघातवत् । नन्वेतदपि साध्यावस्थामेवोपन्यस्तं,
यतः पशुरपि शरीरप्रदानविमुख एव भिक्षार्थमयां देरुर्धरार-
टन् विशस्यते, ततश्च कथमिव नादत्तादानं स्यात् । न चान्य-
दीयस्यान्यः स्वामी हृष्टः परमार्थचिन्तायाम् । नन्वेवमशेष-
लोकप्रसिद्धगोदानादिव्यवहारस्त्वुत्थति, पुत्र्युत्प नमैवविधः
पापसम्बन्धः तद्धि देयम् यद्धि दुःखितं स्वयं न भवति ।
दासीवलीवर्दादिवत् । न चान्येषां दुःखोत्पत्तेः कारणं
हलखड्गादिवत् । एतद्व्यतिरिक्तं दत्तपरिगृहीतोरेकान्तत
एवोपकारकं देयं प्रतिजानते जिनेन्द्रमतावलम्बिनः ।
उक्तञ्च—“ यत् स्वयमदुःखितं स्या-न्न च परदुःखे निमित्तभू-
तमपि । केवलमुपग्रहकरं, धर्मकृते तद्भवंदेयम् ” ॥१॥ इति ।
तस्मादवस्थितमतत्तेषां तददत्तादानमपीति ।

सांप्रतमेतद्वोपग्रहं स्वसिद्धान्ताभ्युपगमद्वारेण परः परि-
जिहीर्षुराह—

कप्पइ णे कप्पइ णे पाउं अदुवा विभूसाए । (सूत्र-२७)

अशस्त्रोपहतादकारम्मिणो हि चोदिताः सन्त एवमाहुः-
यथा नैतत्स्वमनीषिकातः समारम्भयामो वयं; किंत्वागमे
निर्जीवत्वेनानिषिद्धत्वात् कल्पते-युज्यते नः-अस्माकं पा-
दुम्-अभ्यवहर्तुमिति वीप्सया च नानाविधप्रयोजनविषयः
उपभोगोऽभ्यनुज्ञातो भवति । तथाहि-“आजीयिकभस्सना-
द्यादयो वदन्ति पातुमस्माकं कल्पते, न स्नातुं वारिणा ”
शाक्यपरिव्राजकादयस्तु-स्नानपानावगाहनादि सर्वं कल्पते
इति प्रभाषन्तः ; एतदेव स्वनामग्राहं दर्शयति-अथवोदकं
विभूपाथमनुज्ञातं न समये, विभूपा-करचरणपायूपस्थ-
मुखप्रक्षालनादिका वस्त्रभण्डादिप्रक्षालनात्मिका वा, एवं
स्नानादिशौचानुष्ठायिनां नास्ति कश्चिदोप इति ।

एवं ते परिफल्गुवचसः परिव्राजकादयो निजराजान्तो-
पन्यासेन मुग्धमतीन्विमोह्य किं कुर्वन्तीत्याह—

पुढो सत्येहिं विउड्ढंति । (सूत्र-२८)

पृथग्—विभिन्नलक्षणैर्नानारूपैरुत्सेचनादिशस्त्रैस्तेऽनगारा-
यमाणाः ‘विउड्ढंति’ त्ति-अपकायजीवान् जीवनाद् व्या-
चर्त्तयन्ति ; व्यपरापयन्तीत्यर्थः । यदि वा—पृथग् विभिन्नैः
शस्त्रैरपकायिकान् विविधं कुड्ढन्ति ; छिन्दन्तीत्यर्थः ; कुड्ढ-
धातोः छुदनार्थत्वात् ।

अधुनैषामागमानुसारिणामगमाऽसारत्त्वप्रदिपादमायाह-
एत्थ वि त्तेसि नो निकरणाए । (सूत्र-२९)

एतस्मिन्वापि-प्रस्तुते स्वायमानुसारेणाभ्युपगमं सति “ क-
प्पइ खे कप्पइ खे पारुं, अदुवा विभूसाए (२६) ” त्ति-एवं रू-
पत्तेपामयमगमं यद्वलादपकायपरिभोगे ते प्रवृत्ताः स
स्याद्वादयुक्किमिभ्यहत्तः सन् ‘नो निकरणाए’ त्ति-नो
निश्चयं कर्तुं समर्थो भवति, न केवलं तेषां युक्तयो न
निश्चययत्नऽलम्, अपि त्वागमोऽपीत्यपिशब्दः । कथं पुन-
स्तेषामागमो निश्चयाय नालमिति, अत्राच्यते-त एवं
प्रवृत्त्याः-कोऽयमागमो नाम ? यदादेशः कल्पते भवताम-
पकायारम्भः, त आहुः-प्रतिविशिष्टानुपूर्वीविन्यस्तवर्णपदवा-
च्यसंघात आसप्रणीत आगमः नित्योऽकर्तृको वा ? त-
त्तश्चैवमभ्युपगते यो येन प्रतिपन्न आप्तः स निराक-
र्त्तव्यः । अनाप्तोऽसावपकायजीवाऽपरिक्षानात्तद्वधानुक्षा-
नाद्वा भवानिव । जीयत्वं चापां प्राक् प्रसाधितमेव ।
ततस्तत्प्रणीतागमोऽपि सद्वर्त्मचोदनायामप्रमाणम्, अना-
सप्रणीतत्वत्, रथ्यापुरुषवाक्यवत् । अथ नित्योऽकर्तृकः
समयोऽभ्युपगम्यते ततो नित्यत्वं दुष्प्रतिपादम् । यतः
शक्यते चर्तुं-भवदभ्युपगतः समयः, सकर्तृको वर्णपदवा-
च्यात्मकत्वात्, विधिप्रतिषेधात्मकत्वात्, उभयसम्मत-
सकर्तृकप्रथमसन्दर्भवदिति । अभ्युपगम्य वा ब्रूमः-अग्रमा-
णमसौ, नित्यत्वादाकाशवत्, यच्च प्रमाणं तदनित्यं दृष्टं
प्रत्यक्षादिवदिति । तथा विभूयासूत्रावयवेऽपि पृष्टा न प्रत्यु-
त्तरदत्ते क्षमाः, यतियोग्यं स्नानं न भवति, कामाङ्गत्वात्,
मण्डनवत् । कामाङ्गता च सर्वजनप्रसिद्धा । तथाचोक्तम्-
“ स्नानं मद्दर्पकरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कर्म
परित्यज्य, नैव स्नान्ति दमे रताः ” ॥ १ ॥ शौचार्थोऽपि न
पुष्कलो वारिणा बाह्यमलापनयनमात्रत्वात् ह्यन्तर्व्यवस्थित-
कर्ममलक्षालनसमर्थं वारि न दृष्टं, तस्माच्छरीरवाङ्मनसा-
मकुशलप्रवृत्तिनिरोधो भावशौचमेव कर्मक्षयायाऽलम् । तच्च-
वारिसाध्यं न भवति, कुतः ? , अन्यव्यतिरेकसमधिग-
म्यत्वात्सर्वभावानाम् । न हि मत्स्यादयः तत्र स्थिता
मत्स्यत्वादि कर्मक्षयभाक्त्वे नाप्यभ्युपगम्यन्ते, विना च
वारिणा महर्षयो विचित्रतपोभिः कर्म क्षपयन्तीति अतः स्थि-
तमेतत्तत्समयो न निश्चयाय प्रभवतीति ।

तदेवं निःसपत्नमपां जीवत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रवृत्तिनिवृत्ति-
विकल्पफलप्रदर्शनद्वारेणोपसंजिहीर्षुः सकलमुद्देशार्थमाह-

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चए आरंभा अपरिष्साया
भवन्ति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा
परिष्साया भवन्ति । तं परिष्साय मेहावी खेव सयं उदय-

सत्थं समारंभेजा, खेवखेहिं उदयसत्थं समारंभावेज्जा,
उदयसत्थं समारंभंतेऽपि अखे ण समणुजाणेज्जा जस्सेते
उदयसत्थसमारंभा परिष्साया भवन्ति से हु मुणी प-
रिष्सायातकम्मेत्ति वेमि । (सूत्र-३०)

एतस्मिन्नपकाये शस्त्रं द्रव्यभावरूपं समारंभमाणस्यैते समा-
रम्भा चन्द्रकारणत्वेनाऽपरिक्षाता भवन्ति । अत्रैवाऽपकाये
शस्त्रमसमारंभमाणस्येत्येते आरम्भा क्षपरिक्षया परिक्षाता भ-
वन्ति । प्रत्याख्यानपरिक्षया च परिहृता भवन्ति, तमेव प्र-
त्याख्यानपरिक्षां विशेषतो क्षपरिक्षापूर्विकां दर्शयति-तदुद-
कारम्भणं बन्धाद्येत्येवं परिष्साय मेधावी-मर्यादाव्यवस्थितो
नैव स्वयमुदकशस्त्रं समारंभेत, नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारम्भ-
येत् । नैवाऽन्यानुदकशस्त्रं समारंभमाणान् समनुजानीयात्,
यस्यैते उदकशस्त्रसमारम्भा द्विधा परिक्षाता भवन्ति स एव
मुनिः परिक्षातकर्मा भवति । ब्रवीमीति पूर्ववत् । आचा० १
श्रु० १ अ० ३ उ० ।

(१०) अपकायविहिंसननिषेधः—

आउक्कायं न हिंसंति, मणसा वयसो कायसा ।

तिविहेण करणजोएणं, संजया सुसमाहिया ॥ २६ ॥

आउक्कायं विहिंसतो, हिंसईओ तवस्सिए ।

तसे अ विविहे पाणे, चक्खुसे य अचक्खुसे ॥ ३० ॥

तम्हा एयं वियाखित्ता, दोसं दुग्गइवड्ढणं ।

आउक्कायसमारंभं, जावजीवाइ वज्जे । ३१ । दश० ६ अ० १

(११) अपकायस्पर्शानिषेधः—

से भिक्खू वा, भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्च-
क्खायपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसा-
गओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से उदगं वा ओसं वा
हिमं वा महियं वा करगं वा हरितणुगं वा सुद्धोदगं वा
उदउल्लं वा कायं उदउल्लं वा वत्थं ससण्णिद्धं वा कायं
ससण्णिद्धं वा वत्थं न आमुसेज्जा न संफुसेज्जा न विलेज्जा
न पविलेज्जा न अक्खोडेज्जा न पक्खोडेज्जा न आया-
वेज्जा न पयावेज्जा, अन्नं न आमुसावेज्जा न संफुसा-
वेज्जा न विलावेज्जा न पविलावेज्जा न अक्खोडावेज्जा
न पक्खोडावेज्जा न आयावेज्जा न पयावेज्जा, अन्नं आ-
मुसंतं वा संफुसंतं वा आविलंतं वा पविलंतं वा अक्खो-
डंतं वा पक्खोडंतं वा आयावंतं वा पयावंतं वा न स-
मणुजाणेज्जा जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं
वायाए कायेणं न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न
समणुजाणामि । तस्स भंते ! पडिक्कामामि निंदामि ग-
रिहामि अप्पाणं वोसिरामि । (सूत्र-११)

‘से भिक्खू वा’ इत्यादि, ‘जावजागरमाणेव’ त्ति-पू-
र्ववदेव ‘से उदगं वेत्यादि, तद्यथा-उदकं वा अवश्यायं वा
हिमं वा महिकां वा करकं वा हरतनुं शुद्धोदकं वा । (दश०)
(उदकादिपदानां व्याख्या अस्मिन्नेव शब्द आदौ उक्ता)

तथा उदकाद्रिं वा कायं उदकाद्रिं वा वस्त्रम् उदकाद्रिता चेह
गलद्विन्दुतुषारानन्तरोदितोदकभेदसम्मिश्रिता । तथा-स-
स्निग्धं वा कायं सस्निग्धं वस्त्रम् अत्र स्नेहनं स्निग्धमिति
भावे निष्ठाप्रत्ययः स्निग्धेन सह वर्तते इति सस्निग्धं सस्नि-
ग्धता चेह चिन्दुरहितानन्तरोदितोदकभेदसम्मिश्रिता (अ-
स्य सूत्रस्य संपूर्णा टीका 'महव्वय' शब्दे पष्ठे भागे दर्श-
यिष्यते) दश० ४ अ० ।

(१२) शीतोदकादिपरिपेवणनिषेधः—

शीतोदकं न सेविज्जा, सिलावुड्डं हिमाणि य ।

उसिणोदगं तत्तफासुयं, पडिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं-पृथिव्युद्भवसचित्तोदकं न सेवेत । तथा-शिलावृष्टं
हिमानि च न सेवेत । तत्र शिलाग्रहणेन करकाः परिगृह्यन्ते ।
वृष्टं-वर्षणं, हिमं प्रतीतं, प्राय उत्तरापथे भवति । यद्येवं कथमयं
वर्ततेत्याह-उष्णोदकं-कथितोदकं तप्तप्राशुकं तप्तं सप्तप्राशु-
कं त्रिदण्डोदकं नोष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयादृत्यर्थं संयतः-
साधुः । एतच्च सौवीराऽऽद्युपलक्षणमिति सूत्रार्थः ।

तथा—

उदउल्लं अप्पणो कायं, नेव पुंल्ले न संलिहे ।

समुपेह तहाभूयं, नो णं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षां प्रविष्टो वा वृष्टिहतः उदकाद्रिम्-उदक-
विन्दुचितमात्मनः कायं-शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्छयेत्-वस्त्र-
तृणादिभिर्न संलिखेत् पाणिना । अपि तु-संप्रेक्ष्य-निरीक्ष्य
तथाभूतमुदकाद्रादिरूपं नैव कायं संघट्टयेत् मुनिर्मनागपि न
स्पृशेदिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० (उदकतीरे निवासाऽऽदि-
निषेधः 'दगतीर' शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) (अण्कायस्य-
बहुवक्तव्यता 'पाणग' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (अण्कायस्य
दर्पिका कल्पिका च 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे पष्ठे भागे
वक्ष्यते) (वस्त्रधावनेऽण्कायप्रतिसेवनाया वक्तव्यता 'धावण'
शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) (उदकसन्तरणेऽण्कायप्रतिसेव-
नाया वक्तव्यता 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे पष्ठे भागे वक्ष्यते)

आउक्कायविहिंसग-अण्कायविहिंसक-त्रि० । सचित्तजलवि-
राधके, । ग० १ अधि० ।

आउकाल-आयुष्काल-पुं० । मृत्युकाले, आचा० १ श्रु० ८
अ० ८ उ० ।

आउक्खय-आयुःक्षय-पुं० । आयुष्कर्मपुद्गलनिर्जरणे, स्था० ८
ठा० ३ उ० । आयुर्दलिकनिर्जरणे, नि० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।
कर्मद्रव्यनिर्जरणे, विपा० २ श्रु० १ अ० । कर्मणो दलिक-
निर्जरणे, औ० । भ० (आयुःक्षयनिमित्तान्यध्यवसायादीनि
'आउ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतानि)

क्षीणमायुर्जिनेन्द्रैरपि न वर्द्धयितुं शक्यम्, तथा चाह—

शक्रेण स्वामी विज्ञप्तो, यत् क्षणमायुर्वर्द्धयत येन भवत्सु
जीवत्सु भवजन्मनक्षत्रं संक्रान्तो भस्मराशिग्रहो भवच्छा-
सनं पीडयितुं न शक्नोति, ततोऽवश्यं प्रभुणोक्तम्-न खलु
शक्नोति ! कदाचिदपीदं भूतपूर्वं यत् क्षीणमायुर्जिनेन्द्रैरपि वर्-
द्धयितुं शक्यते । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

आयुषः क्षये चावश्यं जीवितनाशः—

("ताले जह" (६ गा०) इत्यादिकस्यार्थः 'अणिच्चया' शब्दे
प्रथमभागे विशेषतो दर्शितः) सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

उहरा बुद्धा य पासह, गव्भत्था वि चयंति माणवा ।

सेणे जह वट्ठयं हरे, एवमाउक्खयम्मि तुट्ठती ॥ २ ॥

उहरा-वाला एव केचन जीवितं त्यजन्ति । तथा-बुद्धाश्च
गर्भस्था अप्येतत्पश्यत यूयं, के ते ? मानवाः-मनुष्यास्ते-
पामेवोपदेशदानार्हत्वात् मानवग्रहणम् बह्वपायत्वादायुषः;
सर्वास्वप्यवस्थासु प्राणी प्राणांस्त्यजतीत्युक्तं भवति । त-
थाहि-त्रिपल्योपमायुष्कस्यापि पर्याप्त्यन्तरमन्तर्मुहूर्तेनैव क-
स्यचिन्मृत्युरूपतिष्ठतीति । अपि च-गर्भस्थम्-जायमानाम्-
त्यादि, अत्रैव दृष्टान्तमाह-यथा श्येनः-पक्षिविशेषो वर्तकं-
तित्तिरजातीयं हरेत्-व्यापादयं देवं प्राणिनः प्राणान् मृत्युरूप-
हरेत्, उपक्रमकारणमायुष्कमुपक्रमेत् । तदभावे वा आयु-
ष्यक्षये नृप्यति-व्यवच्छिद्यते; जीवानां जीवितमिति शेषः ।
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

आयुषः क्षयमजानन्त आरम्भे प्रवर्तन्ते—

आउक्खयं चेव अबुज्झमाणे,

ममेति से साहसकारि मंदे ।

अहो य रात्रो परितप्पमाणे,

अट्ठेसु मूढे अजरामरे व्व ॥ १८ ॥

आयुषो-जीवनलक्षणस्य क्षय आयुष्कक्षयस्तम्-आरम्भप्र-
वृत्तः क्षिप्रहृदमत्स्यवदुदकक्षये सत्यवबुध्यमानोऽतीव 'मम'
इति ममत्ववानिदं मे अहमस्य स्वामीत्येवं स मन्दः-अज्ञः
साहसं कर्तुं शीलमस्येति साहसकारीति । तद्यथा-कश्चिद्द-
ण्डि महाक्लेशन महाघाणि रत्नानि समासाद्योज्जयिन्या व-
हिरावासितः । स च राजचौरदायादभयाद्रात्रौ रत्नान्येवमेवं
च प्रवेशयिष्यामीत्येवं पर्यालोचनाऽऽकुलो रजनीक्षयं न ज्ञात-
वान् अहमस्यैव रत्नानि प्रवेशयन् राजपुरुषै रत्नभ्यश्च्यवित
इति । एवमन्योऽपि किं कर्तव्यताकुलः स्वायुषः क्षयमबुध्य-
मानः परिग्रहेष्वारम्भेषु च प्रवर्तमानः साहसकारी स्यादि-
ति । तथा कामभोगतृषितोऽह्नि रात्रौ च परि-समन्तात् द्र-
व्यार्थं परितप्पमानो मम्मणवणिग्वदार्तध्यायी कायेनापि क्लि-
श्यते । तथा चोक्तम्—"अजरामरवद्वालः, क्लिश्यते धनकाम्य-
या । शाश्वतं जीवितं चैव, मन्यमानो धनानि च" ॥१॥ तदेव-
मार्तध्यानोपहतः "कइया वच्चइ सत्थो, किं भंडं कत्थ कि-
त्तिया भूमी" त्यादि । तथा—"उक्खणइ खणइ णिहणइ,
रत्ति न सुयइ दिया वि य ससंको" इत्यादि । चित्तसंक्ले-
शात्सुष्ठु मूढो वणिग्वदजरामरवदात्मानं मन्यमानोऽपगतशु-
भाध्यवसायोऽहर्निशमारम्भे प्रवर्तते । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

अहर्निशमायुषः क्षयमवबुध्य धर्मे यतितव्यम्—

पिच्छह आउस्स खयं,

अहोनिंसं भिज्जमाणस्स ॥ १८ ॥ (७३)

राइंदिणं तीसं तु,

मुहुत्ता नवसयाइं मासेणं ।

१-मम्मणवणिग्वद्वत् 'मम्मण' शब्दे पष्ठे भागे दर्शयिष्यते ।

हायंति पमत्ताणं,

न य णं अबुहा वियाणंति ॥ १६ ॥ (७४)

तिन्नि सहस्से सगले,

छच्च सए उडुवरो हरइ आउं ।

हेमंते गिम्हासु य,

चासासु य होइ नायव्वं ॥ २० ॥ (७५)

चाससयं परमाउं,

इत्तो पन्नास हरइ निदाए ।

इत्तो विसए हायइ,

वालत्ते वुडुभावे य ॥ २१ ॥ (७६)

सीउएहपंथगमणे,

सुहा पिवासा भयं च सोमे य ।

नाणाविहा य रोगा,

हवंति तीसाइ पच्छद्धे ॥ २२ ॥ (७७)

एवं पंचासीई,

नड्डा पएणरसमेव जीवंति ।

जे हुंति वाससइया,

न य सुलहा वाससयजीवा ॥ २३ ॥ (७८)

एवं निस्सारे मा-

णुसत्तणे जीविए अहिवडंते ।

न करेह चरणधम्मं,

पच्छा पच्छाऽणुत्तप्पिह हा ॥ २४ ॥ (७९)

‘पिच्छह’ ति-भो भव्याः । यूयं पश्यत-ज्ञानचक्षुषा वि लोकयत आयुषः क्षयमहोरात्रं क्षीयमाणस्य समये समये आ-
वीचीमरणेन वृत्र्यमानस्येति ॥१८॥ ‘राइ’ ति-अहोरात्रेण वि-
शम्भूहर्त्ता भवन्ति, मासेन नवशतानि ६०० मुहूर्त्तानि, तानि
प्रमत्ताचार्य-मद्यादिप्रमादयुक्तानां सुभूम-ब्रह्मदत्तादीनामिव
हीयन्ते च चाऽबुधा-मूर्खा विज्ञानन्तीति ॥१९॥ ‘तिन्नि’ ति-
त्रीणि सहस्राणि पद्मशताधिकानि^१ सकलानि-संपूर्णानि मु-
हूर्त्तानि हेमन्ते-शीतकाले भवन्ति । एतत्प्रमाणमायुर्जीवानां
हेमन्ते उडुवरः-सूर्यो हरति, एवं ग्रीष्मे वर्षासु च ज्ञातव्यं
भवति ॥ २० ॥ (तं०) ‘वास’ ति-सांप्रतं जीवानां पर-
मायुः-उत्कृष्टजीवितं वर्षशतं प्रवाहेण ज्ञातव्यम् । इतो वर्षश-
तात् निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि ५० हरति-गमयति, जीवः इतः-
शेषपञ्चाशद्वर्षतः विंशतिवर्षाणि २० हीयन्ते यान्ति-प्रमादि-
नाम् कथम् ?-वालत्वे दशकं १०, वृद्धत्वे दशकं १० चेति ॥२१॥
‘सीउ’ ति-शीतोष्णपथगमनानि, तथा क्षुधा पिपासा भयं च
शोकश्च नानाविधा रोगाश्च भवन्ति, त्रिशतः पञ्चाईं वि-
शम्भूहर्त्ता-पञ्चदशवर्षरूपं तस्मिन् को भावः ?-शेषत्रिशतः
पञ्चदश १५ वर्षाणि जीवानां शीतोष्णपथगमनादिभिर्मुधा
यान्तीति ॥ २२ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पञ्चाशीतिवर्षाणि

नष्टानि ८५, धर्मं विना विकथानिद्रालस्यवतां मुधा गतानि,
कथम् ?-निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि (५०), वालत्वे दश (१०),
वृद्धभावे दश (१०), शीतादिभिः पञ्चदश (१५), एवं
सर्वाणि पञ्चाशीतिवर्षाणि (८५), इति ये जीवा
वर्षशतिकाः-वर्षशतप्रमाणा भवन्ति ते जीवा पञ्चदश
१५ वर्षाणि जीवन्ति, अन्यानि सुनप्रायत्वात् । न च वर्ष-
शतं जीविना जीवाः प्राप्यन्ते । किंभूताः सुखेन-अनायासे-
न लभ्यन्ते इति सुलभाः, सर्वथा सुखिन इत्यर्थः । उक्तं
च-“आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्द्धं गतं, तस्या-
र्द्धस्य परस्य चार्द्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः । शेषं व्याधि-
वियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते, जीवे वारितरङ्गच-
ञ्चलतरे सौख्यं कुतः प्राप्तिनाम् ” ॥ १ ॥ २३ ॥ एवम्-उक्त-
प्रकारेण निस्सारे-असारे मानुषत्वे-मनुजत्वे तथा जीविते
आयुषि रत्नकोटिकोटिभिरपि अप्राप्ये अधिगतति; समये
समये क्षयं गच्छन्ति सनीत्यर्थः न कुरुत यूयं चरणध-
र्म-ज्ञानदर्शनपूर्वकं देशसर्वचारित्रं ‘हा’ इति-महाखंदे,
पश्चाद्-आयुःक्षयानन्तरम्-आयुःक्षयचरमक्षणे वा पश्चा-
त्तापं कायवाङ्मनोभिर्महाखंदं करिष्यथ नरकस्थशशिरा-
जवदिति ॥ २४ ॥ तं० ॥ “समस्तसत्त्वसंघानां क्षयत्यायुर-
नुत्तमम् । आममल्लकवारीव, किं तथापि प्रमाद्यसि ” ॥ १ ॥
पञ्चा० १ चिच० । मरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । उक्त० ।

आउक्खेम-आयुःक्षेम-न० । आयुषः क्षेममिति । आयुषः स-
म्यकपालनं, जीविते च । आचा० ।

जं किंचि वुक्कमं जाणे, आउक्खेमस्स मप्पणो ।

तस्सेव अंतरऽद्धाए, खिप्पं सिक्खेज्ज पंडिए ॥ ६ ॥

एतदुक्तं भवति-आत्मायुषो यत्क्षेमं-प्रतिपालनोपायं जा-
नीत तं क्षिप्रमेव शिक्षत् । (आचा०) यदिवा-आत्मनः
आयुःक्षेमस्य-जीवितस्य । आचा० १ थु० ८ अ० ८ उ० ।

आउजीव-अव्जीव-पुं० । आप एव जीवः । स्थावरजीववि-
शेषे, अवाश्रितो वा जीवः । उदकाश्रिते जीवे च । सूत्र०
१ थु० ११ अ० ।

तद्देहा यथा-

दुविहा आउजीवाओ, सुहुमा बायरा तहा ।

पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ ८४ ॥

बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया ।

सुद्धोदये य उस्से य, हरितणु महिया हिमे ॥ ८५ ॥

एगविहमणात्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ।

सुहुमा सव्वलोयम्मि, लोणदेसे य बायरा ॥ ८६ ॥

तिष्ठणां गाथानामर्थः-अव्जीवास्तु द्विविधाः-सूक्ष्माः,
तथा वादरा अपि । पर्याप्ता, अपर्याप्ताश्च । एवमेते द्वि-
विधाः पुनर्वर्त्तन्ते इति शेषः ॥ ८४ ॥ अथ पुनर्वादरा ये
पर्याप्ता अव्जीवास्ते पञ्चधा प्रकीर्त्तिनाः । (उक्त०)
तत्र सूक्ष्मा अण्कायजीवा एकविधा अनानात्वात्तीर्थकरै-
र्व्याख्याताः । तत्र सूक्ष्मा अण्कायजीवाः सर्वस्मिन्-चतु-
र्दशरज्ज्वात्मके लोके वर्त्तन्ते, वादरा अण्कायजीवा लोक-
स्यैकदेशे वर्त्तन्ते ॥ ८६ ॥

१-‘सुभूम’ वृत्तान्तं ‘माण’ शब्दे षष्ठे भागे विस्तरतो करिष्यते ।

२-मल्लदत्तवृत्तं ‘बंभदत्त’ शब्दे पञ्चमभागे करिष्यते । ३-३६०० ।

संतं पप्पऽस्यईया, अपज्जवसिया वि य ।

ठिइं पडुच्च साऽऽईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ८७ ॥

सन्ननि-प्रवाहमार्गमाश्रित्य अप्कायजीवा अनादिकाः पुनर्पर्यवसिता अपि स्थिति-भवास्थिति, कार्यास्थिति चाश्रित्य सादिकास्तथा सपर्यवसिताः अवसानसहिता अपि-वर्तन्ते ॥ ८७ ॥

सत्तेव सहस्माइं, वासाणुकोसिया भवे ।

आउठिई आऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ॥ ८८ ॥

अपाम्-अप्कायजीवानां सप्तैव सहस्राणि वपाण्युत्कृष्टा आयुषः स्थितिर्भवेत्, जघन्यतः अन्तर्मुहूर्तं भवेत् ॥ ८८ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।

कायठिई आऊणं, तं कार्यं तु अमुंचओ ॥ ८९ ॥

अपाम्-अप्कायजीवानां तं स्वकायमर्थात्-अप्कायममुच्चता-मुत्कृष्टा कायस्थितिः असंखकालं भवति जघन्या कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तं भवति ।

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ।

विजडम्मि सप् काए, आउजीवाणं अंतरं ॥ ९० ॥

अवजीवानां स्वकीये काये त्यक्ते सति अपरास्मिन् काये उत्पद्य पुनः स्वकीये काये उत्पत्तिः स्यात्तदा उत्कृष्टमन्तर-मनन्तकालं भवति । जघन्यकमन्तरम्-अन्तर्मुहूर्तं भवति । वनस्पतिकाये जीवोऽनन्तकालं तिष्ठति तदा अनन्तकाल-मन्तरं भवति, इति भावः ।

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ ।

संठाणाऽऽदेसओ वा वि, विहाणाइ सहस्सओ ॥ ९१ ॥

एतेषाम्-अप्कायजीवानां वर्णतो गन्धतः रसतः स्पर्शतः संस्थानाऽऽदेशनश्चापि-संस्थाननामतश्चापि सहस्रशो-व-हवो भेदा भवन्ति ॥ ९१ ॥ उक्तं ३६ अ० । अवजीवानां च प्रत्येकशरीरिता । “पुढासत्ता आउजीवा” प्रत्येकशरीरत्वात्पृथक्-प्रत्येकं सत्त्वाः-प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्याः । सूत्रं । १ अ० ११ अ० ।

आउज्ज-आतोद्य-न० । आ-समन्तात् तुद्यते । आ-तुद-यत् । वीणादौ वाद्ये, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । स्था० । अनु० । आव० । जी० । तच्च द्विविधम्-ततचितत-भेदात् । तत-चिते अपि द्विविधे-घन-शुपिरभेदात् । स्था० २ ठा० ३ उ० । चतुर्विधम्-ततचिततघनशुपरभेदात् । वृ० १ उ० । “तनं धीणादिकं ज्ञयं !, चित्तं पटहादिकम् । घनं तु कांस्यना लादि, वंशादि शुपिरं मतम्” ॥ १ ॥ इति चित्रज्ञाप्रधान्याच्च न विरोधो मन्तव्यः । स्था० २ ठा० ३ उ० । आचा० ।

आतोद्यस्य ४६ भेदाः—

तते णं से सरियाभे देवे अट्टसयं संखाणं विउव्वति । अट्टसयं संगारणं विउव्वइ । अट्टसयं संखियाणं विउव्वइ । अट्टसयं खरमुहीणं विउव्वइ । अट्टसयं पेयाणं विउव्वइ । अट्टसयं पिरिपरियाणं विउव्वति । एवमाइयाणं एगोणवयं आउज्जविहाणाइं विउव्वति ।

‘एवमाइयाणं’ ति-आदिशब्देन-(* पणव ६ पटह ७ भस्मा

८ होरम्भा ९ भेरी १० भल्लरी ११ दुन्दुभी १२ मुरज १३ मृदङ्ग १४ नन्दीमृदङ्ग १५ आलिङ्ग १६ कुस्तुम्ब १७ गोमुखी १८ मर्दल १९ विपञ्ची २० वल्लकी २१ अमरी २२ आमरी २३ परिवादिनी २४ चञ्चसा २५ सुघोषा २६ नन्दीघोषा २७ महनी २८ कच्छपी २९ चित्रवीणा ३० आमोद ३१ डण्डा ३२ नकुल ३३ तूणा ३४ तुम्बवीणा ३५ मुकुन्द ३६ हुहक ३७ विचिकी ३८ करटी ३९ डिण्डिम ४० क्रिणित ४१ कण्डा ४२ दर्दरक ४३ दर्दरिका ४४ कुसुम्बर ४५ कलशिका ४६ तल ४७ ताल ४८ कांस्यताल ४९ रिंगिसिका ५० मङ्ग-रिका ५१ शुशुमारिका ५२ वंश ५३ चाली ५४ वेणु ५५ पिरिली ५६ वज्रकाः ५७ प्रदर्शिताः । *) अव्याख्यातास्तु भेदाः लोकनः प्रत्येकव्याः एवमादीनि बहून्यातोद्यानि विकुर्वन्ति सर्वसंख्यया तु मूलभेदापञ्चया अतोद्यभेदा एकोनपञ्चाशत् । शेषास्तु भेदास्तेष्वेवान्तर्भवन्ति यथा वंशातोद्यविधाने चा-लोवेणुपिरिलीवज्रकाः । रा० । * ‘णट्ट’ शब्दे ४ भागे विंशपः ।

आवर्ज-पुं० । आवर्जनमावर्जः । अभिमुखीकरणे, आवर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति—शुभमनोवाक्कायव्यापारविशेषं च । उक्तञ्च—“आवर्जणमुवओगो वावागं वा” (३०५१ + विंश०) इति, आवर्ज्यते-अभिमुखीक्रियत, इति घञ् । अभिमुखीकर्तव्ये, त्रि० । प्रज्ञा० ३६ पद ।

आवर्ज्य-त्रि० । आवर्ज्यत इति घ्यण् । अभिमुखीकर्तव्ये, आ० म० १ अ० ।

आउज्जण-आवर्जन-न० । अभिमुखीकरणे, शुभमनोवाक्काय-व्यापारे च । प्रज्ञा० ३६ पद । विंश० ।

आउज्जसद्-आतोद्यशब्द-पुं० । नोभाषाशब्दविशेष, स्था० २ ठा० ३ उ० । स च वेणुवीणासृदङ्गादीनां यो शब्दः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

तद्भेदादि—

आउज्जसद्दुविहे पणत्ते, तं जहा-तते चेव, वितते चेव । तते दुविहे पणत्ते, तं जहा-घणे चेव, सुसिरे चेव । एवं वितते वि । (सूत्र-८१ +)

(ततचिततादिकमातोद्यभेदः ‘आउज्ज’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे प्रदर्शितः) तज्जनितः शब्दस्ततो घनः शुपिरश्चति व्यप-दिश्यते । स्था० २ ठा० ३ उ० । (अस्य चतुर्विधत्वम् चतुर्विधातोद्यजनितत्वात् । आतोद्यस्य बहवो भेदाः ‘आउज्ज’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे अनुपदमेव दर्शिताः) ।

आउज्जिय-आयोगिक-पुं० । उपयोगवति ज्ञानिनि, । भ० । २ श० ५ उ० ।

आवर्जित-त्रि० । आ-वृज् णिच् क्त । अभिमुखीकृते, तथा च लोके वक्ताः-आवर्जितोऽयं मया; सम्मुखीकृत इत्यर्थः । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० । दत्ते, त्यक्ते, निम्नीकृते च । वाच० ।

आउज्जियकरण-आवर्जितकरण-न० । आवर्जितस्य करण-मिति केवलसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभयोगव्यापारणे, तच्च भव्यत्वेनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य शुभयोगव्यापारणम् । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० । (अत्र-स्या वक्तव्यता ‘आउज्जीकरण’ शब्देऽग्रे वक्ष्यते)

आउजिया-आयोजिका-स्त्री० । भावे बुज् । व्यापारणे,
आ० म० १ अ० ।

आउजियाकरण-आयोजिकाकरण-न० । आङ्-मर्यादया
केवलितदृष्ट्या योजनं-शुभानां योगानां-व्यापारणम् । भावे
बुज् । तस्य करणमिति । केवलिसमुद्धातात्पूर्वं क्रियमाणे
शुभव्यापारात्मके क्रियाविशेषे, प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० ।
पं० सं० ।

आउज्जीकरण-आवर्ज्जीकरण-न० । आवर्जनमावर्जः तस्य
करणमिति विवक्षायां च्विप्रत्ययः । केवलिसमुद्धातात्पूर्वं
क्रियमाणे आत्मानं प्रति मोक्षस्याभिमुखीकरणेनात्मनो मोक्षं
प्रत्युपयोजनकरणे, आवर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति
आवर्जस्तस्य करणमिति विवक्षायां च्विप्रत्ययः । केवलि-
समुद्धातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभमनोवाङ्मयव्यापारविशेष-
करणे, प्रज्ञा० ३६ पद । आवर्ज्यते इत्यावर्जः घञ्, तस्य क-
रणमिति च्विः । केवलिसमुद्धातात्पूर्वं क्रियमाणे मोक्षं प्रत्य-
भिमुखीकर्तव्यस्य करणे, तच्चान्तमौद्दृष्टिक उद्यावलिकायां
कर्मपुद्गलप्रक्षेपव्यापाररूप उदीरणविशेषः । आ० म० १
अ० । औ० । स्था० । कर्म० । पं० सं० ।

आवर्ज्जीकरणञ्च—

कइसमइए णं भंते ! आउज्जीकरणे पण्णत्ते, गोयमा !
असंखिज्जसमइए, अंतोमुहुत्तिए आउज्जीकरणे पण्णत्ते ।
(सूत्र-३४६)

सर्वोऽपि केवली केवलिसमुद्धातं गच्छन् प्रथमत आव-
र्ज्जीकरणम् उपगच्छति । तथा च—केवलिसमुद्धातप्रक्रियां
विभक्तिषुः समुद्धातशब्दव्याख्यानपुरस्सरमाह भाष्यकारः
(प्रज्ञा० ३६ पद ।)—

तत्थाउयसेसा हिय-कम्मसमुग्घायणं समुग्घाओ ।
तं गंतुमणा पुव्वं, आउज्जीकरणमज्जेइ ॥ ३०५० ॥
आवज्जणमुवओगो, वावारो वा तदत्थमाईए ।
अंतोमुहुत्तमेत्तं, काउं कुरुए समुग्घायं ॥ ३०५१ ॥
तत्रायुःशेषाणाम्-अधिकस्थितिकानां वेदनीयादिकर्मणां
समुद्धातनं समुद्धातः, तं च गन्तुमनाः-प्रारिप्सुः पूर्वमाव-
र्ज्जीकरणमभ्यति-विदधाति । कथंभूतं तदिति ?, उच्यते-तद-
र्थम्-समुद्धातकरणार्थमादौ केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं-
कर्तव्यमित्येवंरूप उद्यावलिकायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो
वा आवर्जनमुच्यते । तस्यैवंभूतस्य करणमावर्ज्जीकरणं
तदन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं कृत्वा ततः समुद्धातं कुरुत ।
विशेषः ।

आउज्जोवण-अव्योजन-न० । अप्काययन्त्रयोजने, ओघ० ।
तेषां हि सशब्दं वृजतामेते दोषाः—

आउज्जोवणवणिए, अगणि कुडुंबीकुक्कम्मकुमरीए ।
तेये मालागारे, उब्भामगपंथि एजंते ॥ ६० ॥
ते-हि यदि सशब्दं व्रजन्ति ततश्च लोको विबुध्यते, विबुद्ध-
श्च सन् 'आउज्जोवण' इति—अप्काययन्त्राणि योज्यन्ते वह-
नाय सज्जीक्रियन्ते । ओघ० । असंजयहि सद्धं वसंताणं
आउज्जोवणवणियादिदोसा भवन्ति । नि० चू० २ उ० ।

आउट्ट-आउट्ट-पुं० । करणे, अथमेतादृश एव सैद्धान्तिको
धातुः । कल्प० ३ अधि० १ क्षण । आउट्टन्ति णाम करोति ।
नि० चू० ३ उ० ।

आकुट्ट-पुं० । आकुट्टनमाकुट्टः । आ-कुट्ट-घञ् । छेदने, हिं-
सायां च । सा चात्र प्राण्यवयवानां छेदनभेदनादिरूपो व्या-
पारः । सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।

आतुष्ट-त्रि० । सन्तुष्टे, नि० चू० १ उ० ।

आवृत्त-त्रि० । आ-समन्ताद् वृत्त इति । समन्ताद् व्यवस्थिते
आचा० १ शु० ७ अ० ४ उ० । परावृत्ते, प्रतिनिवृत्ते च ।
वाच० । "आउट्टे" ० (२१ गाथा) आवृत्ते-आवृत्तपरिणा-
मे साधाविति । पंचा० १६ विव० ॥ समन्तात् हिंसायां
प्रवृत्ते, 'आउट्टामो' प्रवर्तमाने । हिंसायाम् । आचा० १ शु०
६ अ० १ उ० । पुनः पुनरभ्यासे, आवर्त्यमानं च । वाच० ।

आउट्टत-आउट्टत्-त्रि० । कुर्वन्ति, कल्प० ३ अधि० १ क्षण ।
नि० चू० ।

आउट्टण-आउट्टन-न० । करणे, कल्प० ३ अधि० १ क्षण ।
नि० चू० ।

आकुट्टन-न० । हिंसायाम्, सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।
आ० म० ।

आवर्तन-न० । अभिलाषायाम्, आचा० २ शु० ७ अ० १ उ० ।

आराधनायाम्, व्य० "कहणाऽऽउट्टण आगमण-पुच्छणं दी-
वणा य कज्जस्स" (५१ गाथा) । आवर्तनम्-आकम्पनं राक्षो
भक्षीभवनम् । व्य० २ उ० । नि० चू० । आवर्जने, व्य० १० उ० ।
अभिमुखीभूय वर्त्तने, नं० ३२ सूत्र । निवर्तने, सूत्र० १ शु० १०
अ० । आवर्तते पूर्वभावतो निवृत्त्यान्यभावप्रतिपत्त्यभिमु-
खो वर्तते येन बोधपरिणामेन स आवर्तः । पुं । तथावर्तने,
ईहातो निवृत्त्यापायभावप्रतिपत्त्यभिमुखीभूय वर्तनस्य हे-
तौ, बोधपरिणामं च । नं० ३२ सूत्र ।

आउट्टणया-आवर्तनता-स्त्री० । आवर्ततेऽभिमुखीभूय वर्त्त-
ते येन स तथा तद्भावस्तत्ता । आभिनिबोधिकज्ञानावशेष-
स्यापायस्य नामधेयविशेषे, सा चेहातो निवृत्त्यापायभा-
वप्रतिपत्त्यभिमुखीभूय वर्त्तते, हेतुभूता बोधपरिणामता ।
नं० ३२ सूत्र ।

आउट्टणा-आवर्त्तना-स्त्री० । आराधनायाम्, नि० चू० २ उ० ।
आकम्पने, व्य० २ उ० । आवर्जने, "आउट्टऊण अत्तीकरेइ"
आवर्त्य-आवर्ज्यात्मीकरोति । व्य० १० उ० ।

आउट्टावण-आवर्त्तन-न० । अभिमुखीकरणे, आचा० २
शु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

आउट्टि-आउट्टि-स्त्री० । करणे, "आउट्ट ति णाम करोति"
'आउट्टि' धातुः करणार्थे सैद्धान्तिकः । कल्प० ३ अधि०
१ क्षण । नि० चू० ।

आकुट्टि-स्त्री० । हिंसायाम्, आचा० १ शु० ६ अ० १
उ० । इदं करोमीत्येवं हृध्वोपेत्य करणे, जीत० । स० । घ० ।
प्रव० । पं० व० । आव० । 'आउट्टिया' नाम आभोगे जा-
नान इत्यर्थः । वृ० ३ उ० । (आकुट्ट्यां धर्मरुचेरुदाहरणम्-
'आतां' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आवृत्ति-स्त्री० । आ-वृत्-क्तिन् । समन्तात्प्रवर्त्तने, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ३ उ० । अभिलापायाम्, आचा० २ शु० २ चू० ६ अ० । आराधनायाम्, राज्ञो भक्तीभवनम् । व्य० २ उ० । नि० चू० । आवर्जने, व्य० १० उ० । अभि-मुखीभूय वर्तते, न० । निवर्त्तने, सूत्र० १ शु० १० अ० । पुनः पुनरभ्यासे, भूय एकजातीयक्रियाकरणे, “आवृत्तिः सर्व-शास्त्राणां, बोधादपि गरीयसी” । प्रत्यावृत्तौ, पुनरागतौ, वाच० । सूर्यस्य चन्द्रस्य च भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमने, सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० । ज्यो० । आवृत्तयो द्विधा । तद्यथा-एकाः सूर्यस्यावृत्तयः, अपराश्चन्द्रमसः । तत्र युगे सूर्यस्यावृत्तयो दश भवन्ति, चतुस्त्रिंशच्छतमावृत्तीनां चन्द्रमसः । सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० ।

तत्र (५ वर्षात्मके युगे) सूर्यस्य दशाऽऽवृत्तयः—
तत्थ खलु इमातो पंच वासिकीओ, पंच हेमन्तीओ
आउट्टीओ पष्पताओ । (सूत्र-७६ +)

‘तत्थ खलु’ इत्यादि-तत्र युगे खलु इमा-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च वार्षिक्यः, पञ्च हेमन्त्यः-शीतकालभाविन्यः सर्वसंख्य-या दश आवृत्तयः सूर्यस्य प्रज्ञप्ताः । सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० ।

एतस्योपपत्तिं वक्तुकाम आह—

एतो आउट्टीओ, वोच्छं जह य कमेण सूरस्स ।

चंदस्स य लहुकरणं, जह दिट्ठं सव्वदंसीहिं ॥ २३१ ॥

इतः-अयनविभागप्रतिपादनानन्तरं सूर्यस्य चन्द्रस्य च आवृत्तीर्भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपा यथाक्रमेण-परि-पाट्या वक्ष्यामि, तासां चाऽऽवृत्तीनां प्रतिनियतप्रथमदिवस-परिज्ञानाय यथा दृष्टं सर्वदक्षिभिः-सर्वज्ञैस्तथा करणम्-लघू-पायं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमर्थं निर्वाहयितुकामः प्रथमत आवृत्तीः प्रति-पादयति—

सूरस्स य अयणसमा, आउट्टीओ जुगम्मि दस होंति ।

चंदस्स य आउट्टी, सयं च चोत्तीसयं चैव ॥ २३२ ॥

सूर्यस्य—आदित्यस्य युगे च चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धित-चन्द्राभिवर्द्धितसंवत्सरपञ्चकपरिमाणे आवृत्तयः यथोदित-स्वरूपा अयनसमा भवन्ति । अयनप्रथमप्रवृत्तेरावृत्तिशब्द-वाच्यत्वात्, ताश्च कति संख्याः ? इत्याह-दश ।

तथा चन्द्रस्यावृत्तीनां शतं चतुस्त्रिंशदधिकम्, १३४ अयनानां हि प्रथमाः प्रवृत्तय आवृत्तिशब्दवाच्याश्चन्द्रस्य वा अयनान्येतावत्यो भवन्ति, तदावृत्तयोऽप्येतावत्य एव । अथैक-स्मिन् युगे सूर्यस्य दशायनानि भवन्तीति, कथमवसीयते सूर्यस्याऽऽवृत्तयो युगे दश भवन्ति, चन्द्रमसश्चाऽऽवृत्तीनां चतु-स्त्रिंशच्छतमिति १३४, उच्यते-उक्तं नाम आवृत्तयस्तयोर्दक्षि-णोत्तरगमरूपाः ततः सूर्यस्य चन्द्रमसो वा यावन्त्ययनानि-तावत्य आवृत्तयः, सूर्यस्य चायनानि दश, एतच्चावसीयते त्रैराशिकवलात्, तथाहि-यदि दिवसेन त्र्यशीत्यधिकेन शतेन एकमयनं भवति ततोऽष्टादशभिः शतैः त्रिंशदधिकैः कति अ-यनानि लभ्यन्ते, राशित्रयस्थापना-(१८३)(१)(१८३०) अत्रा-

न्येन राशिना मध्यमस्य राशेर्गुणनम्, एकस्य च गुणेन तदेव भवतीति जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-(१८३०)तेषामाद्येन राशिना त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागहरणं, लब्धा दश १० । आगतं युगमध्ये सूर्यस्य दश १० अयनानि भवन्तीति आवृत्तयोऽपि दश १० । तथा यदि त्रयोदशभिर्दिव-सैश्चतुश्चत्वारिंशता च सप्तपष्टिभागैरेकं चन्द्रस्यायनं भव-ति ततोऽष्टादशभिर्दिवसशतैस्त्रिंशदधिकैः कति चन्द्रायनानि भवन्ति ?, राशित्रयस्थापना-१३, ४४ । ६७ (१)(१८३०) । त-त्राद्यं राशौ सवर्णनाकरणार्थं त्रयोदशाऽपि दिनानि सप्तपष्ट्या गुणयित्वा चोपरितनाः चतुश्चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (६१५) यानि चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-(१८३०) तान्यपि सवर्णनाकरणार्थं सप्तपष्ट्या ६७ गुणयन्ते, जातानि द्वादश लक्षाणि द्वे सहस्रे पद शतानि दशोत्तराणि (१२०२६१०) तत्रैवैरूपेणानेन राशिना मध्यमस्य राशेरेककरूपस्य गुणनम्, एकस्य च गुणेन तदेव भवतीत्येतावानेव राशिर्जातः, तस्य नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः-६१५ भागो ह्रियते लब्धं चतुस्त्रिंशं शतम् १३४ एतावन्ति चन्द्रायनानि युगमध्ये भवति, एतेता-वत्यः १३४ चन्द्रमस आवृत्तयः । ज्यो० १२ पाहु० । च० प्र० । सू० प्र० ।

संप्रति का सूर्यस्यावृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति चि-न्तायां यत्पूर्वाचार्यैरुपदिशितं करणं तदुपदर्शयते (सू० प्र० १२ पाहु०)—

आउट्टीहिं एगुणियाहिं, गुणियं सयं तु तेसीयं ।

जेण गुणियं तं तिगुणं, रूवहियं पक्खिजे तत्थ ॥ २३६ ॥

पन्नरसलाइयम्मि उ, जं लद्धं तं तेषु होइ पन्वेसु ।

जे अंसा ते दिवसा, आउट्टी एत्थ बोधव्वा ॥ २४० ॥

अनयोर्व्याख्या- आवृत्तिभिरेकोनिकाभिर्गुणितं शतं त्र्य-शीत्यधिकम्, । किमुक्तं भवति-या आवृत्तिर्विशिष्टतिथि-युक्ता ज्ञातुमिष्टा तत्संख्या एकोनिका क्रियते । ततस्तया-त्र्यशीत्यधिकं शतं गुणयते, गुणयित्वा च येनाऽङ्केन गु-णितं त्र्यशीत्यधिकं शतं तदङ्कस्थानं त्रिगुणं कृत्वा रूपा-धिकं सत्तत्र-पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते, ततः पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते । हने च भागे यल्लब्धं तत्तेषु तावत्संख्याकेषु पर्वस्व-निक्रान्तेषु सा विवक्षिता आवृत्तिर्भवति, ये त्वंशाः पञ्चा-दुद्गरितास्ते दिवसाः ज्ञातव्याः । तत्र तेषु दिवसेषु मध्ये चरमदिवसे आवृत्तिर्भवतीति भावः, इहावृत्तीनामेवं क्रमो-युगे-प्रथमा आवृत्तिः श्रावणे मासे, द्वितीया माघे मासे, तृतीया भूयः श्रावणे मासे, चतुर्थी माघमासे, पुनरपि पञ्चमी श्रावणे, षष्ठी माघमासे, भूयः सप्तमी श्रावणे, अष्टमी माघमासे, नवमी श्रावणमासे, दशमी माघमासे इति । तत्र प्रथमा किल आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति यदि जिज्ञा-सा तदा प्रथमावृत्तिस्थाने एकको भ्रियते सा रूपोना क्रि-यते इति न किमपि पञ्चाद्वयं प्राप्यते, ततः पाश्चात्ययुगभा-विनी या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या दशकरूपा भ्रियते, तथा त्र्यशीत्यधिकं शतं गुणयते, जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधि-कानि-१८३०, दशकेन किल गुणितं त्र्यशीत्यधिकं शतमिति । ततः ते दश १० त्रिगुणीक्रियन्ते, जातानि त्रिंशत् ३० । सा रूपाधिका

विधेया, जाता एक त्रिशत्, सा पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते ।
जातान्यष्टादशशतान्येकपृथगधिकानि-१८६१, तेषां पञ्च-
दशभिर्भागो ह्रियते लब्धं चतुर्विंशतिशतं शेषं तिष्ठति एकं
रूपम् आगतम् चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतात्मके पाश्चात्ये युगे
अतिक्रान्ते, अभिनवे युगे प्रवर्त्तमाने प्रथमावृत्तिः प्रथमा-
यां तिथौ प्रतिपदि भवतीति । तथा कस्यां तिथौ द्विती-
या माघमासभाविनी आवृत्तिर्भवतीति यदि जिज्ञासा ततो
द्विको ध्रियते स रूपेणः कृत इति जातः एककस्तेन त्र्य-
शीत्यधिकं शतं गुण्यते, 'एकेन च गुणितं तदेव भवति'
इति जातं त्र्यशीत्यधिकमेव शतम् १८३, एकेन गुणितं किल
त्र्यशीत्यधिकं शतमिति । एकः त्रिगुणीक्रियते, जातस्त्रिकः स
रूपाधिकः क्रियते जाताश्चत्वारः ४, ते ४ पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते
जातं सप्ताशीत्यधिकं शतम् १८७, तस्य पञ्चदशभिर्भागो हि-
यते लब्धा द्वादश, शेषास्तिष्ठन्ति सप्त, आगतं युगे द्वादशपर्व-
स्वतिक्रान्तेषु माघमासे बहुलपक्षे सप्तम्यां तिथौ द्वितीया
माघमासे-माघमासभाविनीनां तु मध्ये प्रथमा आवृत्तिरिति ।
तथा तृतीया आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति जिज्ञासायां
त्रिको ध्रियते, स रूपेणः क्रियते इति जातो द्विकस्तेन त्र्य-
शीत्यधिकं शतं १८३ गुण्यते जातानि पदपृथगधिकानि त्रीणि
शतानि (३६६) द्विकेन किल गुणितं त्र्यशीत्यधिकशत-
मिति । द्विकस्त्रिगुणीक्रियते जाताः पद ते रूपाधिकाः
क्रियन्ते, जाताः सप्त, ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि
त्रीणि शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि-३७३ तेषां पञ्चदशभि-
र्भागो ह्रियते लब्धाश्चतुर्विंशतिः २४, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदश-
१३ अंशाः, आगतं युगे तृतीयावृत्तिः आचणमासभाविनी
नां तु मध्ये द्वितीया चतुर्विंशतिपर्वशतात्मके प्रथमे संवत्सरे ५-
तिक्रान्ते आचणमासे बहुलपक्षे (ज्यो ० १२ पाहु ०) त्रयोदश्यां
तिथौ भवतीति, एवमन्यास्वप्यावृत्तिषु करणवशाद्विवक्षिता-
स्तिथयः आनेतव्याः, ताश्चमाः युगे चतुर्थी माघमासभाविनी-
नां तु मध्ये द्वितीया शुक्लपक्षे चतुर्थ्या पञ्चमी । आचण-
मासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया, आचणमासे शुक्लपक्षे दश-
म्यां पष्टी, माघमासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया माघमासे
बहुलपक्षे प्रतिपदि सप्तमी । आचणमासभाविनीनां तु
मध्ये चतुर्थी आचणमासे बहुलपक्षे सप्तम्यामष्टमी । माघ-
मासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी माघमासे बहुलपक्षे त्रयो-
दश्यां नवमी । आचणमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी,
आचणमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्या दशमी । माघमासभाविनीनां
तु मध्ये पञ्चमी माघमासे शुक्लपक्षे दशम्याम् तथा
चैता एव पञ्चानां आचणमासभाविनीनां पञ्चमीनां तु
माघमासभाविनीनां तु तिथयोऽन्यत्राप्युक्ताः । चं० प्र०
१२ पाहु ० ७६ सूत्रटी० ।

सम्प्रति या सूर्यस्यावृत्तिर्यस्मिन् दिने भवति तां तथा
प्रतिपादयति—

पदमा बहुलपडिवए, विइया बहुलस्स तेरसीदिवसे ।

सुद्धस्स य दसमीए, बहुलस्स य सत्तमीए उ ॥ २३३ ॥

सुद्धस्स चउत्थीए, पवत्तए पंचमी उ आउट्टी ।

एया आउट्टीओ, सव्वाओ सावणे मासे ॥ २३४ ॥

इह सूर्यस्य दशावृत्तयो भवन्ति, एतच्चानन्तरमेव भा-
१०

वितं, तत्र पञ्च आवृत्तयः आवणे मासे भवन्ति, तासां मध्ये
प्रथमा बहुलपक्षे प्रतिपदि १, द्वितीया-बहुलस्य-बहुलपक्षस्य
सम्बन्धनि त्रयोदशीरूपे दिवसे २, तृतीया-शुद्धस्य-शुक्ल-
पक्षस्य दशम्याम् ३, चतुर्थी-बहुलपक्षस्य सप्तम्याम् ४, शुद्धस्य-
शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां प्रवर्त्तते पञ्चमी-आवृत्तिः ५, एता
सर्वा अप्यावृत्तयः आवणे मासे वेदितव्याः । ज्यो० १२ पाहु०
अधुना माघमासे भाविन्य आवृत्तयो यासु तिथिषु
भवन्ति ता अभिदधाति—

बहुलस्स सत्तमीए, पदमा सुद्धस्स तो चउत्थीए ।

बहुलस्स य पाडिवए, बहुलस्स य तेरसी दिवसे ॥ २३६ ॥

सुद्धस्स य दशमीए पवत्तए पंचमी उ आउट्टी ।

एया आउट्टीओ, सव्वाओ माघमासम्मि ॥ २३७ ॥

माघमासे प्रथमा आवृत्तिः-बहुलस्य-कृष्णपक्षस्य सप्त-
म्यां भवति १, द्वितीया-शुद्धस्य-शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्याम् २,
तृतीया-बहुलपक्षस्य प्रतिपदि ३, चतुर्थी-बहुलपक्षस्य
त्रयोदशीदिवसे भवति ४, पञ्चमी-शुक्लपक्षस्य दशम्यां
प्रवर्त्तते ५, एताः सर्वा अप्यावृत्तयो माघमासे भवन्ति ।
ज्यो० १२ पाहु० ।

एतासु सूर्यावृत्तिषु चन्दनक्षत्रयोमपरिज्ञानार्थं करण-
मभिधत्तुस्तद्विषये ध्रुवराशिमाह—

पंचसया पडिपुएणा, तिसुत्तरा नियमसो मुहुत्ताणं ।

छत्तीस विसट्ठिभागा, लब्धेव य चुएणया भागा ॥ २४१ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

पञ्चशतानि त्रिसप्ततानि-त्रिसप्तत्यधिकानि परिपूर्णानि
मुहूर्त्तानां भवन्ति पदत्रिंशच्च द्वापष्टिभागाः । पद
चैव चूर्णिका भागाः एकस्य द्वापष्टिभागस्य सत्काः
पदसप्तपष्टिभागाः इत्यर्थः एतावान् विवक्षितकरणे ध्रुव-
राशिः । कथमस्योत्पत्तिरिति चेत् ?, उच्यते-इह यदि दश-
भिः सूर्यायनैः सप्तपष्टिश्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तत एकेन
सूर्याऽयनेन किं लभामहे ?, राशित्रयस्थापना-(१०) (६७)
(१) अब्रान्त्येन राशिना एककेन मध्यस्यराशेः सप्तपष्टिलक्ष-
णस्य गुणेन "एकेन च गुणितं तदेव लब्धं भवतीति" जाता
सप्तपष्टिः (६७) तस्य दशभिर्भागहारे लब्धाः पद ६ पर्यायाः,
एकस्य च पर्यायस्य सप्तदश १७ भागा ये च सप्तमस्य पर्या-
यस्यसप्तदशभागा १७ तद्वन्मुहूर्त्तप्रमाणमधिकृतनाथाया-
मुपन्यस्तम् । अथ कथमेतदवसीयते एतावन्तस्तत्र मुहूर्त्ता
भवन्ति ? इति चेदुच्यते-त्रैराशिककर्मचिन्तावलात्तथा हि-
यदि दशभिर्भागैः सप्तविंशतिर्दिनानि एकस्य च दिनस्य
एकविंशतिः सप्तपष्टिभागा लभ्यन्ते ततः सप्तभिर्भागैः किं
लभामहे ?, राशित्रयस्थापना-(१०-२७, ३३ । ७) अब्रा-
न्त्येन राशिना सप्तक ७ लक्षणेन मध्यस्य राशेः सप्तविंश-
ति १७ दिनानि गुण्यन्ते जातं नवाशीत्यधिकं शतं (१८६) त-
स्याद्येन राशिना दशक १० लक्षणेन भागे हनं लब्धा अष्टादश
(१८) दिवसास्ते च मुहूर्त्तानयनाय त्रिशता ३० गुण्यन्ते जा-
तानि पञ्चशतानि चत्वारिंशदधिकानि-४४०, मुहूर्त्तानां,
शेषा उपरि तिष्ठन्ति नव ६, ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिशता गुण्य-
न्ते जाते द्विशते सप्तत्यधिके-२७०, त्रयोदशभि १३ भागं हते
लब्धाः सप्तविंशतिर्मुहूर्त्ताः २७, ते पूर्वस्मिन् मुहूर्त्तराशौ

प्रक्षिप्यन्ते, जातानि पञ्चशतानि सप्तपष्ट्यधिकानि-५६७, येऽपि च एकविंशतिः सप्तपष्टिभागा दिनस्य तेऽपि मुहूर्त-भागकरणार्थं त्रिंशता ३० गुण्यन्ते, जातानि पदशतानि त्रिंशदधिकानि-६३०, तानि सप्तभि ७ गुण्यन्ते जातानि दशोत्तराणि चतुश्चत्वारिंशच्छतानि-४४१०, तेषां दशभि १० भागे हने लब्धानि चत्वारिंशतानि एकचत्वारिंशदधिकानि-४४१, तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागे हने लब्धाः पद ६ मुहूर्ताः, ते पूर्वमुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि मुहूर्तानां पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि-५७३, शेषाश्चोद्धरिता एकोनचत्वारिंशत् २६, सा द्वापष्ट्या ६२ गुण्यते, जातानि चतुर्विंशतिशतानि अष्टादशाधिकानि-२४१८, तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागे हने लब्धाः पदत्रिंशत् द्वापष्टिभागाः, शेषास्तिष्ठन्ति पद ६। ते एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्काः सप्तपष्टिभागा, एते चातिश्लक्ष्णरूपा भागा इति चूर्णिका भागा इति व्यपदिश्यन्ते तदेवमुक्तो ध्रुवराशिः। सू० प्र० १२ पाहु० ७६ सूत्रटी०। चं० प्र० १२ पाहु०। ज्यो० सम्प्रति करणमाह—

आउट्टीहि एगुणियाहिं, गुणिओ हविज ध्रुवरासी ।

एयं मुहुत्तगणियं, एत्तो वोच्छामि सोहणगं ॥ २४२ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

‘आउट्टीहि’ इत्यादि, यस्यां यस्यामावृत्तौ नक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्यते तथा नया आवृत्त्या एकोनिकया-एकरूपहीनया गुणितोऽनन्तरोक्तस्वरूपो ध्रुवराशिर्भवेत् यावान् एतन्मुहूर्तगुणितं मुहूर्तपरिमाणम्, अत ऊर्ध्वं वक्ष्यामि शोधनकम् ॥ २४२ ॥

तत्र प्रथमतोऽभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह (सू० प्र०)—

अभिइस्स नव मुहुत्ता, विसट्टिभागा उ होंति चउवीसं ।

छावट्टी य समग्गा, भागा सत्तट्टिछयकया ॥ २४३ ॥

उगुणइं पोडवया, तिसु चैव नवोत्तरेसु रोहिणिया ।

तिसु नवनउएसु भवे, पुणव्वसु उत्तराफग्गू ॥ २४४ ॥

पंचैव अउणपन्ना, सयाइं एगुणत्तराइं छच्चैव ।

सोउभाइं विसाहाणं, मूले सत्तेव चोयाला ॥ २४५ ॥

अडुसयमुगुणवीसा, सोहणगं उत्तराअसाढाणं ।

चउवीसं खलु भागा, छावट्टी चुप्पिया भागा ॥ २४६ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

‘अभिइस्से’ त्यादि, अभिजितः-अभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं नव ६ मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्काः सप्तपष्टिच्छेदकृताः समन्नाः-परिपूर्णाः पदपष्टिभागाः ६६। कथमेतस्योत्पत्तिरिति चेदुच्यते-इहाभिजितोऽहोरात्रसत्काः एकविंशतिः सप्तपष्टिभागाश्चन्द्रेण योगः। ततोऽहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्ताः ३० इति मुहूर्त-भागकरणार्थमेकविंशतिः २१, त्रिंशता ३० गुण्यते जातानि पदशतानि त्रिंशदधिकानि (६३०) तेषां सप्तपष्ट्या भागो ह्रियते लब्धा नव ६ मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः। ते द्वापष्टि ६२ भागकरणार्थं द्वापष्ट्या ६२ गुण्यन्ते, जातानि षोडशशतानि चतुःसप्तत्यधिकानि (१६७३) तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागो ह्रियते लब्धाश्चतुर्विंशतिद्वापष्टिभागाः, शेषास्तिष्ठन्ति पदपष्टिः (६६)। ते च द्वापष्टिभागस्य सत्काः सप्तपष्टिभागाः ॥ २४३ ॥ सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोधनकानि उच्यन्ते-‘उगुणट्टमि’ त्यादिगाथात्रयम् । एकोनपष्टिमेकोनपष्ट्यधिकं शतं प्रौष्ठप-

दा-उत्तरभाद्रपदा किमुक्तं भवति-एकोनपष्ट्यधिकं शतं नानभिजिदादीन्युत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति । तथाहि-नव ६ मुहूर्ता अभिजितः, त्रिंशच्छ्रवणस्य, त्रिंशद्विष्टयाः, पञ्चदश शतभिपजः, त्रिंशत्पूर्वभाद्रपदायाः, पञ्चचत्वारिंशदुत्तरभाद्रपदाया इति शुद्ध्यन्ति । एकोनपष्ट्यधिकं शतं नोत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि तथा त्रिषु नवोत्तरेषु शतेषु रोहिणिकान्तानि शुद्ध्यन्ति । तथाह्येकोनपष्ट्यधिकं शतं नोत्तरभाद्रपदान्तानि शुद्ध्यन्ति । ततस्त्रिंशन्मुहूर्तैः ३० रेवती, त्रिंशता ३० अश्विनी, पञ्चदशभिर्भरणी त्रिंशता कृत्तिका, पञ्चचत्वारिंशता ४५ रोहिणिकंति, तथा त्रिषु नवनवत्यधिकेषु शतेषु पुनर्वसुन्तानि शुद्ध्यन्ति । तत्र त्रिभिः शतैर्नवोत्तरैः रोहिणिकान्तानि शुद्ध्यन्ति, ततस्त्रिंशता ३० मुहूर्तैः मृगशिरः, पञ्चदशभिरार्द्रा, पञ्चचत्वारिंशता ४५ पुनर्वसु इति । तथा पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि उत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि । किमुक्तं भवति-पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैरुत्तरफाल्गुन्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति । तथाहि-त्रिभिः शतैर्नवनवत्यधिकैः पुनर्वसुन्तानि शुद्ध्यन्ति । ततस्त्रिंशता ३० मुहूर्तैः पुष्यः, पञ्चदशभिरश्लेषा त्रिंशता ३० मघा, त्रिंशता ३० पूर्वफाल्गुनी, पञ्चचत्वारिंशता-उत्तरफाल्गुनीति, तथा-पदशतानि एकोनसप्ततानि-एकोनसप्तत्यधिकानि विशाखानां-विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि, तथाहि-उत्तरफाल्गुन्यन्तानां पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि शोध्यानि । ततस्त्रिंशन्मुहूर्तैः ३० हस्तस्य, त्रिंशत् ३० चित्रायाः, पञ्चदश १५ स्वातेः, पञ्चचत्वारिंशद्विशाखाया, इति । तथा मूले-मूलनक्षत्रे शोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) तत्र पदशतानि एकोनसप्तत्यधिकानि (७६६) विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि, ततः त्रिंशन्मुहूर्ताः अनुराधायाः, पञ्चदश ज्येष्ठायाः, त्रिंशत् मूलस्येति, तथा अष्टौ शतानि समाहृतानि अष्टशतमेकोनविंशत्यधिकम् । किमुक्तं भवति-अष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि उत्तराषाढानाम्-उत्तराषाढान्तानां नक्षत्राणां शोधनकम् । तथाहि-मूलान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) ततः त्रिंशन्मुहूर्ताः ३० पूर्वाषाढानक्षत्रस्य पञ्चचत्वारिंशदुत्तराषाढानामिति । तथा यथासंभवं सर्वेषामपि चामीषां शोधनकानामुपरि अभिजितः संवन्धनः चतुर्विंशतिद्वापष्टिभागाः शोध्याः एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्काः पदपष्टिचूर्णिका भागाः ॥ २४४ ॥ २४५ ॥ २४६ ॥

एयाइं सोहइत्ता, जं सेसं तं हवेज्ज नक्खत्तं ।

चंदेण समाउत्तं, आउट्टीए उ वोधव्वं ॥ २४७ ॥

‘एयाइं’ इत्यादि, एतानि-अनन्तरोदितानि शोधनकानि यथासंभवं शोधयित्वा यत् शेषमुद्धरति तत्र यथायोगमपान्तरालवर्तिषु नक्षत्रेषु शोधितेषु यन्नक्षत्रं न शुद्ध्यति तन्नक्षत्रं चन्द्रेण समायुक्तं विवक्षितायामावृत्तौ वेदितव्यम् । तत्र प्रथमायामावृत्तौ प्रथमतः प्रवर्त्तमानायां केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्र इति यदि जिज्ञासा तत्प्रथमावृत्तिस्थाने एकको १ ध्रियते स रूपोनः क्रियत इति न किमपि पश्चात् रूपमवतिष्ठते । ततः पाश्चात्ययुगभाविनीनामावृत्तीनां मध्ये या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या दशक १० रूपा ध्रियते तथा प्राचीनः सम-

स्तोऽपि ध्रुवराशिः पञ्चशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्त्ता-
नामेकस्य च मुहूर्त्तस्य पदत्रिंशत् द्वापष्टिभागा एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य षट् सप्तपष्टिभागाः (५७३) (३६।६२ ६।६७)
इत्येवं प्रमाणो गुण्यते । तत्र मुहूर्त्तराशौ दशभिर्गुणिते जा-
तानि सप्तपञ्चाशत् शतानि त्रिशदधिकानि (५७३०) येऽपि च
पदत्रिंशद्-द्वापष्टिभागास्तेऽपि दशभिर्गुणिते जातानि त्रीणि
शतानि पञ्च्यधिकानि (३६०) तेषां द्वापष्ट्या भागे हृते
लब्धाः पञ्च ५ मुहूर्त्तास्ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातः पूर्व-
राशिः-सप्तपञ्चाशच्छतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि (५७३५)
शेषांस्तिष्ठन्ति द्वापष्टिभागाः पञ्चाशत् (५०) येऽपि च पद-
चूर्णिकाभागास्तेऽपि दशभि १० गुणिता जाता पाष्टिः ६०,
तत एतस्मात् शोधनकानि शोध्यन्ते । तत्रोत्तरापाढा-
न्तानां नक्षत्राणां शोधनकमष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि
(८१६) एतानि किल यथोदितराशेः सप्तकृत्वः शुद्धिमा-
प्नुवन्तीति सप्तभिर्गुण्यन्ते जातानि सप्तपञ्चाशच्छतानि
त्रयस्त्रिंशदधिकानि (५७३३) तानि पञ्चाशच्छतेभ्यः
पञ्चत्रिंशदधिकेभ्यः पात्यन्ते स्थिता पश्चात् द्वौ २ मुहूर्त्तौ
द्वापष्टिभागकरणार्थं द्वापष्ट्या ६२ गुण्येते जातं चतुर्विंशत्य-
धिकं शतं (१२४) द्वापष्टिभागानाम् ततः प्राक्ते पञ्चाशत्त-
क्षणे द्वापष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यते जातं चतुःसप्तत्यधिकं श-
तम् (१७४) द्वापष्टिभागानां, तथापि ये अभिजितः संवन्धि-
नश्चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः शोध्यास्ते सप्तभिर्गुण्यन्ते जात-
मष्टपष्ट्याधिकं शतम् (१६८) तत् चतुःसप्तत्यधिकात् श-
तात् शोध्यते स्थिताः शेषाः पद द्वापष्टिभागाः । ते च चूर्णि-
काभागकरणार्थं सप्तपष्ट्या गुण्यन्ते गुणयित्वा च ये प्राक्क-
नाः पष्टिः सप्तपष्टिभागाः ते तत्र प्रक्षिप्यन्ते जातानि चत्वारि
शतानि द्वापष्ट्याधिकानि (४६२) ततो ये अभिजितः संव-
न्धिनः पद पष्टिचूर्णिकाभागाः शोध्याः ते सप्तभिर्गुण्यन्ते
जातानि चत्वारि शतानि द्वापष्ट्याधिकानि (४६२) तान्य-
नन्तरोदितराशेः शोध्यन्ते, स्थितं पश्चात् शून्यम् । तत आ-
गतं-साकल्येनोत्तरापाढानक्षत्र चन्द्रेण भुक्ते सति तदनन्तर-
स्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युगे प्रथमा आवृत्तिः प्र-
वर्तते । ज्यो० १२ पाहु० । चन्द्र० १२ पाहु० । सू० प्र० ।

अथ श्रावणमासभाविनीनामावृत्तीनां चन्द्रनक्षत्रस्य संग्र-
हणीं गाथामाह—

पदमा होइ अभिङ्गा, संठाणाहि य तहा विसाहाहि ।
रेवतीए उ चउत्ती, पुव्हि फगुणीहि तहा ॥ २३५ ॥

श्रावणमासभाविनीनामनन्तरोदितस्वरूपाणां पञ्चाना-
मावृत्तीनां मध्ये प्रथमा आवृत्तिरभिजिता नक्षत्रेण युता भ-
वति, द्वितीया 'संठाणाहि' ति-मृगशिरसा, तृतीया वि-
शाखाभिः, चतुर्थी रेवत्या, पञ्चमी पूर्वफाल्गुनीभिः । ज्यो०
१२ पाहु० ।

सम्प्रति वार्षिकीणामेवाऽऽवृत्तीनां नक्षत्रयोगं प्रश्नरीत्या
प्रतिपादयति—

ता एएसि णं पंचएहं संवच्छराणं पढमं वासिकिं आउटिं
चंदे केणं शक्खत्तेणं जोगं जोएतिई, ता अभिङ्गा, अभि-
जिस्स पढमसमएणं, तं समयं च णं सरे केणं शक्खत्तेणं

जोगं जोएति ? , ता पूसेणं, पुस्सस्स एगूणवीसं मुहुत्ता
तेतालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा
छेत्ता तेतालीसं चुण्णिणा भागा सेसा, (सत्र ७६+)

'ता एएसि णमि' त्यादि, एतेषाम्-अनन्तरोदितानां पञ्चानां
चन्द्रादीनां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां वार्षिकीं-वर्षाकाल-
संवन्धिनीं; श्रावणमासभाविनीमित्यर्थः । आवृत्तिं चन्द्रः
केन नक्षत्रेण युनाक्कि ?-केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन्
प्रवर्तयति ? , एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह- ' ता अ-
भिजिणा ' इत्यादि, अभिजिता नक्षत्रेण युनाक्कि, एतदेव
विशेषत आचष्टे-अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युनाक्कि,
तदेवं चन्द्रनक्षत्रमवबुध्यः सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नमाह- ' तं
समयं च णमि ' त्यादि, तस्मिन्च समये णमिति वाक्याल-
ङ्कारे, सूर्यः केन नक्षत्रेण युनाक्कि-केन नक्षत्रेण सह सूर्यो
योगमुपागतः सन् तां प्रथमामावृत्तिं-प्रवर्तयतीति ? । भ-
गवानाह- ' ता पूसेणमि ' त्यादि, ता इति पूर्ववत् , पुष्येण
युक्तस्तां प्रथमामावृत्तिं युनाक्कि, एतदेव सविशेषमाचष्टेदानीं
पुष्यस्य एकोनविंशति १६ मुहूर्त्तास्त्रिंशत्वारिंशत् ४३ च द्वा-
पष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्ट्या छित्त्वा
तस्य सत्काखयस्त्रिंशत् ३३ चूर्णिकाभागाः शेषाः । कथमेतद-
वसीयत इति चेत्, उच्यते-त्रैराशिकवलात्, तथाहि-यदि
दशभिरयनैः पञ्च सूर्यकृतान्नक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एके-
नायनेन किं लभामहे ? , राशित्रयस्थापना-१०।५।१। अत्रा-
न्येन राशिना एकक १ लक्षणेन मध्यमस्य राशेः पञ्चक ५
रूपस्य गुणे जातः पञ्चैव ५, तेषां दशभि १० भागो ह्रियते
लब्धमर्थं पर्यायस्य तत्र नक्षत्रपर्यायः सप्तपष्टिभागरूपोऽष्टा-
दशशतानि त्रिशदधिकानि (१८३०) तथाहि-पद नक्षत्राणि
शतभिपक्वभृतीनि अर्द्धक्षेत्राणि ततस्तेषां प्रत्येकं सार्द्धत्रय-
स्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागास्ते सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशत् षड्भिर्गुण्यन्ते
जाते द्वे शते एकोत्तरे (२०१) पद नक्षत्राण्युत्तरभाद्रपदा-
दीनि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि, ततस्तेषां प्रत्येकमेकं शतं सप्तपष्टि-
भागानामेकस्य च सप्तपष्टिभागस्यार्द्धम् एतत् षड्भिर्गु-
ण्यते जातानि पट्शतानि त्र्युत्तराणि-(६०३)शेषाणि पञ्चदश
१५ नक्षत्राणि समक्षेत्राणि तेषां प्रत्येकं सप्तपष्टिभागाः ततः
सप्तपष्टिः पञ्चदशभिर्गुण्यते जातं पञ्चोत्तरं सहस्रम् (१००५)
एकविंशतिश्चाभिजितः सप्तपष्टिभागाः सर्वसंख्यया सप्त-
पष्टिभागानामष्टादशशतानि त्रिशदधिकानि (१८३०) एक
परिपूर्णः सप्तपष्टिभागात्मको नक्षत्रपर्यायः एतस्यार्द्धं नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि (६१५) तेभ्य एकविंशतिरभि-
जितः संवन्धिनी शुद्धा, शेषाणि तिष्ठन्त्यष्टौ शतानि चतुर्न-
वत्यधिकानि (८१४) तेषां सप्तपष्ट्या ६७भागो ह्रियते लब्धा-
ख्योदश (१३) शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः २३, त्रयोदशभिश्च
पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, ये च शेषास्तिष्ठन्ति
त्रयोविंशतिः २३ भागाः ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिशता ३० गु-
ण्यन्ते, जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि (६१०) तेषां सप्त-
पष्ट्या ६७भागो ह्रियते लब्धा दश (१०) मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति
विंशतिः २०, सा २० द्वापष्टिभागकरणार्थं द्वापष्ट्या ६२ गु-
ण्यते जातानि द्वादशशतानि चत्वारिंशदधिकानि (१२४०)
तेषां सप्तपष्ट्या ६७भागो ह्रियते, लब्धा अष्टादश द्वापष्टिभागाः,

शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशत् द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिभागा-
स्ततः आगतं पुण्यस्य दशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्या-
ष्टादशसु द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंश-
त्सप्तपष्टिभागेषु गतेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्तेष्वेकस्य च
मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टि-
भागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमा १ श्राव-
णमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्तते इति ।

अथ श्रावणमासभाविविद्वितीयाऽऽवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि णं पंचपहं संवच्छराणं दोचं वासिकिं आनुडिं
चंदे केणं नक्खत्तेणं जोगं जोएति । पुच्छा, ता संठाणाहिं
संठाणाणं सो चेव अभिलावो-एकारस मुहुत्ते ऊताली
सं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छे-
त्ता तेपसं चेव चुषित्ता भागा सेसा । तं समयं च णं सूर
केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति पुच्छा, ता पूसेणं, पूसस्स
णं तं चेव जं पढमाए, (सूत्र-७६X)

‘ता एएसि णमि’ त्यादि, ता इति पूर्ववत्, एयाम्-अनन्त-
रोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां
वार्षिकीं श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण
युनक्ति-केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रो द्वितीयामावृत्तिं प्रा-
रम्भयति?, एवं प्रश्ने कृते सति भगवानाह-‘ता संठाणाहिं’
इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, संस्थानाभिः-संस्थानाशब्देन
मृगशिरोनक्षत्रमभिधीयते । तथा प्रवचने प्रसिद्धेः, ततो
मृगशिरोनक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा द्वितीयां श्रावणमासभावि-
नीमावृत्तिं प्रवर्तयति तदानीं च मृगशिरोनक्षत्रस्य एकादश
मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः शे-
षाः । तथा हि-इह या द्वितीया श्रावणमासभाविन्यावृत्तिः सा
प्राक्प्रदर्शितक्रमापेक्षया तृतीया ततस्तत्स्थाने त्रिको भ्रियते
स रूपोऽनः क्रियते इति जातो द्विकः २, तेन प्राक्प्रदर्शितो भ्रुवराशिः
पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्तानाम् एकस्य च
मुहूर्तस्य षट्त्रिंशत् द्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभाग-
स्य षट्सप्तपष्टिः ५७३१३१३ भागाः इत्येवंप्रमाणो गुण्य-
ते जातानि एकादश शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि मुहू-
र्तानां [११४६] द्वासप्ततिः ७२ एकस्य मुहूर्तस्य सत्का द्वाप-
ष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टि-
भागाः ६३ तत एतेभ्यो मुहूर्तानामष्टभिः शतैरेकोनविंशत्य-
धिकैरेकस्य मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च
द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्र-
पर्यायः शुद्धः । स्थितानि पश्चात् मुहूर्तानां त्रीणि शतानि स-
प्तविंशत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद्
द्वापष्टिभागा, एकस्य द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्त-
पष्टिभागाः ३२७१३१३१३ । तत एतेभ्यस्त्रिभिर्मुहूर्तशतैर्नवो-
त्तरैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः ६२
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैः ६७
अभिजिदादीनि रोहिणीकापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, तेषु
चैव नक्षत्रेषु “रोहिण्या” इत्यादि प्रागुक्तवचनात्, ततः

स्थिताः पश्चाद्-अष्टादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविं-
शतिद्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तप-
ष्टिभागाः १८१३१३१३ एतावता च मृगशिरो न शुद्ध्यति, ततः
आगतं मृगशिरोनक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य
एकोनचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभा-
गस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु द्वितीयां
श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति । संप्रति सूर्यनक्षत्रवि-
षयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह-‘तं समयं च णमि’ त्या-
दि, तस्मिंश्च समये सूर्यः केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतस्तत्तां
द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं युनक्ति ? भगवानाह-‘ता पू-
सेणमि’त्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुष्येण युक्तः “तं चेव”
इति-वचनसामर्थ्यादिदं द्रष्टव्यम्-“पुस्सस्स पणुणवीसं मु-
हुत्ता तेयालीसं च वावट्टीभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च
सत्तट्टिधा छेत्ता तेत्तीसं चुषिया भागा सेसा” इति इह सू-
र्यस्य दशभिरयनैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते द्वाभ्यां
चायनाभ्यामेकः, तत्रोत्तरायणं कुर्वन् सर्वदैवाभिजिता नक्ष-
त्रेण सह योगमुपागच्छति, दक्षिणायनं कुर्वन् पुष्येण, तस्य च
पुष्यस्य एकोनविंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वा-
रिंशति द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति
सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, तथा चोक्तम् । (चं० प्र० १२ पाहु०)-

अब्भितराहिं नितो, आइच्चो पुस्सजोगमुवगयस्स ।

सन्वा आउट्टीओ, करेइ सो सावणे मासे ॥ २४८ ॥

श्रावणे मासे सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान् निष्कामन् सूर्यः सर्वा
अप्यावृत्तीः करोति पुष्येण सह योगमुपागम्य, नान्यथा, त-
त्रापि पुष्यस्य त्रयोविंशतिं सप्त पष्टिभागान् भुक्त्वा, (ज्यो०)
ते किल-“जं रिक्खं जावइए, वच्चइ चंदेण भागस-
त्तट्टी । तं पण भागे राइ-दियस्स सूरणे तावइए” ॥ १ ॥
इति वचनप्राप्तायात् सूर्यमधिकृत्य रात्रिदिवसस्य पञ्च ५ भा-
गा द्रष्टव्याः, ततस्त्रयोविंशतेः २३ पञ्चभिः ५ भागो ह्रियते, ल-
ब्धाश्चत्वारो दिवसास्त्रयश्च पञ्च भागा रात्रिदिवसस्य, त-
त्रैकैकस्मिन् पञ्चभागे षट्मुहूर्ता लभ्यन्ते, अहोरात्रो हि
त्रिंशन्मुहूर्तप्रमाणस्ततस्तस्य पञ्चमो भागः परमुहूर्तप्रमाणो
भवतीति, त्रिभिश्च पञ्चभागैरष्टादश १८ मुहूर्ताः, त्रयाणां षट्का-
नामष्टादशप्रमाणत्वात् तत आगतं चतुर्षु दिवसेषु अष्टाद-
शमुहूर्तेषु पुण्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान् मण्डलाद्बहिः
सूर्यो निष्कामति । ज्यो० १२ पाहु० ।

तदेवाह—

अठारस य मुहुत्ते, चत्तारि य केवले अहोरत्ते ।

पुस्सस्स विसयमइगतो, वहिया अभिनिक्खमइ सूरु । २५० ।

अष्टादश १८ मुहूर्तान् चतुरश्र ४ केवलान् परिपूर्णान् अहोरा-
त्रान् पुण्यनक्षत्रस्य विषयमतिगतः—प्राप्तः सन् ‘वहिया
अभिनिक्खाइ’ सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलद्वहिर्निष्कामति ।
ज्यो० १२ पाहु० ।

संप्रति श्रावणमासभावितृतीयावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि णं पंचपहं संवच्छराणं तच्चं वासिकिं आउटिं
चंदे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता विसाहाहिं विसा-
हाणं तेणं चेव अभिलावेणं तेरस १३ मुहुत्ता चउप्पसं च

(सूत्र-७६+) ॥
 'ता एएसि णमि' त्यादि, सुगमं, भगवानाह- 'ता पुष्वाहिं
 फग्गुणीहिं' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, पूर्वाभ्यां फाल्गुनी-
 भ्यां युक्श्चन्द्रः पञ्चमी ५ श्रावणमासभाविनीमावृत्ति प्रवर्त्त-
 यति तदानीं च तस्य पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश १२ मुह-
 र्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् ४७ द्वापष्टिमागाः-

६२ एकं च द्वापष्टि ६२ भागं सप्तपष्टिधा ६७ छित्त्वा तस्य सत्काख्योदश १३ चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथा हि-पञ्चमी आचरणमासभाविव्यावृत्तिः प्राक्प्रदर्शितक्रमपेक्षया नवमी ६ ततः तत्स्थाने नवको ६ भिद्यते । स रूपोनः कार्य इति, जाना अप्रौ ८, तैः प्रागुक्तो ध्रुवराशिः ५७३ । ६६ ६७ गुरयते जानानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि चतुरशीत्यधिकानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टि ६२ भागानां द्वे शते अप्राशीत्यधिके एकस्य च द्वापष्टिभागस्याष्टाचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः ४५८३२८८५८८ तत एतेभ्यश्चत्वारिंशता मुहूर्त्तशतैः पञ्चनवत्यधिकैर्मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां त्रिंशत्यधिकेन शतेन एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्कानां सप्तपष्टिभागानां त्रिंशदधिकैस्त्रिभिः शतैः पञ्च ५ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां चत्वारि शतानि एकोननवत्यधिकानि मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां शतं त्रिपष्ट्यधिकम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः—४८६ । १६३ । ५३ । तत एतेभ्यो भूयः त्रिभिः शतैर्नवत्याधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजिदादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः पश्चान्मुहूर्त्तानां नवतिः मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानामष्टा त्रिंशदधिकं शतम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः ६०१३८५४ । तत्र चतुर्विंशत्यधिकेन द्वापष्टिभागशतेन द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ पश्चात् स्थिता द्वापष्टिभागाश्चतुर्दश, लब्धौ च मुहूर्त्तौ मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्येते जाता मुहूर्त्तानां द्विनवतिः—६२१४५४५ तत्र पञ्चसप्तत्या ७५ मुहूर्त्तैः पुण्यादीनि मघापर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहूर्त्तः—१७१४५४५ न चैतावता पूर्वफाल्गुनी शुध्यति तत आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश सुं १२ मुहूर्त्तैर्ष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टि ६२ भागस्य त्रयोदशसु सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु पञ्चमी ५ आचरणमासभाविवी आवृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्ब्रह्मवनीयम् । चन्द्र० १२ पाहु० । सू० प्र० । ज्यो० ।

तदेव चन्द्रनक्षत्रयोगविषये, सूर्यनक्षत्रयोगविषये च पञ्चापि वार्षिकीगवृत्तीः प्रतिपाद्य, संप्रति हेमन्तीः प्रतिपिपादयिषुः (च० प्र० १२ पाहु०) आदौ चन्द्रनक्षत्रविषयकसंग्रहणी गायामाह—

हत्थेण होइ पढमा, सयभिसयाहि य ततो य पुस्सेण ।

मूलेण कत्तियाहि य, आउट्टीओ य हेमंते ॥ २३८ ॥

हेमन्ते-माघमासे प्रथमा १ आवृत्तिर्भवति हस्तेन-हस्तनक्षत्रेण युता, द्वितीया २ शतभिषजा, तृतीया ३ पुष्येण, चतुर्थी ४ मूलेन, पञ्चमी ५ कृतिकाभिः । ज्यो० १२ पाहु० ।

प्रथमावृत्तिः—

ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं हेमंति आउट्टि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? , ता हत्थेणं, हत्थस्स णं पंच मुहुत्ता पप्पासं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च रात्तट्ठिधा छेत्ता सट्ठि चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च

णं सरे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? , उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए १ ॥

‘ता एएसि ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषाम्-अनन्तरोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? , केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् प्रवर्त्तयतीति भावः, भगवानाह—‘ता हत्थेणं’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, हस्तेन-हस्तनक्षत्रेण युक्त्वचन्द्रः प्रवर्त्तयति, तदानीं च हस्तनक्षत्रस्य पञ्च ५ मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशत् द्वापष्टिभागाः एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः पष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-हेमन्ती प्रथमा आवृत्तिः प्रागुक्तक्रमपेक्षया द्वितीया ततस्तत्स्थाने द्विको भिद्यते, स रूपोनः कार्य इति जात एककः १ नेन १ प्रागुक्तो ध्रुवराशिः—५७३ ६६ । ६७ । गुरयते, ‘एकेन च गुणितं तदेव भवती’ ति जातस्तावानेव ध्रुवराशिः, तत एतस्मात् पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजिदादीन्युत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः पश्चाच्चतुर्विंशतिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकादश द्वापष्टिभागाः एकस्य च ६२ भागस्स सप्त सप्तपष्टिभागाः २४ । ११ । ७ । तत आगतं हस्तनक्षत्रस्य पञ्चसु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशति द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षष्टौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः प्रवर्त्तयतीति । सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘तं समयं च ण’ मित्यादि, तस्मिंश्च समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्ताः प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं युनक्ति—प्रवर्त्तयति ? , भगवानाह—‘ता उत्तराहिं’ इत्यादि, उत्तराभ्यामापाढाभ्यां तदानीं चोत्तरापाढायाश्चरमसमयः, समकालमुत्तरापाढानक्षत्रमुपभुज्याभिजिन्नक्षत्रस्य प्रथमसमये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं सूर्यः प्रवर्त्तयतीति भावः, तथाहि—यदि दशभिरन्यैः पञ्च सूर्यकृतान्नक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एकेनायनेन किं लभामहे ? , राशित्रयस्थापना—१० । ५ । १ । अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यमस्य पञ्च ५ करूपस्य राशेरुणं जाताः पञ्चैव तेषां दशभिर्भागे हते लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य, अर्द्धं च पर्यायस्य सप्तपष्टिभागरूपं नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५, तत्र ये विंशतिः, सप्त० ६७ भागाः पाश्चात्ये अयने पुष्यस्य गताः शेषाश्चतुश्चत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागाः स्थिताः ते साम्प्रतमितो राशेः शोध्यन्ते स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतान्येकसप्तत्यधिकानि ८७१, तेषां सप्तपष्ट्या भागे हते लब्धाख्योदश पश्चान्न किमपि तिष्ठति, त्रयोदशभिश्चात्केलादीन्युत्तरापाढापर्यन्तानि शुद्धानि, तत आगतम्-अभिजितः प्रथमसमये माघमासभाविवी १ आवृत्तिः प्रवर्त्तते, एवं सर्वा अपि माघमासभाविवी आवृत्तयः सूर्यनक्षत्रयोगमधिकृत्य वेदितव्याः, उक्तं च—“वाहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिजोगमुचयगम्मि । सव्वा आउट्टीओ करेइ सो माघमासंमि ॥ १ ॥”

द्वितीयहेमन्ताऽऽवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं हेमंति आउट्टि

चंदे केणं शक्यतेणं जोगं जोएति ? ता सतभिसयाहिं, सतभिसयाणं दुनि मुहुत्ता अट्ठावीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता छत्तालीसं चुषिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरं केणं शक्यतेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए २॥

‘ता एएसि ण’ मित्यादि सुगमं भगवानाह ‘ता सतभिसयाहिं’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, शतभिपजा युक्कश्चन्द्रो द्वितीयां हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च शतभिपजो नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तचक्रस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशतिर्द्वापट्टिभागा एकं च द्वापट्टिभागं सप्तपट्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः पदचत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया द्वितीया माघमासभाविन्यावृत्तिश्चतुर्थी ततस्तस्याः स्थाने चतुष्कोष्ठं ध्रियते स ४ रूपानः कार्य इति जातस्त्रिकः ३ तेन ३ प्राक्तनो ध्रुवराशिः ५७३ । ३६ । ६ । गुरयते जातानि सप्तदश शतान्येकानविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानामष्टोत्तरं शतमेकस्य च द्वापट्टिभागस्याष्टादश सप्तपट्टिभागाः १७१६ । १०८ । १८ । तत एतेभ्यः षोडशभिः शतैरष्टात्रिंशदधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाचत्वारिंशत्ता द्वापट्टिभागैरेकस्याष्टपट्टिभागसत्कानां च सप्तपट्टिभागानां द्वात्रिंशदधिकेन शतेन द्वौ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धौ, स्थिताः पश्चादेकाशीतिर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टपञ्चाशत् द्वापट्टिभागा एकस्य च द्वापट्टिभागस्य विंशतिः सप्तपट्टिभागाः ८१ । ५८ । २० । ततो भूयो नवभिर्मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदपञ्चया सप्तपट्टिभागैरभिजिज्ञातं शुद्धं, स्थिताः पश्चाद् द्वासप्ततिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशत् द्वापट्टिभागा एकस्य च द्वापट्टिभागस्यैकविंशतिः सप्तपट्टिभागाः ७२ । ३३ । २१ । ततस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः श्रवणः शुद्धस्त्रिंशता धनिष्ठा पश्चादवतिष्ठन्ते द्वादश १२ मुहूर्त्ताः, शतभिपकनक्षत्रं चार्द्धनक्षत्रं, तत आगतं शतभिपजो नक्षत्रस्य द्वयोर्मुहूर्त्तयोरैकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशतौ द्वापट्टिभागेषु एकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदचत्वारिंशति सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु द्वितीया २ हैमन्ती आवृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं, प्रागेव भावितत्वात् ।

अधुना तृतीयमाघमासभाविन्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—
तेसि णं पंचगहं संवच्छराणं तच्च हेमंति आउटि चंदे केणं शक्यतेणं जोगं जोएति ? ता पूसेणं, पूसस्स एकूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता तेत्तीसं चुषिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरं केणं शक्यतेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ३॥

‘ता एएसि ण’ मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता पूसेण’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत् पुष्येण युक्कश्चन्द्रस्तृतीयां माघमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च पुष्यस्य एकानविंशतिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वापट्टि-

भागा एकं च द्वापट्टिभागं सप्तपट्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः खयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया तृतीया माघमासभाविन्यावृत्तिः पट्टी ततस्तस्याः स्थाने पट्टो ध्रियते स रूपानः कार्य इति जातः पञ्चकस्तेन स प्राक्तनो ध्रुवराशिः ५७३ । ३६ । ६ । गुरयते जातान्यष्टाविंशतिः शतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानामशीत्यधिकं शतम् एकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रिंशत् सप्तपट्टिभागाः २८६५ । १८० । ३० । तत एतेभ्यः सप्तपञ्चाशदधिकैः चतुर्विंशतिशतैर्मुहूर्त्तानामेकमुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां द्विसप्तत्या एकस्य च द्वापट्टिभागस्य सत्कानां सप्तपट्टिभागानामष्टानवत्यधिकेन शतेन २४५७ । ७२ । १६८ । त्रयो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितानि पश्चात् चत्वारि मुहूर्त्तशतान्यष्टोत्तराणि मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां पञ्चात्तरं शतमेकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तपट्टिभागाः ४०८ । १०५ । ३४ । तत एतेभ्यस्त्रिभिः शतैर्नवनवत्यधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदषष्ठ्या सप्तपट्टिभागैरभिजिज्ञादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चाच्च ६ मुहूर्त्ता मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानामशीतिः एकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तपट्टिभागाः द्वापट्ट्या च द्वापट्टिभागैरेको मुहूर्त्तो लब्धः स मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्यते जाता दश मुहूर्त्ताः शेषास्त्रिंशति द्वापट्टिभागा अष्टादश-१० । १८ । ३४ । तत आगतं—पुष्यस्य एकोनविंशतौ मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वापट्टिभागेष्वेकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु तृतीया माघमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमम् ।

चतुर्थमाघमासभाविन्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एतेसि णं पंचगहं संवच्छराणं चउत्थि हेमंति आउटि चंदे केणं शक्यतेणं जोगं जोएति ? ता मूलेणं, मूलस्स छ मुहुत्ता अट्ठावन्नं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता वीसं चुषिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरं केणं शक्यतेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ४ ॥

‘ता एएसि ण’ मित्यादि सुगमं भगवानाह—‘ता मूलेण’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, मूलेन युक्कश्चन्द्रः चतुर्थी हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च मूलस्य—मूलनक्षत्रस्य पद मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टपञ्चाशत् द्वापट्टिभागा एकं च द्वापट्टिभागं सप्तपट्टिधा छित्त्वा तस्य सत्का विंशतिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि—चतुर्थी माघमासभाविन्यावृत्तिः पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया अष्टमी तस्याः स्थाने अष्टकोऽध्रियते स ८ रूपानः कार्य इति जातः सप्तकः ७ तेन ७ स प्राक्तनो ध्रुवराशिः ५७३ । ३६ । ६ । गुरयते जातान्येकादशोत्तराणि चत्वारिंशत्मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके एकस्य च द्वापट्टिभागस्य द्वाचत्वारिंशत् सप्तपट्टिभागाः-४०११ । २५२ । ४२ । तत एतेभ्यः पदसप्तत्यधिकैर्द्वात्रिंशच्चतैर्मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां पण्य-

वत्या द्वापष्टिभागसत्कानां च सप्तपष्टिभागानां द्वाभ्यां श-
ताभ्यामष्टपञ्चदशिकाभ्यां चत्वारो ४ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः,
स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां सप्तशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि
मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां द्विपञ्चाशदधिकं
शनम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागाः-
७३५ । १५२ । ४६ । तत एतेभ्यो भूयः पञ्चभिः शतैः मुहूर्-
त्तानामेकोनसप्तत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वा-
पष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपञ्चया सप्तपष्टिभागे-
रभिजिदादीनि विशाखापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थि-
ताः पश्चात् पदपष्टिमुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां
सप्तविंशत्यधिकं शतम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तचत्वारिं-
शत्सप्तपष्टिभागाः, चतुर्विंशत्यधिकेन च द्वापष्टिभागशतेन
द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ, तौ २ मुहूर्त्तराशौ प्रतिष्येते जाताः अष्ट-
पष्टिमुहूर्त्तानां, शेषास्तिष्ठन्ति द्वापष्टिभागस्त्रयः ६८ । ३ । ४७ ।
ततः पञ्चचत्वारिंशता मुहूर्त्तरनुराधाज्येष्ठे शुद्धे, शेषाः स्थि-
तास्त्रयोविंशतिमुहूर्त्तानां २२ । ३ । ४७ । तत आगतं मूलस्य
पदसु मुहूर्त्तैवेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशति द्वापष्टिभागे-
ष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य विंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु
चतुर्थी ४ माघमासमाविन्यावृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोग-
विपर्यं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमम् ।

इह तावद् माघमासमाविपञ्चम्यावृत्तिविपर्यं प्रश्नसूत्रमाह-
ता एएसि यं पंचहं संवच्छरायं पंचमं हेमंति आनुद्धिं
चंदे केणं यक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता कत्तियाहिं
कत्तियाणं अट्टारस मुहुत्ता, छत्तीसं च वावट्टिभागा, मुहुत्त-
स्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता छ चुप्पिया भागा सेसा,
तं समयं च यं सरे केणं यक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता
उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ५ ॥
(सूत्र-७७+)

‘ ता एएसि णमि ’ त्यादि, सुगमं, भगवानाह-‘ ता कत्ति-
याहिं ’ इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, कृत्तिकाभिर्युक्ताश्च-
न्द्रः पञ्चमी ५ हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च कृत्तिकान-
क्षत्रस्याष्टादश १८ मुहूर्त्ता एकस्य १ च मुहूर्त्तस्य पदत्रिं-
शद्द्वापष्टिभागा एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिभागा छित्त्वा
तस्य सत्काः पद ६ चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-
पञ्चमी ५ माघमासमाविन्यावृत्तिः—प्राशुपदशितक्रमापे-
क्षया-दशमी १०, ततस्तस्याः स्थाने दशको १० ध्रियते, स
रूपोऽन्यः कार्य इति जातो नवकः ९, तेन ९ प्राकृतो ध्रु-
वराशिः-५७३ । ३६ । ६ । गुरयते जातान्येकपञ्चाशच्छतानि
सप्तपञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्तानां ; मुहूर्त्तगतानां च द्वाप-
ष्टिभागानां त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः-५१५७ ।
३२४ । ५४ । तत एतेभ्य एकोनपञ्चाशच्छतैर्मुहूर्त्तैः चतु-
र्दशाधिकैः मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां चतुश्चत्वारिं-
शदधिकेन शतेन द्वापष्टिभागगतानां च सप्तपष्टिभागानां
त्रिभिः शतैः पञ्चवत्यधिकैः पद ६ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थिते
पश्चान्मुहूर्त्तानां द्वे शते त्रिचत्वारिंशदधिके मुहूर्त्तगतानां च
द्वापष्टिभागानां चतुःसप्तत्यधिकं शतमेकस्य च द्वापष्टिभाग-

स्य पष्टिः सप्तपष्टिभागाः-२४३१७४६० । तत एकोनपञ्च-
धिकेन मुहूर्त्तशतेन एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वा-
पष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपञ्चया सप्तपष्टि-
भागैरभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि,
स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां चतुर्गतीति ; मुहूर्त्तगतानां
च द्वापष्टिभागानां शतमेकोनपञ्चाशदधिकम् एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य एकपष्टिः सप्तपष्टिभागाः-२३ । १४६ । ६१ ।
ततो द्वापष्टिभागानां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वौ मुहूर्-
त्तौ लब्धौ पश्चात् स्थिताः पञ्चविंशतिः २५ द्वापष्टिभागाः,
लब्धौ च मुहूर्त्तौ मुहूर्त्तराशौ प्रतिष्येते जाता पञ्चाशति-
मुहूर्त्तानां ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तानां रेवत्य-भिनो-
भरयः शुद्धाः, स्थिताः पश्चादकादश मुहूर्त्ताः, शेषं
तथैव ११ । २५ । ६१ । तत आगतम्-कृत्तिकानक्षत्रस्या-
ष्टादशसु मुहूर्त्तैवेकस्य च मुहूर्त्तस्य पदविंशति द्वाप-
ष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदसु सप्तपष्टिभागेषु शेष-
ेषु पञ्चमी ५ हैमन्ती आवृत्तिः प्रवर्त्तते, सूर्यनक्षत्रयोगविपर्ये
च प्रश्ननिर्वचनसूत्रे सुगमं, तदेवमुक्ताः १० दशापि नक्षत्रयोग-
मधिकृत्य सूर्यस्याऽऽवृत्तयः॥ सम्प्रति चन्द्रस्य चक्रव्याः । तत्र
यस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानः सूर्यो दक्षिणाः, उत्तरा वा आवृ-
त्तीः करोति तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानश्चन्द्रोऽपि दक्षिणा-
उत्तरा वा आवृत्तीः कुरुते, ततो या उत्तराभिमुख्य आ-
वृत्तयो युगं चन्द्रस्य दृष्टास्ताः सर्वा अपि नियतमभि-
जिता नक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्याः, यास्तु दक्षिणाभिमुक्ताः
ताः पुष्येण चन्द्रयोगे, उक्लं च (ज्योतिष्करण्डके द्वादशे १२
प्राभृते)—“ चंदस्स वि नायव्वा, आउट्टीआं जुगमि जा
दिट्ठा । अभिईए पुस्सेण य, निययं नक्खत्तसेसेण ” ॥२५॥
अत्र—“ नक्खत्तसेसेण ” ति-नक्षत्रार्द्धमासेन शेषं सुगमम् ।
तत्राभिजित्युत्तराभिमुक्ता आवृत्तयो भाव्यन्ते, यदि चतु-
र्विंशदधिकेनायनशतेन चन्द्रस्य सप्तपष्टिनाक्षत्रपर्याया ल-
भ्यन्ते ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते ? राशित्रयस्थापना-
। १३४ । ६७ । १ । अत्रान्त्येन राशिना—एककलक्षणेन
मध्यमस्य राशेः सप्तपष्टिद्वयस्य गुणनं जाता सप्त-
पष्टिरेव ६७, “ एकेन गुणितं तदेव भवती ” ति वचना-
त्, तस्याश्च सप्तपष्टिः ६७ चतुर्विंशदधिकेन शतेन १३४
भागो हते लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य ; तस्मिन्नार्द्धे नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि सप्तपष्टिभागानां भवन्ति, तत्र
त्रयोविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु पुष्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु दक्षि-
णाऽऽयनं चन्द्रः कृतवान्, ततः शेषाश्चतुश्चत्वारिं-
शत् सप्तपष्टिभागा अनन्तरादितराशेः शोच्यन्ते,
स्थितानि शेषाणि अष्टौ शतान्येकसप्तत्यधिकानि- (८७१)
तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागो ह्रियते, इह कानिचित् नक्षत्रायर्द्धं
क्षेत्राणि तानि च सार्द्धत्रयस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागप्रमाणानि, कानि-
चित् समक्षेत्राणि तानि परिपूर्वसप्तपष्टिभागप्रमाणानि कानि-
चित् द्वयर्द्धक्षेत्राणि तान्यर्द्धभागाधिकशतसंख्यसप्तप-
ष्टिभागप्रमाणानि गात्रं त्वधिकृत्य सप्तपष्ट्या शुद्धयन्ति इति
ततः सप्तपष्ट्या भागहरणं लब्धास्त्रयोदश १३ राशिश्चो-
परितनो निर्लेपतः शुद्धस्तैश्च त्रयोदशभिः १३ अक्षेपादीनि
उत्तरापाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि तत आगतमभि-
जितौ नक्षत्रस्य प्रथमसमये चन्द्र उत्तरायणं करोति, एवं
सर्वाण्यपि चन्द्रस्योत्तरायणानि वेदितव्यानि, उक्लं च—“ प-

चरसे उ मुहुत्ते, जोइत्ता उत्तराअसाढा उ । एकं च अहो-
रत्तं, पविसइ अग्निमतेरे चंदो ॥ १ ॥ ” अधुना पुण्ये दक्षिणा
आवृत्तयो भाव्यन्ते-यदि चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशनेन सप्तप-
ष्टिश्चन्द्रस्य पर्याया लभ्यन्ते तत एकेनायनेन किं लभामहे ? १,
राशित्रयस्थापना-१३४।६७।१। अत्रान्त्येन राशिना एकक
१लक्षणेन मध्यमस्य राशेः सप्तपष्टि ६७ रूपस्य गुणनं जाताः
सप्तपष्टिरेव ६७, तस्याः ६७ चतुस्त्रिंशदधिकशनेन १३४भाग-
हरणं लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य तच्च सप्तपष्टिभागरूपाणि नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि-६१५, तत एकविंशतिः २१ अभि-
जितः संबन्धिनः सप्तपष्टिभागाः शोध्यन्ते स्थितानि पश्चा-
दष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि-८६४ तेषां सप्तपष्ट्या
भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोदश १३ तैश्च त्रयोदशभिः १३ पुन-
र्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेपा तिष्ठति त्रयोविंशतिः २३,
एते च किल सप्तपष्टिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभाग-
करणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जानानि पदं शतानि नवत्यं-
धिकानि-६६० । तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागे हते लब्धा दश
१० मुहूर्ताः, शेपास्तिष्ठन्ति विंशतिः सप्तपष्टिभागास्तत
इदमागतं पुनर्वसुनक्षत्रे सर्वात्मना भुक्ते पुण्यस्य च दशसु
मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य विंशतौ सप्तपष्टिभागेषु भुक्तेषु
सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्कामति चन्द्रः एवं सर्वाण्यपि
दक्षिणायनानि भावनीयानि, उक्तं च (“ ज्योतिष्करण्डक
द्वादशे १२ प्रामृते)-“ दस १० य मुहूर्ते सगले, मुहुत्तभागे य
वीसई चेव । पुस्तस्य विसयमभिगओ, बहिया अभिनिक्खमइ चंदो ” ॥ २५३ ॥ चं० प्र० १२ पाहु० ।

साम्प्रतं येन नक्षत्रेण युक्ताश्चन्द्रमा अभ्यन्तरे प्रविशन्
बहिरा निष्कामन् आवृत्तीः कराति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

चंदस्स वि नायव्वा, आउट्टीओ जुगम्मि जा दिट्ठा ।

अभिईए पुस्सेण य, निययं नक्खत्तसेसेण ॥ २५२ ॥

यस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमानस्य चन्द्रमसोऽपि नक्षत्रशेषेण-
नक्षत्रार्द्धमालेन या उत्तराभिमुखा आवृत्तयो युगे दृष्टास्ता
नियतमभिजिता नक्षत्रेण युगं द्रष्टव्याः, याश्च युगे दृष्टा
दक्षिणाभिमुखा आवृत्तयस्ताः पुण्येण यांगे, तत्राभि-
जित्युत्तराभिमुखा आवृत्तयो भाव्यन्ते-यदि चतुस्त्रिंशद-
धिकेनायनशनेन चन्द्रस्य सप्तपष्टिर्नक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ?
ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते?, राशित्रयस्थापना-१३४।
६७।१। अत्रान्त्येन राशिना एकक १लक्षणेन मध्यमस्य राशेः
सप्तपष्टि ६७लक्षणस्य गुणनम्, जाता सप्तपष्टिरेव ६७,
तस्याः ६७ चतुस्त्रिंशदधिकशनेन भागहरणं लब्धमेकमर्द्धं
पर्यायस्य, तच्च सप्तपष्टिभागरूपाणि नव शतानि पञ्च-
दशोत्तराणि- (६१५) तत एकविंशतिः २१ अभिजितः
संबन्धिनः सप्तपष्टिभागाः ६७ शोध्यन्ते स्थितानि पश्चा-
दष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि- (८६४) तेषां सप्त-
पष्ट्या ६७ भागो ह्रियते लब्धाः त्रयोदश १३, तैश्च
त्रयोदशभिः १३ पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेपा-
स्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः २३, एते च किल सप्तपष्टि-
भागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभागकरणार्थं ते त्रिंशता
३० गुण्यन्ते जानानि पदशतानि नवत्यधिकानि-६६०
तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागे हते लब्धा दश १० मुहूर्ताः,
१२

शेपास्तिष्ठन्ति विंशतिः २०, आगतं पुनर्वसु नक्षत्रे सर्वा-
त्मना भुक्ते पुण्यस्य दशसु १० मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्त-
स्य विंशतौ सप्तपष्टिभागेषु भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान्मण्ड-
लाद्बहिर्निष्कामति चन्द्रः । तथा चाह (चं० प्र० १२ पाहु०)-
दस १० य मुहुत्ते सगले, मुहुत्तभागे य वीसई २० चेव ।
पुस्तस्स विसयमभिगओ, बहिया अभिनिक्खमइ चंदो
॥ २५३ ॥

दश १० च सकलान्-परिपूर्णान् मुहूर्तान्-मुहूर्तभागान्
सप्तपष्टि ६७ रूपान् विंशतिः २० पुण्यविषयमभिगतः सन्
सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्कामति चन्द्रः । ज्यो० १२
पाहु० । सू० प्र० ।

आउट्टि(न्)-आकुट्टिन्-वि० । यो हि जानन्-अवगच्छन् प्राणि-
नो दिनस्ति स आकुट्टी । “ कुट्टं छेदने । आकुट्टनमाकुट्टः स
विद्यते यस्येति । छेदनभेदानादिव्यापारवति, सूत्र० । “ जा-
णं कार्येण ऽणाउट्टी ” (२५ x गाथा) । सूत्र० १ थु० १ अ० २
उ० । ज्ञानपूर्वकव्यापारवति, । अनापद्यणकार्यकारके च ।
“ आउट्टियाए पाणइवायं करेमाणे सवले ॥ १२ ॥ ” ‘ आ-
उट्टीति ’-यो जानन् करोत्यापद्रहितो वा करोति । दशा०
२ अ० । सूत्र० ।

आवर्तिन्-वि० । आ०+वृत्-णिनि । पुनः पुनर्वर्त्तनशीले,
वाच० ।

आउट्टिऊण आवर्त्य-अव्य० । आवर्त्येत्यर्थे, व्य० १० उ० ।

आउट्टिजमाण-आकोट्यमान्-वि० । संकोच्यमाने, सूत्र०
२ थु० १ अ० ।

आउट्टितए-आउट्टितुम्-अव्य० । कारयितुमित्यर्थे, ‘ आउट्टि’
एनादृश एवायं धातुस्तेद्वान्तिकः करणार्थः । कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

आउट्टिम-आकोट्टिम-न० । उत्कीर्णं, “ आउट्टिमं उक्किन्ने ”
(१६७ x) आकोट्टिमं जघा रुवओ वेट्ठा वि उवरिं वि मुहं
काऊण आउट्टिजति । दशा० २ अ० ।

आउट्टिय-आउट्टित-वि० । कृते, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

आकुट्टित-वि० । छिन्ने, सूत्र० १ थु० १ अ० २ उ० । ज्ञान-
पूर्वककृते, दशा० २ अ० ।

आउट्टिया-आउट्टिका-स्त्री० । करणे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

आकुट्टिका-स्त्री० । छेदनभेदानादिव्यापारे, सूत्र० १ थु० १
अ० २ उ० । ज्ञानपूर्वकव्यापारे, दशा० २ अ० । जीत० ।
स० । प्रब० । आभागे, नि० चू० १२ उ० ।

आवृत्तिका-स्त्री० । समन्तात्प्रवर्त्तने, अभिलाषायां च ।
आचा० २ थु० १ चू० १ अ० ३ उ० । आराधनायाम्,
व्य० २ उ० । नि० चू० । आवर्जने, व्य० १० उ० ।
अभिमुखीभूय वर्तने, नं० ३२ सूत्र । निवर्तने, सूत्र० १
थु० १० अ० ।

आउट्टीकम्म-आकुट्टीकर्मन्-न० । आकुट्या कृतं कर्म आ-
गमाङ्गकारणमन्तरणापेत्य प्राण्युपमर्द्देनेन विहिते कर्मणि,
आचा० ।

आकुट्टीकृतकर्मणि तु यद्विधेयं तदाह—

जं आउट्टीकम्मं, तं परिणाय विवेगमेह । (सूत्र-१५८x)

‘जं आउट्टी’ इत्यादि, यत् पुनः कर्माऽऽकुट्ट्या कृतमाग-
मोक्तकारणमन्तरेणोपेत्य प्राण्युपमर्देनेन विहितं तत्परिणाय
ज्ञपरिणया विवेकमेति-विविच्यतेऽनेनेति विवेकः-प्रायश्चित्तं
दश१०विधं तस्यान्यतरभेदमुपैति तद्विवेकं वा-अभावाख्यमु-
पैति तत्करांति येन कर्मणांऽभावो भवति । आचा० २ श्रु०
५ अ० ४ उ० ।

आउड-आवृत्-स्त्री० । आ-वृत्-सम्प० क्तिप् । आवर्त्तने,
आमणे, पुनः पुनश्चालने, पुनः पुनरेकजातीयक्रियाकरणे,
आधारे क्तिप् । परिपाठ्याम्, अनुक्रमे, इति कर्त्तव्यताप्रका-
रे, संस्कारे, तूष्णीम्भावे च । कर्तरि क्तिप् । आवर्त्तमाने,
त्रि० । वाच० ।

आवृत्-त्रि० । आ-वृ-क्लृ । कृतावरणे, अप्रकाशावृत्ते, आच्छा-
दिते, स्था० ३ ठा० ३ उ० । संकीर्णवर्णभेदे, पुं० । स्त्री० ।
स्त्रियां जातित्वात् ङीप् । वाच० ।

आउडावेइत्ता-आखोटय-अन्य० । प्रवेशयित्वेत्यर्थे, विपा० १
श्रु० ६ अ० ।

आउडिज्जमाण-आजोड्यमान-त्रि० । सम्बध्यमाने, ‘जुड’
बन्धने इति वचनात् । भ० ५ श० ४ उ० १८५ सूत्र ।
आकुट्टयमान-त्रि० । परस्परेणाभिहन्यमाने, भ० । “छ-
उमत्थे ण भंते । मणूसे आउडिज्जमाणं सहं सुणेइ”
‘आउडिज्जमाणं’ ति-जुड बन्धने इति वचनात्, आजो-
ड्यमानेभ्यः-सम्बध्यमानेभ्यो मुखहस्तदण्डादिना सह शङ्ख
पटहभस्त्रादिभ्यो वाद्यविशेषेभ्य आकुट्टयमानेभ्यो वा, एभ्य
एव ये जाताः शब्दास्त आजोड्यमाना एव आकुट्टयमाना
एव वा उच्यन्ते, अतस्तानाजोड्यमानानाकुट्टयमानान्वा,
शब्दान् शृणोति । इह च प्राकृतत्वेन शब्दशब्दस्य नपुंसक-
निर्देशः । अथवा-‘आउडिज्जमाणा’ इति-आकुट्टयमानि
परस्परेणाभिहन्यमानानि । भ० ५ श० ४ उ० ।

आउडिय-आकुट्टित-त्रि० । अङ्किते; अनु० १४८ सूत्र ।

आउडेमाण-आकुट्टयत्-त्रि० । ताडयति, भ० ६ श १ उ० ।

आउडु-मस्ज-धा० । स्नाने, तुदा० पर० अक्रमक अनिद् ।
“मस्जेराउडु णिउडुं चुडुं थुडुं खुप्पा” ॥ ८५१०१॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण मस्जेः आउडु इत्यादेशः । आउडुइ । मज्जइ ।
मज्जतीत्यर्थः । प्रा० ।

आउत्त-आगुप्त-त्रि० । संरक्षिते, स्था० ३ ठा० १ उ० । सं-
यते, पुं० । संयतसम्बन्धिनि गमनादौ च । त्रि० । “आउत्तं
गमणं” (सूत्र-८०२x) आगुप्तस्य-संयतस्य संबन्धि यत्
तदागुप्तमेवेति । भ० २५ श० ७ उ० ।

आयुक्त-न० । आ युज् क्लृ । उपयोगे, भ० । “आउत्तं वत्थ-
पाडिगहकंवलपायपुंछणं गेएहमाणस्स” । (सूत्र-१५३+) उ-
पयोगपूर्वकमित्यर्थः । भ० ३ श० ३ उ० । उपयोगवति, सं-
था० । उपयुक्ते, स्था० २ ठा० १ उ० । ध० । सूत्र० ।

प्रशस्तकायविनयभेदानुद्दिश्योक्तम्—

आउत्तं गमणं, आउत्तं ठाणं, आउत्तं सिंसीयणं, आउत्तं
तुयडुणं, आउत्तं उल्लंघणं, आउत्तं पल्लंघणं, आउत्तं सन्नि-
दियजोगजुजणया । (सूत्र-५८५x)

आयुक्तं गमनम् आयुक्तस्य—उपयुक्तस्य संलीनयोगस्य ।
स्था० ७ ठा० ३ उ० । भ० । समन्तादुपयुक्ते, आ० भ० १ अ० ।
प्रयत्नपरे, ओघ० ८०७ गाथा । शिक्षितं चात्रि० । “असिकंठक-
विसमादीसुं, गच्छंनो सिक्खिओ वि जंनेणं । चुक्केइ एमेव
मुणी, छल्लिज्जती अप्पमत्तो वि” ॥ १००॥ सिक्खिओ वि-
आउत्तो वि छल्लिज्जति । नि० चू० १ उ० । संयमार्थिनि च ।
संजमट्ठाए त्ति वा, आउत्तो त्ति वा, अविधिपरिहारि त्ति वा,
एगट्ठा इति । आ० चू० १ अ० । आ युज् कर्मणि क्लृः ।
सम्यग्गव्यापारिते, भाव क्लृः । सम्यग्गनियोजने, न० । आयुक्त-
मनेन । इष्टा० इति । आयुक्ता । सम्यग्गनियोजनकर्त्तरि, त्रि० ।
स्त्रियां ङीप् । वाच० ।

आउपरिणाम-आयुःपरिणाम-पुं । आयुपः-कर्मप्रकृतिविशे-
पस्य परिणामः-स्वभावः । आयुपः स्वभावे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।
तस्य भेदाः—

नवविहे आउपरिणामे पस्सत्ते, तं जहा-गइपरिणामे, १ ग-
इवन्धणपरिणामे २, ठिइपरिणामे ३, ठिइवन्धणपरिणामे ४,
उडुगारवपरिणामे ५, अहेगारवपरिणामे ६, तिरियंगारव-
परिणामे ७, दीहंगारवपरिणामे ८, हस्संगारवपरिणामे ।
(सूत्र-६८६)

‘नवविहे’ त्यादि, ‘आउपरिणामे’ त्यादि, आयुपः-कर्म-
प्रकृतिविशेषस्य परिणामः-स्वभावः-शक्किर्द्धम्म-इत्यायुःप-
रिणामः । तत्र गतिदेवादिका तां नियतां येन स्वभावनायु-
र्जीवं प्रापयति स आयुषो गतिपरिणामः २, तथा-येनायुःस्व-
भावेन प्रतिनियतगतिकर्मबन्धो भवति, यथा नारकायुः
स्वभावेन मनुष्यतिर्यग्गतिनामकर्म बध्नाति न देवनारकग-
तिनामकमेति स गतिवन्धनपरिणामः २, तथा-आयुषो याऽ-
न्तर्मुहूर्तादित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्ता स्थितिर्भवति स स्थि-
तिपरिणामः ३, तथा-येन पूर्वभवायुःपरिणामेन परभवायुषो
नियतां स्थितिं वध्नाति स स्थितिबन्धनपरिणामः, यथा-
तिर्यगायुःपरिणामेन देवायुष उक्कट्टनोऽप्यष्टादशसागरो-
पमाणीति, तथा-येन आयुःस्वभावेन जीवस्योर्ध्वदिशि ग-
मनशक्किलक्षणपरिणामो भवति स ऊर्ध्वगौरवपरिणामः ५, इह
गौरवशब्दो गमनपर्यायः । एवमितरौ द्वाविति ६। ७ तथा यत्
आयुःस्वभावात् जीवस्य दीर्घ-दीर्घगमनतया लोकान्तात्
लोकान्तं यावद्गमनशक्किर्भवति स दीर्घगौरवपरिणामः ८, एवं
च यस्मात् हस्वं गमनं स हस्वगौरवपरिणामः, सर्वत्र प्रा-
कृतत्वादनुस्वार इति अन्यथाऽप्युच्यमेतदिति । स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

आउवहुल-अव्वहुल-त्रि० । प्रचुरजलोपेते, स० ८० सम० ।
“नो चेवणं आउवहुले भविस्सइ” (सूत्र-२८८ +) । बह्व-
प्कायमित्यर्थः । भ० ७ श० ६ उ० ।

आउवहुलकंड-अव्वहुलकाण्ड-न० । प्रचुरजलोपेते रत्न-
प्रभायास्तृतीये काण्डे, स० ।

तत्प्रमाणादि—

आउवहुले णं कंडे अमीइजोयणसहस्साइं ८००००
वाह्लेणं पण्णत्ते । (सूत्र-८०)

रत्नप्रभाया अशीत्युत्तरयाजनलक्षवाहल्यायास्त्रीणि का-
ण्डानि भवन्ति । तत्र प्रथमं रत्नकाण्डं षोडशविधरत्नमयं
षोडशसहस्रवाहल्यम्, द्वितीयं-पङ्ककाण्डं चतुरशीनिस-
हस्रमानम् । तृतीयमव्वहुलकाण्डमशीतियोंजनसहस्राणी-
ति । स० ८० सम० ।

आउभेय-आयुर्भेद-पुं० । आयुषो-जीवितस्य भेद-उपक्रमः
आयुर्भेदः । स्था० ७ ठा० ३ उ० । आयुष उपघाते, आ०
चू० १ अ० । आ० म० । (तन्निमित्तानि ' आउ ' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे गतानि)

स च सप्तविधनिमित्तत्वात्सप्तविधः—

सत्त विहे आउभेदे पण्णत्ते, तं जहा—

“ अज्जवसाणनिमित्ते, आहारे वेयणा पराघाए ।

फासे आणापाणू, सत्तविधं भिज्जे आऊ ॥ १॥ ”

(सूत्र-५६१)

अध्यवसानं-रागस्नेहभयात्मकोऽध्यवसायो निमित्तं द-
ण्डकशाशस्त्रादीति समाहारद्वन्द्वस्तत्र सति आयुर्भिद्यत
इति संबन्धः, तथा आहारे-भोजनेऽधिके सति, तथा वे-
दना-नयनादिपीडा पराघातो-गर्त्तपातादिसमुत्थः, इहापि
समाहारद्वन्द्व एव तत्र सति, तथा स्पर्श-तथाविधभुजङ्गा-
दिसंबन्धनि सति, तथा ' आणापाणू ' ति—उच्छ्वासनिः-
श्वासौ निरुद्धावाश्रित्येति—एवं च सप्तविधं यथा भवति
तथा भिद्यते आयुरिति । अथवा-अध्यवसानमायुरुपक्रम-
कारणमिति शेषः, एवं निमित्तमित्यादि यावत् ' आणापाणू '
ति-व्याख्येयं, प्रथमैवकचनान्तत्वाद् अध्यवसानादिपदाना-
मेवं सप्तविधत्वादायुर्भेदेत्नां सप्तविधं यथा भवति तथा
भिद्यते आयुः । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आउय-आयुष्क-न० । जीविते, उत्त० ३ अ० । संथा० । आ०
म० । भवस्थितिहेतौ, कर्मपुद्गले च । आचा० १ शु० २ अ०
१ उ० ।

तओ अहाउयं पालेंति, तं जहा-अरहंता, चकवट्टी,
वलदेववासुदेवा । ३१। (सूत्र-१४३X) स्था० ३ ठा० १ उ० ।
आयुपा कायति, कै । आयुपा प्रकाशमानं प्रशस्तायुष्के ।
वाच० ।

आयुक्-पुं० । अवति-रक्षति । अक्-धा० । उण् संज्ञायां कन् ।
नाट्योक्तौ, जनकं, वाच० । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

आउयपरिहाणि-आयुष्कपरिहानि-स्त्री० । प्रतिक्षणायुष्क-
क्षये, पञ्चा० १ विव० ।

आउयबंध-आयुष्कबन्ध-पुं० । आयुषो बन्ध इति । स्था० ६
ठा० ३ उ० । आयुषो निषेके, स० । स च प्रतिसमयं बहुहीनही-
नतरस्य दलिकस्थानुभवनाथं रचना । स० ।

तद्भेदाः—

कइविहे णं भंते ! आउयबंधे पण्णत्ते, गोयमा ! छवि-
हे आउयबंधे पण्णत्ते, तं जहा-जाइनामनिहत्ताऽऽउए १,

गइनामनिहत्ताउए२, ठिइनामनिहत्ताउए३, ओगाहणानाम-
निहत्ताउए४, पएसनामनिहत्ताउए५, अणुभागनामनिहत्ता-
उए६, दंडओ ० जाव वेमाणियाणं । (सूत्र-२५०+)

(जाइनामनिहत्ताउय ति १) जातिरेकेन्द्रियजात्यादिः प-
ञ्चधा, सैव नाम इति-नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषो जीवप-
रिणामो वा तेन सह निधत्तं-निपिक्कम् । भ० ६ श० ८ उ० ।
अनुभवनार्थं वहलपारुपरक्रमेण व्यवस्थापितं (स०) (यद् भ०)
य आयुस्तज्जातिनामनिधत्तायुः (स०-१५४ सूत्रटी०) निपे-
कश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभवनार्थं रचना । भ० ६
श० ८ उ० । उक्तं च—“ मोक्षाय सगमवाहं, पढमाए ठिइए
वहुतरं दब्बं । सेसे विससदीयं, जावुकोरसंति सव्वासि ”
॥१॥ इति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । (गइनामनिहत्ताउयति २)-
गतिः-नारकगत्यादिभेदाच्चतुर्धा-तल्लक्ष्यं नाम कर्म तेन
सह निधत्तं निपिक्कमायुर्गतिनामनिधत्तायुः । स० १५४ सम० ।
(ठिइनामनिधत्ताउयति ३-स्थितिरिति यत्स्थातव्यं; केनचि-
द्विचक्षितमवे जीवनायुःकर्मणा वा सैव नाम परिणामो
धर्मः स्थितिनामस्तन विशिष्टं निधत्तं यदायुर्दलिकरूपं
तत्स्थितिनामनिधत्तायुः । अथवा-इह सूत्रे जातिनामगति-
नामावगाहनानामग्रहणाज्जातिगत्यवगाहनानां प्रकृतिमात्र-
मुक्तं, स्थितिप्रदेशाणुभागनामग्रहणात् तासामेव स्थित्यादय
उक्ताः, ते च जात्यादिनामसम्बन्धित्वाच्चात्मकर्मरूपा एवेति,
नामशब्दः सर्वत्र कर्मार्थो घटन इति, स्थितिरूपं नामक-
र्मस्थितिनाम तेन निधत्तं यदायुस्तत्स्थितिनामनिधत्ता-
युः । स्था० ६ ठा० ३ उ० । यत्-यस्मिन् भवे उदयमागमनमव-
तिष्ठते तद्वतिजातिशरीरपञ्चकादिव्यतिरिक्तं स्थितिनामाव-
सेयमिति भावः, गत्यादीनां वर्जने तेनां स्वपदैः ' गइनाम-
निहत्ताउए ' (१५५+ सूत्रटी०) इत्यादिभिरुपात्तत्वात् ।
प्रज्ञा० ६ पद् । (ओगाहणानामनिधत्ताउय ति ४) । अव-
गाहते यस्यां जीवः सा अवगाहना-शरीरम् औदारिकादि
तस्या नाम औदारिकादिशरीरनामकर्मैत्यवगाहनानाम ।
(अवगाहनारूपो वा, नामः परिणामोऽवगाहनानामः) तेन
सह यन्निधत्तमायुस्तदवगाहनानामनिधत्तायुः । (पएसना-
मनिहत्ताउय ति ५)-प्रदेशानाम्-आयुःकर्मद्रव्याणां नाम-
तथाविधा परिणतिः प्रदेशनाम, प्रदेशरूपं वा, नामकर्म-
विशेष इत्यर्थः, प्रदेशनाम । भ० ६ श० ८ उ० । प्रदेशाः कर्म-
परमाण्वस्ते च प्रदेशाः सक्रमतोऽप्यनुभूयमानाः परिगृह्यन्ते,
तत्प्रधानं नाम प्रदेशनाम, किमुक्तं भवति-यत् यस्मिन्
भवे प्रदेशतोऽनुभूयने तत्प्रदेशनामेति अनेन विपाकोदय-
मप्राप्तमपि नाम परिगृहीतम् । प्रज्ञा० ६ पद् । प्रदेशानां
प्रमितपरिणामानामायुःकर्मदलिकानां नामपरिणामो यः
तथाऽऽत्मप्रदेशेषु सम्बन्धनं स प्रदेशनामो जातिगत्यवगा-
हनाकर्मणां वा यत्प्रदेशरूपं नामकर्म तत्प्रदेशनाम ।
स० १५४ सम० । तेन सह यन्निधत्तमायुस्तत्प्रदेशना-
मनिधत्तायुरिति । (अणुभागनामनिधत्ताउय ति ६) ।
अनुभाग आयुर्द्रव्याणामेव विपाकः । भ० ६ श० ८ उ० ।
तीव्रादिभेदो रसः । स० १५४ सम० । तल्लक्ष्य एव नाम ।
परिणामोऽनुभागनामोऽनुभागरूपं वा नामकर्मनानुभागनाम ।
भ० ६ श० ८ उ० । स चेह प्रकर्षप्राप्तः परिगृह्यते तत्प्रधानं

नाम अनुभावनाम यत् यस्मिन् भवे तीव्रविपाकं नामकर्मा-
नुभूयते यथा नारकायुपि अशुभवर्णगन्धरसस्पर्शोपघाताऽ-
नादियदुःस्वराऽयशोकीर्त्यादिनामानि तदनुभावनाम । प्रज्ञा०
६ पद । अथवा-गत्यादीनां नामकर्मणामनुभागवन्वरूपो
भेदोऽनुभावात् । स० १५४ सम० । तेन सह निधत्तं यदा-
युस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति । अथ किमर्थं जात्यादि-
नामकर्मभिरायुर्विशिष्यते ? उच्यते-आयुष्कस्य प्राधा-
न्योपदर्शनार्थं यस्मान्नारकाद्यायुरुदये सति जात्यादिनाम-
कर्मणामुदयो भवति । भ० ६ श० ८ उ० । नान्यथेति भव-
त्यायुषः प्रधानता । प्रज्ञा० ६ पद ।

नारकादिभवोपग्राहकं चायुरेव, यस्मादुक्तमिहैव—

“ नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु
उववज्जइ ?, गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, नो अनेर-
इए नेरइएसु उववज्जइ ” इति । एतदुक्तं भवति—नारकायुः
प्रथमसमयसंवेदन एव नारका उच्यन्ते तत्सहचारिणाञ्च
पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युदय इति । इह चायुर्व-
न्धस्य पञ्चविधत्वे उपक्षिप्ते यदायुषः पञ्चविधत्वमुक्तं तदा-
युषो वन्धाव्यतिरेकाद्वन्धस्यैव चायुर्व्यपदेशविषयत्वादिति ।
'दंडओ' इति-नेरइयाणं भंते ! कइविहे आउयबंधे पन्नत्ते'
इत्यादिः वैमानिकान्तश्चतुर्विंशतिदण्डको वाच्योऽत ए-
वाह—'जाव वेमाणियाणं' इति । भ० ६ श० ८ उ० २५०
सूत्रटी० । प्रज्ञा० । स० । स्था० ।

अथ कर्मविशेषाधिकारात्तद्विशेषितानां जीवादिपदानां
द्वादशदण्डकानाह—

जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता, ०जाव अणुभाग-
नामनिहत्ता ?, गोयमा ! जाइनामनिहत्ता वि ०जाव अणु-
भागनामनिहत्ता वि, दंडओ ०जाव वेमाणियाणं । जीवाणं
भंते ! किं जाइनामनिहत्ताउया ०जाव अणुभागनाम-
निहत्ताउया ?, गोयमा ! जाइनामनिहत्ताउया वि ०जाव
अणुभागनामनिहत्ताउयावि, दंडओ ०जाव वेमाणियाणं ।
एवं एए दुवालस १२ दंडगा भाणियन्वा । जीवा णं भंते ।
किं जाइनामनिहत्ता १, जाइनामनिहत्ताउया २, जाइनाम-
निउत्ता ३, जाइनामनिउत्ताउया ४, जाइगोयनिहत्ता ५,
जाइगोयनिहत्ताउया ६, जाइगोयनिउत्ता ७, जाइगोयनि-
उत्ताउया ८, जाइनामगोयनिहत्ता ९, जाइनामगोयनि-
हत्ताउया १०, जाइनामगोयनिउत्ता ११, जाइनामगोय-
निउत्ताउया १२, ०जाव अणुभागनामगोयनिउत्ताउया ? ।
गोयमा ! जाइनामगोयनिउत्ताउयावि ०जाव अणुभाग-
नामगोयनिउत्ताउयावि दंडओ ०जाव वेमाणियाणं ।
(सूत्र-२५० +)

'जाइनामनिहत्त' इति-जातिनाम निधत्तं-निपिक्तं विशिष्टवन्धं
वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः । एवं गतिनामनिधत्ताः ।
यावत्करणात्—“ ठिइनामनिहत्ता, ओगाहणानाम निहत्ता,
पएसनामनिहत्ता, अनुभागनामनिहत्ता ” इति दृश्यम् । व्या-
ख्या तथैव नवरं जात्यादिनाम्ना या स्थितियै च प्रदेशा य-

आनुभागस्तत्स्थित्यादिनाम अवगाहनानाम शरीरनामेति ।
अयमेको दण्डको वैमानिकान्तः, तथा-‘जाइनामनिहत्ताउय’
इति-जातिनाम्ना सह निधत्तमायुयैस्ते जातिनामनिधत्ता-
युषः, एवमन्यान्यपि पदानि अयमर्थो दण्डकः २, एवमेते
'दुवालस दंडग' इति-अमुना प्रकारेण द्वादश दण्डका भवन्ति,
तत्र द्वावाद्यौ दर्शितावपि संख्यापूरणार्थं पुनर्दर्शयति-जाति-
नामनिधत्ता इत्यादिरेकः, 'जाइनामनिहत्ताउया' इत्यादिर्द्वि-
तीयः, जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिउत्ता इत्यादिस्तृतीयः,
तत्र जातिनामनियुक्तं नितरां युक्तं सम्बद्धं निकाचितं वेदने
वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ताः, एवमन्यान्यपि ५, 'जाइ-
नामनिउत्ताउया' इत्यादिश्चतुर्थः । तत्र जातिनाम्ना सह नियु-
क्तं निकाचितं वेदयितुमारब्धं वाऽऽयुयैस्ते । तथा एवमन्या-
न्यपि ५ 'जाइगोयनिहत्ता' इत्यादिः पञ्चमः । तत्र जातेरेके-
न्द्रियादिकाया यदुचिन्तं गोत्रं नीचैर्गात्रादि तज्जातिगोत्रं त-
न्निधत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि ५ 'जा-
इगोयनिउत्ताउया' इत्यादिरेष्टमः, तत्र जातिनामगोत्रं च नि-
धत्तं यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, 'जाइगोयनिहत्ताउया'
इत्यादिः, दशमः । तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्त-
मायुयैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, 'जाइनामगोयनिउत्ता' इ-
त्यादिरेकादशः । तत्र जातिनामगोत्रञ्च नियुक्तं यैस्ते तथा
एवमन्यान्यपि ५, 'जीवा णं भंते ! किं जाइनामगोयनिउत्ताउ-
या' इत्यादिर्द्वादशः । तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियु-
क्तमायुयैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, इह च जात्यादिनामगो-
त्रयोरायुषश्च भवोपग्रहे प्राधान्यख्यापनार्थं यथायांनं जीवा
विशेषिता वाचनान्तरे चाद्या एवाष्टौ दण्डका दृश्यन्ते इति ।
भ० ६ श० ८ उ० ।

अथ जात्यादिनामविशिष्टमायुः कियद्विराकपैर्वध्नातीति
जिज्ञासुर्जीवादिदण्डकक्रमेण पृच्छति अदपवहुत्वं च—

जीवा णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहि आगरिसे-
हिं पकरंति ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकेण दोहिं वा तिहिं वा
उकोसेणं अट्ठहिं, नेरइया णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं
कतिहि आगरिमेहिं पकरंति ? गोयमा ! । (सूत्र-१४५+)
प्रज्ञा० ६ पद । सिय १ एकेण सिय २।३।४।५।६ ७ सिय
८ अट्ठहिं, नो चेवं णं नवहिं । (सूत्र-१५४X) स० १५४ सम० ।
जहन्नेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं अट्ठहिं ।
(सूत्र-१४५X) प्रज्ञा० ६ पद । स० । एवं ०जाव वेमा-
णिया । एवं गतिनामनिहत्ताउए वि । ठितिनामनिहत्ता-
उए वि । ओगाहणानामनिहत्ताउएवि । पदेसनामनिहत्त-
उए वि । अणुभावनामनिहत्ताउए वि । एतेसि णं भंते !
जीवाणं जातिनामनिहत्ताउयं जहन्नेणं एको वा दोहिं वा
तिहिं वा उकोसेणं अट्ठहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा णं कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?,
गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा जातिनामनिहत्ताउयं अट्ठहिं
आगरिसेहिं पकरेमाणा, सत्तहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा
संखेज्जगुणा एएहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा संखेज्जगुणा, एवं

पचहिं संखेजगुणा, तिहिं संखेजगुणा, चउहिं संखेजगुणा,
दोहिं संखेजगुणा, एगेणं आगारिसेणं पकरेमाणा संखेज-
गुणा । एवं एतेणं अभिलाषेणं ० जाव अणुभावनिहताउयं ।
एवं एते छप्पि अप्पा-वहुदएडगा जीवादिया भाणियव्वा ।
(सूत्र-१४५+)

‘आगारिसेहिं पगरंती’ त्यादि, आकर्षो नाम तथाविधेन
प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानं यथा गौः पानीयं पिबन्ती भयेन पु-
नः पुनराघाटयति एवं जीवोऽपि यदा तीक्ष्णायुर्वन्धाय-
चसायेन जातिनामनिधत्तायुरन्यद्वा वध्नाति तदा एकं ।
प्रज्ञा० ६ पद । मन्देन द्वाभ्यामाकर्षाभ्यां मन्दतरेण त्रि-
भिर्मन्दनेन चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिरष्टाभिर्वा
न पुनर्नवभिरेवं शेषाण्यपि ‘आउगणि’ ति—गतिनामनिध-
त्तायुरादीनि वाच्यानि भवद्वैमानिका इति अयञ्चैकाद्याक-
र्षनियमो जात्यादीनां कर्मणामायुर्वन्धकाल एव । स० १५४
सम० । आयुषा सह वध्यमानानामवसातव्यो न शेषकाले का-
सांचित्प्रकृतीनां भ्रुवन्धनितीत्वात्परासां परावर्त्तमानत्वात् ।
प्रभूतकालमपि बन्धसम्भवेनाकर्षानियमात् । प्रज्ञा० ६ पद ।
आयुर्वन्धपरिसमाप्तेरुत्तरकालमपि चन्धोऽस्त्येवैषां भ्रुवन्ध-
नितीनाञ्च ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां प्रतिसमयमेव बन्धनि-
वृत्तिर्भवत्येतास्तु परावृत्त्यावधन्ते । स० १५४ सम० ।
(नारक-तिर्यग्-मनुष्य-देवायुर्वन्धकारणानि बहुप्रकारेण
‘बन्धहेउ’ शब्दे पञ्चमभागे विस्तरतः प्रतिपादयिष्येत्)
तथा देवनैरयिकैरपि यदि परमासे शेषे आयुर्न बद्धं तत
आत्मीयस्यायुषः परमासशेषं तत्परसंज्ञिपन्ति यावत्सर्व-
जघन्य आयुर्वन्ध उत्तरकालश्चावशेषोऽवतिष्ठते । इह परमवा-
युर्देवनैरयिका वधन्तीत्ययमसंक्षेपकाल इति श्रीस्थानांग-
पष्टाध्ययनवृत्त्युपान्ते प्रोक्तमस्तीति “परं बंधंति देवनारय-
असंखतिरिनरंजमाससेसाउ” इत्यादित्रयसां कथं संवाद
इति प्रश्ने, अत्रोत्तरम्—‘बंधंति देवनारय’ त्यादित्रयचनं प्रा-
यिकं तेन केपांचिदेवनारकाणां शेषेऽन्तर्मुहूर्तेऽप्यायुर्वन्धो
भवतीति मतान्तरमवसीयते इति न कोऽपि विसंवाद इति ।
॥ ३६ ॥ सेव० । (आयुषो बन्धकान् ‘कम्म’ शब्दे तृती-
यभागे दर्शयिष्यते) (आयुर्वन्धकानां कर्मप्रकृतिवन्धः क-
म्मपयडि’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते) (आयुर्वन्धस्थि-
तिरायुर्वन्धकानां कर्मवेदना आयुर्वेदकानां कर्मप्रकृति-
वन्धश्च ‘कम्म’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते)

आउयसंवद्धय-आयुष्कसंवर्त्तक-पुं० । संवर्त्तनम्-अपवर्त्तनं
संवर्त्तः स एव संवर्त्तकः ; उपक्रम इत्यर्थः, आयुषः
संवर्त्तक आयुःसंवर्त्तकः । आयुष उपक्रम, स्था० ।

(आयुःसंवर्त्तकमाह)—

दोएहं आउयसंवद्धए पण्णसे, तं जहा-मणुस्सारणं चेव,
पंचिदियतिरिक्खजोणियारणं चेव २४ । (सूत्र-८५)

स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आउयसंवेदन-आयुःसंवेदन-न० । आयुःकर्मोदयविपा-
काऽनुभवने, भ० ३५ श० ।

आउयसद्वयता-आयुस्सद्वयता-स्त्री० । आयुः-प्रदेशकर्म
तस्य द्रव्यैस्सह मानता-आयुस्सद्वयता । जीवस्यायुष्कर्म-
द्रव्यसहचारितायाम्, “आउयसद्वयभवे आघो” । आ-
युस्सद्वयता-आघोजीवितं सामान्यजीवितमिदं च सकल-
संसारिणामविशेषेण सर्वदाभावीति । आ० म० १ अ० ।

आउयाय-अप्काय-पुं० । एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीववि-
शेषे, प्रज्ञा० १ पद । भ० । (एतस्य वक्तव्यता ‘आउक्काय’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

आउर-आतुर-त्रि० । ईपदर्थे, आ-अत्-उरच् । वाच० ।

ग्लाने, (रोगिणि) स्था० १० ठा० ३ उ० । वृ० । विविधदुः-
खोपद्रुते, (रोगादिपीडिते) वृ० १ उ० २ प्रक० । उत्त० ।
बुभुक्षादिभिः पीडिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । अस्वस्थमन-
सि, “तत्थ तत्थ पुढो पास आतुर परितापंति” ‘तत्थ-
तत्थे’ त्यादि-तत्र तत्र तेषु तेषु कारणेषूपपन्नेषु वक्ष्य-
माणेषु शरीरचर्मशोणितदिषु च पृथग्विभिन्नपु प्रयोजनेषु
पश्येति शिष्यचोदना किं तत्पश्येति दर्शयति-मांसभक्षणा-
दिगृह्यः आतुराः-अस्वस्थमनसः परि-समन्तात्तापयन्ति-
पीडयन्ति । आचा० । किंकर्त्तव्यतामूढे, “पासिय आतुरए
पाणे अप्पमत्तो परिक्खए” (सूत्र १०६+) । ‘पासिय’ इ-
त्यादि, न हि भावजागरस्तेर्भावः जागरस्वापजनिताः शा-
रीरमानसैर्दुःखैरातुरान्-किंकर्त्तव्यतामूढान् दुःखसागराव-
याढान् प्राणान्-भेदोपचारात् प्राणिनो दृष्ट्वा ज्ञात्वा अप्रमत्तः
परिव्रजेत्-उद्युक्तः सन् संयमानुष्ठानं विदध्यात् । आचा०
१ श्रु० ३ अ० १ उ० । आकुलतनौ, उत्त० २ अ० । कचि-
दपि स्वास्थ्यमलभमाने सत्याकुले, जी० ३ प्रति० १ अधि० ।
उत्सुकं, वृ० १ उ० ३ प्रक० । व्याकुले, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । “आउरं लायमायाए” (सूत्र-१८१+) । ‘आउरं’
इत्यादि, लोकं मातापितृपुत्रकलत्रादिकं तमातुरं स्नेहानु-
पकृतया वियोगात्कार्यावसादेन वा । यदि वा-जन्तुलोकं का-
मरोगातुरमादाय ज्ञानेन परिगृहीत्वा परिच्छिद्य । आचा०
१ श्रु० ६ अ० २ उ० । क्लिष्टे, “केपाञ्चिद्विषयज्वराकुलमहो”
केपाञ्चिज्जीवानां चित्तं-मनः विषया-इन्द्रियाभिलाषा एव
ज्वरस्तेन आतुरं-क्लिष्टं मनो यस्य । अष्ट० ३२ अष्ट० दुःखे,
भ० १६ श० ४ उ० । प्रथमद्वितीयपरीपहाभ्यां जिते, (लु-
त्तिपासापीडिते) चिकित्साक्रियाव्यपेते, मरणचिह्नान्युपल-
भ्याकुले च । न० । व्य० । पा० । “आउराण य अप्पगइ-
याणं मच्छमंसाइ उवदिसइ” (सूत्र-२८५) ‘आउराणं’ ति-
चिकित्सायामविषयभूतानाम् । विपा० १ श्रु० ७ अ० ।
(एतस्य बहुवक्तव्यता ‘गिलाण’ शब्दे तृतीयाभागे क-
रिष्यते) आतुरत्वे च । (लुत्तिपासाव्याधिभिरभिभूतत्वे)
“संकिए सहसागारे, उभयाउरे आवतीसु य” (१०० x)
भावप्रधानश्चायं निर्देशस्तनोऽयमर्थः । व्य० १ उ० । ‘संभम-
भयाउरावइ’ ‘आउर’ ति—भावप्रधानत्वाच्चिह्नैश्शस्यातुर-
पीडितत्वं लुत्तिपासाद्यैः । जीत० । लुप्तभावप्रत्ययत्वा-
द्वा । स्था० ६ ठा० ३ उ० । कार्याक्षमं, वाच० । अशक्नु-
वति, व्य० ४ उ० ।

आउरचिज्ञ-आतुरचीर्ण-त्रि० । आतुरः-चिकित्साया अवि-
षयभूतो रोगी तस्य मर्तुकामस्य पथ्यापथ्याविवेकेन दीय-

माने मनोज्ञाहारे, उक्त० ८ अ० । (‘उरु’ शब्दे भावयिष्यते)
 आउरपञ्चखाण-आतुरप्रत्याख्यान-न० । आतुरः-क्रियातीता
 ग्लानस्तस्य प्रत्याख्यानमातुरप्रत्याख्यानम् । चिकित्सकक्रि-
 याव्यपेतस्य ग्लानस्य प्रत्याख्याने, न० । आतुरः-चिकित्स्यक्रि-
 याव्यपेतस्तस्य प्रत्याख्यानं यत्राध्ययने विधिपूर्वकमुपवर्ण्यते
 तदातुरप्रत्याख्यानम् । उत्कालिकश्रुतविशेषे च । विधिआतु-
 रप्रत्याख्यानदानविषये चूर्णिकृतैवमुपदर्शितः-“ गिलाणं
 किरियातीयं नाउं गीयथा पञ्चखाणैति दिणे दिणे दव्यहासं
 करेत्ता अंते य सव्वदव्वदायणाए भत्तंवरुगं जाणि (रे)
 ता भत्ते वि (नि) त्तिहहस्स भवचरिमपञ्चखाणं कारवै-
 ति ” न० ४३ सूत्र । पा० ।

आउरपडिसेवणा-आतुरप्रतिसेवना-स्त्री० । प्रतिसेवनाविशेषे,
 “ दप्प-पमायऽणाभोगे, आउरे आवईसु य ” । आतुरे-ग्लाने
 सति तत्प्रतिजागरणार्थमिति भावः, । अथवा-आत्मन एवा-
 तुरत्वे सति लुप्तभावप्रत्ययत्वादयमर्थः-जुत्तिपासाव्याधि-
 भिरभिभूतः सन् यां करोति । उक्तं च-“ पढमवीयदुद्वाहि-
 ओ व जं सेव आउराए साइत्ति ” । स्था० १० ठा० ३ उ० ।
 (विशेषतः व्याख्या ‘पडिसेवणा’ शब्दे पञ्चमभागे द्रष्टव्या)

आउरभेसजीय-आतुरभैषज्यीय-न० । अवितर्कितसम्भवि-
 तुल्यं यादृच्छिकन्याये, आचा० (यथा-आतुरभवनस्मैषज्योप-
 कारश्चाबुद्धिपूर्विकैव, नाऽऽतुरस्य बुद्धिरस्ति महाम्भैषज्यमु-
 पकरिष्यति नापि भैषज्यस्यैतादृशी बुद्धिरस्ति आतुरायो-
 पकरिष्यामीति, अथ तत्तथैव भवत्येवं सर्वं जातिजरामरणा-
 दिकं लोकं यादृच्छिकमिति यदृच्छावादिनः) । आचा० १ श्रु०
 १ अ० १ उ० ।

आउरसरण-आतुरशरण-न० । दोषातुरस्याश्रयदाने, दश०
 ३ अ० ।

आतुरस्मरण-न० । जुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणे, दश०
 “ आउरस्सरणाणि य ” ॥ ६ ॥ तथाऽऽतुरस्मरणानि च
 जुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणानि च अनाचरितानि । आ-
 तुरशरणानि वा दोषातुराश्रयदानानि । दश० ३ अ० । रोगादि-
 पीडितस्य हा तात ! हा मातः ! इत्यादिरूपे स्मरणे च । “आ-
 उरे सरणं निगिच्छियं च तं परिणाय परिव्वए स भिक्खू”
 ‘आउरे सरणं’ नि-सुवव्यस्ययादातुरस्य रोगादिपीडि-
 तस्य शरणं-स्मरणं हा तात ! हा मातः ! इत्यादिरूपम् । उक्त०
 १५ अ० ।

आउल-आकुल-त्रि० । व्याप्ते, औ० । ज्ञा० । “कलुमाऽऽउलं
 चित्तं” कलुपयन्ति आत्मानमिति कलुयाः-कपायास्तैराकु-
 लं-व्याप्ते यत्तथोच्यते । आव० ४ अ० । जनाऽऽकीर्णे, वृ०
 १ उ० । प्रचुरे, भ० १ श० ६ उ० । जुद्धे, “ जत्थऽथमिए अ-
 णाउले (१४x) ” भिज्जुधैवास्तमुमैति सचिता; तत्रैव का-
 कायोत्सर्गादिना तिष्ठतीति । यत्रास्तमितस्तथाऽनाकुलः-स-
 मुद्रवन्नकादिभिः परीपहोपसर्गैरनुभ्यन् । सूत्र० १ श्रु० १
 अ० । अभिभूते, “ तह तिक्कहलोहाउलस्स ” तीव्राबु-
 त्कटौ च तौ क्रोधलोभौ च ताभ्यामाकुलोऽभिभूतस्तस्य ।
 आव० ४ अ० । व्याकुले, (विह्वले) आ० म० १ अ० ।
 व्यग्रे, आव० ४ अ० । व्याप्ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

संकीर्णे च । “ किमिजालाउलसंसत्ते ” (सूत्र-६७+) कृमि-
 जालैराकुलैः-व्याकुलैराकुलं वा संकीर्णं यथा भवतीत्येवं सं-
 सक्तं यत्तथा । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । “ अट्टारसव्वजणा-
 उलं ” (सूत्र-१०६x) चं० प्र० २० पाहु० । राजगृहाङ्गणजनाकु-
 लवदाकुलः । भावस्कन्धविशेषे च । अत्रु० ।

आउलतर-आकुलतर-त्रि० । अतिशयेनाकुले, तथा च पृष्ठ-
 पृथिवीनरकापेक्षया सप्तमपृथिवीनारकाणां वर्णनमुपक्रम्यो-
 क्तम्-“ यो आउलतरा चेव ” (सूत्र-४७५x) ‘आ-
 उलतरा चेव’ त्ति-अतिकर्तव्यतया ये आकुला-नारक-
 लोकास्तपामतिशयेन योगादाकुलतराः । भ० १३ श० ४ उ० ।

आउलमण-आकुलमनस्-त्रि० । आकुलं-व्यग्रं मनः-अन्तः-
 करणं यस्य स तथा । व्यग्रान्तःकरणे, “तप्पडियाराउलमण-
 स्स” तत्प्रतीकारे-वेदनाप्रतीकारे चिकित्सायामाकुलं-व्यग्रं
 मनो यस्य स तथा । आव० ४ अ० ।

आउलमाउला-आकुलाऽऽकुला-स्त्री० । निद्राप्रमादाभिभूतस्य
 मूलगुणानामुत्तरगुणानां वा या नानाविधोपरोधक्रिया तदा-
 त्मिकायाम्, अथवा-आकुलं-नानाविधरूपं विवाहसंगमा-
 दिषु दृष्टमाचरितं वा पुनरपि आकुलास्तादृशा बहवो दृष्टा
 व्यापारास्तदात्मिकायां स्वप्नान्तिकक्रियायाम्, आव० ।
 सुप्तस्य दैवसिकमतिचारमधिकृत्योक्तम्-

आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए इत्थीविप्परियासिए
 दिङ्घिनिप्परियासियाए मणविप्परियासियाए णाणभेयण-
 विप्परियासियाए जो मे देवसिओ अइयारो कओ तस्स
 मिच्छा मि दुक्कडं ॥ (सूत्र)

‘आउलमाउलाए’ त्ति-आकुलाकुलया-स्व्यादिपरिभोग-
 विवाहयुद्धादिसंस्पर्शननानाप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया स्वप्न-
 निमित्तया विराधनया योऽतिचारः । आव० ४ अ० ।
 “आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए निहप्पमायाभिभूतस्स
 मूलगुणानं उत्तरगुणानं वा उवरोधकिरिया जा णाणावि-
 धा सोयणवत्तिया सा आउलमाउला ॥ अहवा-आउलं-णाणा-
 विहं रूपं विवाहसंगमादिसु दिङ्घं आयरितं वा पुणो वि आ-
 उला तारिसा बहवो वारा दिङ्घा एसा आउलमाउला ॥ केई-
 पुण-आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए एतं आलावगं पथ
 जातो सेसाओ आउलमाउलाओ ॥ सोमणवत्तियाओ इत्थी
 दिङ्घाओ निद्राप्रमादाभिभूतेण तस्स मिच्छा मि दुक्क-
 डंति पुव्वभणितं ॥ आ० चू० ४ अ० ।

आउलवाय-आकुलवाद-पुं० । परस्परसंकीर्णवादे, आकुल-
 वादे इति । सदसत्त्वयोः परस्परसंकीर्णवादे, अने० १ अ-
 धि० ।

आउलि-आतुलि-स्त्री० । पीतपुष्पके, (तडउडा) नामके वन-
 स्पतिजातिविशेषे, “तडउडाकुसुमेइ वा” तडउडा-आउली ।
 आ० म० १ अ० । आउलिविशेष इत्यर्थः । स्था० ४ ठा० १ उ० ।
 एतत्काष्ठनिष्पादिते दन्ते दोषा भवन्ति । आउलिसत्कदन्त-
 काष्ठे केचिद्बहु दोषं वदन्ति तत्सत्यमसत्यं वा तथा बहरीव-
 च्चूलदन्तकाष्ठभ्य आउलिदन्तकाष्ठे जीवाः किमल्पा बहवस्तु-
 ल्या वेति प्रज्ञापनायां प्रथमपदे गुच्छाधिकारे आउलिस-
 त्कमूलकन्दस्कन्धत्वकृशाखाप्रवालेषु प्रत्येकमसंख्येयजीवा-

स्मकता प्रोक्ताऽस्ति तदनुसारेण वदरीयवूलयोरपि पदस्वपि स्थानेष्वसंख्याता जीवाः संभाव्यन्ते; नतु न्यूनाधिकजीवाः ॥ ४१ ॥ सेन० ।

आकुलि-पुं० । आ कुल इन् । व्याकुलत्वे, वाच० ।

आउलीकरण-आकुलीकरण-न० । प्रचुरीकरणे, भ० ।

जीवानां संसाराकुलीकरणकारणम् लघुत्वकारणप्रतिपाद्योक्तम्—

कहं एं भंते ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति ? गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लवेरमणेणं ए-वं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति एवं संसारं आउलीकरेति । (सूत्र-७२X)

‘एवं आउली करेति’ ति-इहैवंशब्दः पूर्वोक्ताभिलापसं-सृजनार्थः, स चैवम्—“कहं एं भंते ! जीवा संसारं आउली-करेति ? गोयमा ! पाणाइवायवेरमणि ” त्यादि । एवं उत्तरत्रापि, तत्र ‘आउलीकरेति’ ति-प्रचुरीकुर्वन्ति; कर्मभिरित्यर्थः । भ० १ श० ६ उ० ।

आउलीभूय-आकुलीभूत-त्रि० । आ-कुल-च्वि । भूते कृ । स्वयं तथाभूते, वाच० । आ० म० १ अ० ।

आउवज्जिय-आयुर्वर्जित-त्रि० । आयुष्कर्मविरहिते, पञ्चा० १६ विव० ।

आउविज्जा-आयुर्विद्या-स्त्री० । वैद्यके पापश्रुतविशेषे, आ-व० ४ अ० ।

आउविवागदसा-आयुर्विपाकदशा-स्त्री० । प्रतिसमयभोग-त्वेनायातीत्यायुः विपचनं विपाकः; आयुषोऽपरिह्राणिरित्यर्थः । अनुभागेन युक्तो विभागो दशा इत्युच्यते आयुर्विपाकस्य दशा आयुर्विपाकदशा । आयुर्विपाकविभाग, “ जं जम्मि काले आउयं उक्कोसं दसधा विभत्तं दस आउविवागदसा भवन्ति ” ततो य दसाओ दसवरिसपमाणतो वरिससयाउसो भवन्ति । नि० चू० ११ उ० । (दशाभेदादिकम् ‘दसा’ शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते)

आउव्वेय-आयुर्वेद-पुं० । आयुः-जीवितं तद्विदन्ति-रक्षितु-मनुभवन्ति चोपक्रमरक्षणेन विदन्ति वा लभन्ते यथाकालं तेन तस्मात्तस्मिन्वेत्यायुर्वेदः । चिकित्साशास्त्रे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । वैद्यकशास्त्रे, विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

तच्चाऽप्यविधम्—

अट्ठविहे आउव्वेए पण्णे, तं जहा-कुमारभिच्चे १, का-यतिगिच्छा २, सालाइयं ३, सल्लहत्ता ४, जंगोली ५, भूय-विज्जा ६, खारतंते ७, रसायणे ८ । (सूत्र-६११)

‘कुमारभिच्चे’ ति-कुमाराणां-बालकानां भृतौ-पोषणे सा-धुः कुमारभृत्यं तद्धि तन्त्रं कुमारभरणक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टशून्यनिमित्तानां व्याधीनामुपशमनार्थं चेति १ । काय-स्य ज्वरादिदोषग्रस्तस्य चिकित्साप्रतिपादकं तन्त्रं काय-चिकित्सातन्त्रं; तद्धि मध्याह्नसमाश्रितानां ज्वरातीसाररक्त-शोषोन्मादप्रमेहकुष्ठादीनां शमनार्थमिति २ । शलाकायाः कर्म शलाकयं तत्प्रतिपादकं तन्त्रं शलाकयं तद्धि ऊर्ध्वमनुग-

तानां रोगाणां श्रवणवदननयनघ्राणादिसमाश्रितानामुपशम-नार्थमिति ३ । शल्यस्य हत्या-हननम्-उच्चारः शल्यहत्या तत्प्र-तिपादकं तन्त्रमपि शल्यहत्येत्युच्यते, तद्धि तृणकाष्ठपापाण्यपां सुलोदलोष्टास्थिनखप्रायोऽङ्गान्तर्गतशल्योद्धरणार्थमिति ४ ।

‘जागौली’ति-विपविधाततन्त्रम्; अगदन्त्रमिदमर्थः । तद्धि सर्व्यकीटलूनादप्यविपविनाशार्थं विविधविपसंप्रयोगोपशम-नार्थं चेति ५ । भूतादीनां निग्रहार्थं विद्यातन्त्रं भूतविद्या साहि देवाऽसुरगन्धर्वयक्षराक्षसपितृपिशाचनागग्रहाद्युप-सृष्टचेतसां शान्तिकर्मबलिकरणादिग्रहोपशमनार्थमिति ६ ।

क्षारतन्त्रमिति—क्षारं क्षारः शुक्रस्य तद्विषयं तन्त्रं यत् तत्तथा, इदं हि सुश्रुतादिषु वाजीकरणतन्त्रमुच्यते । स्था० ८ ठा० ३ उ० । तथा च विपाकभूते-धन्वन्तरिवर्णने—

“ अट्ठंगाऽऽउव्वेदपादप- तं जहा-कोमारभिच्चे १, सा-लागे २, सल्लगहत्ते ३, कायतिगिच्छा ४, जंगोले ५, भूय-वेज्जे ६, रसायणे ७, वाजीकरणे ८ । (सूत्र-२८+) । विपा० १ श्रु० ७ अ० । अवाजिनो वाजीकरणं रेतोवृद्ध्या अश्वस्येव करणमित्यनयोः शब्दार्थः सम एवेति तत्तन्त्रं हि अल्पक्षी-णविशुष्करेतसामाप्यायनप्रसादोपजनननिमित्तं प्रहर्षजननार्थमिति ७ । रसः-अमृतरसस्तस्यायनं-प्राप्ती रसायनं तद्धि वयःस्थापनमायुर्मैधाकरणं रोगापहरणसमर्थं च तत्प्रतिपा-दकं शास्त्रं रसायनतन्त्रमिति । कृतरसायनश्च देववन्निरूपक-मायुर्भवति ८ । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

आउस (स्स)-आक्रोश-पुं० । “मृतोऽसि त्वम्” इत्यादिभि-रसभ्यवचनरूपैः शापैरभिशापे, “अप्येगइए आउसिहिंति । (सूत्र-५५६+) आक्रोशान्दास्यति, भ० १५ श० । “भंते ! अहं एं पुरिसं आउसेज्जा वा” (सूत्र-४२X) ‘आउसेज्जा व’ ति-आक्रोशयामि वा-मृतोऽसि त्वमित्यादिभिः शापैरभिशापामि । उपा० ७ अ० । दण्डमुष्ट्यादिभिर्हननव्यापारे च । सूत्र० ।

परतीर्थिकानुद्दिश्योक्तम्—

रागदोसाभिभूऽयप्पा, मिच्छत्तेण अभिदुत्ता ।

आउस्ससरणं जंति, टंक्का इव पव्वयं ॥ १८ ॥

‘रायद्दोस्सा’ इत्यादि, रागश्च प्रीतिलक्षणो द्वेषश्च तद्विप-रीतलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येषां परतीर्थिकानां ते तथा मिथ्यास्त्वेन विपर्यस्तावबोधेनातत्त्वाध्यवसायरूपेणाभिदुता व्याप्ताः सद्यःक्रिभिर्वाद् कर्तुमसमर्थाः क्रोधानुगा आ-क्रोशान्-असभ्यवचनरूपास्तथा दण्डमुष्ट्यादिभिश्च हनन-व्यापारं यान्ति-आश्रयते । असिन्नेवार्थे प्रतिपाद्य दण्डान्त-माह-यथा टंक्का-म्लेच्छविशेषा दुर्जया यदा परेण बलिना स्वानीकादिनाभिद्रूयन्ते तदा ते नानाविधैरप्यायुधैर्योद्धमस-मर्थाः सन्तः पर्वतं शरणमाश्रयन्त्येवं तेऽपि कुतीर्थिका वा-दपराजिनाः क्रोधाद्युपहतदृष्टय आक्रोशादिकं शरणमाश्रय-न्ते । न च ते इदमाकलय्य प्रत्याक्रोष्टव्याः, तद्यथा—“अक्रो-सहणणमारणधम्ममसाण बालसुलभाणं । लाभं मन्नइ धी-रो, जहुत्तराणं अभावमि” ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

आउसंत-आजुपमाण-त्रि० । प्राकृतत्वेन तिष्ठन्त्ययः । प्री-तिप्रवणमनसि, स० १ सम० । “सुयं मे आउसेतेण” श्रवणविधिमर्यादया गुरुनासेवमानेन । स्था० १ ठा० १ उ० । दशा० ।

आयुष्मत्-त्रि० । आयुरस्यास्तीति । दशा० १ अ० । दश० । जीवति, (प्राणधारणधर्मवनि) स्था० १ ठा० । चिरजीवि-
नि, उत्त० २ अ० । आयुः-जीवितं तत्संयमप्रधानतया प्रश-
स्तं प्रभूतं वा विद्यते यस्यासावायुष्मान् । स्था० १ ठा० ।
चिरप्रशस्तजीविते, भ० १६ श० ६ उ० । चिरायुः-(दीर्घायुः)
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । लक्षणगुणवति च शिष्यादौ,
स्था० १ ठा० । सकलगुणाधारभूतत्वेनायुश्च प्रधानो गुणः
सति तस्मिन्नव्यवच्छिन्तिभावात् । दशा० १ अ० । दश० ।
एतच्च शिष्यामन्त्रेण पुत्रादेरामन्त्रेण च प्रयुज्यते । उत्त० २
अ० । दश० । दशा० । “अयमाउसो” (सूत्र-१०७+)
आयुष्मन्निति पुत्रादेरामन्त्रणम् । भ० २ श० ५ उ० । दशा० ।
परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्द्धारयति ; न तु मुक्तिमवाप्स्या-
पि तीर्थनिकारादिदर्शनात्पुनरिहायतेनाभिमानादिभावतो
ऽप्रशस्तमिति । तीर्थकरे, पुं० । उत्त० २ अ० । दशा० । स्था० ।
यथोच्यते कैश्चित्-“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं
पदम् । गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥”
एवं ह्यनुमूलितरागादिदोषत्वात्तद्वचसोऽप्रमाणमेव स्या-
न्निःशेषोन्मूलनं हि रागादीनां कुतः पुनरिहागमनसम्भवः ।
स्था० १ ठा० । “सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवम-
खायं” (सूत्र-१५) । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । स० ।
दश० । दशा० । विष्कुम्भावधिकं तृतीये योगे, पुं० ।
विष्कुम्भः प्रीतिरायुष्मान् । ज्यो० ति० । वाच० ।

आउसुह-आयुःशुभ-न० । तीर्थकरादिसम्बन्धिनि शुभे आ-
युष्कर्मणि, दश० १ अ० ।

आउसोय-अप्शौच-न० । अद्भिः शौचमप्शौचम् । प्रज्ञा-
लनात्मके शौचभेदे, “जलशौचं तु पञ्चमम्” इति । स्था०
५ ठा० ३ उ० ।

आउसिसय-आवश्यक-न० । अवश्यं भावः मनोज्ञा० । बुद्धिः ।
अवश्यंभावे, प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० ।

आउसिसयकरण-आवश्यककरण-न० । आवश्यककेन-आव-
श्यंभावेन करणमावश्यककरणम् केवलिसमुद्धातात्पूर्वं केव-
लिनामवश्यककर्तव्ये व्यापारविशेषे, तथाहि-समुद्धातकेऽपि
कुर्वन्ति कचिच्च न कुर्वन्ति इदञ्चावश्यककरणं सर्वेऽपि के-
वलिनः कुर्वन्तीति (अत्र विशेषः ‘आउजीकरण’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे गतः ।) प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० । वाच० ।

आउह-आयुध-न० । आयुष्यतऽनेन । रा० । जी० । आयुध-
करणे घञर्थे कः । वाच० । अक्षेप्येऽस्त्रे च । औ० । ज्ञा० । प्रहर-
णे, विशेषे १८६६ गाथा । “गहियाउहपहरणां” (३१ सूत्र-)
गृहीतान्यायुधानि खड्गादीनि प्रहरणाय यैस्ते तथा तेषाम् ।
अथवा-आयुधान्यक्षेप्याणि, प्रहरणानि तु क्षेप्याणीति वि-
शेषः । औ० । ज्ञा० । शस्त्रमात्रे, तस्य भेदाः समासतस्त्रिधा-
प्रहरण-हस्तमुक्त-यन्त्रमुक्तेभेदात् । तत्र हस्तस्थितैर्यैः प्रहियते
तानि प्रहरणानि यथा खड्गादीनि, हस्तमुक्तानि चक्रादीनि,
यन्त्रमुक्तानि शरादीनि, तेषां सर्वेषां युद्धसाधनत्वादायुध-
त्वम् । वाच० ।

आउहधर-आयुधगृह-न० । प्रहरणशालायाम्, जं० ३ वक्त० ।

आउहधरसाला-आयुधगृहशाला-स्त्री० । प्रहरणगृहशाला-
याम्, जं० ३ वक्त० ।

आउहधरिय-आयुधगृहिक-पुं० । आयुधाध्यक्षे, “तए खं
से आउहधरिए” (सूत्र-४३+) ततः-चक्ररत्नोत्पत्तेरनन्तरं
सः-आयुधगृहिको यो भरतेन राज्ञाऽऽयुधाध्यक्षः कृतोऽ-
स्तीति गम्यम् । जं० ३ वक्त० ।

आउहागार-आयुधागार-न० । पृष्ठी ६ त० । प्रहरणशालायाम्,
औ० । ज्ञा० । (प्रहरणकोशे), स्था० ६ ठा० ३ उ० । तच्च
राज्ञां प्रहरणस्थापनार्थं गृहम् । वाच० ।

आउहि (न्)-आयुधिन्-त्रि० । आयुधं प्रहरणमस्त्यस्य ।
शस्त्रधारके, वाच० । विशेषे १८६६ गाथा ।

आऊसिय-आयुपित-त्रि० । आ-यूप-कृ । वाच० । प्रविष्टे,
“आऊसियवयणगंडदेसं” (सूत्र-६६५) ‘आऊसिय’ ति-
प्रविष्टौ वदने गण्डदेशौ-कपोलभागौ यस्य तत्तथा । सं-
कुचिते, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । “आऊसियअक्खचम्मओट्टु-
गंडदेसं” ‘आऊसिय’ ति-संकुचितं यदक्षचर्म जलाप-
कर्पणकोशस्तद्वत् ‘उट्टु’ ति-अपकृष्टौ-अपकर्पवतौ संकु-
टितौ गण्डदेशौ यस्य स तथा तम् । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

आमूपित-त्रि० । संकुटिते, “आऊसियअक्खचम्मओट्टु-
गंडदेसं” अन्ये त्वाहुः-आमूपितानि-संकुटितानि अक्षाणि-
इन्द्रियाणि चर्म ओष्ठौ च गण्डदेशौ च यस्य स तथा तम् ।
ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

गाथा—

रक्खाभूसणहेउं, भक्खणहेउं च मड्डियागहणं ।

दीहाहिभक्खइए, इमाए जतणाए णायव्वं ॥ १७० ॥

दीहादिणा खइए मंतेणाभिमेनिऊण कडगवंधेण रक्खा क-
ज्जति, मड्डियं वा मुहे घेऽट्टंको आऊसिज्जति-आलिप्पति
वा । नि० चू० १ उ० ।

आए(दे) ज-आदेय-त्रि० । आ-दा-यत् । आकाङ्क्षणी-
ये, जं० २ वक्त० । उपादेये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ग्राह्ये, सू-
त्र० १ श्रु० १४ अ० । “आएजलदहसुविभत्तजायसोयसो-
भत्तरुइलरामराई” । आदेया-दर्शनपथप्राप्ता सती उपादेया-
सुभगा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आदेया-दर्शनपथमुप-
गता सती पुनः पुनराकाङ्क्षणीया । जं० २ वक्त० ।

आए (दे) ज्जवक्क-आदेयवाक्य-पुं० । ग्राह्यवाक्ये, सूत्र०
से सुद्धसुत्ते उवहाणवं च ,

धम्मं च जे विंदति तत्थ तत्थ ।

आदेज्जवक्के कुसले वियत्ते,

स अरिहइ भासिउं तं समाहिं ॥ २७ ॥

स-सम्यग्दर्शनस्यालूपको यथावस्थितागमस्य प्रणेताऽनु-
विचिन्त्य भाषकः शुद्धमवदानं यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतो
ऽध्ययनतश्च सूत्रं-प्रवचनं यस्यासौ शुद्धसूत्रः । तथाप-
धानं-तपश्चरणं यद्यस्य सूत्रस्याभिहितमागमे तद्विद्यते य-
स्यासावुपधानवान्, तथा धर्मं श्रुतचारित्राख्यं यः सम्यक्
वेत्ति विदन्ते वां सम्यक् लभते तत्र तत्रेति य आज्ञाग्राह्योऽ-

र्थः स आह्वयैव प्रतिपत्तव्यो हेतुनस्तु सम्यग्हेतुना । यदि वा-स्वसमयसिद्धोऽर्थः स्वसमये व्यवस्थापनीयः परं (समय) सिद्धश्च परस्मिन् । अथवा-उत्सर्गापवादयोर्व्यवस्थितोऽर्थस्तथाभ्यमेव यथास्वं प्रतिपादयितव्य एतद्गुणसंपन्नश्चादेयवाक्यो-ग्राह्यवाक्यो भवति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

आए (दे) ज्ञाणम-आदेयनाम-न० । नामकर्मभेदे, प्रव० २१६ द्वार । तच्च-“आपज्जा सव्वलोकियगिज्झंवाओ” (५०+) आदेयादादेयनामोदेयेन सर्वलोकेन-समस्तजनेन ग्राह्यमांदय चचो-वचनं यस्य स तथा । कर्म० १ कर्म० । यथा यदुदयवशात् यच्चष्टे भापते वा तत्सर्वं लोकः प्रमाणीकरोति दर्शनसम-नन्तरमेव च जनाऽभ्युत्थानादि समाचरति तदादेयनाम । प० सं० ३ द्वार । आ० । कर्म० ।

आए (दे) ज्वयण-आदेयवचन-त्रि० । ग्राह्यवचने, दशा० ४ अ० । उक्त० ।

आए (दे) ज्वयणया-आदेयवचनता-स्त्री० । सकलजन-ग्राह्यवाक्यतारूपे वचनसम्पदभेदे, दशा० ४ अ० । स्था० ।

आए (दे) स-आदेश-पुं० आ-दिश् । भावे घञ् । उपदेश, आक्षायाम्, वाच० । आदिश्यते-आज्ञाप्यते संभ्रमेण परि-जनो यस्मिन्नागते तदातिथेयाय । तदासनदानादिव्यापारे, स आ देशः । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आचा० । उक्त० । आ-दिशतीत्यादेशः । आयासकरे, व्य० ६ उ० । अभ्यर्हिते, उक्त० ६ अ० । नायकादौ प्राधुण्ये, उक्त० ६ अ० । “आप-सो पाहुणं” । आदेशं करोतीत्यादेशः । नि० चू० १ उ० । अ० । आचा० । आ० म० । “सागारियस्स आपसे” (सूत्र-१-२-३-४-+) ” सागारिकपिंडस्य प्रतिपादकं यत् आदि-मं सूत्रं तस्य संबन्धः, अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या-सागारिको नाम-शब्दातरस्तस्याऽऽदेश आयासकर आदेशः । यदि वा-आदेशितः-आदेशः । अथवा-आदेशत इति शब्द-संस्कारस्तस्य व्युत्पत्तिमग्रे वक्ष्यामः । स च नायको मित्रं प्रभुः परतीर्थको वा द्रष्टव्यः । व्य० ६ उ० ।

आदेशमनापृच्छ्य चिरात्रात्परं यतः प्रायश्चित्तं संवासर-कृत्यता-

जे भिक्खू वहियावासियं आपसं परं तिरायाउ अवका-लेंचा संवसावेइ संवसावंतं वा साइजइ ॥ १४ ॥

आगतो आदेशं करोतीति आपसः, प्राधुर्यकमित्यर्थः । सो य अरण्यगच्छवासी वहियावासी-भरणति । तमागतं परतो तिरायतो परतो ‘तिरहदिणाणं’ ति-अविफालियविष्फलणा णाम-वियडणा किं णिमित्तं आयता अणवज्जंतो वा भदंत । कतो आगया; कहिं वा वच्चह, एवं अविफालेंतस्स चउत्थ-दिणं चउगुरुं भवति, आणादिणो य दांसा ।

गाहा-

बहिवासगच्छवासी, आदेसं आगयं तु जो संतं ।

तिरहदिवसाण परतो, ण पुच्छती संवसाणादी ॥ १५७ ॥

गतार्था । गतो आरतो अविफालेंतस्स दोसा ।

गाहा-

पढमदिण वितिणें ततिण, लहुगुरुलहुगा य सुत्त तेण परं ।

संविग्गमणुषितरे, व हंतदपुट्टे इमे दोसा ॥ १५८ ॥

पढमदिणे अविफालेंतस्स मासलहुं । वितियदिणे मासगुरुं । तनियदिणे चउलहुं । तेण परं ति-चउत्थदिणे सुत्तणिवातो; चउगुरुमित्यर्थः । संविग्गो उज्जमंतो मणुण्णा संभवति तो पासत्थदिणो वा एए जइ अपुच्छिते संवासति तो ता इमे दोसा भवंति ।

गाहा-

उवचरगअहिमरे वा, छेवतितो तेण मेधुणऽट्ठी वा ।

रायादवकारी वा, पउत्त अत्ता व तेणो वा ॥ १५९ ॥

कत्ताइ सो तेण वेसगाहणेणं उवचरो-भंडितो गच्छति, अ-हिमरो-यदि गच्छति छेवति-असंविग्गो हि तो भरणति सं-पक्ख परिक्रान्तेणितुमागतो तेणो वा गच्छति, मेहुणं सेवे-तुमागतो मेहुणट्ठी वा गच्छति, रणो वा अवकारं काउमा-गतो, रणो वा अवकारकारणाय गच्छति, वा विकप्पे आ-यरियस्स वा उदाइमारकवत् । भावे ‘तेणो’ सिद्धं ताव हर-णट्ठाए केणति पउत्तो आगतो, अप्पणा वा, गोविंदवाच-कवत् । एवमादिदोसा भवति अपुट्टं पुच्छितो वा इमं भणे ।

गाहा-

उवसंपयावराहे, कजे कारणिणें अट्टजाते वा ।

वहितउ गच्छवासि-स्साऽऽदीवण एवमादीहिं ॥ १६० ॥

कजे भत्तपरिष्सा, गिलाण राया य धम्मकहि वादी ।

छम्मासा उक्कोसा, तेसिं तु वइकमे गुरुगा ॥ १६१ ॥

तुभं चेव उवसेपज्जाणियन्वा आगतो, अवराहाऽऽलोयणं वा दायणं वा दाहामि त्ति आगतो, कुलगणसंघकज्जेण वा आ-गतो, असिवादीहिं वा कारणेहिं आगतो, अट्टजायणमित्तेण वा आगतो हंसां वहिया गच्छवासी विष्फालितो एवमादी-कारणे दीविज्जा आयरिओवि विष्फालितो, एवमादिकारणे सुहं जाणति कारणं तिरहदिणाणं परतो न विष्फाले आ-लोयणं वा न पडिच्छे, कुलगणसंघकज्जेण आयरिओ वा चडो न विष्फालेति, भत्तपरिभत्ती अणसणोवच्चिट्ठो तत्थ वा चाउलो, गिलाणकज्जेण वा चडो दिणं वा सव्वं, रजो ध-म्ममाइक्खति, परवादिणा वा सद्धिं वादं करोति, एवमादि-कारणेहिं तिरहदिणाणं परतो अविफालेंतो विशुद्धो, उक्को-सेण जाव छम्मासा । छम्मासातिक्रमपढमदिणे अविफालें-तस्स च गुरुगा ।

गाहा-

असेण पडिच्छावे, तस्साऽसति संतं पडिच्छते रत्तिं ।

उत्तरवीमंसाहुं, खिणो व णिसिं पि ण पडिच्छो ॥ १६२ ॥

तिरातिक्रमे असेण वि आलोयणं पडिच्छावे ति-असेस्स वा आलोयणारहियस्साऽसति सयमेव ‘रातो’ पडिच्छति अहं एतो वि परवादुत्तरवीमंसाए वा चडो दिवा वादकारणेण खिणो वीमंसंतो एतो वि ण पडिच्छति एवं छम्मासा पत्ता छम्मासं ते वि असेण पडिच्छावेति एसेव भावेत्यर्थः ।

गाहा-

दोहिं तिहिं व दिणेहिं, जतिअच्छति तो न होति पच्छित्तं ।

तेण परमणुसवणा, कुलाइं रसो व दीवेति ॥ १६३ ॥

छहं मासाणं परतो दोहिं तिहिं, कज्जं णं समप्पेति तो कुलगणसंघस्स रणो वा णिवेदेति जेहिं वा चडो भवि-स्सामि तेण णागमिस्सं कारणेण विष्फालेज्जा ।

गाढा—

वितियपदमण्यज्जे, अंतगणादागयं ण विष्फाले ।

अण्यज्जं च गिलाणं, अच्छित्तुकामं च वच्चंतं ॥ १६४ ॥

अण्वज्जो ण विष्फालेति, ण विष्फालिज्जति वा, अवज्जो गिलाणं पुच्छिज्जति गिलाणं वा वडो वा सो वा आदेशो । गिलाणं ण पुच्छिज्जति गिलाणं वा वडो वा आपसो न पुच्छिज्जति । अहवा-तेण अपुच्छिणं च व कहियं, जहा-तुम्भ सगासं अच्छित्तुकामो आगतो, अहवा-अपुच्छिणं च व कहियं इहाहं वसितुं इमिणो कारणेण गच्छामि चेव, एवं अविष्फालंतो सुद्धो ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू साहिगरणं अविउसवियं पाहुणं अकड-
पायच्छित्तं परं तिरायाओ विष्फालियं अविष्फालियं सं-
भुज्जइ संभुजंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

‘जति’ णिदेसे, भिक्खू-पुव्वावणितो, ‘सह’-अधिकरणे, क-
पायभावशुभभावाधिकरणसहितेत्यर्थः । विविधं विविधेहि
वा पगारेहि उसवियं-उवसामियं किं तं पाहुणं; कलहमित्य-
र्थः । ण वि ओसवियं अविओसवियं पाहुणं तंमि पाहुणकरणे
जं पच्छित्तं भंडं जेण सो कडपच्छित्तो अ, मा, नो, ना, प्रति-
पेधे, । तत्कृतं प्रायश्चित्तमकृतप्रायश्चित्तं-ओ तं संभुजण-
संभोएण संभुजति । एगमंडलीए संभुजति त्ति वुत्तं भवति ।
अहवा-दाणग्गेहेण संभोएणं भुजति, तस्स चउगुरुगा, आ-
णादिणो य दोसा । नि० चू० १० उ० । आह्वापने, वृ० १ उ०
३ प्रक० । स्था० । आह्वायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । आदे-
शिने, आदिश्यते-सत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेशः इति
व्युत्पत्तेः । व्य० ६ उ० । आदेशनमादेशः । उपचारे, (व्यव-
हार) । स्था० ४ ठा० २ उ० । विशेष० । आ० म० । उपचारेऽ
र्थे, (आदेशवद्भव्यता ‘आएससव्व’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
वर्तते) उद्गमदोषविशेषस्थौद्देशिकस्य तृतीये भेदे च । स
च निर्ग्रन्थशाक्यतपसगैरिकाजीविकानां श्रमणानां कृते
चादेशाख्यमिति । अदिश्यते-ज्ञाप्यते इत्यादेशः । (कर्मकरा-
दिके) यः कस्यांचित् क्रियायां नियोज्यते कर्मकरादिः ।
आचा० २ श्रु० २ चू० ६ अ० । प्रकारे, नि० चू० १ उ० ।
“ गहियाऽगहियमि आदेसे ” (८२ ×) गृहीतागृहीत-
विषये आदेशः-प्रकारश्चतुर्भङ्गात्मकः । व्य० २ उ० ।

दव्वओ १, खेत्तओ २, कालओ ३, भावओ ४ । दव्व-
ओ णं आभिणिबोहियनाणी आपसेणं सव्वदव्वाइ जा-
णइ, पासइ । खेत्तओ णं आभिणिबोहियनाणी आपसेणं
सव्वखेत्तं जाणइ, पासइ । एवं कालओ, भावओ वि ।
(सूत्र-३२१ +)

आदेशः-प्रकारः सामान्यविशेषरूपस्तत्रादेशेनोद्यतो द्रव्य-
मात्रतया नतु तद्गतसर्वविशेषापेक्षयेति भावः । अथवा-दे-
शेन श्रुतपरिकर्मिततया सर्वद्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि
जानाति अवायधारणापेक्षयाऽवबुध्यते; ज्ञानस्यावायधार-
णारूपत्वात् । भ० ८ श० २ उ० । आदेशः-प्रकारः । स च
द्विधा-सामान्यरूपो, विशेषरूपश्चेति । न० ।

कोऽयमादेश इत्याह—

आएसो त्ति पगारो, ओहादेसेण सव्वदव्वाइ ।

धम्मत्थि आइयाइ, जाणइ, न उ सव्वभेदेण ॥ ४० ३ ॥

इह आदेशो नाम-ज्ञातव्यवस्तुप्रकारः, स च द्विविधः-सा-
मान्यप्रकारो, विशेषप्रकारश्च । तत्रौघादेशेन-सामान्यप्रका-
रेण; द्रव्यसामान्येत्यर्थः, सर्वद्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि
जानाति असंख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापकोऽमूर्तः प्राणि-
नां पुद्गलानां च गत्युपगमहंतुर्धर्मास्तिकाय इत्यादिरूपेण
कियत्पर्यायविशिष्टानि षडपि द्रव्याणि सामान्येन मतिज्ञा-
नी जानातीत्यर्थः । विशेष० । “ अन्नो वि य आपसो ” अन्यो-
वाऽऽदेशः प्रकारः । वृ० ३ उ० । आदिश्यत इत्यादेशः-आ-
चार्यपारम्पर्यश्रुत्याऽऽयातो वृद्धवादोऽयमैतिह्यमाचक्षते, स
आदेशः । वृद्धवादाऽऽयाते दृष्टान्ते, आचा० १ श्रु० ८
अ० १ उ० । आदिश्यत इत्यादेशः निर्देशे, नि० चू० १ उ० ।
आदिश्यत इत्यादेशः । व्यापारनियोजने, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० । प्रतिपादने, “ धुयमादिसंति ” धूतम्-
मोक्षम् आदिशन्ति-प्रतिपादयन्ति ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० । प्र-
तिवचने, विशेष० । मते, “ मोक्षणादेसतिगं ” मुक्त्वा परि-
हृत्यादेशत्रिकं-मतत्रिकम् । पि० । विकल्पे, “ आदेसा-
इमे हौति ” आदेशः-विकल्पाः । नि० चू० १ उ० । आडिति-
मर्यादया विशेषरूपानतिक्रमात्मिकया आदिश्यते-कथ्यत
इत्यादेशः । विशेषे, उक्त० ।

..... आपसे चवऽणाएसे ॥ ४७ ॥

आदिद्वो आपसं-मि बहुविहे सरिसणाणचरणगते ।

सामित्तपव्वयाइ-मि चव किंचित्तओ वोच्छं ॥ ४७ ॥

आडिति-मर्यादया विशेषरूपानतिक्रमात्मिकया आदिश्यते-
कथ्यत इति आदेशो-विशेषस्तस्मिन् तदन्यस्त्वनादेशः सा-
मान्यं पूर्वत्र चैवशब्दयोः समुच्चयावधारणार्थयोर्भिन्नक्रम-
त्वात्तस्मिन्चैव तत्र क्षेत्रविषयोऽनादेशे यथा जम्बूद्वीपजोऽ-
यम्, आदेशे तु-यथा भारतेऽयं, कालविषयोऽनादेशे यथा-
दौष्यमिकोऽयम्, आदेशे तु-वासन्तिकोऽयं, भावविषयोऽना-
देशे भाववान्यम्, आदेशे त्वौदयिकादिभाववानिति । सामा-
न्यावगमपूर्वकत्वाद्विशेषावगमस्यैवमुदाह्रियते । निर्यक्तौ तु
विपर्ययाभिधानं जम्बूद्वीप इति सामान्यमपि लोकापेक्षया
विशेषो भरतमिति, विशेषोऽपि मगधाद्यपेक्षया सामान्यमि-
त्यादिरूपेण सर्वत्र सामान्यविशेषयोरेनियतत्वव्यापनार्थम् ।
उक्त० १ अ० ।

आएसो पुण दुविहो, अप्पियववहारणप्पितो चव ।

एकेको पुण तिविहो, अप्पाण परे तदुभए य ॥ ४८ ॥

आदेशोऽभिहितरूपः पुनःशब्दो विशेषणे, द्विविधो-द्वि-
भेदः, कथमित्याह-‘अप्पियववहाराणप्पितो चव’ त्ति-व्य-
वहारशब्दोऽत्र डमरुक्रमणिन्यायेनोभयत्र संबध्यते, ततश्चा-
र्पितो व्यवहारो यस्मिन्सोऽयमर्पितव्यवहारः, मयूरव्यंसका-
दिद्वात्समासः अनर्पितव्यवहारस्तु तद्विपरीतस्तत्रार्पितो
नाम ज्ञायिकादिभावः स्वाधारे-भाववति ज्ञातोऽयमित्यादि-
रूपेण ज्ञानमस्येत्यादिरूपेण वा वचनव्यापारेण वक्तृना
स्थापितः, अनर्पितस्तु वस्तुतः साधारत्वेऽपि निराधा-
रप्ररूपणार्थं विवक्षितो यथा-सर्वभावप्रधानः ज्ञायिको भा-

चोऽनयोरपि भेदानाह-एकैक इति अर्पितव्यवहारः, अनर्पित-
व्यवहारश्च । पुनस्त्रिविधः, कथमित्याह-‘अत्ताण’ त्ति-आक-
र्षत्वादात्मनि परस्मिन् तयोरत्तात्मपर्यायभयं तदुभयं तस्मिन्
विषयसम्भयश्चैताः, ततो विषयत्रैविध्येनानयास्त्रैविध्यम् ।
उक्त० १ अ० । (आदेशोऽनादेशयोर्वहुवक्तव्यता ‘संज्ञा’ शब्दे
सप्तमभागे कारिष्यते) व्यपदेश, आचा० ।

एओवम आएसो, वाए ऽसंतेऽवि रूवंमि ॥ १६७ ॥

एतदुपमानो वायावपि भवति आदेशो-व्यपदेशः । आचा०
१ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

केसिचिय आएसो, दंसण, णाणेहिँ वट्टए तित्थं(५५+)

केपांचिद्-दुर्विदग्धबुद्धीनां ज्ञानलवाध्मातचेतसां-कदाग्रह-
प्रस्तमनसाम् आदेशो-व्यपदेशः गुरणेति यावत् दर्शनज्ञाना-
भ्यां वर्त्तते । दर्श० ४ तत्त्व । श्रुतपरिकर्मिततायाम्, भ० ८
श० २ उ० । श्रुतपरिकर्मणायाम्, भ० ८ श० २ उ० । सूत्रे
च । “ आदेशो ण उचवज्जतीति अणवदो होति ” भवति
आदेशः, सूत्रादित्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

तत्थ दन्वओ णं आभिणिवोहियनाणी आएसेणं स-
व्वाइँ दन्वाइँ जाणइँ, न पांसइँ । (सूत्र-३६ +)

अथवा-आदेश इति-सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्रव्या-
णि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, ननु साक्षात्सर्वाणि प-
श्यति । न० ।

आएसो त्ति व. सुत्तं, सुओवल्लेखे तस्स मइनारं ।

पसरइ तन्भावणाया, विणा सुत्ताणुसारेणं ॥ ४०५ ॥

अथवा-आदेशः सूत्रमुच्यते, तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपल-
ब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मतिज्ञानं
प्रसरति । विशेष० ।

अङ्गोपाङ्गादिसूत्रेष्ववद्धा ये भावाः—पदार्था ज्ञानिभिः प्र-
काशिताश्च ते कस्य तीर्थकरस्य समये कियन्त आदेशा
उच्यते-

एवं बद्धमवद्धं, आएसारणं हवंति पंच सया ।

जह एगा मरुदेवा, अचंतं थावरा सिद्धा ॥ १०२३ ॥

एवम्-अनन्तरोक्तप्रकारं सर्वै(वद्धं)लोकोत्तरं श्रुतम् । लौकि-
कं त्वारण्यकादि द्रष्टव्यम् । अवद्धं पुनरादेशानां भवन्ति पञ्च
शतानि, किंभूतानीत्यत आह-यथैका-तस्मिन् समये अद्वि-
तीया मरुदेवी-ऋषभजननी अत्यन्तस्थावरा-अनादिवनस्प-
तिराशेकदृश्य सिद्धा-निष्ठितार्था संजाता । उपलक्षणमेतत्
अन्येषामपि स्वयंभूरमणजलधिमत्स्यपद्मपत्राणां चल्यव्य-
तिरिक्तसकलसंस्थानसंभवादीनामिति, लौकिकमप्यनिवद्धं
वेदितव्यम् । अङ्गिकाप्रत्यङ्गिकादिकरणं ग्रन्थाऽनिवद्धत्वात् ।
आत्र वृद्धसंप्रदायः-

“आरुह्य पवयणे पंच आपंससयाणि जाणि अणिवद्धाणि,
तत्थेगं मरुदेवा णवि अगे ण उवगे पादो अत्थि, जहा-अचंतं
थावरा होइऊण सिद्धत्ति, विहयं सयंभूरमणे समुहे मच्छा-
णं पडमपत्ताण य सव्वसंठाणाणि अत्थि चल्यसंठाणं मोत्तुं,
तइयं विणइस्स सातिरेगजोयणसयसहस्सविउव्वणं, चउत्थं

करइओकुण्डा दोसट्टियरुवज्जाया, कुणालाणयरीए नि-
द्धमणमूले वसही, वरिसासु देवयाणुकंपणं, नागरेहिँ नि-
च्छुहणं, करइण रुसिएण वुत्तं-‘वरिस देव ! कुणालाए,
‘उक्कुण्डेण भणियं-‘दस दिवसाणि पंच य’ पुणरवि क-
रइण भणियं-‘मुट्ठिमेत्ताहिँ धाराहिँ’ उक्कुण्डेण भणियं-
‘जहा रत्तिं तहा दिवं’ एवं वोत्तूणमवक्कंता, कुणालाएवि
पण्णरसदिवसअणुवद्धवरिसणेणं सजाणवया (सा) जलेण
उक्कंता तओ ते तइयवरिसे साएए णयरे दोऽवि कालं का-
ऊण अहे सत्तमाए पुढवीए काले णगे वावीसमागरोवम-
ट्ठिँआ शेरइया संवुत्ता । कुणालाणयरीविणासकालाओतेर-
समे वरिसे महावीरस्स केवलणाणसमुप्पत्ती । एयं अनिवद्धं,
एवमाइ पंचाऽऽपंससयाणि अवद्धाणि । एवं लोइयं अवद्धकरणं
वत्तीसं अड्डियाओ वत्तीसं पच्चड्डियाओ सोलस करणाणि,
लागण्णवाहे पंचट्टाणाणि, तंजहा-आलीढं, पच्चालीढं, वइसाहं
मंडलं, समपयं । तत्थालीढं दाहिणं पायं अगगओहुत्तं काउं
वामपायं पच्छओहुत्तं ओसारइ, अंतरं दोइहवि पायाणं
पंचपाया, एवं चं वविवरीयं पच्चालीढं, वइसाहं परहीओ
अभिभतराहुत्तीओ समसेढीए करइ, अगिमयलो बहिरा-
हुत्तो, मंडलं दोवि पाए दाहिणवामहुत्ता ओसारंता ऊर-
णोवि आउंटावेइ जहा मंडलं भवइ, अंतरं चत्तारि पयां,
समपायं दोवि पाए समं निरंतरं ठवेइ, पयाणि पंचट्टाणाणि,
लागण्णवाए (हे) सयणकरणं छट्ठं टाणं, इत्यलं विस्तरणं ।
आव० १ अ० । (सूत्रस्यादेशत्वे बहुवक्तव्यता ‘आभिणिवो-
हियणाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

एण्य—त्रि० । आगमिष्यति, सूत्र० । “आपसा वि भवंति
सुव्वया ” (२०×) । आगमिष्यांश्च ये भविष्यन्ति । सूत्र० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

आवेश—पुं० । आविशतीत्यावेशः यस्मिन् स्थाने प्रविष्टे
सागारिकस्याऽऽयासो जन्यते स आवेशः । क्षातिके, स्वजने,
सुहृदि, प्रभौ, परतीर्थिके च । व्य० ।

भाष्यरुदादेशशब्दव्याख्यानमाह—

आयासकरो आए-सितो उ आविसणं व आविसइ ।

सो नायगो मुहीं वा, पभू व परतित्थितो वाऽवि ॥ २ ॥

आयासकर आदेशः आदिशतीत्यादेशः इति व्युत्पत्तेः, आ-
दिशितो वा आदेशः । आदेश्यते सत्कारपुरस्सरमाकार्यत
इत्यादेशव्युत्पत्तेः । अथवा-आवेश इति संस्कारस्तत्र व्युत्प-
त्तिमाह—आवेशनं वाशब्दः शब्दसंस्कारापेक्षया विकल्पने
आविशतीत्यावेशः आवेशनं नाम यस्मिन् स्थाने प्रविष्टेन
सागारिकस्याऽऽयासो जन्यते, स आदेशः, आवेशो वा नाम
क्षातिकः-स्वजनः सुहृद्वा-मित्रं प्रभुर्वा-नायकः परतीर्थिको
वाऽपि । व्य० ६ उ० । आ-विश-घञ् । अहङ्कारभेदे, संरम्भे,
अभिनिवेशे, आसङ्गे, अनुप्रवेशे, यथा भूताऽऽवेशः । ग्रह-
भये, भूताद्यविशारेणे च । वाच० ।

आएसकारिन्-आदेशकारिन्-पुं० । आज्ञाकारिणि, कौटुम्बि-
कादौ, “ कोहंविपुलरिसे सहावैति ” (सूत्र-१२×) कौटु-
म्बिकपुरुषान्-आदेशकारिणः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

आएसग (य)-आदेशक-त्रि० । आदिशति । आ-दिश् घा०-
खुल्ल । आदेशकारके, आज्ञाकारके, वाच० । आदिश्यते-
यस्मिन्नागते संभ्रमेण परिजनस्तदासनदानादिव्यापारं स
आदेशकः । प्राघूर्णके, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आएसग-आदेशाग्र-न० । आदिश्यत इत्यादेशो-व्यापार-
नियोजना । अग्रशब्दोऽत्र परिमाणवाची, तत्र च यत्र परि-
मितानामादेशो; दीयते तदादेशाग्रम् । (आचा०) । आदि-
श्यते इत्यादेशो निर्देश इत्यर्थः आदेशनाग्रं आदेशाग्रम् ।
नि० चू० १ उ० । परिमितानामादेशे, तद्यथा-त्रिभिः पुरुषैः
कर्म कारयन्ति तान्वा भोजयति । आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० ।

गाहा—

आदेसगं पंचगु-लादि जं पच्छिमं तु आदिसति ।

पुरिसाण व जोयंते, भोयणकम्मादिकजेसु ॥ ५३ ॥

आदिश्यते इति आदेशो; निर्देश इत्यर्थः । तेण आदेसेण अगं
आदेशगं, तत्पुद्गलहरणं पंचगुलादि; पंचगुहं अंगुलीद्वयाण
कम्मट्टिताण जदि पच्छिमं आदिसति तं आदेसगं भवति
आदेसकारणं इमं भोयणकाले जहा सत्तट्टाणे बहुआण क-
म्मट्टिताण इमं बहुयं भोजयसु त्ति (आदिसति) एवं कम्मा-
इकजेसु वि नेयं । गयं आदेसगं । नि० चू० १ उ० ।

आवेशन-न० । आ-विश आधारे ल्युट् । वाच० । लोह-
कारादिशालायाम् । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।
तानि चायस्कारकुम्भकारादिस्थानानि येषु लोका आविश-
न्ति । औ० । शिल्पशालायाम्, तत्र हि मनोऽभिनिवेशेन
च कार्यकरणत्तस्यास्तथात्वम् । भूतावेशादिरोगे, को-
पादौ, वाच० ।

आएसपर-आदेशपर-त्रि० । आदिश्यते-आज्ञाप्यते इत्या-
देशः । यः कस्यांचित्क्रियायां नियोज्यते कर्मकरादिः स चा-
सौ परश्चादेशपरः । कस्यांचित्क्रियायां नियुक्ते कर्मकरादौ,
आचा० २ श्रु० २ चू० ६ अ० ।

भोअणपिसणमादी-सु एगखेत्तट्टियं तु जं पच्छा ।

आदिसइ भुंजऊणसु, व आएसपरो हवइ तत्थ ॥ ५८३ ॥

एतद्भाजनं प्रतीतं, पेषणं-व्यापारणं तदादिषु कारणेषु यं
कञ्चन पुरुषमेकस्मिन् क्षेत्रे स्थितमपि पश्चात्पर्यन्ते आदिशति-
यथा, भुङ्क्ष्व-भोजनं विधेहि, कुरु वा कृष्यादिकर्म, एष
आदेशपरो भवति आदेश-आज्ञापनं तदाश्रित्य परः पाश्चात्य
आदेशपरः । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

आएसभत्त-आदेशभक्त-न० । आएसो-पाहुणगो आगतो
तस्सं भत्तं आदेशभक्तम् । प्राघूर्णकभक्ते । नि० चू० ६ उ० ।
(' एतद्वक्तव्यता ' ' भत्त ' शब्दे ५ पञ्चमे भागे करिष्यते)

आएससव्व-आदेशसर्व-पुं० । आदेशनमादेशः-उपचारो व्य-
वहारः । स च बहुतरे प्रधाने वा आदिश्यते, देशेऽपि यथा-वि-
चक्षितं घृतमभिसमीक्ष्य बहुतरे भुक्ते; स्तोके च शेषे उपचारः
क्रियते-“सर्वं घृतं भुक्ते” प्रधानेऽप्युपचारः क्रियते, यथा-आ-
मप्रधानेषु गतेषु पुरुषेषु “सर्वो ग्रामो गत” इति व्यपदिश्यत
इति । आदेशतः सर्वमादेशसर्वमुपचारसर्वमित्यर्थः । स्था० ४
झा० २ उ० । उपचारं सर्वस्मिन्, स्था० ४ डा० २ उ० । आ० म० ।

आदेशसर्वस्य स्वरूपम्—

आएसो उवयारो, सो बहुतरए पहाणतरए वा ।

देसे वि जहा सव्वं, भत्तं भुत्तं गओ गामो ॥ ३४८८ ॥

आदेशः-उपचारः स च बहुतर-प्रधानतरे वा आदेशोऽपि
सर्वतया प्रवर्तते, तद्यथा-परिमृहीतं भक्तमध्याह्नतरं भुक्ते
सति आदिश्यते-सर्वमनेन भुक्तमिति । प्रधानेनराऽऽदेशे च
कातिषयपुरुषेषु गतेषु शेषेष्ववतिष्ठमानेष्वप्यादिश्यते, लोकं
यथा-“गतः सर्वो ग्रामः” । विशेषेण ।

आएसिन्-आदेशिन्-त्रि० । आदिशति । आ-दिश् णिनि ।
आदेशकारके, वाच० । अभिलाषिणि, “वर्णादेसी णारमे
कंचण (सूत्र-१५४ ×) । वर्णः-साधुकारस्तदादेशी वर्णादेशी-
वर्णाभिलाषी सञ्चारभते कञ्चन । आचा० १ श्रु० ५
अ० ३ उ० ।

आएसिय-आदेशिक-त्रि० । उपदेष्टरि, सूत्र० ।

(सम्यग्ज्ञानवतामुपदेष्टृणां गुणानाविर्भावयन्नाह)—

लोयं विजाणंति ह केवलेणं,

पुन्नेण णाणेण समाहिजुत्ता ।

धम्मं समत्तं च कहंति जे उ,

तारंति अप्पाण परं च तिन्ना ॥ ५० ॥

सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । (अस्या गाथाया व्याख्या ‘ अहं-
कुमार ’ शब्दे १ प्रथमभागे ५५६ पृष्ठ गता) आदेशितो
वा आदेशः आदेशात्सत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेश
इति व्युत्पत्तेः । (व्य०) आदेशे, (नायकादौ प्राघूर्णके) ।
व्य० ६ उ० ।

आओग-आयोग-पुं० । आ युज घञ् । गन्धमाल्योपहारे,
व्यापारे, रोधे, सम्यक् सम्यग्धे च । वाच० । द्विगुणादिला-
भे, स्था० ८ डा० ३ उ० । द्विगुणादिवृद्धार्थप्रदाने च । भ०
२ श० ५ उ० । परिकरे, “भीमसंगामि आओगं” (सूत्र) ।
भीमः-सांग्रामिक आयोगः-परिकरो यस्य । ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

आओगपओग-आयोगप्रयोग-पुं० । आयोगस्य-अर्थला-
भस्य प्रयोगा-उपायाः । औ० । आयोगेन द्विगुणादिलाभेन
द्रव्यस्य प्रयोगोऽधमर्णानां दानम् । स्था० ८ डा० ३ उ० ।
द्रव्योपाजनोपायविशेषे, स्था० ६ डा० ३ उ० । द्विगुणादि-
वृद्धार्थप्रदाने, कालान्तरे प्रयोगे च । भ० २ श० ५ उ० ।

आओगपओगसंपत्त-आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्त-त्रि० । आवा-
हनविसर्जनकुशले, रा० । आयोगो द्विगुणादिवृद्धार्थप्र-
दानं प्रयोगश्च कालान्तरितौ सम्प्रयुक्तौ व्यापारितौ यैस्ते
तथा । भ० २ श० ५ उ० । आयोगप्रयोगा-द्रव्योपाजनो-
पायविशेषाः सम्प्रयुक्ताः-प्रवर्तिता येन स तथा, स्था० १
डा० । आयोगस्य-अर्थलाभस्य प्रयोगा-उपायाः संप्रयुक्ता-
व्यापारिता येन तेषु वा सम्प्रयुक्तो व्यापृतो यः स । ज्ञा०
१ श्रु० १ अ० । औ० । प्रवर्तितद्रव्योपाजनोपायविशेषे,
स्था० ६ डा० ३ उ० । द्रव्योपाजनोपायविशेषेषु प्रवृत्ते च ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आयोगेन द्विगुणादिलाभेन द्रव्य-
स्य प्रयोगः-अधमर्णानां दानम् तत्र संप्रयुक्तानि-व्यापृतानि

तेन वा संप्रयुक्तानि-संगतानीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।
द्विगुणादिलाभेन द्रव्यप्रयोगेषु व्यापृते, द्विगुणादिलाभार्थम्
द्रव्यप्रयोगेण संगते च । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

आंवुरिगाम-आंवुरिग्राम-पुं० । अशीतितीर्थजिनान्तर्गतश्री-
मतिदेवजिनाधिष्ठिते ग्रामविशेषे, आंवुरिग्रामे श्रीमतिदेवः ।
ती० ४३ कल्प ।

आकंक्षा-आकाङ्क्षा-स्त्री० । आ-काङ्क्ष-अङ् । अभिलाषे,
न्यायमते, वाक्यार्थज्ञानहेतौ, यत्पदं विना यत्पदस्यानन्वय-
स्तत्पदे तत्पदवत्त्वरूपे संवन्धे, पदान्तरव्यतिरेकेणाश्रयाभा-
वे च । वाच० । वाङ्मयाम्, पो० १५ विव० । (अभिलाषायाम्)
आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । “तत्तत्त्वं यद् दृष्ट्वा, निवर्त्तते
दर्शनाऽऽकाङ्क्षा” ॥१२॥ दर्शनाकाङ्क्षा-दर्शनवाङ्मया । पो०
१५ विव० ।

आकंदमाण-आक्रन्दत्-त्रि० । आक्रन्दशब्दं कुर्वति, विपा० १
श्रु० ६ अ० ।

आकंप-आकम्प-पुं० । आवर्जने, स्था० १० ठा० ३ उ० । व्य०
ध० । आराधने । व्य० १ उ० । आ-ईपदर्थे, कपि घञ् । ईप-
त्कम्पे । वाच० ।

आकंपइत्ता-आकम्प्य-अव्य० । आराध्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।
आवर्ज्येत्यर्थे, ध० २ अधि० । स्था० । (आकम्पालोचनो हि
आलोचकस्य दशसु दोषेषु प्रथमो दोषः ‘आलोयणा’ शब्देऽ-
त्रेऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यः)

आकंपइत्तु-आकम्प्य-अव्य० । आवर्ज्येत्यर्थे, स्था० १०
ठा० ३ उ० ।

आकंपण-आकम्पन-न० । आराधने, आवर्जने च । व्य०
१ उ० । ध० । आकम्पने, आ-कपि-गुच् । ईपत्कम्पनशाले,
त्रि० । भावे ल्युट् । ईपत्कम्पे, न० । आ-कपि-णिच्-ल्युट् ।
ईपञ्चालकं, त्रि० । तत् पत्र भावे ल्युट् । ईपञ्चालने, न०
वाच० ।

आकड्ड-आकर्ष-पुं० । अभिमुखमाकर्षणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
नि० चू० ।

आकड्डण-आकर्षण-न० । अभिमुखं कर्षणमाकर्षणम् । अ-
भिमुखकर्षणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । “आकड्डणमाकर्षणं”
अप्यणो तेण आगड्डणमागसणं ” । नि० चू० १८ उ० ।

आकड्डविकड्ड-आकर्षविकर्ष-पुं० । द्वि० । अभिमुखकर्षण-
विपरीतकर्षणयोः, “आकड्डविकड्ड” (सूत्र-४५) । आ-
कृष अभिमुखं कर्षणं कुरु । वि-कृष विपरीतं कर्षणं कुरु ।
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

आकड्डविकड्डिया-आकर्षविकर्षिका-स्त्री० । अभिमुखमाकृ-
ष्टस्य विपरीतकर्षणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । “ आकड्डवि-
कड्डि करेमाणे ” (सूत्र-५५६+) । भ० १५ श० । नि० चू० ।

आकण्णन-आकर्णन-न० । अवर्णने, आचा० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । ध० २० । (एतद्वक्तव्यता ‘सवर्ण’ शब्दे सप्तमे भागे
द्रष्टव्या) आ-कर्ण-ल्युट् । अवर्णने, “ मुदा तदाकर्णनतत्प-
रोऽभूत् । ” नैप० । वाच० ।

आकण्णय-आकर्णित-त्रि० । श्रुते, आचा० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

आकम्हिय-आकस्मिक-त्रि० । अकस्मादित्यव्ययं कारणा-
भावं, कारणं विना भवः । विनया० ठक् टिलोपः । अकस्मा-
द्भव, स्त्रियां ङीप् । वाच० । अकस्मादेव यद्भवति तदाक-
स्मिकम् । विशेष० । निर्युक्तिक, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
अद्वेतुके, विशेष० ।

वज्रभूमिनिष्ठाभावा, जं भवमाकम्हियं तं ति ॥३४५॥
यच्च बाह्यनिष्ठाभावात्-अकस्मादेव भवति तदाकस्मिकम् ।
विशे० । (एतद्वक्तव्यता ‘सभाव’ शब्दे सप्तमे भागे करिष्यते)

आकि(गि)इ-आकृति-स्त्री० । आ-कृ-क्तिन् । “इत्कृपादौ ”
॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति हैमप्रारुतसूत्रेणैवम् । प्रारुतत्वात्त-
कारलोपः । प्रा० । आकियते-व्यज्यने जातिरनया । करणे
क्तिन् । जातिव्यञ्जकेऽवयवसंस्थानभेदे, “ आकृतिग्रहणा
जातिः ” महाभा० । जात्याकृतिव्यक्त्यस्तु पदार्थाः । गौ०
सू० ॥ वाच० । आकारे, आ० म० १ अ० । ज्ञा० । संस्थानं,
नयो० । ‘ आगारं च वा आगं च वा संढारं च वा पग-
डा ’ आ० चू० १ अ० । आकृतिशब्देन प्राणवयवानां पा-
ण्यादीनां तदवयवानां चाङ्गुल्यादीनां संयोगोऽभिधीयते ।
तथा च सूत्रम्-“ आकृतिर्जातिलिङ्गाख्या ” (न्यायद० अ०
२ आ० २ सू० ६७) इति अस्य भाष्यम् । (सम्म० १ का-
ण्ड २ गाथाटी० । (‘सद्’ शब्दे सप्तमे भागे विस्तरतः प्र-
तिपादयिष्यते) (अस्याः शब्दार्थत्वविचार ‘आगम’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे करिष्यते) रूपे, “ यत्राकृतिस्तत्र गुणा
वसन्ति ” आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आकिइमंत-आकृतिमत्-त्रि० । प्रशस्तस्वरूपोपेते, “ जो वि
अगीतां वि आगइमंतां ” (६७५) । अगीतार्थोऽपि आकृ-
तिमान्-रूपेण मकरध्वजतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यते ।
व्य० ३ उ० ।

आकिंचणिय-आकिंचन्य-न० । अकिञ्चनस्य भावः प्यञ् ।
दृग्द्रवतायाम् । वाच० । नाऽस्य किञ्चन द्रव्यमस्तीत्यकिञ्चन-
स्तस्य भाव आकिञ्चन्यम् । प्र० ६६ द्वार । पो० । ध० ।
कनकादिरहिततायाम्, पञ्चा० ११ विव० । आकिंचणियं-
नित्यं जम्स किंचण सो अकिंचणां तस्स भावो आकिंच-
णियं, कमनिज्जरुं सदेहादिसु विणस्समेण भवितव्वं । आ०
चू० ४ अ० ।

आकिंचणियन्वय-आकिञ्चन्यव्रत-न० । पञ्चमे महाव्रते, ध० ।

परिग्रहस्य सर्वस्य, सर्वथा परिवर्जनम् ।

आकिञ्चन्यं व्रतं प्रोक्तं-महर्हिर्हितकाङ्क्षिभिः ॥ ४४ ॥

सर्वस्य-सचिन्ताऽचिन्तादिविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभाववि-
षयस्य वा परिग्रहस्य-मूर्च्छाभावस्य सर्वथा त्रिविधे त्रि-
विधेन परिवर्जनं-त्यागः तत् आकिञ्चन्यव्रतं, न विद्यते कि-
ञ्चन द्रव्यं यस्यासावकिञ्चनस्तस्य भाव आकिञ्चन्यं
तच्च तद्व्रतं चेति समासः; अपरिग्रहव्रतमित्यर्थः । प्रोक्तं-
प्रज्ञप्तं कैरहर्हि-जिनैः, किंचिद्विशेषैस्ते-हितकाङ्क्षिभि-हितेच्छु-
भिरिति शब्दार्थः । ध० ३ अधि० ।

आकीलवास-आकीलवास-पुं० । गौतमद्वौपत्यसुस्थितल-
वणाधिपतेरत्यर्थं त्रीडावासे भौमेयविहारे, जी० । (तद्वक्त-
व्यता ' गौयमदीव ' शब्दे तृतीये भागे वक्ष्यते) । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

आकुट्ट-आकुट्ट-त्रि० । आ-कुश-कृ । कृताक्रोशे, यं प्रति
आक्रोशः कृतस्तस्मिन् . शब्दिते, निन्दिते च । भावे कृ । पु-
रुषभाषणे, न० । " माज्जारभूपिकास्पर्शे आकुट्टे क्रोधस-
म्भव " । कात्या० । आकुट्टे, परुषभाषणे, वाच० । वाग्भिरा-
कुट्टे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० । " आकुट्टेन मतिमता तत्त्वा-
थविचारणे मतिः कार्या ॥ यदि सत्यं कः कोपः, स्यादनृतं
किं नु कोपेन ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आकूय-आकूय-न० । आ-कू-भावे कृ । आशये, अभिप्राये,
वाच० । अभिप्रेते वस्तुनि, विशेष० । भावे च । विशेष० ।

आकैवलिय-आकैवलिक-पुं० । न केवलमकेवलं तत्र भवा
आकैवलिकाः । सद्बन्धे, (सप्रतिपक्षे) असम्पूर्णं च ।
" आकैवलियार्हं " (सूत्र-२८२+) । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

आकोशायत-आकोशायमान-त्रि० । आकोशयते इत्याकां-
शायमानम् । विकचीभवति कमलादौ, जी० । " आकोसा-
यंतपउमगंभीरवियडा " (सूत्र-१४७×) । आकोशयते इत्या-
कोशायमानं, विकचीभवदित्यर्थः । पक्षे तद्वद्वर्गीरा विकटा
च नाभिर्येषां ते । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आखंडल-आखण्डल-पुं० । आखण्डयति भेदयति पर्वतान्
आ-खण्डि-डलच् डस्य नेत्त्वम् । इन्द्रे. वाच० । " अ (आखं)
खण्डलो सुरवह, पुरंदरो वासवो सुणासीरो । " (२३+)
पाइ० ना० २३ गाथा । (अस्य वक्तव्यता ' सक्त ' शब्दे स-
प्तमभागे वक्ष्यते) ।

आगङ्ग-आगति-स्त्री० । आगमनमागतिः नारकत्वादेरेव प्र-
ज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने प्रतिनिवृत्तौ, (आगमने) स्था० १
ठा० । कल्प० । " गङ्गं च जो जाणइ णागङ्गं च " (२०+) ।
यश्च जीवानामागतिम्-आगतम् कुतः समागता नारका-
स्तिर्यञ्चो मनुष्या देवाः । सूत्र० २ श्रु० १२ अ० । " एगस्स
जंतो गतिरागती य । " (१८×) । आगतिः-आगमनं भवा-
न्तरादुपजायते कर्मसहायस्यैव । सूत्र० २ श्रु० १३ अ० । उ-
त्पत्तौ. स्था० ७ ठा० ३ उ० । " एगा आगती " (सूत्र-४३+) ।
आगमनम्-आगतिर्नारकत्वादेरेव प्रतिनिवृत्तिस्तदेकत्वं गते-
रिवेति । स्था० १ ठा० ।

नैरयिकाणां दण्डकक्रमेण गत्यागती—

नेरइया दुगइया दुयागइया पन्नत्ता, तं जहा-नेरइए नेरइए-
सु उववज्जमाणे मणुस्सेहिंतो वा पंचिंदियतिरिक्खजोणि-
एहिंतो वा उववज्जेजा । से चेव णं से नेरइए नेरइयत्तं वि-
प्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ता-
ए वा गच्छेज्जा । एवं असुमाराणं वि, णवरं चेव णं से
असुरकुमारे असुरकुमारत्तं विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा
तिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा । एवं सव्वदेवा, पुढ-

विकाइया दुगइया दुयागइया पन्नत्ता, तं जहा-पुढवि-
काइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो वा णो
पुढविकाइएहिंतो उववज्जेजा । से चेव णं से पुढविकाइ-
यत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा णो पुढविकाइय-
त्ताए वा गच्छेज्जा, एवं ०जाव मणुस्सा । (सूत्र-७८)

दण्डकः कण्ठ्यो नवरं नैरयिका-नारका द्वयोः-मनुष्यगति-
तिर्यग्गतिलक्षणयोर्गत्योरधिकरणभूतयोर्गतिर्येषां ते तथा,
द्वाभ्यामेताभ्यामेवाऽवधिभूतभ्यामागतिः-आगमनं येषां ते
तथा, उदितनारकायुर्नारक एव व्यपदिश्यते, अत उच्यते-
' नेरइए नेरइएसु ' ति-नारकेषु मध्ये इत्यर्थः । इह चोद्दि-
शक्रमव्यत्ययात् प्रथमवाक्येनागतिरुक्ता, ' से चेव णं से '
त्ति-यो मानुपत्त्वादितो नरकं गतः स एवाऽसौ नारको
नाऽन्यः, अनेनैकान्ताऽनित्यत्वं निरस्तमिति । ' विप्पजहमा-
णे ' ति-विप्रजहन्-परित्यजन्, इह च भूतभावतया नार-
कव्यपदेशः, अनेन वाक्येन गतिरुक्ता, इत्थञ्च व्याख्याने
तेजस्कायिकाद्यागतयस्तिर्यङ्मनुष्यापक्षया एकगतयस्ति-
र्यगपेक्षयेति वाक्यमुपजीव्येति, ' एवं असुरकुमारावि ' ति-
नारकवद्वक्तव्या इत्यर्थः, ' नवरं ' ति-केवलमयं विशेषः-तिर्यङ्
न पञ्चन्द्रियेष्वेवात्पद्यन्ते । पृथिव्यादिष्वपि तदुत्पत्तेरित्यतः
सामान्यत आह-' से चेव णं से ' इत्यादि ०जाव निर-
क्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्ज ' ति-' एवं सव्वदेव ' ति-
असुरवद् द्वादशाऽपि दण्डकदेवपदानि वाच्यानि तेषामप्ये-
काद्व्यपत्तेरिति । ' ना पुढविकाइहिंतो ' ति-अनेन
पृथ्वीकायिकनिपेधद्वारेणाऽकायिकादयः सर्वे गृहीता द्वि-
स्थानकानुरोधादिति. तेभ्यो वा-नारकवर्जैभ्यः समुत्पद्यते ।
' नोपुढविकाइयत्ताए ' ति-देवनारकवर्जाऽकायादितया ग-
च्छेदिति, ' एवं ०जाव मणुस्से ' ति-यथा पृथ्वीकायिका
" दुगइया " इत्यादिभिरभिभूतापैरुक्ताः, एवमेभिरेवाकायि-
कादयो मनुष्याऽवसानाः पृथ्वीकायिकशब्दस्थानेऽकायादि-
कव्यपदेशं कुर्वाद्भिरभिधातव्या इति । व्यन्तरादयस्तु पूर्वम-
तिदिष्टा एवेति । स्था० २ ठा० २ उ० । (' उववाय ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे आगतिः कुत उत्पद्यत इत्यादि वक्ष्ये)

एकेन्द्रियादीनां गत्यागती—

एगिंदिया पंचगइया पंचाऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-
एगिंदिए एगिंदिएसु उववज्जमाणे एगेंदिएहिंतो वा ०जाव
पंचेंदिएहिंतो वा उववज्जेजा । से चेव णं से एगेंदिए
एगेंदियत्तं विप्पजहमाणे एगेंदियत्ताए वा ०जाव पंचेंदि-
यत्ताए वा गच्छेज्जा । वेइंदिया पंचगइया पंचाऽऽगइया एवं
चेव । एवं ०जाव पंचेंदिया पंच गइया, पंचाऽऽगइया प-
णत्ता, तं जहा-पंचेंदिया ०जाव गच्छेज्जा । (सूत्र-४५८+)
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

पृथ्वीकायिकादीनां गत्यागती—

पुढविकाइया छ गइया, छ आगइया पन्नत्ता, तं जहा-
पुढविकाइए पुढविकाइएसु पुढविकाइएहिंतो वा ०जाव तस-
काइएहिंतो वा गच्छेज्जा णो चेव णं से पुढविकाइए पुढ-

विकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा ०जाव तस-
काइयत्ताए वा गच्छेज्जा । (सूत्र-४८३ ×) । स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

अण्डजाऽऽदीनां गत्यागतिमतिपादनाय सूत्रम्—

अण्डगा सत्तगइया सत्ताऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-अं-
डगे अण्डगेषु उववज्जमाणे अण्डगेहिंतो वा पोयएहिंतो वा
०जाव उन्मिअहिंतो वा उववज्जेज्जा, से चेव णं से अण्डए
अण्डगत्तं विप्पजहमाणे अण्डयत्ताए वा पोययत्ताए वा
०जाव उन्मियत्ताए वा गच्छेज्जा । पोयया सत्तगइया
सत्ताऽऽगइया एवं चेव सत्तएह वि गइरागई भाणियव्वा
०जाव उन्मियत्ति । (सूत्र-५४३) ।

‘अण्डय’त्यादि सूत्रसप्तकम्, नत्र मृत्तानां सप्तगतयः अण्डजा-
दियोनिलक्षणा येषां ते सप्त गतयः सप्तभ्य एवाण्डजादियो-
निभ्यः आगतिकृत्पत्तिर्येषां ते सप्ताऽऽगतयः । ‘एवं चेव’
‘त्ति-यथाऽण्डजानां सप्तावधे गत्यागती भणिते तथा पोतजा-
दिभिः सह सप्तानामप्यण्डजादिजीवभेदानां गतिरागतिश्च
भणितव्या । ‘जाव उन्मिय’ ‘त्ति-सप्तमसूत्रं यावदिति, शेषं
सुगमम् । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

अण्डया अण्डगइया अण्डाऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-अण्डए
अण्डएसु उववज्जमाणे अण्डएहिंतो वा ०जाव उववाइएहिंतो
वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से अण्डए अण्डगत्तं विप्पजह-
माणे अण्डगत्ताए वा पोयगत्ताए वा ०जाव उववाइयत्ताए
वा गच्छेज्जा । एवं पोयया वि । जराउया वि । सेसाणं ग-
इरागई नऽत्थि । (सूत्र-५६५+)

‘अण्डविहे’ त्यादि, सूत्रचतुष्टयं सुगमं, नवरमौपपाति-
का देवनारकाः, ‘सेसाणं’ ति-अण्डजपोतजजरायुजवज्जि-
तानां रसजादीनां गतिरागतिश्च नास्तीत्यप्रकारेति शेषः,
यतो रसजादयां नोपपातिकेषु सर्वेषूपपद्यन्ते, पञ्चेन्द्रियाणा-
मेव तत्रोत्पत्तेः । नाप्यौपपातिका रसजादिषु सर्वेष्वप्युपप-
द्यन्ते पञ्चेन्द्रियैकेन्द्रियेष्वेव तेषामुपपत्तेरिति अण्डजपोत-
जजरायुजसूत्राणि प्रीत्ययं भवन्तीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

पृथ्वीकायिकादीनां पुनर्गपि गत्यागनी—

पुढविकाइया नवगइया नवआगइया पणत्ता, तं जहा-
पुढविकाइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो
वा ०जाव पंचिदिएहिंतो वा उववज्जेज्जा, से चेव णं से
पुढविकइए पुढविकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए
०जाव पंचिदियत्ताए वा गच्छेज्जा । २ ॥ एवं आउकाइ-
याऽवि ॥ ३ ॥ ०जाव पंचिदियत्ते ॥ १० ॥ (सूत्र-
६६६ ×) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

गत्यागतिपरिज्ञानेन कर्मक्षयम्—

आगतिं गतिं परिणाय दोहि वि अंतोहिं अदिस्समाणेहिं
से ण छिज्जति, ण भिज्जति, ण डज्जति, ण हरणति कंच-
णं सच्चलोए । (सूत्र-११६ ×)

आगमनमागतिः, सा च तिर्यग्मनुष्ययोश्चतुर्धा चतुर्विधन-
रकादिगमनसङ्गावाद्, देवनारकयोर्द्विधा-तिर्यङ्मानुष्यग-
तिभ्यामेवागमनसङ्गावादेवं देवगतिरपि मनुष्येषु तु पञ्चधा,
तत्र मोक्षगतिसङ्गावाद् अतस्तामागतिं गतिं वा परिज्ञाय
संसारचक्रवालेऽरघट्टघटीयन्त्रन्यायं वेस्य मनुष्यत्वे मोक्षग-
तिसङ्गावमाकल्प्यान्ते हेतुवादन्तौ रागद्वेषौ ताभ्यां द्वा-
भ्यामन्ताभ्यामदृश्यमानाभ्यामनपदिश्यमानाभ्यां वा, क्त्वा-
प्रत्ययस्योत्तरक्रियामाह-‘से’ इत्यादि ‘से’-आगतित-
परिज्ञता रागद्वेषाभ्यामनपदिश्यमानो न छिद्यते अस्या-
दिना, न भिद्यते कुन्तादिना, न दह्यते पावकादिना, न ह-
न्यते नरकगत्यानुपूर्व्यादिना बहुशः । अथवा-रागद्वेषाभा-
वात्सिध्यत्येव, तदवस्थस्य चैतानि छेदनादीनि विशेषणानि,
‘कंचण’ मिति—विभक्तिविपरिणामात् केनचित् सर्व-
स्मिन्नपि लोके न छिद्यते, नापि भिद्यते रागद्वेषोपशमा-
दिति, तदेवमागतिगतिपरिज्ञानाद्वागद्वेषपरित्यागः, तदभा-
वाच्च छेदनादिसंसारदुःखाऽभावः ।

अपरे च सांप्रतेक्षिणः कुनो वयमागताः ?, क यास्यामः ?,
किं वा तत्र न संपत्स्यते ?, नैवं भावयन्त्यतः संसारभ्रमण-
पात्रतामनुभवन्तीति दर्शयितुमाह—

अवरेण पुंवि न सरंति एगे,

किमस्स तीयं किं वाऽऽगमिस्सं ।

भासंति एगे इह माणवाओ,

जमस्स तीयं व तमागमिस्सं ॥ १ ॥

नाऽईयमहुं न य आगमिस्सं,

अहुं नियच्छन्ति तहाऽऽगया उ ।

विहूयकप्पे एयाणुपस्सी,

निज्झोसइत्ता खवगे महेसी ॥ २ ॥

‘अवरेण’ इत्यादिरूपकम्, अपरेण-पश्चात्कालभाविना सह
पूर्वमतिक्रान्तं न स्मरन्ति अन्ये-मोहाज्ञानावृतबुद्धयो, यथा
किमस्य जन्तोर्नरकादिभवोद्भूतं बालकुमारादिवयोपचितं वा
दुःखाद्यतीतं किं वाऽऽगमिष्यति आगामिनि काले किमस्य
सुखाभिलाषिणो दुःखद्विषो भावीति । यदि पुनरतीताऽऽ-
गामिपर्यालोचनं स्यान्न तर्हि संसारे रतिः स्यादिति, उक्तं
च-“केण ममेत्थुप्पत्ती, कहं इओ तह पुणो वि गंतव्वं ।
जो एत्तिथं पि चित्तह, इत्थं सो को न निव्वरणो ” ॥ १ ॥
एकं-पुनर्महामिथ्याज्ञानिनो भाषन्ते-इहास्मिन्संसारे-मनु-
ष्यलोके वा मानवा-मनुष्या यथा यदस्य-जन्तोर्तीतं-स्त्री-
पुंनपुंसकसुभगदुर्भगश्वगोमायुब्राह्मणक्षत्रियविद्वद्वादिभेदा-
वेशात्पुनरप्यन्यजन्मानुभूतं तदेवागमिष्यम्-आगामीति ।
यदि वा-न विद्यते परः-प्रधानोऽस्मादित्यपरः संयमस्तेन
वासितचित्ताः सन्तः पूर्वं-पूर्वोन्भूतं विषयसुखोपभोगादि
न स्मरन्ति-न तदनुस्मृतिं कुर्वते, एके-रागद्वेषविप्रमुक्ताः,
तथा नाऽऽगतदिव्याङ्गनाभोगमपि नो काङ्क्षन्ति, किंच-अस्य
जन्तोर्तीतं सुखदुःखादि किं वाऽऽगमिष्यम्-आगामीति ए-
तदपि न स्मरन्ति, यदि वा-कियान् कालोऽतिक्रान्तः कि-
यानेष्यति लोकोत्तरास्तु भाषन्ते-एके-रागद्वेषरहिताः के-
वलिनश्चतुर्दशपूर्वविदो वा यदस्य-जन्तोरेनादिनिधनत्वा-

त्कालशरीरसुखाद्यतीतमागामिन्यपि तदेवेति, अपरे तु पठ-
न्ति-“अवरेण पुत्रं किह से अतीतं, किह आगमिस्सं न स
(म)रंति एगे । भासंति एगे इह माणवाओ, जह से अईयं
तह आगमिस्सं” ॥१॥ (अस्याः १ व्याख्या)-अपरेण-जन्मा-
दिना सार्द्धं पूर्वम्-अतिक्रान्तं जन्मादि न स्मरन्ति, कथं वा
केन प्रकारेणाऽतीतं-सुखदुःखादि कथं चैधमित्येतदपि न
स्मरन्ति, एके भाषन्ते-किमत्र ज्ञेयम् ? यथैकस्य रागद्वेष-
मोहसमुत्थैः कर्मभिर्वध्यमानस्य जन्तोस्तद्विपाकांश्चानुभ-
वतः संसारस्य यदतिक्रान्तमागाम्यपि तत्प्रकारमेवेति ।
यदि वा-प्रमादविषयकपायादिना कर्माण्युपचित्येष्टानिष्ट-
विषयाननुभवतः सर्वज्ञवाक्सुधास्वादासंविदो यथा सं-
सारोऽतिक्रान्तस्तथाऽऽगाम्यपि यास्यति ॥ १ ॥ ये तु पुनः
संसारार्णवतीरभाजस्ते पूर्वोत्तरवेदिन इत्येतदर्थयितुमाह-
‘नाऽईयमि’ त्यादि, तथैव-अपुनरावृत्त्यागतं गमनं येषां ते
तथागताः-सिद्धाः, यदि वा-यथैव ज्ञेयं तथैव गतं-ज्ञानं येषां
ते तथागताः-सर्वज्ञाः, ते तु नाऽतीतमर्थमनागत रूपतयैव
नियच्छन्ति-अवधारयन्ति नाप्यनागतमतिक्रान्तरूपतयैव,
विचित्रत्वात्परिणतेः । पुनरर्थग्रहणं पर्यायरूपार्थं, द्रव्यार्थ-
या त्वेकस्यमेवेति । यदि वा-नाऽतीतमर्थं-विषयभोगादि-
कं, नाऽप्यनागतं-द्रव्याङ्गनासङ्गादिकं स्मरन्ति, अभिलप-
न्ति वा, कं ? तथागताः-रागद्वेषाभावात्पुनरावृत्तिरहिताः,
तुशब्दो विशेषमाह-यथा मोहोदयादेके-पूर्वमागामि चाभि-
लपन्ति, सर्वज्ञास्तु नैवमिति, तन्मार्गानुयाय्यप्येवंभूत एवेति
दर्शयितुमाह-‘विद्वयकप्पे’ इत्यादि, विविधम्-अनेकधा
धूतमपनीतमष्टप्रकारं कर्म येन स विधूतः कोऽसौ कल्पः-
आचारः । विधूतः कल्पो यस्य साधाः स विधूतकल्पः ।
स एतदनुदर्शी भवति; अतीतानागतसुखाभिलाषी न भव-
तीति यावत्, एतदनुदर्शी च किं गुणो भवतीत्याह-‘नि
ज्झोसइत्ता’ इत्यादि, पूर्वोपचितकर्मणां निर्झोषयिता-
क्षपकः; क्षपयिष्यति वा वृजन्तेमेतल्लुडन्ते वा ।

कर्मक्षपणाद्योद्यतस्य च धर्मध्यायिनः शुक्लध्यायिनो वा
महायोगीश्वरस्य निरस्तसंसारसुखदुःखविकल्पाऽऽभासस्य
यत्स्यात्तद्दर्शयति-

का अरई के आणंदे? इत्थं पि अग्गे चरे । (सूत्र-११७X)

इष्टाऽप्राप्तिविनाशोत्था मानसो विकारो रतिः, अभिलपिता-
र्थावाप्तावान्दः योगिचित्तस्य तु धर्मशुक्लध्यानावशावप्रवृ-
ध्दयान्तरावकाशस्यारत्यानन्दयोरुपादानकारणाऽभावादानु-
त्थानमेव इत्यतोऽपदिश्यते-कयमरतिर्नाम को वाऽऽनन्द इति?,
नास्त्येवेतरजनक्षुण्णोऽयं विकल्प इति । एवं तस्मैरतिरसंयमे
संयमे चाऽऽनन्द इत्येतदन्यत्रानुमतमनेनाभिप्रायेण न विधेय-
मित्येतदनिच्छतोऽप्यापन्नमिति चेत्, न, अभिप्रायापरिज्ञाना-
त्; यतोऽत्राऽरतिरतिविकल्पाध्यवसायो निपिपित्सतो, न
प्रसङ्गायते अप्यरत्यरती, तदाह-‘एत्थं पी’ त्यादि । अत्रा-
प्यरभावानन्दे बोधसज्जनप्राये न विद्यते ग्रहो गाढर्थ-तात्पर्यं
यस्य सो ग्रहः स एवंभूतश्चरेदवतिष्ठेत्, इदमुक्तं भवति-शु-
क्लध्यानादरतो रत्यानन्दो कुतश्चिन्मिच्छादायातौ तदाग्रह-
ग्रहरहितस्तावप्यनुचरेदिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोर्यत्र विशेषणविशेष्यतया प्रत्यावृ-

त्त्या-प्रातिकूल्येन गमनमागतिः । लक्षणविशेषे, विशेष० । य-
था “देवो जीव” इत्यत्र देवत्वमनूद्य जीवत्वं पृच्छ्यत इतीह
प्रत्यावृत्त्या देवपदार्ज्जवपदे आगतिः । विशेष० २१५६ गाथा ।
आ० म० । (अस्याः भेदादिकम् ‘गहरागइलक्खण’ शब्दे
तृतीयभागे वक्ष्यते)

आगइगइविशण्ण-आगतिगतिविज्ञान-न० । शुभाशुभपूर्व-
जन्मानागतजन्मनां निर्णये, आगत्या-आगमनेनास्खलितेतरा-
दियुक्तेन गतिविज्ञानम्, आगामिभवविज्ञानम्, आगतिविज्ञा-
नम् । स्खलितास्खलितागमनेनागामिभवविज्ञाने च । पञ्चा० ।
“आगइगइविशण्ण” ॥२५॥ आगतिगतिविज्ञानं-शुभाशुभपूर्व-
जन्मानागतजन्मनां निर्णयेन कार्यम्, अथवा-गत्या-गमन-
नाऽस्खलितेतरादियुक्तेन गतिविज्ञानम्, आगामिभवज्ञानमा-
गतिविज्ञानम्, इह व्याख्याने समाहितमपि गतिविज्ञान-
मित्येतत्पदं प्राकृतत्वेनोत्तरत्र संबन्धनीयम् । पञ्चा० २ चि० ।
आगंतगार-आगन्तागार-पुं० न० । आगन्तुकानां कार्पटिका-
दीनामावासायं गृहे, सूत्र० । “आगंतगारे आरामगारे, स-
मणे उ भीते ण उवेति वासं ।” (२५+) । आगंतुकानां कार्प-
टिकादीनामगारमागन्तागारम् । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

आगंता-आगन्तु-त्रि० । आ समंताद् गन्ता । आगन्ता । सूत्र०
१ श्रु० २ अ० ३ उ० । आगमनशीले, स्था० ३ उ० २ उ० । “आगंतारो
महब्भयं” (३१X) । महाभयं पौनःपुन्येन संसारपर्यटनतया
नारकादिस्वभावं दुःखमागन्तारः-आगमनशीला भवन्ति ।
सूत्र० २ श्रु० ११ अ० ।

आगंतार-आगन्ताऽऽगार-पुं० न० । ग्रामवाह्याऽऽवासे, नि०
चू० । “आगंतारो जत्थ” आगत्य विहरंतीति आगंतारो जत्थ
आगारा आगंतुं विहरंति तं आगंतगारं ग्रामपरिसङ्काशं
वुत्तं भवति । आगंतुगाण वा कयं अगारं आगंतगारं वाहि-
यावासां त्ति । नि० चू० ३ उ० । आगमा-रुक्खा तर्हि कतं अ-
गारं आगंतुं जत्थ चिद्धति आगारा ते आगंतगारं परिस-
मंतागारं गिहभावगतित्यर्थः । पञ्चा० १ पवज्जा सो य चर-
गपरिव्वायगसक्कआजीवगमादिऽण्णेगविधो । नि० चू० ३ उ० ।
(‘अरणउत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे पृष्ठे ४६४ विस्तरा गतः)
आगन्तार-पुं० न० । यत्र ग्रामादेर्वहिरागत्याऽऽगत्य पथि-
कादयस्तिष्ठन्ति तान्यागन्तागाराणि । आचा० २ श्रु० १ चू० २
अ० २ उ० । पत्तनाद्वहिर्गृहे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ० ।
प्रसङ्गायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठन्ति तदागन्तारं तत्पुनर्ग्रा-
मान्तनेगराद्वहिः स्थानम् । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।
औ० । (तत्र अन्ययूथिकगृहस्थेभ्योऽशनादिदाननिषेधः ‘अ-
रणउत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे गतः)

आगंतारद्विय-आगन्तुकागारस्थित-त्रि० । आगन्तुकागारो-
षिते प्राधूर्णकादौ, वृ० ।

आगंतारद्वियाणं, कजे आदेसमाइणा केइ ।

वसिउं विस्समिउं वा, छड्डिउं गया अणाभोगा ॥१०७१॥

इह यत्रागारिण आगत्याऽऽगत्य तिष्ठन्ति तदागन्तुकागारं
तत्र कार्यं कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतस्तत्र अवतरति,
कथमित्याह-आदेशप्राधूर्णकस्तथा कचित्पथिका आगन्तु-
कागारे रजन्यां वा संसृपगता यावद् भोजनाय विश्रामं

कृतवन्तः तत उपित्वा विधम्य वा किञ्चित् द्रव्यजातमना-
भोगात्परित्यज्य गताः । वृ० ३ उ० । (तत्र कर्तव्यता
' वसहि ' शब्दे पष्ठे भागे वदयते ।)

आगंतु (ग) य-आगन्तुक-त्रि० । अन्यत आगते, वृ० ४
उ० । कार्पटिकादौ, सूत्र० ।

उपसर्गमधिकृत्य—

आगंतुगो य पीला-करो य जो सो उवस्सगो ॥ ४५ ॥

अपरस्माद्-दिव्यादेरागच्छतीत्यागन्तुको योऽसावुपसर्गो
भवति स च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारी । सूत्र० १ थु०
३ अ० १ उ० । व्रणभेदमधिकृत्य— “ आगंतुको य नावो ”
आगन्तुकः-कण्टकादिप्रभवः । आच० ५ अ० ।

आगच्छमाण-आगच्छत्-त्रि० । प्रतिविचर्तिनि, भ० १२
श० ६ उ० ।

आगम-आगम-पुं० । आ-गम्-घञ् । आगतौ, प्रासौ च ।
वाच० । “ जेष आगमो होइ ” ॥ ३२ × ॥ आगमो भवति-
प्राप्तिर्भवति । दश० १ अ० । उत्पत्तौ, सामाद्युपाये च । आ-
गम्यते स्वत्वमनेन । स्वत्वप्रापके क्रयप्रतिग्रहादौ, वाच० ।
ज्ञाने, “ आगमेच्छा अणवेज्जा ” (सूत्र-१५६ ×) । ज्ञात्वा-
ऽऽज्ञापयेत् । आच० १ थु० ५ अ० ४ उ० । “ लाघवं आ-
गममाणा ” (सूत्र-१८५ ×) । लाघवम् आगमयन्-अवबुध्य-
मानः । आच० १ थु० ६ अ० ३ उ० ।

नायं आगमियं ति, एगडुं जस्स सो परायत्तो ।

सो पारोक्खो बुच्चइ, तस्स पएसा इमे हुन्ति ॥ २०८ ॥

ज्ञानमागमितमित्येकार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्येकार्थमाप-
तितम्, तत्र यस्य स आगमोऽपराधीनः स प्रत्यक्ष उच्यते
सचाऽवध्यादिरूपः । यस्य तु परायत्तः स परोक्ष उच्यते
स च चतुर्दशपूर्वादि समुत्थस्तस्य परोक्षस्यागमस्य प्रदेशः;
प्रतिभाग भेदा इत्यर्थः । व्य० १ उ० । (ते च ' आगमवच-
हार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यते) आस्रवचनादावि-
र्भूतमर्थसंवेदनमागमः । उपचारादास्रवचनं चेति । स्या०
३८ श्लोकटी० ।

आस्रवचनादाविर्भूतमर्थसंवेदनमागमः इति ॥ १ ॥

आस्रः प्रतिपादयिष्यमाणस्वरूपः तद्वचनाज्जातमर्थज्ञान-
मायमः । आगम्यन्ते-मर्याद्यावबुध्यन्तेऽर्थाः अनेनेत्यागमः ।
रत्ना० ४ परि० । शब्दार्थपरिज्ञानं, नयो० ८६ श्लोक । आ-
अभिविधिना सकलश्रुतविषयव्याप्तिरूपेण, मर्याद्या वा
यथावस्थितप्रकरणरूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्था येन
स आगमः । पुञ्जाम्नि घः ॥ ५ । ३ । १३० ॥ इति करणे घ-
प्रत्ययः । आ० म० १ अ० २१ गाथा । आणज्जति अत्था
जेण सो आगमो ति । आ० चू० १ अ० २१ गाथा । केवल-
मनः-पर्यायावधिज्ञाने, स्या० ५ डा० २ उ० ४२१ सूत्र ।
पञ्चा० । आ० म० । नं० । व्य० । घ० । जी० । आ-सम-
न्ताद् गम्यने वस्तुतत्त्वमनेनेत्यागमः । श्रुतज्ञाने, आ० म० १
अ० १ गाथा । आ० चू० । सर्वज्ञप्रणीतोपदेशे, आच० १
थु० ६ अ० ४ उ० १६३ सूत्र । व्य० । प्रतिविशिष्टवर्णानु-
पूर्वाभिव्यस्तवर्णपदवाक्यसंघातात्मके आस्रप्रणीते (आच०
१६

१ थु० १ अ० ३ उ० २६ सूत्र ।) गणधरादिविचरिते
(दर्श० ३ तत्त्व ६ गाथा) द्वादशाङ्गादिरूपे (सूत्र० १
थु० १ अ० १ उ०) सिद्धान्ते, आ० म० १ अ० । घ० २० ।
पञ्चा० । सूत्र० । दर्श० । प्रश्न० । इहापारसंसारान्तर्गतेनाऽ-
सुमताऽवाप्याऽतिदुर्लभं मनुजत्वं सुकुलोत्पत्तिसमग्रेन्द्रिय-
सामग्र्याद्युपेतेनाऽहेदर्शनमशेषकर्मोच्छिद्यते यतितव्यम् ।
कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसम्यपेक्षाऽसावप्याप्तोपदेशमन्तरेण
न भवति, आस्रश्चात्यन्तिकदोषक्षयात्, सचाहेनैव, अतस्त-
त्प्रणीतागमपरिज्ञाने यत्नो विधेयः । आगमश्च द्वादशाङ्गादि-
रूपः, सांख्यायैरक्षितमिश्रैर्देयुगीनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरण-
करणद्रव्यधर्मकथागणितानुयोगभेदाच्चतुर्धा अवस्थापितः ।
सूत्र० १ थु० १ अ० १ उ० ।

आस्रवचनादाविर्भूतमर्थसंवेदनमागमः इति ॥ १ ॥

रत्ना० ४ परि० । (अस्य सूत्रस्य व्याख्याऽस्मिन्नेव शब्दे
प्रागुक्ता) उपचारादास्रवचने, रत्ना० ।

ननु यद्यर्थसंवेदनमागमः तर्हि कथमास्रवचनात्मकोऽसौ
सिद्धान्तविदां सिद्ध इत्याशङ्क्याहुः—

उपचारादास्रवचनं चेति ॥ २ ॥

प्रतिपाद्यज्ञानस्य ह्यास्रवचनं कारणमिति कारणे कार्योप-
चारात्तदप्यागम इत्युच्यते । रत्ना० ४ परि० । स्या० । अनु० ।
दर्श० । दश० । आ० चू० । वचने, यो० वि० । सूत्रे, आग-
मश्च चन्दनकसूत्रादिकम् । आच० ४ अ० । श्रुतिस्मृत्या-
दिके, उक्त० २५ अ० । आ-मर्यादाभिविधिभ्यां परिच्छि-
द्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः । चतुर्दशकदशकनवमपूर्वे च ।
पञ्चा० १६ विव० । शेष-श्रुतमाचारप्रकल्पादिकं श्रुतं नवा-
दिपूर्वाणां श्रुतत्वेऽप्यतीन्द्रियार्थज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वा-
दागमव्यपदेशः केवलवद् । स्या० ५ डा० २ उ० ।

आगमव्यवहारिणमधिकृत्योक्तम्—

केवलमणो हि चोदस, दस नव पुव्वी उ नायव्वो
॥ १३५ ॥ व्य० १ उ० ।

(चतुर्दशक दशक नवमपूर्वस्यागमत्वं, तद्विपर्ययं श्रुतत्वं)
श्रुतव्यवहाराश्चाचाराङ्गादीनामप्युपान्तानामेव यदुक्तम्-“आ-
यारप्पकप्पाई, सेसं सव्वं सुयं विणिहिट्ठं ” अत्राह कश्चित्-
किमप्युपान्तमेव श्रुतं, नवमपूर्वादीनां न श्रुतत्वम्, उच्यते-
आगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अतीन्द्रियाः पदार्था येन स आ-
गम इति व्युत्पत्तेः, नवमपूर्वादीनां श्रुतत्वाविशेषे केवलज्ञा-
नादिवदतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादाग-
मत्वेनैव व्यपदेशः शेषश्रुतस्य तु नाऽतीन्द्रियार्थेषु तथावि-
धोऽवबोधस्ततोऽस्मिन्श्रुतव्यवहारः । जीत० । व्य० । आ-
गम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः । प्रमाणभेदे, स्या० ।
स च आस्रवचनसम्पाद्यो विप्रकृष्टार्थप्रत्ययः । उक्तञ्च—

“ दृष्टेष्टाव्याहताद्वाक्यात्, परमार्थाभिधायिना ।

तत्त्वग्राहितयोत्पत्तं, मानं शाब्दं प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥

आप्तोपज्ञमनुलङ्घ्य-महद्वैतविरोधकम् ।

तत्त्वोपदेशकृत्सार्थं, शास्त्रं कापथ्यघट्टनम् ” ॥ २ ॥ इति ।

स्या० ४ डा० ३ उ० ।

विषयसूचनार्थमधिकाराङ्काः—

- (१) आगमभेदाः ।
- (२) आगमस्य स्वतः प्रामाण्यम् ।
- (३) आगमस्य पौरुषेयत्वम् ।
- (४) आगमश्चाऽऽप्तप्रणीत एव प्रमाणम् ।
- (५) सम्भवद्रूपस्यैवाऽऽगमस्य प्रामाण्यं, न वेदस्यैव ।
- (६) मूलाऽऽगमप्रामाण्यम्, नेतराऽऽगमप्रामाण्यम् ।
- (७) प्रमाणान्तराविषय एवाऽऽगमविषयः ।
- (८) आगमप्रमाणस्यानुमानप्रमाणेऽन्तर्भावः ।
- (९) आगमप्रामाण्यं संवादित्वम् ।
- (१०) शब्दस्य बाह्यार्थप्रामाण्यम् ।
- (११) अपाहः शब्दार्थ इति बौद्धाः ।
- (१२) अर्थः किंस्वरूपः ।
- (१३) वाच्यवाचकभावः ।
- (१४) वाचकरूपस्य शब्दस्य विचारः ।
- (१५) स्फोटः शब्दः । (इति 'फोट' शब्दे ५ भागे वक्ष्यते ।)
- (१६) जैनानां वाचकः शब्दः ।
- (१७) शब्दनिस्त्यक्त्वविचारः ।
- (१८) शब्दार्थयोः सम्बन्धः ।
- (१९) शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभावः सम्बन्धः ।
- (२०) आगमद्वैविध्यम् हेतुवादाऽहेतुवादभेदात् ।
- (२१) आगमस्य सर्वव्यवहारनियामकत्वम् ।
- (२२) आगमस्यैव प्रामाण्यम् धर्ममार्गे, मोक्षमार्गे च ।
- (२३) जिनाऽऽगमस्यैव सत्यत्वम् ।
- (२४) जिनाऽऽगमपूजासत्कारः ।
- (२५) आगमशब्दस्य अर्थान्तराणि ।

(१) आगमभेदाः—

से किं तं आगमे ? आगमे दुविहे परणत्ते, तं जहा-लो-
इए अ, लोउत्तरिए अ । से किं तं लोइए ? लोइए जएणं
इमं अएणाणि एहिं मिच्छादिद्वीएहिं सच्छंदबुद्धिमइविग-
प्पियं । तं जहा-भारहं, रामायणं, ०जाव चत्तारि वेआ
संगोवंगा । से तं लोइए आगमे । से किं तं लोउत्तरिए ?
लोउत्तरिए-जएणं इमं अरिहंतेहिं भगवंतेहिं उपएणणा-
णदंसणधरेहिं तीयपच्चुप्पएणमणागयजाणएहिं तिलुक-
वहिअमहिअपूइएहिं सव्वएणएहिं सव्वदरसीहिं पणीअं
दुबालसंगं गणिपिडगं, तं जहा-आयारो ०जाव दिट्ठि-
वाओ । (सूत्र-१४७ X)

‘से किं तं आगमे’ इत्यादि, गुरुपारंपर्येणागच्छतीत्या-
गमः, आ-समन्ताद्भ्रम्यन्ते-ज्ञायन्ते जीवादयः पदार्था अने-
नेति वा आगमः, अयं च द्विधा प्रज्ञातः । अनु० । भ० ज्ञा० ।

अहवा आगमे तिविहे परणत्ते, तं जहा-सुत्ताऽऽगमे, अ-
त्थाऽऽगमे, तदुभयाऽऽगमे । (सूत्र-१४७ +)

‘अहवा आगमे तिविहे’ इत्यादि, तत्र सूत्रमेव सूत्रागमः,
तदभिधेयश्च अर्थः एवाऽर्थागमः, सूत्रार्थोभयरूपस्तु तदु-
भयागमः ।

अहवा-आगमे तिविहे परणत्ते, तं जहा-अत्थाऽऽगमे १,
अणंतराऽऽगमे २, परंपराऽऽगमे ३ । तित्थगराणं अत्थ-
स्स अत्तागमे, अणहराणं सुत्तस्स अत्तागमे, अत्थस्स अणं-
तरागमे । गणहरसीसाणं सुत्तस्स अणंतरागमे, अत्थस्स
परंपरागमे । तेणं परं सुत्तस्स त्रि अत्थस्स वि णो अ-
त्तागमे, णो अंतरागमे, परंपरागमे । (सूत्र-१४७ +)

अथवा-अनेन प्रकारेणागमस्त्रिविधः प्रज्ञातः, तद्यथा-‘आ-
त्मागम’ इत्यादि, तत्र गुरुपदंशमन्तरेणात्मन एव आगम
आत्मागमो-यथा, तीर्थकराणामर्थस्यात्मागमः, स्वयमेव
केवलपलब्धः, गणधराणां तु सूत्रस्यात्मागमः स्वयमेव-
अयिनत्वात्, अर्थस्यानन्तरागमोऽनन्तरमेव तीर्थकरादाग-
तत्वात्, उक्तं च-‘अत्थं भासइ अ (रि) रहा, सुत्तं गंथंति
गणहरा निउणमि’ इत्यादि । गणधरशिष्याणां जम्बूस्वामि-
प्रभृतीनां सूत्रस्याऽनन्तरागमः-अव्यवधानेन गणधरादेव
श्रुतः, अर्थस्य परंपरागमः-गणधरेणैव व्यवधानात् । तत
ऊर्ध्वं प्रभवादीनां सूत्रस्यार्थस्य च नात्मागमो नानन्तरागम-
स्तत्त्वज्ञायोगात्; अपि तु परंपरागम एव । अनेन आगमस्य
तीर्थकरादिप्रभवत्वमणनैकान्ताऽपौरुषेयत्वं निवारयति ।
पौरुषतात्वादिभिरपारमन्तरेण नभसीव विशिष्टशब्दानुप-
लब्धेस्तात्वादिभिरभिव्यज्यत एव शब्दो न तु क्रियते इति
चेत्, ननु यद्येवं तर्हि सर्ववचसामपौरुषेयत्वप्रसङ्गस्तेषां
भाषापुद्गलनिष्पन्नत्वाद् भाषापुद्गलानां च लोके सर्वदेवा-
वस्थानतो पूर्वक्रियमाणता अयोगेन तात्वादिरभिव्यक्ति-
मात्रस्यैव निर्वर्तनात् । न च वक्तव्यं वचनस्य पौद्गलिकत्वम-
सिद्धं महाध्वनिपटलपूरितश्रवणवाधिर्यकुड्यस्वलनाद्यन्य-
थानुपपत्तेः, तस्मान्नैकान्तेनाऽपौरुषेयमागमवचस्तात्वादि-
व्यापारोभिव्यक्त्यत्वाद्देववचसादिवचनवदित्याद्यन्यत्र बह्व्य-
क्तव्यं, तच्च नोच्यते स्थानान्तरनिर्णीतत्वादिति । ‘सेत्तं लोउ-
त्तरिए’ इत्यादि निगमनत्रयम् । अनु० । भ० अङ्ग० नि० चू०
सूत्र० । “आगमो दुविहो-लोइतो, लोउत्तरिआं य । लोइतो
चाइसविज्जाट्टाणाणि” “अङ्गानि चतुरो वेदा, मीमांसा
न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्याश्चेताश्चतुर्दश ॥१॥”
(अस्य श्लोकस्य व्याख्या)-तत्राऽङ्गानि पद ६, तद्यथा-शिक्षा १,
कल्पो २, व्याकरणं ३, छन्दो ४, निरुक्तं ५, ज्योतिषं ६, चेति ।
“लोउत्तरो दुबालस १२, अंगा, चाइस १४, पुव्वाणि य” । आ०
चू० १ अ० आ० म० (‘सुय’ शब्दे सप्तमे भागे प्रकारान्त-
रेण निक्षेपः)

(२) आगमस्य च स्वतः प्रामाण्यम्—

सिद्धं सिद्धद्वयं ठाणमणोवमसुहसुवगयाणं ।

कुसमयविसासणं सा-सणं जिणाणं भवजिणाणं ॥१॥

अस्याश्च समुदायार्थ एतत्पातनिकयैव प्रकाशितः, अवय-
वार्थस्तु प्रकाशयते-शास्यन्ते जीवादयः पदार्था यथावस्थित-
त्वेनानेनेति शासनं-द्वादशाङ्गम्, तच्च सिद्धं-प्रतिष्ठितं-नि-
श्चितप्रामाण्यमिति यावत्, स्वमहिम्नैव नाऽतः प्रकरणा-
त्प्रतिष्ठाप्यम् । सम्म० १ काण्ड ।

शब्दसमुत्थस्य त्वभिधेयविषयज्ञानस्य यदि प्रामाण्यम-
भ्युपगम्यते तदा-अपौरुषेयत्वस्यासंभवाद् गुणवत्पुरुषप्र-

शीतस्तदुत्पादकः शब्दोऽभ्युपगन्तव्यः, अथ तत्प्रणीतत्वं नाऽभ्युपगम्यते तदा तत्समुत्पन्नज्ञानस्य प्रामाण्यमपि न स्यादित्यभिप्रायवानाचार्यः प्राह-जिनानां रागद्वेषमोहलक्षणान् शत्रून् जितवन्त इति जिनास्तेषां शासनं तदभ्युपगन्तव्यमिति प्रसङ्गसाधनम् । नचाऽत्रेदं प्रेर्य-यदि जिनशासनं जिनप्रतीतत्वेन सिद्धं निश्चिन्नप्रामाण्यमभ्युपगमनीयम् ; अन्यथा प्रामाण्यस्याप्यनभ्युपगमनीयत्वादिन प्रसङ्गसाधनमत्र प्रतिपाद्यत्वेनाभिप्रेतं तत्किमिति बौद्धयुक्ताहतेन त्वया स्वतः प्रामाण्यनिरासोऽभिहितः । यतः सर्वसमयसमूहात्मकत्वमेवाऽऽचार्येण प्रतिपादयितुमभिप्रेतम् । यद्व्यत्यस्यैव प्रकरणस्य परिसमाप्तौ, यथा-“ भट्टं मिच्छद्दंसण-समूहमइयस्स अमयसारस्स । जिणवयणस्स भगवओ, संविग्गसुहाहिगम्मस्स ” ॥ ७० ॥ (अस्यैव ग्रन्थस्य तृतीय-काण्डगत्यम्) इत्यादि । अयमेवार्थो बौद्धयुक्त्युपन्यासेन समर्थितः, अन्यत्राप्यन्यमतोऽपक्षेपेणान्यमतनिरासेऽयमेवाभिप्रायो द्रष्टव्यः, सर्वनयानां परस्परसापेक्षायां सम्यग्मतत्वेन, विपरीतानां विपर्ययत्वेनाचार्यस्येष्टत्वात्, अत एवोक्तमनेनैव (चतुर्थं) द्वाविंशिकायाम्-“ उद्धाविच सर्वसिन्धवः, समुदीरणास्त्वयि नाथ ! दृष्टयः । न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविभक्तासु सरित्स्विचोदधिः ॥ १ ॥ ” सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

(३) आगमस्य पौरुषेयत्वम्—

स हि पौरुषेयो वा स्यादपौरुषेयो वा ? पौरुषेयश्चेत्सर्वज्ञ-कृतः, तदितरकृतो वा ? आद्यपक्षे-युग्मनमतव्यादिति । तथा च भवत्सिद्धान्तः-“ अतीन्द्रियाणामर्थानां, साक्षाद् द्रष्टा न विद्यते । नित्यभ्यो वेदवाक्येभ्यो, यथार्थत्वं विनिश्चयः ॥ १ ॥ ” द्वितीयपक्षे तु-तत्र दोषवत्कृतृकत्वेनाऽनाश्वसप्रसङ्गः । अपौरुषेयश्चेन्न सम्भवत्येव स्वरूपनिराकरणात् ; तुरङ्गभूतवत् । तथाहि-“ उक्लिर्वचनमुच्यते ” इति चेति पुरुषक्रियानुगते रूपमस्य । एतत्क्रियाभावे कथं भवितुमर्हति । नचैतत्कवलं कचिदध्वनदुपलभ्यते उपलब्धवाच्यदृश्यवक्त्राशङ्कासम्भवात् तस्माद्यद्वचनं तत्पौरुषेयमेव, वर्णात्मकत्वात् कुमारसम्भवादिबचनवत् । वचनात्मकश्च वेदः, तथाचाहुः-“ तात्वादि-जन्मा न तु वर्णवर्गो, वर्णात्मको वेद इति स्फुटञ्च । पुंसश्च तात्वादि ततः कथं स्या-दपौरुषेयाऽयमिति प्रतीतिः ” ॥ १ ॥ इति । श्रुतेरपौरुषेयत्वमुरीकृत्यापि तावद्भवद्विरुपि तदर्थव्याख्यानं पौरुषेयमेवाङ्गीक्रियते । अन्यथा-“ अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः ” इत्यस्य स्वर्गासं भक्षयेदिति किं नार्थो नियामकाभावात्, ततोऽवरं सूत्रमपि पौरुषेयभ्युपगन्तम् । अस्तु वा अपौरुषेयस्तथाऽपि तस्य न प्रामाण्यम् आसत्पुरुषाधीना हि वाचां प्रमाणतेति । स्या० ११ श्लोकः ।

जयइ सुयाणं पभवो, (२-गाथा)

श्रुतानां-स्वदर्शन-परदर्शनानुगतसकलशास्त्राणां प्रभवन्ति सर्वाणि शास्त्राणि अस्मादिति प्रभवः-प्रथममुत्पत्तिकारणं, तदुपदिष्टमर्थमुपजीव्य सर्वेषां शास्त्राणां प्रवर्तनात्, परदर्शनशास्त्रेष्वपि हि यः कश्चित्समीचीनोऽर्थः संसारासारता-स्वर्गापर्गादिहेतुः प्राण्यर्हिसादिरूपः सं भगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्य एव समुद्भूतो वेदितव्यो, न खल्वतीन्द्रियार्थपरिज्ञान-

मन्तरेणातीन्द्रियः प्रमाणावाधितोऽर्थः पुरुषमात्रेणोपदेष्टुं शक्यते, अविषयत्वात् । नच-अतीन्द्रियार्थपरिज्ञानं परतीर्थिकानामस्तीत्येतदग्रे वक्ष्यामः । ततस्ते भगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्यो मौलं समीचीनमर्थलेशमुपादाय पश्चाद्भिनिवेशवशतः स्वस्वमत्यनुसारेण तास्ताः स्वप्रक्रियाः प्रपञ्चितवन्तः । उक्तं च स्तुतिकारण-“ सुनिश्चितं नः परतन्त्रयुक्तिषु, स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तिसम्पदः । तथैव ताः पूर्वमहार्णवो-स्थिताः, जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्लु(घु)पः ॥ १ ॥ ” शाकटायनोऽपि यापनीययतिप्रामात्रणीः स्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावादौ भगवतः स्तुतिमेवमाह-“ श्रीवीरममृतं ज्योति-नैत्यादि सर्ववेदसाम् ” अत्र च न्यासकृतो व्याख्या-“ सर्ववेदसां ”-सर्वज्ञानानां-स्वपरदर्शनसंबन्धिसकलशास्त्रानुगतपरिज्ञाना-नाम् ‘आदि’ प्रभवं प्रथममुत्पत्तिकारणमिति । अत एव चेह श्रुतानामित्यत्र बहुवचनम्, अन्यथैकवचनमेव प्रयुज्यते प्रायः श्रुतशब्दस्य केवलद्वादशाङ्गमात्रवाचिनः सर्वत्रापि सिद्धान्ते एकवचनान्ततया प्रयोगदर्शनात्, सर्वश्रुतकारणत्वेन च भगवतः स्तुतिप्रतिपादने इदमप्योर्वादनं द्रष्टव्यम्-सर्वाण्यापि श्रुतानि पौरुषेयारण्येव, न किमप्यपौरुषेयमस्ति, असंभवात् । तथाहि-शास्त्रं वचनात्मकम् । वचनं च तात्त्वोष्टुपुटपरिस्पन्दारूपपुरुषव्यापारान्वयव्यतिरेकानुविधायि, ततस्तदभावे कथं भवति ? न खलु पुरुषव्यापारमन्तरेण वचनमाकाश ध्वनदुपलभ्यते । अपि च-तदपौरुषेयं वचनमकारणत्वाच्चित्त्यमभ्युपगम्यन्, ‘स-दकारणवच्चित्त्य’ मिति वचनप्रामाण्यात् । ततश्च-अत्र विकल्पयुगलमवतेतीर्यते, तदपौरुषेयं वचः किमुपलभ्य-स्वभावम् ; उताऽनुपलभ्यस्वभावं वा ? तत्र यद्यनुपलभ्य-स्वभावं तर्हि तस्य नित्यत्वेनाभ्युपगमात्कदाचिदपि स्व-भावाऽप्रच्युतेः सर्वदैवोपलम्भाभावप्रसङ्गः, अथोपलम्भस्व-भावं तर्हि सर्वदानुपरमेणोपलभ्येत, अन्यथा-तत्स्वभाव-ताहानिप्रसङ्गात्, अथोपलभ्यस्वभावमपि सहकारिप्रत्यय-मपेक्ष्योपलम्भमुपजनयति तेन न सर्वदोपलम्भप्रसङ्गः । तद-युक्तम्, एकान्तनित्यस्य सहकार्यपेक्षया अयोगात्, ततो विशेषप्रतिलम्भलक्षणा हि तस्य तत्रापेक्षा, यदाह-धर्मकी-र्तिः-“ अपेक्षया विशेषप्रतिलम्भलक्षणत्वात् ” इति । न च नित्यस्य विशेषप्रतिलम्भोऽस्ति, अनित्यत्वापत्तेः । तथाहि-स विशेषप्रतिलम्भः तस्यात्मभूतः, ततो विशेषे जायमाने स एव पदार्थस्तेन रूपेण जातो भवति, प्राक्तनं च विशिष्टावस्था-लक्षणं रूपं विनष्टमित्यनित्यत्वापत्तिः । अथोच्येत-स वि-शेषप्रतिलम्भो न तस्यात्मभूतः किं तु व्यतिरिक्तः कथ-मनित्यत्वापत्तिः ? यद्येवं तर्हि कथं स तस्य सहकारी न हि तेन सहकारिणा तस्य वचनस्य किमप्युपक्रियते, मि-त्रविशेषकरणात्, अथ भिन्नोऽपि विशेषतस्तस्य संबन्धी तेन तत्संबन्धिविशेषकरणात् तस्याप्युपकारी द्रष्टव्य इति सहकारी व्यपदिश्यते, ननु विशेषेणापि सह तस्य वचनस्य कः संबन्धो न तावत् ‘तादात्म्यं’ भिन्नत्वेनाभ्युपगमात्, ना-पि तदुत्पत्तिः, विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि-किं वचनेन विशेषो जन्यते ? उत विशेषेण वचनं ? तत्र न तावदाद्यः पक्षः, विशेषस्य सहकारिणोऽभावात्, नापि द्वितीयः व-

चनस्य नित्यतया कर्तुमशक्यत्वात्, अथ मा भूद् वचन-
विशेषयोजन्यजनकभावः, 'आधाराऽऽधेयभावो' भविष्यति,
तदप्यसमीचीनम्, आधाराऽऽधेयभावस्यापि परस्परपेक्षा-
योपकारकभावापेक्षत्वात्, तथाहि-वदरं पतनधर्मकं स-
त्कुण्डेन स्वानन्तरदेशस्थायितया परिणामि जन्यते, तत-
स्तयोराधाराधेयभाव उपपद्यते; वचनेन तु विशेषो जन्यते,
तस्यान्यतो भावात्, ततः कथमनयोराधाराधेयभावः ? ।
अथ तेन विशेषेण वचनस्योपकारः कश्चित् क्रियते ततः स
तस्य संबन्धी, न तु स उपकारस्ततो भिन्नः, अभिन्नो वे-
त्यादि तदेवावर्तते इत्यनवस्था। अपि च-कुतः प्रमाणाद्वचन-
स्यापौरुषेयत्वाभ्युपगमः, कर्तुरस्मरणादिति चेत्, न, तस्या-
प्यसिद्धत्वात्, तथाहि-स्मरन्ति-जिनप्रणीतागमतत्त्ववेदिनो
वेदस्य कर्तृन् पिप्पलादप्रभृतीन् सकर्तृस्मरणवादस्तेषां मि-
थ्यारूप इति चेत्, क इदानीमेवं सति पौरुषेयः सर्वस्या-
प्यपौरुषेयत्वप्रसङ्गेः । तथाहि-कालिदासादयोऽपि कुमार-
संभवादिष्वात्मानमन्यं वा प्रणेतारमुपदिशन्त एवं प्रतिक्षेपन्तुं
शक्यन्ते मिथ्यात्वमात्मानमन्यं वा कुमारसंभवादिषु प्रणे-
तारमुपदिशन्तीति । ततः कुमारसंभवादयोऽपि ग्रन्थाः स-
र्वेऽप्यपौरुषेया भवेयुः, तथा च-कः प्रतिविशेषो वेदे ?
येन स एव प्रमाणन्याभ्युपगम्यते; न शेषाऽगमाः । अपि च-
यौष्माकीणैरपि पूर्वमहर्षिभिः सकर्तृकत्वं वेदस्याभ्युपगत-
मेव, तथा च-तद्ग्रन्थः-"ऋग्विराजुचक्षुः सामानि
स्मामगिराविति" । अथ तत्र करोतिः स्मरणे वर्तते, न निष्पा-
दनं, दृष्टश्च करोतिरर्थान्तरेऽपि वर्तमानो, यथा संस्का-
रे, तथा च लोके वक्ताः-"पुष्टं मे कुरु पादौ मे कुर्विति"
अत्र हि संस्कारे एव करोतिर्वर्तते, नापूर्वनिर्वर्तने संभ-
वति अशक्यक्रियत्वात्, ततोऽन्यथानुपपत्त्या संस्कारे एव
करोतिर्वर्तते, वेदविषये तु नान्यथानुपपन्नत्वं किमपि निव-
न्धनमस्ति । ततः कथं तत्र स्मरणे वर्तयितुं शक्यते ? स्या-
देतत्-यदि वेदविषये करोतिः स्मरणेन वर्तते तर्हि वेद-
स्य प्रामाण्यं न स्याद्, अथ च प्रामाण्यमभ्युपगम्येत,
तच्चापौरुषेयत्वादेव, अन्यथा सर्वागमानामपि प्रामाण्य-
प्रसङ्गेः । ततोऽत्रापि करोतिः प्रामाण्यान्यथानुपपत्त्या स्म-
रणे वर्त्य इति, तदेतदसत्, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात्,
तथाहि-प्रामाण्ये सिद्धे सति तदन्यथानुपपत्त्या करोतेः
स्मरणे वर्तनं, करोतेः स्मरणे वृत्तौ चापौरुषेयत्वसिद्धितः
प्रामाण्यमित्येकाऽसिद्धावन्यतराऽसिद्धिः, अनैकान्तिकं च
कर्तुरस्मरणं, 'वटे वटे वैश्रमणः' इत्यादिशब्दानां पौरुषेया-
णामपि कर्तुरस्मृतेः यत्नवान् तत्कर्तारमुपलभत एवेति चेत्,
नावश्यं तदुपलभसंभवः, नियमाभावात्, किं च-पौरुषे-
यत्वेनाभ्युपगतस्य वेदस्य कर्त्ता नैवास्ति कश्चित् पौरुषे-
यत्वेनाभ्युपगतस्य च वटे वटे वैश्रमण इत्यादिरस्तीति न प्र-
माणात् कुतश्चिद्विनिश्चयः, किं तु-परोपदेशात्, स च भ-
वतो न प्रमाणं, परस्य रागादिपरीतत्वेन यथावद्वस्तु-
तत्त्वापरिज्ञानात्, ततः कर्तृभावसंदेह इति संदिग्धासि-
द्धोऽप्ययं हेतुः, एतेन यदन्यदपि साधनमवादीत् वेद-
वादी-'वेदाध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकं' वेदाध्ययनत्वाद्,
अधुनातनवेदाध्ययनवदिति । तदपि निरस्तमवसेयम् ।

एवमपौरुषेयत्वसाधने सर्वस्याप्यपौरुषेयत्वप्रसङ्गेः, त-

थाहि-कुमारसंभवाध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकं, कु-
मारसंभवाध्ययनत्वात्, इदानींतनकुमारसंभवाध्ययनवदि-
ति कुमारसंभवादीनामध्ययनाऽनादितासिद्धेरपौरुषेयत्वं दु-
र्निवारम्, न च तेषामपौरुषेयत्वं स्वयं करणपूर्वकत्वेनापि
तदध्ययनस्य भावाद् एवं वेदाध्ययनमपि किञ्चित् स्वयं
करणपूर्वकमपि भविष्यतीति वेदाध्ययनत्वादिति व्यभि-
चारी हेतुः, स्यादेतत्, वेदाऽध्ययनम् स्वयं करणपू-
र्वकं न भवति, वेदानां स्वयं कर्तुमशक्तेः । तथा चात्र
प्रयोगः- पूर्वेषां वेदरचनायामशक्तिः, पुरुषत्वाद्, इदा-
नींतनपुरुषवदिति, तदप्ययुक्तम् अत्रापि हेतोर्व्यभिचारात्,
तथाहि--भारतादिष्विदानींतनपुरुषाणामशक्तावपि कस्य-
चित्पुरुषस्य व्यासादेः शक्तिः श्रूयते, एवं वेदविषयेऽपि,
संप्रति पुरुषाणां कर्तुमशक्तावपि कस्यचित्प्राक्तनस्य पुरु-
षविशेषस्य शक्तिर्भविष्यतीति । अपि च-यथाग्निसामान्य-
स्य ज्वालाप्रभवत्वमरणिनिर्मथनप्रभवत्वं च परस्परमवाध्य-
वाधकत्वाच्च विरुध्यते, को ह्यत्र विरोधः अग्निश्च स्यात् क-
दाचिदरणिनिर्मथनपूर्वकः कदाचित् ज्वालान्तरपूर्वकश्च ।
ततो यथाऽऽद्याऽपि पथिककृतोऽग्निज्वालान्तरपूर्वको
नारणिनिर्मथनपूर्वकः पथिकाऽग्नित्वाद् आद्यानन्तराग्नि-
वदित्ययं हेतोर्व्यभिचारी, विपक्षे वृत्तिसंभवात्, तथा वे-
दाध्ययनमपि विपक्षे वृत्तिसंभवात् व्यभिचार्येव, तथाहि-
वेदाध्ययने स्वयंकरणपूर्वकत्वमध्ययनान्तरपूर्वकत्वं च प-
रस्परमवाध्यवाधकत्वादविरुद्धं, ततश्च वेदाध्ययनमपि
स्यात्किञ्चित् स्वयंकरणपूर्वकमपीति, यदा त्वेवं विशिष्यते-
यस्तु तथाविधः स्वयं कृत्वा अध्येतुमसमर्थः तस्य वेदा-
ध्ययनमध्ययनान्तरपूर्वकमिति तदा न कश्चिद्दोषः, यथा
यादृशोऽग्निज्वालाप्रभवो दृष्टः तादृशः सर्वोऽपि ज्वालाप्रभव
इति, अस्तु वा सर्वं वेदाध्ययनमध्ययनान्तरपूर्वकं, तथाऽ-
प्येवमनादिता सिद्धेद्वेदस्य; नापौरुषेयत्वम्, अथाऽत एवा-
नादितामात्रादपौरुषेयत्वसिद्धिरिष्यते तर्हि डिम्भकपांशु-
क्रीडादेरपि पुरुषव्यवहारस्याऽपौरुषेयतापत्तिः, तस्यापि
पूर्वपूर्वदर्शनप्रवृत्तिवेनाऽनादित्वात् ।

अपि च-स्युरपौरुषेया वेदा यदि पुरुषाणामादिः स्या-
द्वेदाध्ययनं चानादि, तदाप्याद्यपुरुषस्याध्ययनमध्ययनान्तर-
पूर्वकं न सिद्ध्यति, अध्यापयितुरभावात्, न च पुरुषस्य
तात्त्वादिकरणग्रामव्यापाराभावात् स्वयं शब्दा ध्वनन्ति
ततो वेदस्य प्रथमोऽध्येता कर्त्तव्यं वेदितव्यः, अपि च-
यद्वस्तु यद्वेतुकमन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रसिद्धं तज्जातीयमन्य-
दप्यद्वेतुकं ततो हेतोर्भवतीति संप्रतीयते, यथेन्धनादेको
वह्निर्द्वेष्टतस्तत्समानस्वभावोऽपरोऽप्यद्वेष्टेतुकः तत्स-
मानहेतुकः संप्रतीयते, लौकिकेन च शब्देन समानधर्मा
सर्वोऽपि वैदिकः शब्दराशिः, ततो लौकिकवद्वैदिकोऽपि
शब्दराशिः पौरुषेयः सम्प्रतीयताम् । स्यादेतद्वैदिकेषु शब्देषु
यद्यपि न पुरुषो हेतुः, तथापि पौरुषेयाभिमतशब्दसमाना-
ऽवशिष्टपदवाक्यरचना भविष्यति ततः कथं तत्समान-
धर्मतामवलोक्य पुरुषहेतुकता तेषामनुमीयते, तदेतद्
वालिशज्जदितं पदवाक्यरचना हि यदि हेतुमन्तरेणापी-
ष्यते तत आकस्मिकी सा भवेत् ततश्चाकाशादावपि सा
सर्वत्र संभवेत्, अहेतुकस्य देशादिनियमायोगात्, न च

सा सर्वत्राऽपि संभवति, तस्मात् पुरुष एव तस्या हेतुरित्य-
वश्यं प्रतिपत्तव्यम्, अन्यच्च पुरुषस्य रागादिपरीतत्वेन य-
थावद् वस्तुपरिज्ञानाऽभावात् तत्प्रणीतं वाक्यमयथार्थमपि
संभाव्यते इति संशयहेतुः पुरुषोऽपकीर्णः, स च संशयोऽ-
पौरुषेयत्वाभ्युपगमेऽपि वेदवाक्यानां तदवस्थ एव, तथाहि-
स्वयं तावत्पुरुषो वेदस्यार्थं नावबुध्यते, रागादिपरीतत्वात्,
नाऽप्यन्यतः-पुरुषान्तरात्, तस्यापि रागादिपरीतत्वेन यथा
तत्त्वमपरिज्ञानाद्, अथ जैमि(म)निश्चिरतरपूर्वकालभावी
पटुः सः सम्यग्वेदार्थस्य परिज्ञानासीत् ततः परिज्ञानमभूदि-
ति, न हि सर्वेऽपि पुरुषाः समानाः प्रज्ञामेधादिगुणैरिति वक्तुं
शक्यं, संप्रत्यपि प्रतिपुरुषं प्रज्ञादेस्तरतम्यस्य दर्शनात्, ननु
स जैमि(म)निः पुरुषो वेदस्यार्थं यथावस्थितमवगच्छति-
स्मेति कुतो निश्चयः?, प्रमाणं संवादादिति चेत् नन्वती-
न्द्रियेष्वर्थेषु न प्रमाणस्यावतारो यथाग्निहोत्रवचनस्य स्व-
र्गसाधनत्वे, वहवश्चातीन्द्रियार्था वेदे व्यावर्त्यन्ते, तत्कथं
तत्र संवादः?, अथ येष्वातीन्द्रियादृशां प्रमाणसंभवः तद्विषये
प्रमाणसंवाददर्शनादतीन्द्रियाणामप्यर्थानां स सम्यक् परि-
ज्ञानाभ्युपगम्यते. तदप्ययुक्तम्, रागादिकलुपिततया तस्याऽ-
तीन्द्रियार्थपरिज्ञानाऽसंभवाद्, अन्यथा सर्वेषामप्यतीन्द्रि-
यार्थदर्शित्वप्रसक्तिः ततस्तत्कृतातीन्द्रियार्थव्याख्या मिथ्यैव ।
अपिच—आगमोऽर्थतः परिज्ञातः सन् प्रज्ञावतामुपयोग-
विषयो भवति, नापरिज्ञानार्थं शब्दगडुमात्रं, ततोऽर्थः
प्रधानः, स चेत्पुरुषप्रणीतः किं शब्दमात्रस्याऽपौरुषेयत्वपरि-
कल्पनेन निरर्थकत्वात्, तन्नाऽन्यतोऽपि वेदार्थस्य सम्यग्-
वगमः । नाऽपि वेदः स्वकीयमर्थमुपदेशमन्तरेण स्वयमेव
स्यात्तादुपदर्शयति, ततो वेदस्यार्थप्रतिपत्त्युपायाऽभावाद्
‘अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः’ इत्यत्र श्रुतौ यथा वेदप्रमा-
णिकैरयमर्थः परिकल्प्यते घृताऽद्याहुतिं प्रक्षिपेत् स्वर्गकामः
इति । तथाऽयमप्यर्थः तैः किं न कल्प्यते-खादेत् स्वर्मांसं
स्वर्गकामः इति, नियामकाऽभावात्,

उक्तं च—

“ स्वयं रागाऽऽदिमान्नाऽर्थं, वेत्ति वेदस्य नाऽन्यतः ।

न वेदयति वेदोऽपि, वेदार्थस्य कुतो गतिः ॥ १ ॥

तेनाऽग्निहोत्रं जुहुयात्, स्वर्गकाम इति श्रुतौ ।

खादेत्स्वर्मांसमित्येष, नाऽर्थ इत्यत्र का प्रमा ॥ २ ॥ ”

अथ य एव शब्दो व्यवहारो लोके प्रसिद्धः स एव वेद-
वाक्यार्थनिश्चयनिवन्धनं, न च लोकेऽग्निहोत्रशब्दस्य स्वर्मा-
ंसं वाच्यम्, नाऽपि जुहुयादित्यस्य भक्षणं, तत्कथमयमर्थः
परिकल्प्यते?, तदयुक्तं, नानाऽर्था हि लोके शब्दा रूढा यथा
गोशब्दः ।

अपि च—सर्वे शब्दाः प्रायः सर्वार्थानां वाचका देशादिभेद-
तो द्रुतविलम्बितादिभेदेन, तथाप्रतीतिदर्शनात्, तथाहि—द्र-
विडस्यार्थदेशमुपागतस्य मारिशब्दात्-ऋगि(टि)ति वर्षविष-
या प्रतीतिरुपजायते विलम्बिता चोपसर्गविषया, यद्वा—आ-
र्थदेशोत्पन्नस्य द्रविडदेशमधिगतस्य शीघ्रमुपसर्गविषया प्र-
तीतिर्विलम्बिता च वर्षविषया एवमनया दिशा सर्वेषामपि
शब्दानां सर्वार्थवाचकत्वं परिभाषनीयम्,

न च वाच्यम् एवं सति घटशब्दमात्रश्रवणाद्विलस्यार्थप्र-
तीतिप्रसङ्गो, यथा क्षयोपशममवबोधप्रवृत्तेः, क्षयोपशमश्च

संकेताद्येष्ट इति तदभावे न भवति, ततोऽग्निहोत्रादिशब्द-
स्य स्वर्मांसादिवाचकत्वेऽप्यवरोध इति लौकिकशब्दव्यव-
हारानुसारेणऽपि न वैदिकवाक्यानामभिलषितनियतार्थ-
प्रतिपत्तिः । किं च—लोकप्रसिद्धेनैव शाब्देन व्यवहारेण वयं
वेदवाक्यानां प्रतिनियतमर्थं निश्चेतुमुद्युक्ताः, लौकिकश्च
शब्दो व्यवहारोऽनेकधा परिगृह्यमानो दृष्टः संकेतवशतः
प्रत्यः सर्वेषामपि शब्दानां सर्वार्थप्रतिपादनशक्तिसंभवात्,
ततो लौकिकेनैव शाब्देन व्यवहारेणास्माकमाशङ्कादपादि
कोऽत्रार्थः स्यात्? किं घृताद्याहुतिं प्रक्षिपेत् स्वर्गकाम इति
उताहो स्वर्मांसं खादेदिनि? तत्कथं तत एव निश्चयः कर्तुं
बुध्यते? । न हि योऽत्र संशयहेतुः स तत्र निश्चयमुत्पाद-
यितुं शक्त इति ।

अपि च—नैकान्तेन वेदे लौकिकशब्दव्यवहारानुसरणं स्व-
र्गोर्वश्यादिशब्दानामरूढार्थानामपि तत्र व्याख्यानात्, यथा
स्वर्गः—सुखविशेषः, उर्वशी तु अणिरिति । तथा शब्दान्त-
रेष्वाप्यरूढार्थकल्पना किं न संभविनी?, उक्तं च—“ स्वर्गो-
र्वश्यादिशब्दस्य, दृष्टो रूढार्थवाचकः । शब्दाऽन्तरेषु ता-
दृज्यं, तादृश्येवाऽस्तु कल्पना ॥ १ ॥ ” स्यादतत् अग्निहो-
त्राद्वर्षादिकस्य स्वर्मांसभक्षणप्रसङ्गो न युक्तो, वेदे नैवान्यत्र
तस्यान्यथा व्याख्यानात् तदयुक्तम्, तन्नाऽपि वाक्यार्थस्य
विशेषाभावाद्यथांशं प्राक्-न हि अप्रसिद्धार्थस्य वाक्यस्याऽ
प्रसिद्धार्थमेव वाक्यान्तरं नियतार्थप्रसाधनायात्, तुल्य-
क्षेपत्वात् । अथेत्यमाचक्षीथाः यत्रार्थं न काचित्प्रमाण-
वाधा सोऽर्थां प्राहो, न चाग्निहोत्रादिवाक्यस्य घृताऽऽ-
द्याहुतिप्रक्षेपरूपेऽर्थे प्रमाणवाधामुत्पश्यामः, तत्कथं तमर्थं
न श्रूयामः । तदेतत्स्वर्मांसभक्षणलक्षणेऽप्यर्थं समानं न हि
तत्रापि काश्चित् प्रमाणवाधामीक्षामहे ।

अपि च—यदि प्रमाणवलात्प्रवृत्तिमीदृशे तर्हि पौरुषेयमेव
वचस्त्वयोपादेयं तस्य लोकप्रतीत्यनुसारितया संप्रदायतोऽ-
भिगतार्थतया च प्रायो युक्तिविषयत्वात्, नाऽपौरुषेयम्,
विपरीततया तत्र युक्तसंभवात्, तथाहि—काऽत्र युक्तिः?
यथा स्वर्मांसभक्षणात्स्वर्गप्राप्तिर्वाच्यते, न घृताद्याहुति-
प्रक्षेपादिति?, घृताऽद्याहुतिप्रक्षेपादीनां स्वर्गप्रापणादिश-
क्तेरतीन्द्रियत्वेन प्रत्यक्षाद्यगोचरत्वात्, संप्रदायस्य चार्थनै-
यत्यकारिणोऽसंभवात्, एतच्चानन्तरमेव वक्ष्यामः ।

अथाऽगमार्थाऽश्रया युक्तिः स्वर्मांसभक्षणः स्वर्गप्राप्तेर्वा-
धिका भविष्यति, तदयुक्तम्, आगमार्थस्याऽद्याप्यनिश्चयात् ।
अनिश्चितार्थस्य च वाधकत्वाऽयोगात्, अथ संप्रदायादर्थ-
निश्चयो भविष्यति, तथा हि—“ प्रथमतो वेदेन जैमिनये स्वा-
र्थ उपदर्शितः पश्चात्तेनास्मभ्यमुपदिष्टः ” इति, तदप्यसत्,
वेदस्य हि यदि स्वार्थोपदर्शनशक्तिस्ततोऽस्मभ्यमपि स्वार्थं
किं नोपदर्शयति?, तस्माज्जैमिनयेऽपि न तेन स्वार्थो दर्-
शितः, किन्तु—स वेदमुखेनात्मानमेवार्थनियमस्रष्टारमुप-
दर्शितवान्, यथा कश्चित्केनचित्पुष्टः—‘ को मार्गः पाटलि-
पुत्रस्य? ’ स प्राह—एष स्थाणुर्दृश्यमानो वक्ति—‘ अयं मार्गः
पाटलिपुत्रस्य ’, तत्र न स्थाणुर्वचनशक्तिः, केवलं स्थाणु-
मुखेन स एवात्मानं मार्गोपदेष्टारं कथयति, एवं वेदस्यापि न
स्वाऽर्थोपदर्शनशक्तिः, ततस्तन्मुखेन जैमि म)निरात्मानमेवा-
र्थनियमस्रष्टारमुपदर्शितवान्, तत्र लौकिकशब्दव्यवहारानु-

सरणाच्चापि युक्तेर्नापि च संप्रदायाद्वेदस्यार्थनिश्चयो, नापि तस्याऽपौरुषेयत्वसाधकं किमपि प्रमाणमित्यसंभयपौरुषेयम् ; उक्तं च—“वान्ध्येयस्वरविषाणुतुल्यमपौरुषेयमि” ति । ननु यदि वान्ध्येयस्वरविषाणुतुल्यमपौरुषेयं भवेत्तर्हि न वेद-वचाऽपौरुषेयतया शिष्टाः प्रतिगृह्णीयुः ।

अथ च—सर्वेष्वपि देशेषु शिष्टाः प्रतिगृह्णन्तो दृश्यन्ते, तस्मान्नासंभयपौरुषेयं, तदत्र पृच्छामः—के शिष्टाः ? । ननु किमत्र प्रष्टव्यम् ? , ये ब्राह्मणीयोनिंसंभविनो वेदोक्तविधिसंस्कृताः वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिषण्चेतसस्ते शिष्टाः तदेतदयुक्तं, विचाराक्षमत्वात्, तथा हि—किमिदं नाम ब्राह्मणत्वं यद्यनिसंभवाच्छिष्टत्वं भवेत् ? , ब्राह्मणोऽपत्यत्वमिति चेत् तथा हि—ब्राह्मणोऽपत्यं ब्राह्मण इति व्यपदिशन्ति पूर्वपथः न एवं सति चारण्डालस्यापि ब्राह्मणत्वप्रशङ्किः, तस्याऽपि ब्रह्मतनोः समुत्पन्नत्वात् । उक्तं च—“ब्राह्मणोऽपत्यतामात्रात्, ब्राह्मणोऽतिप्रसज्यते । न कश्चिद्ब्रह्मतनो-रूपन्नः क्वचिदिष्यते ॥१॥” यदप्युक्तम्—‘वेदोक्तविधिसंस्कृता वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिषण्चेतसः’ इति, तदप्ययुक्तम्, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् । तथाहि—वेदस्य प्रामाण्यं सिद्धे सति तदुक्तविधिसंस्कृतास्तदर्थसमाचरणाच्छिष्टा भवेयुः शिष्टत्वे च तेषां सिद्धे सति तत्परिग्रहाद्वेदप्रामाण्यमित्येकाभावेऽन्यतरस्याऽप्यभावः ।

आह च—“शिष्टैः परिगृहीतत्वा-चेदन्योऽन्यसमाश्रयः । वेदार्थाचरणाच्छिष्टा-स्तदाचाराच्च स प्रमा ॥१॥” स्यादेतत्—भवतोऽपि तत्रतोऽपौरुषेयं वचनमिष्टमेव, तथाहि—‘सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वको भवतीत्येवेत्यते’ “तत्पुत्रिव्या अरिहया” इति वचनप्रामाण्यात्, ततोऽनादित्वात्सिद्धं वचनस्यापौरुषेयत्वमिति, तदयुक्तम्, अनादितायामप्यपौरुषेयत्वायोगात्, तथाहि—सर्वज्ञपरम्पराप्येपाऽनादिरिष्यन्त, ततः पूर्वः पूर्वः सर्वज्ञः प्राक्तनसर्वज्ञप्रणीतवचनपूर्वकोऽभवन्न विरुध्यते, किं च—वचनं द्विधा-शब्दरूपम्, अर्थरूपं च । तत्र शब्दरूपवचनोपेक्षया नायमस्माकं सङ्गो, यदुन—‘सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वक’ इति, मरुदेव्यादीनां तदन्तरेणाऽपि सर्वज्ञत्वश्रुतेः, किं त्वर्थरूपोपेक्षया, ततः कथं शब्दाऽपौरुषेयत्वाभ्युपगमप्रसङ्गः । नन्वर्थपरिज्ञानमपि शब्दमन्तरेण नोपपद्यते तत्कथं न शब्दरूपोपेक्षयाऽपि सङ्गः, तदसत्, शब्दमन्तरेणापि विशिष्टत्वापशमादिभावतोऽर्थपरिज्ञानस्य सम्भवात्, तथा हि—दृश्यन्ते तथाविधक्षयोपशमभावतो मार्गानुसारिबुद्धेर्वचनमन्तरेणापि तदर्थप्रतिपत्तिरिति कृते प्रसङ्गः । नं० २ गाथाटी० ।

ये तु श्रोत्रियाः श्रुतरपौरुषेयत्वेऽपौरुषी स्फो(र)ट्याचक्रुः, ने कीदृशीं श्रुतिममूमास्थाय—किं वर्णरूपम् ; आनुपूर्वीरूपां वा ? । यदि प्राचिकीं, तदस्पष्टम् उपरिष्ठाद् “अकारादिः पौद्गलिको वर्णः” इत्यत्र वित्रास्यमानत्वादस्याः । अयोदीचीनां, तर्हि तत्र तत्प्रतीतौ प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, अर्थापत्तिः, आगमो वा प्रमाणं प्रणिगद्यत । न प्रत्यक्षम्, अस्य तादात्विकभावस्वभावाऽवभासमात्रचरित्रपवित्रत्वात्, “संवद्धं वर्तमानं च, गृह्यते चक्षुरादिना” इति वचनात् । यैव श्रुतेर्मया प्रागध्यगानि, सैवेदानीमपीति प्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्ष-

मञ्जुणं लदयत एवास्याः सदात्वमवद्योतयदिति चेत्, नन्वसौ—“समुदयमात्रमिदं कलेवरम्” इत्यादिलोकायनागमेष्वप्येकरसैवास्तीति तेऽपि तथा स्युः, तथा च—तत्पठितानुष्ठाननिष्ठापटिष्ठतां विप्राणामपि प्राप्नोति, अन्यथा प्रत्यवायसंभवात् । अथत्रेयमभिधानानन्तरानुपलम्भेन बाध्यते, किं न श्रुतावपि ? । अभिव्यक्त्यभावसंभवी तदानीमनुपलम्भः श्रुतौ नाभावनिवन्धन इति चेत्, किं न नास्तिकसिद्धान्तेऽप्येवम्, इति सकलं समानम् ।

किं च—अनुभवानुचरणचतुरं प्रत्यभिज्ञानम्, अनुभवश्च प्रायेण प्रत्यभिज्ञां तादृग्विकीं, जातिस्मृत्यादिमतः कस्यापि कतिपयभवविषयां च प्रभावयितुं प्रभुः ; इति कथमनादौ काले केनापि नेयं श्रुतिः सूत्रिता इतिप्रकटयितुं पटीयसीयं स्यात् ? । तत्र तत्र प्रत्यक्षं क्षमते । नाऽप्यनुमानं, तद्धि कर्तृस्वरणं, वेदाध्ययनवाच्यत्वं, कालत्वं वा तत्रैतेषु सर्वेष्वपि प्रत्यक्षाऽनुमानाऽऽगमवाधितत्वं नावत्पक्षदोषः । तत्र प्रत्यक्षवाधस्तावत्, तथाविधमठपीठिकाप्रतिष्ठशठवठराध्वर्युद्वातुहोतृप्रायश्चुरखरिडकेषु यजुःसामर्च उच्चैस्तरां युगपत्पूतुर्घृतसु कालाहलममी कुर्वन्तीति प्रत्यक्षं प्रादुर्गति, तेन चापौरुषेयत्वपक्षो बाध्यते । अभिव्यक्त्यसद्भावाद्वेयं प्रतीतिरिति चेत्, तर्हि हंसपक्षादिहस्तकेष्वपि किं नेयं तथा ? इति तेऽपि नित्याः स्युः । वर्णयिष्यमाणवर्णव्यक्तिव्यपाकरणं चेहाऽप्यनुसंधानीयम् । ‘श्रुतिः पौरुषेयी’ वर्णाद्यात्मकत्वात्, कुमारसंभवादिवद् । इत्यनुमानवाधः । पुरुषो हि परिभाष्याभिधेयभावस्वभावं तदनुगुणं ग्रन्थवीथीं ग्रन्थानि, तदभावे कौतस्कुतीयं संभवेत् ? । यदि हि शङ्खसमुद्रमेधादिभ्योऽपौरुषेयेभ्योऽपि कदाचित्तदात्मकं वाक्यमुपलभ्येत, तदाऽत्राऽपि संभाव्येत, न चैवम् । अथ वर्णाद्यात्मकत्वमात्रं हेतुचिकीर्षितं चेत्, तदानीमप्रयोजकं, वलमीकस्य कुलालपूर्वकत्वे साध्ये मृद्विकारत्ववद् । अथ लौकिकश्लोकादिविलक्षणं तत्तर्हि विरुद्धं; साधनशून्यं च कुमारसंभवादिनिदर्शनं, तत्रैव साध्ये विशिष्टमृद्विकारत्ववत्, कुट्टहृष्टान्तवच्चेति चेत् । नैतच्चतुरस्रम् । यतस्तन्मात्रमेव हेतुः ; न चाऽप्रयोजकं विशिष्टवर्णाऽऽद्यात्मकत्वस्यैव काऽप्यसंभवाद् । दुःश्रवणदुर्भणत्वादस्तु श्रुतिविशेषस्य । “नांष्ट्रस्त्वाष्ट्रारिणोऽष्ट्रिणः, भाष्ट्रिणांष्ट्रिणो जनाः । धार्तराष्ट्राः सुराष्ट्रिणः, महाराष्ट्रे तु नाष्ट्रिणः ॥१॥” इत्यादौ लौकिकश्लोके सविशेषस्य सद्भावाद् अभ्यर्थि(धि)ष्महि च—“यत्कौमारकुमारसंभवभावाद्वाक्यान् किंचिद्भवे-द्वैशिष्ट्यं श्रुतिषु स्थितं तत इमाः स्युः कतृशून्याः कथम्” इति । “प्रजापतिर्वेदमेकमासीत्, न अहः आसीत्, न रात्रिः आसीत् ; स तपोऽतप्यन्, तस्मात्तपनः ; तपनाच्चत्वारो वेदा अजायन्त” इति स्वकर्तृप्रतिपादकागमवाधः । ननु नाऽयमागमः प्रमाणं भूतार्थाभिधायकत्वात्, कार्ये एव ह्यर्थे वाचां प्रामाण्यम्, अन्यव्यतिरेकाभ्यां लोके कार्यान्वितेषु पदार्थेषु पदानां शङ्क्यवगमादिति चेत् तदश्लीलं कुशलादकसंपर्कककेशः साधूपास्याप्रसङ्ग इत्यादभूतार्थस्यापि शब्दस्य लोके प्रयोगोपलम्भात् । अथाऽत्रापि कार्यार्थैव, तस्मादत्र प्रवर्तिततव्यमित्यवगमादिति चेत्, स तर्ह्यवगम औपदेशिक औ-

पदेशिकार्थकृतो वा भवेत् । न तावदाद्यः, तथाविधोपदेशाऽश्ववशात् । द्वितीयस्तु स्यात् ; न पुनस्तत्रोपदेशस्य प्रामाण्यम्, अस्य स्वार्थप्रथामात्रचरितार्थत्वात् । प्रतिपादकत्वेनैव प्रमाणाणां प्रामाण्याद् । अन्यथा प्रवृत्ताविव तत्साधार्येऽपि प्रामाण्यप्रसङ्गात् । प्रत्यक्षस्य च विवक्षितार्थवत्तत्साधार्यक्रियापि प्रमेया भवेत्, तस्मात्पुरुषच्छाप्रतिवद्भूतिप्रवृत्तिरस्तु । मा वा भूत्, प्रमाणेन पदार्थपरिच्छेदश्चक्राणः, तावतैव प्रेक्षावनोऽपेक्षाबुद्धेः पर्यवसानात् । पुण्यं प्रामाण्यमस्यावसेयम् । यद्वा-अस्तु नस्मादत्र प्रवर्तितव्यमित्यवगमात्कुशलोदकैत्यादिवाक्यानां प्रामाण्यं, किं तु-तद्देव वेदे कर्तृप्रतिपादकाऽऽगमस्यापि प्रामाण्यं प्रासादहीदेवेति सिद्ध आगमवाधोऽपि ।

यत्तु कर्त्रस्मरणं साधनम्, तद्विशेषणं सविशेषणं वा चर्येत । प्राकृतं, तावत्पुराणकूपप्रासादारामविहारदिभिर्व्यभिचारि, तेषां कर्त्रस्मरणेऽपि पौरुषेयत्वात् । द्वितीयं तु संप्रदायाव्यवच्छेदे सति कर्त्रस्मरणादिति व्यधिकरणाऽसिद्धम्, कर्त्रस्मरणस्य श्रुतेः अन्यत्राश्रये पुंसि वर्तनात् । अथाऽपौरुषेयी श्रुतिः, संप्रदायाव्यवच्छेदे सत्यस्मऽर्थमाणकर्तृकत्वाद्, आकाशवद् इत्यनुमानरचनायामनवकाशाव्यधिकरणासिद्धिः । मैवम् । एवमपि विशेषणं संदिग्धाऽसिद्धताऽऽपत्तेः । तथाहि-आदिमतामपि प्रासादादीनां संप्रदायो व्यवच्छिद्यमानो विलोक्यते, अनदिस्तु श्रुतेरव्यवच्छेदी संप्रदायोऽद्यापि विद्यत इति मृत्कमुष्टिवन्धमन्वकार्पात् ; तथा च-कथं न संदिग्धाऽसिद्धं विशेषणम् ? । विशेष्यमप्युभयाऽसिद्धं, चादिप्रतिवादिभ्यां तत्र कर्तुः स्मरणात् । ननु श्रोत्रियाः श्रुतौ कर्तारं स्मरन्तीति मृषाद्यं श्रोत्रियापसदाः खल्वमी इति चेत् ननु यूयमात्मानयमात्मानसिष्ट तावत्ततः-“यो वै वेदांश्च प्रहिणोति” इति, “प्रजापतिः सोमं राजानमन्वसृजत्ततस्त्रयो वेदा अन्वसृजन्त” इति च स्वयमेव स्वस्य कर्तारं स्मारयन्तीति श्रुतिं विश्रुतामश्रुतामिव गणयन्तो यूयमेव श्रोत्रियाऽपसदाः किन्न स्यात् ? । किं च-कएव-माध्यन्दिनि-तित्तिरिप्रभृतिमुनिनामाङ्किताः काश्चन शाखास्तत्कृतत्वादेव मन्वादिस्मृत्यदिवत् । उत्सद्धानां तासां कल्पादौ तैर्दृष्टत्वात्, प्रकाशितत्वाद्वा तन्नामचिह्ने अनादौ कालेऽनन्तमुनिनामाऽङ्कितत्वं तासां स्यात् । जैनाश्च-कालाऽसुरमेतत्कर्तारम् स्मरन्ति । कर्तृविशेषं विप्रतिपत्तेरप्रमाणमेवैतत्स्मरणमिति चेत् । नैवम् । यतो यत्रैव विप्रतिपत्तिः, तदेवाऽप्रमाणमस्तु, न पुनः कर्तृमात्रस्मरणमपि ।

“वेदस्याऽध्ययनं सर्वं, शुद्धध्ययनपूर्वकम् ।

वेदाध्ययनवाच्यत्वा-दधुनाऽध्ययनं यथा ॥ १ ॥

अतीताऽनागतौ कालौ, वेदकारविवर्जितौ ।

कालत्वात्तद्यथा कालो, वर्तमानः समीक्ष्यते ॥ २ ॥”

इति कारिकोक्तेः वेदाध्ययनवाच्यत्वकालत्वेऽपि हेतुः ‘कुरङ्गशृङ्गमङ्कुरं कुरङ्गाक्षीणां चेतः’ इति वाक्याध्ययनं शुद्धध्ययनपूर्वकम् एतद्वाक्याध्ययनवाच्यत्वाद्, अधुनातनाध्ययनवद् अतीतानागतौ कालौ प्रक्रान्तवाक्यकर्तृवर्जितौ कालत्वात्, वर्तमानकालवत्, इतिवदप्रयोजकत्वाद्, अनाकर्णनीयौ सकर्णानाम् । अथाऽर्थाऽऽपत्तेरपौरुषेय-

त्वनिर्णयो वेदस्य । तथाहि-संवाद-विसंवाददर्शनाऽदर्शनाभ्यां तावदेव निःशेषपुरुषैः प्रामाण्येन निरूपयि । तन्निरूपयश्चास्य पौरुषेयत्वे दुरापः । यतः-

“शब्दे दोषोद्भवस्ताव-दङ्गधीन इति स्थितिः ।

तदभावः क्वचित्तावद्, गुणवद्वक्तृकत्वतः ॥ १ ॥

तदगुणैरपकृष्टानां, शब्दे संक्रान्त्यसंभवात् ।

वेदे तु गुणवान् वक्ता, निर्णेतुं नैव शक्यते ॥ २ ॥

ततश्च दोषाभावोऽपि, निर्णेतुं शक्यतां कथम् ।

वक्त्रभावे तु सुज्ञानो, दोषाभावो विभाव्यते ॥ ३ ॥

यस्मादङ्गुरभावेन, न स्युर्दोषा निराश्रयाः” ।

ततः प्रामाण्यनिर्णयान्यथाऽनुपपत्तेरपौरुषेयोऽयमिति । अस्तु तावदत्र रूपणपशुपरंपराप्राणव्यपरोपणप्रगुणप्रचुरोपदेशाऽपवित्रत्वादप्रमाणमेवैवः इत्यनुत्तरोत्तरप्रकारः । प्रामाण्यनिर्णयोऽप्यस्य न साध्यसिद्धिः, विरुद्धत्वाद्, गुणवद्वक्तृकतायामेव वाक्येषु प्रामाण्यनिर्णयोपपत्तेः । पुरुषो हि यथा रागादिमांमृपावादी, तथा सत्यशौचादिमान् अवितथवचनः समुपलब्धः । श्रुतौ तु तदुभयाभावेनैरर्थक्यमिव भवेत् । कथं वक्तुमुंशित्वनिश्चयशङ्कन्दसीति चेत्, कथं पितृपितामहप्रपितामहादेरप्यसौ ते स्यात् ? येन तद्वस्तन्यस्ताक्षरश्रेणः पारंपर्योपदेशस्य वाऽनुसारेण ग्राह्यदेयनिधानादौ निःशङ्कः प्रवर्तयाः । क्वचित्संवादाच्चेद्, अत एवान्यत्रापि प्रतीहि । कारीर्यादौ संवाददर्शनात् । कदाचित्-क्वचित्संवादस्तु सामग्रीवैशुण्यात्त्वयाऽपि प्रतीयत एव, प्रतीताप्तमन्त्रादिद्विष्टमन्त्रवत् । प्रतिपादितश्च प्राक् रागद्वेषाज्ञानशून्यपुरुषविशेषनिर्णयः । किं च-अस्य व्याख्यानं तावत्पौरुषेयमेव, अपौरुषेयत्वे भावनानियोगादिविरुद्धव्याख्याभेदाभावप्रसङ्गात्, तथा च को नामाऽत्र विश्रम्भो भवेत् ? । कथं चैतद् ध्वनीनामर्थनिर्णीतिः ? लौकिकध्वन्यनुसारेणेति चेत्, किं न पौरुषेयत्वनिर्णीतिरपि ?, तत्रोभयस्याऽपि विभावनाद् । अन्यथा त्वर्द्धजरतीयम् । न च लौकिकाऽर्थानुसारेण मदीयोऽर्थः स्थापनीय इति श्रुतिरेव स्वयं वक्ति, न च जैमिन्यादावपि तथा कथयति प्रत्यय इत्यपौरुषेयवचसामर्थ्योऽप्यन्य एव कोऽपि संभाव्यत । पौरुषेयीणामपि म्लेच्छार्थवाचामैकार्थ्यं नाऽस्ति, किं पुनरपौरुषेयवाचाम् । ततः परमरूपापीयूषग्राहितान्तःकरणः कोऽपि पुमान् निर्दोषः प्रसिद्धार्थैः ध्वनिभिः स्वाध्यायं विधाय व्याख्याति, इदानींतनग्रन्थकारवत्, इति युक्तं पश्यामः । अवोचाम च-“छन्दः स्वीकुरूपे प्रमाणमथ चत्तद्वाच्यनिश्चायकं, कंचिद्विश्वविदं न जल्पसि ततो ज्ञातोऽस्य मूल्यकथी” इति ।

आगमोऽपि नापौरुषेयत्वमाख्याति । पौरुषेयत्वाविष्कारिण एवास्योक्तवत्सद्भावात् । अपि च-इयमानुपूर्वीं पिपीलिकादीनामिव देशकृताङ्कुरपत्रकन्दलकाण्डादीनामिव कालकृता वा वर्णानां वेदे न संभवति तेषां नित्यव्यापकत्वात् । क्रमेणाऽभिव्यक्तेः सा संभवतीति चेत्, तर्हि कथमियमपौरुषेयी भवेद्, अभिव्यक्तेः पौरुषेयत्वात् इति सिद्धा पौरुषेयी श्रुतिः । रत्ना० ४ परि० ।

(४) आगमस्य चाप्तप्रणीतस्यैव प्रामाण्यं, नतु विरुद्धार्थस्य-आगमानां च येषां पूर्वापरविरुद्धार्थत्वं तेषामप्रामाण्यमेव

यस्त्वाप्तप्रणीत आगमः स प्रमाणमेव कपच्छेदतापलक्षणे-
पाधित्रयविशुद्धत्वात् । कपाऽऽदीनां च स्वरूपं पुरस्ताद्वक्ष्या-
मः । न च वाच्यम्-अमाप्तः क्षीणसर्वदोषस्तथाविधं चाऽऽ-
प्तत्वं कस्याऽपि नाऽस्तीति; यतो रागाऽऽदयः कस्यचि-
दत्यन्तं छिद्यन्ते असदादिषु तदुच्छेदप्रकर्षाऽपकर्षोपलम्भात्
सूर्याऽऽद्यावारकजलदपटलवत् । तथा चाऽऽहुः-“देशतो ना-
शिनो भावा दृष्टा निखिलनश्वराः । मेघपङ्क्यादयो यद्व-
देवं रागाऽऽदयो मताः” ॥१॥ इति । यस्य च निरवयवतयैते
विलीनाः स एवाऽऽप्तो भगवान् सर्वज्ञः ।

अथाऽऽनादित्वाद्रागाऽऽदीनां कथं प्रक्षय इति चेत्? न; उपा-
यतस्तद्भावात्, अनादेरपि सुवर्णमलस्य क्षारमृत्पुटपाका-
दिना विलयोपलम्भात् । तद्वदेवाऽनादीनामपि रागाऽऽदिदो-
षाणां प्रतिपक्षभूतरत्नत्रयाऽभ्यासेन विलयोपपत्तेः । क्षी-
णदोषस्य च केवलज्ञानाऽव्यभिचारात् सर्वज्ञत्वम् । तत्सि-
द्धिस्तु ज्ञानतारतम्यं क्वचिद्विश्रान्तं तारतम्यत्वात् आका-
शपरिमाणतारतम्यवत् । तथा-सूक्ष्मान्तरितदूरार्थाः कस्य-
चित्प्रत्यक्षाऽनुमेयत्वात् क्षितिधरकन्धराधिकरणधूमध्वज-
वत् । एवं चन्द्रसूर्योपरागादिसूचकज्योतिर्ज्ञानाविसंवादा-
र्थानुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वाच्यास्तदेवमासेन सर्वविदा
प्रणीत आगमः प्रमाणमेव; तदप्रामाण्यं हि प्रणायकदोषनि-
बन्धनं “रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।
यस्य तु नैते दोषास्तस्याऽनृतकारणं किं स्यात्” ॥ १ ॥
इति । स्या० १७ श्लोकः ।

न च-आगमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वेषामप्यप्रामा-
ण्यमभ्युपेयं, सर्वज्ञमूलस्याऽवश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमार्ह-
त्वाद्, अन्यथा-सम्यक् प्रमाणाऽप्रमाणविभागाऽपरिणतेः
प्रेक्षावत्ताक्षतिप्रसङ्गात्, अथ कथमेतत्प्रत्येयं यथा-अय-
मागमः सर्वज्ञमूल इति?, उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणाऽ-
नुमानेन च न वाध्यते नाऽपि पूर्वाऽपरव्याहतः सोऽवसी-
यते । सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वाऽसंभवात्, ततस्त-
स्माद्यत्सिद्धम् तत्सर्वं सुसिद्धम्, उक्तं च-“दिदृष्टं दृष्टेण य,
जग्मि विरोहो न जुज्जह कर्हिचि । सो आगमो ततो जं,
नाणं तं सम्मनाणं ति ॥ १ ॥” (धर्म० ५१६) आ० म० १
अ० ६०० गाथाटी० ।

जैनाऽऽगमस्य च सर्वज्ञप्रणीतत्वम्—

“सर्ववर्णं विद्वानग्निं वि, दिद्वेष्टावाहिया उ वयणाश्रो ।
सर्ववर्णं होइ जिणो, सेसा सब्बे असब्बन् ॥ १ ॥” एतेन
यदुक्तं-भवतु वा वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञस्तथाऽपि तस्य सत्को-
ऽयमाचारादिक उपदेश इति कथं प्रतीयते इति, तदपि
दूराऽपास्तम्, अन्यस्येत्यभूतदृष्टेष्टावाधितवचनप्रभृत्तरसं-
भवात्, यदप्युक्तं भवत्वेपोऽपि निश्चयो यथाऽयमाचारा-
दिक उपदेशो वर्द्धमानस्वामिन इति, तथाऽपि तस्योपदे-
शस्याऽयमर्थो नाऽन्य इति न शक्यं प्रत्येतुमित्यादि, तद-
प्युक्तं, भगवान् हि वीतरागस्ततो न विप्रतारयति विप्रत-
रणहेतुरागाऽऽदिदोषगणाऽसंभवात् । तथा सर्वज्ञत्वेन वि-
परीतं सम्यग्वाच्यमवबुध्यमानं शिष्यं जानाति ततो यदि
विपरीतमर्थमवबुध्यते श्रोता तर्हि निवारयेत्, न च निवा-
रयति, न च विप्रतारयति, करोति च देशनां कृतकृत्याऽपि

तीर्थकरनामकमौदयात् ततो ज्ञायते एष एवाऽस्योपदेश-
स्याऽर्थे इति । उक्तं च—

“नाए वि तदुपपत्ते, एसेवत्थो मत्तो त्ति से एवं ।

नज्जइ पवत्तमाणं, जं न निवारइ तह चेव ॥ १ ॥

अन्नह य पवत्तं तं, निवारइ न य तत्तो पवंचइ ।

जम्हा स वीयरगो, कहणे पुण कारणं कम्मं ॥ २ ॥”

एवं च भगवद्विचक्षायाः परोक्षत्वेऽपि सम्यगुपदेशस्यार्थनि-
श्चये जाते । यदुक्तम्—‘गौतमादिरपि छुद्मस्य’ इत्यादि,
तदप्यसारमवसेयं, छुद्मस्यस्याऽप्युक्तप्रकारेण भगवदुपदे-
शार्थनिश्चयोपपत्तेः । तथा चित्रार्था अपि शब्दाः भगवतै-
व समर्थितास्ते च प्रकरणाद्यनुरोधेन तत्तदर्थप्रतिपादकाः
प्रतिपादितास्ततो न कश्चिदोषः, तत्तत्प्रकरणाद्यनुरोधेन
तत्तदर्थनिश्चयोपपत्तेः । भगवताऽपि च तथा तथाऽर्थावगमे प्र-
तिषेधाऽकरणादिति, एवं च तदानीं गौतमादीनां सम्यगुपदे-
शार्थस्यावगतावाचार्यपरंपरात इदानीमपि तदर्थवगमो भ-
वति । नचाऽऽचार्यपरम्परा न प्रमाणम् अविपरीतार्थव्याख्या-
तत्वेन तस्याः प्रामाण्यस्याऽपाकर्तुमशक्यत्वात् । अपि च-भ-
वदर्शनमपि किमागममूलम्, अनागममूलं वा?, यद्यागममूलं
तर्हि कथमाचार्यपरंपरामन्तरेण?, आगमार्थस्याऽवबोद्धु-
मशक्यत्वात्, अथाऽनागममूलं तर्हि न प्रमाणम्, उन्मत्त-
कविरचितदर्शनवत् । न० ४६ सूत्रटी० ।

(५) संभवद्रूपस्यैव वचनस्य प्रामाण्यं, नत्वसंभवद्रूपस्येति-

एयं पि ण जुत्तिखमं,

ण वयणमित्ताउ होइ एवमियं ।

संसारमोअगाण वि,

धम्मो दोसप्पसंगाओ ॥१२३३॥ पं० व० ।

एतदपि न युक्तिक्षमं यदुक्तं परेण, कुत इत्याह—न वचन-
मात्रादनुपपत्तिकाङ्क्षवत्येवमेतत्सर्वं, कुत इत्याह—संसार-
मोचकानामपि वचनात् हिंसाकारिणां धर्मस्य, दुःखिनो ह-
न्तव्या इत्यस्याऽदोषप्रसङ्गादुपपत्तेरित्यर्थः ॥१२४॥ प्रति० ।

सिय तं ण सम्मवयणं,

इयरं सम्मवयणंति किं माणं ? ।

अह लोगो चिय रेयं,

तहा अपाढा विगाणा य ॥१२३४॥ पं० व० ।

स्यात्-‘तत्-’ संसारमोचकवचनं, न सम्यग्वचनमित्या-
शङ्क्याह-‘इतरद्’ वैदिकं सम्यग् वचनमिति किं मानम्?
अथ लोक एव मानमित्याशङ्क्याह—नैतत्तथा, लोकस्य प्र-
माणतया अपाटात्, अन्यथा प्रमाणस्य पदसंख्याविरो-
धात् । तथाविगानाच्च, नहि वेदवचनं प्रमाणमित्येक-
वाक्यता लोकानामिति ॥ १२५ ॥ प्रति० ।

अह पाढोऽभिमतो चिय,

विगाणमवि एत्थ थो(थे)वगाणं तु ।

इत्थं पि णप्पमाणं,

सब्बेसि विदंसणाओ उ ॥१२३५॥ पं० व० ।

अथ पाढोऽभिमत एव लोकस्य प्रमाणमध्ये, पणामुप-

लक्षणात्, विगानमप्यत्र-वेदवचनाप्रामाण्ये स्तोका-
नामेव लोकानामित्येतदाशङ्क्याह-अत्राऽपि-कल्पनायां न
प्रमासु, सर्वेषां लोकानामदर्शनाद्, अल्पबहुत्वनिश्चयाऽभा-
वादित्यर्थः ॥ १२६ ॥ प्रति० ।

किं तेसि दंसणेयं,

अप्पबहुत्तं जहित्थ तह चेव ।

सव्वत्थ संभवसेयं,

खेवं वमिचारभावाओ ॥१२३६॥ पं० व० ।

किं तेषां सर्वेषां लोकानां दर्शनेन? अल्पबहुत्वं यथा इह-म-
ध्यदेशाऽऽदौ वेदवचनप्रामाण्यं प्रति तथैव सर्वत्र क्षेत्रान्तरे-
ष्वपि समवसेयं, लोकत्वादित्येव, इत्याऽऽह-नैवं, व्य-
भिचारभावात्करणत्वात् ॥ १२७ ॥

एतदेवाह (प्रति० ।)—

अग्गाऽऽहारे बहुगा,

दीसंति दिया तहां ए सुद्ध ति ।

ए ए तदंसणओ चिय,

सव्वत्थ इमं हवइ एवं ॥१२३७॥ पं० व० ।

अत्राऽऽहारे बहवो दृश्यन्ते द्विजा-ब्राह्मणास्तथा न शूद्रा
ज्ञात, ब्राह्मणवद् बहवो दृश्यन्ते । न च तद्दर्शनादेवाऽऽगाऽऽ-
हारे बहुद्विजदर्शनादेव सर्वत्र भिन्नपत्त्यादावप्यतद्भवत्येव
द्विजबहुत्वमिति गाथार्थः ॥ १२८ ॥ प्रति० ।

उपपत्त्यन्तरमाह—

ए ए बहुगाण वि(ए)इत्थं,

अविगाणं सोहणं ति णियमोऽयं ।

न य खो थेवाणं पि हु,

मूदेयरभावजोएणं ॥१२३८॥ पं० व० ।

न च बहूनामप्यत्र-लोके अविगानम्-एकवाक्यतारूपं शो-
भनमिति नियमः नच स्तोकावामपि न शोभनं मूढनरभा-
वयोगेन मूढानां बहूनामपि न शोभनममूढस्य त्वकस्यैवेति
भावः ॥ १२९ ॥ प्रति० ।

ए ए रागाऽऽविरहिओ,

को वि पमाया विसेसकारि ति ।

जं सव्वे वि य पुरिसा,

रागाऽऽजुआ उ परपक्खे ॥१२३९॥ पं० व० ।

न च रागादिविरहितः कोऽपि माता-प्रमाता विशेषकारी-
विशेषकृत् यत् सर्वेऽपि पुरुषा रागादियुताः परपक्वे-पर-
न्वये मीमांसकस्य सर्वज्ञाऽनभ्युपगन्तृत्वात् ॥ १३० ॥

दोषान्तरमाह (प्रति० ।)—

एवं च वयणमिच्छा,

धम्मादोसा ति मिच्छगाणं पि ।

घाएंताण दियवरं,

पुरओ नणु चंडिगाऽऽईणं ॥ १२४० ॥ पं० व० ।

एवं च प्रमाणविशेषाऽपरिज्ञानं सति वचनमात्रात् सका-
१८

शात् धर्माददोषौ प्राप्नुत, म्लेच्छादीनामपि-भिल्लादीना-
मपि चातयतां द्विजवरम्-ब्राह्मणमुख्यं पुरतो ननु चण्डि-
काऽऽदीनां देवताविशेषाणाम् ॥ १३१ ॥ प्रति० ।

ए ए वेसिं पि ए वयणं,

एत्थ णिमित्तं ति जं च सव्वे उ ।

तं तह घायंति सया,

अस्सुअतच्चोअणावका ॥ १२४१ ॥ पं० व० ।

न च तेषामपि म्लेच्छानां न वचनमत्र निमित्तमिह द्विज-
घाते किंतु वचनमेव, कुत इत्याह-यत्र सर्व एव म्लेच्छास्तं
द्विजवरं घातयन्ति अश्रुतं तच्चोदनावाक्यं द्विजवरघात-
विधिवचनं यैस्ते तथा ॥ १३२ ॥ प्रति० ।

अह तं ए एत्थ रूढं,

एयं पि ए तत्थ तुल्लमेवेयं ।

अह तं थो (थे) वमणुचियं,

इमम्मि एयारिसं तेसिं ॥१२४२॥ पं० व० ।

अथ तन्म्लेच्छप्रवर्तकवचनं नाऽत्र रूढं लोके इत्याशङ्क्या-
हइयमेतदपि वैदिकं न तत्र भिल्लमते रूढमिति तुल्यमन्य-
तरारूढत्वम्, अथ तन्म्लेच्छप्रवर्तकं वचनं स्तोकमनुचि-
तमसंस्कृतमित्याशङ्क्याह-इदमप्येतादृशं तेषां म्लेच्छप्रवर्त-
कमेव वचनं वेदेऽस्ति न द्विजप्रवर्तकं श्रवणमात्रस्याऽतन्त्र-
त्वात् अश्रवणस्योच्छिन्नशस्त्रत्वेनोपपत्तिरिति तैरपि वक्तुं
शक्यत्वादिति ॥ १३३ ॥

अन्याऽपि कल्पना ब्राह्मणपरिगृहीतत्वादिरूपा भिल्लपरि-
गृहीतत्वादितुल्यत्वेन दुष्ट्याह (प्रति०)—

अह तं वेअंगं खलु,

न तं पि एमेव इत्थ वि ए माणं ।

अह तत्थाऽसवणमिणं,

सि एअमुच्छिणसाहं तु ॥ १२४३ ॥

ए ए तव्वयणाओ चिय,

तदुभयभावो ति तुल्लभणिईओ ।

अष्ठा वि कप्पणेवं,

साहम्मविहम्मओ दुद्धा ॥ १२४४ ॥

अथ तद्वदाङ्गं खलु द्विजप्रवर्तकमित्याशङ्क्याह-न तदपि
म्लेच्छप्रवर्तकमेवमेव वेदे इत्यापि न मानम्, अथ तत्र
वेदे अश्रवणमिदम्-मानम्, न हि तद् वेदे श्रूयत इत्याशङ्क-
याह-स्यादेतत्-उत्स(च्छि)न्नशस्त्रमेवैतदपि सम्भाव्यतइति
गाथार्थः ॥ १२४३ ॥ न च तद्वचनाद्-वेदवचनादेव तदुभ-
यभावां-धर्मादोषभाव इति, कुत इत्याह-भणितः, म्लेच्छव-
चनोद्वैतदुभयमित्यपि वक्तुं शक्यत्वादित्यर्थः, अन्याऽपि
कल्पना ब्राह्मणपरिगृहीतत्वादिरूपा एवम्-उक्तवत् भिल्ल-
परिगृहीतत्वादिना प्रकारेण साधर्म्यवैधर्म्यतः कारणात् दु-
ष्टेति गाथार्थः ॥ १२४४ ॥ पं० व० ।

यस्मादेवम् (प्रति०)—

तम्हा ए वयणमिच्छं,

सव्वत्थ विसेसओ बुहजणेणं ।

एत्थ पवित्तिणिमित्तं,

ति एय दद्वुवयं होइ ॥ १२४५ ॥ पं० व० ।

तस्मान्न वचनमात्रमुपपत्तिशून्यं सर्वत्राऽविशेषतः कार-
णात् बुधजनन—विद्वज्जनन अत्र लोके प्रवृत्तिनिमित्तमेवं
द्रष्टव्यं भवति ॥ १२६ ॥ प्रति० ।

किं पुणं विसिद्धिगं चिय,

जं दिद्धिद्धाहि णो खलु विरुद्धं ।

तह संभवंस(त)रुवं,

वियारिउं सुद्धुद्धीए ॥ १२४६ ॥ पं० व० ।

किं पुनः विशिष्टमेव वचनं प्रवृत्तिनिमित्तमिह द्रष्टव्यं,
किं भूतं यत् दृष्टाभ्यां न खलु विरुद्धं; तृतीयसंस्थानसं-
क्रान्तमित्यर्थः । तथा संभवत्स्वरूपं यत्, न पुनरत्यन्ताऽन-
भवि विचार्य्य शुद्धबुद्ध्या मध्यस्थयेति गाथार्थः ॥ १२७ ॥
प्रति० ।

जिनागमस्यैव च सम्भवद्रूपत्वं, तद्वितरस्य चाऽसम्भवद्रू-
पत्वम्—

तह संभवंतरुवं,

सव्वं सव्वन्नुवयणाओ एयं ।

तं णिच्छियं हि आगम-

पउत्तगुरुसंपदाएहिं ॥ १२७७ ॥ पं० व० ।

तथा संभवद्रूपं सर्वं सर्वज्ञवचनत एतत्, तन्निश्चितं हि-
ताऽऽगमप्रयुक्तगुरुसंपदायेभ्यः ॥ १२८ ॥ प्रति० ।

वेयवयणं तु णेवं,

अपोरुसेयं तु तं मयं जेणं ।

इयमच्चंतविरुद्धं,

वयणं च अपोरिसेयं च ॥ १२७८ ॥ पं० व० ।

वेदवचनं तु नैवं संभवत्स्वरूपम्, अपौरुषेयमेव तन्मतम्
इदमत्यन्तविरुद्धं वर्तते, यदुत वचनं चाऽपौरुषेयं चेति
गाथार्थः ॥ १२९ ॥

एतद्भावनायाऽऽह (प्रति०)—

जं बुच्चइ ति वयणं,

पुरिमाभावे उ णेयमेयंति ।

ता तस्सेवाऽभावो,

णियमेण अपोरुसेयते ॥ १२७९ ॥

यत्—यस्मात् उच्यते इति वचनम् इत्यन्वयसंज्ञा पुरुषाऽभा-
वे तु नैवमेतत्; नोच्यते इत्यर्थः तत्तस्यैव वचनस्याऽभावो
नियमेनाऽपौरुषेयत्वे सत्यापद्यते ॥ १२७९ ॥ प्रति० ।

तत्त्वाधारविरहियं,

ण य कत्थइ सुव्व इह तं वयणं ।

सवणे वि य णाऽऽसंका,

अदिस्सकत्तुव्वमाऽवेइ ॥ १२८० ॥ पं० व० ।

तद्व्यापारविरहिनं न च कदाचित् श्रूयते इह च लोके, श्रव-
णेऽपि च नाऽऽशङ्का अदृश्यकर्तृत्वापैति, प्रमाणाभावादिति
गाथार्थः ॥ १२९१ ॥ प्रति० ।

अदिस्सकत्तिगं णो,

असं सुव्वइ कहं णु आसंका ? ।

सुव्वइ पिसायवयणं,

कयाइ एयं तु ण सदेव ॥ १२८१ ॥ पं० व० ।

अदृश्यकर्तृकम् 'नो' नैवान्यत् श्रूयते कथं चाशङ्केति विष-
त्तादृष्टैरित्यर्थः । अत्राह—श्रूयते पिशाचवचनं, कथंचन-कदा-
चित् लौकिकमेतत्तु वैदिकमपौरुषेयं न सदैव श्रूयते ॥ १२८२ ॥

यथाभ्युपगमदूषणमाह (प्रति०)—

वष्सा य पोरसेयं,

लोइयवयणाण ऽवीह सव्वेसिं ।

वेयम्मि को विसेसो,

जेण तहिं एस ऽसग्गाहो ॥ १२८२ ॥ पं० व० ।

वर्णाद्यपौरुषेयं लौकिकवचनानामपीह सर्वेषां, वर्णत्वादि-
वाचकत्वादेः पुरुषैरकरणात्, वेदे को विशेषो येन तत्रैषोऽ-
सद्ग्राहोऽपौरुषेयत्वासद्ग्रह इति ॥ १२८३ ॥ प्रति० ।

ण य णिच्छओ वि हु तओ,

जुज्जइ पायं कहं चि सएणाया ।

जं तस्सत्थपगासण-

विसएह अइंदिया सत्तो ॥ १२८३ ॥ पं० व० ।

न च निश्चयोऽपि ततो वेदवाक्यात् युज्यते प्रायः क्वचिद्-
वस्तुनि सन्न्यायात् यद्—यस्मात्तस्य वेदवचनस्यार्थप्रकाश-
नविषयेहप्रक्रमेऽतीन्द्रियाशक्तिरिति गाथार्थः ॥ १२८४ ॥ प्रति० ।

णो पुरिसमित्तगम्मा,

तदतिसओ वि हु ण बहुमओ तुम्हं ।

लोइयवयणेहितो,

दिद्धं च कहिंचि वेहम्मं ॥ १२८४ ॥ पं० व० ।

न पुरुषमात्रगम्या एषा तदतिशयोऽपि न बहुमता युष्मा-
कम् अतीन्द्रियदर्शी लौकिकवचनेभ्यः सकाशाद् दृष्टं च क-
थंचिद्बैधर्म्यं वेदवचनानामिति गाथार्थः ॥ १२८५ ॥ प्रति० ।

ताणि ह पोरुसेयाणि,

अपोरुसेयाणि वेयवयणाणि ।

सग्गुव्वसिपमुहारणं,

दिद्धो तह अत्थमेओऽवि ॥ १२८५ ॥ पं० व० ।

तानीह पौरुषेयाणि लौकिकानि अपौरुषेयाणि वेदवचना-
नीति वैधर्म्यं, स्वर्गाविंशीप्रमुखानां शब्दानां दृष्टं; स्तथार्थभे-
दोऽपि, एवं च 'य एव लौकिकास्त एव वैदिकाः, स एवै-
षामर्थ' इति यत् किंचिदेतत् ॥ १२८६ ॥ प्रति० ।

ण य तं सहावओ चिय,

सत्थपगासणपरं पईवो व्व ।

समयविभेयाऽजोगा,

मिच्छत्तपगासजोगा य ॥ १२८६ ॥ पं० व० ।

न च तद्वेदवचनं स्वभावत एव स्वार्थप्रकाशनपरं प्रदीपवत्,
कुत ? इत्याह—समयविभेदाऽयोगात्-संकेतभेदाऽभावात्

मिथ्यात्वप्रकाशयोगाच्च, कचिदेतदापत्तेरिति भावः ॥१७७॥

तदाह (प्रति०)—

इंदीवरंमि दीवो,

पगासई रत्तयं असंतं पि ।

चंदो वि पीयवत्थं,

धवलं ति न शिच्छओ तत्तो ॥१२८७॥ पं० व० ।

इन्दीवरे दीपः प्रकाशयति रक्तनामसतीमपि चन्द्रोऽपि पीतवस्त्रं धवलमिति प्रकाशयति न निश्चयस्तनो वेदवचनाद् व्यभिचारिण इति गाथार्थः ॥ १७८ ॥ प्रति० ।

एवं शो कहियाऽऽगम—

पओगगुरुसंपयायभावोऽवि ।

जुजइ सुहो इहं खलु,

नाएणं छिन्नमूलत्ता ॥ १२८८ ॥ पं० व० ।

एवं न कथिताऽऽगमप्रयोगगुरुसंप्रदायभावोऽपि प्रवृत्त्यङ्ग-भूतो युज्यते यत इह खलु वेदवचने न्यायेन, 'छिन्नमूलत्वात्' तथाविधवचनासंभवादिनि गाथार्थः ॥ १७९ ॥ प्रति० ।

ण कयाइ इओ कस्सइ,

इह शिच्छयमो कहिं चि वत्थुम्मि ।

जाओ चि कहइ एवं,

जं सो तत्तं स वामोहो ॥ १२८९ ॥ पं० व० ।

न कदाचिदनो-वेदवचनात् कस्यचिदिह निश्चय एव कचि-द्वन्तुनि जात इति कथयति एवं सति यदसौ वैदिकस्तत्त्वं स व्यामोहः खनोऽप्यज्ञात्वा कथनात् ॥ १८० ॥ प्रति० ।

तत्तो अ आगमो जो,

विणेषसत्ताण सो वि एमेव ।

तस्स पओगो चेवं,

अणिवारणं च शियमेणं ॥१२९०॥ पं० व० ।

ततश्च वैदिकादर्थदागमो यो व्याख्यारूपः विनियमस्त्वानां संवन्धी सोऽप्येवमेव-व्यामोह एव तस्याऽऽगमार्थस्य प्रयो-गोऽप्येवमेव-व्यामोह एव अनिवारणं च नियमेन व्यामोह एवेति गाथार्थः ॥ ८१ ॥ प्रति० ।

शेवं परंपराए,

माणं एत्थ गुरुसंपयाओ वि ।

रूपविसेसडुवणे,

जह जचंधाण सव्वेसिं ॥ १२९१ ॥ पं० व० ।

नैवं परंपरायां मानम्, अत्र च व्यतिकरे गुरुसंप्रदायोऽपि निदर्शनमाह-सिततरादिरूपविशेषस्थापने यथा जाल्यन्धानां सर्वेषामनादिमताम् ॥ १८२ ॥

पराऽभिप्रायमाह (प्रति०)—

भवतो वि य सव्वन्नु,

सव्वो आगमपुरस्सरो जेणं ।

ता सो अपोरुसेओ,

इअरो वाऽणागमा जो उ ॥ १२९२ ॥ पं० व० ।

भवतोऽपि च सर्वज्ञः सर्व आगमपुरस्सरः येन कारणेन स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादिकर्तव्यमित्यागमः अतः प्रवृत्ते-रिति, तदसावपौरुषयः, इतरः अनादिमत् सर्वज्ञोऽनागमा-देव कस्यचित्तमन्तरेणापि भावादिति गाथार्थः ॥ १८३ ॥ प्रति० ।

योभयमवि जमणई,

वीयंऽकुरजीवकम्मजोगसमं ।

अहवत्थतो उ एवं,

ण वयणओ वत्तहीणं तं ॥ १२९३ ॥ पं० व० ।

अत्रोत्तग्म्-'नो'नैतदेवमुभयमप्यागमः सर्वज्ञश्च यद्यसादना-दिवीजाङ्कुरजीवकर्मयोगसमं न ह्यत्रेदं पूर्वमिदं नेति व्यवस्था-तनश्च यथाङ्कुरोपाभावः, अथवा-अथेत एव वीजाङ्कुरादि-न्यायः सर्व एव कथंचिदागममासाद्य सर्वज्ञो जातः तदर्थश्च तत्साध्यक इति न वचनतो-न वचनमेवाश्रित्य मरुदेव्यादी-नां प्रकारान्तरेणापि भावात् । तद्वचनं वक्त्रधीनं नत्वनाद्य-पि वक्त्रमन्तरेण वचनप्रवृत्तयोगात् । तदर्थप्रतिपत्तिस्तु क्षयापशमादेरविरुद्धा, तथा दर्शनादेतत्सूक्ष्मधिया भावनी-यम् ॥ १८४ ॥ प्रति० ।

वेयवयणम्मि सर्व्वं,

णाएणासंभवंतरुवं जं ।

ता इयरवयणसिद्धं,

वत्थु कहं सिज्झई तत्तो ॥१२९४॥ पं० व० ।

वेदवचने सर्वमागमादिन्यायेनाऽसंभवदूषं यद्-यस्मात् तत्-तस्मादितरवचनात्सिद्धं सद्रूपवचनसिद्धं वस्तु हिंसा-दोसादि कथं सिध्यति ततो-वेदवचनादिति गाथार्थः ॥ १८५ ॥ प्रति० ।

(आगमस्य च स्वरूपप्रतिपादकस्यापि प्रामाण्यम्)—

नच स्वरूपप्रतिपादकानामप्रामाण्यम्, प्रमाणजनकत्वस्य सङ्गावात् । तथाहि-प्रमाणजनकत्वेन प्रमाणस्य प्रामाण्यं न प्रवृ-त्तिनिवृत्तिजनकत्वेन तच्चाहास्त्येव प्रवृत्तिनिवृत्तौ तु पुरुषस्य सुखदुःखसाधनत्वाध्यवसाये समर्थस्यार्थित्वाद्भवति इति । अथ विधावङ्गत्वादमीषां प्रामाण्यं न स्वरूपार्थत्वादिति चेत्, तदसत्, स्वार्थप्रतिपादकत्वेन विध्यङ्गत्वात्, तथाहि-स्तुतेः स्वार्थप्रतिपादकत्वेन प्रवर्तकत्वं, निन्दायास्तु निवर्तकत्वमि-ति । अन्यथा हि-तदार्थापरिज्ञानं विहितप्रतिषिद्धेष्वविशेषेण प्रवृत्तिर्निवृत्तिर्वा स्यात्तथाविधवाक्यस्यापि स्वार्थप्रतिपा-दनद्वारेणैव पुरुषप्रकर्तव्यं दृष्टम् एवं स्वरूपपरिष्वपि वाक्येषु स्यात्, वाक्यस्वरूपताया अविशेषात् विशेषहेतोश्चाऽभा-वादिति । तथा-स्वरूपार्थानामप्रामाण्ये " मेध्या आपो दर्भाः पवित्रम्, अमेध्यमशुचीं " त्येवंस्वरूपापरिज्ञानं विध्य-ङ्गतायामप्यविशेषेण प्रवृत्तिनिवृत्तिप्रसङ्गः, न चैतदस्ति; मध्येष्वेव प्रवर्तते अमेध्येषु च निवर्तते इत्युपलम्भात् । तदेवं स्वरूपार्थेभ्यो वाक्येभ्योऽर्थस्वरूपाववांचे सति इष्टे प्रवृत्ति-दर्शनात् अनिष्टे च निवृत्तेरिति ज्ञायते-स्वरूपार्थानां प्रमा-जनकत्वेन प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विधिसहकारित्वमिति, अप-रिज्ञानात् प्रवृत्तावतिप्रसङ्गः । अथ स्वरूपार्थानां प्रामाण्ये " प्रावाणः स्रवन्ते " इत्येवमादीनामपि यथाऽर्थता स्यात्, न;

मुख्ये बाधकोपपत्तेः । यत्र हि मुख्ये बाधकं प्रमाणमस्ति तत्रोपचारकल्पना, तदभावे तु प्रामाण्यमेव । न चेत्स्वरसद्भाव-प्रतिपादनेषु किञ्चिदस्ति बाधकमिति स्वरूपे प्रामाण्यमभ्यु-न्तव्यम् । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

(मूलाऽऽगमैकदेशभूतस्य चाऽऽगमान्तरस्यापि प्रामाण्यम्)-
एदंपर्यं शुध्यति, यत्रासावागमः सुपरिशुद्धः ।

तदभावे तद्देशः, कश्चित्स्यादन्यथा ग्रहणात् ॥ १२ ॥

एदंपर्यं-तात्पर्यं पूर्वोक्तं शुध्यति-स्फुटीभवति यत्राऽऽगमे-असावागमः सुपरिशुद्धः-प्रमाणभूतस्तदभावे-एदंपर्यंशुध्य-भावे तद्देशः-परिशुद्धाऽऽगमैकदेशः कश्चिद्-अन्य आगमः स्यान्नतु मूलागम एव अन्यथाग्रहणात् मूलाऽऽगमैकदेशस्य सतो विषयस्यान्यथा प्रतिपत्तयतः समतामवलम्ब्यमानास्ते-ऽपि तथेच्छन्ति ।

मूलाऽऽगमव्यतिरिक्ते तदेकदेशभूत आगमेऽन्यथा परिगृ-हीते द्वेषो विधेयो न वेति, तदभावप्रतिपादनायाह-

तत्राऽपि च न द्वेषः, कार्यो विषयस्तु यत्नतो मृग्यः ।

तस्याऽपि न सद्बचनं, सर्वं यत्प्रवचनादन्यत् ॥ १३ ॥

तत्रापि च-तदेकदेशभूत आगमान्तरे न द्वेषः कार्यो-न द्वेषो विधेयो विषयस्त्वभिधेयज्ञेयरूपो यत्नतो-यत्नेन मृ-ग्यः-अन्वेषणीयो यद्येवं सर्वमेव तद्बचनं किं न प्रमाणीक्रियत इत्याह-तस्याप्यागमान्तरस्य न सन्-शोभनं वचनं सर्वम्-अखिलं यत्प्रवचनात्-मूलाऽऽगमादन्यत् यत्तु तदनुपाति त-त्सदेवेति ।

कस्मात्पुनस्तत्राऽद्वेषः क्रियत इत्याह-

अद्वेषो जिज्ञासा, शुश्रूषा श्रवणबोधमीमांसाः ।

परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तच्चे ॥ १४ ॥

अद्वेषः-अप्रीतिपरिहारस्तत्त्वविषयस्तत्पूर्विका ज्ञातुमिच्छा-जिज्ञासा तत्त्वविषया ज्ञानेच्छा नस्त्वजिज्ञासा सा पूर्विका बोधाम्भःश्रोतसः शिराकट्पा श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तत्त्वविष-यैव । तत्त्वशुश्रूषानिवन्धनं श्रवणम्-आकर्णनं तत्त्वविषयमेव बोधः-श्रवणम्-परिच्छेदो विवक्षितार्थस्य श्रवणनिवन्धन-स्तत्त्वविषय एव मीमांसा सद्विचाररूपा-बोधानन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव । श्रवणं च बोधश्च मीमांसा च श्रवणबोधमी-मांसाः । परिशुद्धा-सर्वतो भावविशुद्धा प्रतिपत्तिर्मीमांसा-त्तरकालभाविनी निश्चयाकारा परिच्छिष्टसिद्धिदिग्दमेवेति तत्त्वविषयैव । प्रवर्तनं प्रवृत्तिरनुष्ठानरूपा परिशुद्धाप्रति-पत्त्यनन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव, प्रवृत्तिशब्दो द्विरावर्त्यते तेनायमर्थो भवति । तच्चे प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी-निर्वृत्ताष्टाङ्गिकी प-भिरद्वेषादिभिरष्टाङ्गैस्तत्त्वप्रवृत्तिः संपद्यते तेनाऽऽगमान्तरे मूलाऽऽगमैकदेशभूते न द्वेषः कार्य इति । पौ० १६ विव० ।

(७) प्रमाणान्तरविषय एव पदार्थो नाऽऽगमेन बोध्यते किन्तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि-

“ न ह्यागमसिद्धाः पदार्थाः ” इति, प्रत्यक्षस्यापि प्रतिक्षेपो युक्तः । यदपि प्रत्यक्षानुमानविषये चार्थे आगमप्रामाण्य-वादिभिस्तस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते-तदुक्तम्-“ आम्ना-यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्शानाम् । ” (जैमि० १-२-१ ।) इति तदप्युक्तम् ; यतो यथाप्रत्यक्षप्रतीतिऽप्यर्थे वि-

प्रतिपत्तिविषयेऽनुमानमपि प्रवृत्तिमासादयतीति प्रतिपा-दितम् । तथा प्रत्यक्षानुमानप्रतिपत्तेऽप्यात्मलक्षणेऽर्थे तस्य वा प्रतिनियतकर्मफलसंबन्धलक्षणे किमिन्यागमस्य प्रवृ-त्तिर्नाभ्युपगमस्य विषयः ? । नचाऽऽगमस्य तत्राप्रामाण्य-मिति वक्तुं युक्तं, सर्वज्ञप्रणीतत्वेन तत्प्रामाण्यस्य व्यवस्था-पितत्वात् । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

आगमप्रमाणञ्च प्रमाणान्तरे नान्तर्भवति तथा चाऽत्र श-ङ्कितम्-

आगमोऽपि नाऽनुमानाद् भिद्यते, परमार्थतस्तस्याप्यनुमान-त्वान्नाहा-‘शब्दं प्रमाणमागमः’ उच्यते-शब्दश्च द्विविधो-दृष्टार्थविषयः, अदृष्टार्थविषयश्च । तत्र दृष्टार्थविषया शब्दाद् या प्रतीतिः, सा वस्तुतोऽनुमानसमुत्थैव । यतः क्वचिप्रथमं पृथुबुध्नोदोर्ध्वकुण्डलोप्रायतवृत्तग्रीवादिमनि घटपदार्थं घ-टशब्दं प्रयुज्यमानं दृष्ट्वा तदुत्तरकालं कापि घटमानये-त्यादिशब्दं श्रुत्वा पृथुबुध्नोदरादिमदर्थ एव घट उच्यते, तथाभूतपदार्थे एव घटशब्दप्रयोगप्रवृत्तेः, यथा पूर्वं कुम्भ-कारापणादौ घटशब्दश्चायमिदानीमपि श्रूयते तस्मात्तथा-भूतस्यैव पृथुबुध्नोदरादिमतः पदार्थस्य मया आनयना-दिक्रिया कर्त्तव्या इत्यनुमानं विधाय प्रमाता घटानयना-दिक्रियां करोति, इत्येवं दृष्टार्थविषयं शब्दं प्रमाणं वस्तुतो नानुमानाद्भिद्यतं । विशे० १५२ गाथाटी० ।

(८) आगमप्रमाणस्यानुमानप्रमाणेऽन्तर्भावः-

काणादाः-शब्दोऽनुमानं व्याप्तिग्रहणवलेनार्थप्रतिपाद-कत्वाद्भूमवदिति । तत्र हेतोरामुखं कूटाऽकूटकार्पापण-निरूपणप्रवणप्रत्यक्षेण व्यभिचारस्तथाभूतस्यापि तत्प्रत्य-क्षस्यानुमानरूपताऽपायात् । आः कथं प्रत्यक्षं नाम भूत्वा व्याप्तिग्रहणपुरस्सरं पदार्थं परिच्छिन्धात् ? उन्मीलितं हि चे-ल्लोचनं जातमेव परीक्षकाणां कूटाकूटविवेकेन प्रत्यक्षमिति के व्याप्तिग्रहणावसर इति चेत्, तदेवान्यत्रापि प्रतीतिः । तथा-हि-समुच्चारितशब्दध्वनिः, जातमेव जनस्य शब्दार्थसंवेदन-मिति क्व व्याप्तिग्रहणावकाश इति । एवं तर्हि नालिकेरद्वी-पवानोऽपि पनसशब्दात्तदर्थसंविच्छिन्नाः स्यादिति चेत्, किं ना-परीक्षकस्यापि कार्पापणे कूटाकूटविवेकेन प्रत्यक्षोत्पत्तिः ? । अथ यावानेतादृशविशेषसमाकलितकलेवरः कार्पापणः ता-वानशेषः कूटोऽकूटो वा निष्टङ्कनीयस्त्वया, इत्युपदेशसाहाय-कापेक्षं चक्षुरादि तद्विवेकं कौशलं कलयति, नचापरीक्षक-स्यायं प्राक्प्रावर्त्तिर्गृहीत चेत् तर्हि शब्दोऽपि यावान् पनस-शब्दस्तावान् पनसार्थवाचक इति संविच्छिन्नास्तत्प्रति-पादने पटीयान्, न च नालिकेरद्वीपवासिनः प्रागियं प्रादु-रासीदिति कथं तस्य तत्प्रतीतिः स्यात् ? । अथैतादृश-संवेदनं व्याप्तिसंवेदनरूपमेव, तदपेक्षायां च शब्दार्थज्ञा-नमनुमानमेव भवेदिति चेत्, कूटाकूटकार्पापणविवेकप्रत्यक्ष-मपि किं न तथा । तत्रापि तथाविधोपदेशस्य व्याप्युल्ले-खस्वरूपत्वात् । अथ व्याप्तः प्राक् प्रवृत्तावपि तदानीमभ्या-सदशापन्नत्वेनानपेक्षात्प्रत्यक्षमेवैतत्तदपेक्षायां तु भवत्येवै-तदनुमानं, कूटोऽर्थं कार्पापणः, तथाविधविशेषसमन्वित-त्वात्प्राक्पेक्षितकार्पापणवत्, इति चेत्, एतदेव समस्तमन्य-त्रापि तुल्यं विदां करोतु भवान् । न खल्वभ्यासदशायां को-ऽपि व्याप्तिं शब्देऽप्यपेक्षते, सहसैव तज्ज्ञानोत्पत्तेः । अनभ्या-

से तु को नाम नानुमाननां मन्यते, । यथा कस्यचिद्विस्मृत-
संकेतस्य कालान्तरे पनसशब्दश्चवणे, यः पनसशब्दः स
आमूलफले ग्रहिविदपि विंशपवाचको, यथा यज्ञदत्तोक्तः
प्राक्कनस्तथा चायमपि देवदत्तोक्त इति । एवं च पक्षकदेशे
सिध्यसाध्यता, शब्दोऽनुमानमित्यत्र सकलवाचकानां प-
क्षीकृतानामेकदेशस्यानुमानरूपनया स्वीकृतत्वात् । यस्या-
गमरूपनया स्वीकृतः शब्दस्तत्राभ्यासदशापन्नत्वेन व्याप्ति-
ग्रहणापक्षेव नास्ति । अन्यथा कूटाऽकूटकार्पाणप्रत्यक्षेण
व्यभिचारापत्तेः तथा च हेतोरसिद्धिः । एवं च (शब्दत्व-
स्य व्याप्तिग्रहणानपक्षत्वे सिद्धे) विवादास्पदः शब्दो नानु-
मानं, तद्विभिन्नसामग्रीकत्वात्, कूटाऽकूटकार्पाणविवेक-
प्रत्यक्षवदिति सिद्धम् ।

किं च-वाचामनुमानमानतामानन्वानोऽसौ कथं पक्षधर्म-
तादिकमादर्शयत् ? । चेन्न ककुदादिमदर्थविवक्षावान् गो-
शब्दाच्चारणकर्तृत्वात्, अहमिव इतीत्यमिति चेत्, नन्वता
विवक्षामात्रस्यैव प्रतीतिः स्यात्, तथा च कथमर्थे प्रवृत्तिर्भ-
वेत् ? विवक्षातोऽर्थसिद्धिरिति चेत् । मैवम् । अस्याः तद्व्यभि-
चारात् नास्तीति नान्यथापि तदुपलब्धः । अथ यथाप्राक्काञ्च-
ब्दात्तथाप्राग्विवक्षातोऽनुणैवार्थसिद्धिर्भविष्यतीति चेत्, स-
त्यम् । किं प्रतीतिपराहर्तव्यं परम्परा, शब्दश्रुतौ सत्यां प्रती-
त्यन्तराव्यवहितस्यैवार्थस्य संवेदनात्, यथा लोचनव्यापार-
सति रूपस्य । अपि च-अप्रतीतिकेनादृक्कल्पनामहापातकं
क्रियतां नाम, यदि नान्या गतिः स्यात् अस्ति चेयं शब्दस्य
स्वाभाधिकवाच्यवाचकभावसंघन्धद्वारेणार्थप्रत्यायकत्वाप-
पत्तेः । एतच्च “ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामि ” त्यादि-
सूत्रे निरूप्यते ।

उदाहरन्ति—

समस्तयत्र प्रदेशे रत्ननिधानं, सन्ति रत्नसानुप्रभृतय
इति ॥ ३ ॥

वक्ष्यमाणलौकिकजनकादिलोकोत्तरतीर्थकराद्यपेक्षया क्र-
मेणोदाहरणोभयी । रत्ना० ४ परि० ।

अत्राह मीमांसकः—“ शब्दज्ञानादसन्निरूप्ये बुद्धिः शब्द-
म् ”—(१-१-५ । शावरभा०) इति वचनात् “ शब्दादुदति
यद् ज्ञान-मप्रत्यक्षेऽपि वस्तुनि । शब्दं तदिति मन्यन्ते,
प्रमाणान्तरवादिनः ” ॥ १ ॥ इतिलक्षणलक्षितस्य प्रमाणान्तरस्य
सङ्गात्वात्, कथं द्वे एव प्रमाणे ? । न चास्य प्रत्यक्षप्रमाणना
सविकल्पकत्वात्, नाप्यनुमानता त्रिरूपलिङ्गाप्रभवत्वात्
अनुमानगोचराविषयत्वाच्च । तदुक्तम्—“ तस्मादननुमानत्वं,
शब्दं प्रत्यक्षवद्भवेत् । चैरूप्यरहितत्वेन, तादृग्विषयवर्जना-
त् ” (श्लो० वा० शब्दप० ६८) । तथाहि-न शब्दस्य पक्षधर्मत्वं
धर्मिणोऽयोगात् । न चार्थस्य धर्मित्वं तेन तस्य संवन्धासि-
द्धेः । नचाप्रतीतेऽर्थे तद्धर्मतया शब्दस्य प्रतीतिः संभविनी
प्रतीति चार्थे न तद्धर्मताप्रतिपत्तिः शब्दस्योपयोगिनी ताम-
न्तरेणप्यर्थस्य प्रागेव प्रतीतिः अन्यथा नस्य तद्धर्मतया प्रती-
त्ययोगात् । भवतु वाऽर्थो धर्मो तथाऽपि किं तत्र साध्यमिति
वक्तव्यं ? , सामान्यमिति चेत्, न; तस्य धर्मिपरिच्छेदकाल
एव सिद्धत्वात् । तदपरिच्छेदे धर्मिपरिच्छेदाऽयोगाद् “ नाश्रु-

हीनविशेषणा विशेष्ये बुद्धिः ” इति न्यायात् । न च सामान्यं
धर्मि अर्थविशेषस्तत्र साध्यो धर्मः उक्तोपापानतिक्रमात् ।
विशेषस्य चानन्वयाद् । अथ-शब्दो धर्मो अर्थवानिति साध्यो
धर्मः शब्द एव च हेतुः, न; प्रतिज्ञार्थैकदेशत्वप्राप्तेः । अथ
शब्दत्वं हेतुरिति न प्रतिज्ञार्थैकदेशत्वं दोषः, न; शब्दत्वस्या-
गमकत्वात् गोशब्दत्वस्य च निपेत्यमानत्वेनासिद्धत्वात् ।
अत एवानुमानतुल्यविषयताऽपि न शाब्दं संभवति । तदु-
क्तम्—

“ सामान्यविषयत्वं हि, पदस्य स्थापयिष्यते ।

धर्मो धर्मविशिष्टश्च, लिङ्गीत्यतश्च साधितम् ॥

न तावदनुमानं हि, यावत्तद्विषयं न तत् ।

अथ शब्दोऽर्थवत्त्वेन, पक्षः कस्मान्न कल्प्यते ।

प्रतिज्ञार्थैकदेशो हि हेतुस्तत्र प्रसज्यते ।

पक्षं धूमविशेषं हि, सामान्यं हेतुरिष्यते ।

शब्दत्वं गमकं नात्र, गोशब्दत्वं निपेत्यते ।

व्यक्तिरेव विशेष्योऽतो, हेतोश्चैका प्रसज्यते ” इति । (श्लो०
वा० शब्दप० ५५-५६-६२-६४) शब्दस्य चार्थेन संव-
न्धाभावतो यथा न पक्षधर्मत्वं तथाऽन्वयोऽपि प्रमेयेण व्या-
पाराभावतोऽसङ्गत एव । तदुक्तम्—

“ अन्वयो न च शब्दस्य, प्रमेयेण निरूप्यते ।

व्यापारेण हि सर्वेषां-मन्वेत्त्वं प्रतीयते ।

यत्र धूमाऽस्ति तत्राग्ने-रस्तित्वेनान्वयः स्फुटः ।

नत्वं यत्र शब्दोऽस्ति, तत्राऽर्थोऽस्तीति निश्चयः ।

न तावत् यत्र देशोऽसौ, न तत्कालेऽवगम्यते ।

भवेन्नित्यविभुत्वाच्चत्, सर्वार्थेष्वपि तत्समम् ।

तेन सर्वत्र दृष्टत्वाद्, व्यतिरेकस्य चागतः ।

सर्वशब्दैरशेषार्थ-प्रतिपत्तिः प्रसज्यते ” (श्लो० वा० शब्दप०
८५-८८) अन्वयाभावे व्यतिरेकस्याप्यभावः, उक्तं च—“ अ-
न्वयेन विना तस्माद्व्यतिरेकः कथं भवेत्-? ” इति तदेव-
मनुमानलक्षणाभावात् शाब्दं प्रमाणान्तरमेव । सम्म० २ का-
ण्ड १ गाथाटी० ।

अत्र प्रतिविधीयते-यत्तावत् शाब्दस्य चैरूप्यरहितत्वेन
तादृग्विषयाभावाच्चानुमानानन्तर्भावप्रतिपादमभ्यधापि तद्
युक्तमेव न ह्यप्रमाणस्यानुमानेऽन्तर्भावो युक्तः । कुतः पुनः श-
ब्दोद्भवस्य ज्ञानस्याप्रामाण्यं ? , शब्दस्यार्थप्रतिबन्धाभावात् ।
न हि शब्दोऽर्थस्य स्वभावः अत्यन्तभेदात् नापि कार्यं तेन
विनाऽपि भावात् । न च तादात्म्यतदुत्पत्तिव्यतिरेकः सं-
वन्धो गमकत्वनियन्धनमस्ति । न च संज्ञेत्यल्लाहास्तवप्रति-
पत्तिशक्तियुक्तानां प्रदीपानामिवार्थप्रकाशकत्वं संभवति । न
च व्यवस्थितेवार्थप्रतिपादनयोग्यता संकेतेन शब्दस्याभिव्य-
ज्यत इति वक्तव्यं पुरुषेच्छावशादन्यत्रार्थे शब्दस्य समया-
दप्रवृत्तिप्रसङ्गे । दृश्यते च पुरुषेच्छावशादन्यत्रापि विषये
शब्दानां प्रवृत्तिः । न च पुरुषेच्छावृत्तिः समयो वस्तुप्रतिव-
द्धः तदभावेऽपि तस्य प्रवृत्तिः । न च संकेतमन्तरेण शब्दस्य
वस्तुप्रत्यायकत्वं संकेताभावप्रसङ्गे । आप्तप्रणीतशब्दानां
पुनरर्थव्यभिचारेऽप्याप्तप्रणीतत्वानिश्चयादेवाप्रामाण्यं न पु-
नराप्तस्यैवासंभवात् । तदसंभववाचकप्रमाणाभावात् । ततो
वाह्ये विषये शब्दानां प्रतिबन्धाभावतः प्रामाण्यमेव न संभवति

पक्षधर्मत्वाद्यसंभवाद्नुमानत्वाभावप्रतिपादनं युक्तमेवेति स्थितम् । यत्र तु वक्त्रभिप्रायसूचने प्रामाण्यमस्य तत्रानुमानलक्षणयुक्तस्यैव नान्यादृग्भूतस्येति न प्रमाणान्तरत्वम् । सम्म० २ कारड १ गाथाटी० ।

(६) आगममधिकृत्योक्तम्—

तस्य च जीवाऽजीवादिलक्षणे दृष्टविषये वस्तुतस्त्वे सर्वदा अधिसंवादात् अदृष्टविषयेऽप्येकवाक्यतया प्रवर्तमानस्य च प्रामाण्यं प्रतिपत्तव्यम् । न च वक्त्रधीनत्वात् तस्य अप्रामाण्यं वक्त्रधीनत्वप्रमाणत्वयोर्विरोधाभावाद् वक्त्रधीनस्यापि प्रत्यक्षस्य प्रामाण्यापलब्धेः न चाक्षजत्वाद् वस्तुप्रतिपत्तत्वेन तत्र प्रामाण्यं न शब्दस्य विपर्ययादिति वक्तव्यं शब्दस्य अत एव प्रमाणान्तरत्वोपपत्तेः अन्यथा अनुमानादविशेषप्रसङ्गात् । तथाहि—गुणवद्वक्तृप्रयुक्तशब्दप्रभवत्वादेव शब्दम् अनुमानज्ञानाद्विशिष्यते अन्यथा बाह्यार्थप्रतिबन्धस्यात्रापि सङ्गावात् नानुमानादस्य विशेषः स्यात् । यदा च परेक्षेऽपि विषयेऽस्य प्रामाण्यमुक्तन्यायात् तदा गुणवद्वक्तृप्रयुक्तत्वेनास्य प्रामाण्यम् अतश्च गुणवद्वक्तृप्रयुक्तत्वमितीतरेतराश्रयदोषोऽपि नाऽत्राऽवकाशं लभते यथाङ्गसंवादादस्य प्रामाण्यनिश्चये । कुतोऽयमस्यात्र संवादः इत्यपेक्षायाम् आप्तप्रणीतत्वादित्यवगमो न पुनः प्रथममेव तत्प्रणीतत्वनिश्चयादस्यार्थप्रतिपादकत्वं प्रतिबन्धनिश्चयाद्नुमानस्यैव नापि दृष्टविषयाविसंवादिवाक्यैकवाक्यतां विरहय्य अदृष्टार्थवाक्यैकदेशस्यान्यतः कुतश्चित्प्राक् संवादित्वनिबन्धनस्य प्रामाण्यस्य निश्चयोऽभ्यासावस्थायां तु आप्तप्रणीतत्वनिश्चयात् प्रवृत्तिरदृष्टार्थवाक्यान्न वार्यत इति कुत इतरेतराऽऽश्रयाऽवकाशः ?

(ऐकान्तिकं वाच्यस्वरूपं निरस्तितुं लडादेरर्थविचारपक्षाः)—
एकान्तवादिवाक्यासु दृष्टार्थेऽपि विसंवादिनः सर्वथा अप्रवृत्तिरेव निश्चितविसंवादाङ्गुल्यग्रहस्तियूथशतप्रतिपादकवाक्यादिवत् न ह्येकान्तवादिबचनानां वाच्यं संभवान्युक्तम् । यतः सामान्यं वा तद्वाच्यं भवेत्, विशेषो वा, उभयम्, अनुभयं चेति विकल्पाः । न तावत्सामान्यं तस्यैतद्व्यावृत्तप्रतिनियतैकवस्तुरूपत्वायोगात् । शब्दवाच्यत्वे घटाद्यानयनाय प्रेरितः सर्वत्र प्रवर्त्तत न वा कचिद् भेदनिबन्धनत्वात् प्रवृत्तेः सामान्यस्य अनर्थक्रियाकारितया च प्रवृत्तिनिबन्धनत्वायोगात् । अथापि स्याद्यदाऽयं प्रतिपत्ता वाक्यमश्रुतपूर्वं शृणोति तदा पदानां संकेतकालानुभूतानामर्थं सामान्यलक्षणमेव प्रतिपद्यते या तु वाक्यार्थप्रतिपत्तिः सा अपेक्षासन्निधानाभ्यां विशेषणविशेष्यभावात्पदार्थप्रतिपत्तिनिबन्धना न पुनस्ततो वाक्यात् तथाविधस्य तस्य स्वार्थेन सह संवन्धापत्तिपत्तेः वाक्यमेव च प्रवृत्तिनिवृत्तिव्यवहारक्षमं न पदं तस्यानर्थक्रियाकारिसामान्यप्रतिपादकत्वेनाऽप्रवृत्त्यङ्गत्वाद् । अत एव न विवक्षापूतिभासनमप्यर्थं प्रतिपादयन्तः शब्दा अनुमाननामासादयन्ति अगृहीतप्रतिबन्धादपि वाक्यविशेषात् यथोक्तन्यायतो वाक्यार्थप्रतिपत्तेः । अनेनैवाभिप्रायेण सौगता वाक्यगतां चिन्तामनादस्य पदमेवानुमाने अन्तर्भावितवन्तः । उक्तं च भीमानकैः—

“ वाक्यार्थे तु पदार्थेभ्यः, संवन्धानुगमादते ।

बुद्धिरुत्पद्यते तस्माद्भिन्ना साऽप्यक्षबुद्धिवत् ॥ ”

(श्लो० वा० शब्द प० श्लो० १०६) तथा—

“ वाक्येष्वदृष्टेष्वपि सार्थकपु,

पदार्थचिन्मात्रतया प्रतीतिम् ।

दृष्टानुमानव्यतिरेकभीताः ।

क्लिष्टाः पदाभेदविचारणायाम् । ”

(श्लो० वा० शब्दप० श्लो० १११) इति ।

असदेतत्; एवं कल्पनायां पदार्थानामपि वाक्यार्थप्रतिपत्तिहेतुत्वासंभवात् । तथा हि—‘घटः पटः कुम्भः’ इत्यादिपदेभ्यो यथाऽन्योन्याननुपगच्छतन्वसामान्यात्मकार्थप्रतिपत्तिस्तथासंबन्धपदसमूहश्रवणादपि किं न तथाभूतसामान्यप्रतिपत्तिर्भवेत् ? नहि ततः सामान्यमात्राऽधिगमे तत्परित्यागतो विशिष्टार्थप्रतिपत्तौ निमित्तमस्ति न वापेक्षा-सन्निधानादिकं पदार्थानां तत्प्रतिपत्तौ निमित्तं पदार्थस्य पदार्थान्तरं प्रत्युत्पत्तौ प्रतिपत्तौ वाऽपेक्षादेरयोगात् तस्य सामान्यात्मकत्वेनोत्पत्तेरसंभवात् स्वपदंभ्य एव प्रतिपत्तेस्तत्रापि पदार्थान्तरापेक्षाद्यनुपपत्तेः । अर्थशक्ति एव ततो विशेषप्रतिपत्तिरिति चेत् तर्हि पदार्थानामेकार्थसंभवात् प्रतिपत्तिर्यस्य तस्यापि न तस्तत्प्रतिपत्तिर्भवेत् । न च सामान्यत्यागं किञ्चिन्निबन्धनं बाधकाभावात् सत्यर्थित्व उभयप्रतिपत्ति-प्रवृत्ती स्याताम् । न च वाक्यार्थप्रत्यय एव बाधकस्तेन तस्य विरोधाभावात् सामान्यविशेषयोः साहचर्यात् सामान्यप्रत्ययस्य च विशेषप्रतिपत्तिं प्रति निमित्तत्वाभ्युपगमात् निमित्तस्य च निमित्तिना अबाध्यत्वाद् अन्यथा तस्य तन्निमित्तत्वायोगाद् । अथ प्रागप्यवमयं व्युत्पादितः—यत्र पदार्थानामेकद्रव्यसंभवस्तत्र पदार्थसामान्यत्यागाद्विशेषः प्रतिपत्तव्यो यथा नीलोत्पलादौ, नन्वेवं सर्ववाक्यान्यस्य व्युत्पादितान्येव भवन्ति । तथाहि—यः कश्चित् संभवदेकद्रव्यार्थनिवेशः पदसमूहः स संकेतसमयावगतसामान्यात्मकावयवार्थपरित्यागतस्तेषामेव विशेषणविशेष्यभावेन विशिष्टाऽर्थगोचरः प्रतिपत्तव्यो, यथा ‘नीलोत्पलं पश्य’ इत्यादिपदसंघातः, तथा चायमपूर्ववाक्यात्मकः पदसमुदाय इति संकेतमनुसृत्य यदा ततस्तथाभूतमर्थं प्रत्येति तदा कथं न विशिष्टार्थवाचकं वाक्यम् ? अनेनैव च क्रमेण शब्दविदां समयव्यवहार उपलभ्यते । यथा—‘धात्वादिः क्रियादिवचनः, कर्वादिवचनश्च लडादिः’ इति समयपूर्वकं ‘प्रकृति-प्रत्ययौ प्रत्ययार्थं सह ब्रूत’ इति व्युत्पादितोऽनर्थक्रियाकारित्वेन सामान्यमात्रस्य विशेषनिरपेक्षस्य प्रतिपादयितुमनिष्टेः तत्परित्यागेन व्यवहारकाले विशेषमवगच्छति व्यवहारी । न व प्रकृतिप्रत्ययार्थवैवात्र पदार्थप्रतिपादयतो न पदमिति मन्तव्यम् ।

“ अशाब्दे वाऽपि वाक्यार्थे, न पदार्थेष्वशाब्दता ।

वाक्यार्थस्यैव नैतेषां, निमित्तान्तरसंभवः ॥ ” (श्लो० वा० वाक्याधि० श्लो० २३०) इत्यस्य विरोधप्रसङ्गे । न च वाक्यस्य वाक्यार्थे संकेतकरणेऽनुमानात् शब्दस्याऽविशेषप्रतिपत्तिः, विशेषस्य प्राक् प्रतिपादितत्वात् । केवलस्य च पदस्य प्रयोगानर्हत्वाद्वाक्यस्य तु प्रयोगार्हस्य सामान्यानभिधायकत्वात् कथं सामान्यं शब्दार्थः स्यात् ? ।

यस्तु पूर्वपदाऽनुरजितं पदमेव वाक्यं पदार्थ एव पदार्था-

न्तरविशेषितो वाक्यार्थोऽभ्युपगतः । तथाहि-‘दण्डी’ ‘छत्री’-
त्यादिव्यपदेशं यथा पुरुष एव समासादयति नात्यस्तद्व्य-
तिरिक्तः तथा ‘अपाक्षीत्’ ‘पचति’ ‘पश्यति’ इत्याद्यनौत-
कालाद्यवच्छिन्नः क्रियाविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते-
‘अपाक्षीद्’ इत्यादिशब्दानां देवदत्तशब्देन सामानाधि-
क्यस्यात्-न तु तद्व्यतिरिक्तोऽर्थः अथ यद्यत्र कालाद्यव-
च्छिन्नपुरुष एव प्रतीयते तदा ‘अग्निहोत्रं जुहुयात्’ ‘ग्रामं
गच्छ’ ‘स्वाध्यायः कर्त्तव्य’ इति लिट्-लोट्-कृत्य-प्रयो-
गेषु कस्यार्थस्य प्रतीतिः ? अत्रापि कर्माणि नियुक्तः क्रिया-
विशिष्टोऽध्यपणादिविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते केवलं
वर्त्तमानादिकालो न विशेषणत्वेनाऽत्रावतिष्ठते ।

अथ यदि नात्रार्थातिरेकावगतिर्भावसंपादने कथं पुरुषः प्र-
वर्तते ? यथा हि देवदत्तः पचति इत्यादिवाक्यान् प्रवर्त्तते
तथा ‘जुहुयाद्’ इत्यादादिपि नैव प्रवर्त्तते प्रवृत्ति निमित्तस्या-
नवबोधात्, अस्मदेतत् ‘जुहुयाद्’ इत्यादिवाक्यजनितविज्ञा-
नस्यैव प्रवर्त्तकत्वात् प्रवृत्तस्तद्भावभावित्वेनोपलम्भाद् एत-
द्वाक्यसमुत्थं ज्ञानं पुरुषं स्वर्गादिनाथेन नियोजयदुपलभ्यते न
‘पचति’ आदिवाक्यसमुत्थम् । तथाहि-विध्यादिवाक्यजनि-
तज्ञानानन्तरमिच्छा तदनन्तरं प्रयत्नः तदनन्तरं च पुरुषस्य
स्वगादिफलार्थः परिरूपन्दस्ततोऽपि फलपर्यन्ता स्वर्गफला-
वाप्तिः इत्यभिधानात् । तेषां अयुक्तिकारिणः एकान्तपक्षं वि-
विशेषण-विशेष्ययोरत्यन्तभेदे अभेदे वा विशेषणानुरागस्य
पद-पदार्थेषु असंभवाद्वाक्यार्थकल्पनादनुपपत्तेः अत एव
‘अपाक्षीद्विदत्तः’ इत्यादौ न कालक्रियाविशिष्टपुरुषप्रतिपत्तिः
क्रियादेः पुरुषाद्वेद संयन्त्याऽसिद्धितो व्यवच्छेदकत्वानुप-
पत्तेः अभेदेऽप्येकस्य नात्येकविशेषणविशेष्यरूपतामेतत् ।
अन्यथाऽर्त्तप्रसङ्गात् । कल्पनारञ्जनस्य तदुपपत्तस्य सर्वत्रावि-
शेषात् विशिष्टप्रत्ययोगत्तेश्च अन्यानिमित्तत्वात् विरोधादि-
दोषस्य च तत्र प्रत्येव प्रतिविद्धितत्वादेतेन लिङ्गादियुक्त्वा-
क्यजनितविज्ञानस्य प्रवर्त्तकत्वमेकान्तवादिप्रकल्पितं प्रति-
क्षिप्तं तद्भावभावित्वस्य अन्यथासिद्धत्वमतिपादनात् ।
सम्म० ३ काण्ड ६३ गाथाटी० ।

(१०) (शब्दस्य बाह्यार्थं प्रामाण्यं शास्त्रप्रयोजनमधिकृ-
त्याक्रमम्)—

यदि प्रज्ञावतां प्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनप्रतिपादनायादिवाक्यमु-
पादीयते तदा ते प्रज्ञापूर्वकारित्वादेवाप्रमाणकं नैव प्रवृत्ति
विदधति । नच प्रयोजनप्रतिपादकमादिवाक्यं तत्प्रभवं वा
ज्ञानं प्रमाणम् अनन्तजत्वेनाध्यक्षत्वायोगात् ।

नाऽप्यनुमानं स्वभावकार्यलिङ्गसमुत्थं तद्भावत्वेन तत्कार-
णत्वेन वा तत्प्रत्याय्यं प्रयोजनस्य प्रमाणतोऽप्रतिपत्तेः तदु-
त्पापकस्य लिङ्गस्य तत्कार्यत्वानवगमाद्, अन्यस्य च स्वसा-
ध्याप्रतिबन्धाद् अप्रतिपदस्य च स्वसाध्यव्यभिचारेणाग-
मकत्वात्, तत्त्वं वाऽतिप्रसङ्गात्, तत्प्रतिबन्धत्वंऽप्यनिश्च-
तप्रतिबन्धस्यातिप्रसङ्गत एव अगमकत्वात् ।

न च वाक्यमिदं प्रवर्त्तमानं स्वमहिम्नैव स्वार्थं प्रत्यायतीति
शब्दप्रमाणरूपत्वात्स्वाभिधेयप्रयोजनप्रतिपादने प्रमाणम्,
शब्दस्य बाह्यार्थं प्रतिबन्धासंभवेनाप्रामाण्यात्, विवक्षायां
प्रामाण्येऽपि तस्या बाह्यार्थाविनाभावित्वायोगात् । नापि ये

यमर्थं विवक्षन्ति ते तथैवं तं प्रतिपादयन्ति, अन्यविवक्षाया-
मप्यन्यशब्देऽप्यारण्यदर्शनाद्विवक्षायाश्च बाह्यार्थप्रतिबन्धत्वा-
नुपपत्तरेकान्ततः । तत्र शब्दादपि प्रमाणादादिवाक्यरूपात्
प्रयोजनविशेषोपायप्रतिपत्तिः तदप्रतिपत्तौ च तेषां ततः प्रवृ-
त्तौ प्रज्ञापूर्वकारित्वाद्यावृत्तिप्रसङ्गात् । प्रयोजनविशेषोपाय-
संशयोत्पादकत्वेन प्रवृत्त्यङ्गत्वादादिवाक्यस्य सार्थकत्वम् ।
तथाहि-अर्थसंशयादपि प्रवृत्तिरूपलभ्यते, यथा कृषीवलादी-
नां कृष्यादावनवगतशस्यावाप्तिफलानाम् । अथ अवीजादिवि-
वेकनाचधूतवीजादिभावतया निश्चिनोपायाः । तदुपेयशस्या-
वाक्यनिश्चयऽपि तत्र तेषां प्रवृत्तिरुक्ता न पुनः शास्त्रप्रव-
णादावुपेयप्रयोजनविशेषानिश्चयवत्तदुपायाभिमतवादिवाक्य-
प्रत्याय्योपायनिश्चयस्याप्यसंभवाद्, अयुक्तमतत्, यतो यथा
शस्यमेपत्त्यादौ फले कृषी वलादेः संदेहः तथा तदुपाया-
भिमतवीजादावपि, आनवर्त्तितकार्यस्य कारणस्य तथा-
भावनिश्चयायोगात् । तत्र यथाकृष्यादिकं संशयमानोपा-
यभावं प्रवृत्तिकारणं तथा शास्त्रमप्यादिवाक्यादनिश्चितो-
पायभावं किं न प्रवृत्तिकारणमभ्युपगम्येत इति चेद्,
अस्मदेतत् आदिवाक्योपपत्त्यासः शास्त्रप्रयोजनविषयसंश-
योत्पादनार्थं संशयोऽपि च निश्चयविरुद्धः—अनुपपन्नं च
निश्चय-तत्राप्रतिबन्धप्रवृत्तिहेतुतया प्रादुर्भवन् केन वार्यते
आदिवाक्योपपत्त्यासमन्तरेणापि ?

अथाश्रुतप्रयोजनवाक्यानां प्रयोजनसामान्ये तत्सत्त्वेतरा-
भ्यां संशयो जायते-‘किमिदं चिकित्साशास्त्रवत्संप्रयोजनम्
उत काकदन्तपरीक्षावन्निप्रयोजनम् ततश्च संशयादनुपपत्त्यस्ते
प्रयोजनवाक्ये प्रयोजननामान्यार्थिनः प्रवर्त्तन्तां प्रयोजनवि-
शेषे तु कथमश्रुतप्रयोजनवाक्यानां संशयोत्पत्तिः ? प्रायेण
च प्रयोजनविशेषविषयस्य संशयस्य प्रवृत्तिकारणत्वात्
तदुत्पादनायादिवाक्यमुपादयम् अतश्च प्रयोजनसामान्य-
विशेषेषु संशयानां ‘किमिदं संप्रयोजनं उत निष्प्रयोजनं
संप्रयोजनत्वेऽपि किमभिलषितेनैव प्रयोजनेन तद्वद् इति
पक्षपरामर्शं कुर्वाणाः प्रवर्त्तन्ते अस्मदेतत्, कुत्रचिच्छा-
खादनुभूतप्रयोजनविशेषं श्रोतारं प्रति प्रयोजनवाक्यस्या-
नुपयागात्-स हि किञ्चिच्छाखमुपलभ्य प्रागनुभूतप्रयो-
जनविशेषेण शास्त्रेणस्य वाक्यात्मकत्वेन साधर्म्यमवधा-
येंदमपि निष्प्रयोजनम् उत-अनभिमतप्रयोजनवद् उताऽभी-
ष्टप्रयोजनवद्वा इत्याशङ्कमानः प्रयोजनवाक्यमन्तरेणापि
प्रवर्त्तन एव अननुभूतप्रयोजनविशेषस्तु प्रयोजनवाक्यादपि
नैव प्रवर्त्तते, तं प्रति तस्यापि तदुत्पादकत्वायोगात्-न हि
प्रागनुभूतशास्त्रप्रयोजनविशेषः ‘प्रयोजनप्रतिपादकं वाक्य-
मेतदर्थमि’ त्यपि प्रतिपद्ये समर्थोऽपरत्यन्तमन्तरेण । नाप्य-
नुभूतविस्मृतप्रयोजनविशेषः प्रयोजनवाक्यात्संस्मृत्य तद्वि-
शेषं संशयानः प्रवर्त्तते, तद्वाहितशास्त्रादपि तद्विशेषे
स्मृतिर्भवत्वात् नियमेन तु नाभाभ्यामपि तदनुस्मरणं
भवाति, तथाऽपि प्रयोजनवाक्यस्य ततः स्मृतिहेतुत्वत
उपपत्त्यासं अन्यस्यापि तद्वतोः किं नोपपत्त्यासः ? सामान्य-
विशेषयोश्च दर्शनाऽदर्शनाभ्यां विशेषस्मरणसहकारिभ्यां
संशयाः, न च प्रयोजनवाक्यं प्रयोजनविशेषस्य भावाऽभा-
वयोः सामान्यम् । अथ विवक्षापरतन्त्रत्वात् स्वार्थतथा-
भावाऽतथाभावयोरपि प्रयोगसंभवात्सामान्यमेव वाक्यं,

शास्त्रमपि तर्हि शास्त्रान्तरसादृश्यात्प्रयोजननिवृत्त्युपायत्वा-
ऽनुपायत्वयोः सामान्यम्-अन्यतरनिश्चयनिमित्ताभावात्ततः
संशयानः प्रवर्त्ततां किमकिञ्चित्करप्रयोजनवाक्येन ? न च
सामान्यस्य विशेषस्य च दर्शनाऽदर्शनाभ्यामेव यथोक्ताभ्यां
संशयः, किं तु-साधक-बाधकप्रमाणवृत्तावपि ; सा च
प्रयोजनवाक्योपन्यासाऽनुपन्यासयोरपि संभवत्येव ।

मा भूत्संशयोत्पादनेन वाक्यस्य शास्त्रश्रवणादिप्रवृत्तौ
सामर्थ्यं, किं तु-प्रकरणारम्भप्रतिषेधाय 'नारब्धव्यमिदं
प्रकरणम्, अप्रयोजनत्वात्, काकदन्तपरीक्षावद्' इति
व्यापकानुपलब्धेरसिद्धतोद्भावनाय तदुपन्यास इति चेत्,
एतदप्यस्तु ; यतः शास्त्रप्रयोजनं वाक्यनाप्रदर्शयता तद-
सिद्धिरुद्भावयितुमशक्या, वाक्यस्याऽप्रमाणतया प्रयो-
जनविशेषसद्भावप्रकाशनसामर्थ्याभावात् । न च सप्रयो-
जनत्वन्तरयोः परस्परपरिहारस्थितयोः कुतश्चित्प्रमाणादेक
भावाप्रतिपत्तावितराभावप्रतिपत्तिः-अतिप्रसङ्गात्-येन वा-
क्यमात्रस्योपक्षेपेण हेतोरसिद्धिः स्यात् । नाऽपि कुतश्चि-
त्प्रयोजनविशेषमुपलभ्यमानेन स्वयमुपलब्धप्रयोजनविशेषो-
पलम्भोपायमप्रदर्शयता कर्तुमशक्या असिद्धतोद्भावना
वाक्यस्याप्रमाणस्य हेतुप्रतिपत्तभूतार्थोपस्थापना अशक्-
स्यापन्यासमात्रेणासिद्धेरयोगात् । नाऽप्यनिबन्धना प्रति-
पत्तिः, अतिप्रसङ्गात् ।

अथ यद्यप्यप्रमाणत्वाद्विपरीतार्थोपस्थापनमुखेनासिद्धता-
मिदं नोद्भावयति । तथापि शास्त्रस्य निष्प्रयोजनता संदिग्धा
अतः, संदिग्धनिष्प्रयोजनत्वस्य शास्त्रस्य प्रयोजनाभावं नि-
श्चिनं प्रेक्षावदारम्भप्रतिषेधहेतुं प्रयुञ्जानाऽनेन वाक्येन प्रति-
क्षेप्तुमिष्टः न पुनः प्रयोजनविपर्यायश्च एवोत्पादयितुमिष्टः,
नहि प्रतिपक्षोपक्षेपेण साधनधर्माणामसिद्धिः अपि तु
स्वग्राहिज्ञानविकलनया संदिग्धधर्मिसंवन्धित्वमप्यसिद्ध-
त्वमेव, तस्मात्संदिग्धसिद्धतोद्भावनाय वाक्यप्रयोग इति,
तदप्यनुपपन्नम् ; यथाहि-सप्रयोजनत्वे संदेहोत्पादने वाक्य-
स्यानुपयोगित्वं-शास्त्रमात्रादपि भावात्-तथा निष्प्रयोजन-
त्वेऽपि, एवं ह्यनेन वाक्येन हेतोरसिद्धतोद्भावना भवति
यदि तत्सत्तासंदेहनिबन्धनानि कारणान्यपि तदैव प्रकाशि-
तानि भवन्ति । न च विपर्ययस्त्वनुरूपसंदेहोत्पादने तद्वाक्यं प्र-
भवति, अदर्शनात् । नच प्रस्तुतशास्त्रस्य प्रयोजनवत् शास्त्रा-
न्तरेण कथञ्चित्साध्यात्साधक-बाधकप्रमाणाप्रवृत्तितश्चान्या-
नि संदेहकारणानि संभवन्ति, वाक्यमप्येतावन्मात्रप्रकाशनप-
रं हेतोः संदिग्धासिद्धतामुद्भावयेत्, तच्च तथाप्रकाशनमनु-
पन्यस्तेऽपि वाक्ये शास्त्रमात्रादपि दर्शनात् प्रमाणवृत्तेश्च
भवतीति कस्तस्यापयोगः ? अनुपन्यस्ते कथं तदिति चेत्,
उपन्यस्तेऽपि कथं नहि तदुपन्यासाऽनुपन्यासाऽवस्थयोः
संदिग्धत्वात्प्रस्तुतात्कथञ्चन विशेषं पश्यामः ? असिद्धतो-
द्भावनमनेन न्यायेन सर्वमेवासङ्गमिति चेत्, नैतत् ;
नह्यनेन प्रकारेणासिद्धतोद्भावनमेव प्रतिकल्प्यते, किंतु प्र-
माणरहिताद्वाङ्मात्रादसिद्धता नोद्भावयितुं शक्येति प्रद-
र्श्यते । तत्र प्रयोजनवाक्यं हेत्वसिद्धतोद्भावनार्थमपि युक्तम् ।

नच परोपन्यस्ते साधने प्रयोजनवाक्येनासिद्धतामुद्भाव्य
कथमसिद्धिः साधनस्येति प्रत्यवस्थानवन्तं शास्त्रपरिस-
माप्तेः प्रयोजनवगमयन् शास्त्रं आवयति । ततः समधिगते

प्रयोजने तदुपन्यस्तस्य साधनस्याऽसिद्धिरिति वक्तुं शक्यं,
शास्त्रश्रवणतः प्रयोजनावगमे शास्त्रस्यादौ तद्वाक्यापन्या-
सस्य वैयर्थ्यप्रसङ्गः । अत एव "शास्त्रार्थप्रतिज्ञाप्रतिपा-
दनपरः आदिवाक्योपन्यासः" () इत्याद्यपि प्रतिकल्पितम्,
अप्रमाणादादिवाक्यात्तदसिद्धेः । तथा-संवन्धाभिधेयप्रत्या-
यनपराएवपि वाक्यानि शास्त्रादौ वाङ्मात्रेण निश्चयायो-
गान्निप्रयोजनानि प्रतिकल्पितान्येव, उक्तन्यायस्य समान-
त्वात् । तदयुक्तम् 'समय' इत्याद्यभिधेयप्रयोजनप्रतिपादक-
(अस्य काण्डस्य द्वितीयं) गाथासूत्रम् ।

(उत्तरपक्षः-आदिवाक्योपन्यासस्य सार्थकत्वसमर्थनम्)-
अत्र-प्रतिविधीयते-यदुक्तं न प्रत्यक्षमनुमानं वा शब्दः तत्र
सिद्धसाध्यता, प्रत्यक्षानुमानलक्षणयोगात्तत्र । यच्च 'नापि'
शब्दः प्रमाणं बहिरर्थं तस्य प्रतिबन्धवैकल्येन, विवक्षायां तु
प्रतिबन्धेऽपि यथाविवक्षमर्थसंभवात्, तदप्यसारम्, वा-
ह्यार्थेन शब्दप्रतिबन्धस्य प्रसाधयिष्यमाणत्वात् तत्रैव च
प्रतिपत्ति-प्रवृत्त्यादिव्यवहारस्योपलभ्यमानत्वाद्वाह्यार्थं एव
शब्दस्य प्रामाण्यमभ्युपगन्तव्यम् प्रत्यक्षवत् । न चार्थाऽ-
व्यभिचारित्वप्रामाण्यनिश्चयवतां ततः प्रवर्त्तमानानां प्रेक्षा-
पूर्वकारिनात्तिः । न चाऽनाप्तप्रणीत 'सरित्तटपर्यस्तगुड-
शकट'पटुवाक्यविशिष्टानवगममात्रातः प्रवृत्तिः प्रत्यक्षाभा-
सात्प्रत्यक्षस्यवानाप्तप्रणीतवाक्यादस्य विशिष्टनावसायात् ;
यस्य तु न तद्विशिष्टावसायां नासावतः प्रवर्त्तते अनवधूतहे-
त्वाभासविवेकाद्वेतांरिबानुमेयार्थक्रियार्थः । न चाप्तानां पर-
हितप्रतिबद्धप्रयासानां प्रमाणभूतत्वात्स्ववाङ्मात्रेण प्रव-
र्त्तयितुं प्रभवतां प्रयोजनवाक्योपन्यासवैयर्थ्यं सुनिश्चिना-
प्तप्रणीतवाक्यादपि प्रतिनियतप्रयोजनार्थिनां तदुपायानिश्चये
तत्र प्रवृत्त्ययोगात् नच प्रयोजनविशेषप्रतिपादकवाक्यम-
न्तरेणाऽऽप्तप्रणीतशास्त्रस्यापि नद्विशेषप्रतिपादकत्वनिश्चयः
येन तन, एव तदर्थिनां तत्र प्रवृत्तिः स्यात् तदनभिमतप्रयो-
जनप्रतिपादकानामपि तेषां संभवाद् ।

अतः-"यत्र खल्वसैः 'इदं कर्त्तव्यम्' इति पुरुषाः
प्रतीततदाप्तभावा नियुज्यन्ते तत्रावधीरिततत्प्रेरणाऽतथा-
भावविषयविचारास्तदभिहितं वाक्यमेव बहु मन्यमाना
अनाहृतप्रयोजनपरिप्रश्नाः एव प्रवर्त्तन्ते विनिश्चिततदा-
प्तभावानां प्रत्यवस्थानासंभवात्" () इति निरस्तम्,
आप्तप्रवर्त्तितप्रतिनियतप्रयोजनार्थिजनप्रेरणावाक्यस्यैव प्र-
योजनवाक्यत्वनिश्चयाद् अन्यथाऽभिमतफलार्थिजनप्रेरक-
वाक्यस्याप्तप्रयुक्तत्वमवानिश्चितं स्याद् अनभिमतार्थप्रे-
रकस्यावगताप्तवाक्यत्वं चातिप्रसङ्गः, न चाप्तवाक्यादपि
प्रतिनियतप्रयोजनार्थिनस्तदवगमे तत्र प्रवर्त्तितुमुत्सहन्ते,
अतिप्रसङ्गादेवेति सुप्रसिद्धम् । अर्थसंशयोत्पादकत्वेन चा-
दिवाक्यस्य प्रवर्त्तकत्वप्रतिक्षेपं सिद्धतासाधनम्, व्या-
पकानुपलब्धेस्त्वसिद्धतोद्भावनादिवाक्यान्निश्चितवाह्यार्थ-
प्रामाण्यात् युक्तमेव, यथा च तत्र तस्या(तस्य)प्रामाण्यं तथा
प्रतिपादयिष्यामः । अत एव-"आप्ताभिहितत्वासिद्धेरवि-
संवादकत्वायोगादप्रमाणत्वाभावनिश्चयनिमित्ताभावादप्रव-
र्त्तकत्वं प्रयोजनवाक्यस्य प्रेक्षापूर्वकारिणः प्रति" ()
इति । यदुच्यते तदपि प्रतिव्यूढं दृष्टव्यम् । सम्म १
काण्ड २ गाथादी १ ।

(११) अपोहः शब्दार्थ इति बौद्धाः—

ननु च—'समयपरमार्थविस्तर' इत्यनेनाऽऽगमस्याकल्पितो बाह्योऽर्थः प्रतिपाद्यत्वेन शब्दार्थयोश्च वास्तवः संबन्धो निर्दिष्टः, द्वित्वमप्येतदयुक्तं; प्रमाणवाधितत्वाद् इति बौद्धाः । तथाहि—शब्दानां न परमार्थतः किञ्चिद्वाच्यं वस्तुस्वरूपमस्ति; सर्व एव हि शाब्दप्रत्ययो भ्रान्तः, भिन्नेष्वर्थेष्वभेदाकाराध्यवसायेन प्रवृत्तः । यत्र तु पारंपर्येण वस्तुप्रतिबन्धस्तत्रार्थसंवादे भ्रान्तत्वेऽपि, तत्र यत्तदारेपितं विकल्पबुद्ध्याऽर्थेष्वभिन्नं रूपं तदन्यव्यावृत्तपदार्थानुभवबलायातत्वात्सर्वं चान्यव्यावृत्ततया प्रतिभासनाद् भ्रान्तैश्चाऽऽन्यव्यावृत्तार्थेन सहैक्येनाध्यवसितत्वात् अन्यापेक्षपदार्थाधिगतिफलत्वाच्च अन्याऽप्योह इत्युच्यते । अतः अपोहः शब्दार्थ इति प्रसिद्धम् ।

('विधिरेव शब्दस्यार्थः' इति विधिवादिमतस्य संक्षिप्य प्रतिस्थापनम्)—

अत्र विधिवादिनः प्रेरयन्ति—यदि भवतां द्रव्य-गुण-कर्म-सामान्यादिलक्षणानि विशेषानि शब्दप्रवृत्तिनिमित्तानि परमार्थतः न सन्ति कथं लोके 'दण्डी' इत्याद्यभिधानप्रत्ययाः प्रवर्तन्ते द्रव्याद्युपाधिनिमित्ताः, तथा हि—'दण्डी' 'विषाणी' इत्यादिधीध्वनी लोके द्रव्योपाधिकौ प्रसिद्धौ, 'युक्तः' 'कृष्णः' इति गुणोपाधिकौ, 'नलति' 'भ्रमति' इति कर्मनिमित्तौ, 'अस्ति' 'विद्यते' इति सत्तानिमित्तौ, 'गौः' 'अश्वः' इति सामान्यविशेषोपाधी, 'इह तन्तुपु पटः' इति समवायनिमित्तः । (तौ) । तत्रैषां द्रव्यादीनामभावे 'दण्डी' इत्यादिप्रत्यय-शब्दैर्निर्विपर्ययः स्याताम् । न चानिमित्तावन्तौ युक्तौ, सर्वदा तयोर्विशेषेण प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । नचाविभागन तयोः प्रवृत्तिरस्ति, तस्मात्सन्ति द्रव्यादयः पारमार्थिकाः प्रस्तुतप्रत्ययशब्दविपर्यायाः ।

प्रमाणयन्ति चात्र—ये परस्परसंकीर्णप्रवृत्तयस्ते सन्निमित्ताः, यथा श्रोत्रादिप्रत्ययाः, असंकीर्णप्रवृत्तयश्च 'दण्डी', इत्यादिशब्दप्रत्यया इति स्वभावेहेतुः । अनिमित्तत्वे सर्वत्राऽविशेषेण प्रवृत्तिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणम् ।

(विधिवादिमतं सविस्तरं दृश्यताम् अपोहवादिनां मतस्य निर्देशः)—

अत्र यदि पारमार्थिकबाह्यविपर्ययभूतेन निमित्तेन सन्निमित्तस्वमेपां साधयितुमिष्टं तदा अनैकान्तिकता हेतोः; साध्यविपर्यये बाधकप्रमाणाभावात् । अथ येन केनचिन्निमित्तेन सन्निमित्तत्वमिष्यते तदा सिद्धिसाध्यता । तथाहि—अस्माभिरपीकृते एवैषामन्तर्जल्पवासनाप्रबोधो निमित्तं नतु विपर्ययभूतम्, भ्रान्तत्वेन सर्वस्य शा(श)ब्दप्रत्ययस्य निर्विपर्ययत्वात् । तदुक्तम्—'येन येन हि नाम्ना वै, यो यो धर्मोऽभिलप्यते । न स संविद्यते तत्र, धर्मणां सा हि धर्मता' () इति ।

नच शाब्दप्रत्ययस्य भ्रान्तत्वाऽविपर्ययत्वयोः किं प्रमाणमिति वक्तव्यम्, भिन्नेष्वभेदाध्यवसायेन प्रवर्तमानस्य प्रत्ययस्य भ्रान्तत्वात् । तथाहि—यः 'अतस्मिस्तद्' इति प्रत्ययः स भ्रान्तः, यथा मरीचिकायां जलप्रत्ययः, तथा चायं भिन्नेष्वर्थेष्वभेदाध्यावसायी शाब्दः प्रत्यय इति स्व-

भावहेतुः । न च सामान्यं वस्तुभूतं ग्राह्यमस्ति येनासिद्धतास्य हेतोः स्यात्, तस्य निषिद्धत्वात् । सम्म० १ कारण्ड २ गाथाटी० । (इतोऽत्र 'सह' शब्दे सप्तमे भागे ३४० पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

इतश्च—स्वलक्षणव्यपदेश्यं शब्दबुद्धौ तस्याः प्रतिभासनात् । यथाहि—उष्णाद्यर्थविपर्ययन्द्रियबुद्धिः स्फुटप्रतिभासानुभूयन्तं न तथा उष्णादिशब्दप्रभवा नह्युपहतनयनादयो मातुलिङ्गादिशब्दश्रवणाच्चद्रूपाद्यनुभाविना भवन्ति यथानुपहतनयनादयः अक्षबुद्ध्यानुभवन्तः । यथोक्तम्—'अन्यथैवाग्नि-संबन्धा-दाहं दग्धोऽभिमन्यते । अन्यथा दाहशब्देन, दाहार्थः संप्रतीयते' ॥ (चाफ्यप० द्वि० का० स्तो० ४२५)

न च यो यत्र न प्रतिभाति स तद्विपर्ययोऽभ्युपगन्तुं युक्तः अनिप्रसङ्गात् । तथा च प्रयोगः—यो यत् कृतप्रत्यये न प्रतिभासते न स तस्यार्थः यथा रूपशब्दजान्ते प्रत्यये रसः, न प्रतिभासते च शाब्दप्रत्यये स्वात्मणम् इति व्यापकानुपलब्धिः । अत्र चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणम् । तथाहि—शब्दस्य तद्विपर्ययज्ञानवक्तव्यमेव तद्वाधकत्वमुच्यते नान्यत्, नच यद्विपर्ययं ज्ञानं यदाकारशून्यं तत्तद्विपर्ययं युक्तमतिप्रसङ्गात् । न चैकस्य वस्तुनो रूपद्रव्यमस्ति-स्पर्शम् अस्पर्शं च येनाऽस्पर्शं वस्तुगतमेव रूपं शब्दैर्भविष्यते-एकस्य द्वित्वविरोधात् । भिन्नसमयस्थायिनां च परस्परविरुद्धस्वभावप्रतिपादनात् न शब्दगोचरः स्वात्मणम् । सम्म० १ कारण्ड २ गाथाटी० ।

(१२) शब्दार्थविचारः

अथो किं हुज्ज सुई, विषाणं वत्थुमेओ वा ॥१६००॥

जाई दव्वं किरिया, गुणोऽहवा संसओ तवो जुत्तो ।

अयमेवेति न वा यं, न वत्थुधम्मो जओ जुत्तो ॥१६०१॥

सव्वं चिय सव्वमयं, सपरप्पजायओ जओ निययं ।

सव्वमसव्वमयं पि य, विचित्तरुवं विवक्खयाओ ॥१६०२॥

सामण्विसेसमओ, तेण पयत्थो विवक्खया जुत्तो ।

वत्थुस्स विस्सरुवो, पजाया-वेक्खया सव्वो ॥१६०३॥

अर्थः श्रुतिः—शब्दो भवेत्, यथा भरी-पटह-ढक्कादीनां शब्दस्य शब्द एवार्थः; अथवा—यद् घटादिशब्दे समुच्चारिते तदभिधेयार्थविपर्यये विज्ञानं भवद्-दृश्यते तत्तपामर्थः; किं वा-घटशब्दे समुत्कीर्णितं 'पृथुबुध्नोदराद्याकारवान् घट-लक्षणोऽर्थोऽनेनोक्तो, नतु पटादिः' इत्येवं यो वस्तुभेदः प्रतीयते स एवामर्थः; यदि वा—किं जातिरमीपामर्थो, यथा गोशब्दे समुच्चारिते गोजातिरवसीयते; यदि वा—किं द्रव्यमेवामर्थो यथा दण्डीत्यादिषु दण्डादिमद् द्रव्यं किं वा धावतीत्यादीनामिव धावनादिक्रिया अमीपामर्थः; अथवा—किं युक्तादीनामिव युक्तादिगुण एतेपामर्थ इति ? । अयं च संशयस्तथाऽयुक्तो, यस्माद्—'अयमव, नैव वाऽयमि' त्येवं कस्यापि वस्तुनो धर्मोऽवधारयितुं न युक्तः । शब्दोऽपि वस्तुविशेष एव, ततः 'एवंभूतस्यैवार्थस्यायमभिधायका, नैव वा इत्यभूतस्यार्थस्यायं प्रतिपादतः' इत्येवमेतद्धर्मस्याप्यवधारणमयुक्तमेव । कुतः ? इत्याह—'सव्वं चिये' त्यादि, यस्मात्सर्वमपि वाच्यवाक्कादिकं वस्तु नियतं-निश्चितं स्व-

परपर्यायैः सर्वात्मकमेव सामान्यविवक्षेत्यर्थः । तथा-सर्व-
मसर्वमयमप्यस्ति विविक्तरूपं सर्वतो व्यावृत्तम् कथम्? इत्या-
ह-विवक्षया, केवलस्वपर्यायापेक्षेत्यर्थः, विशेषविषययति
तात्पर्यार्थः । तस्मात्सर्वेषामपि पदानां विवक्षावशतः सा-
मान्यमयो विशेषमयश्च पदार्थो युक्तः, न पुनरेकान्तेनेत्यभूत्
एव, अनित्यंभूत एव वेतिकुतः? इत्याह-‘वस्तुस्सेत्यादि,’
यस्मात्सर्वोऽपि वाच्यस्य वाचकस्य वा वस्तुनः स्वभावः
पर्यायापेक्षया विश्वरूपो नानाविधो वर्तते । ततश्च सा-
मान्यविवक्षायां घटशब्दः सर्वात्मकत्वात्सर्वेषामपि द्रव्य-
गुणक्रियाद्यर्थानां वाचकः विशेषविवक्षया तु प्रतिनियत-
रूपत्वात् य एवास्येह पृथुबुद्धोदराद्याकारवानर्थो वाच्य-
तया रूढस्तस्यैव वाचकः । एवमन्योऽपि शब्दो विशेष-
विवक्षया यो यत्र देशादौ यस्यार्थस्य वाचकतया रूढः स
तस्य वाचको द्रष्टव्यः । सामान्यविवक्षया तु ‘सर्वः सर्वस्य
वाचकः सर्वं सर्वस्य वाच्यमि’त्यनया दिशा सकलं स्व-
धिया भावनीयमिति । विशेषः ।

(१३) अथ स्वाभिमतसामान्यविशेषोभयात्मकत्वा-
च्चवाचकभावसमर्थनपुरस्सरं तीर्थान्तरीयप्रकल्पिततदे-
कान्तगोचरवाच्यवाचकभावनिरासद्वारेण तेषां प्रतिभावै-
भवाऽभावमाह—

अनेकमेकात्मकमेव वाच्यं,

द्रयात्मकं वाचकमप्यवश्यम् ।

अतोऽन्यथा वाचकवाच्यकलुषा—

वक्तावकानां प्रतिभाप्रमादः ॥ १४ ॥

व्याख्या-वाच्यम्-अभिधेयं चेतनम् अचेतनं च वस्तु एव-
कारस्याप्यर्थत्वात् सामान्यरूपतया एकात्मकमपि व्यक्ति-
भेदेन अनेकम्-अनेकरूपम् । अथवा-अनेकरूपमपि एका-
त्मकम् अन्योन्यसंवलितत्वादित्यमपि व्याख्यानं न दोषः ।
तथा च-वाचकमभिधायक शब्दरूपं तदप्यवश्यं निश्चितं
द्रयात्मकं; सामान्यविशेषोभयात्मकत्वादिकान्तकात्मकमित्य-
र्थः।(उभयत्र वाच्यलिङ्गत्वेऽप्यव्यक्तत्वाज्जपुंसकत्वम् । अवश्य-
मिति पदं वाच्यवाचकयोरुभयोरप्यनेकात्मकत्वं निश्चिन्व-
त्तदकान्तं व्यवच्छिन्नमिति) अत उपदर्शितप्रकारादन्यथा
सामान्यविशेषैकान्तरूपेण प्रकारेण ‘वाचकवाच्यकलुषौ’-
वाच्यवाचकभावकल्पनायाम्, ‘अतावकानाम्’-अवर्दीयाना-
म्-अन्ययूथ्यानाम् ‘प्रतिभाप्रमादः’-प्रज्ञास्खलितम्-इत्यन्तरा-
र्थः। (अत्र चाल्पस्वरत्वेन वाच्यपदस्य प्राग्निपाते प्राप्तोऽपि
यदादौ वाचकग्रहणं तत्प्रायोऽर्थप्रतिपादनस्य शब्दार्थान-
त्वेन वाचकस्याऽर्च्यत्वज्ञापनार्थम्) । तथा च शाब्दिकाः-
“न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके, यः शब्दानुगमादहं । अनुवि-
द्धमिव ज्ञानं, सर्वं शब्देन भासते” ॥ १ ॥ इति । भावार्थ-
स्त्वेवम्-एके तीर्थिकाः सामान्यरूपमेव वाच्यतया शब्दा-
र्थमभ्युपगच्छन्ति ते च द्रव्यास्तिकनयानुपातिनां मीमां-
सकभेदा, अद्वैतवादिनः, सांख्याश्च । कचिच्च विशेषरूपमेव
वाच्यं निर्बुधन्ति । ते च पर्यायास्तिकनयानुसारिणः सौ-
मताः । अपरे च-परस्परनिरपेक्षपदार्थपृथग्भूतसामान्यवि-
शेषयुक्तं वस्तु वाच्यत्वेन निश्चिन्वते । ते च नैगमनयानु-
रोधिनः काणादा आक्षेपादाश्च । स्या० १४ श्लोकः ।

एवं वाचकमपि शब्दाख्यं द्रयात्मकम् (सामान्य-विशेषा-
त्मकम्) । सर्वशब्दव्यक्तिष्वनुयायिशब्दत्वमेकं शाब्दशब्द-
तीव्रमन्वेदादात्तानुदात्तस्वरितादिविशेषभेदादनैकम् । शब्दस्य
हि सामान्यविशेषात्मकत्वं पौद्गलिकत्वाद्वयक्रमेव, तथाहि-
पौद्गलिकः शब्दः; इन्द्रियार्थत्वादूपादिवत् । यच्चास्य पौद्ग-
लिकत्वनिषेधाय स्पर्शश्रुत्याश्रयत्वादिति निविडप्रदेशे प्रवक्ष-
निर्गमयोरप्रतिघातात्पूर्वं पश्चाच्चावयवानुपलब्धेः सूक्ष्म-
मूर्त्तद्रव्यान्तरेककत्वाद्गमनगुणत्वाच्चेति पञ्च हेतवो यौ-
गैरुपन्यस्तास्ते हेत्वाभासाः, तथाहि-शब्दपर्यायस्याश्रयो
भाषावर्गणा न पुनराकाशं तत्र च स्पर्शो निर्णीयत एव ।
यथा शब्दाश्रयः स्पर्शवान् ; अनुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनि-
कटशरीरिणां षलभ्यमानानुपलभ्यमानेन्द्रियार्थत्वात्तथाविध-
गन्धाऽऽद्याधारद्रव्यपरमाणुवत् । इत्यसिद्धः प्रथमः ॥

द्वितीयस्तु गन्धद्रव्येण व्यभिचारादनैकान्तिकः वर्तमान-
जात्यकस्तूरिकादिगन्धद्रव्यं हि पिहितद्वारापवरकस्यान्त-
र्विशति, वहिश्च निर्याति । नचापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्म-
रन्ध्रतन्मयान्नातिनिविडत्वम् । अतस्तत्र तत्प्रवेशनिष्क्रमौ क-
थमन्यथोद्घाटितद्वारावस्थायामिव न तदेकार्णवत्वं ? सर्व-
था नीरन्ध्रे तु प्रदेशे न तयोः संभवः । इति चत्तर्हि शब्दे
प्येतत्समानम् । इत्यसिद्धो हेतुः । तृतीयस्तु तडि(विद्यु)ल्लतो-
त्कादिभिरनैकान्तिकः । चतुर्थोऽपि तथैव; गन्धद्रव्यविशेष-
सूक्ष्मरजोधूमादिभिर्व्यभिचारात् । नहि गन्धद्रव्यादिकमपि
नासायां निविशमानं तद्विवरद्वारदेशोद्भिन्नश्मश्रुप्रेरकं
दृश्यते ।

पञ्चमः पुनरसिद्धः । तथाहि-न गगनगुणः शब्दः ; अस्-
दादिप्रत्यक्षत्वादूपादिवद् । इति सिद्धः पौद्गलिकत्वात्सा-
मान्यविशेषात्मकः शब्द इति । नच वाच्यम्-“आत्मन्य-
पौद्गलिकेऽपि कथं सामान्यविशेषात्मकत्वं निर्विवादमनु-
भूयते, इति; यतः संसार्यात्मनः प्रतिप्रदेशमन्तान्तकर्म-
परमाणुभिः सह वह्नितापितघनकुट्टितनिर्विभागपिण्डीभूत-
सूचीकलापवह्नीतीभावमापन्नस्य कथंचित्पौद्गलिकत्वाभ्य-
नुज्ञानादिति । यद्यपि स्याद्वादवादिनां पौद्गलिकम् अपौद्ग-
लिकं च सर्वं वस्तु सामान्यविशेषात्मकं तथाप्यपौद्गलिकेषु
धर्माधर्माकाशकालेषु तदात्मकत्वमर्वागृह्णां न तथा प्रती-
तिविषयमायाति पौद्गलिकेषु पुनस्तत्साध्यमानं तेषां सुश्र-
द्धानम् । इत्यप्रस्तुतमपि शब्दस्य पौद्गलिकत्वं सामान्य-
विशेषात्मकत्वं साधनायोपन्यस्तमिति ।

अत्रापि नित्यशब्दवासिमतः शब्दनैकत्वैकान्तोऽनित्यशब्द-
वाच्यभिमतः शब्दनैकत्वैकान्तश्च प्राग्दर्शितदिशा प्रतिक्षे-
प्यः । अथवा-वाच्यस्य घटादेरर्थस्य सामान्यविशेषात्म-
कत्वे तद्वाचकस्य ध्वनेरपि तत्त्वम् ; शब्दार्थयोः कथंचि-
त्तादात्म्याभ्युपगमात् । यथाहुर्भद्रबाहुस्वामिपादाः-

“अभिहाणं अभिहेआउ, होइ भिन्नं अभिन्नं च ।

खुर अग्निमायगुच्छा-रणमि जम्हा दु वयणसवणाणं ॥१॥

न विच्छेओ न वि दाहो, न पूरणं तेण भिन्नं तु ।

जम्हा य मोयगुच्छा-रणमि तत्थेव पच्चओ होइ ॥ २ ॥

ए य होइ स अन्नत्थे, तेण अभिन्नं तदत्थाउ ।”

एतेन-

“विकल्पयोनयः शब्दा, विकल्पाः शब्दयोनयः ।

कार्यकारणता तेषां, तार्थं शब्दाः स्पृशन्त्यपि ” ॥ १ ॥

इति प्रत्युक्तम् “अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया ” इति वचनात्, शब्दस्य हेतुदेव तत्त्वं यदभिधेयं याथात्म्येनासौ प्रतिपादयति । स च तत्तथा प्रतिपादयन् वाच्यस्वरूपपरिणामपरिणत एव वक्तुं शक्नो नान्यथाऽतिप्रसङ्गात्, घटाभिधानकाले पटाद्यभिधानस्यापि प्रोत्तरिति । अथवा भङ्गयन्तरेण सकलं काव्यमिदं व्याख्यायते-वाच्यं वस्तु घटादिकमेकात्मकमेवैकस्वरूपमपि सद्नेकम् (अनेक-स्वरूपम्) अयमर्थः । प्रमाता तावत् प्रमेयस्वरूपं लक्षणेन निश्चिनोति । तच्च सजातीयविजातीयव्यवच्छेदादात्मलाभं लभते । यथा घटस्य सजातीया मृन्मयपदार्था विजातीयाश्च पटादयस्तेषां व्यवच्छेदस्तत्त्वज्ञानम् । पृथुबुध्नोदराद्याकारः कम्बुग्रीवो जलधारणाहरणादिक्रियासमर्थः पदार्थविशेषो घट इत्युच्यते । तेषां च सजातीयविजातीयानां स्वरूपं तत्र बुद्ध्या आरोप्य व्यवच्छिद्यते, अन्यथा-प्रतिनियत-तत्स्वरूपपरिच्छेदानुपपत्तेः सर्वभावानां हि भावाऽभावात्मकं स्वरूपम् एकान्तभावात्मकत्वे वस्तुना वैश्वरूप्यं स्याद् एकान्ताऽभावात्मकत्वे च निःस्वभावता स्यात्, तस्मात्स्वरूपेण सत्त्वात्पररूपेण चाऽसत्त्वाद्भावाभावात्मकं वस्तु, यदाह—“ सर्वमस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्ति च । अन्यथा सर्वसत्त्वं स्यात्, स्वरूपस्याप्यसंभवः ” ॥ १ ॥ ततश्चैकस्मिन् घटे सर्वेषां घटव्यतिरिक्तपदार्थानामभाव-रूपेण वृत्तेरनेकात्मकत्वं घटस्य सूपादकम् । एवं चैकस्मिन्नर्थे ज्ञाते सर्वेषामर्थानां ज्ञानं, सर्वपदार्थपरिच्छेदमन्तरेण तन्निषेधात्मन एकस्य वस्तुना विविक्ततया परिच्छेदासंभवात् । आगमोऽप्येवमेव व्यवस्थितः—“ जे एगं जाणइ, से सव्वं जाणइ । जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ ” । तथा—“ एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ” ॥ १ ॥ ये तु सौगताः परासत्त्वं नाङ्गीकुर्वन्ते तेषां घटादेः सर्वात्मकत्वप्रसङ्गः । तथाहि—यथा घटस्य स्वरूपादिना सत्त्वं तथा यदि पररूपादिनापि स्यात्तथा च सति स्वरूपादिसत्त्ववत्पररूपादिसत्त्वप्रसङ्गेः कथं न सर्वात्मकत्वं भवेत् ? परासत्त्वेन तु प्रतिनियतोऽसौ सिद्धयति ।

अथ न नाम नास्ति परासत्त्वं किं तु स्वसत्त्वमेव तदिति चेद्दो वैदग्धी न खलु यदेव सत्त्वं तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति विधिप्रतिषेधरूपतया विरुद्धधर्माध्यासेनानयोरैक्यायोगात् । अथ युष्मत्पक्षेऽप्येवं विरोधस्तदवस्थ एवेति चेद्दो वाचाटता देवानांप्रियस्य* न हि वयं येनैव प्रकारेण सत्त्वं तेनैवासत्त्वं येनैव चाऽसत्त्वं तेनैव सत्त्वमभ्युपगमः, किंतु-स्वरूप-द्रव्यक्षेत्रकालभावैः सत्त्वं पररूपद्रव्यक्षेत्रकालभावैस्त्वसत्त्वम् । तदा कं विरोधावकाशः ? यौगास्तु प्रगल्भन्ते—“ सर्वथा पृथग्भूतपरस्परभावाभ्युपगममात्रेणैव पदार्थप्रतिनियमसिद्धेः किं तेषामसत्त्वात्मकत्वकल्पनया ” इति, तदसत्, यदाहि-पटाद्यभावरूपो घटो न भवति तदा घटः पटादिरेव स्यात् । यथा च घटाभावाद्भिन्नत्वाद् घटस्य घटरूपता तथा पटादेरपि स्याद् घटाभावाद्भिन्नत्वादेव इत्यलं विस्तरण ॥ *मूर्खस्य ।

एवं वाचकमपि शब्दरूपं द्वयात्मकम् एकात्मकमपि सद्नेकमित्यर्थः, यथोक्तन्यायेन शब्दस्यापि भावाऽभावात्मकत्वात् अथवा—एकविषयस्यापि वाचकस्याऽनेकविषयत्वोपपत्तेः । यथा किल घटशब्दः संकेतवशात्पृथुबुध्नोदराद्याकारवति पदार्थे प्रवर्तते वाचकतया तथा देशकालाद्यपेक्षया तद्वशादेव पदार्थाऽन्तरेष्वपि तथा वर्तमानः केन वार्यते ? भवन्ति हि वक्ता यो गिनः शरीरं प्रति घटः इति; संकेतानां पुरुषेच्छाधीनतयाऽनियतत्वात् । यथा चौरशब्दोऽन्यत्र तस्करे रूढोऽपि दाक्षिणात्यानाम्-ओदने प्रसिद्धः । यथा च कुमारशब्दः पूर्वदेशे आश्विनमासे रूढः, एवं कर्कटीशब्दादयोऽपि तत्तद्देशापेक्षया योन्यादिवाचका ज्ञेयाः । कालापेक्षया पुनर्यथा जैनानां प्रायश्चित्तविधौ धृति-श्रद्धासंहननादिमति प्राचीनकाले षड्गुरुशब्देन शतमशीत्यधिकमुपवासानामुच्यते स्म । सांप्रतकाले तु तद्विपरीति तेनैव षड्गुरुशब्देनोपवासशत्रयमेव संकेत्यते जीतकल्प-व्यवहारानुसारात् ।

शास्त्रापेक्षया तु यथा पुराणेषु द्वादशीशब्देनैकादशी त्रिपुरार्षि च अलिशब्देन मदिराभिषिक्ताऽन्न च मैथुनशब्देन मधुसर्पिषोर्ब्रह्मणमित्यादि । न चैवं संकेतस्यैवार्थप्रत्यायने प्राधान्यं ; स्वाभाविकसामर्थ्यसाचिव्यादेव तत्र तस्य प्रवृत्तेः सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनशक्तिगुणत्वात् यत्र च देशकालादौ यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारिसंकेतस्तत्र तमर्थं प्रतिपादयति । तथा च-निर्जितदुर्जयपरप्रवादाः श्रीदेवसुरिपादाः—“ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धनं शब्दः ” । अत्र शक्तिपदार्थसमर्थनं ग्रन्थान्तरादवसेयम्, ‘अतोऽन्यथे’ त्यादि उत्तरार्द्धे पूर्ववत् । प्रतिभाप्रमादस्तु तेषां सदसदेकान्तं वाच्यस्य प्रतिनियतार्थविषयत्वे च वाचकस्योक्त्युक्त्या दोषसद्भावाद् व्यवहारानुपपत्तेः । तदर्थं समुदायार्थः सामान्यविशेषात्मकस्य भावाऽभावात्मकस्य च वस्तुनः सामान्यविशेषात्मको भावाभावात्मकश्च ध्वनिर्वाचक इति अन्यथा प्रकारान्तरेः पुनर्वाच्यवाचकभावव्यवस्थामातिष्ठमानानामन्धवादिनां प्रतिभैव प्रमाद्यति न तु तद्विहितयो युक्तिस्पर्शमात्रमपि सहन्ते । कानि तानि वाच्यवाचकभावप्रकारान्तराणि परवादिनामिति चेदेते ब्रूमः । अपोह एव शब्दार्थ इत्येके “ अपोहशब्दलिङ्गाभ्यां, न वस्तुविधिनोच्यते ” इति वचनात् । अपरे सामान्यमात्रमेव शब्दानां गोचरः, तस्य क्वचित् प्रतिपन्नस्यैकरूपतया सर्वत्र संकेतविषयतोपपत्तेः, न पुनर्विशेषाः, तेषामान्यतः कार्त्स्न्येनोपलब्धुमशक्यतया तद्विषयतानुपपत्तेः विधिवादिनस्तु विधिरेव वाक्यार्थोऽप्रवृत्तप्रवर्तनस्वभावत्वात्तस्येत्याचक्षते । विधिरपि तत्तद्वादिविप्रतिपत्त्याऽनेकप्रकारः, तथाहि-वाक्यरूपः शब्द एव प्रवर्तकत्वाद्विधिरित्येके तद्व्यापारो भावनाऽपरपर्यायो विधिः इत्यन्ये । नियोग इत्यपरे । प्रैपाद्य इत्येके तिरस्कृततदुपाधिप्रवर्तनामात्रमित्यन्ये । एवं फलतदभिलाषकर्मादयोऽपि वाच्याः एतेषां निराकरणं सपूर्वोत्तरपक्षं न्यायकुमुदचन्द्रादवसेयमिति काव्यार्थः । स्या० १४ श्लोक । (इतोऽग्रे ‘सह’ शब्दे सप्तमभागे विशेषः)

(१४) (शब्दस्य वाचकताविचारः)—

('अत्र वैयाकरणाः प्राहुः' इत्याद्यारभ्य स्फोटविचारः 'फोड' शब्दे ५ पञ्चमे भागे द्रष्टव्यः ।)

(१५) अथ गकाराद्यानुपूर्वीविशिष्टोऽन्त्यो वर्णो विशिष्टानुपूर्विका वा गकारौकारविसर्जनीयाः शब्दाः । तथा च मीमांसकाः प्राहुः—“यावन्तो यादृशा ये च, यदर्थप्रतिपादकाः । वर्णाः प्रज्ञातसामर्थ्यास्ते तथैवाऽवबोधकाः” (श्लो० वा० स्फोट० वा० श्लो० ६६) ॥ इति । एतदपि न सम्यग्, यतः । आनुपूर्वी यद्यनर्थान्तरभूतास्तदा वर्णा एव नानुपूर्वी, ते च व्यस्ताः समस्ता वा अर्थप्रत्यायका न भवन्तीत्यावेदितम् । अथार्थान्तरभूता तदा वक्ष्यन् सा नित्या, अनित्या वा ?, न तावदनित्या स्वसिद्धान्तविरोधात्-वैदिकानुपूर्व्या नित्यत्वेनाभ्युपगमात् । “वक्ता न हि क्रमं कश्चित्, स्वातन्त्र्येण प्रपद्यते” (श्लो० वा० शब्दनित्य० श्लो० २८८) इत्याद्यभिधानात् । नापि नित्या स्फोटपक्षोदितसमस्तदोषप्रसङ्गेः । नच वैदिकवर्णानुपूर्वी नित्या, लौकिकतदानुपूर्व्यविशेषात् । तथाहि-वैदिकवर्णानुपूर्वी अनित्या, वेदानुपूर्वीशब्दवाच्यत्वात् लौकिकवर्णानुपूर्वीवत् ।

न च लौकिकानुपूर्व्या विलक्षण्यं, वैलक्षण्यसिद्धेः । तथाहि-किमपौरुषेयत्वमस्याः वैलक्षण्यम्, आहोस्विद्विचित्ररूपता ?, न-तावदाद्यः पक्षः अपौरुषेयत्वस्य निरस्तत्वात् । नापि वैचित्र्यं-तस्यानित्यत्वेनाविरोधात्तत्सद्भावेऽपि नित्यत्वाप्रसाधकत्वाल्लौकिकवाक्येष्वपि वैचित्र्यस्योपलब्धेश्च । नच वर्णानां नित्यव्यापिनामानुपूर्वी संभवति । देश-काल-कृतक्रमानुपपत्तेः । नचाभिव्यक्तानुपूर्वी तेषां संभविनी । अभिव्यक्तेः प्राप्तिरस्तत्वात् । ‘पूर्ववर्णसंघितप्रभवसंस्कारसहितः तत्स्मृतिसहितो वा अन्त्यो वर्णः पदम्’ इत्यभ्युपगमोऽपि न युक्तिसङ्गतः । संस्कारस्मरणादेरनुपलभ्यमानस्य तदा सहकारित्वकल्पनार्था प्रमाणाभावात् ।

नचार्थप्रतिपत्त्यन्यथानुपपत्तिस्तत्कल्पनार्था प्रमाणं, तत्प्रतिपत्तेरन्यथासिद्धत्वात् । न चानुपूर्वीसंभवेऽपि परपक्षे वर्णा अर्थप्रतीतिहेतुतया संभवन्ति, तेषां तत्प्रतिपत्तिजननस्वभावत्वे सर्वदा तत्प्रतिपत्तिप्रसङ्गेस्तज्जननस्वभावस्य सर्वदा भावात् । अतज्जननस्वभावत्वे न कदाचिदप्यर्थप्रतिपत्तिं जनयेयुः अनपगताऽनज्जननस्वभावत्वात् । नच सहकारिसन्निधानेऽपि तेषामतज्जननस्वभावता व्यपगच्छति अनित्यताप्रसङ्गिदोषापत्तेः । नित्याश्च परैस्ते अभ्युपगता इत्यभ्युपगमविरोधश्च ।

(१६) (वाच्यवाचकयोः संबन्धस्य नित्यत्वे निषिध्य तस्य कृतकत्वव्यवस्थापनम्)—

नच नित्यसंबन्धवादिनस्तदपेक्षा वर्णा अर्थप्रत्यायकाः संभवन्ति, नित्यस्यानुपकारकत्वेनापेक्षणीयत्वायोगात् । न नित्यः संबन्धः शब्दार्थयोः प्रमाणेनावसीयते । प्रत्यक्षेण तस्याननुभवात् । तदभावेनानुमानेनापि, तस्य तत्पूर्वकत्वाभ्युपगमात् । न च शब्दार्थयोः स्वाभाविकसंबन्धमन्तरेण गोशब्दश्रवणानन्तरं ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिर्न भवेद् अस्ति च सा इति शब्दस्य वाचिका शक्तिरवगम्यत इति वाच्यम्, अनवगतसंबन्धस्यापि तत्तत्तदर्थप्रतिपत्तिप्रसङ्गेः ।

न च संकेताभिव्यक्तः स्वाभाविकः संबन्धोऽर्थप्रतिपत्तिं जनयतीति नायं दोषः संकेतादेवार्थप्रतिपत्तेः स्वाभाविकसंबन्धपरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गेः । तथाहि-संकेताद् व्युत्पाद्याः ‘अनेन शब्देनार्थमनर्थं व्यवहारिणः प्रतिपादयन्ति’ इत्यवगत्य व्यवहारकाले पुनस्तथाभूतशब्दश्रवणात् । संकेतस्मरणे तत्सदृशं तं चार्थं प्रतिपद्यन्ते न पुनः स्वाभाविकसंबन्धमवगत्य पुनस्तत्स्मरणे अर्थमवगच्छन्ति ।

न च वाच्यवाचकसंकेतकरणे स्वाभाविकसंबन्धमन्तरेणानवस्थाप्रसङ्गः वृद्धव्यवहारात् प्रभूतशब्दानां वाच्यवाचकस्वरूपावधारणात् । तथाहि-एको व्युत्पन्नव्यवहारः तथाभूताय ‘गामभ्याज शुक्लां देवदत्त ! दण्डेन’ इति यदा व्यपदिशति द्वितीयस्तु तद्व्यपदेशानन्तरं तथैव विदधाति तदा अव्युत्पन्नसंकेतः शिशुस्तं तथा कुर्वाणमुपलभ्यैवमवधारयति-‘अनेन गोशब्दाद्व्यर्थः प्रतिपन्नः अभ्याजाऽऽदिशब्दादभ्याजिक्रियादिकः अन्यथा कथमपरनिमित्ताभावेऽपि गोपिण्डाऽऽनयनादिकं वाक्यश्रवणानन्तरं विदध्याद्’ एवमपोद्धारकल्पनयाऽव्युत्पन्नानां संकेतग्रहणसंभवान्नानवस्थादोषः ।

न च प्रथमसंकेतविधायिनः स्वाभाविकसंबन्धव्यतिरेकेण वाच्यवाचकयोः कुतो वाच्यवाचकरूपावगतिरिति वक्ष्यम्, अनादित्वादस्य व्यवहारस्यापरापरसंकेतविधायिपूर्वकत्वेन निर्दोषत्वात् ।

न च वाच्यवाचकसंबन्धस्य पुरुषकृतत्वे शब्दवदर्थस्यापि वाचकत्वम् अर्थवच्छब्दस्यापि वाच्यत्वं प्रसङ्गमिति वक्ष्यम् । याग्यतानतिक्रमेण संकेतकरणात् । न च स्वाभाविकसंबन्धव्यतिरेकेण प्रतिनियतयोग्यताया अभावः, कृतकत्वेऽपि प्रतिनियतयोग्यतायतां भावानामुपलब्धेः । तथाहि-यत्र लाहृत्वं छेदिकाशक्तिस्तत्रैव क्रियमाणा दृष्टा; न जलादौ, यत्रैव तन्तुत्वमस्ति तत्रैव निष्पाद्यते पटोत्पादनशक्तिर्नतु वीरणादौ तत्र तन्तुत्वाभावाद् एवं च यद्यथोपलभ्यते तत्तथैवाभ्युपगन्तव्यम् । दृष्टाऽनुमितानां नियोगप्रतिपेधानुपपत्तेः तेन यत्रैव वर्णत्वादिकं निमित्तं तत्रैव वाचिका शक्तिः संकेतेनोत्पाद्यते यत्र तु तन्नियतं निमित्तं नास्ति तत्र न वाचिका शक्तिरिति न नित्यवाच्यवाचकसंबन्धपरिकल्पनया प्रयोजनम् । एकान्तनित्यस्य तु ज्ञानजनकत्वे सर्वदा ज्ञानोत्पत्तिः तदज्जननस्वभावत्वेन कदाचिद्विज्ञानोत्पत्तिरिति प्राक् प्रतिपादितम् । समयवलेन तु शब्दादर्थप्रतिपत्तौ यथासंकेतं विशिष्टसामग्रीतः कार्योत्पत्तौ न कश्चिद्दोषः ।

(अनुमानात् शब्दस्य प्रमाणान्तरत्वप्रसाधनम्)—

अत एवानुमानात् प्रमाणान्तरं शाब्दम् । अनुमानं हि पक्षधर्मत्वान्वयव्यतिरेकवर्जितवृत्त्यादुदयमासादयति । शाब्दे तु संकेतसव्यपेक्षशब्दोपलभ्यात् प्रत्यक्षानुमानागोचरेऽर्थे प्रवर्तते । स्वसाध्याऽव्यभिचारित्वमप्यनुमानस्य त्रिरूपलिङ्गाद्भूतत्वेनैव निश्चीयते । शाब्दस्य त्वासोक्तत्वनिश्चये सति शब्दस्योत्तरकालमिति । किं च-शब्दो यत्र यत्रार्थं प्रतिपादकत्वेन पुरुषेण प्रयुज्यते तं तमर्थं यथासंकेतं प्रतिपादयति, नत्वेवं धूमादिकं लिङ्गं पुरुषेच्छावशेन जलादिकं प्रतिपादयतीत्यनुमानात् प्रमाणान्तरं सिद्धः शब्दः ।

यच्च शब्दार्थप्रतिपत्तौ शब्दस्य वैरूप्यमस्ति । यतो न तस्य पक्षधर्मता यथार्थसत्तत्र धर्मिणि शब्दस्यावृत्तेर्गोपिण्डाधारेण प्रदेशेन शब्दस्याऽऽश्रयाऽऽश्रयिभावस्य जन्यजनकभावनिबन्धनस्याऽभावाद् अतः- 'गोपिण्डवानयं देशो गोशब्दश्चाद्' इति नाप्रतिपत्तौ शक्यम् । नापि गोपिण्डे गोशब्दो वर्तते । आधाराधेयवृत्त्या जन्यजनकभावेन वा गोपिण्डाभावेऽपि गोशब्दस्य दर्शनात् । नच-गम्यगमकभावेन तत्रासौ वर्तते पक्षधर्मत्वाभावे तस्यैवानुपपत्तेः वाच्यवाचकभावेन वृत्तावनुमानात् प्रमाणान्तरत्वम् । तेन 'गोपिण्डो गोत्ववान् गोशब्दश्चाद्' अयमपि प्रयोगोऽनुपपद्यते नापि गोत्वे गोपिण्डविशेषणे वर्तते । तत्सामान्येनाश्रयाश्रयिभावस्य जन्यजनकभावस्य वा अस्याभावाद् । अतः 'गोत्वं गोपिण्डवत् गोशब्दश्चाद्' इत्यपि चक्षुमशक्यम् । विशेषेण च साध्येऽनन्वयश्चात्र पक्षे दोषः । नच- 'गोशब्दो गवार्थवान् गोशब्दश्चाद्' इति प्रयोगो युक्तः तथा प्रतीत्यभावात् । नहि 'गौर्गच्छति' इत्युक्तं गमनक्रियाविशिष्टगवार्थप्रतीतिमन्तरेण गोपिण्डेन वद्वान् शब्दो लोकेनाऽऽगम्यते ।

नच-गोशब्दो गवार्थवाचकत्वेन गोशब्दत्वादनुमीयते, किंतु-गवार्थप्रतिपत्त्यन्यथानुपपत्त्या गवार्थवाचकत्वं तस्य गम्यते । प्रतिनियतपदार्थनिवेशिनां तु देवदत्तादिशब्दानां नान्वयः नापि पक्षधर्मतया दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभेदे चानुमानप्रवृत्तेः । नच-शब्दं स्वभावलिङ्गजमनुमानं शब्दस्यार्थस्वभावत्वसिद्धेरकारभेदात् प्रतिनियतकरणग्राह्यत्वाद्वाचकस्वभावत्वाच्च तस्य । चापि कार्यलिङ्गजम् अर्थभावेऽपीच्छातः शब्दस्योत्पत्तेः । नच-न बाह्यार्थविषयत्वेन शब्दस्यानुमानता सौगतैरभ्युपगम्यते अपि तु विवक्षाविषयत्वेनेति चक्षुमशक्यम्, यत्ने यथा न तदर्थो विवक्षा तथा शब्दप्रामाण्यप्रतिपादनेऽभिहितं न पुनरुच्यते ।

(परकल्पितं वर्णानां वित्यतां तत्पदादिप्रक्रियां च प्रदूष्यानेकान्तदृष्ट्या शब्द-तदर्थसंबन्धयोस्स्वरूपनिरूपणम्)- न च-मीमांसकारिभिरप्येव वर्णानां वाचकत्वम् अभिव्यक्तानभिव्यक्तपक्षद्वयेऽपि द्वापाद् अनभिव्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे सर्वपुरुषान् प्रति सर्वे सर्वदा ज्ञानजनकाः स्युः केनचित् प्रत्यासत्तिविप्रकर्षाभावाद् अभिव्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे एकवर्णाऽऽवरणाप्राये सर्वेषां समानदृशत्वेनाभिव्यक्तत्वाद्युगपत् सर्वयुतिप्रसक्तिरित्युक्तं प्रकृतम् । इन्द्रियसंस्कारपक्षेऽपि पूर्वप्रतिपादितमेव द्रूपणमनुसर्तव्यम् । किं च-यद्यन्यगतसंबन्धं वर्णा अर्थप्रत्यायकास्तदा नारिकेलहीपवार्त्तसिनोऽप्युपलभ्यमाना अर्थावगतिं विदधुः । अर्थावगत्संबन्धास्तथा सति पदस्य स्मारकत्वमेव स्यान्न वाचकत्वं तथा ज्ञानधिगतार्थाधिगमेहेतुत्वाभावाच्च प्रमाणाभावेत्, तदुक्तम्- "पदं त्वभ्यधिकाभावात्, स्मारकाच्च विशिष्यते । अथाऽधिक्यं भवेत्किञ्चित्, स पदस्य न गोचरः" ॥

(श्लो० वा० शब्दप० श्लो० १०७) इति, तत्र मीमांसकमतेऽपि वर्णानां शब्दत्वम् । कथं तर्हि वर्णाः शब्दरूपतां प्रतिपद्यन्ते ? उक्तमत्र परिमितसङ्ख्यानां पुद्गलद्रव्योपादानपरित्यागेनैव परिणतानामावणस्वभावपरित्यागावाप्तवाचकस्वभावानां विशिष्टानुक्रमयुक्तानां वर्णानां वाचकत्वात्

शब्दत्वम् ; अन्यथोक्तदोषानतिवृत्तेः । वैशेषिकपरिकल्पितपदादिप्रक्रियात्वानुभववाधितत्वादयुक्ता ।

न च-निरन्वयविनाशिनां विज्ञानहेतुता संभवतीत्यसकृत्प्रतिपादितम् । पदक्षणावस्थायित्वलक्षणमप्यनित्यत्वं तत्परिकल्पितं निरन्वयविनाशपक्षे अर्थक्रियानिर्वर्तनानुपयोगितेपाम् । नच पदक्षणावस्थानमपि संभवति, प्रथमक्षणसत्ताया द्वितीयक्षणसत्ताऽनुपवेशे तत्क्षणसत्ताया अष्ट्युत्तरक्षणसत्तानुपवेशपरिकल्पनायां क्षणिकत्वमेव । अननुपवेशेऽपि परस्परविभक्तत्वात् । क्षणस्थितीनां तद्वय क्षणिकत्वमिति कुतः पदक्षणावस्थानमेकस्य ? अक्षणिकत्वे चार्थक्रियाविरोधः प्रतिपादित एवेति । न पदादिपरिकल्पना वैशेषिकपक्षे युक्तिरिति स्थितम् । ननु भवत्पक्षेऽपि क्रमस्य वर्णभ्यो व्यतिरेके न वर्णविशेषणत्वम् अव्यतिरेके वर्णा एव केवलास्ते च न व्यस्तसमस्ता अर्थप्रतिपादका इति पूर्वमेव प्रतिपादितमिति न शब्दः कश्चिदर्थप्रत्यायकः, असद्वदन्तु ; वर्णव्यतिरिक्ताऽव्यतिरिक्तस्य क्रमस्य प्रतिपत्तेः । तथाहि-न वर्णभ्योऽर्थान्तरमेव क्रमः वर्णानुविद्धतया तस्य प्रतीतिः । नापि वर्णा एव क्रमः । तद्विशिष्टतया तेषां प्रतिपत्तेः । नच तद्विशेषणत्वेन प्रतीयमानस्य क्रमस्याऽपह्नवो युक्तिसङ्गतो वर्णेष्वपि तत्प्रसङ्गः ।

नच-आग्निरूपा प्रतिपत्तिरित्यं, वर्णानां तद्विशिष्टतया बाधिताध्यक्षगोचरतया प्रसाधितत्वाद् अर्थप्रतिपत्तिकारणत्वेऽनुमितत्वाच्च । न चाऽभावः कस्याचिद्बाधावयवसायि तथा विशेषणं नाऽप्यर्थप्रतिपत्तिहेतुर्नच क्रमोऽप्यहेतुः तथात्मकवर्णभ्योऽर्थप्रतीतिः । ततो भिन्नाऽभिन्नानुपूर्वीविशिष्टा वर्णा विशिष्टपरिणतिमन्तः शब्दः स च पद-वाक्यादिरूपतया व्यवस्थितः तेन विशिष्टानुक्रमवन्ति तथाभूतपरिणतिमापन्नानि पदान्येव वाक्यमभ्युपगन्तव्यम् । तद्व्यतिरिक्तस्य तस्य पदवदनुपपद्यमानत्वात् । सम्म० १ काण्ड ३२ गाथाटी० ।

(१७-१८) शब्दस्य नित्यत्वाऽनित्यत्वविचारः, शब्दार्थतत्सम्बन्धविचारश्च-

अकारादिः पौद्गलिको वर्णः इति ॥ ६ ॥

पुद्गलैः-भाषावर्गणापरमाणुभिरारब्धः पौद्गलिकः । अत्र याज्ञिकाः प्रज्ञापयन्ति- वर्णस्यानित्यत्वमेव तावद् दुरूपपादं कुतस्तरां पुद्गलारब्धत्वमस्य स्यात् ? । तथाहि-स एवायं गकार इति प्रत्यभिज्ञा, शब्दो नित्यः आवणत्वाच्छब्दत्ववद् इत्यनुमानम्, शब्दो नित्यः परार्थं तदुच्चारणान्यथानुपपत्तेरित्यर्थापत्तिश्चेति प्रमाणानि दिनकरकरनिकरनिरन्तरप्रसरपरामर्शोपजातजम्भारम्भाम्भोजानीव मनःप्रसादमस्य नित्यत्वमेव द्योतयन्ति । तद्वचम् । यतः प्रत्यभिज्ञानं तावत्कथंचिदनित्यत्वेनैवाविनाभावमाभेजानम्, एकान्तैकरूपतायां ध्वनेः स एवायमित्याकारोभयगोचरत्वविरोधात् । कथमात्मनि तद्रूपेऽपि स एवाहमिति प्रत्यभिज्ञेति चेत् । तदशक्यम् । तस्यापि कथंचिदनित्यस्यैव स्वीकारात् । प्रत्यभिज्ञाभासश्चायम्, प्रत्यक्षानुमानाभ्यां वाध्यमानत्वात्, प्रदीपप्रत्यभिज्ञावत् । प्रत्यक्षं हि तावदुत्पेदे विपेदे च वागिर्यमिति प्रवर्तते ।

या अयमपि गकारः, अयमपि गकारः, इत्येकाकारा प्रतीतिः. तथा नाकाराद्यशेषवर्णेषु अपीति चेत् । नैवम् । अयमपि वर्णः, अयमपि वर्णः, इत्येकप्रत्ययवर्णोत्पत्तेः । सामान्यनिमित्तक एवायमिति चेत्, तर्हि गकारादावपि नथाऽस्तु । अथाकारेकारादौ विशेषोऽनुभूयते, ननु गर्गादिगकारेषु, तेषां तुल्यस्थानाऽऽस्यप्रयत्नादित्यादिति चेदेवं तर्हि “सहर्षं हृषन्ते हग्निहरितं हम्मीरहरयः” इत्यादिहकारात्कण्ठ्याद्वह्निजिह्वादिहकारस्य, ह “उरस्यो वह्निजिह्वादौ, वर्गपञ्चमसंयुतः” इति वचनादुरस्यत्वेन स्थानभेदप्रतीतिः । ततो भिन्नोऽयं वर्णो भवेत् ।

नञ् गकारे नास्ति विशेषावभासः, तीव्रोऽयं मन्दोऽयं गकार इति तीव्रताविशेषस्फुरणात् व्यञ्जकगतास्तीव्रताद्यस्तत्र स्फुरन्तीति चेत्, कृतोत्तरमनत् । अकारेकारादावप्यनुभूयमानः स विशेषस्तद्गत एवाऽस्तु, तथा नैक एव वर्णः किञ्च भवेत् ? । मा भूद्वा विशेषावभासो गकारेषु भेदावभासस्तु विद्यत एव, वहवोऽमी गकारा इति प्रतीतिः । भवति च विशेषावभासं विनापि भेदस्फूर्तिः, सपेपराशौ गुरुलाघवादिविशेषावभासं विनापि तद्वदप्रतिभासवद् । इति सिद्धो गकारभेदः । तथाच-तदादिवर्णवर्तिसामान्यानामेव वाचकत्वमस्तु तत्त्वतस्तुगोशब्दत्वमेव सदृशपरिणामात्मकं वाचकं क्रमाभिव्यज्यमानं वर्णद्वयमेवैतत्, नैका गोशब्दव्यक्तिरिति च न वाच्यम् । नित्यत्वाप्रसिद्धाद्यथाप्यस्योत्तरस्य कूर्परकोटिसंज्ञितगुडायमानत्वात् । तस्मात्कमोत्पदिशु तत्तद्वकारादिपर्यायोपहितभाषाद्रव्यात्मको गोशब्द एव सदृशपरिणामात्मा वाचकोऽस्तु । तथा च क्षीणाऽर्थाऽऽपत्तिः ।

अस्तु अनित्यो ध्वनिः, किंतु-नाऽयं पौद्गलिकः संगच्छत इति यौगाः संगिरमाणाः संप्रणयप्रणयिनीनामेव गौरवादाः । यतः कोऽत्र हेतुः, स्पर्शशून्याश्रयत्वम्, अनिनिचिडप्रदेशे प्रवेशनिर्गमयोरप्रतिघातः, पूर्वं पश्चाच्चाऽवयवानुपलब्धिः । सूक्ष्ममूर्तद्रव्यान्तराऽप्रेरकत्वं, गगनगुणत्वं वा ? । नायः पक्षः । यतः शब्दपर्यायस्याश्रय भाषावर्णारूपे स्पर्शाभावो न तावदनुपलब्धिमात्राप्रसिध्यति, तस्य सव्यभिचारत्वात् । योग्यानुपलब्धिस्त्वसिद्धा, तत्र स्पर्शस्यानुभूतत्वेनोपलब्धिलक्षणप्राप्तत्वाभावात्, उपलभ्यमानगन्धाऽऽधारद्रव्यवत् । अथ घनसारगन्धसाराऽऽदौ गन्धस्य स्पर्शाव्यभिचारनिश्चयादत्रापि तन्निर्णयेऽप्यनुपलम्भादनुद्भूतत्वं युक्तं, नेतरत्र, तन्निर्णयकाभावाद, इति चेत्, मा भूत्तावन्तर्निर्णयकं किञ्चित् । किंतु-पुद्गलानामुद्भूतानुद्भूतस्पर्शानामुपलब्ध्येः शब्देऽपि पौद्गलिकत्वेन परैः प्रणिगद्यमाने बाधकाभावे च सति संदेह एव स्यात्, नत्वभावनिश्रयः, तथा च संदिग्धाऽसिद्धो हेतुः । नच नास्ति तन्निर्णयकम् । तथाहि-शब्दाश्रयः स्पर्शवान्, अनुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनिकटशरीरिणोपलभ्यमानानुपलभ्यमानेन्द्रियार्थत्वात्, तथाविधगन्धाऽऽधारद्रव्यवद्, इति । द्वितीयकल्पेऽपि गन्धद्रव्येण व्यभिचारः । वर्तमानजात्यकस्तूरिकाकर्पूरकशमीरजादिगन्धद्रव्यं हि पिहितकपाटसंपुटापवरकस्यान्तर्विशति, वहिश्च निस्सरति, नचापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्मरन्ध्रसंभवेनातिनिर्विडत्वाभावात्तत्प्रवेशनिष्काशौ; अत एव तदल्पीय-

स्ता, नत्वपावृत्तद्वारदशायामिव तदेकार्णवत्त्वं, सर्वथा नीरन्ध्रे तु प्रदेशे नैतौ संभवत इति चेद्, एवं तर्हि शब्देऽपि सर्वस्य तुल्ययोगक्षेमत्वादसिद्धता हेतोरस्तु । पूर्वं पश्चाच्चावयवानुपलब्धिः, सौदामिनीदामोल्कादिभिरनैकान्तिकी । सूक्ष्ममूर्तद्रव्यान्तराप्रेरकत्वमपि गन्धद्रव्यविशेषसूक्ष्मरजोधूमाऽऽदिभिर्यभिचारि । न हि गन्धद्रव्यादिकमपि नसि निविशमानं तद्विचरद्वारदेशोद्विन्नस्मश्रुप्रेरकं प्रेक्ष्यते । गगनगुणत्वं त्वसिद्धम् । तथाहि-न गगनगुणः शब्दः अस्मदादिप्रत्यक्षत्वात्, रूपादिवदिति । पौद्गलिकत्वसिद्धिः पुनरस्य, शब्दः पौद्गलिकः इन्द्रियार्थत्वात्, रूपादिवदेवेति । रत्ना० ४ परि० ।

अथ संकेतमात्रेणैव शब्दोऽर्थप्रतिपादयति; ननु स्वाभाविकसंबन्धवशादिति गदता नैयायिकान्, समयादपि नायं वस्तु वदतीति वदतः सौगतांश्च पराकुर्वन्ति—

स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धनं शब्दः इति ॥ ११ ॥

स्वाभाविकम्-सहजम् । सामर्थ्यं-शब्दस्यार्थप्रतिपादनशक्तिः, योग्यतानास्मी । समयश्च-संकेतः ताभ्यामर्थप्रतिपत्तिकारणं शब्द इति । तत्र नैयायिकान्प्रत्येवं विधेयानुवाद्यभावः, याऽयम् अर्थबोधनिबन्धनं शब्दः अभ्युपगताऽस्ति, स्वस्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां-द्वाभ्यामपि, न पुनः समयादेव केवलात् । समया हि पुरुषाऽऽयत्तवृत्तिः, नच-पुरुषेच्छया वस्तुनियमो युज्यते । अन्यथा तदिच्छाया अव्याहतप्रसरत्वादर्थोऽपि वाचकः, शब्दोऽपि वाच्यः स्यात् । अथ गत्वौत्वादिसामान्यसंबन्धो यस्य भवति, स वाचकत्वं योग्यः, इतरस्तु वाच्यत्वे, यथा द्रव्यत्वाविशेषेऽप्यश्रित्वादिसामान्यविशेषवत् एव दाहजनकत्वं, न जलत्वादि-सामान्यविशेषवत् इति चेत् । तदयुक्तम् । अतीन्द्रियां शक्तिं विनाऽश्रित्वादिरपि कार्यकारणभावनियामकत्वानुपपत्तेः । अश्रित्वं हि दाहवद्विजातीयकारणजन्यकार्येष्वपि तुल्यरूपम् । नहि दाहं प्रत्येवाऽग्नेरश्रित्वं, यथा पुत्रापत्तं पितुः पितृत्वम् । ततश्चाग्निर्दाहवत्पिपासापनोदमपि विदध्यादिति नातीन्द्रियां शक्तिमन्तेरेणाग्नित्वादीनां कार्यकारणभावव्यवस्थहेतुत्वं, तद्वदेव च गत्वौत्वादिसामान्यानामपि न वाच्यवाचकभावनियमहेतुत्वमिति नियामिका शक्तिः स्वीकर्तव्यैव । अथ किमनेनातीन्द्रियशक्तिकल्पनाङ्गंशन ? । करतलानलसंयोगादिसहकारिकारणनिकरपरिकरतं कृपीटयोनिस्वरूपं हि स्फोटघटनपाटवं प्रकटयिष्यति, किमवशिष्टं यदनया करिष्यते । तथा च जयन्तः-“स्वरूपादुद्भवत्कार्यं, सहकार्युपवृंहितात् । नहि कल्पयितुं शक्तं, शक्तिमन्यमतीन्द्रियम् ॥ १॥” यत्तूक्तम्-अग्निर्दाहवत्पिपासापनोदमपि विदध्यादिति । तत्र संत् । नहि वयमद्य कश्चिदभिनवं भावानां कार्यकारणभावमुत्थापयितुं शक्नुमः किंतु यथा प्रवृत्तमनुसरन्तो व्यवहरामः । नह्यस्मदिच्छया आपः शीतं शमयन्ति कृशानुर्वा पिपासां, किंतु तत्र दाहादावन्यव्यतिरेकाभ्यां वा वृद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादेरेव कारणात्वमवगच्छाम इति तदेव तदर्थिन उपाध्महे, न जलादि । तदेतदतथ्यम् । यतो यथाभूतादेव विभावसोर्दाहोत्पत्तिः

प्रतीयते, तथाभूतादेव मणिमन्त्रयन्त्रतन्त्रौषधादिसन्निधाने सति न प्रतीयते । यदि हि दृष्टमेव रूपं स्फुटं स्फोटं घटयेत्, तदा तदानीं तस्य समस्तस्य सद्भावात्तदनुत्पादो न स्याद् । अस्ति चासौ, ततो दृष्टरूपस्य व्यभिचारं प्रपञ्चयन्नतीन्द्रियायाः शक्तेः सर्वं समर्थ(पे)यति । तथा च—“स्वरूपात्स्वाऽप्यनुद्यत्त-त्सहकार्युपबृंहितात् । किं न कल्पयितुं शक्ते, शक्तिमन्यामतीन्द्रियाम् ॥ १ ॥ यत्तुक्कम्—“दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वृद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादरेव कारणत्वमवगच्छामः” इति । तदुक्तिमात्रमेव । यत एव हि दाह-दहनयोः कार्यकारणभावनियमः प्रसिद्धि-पद्धतिप्रतिबद्ध एव, तत एव प्रसङ्गः प्रवर्तते । यदि कुशानुः स्वरूपमात्रादेव दाहमुत्पादयेत्, तर्हि तदविशेषादुदन्यापनोदमपि विदध्यादिति ।

अथ न मणिमन्त्रादिप्रतिबन्धकनैकदृष्टे सति स्फोटानुत्पत्तिरदृष्टं रूपमाक्षिपति, यथा ह्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामवधु-तसामर्थ्यो दहनो दाहहेतुः, तथा प्रतिबन्धकाभावोऽपि । स च प्रतिबन्धकयोगे विनिवृत्त इति सामग्रीवैगुण्यादेव दाहस्यानुत्पत्तिः, नतु शक्तिवैकल्यादिति चेत् तदयुक्तम् । यतः प्रतिबन्धकाभावो भागादेकान्तव्यतिरिक्तः कथं किञ्चित्कार्यं कुर्यात् ? कूर्मरोमराजीवत् । ननु नित्यानां कर्मणामकरणात्प्रागभावस्वभावात्प्रत्यवाय उत्पद्यते, अन्यथा नित्याऽकरणे प्रायश्चित्तानुष्ठानं न स्यात्, वैयर्थ्यात् । तत्र तथ्यम् । नित्याकरणस्वभावात्क्रियान्तरकरणदेव प्रत्यवायोत्पत्तेरभ्युपगमात्, त्वन्मतस्य तस्य तद्धेतुत्वाऽसिद्धेः । यदप्युच्यते—“सुखदुःखसमुत्पत्ति-रभावः शत्रुमित्रयोः ॥ कष्टकाऽभावमालक्ष्य, पादः पथि निर्धायित” ॥१॥ तत्राऽप्यभिन्नमित्रकष्टकाभावज्ञानानामेव सुखदुःखाङ्घ्रिनिधानकार्यकारित्वं, नत्वभावानाम् । तज्ज्ञानमप्यभिन्नमित्रकष्टकवि-विह्वलप्रतियोगिवस्त्वन्तरसंपादितमेव, नतु त्वदभिमतभावकृतम् । अथ भाववदभावोऽपि भावजननसमर्थोऽस्तु; को दोषः । न हि निःशेषसामर्थ्यरहितत्वमभावलक्षणम् ; अपि तु नास्तीति ज्ञानगम्यत्वम् । सत्प्रत्ययगम्यो हि भाव उच्यते, असत्प्रत्ययगम्यस्त्वभाव इति चेत् । तदयुक्तम् । त्वदभ्युपगताभावस्य भावात्सर्वथा पार्थक्येन स्थितस्य भावोत्पादत्वविरोधात् । तथाहि-विवादास्पदी-भूतोऽभावो भावोत्पादको न भवति, भावादेकान्तव्यति-रिक्तत्वात्, यदेवं तदेवं यथा तुरङ्गशृङ्गम् । तथा चायं तस्मा-च्चथा । प्रागभावप्रध्वंलाभावपरस्परभावस्वभावो ह्यभावो वस्तुनो व्यतिरिक्तमूर्तिर्भावोत्पादकः परैरिष्टः, सोऽत्र वि-वादादपदशब्दितः । अन्यथा-जैनस्य भावाविध्वग्भूताभावै-र्भावोत्पादकत्वेनाङ्गीकृतैर्वाधा स्यात् । यौगस्य चात्यन्ता-भावेन भावानुत्पादकेन सिद्धसाध्यता भवेत् । नन्वयं ध-र्मित्वेनोपात्तोऽभावो भवद्भिः प्रतिपन्नो न वा । यदि प्र-तिपन्नः; किं प्रत्यक्षाद्, अनुमानात्, विकल्पाद्वा; उपमानादे-रत्रानुचितत्वात् । यदि प्रत्यक्षात् ; तदा कथमभावस्य भा-वोत्पादनापवादस्सुपपादः स्यात् ? प्रत्यक्षस्यैवोत्पादितत्वात् । अथानुमानान्तप्रतिपन्नौ ; तत्राप्यभावधर्मिणः प्रती-तिरनुमानान्तरादेव, इत्यत्राऽनवस्थादौस्थ्यस्थेमा । विकल्पा-दपि तत्प्रतीतिः; प्रमाणमूलात्, तन्मात्रादेव वा । न प्रथ-

मात् ; प्रमाणप्रवृत्तेस्तत्र तिरस्कृतत्वात् । विकल्पमात्रात् त-त्प्रतीतिरसत्कल्पा, ततः कस्यापि प्रतिपत्तेरनुपपत्तेः । अन्य-था-प्रामाणिकानां प्रमाणपर्यपणमरमणीयं स्यात् । तथा चा-श्रयासिद्धो हेतुः अथाप्रतिपन्नः, तर्हि कथं धर्मितयापादायि ? । उपात्ते चास्मिन् । हेतुराश्रयासिद्ध एव । अत्रोच्यते-विक-ल्पमात्रादेव तत्प्रतिपत्तिं ब्रूमहे । नचाश्रयासिद्धिः, अवस्तुनिं विकल्पात्प्रसिद्धेरवश्याश्रयणीयत्वाद् । अन्यथा वन्ध्यास्तन-न्धयादिशब्दानुच्चारणप्रसङ्गात् । नच-नोच्चार्यत एवायं मये-ति वाच्यम् । बान्ध्वयोऽस्ति, नास्ति वेति । पर्यनुयोगे पृ-थ्वीपतिपरिपद्यवश्यं विधिनिषेधान्यतराभिधायिवचनस्या-वकाशात् । तूष्णीं पुष्णतोऽस्याप्रतिपत्तिसत्, किञ्चिदुच्चार-यतो वा पिशाचकित्वप्रसङ्गात् । तथाविधवचनोच्चारणे च कथमेतदिति प्रमाणगवेषणे अनुमानमुच्चार्यमाणमाश्र-यासिद्धिप्रसक्तम् । समस्तं निष्प्रमाणं वचनमात्रं प्रेक्षाव-ता प्रश्नकृताऽनपेक्षितमेव । न चोभयाभावाऽभिधानुं शक्यः । विधिनिषेधयोर्भावाभावस्वभावत्वात्, एकनिषेधेनापरविधा-नात् । विधिप्रतिषेधो हि निषेधः, निषेधप्रतिषेधश्च विधिः । अस्तु बोध्यप्रतिषेधप्रतिज्ञाहेतोस्तु तत्रापादीयमानस्य ना-श्रयासिद्धिपरिहारः । तदुक्तम्—“धर्मस्य कस्यचिदवस्तु-नि मानसिद्धा-वाधाविधिव्यवहृतिः किमिहास्ति न वा । अस्त्येव चेत्कथमियन्ति न दूषणानि, नास्त्येव चेत् स्ववचन-प्रतिरोधसिद्धिः ॥ १ ॥ (अस्य व्याख्या)-अवस्तुनिं वाधा-विधिव्यवहारे नास्तीत्येनदनेनैव स्ववचनेन प्रतिरुध्यते ; नास्तीति प्रतिषेधस्य स्वयं कृतत्वाद्, इत्यन्त्यपादस्यार्थः । तुरङ्गशृङ्गदृष्टान्तोऽपि विकल्पादेव प्रसिद्धः स्वीकृतेव्यः । तत्र च वस्तुहेतुकान्तव्यतिरेके सति भावानुत्पादकत्वमपि प्रतीतम्, इति नास्य साध्यसाधनोभयवैकल्यम् । ननु जैनैर्भावादभि-न्नस्याभावस्याभ्युपगमात् वायसिद्धां हेतुरिति चेत्, तद-सत् । पराभ्युपगताभावस्य धर्मीकृतत्वात्, तस्य च भा-वादेकान्तेन पृथग्भूततया जैनैरपि स्वीकारात् । न खल्वव-स्तु वस्तुभूताद्भावादभिन्नमिति मन्यन्ते जैनाः । ततो नाभा-वो भावोत्पादकस्तवास्तीति सिद्धम् ॥ किञ्च-यदाप्रतिबन्ध-काभावो विभावसुखरूपादेकान्तभिन्नाभ्युपागामि, तदा विभावसुः प्रतिबन्धकस्वभावस्वीकृतः स्यात्, प्रतिबन्ध-काभावाद्भाववर्त्तमानत्वान्मणिमन्त्रादिप्रतिबन्धकस्वरूपवत् । तथा च कथं कदाचिदाहादिकार्योत्पादो भवेत् ? विभाव-सोरेव प्रतिबन्धकत्वात् । अथ कथं विभावसुः प्रतिब-न्धकः स्यात् ? तत्र प्रतिबन्धकप्रागभावस्य विद्यमानत्वात् । तदनवदातम् । एतावता हि तत्र वर्त्तमानः प्रतिबन्धक-प्रागभाव एव प्रतिबन्धकस्वभावो मा भूत्, विभावसुखरूपं तु तदभावाद्भाववर्त्तमानं प्रतिबन्धकतां कथं न कलयेत् ? । यथाहि-प्रतिबन्धकः स्वभावाद्भाववर्त्तमानः प्रतिबन्धकतां दधाति, तथा-तनूनपादपि प्रतिबन्धकाभावाद्भाववर्त्तमान-मूर्तिः कथं न प्रतिबन्धकरूपतां प्रतिपद्येत् ? । स्याद्वादिनां तु भावाऽभावोभयात्मकं वस्त्विति प्रतिबन्धकाभावात्मनः कृष्णवर्त्मनो न प्रतिबन्धकरूपता । किं च-प्रतिबन्धका-भावस्य कारणत्वे, प्रतिबन्धकस्य कस्यचिन्नैकदृष्टेऽपि प्रतिबन्धकाभावान्तराणामनेकेषां भावात्कथं न कार्योत्पा-दः ? । नहि कुम्भकारकारणः कुम्भः कुम्भकारस्यैकस्या-भावेऽपि कुम्भकारान्तरव्यापारात् भवति । नचैक एव

कश्चित्प्रतिबन्धकाभावः कारणं, यदभावान्नदानीं न कार्यं जायते, तद्वदेव त्वन्मतेन सर्वेषामवधृतसामर्थ्यात् ।

अथ सर्वे प्रतिबन्धकाभावाः समुदिता एव कारणं; न पुनरेकैकशः कुम्भकारवत्, तर्हि कदाचिदपि दाहादिकायां तत्पत्तिर्न स्यात्, तेषां सर्वेषां कदाचिदभावात्, सुवने मणिमन्त्रतन्त्रादिप्रतिबन्धकानां भूयसां संभवात् । अथ ये प्रतिबन्धकास्तं तनूनपातं प्रतिबद्धं प्रसिद्धसामर्थ्याः, तेषामेवाऽभावाः सर्वे कारणं, चेत्तु सर्वेषां; सर्वशब्दस्य प्रकारकार्त्स्न्ये वर्तमानस्य स्वीकारात्, इति चेत् । ननु प्रसिद्धसामर्थ्या इति सामर्थ्यशब्दस्यातीन्द्रिया शक्तिः, स्वरूपं वा प्रतिबन्धकानां वाच्यं स्यात् । प्राच्यपक्षकक्षीकारे, क्षीणः क्षणेनावयोः कण्ठशोषः; अतीन्द्रियशक्तिस्वीकारात् । द्वितीयपक्षे तु तत् एव तं प्रति प्रतिबन्धकाः नापरे, इति कौतस्कुती नीतिः ? । स्वरूपस्योभयेषामपि भावात् । न खलु मणिमन्त्रादेः कश्चिदेव जातवेदसमाश्रित्य तत्स्वरूपं, न पुनर्जातवेदोऽन्तरमिति । तथा न प्रतिबन्धकस्यात्यन्ताऽभावस्तावत्कारणतया वक्तुं युक्तं, तस्याऽसत्त्वाद्, अन्यथा-जंगमि प्रतिबन्धककथां प्रत्यस्तमयप्रसङ्गात् ।

अपरे पुनः प्रतिबन्धकाभावा एकैकशः सहकारितां दधीरन्, द्वित्रा च । प्रथमपक्षे, प्रागभावः, प्रध्वंसाऽभावः, परस्पराऽभावः, यः कश्चिद्वा सहकारी स्यात् । न प्रथमः, प्रतिबन्धकप्रध्वंसेऽपि पावकस्य क्षोपकार्योपलम्भात् । न द्वितीयः, प्रतिबन्धकप्रागभावेऽपि दहनस्य दाहोत्पादकत्वात् । न तृतीयः, प्रतिबन्धकसंबन्धवन्धोरपि धनज्वरस्य स्फोटघटनप्रसङ्गात्, तस्य तदासीमपि भावात् । न चतुर्थः, प्रकृष्यपिण्यामानियतहेतुकत्वदोषानुपपन्नात् । द्वित्रप्रतिबन्धकाभावभेदे तु किं प्रागभावप्रध्वंसाऽभावौ, प्रागभावपरस्पराऽभावौ, प्रध्वंसाऽभावपरस्पराऽभावौ, त्रयोऽपि वा हेतव्ये भवेयुः । नाद्यः पक्षः, उत्तम्भकनैकटये तावन्तरेणापि पावकस्य क्षोपकार्याऽर्जनदर्शनात् । न द्वितीयतृतीयतुरीयाः, प्रतिबन्धकपरस्पराऽभावस्य प्राक् तदकारणत्वेन चर्णितत्वात्, भेदत्रयस्यापि चास्य परस्पराभावसंबलितत्वात् । अथ प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तम्भकमणिमन्त्रतन्त्रादयो यथायोगं कारणमिति चेत् । तदस्फुटम् । स्फोटादिकार्यस्यैव अनियतहेतुकत्वप्रसङ्गात्, । अनियतहेतुकं-चाऽहेतुकमेव । तथाहि-अन्वयव्यतिरेकावधार्यः कार्यकारणभावो भावानाम्, भूम-धूमध्वजयोरिव । प्रस्तुते तु प्लोपादि यदेकदैकस्यादुत्पद्यमानाभीक्ष्णमासे, तदन्यदा यदन्यतोऽपि स्यात्, तर्हि तत्कारणकमेव तत्र भवेदिति कथं नाऽहेतुकं स्यात् ? ।

अथ गोमायात्, वृश्चिकाच्च वृश्चिकोत्पादः प्रेक्ष्यते । न च तत्रानियतहेतुकत्वं स्वीकृतं त्वयापीति चेत् । तदपि त्रपात्रम् । सर्वत्र हि शालूकगोमयादौ वृश्चिकडिम्भारम्भशक्तिरेकास्ति इति यानि तच्छक्तियुक्तानि तानि तत्कार्योत्पादकानि, इति नायं नः कलङ्कः सङ्क्रामति । भवतां पुनरत्राप्यथ प्रादुर्भवन् दुष्प्रतिषेधः, येषां वृश्चिकगोमयसाधारणमेकं किञ्चिन्नास्तीति । न च प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तम्भकादीनामप्येकं किञ्चित्तुल्यं रूपं वर्त्तने । इति नानियतहेतुकत्वेन दुर्विधदेवेनेवाऽमी मुख्यन्ते । एतेन भावस्वभावोऽप्य-

भाव एवास्तु हेतुनत्वतीन्द्रियशक्तिस्वीकारः सुन्दरः इत्यप्युच्यमानमपास्तम् । उक्ताभावविकल्पानामत्राप्यविशेषात् । अथ शक्तिपक्षप्रतिषेधदीक्षिता “ आक्षेपादा ” एवं साक्षेपमाचक्षते-ननु भवत्पक्षे प्रतिबन्धकोऽकिञ्चित्करः किञ्चित्करो वा भवेत् । अकिञ्चित्करप्रकारेऽतिप्रसङ्गः, शृङ्गभृङ्गभृङ्गाराऽऽदरप्यकिञ्चित्करस्य प्रतिबन्धकत्वप्रसङ्गात् । किञ्चित्करस्तु किञ्चिदुपचिन्वन् अपचिन्वन्वा स्यात् । प्राचिपक्षे, किं दाहकशक्तिप्रतिपक्षं शक्तिं जनयेत्, तस्या एव धर्मान्तरं वा । न प्रथमः, प्रमाणाभावात् । दाहाऽभावस्तु, प्रतिबन्धकसन्निधिमाम्रणैव चरितव्यं इति न तामुपपादयितुमीश्वरः । धर्मान्तरजननेन तदभावे सत्येव दाहोत्पाद इत्यभावस्य कारणत्वस्वीकारः, त्वदुक्ताशेषप्रागभावाऽऽदिविकल्पाऽवकाशश्च ।

अपच्यपक्षे तु प्रतिबन्धकस्तां शक्तिं विकुट्टयेत्, तद्वर्म्मं वा । प्रथमप्रकारे-कुतस्तस्य रूपीटयोरेः पुनः स्फोटघटनपाटवम् । तदानीमन्येव शक्तिः संजातेति चेत् । ननु सा संजायमाना किमुत्तम्भकात्प्रतिबन्धकाभावात् देशकालादिकारकचक्रात् अतीन्द्रियार्थान्तराद्वा जायते । आद्यभिदायाम्, उत्तम्भकाभावेऽपि प्रतिबन्धकाभावमात्रात्कौतस्कुतं कार्याऽर्जनं जातवेदसः ।

द्वितीयभेदे-तत एव स्फोटोत्पत्तिसिद्धेः शक्तिकल्पनावैयर्थ्यम् । तृतीये-देशकालादिकारकचक्रस्य प्रतिबन्धकालेऽपि सद्भावेन शक्त्यन्तरप्रादुर्भावप्रसङ्गः । चतुर्थे-अतीन्द्रियार्थान्तरनिमित्तकल्पने तत एव स्फोटः स्फुटे भविष्यति, किमत्रा कार्यम् ? । तत्र शक्तिनाशः श्रयसः । तद्वदेव तद्वर्म्मवाशपक्षोऽपि प्रतिक्षेपणीयः । अत्राभिदध्मे । एतेषु शक्तिनाशपक्षे एव कक्षीक्रियत इत्यपरविकल्पशिल्पकल्पनाजल्पाकता कण्ठशोषायैव चः संवभूव । यन्नूक्तम्-कुतः पुनरसात्त्वपद्येनेति । तत्र शक्त्यन्तरसहकृता रूपीटयोनेरेवेति द्रुमः । ननु प्रतिबन्धकदशायां सा शक्तिरस्ति; न वा । नास्ति चेत्, कुतः पुनरुत्पद्येत । शक्त्यन्तरसहकृतादग्नेरेवेति चेत्, तर्हि साऽपि शक्त्यन्तरसम्प्रीचस्तस्माद्वान्मज्जेदित्यनवस्था । अथाऽस्ति, तदानीमपि स्फोटोत्पादिकां शक्तिं संपादयेत् ततोऽपि स्फोटः स्फुटे स्यादेवेति । अत्रोच्यते-प्रतिबन्धकावस्थायामप्यस्यैव शक्त्यन्तरं, घटयति च स्फोटघटनलम्पटां शक्तिं तदापि । यस्तु तदा स्फोटानुत्पादः, स प्रतिबन्धकेनोत्पन्नोत्पन्नायास्तस्याः प्रध्वंसात् । प्रतिबन्धकापगमे तु स्फोटः स्फुटीभवत्येवेत्यतीन्द्रियशक्तिसिद्धिः । अत्राऽऽशङ्कान्तरपरिहारप्रकारमौक्तिककणप्रचयावचायः स्याद्वादरत्नाकरात् तार्किकैः कर्त्तव्यः । एवं च स्वाभाविकशक्तिमान् शब्दः अर्थ बोधयतीति सिद्धम्, अथ तदङ्गीकारे तत एवार्थसिद्धेः संकेतकल्पनाऽनर्थिकैव स्यादिति चेत्, मैवम् । अस्य सहकारितया स्वीकाराद्, अङ्कुरोत्पत्तौ पयःपृथिव्यादिवत् । अथ स्वाभाविकसंबन्धाभ्युपगमे देशभेदेन शब्दानामर्थभेदो न भवेत् भवतिचायम्, चौरशब्दस्य दाक्षिणात्यैरोदने प्रयागादिति चेत् । तदशस्यम् । सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनशक्तियुक्तत्वात् । यत्र च देशे यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारी संकेतः, स तमर्थं तत्र प्रतिपादयतीति सर्वमवदातम् । सीगतास्तु प्रत्येवंविधेषांनुवाच्यभावः योऽयं शब्दो

वर्णात्मा आवयोः प्रसिद्धः, स. स्वाभाविकसामर्थ्यसमया-
भ्यां कृत्वा अर्थवैधानिकवन्धनमेवेति ।

अथ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां शब्दस्यार्थः सामान्य-
रूपे, विशेषलक्षणं, तदुभयस्वभावे वा वाचकत्वं व्याक्रियेत ।
न प्रथमे, सामान्यस्यार्थक्रियाकारित्वाभावेन नभोऽम्भो-
जसन्निभत्वात् । न द्वितीये, विशेषस्य स्वलक्षणलक्षणस्य
वैकल्पिकविज्ञानागोचरत्वेन संकतास्पदत्वाऽसंभवात् ।
तत्संभवेऽपि विशेषस्य व्यवहारकालानुप्रायित्वेन संके-
तनैरर्थक्यात् । तार्त्तीयिके तु स्वतन्त्रयोः, तादात्म्यापन्न-
योर्वा सामान्यविशेषयोस्तदगोचरता संगीयेत । नाद्यः
पक्षः, प्राक्त्रिकविकल्पोपदर्शितदोषानुपपन्नः । न द्वितीयः,
सामान्यविशेषयोर्द्विरुद्धधर्माध्यासितत्वेन तादात्म्याऽयो-
गादिति नार्थं वाच्यो वाच्यम्, अपि तु परमार्थतः सर्वतो
व्यावृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेपेक्षार्थकारित्वेन, एककारणत्वेन
चोपजायमानैकप्रत्ययमशरूपविकल्पस्याकारो वाह्यत्वेना-
भिमान्यमानो बुद्धिप्रतिविम्बप्रदेशमात्रं अगोहः, शब्दश्रुतौ,
सत्यां तादृशोक्तेरश्वरस्यैव वेदनस्यापत्पादात् । अपोहत्वं
वास्य स्वाकारविपरीताकारोन्मूलकत्वेनावसेयम् । अपो-
ह्यते स्वाकाराद्विपरीत आकाराऽनेनेत्यपोह इति व्युत्पत्तेः ।
तत्त्वतस्तु न किञ्चिद्वाच्यं वाचकं वा विद्यत, शब्दार्थ-
तया कथिते बुद्धिप्रतिविम्बात्मन्यपोहे कार्यकारणभाव-
स्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वात् ।

“अथ श्रीमदनेकान्त-समुद्घोषप्रमाणसितः । अपोहमा-
पिबामि प्राग्, वीक्षन्तां भित्तवः क्षणम् ” ॥ १ ॥ इह ताव-
द्विकल्पानां तथाप्रतीतिपरिहृतविरुद्धधर्माध्यासकथंचि-
त्तादात्म्यापन्नसामान्यविशेषस्वरूपवस्तुलक्षणाक्षुब्धदीक्षदी-
क्षितत्वं प्राक्प्राकट्यत । ततस्तत्त्वतः शब्दानामपि तत्प्रसि-
द्धमेव । यतोऽजलि युष्मदीयैः “स एव शब्दानां विप्रयो-
यो विकल्पानाम्” इति कथम् अगोहः शब्दार्थः स्यात् ।
अस्तु वा तथाप्यनुमानवर्तिक, न शब्दः प्रमाणमुच्यते ।
अपोहगोचरत्वेऽपि परंपरया पदार्थं प्रतिबन्धात्मकमात्र-
मनुमानमिति चेत् तत एव शब्दोऽपि प्रमाणमस्तु ।
अतीतानागतान्तरसरोज्यादिष्वस्तत्त्वपि शब्दोपलम्भान्ना-
र्थप्रतिबन्ध इति चेत्, तद्यमूद् बुद्धिः, गिरिन्दीवेगोपल-
म्भात्, भार्वाभरणयुक्त्यः, खल्युदयात्, नास्ति रासभ-
शृङ्गं समग्रप्रमाणैर्गुणलम्भात् इत्यादिरर्थोभावेऽपि प्रवृत्ते-
रनुमानेऽपि नार्थप्रतिबन्धः स्यात् । यदि वचोवाच्याऽ-
पोहोऽपि पारंपर्येण पदार्थप्रतिष्ठः स्यात् । तदानीम्-अलावूनिः
मज्जन्तीत्यादिविप्रनारकवाक्याऽपोहाऽपि तथा भवन्ति ।
चेद्, अनुमयाऽपोहेऽपितुल्यमेतत् प्रमेयत्वादिहेत्वनुमेया-
ऽपोहेऽपि पदार्थप्रतिष्ठनाप्रसङ्गः । प्रमेयत्वं हेतुत्वः न भवति,
विपक्षासत्त्वतल्लक्षणाभावादिति कुतस्त्या तदपोहस्य तन्नि-
ष्ठतति चेत्, तर्हि विप्रनारकवाक्यमप्यगम एव न भवति ।
आपोहत्वतल्लक्षणाभावादिभ्यादि समस्तं समानम् । यस्तु,
“नातोक्तत्वं वचसि विवेकयितुं शक्यम्” इति “शाक्यो” वक्त्रि,
स पर्यनुयोज्यः । किमाप्तस्यैव कस्याप्यभावादेवमभिधीयेत,
भावेऽप्यभावस्य निश्चयाभावात्, निश्चयेऽपि मौनव्रतिक-
त्वात्, वक्तृत्वेऽप्यनाप्तवचनात्, तद्वचसो विवेकावधार-
णाभावाद्वा । सर्वमप्येतत् “चार्वाका” दिवाचां प्रपञ्चात् । मा-

तापितुपुत्रभातगुरुसुगतादिवचसां विशेषमानिप्रमानैरप्रकट-
नीयमेव ।

नच-नाऽस्ति विशेषस्वीकारः, तत्कठितानुष्ठानघटनायामेव
प्रवृत्तेर्निर्निबन्धनत्वाऽऽपत्तेः । अथानुमानिक्यवासशब्दार्थ-
प्रतीतिः, कथम् ? “पादपार्थविवक्षावान्, पुरुषोऽयं प्रती-
ते । वृक्षशब्दप्रयोत्तत्वात्, पूर्ववस्थाप्रवर्धं यथा” ॥ १ ॥ इति वि-
वक्षामनुमाय, सत्यां विवक्षाप्यम्, आसविषक्षात्वात्, मद्भि-
क्षावदिति वस्तुनां निर्णयादिति चेत्, तद्वचतुरस्रम् । अमूह-
शब्दवस्थाया अनन्तराङ्गैशेषिकपक्षप्रतिक्षेपेण, कृतनिबन्ध-
नत्वात् । किञ्च-शाखादिमति पदार्थं वृक्षशब्दसंकेते सत्य-
तद्विवक्षानुमानमात्रन्येत, अन्यथा वा । न, तदवक्ष्यथा ।
केनचित्कक्षे वृक्षशब्दं संकेत्य, तदुच्चारणात्, उन्मत्तसुप्तशु-
कसारिकादिना, गोत्रस्खलनवता चान्यथाऽपि तत्प्रतिपाद-
नाच्च हेतोर्व्यभिचारोपत्तेः । संकेतपक्षे तु यद्यपि तपस्वी श-
ब्दस्तद्वशाद्वस्त्वैव वदेत्तदा किनाम क्षणः स्मृतः । न, ख-
ल्येपोऽर्थाद्विभेति । विशेषलभश्चैः सति यदेवविधाननुभू-
यमानपारंपर्यपरित्यक्त इति । यद्वक्तृभिः “परमार्थतः सर्वतो-
ऽव्यावृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेपेक्षार्थकारित्वेन” इत्यादि । तद-
वक्ष्यम् । यतोऽर्थस्य बाह्यदोहादरेकत्वम्, आद्विरूपत्वं, समा-
नत्वं वा त्रिविक्रितम् । न, तावदाद्यः पक्षः-परदमुण्डादौ
कुरण्डकारणमुण्डादिवद्बाह्यदोहार्थस्य भिन्नस्यैव संदर्शितत्वात् ।

द्वितीयपक्षेऽपि सदृशपरिणामास्पदत्वम्, अन्यव्यावृत्त्यधि-
ष्ठितत्वं वा समानत्वं स्यात् । न प्राक्तनः प्रकारः, सदृशपरि-
णामस्य सौगतैरस्वीकृतत्वात् । न द्वितीयः, अन्यव्यावृत्ते-
रतात्त्विकत्वेन बान्धेयस्यैव स्वलक्षणेऽधिष्ठानालेभवात् । किं,
च-अन्यतः सामान्येन विजातीयद्वयं व्यावृत्तिरन्यव्यावृ-
त्तिर्भवेत् । प्रथमपक्षे, न, किञ्चिदसमानं स्यात्, सर्वस्यपि
सर्वतो व्यावृत्तत्वात् द्वितीये तु विजातीयत्वे वज्रिह्वरा-
द्विष्कार्याणां बाह्यादिसजातीयत्वे सिद्धे सति स्यात्, तच्चान्य-
व्यावृत्तिरूपमन्येषां विजातीयत्वे सिद्धे सति, इति स्पष्टं
परस्परश्रयत्वमिति । एव च कारणैक्यं, प्रत्ययमशैक्यं, च
विकल्प्य दूषणीयम् । अपि च-यदि बुद्धिप्रतिविम्बात्मा श-
ब्दार्थः स्यात्तदा कथमतो बहिरर्थः प्रवृत्तिः स्यात् ? । स्व-
प्रतिभासेऽर्थेऽर्थाध्यवसायश्चेत् । ननु, कोऽयमर्थोध्यवसा-
या नाम अर्थसमाहोप इति चेत्, तर्हि सोऽयमर्थानर्थयो-
रभिप्रायवक्रयोरिव तद्विकल्पविषयभावे सत्येव समुपपु-
मर्हति नच समारोपविकल्पस्य स्वलक्षणं कदाचन गो-
चरतामञ्जलिः ।

यदि चाऽर्थेऽर्थसमाहोपः स्यात्, तदा बाह्यदोहाद्यर्थ-
क्रियार्थिनः सुतरां प्रवृत्तिर्न स्यात् । नहि दाहपाकाद्यर्थी
समारोपितपावकत्वे माणवके कदाचित्प्रवर्तते । रजतरु-
पतावभासमात्रशुक्रिकायामित्रः रज्जुतार्थिनोऽर्थक्रियार्थिनो
विकल्पात्तत्र प्रवृत्तिरिति चेत् । भान्तिरूपस्तर्ह्यं समा-
रोपः, तथा च कथं ततः प्रवृत्तोऽर्थक्रियार्थी कृतार्थः
स्यात् । यथा शुक्रिकायामप्रवृत्तो रज्जुतार्थक्रियार्थीति । यद-
पि प्रोक्तं कार्यकारणभावस्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्था-
पितत्वादिति । तदप्ययुक्तम् । यतो, यदि कार्यकारणभाव एव
वा वाच्यवाचकभावः स्यात्, तदा श्रोत्रज्ञाने प्रतिभासमानः
शब्दः स्वप्रतिभासस्य भवत्येव कारणमिति तस्याप्यसौ वा-

चकः स्यात् । यथा च विकल्पस्य शब्दः कारणम्, एवं परंपरया स्वलक्षणमपि, अतस्तदपि वाचकं भवेदिति प्रतिनियत-
वाच्यवाचकभावव्यवस्थानं प्रत्यपद्वानिमुधावेत्, ततः श-
ब्दः सामान्यविशेषाऽऽत्मकार्यावबोधनिबन्धनमेवेति स्थितम् ।

स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धनं शब्दः इ-
त्युक्तम् । अथ किमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं रूपं, किंच
परापक्षमिति विवेचयन्ति—

अर्थप्रकाशकत्वमस्य स्वाभाविकं प्रदीपवद्यथाऽर्थत्वाऽ-
यथाऽर्थत्वे पुनः पुरुषगुणदोषावनुसरतः इति ॥ १२ ॥

अर्थप्रकाशकत्वम्-अर्थबोधसामर्थ्यम् । अस्य-शब्दस्य
स्वाभाविकम्-पराऽनपेक्षम् । प्रदीपवत्-यथा हि प्रदीपः प्र-
काशमानः शुभम् अशुभं वा यथासन्निहितं भावमवभासय-
ति, तथा शब्दोऽपि वक्त्रा प्रयुज्यमानः श्रुतिवर्तिनीमवती-
र्णः सत्ये अनृते वा, समन्विते असमन्विते वा, सफले
निष्फले वा, सिद्धे साध्ये वा; वस्तुनि प्रतिपात्तेमुत्पा-
दयतीति तावदेवास्य स्वाभाविकं रूपम् । अयं पुनः
प्रदीपाच्छब्दस्य विशेषः-यदसौ सेकेनव्युत्पत्तिमपेक्षमा-
णः पदार्थप्रतीतिमुपजनयति, प्रदीपस्तु तन्निरपेक्षः ।
यथाऽर्थत्वाऽयथार्थत्वं-सत्यार्थत्वाऽसत्यार्थत्वे पुनः प्रतिपाद-
कवराधिकरणशुद्धत्वाऽशुद्धत्वे अनुसरतः; पुरुषगुणदोषापेक्षे
इत्यर्थः । तथाहि-सम्यग्दर्शिनि शुचौ पुरुषे चक्षुरि यथार्था
शब्दी प्रतीतिः अन्यथा तु मिथ्यार्थेति । स्वाभाविके तु
याथार्थ्ये मिथ्यार्थत्वे चाऽस्याः स्वीक्रियमाणे विप्रतारकत-
रपुरुषप्रयुक्तवाक्येपु व्यभिचाराऽव्यभिचारनियमो न भवेत् ।
पुरुषस्य च कर्तृणादयो गुणा, द्वेपादयो दोषाः प्रतीता एव ।
तत्र च यदि पुरुषगुणानां प्रामाण्यहृतत्वं नाभिमन्यते जैमि-
नीयैस्तर्हि दोषाणामप्यप्रामाण्यनिमित्तता मा भूत् । दोषप्र-
शमनचरितार्था एव पुरुषगुणाः, प्रामाण्यहृतवस्तु न भव-
न्तीत्यत्र च कोशपानमेव शरणं श्रान्त्रियाणमिति । रत्ना०
४ परि० ।

(१६) (शब्दाऽर्थयोर्वाच्यवाचक भाव एव सम्बन्धः इति 'शि-
हेस' शब्दे चतुर्थभागे १५३० विशेषावश्यकगथाव्याख्यावसरं
वक्ष्यते) संवन्धस्त्वभिधेयेन सह वाच्यवाचकभावलक्षणः शा-
स्त्रस्यावश्यंभावी, इत्युक्तोऽपि अर्थात् गम्यते, इति संवन्ध-
रहितत्वाऽऽशङ्कानुत्थानोपहतैवेति । रत्ना० १ परि० १ सूत्रटी० ।
(सम्मतितर्कः—स्याद्वादमञ्जरी-रत्नाकरावतारिकादिग्रन्थे-
भ्यो विशेषोऽवगन्तव्यः) । (शब्दस्य पौद्गलिकत्वं नाऽऽका-
शगुणत्वमिति 'सह' शब्दे ७ सप्तमे भागे दर्शयिष्यते) ।

(२०) । (आगमस्य हेतुवादाऽहेतुवादभेदेन द्वैविध्यम्
'अहेतुवाय' शब्दे प्रथमभागे ८६१ पुष्टः अहेतुवादस्वरूपं,
तत्रैव हेतुवादलक्षणमपि गतम्)

"जीवाऽजीवाऽश्रवणसंवन्धसंवरनिर्जसामोक्षास्तत्त्वम्" (तत्त्वा-
र्थसू० १-४) इत्युभयवाऽऽगमप्रतिपाद्यान् भावास्तथैवासं-
कीर्णरूपान् प्रतिपादयन् सैद्धान्तिकः पुरुषः, इतरस्तु तद्वि-
राधकः इत्याह—

जो हेतुवायपक्ख-स्मि हेतुओ आगमे य आगमिओ ।

सो स समयपक्खओ, सिद्धंतविराहओ अन्नो ॥ ४५ ॥

यो हेतुवादाऽऽगमविषयमर्थं हेतुवादाऽऽगमेन, तद्विपरी-
तागमविषयं चार्थमागममात्रेण प्रदर्शयति वक्ता स स्वसिद्धान्त-
स्य-द्वादशाङ्गस्य प्रतिपादनकुशलः, अन्यथाप्रतिपाद-
यैश्च-तदर्थस्य प्रतिपादयितुमशक्यत्वात् तत्प्रतिपादके वच-
सि अनास्थाऽऽदिदोषमुत्पादयन्-सिद्धान्तविराधको भवति
सर्वज्ञप्रणीतागमस्य निःसारताप्रदर्शनात् ; तत्प्रत्यनीको भव-
तीति यावत् ।

तथाहि-पृथिव्यादेर्मनुष्यपर्यन्तस्य पञ्चविचजीवनिकायस्य
जीवत्वमागमेनाऽनुमानादिना च प्रमाणेन सिद्धं तथैव प्रति-
पादयन् स्वसमयप्रज्ञापकः, अन्यथा तद्विराधकः । यतः
प्रव्यक्तचेतने व्रसनिकाये चैतन्यलक्षणं जीवत्वं स्वसंवेदना-
ध्यक्षतः स्वात्मनि प्रतीयते, परत्र तु अपरेण-अनुमानतः ।
वनस्पतिपर्यन्तेषु पृथिव्यादिषु स्थावरेषु त्वनुमानतश्चैतन्य-
प्रतिपत्तिः । तथाहि-वनस्पतयश्चेतनाः, वृत्तायुर्वेदाभिहितप्र-
तिनियतकालायुष्काविशिष्टौषधप्रयोगसंपादितवृद्धिहानिक्षत-
भग्नसंरोहणप्रतिनियतवृद्धिपद्भावविकारोत्पादनाशावस्था-
नियतविशिष्टशरीरस्निग्धत्वरूक्षत्वविशिष्टदौर्हदबालकुमार-
वृद्धावस्थाप्रतिनियतविशिष्टरसवीर्यविपाकप्रतिनियतप्रदेशा-
हारग्रहणादिमत्त्वान्यथानुपपत्तेः, विशिष्टशरीरवदित्याद्यनु-
मानं भाष्यकृतप्रभृतिभिर्विस्तरतः प्रतिपादितं तच्चैतन्यप्र-
साधकमित्यनुमानतस्तेषां चैतन्यमात्रं सिद्ध्यति । साधा-
रणप्रत्येकशरीरत्वादिकस्तु भेदः (जीवविचारगाथा)—

"गूढशिरसंधिपर्वं, समभंगमहीरगं च क्षिन्नरुहं ।

साहारणं सरीरं, तद्विवरीयं च पत्त्ये ॥ १२ ॥"

इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव । जीवलक्षणव्यतिरिक्तलक्षणा-
स्त्वजीवा धर्माऽधर्माऽऽकाशपुद्गलभेदेन पञ्चविधाः । तत्र पु-
द्गलास्तिकायव्यतिरिक्तानां स्वतो मूर्त्तिमद्द्रव्यसंवन्धमन्त-
रेणऽतमद्रव्यवदमूर्त्तत्वादनुमानप्रत्ययावसेयता । तथाहि—
"गतिस्थित्यवगाढलक्षणं पुद्गलास्तिकायादिकार्यं" विशिष्ट-
कारणप्रभवं, विशिष्टकार्यत्वात्, शाल्यङ्कुरादिकार्यवत्, य-
श्चासौ कारणविशेषः स धर्माऽधर्माऽऽकाशलक्षणो यथासं-
ख्यमवसेयः । कालस्तु विशिष्टपरापरप्रत्ययादिलिङ्गानुमेयः ॥
पुद्गलास्तिकायस्तु प्रत्यक्षानुमानलक्षणप्रमाणद्वयगम्यः य-
स्तेषां धर्मादीनां संख्येयप्रदेशात्मकत्वादिको विशेषस्तत्प्रदे-
शानां च सूक्ष्म-सूक्ष्मतरत्वादिको विभागः सः—"कालो य होइ
सुहुमो" इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव नाऽऽगमनिरपेक्षयुक्त्यव-
सेयः । एवमाश्रवादिष्वपि तत्त्वेषु युक्त्या आगमगम्येषु,
युक्तिगम्यमंशं युक्ति एव, आगमगम्यं केवलमाऽऽगमत एव,
प्रतिपादयन् तु स्वसमयप्रज्ञापकः, इतरस्तु, तद्विराधकः इति
प्रज्ञापकलक्षणमवगन्तव्यम् । सम्म० ३ काण्ड ।

(२१) आगमस्य सर्वव्यवहारनियामकत्वम्—

आगमात्सर्व एवाऽयं व्यवहारः, स्थितो यतः ॥

तत्रापि हादिको यस्तु, हन्ताऽज्ञानां स शेखरः ॥ २३६ ॥

आगमाद्-शुरूचनप्रत्ययरूपास्तसर्व एव-निखिलोऽप्ययम्-
योगमार्गोपयोगी व्यवहारो-हेत्येवादिप्रयोगानां पादानुरूपः
स्थितः-प्रतिष्ठितो यतः-यस्मादानीन्द्रियफलत्वात्तस्यातीन्द्रि-

यफलपु चानुष्ठानेषु शास्त्रस्यैव प्रतीतिहेतुत्वात् ततस्तत्रा-
प्यागमाधीने व्यवहारे किं पुनरितररूपे इत्यपि शब्दार्थः ।
'हाठिकः' स्वविकल्पप्रवृत्त्यागमनिरपेक्षत्वेन वलात्कारचारी ।
यस्तु-यः पुनर्यागी हन्तेति सन्निहितसभ्यामन्त्रणमज्ञानाम्-
अबुद्धिमतां स शेषरः-शिरोमणिवर्त्ततेऽनुपायप्रवृत्तत्वात्तस्य।

किंच—

तत्कारी स्यात्स नियमात्, तद्वेषी चेति यो जडः ।

आगमाऽर्थे तमुल्लङ्घ्य, तत एव प्रवर्त्तते ॥ २४० ॥

तत्कारी-तत्करणशीलः स्याद्-भवेत्स नियमादवश्यभावेन
तद्वेषी च-स्वयमेव क्रियमाणवस्तुद्वेषवांश्चेत्येतत्तद्रूपः संप-
द्यते यः-कश्चिज्जडो-मन्दः, आगमार्थे-आगमविहिते चैत्य-
वन्दनादौ विधातुमिष्टे । तम्-आगममुल्लङ्घ्य-अतिक्रम्य 'तत
एव'-आगमादेव प्रवर्त्तते-आगमनिरूपितविधिनिरपेक्षितया
आगमार्थमनुतिष्ठन्नपि न तद्भङ्गः । किंतु-तद्विषय एव
द्वेषमन्तरेण तदुल्लङ्घनाभावादिति भावः । यो० वि० ।

(अतीन्द्रियार्थप्रत्यायकत्वागम एव)—

“ आगमश्चोपपत्तिश्च, संपूर्णं दृष्टिलक्षणम् ।

अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥

आगमो ह्यासवचन-मासं दापयतिद्विदुः ।

वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न ब्रूयाद्धेतुसंभवात् ” ॥ २ ॥

दश० ४ अ० । अनु० ।

तथा च—

शास्त्रस्यैवावकाशौ च, कुतर्काऽऽग्रहतस्ततः ।

शीलवान् योगवानत्र, श्रद्धावांस्तत्त्वविद्भवेत् ॥ १३ ॥

अत्र-अतीन्द्रियार्थसिद्धौ शास्त्रस्यैवावकाशस्तस्यातीन्द्रि-
यार्थसाधनसमर्थत्वाच्छुक्तकर्त्तव्यतात्वात्, न दुष्कम्-“गो-
चरस्वागमस्यैव, ततस्तदुपलब्धितः । चन्द्रसूर्योपरागादि-
संवाद्यागमदर्शनात् ॥१॥” द्वा० २३ द्वा० (श्लोकार्थः 'कुतर्क'
शब्दे तृतीयभागे ५८५ पृष्ठे करिष्यते)

अस्थानं रूपमन्धस्य, यथा सन्निश्चयं प्रति ।

तथैवातीन्द्रियं वस्तु, लब्धस्थस्यापि तत्त्वतः ॥ २५ ॥

हस्तस्पर्शसमं शास्त्रं, तत एव कथंचन ।

अत्र तन्निश्चयोऽपि स्या-तथाचन्द्रोपरागवत् ॥ २६ ॥

द्वा० १६ द्वा० । (अनयोरर्थः 'इस्सर' शब्देऽसिन्नवभागे
विस्तरतः दर्शयिष्यते)

(आगमस्य परलोकादिसाधकत्वम्)—

आगमप्रमाणवलाद्धिं सकलमपि परलोकादिपरस्वरूपं य-
थावदनुगम्यन्ते नान्यतस्तेन यदुच्यते प्रज्ञाकरगुप्तेन-“ दी-
र्घकालसुखादृष्टा-विच्छा तत्र कथं भवेत् ” इति तदपास्त-
मवसेयम् आगतौ दीर्घकालसुखस्य दर्शनात् । न चागमस्य
न प्रामाण्यं तदप्रामाण्ये सकलपरलोकानुष्ठानप्रवृत्त्यनुपपत्तेः
उपायान्तराऽभावात् । न० ३ गाथाटी० ।

शास्त्रमासन्नभव्यस्य, मानमायुष्मिके विधौ ।

सेव्यं यद्विचिकित्सायां, समाधिप्रतिकूलता ॥ ३० ॥

द्वा० १४ द्वा० । (अस्य श्लोकस्यार्थः 'जोग' शब्दे चतु-
र्थभागे १६३२ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

(२२) धर्ममार्गे चाऽऽगमस्यैव प्रामाण्यम्, कुशीलानामा-
गमाऽप्रामाण्यम्)—

जम्हा न धम्ममग्गे, मोत्तुणं आगमं इह पमाणं ।

विज्झइ छउमत्थेणं, तम्हा एत्थेव जइअव्वं ॥ १७०७ ॥

यस्मान्न धर्ममार्गे-परलोकगामिनि मुक्त्वा आगममेकं
परमार्थत इह प्रमाणं-प्रत्याख्यानादि विद्यते छद्मस्थानां प्रा-
णिनां, तस्मादत्रैवागमे कुग्रहान्विहाय यतितव्यम् । जिज्ञा-
साऽश्रवणश्रवणानुष्ठाने यत्नः कार्यो नागीतार्थजनाचरणप-
रेण भवितव्यमिति गाथार्थः ।

प्रत्यपायप्रदर्शनद्वारेणैतदेवाह—

सुअवज्झायरणरया, पमाणयंता तहाविहं लोअं ।

शुअणगुरुणो वरागा, पमाणयं नावगच्छंति ॥ १७०८ ॥

श्रुतवाह्याचरणरताः-आगमवाह्यानुष्ठानसक्ताः प्रमाण-
यन्तः-सन्तः केनचिच्चोदनायां क्रियमाणार्थां तथाविधं लो-
कं-श्रुतवाह्यमेवाङ्गीतादिकं, किमित्याह-भुवनगुरोः-भगव-
तस्तार्थकरस्य वराकास्तेऽप्रमाणतामर्थपत्तिसिद्धां नावग-
च्छन्ति, तथाहि-यदि ते सूत्रवाह्यस्य कर्त्तारः प्रमाणं भगवां-
स्तर्हि तद्विरुद्धसूत्रार्थवक्ता अप्रामाण्यमिति महामिथ्यात्वं
वलादापद्यत इति गाथार्थः ।

अत एव प्रक्रमान्धर्मनधिकारिणमाह—

सुत्तेण चोइओ जो, अणं उदिसिअ तएण पडिबजे ।

सो तत्तवायवज्जो, न होइ धम्ममि अहिगारी ॥ १७०९ ॥

सूत्रेण चोदितः-इदमित्थमुक्तम् एवं, यः सत्त्वः अन्य-प्रा-
णिने मुदिश्यात्मतुल्यमुदाहरणतया तत्र प्रतिपद्यते । सौत्र-
मुक्तं, स-एवंभूतः-तत्त्ववादवाह्यः, परलोकमङ्गीकृत्य परमार्थ-
वादवाह्यो, न भवति, धर्मं सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी
सम्यग्विवेकाभावादिति गाथार्थः ।

अत्रैव प्रक्रमे किमित्याह—

तीअवहुसुयणायं, तकिरिआदरिसणा कह पमाणं ।

वोच्छिजंती अइमा, सुद्धा इह दीसई चेव ॥ १७१० ॥

तीतवहुश्रुतज्ञातम्, अतीता अप्याचार्या बहुश्रुता एव,
तैः कस्मादिदं वन्दनं कायोत्सर्गादि नानुष्ठितमित्येवंभूते-
किमित्याह-तत्क्रियादर्शनाद् तीतवहुश्रुतसंबन्धिक्रियाद-
र्शनात्कारणात्कथं प्रमाणं; नैव प्रमाणं, न ज्ञायते ते कथं
वन्दनादिक्रियां कृतवन्त इति । नचेदानींतनसाधुमात्रगत-
क्रियानुसारतः तत्तथातावगम इत्याह-व्यवच्छिद्यमाना
चेयं क्रिया शुद्धा आगमानुसारिणी इह लोके सांप्रतमपि
दृश्यत एव, कालदोषादिति गाथार्थः ।

उपसंहरन्नाह—

आगमपरतैर्हि, तम्हा णिच्चं पि सिद्धिकंखीहिं ।

सव्वमणुद्धाणं खलु, कायव्वं अप्पमत्तेहिं ॥ १७११ ॥

यस्मादेवम्-आगमपरतन्त्रैः-सिद्धान्तायतैः तस्मान्नित्यम-
पि-सर्वकालमपि सिद्धिकाङ्क्षिभिर्भव्यसत्त्वैः सर्वमनुष्ठानं
खलु वन्दनादि कर्त्तव्यमप्रमत्तैः-प्रमादरहितैरिति गाथार्थः ।
प० व० ।

मोक्षमार्गे चाऽऽगमस्यैव प्रामाण्यम्—

जम्हा न मोक्षमग्ने, मोक्षतूष्णं आगमं इह पमाणं ।
विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयन्वं ॥ ३७ ॥

यस्मान्न नैव मोक्षमार्गे-मोक्षे साध्ये, मोक्षमग्ने-मोक्षं परि-
त्यज्येत्यर्थः 'इह' ति-धर्मविचारे प्रमाणम्-आलम्बनमि-
त्यर्थः, विद्यते छद्मस्थानाम्, अनिशयवतां हि कथं च-
स्सेवानिशयवशात्प्रवृत्तमानानामपि निर्जगलाम एवावसी-
यते, तद्वद्विज्ञेः पुनः सर्वथा शास्त्रमेव प्रमाणीकृतव्यम् ।
तस्मात्तत्रैव यतितव्यम्-उच्यते कार्य इति गाथार्थः । दर्श०
५ तत्त्व ।

“ धर्माऽधर्मव्यवस्थायां शास्त्रमेव नियामकम् ।
तदुक्तामेवनाद्धर्म-स्त्वधर्मस्तद्विपर्ययात् ॥ ६ ॥ ” पो०टी०
१ विच० ।

(आगमावलम्बनस्यैवैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वम्) ध-
मोधिना-धर्ममार्गे प्रवृत्तमानेन आगमावलम्बनस्यैव प्रव-
र्तितव्यं तस्यैवैहिकस्यैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वोपादय-
त्वात् अन्यस्य पुरुषमात्रस्यावलम्बने तदुच्छेदः स्यादि-
त्येतद्विशयमिदमाह—

किं वा देइ वराओ, मणुओ सुद्धु वि धणी वि भत्तो वि ।
आणाअइकमं पुण, तथं पि अणंतदुहहेऊ ॥ ८२ ॥

किं वा न किञ्चिद्दाति-प्रयच्छति वराकः-अत्यन्तशक्तिर-
हिना मनुजो-नरः सुष्ठुपि-अतिशयेन धन्यपि-धन्यादि-
संपद्वेतः भक्तोऽपि-भक्तपानवस्त्रपानादिदानसमर्थ एव
स्यात् पुनः सुगंतः, आशातिक्रमण-भगवदाशोक्तं पुनः
परापेक्षयापि तदुक्तमपि-स्वल्पमपि आस्तां तावद् यदि-
त्यपिशब्दार्थः, अनन्तदुखहेतुः, अनन्तसंसारनिबन्धनमि-
त्यर्थः, अपेक्षया सर्वविदाशोक्तं कियते स हि आहाग-
दिदानमात्र एव समर्थः, न पुनः कुगतिरक्षाक्षमः, अतः
किं तदपेक्षया भगवदाशोक्तं नानन्तसंसारनिवर्तनेनेति
गाथार्थः । दर्श० ४ तत्त्व ।

(युक्त्युपपन्नस्यैव सदागमत्वम्) नाऽऽगममात्रमे-
वाऽर्थप्रतिपत्तिहेतुर्भवतीति दर्शयन्माह—

श्रुतीए अविरुद्धो, सदागमो साऽपि तयविरुद्ध ति ।
इय अरणोसाऽणुगमं, उभयं पडिचिहेउ ति ॥ ४५ ॥

व्याख्या-युक्त्या-उपपत्त्याऽविरुद्धः-अवाधितः सदागमः-
सत्सिद्धान्तो भवति । साऽपि-युक्तिरपि, तदविरुद्धा-सि-
द्धान्ताऽविरुद्धा स्यात्तद्व्याख्या त्वयुक्तिरेव, इति वाक्यार्थस-
माप्ति, इति-एवम् अन्योऽन्यानुगत-परस्परानुयायि, उभ-
यम्-युक्तिसदागमरूपं द्वयं प्रतिपत्तिहेतुः-अर्थप्रतीतिकार-
णम्, इतिशब्दः समाप्ति, इति गाथार्थः । पञ्चा० १८ विच० ।

वचनाऽऽराधनया खलु, धर्मस्तद्वाधया त्वधर्म इति ।
इदमत्र धर्मगुणं, सर्वस्वं चैतदेवाऽस्य ॥ १२ ॥

‘वचने’ त्यादि वचनाराधनया-आगमाराधनस्यैव खलुशब्द
एवकार्थः । धर्मः-श्रुतचारित्ररूपः संपद्यते । पो०२ विच० ।
(‘धर्मदेसणा’ शब्द चतुर्थभागेऽत्र २७२२ पृष्ठे विशेष-
व्याख्यानम्)

(२३) जिनाऽऽगमस्यैव सत्यत्वम्—

एकाऽप्यनाद्याऽखिलतत्त्वरूपा,
जिनेशगीर्तिस्तरमाप तर्कः ।
तत्राऽप्यसत्यं त्यज सत्यमङ्गी,

कुरु स्वयं स्वीयहिताऽभिलाषिन् ॥ १ ॥

‘एकेति’ एकापि जिनेशगीः-अर्हद्वाणी अर्हन्मुखाचिर्ग-
च्छुमाना अङ्गिनीया यथाभाषितं तथाश्रूयमाणा तथा
अनाद्या-आदिर्नहिता एकेन तीर्थकृता यदुपदिष्टं तदनेकेषां
पूर्वपूर्वतरतीर्थकृतामपि तथैव निरूप्यमाणत्वात् आदिर्-
हिता । पुनः कीदृशी-अखिलतत्त्वरूपा-समस्तान्तरमपि वि-
तर्कः-विचारैर्विस्तर-वद्भेदनां प्राप्य बहुप्रकारैर्बहुधा चि-
न्तना, यना दिव्याससां मनमपि जिनमनं धृत्वा एतादृशन-
यानाम् अनेकाकारतां प्रवर्तयन्ति, अनन्तमनोऽपि यद्विस्तृ-
श्यमानं सत्यं जायते तदेवाऽङ्गीकुरु, यच्चाऽसत्यं तत्सर्वमपि
त्यज. स्वयम्-आत्मना हेस्वीयहिताभिलाषिन् !-निजहितका-
ङ्क्षिन् ! शब्दान्तरत्वेन तन्मनमपि न द्वेषविषयीकृतव्यं सर्व-
मपि अर्थकत्वविवक्षाया असमंजसमेवेति । द्रव्या० १ अध्या० ।

सेवं भंते सेवं भंते । “तमेव सच्चं णिस्संकं. जं जिणेहिं
पवेइयं” । हंता जंजू !-“तमेव सच्चं निस्संकं, जं जि-
णेहिं पवेइयं” । कहां आगासमंडलाआं निवडिआ इव
भागह । अम्मापिऊणं संजोए मंताणे भवति । किं अ-
न्हा वि भवति पवेइयं हंता जंजू ! “तमेव सच्चं नि-
स्संकं जं जिणेहिं पवेइयं” । अंग० ।

से रा० भंते !-“तमेव सच्चं नीमंकं, जं जिणेहिं पवे-
इयं” । हंता गोयमा !-तमेव सच्चं नीमंकं, एवं ०जाव
पुरिसकारपरकमेइ वा । (सूत्र-३७ X) । भ० १ श० ३ उ० ।

(जिनागमस्य सिद्धत्वम्)—

“जिणवयणं सिद्धं” ४६ इत्यादिगाथया ‘धम्म’ शब्दे
चतुर्थभागे २६८४ पृष्ठे प्रतिपादयिष्यते ।

(परप्रवादानां मत्सरित्वम् जिनागमस्यामत्सरित्वम्)
अधुना परप्रवादानां परस्परविरुद्धार्थसमर्थकतया मत्सरि-
त्वं प्रकाशयन् सर्वप्रमाणमिद्वान्तस्थान्यान्यानुगतसर्वनय-
मयतया मानस्यभाषमाधिर्भावयति—

अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावात्,

यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।

नयाऽनशेषानविशेषमिच्छन्,

न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ ३० ॥

स्या० ३० श्लो० । (श्लोकार्थः ‘णय’ शब्दे चतुर्थभागे
१८६६ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

(२४) (जिनागमप्रशंसा) जिनागमो हि कुशास्त्रजनि-
तसंस्कारविषयसमुच्छेदनमन्त्रायमाणो धर्माऽधर्मकृत्याऽ-
कृत्यभ्रष्टाऽभक्तपण्याऽपयगम्याऽगम्यसाराऽनारादिविवे-
चनाहेतुः सन्तमसे दीप इव, समुद्र द्वीपमिव, मेरौ क-
ल्पनरुचि, संसारे दुःखपः, जिनादयोऽप्येतत्प्रामाण्यादेव
निश्चीयन्ते यदुक्तुः स्तुतिषु श्रीहेमसूरयः—

असंखेज्जइभागमन्नहियाई । एवं तिईएवि एवरं एो
सखोवउत्ता एवं तिसुवि गमएसु सेवं भंते ! भंते ! ति ॥
पंचमं सयं ॥ ५ ॥ जहा तेउलेस्सासतं तहा पम्हलेस्स-
सयं पि एवरं संचिट्ठणा जहमेणं एकं समयं उकोसेणं
दस सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्नहियाई एवं तिईएवि एव-
रं अंतोमुहुत्तं ए भण्णति सेसं तहेव । एवं एएसु पंचसु-
सएसु २ जहा कएहलेस्ससए गमओ तहा एेतव्वो जाव
अणंतखुत्तो सेवं भंते ! भंते ! ति (छट्ठं सयं सम्मत्तं)
॥ ६ ॥ सुकलेस्ससयं जहा ओहियसए एवरं संचिट्ठणा
तिई य जहा कएहलेस्ससए सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो
सेवं भंते ! भंते ! ति सत्तमं सयं सम्मत्तं ॥ ७ ॥
जवसिद्धियकमजुम्म ९ सण्णिपंचिदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति जहा पढमं सण्णिसत्तं तहा नेतव्वं जवसिद्धि-
याभिद्वावेणं एवरं सच्चपाणा एो इण्ण्टे समट्ठे सेसं तं चेव
सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ (अट्ठमं सयं) ॥ ८ ॥ कएह-
लेस्सजवसिद्धियकमजुम्म ९ सण्णिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं एएणं अजिद्वावेणं जहा ओहिय-
काएहलेस्ससयं सेवं जंते ! जंते ! ति ॥ (एवमं सयं)
॥ ९ ॥ एवं णीव्वलेस्सजवसिद्धिए वि सयं सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ (दसमं सयं) ॥ १० ॥ एवं जहा ओहिया-
णि सण्णिपंचिदियाणि सत्त सयाणि जणियाणि एवं जव-
सिद्धिएहिं वि सत्तसयाणि कायव्वाणि एवरं सत्तमु वि सए-
सु सच्चपाणा जाव एो इण्ण्टे समट्ठे सेसं तं चेव सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ जवसिद्धियसया सम्मत्ता ॥ (चउदसमं सयं स-
म्मतं) ॥ १४ ॥ अजवसिद्धियकमजुम्म ९ सण्णिपंचिदि-
याणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव अणुत्तर-
विमाणवज्जो परिमाणं आहारो उच्चं वंधो वेदो वेदणं उ-
दओ उदीरणा य जहा कएहलेस्ससए कएहलेस्सा वा
जाव सुकलेस्सा वा णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो स-
म्माभिच्छादिट्ठी एो एाणी अखाणी एवं जहा कएहले-
स्ससए एवरं एो विरया अविरया एो विरयाविरया
संचिट्ठणा तिई य जहा ओहियउदेसए समुग्घाया आ-
दिह्मणा पंच उव्वट्ठणा तहेव अणुत्तरविमाणवज्जं सच्चपाणा
णो इण्ण्टे समट्ठे सेसं जहा कएहलेस्ससए जाव अणंतखु-
त्तो, एवं सोलसमु वि कमजुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! ति ॥ १॥
पढमसमयअभवसिद्धियकमजुम्म ९ सण्णिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति जहा सखीणं पढमसमयउदेसए तहेव एव-
रं सम्मत्तं सम्माभिच्छत्तं एाणं च सच्चत्थ णत्थि सेसं तहे-
व सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ २ ॥ एवं एत्थ वि एकारस उदेसगा
कायव्वा पढमं तइयपंचमा एकगमा सेसा अट्ठवि एकगमा ।
पढमं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं सम्मत्तं । (पखरसमं स-

यं सम्मत्तं) ॥ १५ ॥ कएहलेस्सअभवसिद्धियकमजुम्म
२ असण्णिपंचिदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति
जहा एएसिं चेव ओहियसए तहा कएहलेस्ससयं पि एवरं
तेणं भंते ! जीवा कएहलेस्सा ? इता कएहलेस्सा तिई
संचिट्ठणा य कएहलेस्ससए सेसं तं चेव सेवं भंते !
भंते ! ति । वितियं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं ॥ ४० ॥
(सोलसमं सयं सम्मत्तं) ॥ १६ ॥ एवं छहिं लेस्साहिं
छ सया कायव्वा जहा कएहलेस्ससयं एवरं संचिट्ठणा
ठिती य जहेव ओहियसए तहेव भाणियव्वा एवरं सुक-
लेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्न-
हियाई, ठिती एवं चेव एवरं अंतोमुहुत्तो एत्थि जहणं
तहेव सच्चत्थं सम्मत्तं एाणाणि एत्थि, विरयी विरयावि-
रयी अणुत्तरविमाणोववाचि एयाणि एत्थि सच्चपाणा एो
इण्ण्टे समट्ठे, सेवं भंते ! भंते ! ति । एवं एयाणि सत्त
अभवसिद्धिसयाणि महाजुम्मसयाणि भवंति २ एवं एयाणि
एकवीसं सण्णिमहाजुम्मसयाणि सच्चपाणि एकासीतिमहा-
जुम्मसया सम्मत्ता चत्तालीससयं सम्मत्तं ॥ ४० ॥

कापोतश्रेयशाशते “ उकोसेणं तिषि सागरोवमाई पलिओ-
वमस्स असंखेज्जइभागमन्नहियाईति ” यदुक्तं तदीशानदेव-
परमायुराश्रित्येत्यवसेयम् । पद्मलेश्याशते “ उकोसेणं दससाग-
रोवमाई ” इत्यादि तु यदुक्तं तंद्रसलोकदेवायुराश्रित्येति म-
न्तव्यम् । तत्र हि पद्मलेश्ये तावद्यायुर्भवत्यन्तर्मुहूर्तं च प्राक्त-
नभवावसानवर्तीति । शुक्ललेश्याशते- (संचिट्ठणा तिई य जहा
कएहलेस्ससएत्ति) त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सान्तर्मुहूर्तानि
शुक्ललेश्यावस्थानमित्यर्थः । एतच्च पूर्वभवान्त्यान्तर्मुहूर्तमनु-
त्तरायुश्चाश्रित्येत्यवसेयम् । स्थितिस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
माणीति । “ नवरं सुकलेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोव-
माई अंतोमुहुत्तमन्नहियाईति ” यदुक्तम् । तदुपरितनप्रायेय-
कमाश्रित्येति मन्तव्यम् । तत्र हि देवानामेतावदेवायुः शुक्ल-
लेश्या च भवत्यभव्याश्चोत्कर्षतस्तत्रैव देवतयोत्पद्यन्ते न तु
परतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं च पूर्वभवावसानसंबन्धीति ॥

(१२) राशियुग्मविशेषेण नैरयिकाणामुपपातः ।

कइणं भंते ! रासीजुम्मा पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि
एसीजुम्मा पणत्ता, तं जहा कमजुम्मे जाव कलिओगे, से
केण्णट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि रासीजुम्मा पणत्ता
जाव कलिओगे ? गोयमा ! जेण रासी । च उक्कएणं अवहा-
रेणं अवहारमाणे चउपज्जवसिए से तं रासीजुम्मकड-
जुम्मे एवं जाव जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहार-
माणे एगपज्जवसिए से ते रासीजुम्मकलिओगे से तेण्णट्ठेणं
जाव कलिओगे रासीजुम्मकडजुम्म एेरइयाणं भंते ! कओ
उववज्जंति उववाओ जहा वक्कीए, तेणं जंते ! जीवा
एगसमइएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा
अट्ठ वा वारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा किं संतरं उववज्जंति णिरं-
तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति णिरंतरं पि

उववज्जन्ति संतरं उववज्जमाणा जहमेणं एकं समयं उक्को-
 सेणं असंखेज्जसमया अणंतरं काउं उववज्जन्ति, गिरंतरं
 उववज्जमाणा जहमेणं दो समया उक्कोसेणं असंखेज्जा
 समया अणुसमयं अविरहियं गिरंतरं उववज्जन्ति, तेणं
 जन्ते ! जीवा जं समयं कडजुम्मा तं समयं तेओगा, जं
 समयं तेओगा तं समयं कडजुम्मा ? एो इण्ठे समट्ठे जं
 समयं करुजुम्मा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावर-
 जुम्मा तं समयं कडजुम्मा ? एो इण्ठे समट्ठे जं समयं
 कडजुम्मा तं समयं कलिओगा जं समयं कलिओगा तं
 समयं कडजुम्मा ? एो इण्ठे समट्ठे तेणं जन्ते ! जीवा कहं
 उववज्जन्ति ? गोयमा ! से जहा एामए पवए पवमाणे एवं
 जहा उववायसए जाव एो परप्पओगेणं उववज्जन्ति । तेणं
 जन्ते ! जीवा किं आयजसेणं उववज्जन्ति आय अजसेणं
 उववज्जन्ति ? गोयमा ! एो आयजसेणं उववज्जन्ति आय
 अजसेणं उववज्जन्ति जइ आयअजसेणं उववज्जन्ति किं
 आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा !
 एो आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति, जदि
 आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
 सलेस्सा एो अलेस्सा । जदि सलेस्सा किं सकिरिया
 अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एो अकिरिया, जदि
 सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
 एो इण्ठे समट्ठे । रासीकडजुम्मअसुरकुमाराणं भंते ! कओ
 उववज्जन्ति जहेव एेरइया तहेव एिरवसेसं एवं जाव
 पंचिदियतिरिक्खजोणिया एवरं वणस्सइकाइया जाव
 असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जन्ति, सेसं तं चेव मणु-
 स्सा वि एवं चेव जाव एो आयजसेणं उववज्जन्ति आय-
 अजसेणं उववज्जन्ति, जइ आयअजसेणं उववज्जन्ति किं
 आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा !
 आयजसं पि उवजीवंति, आय अजसं पि उवजीवंति जइ
 आयजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
 सलेस्सा वि अलेस्सा वि जदि अलेस्सा किं सकिरिया
 अकिरिया ? गोयमा ! एो सकिरिया अकिरिया । जदि
 अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
 हंता सिज्जन्ति जाव अंतं करेति, जदि सलेस्सा किं सकि-
 रिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एो अकिरिया जदि
 सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव अंतं करेति ?
 गोयमा ! अत्थेगइया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति जाव
 अंतं करेति, अत्थेगइया एो तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति
 जाव अंतं करेति जदि आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा
 अलेस्सा ? गोयमा ! सलेस्सा एो अलेस्सा, जइ सलेस्सा
 किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया एो

अकिरिया जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जन्ति
 जाव अंतं करेति ? एो इण्ठे समट्ठे वाणमंतरजोइसिय-
 वेमाणिया जहा एेरइया सेवं भंते ! भंते ! चि (इगुलीसइ-
 मसयस्स पढमो उदेसो सम्मत्तो १४ ? ।) ॥ १ ॥ रासीजुम्म-
 तेओगाएेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव उदेसओ
 भाणियव्वो एवरं परिमाणं तिप्पि वा सत्त वा एकारस वा
 पप्परस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जन्ति, संतरं तहेवं
 तेणं जन्ते ! जीवा जं समयं तेओगा तं समयं करुजुम्मा, जं
 समयं करुजुम्मा तं समयं तेओगा ? एो इण्ठे समट्ठे । जं
 समयं तेओगा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावरजुम्मा तं
 समयं तेओगा ! एो इण्ठे समट्ठे । एवं कलिओगेण वि
 समं सेसं तं चेव जाव वेमाणिया एवरं उववाओ सव्वेभिं
 जहा वक्कंतीए । सेवं जन्ते ! जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ १ ॥ रासी-
 जुम्मदावरजुम्माएेरइयाणं जन्ते ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव
 उदेसओ एवरं परिमाणं दो वा ठ वा दस वा संखेज्जा वा
 असंखेज्जा वा उववज्जन्ति संवेहो, तेणं भंते ! जीवा जं स-
 मयं दावरजुम्मा तं समयं करुजुम्मा, जं समयं करुजुम्मा तं
 समयं दावरजुम्मा ? एो इण्ठे समट्ठे । एवं तेओगेण वि समं
 एवं कलिओगेण वि समं, सेसं जहा पढमुदेसए जाव वेमाणि-
 या । सेवं जन्ते ! जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ ३ ॥ रासीजुम्मकलिओ-
 गे एेरइयाणं जन्ते ! कओ उववज्जन्ति एवं चेव परिमाणं एको
 वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव-
 वज्जन्ति, संवेहो तेणं जन्ते ! जीवा जं समयं कलिओगा तं
 समयं करुजुम्मा जं समयं करुजुम्मा तं समयं कलिओगा ? एो
 इण्ठे समट्ठे । एवं तेओगेण वि समं दावरजुम्माण वि समं,
 सेसं जहा पढमुदेसए । एवं जाव वेमाणिया । सेवं जन्ते !
 जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ ४ ॥ कएह्वेस्स रासीजुम्मकरुजुम्मा-
 एेरइयाणं जन्ते ! कओ उववज्जन्ति उववाओ तहा भूमप्प-
 चाए सेसं जहा पढमुदेसए । असुरकुमाराणं तहेव एवं जाव
 वाणमंतराणं । मणुस्साण वि जहेव एेरइयाणं । आयअज-
 सं उवजीवंति, अलेस्सा अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं
 सिज्जन्ति एवं ए जाणियव्वं सेसं जहा पढमुदेसए सेवं
 जन्ते ! जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ ५ ॥ कएह्वेस्सतेयोएहि वि
 एवं चेव उदेसओ सेवं जन्ते ! जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ ६ ॥
 कएह्वेस्सदावरजुम्मेहि वि एवं चेव उदेसओ सेवं जन्ते !
 जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ ७ ॥ कएह्वेस्सकलिओगेहि वि एवं
 चेव उदेसओ परिमाणं संवेहो य जहा आहिण्णु उदेसए-
 सु सेवं जन्ते ! जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ ८ ॥ जहा कएह-
 वेस्सेहि एवं णिलवेस्सेहि वि चत्तारि उदेसगा जाणिय-
 व्वा एिरवसेसा एवरं एेरइयाणं उववाओ जहा बाबुयप्प-
 चाए सेसं तं चेव । सेवं जन्ते ! जन्ते ! चि ॥ ४१ ॥ ९ ॥

काण्डेस्तेहि वि एवं चेव चत्तारि उदेसगा कायन्वा एवरं
 णेरइयाणं उववाओ जहा रयणप्पजाए सेसं तं चेव सेवं
 जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ १६ ॥ तेउदेस्सरासीजुम्मक-
 डजुम्मअसुरकुमाराणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव
 एवरं जेसु तेउदेस्सा अत्थि तेसु जाणियव्वं एवं एएवि
 काहलेस्ससरिसा चत्तारि उदेसगा कायन्वा ॥ सेवं भंते !
 भंते ! चि ॥ ४१ ॥ १० ॥ एवं पम्हलेस्साए वि चत्तारि उदे-
 सगा कायन्वा । पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा वेमा-
 णियाणं एएसि पम्हलेस्सा सेसाणं णत्थि सेवं जंते ! जंते !
 चि ॥ ४१ ॥ १४ ॥ जहा पम्हलेस्सा एवं सुकलेस्साए च-
 त्तारि उदेसगा कायन्वा एवरं मणुस्साणं गमओ जहा ओ-
 हियउदेसएसु मेसं तं चेव एएसु ठसु देस्सासु चउन्वीसं उ-
 देसगा ओहिया चत्तारि सव्वे ते अछावीसं उदेसगा जवंति
 सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ ४१ ॥ १८ ॥ भवासिच्चियरासीजु-
 म्मकरुजुम्मेणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहि-
 या पढमगा चत्तारि उदेसगा तहेव णिरवसेसं एए चत्तारि
 उदेसगा सेवं भंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ २२ ॥ काहलेस्स-
 भवासिच्चियरासीजुम्मकडजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति जहा काहलेस्साए चत्तारि उदेसगा जवंति तहा
 इमेवि जवसिच्चियकएहलेस्सेहि चत्तारि उदेसगा कायन्वा
 ॥ ४१ ॥ २६ ॥ एवं णीलदेस्सजवसिच्चिएहि वि चत्तारि
 उदेसगा ॥ ४१ ॥ ३० ॥ एवं काउदेस्सेहि वि चत्तारि उदे-
 सगा ॥ ४१ ॥ ३४ ॥ तेउदेस्सेहि वि चत्तारि उदेसगा ओ-
 हिया सरिसा ॥ ४१ ॥ ३८ ॥ पम्हलेस्सेहि वि चत्तारि
 उदेसगा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सुकलेस्सेहिवि चत्तारि उदेसगा
 ओहियसरिसा एवं एएवि भवसिच्चिएहि वि अट्टावीसं
 उदेसगा जवंति सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ४६ ॥
 अजवसिच्चियरासीजुम्मकरुजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ
 उववज्जंति जहा पढमो उदेसओ एवरं मणुस्साणं णेरइया
 यं सरिसा भाणियन्वा सेसं तहेव सेवं जंते ! जंते ! चि,
 एवं चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उदेसगा ॥ ६० ॥ काहलेस्सा
 अजवसिच्चियरासीजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति
 एवं चेव चत्तारि उदेसगा ॥ ६४ ॥ एवं णीलदेस्सअजव-
 सिच्चिएहिवि चत्तारि उदेसगा ॥ ६८ ॥ एवं काउदेस्सेहि
 वि चत्तारि उदेसगा ॥ ७२ ॥ एवं तेउदेस्सेहि वि चत्तारि
 उदेसगा ॥ ७६ ॥ पम्हलेस्सेहि वि चत्तारि उदेसगा ॥ ८० ॥
 सुकलेस्से अभवसिच्चिएहि चत्तारि उदेसगा एवं एएसु अ-
 ट्टावीसाएवि अजवसिच्चियउदेसएसु मणुस्सा णेरइयागेणं
 नेतन्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि । एवं एतेवि अट्टावीसा उदेसगा
 ॥ ४१ ॥ ८४ ॥ सम्मदिट्ठी रासीजुम्मकडजुम्मेणेरइयाणं
 जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा पढमो उदेसओ एवं

चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उदेसगा जवसिच्चियसरिसा का-
 यन्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ८८ ॥ काहलेस्ससम्मदिट्ठी
 रासीजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति, एएवि क-
 एहलेस्ससरिसा चत्तारि वि उदेसगा कायन्वा एवं सम्म-
 दिट्ठीसुवि जवसिच्चियसरिसा अट्टावीसं उदेसगा कायन्वा,
 सेवं जंते ! जंते ! चि जाव विहरइ ॥ ४१ ॥ ११२ ॥ मि-
 च्छदिट्ठी रासीजुम्मकरुजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एत्यवि मिच्छादिट्ठी अजिवावेणं अजवसि-
 च्चियसरिसा अट्टावीसं उदेसगा कायन्वा सेवं जंते ! जंते !
 चि ॥ ४१ ॥ १४० ॥ काहपक्खियरासीजुम्मकरुजुम्मे-
 रइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं अजवसिच्चियसरिसा
 अट्टावीसं उदेसगा कायन्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥
 १६८ ॥ सुकपक्खियरासीजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एत्यवि जवसिच्चियसरिसा अट्टावीसं उदेसगा
 जवंति एवं एएणं सव्वेवि ठसुउयं उदेसगं सयं जवंति ॥
 रासीजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ ४१ ॥ ११६ ॥

(रासीजुम्मकरुजुम्मेणेरइयाचि) राशियुग्मानां भेदचूतेन कृत-
 युग्मेन ये प्रमितास्ते राशियुग्मकृतयुग्मास्ते च ते नैरयिका-
 श्रुति समासोऽतस्ते “ अणुसमयमित्यादि ” पदत्रयमेकार्थम् ॥
 (आयजसेणंति) आत्मनः सम्यन्ध्र यशो यशोहेतुत्वाद्यशः
 संयम आत्मयशस्तेन (आयजसं उवजीवतिति) आत्मयश
 आत्मसंयममुपजीवन्त्याश्रयन्ति विदधतीत्यर्थः । इह च सर्वपा-
 मेवात्मयशस्योत्पत्तिरूपतौ सर्वपामप्यविरतत्वादिति । इह च
 शतपरिमाणमिदमाद्यानि द्वाविंशच्छतान्यविद्यमानावान्तरश-
 तानि त्रयस्त्रिंशद्विंशत्तु सप्तसु प्रत्येकमवान्तरशतानि चादश-
 चत्वारिंशत्वेकविंशतिरेकचत्वारिंशत्तु नास्त्यवान्तरशतमेतेषां च
 सर्वेषां मीलनेऽष्टविंशदधिकं शतानां शतं भवत्येवमुद्देशक-
 परिमाणमपि सर्वं शास्त्रमवशोक्यावसेयं तच्चैकोनविंशतिश-
 तानि पञ्चविंशत्याधिकानीति । ‘ इह शतेषु कियत्स्वपि वृत्तिकां,
 विहितवानहमस्मि सुराङ्कितः । विवृतिचूर्णिगिरां विरहाद्विदक्क,
 कथमशङ्कमित्यथवा पथि ’ ॥ १ ॥ इति एकचत्वारिंशं शतं
 वृत्तितः समाप्तम् ॥ ५० ४१ श० १६६ ७० ।

कुद्रयुग्मविशेषणेन नैरयिकादीनाम् ।

खुट्ठागकरुजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति किं
 णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा ! णो णे-
 रइएहिंतो उववज्जंति एवं णेरइओ उववाओ जहा वक्कं-
 तीए तहा जाणियव्वो, तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं के-
 वइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा अट्ट वा चारस
 वा सोदस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति तेणं
 भंते ! जीवा कइं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणमए प-
 वए पवमाणे अज्जवसाणे एवं जहा पंचवीसइमए अट्टमु-
 देसए णेरइयाणं वत्तव्वया तहेव इहवि जाणियव्वया जाव
 आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति ।
 रयणप्पजापुढविखुट्ठागकरुजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उवव-

जंति एवं जहा ओहियणेरइयाणं वत्तव्वया सच्चैव रयण-
प्पजाए वि जाणियव्वा जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंते एवं
सकरप्पजाएवि एवं जाव अहेसत्तमाएवि । एवं उपवाओ
जहा वक्कंतीए असखी खलु पढमं दोच्चैव सरोसीवातइयप-
क्खी गाहा । एवं उववातेयव्वा सेसं तहेव । खुड्ढागतेओ-
गणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववा-
तो जहा वक्कंतीए तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उव-
वज्जंति ? गोयमा ! तिप्पि वा सत्त वा एकारस वा पप्परस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं जहा क-
जुम्मस्स । एवं जाव अहेसत्तमाए । खुड्ढागदावरजुम्मेणेर-
इयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव खुड्ढागकजुम्मे
एवरं परिमाणं दो वा ङ वा दस वा चउदस वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा सेसं तं चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए ।
खुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं
जहेव खुड्ढागकजुम्मे एवरं परिमाणं एको वा पंच वा णव
वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं
चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए । सेवं जंते ! जंते ! ति । जाव
विहरइ इक्कीसइमस्स पढमो ॥ ३१ ॥ १ ॥

(जहा वक्कंतीपत्ति) प्रज्ञापनापदे अर्थतत्त्वं तत् पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्भ्यो गर्भजमनुष्येभ्यश्च नारका उत्पद्यन्ते इति विशेषस्तु
असखी खलु पढममित्यादि ॥ गाथाभ्यामवसेयः (अज्झ-
वसाणत्ति) अनेन (अज्झवसाण निव्वत्तिएणं करणोववाए-
णंति) सूचितम् ॥ एकत्रिंशशते प्रथमः ॥ ३१ ॥ १ ॥

कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उवव-
ज्जंति एवं जहा ओहियगमो जाव णो परप्पओगेणं एवरं
उववातो जहा वक्कंतीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणं सेसं तहेव
धूमप्पजपुढविकएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं चेव णिरवसेसं । एवं तमाएवि एवं
अहेसत्तमाएवि एवरं उववाओ मव्वत्थ जहा वक्कंतीए ।
कएहलेस्सखुड्ढागतेओगणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति
एवं चेव एवरं तिप्पि वा सत्त एकारस वा वा पप्परस वा
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा सेसं तहेव एवं जाव अहेसत्तमा-
एवि ॥ कएहलेस्सखुड्ढागदावरजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ
उववज्जंति एवं चेव एवरं दो वा ङ वा दस वा चउदस
वा सेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि जाव अहे सत्तमाएवि
कएहलेस्सखुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! एवं चेव एवरं
एको वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
सेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि तमाए वि । अहेसत्तमाएवि सेवं
जंते ! जंते ! ति एगतीसइयस्स वितिओ उदेसो सम्मत्तो ॥

द्वितीयस्तु कृष्णवेद्याश्रयः सा च पञ्चमीपट्टीसप्तमीष्वेव पृथि-
वीषु जयतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तदण्डकत्रयं चात्र जयतीति
(उववाओ जहावक्कंतीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणंति) इह कृष्णवे-

द्या प्रक्रान्ता सा च धूमप्रज्ञायां जयतीति तत्र ये जीवा उत्पद्य-
न्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यस्ते वा संक्षिसरीसृपपक्षिसिंहवज्जी
इति ॥ प्र० ३१ श० २ उ० ।

णीललेस्सखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उवव-
ज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मा, एवरं उव-
वाओ जो वालुयप्पभाए सेसं तं चेव वालुयप्पजपुढविणी-
दलेस्सखुड्ढागकजुम्मे णेरइयाणं एवं पंकप्पजाएवि । एवं
चउसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं, परिमाणं जहा
कएहलेस्सउदेसए सेसं तहेव सेवं जंते ! भंते ! ति एकती-
सइमस्स ततिओ उदेसो सम्मत्तो ॥ ३१ ॥ ३ ॥

तृतीयस्तु नीलवेद्याश्रयः सा च तृतीया चतुर्थीपञ्चमीष्वेव
पृथिवीषु भवतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तदण्डकत्रयं चात्र
जयतीति (उववाओ जो वालुयप्पभाएत्ति) इह नीलवेद्या प्र-
क्रान्ता सा च वालुकाप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते
तेषामेवोत्पादो वाच्यः ते चासक्षिसरीसृपवज्जी इति (परि-
माणं जाणियव्वंति) चतुरष्टद्वादशप्रवृत्तिकुल्लककृतयुग्मादिस्व-
रूपं ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३ ॥

काउलेस्सखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
वज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मे, एवरं उव-
वाओ जो रयणप्पभाए सेसं तहेव । रयणप्पभपुढवि-
काउलेस्सखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जं-
ति । एवं सकरप्पभाएवि । एवं वालुयप्पभाएवि एवं च-
उसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं परिमाणं जहा
कएहलेस्स उदेसए सेसं तं चेव । सेवं भंते ! भंते ! ति
चतुर्थस्तु कापोतवेद्याश्रयः सा च प्रथमाद्वितीयातृतीयास्वेव
पृथिवीष्विति कृत्वा सामान्यदण्डको रत्नप्रभादिदण्डकत्रयं चात्र
सम्भवतीति (उववाओ जो रयणप्पभाएत्ति) सामान्यदण्डके
रत्नप्रभावदुपपातो वाच्यः शेषं सूत्रसिद्धम् ॥ एकत्रिंशं शतं वृ-
त्तितः समाप्तम् ॥ ३१ ॥ ४ ॥

भवसिद्धियखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति किं णेरइए एवं जहेव ओहिओ तहेव णिरवसेसं
जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति रयणप्पभापुढविजव-
सिद्धियखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं भंते ! एवं चेव णिरव-
सेसं एवं जाव अहेसत्तमाए । एवं जवसिद्धियखुड्ढागते-
ओगणेरइयावि । एवं जाव कलिओगोत्ति एवरं परि-
माणं जाणियव्वं परिमाणं पुव्वं भाणियं जहा पढमुदेसए
सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ५ ॥ कएहलेस्सभवसि-
द्धियखुड्ढागकजुम्मेणेरइयाणं भंते ! उववज्जंति । एवं ज-
हेव ओहिओ कएहलेस्सउदेसए तहेव णिरवसेसं चउसु
वि जुम्मेसु भाणियव्वो जाव अहेसत्तमापुढविकएहलेस्स-
भवसिद्धियखुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति तहेव सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ६ ॥ णीलले-
स्सजवसिद्धियचउसुवि जुम्मेसु तहेव भाणियव्वं जहा ओ-
हियणीललेस्सउदेसए सेवं भंते ! भंते ! ति । जाव विह-

रइ ॥ ३? ॥ ७ ॥ काउलेस्सभवसिद्धिचउसुवि जुम्मेसु
तहेव उववातेयवो जहेव ओहिण काउलेस्सउदेसए सेवं
भंते ! भंते ! चि जाव विहरइ ॥ ३? ॥ ८ ॥ जहा भ-
चमिद्धिएहिं चत्तारि उदेसगा भाणिया एवं अःवसिद्धि-
एहिं चत्तारि उदेसगा भाणियव्वा जाव काउलेस्सउ-
देसओत्ति ॥ सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ ३? ॥ १२ ॥ एवं
सम्मदिद्धीहिं वि लेस्सासंजुत्तेहिं चत्तारि उदेसगा कायव्वा
एवरं सम्मदिद्धी पदमवितिएसु दोसुवि उदेसएसु अहेस-
त्तमपुढवीसु ए उववातेयवो सेसं तं चेव सेवं भंते !
जंते ! चि ॥ ३? ॥ १६ ॥ मिच्छादिद्धीहिंवि चत्तारि
उदेसगा कायव्वा जहा भवसिद्धियाणं सेवं जंते ! जंते !
चि ॥ ३? ॥ २० ॥ एवं कएहपक्खिएहिंवि लेस्सा सं-
जुत्ता चत्तारि उदेसगा कायव्वा जहेव भवसिद्धिएहिंवि सेवं
जंते ! भंते ! चि ॥ ३? ॥ २४ ॥ मृकपक्खिएहिं एवं
चेव चत्तारि उदेसगा जाणियव्वा जाव बालुयण्णभापुढावे-
काउलेस्समसुकपक्खिए सुड्डागकल्लिओगएरइयाणं जंते !
कओ उववज्जंति तहेव जाव एो परप्पओगेणं उववज्जंति
सेवं जंते ! भंते ! चि ॥ ३? ॥ २८ ॥ सव्वेवि एए अट्ठा-
वीसउदेसगा उववायसयं सम्पत्तं ॥ ३? ॥ ३० ॥

(१३) जव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।

जवियदव्वदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो
उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
एरइएहिंतो उववज्जंति तिरि० मणु० देवेहिंतो उववज्जंति जेदो
जहा वक्कंतीए सव्वेसु उववातेयव्वा जाव अणुचरोववाइ-
यत्ति, एवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मचूमिगअंतरदीवस-
व्वट्टसिक्खवज्जं जाव अपराजियदेवेहिंतोवि उववज्जंति ।
एरदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइए पुच्छा ?
गोयमा ! एरइएहिंतोवि उववज्जंति एो तिरि० एो मणु०
देवेहिंतोवि उववज्जंति । जइ एरइएहिंतो उववज्जंति किं
रयणप्पभापुढविणेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहेसत्तमाए
पुढविणेरइएहिंतो वि उववज्जंति ? गोयमा ! रयणप्प-
जापुढविणेरइएहिंतोवि उववज्जंति एो सक्कर० जाव एो
अहेसत्तमपुढविणेरइएहिंतोवि उववज्जंति जइ देवेहिंतो उव-
वज्जंति किं जवणवासीदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतरजोइ-
मियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! जवणवासी-
देवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर० एवं सव्वदेवेसु उववाएयव्वा
वक्कंती भेदेणं जाव सव्वट्टसिक्खत्ति ॥

(भेदोनि) “ जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभा-
पुढविणेरइएहिंतो ” इत्यादिभेदो वाच्यः । (जहा वक्कंतीएत्ति)
यथा ब्रह्मपनायपदे ॥ नवरमित्यादि (असंखेज्जवासाओत्ति)
असंख्यातवर्णायुष्ककर्मभूमिजाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्या अ-
संख्यातवर्णायुष्मकर्मभूमिजादीनां साक्षादेव गृहीतत्वादेते-

भ्यश्चोद्भूता भव्यद्रव्यदेवा न भवन्ति भावदेवेष्वेव तेषामुत्पा-
दात् सर्वार्थसिद्धकास्तु भव्यद्रव्यसिद्धा एव भवन्तीत्यत
एतेभ्योऽन्ये सर्वे भव्यद्रव्यदेवतयोत्पादनीया इति ॥ भ० १२
श० ए० उ० (उत्पलजीवादीनामुपपातो वणस्सइ शब्दे)

धम्मदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो
एवं वक्कंती जेदेणं सव्वेसु उववाएयव्वा जाव सव्वट्टसि-
क्खत्ति, एवरं तमा अइसत्तमाए तेज वाळ अखेज्जवा-
साउय अकम्मचूमिगअंतरदीवगवज्जेसु । देवाधिदेवाणं
जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति
पुच्छा गोयमा ! एरइएहिंतो उववज्जंति, एो तिरि० एो
मणु० देवेहिंतो उववज्जंति जइ एरइए० एवं तिसु पुढविंसु
उववज्जंति सेसाओ खोडेयव्वाओ जइ देवेहिंतो विमाणिएसु
सव्वेसु उववज्जंति जाव सव्वट्टसिक्खत्ति सेसा खोडेयव्वा ।
जावदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? एवं जहा वक्कं-
तीए जवणवासीणं उववाओ तहा जाणियव्वं ॥

धर्मदेवसूत्रे नवरमित्यादि (तमत्ति) पष्ठपृथिवी तत उद्भू-
त्तानां चारित्रं नास्ति तथा अधःसप्तम्यास्तेजसो वायोरसंख्ये-
यवर्णायुष्ककर्मचूमिजेज्योऽकर्मचूमिजेज्योऽतरदीपजेज्यश्चो-
द्भूतानां मानुषत्वाप्राज्ञाश्च चारित्रं ततश्च न धर्मदेवत्वमिति
देवातिदेवसूत्रे (तिसु पुढवीसु उववज्जंतिचि) तिसृष्य पृथि-
वीज्य उद्भूता देवातिदेवा उत्पद्यन्ते (सेसाओ खोडेयव्वाओत्ति)
शेषा पृथिव्यो निषेधयितव्या इत्यर्थः तास्य उद्भूतानां देवाति-
देवत्वस्याभावादिति “ भावदेवाणमित्यादि ” इह च बहुतर-
स्थानेभ्य उद्भूता जवनवासितयोत्पद्यन्ते असंखिनामपि तेषु
त्पादादत उक्तम् “ जहावक्कंतीए भवणवासीणं उववाओ ”
इत्यादि ॥ भ० १२ श० १० उ० ।

(१४) स्वतोऽप्यतो वा नैरयिकादय उत्पद्यन्ते ॥

सओ जंते ! एरइया उववज्जंति असतो एरइया उवव-
ज्जंति ? गंगेया ! सओ णेरइया उववज्जंति एो असतो
णेरइया उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया । सओ जंते !
णेरइया उववज्जंति असओ एरइया उववज्जंति ? गंगेया !
सओ णेरइया उववज्जंति एो असओ एरइया उववज्जंति एवं
जाव वेमाणिया, एवरं जोइसियवेमाणिएसु चयंति भाणि-
यव्वं । सओ जंते ! एरइया उववज्जंति असओ एरइया
उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति एवं जाव सओ
वेमाणिया उववज्जंति असओ वेमाणिया उववज्जंति, सओ
णेरइया उववज्जंति असओ एरइया उववज्जंति सओ असुर-
कुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया चयंति असओ
वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सओ एरइया उववज्जंति एो
असओ एरइया उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति
एो असओ असुरकुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया
उववज्जंति एो असओ वेमाणिया उववज्जंति सओ णेर-
इया उववज्जंति एो असओ एरइया उववज्जंति जाव सओ
वेमाणिया चयंति एो असओ वेमाणिया चयंति । से केण-

द्वेष्टं जंते ! एवं बुच्चइ सत्रो णेरइया उववज्जंति एो अ-
सत्रो णेरइया उववज्जंति । जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो
असत्रो वेमाणिया चयंति से एणं जे गंगेया ! पासणं अरहा पु-
रिसादाणिणं सासए लोए बुच्चइ अणाइए अणवदग्गे जहा
पंचमे सए जाव जे होक्कइ से होए से तेणद्वेष्टं गंगेया ! एवं
बुच्चइ जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो असत्रो वेमाणिया
चयंति । सयं जंते ! एवं एवं जाणह उदाहु असयं असोच्चा
एतेवं जाणह उदाहु सोच्चा सत्रो णेरइया उववज्जंति णो
असत्रो णेरइया उववज्जंति जाव सत्रो वेमाणिया चयंति
णो असत्रो वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सयं एते एवं
जाणामि एो असयं असोच्चा एते एवं जाणामि एो सोच्चा
सत्रो णेरइया उववज्जंति एो असत्रो णेरइया उववज्जंति
जाव सत्रो वेमाणिया चयंति एो असत्रो वेमाणिया च-
यंति से केणद्वेष्टं जंते ! एवं बुच्चइ तं चेव जाव एो अस-
त्रो वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! केवणीणं पुरच्छिमेणं मि-
यंपि जाणइ अमियंपि जाणइ दाहिणेणं एवं जहा समुद्वेसए
जाव णिव्वुमे एाणे केवलिस्स से तेणद्वेष्टं गंगेया ! एवं बु-
च्चइ तं चेव जाव एो असत्रो वेमाणिया चयंति ॥

अथ नारकादीनां प्रकारान्तरेणोत्पादोद्धर्तने निरूपयन्नाह “ स-
त्रोभंते ” इत्यादि ॥ तत्र च (सत्रो नेरइया उववज्जंति) सत्रो
विद्यमाना इत्यर्थतया न हि सर्ववैवास्तिकचिदुत्पद्यते सत्त्वा-
देव खरविषाणवत् सत्त्वं च तेषां जीवध्यापेक्षया नारकपर्याया-
पेक्षया वा तथा हि जाविनारकपर्यायापेक्षया इत्यतो नारकाः
सत्रो नारका उत्पद्यन्ते नारकायुष्कोदयाद्वा भावनारका एव ना-
रकत्वेनोत्पद्यन्ते इति । अथवा (सउत्ति) विभक्तिविपरिणामान्त्स-
न्मु प्रागुत्पन्नेष्वेव समुत्पद्यन्ते नास्तस्य होक्कस्य शाश्वतत्वेन ना-
रकादीनां सर्वदेव सद्भावादिति ॥ “ से णं जे गंगेया ” इत्या-
दि । अनेन च तत्सिद्धातेनैव स्वमतं पोषितं यतः पार्श्वनाथा-
हता शाश्वतो होका उक्तोऽतो होक्कस्य शाश्वतत्वात्सन्त एव स-
न्त्येव वा नारकादय उपपद्यन्ते च्यवन्ते चेति साधैवोच्यते इति ।
अथ गाङ्गेयो जगवतोऽतिशायिनं ज्ञानसंपदं संजावयन् विकल्प-
यन्नाह । “ सयं भंते ! इत्यादि । स्वयमात्मना लिङ्गानपेक्ष-
मित्यर्थः (एवंति) वक्ष्यमाणप्रकारं वस्तु (असयंति)
अस्वयं परतो लिङ्गत इत्यर्थः । तथा (असोच्चति) अश्रुत्वा
आगमानपेक्षम् (एतेयंति] एतदेवमित्यर्थः (सोच्चति) पुरु-
षान्तरवचनं श्रुत्वा आगत इत्यर्थः [सयं एतेवं जाणामि]
स्वयमेतदेवं जानामि पारमार्थिकप्रत्यक्षसाक्षात्कृतसमस्तवस्तु-
स्तोमस्वजावत्वान्मम ॥ भ० ए ३० ३२ उ० ।

सयं भंते ! णेरइया णेरइएसु उववज्जंति असयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति ? गंगेया ! सयं णेरइया णेरइएसु
उववज्जंति असयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति । से
केणद्वेष्टं भंते ! एवं बुच्चइ जाव उववज्जंति ? गंगेया !
कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियाए कम्मगुरुसं-
भारियत्ताए असुभाणं कम्माणं उदएणं असुभाणं कम्माणं

विवागेणं असुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति से तेणद्वेष्टं गंगेया ! जाव उववज्जंति ।
सयं भंते ! असुरकुमारा पुच्छा गंगेया ! सयं असुरकु-
मारा उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा उववज्जंति ।
से केणद्वेष्टं तं चेव जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मो-
दएणं कम्मोवसमेणं कम्मवियइए कम्मविसोहीए कम्म-
विसुद्धीए सुभाणं कम्माणं उदएणं सुजाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं असुरकुमारा
असुरकुमारत्ताए जाव उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा
जाव उववज्जंति से तेणद्वेष्टं जाव उववज्जंति, एवं जाव
थणियकुमारा । सयं भंते ! पुढ्वीकाइया पुच्छा गंगेया !
सयं पुढ्वीकाइया उववज्जंति एो असयं जाव उववज्जंति
से केणद्वेष्टं जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मोदएणं
कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियत्ताए कम्मगुरुसंभारियत्ताए
सुभासुभाणं कम्माणं उदएणं सुभासुजाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभासुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं पुढ्वी-
काइया जाव उववज्जंति एो असयं पुढ्वीकाइया जाव
उववज्जंति, से तेणद्वेष्टं जाव उववज्जंति एवं जाव मणूसा
वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा से तेणद्वेष्टं
गंगेया ! एवं बुच्चइ सयं वेमाणिया जाव उववज्जंति एो
असयं वेमाणिया जाव उववज्जंति ॥

(सयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति) स्वयमेव नारका उत्प-
द्यन्ते नास्वयं नेश्वरपारतन्त्र्यादित्यर्थः यथा कैश्चिदुच्यते ।
“ अत्रो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो ग-
च्छेत्, स्वर्गं वा भ्रमेववेति १ ईश्वरस्य हि कालादिकार-
णकलापव्यतिरिक्तस्य शुक्तिभिर्विचार्यमाणस्याघटनादिति
(कम्मोदएणंति) कर्मणामुदितत्वेन न च कर्मोदयमात्रेण
नारकेषूपपद्यते केवलिनामपि तस्य भावादत आह (कम्मगु-
रुयत्ति) कर्मणां गुरुकता महत्ता कर्मगुरुकता तथा
(कम्मभारियाएत्ति) भारोऽस्ति येषां तानि भारिकाणि तद्भा-
वो भारिकता कर्मणां भारिकता कर्मभारिकता तथा मह-
दपि किञ्चिदल्पभारं दृष्टं तथाविधभारमपि च किञ्चिदमह-
दित्यत आह (कम्मगुरुसंभारियत्ताएत्ति) गुरोः सम्भारि-
कस्य च भावो गुरुसम्भारिकता गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः ।
कर्मणां गुरुसम्भारिकता कर्मगुरुसंभारिकता तथाऽतिप्र-
कर्षावस्थेत्यर्थः । एतच्च त्रयं शुभकर्मापेक्षया स्यादत आह ॥
“ असुभाण ” मित्यादि ॥ उदयप्रदेशतोऽपि स्यादत आह
(विवागेणंति) विपाको यथा बद्धरसादुभूतिः स च मन्दोऽपि
स्यादत आह (फलविवागेणंति) फलस्यवालावुकादेः वि-
पाको विपच्यमानता रसप्रकर्षावस्था फलविपाकस्तेनासुर-
कुमारसूत्रे (कम्मोदएणंति) असुरकुमारोचितः कर्मणामुद-
येन । वाचनान्तरे तु (कम्मोवसमेणंति) दृश्यते तत्र चाशुभ-
कर्मणामुपशमेन सामान्यतः (कम्मवियइएत्ति) कर्मणा-
मशुभानां विगत्या विगमेन स्थितिमाश्रित्य (कम्मविसोही-
एत्ति) रसमाश्रित्य (कम्मविशुद्धीएत्ति) प्रदेशापेक्षया एकार्था-

अथैव शब्दा इति पृथिवीकायिकमूत्रे (सुभासुभांशेति) शुभानां
शुभचर्चगन्धादीनामशुभानां तेषामेकैन्द्रियजात्यादीनां वा ।
अ० ९ श० ३२ उ० ।

(१५) इदानीं पष्ठं द्वारमभिधित्पुराह । चतुर्थं क गच्छन्ति ।

नरस्याणं जेतं ! अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं उ-
व्वज्जंति किं नेरइएसु उव्वज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्से-
सु देवसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइएसु उव्वज्जंति
तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति मणुस्सेसु उव्वज्जंति नो दे-
वसु उव्वज्जंति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति किं
एगिंदिय, जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति ?
गोयमा ! नो एगिंदिएसु जाव नो चउरिंदिएसु उव्वज्जंति
एवं जेद्वितो उव्वाओ चगिओ तेसु उव्वट्टणा वि जाणि-
यन्वा नवरं सम्मुच्छिमेसु न उव्वज्जंति, एवं सव्वपुढवीसु
जाणियव्वं नवरं अहेसत्तमाओ मणुस्सेसु न उव्वज्जंति
अमुरकुमाराणं जेतं ! अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं
उव्वज्जंति किं नेरइएसु उव्वज्जंति जाव देवसु उव्वज्जंति
गोयमा ! नो नेरइएसु तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उव्व-
ज्जंति नो देवसु उव्वज्जंति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति
किं एगिंदियएसु जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति
गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति नो वेइ-
दिएसु जाव नो चउरिंदिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु
उव्वज्जंति । जदि एगिंदिएसु उव्वज्जंति किं पुढवीकाइय-
एगिंदिएसु जाव वणस्सइकाइयएगिंदिएसु उव्वज्जंति ? गो-
यमा ! पुढवीकाइयएगिंदिएसुवि आउकाइयएगिंदिएसुवि
उव्वज्जंति नो तेउकाइएसु नो वाउकाइएसु वणस्सइकाइ-
एसु उव्वज्जंति गोयमा ! नो मुहुमपुढवीकाइएसु अपज्जत्त-
यवादरपुढवीकाइएसु उव्वज्जंति । जइ वादरपुढवीकाइएसु
किं पज्जत्तगवादरपुढवीकाइएसु अपज्जत्तयवादरपुढवीका-
इएसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएसु उव्वज्जंति नो
अपज्जत्तएसु एवं आउवणस्सइसु जाणियव्वं पंचिंदियति-
रिक्खजोणियमणुस्सेसु य जहा नेरइयाणं उव्वट्टणा सम्मु-
च्छिमवज्जा तहा जाणियव्वं । एवं जाव थणियकुमारा । पुढ-
वीकाइयाणं जेतं ! अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं
उव्वज्जंति किं नेरइएसु जाव देवसु उव्वज्जंति ? गोयमा !
नो नेरइएसु उव्वज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उव-
वज्जंति नो देवसु उव्वज्जंति । एवं जहा एतसिं चैव उव-
वाओ तहा उव्वट्टणावि देवज्जा जाणियव्वं । एवं आ-
उवणस्सइवेइंदियतेइंदियचउरिंदियावि । एवं तेउवाउवि नवरं
मणुस्सवज्जेसु उव्वज्जंति पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जेतं !
अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं उव्वज्जंति ? गोयमा !
नेरइएसु उव्वज्जंति जाव देवसु उव्वज्जंति जइ नेरइएसु उव्व-
ज्जंति किं रयणप्पचापुढवीनेरइएसु उव्वज्जंति जाव अहे

मत्तमापुढवीनेरइएसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! रयणप्पचा-
पुढवीनेरइएसु उव्वज्जंति जाव अहेसत्तमापुढवीनेरइएसु उ-
व्वज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति किं एगिं-
दिएसु जाव पंचिंदिएसु ? गोयमा ! एगिंदिएसुवि उव्वज्जं-
ति जाव पंचिंदिएसुवि उव्वज्जंति एवं जहा तेसिं चैव उव-
वाओ उव्वट्टणावि जाणियव्वं तहव नवरं असंखज्जासा-
उएसुवि एते उव्वज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेसु उव्वज्जं-
ति मणुस्सेसु उव्वज्जंति गव्ववक्कंतियमणुस्सेसु उव्वज्जंति ?
गोयमा ! दोहितावि एवं जहा उव्वाओ भणिओ तहा उ-
व्वट्टणावि जाणियव्वं नवरं अकम्मचूमिगअंतरदीवगअ-
संखज्जासाउएसु वि एते उव्वज्जंति चिं भाणियव्वं, जदि
देवसु उव्वज्जंति किं भवणवईसु उव्वज्जंति जाव किं वे-
माणिएसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! सव्वेसु देवसु चैव उव्व-
ज्जंति । जदि चवणवईसु उव्वज्जंति असुरकुमारेसु जाव
थणियकुमारेसु उव्वज्जंति ! गोयमा ! सव्वेसु चैव उव्व-
ज्जंति एवं वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु निरंतरं उव्वज्जं-
ति जाव महस्सारोक्कोत्ति । मणुस्साणं जेतं ! अणंतरं उ-
व्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं उव्वज्जंति नेरइएसु उव्वज्जं-
ति जाव देवसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! नेरइएसुवि उव्वज्जं-
ति जाव देवसुवि उव्वज्जंति, एवं निरंतरं सव्वेसु ठाणेसु
पुच्छा, गोयमा ! सव्वेसु ठाणेसु उव्वज्जंति न कहिं वि प-
डिसेहे कायव्वो । जाव सव्वट्टिप्पसुदेवसु वि उव्वज्जंति
अत्येगइया सिज्जाति बुज्जंति मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वदु-
क्खाणमंतं करंति वाणमंतरजोइसियवेमाणियसोम्मीसाणाय
जहा अहुरकुमारां नवरं जोइसियाणं य वेमाणियाणं य च-
यंतीति अजित्तावो कायव्वो । सणकुमारदेवाणं पुच्छा, गो-
यमा ! जहा अमुरकुमारां नवरं एगिंदिएसु न उव्वज्जंति,
एवं जाव सहस्सारगदेवा । आणय जाव आणत्तराववाइया
एवं चव नवरं नो तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति, मणुस्सेसु
पज्जत्तगसंखज्जासाउय कम्मचूमिगवक्कंतियमणुस्सेसु उ-
व्वज्जंति दारं ॥

पाठसिद्धं नवरमत्राप्येवः संक्षेपार्थः । नैरयिकाणां स्वभा-
वादुद्घृत्तानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु
त्यादः अथः सप्तमपृथिवीनारकाणां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वेव असुरकुमारदिभवनव्यन्तरज्योतिष्कसौ-
धमेशानदेवानां वादरपर्याप्तपृथिव्यव्यन्तस्पतिगर्भजसंख्येयव-
र्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु पृथिव्यव्यन्तस्पतिद्वित्रिचतु-
रिन्द्रियाणां तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ च तेजोवायूनां तिर्यग्गता-
वेव तिर्यग्पञ्चेन्द्रियाणां नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिषु नवरं
वैमानिकेषु सहस्रारपर्यन्तेषु मनुष्याणां सर्वेष्वपि स्थानेषु स-
नकुमारादिदेवानां सहस्रारदेवपर्यन्तानां गर्भजसंख्येयवर्षा-
युष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु आनतादिदेवतानां गर्भजसंख्ये-
यवर्षायुष्कमेतनुष्येष्वेवेति । गतं पष्ठं द्वारम् ॥ प्रज्ञा०६ पदं ॥

(१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ॥

जवियदव्वदेवाणं जंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं ग-
च्छंति कहिं उव्वज्जंति किं ऐरइएसु उव्वज्जंति जाव
देवेसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! एणो ऐरइएसु उव्वज्जंति एणो
तिरि० एणो मणु० देवेसु उव्वज्जंति जइ देवेसु उव्वज्जंति
मव्वदेवेसु उव्वज्जंति जाव सव्वट्ठमिद्धत्ति । एरदेवाणं
भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छा गोयमा ! ऐरइएसु उव-
वज्जंति एणो तिरि० एणो मणु० एणो देवेसु उव्वज्जंति जइ
ऐरइएसु उव्वज्जंति सत्तसुवि पुढवीसु उव्वज्जंति । धम्म-
देवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छा गोयमा ! एणो
ऐरइएसु उव्वज्जंति एणो तिरि० एणो मणु० देवेसु उव-
वज्जंति जइ देवेसु उव्वज्जंति किं भवणवासि दे० पुच्छा,
गोयमा ! एणो भवणवासिदेवेसु उव्वज्जंति, एणो वाणमं-
तरजोइसियवेमाणियदेवेसु उव्वज्जंति, सव्वेसु वेमाणिएसु
उव्वज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धे उव्वज्जंति अत्येगइया
सिज्जंति अंतं करंति ! देवाहिदेवाणं भंते ! अणंतरं उ-
व्वट्ठित्ता कहिं गच्छंति कहिं उव्वज्जंति ? गोयमा ! सि-
ज्जंति जाव अंतं करंति । भावदेवाणं भंते ! अणंतरं
उव्वट्ठित्ता पुच्छा, जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं उव्वट्ठणा
तहा भाणियव्वा । भवियदव्वदेवाणं भंते ! भवियदव्वदे-
वेत्ति कालओ केवचिरं होइ ॥

अथ तेषामेवोद्धर्तनां प्ररूपयन्नाह-“ भवियदव्वे ” त्यादि ॥
इह च भविकद्रव्यदेवानां भाविदेवभवस्वभावत्वान्नारकादि-
भवत्रयनिषेधः (ऐरइएसु उव्वज्जंति) अत्यक्कामभोगा
नरदेवा नैरयिकेपूतपद्यन्ते, शेषत्रये तु तन्निषेधस्तत्र च यद्यपि
केचिच्चक्रवर्त्तिनो देवेषूपद्यन्ते तथापि ते नरदेवत्वत्यागेन
धर्मदेवत्वप्राप्ताविति न दोषः (जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं
उव्वट्ठणा तहा भाणियव्वन्ति) असुरकुमारा बहुषु जीवस्था-
नेषु गच्छन्तीति कृत्वा तैरतिदेशः कृतः असुरादयो हीशानन्ताः
पृथिव्यादिष्वपि गच्छन्तीति ॥ भ० १२ श० ९ उ० ।

(१७) देवो महर्धिको यावन्महेशाख्ये विशरीरेषूपपद्येत ।

तेणं काळेणं तेणं समएणं जाव एवं वयामी देवेणं जंते !
महिद्धीए जाव महंसक्खं अणंतरं चयं चइत्ता विसरीरेसु
नागेसु उव्वज्जेज्जा ? हंता गोयमा ! उव्वज्जेज्जा, सेणं
तत्थ अच्चियवंदियपूइयसकारियसम्माणिए दिव्वे सच्चे
सच्चोवाए सप्पिहियपाडिहेरेयावि भवेज्जा ? हंता भवेज्जा ।
सेणं भंते ! तओहिंनो अणंतरं उव्वट्ठित्ता सिज्जेज्जा
बुज्जेज्जा जाव अंतं करेज्जा ? हंता सिज्जेज्जा जाव
अंतं करेज्जा । देवेणं भंते ! महिद्धीए एवं चेव जाव वि-
सरीरेसु मणीसु उव्वज्जेज्जा एवं चेव जहा नागाणं ॥

(विसरीरेसुत्ति) के शरीरे येणं ते द्विशरीरास्तेषु ये हि
भागशरीरं त्यक्त्वा मनुष्यशरीरमवाप्य स्येत्स्यन्ति ते द्विशरीरा
इति । (नागेसुत्ति) सप्पेषु हस्तिषु वा (तत्थत्ति) नागज-

न्मनि यत्र वा क्षेत्रे जातः ॥ “ अश्चियेत्यादि ” इहाश्चितादिप-
दानां पञ्चानां कर्मधारयस्तत्र चाश्चित्थन्नादिना चन्दितः
स्तुत्या पूजितः पुष्पादिना सत्कारितो वस्त्रादिना संमानितः
प्रतिपत्तिविशेषेण (दिव्वेत्ति) प्रधानः । (सच्चोत्ति) स्वप्ना-
दिप्रकारेण तदुपदिष्टस्याचित्थत्वात् (सच्चोवात्ति) सत्या-
वपातः सफलमेव इत्यर्थः कुत एतदित्याह (सप्पिहियपाडिहे-
रेति) सप्पिहितमद्वरवर्त्तिप्रानिहार्यं पूर्वसंगतिकादिदेवता-
कृतं प्रतिहारकर्म यस्य स तथा (मणीसुत्ति) पृथिवी-
कायविकारेषु ॥

देवेणं भंते ! महिद्धीए जाव विसरीरेसु स्वखेसु उव्व-
ज्जेज्जा एवं चेव एवरं इमं, एणएणं जाव सप्पिहियपाडि-
हेरे लाउल्लोइयमहइयाविभवज्जा सेसं तं चेव जाव
अंतं करेज्जा ॥

(लाउल्लोइयमहिपत्ति) (लाइयंति) छगणादिना भूमि-
कायाः संसृष्टीकरणम् (उल्लोइयंति) सेटिकादिना कुड्यानां
धवलनमेतेनैव द्वयेन महितो यः स तथा एतच्च विशेषणं
वृक्षस्य पीठापेक्षया, विशिष्टवृक्षा हि वक्षपीठा भवन्तीति ॥

अहं भंते गोणंगुलवमच्चे कुक्कमवमच्चे मंहुक्कवसच्चे एएणं
णिस्सीद्धा णिव्वया णिगुणा णिम्मोरा णिप्पच्चक्खणपो-
सद्धोववा । काळे मासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पत्ताए
पुढवीए उक्कोसं सागरावमड्डिइयंसि एरगंसि ऐरइयत्ताए उ-
व्वज्जेज्जा ममणं जगवं महार्वीरे वागरेइ उव्वज्जमाणे उ-
व्वज्जेत्ति वत्तव्वंसिया अहं जंते ! मीहि वग्गे जहा उस-
प्पिणी उइसए जाव परस्सरे एएसि णिस्सीद्धा एवं चेव
जाव वत्तव्वंसिया अहं जंते ! ढंके कंके पिलए मड्डुए मि-
खीए एएणं णिस्सीद्धा सेसं तं चेव जाव वत्तव्वंसिया मेवं
जंते ! जंत ! त्ति । जाव विहरइ पुवालसमसयस्स य अट्ठमो
उडेसो सम्पत्तो ॥ १२ ॥

(गोणंगुलवसच्चेत्ति) गोलाङ्गुलानां धानराणां मध्ये महान् स
एव वा विदग्धो विदग्धपर्यायत्वाद्भृषभशब्दस्य एवं कुक्कटवृ-
षभोऽपि एवं मएहूकवृषभोऽपीति (निस्सीलत्ति) समाधानर-
हिताः (निव्वयेत्ति) अणुव्रतरहिताः (निगुणत्ति) गुणव्रतैः
क्वमादिभिर्वा रहिताः “ नेरइयत्ताए उव्वज्जेज्जा ” इति प्रश्नः ।
इह च “ उव्वज्जेज्जा ” इत्येतदुत्तरं तस्य चासम्भवमाशङ्क-
मानस्तत्परिहारमाह “ समणे ” इत्यादि असम्भवश्चैवं यत्र स-
मये गोलाङ्गुलादयो न तत्र समये नारकास्ते अतः कथं ते नार-
कतयोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं स्यात् ? अत्रोच्यते ध्रमणो जगवान्
महावीरो न तु जमाल्यादिरेवं व्याकरोति यदुत उत्पद्यमानमु-
त्पन्नमिति वक्तव्यं स्यात्किंयाकाशनिष्ठाकालयोरभेदात् अतस्ते
गोलाङ्गुलप्रवृत्तयो नारकतयोत्पत्तिकामा नारका एवेति कृत्वा
इष्टव्यते (नेरइयत्ताए उव्वज्जेज्जात्ति) (उसाप्पिणी उइसएत्ति)
सप्तमशतस्य षष्ठे इति द्वादशशतेऽष्टमः ॥ ज० १२ श० ७ उ० ॥

(१८) नैरयिकादयः कथमुपपद्यन्ते ।

रायगिहे जाव एवं वयासी ऐरइयाणं जंते ! कंहं उव्व-
ज्जंति गोयमा ! से जहाणामवए पवयमाणे अज्जवसाण-
णिक्कत्तिष्णकरणो वाएणं से य काळे तं ठाणं विप्पज्जित्ता

पुरिमं ठाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति एवामेव ते वि जीवा
पवओवि पवयमाणा अज्जवसाणाणिव्वत्तिणं करणोवा-
एणं से य काले तं जवं विप्पजहिच्चा पुरिसजवं उवसंपाज्जि-
त्ताणं विहरंति ।।

सप्तमोद्देशके संयता भेदत उक्तास्तद्विपक्षरूपाश्चासंयता भ-
वन्ति ते च नारकादयस्तेषां च यथोत्पादो भवति तथाष्टमोऽ-
भिधीयत इत्येवं सम्यक्स्थास्येदमादिसूत्रम् “ रायगिहे ” इ-
त्यादि [पवपत्ति] प्लवक उत्स्रवनकारी (पवमाणेति) प्लव-
मान उत्स्रुतिं कुर्वन् (अज्जवसाणनिव्वत्तिणंति) उत्स्रोतव्यं
मयेत्येवंरूपाऽप्यवसायनिर्वर्तितेन (करणोपायेणंति) उत्स्र-
वनद्वक्त्रं यत्करणं क्रियाविशेषः स एवोपायः स्थानान्तरप्राप्तौ
हेतुः करणोपायस्तेन (सेयकालेति) एष्यति काले विहरतीति
योगः किं कृत्वेत्याह (तं ठाणंति) यत्र स्थाने स्थितस्तत्स्थानं
विप्रहाय प्लवगतस्त्यक्त्वा [पुरिमंति] पुरोवर्तिस्थानमुपस-
रूप्य प्राप्य विहरतीति (एवामेवतेविजीवत्ति) दार्ष्टान्तिकयोज-
नार्थः किमुक्तं भवतीत्याह [पवओवि पवयमाणत्ति अज्जवसा-
णनिव्वत्तिणंति] तथाविधाध्यवसायनिर्वर्तितेन [करणोपाये-
णंति] क्रियते विविधावस्था जीवस्थानेन क्रियते वा तदिति क-
रणं कर्म प्लवकक्रियाविशेषो वा करणं करणमिव करणं स्था-
नान्तरप्राप्तिहेतुता साधर्म्यात्कर्मैव तदेवोपायः करणोपायस्तेन
[तं भवंति] मनुष्यादिजवं [पुरिमं जवंति] प्राप्तव्यनारकभ-
वमित्यर्थः [अज्जवसाणजोगनिव्वत्तिणंति] अध्यवसानं जी-
वपरिणामो योगश्च मनःप्रवृत्तिव्यापारस्ताज्यां निर्वर्तितो यः स
तथा तेन [करणोवापणंति] करणोपायेन मिथ्यात्वादिना क-
र्मैवग्रहेतुनेति ।

तेसि णं भंते जीवाणं कहं सीहागती कहं सीहे गतिविसंए
पण्त्ते ? गोयमा ! से जहानामए केइ पुरिसे तरुणे वढावं
एवं जहा चउइसमसए पढमुइसए जाव तिसमएणं वा वि-
गहेणं उववज्जंति । ते सिणं जीवाणं तहा सीहागई तहा
सीहे गतिविसए पण्त्ते तेणं भंते ! जीवा कहं परजविद्या-
उयं पकरंति ? गोयमा ! अज्जवसाणणिव्वत्तिणं कर-
णोवाएणं एवं खलु ते जीवा परजविद्याउयं पकरंति । ते-
सिणं जंते ! जीवा कहं गती पयत्तइ ? गोयमा ! आउक्खएणं
जवक्खएणं ठिईएणं एवं खलु ते सिणं जीवाणं गती पयत्तइ
तेणं भंते ! जीवा किं आइह्वाए उववज्जंति परिह्वाए उवव-
ज्जंति गोयमा ! आइह्वाए उववज्जंति णो परिह्वाए उववज्जंति
तोणं भंते ! जीवा किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा
उववज्जंति ? गोयमा ! आयकम्मुणा उववज्जंति णो पर-
कम्मुणा उववज्जंति । तेणं भंते ! जीवा किं आयप्पओ-
गेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति ? गोयमा !
आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति ।
असुरकुमाराणं भंते ! कहं उववज्जंति जहा खेरइया ।
तहेव शिरवसेसं जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति एवं
एगिंदियवज्जा जाव वेमाणिया एगिंदिया एवं चेव एवरं
चउसमइओ विगहो सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! ति

जाव विहरइ (पणवीसइमसयस्स अट्ठमो २५ । ८) भवसि-
द्धियनेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहा-
नामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिया
सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एवमो । २५ । ६ ।)
अभवसिद्धयोरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा !
से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिया सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स
दसमो । २५ । १० ।) सम्मदिट्ठीणेरइयाणं भंते ! कहं
उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए पवमाणे
अवसेसं तं चेव एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए सेवं
भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एकारसमो । २५ । ११ ।)
मिच्छदिट्ठीणेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा !
से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिए सेवं भंते ! भंते ! ति जाव विहरइ । पणवीसइ-
मसयस्स दुवालसमो ॥ भ० २५ श० १२ उ० ॥

(उत्पलजीवादीनामुपपातो वणस्सह शब्दे)

(१७) समुदातविशेषेणैकैक्येय्याणाम् ॥

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहणा-
वेत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले
चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं उववज्जित्तए,
से एणं भंते ! कइ समइएणं विगहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा !
एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विगहेणं
उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ एगसमइएण
वा दुसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा एवं खलु गोयमा ! मए
सत्तसेदीओ पण्त्ताओ तं जहा उज्जुआयतां सेदी एगओ
वंका दुइओ वंका एगओ खुहा दुइओ खुहा । चक्खवाला
अप्पचक्खवाला उज्जुआयथा सेदीए उववज्जमाणे एगसम-
इएणं विगहेणं उववज्जेज्जा ? । एगओ वंकाए सेदीए
उववज्जमाणे दुसमइएणं विगहेणं उववज्जेज्जा, दुइओ
वंकाए सेदीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विगहे उववज्जे-
ज्जा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव उववज्जेज्जा ? । अपज्ज-
त्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! इमीसेरयणप्पजाए पुढवीए
पुरच्छिमचरिमंते समोहए समोहणावेत्ता जे जविए इमीसे
रयणप्पजाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पज्जत्ता सुहुम-
पुढवीकाइयाणं उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइ समइएणं वि-
गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसम-
इएण वा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव विगहेणं उव-
वज्जेज्जा ॥ ५ ॥ एवं अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइओ पुर-
च्छिमिल्ले चरिमंते समोहणावेत्ता पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते वाद-
रपुढवीकाइएसु अपज्जत्तएसु उववातेयव्वा ॥ ३ ॥ ताहे

तेसु चैव पज्जत्तएसु ॥ ४ ॥ एवं आउक्काइएसु वि अपज्ज-
त्तएसु उववातेयव्वा । ताहे तेसु चैव पज्जत्तएसु, एवं आ-
उक्काइएसु वि चत्तारि आद्यावगा सुहुमेहिं अपज्जत्तएहिं !
ताहे पज्जत्तएहिं २ वायरहिं अपज्जत्तएहिं ३ ताहे पज्जत्त-
एहिं ४ उववातेयव्वो एवं चैव सुहुमेतेउक्काइएहिं वि अप-
ज्जत्तएहिं ताहे पज्जत्तएहिं उववातेयव्वो । अपज्जत्ता सुहु-
मपुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुर-
च्छिमिद्वे चरिमं ते समोहए समो० जे नविए मणुस्सखेत्ते
अपज्जत्तावादरतेउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! क-
इसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा सेसं तं चैव एवं पज्ज-
त्ता वादरतेउक्काइयत्ताए उववातेयव्वो वाउक्काइएसु सुहु-
मवादरेसु जहा आउक्काइएसु उववाइओ तहा उववातेयव्वो
एवं वणस्सइकाइएसुवि । पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंते !
इमीसे रयणप्पभाए एवं पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइएसु वि पुर-
च्छिमिद्वे चरिमं ते समोहणावेत्ता एए चैव कमेणं एएसु
चैव वीससु ठाणेसु उववाएयव्वो जाव वादरवणस्सइकाइ-
एसु पज्जत्तएसु वि ४० एवं अपज्जत्तए वादरपुढवीकाइओ-
वि । एवं पज्जत्तवादरपुढवीकाइओ वि । ८० । एवं
आउक्काइएसुवि चउसुवि गमएसु पुरच्छिमिद्वे चरिमं-
ते समोहयाए चैव वत्तव्वया, एएसु चैव वीससु ठा-
णेसु उववाएयव्वो । १६० । सुहुमेतेउक्काइओवि अपज्ज-
त्तओ पज्जत्तओ य एएसु चैव वीससु ठाणेसु उववाते-
यव्वो । २०० । अपज्जत्तवायरतेउक्काएणं भंते ! मणुस्स-
खेत्ते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढ-
वीए पच्चच्छिमिद्वे चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा सेसं तहेव जाव से तेणद्वेणं एवं पुढवीकाइ-
एसु चउव्विहेसु वि उववातेयव्वो । एवं आउक्काइएसु
चउव्विहेसु तेउक्काइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य एवं
चैव उववाएयव्वो । अपज्जत्तावादरतेउक्काइएणं भंते !
मणुस्सखेत्ते समोहए समो० जे भविए मणुस्सखेत्ते अ-
पज्जत्ता वायरतेउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कति-
समयसेसं तं चैव एवं पज्जत्तवायरतेउक्काइयत्ताए उववा-
एयव्वो । वाउक्काइयत्ताए वणस्सइकाइयत्ताए जहा पुढ-
वीकाइएसुवि । तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो, एवं
पज्जत्ता वादरतेउक्काइओ वि समयखेत्ते समोहणावेत्ता एएसु
वीसइठाणेसु उववातेयव्वो जहेव अपज्जत्तओ उववा-
तिओ एवं सव्वत्थ वि वादरतेउक्काइया अपज्जत्तगा य
पज्जत्तगा य समयखेत्ते उववातेयव्वो, समोहणावियव्वा-
ति । २४० । वाउक्काइया । ३२० । वणस्सइकाइया य जहा
पुढवीकाइया । ४०० । तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो

जाव पज्जत्ता वादरवणस्सइकाइयाणं भंते ! इमीसे रय-
णप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिद्वे चरिमंते समोहए समो०
जे नविए इमीसे रयणप्पभाए पच्चच्छिमिद्वे चरिमंते
पज्जत्तावादरवणस्सइकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते !
कतिसमयसेसं तहेव जाव से तेणद्वेणं अपज्जत्ता सुहुम-
पुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्च-
च्छिमिद्वे चरिमंते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए पुरच्छिमिद्वे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवी-
काइयत्ताए उववज्जित्तए तेणं भंते ! कइसमइएणं सेसं तहेव
णिरवसेसं एवं जहेव पुरच्छिमिद्वे चरिमंते सव्वपदेसुवि
समोहया पच्चिमिद्वे चरिमंते समयखेत्ते य उववातिए जे समय-
खेत्ते समोहया पच्चिमिद्वे चरिमंते समयखेत्ते य उववा-
एयव्वा तेणेव गमएणं एवं एएणं दाहिणिद्वे चरिमंते स-
मयखेत्ते य समोहयाणं उत्तरिद्वे चरिमंते समयखेत्ते य उव-
वातो, एवं चैव उत्तरिद्वे चरिमंते समयखेत्ते य समोहियाणं
दाहिणिद्वे चरिमंते समयखेत्ते य उववातेयव्वा, तेणेव गम-
एणं । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! सकरप्पभाए पु-
ढवीए पुरच्छिमिद्वे चरिमंते समोहए समो० जे नविए सकर-
प्पभाए पुढवीए पच्चिमिद्वे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपु-
ढवीकाइयत्ताए उववज्जेज्जा एवं जहेव रयणप्पभाए जाव मे
तेणद्वेणं एवं एएणं कमेणं जाव पज्जत्तएसु सुहुमेतेउक्काइएसु
अपज्जत्तएसु । सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! सकरप्पभाए पु-
ढवीए पुरच्छिमिद्वे चरिमंते समोहए समो० जे नविए
समयखेत्ते अपज्जत्ता वायरतेउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए से
णं जंते ! कइसमए पुच्छा, गोयमा ! दुसमइएण वा ति-
समइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणद्वेणं जंते !
पुच्छा एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ पाएत्ताओ तं
जहा उज्जुआयता जाव अफ्फचक्कात्ता । एगओ वंकाए
सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।
दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा ! से तेणद्वेणं एवं पज्जत्तएसुवि वादरतेउक्काइ-
एसु सेसं जहा रयणप्पभाए । जे वि वायरतेउक्काइया अप-
ज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते समोहया दोचाए पुढ-
वीए पच्चिमिद्वे चरिमंते पुढविकाइएसु चउव्विहेसु आ-
उक्काइएसु चउव्विहेसु तेउक्काइएसु दुविहेसु वाउक्काइएसु
चउव्विहेसु वणस्सइकाइएसु चउव्विहेसु उववज्जइ ते वि
एवं चैव दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववाते-
यव्वा । वादरतेउक्काइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य जाहे
तेसु चैव उववज्जंति ताहे जहेव रयणप्पभाए तहेव एगस-
मइए दुसमइए तिसमइए विग्गहा जाणियव्वा, सेसं जहा

“ यदीगसम्यक्वचलात्प्रतीमो,
भवादृशानां परमात्मभावम् ।
कुवासनापाशविनाशनाय,
नमोऽस्तु तस्मै जिनशासनाय ॥१॥ ”

जिनागमबहुमानिनां च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भवन्ति । किञ्च-केवलज्ञानादपि जिनागम एव प्रामाण्येनातिरिच्यते, यदाहुः-“ आहंस्तु उवउत्तो, सुअनाणी जइ हु गि-एहइ असुद्धं । नं केवली वि भुंजइ, अपमाणसुअं भवं इहरा ॥ १ ॥ ” एकमपि च जिनागमवचनं भविनां भवनाशहेतुः, यदाहुः-“ एकमपि च जिनवचना-द्यस्मान्निर्वाहकं पदं भवति । श्रूयन्ते चान्ताः, सामायिकमात्रपदसिद्धाः ॥ १ ॥ ” यद्यपि च मिथ्यादृष्टिभ्य आतुरेभ्य इव पथ्याऽञ्ज न रोचते जिनवचनं तथापि नान्यत्स्वर्गापवर्गमार्गप्रकाशनसमर्थमिति सम्यग्दृष्टिभिस्तदादरेण श्रद्धातव्यं, यतः कल्याणभागिन एव जिनवचनं भावतो भावयन्ति, इतरपक्षे तु कर्णशूलकारितेनास्मृतमपि विपाद्यते, यदि चेदं जिनवचनं नाभविष्यत्तदा धर्माऽधर्मव्यवस्थाशून्यं भवान्धकारे भुवनमपतिष्यत्, यथा च-“ हरीतर्क्यं भक्त्यर्थाद्वैककामः ” इति वचनाद्धरीतर्क्यभक्षणप्रभवविरेकलक्षणं प्रत्ययेन सकलस्याप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवलीयते, तथाऽष्टाङ्गनिमित्तकेवलिकाचन्द्रार्कग्रहचारधातुवाटरसरसायनादिभिरप्यागमोपादिष्टैर्दृष्टार्थवाक्यानां प्रामाण्यनिश्चयनाऽष्टाङ्गार्थानामपि वाक्यानां प्रामाण्यं मन्दधीर्भिर्निश्चेतव्यम् । ध० २ अधि० । (जिनागमलेखनफलम् ‘पोत्थग’ शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते) (जिनागमलिखितपुस्तकानां दानफलम् ‘णाण’ शब्दे चतुर्थभागं वर्णयिष्यते) “ आगमं आयरंतेण, अत्तणो हियकंखिणो । तित्थनाहो सयंबुद्धो सव्वे ते बहुमज्झिया ॥१॥ ” अष्ट० २४ अष्ट० । “ आगम चक्खु साहु ” अष्ट० २४ अष्ट० ।

आगम्यते परिच्छिद्यतेऽर्थोऽनेनेत्यागमः । केवलमनःपठ्यायावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवकरूपं व्यवहारभेदे, स्था० ५ ठा० २ उ० । व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वाद् । पञ्चा० १६ विव० । तन्निवन्धनत्वात् ज्ञानविशेषोऽपि व्यवहारः । स्था० ५ ठा० २ उ० । (विस्तरत आगमव्यवहारस्य वक्तव्यता आगमव्यवहार’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे आगमिष्यति) । प्राप्तौ, दश० १ अ० । (लाभे,) स्था० २ ठा० ४ उ० ।

(२५) आगमस्याऽर्थान्तराणि—

आतो ति आगमो ति य, लाभो ति यहाँति एगट्टा ॥६॥

आय इति, आगम इति च. लाभ इति च. भवन्त्येकार्थिकाः । उत्त० पाइ० १ अ० । “ आगमं ” लाभम् । लाभे. वृ० ३ उ० । पुरुषद्वारासप्तिकलान्तर्गते कलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आगच्छति-प्रकृतिप्रत्ययावनुपहत्य उत्पद्यते कर्त्तरि संज्ञायां घः । व्याकरणाङ्के प्रकृतिप्रत्ययानुपघातके अद् इद् इत्यादौ शब्दे, आगमादेशयोर्मध्ये वलीयानागमो विधिः ” व्याकरणान्तरपरिभाषा “यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते” “आगमशास्त्रमनित्यम्” इति च परिभाषा “आगमाः आचुदात्ताः” “आगमा अविद्यमानवद्भवन्तीति”, च । का वा । वाच० ।

(आगमनिष्पन्नं नामाधिकृत्याह)—

से किं तं आगमेणं आगमेणं पवानि पर्यासि कुण्डानि-
सेत्तं आगमेणं । (सूत्र-१२५×)

आगच्छतीत्यागमः न्वागमादिस्तेन निष्पन्नं नाम यथा ‘पद्मानी’ त्यादि. “घुदस्वराद् घुटि नुः” (का० रू० २४) इत्यनेनान्न न्वागमस्य विधानाद् उपलक्षणमात्रं चेदं, संस्कार उपस्कार इत्यादरपि सुडाद्यागमनिष्पन्नत्वादिति । अनु० । (‘सत्थ’ शब्दे सप्तमभागं विस्तरौ द्रष्टव्यः)

आगमकुसल-आगमकुशल-त्रि० । आगमनिपुणे, आतु० ।

“ आगमकुसला सदाररया ॥ ४६४ ॥ ” आगमः-श्रुतिस्मृत्यादिरूपस्तस्मिन् कुशलावागमकुशलमिति । उत्त० २५ अ० ।

आगमण-आगमन-न० । आगमं भावे ल्युट् । किञ्चिद्देश्यवधिकविभाजनक्रियायामागतौ, । वाच० । गमनं स्वस्थानादन्यत्र गमनम् । आगमनञ्च तद्व्यत्ययः । ध० ३ अधि० । अन्यतः स्थानात् प्रज्ञापकसम्मुखं यदागम्यते तदागमनम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । व्य० । उत्पत्तौ । वाच० । प्राप्तौ, वाच० ।

आगमणगहियविणिञ्ज्य-आगमनगृहीतविनिश्चय-त्रि० ।

आगमने गृहीतः-कृतां विनिश्चयो-निर्णयो येन स तथा । आगमनाय कृतानिश्चये, भ० ६ श० ३३ उ० ।

आगमणगिह-आगमनगृह-न० । पथिकादीनामागमनेनोपेते, तदर्थं वा गृहमागमनगृहम् । वृ० २ उ० । समाप्रपादौ, सूत्र० । “ आगमणगिहंसि वा ” (सूत्र-१६१×) स्था० ३ ठा० ४ उ० । आगमनगृहमागन्तुकागारं यत्र कार्पाटिकादय आगत्य वसन्तीति । पञ्चा० १८ विव० ।

(आगमनगृहं व्याचष्टे)—

आगंतुऽगारत्थजणो जहिं तु,

संठाइ जं वाऽऽगमणंभि तेसि ।

तं आगमोकं तु विदू वयंति,

सभा-पवादेउलमाइयं वा ॥ १६३ ॥

आगन्तुकः-पथिकः ‘अगारस्थजणो’ यत्र-आगत्य संतिष्ठते यच्च तेषां पथिकादीनाम् आगमने वसन्ते तदागमौकः—आगमनगृहं विद्वांसः-श्रुतधरा वदन्ति, तच्च सभा वा, प्रपा वा, देवकुलादिकं वा मन्तव्यम् । वृ० २ उ० । स्था० । (अत्र च निवासं दोषा ‘वसहि’ शब्दे पष्ठभागे वर्णयिष्यते)

आगमणपह-आगमनपथ-पुं० । आगमनमार्गं, नि० चू० । आगमणपदंसिजं पदेण पक्खियादिसु आगच्छति तंमि पहे । नि० चू० ४ उ० । (निर्ग्रन्थीनामागमनपथे दण्डादिस्थापने दोषा ‘उवहि’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यते)

आगमणागमणपविभत्ति-आगमनागमनप्रविभक्ति-न० । नाव्यविधिविशेषे, रा० । “ आगमणागमणपविभत्तिणामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसति ” (सूत्र-×) रा० । चन्द्रागमन-प्रविभक्तियुक्तामागमनप्रविभक्तिनाम सप्तमं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति । रा० ।

आगमणीइ-आगमनीति-स्त्री० । आगमन्याये, पञ्चा० ।

“ एसा पवयणणीई ” (सूत्र-१४+) एसा-अनन्तरोक्ता प्रव-

रयणप्पजाए तहेव णिरवसेसं जहा सकरप्पजाए वत्तव्वया
जणिया एवं जाव अहे सत्तमाए जाणियव्वा ॥

फइविहेत्यादि । इदं च लोकनार्ता प्रस्तार्य भावनीयम् । [एग-
समइएणवत्ति] एकः समयो यत्रास्त्यसावेकसामयिकस्तेन ।
[विग्गहेणंति] विग्रहो वक्रं गतौ च तस्य सम्प्रवाकतिरेव विग्र-
हः । विशिष्टो वा ग्रहो विशिष्टस्थानप्राप्तिदेतुज्ञता गतिविग्रहस्तेन
तत्र [उज्जुआयपत्ति] यदा मरणस्थानापेक्ष्योत्पत्तिस्थानं स-
मश्रेण्यां भवति तदा ऋज्वायता श्रेणिर्भवति तथा च गच्छतः
एकसामयिकी गतिः स्यादित्यत उच्यते “ एगसमइएणमि-
त्यादि ” यदा पुनर्मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विश्रेण्यां वर्त-
ते तदैकतो वक्रा श्रेणिः स्यात्समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थानप्राप्तिः
स्यादित्यत उच्यते “ एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइ-
एणं विग्गहेणमित्यादि ” यदा तु मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमधस्त-
ने वा प्रतरे विश्रेण्यां स्यात्तदा च्चिक्का श्रेणिः स्यात्समयत्रयेण
चोत्पत्तिस्थानावाप्तिः स्यादित्यत उच्यते “ दुइओ वंकाए ”
इत्यादि एवं “ आउकाइएणु वि चत्तारि आलावगा ” इत्येतस्य
विवरणं “ सुहुमेढीत्यादि ” वादरतेजस्कायिकसूत्रे रत्नप्रभाप्र-
क्रमेऽपि यदुक्तं [जे भविण मणुस्सखेत्तेत्ति] तद्वादरतेजसामन्य-
चोत्पातासम्प्रवादिति [वीससु ठाणेसुत्ति] पृथिव्यादयः पञ्च
सुद्धावादरजेदाद् द्विधेति दश ते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकमे-
वादिशक्तिरिति इह कैकैकस्मिन् जीवस्थाने विशतिर्गमा भवन्ति
तदेवं पूर्वान्तगमानां चत्वारि शतान्येवं पश्चिमान्तादिगमानामपि
ततश्चैवं रत्नप्रभाप्रकरणे सर्वाणि षोडश शतानि गमानामिति
शर्कराप्रज्ञाप्रकरणे वादरतेजस्कायिकसूत्रे “ दुसमइएणं नेत्या-
दि ” इह शर्कराप्रभापूर्वचरमान्तान्मनुष्यक्षेत्रे उत्पद्यमानस्य स-
मश्रेणिनीस्तीत्येगसमपणमितीह नोक्तम् “ दुसमपणमित्यादि ” तु
एकस्य वक्रस्य द्वयोर्वा सम्भवोक्तमिति ॥

अथ सामान्येनाऽत्रःक्षेत्रमूर्खत्वेन वाऽऽश्रित्याह ।

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! अहे लोयखेत्तणा-
लीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समो० जे जविण उहुल्लोए
खेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! तिसमइएण वा चउसमइएण वा वि-
ग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं एवं वुच्चइ तिसमइएण
वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा !
अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं अहोलोयखेत्तणालीए वा-
हिरिल्ले खेत्ते समोहए समोहणज्जे जे जविण उहुल्लोयखे-
त्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए
एगपयरंसि आणुसेढी उववज्जित्तए ? सेणं तिसमइएणं
विग्गहेणं उववज्जेज्जा जे जविण विसेढीओ उववज्जित्तए
तेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से तेणट्टेणं
जाव उववज्जंति । एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए वि-
एवं जाव पज्जत्ता सुहुमतेउकाइयत्ताए वि ॥ अपज्जत्ता
सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! अहोलोय जाव समोहणित्तां जे
जविण समयखेत्ते अपज्जत्ता वादरतेउकाइयत्ताए उववज्जि-

त्ताए से णं जंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उवव-
ज्जेज्जा । से केणट्टेणं जंते ! एवं खलु गोयमा ! सए सत्त
सेढीओ पसत्ताओ तं जहा उज्जुआयता जाव अफ्फच-
कवाढा एगतो वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं
विग्गहेणं उववज्जेज्जा, दुइओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे
तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणट्टेणं एवं पज्जत्त-
एसु वायरतेउकाइएसु वि उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्स-
इकाइयत्ताए चउक्कएणं जेदेणं जहा आउकाइयत्ताए तहेव उ-
ववातेयव्वो २० । एवं जहा अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स
गमओ जणिओ एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स वि जाणि-
यव्वो तहेव वीसाए ठाणेसु उववाएयव्वो । ४० । अहे-
लोयखेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहओ एवं वायरपुढ-
वीकाइयस्सवि अपज्जत्तगस्स पज्जत्तगस्स य जाणियव्वं ।
एवं आउकाइयस्स चउव्विहस्सवि भाणियव्वं । सुहुमतेउ-
काइयस्स दुविहस्सवि एवं चेव अपज्जत्ता वादरतेउकाइएणं
समयखेत्ते समोहए समोह० जे जविण उहुल्लोयखेत्तणा-
लीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उ-
ववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जे-
ज्जा ? गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा
विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं अट्टो जहेव रयण-
प्पभाए तहेव सत्तसेढीए । एवं जाव अपज्जत्ता वादरते-
उकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविण
उहुल्लोयखेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमते-
उकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! सेसं तं चेव ।
अपज्जत्ता वादरतेउकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए
समो० जे भविण समयखेत्ते अपज्जत्ता वादरतेउकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा
तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं भंते !
अट्टो जहेव रयणप्पजाए तहेव सत्तसेढीए । एवं पज्जत्ता
वादरतेउकाइयत्ताए वि । वाउकाइएसु य वणस्सइकाइएसु
जहा पुढवीकाइएसु उववात्तिओ तहेव चउक्कएणं भेदेणं
उववातेयव्वो । एवं पज्जत्ता वादरतेउकाइओवि । एएसु
चेव ठाणेसु उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्सइकाइयाणं
जहेव पुढवीकाइओ उववात्तिओ तहेव जाणियव्वो । अप-
ज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! एत्थवि लोयखेत्तणा-
लीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समो० जे भविण अहेखे-
त्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइय-
त्ताए उववज्जिए से णं भंते ! कतिसमए ? एवं उहुल्लोय-
खेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहयाणं अहेलोयखेत्त-

णालीए वाहिरिल्ले खेत्ते उववज्जयाणं सो चेव गमओ
 णिरवसेसो भाणियव्वो जाव वायरवणस्सइकाइओ अ-
 पज्जत्तओ वायरवणस्सइकाइएसु अपज्जत्तएसु उववाइओ ।
 अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! लोगस्स पुरच्छि-
 मिह्वे चरिमंते समोहए समो० जे नविए लोगस्स पुरच्छि-
 मिह्वे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जि-
 त्तए । से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जंति ?
 गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा
 विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ
 एगसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा ? एवं खलु ? गोयमा !
 मए सत्तसेढीओ पणत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव अण्ण-
 चक्कवाला । उज्जुआयताए सेढीए उववज्जमाणे एगसम-
 एणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । एगाओ वंकाए सेढीए उव-
 वज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ
 वंकाए सेढीए उववज्जमाणे जे नविए एगपरंसि अण्ण-
 सेढी उववज्जित्तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।
 जे भविए विसेढी उववज्जित्तए सेणं चउसमइएणं विग्ग-
 हेणं उववज्जेज्जा से तेणट्टेणं जाव उववज्जेज्जा । एवं अ-
 पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइओ लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समो-
 हए लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चेव चरिमंते अपज्जत्तएसु य
 सुहुमपुढवीकाइएसु सुहुमआउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्ज-
 त्तएसु सुहुमतेउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य सुहु-
 मवाउकाइएसु य अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य वादरवाउका-
 इएसु अपज्जत्तएसु य पज्जत्तएसु य सुहुमवणस्सइकाइएसु
 अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य वारससु वि ठाण्णसु एएणं चेव
 कमेणं भाणियव्वो, सुहुमपुढवीकाइओ पज्जत्तओ एवं चेव
 णिरवसेसे वारससु वि ठाण्णसु उववातेयव्वो । २४। एवं एएणं
 गमएणं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ । सुहुमवण-
 स्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव नाणियव्वो ! अपज्जत्ता
 सुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते
 समोहए समोह० जे भविए लोगस्स दाहिणिह्वे चरिमंते
 अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएसु उववज्जित्तए से णं जंते !
 कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! दुसमइ-
 एण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उवव-
 ज्जंति । से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ एवं खलु गोयमा !
 मए सत्तसेढीओ पणत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव
 अण्णचक्कवाला । एगाओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दु-
 समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए सेढीए
 उववज्जमाणे जे भविए एगपरंसि अण्णसेढी उववज्जि-
 त्तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । जे नविए
 विसेढीओ उववज्जित्तए सेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उवव-

ज्जेज्जा से तेणट्टेणं गोयमा ! एएणं गमएणं पुरच्छिमिह्वे
 चरिमंते उववातेयव्वो जाव सुहुमवणस्सइकाइओ प-
 ज्जत्तसुहुमवणस्सइएसु चेव सव्वेसिं दुसमइओ तिसम-
 इओ चउसमइओ विग्गहो नाणियव्वो । अपज्जत्तो
 सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते
 समो० २ जे नविए लोगस्स पञ्चछिमिह्वे चरिमंते अप-
 ज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइस-
 मइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा
 दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएणं वा विग्गहेणं
 उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं एवं जहेव पुरच्छिमिह्वे चरि-
 मंते समोहया पुरच्छिमिह्वे चेव चरिमंते उववातिया तहेव
 पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समोहया पञ्चछिमिह्वे चरिमंते उववा-
 तेयव्वो । सव्वे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! लो-
 गस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समोहए समो० जे नविए लो-
 गस्स उत्तरिह्वे चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उव०
 सेणं जंते ! एवं जहा पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समोहओ दा-
 हिणिह्वे उववाइओ तहा पुरच्छिमिह्वे समोहओ उत्तरिह्वे
 चरिमंते उववाएयव्वो । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं
 जंते ! लोगस्स दाहिणिह्वे चरिमंते समोहओ जे
 भविए लोगस्स दाहिणिह्वे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवी-
 काइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुरच्छिमिह्वे समोहओ
 पुरच्छिमिह्वे चेव उववातियो तहेव दाहिणिह्वे समोहओ
 तहेव दाहिणिह्वे चेव उववाएयव्वो तहेव णिरवसेसं जाव
 सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु चेव
 पज्जत्तएसु दाहिणिह्वे चरिमंते उववाइओ एवं दाहिणिह्वे
 समोहओ पञ्चछिमिह्वे चरिमंते उववाएयव्वो, णवरं दुसम-
 इए तिसमइए चउसमइओ विग्गहो सेसं तहेव दाहिणिह्वे
 समोहओ उत्तरिह्वे चरिमंते उववाएयव्वो जहेव सट्ठाणे त-
 हेव एगसमइय दुसमइय तिसमइय चउसमइय विग्गहो पुर-
 च्छिमिह्वे जहा पञ्चछिमिह्वे तहेव दुसमइय तिसमइय पञ्च-
 छिमिह्वे चरिमंते समोहयाणं पञ्चछिमिह्वे उववज्जमाणेणं
 जहा सट्ठाणे उत्तरिह्वे उववज्जमाणेणं एगसमइओ वि-
 ग्गहो एत्थि सेसं तहेव । पुरच्छिमिह्वे जहा सट्ठाणे । दाहि-
 णिह्वे एगसमइओ विग्गहो एत्थि सेसं तहेव उत्तरिह्वे समो-
 हयाणं उत्तरिह्वे चेव उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिह्वे
 समोहयाणं पुरच्छिमिह्वे उववज्जमाणेणं एवं चेव एवरं
 एगसमइओ विग्गहो एत्थि, उत्तरिह्वे समोहयाणं दाहि-
 णिह्वे उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिह्वे समोह-
 याणं पञ्चछिमिह्वे उववज्जमाणेणं एगसमइओ विग्गहो
 एत्थि सेसं तहेव जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ
 सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव । ज० ॥

“अपञ्जत्ता सुदुमेत्यादि” (अहेलोयवेत्तणात्तोपत्तिः) । अधोलोकत्रक्षणे क्षेत्रे या नामी वसनामी सा ऽधोलोकक्षेत्रनामी तस्या एवमूर्ध्लोकक्षेत्रनाड्यपि (तिसमइरण्यवत्ति) अधोलोकक्षेत्रनाड्या वहिः पूर्वादिदिशि मृत्वा एकेन नामीमध्ये प्रविष्टो द्वितीये समये ऊर्ध्वं गतस्तत एकप्रतरे पूर्वस्यां पश्चिमायां वा यदोत्पत्तिर्भवति तदा तु श्रेण्यां गत्वा तृतीयसमये उत्पद्यत इति । (चउसमइरण्यवत्ति) यदा नाम्या वहिर्वीयव्यादिविदिशि मृतस्तदैकेन समयेन पश्चिमायामुत्तरस्यां वा गतो द्वितीयेन नाम्यां प्रविष्टस्तृतीये ऊर्ध्वं गतश्चतुर्थे तु श्रेण्यां गत्वा पूर्वादिदिश्युत्पद्यत इति । इदं च प्रायो वृत्तिमङ्गीकृत्योक्तमन्यथा पञ्चसामायिक्यपि गतिः सम्भवति यदा ऽधोलोककोणादूर्ध्वलोककोण एवोत्पत्तव्यं भवतीति । भवन्ति चात्र गाथाः । “सुते चउसमयाओ, नत्थि गर्हओ परावि णिहिछा । जुज्जइ य पंचसमया, जीवस्स गर्ह इहओ ॥१॥ जोतमतमविदिसाए, समोहओ वंभलोगविदिसाए । उववज्जई गर्हए, सो नियमा पंचसमयाए ॥ २ ॥ उजुयायतेगवंका, उहओ वंका गर्ह वि णिहिछा । जुज्जति यति चउवंका, विनाम चउ पंच समयाए ॥३॥ उववाया जावाओ, न पंच समया ऽहवा न सत्तावि । जणिया जह चउसमया, महइवंधेन सत्ताविचि ॥ ४ ॥ ” “अपञ्जत्ता वायरतेउकाइरण्यमित्यादौ” (उसमइरण्य वा तिसमइरण्य वा विगगहणं उववज्जेज्जत्ति) एतस्येयं भावना समयदेशादसावेकेन समयेनोर्ध्वं गतो द्वितीयेन तु नाड्या वहिर्दिग्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । तथा समयक्षेत्रादेकेनोर्ध्वं यति द्वितीयेन तु नाड्या वहिः पूर्वादिदिशि तृतीयेन विदिग्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । अथ लोकचरमान्तमाश्रित्याह “अपञ्जत्ता सुदुमपुढवीकाइएणं भंते ! लोगस्सेत्यादि ” । इह च लोकचरमान्ते यादराः पृथिवीकायिका-प्रायिकतेजोवनस्पतयो न सन्ति सूक्ष्मास्तु पञ्चापि सन्ति यादरा-वायुकायिकाश्चेति, पर्यासापर्यासभेदेन द्वादश स्थानान्यनुसर्तव्यानीति । इह च लोकस्य पूर्वचरमान्तात् पूर्वचरमान्ते उत्पद्यमानस्यैकसमयादिका चतुःसमयान्ता गतिः सम्भवतानुश्रेणिविश्रेणि-सम्भवात् । अ० ३४ श० १ उ० ।

[२०] पृथ्वीकायादीनां समचहत्य देवलोकेत्पादः ॥

पुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सक्करप्पजाए य अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं जंते ! किं पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुण्वि आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुण्वि वा उववज्जित्ता एवं जहा सत्तरसमसए षट्ठुदेसए जावसे तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ पुण्वि वा उववज्जेज्जा एवरं तेहिं संपाणणित्ता इमेहिं आहारो भण्ड सेसं तं चेव । पुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पजाए पुढवीए अंतरा समोहए जे जविए ईसाणं कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव जाव ईसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । पुढवीकाइएणं भंते ! सक्करप्पजाए वासुयप्पजाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे जाव ईसिप्पन्नाराए । एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे जाव ईसिप्पन्नाराए उववाए-

यव्वो । पुढवीकाइएणं जंते ! सोहम्मीसाणं सणंकुमारमाहिंदाण यकप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव णिकखेवओ । पुढवीकाइएणं जंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे जविए सक्करप्पजाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव एवं जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । एवं सणंकुमारमाहिंदाणं वंजलोगस्स कप्पस्स अंतरा समोहए समोहइत्ता पुणरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । एवं वंजलोगस्स वंतगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं लंतगस्स महासुक्कस्स कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं महासुक्कस्स सहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए, एवं सहस्सारस्स य आणयपाणयकप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आणयपाणयआरणअच्छुताण य कप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आरणअच्छुताणं । गेवेज्जगविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए एवं गेवेज्जगविमाणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पन्नाराए य पुणरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । आउकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सक्करप्पजाए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं जहा पुढवीकाइयस्स जाव से तेणट्ठेणं एवं पढमा दोच्चाणं अंतरा समोहओ जाव ईसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जाव ईसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । आउकाइयत्ताए आउकाइयाएणं भंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे जविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए घणोदधिघणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव एवं एएहिं चेव अंतरे समोहइत्ताओ जाव अहेसत्तमाए पुढवीए घणोदधिघणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववाएयव्वो, एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पन्नाराए पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहेसत्तमाए घणोदधिघणोदधिवलएसु उववाएयव्वो २ वाउकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए सक्करप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा सत्तरसमसए वाउकाइयउदेसएसु तहा इहवि एवरं अंतरेसु समोहणा वेयव्वो सेसं तं चेव जाव

अणुत्तरविमाणं ईसिप्पभाराए य पुढवीए अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे नविए घणवाततणुवातयणवानवलएमु
वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव जाव से तेण-
ट्टेणं जाव उववज्जेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ वीसइ-
मस्स ढट्ठो उद्देसो सम्मत्तो ॥ २० ॥ ६ ॥

पञ्चमे पुज्जलपरिणाम उक्तः पष्ठे तु पृथिव्यादिजीवपरिणामो-
ऽभिधीयत इत्येवं सम्यक्संन्यास्येदमादिसूत्रम् “ पुढवीत्यादि ”
(एवं जहा सत्तरसमस्स णुद्देसेत्ति) । अनेन च यत्सूचितं
तदिदं “ पुंवि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारजेज्जा पुंवि वा
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जेत्तादि ” । अस्य चायमर्थः—यो-
गेन्द्रकसन्निभसमुद्धातगामी स पूर्व समुत्पद्यते तत्र गच्छती-
त्यर्थः पश्चादाहारयति शरीरप्रायोग्यानुपुद्गलान् गृह्णन् गृह्णाती-
त्यर्थः अत उच्यते (पुंवि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारजेज्जित्ति)
यः पुनरीक्षिकासन्निभसमुद्धातगामी स पूर्वमाहारयति उत्प-
त्तिक्षेत्रे प्रदेशप्रक्षेपणेनाहारं गृह्णातीति तत्समनन्तरञ्च प्राक्त-
नशरीरस्तु प्रदेशानुत्पत्तिक्षेत्रे संहरति अत उच्यते (पुंवि
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जित्ति) विंशतितमशते पष्ठ उद्देशः ।
पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए समोहए
समोहइत्ता जे नविए सोहम्मए कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उवव-
ज्जित्तए से जंते ! किं पुंवि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा
पुंवि वा संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा !
पुंवि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुंवि वा संपा-
उणेत्ता पच्छा उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं जाव पच्छा
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुढवीकाइयाणं तओ समुग्घाया
पणत्ता तं जहा वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणां-
तियसमुग्घाए । मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेणं
वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ, देसेण समोहणमाणे
पुंवि संपाउणित्ता पच्छा उववज्जित्ता सव्वेण समोहण-
माणे पुंवि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा से तेणट्टेणं
जाव उववज्जेज्जा । पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयण-
प्पजाए पुढवीए जाव समोहए समोहइत्ता जे नविए ईसाणे
कप्पे पुढवी एवं चेव ईसाणेवि । एवं अच्चुयगेवेज्जवि-
माणे अणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चेव पुढवीकाइ-
याणं भंते ! सक्करप्पजाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे न-
विए सोहम्मए कप्पे पुढवीए एवं जहा रयणप्पजाए पुढवीका-
इओ उववाइओ एवं सक्करप्पजाए पुढवीकाइओ उववाए-
यव्वो जाव ईसिप्पजाराए एवं जहा रयणप्पजाए वत्तव्वया
जणिया, एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिप्पजाराए
उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स ढट्ठो
॥ १७ ॥ ६ ॥) पुढवीकाइएणं जंते ! सोहम्मए कप्पे समोहए
समोहइत्ता जे नविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पुढवी-
काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! किं सेसं तं चेव जहा
रयणप्पजाए पुढवीकाइओ सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पजाराए

ताव उववाइओ, एवं सोहम्मपुढवीकाइओवि सत्तसु पुढ-
वीसु उववाएयव्वो तहा जाव अहे सत्तमाए एवं ज-
हा सोहम्मपुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाइओ एवं जाव
ईसिप्पभारापुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव
अहेसत्तमाए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स सत्तमो
उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ७ ॥) आउकाइएणं जंते ! इमीसे
रयणप्पजाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे नविए सोहम्मए
कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुढवीकाइओ
तहा आउकाइओवि सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पजाराए तहेव
उववाएयव्वो एवं जहा रयणप्पजा आउकाइओ उववाइओ
तहा अहेसत्तमा पुढवी आउकाइओ उववाएयव्वो जाव
ईसिप्पजाराए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स अ-
ट्ठमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ८ ॥) आउकाइयणं भंते !
सोहम्मए कप्पे समोहए समोहइत्ता जे नविए इमीसे रयण-
प्पजाए पुढवीए यणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जि-
त्तए सेणं जंते ! सेसं तं चेव एवं जाव अहे सत्तमाए जहा
सोहम्मआउकाइओ एवं जाव ईसिप्पजाए आउकाइओ
जाव अहेसत्तमाए उववातेयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति ॥
(सत्तरसमस्स य णवमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ९ ॥)
वाउकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए जाव जे
नविए सोहम्मए कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से एं
जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओवि एवरं वाउकाइ-
याणं चत्तारि समुग्घाया पणत्ता तं जहा वेदणासमुग्घाए जाव
वेज्जवियसमुग्घाए मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे दे-
सेण वा समोहए सेसं तं चेव जाव अहे सत्तमा समोहयाओ
ईसिप्पजाराए उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्त-
रसमस्स य दसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ १० ॥) वाउकाइ-
एणं जंते ! सोहम्मए कप्पे समोहए समोहइत्ता जे नविए
इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए यणवाए तणुवाए घणवायव्व-
एसु तणुवायव्वएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते !
सेसं तं चेव एवं जहा सोहम्मकप्पवाउकाइओ सत्तसुवि
पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पजाए वाउकाइओ अहे-
सत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तर-
समस्स एकारसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ११ ॥)

(समोहइत्ति) समवहतःकृतमारणान्तिकसमुद्धातः (उववज्जि-
त्तित्ति) उत्पादक्षेत्रं गत्वा (संपाउणेज्जित्ति) पुज्जलग्रहणं कुर्यात्
उत व्यत्यय इति प्रश्नः (गोयमा ! पुंविवाउववज्जित्ता पच्छा संपाउ
णेज्जित्ति) मारणान्तिकसमुद्धातान्निवृत्त्य यदा प्राक्तनशरीरस्य
सर्वथा त्यागात्गेन्द्रकगत्योत्पत्तिदेशं गच्छति तदोच्यते पूर्वमुत्प-
द्य पश्चात्सम्पान्त्युयात् पुज्जलान् गृह्णीयात् आहारयेदित्यर्थः ।
(पुंवि वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जित्ति) यदा मारणान्तिक-
समुद्धातगत एव क्षियते ईलिकागत्योत्पादस्थानं याति तदोच्य-

ते पूर्वं सम्प्राप्य पुञ्जान् गृहीत्वा पश्चात् उत्पद्येत प्राप्तनारी-
रस्थजीवप्रदेशसंहरणतः समस्तजीवप्रदेशैरुत्पत्तिर्ज्ञातः भ-
वेदिति ज्ञातः (देसेण वा समोहणं सत्त्वेण वा समोहणा
इति) यदा मारणान्तिकसमुद्रातगतो म्रियते तदेल्हिकागत्योत्प-
त्तिदेशं प्राप्नोति, तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेह एव स्थितत्वात्,
देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात्, देशेन समवहन्तीत्युच्यते यदा
तु मारणान्तिकसमुद्रातात्प्रतिनिवृत्तः सन् म्रियते तदा सर्वप्रदेश-
संहरणतो गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशप्राप्तौ सत्त्वेण समवहत इत्यु-
च्यते तत्र च देशेन समवहन्त्यमान ईहिकागत्या गच्छन्नित्यर्थः
पूर्वं सम्प्राप्य पुञ्जान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्यते, सर्वात्मनोत्पादक-
त्रे भागच्छति (सत्त्वेण समोहणमणोक्ति) गेन्दुकगत्या गच्छन्नि-
त्यर्थः पूर्वमुत्पद्य सर्वात्मनोत्पाददेशमासाद्य पश्चात् (संपादणे-
ज्जति) पुञ्जग्रहणं कुर्यादिति । सप्तदशशते पद्यः । १७ । ६ ।
शेषास्तु (७ । ८ । ९ । १० । ११ । सुगमा एव) भ० १७ श० ।
[२१] नैरयिकादयो नैरयिकादिपूपपद्यन्ते ॥

नेरइयाणं भंते नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उव-
वज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइए
नेरइएसु उववज्जइ एवं जाव वेमाणियाणं ॥

अस्य चायमजिसम्बन्धो द्वितीयोद्देशके नारकादीनां हेइयापरि-
संख्यानमल्पवहुत्वमहत्त्वकत्वं चोक्तमिह तु तेषामेव नारकादि-
जीवानां तास्ताः हेइयाः किमुपपातक्रेत्रोपपन्नानामेव भवन्ति उत
विग्रहेऽपीत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थं प्राक् तावन्नयान्तरमाश्रित्य
नारकादिव्यपदेशं पृच्छति “नेरइयाणं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ
अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ” इति । इदं च प्रश्नसूत्रं सुगमं
भगवानाह गौतम ! नैरयिको नैरयिकेपूपपद्यते नो नैरयिकोऽनै-
रयिकेषु कथमिति चेदुच्यते-इह यस्माच्चारकादिनवोपग्राहक-
मायुरेव न शेषं तथा हि नारकायुष्युदयमागते नारकमवो
भवति मनुष्यायुषि मानुषनव इत्यादि ततो नारकाद्यायुर्वेदन-
प्रथमसमय एव नारकादिव्यपदेशं लभते एतच्च ऋजुसूत्रनयद-
र्शनं तथा च नयविद्धिः ऋजुसूत्रनयनिरूपणं कुर्वन्निरिदमुक्तम् ।
“पञ्चालं न दहत्यग्निर्भिद्यते न घटः कञ्चित् । नास्तित्वे निष्क-
मोस्तीह, न च शून्यं प्रविश्यते ॥ नारकव्यतिरिक्तश्च, नरकनो-
पपद्यते । नारकाच्चारकश्चास्य, न कश्चिद्विप्रमुच्यते ॥ १ ॥ ”
इत्यादि [एवं जाव वेमाणिए इति] एवं नैरयिकोक्तप्रकारेण
तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिको धैमानिकविषयं सूत्रं तच्च सुगमत्वात्
स्वयं भावनीयम् ॥

अधुना उर्ध्वतनाविषयं नैरयिकेषु सूत्रमाह ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइए हितो उववट्टइ अनेरइए नेरइएहितो
उववट्टइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएहितो उववट्टइ न अने-
रइएनेरइएहितो उववट्टइ एवं जाव वेमाणिए नवरं जोइ-
सियवेमाणिएसु च यति अभिलावो कायव्वो ॥

एतदपि ऋजुसूत्रनयदर्शनेन वेदितव्यं तथा हि परम-
वायुष्युदयमागते तत उर्ध्वतते यच्चवायुश्च उदयमागतं तेन
भवेन व्यपदेशो यथा नारकायुष्युदयमागते नरकमवे न नारक
इति ततो नैरयिकेभ्यो नैरयिक एवोर्ध्वतते तेन नैरयिक इति
एवं चतुर्विंशतिदण्डक्रमेण तावत्सूत्रं वक्तव्यं यावद्वैमानिक-
विषये च “चयइ ” इत्यादि अभिलापः कर्तव्यस्तस्य उर्ध्व-
तनस्य च्यवनमिति प्रसिद्धेः । तथा चाह “ एवं जाव वेमा-

णिए नवरं ” मित्यादि । अथ कृष्णलेश्याविषयमुपतौ सूत्रमाह ।
से नूणं भंते ! कएहलेसे नेरइए कएहलेसेसु नेरइएसु उ-
ववज्जइ कएहलेसेसु उववट्टइ जह्वेसे उववज्जइ तल्लेसे उव-
वट्टइ ? हंता गोयमा ! कएहलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ क-
एहलेसेसु उववट्टइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ एवं
नीललेसावि एवं काउलेसावि एवं असुरकुमाराणावि जाव
थणियकुमारा एवरं तेउलेस्सा अञ्जहिया ॥

“ से नूणं भंते ” इत्यादि से शब्दोऽथव्यर्थः स चेद प्रश्ने नूनं
निश्चितमेतत् भदन्त ! कृष्णलेश्यो नैरयिकः कृष्णलेश्येषु नैर-
यिकेषु मध्ये उत्पद्यते । तेभ्यश्च कृष्णलेश्येभ्यो नैरयिकेभ्य
उर्ध्वतमानः कृष्णलेश्य एवोर्ध्वतते एतदेव निश्चयदाढ्योत्पाद-
नार्थं प्रकारान्तरेणाह । यल्लेश्य उत्पद्यते तल्लेश्य उर्ध्वतते न
लेश्यान्तरगत इति भगवानाह “ हंता गोयमे ” त्यादि हंते-
त्यनुमतौ अनुमतमेतत् मम । गौतम ! कएहलेसेसु नेरइएसु इ-
त्यादि । अथ कथं कृष्णलेश्यः सन् कृष्णलेश्येषु नैरयिकेपूप-
पद्यते न लेश्यान्तरोपेतः उच्यते इह तिर्यक्पञ्चन्द्रियो मनु-
ष्योऽथवायुष्कतया नरकेपूपपत्तुकामो यथाक्रमं तिर्यगायुषि
मनुष्यायुषि च साकल्येनाक्षीरोऽन्तर्मुहूर्तेशेपु यल्लेश्येषु नरके-
पूपपत्त्यते तद्वतलेश्या परिणमति ततस्तेनैवाप्रतिपतितेन परि-
णामेन नरकायुः प्रतिसंवेदयते तत उच्यते कृष्णलेश्यः कृष्ण-
लेश्येषु नैरयिकेपूपपद्यते न लेश्यान्तरयुक्तः । अथ कथं कृष्ण-
लेश्य एवोर्ध्वतते ? उच्यते देवनैरयिकाणां हि लेश्यापरिणाम
आभवत्तयाद्भवति एतच्च प्रागेव प्रपञ्चत उपपादितमेवं नी-
ललेश्याविषयं कापोतलेश्याविषयं च सूत्रं वक्तव्यमेवमसुरकु-
मारादीनामपि स्तनितकुमारावसानानां वक्तव्यं नवरं तेजोले-
श्यासूत्रं तत्राभ्यधिकमभिधेयं तेजोलेश्याया अपि तेषां भावात् ।

अधुना पृथिवीकायिकेषु कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमाह ॥

से नूणं भंते ! कएहलेसे पुढविकाइए कएहलेसेसु पुढ-
विकाइएसु उववज्जइ कएहलेसे उववट्टइ जह्वेसे उववज्जइ
तल्लेसे उववट्टइ ? हंता गोयमा ! कएहलेसे पुढविकाइए
कएहलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, सिय कएहलेसे उ-
ववट्टइ सिय नीललेसे उववट्टइ सिय काउलेसे उववट्टइ
सिय जह्वेसे उववज्जइ सिय तल्लेसेसु उववट्टइ । एवं नी-
ललेसाकाउलेसासु वि । से नूणं भंते ! तेउलेसे पुढविका-
इए तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा !
तेउलेसे पुढविकाइए तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ,
सिय कएहलेसे उववट्टइ सिय नीललेसे उववट्टइ सिय
काउलेसे उववट्टइ तेउलेसे उववज्जइ एो चैवेणं तेउलेसे
उववट्टइ । एवं आउकाइयवणस्संकाइयावि । तेउवाज्ज
एवं चैव नवरं एएसिं तेउलेस्सा नत्थि । वितिचउरिं-
दिया एवं चैव तिसुवि लेसासु । पंचिंदियतिरिक्खजोणिया
मणसा जहा पुढविकाइया आदिहियासु तिसु लेसासु
भणिया तहा षसु वि लेसासु भाणियव्वा नवरं छप्पि-
लेस्सा उच्चारैयव्वाओ । वाणमंतरा जहा असुरकुमारा से
नूणं भंते ! तेउलेसे जोइसिए तेउलेसेसु जोइसिएसु उववज्ज-

इ जहेव असुरकुमाराणं । एवं वेमाणियाण वि नवरं दोहवि चयतीति अजिलावो । से नूणं भंते ! कहहलेसे नीललेसे नेरइए कहहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कहहलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कहहलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ से नूणं जंते ! कहहलेसे जाव तेउलेसे असुरकुमारे कहहलेसेसु जाव तेउलेसेसु असुरकुमारेसु उववज्जइ एवं जहेव नेरइए तहा असुरकुमारेवि जाव थणियकुमारेवि । से नूणं जंते ! कहहलेसे जाव तेउलेसे पुढविकाइए कहहलेसेसु जाव तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, एवं पुच्छा जहा असुरकुमाराणं ? हंता गोयमा ! कहहलेसे जाव तेउलेसे पुढविकाइए कहहलेसेसु जाव तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कहहलेसे उववज्जइ सिय नीललेसेसु काउलेसेसु उववज्जइ सिय जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववज्जइ । एवं आउकाइयवणस्सइकाइयावि जाणियन्वा । से नूणं जंते ! कहहलेसे काउलेसे नीललेसे तेउकाइए कहहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ कहहलेसे नीललेसे काउलेसेसु उववज्जइ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कहहनीलकाउलेसे तेउकाइए कहहलेसेसु नीलकाउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ सिय कहहलेसे उववज्जइ सिय नीललेसेसु काउलेसेसु उववज्जइ सिय जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ एवं वाउकाइए वेइंदिय तेइंदिय चउरिंदियावि जाणियन्वा से नूणं जंते ! कहहलेसे जाव सुकलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कहहलेसेसु जाव सुकलेसेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा ! कहहलेसे जाव सुकलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कहहलेसेसु जाव सुकलेसेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु सिय कहहलेसे उववज्जइ जाव सिय सुकलेसे उववज्जइ सिय जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ एवं मणुसेवि । वाणमंतरे असुरकुमारे जोइसियवेमाणिएवि एवं चेव नवरं जस्स जह्वेसा दोहवि चयणंति जाणियन्वा ॥

से नूणं जंते इत्यादि ॥ इह तिरइचां मनुष्याणां च वेण्यापरिणाम आन्तर्माहूर्तिकस्ततः कदाचित् तह्वेस्य उद्धर्तते कदाचिद्वेण्यान्तरपरिणतोऽप्युद्धर्तते यः पुनर्नियमो यल्लेख्येषूपच्यते स नियमतस्तह्वेस्य एवोत्पद्यते “ अंतमुहुत्तम्मिगए अंतमुहुत्तम्मि सेसए आओ । वेसाहिं परिणयाहिं, जीवावच्छंति परलोय’ मिनिवचनात् । तत उक्तम् । “ गोयमा ! कहहलेसे पुढविकाइए कहहलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कहहलेसे उववज्जइ इत्यादि” एवं नीललेसे विषयं कापोतवेण्या विषयं च सूत्रं वक्तव्यम् । तथा भवनपतिव्यन्तरज्यौतिष्कसौधर्मेशानदेवाः तेजो-

वेण्यावन्तः स्वभावाच्च्युत्वा पृथिवीकायिकेः पूर्यन्ते । तदा कियत्कावमपर्याप्तावस्थायां तेषु तेजोवेण्याऽपि दृश्यन्ते तत ऊर्ध्वं तु न भवति तथा भवस्वभावतया तेजो वेण्यायोग्यद्वयग्रहणशक्त्यसम्भवात्ततस्तेजोवेण्यासूत्रमुक्तम् । “ तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववज्जइ इति ” यथा च पृथिवीकायिकानां चत्वारि सूत्राण्युक्तानि तथा अप्कायिकवन्तस्पायिकायिकानामपि वक्तव्यानि तेषामप्यपर्याप्तावस्थायां तेजोवेण्यासम्भवात् तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियविषयाणि प्रत्येकं त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि तेषां तेजोवेण्याया असम्भवात् ; पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यानिका मनुष्याश्च यथा आद्यासु तिसृषु वेण्यासु पृथिवीकायिका उक्तास्तथा पदस्वपि वेण्यासु वक्तव्याः पराणामप्यन्यतमया वेण्याया तेषामुत्पत्तिसम्भवाद्भूतप्राप्तगतैकैकवेण्याविषयं चोद्धत्तनायां पराणां विकल्पानां सम्भवात् । सूत्रपाठश्चैवम् “ से नूणं जंते कहहलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्यादि” एवं नीलकापोततेजः पञ्चशुक्लवेण्याविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि “ वाणमंतरे जहा असुरकुमारा ” इति “ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ । इति ” वक्तव्या इति सर्वदेवानां वेण्यापरिणामस्य आजवक्तव्याद्वात् एवं वेण्यापरिसेख्यानां परिज्ञाव्य ज्योतिष्कवैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि नवरं तत चयतीत्यभिधपनीयं तदेवमेकैकवेण्याविषयाणि चतुर्विंशतिद्वैकक्रमेण नैरयिकादीनां सूत्राण्युक्तानि । तत्र कश्चिदाशङ्केत । प्रविरलैककनारकादिविषयमेतत् सूत्रकदम्बकं यदा तु बहवो निजवेण्याकास्तस्यां गतावुत्पद्यन्ते तदान्यथापि वस्तुगतिर्भेदेकैकगतधर्मापेक्षया समुदायधर्मस्य क्वचिदन्यथापि दर्शनात् ततस्तदा शङ्कापनोदाय येषां यावत्यो वेण्याः सम्भवन्ति तेषां युगपत्ताववेण्याविषयमेकैकं सूत्रमनन्तरोदितार्थमेव प्रतिपादयति “ से नूणं भंते ! कहहलेसे नीललेसे काउलेसे नेरइए कहहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ ” इत्यादि ॥ समस्तं सुगमम् ॥ प्रश्ना० १७ पद ।

(२२) वेण्यावत्वेनोपपातः ।

जीवेणं जंते ! जे जविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं जंते ! किं वेस्सेसु उववज्जइ ? गोयमा ! जं वेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता काळं करेइ तह्वेसेसु उववज्जइ तं जहा कहहलेसेसु वा नीललेसेसु वा काउलेसेसु वा एवं जस्स जा लेसा सा तस्स जाणियन्वा जाव जीवेणं जंते ! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए पुच्छा ? गोयमा ! जह्वेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तह्वेसेसु उववज्जइ तं जहा तेउलेसेसु वा पम्हलेसेसु वा सुकलेसेसु वा ।

जीवेणमित्यादि (जेभविएत्ति) योग्यः (किलेसेसुत्ति) का कृष्णादीनामन्यतमा वेण्या येषां ते तथा तेषु किलेख्येषु मध्ये (जह्वेसाइंति) या वेण्या येषां कृष्णाणां तानि यल्लेख्यानि यस्या वेण्यायाः सम्बन्धिनीत्यर्थः । (परियाइत्ति) पर्यादाय परिगृह्य भावपरिणामेन कालं करोति श्रियते तह्वेख्येषु नारकेपूपच्यते प्रवन्ति चाऽत्र गाथाः ॥ “ सव्वाहिं वेसाहिं पदमे समयम्मि परिणयाहिं तु । नो कस्स वि उववाओ, परे प्रचे अत्थि

जीवस्स ॥ १ ॥ सव्वार्हिं लेसाहिं, चरमे समयस्मि परिणयाहिं तु । न वि कस्स वि उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ॥ २ ॥ अंतमुहुत्तस्मि गए, अंतमुहुत्तस्मि सेसए चेव । लेसाहिं परिणयाहिं, जीवागच्छंति परलोयं ॥ ३ ॥ चतुर्विंशतिदण्णकस्य शेषपदान्यतिदिशन्नाह ॥ एवमित्यादि (एवमिति) नारकसूत्राभिज्ञापेनेत्यर्थः (जस्तत्ति) असुरकुमारादेर्यां हेइया कृष्णादिका सा हेइया तस्याः सुरकुमारादेर्जणितव्येति नन्वेतावतैव विचक्षितार्थसिद्धेः किमर्थं जेदेनोक्तम् “ जाव जीवेणं प्रंते ! ” इत्यादि ? उच्यते, दण्णकपर्यवसानसूत्रदर्शनार्थमेवं तर्हि धैमानिकसूत्रमेव चाच्यं स्यान्न तु ज्योतिष्कसूत्रमिति ? सत्यं किं तु ज्योतिष्कधैमानिकाः प्रशस्तहेइया एव जयन्तीत्यस्यार्थस्य दर्शनार्थं तेषां भेदेनाभिधानं विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरिति । ज० ३ श० ४ उ० । (२३) नैरयिकः देशतः सर्वतो वा उपपद्यते ॥

नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं उववज्जइ ? देसेणं सव्वं उववज्जइ २ सव्वेणं देसं उववज्जइ ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उववज्जइ १ नो देसेणं सव्वं उववज्जइ २ नो सव्वेणं देसं उववज्जइ ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ जहा नेरइए एवं जाव वेमाणिए १ नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ नो देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेण वा सव्वं आहारेइ एवं जाव वेमाणिए । २ । नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं उववट्टइ जहा उववज्जमाणे तहेव उववट्टमाणेवि दंडगो भाणियव्वो ॥

(नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणेति) ननूत्पद्यमान एव कथं नारक इति व्यपदिश्यतेऽनुत्पन्नत्वात्तिर्यगादिवत् इत्यत्रोच्यते उत्पद्यमान उत्पन्न एव तदायुष्कोदयादन्यथा तिर्यगाद्यायुष्काभावाभारकायुष्कोदयेऽपि यदि नारको नासौ तदन्यः कोऽसाविति (किं देसेणं देसं उववज्जइति) देशेन च देशं यदुत्पादनं प्रवृत्तं तद्देशेन देशं छान्दसत्वाच्चाव्ययीभावप्रतिरूपः समास एवमुत्तरत्रापि तत्र जीवः किं देशेन स्वकीयावयवेन न देशेन नारकावयविनोऽंशतयोत्पद्यते । अथवा देशेन देशमाश्रित्योत्पादयन्वेति शेषः एवमन्यत्रापि तथा (देसेण सव्वंति) देशेन च सर्वेण च यत्प्रवृत्तं तद्देशेन सर्वं तत्र देशेन स्वावयवेन सर्वतः सर्वात्मना नारकावयवितयोत्पद्यते इत्यर्थः । आहोस्विन्सर्वेण सर्वात्मना देशतो नारकांशतयोत्पद्यते अथवा सर्वेण सर्वात्मना सर्वतो नारकतयेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—न देशेन देशतयोत्पद्यते यतो न परिणामिकारणावयवेन कार्यावयवो निर्वर्त्यते तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशवत् । यथाहि पटप्रदेशभूतेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटप्रदेशो न निर्वर्त्यते तथा पूर्वावयवप्रतिबद्धेन तद्देशेनोत्तरावयविदेशो न निर्वर्त्यते इति भावः । तथा न देशेन सर्वतयोत्पद्यते अपरिपूर्णकारणत्वात्तन्तुना पट इवेति । तथा न सर्वेण देशतयोत्पद्यते सम्पूर्णपरिणामिकारणत्वात्समस्तघटकारणैर्घटैकदेशवत् सर्वेण तु सर्वं उत्पद्यते प्रक्षेपकारणसमवायात् घटवदिति चूर्णिव्याख्या । टीकाकार-

स्वेवमाह । किमवस्थित एव जीवो देशमपनीय यत्रोत्पत्तव्यं तत्र देशत उत्पद्यते अथवा देशेन सर्वत उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना यत्रोत्पत्तव्यं तस्य देश उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना सर्वत्रेति । एतेषु पाश्चात्यभङ्गौ ग्राह्या यतः सर्वेण समप्रदेशव्यापारेणेलिकागतौ यत्रोत्पत्तव्यं तस्य देश उत्पद्यते तद्देशेन उत्पत्तिस्थानदेशस्येव व्याप्तत्वात् कन्दुकगतौ वा सर्वेण सर्वत्रोत्पद्यते विमुख्यैव पूर्वस्थानमिति । एतच्च टीकाकारव्याख्यानं वाचनान्तरविषयमिति ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ १ एवं जाव वेमाणिया ॥ ४ ॥ नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववसे किं देसेणं देसं उववसे एसो वि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववसे जहा उववज्जमाणे उववट्टमाणे य चत्तारि दंडगा तहा उववसे उववट्टणे वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वो सव्वेणं सव्वं उववसे सव्वेण वा देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ एएणं अभिलावेणं उववसे उववट्टेवि नेयव्वं । नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ अद्धेणं सव्वं उववज्जइ सव्वेणं अद्धं उववज्जइ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ । जहा पढमिल्लेणं अठ दंडगा तहा अद्धेण वि अद्ध दंडगा भाणियव्वो, एवरं जहिं देसेणं देसं उववज्जइ तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइति भाणियव्वं एवं एणत्तं एवं सव्वेवि सोलस दंडगा भाणियव्वो ॥

उत्पादे चाहारक इत्याहारसूत्रं तत्र देशेन देशमिति आत्मदेशेनाव्यवहार्यद्रव्यदेशमित्येवं गमनीयम् उत्तरम् । (सव्वेण वा देसमाहारेइति) उत्पत्त्यनन्तरसमयेषु सर्वात्मप्रदेशोदाहारपुञ्जलान् कांश्चिदादत्ते कांश्चिद्विमुञ्चति तत्ततापिकागततैलग्राहकविमोचकापपवदत उच्यते देशमाहारयतीति (सव्वेण वा सव्वंति) सर्वात्मप्रदेशैरुत्पत्तिसमये आहारपुञ्जानादत्त एवं प्रथमतस्तैलभृततत्ततापिकाप्रथमसमयपतितापूपवदित्युच्यते । सर्वमाहारयतीति उत्पादस्तदाहारेण सह प्राग्दण्डकान्यामुक्तोऽथोत्पादप्रतिपक्षत्वाद्धर्तमानकालनिर्देशसाधर्म्याच्चोद्धर्तनादण्णकस्तदाहारदण्णकेन सह तदनन्तरञ्च नोद्धर्तनाऽनुत्पन्नस्य स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्णकावुत्पन्नप्रतिपक्षत्वाच्चोद्धृततदाहारदण्णकाविति । पुस्तकान्तरे तु उत्पादतदाहारदण्णकानन्तरमुत्पादे सत्युत्पन्नः स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्णकौ ततस्तत्पादप्रतिपक्षत्वाद्धर्तनाया उद्धर्तनातदाहारदण्णकौ, उद्धर्तनायाञ्चोद्धृतः स्यादित्युद्धृततदाहारदण्णकौ कएउयाञ्चैत इति एवं तावदप्राग्निर्देण्णकैर्देशसर्वाभ्यामुत्पादादिचिन्तितमथाग्निरैवाहं—सर्वाभ्यामुत्पादाद्येव चिन्तयन्नाह (जहा पढमिल्लेणंति) । यथा देशेन ननु देशस्यार्कस्य च को विशेष उच्यते देशस्त्रिधादिरनेकधाऽर्कं त्वेकधैवेति । ज० । (गर्भगतस्य मृत्वा नरकेपूत्पादो गम्भ शब्दे)

(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवेपूत्पादः ॥

जीवेणं जंते ! गब्जगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जे-

उपवाय

ज्जा से केणट्टेणं ? गोयमा ! सेणं सखी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तिहिं पज्जत्तए वीरियलब्धिए वेडव्वियत्तए पराणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्चुजइ, वेडव्विय-समुग्घाएणं समोहणइ समोहणइए चाउरंगिणीए सेणाए विउव्वइ विउव्वइत्ता चाउरंगिणीए सेणाए पराणीएणं सच्छि संगामं संगामेइ सेणं जीवे अत्थकामए रज्जकामए जोगकामए कामकामए अत्थकंखिए रज्जकंखिए जोगकं-खिए कामकंखिए अत्थपिवासिए रज्जपिवासिए जोगपि-वासिए कामपिवासिए तच्चित्ते तम्मणे तल्लेस्से तदज्जवसि-ए तत्तिव्वज्जवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तज्जावणा-जविए एवंसि एणं अंतरंसि काळं करेज्ज नेरइएमु उववज्जइ से तेणट्टेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा ॥

गर्भे गतः सन्नृहीत्येति शेषः (पंचिदिपत्ति) स गर्जो राजादि-गर्जरूपः संज्ञितादिविशेषणानि च गर्जस्थस्यापि नरकप्रायोग्य-कर्मवन्धसंज्ञवाजिधायकतयोक्तानि वीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या संग्रामयतीति योगः अथवा वीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च स-न्निहि परानीकं शत्रुसैन्यम् (सोच्चत्ति) आकर्ष्य निहाम्य मन-साऽवधार्य (पएसे निच्चुभइत्ति) गर्जदेशाद्वदिः क्षिपति (समो-हणइत्ति) समवदन्ति समवहतो जवति तयाविधपुङ्गवग्रहणा-र्थं संग्रामं संग्रामयति युक्तं करोति (अत्थकामएइत्यादि) अर्थे रज्ये कामो वाञ्छामात्रं यस्यासावर्थकाम एवमन्यान्यपि विशेष-णानि, नवरं राज्यं नृपत्वं भोगा गन्धरसस्पर्शाः कामौ शब्दरू-पे काङ्क्ष गृहिरासक्तिरित्यर्थः । अर्थकाङ्क्षा संजाताऽस्येति अर्थ-काङ्क्षितः । पिपासेव पिपासा प्राप्तेऽप्यर्थऽतृप्तिः (तच्चित्तेत्ति) तत्रार्थादौ चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्यासौ तच्चित्तः [तम्मणे-त्ति] तत्रैवार्थादौ मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः [त-ल्लेसेत्ति] वेइयाऽऽत्मपरिणामविशेषः । [तदज्जवसिपत्ति] इहाप्यवसायोऽप्यवसितम् तत्र तच्चित्तादिभावयुक्तस्य तस्मिन्न-र्थोदावेवाध्यवसितं परिभोगक्रियासंपादनविषयमस्येति तदध्य-वसितः [तत्तिव्वमज्जवसाणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादौ तीव्रमार-म्भकात्वादारभ्य प्रकर्येयाऽपि अध्यवसानं प्रयत्नविशेषपक्षकणं यस्य स तथा [तदट्ठोवउत्तेत्ति] तदर्थमर्थ्यादिनिमित्तमुपयुक्तो ऽवहि-तस्तदर्थोपयुक्तः [तदप्पियकरणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादावपितान्या-हितानि करणानीन्द्रियाणि कृतकारितानुमतिरूपाणि वा येन स तथा [तज्जावणाज्जाविएत्ति] असङ्गदनादिसंसारे तज्जावनयाऽर्थोदिसंस्कारेण भावितो यः स तथा [एवंसिणं अंतरंसि स्ति] एतस्मिन् संग्रामकरणावसरे काळं मरणमिति ॥

जीवेणं भंते ! गवभगए समाणे देवद्वोगेसु उववज्जेज्जा ? गोयमा अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा से केणट्टेणं ? गोयमा ! से एणं सखी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए तहारूवस्स समएस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म तत्रो जवइ संवेगजायसट्ठे तिव्वधम्माणुरागरत्ते सेणं जीवे धम्मकामए पुष्पकामए सगगकामए मोक्खकामए धम्मकं-खिए पुष्पकंखिए सगगकंखिए मोक्खकंखिये धम्मपिवासिए

पुष्पपिवासिए सगगपिवासिए मोक्खपिवासिए तच्चित्ते त-म्मणे तल्लेस्से तदज्जवसिए तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे त-ज्जावणाभाविए एवंसि एणं अंतरंसि कालं करेज्जा देवद्वो-एमु उववज्जइ से तेणट्टेणं गोयमा ! ।

(तहारूवस्सत्ति) तथाविधस्य उचितस्येत्यर्थः ' श्रमण-स्य साधोः वाशब्दां देवलोकोत्पादहेतुत्वमिति श्रमणमाह । न वचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनार्थः (माहणस्सत्ति) मा हनेत्येवमादि-ज्ञाति स्वयं स्यूतप्राणातिपातादिनिवृत्तत्वाद्यः स माहनः । अथवा हणो ब्रह्मचर्यस्य देशतः सद्भावात् ब्राह्मणो देशविरतस्तस्य वा (अतिपत्ति) समीपे एकमप्यास्तामनेकं आर्यमराद्यातं पाप-कर्मभ्य इत्यर्थम् । अत एव धार्मिकमिति (तउत्ति) तदनन्त-रमेव (संवेगजायसट्ठेत्ति) संवेगेन भवजनेन जाता श्रद्धा श्र-द्धानं धर्मादिषु यस्य स तथा (तिव्वधम्माणुरागरत्तेनि) तीव्रो यो धर्मानुरागो धर्मवद्गुमानस्तेन रक्त इव यः स तथा (धम्म-कामपत्ति) धर्मः श्रुतचारित्र्यवृत्तः पुण्यं तत्फलभूतं शुभकर्ममिति ॥ ज० १ श० ७ उ० । स्या० ॥ तं० ॥

(२५) कुतो देवा देवलोकेषूपपद्यन्ते ॥

तएणं ते समणोवासया थेराणं जगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ट जाव हियया तिकखुत्तो आयाहीण-मयाहीणं करंति करेइत्ता एवं वयासी संजमेणं जंते ! किं फले, तवेणं जंते ! किं फले ? तएणं थेरा जगवंतो ते स-मणोवासया एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणएहयफले तएणं ते समणोवासया थेरे जगवंते एवं वयासी जइणं जंते ! संजमे अणएह फले तवे वोदाणफले किं पत्तियं जंते ! देवा देवद्वोएसु उववज्जंति ? तत्थएणं काद्वियपुत्ते णामं अणगारे थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वत-वेणं अज्जो देवा देवद्वोएसु उववज्जंति तत्थ णं महिले-नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वसंजमेणं अ-ज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति तत्थणं आणंदराक्खिए नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी कम्मियाए अज्जो देवा देवद्वोएसु उववज्जंति तत्थ एणं कासवे नामं थेरे ते समणो-वासए एवं वयासी संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव-वज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवद्वोएसु उववज्जंति सच्चेणं एस अट्ठे नो चेवणं आ-यजाववत्तव्याए ! तएणं ते समणोवासया थेरेहिं जगवं-तेहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हट्ठुट्टा थेरे भगवंते वंदंति एणंसंति वंदइत्ता समंसइत्ता पसिणाइं पुच्छंति अट्ठाइं उवाहियंति उट्ठाए उट्ठंति थेरे जगवंते ति-कखुत्तो जाव वंदंति एणंसंति वंदइत्ता समंसित्ता थेराणं ज-गवंताणं अंतियाओ पुप्फवईयाओ चेइयाओ पमिनिक्खमंति पमिनिक्खमइत्ता जामेव दिसं पाळव्छूया तामेव दिसं पमि-गया तएणं ते थेरा जगवंतो अस्सया कयाइं तुंगियाओ न-यरीओ पुप्फवईयाओ चेइयाओ पमिनिगच्छंति पमिनि-

गच्छइत्ता वहिया जणवयविहारं विहरंति तेणं काक्षेणं तेणं समणं रायगिहि नामं नयरे जाव परिसापमिगया तेणं काक्षेणं तेणं समणं समणस्स जगवओ महावीरस्स जेहे अंते-वामी इंदुइणामं अणगारे जाव सखितविउद्धतेउद्धेस्से उद्धं उद्धेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कम्पेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं जावेमाणे विहरइ तए णं सेजगवं गोयमे उद्धक्खम-णपारणयंसि पढमाणे पोरिसीए मज्जायं करइ वीयाए पोरि-सीए ज्जाणं जिज्याएइ तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसं-जंते मुहुपोत्तियं पमिद्धेहेइ पमिद्धेहेइत्ता जायणाइं वत्याइं पडिलेहेइ पमिद्धेहेइत्ता जायणाइं पमज्जइ पमज्जइत्ता जाय-णाइं उग्गाहेइ उग्गाहेइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे ते-णेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वंदइत्ता एमंसइत्ता एवं वयासी इच्छामि णं जंते ! तुज्जेहिं अब्भणुष्साए समाणे छट्ठक्खमणपारणयंसि राय-गिहे नयरे उच्चनीयमज्जिमाइं कुडाइं घरसमुदाणस्स जि-क्खवायरियाए अत्तिणं अद्दासुहं देवाणुप्पिया मा पमिवंधं तएणं जगवं गोयमे ! समणेणं जगवया महावीरेणं अब्भणु-ष्साए समाणे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पमिनिक्खमइत्ता अ-तुरियमचवलमसंजंते जुगमंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ-रियं सोहेमाणे सोहेमाणे जेणेव रायगिहे नयरे तोणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्जि-माइं कुडाइं परघरसमुदाणस्स जिक्खवायरियं अरुइ तएणं से जगवं गोयमे रायगिहे नयरे जाव अरुमाणे बहुजणसइं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगियाए नयरीए वहि-या पुप्फवईयाए चेइयाए पासा वच्चिज्जा थेरा जगवंतो स-मणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया सं-जमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तए णं थेरा भगवंतो समणोवासए एवं वयासं । संजमेणं अज्जो अणएहयफले तवे वोदाणफले तं चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं क-म्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जंति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए से कह-मेयं मन्ने एवं ? तएणं भगवं गोयमे ! इमीसे कहाए लद्धे समाणे जायसट्ठे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहा पज्जंतं समुदा-णं गिएहइ गिएहइत्ता रायगिहाओ नयरीओ पडिनिक्खमइ अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुसिलए चेइए जेणेव समणे जगवं महावीरे तोणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्क-मइ एसणमयेसणं आलोएइ भत्तपाणं पडिदंसेइरत्ता समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी एवं खलु भंते ! अहं तु-ब्भेहिं अब्भणुष्साए समाणे रायगिहे नगरे उच्चनीयम-

जिक्खमाणि कुलाणि घरसमुदाणस्स भिक्खवायरियाए अ-डमाणे बहुजणसइं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगि-याए नगरीए वहिया पुप्फवईए चेइ पासावच्चिज्जा थेरा भ-गवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया संजमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तं चेव जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए तं पभूणं भंतेत्ति थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वाग-रणाइं वागरेत्तए । उदाहु अप्पभूसमियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए । उदाहु असमिया आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए । उदाहु अणाउज्जिया पालिउज्जियाणं भंते ! ते थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागर-णाइं वागरेत्तए । उदाहु अणाउज्जिया पालिउज्जियाणं जंते ! थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागर-णाइं वागरेत्तए उदाहु अपडिउज्जिया पुव्वतवेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उव्वज्जंति पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगि-याए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जंति, सच्चेणं एसम-ट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए पचूणं गोयमा ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए णो अप्पचू तहं चेव नेयव्वं अवसेसियं जाव पचू-समियं आउज्जियपालिउज्जिय जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खा-मि जासेमि पन्नवेमि पख्वेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उव-वज्जंति पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उव्वज्जंति कम्मियाए देवा देवलोएसु उव्वज्जंति संगियाए देवा देवलोएसु उव्व-ज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जंति । सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए ॥

तएणं समणोवासया इत्यादि [अणएहयफलेत्ति] न आश्रवोऽना श्रव इति पाठोऽपि दृश्यते अनाश्रवो नवकर्मानुपादानं फलमस्ये-त्यनाश्रवफलः संयमः (वोदाणफलेत्ति) दाएलवने अथवा दैएशो धने इति वचनात् व्यवदानं पूर्वकृतकर्मवन्नगहनस्य धनं प्राक् कृतकर्मकचवरशोधनं वा फलं यस्य तद्व्यवदानफलं तप इति । (किं पत्तिंयति) कः प्रत्ययः करणं यत्र तत्किंप्रत्ययं निष्कार-णमेव देवा देवलोकेपूतपद्यन्ते तपःसंयमयोरुत्तरीत्या तदकार-णत्वादित्यभिप्रायः (पुव्वतवेणंति) पूव्वतपःसरागावस्थाभावि तपस्या वीतरागावस्थापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालजावि-त्वात् एवं संयमोऽपि अयथाख्यानचारित्रमित्यर्थः ततश्च सराग-कृतेन संयमेन तपसा च देवत्वावाप्तिः रागांशस्य कर्मवन्धहे-तुत्वात् (कम्मियापत्ति) कर्म विद्यते यस्मात्सौ कर्मी तद्भावस्तत्ता तथा कर्मितया । अन्ये त्वाहुः । कर्मणां विकारः कार्मिका तथा अक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वावाप्तिरित्यर्थः (संगियापत्ति-) सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी तद्भावस्तत्ता तथा संगितया द्रव्यादि-

पु सत्सङ्गी हि संयमादियुक्तोऽपि कर्मं वञ्चाति ततः सङ्गित-
या देवत्वावाप्तिरिति आह च "पुञ्चतवसंजमो ह्येति, णगिणो पच्छि-
मा अरागस्स । एगो संगो वुत्तो, संगकम्मं भवो तेणं" ॥ १ ॥
सव्वेणमित्यादि ॥ सत्योऽयमर्थः कस्मादित्याह " नो चेवणमि-
त्यादि " नैवात्मजावचक्यतयाऽयमर्थः आत्मजाव एव स्वाजि-
प्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्तव्यो वाच्योऽभिमानाद्येषां ते आत्म-
भाववक्तव्यास्तेषां भाव आत्मजावचक्यता अहंमानिता तथा न
वयमहंमानितयैवं भूमोऽपि तु परमार्थ एवायमेवंविध इति भाव-
ना (अनुत्तिरिति) कार्यकत्वरारहितम् (अचवञ्चति) मान-
सचापन्नरहितम् (असंजंतेति) असंज्ञान्तज्ञानः (घरस-
मुदाणस्स) गृहेषु समुदानं भैजं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमु-
दानाय (भिक्षासमायारणत्ति) जिह्वासमाचारेण (जुगंतरप-
लोयणापत्ति) युगं न्यूपस्तत्प्रमाणमन्तरं स्वदेहदेशस्य दृष्टिपात-
देशस्य च व्यवधानं प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रलोकना तथा
दृष्ट्या (रियंति) ईर्यागमनं (सेकहमेयं मण्णे एवति) अथ क-
थमेतत् स्थविरवचनं मन्ये इति वितर्कार्थो निपातः एवममुना
प्रकारेणेति बहुजनवचनम् (प्रचूणति) प्रजवः समर्यास्ते
(समियाणंति) सम्यगिति प्रशंसार्थो निपातस्तेन सम्यक्ते
वशात्तुं वर्तन्ते अविपर्यासास्त इत्यर्थः । समञ्जन्तीति वा सम्यञ्चः
समिता वा सम्यक् प्रवृत्तयः श्रमिता वाऽऽद्यासवन्तः (आउज्जि-
यत्ति) आयोगिकाः उपयोगवन्तो ज्ञानिन इत्यर्थः जानन्तीति
भावः (पविउज्जियत्ति) परि समन्तात् योगिकाः परिज्ञानिन
इत्यर्थः परिजानन्तीति भावः । ३०२ ३०५ ३० । " पुण्यपापा-
भावे सव्वहा अपरिक्खीणकस्से पुञ्जाजावे देवेषु केण हेउणा उ-
ववज्जंति " एवं चोदकेणोक्ते आचार्य आह । गाहा । " पुञ्चतवसं-
जमा ह्वंति, रागिणो पच्छिमा अरागस्स । रागो वुत्तो संगो, सं-
गाकम्मं भवो तेणं " । नि० चू० ११ ३० (जीवेणं भंते ! जे ज्विए
नेरइएसु उववज्जित्तए से णं जंते ! किं इह गए ऐरइयाउयं प-
करेइत्तिआउशब्दे उक्तम्) छावसुरकुमारौ कोपपद्येते ॥

(१६) सहोपपन्नयोरसुरयोः शोभनाशोभनत्वम् ॥

दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारा वासंसि असु-
रकुमारदेवताए उववसु तत्थणं एगे असुरकुमारे देवे पासा-
दीए दरसण्णिजे अभिरुवे पभिरुवे एगे असुरकुमारे देवे से
एणं पासादीए एगे दरसण्णिजे णो अभिरुवे णो पभिरुवे
सेकहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! असुरकुमारा देवा दुविहा
पसुत्ता तं जहा वेउव्वियसरीरा य अवेउव्वियसरीरा य तत्थ
एणं जे से वेउव्वियसरीरे असुरकुमारे देवे से एणं पासादीए
जाव पभिरुवे तत्थ एणं जे से अवेउव्वियसरीरे असुरकुमारे
देवे से एणं पासादीए जाव एगे पभिरुवे से केण्णएणं भंते !
एवं वुच्चइ तत्थ णं जे से वेउव्वियसरीरे तं चेव जाव एगे प-
भिरुवे ? गोयमा ! से जहाणामए इह मणुस्सजोगंसि दुवे
पुरिसा भवन्ति एगे पुरिसे अण्णं कियविचूसिए एगे पुरिसे
अण्णं कियविचूसिए एणसिणं गोयमा ! दोएहं पुरिसाणं
अण्णं पुरिसे पासादीए कयरे पुरिसे एगे पासादीए जाव एगे
पभिरुवे जे वा से पुरिसे अण्णं कियविचूसिए जे वा से पुरिसे
अण्णं कियविचूसिए ? भगवं ! तत्थ जे से पुरिसे अण्णं किय-

विचूसिए से एणं पुरिसे पासादीए जाव पभिरुवे जे वा से पु-
रिसे अण्णं कियविचूसिए से एणं पुरिसे एगे पासादीए जाव
एगे पभिरुवे से तेण्णएणं जाव एगे पभिरुवे दो जंते ! एणकु-
मारा देवा एगंसि पागकुमारा वासंसि एवं चेव एवं जाव अ-
णियकुमारा वाणमंतरजोइसियवमाणिया एवं चेव ।

दो जंते ! इत्यादि [वेउव्वियसरीरत्ति] विभूषितशरीराः अ-
नन्तरमसुरकुमारादीनां विशेष उक्तोऽथ विशेषाधिकारादिदमाह
(१७) नैरयिकानैरयिकेषु उपपन्नास्तेषु कश्चिदल्पतरोऽपरो
महावेदनतरः ॥

दो जंते ऐरइया एगंसि ऐरइया वासंसि ऐरइयात्ताए उव-
वसु तत्थ णं एगे ऐरइए महाकम्मतराए चेव जाव महावे-
यणतराए चेव । एगे ऐरइए अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवे-
यणतराए चेव से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! ऐरइया दु-
विहा पसुत्ता तं जहा मायी मिच्छदिट्ठी उववसुगा य अमायी
सम्मदिट्ठी उववसुगा य तत्थ णं जे से मायी मिच्छदिट्ठी उव-
वसुए ऐरइए से एणं महाकम्मतराए चेव जाव महावेयणतराए
चेव तत्थ एणं जे से अमायी सम्मदिट्ठी उववसुए ऐरइए से
णं अप्पकम्मतराए चेव अप्पवेयणतराए चेव दो जंते ! अ-
सुरकुमारा एवं चेव । एवं एगंदियविगलित्तिदियवज्जं जाव वे-
माणिया ॥

दो भंते ! नेरइयेत्यादि [महाकम्मतराए चेवत्ति] इह यावत्क-
रणात् " महाकिरियतराए चेव महासत्त्वतराए चेवत्ति " इदं
व्याख्या चास्य प्राग्वत् (एगंदियविगलित्तिदियवज्जंति) इहैकेन्द्रि-
यादिचर्जनमेतेषां मायिमिथ्यादृष्टित्वेनामायिसम्यग्दृष्टिविशेष-
णस्यायुज्यमानत्वादिति ।

(२८) प्राग्वत्कारादिवक्तव्यतोक्ता ते चायुष्कप्रतिसंवेदनान्वत
इति तेषां तां निरूपयन्नाह ॥

ऐरइयाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे ज्विए पंचिदि-
यतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से एणं भंते ! कयं
आउयं पभिसंवेदेइ ? गोयमा ! ऐरइयाउयं पभिसंवेदेइ
पंचिदियतिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिद्धइ ।
एवं मणुस्से वि णवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिद्धइ
असुरकुमाराणं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे भविए पुढ-
वीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा गोयमा ! असुरकुमाराउयं
पभिसंवेदेइ पुढवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिद्धइ एवं जो
जहिं भवियो उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडे चिद्धंति
तत्थ विओ तं पभिसंवेदेइ जाव वेमाणियाणं णवरं पुढवी-
काइओ पुढवीकाइएसु उववज्जति पुढवीकाइयाउयं पभि-
संवेदेइ अस्से य से पुढवीकाइयाउए पुरओ कडे चिद्धइ एवं
जाव मणुस्सो सट्ठाए उववातेयव्वो परट्ठाए तहेव ॥

एतच्च व्यक्तमेव ॥ भ० १२ श० ५ उ० । (पूर्वमायुःसंवेद-
नतोक्ता अथ तद्विशेषवक्तव्यता विउव्वणा शब्दे)

(२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।

किं सव्वपाणा उववसुपुव्वा ? इंता गोयमा ! असतिं
अदुवा अणंतखुत्तो ॥

चननीतिः-आगमन्यायो वचने । पञ्चा० ६ वि० । सिद्धान्तभण्डिताऽऽचारे, “ मग्गो आगमणीई ” (८०+) । आगमनीतिः-सिद्धान्तभण्डिताचारः । ध० २० ३ अधि० १ लक्ष० । ध० । (तस्य मार्गत्वम् ‘ मग्ग ’ शब्दे ६ पष्ठे भागे प्रतिपादयिष्यते)

आगमतंत-आगमतन्त्र-त्रि० । आगमपरतन्त्रे, आगमानुसारणि. पो० ।

आगमतन्त्रः सततं, तद्वद्भक्त्यादिलिङ्गमसिद्धः ।

चेष्टायां तत्स्मृतिमान्, शस्तः खल्लाशयविशिष्टः॥१३॥

आगमतन्त्रः-आगमपरतन्त्रः, आगमानुसारी । पो० ७ वि० । (अत्र विशेषव्याख्या ‘ चेष्टय ’ शब्दे तृतीयभागे १२६६ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

आगमतत्त-आगमतत्त्व-न० । आगमपरमार्थे, पो० ।

आगमतत्त्वं तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ २ ॥

आगमतत्त्वं तु-आगमपरमार्थमिदं पथंवरूपं बुधो-विशिष्ट-विवेकसंपन्नः परीक्षते-समीचीनमवलोकयति सर्वयत्नेन-सर्वादरेण धर्माऽधर्मव्यवस्थाया आगमनियन्धनत्वात् यत उक्तम् “ धर्माऽधर्मव्यवस्थायां, शास्त्रमेव नियामकम् । न-दुष्सासेवनाद्धर्म-स्त्वधर्मस्तद्विपर्यात् ॥१॥ ” पो० १ वि० । (अत्रार्थे ‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे २६६४ पृष्ठे विशेषो दर्शयिष्यते)

आगमदिष्टि-आगमदष्टि-स्त्री० । आगमः-आसवचनं स एव दष्टिर्हिताऽद्वितपदार्थप्रकाशकःवादागमदष्टिः । आसवचनात्मिकायां दष्टौ, दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमदिष्टिदिष्टुसुन्नायमग्ग-आगमदष्टिदष्टमुज्ञातमार्ग-पुं० । आगमः-आसवचनं स एव दष्टिर्हिताऽद्वितप्रकाशकत्वात् आगमदष्टिस्तथा दष्टम्-अवलोकितमागमदष्टिदष्टं तेन शा-भनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्ते आगमदष्टिदष्टसु-ज्ञातमार्गाः । आगमदष्ट्या सम्यगवलोकितदर्शनादिकं, दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमपरतंत-आगमपरतन्त्र-त्रि० । सिद्धान्तपरतन्त्रे, पं० व० ।

एत्थ वि मूलं श्रेष्ठं, एगतेणैव भव्वसत्तेहि ।

सिद्धाद्भावो खलु, आगमपरतंतया खवरं ॥१७०६॥

अत्रापि-आराधनायत्ने मूलं-कारणं श्रेयमेकान्तेनैव भव्य-सत्त्वै-भेद्यप्राणिभिः, किमित्यत्राह-अद्वादिभावतः खलु-अद्वादिभावादेव कारणादागमपरतन्त्रता-सिद्धान्तपरतन्त्रे नवरं, नान्यन्मूलमिति गाथार्थः । पं० व० ५ द्वार ।

आगमपह-आगमपथ-पुं० । लाभमार्गे, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

आगमवलिय-आगमवलिक-पुं० । आगमज्ञानविशेषवति केवलयादिके, भ० “ आगमवलिया समणा शिगंथा ” (सूत्र-३४० +) आगमवलिका उक्तज्ञानविशेषवलचन्तः श्रमणा-निर्ग्रन्थाः केवलप्रभृतयः । भ० ८ श० ८ उ० ।

आगममलारहिय-आगममलारहृदय-पुं० । आगमार्थ-प्रतिपत्त्यसमर्थहृदये, (आगमार्थकुण्डितबुद्धौ) सम्म० ।

समयपरमत्थवित्थर-विहाडजणपज्जुवासणसयएहो ।

आगममलारहियओ, जह होति तमत्थमन्नेसु ॥ २ ॥

सम्म० १ काण्ड ।

अत्र च-‘ आगममलारहृदय इत्यनुवादेन समयपरमार्थविस्तर-हाटजनपर्युपासनसकणो यथा भवति तमर्थमुन्नेप्ये ’ इति-विधिपरा पदघटना कर्त्तव्या । पदार्थस्तु मलमिवार-प्राजन-कविभागा यस्यामो मलारो-गौगलो आगमे नद्वत्कुण्डं हृदयं यस्य तदर्थप्रतिपत्त्यसामर्थ्यादसौ तथा मन्दधीः, स-स्यग् ईयन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽनेनार्थो इति समयः-आगमस्तस्य परमः-अकल्पितश्चासावर्थः समयपरमार्थस्तस्य विस्तर-रचनाविशेषः शब्दार्थयोश्च भेदेऽपि पारमार्थिकसंवन्धप्रतिपादनायाऽभेदविचक्षया ‘ प्रथमे वाचशब्दे ’ (पाणि० । ३ । ३ । ३३ ।) इति घञ् न कृतः तस्य विहाट इति-दीप्यमानान् श्रोतुबुद्धौ प्रकाशमानानर्थान् दीपयति-प्रकाशयति विहाटश्चासौ जनश्चतुर्दशपूर्वविदादिलोकः । तस्य पर्युपासनं-‘ कारणे कार्यापचारात् ’ सेवाजनिनतद्व्याख्यानम् । तत्र सद्य कर्णाभ्यां वचन्त इति सकर्णः तद्व्याख्यातार्थावधारणसमर्थः । यथा इति-येन प्रकारेण भवति तं तथाभूतमर्थम् उन्नेप्ये-लेशनः प्रतिपादयिष्ये । यथाभूतेनार्थेन प्रतिपादिनेनानिकुण्डधीरपि श्रोतुजनो विशिष्टागमव्याख्यातुप्रतिपादिनार्थावधारणपटुः संपद्यते । तमर्थमेनेन प्रकरणेन प्रतिपादयिष्यामीनि याचतु । सम्म० १ काण्ड ।

आगममाण-आगमयत्-त्रि० । आपादयति, “ लाघविये आगममाणे ” । सूत्र-२१३+) । लाघविकमात्मानमागमयन्-आपादयन् । आचा० १ शु० ८ अ० ४ उ० । आगमयति, (अत्रबुध्यमाने) “ लाघवे आगममाणे ” (१८५५) । आगमयन्-अवगमयन् अवबुध्यमानः । आचा० १ शु० ६ अ० ३ उ० ।

आगमलोयणीड-आगमलोकनीति-स्त्री० । जिनप्रवचनन्यायलौकिकन्याययाः, पो० ।

जिणविषपइड्ढाए, विहिमागमलोयणीतीए ॥ १ ॥

जिनविश्वप्रतिष्ठायाः प्रनीताया विधि-विधानमागमलोकनीत्या-जिनप्रवचनन्यायेन ; लौकिकन्यायेन चेत्यर्थः । लोकग्रहणेन चेदं दर्शयति-लोकनीतिरपि कच्चिज्जिनमनविरुद्धाश्रयणीया अत एव प्रासादादिलक्षणं तदुक्तमप्याश्रीयत इति गाथार्थः । पञ्चा० ८ वि० ।

आगमवयण-आगमवचन-न० । आपवचने, पो० ।

सर्वज्ञवचनमागम-वचनं यत् परिणते ततस्तस्मिन् ।

नासुलभमिदं सर्वं, ह्युभयमलपरिचयात् पुंसाम् ॥ ११ ॥

सर्वज्ञवचनम्-आगमवचनं यद्-यस्मात् परिणते ततस्तस्मिन्-आगमवचने नासुलभमिदं-न दुर्लभमिदं किंतु सुलभमेव भवति सर्वं हि-पूर्वोक्तमुभयमलपरिचयात् क्रियामलभावमलपरिचयात् पुंसां पुरुषाणाम् । पो० ५ वि० ।

आगमवयणपरिणह-आगमवचनपरिणति-स्त्री० । आगमवचनस्य विषयविभागेन चेतसि व्यवस्थितौ, पो०

किमित्यागमवचनपरिणामः प्रशस्यत इत्याह-

आगमवचनपरिणति-भैरोगसदौषधं यदनपायम् ।

किं सव्वपाणा इत्यादि अस्य चैवं प्रयोगः । अस्यां रत्नप्र-
भायां त्रिशङ्करकलत्वेषु किं सर्वं प्राणादय उत्पन्नपूर्वा अतोत्त-
रम् (असर्गति) असकृदनेकशः इदं च वेलाद्वयादावपि स्या-
द्दत्तोऽस्यन्तवाहुल्यप्रतिपादनायाह (अदुवर्त्ति) अथवा (अ-
णतस्तुत्तुत्ति) अनन्तरुत्त्वोऽनन्तवारान् (भ० २ श० ३ उ०)
"तपणं से महव्वले अणगारे भम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिण
सामाइयमाइयाइं चउइसपुव्वाइं अहिज्जइ" (इत्यादि ब्रह्मलो-
के महाबलस्योपपातः महव्वल शब्दे) इह च किल चतुर्दश-
पूर्वधरस्य जघन्यतोऽपि लान्तके उपपात उच्यते " जावन्ति
लंतगाओ चोइसपुव्वो जहसु उपवाआन्ति " वचनदेतस्य च
चतुर्दशपूर्वधरस्यापि यद् ब्रह्मलोके उपपात उक्तस्तत्केनापि
मनाविस्मरणादिना प्रकारेण चतुर्दशपूर्वाणामुपरि पृष्ठत्वा-
दिति सम्भावयन्तीति भ० ११ श० ११ उ० । (गुणस्थानके-
पूपपातो गुणद्वय शब्दे मार्गणास्थानकं जीवठाणकादिशब्देषु)
(३०) अविराधितभ्रमणयो देवलोकैरुपपद्यते ॥

अहं भंते ! असंजयजवियदव्वदेवाणं अविराहियसंजमाणं
विराहियसंजमाणं अविराहियसंजमासंजमाणं विराहिय-
संजमासंजमाणं असस्सीणं तावसाणं कंदप्पियाणं चरग-
परव्वायगाणं किव्विसियाणं तिरिच्छियाणं आजीवियाणं
अभिओगियाणं सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं एएसिणं देव-
लोएसु उववज्जमाणाणं कस्स कहिं उववाए पसुत्ते गोयमा !
असंजयजवियदव्वदेवाणं जहस्येणं भवणवासीसु उक्कोसेणं
उवरिम गेवेज्जएसु अविराहियसंजमाणं जहस्येणं सोहम्मे
कप्पे उक्कोसेणं सव्वट्टसिप्पे विमाणं विराहियसंजमाणं जहस्ये-
णं जवणवासीसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे अविराहियसंजमासं-
जमाणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं अचुए कप्पे विराहियसंज-
मासंजमाणं जहस्येणं भवणवासीसु उक्कोसेणं जोइसियासु
असस्सीणं जहस्येणं भवनवासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसु अ-
वसेसा मव्वे जहस्येणं भवनवासीसु उक्कोसेणं वोच्छाभि
तावसाणं जोइसिएसु कंदप्पियाणं सोहम्मे कप्पे चरगपरि-
व्वायगाणं वंजझाए कप्पे किव्विसियाणं लंतगे कप्पे तिरि-
च्छियाणं सहस्सारे कप्पे आजीवियाणं अचुए कप्पे अ-
भिओगियाणं अचुए कप्पे सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं
उवरिमगेवेज्जएसु ॥

अहं भंतेत्यादि व्यक्तं नवरमथेति परप्रश्नार्थः (असंजयज-
वियदव्वदेवाणंति) इह प्रज्ञापनाटीका लिख्यते असंयताश्चा-
रित्रपरिणामशून्या भव्या देवत्वयोग्या अत एव ह्यव्यदेवाः ।
समासश्चैवम् । असंयताश्च ते नव्यह्यव्यदेवाश्चेति असंयतन-
व्यह्यव्यदेवास्तत्रैते असंयतसम्यग्दृष्टयः कित्तेयेके यतः कि-
लोकम् । " अणुघयमहव्वएहि य, वाहतवोकामनिज्जराए य ।
देवाउयं वि बंधइ, समदिठ्ठी य जो जीवा " एतच्चायुक्तं यतो-
ऽमीषामुत्कर्षत उपरिमप्रैवेयकेरुपपात उक्तः सम्यग्दृष्टीनां तु
देशविरतानामपि न तत्रास्ती विद्यते देशविरतभावकाणामच्युता-
दूर्ध्वमगमनात् । नाप्येते निह्वास्तेषामिहैव ज्ञेयानाभिधानात् त-
स्मान्निश्चयारूप एवाऽभव्यभ्यया वा असंयतभव्यह्यव्यदेवाः ।

भ्रमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता ह्यव्यक्षिद्धधा-
रिणो गृह्णन्ते ते ह्यस्मिन्नेकवक्रक्रियाप्रभावत एवोपरिमप्रैवेयकेरु-
त्पद्यन्ते इति असंयताश्च ते सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्य-
त्वात् । ननु कथं तेऽभव्याः भव्या वा भ्रमणगुणधारिणो भवन्ती-
त्यत्रोच्यते तेषां हि महामिथ्यादर्शनमोहाप्रादुर्भावे सत्यपि चक्र-
वर्तिप्रवृत्त्यनेकभूपतिप्रवरपूजासत्कारसन्मानदानात् साधून् स-
मयद्वोक्त्य तदर्थं प्रव्रज्याक्रियाकलापानुष्ठानं प्रति श्रद्धा जायते
ततश्च ययौक्तक्रियाकारिण इति । तथा (अविराहियसंज-
माणंति) प्रव्रज्याकाढादारभ्यामभ्रचारिवपरिणामानां संज्व-
लनकषायसामर्थ्यात् प्रमत्तगुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमा-
यादिदोषसंभवेऽप्यनाचरितचरणेषु घातानामित्यर्थः । तथा
[विराहियसंजमाणंति] उक्तविपरीतानाम् [अविराहि-
यसंजमासंजमाणंति] प्रतिपत्तिकाढादारभ्याखणितदशवि-
रतिपरिणामानां आवकाणाम् (विराहियसंजमासंजमाणंति)
उक्तव्यतिरेकिणाम् [असंज्ञाणंति] मनोलब्धिविरहितानामकाम-
निर्जरावतां तथा (तावसाणंति) पतितपत्राद्युपजोगवतां, बाह-
तपस्विनां तथा (कंदप्पियाणंति] कन्दर्पः परिहासः स येषा-
मस्ति तेन वा ये चरन्ति ते कन्दर्पिकाः कान्दर्पिकाः वा व्यवहार-
तश्चरणवन्त एव कन्दर्पकोत्कुच्यादिकारकाः । तथा हि गाथा-
" कहकहकहस्स हसणं, कंदप्पो अणिहुया य उल्लावा । कंद-
प्पकहाकहणं, कंदप्पुवपस संसाया ॥ १ ॥ जुमनपणवयणदं-
सण-छेदेहिं करपायकन्नमाईहिं । ते तं करेइ जहं जह, हसइ
परो अत्तणा अहसं ॥ २ ॥ वाया कुक्कुइओ पुण, तं जंपइ जेण
हस्सण अणो । नाणाविहजीवरूप, कुव्वइ मुहत्तूरुए चेत्यादि
॥ ३ ॥ जो संजओ वि एया, सुअप्पसत्था सुमवणं कुणइ । सो
तव्विहेसु गच्छइ, सुरेसु जइओ चरणहीणोत्ति " ॥ ४ ॥ अत-
स्तेषां कन्दर्पिणाम् [चरणपरिव्वायगाणंति] चरकपरिव्राज-
का धाटिजैह्योपजीविनस्त्रिदण्डिभिरुनः । अथवा चरकाः कच्छोट-
कादयः परिव्राजकास्तु कपिब्रमुनिसूनवोऽतस्तेषाम् [किव्वि-
सियाणंति] किट्विषं पापं तदस्ति येषां ने किट्विषिकास्ते च
व्यवहारतश्चरणवन्तोऽपि ज्ञानाद्यर्थवर्णवादिनो यथोक्तम् " ना-
णस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं । माई अवसुवाई
किव्विसियं भावणं कुणइत्ति " ॥ १ ॥ अतस्तेषां तथा [तिरि-
च्छियाणंति] तिरिच्चां गवाइवादीनां देशविरतिज्जाजाम् [आ-
जीयाणंति] पाण्डुरिष्विशेषाणां नाम्यधारिणां गोशालाकशिष्या-
णामित्यन्ये । आजीवन्ति वा ये अविबेकिलोक्तो लब्धिपूजा-
ख्यात्यादिनिस्तपश्चरणादीनि ते आजीविकास्तत्वेनाजीविका
अतस्तेषां तथा [अभिओगियाणंति] अभियोजनं विद्यामन्त्रा-
दिभिः परेषां वशीकरणादि अभियोगः स च द्विधा । यदाह-
" दुविहो खलु अभिओगो, दव्वे भावे य होय नायव्वो । दव्व-
रिम होइ जोगा, विज्जामंताय भावमि " ति ॥ १ ॥ सोऽस्ति
येषां तेन वा चरन्ति ये तेऽभियोगिका अभियोगिका वा ते च
व्यवहारिणश्चरणवन्त एव मन्त्रादिप्रयोक्तारो यदाह-" को उय
भूर्इकम्मे, परिणा पसिणे निमित्तमाजीवी । इत्तिरसे सायगुरुओ,
अहिओगं जावणं कुणइ " ति ॥ १ ॥ कौतुकं सौभाग्याद्यर्थं स्न-
पनकं भूतिकर्म ज्वरितादिभूतिदानं प्रश्नाप्रश्नं च स्वप्नादि-
द्यादि [सल्लिगाणंति] रजोहरणादिसाधुभिर्ज्वरतां किं विधा-
नामित्याह [दंसणवावसगाणंति] दर्शनं सत्यकृत् व्यापकं ब्रह्म
येषां ते तथा तेषां निह्वानामित्यर्थः [एएसिणं देवद्वोएसु-
उववज्जमाणंति] अनेन देवत्वादन्यत्रापि केचिदुत्पद्यन्ते इति

प्रतिपादितम् “ विराहियसंजमाणं जहण्णं नवणवस्सु उ-
क्कोसेण सोहम्मे कप्पे ” इह कच्चिदाह-विराधितसंयमानामु-
त्कषेण सौधर्मे कल्पे इति यदुक्तं तत्कथं घटने द्रौपद्यास्तुकुमा-
लिकाभवे विराधितसंयमाया ईशानोत्पादध्वणादिन्यत्रोच्यते,
तस्याः संयमविराधनोत्तरगुणविषया बहुशन्वमात्रकारिणं । न मृ-
द्वगुणविराधनेति, सौधर्मोत्पादश्च विशिष्टतरसंयमविराधनायां
स्यात्, यदि पुनर्विराधनमात्रमपि सौधर्मोत्पत्तिकारकं स्यात्त
दा बहुशादीनामुत्तरगुणादिप्रतिसेवावतां कथमच्युतादिपृथक्त्तिः
स्यात् कथंविधिराधकन्यात्तेयामिति [असम्पीणं जहण्णं न-
वणवासीसु उक्कोसेण वाणमंतरेगुत्ति] इह यद्यपि चमरवलि-
सारमहियमित्यादिध्वनादसुरादयो महर्द्धिकाः पलिश्रवममु-
क्कोसं वंतरियाणं ति ” वचनाच्च व्यन्तरा अद्वर्द्धिकास्तथाप्यत
एव वचनादवसीयते सन्ति व्यन्तरज्यः सकाशादल्पक्यो जवनप-
तयः केचनेति असंज्ञी देवेषूपपद्यत इत्युक्तम् । भ० १ श० २ उ० ।
उपसंपादने, “ उपवातो उपसंपज्जणं ” नि० चू० ५ उ० ।

उपवायकप-उपपातकल्प-पुं० पार्श्वस्थार्द्धिजिः सहासित्वा सं-
विग्नविहारोपपत्तेः । पं० जा० ।

उपवादकपमहुणा, वोच्छामि जहकमेणं तु ।

पंचहिं ठाणेहिं विवट्ठि-ऊण संविग्गममूया जुत्तो ॥

अब्भुज्जतं विहारं, उवेइ उपवायकप्पो मो ।

उपवयणं उपवाओ, पामत्थादी य पंचठाणा तु ॥

तेसु विविहं तु वट्ठित्यो, वियाट्ठिओ होति पायव्वो ।

संवेगसमावसो, पच्चा उ उवेति उज्जयविहारं ॥

एस उपवायकप्पो ॥ पं० भा० ।

पंचहिं ठाणेहिं सो पुण पामत्थाद्धिं अत्थिऊण वियाट्ठिऊण
विविधमनेकप्रकारं वा वर्तितुमित्यर्थः । सिद्धासंवेगजुत्तो संवे-
गसगासं एइ संवेगविहारं उपपत्तति उपसंपद्यते तत उपपात-
कल्पो जवति । एस उपवायकप्पो । पं० चू० ॥

उपवायकारि (ए) उपपातकारिन्-पुं० आचार्यनिर्देशकारि-
णि, “ उपवायकारी य हरीमणे य ” सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उपवायगइ-उपपातगति-स्त्री० उपपातरूपा उपपाताय वा गतिः ।

उत्पादाय गमने, उपपातरूपायां गतौ च । उपपादगतिस्तु त्रिवि-
धा क्षेत्रभवनोभयभेदात् तत्र नारकतिर्यङ्मन्ददेवसिद्धानां यत्स्व-
क्षेत्रे उपपातायेत्पादाय गमनं सा क्षेत्रोपपातगतिः या च नारका-
दीनामेव स्वजने उपपातरूपा गतिः सा जवोपपातगतिः यच्च
सिद्धपुद्गलयोगमनमात्रं सा नोपपातगतिः विहायोगतिस्तु
स्पृशकत्यादिकानेकविधेति । भ० ८ श० ७ उ० ।

उपवायय-उपपातज-पुं० उपपाताज्जात उपपातजः । देवनार-
केषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ॥

उपपातक-न० पातकसदृशे ततो न्यूनफलके पापभेदे, वाच०

उपवायसज्जा-उपपातसज्जा-स्त्री० देवसज्जाभेदे, यस्यां समुत्प-
द्यते देवः । स्था० ५ ग० । वर्णकोऽन्यत्र रा० । अत्र हीरवि-
जयसूरिं प्रति पण्डितगुणविजयकृतप्रश्नो यथा सौधर्मोदिषु देवा-
नां प्रत्येकमुपपातशय्या विद्यते एकस्यामनेकेषामुपपातो वेति ?
अत्र महर्द्धिकसुराणामुपपातशय्या भिन्ना अन्येषां तु अभिन्नापीति
संभाव्यते तथाविधव्यक्तकराणां दर्शनस्यास्मरणादिति । ही० ।

उपवाय-उपवास-पुं० उप वस् घञ् । उपेति सह उपावृत्तदो-

पस्य सतो गुणैराहारपरिहारादिरूपैर्वा वास उपवासः । “ उपा-
वृत्तस्य दोषेभ्यः । सम्यग्वासो गुणः सह । उपवासः स विज्ञेया,
न शरीरविशोषणमिति ” ध० २ अधि० । आहारशरीरसत्कारा-
दित्यागे, स० १ श्री० । अभक्तार्थकरणं, स्था० ३, ग० (पोस-
हाववासशब्दे विधिवद्भ्यते) तपनोदयमारज्य/यामाष्टकमजो-
जनम् । उपवासः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तं विधीयते । १ । उपावृ-
त्तस्य पापेभ्यो, यश्च वासो गुणः सह । उपवासः स विज्ञेयः,
सर्वजोगविवर्जितः । १ । ” वाच० । तथा श्राद्धानामुपवासे तन्नु-
दधाघनं रक्षार्त्तं च कल्पते न वेति प्रश्ने तेषामुपवासे प्रासुक-
मुष्णोदकं चेति पानीयद्वयं कल्पते तन्नुदधाघनं रक्षाजलं प्रासुकं
भवति परं श्राद्धानां न कल्पत इति (११६ प्र०) तथैकोनविंशदधिक-
द्विशतपष्ठोद्धारकृतोऽस्ति परं शक्यभावे एकान्तरोपवासैः कर्तुं-
शुद्ध्यति न वेति प्रश्ने एकोनविंशदधिकद्विशतं पष्टा उच्चारिता-
स्तदा पष्टा एव कर्तुं शुद्ध्यन्ति (१२७ प्र०) तथाश्विनचैत्रास्याया-
यमध्ये उपवासः क्रियते स विंशतिस्थानकमध्ये प्रकृष्टं शुद्ध्यति
न वेति प्रश्ने आश्विनचैत्रास्यायामध्ये सप्तम्यादौ दिनत्रयकृ-
तोपवासां विंशतिस्थानकमध्ये प्रकृष्टं न शुद्ध्यति (१२९ प्र०)
श्रीविजयसेनसूरिसंस्कृतं कनकविजयमणिशतप्रश्नास्तुत्तरा-
णि च यथा पञ्चादौ प्रत्याख्यानं भक्तद्वयकथनाधिष्यस्य किंप्रयो-
जनमिति प्रश्ने सामान्यतः सतां द्विवारं जोजनं लोकप्रथित-
मित्युपवासस्येन जोजनचतुष्टयं जोजनद्वयं च पारणोत्तरपारण-
योरेकाशनपृथक् कार्यत इति (३७७ प्र०) तथा रोहिण्युपवासप
ञ्चम्याद्युपवासश्च कारणे सति मिलन्त्यां निथौ क्रियते न वेति
प्रश्ने कारणे सति मिश्रन्त्यां निथौ क्रियते कार्यते चेति प्रवृत्तिर्दृश्य-
ते कारणं विना नृदयप्राप्त्यामेवेति बोध्यम् से० प्र० ३ उल्ला० ४७७
प्र० तथा जालोरसंघकृतप्रश्नोत्तराणि यथा त्रिविधोपवासप्रत्या-
ख्यानमन्यप्रत्याख्यानं च कया रीत्या पार्यते इति प्रश्ने उपवासकीधू-
त्रिविहारनमुक्कारसी पोरसी पुरिमग्गादिक कीधू पाणहारपञ्च-
कलाण फासिउं १ पालिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्ठिउं ५ आरा-
हिउं ६ जं च नाराहिउं तस्स मिच्छामि दुक्कं इत्युपवासप्रत्या-
ख्यानपारणरीतिर्वृक्षपरपरया ज्ञातव्या । अथुना केचन आरु उप-
वासकीधूत्रिविहारनमुक्कार सिपुरिमग्गादिक कीधो चउव्विहार-
पञ्चकलाणफासिउं १ पालिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्ठिउं ५
आराहिउं ६ जं च नाराहिउं तस्स मिच्छामि दुक्कं इत्यन्यप्रत्याख्यानपारणरी-
तिरपि परंपरयैव ज्ञेयेति १ से० प्र० ४ उल्ला० १४४ प्र० ।

उपवासतव-उपवासतपस्-न० आहारपरित्यागरूपे तपोभेदे, तथा
प्रथमदिने एक उपवासः कृतो द्वितीयदिने द्वितीय इत्यं कृतं पष्ट-
तप श्रोत्राचक्षामध्ये समायाति नवा तथा प्रहरानन्तरं प्रत्याख्यात
उपवास श्रोत्राचक्षामध्ये आयाति न वेति प्रश्ने यद्यपि संलग्नतया
प्रत्याख्यातं पष्टादितपस्तथा काववेलाप्रत्याख्यातमुपवासतपश्च
बहुफलदायि भवति तथापि विशकलितजयोच्चारितं पष्टादि-
तपः कावतिप्रक्रमेणोच्चारितमुपवासतपश्च सर्वथा श्रोत्राचक्षामध्ये
नायातीत्येकान्तो ज्ञातो नास्तीति से० प्र० ३ उल्ला० १३७ प्र० ।

उपविष्ट-उपविष्ट-त्रि० उप-विश-क्त । सामीप्येन स्थिते, जी०
३ प्रति० । सकिपप्पे, ज्ञा० ३ अ० । “ तेता उपविठं समाणं
सागरवन्दे नारथं पुञ्जइ ” आ० न० प्र० ।

उवविणिग्गय-उपविनिर्गत- वि० निरन्तरविनिर्गते, जी० ३ प्र० ।
उववृह (हा) -उपवृह (हा) हण- न० दर्शनादिगुणवतां
प्रशंसायाम्, उक्त० २८ अ० । समानधार्मिकाणां कृपणा वैयावृ-
त्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तत्तद्गुणवृद्धिकरणे, प्रव० ६ द्वा० ॥

अत्रादाहरणम् ॥

“ उववृहणाए उदाहरणं जहा । रायगिहे णयरं सेणिओ राया
इओ य सक्को देवपया संमत्तं पसंसति । इओ य एगो देवो अ-
सहंतो नयरचारिं सेणियस्स निग्गयस्य चेल्लयरुवं काळण अ-
णमिसे गिएहति । ताहे तं निवारोति पुणरवि अण्णस्य संजती गु-
ब्बिणी पुरतो ठिता ताहे अपवर उविरुण जहा ए को वि जाणइ
तहा सुग्गिहं कारवेति जं किंचि सुत्तिकामंतसयमेव करेइ ततो
सो देवो संजइरुवं परिष्पण्ण दिव्वं देवरुवं दरिसेति ज्ञप्ति
य सेणियसुल्लं ते जम्मजीवियस्य फलं जेण ते पवयणतुवरिय
रिसीमत्ती भवतिंति उववृहण गओ एवं उववृहेत्तवा सो-
हम्मिया द० ३ अ० । व्य० ॥ मिथ्यापवृहणायां कृपणं प्रशस्तोप-
वृहाद्यकरणे आचामाम्भम् । जीत० ।

उववृहण-उपवृहण-न० अजमोदने, “ ठितिसाहणमुववृहणह
रिसाइपडोयणं चेव ” इह प्राकृतत्वेन निरनुस्वारः पाठः । तत-
श्चोपवृहणं तस्यानुमोदनं कार्यं यथा धन्यस्त्वं धर्माधिकारी इ
त्यादि । पंचा० २ विव० । प्रशंसायाम्, “ उववृहणात्ति वा पसं-
सति वा सक्काजणणत्ति वा सक्काघणत्ति वा एगहा ” नि० चू०
१ उ० (एतद्द्वारवक्तव्यता उववृहणविणय शब्दे)

उववृहण (णा) विणय-उपवृहणविनय-पुं० उपवृहणं नाम-
समानसाधार्मिकाणां कृपणावैयावृत्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तद्गु-
द्धिकरणं स एव विनयः । दर्शनाचारविनये, व्य० १ उ० । इ-
दानीं उववृहणात्ति दारं उववृहणत्ति वा पसंसति वा सक्का-
जणणत्ति वा सक्काघणत्ति वा एगहा ॥

स्वमाणे वेयावच्चे, विणए सज्जायमादिसंजुत्तं ।

जो तं पसंसए य, स होति उववृहणाविणओ ॥२७॥

(खवणित्ति) चत्तरं उट्टं अट्टमं दसमं पुवात्तसमं अट्टमासख-
मणं मास उमास तिमास चउमास पंचमास उम्मासा सव्वं पि
इत्तरं आवकहिंयं या [वेयावच्चेत्ति] आयरियवेयावच्चे उव-
ज्जायवेयावच्चे तवस्सिवेयावच्चे गित्ताणवेयावच्चे कुल-
गणवेयावच्चे संघवात्ताइ अस्सुहुसेहे वेयावच्चे दसमं एपासं
पुरिसाणं इमेणं वेयावच्चे करेति । असणादिणा वत्थाइणा पी-
ठफलंगसेज्जा संथारगओ सह भेसजेण य [विणत्ति] नाण-
विणओ दंसणविणओ चरित्तविणओ मणविणओ वयणविणओ
कायविणओ उवचारियविणओ य । एसविणओ स वित्थरो मा-
णियव्वो । जहा दसवेयावच्चे [सज्जायत्ति] वायणा एच्छणा प-
रियट्ठणा आपुपेहा धम्मकहा य पंचविहो सज्जाओ । आदिस-
हाओ जे अस्से तवभेयाओ मोयरिया ते घिप्पंति तहा खमादओ
य गुणा जुत्तंति एतेहिं जहान्निहिंयहिं गुणेहिं उववेयाजुत्तो ज-
प्पति जो इति अणिहिंसरुवो साहू धेप्पइ तं सहेण खमणादि-
गुणोवधेयस्स गहरणं पसंसते श्लाघयतीत्यर्थः [पसंसति] प-
संसाए णिहेसो होइ जवति कि उववृहणाविणओ णिहेसवयण-
विणओ कम्मावणयणचारमित्यर्थः । उववृहणात्ति दारं गयं ॥
नि० चू० १ उ० ।

उववृहण-उपवृहण-न० उपवृहणयतीति उपवृहणीया

उपवृहणकर्त्तायाम्, नि० चू० ७ उ० । एतच्छक्त्यता रायपिंड शब्दे)
उववृहणीयापट्टय-उपवृहणीयापट्टक- पुं० जमतो राहः उपयो-
ज्ये पट्टके, जमतस्स रघो उववृहणीयापट्टोत्ति वुत्तं जवति ।
नि० चू० ६ उ० ।

उववृहिय-उपवृहित-न० संमूर्च्छिते, अनुमते, आव० ३ अ० ।
उववेय-उपपेत-वि० उप-अप-इत् । इत्येतस्य च स्थाने निरुक्ति-
वशादुपपेतं भवतीति । युक्ते, भ० २ श० १ उ० । शक्त्वादिदर्शना-
दकारलोपः । औ० । पृषोदरादय इत्यकारलोपः । रा० ।

उपेत- वि० उप इत् प्राकृतत्वाद् वर्णागमः स्था० ६ डा० । नि०
ज्ञा० । युक्ते, स० । “ पुष्पफलोववेण वणसंडेण ” नि० चू० १ उ०
“ परमहरिसोववेण ” रा० । आ० म० प्र० औ० नि० चू० । उक्त० ।
“ सरिसहावण्णरुवगुणाववेयाण ” रा० ।

उपवेद- पुं० उपमितः वेदेन, वेदसदृशे आयुर्वेदादौ, वाच० ।
उववेसाण-उपवेशन- न० उप-विश भावे ल्युट् । आसने, निवे-
शने, स्थापने च । वाच० । अधिकरणे ल्युट् । चर्मभेदे, यन्त्राणो-
रोगादिभिः कारणैरुपविश्यते । वृ० ३ उ० ।

उवव्वय-उपव्रत-न० नियमे, हा० । नियमास्तु । अक्रोधो गुरुसु-
श्रूय, शौचमाहारस्नाद्यवम् । अप्रमादश्चेति । द्वा० ८ द्वा० ।

उवसंकमंत-उवसंक्रामत्-वि० सामीप्येन गच्छति, द० ५ अ० ।
भिक्षायै वासाय वा गच्छति, आचा० १ शु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंकमिता-उपसंक्रम्य- अव्य० । उप सम् ल्यप् । उपगत्ये-
त्यर्थे, “ समणं भगवं महावीरं उवसंकमंति उवसंकमिता वंदंति ”

स्था० ३ डा० । उवसंकमिता चारं चरंति । सू० प्र० १ पांहु० ॥
उवसंकमितु-उपसंक्रम्य-अव्य० उप सम् क्रम ल्यप् । आसन्नीभूये-
त्यर्थे, आचा० २ शु० । आसन्नतामेत्येत्यर्थे, “ उवसंकमि-
त्तुगाहावतीव्या आउसंतो समणा ” आचा० १ शु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंखा-उपसङ्ख्या- स्त्री० उप सामीप्येन सङ्ख्या उपसंख्या
सम्यग्यथावस्थितार्थपरिज्ञाने, “ अणेवसंखा इति ते उदाहुअ-
ठे सउमासइ अम्ह एवं ” सूत्र० २ शु० १६ अ० ।

उवसंत-उपशान्त-पुं० उप शम् क० । उपशमप्रधाने, सूत्र०
२ शु० २ अ० । क्रोधादिजयादुपशान्ते, शीतीभूते, सूत्र० १
शु० ६ अ० । क्रोधादिप्रमादरहिते, प्रव० २ द्वा० । क्रोधाविपाका-
वगमेन (पं० व०) मनोवाक्कायविकाररहिते, ध० ३ अधि० ।

औ० । कपायानुदयादिस्त्रियनोऽस्त्रियोपशमाद्वा (आचा० १
शु० ५ अ० ४ उ०) उपशमयुक्ते, ज० १ श० ६ उ० । विष्क-
म्भितोदयमुपनीतमिथ्यास्वभावे च । शेषमिथ्यात्वमिअपुञ्जावा-
श्रित्य विष्कम्भितोदयं शुरुपुञ्जमाश्रित्य पुनरुपनीतमिथ्यास्व-
भावे, विशेष० । आ० । सर्वथाऽभावमापन्ने, प्रज्ञा० १ ए० पद ।

उपशान्तमोहगुणस्थानके, पं० सं० । पञ्चदशे पेरवतजे ती-
र्थकरे, प्रव० ७ द्वा० । निचू० । नारकदीनां विशिष्टोदयाभा-
वात् क्रोधभेदे, स्था० ४ डा० ।

उवसंतकसायवीरारागद्वेषमथ-उपशान्तकषायवीतरागद्वेष-
स्थ-पुं० ङाद्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मानेनेति अथ

ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायकर्मोदयः । सति तस्मिन्
केवलस्यानुत्पादात् तदपगमानन्तरं चोत्पादात् उदयानि तिष्ठती-
ति उदयस्थः स च सरागोऽपि भवतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वी-

तरागग्रहणं वीतो विगतो रागो मायालोभकायादिरूपो यस्य

उवसंतकसायवीरारागद्वेषमथ-उपशान्तकषायवीतरागद्वेष-
स्थ-पुं० ङाद्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मानेनेति अथ

ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायकर्मोदयः । सति तस्मिन्
केवलस्यानुत्पादात् तदपगमानन्तरं चोत्पादात् उदयानि तिष्ठती-
ति उदयस्थः स च सरागोऽपि भवतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वी-

तरागग्रहणं वीतो विगतो रागो मायालोभकायादिरूपो यस्य

उवसंतकसायवीरारागद्वेषमथ-उपशान्तकषायवीतरागद्वेष-
स्थ-पुं० ङाद्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मानेनेति अथ

स वीतरागः स चासौ ब्रह्मस्थ वीतरागच्छास्यः स च क्रीणक-
पायोऽपि प्रवति तस्यापि यथोक्तरागापगमात् अतस्तद्व्यव-
च्छेदार्थमुपशान्तकपायग्रहणं कपशिषेत्यादिगुरुकथातुर्हि सार्थः
कषन्ति कष्यन्ति च परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कथः संसारः
कपमयन्ते गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कपायाः क्रोधादयः उपशान्ता
उपशमिता विद्यमाना एव संक्रमणोद्धर्तनाऽपवर्तनादिकरणो-
दयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिताः कपाया येन स उपशान्तकपायः ।
स चासौ वीतरागच्छास्यः । प्रव० २२४ द्वा० । एकादशगुण-
स्थानोपगते, पं० सं० १ द्वा० । दर्श० ॥

उवसंतकसायवीयरगच्छउमत्थगुणट्टाण-उपशान्तकपाय-

वीतरागच्छास्यगुणस्थान-न० एकादशे गुणस्थाने, नत्राविरत-
सम्यग्दृष्टेः प्रभृत्यनन्तानुबन्धिनः कपाया उपशान्ताः संभवन्ति उ-
पशमश्रेणयारम्भे ह्यनन्तानुबन्धिकपाया न विरतो देशविरतः प्रम-
त्तोऽप्रमत्तो वा स तृपशमय्य दर्शनमोहव्रितयमुपशमयतितदुपश-
मानन्तरं प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानपरिवृत्तिज्ञातानि कृत्वा ततोऽपूर्वक-
रणगुणस्थानोत्तरकालमनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानोत्तरका-
लमनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थाने चारित्रमोहनीयस्य प्रथमं
नपुंसकवेदमुपशमयति । ततः स्त्रीवेदक्रमो हास्यरत्यरतिशोक-
भयजुगगुप्सारूपं युगपत्पदकं ततः पुरुषवेदं ततो युगपदप्रत्या-
ख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणौ क्रोधौ ततः संज्वलनक्रोधं ततो
युगपद् द्वितीयतृतीयौ मानौ ततः संज्वलनमानं ततो युगपद् द्वि-
तीयतृतीयमाये ततः संज्वलनमायां ततो युगपद् द्वितीयतृतीयौ
लोभौ ततः सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने संज्वलनलोभमुपशमयती-
त्युपशमश्रेणिः । स्थापनाचेयम् । विस्तरतस्तु उपशमश्रेणिः
स्वोपश्रुतकटीकायां व्याख्याता ततः परिभाषनीया । तदेवमन्ये-
ष्वपि गुणस्थानकेषु कापि कियतामपि कपायाणामुपशान्त-
त्वसंभवात् उपशान्तकपायव्यपदेशः संभवत्यतस्तद्वाच्यच्छेदार्थं
वीतरागग्रहणम् । उपशान्तकपायवीतराग इत्येतावतापीष्ट-
सिद्धौ ब्रह्मस्थग्रहणं स्वरूपकथनार्थं व्यवच्छेद्याभावात् न ह्यच्छ-
ास्य उपशान्तकपायवीतरागः संभवति यस्य ब्रह्मस्थग्रहणेन
व्यवच्छेदः स्यादिति । अस्मिंश्च गुणस्थानेऽष्टाविंशतिरपि मो-
हनीयप्रकृतय उपशान्ता ज्ञातव्याः उपशान्तकपायश्च जघन्ये-
नैकं समयं भवति उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् तत ऊर्ध्वं
नियमादसौ प्रतिपतति । प्रतिपातश्च द्वेधा भवत्येव अद्धा-
क्येण च । तत्र भवत्ययो म्रियमाणस्य अद्धाक्ष्य उपशान्ता-
द्धायां समाप्तायां अद्धाक्ष्येण च प्रतिपतितं यथैवारूढस्तथैव
प्रतिपतति यत्र श्वन्धोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नास्तत्र प्रतिपतता
सता ते आरभ्यन्त इति यावत् । प्रतिपतंश्च तावत्प्रतिपतति
यावत्प्रमत्तगुणस्थानं कश्चित्तु ततोऽप्यधस्तनगुणस्थानकद्विकं
याति कोऽपि सासादनभावमपि । यः पुनर्भवक्ष्येण प्रतिपतति
स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि करणानि प्रवर्तय-
तीति विशेषः । कर्म० । इह यदि बन्धायुक्पशमश्रेणिं प्रतिपन्नः
श्रेणिमध्यगतगुणस्थानवर्ती उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं
करोतीति तदा नियमेनानुत्तरसुरेष्टपद्यते श्रेणिप्रतिपतितस्य तु
कालकरणोऽनियमः नानामतित्वेन नानास्थानगमनात् । अथा-
वद्धायुस्तां प्रतिपन्नः तर्ह्यन्तर्मुहूर्तमुपशान्तमोहो भूत्वा नियमतः
पुनरप्युदितकपायः कात्स्न्येन न श्रेणिप्रतिलोममावर्तत । उक्तं
च “ बद्धाङ्गः पण्डितो, सेदिगतो वा पसंतमोहो वा । जह
कुण्ड कोइ कालं, बद्ध तो एत्तरसुरेस्तु ॥ अनिबद्धाङ्ग होउ

पसंतमोहो मुहुत्तमेत्तद्धं । उदितकसायो नियम, नियत्तण से-
दिपडिलोमं ” आ० म० प्र० ॥

उवसंतकसायवीयरगदंसणारिय-उपशान्तकपायवीतरागदर्श-
नार्थ-पुं० वीतरागदर्शनार्थभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

उवसंतस्त्रीणमोह-उपशान्तस्त्रीणमोह- पुं० उपशान्तः सर्व-
थानुदयावस्थः स्त्रीणश्च निजीणो मोहो मोहनीयं कर्म येषां तं
तथा । उपशमक्षयावस्थमोहनीयकर्मके, पञ्चा० १६ विव० ।

उवसंतजीवि (ण्) उपशान्तजीविन्-पुं० उपशान्तोऽन्तर्वृत्त्या
जीवतीत्येवं शील उपशान्तजीवी । अन्तर्वृत्त्यैव जीवामीत्यजि-
ग्रहविशेषधारके, भ० १ श० ३३ उ० ॥

उवसंतमोह-उपशान्तमोह-पुं० उपशान्तः सर्वथाऽनुदयावस्थो मा-
हो मोहनीयं कर्म यस्य स उपशान्तमोहः । उपशमवीतरागे, अर्थ
च एकादशगुणस्थानमारूढः उपशमश्रेणिसमासावन्तर्मुहूर्तं
भवति ततः प्रच्यवते स० ॥ “उवसंतो मोहो नाम जस्स अछ-
वा स तिविदं पि मोहणिज्जकम्ममुवसंतं अणुमेत्तमविषवेदेति ।
सो य देसपमिधातेन वा नियमा पमिवतित्ति” ॥ आचू० ४ अ० ।
अनुत्कटवेदमोहनीये, “अणुत्तरोववाद्या उवसंतमोहा (उव-
संतमोहत्ति) अनुत्कटवेदमोहनीयायाः परिचारायाः कथञ्चिद-
प्यभावात् न तु सर्वथोपशान्तमोहाः उपशमश्रेण्येस्तेषामज्ञावात्
॥ भ० ५ श० ४ उ० । उपशान्त उपशमनीयो विद्यमान एव सं-
क्रमणोद्धर्तनादिकरणयोग्यत्वेन व्यवस्थापितो मोहो मोहनीय-
कर्म येन स उपशान्तमोहः । प्रव० ए३ द्वा० ॥ उपशमकनिर्धने,
॥ आच० ४ अ० ।

उवसंतरय-उपशान्तरजस- न० प्रशान्तरजसि, “उवसंतरयं कं-
रेह” रा० । जी० ॥ उपशान्तमपगतं रजः कावुप्यापादकं यस्य
स तथा । रजोरहिते, “समंसि जमे उवसंतरय सक्खयाणे से
चिचति” ॥ आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

उवसंताहिगरणउद्धाससंजणणी-उपशान्ताधिकरणोद्धाससञ्ज-
ननी-स्त्री० उपशान्तस्योपशमं नीतस्याधिकरणस्य कलहस्य य
उद्धासः प्रवर्तनं तस्य सञ्जननी समुत्पादयित्रीत्यर्थः । पट्टधाम-
प्रज्ञास्तायां ज्ञाषायाम्, प्रव० २३३ द्वा० ।

उवसंति-उपशान्ति-स्त्री० उपशमे, आचा० १ अ० । निवृत्तौ, वाच० ॥

उवसंधारिय-उपसंधारित-त्रि० संकल्पिते, “ पत्तबुद्धीप तेण
भणियं जति यतबुद्धीप तथो तेण उवसंधारियं सक्खावं च से
कहियं ” नि० चू० १ उ० ।

उवसंपज्जंत-उपसंपद्यमान-त्रि० उपसंपदं गृह्णति, व्य० १ उ० ।

उपसंपज्जसेणियापरिकम्म(ण्)-उपसंपच्छेणिकापरिकर्मन्-
न० दृष्टिवादान्तर्गतपरिकर्मभेदे, स० ॥

उवसंपज्जिउकाम-उवसंपत्तुकाम-त्रि० उपसंपदं जिघृक्षौ, वृ० १ उ० ॥

उवसंपज्जित्ता-उपसंपद्य-अव्य० उप-सम्-पद्-ल्यप् । साम-
स्थेनाङ्गीकृत्येत्यर्थे, ध० ३ अधि० । आश्रित्येत्यर्थे, स्था० ८ ग०
सूत्र० । उपा० । पा० । “ उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ” उप-
संपन्नो ज्ञत्वा विहारामि वसंतं ज० ३ श० ३ उ० ।

उवसंपप्प-उपसंपन्न-त्रि० उप-सम्-पद्-क्-प्राप्ते, मृते च । हेम०
सामीप्येन प्रतिपन्ने, आच० ६ अ० । “ उवसंपन्नो जं कारणं तु
तं कारणं अपूरितो ” ध० ३ अधि० ।

उवसंपया-उपसम्पद्-स्त्री० उप सामीप्येन संपादनं गमनमुप-

सम्पद् । इयन्तं कालं जवदन्तिके आसितव्यमित्येवंरूपे (ग० ३ अधि०) ज्ञानार्थगुर्वन्तराध्ययने, ध० ३ अधि० । पंचा० । ज० आ० म० द्वि० । त्वदीयोऽहमित्येवं श्रुतार्थमन्यसत्तान्युपगमे, धनु० । सामीप्ये, प्रशंसायाम्, अस्तित्वे, निष्पत्तौ, प्रतिपत्तौ च । पं० च्यु० “अध्ययने उवसंपया” अर्थे ज्ञानार्थं परस्य आचार्यस्य पार्श्वे अवस्थाय ज्ञानादिगुणार्जनमुपसंपद्यते । तस्याचार्यस्य समीपे अवस्थानाय स्वाभिन् इयन्तं कालं जवतां समीपे मया स्थातव्यं गच्छान्तरे आचार्यान्तरे ज्ञानार्थमिति विज्ञप्तिपूर्वकं ज्ञानार्थन्यसनरूपा उपसंपत्सामाचारीति भावः ॥ उक्तं ३६ अ० ।

- (१) उपसंपदो जेदास्तत्र चारित्रगृहस्थोपसंपत्प्रतिपादनं च ।
- (२) आचार्यादीं मृते अन्यत्रोपसंपत् । तत्र हानिवृत्त्यादिपरीक्षणेन कर्तव्याकर्तव्यनिरूपणम् ।
- (३) निज्ञोर्गणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (४) शैक्षेण सपरिच्छन्नेन रत्नाधिकस्योपसंपत्प्रदातव्या ।
- (५) सांनोगिकासान्नोगिकयोः सहमिलितयोरुपसंपत्तयोः सामाचारी तत्रावग्रहश्च ।
- (६) पार्श्वस्थादिविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे कर्तव्यताविधिः ।
- (७) निज्ञोर्गणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहरणे प्रकारान्तरप्रतिपादनम् ।
- (८) ग.शवच्छेदकस्यान्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (९) कुगुरौ सत्यन्यत्रोपसंपत् ।

(१) उपसंपद्रेदा यथा—

उपसम्पत् द्विधा साधुविषया गृहस्थविषया च ज्ञानादिहेतोर्भेदपरं गणं गत्वोपसम्पद्यते सा साधुविषया । यत्पुनरवस्थाननिमित्तं गृहिणामनुकूपनं सा गृहस्थविषया वृ० १ उ० । तत्रास्तां गृहस्थोपसंपत् साधूपसंपत् प्राच्यते ।

तिविहा उवसंपया पक्षता तंजहा आयरियत्ताए उव-
ज्झायत्ताए गणिताए ॥

उपसंपत् ज्ञानार्थं जवदीयोऽहमित्यभ्युपगमः । तथा हि कश्चित् स्वाचार्यादिसंदिष्टः सम्यक् श्रुतग्रन्थानां दर्शनप्रभावकशास्त्राणां वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणं स्थिरीकरणं विस्मृतसंधानार्थं तथा चारित्रविशेषचूलाय वैद्यावृत्त्याय क्लमणाय वा संदिष्टमाचार्यान्तरं यदुपसंपद्यते । स्या० ३ ग० । ध० । ज्ञानाद्युपसंपत्तिविधा ज्ञानादिजेदास्तथा चाह ।

उवसंपया य तिविहा, नाणे तद् दंसणे चरित्ते य ।

दंसणनाणे तिविहा, दुविहा य चरित्तअट्टाए ॥

उपसंपत् त्रिविधा तद्यथा ज्ञाने ज्ञानविषया एवं दर्शनविषया चारित्रविषया च । तत्र दर्शनज्ञानयोः संबन्धिनी त्रिविधा द्विविधा च चारित्रार्थायेति । तत्र यदुक्तं दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधेति तत्प्रतिपादनार्थमाह ।

वत्तणा संथणा चैव, गहणे मुत्तत्थ तदुभए ।

वेयावच्चे खमाणे, काळे आवकहाई य ॥

वर्तना संथना चैव ग्रहणमित्येतत्त्रितयं (सुत्तत्थतदुजयत्ति) सूत्रार्थोपसंपत्तयमवगन्तव्यमित्येतदर्थमुपसंपद्यते । तत्र वर्तना प्रागृहीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणनमिति । संथना तस्यैव प्रदेशान्तरं विस्मृतस्यामलना योजना घटनेत्येकोऽर्थः । ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदानम् एतन्नितयं सूत्रार्थोपसंपत्तयं रूप-

व्यमेवं ज्ञाने नव जेदा दर्शनप्रभावकशास्त्रविषया एत एव भेदा दृष्टव्याः । अत्र च संदिष्टः संदिष्टस्यैवोपसंपद्यते इत्यादि चतुर्भेदिकाः । तत्र प्रथमो भङ्गः श्रुतः शेषास्त्यङ्गकाः । द्विविधा चारित्रार्थायेति यदुक्तं तदुपदर्शनायाह (वेयावच्चे इत्यादि) चारित्रोपसंपत् वैद्यावृत्त्यविषया क्लमणविषया च । इयं काश्चितो यावत् कथिका च भवति चशब्दादित्वरा च । एतदुक्तं जवति चारित्रार्थमाचार्याय कश्चिद्वैद्यावृत्त्यकरत्वं प्रतिपद्यते स च काल इत्वरो यावत् कथिकश्च क्लमकोऽपि उपसंपद्यते द्विविधा इत्वरो यावत्कथिकश्चेति गायार्थसंक्षेपार्थः । सांप्रतमयमेवार्थो विशेषतः प्रतिपाद्यते । तत्रापि संदिष्टेन संदिष्टस्योपसंपत्प्रदातव्येति मौढ्योऽयं गुणः । एतत्प्रभवत्वादुपसंपद इत्यतोऽमुमेवार्थमिति सिद्धिराह ।

संदिष्टो संदिष्टस्स, चैव संपज्जएमु एमाई ।

चउभंगो एत्थं पुण, पढमो जंगो हवइ सुद्धो ॥

संदिष्टो गुरुणा ऽर्जितः संदिष्टस्यैवाचार्यस्य यथा अमुकस्य संपद्यस्य उपसंपदं प्रयच्छेत्यर्थः । एवमादिश्रुतुर्नङ्गी तद्यथा संदिष्टस्य एव जङ्ग उक्तः । एवं संदिष्टोऽसंदिष्टस्यान्यस्याचार्यस्येति द्वितीयः । असंदिष्टः संदिष्टस्य न तावद्विद्वानो गन्तव्यं त्वयाऽमुकस्येति तृतीयः । असंदिष्टोऽसंदिष्टस्य न तावद्विद्वानो न वाऽमुकस्येति चतुर्थः । अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भवति श्रुतः पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । द्वितीयपदेनाव्यवच्छिनत्ति निमित्तमन्येऽपि दृष्टव्याः ।

संप्रति वर्तनादिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह ।

अथिरस्त पुव्वगणियस्स, वत्तणा जं इहं थिरीकरणं ।

तस्सेव पएसंतरं, नट्टस्सणुसंथणा घमणा ॥

गहणं तप्पढमतया, सुत्ते अत्थे य तदुभए चैव ।

अत्थगहणम्मि पार्यं, एस विही होइ नायव्वो ॥

पूर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्थिरस्य यद्विह स्थिरीकरणं सा वर्तना तस्यैव सूत्रादेः प्रदेशान्तरनष्टस्य या घटना मीढनं साऽनुसंधना तत्प्रथमतया च सूत्रे पट्टीसप्तम्योरर्थं प्रत्यजेदात् । सूत्रस्य एवमर्थस्य सूत्रार्थोभयस्य यदादानमिति शेषः । तद्ग्रहणमित्यादि । अथग्रहणे प्रायो बाहुल्येन एव वक्ष्यमाणवृत्तणो विधिर्भवति ज्ञातव्यः । प्रायोग्रहणं सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिन्नवत्येव धर्माजनादिरिति ज्ञापनार्थम् । (आ० म०) स चैवं योज्यते कर्तव्यमेव जवति कृतिकर्म वन्दनमिति एवं तावत् ज्ञानोपसंपत्तिधिरुक्तो दर्शनोपसंपत्तिधिरप्यनेनैवोक्तो दृष्टव्यस्तुल्ययोगकौ-मत्वात् । तथा हि दर्शनप्रभावकशास्त्रपरिज्ञानार्थमेव दर्शनोपसंपत्तिरिति । संप्रति चारित्रोपसंपत्तिधिमिति सिद्धिराह ॥

दुविहा उ चरित्तम्मि, वेयावच्चे तहेव खमाणे य ।

नियगच्छा आणम्मि उ, सीयणदोसाइणा होइ ॥

द्विविधा चारित्रविषया उपसंपत् तद्यथा वैद्यावृत्त्यविषया क्लमणविषया च । किमत्रोपसंपदा कार्यं स्वगच्छ एव तत् कस्मान्न क्रियते निजगच्छादन्यस्मिन् गमने सीदनदोषादिना जवति अविशब्दादन्यत्रावादिपरिग्रहः ।

इत्तरिया य विभासा, वेयावच्चे तहेव खमाणे य ।

अविगट्टविगट्टम्मि य, गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥

इह चारित्रार्थमाचार्यस्य कश्चिद् वैद्यावृत्त्यकरत्वं प्रतिपद्यते स च काश्च इत्वरा यावत् कथिकश्च भवति । आचार्यस्यापि वैद्यावृत्त्यकरोऽस्ति वा न वा । तत्रायं विधिर्न हि नास्ति ततोऽस्ताविध्यत

एव । अथास्ति स द्विविध इत्यग्रे वा स्यान् यावत् कथिको वा आगन्तुकोऽप्येवं द्विजेद एव । तत्र यदि द्वावपि यावत्कथिकौ ततो यो द्विविधान् स कार्यते इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि द्विविधयुक्तौ ततो वास्तव्य एव कार्यते इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते ! अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सरं तेभ्यो दीयते आगन्तुकस्तु कार्यते इति । अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो नेच्छति तत आगन्तुको विसृज्यते एव । अथ वास्तव्यो यावत्कथिक इत्वरस्वितर इत्यत्राप्येवमेव भेदाः कर्त्तव्या यावदागन्तुको विसृज्यते ततो वास्तव्य उपाध्यायादिभ्योऽनिरुद्धं नपि प्रीत्या विभ्राण्यते यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते आगन्तुकः । अथ वास्तव्यः खल्वितरः आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽवधिकाक्षं यावदुपाध्यायादिभ्यो दीयते शेषं पूर्ववत् । अथ द्वावपीत्वरी तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयते अन्यस्तु कार्यते शेषं पूर्ववत् । अन्यतमोऽवधिकाक्षं यावद्विद्यते इत्येवं यथाविधि विज्ञापा कार्य । उपाध्यायादिभ्य इत्यत्रादिशब्दात् स्थविरस्नानशैक्षकादिपरिग्रहः । उक्ता वैयावृत्योपसंपत् । संप्रति कृपणोपसंपत् प्रतिपाद्यते (अविगिष्टेत्यादि) काश्चत् कृपणार्थमुपसंपद्यते स च कृपको द्विधा इत्वरो यावत्कथिकश्च यावत्कथिक इत्वरकाले अनशनकर्ता इतरस्तु द्विधा विकृष्टकृपकः खल्वआचार्येण पृच्छयते हा आयुष्मन् ! पारणके त्वं कीदृशो जवसि यद्यसावाहस्तानोपमस्ततोऽसावजिघातव्योऽलं तव कृपणेन स्वाध्यायवैयावृत्यकरणेन यत्नं कुरु इतरोऽपि पृष्टः सन् एवमेव प्रज्ञाप्यते । अन्ये तु व्याचक्रते विकृष्टकृपकः पारणककाले ग्लानकल्पनामनुभवन्नपि इष्यते एव । यस्तु मात्सादिकृपको यावत्कथिको वा स इष्यते एव तत्राप्याचार्येण गच्छः प्रष्टव्यो यश्चायं कृपक 'उवसंपज्जति' इति अनापृच्छ्य संगच्छते सामाचारीविराधनां यतस्ते संदिष्टा अपि उपाधिप्रभुपेक्षणादि तस्य न कुर्वन्ति । अथ पृष्टा द्रव्ये यथाऽस्माकमेकः कृपकोऽस्येव तस्य कृपणपरिसमाप्तावस्य करिष्यामस्ततोऽसौ भ्रियते अथ नेच्छति ततस्त्याज्यते अथ गच्छस्तमप्यनुवर्तते ततोऽसाविष्यत एव तस्य च विधिना प्रतीच्छितस्य उद्धर्तनादि कार्यम् । यदा पुनः प्रमादतोऽज्ञाजोगतो वा न कुर्वन्ति शिष्याः तदा आचार्येण वन्दनीया इत्येवं प्रसङ्गेन ।

संप्रति चारित्र्योपसंपद्धिविशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

उवसंपन्नो जं का-रणं तु तं कारणं अपूर्णं ।

अहवा समाणियम्मि, सारण्या वा विसग्गो वा ॥

यत्कारणं यन्निमित्तमुपसंपन्नस्तुशब्दादन्यत्वसामाचार्यन्तर्गतं किमपि गृहीतं तत्कारणं वैयावृत्यादि अपूरयन् अकुर्वन् यदा वर्तते इत्यध्याहारस्तदा किमित्याह (सारण्या वा विसग्गो वा इति) तदाऽस्य सारणा चोदनं क्रियते अविनीतस्य पुनर्विसग्गो वा परित्यागः क्रियते । तथा नापूरयन्नेव यदा वर्तते तदा सारणा वा विसग्गो वा किं तु (अहवा समाणियम्मि) अथवा समानीते परिसमाप्तिं नीते अभ्युपगतप्रयोजने सारणा च क्रियते यथा परिसमाप्तम् । ततो यदि ऊर्ध्वमपि इच्छति ततो जवति अथ नेच्छति सोऽवस्थातुं ततो विसग्गो वेति उच्यते चारित्र्योपसंपत् । संप्रति गृहस्थोपसंपद्विषयते तत्रैवं साधूनां सामाचारी सर्वत्रैव साध्यादिषु वृत्ताद्यधोऽप्यनुज्ञाप्य स्थातव्यं यत आह ।

इत्तरियं पि न कप्पइ, अविदिन्नं खलु परोग्गहार्हसु ।

निद्रितु निसीयत्तुं व, तइयव्ययरक्खणट्ठाए ॥

इत्वरमपि खल्वयमपि काष्ठमिति गम्यते न कल्पते अविदत्तं खलु परावग्रहादिषु आदिशब्दः परावग्रहोऽनेकजेदप्रस्थापकः किं न कल्पते इत्याह स्थातुं कायोत्सर्गं कर्तुं निसत्तमुपवेष्टुं किमित्यत आह (तइयव्ययरक्खणट्ठाए) अदत्तादानविरत्याख्यतृतीयव्रतरक्षणार्थं तस्मात् भिक्षाटनादावपि व्याघातसंभवे कश्चित् स्थातुं शक्यमनुज्ञाप्य स्वामिनं विधिना स्थातव्यम् । अटव्यादिष्वपि विश्रामितुकामेन पूर्वस्थितमनुज्ञाप्य स्थातव्यं तदभावे देवतां यस्याः सोऽवग्रह इति । आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥ पंचा० (अत्राशोचना आलोयणा शब्दे)

(२) आचार्यादौ मृतंऽन्यत्रोपसंपत् ।

गामाणुगामं दुडुज्जमाणे जिक्खू जं पुरओ कट्टु विहेरे-ज्जा मे आहच विसंजेज्जा अत्थिया इत्य केइ उवसंपज्जणारिहे कप्पइ मे उवसंपज्जियंवेमिया णत्थि इत्य केइ अस्मे उवसंपज्जणारिहे अप्पए असमत्ते कप्पइ से एगरायाए पणिमाए जणं जणं दिसिं अन्नसाहम्मिया विहरंति तस्मं तस्मं दिसं उपक्षित्तए एणं से कप्पइ तत्थ विहारपत्तिं वत्थए कप्पइ से कारणपत्तिं वत्थए तसिं च एणं करणंसि निवि-यंसि य रोवइज्जा वसाहि अज्जो एगरायं मा दुरायं वा एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए णो कप्पइ एगराओ वा दुराओ वा परवत्थए जं तत्थ एगराओ वा दुराओ वा परं वसति सेसंतरा जेए वा परिहारे वा ॥

ग्रामानुग्रामं ग्रामेण (दुडुज्जमाणे) गच्छन् एतावता ऋतुवद्धः काष्ठो दर्शितो यं पुरतः कृत्वा प्रभुं कृत्वा इत्यर्थः । स नियमादाचार्य उपाध्यायो वा इष्टव्यो विहरति स आहव्य कदाचित् जुंजेज्जा शरीरादिष्वग्गं जवेत् काष्ठगतो जवेत् (अस्थियादित्य इत्यादि) अस्ति वाऽत्र समुदायेऽन्यः कश्चित् आचार्यादुपाध्यायाद्वा व्यतिरिक्तो गणी प्रवर्त्तकस्थविरो वृषजो वा उपसंपदनाहंस्तत उपसंपत्तव्यः । अथान्यो नास्ति कश्चिदशेषसंपदनाहंस्तर्हि स आत्मनः कल्पनासमाप्त इति (से) तस्य कल्पते । एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहेण (जम्भजम्भिन्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति तां तां दिशमुपगन्तुं न पुनः (से) तस्य कल्पते तत्रापान्तरा-ले विहारप्रत्ययं वस्तुं कल्पते (से) तस्य कारणप्रत्ययं संघा-तादिकारणनिमित्तं वस्तुम् । तस्मिंश्च कारणे निष्ठिते यदि परो वदेत वस आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वाशब्दाद्विरात्रं वा वस्तुं न (से) तस्य कल्पते एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् यस्तत्र एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वसति तत्र (से) तस्य स्वकृतादन्तराच्छेदः परिहारा वेति । अधुना निर्युक्तिविस्तरः । अत्रोपसंपदनाहं इत्युक्तं सा चोपसंपद द्विधा लौकिकी शोकोत्तरिकी च ते आह ।

द्वोगे य उत्तरम्मि य, उवसंपयद्वोगिगी उ रायाई ।

राया वि हांइ दुविहो, सानेक्खो चैव निरेक्खो ॥

उपसंपद द्विधा द्वौ द्वौकोत्तरे च । तत्र द्वौकिकी राजादौ आदिशब्दात् युवराजादिपरिग्रहः । तथा च यदा राजा मृतो भवति तदा युवराजमुपसंपद्यन्ते तं राजानं स्थापयन्तीत्यर्थः । युवराजोऽन्यः स्थाप्यते स च राजा भवति । द्विविधः सापेक्षो निरपेक्षश्च । सहापेक्षया सापेक्षस्तद्विपरीतो निरपेक्षः । तथा च

प्रजा राजाऽऽद्यपेक्षः सन् जीवन्नेव सुभराजं स्यापयति निरपेक्षस्तु नैव । अथ किं जीवन्नेव सुभराजं स्यापयति तत आह ।

जुवराजमि उ उविण्, पया उ वंथंति आयति तत्तय ।

नैव य काज्ञगयमि, खुजंति पडिवेसियनरिंदा ॥

युवराजे राज्ञा साक्षाद्विद्यमानेन स्थापिते प्रजास्तत्र आयतिमागमिकाश्चविषयां महतीमांस्थां वधन्ति नैव च सहसा कालगते राक्षिप्रतिवेशिकनरन्क्षाः सीमातटवर्तिनः प्रत्यन्तराजानः कुच्यन्ति राज्यविलोकरनाय संवदन्ति । उक्तः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

पञ्चन्नरायतेण, आंधिपरो दुविह होइ निखेवे ।

लोइयलोगुत्तरितो, लोगुत्तरवपियर वोच्छं ॥

निरपेक्षो नाम यः प्रजानां राज्यस्य चार्यति नोपेक्षते तस्मिन्कालगते स राजा मृतः प्रच्छन्नो छियते यथा अतीव राजा शरीरवाधितो घर्तते स च तावत्प्रियते यावदन्यो निवेद्यते । स च कदाचिन्तेनोऽपि । तथा निक्षेपणं निक्षेपः स द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा आत्मनः परतश्च । पुनरेकैको द्विधा दैहिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लोकोत्तरिकः स्थाप्यः पश्चाद्द्वये इत्यर्थः । इतरं दैहिकं प्रथमगायापादां पक्षिं वदये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति निरवकखे कालगते, जिन्नरहस्सा चिगिच्छमच्चो य ।

अहिवास आसंहिडण, वज्जो तियमूलदेवो उ ॥

एको राजा निरपेक्षस्तस्य राज्ये मूलदेवश्चैरिकां करोति । स कदाचिद्वारक्षकैः प्राप्ते राज्ञः पार्श्वे नीतो राज्ञा च स्तेन इति कृत्वा वध्य आहसः ततः राजा नरक्षणमेव निजमावासस्थानमुपगतः । क्षणमात्रेण च सहसा कालगतः । तस्मिन्निरपेक्षे कालगते द्वौ भिन्नरहस्यौ राजा मृत इति रहस्यं द्यौ जानीतस्तद्यथा चिकित्सो वैद्योऽमान्यश्च राजा चानपत्यस्ततोऽभवस्याधिवासना कृता सर्वत्र विकचतुष्कचत्वरादिषु हिंसाप्यते कथं नाम राजलक्षणयुक्तं पुरुषं लभेमहि यं राजानं स्थापयाम इति मूलदेवश्च यो वध्य आह्वयित स तेनावकाशेन नीयमानो वर्तते ।

आसस्स पडिदाणं, आणयणं इत्यचालणं अन्नो ।

अभिसेगनोइयपरिभव, तणजखनिवायणं आणा ॥

ततोऽध्वेन तस्य मूलदेवस्य वध्यतया नीयमानस्य पृष्ठं दत्तं । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् प्राकृते हि लिङ्गं व्यभिचारि ततो मूलदेवो यत्र राजा प्रच्छन्नो जवनिकान्तरितोऽवतिष्ठते तत्रानीतस्ततो वैद्यकुमारामात्याभ्यां जवनिकान्यन्तरस्थितान्यां राज्ञो हस्त उपरि मुखे नीत्वा चालित एतत् राज्ञो हस्तचालनं ततो वैद्यकुमारान्यामुक्तं कृता राजाऽगृह्णा यथा मूलदेवं राजानमजिपिञ्चत न शक्नोति वाचा वक्तुमिति ततो अभिपिक्तो मूलदेवो राज्ये नवरमसदृश इति कृत्वा केचिन्नोजिकाः परिभवमुत्पादयन्ति । न पुनः कुर्वन्ति । राजाहं विनयं ततश्चिन्तयति मूलदेवो भमेते मूर्खतया परिजवं कुर्वन्ते परं किमिदानीमेते मूर्खतयैव कदाचिन्त्रयमेवसभामएमलं जलिप्यन्ति तदानीं शासयिष्यामि ततोऽन्यदिवसे आत्मनः शिरसि तृणशूकजातं कृत्वा आस्थानमएम्पिकायामुपविष्टः । ते च भोजिका मूर्खतया शनैः परस्परमुल्लपन्ति अद्यापि नन्वेव चोरत्वं न मुञ्चति अन्यथा कथमेतादृशस्य तृणशूकजातस्येदृशो भवने संभवो नूनं तृणगृहादिषु चौरिकानिमित्तमतिगतस्तत्तृणशूकजातं शिरसि धनमिति पक्वचाकर्ण्य मूलदेवो रोषमुपागमत् शूने च अस्ति कोऽपि नास मच्चिन्नु-

कारी य एतान् शास्तीति । तत्र एवमुक्ते तत्पुण्यप्रभावतो राज्यदेवताधिष्ठितैर्निशितासिद्धताकैश्चित्रकर्मप्रतीहारैः केषांचित् शिरसि धूनानि दोषाः कृतप्राञ्जयः आह्वामरूपगतवन्तः । तथा चाह (नोइयपरिभवेत्यादि) भोजिकाः परिजवं कृतवन्तोऽन्यदा मूलदेवः (तणत्ति) तृणानि शीघ्रं कृनवान् ततस्तत्कोपावेशं दृष्ट्वा यक्षैरतिपातनं विनाशनं कृतम् । शेषैराज्ञा प्रतीच्छिता । एतदेव सविशेषमाह ।

जखनिवातियसेसा, सरणगया जेहिं तोमितो पुवं ।

ते कुर्वन्ती रम्भो, अत्ताण परं य निखिखणं ॥

यक्षनिपातितशेषाः शरणागता मूलदेवस्य शरणं प्रतिपन्नाः । यैश्च पूर्वं मूलदेवस्तोषितस्तैः राज्ञ आत्मनः परस्य च निक्षेपमद्य प्रवृत्ति युष्मदोया वयमेते चेति समर्पणं कुर्वन्ति । उक्तो निरपेक्षोऽनिरपेक्षश्च लोकोत्तरिको वक्तव्यस्तत्र प्रथमं सापेक्षमाह ।

पुवं आयतिवंधं, करेइ सावेक्ख गणहरे उविण् ।

अट्टविण् पुव्वुत्ता, दोसा उ अणाहमादीया ॥

यो नामाचार्यः सापेक्षः स पूर्वमेव गणधरे स्थापिते साधूनामायतिवन्धं करोति यथाऽयं युष्माकमानार्थे इत्येतदाह्वया वर्तितव्यमिति । अथ न पूर्वं गणधरं स्थापयति ततस्तस्मिन्स्थापिते दोषाः पूर्वोक्ता अनाथादयः “अणाहमादीया” इत्यादिनाभिहिनाः क्षिप्तादयो दापा भवेयुः । उक्तो लोकोत्तरिकः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

आमुकारोवरण, अट्टविते गणहरे इमा मेरे ।

चिञ्चिमिलिहत्थाणुष्ठा, परिभवमुत्तत्थावणया ॥

आशुकारेण शूलादिनोपरतः कालगत आशुकारोपरतस्तस्मिन् सत्याचार्ये अस्यापितेऽन्यस्मिन् गणधरे इयं वक्ष्यमाणा मर्यादा नामेवाह (चिलिमिलीत्यादि) आशुकारोपरत आचार्या जवनिकान्तरितः प्रच्छन्नः कार्यो वक्तव्यं आचार्याणामतीवाशुजं शरीरं वाचाऽपि वक्तुं न शक्नुवन्तीति । ततो यो गणधरपदाहस्तं जवनिकावहिः स्थापयित्वा सूरयो भणयन्ते को गणधरः स्थाप्यतामेवं चोक्ता जवनिकाभ्यन्तरस्था गीतार्था आचार्यहस्तमुपर्युन्मुखं कृत्वा स्याप्यमानगणधराजिमुखं दर्शयन्ति वदन्ति च गणधरत्वमेतस्यानुज्ञातं परं वाचा वक्तुं न शक्नुवन्ति एषा हस्तानुज्ञा न एतस्योपरिवासा निक्षिप्यन्ते । स्थापित एष गणधर इति पश्चात्कालगता आचार्या इति प्रकाश्यते (परिभवमुत्तत्थावणया इति) ततो येऽजिनवस्थापितस्याचार्यस्य परिजवोत्पादनबुद्ध्या आचार्यांचितं विनयं न कुर्वन्ति तेषां सूत्रमर्थं वा स हापयति न ददातीत्यर्थः । संप्रति “ आयपरो डुविह होइ निखेवे लोइयलोइत्तरितो ” इति व्याख्यानार्थमाह ।

दंडेण उ अणुसट्ठा, लोए लोगुत्तरे य अप्पाणं ।

उवनिखिखवंति सो पुण, लोफिकलोगुत्तरे दुविहो ॥

लोके लोकोत्तरे च यथाहं विनयमकुर्वन्तो । दण्डेनानुशिष्ट आत्मानमुपनिक्षिपन्ति तत्र लौकिको दण्डः पूर्वमुक्तो यो मूलदेवेन भोजिकानां केषांचित्कृतो लोकोत्तरिकः सूत्रार्थपहारणम् । इह नवे राज्ञीव नवे गणधरे स्थापिते निक्षेपरसो लोकस्य जायते तत्तत्पद्माद्युपवर्ण्यते निक्षेपस्य फलं लोकं परिपादनं लोकोत्तरइत्यादीनामभिवृद्धिः स चोपनिक्षेपो द्विधा दैहिको लोकोत्तरिकश्च । पुनरेकैको द्विधा आत्मोपनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र दैहिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भास्तैः आत्मनैवात्मानं राज्ञ

उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणोपपातकारकाः प्रपन्नश्रुणा ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राज्ञो बहुभास्तैरात्मानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकोत्तरिक आत्मनिक्षेपो गच्छवर्त्तिनां साधूनां तथाहि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधवस्ते आत्मानमात्मनैवाभिनवाचार्यस्थोपनिक्षिपन्ति । परनिक्षेपः फटुकगदानां ते हि समागताः स्पष्टकपतिना निक्षिप्यन्ते यथा एते अहं च गुप्ताकमिति । " इह मिथियाद्य अण्डे कश्चनवसंपञ्जरारिहे " इत्याद्युक्तम् तत्र यद्यपि स गीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्निद्रयनोऽन्निद्रियाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्रयितव्यो निश्रयश्च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्तव्यः ।

अत्र लौकिको दृष्टान्तस्तमेवाह ।

जह कौडं वणिक्तो जं, धूयं सेट्टिस्स हत्यनिक्खिबओ ।

दिसि जत्ताए गत्तो, कावगतो सो य सेट्टी उ ॥

एको वणिक् तस्य गृहे मारिरुत्थिता । सर्वे गृहमुपच्छादितमेका दुहिता तिष्ठति परः स श्रेष्ठी निर्धन इति तां दुहितरं न परिणाप्रयितुं समर्थस्ततो दिग्यात्रां कर्तुमिच्छति जानाति वै तस्याः कन्यकायाः स्वभावं यथा समर्थान्मानमेपा संरक्षितुं केवलमेका कन्यका महती गृहे तिष्ठन्ती दुष्टशीला लोकेन संज्ञाव्येतेति मित्रश्रेष्ठिनो हस्ते तां निक्षिप्य मुक्त्वा वाणिज्येन दिग्यात्रां गतः । तस्यापि च मित्रश्रेष्ठिनो गृहे मारिरभूत् । ततः सोऽपि सकुटुम्बो विनाशमुपागमत् तथा चाह स च श्रेष्ठी कावगतः केवलमेका कन्यका स्थिता सा च मूढश्रेष्ठिदुहितुः सखी सा च सखी अप्यात्मानं संरक्षितुं कमा केवलं यदाःप्रत्ययनिमित्तं राज्ञः समीपमुपस्थिता तथा चाह ।

सेट्टिस्स तस्स धूया, वणियसुयं धेत्तु रस्सो समुवगया ।

अहं यं एस सही मे, पाव्येव्वा उ तुज्जेहि ॥

तस्य मूढभूतस्य श्रेष्ठिनो दुहिता वणिक्सुतां मृतपितृवणिग्दुहितरं गृहीत्वा राज्ञः समुपगता समीपमुपगता पादेषु निपत्य विरूपयति यथादेव गुप्ताभिर्निजदुहितरो रक्षयन्ते तथा अहमेपे यं मे सखी गुप्ताभिः पादयितव्या श्रावयोरपि गुप्ताकन्यकात्वात् ।

इय होउ त्ति य जणियं, कस्सा अंतेउरम्मि तुट्ठेण ।

रस्सा परिकत्ता उ, भणिया वाहरिउ पाव्वाउ ॥

इति एवं भवत्विति ज्ञित्वा तुष्टेन राज्ञा ते चे अपि कन्यान्तःपुरे प्रक्षिप्ते भणिता च व्याहृत्य आकार्ये (पालाओ) पाक्षिका महत्तरिका किं भणितेत्यत आह ।

जह रक्खह मज्झ सुता, तहेव एया तो दोवि पाव्वेह ।

ते एवि तेउ पाले, विस्सविणं विणीतकरणाए ॥

यथा रक्षय मम सुताः कन्यकास्तथैव एते अपि द्वे मत्कन्यकाख्ये पादयथ एवमुक्ते तथापि महत्तरिकया विनीतकरण्या विज्ञप्ते देव एते अतिपादयामि । एवमुक्त्वा ते कन्यान्तःपुरं नीते । तत्र च मूढश्रेष्ठिदुहिता महत्तरिकां विरूपयति ।

जह कन्ना एयातो, रक्खह एमेव रक्खह मम पि ।

जह चेव मम रक्खह, तह रक्खह मम सहि पि ॥

यथा एताः कन्या यूयं रक्षय एवमेव मामपि रक्षय । यथा च मां रक्षय तथेमां मम सखीमपि रक्षय ।

इय होउ अब्बुवणए, अहं वासिं तत्थ संवसंतीणं ।

कालगया महतरिया, जा कुणती रक्खणं तासि ॥

इत्येवं जवत्विति अच्युपगते तासां तत्र संवसन्तीनामथ कियत्कादातिक्रमेण या रक्षय तासां करोति सा महत्तरिका कावगता । सविकारातो दडुं, सेट्टिसुया विस्सवेइ रायाणं ।

महतरियदाणानिगह, वणियागमए य विस्सवेण ॥

महत्तरिकाकालगमनानन्तरं ताः कन्यकाः सविकारा अभूयन् ततस्ताः सविकाराः दृष्ट्वा श्रेष्ठिसुता राजानं विरूपयति अन्यमहत्तरिकां प्रयच्छत दत्ता राज्ञा । तथा च महत्तरिकया [निगहात्ति] कन्याः सविकारा उपलब्धय स्वरिगताः एवं तासां तिष्ठन्तीनां (वणियागमति) स देशान्तरगतो वणिक् समागतः (विगणवणमिति) राज्ञो विरूपनमकार्षीत् यथा देव । नयामि निजपुत्रिकामिति ।

पूण्ण विस्सज्जण, सरिसकुलदाण दोह वि भोगा ।

एमेव उत्तरम्मि वि, अवत्त राईदिए उवमा ॥

ततः श्रेष्ठिदुतविस्तिकानन्तरं ते द्वे अपि पूजयित्वा राज्ञा विसृष्टं सदृशकुले दानं विवाहिते इत्यर्थः । ततस्तयोर्द्वयोरपि विपुत्रा भोगा दत्ताः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण उत्तरेऽपि लोकोत्तरेपि अव्यक्तस्य रात्रिदिवैरुपमा । इयमत्र भावना । यदि तावल्लौकिका अपि यशः संरक्षणनिमित्तमात्मानमन्योपनिक्षिपन्ति ततः सुतरां लोकोत्तरिकैः साधुभिः संयमयशःसंरक्षणनिमित्तमात्मा अन्यगणे निक्षेप्यः । स चाव्यक्तो वयसा ततो यावद्भिरहोरात्रैर्वयसा व्यक्तो जयति तावन्तं कालं तत्रान्यगणनिश्चायां तिष्ठति कथं पुनरात्मानं गणं वोपनिक्षिपति । तत आह ।

एते अहं च तुव्वं, वत्तीभूतो सयं तु धारेइ ।

जसपव्वयाउराला, मोक्खसुहं चेव उत्तरिए ॥

एते मदीयाः साधवोऽहं च गुप्ताकमेवं वोपनिक्षिप्य तावत्तत्र तिष्ठति यावन् व्यक्तो जायते ततो व्यक्तीभूतः सन् तस्मान्निर्गत्य स्वयमेव गणं धारयति एवं च कुर्वतस्तस्य फलमिह लोके उदा रा यशःप्रत्यया अवदातं यशोऽवदाताश्च लोके प्रत्ययाः संयमनैर्मध्यविषयाः । परलोके फलं मोक्षसुखमौत्तरिकं, लोकोत्तरिके उपनिक्षेपे । अथवा लौकिकस्य लोकोत्तरिकस्य च सापेक्षस्य पदस्थापनायोग्यविषयेयं परीक्षा ॥

सावेक्खं पुण पुव्वं, परिक्खए जह धणे उ सुएहा उ ।

अणिययसहावयपरिहा-विय १ मुत्ता २ तच्चि ३-वुट्ठा उ ॥

सापेक्षं पुनः पूर्वं परीक्षिते साधून् यथा धनश्रेष्ठी स्तुथा अनियतस्वभावाः परीक्षितवान् कथमिति चेदुच्यते " रायागहे नयरे धणो नाम सेट्टी तस्स चत्तारि सुएहा तो अन्नया तो चित्तेइ का मम सुएहा घरं बुद्धितेहिस्ति ततो अन्नया तासि परिक्षणनिमित्तं सयणवग्गो णिमंतितो भोयणोत्तरं सयणसमभक्षं सुएहातो सहावेकण पत्तेयं पत्तेयं पंच सालिकणा समप्पिया एणसु रक्खियं करेह यदा मग्गेहामि तथा दायव्वा ततो पदमाए बुट्ठो एस न वज्जितो सयणसमभक्षं पंच कणे स मप्पेतो न किंपि जाणइ जया मग्गिहिति तथा अन्ने दायव्वा इति उट्ठिया । विययाए बुट्ठसेसति जुक्ता तस्याए, आभरणकरं मियाए सुरक्खीकया चउत्थीए ता उ य खेत्तेसु आरोविकुण विक्किं नीया जाया । वरिसपण्णेण सयसहस्सा । पुणो विसेट्ठिणा वरिसपणगानंतरं सयणवग्गो णिमंतेकण जुत्तुत्तरं सयणसमभक्षं ततो सहावियातो ते मे पंच सालिकणे समप्पेहा ततो पदमाए अस्मातो उणातो आणेकण समप्पिया सेट्ठिया सच्चइसा-

विता प्राणिया ते चेव इमे पंच साक्षिकणा किं वा अन्ते । तीए कदियं ते सप तया चेव उड्डिया पुण अण्णे आणीया एवं विद्या-
ए वि नवरं तीए भुत्ता कहिया । तस्यापते चेव प्राणीया भणि-
यं आजरणकरंभियाए मए सुखलीकया । चउत्थीए जणियं
ताय सगगाणि समण्डितु जेण ते पंच साक्षिकणा आणिल्लं-
ते । ततो सेठिणा विमिहण पुच्छियं तीए कदियं जहावत्तं जाय
जाया मूलसहस्सा तउपरि तुंछेण सेठिणा जणिरं तीए मज्ज
पंच साक्षिकणा अतीव बुद्धिं नेहसित्ति एस्स एस्स सा-
मिणी । तस्या भंडाररक्खिया जीए भुत्ता सा ... णसवाचारे
निजोइया पढमा घरवाहिकम्मे । तथा चाह । प्रथमया परिहापि-
ता द्वितीयया जुकास्तृतीयया तावन्मात्राः धृताश्चतुर्थ्यां (बुद्धुत्ति)
वर्धिताः । एष दृष्टान्तः संप्रति । दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ।

ओमेसियमतरंतं य, उज्जिउं आगतो न खडु जोगो ।

कितिकम्मनारजिक्खा, दिएसु चुत्ता य जुत्तीए ॥

एवमाचार्येणापि परोक्षानिमित्तं साधून्समर्थं देशदर्शने शिष्या
नियोक्यस्तत्र योऽवमेदुर्जिज्ञेऽक्षिपे वा साधून् त्यक्त्वा अथ-
वा येऽनन्तरतोऽसहायास्तात्रा त्यक्त्वा समागतः स खडु न योग्यः
येनापि कृतकर्मसुपात्रत्वेपनादिव्यापारेषु ज्ञारे च पशुपकरण-
वाहनेन भिक्षादिषु चात्मनुकल्या जुक्ता उपयोगं नीताः साधवो
न च सम्यक्पात्रिताः सोऽपि न योग्यः ।

न य उड्डिया न शुत्ता, नेव य परिहाविया न परिवुद्धा ।
ततिएणं ते चेव उ, समीवपच्चाणिया गुरुणो ॥

तृतीयेन ये समर्पिताः साधवो गुरुणा ते न उड्डिता न बुर्जिज्ञा-
शिवादिषु परित्यक्ता नापि जुक्ताः केवलमात्मोपयोगं नीताः ।
नापि पुरुषासिप्रदानादिना परिहापिताः परिहारिणी नीताः नाप्य-
न्यान्यपरिव्राजनेन परिवर्द्धिताः किं तु तावन्त एव गुरुसमीपं
प्रत्यानीताः । चतुर्थमाह ।

उवसंपाविय पच्चा-विया य अएणे य तेसि संगहिया ।

एरिसए देइ गणं, कामं तइयं पि पूएमो ॥

येन बहव उपसंपादिता उपसंपदं प्रादिता बहवः परिव्राजि-
ताश्च अन्येन च तेषामुपसंपादितानां परिव्राजितानां च संबन्धिनः
संगृहीतास्तेऽपि उपसंपदं प्राहयिष्यन्ते परिव्राजयिष्यन्ते चे-
त्यर्थः । ईदृशे चतुर्थे ददाति गणमाचार्य एकान्तयोग्यत्वात् न
केवलमेतस्मिन् किंतु काममतिशयेन तृतीयमपि पूजयामश्चतुर्था-
ल्लान्ने तमपि योग्यं प्रशंसाम इत्यर्थः ।

तहात्मपरो निक्षेपयोजनामाह ।

तम्मि गणे अभिसित्ते, सेसगभिक्षूण अप्पनिक्खेवो ।

जे पुण फड्डुगवतिया, आयपरे तेसि निक्खेवो ॥

एवं कालगते ठविए, सेसाणं आयनिक्खेवो ।

फड्डुगवतियाणं तु, आयपरो तेसि निक्खेवो ॥

तस्मिन् चतुर्थे तदज्ञावे तृतीये वा गणे पदे अभिषिक्ते शेषका-
णां भिक्षूणां तज्ज्ञान्तर्वर्तिनामात्मनिक्षेपो प्रवति । ये पुनः स्पर्ध-
कपतयस्तेषामात्मनः परतश्च निक्षेपः स्पर्धकपतीनामात्मतस्तदा-
श्रितानां परतः स्पर्धकपतिद्वारेण तेषामुपनिक्षेपभावात् । एव-
मात्मपरोपनिक्षेपिकाद्वगते दृष्टव्यस्तथा चाह (एवं ति) एवं नि-
रपेक्ष्य सहसा कालगते पूर्वप्रकारेणान्यस्मिन् स्थापिते शेषाणां
गणान्तर्वर्तिनामात्मनिक्षेपो भवति स्पर्धकपतिकानां त्वात्मनिक्षेपः
स्पर्धकपतीनामात्मतस्तदाश्रितानां परतो निक्षेप इत्यर्थः ।

उपसंपज्जणअरिदे, अविज्जमाणम्मि होइ नातव्वं ।

गमणम्मि सुक्कासुक्के, चउभंगो होति नायव्वो ॥

उपसंपदनाहं अविद्यमाने भवत्यन्यत्र गन्तव्यं तत्र च गमने
शुरूपदे संयोगतश्चतुर्भङ्गी भवतीति ज्ञातव्यम् । तद्यथा निर्गम-
ने शुद्धो गमने च शुरू इति प्रथमः निर्गमने शुद्धो गमने अशुद्ध
इति द्वितीयः । निर्गमने अशुद्धो गमने शुद्ध इति तृतीयः । निर्गम-
ने अशुद्धो गमने चाशुद्ध इति चतुर्थः । गाथायां चउभंगो इति
पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र प्रथमजङ्गव्याख्यानार्थमाह ।

असतीए वायगस्स, जं वा तत्थत्थि तम्मि गहियम्मि ।

संधारो एगो वा, दायव्वो असति एगागी ॥

यः काक्षिकमुत्काक्षिकं दृष्टिवादं वा धाचयति स नास्ति तत-
स्तस्य धाचकस्यासत्यभावे अथवा यच्च नास्ति श्रुतं तत्सर्वं गृही-
तं ततस्तस्मिन् गृहीतेऽन्यसुत्राद्यर्थमन्यत्र व्रजति तस्य च एकः
संघाटो दातव्यः । असति संघाटकाभावे एकाकी व्रजेत् ।

अह सव्वेसिं तेमिं, नत्थि उ उवसंपयारिहो अण्णो ।

सव्वे धेत्तुं गमणं, जत्थियमेत्ता व इच्छंति ॥

अथ तेषां गच्छवर्तिनां साधूनां सर्वेषामन्य उपसंपदहो नास्ति
ततः सर्वान् गृहीत्वा गमने कर्तव्यम् । अथ सर्वे गन्तुं नेच्छन्ति
तर्हि यावन्मात्रा इच्छन्ति तावन्मात्रैः सह गन्तव्यमेव निर्गमशुरू
उच्यते ।

एवं सुक्के निग्गमे, बइयाइअपभिवज्जंतो ।

संविग्गमणोख्हिं, तेहिं वि य दायव्वो संधारो ॥

एवं शुक्के निर्गमे व्रजिकादिषु गोकुलादिष्वप्रतिबन्धमकुर्वन्
गच्छेत् । तत्र यद्यपान्तरात्वे संविग्गमनोक्षाः सन्ति ततस्तैः सह
मिहित्वा गन्तव्यं तैरपि च निर्गमनशुरूत्वात् ज्ञानाद्युपसंपा-
मिक्ते च चक्षितत्वादचक्ष्यं संघाटो दातव्यः । अथ यदा एकं द्वौ वा
दिवसौ संघाटो न भवति व्याकुलत्वात्तदा किं कर्तव्यमत आह ।

एगं च दो व दिवसे, संधारुत्थं स पडिच्छिज्जा ।

असती एगागी उ, जयणा उवही न उवहम्मो ॥

एकं द्वौ वा दिवसौ स संघाटार्थं प्रतीकृत असत्यभावे संघाट-
स्य एकाकी व्रजेत् तत्र च यतना कर्त्तव्या सा च प्राक्कल्पार्थ-
यनेऽभिहिता तत उपधिनोपहन्यते यतनया प्रवृत्तत्वात् । उप-
संहारमाह ।

एसो पढमो जंगो, एवं सेसा कमेण जोएज्जा ।

आसतुज्ज य गणं, गच्छे दारा य तत्थ इमे ॥

एषोऽनन्तरादितः प्रथमो भङ्ग एवमुपदक्षितेन प्रकारेण शेषा
अपि जङ्गकाः क्रमेण योक्तव्यास्तद्यथा निर्गमशुरूः प्राग्वत् गम-
नाशुद्धो व्रजिकादिषु प्रतिबन्धकारणात् निर्गमनाशुरूो दोषाकी-
र्षतया निर्गमनात् निर्गमनशुरूो व्रजिकादिष्वप्रतिबन्धाविरगम-
नाशुरूो गमनाशुरूश्च प्राग्वत् । अथ प्रथमजङ्गवर्त्ती प्रशस्यः
कारणतो द्वितीयजङ्गवर्त्त्यपि एवं च गच्छता तेन ये आसन्ना उद्य-
ता उद्यतविहारिणस्तेषां स्थानं गच्छेत्तत्र च गतस्य परीक्षादि-
निमित्तमिमानि द्वाराणि प्रवन्ति तायेवाह ।

उपसंपदईस्य गच्छस्य हानिबुद्धिपरीक्षणं तत्र

कल्प्याकल्प्यविधिः ॥

पारिक्खहाणि असती, आगमणं निग्गमो असंविग्गे ।

निवियण्णजयणतिसं, दीहखं पमिच्छंति ॥

परीक्षा (हाणीति) हानिवृद्धिविषया कर्तव्या यत्र ज्ञानादीनां हानिस्तत्र न वास्तव्यमन्यत्र वास्तव्यमिति भावः (असनिति) यस्य समीपं गच्छोपलब्धस्तस्मिन्सापेक्षे निरपेक्षे वा काङ्क्षगन्तव्येनासति योऽन्यः स्थापितस्तस्य सकाशे स्थातव्यं तस्मिन्नपि सीदति यावत्कुत्रादिस्थयिराणामागमनं तावत्प्रतीकृणीयं तैरपि प्रतिचोदने कृते सीदति निर्गमो विधेयः । गच्छता च संविगनाभावे बहिर्वास्तव्यमसंविगने निवेदना कर्तव्या । बहिर्वास्तव्यजावे तेज्यसंविगनेषु नवरं यतना विधेया । तथा संविगनेषु वा संवसनं निसृष्टमनुज्ञातमेकरात्रमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि वर्षादिकारणतः पुनर्यतनया (दीहखरूपमपि) प्रचुरमपि दीर्घकावं प्रतीकृते । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रनमेनामेव विवररीपुः प्रथमतः पारिच्छहाणित्ति चारमाह ।

पासत्यादिविरहितो, काहियगाईहिवावि दोसेहि ।

संविगमपरिततो, साहम्मि य वच्छोझा उ ॥

अप्राप्तगले पार्श्वस्थादिविरहितः पार्श्वस्थादिसंविगविप्रमुक्तः काथिकादिभिर्वा जावप्रधानोऽयं निर्देशः काथिकत्वादिभिर्वा दोषैर्विमुक्तस्तथाऽसंविगोऽपरिभ्रान्तः सामाचार्यामिति गम्यते । तथा यः साधर्मिकवत्सलः प्रवचनश्रद्धासाधर्मिकवान्सत्यपरायणः सः ।

अव्वज्जएसु ठाणं, परिच्छिउं हीयमाणए मोत्तुं ।

केसु पदेसुं हाणी, वट्ठी वा तं निसामेहि ॥

अन्युद्यतानामुद्यतविहारिणां स्थानं परीक्ष्य गाथायां सप्तमी पष्ठ्यर्थे हीयमानकान्मुक्त्वा तिष्ठेत् । अथ केषु पदेषु हानिवृद्धिर्वा सूरिराह । तदेतत्कथ्यमानं निशामय । तदेवाह ।

तत्रनियमसंजमाणं, जहियं हाणी न कप्पते तत्त ।

तिगवुट्ठी तिगसोही, पंचविमुट्ठी सुसिक्खा य ॥

यत्र तपोनियमसंयमानां हानिस्तत्र न कल्पते वस्तुं यत्र पुनत्रिकवृद्धिर्ज्ञानदर्शनचारित्र्यवृद्धिर्यत्र च त्रिकस्याहारेपधिशिष्यारूपस्य शोधिर्यत्र च पञ्चानां पार्श्वस्थादिस्थानानां विशुद्धिस्तोऽप्रवर्त्तनं यत्र च सुशिक्षा ग्रहणे आसेवना च तत्र वास्तव्यम् ।

सांप्रनमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

वारसविहे तवे उ, इंदिय नोईदि ए नियमे उ ।

संजमसत्तरसविहो, हाणी जहि य तहि न वसे ॥

यत्र छादशविधे तपसि इन्द्रियविषये च नियमे संयमे सप्तदशविधे हानिस्तत्र न वसेत् ।

तत्रनियमसंजमाणं, एएसिं चेव तिहह तिगवुट्ठी ।

नाणादीण व तिहह, तिगमुट्ठी उगमादीणं ॥

एतेषामेव त्रयाणां तपोनियमसंयमानां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः । अथवा ज्ञानादीनां त्रयाणां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः । त्रयाणामुज्जमादीनामुपपन्नक्षणमेतदाहारादीनां वा त्रयाणां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः ।

पासत्ये ओससे, कुसीनसंसत्त तह अहाइदे ।

एएहि जो विरहितो, पंचविमुट्ठी हवइ सो उ ॥

पार्श्वस्थोऽवसन्नः कुशीलः संसलो यथाच्छन्द एते पञ्चापि प्राक् सप्रपञ्चं प्ररूपिता एतैः स्थानैर्यो विरहितः स पञ्चविशुद्धो जवति । पञ्चविशुद्धावेव प्रकारान्तरमाह ॥

पंच य महव्वयाइ, अहवा वि नाणदंसणचरितं ।

तत्र विणओ वि य पंच उ, पंचविहुवसंपया वावि ।

वाग्यदः प्रकारान्नरोपप्रदर्शने पञ्च महाव्रतानि अथवा ज्ञानं दर्शनं चारित्र्यं तपो विनय इति पञ्च । यदि वा पञ्चविध्या ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोर्वैयावृत्यभेदतः पञ्चप्रकारा उपसंपत्त पञ्च तैः पञ्चजिर्विगुरुः पञ्चविगुरुः ॥ सुशिक्षामाह ।

सोभणसिक्ख सुसिक्खा, सा पुण आसेवणे य गहणे य ।

हुविहाए वि न हाणी, जत्य उ कहियं निवासेउं ॥

शौजना शिक्षा सुशिक्षा सा द्विविधा तद्यथा आसेवने ग्रहणे च । आसेवने प्रत्युपेक्षणादेः सामान्यार्था ग्रहणमागमस्य । एतस्यां द्विविधायामपि यत्र न हानिस्तत्र वासः कल्पते कर्तुम् ।

एएसुं ठाणेसुं, सीयते चोदंति आयरिया ।

हावेति उदासीणा, न तं पसंसंति आयरिया ॥

एतेषु स्थानेषु तपःव्रततिषु स्वयमाचार्या हीयमाना न दृश्यन्ते शिष्यास्तु केचित्सीदन्ति तान् सीदतो यत्राचार्याश्चोदयन्ति तं गच्छं निवासयोग्यतया आचार्याः प्रशंसन्ति । यत्र पुनराचार्या उदासीना मध्यस्थाः सामाचार्यां हापयन्त उपेक्षन्ते न तं प्रशंसन्त्याचार्याः नासौ गच्छ उपसंपादनीय इत्यर्थः ।

किं कारणमत आह ॥

आयरियउवज्जाया, नाणुसाया जिणेहिं सिप्पडा ।

णाणे चरणे जोगा-वहा उ ते अणुसाया ॥

आचार्या उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थकृद्भिर्न शिल्पार्थाः शिल्पाशिक्षणनिमित्तमनुज्ञाताः । कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो प्रविप्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाता ज्ञानचरणस्फातिनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ।

नाणचरणे निउत्ता, जा पुव्वपरुविया चरणेसेही ।

सुहसीलगाणविजडे, निचं सिक्खावणाकुसला ॥

ज्ञाने एकग्रहणात् तज्ज्ञातीयस्य ग्रहणमिति न्यायादर्शने चारित्र्ये च नियुक्ताः सततोद्यतास्तथा सुखशीलाः पार्श्वस्थादयः तेषां स्थानं यत्ते सेवन्ते तद्विजडे तद्विहिते या पूर्व कल्पाध्ययने कृतिकर्मसूत्रे चरणश्रेणिः प्ररूपिता तस्यां स्थितास्तथानित्यं सदा शिक्षापनायां ग्रहणशिक्षायामासेवनाशिक्षायां च ग्राहयितव्यायां कुशलाः समर्थाः ईदृशां समीपमुपगम्योपसंस्तव्यम् । गते पारिच्छहाणित्ति चारम । इदानीमसति चारमाह ।

जेणवि पडिच्छितो सो, काङ्गगतो सो वि होइ आहव्व ।

सो वि य सावेक्खो वा, निरवेक्खो वा गुरुआसि ॥

येनापि स प्रतीच्छितो यस्य समीपे स शिष्यपरिवार उपसंपन्न इत्यर्थः सोऽपि (आहव्व) कदाचित्काङ्गगतो जवेत् सोऽपि च गुरुः काङ्गगतः सापेक्षो वा आसीन्निरपेक्षो वा । तत्र यः सापेक्षः सोऽमुं विधिं करोति ।

सावेक्खो सीसगणं, संगहकारेइ आणुपुव्वीए ।

पाडिच्छागवेंत्ति, एस वियाणे अह महव्वो ॥

सापेक्षः शिष्यगणं स्वदीक्षितशिष्यसमूहमजिनवस्थापितस्य संग्रहमानुपूर्व्यानुपूर्वीकथनेन कारयति । यथा पूर्वं सुधर्मस्वामी गणधर आसीत् । ततस्तच्छिष्यो जम्बूस्वामी तस्यापि शिष्यः प्रभव एवं तावद्यावत्संप्रति वयमहमपि च संप्रति महान् वृद्धीचूतस्ततोऽसौ योऽमुको गणधरः स्थापितो वर्तते तस्याहां कुर्यान्नैनयिकादिकं च । तथा ज्ञानदर्शनादिप्रतीक्षादिनिमित्त-

तदिह परः सद्बोधः, सद्नुष्ठानस्य हेतुरिति ॥ ६ ॥

आगमव्यवहारपरिणतिर्यथावत् तत्प्रकाशरूपा भवरोगस-
दौषधं-भवरोगस्य-संसारामयस्य सदौषधं तदुच्छेदका-
रित्वेन यद्-यस्मात्, अनपायम्-अपायरहितं-निर्दोषं वर्तते
तदिह परः सद्बोधस्तच्च भवरोगसदौषधम्-आगमव्यवहारप-
रिणत्याख्यं, परः-प्रधानः सद्बोधः-सम्यग्ज्ञानं वर्तते सद्-
नुष्ठानस्य-सुन्दरानुष्ठानस्य हेतुः-कारणमिति कृत्वा । पौ० ५
विव० ।

आगमव्यवहार-आगमव्यवहार-पुं० । आ-मर्यादाऽ-भि-
विधिभ्यां गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽर्था येनासावागमः केवल-
मनःपर्यायावधिचतुर्दशदशनवपूर्वलक्षणे व्यवहारभेदः, प-
ञ्चा० । व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वाद् । पञ्चा० १६
विव० । स्था० । ध० । (एतेषां च यथा आगमत्वं तथा 'आ-
गम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

आगमव्यवहारभेदाः—

आगमतो व्यवहारो, गुणह जहा धीरपुरिसपन्नतो ।

पञ्चक्खो य परोक्खो, सोऽवि य दुविहो मुणेयव्वो ॥ २०१ ॥

तत्र-आगमतो व्यवहारो यथा धीरपुरुषैः प्रज्ञस्तथा शृ-
णुत, स-आगमतो व्यवहारो द्विविधो ज्ञातव्यः, तद्यथा-
प्रत्यक्षः, परोक्षश्च ।

पञ्चक्खो वि य दुविहो, इंदियजो चेव नो व इंदियजो ।

इंदियपञ्चक्खो वि य, पंचसु विसएसु नेयव्वो ॥ २०२ ॥

प्रत्यक्षोऽपि द्विविधः, तद्यथा-इन्द्रियजो, नोइन्द्रियजश्च ।

तत्र इन्द्रियजः प्रत्यक्षः पञ्चसु रूपादिषु विषयेषु ज्ञातव्यः ।

नोइंदियपञ्चक्खो, व्यवहारो सो समासतो तिविहो ।

ओहिमणपज्जेया, केवलनाणे य पञ्चक्खे ॥ २०३ ॥

यस्तु-नोइन्द्रियजः प्रत्यक्षो व्यवहारः स समासतस्त्रि-
विधः, तद्यथा-अवधिप्रत्यक्षं, मनःपर्यवप्रत्यक्षं, केवलज्ञान-
प्रत्यक्षम् ।

तत्राऽवधिप्रत्यक्षमाह—

ओही गुणपच्चइए, जे वट्ठती सुयंगवी धीरा ।

ओहिविसयनाणत्थे, जाणसु व्यवहारसोहिकरे ॥ २०४ ॥

अवधिर्द्विधा-भवप्रत्ययजो, गुणप्रत्ययजश्च । तत्र संयतानां
गुणप्रत्ययज एव; न भवप्रत्ययजः, तत आह-अवधौगुण-प्र-
त्यये ये वर्तन्ते श्रुताङ्गविदो धीरास्तान् अवधिविषयज्ञान-
स्थान् जानीत व्यवहारशोधिकरान्-शुद्धव्यवहारकारिणः ।

उज्जुमती विउलमती, जे वट्ठती सुयंगवी धीरा ।

मणपज्जवनाणत्थे, जाणसु व्यवहारसोहिकरे ॥ २०५ ॥

ये ऋजुमतौ विपुलमतौ वा मनःपर्यवज्ञाने श्रुताङ्गविदो
धीरा वर्तन्ते तान् मनःपर्यवज्ञानस्थान् जानीत व्यव-
हारशोधिकरान्-शुद्धव्यवहारकारिणः ।

आदिगरा धम्माणं, चरित्तवरणाणदंसणसमग्गा ।

सव्वत्तगणाणेरणं, व्यवहारं व्यवहरंति जिणा ॥ २०६ ॥

ये धर्मयोः-श्रुतधर्मस्य चारित्रधर्मस्य चादिकराः-तत्प्र-
थमतया प्रवर्तनशीलाश्चारित्रज्ञानदर्शनसमग्रास्ते जिनाः
सर्वत्रगज्ञानेन व्यवहारं व्यवहरन्ति उक्तः प्रत्यक्षः ।

संप्रति परोक्षमाह—

पञ्चक्खामसरिसो, होति परोक्खोऽवि आगमो जस्स ।
चंदमुही विव सो वि हु, आगमो व्यवहारवं होइ ॥ २०७ ॥

यद्यपि पूर्वादिकं श्रुतं तथापि यस्याऽऽगमश्चतुर्दशपूर्वादि-
कः परोक्षोऽपि प्रत्यक्षाऽऽगमसदृशः । प्रत्यक्षावध्यादितुल्य-
रूपो भवति सोऽप्यागमव्यवहारवान् चक्रव्यो भवति । यथा
चन्द्रसदृशमुखी कन्या चन्द्रमुखीति, एतदुक्तं भवति-य-
द्यपि पूर्वाणि श्रुतं नाऽऽगमतुल्यानीनि (तदपि) तैर्व्यवहारन्
आगमव्यवहारवानुच्यते इति । व्य० १० उ० । (आगम-
स्य व्याख्यानम् 'आगम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे प्राग् गतम्)

आगमभेदाः—

परोक्खं व्यवहारं, आगमतो सुयधरा व्यवहरंति ।

चोदस दस पुव्वधरा, नवपुव्विय गंधहत्थी य ॥ २०८ ॥

ये श्रुतधराश्चतुर्दशपूर्वधरा दशपूर्वधरा नवपूर्वधरा वा
गन्धहस्तिनो-गन्धहस्तिंसमानाः ते आगमतः परोक्षं व्यव-
हारं व्यवहरन्ति ।

अत्राक्षेपपरिहारावभिधित्सुराह—

किह आगमव्यवहारी, जम्हा जीवाऽऽदयो पयत्था उ ।

उवलद्धा तेहिं तु, सव्वेहिं नयविगप्पेहि ॥ २१० ॥

कथं-केन प्रकारेण साक्षात् श्रुतेन व्यवहरन्तः आगम-
व्यवहारिणः प्रोच्यन्ते, सूरिराह-यस्मात् जीवादयः पदा-
र्थास्तैः चतुर्दशपूर्वधरादिभिः सर्वैः-नयविकल्पैः-नैगमादि-
नयभेदैरुपलब्धाः ।

एतदेव सविशेषमाह—

जह केवली वि जाणइ, दव्वं खेत्तं च कालभावं वा ।

तह चउलक्खणमेवं, सुयनाणी चेव जाणाति ॥ २११ ॥

यथा केवली केवलज्ञानेन सर्वं द्रव्यं सर्वं क्षेत्रं सर्वं कालं
सर्वं भावं च सर्वात्मना स्वपरपर्यायभेदभिन्नं जानाति ।
एवं श्रुतज्ञान्यपि चतुर्लक्षणं द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपं श्रुतव-
लेन जानाति ।

तत एतेऽप्यागमव्यवहारिण उच्यन्ते, एतदेवं प्रस्तुतं
प्रायश्चित्तशुद्ध्यधिकारमधिकृत्य योजयति—

पणगं मासविवट्ठी, मासगहाणी य पणगहाणी य ।

एगाऽहे पंचाऽहं, पंचाहे चेव एगाऽहं ॥ २१२ ॥

रागदोसविट्ठं, हाणि वा नाउं देति पञ्चक्खी ।

चोदसपुव्ववादी वि हु, तह नाउं देति हीणऽहियं ॥ २१३ ॥

यथा प्रत्यक्षिणः-प्रत्यक्षागमज्ञानिनस्तुल्येऽप्यपराधे पञ्चक-
पञ्चकयोग्ये एकस्य पञ्चकं ददति । अपरस्य-रागद्वेषवृ-
द्धिमुपलभ्य मासेन मासाभ्यां मासैर्वा वृद्धिं प्रयच्छन्ति ।
उपलक्षणमेतत्-मूलम् अनवस्थाप्य पाराश्रितं वा प्रयच्छन्ति ।
तथा तुल्येऽपि पाराश्रितयोग्याऽपराधं एकस्य पाराश्रि-
तम्, अपरस्य अनवस्थाप्यं मूलं छेदं मासेन मासाभ्यां मासै-
र्वा हान्या तपो वा चशब्दात्-पञ्चकं यावदन्ते नमस्कारस-
हितं हा दुण्डु कृतं, हा दुष्टकारितं, हा दुष्टं अनुमोदितमि-
त्येवं वैराग्यभावनातो रागद्वेषहानिं भूयसीम्-अतिभूयस्त-
रामुपलभ्य प्रयच्छन्ति, तथा कस्यचित् मासिकप्रतिसेवना-

मागताः प्रतीच्छागतास्तानपि ब्रूते एष मम स्थाने विज्ञायेत म-
मेवैतस्य संप्रति चैनयिकादिकं कर्त्तव्यमित्यर्थः । भवैवाऽयं दृष्टा-
न्तमाह ।

जह राया व कुमारं, रज्जे ठावेउमिच्छए जं तु ।

जरुजोहे वेतितिमं, सेवह तुब्जे कुमारं ति ॥

अह यं अतीमहहो, तेसिं विच्ची उ तेण दावेइ ।

सो पुण परिच्छिज्जणं, इमेण विहिणा उ ठावेइ ॥

यथा राजा यं कुमारं राज्ये स्थापयितुमिच्छति तं प्रति जटान्
योआंश्च ब्रूते सांप्रनमयं महान् ततो यूयं सेवध्वममुकं कुमार-
मिति एवं तानुक्त्वा तेषां वृत्तीस्तेन कुमारेण दापयति येन ते
तदनुक्ता जायन्ते स पुनः कुमारोऽनेन वक्ष्यमाणेन विधिना
परीक्ष्य राज्ये स्थाप्यते । तमेव विधिमाह ।

परमन्न जुंजसुणगा, छड्डणदंमेण वारणं वितिण ।

जुंजई देइ य तइओ, तस्स उ दाणं न इयरोसिं ॥

राजा यदूनां कुमारानां मध्ये कतरं कुमारं युवराजं स्थापया-
मीति विचिन्तयन् परीक्षानिमित्तं तान् सर्वान् कुमारान् शब्दाप-
यित्वा तेषां पृथक् पृथक् स्थाले परमान्नं पायसं परिवेषयति
परिवेष्य गृह्णावद्भान् शुनकान् व्याघ्रकल्पाञ्च कुमारान् प्रति मो-
चयति ते च शुनका वेगेन कुमारसमीपमागतास्तत्रैको राजपुत्रः
शुनकजयेन पायसं परित्यज्य पलापितः द्वितीयो राजपुत्रो द-
हमेन तेषां शुनकानां वारणं करोति छुङ्के च न च किमपि ते-
भ्यो ददाति तृतीयः पुनः स्वयं छुङ्के शुनकेभ्योऽपि च स्वस्था-
त्वात् परस्थात्वाच्च ददाति तस्य तृतीयस्य राजपुत्रस्य राज्यदानं
नेतरयोर्द्वयोः । किं कारणमिति चेदत आह ।

परवलपेद्धिओ नासति, वितिओ दाणं न देइ उ जमाणं ।

न वि जुज्जंते ते उ, एए दोवी अणरिहाओ ॥

प्रथमो यदा परवत्तमागच्छति तदा तेन परवत्तेन प्रेरितः सन्
राज्यमपहाय नश्यति । द्वितीयो न भटानां सुजटानां किमपि
ददाति न च ते भटा दानमृते परवले समागते युध्यन्ते ततः
समर्थस्यापि परवत्तेन प्रेरणमत एतौ चापि राज्यस्यानर्हौ ॥

तइओ रक्खइ कोसं, देइ य भिच्चाण ते य जुज्जंति ।

पाड्येयव्वे अरिहा, रज्जंतो तस्स तं दिस्सं ॥

तृतीयः पुनः कुमारः कोशं ज्ञात्वागारं रक्षति भृत्यानां सुजटा-
नां ददाति ततस्ते भृत्याः परवत्ते समागते युध्यन्तेततः पराजग्नं
परवत्तमपगच्छति तदपगतौ च स्वराज्यसौख्यमतः स पाडयि-
तव्ये राज्ये अर्ह इति तद्राज्यं राज्ञा तस्य दत्तं यथा भो लोका
एष युवराजो युष्माभिरत्र आसेवनीयः ॥

अजिसिच्चो सट्ठाणं, अणुजाणे भमादिअहियदाणं च ।

वीसुम्मि य आयरिय, गच्छे वि तयाणुरूवं तु ॥

एवं तस्मिन् युवराजे स्थापिते यदा राजा काढगतो जवति तदा
ते भटप्रभृतयस्तं युवराजं, राजानमभिषिञ्चन्ति अजिषिके
सति तस्मिन्सेवका उपस्थाप्य स्वं स्वमायोगस्थानं निवेदयन्ति
ततः सोऽभिषिक्तो नवको राजा यत् यस्य पूर्वमायोगस्थानं तत्त-
स्मै अनुजानाति अधिकं च तेषां जटानीनां दानं छिपदादिदानं
ददाति । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः । विष्वग्नूते शरीरे पृथग्नूते
मृत इत्यर्थः । आचार्यं गच्छेऽपि तदनुकूपं तृतीयराज्याहं कुमार-
नुरूपमाचार्यं स्थापयन्ति । इयमत्र जावना । आचार्येण चव्या-

पदादिषु शिष्याः परीक्षणीयाः । तत्र योऽशक्तिको भीकः स
राजप्रद्वेषादिषु समुत्पन्नेषु गणमपहाय नश्यतीति प्रथमकुमार
इव गुरुपदस्यानर्हः । यः पुनरदाता सोऽदायकत्वेन संग्रहोप-
ग्रहौ न करिष्यतीत्ययोग्यः । यस्त्वजीरुतया शुनकस्थानीयान्व-
नीपकान्वारयति दायकत्वेन च संग्रहोपग्रहौ करोति स
योग्य इति गणधरपदे स्थापयितव्यः । तस्मिंश्च स्थापिते काढेन
विष्वग्नूते आचार्यं साधवः कृतप्राञ्जलयस्तमुपतिष्ठन्ते उपस्था-
प्य च यो यस्य पूर्वं नियोग आसीत् स तं तस्मै नवकाचार्याय
कथयति । एतदेवाह ।

बुविहेणं संगहेणं, दव्वं संगिहए महाभागो ।

तो विम्वेति ते वि, तं चेव य ठाणयं अमहं ॥

सोऽभिनवस्थापितो महाभागो गच्छं द्विविधेन संग्रहेण चव्य-
संग्रहेण जावसंग्रहेण च तत्र चव्यसंग्रहेण वत्सपात्रादिना भाव-
संग्रहेण ज्ञानादिना संगृह्णाति एवं संगृह्णति तस्मिन् ततस्तेऽपि
साधवः कृतप्राञ्जलयस्तं विद्वपयन्ति यथा तदेव स्वं स्वं स्था-
नमस्माकं प्रयच्छन्ति । अथ किं किं तेषां स्थानमिति तत्स्था-
ननिरूपणार्थमाह ।

उवगरणवालवुद्धा, खमगगिलाणे य धम्मकाहिवादि ।

गुरुचित्तवायणा पे-सणेषु कितिकम्मकरणा य ॥

एको ब्रूते अहम् (उपकरणं) उपकरणोत्पादक आसम्
अन्योऽहं बाह्वृक्षानां वैयावृत्यकरोऽपरः कृपकवैयावृत्यकरोऽ-
न्यो ग्वाने इति स्नानवैयावृत्यकरः । अपरो धर्मकथा धर्मक-
थाव्यापारनियुक्तः अन्यो वादी परवादिमथने नियुक्तः (गुरु-
चित्तं) अपरो ब्रूते अहं गुरोर्यत्कर्त्तव्यं तत्र नियुक्तः (वाय-
णं) अपरोऽहं वाचनाचार्यत्वे नियुक्तः । अन्योऽहं प्रेषणनियु-
क्तः अपरो ब्रूते अहं कृतिकर्मकरणे विश्रामणे ।

एएसुं ठाणेषुं, जो आसि समुज्जओ अठविओ वि ।

ठविओ वि य न विसीयइ, स ठविउमलं खलु परोसिं ॥

एतेषु खलु उपकरणादिषु कृतकर्मपर्यवसानेषु स्थानेषु यः पूर्व-
मस्थापितोऽपि गणधरपदे समुद्यत आसीत् स गणधरपदे
स्थापितोऽप्येतेषु स्थानेषु न विषीदति कृतकरणत्वात्स इत्यं-
भूत एतेषु स्थानेषु परान् गाथायां षष्ठी द्वितीयार्थं प्राकृतत्वात्
यथा 'माषाणमश्रीयदित्यत्र' स्थापयितुमवम ।

एवं ठितो ठवेइ, अप्पाण परस्स गो वि सो गावो ।

अठितो न ठवेइ परं, न य तं ठवियं चिरं होइ ॥

एवं पूर्वं गणधरपदे अस्थापित एतेषूपकरणादिस्थानेषु स्थितः
सन् आत्मनः परस्य चैतेषु स्थापयति गोवृष इव गाः स्वस्थाने
यः पुनः पूर्वमेतेषु स्थानेषु स्थितः स परमुपलक्षणमेतदात्मानं च
न स्थापयति स्वयं तत्राव्यासत्वात् न च तत्स्थापितं चिरं जवति ।
कस्मादिति चेदुच्यते । स यदाऽन्यान् उपकरणादिष्वनुद्यच्छतः
शिक्षयति यथा सति वले किं यूयं स्वशक्त्या नोद्यच्छथानुद्य-
च्छन्तो हि वैयावृत्यफलात् भ्रंशश्च । तदा ते चिन्तयेयुः यदि
वैयावृत्यफलमभविष्यत् ततस्त्वमप्येतेषु स्थानेषु द्यंस्याथा इति ।
अथवा वैयावृत्यफलं श्रद्धधानोऽपि वज्रमृत्वेनैवं मन्थेन् एवं
जानन्तो यूयं किं पूर्वं नावृत्तिश्चमिति । संप्रति गोवृष इव गा
इति दृष्टान्तं भावयति ।

पउरतणपाणियाइं, रहियाइं खुइजंतूहिं ।

नेइ वि सो गोणीउ, जाणइ य उवट्ठाकाइं

वृषो वलीवदौ गोधनानि प्रचुरतृणपानीयानि तथा कुङ्कुज-
न्तुभिः कुङ्कुमप्राणिनी रहितानि नयति जानाति च । उपस्थान-
काद्वमन्यागमवेष्टां ज्ञात्वा च स्वस्थानमानयति एवमभिनव-
स्थापित आचार्यो गच्छ स्वस्वव्यापारे नियोजयन्परिपाद्यति ।

अथैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

जह गयकुञ्जसंभूतो, गिरिकन्दरविसमवनयदुग्गेसु ।

परिवहति अपरिततो, निययसरीरुगवेदंतं ॥

यथा गजकुलसंभूतोऽनेन जात्यतामाह गिरिकन्दरेषु गिरिगु-
हासु विषमकटकेषु विषमेषु गिरिपादेषु दुर्गेषु वा अपरित्रान्तोऽ-
श्रान्तः सन्नजशरीरोक्तान् दन्तान्परिवहति ॥

इयपवयणभक्तिगतो, साहम्मि य वच्छदो असदजावो ।

परिवहद् साधुवर्गं, खेत्तविसमकालदुग्गेसु ॥

इति अनेन गजदृष्टान्तप्रकारेण प्रवचनभक्तिगतो गच्छवाह-
कत्वं प्रवचनभक्तिं मन्यमानः साधर्मिकवन्सलो लिङ्गप्रवच-
नाभ्यां ये साधर्मिकास्तद्वात्सल्यपरायणोऽशठभावोऽमायावी
विषमेषु क्षेत्रेषु विषमेषु च कालेषु डिक्किमार्याद्युपद्रववात-
संकुलेषु दुर्गेषु च साधुवर्गं परिवहति तस्य समीपे स्थातव्यम् ।
गतमसतीति द्वारम् ।

इदानीमागमनद्वारमाह-

जत्थ पविट्टो जइ तेसु, उज्जया होउ पच्छहा वेंति ।

सीसा आयरितो वा, परिहाणी तत्थिमा होइ ॥

यत्र गच्छेः शिष्यपरिवारः प्रविष्टः सन् सूत्रार्थानामागमनं
करोति तत्र यदि ते साधवः पूर्वं सुप्त उद्यता भूत्वा पश्चात्प्रा-
माचार्यं हापयन्ति आचार्यो वा पश्चात्परिहापयति । तत्र हानि
रियं वक्ष्यमाणा भवति ज्ञातव्या । तामेवाह ॥

परिहरेहदियतुयट्टण-निक्खिवायाणविनयसज्जाए ।

आलोयठवणमंमलि-भासागिहमत्तसेज्जतरं ॥

(पडिलेहिंति) उपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते । तथा अग्लाना
मार्गपरिश्रमरहिताश्च दिवा त्वग्वर्तनं कुर्वन्ति शेरते इत्यर्थः
(निक्खिवात्ति) दण्डादिकं निक्षिपन्तः प्रत्युपेक्षन्ते न परिमार्ज-
यन्ति दोषैर्वा दुष्टं प्रत्युपेक्षणं परिमार्जनं वा कुरुते (आयाणत्ति)
दण्डादिकमाददाना न प्रत्युपेक्षन्त न परिमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षणं
दुष्परमार्जनं वा कुर्वन्ति । विनयं कृतकर्मलक्षणं वाचनादिषु
न कुर्वन्ति (सज्जापत्ति) स्वाध्यायो वा न क्रियते । मण्डलीं
सामाचार्यं वा न कुर्वन्ति (आलोयत्ति) संखड्डीं शरीरं वा
प्रलोकन्ते यदि वा आलोचना न क्रियते । अनालोचितं भुञ्जते
इत्यर्थः (ठवणत्ति) स्थापना कुलानि विशन्ति स्थापितं वा
गृह्णन्ति (मंडलित्ति) भोजनमण्डलीं सामाचार्यं हापयन्ति
(भासात्ति) भाषायामसमिता भाषन्ते एकग्रहणे तज्जातीयग्रह-
णमिति न्यायात् । शेषास्वपि समितिष्वसामिता (गिहिम-
त्तत्ति) गृहिमात्रकेषु पर्यलकादिष्वानीतं गृह्णन्ति (सेज्जयेत्ति)
शय्यातरपिण्डं भुञ्जते ॥

एमार्थी सीयंते, वसभा चोयंति चिद्धति त्रियम्मि ।

असती थेरा गमणं, अच्छति ताहे पडिच्छंतो ॥

एवमादिष्वदिशब्दाहुक्रमादिपरिग्रहः । सीदतः साधून् गुरुं
वा वृषजाश्चोदयन्ति शिक्षयन्ति । तत्र यदि चोदितः साधुवर्गो
गुरुर्वा तिष्ठति ततस्तस्मिन् स्थिते सोऽपि शिष्यपरिवार आग-
न्तुक्स्तिष्ठति (अस्तती इत्यादि) असन् शिक्षायाः पुनः प्रत्या-

वर्तनस्य वा अभावो यदि ततो यावत्पाक्षिके चातुर्मासिके
संवत्सरे वा कुलस्थविराणां वा गमनं नवति तावत्तत्पतीक्रमा-
ण आस्ते तेषु च कुलादिस्थविरेषु समागतेषु निवेदयति तथाप्य-
तिष्ठत्सु ततो निर्गमनमेतदेव व्याचिख्यासुः प्रथमतो वृषभचोद-
नं संप्रायश्चित्तमाह ।

गुरुवसभगीयगीते, अचोदेति गुरुगमादि जा लहुआ ।

सारइ सारवेई, खरमइएहिं जहावत्थं ॥

वृषभः प्रतिपन्नगच्छभारः स्वयं सारयति शिक्षयति अथवा यो
येनोपशाम्यति तं तेन सारापयति शिक्षायति । कथमित्याह ।
आचार्योपाध्यायवृषभस्थविरजिज्जुकाणां मध्ये यथावस्तु वस्त्य-
नतिक्रमेण खरमृदुभिर्वचनैः सारयति सारापयति वा । किमुक्तं
भवति यः खरेण साध्यस्तं खरेण खराटयति मृदुसाध्यं मृदु-
भिर्वचनैः सारयति अन्यथा प्रायश्चित्तं तदेव पूर्वार्त्तेन निदर्शय-
ति (गुरु इत्यादि) वृषभो गुरुमाचार्यमुपाध्यायं वा न प्रतिचोद-
यति तदा चतुर्गुरुकं वृषभो वृषभं न प्रतिचोदयति चतुर्द्वयं ।
वृषभो गीतार्थं न प्रतिचोदयति मासद्वयं । अकरयोजना त्वं
गुरुवृषभगीतागीतान् चोदयन्ति । गुर्वादित्तुर्गुरुप्रवृत्तियावद्-
न्ते लघुको मासः । अत्र पुनः सीदत्सु चत्वारो भङ्गास्तानेवाह ॥

गच्छो गणी न सीयइ, विई न गणीउ तइए न वि गच्छो ।

जत्थ गणी अवि सीयइ, सो पावतरो न उण गच्छो ॥

गच्छः सीदति गणी चेति प्रथमः । गच्छः सीदति न गणीति
द्वितीयः । न गच्छः सीदति किं तु गणीति तृतीयः । न गच्छो नापि
गणीति चतुर्थः । तथा चाह द्वितीये ऋद्धे गणी न सीदति तृतीये
न गच्छः चतुर्थे सीदनमधिकृत्य शून्य इति नोपात्तः । तत्राद्येषु
त्रिषु भङ्गेषु मध्ये यत्र प्रथमे तृतीये वा गणी स पापतरो
यत्र पुनर्गच्छः सीदति न गणी नास्तौ द्वितीयः पापतरः । किं
कारणमिति चेदत आह ।

आयरिए जयमाणे, चोएउं जे सुहं हवइ गच्छो ।

ताम्मि उ विसीयमाणे, चोयणमये कइं गेएहे ॥

आचार्यं यतमाने गच्छः सुखेन चोदयितुं शक्यमानो भवेत्
आचार्यस्य प्रतिज्ञयाभावादतः प्रथमतृतीयौ भङ्गा एतस्मिन्ना-
चार्यं पुनर्विषीदति चोदनां शिक्षामितरे साधवः कथं गृहीयु-
र्न च गृहीयुरिति भावः । आचार्यप्रतिज्ञयाभावादतः प्रथमतृती-
यौ भङ्गा पापतरौ न द्वितीय इति ।

आससणिएसु उज्जुएसु, जहति सहसा न तं गच्छं ।

मा दूसेज्ज अलुट्ठे, दूरतरे चापणो सेज्जा ॥

यद्यपि नाम आसन्ने प्रदेशे उद्यतविहारिणः स्थिता विद्यन्ते त-
थापि तेष्वसन्नस्थितेषु सहासा न तं गच्छं जहाति परि-
त्यजति किं कारणमिति चेदत आह तन्मा अलुट्ठान् दूषयेत् ग-
च्छम् । किमुक्तं नवति । ये न विषीदन्ति तेऽपि सीदत्साधुसंसर्ग-
तो मा विषीदेयुरिति येऽपि सीदन्ति तेऽतिदूरतरं निर्गततरं
प्रणश्येयुर्विषीदेयुः । तदेवं वृषभचोदनं ज्ञापितम्

इदानीं स्थविरागमनं ज्ञापयति ।

कुलथेरादी आगम-चोयणया जेसु विप्पमायंति ।

चोदयति तेसु ठाणं, अठिएसु उ निग्गमो भणितो ॥

वृषभशिक्षायाः प्रत्यावर्तनस्य वा अभावे पाक्षिके चातुर्मासि-
के सांवत्सरिके वा यावत् कुलस्थविराणां गणस्थविराणां सं-
वत्सविराणं वा आगमस्तावत्पतीकृते कुलस्थविरादीनां आगमे

तेषां निवेदना क्रियते ततस्ते स्थविरा येषु स्थानेषु ये विप्रमाद्यन्ति तेषु स्थानेषु वान प्रतिचोदिताः । यदि स्थितेषु सत्सु स शिष्यपरिवारस्तत्रैव स्थानं करोति स्थितेन च तेन द्विविधाऽपि शिक्षा शिक्षणीया । अथ ते चोदिताः सन्तो न स्थितास्ततस्तेष्वस्थितेषु ततो गच्छति गच्छन्निर्यो ज्ञातस्तत्तीर्थकरगणधरैः गतमागमनद्वारम् । पतितं निर्गमद्वारमतस्तदेव भावयति ।

कप्पसमत्ते विहरइ, असमत्ते उत्थ हुति आसन्ना ।

साहम्मि तहिं गच्छे, असतोए ताहि दरं पि ॥

यदि आचारप्रकल्पः सूत्रतोऽर्थतश्च समाप्तो भवति ततस्तस्मिन् कल्पे आचारप्रकल्पे समाप्ते स्वयं यथाविहारप्रमं विहरति । अथ नाद्यापि समाप्ते आचारप्रकल्पस्तर्हि तस्मिन्समाप्ते यस्यां दिशि आसन्ना अनन्तरक्षेत्रवर्तिनः सार्धमिकाः संविग्नसंज्ञो-गिकास्तत्र गच्छेत् । अथासन्ना न विद्यन्ते, तत आसन्नानामसत्यज्ञावे दूरमपि गच्छेत् । कथं गच्छेदत आह ।

वड्यादीए दोसे अ-संविगो यावि सो परिहरंता ।

केउ असंविगा खसु, नड्या दीया मुणेयव्वा ॥

वज्रिकादीन् दोषान् वज्रिका गोकुलम् आदिशब्दात् स्वमाना-पितृपूर्वपरिचितपश्चात्परिचितफलपरिग्रहस्तान् दोषान् इह वज्रिकादयः प्रतिबन्धदोषहेतुत्वाद्दोषा इत्युक्तास्तथा संविग्नान्श्चापि स परिहरन् गच्छेत् । अथ के खल्वसंविग्नः सूरिराह । नित्या-देया नित्यवास्यादयस्ते ज्ञातव्याः । तेषामपि दूरेण प्रवेशादौ प्रायश्चित्तविधिमाह ।

निड्यादीए अहचुंदं, वज्जिए पविसदाणगहणे य ।

लहुगा जुंजणगुरुगा, संधाने मासो जम ए ॥

इह मार्गे गच्छता अपान्तराले संविग्नसुमनोद्धानां वसतौ वस्तव्यं तदभावे नैत्यिकादीनां संविग्नं च अमनोद्धानां निवेद्यान्यस्यां वसतौ स्थातव्यं यदि पुनर्नैत्यिको नित्यवासी आदिशब्दात्प्राश्वस्थादिपरिग्रहस्तस्मिन् नैत्यिकादिके यथाचन्द्रवर्जिते प्रविशति यदि वा तेज्यः किमपि भक्तादिकं ददाति अथवा तेभ्यो गृह्णति तदा प्रवेशे ग्रहणे दाने च प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः । (छ-जणगुरुका इति) अथ तैः सह जुळे तदा जोजने चत्वारो गुरुकाः । अथ नैत्यिकादिसंघाटं याचित्वा तेन सह हिंरुते ततः संघाटेन हिंरुते लघुको मासः । (जंमणमिति) यच्च तेन संघाटकेन हिंरुमानोऽकल्पिकग्रहणतस्तदास्वादते न क्षाम्पद्यतः सेविष्यते तदपि च प्रायश्चित्तं प्राप्नोति । तदेवं यथाचन्द्रवर्जितो नैत्यिकादौ प्रवेशादिषु प्रायश्चित्तमुक्तमधुना यथाचन्द्रे तदाह

एए चेव य गुरुगा, पच्छित्ता होंति उ अहाचुंदे ।

अणुमणसुं मासो, जुंजणं होति चणगुरुगा ॥

एतान्येव प्रायश्चित्तानि यथाचन्द्रे गुरुकानि भवन्ति । तद्यथा प्रवेशे दाने ग्रहणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघाटे गुरुको मासः अथामनोद्धानेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघाटे गुरुको मासः । अथामनोद्धानेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणं च प्रत्येकं लघुको मासः । अतैः सह जुळे तदा चत्वारो गुरुकाः संघाटे लघुको मासः । यत एवमसंविग्नेषु प्रायश्चित्तानि तस्मादेतान्परिहरेत् । अथ मार्गे संविग्नान् न सन्ति ततः कारणवशातोऽसंविग्नेष्वपि गन्तव्यं पतितमिदानीमसंविग्नद्वारं तेषु च गत्वा यत्कर्तव्यं तदाह ।

संविग्नगंतरिया, पक्किञ्चसंघारए असति एगो ।

साहम्मिएसु जयणा, तिच्चि दिणपक्किञ्च सज्जाए ॥

(सविग्नंति) संविग्नगुणैर्न केनान्तरिता व्यवहिताः संविग्नै-कान्तरिता असंविग्नान्तेषु कारणवशातो गन्तव्यं तत्र च त्रिकां निवसनं च कुर्वन्तो यथा प्रथमोद्देशके परिहारिकस्य यतनोक्ता तथात्रापि द्रष्टव्या । तैरपि असंविग्नैर्यदि स एकाकी ततः एकाकिनः सतस्तस्य संघाटको दातव्यः । अथ योऽसौ द्वितीयको याग्यो दातव्यः सोऽन्यत्र प्रेषणेन गतो वसते ततस्ते ब्रूयुराचार्य एकार्थं द्विरार्थं त्रिरार्थं वा प्रतीक्षणीयः । तत एतेन कारणेनोत्कर्षतः त्रिरात्रमपि प्रतीक्षते असति संघाटके एक एकाकी प्रजेत् तस्य च तथा व्रजतोऽपान्तराद्धे यदि सार्धमिका भवन्ति ततस्तन्मध्ये गत्वा वस्तव्यम् । कारणं च निवेदितम् । कारणे तैः संघाटको दातव्यस्तदभावे ततो व्रजनीयमथ प्रतिपृच्छा निमित्तमेकं द्वे त्रीणि वा दिनानि यावत्प्रतीक्षापयेत् तत आह स्वाध्यायनिमित्तं प्रतिपृच्छानिमित्तमित्यर्थः उत्कर्षतस्त्रोणि दिनानि प्रतीक्षेत एषा सार्धमिकेषु यतना तदेवमसंविग्नद्वारमुक्तम् । इदानीं निवेदनाद्वारमाह ।

वहियामधरे सन्नी, सो वा सागारिओ वहिं अंतो ।

ठाणनिमज्जतुयट्ठण-गहियागहिएण जागरणा ॥

संविग्नसमनोद्धानामजावे ग्रामस्य वहिर्नैत्यिकादीनां निवेद्य तिष्ठति ग्रामस्य वहिः प्रत्यपायसंभवे ग्रामस्यान्तः शून्यगृहे तत्रापि निवेदना कर्तव्या । शून्यगृहस्याभावे संज्ञी श्रावकस्तस्य गृहे वस्तव्यम् । स वा संज्ञी श्रावकः सागारिकोऽगारिसहितः स्यात्तर्हि तस्य गृहस्य बहिरन्तर्या या कुटी तत्र वस्तव्यम् । तस्या अग्रभावे अमनोद्धानेषु संविग्नेषु वस्तव्यम् । तेषामप्यजावे नित्यकादिष्वसंविग्नेषु वसति । तत्रैवं यतना स्थानमूर्द्धस्थानं निषद्या उपवेशनम् त्वग्वर्त्तनं दीर्घकायप्रसारणं तेषु गृहीतिना गृहीतेन उपकरणेन जागरणं कर्तव्यम् । एष द्वारगायासंक्षेपार्थः व्यासार्थं त्वज्जिधित्तुराह । प्रथमतो वहिर्गमेति व्यवहानयति ।

वसही समणुष्ठासइ, गामवाहिं ठाइ सो निवेदेइ ।

अनिवेदियम्मि लहु तु, आणाइविराहणा चेव ॥

समनोद्धानां संविग्नानां वस्तेरसत्यभावे ग्रामाद्विस्तिष्ठति न पुनर्नैत्यिकादिष्वसंविग्नेषु प्रवेष्टव्यं प्रागुक्तं प्रायश्चित्तभावात् । सच वहिस्तिष्ठति तेषां नैत्यिकादीनां वा संविग्नानां वा अमनोद्धानां निवेद्य कथयित्वा यदि पुनर्न निवेदयति ततोऽनिवेदिते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । आज्ञादिविराधना आदिग्रहणादात्मविराधना संयमविराधना च परिगृह्यते । तथाहि इयं प्रगवदाज्ञा तेषां निवेद्य वहिर्वस्तव्यम् । अनिवेदनायामाज्ञादोषः ।

आत्मविराधनां संयमविराधनां चाह ।

गेहस्येन कहिति, कोहेणं जं च पाविहितां तत्थ ।

तम्हा उ निवेएज्जा, जयणा एतेसिमाएउ ॥

अनिवेदने सति कदाचित् गृहानो जायेतं गृहान्ये सति नास्माकं किमपि तेन निवेदितमिति श्रोधेन न किमपि गृहानि कृत्यं करिष्यन्ति । गृहस्थाश्च तं तथाभूतं गृहानं दृष्ट्वा तेषां नैत्यिकादीनां निवेदयेयुर्यथा युष्मदीयो गृहानोऽसंग्राहको वर्तते ततस्ते ब्रूयुर्मध्ये वा एषोऽस्मदीयो न प्रवति यदि भवेत्तदा अस्माकमुपाश्रये तिष्ठेत् निवेदयेद्वा । एवं यत्र गृहान्त्वेन वा आरक्षकादिग्रहणं तत्र यदर्थं प्राप्स्यति संयमविराधनात्मकमात्मविराधनात्मकं वा तत्सर्वमनिवेदानिमित्तं तस्मात्तेषामनया बद्ध्यमाणया यतनया निवेदयेत् । तामेव यतनामाह ।

तुवन्नं अहेसि दारं, उस्मरोत्ति जुताए एवं तु ।

न य नज्जइ सत्थो वि, चत्तिहिइ किं केत्तियं वेदं ॥

यदाहमागतस्तदा युष्माकमुपाश्रयद्वारं संकुचिनमासीत् तत एवं मया विकल्पितमुत्सूरं वर्त्तते इति युतायां पृथग्भूतायां वसतावु-
पितः । अपि च न च ज्ञायते साधोऽपि किं कियन्ती वेदां सप्तम्यर्थं
व्याप्तौ द्वितीया कस्यां वेलायां चत्तिष्यति ततः पृथगुपाश्रये स्थि-
तः । अथ स वेदायामागतस्तत इदं वदेत् ॥

साधुसगासे वसिउं, अतिप्पियं मज्ज किं करेमिन्ति ।

सत्यवभो हं भंते, गोसे मे वहेज्ज उदंतं ॥

साधुसकाशे साधुसमीपे च वस्तुं ममातिप्रियं परं नदन्त !
सार्थवशोऽहं ततः किं करोमि तस्मात् (गोसे मे वहेज्जह उ-
दंतं) साधो ! प्रभाते मे उदन्तं वार्त्ता वहेत ।

एवं न उ दूरस्ते, अह वाहिं होज्ज पच्चवायाओ ।

ताहे सुएहधरादिसु, वसतिनिवेदितुं तह चव ॥

एवमनया यतनया निवेदितुं नैव ग्रामाद्वहिर्दूरं वसेत् किं तु
ग्रामस्य समीपे वसेदथ बहिस्तेनादिकृताः श्रत्यवाया अनर्था
भवेयुस्ततस्तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव निवेद्य शून्यगृहादिषु वसति-
मादिशब्दात् श्रावकगृहादिपरिग्रहः । एतदेव भावयति ।

अहुण्वासियसकवारु-निव्विञ्जे वसति सुष्से ।

तस्सासइ सुष्सरे, इत्थीरहिते वसेज्जा वा ॥

अधुना सांप्रतमुद्घासितमधुनोद्घासितं सकपाटं कपाटसहितम-
न्यथा स्तेनादिप्रवेशसंज्ञात् निर्विलं विलरहितमन्यथा सर्पा-
दिसंज्ञात् निश्चयं न जराजीर्णतया पतितुं प्रवृत्तम् अमीषां च
चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गाः । तत्र प्रथमो भङ्गः शुकः शेषा अ-
शुकास्तत आह इत्यभूते शून्ये गृहे वसति तस्य शून्यगृहस्या-
सत्यभावे संज्ञिगृहे श्रावकगृहे । सोऽपि श्रावको द्विधा संभवति
सखीकः स्त्रीरहितो वा । तत्र स्त्रीरहिते वसेत् ।

साहिए वा अंतोवहि, अंतोवीसु धरकुमीए वा ।

तस्सासनि नइयादिसु वसेज्ज उ इमा य जयणाए ॥

स्त्रीरहितस्य श्रावकगृहस्याभावे सहिते वा स्त्रीसहिते वा श्रा-
वकगृहे तस्य गृहस्यान्तर्बहिर्वा विविक्ते प्रदेशे वसेत् अन्यथा
प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं तस्याप्यजावे तस्य श्रावकस्य बहिरन्तः पृष्ठतः
पार्श्वतो वा यदिवाऽन्तर्गृहस्य कुटीरसमस्ति तस्यां वसेत् । नस्य-
पि कुटीरकस्यासत्यभावे नैत्यिकादिष्वपिशब्दात् पार्श्वस्यादि-
परिग्रहोऽनया वक्ष्यमाणया यतनया वसेत् एतावता मूलद्वार-
गायोपन्वस्तं निवेदनाद्वारमगमत् ॥ यतनाद्वारमापतितमिदानीं
तामेव यतनामाह ।

निइयादि उवधिन्ने, मेज्जा सुच्चा य उत्तरे मूत्ते ।

संजइरहिए काले, सज्जाए अजिक्खं च ॥

ये नैत्यिकादय उपधौ भक्ते शय्यायामुत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शुक्लाः
किमुक्तं प्रवति । ये उत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शुक्लां शय्यां गवेपयन्ति ।
शुक्लं भक्तं शुक्लमुपधि तेषु वसेत् तत्रापि संयतीरहिते तदजावे
संयतीसहितेऽपि । ताश्च संयत्यो द्विधा कावचारिण्योऽकाल-
चारिण्यश्च । तत्र याः । पाक्षिकादिष्वगच्छन्ति ताः कावचारि-
ण्यस्तद्व्यतिरेकेणागच्छन्त्योऽकावचारिण्यः स्वाध्यायनिमित्त-
मभीष्टं चशब्दात् जकपानं दातुं ग्रहीतुं वा कन्दपार्थं वा ।
तत्राकावचारिण्योपु यद्वा दोषाः कावचारिणीष्वल्पतरा इति

संयतीरहिर्तांभावे कावचारिणीभिः संयतीभिः सहिते वस्तव्यं-
म् । एतदेव सप्रपञ्चमजिधानुकाम आह ।

सेज्जुवहिज्जत्तमुप्पे, संजइरहिए य जंगसोलसओ ।

संजइ अकालचारिणि, साहिए बहुदोसला वसही ॥

शय्याशुक्ल उपधिशुक्लो जकंशुकः संयतीरहित इति चतुर्षु पदे-
षु सप्रतिपक्षे पक्षाः पोरुश । तद्यथा शय्याशुक्ल उपधिशुक्लो भक्त-
शुकः संयतीरहित इति प्रथमः । शय्याशुक्ल उपधिशुक्लो जकशुकः
संयतीसहित इति द्वितीय इत्यादि प्रस्तारैश्चार्पणीयाः । एतेषु च
षोडशसु जङ्गेषु मध्ये यत्र यत्र संयत्यस्तत्र कालचारिणीस-
हिते वस्तव्यं नाकावचारिणीभिर्निर्यत आह संयतीभिरकावचारि-
णीभिः सहिता बहुदोषा वसतिरिति । आह पूर्वमुपधिजकशय्या-
शुक्ला इत्युक्तमिदानीं जङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्योपात्तं तत्र किं
कारणमत आह ।

सागारिणाहिमवासदोसा, दुस्साहिया तत्त उ होइ सेज्जा ।

वत्थनपाणाणि व वत्थ ठिवा, गएहंति जोग्गाणुवहुंजते वा ॥

शय्यां विना मण्डल्यामुपविष्टायां सागारिकाः समापतन्ति उप-
धिग्रहणाय स्तेना वा निपतन्ति हिमप्रपाते वा संयमात्मविराधना
दोषाः । तत्र तेषु शय्योपधिजकेषु मध्ये शय्या दुःशोधिता ज-
वति । आहारोपधयः शुक्लाः सुखेन लभ्यन्ते महता कष्टेन पुनः
शुक्ला वसतिरिति ज्ञावः । तथा तत्र शय्यायां स्थित्वा योग्यानि
कष्टनीयानि वस्त्राश्च पानानि गृहन्त्युपशुञ्जते च । एतैः कारणैर्ज-
ङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्या कृता तथा ॥

आहारोवहिसेज्जा, उत्तरमूत्ते असुप्पे य ।

अप्पतरदोमपुव्वि, असतीए महन्नदोसे वि ॥

आहारोपधिशय्याभिरुत्तरगुणविषये अशुद्धशुक इति भङ्गै-
रल्पतरा दोषा इत्यत आह प्रथमचिन्तायां ये पोरुश जङ्गाः प्रागु-
क्तास्तेषु मध्ये पूर्वमल्पतरादौ वस्तव्यं तस्यासत्यभावे महादो-
षेऽपि । अथ कस्मिन् जङ्गे अल्पतरादौ इत्यत आह ।

पदमासति विइयम्मि वि, तहियं पुण ठाइ कावचारीसु ।

एमेव सेसएसु वि, उक्कमकरणं पि पूएमो ॥

सर्वेषां भङ्गानां मध्ये प्रथमभङ्गे सर्वालपतरादौ इति तत्र
वस्तव्यं प्रथमस्यासत्यभावे द्वितीयेऽपि तत्र पुनस्तिष्ठति कालचा-
रिणीषु संयतीषु एवमेव शेषेष्वपि जङ्गेषु वसति । किमुक्तं प्रव-
ति । येवमन्येषु भङ्गेषु संयतीसहितपदं तेष्वपि कावचारिणी-
भिः सहितेषु वस्तव्यं नाकावचारिणीभिरिति । तथा क्रमकरण-
मपि अकालचारिणीभिः सहितत्वमपि पूजयामः उपादेयतया
प्रशंसयामः सर्वेषां जङ्गानां मध्ये कथमिति चेदुच्यते यस्मिन्
जङ्गे शय्याजकोपधयः समुदिता भङ्गत एकाधिका वा शुद्धास्तत्र
यद्यकावचारिण्यो भक्तं पानं वा दत्त्वा गृहीत्वा तत्क्षणमेव व्रज-
न्ति न पुनरागच्छन्ति स्वाध्यायं वा कृत्वा सकाद्ये गच्छन्ति तत्र
स्थातव्यं प्रायो दोषाभावादिति ।

एतदेव स्पष्टतरमाह ॥

सेज्जं सोहे उवहिं, भत्तं सोहेइ संजतीरहितो ।

पदमो वितिओ संजइ-सहिओ तओ पुण कावचारीतो ॥

शय्यां शोधयति उपधि शोधयति भक्तं शोधयति संयतीरहि-
तश्चेति प्रथमो भङ्गः । द्वितीयः संयतीसहितस्ताः पुनः संयत्यः
कालचारिण्यो यदि स्युस्तदा वस्तव्यमेवं शेषेष्वपि संयतीस-
हितेषु जङ्गेषु ज्ञावनीयम् ।

अथाकावचादियः कथं स्युरित्यत आह ॥

आयाणे कंदप्पे, वियाल ऊरादियं वसेतीण ।

निययादो उदसहा, संजोए मोत्तहा उंदे ॥

अथापानादीनामादाने उपलक्षणमेतत् दाने च तथा कन्दर्पनिमित्तं कन्दर्पप्रहणमुपलक्षणं स्वाध्यायनिमित्तं च विफाले औरादिकमतिशयेन स्फारे प्रभूतवेद्यायामिति यावत् संयतीनामकावचारिणीत्वं द्रष्टव्यम् । एवं नैत्यकादीनां यः परं दशधा पोरुशप्रकारः संयोगस्तत्र वस्तव्यं किं सत्यं नेत्याह मुक्त्वा यथाचन्द्राभिक्रमुकं भवति । तेषु सत्सु यथाचन्द्रेषु न वस्तव्यं तदभावं तदापि वसेत् । संप्रत्येतेषु नैत्यिकादिषु संवासमधिष्ठय यतनामाह ।

गहियनिसियतुय्दे वा, गहियागहिए य जगमुवणं वा ।

पासत्यादी एव, नियए मांनुं अपरिचूते ॥

पार्श्वस्यादीनामुपाध्येषु (गहियत्ति) गृहीतोपकरणः स्थित ऊर्ध्वस्थितो वसेत् । यथेवं स्थातुं न शक्नोति ततो गृहीतोपकरण एव निपद्योपगतो जाग्रतिष्ठेत् तथाप्यगस्तुयन् गृहीतोपकरणस्त्वगृहीतो जाग्रदवतिष्ठेत् । अथ विप्र्ययेतेषु यदि कथमपि प्रचक्ष्याया आशङ्का तदा मा पात्रादिभङ्गः स्यादित्युपकरणं पार्श्वे निक्षिप्यागृहीतोपकरणो यथासमाधिस्थितो निपद्यस्त्वगृहीतो वा जाग्रतिष्ठेत् अथ जागरणं कर्त्तुं न शक्नोति तत आह स्वप्न वा गृहीतोपकरणोऽगृहीतोपकरणो वा यथासमाधि कुर्यात् । एवं यतना पार्श्वस्यादीनामुपाध्येषु द्रष्टव्या । नैत्यिके नित्यवास्तुपाश्रये नित्यवासिपरिचुक्तान् प्रदेशान् मुक्त्वा अपरिचुक्ते प्रदेशे उपकरणं निक्षिप्य यथासमाधि जाग्रत्स्वपन्या वसेत् ।

एमेव अहाच्छन्दे, पमिहणणज्जाणअज्जयणकण्ठा ।

गणत्रितो वि निसामे, मुण आहरणं च गहिएणं ॥

एमेव पार्श्वस्यादिगतैव प्रकारेण यथाचन्द्रेऽपि यतना कर्तव्या । नवरं यदि शक्तिस्तर्हि तस्य प्रतिदनं कर्तव्यं यथा स स्वाग्रहं मुञ्चति । अथ न विद्यते तादृशी शक्तिस्तर्हि ध्यानं तथा ध्यायति यथा तद्वचो न शृणोति यदि वा [अज्जयणत्ति] यथाचन्द्रप्रज्ञापनाप्रतिश्रवणमध्ययनं परावर्तयति यथा स दूते मा मां नाशयेति [कण्ठत्ति] तस्य यथास्वच्छन्दं देशानां कुर्वतः कर्णां भिजौ स्यगयति येन देशानां न शृणोति दूरतरं वा तिष्ठति । अथ दूरतरस्थानस्थितोऽपि तद्देशानां निशमयति न च निर्वा समागच्छति ततः स यथाचन्द्रो वक्तव्यो यथा शृणु किमप्याहरणं ततो यत्तस्यापूर्वं तदाहरणं कथनीयम् [गहिएणत्ति] गृहीतेनात्मीयोपकरणेन । एतदेव मुक्त्वा दृढयति ॥

जः कारणे निगमणं, दिट्ठं एमेव संसगा चउरो ।

ओमे असंथरंते, आयारे वड्यमादीहिं ॥

यथा कारणे कारणवशतो निगमनं निर्गतं दृष्टमेवमेव तथा कारणवशतः शेषाण्यपि चत्वारि द्वाराण्यसंविन्ने निवेदना यतना इत्येवमादीनि दृष्टानि यथा चाचारे आचारप्रकल्पे अचमे दुर्मिते ब्रजिकादिमिरपि आदिशब्दात्स्वभावात्मनोक्षासंविन्नपरिग्रहो ब्रजेदित्युक्तमतः सोपपत्तिकेयं यतनेति सम्यक् अद्वेया । गतं यतनाद्वारम् ॥

अधुना निष्पट्टारमाह-

स मणुस्सेसु वि वासो, एगनिसि किमुत असम्मो मसे ।

असदो पुण जयणाए, अच्छेज्ज चिरं पि उ इमेहिं ॥

स मनोक्षेत्रपि अपान्तराले वास उत्सर्गत एकां निशामेकां

रात्रि कल्पते किमुत किं पुनरप्येवसांभोगिकेष्ववसने उपलक्षणमेतत् पार्श्वस्यादिषु वा । तत्र सुतरामेकरात्र्यधिकं न कल्पते कारणवशतः पुनरुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि वसेत् गतं निष्पट्टारम् । इदानीं " दीहग्रहं परिच्छुतोत्ये " तद्याख्यानार्थमाह (असदो इत्यादि) असदः पुनर्न केवलमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि किं तु चिरमपि प्रभूतकालमप्येभिर्वन्द्यमायैः कारणयतनया तिष्ठेत् । तान्येव कारणान्याह

वासं स्वधारनदी, तेणासावयवसेण सत्थस्त ।

एणहिं कारणेहिं, अजयणजयणा य नायन्वा ॥

यथै पतति स्कन्धावारः कटकं तदा चलति नदी गिरिनदी पूर्णा वर्तते स्तेना अपान्तराले द्विविधा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणश्च भाषदाः सिंहादयः सार्धस्य वा यशेन गच्छन्ति सार्धश्च चिरमपि तिष्ठन् वर्तते एतैः कारणैश्चिरमप्यपान्तराले तिष्ठति तत्रायतना यतना वा द्वातव्या । तत्र यदि यतना कृता तदा न प्रायश्चित्तविषयः । अथायतनामाचरितवान् तदा प्रायश्चित्तं लगति । उक्तः शुद्धस्याशुद्धगमनमिति द्वितीयो भङ्गः ।

संप्रति तृतीयचतुर्थभङ्गावाह ॥

दोसा उ ततियजंगे, गाणगणिया य गच्छजेदो य ।

सुयहाणी कायवहो, दोणि वि दोसा जवे चरिमे ॥

दोषो द्वौ तृतीयभङ्गः अशुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवंलक्षणे तद्यथा गाणगणिकता गणे गणे प्रविशतीत्येवं प्रवादलक्षणा तद्यथा गच्छभेदतश्च । तथाहि तस्मिन्निर्गच्छत्यन्येऽप्येवमेव निर्गच्छन्ति ततो जायते गणविनाशः । चरमेऽप्यशुद्धस्याशुद्धगमनमित्येवंरूपे भङ्गे द्वौ दोषौ अपिशब्दो भिन्नक्रमः स च यथास्थानं योजितः । श्रुतदानिः कायचक्षश्च निष्कारणं दोषबहुलतया यातो निर्गमने क्षयापि नावकाश इति श्रुतहानिर्मार्गं च गतो ग्लानत्वादिभावतो वा कायवधः । तदेवं भाषितश्रुत्युक्तविषयम् ॥

संप्रति वर्षावासविषयं सूत्रमाह ।

(सूत्रम्) वासावासे पज्जोसत्रिणं चिकवू य जं पुरओ कट्टु विहरेज्जा से य आहच विसं भेज्जा अत्थि वा इत्थ केइ उवसं पज्जणारिहे उवसंपज्जिगवेसिया एत्थि वा इत्थ केइ अस्से उवसणारिहे तस्स य अप्पणो य से कप्पइ जाव वेदे वा परिहारे वा ॥

(वासावासेपज्जो इत्यादि) वर्षावासे पर्युपिते जिज्जुयं पुरतः कृत्वा विहरति आस्ते स कदाचित् विप्र्यग्नवेत् शरीरात्पृथग्नवेत् त्रियेत इत्यर्थः । अस्ति वान्यः कश्चिदुपसंपदनाहः स उपसंपत्तयः । नास्ति वा तत्रान्यः कश्चिदुपसंपदनाहस्तर्हि स आत्मनः कल्पे मा समाप्त इति (से) तस्य कल्पते एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहणे (जप्पं जप्पमित्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति तां तां दिशमुपजातुं न पुनः (से) तस्य कल्पते । तत्रापान्तराले विहारप्रत्ययं वस्तुं कल्पते (से) तस्य । तत्र कारणप्रत्ययं संघाटादिकारणनिमित्तं वस्तुं तस्मिन् कारणानिष्ठिते यदि परो वदेत् वस आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दाद्विरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दाद्विरात्रं वा वस्तुं नो (से) तस्य कल्पते एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् । यत्तत्र एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वसति ततः (से) तस्य स्वकृतादन्त-

राखेदः परिहारो वा इति सूत्रार्थः । अत्र प्राप्यप्रपञ्चः ।

एमेव य वासासु, भिक्ख्वे वसहीए संकनाणत्तं ।

एगाहचउत्थादी, असती अणत्थ तत्थेव ॥

एवमेव ऋतुवक्ष्यपयस्तत्र तेनैव प्रकारेण वर्षासु सूत्रं ज्ञावनीयं नवरं जिज्ञायां वसतौ शङ्कायाश्च नानात्वं तत्रान्यत्र गन्तव्यमेकाहेन चतुर्थेनादिशब्दात् पष्ठेनाष्टमेन वा असत्यन्यत्र गमने तत्रैव वर्षारात्रः कर्त्तव्यः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः एवं शब्दं व्याख्यानयति ।

अपरिमाणे पिहब्भावे, एगत्ते अवधारणे ।

एवं सद्दो उ एएसिं, एगत्ते उ इहं जेव ॥

एवं शब्दोऽपरिमाणे पृथग्भावे एकत्वे अवधारणे । तत्रापरिमाणे यथा एवमन्येऽपीत्यादौ पृथग्भावे यथा घटात्पटः पृथक् एवमाकाशास्तिकायात् धर्मास्तिकायोऽपीति । एकत्वे यथाऽयमेतद्गुण एवमेषोऽपि अत्र ह्येवं शब्दस्तयोरेकरूपतामभिद्योतयति । अवधारणे यथा केनापि पृष्ठमिदमित्यं भवति इतरः ग्राह एव इमित्यमेवेति भावः । एवमेवंशब्द एतेष्वर्थेषु वर्त्तते इह पुनरेकत्वे भवति वर्त्तते । एकत्ववृत्तिमेव ज्ञावयति ॥

एगत्तं उ उवच्छे, जहेव गमणं तु जगचउरो य ।

तह चेव य वासासु, नवरि इमं तत्थ नाणत्तं ॥

तथैकत्वमेवं शब्दप्रकाश्यमित्यमृतुवक्षेऽन्यत्र गच्छान्तरे गमनं यथा च तत्र जङ्गाश्चत्वारः शुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवमादयस्तथा चैव तेनैव प्रकारेण गमनं भङ्गचतुष्टयं च ज्ञातव्यम् । नवरं केवलमिदं तत्र वर्षासु जिज्ञायां वसतौ शङ्कायां च नानात्वम् । तत्र भिक्षामधिकृत्याह ।

पउरसपाणगमणं, इहरा परे ताव एसणा घातो ।

खेत्तस्स य संक्रमणे, गुरुगा लहुगा य आभवणा ॥

यो गच्छः प्रचुराक्षपाने स्थितस्तत्र गन्तव्यम् । इतरथा यदि पुनरप्रचुराक्षपाने गच्छे प्रविशति ततस्ते असंस्तरन्तं क्षुधा परिताप्यन्ते परितापनां चासहमानैरेषणाघातः क्रियते अनेपणीयमपि गृहीयुरित्यर्थः । अथासंस्तरन्तः क्षेत्रसंक्रमणं कुर्वन्ति तदा प्रावृषि क्षेत्रस्य संक्रमणे आरोपणाप्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । वर्षारात्रे भाद्रपदाश्वयुग्मासद्वयवक्षणे चत्वारो लघुकाः । गतं भिक्षाद्वारम् । अधुना वसतिद्वारमाह ।

वारगजगणदोसा, सागारादी हवन्ति अण्णासु ।

तेणादिसंकलोए, भाविणमित्थं पवासन्ति ॥

यस्मिन् गच्छे वसतिः संकटा तत्र नोपसंपत्तव्यं यदि पुनरुपसंपद्यते तत इमे दोषाः । संकटायां हि वसतौ वसन्तस्ते वारकेण क्रमेण जागरणं कुर्युरेके जाग्रन्त्ये स्वपन्ति तदनन्तरं ते जाग्रन्त्ये स्वपन्ति । एवं क्रमेण जागरणेऽजीर्णत्वादयो दोषाः । अथान्यासु वसतिषु केचित्स्वपनाय व्रजन्ति तर्हि ये प्रागभिहिताः शय्यायां सागारिकादयो दोषास्ते ऽत्रापि भवन्ति गतं वसतिद्वारम् । इदानीं शङ्काद्वारमाह । भिक्षाया अज्ञावतो वसतिसंकटत्वदोषतो वा तत्क्षेत्रसंक्रमणं कुर्युस्तांश्च गच्छतो दृष्ट्वा लोकस्य स्तेनादिशङ्केपजायते यथा न कल्पते साधूनां वर्षासु गमनं तन्नूनमेते हेरिकाः स्तेना वा साधुवेषेणाहिएरन्ते । अथवा (भाविणमित्थं पवासन्ति) एतमर्थमुत्पातरूपं यदि वा न निष्पत्स्यते इत्यमित्येवंब्रह्मणं ततोऽनागता नश्यन्ति तस्माद्वयमपि यत्नं कर्म्मः । तदेवं प्रचुराक्षपाने संकटवसतिस्थिते च गच्छे प्रवेशे इमे

दोषाः । तस्माद्ये प्रचुराक्षपानग्रामे स्थिता ये च सावकाशायां वसतौ तत्र संपत्तव्यं तत्र चानया यतनया गन्तव्यम् । तामेवाह ।

आससुखेत्तजाविय, खेत्तादपरोप्परं मिलन्तेसु ।

जा अट्टमं अजाने य, माणअडंतं बहु पासे ॥

ये आसन्ने अनन्तरे क्षेत्रे स्थिता गच्छास्तत्र गन्तव्यमसत्यनन्तरे क्षेत्रे ये परे क्षेत्रे स्थिता यैर्भिक्षादिनिमित्तमागच्छद्भिर्गच्छद्भिश्च परस्परं मिलद्भिर्गाथायां सप्तमी तृतीयार्थेऽपान्तराले पथि भाविता ग्रामास्तत्र गन्तव्यं तेषामप्यभावे दूरेऽपि गम्यते । तत्र पुनर्भिक्षामहिण्डमानो गच्छति । किं कारणमत आह । (माणअडंतं बहुपासे) मा एमिति धाक्यालङ्कारे भिक्षामटन्तं बहु लोकोऽभावितः पश्यन्निति कृत्वा ततोऽभिक्षार्थेन यावत्प्राप्यते पष्ठेन वा अष्टमेन वा तत्र गन्तव्यम् । आह यद्यपि चतुर्थादिना गच्छति तथापि लोकः पश्यति । तत्र आह ॥

पायं न रीयइ जाणो, वासे पडिवत्तिकोविदो जो य ।

असतो व वच्छेदूरे य, अच्छए जाय जायन्ति ॥

प्रायः कर्षजनः क्षेत्राणां जलकर्दमाकुलतया शेषजनो मार्गस्य जलाविहृतत्वादिना दुर्गमतया वर्षे वर्षाकाले न रीयते न गच्छति । यथात्र प्रतिपत्तिकोविदः परप्रतिपादनकुशलस्तेन एवमादिषु विषयेऽनेकान्युत्तराणि जल्पितव्यानि एतावता “ एगाहचउत्थादी ” इत्यादिव्याख्यातमिदानीमसती अण्यतत्थेवेति व्याख्यानार्थमाह । “ असतोवच्छेदूरेत्यादि ” पूर्वोक्तो विधिः सान्तरे वर्षेऽभिहितो यदि पुनरसकृत् अववद्धं वा सततं वर्षं पतति यदि वा अतिदूरं गन्तव्यं नाष्टमेन प्राप्यते ततोऽसकृत् अववद्धे वा वर्षं पतति दूरे गन्तव्यम् । तत्रैव वर्षारात्रं कृत्वा प्रभाते मेघकृतान्धकारापमगतः प्रभातकल्पे संचत्सरे यति ॥ (३) भिक्षुर्गणादपक्रम्येच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुम् ॥

(सूत्रम्) भिक्षु गणाग्रो अवक्रम्य अण्णगणं उवसंपज्जित्ताणं विहरिज्जा तं च केइ साहम्मिया पासे ता वइज्जा क अज्जो उवसंपज्जित्ताणं विहरति जे तत्थ सव्वराइणिए ता वइज्जा अहं जे कप्पाइ जे य तत्थ बहुसुए तं वत्तिज्जा जहा से जगवं वक्खति तस्स आणाउववाय वयणणिदेशे चिच्छिस्तामि ॥

भिक्षुर्गणादपक्रम्य विशिष्टसूत्रार्थनिमित्तमन्यगणमुपसंपद्य विहरेत् । तत्रोद्गमके भिक्षाचरप्रचुरे ग्रामे भिक्षार्थमटन्तं दृष्ट्वा कश्चित्साधर्मिको वदेत् कमार्यमुपसंपद्य त्वं विहरसि एवं पृष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थ आचार्यस्तं वदेत् । तस्मिन्नुक्ते परिकल्पयति यमेव व्यपदिशति सोऽगीतार्थो नचायमगीतार्थनिश्रया विहरति ततो भूयः पृच्छति अथ भदन्त ! कस्य कल्पेन सूत्रे स्वीत्वं प्राकृतत्वात्कस्य निश्रया त्वं विहरसि एवमुक्ते यस्तत्र सर्ववदुश्चतस्तं वदेत् तथा तस्य सर्वरत्नाधिकाचार्यस्यागीतार्थस्य यः शिष्यो गीतार्थः सूत्रार्थनिष्णातः समस्तस्यापि गच्छस्य तृप्तिकारी तन्निश्रयाऽहं विहरामीति वदेत् । यं वा स भगवानाख्याति यथैतस्याज्ञा त्वया कस्यैव्या तस्याज्ञायामुपपाते समीपे वचननिर्देशे च आदेशप्रतीच्छायां स्थास्यामीति सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यकृतसूत्रं व्याख्यातुकामः प्रथमतः सूत्रविषयमुपदर्शयति ॥

पञ्चावितो अगीतेहिं, गंतूण उज्जयनिस्मातो ।

आगम्यसेससाहण-ततो य साहू गओष्ठ्य ॥

कश्चिदगीतैरगीतार्थैराचार्यैः प्रवाजितः सोऽन्यत्र गणे गत्वा उजयतः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मितोऽभवत् ततः स स्वगणे आगम्य शेषाणां गीतार्थानां साधुनां साधनं करोति सर्वानपि गीतार्थान् सूत्रार्थनिमित्तमितस्ततो विप्रसूतानाचार्यसमीपमानयति समा- नीय च तेषां सूत्रार्थान् पूरयति अन्यदा ततो गच्छात्कोऽपि साधुरन्यत्र गणान्तरे केनापि कार्येण गतः ।

तस्य वि य अष्टमाहुं, अष्टे चि अष्टेज्ज मा ण साहूणं ।

विंती मा षट् एवं, किं ति य अत्थो महो एवं ॥

तत्रापि च गणान्तरे अन्यं साधुमाचाराङ्गे "अष्टे श्रोप परिजिह्वे" इति सूत्रे अष्टे इति अधीयानं पठन्तं श्रुत्वा ब्रूने मा षट् । एवं स प्राह किमिति इतरो ब्रूते अर्थो न जवति विसंवदत्येवं यथा त्वं पठसि अस्मात् अष्टे इति द्विट्कारको निर्देशोऽप्येत्यः ।

अत्थो वि अत्थि एवं, आमं नमोकारमादिसव्वस्त ।

कोरिस पुण अत्थो ति, वेती मुण सुत्तमट् चि ॥

अधीयानः पृच्छति अर्थोऽपि न तु सूत्रस्यास्ति । इतरः प्राह । आममेवं न केवलमस्य सूत्रस्यार्थोऽस्ति किं तु सर्वस्यापि नमस्कारादिकस्य सूत्रस्यास्ति एवमुक्तोऽप्येता पृच्छति कीदृशः पुनरस्य सूत्रस्यार्थ इति । इतरो ब्रूने शृणु प्रथमतो यथावस्थितं सूत्रं ततः पठति (अष्टे इति) "अष्टे लोप परिजिह्वे" इति एवं पठित्वा अस्य व्याख्यानमाह ।

अष्टे चउव्विहे खलु, दव्वेन वि मादि जत्थ तणकड्डा ।

आवत्तंते पमिया, जह व सुवखादि आवट्टे ॥

अष्टः आर्तः खलु चतुर्विधस्तद्यथा नामार्तः स्थापनार्तो द्रव्यार्तो जावार्तः । तत्र नामस्थापने सुप्रतीतिं द्रव्यार्तोऽपि नो आगमतो इशरीरमव्यशरीरव्यतीरको यत्र नद्यादेः प्रदेशे तृणकाष्ठानि पतितानि जावर्तन्ते यत्र वा सुवर्णाद्यावर्तन्ते स द्रष्टव्यः । आ सर्वतः परिभ्रमणेन रतानि गतानि यत्र यो वा स आर्त इति व्युत्पत्तेः

अहवा अत्तोभूतो, सच्चिदादीहि होइ दव्वम्मि ।

भावे कोहादीहिं, अभिभूतो होति अट्टो उ ॥

अथवा सच्चिदादिभिर्ध्वैरसंप्रतैः प्राप्तवियुक्तैर्वा य आर्तः स द्रव्यार्तः द्रव्यार्तो द्रव्यार्त इति व्युत्पत्तेः । क्रोत्रादिनिरभिभूतो नो आगमतो जावार्तः । तदेवमार्तशब्दार्थ उक्तः ।

संप्रति परिजीण्णशब्दार्थमाह ।

परिजिह्वो उ दरिहो, दव्वे धणरणसारपरिहीणो ।

भावे नाणादीहिं, परिजिह्वो सव्वजोणा उ ॥

परिजीर्णोऽपि चतुर्विधस्तद्यथा नामपरिजीर्णः स्थापनापरिजी- र्णो द्रव्यपरिजीर्णो जावपरिजीर्णश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीतिः । द्रव्ये द्रव्यतः परिजीर्णो नो आगमतो इशरीरमव्यशरीरव्यति- रिको धनरत्नसारपरिहीनो हरिद्रो भावे जावतः परिजीर्णो ज्ञा- नादिभिः परिहीन एव समस्तोऽपि शोकः ।

एवं षट्ते सो वेति, कत्थ जे अहीयं ति ।

अमुगस्स चि सगासे, अहगं पी तत्थ वच्चामि ॥

एवमाचाराङ्गसूत्रस्यार्थं स्पष्टे कथिते स ब्रूते कुत्र भवता त्वया ऽधीतमिति । स प्राह अमुकस्य सकाशे समीपे । ततः सोऽप्येता चिन्तयति अहमपि तत्र ब्रजामि एवं चिन्तयित्वा ।

सो तत्थ गतो भिज्जति, मिलितो सव्वंति एहि उव्वामो ।

पुट्ठो सुत्तत्थं ते, सरंति निस्साय कं विहरे ॥

स तत्र गतो गत्वा त्राऽप्येति एतद्विषयमधिकृतं सूत्रमधुना सूत्र- व्याख्यामाह । सोऽधीयानोऽन्यदा उद्घ्रामे उद्घ्रातकनिष्ठा- निमित्तं गतस्तत्र केचित्साधर्मिकाः केचिदन्यगच्छवर्तिनः सा- धवः सहाध्यायिनो मित्रितास्तैः (सञ्जतिपट्टिहिति) सहाध्यायि- भिः पृष्टास्ते तत्र सूत्रार्थं सरन्ति निर्वहन्ति तथा कं निश्चाय आ- श्रित्य भवान् विहरति ।

अमुगं ति सो अगीतो, विहरइ कपेण गीयसिस्सस्स ।

अहमपि य तस्म कप्पा, जं वा भयवं उवदिंसंति ॥

एवं पुष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थ आचार्यस्तं कथ- यति यथा अमुकं निश्चायाहं विहरामि एतावता "जे नत्थ स- व्वराशेण य ते वपज्जा" इति व्याख्यातम् । एवमुक्ते ते चिन्त- यन्ति यमेव प्राह सोऽगीतो गीतार्थस्ततो ज्ञेयः पृच्छन्ति कस्य कल्पेन कस्य गीतार्थस्य निश्चया भवान् विहरति एतेन "अहं भंते कस्स कप्पाए" इति व्याख्यातम् । स प्राह सूत्रबहुश्रुततया गीतार्थस्तस्य शिष्यस्तस्य कल्पेन समस्तो गणो विहरति । अ- हमपि च तस्य कल्पात् विहरामि यं वा जगन्त उपदिशन्ति यथाऽस्याज्ञा कर्तव्या तस्याज्ञोपयातवचननिर्देशेषु स्यास्यामि । एतेन "जं वा सो जयवं अक्खाति" इत्यादि व्यातम् । इदमेव स्पष्टं ज्ञावयति ।

रायणियस्स उ गणो, गीयत्थोमस्स विहरइ निस्साए ।

जो जेण होति महितो, तस्माणादी न हावेमि ॥

राल्लिकस्य रत्नाधिकस्य गणोऽत्रमस्य गीतार्थस्य निश्चया विह- रति अहमपि तन्निश्चया विहरामि । अपि च तस्मिन् गणे यो येन गुणेन तपःप्रवृत्तिना महितस्तस्याज्ञादि आज्ञां समीपजननं वच- ननिर्देशं च न हापयामि सम्यक्करोमीति भावः । व्य० द्वि० ४७८ उ० । (चरिकाप्रविष्टस्योपसंपद्धिभिः चरियापविष्ट शब्दे वक्ष्यते)

४ शैक्षेण सपरिच्छेदेन रत्नाधिकस्योपसंपद्हातव्या ।

(सूत्रम्) दो साहम्मिया एगतो विहरंति तं जहा सेहं रायणिए य तत्थ सेहतराए पडिच्छिजे रायणिए अप- लिच्छिजे तत्थ सेहतराए रातिणिए उवसंपज्जित्तव्वा निक्खू ववहारवइलातिकप्पयं । ५३ ।

द्वौ साधर्मिकौ समानगुरुकुलावेकतः सह तौ विहरतस्त- द्यथा शैक्षो राल्लिकश्च तत्र यः शैक्षकः स परिच्छन्नः परिवारो- पेतः राल्लिको रत्नाधिकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहित इत्यर्थः तत्र शैक्षतरकेण रत्नाधिक उवसंपत्तव्यस्तथा शैक्षतरको रत्ना- धिकस्य जिज्ञासुपपाते विनयादिकं च कल्प्यं कल्पनीयं ददाति एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना ज्ञाप्यविस्तरः ।

साहम्मि पडिच्छिजे, उवसंपय दोह वी पडिच्छातो ।

वाच्यते मासद्गुह्यो, कारणअसई सभावो वा ॥

तौ चावपि जनौ सहाध्यायिनौ स प्रवृत्तचारिणौ तत्र यः शैक्ष- तरकः स परिच्छन्नो द्रव्यपरिच्छेदोपेतः परिवारसहित इत्यर्थः । भावपरिच्छेदेन पुनर्द्वयोरपि परिच्छेदोऽस्ति तत्र शैक्षो द्रव्यतः परिच्छन्ने सति तेन रत्नाधिकस्योपसंपद्हातव्या ततो जघन्यतः संघाटो रत्नाधिकस्य देय उत्कर्षतो बहवोऽपि दातव्याः । तथा शैक्षेण रत्नाधिकस्य पुरत आलोचनीयं रत्नाधिकेन शैक्षकस्य पुरतोऽन्यथा (योचन्ये) विपर्यासे उन्नयोरपि प्रायश्चित्तं मा-

सद्यु । तथा कारणे ग्लानादिद्वक्केण व्यापृततया द्वावेव नौ ज-
नावित्यसति सहायस्याभावे न दद्याद्वापि सहायं स्वनायो वा त-
स्यात्मीयकरणादिलक्षणस्ततो न ददाति सहायं किंवाचिन्त्येन
तस्य कृत्यं कारयति । एष द्वारगाथासंज्ञेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरणः प्रथमतः पूर्वाहं विवृणोति ।

सज्जंति वासिणो दो वि, भावेण नियमतो उएणो ।

रायणिण्डवसंपया, सेहतगणेण कायव्वा ॥

तौ द्वावपि सहाय्यायिनावेकस्य गुरोरन्तेवासिनौ द्वावपि भावे-
न ज्ञानादिना नियमतो नियमन उभौ ज्ञानादिरूपज्ञावपरिचारो-
पेतावित्यर्थः । उभयपरिच्छेदेन पुनः शैक्षतरक पत्रोपेनस्तत्र
शैक्षतरकेण रत्नाधिको रत्नाधिकस्योपसंपत्कर्तव्या । “वोच्चरथे
मासबहुतो” इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

आज्ञोइयम्मि सेहेण, तस्स वियमेइ पच्च राइणितो ।

इति अकरणम्मि बहुगो, अवरोप्परगव्वतो बहुगो ॥

प्रथमतः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः आलोचनीयं तेनाज्ञो-
चिते पञ्चाह्नाधिकस्तस्य शैक्षकस्य पुरतो विकटयत्याज्ञोचयति
एतच्चैतौ न कुरुनस्तत इति एतस्याकारणे द्वयोरपि प्रत्येकं
बहुगो मासः प्रायश्चित्तम् (अवरोप्परगव्वतो बहुगो इति) यदि
शैक्षतरको उभयपरिच्छेदेनाहं परिच्छन्न इति गर्वतो रत्नाधिक-
स्य पुरतो नाज्ञोचयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।

एतदेवोपदेशद्वारेण स्पष्टयति ।

एगस्म उ परिवारो, वीइए रायणिय ति वादो य ।

इइ गव्वो न कायव्वो, दायव्वो चेव संघामो ॥

एकस्य परिवारोऽस्ति द्वितीये रत्निकत्ववादः रत्नाधिकोऽय-
मिति प्रवाद इति एवं रूपो गवां द्वान्यमपि न कर्त्तव्यः किं तु
परस्परमालोचयितव्यमन्यथा चतुर्लघुकप्रायश्चित्तापत्तेर्दातव्य-
श्च शैक्षतरकेण जघन्यतोऽपि रत्नाधिकस्य संघाटः । संश्रुति
“जिक्खो वा पंचद्वानि कप्पागमि” त्येतदर्थमाह ।

पेहाजिक्खकितीओ, करेति सो आवि ते पवाएति ।

न पहुव्वं ते दोएह वि, मि ताणमाडीसु च न देज्जा ॥

शैक्षतरस्य शिक्षा रत्नाधिकस्य संबन्धिनो यस्मादेः प्रेक्षां प्रति
द्वेष्टनां कुर्वन्ति । तथा तद्योग्यां भिक्षामानयन्ति । कृतकर्म विन-
यो विश्रामणा तत्कुर्वन्ति किमुक्तं नयति यदाज्ञापयन्ति तत्कुर्व-
न्ति वाचनादिपरिश्रान्तस्य च विश्रामणामिति स चापि रत्नाधि-
कस्तान्प्रवाचयति सूत्रं पाठयत्यर्थं च श्रावयतीत्यर्थः । कार-
णे असनी इत्यस्य व्याख्यानमाह (न पुहुव्वंते इत्यादि) ते शै-
क्षतरशिष्या ग्लानादिषु प्रयोजनेषु व्यापृतास्ततो न प्रभवन्ति न
प्रपारयन्ति सहायं न दद्यात् । यदि वा द्वावेव तौ जनौ ततः किं
दीयतामिति न दद्यात् ।

अधुना “सज्जावो वा” इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

अचीकरेज्जा खलु जो विदिएणे, एसोवि मज्जंति महंतमाणी
न तस्स तं देइ वहिं तु नेउं, तत्थेव किच्चं पकरेति जं से ॥

यो वित्तिर्णान्साधनात्मिकुर्यात् यश्चैषोऽपि शिक्षाधिपतिः शैक्ष-
तरको ममेति महामानी तस्य तान्साधून् बहिस्तस्मात् स्था-
नादन्यत्र विहारक्रमेण नेतुं न ददाति किं तु यत् (से) तस्य कृत्यं
करणार्थं तत्रैव स्थितस्य तत् कुर्वन्ति अथवा

वारणं य से देइ, न य दावेइ वायणं ।

तदा वे जेदमिच्छंते, अविकारी उ कारण ॥

कारणे तस्य शुश्रूषकमेकैकं साधुं न युक्ते न च तस्मात्साधूनां वाच-
नां दापयति मा स गणजेदं कार्यरिति हेतोः । अथैवमपि दुःस्व-
भावतया गणमेदं करोति तत् आह । तथापि क्रियमाणे गणमेदं
कर्तुमिच्छति योऽविकारी दुर्मेदः साधुस्तेन तस्य कृत्यं कारय-
ति [सूत्रं दो साहम्मिया इत्यादि] द्वौ साधर्मिकावेकतः संहतौ
विहरतस्तद्यथा शैक्षो रत्नाधिकश्च । तत्र रत्निकः परिच्छन्नः
परिवारोपेत इत्यर्थः । शैक्षतरकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहितस्तत्र
रत्निके रत्नाधिकस्येच्छा यदि प्रतिज्ञासते शैक्षतरकमुपसंपद्य-
ते अथ नेच्छा न प्रतिभासते तर्हि नोपसंपद्यते भिक्षामुपयातं च
कष्ट्यं यदीच्छा तर्हि ददाति त्रयादातुमिच्छा तर्हि न ददाति
एष सूत्रसंज्ञेपार्थः । अधुना ज्ञाप्यविस्तरः ।

रायणिम परिच्छन्ने, उवसंपपञ्चिच्छओ य इच्छाए ।

सुत्तत्थकारणे पुण, परिच्छयं वेति आयरिया ॥

रत्निके रत्नाधिके उच्यते परिच्छन्नं परिवारोपेते स तेन शैक्ष-
तरकस्य उपसंपन्नपरिच्छेदश्च इच्छया दातव्यः । इयमत्र ज्ञापना ।
स यदि शैक्षतरकोऽवमरत्नाधिकस्तुल्यश्रुतो गुरुरत्नाधिकेन सह
ततः सरत्नाधिकश्चिन्तयति मा नूनमेतस्य भिक्षादि एरुनव्याक्षेपे-
ण च सूत्रार्थो नश्येयुस्ततः संघाटं ददाति अथवा मा एष मम-
कुलवासी सहाध्यायी उभयपरिच्छेदेनापरिच्छन्नो भूयात्सहा-
ध्यायान्तेनातिस्नेहतः संघाटं ददात्यालोचनां प्रयच्छति । अल्प-
श्रुतस्य परिच्छदमुपसंपदां वा न ददातीति । अथ स शैक्षतरको
रत्नाधिकाद्बहुश्रुतस्तदा नियमत उपसंपत्तव्यः । परिच्छदश्च तस्य
दातव्यस्तथा चाह सूत्रार्थं कारणात् सूत्रार्थं गृहीतुकामाः पुनरा-
चार्या उपसंपद्यन्ते परिच्छदं च ददाति । एतदेव स्पष्टयति ।

सुत्तत्थं जइ गेएहइ, तो से देइ परिच्छदं ।

गहिएवि देइ संघारं, मा से नस्मे य तं सुयं ॥

यदि सरत्नाधिकस्ततः सूत्रार्थं गृह्णाति ततः (से) तस्य ददाति
परिच्छदं परिवारं गृहीतेऽपि सूत्रार्थं ददाति संघाटं कस्मादि-
त्याह । मा (से) तस्य भिक्षादनव्याक्षेपतः प्रतिलेखनाव्याक्षे-
पतश्च तत् श्रुतं नश्येदिति हेतोः ।

अयहुश्रुतादौ तु न ददाति इत्येतद्भावयति ।

अवहुस्सुते न देती, निरुव्वहे तरुणये य संघारं ।

घेत्तूण जाव वज्जइ, तत्थ य गोणी थ दिट्ठतो ॥

अयहुश्रुतो निरुपहतपञ्चेन्द्रियस्तरुणकश्च तस्मिन् सत्स्वपि
साधुषु संघाटं न ददाति सहायान्न ददातीति भावः । यो वा गी-
तार्थोऽपि सन् प्रदात्तान् सहायान्विपरिणम्य गृहीत्वा व्रजति
तस्यापि सत्स्वपि साधुषु सहायान्न ददानि तथा च तत्र दुष्ट
शीघ्रतया गवां दृष्टान्तस्तमेव भावयति ।

साडगवच्चा गोणी, जह तं खेत्तं पत्ताति दुस्सीला ।

इय विप्परिणामेते, तस्मि न देज्जा सहाए य ॥

यथा कस्यापि गौः पलायिता ततः कथमपि लब्धा सती तेन
शाटके वद्धा यथा शाटकवद्धा दुःशीघ्रा गौस्तं शाटकं गृही-
त्वा पलायते इति एवममुना प्रकारेण यो विपरिणामयति सहा-
यान् तस्मिन्विपरिणामयति सहायान्न दद्यात् ।

(५) सांजोगिकासांभोगिकयोः सहमिलितयोराचार्याद्योः
सामाचारीमाह ॥

(सूत्रम्) दो साहम्मिया एगतो विहरंति तं जहा से

हे य रायणि ए य तत्त रायणि पलिच्छिन्ने मेदतरा ए अ-
पलिच्छिन्ने रायणि ए इच्छा सेहतरा य उवसंपजेज्जा । इच्छा
नो उवसंपजेज्जा इच्छा भिक्खोववायं दत्ताति कप्पाग इच्छा-
ए णो दत्ताति । १४ । दो जिक्खू णो एगतो विहरंति
लोएहं कप्पति अणमणस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्ते क-
प्पति एहं आहारातिणियाए अणमणं उवसंपज्जित्ताणं विह-
रित्ते । १५ । एवं दो गणावच्छेया । १६ । दो आयरिय-
उवज्जाया । १७ । वहवे जिक्खुणो णो ततो विहरंति
णोएहं कप्पि अणमणस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्ते क-
प्पति एहं आहारातिणियाए अणमणं उवसंपज्जित्ताणं
विहरित्ते १८ एवं वहवे गणावच्छेया १९ वहवे आय-
रियउवज्जाया २० जिक्खू णो वहवे गणावच्छेया तदेव
आयरियउवज्जाया एगतो विहरंति णो एहं कप्पति अणम-
णं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्ते वासावासवत्ये कप्पति प-
वितिणीए कप्पति पवितिणीए कप्पति एहं आहारायणिअए
अन्नमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्ते हंमंतगिम्हेसु ॥३॥
(अत्र चतुर्विंशतितमसूत्रस्य व्याख्या ग्रन्थरुता न व्याख्यातेत्य-
स्माभिरपि न व्याख्यायते) एवं दो भिक्खू णो एगतो विहरति
इत्यादि सूत्रसक्तं सुगमम् ।

अस्य संवन्धमाह ।

संखिगारा तुह्वा, धिगारियाए सत्तेसते जोगो ।

आयरियस्स व सिस्सा, जिक्खु अजिक्खू अहतिजिक्खू ।

अनन्तरसूत्रे 'दो साहम्मिया' इत्यादिद्वक्त्रे द्विकलकणा संख्याऽ
धिकृता अत्रापि संव 'दो जिक्खूणो' इत्यादिवचनात्ततः संख्या-
धिकारास्तुत्याधिकारिता पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्येत्येव देशत
आद्यसूत्रस्य योगः संवन्धः । अथवा पूर्वसूत्रे रत्नाधिकपदेना-
चार्य उपात्तः । आचार्यस्य च शिष्यो द्विधा भिक्खुरभिक्खुश्च । तत्र
जिक्खुः प्रतीतोऽभिक्खुर्गणावच्छेदक उपाध्याय आचार्यो वा । तत
आचार्यसूत्रात्प्रागुक्ताद्यानन्तरं जिक्खुसूत्रमुक्तम् ।

शेषसूत्रसंवन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

एमेव सेसएमु वि, गुणपरिवट्ठी य ठाण्णभावे ।

दुप्पज्झि खड्डु संखा, बहुपिभो उ तेण परं ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेणैव शेषयोरपि गणावच्छेदकार्थसूत्रयोः
संवन्धस्तथा ह्याचार्यस्य शिष्यो भिक्खुरभिक्खुश्च तत्र भिक्खुसूत्र-
मुक्तं तदनन्तरमभिक्खोर्गणावच्छेदकस्याचार्यस्य च सूत्रे । अथ
गुणपरिवट्ठ्या स्थानज्ञानो ज्ञवति तथा हि जिक्खुगुणाधिकत्वेन
गणावच्छेदकस्थानं ज्ञते गणावच्छेदको गुणाधिकतया आचा-
र्योपाध्यायस्थानमतो जिक्खुसूत्रानन्तरं क्रमेण गणावच्छेदकाचा-
र्योपाध्यायसूत्रे तथा द्विप्रवृत्तिका खलु संख्या बहुका भवति ततो
द्विसंख्यासूत्रत्रयानन्तरं बहुसंख्यासूत्रत्रयं बहूनां च परस्परमुप-
संपन्नानां पिएमो भवति तेन बहुसंख्यासूत्रत्रयात्परं पिएमः
पिएमसूत्रमुक्तमिति एवमनेन संवन्धजातेनायातस्यास्य सूत्रसप्त-
कस्य व्याख्या । द्वौ भिक्खू एकत्र संहतौ विहरतो णोणमिति
बाक्याद्यङ्कारे कटपते अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तुं कल्पते । एह
मिति पूर्ववत् यथा रत्नाधिकतया अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तु-
मेवं गणावच्छेदकसूत्रमाचार्योपाध्यायसूत्रं च ज्ञानीयमेवं बहु-
संख्यासूत्रत्रयं पिएमसूत्रं चेति सूत्रसप्तकसंज्ञेपार्थः ।

संप्रत्याद्यभिक्खुसूत्रव्याख्यानार्थमाह ।

संज्ञायाण दोएहं, खेत्तादी पेहकारणगयाणं ।

पेय समागयाणं, जिक्खूण इमा जने मेए ॥

द्वावाचार्यव्यस्मिन्नन्यस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ तौ च परस्परं सांभो-
गिकौ तयोः सांभोगिकयोर्द्वयोराचार्ययोर्जिक्खवस्ताच्यां प्रेषिताः
क्षेत्रादिप्रेक्षाकारणगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थमादिशब्दादुपधिमा-
नेणार्थं वा गतास्ते च तथा गच्छन्तः पथि समागताः परस्परं मि-
त्रिताः । तेषां चैकेन यथा गन्तव्यमतस्तेषां क्षेत्रादिप्रेक्षाकारण-
गतानां पथि समागतानां भिक्खूणां या मर्यादा सामाचारी सा
इयं यज्यमाणा भवति । तामेवाह ।

जिक्खुस्स मासियं खड्डु, पलिच्छाणं च सेसगाणं तु ।

च जलहुग अपक्षिन्नत्ते, तम्हा उवसंपया तेति ॥

यौ द्वौ जिक्खू स्पर्शकपती तयोः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः
शालोचयितव्यम् । तेनालोचिते पश्चात् रत्नाधिकेन शैक्षतरक-
स्य पुरत एवमकरणे जिक्खोः शैक्षरत्नाधिकस्य च प्रायश्चित्तं
खड्डु मासिकं मासद्वयं " पक्षिच्छाणं चेत्यादि " एतद्वहुसंख्या-
विशिष्टस्य जिक्खुसूत्रस्य व्याख्यानम् । परिच्छद्धानां जघन्यतोऽ
प्यात्मवृत्तियानां शेषकाणां चात्मद्वितीयानां यथोक्तविध्यकरणे
प्रायश्चित्तं मासद्वयं । तत्र यदेकोऽपरिच्छद्धानस्तर्हि तेनान्य आत्म-
द्वितीय आत्मवृत्तियो वा उपसंपत्तव्यो ना चेदुपसंपद्यते तर्हि
तस्मिन्नपरिच्छद्धानेऽनुपसंपद्यमाने प्रार्थाश्चित्तं चत्वारो बहुकास्तं
चोपसंपद्यमानं यो नोपसंपदा प्रतीच्छति तस्य मासद्वयं यत
एवं तस्मात्परस्परमुपसंपत्तेषां ज्ञवति कर्तव्या । एनामेव निर्यु-
क्तिगाथां भाष्यकृद् व्याचिख्यासुः प्रथमतो भिक्खुस्स मासियं
खल्वित्येतद्व्याख्यानयति ।

दो भिक्खु अगीयत्था, गीया एको व होज्ज उ अगीतो ।

राइणियपलिच्छन्ने, पुब्बं इयरेसु लहु लहुगा ॥

द्वौ भिक्खू अगीतार्थौ यदि वा द्वावपि गीतार्थौ यदि वा द्वावपि
गीतागीतार्थौ तयोः परस्परस्यालोचनमन्यथा प्रायश्चित्तं मासद्व-
यं । अथवा एको गीतार्थः तत्र रत्नाधिके परिच्छद्धाने ज्ञावपरिच्छे-
दोपेते गीतार्थे इत्यर्थः पूर्वमालोचयितव्यं पश्चादितरेष्वगीतार्थेषु
रत्नाधिकेन एवं चेत्ते न कुर्वते तर्हि रत्नाधिके प्रायश्चित्तं मासद्व-
यं । इतरेषां चत्वारो बहुकाः । एनामेव गाथां विवरीषुः प्रथम-
तो " दो भिक्खू अगीयत्था गीया " इत्येतद्विवृणाति ।

दोसु अगीयत्थेसु, अहवा गीतेसु सेहतरो पुब्बि ।

जइ मा लोयइ लहुओ, न विगमेइ परो वि जइ पच्छा ॥

द्वयोर्निर्द्वयोर्गीतार्थयोरथवा गीतार्थयोर्मध्ये यदि शैक्षतरः पूर्व-
रत्नाधिकस्य पुरतो नाचलोचयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं बहुको
मासः । इतरोऽपि रत्नाधिकोऽपि यदि पश्चात्तस्य शैक्षतरस्य पु-
रतो न विकटयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासद्वयं । तत्र यदि
द्वावप्यगीतार्थौ तदा परस्परस्य विहारालोचनैव केवलं नापरा-
धालोचनापि । अथ द्वावपि गीतार्थौ तदा परस्परविहारालोच-
ना अपराधालोचना च । अथैको गीतार्थोऽपरश्चागीतार्थस्तदा-
लोचनाविधिमाह ।

राइणिए गीयत्थे, राइणिए चेव वियरणा पुब्बि ।

देइ विहारवियरणं, पच्छा रा णितो सेहे ॥

यदि रत्नाधिको गीतार्थ इतरोऽगीतार्थस्तर्हि गीतार्थे रत्ना-

धिके सति रत्नाधिके एव पूर्वं शैक्वतरणं विहारविकटना अपराधविकटना च दातव्या तत्पश्चात् रत्नाधिकः शैक्वे शैक्वतरकस्य विहारविकटना ददाति । अथ शैक्वतरको गीतार्थो रत्नाधिकस्त्वगीतार्थस्तत्राह ।

सेहतरगे वि पुवं, गीयत्ये दिज्जए पगासणया ।

पच्छा गीयत्यो वि हु, ददाति आलोचनमगीते ॥

यदि गीतार्थः शैक्वतरकस्तर्हि तस्मिन् गीतार्थे शैक्वतरकेऽपि पूर्वं रत्नाधिकेन प्रकाशना विहारविकटना अपराधविकटना चेत्यर्थः दीयते । पश्चात् गीतार्थोऽपि सन् स शैक्वतरको हु निश्चितमगीते रत्नाधिके आलोचनां विहारालोचनां ददाति न त्वपराधलोचनां कस्मादित्याह ।

अवराहविहारप्पासणाउ, दोसि वि भवंति गीयत्ये ।

अवराहपये मुत्तं, पगासणं होतु गीयत्ये ॥

अपराधप्रकाशना विहारप्रकाशना च एते द्वे अपि प्रकाशने प्रवृत्ता गीतार्थे । अगीतार्थे पुनरपराधपदं मुक्त्वा शेषस्य विहारस्य प्रकाशनं प्रवृत्तिं विहारालोचना भवति नापराधलोचनेति ज्ञानः । अगीतार्थतया तस्यापराधलोचनानर्हत्वात् ।

संप्रत्युपसंहारमाह ।

भिक्षुस्सेगस्स गयं, पलिञ्जाणं इयाणि वोच्छामि ।

द्ववपलिञ्जाणं, जह्सेणं अप्पतइयाणं ॥

“भिक्षुस्स मासियंखट्वि”त्यनेन पदेन यदेकस्य भिक्षोर्वकुमुपकान्तं तद्वत् परिसमाप्तमिदानीं रुच्यपरिहृदेन परिञ्चनानां जघन्येनात्मतृप्त्यानां यद्वक्तव्यं तद्वक्ष्यामि । तदेवाह ।

तेसिं गीयत्याणं, अगीतमिस्साण एम चेव विही ।

एत्तो सेसाणं पि यं, वोच्छामि विहिं जहाकमसो ॥

तेषां परिच्छेदेन परिञ्चनानां जघन्यत आत्मतृप्त्यानां ग्रहणां सर्वेषां गीतार्थानामथवा अगीतार्थानां यदिवा मिश्राणां केषांचिद्गीतार्थानां केषांचिदगीतार्थानामित्यर्थः । एष एवानन्तरं दिक्षु गत आचार्याणामालोचनाविषयो विधिरवसातव्यो व्यतिरेके च प्रायश्चित्तमपि तथैव । अत ऊर्ध्वं शेषाणामपि विधिं यथाक्रमशो यथाक्रमेण वक्ष्यामि । तत्र शेषशब्दवाच्यानुपदर्शयति ।

सेसा ते जणं ती, अप्पवितिया उ जे तर्हि केई ।

गीयत्यमगीमत्थं, मांसे य विही उ सो चेव ॥

शेषा नाम ते भयन्ते यत्र तेषां ग्रहणां मध्ये केचिदात्मद्वितीयास्तस्मिन् शेषे गीतार्थे अगीतार्थे मिश्रे च स एव पूर्वोक्तो विधिरालोचनाविषयस्तद्व्यतिरेके प्रायश्चित्तविधिश्चावसातव्यः ॥

संप्रति चशब्दव्याख्यानमाह ।

संजोगा उ चसहेण, अहिगया जह एगो दो चेव ।

एगो जइ न वि दोएहि, उवगच्छे चउलहु तो से ॥

परिञ्चनानां चेत्यत्र चशब्देन संयोगा अधिकृताः सूचिता इत्यर्थस्तानेवोपदर्शयति । तथा चेति जङ्गोपदर्शने एकत एको भिक्षुरपरतो द्वौ भिक्षू तत्रैकेनात्मद्वितीय उपसंपत्तव्यो यदि पुनरेको न द्वावुपगच्छति उपसंपद्यते तदा (से) तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बधुकाः ।

पच्छा इतरे एगं, जइ न उवगच्छे मासियं लहुयं ।

अथ वि एगो तिप्पि, न उवगमे तत्थ वी लहुगा ॥

एकस्मिन्नुपसंपन्ने पश्चादितरावप्युपसंपद्येते यदि पुनरेकं तावितरौ पश्चादुपगच्छेतां तदा तयोर्मासिकं प्रायश्चित्तं बधुकं । यत्रापि भङ्गे एकत एकोऽपरत्र त्रयस्तत्र यदि परस्परमुक्तप्रकारेण नोपगमस्तदा प्रायश्चित्तं लघुकाः । किमुक्तं भवति । यद्येकस्त्रीनोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बधुकास्तंचेदुपगच्छन्तं पश्चादितरे त्रयो नोपगच्छन्ति तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ॥

एमेव अप्पवीतो, अप्पतइयं तु जइ न उवगच्छे ।

इयरेसि मासलहुयं, एवमगीए य गीए य ॥

एवमेव अनेनैवानन्तरदिनेन प्रकारेणात्मद्वितीय आत्मतृतीयं यदि नोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । इतरत्रेत्यनुपगच्छन्तं नोपगच्छेत्तदा तस्य मासिकं लघु इतरपामेक आत्मतृतीयोऽपर आत्मचतुर्थ इत्येवमादीनां परस्परमुपगमे प्रायश्चित्तं मासलघु । एवमुक्तप्रकारेणागीते अगीतार्थानां गीते गीतार्थानां च रुच्यम् ।

मिश्रानधिकृत्याह ।

मीसाण एगो गीतो, होति अगीया उ दोएहि तिप्पि वि वा ।

एवं उवसंपज्जे, ते उ अगीया इहरमासे ॥

मिश्राणां मध्ये एक एकाकी गीतो गीतार्थोऽपरे तु द्वौ त्रयो वा भवन्त्यगीता अगीतार्थाः तत्र तेऽगीता एकमुपसंपद्येरन् । इतरथा चेन्नोपसंपद्यन्ते तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं बधुको मासः ।

सो वि य जइ न वि इयरे, तस्स वि मासो उ एव सव्वत्थ ।

उवसंपया उ तेसिं, भाणिया अस्सोस्सनिस्साए ॥

सोऽपि चैको यदि तान् इतरानुपसंपद्यमानान् नोपसंपद्यते तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासो लघु । एवमेक आत्मद्वितीयो गीतार्थोऽपर आत्मतृतीय आत्मचतुर्थ इत्यादौ सर्वत्र भायनीयसेवमन्योन्यनिश्चयाप्राक् द्वारगाथायां तेषामुपसंपद्गणिता उपदिष्टा आणोएणनिस्सियाणं, अगीयाणं पि उग्गहो तोसिं ।

गीयपरिग्गहियाणं, इच्छाए तेसिमो होइ ॥

अन्योन्यनिश्चितानां तेषामगीतानामपि गीतपरिगृहीतानामवग्रहो भवति । अवग्रहो नाम आभवनव्यवहारः स च द्विश्चा इच्छया सूत्रोक्तश्च । तत्रेच्छया तेषामर्थं वक्ष्यमाणो भवति तमेवाह ॥

इच्छियपकिच्छियाए, ण खेत्त वसही य दोएह वी दान्नो ।

इच्छंतो न होइ उग्गहो, निक्कारणकारणे दोएहं ॥

इच्छाया अवग्रहो नाम इच्छितप्रतीच्छितेन इच्छा संजाताऽस्येति इच्छितं प्रतीच्छा संजाता अस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । वाचा आभवनव्यवहारस्थापना । यथा यत्पथि लभ्यते तदस्माकं यत्त्रामे तत् बुष्माकं यदि वा यत्सचित्तं तदस्माकं यदचित्तं तत् युष्माकम् । अथवा या स्त्री व्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्माकम् यद्वा वात्रो युष्माकं वृद्धोऽस्माकम् अथवा यः सार्थेन सह व्रजतां दान्नः सोऽस्माकमसार्थे युष्माकम् । यदि वा यो यल्लभते तत्तस्यैव एवं सूतेन इच्छितप्रतीच्छितेन य आभवनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । एष च प्रायः पथि गच्छतां प्रवृत्तिं स्थानप्राप्तानां सूत्रोक्त आभवनव्यवहारस्तत्तनुपदर्शयति । समकालं क्षेत्रे प्राप्तानामक्षेत्रे वा वसतिं प्राप्तानां दयानामपि लाभः साधारणः । अथ न क्षेत्रमक्षेत्रं वा वसतिं समकालं प्राप्ताः किं तु विषमकालं तत आह (इच्छंतो न होति इत्यादि) यदि निष्का-

यामत्पां राग-द्वेष्टानिमुपलभ्य पञ्चकहान्या मासिकं ददति; पञ्चविंशति दिनानि ददतीत्यर्थः । तथा एकाहं नाम--अभिक्रमार्थं प्रतिसेविते पञ्चाहं ददति; पञ्चाहे वा प्रतिसेविते एकाहम्; उपलक्षणत्वाद्वाच्यम् एकाग्र-नं पूर्वार्द्धं निर्विकृतं पौरुषीं नमस्कारसहितां वा प्रयच्छन्ति । एवं चतुर्दशपूर्वादयोऽपि 'हु' निश्चितं रागद्वेष्टानि-बुद्धौ उपलभ्य हीनमधिकं वा प्रायश्चित्तं ददति ।

अत्र परस्य प्रश्नमुदीरयति—

चोयगपुच्छा पञ्च-कृशनाणिथो थोवं कहु वहुं देंति ।

दिद्वंतो वाणियए. जिणचोदसपुण्विए धमए ॥ २१४ ॥

चोदकस्यात्र पुच्छा-प्रत्यक्षज्ञानिनो जिनादयः स्तोत्रं अपराधे कथं बहु प्रयच्छन्ति प्रायश्चित्तम् उपलक्षणमेतत् भूयसि वा अपराधे स्तोत्रम्? अत्र सूरिराह-दृष्टान्तोऽत्र चण्णिजा द्रष्टव्यः, तथा भूयः परस्य पुच्छा?—जिनादयः केवलज्ञानादिवलेन परस्य भावं जानन् चतुर्दशपूर्विकस्तु कथं येन स्तोत्रेऽपि बहु वक्ष्यि-स्तोत्रं ददति । सूरिराह-अत्र धमको दृष्टान्तः ।

तत्र प्रथमतो चण्णिगृह्णन्तं भावयति—

जं जह मोल्लं रयणं, तं जाणइ रयणवाणितो निउणो ।

थोवं तु महल्लस्स वि, कासइ अप्पस्स वि वहुं तु ॥ २१५ ॥

यथा निपुणो रत्नवाणिकं यत् रत्नं यथामूल्यं तत्तथा सम्मकं जानाति, ज्ञात्वा च कस्यचित् महतोऽपि रत्नस्य स्तोत्रं मूल्यं ददाति, कस्यचिदल्पस्याऽप्यद्भुतगुणोपेतस्य बहु ।

इमामेव तद्दृष्टान्तभावनां प्रकारान्तरेणाह—

अहवा कायमणिसस्स उ, सुमहल्लस्स वि उ कागणी मोल्लं ।

वहरस्स उ अप्पस्स वि, मोल्लं होती सयसहस्सं ॥ २१६ ॥

अथवेति-प्रकारान्तरं रत्नपरीक्षको वाणिकं काचमणः सुमहतोऽपि मूल्यम् काकिनीं करोति, वज्रस्य तु-रत्नस्याल्पस्यापि मूल्यं तेन क्रियमाणं शतसहस्रं भवति ।

अत्रोपनयमाह—

इय मासाण बहूणं वि, रागदोसप्पयाणं थोवं तु ।

रागदोसोवचया, पण्णे वि उ तो वहुं देंति ॥ २१७ ॥

'इति'-अमुना दृष्टान्तप्रकारेण बहूनामपि-मासानां याग्ये अपराधे वैराग्यभावनाञ्जलतो रागद्वेष्टात्पतया स्तोत्रं प्रायश्चित्तं ददति । सिंहव्यापादकस्येव रागद्वेष्टोपचयात् प्रत्यक्षेऽप्यपराधे बहु प्रायश्चित्तं पदति ।

अधुना "जिनचोदसपुण्विए धमए" (२१४)

इत्यस्य व्याख्यानमाह—

पञ्चकली पञ्चकूलं, पासइ पडिसेवगस्स सो भावं ।

किह जाणइ पारोक्खी, नायभिणं तत्थ धमएणं ॥ २१८ ॥

प्रत्यक्षी-जिनादिः प्रत्यक्षं प्रतिसेवकस्य भावं जानाति, परोक्षी-चतुर्दशपूर्वादिः कथं जानाति येन सोऽपि तथैव व्यवहरति, सूरिराह-तत्र तस्मिन्विषये ज्ञातम्-उदाहरणमिदं-वक्ष्यमाणं धमकेन-शङ्कधमात्र ।

तदेव दर्शयति—

नालीधमएण जिणा, उवसंहारं करेति पारोक्खं ।

जह सो कालं जाणइ, सुएण सोहिं तहा सोउं ॥ २१९ ॥

जिनाः-तीर्थकृतः परोक्षे आगमे उपसंहारं नालीधमकेन-कुर्वन्ति, इयमत्र भावना-नाडिकायां गलन्त्यामुदकगलन-परिमाणतो जानाति एतावत्युदकं गलितयामो दिवसस्य रात्रौ वा गत इति ततोऽन्यस्य परिज्ञानाय शङ्कं धमति तत्र यथा सोऽन्यो जनः शङ्कस्य शब्देन श्रुतेन कालं यामलक्षणं जानाति, तथा परोक्षागमज्ञानिनोऽपि शोधिम्-आलोचनां श्रुत्वा तस्य यथाऽवस्थितं भावं जानन्ति; ज्ञात्वा च तदनु-सारं प्रायश्चित्तं ददति । व्य० १० उ० ।

आगमतो वचहारं, परसोच्चा संकिंयमि उ चरित्ते ।

आलोड्यमि आरा-हणा अणालोडए भयणा ॥ २२२ ॥

आगमनः प्रत्यक्षज्ञानी वा परे-परस्मिन् व्यवहारं करोति । परस्यालोचनां श्रुत्वा नान्यथा । तत्र यदि कलुषितचारित्र-तया न सम्यगालोचयति, किंतु आलोचनामर्यादामति-क्रम्य वर्त्तते तदा शाङ्कनमिति वा भिन्नमिति वा कलुषि-तमिति वा एकार्थं, चारित्र्ये सति न सम्यग्नेनालोचित-मिति ज्ञात्वा तं मूले-अन्यत्र गत्वा शोधिं कुरु, यदि पुनः सम्यगालोचयति तदा ददाति प्रायश्चित्तम् । अथ यदि प्रत्यक्षागमज्ञानिनः परोक्षाऽऽज्ञानिनो वा सर्वभावविषय-परिज्ञानात् ततः कस्मात्तस्य पुरत आलोच्यते । किंतु-तस्य समीपमुपगम्य वक्ष्यम्-अपराधं मे भवन्तो जानते तस्य शोधिं प्रयच्छन् । तत आह-'आलोड' त्यादि, आ-लोचिते बहुगुणसंभवतः सम्यगाराधना भवति, अना-लोचने आराधनाया भजना-विकल्पना कदाचिद्भवति कदाचिद्विनि एतच्चात्र भावयिष्यते ।

तत्र " आगमतो वचहारं, परसोच्चा "

(२२२) इति व्याख्यानयति—

आगमवचहारी छ-न्विहो वि आलोयणं निसामेत्ता ।

देति ततो पच्छिच्चं, पडिवज्जइ सारिओ जइ य ॥ २२३ ॥

आगमवचहारी पड्विधोऽपि परस्यालोचनां निशम्य ततः प्रायश्चित्तं ददाति, यदि च-कमप्यपराधं विस्मृतं स्मारितः सन् सम्यक् प्रतिपद्यते तदा स्मारयति च । अन्यथा तस्याऽऽलोचनामेव न ददाति ।

सांप्रतमुत्तरार्द्धं (२२२) व्याख्यानयति—

आलोड्य पडिक्कंत-स्स होइ आराहणा सुनियमेणं ।

अणालोड्यमि भयणा, किह पुण भयणा हवइ तस्स ॥ २२४ ॥ पूर्वमपराधजातमालोचितं ततस्तस्मात्प्रतिक्रान्तस्य अपुनः कारणतया प्रतिनिवृत्तस्य नियमेन पर्यन्ते सम्यगाराधना भवति । अनालोचने पुनर्भजना । आह-कथं पुनरनालो-चिते तस्याराधनाविषये भजना भवति ।

अत्राऽऽह—

कालं कुञ्जेज सयं, अमुहो वा हुज्ज अहव आयरियो ।

अप्पत्ते पत्ते वा, आराहणो तह वि भयणं ॥ २२५ ॥

कोऽपि आलोचनां ग्रहीष्यामीत्यालोचनापरिणामपरिणत आलोचनाग्रहणाय संप्रस्थित आलोचनाईसमीपं, स च तमप्राप्त पवापान्तराले स्वयं कालं कुर्यात्, यदि वा-

तद्विषयं देतुवदेसं, आयपरं ते न इच्छन्ति ॥

तेषां गच्छन्निर्गतानां जिनकल्पिकादीनां यो व्रतग्रहणार्थमुप-
निष्ठति तं तेन प्रवाजयन्ति तथाकल्पन्वात्किं तु ये तत्रासन्नत-
गाः संयताः स्थितास्तत्रोपदेशं ददन्ति यथा अनुकानां समा-
पे गत्वा प्रव्रजेति । अथवा जानन्ति श्रुतव्रततो ये द्वे स्थिता-
स्तत्र स एव निस्तरिष्यति । तदेतत् ज्ञात्वा यत्र स निस्तरति
तत्रोपदेशं प्रयच्छन्ति । परमार्थतः पुनस्ते आत्मपरमान्मगच्छ-
परगच्छविभागं नेच्छन्ति स्थविरकल्पादुत्तर्हिषत्वात् ।

अगीयसमणसंज्ञ-गीयत्यपरिगृह्णाण खेत्तं तु ।

अपरिगृह्णाण गुरुगा, न व्रजति सीमे त्व आयरिओ ॥

अगीतानामगीतार्थानां श्रमणानां संयतीनां च गीतार्थपरिग्र-
हाणां गीतार्थपरिगृहीतानां क्षेत्रमवग्रहो भवति । इयमेव भाव-
ना । ये गीतार्था अपि साधवो गीतार्थपरिगृहीता विहरन्ति वा
अपि संयत्यो गीतार्थपरिगृहीता वर्तन्ते तेषामवग्रहो भवति ते
च यदि साधवो यदि संयत्यो गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना अगीता-
र्था विहरन्ति तदा तेषामपरिग्रहाणां गीतार्थपरिग्रहरहितानां
विहरतां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका इत्येषां च संयतीनां च
गीतार्थपरिगृहीतानां यः परित्राजक आचार्यः सोऽत्र शिष्यान्
स्वदीक्षितान् न व्रमते परिगृहीततयैव तेषां वीक्षणतः ।

गीयत्यगते गुरुगा, असती एगाणि वि गीयत्यो ।

समोसरणे नत्थि उगगहो, वसहीए उ मगण अखेत्ते ॥

ये ते स्वयं गीतार्था गीतार्थपरिग्रहरहिता वर्तन्ते यद्यन्यस्मिन्
गीतार्थे आगते तस्योपसंपदं न प्रतिपद्यन्ते तदा तेषां प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः । अथान्यो गीतार्थ उपसंपदनाहो नायातः का-
रणवशतश्च कथमप्येकाकी जातस्तस्य गीतार्थस्याश्रयस्य परि-
वाररहितत्वेनैकाकिनोऽपि क्षेत्रमाजवति । गतं कस्येति द्वार-
म् । इदानीं कस्मिन्वेति द्वारमधिकृत्याह । यत्र यावन्ति दिनानि
संवस्य समवसरणं तत्र तावन्ति दिनान्यवग्रहो न भवति
एवं जिनस्नातायिषु मिश्रितानां यावन्महिमा तावदवग्रहाभावः ।
एतत्सर्वं समवसरणे नास्त्यवग्रहः इत्यनेन सूचितमेवमक्षेत्रेऽव-
ग्रहाभावः । अक्षेत्रेऽपि वसतो मार्गणाऽवग्रहस्य भवति सा
नैवमक्षेत्रे वसतिषु समकं स्थितानां साधारणं क्षेत्रं पश्चादागत-
नां तु न भवति ।

सेसं सकोसजोयणं, पुव्वजहियं तु जेए तस्सेव ।

समगोमाहसाहारं, पच्छा गतो होइ उ अखेत्ती ॥

शेषं क्षेत्रमवग्रहो भवति । तच्च प्रमाणतः सकोशयोजनं कोश-
सहितगव्यूतच्छिकमित्यर्थः तत्रापि येन पूर्वमवग्रहीतं तस्यैव
तत्क्षेत्रमाभवति न शेषस्य । अथ समकमेव तस्यावग्रहः कृतस्त-
त आह साधारणं तदा तेषां क्षेत्रम् । यस्तु पश्चादागतः सजवत्य-
क्षेत्री न तस्याभवति क्षेत्रमिति भावः ।

असो गतो कहंतो, उवसंपणे तहिं च ते सव्वे ।

संक्रंतो उ व कहेंते, साधारणे तस्स जो भागो ॥

अन्यः कोऽप्याचार्यः कथयन् बहुश्रुतः पश्चादागतः ते च पूर्व-
स्थिताः सर्वेऽपि तस्मिन्त्यागते कथयत्युपसंपन्नास्तदा तस्मिन्
कथयति सोऽवग्रहः संक्रान्तस्तस्याभाव्यं तत्क्षेत्रं जातमिति भावः ।
अथ समकप्राप्ततया साधारणे क्षेत्रे स्थितानां मध्ये एकः कश्चना-
पि तं पश्चादागतमन्यमाचार्यं बहुश्रुतमुपसंपन्नस्तदा यस्तस्य
आगस्तं तत्र कथयति संक्रान्तः ।

निक्खिज्जगणाणं वा, नेमिं वि य होइ तंतु खेत्तं तु ।

खेत्तजया वा कोई, माइट्टाणेण सुए एवं ॥

यदि क्षेत्रवतां शिष्य आगन्तुकमाचार्यमुपसंपन्नो यदिवाचार्या
गणं शिष्ये गीतार्थे निक्षिप्य तमुपसंपन्नास्तदा तेषामेव निक्षि-
प्तगणानां वाशब्दादुपसंपन्नतदेकशिष्याणां तत्क्षेत्रम् । किमुक्तं
भवति यद्यक्षेत्रात्सच्चित्तादिकमुत्पद्यते तत्क्षेत्रमाभवति य-
त्रागन्तुको न व्रमते कोऽपि पुनर्ममागन्तुकस्य पाद्वे वृण्वतः
क्षेत्रं यायादिति क्षेत्रभयादेवं वदयमाणप्रकारेण मातृस्थानेन
वृणोति । तमेव प्रकारमाह ।

कुट्टेण चिलिमिलीए व, अंतरितो सुए कोइ माणेण ।

अहवा चंकमणीयं, करंतो पुच्छागमो तत्थ ॥

कुट्टेन यदिवा चिलिमिलिन्या जवानिकान्तरितः सन् कोऽपि
मानेन ममेदं क्षेत्रमाजवति तस्मा इह तावदुत्तरत्विति क्षेत्रगर्वेण
वृणोति । अथवा मानेनैव यथोक्तरूपेण चंकमणिकां कुर्वन् को-
ऽपि वृणोति तत्र यद्यपि स वृणोति तथापि तत्र पृच्छागमो न-
भवति पृच्छा कर्त्तव्या भवति ततः पृच्छातोऽपि तस्य न-
वति क्षेत्रम् । अथ कतिभिः पृच्छाभिः कियन्तं कालं तस्याजवति
क्षेत्रमित्याह ।

पुच्छाहिं तिहिं दिवसं, सत्तहिं पुच्छाहिं मासियं हरइ ।

अहवा दिवससमत्तो, इमो उ ते हिअं अहिज्जंते ॥

तिष्ठभिः पृच्छाभिरेकं दिवसं यावत्तत्क्षेत्रं हरति पृच्छादिवसे
यत्तस्मिन्क्षेत्रे सच्चित्तादिकमुत्पद्यते तत्कथयन्स व्रमते नेतरे इति
भावः । सप्तभिः पृच्छाभिः पुनर्मासिकं पृच्छादिवसादारभ्य मासं
यावत्सच्चित्तादिकमपहरतः तदेवं 'क्षेत्रभया वा कोइ' इत्यादि
गाथा पश्चार्क व्याख्यातमिदानीं " निक्खिज्जगणाणं चेत्यादि"
पूर्वार्क व्याख्यानयति । अथवा यो वदयमाणोऽन्यविशेषस्तस्मिन्-
धीयानेऽध्यापयितरि । तमेवाह ।

जति निक्खिज्जणं गणं, उवसंपाएह वा वि सीसं तु ।

ता तेसिं चिय खेत्तं, वाएंतो लाज खेत्तं वहिं ॥

यदि गीतार्थे गणं निक्षिप्य तमागन्तुकमुपसंपद्यते अथवा शिष्यं
प्रेषयति तदा तेषामेव पूर्वस्थितानां तत्क्षेत्रमाजवति न तु वाच-
यतां वाचयति ह्यभस्तस्मात् क्षेत्राद्वहिः ।

अह वेतो वार्यतो, लाजेण नत्थि हंति वच्चायो ।

इहरेहि य सो रुद्धो, मा वच्चसु अम्ह साहारं ।

अथ धृते वाचयत यया नोऽस्माकमिह नास्ति व्रज इति व्रजाम
एवमुक्ते इतरैः पूर्वस्थितैः स रुद्धो यथा मा व्रजत यूयं गुप्ताक-
मस्माकं च साधारणं क्षेत्रमिति । अथ साधारणेऽपि क्षेत्रे स्थि-
ता न संस्तरन्ति तत्र विधिमाह ।

निगमणे चउभंगो, निट्ठियसुहदुक्खयं जति करंति ।

निट्ठियपहावितो वा, रुद्धो पच्छा य वाघातो ॥

अथ साधारणक्षेत्रे स्थितास्ते न संस्तरन्ति तर्हि निर्गन्तव्यं
तत्र निर्गमने चतुर्भङ्गी वक्तव्या । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वा-
त् तथा यस्य श्रुतस्कन्धस्य निमित्तमुपसंपन्नास्तन्निष्ठितं त-
स्मिन्निष्ठिते समाप्तं चूयः क्षेत्रं साधारणं जातं तत्र यदि भूयः
सुखदुःखतां कुर्वन्ति सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं प्रतिपद्यन्ते
तथा निष्ठिते श्रुतस्कन्धे यः प्रधावितः पुनरपि प्रतीच्छिकैः पश्चा-
त् रुद्धो व्याघातो वाऽश्विवादिभिः कारणैरुपजातस्तत्र यदाभाव्यं
तद्वक्तव्यमिति द्वारागायासमासार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां वि-
वरीषुः प्रथमतो निर्गमनचतुर्भङ्गीमाह ।

वत्थव्व निति न उ जे, पाहुणा ते न इयरे वा ।

उभयं व नोजयं वा, चउजयणा होति एवं तु ॥

यस्य ग्रामप्रधानस्य नगरप्रधानस्य वा नियोगेन तिष्ठन्ति साधवः स चतुर्धा । तद्यथा आगन्तुकभद्रको नामैको न वास्तव्यजडकः । १। वास्तव्यजडको नामैको नागन्तुकभद्रकः । २। आगन्तुकभद्रको वास्तव्यजडकश्च । ३। नागन्तुकजडको नापि वास्तव्यजडकः । ४। एतच्चतुर्भङ्गीवशादधिकृताऽपि चतुर्भङ्गी जाता तद्यथा प्रथमभङ्गवशात् वास्तव्या निर्गच्छन्ति न प्राधूर्णिका नियोक्तुरागन्तुकभद्रकत्वात् । द्वितीयभङ्गवशात् प्राधूर्णिकाः निर्गच्छन्ति न इतरे द्वितीय भङ्गे नियांक्त्यास्तव्यजडकत्वाच्चतुर्थभङ्गवशात् उभयं प्राधूर्णिका वास्तव्याश्च निर्गच्छन्ति उभयानपि प्रति नियोक्तरजडकत्वानृतीयभङ्गवशान्नोभयं वास्तव्याः प्राधूर्णिकाश्च निर्गच्छन्ति उभयानपि प्रति तस्य जडकत्वात् । एवममुना प्रकारेण चतुर्भजना चतुर्भङ्गी भवति । तत्र प्रथमं भङ्गमधिकृत्य विशेषमाह ।

आगन्तुयजदगम्मि, पुव्वड्डिया गंतु जइ पुणो एजा ।

तम्मि अपुणे मासे, संकामति पुव्वसिं खेत्तं ॥

आगन्तुकभद्रके नियोक्तरि ये पूर्वस्थितास्ते वक्ष्यमाणचतुर्जगार्जनागमनया यतनया गच्छन्ति । तथाऽप्यसंस्तरणे सर्वोत्तमा गच्छन्ति तेन गत्वा यद्यपूर्णे एव मासे तस्मिन् क्षेत्रे पुनरागच्छेयुस्तदानीं तेषां प्रत्यागतानां क्षेत्रं संक्रामति तेषां तदाभाव्यं भवतीति भावः । कारणतो गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे प्रत्यागमनात् । अथ साधारणमुभयेषां तत्त्वैवमासीत् " मा वयसु अम्ह साहारमिति " व्यवस्थाकरणत्वात् तेषां पुनः प्रत्यागतानां साधारण्येन क्षेत्रं संक्रामति ।

द्वितीयं भङ्गमधिकृत्याह ॥

वत्थव्वजदगम्मि, संघाडगजयण तह्विओ अट्ठंजो ।

आगंतुं वेंति तओ, अत्थितियो पवायगो नवरं ॥

वास्तव्यजडके नियोक्तरि तेषामागन्तुकानामसंस्तरतामियं यतना । वास्तव्या आगन्तुकैः सममेकैकेन संघाटेन भिक्षां हिण्डन्ते अथ तथाप्यलाभस्तर्हि निर्गच्छन्ति । तत्रेयं भङ्गचतुष्टयेन यतना । आगन्तुकानां चतुर्भागो निर्गच्छति न वास्तव्यानाम् । १। वास्तव्यानां चतुर्भागो निर्गच्छति नागन्तुकानाम् । २। वास्तव्यानामपि चतुर्भाग आगन्तुकानां च चतुर्भागः । ३। उभयेषामपि न चतुर्भागो गमने चतुर्थः । ४। स चात्र शून्यो गमनमन्तरेण संस्तरणात् । एवमप्यसंस्तरणेऽर्द्धाऽर्द्धगमने यतना प्रथमभङ्गेऽपि द्रष्टव्या । स चात्रापि पूर्वप्रकारेण शून्यः । अथैवमपि न संस्तरन्ति ततः आगन्तुकाः सर्वे निर्गच्छन्ति नवरमेकः प्रवाचकस्तिष्ठति येन वास्तव्यान्प्रवाचयति । अथ सोऽप्यसंस्तरेण खशिष्यैः सह गतस्ते च वास्तव्यास्तमुपसंपन्ना यदि " मा वज्जह साहारमिति " व्यवस्थाकरणत् उभयेषां साधारण्यं तत्क्षेत्रं ततो यदि गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे तत्र क्षेत्रे प्रत्यागच्छन्ति तदा कृतायामुपसंपदि तेषामेव प्रत्यागतानां क्षेत्रमाभाव्यतया साधारणेन । सांप्रतमनयोरेव भङ्गयोरामभवनव्यवहारश्च उच्यते । अत्र पतितं " नियच्छिहदुक्खयं जति करेती " ति द्वारमस्य व्याख्यानार्थमाह ।

सुहदुक्खितो समत्ते, वापंतो निगएसु सीसेसु ।

व.इजंतो विहता, निगयसीसो समत्तम्मि ॥

इदमुक्तमागन्तुकाः सर्वेऽपि निर्गच्छन्ति केवलमेव प्रवाचकोऽवतिष्ठते तत्र यदि निर्गतेषु शिष्येषु वाचयन् प्रवाचकः समाप्ते श्रुते सुखदुःखितः सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं ग्राहितस्तथा तस्य वाच्यस्याभवति तत् क्षेत्रम् । इदं द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह । प्रथमभङ्गमधिकृत्याह । तथा वाच्यमानो निर्गतशिष्यः समाप्ते श्रुते वक्ष्यः किमुक्तं भवति यदि वाच्यमानो निर्गतेषु शिष्येषु वाचनाग्रहणाय पश्चात् स्थितः समाप्ते श्रुतस्कन्धे वाचयता सुखदुःखनिमित्तमात्मोपसंपदं ग्राहितस्तदा वाचयत आभवति क्षेत्रम् ॥

दोएह वि विशिगएसुं, वापंतो तत्थ खेचितो हांइ ।

तम्मि सुण असमत्ते, समत्ते तस्सेव संकम्मति ॥

तद् द्वयोरपि शिष्येषु विनिर्गतेषु तदेव द्वौ केवलौ तिष्ठतस्तत्र यावदद्यापि तत् श्रुतं न समाप्यते तावत्तस्मिन् श्रुते असमाप्ते तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये वाचयन् क्षेत्रिको भवति समाप्ते पुनः श्रुतस्यैव पूर्वस्थितस्य तत्क्षेत्रं संक्रामति । अथ द्वावपि परस्परं सुखदुःखोपसंपदं प्रतिपन्नौ तदा साधारण्यं क्षेत्रमिति यो यल्लभते तस्य तदाभवतीति ।

संथरे दो वि ननिति, वह्वे उयवाइया उ जइ सीसा ।

लाजो नत्थि महत्ति य, अहव समत्ते पधाविज्जा ॥

संस्तरे संस्तरणाद्व्येऽपि पूर्वस्थिता आगन्तुकाश्च न निर्गच्छन्ति । तैश्च पूर्वस्थितैर्यदि बहवः शिष्या उपपादिता उत्पादितास्तदा स आगन्तुको नास्ति मम ब्राह्म इति विचिन्त्य प्रधायेत् गच्छेत् अथ ते निक्षिप्तगणास्तस्य समीपे वाचयन्ति तेषां शिष्यो वा तत आह । अथवा समाप्ते श्रुते प्रधायेत् संप्रति " निक्षिप्तगणाविश्रो वा रुओ पच्छा य वाघातो " इत्येतद् व्याख्यायति ॥

जइ वायगो समत्तो, निति उ पडिच्छिएहिं रुंधेज्जा ।

असिवादिकारणे वा, तत्तो लाजो इमो होइ ॥

यदि समाप्ते श्रुते ततः क्षेत्रात् वाचको निर्गच्छन् प्रतीच्छिक्कैरुच्यते यथा मा निर्गच्छत युयं वयमद्यापि वाचयिष्याम इति । यदि वा निर्गतो यदिरशिवादीनि कारणान्युपस्थितानि ततो व्याघात इति कृत्वा न निर्गच्छति तदा तस्मिन्प्रतीच्छिक्कैरवरोधनात् पश्चाद् व्याघाताद्वा अनिर्गच्छति तस्यायसायो तामो भवति । तमेवाह ।

आयसमुत्थं लाभं, सीसपानिच्छएहिं सो लहइ ।

एवं चिह्नसुववाए, अच्छिण्णे सीसागते दोएहं ॥

स प्रातीच्छिक्कैर्गच्छन्परुक्कः सन् यच्च तस्य शिष्या यच्च तस्य प्रतीच्छिक्का वा लज्जते तत्सर्वमात्मसमुत्थं शिष्यप्रातीच्छिक्कैर्वासमुत्पादितं वज्रते एवमाजघनं विन्ने समाप्ते उपपाते हेतौ श्रुतस्कन्धादौ श्रुते द्रष्टव्यम् । अच्छिन्ने असमाप्ते श्रुतस्कन्धादौ यदि तस्य पठत आचार्यस्य शिष्या ग्रामान्तरगताः प्रत्यागताः तस्य च शिष्यो नियमात् गीतार्थो यस्य गण आरोपितस्तदा द्वयोरपि लाभः साधारणो गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणतया पठतेऽप्याचार्यस्य पाठयिता गच्छन् तेन प्रतिरुद्ध इति पाठयितुरप्याजघनात् ॥

एवं ता उउवद्धे, वासासु इमो विहं हवति तत्थ ।

खेत्तपडिझेहगा उ, पयड्डिया तेण अन्नत्थ ॥

एवं तावत् ऋतुवद्धे काळे आभवनव्यवहारविधिरुक्को वर्षासु वर्षाकाळे पुनरयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति तमेवाह (तथेत्यादि)

द्वयोरप्युक्तयोः ऋतुवक्षे कावे साधारणक्षेत्रस्थितयोरेकोऽपर-
क्षेत्रकस्य पादौ उपसंपदं गृहीतवान् वर्षोरात्रश्च प्रत्यासन्नीभू-
तोऽन्यानि च क्षेत्राणि वर्षावासयोग्यानि तादृशानि प्रत्यासन्ना-
नि न सन्ति ततः स उपसंपन्न आचार्यस्तत्रेति तस्मिन्नेव आ-
पादमासिके क्षेत्रे वर्षावासं स्थितत्वेन वाचनाचार्येणाऽन्यत्र वर्षा-
वासयोग्यस्य क्षेत्रस्य प्रतिद्वेषकाः प्रवर्तन्ते तांश्च प्रवर्तय-
न्निदमवादीत् ।

जा तुज्भे पेहेहा, तावेतेसि इमं तु सारेमि ।

तं च समं तेसिं वा, वासं च पवद्धमालगं ॥

यावत् यूयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागच्छथ तावदेतेषामाचार्याणां-
मिदं श्रुतस्कन्धादिकं सारयामि सूक्ततोऽर्थतश्च गमयामि तथ
श्रुतस्कन्धादिकं तेषां तथा अधीयानानां समाप्तमेतद्व्यवच्छिन्नमि-
त्युच्यते । अत्रान्तरे च वर्षं प्रवन्देन पतितुमाह्वनं तेऽपि च क्षेत्रे
प्रत्युपेक्षकास्तत्रैव वर्षेण निरुद्धाः ।

निर्गन्तुं न तीरइ, चउमासे तत्थ अत्तगत्ते ।

लाभे वोच्छिष्टेवं, कुव्वति गिद्वानगस्स वि य ॥

यतः प्रवन्देन वर्षं पतितुमारब्धं न च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः समागच्छ-
न् ततः समाप्तेऽपि श्रुते स वाचनाचार्यस्ततः क्षेत्रान्निर्गन्तुं न
शक्नोति । अनिर्गतश्च तस्मिन् क्षेत्रे चतुरो वर्षोरात्रमासान् याव-
दात्मगतमात्मसमुत्थं लाभं जवेत् द्वितीयोऽप्यात्मसमुत्थस्य ला-
भस्य स्वामी । एवं कुर्वन्ति व्यवच्छिन्ने समाप्ते श्रुते अथवा " गि-
द्वानगस्स वि य इति " समाप्ते श्रुते वाचनाचार्यो गज्ञानोऽभवत्
ततो गन्तुमशकस्यापि च ग्लानस्थैवाभवनव्यवहारो छट्यः ।
उभयोरपि चतुरो वर्षावासानात्मसमुत्थो लाभ इत्यर्थः ।

अह पुण अत्थिमे सुए, ते आया वेंति मा य तुज्जं तु ।

अहो खेत्तं दोमा, साहारणम्मि एसिं तु ॥

अथ तत् श्रुतस्कन्धादिकमद्यापि न समाप्तं ते च क्षेत्रप्रत्युपेक्ष-
का आयातास्ततो वाचनाचार्या अपृच्छन्ति वयं निर्गच्छामः । तत
इमे प्रतीच्छका आचार्यं श्रुते मा यूयं निर्गच्छत समाप्तेऽपि श्रुते
युष्माकं वयं क्षेत्रं दास्यामः । एवमुक्ते तत् क्षेत्रमेतेषां द्वयानामपि
साधारणं भवति । एष संस्तरणे विधिः । असंस्तरणमधिकृत्याह ।

असंस्तरणं नितं अनिते, चउजंगो होइ तत्थ वि तहेव ।

एवं तो खेत्तेसुं, इणमद्या मगणविहादी ॥

असंस्तरणे साधुषु निर्गच्छत्सु अनिर्गच्छत्सु चतुर्भङ्गा जघति ।
सा चैवं वास्तव्यानां चतुर्भङ्गादिना प्रकारेण साधवो निर्गच्छन्ति
न वाचनाचार्याणामिति प्रथमः । वाचनाचार्याणां नेतरेषामिति
द्वितीयः । उभयेषामिति तृतीयः । नोभयेषामिति चतुर्थः । तत्रा-
पि चतुर्भङ्गयामपि तथैवाभवेत् व्यवहारः द्वयानामप्यात्मसमुत्थो
लाभ इति भावस्तृतीयभङ्गे यद्येकतर एकतरस्य पार्श्वे साध्वन्नावत
उपसंपद्यते तत उपसंपद्यमानद्वारा इतरस्मिन्संक्रामति । अनुप-
संपत्तौ च द्वयोरपि साधारणं क्षेत्रम् ! एवं तावत् क्षेत्रे मार्गणा
कृता । अथायमन्यो मार्गणविधिरादिशब्दात् दिग्धारणपरिग्रहः ।
गाथायां च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्तमेव मार्गणाविध्यादिकमाह ।

अच्छाणादिसु नणा, अणुवडिया तहा उवडविया ।

अगविडा य गविडा, निप्पसा धारणं दिसासु ॥

अध्वा मार्गं आदिशब्दादशिवमौदर्यादिनिमित्तनिर्गमनपरि-
ग्रहस्तेष्वध्वादिषु नष्टाः साधवस्ते च द्विधा उपस्थापिता अनु-
पस्थापिताश्च एकैके द्विधा आचार्यस्य ते तेन गवेपिता अगवेपिता

श्च तत्र ये निप्पसा उपस्थापितास्ते निप्पसा एव न तेषां
दिग्धारणं कर्त्तव्यमितरेषां यथा जवनं धारणं दिक्कु अध्वादिषु
नष्टा इत्युक्तम् । तत्र येः कारणैस्ते नष्टाः साधवस्तान्यभिधित्सुराह ।

संजम महंतं सत्थे, जिकवायरिया गया व ते नट्टा ।

मिग्गगती परिरण व, आउरतेणादिये मुंच ॥

संभ्रमो वनद्वान्निसंभ्रमादिकस्तद्वशात् गच्छात् स्फिटिता
यदि वा महति सार्थं व्रजतां कोऽपि कुत्रापि गच्छादपगतो
यदि वा जिक्वाचर्यानिमित्तं सार्थादपसृत्य व्रजिकापह्यादिषु
गतास्ततो नष्टाः अथवा सार्थः शीघ्रगतिस्ते च मन्दगतयस्ततः
सार्थात् गच्छात् परिजृष्टाः (परिणयवन्ति) यदि वा नष्टादिषु
तरिन्यासु सार्थं ऋजुमार्गोच्छीर्षं इतरे साधवः परिणयेण गत्वा
स्तोकपानीये समुत्तरन्ति चिन्तयन्ति च वयं सार्थं ऋट्येव
मिलिष्यामस्ते च तथा परिणयेण गच्छतः सार्थात् स्फिटिता
अथवा आतुराः प्रथमद्वितीयपरीषदाभ्यां जितास्ते तथा आतु-
राः सन्तोऽशक्नुवन्तः सार्थात्परिजृष्टा स्तेनाध्वारा आदिशब्दात्प-
रचक्रादिपरिग्रहस्तेषु स्तेनादिषु समापतत्सु जयेन पश्यामाना
गच्छादवस्फिटिता एवमध्वादिषु साधवो नष्टा भवन्ति ।

अत्र मार्गणाविधिं दिग्धारणविधिं चाह ।

गवेसज्ज मा व कयव्वया जे, सव्वे व तेसिं तु दिसा पुरिद्धा ।

गवेसमाणो लज्जतेऽणुवड्ढे, अणादिया संगहिा उ जेणं ।

ये कृतव्रता उपस्थापिता इत्यर्थस्तान्प्रब्राजनाचार्यां गवेपयतु वा
मा वा तथापि तेषां सैव दिक् पुरातनी यां प्रब्राजनाचार्यांऽश-
वभावेन गवेपयति न च द्रुमते तथापि तान् सुचिरेणापिकावे-
न द्रुधान् स एव प्रब्राजनाचार्यां व्रजते (अणादिया संगहि-
या उ जेणमिति) ये पुनरनादृता अनादरपरेण गवेपितास्ते येन
संगृहीतास्तस्यैव ते शिष्या इति स तेषामात्मीयां दिशं धारयति ।
अयमेव वृद्धोऽर्थोऽन्येनाचार्येण श्लोकेन बह्वस्तमेव श्लोकमाह ।

गवेसिए पुव्वदिसा, अगविट्टए उ पच्छिमा ।

अणुवड्ढविण एवं, अभिधारंते उ इणमन्ना ॥

अनुपस्थापिते नष्टशिष्ये शिष्यवर्गे वा प्रब्राजनाचार्येण गवेपिते
पूर्वदिक् प्रब्राजना दिग्भवति । अगवेपिते पश्चिमा दिक् येन संगृ-
हीतास्तस्य दिग्भवतीत्यर्थः । एवमनुपस्थापिते मार्गणा व्रजति ।
यः पुनरन्ये क्षेत्रगतानाचार्यान्निधायरयन्नजति तत्रेयमन्या मार्ग-
णा । तामेवाह ।

अभिधारंतेो वच्चति, वत्त अवत्तो व वत्त एगागी ।

जं द्रुमति खेत्तवज्जं, अजिधारिज्जांति तं सव्वे ॥

यस्य क्षेत्रगतानाचार्यान् अभिधारयन् व्रजति व्यक्तोऽन्यक्तो
वा गीतार्थोऽगीतार्थो वा इत्यर्थः । तत्र व्यक्त एकाकी व्रजन्
यद्द्रुमते तत्सर्वं क्षेत्रवर्जं क्षेत्रमेकाकिनो न भवतीति तत्प्रतिषेधः
कृतः । अभिधार्यमाणे यस्य समीपे गन्तव्यं तस्मिन् भवति
तदभिधारणस्थितेन तस्य लाभान् ॥

अव्वत्ते ससहाए, परखेत्त वज्जो लाभो दोएहं पि ।

सव्वो सोमगिद्धे, जाव न निक्खिप्पए तत्थ ॥

अथाव्यक्तः ससहायस्तमभिधारयन् व्रजति तर्हि तस्मिन्
अव्यक्ते ससहाये व्रजति यः परक्षेत्रवर्जो यस्मिन् क्षेत्रे ते अभि-
संधार्यमाणा आचार्या वर्तन्ते तत्क्षेत्रवर्जस्तत्किल क्षेत्रं तेषाम-
भिधार्यमाणानां माभाव्यमिति तत्प्रतिषेधः । यो द्वयोरपि लाभो

व्यक्तस्य सहायानां च लाभ इत्यर्थः । स सर्वः पूर्वस्थाचार्यस्या-
भवति स च तावद्यावत्तत्र न निक्षिप्यते ।

निकिखचनियत्ताणं, खेचे द्वाजो य होति वाएंतो ।

तस्सं वि य जा न नीती, द्वाजो सोवी पवाएंतो ॥

तमव्यक्तं तत्र निक्षिप्तं कृत्वा ये निवृत्ताः सहायास्तेषां क्षेत्रस्य
पञ्चगव्यूतप्रमाणस्यान्तर्मध्ये यो लाभो भवति स वाच्य-
स्याभवति तत्क्षेत्रे तस्य लाभस्य भावात् तस्यापि च निक्षि-
प्तस्य यावन्न निर्गच्छति तावद्यः कश्चनापि लाभः सोऽपि प्रवा-
चयति भवति । संप्रति यस्तत्र क्षेत्रस्थितः सन् गणं निक्षिप्योप-
संपन्नस्तस्य यत्सर्वं न भणितं तदिदानीं सिंहावलोकन्यायेनाह ।

अहवा आयरिओ वि, निकिखचगणागतो उ आउत्थे ।

वाएंतो देइ लाभं, जं खेचातो न ईसो चि ॥

अथवेति प्रकारान्तरे तच्च प्रकारान्तरमिदं पूर्वं शिष्यस्य व्य-
क्तस्याव्यक्तस्य चोक्तमिदानीमाचार्यस्य तत्क्षेत्रगतस्योच्यते आ-
चार्योऽपि कचित् गीतार्थं शिष्ये निक्षिप्तगणो भूत्वा तत्राग-
तस्तत्रोपसंपन्नः सन् यत्स्वयं लभते तमात्मोत्थं लाभं वाच-
यति । तथा अथ तेन गणः स्वशिष्ये निक्षिप्तस्ततः स क्षेत्र-
स्याप्रभुरे वेति कुतस्तस्यात्मसमुत्थो लाभस्तत आह ! यत्
यस्मात्स क्षेत्रिकः क्षेत्रस्य प्रभुरासीत्स्माच्च शक्यते वक्तुं त-
स्मिन् क्षेत्रे आत्मसमुत्थस्य लाभस्य न ईशः प्रभुरिति तदेव-
मुक्तो विधिः संयतानम् ।

अधुना संयतीनां विधिमतिदेशत आह ॥

आरुज सुत्ता सरमाणगन्ते, जा पिंडसुचं इणमंतिमन्तं ।

एमेव ववो खलु संजतीणं, वांच्छिन्नमीसेसु अयं विसेसो ॥

सरमाणकान् “आयरियउवज्जाए सरमाणे” इत्येवं रूपान्सूत्रादा-
रम्य यावदिदमन्तिमं पिएरुसूत्रमेतेषु सूत्रेषु यथा संयतानां विधि-
रुक्त एवमेव खलु संयतीनामपि गीतार्थपरिगृहीतानां वाच्यः ।
केवलं व्यवच्छिन्ने मिश्रे वाऽयं ब्रह्ममाणो विशेषस्तमेवाह ।

वोच्छिस्से उ उवरए, गुरुम्मि गीयाण उग्गहो तासिं ।

दोएह ववूणं च पिंरए, कुलिव्वमन्नं जयजिधारे ॥

व्यवच्छिन्नो नाम तासां गुरुपरतः काष्ठं गत इत्यर्थः तस्मिन्
गुरुवृष्टे यदि (कुलिव्वमन्नंति) कुलसत्कमन्यमाचार्यमभिधार-
यन्ति ततस्तासां द्वयोर्वदूनां वा पिएरुकेन समुदायेन स्थितानां
गीतार्थानां संयतीनां पिएरुकेन व्यवस्थितानामपि नावग्रहः ।

मीसो उज्जयगणाव-च्छेओ तत्थ समणीण जो द्वाभो ।

सो खलु गणिणो नियमा, पुव्वट्टिया जाव तत्थ स्से ॥

मिश्रो नाम उज्जयगणावच्छेदकस्तत्र उज्जयगणावच्छेदके सति
यः अमणीनां संयतीनां लाभः स खलु नियमात् ये पूर्वस्थिता-
स्तत्र गणिनो यावदन्ये न गच्छन्ति तावत्तस्य गणिनो वेदितव्यः
सोऽन्येष्व्वाचार्येष्वगतेषु तेषामिति तदेवं कस्येति धारम् ।

संप्रति कियन्तं कालमवग्रह इति द्वारव्याख्यानार्थमाह ।

केयति काड उग्गहो, ति विहो उववहुवासवुहे य ॥

मासचउमासवासे, गेलस्से सोलुकोसा ॥

कियन्तं कालमवग्रह इति शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह । त्रि-
विधो भवति अवग्रहस्तद्यथा ऋतुवद् वर्षाकाले वृक्षासे च ।
तत्र ऋतुवदे काले उत्सर्गत एकं मासमवग्रहो वर्षे वर्षाकाले
चतुरो मासान् आन्तवमधिहृत्योत्कर्षतः पुरुश मासान् अन्ये

तु पुरुश वर्षाशीत्याहुः । व्य० पृ ७० । (अत्र वृक्षावासमधि-
कृत्य यत्कृत्यं तद् वृक्षावासशब्दे वक्ष्यते) [पाश्चैत्यविहारप्र-
तिमां प्रतिपद्य पुनरुपसंपद्येतेति पासत्यशब्दे वक्ष्यामि], अथा-
त्रापि किञ्चिद् वक्ष्यामि तत्र ।

(६) पाश्चैत्यादिविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे विधिमाह ॥

(सूत्रम्) भिक्षु अ गणाओ अवक्कम्म परपासंरुपडिमं
उवसंपज्जिचाणं विहरिज्जा से य इच्छेज्जा दोच्चं पि तमेव
उवसंपज्जिचाणं विहरित्तए नत्थि एं तस्स तप्पइयं कइ च्छे-
दे वा परिहारे वानन्नत्थ एगाए आलोयणाए । ३१ ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्यत आह ।

दोसेण अवक्कंता, सव्वेणं चेव भावलिंगाओ ।

इति समुदिया उ सुत्ता, इणमन्नं देवतोवि गतो ॥

द्रव्यविक्षमधिकृत्य देशनोपक्रान्ता प्रावादिङ्गतो भावविक्षमधि-
कृत्य सर्वेण सर्वात्मनाऽपक्रान्ताः पाश्चैत्यादय इति । एवमर्थो-
न्यन्तरसूत्राणि समुदितानि सम्यक्प्रतिपादितानि इदानीमाधि-
कृतमन्यत्सूत्रं द्रव्यलिङ्गेन विगते वियुक्ते द्रव्यविक्षमवियुक्तविषय-
मिति भावः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुः प्रा-
गुक्तशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतत् समुच्चिनोति रागद्वेषा-
दिना कारणेन गणादपक्रम्य निर्मात्य परपाखण्डप्रतिमां परपा-
खण्डविक्षमुपसंपद्य विहारेत् विहृत्य च कारणे समासे द्वितीय-
मपि चारं तमेव गणमुपपद्य विहर्तुमिच्छेत् तस्य तथोपसंपद्य-
मानस्य नास्ति कश्चिच्छेदो वा परिहारो वा । उपलक्षणमेतत्
अन्यदपि प्रायश्चित्तं न किमप्यस्ति । कारणतः परविक्षप्रतिपत्तेः
प्रतिपत्तावपि सम्यग्यतनाकारणात्किं सर्वथा न किमपि नेत्याह
नान्यत्र एकाया आलोचनिकायाः अन्यत्र शब्दपरिवर्जनार्थो जी-
मार्जुनाभ्यामन्यत्र सर्वे योद्धार इत्यादिचत्तोऽयमर्थ एकाप्रातो-
चनां मुक्त्वा पुनर्भवत्येवेति भावः । एष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः ।

कंदप्पे परलिंगे, मूलं गुरुगा य गरुलपक्खम्मि ।

सुत्तं तु निच्चगादी, कालक्खेवोवगमणं वा ॥

यदि कन्दर्पे कन्दर्पवृत्त आहारगृह्यादिकरणवृत्ततः पर-
विक्षं करोति ततस्तस्मिन्परविक्षे कृते तस्य प्रायश्चित्तं मूलम् ।
अथ गरुलपक्विकं गरुलादिरूपं परविक्षं करोति तदा चत्वारो
गुरुकाः । इत्यादिसूचनार्थः । अत्र पर आह । ननु सूत्रनिर्यु-
क्तयोरनुपपत्तिः । तथा हि सूत्रेण परविक्षकरणमनुष्ठानं प्राय-
श्चित्तदानात् । निर्युक्तिकृता तु वारितं प्रायश्चित्तप्रदानात् । नैप
दोषोऽग्निप्रायापरिज्ञानात् । निर्युक्तिकृता हि कन्दर्पतः करणे
प्रायश्चित्तमुक्तं सूत्रं पुनः कथमपि राक्षि प्रच्छिष्टे च यावत्तार्थो
न लप्यते तावत्कालक्षेपः क्रियतामिति । वा हेतो वाशब्दो न के-
वलं विकल्पार्थोऽनुक्तसमुच्चयार्थश्च स चैतत्समुच्चिनोति न श-
क्यते सहसा विषयपरित्यागं कर्तुमिति यावत्प्रज्ञापना क्रियते
(गमनं वेति) गमनं वा अशिवादिकारणतोऽनार्यदेशमन्येन
समुपस्थितं ततः एतैः कारणैर्यस्य राक्षो ये पूज्या भिक्षुकादयः
भिक्षुकाः शौक्लोदनीया आदिशब्दात्परिग्राजकप्रणुरागादिपरि-
ग्रहः । तद्विक्षं गृहीयादित्येतच्छिष्यमतो न कश्चिदोपः । एता-
मेव गाथां प्राप्यरुद् व्याख्यानयति ॥

खंधे दुवार संजइ, गरुडप्पंसे य पट्ठलिगहुवे ।

लहुओ अलहुओ लहुया, निमु चउरुदोमु मूलं तु ॥

इह पूर्वार्द्धोत्तरार्द्धपादानां यथासंख्येन योजना चैवं यदि कन्दर्पतो वक्ष्ये गृहस्थ इव स्कन्धे करोति तदा तस्य प्रायश्चित्तं बधुको मासो (दुवारोत्ति) गांपुच्छिकं करोति तदाऽपि बधुको मासः । संयतीप्रावरणकरणे चत्वारो बधुमासाः । गरुडादिपराक्षिप्तकरणे चत्वारो गुरुका (अर्धं सेत्ति) स्कन्धे दिगम्बरवद्यदि वस्त्रस्य करोति तदापि चत्वारो गुरुकाः (पट्टति) यदि गृहस्थ इव कटिपट्टकं वध्नाति तदापि चत्वारो गुरुकाः (लिङ्गगुह्ये इति) द्विद्विकं गृहिलिङ्गं परपाखरिद्विद्विकं च तस्मिन् गृहिलिङ्गे परपाखरिद्विद्विकं च कन्दर्पतः परिगृह्यमाणे प्रत्येकं प्रायश्चित्तं सूक्ष्मम् । संप्रति “ कालक्षेत्रेणो व गमणं वा ” इत्येतद्वाख्यानार्थमाह ।

अशिवादिकरणेहिं, रायदुष्टे व होज्ज परद्विगं ।

कालक्षेत्रेणो व गमणं वा ।

अशिवं देवताकृत उपलब्धः आदिशब्दादवमौर्द्यादिपरिग्रहः तेषु अशिवादिकारणेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्तथा द्वेषणं द्विष्टं राज्ञो द्विष्टं राजद्विष्टं राजद्वेष इत्यर्थः । तस्मिन्वासति परलिङ्गं ग्राह्यं भवति । किमर्थमिति चेदत आह । कालेत्यादि । यावत्सार्यो न लभ्यते तावत्स खलु परलिङ्गग्रहणेन कालक्षेपः क्रियतामित्येवं कालक्षेपनिमित्तमथवा न शक्यः खलु सहसा विषयः परित्यक्तुमिति यावच्छाङ्गः प्रज्ञापना क्रियते तावद् गृह्यतां परलिङ्गमिति प्रज्ञापनार्थं यदि अशिवादिकारणेषु समुपस्थितेष्वनार्यदेशमध्ये गमनमुपजातं तन्वानार्यदेशमध्ये गमनं न परलिङ्गग्रहणमृते शक्यते कर्तुमिति गमनार्थं वा परलिङ्गग्रहणम् । अथ कस्य परलिङ्गं ग्राह्यमित्याशङ्क्य निजुगादि इत्येतद्वाख्यानयति ।

जं जस्स अच्चियं तस्स, पूयणिज्जं तमस्सिया लिंगं ।

खीरादिद्विष्टिजुत्ता, गमंति तं वन्नसापत्था ॥

यत् निजुकादिगतं द्विष्टं यस्य राज्ञोऽर्चितं जावे कप्रत्ययोमान्य इत्यर्थः । तत्रार्चितमपि नावश्यं कस्याप्यनतिक्रमणीयं भवति । ततोऽनतिक्रमणीयताप्रतिपादनार्थमाह तस्य राज्ञो यत्पूजनीयमनतिक्रमणीयं तद्विष्टमाश्रितास्तद्विष्टं प्रतिपन्नाः वन्नसामर्थ्याः परलिङ्गग्रहणेनाच्छादितस्वस्वरूपाः तं राजानं गमयन्ति । कीदृशा उपशमयन्तीत्यत आह । क्षीरादिद्विष्टिजुत्ताः क्षीराश्वत्थविश्रसंपन्नाः आदिशब्दादिधामन्त्रयोगादिवशीकरणकुशलतायाः परिग्रहः ॥

कक्षासु सव्वासु सवित्थरासु, आगाढपण्णसु थ संयवेसु ।

जो जत्थ सत्तो तमणुं पविस्से, अवाहओ तस्स स एव पंथो ॥

कक्षां द्वासप्ततिसंख्यां लोकप्रसिद्धास्तासु कक्षासु सर्वास्वपि सविस्तरासु आगाढपण्णेषु वाऽत्यन्तदुर्भेदपण्णेषु परिचयेषु सत्सु यो राजा यत्र कक्षादिविशेषे सक्त आसक्तो भवति । किमुक्तं भवति तस्य राज्ञो यस्मिन् कक्षादिविशेषे अत्यन्तमजिष्वङ्गो भवति तमनुप्रवेशयेयुस्तं सम्यग् ज्ञात्वा राज्ञः पुरतः प्रवेदयेयुः प्रवेदयन्तश्च राजानमुपशमयन्ति । यत एष तस्य राज्ञ उपशमने अव्याहतः स्वपराक्षिरोधी पन्था मार्गो उपाय इत्यर्थः । तत्र यदीत्यमुपशान्तो भवति तदा समीचीनमथ नोपशान्तस्तत एव कलादिविशेषं तावत्प्रपयन्ति यावत्सार्यो लभ्यते । सार्थं च वक्ष्ये निर्गच्छन्ति । तथा चाह ।

अणुवसमंते निगमो, द्विगविवेगेण होइ आगाढे ।

देसंतरं कमणं, निक्खुगमादी कुलिगेण ॥

अनुपशमयति रक्षि उपशमं कुर्वति निवेद्य निर्गमो भवति । कथमित्याह । लिङ्गविवेकेन लिङ्गपरित्यागेन गृहस्थद्विष्टेनेत्यर्थः । अथ तथापि न मुञ्चति गाढकोपावेशात् (आगाढेत्ति) अत्यन्तप्रकोपतो गाढममोक्षणे भिजुकादिद्विष्टेन देशान्तरसंक्रमणं कर्तव्यम् । अशिवादौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किन्न कर्तव्यम् ।

तत्र येन यथा गन्तव्यं स कीदृश इत्याह ।

आयरिया संकमणे, परिहरंति दिट्ठमि जा य पडिवत्ती ।

असतीए पविसणं, खुजियाम्मं गिहयम्मि जा जयणा ॥

आयेण देशेन संक्रमणं तस्मिन्स्वद्विष्टेन गन्तव्यमिति वाक्यशेषः आर्यसंक्रमणग्रहणतो जङ्गवतुष्टं सूचितं तद्यथा आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन गमनमित्येको भङ्गः । आर्यदेशे अनार्यदेशमध्येनेति द्वितीयः । अनार्यदेशे आर्यदेशमध्येनेति तृतीयः । अनार्यदेशे अनार्यदेशमध्येनेति चतुर्थः । तत्र प्रथमभङ्गे अर्धपूर्वविशतिजनपदमध्ये, द्वितीयभङ्गे देशे मादवनामकस्येच्छदेशमध्येन, तृतीयभङ्गे यथा कुरुक्षेत्रविषये आनार्यविषये आर्यविषयमध्येन, चतुर्थभङ्गे पारसीकदेशे अनार्यदेशमध्येन । इह प्रथमभङ्गे आशिवादिकारणोपस्थितौ स्वद्विष्टेन गन्तव्यम् । द्वितीयतृतीयचतुर्थभङ्गे तु परद्विष्टेन । तत्र राज्ञि प्रद्विष्टे अशिवादिकारणे वा भिजुकादिलिङ्गेन गच्छन् उज्जमादीन् दोषान् तेषां च द्विष्टानामाश्रयस्थानानि परिहरति । तथा गच्छन् यदि केनापि क्वापि ग्रामनगरादौ दृष्टो भवेत्सिंहं दृष्टे सति तेन या काचनाधिकृतद्विष्टानुशासनप्रतिपत्तिसामाचारी सा कर्तव्या । किमुक्तं भवति । तत्सामाचार्या वर्तितव्यमिति । अथ तदाश्रयस्थानपरिहारे न समुदानं लभ्यते ततोऽसति अविद्यमाने समुदाने प्रवेशनं तदाश्रयस्थानप्रवेशनं कर्तव्यम् । अथ यदि तेषां प्रत्ययोत्पादनार्थं शुक्रप्रतिमा स्तूपानि वा चन्दनीयानि भवन्ति तदा जिनप्रतिमां भनसि संप्रभार्ये वन्दितव्यानि । भिक्षायां च स्वयं गन्तव्यम् । अथ भिक्षा न लभ्यते ततो निजुक्तैः सह जोकव्यम् । तत्र यदि पुत्रवं कन्ददिकं वा पतति तदा शरीरस्येदं ममानुपकारकं वैद्येन निवारितमिति प्रतिषेधयेत् । अथ कथमपि अनाजोगतस्तद्योपजयतो वा गृहीतं भवेत् तदा तस्मिन् गृहीते या यतनं सा कर्तव्या । किमुक्तं भवति । अल्पसागारिकं कथमप्यपसार्य विधिना परिष्ठापयेत् । एष गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ।

आयरियेसायरिय-लिंगसंकमे त्य होइ चउजंगो ।

वितियचरपेसु अन्नं, असिवादिमतो करे अन्नं ॥

अशिवादिषु कारणेषु समुपस्थितेषु आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन द्विष्टेन संक्रमो भवति । यन्मध्ये च यत्र च गन्तव्यं तयोक्तमयोरपि देशयोरायत्वात् । अत्र च प्रागुक्तप्रकारेण चतुर्भङ्गी । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र द्वितीयतृतीयचरमेषु भङ्गेष्वशिवादिगतः सन् अन्यतः गृहस्थद्विष्टं यदि वा यस्य देशस्य मध्येन यत्र वा देशे गन्तव्यं तत्र येऽतिप्रसिद्धा भिजुकादयस्तद्विष्टं करोति ।

संप्रति परिहरतीति यदुक्तं तद्वाख्यानयति ।

परिहरइ उगमादी-विहारठाणे य तेसि लिंगीणं ।

अणुवे सागामित्तो, आयरियचेतरोमं तु ॥

परिहरति उज्जमादीन् दोषान् । तथा तेषां द्विष्टानां यानि विहारस्थानानि तानि च परिहरति । तत्र अपूर्वेषु स्थानेषु गतः सन्

यदि यद्विद्धं गृहीतं तद्गामेषु कुशलो जघति तन्मा केनापि
लिङ्गविरुद्धक इति ज्ञात्वा प्रतिपृच्छेति । आचार्ये विधः ।

इयरोसिमागमेसुं, मा वायंतेसि डिगीणं ।

अपुव्वे सागामिचो, आयरियत्तरोमं तु ॥

अथेतस्तेपामागमेप्वकुशलस्ततः स इदं करोति । नदेवाह ।

मोणेण जं च गहियं, तु कुल्लुनं उभयदिगिअविरुद्धं ।

पच्चयेउपणामे, जिणपनिमाओ मणे कुणति ॥

मौनेन वाच्यमवज्ञेनेन क्रियां करोति मौनमतिवमवलम्बत
इत्यर्थः । यच्च विशिष्टसंप्रदायाद् गृहीतं कुल्लुविद्यादिनादस्त-
त्ययोगवृत्तणम् । उज्जयतोऽपि उज्जयेपामपि साधुचर्यास्तेषां च
द्विङ्गिनामविरुद्धं तत्करोति । तथा समुदानासंज्ञवे तेषामाश्रयेषु
गतस्य सतस्तेषां प्रत्ययाच्चेनोः प्रत्ययोत्पादनार्थं वरूपप्रतिमानां
स्तूपानां वा प्रणामकरणीयतयोपस्थिते जिनप्रतिमां मनसि करो-
ति । किमुक्तं जयति । जिनप्रतिमां मनसि हृत्य तेषां प्रणामं करोति
भावेति पिन्वावि-त्तयेण धेत्तुं च ववइ अपत्ते ।

कंदादिपुग्गहाण य, अकारगं एय पन्तिसेहो ॥

तथा आत्मानं जनेभ्यः पितृपातित्वेन ज्ञावयति । ततो भिक्षा-
परिज्जमणेन जीवति । अथायमौदर्थं दोषतः परिपूर्णो न भवति
ततो दानशाखायां भिक्षुकादिभिः सह पङ्क्त्या समुपविशति ।
ततः परिपाठ्या परिवेषणे जाते सति (अपत्ते इति) अत्र प्राकृ-
तत्वात् यकारलोपः अयःपात्रे तत् गृहीत्वा अन्यत्र विधिके
प्रदेशे समुद्दिशति । अथान्यत्र गत्वा समुद्देशकरणे तेषां काचि-
त् शङ्का संभव्यते ततो भिक्षुकादिभिरेव स पङ्क्त्योपविष्टः सन्न
समुद्दिशति । तत्र यदि सचित्तं कन्दादिपुङ्गवं वा मांसापरपर्या-
यं पन्तिसेहः परिवेषयति तदा ममेदमपकारकं वैधेनप्रतिपि-
कमिति वदता तेषां कन्दादीनां पुङ्गवस्य च प्रतिषेधः कर्तव्यः ।

अत्रैव पुङ्गवविषये अपवादमाह ।

चितियपयं तु गिज्ञाणे, निक्खेवं चंक्रमादि कुणमाणो ।

लोयं वा कुणमाणो, किङ्कम्मं वा सरीरादि ॥

द्वितीयपदमपवादपदं यदि ज्ञाएन्मात्रोपकरणानां निक्षेपमुप-
क्षणमेतत् । आदानं प्रत्युपेक्षणादिकं च कुर्वन् तथा चङ्क्रमणादि
आदिशब्दादुत्थानादिपरिग्रहः कुर्वन्त्यदि वा लोचं कुर्वन् अथवा
कृतकर्म शरीरादेः कुर्वन्त्यदि ग्लानो जघति तदोपजीव्यं पुङ्गव-
मिति । प्रस्तुतमनुसंधानमाह ।

अहं पुण रुतेज्जाही, तो धेत्तु विगिंचए जहाविहिणा ।

एवं तु तर्हि जयणं, कुज्जाही कारणागाढा ॥

अथ पुनः प्रागुक्तप्रकारेण कन्दादिपुङ्गवानां प्रतिषेधे क्रियमा-
णे रुप्येयुरिति संज्ञाव्येत तर्हि गृहीयात् गृहीत्वा च यथावि-
धिना यथेत्तेन विधिना विगिञ्च्यात् । तेन दृष्टिवन्धनेनापसार्य
सूत्रोक्तविधिना परिष्ठापयेत् । उपसंहारमाह ।

इति कारयेसु गहिते, परलिंगे तीरिए तर्हि कज्जे ।

जयकारी सुज्जइ वियरु-णाए इयरो जमावेज्जा ॥

इत्येवमुत्तेन प्रकारेण कारणेष्वशिवादिषु समुपस्थितेषु ती-
रिते च समाप्तिं नीते च कार्यं तत्र यो (जयकारीति) यतनाकारी
यथोक्तरूपां यतनां कृतवान् स विकटनया आलोचनामात्रेण क्षु-
ध्यति यतनया सर्वदेवाणामपहतत्वात् । इतरो नाम येन यतना
न कृता स यत् यतनया प्रायश्चित्तमापद्यते तत्तस्मै दीयते ॥

(सूत्रम्) निक्खू य गणाओ अवक्कम्म ओवहावेज्जा से
इच्चेज्जा दोषं पि तमेव गणं उवसंपाज्जि विहरित्थ एत्थि-
णं तस्म तप्पइयं केइ च्छेदे वा परिहारे वा एत्तत्थ एगाए
सेहोवडावणाए ॥

“ निक्खू य गणातो अवक्कम्म ओहावेज्जा से इच्चेज्जा ” इत्यादि
अस्य सूत्रस्य कः संवन्ध उच्यते ॥

एगयरिगिगविज्जे, इइ सुत्तावसियां उ जे हेट्ठा ।

उज्जयज्जे अयमन्नो, आरंजो होइ सुत्तस्स ॥

यान्यधस्तात्सूत्राणि पार्श्वस्थादिगतानि तानि एकतरदिङ्ग-
विज्जे एकतरदिङ्गपरित्यागे तथा हि पार्श्वस्थादिसूत्राणि
ज्ञावदिङ्गपरित्यागविषयाणि परपाक्षपरप्रतिमासूत्रं कल्पदिङ्गप-
रित्यागविषयमिति शब्दो हेतौ यतोऽधस्तनानि सूत्राण्यपरदिङ्ग-
विषयाणि ततोऽयमन्य आरम्भः सूत्रस्य जवत्तुजगज्जे इति उज्ज-
यदिङ्गपरित्यागविषयः प्रस्तावायातत्वात् एवमनेन संबन्धनाया-
तस्यास्य व्याख्या । निर्गुणगणदपक्रम्य निर्गत्य अवभावेत व्रतपर्या-
यादवाङ्मुखीचूय पराङ्मुखो भूत्वा गृहस्थपर्यायं प्रतिगच्छेत्
द्वितीयमपि धारं तमेव गणमुपसंपद्य विहर्तुं (नस्थिणमित्यादि)
णमिति खल्वर्थे निपातानामनेकार्थत्वात् । नास्ति खलु तस्य
कश्चिदपि नेदः परिहारो वा किं सर्वथा न किमपि नेत्याह ।
नान्यत्र एकस्याः शैक्षिकोपस्थापनायाः किमुक्तं जवत्येका शैक्षि-
कोपस्थापनिका भवति मूलं भवतीत्यर्थः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।
सांप्रतमेतदेव सूत्रं व्याचिख्यासुरपक्रमेदवधावेदिति मेदपर्या-
यैर्व्याख्यानयति ।

निगमनमवक्कमणं, निस्सरणपलायणं च एगडा ।

लोटरणमुटरणपलोटरण, ओधाणं चैव एगडा ॥

निगमनपक्रमणं निस्सरणं पलायनमित्येकार्थाः । लोटनं हट्टनं
प्रलोटनमवधावनमिति चैकार्थाः । तत्र लोटनमिति लुट विद्यो-
टने इत्यस्यैव प्रपूर्वेस्य पर्यायशब्दैरप्यधिकृतशब्दार्थप्रतीतिरुप-
जायते तत्त्वनेदपर्यायैर्व्याख्या इति वचनमप्यस्ति । ततस्तदुप-
न्यास इति ॥

अथ कैः कारणैरवधावनं कुर्यादित्यवधावनकारणान्याह ।

वितओदएण अहिकरण-जावत्तो व दुक्खसेज्जाए ।

इइ लिंगस्स विवेगं, करेज्ज पच्चक्खपारोक्खं ॥

विषयोदयेन अत्र विषयग्रहणेन विषयविषयो मोहः परिगृह्यते
विषयेण विषयिणो वृक्षणा ततोऽयमर्थः विषयविषयमोहोदयेन
यदि वा केनापि सह अधिकरणभावतः अथ वा दुःखशब्दया
चतुर्विधया त्याजित इति हेतोर्दिङ्गस्य प्रवज्याचिह्नस्य रजो-
हरणस्य विवेकं परित्यागं कुर्यात् । कथमित्याह साधूनां प्रत्यक्षं
वा कुत्र कुर्यादित्याह ।

अतो उवस्तए छ-ड्डणाउ बहिगामपासे वा ।

विइयं गिलाएलोए, कितिकम्मसरीरमादीसु ॥

उपाश्रयस्यान्तर्मध्ये दिङ्गस्य उड्डणा परित्यागः क्रियते । यद्वि-
धा बहिरुपाश्रयात् अथवा ग्राममध्ये यदि वा ग्रामस्य पार्श्वे
आसन्नप्रदेशे अथवा तत्रैवाचार्यस्य समीपे इत्यवधावसं कावे
दिङ्गस्योष्मन्तम् । अपवादतोऽवधावनभावेऽपि भवति तथा चाह
द्वितीयपदमपवादपदं दिङ्गस्योष्मन्ते ग्लानलोके ग्लानजने शरी-
रादिषु आदिशब्दादुच्चारपरिष्ठापनादिपरिग्रहेऽस्तेषु कृतकर्मणि
व्यापारे तथाहि ग्लानस्य शरीरे विग्रामणादिकमुच्चारणादिपरि-

प्रापनादिकं वा कुर्वन् खरएटनादिज्याह्निकस्य विविक्ते प्रदेशे मो-
चनं जवतीति । संप्रत्यवधावनेन लिङ्गस्योज्जने विधिविशेषमाह ।

उवसामि ए परेण व, सगं च समुद्रि ए उवडवणा ।

तत्खणचिरकालेण व, दिष्टतो अखजंगेण ॥

उपाश्रयान्तः प्रवृत्तिषु येषु स्थानेषु रजोहरणं मुक्तं तेषु स्थानेषु
तेभ्यः परस्मिन्वाऽन्यस्मिन् स्थाने उपशामिते परेणोपशमं नीते
स्वयं वा तथाविधानुकूलकर्म्मोदयतः उपशमं गते ततः पुनर-
करणतया तत्क्षणं लिङ्गोज्जनानन्तरं तत्कालं चिरेण वा दीर्घका-
लेन गुरुसमीपे समुपस्थिते नियमादुपस्थापना कर्तव्या नान्यथा
प्रवेशनीयः । आह यदि तेन न किञ्चिदपि प्रतिसेवितं ततः क-
स्मादुपस्थाप्यते । अत्र सूरिराह । दृष्टान्तोऽत्राक्षजङ्गेन यथा श-
कटस्याक्षे भग्ने नियमादन्योऽक्षः क्रियते एवं साधोरपि भा-
वाक्षे भग्ने पुनरुपस्थापनारूपो भावाक्ष आधीयते । अक्षोऽश्वा
पुनरपि परः प्राह ।

मूलगुणउत्तरगुणे, अस्तेवमाणस्स तस्स अतियारं ।

तत्खण उवाट्टियस्स उ, किं कारणा दिज्ज ए मूलं ॥

मूलगुणे मूलगुणविषये उत्तरगुणे उत्तरगुणविषये किञ्चिद-
प्यतीचारं तस्याप्रतिसेवमानस्य कथमप्रतिसेवनेत्यत आह ।
तत्क्षणं लिङ्गोज्जनानन्तरं तत्काले अपुनःकरणतया समुत्थि-
तस्य न भावाक्षो भग्न इति । किं कारणं तस्मै मूलं दीयते
उपस्थापना क्रियते । सूरिराह ।

सेवउ मा उ वयाणं, अतियारं तइवि देति से मूलं ।

विगडासवा जइमि उ, कहन्नु नावा न वोडेज्जा ॥

वर्तनीं वार्तातिपतं विनिवृत्त्यादीनामतीचारं सेवतां वा मा वा
तथापि (से) तस्य प्रवचनोपनिषद्वेदिनो मूलं ददाति भाव-
तोऽसंवृताश्रवद्वारतया चारित्रभङ्गात् तत्रैव प्रतिवस्तूपमया
भावनामाह (वियडासवेत्यादि) विकटानि अतिप्रकटानि
स्थूराणीत्यर्थः आश्रवाणि जलप्रवेशस्थानानि यस्याः सा तथा
रूपा सती नौः कथं नु जले प्रक्षिप्ता न विमज्जेदिति भावः ।
आश्रवद्वाराणामतिप्रकटानामभावादेवं साधुरपि भावतोऽनि-
वारिताश्रवस्सन् शुभकर्म्मजले निमज्जतीति भवति तस्योप-
स्थापनाहता । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

चोरिस्सामि चि मतिं, जो खलु संधाइ फेरु ए सुष्णं ।

अट्टियमि वि सो चोरा, एमेव इमं पि पासामो ॥

अहं चोरयिष्यामीति संधाय यः खलु मुद्रां स्फोटयति स
यद्यपि तदानीमारक्षकैर्गृहीतत्वादिना कारणेन न किञ्चिदपह-
तवान् तथापि तत्परिणामोपेतत्वादनपहतेऽपि स चोरो भवति ।
एवमेव अनेनैव प्रकारेण इममपि पश्यामः । अचरितपरि-
णामोपेतत्वेन चरितत्वादुपस्थापनायोग्यं पश्याम इत्यर्थः । व्य०
प्र० १ उ० ।

(७) गणावपक्रम्येच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तु-

मिति प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति ।

(सूत्रम्) भिक्खू य गणाओ अवकम्म इच्छंज्जा अन्नं गणं
उवसंपज्जिताणं विहरित्त ए न मे कप्पइ अपज्जित्ता आय-
रियं वा उवज्जायं वा पवत्ति वा थेरिं वा गणं वा गण-
हरिं वा गणावच्छेदयं वा अण्णं गणं उवसंपज्जिताणं
विहरित्त ए कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा जव ग-

णावच्छिद्यं वा अन्नं गणं उवसंपज्जिताणं विहरित्त ए ते
य से विहरेज्जा एवं से कप्पइ अन्नं गणं उवसंपज्जिताणं
विहरित्त ए ते य से नो वितरंज्जा एवं से नो कप्पइ अन्नं
गणं उवसंपज्जिताणं विहरित्त ए ॥

एवमग्रेतनमपि सूत्राष्टकमुच्चारणीयम् । भिक्षुः सामान्यसाधुश्च
शब्दान्निर्ग्रन्थी च गणावपक्रम्य निर्गत्य इच्छेदमिहपेदन्यं गण-
मुपसंपद्य विहर्तुं नो (से) तस्य भिक्षोः कल्पते नो आपृच्छ्या-
चार्यं वा उपाध्यायं वा प्रवर्तकं वा स्थविरं वा गणधरं वा गणा-
वच्छेदकं वा अन्यं गणं वा उपसंपद्य विहर्तुं कल्पते (से) तस्य
त्रिकोरचार्यं वा यावत्करणं दुपाध्यायं वा प्रवर्तिनं वा स्थविरं
वा गणधरं वा गणावच्छेदकं वा आपृच्छ्याचार्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुं ते चाचार्यादय आपृष्टाः सन्तस्तस्यान्यगणगमनं वितरे-
युरनुजानीयुस्तत एव तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं
ते च तस्य न वितरेयुस्ततो नो कल्पते तस्यान्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

तिट्ठाणे अवकमणं, गाण्डा दंसणे चरित्तद्वा ।

आपुच्छिज्जाण गमणं, जीतो य नियत्तं कोवि ॥

स्थानं कारणमित्येकोऽर्थस्तत्स्त्रिभिः स्थानैः कारणैर्गच्छद्विप्रक्रम-
णं भवति ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च । अथ निष्कारणमन्यं गणमुपसंपद्य-
ते ततश्चतुर्गुरुकम् आज्ञादयश्च दोषाः । कारणेऽपि यदि गुरुम-
नापृच्छ्य गच्छति ततश्चतुर्गुरुकं तस्मादापृच्छ्य गन्तव्यम् । तत्र
ज्ञानार्थं तावदभिधीयते यावदाचार्यसंकाशे श्रुतमस्ति तावदशेष-
मपि केनापि शिष्येणाधीतम् अस्ति च तस्यापरस्यापि श्रुतस्य
ग्रहणे शक्तिस्ततोऽधिकश्रुतग्रहणार्थमाचार्यमापृच्छति आचार्य-
णापि स विसर्जयितव्यः तस्यैवमापृच्छ्य गच्छत इमे अभिचारा
ज्वन्ति न परिहर्त्तव्याः । तत्र कश्चित् तेषामाचार्याणां कर्कश-
चर्यो धृत्या भीतस्सन्नित्तं यथा ॥

चित्ततो, वडगादी, संखमि, पिसुगादि, अपडिंसहे य ।

परिसेह्णे, सत्तमपयं, गुरुपे सवि ए सुष्णे य ॥

किं ब्रजामि मा वेति चिन्तयन् ब्रजति ब्रजिकायां वा प्रतिबन्ध
करोति आदिशब्दादानश्रद्धादिषु दीर्घां गोचरचर्यां करोति । अ-
प्राप्तं चावेशकालं प्रतीकते (संग्रमिति) संखड्यां प्रतिवच्यते
(पिसुगाइति) पिशुकं मन्कुणादितया निवर्तते । अन्यत्र 'वा
गच्छे गच्छति (अप्पमिसेहेति) कश्चिदाचार्यः परममेधाविनम-
न्यत्र गच्छन्तं धृत्वा परिस्फुटवचसा तं न प्रतिषेधयति किं तु
शिष्यान् व्यापारयति तस्मिन्नागते व्यञ्जनघोरशुष्कं पठनीयं
येनात्रैव एव तिष्ठति एवं प्रतिषेधापनेऽपि अप्रतिषेधको वृज्यते ।
तेनैवं विपरिणामितः सन् तदर्थे गच्छे प्रविशति (परिसेह्णेति)
पर्यट्ठान् स उच्यते यः संविग्नायाः असंविग्नायाश्च पर्यट्ठः संग्र-
हं करोति तस्य पाश्वे तिष्ठतः (सत्तमपयं गुरुपेसवि ए अत्ति)
तत्र संग्राप्तो ब्रवीति अहमाचार्यैः श्रुताध्ययननिमित्तं युष्मदन्ति
के प्रेषितः । पतेषु भीतादिष्वप्यस्वपि पदेषु वक्ष्यमाणभीत्या प्राय-
श्चित्तम् । यस्तु भीतादिदोषविप्रमुक्तः समागतो ब्रवीति अहमा-
चार्यविसर्जितो युष्मदन्तिके समायत इति स शुको न प्रायश्चि-
त्तमाह ।

भीतादिपदेषु प्रायश्चित्तमाह ।

पणगं च चिन्मासो, मासो दहगा य संखमी गुरुगा ।

पिसुगादी मासलहू, उचरो लहुगा अपासिसेहो ॥ १ ॥
परिसेहो चचलहुगा, गुरुपेसवियम्मि मासितं लहुगं ।
सेहेण समं गुरुगा, परिसेहो पविसगाणस्स ॥ २ ॥
पडिसेहगस्स लहुगा, परिसेहो ष्च चरिमओ मृच्छं ।
सेसिं पि होंति गुरुगा, जं च जव्वं ए तं लज्जति ॥ ३ ॥

जीतस्य निवर्त्तमानस्य पञ्चकं चिन्तयतो निधमासः प्रजिका-
दिषु प्रतिपद्यमानस्य मासद्वयं संखड्यां चतुर्गुरुकाः पिशुकादि-
जयान्निवर्त्तमानस्य मासद्वयं अप्रतिपेधकस्य पाश्वे तिष्ठतश्चत्वारो
लघुकाः पर्यद्वत आचार्यस्य सकाशे तिष्ठतश्चतुर्गुरुकाः । गुरु-
भिः प्रेषितोऽहमिति भणिते लघुमासिकं दक्षेण समं पर्यद्वतो
गच्छे प्रविशतश्चतुर्गुरुको गृहीतोपकरणं तत्र प्रविशत उपधिनि-
ष्पन्नं प्रतिपेधकस्य प्रतिपेधकत्वं कुर्वतश्चतुर्गुरुकाः पर्यद्वतः पर्यद्वं
मीलयतः पद् दधुकाश्चरमो भीनादिदोपरहितः स शुद्धः ।
तेषामपि प्रतिपेधकादीन् माचार्याणां तं स्वगच्छे प्रवेष्टयतां च-
त्वारो गुरुकाः यच्च सचिन्तमचित्तं वा वाचनाचार्यस्तत् जाव्यं तच्चे
किञ्चिदपि न दृश्यते यः पूर्वमनिधारितस्तस्यैवाचार्यस्य तदा-
भाव्यमिति जायः । अथ भीतादिपदानां क्रमेण व्याख्यानमाह ॥

संसाहगस्स साउं, परिपंथिगमादिगस्स वा भीओ ।

आयरणा तत्थ खरा, सयं व एाओ पडिणियत्तो ॥

संसाधको नाम दोषापकः पृष्ठतः कुतश्चिदागतो वा साधुः तन्मु-
खेन धृत्वा प्रतिपथिकः सन्मुखीनः साक्षादिस्तदादेर्वा मुखात्
धृत्वा स्वयं वा ज्ञात्वा स्मृत्या किमित्याह । आचरणाचर्यो तत्र
स्वाचार्यस्य गच्छे खरा कर्कशा एवं धृत्वा ज्ञात्वा वाभीतः सन्
यः प्रतिनिवृत्तस्तस्य पञ्चकं जयतीति शेषः । अथ चिन्तयतीति
पदं व्याचष्टे ॥

पुव्वं चित्तेयव्वं, णिगगतो चित्तेति किं करोमि च्ति ।

वच्चामि वियत्तामिव, ताहिं व अण्णत्थ वा गच्छे ॥

पूर्वमेव यावन्न निर्गम्यते नावधिन्तयितव्यं यस्तु निर्गतश्चिन्तयति
किं करोमि व्रजामि निवर्ते वा यद्वा तत्र वा अन्यत्र वा गच्छामि-
तीति स मासलघुप्रायश्चित्तं प्राप्नोतीति प्रक्रमः । व्रजिका संख-
डीद्वारद्वयमाह ।

उव्वत्तणमण्णत्ते, लहुओ खप्पस्स जुंजणे लहुगा ।

णिसट्ठमुवणा लहुओ, संखडिगुरुगा य जं वाणं ॥

व्रजिकां धृत्वा मार्गादुद्धर्त्तनं करोति अप्राप्तां वा चेत्त्रां प्रतीकते
लघुमासः । अथ खप्पं प्रचूतं तत्र लुक्के ततश्चतुर्गुरुकां प्रचुरं ह्रस्वा
अजीर्णभयेन निवृत्तं प्रकामं स्वपिति लघुमासः । संखड्याम-
प्राप्तकाञ्चं प्रतीक्षमाणस्य प्रचूतं गृह्यतो वा चतुर्गुरुकाः (जय-
यन्ति) यच्च हस्तेन हस्तसंघट्टनं पादेन पादस्याक्रमणं शीर्षेण
शीर्षस्याकुट्टनमित्यादिकमन्यदपि संखड्यां जयति तन्निष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् । अथ प्रतिपेधकद्वारमाह ।

अमुगत्यअमुगो वचति, मेहावी तस्स कट्ठण्डाए ।

पंथग्गामे व पहे, वसधि अह कोइ वावारे ॥

अभिलावसुच्छ पुच्छा, गेलेणं मा हु ते वि णासिज्जा ।

इति कट्ठे लहुगा, जति सेहडा ततो गुरुगा ॥

कश्चिदाचार्यो विशुद्धसूत्रार्थस्फुटविकटव्यञ्जनाभिहापी तेन
च श्रुतमुक्ताचार्यान्तिके अमुको मेधावी साधुरमुकशुनाय-

यनार्थं व्रजति ततोऽसौ मा गामतिक्रम्यान्वयगच्छेदिति कृत्वा
तस्याकर्पणार्थमयानन्तरं शिष्यान् प्रतीच्छकांश्च व्यापारयती-
त्याह (पंथग्गामे व पहेत्ति) यत्र पथि ग्रामे स भिक्षां करिष्यति
मध्येन वा समेष्यति येन वा यथासमागमिष्यति यस्यां वा व-
सतो स्थास्यति तेषु स्थानेषु गत्वा गृह्यमभिलापशुद्धं परित्यज-
यन्त स्तिष्ठत यदा आगमनं जयति तदा यद्यसौ पृच्छेत् केन
कारणेन गृह्यमिहागतास्ततो जयद्विषयकमस्माकं वाचनाचार्या
अभिलापशुद्धं पाठयन्ति । यद्यभिलापः कथंचिदन्यथा क्रियते
ततो महदप्रीतिकं कुर्वन्ति जणान्ति च वासमध्ये घट्टनां रोलेना-
भिलापं मा विनाशयतेति ततस्तदादेशेन वयमत्र विजने परि-
वर्त्तयामः । एवमाकर्पणं कुर्वतश्चतुर्गुरुकाः । अथ तेन वा गच्छता
क्षैकफोऽपि दध्मस्तदर्थमेव क्षैको मे ज्ञयादिति कृत्वा आकर्पते
ततश्चतुर्गुरुकाः ।

अकरखर्वजणमुच्छं, मम पुच्छह तम्मि आगए संते ।

घोसेहि य परिसुच्छं, पुच्छह णिउणे य मुत्तत्थे ॥

स आचार्यः शिष्यान् प्रतीच्छकान् वा भणति यदा युष्माक-
मभिलापशुद्धगुणतया रञ्जितः स उपाध्यमागच्छति तदा
तन्मिन्नागते अकरव्यञ्जनशुद्धं सूत्रं मां पृच्छत अक्षराणि प्रती-
तानि व्यञ्जनशब्देनार्थमिव्यञ्जकत्वाच्च पदमुच्यते । तैरकरव्य-
ञ्जनंश्च शुद्धं तथा घोषेन्द्रोदात्तादिभिः परिशुद्धं सूत्रं पठनीयम् ।
निदुणांश्च सूत्रार्थान् मां तदानीं पृच्छत एवमनया भङ्ग्या तमन्यत्र
गच्छे गच्छन्तं प्रतिपेधयति । गतं प्रतिपेधकद्वारम् ।

अथ परसिलद्वारमाह ॥

पाउयमपाउयघट्ट, पट्टलो य खुरयिविधवेमहरा ।

परिसेहस्स तु परिसा, थलिए व ए किञ्चि वारेति ॥

यः परिसिंहः आचार्यः स संविन्नाया असंविन्नायाश्च पर्यदः
संग्रहं करोति ततस्तस्य साधवः केचित्प्रावृताः केचिदप्रावृताः
केचिदधृष्टाः केनादिना धृष्टसंघाः केचित् पृष्टाः तैलेन पृष्टश-
रीरा वा अपरे लोत्रलुञ्जिनकशा अन्ये कुरमुण्डिताः एवमादि-
विविधवेपथरा एतस्याः पर्यदः स्थली देवद्वोणी तस्यामिवाऽसौ
न किञ्चिदपि वारयति ॥

तत्थ पवेसे लहुगा, सचिचे चउगुरं व आणादी ।

उव्वहीणिप्पणं पि य, आचिचचित्ते य गिएहंते ॥

तत्र पर्यद्वतो गच्छे प्रवेशं कुर्वतश्चतुर्गुरुकाः । अथ सचि-
त्तेन शैक्षेण सार्द्धं प्रविशति ततश्चतुर्गुरुवः आक्षादयश्च दोषाः ।
अथाचिचेन वस्त्रादिना सह प्रविशति तत उपधिनिष्पन्नं मिश्र-
संयोगप्रायश्चित्तम् । तथा सचित्ताचित्तं ददतो गृह्यतश्चैवमेव
प्रायश्चित्तम् । अथ पिशुकादिद्वारं चाह ।

दिकुणपिसुगादि ताहिं, सोउं णाउं व सप्पिवत्तंते ।

अमुगसुतत्थनिमित्तं, तुव्वम्मि गुरूहि पेसविओ ॥

दिकुणपिशुकादंशमशकादीन् शरीरोपद्रवकारिणस्तत्र धृत्वा
ज्ञात्वा वा संनिवर्त्तमानस्य मासलघु तथा अमुकशुतार्थनि-
मित्तं गुरुभिर्युष्मदन्तिके प्रेषितोऽहमिति भणतो मासलघु ।
आहैवं भणतः को नाम दोषः । सुरिराह ।

आणाए जिण्णिदाणं, एहु वलितयतराउ आयरियआणा ।

जिण आणाए परिजवो, एवं गव्वो अदिणितो य ॥

जिनेन्द्रैरेव भगवाद्भिरुक्तं यथा निर्होषो विधिना सूत्रार्थनि-
मित्तं यः समागतस्तस्मै सूत्रार्थो दातव्यो न च जिनेन्द्राणामा-

ज्ञायाः सकाशादाचार्याणामाज्ञा बलीयस्तराम् । अपि च पञ्च-
माचार्यानुवृत्त्या श्रुते दीयमाने जिनाज्ञायाः परिभवो भवति ।
तथा प्रेषयत उपसंपद्यमानस्य प्रतीच्छ्रुतश्च त्रयाणामपि गवों
भवति । तीर्थकृतां श्रुतस्य चाविनयः कृतो भवति ततो गुरुभिः
प्रेषितोऽहमिति न वक्तव्यम् । यस्तु भीतादिदोषविमुक्तोऽभिधा-
रिताचार्यस्यान्तिके आयातः स शुद्धः ।

यस्तु प्रतिषेधकादीनां पार्श्वे तिष्ठति तत्र विधिमाह ।

अक्षं अजिधारेतुं, अप्पडिसेहपरिमिह्वमणं वा ।

पविंसंत कुलादिगुरु, सच्चित्तादी व से होउ ॥

ते दो उवावजित्ता, अजिधारेज्जंति दंतितं थेरा ।

यद्वणविआरणंति य, पुच्छा विप्पावणोमणी ॥

यः पुनरन्यमाचार्यमभिधार्य अप्रतिषेधकं वा पर्यद्वन्तं वा अन्यं
वा प्रविशति तस्य पार्श्वे उपसंपद्यते इत्यर्थः । तं यदि कुला-
दिगुरुः क्लृप्तस्थविरा गणस्थविरा संघस्थविरा वा जानीयुस्ततो
यत्नेनाचितं सचित्तं वा तस्याचार्यस्योपनीतं तत्तस्य सकाशा-
त् हत्वा तौ द्वावप्याचार्यप्रतीच्छ्रुतौ स्थविरा उपालजन्ते कस्मा-
त् त्वया अयमात्मपार्श्वे स्थापितः कस्माद्वा त्वमन्यमभिधार्य
स्थितः । एवमुपावृण्य तं प्रतीच्छ्रुतं घट्टयित्वा तत् सच्चित्तादिकं
सर्वमभिधारितं तस्याचार्यस्य प्रयच्छन्ति तदन्तिके प्रेषयन्तीत्य-
र्थः । अथ घट्टयित्वा कोऽर्थ इत्याह घट्टनेति वा विचारणेति
वा पृच्छेति वा विस्फालनेति वा एकार्थानि पदानि ।

तं घट्टेउ सचित्तं, एसा आरोवणा उ अविहीते ।

वित्तिपदमसंविग्गे, जयणाए कयंति तो सुच्छो ॥

तं प्रतीच्छ्रुतं घट्टयित्वा कमभिधार्य भवान् प्रस्थित आसीदि-
ति पृष्ठा सच्चित्तादिकं तस्य अभिधारितस्य पार्श्वे स्थविराः
प्रेषयन्तीति गम्यते (एसा आरोवणा उ अविहीएत्ति) या पूर्व-
प्रतिषेधकत्वं पर्यन्मीलनं वा कुर्वत आरोपणा भणिता सा अव-
धिनिष्पन्ना मन्तव्या विधिनाऽनुकरणं कुर्वाणस्य न प्रायश्चित्तम् ।
तथा चाह (विध्यपयइत्यादि) यमसावधारयति स आचा-
र्योऽसंविग्गः ततो द्वितीयपदे यतनया प्रतिषेधकत्वं कुर्यात् का
पुनर्यतनेति चेदुच्यते । प्रथमं साधुस्तं भाणयति मा तत्र ब्रज
पश्चादात्मनाऽपि भणति पूर्वोक्तेन वा शिष्यादिव्यापारेण प्रयोगेण
वारयेत् । एवं यतनया प्रतिषेधकत्वे कृतेऽपि शुद्धो निर्दोषः ।

अमुमेवार्थमाह ।

अजिधारेते पास-त्थमादिणो तं व्रजति सुतं अत्थि ।

जे अपमिसेहदोसा, ते कुव्वंतो वि शिदोसो ॥

यानभिधारयन्नसौ व्रजति ते आचार्याः पार्श्वस्थादिदोषदुष्टा
यच्च श्रुतमसावभिलषति तद्यादि यस्य प्रतिषेधकस्यास्ति ततो
ये अप्रतिषेधकत्वं कुर्वतो दोषाः शिष्यव्यापारणादयस्तान् कुर्व-
न्नापि निर्दोषस्तदा मन्तव्यः ।

अं पुण सच्चित्तादी, तं तेसिं देति ए वि सयं गेएहे ।

वित्तिए चित्त ण पेसे, जावइयं वा असंघरणे ॥

यत्पुनः सच्चित्तादिकं प्रतीच्छ्रुतेनागच्छता लब्धं तत्तेषामभि-
धारिताचार्याणां ददाति न पुनः स्वयं गृह्णाति । द्वितीयपदे यद्व-
त्तादिकमचित्तं तद्विशिष्टादिभिः कारणैः स्वयमज्ञमानो न प्रे-
षेदपि । अथवा यावदुपयुज्यते तावद् गृहीत्वा शेषं तेषां समीपे
प्रेषयेत् । असंस्तरणे वा सर्वमपि गृहीयात् । सचित्तमप्यमुना
कारणेन न प्रेषयेत् ।

नाउए य वोच्छेयं, पुव्वगए कावियाणुओगे य ।

सयमेव दिसावंधं, करेज्ज तेसिं न पेसिज्जा ॥

यस्तेन शैक आनीतः स परममेधावी तस्य च गच्छे नास्ति
कोऽप्याचार्यपदयोग्यो यच्च तस्य पूर्वगतं कालिकश्रुतं वा सम-
स्ति तस्यापरो गृहीता न प्राप्यते ततस्तयोर्व्यवच्छेदं ह्यात्वा स्व-
यमेव तस्यामीयं दिग्वन्धं कुर्यात् न तेषां प्राग्निर्धारितानां
पार्श्वे प्रेषयेत् ।

अय पर्यद्वन्तोऽपवादमाह ।

असद्वा तो परिसिद्ध-त्तां पि कुज्जा उ मंदधम्मे य ।

पप्प व काव्वप्पाणे, सच्चित्तादी तिगिएहेज्जा ॥

असद्वाय एकाकी स आचार्यस्ततः संविग्गमसंविग्गं वा सहायं
गृहीयात् शिष्या वा मन्दधर्माणो गुरुणा व्यापारं न वदन्ति
ततो यं वा तं वा सहायं गृह्णतः पर्यद्वन्तमपि कुर्यात् । श्रद्धा
वा मन्दधर्माणो न वल्लपात्रादि प्रयच्छन्ति ततो लब्धिसंपन्नं
शिष्यं यं वा तं परिगृहीयात् । भूमिदादिकं वा कालमध्वानं
वा प्राप्य ये उपग्रहकारिणः शिष्यास्तान् संगृहीयात् । अथ योऽसौ
प्रतीच्छ्रुको गच्छति तस्यापवादमाह ।

काव्वगयं सोउणं, असिवादी तत्थ अंतरा वा वि ।

पडित्तिह्वं पमिसेहं, सुच्छो अणं व विसमाणो ॥

यमाचार्यमभिधार्य व्रजति तं काव्वगतं श्रुत्वा यद्वा यत्र गन्तुका-
मस्तत्रान्तरा वा अशिवादीनि श्रुत्वा पर्यच्छतः प्रतिषेधकस्य वा
अन्यस्य वा पार्श्वे प्रविशेत् शूद्रः एतद्विशेषितमुक्तम् । अथात्रै-
व ज्ञान्यानाज्ञान्यविशेषं विज्ञापिपुराह ।

वच्चंतो वि य ह्विहो, दत्तमदत्तस्स मग्गणा होति ।

वत्तम्मि खेत्तवज्जं, अच्चंतं ण अप्पिओ जाव ॥

यः प्रतीच्छ्रुको व्रजति सोऽपि च द्विविधो व्यक्तोऽप्यक्तश्च तयोः
सहायः किं दातव्यो न वेति मार्गणा कर्तव्या । तत्र व्यक्तस्य यः
सचित्तो विद्यासः क्षेत्रवर्जं परक्षेत्रं मुक्त्वा भवति स सर्वोऽप्यभि-
धारिताचार्यस्याभवति यः पुनरव्यक्तः स सहायैर्यावद्द्यापि त-
स्याचार्यस्यापितो न व्रजति तावत्परक्षेत्रं मुक्त्वा यत्तं सहाया
लभन्ते तत्पूर्वाचार्यस्यैवाभवतीति संग्रहागथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति ।

सुतअव्वत्तो गीतो, वएण जो सोलसएह आरेणं ।

तव्विवरीओ वत्तो, वत्तमवत्ते य चउमंगो ॥

अव्यक्तो द्विधा श्रुतेन वयसा च । श्रुतेनाव्यक्तो गीतार्थो वयसा
अव्यक्तरु षोडशानां वर्णानामर्थाग्वर्तमानस्तद्विपरीतो व्यक्त
उच्यते । अत्र च व्यक्ताव्यक्ताभ्यां चतुर्भङ्गी भवति । श्रुतेना-
प्यव्यक्तो वयसाऽप्यव्यक्तः । १। श्रुतेनाव्यक्तो वयसा व्यक्तः । २।
श्रुतेन व्यक्तो वयसा अव्यक्तः । ३। श्रुतेनापि व्यक्तो वयसाऽपि व्य-
क्तः । ४। अस्य च सहायाः किं दीयन्ते उत न दीयन्ते इत्याह ।

वत्तस्स वि दायव्वा, अपुज्जमाणो सहा य किमु इयरे ।

खेत्तविवज्जं अच्चं- तिएसु जं लव्वजति पुरिद्वे ॥

आचार्येण पुर्यमाणेषु साधुषु व्यक्तस्यापि सहाया दातव्याः
किं पुनरितरस्याव्यक्तस्य तस्य सुतरां दातव्या इति ज्ञावः । तत्र
सहाया द्वेधा आत्यन्तिका अनात्यन्तिकाश्च । आत्यन्तिका नाम ये
तेन सार्द्धं तत्रैवासितुकामाः ये तु तं तत्र मुक्त्वा प्रतिनिवर्त्ति-
ष्यन्ते ते अनात्यन्तिकाः । तत्रात्यन्तिकेषु सहायेषु यद्यप्येकं

प्राप्तोऽपि रोगवशादमुखो जातः । अथवा-तस्याप्राप्तवत् एव स आलोचनाहं आचार्यः कालगतः, यदि वा-प्राप्तवतोऽप्य-मुखो जातः ततः स एवमालोचनापरिणतः आलोचनायाः असंभवेऽपि कालं कुर्वन्पाराधकः, यदि पुनर्न सम्यगालो-चनापरिणामपरिणतस्तदा सोऽनाराधकः, स च तथा-कालगतो दीर्घसंसारो भवति । एवमारोधना आलोचना हि प्राप्ते अप्राप्ते वा भजनया भवति ।

संप्रत्यागमव्यवहारिणामपि पुरत आलो-
चनायां गुणानुपदर्शयति—

अवराहं वियाणंति, तस्म सोहिं च जद्वि ।

तहाऽवि आलोयणावुत्ता, आलोयंते बहू गुणा ॥२२६॥

यद्यप्यागमव्यवहारिणस्तथाप्यालोचकस्यापराधं विज्ञान-
न्ति शोधिं च तथाऽपि तेषामपि पुरत आलोचना दातव्या उ-
क्ता तीर्थकरगणधरैर्यत आलोचयति (सनि) बहवो गुणास्तथा
ह्यालोचनाऽऽचार्येण स आलोचकः प्रोत्साह्यते यथा वत्स ।
त्वं धन्यस्त्वं सभाग्यः । यदेवं मानं निहत्याऽऽन्महितार्थतया
स्वरहस्यानि प्रकटयसि महादुष्करमेतत्, एवं स प्रोत्साहितः
सन् प्रवर्द्धमानपरिणामः सम्यग् निःशल्को भूत्वा यथाव-
स्थितमालोचयति । शोधिं च सम्यक् प्रतिपद्यते । ततः प-
र्यन्ते आराधना स्तोत्रकालेन च मोक्षगमनमिति ।

अथ च कथमागमिनो व्यवहारं प्रयुज्यते, तत आह—

दवेहिं पज्जेवेहि य, कम-खेत्त-काल-भावपरिसुद्धं ।

आलोयणं सुणेत्ता, तो ववहारं पउजंति ॥ २२७ ॥

द्रव्यैः सचित्तादिभिः, पर्यायैः-तेषामेव सचित्तादिद्रव्या-
णामेव स्थानविशेषैः-परिणामविशेषैः, तथा क्रमतः, क्षेत्रतः,
कालतो, भावतश्च परिशुद्धामालोचनां श्रुत्वा ततस्तदन-
न्तरं व्यवहारं-शोधिव्यवहारं प्रयुज्यते, नान्यथा, तत्र यदि
सचित्तं सेवित्वा सचित्तमेवालोचयति तदा द्रव्यशुद्धा सा
आलोचना, यदा तु सचित्तं प्रतिसेव्य अचित्तमालोचयति
तदा द्रव्याऽशुद्धा । तथा यामवस्थामुपगतं सचित्तं प्रति-
सेव्य तामेवावस्थामुपगतं तदालोचयति तदा सा आलोचना
पर्यायशुद्धा; यदा त्वन्यामवस्थामुपगतं प्रतिसेव्यान्यामव-
स्थामालोचयति तदा पर्यायाऽशुद्धा । तथा यदि प्रतिसेवना-
नुलोममालोचयति तदा सा क्रमशुद्धा, उत्क्रमेणाऽऽलोचयतः
क्रमाऽशुद्धा । तथा यद्यत्र जनपदे अध्वनि वा प्रतिसेवितं
तत्तथैवालोचयतः क्षेत्रशुद्धा आलोचना, जनपदे प्रतिसंवित-
मध्वनि कथयतः क्षेत्राऽशुद्धा । यथा यत् यदा दुर्भिक्ते सु-
भिक्ते वा दिवा रात्रौ वा प्रतिसेवितं तत्तदाऽऽलोचयतः काल-
शुद्धा, सुभिक्ते प्रतिसेव्य दुर्भिक्ते कथयतो रात्रौ वा प्रति-
तिसेव्य दिवसे कथयतः कालाऽशुद्धा, तथा-येन अनाभो-
गादिना सेवितं तं भावं कथयतो भावशुद्धा, उपेत्य प्रति-
सेव्याऽनाभोगादिना कथयतो भावाऽशुद्धा ।

संप्रति भावमेवोपदर्शयति—

सहसा अन्नाणेण व, भीएण व पेल्लिएण व परेण ।

वसणेण पमादेण व, मूढेण व रागदोसेहिं ॥ २२८ ॥

तेन-प्रतिसेवकेन सहसा अज्ञानेन वा परेण वा प्रेरितेन
वा व्यसनेन वा-द्यूतादिना प्रमादेन वा मूढेन वा रागद्वेषा-

भ्यां वा प्रतिसेव्य यदि तथैवाऽऽलोच्यते प्रायश्चित्ताय मे
ददाति नान्यथेति वाक्यशेषः ।

संप्रति “सहसे” (२२८) त्यस्य व्याख्यानमाह—

पुवं अपासिऊणं, (उ) च्छूढे पायंमि जं पुणो पासे ।

न य तरइ नियत्तेउं, पायं सहसाकरणमेयं ॥ २२९ ॥

पूर्वम्-अग्रतनप्रदेशे कुलिङ्गिनमदृष्ट्वा उत्तिसे-उत्पादिते प-
दे यत्पुनः पश्यति कुलिङ्गिनं समापतितं न पादं निवर्त्तयितुं
शक्नोति । तत एवं यस्तस्य व्यापादनमेतत्सहसाकरणम् ।

सांप्रतमज्ञानमाह—

अन्नयरपमाएणं, असंपउत्तस्स नोवउत्तस्स ।

इरियाइसुं भूयत्थे, अवडुतो एयमस्राणं ॥ २३० ॥

पञ्चानां प्रमादानाम्-अन्यतरेणापि प्रमादेनाऽसंप्रयुक्तस्या-
ऽऽक्रोडीकृतः स्यात्, एवम् ईयादिषु समतिषु भूतार्थेन
तत्त्वतो वर्त्तमानस्य यद्भवन् एतदज्ञानम् ।

अधुना “भीएण व पेल्लिएण व परेण” (२२८ x)

इत्यस्य व्याख्यानमाह—

भीतो पलायमाणो, अभियोगभएण वाऽवि जं कुज्जा ।

पडितो वाऽपडितो वा, पेल्लिज्जउ पेल्लिओ पाणे ॥ २३१ ॥

अभियोगभयेन भीतः पलायमानो यत् कुर्यात्प्राणव्यपरो-
पणादि तत् भीतेनेति द्रष्टव्यं, तथा परेण प्रेरितः सन्पति-
तोऽपतितो वा प्राणान् द्वीन्द्रियाऽऽदीन् एकैन्द्रियादीन् वा
प्रेरयत ।

संप्रति व्यसनाऽऽदिपदानि व्याचष्टे—

जूयादि होइ वसणं, पंचविहो खलु भावपमादो उ ।

मिच्छत्तभावणा उ, मोहो तह रागदोसा य ॥ २३२ ॥

द्यूताऽऽदि भवति व्यसनं प्रमादः खलु मद्यादिभेदाद्भवति
पञ्चविधः मिथ्यात्वभावना मोहः रागद्वेषाः सुप्रतीताः ।

एएसिं ठाणाणं, अन्नयरे कारणे समुपपन्ने ।

तो आगमवीमंसं, करंति अत्ता तदुभयेणं ॥ २३३ ॥

एतेषामनन्तरोदितानां सहसा प्रभृतीनां स्थानानामन्यतर-
स्मिन्कारणे समुत्पन्ने सति आलोचनायां प्रदत्तायामगम-
विमर्शमाप्ता उभयेन सूत्रार्थलक्षणेन कुर्वन्ति । यथाऽयं सहोऽ
यमसहः अयमनाघता शोत्स्यति अयं नेति । अथवा-किम-
नेन सम्यगालोचितं, किं वा नेति ।

सांप्रतमागमविमर्शमेव व्याख्यानयति—

जइ आगमो य आलो-यणा य दोएण वि समं तु निवरंति

एसा खलु वीमंसा, जो व सहो जेण वा सुज्जे ॥ २३४ ॥

यद्यागमश्चालोचना च एते द्वे अपि समकं-परस्परमविसं-
वादिनया निपततो यथैव तस्याऽऽगमस्तथैवेतरस्याऽऽलो-
चना । यथैव तस्याऽऽलोचना तथैवागमिन आगमः । एष
खलु आगमविमर्श उच्यते, अस्मिन् सति शोधिं ददति ना-
ऽन्यथा, यदि वा-यः सहोऽसहो वा येन वा यः शुद्ध्यति ।
एतत् परिभावनमागमविमर्शः । व्य० १० उ० ।

(“नाणमादीणि अत्ताणि ” (२३५) गाथा ‘अत्त’ शब्दे १
प्रथमभागे गता तत्रैव व्याख्याता च)

क्षेत्रविबर्जं परक्षेत्रं मुक्तवागसच्चित्तादिकं ब्रभते (तन् पुरिच्छेत्ति) तस्याचार्यस्याभिमुखं प्रजति स पुरोवर्ती भण्यते अजिधारित इत्यर्थस्तस्य सर्वमपि सच्चित्तादिकमाजवति । परक्षेत्रेण ब्रब्धं क्षेत्रिकस्यानाव्यम् ।

जइ णेउं पत्तुमणा, नेते मगिले वत्तिपुरिमस्स ।

नियमवत्तसहाया-एणं तु णियत्तत्ति जं सोयं ॥

अथ ते सहायास्तं तत्र नीत्वा आगन्तुकामा अनात्यन्तिका इत्यर्थस्ततो यत्ते सहाया लभन्ते तत्सर्वमपि (मगिलेत्ति) यस्य सकाशात्प्रस्थितास्तस्यात्मीयस्याचार्यस्याभवति (वत्ति-पुरिमस्सत्ति) यत्पुनः स व्यक्तः स्वयमुत्पादयति यत्पुरिमस्य अभिधारितस्याभवति यः पुनर्यत्तस्तस्य नियमेनैव सहाया दीयन्ते ते च सहाया यद्यात्यन्तिकास्तदा यदसौ ते च ब्रभन्ते तदभिधारितस्याभाव्यम् । अथ तं तत्र नीत्वा निवर्तते ततो यदसौ ते च परक्षेत्रं मुक्त्या ब्रभन्ते तत्सर्वं पूर्वाचार्यस्याज-वति यावद्दद्याव्यसौ नाप्सितो भवति ।

वितियं अपुज्जयंते, न देज्ज वा तस्स सो सहाये तु ।

वड्ढादि अपमिवज्जं-तगस्स उवही विमुज्जो उ ॥

द्वितीयपदमत्र भवति अपूर्यमाणेषु साधुषु सहायान् साधून् तस्याचार्यों न दद्यात् स चात्मना धृतेन वयसा च व्यक्तस्तस्य ब्रजिकाद्व्यप्रतिबध्यमानस्योपधिर्विशुद्धो भवति नोपहन्यते । अथ ब्रजिकादिषु प्रतिबध्यते तत उपधेरुपघातो जयति ।

एगे तू वच्चंते, लग्गहवज्जं तु लसति सच्चित्तं ।

वच्चंति गिलाणा अ-तरा तु तदि मग्गणा होइ ॥

यो व्यक्त एकाकी ब्रजति स यद्यन्यस्याचार्यस्य योऽवग्रहस्त-द्वर्जिते अनवग्रहक्षेत्रे यत्किंचिन्नते तत् सच्चित्तमभिधार्यमा-णस्याजवति (वच्चंतइत्यादि) योऽसौ ज्ञानार्थं ब्रजति स द्वौ वीन् वा आचार्यान् कदाचिदभिधारयेत् तेषां मध्ये यो मे अजि-रोचिष्यते तस्यान्तिके उपसंपदं गृहीष्यामीति ह्त्वाऽसावन्तरा ग्गानो जातस्तैश्चाचार्यैः धृतं यथाऽस्मान्निधाय साधुरागच्छन् पथि ग्गानो जात इति तत्रेयमाज्ञाव्यानाभाव्यमार्गणा जवति ॥

आयरिया दोणि गया, एके एकं च एणए गुरुगा ।

ए य लज्जनी सच्चित्तं, कालगने विपरिणए वा ॥

यदि तौ द्वावप्याचार्यावागतौ ततो यत्तेन लब्धं तदुभयोरपि साधारणम् । अथैकस्तयोरागत एकश्च द्वितीयो नागतस्ततोऽ नागतस्य चतुर्गुणं यच्च सच्चित्तमच्चित्तं वा तदसौ न ब्रजते । यस्तं गवेषयितुमागतस्तस्य सर्वमाजवति एवं इत्यादिसंख्याकेष्व्याचा-र्येष्वभिधारितेषु ज्ञावनीयम् । अथासौ ग्लानः कालं गतः तत्रापि यो गवेषयितुमागच्छति तस्यैवामभवति नेतरेषाम् । अथासौ विपरिणतस्ततो यस्य विपरिणतः स न ब्रभते यत्पुनः सच्चित्ता-दिकमभिधार्यमाणे ब्रब्धं पश्चाद्विपरिणतस्ततो यद्विपरिणते जावे ब्रब्धं तद्व्रजते विपरिणते जावे लब्धं न ब्रजते ।

पंधसहायसमत्थो, धम्मं सोऊण पव्वयामि सि ।

खेत्ते य वाहि परिणए, वाताहने मग्गणाइणमो ॥

योऽसौ ज्ञानार्थं प्रस्थितस्तस्य पथि गच्छन् कश्चित्तमिथ्यादृष्टि-र्वाताहृतः समर्थः सहायो मिलितः स च तस्य पार्श्वे धर्मे श्रुत्वा प्रव्रजामीति परिणाममुपगतवान् स च परिणाममुपगतैः साधु-भिरपरिगृहीते क्षेत्रे जातो जवेन् क्षेत्राद्वा बहिरिन्द्रस्यानादौ वा

अपरिगृहीते वा क्षेत्रे ततस्तस्मिन् वाताहृते प्रव्रजितुं परिणते इयं मार्गणा भवति ॥

खेत्तम्मि खेत्तियस्स, खेत्तवाहिं परिणए पुरेद्वस्स ।

अंतरपरिणयविप्परि-णएण एगा उ मग्गणा ॥

साधुपरिगृहीतक्षेत्रे प्रव्रज्यापरिणतः क्षेत्रिकस्याजवति । क्षेत्रा-द्विहः परिणतस्तु (पुरिद्वस्सत्ति) तस्यैव साधोराजवति अ-पान्तराह्वे स प्रव्रज्यायां परिणतो विपरिणतश्च प्रवति ततः क्षेत्रे च धर्मकथिकस्य रागद्वेषप्रतीत्याऽनेका मार्गणाः । तद्यथा यदि धर्मकथी ऋद्धः जयात्कथयति तदा क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिक-स्याजवति अक्षेत्रे परिणतो धर्मकथिकस्य । अथ विपरिणतेन वे-गेन कथयति यदा क्षेत्रान्निर्गतो प्रविष्यति तदा कथयिष्यामि न मे अधुना भवति एवं क्षेत्रान्निर्गतस्य कथिते यदि परिणतस्तदा क्षेत्रिकस्याजवतीत्येवं विभाषा कर्तव्या ।

वीसज्जियम्मि एवं, अविसज्जिए चउड्डहुं व आणादी ।

तेसि पि हुंति वड्डुगा, अविविही सा इमा होइ ॥

एवमेव विधिगुरुणा विसर्जिते शिष्ये मन्तव्यः । अथाविसर्जितो गच्छति तदा शिष्यस्य प्रतीच्छकस्य च चतुर्लघु । अथ विसर्जितो द्वितीयं वारमनापृच्छ्य गच्छति तदा मासत्रयुवाद्वाद्वायश्च दोषाः । येषामपि समीपेऽसौ गच्छति तेषामप्यविधिनिर्गतं तं प्रतीच्छतां चत्वारो ब्रघवः । सच्चित्तादिकं वा भाव्यं न लभन्ते एषोऽविधि-रुक्तः । विधिः पुनरयं वक्ष्यमाणो भवति । स पुनराचार्य एभिः कारणैर्न विसर्जयति ।

परिवार पूयहेतुं, अविसज्जंते ममत्तदोसा वा ।

आणुदोमेण गमेज्जा, दुक्खं खु विमुंचियं गुरुणो ॥

आत्मनः परिवारनिमित्तं न विसर्जयति बहुभिर्घा परिवारितः पूजनीयो भविष्यामि मम शिष्योऽन्यस्य पार्श्वे गच्छतीति मम-त्वदोषाद्वा न विसर्जयति एवमविसर्जयन्तं गुरुमनुब्रवीमो अनुकू-लैर्वाचाभिर्गमयेत् कुत इत्याह । (दुक्खंलुत्ति) खलुरवधारणे गुरुवो विमोक्तं परमोपकारकारित्वात् न च ते यतस्ततो वि-मोक्तं शक्या इति ज्ञावः । ततः प्रथमत एव विधिना गुरुनापृ-च्छ्य गन्तव्यम् । कः पुनर्विधिरिति चेदुच्यते ।

नाणम्मि तिणि पक्खा, आयरिय उवज्जाय सेसगाणं वा ।

एकेकपंचदिवसे, अहवा पक्खेण एकेकं ॥

ज्ञानार्थं गच्छता वीन् पक्षानापृच्छ्य कर्त्तव्या तत्र प्रथममाचार्यं पञ्चदिवसानापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्याये पञ्च दिवसानापृच्छेत् यदि सोऽपि न विसर्जयति तदा शेषाः सा-धवः पञ्च दिवसानापृच्छ्या एष एकः पक्षो गतस्ततो द्वितीयपक्ष-मेवाचार्योपाध्यायशेषसाधुन् प्रत्येकमेकैकं पञ्चनिर्दिष्टैः पृ-च्छति तृतीयमपि पक्षमेव पृच्छति एवं त्रयः पक्षा प्रवन्ति । अथवा निरन्तरमेवाचार्य एकं पक्षमापृच्छनीयस्तत उपाध्यायोऽप्येकं पक्षं गच्छसाधवोऽप्येकं पक्षम् । एवं च त्रयः पक्षाः एवमपि यदि न विसर्जयन्ति ततोऽविसर्जित एव गच्छति ।

एयविहमागतं तु, पमिच्छअपमिच्छे जवे वड्डुगा ।

अहवा इमेहि आगम, एगादि पमिच्छतो गुरुगा ॥

एतेन विधिना आगतं प्रतीच्छकं प्रतीच्छेत् । अप्रतीच्छतश्चतु-र्लघुका जवेयुः । अथामीनिरेकादिभिः कारणैरागतं प्रतीच्छति ततश्चतुर्गुणाः तान्येवैकादीनि कारणान्याह ।

एगे अपरिणते य, अयाहारं य धेरम् ।

गिलाणे बहुरोगे य, पाहुडे मंदधम्मम् ॥

एकाकिनमाचार्यं मुक्त्वा स समागतः । अथवा तस्याचार्यस्य पाश्वे येतिष्ठन्ति ते अपरिणता आहारवस्त्रपात्रशय्यास्थितिगहानामकल्पिकास्तैः सहितमाचार्यं मुक्त्वा आगतः । अथवा स आचार्यधारास्तमेव पृष्ठा सूत्रार्थवाचनां ददाति स्वविरो वा स आचार्यः । यद्वा तदीये गच्छे कोऽपि साधुः स्यविरस्तस्य स एव वैयावृत्यकर्त्ता ग्ञानो वा बहुरोगी वा स आचार्यः ग्ञानोऽधुनोत्पन्नरोगः । बहुरोगिणामचिरकात्रं बहुज्जिर्वा रंगैरभिभूतः । अथवा शिष्यास्तस्य मन्दधर्माणस्तस्यैव गुणेन सामाचार्यमनुपास्यन्ति एवंविधमाचार्यं परित्यज्यागतः (पाहुमेत्ति) गुरुणा समं प्राज्ञतं कलहं कृत्वा समागतः । अथवा प्राज्ञतकारिणः पात्राण्डिकास्तस्य शिष्यास्तस्यैव गुणेनागतः ।

एयारिसं विउस्सज्ज, विप्पवासो ण कप्पती ।

सीसपमिच्छायरिए, पायच्छित्तं विहिज्जती ॥

एतादृशमाचार्यं व्युत्सृज्य विप्रवासो गमनं कर्तुं न कल्पते यदि गच्छति ततः शिष्यस्य प्रतीच्छकस्याचार्यस्य च त्रयाणामपि प्रायश्चित्तं विधीयते तत्रैकं ग्ञानं वा मुक्त्वा शिष्यस्य प्रतीच्छकस्य वा समागतस्य चतुर्गुरुकाः यश्चाचार्यः प्रतीच्छति तस्यापि चतुर्गुरुः । प्राज्ञते शिष्यप्रतीच्छकयोश्चतुर्गुरुकमेव । आचार्यस्य पञ्च रात्रिदिवं वेदः । शेषेषु परतादिषु पदेषु शिष्यस्य चतुर्गुरुः । प्रतीच्छकस्य चतुर्गुरुषु आचार्यस्यापि शिष्यं प्रतीच्छत एतेषु चतुर्गुरुः प्रतीच्छकप्रतीच्छकस्य चतुर्गुरुषु । प्रतीच्छकं प्रतीच्छतश्चतुर्गुरुषु । अथ ज्ञानार्थं त्रीन् पक्षान्नाप्रच्छन्नीयमित्यत्रापवादमाह ।

विइयपदमसंविग्गे, संविग्गे चेव कारणागाढं ।

नाऊण तस्स जावं, कप्पति गमणं अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदं तत्र भवति । आचार्यादिष्वसंनिग्नीभूतेषु न पृच्छेदपि च संविग्नेष्वपि वा किञ्चिदागाढं चारित्र्यविनाशकारणं स्वीप्रभृत-मात्मनः समुत्पन्नं ततोऽनापृच्छयापि च गच्छति तेषां वा गुरुणां स्वजावं ज्ञात्वा तेनादृष्टाः सन्तः कथमपि विसर्जयिष्यन्तीति मत्वा अनापृच्छयापि गमनं कल्पते । अथाविसर्जितेन गन्तव्यमित्यपवादति ॥

अऊणयणं वोच्छिन्नं ति, तस्स य गहणम्मि अत्थि सामत्थं ।

ए वि वियरंति चिरेण वि, एतेण विसज्जितो गच्छे ॥

किमाप्यध्ययनं व्यग्रच्छिद्यते तस्य च तद्ग्रहणे सामर्थ्यमस्ति न च गुरुवच्छिरेणापि वितरन्ति गन्तुमनुजानन्ते एतेन कारणेनाविसर्जितोऽपि गच्छेत् । अविधिना आगत आचार्येण न प्रतीच्छनीय इत्यस्यापवादमाह ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगते कालियाणुओगे य ।

अविहि अणापुच्छागत, मुत्तत्थविजाणओवोए ॥

पूर्वं गते काविकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा अविधिना प्रवज्जिकादिप्रतिबन्धेनागतमनापृच्छयागतं वा सूत्रार्थज्ञापको वा येन कश्चिद्विधोपः यत्नेन प्रतीच्छकेन शैक्षस्तस्याभिधारितस्यानाज्ञाव्य आनीतः सन् गृहीतव्य इत्यपवादति ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगये कालियाणुयोगे य ।

मुत्तत्थजाणगस्सा, कारणजाते दिसावंधो ॥

पूर्वगते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा सूत्रार्थज्ञापकेन

कारणजाते अनाभाव्यस्याप्यात्मीयो दिग्बन्धः कर्त्तव्यः । आह किमर्थमनियद्धो न दाप्यते उच्यते अनियद्धः स्वयमेव कदाचि-
ज्जच्छन्नं पूर्वाचार्येण वा नीयेत कालदोषेण वा ममत्वाभा-
वमालम्ब्य वाचयिष्यतीति दिग्बन्धोऽनुज्ञातः । इदमेव स-
विशेषमाह ॥

ससहाय अवत्तेणं, खेत्ते वि उवट्ठियं तु सच्चित्तं ।

दलियं एणं वंधंति, उज्जयममत्तइया तं वा ॥

अव्यक्तेन ससहायेन यः शैक्षो लब्धो यश्च परक्रेत्रेऽपि उपस्थितः सच्चित्तः स पूर्वाचार्यस्य क्षेत्रिकाणां वा यद्यप्याभाव्यस्तथाऽपि तं दलिकं परममेधाविनमाचार्यपदयोग्यं ज्ञात्वा यद्यात्मीये गच्छे नाचार्यपदयोग्यः ततस्तस्यात्मीयां दिशं वध्नाति स्व-
शिष्यत्वेन स्थापयतीत्यर्थः । कुत इत्याह उभयस्य साधुसाध्वी-
वर्गस्य तत्र शैक्षो ममत्वमस्माकमयमित्येवं ममकारो भूयादिति कृत्वा । यद्वा स्वगच्छीयसाधूनां तस्य च शैक्षस्य परस्परं संम-
लका वयमित्येवं ममत्वं भविष्यतीति बुद्ध्या तमात्मीयशिष्य-
त्वेन वध्नाति (तं व च्छि) यो वा प्रतीच्छक आयातस्तमपि ग्रह-
णाधारेणासमर्थं च विज्ञाय स्वशिष्यं स्थापयति एवं शैक्षः प्र-
तीच्छको वा कारणे शिष्यतया निबद्धः सन् यदा निर्मातो भवति । तदा ॥

आयरिए कालगए, परियट्ठइ तं गणो उ सो चेव ।

चोएति य अपढंते, इमा उ तह मग्गणा होइ ॥

आचार्ये कालगते सति गच्छस्य निबद्धाचार्यस्य च व्यवहारो भण्यते स स्वयमेव तं गणं परिवर्तयति स च गच्छो यदि श्रुतं न पठति ततस्तं अपठन्तं नोदयति यदि नोदिता अपि ते गच्छ-
साधवो न पठन्ति तत इयमाभवद्यवहारमार्गेणा भवति ॥

साहारणं तु पढमे, वितिए खेत्तम्मि ततियमुहुदुक्खे ।

अणिहज्जंते सीसे, मा एकारस विभागा ॥

कालगतस्याचार्यस्य प्रथमे वर्षे सच्चित्तादिकं साधारणं यद्य-
सौ प्रतीच्छकाचार्यं उत्पादयति तत्तस्यैवाभवति । यदीतरे गच्छसाधव उत्पादयन्ति तत्तेषामेवाभवतीति भावः । द्वितीये वर्षे यत् क्षेत्रोपसंपन्नो लभते तत्तेऽपठन्तो लभन्ते । तृतीये वर्षे यत् सुखदुःखोपसंपन्नो लभते तत्ते लभन्ते । चतुर्थे वर्षे कालगताचार्यशिष्या अनधीयाना न किञ्चिन्नन्ते । शेषा नाम येऽधीयते तेषामधीयानानां वक्ष्यमाणा एकादश विभागाः भ-
वन्ति । शिष्यः पृच्छति क्षेत्रोपसंपन्नः सुखदुःखोपसंपन्नो वा किं लभते । सूरिराह ॥

खेत्तोवसंपयाए, वावीसं संधुया य मित्ता य ।

मुहुदुक्खमिच्चवज्जा, चउत्थए नालवद्धाई ॥

क्षेत्रोपसंपदा उपसंपन्नो द्वाविंशति अनन्तरपरम्परावह्नीवक्षान् मातापित्रादीन् जनान् लभते संस्तुतानि च पूर्वापश्चात्संस्तवसं-
धकानि प्रपौत्रश्चसुरादीनि मित्राणि च सह जातकादीनि वज्जते दृष्टाभाषितानि तु न वज्जते । सुखदुःखोपसंपन्नेषु एतान्येव मि-
त्रवर्जानि वज्जते । चतुर्थस्तु एवंविधोपमः प्रक्रमप्रामाण्यात् शु-
तोपसंपन्नः स केवशायेव द्वाविंशतिनालवद्धानि वज्जते अयं च प्रसङ्गेनोक्तः क्षेत्रोपसंपन्नसुखदुःखापन्नयोर्यदाज्ञाव्यमुक्तं तत्ते शि-
ष्या अनधीयाना द्वितीये तृतीये च वर्षे यथाक्रमं लभन्ते । चतुर्थे वर्षे सर्वमप्याचार्यस्याज्जवति न तेषाम् । ये तु शिष्या अधीयते तेषां विधिरुच्यते तस्य कालगतचार्यस्य चतुर्विधो गणो भवेत् ।

शिष्याः शिष्यिकाः प्रतीच्छकाः प्रतीच्छिकाश्चेति । एतेषां पूर्वो-
द्दिष्टपञ्चादुद्दिष्टयोः संवत्सरसंख्यैकादश गमा भवन्ति । पूर्वो-
द्दिष्टानां यत्तेनाचार्येण जीवता तेषां धृतमुद्दिष्टं यत्पुनस्तेन
प्रतीच्छकाचार्येणोद्दिष्टं तत्पञ्चादुद्दिष्टम् । तत्र विधिमाह ।

पुन्रुद्दिष्टे तस्म, पञ्चुद्दिष्टे पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि पढमे, पडिच्छिण् जं तु सच्चित्तं ॥

यदाचार्येण जीवता प्रतीच्छकस्य पूर्वमयोद्दिष्टं तदेव पठन् प्रथमे
वर्षे यत् सच्चित्तमचित्तं वा स लभते तत्तस्य कालगताचार्य-
स्याभवति एष एको विभागः । अथ पञ्चादुद्दिष्टं ततः प्रथमसं-
वत्सरे यत् सच्चित्तादिकं लभते तत्सर्वं प्रवाचयतः प्रतीच्छकस्या-
चार्यस्याभवति एष द्वितीयो विभागः ।

पुन्रं पञ्चुद्दिष्टे, सेसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्ते ।

संवच्छरम्मि वितिण्, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

प्रतीच्छकः पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन् यत्तस्य सच्चित्तादिकं
तदा द्वितीये वर्षे सर्वमपि प्रवाचयतो जवति । एष तृतीयो वि-
भागः । अथ पञ्चादुद्दिष्टस्याभिधीयते ।

पुन्रं पञ्चुद्दिष्टे, सेसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सव्वं गुरुस्स आजवइ ॥

शिष्यस्य काव्यगताचार्येण वा उद्दिष्टं जयेत् प्रतीच्छकाचार्येण
वा तदसौ पठन् यत् सच्चित्तादिकं जभते तत्सर्वं प्रथमं सं-
वत्सरे गुरोः काव्यगताचार्यस्याभवति एष चतुर्थो विभागः ।

पुन्रुद्दिष्टं तस्म, पञ्चुद्दिष्टे पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि वितिण्, सीसम्मि उ जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यस्य पूर्वोद्दिष्टमधीयानस्य द्वितीयवर्षे सच्चित्तादिकं काव्य-
गताचार्यस्याभवतीति पञ्चमो विभागः पञ्चादुद्दिष्टं पठनः शिष्य-
स्य सच्चित्तादिकं प्रवाचयत आभाव्यं जयतीति षष्ठो विभागः ।

पुन्रं पञ्चुद्दिष्टे, सीसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि ततिण्, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठति शिष्ये सच्चित्तादिकं तृतीये
वर्षे सर्वमपि प्रवाचयत आभवतीति सप्तमो विभागः ॥

पुन्रुद्दिष्टे तस्म, पञ्चुद्दिष्टे पवाययंतस्स ॥

संवच्छरम्मि पढमे, सिस्सिणिण् जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यिकायां पूर्वोद्दिष्टपठन्यां सच्चित्तादिकं तस्य काव्यगताचा-
र्यस्य प्रथमं वर्षे आज्ञाव्यमित्यष्टमो विभागः । पञ्चादुद्दिष्टमधीया-
नायां प्रवाचयत आभाव्यं नवमो विभागः ॥

पुन्रं पञ्चुद्दिष्टे, सिस्सिणिण् जं तु होइ य सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वाण्, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां शिष्यिकायां सच्चित्तादिद्वान्नो
द्वितीये वर्षे प्रवाचयत आभवतीति दशमो विभागः ।

पुन्रं पञ्चुद्दिष्टं, पडिच्छिणा जं तु होति सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां प्रतीच्छकायां प्रथमं पत्र
संवत्सरे सर्वमपि प्रवाचयत आजवति एष एकादशो विभागः ।
एक एव आदेश उक्तः । अथ द्वितीयमाह ॥

संवच्छराइ तिन्नि उ, सीसम्मि पडिच्छण् उ तद्विसं ।

एवं कुठे गणे य, संवच्छरे संघे य ठम्मासो ॥

प्रतीच्छकाचार्यास्तेषां कुलसत्को गणसत्कः संघसत्को वा, भ-
वेत् नत्र यदि तत्सत्कः तदा धीन् संवत्सरान् शिष्याणां वाच्य-
मानानां सच्चित्तादिकं न गृह्णाति। यत्पुनः प्रतीच्छकास्तेषां वाच्यमा-
नानां यस्मिन्नेव दिने आचार्यः काव्यगतस्तद्विषयमेव गृह्णाति एव-
मेव कुलसत्को विधिस्तः । अथाऽसौ गणसत्कस्तत्संवत्सरं शि-
ष्याणां सच्चित्तादिकं नापहरति यस्तु कुलसत्को गणसत्को वा न
जयति स नियमात् संघसत्कः स च पणमासान् शिष्याणां स-
च्चित्तादिकं न गृह्णाति । तेन च प्रतीच्छकाचार्येण तत्र गच्छे वर्षत्र-
यमवश्यं स्यात्तस्यम् । परतः पुनरिच्छा ।

तत्रेव य निम्माण्, अणिग्गण् निग्गण् इमा मेरा ।

सकुञ्जे तिन्नि तियाइ, गणे हुगसंवच्छरं संघे ॥

तत्रैव प्रतीच्छकाचार्यसमीपे तस्मिन्निर्गते यदि कोऽपि गच्छे
निर्मातस्तदा सुन्दरम् । अथ न निर्मातः स च वर्षत्रयत्परतो निर्ग-
तस्ते वा गच्छीया एष सांप्रतमस्माकं सच्चित्तादिकं हरतीति
कृत्वा ततो निर्गतस्तदा इयं मर्यादा सामाचारी (सकुञ्जेइति) स्वकुले
स्वकीयकुलस्य समवायं कृत्वा कुलस्य कुलस्थविरस्य
वा उपतिष्ठते ततः कुञ्जं तेषां वाचनाचार्यं ददाति वारकेण वा
वाचयति । कियन्तं काव्यमित्याह (तिन्नितियत्ति) त्रयस्त्रिका जय-
न्ति । ततो नव वर्षाणि वाचयतीत्युक्तं जयति । यदा भवता निर्-
मातस्तदा सुन्दरम् । अर्थकोऽपि न निर्मातस्ततः कुलं सच्चित्तादिकं
गृह्णातीति कृत्वा गणमुपतिष्ठन्ते गणोऽपि द्वे वर्षे पाठयति न
सच्चित्तादिकं हरति । यद्येवमपि निर्मातस्ततः संघमुपतिष्ठते
संघोऽपि वाचनाचार्यं ददाति स च संवत्सरं पाठयति एवं
छादश वर्षाणि जयन्ति यद्येवमकोऽपि निर्मातस्ततः पुनरपि
कुलादिस्यधिरेषु वा तेन क्रमेणोपतिष्ठन्ते तावन्तमेव काव्यं कुला-
दीनि यथाक्रमं पाठयन्ति न सच्चित्तादिकं हरन्ति एवमन्यान्य-
पि छादश वर्षाणि जयन्ति पृथ्व्यादशभिश्च मीक्षितानि ज्ञाना
वर्षाणां चतुर्विंशतिः । यथेतावता काव्येन नैकोऽपि निर्मातस्तदा
विहरन्तु अथ निर्मातस्ततो नृदोऽपि कुलगणसंघेऽपि तथैवो-
पतिष्ठन्ते तेऽपि च तथैव पाठयन्ति । एतान्यपि छादश वर्षाणि
चतुर्विंशत्या मीक्ष्यन्ते ज्ञाना पद्विंशत् यद्येवं पञ्चविंशता वर्षैरे-
कोऽपि निर्मातस्ततो विहरन्तु । अर्थकोऽपि न निर्मातः । कथ-
मिति चेदुच्यते ।

ओमादिकरणेहि च, दुम्भेहत्तेण वा न निम्माओ ।

काजाण कुलसमायं, कुलथेरे वा उवडंति ॥

अवमादिकरणैरशिवादिभिः कारणैरनवरतमपरपरामेषु प-
र्यटतां दुम्भधनया वा नैकोऽपि निर्मातस्ततः कुलगणसमायं कृत्वा
कुलस्थविरान् वा सर्वेऽप्युपतिष्ठन्ते ततस्तैरुपसंपदं ग्राहयितव्याः
कुल पुनरिति चेदुच्यते ।

पव्वज्जण्गणविखय, उवसंपययं गहा सए ठाणे ।

ठत्तीसातिकेते, उवसंपयण् उवादाए ॥

यः प्रव्रज्यैकपात्रिकस्तस्य पात्रं उपसंपदं ते कुलस्थविरा
ग्राहयेयुः सा च उपसंपदं पञ्चधा वक्ष्यमाणरीत्या जयति
तस्यां चोपसंपदि पद्विंशद्वर्षातिक्रमे प्राप्तायां (सए ठाणित्ति) विभक्तिव्यत्ययात् स्वकमात्मीयं स्थानमुपादाय गृहीत्वा तैरुप-
संपत्तव्यमिदमेव जावयति ।

गुरुमज्जिलओमज्जं, तिउच्चउ गुरु गुरुस्स वा जत्तु ।

अह्वा कुलिव्वतो उ, पव्वज्जा एगपक्खीओ ॥

“गुरुमज्जिक्को” गुरुणां सहाध्यायी पितृव्यस्थानीयः मज्ज-
न्तिक आत्मनः स ब्रह्मचारी भ्रातृस्थानीयो गुरुगुरुः पितामहस्था-
नीयो गुरोः संयन्त्री तं प्राप्तशिष्य आत्मनो भ्रातृव्यस्थानीय एते
प्रव्रज्यैकपाक्षिका उच्यन्ते । अथवा कुत्रः समानकुलोद्भवः सो-
ऽपि प्रव्रज्यैकः एतेषां समीपे यथाक्रममुपसंपत्तयम् ।

पञ्चजाए सुएण य, चउभंगुव्वसंपया कमेणं तु ।

पुव्वाहि य वीसरिण, पढमासइ ततियभंगे उ ॥

जैहकपाक्षिकप्रव्रज्यया श्रुतेन च जवति । तत्र प्रव्रज्यैकपाक्षिको-
ऽनन्तरमुक्तः श्रुतैकपाक्षिको येन सहकवाचनिकसूत्रम् । अत्र चतुर्ज-
ङ्गी । प्रव्रज्यैकपाक्षिकः श्रुतेन च १ प्रव्रज्यया न श्रुतेन २ श्रुतेन
न प्रव्रज्यया ३ न प्रव्रज्यया न श्रुतेन ४ एतेषु चामुना क्रमेणोपसं-
पत्तातिपत्तव्या (पढमाइत्यादि) प्रथमतः प्रथमभङ्गे उपसंप-
त्तव्यं तदन्नाद्ये तृतीये जङ्गे कुत इत्याह यतः पूर्वाधीतं श्रुतं
स्मृतं सत्तेषु मुखेनैवाज्ञापयितुं शक्यते श्रुतैकपाक्षिकत्वात् ।

अथ पञ्चविधामुपसंपदमाह ।

सुयसुहदुक्खक्खेत्ते, मग्गे त्रिणओवसंपयाए य ।

वावांसं संयुयं सं-दिट्ठभडे य सव्वे य ॥

श्रुतोपसंपत्तसुखदुःखोपसंपत्तकैत्रोपसंपत्त मार्गोपसंपत्त विनयो-
पसंपत्त एवं एषा पञ्चविधा उपसंपत्त (वृ० ४ उ०) एतासु श्रुतप्र-
हणायान्यमाचार्यमुपसंपद्यमानस्य श्रुतोपसंपत्त ३ मार्गे व्रजतो
मम यौष्माकी निश्चेति मार्गोपसंपत्त ४ विनयं कर्तुं गच्छान्त-
रमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपत्त ५ भाष्यकृताऽप्युक्तम् । “उपसं-
पयपंचविहा, सुयसुहदुक्खे य खित्तमग्गे य । चिण उपसंपया
विविय, पंचविहा होइ नायव्वा ” एतासामन्यतरामुपसंपदं प्र-
थममाद्वानस्य विभागाद्वोचना भवति विहारे कृते निरतिचार-
स्याप्यालोचना भवति।अयं ज्ञावः एकाहात्पक्षाद्वर्षाद्वा यदा सांज्ञो-
गिकाः स्पर्धकपतयो गीतार्थोच्चार्य मिश्रन्ति तदा निरतिचारो
ऽन्योन्यस्य विहाराद्वोचनां स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां
ददातीति (जीत० प० ८०० प० भा०) एतासूपसंपद्व्यावहारमाह
(वावीस इत्यादि) श्रुतोपसंपदि द्वाविंशति नाव्यक्तानि दृश्यन्ते त-
द्यथा माता १ पिता २ भ्राता ३ जगिनी ४ पुत्रो ५ दुहिता ६ मातुर्मा
ता ७ मातुःपिता ८ मातुर्भ्राता ९ मातुर्जगिनी १० एवं पितुर्माता ११
पितुःपिता १२ पितुर्भ्राता १३ पितुर्जगिनी १४ भ्रातृपुत्रो १५ भ्रातृदु-
हिता १६ जगिन्याः पुत्रः १७ जगिन्याः पुत्रिका १८ पुत्रस्य पुत्रः १९
पुत्रस्य पुत्रिका २० दुहितुः पुत्रः २१ दुहितुः पुत्रिका २२ चेति ।
एतानि द्वाविंशतिरपि श्रुतोपसंपदं प्रतिपन्नस्याजवन्ति । सुखदुः-
खोपसंपन्नास्तु एतां द्वाविंशतिमन्यांश्च पूर्वसंस्तुतपञ्चात्संस्तुता
न प्रपौत्रश्चसुरादीन् व्रजते । कैत्रोपसंपन्नस्तु तान् सर्वानपि वय-
स्यांश्च द्रमते । मार्गोपसंपन्न एतान् सर्वानपि द्रमते । अपरं च ये
केचित् इष्टा ज्ञाहितास्तानपि प्राप्नोति । विनयोपसंपदं प्रतिपन्नस्तु
सर्वानपि ज्ञाताज्ञातदृष्टादृष्टान् द्रमते नवरं विनयार्हस्य विनयं
प्रयुक्ते ‘सपचाणेनि’ यदुक्तं तस्याऽयमर्थः । पञ्चविधाऽप्युपसंपत्त
तस्मिन् स्थाने प्रतिपत्तव्या । किमुक्तं भवति । श्रुतोपसंपदं प्रति-
पित्सौर्यस्य पार्श्वे श्रुतमस्ति तत्तस्य स्वस्थानम् । सुखदुःखार्थिनः
स्वस्थानं यत्र वैवाच्यकराः सन्ति । कैत्रोपसंपदर्थिनो यदीये
कैत्रे भक्तपानादिकमस्ति । मार्गोपसंपदर्थिनो यत्र मार्गज्ञः सम-
स्ति । विनयोपसंपदर्थिनो यत्र विनयकरणं युज्यते एतानि स्व-
स्थानानि । अथवा स्वस्थानं नाम प्रव्रज्यया श्रुतेन च ये एक-
पाक्षिकास्तत्र प्रथमस्य समुपसंपत्तव्यम् । पश्चात्कुत्रेन श्रुतेन

धैकपाक्षिकस्य पार्श्वे । ततः श्रुतेन गणेन च एकपाक्षिकस्य
समीपे ततः श्रुतेनैकपाक्षिकस्य समीपे ततः प्रव्रज्यैकपाक्षिक-
स्य सकाशे ततः प्रव्रज्यया श्रुतेन वा नैकपाक्षिकस्यापि पार्श्वे उप-
संपत्ततिपत्तव्यम् । आह । साधर्मिकवात्सल्यन्याधनार्थं सर्वे-
णाऽपि सर्वस्य श्रुताध्ययनादि कर्त्तव्यं ततः किमर्थं प्रथमं प्रव-
ज्याकुशादि निरासन्नतरेषूपसंपद्यत इत्याह ।

सव्वस्स त्रि कायव्वं, निच्चयओ किं कुलं च अकुलं च ।

कालसज्जावमत्ते गारवलज्जादिकं हिंति ॥

निश्चयतः सर्वेण सर्वस्याप्यविशेषेण श्रुतवाचनादिकमात्मनो
विपुत्रतरां निर्जैरामभिलषता कर्त्तव्यम् । किं कुलमकुलं चेत्या-
दिनिवारणायाः परदुःपमालक्षणो यः कालस्तस्य यः स्वभावोऽनु-
ज्ञावस्तेनात्मीयोऽयमित्यादिकं यन्ममत्वं तच्च गुर्वोदिविषयं गौर-
वं बहुमानवृद्धिर्वा च तदीया वज्जा एतैः प्रेरिताः सुखेनैव करि-
ष्यन्तीति कृत्वा प्रथमं प्रव्रज्यादिनिरासन्नतरेषूपसंपद्यन्ते गतं
ज्ञानार्थं गमनम् ।

अथ दर्शनार्थं गमनमाह ।

कालियपुव्वगए वा, णिम्माओ जति य आत्थि सेसत्ति ।

दंसणदीवगगहिउं, गच्छइ अहवाइगेहिं तु ॥

कालिकश्रुते पूर्वगते च यद्वा यस्मिन्काले श्रुतं प्रचरति तस्मि-
न् । अत्रार्थेन च यदा निर्मातो जवति यदि च तस्य ग्रहणथा-
रणाज्ञास्ति तथाविधा समस्ति तथाविधानि ततो दर्शनदीपका-
नि सम्यग्दर्शनज्ञानसहकारीणि यानि सम्प्रत्यादीनि शास्त्राणि
तेषां हेतोरन्यं गणं गच्छति अथवा एभिः कारणैर्गच्छेत् ।

जिक्खूगा जहिं देसे, वोमिय धाडिणिणहएहि संसग्गी ।

ते सं पप्पवणंति, असहमाणो त्रिसाजिए गमाणं ॥

यत्र देशे जिक्खुका वौष्वा घोटिका वा निहवा वा तेषां तत्र स्थ-
ली तत्र ते आचार्याः स्थितास्तैः सार्द्धमाचार्याणां संसर्गः प्रीति-
रित्यर्थः ते च जिक्खुकादयः स्वसिद्धान्तं प्रज्ञापयन्ति स आचार्यो
दाक्षिण्येन तर्कग्रन्थाप्रवीणतया वा तूष्णीकस्तिष्ठति तां च
तदीयां प्रज्ञापनामसहमानः कश्चिद् द्वितीयश्चिन्तयति अन्यं गणं
गत्वा दर्शनप्रज्ञावकानि शास्त्राणि पठामि येनामून् निरुत्तरान्
करोमि एवं विचिन्त्य स तथैव गुरुनापृच्छ्य तैर्विसर्जितो गच्छ-
ति । इदमेव ज्ञावयति ।

लोए वि अपरिवादो, जिक्खुगमादी य गाढव मदिंति ।

विप्परिणामंति सेहा, अ जामिज्जंति सप्पा य ॥

जिक्खुकादीनां स्वसिद्धान्तशिर उद्धास्य प्ररूपयतामपि यदा स-
रयो न किमपि श्रुवते ततो लोके परिवादो जातः । एते ओदन-
मुपहानं किमपि जानते अमी तु सौगताः सर्वमेव धुरुचन्ते । एव-
ञ्च ते भिक्षुकादयः परिवादं श्रुत्वा गाढतरं जैनशासनं च मढय-
न्ति तैश्च विपरिणमन्ति आह्वयश्च रक्तपटोपासकैरपन्नाज्य-
न्ते एतैश्च ते जिक्खुवो घटरशिरोमणयश्चाकारिणो यद्यस्ति
सामर्थ्यं ततो ऽस्माकमुत्तरं प्रयच्छन्तु । अथवा तैर्भिक्षुकादिभिः
स्थलिकायामाचार्यस्यापि वण्टको निबद्धो वर्त्तते ।

सो रसगिप्पो न धाडिए, परतित्थियतज्जाणं असहमाणो ।

गमणं बहुस्स जेत्तं, आगमणं वादिपरिसाओ ॥

स आचार्यो रसगृहः स्निग्धमधुराहारवम्पटः सामर्थ्यं सत्यपि
न किञ्चिदुत्तरं प्रयच्छति एवमादिकां परतीर्थिकतर्जनामसह-

मानः शिष्यः आचार्यं विधिना पृष्ट्वा निर्गतोऽन्यगणगमनं कृत-
वान् । तत्र च तर्कशास्त्राणि श्रुत्वा बहुश्रुतत्वं तस्य संजज्ञे । ततो
भूयः स्वर्गच्छे आगमनम् । आगतेन च पूर्वमाचार्याः कृष्टव्यास्त-
तोऽन्यस्यां वसतौ स्थित्वा यां तत्र चादिमार्गेकुशला पर्यंतं तां प-
रिचितां कृत्वा राज्ञो महाजनस्य च पुरतः परतीर्थिकान् निष्पि-
प्रअन्याकरणान् करोति ।

चोयपरायणकुविद्या, जति पडिसेहंति साहु हाहं च ।

अह विअणुगओ अम्हं, मासपवत्तं परिहवेह ॥

चोदे पराज्ञापने कुपिताः सन्तो यदि ते भिक्षुकादयः आचार्यस्य
तं वष्टं प्रतिवेधान्ति ततः साधु सुन्दरं लष्टं वा नीष्टं जातमिति ।
अथ तत्र कोऽपि द्रष्टा एतस्य को दोषश्चिरमनुगत एवोऽस्मा-
कं मा पूर्वप्रवृत्तं दातव्यमस्य परिहापयत तत्र को विधिरित्याह ।

काऊण पद पणामं, छेदमुत्तस्स दत्ताह पन्निपुच्छं ।

असत्थ वसहिमणं, तेसिं च णिवेदणं काउं ॥

गुरोः पदकमलप्रणामं कृत्वा वक्तव्यं वेदे श्रुतस्य प्रतिपृच्छां मम
प्रयच्छत । अत्र चागीतार्थाः शृण्वन्ति ततोऽन्यस्यां वसतौ ग-
च्छावः एवमुक्तोऽपि यदि तस्या वसतेर्न निर्गच्छति तत्राख्यायि-
कादिकथापनेन चिरं राज्ञो गुरुवो जागरणं काराणयास्तेषां
चाजीतार्थानां वयमाचार्यमेवं नेष्यामो भवद्भिर्बोद्धो न कर्त्त-
व्यः । इति निवेदनं कृत्वा गन्तव्यमिदमेव व्याचष्टे ।

सहं च हेतुस्तथं, अहिज्जिओ वेदसुत्तणं मे ।

तत्थ य मा सुत्तथा, सुण्णिज्ज तो अणहिं वसिमो ॥

शब्दशास्त्रमिन्द्रादिकं हेतुशास्त्रं सम्मत्यादिकं शास्त्रमध्ययनस्य
च्छेदमुत्रं निशीथादिकं सुत्रतोऽर्थतस्तदुजयतो वा मम नष्टं तस्य
प्रतिपृच्छां मे प्रयच्छत । अत्र च वसतावश्रुतार्थाः शैक्षा अपरि-
णामका वा न शृणुयुस्तोऽन्यस्यां वसतौ वसाम एवमन्य-
व्यपदेशेन निष्काशयति । अथ तस्या वसतेः हेत्वाद्वा निर्गन्तुं ने-
च्छति ततोऽयं विधिः ।

खित्तरखिखिणियण, इयरे पुव्वं तु गाहिया समणा ।

जग्गविओ मो अचिरं, जह णिज्जंतो ण चेतैति ॥

आरक्षिको दण्डपाशिकस्तस्य निवेदनं क्रियते (खिच्छंति)
अस्माकं क्षिप्तचित्तः साधुः समस्ति तं वयमर्क्षरात्रौ वैद्यसकादो
नेष्यामः स यदि नीयमानो द्विषेऽहं द्विषेऽहमित्यारदेत् ततो
गुप्याज्जिने किमपि भणनीयमितरे अगीतार्थाः श्रमणाः पूर्वमेव
आहिता कर्त्तव्याः वयमाचार्यमेवं नेष्यामो मा बोद्धं कुरुचम् । स-
चाचार्यश्चिरमाख्यायिकाः कथापयित्वा जागरितः सन् यदा
निर्मेरं सुप्तो जवति तदा नीयते यदा नीयमानो न किञ्चिच्छेत्यति ।

निएहयसंसग्गीए, बहुसो भसं तु वेहसो कुणइ ।

तुह किति वाचि परिणम, गतागतेणीणिओ विहिणा ॥

अथ निह्वानां संसर्ग्याचार्यो न निर्गच्छति बहुशो भयमा-
नोऽप्युपेक्षां कुरुते अथवा भूयात् यद्यहं निह्वसंसर्गं करोमि ततो
भवतो दुःखयति ब्रज त्वं यत्न गन्तव्यमप्यं परिणामं गुरुणां ज्ञात्वा
शिष्येण गतागतेनान्यं गर्णं गत्वा शास्त्राण्यधीत्य भूयः आग-
तेन निह्वान् पराजित्याचार्यो विधिना अनन्तरोक्तेन निष्काशि-
तः कर्त्तव्यः ।

एस विहिविसज्जिए, अविसज्जियदहुगदोसआणई ।

तेसिं पि हुंति लहुगा, अविहिविही सो इमो होइ ॥

एष विधिर्गुरुणा विसर्जिते मन्तव्यः अविसर्जितस्य तु गच्छत-
श्चतुर्धेयु दोषाश्चाज्ञादयः । तेषामपि प्रतीच्छतां चतुर्धेयुकाः एषो-
विधिरुक्तोऽतोऽविधिना गन्तव्यं सचाऽयं विधिर्मवति ।

दंसणमत्थे पक्खो, आयरिय उवज्जाय सेसगणं च ।

एकेकपंचदिवसे, अहवा पक्खेण सव्वे वि ॥

दर्शनप्रभावकाणां शास्त्राणामर्थाय निर्गच्छत एकं पक्षमापृच्छन्
कालो भवति तद्यथा । आचार्यः पञ्च दिवसानापृच्छते यदि न
विसर्जयति तत उपाध्यायोऽपि पञ्च दिवसान् शेषसाधवोऽपि प-
ञ्च दिवसान् अथवा पक्षेण सर्वेऽपि पृच्छन्त्यन्ते । किमुक्तं भवति
दिने दिने किन्तु सर्वेऽपि पृच्छन्त्यन्ते यावत् पक्कः पूर्ण इति ।

एस विहि आगतं तु, पडिच्छअपकिच्छणा भवे लहुगा ।

अहवा इमेहिं आगम, एगादिपडिच्छए गुरुगा ॥

एगे अपरिणए य, अप्पाहारे य थेरए ।

गिलारो बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुडे ॥

एतारिसं विउस्सज्ज, विण्णवासो न कप्पई ।

सीसपडिच्छायरिए, पायच्छित्तं विहिज्जइ ॥

विइयपदमसंविग्गे, संविग्गे चेव कारणागाढे ।

नाऊण तस्स भावं, होइ उ गमणं अणापुच्छा ॥

गाथाचतुष्टयमपि गतार्थं गतं दर्शनार्थं गमनम् ।

अथ चारित्रार्थमाह ।

चारित्तं देसे (उविहा) एसणदोसा य इत्थिदोसा य ।

गच्छंति य सीयंते, आयसमुत्थेहिं दोसेहिं ॥

चारित्रार्थं गमनं द्विधा देशदोषैरात्मसमुत्थदोषैश्च देशदोषा
द्विविधा एषणा दोषाः स्त्रीदोषाश्च । आत्मसमुत्था अपि द्विधा
गुरुदोषा गच्छदोषाश्च । तत्र गच्छो यथात्मसमुत्थैश्चक्रवाह-
सामाचारोचितयकरणलक्षणैर्दोषैः सीदते तत्र पक्षमापृच्छ-
न्नास्ते तत ऊर्ध्वं गच्छति । इदमेव व्याचष्टे ।

जिहिं यं एसणदोसा, पुरकम्माई ण तत्थ गंतव्वं ।

उदगपउरो व दोसो, जहिं व चरिगाइसंकिणो ॥

यत्र देशे पुरःकर्मादय एषणादोषाः भवेयुस्तत्र न गन्तव्यं यो वा
उदकप्रचुरो देशः सिन्धुविषयवत् यो वा चरिकादिभिः परित्रा-
जिकाकापालिको नवनिकादिभिर्बहुमोहादिजिराकीर्णो विषयस्त-
त्रापि न गन्तव्यम् । अथादिवादिभिः कारणैस्तत्र गता भवेयुस्ततः
असिवाइहिं गता पुण, तक्कज्जसमप्पिया तत्रो णिति ।

आयरियमणिते पुण, आपुच्छित्तं अप्पणा णिति ॥

अशिवादिजिर्हुर्मित्तपचक्रादिभिः कारणैस्तत्र गता अपि
(तक्कज्जसमप्पियत्ति) प्राकृते पूर्वपदनिपातस्याभिमतत्वात्
समापिततत्कार्याः संयमक्षेत्रे यदा अशिवादीनि स्फिटितानि ज-
वन्तीति ज्ञावः । तदैते असंयमक्षेत्रान्निर्गच्छन्ति यथाचार्याः के-
नापि प्रतिबन्धेन सीदन्तो न निर्गच्छेयुस्ततो ये एको द्वौ बहुवो वा
असीदन्तस्ते गुरुमापृच्छधात्मना निर्गच्छन्ति तत्र चाऽयं विधिः ।

दो मासे एसणाए, इत्थि वज्जेज्ज अह्म दिवसाई ।

गच्छम्मि होइ पक्खो, आयसपुच्छेगदिवसं तु ॥

एषणायामशुद्धयमानायां यतनया अनेपणीयमपि शुद्धं द्वौ
मासौ गुरुमापृच्छन् प्रतीकृते । अथ स्त्री शय्याप्रभृतिका उपसर्ग-
यति । अथात्मना शय्यातर्यादौ स्त्रियां मध्यमिकायां वा प्रातिवे-

हिमक्यामतीवाध्युपपन्न उन्नयं वा परस्परमध्युपपन्नं ततो यदा ऽऽचार्यसंनिहितस्तदा तमापृच्छ्य गच्छति अथासंनिहितः संज्ञा-
जस्यादां गत आचार्यस्तदा एवमेवानापृच्छ्यागच्छति अपरं वा
संनिहितसाधुं भणति मम वचनेन गुरुणामापृच्छनं निवेद-
नीयम् “एयविदिमानयंतु” गाढा “एय अपरिणयय” गाढा “एया
रिसं विनुस्सज्ज” गाढा । इति गाथात्रयमपि गतार्थं नवेत्किं-
कारणं येन न पृच्छेत् ।

वितियपदमंत्रिगे, संविगे चेव कारणागाढे ।

नाऊण तस्म जावं, अप्पण जावे अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते ! आचार्यादिरसंविगो नवेत् अथवा संवि-
ग्नः परमहिदृष्टादिकमागाढकारणमवलम्ब्य न पृच्छेत् । तस्य
च गुरोर्भावसुविरेणापि न विसर्जयतीति वक्ष्यं ज्ञात्वा आ-
त्मीयं च भावमहिमिदं तिष्ठन्नवद्वयं विनश्यामीति ज्ञात्वा अनापृ-
च्छापि व्रजेत् । अथ गुरोश्चारित्र्ये सीदतो विधिमाह ।

सज्जायरकप्पट्टी, चरित्तवणा अभिगया खरिया ।

सारूविओ गिहत्थो, सो वि उवाएण हरियव्वो ॥

शर्यातरस्य कल्पस्त्रिकायां आचार्येण चारित्रस्य स्थापना कृता
तां प्रतिसेवत इति ज्ञावः तस्यां चारित्रस्थापनायां जातायां द्व्यक्ष-
रिका वा काचिद्भिगता जीवाद्यधिगमोपेताश्चाविकेत्यर्थस्तस्या-
माचार्योऽध्युपपन्नः स च चारित्रवर्जितो वेपथारी भवेत् सार-
पिको वा गृहस्थो वा उपलक्षणत्वात्स्वरूपको वा तत्र मुण्डि-
तशिराः शुक्लवासः परिधायी कच्छामवधन् अभार्यको भिक्षां
हिंसेमानं सारूपिकं उच्यते । यस्तु मुण्डः सशिखाको वा स-
भार्यकः सस्वरूपकोः एवमेवामन्यतर उपायेन हर्तव्यः । कथ-
मिति चेदुच्यते पूर्वं तावद्गुरवो नश्यन्ते वयं शुष्मद्विरहिता
अनाथाः अतः । प्रसीद गच्छामोऽपरं केवं परमुक्ते यदि
नेच्छन्ति ततो यस्यां स प्रतिवक्षः सा प्रज्ञाप्यते एव बहुनां सा-
धूनामाधारः एतेन विना गच्छस्य ज्ञानादीनां परिहाणिरतो
आनरकादिकं संसारमात्मनो वर्द्धय यदि सा इच्छति ततः सुन्द-
रमथ न तिष्ठति ततो विद्यामन्त्रादिभिरावर्त्यते । तदज्ञावे
केवयिका अपि तस्या दीयन्ते । गुरुश्च क्रमेण राजौ हर्तव्यः ।
एवं तावद्भिक्षुमङ्गीकृत्य विधिरुक्तः ।

(सूत्रम्) गणावच्छेद ए जे गणादवक्कम्म इच्छिज्जा अस्सं
गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पति एो से कप्पइ
अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं उवसंपज्जि-
त्ताणं विहरित्तए । कप्पइ एो आउत्थिता आयरियं वा
जाव विहरित्तए य से वितरंति एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए एते य से एो वितरंति एवं से एो कप्पइ
जाव विहरित्तए २१ आयरिय उवज्झाए य गणाओ
अवक्कम्म इच्छेज्जा अस्सं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरि-
त्तए कप्पइ आयरिय आयरियस्स आयरियगणावच्छे-
इयस्स गणावच्छेइयत्तं निक्खित्ता अस्सं गणं उवसंप-
ज्जित्ताणं विहरित्तए उवज्झायत्तं णिक्खित्ता अस्सं ग-
णं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । एो से कप्पइ अणापु-
च्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं
विहरित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता जाव विहरित्तए ते

य से वितरंति एवं से कप्पति अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं
विहरित्तए ते से एो वियरंति । एवं से एो कप्पति ।
अस्सं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । २२ ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं गणावच्छेदिकत्वमा-
चार्योपाध्यायत्वं च निश्चित्य गन्तव्यमिति विशेषः । अथ भाष्यम् ।

एमेव गणावच्छे, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, ते नियमा हुंति वत्ताओ ॥

एवमेव त्रिभुवनं गणावच्छेदकस्य ज्ञानदर्शनचारित्र्यार्थमन्यं गणं
गच्छतो विधिर्दृष्टव्यः । गणित उपाध्यायस्याचार्यस्य चैवमेवविधिः
नवरं पुनरिदं नानात्वं नियमात्ते गणावच्छेदिकादयो व्यक्ता
नवन्ति नो अव्यक्ताः ॥

एमेव गमो नियमा, निगंयीणं पि होइ नायव्वो ।

णाणट्ट जो उ जेइ, सच्चित्तं एा आपिणो जाव ॥

एव एव त्रिभुवनेको गमो निर्ग्रन्थीनामप्यपरं गणमुपसंपद्य-
मानानां ज्ञातव्यः नवरं नियमेनैव ताः सप्तहायाः यः पुन-
र्ज्ञानार्थं न आचार्यिकां नयति स यावद्दद्यापि न वाचनाचार्यस्या-
प्यति तावत्सच्चित्तदिकं तस्यैवामवति अपि तास्तु पुनर्वाचना-
चार्यस्याज्ञातव्यं कः पुनस्तां नयतीत्याह ।

पंचएहं एगयरे, उग्गहवज्जं तु लभति सच्चित्तं ।

आपुच्छ अट्टपक्खे, इत्थीसत्थेए संविगो ॥

पञ्चानामाचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकानामेकत-
रः संयतीर्नयति तत्र च सच्चित्तदिकं परस्परवग्रहवर्जं स
एव व्रजते निर्ग्रन्थी च ज्ञानार्थं व्रजन्ती अष्टौ पञ्चानापृच्छति ।
तत्राचार्यमेकं पञ्चमापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्यायं
वृषभं गच्छे चैवमेव पृच्छति संयतीवर्गस्य प्रवर्त्तिनी गणाव-
च्छेदिकाभिपेकाशेषसाध्वीर्यथाक्रममेकैकं पञ्चमापृच्छति । ताश्च
स्त्रीसाध्वेन समसंविनेन परिणतव्यस्ता साधुना नेतव्याः ।

(सूत्रम्) भिक्षु गणाओ अवक्कम्म इच्छिज्जा अस्सं गणं
संभोगपरियाए उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए नो से कप्पइ
अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं संभोगपरि-
याए उवसंपज्जित्ताणं कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा
जाव विहरित्ता ते य से वियरंति । एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए । ते य से न वियरिज्जा एवं से नो कप्पइ जाव
विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं वज्जेज्जा । एवं से
कप्पइ अस्सं गणं संभोगे पडियाए उवसंपज्जित्ताणं विह-
रित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं नो वज्जेज्जा एवं से नो
कप्पइ अस्सं गणं जाव विहरित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं संभोगिकमण्डल्यां समुद्देशिना-
दिरूपस्तत्प्रत्ययनिमित्तं “ जत्थुत्तरियमित्यादि ” यत्र उत्तरं प्र-
धानतरं धर्मविनयं स्मरणधारणादिरूपां धार्मिकीं भिक्षां व्रजेत
एवं (से) तस्य कल्पते अन्त्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं यत्रोत्तरं ध-
र्मविनयं नो लभेत एवं (से) तस्य नो कल्पते उपसंपद्य विह-
र्तुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् ।

संभोगो वि हु तिहि का-रणोहिं नाणट्टंसणचरित्ते ।

संभोगे वउत्तंगो, पहमो गच्छम्मि सीयंते ॥

संज्ञोऽपि त्रिभिः कारणैरिष्यते तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चारित्रार्थं च । तत्र ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च यस्योपसंपदं प्रतिपन्नस्तस्मिन् सूत्रार्थदानादौ सीदति गणान्तरे संक्रमणे स एव विधेयः पूर्वसूत्रे प्रणितश्चारित्रार्थं तु यस्योपसंपन्नस्तत्र चरणकरणक्रियायां सीदति चतुर्जङ्गी भवति । गच्छः सीदति नाचार्यः । आचार्यः सीदति न गच्छः । गच्छोऽप्याचार्योऽपि सीदति । ३ । न गच्छो-नाचार्य इति । ४ । अत्र प्रथमो भङ्गो गच्छे सीदति मन्तव्यस्तत्र च गुरुणा स्वयं वा गच्छस्य नोदना कर्त्तव्या कथं पुनः स गच्छः सीदेदित्याह ।

पडिब्रेहादिपमिउवेकखण, निक्खिआदाणविणयसज्जाए ।

आलोगतवणजच-ट्टजासपरुलसज्जातराईसु ॥

ते गच्छसाधवः प्रत्युपेक्षणां कालेन कुर्वन्ति न्यूनातिरिक्तादिदोषैर्विपर्यासेन वा प्रत्युपेक्षन्ते गुरुलानादीनां वा न प्रत्युपेक्षन्ते निष्करणादिना वा वर्तयन्ति दण्डकादिकं निक्षिपन्त आदत्तो वा न प्रत्युपेक्षन्ते न वा प्रमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षितं दुष्प्रमार्जितं वा कुर्वन्ति यथाहं विनयं न प्रयुञ्जते । स्वाध्यायं सूत्रपौरुषीं चार्थपौरुषीं वा न कुर्वन्ति । अकाले अस्थाध्याये वा कुर्वन्ति पादिकादिषु आलोचनां न प्रयच्छन्ति । अथवा आलोचयन्ति “ ठणे दिसि पगासेण वा ” इत्यादिकं सप्तविधमालोचनं न प्रयुञ्जते संखर्म्मं वा आलोचनान्तः स्थापनाः कुत्रानि स्थापयन्ति भक्तार्थं मण्डल्यं समुद्देशनं न कुर्वन्ति गृहस्थजापाभिर्भाष्ये सावधं वा भाष्ये पदद्वयेऽप्यानीतं ह्युज्जते । शय्यातरपिण्डं ह्युज्जते आदिग्रहणेनो-ज्जमाद्युक्तं गृह्णन्ति । इतरेषु गच्छस्य सीदतो विधिमाह ।

चोयावेई गुरुण, विसीयमाणं गणं सयं वाचि ।

आयविषं सीअंतं, सयं गणेणं व चोयावे ॥

प्रथमभङ्गे सामाचार्यां विपीदन्तं गच्छं गुरुणा नोदयति । अथ वा स्वयमेव नोदयति । द्वितीयभङ्गे आचार्यं सीदन्तं स्वयं वा गणेन वा नोदयति ।

दुभि वि विसीयमाणे, सयं व वा जे तहिं न सीयंति ।

ठाणं ठाणासज्जठ, अणुलोमाईहिं चोएंति ॥

तृतीयभङ्गे गच्छाचार्यां द्वावपि सीदन्तौ स्वयमेव नोदयति ये वा तत्र न सीदन्ति तैर्नोदयति । किं बहुना स्थानं स्थानमासाद्य प्राप्तानुलोमादिभिर्विचोभिर्नोदयति । किमुक्तं प्रवति । आचार्यां पाथ्यायादिकं भिक्षुल्लुकादिकं वा पुरुषस्तु ज्ञात्वा यस्य यादृशी नोदना योग्या यो वा खरसाधो मृदुसाधवः क्रूरोऽक्रूरो वा यथा नोदनां गृह्णाति तं तथा नोदयेत् ।

जणमाणे जणाविते, अयाणमाणम्मि पक्खो उक्कोसो ।

लज्जए पंच तिन्नि व, तुह किंति विपरिणए विवेगो ॥

गच्छमाचार्यमुभयं वा सीदन्तं स्वयं भणेत अन्यैश्च भाषयन्नास्ते यत्र न जानाति एते भण्यमाना अपि नोद्यमं करिष्यन्ति तत्रोत्कर्षतः पक्षमेकं तिष्ठति गुरुं पुनः सीदन्तं व्रजया गौरवेण वा जानन्नपि पञ्च त्रीन् वा दिवसान् अजगन्नापि शृक्षम् । अथाभाष्यमाणो गच्छो गुरुभयं भणेत । प्रवतः किं दुःखयति यदि वयं सीदामस्तर्हि वयमेव दुर्गतिं गमिष्यामः । एवं विधिना प्रावेनैव तेषां परिणते विवेकस्ततः परित्यागो विधेयस्ततश्चा-न्यं गणं संक्रामति तत्र चतुर्जङ्गी संविग्नः संविग्नगणं संक्रामति । संविग्नोऽसंविग्नम् २ असंविग्नः संविग्नम् ३ असंविग्नोऽसंविग्नम् ४ तत्र प्रथमो भङ्गस्तावदुच्यते ।

संविग्नविहाराओ, संविग्गा दुभि एज्ज अन्नयरो ।

आलोडयम्मि मुद्धो, तिबिहो उ विहि मग्गणा नवरिं ॥
संविग्नविहारात् संविग्नौ द्वौ अन्यतरौ गीतार्थोऽगीतार्थौ संविग्नं गच्छे समागच्छेतां स च गीतार्थोऽगीतार्थौ वा यातो दिवसान् संविग्नैः स्फिटितस्तद्दिनादारभ्य सर्वमप्याशोचयति आलोचिने च शृक्षः । नवरं त्रिविधोपधेयथाकृतादिरूपस्य मार्गणा कर्त्तव्या । इदमेव व्याचष्टे ।

गीयमगीतो गीते, अप्पडिबट्टे ए होइ उवघातो ।

अगीयत्थस्स वि एवं, जेए सुता ओहनिज्जुत्ती ॥

स संविग्नो गीतार्थोऽगीतार्थौ वा । यदि गीतार्थो व्रजिकादिषु अप्रतिवृत्तः आयातः तत उपधेरुपघातो न प्रवति तदा प्रायश्चित्तम् । अगीतार्थस्य येन जघन्यतः ओघनिर्द्युकिः श्रुता तस्याप्येवमेवाप्रतिवृत्तमानस्य नोपधिरुपहन्यते ।

गीयाणं व मिसाणं व, दुएह वयंताणं वइयमाईसु ।

पडिबज्जंतारं पि हु, उवहि तह गेएह चारुवणो ॥

द्वयोर्गीतार्थयोर्गीतार्थगीतार्थविभिन्नयोर्वा व्रजतोर्ब्रजिकार्थादुपधिरुपघातयोरप्युपधिनां पहन्यते न वा आरोपणा प्रायश्चित्तं प्रवति । एवमेकोऽनेके वा विधिना समागता यत्प्रभृति गणाभिर्गीतास्तत आरण्यालोचनां चदन्ति । अथ त्रिविधोपधिमार्गणमाह ।

आगंतु जहागमयं, वत्थव्व अहाकडस्स असईए ।

मेडिंति मडिभुमेहिं, मा गारव कारणमगीए ॥

तस्य गीतार्थस्यागीतार्थस्य वा त्रिविध उपधिर्भवेत् । तद्यथा यथाकृतोऽल्पपरिकर्म्म सपरिकर्म्म वा वास्तव्यानामल्पेक्षेत्रे त्रिविध उपधिर्भवति । तत्र यथाकृतो यथाकृतेन मील्यते अल्पपरिकर्म्मा अल्पपरिकर्म्मेणा सपरिकर्म्मो सपरिकर्म्मेणा । अथ वास्तव्यानां यथाकृतो नास्ति तत आगन्तुकस्य यथाकर्म वास्तव्यमध्यमैरल्पपरिकर्म्मभिः सह मील्यन्ति किं कारणमिति चेदत आह । माऽसौ मीलितः सन् अगीतार्थस्य मदीय उपधिरुत्तमसांज्ञोगिकः अतोऽहमेव सुन्दर इत्येवं गौरवकारणं प्रवेदिति ।

गीयत्येए मिलिज्जइ, जो पुण गीओ वि गारवंकुणइ ।

तस्सुवही मेलिज्जइ, अट्टिगरणअपक्कओ इहरा ॥

गीतार्थो यद्यगौरवी ततस्तदीयो यथाकृतः प्रतिग्रहो वास्तव्ययाकृतानां अल्पपरिकर्म्मभिः सह न मील्यन्ति किं तु उत्तमसांज्ञोगिकाः क्रियन्ते । यस्तु गीतार्थोऽपि गौरवं करोति तस्य कृते वास्तव्याल्पपरिकर्म्मभिः सह मील्यते किं कारणमिति चेदत आह (इहरत्ति) यदि यथाकृतपरिज्ञेन परिशुष्यते तदा केनाप्यजानना अल्पपरिकर्म्मेणा समं मेक्षितं दृष्ट्वा स गीतार्थोऽधिकरणमसंखण्डं कुर्यात् किमर्थं मदीय उत्कृष्टोपधिरुद्धेन सह मीलित इति । अप्रत्ययो वा शैक्षाणां प्रवेत् । अयमेतेषां सकाशादुच्यतविहारी येनोपधिसुत्कृष्टपरिच्छेदे एते तु दीनतरा इति ।

एवं खलु संविग्गा-संविग्गे संक्रमं करेमाणे ।

संविग्गासंविग्गे, संविग्गे वा वि संविग्गे ॥ ३ ॥

एवं खलु संविग्नस्य संविग्नेषु संक्रमं कुर्वाणस्य विधिरुक्तः । अथ संविग्नस्यासंविग्नेषु संक्रामतोऽसंविग्नस्य वा संविग्नस्य संक्रामतो विधिरुच्यते । तत्र संविग्नस्यासंविग्नसंक्रमणे तावदिमे दोषाः ।

सीहगुहं वग्घगुहं, उदहिं व पडित्तं व जो पविसो ।

अमिवं ओमोयरियं, धुवं से अप्या परिचत्तो ॥
सिंहगुहां व्याघ्रगुहामुदधिं समुद्रं प्रदीप्तं वा नगरादिकं यः
प्रविशति अशिवमयमोदयं वा यत्र देशे तत्र यः प्रविशति तेन
ध्वमात्मा परित्यक्तः ।

चरणकरणाण्दीणे, पासत्ये जा उ पविमए समणो ।

जतमाए य पहिउं, सो ठाणे परिचयइ तिषि ॥

एवं सिंहगुहादिस्थानीये चरणकरणप्रदीणे पार्श्वस्थे यः
श्रमणो यतमानासंविज्ञानं प्रदाय परित्यज्य प्रविशति स मन्द-
धर्मा त्रीणि स्थानानि ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपानि परित्यजति ।
अपि च सिंहगुहादिप्रवेशे एकजविकर्मणं प्राप्नोति पार्श्वस्थे-
षु पुनः प्राविशन्ननेकानि मरणानि प्राप्नोति ।

एमेव अहाङ्के, कुमिलओमन्ननीयनंसत्ते ।

जं निणिण परिचयइ, नाणं तह दंसणचरित्तं ॥

एवमेव पार्श्वस्थवत् यथाच्छन्देषु कुशीशावसन्ननित्यवासिसं-
सत्केषु च विशतो मन्तव्यम् । यच्च त्रीणि स्थानानि परित्यज-
तात्पुक्तं तज्ज्ञानं दर्शनश्चारित्र्यं चेति उच्यते गतो द्वितीयो नङ्गः ।

अथ तृतीयनङ्गमाह ।

पचएहं एगयारे, संविगो संकमं करेमाणो ।

आओइए विवेगो, दोसु अमंविगसच्छंदो ॥

पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दानामेकतरः संविशेषु सं-
क्रमं कुर्वन् प्रथममालोचनां ददाति । तत आलोचितेऽविशुद्धो-
पधिविवेकं करोति स च यदि चारित्रार्थमुपसंपद्यति ततः प्रती-
च्छनीयो यस्तु द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरर्थयोः संविज्ञ उपसंपद्यते
तस्यास्वच्छन्दः स्वाभिप्रायो नास्तौ प्रतीच्छनीय इति भावः ।

पंचेगनरे गीये, अरुविषयवते जयंति एतम्मि ।

जं उवहिं उप्पाए, संभोइयसेसमुज्जंति ॥

तेषां पञ्चानां पार्श्वस्थादीनामेकतर आगच्छन् यदि गीतार्थः
स्वतः स्वयमेव महावतान्युच्चार्यारोपितग्रतो यतमानो व्रजिका-
टावप्रतिबध्यमानो मार्गं यमुपश्रमुत्पादयति स साम्भोगिकः
(नैसमुज्जंति) यः प्राक्तन पार्श्वस्थोपधिरविशुद्धस्तं परिग्राप्य-
ति यः पुनरगीतार्थस्य उपधिस्तस्य चिरंतनोऽभिनवोत्पादितो
वा सर्वोऽपि परित्यज्यते ।

तेषु चाऽयमात्रोचनाविधिः ।

पासत्याइं धुंमिए, आलोयणा होइ दिक्खपजिइं तु ।

संविगपुराणो पुण, जणभिइ चेव ओसणो ॥

यत्पार्श्वस्थादिनिषेध मुक्तिरुतः प्रयाजितस्तस्य दीक्षादिनादार-
ज्यात्रोचना भवति यस्तु पूर्वं संविन्नः पश्चात्पार्श्वस्थो जातस्तस्य
संविन्नपुराणस्य यत्प्रनृत्यवसन्नो जातस्तदिनादारभ्यालोचना
भवति ।

(८) गणावच्छेदको गणादवक्रम्यच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य

संभोगप्रतिज्ञया विहर्तुम् ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदए य गणादवक्रम्म इच्छेज्जा अस्सं
गणं संभोगपरियाए उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए णो से
कप्पइ गणावच्छेदत्तं अणिकिखवित्ता संभोगपरियाए जाव
विहरित्तए कप्पति । स गणावच्छेदयत्तं णिकिखवित्ता जाव
विहरित्तए णो से कप्पइ अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव

विहरित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव वि-
हरित्तए ते य से वितरंति एवं से कप्पइ अस्सं गणं संभोगपरि-
याए जाव विहरित्तए तया से नो विहरंति एवं से णो
कप्पइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लजेज्जा
एवं से कप्पति अस्सं गणं स जाव विहरित्तए । जत्थु-
त्तरियं धम्मविणयं णो लजेज्जा एवं से णो कप्पति अस्सं
गणं स जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लभेज्जा
एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तए । आयरिय उवज्जाए य
गणादवक्रम्म इच्छेज्जा अस्सं गणं संभोगपरियाए जाव
विहरित्तए णो से कप्पइ आयरिय उवज्जाए य गणं लजेज्जा
एवं से णो अवक्रम्म इच्छेज्जा अस्सं गणं संभोगपरियाए
जाव विहरित्तए णो से कप्पइ । आयरिय उवज्जायत्तं अ-
णिकिखवित्ता अस्सं गणं स जाव विहरित्तए कप्पति से
आयरिय उवज्जायत्तं णिकिखवित्ता जाव विहरित्ता णो से
कप्पति अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए कप्पइ
से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए । ते य मे
विहरंति । एवं मे कप्पति जाव विहरित्तए ते य से णो
विहरंति एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं
धम्मविणयं लजेज्जा एवं से कप्पइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं
धम्मविणयं णो लजेज्जा एवं से नो कप्पति जाव विहरित्तए ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या पूर्ववत् । अथ भाष्यम् ।

एमेव गणावच्छेदिक्र, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।

णवरं पुण्ण एणत्तं, एते नियमेण गीयाओ ॥

एवमेव गणावच्छेदिकस्य तथा गणित उपाध्यायस्य आचार्यस्य
च सूत्रं मन्तव्यं नवरं पुनरत्र नानात्वं एते नियमात् गीतार्था
भवन्ति नागीतार्थाः । वृ० ४ उ० । नि० चू० ।

(सूत्रम्) जे जिकव् बुसिपराइयाओ गणिओ अबुसा-
एइयं गणं संकमतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥

बुसिरातिया गणातो, जे जिकव् संकमे य अबुसिं वां ।

अबुसारागणं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ २० ॥

बुसितितो बुसिरातियं चउभंगो कायव्वो चउत्थभंगो अवत्थुं
ते तियज्जे किं पमिसेहो आचार्य आह तत्थ णो पमिसेहो कारणे
पुण पढमे भंगे उवसंपदं करेति सा य उवसंपया कावं पमुच्च-
तिविहा इमा ।

उम्मासे उवसंपदे, जहण वारससमाउ मज्झिमिया ।

आवकहा उक्कोसो, पमिच्छसीसे तु जे जीवं ॥ २१ ॥

उवसंपदा गाहा जहणा मज्झिमा उक्कोसा जहणा उम्मासो म-
ज्झिमा वारसवरिसे उक्कोसो जावजीवं एवं पमिच्छगस्स सिस-
स्स एगविहा चेव जावजीवं आयरियो ण मोत्तव्वो ।

उम्मासे य अपूर्वेता, गुरुगा वारससमासु चउवहुगा ।

तेण परमासियत्तं, जणितं पुण्ण आरतो कज्जे ॥ २२ ॥

जेणं पडिच्छुगेणं उम्मासिता उवसंपया कता सो जति उ-
म्मासे अपूर्वेता जाति तस्स चतुगुरुगा । जेण वारस वरिसइ

कता तं अपूरेत्ता जाइ चउवहुं । जेण जावज्जीवं उवसंपदा कता तस्स मासवहुं छम्मासाणं परेणं णिक्कारणे गच्छंतस्स मासवहुं । जेण चारससमा उवसंपदा कता तस्स विं छम्मासे अपूरेतस्स चउगुरुआ चैव चारससामातो परेण मासवहुं चैव जेण जावज्जीवे उवसंपदा कता तस्स छम्मासे अपूरेतस्स चउगुरुआ चैव तस्सेव चारससमाओ अपूरेतस्स चउवहुगा एस सोही गच्छतो णितस्स भणिता ॥ नि०चू० ३० १६ ॥

(ए) कुगुरौ सत्यन्यत्रोपसम्पत्

से जयवं जयाणं गणिणा गच्छे त्रिविहेण वोसिरे-
ए विज्जा तया णं ते गच्छे आदरेजा जइ संविगगभविता-
णं जहु तं पच्छिन्नमणुचरित्ताणं अन्नस्स गच्छाद्विषणो
उवसंपज्जित्तां समग्गमासरेजा तओ णं आयरिज्जा अ-
द्दाणं सच्छंदत्ताए तहेव चिडे तओ णं चउविहस्सवि स-
मएसंयस्स वज्जंतं गच्छं मो आयरेजा । महा०-७ अ० ।

(सामायिकसंयतादयः सामायिकसंयतत्वादिकं जहतः कि-
मुपसंपद्यत इति संजयशब्दे) (सामायिकार्यमन्यत्रोपसंपत्सा-
मायशब्दे वक्ष्यते) (श्रुतमार्गसुखदुःखाद्युपसंपदमधिकृत्याऽऽ-
भवद् व्यवहारः व्यवहारशब्दे वक्ष्यते)

उवसंपयाकप्प-उपसंपत्कल्प पुं० उपसंपद्विधौ,

उवसंपदा य कप्पं, एत्तो उ समासतो वोचं ।

दुविहम्मि आगमाम्मि उ, पणवणा चैव आयरणता य ॥

पणवणगणअणुपा-लणा य उवसंपदा होति ।

आगमहेउ उवसंपदाउ, स य आगमो जने दुविहो ॥

मुत्तं अत्यो य तहा, पारगेतं तत्थ उवसंपा ।

दो आयरियप्पे-रग कत्थ तहिं कुज्जा ॥

जो निउणतरं जासति, अह निउणं दो विजासंति पं० जा०

इयाणं उवसंपया कप्पो तत्थ गाहा दुविहम्मि सा दुविहा
उवसंपया आगमनिमित्तं उवसंपज्जिज्जइ सुत्तनिमित्तं अत्यनि-
मित्तं वा अहवा ते आयरिया परूवेऊण सुत्तपयाणि उस्सग्गाव-
वापसु गाहं जाणंति अहवा गाढतरं तत्थ आचरणा पक्खिहेणा-
इसु अहवा ते पणवणं धम्मकहाए अक्खेवणाइसु धम्मपणवणं
निरागं जाणंति तं पि किंरि सिक्खियव्वं धम्मकहिस्स वा गाह-
णा ते आयरिया गाहणाकुसला अणुयत्तत्ति वा ते आयरिया
गिवाणाइसु कारयेसु अणुवाहंति वा मूजगुणाइ एवं परूवणाइ-
संपन्नो उवसंपज्जियव्वो पयवइरित्तो न उवसंपज्जियव्वो जइ वि-
गीयत्थो होइ जे पुण असंविग्गादयो उवसंपज्जइ परूवणाइ-
संपन्नंति काऊण गाहा वत्तणा संथणा वत्तणा नाम सुत्तस्स
परियट्ठणा अत्थस्स गुणणा संथणा सुत्तत्थाणं पच्चुच्चकार-
णा गहणं अभिणवाणं सुत्तत्थाणं चैव गाहा ततिया जो सो
उवसंपज्जं तओ सो गच्छं परिच्छइ सो वा गच्छेण परिच्छि-
ज्जइ तयाओ निक्कारणे आमुत्तति वच्छइ चउवणाणि वा निक्कारणे
श्रुवंति मरवंति वा य मज्जणाइ ऊमाइ गहणनिक्खेवणा भवइ
माणेत्ति निक्खमणपक्षेसे आवासयनिसीहियाओ नत्थि सुत्तत्थ-
तदुभयाणि वा न कैरंति मोणेण इच्छंति पयाणि उवसंपज्जमाणो
न कुज्जा गच्छे वा एवमाइ नत्थि पच्छा सारणया वा विसग्गो
वा जइ वत्तछाइनित्तमुवसंपन्नो न वत्तइ न सेवइ अभिण-
वं वा न गेएइ सारिउं पच्छा विसग्गो जो पुण पासत्थाइ
उवसंपज्जइ तत्थ गाहा सिद्धं सीमुहं चरणकरणं गाहा सिद्धं
एमेव अहाउंइ सिद्धं को पुण अरिहो कत्थ उवसंपज्जियव्वं

जसोवहि तत्थेमे चत्तारि गच्छा एगो जत्तपाणं देइ गिएइइ
वि । एगो देइ न गेएइइ । एगो गेएइइ न देइ । एगो न देइ न
गेएइइ । तत्थ पदमे उवसंपज्जियव्वं सेसा नाणुन्ताया विइए
द्वामं न वज्जइ गिलाणाइसु कज्जेसु तइए भंगे गिवाणस्स
से न कोइ किंचि करेइ अचवसछस्स मरणदोसा चउत्थो
असेज्जणव्वं पदमे गुणा जसोवहिसयणासणाइसु गहणदा-
णे य हउगिवाणाइकज्जेसु अवरो परस्स पयाणि जत्थ की-
रंति तत्थ अणुसायं गाहा सिद्धं च जो पुण सुद्धं आयरियं दु-
सइ कणयपुच्छियो असुयस्स आयरियस्स पासं कोसं नट्ठि-
ओ सि न पदओ वा जणइ तस्स असुओ नाम दोसो अप्पियस-
ज्जायाइ जइ य ते तस्स दोसा नत्थि ताहे तमावज्जइ जं दोसं
भणइ जं च असुस्स मूले अवसंपज्जइ तं च तत्थ आवज्जइ ।
एवं ता उवसंपज्जइ । इयाणि उवसंपयारिहो जइ असुद्धं असु-
गो नाम पयस्स दोसो अविणियइ तं जइ पच्छिइ ताहे उट्ठा-
णवाइ तट्ठणमावज्जइ जं च असुद्धं रागेण पच्छिइ जे तस्स
दोसा ते आवज्जइ वोसठि तिछाणो नाम नाणदरिसणचरित्ता-
णि केरिस्सो आयरियो अणरिहो उवसंपदं प्रति गाहा आहारे
उच्यते जो आहारोवही उ अहं लमिस्सामीति संगहं करेइ प-
च्छिच्छुमाणं च ततो लज्जामि अणरिहो वा तित्तिगियादओ वा
चेतियसट्ठीए वा आकहिसमाकह्णी फाऊण वा चयति सो वि-
नोचसंपज्जियव्वो । जो पुण एगंतनिज्जरणी पंचहिं ठाणेहिं चा-
एहिं संगहोवग्गइ अव्वोच्छिप्ती नयट्ठयाए सो उवसंपज्जिय-
व्वो । वायणारिहो वि नाणदंसण अहत्थि जावा जाणणयाए
वा पदए सो वायव्वो तस्स पुण वापंतस्स पयाणि चैव अ-
हारोवहिमाइणि व्वमंति एए चैव ठाणावायणाइ वि वज्जयंति
रागेण थामवहारविज्जहो तित्थस्स अणुवमया इति कट्ठं तस्स प्र-
कासं च जवति गणहारिस्स आहारो एस उवसंपयाकप्पो पं०चू०

उवसंपयसंकप्पो, सुगुरुसगासे गिही असुत्तत्थो ।

तदहिअगहणसमत्थां, अणुन्नाउ तेण संपज्जो ॥ ८६ ॥

उपसंपदानां संकल्पो व्यवस्था स्वगुरुसकाशे यथा संजवं गृही-
तसुत्रार्थः सन्नतप्रथमतया तदधिकग्रहणसमर्थः प्राज्ञः सन्नतु ज्ञा-
तस्तेन गुरुणोपसंपद्यते त्रिविधित्तसमीप इति गाथार्थः । तत्रापि ।

सणरिणयपरिवारं, अप्परिवारं च एणाणजाणावे ।

गुल्हेसोवि सयं विअ, एतदज्जे ए धारिज्जा ॥ ८७ ॥

सपरिणतपरिवारं शिक्षकप्रायपरिवारमपरिवारं चैकाकीप्रायं
नानुज्ञापयेद्गुरुं शिष्योऽनेकदोषप्रसङ्गाद्दोषोऽपि गुरुः स्वयमेवैतद-
भावेपरिणतपरिवाराद्यजावे न धारयेद्विसर्जयेदिति गाथार्थः । तत्र

संदिद्धो संदिद्धस्स, अंतिए तत्थ मिह परिचाओ ।

साहुअमग्गे वाअण, तिदुवरि गुरुसम्मए चागो ॥ ८८ ॥

संदिष्टः सन् गुरुणा संदिष्टस्य गुरोः समीपे उपसंपद्येतेति
वाक्यशेषस्तत्र मिथः परस्परं परीक्षा भवति । तयोः साधूना-
ममार्गं वादयं करोत्यागन्तुकः मिथ्यादुष्कृतादाने त्रयाणामुपरि
गुरुकथनं तत्सम्मतं शीतव्रततया त्यागः असम्मतं निवासस्तेषा-
मपि तं प्रत्ययमेव न्याय इति गाथार्थः ।

गुरुफरसाहिगकहणे, सुजोगओ अह निवेअणं विहिणा ।

अउखंभादिउ निअमो, आहव्वणुपाज्जा चैव ॥ ८९ ॥

गुरोरपि तं प्रति पर्याधिककथनं जीतं वर्तते सुयोगतः प्रतिप-
त्तिशुद्धौ सत्यामथानन्तरं निवेदनं गुरुवे विधिना प्रवचनोक्ते-
नोपदिशेदित्यर्थः । तत्र श्रुतस्कन्धादौ नियम एतावन्तं कार्यं

यावदित्वेवमर्हदादिसाक्षिकी स्थापना कायोत्सर्गपूर्विकेन्यन्थे
उज्जयनियमश्चाऽयमाभाव्यानुपावना शिष्येण नावयन्नेव शि-
ष्येण नावयन्नुल्लिख्यतिरिक्तादयं गुरुणाऽपि सम्यक्पालनीय
इति गाथार्थः । इह प्रयोजनमाह ।

अस्सामित्तं पृथा, इअरो वेक्खाए जो अमुहजार्वा ।

परिणमइ सुअआहव्वा-दाण्णहणं अओ चव ॥ ९० ॥

अस्वामित्वं भवति निःसङ्गतेत्यर्थः तथा पूजा गुरोः कृता भवति
इतरापेक्षयाऽनालक्ष्यल्लिखितेनेतरगुर्वपेक्ष्येति भावः । तथा
जीतमिति कल्पोऽयमेव एवं जगवता दृष्ट इति श्रुतजावादित्य-
नेन प्रकारेण शुभाशयोपपत्तेः परिणमति श्रुतं यथाहं तथा चारित्र-
शुद्धिहेतुत्वेन शिष्यस्य नान्यथेत्याभाव्यादानं शिष्येण कर्त्तव्यं
ग्रहणमत एव तस्य गुरुणाऽपि कर्त्तव्यं तदनुग्रहप्रियामलोभा-
दिति गाथार्थः । पं० व० ७ छा० ।

उवसंहार-उपसंहार-पुं० उप-सम-ह-घञ्-समासौ, स च
अन्धतात्पर्यावधारकलिङ्गभेदः “ उपक्रमोपसंहारौ हेतुस्तात्प-
र्यनिर्णय ” इत्युक्तेः तत्रोभयोरपि तत्त्वत्वं न तु प्रत्येकस्य
सङ्गहे सम्यग् हरणे, श्रुतार्थस्यान्यत्रान्यथार्थमुपपक्षेपे, यथा
गुणोपसंहारः । वाच० ।

उवसग्ग-उपसर्ग-पुं० उप-सृज्-घञ्-उपसृज्यन्ते धातुसमीपे
युज्यन्ते इत्युपसर्गः । प्रश्न० ४ द्वा० । प्रश्नव्याकरणोक्तेषु, नि-
पाताश्चादयो द्वेयाः प्रादयस्तूपसर्गकाः । “ द्योतकत्वात् क्रिया-
योगे लोकादवगता इमे ” इत्युक्तलक्षणेऽपि क्रियायोगे प्रादिषु,
तेषां शिष्या प्रवृत्तिः “ धात्वर्थे वाधते कश्चित्काश्चित्तमनुवर्तते ।
तमेव विशिनष्ट्यन्य उपसर्गगतिरिति धा । क्रमेणोदाहरणानि
यथा आदत्ते प्रसूते प्रणमतीति । अपि च “ उपसर्गेण धा-
त्वर्थो, वलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहार-विहारपरिहार-
वत् ” प्रादयस्तूपसर्गा न सार्थकाः सार्थकाश्च चादयो निपाता
वाचकत्वात् । “ उपसर्गास्तु उभयेऽपि द्योतका इति मेनिरे ”
वाच० । पो वः । ८ । १ । ३१ । इति पस्य वः । प्रा० । उपसृज्यन्ते
क्षिप्यन्ते च्याव्यन्ते प्राणिनो धर्मादेर्येषु इत्युपसर्गाः । देवादि-
कृतोपद्रवेषु, स्था० १० ठा० । पंचा० । आ० म० । आ० चू० ।

(१) उपसर्गव्याख्या ।

(२) उपसर्गनिकेपः ।

(३) तत्कारिभेदादुपसर्गभेदाः ।

(४) उपसर्गसहनम् ।

(५) संयमस्य रूढत्वम् ।

(६) अनुकूलोपसर्गसहनम् ।

(१) अथोपसर्गान् व्याख्यातुमाह ।

उवसज्जणमुवसग्गो, तेण तओवसज्जए जम्हा ।

उपसर्जनमुपसर्गः । अथवा करणसाधनः उपसृज्यते संवध्यते
पीडादिभिः सह जीवस्तेनेत्युपसर्गः । अथवा कर्मसाधनः
उपसृज्यते संवध्यते तत्कोऽसावेव तदुपसर्गः । अथवा उपादा-
नसाधनः ततस्तस्मादुपसर्गाजीवः उपसृज्यते संवध्यते पीडा-
दिभिः सह यस्मात्ततः उपसर्गः । विशेष० । उत्त० ।

(२) उपसर्गनिकेपो यथा ।

उवसग्गस्मि य ह्मक्कं, दव्वे चेयणमचेयणं दुविहं ।

आगंतुगो य पीढा-करो य जो सो उ उवसग्गो ॥ १॥

नामस्थापनात् द्रव्यक्षेत्रकावभावभेदात् उपसर्गाः पीडा । तत्र
नामस्थापने क्षुण्णत्वाद्नादस्य द्रव्योपसर्गं दर्शयति । इव्ये ऊ-

व्यविषये उपसर्गो द्विधा यतस्तद्रव्यमुपसर्गकर्तुं चेतनाचेतनजे-
दात् द्विविधम् । तत्र तिर्यङ्मनुष्यादयः स्वावयवविधातेन यद्-
उपसर्गयन्ति स सचित्तद्रव्योपसर्गः स एव काष्ठादिनेतरस्तत्त्व-
जैदपर्यायैर्व्याख्यातः । तत्रोपसर्ग उपादायः शरीरपीडाः नोत्पादन-
मित्यादिपर्यायाः । भेदाश्च तिर्यङ्मनुष्योपसर्गादयः । नामादय-
श्च तत्र व्याख्यातुं निर्युक्तिरुदेव गाथापश्चादैनं दर्शयति । अपर-
स्माद्विव्यादेरागच्छतीत्यागन्तुको योऽसावुपसर्गो भवति स
च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारिणीति ॥ १॥ क्षेत्रोपसर्गोनाह ।

खेतं बहुओघपयं, कालो एगंतदुस्समादीओ ।

जावे कम्मब्भुदओ, सो दुविहो ओघुवक्कमिओ ॥ २ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे बहुभ्योघतः सामान्येन पदानि क्रूरचौराद्युपसर्ग-
स्थानानि जवन्ति तत्क्षेत्रं बहुओघपदम् । पाण्डुरं वा बहुओघनयं
बहुभ्योघतो जयस्थानानि यत्र तत्स्थाना । तच्च द्वाभादिविषयादिकं
क्षेत्रमिति । कावस्वेकान्तदुःखमादिः आदिग्रहणात् यो यस्मि-
न् क्षेत्रे दुःखोत्पादको व्रीष्मादिः स गृह्यत इति । कर्मणां
ज्ञानावरणादीनामभ्युदयो प्रावोपसर्ग इति । स च उपसर्गः
सर्वोऽपि सामान्येन औधिकोपक्रमिकभेदात् द्वेधा । तत्रौधिकोऽ-
नुजकर्मप्रकृतिजनितप्रावोपसर्गो जवति । औपक्रमिकस्तु दण्ड-
कशाशस्त्रादिनाऽसातवेदनीयोदयापादक इति ॥ २ ॥

(३) तत्रौधिकौपक्रमिकयोरुपसर्गयोरौपक्रमिकमधिकृत्याह ।

ओवक्कमिओ संयम-विग्घकरे तत्थुवक्कमे पगयं ।

दव्वे चउव्विहो दे, व माणुयतिरिया य संवेतो ॥ ३ ॥

उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्राप्तानामुदयप्रापणमित्यर्थः ।
एतच्च यद्भवोपयोगात् येन वा द्रव्येणाऽसातवेदनीयाद्यशुभं
कर्मोदीर्यते यद्दयाच्चाल्पसत्त्वस्य संयमविघातो जवति अत
औपक्रमिक उपसर्गः संयमविघातकारीति । इह च यतीनां
मोक्षं प्रति प्रवृत्तानां संयमो मोक्षाङ्गं वर्तते तस्य यो विघ्नहेतुः
स एवाधिक्रियत इति दर्शयति । तत्रौधिकोपक्रमिकयोरौपक्र-
मिके प्रकृतं प्रस्तावस्तेनात्राधिकार इति यावत् । स च इव्ये
इव्यविषयश्चिन्त्यमानश्चतुर्पिधो भवति । तद्यथा दैविको मा-
नुपस्तरश्च आत्मसंवेदनश्चेति । सूत्र० १ शु० ३ अ० ।

चउव्विहा उवसग्ग पसत्ता तं जहा दिव्वा माणुसा ति-
रिक्खजोणिया आयसंचेयणिज्जा । दिव्वा उवसग्ग चउ-
विहा पसत्ता तं जहा हासाप्पओसा वीमंसा पुढोवेमांया ।
माणुस्सा उवसग्ग चउव्विहा पसत्ता तं जहा हासाप्पओ-
सा वीमंसा कुसीद्वपडिसेवणया । तिरिक्खजोणिया उवसग्ग
चउव्विहा पसत्ता तं जहा जया पदोसा आहारहेउं अव्व-
च्चेत्रेण साक्खणया । आयसंचेयणिज्जा उवसग्ग चउव्विहा
पसत्ता तं जहा घट्टणया पवभणया थंजणया हेसणया ।

सुत्रपञ्चकमाह कण्ठ्यश्चेदं नवरमुपसर्जनान्युपसृज्यते धर्मा-
त्प्रच्याव्यते जन्तुरेजिरित्युपसर्गः वाधाविशेषास्ते च कर्तृभेदाच्च-
तुर्विधाः । आह च “ उवसज्जणमुवसग्गो तेण तओ उवसय-
ज्जिए जम्हा । सो दिव्वमणुयतेरिच्छ आयसंचेयणा भेवत्ति ॥ १॥
आत्मना सञ्ज्ञेयन्ते क्रियन्ते इत्यात्मसञ्ज्ञेतनीयाः तत्र दिव्याः ।
(हासासे) हासान्नवन्ति हाससंचूतत्वात् वा हासाः उपसर्गा
पवेत्येवमन्यत्रापि । यथा भिक्षार्थं ग्रामान्तरप्रस्थितजुल्लकैर्यन्तर्या
उपयाचितं प्रतिपन्नं यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तवौभेरिकादि

संप्रति 'उभय' शब्दव्याख्यानार्थमाह—

सुतं अथो उभयं, आलोयण आगमो वयति उभयं ।
जं तदुभयंति वुत्तं, तत्थ इमा होति परिभासा ॥२३६॥

सूत्रम्, अर्थः इत्युभयं तेनागमविमर्शं कुर्वन्ति किमयं सह
इत्यादि, अथवा-आलोचनमागमविमर्शं विदधति । यथा
किं यथानस्थिताऽस्याऽऽलोचना, किं वा नति । तत्र यत्तदु-
भयमित्युक्तं तत्र इयं वक्ष्यमाणा परिभाषा भवति ।

तामेवाह—

पडिसेवणाइयारे, जइ नाउट्टइ जहकमं सव्वे ।

न हु देंती पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२३७॥

यदि प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान् यदि नाकुट्ट-
यति-नाऽऽलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं
न ददति । यदि पुनः प्रतिसेवनानिचारान् यथाक्रमं सर्वान्
आकुट्टयति-आलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्राय-
श्चित्तं ददति ।

कहे(हि)सु सव्वं जो वुत्तो, जाणमाणोऽपि गूहति ।

न तस्स दिति पच्छित्तं, विति अन्नत्थ सोहय ॥२३८॥

यान् सर्वानालोचयन् कथय सर्वं मा निगूहय इति य उक्तः
सन् जानानोऽपि गूहयति तस्य प्रायश्चित्तमागमव्यवहा-
रिणो न ददति, किंतु वृत्ते-अन्यस्य समीपे गत्वा शोध-
य-शोधि गृह्णाण ।

न संभरति जो दोसे, सव्भावा न य मायया ।

पच्चक्खी साहए ते उ, माइणो उ न साहए ॥२३९॥

यो दोषान् सद्भावतो न स्मरति न मायया तस्य प्रत्यक्षी-
प्रत्यक्षागमज्ञानी कथयति ।

जइ आगमतो आलो-यणा व दोऽपि विसमं निवड्याइ ।

न हु देंति य पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२४०॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि विषमं निपतिते यथा
तेनालोचितं तथागमज्ञानी तस्यातीचारं न प्रेक्षतं किंचित्पन्था-
दृशम्, ऊनमधिकं वा इत्यर्थः । तदा तस्याऽऽगमव्यवहारिणः
प्रायश्चित्तं न ददति ।

जइ आगमो य आलो-यणा य दोन्नि वि-समं निवड्याइ ।

देति ततो पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥ २४१ ॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि समं निपतिते, यथाऽ-
पराधमालोचनामागमज्ञानी पश्यतीत्यर्थः । ततस्तस्यागम-
व्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति । व्य० १० उ० ।

आलोचनाहस्याष्टादश स्थानानि पदत्रिंशत्स्थानान्युक्त्वा
प्रतिपादितम्—

छत्तीसेयाणि ठाणाणि, भणियाणणुपुव्वसो ।

जो कुसलो एएहिं, ववहारी सो समक्खातो ॥ ३२८ ॥

एतानि-अनन्तरादितानि स्थानानि पदत्रिंशत् आनुपूर्व्या-
क्रमशः-क्रमेण भणितानि यस्तेषु कुशलः स व्यवहारी-आग-
मव्यवहारी समाख्यातः ।

पुनरपि यादृशा आगमव्यवहारिणस्तादृशानाह—

अट्टहिं अट्टारसहिं,

दसहि य ठाणेहिं जे अपरोक्खा ।

आलोयणदोसेहिं,

छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा ॥ ३२९ ॥

आलोयणठाणेहिं,

छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा ।

पंचहिं नियंठेहिं,

पंचहि य चरित्तमंतेहिं अट्टसु ॥ ३३० ॥

अष्टसु आचारवत्त्वप्रभृतिषु स्थानेषु अष्टादशसु वृत्तपद-
कप्रमुखेषु दशसु च प्रायश्चित्तस्थानेषु ये अपरोक्षाः-प्रत्य-
क्षज्ञानिनः, तथा-दशसु आलोचनादोषेषु वा ये अपरोक्ष-
विज्ञानाः-प्रत्यक्षविज्ञानिनः, तथा-दशस्वालोचनागुणेषु
पदसु च स्थानेषु अनन्तरभाषिषु ये अपरोक्षाः-साक्षाज्ज्ञा-
निनःस्तथा पञ्चसु निर्ग्रन्थेषु पुलाकादिषु पञ्चसु चारित्रव-
त्सु-सामायिकादिसंयमवत्सु ये प्रत्यक्षज्ञानिनस्ते आगम-
व्यवहारिणः । व्य० १० उ० ।

आगमव्यवहारिणश्च यावदार्थरक्षितमेवाऽभूवन्—

तो जाव अजरक्खिय, आगमव्यवहारिणो वियाणित्ता ।

न भविस्सति दोसो त्ति, तो चायंती उ छेदसुयं ॥६२॥

यावदार्थरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽभूवन् ते चाऽऽ-
गमव्यवहारवलेन विज्ञाय यथा एतस्याश्छेदश्रुतवाचनायां
दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि छेदश्रुतं वाचयन्ति स्म ।

आरेणागमरहिया, मा विदाहिंति तो न वाएंति ।

तेण कहं कुव्वंतु, सोहिं तु अयाणमाणी ती ॥ ६३ ॥

आर्थरक्षितादारतः आगमरक्षितास्ततस्ते मा छेदश्रुता-
ध्ययनतः संयत्यो विद्रास्यन्ति-विनङ्गयन्तीति हेनोश्छेद-
श्रुतानि संयतीर्न वाचयन्तीति, अत्राह-तेन छेदश्रुताध्य-
यनाभावेन कथं ताः संयत्योऽजानानाः शोधि कुर्वन्तु,

अत्राऽऽचार्य आह—

तो जाव अजरक्खिय, सट्टाणे पगासयंसु वड्ढीतो ।

असतीए विवक्खंमि वि, एमेव य होंति समणाऽन्नि ॥६४॥

यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः स्युश्छेदश्रुतं च संयत्यः अधी-
येरन् ततो यावदार्थरक्षितास्तावद् व्रतित्यः स्वस्थाने-स्व-
पक्षे संयतीनां प्रकाशनामकार्षुः, स्वपक्षाभावे विपक्षेऽ-
प्यालोचितवत्यः श्रमण्य एवमेव श्रमणा अपि भवन्ति ज्ञा-
तव्याः । किमुक्तं भवति-श्रमणाः, अपि स्वपक्षे आलोचित-
वन्तः, तदलाभे विपक्षेऽपि; श्रमणीनां पार्श्वे इत्यर्थः दोषा-
भावात्, आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावमवबुध्य छेद-
श्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्यथेति । आर्थरक्षितादा-
रतः पुनः श्रमणानामेव समीपे आलोचयन्ति श्रमण्योऽ-
पि; श्रमणानामागमव्यवहारश्छेदात् । व्य० ५ उ० ।

आगमव्यवहारि (न्)-आगमव्यवहारिन्-पुं० । प्रत्यक्षज्ञानि-
नि, व्य० ।

आगम-सुय व्यवहारी, आगमतो छव्विहो उ व्यवहारी ।

दास्याम इति ब्रह्मे च तन्न तवेदमिति जगित्वा नहुण्मेरका-
दि तैः स्वयमेव भक्तिं देवतया च हासेन तद्रूपमावृत्त्य क्रीमि-
तमनागहत्सु कुल्लफेषु व्याकुले गच्छे निवेदितमाचार्याणां देवतया
कुल्लफवृत्तम् । ततो वृषभैरुण्डेरिकादि याचित्वा तस्यै दत्तं तथा तु
ते दर्शिता इति । प्रद्वेपाद्यथा सङ्गमकोमहावीरस्योपसर्गानकरो-
त् । विमर्षाद्यथा कच्चिदेवकुल्लिकायां वर्षासूयिन्वा साधुषु तदीय
यज्ञान्यः पञ्चादागतस्तद्गोपितस्तच्च देवना किं स्वरूपीयमिति
विमर्षादुपसर्गितवतीति । पृथग् विनिष्ठा विविधामात्रा हासादि-
वस्तुरूपा येषु ते पृथग्विमात्रा । अथवा पृथग् विविधा मात्रा विमा-
त्रा तथेत्येतल्लुत्तृतीयैकवचनं पदं दृश्यम् । तथा हि हासेन
कृत्वा प्रद्वेपेण करोतीत्येवं संयोगः यथा संगमक एवं विम-
र्षेण कृत्वा प्रद्वेपेण कृतवानिति । तथा मानुषा हास्यात्—
यथा गणिकाडुहिता चुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डे-
न तामिता विवादे च राज्ञः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तेनेति प्र-
द्वेपात् यथा गजसुकुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोपितो विम-
र्षात् यथा चाणक्योक्तचन्द्रगुप्तेन धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गिनोऽन्तःपुरे
धर्ममाख्यापिता क्लोमिताश्च साधवस्तु क्लोभितुं न शक्ता इति ।
कुशीलमब्रह्म तस्य प्रतिपेवणं कुशीलप्रतिपेवणं तन्नामः कुशी-
लप्रतिपेवणता उपसर्गकुशीलस्य वा प्रतिपेवणं येषु ते कुशी-
लप्रतिपेवणकाः । अथवा कुशीलप्रतिपेवणयेति व्याख्येयं यथा
संभ्यायां वसत्यर्थं प्रोपितस्येर्ष्यालोर्गृहे प्रविष्टः साधुश्चतसृभि-
रीर्ष्यालुजायाभिर्दत्तावासः प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुषसर्गितो
न च क्लुभितः । तथा तैरश्चो भयात् श्वाद्यो दशेयुः प्रद्वेपाच्च-
एकौशिको भगवन्तं दष्टवान् आहारहेतोः सिंहाद्योऽपत्यल-
यनसंरक्षणाय काक्यादयः उपसर्गयेयुरिति । तथा आत्मसंवे-
दनीया घट्टनता घट्टनया वा यथाऽङ्गाणि रजः पतितं ततस्तद-
किं हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेव अङ्गणि गले
वा मांसाङ्कुटादि जातं घट्टयतीति प्रपतनात् प्रपतनया वा यथा
अप्रयत्नेन संचरतः प्रपतनात् दुःखमुत्पद्यते स्तम्भनतस्तम्भ-
नया वा यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत्सुप्तः पादादिस्तब्धो
जातः श्लेषणता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्च्य स्थितो वा तेन
तथैव पादौ दगितौ इति । आत्मसञ्चने उदाहरणानि उपसर्ग-
सहनात्कर्मकृत्यो भवतीति । स्था० ४ भा० ४ उ० ।

सो दिव्यमणुयतेरि-च्छिया य संवेयणा भेओ ।

स च देवेभ्यो ज्ञेयो दिव्यो मनुष्येभ्यो भवो मानुषः तिर्यग्यो-
निष्यो भवस्तैर्यग्योनः आत्मना संवेद्यत इत्यात्मवेदनीयः इत्येवं
चतुर्भेद इति । केन पुनः कारणेन देवादिव्य साधूनामुपसर्गो
भवन्तीत्याह ।

हासपञ्चओसवीमंसड, विमायाए वा जवे दिव्वो ।

एवं चिय माणुस्सो, कुशीलपमिसेवणचउत्थे ॥

तिरिओजयप्पओसा, हारावच्चाइ रक्खणत्थं वा ।

यट्ठणत्थंजणपवरुण, लेसणओ वायसंवेओ ॥

हासात्कीडातः श्रवणातः पूर्वभवसंवेधादिकृतप्रद्वेपाद्वा (विम-
सउत्ति) किमयं स्वप्रतिज्ञातश्चलति न वेति मीमांसातो वि-
मर्षादिव्य उपसर्गो भवेत्तथा (विमयापत्ति) विविधा मात्रा
विमात्रा तस्याः सकाशात्किमपि हास्यात्किमपि प्रद्वेपात्किंचि-
न्मीमांसातश्चेत्यर्थः । दिव्य उपसर्गो भवेदिति । एवं मानु-
ष्योऽप्युपसर्गश्चतुर्विधो भवेत्केवलं (कुशीलपडिसेवणचउत्थे-
ति) स्त्रीपण्डकलक्षणो यः कुशीलस्तत्प्रतिसेवनामाश्रित्य चतु-

र्थो भेदो द्रष्टव्यः । विमात्रापक्षस्यात्र हास्यादिव्येष्वन्तर्भाव-
विचक्षणादिति तिर्यङ् भयात्प्रद्वेपादाहारार्थमपत्यनीडगुहादि-
स्थानरक्षणार्थमुपसर्गं कुर्यादिति । आत्मसंवेदनीयस्तूपसर्गो
नेत्रपतितकणिकादिघट्टनादङ्गानां स्तम्भनास्तब्धताभावाद्-
र्तादौ वा प्रपतनाद्विगुणितचाह्लाद्यङ्गानां वासनात्परस्परं श्ले-
षणाद्भवतीति सप्तचत्वारिंशन्नार्थः । विशेषः ॥

सांप्रतमेतेषामेव भेदमाह ।

एकैको य चउविहो, अट्टविहो वा वि सोलसविहो वा ।

घट्टणजयणा य तेसिं, एत्तो वोच्चं य अहियारो ॥४॥

एकैको दिव्यादिश्चतुर्विधश्चतुर्भेदः । तत्र दिव्यस्तावत् हा-
स्यात् प्रद्वेपात् विमर्शात् पृथग्विमात्रातश्चेति । मानुषा अपि
हास्यात् प्रद्वेपाद्विमर्शात् कुशीलप्रतिसेवनातश्च । तैरश्चा अपि
चतुर्विधाः तद्यथा भयात्प्रद्वेपादाहारादपत्यसंरक्षणाच्च । आत्म-
संवेदना अपि चतुर्विधाः घट्टनातो लेशनातोऽङ्गुल्याद्यवयवसं-
श्लेषरूपाया स्तम्भनातः प्रपाताच्चेति । यदि वा वातपित्तश्लेष्म-
संनिपातजनितश्चतुर्धेति । स एव देव्यादिश्चतुर्विधोऽनुकूल-
प्रतिकूलभेदात् अष्टधा भवति । स एव दिव्यादिः प्रत्येकं यश्च-
तुर्धा प्राग्दर्शितः स चतुर्णां चतुष्काणां मेलापकात् षोडशभेदो
भवति । तेषां चोपसर्गाणां यथा घट्टना संवन्धप्राप्तिः प्राप्तानां
चाधिसहनं प्रतिपातना भवति तथाऽत ऊर्द्धमध्ययनेन ध-
व्यते इत्ययमत्रार्थाधिकार इति भावः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।
एतेषाञ्च सहनाऽवधिभूतः श्रीमन्महावीरो बोद्धव्यः । भावनो-
त्पादनार्थं पुनरेकैकशः परमगुरुपाः सम्यक्सहनादाप्तकल्याणाः
कथ्यन्ते । तथा चाह ॥

देवेहिं कामदेवो, गिही विनयचाइउरगुणेहिं ।

मत्तगयंदधुअंगम-रक्खसघोरट्टहासेहिं ॥

देवस्यैते देवा देवकृताश्च देवो भगवच्छ्रीमहावीरसत्कदशआ-
वकान्तर्गतः गृह्यापि गृहस्थोऽपि न च नैव व्यथितश्चक्षितस्तपो-
गुणेभ्यः कथं नृतैर्मत्तगजेन्द्रजङ्गमराक्षसघोराट्टहासैः । तथाहि
शक्रवर्णनाभ्ररुश्रकानायातदेवनिर्मितैः कदर्थ्यमानेनापि न परि-
त्यक्ता स्वप्रतिज्ञेति गाथार्थः । नार्वायः कथानकेभ्यः स्फुटीभविष्य-
ति जगवओ महावीरस्स दस सावया अहेसितं । 'आनन्द कामदे-
वे, चुलणिपिया तह य सुदेवे । चुल्लसप कुंभोविय, सयावपुत्त य
महसयए । नदिणिपियेयइपिय, दस सावगाउ वीरेणं । मि-
च्छत्तमविमोइय, एए दढसावए सुवए' । दर्श० (कथानकानि
तत्तच्छब्दे वद्व्यन्ते । आत्मसंवेदनीयोपसर्गोदाहरणन्तु स्वधि-
याऽप्युहम्) कटप० । औ० आवा० । नि० चू० । जीत० । स्था० ।

दिव्वे य जे उवसग्गे, तट्टा तिरिच्छमाणुस्से ।

जे जिकवू सहइ निच्चं, से न अत्थइ मएरुत्ते ॥ ५ ॥

यो जिह्वादिन्यान् देवैः कृतान् तथा तैरश्चान् तिर्यग्निः कृतान्
तथा मानुष्यकान् मनुष्यैः कृतान् उपसर्गान् सम्यक् कपायाज्जा-
वेन सहते स मण्डवे संसारं न तिष्ठति । उच्च० ३१ अ० ।

त्रिविधा उपसर्गाः ।

तिविहे य उवसग्गे, दिव्वे माणुस्स तिरिक्खे य ।

दिव्वे य पुव्वभणिए, माणुस्से आजिओगे य ॥

त्रिविधः खडु परसमुत्थ उपसर्गस्तद्यथा दैवो मानुष्यकस्तैरश्च-
श्च । तत्र दैवो दैवकृतः पूर्वमनन्तरसुत्रसाधस्तात् भणितः ।
मानुष्यस्तु मनुष्यकृतः आभियोग्यो विद्याद्यजियोगजनितः ॥
वृ० ६ उ० । आव० ॥

(४) सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमश्रुतस्फन्दे तृतीयाऽव्ययने उपसर्गस-
हनं तत्र तावद्वेदशार्थाधिकारमधिकृत्याह ।

पठमस्मि य पडिन्नोमा, हुंती अणुन्नोमगा य वितियस्मि ।

तद्वै अङ्गत्तविती-दणं य परवादिबयणं च ॥ ५ ॥

प्रथमे उद्देशके प्रतिशोमाः प्रतिकृता उपसर्गाः प्रतिपाद्यन्त
इति । तथा द्वितीये ज्ञातिकृताः स्वजनापादिना अनुलोमा अनुकृता
इति । तथा तृतीये ज्ञात्यात्मदिपीदनं परवादिबचनं चेत्ययमर्था-
ऽधिकार इति ॥

हेउसरिसेहिं अहेउएहिं, मयपडिणहिं णिउणेहिं ।

सीखणितपसवना, कया चउत्यस्मि उद्देशे ॥ ६ ॥

चतुर्थोद्देशके अयमर्थाऽधिकारः तद्यथा हेतुमदशैर्हेत्वाभासैर-
न्यतैरिहेतुगृहिताः प्रतारितास्तेषां शीघ्रस्खलितानां व्यामो-
हितानां प्रज्ञापना यथाऽवस्थितार्थप्ररूपणा स्वसमयप्रतीतैर्निपु-
णजणितैर्हेतुभिः कृतेति । साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्वद्वितादिगुणोपेतं
सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

सूरं मण्डं अप्पाणं, जाव जेयं न पस्सती ।

जुज्झंतं ददधम्माणं, सिमुपालो व मडारहं ॥ १ ॥

कश्चिद्व्यघुप्रकृतिः संग्रामे समुपस्थिते शूरमात्मानं मन्यते ।
निस्तोयाम्बुद इवात्मन्नाद्याप्रवणो वाग्निर्विस्फूर्जन् गर्जति । न
मत्कल्पः परानीकं कश्चित्सुभटोऽस्तीत्येवं तावद्गर्जति यावत्
पुरोऽवस्थितं प्रोद्यतासि जेतारं न पश्यति । तथा चोक्तं । “ता-
वद्गजः प्रस्तुतदानगणैः करोत्यकालाम्बुदगर्जितानि । यावन्न
सिंहस्य गुहास्थव्रीषु बाङ्गवस्फोटारवं शृणोति ॥ १ ॥ न ह-
शान्तमन्तरेण प्रायो लोकस्थार्थवगमो जयतीत्यतस्तदवगतये
दृष्टान्तमाह । यथा माझीसुतः शिशुपातो वासुदेवदर्शनात्प्राक्
आत्मन्नाद्याप्रधानं गर्जितवान् पश्चाच्च युध्यमानं शस्त्राणि व्यापा-
रयन्तं दृष्ट्वा समर्थो धर्मः स्वज्ञातः संग्रामाभङ्गरूपो यस्य स
तथा तम् । महान् रथोऽस्येति महारथः स च प्रक्रमादत्र नारा-
यणस्तं युध्यमानं दृष्ट्वा प्राग्गर्जनाप्रधानोऽपि क्लौंसं गतः । एवमु-
त्तरत्र दार्ष्टान्तिकेऽपि योजनीयमिति । ज्ञावार्थस्तु कथानकाद-
वसेयः (सूत्र०) (तच्च सिमुवाङ्गशब्दे वक्ष्यते)

साम्प्रतं सर्वजनप्रतीतं वार्तमानिकं दृष्टान्तमाह ।

पयाता मूरा रणसीसे, संगामस्मि उवाङ्गते ।

मायापुत्तं न याणाइ, जेएण परिवित्थए ॥ २ ॥

यथा वाग्निर्विस्फूर्जन्तः प्रकर्षेण विकटपादपातं रणशिरसि
संग्राममूर्धन्यग्रानीके याता गताः । के ते शूराः शूरमन्याः सुजयाः
ततः संग्रामे समुपस्थिते पतत्परानीकसुभटमुक्तहेतिसंघाते सति
तत्र च सर्वस्याऽङ्गुलीभूतत्वात् माता पुत्रं न जानाति कटीतो
अग्रयन्तं स्तनग्रयमपि न संम्यक् प्रतिजागर्तीत्येवं मातापुत्रीये
संग्रामे परानीकसुनयेन जेत्रा च शक्त्यादिभिः परि समन्तः
विविधमनेकप्रकारं कृतो हतश्चिन्नो वा कश्चिद्रूपसत्त्वो जङ्गमु-
पयाति दीनो भवतीति यावदिति । दार्ष्टान्तिकमाह ।

एयं सेहे वि अप्पुट्टे, किंखायरिया अक्कोविण् ।

सूरं मण्णंति अप्पाणं, जाव बूहं न सेवए ॥ ३ ॥

एवमिति प्रक्रान्तपरामर्शार्थः । यथाऽसौ शूरमन्य उत्कृष्टसि-
नादपूर्वकं संग्रामशिरस्युपस्थितः पश्चाज्जेतारं वासुदेवमन्यं वा
युध्यमानं दृष्ट्वा दैन्यमुपयाति । एवं शिष्यकोऽग्निवप्रवर्जितः
मरौपदैरपृष्टोऽन्वृत्तः किं प्रवर्ज्यायां पुष्करमित्येवं गर्जनं भि-

क्वाचर्यायां जिक्काटनेऽकोविदोऽग्निपुणः उपवृत्तणार्थत्वादन्यथा-
ऽपि साध्याचारेऽभिनवप्रवर्जितत्वादप्रवीणः स एवंभूत आत्मा-
नं तावच्चिन्नुपालवत् शूरं मन्यते यावज्जेतारमिणं रुक्मं संयम-
कमं संश्लेषकारणाज्जायात् न सेवते न जजत इति । तत्प्राप्तौ तु
यद्वचो गुरुकर्माणोऽव्यपसत्त्वा भङ्गमुपयान्ति ।

संयमस्य रुक्मत्वप्रतिपादनायाह ।

जया हेमंतमासस्मि, सीतं फुसइ (सवायगं) सव्वगं ।

तत्तय मंदा विसीयंति, रज्जहीणा वि खत्तिया ॥ ४ ॥

यदा कदाचित् हेमन्तमासे पाँपादौ शीतं सहिमकणवातं स्पृ-
शति लगति तत्र तस्मिन्नसह्ये शीतस्पर्शे लगति सति एके
मन्दा जरा गुरुकर्माणो विपीदन्ति दैन्यजावमुपयान्ति राज्यही-
ना राज्यच्युताः यथा क्वत्रिया राजान इवेति ॥ ४ ॥ सूत्र० ३अ०
१ उ० । उक्तः प्रथमोद्देशकः । साम्प्रतं द्वितीयः समारम्भ्यते । अस्य
चायमजिसंबन्धः इहोपसर्गपरिज्ञाप्ययने उपसर्गाः प्रतिपादिता-
स्ते चानुकृताः प्रतिकृताश्च । तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकृताः प्रतिपा-
दिता इह त्वनुकृताः प्रतिपाद्यन्त इत्यनेन संबन्धेनायातस्या-
स्योद्देशकस्यादिमं सूत्रम् ।

अहिमे मुहमासंगा, भिक्खुणं जे पुरुत्तरा ।

जत्थ एगे विसीयंति, ण चयंति जवित्थए ॥ १ ॥

अथेत्यानन्तर्ये प्रतिकृताऽपसर्गानन्तरमनुकृताः प्रतिपाद्यन्त इत्या-
नन्तरार्थः । इमे त्वनन्तरमेवाभिधीयमानाः प्रत्यक्षासन्नवाचित्वा-
दिदमभिधीयन्ते । ते च सूक्ष्माः प्रायश्चेतोविकारकारित्वेनान्तरा
न प्रतिकृताऽपसर्गा इव बाहुल्येन शरीरविकारकारित्वेन प्रकटत-
या वादरा इति । सङ्गाः मातापित्रादिसंबन्धाः । य एते भिक्खूणां
साधूनामपि पुरुत्तरा दुर्बलवृद्धा दुरतिक्रमणीया इति । प्रायो जीवि-
तविक्रमैरपि प्रतिकृताऽपसर्गैर्दुर्निर्माध्यस्थमवलम्बयितुं महा-
पुरुषैः शक्यमेते त्वनुकूलोपसर्गास्तानप्युपायेन धर्माश्चयावन्त्य-
तोऽमी पुरुत्तरा इति । यत्र येपूपसर्गेषु सत्त्वेके अव्यपसत्त्वाः स-
दनुष्ठानं प्रति विपीदन्ति शीतवृद्धिहारित्वं भजन्ते सर्वथा वा
संयमं त्यजन्ति नैवात्मानं संयमानुष्ठानेन यापयितुं वर्तयितुं त-
स्मिन् व्यवस्थापयितुं शक्नुवन्ति समर्था भवन्तीति ॥ १ ॥

तानेव सूक्ष्मसङ्गान् दर्शयितुमाह ।

अप्पेगे नायओदिस्स, रोयंति परिवारया ।

पोसणे ताय पुडोसि, कस्स ताय जहासिणे ॥ २ ॥

अपिः संभावने । एके तथाविधा हातयः स्वजना मातापित्रा-
दयः प्रवर्जन्तं प्रवर्जितं वा दृष्ट्वोपवृत्त्यं परिवार्यं वेष्टयित्वा रुद-
न्ति रुदन्तो वा वदन्ति च दीनं यथा बाल्यात्प्रवृत्तिं त्वमस्मान्निः
पोषितो वृक्षानां पात्रको जविष्यतीति कृत्वा ततो धुनानोऽस्मा-
नपि त्वं तात ! पुत्र ! पोषय पात्रय । कस्य कृते केन कारणेन कस्य
वा वक्षेन ताताऽस्मान् त्यजसि नाऽस्माकं जवन्तमन्तरेण कश्चि-
त्प्राता विद्यत इति । किञ्च ।

पिया ते थेरओ तात, सासा ते खुड्डिया इमा ।

भायरो ते सगा तात, सोयरा किं जहासिणे ॥ ३ ॥

मायरं पियरं पोस, एवं लोगो जविस्सति ।

एवं खु लोइयं ताय, जे पालंति य मायरं ॥ ४ ॥

हे तात ! पुत्र ! पिता ते तव स्थविरो वृक्षः शतातीतः स्वसा च
जगिनी तव चुल्लिका बह्वी अग्राप्तयौवना इमा पुरोवर्तिनी प्रत्य-
क्षेति । तथा ज्ञातरस्ते तव स्वका निजास्तात ! सोदरा एकोद-

राः किमित्यस्मान् परित्यजसोति ॥३॥ तथा (मायरमित्यादि मातरं जननीं तथा पितरं जनयितारं पुत्राण निवृद्धि । एवं च कृते तवेह लोकः परलोकश्च नविप्यति । तातेदमेव बौद्धिकं लोकाचीर्णमयमेव बौद्धिकः पन्था यदुत वृक्षयोर्मोतापिभ्रोः प्रति-पाद्वनमिति तथा चोक्तम् । “गुरवो यत्र पूज्यते, यत्र धान्यं सुसं-स्कृतम् । अदन्तकशहो यत्र, तत्र शकः यस्मात्पदमिति” ४ अपिच उत्तरा महुरुद्धावा, पुत्रा ते तात खुड्डया ।

चारिया ते एवा तात, मा सा अन्नं जणं गमे ॥

उत्तराः प्रधाना उत्तरा जाता वा मधुर्ये मनोह वल्लाप आद्या-पो येयां ते तथाविधाः पुत्रास्ते तव तात । पुत्र ! कृत्स्ना ब्रधवः । तथा भार्या पत्नी ते नवा प्रत्यप्रयौवना अतिनयोदा वा माऽसौ त्वया परित्यक्ता सत्यन्यं जन् गच्छेदुन्मार्गायायिनी स्यादयं च महाजनापवाद इति । अपि च ।

एहि ताय धरं जामो, मा य कम्मं सहावयं ।

व्रितियं पि ताय पासामो, जामु.ताव सयं गिहं ॥६॥

जानोमो वयं यथा त्वं कर्मजीरुस्तथाप्येहि आगच्छ गृहं यामो गच्छामः । मा त्वं किमपि सांप्रतं कर्म कृथाः । अपि तु तव कर्म-ण्युपस्थिते वयं सहायका भविष्यामः साहाय्यं करिष्यामः । एकवारं तावद् गृहकर्मभिर्मग्नस्त्वं तात ! पुनरपि द्वितीयवारं प-श्यामो रुद्रयामो यदस्मानिः सहायिमयनो भविष्यतीत्यतो यामो गच्छामस्तावत् स्वकं गृहं कुर्वेत्तदस्मद्वचनमिति ॥ ६ ॥

गंतु ताय पुणो गच्छे, ए य तेणासमणो सिया ॥

अकामगं पराकम्मं, को उ ते वारेउमरिहति ॥७॥

नात ! पुत्र ! गत्वा गृहं स्वजनवर्गं दृष्ट्वा पुनरागन्तासि न च तेनैतावता गृहगमनमात्रेण चाश्रमणो भविष्यसि । (अकाम-गंति) अनिच्छन्तं गृहत्यागरेच्छारहितं पराकमन्तं स्वाभिप्रे-तानुष्ठानं कुर्वाणं कस्त्वां भवन्तं धारयितुं निषेधयितुमर्हति योऽथो भवति । यदि वा (अकामगंति) वार्द्धकावस्थायां म-दनेच्छाकामरहितं पराकमन्तं संयमानुष्ठानं प्रति कस्त्वामव-सरप्राप्ते कर्मणि प्रवृत्तं धारयितुमर्हतीति । अन्यच्च ।

जं किंचि अणगं तात, तं पि सव्वं समीकतं ।

हिरणं नवहाराइ, तं पि दाहासु ते वयं ॥ ८ ॥

नात ! पुत्र ! यत्किमपि भवदीयमृणजातमासीत्तत्सर्वमस्माभिः सम्यग्विभज्य समीकृतं समभागेन व्यवस्थापितं यदिचोक्तं सत् समीकृतं सुदेवत्वेन व्यवस्थापितं यच्च हिरण्यं हव्य-जातं व्यवहारादावुपयुज्यते । आदिशब्दात् येन वा प्रका-रेण तवोपयोगं यास्यति तदपि वयं दास्यामो निर्धनोऽहमिति मा कृथा मयमिति । ८ ।

उवसंहारायमाह ।

इच्चेव एं सुसेहंति, कालुणी य समुत्थिया ।

विवच्छो नायसंगेहि, ततो गारं पहावइ । ९ ।

जहा रुक्ख वणे जायं, माड्डया पन्निवंधइ ।

एव एं पन्निवंधंति, एतत्तो असमाहिणा । १० ।

णमिति वाक्यालङ्कारे । इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या मातापित्रादयः कारुणिकैवंचोभिः करुणामुत्पादयन्तः स्वयं वा दैन्यमुपास्थि-तास्तं प्रव्रजितं प्रव्रजन्तं वा (सुसेहंति) सुषु शिस्तयन्ति व्युद्धाहयन्ति । स चापरिणतधर्माऽल्पसत्त्वो गुरुकर्मा ज्ञातिस-ङ्गैर्विवच्छो मातापितृपुत्रकलत्रादिमोहितस्ततो गारं गृहं प्रति-

धावति प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहपाशमनुवध्नातीति । ९ । किञ्चा-न्यत् (जहारुक्खमित्यादि) यथा वृक्षं घने अटव्यां जातमु-त्पन्नं मालूया वल्ली प्रतिवध्नाति वेष्टयत्येवं णमिति वाक्यालं-ङ्कारे ज्ञातयः स्थजनास्तं यतिमसमाधिना प्रतिवध्नाति ते तन्कुर्वन्ति येनास्यासमाधिरुपपद्यते इति । तथा चोक्तं । “अ-मित्तो मित्तवेसेण, कंठे धेत्तुण रोयइ । मा मित्त ! सोगइं जाई, दो वि गच्छासु दुग्गइं ” । १० । अपि च ।

विवच्छो नातिसंगेहि, हत्थी वा वि नवगहे ।

पिट्तो परिसर्पंति, सुयगो व्व अदूरए । ११ ।

विविधं वद्धः परवशीकृतः विवच्छो ज्ञातिसङ्गैर्मातापित्रादि-संबन्धैस्ते च तस्य तस्मिन्नवसरे सर्वमनुकूलमनुतिष्ठन्तो धृ-तिमुत्पादयन्ति हस्तीवापि नवगृहे अभिनवप्रहणे धृत्युत्पा-दनार्थमिष्टशुक्लादिभिरुपचर्यते । एवमसावपि सर्वानुकूलैरु-पायैरुपचर्यते । दृष्टान्तान्तरमाह । यथाऽभिनवप्रसूता गौर्निज-स्तनंधयस्यादूरगा समीपवर्तिनी सती पृष्ठतः परिसर्पत्येवं तेऽपि निजा उत्पन्नजितं पुनर्जातमिव मन्यमानाः पृष्ठतोऽनुस-र्पन्ति तन्मार्गानुयायिनो भवन्तीत्यर्थः । ११ ।

सङ्गदोषदर्शनायाह ।

एते संगं मणूसाणं, पाताला व अतारिमा ।

कावा जत्थ य किस्संति, नायसंगेहि मुच्छिया ॥ १२ ॥

एते पूर्वोक्ताः सज्यन्त इति सङ्गाः मातृपित्रादिसंबन्धाः कर्मो-पादानहेतवः मनुष्याणां पाताला इव समुद्रा इवाप्रतिष्ठितभू-मितलत्वात् ते (अतारिमा) दुस्तरा एवमेतेऽपि सङ्गा अदृष-सत्वेदुःखेनातिलब्ध्यन्ते । तत्र च येषु सङ्गेषु क्लीवा असमर्थाः फिडयन्ति यत्रेशमनुभवन्ति संसारान्तर्वर्तिनो प्रव्रन्तीत्यर्थः । किंभूताः ज्ञातिसङ्गैः पुत्रादिसंबन्धैर्मूर्च्छिता गृहा अध्युपपन्नाः सन्तो न पर्यालोचयन्त्यात्मानं संसारान्तर्वर्तिनमेवं विलयन्ति अपि च ।

तं च भिक्खु परिन्नाय, सव्वे संगं महासवा ।

जीवियं नावकंखिजा, सोच्चा धम्ममणुत्तरं १३ ॥

तं च ज्ञातिसङ्गं संसारहेतुं निजुर्कपरिङ्गया प्रत्याख्यानपरिङ्ग-या परिहरेत् । किमिति यतः सर्वेऽपि केचन सङ्गास्ते महाश्रवा महान्ति कर्मण आश्रयकाराणि वर्तन्ते । ततोऽनुकूलैरुपसर्गैरुप-स्थितैरसंयमजीवितं गृहावासपाशं नाभिकाङ्क्षेत् नाजिलपेत् । प्रतिकूलैश्चोपसर्गैः सद्भिर्जीविताभिन्नापी न भवद्दसमञ्जसकारि-त्वेन प्रवर्जयितं नाभिकाङ्क्षेत् । किं कृत्वा भूत्वा निशम्यावगम्य कं धर्मे भूतचारित्राख्यम् । नास्योत्तरोऽस्तीत्यनुत्तरं प्रधानं मौनी-न्द्रमित्यर्थः । अन्यच्च ।

अहिमे संति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धा जत्थ व सपंति, सीयंति अबुद्धा जहिं ॥ १४ ॥

अश्रेयधिकारान्तरदर्शनार्थः । पाठान्तरं वा (अहो इति) तच्च विस्तरे । इमे इति प्रत्यक्षासङ्गाः सर्वजनविदितत्वात् सन्ति विद्य-न्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति प्राणिनं ज्ञामयन्तीत्यावर्तास्तत्र हव्या वर्ता नद्यादेर्भावावर्तास्तूकटमोहोदयापादितविषयाभिलाषसं-पादकसंप्रत्यर्थाविशेषा एते चावर्ताः काश्यपेन श्रीमन्महावी-रवर्चमानस्वामिना उत्पन्नदिव्यज्ञानेनावदिताः कथिताः प्रतिपादि-ताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अवगततत्त्वा आवर्तविपाकवेदिनस्तेऽप्यो-ऽवसर्पन्ते प्रमत्ततया तद्गूगामिनो भवन्त्यबुद्धास्तु चिद्वैकतया ये ह्यवसीदन्त्यासक्तिं कुर्वन्तीति तानेवावर्ता इव दर्शयितुमाह ।

रायाणो रायम्बा य, माहणा अदुव खत्तिया ।

निर्मतिंयति जोगेहिं, जिकवूणं साहुजीविणं । १५ ।

राजानश्चक्रवर्त्यादयो राजामत्याश्च मन्त्री पुरोहितप्रभृत-
यस्तथा ब्राह्मणा अथवा क्षत्रिया इक्ष्वाकुवंशप्रभृतयः । एते
सर्वेऽपि भोगैः शब्दादिविषयैर्निमन्त्रयन्ति भोगोपभोगं प्र-
त्यभ्युपगमं कारयन्ति कं भिक्षुकं (साहुजीविणमिति) सा-
ध्वाचारेण जीवितुं शीलमस्येति साहुजीविणमिति । यथा ब्र-
ह्मदत्तचक्रवर्तिना नानाविधैर्भोगैश्चित्रसाधुरूपनिमन्त्रित इत्ये-
वमन्येऽपि केनचित्संक्लधेन व्यवस्थिता यौवनरूपादिगुणोपेतं
साधुं विषयोद्देशेनोपनिमन्त्रयेयुरिति । १५ ।

एतदेव दर्शयितुमाह ।

हृत्थस्सरहजाणेहिं, विहारगमणेणिया ।

भुंज भोगे इमे सग्घे, महरिसी पूजयामु तं । १६ ।

हृत्स्थश्चरथयानैस्तथा विहारगमनैः विहरणं क्रीडनं विहार-
स्तेन गमनान्युद्यानादौ क्रीडया गमनानीत्यर्थः । चशब्दादन्ये-
श्चेन्द्रियानुकूलैर्विषयैरुपनिमन्त्रयेरस्तद्यथा श्रुति भोगान् शब्दा-
दिविषयानिमानस्माभिर्दोक्तितान् प्रत्यक्षासन्नान् श्लाघ्यान् प्रश-
स्तान् न निन्द्यान् महर्षे । साधो ! वयं विषयोपकरणद्वौकनेन त्वां
भवन्तं पूजयामः सत्कारयाम इति । १६ ।

किञ्चाऽन्यत् ।

वत्थगंधमलंकारं, इत्थीओ सयणाणि य ।

भुंजा इमाइं जोगाइं, आउसो पूजयामु तं । १७ ।

वस्त्रं चानांशुकादि गन्धाः काष्ठपुटपाटकादयः वस्त्राणि च
गन्धाश्च वस्त्रगन्धमिति समाहारद्वन्द्वः । तथा अलङ्कारं कटकके-
यूरादिकं तथा स्त्रियः प्रत्यग्रयौवनाः शयनानि च पर्यङ्कनृत्तीप्र-
वरपटोपधानयुक्तानि इमान् जोगानिन्द्रियमनोनुकूलानस्माभि-
र्दोक्तितान् नृद्वयं तदुपजोगेन सफलीकुरु हेआयुष्मन् ! भवन्तं
पूजयामः सत्कारयाम इति । १७ । अपि च ।

जो तुमे नियमो चिन्नो, भिक्खुजावम्मि सुव्वय ।

अगारमावसंतस्स, सन्नो संविज्जए तहा । १८ ।

यस्त्वया पूर्वं भिक्षुभावे प्रव्रज्यावसरे नियमो महाव्रतादिरूप-
श्चीर्णोऽनुष्ठितः । इन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमगतेन हेसुवत ! स सां-
प्रतमप्यगारं गृहमावसतो गृहस्थभावं सम्यगनुपालयतो भव-
तस्तथैव विद्यत इति । न हि सुरुतस्यानुचीर्णस्य नाशोऽस्ती-
ति भावः । १८ । किञ्च ।

चिरं दूज्जमाणस्स, दोसो दाणिं कुतो तव ।

इच्चेव एं निर्मतेति, नीवारणेव सूररं । १९ ।

चिरं प्रव्रतकाङ्क्षं संयमानुष्ठानेन (दूज्जमाणस्सत्ति) विहरतः
सत इदानीं साम्प्रतं दोषः कुतस्तव नैवास्तीति भावः । इत्येवं
हृत्स्थश्चरथादिभिर्वस्त्रगन्धालङ्कारादिभिश्च नानाविधैरुपभोगोप-
करणैः करणभूतैः । णमिति वाक्यालङ्कारे । तं भिक्षुं साधुजीवि-
नं निमन्त्रयन्ति जोगवुद्धिं कारयन्ति । दृष्टान्तं प्रदर्शयति । यथा
नीवारेण व्रीहिविशेषकण्ठदानेन सुकरं वराहं कूटके प्रवेशयन्त्ये-
वं तमपि साधुमपि । १९ । अनन्तरोपन्यस्तवार्तोपसंहारार्थमाह ।

चोइया जिकखचरिया, अचयंता जवित्तए ।

तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसि व दुब्बला । २० ।

भिक्षुणां साधूनामुद्युक्तविहारिणां चर्या दशाविधचक्रवाद्यसामा-

चारी इच्छामिच्छेत्यादिका तथा नोदिताः प्रेरिता यदि वा भिक्षु-
चर्या करणभूतया सीदन्तश्चोदितास्तत्करणं प्रत्याचार्यादिकैः
पौनःपुन्येन प्रेरितास्तद्योदनामशक्नुवन्तः संयमानुष्ठानेनात्मानं
यापयितुं वर्तयितुमसमर्थाः सन्तस्तत्र तस्मिन् संयमे मोक्षकग-
मनहेतौ जवकोटिशतावासेर्मन्दा जमा विपीदन्ति शीतलविहा-
रिणो जवन्ति । तमेवाचिन्त्यन्तिनामणिकल्पं महापुरुषानुचीर्णं
संयमं परित्यजन्ति । दृष्टान्तमाह । ऊर्ध्वयानमुद्यानं मार्गस्यो-
तो भाग उच्छुक्लमेत्यर्थः । तस्मिन् उद्यानशिरसि उत्कृष्टमहाजरा
उष्णाणोऽतिदुर्घंश यथाऽवसीदन्ति व्रीहां पातयित्वा तिष्ठन्ति
नोत्कृष्टजराविनाशका जवन्तीत्येवं तेऽपि भावमन्दा उत्कृष्टपञ्च-
महाव्रतभारं बोद्धुमसमर्थाः पूर्वोक्तजवावर्तैः पराभग्ना विपी-
दन्ति । २० । किञ्च ।

अचयंता व लूहेण, उवहाणेण तज्जिया ।

तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसि जरगवा । २१ ।

रूक्षेण संयमेनात्मानं यापयितुमशक्नुवन्तस्तथोपधानेनानशना-
दिना सवाह्याभ्यन्तरेण तपसा तर्जिता बाधिताः सन्तस्तत्र सं-
यमे मन्दा विपीदन्त्युद्यानशिरस्युच्छुक्लमस्तके जीर्णो दुर्बलो गौ-
रिव यूनोऽपि हि तत्रावसीदनं संभाव्यते किं पुनर्जरज्वस्येति जीर्ण
ग्रहणम् । एवमावर्तमन्तरेणापि धृतिसंहननोपेतस्य विवेकिनोऽ-
प्यवसीदनं संभाव्यते किं पुनरावर्तैरुपसर्गितानां मन्दानामिति २१

सर्वोपसंहारमाह ।

एवं निर्मिते लब्धु, मुच्छिया गिद्धइत्थीसु ।

अज्भोववन्ना कामेहिं, चोइजंता गया गिहं (तिवेमि)

एवं पूर्वाक्तया नीत्या विषयोपभोगोपकरणं दानपूर्वकं निम-
न्त्रणं विषयोपभोगं प्रति प्रार्थनं ब्रह्मा प्राप्य तेषु विषयोपकर-
णेषु हृत्स्थश्चरथादिषु मूर्च्छिता अत्यन्ताशक्तास्तथा स्त्रीषु गृहा
दत्तावधाना रमणीरागमोहितास्तथा कामेषु इच्छामदनरूपेष्व-
ध्युपपन्नाः कामगतचित्ताः संयमेऽवसीदन्तोऽपरेणोद्युक्तविहा-
रिणो नोद्यमानाः संयमं प्रति प्रोत्सह्यमाना नोदने सोढुमशक्नु-
वन्तः सन्तो गुरुकर्माणः प्रव्रज्यां परित्यज्याल्पसत्त्वा गृहं गता
गृहस्थोभूताः इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । सूत्र० १ श्रु०
३ अ० ३ व० । आ० चू० आत्मविसीदनादयोऽन्यत्र (जिह्वाट-
नाय गतस्योपसर्गसहनं गोयरचरिया शब्दे)

(६) अनुकूलोपसर्गसहनम् ।

उट्टियमणगारमेसणं, समणं ठाणउिअं तवस्सिणं ।

इहरा बुद्धा यपत्थए, आविसुस्से ण य तं वभेज्जणो ॥ २६ ॥

अगारं गृहं तदस्य नास्तीत्यनगरस्तमेवंभूतं संयमोत्थानेनै-
षणां प्रत्युत्थितं प्रवृत्तं श्राम्यतीति श्रमणस्तं तथा स्थानस्थितमु-
त्तरोत्तरविशिष्टसंयमस्थानाध्यासिनं तपस्विनं विशिष्टतपोनिष्ठ-
सदेहं तमेवमनूतमपि कदाचित् रुहरा पुत्रनज्जादयो वृक्षाः पितृ-
मातुलादयः उन्निष्क्रामयितुं प्रार्थयेयुर्याचिरंस्त एवमूचुर्जवता वयं
प्रतिपाल्या न त्वामन्तरेणास्माकमेकः प्रतिपाल्य एवं जणन्त-
स्ते जना अपि शुष्येयुः श्रमं गच्छेयुर्न च तं साधुं विदितपरमार्थं
बभेरेन्नैवाऽऽत्मसात्कुर्युर्नैवाऽऽत्मवशगं विदधुरिति ॥ २६ ॥ किञ्च

जइ कालुणियाणिकासिया, जइ रोयंति य पुत्तकारणे ।

दवियं जिकखुं समुट्ठियं, एो लब्धंति ए संठवित्तए ॥ २७ ॥

यद्यपि ते यातापितृपुत्रकृत्वाद्यस्तदन्तिके समेत्य कष्टाप्र-

धानानिं विलापप्रायाणि यचांस्यनुष्ठानानि वा कुर्युः । तथाहि ।
“णाह पिय कंत सामिय, अइवइह दुल्लहो सि भवणम्मि ॥ तुह
विहरम्मि य निक्खि, सुणं सव्वं पि पडिहाइ” ॥ १ ॥ “सेणि-
ग्गम्मो गोट्टी, गणोव्व तं जत्थ होसि सणिहिंतो ॥ दिप्पइसि-
प्पसु पुरिस, किं पुण नियमं घरहारे” ॥ २ ॥ तथा यदि (रोयं-
तिवसि) रुदन्ति पुत्रकारणं सुतनिमित्तं कुलवर्धनमेकं सुतमु-
त्पाद्य पुनरेवं कर्तुमर्हसीति । एवं रुदन्तो यदि ज्ञान्ति तं जिह्मं
रागद्वेपरहितत्वानुक्रियोग्यत्वाद्वा ह्यवभूतं सम्यक् संयमोत्था-
नेनोत्थितं तथाऽपि साधुं न लप्स्यन्ते न शक्नुवन्ति प्रमज्ज्यातो
अंशयितुं ज्ञावाच्यावयितुं नापि संस्थापयितुं गृहस्थजावेन
ह्यवशिष्टाच्यावयितुमिति ॥ १७ ॥ आपि च ।

जइ वि य कामेहिं लोविया, जइ एं जाहिणवंधिओ घरं ।

जइ जीवितनावकंखए, एओ लुंजंति ए संजवित्तए ॥ २ ॥

यद्यपि ते निजास्तं साधुं संयमोत्थानेनोत्थितं कार्मिकरुग्णम-
नरूपेणोवयन्ति उपनिमन्त्रयेयुरुपशोभयेयुरित्यर्थः । अनेनाऽनु-
होऽपसंगग्रहणम् । तथा यदि नयेयुवंचा गृहं णमिति वाक्या-
दङ्कारे । एवमनुकूलप्रतिकूलोपसर्गैरनिद्रुतोऽपि साधुर्यदि जीवितं
नाजिक्काहेत् यदि जीविताभिज्ञापी न ज्ञेयन् असंयमजीवितं वा
नाऽभिनन्देत् ततस्ते निजास्तं साधुं (णो ह्यभंति) न
हमन्ते न प्राप्नुवन्ति आत्मसात्कर्तुं (ण संरचितपत्ति) नाऽपि
गृहस्थजावेन संस्थापयितुमममिति ॥ १८ ॥ किञ्च ।

सेहंति य एं ममाइणो, माया (पिया) ताय सुया य भारिया ।

पोनाहि ण पासओ तुपं, लोणपरं पि जहासि पोस णां । १९ ।

ते कदाचिन्मातापित्राद्यस्तमज्जनचप्रयोजितं (सेहंति)
शिक्षयन्ति णमिति वाक्यालङ्कारे (ममाइणोति) ममाऽयमि-
त्येवं स्नेहालवः । कथं शिक्षयन्तीत्यत आह पश्य नोऽस्मानत्य-
न्नुःखितांस्त्वदर्थं पोषकाज्जाह्ना त्वं च यथावस्थितार्थपश्य-
कः सूक्ष्मदर्शी सञ्चुतिक इत्यर्थः । अतो नोऽस्मान् पोषय प्रति-
जगरणं कुरु अन्यथा प्रज्याऽन्युपगमेनेहलोकस्थतो भवना-
ऽस्मत्प्रतिपन्नपरित्यागेन च परलोकमपि त्वं त्यजसीति दुः-
खितनिजप्रतिपादनेन च पुण्यावातिरेकंति । तथाहि । “या गतिः
फलेशदग्धानां गृहेषु गृहमेधिनाम् । विभृतां पुत्रदागंस्तु, तां गतिं
मज पुत्रकेति ॥ १९ ॥ एवं तैरुपसर्गिताः केचन कातराः कदा-
चित् यद्यत्कुर्युरित्याह ॥

अन्ने अन्नेहि मुत्थिया, मोहं जंति एरा असंवुणा ॥

विसगं विसमेहिं गाहिया, ते पावेहिं पुणो पगंजिया ॥ २० ॥

अन्ये केचनाऽऽपसत्वाः अन्यैर्मातापित्रादिभिर्मूर्च्छिता अभ्युप-
क्षाः सम्यग्दर्शनादिव्यतिरेकेण सकलमपि शरीरादिकमन्यदित्य-
न्नग्रहणं ते एवम्भूताः असंवृता नराः ममोहं यान्ति सद्गुणान्
मुहान्ति तथा संसारगमनैकहेतुजृत्तत्वात् । विषमोऽसंयमस्तं
विषमैरसंयतैरुपसर्गैरवृत्तिरूपेणापायाभीरुभिः रागद्वेषैर्वा अना-
दिभवाभ्यस्ततया दुःखेच्छत्वेन विषमैर्गोहिता असंयमं प्रतिवर्त्ति-
ताः ते चैवंभूताः पापैः कर्मभिः पुनरपि प्रवृत्ताः प्रगल्भिताः धृष्ट-
तां गताः पापकं कर्म कुर्वन्तोऽपि न हज्जन्त इति ॥ २० ॥

यत एवं ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

तम्हा दविइक्खपंनिए, पावाओ विरते जिणिवुडं ।

पणए वीरे महाविहिं, सिद्धिपहं (पायगं) एओउयं धुवं ॥

यावापित्रादिमूर्च्छिताः पापेषु कर्मसु प्रगल्भा भवन्ति तस्माद्

ह्यवभूतो नव्यो मुक्तिगमनयोग्यो रागद्वेपरहितो वा सञ्जीकृत्व
तद्विपाकं पर्योक्षेच्य । परिश्रुतः सद्धिवेकयुक्तः पापात् कर्मणाऽ
सद्गुणानुरूपात् विरतो निवृत्तः श्रोत्रादिपरित्यागाच्चान्तीकृत
इत्यर्थः । तथा प्रणताः प्रह्वीकृता वीराः कर्मविदारणसमर्था म-
हावीर्यं महामार्गं तमेव विशिनष्टि सिद्धिपथं ज्ञानादिमोक्षमा-
र्गं तथा मोक्षे प्रतिनेतारं प्रापकं ध्रुवमव्यभिचारिणमित्येतदवग-
म्य स एव मार्गोऽनुष्ठेयो वा सद्गुणानुप्रगल्भर्भाव्यमिति ॥ २१ ॥

पुनरप्युपदेशदानपूर्वकमुपसंहरन्नाह ।

वेयालियमगमागउ, मणवयसाकाय (ए) संवुओ ।

विद्या वित्तं च एणायओ, आरंभं च मुसंवुणे चरेज्जासि (तिवेमि)
कर्मणां विदारणमार्गतो भूत्वा तं तथाभूतं मनोवाक्यासंवृतः
पुनस्त्यक्त्वा परित्यज्य वित्तं ह्यव्यं तथा धार्तांश्च स्वजनांश्च
तथा सावधारम्भं च सुप्तु संवृत इन्द्रियैः संयमानुष्ठानं चरेदि-
ति इवीमीति पूर्वघञ् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

त्रिविधोपसर्गाधिसहनमधिकृत्याह ।

निरिया मणुया य दिवगा, उवमग्गा तिविहाहिया मिया ।

लोमादियं पि ए हरिसे, मुन्नागारगओ महामुणी ॥ २२ ॥

तैरश्वाः सिंहव्याघ्रादिकृतास्तथा मानुषा अनुकूलप्रतिकूलाः
सत्कारपुरस्कारदण्डकृतास्तथा मनादिजनिताः । तथा (दिवगा-
इति) व्यन्तरादिना हास्यप्रष्टेपादिजनिताः । एवं त्रिविधान
प्युपसर्गानधिसहेत नोपसर्गाधिकारं गच्छेत् । तदेव दर्शयति ।
लोमादिकमपि न हर्षेत् जयेन रोमोऽजममपि न कुर्यात् । यदि वा
एवमुपसर्गास्त्रिविधा अपि (अहियासियसि) अधिसोढा भव-
न्ति । यदि रोमोऽजमदिकमपि न कुर्यात् । आदिग्रहणात् दृष्टि-
मुखविकारादिपरिग्रहः । शून्यागारगतः शून्यगृहव्यवस्थितस्य
चोपसर्गकृपाधन्यात् पितृवनादिस्थितो वा महामुनिर्जिनकल्पिका-
दिरिति ॥ २२ ॥ किञ्च ।

एओ अज्जिक्खेज्ज जीवियं, नो वि य प्यणपत्थए सिया ।

अज्जत्थञ्चुविति भेरवा, मुन्नागारगअस्स भिक्खुणो ॥ २३ ॥

स तैर्नैरैरुपसर्गैरुदीर्णैस्तोतुचमानोऽपि जीवितं नाऽजिक्काहे-
त जीविनिरपेक्षेणोपसर्गः सोढव्य इति भावः । न चोपसर्गस-
हनकारेण पूजाप्रार्थकः प्रकरोमिज्ञापी स्यात् ज्ञेयत् । एवं च
जीवितपूजानिरपेक्षेणासकृत सम्यक् सहायमाना भैरवा भयान-
काः शिवाः पिशाचादयोऽन्यस्तभावं स्वात्मन उप सामीप्येन
यन्ति गच्छन्ति तत्सदनाच्च भिक्षोः शून्यागारगतस्य नीराजित-
धारणस्येव शीतोष्णादिजनिता उपसर्गाः सुसहा एव भवन्ती-
ति भावः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । “उवसग्गेहि पासित्ता आ-
मोक्खाए परिवपज्जाए” उपसर्गाननुकूलप्रतिकूलान् सम्यगधिस-
ह्यामोक्षाय मोक्षपर्यन्तं यावत् परि समन्ताद्भजेत् संयमानुष्ठानेन
गच्छेत् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । (‘उवसगगम्भहरण-
मिति’ आश्चर्येनेद्वोपसर्गनिरूपणम् अच्छेर शब्दे उक्तम्)
रोगविकारे, गुणाद्युजसूचकं दिव्यादिविकाररूपे उत्पाते, वाच० ।
उवसगकप्पट्टि—उपसर्गकटपस्था—खी० उपसर्ग एव कल्पस्था
शय्यातरदुहितकपिलचेल्लकानां लोभाच्छय्यातरकटपस्था-
यामुपसर्गकरणे, “उवसग्गेति” उवसग्ग एव कप्पट्टी सेज्जा-
यरधूआ कविलचेल्लगो लोभा सेज्जायरकप्पट्टीए उवसग्गं क-
रोतीत्यर्थः १ नि० चू० १ उ० ।

उवसगगतिविवक्षा—उपसर्गतिविवक्षा—खी० उप सामीप्येन सर्ज-

नात् उपसृज्यते एभिरिति वा उपसर्गः ते च दिव्यमानुषतै-
रश्वात्मसंवेदनभेदतश्चतुःप्रकाराः प्रत्येकमपि ते स्युश्चतुर्विधाः
“ हास्याद् द्वेपाद्विमर्शाच्च, नन्मिधन्वाच्च दैवतः । हास्याद्द्वे-
पाद् विमर्शाद्दुःशीलसङ्गाच्च मानुषाः । तैरश्वास्तु भयक्रोधा-
हारापत्यादिरङ्गणात् । घट्टनस्तम्भनश्लेष-प्रपातादात्मवेदनाः ।
३ यथा वातपित्तकफसन्निपातोद्भवा इति तेषां तितिक्षा सह-
नम् । उपसर्गसहने ध० ३ अधि० । “अतीचारालोचनेन प्राय-
श्चित्तविधेयता । उपसर्गतिविखा च परीपहजयस्तथा ”
ध० ३ अधि० ।

उपसर्गपत्तं-उपसर्गप्राप्त-त्रि० उपद्रवं प्राप्ते, स्था० ५ ठा० २३० ।

उपसर्गप्राप्तस्य ग्रहणं कल्पते ।

(मूत्रम्) उपसर्गपत्तं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पेइ तस्स
गणावच्छेदितस्स निज्जुहत्ति । अगिलाए करिण्णिं वेया-
यमियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के ततो प्पमुक्के ततो पच्छा
तस्स अहालहुस्सगे नामं ववहारं पट्टयियन्वे सिया इति ।
अथास्य सृजस्य कः संबन्धः ।

मोहेण पित्ततो वा, आयासंचेततो समस्वातो ।

एमो उ उपसर्गो, इमो उ अस्सो परसमुत्थो ॥

मोहेन मोहनीयोदयेन वेदोदयेनेत्यर्थः पित्ततो वा पित्तोदयेने-
त्यर्थः । उन्मत्तः स आत्मसञ्चेतकः आत्मनैवात्मनो दुःखोत्पा-
दकः समाख्यातः यच्चान्नैवात्मनो दुःखोत्पादनमेव आत्मसंचे-
तनीय उपसर्गः ततः पूर्वमात्मसंचेतनीयः उपसर्ग उत्कृष्टत
उपसर्गाधिकारादयमन्यः परसमुत्थ उपसर्गोऽनेन प्रतिपाद्यते
इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सा च प्राग्वत् । तत्रो-
पसर्गप्रतिपादनार्थमाह ।

तिविहो य उवस्सगो, दिव्वो माणुस्सितो तिरिच्छो य ।

दिव्वो उ पुव्वभणितो, माणुसतिरिए अतो वुच्छं ॥

शिविधः खलु परसमुत्थ उपसर्गः । तद्यथा दैवो मानुषिकस्तै-
रश्वाच्च तत्र दैवो देवकृतः पूर्वमनन्तरसूत्रस्याधस्ताद्वर्णितः ।
अतो मानुषं तैरश्वां च वद्वे । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

विज्जाए मंतेण व, चुप्पेण व जोइतो अणुप्पवसो ।

अणुसासणालिहावण, खमए महुरातिरिखादी ॥

विद्यया वा मन्त्रेण वा चूर्णेन वा योजितः संबन्धितः सन् क-
श्चिदनात्मवशो भूयात् तत्रानुशासनेति । यथा रूपवद्व्या
विद्यादिप्रयोजितं तस्यानुशासनाऽपि क्रियते । तथा तपस्वी एष
न वर्तते तावत्तं प्रतीदृशं कर्तुम् एवं करणे हि प्रवृत्तपापोपचय-
संभव इत्यादि । अथैवमनुशासिताऽपि न विवर्तते तर्हि तस्यास्तं
प्रति प्रतिविद्यया विद्वेषणमुत्पाद्यते । अथ सा नास्ति तादृशी प्र-
तिविद्या तर्हि (लिहावणस्ति) शून्येऽसागारिकं विद्याप्रयोगत-
स्तस्य पुरत आलेखाप्यते । येन स तत् दृष्ट्वा तस्याः सागारि-
कमिदमतिवीजत्समिति जानानो विरागमुपपद्यते । एष मानु-
षिक उपसर्गः (खमगे महुरा इति) मधुरायां श्रमणीप्रवृत्तीनां
मानुष उपसर्गोऽभूत् तं कृपको निवारितवान् । एषोऽपि मानुष
उपसर्गः । तैरश्वामाह (तिरिक्खा इति) तिर्यञ्चो प्रामेयका आ-
रायका वा श्रमणादीनामुपसर्गान् कुर्वन्ति यथाशक्तिनिराकर्त-
व्याः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीपुराह ।

विज्जामंते चुप्पे, अज्जिजोइयवोहियादिगदिए वा ।

अणुसासणालिहावणं-महुराखमकादि व वक्ष्ये ॥

विद्यामन्त्रेण चूर्णेन वा अज्जियोजितो बोधिकाः स्तेना आदिश-
ब्दात् म्लेच्छादिपरिग्रहस्तैर्वा गृहीते यया विद्यादि योजितं त-
स्याः प्रागुक्तप्रकारेणानुशासना क्रियते । तथा प्रतिविद्याप्रयोग-
तस्तं प्रति च द्वेषणमुत्पाद्यते । तस्याज्जावे पूर्वप्रकारेण लिखा-
पनं कार्यते बोधिकादिगृहीते पुनः मधुराक्षपकादिनेव वक्ष्ये यथा
शक्तिबोधिकादेर्निवारणं कर्त्तव्यं विद्याप्रयोगमेव ज्ञेयतः प्रति-
पादयति ।

विज्जादभिओगो पुण, उविहो माणुस्सितो य दिव्वो या
तं पुण जाणंति कहं, जइ नामं गेहिहए नंसि ॥

विद्यादिभिरज्जियोगोऽज्जियुज्यमानता पुनर्विधिं चिप्रकार-
स्तथा मानुषिको दैवश्च । तत्र मनुष्येण कृतो मनुषिको देवस्यायं
तेन कृतत्वाद्वैवः । तत्र देवकृतो विद्यादिभिरभियोग एष एव
यत्तस्मिन् दूरस्थितेऽपि तत्प्रज्ञावात्स तथारूप उन्मत्तो जायते ।
अथ तं विद्याप्रयोगं दैवं मानुषिकं वा कथं जानन्ति सू-
राह । तयोर्देवमनुष्ययोर्मध्ये यस्य नाम गृह्णाति तत्कृतः स वि-
द्याप्रयोगो ज्ञेयः । साम्प्रतमणुसासणालिहावणेत्येतद्व्याख्या-
नयति ॥

अणुसासियम्मि य ठिए, विहंसं देति तह वि य अतिहंते ।

जक्खीए कोवीणं, तस्स उ पुरओ लिहावेंति ॥

येन सामान्यतः स्त्रिया पुरुषेण वा विद्याप्रयोजितं तस्यानु-
शासना क्रियते । अनुशासितेऽप्यतिष्ठति विद्याप्रयोगतस्तं वि-
द्याकृतं साधुं प्रति तस्य विद्याप्रयोगोक्तिर्विद्वेषं ददत्युत्पादयन्ति
वरवृषजाः । तथाऽपि च तस्मिन्नतिष्ठन्ति जइयाः शून्याः कौ-
पीनं तस्य पुरतो विद्याप्रयोगतो लेखापयन्ति । येन स तद्दृष्ट्वा
तस्या इदं सागारिकमिति जानतो विरज्यते । सम्प्रति विद्याप्र-
योगे दृढादरताख्यापनार्थमाह ।

विसस्स विसमेवे य, ओसहं अग्गिमग्गिणो ।

मंतस्स पन्थितो उ, दुज्जणस्स विवज्जणा ॥

विपस्यौपधं विपमेव अन्यथा विपानिदृष्टेः । एवमग्निज्वालादियु-
क्तस्यौपधमग्निः, मन्त्रस्य प्रतिमन्त्रो, दुर्जनस्यौपधं विवर्जना त-
द्भ्रामनगरपरित्यागेन परित्यागः । ततो विद्याप्रयोगसाधुस्ता-
ध्वीरङ्गणार्थं प्रतिविद्यादिप्रयोगव्यमिति ॥

जति पुण होज्ज गिलाणो, निरुज्जमाणो ततो तिगिच्छं से ।

संवरियमसंवरिया, उवालभंते निंसि वसभा ॥

यदि पुनर्विद्याप्रयोजितस्तदाभिमुखं गच्छन् निरुज्जमानो
ज्ञानो प्रवर्तते ततः (से) तस्य साधोश्चिकित्सां संवृत्तां केना-
ऽप्यवद्वयमाणां कुर्वन्ति । तथा असंवृताजाया विद्याप्रयोजितं
तस्याः प्रत्यक्षीभूय निशि रात्रौ तामुपावृणन्ते । ज्ञेयमिति च ता-
वत् यावत् सा मुञ्चतीति ।

“खमएमहुरत्ति” अस्य व्याख्यानमाह ।

थूमहेसहिसमणी, वोहियहरणं च निवमुया जाव ।

मज्जेण य अकंदे, कयम्मि जुच्छेण मोएति ॥

महुराप नयरीए थूजो देवनिम्मितो तस्स महिमानिमित्तं सङ्घी-
तो समणीहिं समं निगगया । तो रायपुत्तो य तत्थ ऊद्वेरे
आयावतो वेद्वेइ ततो सङ्घी समणीतो वोहिएहिं महियातो

उवसगपत्त

तेषां आणीया ते वोहितं साहुं दहुं अकंदो कतो ततो रायपुत्तेण
साहुणा जुष्टं दीकण मोहयातो । धंक्करगमनिका त्वियं परय महे
महोत्सवे आक्किः श्रमणीमिः सह निर्गतास्तासां बोधिकैश्चो-
रैर्हरणं नृपसुतश्च तत्रादूरे अतापयति । बोधिकैश्च तास्तस्य
मत्थेन नीयन्ते । तानिश्च तं दृष्ट्वा आक्रन्दे कृते स युक्तेन स्तेने-
ज्यस्ता मोचयति । उक्तो मानुषिकः उपसर्गः । संप्रति तैरश्रमाह ।

गामेणारक्षेण व, अभिज्यं संजयं तु तिरिणं ।

द्वन्द्वं पक्षिण्या वा, रक्खेज्ज अरक्खणे गुरुणा ॥

आमेनारख्येन वा अभिज्यमापादिताभिभव संयते च यदि
वा द्वन्द्वं तद्वयात् स्तम्भीरुतं प्रकम्पितं वा तद्वयतः कयं क-
म्पमानशरीरं रक्खेत् । यदि पुनर्न रक्षति सत्यपि वक्षे ततोऽप्युक्ते
प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुका मासाः । व्य० प्र० २ उ० ।

उवसगपरिष्ठा-उपसर्गपरिष्ठा- स्त्री० “ धमणजयणा य तेसि
पत्तो वोच्चे य अहिगारो ” तेषां उपसर्गशब्ददर्शितपोमशविधाना-
मुपसर्गाणां यथा घटना सम्वन्धप्राप्तिः प्राप्तानां चाऽधिसहनं
प्रतियातना भवति तथाऽत ऊर्ध्वमध्ययनेन वद्वयत इत्ययमत्राधि-
कार इतीत्येवं द्वक्त्रेण सूत्रकृताङ्गस्य तृतीयेऽध्ययने, सूत्र० १ शु०
२ अ० १ उ० । (यथा तत्र दर्शितं तथा दर्शितमुवसगशब्दे)

उवसगसह-उपसर्गसह- त्रि० दिव्याद्युपसहसोदरि, “ योसह-
चत्तरेदो, उवसगसहो जहेव जिणकप्पा ” पंचा० १५ विव० ।
[जिणकप्पशब्दे जिनकल्पिकस्य उपसर्गसहसं व्याख्यास्यामि]
संप्रति ये व्युत्पद्यग्रहणेनात्मसञ्चेतनीया गृहीतास्तानुपदर्शयति ।

यद्वृणपवरुणं चण, लेसण चउहा उ आयवेसंया ।

ते पुण सन्निवर्धन्ती, चोसहदारे न इहं तु ॥

चतुर्भिर्मात्मना सचिन्त्यन्ते ये ते इत्यात्मसंचेत्यास्तद्यथा घट-
नतः प्रपतनतस्तम्भनतः श्लेष्मतश्च । तत्र घटनतो यथा चक्रुपि
रजःप्रविष्टं तेन च चक्रुर्दुःखदितुमारब्धमथवा स्वयमेव चक्रुपि
गल्लके वा किञ्चित्तु खीलप्रभृति समुत्थितं घटयति । प्रपतनतो
यथा मन्दप्रयत्नेन चक्रुर्म्यमाणप्रतिपततो दुःखाप्यतं स्तम्भनेन
यथा तावदुपविष्ट आस्ते यावत्पादसुस्तब्धो जातः श्लेष्मणतो
यथा पादं तावदाकुञ्चयावस्थितो यावत्तत्र वातेन लग्नः अथवा
नृत्तं शिक्षयामीति किञ्चिदङ्गमप्यतिशयेन नामितं तच्च नत्रैव
लग्नमिति ते पुनरात्मसंचेतनीया व्युत्पद्यद्वारे निपतन्ति न इह ।
“ ते उप्पन्ने सम्मं, सहत्ति, खमइ चि, तिक्खइ, अहियासे ”
इति चत्वार्यन्येकार्थिकानि पदानि । तत्र सम्यक् सहनमाह ।

मणवयणकायजोगेहिं, तहि उ दिव्वादिणं तिन्नि ।

सम्मं अहियासेइ, तथ उ सुएहा पदिट्ठतो ॥

त्रिभिर्मनोवाक्काययोगैः प्रत्येकं दिव्यादीन् त्रीनुपसर्गान् प्रत्येकं
चतुर्भिदान् सम्यगध्यास्ते सहते तत्र सहनं द्विधा व्यव्यतो ज्ञाव-
तश्च तत्र व्यव्यस्य हाने स्तुपाद्या दृष्टान्तस्तमेवाह ।

सामूसमुकोसोदेवर-जचारमादिमज्झिभमगा ।

दोसादी य जहप्पा, जह सुएहा सहियउवसगा ॥

श्वशुरः श्वश्रुश्चैतावुत्कृष्टौ पूज्यत्वादेवरजर्वृका मध्यमा दोसो
जघन्या यथा तत्कृता उपसर्गाः स्तुपायाः सोढास्तथा साधुनाऽपि
सोढव्याः इयमत्र ज्ञावना स्तुषया अपराधे कृते तां श्वशुरः श्व-
श्रुश्च हीव्यति सा च हीव्यमाना अतीव लज्जते यद्यपि तानि
दुःखोत्पादनानि पन्नानि दुरध्यास्यानि तथाऽपि सा तानि

सम्यगध्यास्ते चिन्तयति च न सम्यक् अध्यासिष्ये ततः कुत्र
याम अवध्वंसो भविष्यति स्तुपाचारश्चापयास्यति देवरा अपि
चोहुरजवचनानि भाषन्ते यद्यपि तेषां सा नो लज्जते तथाऽपि न
तानुल्लुण्ठति किं तु सम्यक् तद्वचनान्यध्यास्ते दासा अपि तां स्तु-
पामुल्लुण्ठयन्ति तथाऽपि किं किं तेषां वचनान्यहं गणयामीत्य-
वगणनया सम्यगध्यास्ते न प्रतिवचनं ददाति । एतच्चद्वयसहनं
यत्साधुर्द्वादशविधानप्युपसर्गान् कर्मविनिर्ज्जरणार्थं सम्य-
गध्यास्त एतदेवाह ।

सामुसमुरोवमा खनु, दिव्वादिपरोवमा य माणस्ता ।

दासत्थाणीतिरिया, तह सम्मसोहिया सोए ।

तथा वधूदृष्टान्तोक्तप्रकारेण श्वश्रुःश्वशुरोपमान् दिव्यान् उप-
सर्गान् देवरोपमान् मानुषान् उपसर्गान् दासस्थानीयान् तैर-
श्चान् उपसर्गान्सम्यगध्यास्ते ।

संप्रति पुविदे वेत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

दुहा वेते समामेणं, सव्वे सामसकंदगा ।

विसयाणुलोमिया चेव, तहेव पडिलोमिया ॥

अस्य वा पते उपसर्गां श्रामण्यस्य कण्टका इव श्रामण्यकण्टकाः
सर्वे समासेन द्विधा प्रतिपादितास्तद्यथा विषयानुलोमिका इन्द्रि-
यविषयानुलोमिका इन्द्रियविषयप्रतिबोमिकास्तानेव दर्शयति ।

वंदणसकारादी, अणुलोमा वंधवहणपडिडोमा ।

ते वि य खमता सव्वे, पत्थं रुक्खेण दिट्ठतो ॥

चन्दनसत्कारादयोऽनुलोमाः बन्धवधप्रभृतयः प्रतिबोमास्तानपि
सर्वान् क्षमते अत्र वृक्त्रेण दृष्टान्तस्तमेवाह ।

वासोचंदणकप्पे, जह रुक्खाइ य सुहउहसमो उ ।

रागदेसविमुत्तो, सहई अणुलोमपडिलोमा ।

वासीचन्दनकल्पो यस्य स वासीचन्दनकल्पोऽथवा कल्प-
स्तुल्यवाची ततोऽयमर्थो वास्यां वास्याद्वक्त्रेण चन्दनेनानुलेप-
नेन कल्पस्तुल्यो वासीचन्दनकल्पो यथा वृक्त्रो भवति इत्येव-
ममुना प्रकारेण रागद्वेषविमुक्तोऽत एव सुखदुःखसमोऽनुलो-
मप्रतिलोमान् उपसर्गान् सम्यक् सहते ॥ व्य० द्वि० ७ उ० ।

उवसगाभिजंजण-उपसर्गाभिजोयोन-न० उपसर्गा दिव्याद-
यस्तैरभियोजनम् उपसर्गाभियोजनम् । अभिभवकायोत्सर्गं,
दिव्याद्यभिभूत एव महासुनिस्तदेवायं करोतीति हृदयम् ।
उपसर्गाणामभियोजनम् । सोढव्या भयोपसर्गास्तद्वयं न कार्य-
मित्येवंभूते कायेतत्सर्गं, ‘उवसगाभिजं जणे वीओ’ आब० ५ अ० ।
उवसज्जण-उपसर्जन-न० उप० सुज्जं ल्युट् । दैवाद्युपसर्गे,
वाच० । अप्रधानभूते गौणे विशेषणे, विशेष० ।

उवसत्त-उपसत्त-त्रि० विशेषेण सक्तिमति, उक्त० ३२ अ० ।

उवसह-उपसह-न० सुरतावस्थायां बलवलायमानादिषु, तं० ।

उवसम- उपशम-पुं० उपशान्तिरुपशमः । आ० । अपराधवि-

धायिन्यपि कोपपरिवर्जने, स च कस्यचित्कथापरिणतेः क-

दुकफलावलोकनाद्भवति । कस्यचित्तपुनः प्रकृत्यैवेति । प्रव०

१४८ द्वा० । आचा० । संस्था० । क्रोधादिनिग्रहे, आ० म० द्वि० ।

“ उवसमेणहणे कोहं ” उपशमेन क्षान्तिरूपेण द० ८ अ० ।

आचा० । माध्यस्थ्यपरिणमे, आब० ६ अ० । शान्तावस्थाने,

आब० १ अ० । इन्द्रियोपशमरूपे रागद्वेषाभावजनिते (सूत्र० २

शु० १ अ०) शमे, आचा० । स च द्वेधा द्रव्यभावमेवात्तत्र

क्षयोपशमः कतकपालापाद्यादितः कलुपजलादेः भावोपश-
मस्तु ज्ञानादित्रयात् । तत्र यो येन ज्ञानेनोपशम्यति स ज्ञानो-
पशमस्तद्यथा केपयद्याद्यन्यतरया धर्मकथया कश्चिदुपशम्य-
तीत्यादि, दर्शनोपशमस्तु यो हि शुद्धेन सम्यग्दर्शनेनापरमुप-
शमयति यथा श्रेणिकेनाश्रद्धधानो देवः प्रतिबोधित इति दर्श-
नप्रभावकैर्वा सम्मत्यादिभिः कश्चिदुपशम्यति । चारित्र्योपश-
मस्तु क्रीडाद्युपशमो विनयनम्रतेति ।

पञ्चाणमुवलम्ब हेच्चा उवसमं फारुसियं समादियंति
त्यक्त्योपशमं तत्र केचन जुहुका ज्ञानोदन्वतोऽद्याप्युपयैव प्लवमा
नास्तमेवमभूतमुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानलवोत्तस्मितगर्वा भ्राताः पौ-
रुष्यं परुषतां समाददति गृह्णन्ति तद्यथा परस्परगुणनिकायां
मीमांसायां वा एकोऽपरमाह त्वन्न जानीये न चैषां शब्दानामय-
मर्थो यो भवताऽभाणि । अपि च कश्चिदेव मादशः शब्दार्थनिर्ण-
यायावत् न सर्वं इत्युक्तं च पृष्ठा गुरवः स्वयमपि परीक्षितं नि-
श्चितं पुनरिदं न वादिनि च मल्लमुख्ये च माद्यगेवाऽन्यतरं गच्छेत्
द्वितीयस्त्वाह नन्वस्मदाचार्या एवमाज्ञापयन्तीत्युक्ते पुनराह
सोऽपि वा कुण्डो बुद्धिविकलः किं जानीते त्वमपि च शुक्वत्पा-
ठितः निरुहापोह इत्यादीन्यन्यान्यपि दुर्गृहीतकतिचिद्वक्तरो
महोपशमकारणं ज्ञानं विपरीततामापादयन् स्वौक्त्यमाविर्जा-
वयन् भाषते उक्तञ्च अन्यैस्त्वेच्छारचितानर्थद्विशेषान् श्रमेण वि-
ज्ञाय कृत्स्नं वाङ्मयमित इति खादत्यङ्गानि दर्पेण क्रीरतकमी-
श्वराणां कुक्कुटवावकसमानवल्लभ्यः शास्त्राण्यपि हास्यकथां
लघुतां वा जुहुको नयतीत्यादि पाठान्तरं वा “ हेच्चा उवसमं
च एगे फारुसियं समादहति ” त्यक्त्योपशमथानन्तरं बहुश्रुतीजृता
एके न सर्वे परुषतामाहम्बते ततश्चाहसाः शब्दिता वा तूर्णो-
भावं भजन्ते हुंकारशिरःकम्पनादिना वा प्रतिवचनं ददति
१ शु ६ अ० ४ उ० (कञ्जहोपशमे गुणा अहिगरणशब्दे उक्ताः)
विष्कम्भितोदयत्वे, उक्तं १ अ० । विपाकोदयविष्कम्भे, । न० ।
“ उदयविधाय उवसमो ” अनुदितस्योदयविधाने, विशेष० ।
मोहनीयकर्मणोऽनन्तानुबन्धादिभेदभिन्नस्योपशमश्रेणिप्रतिपक्ष-
स्य मोहनीयभेदाननन्तानुबन्धादीनुपशमयति (इति) उद-
यज्ञावे, स्था० ६ ठा० ॥ मिथ्यात्वमोहनीये कर्मणि, उदीर्ये,
क्षीणे, । शेषस्यानुद्यापादने, विशेष० । क्षयोपशमादे
ज्ञेदः । अथ प्रेरको जणति ननु क्षयोपशमोपशमयोः कः
किञ्च विशेषः । सूरिराह ननु उदीर्णे उदयप्राप्ते कर्मणि
क्षीणे शेषे चानुदीर्णे उपशान्ते सति क्षयोपशमोऽभिधीयत
इति । प्रेरकः प्राह ।

सो चेव नण्वसमो, उदए खीणाम्मि सेसए समिए ।

मुहुमोदयता मीसे, ननूपसमिए विसेसो यं ॥

ननूपशमोऽप्ययमेव यः किमित्याह । यः उदिते कर्मणि क्षीणोऽ
नुदितेऽनुपशान्तो भवति श्रवोत्तरमाह । ननु मिश्रे क्षयोपशमे
सूक्ष्मोदयता अस्ति प्रदेशोदयेन सत्कर्मवेदनमस्तीत्यर्थः । उप-
शमिते तु कर्मणि तदपि नास्तीत्ययमनयोर्विशेष इति एतदेवाह ।

वेएऽ संतकम्मं, खओवसमिएसु नाणुजावं सो ।

उवसंतकनाओ पुण, वेएऽ न संतकम्मा पि ॥

स क्षयोपशमावस्थाकपायवान् जीवः क्षयोपशमिकेष्वनन्तानु-
गम्यादिषु तत्संबन्धे सत्कर्मानुभवति प्रदेशकर्म वेदयति न
पुनरनुभावं विपाकतस्तु ताव वेदयतीत्यर्थः । उपशान्तकपा-

यस्तु सत्कर्मापि न वेदयतीति क्षयोपशमोपशमयोर्विशेष इति ।
विशे०।पं०सं०। उपशान्तकपायवीतरागद्वन्द्वस्थगुणस्थापने, प्रव०
२२४ द्वा० । उपशमश्रेणौ, कल्प० । पञ्चदशे दिवसे, चं० १० पाहु० ।
जो० । जं० । स० । विशतितमे मुहूर्ते, जं० ७ वक्र० । जो० ।
कल्प० । तृष्णानाशे, रोगोपद्रवशान्तौ निवृत्तौ च । धाच० ।

उवसमग-उपशमक-पुं० उपशमश्रेण्यन्तर्गतैष्वपूर्वकरणादिषु,
उपशान्तमोहान्तेषु, उपशमश्रेण्यां रुढेषु अपूर्वकरणानिवृत्ति-
वादरसूक्ष्मसंपरायेषु, पं० सं० १ द्वा० । स० ।

उवसमण-उपशमन-न० उप शम भावे-ल्युट्-उपशमार्थे, “उव-
“समणाए अहिगरणस्स अम्भुजा एवमं भवति” स्था० ८ ठा० ।

उवसमणा-उपशमना-स्त्री० उदयोदीरणानिधत्तनिकाचनाकर-
णायोग्यत्वेन व्यवस्थाप्यते कर्म यथा सा उपशमना । क० प्र० ।
पं० सं० । उदयोदीरणानिधत्तनिकाचनाकरणानामयोग्यत्वेन क-
र्मणोऽस्थापने, उक्तं च “ उवदृणओवदृणसंकमणाइं च तत्थ
करणाइंति” । अष्टानां करणानां पष्टं करणमेतत् । स्था० ४ ठा०
१ उ० । संप्रति उपशमनाप्रतिपादनार्थमाह । अवसरस्तत्र चैतेऽ
धिकाराः तद्यथा प्रथमं सम्यक्वोत्पादप्ररूपणा, सर्वविरतिला-
भप्ररूपणा, अनन्तानुबन्धिविसंयोजना, दर्शनमोहनीयक्षपणा,
दर्शनमोहनीयोपशमना, चारित्र्यमोहनीयोपशमना पुनः सप्रभे-
देति । तत्र वेदमुपशान्तमुपशमनाकरणम् प्रभेदं सर्वात्मना व्या-
ख्यानुमशक्यं ततो यत्रांशे व्याख्यातुमात्मनोऽशक्तिस्तत्रांशे तस्मै-
तुश्रोतृणामाचार्यो नमस्कारं चिकीर्षुराह ।

करणकया अकरणकया, चउव्विहा उवसमणा विईयाए ।

अकरणअणुइणाए, अणुओगधरे पणिवयामि ॥ ३१४ ॥

इह द्विविधा उपशमना करणकृता अकरणकृता च तत्र करण-
क्रिया यथा प्रवृत्तिपूर्वकनिवृत्तिकरणसाध्यक्रिया विशेषः तेन
कृता करणकृता तद्विपरीता अकरणकृता च या संसारिणां जी-
वानां गिरिनदीपाषाणवृत्ततादिभिः संजवचत् प्रवृत्तादिकरणक्रि-
याविशेषमन्तरेणापि वेदनानुजवनादिभिः कारणैरुपशमनोपजा-
यते सा अकरणकृतेत्यर्थः । इदं च करणकृताकरणकृतत्वरूपं
द्वैविध्यं देशोपशमनाया एव छप्यं न सर्वोपशमानुकरणकृता-
यावेति । अस्याश्चाकरणकृतोपशमनाया नामधेयद्वयं तद्यथा अ-
करणोपशमना अकृतोपशमना च तस्याश्च संप्रत्यनुयोगो व्यव-
च्छिन्नस्तत आचार्यः स्वयं तस्यानुयोगमजानानस्तद्वेदिनृणां
विशिष्टमतिप्रज्ञाकक्षिकचतुर्दशवेदिनां नमस्कारमाह । (‘वि-
ईयाए इत्यादि) द्वितीया अकरणकृता तृतीयाया उपशमनाया
एव छप्यं न सर्वोपशमनानुकरणकृतेवेति । अस्याश्चाकरण-
कृतोपशमनाया अनुयोगधरान् ग्रणिततामि तेषु प्रतिपातं करोमि
तस्मादिह करणकृतोपशमनाया अधिकारः साऽपि च द्विधा
वैक्रियद्वैविध्यमेवाह ।

सन्वस्स य देसस्स य, करणमुवसमनदुभि एकेक्का ।

सन्वस्स गुणपसत्था, देसस्स वि तासि विवरीआ । ३१५ ।

सा करणकृतोपशमना द्विविधा सर्वस्य विषये देशस्य विषये च
सर्वविषया देशविषया चेत्यर्थः । एकैकस्याश्च द्वे द्वे नामधेये
तद्यथा सर्वस्योपशमनाया गुणोपशमना प्रशस्तविहायोगतिश-
मना च । क० प्र० ।

देसुवसमणा सन्वाण, दोइ सओवसामणा मोहो ।

अपसत्थपसत्था जा, करणावसमणाए अहिगारो ॥

इह द्विधा उपशमना तद्यथा देशोपशमना सर्वोपशमना च । तत्र देशोपशमना सर्वेषामपि कर्मणां प्रयति । सर्वोपशमना तु मोहे मोहनीयस्यैव देशोपशमनायाध्यामून्येकार्थिकानि तद्यथा देशोपशमना अनुद्योपशमना अगुणोपशमना अप्रशस्तोपशमना च । सर्वोपशमनायास्त्वमूनि तद्यथा सर्वोपशमना उद्योपशमना गुणोपशमना प्रशस्तोपशमना च । तत्र देशोपशमना द्विधा कारणकृता कारणरहिता च । सर्वोपशमना तु कारणकृतैव कारणानि यथाप्रवृत्तापूर्वोनिवृत्तिसंज्ञानि तैः कृता तद्विपरीता कारणरहिता या संसारिणां जीवानां गिरिनदीपापाणवृत्तनादिसम्भवयन् यथाप्रवृत्तादिकारणासाध्यक्रियाविशेषमन्तरेणापि वेदनानुभवनादिभिः कारणैरुपजायते । तस्याश्च संप्रत्यनुयोगव्यवच्छिन्नस्ति हे नृणामनावात् ततोऽप्रशस्ता च या करणोपशमना तयोराधिकारः प्रथमतः सर्वोपशमना वाच्या तत्र चैतेऽर्थाधिकास्तद्यथा सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणा देशविरतिज्ञानप्ररूपणा सर्वविरतिज्ञानप्ररूपणा अनन्तानुबन्धे विसंयोजना दर्शनमोहनीयकृपणा दर्शनमोहनीयापशमना चारित्रमोहनीयोपशमना च । पं० सं० ।

तत्रादौ सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणार्थमाह ।

सञ्चुवसमणा मोहस्त्वैव, तस्य सञ्चुवसमक्रियाजोगो ।
पंचिदिआवसन्ना, पञ्चतो द्वाष्टितिगजुत्तो ॥ ३१६ ॥

पुत्रं पि विसृज्जंतो, गंतिअसत्ताण इकमिय सोहे ।
अन्नपरे सागारो, जोगे य विसुच्छिस्सेसासु ॥ ३१७ ॥

विइमत्तकम्मअत्तो, कोढो कोमी करेत्तु सत्तएहं ।

दुड्डाणचउड्डाणे, असुभसुभाणं च अगुजागं ॥ ३१८ ॥

बंधतो भुवपगडी, भवपाउगगा सुजा अणाओ य ।

जोगवसायएसंको, उक्कोसं मज्जिमजहएहं ॥ ३१९ ॥

विइ य बंधवप्ता पूरे, नवबंधपद्धसंखजागूणं ।

असुनाणसुजाणुभागं अणंगुणहासिखट्ठीहिं । ३२० ।

करणं अट्टापवत्तं, अपुव्वकरणमनियट्टिकरणं च ।

अंतोमुहुत्तयाई, उवसंतप्पं चउहिं कमेण ॥ ३२१ ॥

इह सर्वोपशमना मोहस्त्वैव मोहनीयस्यैव शेषाणां तु कर्मणां देशोपशमना तत्र तस्य मोहनीयस्य सर्वोपशमनाक्रियायोग्यः पञ्चेन्द्रियः संज्ञा सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्त इत्येवं द्वाष्टिप्रक्रियुक्तः पञ्चेन्द्रियत्वसंज्ञित्वपर्याप्तित्वरूपान्निस्तिरुभिः द्वाष्टिप्रक्रियुक्तः अथवा उपशमनवृत्त्युपशमनेष्विष्यवृत्तिप्रकरणत्रयहेतुप्रकृत्योगलब्धिप्रक्रियुक्तः करणकात्वात् पूर्वमापि अन्तर्मुहूर्त्तकात् यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृत्त्यादिभिर्विद्युच्चमानोऽवद्यामानचित्तसन्ततिः ग्रन्थकसत्त्वानामव्यसिक्तकानां वा विशोधिस्तामतिक्रम्य वर्त्तमानः ततोऽनन्तगुणविशुद्ध इत्यर्थः । तथा अन्यतरस्मिन् मतिश्रुतज्ञानावरणविमङ्गलज्ञानानामन्यतरस्मिन् साकारे साकारोपयोगे चाऽन्यतरस्मिन् मनोयोगे वाग्योगे काययोगे वा वर्त्तमानस्तिष्ठणां विशुद्धानां हेइयानामन्यतमस्यां हेइयायां जघन्येन तेजोलेइयायां मध्यमपरिणामेन पञ्चेइयायामुत्कृष्टपरिणामेन बुद्धलेइयायां वर्त्तमानो जघन्येन तेजोलेइयायां तथा आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां स्थितिवन्तः सागरोपमकोटाको-

टीप्रमाणां कृत्वा अगुमानां कर्मणामनुभागं चतुःस्थानकं द्वि-स्थानकं करोति गुमानां च कर्मणां द्विस्थानकं सततं चतुःस्थानकं करोति ध्रुवतया प्रकृतीः पञ्चविधज्ञानावरणनवविध-दर्शनावरणमिथ्यात्वपोमशकपायत्रयजुगुप्सतैजसकामेनवर्ण-गन्धरसस्पर्शाः गुरुलघूपघातिर्निर्माणपञ्चविधान्तरायरूपाः सप्त-चत्वारिंशत्संख्या वध्न परावर्त्तमानाः स्वस्वभावप्रायोग्याः प्रकृतीः शुभा एव वज्ज्जातिता अप्यायुर्वर्जाः अतीव विशुक्तिपरिणामो हि नायुर्ग्रन्थमारभत इति कृत्वा तत्पञ्जनं प्रवप्रायोग्या इति वचनाद्येतदवगन्तव्यम् । यदुत तिर्यग्यगुण्यो वा प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयन् देवगतिप्रायोग्याः शुभाः प्रकृतीर्देवगतिदेवानुपूर्वोपञ्चेन्द्रियजानिवैक्रियदारीरुवैक्रियाङ्गोपाङ्गसमचतुरस्रसंस्थानपराघाताच्छासप्रशस्ताविहायोगातित्रसादिदशकसातवेदनीयो-धैर्गोत्ररूपा एकविंशतिसंख्या वज्ज्जाति देवो नैरथिको वा प्रथम-समये सम्यक्त्वमुत्पादयन् मनुजगतौ प्रायोग्या मनुजगतिमनुजानुपूर्वोपञ्चेन्द्रियजानिसमचतुरस्रसंस्थानप्रथमसंहननैदादि-कदारीरुदारीकाङ्गोपाङ्गपराघातोच्छासप्रशस्ताविहायोगातित्र-सादिदशकसातवेदनियोधैर्गोत्ररूपा द्वाविंशतिसंख्या न वज्ज्जाति केवदं यदि सप्तमनरकपृथ्वीनारकः प्रथमस्य सम्यक्त्वमुत्पादयति ततः तिर्यगतितिर्यगानुपूर्वोन्नैर्गोत्राणि वज्ज्जातानि शेषं तदेव तथा वध्यमानप्रकृतीनां स्थितिं वज्ज्जाति अन्तः सागरोप-मकोटाकोटीप्रमाणमेव नाधिकां योगवशाच्च प्रदेशाग्रमुत्कृष्टमध्यमजघन्यं च वज्ज्जाति तथा हि जघन्ययोगे वर्त्तमानो जघन्यं प्रदेशाग्रं वज्ज्जाति मध्यमे मध्यममुत्कृष्टं तूत्कृष्टमिति । स्थिति-यन्धेऽपि चूर्णे सत्यन्यं स्थितिवन्धं प्राक्तनस्थितियन्धापेक्षया पल्लोपमं संख्येयज्ञानगन्धून् करोति तस्मिन्नपि च परिपूर्णं सति अ-न्यं स्थितिवन्धं पल्लोपमसंख्येयज्ञानगन्धून् करोति एवमन्यमन्यं स्थितिवन्धपूर्वपूर्वापेक्षया पल्लोपमसंख्येयज्ञानगन्धून् करोति अगु-मानां च प्रकृतीनां धर्ममानानामनुभागं द्विकस्थानकं वज्ज्जाति त-मपि प्रतिसमयमनन्तगुणहीनं गुमानां चतुःस्थानकं वज्ज्जाति त-मपि प्रतिसमयमनन्तगुणवृत्तिकेमेवमसौ कुर्वन् किं करोति इत्यत आह । करणमित्यादि) करणं यथाप्रवृत्तं करोति ततोऽनिवृ-त्तिकरणमिति परिणामविशेषकरणं " परिणामोत्पेत्ति " वचन-प्रामाण्यात् एतानि च त्रीण्यपि करणानि च प्रत्येकमन्तर्मोहृत्ति-कानि सर्वेषामपि करणानां कालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्ततोऽनेन क्रमेण चतुर्थीमुपशान्ताकां लज्जेत साऽपि चान्तर्मुहूर्त्तकी । क० प्र० ।

सम्प्रति करणानामेव स्वरूपमाविधिकीर्तुराह ॥

आइहेधुं दोसुं, जहन्न उकोसिया जवे सोही ।

जो पइसमयं अज्जव-साया हांगा असंखेज्जा ॥

आद्ययोर्द्वयोः करणयोर्यथाप्रवृत्तिनिवृत्त्याख्ययोजधन्या उत्कृष्टा च शुक्तिर्भवति यतो यस्मादाद्यद्वयोः करणयोः प्रतिसमयमध्य-वसाया विशेषधिरूपा नानाजीवापेक्षया असंख्येयद्वोकाकाशप्रदे-शप्रमाणास्ततः आद्ययोर्द्वयोः करणयोः प्रतिसमयं जघन्या वरुं-ष्टा च विशेषधिरभवति । ताश्च विशेषधय एवम् । तथा प्रथमसमये विशेषधयो नानाजीवापेक्षया असंख्येयद्वोकाकाशप्रदेशप्रमाणा-स्ततो द्वितीयसमये विशेषधाधिकास्ततोऽपि तृतीये समये विशेष-पाधिका एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमय पञ्चमपूर्वकरणेऽपि उत्पद्यमेते च विशेषधयवसाया यथाप्रवृत्तापूर्वकरणयाः संब-न्धिनः स्थाप्यमाना विषमचतुरस्रं क्षेत्रमावृण्वते तयोरुपरि चा-निवृत्तिकरणाध्यवसाया मुक्तावव्रीसंस्थिता स्थापना ।

[illegible]

पुनर्देवाह ॥

पद्ममयत्रयंतगुणा, सोही उद्दामुही तिरिछा उ ।

छेदाणि य जीवाणं, तदए उद्दामुहा उक्ता ॥

अथाणामपि करणानां प्रतिसमयसूक्ष्ममुखा सिद्धिरनन्तगुणा वेदि-
तव्या तद्यथा प्रथमसमयशुद्धपेक्षया द्वितीयसमये शुद्धिरनन्तगु-
णा ततोऽपि तृतीयसमये अनन्तगुणा एवं यावदनिवृत्तिकरणचरम-
समय आद्यद्वयोः शुद्ध्योः करणयास्त्यङ्गमुखा शुद्धिः पदस्थाना-
पदस्थानपतिता तद्यथा प्रथमसमयगता शुद्धिः पदस्थानविशि-
ष्टा द्वितीयस्थानगता विशिष्टा एवं यावदपूर्वकरणचरमसमयः
तृतीयविनिवृत्तिकरणे प्रतिसमयं सकञ्चतीनापेक्षयाऽप्येकमेवा-
ध्यवसायस्थानम् । तथाहि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये वर्तन्ते ये
च प्रवृत्ताः ये च वर्तिष्यन्ते तेषां सर्वेषामप्येकमेवाध्यवसायस्था-
नं द्वितीयसमयेऽपि वर्तन्ते ये च प्रवृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषाम-
पि सर्वेषामेकमेवाध्यवसायस्थानं केवलं प्रथमसमयज्ञाविविशो-
धिस्थानपेक्षया अनन्तगुणविशुद्धम् एवं तावद्वाच्यं यावत्तस्यानि-
वृत्तिकरणस्य च चरमसमयस्ततस्तृतीये करणे एकैकशोधिस्-
ङ्गमुखरूपा न द्वितीया तिर्यङ्गमुखा तत्र यथा प्रवृत्तिकरण एव ।

विशोधिविधितारत्तम्यमुपदर्शयन्नाह ॥

गंतुं संखेज्जं, अहापवत्तस्स हीण जा सोही ।

त।ए य पढमसमये, अनंतगुण्या उ उक्तांसा ॥

यथा प्रवृत्तिकरणस्य संख्येयं भागं गत्वाऽन्तरसमये या जघ-
न्या शुक्तिस्तस्याः सकाशात् प्रथमे समये उत्कृष्टा विशोधिरनन्त-
गुणा । इयमत्र भावना यथाप्रवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये या
सर्व्वजघन्या विशोधिः सा सर्व्वस्तोका ततो द्वितीये समये ज-
घन्या विशोधिरनन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं यावत् यथाप्रवृत्तिक-
रणस्य संख्येयो जागो गतो भवति ततः प्रथमसमये उत्कृष्टा
विशोधिरनन्तगुणा ततो यतो जघन्यस्यानानिश्चितस्तस्योपरित-
ना जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये उत्कृष्टा
विशोधिरनन्तगुणा तत उपरि जघन्या विशोधिरनन्तगुणा एव-
शुपर्यधश्च एकैका विशोधिरनन्तगुणा तावद्वाच्या यावच्चरमस-
मये जघन्या विशोधिः । तथा चाह ।

एवं एकंतरिया, हेडुवरि जाव हीणपज्जते ।

ततो जक्केसाओ, उवग्वरिं होयणंतगुणा ॥

पवं पृर्वोक्तप्रकारेण सैख्येयज्ञागात्परत आरभ्य अथ उपरि
च एकान्तरिता विशाधिपन्नन्तगुणा तावद्वाक्या यावच्चैनपर्यन्ता
अथर्वविशाधिपर्यवसानं पद्योपमसंख्येयभागमात्राश्चोक्त्या वि
श्वरूपोऽद्याप्यनुत्तराः सन्ति ततस्ताः उपरि उपरि अनन्तगुणा
वक्तव्याः तदेवमुक्तं यथाप्रवृत्तिकरणम् ।

संप्रत्यपूर्वकरणस्य स्वरूपमाविश्विकीर्णुराह ।

• लां बुकोसा पढमे, तीयेणं ता जहन्निया वाए ।

करणा तीः ए जेष्ठा, एवं जा सन्वकरणं पि ॥

प्रथमे यथाप्रवृत्तकरणे चरमसमये या उत्कृष्टा विशोधिस्तस्याः सकाशात् द्वितीये पूर्वार्धे करणे प्रथमे समये जघन्या विशोधि-
रनन्तगुणा तस्या अपि सकाशात् प्रथमसमये एव ज्येष्ठा उत्कृ-
ष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततो द्वितीये समये जघन्या विशोधि-
रनन्तगुणा । ततोऽपि तस्मिन्नेव तृतीये समये उत्कृष्टा विशोधि-
रनन्तगुणा । ततोऽपि द्वितीये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा । ततो
ऽपि तस्मिन्नेव तृतीये समये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा । एवं
प्रतिसमयं तादृह्यं यावत्सकलमपि करणं परिसमाप्यते ।

अपुव्यकरणसमयं, कुण्ड अपुव्ये इमे च चत्तारि ।

ठिङ्घायं रसघायं, गुणसेढी वंशगङ्गा य ॥

अपूर्वकरणेन समकं तस्मिन्नेव समये अपूर्वकरणे प्रविशति त-
स्मादेव समयादारब्धेत्यर्थः । इमान्वद्ग्रहमार्गाश्चतुरः पदार्थान्
अपूर्वान् करोति अतीते कात्रे न कदाचन्यापि पूर्वं कृताः । ततो
न वा स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणवच्छकार्कं च ।

तत्र प्रथमतः स्थितिर्वतः स्वरूपव्यावर्णनायाह ।

उक्कोसेणं बहुमा-गराणि इयरेण पद्मसंखेयं ।

ठियअग्गाओ घायइ, अंतमुहुत्तेण ठिइखडं ॥

स्थितिसत्कर्मणोऽग्रिमजागादुत्कर्षेण प्रज्ञूतानि सागरोपमाणि
प्रज्ञूतसागरोपमप्रमाणमितरेण जघन्येन पल्योपमासंख्येयजागमा
त्रिखण्डरुमन्तर्मुहूर्तेन कालेन घातयति घातयित्वा च दक्षिणं याः
स्थितिरथो न खण्डयिष्यति तत्र प्रक्षिपति ततः पुनरापि अथस्ता-
त् पल्योपमासंख्येयजागमात्रस्थितिखण्डरुमन्तर्मुहूर्तेन कालेन
घातयन् प्रागुक्तप्रकारेणैव च निक्षिपति एवमपूर्वकरणाद्याः
प्रज्ञूतानि स्थितिखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति तथा च सति
अपूर्वकरणस्य प्रथमे समये यत् स्थितिसत्कर्मासीत् तत्तस्यैव
चरमसमये संख्येयगुणहीनं जातं तदेवमुक्तः स्थितिघातः ।

संप्रति रसघातप्रतिपादनार्थमाह ।

असुभाणं तं मुहुत्तेण, हणइ रसं कंडगं अणंतंसं ।

करणं ठिइखंडागं, ताम्मि लु रसकंडगसहस्सा ॥

स्थितिखण्डानां करणं उत्क्रियणे प्रवृत्तः सन् अशुभा वा प्र-
कृतीनां रसकण्ठमनुभागकण्ठमनन्तानन्तविज्ञागात्मकम-
न्तर्मुहूर्तेन विनाशयति किमुक्तं जयति अशुभप्रकृतीनां यत् अ-
नुज्ञागसत्कर्म तस्यानन्तानुभागान् मुक्त्वा शेषान् अनुज्ञागज्ञा-
गान् सर्वानप्यन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनाशयति ततः पुनरपि तस्य
प्रागुक्तस्यानन्ततमस्य ज्ञागस्यानन्ततमं ज्ञागं मुक्त्वा शेषान् अ-
नुभागज्ञागान् सर्वानन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनाशयति एवमनेका-
नि अनुज्ञागखण्डसहस्राणि एकैककस्मिन् स्थितिखण्डे व्यति-
व्रामन्ति तथा चाह (तस्मिन् उ रसकण्ठगसहस्रा) तस्मिन्
स्थितिखण्डे एकैककस्मिन् रसकण्ठगसहस्राणि गच्छन्ति स्थि-
तिखण्डानां च सहस्रैरपूर्वकरणे परिसमाप्यते तदेवमुक्तो र-
सघातः ।

सम्प्रति गुणणेणिमाह ।

घाडयद्विदलियधेत्तुं, धेत्तु असंखगुणणाए ।

साहयद्वकरणकात्रं, उदयाओ एङ् गुणसेदिं !!

घातितायाः स्थितिः शुभच्यानदालिकं गृहीत्वा उदयसमयादार-
भ्य प्रतिमयमसंख्येयगुणबुद्ध्या कपयति तद्यथा उदयसमये स्तो
कं द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीये समये असंख्ये-
यगुणम् । एवं तावद्भक्त्यं यावत्साधनिककरणद्वयकालो मनाक्

केवलि मणोहि चोदस, दस-नवपुर्वी उ नायव्वो ॥ १३५ ॥

तत्राऽऽगमतो व्यवहारी षड्विधः, तद्यथा-केवली-केवलज्ञानी 'मणोहि' चि-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् मनःपर्यायज्ञानी, अर्वाधज्ञानी, 'चादसदसनवपुर्वी' ति-पूर्वि-शब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते चतुर्दशपूर्वी दशपूर्वी नवमपूर्वी च ज्ञातव्या एते चागमव्यवहारिणः प्रत्यक्षज्ञानिन उच्यन्ते; चतुर्दशादिपूर्ववलसमुत्थस्यापि ज्ञानस्य प्रत्यक्षतुल्यत्वात् । व्य० १ उ० । जी० । (विस्तरतः आगमव्यवहारिणः 'आगमव्यवहार' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेवोक्ताः)

आगमविहि-आगमविधि-पुं० । आगमो-गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिः । आगमन्याये, दर्श० ।

जावज्जीवं आगम-विहिणा चारित्तपालणं पढमो ॥ (६)

तत्र यावज्जीवं-यावत्प्राणधारणं; नतु परपरिकल्पितन्यायेनेत्यर्थः । आगमो-गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिस्तेन-आगमन्यायेनेत्यर्थः । वयोरिक्लीकरणं चारित्रं तस्य पालनं यत्तत्सकलसमितिगुप्तिप्रत्युपेक्षणायनुष्ठानकरणं, तत्किमित्याह-प्रथमः-आद्यस्तस्य मुख्यवृत्त्यैव समस्तसमीहितप्रापकत्वेन प्रधानत्वात् । दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमवीमंस-आगमविमर्श-पुं० । आगमपरिभावेन, व्य० १० उ० । (आगमविमर्शस्वरूपं विस्तरतः "जइ आगमो ॥ २३४ ॥" इत्यादि व्यवहारदशमोद्देशेगाथया 'आगमव्यवहार' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेवोक्तम्)

आगमसंपरण-आगमसम्पन्न-पुं० । विशिष्टश्रुतधरे, दश० १ अ० ।

आगमसज्जोग-आगमसद्योग-पुं० । आगमनमागमः-सम्यक्परिच्छेदस्तेन सद्योगः-सद्व्यापारः आगमसहितो वा यः सद्योगः सत्क्रिया । सम्यक्परिच्छेदात्मके सद्व्यापारे, आगमसहितायां सत्क्रियायाञ्च । पो० ।

रागादयो मलाः ख-न्वागमसद्योगतो विगम एषाम् ।

तदयं क्रियात एव हि, पुष्टिः शुद्धिश्च चित्तस्य ॥ ३ ॥

षो० ३ विव० ।

(अस्य व्याख्या 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६६६ पृष्ठे वक्ष्यते)

आगमसत्थ-आगमशास्त्र-न० । आ-अभिविधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण. मर्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽर्था येन स आगमः । न० । शिष्यते शिष्यते-बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रम् आगम-शास्त्रम् । श्रुतज्ञाने, विशेष० ।

अत्र भाष्यम्—

सासिज्जइ जेण तयं,

सत्थं तं वा विसेसियं नारणं ।

आगम एव य सत्थं,

आगमसत्थं तु सुयनाणं ॥ ५५६ ॥ विशेष० ।

आगमसत्थगहणं,

जं बुद्धिगुणेहिं अइहिं दिइं ।

वेति सुयनाणलंमं,

तं पुव्वविसारदा धीरा ॥ १८३ ॥ (सूत्र ५८-१०)

आ-अभिविधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मर्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्थाः येन स आगमः । न० । " पुनामि घः " ॥ ५ । ३ । १३० ॥ (सिद्धे) इति करणे घः । आ० म० १ अ० २१ गाथा टी० । स चैवं व्युत्पत्त्या अवधिकेवलादिलक्षणोऽपि भवति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-शास्त्रेति-शिष्यतेऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रम् आगमशास्त्रम् आगमग्रहणेन पण्डितन्त्रादिकुशास्त्रव्यवच्छेदः, तेषां यथावस्थितार्थप्रकाशनाभावतोऽनागमत्वात् आगमशास्त्रस्य ग्रहणमागमशास्त्रग्रहणं यद् बुद्धिगुणैर्वक्ष्यमाणैः कारणभूतैरप्रभिर्दृष्टं, तदेव ग्रहणं श्रुतज्ञानस्य लाभं युवते पूर्वेषु विशारदाः विपश्चितः धीरा-व्रतपालने स्थिराः, किमुक्तं भवति-यदेव जिनप्रणीत-प्रवचनार्थपरिज्ञानं तदेव परमार्थतः श्रुतज्ञानं; न शेषमिति । न० । विशेष० । आ० म० । आ० चू० ।

आगमसिद्ध-आगमसिद्ध-पुं० । आगमो-द्वादशाङ्गं प्रवचनम् तत्रासाधारणार्थावगमात् सिद्ध आगमसिद्धः । सिद्धभेदे, ध० २ अधि० ।

आगमसिद्धो सर्व्व-गपारओ गोयमो व्व गुणरासी ।

आगमसिद्धः सर्वाङ्गपारणा-द्वादशाङ्गवित् अयं च महा-तिशयवानेव, यत उक्तम्—" संखाना ते वि भवे साहइ, " इत्यादि इयं, च गौतम ! अवगुणराशिस्त्वगन्तव्यः अत्र भूयांसः सातिशयवेष्टिता उदाहरणम् । आ० म० १ अ० । भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चैदम्—" तत्थाऽऽगमसिद्धो किर सयंभूरमणे वि मच्छादीया । जं चिट्ठंति स भयवं उवउत्तो जाणइ । " आ० म० १ अ० ।

आगमसुद्ध-आगमसुद्ध-त्रि० । आगमः--आप्तवचनं तेन शुद्धः-तदुक्तार्थानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धः । आगमाऽनुवादेन निर्दोषे, पञ्चा० ।

स्तवविधिमाधिकृत्य--

थवविहिमागमसुद्धं, सपरेसिमणुग्गहट्टाए ॥ १ ॥

आगमः-स्तवपरिज्ञानादिकमाप्तवचनं तेन शुद्धः-तदुक्तार्थानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धस्तं, किमर्थमित्याह-स्वपरयो-रात्मतदन्ययोरनुग्रहः-उपकारस्तत्क्षणे योऽर्थः-पदार्थः प्रयोजनं वा सोऽनुग्रहार्थस्तस्मै अनुग्रहार्थाय, तत्र स्वानुग्रहः प्रावचनिकार्थानुवादे निर्मलबोधभावात् परोपकारद्वाराया-तकर्मक्षयासेश्च । परानुग्रहस्तु परेषां निर्मलबोधः तत्पूर्व-कक्रियासंपादनात्परंपरया निर्वाणसंपादनाच्चेति गाथार्थः । पञ्चा० ६ विव० ।

आगमाऽऽभास-आगमाऽऽभास-पुं० । अनाप्तवचनसमुत्थे ज्ञाने, रत्ना० ।

आगमाऽऽभासमाहुः—

अनाप्तवचनप्रभवं ज्ञानमागमाभासमिति ॥ ८३ ॥

अभिधेयं वस्तु यथावस्थितं यो जानीते, यथाज्ञानं चाभिधत्ते स आप्त उक्तः । तद्विपरीतोऽनाप्तः । तद्वचनसमुत्थं ज्ञानम्-आगमाऽऽभासं ज्ञेयम् ।

समग्रिका अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणकाहसमया एष प्रथमसम-
यगृहीतदक्षिकनिक्षेपविधिः पवं द्वितीयादिसमये गृहीतानाम-
पि दक्षिकानां निक्षेपविधिर्दृष्टव्यः । अन्यच्च गुणधेयिण्युत्तरार्धे
प्रथमसमये यत् दक्षिकं गृह्यते ततः स्तोत्रं ततोऽपि द्वितीय-
समये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीये समये असंख्येयगुणमेवं
तावद्वक्तव्यं यावद्गुणधेयिण्युत्तरार्धे चरमसमयः । अपूर्वकरणानिवृ-
त्तिकरणसमयेषु वा उच्यते प्रमदाः क्षीयमाणेषु गुणधेयिदक्षि-
कनिक्षेपः शेषे भवति उपरि च न वर्तते ।

करणाई अपुटो, जो बंधो सो न होई जो ।

असो बंधगड्ढा, सा उद्धिमा उद्धिगःठाए ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये यो बन्धः प्रारब्धसंबन्धकाका उ-
च्यते कियन्तं काहं यावत् स प्रारब्धांशो बन्धो बन्धकाका उच्य-
ते अत आह यावद्बन्धो बन्धो न भवति न प्रारब्धते स प्रार-
ब्धो बन्धो यावन्न समाप्तिं यातीत्यर्थः । सा च बन्धकाका स्थि-
तिकण्डकका स्थितिः घातकाहे तुल्या इदमुक्तं भवति स्थिति-
घातस्थितिवन्धो युगपदारब्धते युगपदेव च निष्ठां यात इति ।

जा करणाईए ठिङ्-करणं तेतीए होई संखंसो ।

अनियट्टीकरणमथो, मुक्तावलिसंठियं कुणइ ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये या स्थितिः सा स्थितिघात-
सदृशः खण्डिता सती करणान्ते अपूर्वकरणस्य चरमसमये सं-
ख्येयांशो ज्ञवति संख्येयभागमात्रा ज्ञवति संख्येयगुणादीना भ-
वतीत्यर्थः । एतच्च प्रागपि प्रस्तावाङ्कं तदेवमुक्तमपूर्वकरणम् ।
संप्रत्यनिवृत्त्यकरणप्रतिपादनार्थमाह “अनियट्टीत्यादि” अन्तोऽपू-
र्वकरणं तदूर्ध्वमनिवृत्तिं करोत्यारभते तच्च कथं नृतमित्याह मुक्ता-
वलीसंस्थितमनिवृत्तिकरणे हि अध्यवसायस्यानानि मुक्तावली-
संस्थितानि भवन्ति एतच्च प्रागेवोक्तं तत एतदपि अनिवृत्तिक-
रणमनेदात् मुक्तावलीसंस्थितमित्युक्तम् ॥

एवमनियट्टिकरणे, ठिङ्पाईणि होति चउरो वि ।

संखेज्जंसे सेसे, पढमंठिई अंतरभवे ॥

एवमपूर्वकरणकामणानिवृत्तिकरणेऽपि स्थितिघातादयश्चत्वा-
रोऽपि पदार्था ज्ञवन्ति प्रवर्तन्ते इत्थं या निवृत्तिकरणा द्वयोः
संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु एकार्धमश्च संख्येयगते भागे शेषे
तिष्ठति अन्तर्मुहूर्तमात्रमथो मुक्तावलीसंस्थितानि भवन्ति एतच्च प्रागेवोक्तं तत एतदपि अनिवृत्तिक-
रणमनेदात् मुक्तावलीसंस्थितमित्युक्तम् ॥

अंतमुहुत्तियमिताई, दो वि निम्मवइ बंधगट्टाए ।

गुणसेठि संखनागं, अंतरकिरणेण उकिरइ ॥

प्रथमस्थितिमन्तरकरणं च एते के अपि अन्तर्मुहूर्तप्रमाणो यु-
गपत् निर्मापयति । तथा तत् अन्तरकरणं अभिनवस्थितिब-
न्धोदयानभिनवस्थितिबन्धकाहप्रमाणेन काहेन करोति तथा
द्व्यन्तरकरणप्रथमसमयेऽप्यान्यस्थितिबन्धमिथ्यात्वमारभते स्थि-
ति बन्धान्तरकरणे च युगपदेव परिसमापयति । तथा गुणधेयि-
संबन्धिनः संख्येयभागाः प्रथमद्वितीयस्थित्याभितास्तिष्ठन्ति
एका तु श्रेणिः संख्येयतमं प्रागमन्तरकरणादन्तरकरणेन सहो-
त्क्रियते विनाशयति ।

संप्रति अन्तरकरणस्य विधिमाह ।

अंतरकरणस्स विही, घेत्तुं घेत्तुं ठिई य मज्झाउ ।

दलियं पढमंठिई, विक्खिचइ तहा उवरिमाईए ॥

अन्तरकरणस्यायं विधिः यदुन अनन्तरकरणस्थितेर्मेध्याह-

द्विकं कर्म परमाद्यात्मकं गृहीत्वा गृहीत्वा प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति
तथा उपरितन्यां द्वितीयस्थितौ च एवं च प्रतिसमयं तावत्प्रक्षि-
पति यावदन्तरकरणदलिकं सकलमपि क्षीयते अन्तर्मुहूर्तेन च
काहेन सकलदक्षिककथः ।

इगदुगआवदिसेसा, नतिय पढमाए उदीरणागालो ।

पढमंठिई उदीरण, वियाउए आगालो ॥

इह प्रथमस्थितौ वर्तमान उदीरणाप्रयोगेण यत् प्रथमस्थिते-
रेव दक्षिकं समाकृत्योदयसमये प्रक्षिपति सा उदीरणा । यत्
पुनः द्वितीयस्थितेः सकाशात् उदीरणाप्रयोगेण समाकृत्योद-
ये प्रक्षिपति स आगाह इति । उदीरणायाः एव विशेषप्रतिप-
त्त्यर्थमिदं द्वितीयं नाम पूर्वसूरिजिरावेदितम् । उदीरणायां च
प्रथमस्थितिमनुजवन् तावत्ततो यावदावद्विकद्विकं शेषं तिष्ठति
तस्मिन् स्थितेः आगाहो न ज्ञवति किं तु केवलं उदीरणैव ।
असावप्युदीरणा तावत् प्रवर्तते यावदावद्विकशेषा न भवति
आवद्विकायां शेषीभूतायामुदीरणा विनियतते ततः केवलेन न-
वोदयेन आवद्विकामनुभवति । अक्षरयोजनात्वेवम् । एकस्यामा-
वद्विकाशेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यमुदीरणागालो न ज्ञवति ।
प्रथमस्थितेश्च सकाशात् यदि च आगच्छति सा उदीरणा
क्षितीयायाश्च स्थितेः सकाशाद्यद्यागच्छति स आगाह इति ॥

आवलिमेत्तं उदये-ण चेइत्तं ठाई उवसमट्टाए ।

उवसमियं तत्तय भवे, सम्मत्तं मंखुवीयं जं ॥

तत आवलिकामात्रं प्रथमस्थितिसत्त्वं केवलेनैवोदयेन वेद-
यित्वा अनुभूय उपशमाद्धायां तिष्ठति उपशमाद्धायां प्रविशति
तस्यां चोपशमाद्धायां स्थितस्य सतः प्रथमसमये एवोपशमि-
कसम्यक्त्वं भवति तच्च मोक्षस्याभावात् ।

उपरिमठिई अणुजागं, तंति ता कुणइ चरमिमच्छुदए ।

देसघाएण सम्मं, इयरेणं मित्यमीसाइ ॥

प्रथमस्थितिचरमसमये मिथ्यात्वोदये वर्तमानो मिथ्यादृष्टि-
परितनं स्थितिद्वितीयस्थितेः संबन्धिनं कर्मपरमाणुनामनु-
भागं त्रिधा करोति । अनुभागभेदेन त्रिधा द्वितीयस्थितिगतं
मिथ्यात्वं दलिकं करोति इत्यर्थः । तथा शुद्धमविशुद्धं च तत्र
शुद्धं सम्यक्त्वं तच्च देश घातिरसेन समन्वितं करोति । अशु-
द्धं सम्यग्मिथ्यात्वमविशुद्धं मिथ्यात्वम् । एते च इतरेण
सर्वघातिनां रसेन समन्विते च करोति । इहोपशमिकसम्यक्त्व-
लाभप्रथमसमयादेवारभ्य मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वं च गुणसं-
क्रमात्प्रवर्तते स चैवम् ।

सम्मे धोवो मीसे, असंखओ तस्स संखओ सम्मे ।

पइसमयं इइ खेवो, अंतमुहुत्ता उ विप्पाउ ॥

औपशमिकसम्यक्त्वलाभप्रथमसमये स्तोकोदलिकनिक्षेपस-
म्यक्त्वे ततो मिथे तस्मिन्नेव प्रथमसमये असंख्येयगुणस्ततोऽपि
द्वितीये समये सम्यक्त्वे असंख्येयगुणः ततोऽपि तस्मिन्नेव
द्वितीये सम्यग्मिथ्यात्वे असंख्येयगुणः इत्येवमुक्तेन प्रकारेण
प्रतिसमयं द्वेपे सगुणसंक्रमरूपस्तावद्दृष्टव्यो यावदन्तर्मुहूर्ते
तदूर्ध्वं पुनः प्रागभिहितत्वरूपो विध्यात्तसंक्रमः प्रवर्तते ॥

गुणसंक्रमेण एसो, संकामो होइ सम्मभीसेसु ।

अंतरकरणम्मि ठिओ, कुणई जओ मप्पसत्तयगुणो ॥

एष प्रागभिहितस्वरूपसंक्रमो मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्व-
मिथ्यो भवति गुणसंक्रमेणानन्तरोक्तस्वरूपः संक्रमो वेदितव्यः ॥

त्यर्थः । यतोऽसावन्तरकरणे स्थितः सप्रशस्तगुणः सह प्रशस्तेन प्रशस्येन गुणेनोपशमिकसम्यक्त्वलक्षणेन वर्तते इति सप्रशस्त गुणः सन् संक्रमं करोति तस्मादन्तरकरणे स्थितस्य गुणसंक्रमः प्रवर्तते तद्वृत्तस्य संभवात् तथाहि गुणसंक्रमस्येदं लक्षणम् । अपूर्वकरणादारभ्य गुणानां वध्यमानानां प्रवृत्तीनां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति । तदुक्तम् “गुणसंक्रमो अवर्ज्यमिति गणे श्रुभाण्य-पुव्वकरणादी ” इति । अपूर्वकरणे च मिथ्यात्वस्य बन्धः प्रवर्तते तस्य वेद्यमानत्वात् अन्तरकरणे च तस्योदयाभावात् बन्धो न प्रवर्तते तत्र गुणसंक्रमः प्रवर्तते ।

गुणसंक्रमेण सम्यक्, त्रितिदिज्जकंतिआवज्जाणं ।

मिच्छत्तस्स उ इगिण्ण, आवद्विसेसाए पढमाए ॥

यत्नेन गुणसंक्रमः प्रवर्तते तावदायुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां स्थितिघातो रसघातो गुणश्रेणिर्वा प्रवर्तते यदा गुणसंक्रमस्तिष्ठति निवर्तते तदा गुणसंक्रमेण नमं तिस्रोऽपि स्थितिघातगुण-श्रेण्यस्तिष्ठन्ति तथा मिथ्यात्वस्य यावदेकावलिका प्रथम-स्थितौ शेषीभूता न भवति तावत् स्थितिघातरसघातौ प्रवर्तते आवलिकामात्रशेषीभूतायां तु प्रथमस्थितौ न भवतः सदा यावन्मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितिर्वावलिका शेषा न भवति तावत् गुणश्रेणिरपि प्रवर्तते आवलिकाशेषायां तस्यां गुणश्रेणिर्न भवति उत्तरार्धस्य चाक्षरयोजना इति मिथ्यात्वस्य एकद्व्याव-लिकाशेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यं स्थितिघातरसघातौ गुणश्रेणिश्च तिष्ठन्तीति ।

उवसंतद्धा अंते, विहीय उक्कट्टियस्स दलियस्स ।

अज्झवसायविसेसो, सो एकस्सुदद्धो जवे तिसं ॥

उपशमाद्धाया औपशमिकसम्यक्त्वाद्धाया अन्ते पर्यन्ते किञ्चित्समधिकावलिकाशेषे वर्तमानस्त्रयाणामपि द्वितीयस्थितिगतानां सम्यक्त्वादिषु जातानां दक्षिकमध्यवसायविशेषेण समारुप्यान्तरकरणे पर्यन्तावलिकायां प्रक्षिपति तत्र प्रथमसमये प्रवृत्तं द्वितीयसमये स्तोत्रं तृतीयसमये स्तोत्रकतरमेवं तावदाख्यं यावदावलिकाचरमसमयः तानि चैवं दक्षिकानिद्विष्यमाणानि गोपु-च्छसंस्थानसंस्थितानि भवन्ति ततः आवलिकामात्रे अन्तरकरणस्य शेषे सति अध्यवसायविशेषादमीषां त्रयाणामेकतरस्य दक्षिकस्योदयो भवति । इदमुक्तं भवति यदि तदानीं ह्यजः परिणामस्तर्हि सम्यक्त्वदक्षिकस्योदयः । मध्यमश्चेत्परिणामस्तर्हि सम्यग्मिथ्यात्वदक्षिकस्येति जघन्यश्चेत्ततो मिथ्यात्वदक्षिक-स्येति ।

आवद्विया सेसाए, उत्तरसमअप्पाए जाव इगिसमयं ।

अनुत्तपरीणामचो, कोइ सासायणचं पि ॥

उपशान्ताद्धाया जघन्यतः समयशेषायामुत्कर्षतः परमावलिका-शेषायामनुभूतपरिणामतोऽनन्तानुबन्ध्यादिलक्षणान् कश्चित् सा-खादन्त्वमपि याति प्रतियाति स च नियमास्तदन्तरं मिथ्यात्व-मैव प्रतिपद्यते ।

सम्पत्तेणं समगं, सव्वं देसं च कोइ पडिज्जे ।

उवसंतदंसणो सो, अंतरकरणट्टिओ जाव ॥

सम्यक्त्वेनोपशमिकसम्यक्त्वेन समकोऽपि कश्चित् सर्वविरति-देशविरतिं प्रतिपद्यते तदुक्तं शतकवृद्धचूणौ “उपसम्मविदी अतकरणे तिस्रो कोइ देसविरट्ठिं वज्जे कोइ पमत्तापमत्तजाव-म्मि सेसो य णो पुण न किं पि वजेइत्ति” उपशान्तदर्शनस्त्रीप-

शमिकसम्यग्दृष्टिश्च तावदवगन्तव्यौ यावदन्तरकरणे स्थितौ च तिष्ठेते इति तदेवं कृता सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणा । संप्रतिचारित्रमो-हनीयस्योपशमनाजिघातव्या चारित्रमोहनीयस्य चोपशमको वेदकसम्यग्दृष्टिर्गतो देशविरतः सर्वविरतो वा प्रवर्तमानह्यप-रिणामस्तथा चाह ।

वेयगसम्मदिट्ठी, सोहीअप्पाए अजयमाईया ।

करणदुगेण उवसमं, चरित्तमोहस्स चिट्ठंति ॥

वेदकसम्यग्दृष्टयः क्षायोपशमिकसम्यक्त्वापरित्यक्तसंकेहा विशोध्यकायां वर्तमाना अयतादयोऽविरतादयोऽविरतदेशविरत-सर्वविरताच्चारित्रमोहनीयस्योपशमार्थं करणद्विकेन यथा प्रवृत्ता पूर्वाख्येन यथायोगं चेष्टन्ते अनुचरा भवन्ति तृतीयेन तु करणेन साक्षादुपशमका एव भवन्तीति करणद्विकेन चेष्टन्ते इत्युच्यते ।

संप्रत्येतेपामेवाविरतादीनां वक्ष्यमाणमाह ।

जाणणगहणानुपालण, विरओ विरई अवित्र उओसिं ।

आइमकरणदुगेणं, पविज्जइ दोएह मत्तपरं ॥

विरते यत् ज्ञानं ग्रहणं पादनं च तैः कृत्वा विरतो भवति तत्र यत्त्रिविधं त्रिविधेन भवेद्विरतः स सर्वविरतः यस्तु एकादिना विरतः स देशविरतः ज्ञानग्रहणानुपादनरूपशुभगव्यतिरेकेण चान्येषु जागेषु वर्तमानो नियमादविरतः चरमेऽनुभङ्गे वर्तमानो देशविरतेदेशविरतः स चानेकप्रकारस्तद्यथा कोऽप्येकाणुव्रती कोऽपि ह्याणुव्रती एवं यावदुत्कर्षतः परिपूर्णं द्वादशव्रतधारी प्रत्याख्यातसकलसावद्यकमर्मा केवलमनुमतिमात्रसेवकः । अनुमति-रपि त्रिधा तद्यथा प्रतिसेवनानुमतिः प्रतिश्रवणानुमतिः संवासा-नुमतिश्च । तत्र यः स्वयं परैर्वा कृतं पापं श्लाघते सावधारमभोष-पन्नं वा अशनाद्युपशृङ्गे तस्य प्रतिसेवनानुमतिः । यदा तु पुत्रा-दिभिः कृतं पापं शृणोति श्रुत्वा चानुमनते न प्रतिपेधति तदा प्र-तिश्रवणानुमतिः । यदा पुनः सावधारमभप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमात्रयुक्तो भवति नान्यत् किञ्चित् प्रतिशृणोति श्लाघतेषा तदा संवासानुमतिः तत्र संवासानुमतिमात्रमेव यः सेवते स चरमो देशविरतः । स चान्यसर्वश्रावकाणामुत्तमः यः पुनः सा-वधारमभप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमात्रयुक्तो भवति नान्यत् सानुमतेरपि विरतः स सर्वविरत उच्यते । अनयोश्च द्वयोर्देश-विरतिसर्वविरत्योरन्यतरां विरतिमादिमेन यथा प्रवृत्तपूर्वा-ख्येन करणद्विकेन प्रतिपद्यते इह ह्यविरतः सन् यथोक्तं द्वे करणे करोति देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्रतिपद्यते अथ देशविरतस्त-र्हि विरतिमेव । अथ कस्मादेशविरतिसर्वविरत्योर्वाजे तृतीय-मनिवृत्तिकरणं न भवति इह करणकात्तात् प्रागप्यन्तर्मुहूर्तं का-यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्यादिशुद्ध्या प्रवर्तमानोऽशुभानां कर्मणामनुज्ञागद्विस्थानकं करोतीत्यादि तदेव वक्तव्यं यावत् यथा प्रवृत्तं करणं तदपि च तथैव वक्तव्यं ततोऽपूर्वकरणं तदपि च तथैव नवरमिह गुणश्रेणिर्न वक्तव्या अपूर्वकरणाद्धायां च प-रिसमाप्तयामनन्तरसमये नियमादेशविरतिं सर्वविरतिं वा प्र-तिपद्यते ततो निवृत्तिकरणं तृतीयमिह नावाप्यते ।

उदयावद्विया उप्पि, गुणसेहिं कुणइ सहचरिचेण ।

अंतो असंखगुणणा-एताव य वट्टए कालं ॥

करणद्वयेन व्यतिक्रान्ते उदयावद्विका उपरि सह चारित्रेण वा समकावं प्रतिसमयमसंख्येयगुणनया गुणश्रेणिमन्तर्मुहूर्तं का-यावत् करोति कस्मादन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् गुणश्रेणिं करोति परतोऽपि नेत्यत आह (ताव य वट्टए कालं) यतस्तावन्मात्रम-

न्तरमुद्घातं काष्ठं यावद्वश्यं वर्तते प्रवर्द्धमानपरिणामो ज्वति कोऽपि हीयमानपरिणामः ततो यदि प्रवर्द्धमानपरिणामो ज्वति तत ऊर्ध्वमपि गुणश्रेणिं प्रवर्द्धमानां करोति । अथ हीयमानपरिणामस्तर्हि हीयमानामवस्थितपरिणामश्चावस्थितस्वजावस्थां हीनपरिणामो वा देशविरते स्थितिधातरसघातौ न भवतः ।

परिणामपञ्चएणं, गमागमं कुण्ड करणरहिञ्चो वि ।

आजोगनद्वयवृणां, करणे काऊण पावेइ ॥

परिणामप्रत्ययतः कथंचित्परिणामहासात्कारणात् देशविरतो-
विरतिं प्रतिपन्नः सर्वविरतो वा देशविरतिं गच्छति ततः स च-
योऽपि तां पूर्वप्रतिपन्नां सर्वविरतिं वा करणरहितोऽपि प्रतिपद्यते
एवमकृतिकरणेऽनेकतो गमागमं करोति यः पुनराभोगतः प्रति-
पत्त्या नष्टकरणो देशविरतेः सर्वविरतेर्वा परिप्लुष्टो मिथ्यात्वं च
मतः स भूयोऽपि जघन्येनान्तर्मुद्घातं कालेन उत्कर्षतः प्रभूतेन
कालेन पूर्वप्रतिपन्नमपि देशविरतिं सर्वविरतिं वा उक्तप्रकारेण
करणेन कृत्वा करणद्वयस्य पुरस्सरमेव प्रतिपद्यते ॥

परिणामपञ्चएणं, चउग्विहं होइ वहुई वावि ।

परिणामवहुयाए, गुणमेहिं तत्तिंयं कीरइ ॥

परिणामप्रत्ययेन परिणामात्कारणात् चतुर्विधः चत्वारः प्रका-
रो यथा भवति एवं हीयते वर्धते वा गुणश्रेणिर्धिति विभक्ति-
विपरिणामेन संवद्ध्यते इदमुक्तं भवति यदि हीयमानपरिणामो
भवति तर्हि तथा तथा परिणामहानिमध्ये कृतगुणश्रेणिः चतुर्धा
हीयते तद्यथा कदाचिदसंख्येयज्ञागेन कदाचित्संख्येयज्ञागेन
कदाचिदसंख्येयगुणेन कदाचित्संख्येयगुणेन । अथ परिणामः
प्रतिसमयं प्रवर्धते तर्हि तत्परिणामानुसारेण गुणश्रेणिरप्युक्तप्र-
कारेण वर्धते यदि पुनरवस्थितपरिणामो भवति तर्हि तावन्मा-
त्रमेव गुणश्रेणिमाख्याति एवा चैव दक्षिकापेक्षया द्रष्टव्या । काष्ठ-
श्च पुनः सर्वदाऽपि तावन्मात्रेणैव यावच्च देशविरतिं सर्वविरतिं
वा परिपाद्यति तावद्गुणश्रेणिमपि समये समये करोति । स्था-
पना चेयं तदेवमुक्तो देशविरतिसर्वविरतिलाजः ।

संप्रत्यनन्तानुबन्धेनाविसंयोजनमात्रण्यते ॥

सम्प्रपायणविहिणा, चउगइया सम्मादिष्टिपज्जता ।

संजोयणा विजोएति, न उण पढमठिइं करंति ॥

सम्यक्त्वोत्पादविधिना सम्यक्त्वोत्पादजगितकरणत्रयरूपेण
प्रकारेण चतुर्गतिः सम्यग्दृष्टयोवेदकसम्यग्दृष्टयः पर्यास्तास्त-
त्राविरतसम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिः अपि देशविरतास्तित्यगतिः
वा मनुष्या वा सर्वविरतास्तु मनुष्याः संयोजनातोऽनन्तानुबन्धि-
नो वियोजयन्ति नाशयन्ति पुनरन्तर्करणं कुर्वन्ति तदज्ञावाच्च
प्रथमस्थितिमपि न कुर्वन्ति अन्तरकरणस्य ह्यस्तना स्थितिरित्यु-
च्यते । द्वितीया तु द्वितीया ततोऽन्तरकरणकारणभावे प्रथम-
स्थितिमपि न कुर्वन्तीति ।

अत्रैव विशेषमाह ।

उवरिमगे करणदुगे, दलियं गुणसंकमेण तेसिं तु ।

मासेइं तइ पच्छा, अंतमुहुत्तां सभावत्थो ॥

उपरितनके द्विके अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणस्थे तेषामनन्तानु-
बन्धिनां दक्षिकं परमावधात्मकं गुणसंकमेणोज्ज्वलनासंकमस्तु
विद्धेन नाशयति अनिवृत्तिकरणे च वर्तमानः सन् गुणसंकमा-
नुबन्धेनोज्ज्वलनासंकमेण निरवशेषान् विनाशयति । किं त्वथ-
स्तादावद्विकामात्रं मुञ्चति तदपि च स्तिबुक्कसंकमेण वेद्यमा-

नासु प्रकृतिषु संक्रमयति ततोऽन्तर्मुद्घातपरतोऽनिवृत्तिकरणप-
र्यवसाने शेषकर्मणामपि स्थितिधातरसगुणश्रेणयो न भवन्ति
किं तु स्वजावस्थ एव भवति चतुर्विंशतिसत्कर्मणां तदेवमुक्ता-
नन्तानुबन्धेनाविसंयोजना । ये त्वाचार्या अनन्तानुबन्धिनामु-
पशमनामपि मन्यन्ते तन्मतेनोपशमनाविधिः परशीतिवृत्तेः सप्त-
तिकावृत्तेर्वा श्रवसेयः ।

संप्रति दर्शनमोहनीयकृपणाविधिमाह ।

दंसणखवणस्स रिहो, जिणकाझीओ दुगगट्ठावागुवरि ।

अणणासकमाकरणाई, करइ गुणसंकमं तइयं ॥

दर्शनं मिथ्यात्वसम्यक्त्वरूपं तस्य कृपणा तस्या अहो योग्यो
जिनकालीयो जिनविरहेण काष्ठसंज्ञवी प्रथमसंज्ञवी प्रथमसंज्ञ-
ननी च दुर्गतिं मनुष्यगतौ वर्तमानो जीवो वर्षापेक्षस्योपरि वर्-
तमानोऽनन्तानुबन्धेन विसंयोजनक्रमेण यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि
करणानि यथा गुणसंघातं च कृत्वा साकल्येन कृपयति ।
इयमत्र ज्ञावना दर्शनमोहनीयकृपणार्थमनुबन्धतत्त्वोणि करोति
तद्यथा यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं वा एतानि
च त्रीण्यपि करणानि प्रागेव वक्तव्यानि नवरं पूर्वकरणस्य
प्रथमसमये एवं गुणसंकमेण मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्दलिकं
सम्यक्त्वे प्रक्षेपयति उद्धवनासंकममपि तयोरेवमारजते । तद्यथा
प्रथमस्थितिखण्डं वृद्धत्तरं घातयति ततो द्वितीयं विशेषहीनमेवं
तावद्वक्तव्यं यावन्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः करोति ।

तकरणाई जं तं, तस्संते संखजागो होइ ॥

तत्करणदावपूर्वकारणादौ यत् स्थितिसत्कर्मसीत्तत्तस्यैव
करणस्यान्ते चरमसमये संख्येयज्ञागमात्रं भवति ।

प्रथमसमयापेक्षया संख्येयगुणहीनं ज्वतीत्यर्थः ।

एवं ठिइवंधो वि य, पविसइ अनियट्टिकरणसमयम्मि ।

अपुव्वगुणसेहिठिइ-रसघायठिइवंधं च ॥

एवमनेन प्रकारेण स्थितिसत्कर्मन्यायेन स्थितिवन्धोऽपि वेदित-
व्यः अपूर्वकरणप्रथमसमये यावान् स्थितिवन्ध आसीत् तदपे-
क्षयाऽस्यैवापूर्वकरणस्य चरमसमये संख्येयगुणहीनो ज्वती-
त्यर्थः । ततोऽनिवृत्तिकरणसमये प्रविशति तत्र च प्रविष्टः सन्
प्रथमसमयादेवारब्ध्यापूर्वा गुणश्रेणिं अपूर्वं स्थितिधातरसघात-
मप्यं च स्थितिवन्धमनुक्रममारभते ।

देसुवसमणनिकायण, निहत्तिरहिंयं च होइ तिगं ॥

अनिवृत्तिकरणप्रथमसमये एवं च देशोपशमना निकाचना-
निधत्तिरहितं दर्शनत्रिकं भवति देशोपशमनादीनां त्रयाणां कर-
णानां मध्ये नैकमपि तदानीं दर्शनत्रिकस्य करणं प्रवर्तते इत्य-
र्थः । दर्शनमोहनीयत्रिकस्य च स्थितिसत्कर्मस्थितिधातादि-
भिर्घात्यमानसंक्षिपञ्चैन्द्रियस्थितिसत्कर्मसमानं भवति । ततः
स्थितिखण्डसहस्रपृथक्त्वे गते सति तु चतुरिन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु गतेषु त्रीन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेषु पट्योपम-
संख्येयभागमात्रप्रमाणं ज्वति तदेवाह ।

कमसो असण्णिचउरि-दियाण तुद्धं किइइं सेंतं ।

ठिइखंडसहसाइ, एक्के अंतरम्मि गच्छंति ॥

पलिओवमसंखाणं, वंसणसातं तउज्जाणं ।

अनिवृत्तिकरणद्वारस्य क्रमशोऽसंक्षिपञ्चैन्द्रियचतुरिन्द्रियादि-

तुल्यं स्थितिसत्कर्म वक्तव्यम् । एकैर्कीर्त्तिश्रोतरे स्थितिखण्डस-
हस्राणि स्थितिघातसहस्राणि ब्रजन्ति भावना प्रागेव कृता एवं प-
द्योपमसंख्येयभागमात्रदर्शनज्ञानमोहनीयतेति यावत् सत्कर्मणि
जाते सति यद्भवति संख्येयान् भागान् खण्डयति । इयमत्र जाव-
ना पल्योपमसंख्येयभागमात्रस्य स्थितिकर्मण एकसंख्येयभागं
मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् त्रयाणामपि मिथ्यात्वा-
दीनां विभासयति ततः प्रागुक्तस्य संख्येयभागस्य एकसंख्येय-
भागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् विनाशयति एवं
ते संख्येयजागाः खण्डयमाना सहस्रशोऽपि ब्रजन्ति ततो मि-
थ्यात्वस्यासंख्येयान् भागान् खण्डयति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्या-
त्वयोस्तु संख्येयान् भागान् ।

ततो बहु खंभे, खंडे उदयावशीरहियमिच्छत् ।

ततो असंखभागे, सत्तामीसाण खंभे ॥

ततोऽनेन विधिना स्थितिखण्डानां प्रभूतानामन्ते उदयावधि-
कारहितसकलमपि मिथ्यात्वं खण्डयति विनाशयति । तदानीं
सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्विकं पल्योपमासंख्येयभागमात्रम-
वतिष्ठते अमूनि च स्थितिखण्डानि खण्डयमानानि मिथ्यात्वसम्य-
क्त्वानि सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रक्षिपति सम्यग्मिथ्यात्व-
सम्यक्त्वातिसम्यक्त्वानि सम्यक्त्वाधस्तात् स्वस्थाने इति तदपि
च मिथ्यात्वद्विकमात्रं स्तिबुकसंक्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति
मिथ्यात्वस्यावधिकामात्रायां स्थितौ सत्यां तत ऊर्ध्वं सम्यक्त्वं
सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरसंख्येयान् भागान् खण्डयति एवं ते
विशिष्येते ततस्तस्याप्यसंख्येयान् भागान् खण्डयति एकं मुञ्च-
ति एवं कतिपयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सम्यग्मिथ्यात्वमावधि-
कामात्रं जातं तदानीं च सम्यक्त्वस्य स्थितिसत्कर्म च पष्टिक-
प्रमाणं विद्यते स चाष्टवर्गप्रमाणसम्यक्त्वसत्कर्म तत्कावे सकल-
प्रत्युद्गापगमतो निश्चयनियमतो दर्शनमोहनीयस्य कृपक उच्यते ।

अंतमुहुत्तियखंभं, ततो उकिरइ उदयसमयाउ ।

पकिखवइ असंखगुणं, नाऊण गुणसेढिपरं हीणं ॥

ततो निश्चयनयमतेन कृपकस्वजनवनादूर्ध्वं सम्यक्त्वस्य स्थिति-
खण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणमुत्क्रिरति घातयति तद्विक्रिकमुदयसमया-
दारज्य प्रक्षिपति तच्चेदमुदयसमये स्तोकां ज्ञात्वा तृतीयसमये
असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीय समये असंख्येयगुणम् । एवं ताव-
द्वक्तव्यं यावत् गुणश्रेण्याशिरः तत ऊर्ध्वं विशेषहीनं शेषहीनस्ता-
वत् यावच्चरमा स्थितिः ।

उकिरइ असंखगुणे, जाव हुचरिमं वि अंतिमे खंभे ।

सेज्जंसो खंडेइ, गुणसेढीए तहा देइ ॥

ततो द्विस्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं पूर्वस्मादसंख्येयगुणमु-
त्क्रिरति खण्डयति प्रागुक्तप्रकारेण च उदयसमयादारज्य निक्षि-
पति । एवं पूर्वस्मात् पूर्वचदसंख्येयगुणसंस्थितिखण्डमुत्क्रिरति
तावद्वक्तव्यो यावद्द्विचरिमं स्थितिखण्डं द्विचरिमात्रं स्थितिख-
ण्डादन्तिमं स्थितिखण्डं संख्येयगुणं तस्मिंश्चान्तिमे स्थितिखण्डे
खण्डयमानं संख्येयभागं गुणश्रेण्या खण्डयति अन्याश्च तदुप-
रितनीः संख्येयगुणाः स्थितौस्तकीर्य तद्विक्रिकमुदयसमयादार-
ज्य संख्येयगुणतया प्रक्षिपति । तद्यथा उदयसमये स्तोकां ततो
द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगु-
णम् । एवं तावद्वाच्यं यावद् गुणश्रेण्याशिरः । अत ऊर्ध्वमुत्की-
र्यमाणमेव द्विकं ततस्तत्र न प्रक्षिपति एवमेव स्थितिखण्डे
उत्कीर्णं सति असौ कृपकः कृतकरण उच्यते ।

कयकरणो तकावे, कात्रं पि करेइ चउसु वि गईसु ।

वेइयसेसा सेढी, अन्नइए वा समारुइइ ॥

कृतकरणः सन् कश्चित्तत्कावमपि करोति कृत्वा च तत्कालं च-
तसृणां गतीनां गतावुत्पद्यते तदेवं प्रस्थापको मनुष्यो निस्सूचके-
षु चतसृष्वपि गतिषु भवति । उक्तं च । “पट्टवणा उ मणुस्सो
निट्टवणो ढोइ चउसु वि गईसु ” यदि पुनस्तदानीं कावं न क-
रोति तर्हि वेदितशेषोऽनुदितसम्यक्त्वशेषः कायिकसम्यग्दृष्टिः
सन् अन्यतरां श्रेणिं कृपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहति वै-
मानिकेनैव वक्ष्यायुष्क उपशमश्रेणिम् । अवक्षायुष्कस्तु कृपकश्रेणिं
चतुर्गतिवक्ष्यायुष्कस्तु न कामपि श्रेणिमित्यर्थः । अथाप्येतत्क्षी-
णसप्तकः कतिथे भवे मोक्षमुपयातीत्युच्यते ।

तइये चउत्ये तस्मि व, जवस्मि सिज्जंतिदेसणो खीणे ।

जं देवनिरय संखाउ, चरमदेहेसु ते होंति ॥

तृतीये चतुर्थे तस्मिन्वा जवे क्षीणे दर्शने दर्शनमोहनीये सि-
रुचन्ति जीवाः कृत इत्याह । यत् यस्मात्कारणात् क्षीणसप्तक-
देवनारका संख्येयवर्षायुष्केषु जवन्ति उत्पद्यन्ते ते चरमदेहेषु वा
जवन्ति चरमदेहा वा जवन्ति ततस्तृतीये चतुर्थे तस्मिन्
भवे सित्यन्तीत्युच्यते इयमत्र भावना देवगतौ वक्ष्यायुष्कास्ते
तत्प्रकृत्या यत्कृत्वा देवेषु मध्ये उत्पद्यन्ते ये तु नरकेषु वक्ष्यायु-
ष्कास्ते नरकेषु ततो देवेषु देवभावात्समागत्येव मनुष्यो ज्ञत्वा
मोक्षं यातीति चतुर्थे भवे सिरुचन्तीत्यभिधीयते ये त्ववक्ष्यायु-
ष्काः सप्तकं कृपयन्ति ते चरमदेहा उच्यन्ते न च सप्तकायानन्त-
रं कृपकश्रेणिमेव प्रतिपद्यन्ते इति तस्मिन्नेव जवे सिरुचन्ति उक्ता
दर्शनीयमोहनीयस्योपशमना । संप्रति दर्शनमोहनीयोपशमना
भण्यते । सा च क्षीणसप्तकस्य वैमानिकेनैव वक्ष्यायुष्कस्य ज-
वति । अवक्षायुष्कस्तु कृपकश्रेणिमारोहति यस्तु वेदकसम्यग्दृष्टिः
स तूपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते सोऽनियतो वक्ष्यायुष्को वासे च के-
पाञ्चिन्मतेनानन्तानुबन्धिनो विसंयोज्य चतुर्विंशति सप्तककर्मासन्
प्रतिपद्यते केषांचित्पुनर्मतेनोपशम्यापि ततो विसंयोजितानन्ता-
नुबन्धिकपाय उपशमितानन्तानुबन्धिकपायो वा सन् दर्शनत्रित-
यमुपशमयति । तथा चाह ।

अहवा दंसणमोहं, पढमं उवसामइत्तु सामन्ने ।

दिक्का अणुइ पियाण, पढमठिई आवझीनियमा ॥

पढममुवसमुवसेसे, अंतमुहुत्ता उ तस्स विज्झा उ ।

संकेसविसोवि पमत्त, इयरपमत्तचणं बहुसो ॥

अथवेति प्रकारान्तरे आदौ दर्शनमोहनीये प्रथममुपशमस्याऽपि
प्रतिपद्यते कथमुपशमस्योत्पद्यत इत्याह । श्रामण्ये संयमे स्थिता
उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः । न तु उप-
शमश्रेणिं प्रतिपद्यते । अथवा दर्शनमोहनीये प्रथममुपशमस्यापि
प्रतिपद्यते कथमुपशमस्योत्पद्यत इत्याह । श्रामण्ये संयमे स्थिता
उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः नवरमन्तरक-
रणं कुर्वन् अनुदितयोर्मध्ये सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रथमस्थि-
तिरावधिकामात्रा नियमाद्वेदितव्या सम्यक्त्वस्य चान्तर्मुह-
ूर्तप्रमाणा उत्कीर्यमाणं च द्विक्रिकमन्तरेण त्रयाणामपि सम्यक्त्वो-
त्पत्तिं प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति शेषं प्रथमोपशमवत् प्रथमोपशमि-
कसम्यक्त्ववद्वेदितव्यं (अंतमुहुत्ता उ तस्सेत्यादि) बहुशोऽन्त-
रकरणप्रदेशसमयादारज्यान्तर्मुहूर्तंऽतिक्रान्ते गुणसंक्रमावसाने
विध्यातसंक्रमस्तस्य सम्यक्त्वस्य भवति किमुक्तं भवति । वि-

भ्यातसंक्रमेण मिथ्यात्वसम्प्रमिथ्यात्वयोर्द्विषं सम्यक्त्वं प्रवि-
शतीति एवं दर्शनमोहनीयत्रितये उपशान्ते संक्षेपशिवशोधिव-
शात् प्रमत्तवमितरप्रमत्तत्वं बहुशोऽनेकशोऽनुद्वय चारित्रमोह-
नीयोपशमनाय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते इत्यर्थः ।

पुण तिन्नि उ करणाई, करेइ तइयम्मि एत्थ पुण तेउ ।

अंतो कोमाकोमी, वंधं संतं च सत्ताएहं ॥

चारित्रमोहनीयोपशमनार्थं पुनरपि त्रीणि यथाप्रवृत्तापूर्वा-
निवृत्ताख्यानि करणानि करोति करणवक्तव्यता प्राग्वद्गुण्या के-
वलमत्र तृतीयकरणे जेदस्तमेव दर्शयति अतः कोटाकोटीनाम-
बन्धसत्कर्मार्थसमानामासुर्वर्जानां करणं प्रथमसमये करोति तत्र
यद्यपि प्रागुक्तेष्वपि करणेष्वेतेषां बन्धः सत्कर्मणां प्राप्यते त-
थाऽप्यत्र बन्धसत्कर्मणां तदपेक्षया संख्येयगुणहीने ह्येवमिति
विशेषः । कर्मप्रकृतौ त्वत्र सत्कर्म विःसागरोपमकोटाकोटीप्र-
माणमुक्तं बन्धस्त्वन्तःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणः तदुक्तम् ।
“ अंतो कोमाकोडी, संतं अनियट्ठि णो उ उदहीणं । विस्खं
चकोस्सं पि, तस्स पल्लस्स संखतमज्जां ” ।

ठिइखंडवहुसहस्से, एकेकं जं भणिस्सामो ।

स्थितिविषयसहस्रमुक्तमपि पल्योपमसंख्येयभागमात्रं खण्डयति ।
तथा पतस्य प्राक्तनबन्धस्य पल्योपमसंख्येयभागमात्रं हाप-
यित्वा अन्यं स्थितिवन्धं करोतीति शेषः । तत्र यद्यपि शताना-
मपि कर्मणां पल्योपमसंख्येयजागप्रमाणतया उक्तस्तथाऽपि एवं
सत्कर्म ह्येव तद्यथा नामगोत्रे सर्वस्तोके हीनस्थितिकत्वात्
ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणि विशेषाधि-
कानि स्वस्थाने तु परस्परतुल्यानि ततोऽपि मोहनीयं विशेषाधि-
कस्थितिविषयसहस्रेषु च बहुष्वतिक्रान्तेषु पक्षैकं यत्करोति तद्वयं
भणिष्यामः । तदेवाह ।

करणस्स संखभागे, सेसे असस्सिमाइयाणं ।

समो वंधो कामण, पल्लवसेगतीसाणउदिवट्ठं ॥

करणस्यानिवृत्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु सत्सु एकस्मिन्
शेषे असंज्ञिकादीनां समो बन्धः क्रमेण भवति सचैवमनिवृ-
त्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु गतेष्वेकस्मिन् अशेषे असंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिवन्धो जवति तदनन्तरं स्थितिवि-
षयसहस्रमुक्तये गते सति चतुरिन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिवन्धः ततो
चतुर्धाऽपि स्थितिविषयसहस्रमुक्तये गते सति त्रीन्द्रियबन्धतुल्यस्थि-
तिवन्धस्तत एवमेव द्वीन्द्रियबन्धतुल्यः ततोऽप्येवमेकैकेन्द्रिय-
बन्धतुल्यस्ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु विंशतिकयोः
विंशतिसागरोपमकोटीप्रमाणयोर्नामगोत्रयोरित्यर्थः । पल्योपम-
मात्रं स्थितिवन्धो भवति विंशत्कानां ज्ञानावरणदर्शनावरणा-
न्तरायेवेदनीयानामर्षपल्योपममात्रः ।

मोहस्स दोषि पल्लो, संतो वि हु एवमेव अणवहु ।

पल्लियम्मि तम्मि वंधे, अन्नो संखेज्जगुणहीणो ॥

मोहनीयस्य द्वौ पल्योपमौ स्थितिवन्धः स्थितिसत्कर्मणि वा-
त्पवहुत्वं बन्धक्रमेण वक्तव्यं तच्च सर्वस्तोकं नामगोत्रयोः ततो
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां विशेषाधिकं मोहनी-
यस्य विशेषाधिकं तथा यस्य यस्य कर्मणो यदा यदा पल्यो-
पमप्रमाणः स्थितिवन्धो जवति तस्य तस्य तदा तत्कालादार-
भ्यान्योऽन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनो जवति ततश्चेदानीं
नामगोत्रयोः पल्योपमप्रमाणात् स्थितिवन्धादन्यः स्थितिवन्धस्सं

ख्येयगुणहीनं करोति शेषाणां तु कर्मणां पल्योपमसंख्येयभा-
गहीनं ततः ।

एवं तीसाण पुणो, पल्लमोहस्स होइ हु दिवट्ठं ।

एवं मोहे बल्लं, सेसाणं पल्लसंखंसो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु विंशत्कानां
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिवन्धः पल्योपम
प्रमाणं करोति मोहनीयस्य तु सार्वपल्योपममात्रं ततो ज्ञानाव-
रणीयादीनामन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनो भवति मोहनी-
यस्य तु संख्येयजागहीनः तत एवं पूर्वक्रमेण स्थितिवन्धसहस्रे-
ष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः मोहनीयस्य स्थितिवन्धः पल्योपमप्रमाणं
भवति ततो मोहनीयस्याप्यन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनः
प्रवर्तते तदानीं च शेषकर्मणां स्थितिवन्धः पल्योपमसंख्येय-
भागमात्रप्रमाणो वेदितव्यः ।

वीसगतीसगमोहाण, सकम्मं जह कमेण संखगुणं ।

पल्लअसंखेज्जंसो, नामगोयाण तो वंधो ।

विंशत्त्रिंशत्कमोहानां सत्कर्म यथाक्रमं संख्येयगुणं वक्तव्यं
तद्यथा सर्वस्तोकं नामगोत्रयोः सत्कर्म ततो ज्ञानावरणदर्शना-
वरणान्तरायेवेदनीयानां सगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।
ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं मोहनीयस्य पल्योपममात्रे स्थि-
तिवन्धे जाते सति नामगोत्रयोरन्यस्थितिवन्धो ऽसंख्येयगुणही-
नो जवति पल्योपमासंख्येयभागमात्रो भवतीत्यर्थः । अत्र सत्क-
र्मापेक्षया अल्पवहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म
ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणामसंख्येयगुणं स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यं ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं ततः ।

एवं सहस्साणपि हु, एकपयारेण मोहनीयस्स ।

तीसगअसंखजागो, ठिइबंधो संत पंच जवे ॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः ।
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिवन्धोऽसंख्ये-
यगुणहीनो भवति पल्योपमासंख्येयभागमात्रोर्भवनादिति
तात्पर्यार्थः इदानीं च सत्कर्मोपेक्षया अल्पवहुत्वं चिन्त्यते
सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म ज्ञानावरणीयादीनां चतुर्षां
मसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यं ततो मोहनीयस्य
संख्येयगुणं ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु एकप्रकारेण
एकहेतयैव मोहनीयस्य पल्योपमासंख्येयभागमात्रो ज्ञानाव-
रणीयादीनां चतुर्षामसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।

वासगअसंखजागो, मोहपव्वाउघाइइयस्स ।

वासणंतउ होज्जइ, असंखभागम्मि वज्जंति ॥

ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु एकहेतयैव विंशतिकयोर्नाम-
गोत्रयोरधस्तात् असंख्येयगुणहीनो मोहनीयस्य स्थितिवन्धो
भवति । अत्र स्थितिवन्धमाश्रित्याल्पवहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको
मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्ततो नामगोत्रयोः संख्येयगुणः स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्षामसं-
ख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । स्थितिवन्धसहस्रेष्व-
तिसंक्रान्तेषु पश्चात् तृतीयस्य वेदनीयस्य घातानि ज्ञानावरण-
दर्शनावरणान्तरायाणि अघोजातानि । अत्र स्थितिवन्धमा-
श्रित्याल्पवहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिवन्धः
ततो नामगोत्रयोरसंख्येयगुणः । स्वस्थाने तु तयोः परस्परं
तुल्यः ततोऽपि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः

स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः । ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु विंशतिकयोर्नामगोत्रयोरसंख्येयभागो जातानि ज्ञानावरणीयादीनि त्रीणि दध्यन्ते नामगोत्रापेक्षया ज्ञानावरणादीनां स्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणहीनो भवतीत्यर्थः । अत्राल्पबहुत्वं सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिवन्धः ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततोऽपि नामगोत्रयोरसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः ।

असंख्यसमयवद्वा, णामुदीरणा होइ तम्मि काळाम्मि ।

देसघाईरसत्तो, मणपज्जवअंतरायाणं ॥

यस्मिन्काले सर्वकर्मणां पत्योपमासंख्येयभागमात्रस्थितिवन्धो जातस्तस्मिन् काले असंख्येयसमयवद्धानामुदीरणा भवति कथमेतदवसीयते इति चेदुच्यते इह यदा पत्योपमासंख्येयभागमात्रं स्थितिवन्धं करोति तदा ब्रह्ममानप्रकृतिस्थित्यपेक्षया याः समयादिहीनाः स्थितयस्ता एवोदीरणमुपगच्छन्ति नान्याः ताश्च चिरकालमवद्धा एव क्षीणशेषाः संभवन्तीत्यसंख्येयसमयवद्धानां तदानीमुदीरणा ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु पतेषु देशघातिनः समनुभागं मनः पर्यवक्षानावरणादीनामन्तराययोर्वध्नाति ॥

होहादीणं पच्छा, जोग अचक्खुमुयाण तो वक्खा ।

परिभोगमईयांते, त्रिरयस्स असेहिगायाई ॥

पश्चात्स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु नवान्तरायावधिक्षानावरणावधिदर्शनावरणानां देशघातिनं रसं वध्नाति ततोऽपि संख्येयेषु स्थितिवन्धसहस्रेष्वतीतेषु ज्ञानान्तरायाचक्षुः कुदर्शनावरणश्रुतज्ञानावरणानां देशघातिनं रसं वध्नाति ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु परिभोगान्तरायमतिज्ञानावरणयोर्देशघातिनं रसं वध्नाति ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेषु वीर्यान्तरायस्य देशयति न संवध्नाति एतेषामेवानन्तरोक्तानां कर्मणां श्रेणिगताः कृपकोपशमश्रेणिरहिताः सर्वघातिनमेव रसं वध्नाति ।

संजमघाईण तओ, अंतरमुदउ जाण दोणहं तु ।

वेयकसायन्नयरे, सोदयतुह्वा पडविई ॥

वीर्यान्तरायदेशघात्यनुज्ञागवन्धानन्तरं संख्येयेषु स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु संयमघातिनामनन्तानुबन्धे वर्जानां द्वादशकपायाणां नवानां च नोकपायाणां सर्वसंख्यया एकविंशतिप्रकृतीनामनन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां सङ्कलनानामन्यतमस्य यस्य संज्वलनस्योदयो यस्य च त्रयाणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्य तयोर्वेदकपायान्यतरयो कर्मणोः प्रथमा स्थितिः स्वोदयकालप्रमाणा भवत्यन्येषां चैकादशकपायाणामष्टानां च नोकपायाणां प्रथमा स्थितिरावधिकामात्रा । संप्रति चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानां स्वोदयकालप्रमाणमाह—

धीअधुवेदयकाळी, संखातगुणो उ पुरिसवेयस्स ।

तस्स हि विसेसअहिओ, कोहे ततो विजयकमसो ॥

स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोर्द्वयकाळः पुरुषवेदाद्युदयकालापेक्षया सर्वस्तोकः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदेन्य उदयकाळः संख्येयगुणस्तस्यापि पुरुषवेदस्योदयकाळात् क्रोधस्योदयकाळो विशेषाधिकस्ततोऽपि क्रोधोदयकाळान्मानमायाज्ञानां यथाक्रमशो यथाक्रमेण विशेषाधिकस्तद्यथा संज्वलनक्रोधो-

दयकाळात्संज्वलनमानस्य उदयकालो विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनमायाया विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनज्ञोभस्य विशेषाधिकस्तत्र संज्वलनक्रोधेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणक्रोधोपशमो भवति तावत्संज्वलनक्रोधस्योदयः संज्वलनमानेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमानोपशमो न भवति तावत्संज्वलनमानस्योदयः संज्वलनमायाया चोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानवरणमायोपशमो नोपजायते तावत्संज्वलनमायायाः उदयः संज्वलनलोभेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानवरणलोभोपशमो न भवति तावत्तादरसंज्वलनज्ञोभस्योदयस्ततः परं सूक्ष्मसंपरायाद्वा तदेवमन्तरकरणमुपरितनभागापेक्षया समास्थितिकम् । अधोभागापेक्षया चोक्तनीत्या विषमस्थितिकमिति ।

अंतरकरणेण समं, ठिइखंडगबंधगच्छनिप्पत्ती ।

अंतरकरणांतर, समये जायंति सत्तइमो ॥

अन्तरकरणेन समं सममित्यव्ययं ततोऽयमर्थः । अन्तरकरणेन समाना स्थितिखण्डस्य बन्धकाद्याश्च अभिनवबन्धकाद्याश्च निष्पत्तिः । किमुक्तं भवति यावता कावेन स्थितिखण्डं धातयति यद्वा अन्यस्थितिवन्धं करोति तावता कावेनान्तरकरणमपि करोति त्रीण्येतानि युगपदारभते युगपन्निष्क्रामयति अत्रान्तरकरणकावे चानुभागखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति अन्तरकरणसत्कदक्षिकस्य प्रक्षेपविधिरयं येषां कर्मणां तदानीं बन्ध उदयश्च विद्यते तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं प्रथमस्थितिद्वितीयस्थितिं च प्रक्षिपति यथा पुरुषवेदोदयारूढः पुरुषवेदस्य येषां तु कर्मणामुदय एव केवलो न बन्धस्तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं प्रथमस्थितावेव प्रक्षिपति न द्वितीयस्थितावपि । यथा स्त्रीवेदोदयारूढः स्त्रीवेदस्य येषां पुनरुदयो न विद्यते किं तु केवलो बन्ध एव तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं द्वितीयस्थितावेव प्रक्षिपति न प्रथमस्थितौ यथा संज्वलनक्रोधोदयारूढः शेषसंज्वलनानां तेषां पुनर्न बन्धो नाप्युदयः तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं परप्रकृतिषु यथा द्वितीयतृतीयकपायाणां तथा अन्तरकरणानन्तरसमये अन्तरकरणे कृते साति द्वितीये समये इत्यर्थः । इमे सप्त पदार्थाः युगपज्जायन्ते तानेवाह ।

एगडाणाणुजागच्च, स उदीरणा यं संखेया ।

अपुव्वं संकमणं, लोअस्स असंकममे मोहे ॥

वच्छं वच्छं छाउ, आवलीसु उवरेयुईरणं ।

पड्पनं गवेउवसमणां, असंखगुणाय जावंतं ॥

मोहे मोहनीयस्यानुज्ञागवन्धो रसबन्धः एकस्थानकः उदीरणा संख्येयसमा संख्येयवर्षप्रमाणा चशब्दात्स्थितिवन्धः संख्येयवार्षिकः स च सर्वोऽपि पूर्वस्मात् संख्येयगुणहीनो भावी तथा मोहनीयस्य पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयरूपरसस्य आनुपूर्व्या क्रमेणैव संक्रमो लोअस्य च संज्वलनज्ञोभस्य च संक्रमस्तथा 'वच्छं वच्छं' मित्यादि इह प्राक् वच्छं वच्छं कर्म बन्धावधिकार्यामतीतायामुदीरणमायातिस्म अन्तरकरणे तु कृते तदनन्तरसमयेषु यद्वध्यते कर्म तत् परावधिकाकाळमवस्थाप्योदीरणमायाति तथा पण्णकवेदस्य नपुंसकवेदस्योपशमना असंख्येयगुणनया तावज्जवति यावदन्तश्चरमसमया तथा हि नपुंसकवेदस्य प्रथमसमये स्तोकं प्रदेशामुपशमयति ततो द्विती-

धंसमेयश्च संख्येयगुण एवं प्रतिसमयं संख्येयगुणं तावद्वक्तव्यं
यावच्चरमसमयः परप्रकृतिषु च प्रतिसमयमुपशमितद्विक्रियापे-
क्षया असंख्येयगुणं तावत्संक्रमयति यावद् द्विचरमसमये पुनरु-
पशमस्यमानं द्वात्रिंशत् परप्रकृतिषु संक्रमेण दलिकापेक्षया असं-
ख्येयगुणं ऋष्यं नपुंसकवेदोपशमनारम्भप्रथमसमयादारभ्य
सर्वकर्मणामावधिकापेक्षया सर्वस्तोका उदयसंख्येयगुणाः ।

अन्तरकरणपविष्टो, संखासंखं ममोद्दयराणं ।

बंधादुत्तरबंधा, एवं उच्छेदं संखंसो ॥

अन्तरकरणे प्रविष्टः सन् जीवः प्रथमसमय एव बन्धादुत्तरध-
नस्य संख्येयगुणा अन्तरकरणे विवक्षाः संख्याः सन्तीत्यर्थः ।
यो हि यदपेक्षया संख्येयभागमात्रकल्पः स तदपेक्षया संख्ये-
यगुणहीन एवेति मोहनीयवर्जानां तु शेषाणां कर्मणां बन्धादुत्त-
रधनसंख्येयभागं करोति असंख्येयगुणहीनं करोतीत्यर्थः
एवं नपुंसकवेदमुपशमयति तदुपशमनानन्तरं च स्थितिवन्ध-
सहस्रेष्वतीतेष्वेवंमनन्तरोक्तेन प्रकारेण त्र्यवेदमुपशमयति त्र्यो-
वेदस्य च संख्येयतमे भागे उपशान्ते यद्भवति तदुपदशयन्नाह ।

उवसंते घाईणं, संखेज्जसमा परेण संखंसो ।

बंधो सत्तएहेव, संखेज्जवसंति उवसंते ॥

त्र्यवेदस्य संख्येयतमे भागे उपशान्ते सति घातिनां घातिकर्म-
णां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां संख्येयसमाः संख्येयवर्ष-
प्रमाणो बन्धः स्थितिवन्धो भवति (परेणस्ति) ततः संख्येयवर्षप्र-
माणात् स्थितिवन्धः प्रापारादन्यः संस्थितिवन्धघातिसंख्या-
णां पूर्वस्मात् संख्येयांशः संख्येयभागकल्पः संख्येयगुणहीन
इत्यर्थः । तस्मादेव च संख्येयवर्षप्रमाणात् स्थितिवन्धादारभ्य
देशघातिनां केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणवर्जानां ज्ञानावर-
णदर्शनावरणकर्मणां नैकस्थानकंचक्षानि तत एवं स्थितिवन्ध-
सहस्रेषु गतेषु सत्सु त्रिधा वेद उपशान्तो ज्ञयति ततः त्र्यवेद
उपशान्ते शेषाणां नोकपायाणामिव नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेण
संख्येयतमे भागे उपशान्ते किमित्याह ।

नामगोयाण संखा, बंधावां सा असंखिया तदए ।

तो सन्वाण त्रि संखा, ततो संखेज्जगुणहीणो ॥

नामगोत्रयोः संख्येयाः समाः संख्येयवर्षप्रमाणो बन्धः स्थि-
तिवन्धो भवति तृतीयस्य वेदनीयस्य कर्मणः स्थितिवन्धोऽ
संख्येयानि वर्षाणि असंख्येयवर्षप्रमाण इत्यर्थः तस्मिन् स्थि-
तिपूर्णे सत्यन्यः स्थितिवन्धो वेदनीयस्यापि संख्येयवर्षप्रमाणो
भवति (ततोत्ति) ततस्तस्माद्देवनीयसत्कसंख्येयवार्षिकस्थि-
तिवन्धात्प्रभृति सर्वेषामपि कर्मणां स्थितिवन्धः संख्येयवार्षिकः
प्रवर्तते स च पूर्वस्मात् पूर्वस्मादन्योऽन्यः प्रवर्तमानः संख्येयगु-
णहीनः प्रवर्तते इत्यर्थः ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु स-
त्सुपि नोकपाय उपशान्तो भवति ।

जं समयं उवसंतं, वृक्षं उदयद्विई य ता सेसा ।

पुरिसे समओणावलि, दुगेण वच्छआणुवसंतं ॥

यस्मिन् समये पट् नोकपाया उपशान्ताः जलसिक्तदूषणं
कुट्टितभूमिं रजासीवोपशमं नीतास्तदा पुरुषवेदस्य एका
उदयस्थितिः समयमात्रा शेषा तदानीं च स्थितिवन्धः षोड-
श वर्षाणि तस्मिन् समये सा एका उदयस्थितिर्यच्च समयो-
नावलिकाद्विकेन कालेन वृक्षमेतावदेवानुपशान्तं वर्तते शेषं
सर्वमप्युपशान्तम् । इयमत्र भावना पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ

आवलिकाशेषायां प्रागुक्तस्वरूपायामेव व्यवच्छिद्यते उदीरणा तु
भवति तस्मादेव च समयादारभ्य प्रधाननोकपायाणां सत्कं
दलिकं पुरुषवेदेन संक्रमयति किं तु संज्वलनक्रोधादिषु यदा
च पुरुषवेदस्य सत्का प्रागुक्ता एकाप्युदयस्थितिरतिक्रान्ता
भवति तदाऽसौ वेदको भवति अवेदकाद्वायाश्च प्रथमसमये
समयद्वयोनावलिकाद्विकेन कालेन यद्बद्धं तदेव केवलमुपशान्ते
तिष्ठति शेषं सकलमपि नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमितं त-
दपि च तावता कालेनोपशमयति एतदेवाह ॥

आगाक्षेणं समगं, पडिगहिया फिरइ पुरिसवेयस्स ।

सोलसवासियबंधा, चरमो चरमेण उदएण ॥

तावइ काक्षेणं वि य, पुरिसं उवसामए आविएसो ।

वद्धो वत्तीसमा, संजलणियराण उ सहस्स ॥

यदा पुरुषवेदस्य प्रागुक्तस्वरूप आगालो व्यवच्छिद्यते तदा तेन
समकं तत्कालमेव तस्य पुरुषवेदस्य यत ईहता शेषदलिकसं-
क्रमाधारता सिद्धति अपगच्छति योऽपि च चरमः पर्यन्तेऽपि
षोडशवार्षिक स्थितिवन्धः पुरुषवेदस्य सोऽपि चरमेण प्रथम-
स्थितिचरमसमयभाविना उदयेन सहापगच्छति यदा च पुरु-
षवेदस्य स्थितिवन्धः षोडशवार्षिकस्तदा संज्वलनानां संख्ये-
यानि वर्षसहस्राणि स्थितिवन्धः यदपि च वेदकाकाप्रथमस-
मये समयोनावलिकाद्विकवर्षं पुरुषवेददलिकमस्ति तदपि वेदा-
दयराहितः सन् स उपशमको जीवस्तावदेव समयद्वयोनाव-
लिकाद्विकप्रमाणेन कालेन पुरुषवेददलिकमुपशमयति द्वितीयस-
मये असंख्येयगुणं तृतीयसमये असंख्येयगुणमिदं तावद्वक्तव्यं
यावत्काक्षद्वयोनावलिकाद्विकचरमसमयः परप्रकृतिषु प्रतिस-
मयद्वयोनावलिकाद्विककालं यावत्प्राप्रवृत्तं संक्रमेण संक्रम-
यति तद्यथा प्रथमसमये प्रवृत्तं द्वितीयसमये विज्ञेयहीनं तृती-
यसमयेऽपि विशेषहीनप्रवं तावत् यावच्चरमसमयः ततः पुरुष उ-
पशान्तस्तदानीं च संज्वलनानां द्वित्रिंशत्समा द्वात्रिंशद्वर्षप्रमाणः
स्थितिवन्धः इतरेषां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामगोत्राणां
संख्येयानि वर्षसहस्राणि स्थितिवन्धः अवेदप्रथमसमयादारभ्य
क्रोधत्रिकाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणसंज्वलनरूपमुपशमयति ।
'कोहतिगं आदवेदं उवसमिं तिसुपकिगहणापगाचचय उदीरणा
बंधा पिट्टंति आवलीप सेसाप इति" । यस्मिन् समये पुरुषवेद-
स्यावेदकाक्षस्ततस्तस्मादेवैकप्रथमसमयादारभ्य क्रोधत्रिकाप्र-
त्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणसंज्वलनरूपं युगपदुपशमयितुमारभते
उपशमनां च कुर्यतः प्रथमे स्थितिवन्धे पूर्णे सत्यन्यः स्थितिवन्धः
संज्वलनानां संख्येयजागहीनशेषाणां च संख्येयगुणहानः शपं
स्थितिघातादि तथैव संज्वलनक्रोधस्य च प्रथमास्थिता समया-
नावलिकात्रिकशेषायां पतद्ब्रह्मापगच्छति अप्रत्याख्यानप्रत्या-
ख्यानानावरणक्रोधद्विकं न तत्र प्रक्षिपति संज्वलनमानादाचिति
जावः । ततोऽष्टाद्विकाशेषायां प्रथमस्थितौ संज्वलनक्रोधस्या-
गालो भवति । किं तदुदीरणा तावत्प्रवर्तते यावदेका आवदका
आवदिका शेषा ज्ञयति उदीरणावलिकायाश्चरमसमये स्थितिव-
न्धश्चत्वारो मासाः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षसहस्राणि सं-
ज्वलनक्रोधस्य च बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदात्तथा चाह एकस्या-
मावदिकायां शेषायामुदय उदीरणा बन्धश्च एते त्रयोऽपि पदाया
युगपत् स्फुटन्त्यपगच्छन्ति तदानीं वाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावर-
णक्रोधानुपश्यन्तौ तदा चैकामावदिकासमयोनावलिकां द्विकवर्ष-
श्च द्वात्रिंशत्समा शेषमन्यत्सर्वां संज्वलनां क्रोधस्योपशान्तंसमयो-

नावलिकाद्विकवच्चं च दक्षिकपुरुषवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमयति तथा चाह “संख्येयं तु पुरिससमं, एवं संसकसायावेय इति कुं पं आवलिका” संज्वलनक्रोधस्य वन्धादौ व्यवच्छिन्ने शेषं पुरुषवेदं समं वक्तव्यम् । एवं क्रोधत्रिकोक्तेन प्रकारेण शेषानप्यप्रत्याख्या-नप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनमानमायाहोभरूपान् कपायातुपशम-यति याश्च शेषीभूता आवलिकास्ता उत्तरस्मिन् कपाये स्तिबुकेन स्तिबुकसंक्रमेणानुभवति । इयमत्र भावना संज्वलनक्रोधस्य व-न्धादिव्यवच्छिन्ने या प्रथमस्थितिरेका आवलिका तिष्ठति तां स्तिबुकसंक्रमेण माने प्रक्षिप्य वेदनीयान् यदपि च समयोना-वलिकाद्विकवच्चं सदस्ति तदपि तावता काहेनोपशमयति तद्यथा प्रथमसमये स्तोकमुपशमयति द्वितीये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमेवं यावत्समयोनावलिकाद्विकचरम-समयः परप्रकृतिपु च समयोनावलिका द्विककालं यावत् यथाप्रवृ-त्तं संक्रमेण पूर्ववत् संक्रमयति एवं संज्वलनक्रोधे सर्वात्मनोप-शमयति यदेव संज्वलनक्रोधस्य वन्धादयः उदीरणव्यवच्छिन्ना-स्तदेव संज्वलनमानस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति निवेदयते च तत्रोदयसमये स्तोकं प्रक्षिपति द्वितीयस्थितावसंख्येयगुणं तृतीयस्थितावसंख्येयगुणमेवं तावत् यावत् प्रथमस्थितेश्चरमः समयः प्रथमस्थितिप्रथमसमये संज्वल-नमानस्य स्थितिवन्धश्चत्वारो मासाः शेषाणां तु ज्ञानावरणीया-दीनां संख्येयानि वर्षसहस्राणि तदानीमेव च त्रीनपि मानान् युगपदुपशमयितुमारभते संज्वलनमानस्य च प्रथमस्थितौ सम-योनावलिकात्रिकशेषमप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानदक्षिकं सं-ज्वलनमानं प्रक्षिपति किं तु संज्वलनमायादौ आवलिका-द्विकशेषायां त्वागाहो व्यवच्छिद्यते तत उदीरणैव केवला प्रव-र्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरमसमयः तत एका प्रथम-स्थितेरावलिका शेषीभूता तिष्ठति तस्मिन् समये संज्वलनानां द्वौ मासौ स्थितिवन्धः कर्माशेषाणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदा-नीं संज्वलनमानस्य वन्धोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नाः । अप्रत्याख्या-नप्रत्याख्यानावरणमानौ चोपशान्तौ तदानीं च संज्वलनमान-स्य प्रथमस्थितिरेकामावलिकां समयोनावलिकाद्विकवच्चाश्च हता मुक्त्वा विशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संज्व-लनमानस्य प्रथमस्थितेरेकामावलिकां ह्योभमावलिकाद्विक-वच्चाश्च हता मुक्त्वा विशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संज्वलनमायायां द्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करो-ति वेदयते च पूर्वोक्तां संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितिसत्कामेका-मावलिकां स्तिबुकसंक्रमेण संज्वलनमायायां प्रक्षिपति समयोना-वलिकाद्विकवच्चाश्च हताः पुरुषवेदोक्तक्रमेणोपशमयति संक्र-मयन्ति च संज्वलनमायोदयप्रथमसमये च मायाहोभयोर्द्वौ मा-सौ स्थितिवन्धः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तत्समयोदेव चारभ्य तिष्ठोऽपि माया युगपदुपशमयितुमारभते ततः संज्वल-नमाया प्रथमस्थितौ समयोनावलिकाविशेषायामप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानावरणमाया दक्षिकसंज्वलनमायायां प्रक्षिपति किं तु संज्वलनलोभे अवलिकाविशेषायां त्वागाहो व्यवच्छिद्यते तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरम-समयः तस्मिन् समये संज्वलनमायालोभयोः स्थितिवन्धयो-रेको मासः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीमेव च संज्वलनमायायां वन्धोदयोदीरणव्यवच्छेदः अप्रत्याख्यानप्रत्या-ख्यानावरणमायोपशान्ते संज्वलनमायायाश्च प्रथमस्थितिसत्का-मेकावलिकां समयोनावलिकां द्विकवच्चाश्च हता मुक्त्वा शेषमन्य-

त्सर्वमुपशान्तं ततो निरन्तरसमये संज्वलनलोभस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वो-क्तां च मायायाः प्रथमस्थितिसत्कां समयावलिकास्तिबुकसंक्रमे-ण संज्वलनलोभे संक्रमयति समयोनावलिकाद्विकवच्चाश्च हताः पुरुषवेदक्रमेणोपशमयति संक्रमयति च संज्वलनक्रोधादीनां सूक्ष्मोदयचरमसमये यावत्प्रमाणस्थितिवन्धोऽनन्तरमुक्तस्ता—वत्प्रमाणमत्र साक्षात्सूत्रकृत संवादयति ।

चरिसुदयमि जम्हा, त्वन्धो दुगुणो उ होइ उवसमगे ।
तयणंतरपगईए, चउगुणोऽस्येसु संखगुणो ॥

इह यः क्षपकश्रेण्या क्षपकस्य संज्वलनक्रोधादी स्वस्वचरमो-दयकाहे जघन्यः स्थितिवन्ध उक्तः स उपशमके द्विगुणो भवति तदनन्तरं प्रकृतेः पुनश्चतुर्गुणः अन्येषु तु संख्येयगुण इति ततोऽपि परस्याः प्रकृतेरष्टगुण इत्यर्थः । यथा क्षपकमधिकृत्य संज्वलन-क्रोधस्य मासद्वयं जघन्यस्थितिवन्ध एको मासस्ततस्तस्य क्रो-धचरमोदयकाहे चतुर्मासप्रमाणो वन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्य-वन्धापेक्षया चतुर्गुणो भवति ततोऽपि परा प्रकृतिर्माया स्यात् त-दानीमष्टगुणो वन्धस्तस्या हि क्षपकमधिकृत्य स्वचरमोदयकाहे जघन्यः स्थितिवन्धोऽर्द्धमासस्ततः क्रोधचरमोदयकाले चतुर्मा-सिको वन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यवन्धापेक्षया अष्टगुणो भवति तथा मानस्य क्षपकमधिकृत्य जघन्यो वन्ध एको मासः स चोप-शमके मन्दपरिणामत्वात् द्विमासप्रमाणो भवति मानस्य चान-न्तरा प्रकृतिर्माया तस्यास्तदानीं चतुर्गुणः पक्षापेक्षया मासद्वयस्य चतुर्गुणत्वात् तथा मायायाः क्षपकमधिकृत्य जघन्यो वन्धः एकः पक्षः सर्वोपशमे मन्दपरिणामत्वात् चरमोदये मासप्रमाणप्रव-र्त्तमानद्विगुणो भवति शेषकर्मणां तु ज्ञानावरणीयादीनां सर्व-त्रापि संख्येयवर्षप्रमाणः स्थितिवन्धः केवलं पूर्वस्मात् हीनो हीनतर इति । संप्रतिसंज्वलनलोभवक्तव्यतामाह ।

लोभसस उ पढमऽई, विइओ य कुणइ तिविजार्ग ।

दो पुगलनिक्खेवो, ततिइओ पुण किट्ठिवेयच्चा ॥

लोभस्यद्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति सा त्रि भागा त्रिजागोपेता तद्यथा प्रथमो विजागोऽश्वकर्णकरणाद्धासं-ज्ञः द्वितीयः किट्ठिकरणाद्धासंज्ञः तयोश्च द्वयोरपि विभागयोर्द-लिकनिक्षेपो भवति किमुक्तं भवति द्वितीयस्थितेर्दक्षिकमाकृष्य द्विजागप्रमाणां प्रथमां स्थितिं करोतीति । तृतीयः पुनः विजागः किट्ठिवेदनाद्धा संज्वलनलोभोदये वाश्वकर्णकरणाद्धायां वर्तमानः प्रथमसमय एव त्रीनपि होभान् अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावर-णसंज्वलनरूपान् युगपदुपशमयितुमारभते अन्यच्च यत्करोति प्रथमे अश्व कर्णकरणाद्धासंज्ञे विभागे तदाह ।

संतावज्झमाणग, सरुवउप्फुडुगाणि जं कुणइ ।

सा अस्सकण्णकरण-द्धमति माकिट्ठिकरणच्चा ॥

सन्ति विद्यमानानि यानि संक्रमितानि मायावर्म्मदलिकानि पूर्वं वरुसंज्वलनलोभे दक्षिकानि वा तानि वध्यमानस्वरू-पतस्तत्कालवध्यमानसंज्वलनलोभरूपतया किमुक्तं भवति त-त्कावध्यमानसंज्वलनलोभस्य द्विकानि चात्यन्तरसानि यत्र करोति सा अश्वकर्णकरणाद्धा इयमत्र ज्ञावना अश्वकर्णकर-णाद्धासंज्ञे प्रथमे त्रिभागे वर्तमानसंक्रमितमायादलिकेभ्यः सं-ज्वलनलोभसत्केन्यो वा पूर्वस्पर्द्धकेभ्यः प्रतिसमयं दक्षिकं गृहीत्वा तस्य चात्यन्तहीनरसतामापाद्य पूर्णं च प्रतिसमयं दलिकं गृह्णन् अपूर्वाणि स्पर्द्धकानि करोति आसंसारं हि

परिभ्रमता न कदाचनपि यन्धमाश्रित्य ईदृशानि स्पर्शकानि कृतानि किं तु संप्रत्येव विशुद्धवशात्करोतीत्यर्थः । पूर्वाणि (स-ज्झंति) तथा रूपाणि वा पूर्वाणि स्पर्शकानि कुर्वन्तः संख्येयेषु स्थितिवन्धेषु गतेषु सत्सु श्रवणकर्णकरणाद्वा व्यतिक्रामति ततो मध्यमा द्वितीयाद्वा प्रवर्तते तदानीं च संज्वलनद्वोजस्य स्थितिवन्धो दिनपृथक्त्वप्रमाणः शेषकर्मणां तु वर्णपृथक्त्वमानः किट्टिक-रसाद्धायांच पूर्वस्पर्शकेभ्यश्च दलिकं गृहीत्वा प्रतिसमयमनन्ताः किट्टीः करोति । संप्रति किट्टिस्वरूपं प्रथमसमयोदये यावतीः किट्टीः करोति तदेव प्रतिपादयति ।

अपुव्वविसोहीए, अणुभागो ण्णविज्जणं किट्टी ।

पदमसमयमि रसफुल्ल-वर्गणा तं जागममा ॥

अपूर्वया विशुद्धया अनुभागस्य जनस्य एकोत्तरवृद्धस्यापनयनेन हीनतरस्य यत् धिमजनं सा किट्टिः किमुक्तं भवति पूर्वस्पर्श-केभ्योऽपूर्वस्पर्शकेभ्यश्च वर्गणा गृहीत्वा तासामनन्तगुणां ही-नरसतामापाद्य वृद्धतरतया यदपस्थानं यथाऽऽसां वर्गणानाम-संकल्पनया अनुभागरसभागानां शतं त्र्युत्तरं द्व्युत्तरमेकोत्तर-मासीत् तासामनुभागानां यथाक्रमं पञ्चविंशति पञ्चदशकं पञ्चकमिति ताः किट्टयस्ता एकस्मिन् रसस्पर्शके अनुभाग-स्पर्शके या अनन्ता वर्गणास्तासामनन्ततमे जागे यावत्प्रां वर्गणा-स्तावत्प्रमाणाः प्रथमसमये करोति ताश्चानन्तानुयन्धाः किं तु सर्वजघन्यानुजागर्शकानुभागेन सदृशाः करोति न तु ततोऽपि-हीनाः उच्यन्ते ततोऽपि हीनास्तथा चाह ।

सव्वजहन्नए फट्ठग, अणंतगुणहाणिया उ सारसओ ।

पयसमयमसंखंसो, आइमसमया उ जायत्तो ॥

यत् सर्वजघन्यं रसस्पर्शकं ततोऽपि रसमधिकृत्य ताः किट्टीरन-न्तगुणहानिका अनन्तगुणहीनाः करोति ता आदिमसमयात्परतः प्रतिसमयमसंख्येयांशान् प्रतिसमयं पूर्वस्मात् असंख्येयजाग-मात्राः किट्टीस्तावत्करोति यावद्वर्षाकिट्टिकरणाद्धाचरमसमयः इयमत्र जावना प्रथमसमये प्रचूताः किट्टीः करोति द्वितीयसम-ये असंख्येयगुणहीना एवं तावद्वाच्यं यावत् किट्टिकरणाद्धाया-श्चरमसमयः ।

अणुसमयमसंखगुणं, दलियमणंतं स उ अणुजागो ।

सव्वेसु मंदरसमा-इयाण दलयंति सेसूणं ॥

अनुसमयं प्रतिसमयं दलिकसंख्येयगुणं तद्यथा प्रथमसमये स-कञ्चकिट्टिगतं दलिकं सर्वस्तोकं ततोऽपि द्वितीयसमये कृतासु किट्टिष्वनन्तगुणहीनं ततोऽपि तृतीयसमये कृतासु किट्टीष्वन-न्तगुणहीनम् एवं तावद्वाच्यं यावत्किट्टिकरणाद्धाचरमसमयः । तथा सर्वेषु मन्दरसादिकानां जघन्यरसप्रचूतीनां किट्टीनां दलिकं विशेषो न वक्तव्यं यावत्सर्वोत्कृष्टरसकिट्टिः । इयमत्र भावना सर्वेषु या निवर्तिताः किट्टयस्तासां मध्ये या मन्दरसा-स्तासां दलिकं सर्वप्रभूतं ततोऽनन्तरणानुजागेनानन्तगुणनाधि-कायां द्वितीयायां किट्टौ दलिकं विशेषहीनं ततोऽप्यनन्तरणानुभा-गेनानन्तगुणनाधिकायां तृतीयस्यां किट्टौ विशेषहीनमेवमनन्त-रानुजागाधिकासु किट्टिषु विशेषहीनं तावदवसेयं यावत् प्रथ-मसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टरसा किट्टिरिति एवं सर्वे-ष्वपि समयेषु प्रत्येकं भावयितव्यम् ।

आइमसमयकयाणं, मंदाईणं रसो अणंतगुणो ।

सव्वुक्कस रसा वि हु, उवरिमसमयस्स णंतसे ॥

आदिमसमयकृतानां प्रथमसमयकृतानां मन्दादीनां जघन्यर-सादीनां रसो यथोत्तरमनन्तगुणो वक्तव्यस्तद्यथा प्रथमसमयकृ-तानां किट्टीनां मध्ये सर्वा मन्दानुभागा किट्टिः सा सर्वस्तोका-नुभागा ततो द्वितीया अनन्तगुणानुभागा ततोऽपि तृतीया अनन्तगुणानुभागा एवं तावद्वाच्यं यावत्प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिरिति । एवं द्वितीयादि-ष्वपि समयेषु किट्टीनां प्ररूपणा कर्तव्या । तथा सर्वोत्कृष्टर-साऽपि सर्वोत्कृष्टानुभागाऽपि हु निश्चितमुपरितनसमयस्य सत्का पश्चात्समयमाविसर्वमन्दानुभागकिट्टयपेक्षयाऽनन्ततमे भागे वर्तते तद्यथा प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वम-न्दानुभागा किट्टी सा सर्वप्रभूतानुभागा ततो द्वितीयसमयकृ-तानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिः साऽनन्तगुणहीना । तथा द्वितीयसमयकृतानां मध्ये या सर्वमन्दानुभागा किट्टि-स्नदपेक्षया तृतीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभा-गाऽनन्तगुणहीना एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमयः । संप्रत्या-सामेव किट्टीनां परस्परं प्रदेशाल्पवहुत्वमुच्यते प्रथमसमयकृ-तानां किट्टीनां मध्ये या सर्वा बहुप्रदेशा किट्टिः सा स्तोकप्रदेशा ततो द्वितीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वाल्लप्रदेशा किट्टिः सा असंख्येयगुणप्रदेशा ततस्तृतीयसमयकृतानां कि-ट्टीनां मध्ये या सर्वाल्लप्रदेशा सा असंख्येयगुणप्रदेशा एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमयः ॥

किट्टीकरणद्धाप, तिसु आवलियासु समयहीणासु ।

ते पडिगहिया दोएह वि, सट्ठीणे उवसमज्झंति ॥

किट्टिकरणाद्धायास्तिसु धावलिक्कासु समयहीनासु पतद्गहता न भवति अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणे लोभदलिकं संज्वल-नलोभे संक्रमयतीति भावः किं तु तयोर्द्वयोरप्यप्रत्याख्यानप्र-त्याख्यानावरणलोभयोर्दलिकं स्वस्थान एव स्थितमुपशमं न-यते धावलिक्काशेषायां पुनः किट्टिकरणाद्धायां वादरसंज्वल-नलोभस्यागालो न भवति किं तूदीरसैव साऽपि तावत् याव-दावलिक्का । तथा किट्टिकरणाद्धायाः संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु संज्वलनलोभस्य स्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणो ज्ञानावर-णदर्शनावरणान्तरायाणां दिनपृथक्त्वप्रमाणानां नामगोत्रयोर्वेद-नीयानां प्रभूतवर्षसहस्रमानस्ततः किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य स्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणः केवलमिद-मन्तर्मुहूर्तं स्तोकचरममवसेयं ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तराया-णामन्तरहोत्रास्य नामगोत्रवेदनीयानां किञ्चिद्वर्षद्वयप्रमाणः आगालव्यवच्छेदानन्तरखण्डा या उदीरणावलिक्का तस्याश्चर-मसमये किट्टिकरणाद्धाचरमसमयस्तीस्मिन् किट्टिकरणाद्धा-चरमसमये यदभूत् तद् दिदृक्कुराह ।

द्वोजस्स अणुवसंतं, किट्टी उदयावन्ती य पुव्वत्तं ।

वायरगुणाण समं, दोएह वि लोजसमुवसंता ॥

किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य तूपशान्तमु-हूर्तं यद् द्वितीयस्थितिगतं किट्टीकृतं दलिकं या च उदयावलिक्का किट्टीकरणद्धायाः शेषीभूता यच्च पूर्वोक्तसमयोनावलिक्काद्विक-वद्धमित्यर्थः । शेषं सर्वमप्युपशान्तं तथा तस्मिन्नेव समये वादरगुणेन अनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकेन समकं द्वाव-प्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभाषुपशान्तौ किमुक्तं भवति । यस्मिन्नेव समये द्वावप्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यातलोभाषुपशान्तौ तस्मिन्नेव समयेऽनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकं व्यवच्छेद्यम् ।

उपलक्षणमेतत् वादरसंज्वलनलोभोदयोदीरणा व्यवच्छेद्याश्च ।

सेसश्चसेसतए, हे तावइया किट्टिओ उ पढमडिई ।

वज्जयअसंखजागे, दिज्जुवारिमुदीरणे ससा ॥

शेषार्द्धशेषं कालं तृतीये त्रिभागे इत्यर्थः सूक्ष्मसंपरायो भवति ताश्च प्राकृताः किट्टीद्वितीयस्थितेः सकाशात् कियतोः समारुह्य प्रथमां स्थितिं तावतीं सूक्ष्मसंपरायाद्धातुल्यां करोति किट्टिकरणाद्धायामन्तिममावलि कामात्रं स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयन्ति तथा प्रतिसमयान्तिमसमयकृताः किट्टीर्वर्जयित्वा शेषसमयकृताः किट्टयः सूक्ष्मसंपरायाद्धायाः प्रथमसमये प्राय उदयमपगच्छन्ति (दिजेत्यादि) वर्षसमयकृतानां किट्टीनामधस्तादसंख्येयभागं प्रथमसमयकृतानां चोपरितनसंख्येयतमभागं वर्जयित्वा शेषाः किट्टीरुदीरयति ।

गेएहंतो य मुयत्ता, असंखजागं तु चरमसमयम्मि ।

उवसामियईयडिई, उवसंतं ढभइ गुणट्ठाणं ॥

द्वितीयसमये उदयप्राप्तानां किट्टीनामसंख्येयभागं मुञ्चति उपशान्तत्वाद्भूयेन ददातीत्यर्थः । अपूर्वं वा संख्येयं भागमनुभावनार्थमुदीरणाकरणे गृह्णाति । एवं ग्रहणमोक्षो कुर्वन् तावत् ज्ञातव्यो यावत् सूक्ष्मसंपरायाद्धायाश्चरमसमयद्वितीयस्थितिगतमपि दक्षिकं सूक्ष्मसंपरायाद्धाप्रथमसमयादारभ्य सकलमपि सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं कालं यावत् पूर्ववत्पशमयति समयोनावलिकाद्विकषमपि दक्षिकं सूक्ष्मसंपरायाद्धायाश्चरमसमये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामान्तमौहृत्तिकः स्थितिवन्धो नामगोत्रयोः षोडशमुहूर्त्तप्रमाणो वेदनीयस्य चतुर्विंशतिमुहूर्त्तमानः तस्मिन्नेव चरमसमये द्वितीयस्थितिगतं सकलमपि मोहनीयमुपशान्तं तत् एवमुपशमितद्वितीयस्थितिरनन्तरसमये उपशान्तमुपशान्ततमोरूपं गुणस्थानं लभते ।

अंतो मुहुत्तमेत्तस्स वि, संखेज्जा जागत्तुह्वा उ ।

गुणसेढी सव्वज्जं, तुह्वा य एसकादेहिं ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं तत् उपशान्तमोहगुणस्थानकं तस्याऽपि उपशान्तमोहगुणस्थानककाक्षस्य संख्येयः संख्येयतमो जागस्तच्छुद्धा गुणश्रेणीः करोति ताश्च गुणश्रेणीः सर्वा अपि सर्वमप्युपशान्तगुणस्थानकाद्धाया अनुप्रदेशापेक्षया काष्ठापेक्षया च तुल्याः करोति अवस्थितपरिणामत्वात् ।

करणाय नोवसंतं, संकगणो वट्ठणं मुदिट्ठितिंगं ।

मोत्तूण विसेसेणं, परिवडइ जा पपत्तो त्ति ॥

मोहनीयस्य प्रकृतिजलमुपशान्तं सत् करणाय करणयोग्यं न ज्वति उदीरणानिधत्तिनिकाचितानां करणानामयोग्यं ज्वतीत्यर्थः संक्रमणापवर्तनं च दृष्टिन्निकसम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वरूपशेषाणां मोहनीयप्रकृतीनां न भवति दृष्टिन्निके तु संक्रमणमपवर्तनं च ज्वति तत्र संक्रमो मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः सम्यक्त्वम् अपवर्तनं तु त्रयाणामपि एवं क्रोधेन श्रेणिं प्रतिपन्नस्य ध्वयं यदा तु मानेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मानं वेदमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तक्रमेण क्रोधत्रिकमुपशमयति । ततः क्रोधोक्तप्रकारेण त्रिकशेषं तथैव यदा तु मायया श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मायां वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तप्रकारेण क्रोधत्रिकं ततो मानत्रिकं ततः क्रोधोक्तप्रकारेण मायात्रिकं शेषं तथैव । यदा तु बोधेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा बोधं वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तप्रकारेण क्रोधत्रिकं ततो मानत्रिकं ततो मायात्रिकं तत् उक्तप्रकारेण बो-

ध्नत्रिकमिति । संप्रति प्रतिपात उच्यते सोऽपि द्विधा ज्वक्त्रयेण अक्षाक्त्रयेण च तत्र ज्वक्त्रयो म्रियमाणस्य अक्षाक्त्रय उपशान्ताश्च यौर्व्यवच्छेदः तत्र यो भवक्त्रयेण प्रतिपतति तस्य प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि कारणानि प्रवर्तन्ते च प्रथमसमये च यानि कर्माण्युदीर्यन्ते तान्युदयावद्विकायां प्रवेशयन्ति यानि य मोहोदीरणामयानि तेषां दक्षिकान्युदयावद्विकाया वदिगोपुच्छाकारसंस्थितानि विरचयति यः पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानकाद्धापरिक्त्रयेण प्रतिपतति किमुक्तं भवति येनैव क्रमेण स्थितिघातादीन् कुर्वन्नास्ति तास्तेनैव क्रमेण पश्चानुपूर्व्यां स्थितिघातादीन् कुर्वन् प्रतिपतति स च तावत् प्रतिपतति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् ।

अकिट्टिचादलियं, पढमडिई कुण विइयतिइहिंतो ।

उदयाइविसेसूणं, आवलिऊणं असंखगुणं ॥

उपशान्तमोहगुणस्थानकान् प्रतिपतनक्रमेण संज्वलनद्वोभादीनि कर्माण्यनुभवति तद्यथा प्रमत्तः संज्वलनद्वोजं ततो यत्र मायोदयव्यवच्छेदस्तत् आरभ्य मायां ततो यत्र मानोदयव्यवच्छेदस्ततः प्रकृतिमानं ततो यत्र क्रोधोदयव्यवच्छेदस्तत् आरभ्य क्रोधः । इत्थं च क्रमेणागुज्वनार्थं तेषां द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमपगृह्य प्रथमस्थितिं करोति उदयादिषु च उदयसमयप्रवृत्तिषु असंख्येयगुणं ततोऽपि द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमुदयवतीनामावक्तव्यं यावत् गुणश्रेणीशिरः तथा पुनरपि प्रागुक्तक्रमेण विशेषहीनो दक्षिकनिक्षेपः एतदेवाह ।

जावइया गुणसेढी, उदयवेइ तासु हीणंगं परतो ।

उदयावतीमकाय, गुणसेढी क्खणइ इयराणं ॥

या उदयवत्यस्तत्कालमुदयभाजस्तासां प्रकृतीनां यावाती गुणश्रेणियावत् गुणश्रेणीशिर इत्यर्थः तावदुदयावद्विका उपरिप्रागुक्तक्रमेण संख्येयगुणं दक्षिकनिक्षेपं करोति ततः परतो हीनकं विशेषहीनमितरासामनुदयवतीनां प्रकृतीनामुदयावद्विकाया दक्षिकनिक्षेपमकृत्वा इत्यर्थः तत् उपरि संख्येयगुणतया दक्षिकनिक्षेपः स च तावत् गुणश्रेणीशिरस्ततः परतः पुनर्विशेषहीनः ।

संकम उदीरणाणं, नत्थि विसेसो एत्थ पुव्वत्तो ।

जं जच्चिए वच्चिन्नं, जायए वा होइ तं तत्थ ॥

इह य उपशमश्रेणारोहे संक्रमे विशेष उक्तो यथाऽनुपूर्वीयं च संक्रमो नानाऽनुपूर्वी तथा य उदीरणायां विशेष उक्तो यथावत् कर्म परावलि कातीतमुदीरयति न परावलिकामध्ये विशेषोऽशेषसमश्रेणिप्रतिपातेन न ज्वति किमुक्तं भवत्यपूर्व्याऽपि वक्तव्यं च कर्म परावलि कातिक्रान्तमुदीरयतीति तथा यद्यत्र स्थानं व्यवच्छिन्नमुपगतं वा संक्रमणं वा अपवर्तनं वा उदीरणं वा देशोपशमना वा निधत्तिनिकाचनं वा तत्तत्र स्थाने ज्वति तथा यत्र यत्र च स्थाने जातं स्थितिरसघातादितत्र स्थाने तद्विधमेव ज्वतीति ।

वेइयमाण संजलण, कालतो अहिगमो ह गुणसेढी ।

पन्निवत्तिकम्मा उदए, तुह्वा सेसड्ठिकम्मेहि ॥

मोहनीयस्य मोहनीयप्रकृतीनां गुणश्रेणिकाक्षमधिकृत्य वेद्यमानानां संज्वलनकाष्ठादप्यधिका प्रतिपतिता सती प्रारभ्यते समारोहकाक्षे गुणश्रेण्यपेक्षया तुल्या तथा यस्य कषायस्योदय उपशमश्रेणिप्रतिपत्तिरासीत् तस्योदयप्राप्तस्य सतो गुणश्रेणिः प्रतिपतिता शेषकर्मा निःशेषकर्माशक्तगुणाश्रेणिभिः सह

अत्रोदाहरन्ति—

यथा मेकलकन्यकायाः कूले तालहिन्तालयोर्मूले सुल-
भाः पिण्डखर्जुराः सन्ति, त्वरितं गच्छत गच्छत शावकाः
इति ॥ ८४ ॥

यथाऽऽक्रान्तो ह्यनासः पुरुषः क्रीडापरवशः सन् आत्मनो
विनोदार्थं किञ्चन वस्त्वन्तरमलभमानः शायकैरपि, समं
क्रीडाभिलाषेणैवं वाक्यमुच्चारयति । रत्ना० ६ परि० ।

आगमिय-आगमिक-त्रि० । आगमाद्गतः उक्त् । आगम-
प्राप्ते, वाच० । आगमगम्ये च । पं० व० । “आगमिअमाग-
मेणं ॥ ६६१ ॥ ” आगमिकं वस्त्वागमन, यथा-स्वर्गे अप्सरस,
उत्तमाः कुरवः इति । पं० व० ४ द्वार ।

आगमित-त्रि० । अर्धाति । वाच० । गृहीते, “उचवारो ति
वा अहीतंति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा एगट्टा”
ति० चू० १ उ० । ज्ञाने, वाच० । “नार्य आगमियं य
एगट्टं” ॥ २०८५ ॥ ज्ञानम् आगमितमित्येकार्थम् । व्य० १०
उ० । पठिते, प्ररखे, लिख् कृ । यापिते, प्रापिते च । वाच० ।

आगमिस्स(त्)-आगमिष्यत्-त्रि० । आगामिनि, “ज य
आगमिस्सा अरहंता भगवंता” (सूत्र-१२६+) । ये चागा-
मिनः । आचा० १ थु० ४ अ० १ उ० । आगामिनि काले,
“किमस्सतीते किवाऽऽगमिस्से” ॥ १॥ (सूत्र-११७+) ।
किवाऽऽगमिष्यति-आगामिनि काले सुखाभिलाषिणा दुःख-
दिप्रो भावयति । आचा० १ थु० ३ अ० ३ उ० । “सिक्कि-
स्सइ आगमिस्से णं” (सूत्र-६७२+) । आगमिष्यति काले
सेत्स्यति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । “सो आगमिस्साए जिणे
भविस्सइ” ‘आगमिस्साए’ आयत्याम् । आगामिनि काले,
आव० ३ अ० । “आगमिस्सा वि सुवया०” (२५+)
आगामिनि चान्ते काले तथाभूताः सत्संयमानुष्ठापिना
भविष्यन्ति । सूत्र० १ थु० १५ अ० । “आगमिस्सं च पावणं”
(२१×) आगामिनि काले यत्करिष्यते तत्सर्वमिति । सूत्र०
१ थु० ८ अ० । “हवइ पुणो आगमिस्साणं” (५१×)
“आगमिस्साणं” ति-एष्यत्काले इत्यर्थः, प्राकृतत्वादत्रापि
विभक्तिव्यत्ययः । आतु० । “आगमिस्सेण होक्खइ” ॥ (१+)
(सूत्र-५५६+) आगमिष्यता कालेन हेतुना भविष्यतीत्यर्थः ।
स्था० ७ ठा० ३ उ० । उत्तरकालभाविनि च । “पडिक्कम
आगमिस्साणं” (॥ ४२॥+) आगमिष्याणाम्-उत्तरकालभा-
विनाम् । आतु० ।

आग(म्)मिच्छा-आग(म्य)त्य-अव्य० । आ-गम-त्यप्
वा मोलोपे तक् । आगमनं कृत्वैत्यर्थः । वाच० । ज्ञात्वे-
त्यर्थः, “आगमेत्ता आणविज्जा” (सूत्र-१५६+) ज्ञात्वा-
आज्ञापयेदिति । आचा० १ थु० ५ अ० ४ उ० । “आ-
गमुक्कुडुओ संतो” ॥ २१× ॥ आगत्योत्कुडुकः त्यक्तासन्
इति । उत्त० १ अ० ।

आगमेयव्व-आगमयितव्य-त्रि० । आगमनम्-आगमनपरि-
ज्ञानम् । तद्गोचरत्वमानयितव्ये, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आगमेसि(त्)-आगमिष्यत्-त्रि० । आगामिनि, स्था० ८ ठा०
३ उ० । कल्प० । आगमिष्यति काले, प्रश्न० १ संव० द्वार ।

आगमेसिभद्-आगमिष्यद्-न० । आगमिष्यति काले भद्रं
कल्याणं यत्तदागमिष्यद्भद्रम् । आगमिष्यत्कालभाविनि
कल्याणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आगमिष्यद्भद्रं यस्येति ।
आगमिष्यत्कालभाविकल्याणवति, स्था० ।

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्ठ सया अणुत्त-
रोववाइयाणं गइक्कल्लाणाणं० जाव आगमेसिभद्दाणं उक्को-
सिया अणुत्तरोववाइसंपया होत्था ॥ १ ॥ (सूत्र-६५३)

आगमिष्यत्भद्रं—निर्वाणलक्षणं येषां ते तथा । स्था० ८
ठा० ३ उ० । आगामिभवे सेत्स्यमानत्वात् । कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

आगमिष्यद्भद्रकर्मकारणान्याह—

दसहिं ठाणेहिं जीवा आगमेसिभद्ताए कम्मं पगरंति,
तं जहा-अनिदाण्याए १, दिहिसंपन्नायाए २, जोगवाहि-
याए ३, खंतिस्समण्याए ४, जिहंदिआए ५, अमाइल्ल-
याए ६, अपासत्थयाए ७, सुसामन्नयाए ८, पवयणव-
च्छल्लयाए ९, पवयणउन्नावण्याए १० । (सूत्र-७५८)

‘दसहिं’ इत्यादि. आगमिष्यद्-आगामिभवान्तरे भावि
भद्रं-कल्याणं; सुदेवत्वलक्षणमनन्तरं सुमानुषत्वप्राप्त्या मो-
क्षप्राप्तिलक्षणं च येषां ते आगमिष्यद्भद्रास्तेषां भावः आ-
गमिष्यद्भद्रता तस्यै आगमिष्यद्भद्रतायै; तदर्थमित्यर्थः,
आगमिष्यद्भद्रतया वा-कर्म शुभप्रकृतिरूपं प्रकुर्वन्ति-व-
ध्वांति, तद्यथा-निदायते-लूयते क्षानाद्याराधनालना आ-
नन्दरसोपेतमोक्षफला येन परशुनेव देवेन्द्रादिगुणैर्दिप्रा-
र्थनाऽध्यवसानेन तन्निदानम्-अविद्यमानं तद्यस्य सोऽनि-
दानस्तद्भावस्तथा हेतुभूतया, निरुत्सुकतेत्यर्थः । १ ।
दृष्टिसम्पन्नतया-सम्यग्दृष्टितया । २ । योगवाहितया-श्रुतो-
पधानकारितया, योगेन वा-समाधिना सर्वत्रानुत्सुकत्व-
लक्षणेन वहनीत्येवंशीलो योगवाही तद्भावस्तथा । ३ ।
क्षान्त्या क्षमने इति क्षान्तिक्षमणः क्षान्तिप्रदणमसमर्थता-
ताव्यवच्छेदार्थं यतः-अनमर्थोऽपि क्षमत् इति क्षान्तिक्षम-
णस्य भावस्तथा । ४ । जिनेन्द्रियतया—करणनिग्रहे-
ण । ५ । ‘अमाइल्लयाए’ ति- माइल्लो-मायावांस्तत्प्रतिपे-
धेनामायावांस्तद्भावस्तथा । ६ । तथा-पार्श्वे वहिर्क्षा-
नादीनां देशतः सर्वत्रा वा तिष्ठतीति पार्श्वस्थः, (स्था०)
(पार्श्वस्थलक्षणम् ‘पासत्थ’ शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते)
पार्श्वस्थस्य भावः पार्श्वस्थता न सा अपार्श्वस्थता तथा । ७ ।
तथा-शोभनः पार्श्वस्थादिदोषवर्जिततया मूलोत्तरगुण-
सम्पन्नतया च स चासौ श्रमणश्च साधुः सुश्रमणस्तद्भाव-
स्तथा । ८ । तथा-प्रकृष्टे-प्रशस्ते; प्रगते वा वचनम्-
आगमः-प्रवचनं-द्वादशाङ्गं तदाधारो वा सङ्गस्तस्य वत्स-
लता हितकारिता प्रत्यनीकत्वादिनिरासेनेति प्रवचनवत्स-
लता तथा । ९ । तथा-प्रवचनस्य-द्वादशङ्गस्योद्भावनम्-प्र-
भावनं-प्रवचनिकत्वधर्मकथावादादिलब्धिभिर्वैयर्थ्याद्वाजनं
प्रवचनोद्भावनं तदेव प्रवचनोद्भावनता तथेति । १० । स्था०
१० ठा० ३ उ० ।

आगम्य-आगत-त्रि० । आ-गम्-क् । आयाते, विशे० । भ० ।

तुल्या क्रियते यथा कश्चित् संज्वलनक्रोधेन उपशमश्रेणिं प्रति-
पन्नस्ततः श्रेणिं प्रतिपतत् तदा संज्वलनक्रोधमुदयेन प्राप्तवान्
भवति ततः प्रभूतितः स्वगुणश्रेणिशेषकर्मभिः समाना जवति
एवं मानमाययोरपि वाच्यं संज्वलनलोभेन पुनरुपशमश्रेणिं प्र-
तिपन्नस्य प्रतिपत्तिकावे प्रथमसमयादारभ्य संज्वलनलोभस्य
गुणश्रेणिभिः सह तुल्या प्रवर्तते शेषकर्मणां तु यदारोहत उक्तं
तदेव प्रतिपततोऽप्यन्यूनातिरिक्तं वेदितव्यम् ।

खवगुवसमगम्मि एव, ठाणे दुगुणो तहिं वंधे ।

अणुजागो एतगुणो, अनुजागो सुभाण विवरीओ ॥

क्षपकस्य क्षपकश्रेणिमारोहतो यस्मिन् स्थाने यावान् स्थितिव-
न्धस्तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणिमारोहतस्तावान् स्थितिवन्धो
द्विगुणो भवति ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणितः प्रति-
पततो द्विगुणो जवति क्षपकसत्त्वास्थितिवन्धापेक्षया चतुर्गुणो ज-
वतीत्यर्थः । तथा क्षपकस्य यस्मिन् स्थाने अशुभप्रकृतीनां यावान्
अनुभागो जवति तदपेक्षया तस्मिन् स्थाने तासामेव शुभप्रकृ-
तीनामुपशमश्रेणितः प्रतिपतितोऽनन्तगुणः (सुभाण विवरीओत्ति)
शुभानां पुनरनुजागो विपरीतो वाच्यः स चैव उपशमश्रेणीतः
प्रतिपतितो यस्मिन्स्थाने शुभप्रकृतीनां यावाननुजागो भवति
तदपेक्षया तस्मिन्स्थाने तासामेव शुभप्रकृतीनामुपशमकस्या-
नुजागोऽनन्तगुणस्ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने तासामेव शुभप्रकृ-
तीनां क्षपकस्यानन्तगुणः ।

परिवाडीए पम्तिओ, पमत्तइयरत्तणे वहुति किच्चा !

देसजई सम्मो वा, सासणभावं वए कोई ॥

यथा परिपाठ्या श्रेणिमारूढस्तथा परिपाठ्या पतितः सन् ताव-
दधो गच्छति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकं ततः प्रमत्तत्वात्प्र-
मत्तत्वे बह्वन्वारान् कृत्वा कश्चित् देशयतिर्भवति कोऽप्यविरत-
सम्यग्दृष्टिर्वा येषां मतेनान्तानुबन्धेनानुपशमना न जवति तेषां
मतेन कश्चित् सासादनमपि व्रजति ॥

उवसमसम्पत्तद्धा, अंतो आउवखया धुवं देवो ।

जेण तिसु आउगेसु, वच्चेसु सा सेढमारुहइ ॥

औपशमिकसम्यक्त्वाकार्यां वर्तमानो यदि कश्चिदायुःक्यात्
कालं करोति तर्हि ध्रुवमवश्यं देवो भवति येन यस्मात्कारणात्
त्रिषु नारकतिर्यग्मनुष्यसंबन्धेष्वायुष्केषु श्रेणिमुपशमश्रेणिं ना-
रोहति किं तु देवायुष्क एव वच्चे ततः कालं कृत्वा देव एव
प्रवर्तते ॥

सेढीपम्तिओ समो छ-ड्वावलीसासणे वि देवेसु ।

एगजवे छुक्खुत्तो, चरित्तमोहं उवसमेज्जा ॥

यस्मात्कारणात् देवायुर्वर्जेषु शेषेषु पिप्वायुःश्रेणिं नारोहति
तस्मात्कारणात् श्रेणीतः पतितः सम उत्कर्षतः परमावधिक-
कालं जघन्यतः समयमात्रं सासादनो भवति सोऽप्यवश्यं च्युत्वा
देवेषु मध्ये समुत्पद्यते तथा एकस्मिन् जवे उत्कर्षतश्चरित्रमो-
हनीयं द्वौ वारानुपशमयति न तृतीयमपि वारं यस्तु द्वौ वारानु-
पशमश्रेणिं प्रतिपद्यते स तस्मिन् भवे क्षपकश्रेणिं न प्रतिपद्यते
यस्त्वेकवारमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्तस्य भवेदपि तस्मिन् भवे
क्षपकश्रेणिः । एवं कर्मग्रन्थिकाभिप्रायः । आगमाभिप्रायेण त्वेक-
स्मिन् जवे एकामेव श्रेणिं न तु द्वितीयमपि तदुक्तं “अन्नयरसेढि
वज्जं, एग भवेणव सव्वाइ” । अन्यत्राप्युक्तं मोहोपशम एक-
स्मिन् भवे स्यादसन्ततः यस्मिन् भवे उवशमक्यो मोहस्य

तत्र नेति एवं पुरुषवेदेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य विधिरुक्तः । संप्रति
स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन चोपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानस्य विधिमाह
दुचरिमसमये नियणा, वेयस्स इत्थी नपुंसगो संधं ।

समइत्तु सत्त पच्चा, किं तु नपुंसो कमारच्चे ॥

स्त्री नपुंसकस्य वेदेन सहान्योन्यं परस्परं वेदमुपशमयति किमु-
क्तं भवति स्त्री स्त्रीवेदमुपशमयति नपुंसकवेदं च नपुंसको नपुं-
सकवेदमुपशमयति स्त्रीवेदं चेति किं तु नपुंसकगते सति पूर्व-
क्रमेणारब्धे सत्युक्तप्रकारेणोपशमयति इह चोपशमनकरणे
स्त्रिया नपुंसकस्य च निजकोदयस्य स्ववेदोदयस्य द्विचरमसमये
एकेन्द्रियस्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमुपशान्तमित्थं च शमयित्वा
स्त्री नपुंसको वा पश्चात्स पुरुषवेदादिकाः प्रकृतीरुपशमयति ।
इयमत्र भावना । इह स्त्री उपशमश्रेणिं प्रतिपन्ना सती प्रथमतो
नपुंसकवेदमुपशमयति पश्चात् स्त्रीवेदं तच्च तावदुपशमयति
यावत्स्वोदयस्य द्विचरमसमयस्तस्मिन् निजकोदयस्य द्विचर-
मसमये एकां चरमसमयमात्रमुदयस्थितिं च वर्जयित्वा शेषं
सकलमपि स्त्रीवेदसत्त्वं दक्षिणमुपशमितं ततश्चरमसमये गते
सति अवशेदे सति पुरुषवेदहास्यादिषट्करूपाः सप्तप्रकृतीयुगप-
दुपशमयितुमारभते शेषं पुरुषवेदेन च श्रेणिं प्रतिपन्नस्य द्रष्टव्यं तदा
स्त्रीवेदेन पुरुषवेदेन वा उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानो यस्मिन् स्थाने
नपुंसकवेदमुपशमयति तदूर्वायवन्नपुंसकवेदेन श्रेणिं प्रतिपन्नः स-
न्नपुंसकवेदमेव समुपशमयति तत ऊर्ध्वं नपुंसकवेदं युगपदुप-
शमयितुं हनः स च तावन्नतो यावन्नपुंसकवेदोदयो द्विचरम-
समयः तस्मिन् स्त्रीवेद उपशान्तः नपुंसकवेदस्य च एका उद-
यमात्रा उदयमात्रस्थितिर्वर्तते शेषं सर्वमप्युपशान्तं तस्यामप्यु-
दयस्थितावतिक्रान्तायामवेदको भवति ततः पुरुषवेदादिकाः स-
प्त प्रकृतीयुगपदुपशमयतीति । तदेवमुक्ता सर्वोपशमना ।

संप्रति देशोपशमनामभिधानुक्तम आह ।

मुलुत्तरकम्माणं, पगइठिइयाइ होइ चउभेया ।

देसकरणेहिं देसं, समइ जं देसुमण्णानो ॥

देशोपशमना मूलकर्मणां मूलप्रकृतीनामुत्तरकर्मणामुत्त-
रप्रकृतीनां प्रत्येकं प्रकृतिस्थित्यादिका प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदे-
शविषया चतुर्भेदा चतुर्विधा जवति इयमत्र जावना । देशोपश-
मना द्विधा तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च,
एकैकाऽपि चतुर्भेदा तद्यथा प्रकृतिदेशोपशमना स्थितिदेशो-
पशमना अनुजागदेशोपशमना प्रदेशोपशमना च । अथ क-
स्माद्देशोपशमनेत्यभिधीयते अत आह । यत् यस्मात्कारणात्
एकदेशज्ञाताभ्यां यथाप्रवृत्तापूर्वकरणसंज्ञिताभ्यां करणाभ्यां
प्रकृतिस्थित्यादीनां देशैकदेशं शमयत्यतो देशोपशमनाऽभिधी-
यते देशज्ञाताभ्यां करणाभ्यामुपशमयतीति देशोपशमना । यदि
वा देशस्य प्रकृत्यादीनामेकदेशस्योपशमना देशोपशमनेति
व्युत्पत्तेः ॥ संप्रत्यस्यावयवतात्पर्यविश्रान्तिमाह ।

उवसमयस्सुव्वट्ठण-संकमकरणाइं होंति नचाइं ।

देशोवसामिय जम्हा, पुव्वो सव्वकम्माणं ॥

देशोपशमनया उपशमितस्य कर्मण उचर्तनसंक्रमलक्षणानि
जघन्ति नान्यानि करणान्युदीरणाप्रवृत्तीनि एष देशोपशमनायाः
सर्वोपशमनातो विशेषः । अनया वा देशोपशमनया मूलप्रकृतिमु-
त्तरप्रकृतिं वा उपशमयितुं प्रवृत्तावदवसेयो यावत् पूर्वः पूर्वक-
रणस्थानकचरमसमयः । इयमत्र जावना अस्या देशोपशमनायाः

स्वामिनः सर्वतिर्यञ्च एकचित्तिवन्तुः पञ्चेन्द्रियभेदजिज्ञाः सर्वे नारकाः सर्वे देवाः सर्वे मनुष्यास्ते च मनुष्यास्तावद्यावदपूर्व-
करणान्तसमय इति एषा चैव देशोपशमना सर्वेषामपि कर्म-
णामवगन्तव्या न मोहनीयस्यैव केवलस्य । स्वामिविषयमेकं च
विशेषमाह ।

खवगो उवसमगो वा, पदमकसायाण दंसणतिगस्म ।

देसोवसमगो सुसु-अपुव्वकरणंतगो जाव ॥

स देशोपशमनास्वामी देशोपशमकः प्रथमकपायाणां दर्शन-
त्रिकस्य च कृपक उपशमको वा तावद्वसेयो यावत्स्वस्वापूर्व-
करणान्तगः । एतदुक्तं जवति । प्रथमकपायाणां विसंयोजना च-
तुर्गतिं अपि उपशमका मनुष्याः प्रतिपन्नसर्वविरतेयं दर्शन-
त्रिकस्य कृपका मनुष्या अविरतसर्वविरता उपशमकाः सर्ववि-
रतास्तावदेशोपशमनाकारिणो यावत्स्वस्वापूर्वकरणचरमसम-
यो न परत इति । संप्रति साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

साइयमाइ चउद्धा, देसुवसमणा अणाइमंतीणं ।

मूयुत्तरपगइणं, साइ अयुवोत्तरपगइयो वा ॥

अनादिमत्योऽनादिसत्ताकास्तासां देशोपशमना चतुर्धा चतुः-
प्रकारा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाऽध्रुवा च । तत्र मूलोत्तरप्रकृती-
नामष्टानामपि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतः सा देशोपशमना न
प्रवर्तते ततः प्रतिपाते च भूयोऽपि प्रवर्तते इति सादिस्तस्थान-
मप्राप्तस्य पुनरनादिध्रुवा अभव्यानां त्वध्रुवा भाविता मूलोत्तर-
प्रकृतीनां साद्यादिरूपतया चतुर्विधा देशोपशमना । संप्रत्युत्तरप्र-
कृतीनामनादिसत्तकानां सा भाव्यते तत्र वैक्रियसत्ताकारकस-
प्तकमनुष्यद्विकदेवद्विकनारकद्विकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वोच्चै-
र्गौत्ररूपोन्नतनयोगोर्विशतीर्थकराश्चतुष्टयवर्जाः शेषास्त्रि-
शतुत्तरशतसंख्याः प्रकृतयोऽनादिसत्ताकास्तासां मध्ये मिथ्या-
त्वानन्तानुबन्धिनां स्वस्वापूर्वकरणात्परतो देशोपशमना नोपजा-
यते शेषकर्मणां त्वपूर्वकरणगुणस्थानकात् परतः स्थानात् ज्य-
वमानस्य भूयोऽपि जायते इति सादिस्तस्थानमप्राप्तस्य पुनर-
नादिध्रुवाऽध्रुवा अभव्यजन्त्यापेक्षया यास्त्वध्रुवा अध्रुवसत्ताकाः
प्रकृतयोऽनन्तरोक्ता अष्टविंशतिसंख्याकास्ता देशोपशमनामधि-
कृत्य साद्यध्रुवास्तासां देशोपशमना सादिरध्रुवा चेत्यर्थः । साद्य-
ध्रुवता अध्रुवसत्तावदेव समवसेया ।

संप्रति प्रकृतिस्थानानां साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

गोयाउयाणं दोएहं, चउत्थउट्टाण होइ सत्तएहं ।

साइयमाइ चउद्धा, सेसाणं एगउणस्स ॥

इह गोत्रस्य देशोपशमनामधिकृत्य द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे
एका च तत्रानुद्वलितोच्चैर्गोत्रस्य द्वे उद्वलितोच्चैर्गोत्रस्यैका
तथा आयुषोऽपि द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे प्रकृती एका च । तत्र
अवस्थापरमवायुष्कस्य एका वद्धपरमवायुषो द्वे एतेषां च
चतुर्णामपि स्थानानां देशोपशमना सादिरध्रुवा च स्थानाना-
मपि स्वयं साद्यध्रुवत्वात् तथा “चउत्थउट्टाण होइ सत्तएह-
मिति ” तत्र यथासंख्येन पदयोजना तत्र चतुर्थं मोहनीयं तस्य
देशोपशमनायोग्यानि पद प्रकृतिस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः
चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः पण्डित्यः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्च
शेषाणि पुनरनिवृत्तिवादरसंपराये प्राप्यन्ते इति देशोपशमना-
योग्यानि भवन्ति । तत्राष्टाविंशतिस्थानं मिथ्यादृष्टिसादादनस-
म्यग्दृष्टिवेदकसम्यग्दृष्टीनां प्राप्यते सप्तविंशतिस्थानमुद्वलित-

सम्यक्त्वस्य सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्वा पण्डित्यस्थानमुद्वलितस-
म्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वस्यानादिमिथ्यादृष्टेर्वा पञ्चविंशतिस्थानं
पञ्चविंशतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वमुत्पादयतोऽपूर्वक-
रणात्परतो वेदितव्यं तस्या मिथ्यात्वदेशोपशमनाया अभवात्
तथा अनन्तानुबन्धिनामुद्वलनेऽपूर्वकरणात्परतो वर्तमानस्य
चतुर्विंशतिस्थानं चतुर्विंशतिसत्कर्मणो वा चतुर्विंशतिस्थानं
क्षेपिसप्तकस्य एकविंशतिस्थानम् अत्र पञ्चविंशतिलक्षणस्थानं
मुक्त्वा शेषाणां पञ्चानामपि स्थानानां देशोपशमना साद्यध्रुव-
स्थानानामपि स्वयंकादाचित्कत्वात् पञ्चविंशतिस्थानस्य चतुर्धा
तद्यथा सादिरनादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रोद्वलितसम्यक्त्व-
सम्यग्मिथ्यात्वस्य सादिरनादिमिथ्यादृष्टेरनादिध्रुवा अभ-
व्यानां भव्यानात्त्वध्रुवा तथा पष्ठानामनन्तस्य देशोपशमनायो-
ग्यानि सप्त स्थानानि तद्यथा त्र्युत्तरशतं द्व्युत्तरशतं पञ्चवतिः
पञ्चनवतिः त्रिनवतिः चतुरशीतिर्द्व्यशीतिश्च तत्रादिमानि चत्वारि-
स्थानानि यावदपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतो लभ्यानि नार्वा-
गिनि न देशोपशमनायोग्यानि एतेष्वपि च स्थानेषु देशोपश-
मना साद्यध्रुवस्थानानामपि स्वयमनित्यत्वात् शेषाणां तु
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदान्तरायाणां देशोपशमनामधिकृत्यै-
कैकं प्रकृतिस्थानम् । तत्र ज्ञानावरणस्यान्तरायस्य च प्रत्येकं
पञ्चप्रकृत्यात्मकं स्थानं दर्शनावरणस्य नवप्रकृत्यात्मकं तृती-
यस्य द्विप्रकृत्यात्मकम् । एषां च देशोपशमना साद्यादिभेदाद्य-
तुर्धा चतुःप्रकारां तद्यथा सादिरनादिध्रुवा अध्रुवा च । “सा-
इयमाइचउद्धा सेसाणं एगउणस्स ” तत्रापूर्वकरणगुणस्थान-
कात्परतो न भवत्युपश्रैणस्ततः शमप्रतिपाते च भूयोऽपि
भवति । ततः सादिस्तस्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाऽध्रुवा
च भव्याभव्यापेक्षया । उक्ता प्रकृतिदेशोपशमना ।

संप्रति स्थितिदेशोपशमनामाह ।

उवसामणा ठिईआं, उक्कोसा संकमेण तुल्लाओ ।

इयरा वि किं तु अभवे, उव्वद्वगे अपुव्वकरणेसु ॥

स्थितिदेशोपशमना चिचिन्ना तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्र-
कृतिविषया च एकैकाऽपि द्विधा तद्यथा उत्कृष्टजघन्या च तत्र
मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिदेशोपशमना संक्रमेण
तुल्या किमुक्तं जयति यः प्रागुत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामी प्रतिपादि-
तो यथा चोत्कृष्टस्थिति संक्रम्य साद्यादिप्ररूपणा तदेतत्सर्वमु-
त्कृष्टस्थितिदेशोपशमनायामपि वाच्यमेतरा स्थितिजघन्यास्थि-
तिदेशोपशमनासंक्रमेण तुल्या जघन्यस्थितिः संक्रमतुल्या
किंचिदजघन्यमायोग्यजघन्यस्थितौ वर्तमानस्य उच्यते । तस्यैव
प्रायः सर्वकर्मणामपि जघन्यायाः स्थितेः प्राप्यमाणत्वात्
याश्च प्रकृतयोऽभव्यप्रायोग्यजघन्यस्थितिकावे जयन्ति तासा-
मुच्छ्वकके अपूर्वकरणे वा जघन्यस्थितिदेशोपशमना वेदित-
व्या तत्रोद्वहनप्रायोग्याणां प्रकृतीनामन्तिमखण्डे पत्योपमसं-
ख्येयभागमात्रे वर्तमाने तत्राप्याहारकसप्तकसम्यक्त्वसम्यग्मि-
थ्यात्वानामेकेन्द्रियस्यानेकेन्द्रियस्य च शेषप्रकृतीनां तुद्वहनयोग्या-
नां वैक्रियसप्तकदेवद्विकनारकमनुष्यद्विकोच्चैर्गौत्ररूपणामेके-
न्द्रियस्यैव अन्यासाञ्चापूर्वकरणचरमसमये वर्तमानस्येति ।

अणुजागपसाणं, शुभाण जा पुव्वमिच्चइयराणं ।

उक्कोसियर अरुविय, एगंदी देससमणाए ॥

अनुजागप्रदेशोपशमनाय यथाक्रममनुजागसंक्रमप्रदेशसंक्रम-
तुल्या इयमत्र भावना द्विविधा अनुभागप्रदेशोपशमना तथा ज-
घन्या उत्कृष्टा च तत्र प्रपञ्चितं प्राकृतं उत्कृष्टानुभागप्रदेशोपशमनाया
अपि तत्र शुजप्रकृतीनां सम्प्रभृष्टिन्वरं सातवेदनीयशःकीर्त्यु-
च्चैर्नामगोत्राणां नृकुष्ठानुजागे संक्रमस्वामी अपूर्वकरणगुण-
स्थानकात्परतोऽपि नवति उत्कृष्टानुभागप्रदेशोपशमनायाः पुनरु-
त्कर्षतोऽप्यपूर्वकरणगुणस्थानपर्यवसानः स्वामी इतरासामनु-
भानां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुजागप्रदेशोपशमना स्वामी च मिथ्याह-
ष्टिरवलेयः इतरस्या जघन्यानुजागोपशमनायास्तीर्थकरवर्जानां
सर्वासामपि प्रकृतीनामत्रयसिद्धिप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्त-
मान एकेन्द्रियस्वामी प्रतिपत्तयस्तीर्थकरनाम्नस्तु य एव
जघन्यानुभागसंक्रमस्वामी स एव जघन्यानुजागप्रदेशोपशमनाया
अपि । प्रदेशोपशमनाऽपि द्विधा उत्कृष्टा जघन्या च । तत्रोत्कृष्ट-
प्रदेशोपशमना उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमतुल्या नवरं यथा कर्मणामपूर्व-
करणत्परतोऽपि उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमः प्राप्यते तेषामपूर्वकरण-
गुणस्थानचरमसमयं यावत् उत्कृष्टप्रदेशोपशमना वाच्या जघन्या
प्रदेशोपशमना अजघन्यप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्तमानस्यैकेन्द्रि-
यस्येति समाप्तमुपशमनाकरणं तदेवमुक्तमुपशमनाकरणम् । पं०
सं० । आचा० (कर्मप्रकृतितो ग्रन्थोऽर्थतो नातिरिच्यते शब्दतस्तु
निष्ठोऽपि न पृथगवस्थापितोऽभिधेयस्यैवोपादेयत्वात्)

उवसमपपन्नव-उपशमप्रभव-त्रि० उपशम इन्द्रियनोऽन्द्रिय-
जयस्तस्मात्प्रभवो जन्मोत्पत्तिर्यस्याऽसौ उपशमप्रभवः इन्द्रि-
यमनोनिग्रहबन्धे, पा० “अदिरन्नसो वाप्तिरस्त उवसमपपन्नवस्त
नवबन्धेनैरगुत्तस्त ” उपशमप्रजवस्येन्द्रियमनोजयात्पन्नस्य ।
ध० ३ अधि० ।

उवसमलब्धाइकलिय-उपशमलब्ध्यादिकलित- पुं० ३ त० उ-
पशमलब्धयुपकरणलब्धिस्थिरहस्तलब्धियुक्ते, “अचिसाई परलोप
उवसमलब्धाइकलियो य ” पं० व० ।

उवसमलब्धाइलुत्त-उपशमलब्ध्यादियुक्त- पुं० उपशमलब्धिः
परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणाऽऽदिशब्दाहुपकरणलब्धिः स्थिर-
हस्तलब्धिश्च गृह्यते तनस्तामिश्च संयुक्तः संपन्नः । उपशमल-
ब्ध्यादिकलिते, ध० ३ अधि० ।

उवसमलब्धि-उपशमलब्धि- स्त्री० परमुपशमयितुं सामर्थ्यं,
ध० ३ अधि० । उपशमनाकरणसामर्थ्यं, “ एजसो लक्षितगजु-
त्तो ” लब्धिधिकयुक्त उपशमलब्धयुपशमश्रेणिश्रवणकरणलब्धि-
करणत्रयेहेतुप्रकृष्टयोगलब्धिरूपत्रिकयुक्तः क० प्र० ।

उवसमसार-उपशमसार- धि० उपशमप्रधाने, “ से किमाहु
भंते ! उवसमसारं खु सामाणं ” कर्म० ।

उवसमसेदि-उपशमश्रेणि- स्त्री० उपशमनाप्रकारे, उपशमश्रेणि
प्रकटयन्नाह ।

अणदंसनपुंसत्थी, वेयच्छकं च पुरिमवेयं च ।

दो दो एगंतरिए, सरिसं सरिसं उवसमए ॥ ए० ॥

तत्र प्रथमनोऽनन्तानुगन्धिनामुपशमनाऽजिघीयते अविरत-
मभ्यगृह्णित्प्रदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतमोऽन्यतमस्मिन् शो-
भे यत्तमानस्तेजःपद्मगुह्यत्रेह्यानामन्यतमश्रेयायुक्तः साकारो-
पयोगोऽनुगोऽनः सागरोपमकोटाकोटीस्थितिसंक्रमो ज्ञानं-

णकाज्ञापूर्वमन्यन्तर्मुहूर्त्तकांश्च यावदवदायमानवित्तसन्तत्यपू-
र्वकरणं तिष्ठति तथा च तिष्ठमानश्च परावर्तमानाः प्रकृतीः शुजा
एव धत्ताति नाशुजाः । अशुभानां च प्रकृतीनामनुजागं चतुः-
स्थानकं सन्तं द्विस्थानकं करोति शुजानां च द्विस्थानकं सन्तं
चतुःस्थानकं स्थितिवन्धेऽपि च पूर्णं सति अन्यं स्थितिवन्धं
पूर्वपूर्वस्थितिवन्धापेक्षया पत्योपमासंख्येयभागहीनं करोति ।
इत्थं करणकालात्पूर्वमन्तर्मुहूर्त्तं काष्ठं यावदवस्थाय ततो यथा-
क्रमं त्रीणि करणानि प्रत्येकमान्तर्मुहूर्त्तकानि करोति । तद्यथा
यथाप्रवृत्तिकरणम्, अपूर्वकरणम्, अनिवृत्तिकरणम् । चतुर्थी-
तूपशांताह । तत्र यथाप्रवृत्तिकरणे प्रविशन् प्रतिसमयमनन्त-
गुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रविशति पूर्वोक्तं च शुजप्रकृतिवन्धादिकं
तथैव तत्र कुरुते न च स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिं गुणसंक्र-
मं वा करोति तद्योग्यविशुद्ध्यभावात् प्रतिसमयं नानाजीवापेक्ष-
या असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्ववसायस्थानानि भव-
न्ति पदस्थानपतितानि च । अन्यच्च प्रथमसमयापेक्षया द्विती-
यसमयेऽध्ववसायस्थानानि विशेषाधिकानि ततोऽपि तृतीय-
समये विशेषाधिकानि एवं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणस-
मयः एवमपूर्वकरणेऽपि द्रष्टव्यम् । अत एवैतानि स्याप्यमाना-
नि विषमचतुरस्रं क्षेत्रमास्तृणन्ति स्थापना चेयम् ।

१२००००००००००१६

१०००००००००००१५

८०००००००००१४

६००००००००१३

४०००००००१२

३०००००००११

२०००००००१०

१००००००००९

इह कल्पनया द्वौ पुरुषौ युगपत्करणं प्रतिपन्नौ विवक्ष्येते तत्रै-
कसर्वजघन्यया विशोधिश्रेण्या प्रतिपन्नः अपरस्तु सर्वोत्कृष्टया
विशोधिश्रेण्या तत्र प्रथमजीवस्य प्रथमसमये जघन्या विशोधिः
सर्वस्तोका ततो द्वितीयसमये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततो-
ऽपि तृतीयसमये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं
यावद्यथाप्रवृत्तिकरणरूपा संख्येयो भागो गतो नवति ततः
संख्येये जागे गते सति चरमसमयजघन्यविशुद्धसकाशात्प्रथ-
मसमये द्वितीयस्य जीवस्य उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततो-
ऽपि यतो जघन्यविशुद्धिस्थानानिश्चितस्तत उपरितनं जघ-
न्यविशोधिस्थानमनन्तगुणं ततो द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धि-
रनन्तगुणा तत उपरितनं जघन्यं विशोधिस्थानमनन्तगुणं तत-
स्तृतीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धिरनन्तगुणा । एवमुपर्यधश्च एकै-
कविशोधिस्थानमनन्तगुणतया द्वयोर्जीवयोस्तावन्नेयं यावद्यथा-
प्रवृत्तिकरणस्य चरमसमये जघन्यं विशुद्धिस्थानं ततः दोषाणि
उत्कृष्टानि यानि विशोधिस्थानानि अनुक्तानि तिष्ठन्ति तानि नि-
रन्तरमनन्तगुणया वृद्ध्या तावन्नेतद्व्यानि यावच्चरमसमये उत्कृ-
ष्टं विशोधिस्थानम् । ज्ञपितं यथाप्रवृत्तिकरणम् । संप्रत्यप्युपर्य-
णमुच्यते । तत्रापूर्वकरणे प्रतिसमयमनन्तगुणोपाकाकाशप्रमाणानि
अध्ववसायस्थानानि भवन्ति प्रतिसमयं च पदं स्थानपतितानि
तत्र प्रथमसमये जघन्या विशोधिः सर्वस्तोका मा च यथाप्रवृ-
त्तिकरणचरमसमयसंकोट्यविशोधिस्थानादनन्तगुणा ततः प्र-
थमसमये एवोत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये
जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि तृतीयसमये जघन्या विशो-

धिरनन्तगुणा एव जघन्यमुत्कृष्टं च विशोधिस्थानमनन्तगुणया
बुद्ध्या तावन्नैयं यावदपूर्वकरणस्य चरमसमये जघन्योत्कृष्टविशु-
द्धिरनन्तगुणा । स्थापना चैवम् ।

१५००००००००२६

२३००००००००२४

२१००००००००२३

१९०००००००२०

१७०००००२०

अस्मिन्पूर्वकरणे प्रविशन् स्थितिधातुं रसधातुं गुणधेयं गुण-
संक्राममवस्थितिवन्धं च युगपदारभते तत्र स्थितिधातो नाम-
स्थितिसत्कर्मणोऽग्रिमभागादुत्कृष्टतः प्रचूतसागरोपम (शन) पृ-
थक्त्वमात्रं जघन्यतः पल्योपमसंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डं ख-
ण्डयति तद्वहिकं वाऽधस्तादाः स्थितौ न खण्डयिष्यति तत्र प्र-
क्षिपति अन्तर्मुहूर्त्तं कावेन तत्र स्थितिखण्डमुत्कीर्यते खण्ड्य-
त इत्यर्थः ततः पुनरधस्तात्पल्योपमसंख्येयभागमात्रं स्थि-
तिखण्डमन्तर्मुहूर्त्तं कावेनोत्कीरति पूर्वोक्तप्रकारेणैव च निक्षि-
पति एवमपूर्वकरणाद्यां प्रभूतानि स्थितिखण्डसदृशाणि व्य-
तिक्रामति तथा च सत्यपूर्वकरणस्य प्रथमसमये यत् स्थितिस-
त्कर्मासीत्तत्तस्यैव चरमसमये संख्येयगुणहीनम् । जातरस-
धातो नाम अशुभप्रकृतीनां यदनुभागं सत्कर्म तस्याऽनन्ततमजागं
मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्त्तं कालेनाशेषानपि विनाशयति
ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्ततमजागस्याऽनन्ततमं भागं
मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्त्तं कालेन विनाशयति एवमनेकान्य
नुभागखण्डसदृशाण्येकस्मिन् स्थितिखण्डे व्यतिक्रामन्ति तेषां
च स्थितिखण्डानां सदृशैरपूर्वकरणं परिसमाप्यते । गुणधेय-
नामन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणानां स्थितौनामुपरि याः स्थितयो वर्त-
न्ते तन्मध्याह्निकं गृहीत्वा उदयावधिकार्या उपरितनीपु प्रति-
समयमसंख्येयगुणतया निक्षिपति तद्यथा प्रथमसमये स्तो-
कं द्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं ताव-
न्नैयं यावदन्तर्मुहूर्त्तचरमसमयस्तच्चान्तर्मुहूर्त्तमपूर्वकरणानिवृ-
त्तिकरणकाद्याभ्यां मनागतिरिक्तं वेदितव्यम् । एष प्रथमसमय-
गृहीतद्वहिकस्य निक्षेपविधिः । एवं द्वितीयादिसमयगृहीताना-
मपि द्वहिकानां निक्षेपो वक्तव्यः अन्यच्च गुणधेयिणरचनाय प्रथ-
मसमये यद्वहिकं गृह्यते तत् स्तो-कं ततोऽपि द्वितीयसमयेऽसं-
ख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावन्नैयं या-
वद् गुणधेयिणकरणचरमसमयः अपूर्वकरणसमयेऽनिवृत्तिकर-
णसमयेषु चानुभवतः क्रमशः क्षीयमाणेषु गुणधेयिणदलिकनिक्षे-
पः शेषे भवति उपरि च न वर्तते इति । तथा गुणसंक्रमो नाम अ-
पूर्वकरणस्य प्रथमसमये अनन्तानुबन्ध्यादीनामशुभप्रकृतीनां
यद्वहिकं परप्रकृतिषु संक्रमयति तत्स्तोकं ततो द्वितीयसमय-
परप्रकृतिषु संक्रममाणसमयमसंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसम-
येऽसंख्येयगुणम् एवं तावद् वक्तव्यं यावच्चरमसमयः । तथा
अन्यस्थितिवन्धो नाम अपूर्वकरणस्य प्रथमसमयेऽन्य एवापूर्वः
स्तोकः स्थितिवन्धः आरभ्यते स्थितिवन्धस्थितिधातौ युगपदेव
च निष्ठां यातः एवमेते पञ्च पदार्था अपूर्वकरणे प्रवर्तन्ते व्याख्या-
तमपूर्वकरणम् । इदानीमनिवृत्तिकरणमुच्यते । अनिवृत्तिकरणं
नाम यत्र प्रविष्टानां सर्वेषामपि तुल्यकाद्यानामेवाध्यवसायस्या-
नम् । तथा हि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये ये वर्तन्ते ये च
वृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषां सर्वेषामप्येकरूपमेवाध्यवसायस्थानं
द्वितीयसमयेऽपि ये वर्तन्ते ये च वृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषामपि

सर्वेषामेकरूपमध्यवसायस्थानं नवरं प्रथमसमयजाविशोधि-
स्थानापेक्षयाऽनन्तगुणम् । एवं तावच्छा-च्यं यावदनिवृत्तिकरण-
चरमसमयः अत एवास्मिन् करणे प्रविष्टानां तुल्यकालानामनुभ-
तां संवन्धिनामध्यवसायस्थानानां परस्परं निवृत्तिर्व्यवृत्तिर्न वि-
द्यते इत्यनिवृत्तिकरणं नाम अस्मिन्निवृत्तिकरणे यावन्तः स-
मयास्तावन्त्यध्यवसायस्थानानि पूर्वस्मादनन्तगुणवृद्धानि एता-
नि च मुक्तावशीसंस्थानेन स्थापयितव्यानि । अत्रापि प्रथमसम-
यादेवारभ्य पूर्वोक्ताः पञ्च पदार्था युगपत्प्रवर्तन्ते अनिवृत्तिक-
रणाद्याश्च संख्येयेषु जागेषु गतेषु सन्तु एकस्मिन् भाग-
प्यवतिष्ठमाने अनन्तानुबन्धिनामधस्तादावधिकामात्रं मुक्त्वा अ-
न्तर्मुहूर्त्तप्रमाणमन्तरकरणमभिनवस्थितिवन्ध्याऽसमेनान्तर्मुहूर्त्त-
प्रमाणेन कावेन करोति अन्तरकरणसत्कं च द्वहिकमुत्कीर्यमाणं
प्रकृतिषु वध्यमानासु प्रक्षिपति प्रथमस्थितिगतं द्वहिकमावधि-
कामात्रं वेद्यमानानामुपरि प्रकृतिषु स्तिवुकसंक्रमेण संक्रमयति
अन्तरकरणे कृते सति द्वितीयसमयेऽनन्तानुबन्धिनामुपरितन-
स्थितिद्वहिकमुपशमयितुमारभते । तद्यथा प्रथमसमये स्तो-कमु-
पशमयति द्वितीयसमये संख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् ।
एवं यावदन्तर्मुहूर्त्तकालम् तावता च कावेन साकल्येनोऽनन्तानु-
बन्धिन उपशमिता प्रवन्ति उपशमितानां यथारेणुनिकरः स-
द्विहविन्दुनिवहैरभिपिच्यामिपिच्य द्रवणादिभिर्निष्कृष्टितो नि-
स्पन्दो भवति तथा कर्मरेणुनिकरोऽपि विशोधिसद्विहप्रवाहेण
परिपिच्य परिपिच्यानिवृत्तिकरणरूपदृष्टानिष्कृष्टितः संक्रमणो-
दयोदीरणानिधत्तिकाचनकरणानामाद्यो भवति तदेवमेके-
षामाचार्याणां मतेनानन्तानुबन्धिनामुपशमनाऽजिज्ञेता । अन्य-
त्वाचक्षते अनन्तानुबन्धिनामुपशमना न भवति किं तु विसंयो-
जनैव विसंयोजना क्षपणा सा चैवम् इह श्रेणमप्रतिपद्यमाना
अपि अविरता विरताश्च चतुर्गतिका अपि । तद्यथा नारका देवा
अविरतसम्यग्दृष्टयः तिर्यञ्चोऽविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरता वा
मनुजा अविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताः सर्वविरता वा । अन-
न्तानुबन्धिनां विसंयोजनार्थं यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि
कुर्वन्ति करणवक्तव्यता सर्वाऽपि प्राग्वत् नवरमिहानिवृत्तिकरणे
प्रविष्टः सन् अन्तरकरणं न करोति ।

उक्तं च कर्मप्रकृतौ ।

चउगड्या पज्जत्ता, तिन्नि वि संजोयणे विसंजोयैति ।

करणं हि तिहिं सहिया, नंतरकरणं उवसमो वा ॥

अस्याङ्गरगमनिका चतुर्गतिका नारकतिर्यङ्गानुप्यदेवाः सर्वाभिः
पर्याप्तिभिः पर्याप्तास्त्रयोऽप्यविरतदेशविरतसर्वविरतास्तत्राविरत-
सम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिकाः देशविरतास्तिर्यङ्गो मनुष्या वा सर्ववि-
रता मनुष्या एव संयोजनामनन्तानुबन्धिनो विसंयोजयन्ति विना-
शयन्ति । किं विशिष्टाः सन्त इत्याह करणैस्त्रिभिर्थाप्रवृत्तापूर्वक-
णानिवृत्तिवादरैः सहिता नवरमिहान्तरकरणं न वक्तव्यम् । उप-
शमो वा उपशमश्चानन्तानुबन्धिनां न भवतीत्यर्थः । किं तु क-
र्मप्रकृत्यभिहितस्वरूपेणोच्छ्रानासंक्रमेणाधस्तादावधिकामात्रं मु-
क्त्वा उपरि निरवशेषानन्तानुबन्धिनो विनाशयति आवधिकामा-
त्रं तु स्तिवुकसंक्रमेण वेद्यमानासु प्रकृतिषु संक्रमयति । तदेव-
मुक्ता अनन्तानुबन्धिनां विसंयोजना । संप्रति दर्शनत्रिकस्योपश-
मना भण्यते । तत्र मिथ्यात्वस्योपशमना मिथ्यादृष्टेर्वेदकसम्य-
ग्दृष्टेश्च सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु वेदकसम्यग्दृष्टेरेव तत्र
मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वोपशमना प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः सा चैवं

पञ्चेन्द्रियसङ्घी सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः करणकज्ञापूर्वमप्य-
न्तर्मुहूर्तकां प्रतिप्रत्ययमनन्तगुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रवर्तमानो-
ऽनव्यसिद्धिकविशुद्धप्रेक्ष्यान्तगुणविशुद्धिको मतिश्रुता-
ज्ञानविभङ्गज्ञानानामन्यतमस्मिन् साकारोपयोगे उपयुक्तोऽन्यत-
स्मिन् योगे वर्तमानो जघन्यपरिणामेन तेजोवैश्यायां मध्यमपरि-
णामेन पञ्चवैश्यायामुत्कृष्टपरिणामेन शुक्लवैश्यायां वर्तमानो
मिथ्याहृष्टितुर्गतिकोऽन्तः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिसत्कर्मा
इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणमपूर्वकरणं च
परिपूर्णं प्रवर्तते नवरमिहापूर्वकरणे गुणसंक्रमो नो वक्तव्यः किं
तु स्थितिघातरसघातस्थितिवन्धगुणश्रेण्य एव वक्तव्याः । गु-
णश्रेणेद्विकरचनाप्युदयसमयादारभ्य वेदितव्यास्ततोऽनिवृत्ति-
करणेऽप्येवमेव वक्तव्यम् अनिवृत्तिकरणाद्याश्च संख्येषु ज्ञा-
नेषु गतेषु सत्सु एकस्मिन् संख्येयतमे ज्ञाणेऽवतिष्ठमानेऽन्तर्मुह-
र्त्तमात्रमधो मुक्त्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं प्रथ-
मस्थितेः किञ्चित्समधिकं न्यूनं वाऽजिनवस्थितिवन्धात् समे-
नान्तर्मुहूर्त्तं कावेन करोति अन्तरकरणसत्त्वं च दक्षिणमु-
त्कीर्य प्रथमस्थितौ द्वितीयस्थितौ च प्रक्षिपति । प्रथम-
स्थितौ च वर्तमानोदीरणप्रयोगेण यथप्रथमस्थितिगतं दक्षिणं
समाकृत्योदये प्रक्षिपति सा उदीरणा इत्युनाद्वितीयस्थितेः
सकाशाङ्गीरणाप्रयोगेणैव दक्षिणं समाकृत्य उदये प्रक्षिप-
ति सा उदीरणाऽपि पूर्वसूरिभिर्विशेषप्रतिपत्त्यमाणा इत्युच्यते
उदयोदीरणान्यां च प्रथमस्थितिमनुजगन् तावन्नतो यावदाव-
द्विकादिकं शेषं तिष्ठति तस्मिन् स्थिते आगाहो व्यवच्छिद्यते
तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावद्यावदावलिता शेषो
न भवति आवद्विकायां तु शेषीचूतायामुदीरणाऽपि निवर्तते ततः
केवलेनैवोदयेनावद्विकामात्रमनुभवति आवद्विकामात्रचरमसम-
ये च द्वितीयस्थितिगतं दक्षिणमनुभागजेदेन त्रिधा करोति तद्यथा
सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं मिथ्यात्वं चेति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ
“चरमसमयमिच्छद्विष्टौ से कावे उवसमं सम्मद्विष्टौ द्वौ द्वौ तादृ-
विद्युष्टिं तिहाणुजगं करोति तं जहा सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तं
मिच्छत्तं चेति” स्यापना चेयम् [०१०१] ततोऽनन्तरसमये मिथ्या-
त्वस्योदयाभावादौपशमिकं सम्यक्त्वमवान्नोति । उक्तं च कर्म-
प्रकृतौ । “मिच्छत्तुदपस्त्रीणे, लहप सम्मत्तमोवसामियंसो । वज्रे-
ण जस्स ब्रह्मज्ञ, आयद्वियमब्रह्मपुवं जं” अन्यत्राप्युक्तम् “जा-
त्यन्धस्य यथा पुंसश्चकृर्लान्ने शुभोदये । सदृशं तथैवास्य,
सम्यक्त्वे सति जायते” १ आनन्दो जायतेऽनन्तं, सात्विकोऽ-
स्य महात्मनः । सद्भाव्यपगमो यद्ब्रह्माधितस्य सदौपधात्”
२ एष च प्रथमसम्यक्त्वज्ञाभो मिथ्यात्वस्य सर्वोपशमनाद्भवति
उक्तं च “सम्मत्तपदमलम्बो, सर्वोवसमा” इति । सम्यक्त्वं
चेदं पतिपद्यमानः कश्चिद्वैश्वविरतिसहितं प्रतिपद्यते कश्चित्स-
र्वविरतिसहितम् उक्तं च पञ्चसंग्रहे “सम्मत्तेणं समगं, सर्वं
देसं च कोइ वमिज्जे” बृहत्तत्कचूर्णावप्युक्तम् “उवसमसम्म-
द्विष्टौ अन्तरकरणे त्रिभो कोइ देसविरइ पल्लिहेइ, कोइ पमत्त-
भावं पि सामायणो पुण न किं पि वदेइत्ति” [कर्म०] जिनभङ्ग-
णिक्कमाश्रवणोऽपि “उवसामगसेदीप, पदवओ अप्पमत्तविर-
ओ उ । पज्जवसाणे सो वा, होइ पमत्तो अविरओ वा ॥ “अस्से-
अणंति अविरय-सपमत्तापमत्तविरयाण । अन्नयरो पमिज्जइ,
दंसणसमणस्मि न नियट्ठी” द्वे अपि गतायै नवरमविरताद्यप्रमत्ता-
नां मत्वाकेनापि दर्शनसप्तके उपशमिते ततो (नियट्ठित्ति) नि-
वृत्तिबादरो भवति (विशे०) ततो देशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतेष्व-

पि मिथ्यात्वमुपशान्तं लज्यते । संप्रति वेदकसम्यग्दृष्टेखयाणा-
मपि दर्शनमोहनीयानामुपशमनाविधिरुच्यते । इह वेदकसम्यग्दृ-
ष्टिसंयमे वर्तमानः सन्नतर्मुहूर्त्तमात्रेण कावेन दर्शनत्रितयमुपश-
मयति उपशमयतश्च करणात्रिकादिविधिर्यथा कर्मप्रकृतिटीकायां
तथा वेदितव्यः । एवमुपशान्तदर्शनमोहनीयत्रिकारत्रमोह-
नीयमुपशमयितुकामः पुनरपि यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि
करोति करणानां च स्वरूपं प्राग्वत् केवलामिह यथाप्रवृत्तकरण-
मप्रमत्तगुणस्थानके दृष्टव्यं पूर्वकरणमपूर्वकरणगुणस्थानके अनि-
वृत्तिकरणमनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानके अत्रापि स्थिति-
घातादयः पूर्ववदेव प्रवर्तन्ते नवरमिह सर्वासामशुभप्रकृतीना-
मवध्यमानानां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति वक्तव्यम् । अपूर्वकर-
णाद्याश्च संख्येयतमे भागे गते सति निद्राप्रचलयोर्वन्धव्य-
वच्छेदः ततः प्रभूतेषु स्थितिखण्डसहस्रेषु गतेषु सत्सु अपूर्व-
करणाद्याश्च संख्येयतमो भागो गतो भवति एकोऽवशिष्यते
अत्र चान्तरे देवगतिदेवानुपूर्वपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रीयशरीरव-
क्रियाङ्गोपाङ्गाऽऽहारकशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गतैजसकर्मण-
समचतुरस्रवर्णचतुष्कांगुरुलघूपघातपराधातोच्चासत्रसवाद-
रपर्याप्तप्रत्येकप्रशस्तविहायोग्यसुभसुभगसुखरादेयनिर्माण-
तीर्थकरसंज्ञितानां त्रिशतः प्रकृतीनां बन्धव्यवच्छेदः । ततः
स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति अपूर्वकरणाद्याश्चरमसमये
हास्यरत्यरतिभयजुगुप्सानां बन्धव्यवच्छेदः । हास्यरत्यरति-
शोकभयजुगुप्सानामुदयः सर्वकर्मणां देशोपशमनानिधत्ति-
निकाचनाकरणव्यवच्छेदश्च ततोऽनन्तरसमये निवृत्तिकरणे
प्रविशत्यपि स्थितिघातादीनि पूर्ववत्करोति ततोऽनिवृत्तिकर-
णाद्याः संख्येयेषु भागेषु सत्सु दर्शनसप्तके शेषाणामेकविं-
शतिमोहनीयप्रकृतीनामन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां संज्वल-
नानामन्यतमस्य वेद्यमानस्य संज्वलनस्य त्रयाणां वेदानाम-
न्यतमस्य वेदस्य प्रथमा स्थितिः खोदयकालप्रमाणा शेषाणां
त्वेकादशकषायाणामष्टानां च नौकषायाणामावलितामात्रं स्वी-
दयकालप्रमाणं च चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानामिदं
स्वीवेदनपुंसकवेदयोः रुदयकालः सर्वस्तोकः स्वस्थाने च पर-
स्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदस्य संख्येयगुणः ततः संज्वलनक्रो-
धस्य विशेषाधिकः ततः संज्वलनमानस्य विशेषाधिकः ततः
संज्वलनमायाया विशेषाधिकः ततः संज्वलनलोभस्य विशेषा-
धिकः । इहानिवृत्तिकरणे बहुवक्त्रव्यं तत्तु ग्रन्थगौरवभया बोध्य-
ते केवलं विशेषार्थिना कर्मप्रकृतिटीका निरीक्षितव्या । अन्तर-
करणं च कृत्वा ततो नपुंसकवेदमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण उपशमयति
ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण स्वीवेदं ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण हास्यादिषट्कं
तस्मिन् उपशान्तं तस्मिन्नेव समये पुरुषवेदस्य बन्धोदयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावद्विकाद्विकेन पुरुषवेदमुपशमयति
ततो युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
क्रोधौ तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वलनक्रोधोदयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावद्विकाद्विकेन संज्वलनक्रोधमुपशम-
यति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
मानौ युगपदुपशमयति तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वल-
नमानस्य बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः ततः समयोनावद्विका-
द्विकेन संज्वलनमानमुपशमयति ततो युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण अप्र-
त्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमाये उपशमयति तदुपशान्तौ
च तत्समयमेव संज्वलनमायाया बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः
ततः समयोनावद्विकाद्विकेन संज्वलनमायामुपशमयति ततो

युगपदप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणशोभानुपशमयति त—
त्समयमेव संज्वलनलोभस्य बन्धोदयोदीरणव्यवच्छेदः । ततः
संज्वलनलोभमुपशमयन्निधाय करोति द्वौ भागौ युगपदुपशम-
यति तृतीयभागं संख्येयखाणानि करोति तान्यपि पृथक् पृथक्
काव्यज्ज्ञेनोपशमयति पुनः संख्येयानां खण्डानां किट्टीकृत्य
परपर्यायाणां चरमखण्डसंख्येयानि खण्डानि सूक्ष्मकिट्टीकृत्य
परपर्यायाणि करोति ततः समये २ एकैकं खण्डमुपशमयतीति ।
इह च दर्शनसप्तके उपशान्ते निवृत्तिवादरोऽभिधीयते तत ऊर्ध्व-
मनिवृत्तिवादरो यावद्योभस्यासंख्येयान्तिमचरमखण्ड इति
प्ररूपिता मोहनीयस्याष्टविंशतिभेदमिन्नस्याप्युपशमना । संप्र-
ति गाथायां विव्रियते । इदोपशमश्रेणिप्रारम्भको भवत्यप्रमत्त-
संयत एव । अन्ये तु प्रतिपादयन्ति । अविरतदेशविरतप्रमत्ता-
प्रमत्तसंयतानामन्यतम इति श्रेणिपरिसमाप्तौ वाऽविरतदेशविर-
तप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतमो जयति । स च प्रथमं युगपत्
(अणात्ति) अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायाशोभानुपशमयति
ततो ' दर्शनं दर्शस्तं ' दर्शं मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यग्दर्शनं
युगपदुपशमयति । ततोऽनुदीर्णमपि नपुंसकवेदं यदि पुरुषः प्रा-
रम्भकस्ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पश्चात्स्त्रीवेदं ततः पदकं हा-
स्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सावृत्तं ततः पुरुषवेदम् अथ स्त्री प्रार-
म्भिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पुरुषवेदं ततः पदकं ततः
स्त्रीवेदमिति । अथ नपुंसकवेद एव प्रारम्भकस्ततोऽसावनुदीर्ण-
मपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषवेदं ततः पदकं ततो
नपुंसकवेदमिति । पुनश्च द्वौ द्वौ क्रोधाद्यावेकान्तरितौ संज्वलन-
विशेषक्रोधाद्यन्तरितौ सदृशौ तुल्यानुपशमयति । अयमर्थः ।
अप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणक्रोधौ सदृशौ क्रोधत्वेन
युगपदुपशमयति ततः संज्वलनक्रोधमेकाकिनं ततोऽप्रत्याख्या-
नावरणप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलन-
मानं ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमाये युगपदुपशम-
यति ततः संज्वलनमायां ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
द्वौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलनशोभमिति । स्थापना चेत्यम

संज्वलनशोभः	अप्रत्याख्यानावरणप्रत्या- ख्यानक्रोधः
अप्रत्याख्यानावरणप्रत्या- ख्यानशोभः ।	पुरुषवेदः
संज्वलनमाया	हास्यादिपदकः
अप्रत्याख्यानावरणप्रत्या- ख्यानमाया ।	स्त्रीवेदः
संज्वलनमानः ।	नपुंसकवेदः
अप्रत्याख्यानावरणप्रत्या- ख्यानमानः	मिथ्यात्वमिथ्यसम्य- क्त्वम्
अप्रत्याख्यानावरणसंज्व- लनक्रोधः	अनन्तानुबन्धिक्रोध- मानमायाशोभः

ननु संज्वलनादीनां युक्त उपशमोऽनन्तानुबन्धिनां तु दर्शनप्रा-
प्तावेवोपशमिनत्वात् शुज्यते न दर्शनप्रतिपत्तौ तेषां कयोपशमा-
दिह चोपशमादित्यविरोध इति । आह कयोपशमोपशमयोः कः
प्रतिविशेष उच्यते । कयोपशमो ह्युदीर्णस्य कयोऽनुदीर्णस्य
च विपाकानुभवापेक्षयोपशमः प्रदेशानुभवतस्तदयोऽस्येव उप-
शमे तु प्रदेशानुभवोऽपि नास्तीति । यदाह प्राप्यपीयूषपाथोधिः
“ वेपथु संतकम्मं, खओवसमिण्णत्थ नाणुप्राव सो । उवसंतकम्म-
ओ पुण, वेपथु न संतकम्मपि ” अन्यत्राप्युक्तम् ।

“ उवसंतकम्मं जं न, तउ कढेइ न देइ उदपवि ।

न य गमयइ परपगइ, न चैव उ कढुए तं तु ” ।

अस्या अक्षरगमनिका सर्वोपशमेन यदुपशान्तं मोहनीयकर्म
अन्यस्य सर्वोपशमायोगात् “सर्वोवसमो मोहस्स चैवेति” वच-
नात् न तदपकर्षति न तदपवर्तनाकरणेन स्थितिरसाध्यां हीनं क-
रोतीत्यर्थः । अपिशब्दस्य भिन्नकमत्वान्नाप्युदये तद्वदाति नापि
तद्वेदयतीत्यर्थः । उपलक्षणात्तद्विनाज्जाविन्यामुदीरणायामपि न
ददातीत्यापि मन्तव्यम् । न च वध्यमानसजातीयरूपां परप्रकृतिं
संक्रमकरणेन गमयति संक्रमयति । न च तत्कर्मोपशान्तं सदुत्कर्ष-
यत्युत्तर्तनाकरणेन स्थितिरसाध्यां वृत्तिं नयति निधत्तिनिका-
चनायास्तु प्रागुपवर्णकरणकाव्य एव निवृत्तत्वात्तदोपशान्तत्वेन त-
न्निषेधः क्रियते इति । आह संयतस्यानन्तानुबन्धिनामु-
दयो निषिद्धस्तत्कथमुपशम इत्युच्यते स ह्यनुभागकर्माङ्गीकृत्य
न तु प्रदेशकर्ममिति तथा चाज्यध्यायि परमगुरुणा “जीवेण भंते !
सयंकडं कम्मं वेपथु अत्येगइयं नो वेपथु । से केणठेणं पुच्छा
डुविडे कम्मं पत्तते तं जहा पपसकम्मं य अणुभागकम्मं य ।
तत्थ णं जं पपसकम्मं तं नियमा वेपथु तत्थ णं जं अणुभागकम्मं
तं अत्येगइयं वेपथु अत्येगइयं नो वेपथु ” इत्यादि ततश्च प्रदे-
शकमप्यभावेदयस्येहोपशमो द्रष्टव्यः । आह यद्येवं संयतस्या-
नन्तानुबन्ध्युदयतः कथं दर्शनविघातो न जयतीत्युच्यते प्रदेश-
कर्मणो मन्दानुभावत्वात् । तथा कस्यचिदनुभागकर्मानुप्राणो-
ऽपि नात्यन्तमपकाराय जवन्नुपलभ्यते यथा संपूर्णमत्यादिचतु-
र्ज्ञानिनस्तदावरणोदय इति । ततः सूक्ष्मलोभचरमकिट्टीकृत्योपशमे
संज्वलनलोभ उपशान्तो भवति तत्समयमेव च ज्ञानावरणपञ्च-
कदर्शनावरणचतुष्कान्तरायपञ्चकयशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणां बन्ध-
व्यवच्छेदस्ततोऽनन्तरसमयेऽसावनुपशान्तकपायो जयति स च
जघन्येनैकं समयमात्रमुत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तं काव्यं यावत् तत ऊर्ध्वं
नियमादसौ प्रतिपतति । प्रतिपातश्च द्विधा भवत्येव अक्षाक्ष-
येण च तत्र भवत्ययो म्रियमाणस्य अक्षाक्षय उपशान्ताख्यायां
समाप्तानाम् । अक्षाक्षयेण च प्रतिपतन् यथैवास्तु तथैव प्रति-
पतति । यत्र यत्र बन्धोदयोदीरणव्यवच्छिन्नास्तत्र तत्र पतता
सता ते आरज्यन्त इति यावत् प्रतिपतितश्च तावत्प्रतिपतति
यावत्प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् । कश्चित्पुनस्ततोऽप्यधस्तनं गु-
णस्थानकद्वयं याति कोऽपि साखादनभावमपि । यः पुनर्जव-
क्षयेण प्रतिपतति स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि
करणानि प्रवर्तयतीति शेषः । उत्कर्षतश्चैकस्मिन् भवे द्वौ वारा-
नुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते यश्च द्वौ वारानुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते
तस्य नियमात्तस्मिन् भवे कृपकश्रेण्यजावः । यः पुनरेकं वारं
प्रतिपद्यते तस्य कृपकश्रेणिभवेदपि उक्तं च सप्ततिकाचूर्णौ “जो
डुवारे उवसमसेदं पमिवज्जइ तस्स नियमा तम्मि जवे खवग-
सेदी नत्थि जो इक्कसि उवसमसेदं पमिवज्जइ तस्स खदगसेदी
हुज्जति” एव कर्मग्रन्थिकाजिप्रायः । सिद्धान्तानिप्रायेण त्वेक-

स्मिन् नवे एकामेव श्रेणिं प्रतिपद्यते उक्तं च कल्पाध्ययने “एव
अप्परिचडिण, सम्मत्ते देवमण्यजम्भेसु । अन्नयरसेदिवज्जं, एग-
जवेणं च सञ्चाइं ” सर्वाणि सम्यक्त्वदेशविरत्यादीनि । अन्य-
त्राप्युक्तम् । “ मोहोपशम एकस्मिन् भवे द्विः स्यादसन्ततः । य-
स्मिन् भवे तूपशमः कयो मोहस्य तत्र नेति ” । तदेवमानिहिता
सप्रपञ्चमुपशमश्रेणिः । कर्म० । विदो० । दृ० । आचा० । आ०
म० प्र० । क० प्र० । पं० सं० । (उवशमणाऽधिकारेऽप्युपशमश्रे-
णिवक्त्रव्यनोक्ता इतः संयोज्या)

उवसामइत्तु-उपशमयत्-अव्य० उप-गम् ल्यप् । उपशमं नीत्वे-
त्यर्थे, “उवसामइत्तु चउहा अंनमुद्दत्तं पिऊणं बहुकालं” पं० सं०
उवसामग-उपशामक-पुं० उपशान्तमोहे, आच० ४ अ० ।

उवसामिय-उपशामित-त्रि० उपशमं नीते, “उवसामिय परे-
ण व ” उपशामिते परेणोपशमं नीते । व्य० १ उ० । उपशमं प्रा-
हिते, व्य० ६ उ० ।

उवसामेमाण-उपशमयत्-त्रि० उपशमं कारयति, जुह्वन्तरा-
धिष्ठितं समयप्रसिद्धविधिनीपशमयति, स्था० ६ डा० ।

उवसुद्ध-उपशुद्ध-त्रि० उप सामीप्येन शुद्धम् । निर्दोषे, सूत्र०
१ श्रु० ७ अ० ।

उवसोनिय-उपशोभित-त्रि० सामस्येन शोभिते, । आ० मं०
प्र० । रा० । “कविस्तीसपहि उवसोभिए” रा० । “हाररुहार-
उवसोभिए” । रा० । समारचितकेसत्वादिना जनितशोभिते,
ज्ञा० ९ अ० ॥

उवसोहिय-उपशोभित-त्रि० निर्मलीकृते, ज्ञा० ६ अ० ।

उवस्तिद-उपस्थित-त्रि० उप-स्था-क्त- । स्थय्योस्तः ८ । ४ ।
२९० । इति स्थस्थाने सकाराकान्तस्तकारः । समीपस्थिते, प्रा०

उवस्सय-उपाश्रय-पुं० उपाश्रीयते सेव्यते संयमात्मपातना-
येत्युपाश्रयः । स्था० ५ डा० । उपाश्रीयते ज्ञयते शीतादित्रा-
णार्थे यः स उपाश्रयः । वसतौ, स्था० ३ डा० । आचा० । ज्ञा० ।
उपाश्रयक्षेपः ॥

नामं उवणा दविण, जावे य उवस्सओ मुणेयव्वो ।

एएसिं नाणत्तं, वोच्छामि अट्ठाणुपुव्वीए ॥

नामोपाश्रयः स्थापनोपाश्रयः द्रव्योपाश्रयः भावोपाश्रयश्चेत्यु-
पाश्रयश्चतुर्धा भन्तव्यः । एतेषामुपाश्रयाणां नानात्वविशेषमह-
मानुपूर्व्या वक्ष्यामि । तत्र नामस्थापने जुष्टत्वाद्नादत्य ऊच्य-
त्रावोपाश्रयौ प्रतिपादयति ।

दव्वम्मि उ उवस्सओ, कीरइ कडवुत्तमेव सुत्तम्मि ।

भावम्मि निसिच्छे जं, एसु दव्वम्मि इयरेसु ॥

ऊच्यं तु ऊच्यविषयं पुनरुपाश्रयो यः संयतार्थं क्रियते क्रियमाणे
वर्तते कृतो वा परमथापि न संयतेभ्यो वितीर्यते । यो गृहस्थै-
रात्मार्ये निष्पादितः परं यत्र संयता मासकल्पं वा (वच्चात्ति)
उपित्वा अन्यत्र गताः सांप्रतमुपाश्रयः शून्यस्तिष्ठति एष ऊच्यो-
पाश्रयः । भावोपाश्रयो नाम यः संयतेभ्यो निसृष्टः प्रदस्तैः
परितुज्यमान इत्यर्थः । यः पुनरितरेषां पार्श्वस्थादीनां सृष्टः सो-
ऽपि द्रव्योपाश्रयो विज्ञेयः । आह च गृहद्राप्यकृतं “ जा समण-
ट्ठाय कतो, वुच्चा वा आसि जत्थ समणाओ । अहवा दव्वउव-
स्सओ, पासत्थादीपरिग्राहिओ ” वृ० २ उ० । (उपाश्रयस्य
सर्वो विषयो वसतिशब्दे वक्ष्यते) कर्मणि अच् आश्रयणीये,
भावे भच् । आश्रये, वाच० ।

उवस्सयअसंकिदोस-उपाश्रयासंक्वोश-पुं० उपाश्रयविषये अ-
संक्वोशे असंक्वोशजेदे, स्था० १० डा० ।

उवस्सयसंकिदोस-उपाश्रयसंक्वोश-पुं० उपाश्रयो वसतिस्त-
द्विषयः संक्वोशः । संक्वोशमेदे, स्था० १० डा० ।

उवस्सा-उपश्रा-स्त्री० द्वेपे, व्य० १ उ० ।

उवस्सिय-उपाश्रित-त्रि० उपाश्रा नाम द्वेपः स जातोऽस्येति उपा-
श्रितः । द्वेपचिति, व्य० १ उ० । अङ्गीकृते, वैयावृत्यकरत्वादिना
प्रत्यासन्नतरे, उप-आ-श्रि० भावे-क्त-द्वेपे, शिष्यप्रतीच्छफ-
कुत्राद्यपेक्षायाम्, स्था० ५ डा० ।

उवहड-उपहृत-त्रि० उप-ह-क्त-उपहौकिते, उपहाररूपेण दत्ते
च । उपहिते प्रोजनस्थाने, दौकिते, भक्ते, ।

तिविहे उवहडं पणत्तं तं जइ फल्लिह उवहने सुप्पोव-
हडे संसट्ठोवहने ॥

त्रिविधमुपहृतं प्रज्ञं तद्यथा सिद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टो-
पहृतं च । स्था० ३ डा० । अमीषां पदानां व्याख्यानं ज्ञाप्यकृत्क-
रिष्यति । अधुना ज्ञाप्यप्रपञ्चः ।

सूक्ष्मं संसट्ठे य, फलितोवहडे य तिविहमेकेकं ।

तिन्नगदुग्गा तिन्नि य, तिगसंजोगे भवे एको ॥

उपहृतशब्दः प्रत्येकमजिसंयज्यते त्रिविधमुपहृतं सूत्रेऽभिहितं
तद्यथा शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतं फलितोपहृतं च । एकैकं पुन-
स्त्रिविधं यद्वगृह्णाति यच्च संहर्ति यच्चाऽऽस्ये प्रक्षिपति एतदन-
न्तरसूत्रे वक्ष्यते । अत्रैकैकसंयोगे त्रयो भङ्गास्तद्यथा । शुद्धोप-
हृतं वा गृह्णाति १ फलितोपहृतं गृह्णाति २ संसृष्टोपहृतं गृह्णाति ३
द्विकसंयोगेऽपि त्रयस्तद्यथा शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं च १ ।
शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतम् । २ । फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च । ३ ।
त्रिकसंयोगे एकः । शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च गृह्णा-
ति । सर्वसंख्यया सप्त भङ्गाः । एतेषामेकतरमजिशुद्धात्यजिग्रही ।

संप्रति शुद्धादिपदानामर्थमाचष्टे ।

सुद्धं तु अलेवकडं, अहवणसुप्पोदणो भवे सुप्पं ।

संसट्ठं आदत्तं, लेवाणमलेवनं चेव ।

फलियं पहेणयादी, वंजणजक्खेहि वा विरइयं तु ।

भोत्तुं मणसोपहिंयं, पंचमपिडेसणा एसा ॥

यत् शुद्धोपहृतं काञ्चिकेन पानीयेन वा सन्मिश्रकृतं तच्छुद्धम् ।
अथवा शुद्धोदनो व्यञ्जनरहितो भवति । शुद्धं तदपि नियमा-
द्वेपकृतम् । संसृष्टं नाम प्रोक्तकामेन तद् गृहीतम् । किमुक्तं
भवति । यत् स्थावे परिवोषितं तत्र ग्रहणाय हस्तः किं न ता-
वद्यापि मुखे प्रक्षिपति । अत्रान्तरे साधुरागतो जिज्ञार्थं ततः
द्वेपकृतमद्वेपकृतं वा संसृष्टमित्युच्यते । फलितं नाम यद् व्य-
ञ्जनैर्भक्ष्यैर्वा नानाप्रकारैर्विरचितं पहेणकादि प्रहेणकं क्षाभन-
कमादिशब्दात्सरजस्कानां दानाय कल्पितं परिगृह्यते । उपहृत-
शब्दस्यार्थमाह । यत्र प्रोक्तुमनस उपहृतं तदुपहृतमित्युच्यते
एषा च पञ्चमी पिण्डेपणा ।

सुप्पगहणेणं पुण, होइ चउत्थी वि एसणा गहिया ।

संसट्ठे उ विजासा, फलियनियमा उ लेवकडं ॥

शुद्धग्रहणेन चतुर्थ्यप्येवणा अद्वेपलेपकृता नामिका गृहीता अष्ट-
व्या । संसृष्टे विभाषा । कदाचिद्वेपकृतं कदाचिन्नेति । फलितं तु

नियमाल्लेपकृतमेवेति । व्य० द्वि० ए उ० (अत्रान्यदपि किञ्चिद-
कथं तदुगाहियशब्दतो बोध्यम्)

उपहृणत-उपघ्नत-त्रि० विध्वंसयति, प्र० १ श्रु० २ अ० ।

उपहृणण-उपहनन-न० चारित्रस्य विराधने, स्था० १० ग० ।

उपहृत्थ-सम् आ-रच्-धा० चुरा-पर-समारचने, समारचेरु-
वहृत्थसारवसमारकेद्यायाः ५ । ४ । ए५ इति समारचेरुवहृत्था
देशः । उपहृत्थइ सारवइ समारअइ समारचयति । प्रा० ।

उपहृय-उपहत-त्रि० उप-हृन्-क्त-तिरस्ते, विनाशिते, वाच० ।
ज्ञा० । उपघातपण्डके, पं० भा० । पं० चू० । उपातग्रस्ते,
अशुक्लव्यसंयोगेन अशुक्ले, अग्निभूते च वाच० ॥

उपहृयजोणि-उपहतयोनि-स्त्री० गर्भग्रहणसमर्थायाम्, “अ-
णहृयजोणि इतिथया” गर्भं गृह्णातीत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

उपहृयजाव-उपहतभाव-त्रि० दुष्टतादिभिर्दोषैरुपहतो जावः
परिणामो यस्य । दुष्टतया परिणते, वृ० ४ उ० ।

उपहृयमइ विष्णुण-उपहतमतिविज्ञान-त्रि० मतिः स्वाभाविकी
विज्ञानं च गुरूपदेशजं मतिविज्ञाने ते उपहृते दूषिते यस्य स
उपहतमतिविज्ञानः । तत्वातत्त्वव्यतिकरविवेकविकले, वृ० १ उ०

उपहृयमणसंकल्प-उपहतमनःसंकल्प-त्रि० उपहतोऽस्वच्छत-
या मनःसंकल्पो यस्य स तथा । मन्त्रीमसचित्तवृत्तौ, सूत्र०-
२ श्रु० २ अ० । उपहतो ध्वस्तो मनसः संकल्पो दर्पहर्षादि-

प्रभवो विकल्पो यस्य स तथा । विध्वस्तमनःसंकल्पे, “किं हं
देवाणुष्पिया उपहृयमणसंकल्पा जाव क्रियायह” भ० ३३० २ उ० ।

उपहरत-उपहरत्-त्रि० पूजयति, धातवोऽर्थान्तरेऽपि । ७ । ४ ।
५७ । इति उपहरतिः पूजार्थे, प्रा० । विनिवेशयति, ज्ञा० १४ अ० ।

उपहरिस्-उपहतवत्-त्रि० उपनीतवति, “अमणुजाइ मे सहाइ
जाव उपहरिस्” स्था० ६ ग० ।

उपहसिय-उपहसित-न० उप-हस्-भावे-क्त० उपहासे, निन्दा-
सूचके हासभेदे, वाच० । हास्यचेष्टाकरणे, तं० ।

उपहाजोग-उपधायोग-पुं० मायाप्रयोजने, “गुर्वनुज्ञोपधायोगो-
वृत्त्युपायसमर्थनम्” उपधायोग इति । उपधा माया तस्या
योगः प्रयोजनं सा च तत्तत्प्रकारैः सर्वथा परैरनुपलब्धमाणैः
प्रयोज्या । ते च प्रकारा इत्थं धर्मविन्दौ प्रोक्तास्तद्यथा ।
दुःस्वप्नादिकथनमिति दुःस्वप्नस्य खरोप्सूमादिपाद्यारोहणादि-
दर्शनरूपस्य । आदिशब्दात् मातृमण्डलादिविपरीतालोचना-
दिपरिग्रहः । तस्य कथनं गुर्वादेर्निवेदनमिति । ध० ३ अधि० ।

उपहाण-उपधान-न० उपधीयते शिरोऽत्र उप-धा-आधारे ल्यु-
ट् । हंसरोमादिपूर्णे उच्छीर्षके, वृ० ४ उ० । “पृयादिपुत्रं सिरो-
ब्रह्मण मुहाणणम्” नि० चू० १२ उ० । कर्मणि घञ् । प्रणये, हेम०
विशेषेण प्रणये, विह्वः । जावे. ल्युट्. समीपस्थाने, न० ।
करणे ल्युट्-उपधानसाधने, मन्त्रे, पुं० वाच० । मोक्षं-
प्रत्युपसामीप्येन दधातीति उपधानम् । अनशनादिके तपसि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । स्था० । आच० । पं० व० । उप समीपे
धीयते क्रियते सूत्रादिकं येन तपसा तदुपधानम् । प्रव० ६ द्वा० ।
उपदधाति पुष्टिं मयति अनेनेत्युपधानम् । व्य० प्र० १ उ० ।
अङ्गोपाङ्गानां सिद्धान्तानां पठनाराधनार्थमाचारग्लोपवासनिर्वि-
कृत्यादिवक्त्रणे तपोविशेषे, उक्त० ११ अ० । उपधीयते उपहृन्त्यते
श्रु. मनेनेति उपधानम् । चारित्रोपहृन्नहेतौ श्रुतविषये उपचारे,

पंचा० ए विव० । स्था० । द० । दशा० । विनयबहुमानाज्यां
चतुर्भङ्गोपदधातीति उपधानम् । तपसि, ग० १ अधि० । ध० ।
उपधाननिकेपचिकीर्षयाऽऽह ।

नामं ठवणुवहाणं, दब्बे जावे य होइ नायव्वं ।

एमेव य सुत्तस्स वि, निक्खेवो चउव्विहो होइ । २६८ ॥

नामोपधानं स्थापनोपधानं छव्योपधानं भावोपधानं च । श्रुत-
स्याप्येवमेव चतुर्धा निक्षेपस्तत्र छव्यश्रुतमनुपयुक्तस्य यच्छ्रुतं
छव्यार्थं वा यच्छ्रुतं कुप्रावचनिकश्रुतानि चेति । छव्यश्रुतं जाव-
श्रुतं त्वङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुताविषयोपयोगस्तत्र सुगमनामस्थापनाव्यु-
दासेन छव्याद्युपधानप्रतिपादनायाह ॥

दब्बुवहाणं सयणं, जावुवहाणं तवो चरित्तस्स ।

तम्हा उ नाणदंसण, तवचरणेणाहिगारं तु ॥ २६९ ॥

उप सामीप्येन धीयते व्यवस्थाप्यत इत्युपधानम् । छव्यभूतमुप-
धानं छव्योपधानं तत्पुनः शय्यादौ सुखशयनार्थं शिरोऽवष्टम्भ-
स्तु । भावोपधानमिति जावस्योपधानं जावोपधानं तत्पुनर्ज्ञान-
दर्शनचारित्राणि तपोवासवाह्याभ्यन्तरे तेन हि चारित्रपरिणतभा-
वस्योपष्टम्भनं क्रियते यत एवं तस्मात् ज्ञानदर्शनतपश्चरणैरिहा-
धिकृतमिति गार्थः । किं पुनः कारणं चारित्रोपष्टम्भकतया
तपोजावोपधानमुच्यत इत्याह ।

जह खलु मइं वत्थं, सुज्झइ उदगाइएहिं दब्बेहिं ।

एवं भावुवहाणे-ए सुज्झए रुम्ममइविहं ॥ ३०० ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः यथैतत्तथाऽन्यदपि छव्यमित्यर्थः ।
खलु शब्दो वाक्यालंकारे यथा मन्त्रिनं वस्त्रमुदकादिभिर्द्रव्यैः शु-
द्धिमुपयात्येवं जीवस्यापि जावोपधानमूलेन स बाह्याभ्यन्तरेण
तपसा अप्रप्रकारं कर्म शुद्धिमुपयातीत्यस्य च कर्मक्षयहेतोस्तपस
उपधानश्रुतत्वेनात्रोपात्तस्य तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति कृत्वा पर्या-
यदर्शनायाह । यदि वा तपोनुष्ठानेनापादिता अवधूननादयः क-
र्मापगमविशेषाः सम्भवन्तीत्यतस्तान् दर्शयितुमाह ।

ओहणणधुवणनासण-विणासणज्झवणखवणसोहिकरणं ।

छेयण जेयण फेडण, रुहणं धुरणं च कम्माणं ॥

तत्रावधूननमपूर्वकरणेन कर्मग्रन्थैर्भेदापादनं तच्च तपोऽन्यत-
रभेदसामर्थ्याद्भवतीत्येषा क्रिया शेषपञ्च्येकादशशु पदेशेष्वा-
योज्या तथा धूननं भिन्नग्रन्थैरनिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वावस्था-
नम् । तथा नाशनं कर्मप्रकृतेः स्तिवुकसंक्रमेण प्रकृत्यन्तरगम-
नम् । तथा विनाशनं शैलेश्यवस्थायां सामस्येन कर्माभावा-
पादनम् । तथा ध्यापनमुपशमश्रेण्यां कर्मानुदयलक्षणविध्यां-
पनम् । तथा क्षणमप्रत्याख्यानादिप्रक्रमेण क्षणश्रेण्यां मोहा-
द्यभावापादनम् । तथा शुद्धिकरमित्यनन्तानुबन्धितप्रक्रमेण
जायिकसम्यक्त्वापादनम् । तथा छेदनमुत्तरोत्तरशुभाध्यव-
सायारोहणात् स्थितिहासजननम् । तथा भेदनं बादरसम्प-
रायणां संज्वलनलोभस्य खण्डशो विधानम् । तथा (फेडणंति)
अपनयनं चतुःस्थानिकादीनामशुभप्रकृतीनां रसतस्यादिस्था-
नापादनम् । तथा दहनं केवलिसमुद्रातध्यानाग्निना वेदनीयस्य
भस्मसात्करणं शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वापादनम् । तथा
धावनं शुभाध्यवसायान्मिथ्यात्वपुद्गलानां सम्यक्त्वभावसं-
जननमिति । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

तं दब्बे जावे य, दब्ब उपहाणगादिजाव इमं ।

दांगइपमयणधराणी, उवहाणं जत्य जं सुत्तं ॥

आगाढमणागाढे, गुरुलहुयाणादि सगडपिता ॥ १५ ॥

दुष्ठा गती दुग्गा वा गती दुग्गति दुःखं वा जंसी विज्जति गतीए एसा गई दुग्गती विपमेत्यर्थः । कुत्सिता वा गतिर्दुर्गतिः अणभिलासियथे दुस्सद्दे जहा दुब्भगे सा य नरगगती नियंगती वा । पतणं पातः तीए दुग्गतीए पतन्तमप्पाणं जेण धरेति तं उवहाणं भणति तं च जत्य जत्यत्ति एस सुत्तवीप्सा जत्य उद्देसगे जत्य अज्झयणे जत्य सुयक्खंधे जत्य अंगे कालुक्कालियअंगाणेगु नेया जमिति जं उवहाणं णिव्वितितादि तं तत्य तत्य सुत्ते श्रुते कायव्वमिति पक्खे संभवति । आगादेत्ति जं च उद्देसगादीसुत्तं भणियं तं सव्वं समासओ दुविहं भणति । आगाढं अणागाढं वा तं च आगाढसुयं भगवत्तिमाइ अणागाढं आयारमाति । आगाढं उवहाणं कायव्वं अणागाढे अणागाढं जो पुण विवज्जासं करेति तस्स पच्छिज्जं भवति आगाढे वा अणागाढे वा आणा अण्वत्थमिच्छत्तविराहणा य भवति एत्थ दिट्ठतो असगडपिया को सो असगडतातो अप्पती भणति । गंगातीरे एगो आयरियो वायणापरिस्संतो सज्झाप वि असज्झायं पोसेति एवं णाणंतारायं काऊण देवलोगं गओ तओ सुओ आमीरकुले पच्चायाओ भोगे भुज्जति धूयां य से जाया अतीव रूचती ते पव्वंतिया गोयरियाए हिण्णन्ति तस्स य सगडं पुरतो वच्चति साय से धूना सगडस्स हुंढे ठिता तीसे य दरिसण्णयं तरुणेहि सगडाणि उप्पहेण पेरियाणि भग्गाणि य तो से दरिसेण लोरेण यामं कंतं असगडाए पिआ असगडपिया तस्स तं चेव वेरमं जातं दारियं दाडं पव्वइतो पढिओ जाव चाउरंगि जं असंखणं उदिठे तप्पाणावरणं उदिषं पढंतस्स नट्ठति रुट्ठेण अणुण्व इति भणिए भणति एयस्स को जोगो आयरिया भणन्ति जाव णट्ठति ताव आयंखिलं तहा पढति बारसविज्जा बारसहि वरिसेहि आयंखिलं करेतेणं पढिया तं च से णाणावरणं खीणं एवं सम्मं आगाढजोगो अणागाढजोगो वा अणुपालेयव्वोति उवहाणेत्ति दारं गयं । नि० चू० १ उ० । द० । व्य० ।

एव तु समणुचिषं, वीरवरेणं महाणुजावेणं ।

जं अणुचरित्तु धीरा, सिवमडलं जंति निव्वाणं ॥ १०२ ॥

एवमुक्तविधिना भावोपधानं ज्ञानादितपो वा वीरवर्द्धमानस्वामिना स्वतोऽनुष्ठितमतोऽप्येनापि मुमुक्षुर्नैतदनुष्ठेयमिति निर्युक्तिगाथार्थः समाप्तः । आचा० १ श्रु० ए अ० १ उ० (तच्च अनिश्चितं कर्तव्यमिति अश्लिस्तश्रवहाणशब्दे उक्तम्)

पञ्चमङ्गलस्योपधानकर्तव्यतामाह ।

एएसि अट्टएहं पि पयाणं गोयमा जे केइ अणोवहाणेणं सुपसत्थं नाणमहीयंति । अज्झावयति वा अहीयंति वा अज्झावयंतेइ वा समणुजाणंति तेणं महापावकम्मे महत्ती सुपसत्थनाणस्सासायण पकुव्वंति । से भयवं जइ एव ता किं पंचमंगलस्स ण उवहाणं कायव्वं गोयमा ! पढं नाणं तओ दया एय सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमं दरिसित्तं सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमं दंसणाओ य तेसिं चेव संघट्टणपरियावणकिलावणोदावणाइ दुक्खपायणजवविज्जाणं ततो अणसवाउ य संबुडा सव्वदा-

रत्तं संबुडा सव्वदारत्तेणं च दमोपमो तओ य समसत्तुमित्तपक्खयाए य अरागदोसत्तं तओ य अकोहया अमाण्या अमायया अलोअया अकोहमाणमायालोभयाए य अकसायत्तं तओ य सम्मत्तं सम्मत्ताओ य जीवाइपर्यत्थपरित्ताणं तओ सव्वत्थ अप्पडिवच्चा तं ऐयं अन्नाणमोहमिच्छत्तक्खयं तओ विवेगो विवेगाओ हेयउवाएयवत्थुविद्यालणे गंतव्वच्छत्तक्खत्तं तओ य अहियपरिच्चाओ हियायरेण य अचंतमज्जजमो । तओ य परमपविचुत्तम खंतादिदमविह अहिंसालक्षणं धम्माणुट्ठाणिककरणकारवणामत्तवित्तया । तओ य खंतादिदमविहअहिंसालक्षणधम्माणुट्ठाणिककरणकारवणासत्तवित्तयाए य संवुत्तमा खंती सव्वुत्तमम्मि उ तं सव्वुत्तमं अज्जविभावितं सव्वुत्तमं सव्वज्जंतरं सव्वसंगपरिच्चाणं सव्वुत्तमं सव्वज्जंतरदुवालयसविहं अचंतघोरवीरगकत्तवचरणणुट्ठाणाभिरमणं सव्वुत्तमं सत्तरसविहकसिएसंजमाणुट्ठाणपरिपाटनेकवच्छलक्खत्तं सव्वुत्तमं सव्वगिरणं उक्काहियं अणुगूहियव्वव्वारियपुरिसक्कारपरकमपरितोलणं च सव्वुत्तमुत्तमसज्जाणसद्विलेणं पावकम्मसमझेवपक्खाट्ठाणंति । सव्वुत्तमुत्तमं आकिंचणं सव्वुत्तममुत्तमं परमपविचुत्तमसव्वजावभावंतरेहिणं सुप्पसव्वदोसविप्पमुक्खणवगुत्तीसणाहअट्टारसपरिहारप्पारपरिवेडियसुड्डरघोरवंजवयधारणंति तओ एसिं चेव सव्वुत्तमा खंती महवअज्जवमुत्ती तयसंजमसव्वसोयआकिंचणसुड्डरवंजवयधारणं समुट्ठाणेणं च सव्वसमारंजविवज्जाणं तओ वि य पुढविदगागणिवाउवणस्मइविति चउपंचंदियाणि तहेव अजीवकायसंरंभसमारंजारंजाणं च मणोवइकायतिएणं तिविहं तिविहेणं सोइदियादिसंवरणआहारादिसन्नाविप्पजढताए नोसिरणं तओ य अट्टारससीलंगसहस्सधारणेणं च अखन्नियअखंमियअमिन्नियअवएहियसुड्डसगुगयरविचित्ताजिगहनिव्वाहणंतं उयसुरमाणयंतिरिच्छोइरियघोरपरीसहोवसग्गाहियासणं समकरणेणं तओ य आहारायाइपक्खिमासु महापयतंतओ निप्पन्निकम्मसररीया निप्पन्निकम्मसररीमत्ताए य सुक्कज्जाणे निप्पकंपत्तणं तओ य अणाइभवपरंपरसंचियअसेसकम्मट्टए सिक्खयं अणंतनाराणदंसणधारित्त चउगइजववारिगउनिफं सव्वदुक्खविमोक्खं मोक्खगमणं च तत्यअनिट्टजम्मजरामरणाण्डसंपया उगिट्टविओ य संताडुव्वेगआयसज्जायज्जाणमहवाहिवेयणारो-गसोगदारिदुक्खजयवेमणस्स तं तओ य एगंतियं अचंतियं शिवमयट्ठमक्खयं धुवं परमसासयं निरंतरं सव्वुत्तमसो-क्खंति ता सव्वभेवेयं नाणाउ पवत्तेज्जा ता गोयमा ! एगं-

तियं अचंति यपरमसासयधुवनिरंतरसव्युत्तमसोक्खकंखुणा
 पढमपरमेव तावापरेणं सामास्यमाइजोगविंदुसारपज्जवसाणं
 हुवावसंगं सुयनाणं काळं विद्यादिजहुत्तविहिणोवहाणाणं
 हिंसादीयं च तिविहं तिविहेणं परिकंतेण य सरवंजणंमतां
 विंदुपयक्खराणुसणं पयच्छेदयोसयच्छयाणुपुव्विपुव्वाणुपु-
 व्विअणुणुपुव्वीए सुविमुक्कं आचारिकायएण पगत्तेणेण
 सुविमैयं तं च गोयमा ! अणिहणारेसुविच्छिन्नचरमो हिमि-
 य सुंदरवग्गहं सयलसोक्खपरमहेउज्जयं च तस्स य सयन्नसो-
 क्खहेउज्जयाओ न इट्ठेदेवया नमुकारविरहिणं केइ पारं
 गच्छेज्जा इट्ठेदेवयाणं च नमुकारं पंचमंगलमेव गोयमा !
 णाणमन्नंति ता णियमओ पंचमंगलस्सेव पढमे ताव विण-
 ओवहाणं कायव्वति । से भयवं कइए विहीए पंचमंग-
 लस्स णं वि ए उवहाणं कायव्वं गोयमा ! इमाए विहीए
 पंचमंगलस्स एं वि ए उवहाणं कायव्वं तंजहा सुपसत्ये
 चेव सोहणतिहिकरणमुहुत्तनक्खत्तजोगन्नगससीवन्नवि-
 प्पमुक्कजायाईमणा संकेण संजायसव्वसंवेगमुतिव्वतरमहं-
 तुह्वसंतसुहज्जवसायाणुगयज्जत्ती बहुमाणपुव्वं णि.स्य्याण-
 हुवावसभत्ताडिणं चेइयालए जंतुविरहिओ गोयमा !
 से जत्तिभरनिन्नरट्टुसियससीसरोमावडीपप्फुह्वनयणसय-
 वत्तपसंतसामाथिरदिट्ठी एवणवसंवेगसमुच्छलंतमंजायवहन्न-
 यणनिरंतरअचितपरमसुहपरिणामविसेसुह्वसियसजीववीरि-
 याणुसमयविवच्छंतपमोयसुविमुक्कसुनिम्मन्नविमलथिरदढ-
 यरंतरकरणेणं खित्तिणिहयजाणुणिसियउत्तमंगकरकमन्नम-
 डलसोहंजझिफुभेणं सिरिउसवाइपवरवरधम्मतित्थयरपाडि-
 मा विवविणिवेसियनयणमाणसमगतगयवसाणं समयदढ-
 चरित्तादिगुणसंपउववेया गुरुसइत्थणुट्ठाणकरणेक्खवद्धन्नक्ख-
 तवाहियगुरुवयणविणिगयं विणयादिवहुमाणपरिउसा-
 णुक्कपोबलक्कं अण्णेगसोगसंतावुव्वेगमहवाहिवेयणाघोरदु-
 क्खदारिदृक्किंसेसरोजम्मजरामरणगव्वनिवासाइदुड्डसावग्ग
 गाहभीमभवोदहितरंङगज्जयं इणमो सयन्नागममज्जवत्तगस्स
 मिच्छत्तदोसोवह्विसड्डवुच्छी परिकप्पिय उ भाणियं अघरु-
 माणअसेसेहउदिहंतजुत्तीविक्कंसणिकपचलपोढस्स पंचमं-
 गलमहासुयक्खधस्स पंचज्जयणेगचूलापरिक्खत्तस्स पवरप
 वणदेवयाहिट्ठियस्सातिपदपरिच्छिन्नेगालावगस्स तक्खर-
 परिमाणं अणंतगमपज्जवत्तपसाहगं सव्वमहार्मतपरवज्जा-
 र्णं परमधीयज्जयं नमो अरिहंताणंति । पढमजयणं अहिज्जे-
 यव्वं । तदियहे य आयंविलेणं पारेयव्वं तहेव य वीयादिणे
 अण्णेगाइसयगुणसंपउववेयं अणंतरजणियत्तपसाहगं अ-
 णंतरं तेणेव कमेणं दुपरिच्छिन्ने गालावगपंचक्खरपरि-
 माणं नमो सिच्छाणंति वीयमज्जयं यं अहिज्जेयव्वं । तदियहे

य आयंविलेण पारेयव्वं । एवं अणंतरजणिए व कम्मेणं
 अणंतरत्तुच्छपसाहगंति पदं परिच्छिन्ने गालावगसत्तक्ख-
 रपरिमाणं । एमो आयरियाणंति तज्जयमज्जयणं आ-
 यंविलेणं अहिज्जेयव्वं । तहा य अणंतरत्तुच्छपसा-
 हगतिपयपरिच्छिन्ने गालावगसत्तक्खरपरिमाणं नमो उ-
 वज्जायाणंति चउत्तयमज्जयणं अहिज्जेयव्वं । तदियहे
 य आयंविलेणं पारेयव्वं । नमो लोए सव्वसाहूणंति पंचम-
 ज्जयणं पंचमदिणे आयंविलेण तहेव तमत्याणुगमियं ए-
 क्कारसपयपरिच्छिन्नतियलावगतितीसक्खरपरिमाणं “एसो
 पंचनमोकारो सव्वपावप्पणासणो । मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं
 हवइ मंगलमिति” चूलंति छसत्तड्डमदिणे तेणेव कम्मवि-
 जाणेण आयंविलेहिं अहिज्जेयव्वं । एवमेवं पि च मंगल-
 महासुयक्खवं सरवन्नयरेहियं पयरकरविंदुमताविमुद्धं गुरु-
 णोववेयगुरुवइइ कसिणमहिज्जित्ताणं तहा कायव्वं जहा
 पुव्वणुपुव्वीए पच्छाणुपुव्वीए अणुणुपुव्वीए जीहग्गो
 तरेज्जा तओ तेणेवाणंतरजणियतिहिकरणमुहुत्तनक्खत्त-
 जोगन्नगससीवन्नजंतुविरहिणगसवेलाइया दग्गई कम्मेणं
 अट्टमजत्तेणं समणुजाणविज्जणं गोयमा ! महया पवंधेण
 सुपरिफुल्लं णिउणं असंदिट्ठं सुत्तत्थं अण्णेगहा सोऊणाव-
 धारेयव्वं एयाए विहीए पंचमंगलस्स णं गोयमा ! दिणउवहा
 णे कायव्वो (महा०) से जयवं मुदुकरं । पंचमंगलमहासु-
 यक्खधस्स वि ए उवहाणं पन्नत्तं महती य एसा णियंतणा
 कहं वा लेहं कज्जई गोयमा ! जेणं केई ए इच्छेज्जा एय
 नियंतणं अविणिणं चेव पंचमंगलाई सुयनाणं महिज्जेणे
 अज्जावेई वा अज्जावयमाणस्स वा अणुन्नं वा पयाइ सं
 णं ण भवेज्जा पियधम्मणे हवेज्जा दढधम्मणे भवेज्जा
 भत्तीजुए हीलिज्जा सुत्तं हीलिज्जा अत्थं हीलिज्जा सुत्त-
 त्यउभए हीलिज्जा गुरुजणं हीलिज्जा सुत्तत्थोन्नए जेएव
 गुरुं सेणं आसाएज्जा अतीताणायवट्टमाणे तित्थयरे आ-
 साइज्जा आयरियउवज्जायसाहुणे जेणं आसाइज्जा सुय-
 णाणमरिहंतसिच्छसाहु से तस्स णं सुच्छीसुयादमणंतसं-
 सारसागरमाहिंमेमाणस्स तासु तासु संकुडवियमासु चुल-
 सीइन्नक्खपरिखंखणासु सीओसिणमिस्सजोणीसु तमि-
 स्संधयारदुग्गं धामिज्जविलीणरवारमुत्तोज्जभंजपडहत्थव-
 सुजलुयपूयदुहिणविविचिरुहिरविह्वखल्लदुहंसणजंवाडपंक-
 वीजत्थघोरगव्ववासेसु कुरुकदकदंतचलचन्नचलस्स टल-
 टलटलस्स रज्जंतसंपिडियंगमंगस्स सुइयरं नियंतणा जेऊणं
 एयंवहं फासेज्जा । नो णं मणयंपि अइयरेज्जा । महा० ३३० ।
 श्रीहीरविजयसूरिं प्रति उपधानमाहारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य
 कर्तव्यता यत्र च साश्रमिहिता तदपि शास्त्रं व्यक्त्या प्रसाद्यं मि-
 ति प्रश्नः उत्तरमुपधानमाहारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य कर्तव्य-

वाच० । जाते, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । उत्पन्ने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आगयमिवागयं तं, ततो जतो समुद्भवो जस्स ।

सपरंपरओ य जओ, तमागयमिओ तदुवयारो ॥१०८४॥

‘जत्ता’ ति-यतो यस्मात् रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशाद्यस्य भोजनादेः रूपादिविज्ञानस्य वा समुद्भवः-उत्पत्तिः ‘तं’ ति-तद्भाजनादिकं रूपादिज्ञानं वा वस्तु ‘ततो’ ति-ततो रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशादागतमिवागतमुच्यते; हिमवतः समागतगङ्गाप्रवाहस्येव तस्य तद्धेतुत्वादित्यर्थः । (विशे० ।) आगतशब्दश्चेहोत्पत्तिवचनो, बोधवचनो मन्तव्यः—इदमत्र हृदयम्-यस्य वस्तुनो यस्माद्वस्तुनः सकाशात्समुद्भवस्त-द्वस्तुन आगतमिवागतं व्यपदिश्यते । यथा कार्पाण-रूपकादिभ्यः समुद्भूतं धान्यभोजनादि, घटादेः समुद्भूतं रूपादिज्ञानं वा ततः समागतमित्युच्यते । विशे० । उपस्थितं, वाच० । “आगयसमए” (सूत्र-८२ +) । आ-सत्रीभूतोऽवसरो यस्य स इत्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । ज्ञाते, “अभिसमन्नागया” (सूत्र-१०६ +) । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । प्राप्ते, वाच० । “सिरीअत्तुलमागया” ॥१६॥ (सूत्र-३० +) श्री-लंदमीस्तुलाऽसाधारणाऽऽगता-प्राप्तेति । स० ३० सम० । भावे क् । आगमने, न० । वाच० । आगयगंध-आगतगन्ध-त्रि० । जातसुरभिगन्धे, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

आगयपस-आगतप्रज्ञ-त्रि० । आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्य-सावागतप्रज्ञः । संजातकर्त्तव्याऽकर्त्तव्यविवेके, सूत्र० । “समि-तीसु गुत्तीसु य आगयपणे” ॥ ५ x ॥ सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आगयपणाण-आगतप्रज्ञान-त्रि० । आगतं-स्वीकृतं प्रज्ञा-नम् सदसद्विवेको यस्य स तथा । स्वीकृतसदसद्विवेके, “स-या आगयपणाणे” (सूत्र-१२६ +) । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “आगयपणाणां किंसा वाहा भवंति” (सूत्र-१८६ x) । आगतं प्रज्ञानं पदार्थाविर्भावकं येषां ते तथा ते-षामागतप्रज्ञानानां तपसा परिषह्यतिसहनेन च कृशा बा-हवो भुजा भवन्ति । यदि वा-सत्यपि महोपसर्गपरिपहादा-वागतप्रज्ञानत्वाद् वाधाः-पीडाः कृशा भवन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

आगयपणह्या-आगतप्रश्रवा-स्त्री० । आयातप्रश्रवायाम्, “तपणं सा देवाणंद माहणी आगयपणह्या” (सूत्र-३८२ x) आयातप्रश्रवाः पुत्रश्चेहादागतस्तनमुखस्तन्येत्यर्थः । भ० ६ श० ३३ उ० । अन्त० ।

आगयभम-आगतभ्रम-त्रि० । उत्पन्नभ्रमणे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

आगयसमय-आगतसमय-त्रि० । आसत्रीभूतोऽवसरो य-स्य सः । आसत्रीभूतावसरे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

आगर-आकर-पुं० । आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्याकरः । उक्त० ३० अ० । आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अस्यैकार्थिकानि ‘आयारंग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) । खनौ, “धाउमणिखिलप्पवालरयणगरे य

साहिति” (सूत्र-७ +) । धातुमणिशिलाप्रवालरत्नानामा-कराः-खनयस्तान् साधयतीति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । “गुणआगरं” ॥ ५ + ॥ गुणानां-ज्ञानदर्शनचार्ित्राणामा-करं खनिमिति । उक्त० १६ अ० । निधानं, “गुणसयाऽऽगरो संघो” ॥ २४४ + ॥ गुणशतानामनेकेषां गुणानामाकरौ-निधानम् गुणशताकरः संघः । व्य० २ उ० । वृ० । मर्या-दयाऽभिविधिनाऽऽक्रियन्ते वज्रादीनि तेष्विति । ओघ० । हिरण्याकरादौ, व्य० १ उ० । जी० । प्रज्ञा० । आचा० । रा० । स च हिरण्याद्युत्पत्तिभूमिः । ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । ओघ० । उक्त० । ताम्रादेरुत्पत्तिस्थानम् । आचा० ६ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ० । लौहाद्युत्पत्तिभूमिः । स्था० २ ठा० ४ उ० । लौहाद्युत्पत्तिस्थानम् । अनु० । प्रश्न० । भ० । लौहा-दिधातुजन्मभूमिः । य० १ अधि० । लवणाद्युत्पत्तिभूमिः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । लवणाद्युत्पत्तिस्थानमिति । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । यत्र सन्निवेशे लवणाद्युत्पद्यते । स्था० ६ ठा० ३ उ० । रूप्यसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानम् । न० । भ० । आकीर्त्यन्ते धातवोऽत्र कृ-अप् । रत्नाद्युत्पत्तिस्थाने, वाच० । “अयमाइआगरा खलु” ॥ २८४ x ॥ अयो-लोहं तदादय आकरा उच्यन्ते यत्र पाषाणं धातुधमनादिना लो-हमुत्पाद्यते स अयआकरः, आदिशब्दात्-ताम्ररूप्याद्याकर-परिग्रहः । वृ० १ उ० २ प्रक० । “वइरे कण्णे य रयय-लोहे य । चत्तारि आगरा खलु” ॥ ८ + ॥ वज्राणि-स्तनानि तेषामाकरः-खनिर्वज्राकरः, “चिंतालोहागरिण” ति इत्यतः सिंहावलोकितन्यायेनाऽऽकरग्रहणं संबध्यते एतेन कारणेन ‘होइ उ’ ति-इत्यस्माद्भवति क्रिया सर्वत्र मीलनीयेति, कनकं-सुवर्णं तस्याऽऽकरो भवति द्वितीयः, रजतं-रूप्यं तं-द्विषयः तृतीयः आकरो भवति, चशब्दः समुच्चये, अनेकभे-दभिन्नं रूप्याकरं समुच्चिनोति, ‘लोहे य’ ति-लोहमयस्त-स्मिन् लोहे लोहविषयश्चतुर्थ आकरो भवति, चशब्दो मृदुक-ठिनमध्यलोहसमुच्चायकः । चत्वार इति संख्याः आक्रियन्ते एतेष्वित्याकरास्तथा च मर्यादया अभिविधिना वा क्रियन्ते वज्रादीनि तेष्विति, खलुशब्दो विशेषणे । ओघ० । (एतेषां प्राधा-न्याऽप्राधान्यविवेकः ‘अणुओग’ शब्दे १ भागे ३५७ पृष्ठे गतः) ।

आकरशब्दस्य चतुर्धा निक्षेपः—नामादिस्तत्र व्यतिरिक्तो रजतादिः, भावाऽऽकरोऽयमेव ज्ञानादिः, तत्प्रतिपादकश्चाय-मेव ग्रन्थो, निर्जरादिरत्नानामत्र लाभात् । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उत्पत्तिभूमौ, अनु० । “कमलाऽऽगरनलिणी-खंडवोहण” (सूत्र-१६५ x) कमलानामाकरा-उत्पत्तिभूमयो इदादिजलाशयविशेषास्तेषु यानि नलिनीखण्डानि तेषां बो-धको यः स तथेति । अनु० ।

अयाऽऽगरेइ वा, तंवागरेइ वा, तउआगरेइ वा, सीसागरेइ वा, रुप्पागरेइ वा सुवणागरेइ वा । (सूत्र-५६७ x)

अयआकरो-लोहाकरो यत्र लोहं ध्यायते । स्था० ८३ उ० ।

तत्थ यं वइवे हिरण्णागरा य, सुवणागरा य, रयणा-गरा य, वइरागरा य । (सूत्र-१३२ x)

हिरण्याऽऽकराश्च, सुवर्णाकराश्च, रत्नाकराश्च, वैराक-राश्च, तत्तदुत्पत्तिभूमिरित्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । स्थानमात्रे च । व्य० ।

ता यत्र च साऽभिहिताऽस्तीत्यत्र उपधानवहनं श्रुताराधननिमित्तं माहारोपणं तु तपस उद्यापनार्थं महानिशीथादिशब्दे चक्रमस्ति । श्रोहीरविजयं प्रति जिनदासगणिकृतप्रश्नो यथा । तथाऽऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिके समस्यष्टमानवमीदिनत्रयमुपधानमध्ये आयाति न वा तथाऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिकदिनत्रयमुपधानतपोविशेषेषु लेख्यकां नायतीति चोच्यम् । गुणविजयगणिकृतप्रश्नो यथा । उपधानवाहिनः श्राद्धादेरकालसंज्ञायां जलशौचादिविधेः किं निशायामपि स्थानं वेति । अत्रोत्तरम् स्वकांयादिना नीतेनोष्णोदकेन शौचादिविधानं युंक्तिमदिति । जेसलमेरुसंघकृतप्रश्नो यथा । तथा केनचिदुपासकेन चत्वार्युपधानान्युद्बुद्धानि जवन्ति तन्मध्ये प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे प्रथममेवोपधानं पुनरुद्वाह्य स माहां परिदधाति उत चत्वार्यपीति । उत्तरम् । प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे पुनस्तस्मिन्नुद्बुद्धानां परिहिता शुद्ध्यति । अथ यदि मनः स्थाने तिष्ठति तदा चत्वार्यपि पुनरुद्वाह्य माहां परिदधाति ॥ १ ॥ तथा उपधाने बाह्यमाने तपोदिने यदि कल्याणकतिथिरायाति तदा तेनैवोपवासेन सरति उतान्याऽधकः ततो विद्वोष्यते इति प्रश्ने उत्तरम् उपधानतपोदिनान्तः कल्याणकतिथ्यागमने नियन्त्रिततपस्तथा तेनैवोपवासेन सरति । १२ । द्वीपवान्दिरकृतप्रश्नो यथा । तथोपधानपूर्णाभवनानन्तरं तपोवासरे उत्तरितुं कल्पते न्वेति ? अत्रोत्तरम् । उपधानपूर्णाभवानन्तरं तपोवासरे नोत्तीर्यते तथाविधकारणे गीतार्याज्ञाप्यकमुत्तरणे एकान्तेन निपेधो ज्ञातो नास्तीति । तथोपधानवाचनानमस्कारं विना दीयते उत तत्पूर्विकेति ? उपधानवाचनां श्रीविजयदानसूरयो नमस्कारं विनैव दत्तवन्तो वयमपि तथैव दद्व इति । १७ । तथोपधानवाचना पारणादिने दीयते न वा ? तथोपधानवाचना प्रातः संध्यायां च दीयते न वा इति ? उपधानवाचना तपोवासरे पारणादिने वा दत्ता शुद्ध्यति तथोपधानवाचना आचामासैकादानकरणानन्तरं संध्यायामपि दत्ता शुद्ध्यति परं प्रतिदिनक्रियमाणसंध्यासमयक्रियां पश्चात् क्रियते । १८ । तथा चतुर्मासकमध्ये माहारोपणनदी कुतः प्रभृति विधीयते इति ? चातुर्मासकमध्ये तुरीयव्रतमाहारोपणनदी विजयदशम्यनन्तरं भवतो द्वादशव्रतनन्दी त्वर्वागपि भवन्ती दृश्यते इति । १९ । तथोपधानमध्ये आर्द्रशाकजङ्गणं कल्पते न वा ? तथा विलेपनमस्तकतैलप्रक्षेपादिकं कल्पते न वेति ? उपधानमध्ये सांप्रतमार्द्रशाकजङ्गणे रीतिर्नास्ति तथा विलेपनमस्तकतैलप्रक्षेपादिकं यतिवत्स्वयं न बाञ्छति अन्यः कश्चिद्यदि जकिं करोति तदा निपेधो नास्ति । ३० । तथा श्रावकश्राविकाणां नन्दीसूत्रश्रवणं “ नाणं पंचविहं पन्नत्तं ” इत्यादिरूपं नमस्कारत्रयरूपं वा क्रियते न वा ? श्रावकश्राविकाणां नन्दीसूत्रं नमस्कारत्रयरूपं श्राव्यते इति । ३१ । तथोपधानवाचनां श्रावकाः श्राद्धश्च ऊर्ध्वस्थानेन शृण्वन्त्युपविश्य वेति ? उपधानवाचनां श्राद्ध ऊर्ध्वस्थिता शृण्वन्ति श्राद्धास्तु चैत्यवन्दनमुच्येति । ३२ । ही० ३ प्र० । ज्ञावे ह्युद-प्रातौ, सम्म० । तथा पौषधकरणात् पूर्वं स्वाध्यायः कृतो देवाश्च वन्दितास्तदा पश्चात्पौषधकरणे उपधानप्रवेशे वा पुनरपि स्वाध्यायदेववन्दनादि करणीयं नवेति प्रश्नः पौषधकरणात्पूर्वं स्वाध्यायदेववन्दनादिकृतं स्यात्तदा पश्चादपि तेनैव सरतीति (सेन० १ उल्ला० १२८ प्र०) सामायिकाध्ययनादीनां कान्युपधानानि धामस्थानां परस्यानुयोजनं किं प्रतिवचः प्रदीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं महानिशीथादौ चैत्यवन्दनसुत्राणामेवोपधानान्युक्तानि सन्ति न तु सामायिकाध्ययनादीनां यच्चोपधानमन्तराऽपि सामायिकादीनां पत्रत्वं तत्र जी-

वह्यहारः संप्रदायश्च प्रमाणं यदुक्तं श्रावकाः पञ्च नमस्कारादिक्रियत्सुत्राणि विमुच्य शेषं सामायिकादिपहजीवनिकान्तं सुत्रमुपधानमन्तरेण यत्पठन्ति यच्चाकृतोपधानतपसोऽपि प्रथमं नमस्कारादिस्तत्र जीवद्वयहारस्संप्रदायश्च प्रमाणमिति संभाव्यत इति विचारामृतसंग्रहे श्रावप्रतिक्रमणविचाररूपे पट्टद्वारे इति (प्रश्न० १८) तथा मौल्यविधिनोपधानवहने श्राद्धया अस्वाध्याय दिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च लेख्यके समायाति न वेति प्रसाद्यं पूर्वं तु तपो न यातीति श्रुतमस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अस्वाध्यायदिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च न यातीति वृद्धवादेऽत एव पुरुषादिने वाचना प्रदीयमानाऽस्ति वाचनानन्तरं च प्रवेदनरहितं पौषधत्रयं कार्यत इति (प्रश्न० ३४) तथोपधानचतुष्टयस्य माहारोपणस्य चान्तरकाहः कियानिति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् । मुख्यवृत्त्या प्रथमोपधानप्रवेशानन्तरं द्वादशवर्षातिक्रमे तच्चतुष्टयं गच्छति तेन ततोऽर्वागेव माहारोपणं विधेयमिति । श्वेत्प्र० १ उल्ला० ८३ प्रश्न० । तथा पट्टोपधानप्रवेशे अद्यदिन एव मालापरिधापने प्रथमां वाचनां दत्त्वा मालापरिधाप्यत उत पूर्वे तत्तपसि मालापरिधानानन्तरमाद्यवाचना दीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं पट्टोपधानप्रवेशाद्यदिने प्रवेदनकं प्रवेद्य प्रथमां वाचनां दत्त्वा समुद्देशादिक्रियां कारयित्वा मालापरिधाप्यत इति । श्वेत्प्र० १ उल्ला० ८३ प्रश्न० । तथा श्रावकाणामुपधानवहनं विना नमस्कारादिपठनं शुद्ध्यति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् तथा यतीनां योगवहनं विना सिद्धान्तवाचनपाठनादि न शुद्ध्यति तथोपधानतपोऽन्तरा श्रावकानामपि नमस्कारादिसूत्रजननगणनादि न शुद्ध्यति यदुक्तं महानिशीथे “ सेमयवं सुदुक्करं पंचमंगलमहासुखअखंडस्स विणश्रोवहाणं पन्नत्तं एसा निअंतणा कहं वा लेहिकिज्जई गोयमा ! जेणं केणइ न इच्छेज्जा एयं निर्यंतणं अविणओवहाणण पंच मंगलाइस्स अन्नाणमहिज्जई अज्जावेइ वा अज्जावयमाणस्स वा अण्णपयाइ से णं न भवज्जापि अधम्मे न हवेज्जा ददधम्मे न हवेज्जा भत्तिज्जुए हील्लिज्जा अथं हील्लिज्जा सुत्तथोभए हील्लिज्जा गुरुजेणं हील्लिज्जा सुत्तं जाव हील्लिज्जा सुत्तं हील्लिज्जा सुत्तथोभए हील्लिज्जा गुरु जेणं हील्लिज्जा सेणं आसाएज्जा अतीताणागयवट्ठमाणे तित्थयेरे आसाएज्जा आयरिअं उवज्जायसाहुणो जेणं आसाएज्जा सुअनाणमरिहं तसिस्सुसाहु सेत्तस्स णं अणंतसंसारसागरमाहिंडमाणस्स तासु तासु संबुमविअमासु (६ प्र०) चुलसील्लवणपरिसंकाहासु सीओसणमिस्स जेणीसु सुदरनिअंतणा ‘ इति ’ परं येन प्राग् नमस्कारादिसूत्राण्यधीतानि तेनापि यथायोगं निर्विद्वम्मेवोपधानानि विधनाऽवश्यं वहन्ति यानि संप्रति तु ह्येकत्रकाह्याद्यपेक्षया ब्रामालाभं विज्ञाव्याचरणयोपधानतपो विनाऽपि नमस्कारादिसूत्रपाठादिजननं कार्यमाणं दृश्यते आचरणायाश्च लक्षणमिदं कल्पमाप्ये उपदेशपदे च यथा “ असदेण समाइअं, जं कथं यं केणई असावज्जं । न निवारिअमओहिं, बहुमण्णमयमेवमायिरिअं ” । १२ । आचरणा च जिनाज्ञा समानैव यज्जणितं भाव्यादौ “ असदाइअणवज्जं, गीअथ अचारिअंतिमज्जत्था । आयरणा विहु आणत्ति, वयणओ सुवहुमन्नं १ इति ध्येयम् (६ प्रश्न०) तथा गुरुसमीपे उपाधनादिक्रियां कुर्वतः श्रावदेरन्तराहस्यस्थापनाया गुरोश्चान्तराहं पञ्चेन्द्रियगमने अग्रे भवति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अग्रे जवतीति (१७ प्रश्न०) तथा तृतीयाद्युपधानेषु सप्तकृमाश्रमणानि दाप्यन्ते तत् कुत्र विधिः पत्रेऽस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरं तृतीयाद्युपधानेषु तद्विधिदशकपत्रादौ सप्तकृमाश्रमणदानवि-

धानं न दृश्यते तथापि श्रीपरमगुरुणामनुशिष्टिरस्ति यतोऽप्रे
मात्राध्यापनसमये तेषां समुद्देशानुज्ञायां विधीयमानत्वादुद्देशोऽपि
कर्तव्य इति तत्सप्तकमाश्रमणानि देयानीति (२७ प्रश्न०) तथा
कृत्तिकोपधानग्रहणानन्तरं पण्मासमध्ये मात्रापरिधापनं शु-
द्ध्यति किं वा पण्मासानन्तरमिति प्रश्नः अत्रोत्तरं तच्छ्रुतानन्तरं
पण्मासमध्ये एव मात्रापरिधापनं शुद्ध्यतीत्येकान्तो ज्ञातो ना-
स्ति परं त्वरितं परिधाप्यते तदा वरमिति (११० प्रश्न०) तथा-
उक्क्रियाख्योपधाने उच्चरितपञ्चमीतपसां पष्ठदिने पञ्चमीस-
मेति तदा पञ्चम्युपवासं कृत्वा सप्तमदिन आचामूं करोति किं
वा पष्ठं करोतीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् सप्तमदिने उपवासस्याव-
श्यककरणीयत्वेन पष्ठं करोति शक्यभावे तदनुसारेणैवो-
पधानप्रवेशं करोति (१३४ प्रश्न०) तथोपधानोत्तरणादिनस्य
प्राक् दिने योगोत्तरणादिनवत्तप एव कृतं विलोक्यते किं वा
एकाशनादपारणकेऽप्युत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तर-
माह एकाशनादिपारणकेऽप्युत्तरायितुं कल्पते न तु योगादि-
वत्तपोनियम इति (१६४ प्रश्न०) तथा पण्डितकनकविजयगणि-
कृतप्रश्नस्तदुत्तरं च यथा वृद्धविध्युपधानवाहकस्य कृतचतु-
र्विधाहारोपवासस्य संध्याप्रत्याख्यानवेलायां संध्याप्रत्या-
ख्यानं गुरुसमकं कर्त्तव्यं न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् प्रातः
कृतचतुर्विधाहारोपवासस्य संध्यायामुपधानक्रियाकरणवेला-
यां पश्चात्प्रत्याख्यानं कृतं विलोक्यते उपधानमन्तरा तु संध्यायां
तत्स्मरणं विलोक्यते परं पुनः प्रत्याख्यानकरणविशेषो ज्ञातो
नास्तीति (३७६ प्र०) तथाऽष्टपूर्वार्धैरेक उपवास इत्यादि-
गणनया गणितं तपस्तृतीयपञ्चमोपधानमध्ये आयाति न
वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धः १ प्रतिक-
णश्रुतस्कन्धः २ शक्रस्तवाध्ययनं ३ चैत्यस्तवाध्ययनं ४ नाम-
स्तवाध्ययनं ५ श्रुतस्तवसिद्धस्तवाध्ययनं चेति ६ पट्टपधाना-
नि तत्र चतुर्थपट्टे विना चत्वार्युपधानानि मूलविधिनापरवि-
धिना बोध्यमानानि सन्ति तत्रापरविधावष्टभिः पुरिमार्धैरेक
उपवास इत्यादिगणना भवति तच्च मूलविधौ प्रयोजनाभावा-
च्चतुर्थपट्टयोर्मूलविधिनैवोक्तमानत्वात्तद्वर्जनाऽप्रयोजनास्तीति
(१७६ प्रश्न०) तथैकादशोत्तराध्ययनचतुर्दशसहस्र्यां १३१ पत्रे
“ जोगवं उवहाणवं ” इति द्वयमपि शिष्यस्योक्तमस्ति तत्कथं
शिष्यस्य श्राद्धस्य च कार्यत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् योगमनो-
वचनकायसम्बन्धिन उपधानं तपोविशेष एतद् द्वयमपि मुनीना
मिवोक्तमस्ति श्राद्धानामुपधानोद्वाहनं तु महानिशीथाक्षरप्रामा-
ण्यादेवेति (१८६ प्रश्न०) अथ पण्डितकाह्वर्षिगणिकृतप्रश्ना-
स्तदुत्तराणि च यथा उपधानवाहिश्राद्धादीनां कल्पदिनप-
ञ्चकमध्ये उत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् महत्कारणं
विना उत्तरितुं न कल्पते यदि च तथाविधकारणे उत्तरति
तदारम्भवर्जनं करोतीति (२०६ प्रश्न०) तथोपधानाऽवाहिनां
पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धपात्रे ऽविनायामनन्तसंसारवाप्तिः फलं
तदाश्रित्य किमादिश्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानावहने-
ऽनन्तसंसारिता महानिशीथे उक्ता परं तत्पूत्रमुत्सर्गतया श्रितं
तेन यो नास्ति कस्सनुपपधानं वोढुं निरपेक्षस्तस्य सेति ज्ञेयम्
(३३७ प्रश्न०) तथा अष्टाविंशतिदिनोपधाने पञ्चविंशतिदिनोपधाने
च मूत्रविधिना वहमाने कति दिनानि भवन्ति तथा तदुपधानद्व-
यात्कतिदिनेषु न्यूनपूच्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् मूलविधिना
तद्वये वहमाने दिनन्यूनाधिक्यं ज्ञात नास्ति तथा तदुपधाने
न्यूनदिनेषु महत्कारणे संपूषं तपांसं जाते उत्तारवन्ता दृश्यन्त

परं दिनसंख्या ज्ञाता नास्तीति (४४१ प्रश्न०) तथा कोऽप्युपधा-
नचतुष्कमुद्वाह्य मालां परिदधाति तस्य समुद्देशानुज्ञावस्था-
यामवशिष्टोपधानयोर्नाम गृह्यते नवेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्
पण्मास्युपधानानां समुद्देशानुज्ञायां नाम गृह्यते द्वयोरुद्देशस्य च
पुरतोऽपि भवने न दोष इति वृक्षसंप्रदायः (४१७ प्रश्न०)
तथोपधानतपसि पूर्णं जाते शेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति नवेति
प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानशेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति
(४१६ प्रश्न०) तथोपधाने पादोपरावर्त्तनं शुद्ध्यति न वेति प्रश्नः ।
अत्रोत्तरम् तथाविधप्रकारेण तत्प्रत्ययानं शुद्ध्यति (इयेन० ३ उल्ला०
४२८ प्रश्न०) तथोपधानवाचनाऽन्तर्गृहीतुं विस्मृता सा सायं
क्रियाकरणानन्तरं गृह्यतेऽथवा द्वितीयदिने यदि द्वितीयदिने
तदा स वासरः कस्यां वाचनायां गण्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्त-
रं प्रातरुपधानवाचनां ज्ञातुं विस्मृता सा संध्यायां क्रियाकर-
णादर्वागु गृह्यते तथाऽपि यदि स्मृता तदा द्वितीयेऽहि प्रवे-
दनादर्वागु गृह्यते स वासरस्त्वग्रेतनवाचनामध्ये गण्यत इति ।
इयेन० ४ उल्ला० १२६ प्रश्न० ।

उवहाणपडिमा-उपधानप्रतिमा- स्त्री० उपधानं तपस्तद्विषया
प्रतिमा । प्रतिमाभेदे, स्था० २ ठा० । तपोविषयेऽग्निग्रहे, औ० ।
उवहाणवं-उपधानवत्-पुं० उपधानं तपस्तद्विद्यते यस्याऽसौ
उपधानवान् । तपोनिष्ठदेहे, उपधीयते उपपृथ्यते श्रुतमनेनेति
उपधानम् । श्रुतविषयोपचारवति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । स्था० ।
उपधानमङ्गोपाङ्गादीनां सिद्धान्तानां पाठनाराधनार्थमाचाम्लो-
पवासनिर्विकृत्यादिलक्षणं तपोविशेषः स विद्यते यस्य स उप-
धानवान् । सिद्धान्ताराधनतपोयुक्ते, “ वसे गुरुकुले शिष्यं,
जोगवं उवहाणवं । पियंकारे पियंवाई, स सिक्खं लडुमर-
हई ” उक्त० ११ अ० । सूत्र० ॥

उवहाणवीरिय-उपधानवीर्य-पुं० उपधानं तपस्तत् यथाश-
क्या वीर्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्यः । सूत्र० १ श्रु० ११
अ० । तपस्यनिगूहितवलवीर्यं, “ धम्मघी उवहाणवीरिण ”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उवहाणसुय-उपधानश्रुत-न० महावीरासेवितस्योपधानस्य
तपसः प्रतिपादकं श्रुतं ग्रन्थः उपधानश्रुतम् । अग्रमे नवमे वा
आचाराङ्गस्य ब्रह्मचर्याध्ययने, स्था० ६ ठा० । प्रश्न० । आच० ।
स० । अथोपधानश्रुतस्य प्रतिपाद्यं महावीरस्वामिकृतं तप
उपदर्शयते ।

अहासुयं वदिस्सामि जहा मे समणे भगवं उट्ठाय संखाए
तेसि हेमंते अहुणा पव्वइए रीइच्छा णो चेव्विमेण वत्थेण
पिहिस्सामि तांसि हेमंते से पारए आवकहाए एयं खु
आणुधम्मियं तस्स ॥ १ ॥

(अहासुयं वदिस्सामीत्यादि) आर्यः सुधर्मस्वामी जम्बूस्वा-
मिने पृष्टत्वात् कथयति यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि तद्व-
था असौ श्रमणो भगवान् वीरवर्द्धमानस्वाम्युत्थायोद्यतविहारं
प्रतिपद्य सर्वाङ्गकारं परित्यज्य पञ्चमुष्टिकं त्र्योचं विधायैकेन
देवदूष्येणैकक्षिप्तेन युक्तः कृतसामाधिक्यप्रतिज्ञः आविर्भूतमनः-
पर्यायज्ञानाष्टप्रकारकर्मकार्यं तोषप्रवर्तनार्थं वोत्थाय संख्याय
ज्ञात्वा तस्मिन् हेमन्ते मार्गशीर्षदशम्यां प्राचीनगामिन्यां ग्राया-
यां प्रद्वज्यग्रहणसमनन्तरमेव रीयते स्म विजहार । तथा च
किञ्च कुण्डग्रामान्मुहूर्त्तं शेषे दिवसे कूर्मरग्राममाप । तत्र च

जगवानित आरभ्य नानाविधामिग्रहोपेतो घोरान् परीपहोपस-
र्गानभिसहमानो महासत्त्वतया म्लेच्छानप्युपशमं नयन् चादश
वर्षाणि साधिकानि दशस्थो मौनव्रती तपश्चचार । अत्र च
सामायिकारोपणसमनन्तरमेव सुरपतिना जगवदुपरि देवदू-
प्यवस्त्रं चिक्षिपे । तद्भगवताऽपि निः सङ्गाजिप्रायेणैव धर्मोप-
करणमृतेन धर्मोऽनुष्ठानं मुमुक्षुभिरपरैः शक्यत इति कारणपे-
क्षया मल्यस्थवृत्तिना तथैवावधारितं न पुनस्तस्य तदुपजोगेच्छाऽ
स्तौत्येतद्दर्शयितुमाह “णो चेव इमेण” इत्यादिश्लोकः नचैवाहमने-
न वल्लेण इन्द्रप्रक्षितेनात्मानं पिधास्यामि स्थगयिष्यामि तस्मिन्
हेमन्ते तद्वा वल्लं त्वक्त्राणं करिष्यामि वज्रापचञ्चदनं वा विधा-
स्यामि किम्भूतोऽसाविति दर्शयति । स जगवान् प्रतिज्ञायाः प-
रीपहाणां संसारस्य वा पारं गच्छतीति पारगः कियन्तं काल-
मिति दर्शयति । यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः किमर्थं पुनरसौ
विभर्ताति चेद्दर्शयति सुरवधारणे स च भिन्नक्रमः । एतद्वत्त्वा-
वधारणं तस्य भगवतोऽनु पश्चात् धार्मिकमनुधार्मिकमेवेत्यप-
रैरपि तीर्थहृद्भिः समाचीर्णमित्यर्थस्तथा चागमः “सेवेमि ये अ-
र्ताता जे य पदुप्पन्ना जे य आगमेस्सा अरहंता जगवन्तो जे य
पव्वइसु जे पव्वयंति जे य पव्वइस्संति सव्वे ते सोयदीधम्मो
देसियन्वेत्ति” तथा भगवतः प्रव्रजतो ये दिव्या सुगन्धिपट-
वासा आसंस्तक्रुधाकृपश्च भ्रमरादयः समागत्य शरीरमुपता-
पयन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह ।

चचारि साहिं मासे, वहवे पाणजाइया आगम्म ।

अनिरुक्कं कार्यं विहरिंसु, आरुसिया णं तत्थ हिंसु ॥१॥

“चचारि इत्यादि” श्लोकः चतुरः साधिकान्मासान्वहवः प्रा-
णिजातयो भ्रमरादिकाः समागत्यारुह्य च कार्यं शरीरं विजन्तुः
काये प्रविचारं चक्रुः । तथा मांसशोणितार्थतया आरुह्य तत्र
काये एमिति वाक्याद्वंकारे जिहंसुः । इतश्चेतश्च विलुम्पन्ति
स्मेत्यर्थः । कियन्मात्रं कालं तत् देवदूष्यं भगवति स्थितमित्ये-
तद्दर्शयितुमाह ।

संवत्तरं साहियं मासं, जत्थ रिक्कासि वत्थगं जगथं ।

अवेधे ततो चाई, तं वोसज्ज वत्थमणगारे । ३ ।

संवत्सर इत्यादिकं रूपकं तदिन्द्रोपहितं वल्लं संवत्सरमेकं
साधिकञ्च मासं (जत्यरिक्कासि) यत्र त्यक्तवान् भगवांस्त-
त् स्थितकल्प इति कृत्वा तावदूर्कं तद्वत्त्वात्मात्वा त्यागी व्यु-
त्सृज्य च तदनगारो भगवानवेधोऽञ्जुदिति । तच्च सुवर्णवालु-
कानदीपराहतकण्टकावल्लभं श्रिज्जातिना गृहीतमिति । किञ्च ।

अदु पोरिसिं तिरियजित्तिं, चक्रुमासज्ज अंतमो ज्जाति ।

अह चक्रु जीता सहिया, ते हंता हंता वहवे कंदिसु ॥४॥

अथानन्तरं पुरुषप्रमाणा पौरुषी आत्मपरिमाणा वीथी तां
गच्छन् ध्यायतीत्यमित्येता गच्छति । तदेव चात्र ध्यानं यदीर्या-
समितस्यागमनमिति भावः । किम्भूतां तां तिर्यग्मिति शकटो
द्विपदादौ संकुटामग्रतो विस्तीर्णमित्यर्थः । कथं ध्यायति चक्रु-
रासज्य चक्रुर्दत्त्वा अन्तर्मध्ये दत्तावधानो जूवेति । तं तथा दी-
यमानं दृष्ट्वा कदाचिद्व्यक्तवयसः कुमारदय उपसर्गयेशुरिति
दर्शयति । अथानन्तरं चक्रुः शब्दोऽत्र दर्शनपर्यायो दर्शनादेव
भीता दर्शनभीताः सहिता मिथितास्ते वहवो भिरुजादयः पांसु-
मुष्ट्यादिजिह्वेत्या हत्वा चक्रुः पश्यत यूयं नाम्ना मुष्टिरुतस्तथा-
काऽयं कुतोऽयं किमितो वाऽयमित्येवं हलबोले चक्रुरिति । किञ्च ।

सयणेहिं विमिस्सेहिं, इत्थिओ से तत्थ परिखाय ।

सागारियं ण सेवेइ, ति से सयं पवेसिया ज्जाइ ॥ ५ ॥

शय्यन्ते येष्विति शयनानि वसतयः तेषु कुतश्चिन्निमित्तादि-
ति मिश्रेषु गृहस्थतीर्थकैस्तत्र व्यवस्थितः सन् यदि स्त्रीभिः
प्रार्थ्यते ततस्ताः शुभमार्गगंगा इति ज्ञात्वा इपरिक्लृप्ता प्रत्या-
ख्यानपरिक्लृप्ता परिहरन् सागारिकं मैथुनं न सेवते शून्येषु च
प्रावमैथुनं न सेवते इत्येवं स भगवान् स्वयमात्मना वैराग्यमा-
गायात्मानं प्रवेश्य धर्मध्यानं शुद्धध्यानं वा ध्यायति । तथा ।

जे केइ इमे अगारत्था, मीसीजावं पहाय सेज्जाति ।

पुटो विं एाभिजासिंघु, गच्छति एावचत्ती अंजु ॥ ६ ॥

ये केचन इमे अगारं गृहं तत्र तिष्ठन्तीत्यगारस्थाः गृहस्था-
स्तैर्मिश्रीप्रावमुपगतोऽपि कृत्यतो प्रावतश्च तं मिश्रीभावं प्रहाय
त्यक्त्वा स भगवान् धर्मध्यानं ध्यायति । तथा कुतश्चिन्निमित्ता-
त् गृहस्थैः पृष्टो वा न वक्ति स्वकार्याय गच्छत्येव न तैरुक्तो
मोक्षपथमतिवर्तते ध्यानं वा (अंजुत्ति) । ऋजुः ऋजोः
संयमस्यानुष्ठानात् । नागाजुनीयास्तु पवन्ति “पुठो व से अपुठो
वा णो अणुष्ठाइयापावगं” कण्ठ्यम् । किञ्च ॥

एो सुकरमेतमेगेसिं, एाजिजासे अभिवायमाणो ।

हतपुण्वो तत्थ दंडेहिं, लूसियपुण्वो अप्पपुण्वेहिं ॥ ७ ॥

नैतद्वद्व्यमाणमुक्तं वा एकेषामन्येषां सुकरमेव नान्यैः प्राकृतपु-
रुषैः कर्तुमशक्यम् । किं तत्तेन कृतमिति दर्शयति । अजिवाद्यता
नाभिजापते नाप्यनजिवाद्यद्वयः कुप्यति नापि प्रतिकूलोपसर्गैर-
न्यथाप्रावं याति दण्डैर्हतपूर्वस्तत्रानार्यदेशादौ पर्यटंस्तथा दू-
षितपूर्वा हिंसितपूर्वः केशलुञ्चनादिनिरपुणैरनार्यैः पापाचारै-
रिति । किञ्च ॥

फरमाई दूतितिक्खाई, अइयव्व मुणी परकममाणे ।

आघायणद्वगीयाई, दंडजुज्झाई मुट्टिजुज्झाई ॥ ८ ॥

परुषाणि कर्कशानि वा दुष्टानि तानि वा परैर्दुःखेन तितिक्रान्त
इति द्रुस्तितिक्षाणि तान्यतिगत्याविगणय्य मुनिर्जगवान्चिदित-
जगत्सन्नावः पराक्रममाणः सम्यक् तितिक्रते तथा आख्यातानि च
तानि नृत्तगीतानि च आख्यातनृत्तगीतानि तान्युद्दिश्य न वामुक्तं
विदधाति नापि दण्डयुद्धमुष्ट्रियुक्तान्याकर्ण्य विस्मयोत्फुल्ललो-
चन उरुधितरोमकूपो भवति ।

गहिए मिहो कहासु, समयम्मि एायपुत्तो विसोगो ।

अदक्खु एताइ सो जरालाई, गच्छति एायपुत्ते असर-

एाए ॥ ९ ॥

अथितो वा वक्त्रो मिथोऽन्योन्यं कथासु स्वैः कथासु समये
वा कश्चिदववक्तुं स्त्रीवृथं वा परस्परकथायां शुक्तिमपेक्ष्य
तस्मिन्नवसरे ज्ञातपुत्रो भगवान् विशोको विगतहर्षश्च
तान् मिथः कथाववक्षान्मध्यस्थोऽजाक्षीत् । एतान्यन्यानि
वाऽनुकूलप्रतिकूलानि परीपहोपसर्गरूपाण्युराज्ञानि दुष्प्रभू-
ष्याणि दुःखान्यस्मरन् गच्छति संयमानुष्ठाने पराक्रमते ज्ञा-
ताः क्षत्रियास्तेषां पुत्रोऽपत्यं ज्ञातपुत्रः वीरवर्कमानस्वामी स
जगवाज्ञैतद्दुःसरणाय गच्छति पराक्रमत इति सम्बन्धः यदि वा
शरणं गृहं नात्र शरणमस्तीत्यशरणः संयमस्तस्मै अशरणाय
पराक्रमत इति । तथा हि किमत्र चित्रं यद्भगवानपरिमितवत्परा-
क्रमः प्रतिज्ञामन्दमारुहः पराक्रमते स जगवानप्रव्रजितोऽपि

प्रायुकाद्वारानुवर्त्यासीत् । श्रूयते च किञ्च पञ्चत्वमुपगते माता-
पितरि समाप्तप्रतिज्ञोऽभूत् । ततः प्रविज्जिषुः ज्ञातिभिरभिहितो
यथा हि जगन्मा कृथाः कृतिहारावसेचनमित्येवमभिहितेन
जगवताऽवधिना व्यज्ञाय यथा मय्यस्मिन्नवसरे प्रव्रजति सति
यहो नष्टचित्ता विगतासवश्च स्युरित्यवधार्य तामुवाच किय-
न्तं कावं पुनरत्र मया स्थातव्यमिति । त उच्युः संवत्सरद्वयेना-
स्माकं शोकापगमो भावीति भट्टारकोऽप्योमित्युवाच । किं
कृत्वाऽऽहारादिकं मया स्वेच्छया कार्यं नेच्छाविघाताय प्रवद्विरु-
पस्थातव्यं तैरपि यथाकथंचिदार्थं ! तिष्ठत्विति तैः सर्वं तथैव
प्रतिपेदे । ततो जगवांस्तद्वचनमनुवर्त्यात्मीयञ्च निष्क्रमणावस-
रमवगम्य संसारासारतां विज्ञाय तीर्थप्रवर्तनायोद्यत इति दर्श-
यितुमाह ॥

अवि साहि ए दुवे वासे, सीतोदगं अचुचा णिवखंते ।

एगत्तगए पिहियच्चे, से अजिष्सायदंसणे संते ॥१०॥

पुढर्विं च आउकायं च, तेउकायं च वाउकायं च ।

प्रणगाइं वीयहरियाइं, तसकायं सव्वसो एच्चा ॥११॥

एयाइं संति पमिलेहे, चित्तमत्ताइं से अभिष्साय ।

परिवज्जियाण विहरित्था, इति संखायसे महावरे ॥१२॥

अपि साधिके द्वे वर्षे शीतोदकमनुक्त्वा अनभ्यवहृत्यापीत्वे-
त्यर्थः अपरा अपि पादधावनादिकाः प्रायुकेनैव प्रकृत्या ततो
निष्क्रान्तो यथा च प्राणातिपातं परिहृतवानेवं शेषप्रतान्यपि
पाशितवानिति । तथा एकत्वमिति तत एकत्वजावनाजायितान्तः-
करणः पिहिता स्थगितार्त्वा क्रोधज्वाला येन स तथा । यदि वा पि-
हिताच्चो गुप्ततनुः स जगवांश्चस्यकावेऽभिज्ञातदर्शनः सम्यक्त्व-
जावतया जावितः शान्त इन्द्रियनोऽन्द्रियैः स एवंभूतो भगवान्
गृहवासेऽपि सावधारमभ्यासी किं पुनः प्रव्रज्यायामिति दर्श-
यितुमाह “पुढर्विं च इत्यादि एयाइं इत्यादि” श्लोकद्वयस्याप्यय-
मर्थः । एतानि पृथिव्यादीनि चित्तमन्त्यभिज्ञाय तदारम्भं परि-
वर्ज्य विहरति स क्रियाकारकसंबन्धस्तत्र पृथ्वीसूक्ष्मवादरभेदे-
न द्विधा सूक्ष्मा सर्वगा वादराऽपि श्रद्धाणकटिनभेदेन द्विधैव । तत्र
श्रद्धा शुक्लादिपञ्चवर्णा कठिना तु पृथिवी शर्करावालुका-
षट्त्रिंशद्वेदा शूक्ष्मपरिज्ञानुसारेण छद्मव्या । अण्कायोऽपि सूक्ष्म-
वादरभेदात् द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो वादरस्तु शुद्धोदकादि-
भेदेन पञ्चधा । तेजःकायोऽपि पूर्ववन्नवरं वादरोद्गारादि पञ्च-
धा । वायुरपि तथैव नवरं वादर उत्कलिकादिभेदेन पञ्चधा ।
वनस्पतिरपि सूक्ष्मवादरभेदेन द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो
वादरोऽप्यग्रमूलस्कन्धपर्ववीजसंसूच्यनभेदात्सामान्यतः षोढा
पुनर्द्विधा प्रत्येकः साधारणश्च । तत्र प्रत्येको दृत्तगुच्छादिभे-
दात् द्वादशधा साधारणस्त्वनेकविध इति । स एवंभेदभिन्नो-
ऽपि वनस्पतिः सूक्ष्मस्य सर्वगतत्वादर्तान्द्रियत्वाच्च तद्व्युदा-
सेन वादरो भेदत्वेन संगृहीतस्तद्यथा पनकग्रहणेन वीजाङ्कु-
रभावरहितस्य पनकादेरुह्यादिविशेषापन्नस्य ग्रहणं वीजग्रह-
णेन त्वग्रवीजादेरुपादानं हरितशब्देन शेषस्येत्येतानि पृथिव्या-
दीनि भूतानि सन्ति विद्यन्ते इत्येवं प्रत्युपेक्ष्य तथा (चित्त-
मन्ति) सच्चित्तान्यभिज्ञाय ज्ञात्वा इत्येतत्संख्ययाऽवगम्य स भग-
वान्महावीरस्तदारम्भं परिवर्ज्य विहृतवानिति पृथिवीकायादी-
नां जन्तूनां त्रसत्स्वावरत्वेन भेदमुपदर्श्य सांप्रतमपरस्परतोऽनु-
गमनमप्यस्तीत्येतद्दर्शयितुमाह ॥

अणु थावरा य तसत्ताए, तसजीवा य थावरत्ताए ।

अणु वा सव्वजोणिया सत्ता, कम्मणा कप्पिया पुढोवाद्वा १३

जगव च एवमण्णं, सोवहि ए हु दुप्पती वादं ।

कम्मं च सव्वसो एच्चा, तं पमियाइक्खपावगं जगवं ॥१४॥

पुविहं समेव मेहावी, किरियमक्खायमणेद्विसं णाणो ।

आयाण सो यमतिवा य, सो यं जोगं च सव्वसो णच्चा ॥१५॥

अथानन्तये स्थावराः पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतयः ते त्रसतया द्वा-
न्द्रियादितया विपरिणमन्ते कर्मवशाच्छ्रान्तिश्च शब्द उत्तरापे-
क्षया समुच्चयार्थस्तथा त्रसजीवाश्च कृम्यादयः स्थावरतया पृथि-
व्यादित्वेन कर्मनिष्ठाः समुत्पद्यन्ते । तथा चान्यत्राप्युक्तम् “अय-
णं ज्ञेते ! जीवे पुढविकाइयत्ताए उव्ववण्णपुव्वे इंता गोयमा !
असइं अदु वां अणंतखुत्तो जाव वण्णपुव्वेति” अथवा सर्वा योनय
उत्पत्तिस्थानानि त्रेपां सत्त्वानां ते सर्वयोनिकाः सत्त्वाः सर्वगति-
प्राजस्ते च वाद्या रागद्वेषाकलिताः स्वकृतेन कर्मणा पृथक्कृत्या
सर्वयोनिकुक्तेन च कलपिता व्यवस्थापिता इति । तथा चोक्तं-
“ णत्थि किर सो पप्सो होए वाद्यग्गकोमिमेत्तो वि । जम्मणम-
रणावाहाणेगसो जत्थ णवि पत्ता” अपिच । रङ्गभूमिर्न सा का-
चिच्छ्रुका जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मनेपथ्यैर्यत्र सत्त्वेन ना-
दितं ” मित्यादि । किञ्च (जगवं च इत्यादि) जगवांश्च वीर्यरु-
मानस्वाम्येवमवगम्य ज्ञातवान् सह उपाधिना वर्त्तत इति सो-
पधिकः द्रव्यजायोपधियुक्तः दूरवधारणे बुध्यत एव कर्मणः क्ले-
शमनुभवत्येवाज्ञो बाल इति । यदि वा दुहंतौ यस्मात् सोपधिकः
कर्मणा बुध्यते वाञ्छस्तस्मात्कर्म सर्वशो ज्ञात्वा तत्कर्मप्रत्याख्या-
तवां स्तदुपादानं च पापकर्ममनुष्ठानं जगवान् वर्त्तमानस्वामीति ।
किञ्च (पुविहं इत्यादि) द्वे द्विधे प्रकारावस्येति द्विविधं किं तत्कर्म
तच्चैर्याप्रत्येयं सांप्रायिकश्च तद् द्विविधमपि समेत्य ज्ञात्वा मेधावी
सर्वभावज्ञः क्रियां संयमानुष्ठानरुपां कर्मोच्छेदी मनीहरी मनन्य-
सदृशी माख्यातवान् किम्भूतो ज्ञानी केवलज्ञानवानित्यर्थः । किं वा
परमाख्यातवानिति दर्शयति आदीयते कर्मोनेनेत्यादानं दुष्प्रणि-
हितमिन्द्रियमादानञ्च श्रोतश्च आदानश्रोतस्तज्ज्ञात्वा तथाऽतिपा
तश्रोतश्चोपलक्षणार्थत्वादस्य भूपावादादिकमपि ज्ञात्वा तथा योग
श्च मनोवाक्कायवृत्तं पुष्पणिहितं सर्वशः सर्वप्रकारैः कर्मवन्धाय-
ति ज्ञात्वा श्रोतःक्रियासंयमवृत्तानामाख्यातवानिति संबन्धः किञ्च ।

अतिवातिं अण्णउट्ठिं, सत्तमणेसिं अकरणयाए ।

जस्सित्थि उ परिष्साया, सव्वकम्मावहा उ से अदक्खु ॥१६॥

आकुट्टिर्हंसा न आकुट्टिर्नाकुट्टिर्हंसेत्यर्थः । किंनूतामतिक्रा-
न्तां पातकादतिपातका निदोषा तामाश्रित्य स्वतोऽन्येषां वा क-
रणतया व्यापारतया प्रवृत्त इति । तथा यस्याः स्त्रियाः स्वरूपतस्त-
द्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वं कर्मावहन्तीति सर्वकर्माव-
हाः सर्वपापोपादाननूताः स एवास्माद्धीत्स एव यथाऽवस्थितं
संसारस्वभावं ज्ञातवान् । एतदुक्तं भवति । स्त्रीसंज्ञावपरिज्ञानेन
तत्परिहारेण च स भगवान् परमार्थदर्शयन् इति । मूलगुणाना-
ख्यायोत्तरगुणप्रचिकटविषयाह ॥

अहागणं ण से सेवे, सव्वसो कम्मणा अदक्खु ।

यं किंचि पावगं जगवं, तं अकुव्वं वियणं जुज्जित्था ॥१७॥

यथा येन प्रकारेण पृष्ठाऽपृष्ठा वा कृतं यथाकृतमाधाकर्मादि-
नाऽसौ सेवते किमिति । यतः सर्वैः प्रकारैस्तदासेवनेन कर्म-
णाऽप्रकारेण वन्धमज्जाहीत् दृष्टवानित्येव ज्ञातीयकं न

सेवते इति दर्शयति । यत्किञ्चित्पापकं पापोपादानकारणं तद्गगनकुर्वन्विकटं प्रासुकमनुत्तु उपतुक्तवान् । किञ्च णो सेवती य परवत्यं, परपाए वि स ण जुजित्वा ।

परिविजयाण उ माणं, गच्छति संखडिं असरणाए? ॥
नासेवते च नोपचुङ्गे च परवत्तं प्रधानं वत्तं परस्य वा वत्तं परवत्तं नासेवते । तथा परपावेऽप्यसौ नो चुङ्गे तथा परिद्व-
ज्यापमानभगवणस्य गच्छत्यसावाहाराय संखाड्यन्ते प्राणिनोऽ-
स्यामिति संखणिस्तुतामाहारपाकस्थानज्ज्ञानमशरणाय शरणम-
नालम्बमानोऽर्दीनमनस्ककटप इति कृत्या परीपहविजयार्थं
गच्छतीति । किञ्च

मायणे असणपाणस्त, णाणुगिन्दे रसेसु अपमिणे ।

अत्थि पि णोपमज्जिज्जा, णो विकम्पए मुणी मायं । १॥

आहारस्य मात्रां जानातीति मात्रज्ञः कस्यादयत इत्यशनं शा-
ल्योदनादि पायन इति पानं ज्ञाज्ञापानकादि तस्य च । तथा
नानुगृह्यो रसेषु विकृतिषु भगवतो हि गृहस्थभावेऽपि रसेषु
गृह्णिनांसीत् । किं पुनः प्रव्रजितस्येति । तथा रसेष्वेव ग्रहणं
प्रत्यप्रति, यथा मयाऽयसिदकेसरामोदका एव ग्राह्या इत्येवं-
रूपप्रतिज्ञारहितोऽन्यत्र कुल्मापादौ सप्रतिज्ञ एव । तथा अदय-
पि रजःक्षणकाद्यपनयनाय नो प्रमादज्येष्ठापि च गात्रं मुनिर-
सौ काण्डयते काष्ठादिना गात्रस्य काण्डयपनोदं न विधत्त
इति । किञ्च ।

अप्यं निरियं पेहाए, अप्यं पिट्टउ पेहाए ।

अप्यं बुद्धए पणिजाणी, पंथपेही चरेजते माणे ॥ २० ॥

अल्पशब्दोऽज्ञाये वर्तते अल्पं तिर्यक् तिरश्चीनं गच्छन् प्रेक्षते
तथाऽष्ट्यं पृष्ठतः स्थित्वोत्प्रेक्षते तथा मार्गोद्दिः केनचित्पृष्ठः सन्न-
साधुप्रतिज्ञायी सन्नदपं ब्रूते मानेन गच्छत्येव केवलमिति दर्श-
यति पथिप्रेक्षी चरेन्नच्छतप्रानः प्राणिविषये यत्नयानिनि । किञ्च

सिसरंति अरुपडिवाणे, तं बोसिरिज्ज वत्थमणगारे ।

पमारेतु वाहुं परक्रमे, णो अवत्तंविवाण खंथांसि ॥ २१ ॥

अर्द्धप्रतिपक्षे शिशिरे सति तदेवदृष्यवत्तं द्युत्तमृज्यानगारो
जगवान् प्रसार्य वाहुं पराक्रमते । न तु पुनः शीतदितः सन्
संकोचयति नापि स्कन्धो वत्तं व्यतितिष्ठतीति । सांप्रतमुपसं-
जिहीर्षुराह ॥

एस विही अणुक्कंते, माहणेण मडमया ।

वहुसो अपडिमाण, भगवता एवं रीयंति त्ति वेमि ॥

एष चर्याधिभिरनन्तरोक्तोऽन्वाक्रान्तोऽनुचीर्णः (माहणेत्ति) श्री-
वर्धमानस्वामिना मतिमता विद्विनवेद्येन बहुशोऽनेकप्रकारमप्र-
तिज्ञाननिदानेन भगवता ऐश्वर्यादिगुणोपेतैर्न एवमनेन यथा
जगदनुचीर्णनान्ये मुमुक्षुवोऽशेषकर्मक्षयाय साधवो रीयन्ते
गच्छन्तीति । इत्यधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववदुपधानशु-
ताध्ययनस्य प्रथमोद्देशक इति उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीय
आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्ध इहानन्तरोद्देशके भगवतश्च-
योऽभिहिता । तत्र चावश्यं कदाचिद्यथाऽवसत्या भाव्यमतस्तत्प्र-
तिपादनायामुद्देशकः प्रत्यन्ते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्दे-
शकस्यादिसूक्ष्म ॥

चरियातणाई सेज्जाओ, एगतियाओज्ज ओम्नइत्ताओ ।

आइक्खनाई सयणासणाई, जाई सेवित्थ से महावीरे ॥

चर्यायामवश्यंजायितया यानि शय्यासनान्यजिहितानि साम-
र्यायातानि शयनासनानि शय्याफलकादीन्याचचक्षेसुधर्मस्वामी
जम्भूतास्त्राऽजिहितो यानि सेवितवान्महावीरो वर्धमानस्वामी-
त्ययञ्च श्लोकश्चिरन्तनटीकाकारेण न व्याख्यातः । तत्र किं सुग-
मत्वादुताभावात् सूत्रपुस्तकेषु तु दृश्यते तदभिप्रायं च वयं न
विश्व इति प्रश्नवति प्रतिवचनमाह (आवेसण इत्यादि) भगवतो
ग्राहाराभिग्रहवत्प्रतिमाव्यतिरेकेण प्रायशो न शय्याऽभिग्रह आ-
सीत् नवरं यत्रैव चरमपौरुषी जयति तत्रैवानुज्ञाप्य स्थितवान् ।
तद्दर्शयति ॥

आवेसणसभापवासु, पणियसालासु एगया वासो ।

अदुवा पणियट्ठाणसु, पत्तालपुंजेसु एगदा वासो ॥ २ ॥

आ समन्ताद्विशन्ति यत्र तदावेशनं शून्यगृहं सजा नाम ग्रामन-
गरादीनां तद्वासिलोकाच्छायिकार्थमागन्तुकशयनार्थं च कुड्या-
द्याकृतिः कियते । प्रपा उदकस्थानम् आवेशनं च सभा च प्रपा चे-
त्यावेशनसभाप्रपास्तासु । तथा परयशास्त्रासु दृष्टेषु एकदा कदा-
चिद्वासो जगवतोऽथवा (पाद्वियंति) कर्म तस्य स्थानं कर्मस्था-
नम् । अयस्कारवर्ककिकुञ्जादिकम् । तथा पत्तालपुंजेसु मच्चोपरि-
व्यवस्थितेष्वथो न पुनस्तेष्वथः सुपरित्यादेति । किञ्च ॥

आगंतारे आरा-मागारे एगरे वि एगदा वासो ।

सुमसाणे सुणगारे वा, रुक्खमूले वि एगदा वासो ॥ ३ ॥

प्रसङ्गायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठति तदागन्तारं तत्पुनर्गमा-
शगराद्वहिःस्थानं तत्र यथा आरामे आगारं गृहमारामागारं तत्र
वा तथा नगरे वा एकदा वासस्तथा इमशाने शून्यगारे वा आ-
वेशनशून्यागारयोर्भेदः स कुड्याकुड्यगृहो वृक्षमूले वा एकदा
वासः किञ्च ॥

एतेहिं मुणो सयणेहिं, समणे आसि पतेरसवासे ।

राइदिंयं पि जयमाणे, अप्पमत्ते समाहिं एज्जाति ॥ ४ ॥

एतेषु पूर्वोक्तेषु शयनेषु वसतिषु स मुनिर्जगन्नयवेत्ता ऋतु-
वर्धे वर्षासु वा श्रमणस्तपस्युत्तुक्ता समना वासीन्निश्चलमना इ-
त्यर्थः । कियन्तं कालं यावादिति दर्शयति (पतेरसवासंति)
प्रकर्षेण त्रयोदश वर्षं यावत्समस्तं रात्रिभिवमपि यतमानः सं-
यमानुष्ठान उद्युक्तवास्तथा अग्रमत्तो निष्ठादिप्रमादरहितविश्रोत-
सिकारहितो धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायतीति । किञ्च ।

णिदं पि णो पगामाए, सेवइ य भगवं उट्टाए ।

जग्गावति य अप्पाणं, इंसिं सातिय अपडिस्से ॥ ५ ॥

निष्कामप्यसादपरप्रमादरहितो न प्रकामतः सेवते तथा च कि-
ञ्च भगवतो द्वादशसु संवत्सरेषु मध्येऽस्थिकग्रामे व्यन्तरोपस-
गन्ते कायोत्सर्गव्यवस्थितस्यैवान्तर्मुहूर्त्तं यावत् स्वप्नदर्शना-
ध्यासितः सङ्घिज्ञाप्रमाद आसीत्ततोऽपि चोत्थायात्मानं जाग-
रयति कुशदानुष्ठाने प्रवर्तयति । यत्रापीपच्छय्यासीत्तत्राप्यप्र-
तिज्ञः प्रतिज्ञारहितो न तत्रापि स्वापाच्युपगमपूर्वकं शयीत इ-
त्यर्थः । किञ्च ।

संवुज्झमाणो पुणरयि, आसंसु जगवं उट्टाए ।

णिक्खम्म एगया पराओ, वहिं चंमत्ता मुहुत्तगं ॥ ६ ॥

स मुनिर्निष्ठाप्रमादाद्युत्थिताचित्तः संबुध्यमानः संसारपातायायं
प्रमाद इत्येवमवगच्छन् पुनरग्रमत्तो भगवान् संयमोत्थानेनोत्था-
य यदि तद्भान्तर्ध्ववस्थितस्य कुतश्चिन्निद्राप्रमादः स्यात् तत-

स्तस्मान्निष्क्रम्यैकदा शीतकालराज्यादौ वहिश्चक्रम्य मुहूर्त्त-
मात्रं निजाप्रमादापनयनार्थं ध्याने स्थितवानिति । किञ्च ।

सयणेहि तस्मैवसग्गा, भीमा आसी अणेगरूवा ।

संसर्पगा य जे पाणा, अदुवा पक्खिणो उवचरंति ॥७॥

इत्यते स्थायते उत्कुटुकाशनादिजियेप्पिविति शयनान्याश्रयस्था-
नानि तेषु तैर्वा तस्य भगवत उपसर्गा भीमा भयानका आस-
न्ननेकरूपाश्च शीतोष्णादिरूपतया अनुकूलप्रतिकूलरूपतया वा ।
तथा संसर्पन्तीति संसर्पकाः शून्यगृहादावहिनकुत्रादयो ये
प्राणिन उपचरन्त्युप सामीप्येन मांसादिकमशनत्यथवा इमंशा-
नादौ पक्खिणो गृहादय उपचरन्तीति वर्तते । किञ्च ।

अदुवा कुचरा उवचरंति, गामरक्खा य सात्त हत्था य ।

अदु गामिया उवसग्गा, इत्थी एगतिया पुरिसो वा ॥८॥

अथानन्तरं कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चौरपारदारिकादयस्ते
च क्वचिच्छून्यगृहादावुपचरन्त्युपसर्गयन्ति । तथा ग्रामरक्षका-
दयश्च त्रिकचत्वार्यादिव्यवस्थितं शक्तिकुन्तादिहस्ता उपचर-
न्तीति । अथ ग्रामैका ग्रामधर्माश्रिता उपसर्गा एकाकिनः
स्युस्तथाहि काचित्त्रो रूपदर्शनाध्युपपन्ना उपसर्गयेत्पुरुषो
वेति । किञ्च ॥

इहोइयाई परलोइयाई, भीमाई अणेगरूवाई ।

अविसुम्भिदुम्भिगंधाई, सदाई अणेगरूवाई ॥ ९ ॥

अहियासए सयासमिते, फासाई विरुवरूवाई ।

अरतिं रतिं अभिभूय, रीयति माहणे अवहुवाई ॥१०॥

इह लोके भवा पेहिलौकिका मनुष्यकृताः के ते स्पर्शा दुःख-
विशेषा दिव्यास्तैरश्वाश्च पारलौकिकास्तानुपसर्गापादितान्
दुःखविशेषानध्यासयत्यधिसहते । यदि वा इहैव जन्मनि ये
दुःखयन्ति दएरुप्रहारादयःप्रतिकूलोपसर्गास्त पेहिलौकिकास्त
द्विपर्ययाश्च पारलौकिका भीमा भयानका अनेकरूपा नानाप्र-
कारास्तानेव दर्शयति सुरभिगन्धयः स्रक्चन्दनादयो दुर्गन्धाः
कुथितकलेवरादयस्तथा शब्दाश्चानेकरूपा वीणावेणुमृदङ्गा-
दिजनितास्तथा । क्रमेलकारदिताद्युत्थापितास्तांश्चाविकृतमना
अध्यासयत्यधिसहते । सदा सर्वकालं सम्यगितः समितः पञ्च-
भिर्युक्तस्तथा स्पर्शान् दुःखविशेषानरतिं संयमे रतिं चोपमो-
गाभिष्वङ्गे अभिभूय तिरस्कृत्य रीयते संयमानुष्ठाने व्रजति
(माहणत्ति) पूर्ववत् । तथोभयभायी एकद्विव्याकरणं क्वचि-
न्निमित्ते कृतवानिति भावः । किञ्च ॥

स जणेहिं तत्थ पुच्छिसु, एगचरा वि एगदाराओ ।

अव्वाहिते कसाइच्छा, पेहमाणे समाहिं अपप्पिण्णे ॥११॥

स भगवानर्द्धत्रयोदशपक्षाधिकाः समा एकाकी विचरंस्तत्र
शून्यगृहादौ व्यवस्थितः सन् जनैर्लोकैः पृष्ठस्तद्यथा को भग-
वान् किमत्र स्थितः इत्येवं पृष्ठोऽपि नृणां भावमभजत । तथा
उपपत्त्याद्या अपि एकचरा एकाकिन एकदा कदाचिद्रात्राव-
हि वा पप्रच्छुरव्याकृते च भगवता कपायितास्ततोऽज्ञानावृत-
दृष्टयो दण्डमुष्ट्यादिना ताडनतोऽनार्थत्वमाचरन्ति भगवांस्तु
समाधिं प्रेक्षमाणो धर्माध्यानोपगतचित्तः सन् सम्यक् तिति-
कृते । किंभूतोऽप्रतिज्ञो नास्य वैरनिर्यातनप्रतिज्ञा विद्यत इत्य-
प्रतिज्ञः । कथं ते पप्रच्छुरिति दर्शयितुमाह ॥

अयमंतरंसि को एत्थं, अहमंसो ति निक्खु आहट्ट ।

अयमुत्तमं से धम्मं, तुमिणीए सकसाइए उक्काति ॥१२॥

अयमन्तर्मध्ये कोऽत्र व्यवस्थित एवं सङ्केतागना दुश्चारिणः
पृच्छन्ति कर्मकरादयो वा तत्र निव्यवासिनो दुष्प्रणिहितमानसाः
पृच्छन्ति तत्र चैवं पृच्छतामेपां जगवांस्तृष्णांजाचमेव भजते । क-
च्चिद्बहुतरदोषापनयनाय जल्पत्यपि कथमिति दर्शयति । अहं
निश्चरस्मात्त्येवमुक्ते यदि तेऽवधीरयन्ति ततस्तिष्ठत्येवाभिप्रेता-
र्थव्याघातात्कपायिता महान्धाः । सांप्रतंजिनया एवं द्यूयुथा नृ-
ष्मस्मात् स्थानान्निर्गच्छ ततो जगवानपीयत्ताऽवग्रह इति कृत्या
निर्गच्छत्येव जगवान् किन्तु सोऽयमुत्तमप्रधानो धर्म आचार
इति कृत्वा सकपायितेति तस्मिन् गृहस्ये तृष्णांभावव्यवस्थिते
यद्भविष्यतया ध्यायत्येव न ध्यानात् प्रच्यवते । किञ्च

जं सिप्पेगे पवेवंति, मिसिरे मारुए पवायंते ।

तं सिप्पेगे आणामारा, हिमवाए णिवायमेसंति ॥ १३ ॥

यस्मिन् शिशिरादायप्येके त्वत्राणाभावतया प्रवेपन्ते दन्तवी-
णादिसमन्विताः कम्पन्ते यदि वा प्रवेदयन्ति शीतजनितं दुःख-
स्पर्शमनुभवन्ति आर्तध्यानवशमा भवन्तीत्यर्थः । तस्मिन् शि-
शिरे हिमकणिनि मारुते च प्रवाति सत्येके न सर्वेऽनगारास्ती-
र्थिकप्रव्रजिता हिमवाते सति शीतपीभितास्तदपनोदाय पावकं
प्रज्वाल्यन्यद्धारशकटिकामन्वेपयन्ति प्रावरिकं याचन्ते । यदि-
वाऽनगारा इति पार्श्वनाथप्रव्रजिता गच्छवासिन एव शीतादिता
निवातमेपयन्ति घंघशाब्बादिवसतीर्थातायनादिरहिताः प्रार्थ-
यन्ति । किञ्च ।

संधानिओ पविसिस्सामो, पहा य समादहमाण ।

पिहितावासक्खामो, अतिदुक्खहिमगसंफासा ॥ १४ ॥

इह संचाटीशब्देन शीतापनोदकमं कल्पद्वयं त्रयं वा गृह्यते
ताः सङ्घाटीः शीतादिता त्रयं प्रवेदयाम एवं शीतादिता अनगारा
अपि विदधति तीर्थिकप्रव्रजिताः । तथा समिधः काष्ठानीति या-
वदेताश्च समादहन्तः शीतस्पर्शं सोढुं शक्यामस्तथा सङ्घाट्या
वाऽभिहिताः स्यगिताः कम्बलाद्यावृतशरीरा इति । किमर्थमेत-
त्कुर्वन्तीति दर्शयति । यतो अतिदुःखमेतदिति दुःसहमेतदचूत्
हिमसंस्पर्शाः शीतस्पर्शवेदना दुःखेन सह्यन्त इति यावत् ।
तदेवमूते शिशिरे यथोक्तानुष्ठानवत्सु वा स्वयूथोत्तरेष्वन-
गारेषु यद्भगवान् व्यधात्तद्दर्शयितुमाह ॥

तांसि जगवं अप्पमिण्णे, अधो धियमे अहियासए ।

दविए णिक्खम्म एग-दारा उ वा एति भगवं समियाए ॥१५॥

तस्मिन्नेवचूते शिशिरे हिमवाते शीतस्पर्शं च सर्वकपे भग-
वानैद्वय्यादिगुणोपेतस्तं शीतस्पर्शमध्यासयत्यधिसहते । कि-
ञ्चूतोऽसावप्रतिज्ञो न विद्यते निवातवसतिप्रार्थनादिका प्रतिज्ञा
यस्य स तथा काध्यासयत्यधो विकटे अधः कुड्यादिरहिते बन्धे-
ऽप्युपरि तदज्ञाये चेति पुनरपि विशिनष्टि रागद्वेषाविरहाद् अ-
व्यभूतः कर्मग्रन्थिष्ठावणाद्वा रुचः संयमः स विद्यते यस्यासौ
रुविकः स च तथाऽध्यासयत् यथाऽत्यन्तं शीतेन बाध्यते तत-
स्तस्मात्स्थानाभिष्क्रम्य वहिरेकदा रात्रौ मुहूर्त्तमात्रं स्थित्वा
पुनः प्रविश्य स जगवान् समितया सम्यग्वा समतया वा व्यव-
स्थितस्तं शीतस्पर्शं रासजहष्टान्तेन सोढुं शक्त इत्यधिसहत्
इति । एतदेवोद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह ।

एस विही अप्पुक्कंतो, माहणेणं मइमया ।

बहुसो अप्पमिण्णं, जगवया एवं रीयंते त्तिवेमि ॥ १६ ॥

एष विही इत्याद्यन्तरोद्देशकवन्नेयमिति इति प्रथमीतिशब्दः
पूर्ववदुपधानधनस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः । उक्तो द्वितीयो-
द्देशकः । सांप्रतं तृतीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसंन्य इहा-
नन्तरोद्देशके जगवतः शस्याः प्रतिपादितास्तासु व्यवस्थितेन ये
यथोपसर्गाः परीपदाश्च सोढास्तन्मतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यते ।
इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

तएणासे सीयफासे य, तेउफामे य दंसमसमे य ।

अहियासए समिए, फासाई विरुवरुवाई ॥ १ ॥

चृणानां कुशादीनां स्पर्शास्तृणस्पर्शास्तथा शीतस्पर्शा उष्ण-
स्पर्शाश्चातपनादिकाश्चे आसन् । यदि वा गच्छन्तः किञ्च भगवत-
स्तेजःकाय एवासीत्तथा देशमशकादयश्च एनास्तृणस्पर्शान्वि-
रूपाज्ञानाभूतान् जगवानध्यासयति सम्यगितः सम्यग्भावं गतः
समितिभिः समितो वेति । किञ्च ।

अह दुचरश्रादचारी, वज्जजूमि च मुञ्जजूमि च ।

पंतं सेज्जं सेविमु, आसणगाई चेव पंताई ॥ २ ॥

अथानन्तरं दुःखेन चर्यतेऽस्मिन्निति दुष्परः स चासौ लादश्च
जनपदविशेषो दुष्परश्रादस्तं चीर्णवान्विहृतवान् । स च चिरूपो
वज्जजूमिः बुज्जजूमिः इवमृदिरूपमपि विहृतवांस्तत्र च प्रान्तां
शय्यां वसतिं शून्यगृहादिकामनेकोपद्रवोपद्रुतां सेधितवांस्तथा
प्रान्तानि वासनानि पांशुत्करशर्कराद्वोष्टायुपचितानि फाष्टानि
च दुर्घटितान्यासेयितवानिति । किञ्च ।

लादेहि तस्सुवसगा, वहवे जाणवया वंसिमु ।

अह लुखदेसिए भत्ते, कुकरा तस्य हिंसंसु णिवर्त्तिमु ॥ ३ ॥

लादा नाम जनपदविशेषास्तेषु च चिरूपेष्वपि लादेषु तस्य
जगवतो वहव उपसर्गाः प्रायशः प्रतिकृता आक्रोशाश्च जङ्गणा-
दयश्च आसंस्तानेव दर्शयति जनपदे जया जानपदा अनार्यचा-
रिणो लोकास्ते भगवन्ते लूपितवन्तो दन्तजङ्गणाल्मुकदङ्गप्रहा-
रादिभिर्जिहिंसुः । अथ शब्दोऽपि शब्दार्थं स चैवं रूपव्यो जक्तम-
पि तत्र रुद्धदेह्यं रुक्ककल्पमन्तप्रान्तमिति यावत्ते चानार्यतया
प्रकृतिक्रोधनाः कार्पासाद्यन्नावत्वाच्च नृणश्चावरणाः सन्तो जगव-
ति विरूपमाचरन्ति । तथा तत्र कुकराः श्वानस्ते जिहिंसुरूपं
निपतुरिति । किञ्च ॥

अप्पे जणो णिवारेइ, लूसणए सुणए दंसमाणे ।

बुवु करंति आहंतुं, समणं कुकरा दसंतु चि ॥ ४ ॥

अल्पः स्तोत्रः स जनो यदि परं सदृक्षाणामेको यदि वा नास्त्ये-
वासाविति यस्तान् शूनो लूपकान् दशतो निवारयति निषेधय-
त्यपि तु दारुप्रहारादिभिर्भगवन्तं हत्वा तत्प्रेरणायासीत् बुवु कु-
र्वन्ति कथं नु नार्हेन श्रमणं कुकराः श्वानो दशन्तु भक्तयन्तु तत्र चै-
वंविधे जनपदे जगवान् परमासावधि कावं स्थितवानिति किञ्च ।

एद्विवखए जणे भुज्जो, वहवे वज्जजूमिं फरुसा ।

सीद्वट्टिगहाय णाझीयं, समणा तस्य एवं विहरिंसु ॥ ५ ॥

ईदृक् पूर्वोक्तस्त्रावो यत्र जनस्तं तथाभूतं जनपदं जगवान्
भूयः पौनःपुन्येन विहृतवांस्तस्याच्च वज्जजूमौ वहवो जनाः पुरु-
षाशिनो रुक्काशितया च प्रकृतिक्रोधनास्ततो यतिरूपमुपलभ्य
कदर्ययन्ति ततस्तत्रान्ये श्रमणाः शाक्यादयो यष्टिं देहप्रमाणां
चतुरङ्गुलाधिकप्रमाणां वा नादिकां गृहीत्वा श्वादिनिषेधनाय
विजन्हुरिति । किञ्च ॥

एवं तस्य विहरंता, पुट्टपुव्वा अहेसि सुणएहि ।

संलुंचमाणा सुणएहि, दुचराणि तस्य लादेहि ॥ ६ ॥

यष्ट्यादिकथा सामग्या श्रमणा विहरन्तः स्पृष्टपूर्वा आरब्धपूर्वाः
श्वभिरासंभुज्यमाना इतश्चेतश्च भक्ष्यमाणाः श्वभिरासन् दु-
श्चारास्त्वात्तेषां तत्र तेषु लादेष्टव्यलोकाणां दुःखेन चर्यन्त इति
दुश्चाराणामादीनिति । तदेवं नृतेष्वपि लादेषु कथं जगवान्
विहृतवानिति दर्शयितुमाह ।

णिहाय दंसं पणिहिं तं, कायं वोसज्ज मणगारं ।

अह गामकंटे जगवं, ते हियासए अनिसमेच ॥ ७ ॥

प्राणिषु यो दग्गनाहमो मनोवाक्कायादिस्तं जगवान्निधाय
त्यक्त्वा तथा तच्छरीरमप्यनगारो व्युत्सृज्याथ ग्रामकण्टकाश्र-
मजनरुक्काज्ञापानपि भगवांस्तं सम्यक्करणतया निर्जगरामभिस-
मेत्य ज्ञात्वाऽऽध्यासयत्यधिसहते कथमधिसहते इति दृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

णाओ संगामसीसे वा, पारए तस्य से महाविरे ।

एवं पि तस्य लादेहिं, अलप्पुपुव्वो वि एगदा गामे । ८ ।

नागो हस्ती यथाऽसौ संग्राममूढेन परानीकं जित्वा तत्पारगो
जयत्येवं भगवानपि महावीरस्तत्र लादेषु परीपहानीकं विजि-
त्य पारगोऽभूत् । किञ्च तत्र लादेषु विरतत्वात् ग्रामाणां कच्चि-
देकदा वासायाल्लभ्यपूर्वो ग्रामोऽपि जगवता । किञ्च ।

उवसंकमंतं अपणिणं, गामंतियं पि अप्पत्तं ।

पणिणकलमिन्तु लुसिंसु, एतातो परं पलेहि चि ॥ ९ ॥

उपसंकामन्तं भिक्षार्थं वासाय वा गच्छन्तं किमनृतमप्रति-
कृतं नियतनियसादिप्रतिज्ञारहितं ग्रामान्तिकं प्राप्तमप्राप्तमपि त-
स्मात् ग्रामात्प्रतिनिर्गत्य ते जना भगवन्तमवूपुरेतच्छोचुरि-
तोऽपि स्थानात्परं दूरनरं स्थानं पर्येहि गच्छेति । किञ्च ।

हय पुव्वो तस्य देहेणं, अहवा मुट्टिणा अह कुंतादिफट्ठेणं ।

अह लेलुणा कशाक्षेणं, हंता हंता वहवे कंदिसु ॥ १० ॥

तत्र ग्रामादेर्वहिव्यग्रस्थितः पूर्वं हतो हतपूर्वः । केन दग्गेना-
थवा मुट्टिनाऽथवा कुंतादिफट्टेनाथवा लेलुना कपलेन घटख-
र्परादिना हत्वा हत्वा वहवोऽनार्याश्चक्रन्दुः पश्यत यूयं किमनृतो-
ऽयमित्येवं कलकञ्चक्रुः । किञ्च ।

पंसुणि च्छिण्णपुव्व्वाइ, उट्टंजिया एकदा कायं ।

परीसहाइ लुंचिमु, अहवा पंसुणा उवकारिंसु ॥ ११ ॥

मांसानि च तत्र भगवतश्चिन्नपूर्वाणि एकदा कायमवष्टभ्या-
क्रम्य नानाप्रकाराः प्रतिकृन्नपरिवहाश्च जगवन्तमहुञ्चिपुरथवा
पांशुना अवकीर्णवन्त इति । किञ्च

उच्चादइ यीणिहाणिमु, अहवा असणाउ खलइंसु ।

वांसट्टकाए पणतासी, दुक्खसहे भगवं अपणिस्सु ॥ १२ ॥

जगवन्तमूर्खमुक्लिप्य जूमौ निहतवन्तः क्लिप्तवन्तोऽथवाऽऽस-
नात् गोदेहिकोत्कुट्टकासनवीरासनादिकान् खलितवन्तो नि-
पातितवन्तो भगवांस्तु पुनर्धृतवृष्टकायः परीपहोपसर्गकृतं दुःखं
सहते इति दुःखसहो भगवान् नास्य दुःखविचिकित्सा प्रतिज्ञा
विद्यत इति अप्रतिज्ञाः । कथं दुःखसहो भगवान् इत्येतद्दृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

सूरो संगामसीसे वा, संबुडे तस्य से महाविरे ।

पडिसेवमाणे फरुसाई, अचले जगवं रीइच्छा ॥ १३ ॥

यथा हि संग्रामशिरसि शूरोऽङ्गोभ्यः परैः कुन्तादिभिर्भिद्यमानोऽपि वर्मणा संवृताङ्गो न भङ्गमुपयानीत्येवं स भगवान्महावीरस्तत्र लाढादिजनपदे परीपहानीकतुघमानोऽपि प्रति सेवमानश्च परुषान् दुःखविशेषान् मेरुरिवाचलो निष्कम्पो वृत्त्या संभृताङ्गो भगवान् रीयते स्म ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मको मोक्षाध्वनि पराक्रमते स्मेति । उद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह ॥

एस विही अणुकृतो, माहणेणं मर्मया ।

बहुसो अप्पनिसेणं, जगवता एव रीयंति त्तिवेमि ॥१४॥

“एसविही” इत्यादि पूर्ववत् उपधानश्रुताध्ययनस्य तृतीयेद्देशकः परिसमाप्त इति उक्तस्तृतीयेद्देशकः । सांप्रतं चतुर्थं आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्धः । इहान्तरोद्देशके भगवतः परीपहोपसर्गातिसहनं प्रतिपादितं तदिहापि रोगातङ्कपीडां चिकित्साव्युदासेन सम्यगधिगच्छते तदुत्पत्तौ च नितरां तपश्चरणायोद्यच्छतीत्येतदप्रतिपाद्यते तदनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

ओमोदरियं वा णं त-अपुट्टे वि जगवं रंगेहिं ।

पुट्टो विसे अपुट्टो वा से, एणे सेसाज्जति ते इत्थं ॥१॥

अपिशीतोष्णदंशमशकाक्रोशताडनाद्याः शक्याः परीपहाः सोढुं न पुनरवमोदरता भगवांस्तु पुना रोगैरस्पृष्टोऽपि वातादिक्षोभभावेऽप्यवमोदर्यं न्यूनोदरतां शक्नोति कर्तुं लोको हि रोगैरभिद्रुतः संस्तदुपशमनायावमोदरतां विधत्ते । भगवांस्तु तदभावेऽपि विधत्त इत्यपिशब्दार्थः । अथवा स्पृष्टोऽपि कासश्वासादिभिर्द्रव्यरोगैरपिशब्दात् स्पृष्टोऽप्यसद्वेदनीयादिभिर्द्रव्यराशैर्न्यूनोदरतां करोति । अथ किं द्रव्यरोगातङ्का भगवतो न प्रादुष्यन्ति येन भावरोगैः स्पृष्ट इत्युक्तं तदुच्यते भगवतो हि न प्राकृतस्येव देहजाः कासश्वासादयो भवन्त्यागन्तुकास्तु शस्त्रप्रहारजा भवेयुरित्येतदेव दर्शयति । स च भगवान् स्पृष्टो वा स्वभक्षणादिभिरस्पृष्टो वा कासादिभिर्नासौ चिकित्सामभिलषति न ह्यव्यौषधाद्युपयोगतः पीडोपशमं प्रार्थयतीत्येतदेव दर्शयितुमाह ।

संमोहणं च वमणं च, गायज्जगणं च सिण्णं च ।

संवाहणं च ण से कप्पइ, दंतपक्खात्रणं परिष्साय ॥२॥

गात्रस्य सम्यक् शोधनं विरेचनं निःश्रोतादिभिस्तथा वमनं मदनफलादिभिश्च शब्द उत्तरपदसमुच्चयार्थो गात्राभ्यङ्गनञ्च सहस्रपाकतैलादिभिः स्नानञ्चोद्धर्तनादिभिः संवाधनञ्च हस्तपादादिभिस्तस्य भगवतो न कल्पते । तथा सर्वमेव शरीरमशुद्धात्मकमित्येवं परिज्ञाय ज्ञात्वा दन्तकाष्ठादिभिर्दन्तप्रकालनञ्च न कल्पत इति । किञ्च ।

धिरै य गामधम्मैहिं, रीयमाणे अबहुवाई ।

सिसिरंसि एगदा जगवं, जायाए ज्जाति आसीय ॥३॥

विरतो निवृत्तः केच्ये। ग्रामधर्म्मैज्यो यथास्वमिन्द्रियाणां शब्दादिज्यो विषयेज्यो रीयते संयमानुष्ठाने पराक्रमते (माहुरेत्ति) जगवान् किंनूतोऽसावबहुवादी सहृद् व्याकरणज्ञावात् बहुशब्दोपादानमन्यथा ह्यवादीत्येवं ग्राह्यतयैकदा शिशिरसमये स भगवांश्चायायां धर्म्मशुक्लध्यानध्याय्यासीचेति । किञ्च

आयावइ य गिम्हाणं, अत्यत्ति उहुकुए अजितावे ।

अहं जाव इत्थं बूहेणं, ओयणमथुक्कुम्मासेणं ॥ ४ ॥

सुख्यत्ययेन सप्तम्यर्थे पठ्यते । ग्रीष्मेष्वातापयति कथमिति तिष्ठत्युत्कृष्टकासनोऽजितापं तापाभिमुखमिति । अथानन्तरं धर्म्माधारं देहं यापयति स्म रुक्तेण स्नेहरहितेन केन ओदनमन्युकुलमापेण ओदनञ्च कोष्ठवादनानि मन्यु वदरक्षणादिकं कुलमापाश्च मासविशेषा एवोत्तरापथे धान्यविशेषभूताः पर्युषितमापाः वा सिद्धमापा वा ओदनमन्युकुलमापमिति समाहारद्वन्द्वः । तेनात्मानं यापयतीति सबन्ध इत्येतदेव कालावधिविशेषणतो दर्शयितुमाह ॥

एयाणि तिणिण पमिसेवे, अट्टमासे अज्जावए जगवं ।

अपि इत्थं एगया भगवं, अट्टमासे अट्टमा मासं पि ॥५॥

एतान्योदनादीन्यनन्तरोक्तानि प्रतिसेवते तानि च समाहारद्वन्द्वेन तिरोहितावयवसमुदायप्रधानेन निर्देशात्कस्यचिन्मन्दबुद्धेः स्यादारेका यथा त्रीण्यपि समुदितानि प्रतिसेवत इत्यतस्तदुच्युदासाय त्रीण्यन्यथा संख्यया निर्देश इति त्रीणि समस्तानि व्यस्तानि वा यथाह्यमं प्रतिसेवित इति । कियन्तं काहमिति दर्शयत्यष्टौ मासानृतुवज्रसंज्ञकानात्मानमयापयच्छित्तवान् जगवानिति । तथा पानमप्यर्द्धमासं भगवन्नपीतवानपि च ॥

वि साहिए दुवे मासे, ठ पि मासे अट्टमा विहरित्या ।

राजवरायं अपमिसे, असे गिलायंते गया जुंजे ॥ ६ ॥

मासद्वयमपि साधिकमधवा परमपि मासान् साधिकान् भगवान् पानकमपीत्वाऽपि राजेपराक्रमित्यहर्निशं विहृतवान् । किञ्चूतोऽप्रतिज्ञः पानान्युपगमरहित इत्यर्थस्तथा (असेगिलायंति) पर्युषितं तदेकदा भुक्तवानिति । किञ्च ।

अट्टमा अट्टमेणं दसमेणं, छट्टेणमेगया जुंजे ।

दुवालसमेण एगया जुंजे, पेहमाणे समाहिं अपमिसे ॥७॥

पष्टेनैकदा जुञ्जे तथा नामैकस्मिन्नह्न्येकजकं विधाय पुनर्दिनद्वयमनुक्त्वा चतुर्थेऽह्न्येकमकमपि विधत्ते ततश्चाद्यन्तयोरेकजकदिनयोर्भक्तद्वयं मध्यदिवसयोश्च जकचतुष्टयमित्येवं पक्षां जक्तानां परित्यागात् पष्टं जवत्येवं दिनादिवृत्त्याऽष्टमाद्यायोज्यमिति अथवा अष्टमेन दशमेनाथवा द्वादशमेनैकदा कदाचिद् भुक्तवान् समाधिं शरीरसमाधानं प्रेक्षमाणः पर्यालोचयन् पुनर्जगवतः कथञ्चिद्दौर्म्मनस्यमुत्पद्यते । तथा अग्रतिष्ठोऽनिदान इति । किञ्च ।

एवा से महावीरे, एवा वि य पावगं सयमकासी ।

अस्सेहिं वि ण कारित्या, कीरंतं पि एणाणुजाणित्या ॥८॥

ज्ञात्वा हेयोपादेयं स महावीरः कर्म्मप्रेरणसहिष्णुर्नापि च पापकर्म्म स्वयमकार्षीन् चान्यैरकुर्वन् च क्रियमाणमपरैरनुज्ञातवानिति । किञ्च ।

गामं पविस्स एगरं वा, घासमेसे कडं परट्टाए ।

सुविसुद्धमेसिया जगवं, आयतजोगताए सेवित्या ६ ॥

ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् ग्रासमन्वेपयेत्परार्थं यत् कृतमित्युद्गमदोषरहितं तथा सुविशुद्धसुत्पादनादोषरहितं तथैषणादोषपरिहारणैषित्वाऽन्वेप्य भगवानायतः संयतो योगो मनोवाकायवक्ष्ण आयतश्चासौ योगश्चायतयोगो ज्ञानचतुष्टयेन सम्यग्योगप्रणिधानमायतयोगस्य भाव आयतयोगता तथा सम्यगाहारं बुद्धं ग्रासैषणा दोषपरिहारेण सेवितवानिति ।

अट्टमा य सा दिगंजित्ता, जे असे रसेसिणो सत्ता ।

घासेसणाए चिद्धंति, सयणं णिवत्ति ते य पेहाए ॥१०॥

उवहाणसुय

अथ जिज्ञां पर्यटतो जगवतः पथि वायसाः काका (दिगिच्छि-
त्ति) उचुक्ता तथा आर्ता ये चान्ये रसैषिणः पानार्थिनः कपोत-
पारायतादयः सत्वाः । तथा मांसपणार्थमन्येपणार्थञ्च ये तिष्ठ-
न्ति तान् सततमनवरतं निषतितान् चूमौ प्रेक्ष्य दृष्ट्वा तेषां वृ-
त्तिव्यचक्षेदं वर्जयन् मन्दमाहारार्थं पराक्रमते । किञ्च ॥

अदु माहणं च समणं वा, गामपिंडोन्नयं च अतिहिं वा ।

सोवागमसियारिं वा, कुक्कुरं वा चिष्टियं वा पुरयो ॥ ११ ॥

वित्तिच्छेदं वज्रंते, तेसपत्तियं परिहारंते ।

मंदं परिक्रमे जगवं, अहिंसमाणो यासमेसित्या ॥ १२ ॥

अथ ब्राह्मणं ब्रामार्थमुपस्थितं दृष्ट्वा तथा श्रमणं शाक्याजीव-
कपरिवादतापसनिर्गन्थानामन्यतमं ग्रामपिण्डोन्नय इति भि-
क्षयोदरभरणार्थं ग्राममासृतस्तुन्दपरिमृजो ह्रमक इति तथा इति-
धिं वा आगन्तुकं तथा इवपाकं चारडालं माज्जारं वा कुक्कुरं वाऽ-
पि इवानं विविधं स्थितं पुरतोऽग्रतः समुपव्रज्य तेषां वृत्तिच्छेदं
वर्जयन्मनसो दुष्पणिधानञ्च वर्जयन्मन्दमनास्तेषां ग्रासमकुर्वन्
जगवान् पराक्रमते । तथाऽपरांश्च कुक्कुटादीन् जन्तून् अहिं-
सन् ग्रासमन्वेपितवानिति । किञ्च ।

आविमुद्यं च मुक्कं वा, मीयपिं पुराणकुम्मासं ।

अदु वक्तं पुलगं वा, लप्पेपिमे अलप्पे दविण् ॥ १३ ॥

“ सूद्यति ” दध्यादिना भक्तमार्द्राकृतमपि तथाभूतं शुष्कं
वा वल्लचनकादि शीनपिण्डं वा पर्युपितभक्तं तथा पुराणं कु-
ल्मापं वा बहुदिवससिद्धस्थितकुल्मापं (वक्तसंति) चिरन्त-
नधान्यौदनं यदि वा पुरातनं सन् कुपिण्डं बहुदिवससम्भूत-
गोरसगोधूममण्डकञ्चेति तथा पुलाकं जवनिष्पादिनं तदेव-
भूतं पिण्डमवाप्य रागद्वेषविरहाद्विको भगवांस्तथाऽन्य-
स्मिन्नपि पिण्डे लब्धे अलब्धे वाऽविक एव भगवानिति । तथा
हि लब्धे पर्याप्ते शोभने वा नेत्कर्पं यानि नाप्यलब्धे अपर्याप्ते
अशोभने चान्मानमाहारं दानारं वा जुगुप्सति । किञ्च ॥

अविज्झाति से महार्वारे, आसणत्थे अकुक्कुणं ज्झाणं ।

उट्ठं अहे तिरियं च, लोणं ज्जायती समाहिगपमिण् ॥ १४ ॥

तस्मिन्स्थिताभूत आहारे लब्ध उपभुक्ते अलब्धे वाऽपि ध्या-
यति स महार्वारो दुष्पणिधानादिना नापध्यानं विधत्ते किम-
वस्थो ध्यायतीति दर्शयत्यासनस्थ उत्कुटुकागोदेहिकावीरा-
सनाद्यवस्थोऽकौत्कुव ईयन्मुखविकारादिरहितो ध्यानं धर्म-
शुक्लयोरन्यतरदारोहति किं पुनस्तत्र ध्येयं ध्यायतीति दर्श-
यितुमाह । ऊर्द्धमधस्तिर्यक् लोकस्य ये जीवपरमाण्वादिका
भावा व्यवस्थितास्तान् द्रव्यपर्यायनित्यानित्यादिरूपतया ध्या-
यति । तथा समाधिमन्तःकरणशुद्धिञ्च प्रेक्षमाणोऽप्रतिज्ञो
ध्यायतीति । किञ्च ॥

अकसाई विगतगेहिय, सदरूवेसु अमुच्छिण्णं ज्जाण ।

उउमत्थो वि परक्कम-माणो ण पमार्यं सर्यं पि कुब्बित्था ॥ १५ ॥

न कपायी तदुदयापादितमुकुट्यादिकार्याभावात् । तथा वि-
गता शुद्धिर्गोर्ह्ये यस्यासौ विगतशुद्धिः तथा शब्दरूपादिष्वि-
न्द्रियाथैष्वमूर्च्छितो ध्यायति मनोऽनुकूलेषु न रागमुपयाति
नापीतरेषु द्वेषवशगोऽभूदिति । तथा कुब्जनिश्चानदर्शनावरणमो-
हनीयान्तरायात्मके तिष्ठतीति कुब्जस्थ इत्येवं भूतोऽपि विवि-
धमनेकप्रकारं सद्गुणान् पराक्रममाणो न प्रमादं कपायादिकं
सकृदपि कृतवानिति । किञ्च ।

सयमेव अजिसमागम्प, आययजोगमायसोदीए ।

अजिनिव्वुमे अमाइह्वे, आवकहं जगवं समितासी ॥ १६ ॥

स्वयमेवात्मना तत्त्वमभिसमागत्य विदितसंसारस्त्रावः स्वयं
युद्धः सन् तीर्थप्रवर्तनायोद्यतवांस्तथा चोक्तम् । ‘आदित्यादिवि-
बुधगण इमं विस्मरन्त्यां त्रिलाक्या-मास्कन्दन्तं पद्मनुपमं य-
च्छिञ्चन्त्वामुवाच । तीर्थनाथालघुभचमयच्छेदि तूर्णं विधत्स्वेत्ये
तन्नाक्यं त्वदवगतये नाकिमुस्यान्नियोग’ इत्यादि कथं तीर्थप्रव-
र्तनायोद्यत इति दर्शयत्यात्मसुद्ध्या कर्मकयोपशमक्षयलक्षणया
आयतयोगं सुप्रणिहितमनोवाक्यायात्मकं विधाय विषयकपाया-
मुपशमादिभिर्निवृत्तः शीतीभूतः तथा स्मायाची मायारहित उप-
लक्षणार्थत्वादस्याऽक्रोधाद्यपि द्रष्टव्यं याचकथमिति याचजीवं
भगवान् पञ्चभिः समितिभिः समितस्तथा तिसृभिर्गुप्तिभिर्गु-
प्तश्चासौदिति । श्रुतस्कन्धाध्ययनोद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह ।

एमविहीं आणुक्कंते, मादण्णं मईमया ।

वहुसो अपडिणेणं, भगवया एवं रीयंते ति वेमि ॥

आह्वाणं सुयं सम्मत्तं ॥

एषोऽनन्तरोक्तः शस्त्रपरिज्ञादेरारभ्य योऽभिहितः सोऽनु-
क्रान्तोऽनुष्ठित आसेवनापरिज्ञयासेवितः केन श्रीवर्द्धमानस्वा-
मिना मनिमता ज्ञानचतुष्टयाभिव्यक्तेन बहुगोऽनेकशोऽप्रतिज्ञेना-
निदानेन भगवन्तेश्वर्यादिगुणोपेतनातोऽपरोऽपि मुमुक्षुरनेनैव
जगवदाचीर्णेन मोक्षप्रगुणेन यथा आत्मदिनमाचरन् रीयते परा-
क्रमते इतिरधिकारपरिसमाप्तां प्रवीमीति सुधर्मस्वामी जम्बू-
स्वामिने कथयति सांऽहं प्रवीमि येन मया भगवद्द्वन्द्वनारविन्दा-
दर्थजातं निर्यातमवधारितमिति उक्तोऽनुगमः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ।

उवहाणाइयार-उपधानातिचार-पुं० आचाराम्लादितपसा
योगविधानरूपस्योपधानस्याऽकरणे, जीत० ॥

उवहार-उपहार-पुं० उप-ह-घञ्-उपढौकने, उपायने, कर्म-
णि-घञ् । उपढौकनीये, उपायनञ्च, उपगतः हारम् अत्या० स० ।
हारस्मीपस्थे तदुपशोऽनेके द्रव्ये, वाच० । उप-ह-भावे-घञ् ।
विस्तारणे, “ पहासमुदधौ वहारेहि सच्चमो ज्ञेया दीवयंतं ”
कण्ठ० । (मातृग्रामस्य मेयुनप्रतिज्ञयोपहारसंपादनं मेहुणशब्दे)

उवहारणया-उपधारणता-स्त्री० अधिच्युतिस्मृतिवासानाविप-
यीकरणे, “ सुयाणं धम्माणं उवहारणयाए अब्बुत्थेय्वं भवइ ”
स्था० ६ टा० ॥

उवहारिय-उपधारित-त्रि० अवधारिते, सूत्र० १ श्रु० ।

उवहास-उपहास-पुं० उप-हस्-भावे-घञ् । निन्दासूचके हासे,

“ अरे मयं समं मा कारेसु उवहासं ” पा० ।

उवहि-उपधि-पुं० उपधीयते संगृह्यते इत्युपधिः । अव्यतो

हिरण्यादौ, ज्ञावतो मायायाम्, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

सूत्र० । उपधीयते ढौक्यते दुर्गतिं प्रत्यात्मा येनासावुपधिः

मायायाम्, अष्टप्रकारे वा कर्मणि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । प्रश्न० ।

स० । उव्हे, अमर० । उप-धा-भावे-कि-अन्यस्थास्थितस्य वस्तु-

नोऽन्यथाप्रकाशरूपे, व्यापारे आधारे-कि-रथचक्रे, हेम० । उप-

धीयते येनाऽसावुपधिः । वञ्चनीयसमीपगमनहेतौ भावे, ज०

१२ श० ५ उ० । उपधिच्छब्दमायेत्यनर्थान्तरम् । द० १ अ० । उपधी-

यते जीवतो दुर्गतौ स्थाप्यते ज्ञानायत्नव्यापारितेनेत्युपधिः । आतु० ।

उप सामीप्येन संयमं दधाति पोपयति चेदुपधिः । घ० ३ अ० ।

उपदधातीत्युपधिः । वस्त्रपात्राद्यनेकविधे परिग्रहे, द० १ अ० प्रश्न० । स्था० । कल्पपादौ, ध० ३ अ० । स० । प्रज्ञा० । स्था० ।

- (१) उपधेर्नेदाः ।
- (२) भेदेन सविस्तरतः प्रतिपादनम् ।
- (३) चारसंग्रहः ।
- (४) जिनकल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां चोपधिः ।
- (५) जिनकल्पिकानां (स्थविरकल्पिकानां) गच्छवासिनां चोपधेरुक्तप्रविज्ञागप्रमाणम् ।
- (६) आर्थिकाणामुपधिप्रमाणम् ।
- (७) औपग्रहिकोपधेरुक्तप्रदिनेदाः ।
- (८) औपग्रहिकोपधयः ।
- (९) उपधिन्यूनाधिक्ये प्रायश्चित्तम् ।
- (१०) प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् ।
- (११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिः ।
- (१२) प्रव्रज्यां गृह्णत्या निर्ग्रन्थ्या उपधिः ।
- (१३) रात्रौ विकाले चोपधिग्रहणम् ।
- (१४) भिक्षणाय गतस्य भिक्षोरुपनिमन्त्रणा ।
- (१५) भिक्षार्थं गतस्यापकरणपतने विधिः ।
- (१६) स्थविराणां ग्रहणयोग्या उपधयः ।
- (१७) निर्ग्रन्थीन्य उपकरणदाने निर्ग्रन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयितव्यानि ।
- (१८) पात्रव्यादिप्रमाणं, उपधिविषयोऽवग्रहः, तीर्थकृतां सोपधित्वं, पादप्रोञ्जनं यान्त्रित्वा प्रत्यर्पणम्, उपधीनां धावनं, परिष्ठापनं, प्रत्युपेक्षणं च, प्रलम्बग्रहणे क उपधिर्ग्राह्य इत्यादि स्वस्थाने ।
- (१९) उपकरणप्रयोजनं विहारशब्दे ऋतुवक्षे वस्त्रग्रहणं वस्त्रयाचनविधिश्च वत्थशब्दे भिक्षाचर्यायां क उपधिनैतव्य इत्येवणा विहारादिशब्देषु उपधेरवश्यकरणीयत्वं वोदियशब्दे मध्यमतीर्थकृतां महामृत्यानि वास आदीनीत्येवशब्दे धर्मोपकरणे परिग्रहदोषे नेति परिग्रहशब्दे विद्वोकनीयम्)

(१) त्रिविध उपधिः ।

तिविहा उवही पणत्ता ? तंजहा कम्मोवही सररीवही चाहिरनंदमत्तोवही । एवं असुरकुमाराणं भाणियव्वं । एवं एगिंदिय नेरइयवज्जं जाव वेमाणियाणं ॥

कर्म एवोपधिः कर्मोपधिः एवं शरीरोपधिः । बाह्यं शरीरवहिवर्ती भाएरुनि च ज्ञानानि भूएमयानि मात्राणि मात्रायुक्तानि कांस्यादिज्ञानानि ज्ञानोपकरणमित्यर्थः । भाएरुमात्राणि तान्येवोपधिर्भाएरुमात्रोपधिरथवा भाएरुं वस्त्राज्जराणां तदेव मात्रा परिच्छेदः सैवोपधिरिति ततो वाह्यशब्दस्य कर्मधारय इति चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायामसुरादीनां त्रयोऽपि वाच्याः । नारकैकेन्द्रियवर्जस्तेषामुपकरणस्याज्ञायात् द्वीन्द्रियादीनान्तुपकरणं दृश्यते । एवं केपाञ्चिदिति । अत एवाह । एवमित्यादि ।

अहवा तिविहा उवही पणत्ता ? तंजहा सच्चित्ते अच्चित्ते मीसए । एवं नेरइयाणं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ॥

(अहवेत्यादि) सच्चित्तोपधिर्यथा शैलभाजनमच्चित्तोपधिविस्त्रादिः मिश्रः परिणतप्रायं शैलभाजनमिवेति । दण्डकचिन्ता सुगमा । नवरं सच्चित्तोपधिर्नारकाणां शरीरमचेतन उत्पत्तिस्था-

नम्मिश्रः शरीरमेवोच्चासादिपुद्गलयुक्तं तेषां सचेतनाचेतनत्वेन मिश्रत्वस्य विवक्षणादिति । एवमेव शेषाणामप्युच्यते । स्यात् ३ ग० । नि० चू० । तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति पर्यायान् प्रतिपादयन्नाह । “ उवहीउवग्गहे सं-गहे य तह य वग्गहे चेव । जंरुग उवगरणे वि य, करणे वि य हुंति एग्गहा ” सर्वेषां व्याख्यात्रैवोपरि [ओघनिर्मुक्तौ] द्रष्टव्या ॥

[२] इदानीं जेदतः प्रतिपादयन्नाह ।

ओहे उवग्गहम्मि य, दुविहो उवही उ होइ नायव्वो ।

एकेको वि य दुविहो, गणणापमाणओ चेव ॥

उपधिविधिविधेः ओघोपधिः उपग्रहोपधिश्चेति । एवं द्विविधा विज्ञेयः । इदानीं स एवैको द्विविधः कथं गणनाप्रमाणेन प्रमाणतश्च तत एतदुक्तं भवति ओघोपधेः गणनाप्रमाणेन तथा प्रमाणप्रमाणेन च द्वैविध्यम् । अवग्रहोपधेरपि ग्रहणाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन जवेद् द्वैविध्यम् । तत्र ओघोपधिर्नित्यमेव यो गृह्यते अवग्रहोपधिस्तु कारणे आपन्ने संयमार्थयोगृह्यते सोऽवग्रहोपधिरिति । ओघोपधिगणनाप्रमाणमेकद्वयादिभेदं वक्तव्यं प्रमाणप्रमाणं च वक्तव्यं दीर्घपृथुतया । तथा अवग्रहोपधेरपि एकद्वयादिप्रमाणं प्रमाणप्रमाणं च दीर्घपृथुत्वद्वारेण वक्तव्यमिति (ओ०) (ओहो-वधेत्ति) ओहः संक्षेपः स्तोकः द्विङ्कारकोऽवश्यं ग्राह्यः । “ उव-ग्गहोवही ” उत्पत्तिकं कारणमपेक्ष्य संयमोपकरण इति गृह्यते एस संखेवतो दुविधो वही । उवग्गहिओ तिविधो जहणो मज्झिमे उक्कोसो उवहीगणपमाणेण पमाणपमाणेण य जुत्तो भवति इमं गणणपमाणं ।

वारस चोदस पणवीस, उ य ओघोवधी मुणेयव्वो ।

जि एक्कप्पो थेराण य, अज्जाणं चेव कप्पम्मि ॥

वारसविहो चोदसविधो पणवीसविहो ओहोवही एएअं गणपमाणं यथासंख्यं जिणाण थेराण अज्जाण य । कल्पशब्दोऽपि प्रत्येकं योज्यः ।

आंघोवधी जिणाणं, थेराणोहे उवग्गहो चेव ।

ओहोवधिमज्जाणं, उवग्गहिओ अस्सा तव्वो ॥

जिणाणं एगविहो ओहोवधी भवति थेराण अज्जाण य ओहिओ उवग्गहिओ य उविधो भवति । नि० चू० ३ उ० । प्रव० जीत० ।

(३) चारसंग्रहः अथ प्रमाणादिस्वरूपनिरूपणाय द्वारगाथामाह दव्वपमाणअइरे-गहणे परिकम्मविजूसणामुच्छाए ।

उवहिस्स पमाणजिणं, थेरं अदक्कपं वाच्छं ॥

इह उच्यं वस्त्रं तस्य प्रमाणं गणनया प्रमाणेन च द्विविधं वक्तव्यम् । अतिरिक्ते हीने वा वस्त्रे दोषा अभिधातव्याः परिकर्मणं सीवनमित्येकोऽर्थः तन्निरूपयितव्यम् । (विभूषणयत्ति) विभूषणार्थं यदि वस्त्रं क्रावयति वा रज्जति वा घर्षति वा संप्रमाणं वा तदा प्रायश्चित्तं भवतीति कर्तव्यम् । मूर्च्छया यदि वस्त्रं न परिजुह्वे तदाऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । तत्र प्रथमद्वारे तावदुपधेः प्रमाणं जिनकल्पिकस्थविरकल्पिकानाङ्गीकृत्य यथाक्रममहं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुं जिनकल्पिकानामुपधिगणनां प्रमाणतो निरूपयति । वृ० ३ उ० ।

(४) जिनकल्पिकानामुपधिमाह ।

जि एक्कपिया उ दुविधा, पाणीपाता पणिग्गहधरा य ।

पाउरणपपाउरणा, एकेका ते भवे दुविधा ॥

जिणकप्पिया दुविधा भवन्ति पाणिपात्रमोजिनः प्रतिग्रहधा-

तत्थ न कप्पइ वासो, गुणाऽऽगरा जंत्य नऽत्थि पंच इमे ।

आयरियउवज्झाए, पवत्तिथेरे य गीयत्थे ॥ ३२४ ॥

चण्डिज इव राजाद्यभावे साधोरपि तत्र गच्छ वासो न कल्पते, यत्र इमे-वक्ष्यमाणा गुणानामाकराः-स्थानानि गुणाकराः पञ्च न सन्ति, के ते इत्याह-आचार्यः, उपाध्यायः, प्रवृत्तिः, स्थविरो, गीतार्थश्च । व्य० १ उ० । आकुर्वन्ति, संघीभूय कुर्वन्ति व्यवहारमत्र आ-रु-घः । समूह, श्रेष्ठे च । वाच० । अरघट्टादिसमीपस्थे प्रदेशे, अरघट्टादिसमीपे, प्रभूता यत्र तुषा भवन्ति स आकर उच्यते । वृ० ५ उ० । को पुण आगरो भणति-जत्थ घरट्टादिसमीपे सुवहं जवभुसुहं; सो, आगरो भणति । नि० चू० १ उ० । भिल्लपल्ल्यादौ, यत्राऽलावूनि भवन्ति । “आगरपल्लीमाई” ॥ ३४६ × ॥ आकरो नाम-भिल्लपल्ली, भिल्लकादं वा तत्र प्रायोऽलावूनि प्राप्यन्ते । वृ० ३ उ० ।

आगर-पुं० । आगीर्यते-उद्गमितुमारभ्यते चन्द्रमा अत्र । आगू आधारे अप् । अमावास्यायाम्, वाच० ।

आगरणिवेस-आकरनिवेश-पुं० । आकरस्थाने, “आगर-रनिवेससु” (सूत्र-३५×) । प्रज्ञा० १ पद ।

आगरणी-आकरणी-स्त्री० । लोहकराम्बरीपायाम्, स्था० ८ टा० ३ उ० ।

आगरपल्ली-आकरपल्ली-स्त्री० । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानस्थिते वृक्षवंशादिगहनाश्रिते प्रान्तजनस्थाने, उक्त० । “निगमे य आगरं पल्ली” ॥ १६+ ॥ आकरः-स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थाने तस्मिन् आकारे । पल्ली वृक्षवंशादिगहनाश्रिता प्रान्तजनस्थानम् । तस्यां पल्ल्याम्, उक्त० ३० अ० ।

आगरमुत्ति-आकरमुक्ति-स्त्री० । चिह्नणिकायाम्, सा च नो कर्मद्रव्यलोभः । आच० १ अ० । आ० म० । अरणे भणंति-यो कस्मै आकरमोक्षी एवमादि आकरमोक्षि चिह्नणिकेति । आ० चू० १ अ० । (एतद्भक्त्यता ‘लोभ’ शब्दे पष्ठभागे वक्ष्यते) ।

आगरि(न्)-आकरिन्-त्रि० । आकरः-उत्पत्तिस्थानं प्राश-स्त्येनाऽस्त्यस्येति इनि स्त्रियां ङीप् । प्रशस्ताकरजाते, “द-धतमाकरिभिः करिभिः क्षतैः” किरा० । वाच० । आकर-वति, प्रश्न० २ आशब्दद्वार ।

आगरिस-आकर्ष-पुं० । आकर्षणमाकर्षः आ-रुप् घञ् । “श-र्प-तप्त-वज्रे वा” ॥ ८२।१०५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण-कारः । प्रा० । उदाने, आकर्षो नाम कर्मपुद्गलोपादानमिति । स० । आकर्षो नाम-तथाविधेन प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानम् । प्रज्ञा० ६ पद ७ द्वार । (आयुष्कर्माकर्षाः ‘आउवंध’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गताः) ग्रहण, आ० म० १ अ० । विशे० । प्रथमतया ग्रहणे, मुक्तस्य ग्रहणे च । आ० म० १ अ० । विशे० । ग्रहणमोचनयोः, आकर्षणमाकर्षः । ग्रहणमोचन-मित्यर्थः । आ० चू० १ अ० । स च द्विविधः-एकभक्षिको, नानाभक्षिकश्चेति । प्रव० १२२ द्वार । आ० चू० । विशे० । अनु० । आ० म० । (सामायिकस्याकर्षाः ‘सामाह्य’ शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते) प्राप्तौ, भ० ।

पुलागस्स यं भंते ! एगभवग्गहणिया केवइया आगरिसा पल्लत्ता, जहसेणं एको, उकोसेणं तिप्पि । (सूत्र-७७८+)

आकर्षणमाकर्षः-चारित्रस्य प्राप्तिरिति । भ० २५ श० ६ उ० । (वकुसाऽऽदीनामाकर्षाः ‘शिगंथ’ शब्दे चतुर्थभागे २०४२ पृष्ठे वक्ष्यते)

आगरिसग-आकर्षक-पुं० । आकर्षति सन्निकृष्टस्य लौहम् आ-रुप्-खुल् । (चुम्बक) इति ख्याते अयस्कान्ते, आकर्षणकर्त्तरि, त्रि० । आकर्षे नियुक्तः आकर्षादि० कन् । आकर्षनियुक्त, “आकर्षः निकपोपल” इति रेफरहितः पाठो युक्तः सि० कौ० । वाच० । आ० म० १ अ० ।

आगरिसण-आकर्षण-त्रि० । आ-रुप् ल्युट् । अन्यत्र स्थितस्य वस्तुनः वलेन अन्यत्र नयने, “योपिदाकर्षणे चैत्र-विनियोगः प्रकीर्तितः” आरुप्यते अनेन करणे ल्युट् । आकर्षण-साधने तन्त्रोक्ते पट्टमन्तर्गते विधानभेदे च । वाच० । आरुप्यत-इति आकर्षणम् । द्रविणे, आरुप्यत इति आगरिसणं तं च दक्षिणं । नि० चू० २ उ० । प्रेरणे, आकृष्टणमाकरिसणं अप्पणो तेण । आघट्टणमागसणं उदगगतेन प्रेरणमिति । नि० चू० १८ उ० ।

आगलण-आकलन-न० । अध्यवसाये, “धणुवलं वा आगलंति” (सूत्र-१४३×) ‘आगलंति’ ति-आकलयन्ति-जे-प्याम इत्यध्यवस्यन्तीति । भ० ३ श० २ उ० ।

आगलिय-आगलित-त्रि० । निवारिते, क्षा० १ श्रु० ६ अ० ।

आगल्ल-आगल्ल-त्रि० । ग्लाने, “तेण एस आगल्लो” ॥ ४३६× ॥ तेनाऽयमागल्लो-ग्लानः संजातः । वृ० ४ उ० ।

आगाढ-आगाढ-त्रि० । अत्यन्तदुर्भेदे, व्य० । “आगाढपरहेसु य संथं वसु” ॥ २६६+ ॥ आगाढप्रश्नेषु चाऽत्यन्तदुर्भेदप्रश्नेषु परिचयेषु सत्स्विता । व्य० १ उ० । कर्कशे, वृ० । “आगाढे अहिगरेण” ॥ ५७३× ॥ आगाढे-कर्कशेऽधिकरणे उत्पन्ने । वृ० १ उ० ३ प्रक० । कारणे, नि० चू० ६ उ० ।

अद्धारणविविचारणं, आगाढं सेसऽआगाढं ॥ ८४ ॥

अद्धारणे विविचारणं आगाढकारणं । सेसं अद्धारणं तंमि उदगरणाभावे आगाढं य भणइ । नि० चू० ५ उ० । आगाढेहि वा कारणेहि वोलेति । नि० चू० २ उ० । “आगाढकारणेहि” ॥ ३५०+ ॥ आगाढैः-कुलादिभिः कारणैः । वृ० १ उ० २ प्रक० । आगाढे-प्रत्यनीकस्तेना-दिरूपं यत्कारणम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । अशिवादिके कारणे, वृ० ।

असिवे ओमोदरिए, रायहुडे भए अ आगाढे ।

गेलन्न उत्तिमडे, याणे तह दंसणचरित्ते ॥ ६१८ ॥

आगाढशब्दः प्रत्येकमभिसंघट्यते, आगाढ-अशिचे, अवमौर्दये, राज्यद्विष्टे, बोधिकस्तेनादिभ्ये च यथा आगाढं नाम शैक्षसागारिकादिमन्यतमकारणं तदा ग्लान उत्तमार्थप्रतिपन्नो वा कचिद्देशान्तरे श्रुतः अपान्तराले च तत्र क्षिप्तः पन्था अतस्तत्परिचरणार्थं गन्तव्यम्, उत्तमार्थं वा प्रतिपितुः संधिग्नगीतार्थसमीपक्षिप्तेनापि पथा गच्छति ।

रिणश्च । एकैका दुविधा दृष्ट्वा सपावरणा इत्ये य जिणकल्पे
द्वहविभागो इमो ॥

दुगतिगचतुर्कं, पणं पणदसएगदसगं ।

एते अष्ट विकप्पा, जिणकल्पे ह्येति उवाहिस्स ॥

पाणिपडिगहियस्स पाउरणवज्जियस्स जहणोवही दुविधो र-
यहरणं मुहपोत्तिया य । तस्स य सपाउरणस्स एगकप्पगहणे द-
सविधो दुकप्पगहणे एकारसविधो तिकप्पगहणे पंचविधो प-
रिग्गहधारिस्स अपाउरणस्स मुहपोत्तियरओहरणपादणिजा-
गसहितो णवविधो जहणओ तस्स कप्पगहणे दसविधो दुकप्प-
गहणे एकारसविधो तिकप्पगहणे वारसविधो य उट्ठं कंठं ॥

अहवा दुगं च एवगं, उवकरणे ह्येति दोस्सितु विकप्पा ।

पाउरणवज्जिताणं, विमुद्धजिगकप्पियाणं तु ॥

जे पाउरणवज्जिया ते विसुद्धजिणकप्पिया ज्वंति तेस्स दुवि-
ध एव भवति दुविधो णवविधो वा । नि०चू०२३० । पं० भा० ।

अथा विमुद्धजिनकल्पिकानामाह ।

पत्तं पत्तावंधो, पायउवणं च पायकेसरिया ।

पमलाइ रउत्ताणं, गोच्छओ पायनिज्जो ॥

तिन्नेव य पच्छागा, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ति ।

एसो दुवावसविहो, उवही जिणकप्पियाणं तु ॥

पात्रं प्रतिग्रहपात्रं वन्धो येन वस्त्रखण्डेन चतुरश्रेण पात्रकं धा-
र्यते पात्रस्थापनं कम्बजमयं तत्र पात्रकं स्थाप्यते पात्रकेसरिका
यत्रात्रं प्रतिपेक्षन्ति । पटलकानि यानि भिक्षां पर्यटङ्गिः पात्रोप-
रि स्थाप्यन्ते रजस्त्राणं पात्रवेष्टनकं गोच्छकः कम्बजमयो यः पा-
त्रकोपरि दीयते । एष सप्तविधः पात्रनियोगः पात्रपरिकरत्व
उपकरणकलाप इत्यर्थः । तथा त्रय एव न चतुःपञ्चप्रभृतयः क
एते इत्याह । प्रच्छादकाः प्रावरणरूपाः कल्पाः । द्वौ सौत्रिका-
वेकश्चोष्णमय इत्यर्थः । रजोहरणं प्रतीतम् । चः समुच्चये । एव
शब्दः पादपूरणे । मुखसंपोत्तिका प्रसिद्धा । एष चादशविध
उपधिजिनकल्पिकानां मन्तव्यः । तुशब्दो विशेषणे स चैतदि-
शिनाष्टि । जिनकल्पिका द्विविधाः । पाणिपात्राः प्रतिग्रहधारिणश्च ।
पुनरेकैके द्विधा अप्रावरणाः सप्रावरणाश्च । तत्राप्रावरणानां पा-
णिपात्राणि रजोहरणमुखवस्त्रिकारूपो द्विविध उपधिः । सप्रा-
वरणानां तु त्रिविधो वा चतुर्विधो वा पञ्चविधो वा । तत्र त्रिविधा
रजोहरणं मुखवस्त्रिका एकः कल्पः । सौत्रिकः चतुर्विधः स पञ्च-
विधः कल्पसहितः पञ्चविधः चतुर्विधः । द्वितीयः सौत्रिककल्प-
सहितः प्रतिग्रहधारिणां प्रावरणवर्जितानां नवविध उपधिः ।
तद्यथा पात्रं १ पात्रकवन्धः २ पात्रस्थापनं ३ पात्रकेसरिका ४
पटलकानि ५ रजस्त्राणं ६ गोच्छकः ७ रजोहरणं ८ मुखवस्त्रिका
९ चेति । ये तु प्रावरणसहितास्तेषामप्येव नवविधे एककल्पप्र-
क्षेपे दशविधः । कल्पद्वयप्रक्षेपे एकादशजनेदाः कल्पत्रयप्रक्षेपे तु
त्र्यादशविधस्तदेवमुत्कर्षतो जिनकल्पिकानां चादशविध उपधिः
संज्ञवति । एष तुशब्दसुचितो विशेषणार्थः । एकग्रहणे तज्जाती-
यानां सर्वेषां ग्रहणमिति न्यायात् अन्येऽपि ये गच्छन्निर्गतास्तेषां
अथायोगमिदमेवोपकरणप्रमाणमवसातव्यम् ।

अथ स्थविरकल्पिकानां ह्येति ।

एष चेव दुवालस-मत्तगअंरेगचोलपटो य ।

एसो उ चउदसविहो, उवही पुण थेरकप्पम्मि ॥

एत एव अनन्तरौका द्वादशोपधिमेटाः । अपरं चातिरिक्तमात्रकं

चोलपटुकश्च एष चतुर्दशविध उपधिः स्थविरकल्पे भवति ।

अनन्तरौकमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिणा वारसखाइं, थेरा चउदसखविणो । १

ओहेण उवाहिमिच्छन्ति, अओ उट्ठं उवगहो ॥

जिना जिनकल्पिकाश्चोपकरणानां द्वादश रूपाणि धारयन्तीति
शेषः । स्थविरास्तु चतुर्दशरूपिणः उपकरणचतुर्दशधारिण
इत्यर्थः । एवमोद्येन सामान्येनोपधिमिच्छन्ति तीर्थकराः ओघो-
पधिमित्यर्थः । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो दण्डकचिक्षिकादिस्थविरक-
ल्पिकानां सर्वोऽप्युपग्रहापधिमन्तव्यः ।

(५) अथ जिनकल्पिकानामुपधेरुत्कृष्टादिविभागं प्रमाणयन्नाह ।

चत्तारि उक्कोसा मज्झिम-जहन्नगा वि चत्तारि ।

कप्पाणं तु पमाणं, संडासो दो कुरंठओ ॥

जिनकल्पिकानां चत्वार्युपकरणानि उक्तानि प्रयन्ति त्रयः
कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति मध्यमजघन्यान्पि प्रत्येकं चत्वारि । तत्र
पटलकानि रजस्त्राणं रजोहरणं पात्रकवन्धश्चेति मध्यमानि । मुख-
वस्त्रिका पात्रकेसरिका पात्रस्थापनं गोच्छकश्चेति जघन्यानि ।
एतेषां च ये कल्पास्तेषां सन्दंशकः कुरण्टकौ द्वौ त्रिहस्तौ दीर्घ-
त्वेन प्रमाणं भवति विस्तरतस्तु सर्वं हस्तमेकम् । अथवा ॥

अओ वि य आएसो, संडासो सत्थिएण वन्ने य ।

जं खंमियं दंहुंते, छम्मासे दुव्वलं इयरं ॥

अन्यो वा देशः प्रकारादेश इत्यादि सन्दंशः स्वस्तिकश्च । तत्र
जिनकल्पिकस्योत्कृष्टकनिविष्टस्य जातु सन्दंशकादारभ्य पुरः पृष्ठं
च द्वादशित्वा स्कन्धोपरि यावता न प्राप्यते एतावत्तदीयक-
ल्पस्य दैर्घ्यप्रमाणम् । अयं च सन्दंशक उच्यते । तथा तस्यैव
कल्पस्य द्वावपि पूर्वोक्तकर्णौ हस्ताभ्यां गृहीत्वा द्वे अपि बाहु-
शीर्षे यावत्प्राप्यते तद्यथा दक्षिणेन हस्तेन वामं बाहुशीर्षं वामे-
न दक्षिणेन द्वयोरपि कलाचिकयोर्द्वये यो विन्यासशेषः स
स्वस्तिकाकार इति कृत्वा स्वस्तिक उच्यते । एतत्पृथुत्वप्रमाण-
मुक्तं च यदि च तत्प्राप्तुम्यमानं पणमासान् यावद् ध्रियते तदा-
देशं दृढमिति ज्ञात्वा गृह्णाति इतरस्त्राम पणमासानपि यावन्न नि-
र्वाहकम् तं दुर्वहमिति कृत्वा न गृह्णाति । अथ किमर्थमसौ स्व-
स्तिकं करोतीत्याह ।

संडासमिदं हिमादिपत्ति, गुत्ता अगुत्ता वि य तस्स सेज्जा

हत्थेहि सामो निवडेहि धेत्तुं, वत्थस्स कोणेमुवर्द्ध जाति ॥

तस्य जिनकल्पिकस्य शय्यागुत्ता अगुत्ता वा भवेत् । ततः सन्दंश-
कच्छिन्ने हिमादिकं शीतघातसर्पादिकमेत्यागच्छति । ततस्तस्य
रक्षणार्थं स्वस्तिककृताभ्यां स्वस्तिकाकारनिवेशिताभ्यां द्वावपि
वस्त्रस्य कोणौ गृहीत्वा उत्कृष्टक एव स स्वपिति वा ध्यायति
वा । तत्र प्रायेण धर्मजागरिकया जागर्ति परं केचिदाचार्या
सुवते उत्कृष्टक एव तृतीययामे क्लृप्तमात्रं स्वपितीति । वृ० ३ उ०
प्रव० । ध० । नि०चू० । इदानीं स जिनकल्पिकोपधिः स्थविर-
कल्पिकोपधिश्च सर्वे एव नवविधो भवति तस्य च मध्ये कानि-
चिदुत्कृष्टानि अङ्गानि कानिचित् जघन्यानि कानिचित् मध्य-
मानि । तत्र जिनकल्पिकानां तावत्प्रतिपादनायाह ।

तिन्नेव य पच्छागा, परिग्गहो चेव होइ उक्कोसो ।

गुच्छगपत्तद्वरणं, मुहणंतगकेसरिजहन्नो ॥ ८४ ॥

त्रयः प्रच्छादककल्पा इत्यर्थः प्रतिग्रहश्चेति एष जिनकल्पिकाव-
धिमध्ये उत्कृष्ट उपधिः प्रधानश्चतुर्विधोऽपि अङ्गान्मुनि प्रधानानि

अज्ञानीत्यर्थः । गोच्छ्रकः पात्रकस्थापनं (मुहणन्तकं) मुखवल्हिका पात्रमुखवल्हिका चेत्येव जिनकल्पिकावधिमध्ये जघन्यः । अप्रधानश्चतुर्विधः उपधिरिति । पात्रकवन्धपटलानि रजस्त्राणो रजोहरणमित्येव चतुर्विधोऽप्यवधिरिति कल्पिकावधिमध्ये मध्यमोपधिना प्रधाननाप्यप्रधान इति । उक्तो जिनकल्पिकानामुत्कृष्टजघन्यमध्यमोऽवधिरिति । ओघ० । गच्छवासिनां कल्पप्रमाणमाह ।

कप्पा आयपमाणा, अद्वाइज्जा उ वित्थडा इत्या ।
एवं मज्झिममाणं, उक्कोसं होंति चत्तारि ॥

कल्पा आत्मप्रमाणाः सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणायामा अर्द्धवृता यावद् हस्ता विस्तृताः पृथुव्या विधेयाः । एतन्मध्यमे मानं प्रमाणं जवति । उत्कर्षतो दैर्घ्येण चत्वारो हस्ताः । एतदादेशः षयं मन्तव्यम् ।

अत्रैव कारणमाह ।

संकुचिय तरुण आय-प्पमाणसुयणे न सीयसंफासे ।
दहओ पेहणथरे, थेणुविय पाणाइरस्वी य ॥

यस्तरुणो वलवान् संकुचितपादः स्वप्नुं शक्नोति तस्य तथा स्वयमेव शीतस्पर्शो न भवति अतस्तस्यात्मप्रमाणाकल्पोऽनुज्ञातः । यस्तु स्थविरो वयस्यो वृद्धः स क्षीणवलवान्न शक्नोति संकुचितपादः शयितुं अतस्तस्यानुग्रहार्थं दैर्घ्येण आत्मप्रमाणादूर्ध्वं पर-हुत्त्वानि विस्तरतोऽप्यर्द्धतृतीयहस्तप्रमाणादध्यधिकानि पर-हुत्त्वानि विधीयन्ते एवं विधीयमाने गुणमुपदर्शयति (दुहओ पेहणत्ति) शिरःपादान्तवक्ष्यणयोरपि पार्श्वयोर्त्यक्तकल्पस्य प्रेरणमाक्रमणं तेन स्थविरस्य शीतं न जवति । अनुचितोऽभावितशैक्व इत्यर्थः । तस्यापि स्वप्रविधावनमिहस्य कल्पप्रमाणमेव ज्ञातव्यम् । अपि च एवं प्राणिनां रक्षा कृता जवति न मएककण्ठ्या कीटिकादयः प्राणिनः प्रविशन्तीति ज्ञावः । आदिशब्दादीर्घजातीयादयोऽपि न प्रविशन्ति तेनात्मनोऽपि रक्षा कृता भवति । वृ० ३ उ० । (पात्रकवन्धादीनां प्रमाणनिरूपणमन्यत्र स्वस्वस्थाने) इदानीं स्थविरकल्पिकानां प्रतिपादयति । तत्रापि प्रथमं ।

मध्यमावधिप्रतिपादयन्नाह ।

पडवाइ रयत्ताणं, पत्तमबंधो तदेव रयहरणं ।
मत्तो य पट्ठो वि य, पेवाणं उच्चिहो नवरिं ॥ ८५ ॥

पट्ठानि रजस्त्राणं पत्रकवन्धश्च चोलपट्टकश्च रजोहरणं मात्रकं चेत्येवः स्थविरावधिमध्ये पर्वविधो मध्यमावधिर्नोत्कृष्टो नापि जघन्य इति । पात्रकं प्रच्छादनकल्पत्रयम् । एव चतुर्विधोऽपि उत्कृष्टः प्रधानः स्थविरकल्पिकावधिमध्ये पात्रस्थापनकं पात्रकेसरिका गोच्छ्रको मुखवल्हिका एव जघन्योऽवधिः । स्थविरकल्पिकावधिमध्ये चतुर्विधोऽपि । ओ० । इह स्थविरकल्पिकानां त्रयः प्रच्छादका भवन्तीति पूर्वमुक्तं तदिदानीं छटयन्नाह ।

जो वि तिवत्थदुवत्थो, एगेण आलवगो व संथरई ।
न हु ते खिसंति परं, सत्थेण वि तिन्नि घेत्तन्वा ॥

योऽपि साधुस्त्रिवल्लो द्विवल्लो वा संस्तरति त्रिजिह्वाभ्यां वा कलैरित्यर्थः । सौत्रान् द्वौ वा कल्पान् परिरुक्तान् योऽप्येकेन कल्पेन संस्तरति स एकमपि कल्पं न गृह्णातु परं न हि ते स्वल्पतरवस्त्रा अचेदका वा परमन्यमधिकतरवस्त्रं खिसन्ति कुत इति चेदुच्यते सर्वेणापि स्थविरकल्पकेन तत्र त्रयः कल्पा नियमाद् गृहीतव्याः यद्यपि शीतपरीपहसहिष्णुतया कश्चिदेकेनापि केनापि कल्पेनाश्रावृतः संस्तरति तथाऽपि जगवतामाज्ञामनुवर्तमानः सोऽपि त्रीन् कल्पान् गृह्णाति किमर्थं पुनरीदृशी जगवतामाज्ञा उच्यते ।

अप्यं असंथरतो, निवारिओ होइ तीहि सत्थेहिं ।

गिएहति गुरू विदिन्ने, पगासपनिदेहणे सत्ता ॥

आत्मशरीरं स शीतादिना संस्तरति त्रिजिह्वैर्निवारितो भवति । तथा चात्र विशेषपूर्णिनिश्चितो ज्ञावार्थः । “उस्सग्गेण तहेव पाउरियव्वं जाहे न संथरइ ताहे एकं कप्पं पाउणइ जाहे तेण वि न संथरेज्जा ताहे विइयं पि पाउणिज्जा । जइ नाम तहवि न संथरेज्जा ताहे तइयं पि पाउणिज्जा । जइ नाम तहवि न संथरेज्जा ताहे तिन्नि विच्छइहेऊण वाहिं पडिमाए णए ताव अत्थइ जाव सीएण न सहइ वि तो पच्छा तम्मि निवेसइ । जइ तत्थ न संथरेज्जा ताहे अंतोपमिं णइ । तत्थ जाणोवगओ चिट्ठइ जइ न संथरइ ताहे तम्मि चैव निवेसइ एवं पि जइ न संथरे ताहे एकं कप्पं गिएहेज्जा जाहे तेण वि न संथरेइ ताहे विइयं ततो तइयं तत्थ से अईवसायं जवइ । एवं अप्पा तिहिं वत्थेहिं निवारिओ हवइ त्ति ” अथ तानि परिजीर्णानि तेन त्रिभिः शीतं निवारयितुं पार्यते तत आह । गुरुभिराचार्यैर्वितीर्णानि प्रकाशप्रत्युपेक्षणानि जीर्णत्वादचौरहरणीयानि सप्त वस्त्राणि उत्कृष्टतो गृह्णाति । इदमेव स्पष्टयति ।

तिन्नि कसिणो जहन्ने, पंच य दहदुव्वलाइं गेएहे ।

आमन्नयपरिजुत्ताइ, एयं उक्कोसगं गहणं ॥

कृष्णानि नाम घनमसृणानि यैरन्तरितः सविता न दृश्यते ई-दृशानि त्रीणि वस्त्राणि जघन्यतो गृह्णीयात् । यानि तु दृढदुर्व-लानि तानि पञ्च गृह्णीयात् । यानि परिजीर्णानि तानि सप्त एत-उत्कृष्टं ग्रहणं मन्तव्यम् । वृ० ३ उ० ।

उवगरणं पि धारेज्जा, जेण न रागस्स होइ उप्पत्ती ।

लोगम्मि य परिवाओ, विहिणा य पमाणजुत्तं तु ॥ ८६ ॥

उपकरणमपि वस्त्रपात्रादि धारयेत्किंचिद्विष्टमित्याह । येन न रागस्य भवत्युत्पत्तिस्तुत्कर्षावात्मना एव लोके च परिवादः खिसा येन न जवति विधिनाऽवयवतया प्रत्युपेक्षणादिना धारयेत्प्रमाणयुक्तं च न न्यूनाधिकमिति गाथार्थः (पं० व०) अत्रे-दमवधेयं स्थविरकल्पिकानां प्रच्छादकत्रिकादिधारणं यत्पूर्वमुक्तं ततः सामान्यापेक्षया विशेषा पेक्षया त्वधिकधारणेऽप्यदोषः । ध० ३ अधि० । कीटशं पुनरुपधिं भिक्षुर्धारयतीत्याह ।

जिन्नं गणणजुत्तं, पमाणइं गावधूमपरिसुद्धं ।

उवाहिं धारइ भिक्खू, जो गणचित्तं न चित्तेइ ॥

भिक्षं नाम सदृशं सकलं वा यन्न भवति गणनायुक्तं गणना-प्रमाणोपेतं प्रमाणेन च यथोक्तदैर्घ्यविस्तरविषयमानेन युक्तं भ-त्यनुवर्तते । तथाऽङ्गारधूम्या परि समन्तात् शुद्धं विरहितमेवं वि-धमुपधिं स भिक्षुर्धारयेत् यो गणचित्तां न चिन्तयति सामान्य-साधुरिति ज्ञावः । यस्तु गणचिन्तकस्तस्य न प्रतिनियतमुपधि-प्रमाणम् । तथा चाह ।

गणचित्तगस्स पत्तो, उक्कोसो मज्झिमो जहन्तो य ।

सव्वोविहे य उवही, उवग्गहकरो महाजणस्स ॥

गणचिन्तको गणावच्छेदकादिस्तत्प्राप्ता यावदूर्ध्वमुत्कृष्टो मध्यमो जघन्यश्च । सर्वोऽप्यौघिक औपग्राहिकश्चोपधिर्महाजनस्योप-ग्रहं करोति । इदमेव भावयति ।

आलंवणे विसुद्धे, दुगुणो चउगुणो वा वि ।

सव्वो वि होइ उवग्गह-करो महाजणस्स ॥

आद्यम्बनं द्विधा ख्यतो गर्तादौ निमज्जतो रज्ज्वादि भावतः
संसारगतीयां निपततां ज्ञानादि इह पुनर्थं क्षेत्रे काले वा दु-
र्लभं वखं तदादिकमाद्यम्बनं गृह्यते तत्र विशुद्धे प्रशस्ते सति
द्विगुणो वा चतुर्गुणो वा औपग्रहिकश्चोपधिः सर्वोऽपि महाज-
नस्य गच्छस्योपग्रहकरो भविष्यतीति कृत्वा गणचिन्तकस्य परि-
ग्रहे भवतीति । गतं प्रमाणद्वारम् ।

(६) आर्थिकाणामुपधिप्रमाणम् ।

पत्तं पचावंधो, पायट्टवणं च पायकेसरिया ।

पमिलाई रयत्ताणं, गुच्छत्रो पायनिजोगो ॥

तिष्ठेव य पच्चाया, रयहरणं चैव होइ मुहपोत्ती !

तत्तो पमत्तए खलु, चोदसमेकमट्टए हांति ॥

उगग्रहणंतगपट्टो, अष्टोरुअवलणिआ य वोअव्वा ।

अर्दिनतरवाहिणिय-सणी य तह कंचुए चैव ॥

ओक्काच्चिय चैगकाच्चिय, संघाडी चैव खंधकरणी य ।

ओहोवधिम्मि एते, अज्जाणं पण्णामीं तु ॥

पात्रकादित्रयोदशोऽपि करणानि साधूनामिव द्रष्टव्यानि ।

चतुर्दश तु चोलपट्टकस्थाने तासां कमण्डकं भवति । तच्चाष्टक-

मयमेकैकं संयतीनां निजदेहप्रमाणेन विधेयम् । तथा श्रव-

प्रहानन्तकं १५ पट्टम् १६ अर्द्धोरुकं १७ चलनिका च १८ वोअ-

व्या । अश्रयन्तरनिवसनी १९ बहिर्निवसनी २० तथा कम्बु-

कश्चैव २१ औपकक्षिकी २२ चैककक्षिकी २३ संघाटी २४

स्कन्धकरणी २५ एवमेतान्योद्योपधौ आर्थिकाणां पञ्चविंशति-

रूपकरणानि भवन्ति । अथैतान्येव विवृणोति ।

उगग्रहणंतओ नोव्व, गुज्जदेसरवखण्डाए ।

सोयप्पमाणो तण्णको, घणमसिणो देहमासज्ज ॥

इहावग्रह इति योनिद्वारस्य सामायिकी संघा तस्यानन्तकं

वस्त्रमवग्रहानन्तकं पुंस्यं प्राकृतत्वात् तच्च नानिभं मध्यभागे

विशालं पर्यन्तभागयोस्तु स्तनकं गृह्यदेशरक्षार्थं क्रियते । तच्च

गणनैयकं अन्तर्गोत्रपातसंरक्षणार्थं च घनं घनचरेण पुरुषस-

मानककशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणचरेण क्रियते

प्रमाणे न च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते देहो हि कस्या-

श्चित्तुः कस्याश्चित् स्थूलः । ततस्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः ।

पट्टो वि होइ एको, देहपमाणेण सो उ भइयव्वो ।

छंदंतोग्रहणंतं, कडिवप्पो महकच्छो वा ॥

पट्टोऽपि गणनैयको भवति स च पर्यन्तभागवर्तिताटकवन्ध-

वकः पृथक्चैव चतुरङ्गलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्रीक-

टीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन भक्तव्यः पृथुलकटीभागाया दीर्घः

संकीर्णकटीभागायास्तु ऋस्व इत्यर्थः । स चावग्रहानन्तकमु-

भयान्तयोराच्छादयन् कटीवद्धः सन् मल्लकक्षावज्जायते ।

अहोरुगो उ दो वि, गिण्हउं छादए कमीभागं ।

जाणुप्पमाणवलणी, असिद्धिया हंसियाए व ॥

अर्द्धोरुकोऽपि तौ द्वावपि अवग्रहानन्तकपट्टावुपरिष्ठाद् गृ-

हीत्वा सर्वकटीभागमाच्छादयति । स च मल्लचलनाकृतिः

केवलमुपरि ऊरुद्वये च कशावद्धः चलनिकाऽप्येवमेव । नचर-

मधो जानुप्रमाणा अस्यूतलंजिका परिधिर्भवति वंशाग्रनर्त्तकी

चलनकशा मन्तव्या ।

अंतोनिवसणी पुण, लीणतरा जाव अद्रुजंवातो ।

वाहिरखुव्वगपमाणा, कमी य दोरेण पहिवप्पा ॥

अन्तनिवसनी पुनरुपरि कटीभागादारभ्याधोऽर्द्धजङ्घायाव-

द्भवति सा च परिधानकाले लीनतरा परिधीयते मा भूदना-

धृता जनोपहास्येति बहिर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादार-

भ्याधः खुलकप्रमाणा चरणगुल्फं यावदित्यर्थः कट्यां च दव-

रकेन प्रतिबद्ध इदमधः शरीरस्य पङ्क्तिभ्रमुपकरणमुत्तमम् ।

अथाद्धकायोपयोगिकञ्चुकादिकं व्याख्याति ।

दतिअण्णुकुथिते उरोरुहे, कंचुओ अमिब्वितओ ।

एमेव य उक्कच्छी, सा एवरं दाहिणे पासे ॥

दैर्घ्यमाश्रित्य सहस्तेनार्कतृतीयदस्तप्रमाणः पृथक्चैव तु हस्त-

मानोऽसेवित उज्जयतः कलावद्धः कञ्चुकः क्रियते सा चोरुहौ

गदयति किम्बूतो च युक्ते चितौ श्लथं गाढपरिधाने हि त्विविक्त-

विजागौ भवेताम् कक्षायाः समीपमुपकक्षं तत्र जवा औपकक्षिकी

अथात्मादित्वादिकप्रत्ययः एवमेव च कञ्चुकवत्तस्या अपि

स्वरूपं यत्कथं सा नवरं दक्षिणपार्श्वं समचतुरङ्गा हस्तेन सा-

र्द्धहस्तप्रमाणा चरो प्रागं पृष्ठं च प्रच्छादयन्ती वामस्कन्धे वाम-

पार्श्वे च घोटकवद्धा परिधीयते ।

उवगाच्छया उ पज्जे, कंचुकमुक्किद्धियं च गदेति ।

संघाडीओ चउरो, तत्त दुहत्था उ वसधीए ॥

दुन्नितिहत्थायामा, जिखवट्टाएगउचारे ।

ओसरणे चउत्थाम, निसन्नपच्चाइणी मसिणो ॥

औपकक्षिकी विपरीता चैककक्षिकीनामकः पदः कञ्चुकौपक-

क्षिकी च गदयन् वामपार्श्वं परिधीयते तथा उपरि परिभोग्या

संघाटिकाश्चतस्रो भवन्ति । एका छिहस्ता द्वे त्रिहस्ते एका च चतु-

र्हस्ता दैर्घ्येण चतस्रोऽपि साऽपि सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणा चतुर्हस्ता

वा मन्तव्या तत्र हि द्विहस्ता द्विहस्तविस्तृता संघाटिका वस्त्यां

परिधीयते न तां विहाय प्रकट्टदेहया कदाऽपि भवितव्यमिति भा-

वः । ये च द्वित्रिहस्तानामे त्रिहस्तविस्तृते तयोर्मध्ये एका त्रिकार्थं

गच्छन्त्या प्राधियते एका उच्चारजूमि व्रजन्त्या तथा समचसरणे

व्याख्यानश्रवणादौ गच्छन्ती चतुर्हस्तां प्रावृणोति सा च प्राक्तन-

संघाटीन्या वृहध्नरप्रमाणा अनिपणप्रच्छादनार्थं क्रियते यतो न

तत्र संयतीभिरुपवेष्टव्यं कित्थर्कं स्थित्वा तामिरुयोगश्रवणादि

विधेयं ततस्तथा स्कन्धादारभ्य पादौ यावद्वपुः प्रच्छाद्य तिष्ठन्ति

एताश्च पूर्वप्रावृत्तवेषप्रच्छादनार्थं प्रवचनवर्णप्रजावनार्थं च मसृणा

क्रियन्ते चतस्रोऽपि च गणनाप्रमाणनैकमेव रूपं गणयते युगप-

परिभोगान्नाथात् ।

खंधकरणी चउहत्था, वित्थरा वायविहुतरक्खट्ठा ।

खुज्जकरणी उ कीरति, खवतीणं कुमुहदेउं ॥

स्कन्धकरणी चतुर्हस्तविस्तरा समचतुरङ्गा प्रावरणस्य वातधि-

धुतरक्षणाार्थं चतुष्पत्ता स्फन्धे कृत्वा प्राधियते रूपवतीनां च

संयतीनां कुरूपदेतोः कुज्जकरण्यपि क्रियते पृष्ठदेशे सर्वहितायौ-

पकक्षिकी त्वैककक्षिकीनिषक्ता तथा विरूपतापादनीयं कुरूपं

विधीयत इति ज्ञायः । उपसंहरन्नाह ।

संघात्तिमेतरो वा, सव्वो वेसो समासओ उवधी ।

पासगवक्कम्मसुसिरा, जं वाइण्ततं रोयं ॥

सर्वोऽप्येपोऽनन्तर उपधिः समासतो द्विधा सङ्घातिमः इतरश्च

द्वित्र्यादिखण्डानां मीढनेन निष्पन्नः संत्रातिमः । इतरस्तद्विपरी-
तोऽसंघातिमः । अयं च पात्रकवन्धः कशावन्धः तथा यश्चाद्युपि-
रो गृहसिंघनिकारहितः प्रतिग्रहान्वजितो वा यश्चात्र रुच्यक्रे-
त्रकाद्यतो वेधेषु संविग्नगीतार्थः पूर्वसूरिभिरार्चोणं तत्सर्वमपि
ज्ञेयं सम्यगुपादेयतया मन्तव्यम् ।

अथ जिनकल्पिकादीनामुपधेरुत्कृष्टादिविभागमाह ।

उकोसओ जिण्णं, चउव्विहो मज्झिमो वि य तहेव ।

जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो थेराण वोच्चापि ॥

त्रयः कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति जिनकल्पिकानामुत्कृष्टतश्चतुर्विधः । एवं
मध्यमोऽपि रजोहरणपटलकपात्रकवन्धरजस्त्राणभेदाच्चतुर्विधो
जघन्योऽपि मुखपोत्तिका पादकेसरिका गोच्छ्रकपात्रकस्थापनक
भेदाच्चतुर्विधः ।

(७) औपग्रहिकोपधेरुत्कृष्टादिभेदाः ।

उकोसो थेराणं, चउव्विहो उव्विहो य मज्झिमओ ।

जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो अज्जाण वोच्चापि ॥

उत्कृष्टो जघन्यश्च जिनकल्पिकानामिव रुच्यो नवरं मध्यमः
पट्विध इत्थं रजोहरणं पटलकानि पात्रकवन्धो रजस्त्राणं मात्रकं
कम्बलपट्टकश्चेति ।

उकोसो अट्टविहो, मज्झिमओ होइ तेरसविहो उ ।

जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो उ उवग्गहं वोच्चापि ॥

आचार्याणामुत्कृष्ट उपधिरष्टविधः त्रयः कल्पा ३ प्रतिग्रहः ४ अ-
भ्यन्तरनिवसना ५ वहिर्निवसना ६ संघाटिका ७ स्कन्धकरणी
८ चेति । मध्यमस्त्रयोदशविधो ज्ञवति तद्यथा रजोहरणं १ प-
टलकानि २ पात्रकवन्धः ३ रजस्त्राणं ४ मात्रकं ५ कमठकम् ६
अवग्रहान्तकं ७ पट्टः ८ अर्धोरुकम्प कञ्चुकी १० चलानिका ११
औपकक्षिकी १२ विकटिकी १३ चेति । जघन्यश्चतुर्विधो मुखपो-
त्तिका गोच्छ्रकः पात्रस्थापनं चेति । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो यः उ-
पधिः स उपग्रहोपधिरुच्यते । तमपि जघन्यादिविभागनिरूप-
णेनाहं वक्ष्ये । वृ० ३ उ० ।

(८) तावदौपग्रहिकोपधिमहाह ।

पीठगनिसिज्जदंरुग-पमज्जणी घट्टए डगलमाइं ।

पिप्पल्लगसून्नहरणि-सांहणगदुगं जहन्नो उ ॥ ३४ ॥

पीठकं काष्ठच्छृङ्गात्मकं लोकसिद्धिमानं स्नेहवत्यां वसतौ वर्षा-
कावे वा ध्रियत इत्यौपग्रहिकं संयतीनां त्याग इत्यागतसाधु-
निमित्तमिति निषद्या पादपुञ्जनं प्रलिरूपमाणं जिनकल्पिका-
दीनां न भवति निषोदनाभावात् दण्डकोऽप्येवमेव नवरं नि-
वारणाभावात् एवं प्रमार्जनी वसतेर्दण्डकपुञ्जनाभिधाना एवं
घट्टकः पात्रमुखादिकरणाय पिप्पल्लकः कुरप्रः लोहमयः । सूची
सीवनादिनिमित्तं वेण्वादिमयी नखहरणी प्रतीता होहमप्येव
शोधनकद्रव्यं कर्षशोधनकद्रव्यशोधनकामिधानं होहमयादि ज-
घन्यतस्त्वयं जघन्यः औपग्रहिकः खलूपधिरिति गाथार्थः ।

एनमेव मध्यममभिधातुमाह ।

वासत्ताणे पण्णं, चि लमिण्णिपण्णं दुगं च संथारे ।

दंडाः पण्णं पुण, मत्तगतिगपायलेहणिआ ॥ ३५ ॥

वर्षात्राणविषयं पञ्चकं तद्यथा कम्बलमयसूत्रमयतालपत्रम-
यपलाशपत्रकुटशीर्षकं छत्रकं चेति लोकसिद्धिमानानीति ।
तय. चिलिमिलीऽञ्चकं तद्यथा कम्बलमयी सूत्रमयी चाल-

मयी दण्डमयी कडगमयीति प्रमाणमस्याः गच्छापेक्षया सा-
गारिकप्रच्छादनाय तदावरणात्मिकैर्ज्ञेयमिति संस्तारद्वयं च
शुपिराशुपिरभेदभिन्नं तृणादिकृतस्तु शुपिरस्तदन्यकृतस्त्वशु-
पिर इति । तथा दण्डादिपञ्चकं पुनस्तद्यथा दण्डको विद-
ण्डकः यष्टिवियष्टिर्नालिका चेति । मात्रकत्रितयं तद्यथा । का-
यकमात्रकं संज्ञामात्रकं खेलमात्रकमिति । तथा पादलेखनी
काष्ठमयी कर्दमापनयिनीति गाथार्थः । पं० च० ।

संथारुत्तरपट्टो, अट्टाज्जा उ आयाया हत्था ।

दोएहं पि य वित्थारो, हत्थो चउरंगुलं चेव ॥ ४६ ॥

संस्तारकः तथा उत्तरपट्टकश्च एतौ द्वावपि एकैकमर्द्धतृ-
तीयहस्तौ दैर्घ्येण प्रमाणतो भवति तथा द्वयोरप्यनयोर्वि-
स्तारो हस्तचतुरङ्गुलं भवतीति श्रीह किं पुनरेभिः प्रयोजनं
संस्तारकादिभिः पट्टकैरुच्यते ।

पाणाइरेणुसंर-खण्डया होंति पट्टगा चउरो ।

छप्पइयरखण्डा, तत्थुवरिं खोम्मियं कुज्जा ॥ ४७ ॥

प्राणिरेणुसंरक्षणार्थं पट्टका गृह्यन्ते । प्राणिनः पृथिव्यादयो
रेणुश्च स्वशरीरे लगति अतस्तद्रक्षणार्थं पट्टकग्रहणं ते च-
त्वारो भवन्तीति द्वौ संस्तारकपट्टकयुक्तावेव तृतीयो रजोह-
रणवाह्यानिषद्यापट्टकः पूर्वोक्त एव चतुर्थः । खोमिय एवाभ्या-
न्तरः निषद्यापट्टको वक्ष्यमाण एव एते चत्वारोऽपि प्राणिनः
संरक्षणार्थं गृह्यन्ते । तत्र पट्टपदासंरक्षणार्थं तस्य कम्बली
संस्तारकसंघर्षेण पट्टपदा न विराध्यन्ते इति । इदानीं अभ्यन्त-
रक्षोमनिषद्याप्रमाणप्रतिपादनायाह ।

रयहरणपट्टमेत्ता, अदसणा किं चि वा समतिरेगा ।

इकगुणा उ निसिज्जा, हत्थपमाणा सपच्चागा ॥ ४८ ॥

रजोहरणपट्टकोऽभिधीयते यत्र दशिकालग्नाः तत्प्रमाणा
दशा दशिका तद्वहिता चौमा रजोहरणाभ्यन्तरे निषद्या भवति ।
(किं चि वासमतिरेगेत्ति) किञ्चिन्मात्रेण वा समधिका
तस्य रजोहरणपट्टकस्य भवतीति (एकगुणत्ति) एकैव सा
निषद्या भवति हस्तप्रमाणा च प्रथुत्वेन भवति (सपच्छागात्ति)
सह वाह्यानिषद्या हस्तप्रमाणा भवतीति । एतदुक्तं भवति
वाह्याऽपि निषद्या हस्तमात्रैव ।

वासोवग्गहिओ पुण, दुगणो उवही उ वासकप्पाई ।

आयासंयमहेऊ, एकगुणो सेसओ होइ ॥ ४९ ॥

वर्षासु वर्षाकावे औपग्रहिकः अवधिगुणो ज्ञवति कश्चास्यासौ
वर्षाकल्पादिः आदिग्रहणात् पटलानि “ जो व हिंरं तस्स
तिम्मइ सो सो दुगुणो होति एगोति चो पुणो अओ धेप्पइ ” स
च वर्षाकल्पादिद्विगुणो ज्ञवति आत्मसंरक्षणार्थं च तत्रात्मसंर-
क्षणाद्यदि एकगुणा एव कल्पादयो भवन्ति ततश्च “ तेहिंति तेहिं
पोट्टसूलेणं मरति संजमरक्खणठं जइ एगं चेव कप्पं अइमइहो
उ देउं नीसरइ ततो तस्स कप्पस्स जं पाणियं परइत्ति तस्स
तेणं आतुकोओ विणासिज्जइ ” शेषस्त्ववधिः एकगुण एव
भवति न द्विगुण इति । किञ्च ।

जं पुण सपमाणाओ, ईसिं हीणाहियं व हेभेज्जा ।

उभयं पि अहाकरयं, न संधणा तस्स ठेओ वा ॥ ५० ॥

यत्पुनः कल्पादि उपकरणं स्वप्रमाणादीपक्षीनमधिकं वा ल-
भ्यते उभयमिति “ ओघियस्स उवहिस्स उवग्गहियस्स वा ” यद्वि

उजयं तदेव हीनमधिकं वा ब्रव्यं सत् 'आध्यात्म्यगं' पश्चात्कृत-
मल्पपरिकर्म यल्लभ्यते तस्य न संशया क्रियते हीनस्य तथा
च्छेदनः क्रियते अधिकस्य । किं च ।

रुण् लाट्टिया चेव, चम्पए चम्मकोसए ।

चम्मच्छेयणपट्टे, चिलिमिली धारए गुरू ॥ ५१ ॥

अयमपर औपग्रहिकोपधिः साधोः साध्वाश्च जवति दएरुको
जवति दएरुकश्च यष्टिश्च चशब्दाद्विष्टिश्चेति । अयं सर्व्वेया-
मेवमेव पृथक् पृथक् औपग्रहिकः । अयमपर एव औपग्रहिकः
कश्चासौ । चम्पए (चम्प) चर्म कृत्तिश्च वन्या चर्मकोसकः "ज-
त्य न हणहि वज्जंति " तथा चर्मच्छेदः वर्धपट्टिका । यदि च
चर्म च्छेदनकं पिप्पलकादि । तथा (पट्टेत्ति) योगपट्टकः चिलि-
मिली चेति । एतैश्चर्मादिभिर्गुरोरौपग्रहिकोपधिर्भवति ।

जं चस एवमाई, तवसंजमसाइयं जइजणस्स ।

ओहो इरेगहिंयं, उवगहिंयं तं वियाणाहि ॥

यच्चायद्वस्तु एवमादि उपानहादि तपःसंयमयोः साधकं यति-
जनस्य औघोपेधोरतिरिक्तं गृहितमौपग्रहिकं तद्विजानीहि ।
ओ० । (यष्ट्यादिब्रह्मणमन्यत्र)

चम्पतियं पट्टुगं, नायव्वो मज्झिमो उवहि एसो ।

अज्जाण चारगो पुण, मज्झिमो होइ अइरित्तो ॥

चर्मत्रिकं वर्धनविकाकृतिरूपम् तथा पट्टद्वयं संस्तरपट्टचोत्रपट्ट-
लक्षणं ज्ञातव्यो मध्यम उपधिरेव । औपग्रहिक आर्योणां चारकः
पुनः सागारिकोदकनिमित्तमध्यमोपधायुक्तलक्षणो भवत्यतिरिक्तः
नित्यं जनमध्य एव तासां वासादिति गाथार्थः । एतदेवोक्त-
मभिधातुमाह ।

अक्खं संधारो वा, एगमणेगंगिओ अ उक्कोसो ।

पोत्थगपणं फलगं, उक्कोसोवग्गहो सव्वो ॥ ३७ ॥

अक्काश्चन्दनकादयः संस्तरकश्च किं विशिष्ट इत्याह । एकाङ्गि-
कोऽनैकाङ्गिकश्च फलकं कम्बिमयादिः उत्कृष्टस्वरूपेण । तथा पु-
स्तकपञ्चकं तद्यथा गणिकापुस्तकः त्रिवादीपुस्तकः त्रिविपु-
स्तकः मुष्टिपुस्तकः संपुटकश्चेति । तथा फलकं पट्टिका-सम-
सरणफलकं वा उत्कृष्ट इति प्रकान्तापेक्षया औपग्रहिक उपधेः
सर्व्व इत्येकादिः सर्व्व एवेति गाथार्थः । अनयोरौघिकोपग्रहिक-
योरेवोपधिव्योरेपि विशेषलक्षणमभिधातुमाह ।

ओहेण जस्स गहणं, जोगो पुण कारणा स ओहोहि ।

जस्स उ दुगं पि निअमा, कारणओ सो उवगहिओ ॥ ३८ ॥

औघेन सामान्येन भोगे अन्नो भोगे वा यस्य पात्रादेर्गृहणमादानं
भोगः पुनः कारणाभिमित्तेनैव मित्रादनादिना स औघोपधि-
मिधीयते । यस्य तु पीठकादेर्द्वयमपि गृहणं भोगाश्चेत्येतदिय-
मात्कारणतो निमित्तेन स्नेहादिना स पीठकादिः औपग्रहिकः का-
दाचित्कप्रयोजननिवृत्त इति गाथार्थः । अस्यैव गुणकारितामाह ।

मुच्छारहिआण्वो, सम्मचरणस्स साहगो जणिओ ।

जुत्तीए ईहा पुण, दोसा इत्थं पि आणाइ ॥ ३९ ॥

मूर्च्छारहितानामभिष्वङ्गवर्जितानां यतीनामेव द्विविधोऽपि पा-
त्रपीठकादिरूप उपधिः सम्यगधिकरणशब्दादेतुत्वेन चरणस्य
साधको भणितः तीर्थकरणधर्मेत्युच्यते । मानभोगयतनया
इतरद्वा पुनर्युक्त्या यथोक्तमानभोगाभावे दोषाः । अत्राप्युपधौ
गृहमाणे तुद्यमाने वा आङ्गादय इति गाथार्थः ॥ ५० व० । (प-

तेषामन्येषां चोपकरणानां प्रयोजनं विहार शब्दे चारित्रार्थमने-
काहगमने प्रस्तोष्यमाणे स्पष्टीभविष्यति) ।

(९) अतिरिक्तोपग्रहणेन प्रायश्चित्तम् ।

दुविहण्णमाणातिरे-ग मुत्तदेमेण तेण लहुगाओ ।

मज्झिमं पुण उवहिं, पडुव मासो जये लहुओ ॥

द्विविधं द्विप्रकारं गणनाप्रमाणभेदाद्यत्प्रमाणं ततोऽतिरिक्ते
उपधौ तत्रादेशेन चतुर्धनुका भवन्ति यत उक्तं निशेधसूत्रे " जे
निकवू गणणाइरित्तं वा पमाणाइरित्तं ज्ञा उवहिं धरेइ से
अवट्ठा चातुम्मासियं परिहरेणट्ठाणं उग्घाइयं " वृ० १ व० ॥

ऊणातिरिक्तधरणे, चउरो मासा इवन्ति उग्घाया ।

आणाइणो य दोसा, संघट्टणमादि पडिमंथो ॥

गणनया प्रमाणेन च ऊनस्यातिरिक्तस्य वा उपकरणस्य धर-
णे प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः उद्धाता ब्रह्मचः आङ्गादयश्च दोषा-
स्तथा यत्र परिकर्मणां कुर्वन् तज्जातान् प्राणान्संघट्टयति आ-
दिशब्दात्परितापयति अपद्रावयति च ततस्तन्निमित्तमपि तस्य
प्रायश्चित्तं तथा प्रतिदेवसमुन्नयकात्वा पात्राणि अन्यद्वाऽतिरिक्तमु-
पकरणं प्रत्युपेक्षमाणस्य परिमन्थः सूत्रार्थव्याघातः । तस्मात् गण-
नया प्रमाणेन सूत्रोक्तमुपकरणं धारयितव्यमव्य० द्वि० ५०० अ० ।

१० प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् । (तत्र नो कल्पते इति
वत्यशब्दे भाविष्यते) वर्षासु अतिरिक्तोपकरणग्रहण-
कारणमुपदर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

दव्वोवक्खरणोहा, दियाण तह वा कइयज्जेणं ।

वामारन्न कुर्व्वी, अतिरेगं संचयं कुणइ ॥

ऊव्यं हिरण्यदि उपस्करः सर्पादिः स्नेहो घृतं तैलं वा आदि-
शब्दादेरङ्गादितैलपरिग्रहः । क्षारो वस्तुलादिः ब्रह्मचर्यं वा कटुकं
शुण्ठीपिप्पल्यादि प्राणानि घटपिठरादीनि । अथवा कटुकजापं
वेसनमयवा हिङ्गुप्रभृतिजातं । एतेषां ऊव्योपस्करादीनां कुटुम्ब-
पि वर्षारत्ने अतिरिक्तसञ्चयं करोति किं कारणमिति चेदुच्यते ।

वणिंया ए संचरन्ती, हट्टा ए इवन्ति कम्मपरिहाणी ।

गेश्वाए देसुव, किं काहिनि अग्गहिंते पुत्ति ॥

वर्षाकाले वणिजो ग्रामेषु क्रयविक्रयार्थं न सञ्चरन्ति । पत्तने-
ष्वपि वर्षवर्द्धवसेन हट्टा न भवन्ति । अपि च यदि कुटुम्बी
द्रव्योपस्करादीनामतिरिक्तं सञ्चयं न कुर्यात् तत उत्पन्ने प्रयो-
जने क्रयविक्रयार्थं तेनापणवस्थानं गन्तव्यं ततश्च हलकर्षणप्रभृ-
तीनां कर्मसंयोगानां परिहाणिर्भवति श्रान्तत्वे वा संज्ञाते आदेशो-
पु वा प्राचूर्णिकेषु आगतेषु अतिरिक्तसञ्चये पूर्वमगृहीते किं
पथ्यभोजनप्राचूर्णकजक्त्यादिकं करिष्यति ॥

तह अन्नतिथिगा वि य, जारिसो से संचयं कुणति ।

इह पुण उएहं विराहणा, पढमम्म य जे जणियदोसा ॥

तथेति दृष्टान्तान्तरोपन्यासे अन्यतीर्थिका अपि सरजस्का-
दयो यादृशो यस्य येनोपकरणेन प्रयोजनमित्यर्थः (से) तस्या-
तिरिक्तं सञ्चयं वर्षासु करोति । यथा सरजस्का रक्षाया दकसै-
त्करिकामृत्तिकाया वोटिकछगणलक्षणयोरित्यादि । इहेति
अस्मिन् पुनर्येन शासते यद्वातिरिक्तमुपकरणं न गृह्णन्ति ततः
षष्ठां जीवनिकायानां विराधना भवति । अथातिरिक्तोपकर-
णाभावाद्धर्षोऽपि गृह्णन्ति ततो ये प्रथमे समवसरणे उपक-
रणं गृह्णतो दोषा भणितास्तान् प्राप्नुवन्ति । कथं पुनः षष्ठां
कायानां विराधना भवतीत्युच्यते ।

धर्म । संस्तारकः परिशादी चेति द्विविध उभयोपशमनार्थं जी-
वादिरेक्षणार्थं च गृह्यते पीठं ढगणादिमयमुपवेशनार्थं फल-
कश्च एकपट्टादिमयः शमनोपयोगी पात्रसत्कश्च नियोगः । प्र-
त्यक्षतारो द्विगुण एतानि सर्वाण्यपि तदानीं गृह्यन्ते । अथ शि-
ष्यः प्रश्नयति ।

चत्वारि समोसरणे, मासा किं कप्पती ए कप्पति वा ।

कारणिग पंचरत्ता, सव्वेसिं मल्लगादीणि ॥

आपादपूणिमासन्तरं ये चत्वारः प्रथमसमवसरणे मासास्तेषु
ग्रहीतुं कल्पते न वा । सूरिराह उत्सर्गतो न कल्पते द्वितीयपदे
क्षेत्रस्याप्राप्ता अध्वनिर्गता वा आपादपूर्णिमायां प्राप्तास्ततः
संस्ताराद्युपधिं ढगलादीनि च पञ्चरात्रिदिवानि गृह्णन्ति
पर्युपणाकल्पं च रजन्यामाकर्षन्ति । ततः पञ्चम्यां पर्युपणं
कुर्वन्ति । अथ पूर्वोक्तकारणात्पञ्चम्यामेव ते प्राप्तास्ततः पञ्चरात्रं
तथैव संस्तारकमङ्गलादीनि गृह्णन्ति दशम्यां पर्युपणयन्ति ।
विशेषं चूर्णिकृतपुनराह “ तं खेत्तारं पज्जते आसादपुष्पिमाप
चेव त्रिया तेहि य उवही न गहिओ संथारगाइ ताहे जाव पंच
रत्तं ताव गेहंति एक्का पंचदिवसे पज्जोसणाकप्पं कहंति द-
समीए एस कारणेणं कप्पई पंचरत्तं अहं पंचमीए पत्ता तहेव
य वरत्तगावहुंतीति ” एवं सर्वेषां मल्लकादीनामुपकरणानाम-
र्थाय कानि पञ्चरात्रिदिवानि प्रवर्द्धमानानि तावन्मन्त्रव्यानि
यावद्भाद्रपदशुद्धपञ्चम्यां गृहीतेऽगृहीते वा ढगलमल्लकादौ
नियमात्पर्युपणं विधेयम् “तेसिं तत्थ त्रिआणं पडिलहुवट्टचार-
णादीसु लेवाईण अगहणे लहुगा पुव्विआ गहिते वा ” तेषां
साधूनां तत्र वर्षाक्षेत्रे स्थितानामेयं सामाचारी सभाप्रपाऽऽरा-
मदेवकुलशून्यगृहादिषु यद्ब्रह्मसुजितं पथिकादिभिः परित्यक्तं
तत्प्रत्युपेक्षन्ते यदा किल कार्यमुत्पत्स्यते तदा ग्रहीष्यन्ते तद-
भावे चरणादिषु प्रत्युपेक्षन्ते वर्षासु यदि लेपमादिशब्दात्पात्रं
वा वस्त्रं वा गृह्णन्ति ततश्चतुर्लघुकाः पूर्वं चालेपादीनि यदि न
गृहीतानि तदाऽपि चतुर्लघु । इदमेव व्याख्याति ।

वासाण एस कप्पो, सव्वतो चेव जाउ सकोसं ।

परिभुत्तं विप्पइणं, वाघातट्टा परिकसंति ॥

(वासाणत्ति) विभक्तिव्यत्ययाद्वर्षासु तिष्ठतामेव कल्पः समा-
चारी सर्वतः सक्रोशं यावद्यत्कार्पटिकैः परिभुक्तं विप्रकीर्णं पूर्वं
परिभुज्य ततोऽकिञ्चित्करमिति मत्वा परिष्ठापितं ततस्तिष्ठन्त
एव व्याघातार्थं निरोद्धन्ते । कः पुनर्व्याघात इति चेदुच्यते ।

अप्प्राण णिगतादी, जामियवूहे व सह परिज्जुषे ।

आगंतु वाहिपुंवि, दिट्ठं अससिस्सणीसु ॥

अध्वनिर्गतादयः साधवः आगच्छेयुः आत्मीयो वा उपधि-
ध्यामितो दग्धो भवेत् उदकेन वा व्युहः शैक्षो वा अवश्यप्र-
व्राजनीयः पुराणादिरुपस्थितः परिजीर्णो वा उपधिरेतैः
काररौरागन्तुकेषु तालावरादिषु पूर्वमार्गयन्ति ततः क्षेत्राद्बहि-
रसंक्षिप्तुं पूर्वं दृष्टं गृह्णन्ति । अथेदमेव विभावयिपुरागन्तुकान-
नागन्तुकान् व्याख्याति ।

तालायरे य थारे, वाणिज्यसंधारसेणसंवट्टे ।

लाउणिग वड्ग सेवग, जामाउगं पांथिगादीसुं ॥

तालावरा नदनर्त्तकवर्द्धादयो (धारोत्ति) देवकृत्रधारकाः
वणिजो वाणिज्यकाः राजविम्बसहितं स्वचक्रं प्रचक्रं वा स्क-
न्धावार उच्यते राजविम्बविरहिता सेना चौरधाटीभेन बहवो

ग्रामनायका अधिष्ठातारः एकत्र स्थिताः सर्वतः बाकुटिका उद्धरा
व्रजिका गोकुलिका सेवकाश्चारभट्टकाः जामातृकाः प्रसिक्ताः प-
थिका ये बहवः स्वदेशं प्रति प्रस्थिताः एवमादिषु पूर्वमार्गयन्ति
कथमित्याह ।

आगंतुकेसु पुंवि, गवेसए चारणादिसुं वाहिं ।

पच्चा जे सग्गामं, तात्तावरादिणो यंति ॥

(वाहिंति) सक्रोशयोजनान्तर्धत्तिष्वन्तरपल्लिकासहितेषु वा-
ह्यागामेषु ये आगन्तुकाश्चारणाद्यस्तेषु पूर्वं गवेपयन्ति । पश्चात्
वाह्यागामेषु चारणादीनामजावे ये तात्तावरादयः स्वग्राममायान्ति
तेषु गवेपयितव्यम् । कथमेतेषु वस्त्रसंज्ञव इत्याह ।

लप्पण एवे इतरे, समणाणं देज्ज सेवजामादी ।

चारणधारवणीयं, पढंति इयरे उ सङ्गितरा ॥

सेवका जामातृका नवानि वस्त्राणि ब्रह्मा इतराणि पुराणानि
श्रमणानां दद्युः । चारणानां (धारोत्ति) देवकृत्रधारिणां राजा-
दयः प्रसादतो वस्त्राणि प्रयच्छन्ति तानि पुराणानि वा ते सा-
धूनां दद्युः (वणीयंति) वाणिज्यकं वणिजः पतन्ति । इतरे तु प-
थिकादयः आह्वाः श्रावका भवेयुः बहिर्ग्रामे स्वग्रामेऽप्युपचारणा-
दीनामभावे विधिमाह ।

बहिरंतससिस्सिमु, जं दिट्ठं तेसु वा जमादिट्ठं ।

केई उहउवसमि, सुगहिते ससिमु दिट्ठितरे ॥

क्षेत्राभ्यन्तरे प्रतिवृषजग्रामेषु ये असंज्ञिनस्तेषु पूर्वं दृष्टं वस्त्रं
मार्गयन्ति तदभावे बहिर्ग्रामेऽप्येवं संक्षिप्तुं पूर्वं दृष्टं तदभावे
अन्तर्ग्रामे असंक्षिप्तुं पूर्वं दृष्टं तदभावे मूलग्रामे एव संक्षिप्तुं यत्प-
र्वमदृष्टं तदभावे मूलग्रामे एवासंक्षिप्तुं पूर्वमदृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति
केचिदाचार्या इत्थं श्रुते । द्वयोरपि बहिरन्तर्धत्तिष्वेव स्थानयोः
प्रथमसंक्षिप्तुं गृहीते सति ततो बहिरन्तर्धत्तिष्वेव संक्षिप्तुं यथा
कर्मदृष्टमितरत्वात् दृष्टं गृह्णातीति किं पुनः कारणं पूर्वं दृष्टं प्रथमं
गृह्यते उच्यते तत्र हि पूर्वप्रत्युपेक्षितत्वेनाधाकर्मोदय उत्तरेपनिक्षे-
पादयश्च दोषा परिहृता भवन्ति ॥

कोई तत्थ वणिज्जा, वाहिं खिचस्स कप्पती गहणं ।

गंतुं ता पभिसिंघं, कारणागमणे बहुगुणं तु ॥

कश्चिन्नोदकस्तत्रेति अनन्तरोक्तव्याख्याने इदं भणेत यदि पूर्वं
प्रतिवृषजग्रामेऽप्युद्ग्रहीतव्यं ततो मूलग्रामे एवं तर्हि दूरत्वात् ।
क्षेत्राद्बहिर्ग्रहणं सुभगं कल्पते । गुरुराह क्षेत्राद्बहिर्ग्रहणं गन्तुमपि
तावत्प्रतिपिच्छं किं पुनर्वस्त्रग्रहणम् । अथ कारणे वर्षासु क्षेत्रा-
द्बहिर्ग्रमनं करोति तत्र गतश्च वर्षाकल्पादिना निमग्न्यते तदा संय-
मस्य बहुगुणमिति कृत्वा तदपि ग्रहीतव्यम् । इदमेव व्याचि-
ख्यासुः प्रथमतः परवचनं व्याख्याति ।

एवं नामं कप्पति, जं दूरे तेण वाहिं गिणहंतु ।

एवं जणंति गुरुगाण, गमणे गुरुगा वं बहुगां वा ॥

यत् दूरे गामाद्बहिर्ग्रहणं तद्यदि प्रथमं कल्पते तत एव नाम
क्षेत्राद्बहिः सुतरां प्रथमतः गृह्णन्तु सूरिराह एवं जणतो भवत्-
श्चतुर्गुरुकाः । अथ क्षेत्राद्बहिर्गच्छति ततो गुरुका वा लघुका वा
प्रायश्चित्तं तत्र नव प्रावृषि चत्वारो गुरुचः शेषे वर्षाकात्रे च-
त्वारो लघवः । कारणगमने बहुगुणसिति व्याचष्टे ॥

संवंधभाविणसु, कप्पति जायणं कज्जे ।

जुसुं व वासकप्पं, गेरहति जं बहुगुणं वसं ॥

यानि साधर्मिकसंबन्धेन संबद्धानि परस्परं गमनागमनजाति-
तानि च केषाणि तेषु वर्षासु कल्पते साधर्मिकाणामुदन्तवदन-
ार्थं चत्वारि पञ्च योजनानि यावत् गन्तुं वस्तुं वा एवं कार्यं गत-
स्यापान्तराले वर्षात्राणेन कश्चिन्नमन्त्रणं कुर्यात् तस्य च प्रा-
क्तनो वर्षात्राणः परिजीर्णस्ततश्च वर्षात्राणं घनमसृणमभिनवं
च ततो वर्षासु बहुगुणमिति कृत्वा गृह्णाति । काष्णतोऽन्यदापि
पटवकादिकं घनमसृणादिगुणोपेतमाचार्यप्रायोग्यं वा यद्वस्त्रं
लभ्यते तदपि ज्ञूयान् गुणोऽत्र गृहीते भविष्यतीति कृत्वा गृह्यते
एवं कारणगमनं ग्रहणं चोजयमपि दृष्टम् । कारणाज्ञावे तु न कल्प-
ते गन्तुं गृहीतुं वा । अथ गृह्णाति ततोऽमूर् पोडश दोषान् । प्राप्नोति
आहाकम्मुद्देशिय, पूतीकम्मे य मीसजायाए ।

ठवणा पाहुडियाए, पादोकरकीतपामिबे ॥

परियट्टिए अतिहमे उ, उडिभसुमालाहमे य ।

अच्छिज्जे अणिसिद्धे, धोते रत्ते य घट्टे य ॥

आध्यात्मिक १ औद्देशिकं २ पूतिकर्म ३ मिश्रजातं ४ स्थापना ५
प्राकृतिका ६ प्रादुष्करणं ७ क्रीतं ८ प्रामित्यं ९ परिवर्तितम् १०
द्व्याहृतम् ११ उद्भिन्नं १२ मात्वाहृतम् १३ आच्छेद्यम् १४ अ-
निसृष्टं चेति १५ पञ्चदश दोषाः (धोयरत्तेयघट्टेयसि) साधू-
नामर्थाय मधिनवस्त्रं धौतं गौरवं कृतमित्यर्थः । एवं रक्तं प्रदत्तरागं
घृष्टं मसृणं पापाणादिना उत्तेजितमेते त्रयोऽन्येक एव दोष इति ।

एते सव्वे दोसा, पढमोसमोसरेणवज्जिता हाँति ।

जिएदिडिहिं अगहितो, जो गेएहति तेहि सो पुड्डो

एते सर्वेऽध्यात्मिकार्था दोषाः प्रथमे समवसरणे वस्त्रादिकं
गृह्णाता न वर्जिता भवन्ति । अथ पूर्वं दर्पितो न गृहीतमुपकरणं
ततः प्रथमे समवसरणे यो गृह्णाति सोऽपि जिनेस्तीर्थकार्ये
दृष्टाः कर्मवन्धदोषास्तैः स्पृष्टो मन्तव्यः । ज्ञावतस्तेन दोषाणा-
मङ्गीकृतत्वात् ।

पढमम्मि समवसरणे, जो वतियं पत्तचीवरं गहियं ।

सव्वं वोसरियव्वं, पायच्छित्तं च वोढव्वं ॥

प्रथमे समवसरणे दर्पितो यावत् पात्रचीवरं गृहितं तावत्सर्व-
मपि गृह्यत्स्पर्शं प्रायश्चित्तं च गुरुप्रदत्तं यथोक्तं वोढव्यम् ।
अथ वा कार्ये समुत्पन्ने यत्पात्रं वा चीवरं चारणादिषु गृहीतं त-
त्सर्वं कृते कार्ये परिष्ठापनीयम् । अपरिणामकप्रत्ययनिमित्तं च
यथालचीयः प्रायश्चित्तं वोढव्यम् ।

सज्झायट्ठा दप्पेण, वावि जाणंतए वि पच्छित्तं ।

कारणगहियं तु विधूय, धरेत गीए ए उ ज्जाति ॥

स्वाध्यायार्थं दर्पणं वा यदि “ वहिअंतसज्जिसु जं दिठं तेषु
केव जमदिठं ” इत्यादिकं क्रममुल्लङ्घ्य गृहीतं तत्र जानतोऽपि
गीतार्थस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत्तु कारणे क्रमेण विधिना गृहीतं
तद्यदि सर्वेऽपि विद्वो गीतार्थस्तं धारयन्ति अथागीतार्थनिश्चा-
ततोऽन्यस्मिन्नुपकरणे लब्धे न दुष्यन्ति । वृ० ३ उ० नि०
चू० । कल्प० (ऋतुवद्धे वस्त्रग्रहणं वर्य शब्देः)

(११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिग्रहणम् ।

(सूत्रम्) निगंथस्स य तप्पढमाए संपव्वयमाएस्स ।

कप्पइ रयहरणगोच्छयपडिहिं कमिणेहिं वत्थेहिं अयाए
रंपव्वइत्तए से पुव्वोवट्टिए सिया एवं से नो कप्पइ रय-
हरणगिगहगोच्छएमायाए तिहिं य कसिणेहिं वत्थेहिं

आयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अहापरिगहियाइं वत्थाइं
गहाय आयाए संपव्वइत्तए ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

णिगंथिचेन्नगहणं, जणियं समणाण वोच्छामि ।

निकरंते वाहुत्तं, निकखममाणे इमं सुत्तं ॥

निर्ग्रन्थीविषयं चेलग्रहणं भणितम् । इदानीं श्रमणानां यथा वस्त्रं
गृहीतुं कल्पते तथाऽभिधीयते । यथा निष्क्रान्तो दीक्षितस्त-
द्विषयं वस्त्रग्रहणमुक्तमिदं तु निष्क्रामयति दीक्षामददने वस्त्र-
ग्रहणाभिधायकं सूत्रमारभ्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्या-
ख्या निर्गन्थस्य तत्प्रथमतया समिति सम्यक् प्रकरणे पुनरभङ्गी-
कारलक्षणेन प्रव्रजतो गृहवासाभिर्गच्छतः संप्रव्रजतः कल्पते ।
रजोहरणमोद्धेके प्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैर्वस्त्रैरात्मना संप्र-
व्रजितुम् । इह रजोहरणग्रहणेन मध्यमोपधिगोच्छकग्रहेण जघ-
न्योपधिः प्रतिग्रहग्रहणेनोत्कृष्टोपधिः सर्वो गृहीतस्ततोऽयमर्थः
जघन्यमध्यमोत्कृष्टोपधिनिष्पन्ना ये त्रयः कृतरनाः प्रतिपूर्णा दस्त्र-
पात्रे प्रत्यवतारास्तैरात्मना सहितैः प्रव्रज्या गृहीतुं कल्पते
(सेयति) चशब्दार्थे । अथासौ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः पूर्वमुपस्थितो
दीक्षितः स्यात् ततो नो कल्पते (से) तस्य पूर्वापस्थितस्य
रजोहरणगोच्छकप्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैरात्मना संप्रव्र-
जितुं किंतु कल्पते (से) तस्य यथा परिगृहीतानि क्रीतकृता-
दिदोषरहितानि वस्त्राणि गृहीत्वा आत्मना संप्रव्रजितुमिति सूत्र-
समासार्थः । अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते । आह न तावदद्याप्ययं
प्रव्रजति ततः कथं निर्ग्रन्थः । उच्यते उच्यते एको भावतो द्वितीयः
द्रव्यतोऽपि ज्ञावतोऽपि अपरो न उच्यतो न ज्ञावतः । तत्र उच्यतो नि-
र्ग्रन्थः स उच्यते यो द्विज्ञसहितो उच्यद्विज्ञयुक्तो निःशङ्कः सन्नवधा-
वति उत्प्रव्रजतीत्यर्थः । यस्तु प्रव्रज्यायामभिमुखो न तावदद्यापि
प्रव्रजति कारणेन वा यः साधुः परद्विज्ञे वर्तते स द्वितीयो द्वि-
तीयजङ्गवर्ती यस्तु उदयसहितो उच्यभावाद्विज्ञयुक्तः स तृतीयः
उन्नयथाऽपि निर्ग्रन्थ इति भावः । उन्नयविमुक्ते तु उच्यभावाद्विज्ञ-
रहिते गृहस्थादौ चरमश्चतुर्थो जङ्गो भवति । अत्राचार्यो देवस्य
मानुष्यस्य सहवासवत्क्षणं दृष्टान्तं कर्तुंकाम प्रथमतः सिद्धान्तं
प्रज्ञापयति ।

चउथा खलु संवासो, देवासुररक्खसे माएस्से य ।

अस्सोसकामणेण य, संजोगा सोदस हवंति ॥

देवसंवासः असुरसंवासो राक्षससंवासो मनुजसंवासश्चेति
संवासश्चतुर्धा । अत्र चान्योन्यकाम्यया पोरुश संयोगा भवन्ति ।
तद्यथा देवो देव्या सार्द्धं संवसति १ देवोऽसुर्या सार्द्धम् २ देवो
राक्षस्या सार्द्धम् ३ देवो मानुष्या सार्द्धम् ४ असुरो देव्या समे
संवसति ५ असुरोऽसुर्या ६ असुरो मानुष्या ७ असुरो राक्षस्या
८ राक्षसो देव्या ९ राक्षसोऽसुर्या १० राक्षसो मानुष्या ११
राक्षसो राक्षस्या १२ मनुष्यो देव्या १३ मनुष्योऽसुर्या १४ म-
नुष्यो राक्षस्या १५ मनुष्यो मानुष्या १६ चेति । अत्र देवशब्देन
धैमानिको ज्योतिष्को वा । असुरशब्देन तु सामान्यतो व्यन्तरः
परिगृह्यते । अधस्तने च पोरुश भङ्गान् चतुर्धु भङ्गेष्ववतारयन्नाह ।

अहवा देववणीणं, संवासे एत्थ हाँति चउत्तंगो ।

पव्वज्जा भिमुहंतर, गुज्झगउभा मिया वासे ॥

अथवेत्ति प्रकान्तरद्योतकः । देवच्छविमतोः संवासे चतुर्भङ्गी
भवति । देवो देव्या सार्द्धं संवसति । १ । देवश्चविमत्या सां-

रूम २ उविमान् देव्या साद्धम् ३ उविमान् उविमत्या ४ अत्र दे-
वशब्देन सामान्यतो भवनपत्यादिनिकायचतुष्टयाज्यन्तरवर्ती गृ-
ह्यते उविमांश्च मनुष्य उच्यते अत एतेषु चतुष्टये भङ्गेषु पूर्वोक्ताः
पोरुशापि भङ्गा अन्तर्भूता एवं सिद्धान्तं प्रज्ञाप्य प्रस्तुतार्थसाधकं
दृष्टान्तमाह 'पवजा' इत्यादि । एकः कश्चित्तरुणः प्रव्रज्यानिमुखो
गुरुणां पार्श्वे प्रस्थितः अन्तरा कस्मिंश्चिद्गमे एकस्यास्तरुण्या
गृहे वासार्थमुपगम्य द्वारमूले सुप्तः सा च तरुणी उद्गामिका
कुशीला गृह्यकः कश्चिद्यज्ञस्तया उद्गामिकया सह रात्रौ घासं
कृत्वा प्रभाते स्वस्थानं गच्छति एवं दिवसे दिवसे करोति ।
तस्मिंश्च दिवसे यज्ञो नोपागमत् क्षितीये दिवसे कोऽपि सवि-
ङ्गीय धावी चौर्यं कर्तुकामस्तस्मिन्नेव ग्रामे तस्या एव तरुण्या
गृहे तथैव मूत्रे प्रसुप्तः । यज्ञश्च तद्विचसमागतः ।

वितियणिसाए पुच्छा, एत्थ जत्ती आसि तेण मितअन्नो ।
जतिवेसो यं चोरो, जां अज्ज तुदं वसति दारे ॥

यस्मिन् दिवसे यज्ञोऽनायानस्ततो यो द्वितीयो दिवसस्तत्र
निशायामागतस्य यज्ञस्य पार्श्वे पुच्छा कृता कल्पे किं नागतोऽसि
यज्ञः प्राह । अत्र कल्पे यतिरासीत् । तेन कारणेनाहमत्र नायातः ।
अपि च साधुसंयन्धिना तेजसैव तमुल्लङ्घ्य गन्तुं न शक्यते सा
प्राह किमेवं मृषा भापसे अयमपि तावदन्यः साधुर्द्वारमूले सुप्त-
स्तिप्रति । अत एवमुल्लङ्घ्य कथमद्यागतोऽसीति । यज्ञः प्राह
एष चारित्रं प्रति विपरिणतश्चायं कर्तुकामः । अतो यतिवेपेण
चौरोऽयं मन्तव्यः यस्तवाद्य द्वारे वसतीति । तदेवमनेन दृष्टा-
न्नेन प्रव्रज्यायामनिमुखः प्रव्रजित एवोच्यते । उत्तं च नैश्चयिक-
नयवक्तव्यतामङ्गीकृत्य जगवत्याम् "नेरइएणं जेतं नेइरेसु उवच-
अइ अनेरइए ? गोयमा । नेरइएसु उवचज्जइ नो अनेरइएसु
उवचज्जइ " ॥

अथ रजोहरणादिपदानि व्याचष्टे ॥

रयहरणे विमज्जिमां, गुच्छगगहणं जहणगगहणं ।
पणिगगहणं गहणं, उक्कोसओ होइ अवहिस्स ॥
रजोहरणग्रहणेन विमज्ज्यमोपधिगृहीतो गुच्छग्रहणेन जघन्यो-
पधिग्रहणं जयति प्रतिग्रहग्रहणेन चोत्कृष्टस्योपधेग्रहणं मन्तव्यम् ।
पणिपुष्ठा पनुयारा, कसिएगगहणेण अप्पणो तिप्पि ।
पुत्वि उवड्हितो पुण, जो पुत्वं दिक्खितो आसी ॥
कृत्स्नवस्त्रग्रहणेनेदमुक्तं जयति । तेन प्रव्रजता आत्मनो योग्या-
ख्यः प्रत्यवताराः प्रतिपूर्णा ब्रहीतव्याः पूर्वमुपस्थितः पुनः स
उच्यते यः पूर्वदीक्षित आसीत् एष सुत्रार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।
सोत्तण कोइ धम्मं, उवसंतो परिणओ य पवज्जं ।

पुच्छति पूयं आयरिय उव-ज्जायपवत्तिसंघाणि ए चेव ॥
इह कश्चित्तयारूपाणां स्वविराणामन्तिके धर्मं श्रुत्वा उपशान्तः
प्रतिवरुः प्रव्रज्यायां च परिणतः आचार्यान् पुच्छति आदिशत
क्रमाश्रमणाः किं मया कर्तव्यम् । सुरयस्तस्य सारसंज्ञं ज्ञात्वा
श्रुते (पूयंति) चैत्यानां विपुलां पूजां कुरु श्रमणसंघस्य च वस्त्रा-
दिभिः प्रतिद्वामनं कुरु । एवमुक्ते स तथैव चैत्यानां श्रमणसंघस्य
च पूजां करोति । अथ श्रमणसङ्घं न पूजयितुमीशस्तत आचार्य-
स्योपाध्यायस्य प्रवर्त्तिनः संघाटकसाधोश्च वस्त्रादिभिः पूजा
विधातव्या । इदमेव भावयति ॥

एतंगघतगुलगोरस, फासुपणिद्वान्जणं समणसंघे ।

असति गणिवायगाणं, तदसति सव्वस्स गच्छस्स ॥

स प्रविज्जिपुः श्रमणसङ्घस्य सकलस्यापि प्राप्तुकैः श्रुत्वा सर्वत्र
तगुलगोरसादिनिर्द्वयैः प्रतिलाजनां करोति । अथ नास्त्येताव-
त्सारं ततो ये गणिन आचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां
सर्वेषामपि करोति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यस्मिन्
गच्छेऽसौ प्रव्रजिष्यति तस्य सर्वस्यापि प्रतिद्वामनं विधत्ते ॥

तदसति पुव्वचाणं, चउण्ह सीसतिय तेसि वाचारो ।

हाणो जा तिप्पि सयं, तदभावे गुरुज सव्वं पि ॥

तस्या अपि सकलगच्छपूजाक्रमायाः सामग्र्या अभावे ये पूर्व-
माचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां सर्वेषामपि करोति आ-
चार्यां उपाध्यायप्रवर्त्तिनसंघाटकसाधुलक्षणश्चत्वार उक्तास्तेषां पूजां
करोति । तेषां आचार्यादीनां व्यापारोऽर्थकयनादिस्तस्य पुरतः
शिष्यते कथ्यते यथा आचार्यांश्च व्याख्यानयति उपध्यायः सत्रं
वाचयति प्रवर्त्तते यः स संयमादौ प्रवृत्तिं कारयति संघाटकः सा-
धुनिर्भङ्गाविचारचतुष्टयादौ गच्छतां साहाय्यं विधत्ते अत एषां पूजा
विधेयति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यतो यथामाहात्म्यं
प्रथममाचार्यां उपाध्याययोस्तथाप्यशक्तौ केवलस्यैवाचार्यस्य पूजां
करोति । एवमप्यशक्तौ स्वमात्मनो योग्यान् त्रीन् प्रत्यवतारान्
तदभावे एकमपि प्रत्यवतारमादाय प्रव्रजति । अथ नास्ति तस्यै-
कोऽपि प्रत्यवतारस्ततः सर्वमपि पात्रनिर्योगादिकं तस्य गुरुवः
प्रयच्छन्ति । अथास्य विद्यमानविजवस्योऽस्मकोऽदिदोऽपैविशोधि-
कोऽदिदोऽपैर्यन्यविश्वकानि वस्त्राणि प्रयच्छतो ब्रहीतुं कल्पन्ते
नवेति चिन्तां चिकीर्षुराह ॥

अप्पणां कीतकर्म व, आहाकम्मं व धेत्तु आगमणं ।

संजोए चेव तथा, अणिद्वेडे मग्गणा हुंति ॥

स गृहस्थशैल आत्मनो योग्यं वस्त्रपात्रादि क्रीतकृतं वस्त्राधा-
कर्म वा गृहीत्वा गुरुणामन्तिके दीक्षाग्रहणायागमनं कुर्यात् ।
अथ क्रीतकृतग्रहणेन विशोधिकोऽदिदोऽप गृहीताः । अमीषां च
दोषाणामनिर्दिष्टे उपलक्षणत्वादिर्दिष्टे वा ये संयोगा नङ्गकास्ते
षां मार्गेणा कर्त्तव्या भवतीति द्वारागाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवृणोति ।

कीयम्मि अणिद्वेडे, तेणोग्गहियम्मि सैत्तगो कप्पे ।

निदिट्ठम्मि एण कप्पति, अहव विसेसो इमो तत्थ ॥

क्रीतकृतं द्विधा निर्दिष्टमनिर्दिष्टं च । निर्दिष्टं नाम वस्त्रपात्रादिकं
क्रीणीत इत्यमुद्देशं करोति अमूनि मम अविष्यन्ति अमूनि सा-
धूनां दास्यामि तद्विपरीतमनिर्दिष्टम् । एवमन्येष्वपि दोषेषु भा-
वना कर्त्तव्या तत्र यानि वस्त्राणि तेनानिर्दिष्टानि क्रीतानि तेषां म-
ध्ये यत्तस्याजिरुचितं वस्त्रजातं तेनावगृहीते सति शेषाणि साधूनां
कल्पन्ते निर्दिष्टे तु साधूनामर्थाय यत् क्रीतं तत् किमपि न क-
ल्पते । अथवा तत्र निर्दिष्टेऽयं विशेषोऽभिधीयते ।

मज्झतिगाण गिरइह, अहं तुज्जव्वए परिधित्यं ।

सेहेहिं ति व वत्थं, तदभावे विगिंचति ॥

मदीयानि मया आत्मार्थं क्रीतानि वस्त्राणि ययं गृहीत अहं
तु युष्मदीयानि युष्मदर्थं मयैव क्रीतानि वस्त्राणि परिगृहीष्ये
एवं तेनोक्ते तान्यात्मार्थक्रीतानि कल्पन्ते । अथवा स झ्यात्
यावत् युष्मदर्थमेतानि क्रीतानि इत ऊर्त्ते यत् जानीथ तत् कु-
रुथ ततस्तन्निर्दिष्टं वस्त्रप्रत्यवताराः शैलस्यानुपस्थापितस्य प्रय-
च्छन्ति । अथ नास्ति शैलौ वा परं किमहं साधुर्न जवामि यदे-
वमेतानि मम दोषन्ते इति कृत्वा नेच्छति ततस्तानि (विगि-

चंति) परिष्ठापयन्ति । एवं परिष्ठाप्यमानेषु स शैक्षो ज्ञयात् ।
एतं पि मा उज्जह देह मज्जं, मज्जन्वगा गेएट्टह एक दो वा ।
अत्तंष्टिहोति कदायि सव्वे, सव्वे वक्कयंत वि सोधएसा ॥
एतमपि वल्लप्रत्यवतारमकल्पनीयतया प्राप्तमा उज्जह किं तु महं
प्रयच्छत मदीयप्रत्यवतारान् चैकं दौ वा यूयं गृहोति । अथ तेन
वहवः प्रत्यवताराः क्रीतास्ततः को विधिरित्याह यान् प्रत्यव-
तारान् एकं वा द्वौ वा त्रीन् वा स दाता आत्मार्ययति स त्रीन्
या कदाचिदात्मार्यं करोति तदा सर्वेऽपि कल्पन्ते एष विशोधि-
कोटिविषयो विधिरुक्कः । अथाविशोधिकोटीविषयं तमेवाह ॥

उग्गमकोमीए वि हु, संगोअं तथेव हाति अनिदिहे ।

इयरम्मि विसंगोओ, जइ सेहो सयं जणइ ॥

उद्गमकोटीनाम् आधार्क्यादयोऽविशोधिकोटीयो दोषास्तेष्व-
पि यदि निर्दिष्टमिदं साधूनां दास्यामि इदं मम भविष्यतीति
निर्देशमन्तरेण वल्लादि क्रीतं तन्न कल्पते (संगोभंहोऽनि-
दिष्टि) अनिदिष्टेऽपि यद्येषां दाता ज्ञयात् यैर्वल्लैर्युयं निमन्त्रिता
यदि तानि नेच्छथ तत इमानि मत्परिगृहीतानि गृह्णात यानि यु-
ष्माभिः प्रतिपिबानि तानि मम त्रयिष्यन्ति एवमसौ संगोअं प्रक्षेप
कं कृत्वा यदि ददाति तर्हि सर्वाण्यपि कल्पन्ते (इतरम्मिविसंगो-
ओत्ति) इतरन्नाम निर्दिष्टं तथाऽपि संगोओ यदि स्यात्ततः क-
ल्पते । संगोअः पुनरयं यथाऽसौ गृहस्थशैक्षः स्वयमन्येनानुपदिष्ट
आत्मनैवेत्यं जगति ।

उक्कोसगा व दुक्खं व, वज्जिया केसितो हमि विथेव ।

इति संघोभं तेहिं, वदंति निदिहगेसुं पि ॥

यानि वल्लाणि मया युष्मदर्थं कारितानि उक्तानि बहुमूल्या-
नि ततः कथं परित्यजन्ति दुःखं वा महता प्रयासेन वाऽपि तानि
अतः क्लेशितः क्लेशं प्रापितोऽहं वृथैवामीजिः युष्माकमनुपक-
रणात् अतो मदीयानि यूयं गृह्णीथ युष्मदीयानि च मम भवन्तु ।
इत्येवं तत्र निर्दिष्टेष्वपि संयतनिमित्तं निर्दिश्य कृतेष्वपि संगोअं
कल्पनीयताकारणं वदन्ति तीर्थकरादयः । संयतनिर्दिष्टान्यपि
कल्पन्त इति भावः । अत्र मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्नाह ।

जा संजय'णदिह्ठा, संछोभम्मि वि न कप्पते केइ ।

तं तु ए उज्जइ जम्हा, दिज्जति सेहस्स अत्रिसुक्कं ॥

या अविशोधिकोटीः संयताय निर्दिष्टा साधूनिर्दिश्य कृता सा
संगोभे कृतेऽपि न कल्पते एवं केचिदान्चार्या ब्रुवते तत्तु न युज्य-
ते यस्मात् शैक्षितस्यानुपस्थापितस्याविशुद्धमनेषणीयं वल्लपात्रा-
दि दीयते इत्यत्रैव चतुर्थोद्देशकं वक्ष्यति तत्र शैक्षयोग्यमविशुद्धं
साधुभिः परिगृहीतं जयति अतो ज्ञायते अविशोधिकोटीदांपैर्दु-
ष्टमपि वल्लादिकं संगोअे कृते कल्पते । किञ्चान्यत् ॥

जह अप्पट्ठा कम्मं, परिजुत्तं कप्पते य इतरोसं ।

एमेव य अम्हाणं, परिगहियं वि कप्पते इयरसि ॥

यथा गृहस्थेनात्मनोऽथोयाधार्क्यं कृतं तदितरेषां संयतानां
परिभोक्तुं कल्पते । इत्यमुनैव ज्ञापकेनास्माकमपि स शैक्षो गृ-
हस्थ एवेति कृत्वा तेन परिगृहीतं ममेदमिति बुद्ध्या स्वीकृत-
मितरदपि संयतनिर्दिष्टमपि कल्पते । इतरेषां साधूनां ये पुनरा-
चार्या अविशोधिकोटीनिर्दिष्टं संगोभेऽपि कृते नेच्छन्ति । ते इदं
कारणमुपवर्णयन्ति ॥

सहस्साणुवादिणा तेण, णिदिहे केइ ए इच्छंति ।

अणिदिहे पुण्ण ओअं, वदंति परिफग्गु मंतव्वं ॥

यथा सहस्रानुपाति विषं मध्यमाणं सहस्रान्तरितमपि पुरुषं
मारयति । एवमाधार्क्यमाद्युपश्रुज्यमानं सहस्रान्तरितमपि साधुं
संयमजीविताद् व्यपनयति न सहस्रानुपातिविषजातेन केचिदा-
चार्याः साधुनिमित्तं निर्दिष्टे संगोअेऽपि कृते नेच्छन्ति अनिर्दि-
ष्टं पुनः क्रीतं कृत्वा ददानस्य कल्पनीयं वदन्ति । एतदेव प-
रिफल्गु निस्सारं मन्तव्यम् । कथमित्याह ॥

एवं पि सप्पइरमीसेण, परिसरग तेण फग्गुमिच्छामो ।

दुविधं पि ततो गहियं, कप्पविरतणावउष्ठातं ॥

यत्ते आचार्यदेशीया इति निर्दिष्टे संगोअे कृते कल्पनीयं भ्रु-
वते एतदपि स्वगृहपतिमिश्रेण सहसं तेन कारणेन परिफल्गु
वयामिच्छामः तदीयानि प्रायेण ह्येतदपि स्वगृहपतिमिति कृत्वा
अकल्पनीयं प्राप्तेति तच्चानिष्टं ततो द्विविधमपि निर्दिष्टानिर्दि-
ष्टमेदाद् द्विप्रकारमपि तेन शैक्षेण संगोअकारणेनागृहीतमा-
त्मीकृतं सत्कल्पते । तथा वाऽत्र रत्नोच्चयो मे लह्वीधरो ज्ञातव-
प्यन्तः । तथा हि तत्र प्रक्षिप्तं तृणादिकमपि सुवर्णोभवति एवं
शैक्षगृहस्थेन परिगृहीतं सर्वमपि कल्पनीयं भवति । अपि च ॥

जहट्टकइं चरिमाणं, पडिमिक्कं तं हि मज्झिमो गहियं ।

पडिवसुपंचजामं, कप्पति तेसिं तहामोसिं ॥

यथा चरमतीर्थवर्त्तिनां पञ्चयामिकानां साधूनामर्थाय किम-
पि वल्लं वा पात्रं वा कृतं तच्च तैः प्रतिपिक्कं न गृहीतं मध्यमैश्च
पार्श्वनाथतीर्थवर्त्तिनैश्चतुर्थांमिकैस्तत्परिगृहीतं ते चतुर्थांमि-
काः पञ्चयामधर्मप्रतिपन्नास्ततस्तद्वल्लादिकं तेषामन्येषामपि
पञ्चयामिकानां परिभोक्तुं कल्पते । एवमत्रापि साधूनामर्थाय
कृतं तैः प्रतिपिक्कं शैक्षगृहस्थेनात्मार्यकृतं सहजीयमानं कल्पते ।

अथ संयोगद्वारं व्याख्याति ॥

उग्गमविसोधिकोटी, दुगादिमज्जोगओ वहु वत्थं ।

पत्तगमीसिगानु य, णिदिह्ठा तह अणिदिह्ठा ॥

इहोद्गमकोटीभेदा आधार्क्यमिश्रजातादयस्तेषां द्विकादिसं-
योगतो द्विकात्रिकचतुष्कादिसंयोगनिष्पन्ना बहवोऽत्र भङ्गका
भवन्ति । ते च सुगमनया स्वयमभ्यूह्य मन्तव्याः । एवं विशो-
धिकोटीभेदानामपि क्रीतकृतादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नाः
तथैव बहवो भङ्गकाः । एते च प्रत्येकं भङ्गका उच्यन्ते । एतेषामे-
वोद्गमकोटीभेदानां च परस्परं द्विकादिसंयोगनिष्पन्ना एवमेव
बहवो भङ्गका भवन्ति । ते च मिश्रभङ्गका भवन्ति । सर्वेऽप्येते
द्विधा निर्दिष्टा अनिर्दिष्टाश्च एतासु प्रत्येकमिथासु भङ्गपङ्क्तिषु
कल्याकल्याविभागाः प्रागुक्तप्रकारेणावसातव्याः । अथ बह्व-
माणार्थसंबन्धनाय प्रस्तावनां करोति ।

वत्था व पत्ता व परे वि हुज्जा, दव्वं पि कुज्जा णिवणे सयं पि ।

णिज्जुत्तजं व रयोहरादि, केइ किणे कुत्तियआवणातो ॥

वल्लाणि वा पात्राणि वा प्रायो गृहेऽपि भवेयुः । यत्त निर्यु-
क्तभाण्डं पात्रनिर्योगोपकरणं वाशब्दस्य व्यवहितसंबन्धतया
रजोहरणादिकं वा यदन्यत्र दुर्लभमुपकरणं तत् कश्चित्पुनः
बुद्धिमान् साधूनां समीपे दृष्ट्वा तदनुसारेण स्वयमपि कुर्यात् ।
कश्चित्तेव कुत्रिकापणात् क्रीणीयात् । वृ० ३ उ० । (कुत्रि-
कापणवह्ण्यता स्वस्थान एव) अथ सप्त नियोगान् व्याचष्टे ।

तिस्स य अप्पट्ठेती, चत्तारि य पूयणारिहे देति ।

दितस्स य धित्तव्वो, सेहस्स विगिचणं वावि ॥

ज्ञानमाचाराऽऽदि, दर्शनं दर्शनविशुद्धिकारकाणि शास्त्राणि तदर्थमध्वानं गच्छन्तु, चारित्रार्थं नाम-यत्र देशे स्त्रीदोषा वा भवन्ति तं परित्यज्य देशान्तरं गन्तव्यम् ।

एएहिं कारणेहिं, आगाढेहिं तु गम्ममाणेहिं ।

उवगरणपुव्वं गहिऊ-ण पडिलेहिएण गंतव्वं ॥६१६॥

एतैः-अशिवादिभिः कारणैरागाढैरेव गम्यमानैः-प्राप्यमाणैः उपकरणमध्वप्रायोग्यं गृहीत्वा पूर्वं गमनात् प्राक् प्रत्युपेक्षितः सम्यक् शुद्धाऽशुद्धतया निरूपितो यः स सार्थस्तेन सह गन्तव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(ग्लानवैयावृत्यमधिकृत्योक्तम्)-आगाढे कारणजाते सति वैयावृत्यं कुर्यादपि, परित्यज्ज्ञा ग्लानं, किं पुनस्तत्कारण-जानम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । इति 'गिलाण' शब्दे तृतीय-भागे ८६३ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

अणुवसमंते निग्गमो, लिंगविवेगेण होइ आगाढे ।

देसंतरसंकमणं, भिक्खुगमादी कुलिंगेण ॥ २७० ॥

अनुपशमयति-उपशममकुर्वति राक्षि निर्गमो भवति । कथमित्याह-लिङ्गविवेकेन-लिङ्गपरित्यागेन ; गृहस्थलिङ्गे-त्यर्थः । अथ तथाऽपि न मुञ्चति गाढकोपावेशात्, तत आह-आगाढम् अत्यन्तप्रकोपतो गाढममोक्षणे भिक्षुकादिलिङ्गेन देशान्तरसंकमणं कर्त्तव्यम् । अशिवाऽऽदौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किल कर्त्तव्यम् । वय० १ उ० । (" असिवं " इत्यादिगाथाभिः 'आगाढ' स्वरूपं 'कालकप्प' शब्दे तृतीयभागे ४८६ पृष्ठे वक्ष्यते)

आगाढे अन्नलिंगं, कालक्खेवो य होति गमणं वा ॥६६०॥

आगाढे-राजद्विष्टे । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(आहारमधिकृत्याऽऽगाढस्य भेदाः) किं पुण आगाढे, अणागाढं वा । तत्थिमं आगाढं समासतो चउव्विहं । गाढा-

अद्धारणे ओमे वा, गेलस-परिस-दुल्लभे दव्वे ।

आगाढं नायव्वं, मुत्तूण होंति ऽणागाढा ॥ १६० ॥

इमं खेत्ताऽऽगाढं अद्धारणपडिक्खगाढं सव्वं जाहं असंथरणे तं गाढं । इमं कालाऽऽगाढं आमकाले जं असंथरणे तं गाढं । इमे गिलाणपरिक्खा देऽवि भावाऽऽगाढं गिलाणस्स तद्विस्सं पायोगं जति न लब्धेति तो गिलाणो गाढं परिणस्स असमाधारे ऽण्णरेण दिया रातो वा परिणऽऽगाढं गिलाणस्स तद्विस्सं पायोगं इह राती अह्मिगारो । इमं दव्वाऽऽगाढं 'दुल्लभदव्वे'ति-सतपाग-सहस्सपागं, धयं, तेल्लं तेण साहुणो कज्जं तंमि अलभंते दुल्लभदव्वाऽऽगाढं । एवंविधं आगाढं नायव्वं । पडिपक्खे अणागाढं । नि० चू० ११ उ० ।

(विस्तरेणाऽऽगाढस्य भेदाः)-

दव्वे खेत्ते काले, भावे पुरिसे तिगिच्छे असहाए ।

एतेहिं कारणेहिं, सत्तविहं होइ आगाढं ॥

पं० भा० ४ कट्ठप० । नि० चू० ।

दव्वे ताव वेज्जो पुच्छियव्वां । जाव इयाणि दव्वाणि उवइसइ ताव इयाणि न पडिसेविज्जंति । जहा एयं अमह न कप्पइ । जहा उवइइयाणि, ताहे ओमत्थइ परिहाणीए भण्णइ । पं० चू० ।

(दव्वाऽऽगाढम्)-

एगादीयवड्डीए, एगुत्तरिया य होति दव्वाणं ।

ओमत्थगपरिहाणी, दव्वागाढं वियाणाहि ॥

जंयेति पुणो वेज्जो, सच्चित्तं दुल्लभं च दव्वं वा ।

अप्पडिहणंतो अच्छति, उदिसिउं जाव सो ठाति ॥

जाहे उद्विहाणी, ताहे ओमत्थहाणिए भण्णति ।

अमहे करेमो जोगं, अलंभे एयस्स किं कुणिमो ॥

एवं तु हावयंता, खेत्तं कालं च भावमासज्ज ।

ता जूहंती जाव उ, लंभे जेसिं तु दव्वाणं ॥

अह पुण भण्णज्ज एवं, अवस्समेत्तेहि कज्जदव्वेहिं ।

एतं दव्वाऽऽगाढं तहिं जए पणगहाणीए ॥

पं० भा० ।

एगादीयवड्डीए अमहे करेमु जोगं मग्गसु तं चेव जाव कल-मसाली । खेत्तकालगाढा । तदेव य जहिं लाभो तहिं णयंति । अहवा-भण्णज्जा अवस्सिमाणि दव्वाणि जाणि दव्वाणि दुल्लहाणि परित्ताणह स नेल्लमाहिणि वा ताहं तं दव्वाऽऽगाढं पणगपरिहाणीए जयंति जाव चउगुहण विंगएहंति । पं० चू० ।

खेत्ताऽऽगाढमियाणि गाढा-

खेत्ताऽऽगाढं इणमो, असती खेत्ताण मासजोग्गाणं ।

असिवं वा अन्नत्थ, णदी व य वा होज्ज सद्धा तु ॥

आयरियादि अहारग, अहवा अन्नत्थ सावता होज्ज ।

अंतर जहिं च गम्मति, वाला ताहे ण खुत्तियं वा ॥

एतेहि कारणेहिं, खेत्ताऽऽगाढंमि पुरिसे य ।

तो अत्थंति असदभावा, एगखेत्ते वि जयणाए ॥

पं० भा० ।

खेत्तस्स वा अलंभे असइ मासपाउग्गाणं खेत्ताणं एगत्थ अत्थंति असिवं वा अन्नत्थ नई वा तीरंति गंतूण अकारणं वा आयरियाणं अन्नत्थ सावता वा तत्थ अंतरा वा दिग्घ-जाइया वा अन्नंमि देसे अंतरा वा ताहे एगत्थ अत्थंति अहवा-खेत्ताऽऽगाढं । पं० चू० ।

(कालाऽऽगाढम्)-

कालस्स वाऽवि असती, वासावासे वियारणा णऽत्थि ।

एतेहिं कारणेहिं, कालाऽऽगाढं वियाणाहि ॥

वासाजोगं खेत्तं, पडिलेहे तं तु कालेणं बहुतो ।

वचंताण य अंतर-वासं तु णिवडितुं पव्वचं ॥

उहरं वंतरखेत्तं, ताहे तं चेव पुव्वखेत्तं तु ।

गंतू वसती वासं, समतीति वा ति दस रातं ॥ पं० भा० ॥

कालओ कालेण बहुत्तो वासावासपाउग्गं खेत्तं वचंता-णं अंतरावासं पडियं तं च अंतराखेत्तं । संनिसज्जं ताहे तं चेव पुव्वपडिलेहियं खेत्तं । जं निउल्लंता वि अइत्थिरा वा वासावासे जइ वासइ मग्गसिरे दस राया तिरिण होंति

सप्तनिर्योगान् गृहीत्वा प्रवजतोऽयं गुणस्तेषां सप्तानां मध्यात्
चीन् स शैक आत्मनोऽर्थाय गृह्णातीत्यर्थः । चतुरश्रं निर्योगान्
पूजनाहोणामाचार्याणां प्राध्यायप्रवृत्तिसंघाटकसाधूनां प्रयच्छति
तस्य चैवं प्रयच्छन्तो यद्यसौ निर्योगः शुरुस्ततोऽप्रीतव्यः ।
अथाशुद्धस्ततः शैकस्य दानव्यः । शैकस्याभावे 'विगिचनं' प-
रिष्ठापनं तस्य क्रियते । एवं तस्य त्रीनिर्योगान् गृहीत्वा प्रव-
जितस्य यद्भवति तद्दर्शयति ।

सज्जाए पलिमंथो, पन्तिरेणिया य सो हवइ खिन्नो ।

एगा व देति तहि तं, दोन्नि य से अप्पगो हुंति ॥

तस्य त्रीनिर्योगानुभयकालं प्रत्युपेक्षमाणस्य महान् स्वाध्या-
यविपरिमन्थो भवति । तथा च महत्या प्रत्युपेक्षतया स खिन्नः
परिश्रान्तो भवति तत एव निर्दिष्टः सन् एकं निर्योगं सूरीणां
ददाति प्रदत्ते च तस्मिन् तस्य द्वौ निर्योगाव्यात्मनः सत्तायां
भवतः । एवमप्यसौ द्व्याभ्यां निर्योगाभ्यां नैव साधुभ्योऽप्यादृश
इव दृश्यते । ततः ।

निगमणे बहुज्जंदो, कचो कतरो व वाणिओ एइ ।

चितियं पि देति तहि, सा जंते दुव्वहं होज्जा ॥

मासकल्पे पूर्णे ततः क्षेत्राग्निगच्छतां मध्ये स एवैको बहुभण्डो-
बहुपकरणो दृश्यते । ततो लोकस्तमुद्दिश्य भूतः । अहो कुतः
कतरो वा अयं वणिज एवमुपस्करसंभारितः समुपैति । एव-
मुपहासमाकर्ण्य स द्वितीयमपि निर्योगं गुरुणां ददाति । तत्र
गुरुभिर्भक्त्यै हेमदन्त ! आर्थं मा ते तव भूयो दुर्लभमुपकरणं
भवेत् अत आत्मपाथे एव तावद्धारय । स प्राह ।

जारेण खंधे चकनो य वाहा, पालिज्जाए णिस्ससए य उहुं ।

तेणे य ओधोणमजिह्वेज्जा, ए एचिया इति ममावजोगं ॥

मम मार्गं गच्छतां द्वयोर्महान् भारो भवति तेन स्कन्धः कटी
वाहावगादतरं पीड्यन्ते । ततश्चेत्यमूर्च्छनिश्वासेनाकुलो ज्ञा-
मीत्यर्थः । स्तेनाश्च मामुपकरणमग्निं दृष्ट्वा उपधिकारणादभि-
रुच्येयुः । एतावन्ति च वस्त्रपात्राणि ममोपभोगं नायान्ति । यद्य
जगद्विरुक्तं मा भूयो दुर्लभं भवेत् । तत्रोच्यते ॥

जं होहि ति बहुगाणं, इम्म धम्मचरणं पवत्ताणं ।

तं होहिति अम्मं पि, तुम्होहिं समं पवत्ताणं ॥

यदि गुप्ताकं बहुनामस्मिन् जागवते शासने धर्मचरणं प्रपन्ना-
नामुपकरणं भविष्यति तदस्माकमपि गुप्ताग्निः समं दिगङ्गमा-
नानां चारित्रं प्रपन्नानां भविष्यति एव तत्प्रथमतया प्रवजतो वि-
धिरुक्तः । अथ पूर्वोपस्थितविषयं तमेवाह ॥

सद्धो वीरेणसद्धए, अण्णुद्धाणं पुणो अजाणंते ।

कत्तकारितं व कीतं, जाणंते अधापणिगहिते ॥

यश्चारित्रं परित्यज्य गृह्णासमुपगतस्तस्य कथं पुनरपि प्रवज्या-
यामन्युत्थानसिद्धिः संजाता अत्र वीरणसदृकदृष्टान्तो वक्तव्यः ।
एवं तस्य पुनरन्युत्थानं जयति स च विधा जानानोऽजानानश्च-
यः कल्याणकल्याणविभागं जानाति स जानानस्तद्विपरीतोऽजानानः ।
अगीतार्थ इत्यर्थः (अजानन्ति) भूयः प्रवज्यायामन्युत्थिष्ठमा-
ने कृतं वा कारितं वा कीतं वा दानं वा तं पूर्वोक्तविधिना कल्प-
ते वस्तु जानानस्य यथा परिगृहीतानि श्रुत्वाप्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते
न कृतकारितादीनि । अथ वीरणसदृकदृष्टान्तमाह ॥

जइ सो वीरणसद्वो, णइतीरुहो जइस्स वेगेण ।

थोवं थोवं खणता, पक्खित्तो जूमिणिहितमूद्धो वि ॥

यथा स कश्चिद्विधिविक्रितो वीरणसदको वीरणानां तृणविशेषाणां
स्तम्भो नद्यास्तीरं रोहति स्म जायते स्मेति नदीतीररुहो नद्याः प्र-
त्यासन्नतया जलस्य वेगेन स्तोकं स्तोकं खनता जूमिकानिहि-
तमूज्जाहोऽप्यचिरदेव श्रोतसि प्रक्षिप्तः । ततश्च श्रोतसा प्रवाह-
यित्वा समुद्रं प्रापित इति भावः । एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः ।

त्रियमसियं दिट्ठेहिं, साधूहिं जहरिहं समणुणातो ।

उएहे उएहतरोहि य, चालिज्जति वद्धमूलो वि ॥

कश्चित्पश्चात्कृतः सिद्धपुत्रकादिवेषेण साधूनामागमनभूते क-
चिद् ग्रामे गृह्णासमध्यास्य तिष्ठन् यत्तत्र भासकल्पं वर्षाकल्पं
वा स्थिताः साधवो ये (यगमिति) तत्र गच्छन्त आगता वा
द्वित्राणि दिनानि तिष्ठन्ति तैर्दृष्टैरदृष्टैश्च साधुभिर्व्यथाहं यथायोग्यं
समनुज्ञातः सन्तुष्णैरुपगतैरेव च चर्चकदकवेगस्थानीथैरनेकैः
प्रेर्यमाणः कश्चादिसपरिग्रहः विस्तरेण घट्टमूहोऽपि चात्यते ।
गृह्णासं त्याजयित्वा संयमरूपे श्रोतसि प्रक्षिप्य गच्छरक्षाक-
रं प्राप्यत इति ज्ञायः ।

अथ जानानाजानानविषयविधिविज्ञागमाह ।

कप्पाकप्पविसो, अण्णीए जो उ संजमा चलिओ ।

पुच्चगमां तस्स जवे, जाणंते जाइ सुट्टाइ ॥

वस्त्रपात्रादिविषये कल्याणकल्याणविशेषे अनधीते सति यैः सं-
यमाद्यहितस्तस्य पूर्वः प्राक्तनो नाम प्रकारो भवति यथा शैकगृह-
स्थस्योक्तः । यस्तु कल्याणकल्याणविधिं जानाति तस्य सर्वाणि शु-
चान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते न क्रीतादिदोषदृष्टानि । वृ० ३ उ० ।

(११) निर्ग्रन्थाः प्रवज्यां गृह्णत्या उपधिः ।

(सूत्रम्) निर्गन्धीणं तत्पदमया संपन्वयमाणी क-
प्पइ रयइरणो गोच्छपनिगइमायाए चउहिं कसिणेहिं
वत्थेहिं आयाए संपवइत्तए कप्पइ से अहापरिगइहिं
वत्थेहिं आयाए संपवइत्ता ।

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं निर्ग्रन्थाश्चतुर्भिः प्रत्यवतारैः स-
हितायाः प्रवजितुं कल्पते इति विशेषः । अथ ज्ञाप्यम् ।

एसेव गमो णियमा, णिगन्धीणं पि होइ नायव्वो ।

जाणंतीणं कप्पति, पेत्तुं जे आधापरिगहितो ॥

एष एव गमो निर्ग्रन्थीनामपि जयति ज्ञातव्यः । सा च पूर्वोप-
स्थिता स्यादित्यत्र सूत्रे तासां कल्याणकल्याणविभागं जानतीनां यानि
यथापरिग्रहीतानि कल्पन्ते ग्रहीतुम् (जे) इति वाक्यालङ्कारः ।
समणीणं नाणत्तं, णिज्जोगा तासिं अप्पणो जोग्गा ।

चउरो पंच व सेसा, आयरियादीए अट्टाए ॥

निर्ग्रन्थेभ्यः सकाशात् श्रमणीनामिदं नानात्वं विशेष उच्यते
तासां प्रवजन्तीनामात्मनो योग्याश्चत्वारो निर्योगा भवन्ति शे-
पास्तु आचार्यादीनामर्थाय चत्वारो वा पञ्च वा । तत्र यदा च-
त्वारस्तदा एकमाचार्यस्य द्वितीयं प्रवर्तिन्यास्तृतीयं गणावच्छे-
दिन्याः चतुर्थं संघाटकसाध्याः प्रयच्छति । यदा पञ्च तदा तथै-
वाचार्यादीनां पञ्चमः पुनरुपध्यायस्य योग्य इति चूर्णिकाग्नि-
प्रायः । वृहद्भाष्यकारः पुनराह । चत्वारि अप्पणो से, चउरं
पंच वइव सेसगा हुंति । आयरिओवज्जाए, पवत्तिणीमिसे य
संघामे ॥ पंचेण अभिभोगा अग्निभोगावज्जहुंति चत्वारिस्ति ॥

सङ्घाणुक्रंय तर्हि, समणुत्तियंरा स वि तद्देव ॥

यत्र मुनयो न विविक्ताः श्रमण्यश्च गृहिणश्च यत्र (उच्छृङ्खलितं)
मुपिताः तत्र स्वस्थाने संयतीवर्गे अनुकम्पा कर्तव्या । ताश्च संय-
त्यो द्विविधाः संविज्ञा असंविग्नाश्च यदि वस्त्राणि सन्ति ततः सर्वा-
सामपि दातव्यानि अथ न सन्ति तावन्ति वस्त्राणि ततः संवि-
ग्नसंयतीनां देयानि ता अपि द्विविधाः समनोक्षाः सांजोगिन्य
इतराश्चासांभोगिन्यः । यदि पूर्यन्ते ततो ह्येवमपि वर्गयोस्तथैव
दातव्यानि । अथ न पूर्यन्ते ततः स्वस्थाने दातव्यानि समनो-
क्षानामित्यर्थः अपिशब्दात् या धृतिदुर्बलास्ताः संविग्नाः असं-
विग्ना वा स्थविरास्तरूपयो वा जघन्तु नियमात्तासां दातव्यम् ।
यत्र साधवो विविक्तास्तत्रैव यतना ॥

लिंगद्विजस्वसीप, गिहंति पन्निहारियमेणु ।

अमणुन्नियरगिहिंसुं, जं लुण्ठं तंनिजं देति ॥

श्लिङ्गार्थं तावद्वदर्थं रजोहरणमुखयस्त्रिके गृहीतव्ये जिह्वार्थं
तु पात्रकपण्डितकादि इति तत्राणार्थं तु प्राचरणादि एतत्सर्वम-
पि प्रातिहारिकमेतेषु गृह्णन्ति । तद्यथा अमनोक्षा असंभोगिका
इतरे पार्थवस्थादयो गृहिणः प्रतीताः । अथैषु न प्राप्यते ततः
संयतीनामपि हस्तान्प्रातिहारिकं प्राप्य तच्चोत्पट्टकादिकं यदा
लब्धं जघति तदा तन्निजं तत्सदृशं प्रातिहारिकं ददति प्रत्यपय-
न्ति । इह द्वितीयजन्त्रे व्याख्यायमाने प्रथमतृतीयचतुर्थजन्त्रा अपि
वेशतः स्पृष्टा अवगन्तव्याः । गतो द्वितीयजन्त्रः । अथ तृतीयं जन्त्रं
व्याख्यायन्ति ॥

उच्छृङ्खलं वि तदुभये, सपक्वपरपक्वतदुभयं होइ ।

अहवा वि समणसमणी, समणुन्नियरेणु एमेव ॥

तदुभये वा उच्छृङ्खले मुपिते सत्येवमेव यतना ज्ञातव्या । अथ
तदुभयमिति किमुच्यते इत्याह । स्वपक्षाः संयताः परपक्षा
गृहस्थाः । अथवा तदुजयं नाम श्रमणाः श्रमायश्च । यद्वा तदु-
भयं समनोक्षा अमनोक्षाश्च । यदि वा संविग्ना असंविग्नाश्चेति
तदुभयम् तत्र मुपिते सति विधिमाह ॥

अमणुन्नियरगिहिंसं-जईसु अमइ पडिसत्यवट्ठीसु ।

तिहहट्टाप गहणं, पडिहारिय एतरं चेव ॥

अमनोक्षा असंभोगिका इतरे पार्थवस्थादयो गृहिणः संयत्य-
श्च प्रतीताः एतेषु विविक्ततया वस्त्राणां प्रतिस्वार्थं वा पटल्यां
वा पञ्चकपरिहाण्या मार्गयितव्यम् । संयतीनां तु नास्ति पञ्च-
कपरिहारिण्यदेव लभ्यते तदेव गृहीत्वा गात्राच्छादनं ताभिः
कर्तव्यं तच्च वस्त्रं त्रयाणां श्लिङ्गजिह्वाशीतत्राणानामर्थाय प्राति-
हारिकं वा इतरञ्च निमृष्टं ग्राह्यम् ।

एवं तु दिया गहणं, अहवा रत्ति मित्रेज्ज पडिसत्यो ।

गीएसु रत्तिगहणं, मीसेसु इमा तहिं जयणा ॥

एवं दिवा ग्रहणमभिहितम् । अथवा रात्रौ प्रतिस्वार्थं मित्रेत् तत्र
न यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततो रात्रावेव गृह्णन्ति अगीतार्थमि-
थास्ततस्तेषु मित्रेष्वर्थं यतना । तामेवाह ।

वत्थेण व पाएण व, णिमंतए व अत्थमिण ।

आइचे उदिते य, गहणं गीत्यसंविग्ने ॥

प्रतिस्वार्थं कश्चिद्दानश्राद्धादिरनुजते वा अस्तमिते वा सूर्ये व-
क्षेत्रे वा पात्रेण वा निमन्त्रयेत् तत्र यदि सार्थो रात्रावेव चलितु-
कामस्तदा गीतार्था गुरुनालोचयन्ति उदिते सूर्ये वस्त्रग्रहणं
कृत्वा समायाताः एवं गीतार्थाः संविग्ना गृह्णन्ति । अथ प्रतिस्वार्थं
पटल्यां वा लभ्यते न च सार्थादिकं दृश्यते ततः किमित्याह ।

खंने पत्ते तह द-व्भवीवेर तह य हत्थपिहणं तु ।

अप्पाण विविक्ताणं, आगाढं सेसणागाढं ॥

चर्मखण्डानि संयतीनां परिधानाय दातव्यानि । तदभावे शा-
कादिपत्राणि तदप्राप्तौ दर्भबीवरं घनं ग्रन्थयित्वा समर्पय-
न्ति सर्वथा परिधानाभावे हस्तेनापि गुह्यदेशस्य पिधानं कर्त-
व्यम् । एवमध्वनि विविक्तानामागाढं कारणं मन्तव्यं शेषं तु
सर्वमप्युपकरणानां अनागाढम् ।

असंजई य निग्गया खुहु-गाइ पेसंति चउसु वग्गेसु ।

अप्पाहिं निवगारं, साहुं च वियारमाइगयं ॥

प्रतिस्वार्थपट्यादां वस्त्राणामभावेऽप्राप्तौ अध्वनो निर्गता
उद्यानं प्राप्ताः सन्तः क्षुल्लिकादिविविक्तं ग्रामं नगरं वा चत्वारः
संयतसंयतीश्चावकाशविकालकृणा ये वर्गास्तेषु तेषां समीपे
प्रेषयन्ति । यद्वा सांजोगिकाः संयता इत्येको वर्गः अन्यसांजो-
गिका इति द्वितीयः । सांजोगिकाः संयत्य इति तृतीयः अन्य-
सांजोगिका इति चतुर्थः । एतेषां वा समीपे प्रेषयन्ति । अथ
नास्ति क्षुल्लकः क्षुल्लिका वा ततो यस्ततो ग्रामान्नगराद्वा अगारो
गृहस्थः समायातः यो वा साधुविचारभूम्यादावागतस्तम् (अ-
प्पाहिंति) संदिशन्ति यथा साधुसाध्वीमृत्तीनां सांजोगिकसं-
यतादीनां वा जघता कथयितव्यं साधवः साध्यश्च बहिरप्रोद्यानि
स्थिताः सन्ति ते चाध्वनिस्तेनैविविक्ताः अतस्तेषां योग्यानि ची-
वराणि प्रेषणीयानि । अत्र चायं विधिः संयतः संयतानां वस्त्राणि
दातव्यानि । संयतीनां तु संयतीभिः । अथ तत्र संयताः संय-
त्यो वा न सन्ति तदा श्रावकाः श्राविका वा प्रयच्छन्ति । यत्र तु
संयत्यः संयता वा संयतीनां प्रयच्छन्ति तत्र विधिमाह ।

सुद्धी थेराणप्पे, आद्वोगितरी उवितु पविमंति ।

ते वि य घेत्तुमइगया, समणुन्न जडे जयंते व ॥

क्षुल्लिका उद्यानं गत्वा स्थविरसाधूनां वस्त्राण्यर्पयन्ति । अथ न
सन्ति क्षुल्लिकाः तत इतरा मध्यमास्तरूपयो वा गत्वा स्थविरा-
णामाढोके स्थापयित्वा ज्यूयोऽपि ग्रामं प्रविशन्ति । यत्र संयतेन
संयतीनां दातव्यं तत्र क्षुल्लकाः स्थविरसाध्वीनामर्पयन्ति क्षुल्लका-
न्नावे शेषा अपि साधवः स्थविराया आढोके स्थापयन्ति तेऽपि
च संयताः संयतीदत्तानि वस्त्राणि गृहीत्वा प्रावृत्य नगरमनिर्ग-
ताः प्रविष्टाः सन्त आत्मयोग्यमुपकरणमुत्पाद्य संयतीसत्कव-
स्त्राणि प्रत्यपयन्ति एवं मनोक्षेपे विधिरुक्तः (समणुन्नजडे जयं-
ते वन्ति) यत्र ते मनोक्षाः सांजोगिका न जघन्ति तत्रैव बह्व्यमा-
णनीत्या यतन्ते ॥

अप्पाण निग्गयाई, संविग्गा सण्डुविह अण्णाणी ।

संजई एसणमाई, असंविग्गा दोष्णि वा वग्गा ॥

अध्वनो निर्गता यत्र ग्रामादां प्राप्तास्तत्रैव भवेयुः संविग्नाविहा-
रिणः अनेनेहान्यसांभोगिका गृह्णन्ते । संविग्नाः श्रमणास्ते द्विविधाः
संविग्नाविहा असांविग्नाविहाश्च । संविग्नाऽपि द्विधा आन्निग्र-
हिकमिथ्यादृष्टिभेदात् (संजई इति) अमनोक्षसंयताः संविग्नाना-
मपि द्वौ वर्गौ तद्यथा साधुवर्गः साध्वीवर्गश्च । अत्र विधिरुच्यते
(एसणमाई इति) संविग्रभृतिषु शुक्लं वस्त्रमप्राप्नुवन्तः पञ्चकप-
रिहाणिकमेणैपणादोपेषु यतन्त इति ।

अथैतदेव सविस्तरं व्याख्यायन्ति ॥

संविग्गातरं नाविय, सन्नीमिच्छा उ गाहणागाढे ।

असंविग्गमिगाहरणं, पाउजेसु विसं हीला ॥

संज्ञिनो द्विविधाः संविग्रभाविता इतरभाविताश्च मिथ्यादृष्टयोऽपि द्विविधाः आगाढा अनागाढाश्च । तत्र प्रथमं संविग्रभावितेषु संज्ञिषु तदप्राप्तावनगाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं वस्त्रमन्वेपणीयम् । असंविग्रभावितेषु अगाढमिथ्यादृष्टिषु च न गृह्णन्ति कुत इत्याह । असंविग्रभाविता मृगाहरणं ब्रुवन्प्रदान्तं चेतसि प्रणिधानसाधूनामकद्वयं प्रयच्छन्ति ये त्वाभिग्रहिका मिथ्यादृष्ट्यस्ते साधुदर्शनप्रेक्षितो विषं प्रयुञ्जीरन् हीलां वा कुर्युः अहो अदत्तादाना अमी वराका इत्येति नश्यन्ति इत्यादि । अथ नागाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं न प्राप्यते ततः किं विधेयमित्याह ॥

असंविग्रभाविण्यसुं, अगाढसुं जयति पणगादी ।

उवएसो संघारुग, पुन्रगहियं च अवसंसं ॥

असंविग्रभावितेषु वस्त्रादिद्रोषशुद्धं यद्वस्त्रं तद्गृहीतव्यं तदभावे अगाढमिथ्यादृष्टिष्वपि यद्यात्मप्रवचनोपघातो न स्यात् अथ तेष्वपि शुद्धं न प्राप्यते ततः संविग्रभावितादिष्वेव पञ्चकादिपरिहाण्या तावत् यतन्ते यावद्भिन्नमासं प्राप्ता भवन्ति ततोऽन्यसांभोगिकैर्येषु कुरुते तेषु दत्तोपदेशेषु याचितव्यं तथाऽप्यप्राप्तौ तेषां संघाटकेन एवमप्यलामे तेषामेव यत् पूर्वं गृहीतं वस्त्रादि तद् गृहीतव्यम् । अमुमेवार्थं विधिशेषज्ञापनाय पुनरप्याह ॥

उवएसो संघाडग, तेसिं अट्टाप पुन्रगहियं तु ।

अजिनव पुराणमुच्छं, उत्तरमूले सयं वावि ॥

अन्यसांभोगिकोपदेशेन प्रथमतः पर्यटन्ति ततस्तदीयसंघाटकेन तथाऽप्यप्राप्तां तेषामर्थ्याऽन्यसांभोगिकाः पर्यटन्ति तथाऽपि यदि न लभ्यते ततस्तेषामेव यत्पूर्वगृहीतवस्त्रं तद्गृहीतव्यं तच्चाभिनवं वा स्यात् पुराणं वा । पूर्वमभिनवं पश्चात्पुराणमपि गृह्यते तदपि यद्युत्तरगुणमूलगुणशुद्धं तत उपादेयं नान्यथा अथापि न प्राप्यते ततो यः कृतकरणो भवति तं तच्च एवमेव वक्तव्यम् एतच्च यथाऽवसरमुत्तरत्र भावयिष्यते तदेवमन्यसांभोगिकानामपि पूर्वं गृहीतं यदा न प्राप्यते तदा मासलघुकादारभ्य तावद्यतन्ते यावच्चतुर्लघुकां प्राप्ताः ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

उवएसो संघारुग, पुन्र गहियं न निययमाईणं ।

अजिनव पुराणमुच्छं-पुन्रमजुत्तं पि परिजुत्तं ।

चतुर्लघुप्राप्तमित्यववासिपार्श्वस्थादीनामुपदेशेन वस्त्रमुत्पादयन्ति तदभावे तेषामेव संघाटकेन तथाऽप्यलामे यत्तेषां पूर्वगृहीतं मूलोत्तरगुणशुद्धम् अभिनवमपरिभुक्तं तत्प्रथमतो गृहीतव्यं ततः परिभुक्तमपि तदप्राप्तौ पुराणमपि मूलोत्तरगुणशुद्धमपरिभुक्तं ततः परिभुक्तमपि प्राह्यम् । इह निशीथचूर्ण्यभिप्रायेणास्यैव कल्पस्य विशेषचूर्ण्यभिप्रायेण वाऽन्यसांभोगिकात् यावन्नास्ति पञ्चकपरिहाणिः किं तु ततः ऊर्ध्वं पञ्चकहान्या यत्तत्वा यदा मासलघुप्राप्तास्तदा पार्श्वस्थादीनामुपदेशानिमान् गृह्णन्तीति द्वयोश्चूर्णयोरभिप्रायः परमेतच्चूर्णि कृता भिन्नमासप्राप्तान्यसांभोगिकानां चतुर्लघु प्राप्तास्तत्पार्श्वस्थादीनामुपदेशादिना वस्त्रग्रहणे यतन्ते इति प्रतिपादितमतस्तदनुरोधनास्माभिरपि तथैव व्याख्यातमित्यवगन्तव्यम् ।

यथोक्तमप्यर्थं विशेषज्ञापनार्थं भूयोऽप्याह ।

उत्तरमूले सुच्छे, नवे पुराणे चरकजयणेवं ।

परिकर्मण परिजोगे, न होंति दोसा अभिनवमि ॥

नगुणशुद्धमप्युत्तरगुणशुद्धम् १ न मूलगुणशुद्धमुत्तरगु-

णशुद्धमपि २ मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धम् ३ न मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धं ४ एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु प्रत्येकं नवपुराणपदविपर्ययं यद्भङ्गचतुष्कं तस्य भजना सा च यथाक्रममेतं कर्त्तव्या यत्तावन्मूलोत्तरगुणविशुद्धं तत्प्रथमतो नवमपरिभुक्तं गृहीतव्यं तदभावे नवं परिभुक्तं तदभावे पुराणं परिभुक्तमेवं द्वितीयतृतीयचतुर्थेष्वपि भङ्गेषु चत्वारश्चत्वारो विकल्पाः यथाक्रमं चैते आसेवितव्याः कुत इत्याह । परिकर्मणा दोषा अविधिसीवनादयः परिदोषाश्च मलिनीभूतप्राक्षितसुगन्धिगन्धभावितत्वादयोऽभिनवे अपरिभुक्तं च वस्त्रे न भवन्ति । अथ पार्श्वस्थादिवपि न प्राप्यते ततोऽमनोहसंयतीनामप्युपदेशेन गृह्णन्ति एषां वा अर्थाय ताः पर्यटन्ति पूर्वगृहीतं वा तासां गृहीतव्यं तदभावे असंविग्रभासंयतीनामप्युपदेशादिना गृह्णन्ति ।

अथैवमपि न प्राप्यते ततः किं कर्त्तव्यमित्याह ।

असई य द्विगकरणं, पन्नवणट्टा सयं च गहणट्टा ।

आगाढे कारणमि, जहेव हंसाइणो गहणं ॥

प्रथमप्यसत्यज्ञयमाने शाक्यादिवेषेण तदीयोपासकाना यतिभ्यो वस्त्रापनाय ब्रह्मापनार्थं स्वयं वा ग्रहणं वस्त्रस्योत्पादनं कर्त्तव्यं किं बहुना ईदृशे आगाढे कारणे यथैव हंसतिलादेरनुज्ञापितस्यापि ग्रहणं दृष्टं तथैव वस्त्रस्यापि तथाऽप्यज्ञे सूत्रं मार्गयित्वा अन्यैर्वाययति तदभावे स्वयमेवाल्पसागारिके वयति अथ सूत्रं न लभ्यते । ततः को विधिरित्याह ।

सेडयरुए पिंजियए, पेडुगहणे य लहुगदप्पेणं ।

भवकाले हि विसिट्टा, करेण अकमेण ते चेव ॥

सेरुगो नाम कर्पासः स एव लोडितः सन् वीजरहितो रतं तदेव रतं पिञ्जकिया तारुतं पिञ्जितं तदेव पृणिकिया वहितं पेडुरिति भाष्यते । एतेषां यदि दर्पेण ग्रहणं करोति तदा चत्वारो लघुकाः तपःकालाभ्यां विशिष्टास्तत्र सेरुके उज्जयगुरुकाः रते तपोगुरुकाः पिञ्जिते काष्ठगुरुकाः पेडुके द्वाभ्यां लघुकाः कारणे पुनः प्रथमपेडुकां पश्चात् पिञ्जितं ततो रतं ततः सेरुकमपि गृह्णाति । अथाक्रमेण गृह्णाति ततस्त एव चत्वारो लघुकाः सेरुकां च त्रिवर्षातीतं विश्वयोनिकमवग्रहीतुं कल्पते न सच्चित्तम् ।

कडयोगि एकओ वा, असईए नादवद्धसहिओ वा ।

मिच्छाए उवगरणं, उभओ पक्खस्स पाउगं ॥

कृतयोगी नाम यो गृहवासे कर्त्तनं कृतवान् स गच्छस्य वस्त्राजान्ते एकको वा नादवद्धसंयतीसहितो वा विजने नूभागे कर्त्तनं वयनं च कृत्वा उज्जयपक्षस्य संयतसंयतीलक्षणस्य प्रायोग्यमुपकरणं परिलुञ्जते ततः किमित्याह ॥

अगीयत्थेसु गिंचे, जहलामं सुलभवहिखेत्ते ।

सुपच्छित्तं उ वदंति, अज्ञाने तं चेव धारंति ॥

यद्यगीतार्थास्ततस्तेषु सुवज्रोपधिक्केषु गताः सन्तो यथाहामं यच्छलजन्ते तत्सदृशमपरं व्यूतवस्त्रं विवेचयन्ति परिष्ठापयन्तीत्यर्थः । अगीतार्थप्रत्ययनिमित्तं च यथाज्ञानप्रायश्चित्तं वहन्ति । अथापरं न लभ्यते ततस्तदेव स्वयं व्यूतं वस्त्रं धारयन्ति । अथ सर्वेऽपि गीतार्थास्ततोऽपरस्य हामे प्राकृते परित्यजन्ति वा न वा न कोऽपि नियमः । अथ “गणनिगयाई” इत्यत्र योऽयमादिशब्दस्तस्य फलमुपदर्शयन्नाह ।

एमेव य वसिमाम्मि वि, जामियओ महियवृपरिजुत्ते ।

पुन्रुडिण व सत्थे, सम इत्थं जए वावि ॥

न केवलमध्वनि विचिक्तानामेव विधिः किन्तु ग्रामादौ घसिमे पथि वसतां यत्रोपधिरग्निकायेन ध्यापितो दग्धः अवमौद्र्यं वा विक्रीतः चौरैर्वा हतः वर्षासु वा पानीयपूरेण वा व्यूढपरिजीर्णो वा पुराणतया दुर्बलीभूतो विचक्षितं कार्यं कर्तुमसमर्थः तत्रा-
ध्वेयमेवानन्तरोक्तो विधिर्मेतद्व्यः । अत्र चापरो विशेष उपद-
श्यते यत्र ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति तत्र सार्थः कश्चित्प्राप्तः
स च आदित्योदयात्पूर्वमेवोत्थितः उच्चहितुमारुह्यो वर्त्तते यत्र
च गतस्य तस्य रविरुदेप्यति तत्र गच्छता अपान्तरात् च स्ते-
नादिभ्यं स्तेनैर्वा साधवो दग्धाद्युपधयस्तं सार्थं नक्तं रात्रौ प्राप्ताः
प्राये प्रभाते अनुजते एव सूर्ये अग्रतश्चक्षितुकामाः अतो रात्रा-
वेव यथोक्तनीत्या वस्त्रादि गृहीयुः ।

(सूत्रम्) अन्नस्य एगा य हरिया हडिया एसा विय परि-
चुत्ता वा घट्टा वा मट्टा वा संपभूमया वा ॥

अस्य संयन्धमाह ।

सुतेण चैव जोगो, हरियाहमि कप्पए निमि यिचुं ।

हरिऊण य आहडिया, वूढा हरिएसु वा हट्टु ।

सूत्रेणैव सूत्रस्य योगः संयन्धोऽत्रास्ति अनन्तरसूत्रे रात्रौ व-
स्त्रादिकं ग्रहीतुं कल्पते इत्युक्तम् । अत्र तु या व्याहृता हतिका
सा निशि रात्रौ ग्रहीतुं कल्पते इति प्रतिपाद्यते अनेन संयन्धे-
नायातस्यास्य व्याख्या । न कल्पते रात्रौ वस्त्रं ग्रहीतुमिति प्र-
तिषेधोऽन्यत्रैकस्या हताहृतिकाया हरिताहृतिकाया वा तत्र
पूर्वं हतं पश्चादाहृतमानीतं वस्त्रं हताहतं तदेव हताहृतिका
स्वार्थं क प्रत्ययः । अनिवर्तन्ते स्वाधिकप्रत्ययप्रकृतिलिङ्गवचनान-
नीति वचनादत्र रुदितः स्त्रीलिङ्गनिर्देशः । एवं हरितेषु घनस्प-
तिसु आहतं हरिताहतं वस्त्रं तदेव हरिताहृतिका साऽपि च प-
रिचुत्ता परिधानादौ व्यापारिता धौता अफ्यायेन प्रक्षालिता रक्ता
विचित्रवर्णकैरुपरञ्जिता घृष्टा घट्टकादिना घटिता मृष्टा मुकुमा-
रीकृता संपभूमिता धूपद्रव्येण समं ततः प्रकपेण धूपिता वा-
शब्दः सर्वोऽपि विकल्पार्थः । एवंविधाऽपि सा स्त्रीकृत्तव्या पुनर-
साधुप्रायोग्या कृतेति कृत्वा परिहर्तव्येति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् ।
“हरिऊण य” इत्यादि पश्चात् स्तेनैः पूर्वं हता पश्चाद्रक्षमादृतमा-
नीतं तदेव हताहृतिकेत्युच्यते । यद्वा हतेषु प्रक्षिता या सा हरि-
ताहृतिका । सा पुनः कथं भवतीत्याह ।

अच्छाणमण्छाणे, व विविच्चाणं तु होज्ज आहडिया ।

अविहिम्मि संति खेम, विहम्मगच्छे सइ गुणेषु ॥

अध्वनि अनध्वनि वा विविक्तानां हताहृतिकाः संभवन्ति तत्र
(अविहे) अनध्वनि मासकल्पेन विहरन्तो क्लेमं निरुपद्रवमा-
दौ च सन्ति सत्सु विद्यमानेषु ज्ञानादिगुणेषु विहमध्वानं न ग-
च्छेत् न प्रविशेत् । तथा चाह ।

उच्छदरेसु भिक्खे, अच्छाणपवच्चणं तु दप्पेण ।

बहुगा पुण सुदपए, जं वा आवज्जई जत्थ ॥

नाण्डदंसण्डा, चरित्तडा एवमाइ गंतव्वं ।

उवगरणपुव्वपामिन्ने-हिएण सत्थेण गंतव्वं ॥

गाथाद्वयमपि प्राणव्याख्यातम् । तत्राध्वनि प्रविशतां विधिमाह

अच्छाण पविसमाणा, गुरुं पवादित्ति ते गता पुरतो ।

अह तत्थ पवादित्ति, चाउम्मासा जवे गुरुगा ॥

अध्वानं प्रविशन्तः प्रथममेव गुरुमाचार्यं प्रवादयन्ति गुरुप्र-

वादमुत्थापयन्तीत्यर्थः । तथा ते अस्माकमाचार्याः पुरतः
पूर्वमेवान्येन चार्थेन सह गताः अत एव वयं त्वरामहे कथं
नाम तेषां समीपं क्षिप्रमेव प्राप्नुयामः । अथ तत्राध्वनि प्रवि-
शन्त एव न प्रवादयन्ति ततश्चतुर्मासा गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

गुरुसारक्खणहेज्जं, तम्हा थेरो उ गणधरो होइ ।

विहरइ य गणांहिवई, अच्छाणे होइ भिक्खुस्स ।

गणधराकारधारकः क्रियत इत्यर्थः । यस्तु गणाधिपतिः
सोऽध्वनि मार्गे स्वयं भिक्षुमावेनं सामान्यसाधुवेपेण विरह-
ति कुत इति चेदुच्यते कदाचिदध्वनि साधवः स्तेनकैर्वि-
चिताः क्रियेरन् ततस्ते स्तेनकाश्चिन्तयेयुः ।

हयनायगा न काहिति, उत्तरं राजले गणे वावि ।

अम्हं आहिवइस्स व, नायगमिच्चाइहिं वा ॥

हतो नायक आचार्यो येषां ते हतनायकास्तथाभूताः सन्तः ते
राजकुले वा गणे वा गत्वा न किमप्युत्तरमुपकरणापहार ए-
वात्मकं करिष्यन्ति अस्वामिकतया निराशीभूतत्वात् । तथाऽ-
स्माकं योऽधिपतिस्तस्य वा तदीया वा ये क्षातकाः स्वजना
यानि मित्राणि तत्प्रति नाम तेषामन्तिके गतास्तैः पृष्टाः सन्तो
न किमप्युत्तरं प्रदास्यन्ति आचार्यस्यैव तदानीमभावेनाप्रग-
ल्भत्वादिनि भावः । तस्मादाचार्यमेवोपद्रावयाम इति विचिन्त्य
तथैव कुर्युः ततो यथोक्तनीत्या गुरुवः प्रवादयितव्याः ततः
स्तेनाः चतुर्विधाः ।

संजयपंता य तहा, गिहिभदा चैव साहुभदा य ।

तट्टजयनदा पंता, संजयजहेसु आहडिया ॥

एके संयतप्रान्ताः गृहस्थभद्रकाः अन्ये साधूनां भद्रकाः गृह-
स्थप्रान्ताः । अपरे तट्टभयभद्रकाः अपरे तट्टभयप्रान्ताः । अत्र
ये संयतभद्रकास्तेषु हताहृतिका भवेत् हत्वाऽपि तयोर्वस्त्रम-
र्पयेयुरित्यर्थः ।

सत्ये विविच्चमाणा, अहिपई भद्वो व पंतो वा ।

दइण निवारइ, वत्थं गहिंथं च पेसेइ ॥

सार्थं स्तेनैर्विविच्यमाने मुख्यमाणे साधवोऽपि विविच्येरन्
तत्र योऽधिपतिः चौरसेनाधिपतिः स साधूनां भद्रको वा
स्यात् प्रान्तो वा यदि भद्रकस्तदा साधून् विविच्यमानान् दृष्ट्वा
निवारणं करोति मतेषां वस्त्राण्यपहरतेति । अथासौ तत्रा-
संनिहितस्तेनैर्गृहीतं तदुपकरणं भूयोऽपि प्रेषयति । अमून्येव
गाथावयवान्याचष्टे ।

जिन्नदसं सिव्वणीहिं व, नाउ य सेउ वा लजित्ताणं ।

ते चैव तक्करे ज-द्वो अंतिए पेसेइ ॥

चौरसेनाधिपतिः साधूनामुपधिनीतमुपहौकितं दृष्ट्वा जिन्नदशा-
कत्वेन साधुसंयन्त्रिणीभिः सीवनीभिः सीवितत्वेन वा साधूनां
सत्कमेतच्छमिति ज्ञात्वा तान् तस्करानुव्रज्यमाने आः पापा विनष्टाः
स्थ यूयं देयं महात्मनां वस्त्राण्यपहृतानीत्यादि एवमुपादध्य
भूयोऽपि तस्योपधेः साधूनामर्पणार्थं तानेव तस्करान् साधूनाम-
न्तिके प्रेषयति ॥

वीसत्थमप्पिण्णत्ते, जएण छडित्तु केइ वच्चंति ।

विहिया पासवण जूमि, उवस्सए दिट्ठमि जा जयणा ॥

स्तेना द्विधा आक्रान्तिका अनाक्रान्तिकारस्ते कुतोऽपि न विच्य-
ति अत एव ते चौरसेनापतिनां वस्त्रप्रत्यर्पणार्थं प्रेषिताः सन्तो

विष्वस्ताः निर्भयादिव त एव आनीयवस्त्रं संयतानामर्पयन्ति
अनाक्रान्तिकास्तु भयेन मा केनाप्यारक्षिकादिना ग्रहीष्यामह
इति परिज्ञाय रात्रावानीयोपाश्रयाद्बहिः प्रश्रवणज्मातुपाश्रयम-
ध्ये वस्त्रं प्रक्षिप्य व्रजन्ति पत्रायन्ते तस्मिन् वस्त्रे दृष्टे सति या
वक्ष्यमाणा यतना सा करणीया । तामेवाह ॥

गीयमगीया अविगीय-पञ्चयष्टा करिति वीसं तु ।

जइ संजइ वि तहियं, विगिचिया तासिवि तहेव ॥

यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततस्तदुपकरणं मौलोपकरणेन सह
मीलयित्वा यथास्वरुचि परिचुञ्जते । अथ ते केचिद् गीतार्थाः
केचिच्चागीतार्था अविगीतप्रत्ययार्थं हताहृतिकोपकरणं विष्वक्
पृथक् स्थापयन्ति ते ह्यगीतार्था एवं चिन्तयेयुः एष स्तेनप्रत्ययि
त उपाधस्तावदुपहतेन च सह मिश्रिततरोऽप्युपहत एव अतस्ते-
षां प्रत्ययार्थं हताहृतिकोपकरणं विष्वक्पृथक् स्थापयन्ति । अथ
संयत्योऽपि विविक्तास्ततस्तासामन्युपकरणं तथैव पृथक्
कुर्वन्ति ।

जो वि य तेसिं उवही, अहागओ प्पो य सपरिकम्मो य ।

तं पि य करिति वीसुं, मा अविगीयाइभंहे वा ॥

योऽपि च तेषां साधूनां यथाकृतोऽहोपरिकर्मा सपरिकर्मा
चोपश्रितमप्यविष्वक् परस्परं कुर्वन्तोऽविगीतार्थाः परस्परं
भण्येयुः कत्रहं कुर्युः यथा किमिति त्वदीयैर्मदीयोपकृतोपाधिः
सपरिकर्मणा सह मीलित इत्यादि एवं तावद्भक्ते सेनापतौ वि-
धिरतिहितः । अथ प्रान्तविषयं विधिमाह ॥

पंतोवहिम्मि दुब्बो, आयरिए इच्छए विवाएउं ।

कयकरणे करण वा, आगाढे किसो सयं भणइ ॥

प्रान्तश्चौरसेनापतिरुपधायुपकरणे दुब्बः सन् आचार्यान् व्या-
पादयितुमिच्छति ततो यस्तत्र कृतकरणो धर्मकथालब्धिमान्
धनुर्वेदकृताभ्यासो वा स तत्र कारणं करोति धर्मकथादिना स्व-
चुजबलप्रकटनेन वा तं शमयतीत्यर्थः । अथवा ईदृशो आगाढो
कार्ये यः कृशो दुर्बलदेहः स स्वयमात्मनैवात्मानमाचार्यं जगति ।
एतामेव गाथां प्राचयति ।

को दुब्बं आयरिओ, एवं परिपुच्छियम्मि अछाणे ।

को कहयइ आयरियं, लगइ गुरुए व चउमासे ॥

प्रान्तः सेनापतिं पृच्छति को युष्माकं मध्ये आचार्यः एवमध्वनि
गच्छतां परिपृष्टे सति यः कश्चिदाचार्यं निर्धार्य कथयति स द्रवति
प्राप्नोति चतुरो मासान् गुरुकानिति । किं तर्हि वक्तव्यमित्याह
सत्येणनेण गया, एहिंति य मगतो सुगुरु अज्जं ।

सत्थिह्वं एव पुच्छह, हयं पझायं वसाहिंति ॥

येऽस्माकं गुरुवस्ते अन्येन साधेन सह प्रागेव गता मार्गतो वा
पृष्ठतस्ते पश्यन्ति । यदि वा न प्रतीतिर्भवतां ततः सार्थिकान् पृ-
च्छत । यद्वा इतोऽसावस्माकमाचार्यः पझायितो वा वयं सांप्र-
तमनाथा वर्तमाने एवं कथयन्ति ॥

जो वा पुव्वलदेहो, जुंगियदेहो असच्चवको वा ।

गुरु गिल एपसि अहं, न य मि पगज्जो गुरुगणेहिं ॥

अथवा यो दुर्बलदेहो विकलाङ्गः यो वा अस्त्यवाक्योऽसमञ्ज-
सप्रज्ञापी स सेनापतिं प्रति वक्ति अहं किञ्चित्तेषां सर्वेषामपि गुरुः
एवं न च नैवाऽस्यहं प्रगल्भः संपूर्णो गुरुगणैः शरीरसंपदादिभिर्बो-
हीणो वा अजिज्ञो, खंजकुणीकाणआ व इं जातो ।

मा मे वहेह सीसे, जं इच्छह तं कुणह मज्जं ॥

व्याधिना रोगेणाहमतीवाऽभिज्ञतोऽस्मि खजः पादविकलः कुणिः
पाणिविकलः काणश्चक्षुर्विकल इदृशो वा अहं जातोऽस्मि अतो-
मा मदीयान् शिष्यान् यद्यच्च यन्मार्णादिकं कर्तुमिच्छेत् तन्म-
मैव कुरुच्च यतः ॥

इइरा वि मरिउमिच्छं, संति सिस्साण देह मा हणह ।

मम मारगत्तूणमिणं, जं किरइ मुंचह सुते मे ॥

इतरथाऽपि तावदहं मर्तुमिच्छामि ततो मदीयशिष्याणां शान्तिं
प्रयच्छत मा पुनर्यथास्वरुचि हन्त विनाशयत यतो यदिदं मम
मारणं भवद्भिः क्रियते तन्मृतस्यैव मारकत्वं जयति अतो मुञ्चत
मदीयान् शिष्यान् सुतान् । अपि च ॥

एयं पि अंव जाणह, रिसिवज्जा जह न सुंदरा होइ ।

इह य परत्थ य लोए, मुंचंतणुलोमिया एवं ॥

जो भज्जा एतदपि तावच्चूयं जानीथा यथा ऋषिहत्या विध्वीय-
माना इह च परत्र च द्वौके सुन्दरा न भवति एवमनुलोमिताः
प्रज्ञापिताः सन्तस्ते तस्कराः साधून् मुञ्चन्ति । अथैवमपि न
मुञ्चेरन् ततः किं कर्तव्यमित्याह ॥

धम्मकही चूषेहि व, मंतनिमित्तेण वा वि विज्जाए ।

नित्थारेइं वद्वेण व, अप्पाणं चेव गच्छं च ॥

यो धर्मकथाद्विद्यमान् धर्मकथया तं सेनापतिमुपशमयति चूर्ण-
वा मन्त्रेण वा विद्यया वा निमित्तेन वा पातयेत् यो वा धनुर्वेदादौ
कृतपरिश्रमः स निजबलेन सेनापतिं निर्जित्यात्मानं गच्छं च
निस्तारयति । अथ एषामेकमपि न विद्यते ततः ॥

वोसज्जिया व तेणं, पंथफिडिए व हिंरुगणे वा ।

गंतूण तेण पद्धि, धम्मकहाईहिं पन्नवणे ॥

तेन सेनापतिनोपधिमपहत्य साधवो विसर्जिता मुक्ता इत्यर्थः ।
मुक्ताश्च ये तदुपधिं न गवेपयन्ति ततश्चतुर्दशधाः ततः स्तेनपट्वीं ग-
त्वा गवेपयितव्य उपधिः गच्छता वाऽप्रान्तराले यदि कोऽपि प्रश्रये
त् कुतो भवन्त इहागता ततो वक्तव्यमेते मार्गात्परिजृष्टा हिण्म-
माना वा विहारक्रमेण विहरन्त एव वयमिह संप्राप्ताः ततः स्तेन
पट्वीं गत्वा धर्मकथादिभिः सेनापतेः प्रज्ञापना कर्त्तव्या ।

अथेदमेव भावयति ॥

जदमभदं अहिवं, नाउं भदे वसति तं पद्धि ।

फिमिया मुत्तिय पंथं, भणंत पुट्टा कहा पद्धि ॥

स्तेनपट्वीं गच्छद्भिः प्रथमत एवैतद् ज्ञातव्यं किमत्र सेनापतिर्ज-
रकोऽनग्रको वा यदि जरकस्ततस्तां पट्वीं प्रविशन्ति । अथाभ-
रकस्ततो मा प्रान्तापतापझावणादीनि कार्यादिति कृत्वा न तत्र
गन्तव्यम् । अथ गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरुवः । अथ कोऽप्युपश-
मनायोत्सहते ततस्तं गृहीत्वा गन्तव्यं गच्छन्तश्च कुतः किमर्थं
भवन्त इहायाताः अत्र कुत्र वा व्रजिष्यथ इति पृष्टा भणन्ति प-
न्थस्फिटिताः परिस्रष्टा वयमिह पल्ल्यामाराहान्वेषणं कुर्महे ।

मुसियत्ति पुच्छमाणं, को पुच्छइ किं च अमह मुसियव्वं ।

अहिवं जणति पुत्तिं, अणिच्छे सन्नायगादीहिं ॥

किं मुपिता यूयमिति पृच्छन्तं ब्रुवते । को नामास्मान् पृच्छति
किं वा निर्ग्रन्थानामस्माकं मुपितव्यं ततश्च स्तेनपट्वीं गत्वा
यस्तत्र सेनाया अधिपतिस्तं पूर्वं प्रथमतो भणन्ति । धर्मकथादि-
ना प्रज्ञापयन्ति प्रज्ञापितश्च यदा व्यापृतस्ततो वक्तव्यमस्माकमु-
पधिं प्रयच्छेत्यादिना सेनापतिरुपशमयितव्यः ।

उपसंतो सेणावद्, उवगरणं देइ वा दवावेइ ।

गीयत्ये हि य गहणं, तं वीतुं व सीकरणं ॥

उपशान्तः सन् सेनापतिः स्वयमेवोपकरणं ददाति स्वमानु-
वैर्वा दापयति ते सर्वे गीतार्थास्तत उपकरणं मिश्रयन्ति वा
न वा । अथागीतार्थमिश्रास्ततो गीतार्थैस्तस्योपकरणस्य गृहणं
कर्त्तव्यम् । यच्च संयतासंयतानामुपकरणं तद्विषयकं विधेयम् ।

अथ सेनापतिर्न्यात् ।

सत्ये बहू विविचो, गिएहह जं जत्य पेच्छह अइता ।

इहं पडिपट्ठीसु य, रुसेह विइओ जओ हं सो ॥

सार्थोऽस्मन्मानुषेर्बहु प्रभूतो विविक्तः अतो न ज्ञायते कस्य
कृत्र यस्यादिकमस्तीति ततो गृहीतं यं स्वकीयमुपकरणं य-
द्यत्र पर्यटन्तः पश्यय ततः साधुभिर्वक्तव्यं यद्येवं ततः स्वमानु-
षमस्मान्निःसह यज्यत ततस्तद्गीयमानुषेण सह गच्छन्ति । स च
मृत इहास्थामेव पल्ल्यां प्रतिपल्लीषु वा यद्यज्ञयतामुपकरणं तत्तद्
(रुसेहति) देशीयवचनत्वात् गयेपत अहं भवतां द्वितीयोऽ-
स्मीति ततो यद्यत्र पश्यन्ति तत्तस्मानुपादिनिः प्रज्ञाप्य गृह्णन्ति ।

अह ताव न जातो जह, एएति पि पावइ न हत्य ।

नह कुणिमो मोसमेणं, तुजंति पावा अह इमेस ॥

अस्माकं तावदयं मोषो मुषितवखादिभक्षणे न जातः अतो
यथैतेषामपि हस्तं न प्राप्नोति तथा वयमेनं मोषं कुर्महे इति
विचिन्त्य केचित्पापाः स्तेनकास्तथेति चिन्ताऽनन्तरमेतेषु
प्रक्षिपन्ति । तद्यथा ।

पुढव।आउकाए, अवमयणस्सइतसेनु साहरइ ।

मुत्तस्यजाणएणं, अप्पावहुयं तु नायवं ॥

पृथिवीकाये वा अफाये वा अगडे वा गर्तायामित्यर्थः । वनस्प-
तिषु वा प्रसेषु वा संहरन्ति निक्षिपन्तीति यावत् । गाथायामेक
वचननिर्देशः प्राकृतत्वात् एतेषु निक्षिप्तममीषां ग्रहीतुं न कल्प-
ते इति बुद्ध्या । अत्र च सूत्रार्थः येन गीतार्थेन पृथिव्यादिनिक्षिप्ते
तत्रोपकरणे स्वल्पतरमेवाधिकरणमगृह्यमाणेषु बहुतरमसंयत-
परिभोगाण्यप्रक्षालनादिक्रमेणाल्पबहुत्वं ज्ञातव्यं ज्ञात्वा च
ग्रहीतव्यं तद्वत्त्वम् । अथ न गृह्णाति ततश्चतुर्लक्षेषु अनवस्था-
चैवं भवति । भूयोऽपि हत्वा ते वा अये वा एवमेव पृथिव्या-
दिषु निक्षिपन्तीति भावः । अथ “ सावि य परिभुत्ता वा ”
इत्यादिसूत्रावयवं विवृणोति ।

हरियाहरिया सुविहिय, पंचवणा वि कप्पई घेत्तुं ।

परिभुत्तमपरिभुत्ता, अप्पावहुगं वियाणित्ता ॥

हे सुविहित ! हताहृतिका यद्यपि स्तेनकैः पञ्चवर्णा कृता
तथापि ग्रहीतुं कल्पते तथा परिभुक्ता अपरिभुक्ता वा उप-
लक्षणात्वाद्धैता घृष्टा मृष्टा संप्रमिता वा भवतु परं तथाऽप्य-
ल्पबहुत्वं विज्ञाय स्वीकर्त्तव्येव न परिहर्त्तव्या ।

आधत्ते विकीए, परिभुत्ते तस चैव गहणं तु ।

अन्नस्स गिएहणं व-स्स चैव जयणाए हिंनंति ॥

स्तेनकैस्तद्वत्प्रमाधत्तं ग्रहणके मुक्तं भवेत् विक्रीतं वा परि-
भुक्तं वा ततस्ते श्रूयः वयमन्यद्वत्त्वं प्रयच्छाम इति ततो वक्तव्यं
तदेवास्माकं प्रयच्छत नायेन प्रयोजनमिति भणित्वा तदेव
ग्रहीतव्यं यदि न लभते ततोऽनवस्थाप्रसङ्गनिवारणार्थमन्य-
स्यापि ग्रहणं कुर्वन्ति तत्र यदि संस्तरति ततः परिष्ठापयित-

व्यम् असंस्तरं तु परिभोक्तव्यम् । तथा तस्यैव सेनापतेर्मा-
नुषैः सह वस्त्रान्वेषणाय यतनया हिण्डन्ते पर्यटन्ति । इदमेव
भावयति ॥

अन्नं च देइ उवहिं, सा वि य नातो तदेव अन्नातो ।

सुद्धसं होइ गहणं, अमुष्णि घेत्तुं परिष्ठवणा ॥

अथासौ सेनापतिरन्यमन्यसाधुसंविधनमुपधि ददाति ततः
स उपधिर्ज्ञातो वा स्यात् संविग्नासंविग्नसंविधितया उपल-
क्षितः अन्नातो वा तद्विपरीतः तत्र यः शुद्धो विधिपरिकर्मितो
यथोक्तप्रमाणोपेतश्च स संविग्नसंविधौ तं गृहीत्वा तेषामेव
संविग्नानामर्पयन्ति । अथ ते देशान्तरं गतास्ततो यदि सं-
स्तरन्ति ततः परिष्ठापयन्ति । अथ न संस्तरन्ति ततः परिभु-
ज्जने । यः पुनरशुद्ध एतद्विपरीतः सोऽसंविग्नानां संविधौ तम-
प्यनवस्थाऽधिकरणपरिहरणार्थं गृहीत्वा पश्चात्परिष्ठापयन्ति ।
इदमेव व्याचष्टे ।

तं सिन्वणीहि नाउं, पमाणहीणाहियं विरंगं वा ।

इतरोवहिं पि गिएहइ, मा अहिगरणं पसंगो वा ॥

तदुपकरणमविधिसीवनिकाभिः सीयितं प्रमाणतश्च हीनाधिकं
विरङ्गं विचित्रवर्णकरत्तमेवंविधं दृष्ट्वा ज्ञातव्यं यथैष इतरेषाम-
संविग्नानामुपधिस्तमपि ज्ञात्वा गृह्णायेव कुत इत्याह मा तस्मि-
न्नगृह्यमाणे अधिकरणे असंयतपरिभोगादिना प्रसङ्गो वा न्यूयो-
ऽप्युपकरणहरणलक्षणो भवत्विति सूत्रात् ।

अंतस्स व पट्ठीए, जयणा गमणं तु गहणं तह चैव ।

गामाणुगामियम्मि य, गहिण गरणे य तं जणियं ।

अथान्यस्य सेनापतेः पल्ल्या तस्योपकरणस्यार्कं नीतं जवेत्
ततस्तत्रापि यतनया गमनं ग्रहणं तथैवानुशिष्टिर्मकथादिना
विधेयम् । एवमध्वनि विविकानां विधिरुक्तः । प्रामाण्यमिकेऽपि
विहारे मासकल्पं विधिं कुर्वन्तो यदा विविक्ता जवन्ति तदा
गृहीते स्वहस्तचटिते (गहणेति) गृह्यमाणे चोपकरणे उप-
धिपृथक्करणादि धर्मकथादिकं च यत् पूर्वं जणितं तदेवात्रापि
लप्यम् । इदमेव व्याचिख्यासुराह ।

तथैव आणावंइ, तं तु पेसेइ वा जहिं भट्टो ।

सत्येण कप्पियारं, त देइ जो एं तहिं नेइ ।

यद्युपकरणमन्यस्यां पल्ल्यां नीतं तदा यदि मूलपल्लीपतिर्ज-
कस्तत उपकरणं तत्रैवात्मनो भूले तत्पल्लीवास्तव्यमानुषैराना-
ययति । अथवा तमात्मायं मनुष्यं तत्र प्रेषयति यत्रासावन्यस्य
सेनापतेः पल्ल्यामुपधिर्वर्तते । अथासौ न समर्थः स्वसमीपे आना-
ययितुं ततः साथेन सह तस्यां पल्ल्यां गन्तव्यम् । अथ साथो
न प्राप्यते ततो मूलपतेर्मनुषो मार्गयितव्यः स च कल्पितारं मा-
गं दर्शयितारं स्वमनुष्यं ददाति यस्तत्र पल्ल्यां साधूनां नयति ॥

अणसिटाइं तत्थ वि, काउ सपट्ठि इतरीसुं वा ।

घेत्तु सत्येण व यं, उवयंति अह जहए जयणा ॥

तत्रापि पल्ल्यामनुशिष्टिकर्मकथादिप्रायोग्यं कृत्वा गृहीत्वा च
स्वकीयमुपकरणं जातं यदि ततः साथो न लब्धयते ततस्तेनैव
मनुष्येण सह स्वपल्ल्यामागच्छन्ति मूलपल्ल्यामित्यर्थः । तत्र
चागत्य साथेन सह जनमदमुपयान्ति । अथ तस्याः पल्ल्याः स-
काशादितरासां जनपदप्रत्यन्तपल्लीनां साथो यदि लब्धयते ततो
मुचोपकरणं नीतं भवेत् ततस्तदर्थं तत्र गत्वा तच्च गृहीत्वा ततः

किं एयस्सन्नस्त व, संकिज्जइ गेण्हमाणो वि ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये वहिर्विचारभूमौ वा परिष्ठापयति विस्मरति " पण्डुर्हन्ति वा परिष्ठयिन्ति वा एगडुमिति " वचनात् प्रायश्चित्तं बहुको मासः । कस्मादीदृशं प्रमादं करोतीति हेतोः कः पुनर्दोषो यतो विस्मृतमत आह । अन्यतरत् जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा उपकरणं दृष्टं ततो जाता शङ्का ततश्च न केचनापि ग्रहीष्यन्ति । शङ्कामेव स्पष्टतरां भावयति । (किं होजेत्यादि) साधवस्तदन्यतरत् उपकरणमन्तर्बहिर्वा दृष्ट्वा शङ्कन्ते किमेतत् परिष्ठापितमुत कस्यापि विस्मृतं भवेत् एवं शङ्कमानास्तदुपकरणं विस्मृतं न गृह्णन्ति यतो गृह्णन्ति जनेः शङ्क्यते तथाहि तत् पतितं गृह्णन्तं संयतं कोऽपि दृष्ट्वा शङ्केत किमेतस्य अन्यस्य वा । किमुक्तं भवति । किमात्मीयं पतितं गृह्णाति किं वा परकीयं कस्यापि दानार्थमेवं शङ्कासंज्ञवे तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बहुकाः । अथ निःशङ्कितं परेषां स्यात्तदा चतुर्गुरुकम् । एवं शङ्कासंज्ञवतो न गृह्णन्ति तस्मिन्नागृह्यमाणे इमे दोषाः ।

थिग्गल्ल ङित्ता पोत्ते, वादगचीराइएहिं अहिगरणं ।

बहुदोसतमा कप्पा, पारहाणी जा विणा तं च ॥

तत्पतितं यथाह्यु स्वकरणं गृहस्यैदृष्टं ततस्ते तत् गृहीत्वा अन्यस्य चिच्छ्रयतो वस्त्रस्य थिग्गल्लं कुर्वन्ति तथा प्रक्षाल्य पोतकानि वहिर्कापट्टिकादिरूपाणि कुर्युर्थादि वा उत्तानशायिनां वादकानां योग्यानि चीवराणि विदधीरन् इत्येवमादिभिः प्रकारैर्यथाह्यु स्वकस्योपकरणस्याग्रहणे अधिकरणं यदा तु पतिताः कप्पा न गृह्णन्ते तदा ते बहुदोषतमाः प्रभूततमं तेष्वधिकरणमिति भावः । तच्च उपकरणं याचमानस्य परिहाणिः सूत्रार्थयोः ये च तृणग्रहणाग्निसेवनादयो दोषास्तेऽपि प्रसजन्ति ।

एते अएणे य वहू, जम्हा दोसा तहिं पसज्जंति ।

आससे अंतो वा, तम्हा उवाहिं न वांसिरए ॥

एते अनन्तरोदिता अन्ये च यस्माद्बहवो दोषास्तत्र पतिते प्रसजन्ति तस्मात् ग्रामादीनां वहिराससे प्रदेशे अन्तर्वा तमुपधि व्युत्पन्नेन विस्मरणतः पातयेत् । अधुना यः शङ्कातः शङ्कमानो वा न गृह्णाति तं प्रत्युपदेशमाह ।

निसंस्किं तु नाडं, विच्छुयमेयंति ताहे घेत्तव्वं ।

संकादिदोसविज्जा, नाडं अर्पंति जस्स तयं ॥

यदा एतदुपकरणं कस्यापि विच्छुतं विस्मरणतः पतितमिति नदा नियमतो ग्रहीतव्यं गृहीत्वा च शङ्कादिदोषरहितानामविषये कस्यापि शङ्का स्यादित्यादिदोषवर्जिता यस्य तदुपकरणं तस्य ज्ञात्वा समर्पयन्ति । एतच्च यद्विषये कर्तव्यं तानाह ।

समणुस्से इयराणं, वा संजतीसंजयाणं वा ।

इयरे उ अणुवदेसो, गहिंयं पुण घेप्पए तेहिं ॥

समनोज्ञानां सांजोगिकानामितरासामसांजोगिकानां संयतीनां संयतानां वा सत्कमुपकरणं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्य दातव्यमितरे तु पार्श्वस्थादयस्तेषामनुपदेशस्तेषां सत्कं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्मै देयमिति नास्माकमुपदेशोऽधिकरणप्रवृत्तैस्तैः पुनः पार्श्वस्थादिभिः संविग्नानां विहारिणामेतदुपकरणमिति ज्ञात्वा यत्पतितं गृहीतं तदानीतं पुनर्गृह्यते ।

अत्रैव द्वितीयपदमाह ।

विश्यपदे न गेएहेज्जा, विवंचियज्जुगुछिए असंविगो ।

तुच्छमपत्रोयणं वा, अगेएहता होय पच्छिची ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे न गृहीयात् पतितं विवञ्चितं परिष्ठापितमिति कृत्वा जुगुप्सितमशुचिस्थानपतितमिति वा कृत्वा असंविग्नानां वा एतदुपकरणमिति ज्ञात्वा तथा तुच्छं मुखपोत्तिकादि तदपि कुथितत्वादिना कारणेनाप्रयोजनमगृह्यतो नवति प्रायश्चित्तम् । सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

अंतो विसगल्लजुष्णं, विवंचियं तं, च द्दु नो गिएहे ।

असुंछाणे वि जुतं, बहुधा वादादिगन्तं वा ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये विशकलं खण्णाखणीकृतं जीर्णं विवेचितं परिष्ठापितमिति ज्ञातव्यं यच्च दृष्ट्वा न गृहीयात् । तथा अशुचिस्थानेऽपि व्युतं बहुधा वा व्यादादिभिश्च प्रवृत्तिभिश्च न गृहीयात् ॥

हीणाहियप्पमाणं, चित्तलं विरंगजंगी य ।

एएहिं कारणेहि य, नाज्जणं तं विवज्जति ॥

हीनं चाधिकं च हीनाधिकं तत्प्रमाणं यत्र तत् कचिच्छीनं कचिदधिकमित्यर्थः । तच्च सीवनिकया चित्रलं चित्रं सीवनिकाचित्रलं रङ्गेन रागव्येण भङ्गिर्विच्छित्तिर्यत्र तद्विरङ्गभङ्गि तद् दृष्ट्वा एतैः कारणैर्यमसंविग्नानामुपधिरिति ज्ञात्वा विवर्जयन्ति ॥

एमेव य वीयपदे, जं तो उवरिद्धविज्जइ इमेहिं ।

तुच्छो अतिजुष्णो वा, सुष्णे वा विविचेज्जा ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण एनिर्वक्ष्यमाणैर्ग्रामादीनामन्तर्द्वितीयपदेन परिष्ठापयेत् । पतितं न गृहीयात् । कैरित्याह तुच्छो मुखपोत्तिकापादप्रोञ्चनादिकः कुथितत्वादिना अकिञ्चित्करो यदि वा अतिजीर्णो हस्तेन गृह्यमाणोऽनेकधा विशारदज्जायते शून्ये वा विविक्ते प्रदेशे पतितो यत्र विस्मरणासंभवः । ततः एतैः कारणैः परिष्ठापित एष उपधिरिति कृत्वा विविच्य न गृहीयादिति ज्ञातव्यः ।

एमेव य वहिया वि, वियारज्जुमीए होज्ज तं धेत्तु ।

तस्स वि उ एस गमो, दाइ य नेओ निरवसेसो ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण ग्रामादीनां वहिरपि विचारभूमौ पतितं भवेत् । तस्याप्येष एवानन्तरोदितो गमः प्रकारो निरवशेषो हेयो ज्ञातव्यो भवति । तदेवं सूत्रद्वयं भावितम् ॥

अधुना तृतीयसूत्रज्ञावनार्थमाह ।

गामो खलु पुव्वुत्तो, दूइज्जंते उ दोसि दुविहाणे ।

अन्नतरगाहणेणं, दुविहो होइ उवहीओ ॥

ग्रामः खलु पूर्वमुक्तस्तस्मादनुकूलोऽन्यो ग्रामोऽनुग्रामः ग्रामश्चा-नुग्रामश्च ग्रामानुग्रामं समाहारत्वादिकवचनं तत् दूयमानस्य गच्छतस्तस्मिन् गच्छति द्विविधा ऋतुवर्गे काले गन्तव्यम् । तथा पादाचार्यामिति आचार्यां चाचार्यां प्रख्या । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

पंथे उवस्सए वा, पासवणुच्चारइयंते वा ।

पक्खुसती एएहिं, तम्हा मोत्तूणिमे ठाणा ॥

तत् उपकरणं पथि व्रजतः कथमपि एतत् ग्रामानुग्रामं वा गच्छन् यत्रोपाश्रये उपितस्तत्र विस्मरणतः पतितं भवेत् विश्वाभ्यतो वा कचित्पतितं स्यात् उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतः स्यात्पतितं आचमतो वा विस्मृतमैतैः कारणैर्विस्मरणः पतनसंभवस्ततो येषु विश्वाभ्यत उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतो दोषा भवन्ति तानीमानि स्थानानि वर्जयेत् । तान्येवाह ॥

पंथे वीसमणानिविसणादि, तो मासो होइ लहुओ उ ।

आगंतरसंज्ञे, लहुगा आणादिणो दोसा ॥

पथि यदि विश्राम्यति निवसति वा आदिशब्दात् ऊर्ध्वस्थितो वा तिष्ठति सुप्तो वा उच्चारं प्रश्रवणं वा व्युत्प्लुजति तदा सर्वत्र असमाचारीति निष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासत्रयम् । यदि पुनरागन्तुणां स्थाने सजाऽऽदौ विश्रमणादि करोति तदा सर्वत्र प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः आज्ञादयश्च दोषाः ।

संप्रति पथि विश्रमणादौ दोषानाह ।

मिच्छच्च अक्षपंथे, धूलीं उर्विखण्ण उवहिणासौ ।

ते चैव य सविसेसा, संकादिविर्विचमाणे वि ॥

स साधुः पथि विश्राम्यति धिग्जातीयान् आत्मनः जातिमदावलि-
प्तास्तेन पथा समागता भवेयुस्ततः स साधुः चिन्तयेत् । मा
मन्निमित्तमेते उद्धर्तमाना हरितकायादिविराधनां कार्पूरितं स
साधुः पथि उत्थाय अन्यत्र तिष्ठेत् तत्र च इमे दोषा जानन्त्ये-
तत् श्रमणवादिन आत्मनः सारमतोऽयमस्मान् दृष्टोद्धत इति
तथा साधूनां धिग्जातीयानां पथि दत्ते त एव तेषामपि गुरवो
धिग्जातीयाः प्रधानाश्च एतच्चाभिनवधर्माणः श्रुत्वा दृष्ट्वा च
मिथ्यात्वं प्रतिपद्येरन् तथा (अक्षपंथेति) तं साधुं पथि स्थितं
दृष्ट्वा पथिका उद्धृत्य व्रजन्ति ते उद्धर्तमाना हरितकायादी-
नां विराधनां कुर्वन्ति । तथा केचित्तं पथि स्थितं दृष्ट्वा श्रुते
अहो निर्लेज्जाः श्रमणाः पन्थानं रूढ्वा स्थिताः तच्च श्रुत्वा
कोऽप्यसहमानः कलहं कुर्यात् ततो युद्धे समापनिते भाजने भे-
दोऽनागाढादिः परितापना च स्यात् । तथा पादनिक्षेपेण धूल्या
उत्खननं प्रवति तेन च उपधेर्विनाशो मद्भिनत्वनाचात् । ते प-
वानन्तरोदिता दोषाः सविशेषाः शङ्कादयो विचिकित्साऽपि उ-
च्चारादिना तथा हि उच्चारदि पथि कुर्वतो लोकस्य शङ्कोप-
जायते किमनेन गुदं निर्द्वेषितमुत नेति आदिशब्दात्किमेव स्तेन-
कः किं वा श्रमणोऽजिचारको हेरिको वा इत्यादिपरिग्रहः एव
द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतो
मिथ्यात्वद्वारं विवृणोति ।

पंथे न ठाड्यव्वं, बहुवो दोसा तहिं पसज्जंति ।

अव्वुद्धियम्मि गुरुगा, जं वा आवज्जती जुत्तो ॥

पथि साधुना विश्रमणनिमित्तं न स्थातव्यं यतस्तत्र बहुवो
दोषाः प्रसजन्ति तानेवाह । साधुना धिग्जातीयानां पथि प्रदत्ते
अभ्युत्थिता एते अज्युत्थानमेतेषां कृतमिति लोकप्रतिपत्तौ तस्य
प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः यच्च स्वयं दृष्ट्वा यतो वा श्रुत्वा मि-
थ्यात्वमापद्यते अजिनवधर्म्मा मिथ्यादृष्टिर्वा गाढतरं मिथ्यात्व-
मधिगच्छति तन्निष्पन्नं च तस्य प्रायश्चित्तं धिग्जातीयानां चात्म-
बहुमानसंज्ञवस्तथा चाह ।

जाणंति अप्पणो सारं, एते समणवादिणो ।

सारमेणसि लोगो य-मप्पणो न वियाणई ॥

ये आत्मानं श्रमणमिति वदन्ति ते आत्मनः सारं परमार्थतत्वं
जानन्ति यथाऽस्मज्ज्यमेते गरीयांस इति यस्त्वेतेषामयं लोकः
संसारमर्थतत्त्वमात्मनो न विजानाति अविदितपरमार्थत्वात् । गतं
मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना अन्यपथद्वारमाह ।

असपहेण वयंते, काया सो चैव वा जवे पंथे ।

अचियत्त असंखवादी, जायणविराहणा चैव ॥

तं साधुं पथि स्थितं दृष्ट्वा पन्था अन्येन पथा व्रजन्ति तथा
च सति कायां हरितकायादयो विराध्यन्ते । तथा स एवं ज-

वति पन्थास्ततो महान् प्रवर्तनादोषः तथा पथि स्थितं दृष्ट्वा
कस्यापि (अचियत्ति) अप्रीतिरुपजायते ततः स धूतं अहो
सुप्तः पन्थानं रूढ्वा स्थितस्तस्य श्रुत्वा कोऽप्यसहमानोऽसंखनं
कलहं कुर्यात् आदिशब्दात् युद्धमपि तथा च सति भाजनवि-
राधना आदिशब्दादनागाढादिपरितापना प्रावतः शरीरवि-
राधना च । संप्रति “धूलीं उर्विखण्ण उवहि विणासो इति” व्या-
ख्यानयति ।

सरक्खधुली चैयसे, पत्थिवाणं विणासणा ।

अचित्तेरेणुमइलम्मि, दोसा होंति अधोक्कगे ॥

सह रजसा श्लङ्गणधूद्विरूपेण वर्तते इति सरजस्कः स चासौ
धूद्विश्च तस्याश्चैतन्यस्तस्यां चेतनायामित्यर्थः पादनिक्षेपेण उ-
त्खननं शरीरादिसंस्पर्शतः पार्थिवानां पृथिवीकायानां विना-
शनं भवेत् । अथ सोऽचित्तो रेणुस्तर्हि तेनाचित्तेन रेणुना म-
ल्लिने उपधौ यदि प्रकाशयति तथाऽपि दोषः । प्राणविराधनाप-
त्तर्था कुशल्यसंभवाच्च अप्रकाशनेऽपि दोषाः प्रवचनहीननाद्या-
पत्तेः । अन्यच्च ।

वेगाविद्धो तुरंगादी, सहसा दुक्खनिग्गहा ।

परम्मुहं मुहं किच्चा, पहि ठाणं पणोद्धए ॥

वेगाविद्धो वेगेनागच्छन्तस्तुरङ्गादय आदिशब्दाद्वीवर्द्धना-
मपि परिग्रहः । सहसा दुःखेन निगृह्यन्ते निवारयन्ते इति दुःख-
निग्रहा निवारयितुमशक्या इति प्रावस्ततः शरीरविराधना प्रा-
जनविराधना च । तथा केचित्पन्थाः परान्मुखं मुखं कृत्वा पथि
स्थितं साधुं प्रणुदेयुर्गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्प्राकृते हि व-
चनव्यत्ययो भवति । किं च ।

परम्मुहमवि अमृत्य, जइटा कोति पेच्चति ।

पंथे उ परिपरम्मुहं, खिपं गोएहति अक्ख । ॥

पथोऽन्यत्र विस्मरणतः पतितमपि प्रेक्ष्यते पथि पुनः अध्वगा
परिग्रहं किं प्रवृत्तिं तस्मात्पथि न विश्रमितव्यम् ।

एवं ठितोवविट्ठे, सविसेसतरा भवंति उषिवणे ।

दोसा निदपमायं, गते य उवहिं हरंति चो ॥

एवममुना प्रकारेण स्थिते ऊर्ध्वस्थानेनावतिष्ठमाने तथा उपधि-
ष्ठमाने वक्तव्यानि चात्र शयाने सविशेषतरा दोषा भवन्ति ।
तथाहि पूर्वोक्तास्तावत्तथैव रूपव्याः । अन्यच्च शयाने कथमपि
निद्राप्रमादं गते उपधिमन्ये पथिकादयो हरन्ति तस्मात्पथि न
शयितव्यमिति । संप्रति “चैव य सविसेसा संकादिविर्विचमाणे
वी” त्यतद्वाख्यानार्थमाह ॥

उच्चारं पासवणं, अणुपंथे चैव आयरंतस्स ।

द्वहुतो य हो य मासो, चाउम्मासो सवित्थारो ॥

उच्चारं प्रश्रवणं वाऽध्वगानामनुकूले पथि अवतरतः समाचारी-
निष्पन्नं प्रायश्चित्तं लघुको भवति मासः । अथ तथोच्चारं प्रश्र-
वणं वा कुर्वन्तमवलोक्य केचिदन्यं पन्थानं कुर्वन्ति तत्र चत्वारो
मासा लघुकाः (स वित्थारोति) यच्च रूपादिभिः सह संघटना-
दि प्राप्नोति तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तमिति भावः । तथा ।

छड्ढावणमन्नपडो, दवात्तिय छुब्बिगंधकत्तसपे ।

तेणो चि व संकेज्जा, आदियणे चैव उड्ढाहो ॥

कोऽपि स एव राजकुलमान्यः प्रान्तःश्रमणमुच्चारं पथि कुर्वन्तं
दृष्ट्वा कोपात्तमेव श्रमणमास्कन्द्य तमुच्चारं उड्ढापयेत् अपरैरन्यः

उक्तोक्तेण ओमोयरियाप वा जा जयणा आहाराइसु एयं कालाऽऽगाढं । पं० चू० ।

इयाणि भावाऽऽगाढं—

अतिउकडं च दुक्खं, अप्पा वा वेदणा भये आसुं ।

एतेहिं कारणेहिं, भावाऽऽगाढं वियाखाहि ॥

अच्चुकडसुलादी, अहिडकाई तु वेदणा अप्पा ।

तत्थऽग्गि तावणादी, दाहच्छेदेवगाढादी ॥ पं० भा० ॥

‘अइउकडं च’ अइउकडंति-विस्सुइयइ अहिदट्टविसं अप्पा वा वेयणा हिउयसुलाइ तत्थ अग्गी केदाई वा परित्ताणं ताइ दायव्वं एयं भावाऽऽगाढं । पं० चू० ।

(पुरुषाऽऽगाढम्)—

जंमि विण्णहे गच्छ-स्स विणासो तइ य याणचरणायं ।

एतेहिं कारणेहिं, पुरिसाऽऽगाढं वियाखाहि ॥

तस्स तु सुद्वालंभे, जावज्जीवं पि होत सुद्वेणं ।

कायव्वं तु य णियमा, पुरिसाऽऽगाढं भवे एतं ॥

जेण कुलं आतत्तं, तं पुरिसं आदरेण रक्खाहि ।

ए ह तुंभुमि विण्णहे, अरया साहारगा होंति । पं० भा० ।

पुरिसाऽऽगाढे-जंमि विण्णहे गच्छस्स विणासं वाणदरिस्स चरित्ताइयं विणासो । न ह तुंभुमि विण्णहे गाहा—ताहे तस्स असुद्वेणावि कीरइ जाव जीवइ एयं पुरिसाऽऽगाढं । पं० चू० ।

(चिकित्साऽऽगाढम्)—

संजोगदिट्ठपाढी, फासुगउवदेसणासु जो कुसलो ।

एतारिसस्स असती, यायव्वं तिगिच्छमागाढं ॥

मज्झणतूलिविभासा, अरणे पाउरणए य पाणे य ।

केवडियाण पहाणे, अन्नध वत्तो गिलाणो तु ॥

पं० भा० ।

संयोगदिट्ठपाढी-वेज्जस्स वा संयोगदिट्ठपाढिस्स असइ गीयत्थसंविग्गस्स । ताहे गीयत्थवेज्जस्स जा पाहुडिया कीरइ-पहाणभोगणचोगणइ तं सव्वइ । एयं तिगिच्छाऽऽगाढं । पं० चू० ।

सहायाऽऽगाढम्—

हुज व सहायरहितो, अव्वत्ता वाऽवि अहव असमत्था ।

एय सहायाऽऽगाढं, तम्हाणु मुणी ए विहरेजा । पं० भा०

४ कल्प० ।

होज व सहायसहाया वासावासे नत्थि अवत्तव्वया सुत्तेण वा दोसा य हिंदमायस्स वा एगाणियस्स ताहे एगतथ अत्थइ एणं अत्थितो अपायच्छिन्नो जाव सहाए न लभइ पाउग्गे, एयं सहायाऽऽगाढं । पं० चू० ४ कल्प । आशुधा-तिनि अहिदंशनादिके कारणे च । वृ० ।

अहिडकविसविस्सइय-सज्जक्खयसुलमागाढं ॥ १४६ ॥

अहिना-सण्णं दण्डः कश्चित्साधुः, विपं वा केनचिद्भक्तादिमिथं दत्तं, विस्सुचिका वा कस्यापि जाता, सद्यः सत्यकारि वा कस्यापि शूलमुपपन्नम् एवमादिकमाशुधाति स-
२६

वर्मप्यागाढम् । एतद्विपरीतं तु चिरघाति कुष्ठादिरोगात्मकम्-अनागाढम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० । ग० । (‘गच्छसारणा’ शब्दं तृतीय भागेऽत्र विस्तरं वदयते) अवश्यकर्तव्ये कार्ये, ग० ।

अण्णगाढे आगाढं, करंति आगाढे अण्णगाढं ॥ ११६ ॥

आगाढम्-अवश्यकर्तव्यं ग्लानप्रतिजागरणादिकं न आगाढम् अनागाढं तस्मिन् अनागाढे; कार्यं इति शेषः । आगाढम्-अवश्यकर्तव्यमिति कृत्वा कुर्वन्तीत्यर्थः । तथा-आगाढे-अवश्यकर्तव्यं कार्यं । अनागाढं कार्यं येन कृतेन विनाऽपि सगतिः, तत्कार्यं कुर्वन्तीत्यर्थः । अथवा-अनागाढयोगानुष्ठाने वत्तमानं; आगाढयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति । तथा-आगाढयोगानुष्ठानं अनागाढयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति स्वच्छन्दाः । ग० ३ अधि० । औपत्तिके कार्ये च । आगाढं तु किंचिदौत्पत्तिकं कार्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । “आगाढमुसावाइ” ॥ ३७२ ॥ आगाढं-कुलकार्ये संघकार्ये वेति । व्य० ३ उ० ।

करणे य विवचासं, करइ आगाढेऽणागाढं ॥ ७२२ ॥

आगाढं-ग्लानादिकार्यं अनागाढं त्रिः कृत्वा परिभ्रमणादिलक्षणम्, अनागाढं वा आगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं करोति । वृ० १ उ० १ प्रक० । आगाढे-राजदिट्ठादिकार्यं । वृ० १ उ० ३ प्रक० । अभिगृहीतमिध्यादर्शने, पुं० । आगाढः-अभिगृहीतमिध्यादर्शनः । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आगाढजोग-आगाढयोग-पुं० । योगभेदे, नि० चू० ।

आगाढमणागाढे, दुविहे जोगे समासतो होति ॥ ३६० ॥

जोगो दुविहो-आगाढो य, अनागाढो य । आगाढं तु राजन्मि जांग जतणा सो आगाढो यथा “भगवती” त्यादि । नि० चू० १ उ० । वृ० । (अत्र विशेषव्याख्यानम् ‘अज्जा’ शब्दं प्रथमभागे २२० पृष्ठे गतम् ।)

आगाढपण-आगाढप्रज्ञ-न० । शास्त्रे, व्य० । “आगाढपणेषु य भाविण्या” ॥ ३७४ ॥ आगाढप्रज्ञानि-शास्त्राणि तेषु भावितात्मा-तात्पर्यग्राहितया तत्रातीवनिष्पन्नमनिः । व्य० ३ उ० ।

आगाढपरइ-आगाढप्रश्न-पुं० । अत्यन्तदुर्भेदप्रश्ने, व्य० ।

“आगाढपरइसु य संथेसु” ॥ २७० ॥ आगाढप्रश्नेषु वाऽत्यन्तदुर्भेदप्रश्नेषु परिचयेषु सतिस्त्विति । व्य० १ उ० ।

आगाढपरियावण-आगाढपरितापन-न० । बहुतमपीडोत्पादनात्मकं परितापे, जीत० । “आगाढपरियावणुद्वणे” ॥ ३२४ ॥ बहुतमपीडोत्पादनं चाऽऽगाढम् । जीत० ।

आगाढमुसावाइ- (नृ)-आगाढमृषावादिन्-त्रि० । आगाढे-कुलकार्ये, गणकार्ये, संघकार्ये वा अनाभाव्यस्य आभाव्यस्य वा (नाभाव्यस्य वा) ज्ञानतया रागद्वेषाज्ञानस्य वा भणनात् मृषावदतीत्येवंशील आगाढमृषावादी । कार्ये सति मृषावादिनि । व्य० ।

आगाढमुसावादी, वितियतइ उ लोवेति वए उ ॥ ३७२ ॥

आगाढे मृषावादी द्वितीयमृषावादादनादानविरतिरूपे वृत्ते लोपयति । व्य० ३ उ० । (‘उहस’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽत्र विस्तरं वक्ष्यामि)

पन्थाः क्रियेत तत्र चोक्तं प्रायश्चित्तम् । तथा पथि रूची जाये दुरभि-
गन्धः उच्छेद्येत्तत्रापि प्रवचनोद्वाहस्तथा कोऽपि कलुषात्मा
शङ्केत स्तेनक इति उपलक्षणमेतत् हेरिकोऽभिचारिको वा इ-
त्यपि शङ्केत तत आदौ ग्रहणे प्रवचनस्य उद्वाहः तस्मात्पथि
विश्रामणादि न कर्तव्यम् ॥

अत्रैवापवादमाह ॥

अच्छेय व दूरपदे, असहू भारेण खेदियप्ता वा ।

उन्ने व मोक्षं पदं, गामसमीपे य उन्ने वा ॥

अतिशयेनातप उष्णं तपति वृक्षाश्च पथि दूरे वर्तन्ते यथासन्न-
पल्लीमार्गे प्रतिपन्नानामेक एवावनि विश्रमणहेतुरेक एव वृक्षो
ऽयत्र सर्वत्राकाशं तेन कारणेन पथ्यपि वृक्षस्याश्रयत्वात् विश्रा-
म्येत । असहो नाम नातिदूरे वृक्षाः सन्ति परंतत्र गन्तुं न शक्नो-
ति ततः सोऽपि पथि वृक्षस्याधो विश्रमणं कुर्यात् । अथवा उप-
श्रितारेण खेदितात्मा अतिशयेन परिश्रान्तस्ततः पथ उच्छेदितुं न
शक्नोतीति पथ्येव विश्रामयति । तदेवं पथ उन्नयोः पार्श्वयोर्दूरेण
वृक्षसंज्ञे द्वितीयपदमुक्तमिदानीं समन्ततो वृक्षउन्ने प्रातिपाद्य-
ति । (उन्ने व मोक्षं पदं) पन्था उन्नयोः पार्श्वयोर्वृक्षेभ्योऽन्त-
स्तत्र वा विभाषायां यदि निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र
विश्रमणादि करोति । अथ जयं तदा पथ्येवेति एतद् दूरेऽभिहितम् ।
गामसमीपे पुनर्निर्जयमिति वृक्षैश्चस्तत्र वा विभाषायां यदि
निर्जयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र विश्रमणार्थं पथ उच्छेद्य विश्रम-
णादि करोति । गामसमीपे यस्य तस्य वृक्षादेर्देवकुलादेर्भाया-
संज्ञवात्तेन पुनः साधुना पथः कियद् दूरे उद्धर्तितव्यमत आह ।

पथे ठितो न पेच्छद्, परिहरिया पुण्वक्षिया दोसा ।

विद्यपए असतीए, जयणाए वट्टग दीणि ॥

तावति दूरे उच्छेद्य स्थातव्यं यत्र पथिकः पथा व्रजन् पथि
ऊर्ध्वस्थितो वा साधुमुच्छेत्तं न पश्यति । एवं च पूर्ववर्णिता दोषाः
समस्ता अपि परिहृताः । द्वितीये पदे अत एवापवादपदे पुनरु-
द्धत्तेन असति उद्धर्तनाभावे पथ्यपि यतनया वक्ष्यमाणया स्था-
नादीनि करोति स च तथा कुर्वन्तीर्थकराङ्गया प्रवृत्ते शुरू इति ।

सांप्रतमुच्छर्तनाभावं यतनां चाह ।

संकटहरियच्छाया, असति य गहितोवही ठितो पेच्छे ।

उच्छेद् व अप्पत्ते, सहसा पत्ते ततो पिड्डं ॥

संकटो नाम पन्थाः स उच्यते यो वा द्यौरपान्तरास्ते तत्रोद्धर्त-
नस्यासंभवः । अस्य वा चतसृष्वपि दिक्षु समन्ततो हरितकायः ।
अथवा पन्थानमतिरिच्यान्यत्र सर्वथा गत्या न विद्यते । ततः
यतैः कारणैरुद्धर्तनासंभवे पथ्येव गृहीतोपकरणो मुहूर्तमात्रमू-
र्धस्थितो मार्गे एव गत्यायां विश्राम्येत । यदा तु पथिकानाग-
च्छतः पश्यति तदा तेषु तं प्रदेशमप्राप्त्येव उत्तिष्ठति तथा ते
जानन्ति पूर्वमेव उल्लिख्य इति । अथ सहसैव ते पथिका अदृष्टा
एव संप्राप्तास्तदा तेषां पृष्ठं दत्त्वा उत्तिष्ठति यथा ते जा-
नन्ति यथैव आत्मव्यापारेणोत्थित इति एवं मिथ्यात्वदोषाः
परिहृता भवन्ति ।

भुंजण पाणुचारे, जयणं तत्थ कुव्वति ।

उरुहडा उ जे दोसा, पुण्वं तेषु जतो भवे ॥

भोजने पाने उच्चार्य च यतनां तत्र पथि करोति कथमित्याह ।
उदाहृता ये पूर्व दोषास्तेषु यतो भवेत् यथा ते न जवन्ति
तथ यत्नेनेति ज्ञावः ।

गंतव्यपदोपज्ञं, अकरणिहृतो उ दोस आणादी ।

पम्हुट्टो वा सट्टे, लहुतो आणादिणो चेव ॥

विश्रम्य उच्चारं प्रश्रवणं वा कृत्वा यदा गन्तव्यं जवति तदा सिंहा-
चलोक्तेन पश्चाद्वचोक्त्य गन्तव्यम् । यदि पुनरवचोक्तं न कर्णे-
ति तदा प्रायश्चित्तं तस्य द्रष्टुको मासः । अधिकरणदोषाश्च प्रागु-
क्ताः कथमपि विस्मरणतः पतन्ति सम्भवन्ति । आज्ञानज्ञादयश्च
दोषाः । तथा यदि कथमपि विस्मरतः पतितं स्यात् ततस्तद्ग्रह-
णाय प्रतिनिवर्तितव्यम् । यदि मन्यते किं तेनेति द्युत्सृजति
तदा मासद्रष्टुकमाज्ञानज्ञादयश्च दोषाः एतदेवाह ।

पम्हुट्टे गंतव्यं, अगमणे लहुगो य दोसआणादी ।

निष्कारणमि तिन्नि उ, पेरिसीकारणे सुच्छो ॥

कथमपि विस्मरणतः पतिते सिंहाचलोक्तेन च दृष्टे नियमत-
स्तदानयनाय पश्चात् गन्तव्यम् । अगमने प्रायश्चित्तं द्रष्टुको मा-
सः । अधिकरणदोषाश्च प्रागुक्ता आज्ञादयश्च । तथा निष्कारण-
मिति कारणस्याभावे निष्कारणमस्मिन् यदि नास्ति निवर्तमा-
नस्य प्रत्यवाय इत्यर्थस्तदा अवश्यं निवर्तितव्यम् । (तिष्ठि-
वृत्ति) यदि प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतितं चरमायां च
पौरुष्यां स्मृतं तत्र यदि निष्प्रत्यवायमन्तरा च वासोऽस्ति यदा
निवृत्त्य गृहीत्वा आनेतव्यमथ सूर्यास्तमयवेलायां स्मृतं यथा
अमुकमेव विस्मरणतः पतितमिति तदा आद्यान् त्रीन् यामान्
उपित्वा चतुर्थे यामे प्रतिनिवृत्त्यानेतव्यं प्रत्यवायाभावे कारणे तु
प्रत्यवायवृत्तयेऽनिवर्तमानोऽपि संशुक्रः । एतदेव ज्ञावयति ॥

चरमाए वि नियत्तद्, जइ वासो अत्थि उंतरा वसिमे ।

तिष्ठि वि जामे वसिचं, नियत्तद् निरव्ये चरमे ॥

प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतिते तदानयनाय चरमायाम-
पि पौरुष्यां निवर्तते यदि च तेषामन्तरा वासोऽस्ति । अथ चरमा-
यां दिनपौरुष्यां पतति तदा रात्रेस्त्रीन् यामानुषित्वा चरमे यामे
निरत्यये प्रत्यवायाभावतो निर्भयो निवर्तते ॥

कारणे सुच्छो इति व्याख्यानार्थमाह ॥

दूरं सो वि य तुच्छो, सावयतेणानदी व वासं वा ।

इच्छाङ्कारणेहिं, करेति उस्सगमो तस्स ॥

दूरमतिशयेन गतानां स्मरणपथमवतीर्ष्यः पतित उपधिः सोऽपि
वा उपधिरतिशयेन तुच्छः । मुखपोत्तिकादिरूपोऽतिशयजीर्ण-
श्चेति भावः । अथवा अपान्तरास्ते व्याघ्रादीनि स्वापदानि स्तेना
वा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणो वा नदी वाऽपान्तरास्ते वर्षा
वा पतति आदिशब्दात् सूक्ष्मज्ञयं वा अक्षिर्बं वेत्यादिपरिग्रहः
इत्यादिभिः कारणैस्तस्य विस्मरणतः पतितस्योपकरणस्य उ-
त्सर्गं “वोसिरामिति” विज्ञानपूर्वकं परित्यागं करोति एवं करणे
अधिकरणादयो न जवन्ति ॥

एव ता पम्हुट्टो, जेसिं तेसिं विही जवे एसो ।

जे ण अन्ने पेच्छे, तोस तु इमो विही होइ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावत् येषामुपधिविस्मरणतः पतितस्तेषा-
मेवोऽनन्तरादितो विधिर्भवति ये पुनरन्ये साधार्मिका प्रेक्षन्ते ते-
षामयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति । तमेवाह ॥

दट्टु अगिहणो लहुगो, दुविहो उवही उ नायमणातो ।

दुविहा नायमणाया, संविग्ग तहा असंविग्गा ॥

द्विविध उपधिरौघिक औपग्राहिकश्च । तस्य द्वितयस्यापि पति-

तस्य दृष्ट्वा अग्रहणे प्रायश्चित्तं दण्डको मासो ये च पूर्वमुक्ता अधिकरणादयो दोषास्तेऽपि तस्य प्रसजन्ति स चोपधिभूयां द्विधा ज्ञानोऽज्ञातश्च । तत्र ज्ञातो नाम येषां स उपधिस्तेषां ज्ञायते अज्ञातो नाम यो न ज्ञायते यथा अमुकस्य सचन्धीति । ते ज्ञाता द्विविधाः संविज्ञा असंविज्ञाश्च ॥

मुत्तुण असंविग्गे, संविग्गाणं तु नयणनयणाए ।

दो वग्गा संविग्गे, छब्जंगा नायमणाए ॥

मुक्त्वा असंविज्ञानं किमुक्तं भवति यो ज्ञायते असंविज्ञानामेव उपधिः स न नीयते यस्तु संविज्ञानां तत्र द्वौ वर्गौ तद्यथा संयताः संयत्यश्च तत्र संविग्गे एकस्मिन्वर्गे परमज्ञा ज्ञाते भवन्ति अज्ञाते च वक्ष्यमाणो विधिः । तत्र परमज्ञानुपदर्शयति ।

सयमेव अणं पंसेइ, अप्पाहे वा वि एव सगामे ।

परगामे वि य एवं, संजतिवग्गे वि छब्जंगा ॥

यदि ते संयताः संविग्गा इति ज्ञातास्तदा स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यथा मया स उपधिविस्मरणतः पतितो ह्यथ इति । एवं स्वग्रामे त्रयो नङ्गाः परग्रामेऽपि स्थितानामेते एव त्रयः प्रकाराः एवं परमज्ञाः संयतानामेवं संयतीवर्गेऽपि परमज्ञास्तदेवं ज्ञातविषये विधिरुक्तः । संप्रत्यक्षातविषयं विधिमाह ।

एहाणादिणा य घोसेण, सोउं गमणं च पेत्तणप्पाहे ।

पम्हुट्टे वोसट्टे, अप्पवहुअसंघरंतम्मि ॥

यो न ज्ञायते कस्याप्येव उपधिरिति स परिज्ञाननिमित्तं स्नानादिसमवसरणे घोष्यते घोषणं च श्रुत्वा केनापि कथिते येषां स उपधिस्तत्र स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति । संदेशयति वा । तथा (पम्हुट्टे) विस्मरणतः पतिते व्युत्प्रेष्टे परित्यक्ते येनानीतस्तस्मिन्नस्तंरति अल्पबहु परिज्ञाव्य परिभोगोऽनुज्ञातः । एतदेव व्याख्यानयति ।

कामं विम्हट्टणे, चत्तं पुण जावतो इमम्हेहिं ।

इति वेत्ते सपणुत्ते, इच्छाकज्जेसु सेसेसुं ॥

येषां स उपधिविस्मरणतः पतितस्तेषामन्तिकमानीयते नीत्वा चेद् भण्यते यथाऽयं युष्मद्विस्मरणतः पतितोऽस्मान्निश्चानीतस्ततो गृह्यतामिति एवमुक्ते ते प्राहुः कामं नोऽस्माकं विस्मरणतः पतितमिदमुपकरणं परं ब्रूवत इदमस्मान्निस्त्यक्तं त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्प्रेजितमिति भावः । एवं ब्रूयति उपधिस्ते यदि संभोगिकास्तेन च विना संस्तरन्ति तर्हि स येषां सत्कस्तैः परिष्ठापयन्ति । “एतेन इच्छाकज्जेसु इति” व्याख्यातम् । संप्रति “सेसेसुत्ति” व्याख्यायते । शेषा असांभोगिकास्तेष्वपि कार्येष्विच्छा इयमत्र भावना अन्यसांभोगिकैरानीते तैश्च प्रतिषेधे यदि यैरानीतस्ते तेन विना संस्तरन्ति अन्यश्चोपधिविदुर्ध्वमो न द्रव्यते वा तदा तैः समनुज्ञातं परिचुज्जते पतावता “अप्यवहुसंघरंतम्मि” व्याख्यातम् । तदेवं संविग्नानां विधिः ।

इदानीमसंविग्नानामुपधिविधिरुच्यते ।

पक्खिगापक्खिगा चेव, हवंति इयरे दुहा ।

संविग्गपक्खिगे ऐंति, इयरेसिं न गेएहात ।

इतरे असंविग्ना द्विविधास्तद्यथा पाक्षिका अपाक्षिकाश्च संविग्नपाक्षिका असंविग्नपाक्षिकाश्च इत्यर्थः । तत्र यः संविग्नपाक्षिकः संविग्नपाक्षिकस्य सचन्धी उपधिस्तं स्वयं वा नयति

अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यस्त्वितरेषामसंविग्नानामुपधिस्तं पतितं दृष्ट्वा न गृह्णाति ।

अत्रैवापवादमाह ।

इयरे वि होज्ज गहणं, आसंकाए अणजमाणम्मि ।

किह पुण होज्जा संका, इमंहि उ कारणेहिं तु ॥

इतरस्मिन्नप्यसंविग्नपाक्षिकसंबन्धिन्युपधावसंनपाक्षिकसंबन्धित्वेनाज्ञायमाने आशङ्क्या ग्रहणं भवेत् । सूरिराह पात्रिर्वक्ष्यमाणैः कारणैः तान्येवाह ।

एहाणादिसमासरणे, अहव समावत्तितो गयाणेगा ।

संविग्गमसंविग्गा, इति संका गेएहेते पक्खियं ॥

जिनप्रतिमास्नानदर्शननिमित्तमादेशव्याप्तं संघप्रयोजनेन वा केनापि समवसरणे मेधापके यदि वा एवमेव समापत्तितो गताः पुरतोऽनेके संविग्ना असंविग्नाश्च तेषां गच्छतां कस्याप्युपधिविस्मरणतः पतितः स न ज्ञायते सम्यक् किं संविग्नानां केवलं स्यादसंविग्नानामपि तं पतितं गृह्णाति ।

संविग्गपुराणोवहि, अहवा विहिसीवणा समावत्ती ।

होज्ज व असीवितो चिय, इति आसंकाए गहणं तु ॥

अथवा पुराणसंविग्नोपधेः किमुक्तं ब्रूयति येषां सत्क उपधिः पतितस्ते पूर्वं संविग्ना आसीरन् पश्चादसंविग्नानृताः स चोपधिः पूर्वं संविग्नसीवनेन सीवितः अथवा संविग्नैरपि समापत्या विधिसीवनिकया सीवितो यदि वा असीवित एव संभवेत्ततस्तं दृष्ट्वा आशङ्क्या भवति किं संविग्नानामुतासंविग्नानां तत आशङ्क्या ग्रहणं भवति ।

संप्रति ग्रहणान्तरविधिशेषमाह ।

ते पुण परदेसगते, नाउ जुंजति अहव वज्जंति ।

अन्नं उ परिट्टवणा, कारणजोगो व गीएसु ॥

तमुपधिं गृहीत्वा येषां संविग्नानां सत्क उपधिस्ते परदेशं गताः ततस्तान्परदेशं गतान्ज्ञात्वा कारणे समापत्तितं परिचुज्जते अथवा कारणामात्रे परिष्ठापयन्ति । एवं कारणैरसंविग्नानामपि पतितमुपधिं गृह्णानो न प्रायश्चित्तभाग्नवन्ति । अथ येषां सत्क उपधिः पतितो गृहीतस्ते संविग्ना अप्यन्ये असांभोगिकास्तेषां देशान्तरगतानामुपधिं गृहीत्वा निष्कारणे परिष्ठापयन्ति (कारणान्ति) यदि ते सर्वे गीतार्था न च तेषामुपधिरस्ति यदि स्या तादृश उपधिरन्यो दुर्लभस्तदा एवं कारणे परिचुज्जते । अथ ते अगीतार्थमिथास्तदा परिष्ठापयन्ते प्रज्ञाप्य वा गीतार्थान्परिचुज्जते पतचान्यसांभोगिकसत्कतया परिज्ञायते । छव्यपरिज्ञाने प्रागुक्त एव विधिः ।

विश्यं पदे न गेएहेज्जा, संविग्गाणं पि एहि कज्जंहिं ।

आसंकाए य नज्जइ, संविग्गाण च इयरेसिं ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे संविग्नानामपि पतितमुपधिमेभिर्वहयमाणः कायः कारणैर्न गृह्णीयात् । तान्येवाह न ज्ञायते किमेव संविग्नानामुत इतरेषामसंविग्नानामित्याशङ्क्या पतितं न गृह्णाति तथा ॥

असिक्खगहियं व सोउं, ते वा भव व होज्ज जइ गहियं ।

ओमेण अन्नदेसं, व गंतुकामा न गेएहेज्जा ॥

येषां स उपधिस्ते अशिवगृहीता येन दृष्टः स नेति प्रथमोऽभङ्गः यैर्दृष्टस्ते अशिवगृहीता येषां सत्कस्तेन गृहीता इति द्वितीयः उच्यते गृहीतमिति तृतीयः उच्यते न गृहीतमिति चतुर्थोऽभङ्गः

ऋः तत्र चतुर्थे भङ्गे अपवादमधिकृत्य शून्यो न जयति तत्रापवाद इति भावः । तत्र प्रथमभङ्गे न गृह्णाति अशिषोऽपहतत्वात् द्वितीयेऽपि न गृह्णाति तदानीं तस्य तैरवग्रहणादशिषोऽपहतत्वात् तृतीये भङ्गे सदशे अशिषे कारणे गृह्णाति त्रिसदशे सोमसुखादिवक्त्रेणैव गृह्णाति यदि वा अवमौदय्येण देशान्तरं गन्तुकामा न गृहीयुः ॥

अह पुण गहियं पुञ्चं, न य दिष्टं जस्त इवचुयं तं तु ।

उवाहवियन्नदेसं, इमिणा विदिणा विगिचिजा ॥

अथ पुनर्गृहीतं पूर्वमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपकरणं विच्युतं विस्मरणतः पतितं यस्मात् (उवाहवियन्नदेसति) अथ पुनर्गृहीतमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपवेगेन धाविताः प्रधाविता अन्यं देशं गतास्ततः अनेन वक्ष्यमाणेन विधिना विवेचयेत् परिष्ठापयेत् । तमेव विधिमाह ॥

दुविहा जायमजाया, जाया अभियोग तह असुद्धा य ।

आभेयांगादी ठेत्तुं, इयरं पुण अक्खयं चेव ॥

सा परिष्ठापनिका द्विविधा जाता भजाता च तत्र जाता नाम अभियोगकृता विपकृता च तत्राभियोगो वशाकरणम् । अथवा जाता अशुद्धा सा द्विविधा मूलगुणाशुद्धा उत्तरगुणाशुद्धा च । तत्र जाता अभियोगकृता विकृता वा मूलगुणाशुद्धा उत्तरगुणाशुद्धा वा सा ठेत्तुं भेत्तुं वा कर्तव्या । इतरत् पुनरुपकरणमभियोगादिदोषरहितमकृतं चैव परिष्ठापयितव्यम् । अत्र परः प्रश्नं करोति

पहनिगया इयाणिं, विजाणणट्टाऽ तस्य चोदेइ ।

तेसिं सुद्धिनिमित्तं, कीरइ विधिं इयं तु तहिं ॥

पथि निर्गताः आदिशब्दादशिवादिभिः कारणैर्निर्गताः परिगृह्यन्ते तेषां शुद्धिनिमित्तं यदत्र प्रागुक्ते विधौ प्रतिपादिते परः असहमानश्चोदयति प्रश्नयति पथिर्निर्गतादीनां पथिर्निर्गता मार्गप्रतिपन्नास्तेषां परिष्ठापितमिदमिति विज्ञानार्थं तत्रेदं वक्ष्यमाणं चिह्नं क्रियतामिति । तदेवाह ।

एगा दो तिन्नि वड्डी, वत्थे कीरंति पत्तचीराणि ।

सुज्झंतु चोदगेणं, इति उदिते वेति आयरितो ॥

मूलगुणैरशुद्धे वस्त्रे एकावस्त्रिरेकं वस्त्रं कृत्वा तत् परिष्ठाप्यते मूलगुणैरशुद्धे पात्रे एकं चीवरमेकं प्रस्तरं कृत्वा तत्परिष्ठाप्यतामुत्तरगुणैरशुद्धे शुद्धे वा क्रियेतां पात्रे द्वे चीवरखण्डे द्वौ वा प्रस्तरौ कृत्वा यथातम् । मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च शुद्धे वस्त्रे त्रीणि त्रिकाणि क्रियेरन् । पात्रे त्रीणि चीवराणि त्रयो वा प्रस्तराः क्रियेरन् इति । अमुना प्रकारेण चोदकेनोक्ते आचार्यो ब्रवीति । किं तदित्याह ।

सुप्पमसुप्पं एव, होति असुप्पं च सुप्पवायुवसं ।

तेण तिदुगेगमंठी, वत्थे पत्तम्मि रेहो उ ॥

एवं शुष्मशुक्लप्रकारेण चक्रकरणे वातवशात् शुद्धमपि चक्रैकद्विकनङ्गतोऽशुद्धं भवति । अशुद्धमपि वातवशेन चक्रत्रिकभाघतः शुद्धं जयति । पात्रमपि वातवशेन एकद्विकचीवरापगमे शुद्धं भवति । अशुद्धमपि वातवशेनान्यागन्तुकचीवरखण्डसमागमे शुद्धं तस्मादयं विधिस्तत्र कर्त्तव्यः । मूलोत्तरगुणशुद्धे वस्त्रे त्रयो ग्रन्थयः कर्त्तव्याः पात्रे तिस्रो रेखाः उत्तरगुणैरशुद्धे वस्त्रे द्वौ ग्रन्थौ पात्रे द्वे रेखे मूलगुणैरशुद्धे वस्त्रे एको ग्रन्थः पात्रे एका रेखा ।

अप्पाणनिगयादी, उवएसा एएण पेसणं वावि ।

अविकोविते अप्पणमं, दप्पे जिन्ने विवत्ते य ।

अध्वनि मार्गे निर्गता अध्वनिर्गता आदिशब्दात् अशिवादिभिर्वा कारणैर्निर्गताः परिगृह्यन्ते तेषामुपकरणे दग्धे वह्निना जस्मीकृते जिन्ने वा विविक्ते वा विस्मरणतः पतिते चास्तव्यास्तान् अध्वनिर्गतादीन् हवते अस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति केवलमस्माभिरमुकप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तान्यानीय गृहीथ एवमुक्ते तेषु प्राघूर्णका ये गीतार्थस्तान् प्रेषयन्ति वास्तव्या अपि च तेषां चिह्नानि उपदिशन्ति यथा गर्त्तसमीपे गिरिसमीपे तरुसमीपे कूपसमीपे इत्यादि (आणयणमिति) अर्थं च चिह्ने कथितेऽपि स्थानं न जानन्ति यदि वा न ते वास्तव्या ग्नानादिप्रयोजनैर्व्यावृतास्ततः स्वयमानीय प्रयच्छन्ति (पेसणं वा वित्ति) अथवा वास्तव्याः प्राघूर्णकानां देशकं ददति यथा अमुकप्रदेशे वस्त्रादि परिष्ठापितमस्ति तदमीपां दर्शय अपि शब्दात् यदि ग्नानादिप्रयोजनैर् व्यावृतास्तदा परिष्ठापिताज्ञावे अन्यत् याचित्वा प्रयच्छन्ति (अविकोविए अप्पणमिति) आनीते परिष्ठापिते कोऽप्यविकोविदो गीतार्थं उपहतमिति कृत्वा नेच्छति तत्र प्राघूर्णकैर्वास्तव्यैर्वा तस्यात्मीयं वस्त्रं पात्रं वा दत्त्वा इतरत्स्वयं ग्रहीतव्यम् । अथ तदपि कश्चिदगीतार्थतया न गृहीयात्तर्हि तत् आनीतं पुनः परिष्ठाप्यते एव गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विचरीपुराह ।

अप्पाण निगयादी, नाउ परिचोवही विविक्ते वा ।

संपट्टगभंडधारी, पेसंती ते वियाणंतो ॥

अध्वनिर्गतादीन् आदिशब्दादशिवादिकारणनिर्गतपरिग्रहस्तान् परीतोपधीन् परिमितोपधीन् त्रिविकान्वा विविक्तोपधीन्वा विस्मरणतः पतितोपधीनित्यर्थः । उपवृत्तमेतत् दग्धोपधीन्यास्तव्या ज्ञात्वा कथंच्यता वास्तव्या इत्याह । संपादकभाण्ड्यारिणो नाम यावन्मात्रमुपकरणमुपपद्यते तावन्मात्रं धरन्ति शेषं परिष्ठापयन्ति । ततस्तान् तथाभूतान् दृष्ट्वा हवते अस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति किं त्वरमाभिरमुकप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तानि गत्वा प्रतिगृहीतेति एवमुक्ते तथाऽपि प्राघूर्णका जानन्ते गीतार्थं प्रेषयन्ति कथमित्याह ।

गट्ठागिरितरुमादीः, काउं चिंधाणि तत्थ पेसंति ।

अवियवेट्टा सयं वा, आणं तद्धं व मग्गंति ॥

अत्र प्राघूर्णकाः प्रेषिता न वास्तव्या गर्तगिरितर्वादीनि चिह्नान् कृत्वा प्रेषयन्ति यदि वा ग्नानादिजिरव्यापृताः स्वयमानयन्ति परिष्ठापिताभावे अन्यथा मार्गयन्ति । सांप्रतमविकोविए अप्पणमिति " व्याख्यानयति ।

नीयम्मि य उवगरणे, उवहयमेयं न इच्छई कोई ।

आवकोविय अप्पणमं, अण्णिच्छमाणे विविंचंति ॥

नीतेऽप्युपकरणे कश्चिदविकोविद उपहतमेतदिति कृत्वा नेच्छेत तस्मिन्नविकोविदे आत्मीयं वस्त्रादि समर्प्यते । अथ तदपि नेच्छति तदा परिष्ठापितमानीतं पुनर्विविञ्चति परिष्ठापयन्ति ।

असतीए अप्पणा वि, भाभियहियवूढपणियमादी सु ।

सुज्झति कयप्पयन्नो, मेव गेएहं असदजावो ॥

येन पूर्वं तत् परिष्ठापितं तस्य पश्चादुपधिः कथमपि प्रदीपनकेन दग्धः हतो वा तस्कैः पानीयेन वा नद्यादिप्लवेन प्लावितः ब्रजतो वा कथमपि विस्मरणतः पतितः । आदिशब्दात्प्रत्यनीकेन वा केनापि वस्त्राणि फाक्षितानि पात्राणि अनेकधा

जिज्ञानि ततो ध्यामितहतव्यूहपनितादिपूषकरणानि याचनीयानि
तेषामप्यसत्यज्ञावे कृतप्रयत्नस्तदेव पूर्वपरिष्ठापितं स्वयं गृ-
हानेऽशङ्कभाव इति कृत्वा शुक्रः । व्य० द्वि० ८ उ० । (जिज्ञाच-
र्यायां क उपधिर्नैतव्य इत्येसणाविद्वारादिशब्देषु)

(१६) स्थविराणां ग्रहीतव्या उपधयः ॥

(सूत्रम्) थेराणां थेरचूमिं पत्ताणं कप्पति दंरुए वा ?
जंरुए वा १ उच्च गं वा २ मत्तगं वा ४ लट्ठियाए वा ५ भिमि
वा ६ चेन्नं वा ७ चेन्नचिन्निमिन्निया वा ८ चम्मए वा ९ चम्म-
कोसं वा १० चम्मपत्तिच्छेयणाए वा ११ अविरहिए ठ वा मे-
ठवेत्ता गाहावतिकुलं भत्तए वा पाणाए वा पविसित्तए वा
निक्खमिच्चए वा कप्पति ते सं नियट्ठचारिस्स दोवंपि उग्गहं
आणुषवित्ता परिहारं परिहरित्तए वा ॥ ५ ॥

स्थविराणां जरसा जीर्णानां स्थविरभूमिं प्राप्तानां सूत्रार्थत-
दुजयोपेतानामित्यर्थः । कल्पते दाहं विद्वद्भादिनेदमिच्छं भग्न-
कमनेकविधानि उपकरणानि उन्नक्तं प्रतीतं मात्रकमुच्चगदि-
सत्कं लष्टिका द्रुमविशेषः । चेन्नं कल्पपादि चर्म तद्विकादिरूपं
चर्मपरिच्छेदनकं वच्चा एताव् अविरहिते अवकाशे स्थापयि-
त्वा गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिपाताय प्रवेष्टुं वा निष्क्रमितुं वा
कल्पते सन्निवृत्तचराणां जिज्ञाचर्यातः प्रत्यागतानां स्थविराणां
द्वितीयमपि वारमन्त्रग्रहमनुज्ञाप्य परिहर्तुं धारणया परिभोगेन
चेत्येव सूत्राक्षरमात्रार्थः । विशेषण्यख्या तु ज्ञाप्यकृता क्रियते ।
तत्र यानि पदानि व्याख्येयानि तानि दर्शयति ॥

दंरुं विदंरुं लट्ठी, विज्ञट्ठिचम्मे य चम्मकोसा य ।

चम्मस्स य जे ठेया, थेरा वि जे य जराजुष्सा ॥

द्रुमो विद्वद्भाः यष्टिर्वियष्टिः चर्मं चर्मकोशः चर्मणश्च ये
वेदास्ते चर्मपरिच्छेदनकास्ते च व्याख्येयास्तत्र प्रथमतः स्थविर-
पदमाचक्षते । स्थविरा अपि च ये जराजीर्णस्ते कृष्टव्याः ॥

आयवताणनिमित्तं, उच्चं दंरुस्स कारणं वुत्तं ।

कम्हा उवेइ पुच्छा, संदिग्धथरो अ दुग्गट्ठा ॥

आतप उष्णेन परितापना तस्य त्राणार्थं उन्नक्तं गृह्णाति दाहस्य
उपवृत्तमेतत् विद्वद्भादीनां ग्रहणे कारणं पूर्वनिर्दिष्टे कल्पे च
भणितम् । अथ कस्माद्दाहं स्थापयति एषा पुच्छा अत्रोत्तरं
द्रुमको दीधः स्थविरश्च ततः तं हुगं व्याघ्रादिपरिवारणनिमित्तं
परिवहति ॥

संप्रति भाएमादिव्याख्यानार्थमाह ॥

जंडं परिग्गट्ठो खलु, उच्चारदी य मन्नगा तिन्नि ।

अहवा जंरुग्गहणे, अणेगविहं जडगं गट्ठियं ॥

भाएरुक्कः खलु पतङ्ग इ उच्यते उच्चारदी च आदिशब्दात् प्र-
श्रवणे श्लेष्मणि चेति परिग्रहस्त्रीणि मात्रकाणि ज्वन्ति तद्यथा
उच्चारमात्रकं प्रश्रवणमात्रकं श्लेष्ममात्रकं चेति । अथवा ज्ञाएरु-
कग्रहणेनानेकविधं भाएरुक्कं गृहीतं कृष्टव्यम् ॥

चेलग्गहणे कप्पा, तसयावरजीवदंरुनिप्पत्ता ।

दोरग इयरा व चिलिमिलि, चम्मपत्तिग्गि वा कत्तिच्चा ॥

चेलग्रहणेन त्रसस्थावरजीवशरीरनिष्पत्ता और्णिकसौत्रिकरूपा
इत्यर्थः कल्पाः परिगृह्यन्ते त्रिभिर्मिन्निर्नाम जत्रनिका सा द्वावरक-
मयी इतरा वा कृष्टव्या चर्ममयतद्विका उपानत् कृत्तिर्वा
आपद्रुहिकोपग्रहणविशेषरूपाः ॥

अंगुष्ठअवरफाणु, नह कोसच्छेयणं तु जे वच्चा ।

ते द्विन्नमंथणट्ठा, दुग्गंरुमंथणहेडं वा ॥

चर्ममयः कोशः चर्मकोशः सोऽङ्गुष्ठस्य यदि वा (अवरफाणु)
पाणिंका तस्याः परिरक्षणाय ध्रियते । अथवा नखरदनादेरौप-
ग्रहिकोपकरणविशेषस्य चर्ममयः कोशश्चर्मकोशः ये तु वज्र्या-
स्ते चर्मपरिच्छेदनकमित्युच्यन्ते । ते च त्रिन्नसंधानार्थमथवा
द्विन्नसंधानहेतोर्ध्रियन्ते । तदेवं विषमपदानि व्याख्यातानि ॥

संप्रति द्वाणुपकरणस्थापनानिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जइ य उवेइ अमुष्से, न य वेइ देज्ज अत्य ओहाणं ।

लहुगो मृन्ने लहुगा, हियस्मि जं जत्य यावति उ ॥

यदि चाग्न्ये अविरहिते प्रदेशे दाहानुपकरणं स्थापयति न च
कस्यापि संमुखमेवं वृत्ते अत्र दद्यादवधानमुपयोगमिति तदा
तस्य प्रायश्चित्तं द्वाणुको मासः । अथ शून्ये स्थापयति तदा च-
त्वारो द्वाणुकास्तथा शून्ये मुक्ते स्तेनैश्चापहृते यत्र यत्र जघन्ये
मध्यमे तत्कृष्टे वा उपकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं तत्प्राप्नोति ।

अत्र परस्याशङ्कामाह ॥

एवं सुत्तं अफडं, जणियं कप्पतित्ति थेरस्स ।

भणति सुत्तनिवातो, अतीमहद्वस्स थेरस्स ॥

चोदकः प्राह यद्येवमशून्ये च प्रदेशे उपकरणे दोषस्तर्हि
तत्सूत्रमफलमविषयं यदुक्तं कल्पते अविरहिते अवकाशे
स्थापयित्वेत्यादि । सुरिराह भग्यते अत्रोत्तरं दीयते अस्य
सूत्रस्य निपातोऽतिमहतोऽतिशयेन गरीयसः ।

गच्छाणुकंपणिज्जा, जेण उवेऊण कारणेणं तु ।

हिंरुइ जुल्लमहद्वो, ते मुण वोच्छं समामेणं ॥

सोऽतिवृद्धो महान् गच्छस्यानुकम्पनीयं परं येन कारणेन
स जीर्णो महान् एकाकीभूतोऽविरहिते प्रदेशे उपकरणं
स्थापयित्वा भिक्षां हिण्डते तत्कारणं समासेन वक्ष्ये तच्च
वक्ष्यमाणं शृणु प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

सो पुण गच्छेण समं, गंतूण अजंगमो न वा एइ ।

गच्छाणुकंपणिज्जो, हिंरुइ थेरो पयत्तेण ॥

स पुनरजंगमो गच्छेन समं गन्तुं न शक्नोति ततः स गच्छ-
स्यानुकम्पनीय इति कृत्वा स्थविरो वक्ष्यमाणेन प्रयत्नेन यत-
नया हिण्डते तमेव प्रयत्नमाह ।

अतक्रियउवहिणा उ, थेरा भणिया अलौजणिएजेण ।

संकमणे पडवणं, पुरतो समगं व जयणाए ॥

यमुपधिं न कोऽपि तर्कयति विशेषतः परिभाषयति तेनात-
र्कणीयेनोपधिना अत एवालौचनीयेन लोभगोचरतामतिक्रा-
न्तेन परिधाप्य मासकल्पप्रायोग्यस्य वर्षावासप्रायोग्यस्य वा
क्षेत्रस्य संक्रमेण कर्तव्ये आचार्येण ते स्थविरा अतिमहान्तो
भणिताः पुरतः समकं वा यतनया चलयता तत्र यदि प्रतिभास-
ते तर्हि पुरतोऽग्रे साधुभिः सह तस्य प्रस्थापनं क्रियते । अथ
न शक्नोति पुरतो गन्तुं तदा समकं नीयते कथमित्याह । यत-
नया तामेव यतनामाह ।

संधारुग एगेण व, समगं गेएहंति सभए ते उवहिं ।

कितिकम्म दवं पढमा, करंति तेमिं असति एगो ॥

यदि गच्छेन समं व्रजति ततः सुन्दरमेव सकलस्यापि ग-
च्छस्य तत्साहाय्यकरशान् । अथ समकं गन्तुं न शक्नोति तदा

साधुसंवाङ्मनेन समं साधुसंघाटकस्याभावे एकेन वा साधुना
क्षेमे व्रजति तत्र यौ सहायौ दत्तौ तौ तस्योपकरणं गृह्णातः
परिवहतः । यदा तु चौरभयेन समयं स्थानं तदा समस्तमपि
उपधिक्रम्यादिलक्षणं गृहीतो गृहीत्वा स्थविरो यथाज्ञातः
कृत्वा अग्रे क्रियते ततः समयस्थानलक्षणे कृतिकर्मविश्रामणां
तस्य कुरुतः कृत्वा द्रवं पानीयञ्च समर्पयतः । तदनन्तरं प्रथ-
मालिकां कारयतः । तयोर्द्वयोः साध्वोरभावे एकः समस्तं
प्रायुक्तं करोति ।

जङ् गच्छेज्जाहि गणो, पुरतो पंथे य सो फि ढज्जाहि ।

तत्थ उ ठवेज्ज पुगं, रिक्खं परिपंगगणाह ॥

अथैकोऽपि सहायो न विद्यते तदा स्थविर एकाग्र्यपि
पुरतः प्रवर्त्यते । तत्र यदि सार्थादिचशतस्त्वरितं गच्छन् स
गणपुरतो गच्छेत् यदि वा पथि परित्यादिना स स्फिटितो
भवेत्तत्र एकं साधुं रिक्कुमुपकरणरहितं स्थापयते । अथ तत्र
शरीरापहारिस्तेनजयं दुष्टव्याघ्रादित्वापदभयं वा ततः स मोक्षं
न शक्यते तर्हि अग्रेतनस्थानाप्रतिनिवसमानं पथिकमप्याह
इति संदेशापयेत् । यथाऽग्रे साधुसमुदायो व्रजन्नास्ते तस्मात्त्वरि-
तमागन्तव्यमिति ।

संप्रति यथा स स्फिटितो भवति तथा प्रदर्शयति-

सारिक्खकरिसणीए, अहवा वानेण हुज्ज पुटो उ ।

एवं फिटितो हुज्जा, अहवा वीपरिररणं तु ।

कालगए व सहाए, फि र्ततो अहवा वि संचमो हुज्जा ।

पढमपिणितो वण्ण व, गामपविटो व जो हुज्जा ॥

पथि गच्छतो मार्गव्यं तत्र येन पथा गच्छो गतस्तस्मा-
दन्यास्मिन्पथि केचित्साधुसदृशाः पुरतो गच्छन्तो दृष्टास्ततः
साधव गते गच्छन्तीति सादृश्यकर्पिण्या मित्या धिप्रलब्धः
सन् तेन पथा गच्छेत् अथवा अप्रान्तराद्ये स यातेन स्पृष्टः
स्यात् । ततो गन्तुं न शक्नोति पथममुना प्रकारेण स्फिटितो
भवत् । अथवा तथाविधमहागर्भया पथेतस्य नद्या वा परिव-
येण स स्थविरो व्रजन् गच्छन् स्फिटितः स्यात् । यदि वा य-
स्तस्य सहायो दत्तः स कालगत इति स्फिटित एकाकी संजातः ।
अथवा संप्रमे वा त्वरितं साधेन सह पलायमाने गच्छे स्थ-
विरः शनैर्ब्रजन् गच्छन् स्फिटितो ज्ञेयात् । यदि वा प्रथमेन क्षु-
त्परीपठेण पीनितः सन् यः स्थविरो ग्रामं व्रजिकां वा प्रविष्टा
भवत् गच्छञ्च स्तेनादिभयेन साधेन समं त्वरितं व्रजति स ग-
च्छास्फिटितो ज्ञेयात् ।

एषहि कारणेहि, फिटितो जो अट्ठमं तु काऊण ।

आणुहि र्ततो मगग, इतरे वि य तं विमग्गाति ॥

एतैरनन्तरेदितैः कारणैर्गो गच्छास्फिटितः सोऽष्टमं पट्टचतुर्थं
वा कृत्वा भिक्षामटन् गच्छं मार्गयति अन्वेपयति इतरेऽपि च ग-
च्छसाध्वस्तं स्थविरं विमार्गयन्ति । अथ ते गच्छसाधवः सा-
धेन-समं व्रजन्तो यदि सार्थं मुञ्चन्ति तदा स्तैरपि द्वीयन्ते व-
नदावेन वा दहन्ते छिद्येन वा स्वापदेन केनापि गृह्यन्ते ततो ग-
वेपयितुं न शक्नुवन्ति तर्हि स्थविरेणावश्यमुक्तप्रकारेण मार्ग-
णा कर्त्तव्या ।

अह पुण न संधरेज्जा, तो गहितेणेव हिंदते भिक्खं ।

ज्ज न तरेज्जाहि ततो, ठवेज्ज ताहि अमुज्जम्मि ॥

यदि चतुर्थेन पथेनाष्टमेन वा गवेपणं कर्त्तुं न संस्तरेत् तत-

स्तदा तदुपकरणमग्नौ प्रदेष्टे स्थापयेत् । तत्रापि यानि वज्र-
नीयानि स्थानानि तानि प्रदर्शयति ।

अह पुण ठवेज्ज एहि, सुच गिक्कम्मगुंठिपुं वा ।

नाणुसवेज्ज दीहं, बहुजुंजइ तत्थ यच्छिंत्तं ॥

तिष्ठु ढहुग देसु लहुगो, खप्पाइयणे य चउल्लह् इति ।

चउगुरु समखंडीए, अप्पत्तपमिच्छमाणस्स ॥

अत्राद्यथापदानां द्वितीयगाथोक्तप्रायश्चित्तैः सह यथासंख्येन
योजना सा चैवमथ पुनः स्थापयेद्देसु वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु
गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे ततः प्रायश्चित्तसमवस्तत्र यदि शून्ये
स्थापयति ततश्चतुर्थेषु भूमिकर्मिकायामपि शाखायां स्थापने
चतुर्थेषुका अग्निना यदि कथमप्युपकरणस्य दाहस्तदा तत्रिप्प-
न्नमपि प्रायश्चित्तं जुगुप्सितगृहेषु स्थापयति चतुर्थेषु तस्मादेता-
नि वर्जयित्वा वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु स्थापयेत् यत्र स्थापयति
ते अनुज्ञापयितव्या अननुज्ञापने मासव्रधु द्वायां भिक्षाचर्या कु-
र्वति मासव्रधु बहु शुच्यति प्रायश्चित्तं चत्वारो वषवो प्रवन्ति
(खप्पाइयणेइति) खरुस्य प्रचुरस्य अदने प्रक्षणे सतीत्यर्थः ।
तथा अप्रप्तां संखमीं प्रतीक्षमाणस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

संप्रति येषु स्थानेषु स्थापयेत्तानि दर्शयति ।

असति य सुमाण्णाणं, सज्जोवहिणा व जइएसुं वा ।

देसकसिणं व घेत्तुं, हिंदइ मइ ढंज आलोए ॥

यदि सुमनोज्ञाः सन्ति तर्हि तेषूपकरणं स्थापयितव्यं तेषाम-
सत्यभावे अमनोज्ञानामपि असांभोगिकानामप्युपाश्रये स्थापयत्व
यदि वा सर्वेणाऽप्युपधिना गृहीतो न हि एवमेतं यदि शक्तिरस्ति
अशक्तौ पार्श्वे स्थापयति यदि वा यथा भक्षकेषु गृहे स्थापयति
(देसकसिणे व घेत्तुमिति) समस्तस्यापथेर्देशश्रुतानि यानि
कृत्स्नानि परिपूर्णानि कल्यादीनि तानि गृहीत्वा भिक्षामटति
अशक्तौ तान्यपि सुक्त्वा परिभ्रमति तत्र सति वाने तेषु गृहेषु
भिक्षामटति अटन् उपकरणं पश्यति ॥

असति य अविरहियम्मि, यित्तिक्कादीण अंतिए ठवए ।

देज्जह ओहाणंति, जाव अजिक्खं परिजमामि ॥

असति अविद्यमाने भावे अविरहिते प्रदेशे नैत्यकादीनां नैत्यि-
को ध्रुवकर्मिको बोहकारादिरादिशब्दात् मणिकारशंखकारा-
दिपरिग्रहस्तेषामन्तिके स्थापयेत् श्रुते च दद्यादस्योपकरणस्या-
वधानं यावदहं भिक्षां परिभ्रमामि ॥

उवेति गणयंतो वा, समखं तेसि वंधिउं ।

आगतो रक्खिया जोत्ति, तेण तुज्जेच्चिया इमे ॥

तेषां ध्रुवकर्मिकप्रवृत्तीनां समं गणयन् चत्वा स्थापयति
वा शब्दः स्थापनाविषयप्रकारान्तरसूचने आगतश्च सन् द्वितीय-
मपि वारमवग्रहमनुज्ञापयति । कथमित्याह भो इत्यामन्त्रणे युष्मा-
भी रक्षितान्यमूनि तेन युष्मदीयानीमानि मां गृह्यन्तमनुजानीत ॥

दइण व अदहा गंठिं, वेण सुच्छो चि पुच्छति ।

रहियं किं घरं आसी, को परो व इहागतो ॥

इह यदा तेषां समक्षमुपकरणं वच्चा स्थापयति तदा साजि-
ज्ञानं ग्रन्थिं वच्चाति । ततः आगतः सन् तं प्रहोक्तयति । मा
केनाप्यनुमुच्य किञ्चित् हृतं स्यात्तत्र यदि तथैव ग्रन्थिं पश्यति
ततः पूर्वाक्तप्रकारेण द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति । अथ ग्रन्थिम-
न्यथा पश्यति ततो श्रुते केनायं ग्रन्थिरनुमुक्तश्चेदित इति

पृच्छति । तथा किमिति क्लेपे रहितं शून्यं गृहमासीत् को वा अपर इह समागत इति ।

नत्थि वतुं सुगंजीरं, तं मे दावेह मा चिरा ।

न दिट्ठो वां कहुं एत्तो, तेणओ उवओ इह ॥

ममोपकरणमन्त्ये यच्छु सुगम्भीरमतिशोजनं तन्नास्ति तद्दर्शय तद्वस्तु मा चिरकाहं कुरु । अथ न गृहीतं मया नापि कोऽप्यागच्छन् दृष्टस्त आह तद्दृष्टो वा कथमप्रागच्छत् स्तेनक (उवयति) उत्परकः अवश्यं दृष्टः स्वयं वा गृहीतमिति ज्ञावः ॥

धम्मो कहिज्ज तोसिं, धम्मट्ठाए व दिन्नमन्नेहिं ।

तुव्वजारिसेहि एयं, तुज्जेसु य पवतो अम्हं ॥

धर्मस्तेषां ध्रुवकर्मिकप्रवृत्तीनां कथ्यते । कथयित्वा च पर्यन्ते संघाटकमान्तीयमिदमुच्यते धर्मार्थमेव युष्मादशैरन्यैरेतत् उपकरणं मह्यं दत्तं युष्मासु च विषये अस्माकमतीव प्रत्ययो विश्वासस्ततः किमित्याह ।

तो ठवियं ऐपत्थं, दिज्जु तं सावया इमं अम्हं ।

जइ देती रमणिज्जं, अदेति ताहे इमं जणं । ॥

यत एवं तस्मात् श्रावका यत्रोऽस्माकमत्र स्थापितं तदिदमस्माकं दीयतामेवमुक्ते यदि ददति ततो रमणीयं सुन्दरम् । अथ न ददति ततोऽददतस्तान् इदं वक्ष्यमाणं भणति । तदेवाह ।

थेरत्ति काउं कुरु मा अवन्नं, संती सहाया वहवो ममन्ने ।

जे उग्गमेस्संति ममेयमोसं, खित्ताइ नाउं इति ते अदेते ॥

स्थविर इति कृत्वा मा ममावज्ञां कार्पुंर्यतः सन्ति ममान्ये वहवः सहाया ये क्षेत्रादि ज्ञात्वा क्षेत्रकादादिकमवगृह्य ममेतत् मासमुक्तमप्यप्यन्ति इति एतत् तान् अददतः प्रति श्रूते ।

उवहिप्पडिबंघेण, सो एवं अत्यई तहिं थेरो ।

आयरियपायमूढा, संघाडेगो व अह पत्तो ॥

उपध्विप्रतिवन्धेन स स्थविरस्तत्र एवमुक्तप्रकारेण अर्थयति तावत् यावदाचार्यपादमूढात् संघाटक एको वा साधुः समागच्छति । अथ सोऽपि प्राप्तः तर्हि यत्तैः कर्त्तव्यं तदुपदर्शयति ।

ते वि य मगंति ततो, अदत्ते साहंति जोइयाईणं ।

एवं तु उत्तरुत्तर, जा राया अह व जा दिन्नं ॥

तेऽपि आचार्यपदे मूढादागताः साधवस्तान् ध्रुवकर्मिकादीन् मार्गयन्ति यान्ते ततो यदि न ददति तर्हि तान् अददतो भोजिकादीनां नगरप्रधानपुरुषादीनां साधयन्ति कथयन्ति । अथ तत्रापि न किमप्यनुशासनं तर्हि ततोऽपि बृहतां बृहतां बृहत्तराणां कथनीयम् । एवंमुत्तरोत्तरस्य कथनं तावत् यावत् राजा अथवा यावद्दत्तं भवति तावत्कथनीयम् ।

अह पुण अक्खयचिडे, ताहे दोव्वेगहं अणुन्नवए ।

तुव्वम्वयं इमं ति य, जेणं ने रक्खियं तुमं ॥

अथ पुनस्तत् उपकरणमक्षतं तिष्ठति तदा द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति यथा इदं समस्तमप्युपकरणं युष्मदीयं येनेदं युष्माभी रहितं तस्मान्मां गृहन्तमनुजानीतेति एतावता कप्पति-एहं सन्नियद्वचाराणं दोव्वेपि उग्गहं अणुन्नवचित्तेति व्याख्यातम् ।

वेत्तुवहिं सुन्नघरम्मि जुंजे, खिन्नो व तत्थेव य छन्नदेसे ।

उओ सतो जुंजइक्खेज्ज, सव्वो वि उंजाण करेतु कप्पं ॥

गृहीत्वा उपधि शून्यगृहे गत्वा भुङ्क्ते । अथ मार्गपरिश्रमेण-

भिदाटनेन च खिन्नः परिश्रान्तस्तर्हि तत्रैव छन्ने आवृते प्रदेशे भुङ्क्ते । अथ छन्नप्रदेशो नास्ति तर्हि (कच्छगे वं दुगे) सर्वे भाजनाद्यावृत्त्य भाजनस्य च कल्पे कृत्वा भुङ्क्ते ।

मज्झे दवं पिवत्तो, भुत्ते वा तेहि वा दवावेति ।

नेच्छे वा मोयत्तण, एमेव य कच्चए डहरे ॥

मध्ये भोजनमध्यभागे किञ्चित् भुङ्क्ते इत्यर्थः । एवं पिवन् पातुकामो वा भुङ्क्ते वा परिपूर्णस्तैरेव गृहस्थैर्दापयति मात्रकात्पानीयमपवर्त्तापयति अपवर्त्त्यापि द्वाभ्यां हस्ताभ्यामञ्जलिं कृत्वा पिवति तथा यदि क्षुल्लके नवचटुकेन सर्वे भक्तं माति तदा यः पानीयविषये विधिरुक्तः स एवात्रापि द्रष्टव्यस्तथा एवमेव अनेनैव प्रकारेण डहरे क्षुल्लके तच्च द्रष्टव्यम् ।

अप्पडिवज्जभंतगमो, इयरे वि गवेसए पयत्तेण ।

एमेव अवुहस्स वि, नवरं गहिणए अढाणं तु ॥

एवं यतनां कुर्वतो ब्रजिकादिष्वप्रतिवध्यमानस्य प्रतिवन्धमकुर्वतो गमो गमनं गच्छे भवति । इतरेऽपि च गच्छसाधवस्तं स्थविरं प्रयत्नेन गवेपयन्ति गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात् । योऽप्यवृद्धः कारणतः कथमप्येकाकी भवेत्तस्याप्येवमेवानेनैव प्रकारेण यतना द्रष्टव्या नवरं भिक्षार्थमटनं गृहीतेनोपकरणेन तस्य द्रष्टव्यम् । व्य० द्वि० ८ उ० । (तीर्थकृतां सोपधित्वं ति-त्थयरशब्दे) (उपधेरवश्यधारणीयत्वं बोदिकशब्दे) (मध्यमतीर्थकरसाधवो महामूल्यान्यपि वासआदीनि भुञ्जत इत्य-चेलगशब्दे दर्शितम्) (पादप्रोच्छन्कादीन् याचित्वा प्रत्य-र्पणं पादपुच्छकादिशब्देषु) (उपधीनां धावनं धोवणशब्दे)

(१७) निर्ग्रन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयति ॥

(सूत्रम्) जे जिक्खु णिगंत्थीणं आगमणं पहसि दं-रुगं वा लड्डियं वा रयहरणं वा मुहपात्तिं वा अएहयरं वा उवगरणजायं ठवेइ ठवित्तं वा साइज्जइ ॥ २६ ॥

जेण पट्टणपक्खियादिसु आगच्छंति तिमिपहे दंडो वा हुप्पमाणो लट्ठी आयप्पमाणा अक्षतरगहणा ओहियं उवग्गहियं वा णिक्खवति तम्मि पहे मुंचति तस्स मासवहुं आणादिया य दोसा कहुं उवकरणस्स णिक्खेवसंभवो उच्यते ।

णिसिपंतो य ठवेज्जा, पन्निहेहतो व भत्तपाणं तु ।

संधारद्वोयकितिकम्म, कत्तितावावाअणो भोगा ॥ २७ ॥

णिसिपंतो रयहरणं मुंचति भत्तपाणाति वा पन्निहेहतो संघार-रुगं वरुंतो वा दोयं वा करंतो कितिकम्मं विस्सामणंतं वा क-रंतो मत्ताए वा कत्ति ताव ण मुंचति अणाजोगेण वा एतेहिं कार-णेहिं रओहरणादि मुंचेज्जा ॥

निगंथीणागमणं, पवेज्जो य जिक्खु णिक्खिवे ॥

कइत्तेवणं अस्सतरेण, गुरुगा लहुगोतरे आणा ॥ २८ ॥

पडिपुच्छदाणागहणे, संत्तावणुरागहासखेहे य ।

भिक्खुधादिराधण, दहूण व ज्ञावसंवंधा ॥ २९ ॥

कत्तितेवणं मेहुणद्वस्स चउगुरुं इतरं अकेतवं अणाभोगो अणाभोगेण मुंचति । मासवहुं आणादिया य दोसा ज्वंति इमा चरित्तविराहणा पन्निपुच्छगा पढमा पुच्छा वितिया पन्निपुच्छा तस्सिमं वक्खाणं ।

कस्सेयं ति य पुच्छा, मम्मिति का तूण किं वुत्तं वितिया ।

वित्तं ए मे सथीणं, पक्खित्ते दहु एज्जंति ॥ २९ ॥

रयोहरणादि कति संजतो घेत्तुण पुच्छति कस्सेयं ति रयोह-
रणं साहू भणति ममेयंति काळण मया रुते साधुना इत्यर्थः ।
अहवा साहूणांति पढमपुच्छा किं घुयविति पच्छा पस पमिपुच्छा
इद्व्या ततो साहू भणति वित्तं ण मे सहीणंति ण मे वा संवट्ठीती
वित्तं कस्माद्धेतोः पम्प्रीए तुमं आगच्छमाणी दिछा सा भणति।

किं च मए अट्ठो भे, आमं एणु दाणिहं तुह सहीणं ।

संपत्ती होतु कत्ता, चत्ता तु एकतरो जणिता य ॥११५॥

साहू भणति आमं अनुमतार्थे सा भणति ननु आमन्त्रणार्थे
इदार्णि तुह सहीणा आयत्तेत्यर्थः । ततियपुच्छा गता सं-
पत्ती सागारिया सेवणा चउत्थपुच्छसंजतो फरंति संजविता
पडिपुच्छति गयं इदार्णि दयेगदयेसि भणिओ य ।

हंद गेएहह मुज्जं, दातूण साहरति जुज्जो तु ।

तुज्जं घेत्तुं व पुणो, मुंचति जा पुणो देति ॥ ११६ ॥

हंदेत्यामन्त्रणे संजतो ह्ययं पसारेल्ल सुज्जो पडिसाहरेति
भणति य तुज्जेव भवतु अहवा सो संजतो तीए हत्थाओ घे-
त्तूण पुणो मुंचति कस्माद्धेतोः जा पुणो देति जेण छितीयं चारं
मम देति देनीए य पुणो हत्थफासो भविस्सति तस्माद्धेतोः
इदार्णि संलावो साहू भणति धारेयव्वं ।

धारेतव्वं जातं, जात पउमदलकोमद्वतदेहि ।

हत्थेहि परिग्गहितं, इतिहासणिगरासंवंधा ॥११७॥

इतिहासमेतत् इतिहासतो अणुरागो भवति ततो य परोपरं
भावसंबंधो इयार्णि “अणुरागोचि” गाहा ।

संलावादणुरागो, अणुराचावेति जो मए दिणं ।

इतरो वि य पमिभणती, कस्स व जीवण जीवामो ॥१२०॥

संलावा अणुरागो भवति इदार्णि हासखेट्टेयात्ति संजाती अ-
णुराचावेइ मे मए दिणं मे इति भवतः इतरो साहू भणति
जं पि मम जीवियं तं पि तुज्जायचं तेण तुज्ज वणण जीवि-
पण जीवामो ।

एवं परोप्परस्स, जावणुवंधेण होति मे दोसा ।

पमिसेवणमणणादी, गेएहणदिट्ठेसु संकादी ॥११९॥

पडिसेवणा चउत्थस्स एगतरस्स दोहंवा गमणं तु निष्कय-
मणं आदिसहातो सल्लिगहितो वा अणायारं सेवति संजतो
वावि तिणिं वत्तिणा वा संजय उदिगमोहावला वा गेएहेज्ज
अहवा खयरकम्मिपदि गेएहणं हासाखेट्टं वा करंताणि सागा-
रियेण दिट्ठाणि संकिंते चउगुरं णिस्संकिंते मूलं अहवा दिठे
घाडिय भोतियातिपसंगो ।

वंचव्वए विराधण, पुच्छादीए हि होति जम्हा उ ।

णिगंगंथीणागमण, पम्हट्टं उण णिक्खवे उवधिं ॥१२०॥

वितियपदमणाजंगे, पडितेए हुज्ज संजमेगतरे ।

आसण्णे दूरे वा, णिण्णेदजतणाए अप्पणं ति ॥१२१॥

पम्हट्टं णाम विसरियं एगतरसंभमो सावयगाणिआ उ मा-
ति सो संजयायं उवही वसहीए आसण्णे वा पडितो दूरे वा
जति असण्णोति णिण्णेदंति अह दूरतो घत्तुं जयणाए अप्पणिति ॥

आसण्णे साहंती, दूरे पडितं तु धेरिगाणेति ।

संणिक्खवंति पुरतो, गुरुणा इमि पमज्जत्ता ॥ १२२ ॥

(सूत्रम्) वसहीए जइ आसण्णे पमियंतो ए गेएहंति णि-

यत्तिउं धेरिया गुरुणा साहंति अह दूरे पडियंतो धेरिया गि-
एहंति तरुणी वि घेत्तुं धेरिया ए समप्पेति ता धेरिया संज-
यवसहिमागंतुं पमज्जित्ता चूमिगुरुणं पुरतो णिक्खवंति एसो
अप्पिणे जयणा भणिथा ॥

एतत्सूत्रस्य व्याख्या सुगमत्वाद् ग्रन्थकृता न व्याख्याता । (उपधेः
परिष्ठापना स्वस्थाने) उपधिप्रत्युपेक्षणं व्याख्यातमेव (प्रत्य-
मग्रहणे क उपधिर्ग्राह्य इति पलम्यशब्दे) (धर्मोपकरणे परिगृ-
ह्योयो नेति परिगृह्यशब्दे) ।

उवहिअसंफिलेस-उपध्यसंक्केश-पुं० उपधिविषयोऽसंफलेशः

उपध्यसंक्केशः असंफलेशजेदे, स्या० १० ग० ॥

उवहिकप्प-उपधिकप्प-पुं० उपधिधारणसामाचार्याम, ।

एसो चरित्तकप्पो, एत्तो वोच्छामि उवहिकप्पं तु ।

सो पुण पुव्वाचिहितो, उवहिओवगगहे चेव ॥

जो तु विसेसो एत्थं, तं एवारे इह अहं पवक्खामि ।

मुद्दुग्गमादिण्हिं, धारेयव्वो जहाकमसो ।

फासुयमफासुए य, विजाणयअजाणए ओहो ॥

ओहो बहुवग्गाहिते, वारणा कस्स केच्चिरं ।

जदि फासुवही करणे, गहिओ उ जाणए ण तो धारेज्ज ।

जुएहो अज्जुगहो वि हु, अट्ठकुट्टं वुच्चति हु ॥

फासुगो अजाणएण, कारणगहिओ धरिज्जते ताव ।

जावन्नो उप्पएहो, ताहे तु विगिंचए तं तु ।

अह पुण अफासुओ तु, जाणगगहिओ तु कारणे होज्ज ।

जदि गीतत्था सव्वे, तो धारेती तु जा जिएहो ॥

अगीतविमिस्सेहिं, आणुपन्नमितं विगिंचंति ।

अहपुण अफासुओ तु, कारणगहिओ अगीतेणं ॥

उप्पएहं अएहम्मि, विगिंचती तु सो ताहे ।

एवं चतुजंगेणं, वारणता वा परिट्ठवणा ॥

सो पुण उविदो उवही, वत्थं पातं च होति वोक्खव्वं ॥

वत्थं तु बहुविहारं, पाता पुण दो आणुएहाता ॥

तो वीत पंचएहं, किएइ वि एगो पमिगहो होति ।

तो दो एक्केकस्स तु, भएहति न पहुच्चए एवं ॥

तो चतुतिएह उवेएहं, अहवा एक्केक तस्स एक्केकं ।

जस्यति पाहुणगादिसु, ताहे किं काहितेक्केणं ॥

अप्पापरोप्पवयण, जीवाणिकाया य चत्तहोतेव्वं ।

चारित्तगदिट्ठतो, तम्हा दो दो तु घेत्तव्वो ॥

इयार्णि उवहिकप्पो उवहि उगमाइसुद्धो धारेयव्वो । गाहासि-
क्खमेव । उगमाइपत्तं पत्तावंधो । गाहासिक्खमेव तिपहयपच्छा-
गा गाहासिक्खमेव । एत्तं जिणकप्पो धेरकप्पो एए चेव छुवाह-
संभरुए गाहा । पंचसमाए गाहा कोसए गाहा सिक्खं । जं च
उवग्गहकरं गाहासिक्खं । गाहा । फासुय अफासुए य वावि उवही
पुणो जो गहिओ भवइ सो केच्चिरं धारेयव्वो जो फासुओ उवही
सो जाणगा वा होतु अजाणगा वा ताव परिचुंजंति जाव जुत्तो
जाव रंधिक्कणं अट्ठण वि किज्जइ आयरिउवज्जाया नियमा जा-

ण गाहा । अहं फासुओ जाणमा धकारणे गहिओ तहावि ताव प-
रिच्छज्जं जाव वरद अहं फासुओ अयाणमा य कारणे गहिओ
ताहे उप्पन्ने फासुप्प इयरो परिच्छज्जं एवं चउजंगो धरणे वा
परिच्छवणा वा । चोयग आह । गाहा । एगेण किमंगो पादो जा-
व पंचएह वि सयाणं एगो पमिग्गहओ अहवा दोएहं तिहं चउ-
हं वा पमिग्गहओ एगो न पडुच्चइ तो दो दो एगस्स पमिग्गह
ए मत्तओ य दिज्जइ उच्यते अद्धाण पाहुणगाइसु कारणाइसु
एहं धरंति तु जइ पडुग्गाण एगमेगो पमिग्गहओ एव य जणं-
तस्स चउगुर । अप्पापवयणं जीवनिकाया परिच्छंता वा रत्तय-
दिट्ठेण सव्वेण वि दोएहिं गिण्हियव्वा मत्तओ पमिग्गहओ
य कि कारणं जेण गच्छे. सकारणे वा लघुछसेहपाहुणयाइसु ।
आह जइ नियमा दो दो धरिज्जंति जिणकप्पियाणं किं निमित्तं
एगओ पडिग्गहओ । गाहा । संगहिय उच्यते । सो जगवानसं-
गहियकुच्छी जोयणं पि गच्छइ सत्ताहो जसकारी य पवयणस्स
जेण अपसो जवइ तं न करेइ अप्पाहारो सो भगवं तत्ते अओ-
फज्जे वि विद्धंसइ तस्साहारो सरीरए अपमिद्धं न य
आसणे वोसिरइ उच्चारइ न य आचारावि विच्छिस्से थंमिले
पमिग्गहं एगपासे उव्वेकण एपहिं कारणेहिं तस्स एगो पमिग्ग-
हो । गाहा । तिहं जइ वत्थाणि दाणिं कइहिं वत्थेहिं पडिपुव्व-
उसग्गेण तिहिं जया पुण तिहिं न संथरेज्जा तो अइरेगाणि ध-
रेज्जंति । आह नु पमाणाइरेगे दोसा उच्यते । सवालुवुद्धाओ
जोगत्थो सहकारणेण सकारणे तेहिं बहुएहिं कज्जं असुओ य
भगतो सेहाइ कारणेसु न लजइ ताहे परिच्छत्ता सेहादयो पच्छा
वोच्छेयकरो जवइ सपक्खस्स तित्थस्स वुत्तं भवइ । गाहा ।
जइ एए वियण्हणे जइ आहारोवहिसेज्जासु विण्हणाणं
माणदंसणचरित्ताणं तव नियमसंजमसज्जायमाइणं निप्पत्ती
होत्ता तेण आहाराइ आइग्गणेण उसहाइणं ध को उवग्गहं
हुत्ता । गाहा । जम्मि परिग्गहियं जत्थ पुण परिगिज्जमाणे तस्स
थावराणं उवघातो पवत्तेज्जा पुरेज्जा पुरेक्कम्म उदउल्लाइसु तं
न घेप्पइ महिए वा पच्छे कमाइथरे ते वा पडिबेहणाइभएण
पमिबेहेइ जएण माहीरिदित्ति सो परिग्गहो भवइ उवहिम्मि
घेप्पंते गहिए धरिज्जंते वा एए दोसा न जवंति सो परिग्गहो
निहोसो त्ति अपरिग्गहो चेव । गाहा । आहारोवहिं किं निमित्तं
जगवया तित्थं पवत्तियं उच्यते । न वि जगवता उपहारादिनि-
मित्तं तित्थं प्रवात्तयं नाणदरिसणचरित्तनिमित्तं तवसंजमाइणं
निव्वाणसाइणं पमिर्विद्धिकारणं तित्थं पवत्तियं । गाहा ।
माणवणइोराइणि नाणाइणं गुणकारमाणात्ते तेणाणुएहायं तेसु
पुण नाणाइसु गियस्स पूयावि इच्छिज्जइ जहा गणहारिस्सुको
साहारोवहिसाइणं एस उवहिकप्पो । पं० चू० ॥

अहुणा हु उवहिकप्पं, गुरुवदेभेण वोच्छामि ।

उवगेएहति उवकारं, कोइ उवहीयते व उवही तु ॥

किं कारणं तु उवही, देसीए जसती सुणसु ।

जीवाणुगाहट्टा, एवं खलु वएहतो (इहं) तित्थे ॥

काळण णुगहपदं, पडिणीयपदे अजावो तु ।

इसकादणुकेयट्टा, अगणीमादीण चव रक्खट्टा ॥

असहू णणुकंपा य, तउवहिगहणं जिणा यंति ।

आह जइणुगहट्टा, वत्थादीगहणदेसियं समये ॥

हो असहूणं कएट्टा, थीपरिजोगो णणुएहातो ।

जस ते पावेत्ति कम्मि व, कम्मि व पुण होति अप्पाविच्छीओ ॥

संजम पनीनियत्ता-मेहुणमादीण णणुएहा ।

णाणाचरण उताणं, उवग्गहं कुणत्ति णाणचरणार्ण ॥

आहार उवहि सेज्जा, तेण उ उवहत्तणं वेति ।

जस्त पुणो वगिं हंता, उवघातकरो तु तस्स उवघाता ।

कह उवघाय करंते, अइरित्तगहं य मुच्छाए ॥

संथरमाणो गेगहंते, अतिरित्तं उवहि जो जवे समणो ।

वएहादिजुत्ते मुच्छत, दव्वहारं वुवस्से वा ॥

एतेसु अण्हंसेसु य, जो दुस्सति सो करंति उवघातं ।

णाणादीणं तिहं, तम्हा ते वज्जए हेतू ॥

जो जत्थ जइ जहियं, उवहीधरिजोगओ अणुसाओ ।

सो तत्थ अणत्तिचारो, अणुएहाते चरणभेदे ॥

जइ सिंशूओ कप्पा, ओराट्टा उरिहया अणुएहाता ।

पिसियादीण य गहणं, खीरादीणं चणुएहाता ॥

अतिहिमदेसे य तहा, कारणियगताण सिसिरकाट्टाम्मि ।

परिजुंताण य को, तवादिचरणे अणुवघातो ॥

ढारुविसयादिएसुं, एतंसिं चव जोचु पडित्तो ।

पमिसिंघे परिभोगं, कुएमाणं जंजत। चरणं ॥

णाणं पि तु सो निंदइ, उवदेसं जेण ण कुणत्ति ।

तस्स जं णाणुपुव्वं, दंसणजेदो वि तो तेणं ॥

णिवदिकिखतमतरंता-दिएसु होति परिजोगा ।

समणुसाओ कसिणा-दियाण इहरा अणुवजोगो पं० जाण

इयाणि उवहिकप्पो गाहा जीवाणुग्गहओवही किं निमित्तं
धारिज्जइ याइ उच्यते जीवाणुग्गहहेऊ रसाएणं सा रक्खण-
णिमित्तं एयम्मि तित्थेवं निओ उवही असहुत्तरेण य वत्था-
इण गहणं । आह जइ असहुत्तरेण वत्थाइगहणं तेण अविरइया-
ओ कम्हा नोवभुंजइ उच्यते क्वचित्पवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिरि-
त्यादि । संयमप्रत्यनोकानि मधुनादीनि अतस्ते पामभावो भवति
आचरितव्ये गाहा । नाणावरणे किमुक्तं भवत्युपधिरिति उच्यते
ज्ञानदर्शनचारित्राणामुपकारं कुरुते उपग्रहं करोतीत्यर्थः ।
उवही आहारेज्जा उपउच्यतोऽवधिरित्यपदिश्यते गाहा ज-
स्सओ जो पुण संथरमाणो वि अइरित्तं उवहि धरेइ तस्स
स एव उवहिनित्तो उवघाओ जइइ कारणेण वा आहारे
वि रसहेउं वा भुंजइ रागहोसेहिं वा एयस्सोवघाओ भवइ ।
गाहा जो जत्थ उवही पुण जो जत्थ जया जम्मि खेत्ते अणु-
न्हाओ जहा सिद्धए उक्कोसयाणिणं तयाणं जम्मि वा काले
अन्हातो हेमन्तकाले वासे वा तेणोवहिणा नाणाइ आयारो
न भवइ जो पुण खेत्तकालेसु अणणुन्हाओ । गाहा जो जत्थ
उवही धरिज्जइ सो उवघाओ । एस उवहिकप्पो । पं० चू० ॥

उवहिकय-उपधिकृत-त्रि० उपधिनियमने, “परिहारियं अ-
दितो गिहणी उवधीकतं तु पच्छिज्जं” नि० चू० १ उ० ।

उवहिपच्चक्खाण-उपधिप्रत्याख्यान-न० उपधिरुपकरणं तस्य
रजोहरणमुक्खजलिकाव्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं न मयाऽसौ
ग्रहीतव्य इत्येवंरूपा निवृत्तिरुपधिप्रत्याख्यानम् । रजोहरण-

मुखवस्त्रिकां विहायाऽन्येष्वधिपरिहारे तत्फलं यथा ।

उवह्विपचक्रवाणेणं भंते ! किं जणायइ उवह्विपचक्रवा-
रोणं अप्रलिमंथं जणायइ निरुवह्विपणं जीवे निक्केखे उव-
हिमंतरेण य न संकिद्धिस्सइ ॥

हे भदन्त ! उपधिप्रत्याख्यानानेन रजोहरणमुखवस्त्रिकापात्रा-
दिभ्यतिरिक्तस्य उपधेः प्रत्याख्यानानेन उपधित्यागेन जीवः किं
उपाजंयति गुरुराह हे शिष्य ! उपधिप्रत्याख्यानानेन अपरिमन्थं
जनयति परिमन्थः स्वाध्यायव्याघातः न परिमन्थोऽपरिमन्थः
स्वाध्यायादौ निरालस्यं जनयति । पुनर्निरुपधिको निष्परि-
ग्रहो जीवो निष्काङ्क्षो भवति वस्त्रादौ अभिलापरहितः स्या-
दित्यर्थः तादृशो हि उपधिमन्तरेण उपधिं विना न संकिल्-
श्यते फलेशं न प्राप्नोति सपरिग्रहो फलेशं प्राप्नोतीति भावः ।
(उक्तं) निष्कान्त उपधिर्निरुपधिस्त एव निरुपधिको जीवो
निष्काङ्क्षो वस्त्राभिलापरहितः सन्नेतद्य पदं क्वचिदेव दृश्यते
उपधिमन्तरेण चास्य भिन्नक्रमत्वाच्च संकिल्श्यते न च मानसं
शारीरं वा फलेशमाप्नोति उक्तं हि “ तस्मै एं भिक्खुस्स णो
एवं भवति परिजुञ्जे मे यत्थे सुइ जाइस्सामि संधिस्सामि उक्कं-
सिसामितुं निस्सामि वा कसिसामि इत्यादि ” उक्तं २८ अ० ।

उवह्विपहाण-उपधिप्रधान-त्रि० उपधिमार्गा तत्प्रधानः । कृत-
कपटशते, “ कति न वि याहिं उवह्विपहाणाहिं ” सूत्र० १ शु० ४ अ०

उवह्विय-उपहित-त्रि० उप-धा-क्त-निहिते, अपिने, समीपस्था-
पिते, आरोपिते, उपाधिसङ्गते, उपवृत्तिते, वाच० । भवे-क्तः सं-
स्कारकादेरुपदौकने, न० नि० चू० २० व० ॥

उवह्वियविहि-उपहितविधि-पुं० उपग्रहभेदे, उपहितविधिनाम
यदाऽऽचार्यैर्वितीर्णं तदाऽऽचार्यानुज्ञाय अन्येषां साधूनां तद-
न्तरेण विसूयतां ददाति । अन्ये तु व्याचक्रते यद्यस्य गुरुभि-
र्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिः व्य० ३ उ० ।

उवह्विवावण-उपधिवाहन-न० वस्त्रपात्रादिरुपधेरन्येन नयने,

(सूत्रम्) जे निक्खू अणुत्तिपण्ण वा गारत्तिपण्ण वा
उवह्विवावेइ वहावंतं वा साइज्जइ । ४७ । जे निक्खू-
णात्तंसए असणं वा ४ दिवइ देयंतं वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥

जे निक्खू उवकरणं, वहाविगिडि अहव अणु तित्थाणं ।

आहारं वा देज्जा, पमुच्च तं आणमादीणि ॥ २२४ ॥

ममेस उवकरणं वदशत्ति पडुच्च आहारं देज्जा तस्स चतुल्लहुं
आणादिया य इमे दोसा ।

पामेज्ज व निदेज्ज व, मलगंथावं न षप्पति य नासो ।

अत्यंरुले ठवेज्जा, हरेज्ज वासोच्च अन्नो वा ॥ २२५ ॥

से गिहत्यो अन्नतिथिग्रो वा उवकरणं पमेज्ज भायणं वा भि-
ज्जेज्जा मक्षिणे दुग्गंधे वा उवकरणे अन्नं वा देज्ज षप्पतियाग्रो
वा वद्वेज्ज वा मारेज्ज वा अहवा सो अयगोदो अथंभिले पुढ-
वियरियादिसु ठवेज्ज अहवा तस्स भारेण आयविराहणा इधे-
ज्ज तत्थ परितवणादी जं च पच्छा उसहमेसज्जाणि वा करंतो
विराधेति तक्षिण्यं च से पच्छित्तं तं उवकरणं सो वा हरेज्ज
अणुववत्तस्स वा अन्नो हरेज्ज किं च जो तं पमुच्च असणादी
देज्जा तस्स चतुल्लहुं ।

उववस्त्रियत्तं साहू, पायाणं तस्स भोयणं मूलं ।

दग्गधातो वि पियसो, दुगुञ्चवमणे उ उट्ठाहो ॥ २२६ ॥

भगवता गोयमेण महावीरवक्त्रमाणसामी पुच्छितो पत्तेसि णं
जंते वात्ताणं किं वस्त्रियत्तं से य जगवया वागरिय उववस्त्रियत्तं
सेयं वस्त्रियत्तं अस्सेयंतस्स य वस्त्रियत्तणस्स मूढं अह सो
य साहूसमीवे आहारं आहारेत्ता वट्ठणि अधिकरणाणि फारेज्ज
गदं वा पिपज्ज अयमेज्ज वा शुत्तो वा दुग्गंमाए वमेज्जा रुयु-
प्पातो वा स इधेज्ज संजपरिहिं परिसं किं पि मे दिम्मं जेण पगो
जाग्रो एवं रिउट्ठाहो मरेज्ज वा सव्वत्थ पच्छाक्कम्मो फासुपण
देसे मासवहुं अफासुपण देसे सव्वे चउल्लहुं तम्हा गिहत्यो
अन्नउत्तिग्रो वा ण वाहेज्ज वा ण वा असणादी दायव्वं भवे का-
रणं जेण च हावेज्ज वा असणादि वा देज्जा ॥

असिन्ने ओमोयरिण्, रायउट्ठे जण व गेलणे ।

देसुट्ठाणे अपरि-क्कमेवहावेज्ज देज्जा वा ॥ २२७ ॥

असिक्कारणे भोमे वा रायउठे वा वोदिगादिजण वा रज्जंतो
अप्पणो अतमत्था वाइवेज्ज वा तद्धिमित्तं असणादि देज्ज गि-
लाणो वट्ठावेज्ज वा गिद्वान्णा वा गमंते देसुट्ठाणे वा अपरि-
क्कमो गिदिणा वट्ठावेज्ज देज्ज वा आहारं । नि० चू० १२ उ० ।
उवह्विविउत्तसग-उपधिरुत्तर्ग-पुं० उपधित्यागरूपे क्लृप्त्यु-
त्तर्गं, औ० ॥

उवह्विसंक्किल्ल-उपधिसंक्केश-पुं० उपधीयते उपट्ठयते
संयमः संयमिगरीरं वा येन स उपधिः वस्त्रादिस्तद्विषयः सं-
क्केशः उपधिसंक्केशः । संक्केशभेदे, स्या० १ उ० ।

उवह्विसंभोग-उपधिसंभोग-पुं० उपधेः परिकर्म परिभोगं वा
कुर्वन् संभोग्यो विसंभोग्यश्चेति । संभोगभेदे, उक्तं च “ एगं च
दो वि तिज्जि च, आउट्ठं तस्स होइ मिच्चत्तं ” आदोचयत
इत्यर्थः । “ आउट्ठं वि तस्रो, परेण तिणिह वि संभोगोत्ति ” स०
उवह्विहुं जंत-उपपुञ्जान-त्रि० उपभोगं कुर्वाणे, प्रा० ॥

उवाइणावित्तए-उपानाययितुम्-अव्य० संप्रापयितुमित्यर्थे,
“ पच्छिमं पोत्तिस्सि उवाइणावित्तए ” वृ० ४ उ० । अतिक्रमयितु-
मित्यर्थे, कल्प० । उपादाययितुम् ग्राहयितुमित्यर्थे, ज्ञा० १२ अ० ।
उवाइणावित्ता-उपादायय-अव्य० उप-आ-दा-ल्युट् । प्राप-
त्येत्यर्थे, “ पच्छिमं पोत्तिस्सि उवाइणावित्ता आहारमाहोत्तए ”-
ज्ञ० ७ उ० १ उ० ।

उवाइणित्तए-उपयाचितुम्-अव्य० उपयाच्चां कर्तुमित्यर्थे,
विपा० ७ अ० ॥

उपादायुम्-अव्य० गृहीतुं प्रवेष्टुमित्यर्थे, स्या० ३ उ० ।

उवाइय-उपयाचित-त्रि० उपयाच्यते मृयतेऽस्मै यत्तत्त उपया-
चितम् । ईप्सिते, “ उवाइयं उववाइत्तए ” उपयाचितुमीप्सितं
यस्तु याचितुं प्रार्थयितुम् । ज्ञा० ३ अ० । वि० । नासिक्कयपुरस्थ-
देवाधिष्ठितमहादुर्गप्रज्ञागिरिस्थितप्रासादपातके स्वनामख्याते
महति क्षत्रियजात्यवरे, ती०

उवाएज्ज-उपादेय-त्रि० उप० आ० दा-कर्मणि-यत् । गृहीत-
व्ये, अनु० । जी० । विशेष० ।

उवागम-उपागम-पुं० स्वीकारे, समीपगमने, वाच० । उपागमने,
स्थाने, आचा० २ शु० ।

उवागय-उपागत-त्रि० उप-आ-गम्-क्त-स्वयमुपास्थिते, अ-
भ्युपगते च । वाच० “ तथावासमुवागय ” उक्त० २३ अ० ।
मृच० । जं० ।

उवाणह-उपानह-छी० चर्मपादुकायाम्, औ० । सूत्र० । “ते
गिच्छयाणहायाए, समारंभं च जोइणो” उपानहौ पादयोरनाच-
रिते पादयोरिति साभिप्रायकं नत्वापत्कल्पपरिहारार्थम्” द.३ अ.

अथ उपानहोर्दोषप्रदर्शनार्थमिदमाह ।

गव्यो णिम्मद्वता, णिरवेक्खो निदतो णिरंतरता ।

नूताणं त्वघाओ, कसिणे चम्माम्मि ढ्ढोसा ॥

उपानहोः पिनरुयोर्गव्यो निर्माद्वता च जवेत् । जीवेषु निर-
पेक्षो निर्दयश्चासौ जवति निरन्तरता निरन्तरं भूमिस्पर्शनाद् नू-
तानां तु प्राणिनामुपघातश्च उपजायते एवं कृत्स्ने चर्मणि पट्टदोषा
जवन्तीति द्वारगाथा ।

सांप्रतमेनामेव प्रतिपदं विवृणोति ॥

आसगतो हस्तिगतो, गव्विज्जइ ऋमितोइ कमणिहो ।

पाढो उ समाउको, कमाणउ खरो आवि य जारो ॥

अश्वगतादश्वारूढात् हस्तिगतः पुरुषो यथा गर्वायते एवं भूमि-
गतात् गर्वं करोति । अहो अहं सोपानको ब्रजामीति । तथा
पादः स्वभावेनैव समार्दवस्ततः स न तथा जीवोपघातं करोति
यथा क्रमणिकाः खराः कर्कशस्पर्शा जीवोपघातं कुर्वन्ति । अपि
च भारस्तासां महान् भवति । ततस्तदाक्रान्ता बहवो जीवा
विनाशमाप्नुवते । निरपेक्षचारमाह ॥

कंटाई पेहंतो, जंवे वि हु सो तहेव पेहिजा ।

अत्थि महंति य कमणी, णावेक्खइ कंटएण जिण ॥

अनुपानत्को गच्छन् कण्टकादीन् मार्गे प्रेक्षमाणो जीवानपि
तथैवासौ प्रेक्षते सोपानत्कस्तु गच्छन् विद्येते मम क्रामणिके
इति कृत्वा निरपायत्वादात्मनो न कण्टकादिकमपेक्षते ततश्चासौ
जीवेष्वपि निरपेक्षो जवति । अथ निर्दयद्वारमाह ॥

पुव्वं अदया जूए-सु होति वंधति कमेसु तो कमणी ।

जायति हु तदव्जासा, सुदयालुस्सा वि णिदयया ॥

पूर्वं तावददया निर्दयत्वं जूतेषु मनसि संजातं भवति ततः
क्रमयोः क्रमणिके वध्नाति तदव्जासाच्च सुदयालोरपि प्रायो नि-
र्दयैव भवति । निरन्तरद्वारमाह ॥

अवि यं व खुज्ज पादेण, पेद्धितो अंतरंगुलगतो वा ।

मुच्चेज्ज कुलिगादी-ए य कमणीपेद्धितो जियति ॥

कुशब्दस्यासदर्थवाचकतया असंपूर्णानि द्विज्ज्ञानि इन्द्रियाणि
यस्यासौ कुलिङ्गी विकलेन्द्रियः स आदिशब्दान्मरुक्क्यादिश्च
अनुपानत्कस्य पादेन प्रेरितोऽपीति संज्ञावनायां संज्ञायते अय
मर्थो यदाप्रकुञ्जं पादतलमध्यं गतस्तदा अथवा अन्तराङ्गुलमहु-
लीनामङ्गुष्ठस्य वाऽपान्तराद्यं तत्र वा गतः सन् मुच्येत न म्रियेत ।
सोपानत्कस्य तु निरन्तरभूमिस्पर्शनीभिः क्रमणीभिः प्रेरित आ-
क्रान्तो न जीवति अथदयं मरणं प्राप्नोतीत्यर्थः ।

भूतोपघातद्वारमाह ॥

कह नूयाणुवघातो, ए होहिती पगतिपेदवतणुणं ।

सज्जराहिपेद्धियाणं, कक्खडफासाहि कमणीहि ॥

कथं केन प्रकारेण नूतानां प्राणिनां प्रकृत्या स्वभावेनैव पेदव-
तनूनामदृढशरीराणां सभाराभिः पुरुषजाराक्रान्ताभिः कर्कश-
स्पर्शाभिः क्रमणीभिः प्रेरितानामुपघातो न भविष्यति भवि-
ष्यत्येवेत्यर्थः । यत पते दोषाः अतः क्रमणिका न परिधातव्याः ।
कारणे तु प्राप्ते परिदृष्ट्यापि । किं पुनस्तत्कारणमित्याह ॥

विह अतरासहुसंजम-कौटारिसचक्खुदुव्वले वाले ।

अज्जा कारणजाते, कसिएग्गहणं अणुन्नार्य ॥

विहं अच्चा अतरो ग्यानः असहिण्णुर्नाम राजादिदीक्षितः ।
सुकुमारपादः संभ्रमश्चौरश्चापदादिसंकोजः कुष्ठरोगी अशरोगी
चक्षुषा दुर्बलः कश्चिद्वदति वालो वा यदि यत्र तत्र पादौ
निक्षिपति । आर्या वा अच्चानं नीयन्ते कारणजातं वा कुलगण-
सङ्घविषयमुपस्थितम् । पतेषु कृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणमनुज्ञातमि-
ति द्वारगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवृणोति ॥

कंटाहिसीयरक्खड्ड, ता विहे खलु समाहि जा गहणं ।

ओसहपाणगिझाणे, अहुण्डियते सधद्धा वा ॥

(विहे) अध्वनि प्रतिपद्यमाने कण्टकस्याहेर्वा अस्य च रक्षार्थ-
मङ्गुलिकोशिकं खलुङ्कादि वा गृह्णन्ति । किं बहुना खलु समाधिं
कृत्वा यावदर्द्धजङ्घयोरपि ग्रहणम् । तथा ग्लान औपधपानं कृत्वा
वैद्योपदेशेन पृथिव्यां पदं न स्थापयति । अधुनोत्थितो वा ग्लानः
क्रमयोः क्रमणिके आविध्यति शीतानुभावेन भक्तं न जरि-
प्यतीति कृत्वा ग्लानस्य वा भेषजार्थं त्वरितं ग्रामान्तरं गन्तव्यं
ततः क्रमणिका पिनद्धव्या ।

अरिसिद्धस्स व अरिसा, मा खुब्भे तेण वंधते कमणी ।

असहुमवन्तो हरणं, पादो पट्टो नु गिरिदेसा ।

अशौवतः पादतलदैर्बल्यादर्शोसि मा कुभ्येरान्निति कृत्वा
क्रमणिके अतौ वध्नाति । असहिण्णुर्नाम मार्गे गच्छन्नुपान-
न्निर्विना गन्तुं न शक्नोति यदि गच्छति ततः पादाभ्यां रुधिरं
परिगलति । अत्रावन्तीसुकुमारोदाहरणं भवति । तच्चावश्य-
काद्विज्ञेयम् । स क्रमणिके वध्नीयात् उदकाग्निस्तेनश्चापदादौ
वा संभ्रमे क्रमणिकाः परिभोक्तव्याः । गिरिदेशे वा पर्यटतः
कस्यापि पादतलं घृष्टं तत उपानहौ पिनह्य पर्यटति ।

कुट्टिस्स सक्करादी-हिं वावि जिन्नो कमो मधूला वा ।

वालो असंफुरो पुण, अज्जा विहं दोव्व पासादी ॥

कुष्ठिनः संवन्धी शोणितपूयेन भिन्नः स्फटितक्रमः शर्करा
कण्टकादिस्तदादिभिराक्रान्तो महती पीडामुपजनयति मधू-
ला वा पादगण्डं कस्यापि समजनि ततः क्रमणिके वध्नाति ।
वालो वा कश्चिदसंफुरोऽसंवृतो यत्र तत्र पादं मुञ्चन् कण्ट-
कादिभिरुपदूयते अतोऽसौ क्रमणीके परिधाप्यते । आर्या ता
विधमध्वानं नेतव्यास्तत्र च (दोव्वत्ति) चौरादिभयं ततो
वृषभाः क्रमणिकां पिनह्य पन्थानं मुक्त्वा पार्श्वस्थिताः गच्छन्ति
आदिशब्दात्सर्वाणि वा तत्रोत्पथेन व्रजन्ति । यो वा चक्षुषा
दुर्बलः स वैद्योपदेशेनोपानहौ पिनह्यति । यतः पादयोरभ्य-
ङ्गतोपानहन्धनादि परिकर्म यत्क्रियते तच्चक्षुष उपकाराय
परिणमते । यत उक्तं “दन्तानामब्जनं श्रेष्ठं कर्षणं दन्तधा-
वनम् । शिरोभ्यङ्गश्च पादानां पादाभ्यङ्गश्च चक्षुषोः” कारण-
जातद्वारमाह ।

कुलमाइकज्जदंडिय, पासादी तुरियधावण्डा वा ।

कारणजाते व से, सागारमसागरे जतणा ॥

कुलादिषु कुलगणसङ्घविषयेषु कार्येषु दण्डिकावन्नगतार्थं पा-
र्श्वस्थितैरादिशब्दात्पुरः पृष्ठतो वा गच्छद्भिस्त्वरितं धावनार्थं
कारणजाते वाऽन्यस्मिन् आगाढे समुत्पन्ने उपानहः परिभोक्त-
व्याः । तत्र च सागारिकासागारिकविषया यतना । यत्र सा-

अम्हे 'मो रूवहीणा, सरूवदंहेसु को विरोहेण ।

सेसा पादा बहुसुतादीया निवित्तं, बहुयं च सुयं बहु-
स्सुतो, तिविधो-मेहावी-गहणधारणमेधावी य, आयरियो-
गच्छाहिवती, तत्थेवं भासति-अग्हे के ? आयरियत्तस्स
जे सामायारिं पि ण याणामो । अहवा-भणति-तुमं को
आयरियत्तस्स जो सामायारिं पि ण याणसि, चतुर्विहाए
अक्खेवणियमादियाए धम्मकहाए लङ्गीए जुत्तो ससमय-

पारिक्रिदोषो नास्ति तत्र नास्ति धर्तनाक्रमः । यत्र पुनः सागारिका चेद्गृहं कुर्वन्ति तत्र ग्रामादिषु क्रमणिका अपनीय प्रविशन्तीति भावः । एवमद्यादिषु कारणेषु कृत्स्नवर्मणो ऽप्राप्ते विधिमाह ।

पंचविहम्मि वि कसिणं, किएहगहणं तु पढमतो कुज्जा ।

किएहम्मि असंतम्मि, विवसकसिणं तद्धि कुज्जा ॥

पञ्चविधे वर्षे कृष्णे प्रथमतः कृष्णवर्णप्रहरणं कुर्यात् । ततः कृष्णे वर्णकृष्णे असति अलक्ष्यमानं द्योहितादिवर्णकृष्णमपि गृहीयात् तच्च कृष्णं तैलादिभिर्विधिवर्णं विरूपवर्णं कुर्यात् । यथा लोको नोडाहं कुरुते । आत्मनो वा तत्र न रागो भवति ।

किएहं पि गिएहमाणे, सुसिरगहणं तु वज्जए साहू ।

वहुबंधणकसिणं पुण, वज्जेयव्वं पयत्तेण ॥

कृष्णं वर्णकृष्णमपि गृह्यन् शुषिरप्रहरणं साधुः प्रयत्नतो वर्जयेत् अत्र पाठान्तरम् । “ कसिणं पि गिएहमाणेति ” कृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा द्वितीयपदे गृह्यात् । शुषिरप्रहरणं साधुर्वर्जयेत् यच्च बहुबन्धनकृष्णं तत्प्रयत्नतो वर्जयितव्यम् । अथ किं तद्वन्धनमित्याशङ्क्याह ।

दोरोहि व वप्पेहि व, दुविहं ति विहं च वंधणं तस्स ।

अणुमोदणकारावण, पुव्वकलम्मि अधिकारो ॥

द्वरकैर्वा वर्धेद्विधं वा बन्धनं तस्य चर्मणो भवति । द्वौ वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इत्यर्थः । एवं विधं बन्धनं कृत्स्नमनुज्ञातं ततश्चतुरादिवहुबन्धनवद्धं तथा कृत्स्नमकृत्स्नं वा चर्म साधुना स्वयं न कर्तव्यम् । अन्येन न कारयितव्यम् । अन्यस्य कुर्वतो नानुमोदना कर्त्तव्या किं तु यत्पूर्वमेव गृहस्थैर्यथाभावेन कृतं तस्मिन्नाधिकारः प्रयोजनं तस्य प्रहरणं कर्त्तव्यमिति भावः । अथ द्वौ त्रयो वा बन्धाः कुत्र भवन्तीत्युच्यते ।

खलुए एगो वंधो, एगो पंचगुलीण दो वंधा ।

चउरंगुत्ते वि ततितो, वितितो अंगुत्ते होइ ॥

खलुके घुएट्टके एको वर्धवन्धो भवति । एकस्तु द्वितीयो बन्धः पञ्चाङ्गुलस्य चतसृणामङ्गुलीनामङ्गुलस्य चेत्यर्थः । एतौ द्वौ बन्धौ मन्तव्यौ यदा तु त्रयो बन्धा भवन्ति तदा खलुके एकः अङ्गुले द्वितीयः चतसृणामङ्गुलीनां तृतीयः ।

अथ स्वयंकरणादिषु प्रायश्चित्तमाह ।

सयकरणे चउलहुगा, परकरणे मासियं अणुगघायं ।

अणुमोदणे य लहुओ, तत्प वि आणादिणो दोसा ॥

स्वयं यदि चर्म करोति तदा चतुर्लघवः । अथ परेण कारयति तदा मासिकमनुज्ञातं मासगुरुकमित्यर्थः । अनुमोदनार्थं मास-लघु । तत्रापि स्वयंकरणादौ आङ्गादयो दोषा चेद्गृहश्च प्रवर्तते । तथाहि तं संयतं स्वयमेव चर्म कुर्वाणं दृष्ट्वा लोको प्रवीति । अहो चर्मकरोऽयमिति । अथ पूर्वकृतं न बध्यते ततोऽनुमोदनया गृहीयात् कथमिति चेदुच्यते । यदि कोऽपि क्ष्यात् अहं ते उपानहौ करोमि ततः प्रतिभृणुयात् तूष्णीको वा तिष्ठेत् । अथानुमोदनया न प्राप्यते ततोऽन्येन कारयेत् । एवमप्यज्ञानेऽप्यात्मना यतनया कुर्यात् वृ० ३ अ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

सोवाहणो परिसकिज्जा उवहावणं उवाहणओ ण पडि-गाहिज्जा खवणं तारिसेणं संविहाणणे उवाहाणओ ण परि-भुंजेज्जा खवणं । महाप ७ अ० ॥

उवातिकम्प-उपातिकम्प-अव्य० उप सामीप्येनातिकम्प अति-हृष्टेधृत्यर्थे, “उवातिकम्प अह जिक्खु जाणेज्जा” आचा० २ अ० १ अ० ११ अ० । सम्यक् परिहृत्यर्थे, आचा० २ अ० १ अ० ११ अ० ।

उवातिणिवेत्ता-उपनीय-अव्य० अतिवाह्येत्यर्थे. “उवातिणिवे-त्ता तत्थेव च्छुज्जो च्छुज्जो संवसति” आचा० २ अ० २ अ० २ अ० ।

उवादाण-उपादान-न० उप० आ० दा० ह्युद् । ग्रहणे, स्यादा-त्मनोऽप्युपादानात् सा० द० स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां निवारणरूपे प्रत्याहारे, कर्मणि-ह्युद् कार्यजननार्थमुपादीयमाने कार्यान्विते कारणे, यथा धत्ते मृत्पात्रमुपादानमात्मा कर्त्ता ज्ञानादि कार्यं तत्र स्वसत्ता उपादानम् अष्ट० । विशेष० । आ० म० द्वि० । न० । तच्च सर्वदा कार्येष्वनुगतम् “असदकरणादु-पादानग्रहणात् सर्वसम्भवाज्जायात् । शक्तस्य शक्यकरणात् कारणजावाच्च सत्कार्यम्” इति साङ्ख्याः । नैयायिकैस्तु उपा-दानकारणं समवायिकारणतया व्यवहित्यते साङ्ख्यमतसिद्धे आध्यात्मिकतुष्टिभेदे, वाच० (एतन्निराकरणमन्यत्र)

उवादाय-उपादाय-अव्य० उप-आ-दा-ह्यप् । गृहीत्वित्यर्थे, “उव-संपश्चुधादाय” वृ० ४ अ० । “जेया उयं सुयक्खायं, उवादाय समीहए” सूत्र० १ अ० १ अ० ।

उवादिय-उपादित-त्रि० अद् प्रकृषे इत्येतस्मात् उपपूर्वाभि-प्राप्त्यस्तत्र बहुलं उन्द्सीतीनागमः । उपचुक्ते, आचा० १ अ० २ अ० ।

उवादीयमाण-उपादीयमान-त्रि० उपादीयन्ते कर्मणा बध्यन्ते इत्यर्थः । जीवनिकायवधप्रवृत्ते, “एत्थं पि जाणे उवादीयमाणो जे आयरेण रमंति” आचा० २ अ० ।

उवाय-उपाय-पुं० उप-अय्-जावे-घञ् । उपगमे, उपाय्यतेऽर्थो ज्ञेन करणे घञ् । अप्रतिहतज्ञाजकरणे, ज्ञा० १ अ० । हेतौ, “एगं च दोसं च तदेव मोहं, उक्खुत्तामेण समूलजातं । जे जे उवा-या पमिचज्जियव्वा, ते किच्चस्सामि अहाणुपुत्ति” उक्त० ३२ अ० । विशेष० । “प्रयोग उपाय इत्यनर्थान्तरम्” आ० चू० १ अ० । “सुत्ताडुवायरक्खणं” उपायः सम्यक्त्वाणुवताणुवतादिप्रति-पत्तावज्युत्थानादिवृत्तौ हेतुराह च “अन्तुछाणे विणए परक्क-मे साहु सेवणाए अ । सम्महंसणजंजो, विरयाविरई य एए य” अथवा जातिस्मरणादित्थिकरवृत्तः यदाह “सह संमुइ भा-ए अ परवागरणेणं अज्जेसं वा सोधा” अथवा प्रथमद्वितीय-कपायकयोपशमः इति । घ० २ अधि० । “उवायकुसंखेण” उपायो नाम तथा कथमपि करोति यथा तेषां चन्दनकमन्दानं एव शरीरवार्ता गवेपयति न च तथा क्रियमाणे तेषामप्रीतिकं-मुपजायते प्रत्युत चेतसि ते चिन्तयन्ति अहो एते स्वयं तपस्वि-नोऽपि एवमस्मात् स्निहन्ति । वृ० ३ अ० । “उपायेन च यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः” हितो० राज्ञो रियुनि-राकरणहेतुषु सामादिषु च । वाच० । उप सामीप्येन विवक्षित-वस्तुनोऽधिकवृत्तान्हेतुत्वाद् वस्तुतो लाभ एवोपायः । अग्नि-हपितवस्त्ववाप्तये व्यापारविशेषे, दश० १ अ० । उपेयं प्रति पुरु-षव्यापारादिकायां साधनसामग्र्याम्, स यत्र उवादावुपेयेऽस्ती-त्यभिधीयते यथैतेषु उवादाविशेषेषु साधनीयेषु अस्त्युपायो विवक्षितव्यादिविशेषवत् । उपादेयता नास्य यत्राभिधीयते तदाहरणमुपाय इति तस्मिन्नाहरणभेदे, स्था० ४ अ० ॥

असावपि चतुर्विध एव तथा चाह ।

एमेव चतुर्विधो, हां उवाओ वि तत्त दव्वम्मि ।

धाउवाओ पढमो, हां गलकुलिणदि खेतं तु ॥ ६१ ॥

एवमेव यथा उपायः किं च चतुर्विधोऽप्युपमैः नवत्युपायोऽपि तद्यथा उपायः क्षेत्रोपायः कालोपायः भावोपायश्च । तत्र उवाय इति द्वारपरामर्शः द्रव्योपाये विचार्य धातुवादः सुवर्णपातनोत्कर्षलक्षणः उपायः प्रथम इति । लौकिके लोकोत्तरे त्वच्चादौ पट्टादिप्रयोगतः प्रासुकोदककरणम् । क्षेत्रोपायस्तु बाङ्गलादिना क्षेत्रोपक्रमणे भवति अत एव लाङ्गलकुलिकाभ्यां क्षेत्रमुपक्रम्यत इति गम्यते । ततश्च बाङ्गलकुलिके तदुपायो लौकिकः । लोकोत्तरस्तु विधिना प्रातरशनाद्यर्थमटनादिना क्षेत्रभावनम् । अन्ये तु योनिप्रातृतयोगतः काञ्चनपातनोत्कर्षलक्षणमेव सङ्गप्रयोजनादौ उपायः व्याचक्रेते विद्यादिभिश्च उस्तराव्यतरणलक्षणम् । क्षेत्रोपायमित्यत्र चप्रथमग्रहणपदार्थोऽतिरिच्यमान इवाभाति । पात्रान्तरम् वा धाउवाओ भणितोऽस्ति अत्र कथञ्चिदविरोधत एवेति गाथार्यः ।

कालो य नालियाईहिं, हां जावम्मि पंढिओ अजओ ।

चोरस्स कए नहिं, वहुकुमारिं परिकहेइ ॥ ६२ ॥

कालश्च नालिकादिभिर्ज्ञायत इति शेषः । नालिका घटिका आदिशब्दाच्छब्दादिपरिग्रहः । ततश्च नालिकादयः कालोपायो लौकिकः । लोकोत्तरस्तु सूत्रपरावर्तनादिभिस्तथा ज्ञायते । भावे चेति द्वारपरामर्शत्वाद्भावोपाये विचार्य निदर्शनं क इत्याह । परिणतो विद्वानजयोऽभयकुमारस्तथा चाह चोरनिमित्तं नर्तकीं वृष्कुमारीं किम् । त्रिकाशगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थमाह । परिकथयति । ततश्च यथा तेनोपायतश्चौरभावो विज्ञातः एवं शिक्षकादीनां तेन विधिनापायत एव भावो ज्ञातव्य इति गाथार्यः । दश० १ अ० । सोऽपि उवायदिभिश्चतुर्विधं तत्र उवायस्य सुवर्णदिः प्रासुकोदकदेर्वा द्रव्यमेव वा उपायो उपायः एतत्साधनमेतदुपादेयतासाधनं वा हरणमपि तथोच्यते तत्प्रयोगश्चैवम् अस्ति सुवर्णादिपूपाय उपायेनैव वा सुवर्णादौ प्रवर्तितव्यं तथाविधधातुवादसिद्धादिवदिति । एवं क्षेत्रोपायः क्षेत्रपरिकर्मणोपायो यथा अस्त्यस्य क्षेत्रस्य क्षेत्रीकरणोपायो बाङ्गलादिस्तथाविधसाधुविधव्यापारो वा तेनैव वा प्रवर्तितव्यमत्र तथाविधान्येक्षेत्रवदिति । एवं कालोपायः कालज्ञानोपायो यथास्ति काञ्चस्य ज्ञानोपायः धान्यादेरिव जानीहि वा कालं घटिकागयादिनोपायेन तथाभूतगणितज्ञवदिति । एवं भावोपायो यथाऽभावज्ञाने उपायोऽस्ति ज्ञावोपायतो जानीहि वृहत्कुमारिकाकथाकथनेन विज्ञातचौरादिभावाभयकुमारवदिति ॥ स्था. ४ अ. । नवरं " भावोवाए " उदाहरणम् । " रायगिहिं णाम णयरं तत्त सेणिओ राया सो जज्जाए जणिओ जहा मम एगखंनं प्रासायं करेहि । तेण वट्टणो आणत्ता गत्ता कट्ठिदिच्चा तेहिं अमन्नीए सव्वखणो सरखो महइ महाअओ दुमो दिओ धूवो दिओ जेण स परिगहिओ रुखो सो दरिसावेअ अप्पाणं तोणं णिदिमो ति अह ण देइ दरिसावं तो णिदिमो ति ताहे तेण रुखवासिणा वाणमंतरेण अभयस्स दरिसावो दिओ । अहं राखो एगखंनं पासायं करेमि । सव्वोउयं च आरामं करेमि सव्ववणजाइउवेयं मा णिदिहत्ति । एवं तेण कओ पासाओ । अन्नया एगाए मायंगीए अकाळे अंबयाण दोहलो । सा जत्तारं जणइ मम अंबयाणि आणेहि । तदा अकाळो अंबयाणं तेण उष्णामणीए

विज्ञाप डाहं ओणामिय अंबयाणि गहिआणि । पुणो अ उष्णामणीए ओणामियं । पमाए रत्ता दिहुं । पयं ण दीसइ । को एस मणूसो अतिगओ जस्स एस परिसी सत्ति ति सो मम अंतरेण पि धरिसेहिस्ति काउं अजयं सहावेकण भणइ । सत्तरत्तस्स अजंतरे जइ चोरं णाणेसि तां णत्थि ते जीविअं । ताहे अमओ गवेसिउं आहत्तो णवरं एगम्मि पपसे गोळो रमंउं कामो मिद्धिओ होगो तइ गओ अजओ भणति जाव गोळो मंकेअ अप्पाणं ताव ममेगं अक्खाणं सुणेह । जहा कहं पि णयरं एगो दारिहस्तिओ परिवसति । तस्स धूया वट्टकुमारी अहं रुविणी य वरणिमित्तं कामदेवं अश्नेइ । साय एगम्मि आरामे चोरिय पुप्फाणि उच्चंती आरामिपण दिहा कयडिउमाहत्ता । तीए सो भणिओ । मा मइ कुमारिं विणासेहि । तवावि जयणी ज्ञावणिज्जीओ अज्जि । तेण भणिआ एक्काएव वट्टाए मुयामि जइ णवरं जम्मि दिवसे परिणज्जसि तद्विवसं चेव जत्तारेण अणुधामिया समाणी मम सयासं एहिसि तो मुयामि । तीए भणिओ । एवं हवउत्ति । तेण विसज्जिआ । अन्नया परिणीआ जाहे अपवरकं पवेसिआ ताहे भत्तारस्स सव्भावं कहेइ । विसज्जिया वच्चइ । पठिआ आरामं अंतरा य चोरेहि गहिता तेसिं पि स ज्ञावो कहिओ मुक्का गच्छंतीए अंतरा रक्खसो दिहुा जो उणं मासाणं आहारेइ तेण गहिया कहिए मुक्का गया आरामियसगासं तेण दिहा सो संभंतो जणइ । कहमाणयासि । तीए भणिअं मया कओ सो पुण्व समओ । सो जणइ । कहं जत्तारेण मुक्का ताहे तस्स तं सव्वं कहिअं अहो सच्चपइआ एस महिलस्ति । एस्ति-एहिं मुक्का किहाइं उडामिति । तेण विमुक्का पमियंती अ गया सव्वेसिं तंसिं मज्जेण । आगता तेहिं सव्वेहिं मुक्का । जत्तारसगासं अणहसमगा गया । ताहे अजओ तं जणं पुच्छइ । अ-क्खइ एय केण दुकरं कयं । ताहे इस्सालुया भणति भत्तारेणं छुहालुया जणंति रक्खसेणं । पारदारिया जणंति मालागारेणं । हरिपसेण जणिअं चोरेहि । पच्छा सो गहिओ जहा एस चोरोत्ति । एतावत्प्रकृतोपयोगि । जहा अजएण तस्स (चोरस्स) उवाएण भावो णाओ एवमिह वि सेहाणमुवछायं तथाणं उवाएण गीयत्थेण विपरिणामादिना ज्ञावो जाणिअंओत्ति । किं एए पञ्चावणिज्जा न वेत्ति । पञ्चाविएसु वि तेसु मुंकावणाइसु एसेव विभासा य । तडुक्कम् । " पञ्चाविओ सिपत्तिअ, मुंकावेवं न कप्पइ " इत्यादि । कहाणयसंहारो पुण चोरो सेणिअस्स उव-खीओ । पुच्छिण सव्भाओ कहिओ ताहे रत्ता भणियं । जइ नवरं एयाओ विज्ञाओ देहि तो न मारोमि । देमि ति अञ्जुवगए आसणे विओ पढइ । नट्टाई राया भणइ किं नट्टाई । ताहे मायंगो जणइ जहा अविणएणं पढसि । अहं जूमीए तुमं आसणे णीयतरे उवविट्ठो । ठिया तो सिद्धाओ य विज्ञाओ ति । कृतं प्रसङ्गेन । एवं तावत्लौकिकमर्यादितं चरणकरणा-नुयोगं चाधिकृत्योक्ता उपायोपायदयः । दश० १ अ० । तथाहि किल राजगृहनगरस्वामिनः श्रेणिकराजस्य पुत्रोऽभयकुमाराभिधानो देवताप्रसादोपपन्नः सर्वतुल्यकलादिसमृद्धारामस्था-अफलानामकाळांश्रुदोहदवज्ज्यादोहदपूरणार्थं चाणक्य-चौरणापहरणे कृते चोरपरिज्ञानार्थं नाट्यदर्शननिमित्तमिहित-बहुजनमध्ये वृहत्कुमारिकाकथामचकथतथाहि काचित् वृह-त्कुमारिकावाञ्छितवरदाज्ञाय कामदेवपूजार्थमारामे पुष्पाणि चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता सद्भावकथने विवाहितया पत्या अपरिहृत्या मत्पाद्वै समागन्तव्यमिति अञ्जुपगमं कारयित्वा

मुक्ता । ततः कदाचिद्विवाहिता सती पतिमापृच्छ राजावाराम-
पतिपाश्वे गच्छन्ती चौराक्षसाभ्यां गृहीता सद्भावकथने प्रति-
निवृत्तया भवत्पाश्वे आगन्तव्यमिति कृतान्युपगमा मुक्ता । आ-
रामे गता आरामिकेण सत्यप्रतिज्ञेन्यखण्डितशीला विसर्जिता
हतराभ्यामपि तथैव विसर्जिता पतिसमीपमागतेति । ततो भो
लोकाः पत्यादीनां मध्ये को दुष्करकारक इति चासौ प्रपञ्च ।
तत इत्याहुप्रभृतयः पत्यादीन् दुष्करकारकत्वेनाभिदधुः । चौर-
चाण्माहास्तु चौरानिति ततोऽसावनेनोपायेन जायमुपलभ्य चौर
इति कृत्वा स तं बन्धयामासेति स्था० ४ ग० ३ उ० । दृष्टान्ते,
“उवायो सो साधम्मेण य विधम्मेण य ” आ० चू० १ अधि० ।

उवायकारि (ण) उपायकारिन्-त्रि० आचार्ये निर्देशकारि-
णि, “ उवायकारी य हरीमणे य एगंतदिष्टी य अमादरूवे ”
सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

उवायकिरिया-उपायक्रिया-स्त्री० भावक्रियाभेदे, उपायक्रिया
हि घटादिकं रूपं येनोपायेन क्रियते तद्यथा मृत्पन्ननमर्दनच-
क्रारोपणदण्डमृत्तलिकुम्भकारव्यापारैर्यावद्भिरुपायैः सा
सर्वाऽप्युपायक्रिया सूत्र० २ ध्रु० २ अ०

उवायग-उपायक-पुं० उपायचिन्तके, विदो० ।

उवायतो-उपायतस्-अव्य० उपायेनेत्यर्थे, “उपायतो मोहनि-
न्दा ” ध० १ अधि० ।

उवायरक्त्वण-उपायरक्तण-न० उपायेन रक्ते, “सुतादुवाय-
रक्त्वण-गहणपयचविसया मुणेयवा ” ध० २ अधि० ।

उवायविचय-उपायविचय-पुं० सुप्तु मनोवाक्कायव्यापाराविशे-
षाणां स्वीकरणमुपायः स कथं नु मे स्यादिति संकल्पप्रवन्धे,
सम्म० ।

उवालिंभ-उपालम्भ-पुं० उपाद्वम्भनमुपाद्वम्भः भङ्गधैव वि-
चित्रभणने, दश० १ अ० । नङ्गयन्तरेणानुशासने, स्था० ४ ग०
“तिविहे उवालिंभे पन्नत्ते तं जहा आश्रोवाहंभे परोवालिंभे तदुभ-
योवाहंभे ” उपाद्वम्भ इयमेवानौचित्यप्रवृत्तिप्रतिपादनगर्भा स
चात्मनो यथा “ चोद्वगदिष्टेण, दुद्वं वद्विऊण माणुसं जम्मं ।
जं न कुणसि जिणधम्मं, अप्पा किं वैरिओ तुज्ज सि ॥ १ ॥ ”
परोपालम्भो यथा “ उत्तमकुलसंज्जओ, उत्तमगुरुदिविखओ तुमं
वच्च । उत्तममाणगुणद्वो, कं सहस्साववसितो एवंति ॥ १ ॥
तदुभयोपालम्भो यथा “ एगस्स कप नियजी-वियस्स वहुया-
व जीवकोमीओ । दुक्खे उवंति जे के वितानकिं सासयं जीयं ति
॥ १ ॥ ” एवमित्यादिना पूर्वोक्तातिदेशो व्याख्यातः एवञ्चात्रा-
क्लृप्तना यथैवोपक्रमे आत्मपरतद्वज्यैर्यत्र आत्मापका उक्ता
एवमेकैकस्मिन् वैयावृत्यादिसूत्रे ते त्रयस्त्रयो वाच्या इति । स्था०
३ ग० । नि० चू० ॥

संप्रत्यात्मोपाद्वम्भोल्लेखं दर्शयति ।

तुम एव कयमिणं, न सुप्पगारिस्स दिज्ज ए दंनो ।

इह मुक्को वि न मुच्चइ, परत्थ अह हो उवाहंभो ॥

त्वयैव स्वयं कृतमिदं प्रायश्चित्तस्थानं तस्मान्न कस्याप्युपरि-
अन्यथानावः कल्पनीयः । न खलु बुद्धकारिणो लोकेऽपि दण्डो
दीयते । किं च यदि इह जने कथमप्याचार्येणैवमेव मुच्यते ।
तथा इह जने मुक्कोऽपि परत्र परलोके न मुच्यते । तस्मादा-

पन्नं प्रायश्चित्तमवश्यं गुणवृद्ध्या कर्त्तव्यमिति । अह एव भव-
त्युपाद्वम्भः एव आत्मोपाद्वम्भः । एतदनुसारेण परोपाद्वम्भः ।
उजयोपाद्वम्भोऽपि जावनीयः व्य० प्र० १ ग० । उपाद्वम्भो यत्रा-
ऽभिधीयते तादृशे आहरणतद्देशभेदे, स्था० ४ ग० ।

अधुनोपाद्वम्भद्वाराविवक्षयाऽह ॥

उवत्तंजम्मि मिगावइ, नाहियवाईवि एव वत्तन्वे ।

नत्थि चि कुविनाणं, आयाभावे सइ अजुत्तं ॥ ५५ ॥

उपाद्वम्भे प्रतिपाद्ये मृगापतिदेव्योदाहरणम् । एतच्च “ ज-
हा आवस्सए दच्चपरंपराए भणियं तदेवं दद्वं जाव
पव्वइत्ता अज्जचंदणाए सिस्सिणी दिष्ठा. अन्नया जगवं
विहरमाणो कोसंबीए समोसरिओ चंदादिच्चा सविमाणे-
हि चंदणा आगया चउपोरसीयं समोसरणं काउं अत्थ-
मणकाले पडिगता ततो मिगावती संभंता अयि वियालिक-
तंति भणिऊणं साहुणीसहिया जाव अज्जचंदणासगासं गता
ताव अंधयारयं जातं अज्जचंदणापमुहाहिं साहुणीहिं ताव
पडिक्तं ताहे सा मिगावती अज्जचंदणाए उवालिंभमिति
जहा एवं णामं तुमं उत्तमकुलप्पसूया होइऊण एवं करोसि
अहो न लछयं । ताहे पणमिऊण पाएसु पडित्ता परमेण वि-
णणण खामेति खमह मे एगमचराहं णाहं पुणो एवं कहेहा-
मिति । अज्जचंदणा य किल तं समरसंथारोवगता पसुत्ता
इयरीए वि परमसंवेगताए केवलनाणं समुप्पन्नं परमं च अंध-
यारं वट्टइ सप्पो य तेणंतरेण आगच्छति पव्वतिणीए य
हत्थो लंवमाणो तीए उप्पाडिओ पडिबुद्धाय अज्जचंदणा पु-
च्छिता किमेवं सा भणति दीहजातीओ कहं तुमं जाणसि
किं कोइ अतिसओ आमंति पडिवाति अपडिवाइत्ति पुच्छि-
या । सा भणइ अपडिवाइत्ति तओ खामिया लोगलोगुत्तरसा-
हरणमेयं एवं पमायंतो सीसो उवालिंभेतव्वोत्ति उदाहरणदे-
शता पूर्ववत् योजनीयेत्येवं तावच्चरणकरणा नुयोगमधिकृत्य
व्याख्यातमुपालम्भद्वारमधुना द्रव्यानुयोगमधिकृत्य व्याख्या-
यते नास्तिकवाद्यपि चार्वाकोऽपि जीवनास्तित्वप्रतिपादक इ-
त्यर्थः एवं वक्तव्योऽभिधातव्यः नास्ति न विद्यते कः प्रकर-
णाज्जीव इति एवंभूतं कुविज्ञानं जीवसत्ताप्रतिषेधावभासी-
त्यर्थः । आत्माभावे सति न युक्तमात्मधर्मत्वात् ज्ञानस्येति
भावना । भूतधर्मता पुनरस्य धर्म्यनुरूपत्वादेव न युक्ता
तत्समुदायकार्यताऽपि प्रत्येकं भावाभावविकल्पद्वारेण तिर-
स्कृत्येति गाथार्थः । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

अत्थि चि जा विगक्का, अहवा नत्थि चि जं कुविनाणं ।

अंचंताभावे पो-गद्वस्स एयं चिय न जुत्तं ॥ ७६ ॥

अस्ति जीव इति एवम्भूता या वितर्का अथवा नास्ति न वि-
द्यते इति एवम्भूतं यत्कुविज्ञानं लोकोत्तरापकारि अत्यन्ता-
भावे पुत्रलस्य जीवस्य इदमेव न युक्तमिदमेवान्यार्थ्य भावना-
पूर्ववदिति गाथार्थः । उदाहरणदेशता नास्तिकस्य परलोकादि-
प्रतिषेधवादिनो जीवसाधनाद्भावनीयेति । गतमुपालम्भद्वार-
म् । दश० १ अ० । “ एवं खलु जंवूसमणेणं भगवया महा-
वीरेण आदिगरेणं तित्थगरेणं जाव संपत्तेणं अप्पोवालिंभनि-
मित्तं पढमस्स णायज्जकयणस्स अयमद्वे पन्नत्तेत्ति वेमि इति
ज्ञाताप्रथमाध्ययने उक्त आत्मोपालम्भः ज्ञा० १ अ० । निन्दा-
पूर्वकतिरस्कारे, वाच० ।

उपाद्वंजंत-उपालजमान-त्रि० उपालम्भं कुर्वाणे, प्रा० ।
 उवालद्ध-उपालद्ध-त्रि० उप-आ-लभ-क्त-तिरस्कारेण निन्दि-
 ते, वाच० । “उवालद्धो य सो सियो वंभणो” नि० चू० १ उ० ।
 उवासं-अवकाश-पुं० स्थाने, नि० चू० १७ उ० । उवासादिसु-
 सेहो ममत्तपडिसेवणं उवासो आद्री जेसिं ताणि उवासादी-
 णि ताणि संधारउवस्स कुलगामणगरदेसरज्जं नि० चू० १३० ।
 उवासंतर-अवकाशान्तर-न० वातस्कन्धानामधस्तादाकाशेषु,
 स्था० १ ग० । “सत्त उवासंतरायं एणुणं सत्तसु उवासंत-
 रेसु सत्त तण्णवाया पडिठिया स्था० ७ ग० । आकाशविशेषे,
 अवकाशरूपान्तराले च भ० १ ग० ६ उ० । अवकाशान्तरं नाम
 असुकयोर्द्वयोर्मध्यमिति । ध्य० ७ उ० । “सत्तमे उवासंतरे”
 प्रथमद्वितीयपृथिव्योर्यदन्तरात्रमाकाशखण्डं तत्प्रथमं तदपेक्षया
 स्वतमं न० १२ ग० ४ उ० ।

उवासग-उपासक-त्रि० उपासते सेवन्ते साधूनित्युपासकाः ।
 आचकेषु, उक्त० १ अ० । आच० । न० । स्या० । स० । “उवा-
 सगो डुविहो वती अवती वा अवती सो परदंसणं संपणो
 पक्केको पुणो डुविहो णायगो अणायगो वा” नि० चू० ११ उ० ।
 सेवके, उपासनाकर्त्तरि शूद्धे, पुं० स्त्री० वाच० ॥

उवासगदसा-उपाशकदशा-स्त्री० व० य० उपासकाः श्रावकास्त-
 ऋताश्रुवतादिक्रियाकलापप्रतिषष्ठा दशा अध्ययनानि उपासक-
 दशाः । न० । पा० । स० । सप्तमाङ्गे, बहुवचनान्तमेतत् ग्रन्थ-
 नाम आसां च सम्बन्धाजिधेयप्रयोजनानि नामान्वर्थसामर्थ्येनै-
 व प्रतिपादितान्यवगन्तव्यानि । तथा हि उपासकानुष्ठानमिहा-
 भिधेयं तदवगमश्च श्रोतृणामनन्तरप्रयोजनं शास्त्रकृतानु तत्प्रति-
 बोधनमेव तत्परम्परप्रयोजनं तूभयेषामप्यपवर्गप्राप्तिरिति । सम्ब-
 न्धस्तु द्विधा शास्त्रेष्वभिधीयते उपायोपेयभावलक्षणो गुरुपर्वक-
 मवगमश्च तदत्रोपायोपेयभावलक्षणः शास्त्रनामान्वर्थसामर्थ्ये-
 नैवास्माभिहितस्तथाह । इदं शास्त्रमुपाय एतत्साध्यापासकानुष्ठा-
 नावगमश्चोपेयमित्युपायोपेयभावलक्षणः सम्बन्धः ॥

गुरुपर्वकमवगमं तु सम्बन्धं साक्षाद्दर्शयन्नाह ।

नेणं कात्थेणं तेणं समणं चंपा णमं एयरिं होत्था ।
 वसुओ । पुसभदे चेइए । वसुओ । तेणं कालेणं तेणं सम-
 णं अज्जसुहम्मे समोसरिए जाव जंव पज्जुवासमाणे एवं
 वयासी । जइ एं भंते ! समणेणं जगवया महावीरेणं
 जाव संपत्तेणं उट्ठस्स अंगस्स णायाधम्मकहाणं अयमट्ठे
 पसत्ते ? सत्तमस्स एं जंते ! अंगस्स उवासगदसाणं । सम-
 णेणं जाव संपत्तेणं । के अट्ठे पसत्ते एवं खलु जंव
 समणस्स जगवओ महावीरस्स जाव संपत्तेणं सत्तमस्स
 अंगस्स उवासगदसाणं दस अज्जयणा पवत्ता । तं जहा
 आणंदे ? कामदेवे य २ गाहावइच्छणीपिया ३ सुरादेवे ४
 चुन्नसयए ५ गाहावइकुंकोलिए ६ सहावपुत्ते ७ महास-
 यए ८ नंदणीपिया ए सावेइणीपिया १० जइ एं जंते !
 समणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं ।
 दस अज्जयणा पसत्ता ? ॥

“तेणं कात्थेणं तेणं समणमित्यादि” सर्वे चेदं ज्ञाताधर्मकथाङ्ग-
 प्रथमाध्ययनविवरणानुन्तारेणानुगमनीयं नवरम् “आणंदेत्यादि”

रूपकं तत्रानन्दाभिधानोपासकवक्तव्यताप्रतिवक्तव्ययनमानन्द
 एवाजिधीयते एवं सर्वत्र उपा० १ अ० ।

एवं खलु जंवसमणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स
 उवासगदसाणं दसमस्स अज्जयणास्स अयमट्ठे पसत्ते
 उवासगदसाओ सम्मत्ता उवासगदसाणं सत्तमस्स अंगस्स
 एगो सुयखंधोदस अज्जयणा दससु चैव दिवसेसु उदिसंति ।
 खलु जंवइत्यादि उपाशकदशानिगमनवाक्यमध्ये यमिति तथा
 पुस्तकान्तरे संग्रहगाथा उपलब्ध्यन्ते ताश्चमा “वाणियगामे
 चंपा, डुवे वणारसीए नयरीए ४ आहंमिया य ५ पुयस्वरि, कं पि-
 हपुरं च बोधव्यं । १ । पोत्तासं रायगिहं, सावत्थीए पुरीए
 दोळि भवे । एण उवासगाणं, नयरा खलु हुंति बोळ्ळा । २ । सिवन्-
 द १ जइ २ सामा, ३ धण ४ बहुत्ता ५ पुत्त ६ अग्निमिच्छा य
 ७ । रेवइ ८ अस्सिणि ए तहए-गुणा य १० भज्जाण णामाइ ३ ॥
 ओहिणाण १ पिसाए २ माया ३ चाहि ४ धण ५ उत्तरिज्जे य
 ६ । जज्जायसुत्तया ७ डु-व्याइनिरुवसगया दोळि १० ॥
 ४ । अरुणे १ अरुणाजे २ खलु, अरुणणह ३ अरुणकंत ४ सिद्धे य ५ ।
 अरुणज्जए य उठे, ६, भूय ७ वडिसे ८ गवे ९ कीले” १० । ५ ।
 शिष्टादिनामान्यरुणपदपूर्वाणि दृश्यानि । अरुणशिष्टमित्यादि
 एताश्च पूर्वोक्तानुसारेणावसेयाः यदिह न व्याख्यातं तत्सर्वं
 ज्ञाताधर्मकथाव्याख्यानमुपयुक्तेन निरूप्यावसेयमिति । “सर्व-
 स्यापि स्वकीयं वचनमग्निमतं प्रायसः स्याज्जनस्य, यत्तु स्व-
 स्यापि सम्यग्नि हि विदितरुचिः स्यात् कथं तत्परेषाम् ।
 चित्तोत्थासात्कुतश्चित्तदपि निगदितं किंचिदेवं मयैतत्, युक्तं
 यच्चान्न तस्य ग्रहममवधिः कुर्वतां प्रीतये मे” समाप्तमुपास-
 कदशाविवरणं समाप्तं सप्तमाङ्गम् ॥ उपा० १० अ० ।

उपाशकदशानां विषयाः ।

से किं तं उवासगदसाओ उवासगदसासु एं उवासयाणं
 एगराई उज्जाणाई चेइआई वनखंडा रायाणो अम्मापिय-
 रो समोसरणाई धम्मायरिया धम्मकाहाओ इहलोइयपर-
 दोइयइइविसेसा उवासयाणं सीलव्वयवरमणगुणपच्च-
 कखाणपोसहोववासपक्विज्जियाओ सुयपरिगहा तवोवहा-
 णाई पन्निमाओ उवसग्गा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाई
 पावोवगमणाई देवओगमणाई सुकुलपच्चाया पुणो बोहि-
 लानो अंतकिरियाओ आघविज्जंति ॥

(उपासकदसासु णंति) उपासकानां नगराणि उद्यानानि चै-
 त्यानि वनखण्डा राजानः अम्मापितरौ समवसरणानि धर्मा-
 चार्या धर्मकथा पेहलौकिकपारलौकिका ऋद्धिविशेषा उपासका-
 नाञ्च शीलव्रतविरमणगुणप्रत्याख्यानपौषधोपवासप्रतिपादनता-
 स्तत्र शीलव्रतान्यश्रुवतानि विरमणानि रागादिविरतयः गुणा
 गुणव्रतानि प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि पौषधमष्टम्या-
 दिपर्वदिनं तत्रोपवसनमाहारशरीरसत्कारादित्यागः पौषधोपवा-
 सः ततो चन्द्रे सत्येतेषाम्प्रतिपादनताप्रतिपत्तय इति त्रिग्रहः
 श्रुतपरिग्रहस्तप उपधानानि च प्रतीतानि (पन्निमाओत्ति)
 एकादश उपासकप्रतिमाः कायोत्सर्गा वा उपसर्गा देवादि-
 कृतोपसर्गः संलेखना भक्तपानप्रत्याख्यानानि पादपोषगमनानि
 देवलोकागमनानि सुकुले प्रत्यायाति पुनर्वोद्धितामोऽन्तक्रिया-
 आख्यायन्ते पूर्वोक्तमेव ॥

अतो विशेषत आह ।

उवासगदसासु णं उवासयाणं रिक्खिविसेसा परिसा-
वित्थरधम्मसवणाणि वोहिलाओ अग्निगमणे सम्मत्तविसु-
प्पया थिरत्तं मूलगुणउत्तरगुणाङ्ग्यारा ठिइविसेसा बहु-
विसेसा पणिमाजिग्गहगहणउवसगाहिंसङ्गणएणिवस-
ग्गा तवोयचित्ता सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहो-
ववासा अपच्छिममारणंतिया य संवेहणाभोसणाहिं अ-
प्पाणं जह य जावइत्ता बहूणि जत्ताणि अणसणाए वे-
अइत्ता उववप्पा कप्पवरविमाणुत्तमेसु जहा अणुजवन्ति
सुरवरविमाणवरपौरुरीएसु सोक्खाई अणोवमाई कमेण
जुत्तूण उत्तमाई तओ आउक्खए जुआ समाणा जह जि-
णमयस्मि वोहिं लच्छूण य संजमुत्तमं तमरयोधविप्पमुक्का
वन्ति जह अक्खयसव्वदुक्खमोक्खं एते अन्ने य एवमाइ उ-
वासयदसासु णं परिता वायणा संवेज्जा अणुओगदारा
जाव संवेज्जाओ संगहणीओ से णं अंगट्टयाए सत्तमे अं-
गे एगे सुयक्खंथे दस अज्जायणा दस उदेसणकाला
दस समुदेसणकाला संवेज्जाई पयसयसहस्साई पयग्गेणं
पप्पत्तो संवेज्जाई अक्खराई जाव एवं चरणकरणपरूवणा
आघविज्जंति सेत्तं उवासगदसाओ ॥ ७ ॥

उवासगेत्यादि तत्र ऋक्विशेषा अनेककोटीसंख्याकृत्यादिस-
म्पद्विशेषाः तथा परिपदः परिवारविशेषाः यथा मातापितृपुत्रा-
दिकाः अन्यन्तरपरिपत् दासीदासमित्रादिका वाह्यपरिपदिति
विस्तरधर्मश्रवणानि महावीरसन्निधौ ततो बोधिद्वामोऽभि-
गमः सम्यक्त्वस्य विशुद्धता स्थिरत्वं सम्यक्त्वशुद्धिरेव
मूत्रगुणोत्तरगुणा अणुव्रतादयः अतिचारस्तेषामेव धधवन्धा-
दितः खण्डनानि स्थितिविशेषाश्चोपासकपर्यायस्य काव्यमान-
भेदाः बहुविशेषाः प्रतिमाः प्रचूतभेदाः सम्यग्दर्शनादिप्रतिमाः
अग्निग्रहग्रहणानि तेषामेव च पावनानि उपसर्गाधिसंहनानि
निरुपसर्गञ्चोपसर्गाभावश्चेत्यर्थः । तपांसि च चित्राणि शीघ्र-
ताद्योऽनन्तरोकरूपा अपश्चिमाः पश्चात्काव्यमाव्यः अकार-
स्त्वमङ्गुलपरिहारार्थः । मरणरूपे अन्ते जवा मारणान्तिक्कयः
आत्मशरीरस्य जीवस्य च संवेखनाः तपसा रोगादिजयेन च
कृशीकरणानि आत्मनः संवेखनाः ततः पदत्रयस्य कर्मधारय-
स्तासां (उक्कोसणेति) जोषणाः सेवनाः करणानीत्यर्थः ताजि-
रपश्चिममारणान्तिकात्मसंवेखनाजोषणाजिरात्मानं यथा च भा-
वयित्वा बहूनि भक्तानि अनशनतया च निर्मोजनतया भेद-
यित्वा व्यवच्छेद्य उपपन्ना मृत्वेति गम्यते । केषु कल्पवरेषु यानि
विमानोत्तमानि तेषु यथाऽनुजवन्ति सुरवरविमानानि वरपुण्डरी-
काणि यानि तेषु कानि सौख्यान्यनुपमानि क्रमेण चुक्त्योत्तमानि
ततः आयुष्कक्षयेण च्युताः सन्तो यथा जिनमते बोधिं हव्वा
इति विशेषः । यथा च संयमोत्तमप्रधानं संयमं तमोरजओध-
विप्रमुक्ता अज्ञानकर्मप्रवाहविमुक्ता उपयन्ति । यथा अक्षयमपु-
नरावृत्तिकं सर्वदुःखमोक्षं कर्मक्षयमित्यर्थस्तथोपासकदशा-
स्वाख्यायन्त इति प्रक्रमः । एते चाप्ये वेत्यादि प्राग्ब्रह्मवरं “सं-
खेज्जाई पयसहस्साई पयग्गेणंति ” किंलैकादशहक्काणि द्विप-
ञ्चादश सहस्राणि पदानामिति ॥७॥ सम० । यावच्छब्देन “सं-

खेज्जा वेदासंखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखि-
ज्जाओ संगहणीओ संखिज्जाओ पडिवत्तीओ ” नं० ।

उवासगपनिमा-उपासकप्रतिमा-स्त्री० उपासकाः श्रावकास्तेषां
प्रतिमाः प्रतिज्ञा अग्निग्रहविशेषाः उपासकप्रतिमाः । उक्त० २ अ० ।
स० । श्रावकोत्थिताग्निग्रहविशेषरूपेषु सुदर्शनादिषु, उपा० १
अ० । घ० । ग० । तथैकादशप्रतिमायां श्रावः सामायिको “जाव
नियमं वा जाव पणिमं वा ” कथमुच्यते । तथा पञ्चम्यादिप्रति-
मासष्टम्यादितिथिषु रात्रौ कायोत्सर्गकरणवेदेकादश्यां प्रतिमायां
कायोत्सर्गं करोति न वेति प्रश्नः । उत्तरम् एकादशप्रतिमायां श्रा-
वकेण सामायिके “जाव पडिमं पज्जुवासेमिति” पात्रे जणनीय-
स्तथा कायोत्सर्गोऽपि करणीयः । शेन० २ उ० ३७ प्र० ।
श्रावकधर्माधिकाराच्चतुर्चितभावस्तद्विशेषमुपासकप्रतिमाद्वक्त्र-
णमभिधित्सुमैङ्गलाद्यभिधानायाह ।

नमिज्जण महावीरं, भवहियट्टाय लेसओ किं पि ।

वोच्छं समणोवासग-पणिमाणं सुत्तमग्गेण ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य महावीरं बर्हमानजिनं भव्यानां शुभ्रजीवानां हितं
पथं स एवार्थः पदार्थः प्रयोजनं वा भव्यहितार्थस्तस्मै भव्य-
हितार्थाय ज्ञयोपकारायेत्यनेन च परोपकारस्य मुमुक्षूणामादेय-
तां दर्शयति । द्वेशतः संक्षेपेणाल्पग्रन्थतयेत्यर्थः । अल्पग्रन्थेनापि
क्वचित्समस्तमभिधेयमुच्यत इत्यत आह । किमपि स्तोत्रमभि-
धेयजातं न समस्तमपीत्यर्थः वक्ष्ये भणिष्यामि । श्रमणोपासक-
प्रतिमानां श्रावकामिग्रहविशेषाणां संबन्धिनानां पुनर्मिच्छुप्रतिमानां
श्रावकधर्माधिकारात्कथमित्याह सूत्रमार्गेण दशाश्रुतस्कन्धाजि-
धानागमपथेनानेन श्रुतविशेषावधम्बनत्वात्प्रकरणस्यास्य प्रामा-
ण्यमावेदितमिति गार्थार्थः पंचा० १० वि० १ ।

अथ कियत्यः किमादिकाश्च ता इत्याशङ्क्यामाह ।

एकारस उवासगपडिमा उ पप्पत्ता तं जहा दंसणसावाए
कयव्वयकम्मे सामाइअकमे पोसहोववासनिरए दिया वंज-
यारी रत्तिपरिमाण कडे दिआ वि राओ वि वंजयारी असि-
णाईवि अरुओई मोलिकडे सचित्तपरिचाए आरंजपरिचाए
पेसपरिचाए उडिठभत्तपरिचाए समणजूए आविभवइ
समणाउसो ॥

तत्र दर्शनं सम्यक्त्वं तत्प्रतिपन्नः श्रावको दर्शनश्रावकः इह प्र-
तिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिमावतोरभेदोपचारात्प्रतिमा-
वतो निर्देशः कृतः एवमुत्तरपदेष्वपि । अथमत्र श्रावको दर्शन-
श्रावकः इह च प्रतिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमाज्ञावार्थः सम्यग्-
दर्शनस्य शङ्कादिशल्परहितस्याणुव्रतादिगुणविकल्पस्यायमनु-
पगमः सा प्रतिमा प्रथमेति । तथा कृतमनुष्ठितं व्रतादीनां कर्म
तच्चाणुव्रतं ज्ञानवाञ्छाप्रतिपत्तिद्वक्त्रं येन प्रतिपन्नदर्शनेन स
कृतव्रतकर्मा प्रतिपन्नाणुव्रतादिरिति भावः इतीयं द्वितीया । तथा
सामायिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगोपसेवनस्वभावं कृतं
विहितं देशतो येन स सामायिककृतः आहिताग्न्यादिदर्शनात्का-
न्तस्योत्तरपदत्वं तदेवं प्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतोपेतस्य प्रति-
दिनमुजयसंख्यं सामायिककरणं मासत्रयं यावदिति तृतीया
प्रतिमेति । तथा पोषं पुष्टिं कुशलधर्माणं धत्ते यदाहरत्यागादि-
कमनुष्ठानं तत्पौषधं तेनोपवसनमवस्थानमहोरात्रं यावदिति पौष-
धोपवास इति । अथवा पौषधं पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपास उक्ता-
र्थः पौषधोपवास इति । इयं व्युत्पत्तिरेव प्रवृत्तित्तस्य शब्दस्य

आहारशरीरसत्काराग्रहचर्यव्यापारपरिवर्जनेष्विति । तत्र पौष-
धोपवासे निरत आसक्तः पौषधोपवासनिरतः स एवंविधस्य
श्रावकस्य चतुर्थी प्रतिमेति प्रक्रमः । अयमत्र जावः पूर्वप्रतिमात्र-
योपेतोऽष्टमी चतुर्दश्यमावस्यापौर्णमासीपवाहारपौषधादिचतु-
र्विधं पौषधं प्रतिपद्यमानस्य चतुरो मासान् यावच्चतुर्थी प्रतिमा
भवतीति । तथा पञ्चमीप्रतिमायामष्टम्यादिषु पूर्वस्वेकरात्रिकप्र-
तिमाकारी जयत्येतदर्थं च सूत्रमधिकृतगृत्रपुस्तकेषु न दृश्यते
दशादिषु पुनरुपलभ्यते इति तदर्थं उपदर्शितः । तथा शेषदि-
नेषु दिवा ब्रह्मचारी (रत्तीति) रात्रौ किमत आह । परिमाणं
स्त्रीणां तद्भोगानां वा प्रमाणं कृतं येन स परिमाणकृत इति । अ-
यमत्र भावो दर्शनव्रतसामायिकाष्टम्यादिपौषधोपेतस्य पूर्वस्वेक-
रात्रिकप्रतिमाकारिणः शेषदिनेषु दिवा ब्रह्मचारिणो रात्रौ ब्रह्म-
परिमाणकृतोऽस्नातस्यारात्रिभोजिनः अवस्कचक्रस्य पञ्च मा-
सान् यावत्पञ्चमी प्रतिमा जयतीति । उक्तं च “ अष्टस्मि चउह-
सीसु पडिमिद्वा पगराईय ” पञ्चाद्धम् ॥

असिणाणवियडभोई, मउवियमो दिवसवञ्जयारी य ।

रत्ति परिमाणकडो, पडिमा वज्जेदिसुज्जेहेसुत्ति ॥ ५ ॥

तथा दिवाऽपि रात्रावपि ब्रह्मचारी (असिणा इति) अ-
स्नायी स्नानपरिवर्जकः क्वचित्पठ्यते (अनिसाइत्ति) न
निशायामत्तीत्यनिशादी (वियरुजोईत्ति) विकटे प्रटक-
प्रकाशे दिवा न रात्रावित्यर्थः दिवाऽपि अप्रकाशे देशे न
शुद्धे अशनाद्यन्यवहरतीति विकटजोजी (मउविकमेत्ति) अ-
वरूपपरिधानकच इत्यर्थः । पृष्ठी प्रतिमेति प्रकृतम् । अयमत्र
भावः प्रतिमापञ्चकोकानुष्ठानयुक्तस्य ब्रह्मचारिणः पणमासान्
यावत्पञ्चमी प्रतिमा जयतीति । तथा सचित्त इति सचेतनाहार-
परिज्ञातः तत्स्वरूपादिप्रतिज्ञानात्प्रत्याख्यातो येन स सचित्ता-
हारपरिज्ञातः श्रावकः सप्तमी प्रतिमेति प्रकृतम् । इयमत्र भावनां
पूर्वोक्तप्रतिमापट्कानुष्ठानयुक्तस्य प्रासुकाहारस्य सप्त मासान्
यावत्सप्तमी प्रतिमा भवतीति तथा आरम्भः पृथिव्याशुपमर्दन-
लक्षणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासावारम्भपरिज्ञातः आ-
होऽष्टमी प्रतिमेति । इह भावना समस्तपूर्वोक्तानुष्ठानयुक्तस्या-
रम्भवर्जनमष्टौ मासान् यावदष्टमी प्रतिमेति । तथा प्रेप्या आर-
म्भेषु व्यापारणीयाः परिज्ञातास्तथैव प्रत्याख्याता येन स प्रेप्य-
परिज्ञातः श्रावको नवमीति । जावार्थश्चेह पूर्वोक्तानुष्ठानयिनः आ-
रम्भं परैरप्यकारयतो नव मासान् यावन्नवमी प्रतिमेति । तथा
उद्दिष्टं तमेव श्रावकमुद्दिश्य कृतं प्रक्रमोदनादि उद्दिष्टभक्तं तत्प-
रिज्ञातं येनासावुद्दिष्टभक्तपरिज्ञातः प्रतिमेति प्रकृतम् । इ-
हायं जावार्थः । पूर्वोदितगुणयुक्तस्याधार्मिकभोजनपरिहार-
वतः श्रुमुपेरुतशिरसः शिखावतो वा केनापि किञ्चिद् गृ-
हव्यतिकरे पृष्ठस्य तज्ज्ञाने सति जानामीत्यज्ञाने च सति
न जानामीति श्रुवाणस्य दश मासान् यावदेवंविधविहार-
स्य दशमी प्रतिमेति । तथा श्रमणेति निर्ग्रन्थसद्व्यस्तद-
नुष्ठानकरणात् स श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः
समुच्चये अपिः संभावने जयति श्रावक इति प्रकृतं हे श्रवण !
हेआयुष्मन् ! इति सुधर्मस्वामिना जम्बूस्वामिनमामन्त्रयतोक्त-
मित्येकादशीति । इह चेयं भावना पूर्वोक्तसमग्रगुणोपेतस्य
क्षुरमुपेरुस्य कृतलोचस्य वा गृहीतसाधुनेपथ्यस्य ईर्यासमि-
त्यादिकं साधुधर्ममनुपालयतो निष्ठार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति
श्रमणोपासकाय प्रतिपन्नाय भिक्षा देवेति ज्ञापमाणस्य कस्त्व-
निति कस्मिंश्चित्पृच्छति प्रतिपन्नश्रमणोपासकोऽहमिति श्रुवाण-

स्वैकादशमाशान् यावदेकादशी प्रतिमा भवतीति । पुस्तकान्त-
रे त्वेवं वाचना “ दंसणसावपप्रथमा । कयवयकम्मे छितीया ।
कयसामाएण तृतीया । पोसहोववासनिरप चतुर्थी । राइभत्त-
परिज्ञाप पंचमी । सच्चित्तपरिज्ञाप पृष्ठी । दिया वञ्जणयारी रात्रौ
परिमाणकमे सप्तमी । दिया वि रात्रौ वि वम्हयारी । असिणा-
णपयावि जयति वोसट्टकेसरोमनहे अष्टमी । आरंजपरिज्ञाप
नवमी । उद्दिष्टभक्तवज्जप दशमी । समणज्जएया वि भवइत्ति स-
समणाउसो एकादशीति । क्वचित्तु आरम्भपरिज्ञात इति नवमी ।
प्रेप्यारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उद्दिष्टभक्तवर्जकः श्रमणभूतश्चै-
कादशीति । सम० । पंचा० ॥

तएणं से आणंदे समणस्स जगवओ अंतिअं पढमं उवा-
सगपडिमं उवसपज्जित्ताणं विहरइ । पढमं उवासगपडिमं
अहासुत्त ४ सम्मं काएण फासेइ । जाव आराहएइ । तएणं
से आणंदं समण । दोचं उवासगपडिमं चउत्थं पंचमं उट्ठं
सत्तमं अष्टमं नवमं दशमं एकारसमं जाव आराहेइ ॥

(पढमंति) एकादशानामाद्यमुपासकप्रतिमाश्रावकोचित्ताजि-
ग्रहविशेषरूपामुपसंपद्य विहरति तस्याश्चेदं स्वरूपम् “ संकादि-
सद्विवरहित, सम्महंसणलुओ जो जंतू । सेसगुणविष्णुको,
एसा खलु होइ पढमाओ । ” सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिश्चास्य पूर्वम-
प्यासीत् केवलमिह शङ्कादिदोषराजाजियोगाद्यपवादवर्जित्वेन
तथाविधसम्यग्दर्शनाचारविशेषपाठनाज्युपगमेन च प्रतिमात्वं
संभाव्यते कथमन्यथाऽसावेकमासप्रथमायाः पाठनेन द्वौ मासौ
द्वितीयायाः पाठनेन एवं यावदेकादश मासानेकादश्याः पाठने-
न पञ्चसार्द्धाणि वर्षाणि पूरितवानित्यर्थः । ततो वक्ष्यतीति न
चायमर्थो दशाश्रुतस्कन्धादानुपलभ्यते अस्मात्प्रारम्भरूपायास्त-
स्याः प्रतिपादनात् (अहासुत्तंति) सूत्रानतिक्रमेण यथाकल्प-
प्रतिमाचारानतिक्रमेण यथा मार्गे क्षायोपसमिकभावानतिक्र-
मेण (अहातच्चंति) यथातत्त्वं दर्शनप्रतिमेति शब्दस्यान्वर्था-
नतिक्रमेण (फासेइत्ति) स्पृशति प्रतिपत्तिकाले विधिना प्रति-
पत्तेः (पालेत्ति) सततोपयोगप्रतिजागरेण रक्षति (सोहइत्ति)
शोभयति गुरुपूजापुरस्सरं पारणकरेण शोधयति वा निर-
तिचारतया (तिरइत्ति) पर्णेऽपि कालावधावनुबन्धात्यागात्
(कीर्तयेत्ति) तत्समासावेवमिदं चेहादिमध्यावसानेषु कर्त्तव्यं
मया तत् कृतमिति कीर्तनात् आराधयति एभिरेव प्रकारैः
संपूर्णैः निष्ठां नयतीति उपा० १ उ० ।

सुयं मे आउसत्तेणं भगवया एवमक्खायं इह खलु थेरोहिं
भगवत्तेहिं इकारस उवासगपडिमा पसत्ताओ कतराओ खलु
ताओ इमाओ खलु तं जहा अकिरियावादी यावि जयति
नो हियवादी एो हियपसे नो हियदिट्ठी नोसमावादी एो एि-
त्तियावादी ए सन्ति परलोगवादी एत्थि इहलोए एत्थि
परलोए एत्थि माता एत्थि पिता एत्थि अरहंता एत्थि चंक्
वट्ठी एत्थि वल्लदेवा एत्थि वासुदेवा एत्थि णरया एत्थि एो-
रइया एत्थि सुकडंदुककराणं फलवित्तिविसेसे एो सुचिष्साक
म्मा सुचिन्नफळा भवंति एो सुचिष्सा कम्मा सुचिष्साफळा भ-
वंति । अफळे कट्ठाणपावए नो पंचायंति जीवा एत्थि एिर-
या नत्थि सिद्धी से एवंवादी एवं पसे एवं दिट्ठी एवं छंदरा-

उवासंगपद्मिमा

गजिणिविद्धे आविजवति से अजवइ महिच्छे महारंभे महा-
परिगहे अहम्मिए अहम्माणुए अथम्मसेवी अधम्मकत्ताई
अधम्मरागी अधम्मपद्दोई अधम्मजीवी अधम्मपद्दज्जाणं अ-
धम्मसीद्धसमुदाचारे अधम्माणं चेव विचित्तिं कप्पेमाणे विहरइ ।
हण-उद्दि भिद विक्कए द्दोहियपाणी चंरा रुदा खुदा साह-
रिसया उक्कंचणवंचणामायाणिय निक्कमकवमं मातिसंपयो-
गवंधुदा दुस्सीद्धा दुचरिया दुरणुणेया दुब्बदा दुप्पनिया
एंदा निस्सीद्धे णिग्घाए निग्गुणे निम्मारे निम्मरे निप्पच्च-
क्खाणपोसहोववासे असाहू सन्वातो पाणाइवायाउ अपभि-
विरए जावज्जीवाए एवं जाव सन्वाओ कोहाओ सन्वाओ
माणाओ सन्वातो मायातो सन्वातो दोभातो सन्वातो
पेज्जातो दोसातो कद्धातो अन्धक्खातो पेसुसपरपरिवा-
दातो अरतिरइमायासोसातो मिच्छादंसणसद्धातो अपभि-
विरए जावज्जीवाए सन्वतो कसायदंतकट्टएहाणमहणविले-
वणसइफरिपरसरूवगंधमद्वाहंकारातो अप्पभिविरया जाव-
ज्जीवाए सन्वातो सगरुहजणजुगगिद्धिधिद्धिसीया-
संदमाणियजंपणासणनाणवाहणजोयणपवित्तरविधीतो
अपडिविरता जावज्जीवाए असमक्खियकारी सन्वाओ
आसहत्थिगोमहिसदासीदासकम्मकरपोरुसातो अपभि-
विरता जावज्जीवाए सन्वतो कयविक्रयमासच्छमानरू-
वगसंववहारतो अपभिविरता जावज्जीवाए सन्वाहिरस-
मुवसधणधम्ममणिमोत्तियसंखसिद्धप्पादातो अपडिविरता
जावज्जीवाए सन्वतो कुरुतुलकूहमाणतो अपभिविरता स-
न्वातो आरंभसमारंभातो अप्पभिविरता सन्वातो करण-
कारावणातो अप्पडिविरता सन्वातो पयणपयावणातो अ-
प्पभिविरता सन्वातो कुट्टणपिट्ठणातो तज्जणतालणवंधवध-
परिकिलेसातो अप्पभिविरता जावज्जीवाए जेयावणे तहप्प-
गारा सावज्जा अवोहिया कम्मती कज्जति परपाणा पा-
रिआवणकमा कज्जति ततो वि य अप्पडिविरता जावज्जी-
वाए से जहा णामए केइ पुरिसे कलममसूरविज्जमुगमासनि-
प्पावकुडत्तयआलिसंदजवणंयमादिएहिं अयते कूरे मिच्छा-
दंदं पज्जइ एवमेव तहप्पगारे पुरिसज्जाते तिचिरवट्ठा लाव-
ककपोतकपिजलमियमहिसवाराहगाहगोगोहकुम्मसिरी —
सवादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंदं पज्जइ ॥ जावि य से
वाहिरिया परिया परिसा जवंति दासेति वा पेसेति वा ज-
त्तएइ वा जाइहेति वा कम्मरएति वा भोगपुरिसेति वा
तेसिं पि य णं अस्सयरंगं अहालघुसयंसि अवराधंसि
सयमेव गरुयं दंदं वत्तेति तं जहा इमं दंदेइ इमं मुंरेइ इमं
ताद्धेइ इमं इंदुबंधणं करेइ इमं नियलबंधणं करेइ इमं चा-
रगबंधणं करेइ इमं हत्थच्छिद्यं करेइ इमं पायच्छिद्यं करेइ
इमं कप्पच्छिद्यं करेइ इमं नकं० इमं उहं० इमं सीसाच्छिद्यं

करेइ इमं मुखं० इमं वेत्ते उ इमं हिययत उप्पानियं करेइ ।
एवं नयणदसणवयणं जिब्बुप्पादितं करेइ । इमं उल-
वित्तं करेइ । इमं धंसियतयं इमं धोदितयं इमं सूदाकाय-
तयं इमं मूलाजिणं इमं खारवचित्तं करेइ । इमं दब्भव-
तियं० इमं सीधपुच्छितयं० इमं वसज्जपुच्छितयं० इमं कद-
गिदच्छयं करेइ । इमं काकिणिमंसवित (स्वादि) तं करेइ ।
इमं भत्तपाणनिरुच्छयं० इमं जावज्जीवबंधणं करेइ । इमं
अन्नतरेण असुभेण मारेइ जा वि य से अन्धितरिया प-
रिसा भवंति तं जहा माताते वा भगिणित्ति वा भज्जाति
वा धूयाति वा सुएहाते वा तेसिं पि य णं अस्सयरंसि
अहालघुगंसि अवराहंसि सयमेव गरुयं दंदं वत्तेति
सीतोदगवियरंसि कायंतो वादित्ता भवति उसिणोदगविय-
नेण कायं उसिं चित्ता जवति अगणिकाए णं कायं उह्वित्ता
जवति । जोत्तेण वा वेत्तेण वा नेत्तेण वा कामेण वा छि-
वादीए वा पासाइ उदालित्ता जवति । दंनेण वा अट्ठीए
वा मुट्ठीए वा धेसूण वा कवालेण वा कायं आउमेत्ता ज-
वति तहप्पगारे पुरिसज्जाते सवणस्मरणे दुम्मणा जवंति
तहप्पगारे पुरिसज्जाते दंनुमासी दंनुगुरु दंनुपुरक्खने अ-
दित्ते अस्सिद्धोयंसि अहिण परदोयंसि ते दुक्खे निमोयंति
एवं कूरे तिप्पंति पंकेति परितप्पंति ते दुक्खेणोयणज्जूर-
णतिप्पणप्पिठ्ठणपरितप्पएवधबंधपरिकिलेसातो य परिबि-
रता जवंति । एतामेव ते इत्थिकामजोगेहिं मुच्छित्ता गिच्छा
गदित्ता अब्भोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं छइसमा-
णि वा अप्पतरो वा जुज्जतरो वा काहं जुंजित्ता जोगजो-
गाइं एस चित्तावेरायतणाइं संचिणिच्चा वहुइं पानाइं कम्माइं
उसससंभारकट्टेणकम्मुणा सेजधा नामते अयगोद्वेत्ति वा से-
द्वगोद्वेत्ति वा उदयंसि पक्खित्ति समाणे उदगतद्वमतिवत्तित्तो
अहं धरणितद्वपातिट्ठाणे जवति । एवामेव तहप्पगारे पुरिस-
ज्जाते वहुत्ते धुसवहुत्ते पंकवहुत्ते वेरयवहुत्ते दंसतिपरिअसा-
यवहुत्ते अयसवहुत्ते अप्पत्तियवहुत्ते उसनतणपाणघाति
काहमासे कालं किच्चा धरणितलमतिवत्तिच्चा अहे नगरत-
द्वपतिट्ठाणे जवति तणं एरगा अंतोवट्ठा वाहिं चउरंसा अहे-
खुरप्पसंठाणसंठिता निच्चंधकारतमसा ववगयगहचंदसूरन-
क्खत्तजोतिसपहा मेयवसामंसरुहिरपूयपरुद्धचिवखद्धि-
चाणुद्वेवणतला असुइं जीमा परमदुग्गिजगंधा काज्जण अग-
णिवष्माजा कक्खरुफासा दुरुहिया सा असुभा नरगा अ-
सुजा नरयस्स वेदणातो नो चेव णं नरएणु नेरइया निहाप-
यदंति वा सत्ति वा रति वा धिनि वा इमं वा उवलजंति
तणं तत्त उज्जदं वियदं पगाहं ककसं कुरुयं चरं रुक्खं दु-
गं तिच्चं दुरुहियामं नरए सुनेरइया नरयवयणं पच्चं

वमाणा विहरन्ति से जथा स्वर्गमिया पवतायगजान्ते मृद्व-
च्छिन्ने अग्रे गरुण जातो निच्चं जतो दुर्गं जतो विसमन्तो
पवन्ति एवामेव तदप्यगारे पुरिसज्जाते गजजातो गजनं ज-
ग्मातो जम्मं मारातो मारं दुक्खातो दुक्खं दाहियगामिए
नेरइए कएहपक्खिते आगमे साणदुहजवोधिते याविज-
वति से तं अकिरियावादी यावि भवति तं जहा आहि-
यवादी आहियपत्ते आहियदिट्ठी साम्मावादी निइयादी
सन्ति परलोगवादी अत्थि इह लोगे अत्थि परलोगे अत्थि
माता अत्थि पिता अत्थि अरहन्ता अत्थि चक्रवट्टी अत्थि
वज्रदेवा अत्थि वासुदेवा अत्थि सुक्कदुक्कमाणं फलवित्ति-
विसेसेसु चिष्सा कम्मा सुचिष्सफळा भवन्ति दुचिष्सा कम्मा
दुचिष्सफळा भवन्ति । सफले कट्ठाणे यावए पच्चायन्ति जीवा
अत्थि नेरइया देवा सिक्खी से एवं वादी एवं पत्ते एवं
दिट्ठीच्छदरागमति निविट्ठे आविजवति से भवति महेच्छे
जाव उत्तरगामिए नेरइएसु पक्खितवत्तआगमेसाणं सुलभा
वोधिया वि जवति से तं किरियावादसव्वधम्मस्वी यावि
भवति । तस्स बहुइं सीलव्वयगुणवेरमाणपक्खखाणपोमहो-
वासाइं सम्मं पद्धवितपुव्वाइं जवति पढमा उपासगपनिमा ।

(अकिरियावाइत्ति) ननु प्रतिमाधिकारे तु पूर्वं दर्शनप्रतिमास्ति
दर्शनं च सम्यक्त्वं तदेव पूर्वं वक्तुमुचितं किमर्थं तर्हि पूर्वं मि-
थ्यात्वप्रकरणमनुपयोगितात् । उच्यते मिथ्यादर्शनं खलु सम्य-
ग्दर्शनप्रतिपक्षचूतं तदपि ज्ञातुमुचितं जावन्न तच्चिपक्षतया ज्ञातं
तावत्सम्यक्त्वे दार्ढ्यं जवति पूर्वं सर्वजीवानां मिथ्यात्वमेव प-
श्चात्केपांचित्सम्यक्त्वमतः पूर्वं मिथ्यादर्शनमेवोचितं वक्तुमिति ।
तद् द्विविधं तद्यथा आभिग्राहिकमनाजिग्राहिकं मानिग्राहिको ना
मकुदर्शनग्रहोयथा नास्ति जीवोऽनित्यो वा जीवः नास्ति वा परलो-
कश्चादिरूपः अनाभिग्राहिकमसंज्ञिनामपि केपांचित् तथाविध-
ज्ञानविकलानां यतो ज्ञेया अपि केचनाक्रियावादिनोऽभिव्याश्यापि
मन्योऽक्रियावादी नियमात् कृष्णपाक्षिक एतल्लक्षणमेवमाहुः 'जे-
सिमवहो पुग्गल परियट्ठो चेव होइ संसारो । ते सुक्कपक्खि-
या खलु इयरे पुण कण्हपक्खिया । १ । इति । क्रियावादी च निम-
माद्वय एव शुक्लपाक्षिकश्च । यतः "अतो पुग्गलपरियट्ठस्स णिय-
मा सिज्जिहत्ति" सम्यग्दृष्टिमिथ्याहाप्रिवा भवेत् अतो युक्तमादौ-
तदुद्देशकरणमिति । तत्र क्रिया अस्तीत्येवंरूपा तां वक्तुं शाल-
मस्येति क्रियावादी तद्विपरीतस्त्वक्रियावादी यतः ये त्वक्रियावा-
दिनस्ते अस्तीति क्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव एवंविधो भवति
वापिशब्दावनुकार्यसंग्राहकौ कृष्टयौ । स पुनः कथंभूतो जव-
तीति दर्शयति (नाहियावादिच्छि) नास्तिकवादादयो ना-
स्त्यात्मा एवं वदनशीलो नास्तिकवादी एवं (नाहियपक्षेत्ति)
नास्तिकप्रज्ञः प्रज्ञा हेयोपादेयरूपा तां नास्तीत्येवं वदनशीलो
नास्तिकप्रज्ञः । प्रतिज्ञा वा निश्चयरूपोऽभ्युपगम एवं (नाहि-
यदिट्ठिच्छि) दृष्टिदर्शनं स्वमतमिति ज्ञावः (नो सम्मावादिच्छि)
न सम्यग्वादी मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः ये यथावस्थितं भणन्ति ते
नम्यग्वादिनः तद्विपरीतास्तु मिथ्यावादिनः (णो णित्ति याव-
दिनि) नित्यो मोक्षो यत्र गतानां पुनरागमनादि नास्ति नित्यत-

यावस्थितिर्यत्रास्ति तन्निषेधवादी । अथवा नियतमनुष्ठानं (णं-
सत्ति) परलोकाः स्वर्गनरकादयः तद्वादी स पुनरित्यं नास्ति
वदति यथा नास्तीह लोकः इहेति अर्थं प्रत्यक्षः सोऽपि नास्ति
यद् इदमेतत् तन्भ्रान्तमन्यथा प्रतिभासते तथाभूतसमुदायेन जी-
वादिकमस्ति तच्च वस्तुतया प्रतिभास इति ज्ञान्तिः । नास्ति
परलोकः कोऽर्थः परो नाम सुखदुःखोत्कृष्टजावसंयुक्तः सोऽपि
नास्ति (णत्थि माता णत्थि पिता) इति कष्टं तन्निषेधमेवंते
कुर्वन्ति योऽयं मातृपितृव्यपदेशः स जनकत्वे कृतो जनकत्वा-
च्च यूकाकृमिगणोऽलकास्तथाश्रित्य स स्यान्न चैवं तस्मान्न वा-
स्तवो मातृपितृव्यवहार इति (णत्थि अरहन्तत्ति) अहन्तस्तोर्थ-
कराः शेषपदत्रयं व्यक्तं (नरयत्ति) नरान् उपलक्षणत्वात्तिर-
श्चोऽपि तथाविधपापकारिणः कायन्ति आह्वयन्तीति नरकाः सी-
मन्तकादयः (णेरयियत्ति) निर्गतं अयमिष्टफलं कर्म येन्यस्तेषु
प्रवा नैरयिकाः "णत्थि सुक्कमेत्यादि" नास्ति सुकृतदुष्कृतयोः फ-
लवृत्तिविशेषः सुकृतं तपःप्रवृत्तिं दुष्कृतं जीवहिंसादि "नो सुचि-
क्षेत्यादि" न सुचिक्षीणि सुष्ठान्तरितानि कर्माणि सुचिक्षिफळानि
इष्टफलसाधकानि भवन्ति एवमितरदपि नवरं व्यत्ययः अफले
इत्यादि अयमात्मा अफलः फलवर्जितः केत्याह कल्याणपापक-
वस्तुनि (णो पच्चायन्ति) न प्रत्यायान्ति जीवा गत्यन्तरसं-
भारेणेत्यर्थः (णत्थि णिरयादि) अत्रादिशब्दोपादानात् नारका-
स्तैरश्वा नरा देवाश्चत्वारो ग्राह्याः (णत्थि सिक्खि) नास्ति न
विद्यते सिक्खिनां ईयत्प्राज्ञारा मुक्तिहेति यावत् सेति स एवंवादी
अनन्तरोक्तप्रकारवादी कथकः 'पप्पे दिट्ठीति' पूर्ववत्त एवं (उंदरागे
त्ति) उन्दः स्वानिग्रायः रागो नाम स्नेहरागादिकसुत्राज्जिनिविष्ट-
प्रत्यर्पितदृष्टिर्भवति (सियत्ति) सो जवति अनन्तरवदयमाणस्वरूपो
यथा " महिच्छे " इत्यादि महती राज्यविजयपरिवारादिसर्वा-
तिशायिनीच्छान्तःकरणप्रवृत्तिर्यस्य स महेश्वरः तथा महानारम्भो
वहनोऽपमण्डलिकानां गन्त्री प्रवाहकृपिपरुपोपणादिको यस्य
स महारम्भः यश्चैवंभूतः स महापरिग्रहः धनधान्यद्विपदचतु-
ष्पदवास्तुकेन्द्रादिपरिग्रहवान् कचिदप्यनिवृत्तः अत एव धर्मेण
चरतीति धार्मिकः न धार्मिकोऽधार्मिकः । तत्र सामान्यतोऽप्य-
धार्मिकः स्यादत आह (धम्माणुपत्ति) धर्म्मं श्रुतचारिरूप-
मनुगच्छतीति धर्मानुगः । यद्वा धर्म्मं सकलकृतेऽनुमोदनं यस्य सो
धर्मानुहस्तद्विपरीतस्तु अधर्मानुहः । तथा (अधम्मसेवीत्ति)
अधर्म्ममेव सेवितुं शीलमस्येत्यधर्म्मसेवी । तथा (अहम्मिच्छेत्ति)
धर्म्मः श्रुतरूप एवेष्टो वल्लभः पूजितो यस्य स धर्म्मिष्टः । अथवा
धर्म्मिणा मिष्टः । अथवा धर्म्मिष्टः अतिशयेन धर्म्मो धर्म्मिष्टः
तन्निषेधादधर्म्मिष्टः अधर्म्मिष्टो वा यद्वा अधर्म्मिष्टो निर्विशकर्म-
कारित्वादधर्म्मबहुलः अत एव (अहम्मक्खाइति) न धर्म्ममा-
ख्यातीत्येवं शीलोऽधर्म्माख्यायी । अथवा न धर्म्माख्यायी अथवा
अधर्मात् आख्यातिर्यस्य स अधर्म्माख्यातिः । तथा अधर्म्मरा-
गी अधर्म्म एव रागो यस्य सोऽधर्म्मरागी । तथा (अहम्मपहो-
इत्ति) न धर्म्ममुपादेयतया प्रलोकयति यः सोऽधर्म्मप्रलोकी (अ-
हम्मजीवित्ति) अधर्म्मेण जीवति प्राणान् धारयतीति अधर्म्म-
जीवी । तथा (अहम्मपलज्जेत्ति) न धर्म्मं प्ररज्यति आसज-
ति यः सोऽधर्म्मप्ररजनः । यद्वा अधर्म्मप्रापणीयेषु धर्म्मसु प्रकर्षेण
राज्यत इत्यधर्म्मरक्तः रत्नयोरैक्यमिति रस्य स्थाने लकारोऽत्र
कृत इति । "काचिदधम्मपज्जणे" इति पाठः तत्राधर्म्मं प्रकर्षेण ज-
नयति वत्पादयति लोकानुपयान्तीति अधर्म्मप्रजनः । तथा अ-
धर्म्मशीलेति अधर्म्मशीलोऽधर्म्मस्वभावः । तथाऽधर्म्मात्मकः समु-

दाचारो यत्किञ्चनानुष्ठानं यस्य भवति स अधर्मशीलसमुदाचारां न धर्मात्मिकमपि प्रवर्तितस्यैवाज्ञावादिष्येवम् । तथा (अधर्मेण चेवत्ति) अधर्मेण चारित्रश्रुतविरुद्धरूपेण वृत्तिं जीविकां कल्पयन् कुर्वाणो विहरत्यास्ते । यद्वा अधर्मेण सावधानुष्ठानेन दहनाङ्कननिर्वाहनादिकेन कर्मणा वृत्तिर्वर्तनं कल्पयन् कुर्वाणो विहरतांति काहमतिवाहयति । यद्वा अधर्मेणैव वृत्तिं सर्वजन्तूनां यापनां कल्पयन् इति । पापानुष्ठानमेव लेशतो दर्शयितुमाह “ हृषेत्यादि ” स्वत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वाणोऽपरेषामप्येवमात्मकमुपदेशं ददाति । तत्र हननं दण्डादिभिस्तत्कारयति तथा छिन्धिकर्णादिकं भिन्धि शूलादिना विकर्षकः प्राणिनामाजिनाय नेता अत एव लोहितपाणिर्मरयित्वा हस्तयोरप्यप्रक्षालनात् अत एव पापः पापकर्मकारित्वात् । चण्डस्तीव्रकोपावेशात् । रौद्रो निर्विश्वकर्मकारित्वात् । क्षुब्धः क्षुद्रकर्मकारित्वात् । साहसिकः सहसा अविमृष्ट्यैव पापकर्मणि प्रवृत्तत्वात् । स्वत एव परलोकभयाभावात् असमीक्षितकारी अनालोचितपापकारीति भावः । तथा उक्तं च वञ्चनं प्रतारणं तद्यथा अभयकुमारः प्रद्योतगणिकाभिर्धार्मिकवञ्चनया वञ्चितः मायावञ्चनबुद्धिः प्रायो वणिजामिव । निरुक्तिस्तु वक्रवृत्त्या कुकुरादिकरणेन धम्मप्रधानवणिक्कामोत्रियसाध्वकारेण परवञ्चनार्थं मङ्गलकर्तृकानामिवावस्थानं देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययकरणम् । कूटमनेकेषां मृगादीनां ग्रहणाय नानाविधयोगकरणम् । अथवा कूटं कार्याणं तुलाप्रसादेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणं कपटं यथाऽऽपादभूतिना नटेन वा परवेषपरावृत्त्याचार्याणां पाध्यायसंघाटकात्मार्थं चत्वारो मोदका श्रवासाः । एतेरुद्धञ्चनादिभिः सहातिशयेन संप्रयोगो योगः तेन बहुलं यदि वा सातिशयेन द्रव्येण कस्तूरिकादीनामपरस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः सातिसंप्रयोगः तेन बहुलोऽतिप्रभूतः । उक्तं च सूत्रकृताङ्गचूणिश्रुता “ सो होइ साइजोगो, द्रव्यं जत्यादि अग्रद्वेषेसु । दोसगुणवयणेसु य, अत्यत्रिसंवायणं कुणइ । १ । इति संप्रयोगबहुलः । अपरे तु व्याख्यानयन्ति उक्तं च न नाम उक्तो वा निरुक्तिर्वचनप्रच्छादनकर्मसातिरिचिज्जम् एतत्संप्रयोगबहुलः शेषं तथैव । एते चोक्तञ्चनादयो मायापर्यायाः यथेन्द्रशब्दस्य शक्रपुरन्दरादयः । पुनः किभूताः (दुस्संलेप्ति) छुष्टं शीलं स्वभावो यस्य स दुःशीलः दुष्परिचयश्चिरमुपचरितोऽपि किंप्रं विसंचदति । दुःखानुनेयो दारुणस्वभाव इत्यर्थः । तथा (दुब्बप) दुष्टानि वृत्तानि यस्य स तथा यथा मांसभक्षणमतकालसमाप्तौ प्रभूततरसन्वोपघातेन मांसप्रधानमन्यदपि नक्तमोजनादिकं तस्य दुष्टव्रतमिति । तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरेऽहं मधुमद्यमांसादिकमभ्यवहरिष्यामीत्येवमज्ञानान्धो जन्मान्तरविधिद्वारेण स निदानमेव च तं गृह्णाति । तथा दुःखेन प्रत्यानन्द्यत इति दुष्प्रत्यानन्द्यः इदमुक्तं भवति तैरानन्दितेनारेण केनचित् प्रत्युपकारहेतुना गर्वाभातो दुःखेन प्रत्यानन्द्यते । यदि वा सत्युपकारे प्रत्युपकारजीर्णैवानन्दति प्रत्युत शठतया उपकारे दोषमेवोत्पादयति । तथा चोक्तं “ प्रतिकर्तुमशक्तिष्ठा नराः पूर्वोपकारिणाम् । दोषमुत्पाद्य गच्छन्ति मङ्गलमिव चाप्रसा इति ” । तथा निश्शैलो ब्रह्मचर्यपरिणामाभावात् । निर्घातो हिंसादिविरत्यभावात् । निर्गुणो हितकारित्वादिगुणामावात् । निर्मर्यादिः परित्थीरपदारादिमर्यादाविद्योपित्वात् । तथा अविद्यमानपौरुष्यादिप्रत्याख्यानसत्पर्वदिनोपवासभेत्यर्थः । यत एवमतः साधुपापकर्मकारित्वात् । तथा यावत्प्रा-

णधारणेन सर्वस्मात्प्राणातिपातादप्रतिविरतो शोकनिन्दनीयादपि ब्रह्मणघातादेरविरत इति सर्वग्रहणम् । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण यावत् करणात् “ सन्वातो मुसावायातो अप्रविविरया इत्यादि ” पदकदम्बकपरिग्रहः । तत्र सर्वस्मादपि कूटसाह्यादेरप्रतिविरत इति । तथा सर्वस्मात् स्त्रीवाद्यादेः परद्रव्यादपहरणादविरतः । तथा सर्वस्मात्परस्त्रीगमनादेर्मृगनादविरतः एवं सर्वस्मात्परिग्रहाद्योनिपोषकादप्यविरतः । एवं सर्वेभ्यः क्रोधमानमायाद्वोनेभ्योऽप्यविरतस्तथा प्रेमद्वेषकलहाज्याख्यानपैशून्यपरपरिवादरतिरतिमायामृगामिष्यादर्शनशल्यादिभ्योऽसदनुष्ठानेभ्यो यावद्भयः प्रतिविरतो भवतीति तत्र प्रेमानभिष्यक्तमायाद्वोमस्वभावमनिष्वङ्गमात्रं प्रेम । ऐषोऽनभिष्यक्तक्रोधमानस्वरूपाप्रीतिमात्रं द्वेषः । कलहो राटिः अज्याख्यानमसहोपायोपणम् । पैशून्यं प्रच्छन्नमसहोपाविष्करणम् । परपरिवादो विप्रकीर्णं परेषां गुणदोषवचनम् । भरतिरती भरतिर्मोहनीयोदयाच्चित्तोद्वेगः तत्पुनरतिर्विषयेषु मोहनीयोदयाच्चित्तामिरतिः भरतिरती माया तृतीयकपायद्वितीयाश्रवयोः संयोगः अनेन च सर्वसंयोगा उपलक्षिताः । अथवा वेपान्तरकरणेन वा यत्परवञ्चनं तन्माया । मृपेति मिष्यादर्शनं शल्यमिव विविधन्ययानिवन्धनत्वान्मिष्यादर्शनशल्यमिति । तथा सर्वस्मात् स्नानोद्धर्तनाज्यञ्जनवर्णकपायद्रव्यसंयुक्ततया विद्येपनशब्दस्पर्शरसरूपगन्धमाध्यालङ्कारात् कामाङ्गात् मोहजनितादप्रतिविरतो यावज्जीवमिति । अत्र स्नानादयः शब्दाः प्रसिद्धाः नवरं वर्णकग्रहणेन वर्णविशेषापादकलोभादिकं परिगृह्यते । ननु पूर्वं तावत् अभ्यङ्गः पश्चात् उन्मर्दनं युज्यते पश्चाच्च स्नानं ततः कथमादौ स्नानोपन्यासः उच्यते यद्यपि अनुक्रम एवमेव परं कोऽपि कदाचिदभ्यङ्गमन्तराऽपि स्नानं कुर्वन् पृष्टिसंवाहनादि कारयति तेन न व्यत्ययो दोषावह इति । गन्धाः कोष्पुटादयः माध्यानि ग्रथितदामानि अलङ्काराः केयूरादयः तथा सर्वतः शकटस्थादर्धानविशेषादिप्रविस्तरविधिपरिकररूपात् परिग्रहादप्रतिविरत इति । इह च शकटस्थादिकमेव यानं शकटस्थयानं युग्यपुरोत्कृष्टमाकाशयानं (गिह्मिन्ति) पुरुषद्वयोत्कृष्टा गिह्मिका (पिह्मिन्ति) वेगसरादिद्वयविनिर्मितो यानविशेषस्तथा (सीयन्ति) शिविका विद्याटानां यत् अङ्गुष्ठाणं रुढं तदन्यविषयेषु पिह्मिरित्युच्यते यद्वा तथा शिविका नाम कूटाकाराच्छादितो जम्पानविशेषः । तथा (संदमाणियन्ति) शिविका विशेष एव पुरुषायामप्रमाणो जम्पानानि पर्यङ्कादीनि आसनानि गहिकादीनि यानानि वाहनानि च पूर्वोक्तान्तःपातीन्येव वेदितव्यानि । अथवा यानानि नौकादीनि वाहनानि वेसरादीनि जोजनमोहनादिरूपं प्रविस्तरं नाम गृहोपस्कार इति तथा अश्वहस्त्यादिपदानि व्यक्तानि नवरं दासं आमरणं क्रयक्रीतः । कर्मकरो लोकहितादिफर्मकरः । पौरुषं पदातिसमूहः । तेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । एतदेवमन्यस्मादपि वस्त्रादेः परिग्रहादुपकरणभूतादविरतस्तथा सर्वतः क्रयविक्रयान्यां करणभूतान्यां यो मासकार्धमासकरूपकार्षापणादिभिः पर्ययविनिमयात्मकः संव्यवहारस्तस्मादप्यविरतो यावज्जीवायेति । तथा सर्वस्मात्सर्वतः हिरण्यसुवर्णधनधान्यमणिमौक्तिकशङ्खशिखाप्रवाहेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । तत्र हिरण्यं रूप्यमघटितस्वर्णं मित्येकं सुवर्णं घटितं धनं गणिमादिचतुर्थी तद्यथा “ गणिमं जाई फलपूगफलाइ धरिमं तु कुङ्कुमशुभाई । मज्जं चोप्परुहोणाइ रयणवळाइ परिच्छिज्जं ॥ १ ॥ धान्यं चतुर्विंशतिधा यवशल्यादि मणयो वैकूर्यचित्तामणिप्रभूत-

यो, मौक्तिकानि, प्रतीतानि, शङ्खा दक्षिणावर्तादयः, शिखाप्रवा-
हानि विह्वलानि, । अन्ये चाहुः । शिला राजपट्टादिरूपाः प्रवाहं
विह्वलमेतेभ्योऽप्यप्रतिविरतो जावज्जीवाचेति । तथा कूटमानाद-
विरतस्तथा सर्वतः सर्वस्मात् आरम्भसमारम्भात् तत्रैवैवा-
वपि विप्रकारौ तद्यथा मानसिकवाचिककायिकभेदात् तत्र
मानसिको मन्त्रादिध्यानं परमारणे हेतोः प्रथमः तथा समारम्भः
परपीनाकारोच्चाटनादिनिवन्धनध्यानं वाचिको यथा आरम्भः पर-
व्यापादनक्रमजुर्बुद्धिदिपरावर्त्तनासंकल्पसूत्रको ध्वनिरेव । स-
मारम्भः परपरितापकरमन्त्रादिपरावर्त्तनम् । कायिको यथा
आरम्भोऽग्निघाताय यष्टिमुष्ट्यादिकरणं समारम्भः परितापकरो
मुष्ट्या अभिघातः । तथा सर्वतः रूपिपाशुपाद्यादेर्यत्स्वतः करणं
अन्येन व यत्किञ्चित् कारयति तस्मादविरतः उपलक्षणमनुमे-
रयेतत् तथा पचनपाचनतोऽप्यप्रतिविरतः । तथा सर्वतस्सर्व-
स्मात् कूटनपिट्टनतर्ज्जनतारुनया यः परिफ्लेशः प्राणिनां तस्मा-
दप्यप्रतिविरतः । सांप्रतमुपसंहरति ये चान्ये तथा प्रकाराः परपी-
नाकारिणः सावद्याः कर्मसमारम्भा अवोधिना धोध्यभावका-
रिणस्तथा परप्राणपरितापनकरा गोम्रहवन्दीग्रहप्रामथातमका
येऽनार्यैः क्रूरकर्मभिः क्रियन्ते ततोऽप्रतिविरता यावज्जीवमिति ।
पुनरन्यथा बहुप्रकारमाध्यात्मिकपदप्रतिपिपादयिषुराह "सेजहा-
णामप इत्यादि" तद्यथेत्युपदर्शनार्थम् । नामशब्दः संज्ञावनायां
समाव्यतेऽस्मिन्विचित्रे संसारे केचनैवंचूताः पुरुषाः ये कलमसू-
रतिवमुज्जमानिष्पावकुल्यथाऽऽह्विसिन्दकसन्तानानुपरिमन्थका-
दिषु पचनपाचनादिक्रियया स्वपरार्थमयतः अयन्न वचननिकेपः ।
तत्र कदा वृत्तचनकाः मसूराश्चनकाः । तिवमुज्जमापाः प्रतीताः ।
निष्पवा वल्ली कुल्यथाः चपलकसदृशाधिपिडका ज्वन्ति । आह्वि-
सिन्दकाः सतानानुपरिमन्थकाः क्रूरो मिथ्यादण्डस्तं प्रयुञ्जति मि-
थैवानपराधिष्वेव दोषमारोप्य दण्डो मिथ्यादण्डस्तं विदधाति ।
तथा एवमेव प्रयोजनं विनैव तथा प्रकारः पुरुषो निष्करुणो जी-
वोपचातनिरतः निश्चितवर्तकदावकपोतककपिञ्जलमृगमहिष-
वराहगोगोणकूर्मसरीसृपेषु जीवनप्रियेषु प्राणिष्वयतः क्रूरकर्मा
मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जति तस्य च क्रूरबुद्धेर्यथा राजा तथा प्रजा
इति प्रवादात् परिवारोऽपि तथाचूत एव तेषु प्राणिष्वयतः क्रूर-
कर्मा मिथ्यामतिरिति । तथा दर्शयितुमाह । (जा विद्या से इत्या-
दि) पापिनी च तस्य बाह्या पर्वद्भवति । तद्यथा दासः स्वदासी-
सुतः प्रेभ्यो हि प्रेयणयोग्यो भृत्यादिभ्यो भृतको चेतनेनोदकाद्या-
न्यनविभ्रायी । तथा जागिको यः पष्ठांशादिज्ञानेन कृप्यादौ व्या-
म्रियते । कर्मकरः प्रतीतः । तथा नायकश्चितः कश्चिज्जोगपरस्त-
देवं ते दासादयोऽन्यस्य लघावप्यपराधे गुरुतरं दण्डं प्रयुञ्जन्ति
प्रयोजयन्ति च । स च नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपर्वद्भू-
तानामन्यस्मिन् यथा लघावप्यपराधे शब्दाश्रवणादिके गुरुतरं
दण्डं वक्ष्यमाणं प्रयुङ्क्ते तद्यथा इमं दासं प्रेप्यादिकं सर्वस्वापहा-
रेण दण्डय तमित्यादिपाठसिद्धं नवरम् । (अपुष्ट्याहुर्व्यंघ्रंति) ।
अपुष्ट्या वाहुवन्धनं निगडानि प्रतीतानि हकिरिति काष्ठघोटकः
चारको वन्दीप्रभृतीनामवस्थानार्थं गृहविशेषः इमं निगरुयु-
गंधेन संकोचितं संकोचकरणेन नृस्वीकुरुत मोदितमङ्गभङ्गेन
मुखे मध्यवेधः शरीरस्यासिप्रभृतिभेन (विच्छेदति) ब्रह्मसु-
त्राद्याकारेण वेदनं जीवत एव हृदयोत्पादनं हृदयमध्यमांसक-
र्तनम् । (ओलं वितंति) अवलम्बितं कूपपर्वतनदप्रभृतिषु उ-
लम्बितं घृक्षादिषु धर्षितं करीषादिना घोषितं रसनिष्कासनार्थ-

माप्नुवत् शूद्राप्रोतं शूद्रिकारोपितं गुदे प्रोता संती शूद्रा वदने
निर्गच्छति शूलाभिन्नं मध्ये विच्यते क्षारान्तिकं नाम शीर्षेण वि-
त्वा हवणक्षारादिभिः सिध्यते दर्भयतितं दर्भेण शरीरविकर्षणं
सिद्धपुच्छे बन्धनं कटाग्निदग्धं कटान्तर्वेष्टयित्वाऽग्निना दहते
फाकनिर्मांसानि कर्त्तयित्वा स्नायते अभ्यन्तरेण प्रक्तपानविधं मि-
ममन्यतरेणाशुनेन कुत्सितमारेण व्यापादयत यूयम् । याऽपि च
क्रूरकर्मवतोऽभ्यन्तरा पपद् भवति तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः प्र-
भुक्कल्यो मातापितृमुष्टस्वजनादिभिः सार्द्धं परिवसंस्तेषां च मा-
तापित्रादीनामन्यतमनानाजोगतया यथाकथञ्चिद्युतमेऽप्यपरा-
धे वाचिके दुर्वचनादिके तथा कायिके हस्तपादादिसंघट्टनरूपे
कृते सति स्वयमेवात्मना क्षोधाध्मातो गुरुतरं दण्डं दुःखोत्पादकं
धर्त्तयति करोति । तद्यथा शीतोदकविकटे प्रचुते शीते वा शिशि-
रादौ तस्यापराधकर्तुः कायमधो योजयिता भवति । तथोष्णोद-
कविकटेन कार्यं शरीरमपसिञ्चयिता भवति । तत्र विकटग्रहणा-
दुष्णतैलेन काष्ठिकादिना वा कायमुपतापयिता भवति । तथाऽ
ग्निकायोल्मुकेन तप्तायसा वा कायमुपदाहयिता भवति । तथा
योत्रेण वा येत्रेण वा खड्गेन वा नेत्रोघृक्षादिशेषस्तेन त्वचा घट्टकल
तथा वाऽन्यतमेन वा दवरकेण तारुनतस्तस्यादृषापराधकर्तुः श-
रीरपाश्र्वाणि उदाहयितुं भवति चर्माणि लुम्पयितुं भवति । तथा
दण्डनयष्ट्यादिना वा अस्थना वा हेलुना वा ह्योष्ट्रेन वा मुष्ट्या वा क-
पाहनेन वा अपरेण वा कार्यं शरीरमाकुट्टयिता उपतारयिता भव-
ति अत्यर्थं कुट्टयिता वा तदेवमदृषापराधिन्यपि महाक्षोभदण्डं वर्त-
यति तथाप्रकारे पुरुषजोते एकत्र घसति तत्सहवासिनो मातापि-
त्रादयो दुर्मनस्तदनिष्टाशङ्क्या भवन्ति मार्जारदर्शने मूषिकावत्
तस्मिन् प्रवसिते देशान्तरं गच्छति गते वा तत्सहवासिनो हि सु-
मनसो जयन्ति त एवं यथा मार्जरे प्रवसिते मूषका विश्वस्ताः सु-
खेन विचरन्ति एवं तस्मिन् प्रवसिते पौराः प्रातिवेशिमकाः स्व-
जनादिकाः सर्वे वाऽन्यो लोको विश्वस्तः स्वकर्मानुष्ठायी भवति ।
तथा प्रकारश्च पुरुषजातोऽप्येऽप्यपराधे महान्तं दण्डं कष्टयन्ती-
ति । एतदेव दर्शयितुमाह । तथा प्रकारः स दण्डो मृषादण्डेनाम-
र्षो लोकोऽपि भणति तथा अमुको वराको राजा कारागारे क्षिप्तो द-
ण्डित इत्यर्थः दण्डपासीति वा पाठस्तत्र दण्डस्य पार्श्वे दण्डपाश्वे
तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपार्श्वः स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि कुप्य-
ति दण्डं च पातयति तमप्यतिगुरुकामिति दर्शयितुमाह । दण्ड-
गुरुको यस्य च दण्डो महान् भवत्यसौ दण्डेन गुरुर्भवति ।
तथा दण्डपुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः स चैवंचूतः
स्वस्य परेपाञ्चास्मिन्नोकेऽस्मिन्नेव जन्मन्यहितः प्राणिनाम-
हितदण्डोपादानात् । तथा परस्मिन्नापि जन्मन्यसावहितस्तच्छी-
वतया चासौ येषाञ्चिदेव येन केनचिन्निमित्ते मनसाऽन्येषां
दुःखमुत्पादयति तथा नानाविधरूपायैस्तेषां शोकमुत्पादयति
शोकयतीत्येवं जूरयति गर्हति तृप्यति सुखाच्छ्यावयत्यात्मा-
नं परांश्च । तथा स वराकोऽपुष्टधर्मा सदानुष्ठानैः स्वतः पीड्य-
ते परांश्च पीडयति । तथा स पापेन कर्मणा परितप्यते दण्डने
परांश्च स तापयति । तदेवमसावसहृदी सन् दुःखेन शोकेन
जूरयतर्पणपीडनो हि प्राणिनां बहुप्रकारपीनोत्पादकतया बन्ध-
वन्धपरिक्लेशादप्रतिविरतो भवति स च विषयासंकतयैतत्क-
रोति तद्दर्शयितुमाह "एवमेवेत्यादि" एवमेव पूर्वोक्तस्वभाव एव
स निष्कृपो निरनुक्रोशो बाह्यन्यतरपर्वदोरापि कर्षणासावक-
र्त्तनदण्डपातनस्वभावः । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा
स्त्रीषु मदनकामादिष्वनुत्तासु । कामेषु सशब्दादिच्छाकामेषु

परसमपसु गतागमो उप्पणपइतो चादी बहु अत्तकपायः
क्रियासु दत्तः स्थूरः तनुईत्तः क्षमापूरदेहाको तणुंदहे हीणण
सह विरोधो घट्टमो लिप्पं उवरि मडहसरीरहिं को विरो-
हेण, णिंदं च करैति, धुनी य, परमप्पणो कहनरं णाउं पर-
चयणपयोगवसा पुच्छुत्तरमप्पणो देति एतेसामन्नतरं आ-
गाढं जो वदति तस्सिमा सोही ।

गाढा—

छेदादी आरोवण, नेयन्वा जाव मासियं लहुगं ।
आयरिए वसभंमि य, भिक्खुंमि य खुइइए चेव ॥१६॥
आयरिओ आयरियं, आगाढं वयति पावई छेयं ।
वसभे छगुरु भिक्खु-म्मि छल्लहू खुइइए गुरुगा ॥१७॥
आयरिओ आयरियं आगाढं वदान-छेदा, आयरिओ वस-
भं ह, आयरिओ भिक्खुं ह, आयरिओ खुत्ते ह ।

गाढा—

वसभे छगुरुगाई, छल्लहुगा भिक्खुखुइं गुरुगाई ।
अंता पुण सिं चउ लहु, मासगुरु मासलहुओ य ॥१८॥
वसभो आयरियं आगाढं वदति ह, खुतां वसभं ह,
खुत्तो खुत्तं, अहवा अन्यथा प्रार्थाश्चत्तक्रमः ।

गाढा—

पंचणहपरियारइ, छेया एकेकहासणा अहवा ।
राइंदियवीसंतं, चउणह चत्तारि अविंसिद्धा ॥ १९ ॥
आयरियवसभभिक्खुंयरो खुतो यच्छेदादी वीसए रा-
तिंदियाइं अंतेणं चेव वाराणयप्पओगेणं वारेयच्चं, जत्थ
जत्थ चउगुरुगं तत्थ तत्थ सुत्ताणवाओ दृढवो, अहवा-
पुच्छुत्ताण चउणहं चउगुरुगं तव-कालविससियं, अहवा-
सव्वेसिं अविंसिद्धं चउ ।

गाढा—

जं चेव परट्ठाणे, आसायंताण पावए ओमं ।
तं चेव य ओमो वि य, आसाइंतो वि राइणियं ॥२०॥
परट्ठाणं परप्रधानं, ज्येष्ठमित्यर्थः । जं सो ओमं आसादे-
तो पावति ओमे वि तं चेव जट्टं आसादेतो पावति ।

गाढा—

एणसामन्नयरं, आगाढं जो वदे भयंतारं ।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥२१॥
असंखडादयो दोसा पक्खाऽपक्खगहणं य गच्छभेदाः का-
रणे भणुज्जाऽवि । नि० चू० १० उ० ।
ण य णिच्छयमावसिया, छट्ठं वल्ली फलाऽवि संवद्धा ।
इति हरिसगमणचोदण-आगाढं चोदितो भणति ॥२१॥
कारणे-चासावासे भायं णाणं कसेणं कतेणं वसित्ता पा-
सति । तं वीओ जायपुत्तं भंडाओ तहिं सो हरिसितो भ-
णनि-ण णित्थयामो वसित्ता मम वादेसु अतीव वल्लीओ
पसारिता ण केवलं पसारिता तो पभूता फलावि संव-
द्धा न केवलं संवद्धा प्रायशो निष्पन्ना । अभिस्समो पादे
तं एवं भणंतं कोऽवि साधू पडिचोएज्जा । मा अज्जो ।
एवं भणाहि ण वट्टति । ततो सो पडिचोदणाए रुट्ठो फ-
रुसं वट्टज्ज ।

तत्प्रतिषेधार्थमिदं सूत्रमारभ्यते—

जे भिक्खू भिक्खूणं आगाढं वदइ वदंतं वा साइज्ज ॥१॥
जे भिक्खू भिक्खूणं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्ज ॥२॥
जे भिक्खू भिक्खूणं आगाढफरुसं-वदइ वदंतं वा साइज्ज
॥ ३ ॥

आगाढ-फरुम-मीसग-दसमुदेसंमि वरिणयं पुव्वं ।
तं चेव विवजंतो, सो पावति आणमादीणि ॥ ४ ॥
नि० चू० १५ उ० ।

जे भिक्खू अणणउत्थियं वा गारत्थियं वा आगाढं व-
दइ वदंतं वा साइज्ज ॥ ६ ॥

जे भिक्खू अणणउत्थियं वा गारत्थियं वा फरुसं वदइ
वदंतं वा साइज्ज ॥ १० ॥

जे भिक्खू अणणउत्थियं वा गारत्थियं वा आगा-
ढफरुसं वदइ वदंतं वा साइज्ज ॥ ११ ॥ नि० चू०-
१३ उ० ।

आगाढफरुसमीसग-दसमुदेसंमि वरिणतं पुव्वं ।

गिहिअणणतित्थिएहि व, ते चेव य होंति तेरसमे ॥२५॥

जहा दसमुदेसे भदंतं प्राति आगाढफरुसमीसगसुत्ता भणि
ता, तथा इहं गिहत्थ अणणउत्थियं प्राति वक्कव्या.इमेहिं जा-
तिमत्तिएहिं गिहत्थं अणणउत्थियं वा ऊणनरं परिभवंतो
आगाढ फरुसं वा भणति । नि० चू० १३ उ० ।

आगाढसुय-आगाढश्रुत-न० । श्रुतभेदे, नि० चू० । आगाढसुयं
भगवतीमाइ. अणागाढं आयायमाति ति । नि० चू० १ उ० ।
“आगाढे एवमत्थे वि” ॥२४॥ आगाढे तु-उत्तराध्ययन-
भगवत्यादिकं श्रुतं । जीत० ।

आगाढाऽऽगाढकारण-आगाढाऽऽगाढकारण-न० । तथा-
विधं प्रयोजने, “अणत्थ आगाढाऽऽगाढेहिं” (सूत्र-६६+) ।
अन्यत्र-तथाविधप्रयोजनात् । आचा० २ शु० १ चू० २
अ० १ उ० ।

भिक्खू य बहुस्सुए वव्भागमे बहुआगाढाऽऽगाढेसु
कारणेषु माई मुसावाई । (सूत्र-२३ ×)

(इदं संपूर्णं सूत्रम् ‘उद्देस’ शब्दे अभिज्ञेयं भागे व्याख्या
सहितं दर्शयिष्यते ।) कुलप्राप्तं गणप्राप्तं संघप्राप्तं यत् सचि-
त्तादिकं व्यवहारेण छेत्तव्यं कार्यं वा आगाढाऽऽगाढं कार-
णं तेषु आगाढाऽऽगाढेषु । व्य० ३ उ० ।

आगाढाऽऽगाढकारणादीनि पदानि व्याचिख्यासुराह (भा-
ष्यकृत्) —

कुलगणसंघप्पत्तं, सच्चित्तादी तु कारणागाढं ॥२८५×॥
सच्चित्तनिमित्तोऽचित्तनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुले
क्षिप्तो यथेदं सच्चित्तादिकं विवादास्पदीभूतं कुलं छेत्तव्य-
मिति तत्कुलप्राप्तमेवं गणप्राप्तं सङ्घप्राप्तं भावनीयम्, यत्र य-
त्सच्चित्तादिकं विवादास्पदीभूतं व्यवहारेण छेद्यतया कुल-
प्राप्तं वा गणप्राप्तं वा तत्कारणऽऽगाढं कारणम् । व्य० ३ उ० ।

सूत्रितः शुद्धो अथितः अधुपपन्नाः एते च शक्रपुरंदरादित्यपर्यायाः
 कथञ्चिदभेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः । एतच्च स्त्रीपुंश्चादिषु च
 प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिवैरूपप्रकारादिभिर्यत्स्वपृथग्विधैः प्रवर्त्तनैः
 चनावस्थानि विधाय तेन च संज्ञारूपेण कर्मणा प्रेर्यमाणस्तत्र
 कर्मगुरुनरकतदप्रविष्टानो भवन्तीति । अन्तिमेवायं सर्वलोकप्रतापं
 दृष्टान्तमाह (से जहाणामप इत्यादि) तद्यथा नामायोगोलको-
 ऽयःपिण्डः शिलागोलको वृत्तादमशकलं वोदके प्रक्षिप्तः स-
 मानसलिलतलमतिचत्वारितलहृद्यधोधराणितलप्रतिष्ठानो भ-
 वति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह । “ एवमेवेत्यादि ” यथाऽसाव-
 योगोलको वृत्तत्वात् शीघ्रमेवाधो यायेवमेव तथा प्रकारः
 पुरुजातस्तमेव लेशतो दर्शयति वज्रवद् वज्रं गुरुत्वात् कर्म
 नहृदुलस्तत्प्रचुरो वध्यमानकर्मगुरुनरकः । तथा धूयत
 इति धूने प्राग्वहं कर्म तत्प्रचुरः पुनः सामान्येनाह (पंक्य-
 नीति) पङ्क पापं तद्गुलस्तथा तदेव कारणतो दर्शयितुमाह ।
 वैरवद्गुलो वैरानुबन्धप्रचुरस्तथाऽप्यतियन्ति मनसो दुष्प्रणि-
 धानं तत्प्रधानस्तथा दम्भो मायया परवञ्चनं तदुत्कटः । तथा
 निवृत्तिर्मायावेपभापापरावृत्तिश्चक्षणा परद्रोहवृद्धिस्तन्मयः ।
 तथा (सातिवहुल इति) सातिशयेन ज्ञेयेण परस्य हीन-
 गुणस्य द्रव्यस्य संयोगः सातिस्तद्गुलस्तत्करणप्रचुरस्तथा
 क्वचित् आसायणवहुलेति पाठः तत्राशातना पूर्वोक्तार्था पाठ-
 सिद्धा तथा बहुलोऽतिप्रचुरत्वाद्व्याप्योऽसद्वृत्ततया निन्दा-
 शया रत्नप्रभादिकायास्तत्तममतिनिष्ठति । परापकारभूतानि
 कर्मण्यनुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु च कर्मसु करचरणच्छे-
 दनादिष्वयशोभाग् भवति स एवंभूतः पुरुषः (कालमासेति)
 स्वायुषः क्षये कालं कृत्वा पृथिव्याः रत्नप्रभादिकायास्तत्तममति-
 वर्त्य योजनसहस्रपरिमाणमतिलङ्घ्य नरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ
 भवति । नरकस्वरूपप्रकरणमाह । “ तेणमित्यादि ” एमिति
 वाक्यालङ्कारे ते नरकाः सीमन्तादयः बाहुल्यमङ्गीकृत्यान्तर्भ-
 व्यभागे वृत्ताकाराः बहिर्भागे चतुरस्राकाराः इदं च पीठोपरिव-
 र्तिनं मध्यभागमधिकृत्योच्यते सकलपीठाद्यपेक्षया त्वावलिका-
 प्रविष्टा वृत्ताकारस्य चतुरस्रसंस्थानाः पुष्पावकीर्णास्तु नानासं-
 स्थानाः प्रतिपत्तव्याः (अहेखुरस्य संठाणा संठियाइति) अथो
 भूमितले कुरप्रस्येव प्रहरणविशेषस्य यत्संस्थानमाकारविशेष-
 स्तीक्ष्णतालक्षणस्तेन संस्थितास्तथाहि तेषु नरकावासेषु नृमि-
 त्तत्रे मरुणत्वाभावतः शर्कराप्रचुरेभूभागे पादेषु न्यस्यमानेषु श-
 र्करामात्रसंस्पर्शोऽपि कुरप्रेणैव पादाः कृत्यन्ते (निधंथयारतमसा
 इति) तमसा नित्यान्धकाराः उद्योताभावतो यत्तमस्तद्दिह तम
 उच्यते तेन तमसा नित्यं सर्वकाष्ठमन्धकाराः तत्राप्यवर्गादिष्व-
 पि नामान्धकारोऽस्ति केवलं बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति
 नरकेषु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यद् सर्वकालम-
 पि उद्योतत्वेशस्याभावतो जात्यन्धस्यैव मेघच्छङ्कावाहर्करात्र
 इव चातीव बहलतरो वर्तते तत उक्तं तमसा नित्यान्धकाराः त-
 मश्च तत्र सदाऽवस्थितमुद्योतकराणामसंज्ञवात् । तथा चाह ।
 “ धवगयगहचंदसूरनखञ्जोडोडसियपहा ” व्यपगतः परित्रुष्टो
 ग्रहचन्दसूर्यनक्षत्ररूपाणामुपग्रहक्षणमेतत् ताराकाणां च ज्यो-
 त्स्पर्काणां पन्था मार्गो येन्यस्ते व्यपगतग्रहचन्दसूर्यनक्षत्रज्यो-
 त्स्पर्काः तथा पुनरप्यनिष्टोपादानार्थं तेषामेव विशेषणमाह ।
 “ भेयवसेत्यादि ” दुष्कृतकर्मकारिणां तेषां दुःखोत्पादनार्थैव नृ-
 ता भवन्ति । तद्यथा स्वनावसंपन्नैर्मंदोवसामांसरुधिरपूयादीनां
 पट्टहानि सङ्घातैर्लिप्तानि पिच्छद्गीकृतान्यनुलेपनप्रधानानि येषां

ते तथा अथवा मेदोवसामांसरुधिरपूतिपट्टवैर्यच्चिकवत्तं कर्म-
 स्तेन क्षिप्तमुपदिग्धमनुलेपनेन सततलिप्तस्य पुनः पुनरुपलेपनेन
 तत्र भूमिका येषां ते मेदोवसाक्षिप्तरुधिरमांसनिचक्रवृत्तिस्तानु-
 लेपनतज्ञाः अत एवाऽनुचयो विष्टात्कृत्वालेदप्रधानत्वात् अत
 एवंविधाः कुथिनमांसादिकल्पकर्मविलिप्तत्वात् क्वचित् ‘ वी-
 नञ्ज’ इति पाठः तत्र वीभत्सा दर्शनेऽप्यतिशुगुप्सोत्पत्तेः ।
 एवं परमदुरभिगन्धाः कुथिनगोमायुकश्चेवरादप्यसह्यगन्धकाः ।
 (अगणिवणाभा इति) द्रोहे ध्रम्यमाने यादृक्पोतो बहुकृष्णरूपा-
 योवर्णः । किमुक्तं जवति यादृशां बहुकृष्णवर्णरूपा अग्निज्वा-
 ला निर्गच्छतीति तादृशी आभा आकाशे येषां ते कपोताग्निव-
 र्णानाः ध्रम्यमानद्रोहाग्निज्वालाकल्पा इति ज्ञावः । तारकोत्पत्ति-
 स्थानानिरेकेणान्यत्र सर्वशब्दपुष्पकपत्वात् एतच्च पशुसप्तमपुथि-
 योवर्जमवसेयम् । यत उक्तम् । “ छुचसत्तगीसुणं फाठअगणिव-
 णाजा न जवन्ति ” एतादृशास्ते रूपतः । स्पर्शतस्तु कर्कशाः
 कठिना वज्रकण्टकासिपत्रस्येव स्पर्शा येषां ते । तथा अत एव (दु-
 रहियासा इति) दुःखेनाध्यासने सहायते इति दुरप्यासाः कि-
 मिति यतस्ते नरकाः पञ्चानामपीन्द्रियार्थानामशोजनत्वादशु-
 ज्ञाः तत्र सत्त्वानामशुभकर्मकारिणामुग्रदरूपातिनां वज्रप्रचुरा-
 णां तीव्रा अतिविघ्ना अतिदुःखा वेदनाः शरीराः प्रादुर्भवन्ति
 तथा च वेदनया अभिभूतस्तेषु नरकेषु ते नारका नैवाक्षिनिमेष-
 मपि काष्ठं निद्रायन्ते नाप्युपविष्टाद्यवस्थामक्षिंसंकोचरूपामी-
 पक्षिजामयानुवन्ति । धृतं विशेषज्ञानरूपं रतिं चित्ताग्निरति-
 रूपां धृतिं विशिष्टसत्वरूपां मतिं वेशेषवृद्धिरूपां नोपव्रमन्ते न
 ह्येवंभूतवेदनापीमितस्य निद्रादिलानो जवन्तीति दर्शयति ता-
 मुज्ज्यन्तां तीव्रामनुभवेनोत्कटाम् । (तितुवन्ति) जीर्णार्थं मनःप्रवृ-
 त्तिरानु त्रययति जयति तिथितुष्टा तां क्वचिद्विपुलामिद्युच्यते तत्र
 सकलकायव्यापकत्वाद्विपुलाय । (पगाढंति) प्रकर्षयन्तीनां (क-
 षसन्ति) कर्कशाश्चर्यागिव कर्कशां हृदामित्यर्थः (कदुयन्ति) क-
 दुकां नागरादिवत् सकदुकामनिष्ठमेव (चंरन्ति) चरणां रौद्राम्
 (तिर्वन्ति) तीव्रां निकनिम्वादिष्वयमिव तीव्राम् (दुःखन्ति)
 दुःखहेतुकाम् (दुग्गन्ति) कष्टसाध्याम् (दुरहियासन्ति) दु-
 रधिस्तां वेदयन्तो विचरन्ति । अयं तावद्योगोलकपापाणहृष्टान्तः
 शीघ्रमयोनिमज्जनाप्रतिपादकः प्रदर्शितोऽधुना शीघ्रपातार्थप्रति-
 पादकमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याह “ से जहाणामप इत्यादि ”
 तद्यथा नाम कश्चिच्छृङ्खलः पर्वताये जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा
 निम्नं पतत्येवमसावप्यसाधुकर्मकारी तत्कर्म वातेरितः शीघ्र-
 मेव नरके पतति ततो नरकादप्युद्भूतो गर्जाज्जमवश्यं याति ।
 एवं जन्मतो जन्म मरणान्मरणं नरकात्तरकं दुःखाद् दुःखं दुःखात्
 शरीरमानसोद्भवात् दुःखं समान्तीति (दाहिणत्ति) दक्षिणस्यां
 दिशि गमनशीलो दक्षिणगामुकः । इदमुक्तं जवति यो हि कुर-
 कर्मकारी साधुनिन्दापरायणः सद्दाननिपेधकस्त दक्षिणगामु-
 फो भवति दाक्षिण्यात्तेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यामरेषु उत्पद्यते ता-
 दृगतश्चायमतो दक्षिणगामुक इत्युक्तम् । इदमेवाह (जेरपह-
 त्यादि) नरकेषु जवो नारकः कृष्णपक्षोऽस्यास्तीति कृष्ण-
 पाक्षिकस्तथाऽऽगामिनि कावे नरकादुद्भूतो दुर्जनयोधिकश्चर्ये
 च बाहुल्येन भवति । इदमुक्तं जवति दिक्षु मध्ये दक्षिणा
 दिग्प्रशस्ता गतिषु नरकगतिः पक्वतः कृष्णपक्षस्तदस्य वि-
 पयान्वयेन्द्रियामुक्ततद्वर्तिनः परलोकनिःस्पृहमतेः साधु-
 प्रद्वेषिणो दानान्तरायविधायिनो दिशमप्रशस्तां प्राप्नोति एव-
 मन्वदपि याहगप्रशस्तं निर्यगत्यादिकमवधिस्तामादिकं च-

तद्योजनीयमस्येति न तस्य किञ्चित्त्राणं भवति । एवं मिथ्या-
त्वयुक्तजीववर्णनमुक्त्वा यदा कदाचित् सम्यक्त्वमाप्नोति तदा
यादृशः स्यात् तथाह (सेत्तमित्यादि) स क्रियावादी वाऽपि
भवति यथा पूर्वं व्याख्यातं तथोत्तरत्रापि व्यत्ययेन व्याख्ये-
यम् । एवं यदा स आस्तिको भवति तदा स सम्यग्दृष्टिर्भवति
यावदुत्तरगामुकः शुक्लपाक्षिको देवादिषु उत्पद्यते आगामिनि
काले च सुलभधर्मप्रतिपत्तिर्भवति स क्रियावादी सत्यधर्मरु-
चिश्चापि भवति सद्भ्यो हितः स चासौ धर्मः क्षान्त्यादिक-
स्तदुच्चिरित्यर्थः । क्वचित् “ सच्चधम्मरुद्धि ” पाठः । तत्र
धर्मः स्वभाव इत्यनर्थान्तरे जीवाजीवयोर्गस्य तद्रूपस्य गतिः
स्थित्यवगाहनादिका । अथवा सर्वे धर्माः आशाप्राप्ताः हेतु-
प्राप्ताश्च तान् श्रद्धांते सम्यक्त्वमया मन्यते परं तस्य एवमिति वा-
क्यालंकारे (बहूँ सीलव्ययेत्यादि) शीलव्रतान्यणुव्रतानि
गुणव्रतानि विरमणानि औचित्येन रागादिनिवृत्तयः प्रत्या-
ख्यानानि पौरुष्यादीनि पौषधं अवश्यतया पर्वदिनानुष्ठानं त-
त्रोपवासोऽवस्थानं पौषधोपवासः एषां द्वन्द्व एते नो निषेधे
सम्यग् यथा भवन्ति तथा प्रस्थापिता भवन्ति न स्वचेतसि
नियततया कर्तव्यत्वेन व्यवस्थापिता भवन्ति । एवमनुना प्रका-
रेण दर्शनश्रावको भवति । दर्शनं नाम सम्यक्त्वं तदाश्रित्य
श्रावको भवति । ननु तथाविधविरतिं विना कथं श्रावको भ-
वति उच्यते वस्तुव्रतान्यपि न सम्यक्त्वं विना भवन्ति यतः
“ नत्थि चरित्तं सम्मत्तवज्जियं ” इत्यादि वचनात् । सम्यक्त्वं
व्रतमेव अथवा सम्यक्त्वं तु पञ्चसंवरद्वाराणामाद्यं संवरद्वारं
ततः सम्यक्त्वे श्रावको भवत्येवेति नात्र संशयः । इदं च सम्यक्
श्रद्धानरूपा प्रथमा आद्या उपाशकप्रतिमा दशा० ६३० । आ.चू. ।
अथ दर्शनप्रतिमास्वरूपनिरूपणायाह । दारं दंसणधो अवि-
च्छेदः शुभानुबन्धः सोऽस्यास्तीति शुभानुबन्धी । तथा निर-
तिचारः शङ्काकाङ्क्षादिदर्शनातिक्रमरहित इति तदेवमितो प्र-
स्थात् दर्शनप्रतिपत्तिमात्रं निरतिचारसम्यक्त्वसद्भावाव-
धिकं प्रतिमेत्यवसीयते । उपासकदशासु पुनरानन्दादीनां प्रति-
माकारिश्रावकाणां पूर्वं प्रतिपन्नदर्शनव्रतानां प्रतिमैकादश-
कस्य प्रतिपत्तिर्वर्णिता तत्प्रमाणं च सार्द्धं वर्षपञ्चकमित्यतोऽ-
नुमीयते दर्शनप्रतिपत्तिमात्रादतिरिक्तस्वभावा सा तदतिरेक-
श्चह राजाभियोगाद्याकारपट्कवर्जनं यथावत्समग्रदर्शनाचार-
पालनादिभिः संभाव्यते कालमानं चास्यामेको मासो यत एका-
दिकयैकोत्तरया वृद्धैकादशसु प्रतिमासु यथोक्तं कालमानं
भवतीति गाथार्थः । अथ दशाश्रुतस्कन्धादिषु प्रतिमाशब्दोऽ-
भिग्रहार्थो व्याख्यातः । इह पुनः कस्मात्तद्वाख्यानत्यागेन
शरीरार्थो व्याख्यात इत्याशङ्क्याह ।

वौदी य एत्थ पणिमा, विसिद्धगुणजीवलोगओ भणिया ।

ता एसिगुणजोगा, होउ सोक्खावणत्थि त्ति ॥ ७ ॥

बोन्दिश्च तनुः पुनरत्र प्रकरणे ग्रन्थान्तरे त्वभिग्रहः प्रतिमा प्र-
तिमेति शब्देन प्रणितोक्ता किमर्थमिति चेच्छ्रुयते विशिष्टगुणः
संसारजनिन्दसत्त्वापेक्षया मार्गादिमुखादिः स चासौ जीव-
लोकश्च सत्त्वलोको विशिष्टगुणजीवलोकस्तस्मात्सकाशात्
शुभमुपशस्त एव संदर्शनप्रतिमावानिति ख्यापनार्थमेतत्प्रति-
पादनायेति । कुतः पुनः स शुभ इत्याह । तयेदृशगुणयोगात् तथा
बोन्धा हेतुचूतया य ईदृशगुणयोगः प्रागुक्तदर्शनप्रतिमागुणसंब-
न्धस्तस्मात्तयेदृशगुणयोगादित्येतस्य संस्कृतस्य च स्थाने “ता प-

रिसगुणयोगा” इति प्राकृतं न विरुद्धमेवं विधप्रयोगाणामनेकशो
दर्शनादिनि । इदमुक्तं भवति । आस्तिक्यगुरुदेवधैर्यादृत्यनिय-
मादिभिर्गुणैर्गुणिलोकात् शुभतरः प्रतिमागुणवांस्तत्सुचकाय कि-
यारूपास्तदभिव्यङ्गाश्च वर्तन्ते ततस्तेषां तदभिव्यक्तेश्च बोन्दिहे-
तुत्वात् बोन्दिमतः प्रतिभावतः प्राधान्यमिति ख्यापनाय बो-
न्दीप्रतिमेत्युक्तमिति गाथार्थः । एवं तावद्दर्शनप्रतिमाशब्दस्या-
भिधेयमभिधाय शेषप्रतिमासु तदतिदेशं व्रतप्रतिमास्वरूपं चाह ।

एवं वयमाईसु वि, दद्ववमिणं ति णवरमेत्थ वया ।

धेप्पं नणुव्वया खलु, थूलगपाणवहविरयादी ॥ ८ ॥

एवमेतन्नेव प्रकारेण दर्शनप्रतिमोक्तेन व्रतादिष्वपि व्रतसामायि-
कप्रवृत्तिषु सर्वप्रतिमासु न केवलं दर्शनप्रतिमायामेव द्रष्टव्यमवसे-
यम् । इदं च प्रतिमाशब्दस्याभिधेयमिति शब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ
एवमतिदेशाकारेण सामान्यतो व्रतादिप्रतिमां व्याख्याय विशेष-
व्याख्यानार्थमाह । नवरं केवलमत्र व्रतप्रतिमायां व्रतान्यनिग्रहाः
(धेप्पंति त्ति) गृह्यन्ते आदियन्ते अणुव्रतानि खलु देशमूलगुणा
एव खलुरवधारणे किं स्वरूपाणि तानीत्याह स्पृष्टकप्रमाणवधवि-
रत्यादीनि असूक्ष्मसत्त्वहिंसाविरमणप्रवृत्तीनीत्यादिशब्दात् स्पृ-
ष्टकमूपावादविरत्यादिपरिग्रह इति गाथार्थः । अथ तानि यदा
भवन्ति तत्स्वरूपाणि चेत्येतद्दर्शनार्थमाह ।

सम्मत्तोवरि ते सेस-कम्पुणो अवगए पुहत्तम्मि ।

पिडियाणं हौति णियमा, सुहा य परिणामरूवाउ ॥ ९ ॥

सम्यक्त्वोपरि सम्यक्त्वलाजकादस्योर्ध्वं ते इति तान्यणुव्रता-
नि शेषकर्मणः सम्यक्त्वलाभकाले यत् कृपितं तदपेक्षया शेष-
स्य देशोनसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणस्य मोहनीयादिकर्मस्थि-
तिबन्धवत्कृणस्यापगते कृणे पृथक्त्वे द्विप्रवृत्तिकेन चान्ते सं-
ख्याविशेषे केयामित्याह । पल्यानां पल्योपमानां जयन्ति जायन्ते
नियमादवश्यतया । तथा शुजात्मपरिणामरूपाणि तु प्रशस्तजी-
वाध्यवसायस्वभावाभ्येव क्वायोपशमिकत्वादिति गाथार्थः ।

तेषां शुभात्मपरिणामस्वरूपत्वादेव यत्स्यात्तदाह ।

वंधादि असक्किरिया, संतेसु इमेसु पहवइ ए पायं ।

अणुकंपधम्मसवगा-दिया उ पहवति विसेसेण ॥ १० ॥

बन्धादिवन्धविच्छेदप्रवृत्तिरसक्रिया अशोभना चेष्टा प्रतिव-
तमतिचारपञ्चकरूपा सत्सु विद्यमानेष्वणुव्रतेषु प्रभवति जायते ।
न चैवं प्रायो बाहुल्येन प्रमादादिना कदाचित्स्यादप्रीतिः प्रायो-
ग्रहणमनुकम्पाधर्मश्रवणादिकानुजीवदयाधर्मशास्त्राकर्षणप्र-
वृत्तिका पुनः क्रियेति प्रकृतं प्रजवति जायते । विशेषेण सुतरां
दर्शनप्रतिमापेक्षया व्रतमात्रापेक्षया चेति । तदेवं व्रतप्रतिमा नि-
रतिचारपञ्चाणुव्रतपादनरूपा उपासकदशाभिप्रायेण चार्थाप-
त्तेर्लक्ष्यते मासव्यमानेनातोऽन्यत्र व्रतमात्रमेवेति गाथार्थः ।
पंचा० १० वि० ।

सांप्रतं द्वितीयप्रतिमास्वरूपमुच्यते ।

अहावरा दोच्चा उवासगपनिमा सव्वधम्मरुईया वि ज-
वनि तस्स णं बहूँ सीलव्ययगुणव्यवेरणपोसहोववा-
साई पड्विताई जवति से णं सामाइयदेसागकासियं णो स-
म्मं पावित्ता जवति दोच्चा उवासगपडिमा ॥ ११ ॥

अथेत्यानन्तर्ये अपरा अन्या उवासगेत्यादि व्यक्तं शीलव्रता-
दीनि च प्रस्थापितानि भवन्ति एतावता विरतिमान् प्रवति परं
स न सामायिकं देशावकाशिकं च सम्यग्यथा भवत्यतिचारदि-

तं तथा अनुपालयिता जवति इति द्वितीया श्रावकप्रतिमा दशा०
६ अ० आ०। चू०। द्वितीया व्रतप्रतिमा इदं चास्याः स्वरूपम् ।
“दंसणपनिमाजुत्तो, पाहेतो णुव्वणनिरइयारे । अणुक्कपाइ
गुणजुत्तां, जीवो इह होइ वयपनिमा” उपा० १ अ० । पंचा० ।

अथ तृतीया उपासकप्रतिमायाह ।

अथावरा तच्चा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुचिया वि भव-
ति तस्स एं वहुं सलीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोस-
होववासाइं सम्मं पट्टवियाइं भवंति से एं सामायिकं
देसावकासियं सम्मं अणुपालिच्चा जवाते से णं चाउइस-
अट्टपेउदइट्टपुष्पासिणोसु पणिणुणं पोसहो नो सम्मं
अणुपालिच्चा भवति तच्चा उवासगपनिमा ॥

अथापरा तृतीया सुगमा नवरं तस्य यद्वृत्तिं व्रतादीनि प्रस्था-
पितानि आत्मनि निवेशितानि भवन्ति (सेणंति) स णामंति
वाक्यालंकारे “चाउइसीत्यादि” चतुर्दशी प्रसिद्धा पर्वत्यित्वेन
तथैवाष्टमी पर्वत्वेन प्रख्याता (उद्दिष्टा) उद्दिष्टा अमावस्या
पूर्णिमासी पूर्णा मासा यस्यां सा पूर्णमासी तासु पर्वजृता-
सु धर्मतिथिषु प्रतिपूर्णे यः पोषधो व्रताभिग्रहविशेषस्तं प्रति-
पूर्णमाहारशरीरसंस्काराब्रह्मचर्याव्यापाररूपं पोषधं नानुपाद-
यिता जवति । इति तृतीया उपासकप्रतिमा दशा० ६ अ० ।
आ० चू० (तत्त्वन्ति) तृतीयां सामायिकप्रतिमां तत्स्वरूपमिद-
म् । “वरदंसणवयजुत्तो, सामइयं कुणइ जो उ संजासु । उक्को-
सेण तिमासं, एसा सामइयपनिमा ” ।

सामायिकशब्दार्थमाह ।

सावज्जजोगपरिव-ज्जणादिरुवं तु होइ विण्णयं ।

सामाज्यमिच्चिरियं, गिहिणो परमं गुणट्ठाणं ॥ ११ ॥

सावद्योगपरिवर्जनदिरूपं सपापव्यापारपरिहारनिरवधयो-
गासेवास्वभावं तु शब्दः पुनरर्थो जवति स्याद्विज्ञेयमवसेयं सामा-
यिकं प्रागुक्तनिरुक्तमित्यत्र स्तोत्रकः कालो यथास्ति तादृशत्वं
मुहूर्त्तादिप्रमाणं गृहिणः श्रावकस्य परमं प्रधानं शेषगुणस्थाना-
पेक्षया गुणस्थानं देशचारित्रविशेषो गुणाश्रयो वेति गार्थार्थः ।

परमगुणस्थानमेवास्य समर्थयन्नाह ।

सामाज्यमि उ कए, समणो इव सावओ जतो जणितो ।

इहसो गिहाणस्स य, तम्हा एयं वहुत्तगुणं ॥ १२ ॥

सामायिके एव समभावरूपे नतु व्रतान्तेरनुशब्दोऽवधारणार्थः ।
कृते प्रतिपत्ते सति श्रमण इव साधुतुल्यः सिद्धिसुखपरमसाध-
ननूतसमभावसाधर्म्योद्यतो यस्मात्कारणाद्भिणतोऽभिहितस्तथा
बहुशोऽनेकशो विधानं वा सेवनं वाऽस्य सामायिकस्य भणितं
निर्युक्तिरुक्ता । तथा हि “सामाज्यमि उ कए, समणो इव सावओ
इवइ जम्हा । एएण कारणेणं, वहुसो सामाज्यं कुजा” तस्मा-
त्कारणादेतत्सामायिकं यथोक्तगुणं प्रागभिहितगुणं परमं गुण-
स्थानमित्यर्थ इति गार्थार्थः । अत्र सामायिके सति यन्न ज-
वति यच्च भवति तद्दर्शयन्नाह ।

मणदप्पणिहाणादी, ण होंति एयमि जावओ संते ।

सव्वजावावट्टियकारि, या य सामसवीयंति ॥ १३ ॥

मनोदुष्पणिधानादीनि मनोदुष्पणिधानवचनदुष्पणिधानका-
यदुष्पणिधानानि प्रथमप्रकरणोक्तरूपाणि न भवन्ति न जायन्ते
एतस्मिन् साहायिके जावतो जावेन नतु रुच्यतः सति विद्यमा-

न तथा स्मृतिभावसामायिकं प्रति कृताकृतादिविषयस्मरणसङ्गा-
वस्तथऽवस्थितसामायिककरणनिषेधरूपे भवतीति प्रकृतम् । च
शब्दः समुच्चये कस्मादेवमित्याह । श्रमण्यवीजं श्रमणभावहेतुरि-
ति कृत्वा यत् श्रमणजावस्य परमसामायिकरूपस्य बीजं तत्कथं
मनोदुष्पणिधानादियुक्तं जवति कारणानुरूपत्वात्कार्यस्येति । य-
द्यप्येषा सामायिकप्रतिमा एतस्य प्रकरणस्य दशाश्रुतस्कन्धस्य
वाऽभिप्रायेणानियतकालमाना तथाऽप्यावश्यकचूण्यभिप्रायेणो-
पासकदशाभिप्रायेण च प्रतिदिनमुभयसाध्यं सामायिककरणता-
मासत्रयमानोत्कर्षेण रुच्यया जघन्यतस्तु सर्वा अप्येकाहादि-
माना इति । एतच्चाग्रे वक्ष्यत इति गार्थार्थः । उक्ता सामायिक-
प्रतिमा पंचा० १० धि० ॥

अथापरा चतुर्थी उपासकप्रतिमा ॥

अथावरा चतुर्थ्या उवासगपडिमा सव्वधम्मरुइया वि भव-
ति तस्स एं वहुं सलीलव्वया जाव सम्मं पट्टवियाइं जवं-
ति से एं सामाज्यं देसावकासियं सम्मं अणुपालेत्ता भव-
ति से एं चउइसट्टं जाव सम्मं पोसहं अणुपालेत्ता जवति
से एं एगराज्यं उवासगपनिमं नो सम्मं अणुपालिच्चा
जवति चउत्था उवासगपनिमा ॥

यस्मिन् दिने उपवासो भवति तस्मिन् दिने वा रात्रौ प्रतिमां
प्रतिपद्यते न च स तां शोभति कर्तुमिति चतुर्थी । दशा० ६ अ० ।
आ० चू० (चउत्थंति) चतुर्थी पोषधप्रतिमैवरूपा “ पुब्बो, दियप-
निमजुओ, पालइ जो पोसहं तु संमत्तं । अट्टमिचउइसीसु,
चउरो मासा चउत्थी सा ॥ ” उपा० १ अ० । अधुना पोषधप्र-
तिमावसरस्तत्र च पोषधमेव स्वरूपतो दर्शयन्नाह ॥

पोसेइ कुसलधम्मं, जं ता हारादिचागणुट्ठाणं ।

इह पांसहो चि भणति, विहिणा जिणजासिएणेव । १४ ।

पोषयति पुष्पाति कुशलधर्मान् शुभसमाचारान् प्राणातिपात-
विरमणादीन् यद्यस्मात्तत्तस्मादाहारादित्यागानुष्ठानं भोजनदेह-
सत्काराब्रह्मचर्यापारपरिहारकरणमिह प्रक्रमे पोषध इत्येवं ज्ञेय-
ते भजिधीयते पोषं धत्ते पुष्पाति वा धर्मानिति निरुक्तात्कथं
यदाहारादित्यागानुष्ठानमित्याह विधिना विधानेन यथाकथञ्चि-
त्किंभूतेन जिनभाषितेनैव सर्वज्ञोक्तेनैव स्वमतवर्तितेन विधानं
च प्रथमप्रकरणं परोक्तमिति न पुनर्भण्यते इति गार्थार्थः ।

अथ पापधं तत्त्वतो निरूप्य जेदतस्तन्निरूपयन्नाह ॥

आहारपांसहो खट्ठ, सकारपोसहो चैव ।

धंभव्वावारेसु य, एयगया धम्मवुट्ठि चि ॥ १५ ॥

आहारपोषधः प्रागुक्तस्वरूपः खट्ठोर्वाप्यालंकारे शरीरसत्का-
रपोषधः पूर्वोक्तस्वरूप एव । चैवशब्दः समुच्चयार्थः ब्रह्मचर्यापार-
योश्चेति एतद्विषयश्च पोषधो भवति ब्रह्मचर्यपोषधो व्यापारपो-
षधश्चेत्यर्थः । आहारादिपोषध इति कोऽर्थ उच्यते एतज्ज्ञता
आहारादित्यागसमाश्रिता धर्मवृद्धिर्धर्मपुष्टिः पोषं धत्त इति
व्युत्पादनादिति शब्दो वाक्यार्थसमाप्तावेति गार्थार्थः ।

इह यद्धर्मेयत्यसौ तदाह ।

अप्पणिप्पडिहोहिय-सेज्जासंथारमाइवज्जे चि ।

सम्मं च अणुपालाण-माहारादीसु एयमि ॥ १६ ॥

‘अप्पमिति’ पदावयवे पदसमुदायोपचाराद् ‘अप्पमिहोहियत्ति’
इदं ततश्च अप्रत्युपेक्षितदुष्पत्युपेक्षितशस्यासंस्तारकादि वर्ज-

यति परिहरतीत्यप्रत्युपेक्षितमनिरीक्षितं दुर्निरीक्षितं शय्या शयनं तदर्थः संस्तारकः कम्बुधादिखारुम् अथवा शय्या वसतिः सर्वाङ्गीणशयनं वा संस्तारकश्च ततो द्युतर इति समाहारच्छन्दात् शय्यासंस्तारकः । आदिशब्दादप्रमाजित-
दुष्प्रमाजितशय्यासंस्तारकमप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रश-
वणनृमिमप्रमाजितदुष्प्रमाजितोच्चारप्रशवणनृमि चेति सम्यग्
यथागमं चाननुपादनमवधावनभोजनाद्यौत्सुक्यादिजिराहारा-
दिष्विति । समस्याः पष्ठ्यर्थत्वात् आहारशरीरस्तकारब्रह्मचर्या-
व्यापारपोषधानामेतस्मिन्निति पोषधेर्वर्जयतीति प्रकृतमिति । त-
देवमियं पोषधप्रतिमा ग्रन्थान्तराभिप्रायेणाप्रम्यादिपर्वसु संपू-
र्णपोषधानुपादनारूपोत्कर्षतश्चतुर्मासप्रमाणा जवतीति गाथार्थः
अथ पञ्चमी ।

आहावरा पंचमा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुद्धा वि-
जवति तस्स एं बहुइं सीद्व जाव सम्मं पडिओहिचाइं जवति
से एं चाउइसिं तहेव से एं एगराईयं उवासगपडिमं सम्मं
अणुपालित्ता भवति से एं असिणाणवियडनोई मउद्विय-
मेदिया वंजचारी रत्तिं परिमाणकडे से एं एतारूवेणं विहा-
रेणं विहरमाणे जहणेणं एगाहं वा दुवाहं वा तियाहं
वा उकांसेणं पंचमासे विहरेज्जा पंचमा उवासगपडिमा ॥

सव्वधम्मेत्यादि व्यक्तम् (असिणाणेत्ति) न स्नाति स्नानं
न करोति (वियडनोइत्ति) प्रकाशभोजी न रात्रौ भुङ्के अप्र-
काशे वा यतो ये दोषाः पिपालिकाद्युपघातरूपाः रात्रौ भवन्ति
त एवान्धकारभोजने इति प्रवादः तेन प्रकाशभोजी भवति
(मउलिकडेत्ति) परिधानवाससो वलद्वयकटीप्रदेशेनावल-
म्बयति । अग्रे पृष्ठे च उन्मुककच्छो भवतीत्यर्थः यावन्मासप-
ञ्चमं तत्परिसमाप्यते तावद्दिवा ब्रह्मचारी (से णमिन्यादि)
स इत्यनिर्दिष्टनामा एतद्रूपेण विहारेण प्रतिमाचरणरूपेण वि-
चरन् एकाहमेकदिवसं वाशब्दः परापरभेदसूचकः एवं सर्वत्र
अहं ज्यहं उत्कर्षतो यावत्पञ्चमासास्तावद्दिहरति तत्रैकाहं
यदि अङ्गीकृत्य प्रतिकारं कुर्यात् अस्माभ्यर्थाद्वा अन्तराले एव
त्यजेत् कोऽपि तत् उत्कर्षेकाहं चेत्यादि इतरथानु सम्पूर्णोऽपि
भवति पूर्वोक्तः प्रतिमाचतुष्टयस्याचारोऽत्रापि द्रष्टव्यः दिवा
रात्रौ च ब्रह्मचारी भवति एवमुत्तरत्रापि पूर्ववत् प्रतिमा-
चारोऽपि वाच्य इति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । क्वचित् “ अहा-
सुत्ता ” इत्यादि पाठस्तत्र (अहासुत्ता इति) सामान्यसूत्रानतिक्र-
मेण (अहाकप्पा इति) प्रतिमाकल्पानतिक्रमेण कल्पे वस्त्वन-
तिक्रमेण वा (अहामगो इति) ज्ञानादिमोक्षमार्गानतिक्रमेण
क्षयोपशमिकभावानतिक्रमेण वा (अहातच्चा इति) यथा
तत्त्वं तत्त्वानतिक्रमेण पञ्चमासिकी श्रावकप्रतिमा इति शब्दा-
र्थानतिलङ्घनेनेत्यर्थः (जहा सम्मं इति) समभावानतिक्रमेण (का-
परंति) न मनोरथमात्रेण (फासेइत्ति) उचितकाले विधिना
ग्रहणात् (पालेइत्ति) असकृदुपयोगेन प्रतिजागरणात् शो-
ध्यति वा अतिचारपञ्चक्षालनात् (तीरेइत्ति) पूर्णोऽपि तद-
वधौ तत्कृत्यपरिमाणपूरणात् (किट्टइत्ति) कीर्तयति पारणक-
दिने इदं चेदं चैतस्याः कृत्यं तच्च मया कृतमित्येवं कीर्तनात् ।
(अणुपालेइत्ति) तत्समाप्तौ तदनुमोदनात् किमुक्तं भवती-
त्याह आज्ञया आराधयतीति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । दशा० ६
अ० आ० चू० । (पंचमंति) पञ्चमी प्रतिमां प्रतिमां कायो-

त्सर्गप्रतिमामित्यर्थः । स्वरूपं चास्याः “ सम्माणुव्वयगुणवय-
सिक्खावयं वा थिरो य नाणी य । अठमिचतुहसीपडिमाए
एगराईयं । (असिणाणवियरुभोई) अस्नानोऽत्राभिभोजी चे-
त्यर्थः (मउलिकडे) मुक्तकच्छ इत्यर्थः । दिवसव्यंयारियं
राइपरिमाणकडो पडिमावज्जेसु दियहेसुज्जायपडिमाइठिओ
तिलोयपुजे जियकसाये नियोसपच्चणीयं अणं वा पंच
जामासा ” उपा० १ अ० ।

अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपमाह ।

सम्ममणुव्वयगुणवय-सिक्खावयवं थिरो य णाणीय ।
अट्टमिचतुहसीसुं, पडिमंठा एगरातीयं ॥ १७ ॥

सम्यक्त्वमणुव्वतगुणव्रतशिक्षाव्रतपदानि प्रतीतानि यस्य स-
न्ति स तद्वान् पूर्वोक्तप्रतिमाचतुष्कयुक्त इत्यर्थः । सोऽपि स्थि-
रोऽविचलसत्त्व इतरो हि तद्विराधको भवति यतः सा (पडिमा)
रात्रौ चतुष्पदादौ च विधीयते तत्र चोपसर्गाः संजवन्तीति ज्ञा-
नी च ज्ञाता प्रतिमाकल्पादेरज्ञानो हि सर्वत्राप्ययोग्यः किं पुनर-
स्यामिति चशब्दः समुच्चयार्थोऽष्टमोचतुहस्योः प्रतीतयोः
उपव्रजणत्वादस्य पोषधदिवसेष्विति दृश्यं प्रमाणकायोत्सर्गं वा
करोतीत्यर्थः । किं प्रमाणमित्याह । एका रात्रिः परिमाणमस्या
इत्येकरात्रिकी सर्वरात्रिकी प्राप्ता प्रतिमाप्रतिमा जवतीति शेष
इति गाथार्थः । शेषदिनेषु यादृशोऽसौ भवति तद्वर्णयितुमाह ।

असिणाणवियडनोई, मउद्वियरुो दियसव्वंजयारी य ।

रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दियहेसु ॥ १८ ॥

अस्नानो अविद्यमानस्नानः विकटे प्रकटे दिवसे न रात्रा-
विति यावद् जोकुंशीद्वमस्येति विकटभोजी चतुर्विधाहाररात्रि-
भोजनवर्जकः । ततः पूर्णपदेन सह कर्मधारयः । तथा मौलिकृ-
तः अवकृच्छस्तथा दिवसे ब्रह्म चरतीत्येवंशीद्वो दिवसब्रह्मचा-
री चशब्दः समुच्चये तथा (रत्तिमिति) विभक्तिपरिणामाद्वा-
त्रौ रजण्यां परिमाणकृतः मैथुनसेवनं प्रति कृतयोपिज्ञोगपरि-
माणः कदेत्याह प्रतिमावर्जेष्वपर्वस्वित्यर्थो दिवसेषु दिनेषूक्तव्या-
ख्यानसंवादिनी चेयं गाथा यत्तुक्तम् “ असिणाण वियरुभोई,
पगासजोइत्ति जं भणियं होई । दिवसेउ न त्ति जुंजे, मउलिय-
कमो कच्छमविराधं ” कच्छानारोपयतीत्यर्थः । इति गाथार्थः ।

अथ यत् कायोत्सर्गस्थितश्चिन्तयति तदाह ।

भायइ पडिमाएठिओ, तिज्ञोगपुजे जिणे जियकसाए ।

शियदोसपच्चणीयं, अणं वा पंचजा मासा ॥ १९ ॥

ध्यायति चिन्तयति प्रतिमायां कायोत्सर्गस्थितोऽवस्थितस्त्रि-
लोकपूज्यान् श्रुवनत्रयार्चनीयान् जिनानर्हतो जिनकपायान्नि-
राकृतक्रोधादिभावान् तथा निजदोषप्रत्यनोक्तं स्वकीयरागादिदूष-
णप्रतिपक्षं कामनिन्दादिकमन्यजनापेक्षयाऽपरम् । वाशब्दो विक-
ल्पार्थः किंप्रमाणेयं पञ्चमी प्रतिमा स्यादित्याह पञ्च यावन्मासा-
नेयोत्कर्षेण जवतीति गाथार्थः । उक्ता पञ्चमी । पंचा० १० विव० ।

अथ पृष्ठी प्रतिमामाह ।

सव्वधम्म जाव से एं एगराईयं उवासगपडिमाणुपालेत्ता ज-
वति से एं असिणाणए वियडनोई मउलियरुं दिया वा
राओ वा वंजचारी सच्चिचाहारे से परिष्ठातेन जवति से एं
एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहणेणं एगाहं वा दुवाहं
वा तियाहं वा उकांसेणं छम्मासे विहरेज्जा छंदा उवा-
सगपडिमा ॥ ६ ॥

शेषं व्यक्तं रात्रिभोजनादुपरतो जवति (रत्तो रानंति) रात्रौ
दिवा ब्रह्मचर्ययुक्तो भवति 'सचित्ताहारे इत्यादि' सचित्ताः सन्ने-
नना जीवसंहिता इति यावत् परिक्रया आहारितः सन् कर्मव-
न्धकारणत्वेन परं प्रत्याख्यानपरिक्रया प्रत्याख्यातः 'पनास्तेपण'
पूर्ववत् एवमुत्तरोत्तरप्रतिमासु मासा वाच्या यथासंख्यं मासा
इति पष्टी । दशा० ६ अ० । आ० चू० । पष्टी । अष्टवर्जनप्रतिमा
तत्स्वरूपं चैवम् ।

पुव्वोइय गुणजुत्तो, विमेषत्तो विजियमोहणिज्जो य ।
वज्जइ अवंतमेगं-तओ उ रायं पि धिरचित्ते ॥ २० ॥

पूर्वोदितगुणयुक्तः प्रागुक्ता ये स्नानविकटभोजनादयः सम्यक्प्र-
व्रतसामायिकपोषधप्रतिमाख्याया ये गुणास्तैर्युक्तः पूर्वोदितगुण-
युक्तं च नास्यामेवापि तु सर्वांसु प्रतादिप्रतिमासु छट्थं द-
शादिषु तथोक्तत्वात् विशेषतो विशेषेण पञ्चमप्रतिमापेक्षया
विजितमोहनीयो निराकृतकामोदयश्चदशः समुच्चये श्रावक
इति गम्यते किमित्याह वर्जयति परिहरति अग्रहमेतुनमेकान्त-
तस्तु सर्वधैव (राइं पिच्छि) सर्वरजनीमप्यास्तां सर्वार्धिनं
पष्टप्रतिमास्थित इति शेषः । अयमेव च पञ्चम्याः पष्टयाश्च
प्रतिमाया विशेष इति स्थिरचित्तोऽप्रकम्पमानसः सन्निति गाथार्थः

अथ स्थिरचित्तोपायानाह ।

मिगारकहाविरत्तो, इत्थीए समं रहम्मि एो ठाइ ।

चयइ य अतिप्पसंगं, तहा विचूसं च उक्कोसं ॥ १२ ॥

शृङ्गारकथाविरतः कामकथानिवृत्तः । तथा स्त्रिया योषिता समं
सह रहस्येकान्ते नो तिष्ठति नास्ने रहः स्थानस्य चित्तविष्पुतिनि-
मित्तत्वाद्यतो बौद्धिका अप्याहुः "मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा नो वि-
चिकासनो जवेत् । चलवानिन्द्रियग्रामः पण्डितोऽप्यत्र मुञ्चति" तथा
त्यजति वर्जयति चातिप्रसङ्गमतिपरिचयं स्त्रिया सममिति वर्तते
यतः "यशो कुर्वन्ति ये लोका भूगान् दर्शनतनुना । संसर्गवागुपजि-
स्ते, स्त्रीत्याधाः किञ्च कुर्वन्ते" तथेति वाक्यान्तरोपेक्षेपार्थः । वि-
भूषां स्वशरीरसत्कारमग्नद्वाराद्गदादिभिश्चः समुच्चये उत्कर्षा-
मुत्कृष्टां त्यजतीति वर्तते उत्कर्षप्रहणाच्चरीरस्थितिमात्राणां फरो-
त्यपीति गाथार्थः ॥

इहैव कालमानमाह ॥

एवं जा ढम्मासा, एसो हि गतो इहरहा दिहं ।

जावज्जीवं पि इमं, वज्जइ एयम्मि लोगम्मि ॥ ११ ॥

एवमुक्तनीत्या शृङ्गारकथाविरमणादिलक्षणया (जा इति) या-
वत् पणमासान् कालपरिमाणविशेषानुत्कर्षतो वर्जयत्यब्रह्मेति च-
र्तते एव श्रावकोऽधिकृतस्तु पष्टप्रतिमाप्रतिपन्नपत्र । अवधारणक-
लमाह । इतरयाऽन्यथा पष्टप्रतिमाप्रतिपन्नकादयन्त्रेत्यर्थः । दष्टम-
वलोकितं किं तदित्याह । यावज्जीवमप्याजन्माप्यास्तां पणमासान्
यावदिदमब्रह्म वर्जयति परिहरतीत्येतत्क दृष्टमित्याह । एतस्मिन्
प्रत्यक्षलोके श्रावकलोक इति गाथार्थः । यत्कुर्वाणस्य पष्टी भव-
ति तदुक्तम् । पंचा० १० चिव० । उपा० ।

अथ सप्तमीमुपासकप्रतिमामाह ।

सन्वधम्म जाव रातो व राइं बम्हयारी सचित्ताहारे परिष्ठा-
ते जवति आरंजे अपरिष्ठाए जवाति से णं एतारूवेणं वि-
हारणं विहरमाणे जहण्णं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा
उक्कोसेणं सत्तमासे विहरंजा सत्तमा उवासगपडिमा ।

अथापरा सप्तमी नवरं परिज्ञातः प्रत्याख्यात आरम्भश्चापरिज्ञा-
तो भवति करणकारापणानुमोदनविधिधेनापि करणेन । दशा०
६ अ० । आ० चू०

अथ यत्कुर्वतः सप्तमी भवति तद्दर्शयन्नाह ।

सचित्तं आहारं, वज्जइ असणादिपं गारवसेसं ।

असणे चाउलोत्रिग-चणगादी सज्जहा सम्पं ॥ २३ ॥

सचित्तं विद्यमानचैतन्यमाहारं भोजनं वर्जयति परिहरते ।
अशनादिकमशनप्रभृतिकं चतुर्भेदं निरवशेषं सर्वं सप्तमप्रति-
मास्थित इति शेषः । तत्राशने आहारविशेषे विषयभूते तन्दु-
लोधिकचणकादि प्रतीतमादिशब्दादमिलादिपरिग्रहः । कार्यं
वर्जयतीत्याह । सर्वथा अपक्वदुष्पक्षौघादिवर्जनत इत्यर्थः
सम्यग्भावशुद्धेति गाथार्थः । तथा ।

पाणे आउक्कायं, सच्चित्तरससंजुअं तहणं पि ।

पंचोदुवरिककंमि-गाइय तह खाइमं सव्वं ॥ २४ ॥

पाने पानकाहारे अप्कायमप्राप्तकोदकं सच्चित्तरससंयुतं तत्का-
लपतितत्वेन सचेतनलवणादिरसोन्मिश्रं तथेति समुच्चये अ-
न्यदप्यप्कायादपरमपि काञ्जिकादिपानकाहारे वर्जयति न केव-
लमप्कायमेवेति । तथा पञ्चानामुदुम्बगणामुदुम्बरसमानधर्मा-
णां समाहारः पञ्चोदुम्बरी सा च स्वरूपेण असकायिकैश्च सचेतना
भवतीति पञ्चोदुम्बरी च कर्कटिकाश्च चिर्मिटिका आदिर्यस्य
द्यादिस्य तत्तथा । चः समुच्चये तथेति वाक्यान्तरोपेक्षेपार्थः
स च गाथोत्तरार्द्धस्यादौ दृश्यः खादिमे आहारविशेषे विषय-
भूते सर्वं समस्तं सचित्तं वर्जयतीति प्रकृतमिति गाथार्थः ।
दैनवणं तंशोदं, इरेडगादी य साइमे सेसं ।

सेसपयसमाउत्तो, जा मामा सत्तविहिपुव्वं ॥ २५ ॥

दन्तधाचनं दशनकाष्ठं ताम्बूलं प्रतीतं हरीतक्यादि च पथ्या-
प्रभृति च स्वादिमे स्वादिमाहारविषये अशेषं सर्वं सचित्तं
वर्जयतीति प्रकृतम् । किंभूतः सन्नित्याह शेषपदसमायुक्तो दर्श-
नादिगुणयुक्तः कियन्तं कालं वर्जयतीत्याह यावन्मासान् काल-
विशेषान् सप्तोत्कृष्टतो विधिपूर्वकमागमिकन्यायपुरस्सरं न तु
यदच्छुयेति गाथार्थः । उक्ता सप्तमीति । पंचा० १० चिव० । उपा० ।

अथाष्टमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अष्टमा उवासगपडिमा सन्वधम्मरुईआ वि भवति जाव
दिवाओ वा रायं वंनचारी सचित्ताहारे ते परिष्ठाए जव-
ति आरंजे से परिष्ठाए जवाति । पेस्सारंजा अपरिष्ठाए जव-
ति से णं एय.रूवेणं विहारणं विहरमाणा जाव एगाहं वा
दुगाहं वा तिगाहं वा उक्कोसेणं अष्टमास दिहरंजा अष्टमा
उवासगपडिमा ॥

अष्टम्यां स्वयंकरणमाश्रित्यारम्भः परिज्ञातो भवति प्रेष्यार-
म्भोऽन्यपामादेशदानतः कारापणान्न निवृत्त इत्यष्टमी । दशा० ६
अ० । आ० चू० । अष्टमी स्वयमारम्भवर्जनप्रतिमा ।

अथ यथा वर्तमानस्याष्टमी जवति तथा दर्शयन्नाह ॥

वज्जइ सयमारंभं, सावज्ज कारवेइ पेसेहिं ।

पुव्वप्पओगओ क्षिय, वित्तिणिमित्तं सिदित्तजायो ॥ २६ ॥

वर्जयति परिहरति स्वयमात्मना स्वयंकरणत इत्यर्थः । आर-
म्भं व्यापारं भावछं सपापं कृष्यादिकमित्यर्थः । स्वयमिति वच-

नात् यदापन्नं तदाह कारयति विधापयति प्रेष्यरादेशकारिणिः ।
कथमित्याह । पूर्वप्रयोगत एव प्रवृत्तव्यापार एव नापूर्वव्यापार-
नियोजनत इत्यर्थः किमित्याह । वृत्ति निमित्तं जीविकार्थम् । कि-
न्तुतः सक्रित्याह शिथिलभावाः प्रेष्यप्रयोगतोऽप्यारम्भेऽप्यवतीव्रप-
रिणाम इति गार्थार्थः । नन्वारम्भेऽप्यु प्रेष्यप्रयोजने सति स्वयम-
प्रवर्तमानस्य को गुणो जीवघातस्य तदवस्थत्वादित्याहङ्गचाह ॥

निष्पिणतेगतेणं, एवं वि हु होइ चेव परिचत्ताए ।

एदहमेत्तो वि इमो, वज्जिज्जंतो हियकरो उ । २७ ॥

निर्वृणता निर्दयता एकान्तेन सर्वधैव स्वयमारम्भणं कुर्वतः
परैश्च कारयतो या स्यात्सा एवमप्युक्तनीत्यापि स्वयं वर्जनमा-
त्रलक्षणया आस्तामुजयवर्जनतः । हुशब्दोऽन्तेकारे भवति चैव
स्यादेव परित्यक्ता परिहृता । नन्वात्मारम्भोऽल्प एकत्वादात्म-
नः परतस्तु बहुतमः परेषां च बहुत्वात्ततश्च बहुतमारम्भाश्रय-
णेनाल्पतरारम्भवर्जनं कं गुणं पुष्पातीत्याहङ्गचाह (एदहमेत्तो-
वित्ति) इत्यन्मात्रोऽपि स्वयंकरणमात्रत्वेनाल्पोऽप्यास्तां बहुतमः
(इमोऽपि) अयमारम्भो वर्ज्यमानस्यज्जमानो हितकरः कल्या-
णकर एव महाव्याधेः स्तोककथयवदिति गार्थार्थः ।

कस्य कथमयं जवतीत्याह ॥

जवस्माणा वीरिय-संफासणनावतो णिअग्गेण ।

पुव्वोइयगुणजुत्तो, नावज्जति अट्ट जा मासा २८ ॥

जव्यस्य योगस्य सत्वविशेषस्य आज्ञा चापूर्ववचनमष्टमप्रति-
मायां स्वयमारम्भो वर्जनीय इत्येवंरूपम् वीर्यं जीवसामर्थ्यं स्व-
यमारम्भपरित्यागविषयं तयोः संस्पर्शनमाराधनं तदरूपो यो
भावोऽन्यवन्नायस्तस्य वा यो ज्ञावः सत्ता स तथा तस्मादा-
ज्ञावीर्यसंस्पर्शनभावान्नियोगेन नियमेन हितकरो जवतीति पूर्वेण
योगः । अथ किंविधः सन् कियन्तं वा कालमष्टम्यां स्वयमार-
म्भं वर्जयतीत्याह । पूर्वोदितगुणयुक्तः प्रागुक्तदर्शनादिगुणान्वि-
तस्तावज्जयति परिहरत्यष्टौ यावन्मासानुत्कृष्ट इति गार्थार्थः ।
उक्ताऽष्टम्यां प्रतिमा पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ नवमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावरा एवमा उवासगपनिमा सव्वधम्मरुईया वि ज-
वति जाव दिया वा रात्रो वा वंनचारो सचित्ताहारे से प-
रिष्णाए जवति पैसारांजे परिष्णाए भवति से एं एयारुवेणं
विहारेणं विहरमाणेणं जाव एगाहं वा दुगाहं वा तिगाहं
वा उक्कोसेणं नव मासे विहारेज्जा नवमा उवासगपनिमा ॥

नवम्यां तु कारणात्तजः प्रेष्यादिज्यः स परिज्ञातो जवति उद्दि-
ष्टकं तु न परिज्ञातं भवति उद्दिष्टं नाम तदुद्देशेन यत्कृतं तदु-
द्दिष्टमित्युच्यते इति नवमा । दशा० ६ अ० । आ० चू० । (नव-
मेति) नवमीं वृत्तकं प्रेष्यारम्भवर्जनप्रतिमा सा चेयं "पेसेहिवि
आरंभं, सावज्जं कर्वरेणं गौं गरुयं । पुव्वो इयगुणजुत्तो, नवमा
सा जाव विहिणाओ" उपा० १ अ० ।

यत्करणात्तजमो भवति तदाह ॥

पेसेहि वि आरंभं, सावज्जं कारवेणं गौं गुरुयं ।

अत्थी संतुडो वा, सो पुण होति विस्सेओ ॥ २९ ॥

प्रेष्यैरपि कर्मकैरप्यास्तां स्वयमारम्भं व्यापारं सावधं स-
पापं कारयति विधापयति नोनैव गुरुकं महत्कल्यादिकमित्यर्थः ।
अनेनापनदापनादिव्यापाराणामतिवृद्धनामनिषेधमाह । इह

नवमप्रतिमायामित्येष इत्यर्थः एतच्छब्देन च कीदृशः समर्थो
भवतीत्याह अर्थी अर्थवानोऽथर इत्यर्थः । सन्तुष्टो वाऽज्ञीश्वरो-
ऽप्यतिसंतोषवान् । वाशब्दो विकल्पार्थः एष प्रेष्यारम्भवर्जकः ।
पुनः शब्दो विशेषणार्थस्तेन यः कश्चिदपि जवति स्याद्विज्ञेयो
ज्ञातव्य इति गार्थार्थः ॥

णिवित्तभरो पायं, पुत्तादिसु अहव से सपरिवारे ।

थोवममत्तो य तहा, सव्वत्यविपरिणओ नवरं ॥ ३० ॥

निश्चितभरो न्यस्तकुटुम्बादिकार्यजारः प्रायो बाहुल्येन पुत्रा-
दिषु योग्यसुतध्रातृप्रभृतिषु अथवेति विकल्पार्थः शेषपरिवारे
पुत्रादिव्यतिरिक्तपरिजने कर्मकरादौ तथेति वाक्यान्तरत्वद्यो-
तकोऽत्र द्रष्टव्यः स्तोकममत्त्वोऽल्पाभिप्रायशब्दः समुच्चये
तथेति योजितमेव सर्वत्रापि सर्वस्मिन्नपि धनधान्यादिपरिग्रहे
न तु कश्चिदेव अयं चैवंभूत उत्तानबुद्धिरपि स्यादत आह परि-
णतबुद्धिर्नवरं केवन्नमिति गार्थार्थः ।

लोगववशारविरेओ, बहुसो संवेगजावियमई य ।

पुव्वोदियगुणजुत्तो, एवमासा जाव विहिणा उ ॥ ३१ ॥

लोकज्यवहारविरतो लोकयात्रानिवृत्तस्तथा बहुशो अनेकशः
संवेगभावितमतिश्च मोक्षान्निशान्वासितबुद्धिस्तथा पूर्वोदितगु-
णयुक्तो दर्शनादिगुणान्वितो नव मासान् यावदुत्कर्षतो विधि-
ना त्वागमविधानेनैवेति गार्थार्थः पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ दशमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावरा दसमा पडिमा सव्वधम्मरुईया वि जवति से एं
खुरमुण्डे वा सिहाधारए वा तस्स एं आज्जटस्स वा ज-
टस्स कप्पति दु वि ज्ञासातो ज्ञासित्ताए जथा जाणं वा जाणं
अजाणं वा अजाणं से एं एतारुवेणं विहारेणं विहर-
माणे जहन्नेणं एगाहं वा दुगाहं वा तिगाहं उक्कोसेणं दत्त
मास विहारेज्जा दसमा उवासगपनिमा ॥

दशम्यां तु उद्दिष्टकं तेन परिज्ञातं भवति स चं कुरमुण्डो वा
शिखाधारको वा भवति यथा परिव्राजकाः शिखामात्रं धरन्ति
तथाऽयमपीति तदा तं प्रति पुत्रादयः तन्मुक्तं किञ्चिच्छस्तु जानानां
पृच्छन्ति किं कृतं तद्वस्तु तदा तेन कथमुत्तरयितव्यास्तदेतदाह ।
(आज्जटस्स) वा ईपत् "भट्टस्सति" देशीवचनात् भाषितस्य
प्रत्युत्तरं देयात्तेन पृष्ठस्य पुनः पुनर्वा भाषितस्य कल्पेते यु-
ज्येते द्वे भाषे भाषितुं वक्तुमिति । तद्यथा यदि जानाति तदा वद-
ति अहं जानामि यतस्तेषामकथने अभोतिवशादात्मकतादयोऽपि
दोषाः शङ्कादयो वा दोषा यथा ते ज्ञास्यन्ति अनेनैव तद्व्या-
दि भक्तिं येन मुखं वलितं तेन जानामीति वदति । अपरा तु
यदि न जानाति तदा वदति नहं जानामि एते द्वे ज्ञापितुं क-
ल्पेते इति दशमी प्रतिमा । दशा० ६ अ० ।

दशमी उद्दिष्टकवर्जनप्रतिमा सा चैवम् ।

उद्दिष्टकं भत्तं पि, वज्जती किमु य से समारंजं ।

सो होइ उ बुरमुणो, सिहावि वा धारती कोइ ॥ ३२ ॥

उद्दिष्टमुद्देशस्तेन कृतं विहितमुद्दिष्टकं तदर्थं संस्कृतमित्यर्थः
तत्कृतमपि भोजनमपि वर्जयति परिहरति किमुक्तं भवति किं पुनः
सुतरामित्यर्थः शेषं दुष्परिहाय्यजनकारम्भव्यतिरिक्तमारम्भसाव-
धयोगं दशमप्रतिमायां वर्तमानः धावकः इति शेषः (सो होइज्जि)
स पुनर्दशमप्रतिमावर्ती भवति स्यात् खुरमुण्डः खुरमुण्डित-

शिराः (सिद्धिश्चि) शिरा तां वाशब्दो विकल्पार्थः धार-
यति विजतिं कश्चिकोऽपीति गार्थार्थः ।

जं शिहियमत्यजायं, पुष्टो शियएहि खवर सा तत्त ।

जइ जाणइ तां साहे, अह ए वि तो वेइ ए वि जाणे ॥ ३३ ॥
यत्पिहितं यत्पिहितं मूल्यादायर्थजातं स्वयंप्रकारः तदृशीति
शेषः । पृष्टः प्रहिततो निजकैः स्वकीयैः पुत्रादिभिर्नवरं केवलं
स श्रावक इति शेषस्तत्र दशमप्रतिमायां प्रश्ने वा यदि जानाति
स्मरति (तो स्ति) तदा साध्यति कथयत्यकथने वृत्तिच्छेदप्राप्तेः ।
अथ यदि न नैव जानातीति वतैते (तो स्ति) तदा ह्येव यत्किं
सदित्याह नापि नैव जाणे स्मरामीति नान्यत् किमपि तस्य गृह-
कृत्यं कर्तुं कथयत इति भाव इति गार्थार्थः ।

जतिपञ्जुवासणपरो, सुहुमपययेसु णिच्चनेद्विच्छेजो ।

पुव्वोदियगुणजुत्तो, दस मासा कालमासेण ॥ ३४ ॥

जतिपञ्जुपासनापरः साधुसेवापरायणः सुहृदपदार्थेषु निपुण-
मनिसमधिगम्य प्रावेपु जीवादिषु तेष्वेव लिप्ता वञ्चुमिच्छा
यस्य स तद्विद्वत्सः स नित्यं निरान्तं तद्विद्वत्सो नित्यतद्विद्वत्सः ।
तथा पूर्वोदितगुणयुक्तो दर्शनादिप्रतिमानवकान्वितः कियन्तं कालं
यावदित्याह । दश मासान् यावत् कालमानेन कालप्रमाणपेक्ष-
येत्यर्थः । कालमासेनेति कश्चित् दृश्यते तत्र प्राकृतज्ञापपेक्षया
मासशब्दस्य कालध्यानसुवर्णादिषु वृत्तिदर्शनाच्छेषवच्छेदा-
र्थमुच्यते कालमासेनेति गार्थार्थः । उक्ता दशमी । पंचा० १०
विच० । उपा० । आ० चू० ।

अथैकादशीं प्रतिमामाह ।

अहावरा एकारसमा उवासगपनिमा सव्वधम्म जाव
उदिद्वज्जत्ते से परिमाणे भवति से एं खुरमुंरए वा लुत्त-
मिरए वा गहितायारभंरुगनेवत्या जे इमे समणाणं निगं-
थाणं धम्मे तं सम्मं कारणं फासेमाणे पालमाणे पुरतो
जुगमायाए पहमाणे दद्वृण तसे पाणे उद्वृण पायं रीएजो
वि तिरिच्छं वा पातं कहु रीएज्जा सति परकमे संजतामेव
परकमे जाणो उजुयं गच्छेज्जा केवलं से णायाए पेम्मव-
धणे अवांचिजे भवति एवं से कप्पति नायवीथि ति तए
तत्त से पुव्वगमणेणं पच्छाउत्ते चाउलोदणे पच्छाउत्ते
भिलिंगसूवे कप्पति से चाउलोदणे पणिगाहिणं णां से
कप्पति जिलिंगसूवे पणिगाहिणं तत्त एं से पुव्वग-
मणेणं पुव्वउत्ते भिलिंगसूवे पच्छाउत्ते चाउलोदणे क-
प्पति से जिलिंगसूवे पणिगाहिणं नो से कप्पति चाउ-
लोदणे कप्पि तत्त से पुव्वगमणे दो वि पुव्वउत्ताइं कप्प-
ति से दो वि पणिगाहिणं तत्त से पच्छागमणेणं दो वि
पच्छाउत्ताइं णो से कप्पति दो वि पणिगाहिणं जे से
तत्त पुव्वगमणेणं पुव्वउत्ते से से कप्पति पणिगाहिणं
जे से तत्त पुव्वगमणेणं पच्छाउत्ते से से खो कप्पति पणि-
गाहिणं तत्त एं गंधातिकुलं पिंरवातपरियाए अणु-
पविद्वस्स कप्पति एवं वदितए समणोवासगसस पणिमाप-
मिवअस्स भिक्खं दलयह तं वैतारुवेणं विहारेणं विहर-

माणं केइ पासेत्ता वदेज्जा केइ आउसो तुमं वत्तवेसिया
समणोवासए पक्खिज्जितए अहमंसीति वत्तवं सिया से
ए एतारुवेणं विहारेणं विहरमाणे जहन्नेणं एगाहं वा
उयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं एकारस मासे विहारेज्जा
एकारस उवासगपनिमा ॥

अहावरेत्यादि व्यक्तं लुञ्चितशिरस्को लुञ्चितशिरोजो घा
शिरसि जाताः शिरोजाः (गहियाइस्ति) गृहीतानि आचार-
पालनार्थं भाण्डकानि उपकरणानि पात्ररजोहरणमुल्लवस्त्रि-
कादीनि नेपथ्यं साधुवेपस्तथाप्रकारवस्त्रादिप्रावरणं ततो
द्वन्द्वः तथा (जारिसेत्ति) यादृशः श्रमणानां निग्रन्थानां बा-
ह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानां धर्मैः क्षान्त्यादिकः प्रज्ञसः तादृशमिति
अध्याहार्यं तं धर्मं सम्यग् यथा भवति कायेन ननु मनोरथ-
मात्रेण स्पर्शयन् पालयन् यथाचारं (पुरत्तत्ति) पुरतोऽग्रतो यु-
ग्मात्रया शरीरप्रमाणया शकटौ द्विसंस्थितया दृष्टेति वा-
क्यशेषः प्रज्ञमाणः प्रकर्षेण पश्यन् भूभागं तत्र (दद्वृणत्ति)
दद्वृण प्रस्यन्तीति प्रसा द्वीन्द्रियादयस्तान् । प्राणान् धरेन्तीति
प्राणा जीवाः पतङ्गादयः तान् (उरुत्तंति) पादमुकृत्याप्रतलेन
पादपातप्रदेशं वातिक्रम्य गच्छेत् एवं संहत्य शरीरामिमुख-
माक्षिप्य पादं विवक्षितपादपातप्रदेशादारत एव विन्यस्य
उत्क्षिप्तवान् भागपाक्षिकया गच्छेत् तथा तिरश्चीनं वा पादं
कृत्वा गच्छेत् । अयं चान्यमागोभावे विधिः । सति त्वयस्मिन्
गमनमार्गे तेनैव पराक्रमेत् गच्छेत् ऋजुनेत्येवं सर्वं साध्व-
नुगमेन सर्वं तेन त्यक्तं केवलं (णायाए स्ति) श्वातीयं सं-
जातिविषयं मातृपितृभ्रातृभृतिविषयं प्रेमबन्धनमव्यच्छिन्न-
मत्रोदितं भवति एवमित्यादि पचमन्तरवक्ष्यमाणप्रकारेण (से)
तस्य प्रतिमधरस्य कल्पते युज्यते आहारग्रहकाले (नायवी-
थिस्ति) ज्ञातयः स्वगोत्रजास्तेषां वीथी गृहपङ्क्तिस्तत्र प्राप्तः
“ एत्थण ” मित्यत्रान्तरे तस्य (पुव्वगमणेणंति) प्राकृतत्वा-
त्पदव्यत्ययः आगमनात्पूर्वकालमथवा पूर्वं प्रतिमाधर आगतः
पश्चादायका राहुं प्रवृत्ताः इति पूर्वागमनेन हेतुना पूर्वयुक्त-
स्तन्दुलोदनः कल्पते उपलक्षणं चैतत् सर्वोदनानाम् ।
(पच्छाउत्ते भिलिंगसूवे स्ति) पश्चादायुक्तो भिलिङ्गसूपो न
कल्पते तत्र पूर्वयुक्तः प्रतिमाधरागमने पूर्वमेव स्वार्थं गृह्यैः
पक्षुमारब्धः प्रतिमाधरे वा गते यः पक्षुमारब्धः स पश्चादा-
युक्तः स च न कल्पते उग्रमादिदोषसंभवात् पूर्वयुक्तस्तु कै-
ल्पते तदभावात् । भिलिङ्गसूपो मसूरादिदालिः शेषं कल्प्यम् ।
“ तस्स णमिति ” वाक्यालंकारे गृहपतिकुलं पिण्डपातप्र-
तिक्षया अनुप्रविष्टस्य न कल्पते युज्यते एवं वक्तुं किं तदित्याह
‘ समणोवासगससेत्यादि’ श्रमणोपासकस्य प्रतिमाप्रतिपन्नस्य
भिन्नां ददध्वं न पुनर्यथा साधवो गत्वा धर्मलाभमिति वदन्ति
तथा स वदति एनां च प्रतिमां प्रतिपन्नस्य भिन्नां ददध्वमि-
त्यपि न वदति अतो वस्तुतः प्रतिमां विना न भिन्नमार्गणमु-
चितं सूचयत्येति ‘ तं चेत्यादि’ तं च श्रमणोपासकं प्रतिपन्नमेत-
द्रूपेण विहारेण विचरन्तं दद्वृण कश्चिन्निर्दिश्य वदेत् केयं त्व-
च्छ्रुतिः किमाचारप्रतिपन्न आयुष्मन्त्रित्यामन्त्रणवच्चनं त्वमिति
भवान् वक्तव्यः स्यात् तदा स वदति ‘ समणोवासए इत्यादि’
व्यक्तम् । निर्वचनवाक्यमत्रापि पञ्चमप्रतिमाधिकारोक्तानि
पदानि “ समं कारणं फासाच्चि ” इत्यादीनि छष्ट्यानि शेषं

पाठसिद्धम् । इत्येकादशोपासकप्रतिमा षष्ठमध्ययनं च समा-
प्तम् । दशा० ६ अ० । आ० चू० ।

एकादशी श्रमणभूतप्रतिमा तत्स्वरूपं चैतत् ।

खुरमुंको लोण व, रयहरणं उगहं व घेत्तुण ।

समणञ्जुओ विहरइ, धम्मं काएण फासातो ॥ ३५ ॥

कुरेण बुरेण मुणो मुणितः कुरमुणो होचेन वा हस्तलुञ्जनेन
वा मुणः सन् रजोहरणं पादप्राञ्जनमवग्रहं च पतद्ग्रहं चोपल-
क्षणं चैतत्साधूपकरणस्य सर्वस्य गृहीत्वाऽऽदाय श्रमणभूतः
साधुकल्पः सकलसाधुसमाचारासेवनेन विहरति गृहान्निर्ग-
त्य ग्रामादिषु विचरति साधुवत् धर्मं चारित्रधर्मं समितिगु-
ह्यादिकं कायेन देहेन न मनोमात्रेण स्पृशन् पातयन्नेकादश्यां
प्रतिमायामिति शेष इति गाथार्थः ।

ममकारेऽवोच्छिष्टे, वच्चति सप्पायपद्धि दहुं जे ।

तत्थ वि जहेव साहु, गेएहति फासुतु आहारं ॥ ३६ ॥

ममेत्यस्य करणं ममकारस्तत्राव्यवच्छिन्ने अनपगते सत्यनेन
स्वजनदर्शनार्थित्वकरणमुक्तं सज्ञाता स्वज्ञातयस्तेषां पट्वी संनि-
वेशस्तां सज्ञातपट्वीं छट्टं दर्शनाय सज्ञातानीति गम्यते जे इति
पादपूरणे निपातः । तत्रापि सज्ञातपट्वीव्रजनेऽप्यास्तामन्यत्र
यथैव यद्देव साधुः संयतस्तथैवेति शेषः गृहत्यादत्ते प्रासुकं
तु प्रगतासुकमेवाचेतनमेवोपलक्षणत्वाच्चास्यैषणीयं चाहार-
मशनादिकमिति सज्ञातपट्वीव्रहणेन चेदं दर्शयति प्रेमाव्यवच्छे-
दात्तत्र गमनेऽपि तस्य न दोषस्तथा ज्ञातयः स्नेहादिनैषणीयं
भक्तादि कुर्वन्त्याग्रहकरणेन च तद्ग्राहयितुमिच्छन्त्यनुवर्तनीयाश्च
ते प्रायो ब्रवन्तीति तद्ग्रहणं संभाव्यते तथापि तदसौ न गृह्णाती-
ति गाथार्थः । सज्ञातपट्वीगमन एव तस्य कल्प्याकल्प्यविधिमाह ॥

पुण्वाउत्तं कप्पति, पच्छाउत्तं तु ण खलु एयस्स ।

ओदणभिहंगसूपा-दिसव्वमाहारजायं तु ॥ ३७ ॥

पूर्वं तदागमनकालात् प्राक् आयुक्तं रन्धनस्थाल्यादौ प्रक्षिप्तं
पूर्वायुक्तं स्वार्थमेव राक्षुमारब्धमित्यर्थः । कल्पते ग्रहणयोग्यं
भवति पश्चादायुक्तं तु तदागमनकालादनन्तरमायुक्तं पुनर्न खलु
नैव एतत्स्थैकादशप्रतिमास्थथावकस्य कल्पत इति वतते । गृह-
स्थानामधिकृतथावकार्थमधिकतरौदनादिकरणसंकल्पसंभवा-
त्किं तदित्याह । ओदनश्च कूरं भिल्लिङ्गसूपश्च मसूराख्यद्विदलधा-
न्यपाकविशेष आदिर्यस्य तत्तथा तत्सर्वमपि निरवशेषमप्याहा-
रजातमन्यवहार्यसामान्यं तुशब्दोऽपिशब्दार्थस्तस्य च प्रयोगो
दर्शित एवेति गाथार्थः ॥

अथैतस्याः कालमानमाह ॥

एवं उक्कोसेणं, एकारसमास जाव विहरेइ ।

एगोहा पियरेणं, एवं सव्वत्थ पाणं ॥ ३८ ॥

ध्वमुक्तेन प्रकारेण धुरमुण्णादिना एकादश मासान् यावच्चि-
हरति मासकल्पादिना विहारेण एकादशदि एकाहोरात्रप्रभृति
आदिशब्दात् छद्ग्रहण्यहादि यावद्विहरतीति प्रकृतम् । इतरेण
जघन्येनेत्यर्थः । इह च पूर्व प्रतिमासु जघन्यं कालमानं नोक्तमत-
स्तदतिदेशत आह । एवमनेनैव प्रकारेण जघन्यमानमेकाहा-
दीत्यर्थः । एतच्च मरणे वा प्रव्रजितत्वे वा साति संभवति नान्य-
था सर्वत्र सर्वप्रतिमासु प्रायेण बाहुल्येन प्रायोग्रहणादन्तर्मुह-
र्त्तादिसङ्ख्यायो दर्शित इति गाथार्थः । इह चोत्तरासु पदस्वाव-
हयकचूण्यौ प्रकारान्तरमपि दृश्यते । तथाहि शईन्नत्तपरिष्ठा प-

ञ्जमी, सच्चित्ताहारपरिष्ठा इति षष्ठी, दिग्या वंजचारी राशौ परि-
माणकमेति सप्तमी, दिग्या वि राशौ वि वंभयारी असिणाणप-
वोसच्छेकसमंखुरोमनहेत्ति अष्टमी, सारंजपरिष्ठाए च्ति नवमी,
पेस्सारंभपरिष्ठाए च्ति दशमी, उद्दिचभत्ताविज्जए समणभूइत्ति
एकादशीति । तदेवं प्रतिमासुष्ठानमुपासकस्य । पंचा० १० विव० ।
‘एकारसहिं उवासगपडिमाहिं’ उपासकाः थावकास्तेषां प्रतिमाः
प्रतिज्ञादर्शनादिगुणयुक्ताः कार्य्या इत्यर्थः । आव० ४ अ० । ग० ।
एकादशोपासकानां थावकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शन-
व्रतसामायिकादिविषयाः प्रतिपाद्यन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति ।
आचारदर्शानां षष्ठेऽध्ययने, स्था० १० ग० । प्रथमायां आरूपप्रति-
मायां दर्शनिह्जिजादिभिज्जुकाणामञ्जादि दातुं कल्पते न वा ॥ १ ॥
तथा कुलगुरुसंबन्धेन समागतानां दर्शन्यादीनामपि ॥ २ ॥
अन्यच्च नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकं कर्तुं युज्यते न वा ॥ ३ ॥
तथा क्वचिद्विखितविधौ दशमप्रतिमायां कर्पूरवासादिभिज्जिना-
नां पूजा कर्त्तव्येति विखितमस्ति तद्विषये कियतीः प्रतिमा याव-
च्चन्दनपुष्पादिभिः पूजा कियतीषु च कर्पूरवासादिभिः कस्यां च
नेति । (उत्तरम्) प्रथमआरूपप्रतिमायां दर्शनिह्जिजादिन्योऽनुक-
म्पादिना अञ्जादि दातुं कल्पते न तु गुरुबुद्धेति तत्त्वम् ॥ १ ॥
एवं कुलगुरुतादिसंबन्धेनागतानां विह्जिनां दातुं कल्पते ॥ २ ॥
नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकस्याकरणमेव प्रतिजाति ॥ ३ ॥
तथा प्रतिमाधरथावकाणां सप्तमप्रतिमा यावच्चन्दनपुष्पादि-
भिरर्द्धदन्धनमौचित्यमञ्जति । विहितविस्तरापाञ्जिकाभिप्रायेण न-
त्वष्ट्रम्यादिषु । कर्पूरादिपूजा तु अष्टम्यादिष्वपि नातुचितेति ज्ञाय-
ते तेषां निरवद्यत्वादिति । अङ्गराणि तु ग्रन्थस्थाने नोपलभ्यन्ते
इति । एकादश्यां च साधुवदेवेति बोध्यम् । ४ ॥ ६० ॥

उवासण-उपासन-न० उपास्यन्ते नृयः क्षिप्यन्ते शरायत्र उप-
अस्-विक्षेपे, आधारे-व्युद् । शरक्षेपक्षिक्ताथे शराभ्यासे, अमरः ।
उप-आस्-भावे-व्युद् चिन्तने, मन्त्रे, वाच० । सेवने, ध० २ अ-
धि० । तं च परिव्यायगो बहूहिं उवासणोहिं वञ्चं नि० चू० । १ उ० ।
“सुस्तूसमाणो उवासेज्जा, सुप्पन्नं सुत्तवस्सियं” सूत्र० १ श्रु. एअ. ।
उवासणा-उपासना-खी० । इमंभुक्तंनार्द्धरूपे नापितकर्मणि,
तच्च ऋषभदेवकावे एव जातं पूर्वमनवस्थितनखशोमानस्तथा
कालमहात्म्यतः प्राणिनोऽनवस्थिति किञ्च जगत्काय एव नख-
रोमाण्यतिरेकेण प्रवर्त्तितं दम्नानि न पूर्वमिति । गुरुराजादी-
नां पर्युपासनायाम्, आ० म० प्र० । तदुक्तं निर्युक्तिहता “उवा-
सणाणाम् सुकम्ममाईया गुरुरायार्द्धं वा उवासणा पज्जुवास-
णया” । आ० म० प्र० । आ.चू. (उसदशब्दे स्पष्टीभवित्येतत्)

उवासमाण-उपासीन-त्रि० उपासनं विदधाने, स्था० ६ ग०

उवासोय-उपोषितवत्-त्रि० कृतोपवासे, “नवकिरचाउम्मासे,
उकिर दो मासिप उवासीय” आ० म० द्वि० ।

उवाह-अवगाह-धा-भवा-आत्म० प० । अवगाहने, अवा-
गाहैर्वाहः ८ । ४ । ४ । अवगाहस्य गाहैर्वाह इत्यादेशो वा ।
उवाहइ उगहइ अवगाहते । प्रा० ।

उवाहण-उपानह-खी० उप-नह-क्षिप्-उपसर्गदीर्घः । चर्मपादु-
कायाम्, “उत्तोवाहणसंजुत्ते, धावरत्तवत्थपरिहिण” म० २
श० १ उ० “अणुवाहणाय समणा मज्जे चउवाहणाहुं तु”
आव० १ अ० । अनुपानत्काश्च श्रमणाः मम चोपानहौ ब्रवत
इति ३० । म० प्र० ।

उवाहि-उपाधि-पुं० उपाधीयते इति उपाधिर्भव्यतो हिरण्या-

वै जावतोऽष्टप्रकारे कर्मणि, उपाधीयते व्यपदिश्यते येनेत्युपाधिः । आचा० १ ध्रु० ३ अ० । कर्मजनिते विशेषणे, ।

किमस्य उवाही पासगस्स णत्थि विज्जणत्थि त्ति वेमि किं प्रश्ने अस्ति विद्यते कोऽस्त्युपाधिः कर्मजनितं विशेषणं तद्यथा नारकस्तिर्यग्योनिः सुखी दुःखी सुभगो दुर्भगः पर्याप्तकोऽपर्याप्तक इत्यादि आहोर्ग्विन्न विद्यते इति परमतमाशङ्क्य त उच्यते पश्य कस्य सम्यग्वादादिकमर्थं पूर्वापात्तं पश्यतीति पश्यः स पद्य पश्यकस्तस्य कर्मजनितोपाधिर्न इत्येतदनुसारं णाहमपि धर्माणि न स्वप्ननीयिकचेति आचा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० । उपाध्यायमुपाधिः । सन्निधौ, म० १ श० १ उ० । अन्यथा स्थितस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रकाशनरूपे कपटे, उपाधीयते स्वधर्मोऽनेन कारणे-चा-किः । स्वसामीप्यादिनाऽन्यस्मिन् स्वधर्मारोपसाधने विशेषणभेदे, उपपन्नरूपं विशेषणे च । कुटुम्बव्यापृते, उपाधीयते नाम समीपे कर्मणि के । उपाध्यायि, यथा नृत्तचार्यमिश्रादयः । उपाधीयते मनोऽत्र आधारे किः । धर्मचिन्तायाम्, व्यञ्जिचारोन्नायके न्यायमनसिरेकपदार्थभेदे च । उपाधिः साध्यत्यानिमतव्यापकत्वे सति साधनत्याजिमतव्यापकः । आचा० ॥

उवाहिनुद्ध-उपाधिनुद्ध- आर्यदेशस्तुपत्तादिविशेषणशब्दे, " ता धर्माणं गीष्ठा, उवाहिसुक्काण देह पश्यन्तां " पं० व० ॥

उविदत्ता-अनन्य- अन्य० विच्छिद्यत्यर्थे, " जायतियं २ अंतो पणिग्गहगस्स उविदत्ता दत्तपञ्जा " व्य० १ उ० ॥

उविद-उपेन्द्र-पुं० उपगत इन्द्रम कृष्णे, अत्या. समा० सुखिनो विपयामृता नेन्द्रोपेन्द्रादयो रहः । उपेन्द्रः कृष्णः । अष्ट० । " राजाऽधिराजस्तत्रासी उपेन्द्रोऽपीन्द्रवद् भुवि । सदा नयं सुमनसां, चित्रमोदमदस्तयत् " आग्र० १ अ० । तत्रेति द्वारपत्याम् । उविदवज्जा-उपेन्द्रवज्जा- स्त्री० " उपेन्द्रवज्जा जतजास्ततो गौ " इति घृ० २० उक्ते एकादशाक्षरपादके उन्द्रोभेदे, । अस्यास्य इन्द्रवज्जया संमेलने उपजातिर्भवति । आचा० ॥

उविकलेव-उद्विक्लेप-पुं० बाह्योत्पादने, मुगमनमिति श्लोकोक्तिप्रसिद्धेऽर्थे, तं० ॥

उविपग-उद्विग्न- त्रि० उद्विग्नवति, स्था० ४ ग० ।

उ(ओ)वील-अवपीरु-न० क्षेत्रे, वि० ६ अ० । अवपीरुनं परेपामित्यवपीरुः । अष्टादशे गौणादसादाने, प्रअ० १ ध्रु० ३ अ० ॥

उवीलण-अवपीरुन- न० निष्पीरुने, विपा० ८ अ० ।

उवीला-उपपीमा-स्त्री० वेदनायाम्, "अप्येते उवीलं दलेंति" अवपीरुं शेखरं मस्तके तस्यारोपणत्वं उपपीरुं वा वेदनां दलयन्ति विपा० ६ अ० ।

उवीलेमाण- (उप) अवपीरुयत्- त्रि० वेदनामुत्पादयति, " उवीलेमाणे विधम्ममाणे तज्जमाणे " विपा० ३ अ० ।

उवृहेत्ता-अनुवृंहयितृ- त्रि० परेण स्वस्य क्रियमाणस्य पुजादेरनुमोदयितरि, तज्जावे हर्षकारिणि, " पूयासङ्कारमप उवृहेत्ता प्रवह " स्था० ७ ग० ।

उवेच्च-उपेत्य-अध्य० उप-इ- ल्यप् । प्राप्तेत्यर्थे, " उवेच्च सुखेण उवेति मोक्षं " सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ॥

उवेय-उपेत- त्रि० उप-इण-क्त । उपगते, समीपगते, सेवादिधर्मेण प्राप्ते, आचा० । युक्ते, स० । संथा० । पंचू० । आच० । " पक्षुष्फकलोविप " उक्त० ८ अ० । नि० । समन्विते च । न० ।

उपेय- त्रि० उप-इण-यत् । उपायसाधये प्राप्तये उपगम्ये, अन्विष्यगम्ये च । आचा० । उपेयाभावे उपायासक्तिः विशेषः । स्था० । उवेह-प्र-मृ- घा० प्रसरणे, " प्रमरेः पयल्लोवेहो " ८ । ४ । ७७ । इति प्रसरतेष्वेहादेशः उवेहृह प्रा० ॥

उवेहमाण-उपेक्षमाण- त्रि० अवगच्छति, " अस्महाहोगमुवेहमाणे इति कर्म परिणाय सत्त्वसो से ण हिंसति " आचा० । १ ध्रु० ४ अ० । अकुर्यति, आचा० १ ध्रु० ३ अ० । अपर्यालोचयति, " उवेहाए उवेहमाणे अणुपुहमाणं धूया उवेहादि सन्निपाए प्रवति " आगमपरिकर्मितमतिस्वाद्यथावचित्यतपदार्थस्वभावदर्शितया सम्यगसम्यगिति ह्युत्प्रेक्षमाणः पर्यालोचयन्नपरमुत्प्रेक्षमाणं गदुरिकायूथप्रवादप्रवृत्तं या गतालुगनिकन्यायांनुसारिणं शङ्कया या प्रभावन्तं ध्यायद्योत्प्रेक्षस्य पर्यालोचय सम्यग्भावेन माध्यस्थ्यमवब्रम्भ्य किमेतदहं हृत्तं जीवादितत्त्वं घटामियत्साहोश्विजेत्यक्किणी निमील्य चिन्तयेति प्रावः । यदि चोत्प्रेक्षमाणः संयममुत्पादयेत्प्रेक्षमाणः संयम उच्यन्ततु प्रेक्षमाणं ध्यायथा सम्यग्भावापन्नः संयममुत्प्रेक्षस्य संयमे उद्योगं कुरु । आचा० १ ध्रु० ५ अ० ५ उ० । " उवेहमाणे कुसलोहि संवसे " उपेक्षमाणः परीपहोपसर्गात् सहमान इष्टानिष्टविषये चोपेक्षमाणो माध्यस्थ्यमवब्रम्भमानः कुशैर्गौतार्थः सह संवसेत् आचा० २ ध्रु० । उदासीने, उवेहमाणा णाइकमई " उपेक्षमाणा इति उपेक्षा द्विविधा व्यापारोपेक्षा अव्यापारोपेक्षा च । तत्र व्यापारोपेक्षया तमुपेक्षमाणास्तद्विषयायां वेदनवन्धनादिकायां समयप्रसिद्धक्रियायां व्याप्रियमाणा इत्यर्थः । अव्यापारोपेक्षया च मृतकस्वजनादिभिस्तं सक्रियमाणमुपेक्षमाणास्तत्रोदासीना इत्यर्थः स्था० ६ ग० ।

उवेहा-उपेक्षा-स्त्री० उप-ईक-अ-अवधीरणे, माध्यस्थ्ये, पो० ४ विव० । आ० । आरोपणे, अष्ट० । विशेषणे, पो० १३ विव० । परदोषोपेक्षणमुपेक्षा परेषां दोषा अविनयादयः प्रतिकर्तुमशक्यास्तेषामुपेक्षाऽवधीरणमुपेक्षा । सम्भवत्प्रतीकारेषु दोषेषु, नोपेक्षा विधेया पो० ४ विव० । " उवेहेणं वहिया य लोयं " (उवेहेति) योऽयमनन्तरं प्रतिपादितः पापण्डितलोकः एनं धर्माद्विद्व्यवस्थितमुपेक्षस्य तदनुष्ठानं मानुमंस्थाः । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थस्तदुपदेशमभिगमनपर्युपासनदानसंस्तचनादिकं च मा कृथा इति आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । (यः पापण्डितलोकोपेक्षकः स कं गुणमवाप्नुयादिति सम्मत्तशब्दे वक्ष्यते सति कलहे उपेक्षा कर्त्तव्येत्यहिरण शब्दे उक्तम्)

उवेहाअसंजम-उपेक्षाऽसंयम-पुं० असंयमयोगेण व्यापारणरूपे संयमयोगेणव्यापारणलक्षणे वाऽसंयमभेदे, स० ।

उवेहाए-उपेक्ष्य-अध्य० उप-ईक-ल्यप्-पर्यालोच्येत्यर्थे, आचा० १ ध्रु० ३ अ० । ज्ञात्वेत्यर्थे, " लोगचित्तं ए उवेहाए " उपेक्ष्य ज्ञात्वा क्षपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् आचा० १ ध्रु० ५ अ० ।

उवेहासंजम-उपेक्षासंयम-पुं० संयमभेदे, इदानीमुपेक्षासंयम उच्यते सा चोपेक्षा द्विविधा कथं यनिव्यापारोपेक्षा गृहस्थव्यापारोपेक्षा च । तत्र यथासंख्यं चोदनाचोदनविषया । संयतस्य चोदनविषया व्यापारोपेक्षा । एतदुक्तं भवति साधुं विपीदन्तं दृष्ट्वा संयमव्यापारेण चोदयतः संयमव्यापारोपेक्षा ईह दर्शने उप समीपेन ईहा उपेक्षा । गृहस्थस्य च व्यापारो-

पेक्षा गृहस्थ अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं दृष्ट्वा अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं चोदयतः गृहस्थव्यापारोपेक्षा उच्यते । उपेक्षाशब्दश्चात्र अवधारणायां वर्तते । श्रौ० । वृ० ।

उवेहासंजम-उत्पत्त-पुं० क्षीरादिमध्ये प्रक्षिप्य क्रियत्कालं धृत्वा ततो निष्काशिते, "उत्सिणोद्गमग्रीरुवेहासंजम" व्य० १ उ० । उवेहासंजम-उद्वर्तन-वि० उद्वर्तनं कुर्वति, "उद्वर्तनं उवेहासंजम वा सादृशं" नि० सू० १६ उ० ।

उवेहासंजम-उद्वर्तन-न० उद्व-वृत्-भावे-ल्युट् । चालने, "उवेहासंजम समर्थे इ रम्य वा वि । वृ० १ उ० । सुरभिचूर्णादिना (ग० ३ अधि०) कलकृद्वादिना (वृ० १ उ०) पिष्टिकादिना वा मलोत्तारणे, तं० । (साधूनामुद्वर्तननिषेधोऽप्यायारशब्दे उक्तः) उद्वर्तनं प्रमादाच्चरितं तथा । उद्वर्तनं संसक्तचूर्णादिनिः उद्वर्तनिकाश्च न भस्मवि निक्षिप्तास्ततस्ताः कीटिकाकुलाः श्वादिनिर्जह्यन्ते पादैर्वा मृद्यन्ते ध० १ अधि० । इत्यनेनैः स्नेहाद्यपहाराय व्यापारे च । उद्वर्त्यतेऽनेन, उद्व-वृत्-णिच् करणे ल्युट् । शरीरनिर्मन्त्रीकरणव्याप्तौ, वाच० । ज्ञा० । कर्मरमागुनां नृस्वस्थितिकाश्रितामपगमय दीर्घस्थितिकाश्रितानां व्यवस्थापने, पं० सं० । अत्रोद्देशस्योपकरणेन परिवर्तने, ज्ञा० अ० ३ वामपाद्वेन सुप्तस्य दक्षिणपाद्वेन वर्तने च । आव० ४ अ० ।

उवेहासंजम-उद्वर्तना-स्त्री० उद्वर्तनमेवोद्वर्तना । तत्प्रथमतया वामपाद्वेन सुप्तस्य दक्षिणपाद्वेन वर्तने, "इच्छामि पक्कमिञ्चो पगामसिञ्चाप णिग मसिञ्चाप उवेहासंजम परियट्ठणाप " आव० ४ अ० । उद्वर्त्यते प्राचल्येन प्रवृत्तीक्रियते स्थित्यनुज्ञायां यया कीर्त्यविशेषपरिणत्या असौ उद्वर्तना । पं० सं० । उद्वर्त्यते प्राचल्येन प्रवृत्तीक्रियते स्थित्यादि यया जीववीर्यविशेषपरिणत्या सा उद्वर्तना स्थित्यनुभागयोर्बृहत्करणरूपे तृतीये करणे, क० प्र० । विशेषः । अथ स्थित्यनुज्ञागविषया उद्वर्तना व्याख्यायते ।

उदयावलिजम्भायां, ठिईण उवेहासंजम उ ठिईविसया ।

सोक्कोस अवाहासो, जा वावलि होई अतिउवणा ॥

उद्वर्तना स्थितिप्रियं भवति । उदयावलिजम्भायां स्थितानामुदयावलिजम्भायादिसकलकरणयोग्येति न तदा स्थितानां प्रतिषेधः किं सर्वासामप्युदयावलिजम्भायां स्थितानामुद्वर्तना नेत्याह । स्वोक्तप्रया अवाध्यायाः स्थितयस्तः सासुद्वर्तना एषा स्वोक्तप्रया अवाध्याप्रमाणा उत्कृष्टा अतिस्थापना । अतिस्थापना नाम उद्वर्तना तदा अतिनृस्व नृस्वतरा अतिस्थापना तावत्थावज्जघन्या अवाध्या ततोऽपि जघन्या अतिस्थापना भवति । आवलिका आवलिकाप्रमाणा इयमत्र जावना वध्यमानप्रवृत्तयां यती अवाध्या तथा तुल्या अवाधादीनां वा पूर्ववत्प्रवृत्तीनां या स्थितिः सा नोद्वर्तने सा उत्पद्यततः स्थानादूर्ध्वं वध्यमानप्रवृत्तरवाध्या उपरितनीः स्थितिः पर्यन्तमुद्वर्तयेत तदेवमवाधान्तःप्रविष्टाः सर्वा अपि स्थितय उद्वर्त्य उद्वर्तनामधिकृत्य अनेक्रमणीया भवन्ति तथा यमतौ यैवोक्तप्रया अवाध्या स्थिता सैव उत्कृष्टा प्रतिस्थापना समयोना उत्कृष्टा अवाध्यासमयोना उत्कृष्टा अतिस्थापना द्विसमयोना उत्कृष्टा अवाध्या द्विसमयोना उत्कृष्टा अतिस्थापना । एवं समयममयादन्या अतिस्थापना तावद्वत्तया यावज्जघन्या अवाध्या अन्तर्मुद्वर्तप्रमाणा ततोऽपि जघन्यतरा अतिस्थापना आवलिकामात्रं तच्च उदयावलिजम्भायां मवसेयं न ह्युदयावलिजम्भायाः स्थितय उद्वर्तितः " उवेहासंजम ठिई

उदयावलिजम्भायां वाहिरं ठिईण " मिति वचनात् । ननु यदा वा वन्ये सत्युद्वर्तनां प्रवर्तिष्यते " अवाध्या उवेहासंजम " इति वचनात् तत उदयावलिजम्भायाः स्थितयोऽवाधान्तर्गतत्वेन नोद्वर्तिष्यन्ते किमुदयावलिजम्भायां प्रतिषेधेन तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् अवाधान्तर्गताः स्थितयो नोद्वर्तन्ते इति । किमुक्तं प्रवर्तिष्यन्ते अवाधान्तर्गताः स्थितयः स्वस्थानादुत्पाद्य अवाध्यामप्ये पुनस्तासां वध्यमानक्रमेणाऽर्तमानिकेपां प्रवर्तमानौ न विरुध्यन्ते तत उदयावलिजम्भायाः अतिस्थापना अपि उद्वर्तनामप्युच्यन्तीति प्रतिषिध्यन्ते ।

संप्रति निक्षेपप्रकरणार्थमाह ।

इच्छियविट्ठणाओ, आवलियं जंघिऊण तदलियं ।

सव्वेसु वि निक्खिण्णसु, ठिईणसु उवविसेसु ॥

इप्सितस्थितिस्थानात् यतः स्थितिस्थानमुद्वर्तते तत उद्वर्तित्यर्थः । आवलिकां दृष्ट्वा यत्वा अनिक्रम्य तद्वद्विजम्भायां स्थितिद्विकं सर्वेष्वपि उपरितनेषु स्थितिस्थानेषु निक्षिप्यते एष निक्षेपविधिः । संप्रति निक्षेपविषयप्रमाणनिरूपणार्थमाह ।

आवलिय असंखजागाई, जाव कम्महिई ति निक्खेवो ।

सम उत्तराणिय, ए, सावाहाए जवे ऊणे ॥

इह निक्षेपविषयो द्विधा जघन्य उत्कृष्टश्च । तत्रावलिजम्भाया अस्थित्येवमागमात्रासु स्थितिषु यः कर्मद्विकनिक्षेपः स जघन्यस्तथा हि सर्वोत्कृष्टात् स्थित्यप्रादध आवलिकाऽऽवलिकाया असंख्येयं च जागं जवनीत्यथस्ततीया स्थितिस्तस्या दक्षिकमस्थित्यापनावलिकामात्रमतिक्रम्योपरितनाधिकाया असंख्येयभागभाविनीषु निक्षिप्यते नावलिकाया मध्येऽपि तथा स्वाज्ञाव्यात् ततोऽसावेतावान् जघन्ये द्विके निक्षेपविषयः । एवं सति आवलिकाया असंख्येयतमे जागे नाधिकासु आवलिकामात्रासु स्थितिषु उद्वर्तनं भवतीति सिद्धम् । तथा च सत्युत्कृष्टस्थितिवन्धे उद्वर्तनायोग्याः स्थितयो बन्धावहि—कामवाध्यासुपरितनी चावलिकामसंख्येयभागाधिकां सुक्त्वा शेषा एव दृष्टव्याः । तथा हि बन्धावलिजम्भायाः सकलकरणयोग्यमिति कृत्वा यन्धावलिजम्भायाः स्थितयो नोद्वर्तन्ते अवाधान्तर्गता अपि नोद्वर्तनायोग्यास्तासामतिस्थापनात्वेन प्राक् प्रतिपादितत्वात् संख्येयमागाधिकमात्रमाविन्यश्च उपरितन्यः स्थितयः प्रागुक्ता व्यक्तेरेव नोद्वर्तनायोग्याः संप्रत्युत्कृष्टो निक्षेपविषयश्चिन्यते "जावकम्महिई" इत्यादि । इयमत्र भावना यदा आवलिकामावलिका संख्येयजागमध्यवर्तिनी द्वितिया अशस्तनीस्थितिरुद्वर्तयेत तदा समयाधिकावलिकाया असंख्येयभागो निक्षेपविषयः यदा तु तृतीया स्थितिरुद्वर्तयेत तदा द्विसमयाधिकाः एवं समयद्वयत्वा तावद्विकनिक्षेपविषयो यावदुत्कृष्टो जवति स च कियान् भवतीति चेदुच्यते समयाधिकावलिका अवाध्या वा द्वीना सर्वकर्मस्थितिः तथा ह्यवाधोपरिस्थितानामुद्वर्तना भवति तथा व्यवाध्या उपरितने स्थितिस्थाने उद्वर्त्यमाने अवाध्या उपरिदलिकनिक्षेपो जवति न अवाध्यामध्ये उद्वर्त्यमानद्विकस्य उद्वर्त्यमानस्थितेरूर्ध्वं निक्षेपात् तत्राप्युद्वर्त्यमानस्थितेरुपरि आवलिकामात्राः स्थितिरतिक्रम्योपरितनीषु सर्वासु दक्षिकनिक्षेपणाः जवति ततः स्थापनावलिकामुद्वर्त्यमानां स्थितिं समयमात्रमाध्यां वज्जित्वा शेषाः सर्वा अपि कर्मस्थितिरुत्कृष्टो दक्षिकनिक्षेपविषयः । तथा चाह ।

आवाहोवरिणा, दलियं पमुवेहं परमनिक्खेवो ॥

आगामि(न्)-आगामिन्-त्रि० । आगन्तुके, भविष्यत्काल-
वृत्तौ च । वाच० । लब्धव्ये, । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

आगामिपह-आगामिपथ-पुं० । आगामिनो-लब्धव्यस्य व-
स्तुनः पन्थाः आगामिपथः । लब्धव्यवस्तुमार्गे, स्था० २
ठा० ४ उ० ।

आगामिय-आकामिक-त्रि० । अनभिलषणीये, स्था० ५
ठा० २ उ० ।

अग्रामिक-त्रि० । ग्रामरहिते, स्था० । “अथेगइया णिगंथा
य णिगंथीओ य एगमहं आगामियं छिन्नावायं दीहमद्धमड-
विमणुप्पविट्ठा ” (सूत्र-४१७ +) । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

आगार-आकार-पुं० । आ-कृ-घञ् । आकृतौ, आ० म० १
अ० । कल्प० । ज्ञा० । स्था० । भ० । रा० । संस्थाने, औ० ।
“सिगारागारचारुवेसाए ” (सूत्र-) शृङ्गारो-मण्डनभू-
पणाटोपस्तत्प्रधान आकारः—आकृतिर्यस्याः सा तथा ।
तथा चारु वेशो-नेपथ्यो यस्य सा तथा, ततः कर्मधारयः ।
रा० । औ० । सन्निवेशविशेषे, शृङ्गारः—शृङ्गाररसोपापकः
आकारः—सन्निवेशविशेषो यस्य । ज्ञ० ५० २० पाहु० ।
“आगारविगारं तह प्पयासंति ” ॥ १२१ + ॥ आकारं-मु-
खनयनस्तनाद्याकृतिः, विकारं च मुखनयनादिविकृतिः ।
यद्वा-आकारस्य स्वाभाविकाकृतविकारो विकृतिस्तं तथा
प्रकाशयन्ति । ग० ३ अधि० । आगारो णाम-आगारो
त्ति वा, आगति त्ति वा, संठाणं ति वा, एगट्ठा । आ० चू०
१ अ० । स्वरूपे, घ० ३ अधि० । “कइवागयस्स आगारा ”
(सूत्र-५५३ +) । आकारा-आकृतयः, स्वरूपाणीत्यर्थः ।
स्था० ७ ठा० ३ उ० । रूपमाकारश्चक्षुर्विषयः । स्था० १ ठा० ।
प्रतिवस्तुनियतं ग्रहणपरिणामे च । “आगारो उ विसंसे,”
इति वचनादिति । जी० १ प्रति० । सह आकारेण
वर्त्तत इति साकारं विशेषग्रहणप्रवणम् । दर्श० ५ तत्त्व ।

(सर्वस्य च वस्तुन आकारवत्त्वम्)—

आगारो चिय मइस-इवत्थुकिरिया फलाभिहाणाइं ।
आगारमयं सव्वं, जमणागारं तयं नऽत्थि ॥ ६४ ॥

न पराणुमयं वत्थुं, आगाराऽभावओ खपुप्फं व ।
उवलंभव्वहाराऽ-भावाओ नाणऽऽगारं च ॥ ६५ ॥

विशे० । (अनयोर्गोथयोरर्थः ‘ठवणाणय’ शब्दे चतुर्थ-
भागे वर्णयिष्यते) आक्रियते-आकल्प्यतेऽभिप्रेतं मनोविक-
ल्पनं वस्त्वनेनेत्याकारः । आ-कृ-करणे घञ् । बाह्यवे-
ष्टायाम्, विशे० । आ० म० । आकारः-स्थून्धीसंवेद्यः
प्रस्थानादिभावाऽभिव्यञ्जको दिगवलोकनादिः । आह च—

“अवल्लोयणं दिसाणं, वियंभणं साडयस्स संठवणं ।
आसणसिद्धिलीकरणं, पडियल्लिगाइं एयाइं । उत्त० पाई० १ अ० ।
यदुक्कम्—

अवलोकनं दिशानां, विजृम्भणं शादकस्य संवरणम् ।

आसनशिथिलीकरणं, प्रस्थितलिङ्गानि चैतानि । १ । उच. १ अ. ।

“आगारेहिं” सरेहि य ॥ १४० × ॥ आकाराः-शरीरगता भा-
वविशेषाः । व्य० १ उ० (विस्तरोऽस्य ‘आगारलक्षण’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे वर्द्धयते) । भावे घञ् । हृद्गतभावा-

वेदने, इङ्गिते च । वाच० । आक्रियन्त इत्याकारा आगृह्य-
न्त इति भावना । सर्वथा कायोत्सर्गापवादे, आव० ५ अ० ।
ल० । कायोत्सर्गाकारानभिभायोक्कम्—“एवमादिपहिं आ-
गारंहि अभग्गो अविराहिओ होज्जे मे काउस्सग्गो” (सू-
त्र-३५) त्ति । ल० । आव० (तं च ‘काउस्सग्ग’ शब्दे द-
तीयभागे वर्णयिष्यते) । आ-मर्यादया मर्यादाख्यापनार्थम्
आक्रियन्ते-विधीयन्ते प्रत्याख्यानभङ्गपरिहार्यमित्याकाराः ।
प्रत्याख्यानापवादहेतावनाभोगादिके, स्था० १० ठा० ३
उ० । प्रच० । पञ्चा० । आव० । “आगारेहिं” विसुद्धं ”
॥ ५०५ + ॥ आकारैः-अनाभोगादिभिः । प० व० २ द्वार । “ग-
हणे आगारेसुं ” ॥ ४ + ॥ आकारेषु—प्रत्याख्यानापवादेषु ।
पञ्चा० ५ विच० । “दो चेव नमुक्कारे आगारा ” ॥ ५०८ + ॥
आकारो हि नाम-प्रत्याख्यानाऽपवादहेतुः । प० व० २ द्वार ।

(कस्य प्रत्याख्यानस्य कत्याकाराः)—

नवकारपोर (रि) (रु) सीए ,

पुरिमड्ढेकासणेगठाणे अ ।

आयं विलऽभत्तडे ,

चरिमे अ अभिग्गहे विगई ॥ ५०६ ॥

दो छच्च सत्त अट्ठ य ,

सत्तऽट्ठ य पंच छच्च पाणम्मि ।

चउ पंच अट्ठ नवए ,

पत्तेअं पिण्डए नवए ॥ ५०७ ॥

‘नमस्कार’ इति-उपलक्षणत्वात् नमस्कारसहिते पौरुष्यां
पुरिमाद्धं एकासने एकस्थाने च आयासने अभिप्रार्थं चरमे च
अभिग्रहं विवृत्तौ, किं ?-यथासङ्गमेते आकाराः, द्वौ पद-
सप्त अष्टौ च सप्त अष्टौ च पञ्च पद (पानि) चतुः पञ्च नवाऽ-
ष्टौ प्रत्येकं, पिण्डके नवक इति गाथाद्वयात्तत्तार्थः ॥ ५०६ ॥ ५०७ ॥

भावार्थमाह—

दो चेव नमुक्कारे, आगारा छच्च पोरिसीए उ ।

सत्तेव य पुरिमड्ढे, एकासणगम्मि अट्ठेव ॥ ५०८ ॥

सत्तेकट्ठाणस्स उ, अट्ठेवाऽऽयं विलस्स आगारा ।

पंच अभत्तट्ठस्स उ, छप्पाणे चरिम चत्तारि ॥ ५०९ ॥

पंच चउरो अभिग्गह, निव्विइए अट्ठ नव य आगारा ।

अप्पावरणे पंच उ, हवंति सेसेसु चत्तारि ॥ ५१० ॥

णवणी उग्गाहिमए, अट्ठवदहि पिसिअ घय गुले चेव ।

नव आगारा तेसिं, सेसदवाणं च अट्ठेव ॥ ५११ ॥

द्वावेव नमस्कारे आकारौ, इह नमस्कारग्रहणात् नम-
स्कारसहितं गृह्यते, तत्र द्वावेवाकारौ, आकारो हि नाम-
प्रत्याख्यानापवादहेतुः, इह च सूत्रम्—“सूरे उग्गए नमुक्का-
रसहिअं पञ्चखाइ चउव्विहंपि आहारं-असणं, पाणं, खाइमं,
साइमं, अयणत्थणाभागेणं सहसागारेणं वोसिरइ” सूत्रार्थः
प्रकट एव, आकारार्थस्त्वयम्-आभोगनमाभोगः न आ-
भोगोऽनाभोगः ; अत्यन्तविस्मृतिरित्यर्थः तेन, अनाभोगं
मुक्त्वेत्यर्थः, अथ सहसा करणं सहसाकारः ; अतिप्रवृत्त-
योगानिवर्त्तनमित्यर्थः, ‘पदं च पौरुष्यां तु’ इह पौरुष्यानाम-

उपसंहारा

उद्वेगदृष्ट्यां
वरिण्वदृष्ट्याणं, परमर्चय जाइ य जहन्नो ॥
अथाथाया उपरितनं यत् स्थितिस्थानं तद्विकं प्रतीन्य उ-
द्धर्तनाकरणे परम उत्कृष्टो निकोषो भवति परमंतु स्थितिस्थानं
अस्मात्परं नोद्धर्तते तद्विप्रहृत्य जगद्यो दक्षिकिनः रूपः ।
संप्रति यावन्मात्राः स्थितय उद्धर्तनयोग्यास्ताः प्रतिपादयति ।
उत्कृष्टे निर्वंधे, बंधावलिया अवाहमेतं च ।
तांकिं निर्वंधे, ता मोत्तु उव्वए सेसं ॥

लङ्किः त्रिद्वये, वंघात्रलिया श्री
निक्खेवं च जहसं, ता मोत्तुं उक्खं सेसं ॥
क्रियमाणं धन्वायत्रिकामघा

लक्ष्मिर्निर्ध्वं, वंघावलिया अत्र
निर्वलेवं च जहसं, ता मोनुं उव्वए सेसं ॥
उत्तुष्टे स्थितिवन्धे क्रियमाणं धन्वावत्रिकामवायामात्रं निजपं
च जयन्त्यम् । इह जयन्त्यनिर्गम्यणात् सयोंपारतनी आवलि-
का आसंख्येयनागाधिका गृह्यते ततस्तां च मुक्त्वा शेषं सर्व-
मपि स्थितिजातमुद्धर्तते ज्ञाघना चैतद्विषया प्रागेव कृता । एष
निर्व्याघाने विधिः । व्याघाते पुनरयम् ।
निर्व्याघात एव, वाघाग्रो संतकम्निर्ध्वो ।
निर्ध्वो तस्य अइववणा ॥

निष्ठायाए एवं, वायाओ संतकम्पनिवंधो ।
निष्ठायाओ, जा वलिओ तत्य अय्य

निष्वाद्याए एवं, वायाओ तत्य अइयए.
 आवलिअसंखजागो, जा बलिओ तत्य अइयए.
 एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण दलितनिक्षेपो निर्व्याघाते व्याघाता-
 भावे ऋष्यः व्याघाते पुनरन्यथा। अथ कोऽसौ व्याघात इत्याह।
 एवं प्राक्तनसितिसत्कर्मोपेक्षया इत्यधिकामिनघकर्मय-
 त्त्याह। अथ प्राक्तनसितिसत्कर्मोपेक्षया इत्यधिकामिनघकर्मय-
 त्त्याह। अथ प्राक्तनसितिसत्कर्मोपेक्षया इत्यधिकामिनघकर्मय-

अवे द्रष्टव्यः व्याघातः प्राक्तनसिद्धिसत्कम्मापत्तयोः
व्याघातः प्राक्तनसिद्धिसत्कम्मापत्तयोः असंख्येयतमाभा
न्ध्ररूपा तत्रातिस्थापना आवलिकायाः इयमत्र भवना ।
च प्रवर्तमानस्तावदवलेयो यावदावलिका । इयमत्र भवना ।
प्राक्तनसत्कर्मस्थित्यपेक्षया समयादिनाऽभ्यधिको योऽभिनवक-
र्मवन्वस्य व्याघात इहाभिप्रेतस्तन्नामा स्थापना आवलिका
असंख्येयभागमात्रा । तथा हि प्राक्तनसत्कर्मस्थिते
अभ्यधिकोऽभिनवकर्मवन्वसि प्राक्तनसत्कर्मस्थिते

असंख्येयभागमात्रा । तथा हि प्राक्कालीन-
जघन्याया असंख्येयभागमात्रा । एवं यावदा-
सकाशात् समयमनिष्णाभ्याधिके अभिनवकर्मवन्धे सति प्राक्क-
सत्कर्मणोऽभ्याधिके द्वित्ररमा वा स्थितिर्नोद्धते । एवं यावदा-
यलिका जघन्याया असंख्येयभागमात्रा अन्यस्याश्चावलिकाया
संख्येयभागमात्रा इति । एवं समयद्वयेन समयत्रयेण याव-
त्तत्कर्मणोऽभ्याधिके द्वित्ररमा वा स्थितिर्भागेनाधिके अभिनवकर्म-
वन्धे नोद्धते । एवं समयद्वयेन समयत्रयेण याव-

यल्लिका जघन्याया अत्र
असंख्येयतमे भाग इति । एवं समयद्वयेन
दावलिकाया असंख्येयतमेनापि भागेनाधिके अभिनवकर्म
बन्धे द्रष्टव्यम् । यदा पुनर्द्वाभ्यामावलिकासंख्येयतमास्य
भागाभ्यामाधिकोऽभिनवकर्मयन्त्र उपजायते तदा प्राक्तनस
कर्मणोऽन्त्यस्थितिरुद्धते उद्धृत्य च आवलिकायाः प्र
कर्मणोऽन्त्यस्थितिरुद्धते उद्धृत्य च आवलिकायाः प्र
कर्मणोऽन्त्यस्थितिरुद्धते उद्धृत्य च आवलिकायाः प्र

मं संख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीयेऽसंख्येयतमे भागे स
क्षिप्यते एतौ अतिस्थापनान्निष्ठौ जघन्यौ । यदा पुनः स
याभ्यधिकाभ्यां द्वाभ्यामावलिक्काया अस्तंख्येयतमाभ्यां म
भ्यामधिकाभिर्नवकर्मवन्धस्तदा आयलिक्कायाः प्रथममसं
भ्यामधिकाभिर्नवकर्मवन्धस्तदा असंख्येयतमे भागे नि
भ्यामधिकाभिर्नवकर्मवन्धस्तदा अतिस्थान्दौ अतिस्थापन

[illegible]

सर्वत्रापि ताघान्नात्र देव । पतदेवाह ।
 केप एव केयलो वर्धते । जइ बहइ आहिणवो उ तिउ
 आवंदि दोःखंती, जइ बहइ आहिणवो उ तिउ
 उकिट्ठातो चरिमा, एवं जा बन्धिय अइठवणा ।
 अइठवणा बन्धियाए, पुष्पाए बहुरंति निक्खेवे
 निक्खेवे निक्खेवे निक्खेवे निक्खेवे निक्खेवे

यदा प्राक्तनस्थितिसत्कर्मनिषेद्धया अनिनवस्थित
ते ह्यावधिकया असंख्ययांशो यतस्तौ भागौ तन्
तिसत्कर्मणोऽन्या स्थितिरुद्धन्ते । उद्धृत्य चावधि
मसंख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितये असंख्येयतम
भागापन्नानि द्वौपौ । जग्रन्यो ततोऽजि

जेन्द्रः ।
णां नवति निक्षेपस्तु तत्र सर्वत्रापि तावन्मात्र एव अतिस्थाप-
नावद्विकायां परिपूर्णयां निक्षेपो वर्द्धते इति शब्द उच्यतेना-
कर्तव्यतापरिसमाप्तित्वको यावच्चानेन नवकर्मघघः प्राक्तन-
स्थितिसत्कर्मणः सकाशात् द्वाज्याभावद्विकासंख्येतमान्यां
भागाज्यामधिको न भवति तावत् प्राक्तनस्थितिसत्कर्मण-
श्चरमस्थितेरघ आधालिकामसंख्येयजागाधिकामतिक्रम्योपरितने
द्वावद्विकाया असंख्येयतमे जागे निक्षिपति । यदा तु द्वितीयमघ-
स्तनी स्थितिमुद्धतयति तदा समयाधिके असंख्येयतमे भागे
निक्षिपति एवं प्रकारेण दृश्यम् । संप्रत्यल्पबहुत्वमुच्यते या
जघन्या अतिस्थापना यश्च जघन्या निक्षेप एतौ द्वावपि सर्वस्तोकं
परस्परं वा दृष्टौ एतौ द्वावप्यावद्विकासंख्येतमतभागप्र-
माणौ नान्यामसंख्येयगुणा उत्कृष्ट अतिस्थापना तस्या उत्कृष्ट-
यथारूपत्वात् ततोऽप्युत्कृष्टो निक्षेपोऽसंख्येयगुणो यतोऽसौ
समयाधिकावद्विकया सावाधया हीना सकर्मस्थितिः यतोऽपि
सर्वकर्मस्थितिर्विशेषाधिका पं० सं० । क० प्र० ।
अथातुभागोद्धतनामाह ।

चरमं नो वहिज्जइ, जा ठाणंतणि फट्ठगाणि तउ ।
उदयाववट्ठणा एव ॥

चरमं नो वदित्जई, जो एव
उत्सकियउवट्टइ, उदयाववट्टणा एव ॥
चरमं स्पष्टकं नोदतयते नापि द्विचरसं वापि त्रिचरमम एताद-
वा तावद्धान्यं यावश्चरमान् स्पष्टकावधोऽनन्तानि स्पष्टकानि ना-
दतयते किं तु तस्य चतुष्कस्याधस्तद्वतीर्य यानि स्पष्टकानि
रमयमात्रस्थितिगतानि अनन्तानि स्पष्टकानि; अतिप्रत्योपरितने द्वे
कामात्रस्थितिगतानि अनन्तानि स्पष्टकानि; नक्षिपति ।
आवहिकास्तकासंख्येयभागमात्रातेषु स्पष्टकेषु नक्षिपति ।
यथा पुनरधोऽवतीर्य द्वितीयसमयमात्रस्थितिगतानि स्पष्टकानि अतिक-
उच्यते तथा आबन्धिकामात्रस्थितिगतानि स्पष्टकानि अतिक-
उपरितनेषु समयाधिकावहिकास्तकर्मसंख्येयभागमात्रग-
तेषु स्पष्टकेषु नक्षिपति पयं यथा यथा अधोऽवतरति तथा तथा
निक्षेपो वर्द्धते अतिस्थापना पुनः पुनः सर्वत्रापि आबन्धिकामा-
त्रस्थितिगतान्येव स्पष्टकानि । कियान् पुनरुक्त्यो निक्षेपविषय
इति चेदुच्यते यन्नावहिकायामतीतायां समयाधिकावहिकामा-
त्रगतानि स्पष्टकानि व्यतिरिच्य शेषाणि सर्वाण्यपि निक्षेपवि-
षयः । संप्रत्यत्रैवाल्लप्यहत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको जघन्यनिक्षेपः
तस्यावहिकास्तकासंख्येयभागगतस्पष्टकमवधिपयत्वात् ततोऽ-
तिस्थापना अनन्तगुणा निक्षेपविषयस्पष्टकेभ्य आबन्धिकामात्र
स्थितिगतानां स्पष्टकानामनन्तगुणत्वात् । एवं सर्वत्राप्यनन्त-
गुणता स्पष्टकापेक्षया वृद्ध्या तत् वक्तव्यं निक्षेपोऽनन्तगुणः ततो-
ऽपि सर्वो जागो विशेषाधिकः । तदेवमुक्ता अनुज्ञागोद्वर्तना । पं०
३० (कर्मप्रकृतौ तु "एव उवट्टणाई उ " एवं चतुर्थपादा ।
अयमिह उपयुक्तोऽप्यख्यातोऽपि गाथापूतये प्रदर्शिता)
उद्वर्तनमुद्वर्तना । तत्कायाभिर्गमं मरणे , " दोहं उवट्टणा
पक्षत्ता तं जहा नेरइयाणं चेव भवणवासीणं चेव " उवट्ट-
तना नैरथिकभवनवासिनामेवैवं व्यपदिश्यते अन्येषाम्नु मरण-
मेवेति । स्था० २ वा० । (उद्वर्तनायाः सर्वा वक्तव्यता उवट्ट-
यशब्दे दर्शिता यथा सात्तरे किरन्तरं च्छद्वर्तन्ते इति सतो-
ऽस्तनो या नैरथिकविषयादुद्वर्त्य तीर्थद्वत्वादिबाह्यः इति च
अंतकिरिया शब्दे उक्तम्)
खुड्ड गकरुजुमणोरइयाणं जने ! अणंतरं उवट्टितं
काहिं उववज्जातिं किं एरइएव उववज्जातिं तिरिक्खजोणिसुप

शब्दे दोषोक्तः ।
स्ततो या नैसर्गिकविषयादुक्त्य
अंतःकरिया शब्दे उक्तम्) अनंतरं उव्वहितिं
खुड्दु गकरुनुम्भोरध्याणं जने ! अणंतरं उव्वहितिं
कहिं उव्वज्जंति किं णेरएसु उव्वज्जंति तिरिक्खजोणिसुए

उव्वज्जंति उव्वट्टणा जहा वक्तुं ए तेषां भते ! जीवा एग-
समएण केवइया उव्वट्टंति गोयमा । चत्तारि वा अट्ठ वा वारस
वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव्वट्टंति तेषां जंते !
जीवा कहं उव्वट्टंति ? गोयमा । से जहाणामए पवए एवं तहेव
एवं सो चेव गमओ जाव आयाप्पओगेणं उव्वट्टंति एणं पर-
प्पओगेणं उव्वट्टंति रयणप्पभपुढविखुट्ठागकरुजुम्म एवं र-
यणप्पभाए वि एवं जाव अहेसत्तमाए वि । एवं खुट्ठागते-
ओगे खुट्ठागदावरजुम्मे खुट्ठागकडिओगे एवरं परिमाणं
जाणियव्वं सेसं तं चेव सेवं भंते ! जंतेत्ति (३१ शो ३१ उ०)
कएह्वेस्सकरुजुम्मे णेरइया एवं एएणं कमेणं जहेव उव-
वायसए अट्ठावीसं उदसगा जणियां तहेव उव्वट्टणासए वि
अट्ठावीसं उदसगा जाणियव्वा णिरवसेसा एवरं उव्व-
ट्टंति त्ति अभिधावो भाणियव्वो सेसं तं चव सेवं भंते !
भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥ उव्वट्टणासयं सम्मत्तं ॥ ३५ ॥
ज० ३१ शो ३५ उ० ।

उव्वट्टणासंकम-उद्वर्तनासंकम-पुं० उन्मानप्रकृतीनां यन्त्रे, 'आ-
ध्याउव्वट्ट' पं० सं०। स्तोकस्य रसस्य प्रभूतीकरणे, पं० सं०।
उव्वट्टित्ता-उद्वर्त्य-अव्य० उद्वर्तनं कृतेत्यर्थे, स्था० ३ ग० ॥

उव्वट्टिय-उद्वर्तित-वि० पिपिकादिना कृतोद्वर्तने, "अभंगिय सं-
वाहिय उव्वट्टियमज्जियं च से जाणुं" पिं० । तत्त्वाच्छ्याविते,
"उव्वट्टिया पओसं, गोत्र उव्वमओ य सेजते" या अभिनव-
स्थापिता सती धात्री उद्वर्तिता धात्रीत्वाच्छ्याविता । पिं० ।
कृतोद्वर्तनाके, "णरगा उव्वट्टिया अधणणा ते वि य दीसंति"
प्रश्न० १ द्वा० । ततो वि उव्वट्टिया समाणा पुणो वि पवज्जंति"
प्रश्न० ३ द्वा० । "आउक्खण उव्वट्टिया समाणा" प्रश्न० १ द्वा० ।
उव्वट्ट-उद्वृत्-वि० उद्वृत्तिमणते, "अमुगो पंचंतराया उव्वट्टा
अणज्जंता पुरिसा कूमवेहे उव्वणैतु" । आ० म० द्वि० ।

उव्वत्त-उद्वृत्त-त्रि० कृतोद्वर्तने, "मच्छुव्वत्तं" मत्स्योद्वृत्तमेकं व-
न्दित्वा मत्स्यवद् कृतं क्तितीयं साधु द्वितीयपाश्वेन रेचकावर्तनं
परावर्तते आ० ३ अ० ।

उव्वत्तण-उद्वर्तन-न० एकपाश्वीदन्यपाश्वीभवने, घ० ३ अधि० ।
"उत्ताणयस्स पासल्लियकरणं उव्वत्तणं" नि० चू० ४ उ० । उ-
द्वर्तनं नाम तस्या उत्तानायाः पाश्वतः करणम् । वृ० ३ उ० ।
ऊर्ध्वं वर्तने, "उव्वत्तणणिह्वेचणवीहंते अणिओगे" ऊर्ध्वं वर्तनं
यदसाधु वर्तते । ओ० । शरीरपरिचेषाकारिषु निर्व्यामकेषु,
प्रश्न० ७१ द्वा० ।

उव्वर-देश-धर्माथे, दे० ना० ।

उव्वट्टण-उद्वहन-न० उत्तोल्य वहनम् । उत्तोल्य स्कन्धादिना
वहने, विवाहे च । वाच० । जीविकादाभेनात्मनो धारणे, स० ।

उव्वा-उद्-वा-धा० उवा० प० अक० सेद "स्वरादनतौ वा"
८ । ४ ३६ । अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरन्तेऽकारागमो वा

भवति इत्यकारागमो वा । उव्वाइ उव्वाअइ उव्वाति । प्रा० ।
"उव्वाते रोहम्मावसु आः ८ । ४ । ११ इत्यादेशे कृते ओक्स्माइ
वसुआइ उव्वाइ प्रा० धर्माथे, दे० ना० ।

उव्वागणि-उर्वाग्नि-पुं० षड्वानसे, अष्ट० ।

उव्वात-उद्वात-पुं० परिश्रान्ते, "अत्तद्धाणे उव्वाता जिक्खोव-
हिंसाणपण पमिणीए" वृ० १ उ० । "उव्वातो दिवसं तिण्ढं
तु अतिकमे गुरुगा" उच्चातः परिश्रान्ते इति कृत्वा नष्टः ।
व्य० १ उ० । अतिपरिश्रान्ते, "हिंसतो उव्वातो सुत्तथाणं च
गच्छपरिहाणी" व्य० ४ उ० ।

उव्वाह-देशी-धर्माथे, दे० ना० ।

उव्वाहिज्जमाण-उद्वाध्यमान-त्रि० प्राचल्येन वाध्यमाने, "उ-
च्चारपासवणेणं उव्वाहिज्जमाणे" आचा० २ श्रु० । प्राचल्येन
मोहोदयात्पीरुगमाने, "उव्वाहिज्जमाणे गामघस्मोहिं" आचा० १
श्रु० ५ अ० ।

उव्विग्ग-उद्विग्न-त्रि० उद्-विज्ञ-कर्त्तरि-क-सर्वत्र ह्यवयवमच-
न्ते ८ । २ । ७ ए । इति लोपः प्रा० । आनन्दरसत्यागमानसे,
ज० ३ श० १ उ० । भीति, "जम्ममच्छुभउव्विग्गा दुक्खस्संतगवे-
सिणो" उच्च० १४ अ० । "अरुविज्जम्मणा णिच्चवासजणगा-
णं" प्रश्न० १ द्वा० । उद्वेगवति, "उव्विग्ग अप्पुया असरणा
अरुवीवासं उव्वेति" प्रश्न० ३ द्वा० । पराङ्मुखचित्ते, तेषां नर-
केषु नारका णिच्चंतसिया णिच्चं उव्विग्गा" प्रश्न० २ पद । यथोक्त-
द्व्युद्वातुजघतस्तत्तत्तवासपराङ्मुखचित्ताः जी० ३ प्रति० ॥

उव्विग्गया-उद्विग्नता-स्त्री० इष्टवियोगाद्यनिमित्तकसहजत्या-
गेच्छायाम्, जवाउद्विग्नताशुक्लौ, द्वा० २१ द्वा० ।

उव्विक्क-उद्विक्क-धा० उद्वेगे, उद्विजः ८ । ४ । २६ उद्विजोरन्त्यस्य
घो भवति । उव्विक्कइ उद्विजते प्रा० ।

उव्विह-उद्विह-पुं० द्वादशानामाजीविकोपासकानां तृतीये,
भ० ७ श० ५ उ० ।

उव्विहंत-उद्विजहत्-त्रि० ऊर्ध्वं क्षिपति, भ० ७ श० १४ उ० ।

उत्पतति च । किमपरं मणसा वि उव्विहत्ता इति ज्ञा० १ उ० ।

उव्विहमाण-उद्विजहत्-त्रि० उद्विजहति, ज० १ श० १ ए उ० ।

उव्विहिय-उद्व्यूह-अव्य० उत्प्रेक्ष्येत्यर्थे, भ० १३ श० १ उ० ।

उव्वीह-उद्व्यूह-त्रि० ईर्षोद्व्यूहे ८ । १ । १२० । इति उद्व्यूह-
शब्दे क्त इत्थं वा । उव्वीहं उव्व्यूहं । उत्प्रेक्षिते, प्रा० ।

उव्वीहय-अपव्रीरुक्-पुं० हज्जया अतिचारान् गोपायन्तमुप-
देशविशेषैरपव्रीरुयति, विगतहज्जं करोतीति अपव्रीरुक् ।
पंचा० १५ विव० । स्था० । हज्जयाऽतिचारान् गोपायन्तं वि-
चित्रवचनैर्विहज्जीकृत्य सम्यगालोचनाकारयितरि, आलोचना-
प्रतीच्छके, ज० २५ श० ७ उ० । अयं ह्यालोचकस्यात्यन्तमुपकारको
भवतीति घ० २ अधि० । अभिहितं च "ववहारं ववहरं आगम-
माई उ सुणइ पंचविहा । आवीडुवगूहंतं जह आलोपइ तं सव्वं"
स्था० ७ ग० ।

उव्वीहमाण-अवपीरुयत्-त्रि० वाधयति, "पंथकोहेहिय उ-
वीहमाणे २ विहिंसेमाणे २ विहरइ" वि० १ श्रु० १ अ० । पा० ।

उव्वुड्डयाणिउड्डय-उन्मग्ननिमग्नत्व-न० ऊर्ध्वो जलगमने, उपचा-
रात्सातासातपरितापने, "सातस्स असातस्स य, परितावण-
मयं उव्वुड्डनिउड्डयं करेति" सातमुन्मग्नत्वमिव असातपरितापनं
निमग्नत्वमिधेति । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उव्वुह-उद्व्यूह-न० उद्-वि-ऊह-क ईर्षोद्व्यूहे ८ । १ । १२० ।
इति क्त इत्वाभावे रूपम् । उत्प्रेक्षिते, प्रा० ।

उव्वेग-उद्वेग-पुं० उद्-विज्ञ-घञ्-कृत्वम् । शोके, देवानामुद्वेगः ।

तिहि ठाणेहि देवे उन्वेगमागच्छेजा तंजहा अहो एं
मए इमाओ एयारुवाओ दिव्वाओ देवहीओ दिव्वाओ
देवजुईओ दिव्वाओ देवाण्णावाओ पत्ताओ द्वाप्ताओ
अभिसमणगयाओ चवियव्वं जविस्सइ ? अहो एं मए
माउओय पिउमुक्कं तं तउभयसिद्धं तप्पदमयाए आहुरो
आहारेयव्वो जविस्सइ २ अहो णं मए कलमझजंवालाए
असुरैए उन्वेयणित्ताए भीमाए गम्भवसहीए वसियव्वं
भविस्सइ ॥ ३ ॥

(उन्वेगति) उद्देगं शोकं मयेतश्चयनीयं भविष्यतीत्यं तथा
मातुरोज आर्तव पितुः शुकं तत्तथाविधं किमपि विहीनानाम-
तिविहीनं तयोरोजःशुकयोःकथं द्वयं तदुभयं तद्ध तत् संसृष्टं
संश्लिष्टं वा चेति परस्परमेकां नृत्तमित्यर्थः । तदुभयसंश्लिष्टं तदु-
न्वेयसंश्लिष्टं वा एवञ्चकणो यं आहारस्तस्य गर्भवासकावस्य
प्रथमता तत्प्रथमता तस्यां प्रथमसमय इत्यर्थः । स आहर्त-
व्योऽन्वेयवहार्यो जविष्यतीति द्वितीयम् । तथा कलमझो जन्मर-
व्यसमूहः स एव जम्बाहः कर्दमो यस्यां सा तथा तस्यामत
एवाशुचिकायामुद्देजनीयायामुद्देगकारियां भीमायाम्नेयानि-
कायां गर्भे एव वसतिस्तस्यां वस्तव्यमिति तृतीयम् । स्था० ३
वा० ३ उ० । निवेदे, अनु० । इष्टवियोगादिजन्ये चित्तव्याकुलत्वे,
ज० ३ शा० ६ उ० । जीवा० । चित्तदोषे, तत्र द्वेपादुद्देगो यथा ।

स्थितस्यैव स उद्देगो, योगद्वेपात्ततः क्रिया ।

राजविष्टिमज्जन्म-वाधिते योगिनां कुले ॥१४॥

(स्थितस्यैवेति) स्थितस्यैवाप्रवृत्तस्यैव सः प्रम उद्देग उच्यते
ततस्तसादनादरजनिताद्योगद्वेपात्क्रिया परवशादिनिमित्ता प्र-
वृत्तिः राजविष्टिसमा नृपनियुक्तानुष्ठानतुल्या योगिनां श्रीमतां
आदानां कुले जन्म वाधते प्रतिबध्नाति अनादरेण योगक्रियाया
योगिकुलजन्मवाधकत्वनियमात् द्वा० १५ द्वा० । तदुक्तम् ।

उद्देगे विद्वेषा-द्विष्टिसं करणमस्य पापेन ।

योगिकुलजन्मवाधक-महापेतत्तद्विदामिष्टम् ॥

'उद्देग इत्यादि' उद्देगे चित्तदोषे विद्वेषाद्योगविषयात् विष्टिसं
राजविष्टिकल्पं करणमस्य योगस्य पापेन हेतुमृतेन एतच्चैवंविधं
करणं योगिनां कुले जन्म तस्य वाधकमनेन योगिकुलजन्मापि
जन्मान्तरे न हन्यत इति कृत्वा योगिकुलजन्मवाधकमहमत्य-
र्थमेतत्तद्विदामिष्टं योगविदामिष्टमतम् । पो० १४ विव० । व्याकु-
लचित्ततायाम्, विरहजन्ये दुःखोदमे मये च । उद्देगो वेगो
यस्मात् । निश्चले, स्तिमिते, शीघ्रगामिनि च वाच० ।

उन्वेद-उद्देष्ट-धा० ज्वा० आ० सक सेद-पृथकरणे, बोदः ५ ।
४ । १२ । उद्देः परस्य वेष्टेरन्त्यस्य लो वा भवति इति ह्रत्वाभावे
रूपम् उन्वेदइ उन्वेदइ उद्देष्टते । प्रा० । "उन्वेदेज वा शिवेज
वा उप्पोसं वा करेज्जा" उद्देष्टयेत् पृथक्कुर्व्यात् आचा० २ श्रु० ।
उन्वेदण-उद्देष्टन-न० उद्दे-वेष्ट-ल्युट्-इत्तपादयोर्वन्थने, उपमे-
ये च । पृथकरणे, अनुक्तवन्धने, त्रि० वाच० । आचा० २ श्रु० ।
उन्वेयण-उद्देजनक-त्रि० उद्देज्यते उद्देज्यते यस्मिन् स
उद्देजनकः । प्रयानके, उद्देगकारिणि, " उन्वेयणां जाईमरणं
नरएसु अणाओ य " आतु० । उद्देगहेतुत्वाभिरुचकाङ्क्षे प्राण-
वन्धे, प्रश्न० १ द्वा० ।

उन्वेयणित्त-उद्देजनीय-त्रि० उद्दे-विज्-अनीयर-कचरि । उद्दे-

गकारिणि, " असुरैए उन्वेयणित्ताए भीमाए गम्भवसहीए व-
सियव्वं भविस्सइ " स्था० ३ द्वा० ।

उन्वेद-उद्देष्ट-धा० ज्वा० सक० आत्म । बोदः ५ । १२ । उद्देः
परस्य वेष्टेरन्त्यस्य वा लोः उन्वेदइ उन्वेदइ उद्देष्टते । प्रा० ।
उन्वेद्विय-उद्देष्टित-त्रि० उत्सारिते, " उन्वेद्विय मुज्जमयस्स तो
साहादि " दृष्ट ३ उ० ॥

उन्वेव-उद्देग-पुं० उद्दे विज्-अश्-कृत्वम् । उद्देजः ५ । ४ । १६
इति अन्त्यस्य वा वः । चित्तव्याकुलत्वे, प्रा० ।

उसकण-अवप्पण्ण-न० उन्वाहने, " णपणं जहणं जाहणं उत्त-
क्षणंति एगहा " नि० चू० १ उ० । " जहमाणिधयाणं उक्कहणा
भण्णति " नि० चू० १ उ० ॥

उसदु-उत्तुत्त-त्रि० उच्चे, " उसडा उसदु लुडुगा " राय० ।

उसम-उपण-न० उच-क्युत् मरिचे, पिप्पल्लीमुत्ते च शुण्ठ्यां
चव्यिके पिप्पल्याश्च स्त्री० उसम शब्दो देशीवचनो बाहुल्यवचनो
यथा " उसणसायं वेयणं वेयंति " कर्म० ॥ प्रायः इत्यर्थः ।
जं० २ वक्क० । प्रवाहेणेत्यर्थः, तं० ।

उससुदोम-उपणदोष-पुं० उपणेन बाहुल्येन अनुपरतत्वेन दोषो ।

उत्तादानसंरक्षणानामन्यतमः । रुद्ध्यानस्य हक्कणभेदे, औ० ।

उसज (ह)-अ (ह)-पज-पुं० अपजशब्दस्य द्विधा व्या-
ख्या सामान्यतो विशेषतश्च । तत्र सामान्यतो यथा अपति
गच्छति परमपदमिति अप्रभः । उद्देवादौ ८ । १ । ३१ । इत्युत्वे
उसहो वृषज इत्यपि । वर्षति सिञ्चति देशनाजनेन ह्रत्वाभिना
दधं जगदिति अस्यान्वर्थः । अप्रभे वा वा ५ । १ । ३३ । इति
वृषजे नृतो वेन सह उद्दे वा भवति । उसहो वसभो प्रा० ।
धर्म० । वृषेण धर्मेण भातीति वृषजः जं० २ वक्क० । वृषभ
उद्देहने एष आगमिको धातुः समप्रसंयमजारोद्देहनाद् वृषजः
आ० म० द्वि० । वृषभ उद्देहने उच्छृङ्खलते भगवता जगत्संसारः
समग्रं तेन अप्रभ इति सर्व एव जगत्प्रन्तो जगदुच्छ्रन्ति "अतुलं
नाणदंसणचरित्तं वा एवं सामसं " एषा सामान्यत अप्रज-
शब्दस्य व्युत्पत्तिः । आचू० २ अ० । एवञ्च सर्वेऽप्यहन्त अप्रभा
वृषजाश्च इत्युच्यन्ते तेन कर्वावृषज ह्यञ्जुतत्वेन मातुश्चतुर्दश-
स्वनेषु प्रथमं वृषभदर्शनेन च अप्रभो वृषजो वेति जं० २ वक्क० ।

ऊरुसु उसभद्वंजनंमजं सुमितेण उसजजिणो जेण
जगवतो दोसु वि ऊरुसु उसजा उपपराहुत्तां हंजणज्या
जेणे व मरुदेवीए भगवतीए चोदसएहं महासुमियाणं प-
दमं उसजो सुमिणे दिट्ठो तेण तस्सं उसजत्ति नाम कयं से
सतिहयपराणं पायरो पदमं गयं पासति ततो वसभं ।

अक्षरगमनिका त्वेवं यतो जगवत ऊर्वावृषभवदूर्ध्वमुखं द्वाभ्य-
नं मरुदेवी च भगवती स्वप्ने प्रथमसूषमं दृष्टवती तेन भगवान्
अप्रजजिनः । आ० म० द्वि० । अवसर्पिण्यां प्रथमे तीर्थकरे,
प्रव० ७ द्वा० । अनु० ।

(१) अप्रभस्वामिनः पूर्वजवचरित्रम् ।

(२) अप्रभस्वामिनस्तीर्थकरत्वहेतवः ।

(३) अप्रजस्वामिनो जन्म तन्महोत्सवश्च ।

(४) अप्रजस्वामिनो नाम ।

(५) अप्रजस्वामिनो वृद्धिः ।

(६) अप्रभस्वामिनो जातिस्मरणम् ।

- (७) ऋषभस्वामिनो विवाहः ।
 (८) ऋषभस्वामिनो ऽपत्यानि ।
 (९) ऋषभस्वामिनो नीतिव्यवस्था ।
 (१०) ऋषभस्वामिनो राज्याभिषेकः ।
 (११) ऋषभस्वामिनो राज्यसंग्रहः ।
 (१२) ऋषभस्वामिनो लोकस्थितिनिबन्धनं शिक्षादिशिक्षणं च ।
 (१३) ऋषभस्वामिनो वासः ।
 (१४) ऋषभस्वामिपुत्रराज्याभिषेकः ।
 (१५) ऋषभस्वामिनो दीक्षाकल्याणकम् ।
 (१६) ऋषभस्वामिनश्चीवरधारिवकाशमानम् ।
 (१७) ऋषभस्वामिनो जिज्ञाकालमानम् ।
 (१८) ऋषभस्वामिनः श्रेयांसेन जवाष्टककथनम् ।
 (१९) ऋषभस्वामिनः धामायानन्तरं प्रवर्तनप्रकारः ।
 (२०) ऋषभस्वामिनः श्रमण्यावस्थावर्णनम् ।
 (२१) ऋषभस्वामिनः केवज्ञोत्पत्त्यनन्तरं धर्मकथनम् ।
 (२२) ऋषभस्वामिनो वन्दनार्थं मरुदेव्या सह नरतगमनम् प्र-
 रतद्विचित्रजयद्वज्ज ।
 (२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारः तीर्थकरवज्रदेव वासुदेवाश्च भ-
 विष्यन्ति न वेत्यादिप्रश्नकदम्बकञ्च ।
 (२४) ऋषभस्वामिनः सङ्घसंख्या ।
 (२५) ऋषभस्वामिनः श्रमणवर्णनम् ।
 (२६) ऋषभस्वामिनः केवज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं नव्यानां कियता
 कावेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं कियन्तं काशं यावदनुवृत्तम् ।
 (२७) ऋषभस्वामिनो जन्मकल्याणकादिनकृताणि ।
 (२८) ऋषभस्वामिनः शरीरसंपत्-शरीरप्रमाणं कौमारं राज्ये
 गृहित्वे च यावान् काशस्तन्मानं च ।
 (२९) ऋषभस्वामिनो निर्वाणगमनं देवकृत्यवर्णनं च ।
 (३०) चित्तानन्तरं शक्रकृत्यवर्णनम् ।
 (३१) इन्द्रवाक्कृणामपरा वित्तिका नरतकारिता ।
 (१) अथ श्रीऋषभदेवचरित्रं तत्र प्रथमतः पूर्वमवचरित्रमाह ।
 नाभी विणयचूमी, मरुदेवी उत्तरा असाढा य ।
 राया य वरनाहो, विमाणसव्वहसिद्धाओ ॥ १६ ॥
 धणमिहुणसुरमहव्वज्ज-द्विदियंगयवरजंघमिहुणे अ ।
 सोइम्म विज्जअरुव्व, चक्की सव्वहउसजे अ ॥ १७ ॥
 घणसत्यवाहयोसण-जइगमणं अरुवेत्तासठाणं च ।
 बहुवोर्वाणे वासे, चिंताघयदाणमासि तथा ॥ १८ ॥
 उत्तरकुरुसोहम्मो, महाविदेहे महावलो राया ।
 ईसाणे ललियङ्गो, महाविदेहे वयरजंघो ॥ १९ ॥
 उत्तरकुरुसोहम्मो, विदेहि चेगिच्छियस्स तत्थ मुओ ।
 रायमुअसिद्धिमच्चा-सत्तामुयआ वयस्सा से ॥ २० ॥
 अथवा प्रतिपादितः कुलकरवंश इदानीं प्राक् सूचितेष्वाकु-
 वंशः प्रतिपाद्यते । स च ऋषभनाथप्रभव इत्यतस्तद्वक्तव्यताजनि-
 धित्तयाऽऽह । नार्जीगाहा । १६ । गमनिका इयम् । निर्गुक्ति-
 गाथा प्रचूनार्थप्रतिपादिका अस्यां च प्रतिपदं क्रियाध्याहारः
 कार्यः । स चेत्यं नाभिरिति नाभिर्नाम कुलकरो वचूव । विनीता
 चूमीति तस्य विनीतचूमी प्रायः अवस्थानमासीत् । मरुदेवीति
 तस्य नार्जी राजा च प्राग्जवे वैरनाजः सन् प्रव्रज्यां गृहीत्वा
 तीर्थकरनामगोत्रं कर्म वच्चा मृत्वा स्वार्थसिद्धिमवाप्य ततस्त-

स्या मरुदेव्यास्तस्यां विनीतचूमी स्वार्थसिद्ध्यादिमानादयतीर्थ
 ऋषभनाथः संजातः तस्योत्तरापाढनक्षत्रमासीदिति गाथार्थः ।
 १६ ॥ इदानीं यः प्राग्जवे वैरनाजो यथा च तेन सम्यक्त्वमवार्त्त
 यावतो वा जवानवाप्तसम्यक्त्वः संसारं पर्यटितः यथा च तेन
 तीर्थकरनामगोत्रं कर्म वच्मित्यमुमर्थमजिधित्सुराह । धणगाहा
 । १७ । १८ । उत्तरगाहा । १९ । उत्तरकुरुगाहा ॥ १०० ॥ अन्या अप्यु-
 क्तसम्यन्त्रा एव ऋषभ्या तावत् यावत् 'पदमेण पच्छिमेण गाहा'
 किन्तु यथावसरमसम्मोहनिमित्तमुपन्यासं करिष्यामः । प्रथम-
 गाथागमनिका । धनः सार्थवाहो घोषणं योनिगमनमटवी वर्षास्था-
 नं च वह्नो ह्रीने वर्षे चिन्ता घृतदानमासीत्तदा । १७ । द्वितीय-
 गाथा गमनिका । उत्तरकुरौ सौधर्मे महाविदेहे महावलो राजा
 ईशानं ललियङ्गो महाविदेहे च वैरजह्म इयमन्यकर्तृकी गाथा
 सोपयोग्येण च । १८ । तृतीयगाथागमनिका उत्तरकुरौ सौ-
 धर्मे महाविदेहे चिकित्सकस्य तत्र सुतः राजसुतश्रेष्ठमात्य-
 सार्थवाहसुता वयस्याः (से) तस्य । आसां भावार्थः कथानका-
 दवसेयः प्रतिपदं चानुरूपक्रियाध्याहारः कार्यः इति । यथा धनो
 मामसार्थवाह आसीत् स हि देशान्तरङ्गन्तुमना घोषणां कारित-
 वानित्यादि कथानकम् आग ० १ अ ० ॥

ह्रीपोऽस्ति जम्बूद्वीपोऽत्र, सदा यः परिरम्यते ।

अम्मोधिना चिरायात-मिद्ववह्महरीजुजैः ॥ १ ॥

विदेहे पञ्चिमासंस्थे, क्तिमिगडलमएनम् ।

क्तिमिप्रतिष्ठितं नाम, नगरं सुप्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥

प्रियंकरकरस्तत्र, राजा राजेव विधुतः ।

शुचिः कुयलयोद्धासी, प्रसन्नचञ्चलनामकः ॥ ३ ॥

आसीत्तत्र धनः सार्थवाहः पितृगृहं श्रियः ।

स पण्डिनिशती संख्य-क्रयाणकमहाकरः ॥ ४ ॥

क्रयाणकानि संगृह्य, वाणिज्यार्थं कृतोद्यमः ।

सोऽपरेद्युर्गन्तुकामो, वसन्तपुरपत्तनम् ॥ ५ ॥

सर्वलोकोपकाराय, सार्थवाहो धनस्तदा ।

आघोषयत्पुरे कृत्स्ने, मेरीनादनपूर्वकम् ॥ ६ ॥

यो मया सममन्येति, तस्य सर्वमहं ददे ।

क्रयाणान्यक्रयाणस्या-ऽद्यादनानां च बाहनम् ॥ ७ ॥

सहायमसहायस्या-शम्यहानां च शम्यहम् ।

दस्सुन्यः श्वापदादिन्य-स्त्रास्येऽहं पथि वन्धुघत् ॥ ८ ॥

अन्नेः पत्तिस्तथा वल्लैः, पात्रैरोपभोगैः ।

विसुरयति यो येन, सर्वं यच्छामि तस्य तत् ॥ ९ ॥

तत् श्रुत्वा वणिजोऽनेके, संवहन्ति स्म सत्वरम् ।

व्यवहर्तुं परे भोक्तुं, दरिद्रैश्चमकादयः ॥ १० ॥

प्रस्थानं सुमुहूर्त्तेऽथ, सार्थवाहो विनिर्मे ।

जाधिमङ्गलसंख्य-विहितानेकमङ्गलः ॥ ११ ॥

अत्रान्तरे धर्मघोषाऽऽचार्यः सूर्य इवापरः ।

पादौः पवित्रयन् भूमिं, दीन्यमानस्तपस्विषा ॥ १२ ॥

तमागच्छन्तमालोक्य, सङ्ख्यन्तानन्दकारकम् ।

सार्थवाहो नमस्कृत्य, प्रस्फुटकटको क्षिधा ॥ १३ ॥

उपवेश्यासने प्राङ्दी-गुरोर्गमनकारणम् ।

वसन्तपुरमेष्याम-स्त्वया सहिति तेऽभ्यष्टुः ॥ १४ ॥

श्रुत्वा तान् सार्थपो भक्त्या, सृदानिति समादिशत् ।

सम्पाद्यमन्त्रपानाद्य-मेपान्निःशेषमन्वहम् ॥ १५ ॥

आचार्या अपि तस्याख्यन्, शुक्तिमाहारगोचराम् ।

तदा च कोऽपि पकाम्-स्यान्नं तस्योपनीतवान् ॥ १६ ॥

सार्धवाहोऽयदत्पूज्या, विधायानुग्रहम्परम् ।
 स्यानीनूतसुधाभानि, गृहीताग्राह्यमूनि मे ॥ १७ ॥
 सार्धपैतानि कल्पन्ते, नाशस्त्रोपहतानि नः
 धनोऽत्रादीद् वतं पूज्या-यौष्माकमतिदुष्करम् ॥ १८ ॥
 कश्यपमन्त्रादि यः सर्वे, पूज्याः सम्पादयिष्यते ।
 प्रातः प्रयाणमन्त्राद्योत-स्तदागत्यात्र तिष्ठत ॥ १९ ॥
 चक्रे प्रयाणं सार्धेशो, गुरवोऽपि सहाचक्षन् ।
 सञ्जातेषु प्रयाणेषु, ततः कतिपयेष्वपि ॥ २० ॥
 चञ्जल्यने तदा ग्रीष्मः, कालः कलितयौवनः ।
 स्वकीयेनोष्मणा ज्वाला-जिह्वामप्यवहेलयन् ॥ २१ ॥
 नृपस्येव निदाघस्य, महायोध इवार्यमा ।
 करः शरैरिवाशेषान्, जनानाहन्त्यरीनिव ॥ २२ ॥
 तदा तापादिवोष्मांशु-स्तृष्णातिशयविह्वलः ।
 पियन् करसहस्रेण, जडस्यानान्यशोपयत् ॥ २३ ॥
 प्रस्येदप्लुतसर्वोद्ग-स्तदा धानुमयो जनः ।
 ग्रीष्मनामिन्धमज्जानाद्, स्वरूप इवान्नवत् ॥ २४ ॥
 निदाघदहनोत्तप्त-बाहुका वसुमत्यपि ।
 ज्वालीभूताध्वगान् जन्तून्, पचते चणकानिव ॥ २५ ॥
 सत्यप्येवंविधे कात्रे, यान्तःकान्तारमापतन् ।
 प्रावृद्धकाञ्चक्रमापात्र-स्तत्राध्वनि रघोः तान् ॥ २६ ॥
 सेनान्यस्तस्य गर्जन्तः, पर्जन्याः इयाममूर्त्तयः ।
 पुरस्कृतेन्द्रध्वजान्-स्तमिहृषामसिधेनवः ॥ २७ ॥
 चारिधाराशरासारै-रुपयुपरिपातित्तिः ।
 नश्यतोऽपि जनान् घ्नन्ति, कत्रधर्मानमिह्वयत् ॥ २८ ॥ (युग्मम्)
 कोऽपि श्रेयांसि वासांसि, पर्यञ्चत न तद्गयात् ।
 श्रीमन्तोऽपि जपद्वन्त्रा, संचरन्ति पुरेऽपि हि ॥ २९ ॥
 मार्गास्तदा जर्मलैश्चा-प्रसरैरवहाः कृताः ।
 गन्तुं कोऽपि न शक्नोति, पदात् पदमपि क्वचित् ॥ ३० ॥
 प्राज्यस्पर्णाश्रियो मत्ता-स्तदानीन्निमगा अपि ।
 लोकात्सर्वस्वमादाय, न्देषु प्रक्षिप्यथा ॥ ३१ ॥
 स्थाने स्थाने प्रादहयन्ति, लोकज्यो वह्ना अपि ।
 वर्त्मरक्षा धनमिव, तारकैरातलच्छलात् ॥ ३२ ॥
 पादमाकृष्य पङ्क्तु, तद्वञ्च इव दुर्धमः ।
 क्षिप्रं पातयते नृमौ, प्रधानमपि मानुषम् ॥ ३३ ॥
 ईदृश्यज्जगमे याते, प्रारम्भेऽप्यतिभैरवे ।
 दुर्गाभार्गान् धनो ज्ञात्वा, तत्रैवावासमाददे ॥ ३४ ॥
 कृतवोदजान् जनोऽप्यस्था-द्वेष्टमनोव निजे सुखम् ।
 शृङ्खोटजेऽसुराचार्या, माणिमरुतोपदर्शिते ॥ ३५ ॥
 प्राप्तोत्कर्षासु वर्षासु, निष्ठिते भोजने नृणाम् ।
 कन्दमूलफलाशित्वं, तापसानामिवाभवत् ॥ ३६ ॥
 दुःखिताः साधवस्तत्र, कथञ्चित्कस्यचिद् गृहे ।
 चैष्टमन्तेऽनवद्यानि, फलाभ्याददत्ते तदा ॥ ३७ ॥
 एवं व्रजति काले च, स्तोकाशेषे तपात्यये ।
 निशायाः पश्चिमे यामे, चिन्ता सार्धपतेरचूत ॥ ३८ ॥
 दुःखितः कोऽस्ति मे सार्धे, स्मृतं सन्ति मुनीश्वराः ।
 ते हि कन्दादि नाश्रन्ति, निरवद्यान्नभोजिनः ॥ ३९ ॥
 तस्य तच्चिन्तयैकोऽपि, यामोऽग्नात् शतयामताम् ।
 सार्धपः प्रातरायासीन्-मुनीनामाश्रये धनः ॥ ४० ॥
 वदन् विस्मितः साधून्, विविधासनसंस्थितान् ।
 अध्यायाध्ययनपरान्, सुहितान् जिमितानिव ॥ ४१ ॥

वदित्वा तान् गुरुन् भक्त्या, विधत्ते स्म स्वगर्हणाम् ।
 पूज्याः सह मया नीताः, कृता साराऽपि न कचित् ॥ ४२ ॥
 तदहं निष्कलो जज्ञे, ऽवकेशिरिव पादपः ।
 कमलं मेऽपराधं तत्, यूयं सर्वसहा यतः ॥ ४३ ॥
 ऊचे गुरुस्ते साहय्यात्, केमेण वयमागताः ।
 दत्तं त्वयैव नः सर्व-मधृति भद्र ! मा कृथाः ॥ ४४ ॥
 सोऽवदञ्चन्दनं धूप-मपि सङ्गन्धधुरम् ।
 अगुरुर्दह्यमानोऽपि, सदोन्निरिति सौरभम् ॥ ४५ ॥
 पुनरुचे ध्रुवं पूज्या, अमृतैर्नैव निर्मिताः ।
 अमन्तोर्वा समन्तोर्वा, यूयं समदृशस्ततः ॥ ४६ ॥
 न्यमन्त्रयदधो पूज्यान्, साधून् प्रेषयताधुना ।
 यच्छामि प्रासुकाहार-माधारं देहवेश्मनः ॥ ४७ ॥
 ययौ स्वावासमित्युक्त्वा, पश्चात्त्रैपि मुनिद्वयम् ।
 तदर्हमन्यदवाच-मपश्यन् किञ्चनापि सः ॥ ४८ ॥
 स्यानीभूतं घृतं दृष्ट्वा, स्मादेवं गृह्णातां प्रभो ! ।
 साधुः शुद्धमिति ज्ञात्वा, पतद्गृहमधारयत् ॥ ४९ ॥
 हिमस्त्यानं प्राज्यमाज्यं, निर्मलं निर्मलात्मकः ।
 स्वयं यथेष्टं दत्ते स्मा-नन्यसामान्यभावतः ॥ ५० ॥
 स्वयं ददत्तदा दानं, बीजं मोक्षमहातरोः ।
 तीर्थकुत्कर्माचलनं, सम्यग्दर्शनमासदत् ॥ ५१ ॥ संग्रहमाह
 “ धनसत्यवाहघोसण, जडगमणं अडवि वासु ठाणं च ।
 बहुवोलीणे वासे, चिताधयदाणमासि तया ” ॥ ५२ ॥
 धन्यमन्यो धनोऽनसीद्, घनान्ते तन्मुनिद्वयम् ।
 तदप्यात्मशिषं दत्त्वा, धनायागाभिजाश्रयम् ॥ ५३ ॥
 रजन्यामथ सार्धेशो, गुरुन्तनुमुपागमत् ।
 गुरवो धर्ममादिहन्, मोक्षसोपानपद्धतिम् ॥ ५४ ॥
 गुरुपदेशपीयुष-प्रवाहेण प्रसर्पता ।
 पूरितं सार्धपस्याभू-न्मानसं मानसोपमम् ॥ ५५ ॥
 गुरुजत्वा महासत्त्वान्, भावनां भावयन्नथ ।
 कृतार्थं मन्यमानः स्वं, सौवं धाम जगाम सः ॥ ५६ ॥
 लब्धाधिकारप्राप्तोऽथ, शरत्कालो महीतले ।
 यदच्युताः पलायन्त, वारिदाः सपरिच्छदाः ॥ ५७ ॥
 सरितः पदेषु लग्ना, वहन्ति निरहंकृताः ।
 जीवनाशं प्रणेशुश्च, मार्गरोधकृतो वहाः ॥ ५८ ॥
 वक्षः पुस्फोट पङ्क्त्य, स्वामिनो विरहे सति ।
 कमलान्युल्लसन्ति स्म, गते वैरिणि वारिदे ॥ ५९ ॥
 मेघागमे निर्लीयास्था-दधुनार्कः प्रकट्यभूत् ।
 नाप्रस्तावं स्फुरत्यत्र, तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ६० ॥
 सार्धवाहश्चालाथ, गुरवोऽपि सहाचक्षन् ।
 महावटीं समुत्तीर्णं, दुष्करं किं महीयसाम् ॥ ६१ ॥
 अनुज्ञाप्याथ सार्धेशं, गुरवो ययुरन्यतः ।
 सार्धवाहः पुनर्गच्छन्, वसन्तपुरमासदत् ॥ ६२ ॥
 क्रयविक्रयमाधाय, दिनैः कतिपयैर्धनः ।
 प्रत्यावृत्त्यागमद्भूरि-लाभः स्वं नगरं पुनः ॥ ६३ ॥
 चिरं प्रपाल्य सम्यक्त्वं, पूर्णायुः शुद्धभावनः ।
 इहोत्तरकुक्षेत्रे, सविपद्योदपद्यत ॥ ६४ ॥
 धनजीवो युग्मधर्मा, तत्र वैपयिकं सुखम् ।
 आस्वाद्य पुण्यशेषेण, सौधर्मे त्रिदशोऽभवत् ॥ ६५ ॥
 ततश्चयुतो धनजीवो, विदेहात् सपश्चिमे ।
 विजये गन्धिदावत्यां, वैताढ्यगिरिमुत्सृजन् ॥ ६६ ॥

गन्धाराख्ये जनपदे, पुरे गन्धसमृद्धके ।
 राज्ञः शतवत्सस्यानू-ञ्चकान्ता तनूद्भवः ॥ ६७ ॥
 महावद्वो धनस्यात्मा, महावद्व इवापरः ।
 वर्धमानः क्रमात्प्राप, यौवने केद्विजाजनम् ॥ ६८ ॥
 कन्यां विनयवत्याख्यां, भूज्ज्जा पर्यणायत ।
 राज्ये तमथ संस्थाप्य, स्वयं राजाऽग्रहीद्व्रतम् ॥ ६९ ॥
 सद्यः सोऽथ महाराजो, दुरमात्यप्रतारितः ।
 यथेष्टं चेष्टते धर्म-विमुखो विप्रयोन्मुखः ॥ ७० ॥
 प्रमादमदिरामतो, निरर्गलशिरोमणिः ।
 कृत्याकृत्यमजानानः, शिक्षाहीनो वनेऽभवत् ॥ ७१ ॥
 सङ्गीतकेऽन्यदा जाय-माने मन्त्रिमताद्विका ।
 स्वयं वुरुः प्रबोधाय, चूचुजः प्रोचिवानिति ॥ ७२ ॥
 सर्वं गीतं विद्वपितं, सर्वं नाट्यं विरुम्बना ।
 सर्वेऽप्यान्नरणा नाराः, कामाः सर्वेऽपि दुःखदाः ॥ ७३ ॥
 सम्भिन्नमतिरुचे तं, किमप्रस्तावमुच्यते ।
 वीणायां वाद्यमानायां, वेदोद्धारो न रोचते ॥ ७४ ॥
 स्वयम्बुरुस्तमाह स, नाऽहितोऽस्मि प्रभुं प्रति ।
 ऐहिकस्यैव वक्ताऽसि, नामुष्मिकविधौ पुनः ॥ ७५ ॥
 देव ! कारणमत्रास्ति, यत्त्वामभिधेऽधुना ।
 अद्योद्याने मयाऽद्रशि, चारणश्रमणद्वयम् ॥ ७६ ॥
 तत्समीपे मयाऽप्रच्छि, कियदायुर्मदीशितुः ।
 तेनाख्यायि मासमेकं, ततो भीतोऽभ्यधामिदम् ॥ ७७ ॥
 राजोचेऽमात्य ! सुतोऽहं, साधु जागरितस्त्वया ।
 तदानीमेव सङ्गीतं, विससर्ज भयद्रुतः ॥ ७८ ॥
 कथयामात्य ! को धर्मः, कर्त्तव्योऽल्पीयसाऽऽयुषा ।
 लम्बे प्रदीपने विष्वक्, कः कूपखननोद्यमः ॥ ७९ ॥
 मन्व्यूचै देव ! मा भैषी-र्दिनमेकमपि व्रतम् ।
 न स्याद्यद्यपवर्गाय, स्वर्गाय स्यान्न संशयः ॥ ८० ॥
 ततो राज्ये निजं पुत्र-मभिपिच्यानुशिष्य च ।
 सप्तद्वेयां धनं प्राज्य-मुप्त्वा मुक्त्वा परिग्रहम् ॥ ८१ ॥
 ततः प्रव्रज्य राजर्षि-र्द्वाविंशतिदिनानि सः ।
 कृत्वाऽनशनमीशाने, विमाने श्रीप्रभामिधे ॥ ८२ ॥
 ललिताङ्गामिधो जज्ञे, शक्रसामानिकः सुरः ।
 देवी स्वयंप्रभा तस्य, तत्र दिव्यप्रभा प्रिया ॥ ८३ ॥
 क्रोडतोरपृथक्त्वेन, मनसोरिव देहयोः ।
 तयोः कालो ययौ भूयां-ञ्च्युताऽन्येद्युः स्वयंप्रभा ॥ ८४ ॥
 मुमूर्च्छं ललिताङ्गोऽपि, वज्रेणेवामिताडितः ।
 मनोभिरामरामाया, विगमे कस्य नासुखम् ॥ ८५ ॥
 मूर्च्छान्ते विललापोच्चै-र्मुककरं रुरोद च ।
 अज्ञानस्त्रीव शोकार्तः, शोकमाविश्रकार सः ॥ ८६ ॥
 स्वयंवृद्धोऽपि तन्मन्त्री, पश्चादादाय संयमम् ।
 ईशानेऽजनि पूर्णायुः, सोऽपि शक्रसमः सुरः ॥ ८७ ॥
 सोऽवधेः स्वामिनं मत्वा, ललिताङ्गमुपागमत् ।
 प्राग्वत्प्रावोश्रयधर्मा-ख्यानैः शोकापनोद्वित् ॥ ८८ ॥
 उपयुज्यावर्धि ज्ञात्वा, पुनस्तं स्माह मा मुह ।
 भाविनी भवतो नार्या, मया ज्ञाताऽस्ति तत् शृणु ॥ ८९ ॥
 द्वीपेऽत्र धातक्रीखण्डे, प्राग्विदेहावनावभूत् ।
 नन्दिग्रामे गृहपति-र्नागिहोऽतीव दुर्गतः ॥ ९० ॥
 नागश्रीस्तस्य भार्यानू-त्कन्याः परं जनितास्तया ।
 प्रायेण हि दग्धाः स्यु-र्बहुकन्या बहुकुधः ॥ ९१ ॥

तत्प्रियाऽऽसीत्पुनर्गुर्वी, नागिहोऽथ व्यचिन्तयत् ।
 स्याद्यद्यस्याः सुतेवातो, यास्याम्युर्ध्वमुखः क्वचित् ॥ ९२ ॥
 जाता सुताऽथ तान्यः स, राक्षसीञ्च इवानशत् ।
 नागश्रीद्वेःखिता दुःस्था, तस्या नामापि न व्यधात् ॥ ९३ ॥
 लोकैर्निर्नामिकेत्युक्ता, दुर्जागा दुःखसेवधिः ।
 परगेहेषु दुष्कर्म-करणाजीवति स्म सा ॥ ९४ ॥
 अथान्यदाऽद्यमिज्ञानां, हस्तेष्वालोक्य मोदकान् ।
 यथाचे मातरं साऽपि, मातोचे पुत्रि ! मोदकान् ॥ ९५ ॥
 गतोऽस्त्यानेतुं त्वरेतो-स्त्वज्जन्मन्येव ते पिता ।
 शैलादम्बरतिलका-त्तावदारुण्युपानय ॥ ९६ ॥
 दहमानतया मातुः, कावकूटकिरा गिरा ।
 रज्जुमादाय याति स्म, मुञ्चन्त्यश्रूणि तं गिरिम् ॥ ९७ ॥
 युगन्धरमुनिस्तत्र, तदा केवलमासदत् ।
 ध्यन्तरैर्महिमा चक्रे, लोकास्तं नन्तुमाययुः ॥ ९८ ॥
 निर्नामिकाऽपि तत्रागा-त्केवञ्च धर्ममादिशत् ।
 निर्नामिका गुरुनूचे, प्रजोऽहं कथमीदृशी ॥ ९९ ॥
 गुरुः स्माह पुरा धर्म-स्त्वया नाकरि तत्फलम् ।
 ततोऽधुनाऽपि तम्भजे ! कुरु स्या येन सौख्यमांक्ष ॥ १०० ॥
 सम्यक्त्वं गृहिधर्मं च, साऽयं गुर्वन्तिकेऽग्रहीत् ।
 सार्धमिकोनि लोकेना-नृगृहीता सुखं स्थिता ॥ १०१ ॥
 तेपे तपांसि भूयांसि, स्यात्कर्मप्रदयो यतः ।
 युगन्धरगुरोः पाश्वे, साऽस्त्यात्तानशनाऽधुना ॥ १०२ ॥
 ततो मन्त्रिगिरा तस्याः, स सुरः स्वर्गदर्शयत् ।
 निदानं सा व्यधात्तत्र, दृष्ट्वा स्यामस्य पत्न्यहम् ॥ ३ ॥
 मृत्वा सा तस्य भार्याऽभू-द्देवी स्वयं प्रभानिधा ।
 नवीभूतामिवायातां, तां रेमेऽथ स पूर्ववत् ॥ ४ ॥
 कियत्यपि गते कावे, दक्षिताङ्गस्ततश्च्युतः ।
 जम्बूद्वीपे प्राग्विदेहा-ऽन्यन्ते सीतोत्तरे तटे ॥ ५ ॥
 विजये पुष्कशावत्यां, लोहागर्भमहापुरे ।
 सुवर्णजङ्घदमीनू-र्वज्रजङ्घः सुतोऽभवत् ॥ ६ ॥
 स्वयंप्रभाऽथ च्युत्वा, विजयेऽत्रैव सा भवत् ।
 चक्रिणः पुण्डरीकिण्यां, वज्रसेनस्य पुत्रिका ॥ ७ ॥
 यौवने चञ्चलालास्था, श्रीमती सुस्थितस्य सा ।
 उद्याने केवलोत्पत्तौ, विलोक्यागच्छतः सुरात् ॥ ८ ॥
 जातजातिस्मृतिर्द्व्यौ, ललिताङ्गः क मे पतिः ।
 तदज्ञानात्तदप्राप्तौ, मौनमेवास्तु मेऽधुना ॥ ९ ॥
 कृतैरप्युपचारैर्यैः, सा मुमोच न मूकताम् ।
 धात्र्या पृष्ठा रहः प्राह, पट्माद्विष्य चार्पयत् ॥ १० ॥
 चक्रिणो वज्रसेनस्य, वर्षप्रत्यौ नृपागमे ।
 तं पटं पण्डिता धात्री, धृत्वा राजपथे स्थिता ॥ ११ ॥
 तत्रागाद्वज्रजङ्घोऽपि, तं दृष्ट्वा जातिमस्मरत् ।
 उवाचेदं चरित्रं मेऽ-लिखन्तुनं स्वयंप्रजा ॥ १२ ॥
 अजिज्ञानानि सर्वाणि, पण्डिताया अपूरयत् ।
 श्रीमत्यै साऽथ गत्वाऽख्य-त्तदैव मुमुदे च सा ॥ १३ ॥
 पितुर्व्यङ्ग्यपत्तच्च, श्रीमती पण्डितामुखात् ।
 पिताऽपि तत्क्षणाच्छ-जङ्घमाज्जहवत्ततः ॥ १४ ॥
 ऊचे राजा वज्रजङ्घ ! तव प्राग्भवपत्न्यसौ ।
 अस्मिन्नपि मन्त्रे ते स्या-दिति तां पर्यणाययत् ॥ १५ ॥
 सह श्रियैव श्रीमत्या, वज्रजङ्घो मुकुन्दयत् ।
 जगाम राजाऽनुज्ञातो, लोहागर्भपुरं निजम् ॥ १६ ॥

स्वर्णजङ्घस्ततो राज्ये, वज्रजङ्घं न्यवेशयत् ।
 स्वयं संयमसाम्राज्यं-प्रपेदे निर्वृत्तिस्पृहः ॥ १७ ॥
 वज्रजङ्घाधिरं राज्यं, श्रीमत्या सह निर्ममे ।
 दध्यावय सुतं राज्ये, कृत्वा स्वः प्रवर्जिष्यते ॥ १८ ॥
 राज्येत्सुकः सुतस्ताव-पितृव्यापादनाकृते ।
 धियधूमं व्यधाद्रात्रौ, सुमयोस्तेन तौ मृतौ ॥ १९ ॥
 "उत्तरकुण्डसोदमे, महाविदेहे महष्यलो राया ।
 ईसाणे वल्लिभंगो, महाविदेहे घहरजंघे " ॥ २ ॥ (उक्तायां)
 उत्पद्योत्तरकुण्ड, तौ द्वौ युगलधामिनौ ।
 जृप्त्वा भोगांस्ततो आर्ता, सौधमे सुहृदौ सुरौ ॥ २० ॥
 वज्रजङ्घस्य जीवोऽथ, जृप्त्वा भोगांस्ततश्च्युतः ।
 जम्बूद्वीपे विदेहेषु, पुरे कितिप्रतिष्ठिते ॥ २१ ॥
 वैद्यस्य सुविधेः सुनु-जीवान्धामिप्रोऽनघत् ।
 यद्दिने सोऽभवत्पुत्र-धत्वारस्तादिनेऽपरे ॥ २२ ॥
 प्रसन्नचन्द्रभूषात्र-पुत्रो नाम्ना महोदरः ।
 सुयक्षिणामा तनयः, सुनासीरस्य मन्त्रिणः ॥ २३ ॥
 धनदत्तश्रेष्ठिसुनु-गुणाकर इति स्मृतः ।
 पूर्णनक्षत्राभिधः सार्ध-पतिसागरनन्दनः ॥ २४ ॥
 जायन्ते स्म नृपामान्य-श्रेष्ठिसार्धपनन्दनाः ।
 समं ववृधिरं सर्वे, समञ्च जगृहुः कक्षाः ॥ २५ ॥
 श्रीमत्या अपि जीवोऽथ, यच्छुवात्रैव पनने ।
 सुनुरीश्वरदत्तस्य, श्रेष्ठिनः केशवानिधः ॥ २६ ॥
 नद्युताः सहवासार्थैः, केदाल्पद सुहृदोऽभवन् ।
 विवेद वैद्यकक्षीया-नन्दोऽपि स्वपितुर्मुखात् ॥ २७ ॥
 नन्दैव रममाणस्ते, परस्परविधियोगिनः ।
 कदाचित्कस्यचिन्ने, गोष्ठ्या तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ २८ ॥
 अन्यदा वैद्यपुत्रस्य, जीवनन्दस्य घेदमनि ।
 सर्वेषां तिष्ठनां तेषां, साधुर्मिकाकृतेऽन्यगात् ॥ २९ ॥
 जगाद राजसूर्यं, परिहासेन किञ्चन ।
 अस्ति व्याप्यैवधृक्कानं, केवलमस्ति ते कृपा ॥ ३० ॥
 घेदयेव हन्यदृष्टिस्त्वं, यत्साधुं न चिकित्ससि ।
 जीवनन्दो वदन्मित्र ! सामग्री नौपधस्य मे ॥ ३१ ॥
 ओषधेषु ब्रह्मपाकं, तैलमस्त्येकमेव मे ।
 गोशीर्षचन्दनं रत्न-कम्यलं चेति यो वदो ॥ ३२ ॥
 चान्दनं काम्यलं मूल्यं, पञ्चाप्यादाय ते गृहात् ।
 प्रययुर्विपणिश्रेण्यां, स्वस्थानं मुनिरप्यगात् ॥ ३३ ॥
 वणिजं वृद्धमेकं ते, स्माहुर्मूल्यादितो ननु ।
 गोशीर्षचन्दनं रत्न-चन्दनं च प्रयच्छ नः ॥ ३४ ॥
 सोऽर्थं किं कार्यमाभ्यां व-स्तेऽन्येषुः साधुवैद्यकम् ।
 दध्या वृद्धो युवानोऽमी, धर्मकर्मविधित्सवः ॥ ३५ ॥
 वृद्धः करोमि किञ्चाह-मतस्तानाह स प्रधीः ।
 गोशीर्षकम्यलौ गृह्ण-न्वस्तु श्रेयोऽत्र मे फलम् ॥ ३६ ॥
 तौ समर्थे स धर्मेणः, धर्मात्मा श्रेष्ठिपुङ्गवः ।
 व्रतं संगृह्य कर्माणि, निगृह्य च शिवं ययौ ॥ ३७ ॥ आ० क०॥
 असुमेवार्थमुपसंहरन् गाथाव्यमाह ।

विज्जसुअस्स य गेहे, कियिकुट्टोवहउं जइं दं ।
 धित्तिअ ते विज्जसुअं, करेहिण अस्स तेगिच्छं ।
 तिह्वं तेगिच्छिसुअो, कंवलगं चंदणं च वाणिअओ ।
 दाउं अज्जिनक्खंनो, तेणेव जवेण अंतगओ ॥

गमनिका । वैद्यसुतस्य च गेहे कृमिकुष्ठोपहतं यतिं दृष्ट्वा घद-
 न्ति च ते वैद्यसुतं कुर्वन् अस्व चिकित्सां तैल चिकित्सकसुतः कस्य-
 दकं चन्दनं वणिजदत्त्वा अज्जिनक्खन्तस्तेनैव भवेन अन्तकृतः ।
 भावार्थः स्पष्ट एव कश्चित् क्रियाध्याहारः स्वहृदया कार्य इति
 गाथाव्याख्यः । आ० १ अ० "उसभेण अरहा कोसलिय चोदम्
 पुण्यीहोत्था " उसभेण अरहा कोसलिय पुण्यभवे चक्रवर्त्तो
 होत्था " स० ।

कथानक्षेत्रमुच्यते ।

परमार्थपञ्चसाम्यं, कृत्वाऽनुमुनिंसंनिधौ ।
 अनुज्ञाप्य मुनीन्द्रं तं, चिकित्सामारभन्त ते ॥ ३८ ॥
 मुनेः सर्वाङ्गमन्यङ्गं, तेन तैलेन ते वपुः ।
 तद्दीयेण तदाक्रान्तः, साधुर्निश्चिनोऽभवत् ॥ ३९ ॥
 आकुञ्चास्तेन तैलेन, कृमयो निर्ययुर्बहिः ।
 जीवानन्दस्ततो रत्न-कम्यलेन तमावृणोत् ॥ ४० ॥
 सर्वेऽपि कृमयो लानाः, शतित्वाऽनन्तकम्यले ।
 वैद्यस्ततोऽक्षिपत्सर्पान्, कूर्मोऽस्नान् गोशवोपरि ॥ ४१ ॥
 साधुमाश्वाश्च गोशर्प-चन्दनेनाथ सोऽक्षिपत् ।
 आद्याभ्यङ्गेन कृमय-स्त्वग्गता निर्गता मुनेः ॥ ४२ ॥
 द्वितीयेऽभ्यङ्गे मांसस्या-स्तृतीये चास्थिसंस्थिताः ।
 कृमयो निर्ययुः सर्वे, मन्त्राकृष्टा इवाऽहयः ॥ ४३ ॥
 संरोदिरयौषधेः साधुं, स्वर्णकान्तिमथाकरोत् ।
 विजहार ततः साधु-धर्मीकृतवपुः स तैः ॥ ४४ ॥
 रत्नकम्यत्रगोशर्प-चन्दनस्य च विक्रयात् ।
 चैत्यन्ते कारयामातुं-मैकृद्भूमिषोऽनतम् ॥ ४५ ॥
 कृत्वा इत्यस्तवन्तेऽथ, जावस्तवाचिकीर्षयः ।
 सुसाधुसन्निधौ शीक्षां, परम्यादाय धीधताः ॥ ४६ ॥
 धिरं चारित्रमान्वयं, निरतीचारसुन्दरम् ।
 मृत्वा परमपि तेऽभूव-अच्युते त्रिदशोत्तमाः ॥ ४७ ॥
 जम्बूद्वीपानिधे द्वीप, विदेहाह्वं च पूर्वतः ।
 विजये पुष्कलावल्यां, नगरी पुणरुरीकिणी ॥ ४८ ॥
 वज्रसेनो नृपस्तत्र, धारिणी तस्य वज्रना ।
 तेष्वच्युतच्युताः पञ्च, तत्पुत्राः क्रमज्ञोऽनघन् ॥ ४९ ॥
 चतुर्दशप्रहास्वप्न-सुचितः प्रथमोऽङ्कजः ।
 वज्रनाजाख्यया ख्यातो, वैद्यस्यात्मा विचिकीर्षी ॥ ५० ॥
 बाहुर्नृपसुतस्यात्मा, सुबाहुर्मन्त्रिसन्ततेः ।
 आत्मापीठो महापीठः श्रेष्ठिसार्धेषापुत्रयोः ॥ ५१ ॥
 केशवस्य च जीवोऽनू-स्वयंशा राजपुत्रकः ।
 आश्रितो वज्रनाजस्य, शैशवादापि सोऽभवत् ॥ ५२ ॥
 ते यदन्ते स्म परमपि, परगुणा इव देहिनः ।
 कलाचार्यात्कलाः सर्वे, स्पर्क्येवाच्छिदन् धिया ॥ ५३ ॥
 लोकान्तिकैरथेत्युक्ते, स्वामिंस्तीर्थे प्रवर्तय ।
 वज्रसेनस्ततो राज्ये, वज्रनामं न्यवेशयत् ॥ ५४ ॥
 स्वयं साम्यत्सरं दानं, दत्त्वा संयममग्रहीत् ।
 तुर्यं ज्ञानं तदा जतुः, साङ्केतिकमियामिद्वत् ॥ ५५ ॥
 राजा प्रातृश्चतुरोऽपि, लोकपालानिवाकरोत् ।
 राजपुत्रं सुयशसं, सारथ्ये च न्यवेशयत् ॥ ५६ ॥
 वज्रसेनजिनस्याभू-त्केववज्रज्ञानमेकतः ।
 अन्यतश्चकशालाया-मुत्पन्नं चक्रमायुधम् ॥ ५७ ॥
 प्रगवन्तं ततोऽभ्यर्च्य, चक्रं चानुप्रपूज्य च ।
 साधयामास सकक्षां, पृथ्वीं देशैकद्वीपया ॥ ५८ ॥

चक्रं च चक्रवर्त्तित्वा-जिपेकोऽस्याखिलेनृपैः ।
 अपाहयच्चिरं राज्य-मेकच्छत्रम्महीतवे ॥ ५६ ॥
 अन्यथा समवासार्यो-द्वज्जसेनजिनेश्वरः ।
 व्याख्यामप्ररितक्षातां, श्रुत्या चक्रघादयोऽप्युधन् ॥ ६० ॥
 पुत्रं निवेद्य राज्ये स्वे, वज्रनाजः ससारथिः ।
 चतुर्भिर्ज्जातुभिः सार्क, प्रवमाजान्तिके प्रभोः ॥ ६१ ॥
 प्राप्तकावं वज्रसेन-स्तीर्थकृन्निर्वृतिं ययौ ।
 वज्रनाजो द्वादशाङ्गी, परे चैकादशाङ्गिनः ॥ ६२ ॥
 बाहुः साधुपञ्चशत्या, भक्तपानान्यपूरयत् ।
 सुबाहुः सर्वसाधूना-मङ्गविश्रामणां व्यधात् ॥ ६३ ॥
 साधू पीठमहापीठौ, रहः स्वाध्यायकारिणौ ।
 बाहुं सुबाहुमाचार्या, लोकः सर्वश्च शंसति ॥ ६४ ॥
 धन्यावेतौ महासत्त्वौ, वैयावृत्यं सुपुङ्गवम् ।
 कुरुतः कुरुते कोऽन्यः, कष्टमाङ्गिकमीदृशम् ॥ ६५ ॥
 इतरौ कुरुतोऽप्रीति-भावो-स्वान्यायिनावपि ।
 न कोऽपि श्लाघते यद्वा, वज्रजङ्गमं चर्म च ॥ ६६ ॥
 राजर्षिर्वज्रनाभोऽथ, विशल्या स्थानकैस्तदा ।
 तीर्थकरनामगोत्रं, कर्मावस्थान्महामनाः ॥ ६७ ॥ आ० क० ॥

२ तीर्थकरत्वेतुसंग्रहार्थं गाथाचतुष्टयमाह ।

साहुं तिगिच्छिञ्जणं, सामन्नं देवलोगगमणं च ।
 पुंरिगिच्छिञ्जणं न चुत्रा, तत्रो सुत्रा वदरसेणस्स ॥
 पठमित्य वदरनाहो, बाहुसुबाहु अ प, ठमहपीठो ।
 तेसि पित्रा तित्थयरौ, निक्खंता ते वि तत्थेव ॥
 पढमो चउदसपुव्वी, सेसा इकार-ंग वो चउरो ।
 विउओ वयावच्चं, किइकम्म तइयओकासी ॥
 जोगफलं बाहुवन्नं, पससणा जिइअरउचिअत्तं ।
 पढमो तित्थयरत्तं, वीसहिं ठाणेहिं कासीअ ॥

आसामङ्गरगमनिका साधुं चिकित्सयित्वा भ्रामण्यं देवल्लोके
 गमनञ्च पोएमरीकिण्णाञ्च च्युतः सुता पैस्सेनस्य जाता इति
 वाक्यशेषः । प्रथमोऽत्र वदरनाभो बाहुसुबाहु च पीठमहापीठौ
 तेषां पिता तीर्थकरो निष्क्रान्तास्तेऽपि तत्रैव पितुः सकाश इत्य-
 र्थः । प्रथमश्चतुर्दशपूर्वी शेषा षष्ठदशाङ्गविदश्चत्वारः तेषां चतु-
 र्णां बाहुप्रभृतीनां मध्ये द्वितीयो वैयावृत्यं कृतिकर्म तृतीयो-
 ऽकापोत्तं जोगफलं बाहुवन्नप्रशंसनाज्ज्येष्ठया इतर्योचितत्वं
 प्रथमस्तीर्थकरत्वं विशतिभिः स्थानैरकार्यत् । भावार्थस्तूक्त एव
 क्रियाध्याहारोऽपि स्वबुद्ध्या कार्य इह विस्तमयान्नोक्त इति
 गाथाचतुष्टयार्थः । आ० १ अ० । [तीर्थकजन्मनिवन्धनकार-
 णानि तित्थयरशब्दे]

एतैः स्थानैर्वज्रनाज-स्तीर्थकृत्कर्मवद्भवान् ।
 साधुजकादिदानेन, बाहुश्चक्रभृतः श्रियम् ॥ १ ॥
 बाह्वैर्वज्रं सुबाहुश्च, साधुविश्रामणाव्यधात् ।
 इतरौ तु तेन माया-कर्मणा स्त्रीत्वमर्जतः ॥ २ ॥
 ततः पूर्णायुषः कालं, कृत्वा पञ्चापि साधवः ।
 षष्ठश्च सुयशाः सर्वे, सर्वार्थसिद्धिमयः ॥ ३ ॥
 जम्बूद्वीपामिधे दीपे, नरतार्कं च दक्षिणे ।
 गङ्गासिन्धुसरिन्मध्य-क्षणे कल्पद्रुमगिरौते । ४ ।
 द्वादशसर्पिणीकाले, सुप्रमादुःखमारके ।
 कुञ्जवृक्षसमो नाजि-मेरुश्च वा प्रियोऽभवत् ॥ ५ ॥

पूर्ववक्त्रेषु चतुरा-शीतौ शेषेषु सत्स्विह ।
 स नवाशीतिपक्षेषु-चरापाढायुते विधौ ॥ ६ ॥
 आषाढे मासि कृष्णेऽपि-चतुर्थेऽङ्घ्रि सुनिर्मले ।
 जीवो युगादिदेवस्य, च्युत्वा सर्वार्थसिद्धितः ॥ ७ ॥
 देव्याः श्रीमरुदेवायाः, सरोवर इवोदरे ।
 ज्ञानत्रयपवित्रात्माऽवततार मराठवत् ॥ ८ ॥
 त्रैलोक्येऽपि तदवासी-दङ्गिनां जवसङ्गिनाम् ।
 उद्योतः कोऽप्यनिर्वाक्यः, सुखञ्च कृष्णमद्भुतम् ॥ ९ ॥
 स्वप्नेष्वत्युत्तमाः स्वप्ना, वर्णराशौ स्वरा इव ।
 निद्राणया तदा देव्या, दृश्यन्ते स्म चतुर्दश ॥ १० ॥
 वृषभः १ कुञ्जरः २ सिंहः ३ पद्मावासाऽभिषेचनम् ४ ।
 पुष्पदाम ५ शशी ६ सूर्यः ७ पूर्णकुम्भः ८ सितध्वजः ९ ११ ।
 पद्माकरः १० पयोराशि ११ विमानं कल्पवासिनाम् । १२
 रत्नोच्चयं १३ शिखी चेति १४ प्रविशन्तो मुष्काम्बुजे । १२ ।
 तानाख्याति स्म सा नात्रे-निद्रावेदे प्रमोदजाक् ।
 अत्युत्तमसुतमिति, तस्याः सोऽपि न्यवेदयत् ॥ १३ ॥
 तदैव युगपत्सर्वेऽप्यागत्य चक्षितासनाः ।
 स्वप्नपाठकवहेव्याः, शकाः स्वप्नार्थमन्यथुः ॥ १६ ॥
 देवि त्वदङ्गस्यैते, महास्वप्नाश्चतुर्दश ।
 चतुर्दशरज्जुमिमे, लोके स्माहुरग्रीशताम् ॥ १५ ॥
 चतुर्दशानां पूर्वार्णा-मयमेव जगत्प्रभुः ।
 उपदेक्ष्यति हेमात-मोदुकां वीजसन्निभाम् ॥ १६ ॥
 चतुर्दश पूर्वधराः, शिष्याश्चैतस्य भाविनः ।
 तथा चतुर्दशचतु-र्दशकानेष वक्ष्यति ॥ १७ ॥
 एवं स्वप्नार्थमावेद्य, सर्वेऽपि त्रिदशाधिपाः ।
 स्थानं निजनिजं जग्मु-र्विस्मृष्टा इव सेवकाः ॥ १८ ॥
 तमिन्द्राख्यातमाकर्ण्य, स्वप्नार्थं देव्यमोदत ।
 नाभिरप्यभजत्प्रीतिं, कस्येष्टाख्या मुदे न वा ॥ १९ ॥ आ० क० ॥

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

उववाओ सव्वहे, सव्वेसि पढमओ चुत्रो उसजो ।

रिक्खंणासाढाहिं, असाढहुले चउत्थीए ॥

गमनिका । उपपातः सर्वार्थं सर्वपां संजातस्तत्तथायुष्कपरि-
 क्षये सति प्रथमश्च्युतो ऋषभ ऋषभेण नक्षत्रेण आषाढाभिः
 आषाढवहुले चतुर्थ्यामिति गाथार्थः । इदानीं तद्वक्तव्यताभि-
 धिस्तथैनां द्वारगाथामाह निर्युक्तिकारः ।

जम्मणे नामबुद्धीअ, जाइस्सरणे इ अ ।

वीवाह अ अववे अ-जिसेए रजसंगेहे ॥

गमनिका (जम्मण इति) जन्मविषयो विधिर्वक्तव्यः वक्ष्यति
 च “चित्तवहुलदुमीए” इत्यादि (नाम इति) नामविषयो वि-
 धिर्वक्तव्यः । वक्ष्यति च “देसणं च इत्यादि” (बुद्धीयसि)
 वृद्धिश्च भगवतो वाच्या वक्ष्यति च “अह सो वहुइ भगवं इ-
 त्यादि” (जाइस्सरणेइयसि) जातिस्मरणे च विधिर्वक्तव्यः ।
 वक्ष्यति च “जाइस्सरयेमित्यादि” (वीवाहेयसि) विवाहे
 च विधिर्वक्तव्यः । वक्ष्यति च “भोगसमुत्थमित्यादि” (अववेसि)
 अपत्येषु क्रमो वाच्यः वक्ष्यति च “तोभरहवंमिसुन्दरो इ-
 त्यादि” (अभिसेगिचि) राज्याभिषेके विधिर्वाच्यः । वक्ष्यति च
 “आभोएउं सक्को उवागओ इत्यादि” (रजसंगेहेति) राज्यसं-
 गृहे विधिर्वाच्यः वक्ष्यति च “आसाहर्त्यागावो इत्यादि” अयं
 समुदायार्थः । अवयवार्थेन्तु प्रतिद्वारं यथावसरं वक्ष्यामः ।

उसभ

[३] तत्र प्रथमद्वाराचयवार्थाभिधित्वयाजन्म तन्महोत्सवं चाह ।
चित्तवहुद्वन्मीए, जाओ उसनो अमादनकखचे ।
जम्माणमहो अ सव्वो, नेयव्वो जाव घोसणं ॥
गमनिका । चैत्रस्य बहुलाष्टम्यां जान भूपमः आपादनकूपे
जन्ममहोत्सवं सर्वो नेतव्यो यावद् घोसणमिति गाथार्थः ।

भावार्थः कथातो हेयः सा चेयम् ।

क्रमात्पूर्वेष्वयाहःसु, चैत्रे कृष्णाष्टमीतिथौ ।
निशीथे सुषुचे खलु, देवीयुगलधर्मिणम् ॥१॥
अचेतना अपि दिश-स्तदानीं मुदिता इव ।
प्रसेदुः किं पुनर्वन्मि, लोकाणां चेतनावताम् ॥२॥
वायवोऽपि सुलक्षणां, मन्दं मन्दं ययुस्तदा ।
काप्यचोक्षितमीदृशं, प्रेक्षमाणा इव प्रभुम् ॥३॥
उद्योतरिप्रजगत्यासी-दध्वान दिवि दुन्दुभिः ।
नारका अप्यमोदन्त, भूरप्युच्छ्वासमासदत् ॥४॥
"गयदन्तसेलहिंसा, अठ अहो लोगवासिणोदेवी ।
नन्दणवणकुंठेसुं, अछय तह उल्लेगाओ" ॥१॥
त्रिष्टुमार्योऽष्टाधोलोक-यासिन्यः कम्पितासनाः ।
अहंजन्मावधेर्मात्वा-ऽप्येयुस्तत्त्वतिवेधमनि ॥४॥
भोगद्वारा भोगवती, सुभोगा भोगमालिनी ।
सुवत्सा वत्समित्रा च, पुष्पमाला त्वनन्दिता ॥ ५ ॥
नत्वा प्रभुं तदभ्याञ्ज-शाने स्तनिगृहं व्यधुः ।
संवर्तेनाशोधयत्तमा-मायोजनमितो गृह्णात् ॥ ७ ॥
मेघंकरा मेघवती, सुमेधा मेघमालिनी ।
तोयधारा विचित्रा च, वारिपेणा पलाहिका ॥ ८ ॥
अष्टोर्ध्वलोकां देव्यना, नत्वाहन्तं समावृकम् ।
तत्र गन्धाम्बुपुष्पाय-वर्षे हर्षाद्वितेजिरे ॥६॥
अथ नन्दात्तरानन्दे, आनन्दो नन्दियद्वन्दे ।
विजया ध्वजयन्ती च, जयन्ती चापराजिता ॥१०॥
अष्टावभ्येत्य पौरस्त्य-रुचकाद्रियादिमाः ।
जिनं जिनाम्याभत्वाऽस्तुः, प्राच्यां दर्पणपाणयः ॥११॥
समाहारा सुप्रदत्ता, सुप्रबुद्धा यशोधरा ।
लक्ष्मीवती शेषवती, चित्रगुप्ता यमुधरा ॥१२॥
अपाच्यरुचकाद्रेश्वा-ष्टैत्य देवं समावृकम् ।
प्रणम्य दक्षिणेनैता-स्तस्थुर्भृङ्गरपाणयः ॥१३॥
इलादेवी सुरादेवी, पृथिवी पद्मवत्यपि ।
एकनासा नधमिका, भद्रा सीतेति नामतः ॥१४॥
प्रत्यग्रचकशीलाद-ष्टैत्य व्यजनपाणयः ।
स्वामिनं मरुदेवीञ्च, नत्वाऽस्तुः पश्चिमेन तु ॥१५॥
अलम्बुषा मितकेशी, पुण्डरीका च वारुणी ।
होसा सर्वप्रज्ञा श्रीर्हो-रष्टैदयुचकाद्रितः ॥ १६ ॥
तत्रागत्य जिनं जैनीं, जननीं चात्तचामराः ।
प्रणिपत्योत्तरेणासा-ञ्चकिरे मोदमेदुराः ॥ १७ ॥
शतेरा चित्रकनका, चित्रा सौत्रामणी तथा ।
क्षीपहस्ता विदिक्षेत्या-स्तुर्विदिप्रचकाद्रितः ॥ १८ ॥
रुचकद्वीपतोऽप्येयु-अतस्त्रो दिक्कुमारिकाः ।
रूपा रूपासिका चापि, सुरूपा रूपकावती ॥१९॥
प्रकल्प्य भगवन्नालं, चतुरङ्गुलनिर्जितम् ।
अनित्वा विवरं तत्र, नालभिक्षिप्य तं ततः ॥२०॥
धैर्यरक्षैरापूर्य, वबन्धुर्हरितालयाः ।

पीठं तस्योपरितले, ततोऽहंजन्मगेहतः ॥२१॥
पूर्वस्याञ्च दक्षिणस्या-मुत्तरस्यां विचकिरे ।
तामिञ्च ग्रीणि कन्दली-गृहाणि स्वविमानवत् ॥ २२॥
प्रत्येकमेवां मध्ये च, सिंहासनविचूषितम् ।
विचकिरे चतुःशालं, स्वर्णरत्नमणीमयम् ॥ २३ ॥
ता दक्षिणचतुःशाले, जिनं न्यस्य कराभ्याम्बौ ।
निन्युस्तन्मातरञ्चात-चेटीयदसयाहयः ॥ २४ ॥
सिंहासने निवेद्योभा-पञ्चानञ्जुः सुगन्धिना ।
ता लक्षपाकतलेन, जरत्संवाहिका इव ॥ २५ ॥
आमन्दानन्दनिस्यन्द-प्रमोदितहृशो वृशम् ।
उभायुद्धतेयामासु-दिव्येनोच्छन्नेन ताः ॥ २६ ॥
नीत्या ताः प्राक् चतुःशाले, न्यस्य सिंहासने च तौ ।
अपयामासुरम्भोभिः, स्वमनोभिरिचामलैः ॥ २७ ॥
गन्धकापायवासोभि-स्तदङ्गान्यमृजप्रथ ।
गोदीर्पचन्दनरसे-श्चर्चयामासुराधुताः ॥ २८ ॥
ताञ्चामामोचयामासु-द्वैचदूप्ये च वाससी ।
विपुद्रुषोतसइयञ्चि, ताश्चिन्नाभरणानि च ॥ २९ ॥
अथोत्तरचतुःशाले, नीत्या सिंहासनोपरि ।
न्यसीदयन् भगवन्तं, भगवन्मातरञ्च ताः ॥ ३० ॥
गोदीर्पचन्दनैर्घांसि, छाक् कुच्छदिमवद्विरेः ।
ताः समानययामासु-रमरैराभियोगिकैः ॥ ३१ ॥
उत्पाचारणिदारुण्यां, यक्षिमहाय तास्ततः ।
होमं धितेनुर्गोदीर्प-चन्दनैरेधसात्कृतैः ॥ ३२ ॥
रक्षापोष्टलिफा यक्षा, तयोरथ जिनाग्निके ।
पर्यंतायुर्भवेत्युक्त्या, स्फालयप्रहमगोक्षकौ ॥ ३३ ॥
स्तुतिज्ञापने तस्मिन्, मरुदेवीं विचुं च ताः ।
शस्यागतौ विधायोऽस्तु-गायन्त्यो मङ्गलान्यथ ॥ ३४ ॥ स०फ०
संप्रदमाह ।

तेणं कावेणं तेणं समणं उसभेणं अरहा कोसलिए चउ
उत्तरासांठे अचीइपंचमे होत्या ॥ २०४ ॥ तं उत्तरासा-
ठांठि चुए चइत्ता गव्ववक्कंते जाव अचीइणा परिनिव्वुण
॥ २०५ ॥ तेणं कालेणं तेणं समणं उसजेणं अरहा
कोसलिए जे से गिणाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे आसा-
दवहुत्त तस्स एं आसादवहुत्तस्स चउत्थीपक्खेणं सव्व-
इसिद्धाओ महाविमाणाओ तिचीसं सागरोवमड्ढिती-
याओ अणंतरं चइत्ता इहेव जम्बुदीवे दीवे भारहे
वासे इक्खः गज्जुमिं नाभिकुलगरस्स मरुदेवाए जा-
रियाए । पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि आहारवक्कंतिए
जाव गज्जए वक्कंते । २०६ । उसभेणं अरहा कोमल्लिए
तिन्नाणोवमए यां वि होत्या चएस्सामि चि जाणइ जाव
सुविणे पासइ तं । गयः सहगाहा "सव्वं तहेव नवरं, पढं
उसजमुहेणं अइतं । पासइ सेसाउगयं, नाभिकुलगरस्स
साहेइ" सुविणपाढगा नत्थि नाभिकुलगरो समयेव वाग-
रेइ । २०७ । तेणं कावेणं तेणं समयेणं उसजेणं अरहा
कोसलिए जे से गिम्हाणं पढे मासे पढे पक्खे चित्तव-
हुत्ते तस्स एं चित्तवहुत्तस्स अड्ढीपक्खेणं नवरं मासाणं

बहुपुष्टिपुत्राणं अट्टममाणराइंदियाणं जाव आसाढाहिं नक्ख-
त्तेणं जोगमुवागणं आरोगरोगं दारयं पयाया । १७८ ।
अथास्यामवसर्पिण्यां प्रथमधर्मप्रवर्तकत्वेन । परमोपकारित्वा-
त्किञ्चिद्विस्तरतः श्रीऋषभदेवचरित्रं प्रस्तौति । 'तेणमित्यादितः
अभीष्टं पंच मेहुत्थि' पर्यन्तं तत्र (कोसत्रिणत्ति) कोशहा-
यामयोध्यायां जवः कौशत्रिकः ॥ २०४ ॥ तंजहेत्यादितः "परि-
निवृत्तपत्ति" पर्यन्तं सुगमम् ॥ २०५ ॥ तेणमित्यादितो गध्नवक्क-
तेति पर्यन्तं सुगमम् ॥ २०६ ॥ उसजेणमित्यादितः सयमेव
वागरे इति पर्यन्तं तत्र मरुदेवा प्रथमं सुखेन (अइंतेति)
प्रविशन्तं वृषभं पश्यति शेषास्तु जिनजनन्यः प्रथमं गजं पश्य-
न्ति वीरमाता तु सिंहमद्याकीदृ ॥ २०७ ॥ तेणमित्यादितो दारुगं
पयायत्ति पर्यन्तं प्राग्वत् ॥ २०८ ॥ कल्पः । अस्य संग्रहमाह ।
संवट्टमेहत्त्रायं-सगा. य. जिगारतालयंटा य ।

चामरजोईरखं, करिंति एवं कुमारीओ ॥ १९६ ॥
संवर्तकमेघमुक्तप्रयोजनं किं कुर्वन्ति आदर्शकाश्च गृहीत्वा
तिष्ठन्ति नृङ्गारौस्तावन्तौश्चेति तथा चामरं जातीरक्तां कुर्वन्ति
पतत्सर्वं दिक्कुमार्य इति गाथार्थः ॥ १९६ ॥ आव० १ अ० ।
ततः सिंहासनं शक्रं, चचा हाऽचलनिश्चलम् ।
अवधिं प्रयुज्य ज्ञात्वा, जन्मादिमजिनेशितुः ॥ ३५ ॥
सद्यः स्वर्गादिमानेन, पादकेनेत्य देवराट् ।
जिनेन्द्रं च जिनाम्बां च, त्रिः प्रादक्षिण्यैस्ततः ॥ ३६ ॥
वन्दित्वा नमस्तिवा चे-त्येव देवेश्वरोऽवदत् ।
नमोऽस्तु ते रत्नकुङ्कि-धारिके विश्वदापिके ॥ ३७ ॥
अहं शक्रोऽस्मिं देवेन्द्रः, कलगादिहा दहागमम् ।
प्रजोर्युगादिदेवस्य, करिष्ये-जननोत्सवम् ॥ ३८ ॥
नेतव्यं देवि ! तन्नैवे-त्युक्तं वाऽवस्वापिनीं ददौ ।
कृत्वा जिनप्रतिविम्बं, जिनाम्बासन्निधौ न्यधत् ॥ ३९ ॥
मंगंवन्तं तीर्थकरं, गृहीत्वा करसंपुटे ।
धिक्रे पञ्चधा रूपं, सवध्रेयोऽर्थिकः स्वयम् ॥ ४० ॥
एको गृहीततीर्थेशः, पाद्वै द्वावाचचामरौ ।
एको गृहीतातपत्र, एको वज्रधरः पुनः ॥ ४१ ॥
शक्रराजस्तत्रैवा-निकायिकसुरान्वितः ।
शीघ्रं सुमेरुयैनेव, वनं येनैव परैरुक्तम् ॥ ४२ ॥
मेघचूडादक्षिणेना-तिपाएकुम्भवा शिखा ।
सिंहासनं चाजिषेके, तेनैत्रेपेति देवराट् ॥ ४३ ॥
तत्र सिंहासने पूर्वा-ऽजिमुखे च निषीदति ।
छात्रिंशदपि देवेन्द्राः, स्वामिपादान्तमैरुः ॥ ४४ ॥
अच्युतैर्दसत्र पूर्वं, त्रिदधात्यभिषेचनम् ।
ततोऽनुपरिपाटीतो, यावच्छक्रोऽजिनिषिक्तवान् ॥ ४५ ॥
ततश्च चमरादीन्हा, यावच्चन्द्रार्थमादयः ।
एवं जन्माऽभियेकस्यो-त्सवं निर्वर्त्य देवराट् ॥ ४६ ॥
हृष्यप्रकर्थात्सर्वैर्ह्या, प्राग्वत्सर्वामरान्वितः ।
तीर्थेनार्थपुपादाय-सद्यः प्रत्यागमरक्षणान् ॥ ४७ ॥
प्रतिलिङ्ग्य तीर्थेश-प्रतिविम्बं सपद्यपि ।
तत्र मातुः सन्निधाने, जगवन्तमतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥
संहृष्टावस्वापिनीं च, दिव्यं जौगयुगं ततः ।
दिव्यं कुरुवयुग्मं च, विमोच्योच्छीर्षके प्रभोः ॥ ४९ ॥
श्रीदामगणमुल्लोचे, स्वामिनो रत्नदामयुक् ।
पञ्चवल्ग्वमानान्तः-स्यर्षकन्दुकमादधे ॥ ५० ॥

येन स्वामी तीर्थकरो, निर्निमेषविलोचनः ।
पश्यन् सुखं सुखेनैव, रममाणोऽस्ति निर्वृतः ॥ ५१ ॥
ततो वैश्रवणः शक्र-वचनात्तत्क्षणादपि ।
द्वात्रिंशद्विपर्ययोऽपि, सुवर्णस्य च तावती ॥ ५२ ॥
द्वात्रिंशत् नन्दासना-न्यथ भद्रासनान्यपि ।
रूपयौवनश्रावण-सौभाग्यप्रमुखान् गुणान् ॥ ५३ ॥
न्यधात्तीर्थधिनार्थस्य, जन्मवेदमनिवासिषु ।
अथाभियोगिकैर्देवै-महानादेन देवराट् ॥ ५४ ॥
घोपयामास शृण्वन्तु, भवन्तः सर्व एव हि ।
जवनवासिनो देवा, ज्योतिष्का व्यन्तरास्तथा ॥ ५५ ॥
देवा वैमानिका देव्यः, कृत्वा सावहितं मनः ।
यो देवानुप्रियः कश्चि-त्स्वामिनस्त्रिजगत्पते ॥ ५६ ॥
त्रिजगत्पतिमातुश्च, करिष्यस्यशुभं मनः ।
सप्तधार्म्यमञ्जरीव, शिरस्तस्य स्फुटिष्यति ॥ ५७ ॥
चातुर्निकायिका देवा, एवं जन्मोत्सवं प्रभोः ।
नन्दीश्वरोऽष्टादिकां च, कृत्वा जगुर्मयथागतम् ॥ ५८ ॥
(४) नामद्वारमाह ।

देसूणं च वरिसं, सक्कागणं च वंसउवणा य ।
आहारमंगुलीए, ठवंति देवा मणुणं तु ॥ १ ॥
सक्को वंसउवणा, इक्खु अगू तेणं हुंति इक्खागा ।
जं च जहा जम्मि वए, जुगं कासीअतं सव्वं ॥ २ ॥
देशेन च वर्षे जगवतो जातस्य तावत् पुनः शक्रागमनं च सं-
जातं तेन वंशस्थापना च कृता भगवत इति साऽयं ऋषजना-
थः । अस्य ऋषजस्य गृह्णासे असंस्कृत आसीदाहार इति ।
किं च सर्वे तीर्थकरा एव वादभावे वर्तमानाः न स्तन्योपयोगं
कुर्वन्ति किन्वाहाराभिज्ञापे सति स्वामेवाद्भुतिं वदने प्रक्षिपन्ति
तस्यां चाहारमङ्गुल्यां नानारससमायुक्तं स्थापयन्ति देवा मनोऽं
मनोऽनुकूलमेवमतिक्रान्तवाद्यज्ञावास्त्वग्निपक्वमेव गृह्णन्ति । ऋ-
षभनाथस्तु प्रज्यामप्रतिपन्नो देशोपनीतमेवाहारमुपलुक्त्वानि-
त्यजिहितमानुषाङ्गिकमिति गाथार्थः ॥ ११० ॥ प्रकृतमुच्यते । मा-
हेन्द्रेण वंशस्थापना च कृतेत्यजिहितं सा किं यथाकथञ्चित्कृ-
ता आहोश्चित् प्रवृत्तिनिमित्तपूर्विकेति । उच्यते प्रवृत्तिनिमित्त-
पूर्विका न यादृच्छिकी कथम् (आव० १ अ०) शक्रः सौधमे-
न्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इक्षुं गृहीत्वा आगतः । अक अग कु-
टिलायां गतौ अनेकार्थत्वाद्वातूनः अक् धातोरौणादिके उण्
प्रत्यये अकुशब्दोऽजिज्ञासार्थः । ततः स्वामी इक्षोः । आकुनाऽजि-
ज्ञापेण करं प्रासारयत् शक्र आर्पयत् तेन कारणेन जवन्ति इ-
क्ष्वाकुवंशभवा ऐक्ष्वाकाः । आ० क० । जं० । ऐक्ष्वाका ऋषज-
नाथवशाज्जा इति एवं पञ्चवस्तु यथा येन प्रकारेण यस्मिन् वयसि
योग्यं शक्रः कृतवांश्च तत्सर्वमिति । पञ्चाद्वै पागान्तरं वा ।

तादृफलाहयजगिणी, होहियचि सारवणा ॥

तादृफलाहतभगिनी जविष्यति पत्नीति । 'सारवणा' किल भग-
वतो नन्दायाश्च तुल्यवयःस्थापनार्थमेवं पाठ इति । तदेव
तालफलाहतजगिनी भगवतो घातभाव एव मिथुनैकान्तेः स-
काशमानीता । तेन च भविष्यति ऋषभपत्नीति । 'सारवणा' सं-
गोपना कृतेति । तथा चानन्तरं वक्ष्यति नन्दायाः "सुमंगलासाहि
ओनि" अन्ये तु प्रतिपादयन्ति सर्वेयं जन्मद्वारवक्तव्यता चार-
गाथापि किंनैव पठ्यते "जंमणे य विवट्ठीयत्ति" अलं प्रसङ्गेन
आव० १ उ० । आ० क० ।

प्रत्याख्यानविशेषः, तस्यां पडाकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—'पोरुसि पञ्चक्खाइ सूर उगण चउव्विहं पि आहारं असणमित्यादि, अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं पञ्चुअ-कालेणं दिसामोहेणं साहुअण्णं सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं वोसिरइ" अनाभोगसहसाकारौ पूर्ववत्. पञ्चुअ-कालादीनां त्विदं स्वरूपम्—'पञ्चुअओ दिमाओ रण्ण रेखुना पव्वण वा अंतरितो सूरौ ए दीसइ. पोरुसी पुणत्तिककाउं व पारितो, पञ्चु आयं ताहं ठाइयव्वं, न भगं, जइ भुंजइ तो भगं, एवं सव्वेहिअवि, दिसामोहेण कस्सइ पुरिसस्स कम्हि विन्ते दिसामोहो भवइ, सो पुरिमं दितं न जाणइ, एवं सो दिसामोहेण अइरुगयं पि सूरं दट्ठुं उस्सुगिहयंति मणइ, नाए ठानि । 'साहुअण्णं' साहुणो भणति-उगघाडा पोरुसी, ताहे सो पज्जिमितो, पारित्ता मिणइ, अण्णो वा मिणति, तेण से भुंजंतस्स कहियं ए पूरति, ताहे ठाइयव्वं । समाही णाम तेण पोरुसी पञ्चक्खाया आसुकारियं च दुक्खं जायं, अण्ण-स्स वा, ताहे तस्स एसमण्णिमिस्सं पाराविज्जइ आसहं वा दिज्जइ, एतंतरा णाप तहेव विवेगो । सत्तं तु पुरि-माद्धं, पुरिमाद्धं—प्रथमप्रहरद्वयकालावधिप्रत्याख्यानं गृह्यते तत्र सप्ताऽऽकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—'सूर उगण' इत्यादि पूर्वसदृशं 'मयहराऽऽगारेणं' ति विशेषः, अस्य चायमर्थः—अयं च महान् अयं च महान् अयमनयोरति-शयेन महान् महत्तरः आक्रियत इत्याकारः, एतदुक्तं भवति-महल्लं पयोयणं, तेण अम्भत्तट्ठो पञ्चक्खातो, ताहे आय-रिण्हि मणइ-अमुगं गामं गंतव्वं, कंहइ जइ मम अज्ज अम्भत्तट्ठो, जइ ताव समत्थां करउ जाउ, य, ए तरइ अण्णो भत्तट्ठिओ अम्भत्तट्ठिओ वा जो तरइ सो वच्चउ, एतत्थि अण्णो तस्स कज्जस्स समत्थां ताहं तस्स चेव अम्भत्तट्ठियस्स गुरू विसज्जिजनि, एरिसस्स तं जमंतस्स अण्णभिलासस्स अम्भत्तट्ठियनिज्जरा जा सा से भवइ, एवमादिमयहरागारे । एकाशने अष्टावेव, एकाशने नाम स्वरुदुपविष्टपुताचालनन भोजनं, तत्राष्टावाकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—एक्कासणमित्यादि, ते च अण्णत्थणाभो-गेणं १ सहसागारेणं २ सागारिआगारेणं ३ आउट्टणपसा-रणागारेणं ४ गुरुअम्भुट्टाणेणं ५ पाणिट्टावणियागारेणं ६ मयहरागारेणं ७ सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं ८ वोसिरति, अणाभोगसहसाकारा तदेव, सागारिअं अज्जसमुद्धिस्स आगयं, जइ वोलेइ पडिच्छइ, अह थिरं ताहे सज्जाय-वाघाउ त्ति उट्ठुं अण्णत्थ गंतूणं समुद्धिस्स, हत्थं वा पायं वा सीसं वा आउट्टिज्ज वा पसारिज्ज वा ए भजइ, अम्भुट्टा-णारिहो आयरितो पाहुणो वा आगओ अम्भुट्टपव्वं तस्स एवं समुद्धिस्स उट्ठियस्स ए भजइ, पाणिट्टावणिया जइ होज्ज कप्पइ, मयहरागारसमाहीओ तहेव त्ति गाथार्थः ॥ ५०८ ॥ 'सत्तं कस्थानस्य तु' एकस्थानं नाम प्रत्याख्यानं, तत्र सप्ता-ऽऽकारा भवन्ति, इहेदं सूत्रम्—'एगट्ठाण' मित्यादि, एगट्ठा-ण ए जं जहा अंगोवंगं ठविअं तेण तहाठिएण चेव समुद्धि-सियव्वं, आगारा से सत्त, आउटपसारणा नत्थि, सेसं जहा एक्कासणए । अट्टेवाऽऽयामात्मलस्याऽऽकाराः, अणाभोगा० र स-हसागारेणं २ लेवालेवेणं ३ उक्खित्तविवेगेणं ४ गिहत्थसं-

सट्ठेणं ५ पाणिट्टावणियागारेणं ६ मयहरागारेणं ७ सव्वसमा-हिवत्तिआगारेणं ८ वोसिरति, अणाभोगसहसाकारा तदेव, लेवालेवा वा, जइ भाणे पुव्वं लेवाडगं गहिअं समुद्धिस्सं-लिहियं च जइ तेण आयति ए भजइ, उक्खित्तविवेगो जइ आयंविसे पडइ विगतिमादि उक्खित्तवित्ता विक्किचउ, मा णवरि गलउ, अण्णं वा आयंविलस्स अपाउगं जइ उद्ध-रितं तीरइ उद्धरिण ए उव्वहम्मइ, गिहत्थसंसट्ठुअवि जइ गि-हत्थो डावलियं भायणं वा लेवालेवाडं कुसणाईहिं तेण इ-सित्ति लेवाडादीहिं देति ए भजइ, जइ रसा आलाक्खि-जइ बहुओ ताहं ए कप्पइ, पाणिट्टावणियमयहरागसमाहीओ तदेव । पञ्चाऽऽमक्काथस्य तु, न भक्काथोऽमक्काथः; उपवास इ-त्यर्थः, तस्य पञ्चाऽऽकारा भवन्ति, इहेदं सूत्रम्—'सूर उगण' इत्यादि, तस्स पंच आगारा-अणाभोग-सहसाकार-पारि-ट्टावण-मयहर-समाहि त्ति, जइ निविहस्स पञ्चक्खाइ तो विक्किचणिया कप्पइ, जइ चउव्विहस्स पञ्चक्खाइ पाणं च नऽस्थि न वट्ठइ, जइ पुण पाणं पि उव्वरियं ताहं से कप्पइ, जइ तिविहस्स पञ्चक्खाइ ताहे से पाणगस्स छु आगारा कीरंति-लेवाडेण वा, अलेवाडेण वा, अच्छेण वा, वहलेण वा, ससित्थेण वा, असित्थेण वा, वोसिरइ" प्रकटार्थो एने छुप्पि । एतन पइ पान इत्येतदपि व्याख्यातमेव । 'चरं चत्वार' इ-त्यत्र चरिमं दुविहं-दिवसचरिमं भवचरिमं च, दिवसचरिम-स्स चत्तारि-अण्णत्थअणाभोगा सहस मयहर सव्वसमाहि, भवचरिमं-जायज्जीवियं, तस्सवि एए चत्तारि त्ति गाथार्थः ॥ ५०९ ॥ पञ्च चत्वारश्चाभिग्रहे निर्विकृतौ अपौ नव चाऽऽकाराः 'अप्रावरण' इत्यप्रावणभिग्रहे पञ्चैवाकारा भवन्ति शेषपञ्च-भिग्रहपु-दण्डकप्रमार्जनादिषु चत्वार इति गाथार्थः ॥ ५१० ॥ भावार्थस्तु—'अभिग्रहेषु अवाउडत्तणं काइ पञ्चक्खाइ तस्स पंच-अणाभोगा सहसा चोलपट्टगाऽऽगारा मयहर समाहि, सेसं सु चोलपट्टगागारो णत्थि, निव्विगईए अट्ठ नव य आ-गारा' इत्युक्तं, अत्र विकृतयः पूर्वोक्ताः, अधुना प्रकृतमु-च्यन्ते-क्वपौ क वा नवाऽऽकाराः? इति, तत्र-नवनीते उद्-ग्राहिमंके अद्रवदध्नि; गालित इत्यर्थः, 'पिशिते'-मांसे कृते गुंडं चेव, अद्रवग्रहणं सर्वत्राभिसंवन्धनीयं, नवाकारा अ-भीषां विकृतविशेषाणां भवन्ति, शेषाणां द्रवाणां-विकृति-विशेषाणामप्राववाकाग भवन्ति, उरित्तविवेको न भव-तीति गाथार्थः ॥ ५११ ॥ इह चेदं सूत्रम्—'निव्विगतीयं प-ञ्चक्खाइ' इत्यादि, अण्णत्थ १ सहसा २ लेवालेव ३ गि-हत्थसंसट्ठु ४ उक्खित्तविवेग ५ पडुअमक्खिएणं ६ पाणिट्टा-वणिया ७ मयहर ८ सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं ९ वोसिरइ, तत्थ अणाभोग-सहसाकारा लेवालेवा तदेव दट्ठवा, गि-हत्थसंसट्ठस्स उ इमा विही-खारेण जइ कुसणिओ कूरो लवमइ, तस्स जइ कुंडगस्स ओदणाउ चत्तारि अंगुलाणि दुद्धं ताहे निव्विगइयस्स कप्पइ, पंचमं त्वारद्धं विगतीयं, एवं दहिस्सवि, वियडस्सवि, केसुवि विसएसु वियडेण मी-सिज्जइ आदणो ओगाहिमगे वा, फाणियगुलस्स तिज्जय-याण ए एण्हि कुसिएण जइ अंगुलं उवरि अच्छइ तो च-ट्ठइ, परेण न वट्ठइ, महुस्स पोगगलरसगस्स य अज्जअंगुलेण संजट्ठं हाइ, पिडगुलस्स नवणीयस्स य अ(हा) मलमित्तं संसट्ठं, जइ वि बहूणि एतप्पमाणाणि कप्पंति, एणं पि वट्ठं न

नाजिस्स एं कुडगरस्स मरुदेवाए जारियाए कुच्छंसि एत्थ
एणं उसहे एणं अरहा कोसलिए पढमराया पढमजिणे पढमके
वत्ती पढमतित्थंकरे पढमधम्मवरचकवट्ठी समुप्पज्जिज्जंजा॥

नाम्ना कोशनायामयोध्यायां भवः कौशक्षिकः नाविनि भूतपड
पचार इति न्यायादेतद्विदोषणम् अयोध्यास्यापनाया ऋषभदेव
राज्यस्थापनासमये कृतत्वात् तद्यकिस्तु नरतक्त्रनामान्वर्थ-
कयनावसरे । “घणवश्मनिनिम्माया” पतत्सुत्रव्याख्यायां दर्श-
यिष्यते । अर्हन्तश्च पाइर्वनाथादय इतः केचिदन्तर्हीकृतराजधर्म-
काः अपि स्युरित्यसौ केन । क्रमेणार्हन्तुदित्याह प्रथमो राजा
इहावसर्पिण्यां नाजिकुलकरादियुग्मिमनुजः शक्रेण च प्रथम-
मभिषिक्तत्वात् । प्रथमजिनः प्रथमो रागादीनां जेता । यद्वा प्रथमो
मनःपर्यवज्ञानात् राज्यत्यागादनन्तरं द्रव्यतो जायतश्च साधु-
चर्चित्वेन अत्रावसर्पिण्यामस्यैव भगवतः प्रथमतस्तद्भवनात्
जिनत्वं चावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानिनां स्थानाद्दे सुप्रसिद्धम् ।
अवाधिमनित्वेऽनुव्याख्यायमानेऽक्रमवत्सुत्रमिति केवलजिनत्वे
चोत्तरग्रन्थेन सह पौनरुक्त्यमिति न्यायान्नासङ्गतिः । श्रोतॄणां
प्रतिज्ञा तेन प्रथमकेवली आद्यः सर्वज्ञः । केवलित्वे च तीर्थकृत्ना-
मोदयो जवतीत्याह प्रथमतीर्थकरः आद्यश्चतुर्वर्णसङ्गस्थापकः ।
उदिततीर्थकृत्नामा च कीदृशः स्यादिति प्रथमो धर्मवरो धर्मप्र-
धानश्चक्रवर्ती यथा चक्रवर्ती सर्वत्राप्रतिहतवीर्येण चक्रेण वर्तते
तथा सोऽपीति ज्ञायः । समुत्पद्येत समुत्पन्नवानित्यर्थः । जं० २
वक्त्रं (जम्बूद्वीपप्रज्ञप्सुकः तित्थयर शब्दे वक्ष्यते)

तं चेव सच्चं जाव देवा देवीओ य वसुद्धारवासिंसु सेसं
तद्देव चारगसोहणमाणुम्माणवप्पणउसुक्कमाइयं विइव-
भियजूयवज्जं सच्चं भाणियव्वं ॥२०॥

“तं चेव सच्चमित्यादितो विइवभियजूयवज्जं सच्चं भाणियव्वं-
ति” यावत् । तत्र देवलोकच्युतोऽद्भुतरूपोऽनेकदेवदेवीपरि-
वृतः सफलगुणैस्तेभ्यो युगलमनुज्येभ्यः परमोत्कृष्टः क्रमेण
प्रवर्द्धमानः सन्नाहाराभिलाषे सुरसंचारितामृतससरसाम-
हुर्लिमुखे प्रक्षिपति । एवमन्येऽपि तीर्थकरा वाल्येऽवगन्तव्याः
वाल्यालिक्रमे पुनरभिपकाहारभोजिनः ऋषभस्तु प्रव्रज्यां या-
वत्सुरानीतोत्तरकुरुकल्पद्रुमफलान्यास्वादितवान् । अथ संजा-
तकिञ्चिदूनवर्षे भगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं शक्रः स्वजी-
तमिति विचिन्त्य कथं रिक्तपाणिः स्वामिसमीपं यामीति मह-
तीमिन्नुयाष्टिमादाय नाभिकुलकराङ्गस्थस्य प्रभोरग्रे तस्यौ
दृष्ट्वा चेत्कुर्याष्टि हृष्टवदनेन स्वामिना करे प्रसारिते इक्षुं भक्ष्य-
सीति भणित्वा तां दत्त्वा इक्षुभिलाषात्स्वामिनो वंश इक्ष्वा-
कुनामाऽभवत् । गोत्रमपि अस्य पतत्पूर्वजानामिद्वभिलाषा-
त्काश्यपनामेति शक्रो वंशस्थापनां कृतवान् । अथ किञ्चिद्युगलं
मातापितृभ्यां तालवृक्षाधो मुक्तं तस्मादेतत्तालफलेन पुरुषो
व्यापादितः । प्रथमोऽयमकालमृत्युः । अथ सा कन्या माता-
पित्रोः स्वर्गतयोः एकाकिन्येव वने विचचार । दृष्ट्वा च तां सु-
न्दरीं युगलिकनरा नाभिकुलकराय न्यवेदयन् । नाभिरपि शि-
ष्टेयं सुनन्दानाम्नी ऋषभपत्नी भविष्यतीति सकललोकज्ञाप-
नपुरस्सरं तां जग्राह । ततः सुनन्दासुमङ्गलाभ्यां सह प्रवर्द्ध-
मानो भगवान् यौवनमनुप्राप्तः इन्द्रोऽपि प्रथमजिनविवाहकृत्य-
मस्माकं जीतमिति अनेकदेवदेवीकोटिपरिवारपरिवृतः समा-
गत्य स्वामिनो वरकृत्यं स्वयमेव कृतवान् बहुकृत्यं च द्वयोरपि
कन्ययोर्द्वय इति । ततस्ताभ्यां विषयोपभोगिनो भगवतः पद-

लक्षपूर्वेषु गतेषु भरतब्राह्मीरूपं युगलं सुमङ्गला । बाहवलिस्तु-
न्दरीरूपं युगलं च सुनन्दा प्रसुपुवे । तदनु चैकोनपञ्चाशत्पुत्र-
युगलानि क्रमात् सुमङ्गला प्रसूतवती । २०६ ।

उसभेणं अरहा कोसलिए तस्स एणं पंच नामधेज्जा एवमाहि
ज्जंति तं जहा उसभे इ वा १ पढमराया इ वा २ पढमजिंकेखा
ये इ वा ३ पढमजिणे इ वा ४ पढमतित्थंकरे इ वा ५ ॥२१॥
“उसभेणं अरहा कोसलिए इत्यादितः पढमतित्थंकरेइवेति”
पर्यन्तं तत्र इकारः सर्वत्र वाक्यालङ्कारे (पढमरायसि) प्रथ-
मराजा चैवम् । २१० । कल्प० । ति० । आ०चू० ।

अथ यथा भगवान् वयः प्रतिपन्नवान् तथाऽऽह ।

तत्रो एणं उसभे अरहा सो कोसलिए दक्खे दक्खपइजे
पडिंरुवे अद्वीणे नइए विणीए । कल्प० ।

(५) इदानीं वृद्धिद्वारमधिकृत्याह ।

अह वट्ठ सो जयवं, दियजोगसुओ अणुवमसिरीओ ।
देवगणसंपिनुडो, नंदाइसुमंगलासहिओ ॥२१॥
असिअसिरोअ सुनयणो, विवुडो धवददंतपंतीओ ।

वरपउमगवज्जगोरा, फुल्लुप्पन्नगंधनीसामो ॥ २२० ॥

प्रथमगाथानिगदसिदैव द्वितीयगाथागमनिका । न सिता
असिताः कृष्णा इत्यर्थः । शिरसि जानाः शिरोजाः केशाः असि
ताः शिरोजा यस्य स तथाविधः । शोभने नयने यस्यासौ सुन-
यनः । विम्बं गोद्धाफलं विम्बवदोष्टौ यस्यासौ विग्धोष्ठः । धवले
दन्तपङ्क्तिं यस्य स धवलदन्तपङ्क्तिकः । वरपन्नगर्भवज्जैरः ।
फुल्लोत्पलगन्धवन्निःश्वासो यस्येति गाथार्थः । १२०।आव०१अ०

(६) इदानीं जातिसरद्वारावयवार्थं तु विवरीयुराह ।

जाईसरो अ भयवं, अप्परिवडिण्हिं तिहिं उ नाणेहिं ।
कंतीइ अ बुच्छीइ अ, अन्नहिओ तेहिं मणुण्हिं ॥ २१ ॥
गमनिका । जातिसरश्च भगवन् । अप्रतिपतितैरेव त्रिभिर्ज्ञानै-
र्मतिश्रुतावधिमिः । अवाधिक्षानं हि देवलौकिकमेवाप्रच्युतं भग-
वतो भवति तथा च कान्त्या च बुद्ध्या अभ्यधिकस्तेभ्यो मिथुन-
कमनुज्येभ्य इति गाथार्थः ।

(७) इदानीं विवाहद्वारव्याचिख्यासंयदमाह ।

पढमो अकालमधू, तहि तालफलेण दारओ पढओ ।
कन्ना य कुलगरेणं, सिप्पे गहिया उसजपत्ती ॥२२॥
भगवतो देशोनवर्षकाल एव किञ्चिन्मिथुनकं संजातापत्य-
मिथुनकं तालवृक्षाधो विमुच्य निः संशयं क्रीडागृहकमगमत्
तस्माच्च तालवृक्षात्पवनप्रेरितमेकं तालफलमपतत् तेन
दारको व्यापादितः । तदपि मिथुनकं तां दारिकां संवर्द्धयित्वा
प्रतनु कपायं सृत्वा सुरलोकमुत्पन्नं सा चोद्यानदेवतेवोत्कृष्ट-
रूपा एकाकिन्येव वने विचचार । दृष्ट्वा च तां त्रिदशवधूसमा-
नरूपां मिथुनकनराः विस्मयोत्कुल्लनयनाः नाभिकुलकराय न्य-
वेदयन् । शिष्टैश्च तैः कन्या कुलकरेण गृहीता ऋषभपत्नी
भविष्यतीति कृतेति गाथार्थः ॥ ज्ञावार्थः कथातः सा चैवम्
प्रगुणीकुरु कल्याणि-भूयिष्ठं त्रीदणकुडुमम् ।
सीमन्तिनीनां सीमन्तं, परिपूर्तिं कृते चिरात् ॥ २५ ॥
त्वं वयस्ये प्रशस्यानि, पुष्पदामान्युपानय ।
विचित्ररचनान्मुग्धे !, मुकुटान्निकटीकुरु ॥ २६ ॥
चतुष्कान् पूरय चारि, मुक्ताकोदेन सुन्दरि ! ।

वेद्यन्तः कुरु हेकार्म, धेनुगोमयगोमुखम् ॥ २७ ॥
निवेशयाऽत्र तन्वाङ्गि ! सत्वरं वरमञ्चिके ।
पवित्राः शतपत्राङ्कि ! त्वं चेदानीय पाङ्ककाः ॥ २८ ॥
कार्यान्तरं च हित्वा त्वं, कस्तूरीं सखि ! धर्तय ।
येन पुत्र्योः कपोलेषु विख्यते पत्रवल्ली ॥ २९ ॥
कुन्तत्रे ! कुन्तलोत्तंसा-चायिष्कुरु वधूकृते ।
मङ्गल्यधवन्नान् यूयं, हेसख्यो दत्तसत्तमान् ॥ ३० ॥
आमे किमसि निष्ठाद्यु-स्तन्त्राहुरसि किं स्नुषे ! ॥
किमङ्गमङ्गं मृदाङ्गि, त्वं करोषि शयालुवत् ॥ ३१ ॥
चस्तरिं विस्तरिं मुञ्च, चतुरे किमनादरा ।
सानन्दा स्पन्दसे किं न, सखि ! मन्दायसे कथम् ॥ ३२ ॥
लग्नमत्यन्तमासन्नं, प्रवत्यः किं न जानते ॥
तदिदानीमनाश्रया-स्त्वरथं स्वस्वकर्मसु ॥ ३३ ॥ (कुलकम्)
मात्रादिमात्रक इव, स्थित्वा काश्चिद्विधः स्त्रियः ।
रजसात्प्रारम्भन्ते स्म, कर्म वैवाहिकं ततः ॥ ३४ ॥
तत्रोपवेशयामासुः, श्रीसुनन्दासुमङ्गले ।
काश्चित्त्वर्णासने ऽन्यङ्गं, स्वध्रुवः कन्यके इव ॥ ३५ ॥
गीयमानेषु योपाङ्गि-ध्रुवेषु कलखनम् ।
सुगन्धितैः सर्वाङ्ग-मयाज्यान्ञ्जुरञ्जसा ॥ ३६ ॥
ते अथोद्धृतयामासु-र्नर्तयन्तो वपुर्लताम् ।
षष्ठिकाङ्गिः सुषिष्टाङ्गिः, कोमलैः करपल्लवैः ॥ ३७ ॥
अतिष्ठिपन्नयैकान्ते, नूतं प्रवरमञ्चिके ।
अभिपेकुरतिप्रीत्यो, रुक्मपीठे इवोज्ज्वले ॥ ३८ ॥
तयोश्चतुर्षु कोणेषु, न्यधुर्वर्णकपूयकान् ।
कमितुं मन्मथस्येव प्रथमं पदमण्डकान् ॥ ३९ ॥
ततः कौसुम्भवासांसि, परिधाय च तत्क्षणात् ।
तयोर्निवेशयन्ति स्म, कन्यके ते सुरस्त्रियः ॥ ४० ॥
नवस्वङ्गेषु तिलकान्, प्रदेशिन्यः समर्तुकाः ।
तयोश्चकुर्वन्निधी-निव कन्दर्पचक्रिणः ॥ ४१ ॥
जात्वसंवास्पृशन् सव्या-सव्यवेनैतयोर्मिथः ।
कौसुम्भैस्तन्तुभिस्तर्कु-संपर्किभिरथापराः ॥ ४२ ॥
ते एवं कर्णके बाले, सुरनार्यो निविक्षिपुः ।
आस्थानां ते क्षणं तत्र, नानाकेलिकुतूहलैः ॥ ४३ ॥
तदैव तास्तयोर्वैगा-दुद्धर्णकमपि व्यधुः ।
विविग्ना प्राक्तेनैव, पूर्वरूढिरियं यतः ॥ ४४ ॥
स्नानविष्टरमयास्य, स्नपयामासुराशु ते ।
हिरण्यमयवटाम्भोभिः, सुखदैरमृतैरिव ॥ ४५ ॥
अथ प्रमार्जयामासु-रङ्गयष्टि मृगीदृशोः ।
आदर्शमिव तत्सख्यः, सुखस्पर्शेन वाससा ॥ ४६ ॥
तयोः स्नानजलैरार्द्र-केशपाशमवेष्टयन् ।
मसृणैरंशुकोद्देशै-रुत्तेजितकृपाणवत् ॥ ४७ ॥
आश्वासात्ततो वारि, विष्णुषत्तत्सखीजनः ।
करादिव करिञ्चस्य, शीकरासारमातपः ॥ ४८ ॥
घृणयन्तिस्म धूपेन, स्निग्धकोदयोः सुगन्धिना ।
ईषदार्द्र केशपाशं, धौतानीयांशुकानि ताः ॥ ४९ ॥
सत्पादान् पल्लवाताम्रा-नापि बाह्वासेन ताः ।
अमण्डयन् धियेवेति, रक्तं रक्तेन युज्यताम् ॥ ५० ॥
सर्वाङ्गमङ्गरागेण, तन्वङ्ग्योर्व्याक्षिपन्त ताः ।
रविर्वालातपेनेव, काञ्चनाचञ्चमेखलैः ॥ ५१ ॥
तत्कपोलतत्रे ताजि-ल्लिखिता पत्रवल्ली ।

प्रसर्पदान्वेक्षेव, माद्यतः कामकुम्भिनः ॥ ५२ ॥
अथाञ्जनेन तत्रेव-द्वयं तामिरभूयत ।
शर्दिन्दिरकुलेनेव, नीलेन्दीवरकाननम् ॥ ५३ ॥
तयोर्ललाटपद्मान्त-श्चान्दमं चन्द्रकं व्यधुः ।
आसितुः स्मरराजस्य, विमर्षां यष्टिकामिव ॥ ५४ ॥
तयोर्ध्रुवधुर्धम्मिल्ल-मुल्लसन्माल्यगर्भितम् ।
निपङ्गमिव कामस्य, पूरितं कुसुमेषुभिः ॥ ५५ ॥
अथ ताज्यां कुमारीज्यां, व्यूतानीवेन्द्रराक्षसिभिः ।
वासांसि वासयामासुः, पारिणेत्राणि तास्ततः ॥ ५६ ॥
तयोर्व्यन्तमुकुटं, चञ्चच्चन्द्रकराजितम् ।
रुक्मपङ्केहोत्तंस-व्योमगङ्गाविरुग्धनम् ॥ ५७ ॥
नेत्रैः कर्णान्तविश्रान्तै-र्धतसे सत्यपि स्वयम् ।
अन्यमारोपयामासुः, पुनरुक्ता जया इव ॥ ५८ ॥
कर्णयोर्मणिताटङ्गा, निःक्षिपन्ति स्म तास्तयोः ।
द्विद्विरूपाविवाकैन्वू, विवाहं हृद्भागतां ॥ ५९ ॥
निवेशयते स्म देवीजि-स्तयोर्मुक्तासरो हृदि ।
वारिवस्यान्निवास्येन्दु-मभितस्तारकागणः ॥ ६० ॥
कैयूरे जुजयोन्यस्ते, इन्द्रनीलमये तयोः ।
पञ्चवाणस्य वाणानां, शाणे इव निशापने ॥ ६१ ॥
निहितं काञ्चने रत्नं, राजनीति धिया क्लृप्तम् ।
विन्यस्यते स्म तत्पाणौ, सुरीर्जर्मणिकङ्कणे ॥ ६२ ॥
अङ्गुलीषु तयोः क्षिप्ता-श्चारुहीरकमुष्णिकाः ।
दोहतायाः फट्ठानीव, परिपाकारुणान्यथ ॥ ६३ ॥
तत्रा श्रोणौ च सञ्जाना, तयोश्चन्द्राक्षमेखला ।
गुरुनाभिसरस्तीरे, हंसावधिरिवोज्ज्वला ॥ ६४ ॥
मञ्जीराणि तयोर्न्यस्यन्, भ्रूणत्कारीणि पादयोः ।
मराजानाह्वययन्तीव, गतिं स्पन्दयन्तु मदात् ॥ ६५ ॥
अथोत्पाठयामरीज्यां ते, दिवभूषणभूषिते ।
आसिते कौतुकागारे, मूर्ते चण्डिभ्रियाविव ॥ ६६ ॥
विवाहाकल्पमाधातुं, विद्वतो वज्रिणा विधुः ।
भोगकर्मास्ति लोके च, स्थितिर्देह्येयमन्यत ॥ ६७ ॥
ततश्च कल्पिताकल्पः, कृतमाङ्गल्यमञ्जनः ।
विहिताशेषकृत्यश्च, कृत्यविद्भिर्न्याविधि ॥ ६८ ॥
चान्दनैरसनिस्पन्तैः कृतदेहविधेपना ।
विच्युरितः पुण्यलक्ष्मी, फटाक्षैरिव सर्वतः ॥ ६९ ॥
वसानः पारिणेत्राणि, शुचीनि सिचयानि च ।
जिनेन्द्रोपि शरन्मेघा-कीर्णस्वर्णाचलोपमः ॥ ७० ॥
सौधमध्याक्षरित्रीजृ-त्कन्दरादिव केसरी ।
निर्जगाम गुणग्राम-द्रुमारामसहोदरः ॥ ७१ ॥
अथाधिरुह्य जात्याश्व-मुच्चैः स्रवसमिन्द्रवत् ।
संक्रान्तैः पश्यतां नेत्रैः, सहस्रेक्षणतां वदन् ॥ ७२ ॥
मायूरेणातपत्रेण, स्वर्णकुम्भोपशोभिना ।
प्रावृषेण्यघनेनेवा-नीयमानस्तडित्वता ॥ ७३ ॥
शुभ्राज्यां चामराज्यां च, वीज्यमानो मुहुर्मुहुः ।
साम्राज्यकमलादीना-कमलाभ्यामिवाभितः ॥ ७४ ॥
तूर्यनादेन रोदश्यो-रुदरञ्जरिणा ततः ॥
निघोषेणैव घण्टायाः, सुघोषायाः प्रसर्पता ॥ ७५ ॥
अथ भ्रवणपूरं च, गायन्तिः कलगीतिकाः ।
रक्तकण्ठैः कृतोत्कण्ठैः, कलकण्ठैरिवाङ्गिनाम् ॥ ७६ ॥
नृत्यद्विरप्सरोबुद्धै-र्नानाभरणनारिभिः ।

अनिहान्द्रोलितैः कल्प—शास्त्रिशाम्नागणैरिव ॥ ७७ ॥
 उत्तमिनतचूर्जेभट्टैः—पठ्यमानगुणोत्करः ।
 उत्तानीकृतहस्तामै—र्गजैरिव कुञ्जैः ॥ ७८ ॥
 उत्तार्यमाणलवणो, देवीभिः पञ्चयोर्द्वयोः ॥
 पृष्ठे विम्बफलोष्ठीभिर्नार्यामानैरुज्ज्वलैः ॥ ७९ ॥
 गुभोर्दकृत्यपि कुञ्जैः, शकुनैरानुकूलिकैः ।
 अभ्यगान्मण्डपद्वारं, भगवान् कुभगं जनैः ॥ ८० ॥
 तत्रावरुह्याथ विद्यु-रवेतः सर्वतादिव ।
 अस्थितः स्थितिनिर्णयः, कणमकमनुत्तुकः ॥ ८१ ॥
 अथ प्रगुणयामास्तु-र्दधिर्द्वयोर्दिभाजनम् ।
 मन्याननुगतादौष, मङ्गल्यानखिलानपि ॥ ८२ ॥
 भूयमाणश्रुतिकटु-स्फुटलघुणनिःस्वनम् ।
 शरावसंपुटं काचिन्मुमोच द्वारि सान्नम् ॥ ८३ ॥
 अथोद्भूतं पट्टयुगं, सन्ध्यारागमिवारुणम् ।
 परिधायाम्नतः काचिन्-दधेदानीधनाऽभवत् ॥ ८४ ॥
 भहाय जगदध्याय, सुत्रु ! देष्टव्यमर्चये ।
 स्फीतं यश इवासुप्य, नवनीतं समुन्नय ॥ ८५ ॥
 उद्वेष्टय वचोवीची-क्षिशिरं चान्द्रनं रसम् ।
 दधि चैतद्गुणग्राम-वज्रहं किंप्रमुत्किप ॥ ८६ ॥
 ममुन्मीलनमहानील-रत्नाङ्कुरसहोदरम् ।
 छागेव शाङ्गुवां दूर्वा, सुवासिनि ! समुद्धर ॥ ८७ ॥
 नन्वेव शेषभोगीन्द्र-भोगोपमचुजद्वयः ।
 वरस्ते तोरणद्वारि, त्रिजगज्जत्रिकमः ॥ ८८ ॥
 कर्तुः समस्ति सर्वोक्त-मुचरीयांशुकापृतः ।
 शरदिन्द्रिरीवोक्तं, ज्योत्स्नाजातजटाहितः ॥ ८९ ॥
 नृशं पुष्पान्ति पुष्पाणि, यातेनोद्वाति चान्द्रनम् ।
 तद्वारि सुचिरं श्वश्रु, वरं माधरमाधर ॥ ९० ॥
 इत्येवं घवद्वान् श्वश्रुः, गृह्यानाः श्रुतिपावनेः ।
 स्वामिने दन्धत्यर्थ-मनवर्गुणशालिने ॥ ९१ ॥
 घृत्यान्तर्धामहस्तेन, विधायाम्रे च दक्षिणम् ।
 वगवैशाखमृशत्रै-श्रके च प्रोक्षणकृणम् ॥ ९२ ॥
 मनोरथमिवारीणा-मथो हवणसंपुटम् ।
 भगवान् सव्यपादेन, दलयामास ह्रींक्षया ॥ ९३ ॥
 स्कन्धे पट्टाञ्चलेनाथ, समाकृण्य जगत्प्रभुः ।
 नीतः श्वश्रवा वधूपान्त-भासां चक्रेऽथ शक्रवत् ॥ ९४ ॥
 मदनस्य फलं ग्राह्य-मित्यस्य किञ्च सूचकम् ।
 मदनस्य फलं पाणौ, वरं घञ्चोर्वरस्य च ॥ ९५ ॥
 जीवन् मातापितृश्वश्रु-श्वशुराः सधवाङ्गनाः ।
 हस्ताक्षेपं ददौ पिप्पला, वधूत्योः पाणिपङ्कजे ॥ ९६ ॥
 अथास्त्रोधिपयःपात्र्यां, मुक्तलघनघटीनिजे ।
 जाते सति सहस्रांशु-विम्बे विम्बीकद्वयति ॥ ९७ ॥
 धृत्वा भाजनशब्दं च, सावधानस्ततो हरिः ।
 योजयामास तत्काशं, वधूवरकरार्मिथः ॥ ९८ ॥
 अथान्योऽन्यस्य पश्यन्तो, विस्फारितविद्योचनाः ।
 निमेषमप्यकुर्वन्ना, अन्तरायजयादिव ॥ ९९ ॥
 रेजिरं ते तदा तत्र, तार-मेवककारिणः ।
 विशन्त इव वक्रोऽन्त-र्मिथस्तारासु संक्रमात् ॥ १०० ॥
 चक्षैः कौतुकधवद्वान्, जगुर्धवाः सखीतमाः ।
 नर्मकर्मणि चातुर्यं, विज्राणास्तत्र केतयः ॥ १ ॥
 वधूवरस्य सुत्रामा, वरुवानञ्चलं मिथः ।

तेषां मनांसिधोज्ञाद-मनुगमः परस्परम् ॥ २ ॥
 कौतुकागारतो वेद्या-मथानिन्ये वधूवरम् ।
 अवियोजितहस्ताग्र-मामोचितपटाञ्चलम् ॥ ३ ॥
 त्रायस्त्रिंशसुरः कोऽपि, चक्रे वेद्यामथानलम् ।
 व्यधाद् धूमं समित्केपाद्, धूमपाताय कन्ययोः ॥ ४ ॥
 फंसारश्च सखएमाज्यः, पक्ष्तेनैव नाकिना ।
 तात्र्यां प्रभुस्तद्वय्यी ते-नान्त्यत स्थवपाणिना ॥ ५ ॥
 अथोच्चैर्मङ्गलाचारे, दीयमानेऽङ्गनाजनैः ।
 रमसोल्लसितैरङ्गै-र्वैगुण्यमिव दम्भितैः ॥ ६ ॥
 मेकं सरोहिणीज्यात्स्ना-ञ्जवत्तत्रामितोऽनलम् ।
 स्वाम्यत्राम्यद्युतस्तात्र्या-मामङ्गलचतुष्टयम् ॥ ७ ॥
 मथ इयाद्वकदेदीयः, कश्चिन्मङ्गलवर्तनं ।
 स्वामिनं चरणाङ्गुष्ठे, नीचे भूयोऽन्यधारयत् ॥ ८ ॥
 यथेच्छं भगवांस्तस्मै, स्वर्णरत्नाभ्युदात्तदा ।
 महान्तो ह्यङ्गिद्विग्नानां, ददते यत्र तत्र हि ॥ ९ ॥
 कृतेषु पाणिमोक्षादि-कृत्येषु निखिलेष्वपि ।
 रुमङ्गलास्तुनन्दात्र्यां, सदास्ते हयं प्रभुः ॥ १० ॥
 स्फीतायगीतसंगीत-मुखरीकृतदिङ्मुखः ।
 प्रत्यग्रतोरणद्वार-माययौ निजवेधमनः ॥ ११ ॥
 घोटकं कूर्दयामासु-श्चिरं तत्र वधूवरम् ।
 हयोत्कर्षेण कुर्वाणा, देवा जयजयारवम् ॥ १२ ॥
 जता इव समीरेण, प्रमोदेन प्रणोदिताः ।
 पौष्टोम्याद्याश्च ननुतु-र्भातपूर्णमनोरथाः ॥ १३ ॥
 प्रविशेश ततः स्वामी, स्वसौधे कृतमङ्गलः ।
 विवाहोत्साहसौन्दर्य-रञ्जितस्त्रिजगज्जनः ॥ १४ ॥
 शुष्कनीलपलस्वादु-नीनापकाभपेशला ।
 शास्त्रिसुपद्युतप्राज्य-प्रवेदहृदयङ्गनाद्वृता ॥ १५ ॥
 मिथो जेमनवाराभू-द्भरिगौरवसुन्दरा ।
 ताम्बूलांशुकदानाद्यैः, सम्माननमघात्रयत् ॥ १६ ॥
 पूर्णपात्रप्रवेशादि-विवाहोत्सववृत्तिभिः ।
 स्वामिनः पितरौ तत्र, मुमुदातेतरां सदा ॥ १७ ॥
 कृतकृत्योऽथ शक्रादि-देवदेवीगणोऽखिलाः ।
 श्रणिपत्य प्रजोः पादान्, स्थानं निजनिजं ययौ ॥ १८ ॥ आ०क०।
 ध्रुमेवार्थमाह ।

जोगसमत्यं नाहं, वरकर्मं कासि देविंदो ।

धुर्धं वरमहिद्वानं, बहुकर्मं कासि देवीओ ॥

भगवद्वाच तेन कन्याद्वयेन सार्धं विहरन् यौवनमनुप्राप्तः ।
 भवान्तरे देवराजस्य चिन्ता जायाकृत्यमेतदतीतप्रत्युत्पन्नाना-
 गतानां शक्राणां प्रथमतोर्थकराणां विवाहकर्मं क्रिय इति संचि-
 न्यनानेकभ्रिदशवधूवृन्दसमन्वितोऽवतीर्णवानित्यवतीर्थं च जग-
 वतः स्वयमेव वरकर्मं चकार । पत्न्योरपि देव्यो वधूकर्मैति ।
 भुमेवार्थमुपसंहरन्नाह (जोगगाथा) गमनिका । भोगस-
 मर्थं ज्ञात्वा वरकर्मं तस्य कृतवान् देवेन्द्रः द्वयोर्वरमहिद्वयोर्ध-
 धूकर्मं कृतवत्यो देव्य इति गाथार्थः । ज्ञावार्थस्तुक् एव ॥ १२३ ॥
 (८) अथापत्यद्वारम् ।

उपुन्वसयसहस्ता, पुर्वि जायस्स जिखवरिंदस्स ।

तो जरहवंचिमुंदरि, वाहुवडी मुंदरी चेव ॥ १२४ ॥

देवीधुमंगलाए, भरहो वंजी अमिहुणं जायं ।

देवीऽमुनंदाए, वाहुवडी मुंदरी चेव ॥ १२५ ॥

(उष्णुवगाहा) निगदसिद्धैवेयं नवरमनुत्तरविमानादवती-
र्य सुमङ्गलायाः पुनः बाहुपीठश्च प्ररतब्राह्मीमिथुनकं जातं
तथा सुबाहुर्महापीठश्च सुनन्दायाः बाहुयद्री सुन्दरीमिथुन-
कमिति । १२४ । अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह मूलभाष्यकारः
(देवीगाहा १२५) सुगमत्वान्न विमियते आह । किमेतावन्त्येव
जगवतोऽपत्यानि उत नेति । उच्यते ।

अउणापन्नं जुअन्ने, पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे ।

नीर्णमइकमणे, निवेअणं उसजसामिस्स ॥ १२६ ॥

गमनिका । एकोनपञ्चाशत्तयुग्मानि पुत्राणां सुमङ्गला पुनः
प्रसूतवती । अत्रान्तरे प्राग्निरूपितानां इक्ष्वारादिप्रवृत्तीनां
दण्डनीतीनां ते लोकाः प्रभुरतरकपायसंभवात् अतिक्रमणं
कृतवन्तः । ततश्च नीतीनामतिक्रमणे सति तल्लोका अभ्यधिक-
ज्ञानादिगुणसमन्वितं भगवन्तं विज्ञाय निवेदनं कथनमृपजस्वा-
मिने आदितीर्थकराय कृतवन्त इति क्रियाऽयं गाथार्थः ।

एवं निवेदिते सति भगवानाह ।

राया करेइ दंडं, सिद्धे ते विति अम्ह विसहो उ ।

मग्गह य कुवगरं सो, वेइ उसजो अ जे राया ॥ १२७ ॥

गमनिका । मिथुनकैर्निवेदिते सति भगवानाह । नीत्यतिक्रमण-
कारिणां राजा सर्वनरेश्वरः करोति दण्डं स चामात्यारक्षि-
कादिबलयुक्तः कृताभिपेकः अनतिक्रमणीयाङ्गश्च प्रवति ।
एवं शिष्टे कथिते सति भगवता ते मिथुनका ब्रुवते भणन्ति
अस्माकमपि राजा भवतु वर्तमानकालनिर्देशः खल्वन्यास्व-
वसर्पिणीषु प्रायः समानन्यायप्रदर्शनार्थः । विकासगोचरसूत्र-
प्रदर्शनार्थो वा । अथवा प्राकृतशैल्या गान्दसत्वाच्च (वित्तीति)
उक्तवन्तः । जगवानाह यद्येवं (मग्गहयकुवगरंति) याचयध्वं
कुवकरं राजानं स च कुवकरस्तैर्याचितः सन् (वेत्तेति)
पूर्ववदुक्तवान् अमुपजो (जे) प्रवतां राजेति गाथार्थः । ततश्च ते
मिथुनका राज्याभिषेकनिर्वर्तनार्थमुदकानयनाय पक्षिनीसरो गत-
वन्तः । अत्रान्तरे देवराजस्य खल्व्वासनकम्पो ध्रुव विभाषा
पूर्ववत् यावद्विहागत्याभिषेकं कृतवानिति ।

(१०) ऋपजस्वामिनो राज्याभिषेकः ।

आभोएउं सक्को, उवागओ तस्त कुणइ अजिसेअं ।

मउडाइ अलंकारं, नरिंदजोगं च से कुणइ ॥ १२८ ॥

गमनिका आभोगयित्वा उपयोगपूर्वकेनावधिना विज्ञाय शक्रो
देवराज उपागतस्तस्य भगवतः करोति अभिषेकम् । राज्या-
भिषेकमिति । तथा मुकुटाद्यलङ्कारं च आदिशब्दात्कटककु-
ण्डलकेयूरादिपरिग्रहः । चशब्दस्य व्यवहितः संबन्धो नरे-
न्द्रयोग्यं (से) तस्य करोति अत्रापि वर्तमानकालानिर्देशप्र-
योजनं पूर्ववदवसेयम् । पाठान्तरम् “आभोएउं सक्को, आगंतुं
तस्स कासिअभिसेयं । मउडादि अलंकारं, नरिंदजोगं च से
कासी ” भावार्थः पूर्ववदेवेति गाथार्थः । अत्रान्तरे ते मिथुन-
कनरास्तस्मात्पञ्चसरसः खलु नलिनीपत्रैरुदकमादाय भगव-
न्समीपमागत्य तं चालंकृतविभूषितं दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्लनयनाः
किंकरतव्यताव्याकुलीकृतचेतसः कियन्तमपि कालं स्थित्वा
भगवत्पादयोः तदुदकं निक्षिप्तवन्त इति तानेवंविधक्रियोपेता-
न् दृष्ट्वा देवराडचिन्तयत् अहो खलु विनीता पते पुरुषा इति
वैश्रमणं यत्क्राजमाज्ञापितवानिह द्वादशयोजनदीर्घो नवयोज-
नविष्काम्भां विनीतां नगरं निष्पादयेति । स चाज्ञासमन्त-

रमेव दिव्यभवनप्राकारमालोपशोभितां नगरं चक्रे ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिसिणीपत्तेहि यरे, उदयं धित्तुं बुहिति पाप्सु ।

साहुविणीया पुरिसा, विणीयनयरी अह निविट्ठा । १२९ ॥

गमनिका विसिनीपत्रैरुदकं गृहीत्वा क्षुब्धन्तीति प्रक्षिपन्ति व-
र्तमाननिर्देशः प्राग्वत् पादयोरुपरि । देवराडभिहितवान् । साधु
विनीताः पुरुषाः विनीतनगरी अथ निविष्टेति गाथार्थः । १२९ ॥

(११) सांप्रतं राज्यसंग्रहद्वारमभित्सयाऽऽह ।

आमा इत्थी गावो, गहिया एएय रज्जसंगहनिमित्तं ।

धित्तूण एवमाई, चउव्विहं संगहं कुणइ ॥ १३० ॥

गमनिका अश्वा हस्तिनो गाव एतानि चतुष्पदानि तदा
गृहीतानि भगवता राज्ये संग्रहः तन्निमित्तं गृहीत्वा एवमादि-
चतुष्पदजातमसौ भगवान् चतुर्विधं वक्ष्यमाणलक्षणं संग्रहणं
करोति । वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं पूर्ववत् । पाठान्तरं वा चतुर्विधं
संग्रहं “ कासी ” इत्ययं गाथार्थः ॥ १३० ॥ स चायम् ।

उग्गा भोगा राय-न्न खत्तिया संगहो जवे चउहा ।

आरक्खिगुरुवयं सा, सेमा जे खत्तिया ते उ ॥ १३१ ॥

स चायम् । उग्गाहगाहा । गमनिका उग्गा भोगा राजन्या क्षत्रिया
एवं समुदायरूपः संग्रहो भवेद्यतुर्था । एतेषामेव यथासंख्यं
स्वरूपमाह । (आरक्खेत्यादि) आरक्षका उग्रदण्डकारि-
त्वात् उग्गा गुर्विति शुबस्थानीया भोगाः वयस्या इति राजन्याः
समानवयस इति कृत्वा वयस्याः शेषा उक्तव्यतिरिक्ता ये
क्षत्रियास्ते तुशब्दः पुनश्चाप्युच्यते पुनः क्षत्रिया इति गाथार्थः ।
(१२) लोकस्थितिनिबन्धनप्रतिपादनाय गाथाचतुष्टयमाह ।

आहारे सिप्पकम्मे, मामणा य विचूसणा ।

लेहे गणिए अ रूवे अ, लक्खणे माणपोय ॥ १३२ ॥

ववहारे नीइजुप्फे अ, ईसच्छे अ उवासणा ।

तिगिच्छा अत्थसत्थे अ, वंधे घाए अ मारणा ॥ १३३ ॥

जत्तुसवसमावाए, मंगले कोरुए इअ ।

वत्थे गंधे अ मल्ले अ, अलंकारे तहेव य ॥ १३४ ॥

चोलोवणविवाहे अ, दत्तिया मडयपूयणा ।

कावणा थूनसहे अ, छेत्तावणयपुच्छणा ॥ १३५ ॥

एताश्चतस्रोऽपि द्वारगाथाः । एताश्च भाष्यकारः प्रतिद्वारं व्या-
ख्यास्यत्येव तथाप्यङ्गरगमनिकामात्रमुच्यते तत्रापि प्रथमगाथा-
मधिकृत्याह । तत्राहार इति आहारविषयो विधिर्वक्तव्यः कथं
कल्पतरुफलाहाराज्ञात्रः संवृत्तः कथं वा पक्काहारः संवृत्त इति
तथा शिल्प इति शिल्पविषयो विधिर्वक्तव्यः । कुतः कथं कि-
यन्ति वा शिल्पान्युपजातानीति । कर्मणीति कर्मविषयो विधि-
र्वाच्यः यथा कृषिवाणिज्यादिकर्म संजातमिति तच्चाग्राह्यपक्षे
संजातमिति । चः समुच्चये (मामणेत्ति) ममीकारार्थं देशी-
वचनम् । ततश्च परिग्रहममीकारो वक्तव्यः स च तत्काल एव
प्रवृत्तः चः पूर्ववत् । विज्ञपणं विज्ञपणा मरणमित्यर्थः । सा व-
क्तव्या सा च भगवतः प्रथमं देवैः कृता पश्चाद्भोक्तव्या प्र-
वृत्ता । लेख इति लेखनं लेखः क्षिपि विधानमित्यर्थः । तद्विषयो
विधिर्वक्तव्यः तच्च जिनेन ब्राह्मणा दक्षिणकोरेण प्रदर्शितमिति । ग-
णितविषयो विधिर्वाच्यः एवमन्यत्रापि क्रिया योज्या । गणितं सं-
ख्यानं तच्च जगवता सुन्दर्या वामकरेणोदिष्टमिति । चः समुच्चये

नपे काष्ठकर्मादि तच्च जगयतो जगतस्य कथितमिति । चः पू-
र्वयत् । लक्षणं पुष्पवृक्षणादि तच्च जगयतैव बाहुयक्षिनः कथित-
मिति । मानमिति मानोऽमानाद्यमानगणितप्रतिमानां द्वयणम् ।
(पौन इति) दोहिन्यः प्रोतं वा अनयोर्मानप्रान्तयोर्विधिव्याच्यः ।
तत्र मानं विधा धान्यमानं नस्तमानं च । तत्र धान्यमानमुक्तम् । “दो-
हन्मती उपमन्ती इत्यादि” रत्नमानं “च उन्महिया वत्तीमिया एव-
मादि” २ उन्मानं येनोन्मीयते यद्दोहन्मीयते तद्यथा कर्पे
इत्यादि । अयमानं येनावर्मायते तद्यथा हस्तेन वा द्वाभेन वा हस्तो
वेत्यादि । ३ । गणितं यज्ञायने पक्षादिनसंख्येति । प्रतिमानं गु-
णादि एतद् नच नदा प्रवृत्तमिति । पौता अपि तदेव प्रवृत्ताः ।
तथा प्रकर्षेण उतनं प्रोतः मुस्ताफलादीनां प्रोतनं तदैव प्रवृत्त-
मिति । प्रथमद्वारागाथासमासार्थः ॥ ३१ ॥ द्वितीयगाथागम-
निका (यवद्वारेति) व्यवहारविषयो विधिव्याच्यः राजकुल-
करणप्राप्ताप्रतिपादनाद्विद्वक्त्रा व्यवहारः स च तदा प्रवृत्तो श्रो-
कानां प्रायः स्वस्वभावापगमात् (जीतित्ति) नीतौ विधिव्य-
क्तव्यः । नीतिर्द्वारादिब्रह्मणा सामाद्युपायलक्षणा वा तदैव
जातेति (युज्येयत्ति) युक्त्वविषयो विधिव्याच्यः । तत्र युक्तं बाहुयु-
क्तादिकं लावकादीनां वा तदैवेति (ईस्येयत्ति) प्राकृतज्ञे-
न्या उकारलोपात् इपुशास्त्रं धनुर्वेदस्तद्विषयो विधिव्याच्य इति
तदपि तदैव राजधर्मं सति जानमथवा एकारान्तत्वात्सर्वेऽत्र प्र-
थमान्ताः एव उच्यन्ते । व्यवहार इति व्यवहारस्तदा जातं एवं
सर्वत्र योज्यम् । यथा “ कर्परे आगच्छ चित्स्वरूपेण्यदि ” (उ-
वात्सणेति) उपासना नापिनकर्म तदपि तदैव जातं प्रागनव-
स्थितनखत्रोमान एव प्राणिन आसन्निति गुरुनरेन्द्रादीनां चो-
पासनेति । चिकित्सा रोगहरणलक्षणा सा तदैव जाता । एवं
नचैव क्रियाव्याहारः कार्यः । (अर्थसत्थेयत्ति) अर्थशास्त्रं (वं-
थे घाने य मारणेयत्ति) वन्थो निगनादिजन्यः । घातो दण्डादि-
नाम्ना । जीविताद् व्यपरोपणं मारणेति सर्वाणि तदैव जाता-
नीति द्वितीयद्वारागाथासमासार्थः ॥ ३३ ॥ तृतीयगाथागमनिका ।
एकारान्ताः प्रथमाद्वितीयान्ताः प्राकृते भवन्त्येव तत्र ये ज्ञानादि-
पूजार्त्ताः उन्मत्याः शक्नोतसवाद्यः समवायाः गोपृथादिमे-
वकाः एते नदा प्रवृत्ताः मङ्गलानि स्वस्मिन्कस्मिन्कार्यकादीनि कौ-
टुकानि रक्षादीनि मङ्गलानि च कौटुकानि चेति समासः (मंग-
लेति) एकारोऽन्ताक्षणिको मुखसुखोच्चारणार्थः । एतानि जगवतः
प्राग् देवैः कृतानि पुनस्तदैव लोके प्रवृत्तानि । तथा वरुं चीनां-
जुकादि गन्धः कोपुष्टादिब्रह्मणः । मालयं पुष्पदाम । अवाङ्कारः
केशनूपणादिब्रह्मणः । एतान्यपि यक्षादीनि तदैव जानानीनि तृती-
यद्वारागाथासमासार्थः । चतुर्थगाथागमनिका तत्र (चूरेति) वा-
लानां चूराकर्म तेषामेव काशाग्रहणार्थः नयनमुपनयनं धर्मश्रव-
णनिमित्तं वा साधुसकाशं नयनमुपनयनम् । विवाहः प्रतीत एव
गते चूरादयस्तदा प्रवृत्ताः ॥ ३५ ॥ दत्ता च कन्या पित्रादिना
परिणीयत इति तत्तदैव संजातम् । निष्कादानं वा नृत्तकस्य पूजा
नाम मरुदेव्यास्तदैव प्रथमसिद्ध इति कृत्वा देवैः कृतेति लोके च
रुढा । अभ्ययना अग्निसंस्कारः स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्य प्रथमं
त्रिदशैः कृतः पश्चात्तल्लोकेऽपि संजातः । जगवदादिद्वयस्थानेषु
स्तूपास्तदैव कृताः लोके च प्रवृत्ताः शब्दश्च रुदितशब्दो जग-
वत्येवापवर्गं गते सति जगतदुःखमसाधारणं ज्ञात्वा शक्रेण कृतो
लोकेऽपि रुढ एव । “वेत्तापनकं” इति देशीवचनमुत्कृष्टवाङ्म-
भापनसद्विकारार्थवाचकमिति । तथा प्रच्छन्नं प्रच्छन्ना सा इक्षि-
णिकादिब्रह्मणा इक्षिणिकां कर्णमूले घण्टिकां चाक्षयन्ति पुन-

र्यक्षाः खल्वगम्य कर्णे कथयन्ति किमपि प्रष्टुर्विवक्षितमिति ।
अथवा निमित्तादिपृच्छा सुखशयनादिपृच्छा चेति चतुर्थद्वारा-
गाथासमासार्थः ॥ ३५ ॥ आचम १ अ० । इदानीं प्रथमद्वाराव-
यवार्थानिधित्सया मूलभाष्यरुदाह ॥

आसी कंदाहारा, मूलाहारा य पत्तहारा य ।

पुष्पफलभोगो वि य, जइआ किर कुलगरो उसहो ।

गमनिका । मूलाहाराश्च आसन् कन्दाहाराः पत्राहाराश्च पु-
ष्पफलभोजिनोऽपि च कदा यदा किल कुलकर ऋषभः । भावार्थः
स्पष्ट एव नवरते मिथुनका नरा एवंचूता आसन् किन्नशब्दस्तु
परोक्षासागमवादसंस्मृक इति गाथार्थः । तथा ।

आसी अ इकुभोई, इक्खागा तेण खंसिया हुंति ।

सणसत्तरसं धनं, आम ओमं च चुंजीआ ॥

गमनिका । आसंश्च इकुभोजिन इहवाकवस्तेन कृत्रिया भव-
न्ति । तथा सणः सप्तदशो यस्य तत्सणसप्तदशं धान्यं शाट्यादि
आममपक्रम (ओमं) न्यूनं च (चुंजीया इति) चुक्तवन्त इति गा-
थार्थः । १३७ । तथापि काहदोपात्तद्विषय न जीर्णवत्ततश्च भग-
वन्तं पृष्टवन्तः । जगवांश्चाह हस्ताभ्यां घृष्ट्वा आहार्यध्वमिति ॥

अमुमेवार्थं प्रतिपादनाह ज्ञाप्यरुत् ।

ओमप्पाहारंता, अजीरमाणम्मि ते जिणमुर्विति ।

हृत्येहि धंसिऊणं, आहारेहंति ते जणिया ॥ ३८ ॥

गमनिका । अवममप्याहारयन्तः । अजीर्यमाणे ते मिथुनका
जिनं प्रथमतीर्थंकरमुपयान्ति । पुर्यावसर्पिण्यस्थितिप्रदर्शनार्थं
वर्तमाननिर्देशो जगयता च हस्ताभ्यां घृष्ट्वा आहार्यध्वमिति
ते ज्ञाणिताः सन्तः किं कुर्वन्ति ।

आसी य पाणिघंसी, तिम्मिअ तंदुलपवालपुरुजोई ।

हृत्यतल्लपुमाहारा, जइआ किर कुलगरो उसजो ॥ ३९ ॥

आसंश्च ते मिथुनका भगवदुपदेशात्पाणिज्यां घर्ष्टुं शीलं येषां
ते पाणिघर्षिणः । एतदुक्तं भवति । ता एवौपधीः हस्ताभ्यां
घृष्ट्वा त्वचं चापनीय चुक्तवन्तः । एवमपि काहदोपात्तं किय-
त्यपि गते काहे ता अपि न जीर्णवत्यः । पुनर्जगवदुपदेशतः एव
तीमिततन्दुलप्रवालपुष्टमोजिनो वनूयुः । तीमिततन्दुलान् प्रवा-
लपुष्टे भोक्तुं शीघ्रं येषां ते तथाविधाः । तन्दुलशब्देनौपम्य एवो-
च्यन्ते । पुनः कियतापि काहेन गच्छता भजीर्णदोपादेव भगव-
दुपदेशेन हस्ततल्लपुष्टाहारा आसन् । हस्ततल्लपुष्टेषु आहारो
विहितो येषामिति समासः । हस्ततल्लपुष्टेषु कियन्तमपि काह-
मौपधीः स्थापयित्वोपचुक्तवन्त इत्यर्थः । तथा कक्षासु स्वेद-
यित्वेति यदा किल कुलकर ऋषभशब्दः परोक्षासागमवादसंस्-
मृकस्तदा ते मिथुनका एवं भूता आसन्निति गाथार्थः । ३९ ।
पुनरभिहितप्रकारा ह्यादिसंयोगेराहारितवन्तस्तद्यथा पाणिज्यां
घृष्ट्वा पत्रपुष्टेषु च मुहूर्ते तीमित्वा तथा हस्ताभ्यां घृष्ट्वा हस्तपुष्टे-
षु च मुहूर्ते धृत्वा पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा कक्षास्वेदं च कृत्वा
पुनस्तीमित्वा हस्तपुष्टेषु च मुहूर्ते धृत्वेत्यादिब्रह्मकथोजनां
केचित्प्रदर्शयन्ति । घृष्ट्वा पदं विहाय तद्यायुक्तं त्वगपनयनमन्त-
रेण तीमित्स्यापि हस्तपुष्टतस्य सौकुमार्यत्वानुपपत्तेः इहद्वण-
त्वभावरत्नाद्वा अदोप इति । द्वितीययोजना पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा
पत्रपुष्टेषु तीमित्वा हस्तपुष्टेषु च मुहूर्ते धृत्वेति । तृतीययोजना
पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा पत्रपुष्टेषु तीमित्वा हस्तपुष्टेषु धृत्वा कक्षासु
स्वेदयित्वेति ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

धंसेज्जणं तिम्मणं, धंसणतिम्मणपवाइपुरुजोई ।

धंसियनिम्मपवाइ, हत्थउडे कक्खसेए अ ॥ ४० ॥

जावार्थं उक्त एव नवरमुक्तार्थाङ्गरयोजना । घृष्टा तीमितं कृत-
घन्त इत्यनेन प्रागभिहितप्रत्येकजङ्गकाक्षेपः कृतो वेदितव्यः ।
घृष्टा प्रवाइपुत्तीमितजोइन इत्यनेन द्वितीययोजनाक्षेपः ।
घृष्टेति घृष्टा तीमनं प्रवाइ इति प्रवाले तीमित्वाहस्तपुटे किय-
यन्तमपि काव्हे विधाय युक्तवन्त इति वाक्यक्षेपः इत्यनेन तृती-
ययोजनाक्षेपः । तथा कक्खास्वेदे च कृते सति युक्तवन्तः इत्यने-
नानन्तराभिहितत्रययुक्तेन चतुर्भङ्गकयोजनाक्षेप इति गाथार्थः ।
अत्रान्तरे ।

अगणिस्स य उड्डाणं, उमधंसा दहु जीअपरिगहणं ।

पासेसु परिच्छिदद, गिएहह पागं तओ कुएहह ॥ ४१ ॥

आह सर्वं तीमनादि ते मिथुनकास्तीर्थकरोपदेशात्कृतवन्तः
स च जगवान् जातिस्मरः सन् किमित्यन्युत्पादोपदेशं न दत्त-
वानित्युच्यते तदा कालस्यैकान्तस्निग्धत्वात् असत्यपि यत्ने वस्तु-
त्पत्तेरिति स च भगवान् विजानाति न ह्येकान्तस्निग्धरुक्कयोः
काश्चोर्वेह्युत्पादः किं त्वनतिस्निग्धरुक्काल इत्यतो नादिष्टवा-
निति तेषां च चतुर्भङ्गविकल्पितमप्याहारं कावदोषान्न जीर्णवत्तः
इत्यस्मिन् प्रस्तावे अग्रेष्वोक्तानां संवृत्तमिति । कुतः दुमधर्पात्तं
चोत्थितं प्रवृत्तज्वालावलीसनाथं भूपासं तृणादि दहन्तं दग्धा अ-
पूर्वरत्नबुद्ध्या ग्रहणं प्रति प्रवृत्तवन्तः दहमानास्तु भीतपरिकथ-
नमृयनाय कृतवन्तः इति । भीतानां परिकथनं जीतपरिकथनम् ।
जीत्या वा परिकथनं भीतिपरिकथनं पाठान्तरमिति । जगवा-
नाह पासेत्यादि सुगमं ते हि अजानाना बह्वेवैषधीः प्रक्षिप्तव-
न्तः ताश्च दाहमापुः पुनस्ते भगवतो हस्तिक्वणनस्य निवेद्य-
न्ति । स हि स्वयमेवैषधीर्नक्षयतीति । भगवानाह न तत्राजिरो-
हितानां प्रक्षेपः ॥ ४१ ॥ इत्थं तावत्प्रथमं कुम्भकारशिल्पमुत्पन्नमु-
मेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

पक्खेवदहणमोसहि, कहणं निग्गमणहत्थिसीसम्मि ।

पयणारंजपवित्ता, ताहे कासी य ते मणुआ ॥ ४२ ॥

भिन्नेण हत्थिसीसे, मट्ठियपिं गहाय कुरुगं तु ।

निव्वत्तेसिअ तह आइ-जिणोवड्ढेण मणेण ॥ ४३ ॥

निव्वत्तिण समाणे, जणै राया तओ वडुजणस्स ।

एवइआ भे कुव्वह, पथड्डिअं पढमसिपं तु ॥ ४४ ॥

जावार्थं उक्त एव किं तु क्रियाध्याहारकरणेनाङ्गरगमनिका
स्वबुद्ध्या कार्या । यथा प्रक्षेपं कृतवतो दहनमौषधीनां बभूवे-
त्यादि उक्तमाहारवारम् । आवा० १ अ० ।

शिलाद्वारावयवार्थाभिहितस्याऽऽह ।

पंचेय य सिप्पाइ, यड्डोहे चित्तणंतकासवए ।

एकैकस्स य पत्तो, वीसं वीसं जवे भैया ॥ ४५ ॥

पञ्चैव मूलभूतानि शिल्पानि । तद्यथा (घडलोहे चित्तणं-
तकासवएइति) तत्र घट इति कुम्भकारशिल्पस्योपलक्षणं
(लोहेत्ति) लोहकारशिल्पस्य (चित्तेत्ति) चित्रकारशि-
ल्पस्य “ णंतमिति ” देशीवचनं वस्त्रवाचकं ततोऽनेन वस्त्र-
शिल्पस्य ग्रहणं काश्यप इति नापितशिल्पस्य । इयमत्र भा-
चना । वस्त्रवृत्तेषु परिहीयमानेषु भगवता वस्त्रोत्पादनिमित्तं

वस्त्रशिल्पमुत्पादितं तदनन्तरं गृहाकारेणैव कल्पद्वयेषु हानि-
मुपगच्छत्सु गृहकरणनिमित्तं लोहकारादिशिल्पमुत्पादितं प-
श्चात्प्राणिनां कालदोषाक्षररोमाणि अपि वर्द्धितुं प्रवृत्तानीति
नापितशिल्पोत्पादना । गृहाण्यपि च चित्ररहितानि विशो-
भानि भान्तीति चित्रकारशिल्पोत्पादना कुम्भकारशिल्पोत्पाद-
कारणं प्रागेव भावितम् । “ एकैकस्स येत्यादि ” एभ्यः प-
ञ्चभ्य एकैकस्य विंशतिविंशतिभेदाः अभूवन्ति सर्वसंख्यया
तदा शिल्पशतस्योत्पत्तिरभवदिति ॥ ४५ ॥

संप्रति कर्ममामणाविभूषणाद्वारप्रतिपादनार्थमाह ।

कम्मं किसिवाणिज्जा-इ मामणा जा परिग्गहे ममता ।

पुव्व देवेहिं कया, विजूसणा मंण्णा गुरुणो ॥ ४६ ॥

कर्म नाम कृषिवाणिज्यादि । तच्चाद्यावुत्पन्ने संजातमिति
(मामणेत्ति) ममीकारार्थं देशीवचनमेतत् । ततो योऽपरि-
ग्रहे ममता सा मामणा ज्ञातव्या सा च तत्काल एव प्रवृ-
त्तेति । तथा विभूषणा मण्डना सा च पूर्वं देवेन्द्रैर्गुरोर्भगवतः
आदितीर्थकृतः कृता पश्चात्क्षोकेऽपि प्रवृत्तेति ।

संप्रति लेखनगणितरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह ।

देहं लिवीविहाणं, जिणेण वंभीए दाहिणकरेण ।

गणिय संखाणं सुं-दरीए वामेण उवड्डं ॥ ४७ ॥

लेखनं लेखो नाम सूत्रे नपुंसकता प्राकृतत्वाल्लिपिविधानं तच्च
जिनेन भगवता ऋषभस्वामिना ब्राह्मणा दक्षिणकरेण प्रदर्शित-
मत एव तदादित आरभ्य वाच्यते । गणितं नाम एकद्वित्र्यादिसं-
ख्यानां तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरेणोपदिष्टमत एव तत्प-
र्यन्तादारभ्य गण्यते । अधुना रूपलक्षणमानरूपद्वारत्रयप्र-
तिपादनार्थमाह ।

जरहस्स रुवकम्मं, नराइलवखणमहोइयं वलिणो ।

माणुम्माणुवमणं, पमाणगणमा य वत्थुणं ॥ ४८ ॥

रूपं नाम काष्ठकर्म पुस्तककर्मन्येवमादि । तच्च भगवता भर-
तस्योपदिष्टम् । तथा नरादिद्वयं पुरुषद्वयं तच्च । इत्थं
जरतस्य काष्ठकर्माद्युपदेशानन्तरं भगवता बाहुवक्षिण उदितं
कथितम् । तथा मानं नाम वस्तुनां मानोन्मानवमानप्रमाणग-
णितानि तत्र मानं द्विधा धान्यमानं रसमानं च । धान्यमानम्
“ दो अ सतीए सइया दो य सईतो सेइया चत्तारि सेइया कु-
ब्वो चत्तारि बुब्वो पथओ ” इत्यादि । रसमानं “ चउसः
द्विया चउतिसिया सोवसिया ” इत्यादि । उन्मानं येनोन्मीयते
तच्च तुलागतं कर्पः पलमित्यादि । अवमानं येनावमीयते त-
द्यथा हस्तो दण्डो गुगार्मित्यादि । प्रमाणं प्रतिमानं तच्च सुव-
र्णपरिमाणहेतुः गुग्गादि गणिमं यदेकादिसंख्यया परिच्छिद्यते ।
यत्तु गाणन तत्प्रागेव पृथग्द्वारतयाभिहितमेतत्पञ्चकारमपि
मानं भगवति राज्यमनुशासति भगवदुपदेशेन प्रवृत्तमिति (पो-
यप) इति द्वारगाथायां यदुक्तं तस्य संस्कारः प्रोतकमिति । पोतक
इति वा । तथाच्चाह ।

माणियाई दांराइसु, पोता तह सागरम्मि बहणाई ।

ववहारो लेहवणं, कज्जपरिच्छेयणत्थं वा ॥ ४९ ॥

ये मणिकादयः आदिशब्दान्मुक्ताफलदादिपरिग्रहः । दवरका-
दिषु लोकेन प्रोताः क्रियन्ते तदेतत्प्रकरणेन कृतं तदा प्रवृत्तम् ।
अथवा पोता नाम सागरे समुद्धे प्रवहणानि तान्यपि तदैव
प्रवृत्तानि । तथा व्यवहारो नाम विसंवादे सति राजकुलकरणे

गत्वा निजनिजनापात्रेष्वापनद्वज्जणः कार्यपरिच्छेदनार्थं वा पण-
मुत्तद्वज्जणः स उत्तयन्पोऽपि तदा प्रवृत्तः कालदोषतो लोकानां
प्रायः स्वस्वजायापनमात् ।

अधुना नीतिमुत्तरूपं द्वारद्वयमभिधित्सुराह ।

नीतिं द्वारार्हः, मन्त्रविज्ञा अहव सामभेयाई ।

जुष्टाई वाऽनुष्टाई, यद् यद्वाऽर्हं च ॥ ५० ॥

नीतिद्वारार्हद्वयज्ञा सप्तविधा । तद्यथा द्वारो मन्त्रारो धि-
कारः परिभाषणा मन्त्रदीपन्यश्चरके प्रक्षेपो महापराधे उचि-
च्छेद इति । एषा सप्तविधापि नीतिस्तदा विमलवाहनकुलकरा-
दाग्न्य नरतकाज्ञं पर्यन्तं कृत्वा यथायोगं प्रवृत्ता । तथा च व-
क्ष्यति “ किञ्चिन्न भरहकात्रे ” इत्यादि । अथवा नीतिर्नाम साम-
भेदादिका चतुष्प्रकाराः । तद्यथा सामभेदो दण्डः उपप्रदानमिति
पणः चतुर्विधाऽपि भगवन्कात्रे समुत्पद्येति । तथा युक्तानि नाम
बाहुयुक्तादीनि । यदि वा वर्तकादीनां तानि उभयान्यपि तदा
प्रवृत्तानि ।

संप्रतिमुपशास्त्रोपासनारूपं द्वारद्वयमाह ।

ईसत्यं धणुवेदो, उवाऽणा मंसुकम्पमाईया ।

गुरुरायार्हं वा, उवासणापञ्जुवासण्या ॥ ५१ ॥

उपशास्त्रं नाम धनुर्वेदः न च राजधर्मं सति प्रवर्तत उपास-
ना नाम इमं धुक्तर्तनादिरूपं नापितकर्म तदपि तदैव जातं
पूर्वं हनवस्थितनखरोमानस्तथा काहमाहात्म्यतः प्राणिनोऽभव-
न्निति । एषा च शिल्पान्तर्गततया प्रागभिहिताऽपि पुनः पृथग्द्वार-
नयोपन्यस्ता भगवत्काल एव नखरोमाप्यनिरकेण प्रपेक्षितुं
हन्तानि तत्पूर्वमिति व्यापनार्थम् । यदि वा उपासना नाम
गुरुजादीनां पण्युपासना सापि तदैव प्रवृत्ता । अधुना
चिकित्साध्याख्यध्यातारूपद्वारचतुष्टयप्रतिपादनार्थमाह ।

रोगहरणं तिगिच्छा, अत्यागमसत्यमत्यसत्याचि ।

निगमाऽजमो बंधो, घातो दंडादिताद्वयया ॥ ५२ ॥

चिकित्सा नाम रोगापहारक्रिया साऽपि तदैव भगवदुपदेशा-
त्प्रवृत्ता । अर्थागमनिमित्तं शास्त्रमर्थशास्त्रम् । धन्यो निगमादि-
भिर्यमः संयमनं घातो दण्डाद्विजिस्तारुना । एतेऽपि अर्थशा-
स्त्रवन्धघातास्तत्कात्रे यथायोगं प्रवृत्ताः ।

अधुना मारणयज्ञोत्सवरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह ।

मारण्या जीववधो, जन्मानागाइयाण पूयातो ।

इंदाइमहापूया, पइनियया उत्सवा ह्येति ॥ ५३ ॥

मारणं जीववधो जीवस्य जीविताद् व्यपरोपणं तच्च जतेश्व-
रकात्रे समुत्पन्नम् । यज्ञा नागादीनां पुजाः उत्सवाः प्रायः प्रति-
नियताः अर्थमध्ये प्रतिनियतदिवसजनाविनः इन्द्रादिमहापूजा-
स्त्वनियतकात्रभाविन्य इति महोत्सवानां प्रतिविशेषः । एतेऽपि
तत्कात्रे प्रवृत्ताः ।

संप्रति समवायमङ्गलरूपद्वारद्वयमभिधित्सुराह ।

समवायो गोष्ठीणं, गामार्हणं व संपसारो वा ।

तद् मंगलाइसोत्थिय, सुवणसिद्धत्यगार्हण ॥ ५४ ॥

समवायो नाम गोष्ठिनां मेलापकः । यदि वा ग्रामादीनामादि-
शब्दात् खेदवादनगरादिपरिग्रहः । स एकीभावेन किमप्युद्दिश्य
एकत्र मीढनं संपसारः समवायः । किमुक्तं जवति ग्रामादिजना-
नां किञ्चित्प्रयोजनमुद्दिश्य यदेकत्र मीढनं स वा समवाय इति ।

तथा मङ्गलानि नाम स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकादीनि पूर्व देवैर्ज-
गवतो मङ्गलसुख्या प्रयुक्तानि ततो लोकेऽपि तथा प्रवृत्तानि ।

संप्रति कौतुकादिद्वारपञ्चकमाह ।

पुलं कयाई पहुणो, सुरेहिं स्वखादिकोडयाई च ।

तद् वत्थगंधमद्व्या-लंकारकेसजूसाई ॥ ५५ ॥

तं दछूण पवत्तो, लंकारे उ जणो असेसो वि ।

पूर्वं प्रवृत्तो जगवतः ऋषभस्वामिनः सुरैः कृतानि कौतुकानि
रक्षादीनि ततो लोकेऽपि तानि जातानि । तथा वस्त्रं चीनांशुका-
दिभेदजिन्नं गन्धः कुष्ठपुटादिद्वज्जणः माद्वयं पुष्पदाम । एतानि
तदैव जातानि । अवलङ्कारः केशचूपादिः तं चालङ्कारं जगवतो
देवैः कृतं दृष्ट्वा अवशेषोऽपि स्वं स्वमलं कर्तुं प्रवृत्तः ।

संप्रति चूलाद्वारमाह ॥

विहिणा चूलाकम्मं, वालाणं चोलयं नाम ॥ ५६ ॥

चूला नाम विधिना शुभनक्षत्रतिथिसुहृतादी धवहमङ्गलेष्टदेव-
तापूजास्वजनभोजनादिद्वज्जणेन वाहानां चूलाकर्म तदपि तदा
प्रवृत्तम् ।

संप्रत्युपनयनद्वारमाह ।

उपनयणं तु कलाणं, गुरुमूढे साहुणो तवोकम्मं ।

धेतुं हवति सद्वा, केई दिक्खं पवज्जति ॥ ५७ ॥

उपनयनं नाम तेषामेव वाहानां कृतानां ग्रहणाय गुरोः कलाचा-
र्यस्य मूढे समीपे नयनम् । यदि वा धर्मश्रवणनिमित्तं साधोः सका-
शं नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोधर्मं गृहीत्वा केचित् श्रद्धा जघ-
न्यपरं लघुकर्माणो दीक्षां प्रपद्यन्ते । एतच्चोभयमपि तदा प्रवृत्तम्
अधुना विवाहद्वारं दत्तिद्वारमाह ।

दहुं कयं विवाहं, जिणस्स लोगो वि काउमारच्छो ।

गुरुदत्तिया य कन्ना, परिणिज्जेते ततो पायं ॥ ५८ ॥

दत्तिव्व दाणमुसभं, दिचं दहुं जणम्मि विपयत्तं ।

जिणभिक्षवादाणं पि य, दहुं जिकखा पवत्ताओ ॥ ५९ ॥

जिनस्य जगवत ऋषभस्वामिनो कृतं विवाहं दृष्ट्वा लोकोऽपि
स्यापत्यानां विवाहं कर्तुमारब्धवान् ॥ गतं विवाहद्वारम् । दत्ति-
द्वारमाह । भगवता युगलधर्मव्यवच्छेदाय भरतेन सह जाता
ग्राह्यी बाहुवलिने दत्ता बाहुवलिना सह जाता सुन्दरी भरताये
ति दृष्ट्वा तत आरभ्य प्रायो लोकेऽपि कन्या पित्रादिना दत्ता सती
परिणीयते इति प्रवृत्तम् । अथवा दत्तिर्नाम दानं तच्च जगवन्त-
मृषभस्वामिनं सांवत्सरिकं दानं ददत्तं दृष्ट्वा लोकेऽपि प्रवृत्तम् ।
यदि वा दत्तिर्नाम भिक्षादानं तच्च जिनस्य भिक्षादानं प्रपौत्रेण
कृतं दृष्ट्वा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता । लोका अपि भिक्षां दातुं प्रवृ-
त्ता इति भावः ।

अधुना मृतकपूजाध्यापनास्तृपशब्दद्वारापयाह ।

ममयं मयस्स देहो, तं मरुदेवीए पढमसिद्धो चि ।

देवेहिं पुरा महिं, भावण्या अग्गिसकारो ॥ ६० ॥

सो जिणदेहाईणं, देवेहिं कतो चित्तासु थूना य ।

सद्दो य रुणसद्दो, लोगो वि ततो तद्वा य कतो ॥ ६१ ॥

मृतकं नाम मृतस्य देहस्तच्च मृतकं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध
इति कृत्वा देवैः पुरा महितं पूजितम् । तत आरभ्य लोकेऽपि
मृतकपूजा प्रसिद्धि गता । ध्यापना नामाग्निसंस्कारः स च
भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिच्छाकूनामितरेषां

च प्रथमं त्रिदशैः कृतः पञ्चाङ्गोऽपि संजातः । तथा भगव-
द्देहादिद्वयस्थानेषु भरतेन स्तृपाः कृताः ततो लोकेऽपि तत
आरभ्य नृतकदाहस्थानेषु स्तृपाः प्रावर्तन्त । तथा शब्दो नाम
रुदितशब्दः स च भगवत्पवर्गे गते भरतदुःखमसाधारणम-
वबुध्य तदपसरणाय शक्रेण कृतस्ततो लोकेऽपि ततः कालादा-
रभ्य रुदितशब्दाः प्रवृत्तास्तथा चाह लोकोऽपि । तथा भरत-
वत् शक्रवत् वा रुदितशब्दं प्रवृत्तः कर्तुमारब्धवान् ।

संप्रति छेलापनकद्वारं पृच्छाद्वारं चाह ।

छेलापनमुक्किडाइ, वाञ्जकीलावणं च सेंटाइ ।

इंखिणियादिरुयं वा, पुच्छा पुण किं कर्हि कज्जं ॥६२॥

अहव निमिच्छाईणं सुह-सइ याइ सुहउक्खपुच्छा वा ।

इच्चवमाइयाई, उप्पन्नं उसज्जकालम्मि ॥ ६३॥

छेलापनकमिति देशीवचनं तच्चात्रेकार्थं तथाचाह । “ उक्कि-
छाइ इत्यादि ” उत्कर्षं नाम हर्षवशादुत्कर्षेण नर्दनमग्निशब्दात्
सिंहनादितादिपरिग्रहः । यदि वा वालकीडनं छेलापनकम् ।
अथवा शेंडितादि । तथा प्रच्छन्नं पृच्छा सा इंखिणिकादिरुदि-
तलक्षणा । इंखिणिका हि कर्णमूले घण्टिकां चाह्वयन्ति ततो
यक्षाः खट्वागम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रदुर्विचक्षितं क-
थयन्ति । आदिशब्दात् इंखिणिकासदृशपरिग्रहः । अथवा किं
कार्यं कथं वा कार्यमित्येवं लक्षणा या लोके प्रसिद्धा पृच्छा
सा प्रच्छन्ना । यदि वा निमिच्छादीनामादिशब्दात्स्वप्नफलाफ-
लादिपरिग्रहः । पृच्छा प्रच्छन्ना । अथवा सुखशयितादिरूपा
सुखदुःखपृच्छा प्रच्छन्ना इत्येवमादितया सर्वमुत्पन्नमृषभस्वा-
मिकाले । उपलक्षणमेतत् । किञ्चिद्भरतकाले किञ्चित्कुलकर-
काले च । तथाचाह ।

किंचिच्च भरतकाले, कुञ्जरकाले वि किंचि उप्पन्नं ।

पहुणा उ देसियाई, सव्वकला सिप्पकम्माई ॥६४॥

किञ्चिन्नगिडादिभिर्घात इत्यादिभरतकालोत्पन्नं किंचित्
हकारितं कुलकरकालेऽप्युत्पन्नं प्रभुणा तु भगवता ऋषभ-
स्वामिना सर्वा गणितप्रभृतयः कलाः सर्वाणि घटशिल्पप्रभृ-
तीनि शिल्पानि सर्वाणि च कृष्यादीनि कर्माणि देशितानि ।
आ० स० प्र० । आच० ।

(१३) श्रीऋषभदेवस्य वासः ।

तत्रो एणं उसभे अरिहा कोसलिए वीसं पुव्वसयसहस्साई कु-
मारवासमज्जे वसइ वसइत्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साई महारा-
यवासमज्जे वसइ तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साई महारायवासमज्जे
वसमाणे वेहाइआओ गणिअप्पहाणाओ सउणरुअपज्जव-
साणाओ वावचरिं कलाओ चोसट्ठिं महिलागुणे सिप्पसयं
च कम्माणं तिप्पि वि पयाहिआए उवदिसइ त्ति ॥

ततो जन्मकल्याणकान्तरमित्यर्थः । ऋषभोऽहं कौशलिकः
विंशतिं पूर्वशतसहस्राणि पूर्ववक्त्राणि भावप्रधानत्वादिदेशस्य
कुमारत्वेनाकृताभिषेकराजसुतत्वेन वासोऽवस्थानं तन्मध्ये व-
सति । “ कुमारवासमज्जावसइ ” इति पाठे तु कुमारवासम-
ध्यावसति आश्रयतीत्यर्थः । उपित्वा च त्रिपष्टिपूर्ववक्त्राणि अ-
त्रापि भावप्रधानो निर्देश इति महाराजत्वेन साम्राज्येन वासो
ऽवस्थानं तन्मध्ये वसति । तत्र वसतश्च कथं प्रजा उपचक्रे इ-
त्याह “ तेवट्ठिं इत्यादि ” त्रिपष्टिं पूर्ववक्त्राणि यावन्महाराज-

वासमध्ये वसन् विपिविधानादिका गणितमङ्गविद्या धर्मकर्म-
व्यवस्थितौ वहुप्रकारत्वात् प्रधाना यासु ताः । शङ्कुनरुतं पक्कि-
जापितं पर्यवसाने प्रान्ते यासां तास्तथा द्वाससतिकदाः कल-
नानि कलाविज्ञानानीत्यर्थस्ताः कलनीयभेदात् द्वाससतिः अ-
र्थात् प्रायः पुरुषोपयोगिनीः । चतुःपष्टिं महिलागुणान् स्त्रीगु-
णान् कर्मणां जीवनोपायानां मध्ये शिल्पशतं च विज्ञानशतं च
कुम्भकारशिल्पादिकं त्रीण्यप्येतानि वस्तूनि प्रजाहिताय लोको-
पकारायोपदिशति । अपिशब्दः एकोपदेशकपुरुषतासूचनार्थः ।
वर्तमाननिर्देशश्चात्र सर्वेषामाद्यतीर्थकराणामयमेवोपदेशविधि-
रिति ज्ञापनार्थम् । यद्यपि कृपिवाणिज्यादयो बहवो जीवनोपा-
यास्तथापि ते पाश्चात्यकाले प्रादुर्बन्धुः । जगवता तु शिल्प-
शतमेवोपदिष्टमत एवाचार्योपदेशज्ञं शिल्पमनाचार्योपदेशं तु
कर्मेति शिल्पकर्मणोर्विशेषमामनन्तीति । श्रीहेमसूरिकृतादिदेव-
चरित्रे तु । “ तृणहारकाष्ठहार-कृपिवाणिज्यकान्यपि । कर्मा-
ण्यासुत्रयामास, लोकानां जीविकाकृते ॥ १ ॥ ” इत्युक्तमस्ति
तदाशयेन तु “ कम्माणमित्यत्र ” द्वितीयार्थं पठ्ये । तथा
च कर्माणि जगन्मध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रीण्यप्युपदिशति इत्यपि
व्याख्येयम् । शिल्पशतं च पृथगेवोपदिशति इति ज्ञेयमिति जं०
१ वक्त्रं० । (अथात्र सूत्रसंक्षेपतः प्रोक्ता विस्तरस्तु राजप्रश्रीया-
दर्शेषु दृश्यमाना द्वाससतिकदास्ताश्च कलाशब्दे दर्शयिष्यन्ते)
शिल्पशतं चेदं कुम्भकृद्बोहकृच्चित्रतन्तुवायनापितञ्जकणानि प-
ञ्च मृदशिल्पानि तानि च प्रत्येकं विंशतिर्भेदानीति । तथा-
चार्यम् “ पंचेवं य सिण्याइ, घरबोहचित्तणंतकासाण । इक्कि-
स्स य पत्तो, वीसं वीसं भवे भेत्ता ॥ १ ॥ ” इति । नन्वत्रैषां
पञ्च मृदशिल्पानामुत्पत्तौ किं निमित्तमित्युच्यते युग्मिनामामौ-
पथ्योदरे मन्दाग्निताया अपच्यमाने हुतश्च जि प्रक्षिप्यमाने तु
समकालमेव दह्यमाने युगलिकनैरैर्विंशतेन हस्तिस्कन्धारुहेन भ-
गवता प्रथमं घटशिल्पमुपदेशितं कृत्रियाः शस्त्रपाणय एव दुष्टेभ्यः
प्रजा रक्षेयुरिति बोधशिल्पं, चित्राङ्गेषु कल्पद्रुमेषु हीयमानेषु
चित्रकृच्छिलपं, वस्त्रकल्पं द्रुमेषु हीयमानेषु तन्तुवायशिल्पं, ब-
हुवृक्षे युग्मिधर्मे पूर्वमवर्द्धिष्यु रोमनखं मा मनुजानुदत्तविति ना-
पितशिल्पमिति । श्रीहेमाचार्यकृतभरतचरित्रे तु गृहादिनिमित्तं
वर्द्धययस्कारयुग्मरूपं द्वितीयं शिल्पमुक्तं शेषं तत्तथैवेति ।
ननु ज्ञान्यसत्कर्मण एवार्हन्तो भगवन्तः समुत्पन्नव्याधिप्रतीका-
रकल्पस्यादिपरिग्रहं कुर्वन्ते नेतरत्ततः किमसौ निरवद्यैकरुचि-
र्भगवान् सावधानुसंवन्धिकदाद्युपदर्शने प्रवृत्ते ? उच्यते स-
मयानुभावतो वृत्तिर्हीनेषु दीनेषु मनुजेषु दुःस्थविभाव्यसंजात-
करणैकरसत्वात् । समुत्पन्नविवक्षितरसो हि नान्यरससापेक्षो
प्रवर्तते वीर इव द्विजस्य चीवरदाने । अथैवं तर्हि कथमधि-
कलिप्सोस्तस्य सति सकलैऽशुके शकलकदानं सत्यं जगवत्त-
नुज्ञानधारकत्वेन तस्य तावन्मात्रस्येव लाभस्यावधारणेनाधि-
कयोगस्य क्षेमानिर्वाहकत्वदर्शनात् । कथमन्यथा भगवदंशस्थ-
वस्तच्छकटग्रहणेऽपि तदुच्छरित्कृतार्चं विभाजकस्तन्तुवायः सम-
जायत । किं च फलाद्युपायेन प्राप्तसुखवृत्तिकस्य चौर्यादिव्य-
सनाशक्तिरपि न स्यात् । ननु भवतु नामोक्तसुखहेतोर्जगद्भूतः
कलाद्युपदर्शकत्वं परं राजधर्मप्रवर्तकत्वं कथमुचितमुच्यते ।
शिष्टानुग्रहाय दुष्टनिग्रहाय धर्मस्थितिसंग्रहाय च । ते च राज्य-
स्थितिनिश्रयाः सम्यक्प्रवर्तमानाः क्रमेण परेषां महापुरुषमा-
गोपदर्शकतया चौर्यादिव्यसननिवर्तनतो नारकातिथेयानिवा-
रकतया पेहिकामुष्मिकसुखसाधकतया च प्रशस्ता एवेति ।

महापुरुषप्रवृत्तिरपि सर्वत्र परार्थत्वसाधकतायद्गुणाल्पदोष-
कार्यकारणविचारणापूर्विकैवेति । युगादौ जगद्भवस्था प्र-
थमैव पार्थिवेन विधेयेति । ज्ञातमपीति स्थानाङ्गपञ्चमाध्य-
यनेऽपि “ धम्मणं चरमाणस्स पंचणिन्सा ठाणा पवत्ता तं
जं । लुक्काया १ रागो २ राया ३ गाहावई ४ सरीर ” ५ मित्या-
द्यावश्यकवृत्तौ राज्ञो निश्रामाश्रित्य राजा नरपतिस्तस्य धर्मस-
हायत्वं दुष्टेभ्यः साधुरङ्गणादीत्युक्तमस्तीति परमकरुणापरी-
तचेतसः परमधर्मप्रवर्तकस्य ज्ञानत्रययुक्तस्य भगवतो राज-
धर्मप्रवर्तकस्य न काप्यनौचित्यं चेत्तसि चिन्तनीया युक्त्युप-
पन्नत्वात् तद्विस्तरस्तु जिनभगवत्पञ्चाशकसूत्रवृत्त्येयतनाद्वारे
व्यक्त्या दर्शितोऽस्तीति तत एवावसेयो ग्रन्थगौरवभयादत्र न
लिख्यते इति । एतेन “ राज्यं हि नरकान्तं स्याद् यदि राजा
न धार्मिकः ” इत्युक्तिरपि दृढबद्धमूला न कम्पत इति । किं
चात्र द्वतीयारकप्रान्ते राज्यस्थित्युत्पादे धर्मस्थित्युत्पादः पञ्च-
मारकप्रान्ते “ वसुअरूपीसंघधम्मो, पुव्वसहे विज्जही अगणि-
संघं । निवविमलवाहणसुहुम-मतिनयधम्ममज्झरहे ” ? इति
वचनात् धर्मस्थितिर्विच्छेदे राज्यस्थितिर्विच्छेद इत्यपि राज्य-
स्थितिहेतुत्वाभिव्यञ्जकमेवेति सर्वं सुस्थमित्यलं विस्तरेणेति ।
लं० २ वक्क० । कल्प० । स० ।

(१४) पुत्राणां राज्याभिषेकस्तदनु च भगवान् किं चक्रे इत्याह ।

उवदिसित्ता पुत्तसयं, रज्जसए अजिसिचइ ।

उपदिश्य कदाचिदं पुत्रशतं जयत्वाहुवक्षिप्रमुखं कोशशात-
क्काशिलादिराज्यशते अभिषिञ्चति स्थापयति । अत्र राज्ञादिप्र-
भञ्जनायसानानि भरताष्टनवति ज्ञातुनामानि अन्तर्वाच्यादि-
षु सुप्रसिक्तानीति न लिखितानि देशनामानि बहुव्यप्रतीतानीति ।
जं २ वक्क० । कल्पसुवोधिकारेण तु दर्शितानि । नन्दननामानि
तानि चेमानि । भरतः । १ । बाहुवलिः । २ । शङ्खः ३ विद्वक्कर्मा
४ विमलः ५ सुभक्षणः ६ अमलः ७ चित्राङ्गः ८ ख्यातकीर्तिः ९
वरदत्तः १० सागरः ११ यशोधरः १२ अमरः १३ रथवरः १४
कामदेवः १५ ध्रुवः १६ वक्त्रः १७ नन्दः १८ सुरः १९ सुनन्दः २०
कुरुः २१ अङ्गः २२ वक्त्रः २३ कोशद्वयः २४ वीरः २५ कलिङ्गः २६ माग
ध्रः २७ विदेहः २८ संगमः २९ दर्शणः ३० गम्भीरः ३१ वसुचर्मा
३२ सुवर्मा ३३ राष्ट्रः ३४ सुराष्ट्रः ३५ बुद्धिकरः ३६ विविधकरः ३७ सुय
ज्ञाः ३८ यशःकीर्तिः ३९ यशस्करः ४० कीर्तिकरः ४१ सुरणः ४२
ब्रह्मसेनः ४३ विकान्तः ४४ नरोत्तमः ४५ पुरुषोत्तमः ४६ चक्र-
सेनः ४७ महासेनः ४८ नजस्सेनः ४९ भातुः ५० सुकान्तः ५१
पुण्ययुतः ५२ श्रीधरः ५३ दुर्धर्षः ५४ सुसुमारः ५५ दुर्जयः ५६
अजेयमानः ५७ सुधर्मा ५८ धर्मसेनः ५९ आनन्दनः ६० आनन्दः ६१
नन्दः ६२ अपराजितः ६३ विद्वक्सेनः ६४ हरिपेणः ६५ जयः ६६
विजयः ६७ विजयन्तः ६८ प्रभाकरः ६९ अरिदमनः ७० मानः ७१
महाबाहुः ७२ दीर्घबाहुः ७३ मेघः ७४ सुघोषः ७५ विद्वः ७६ वराहः
७७ सुसेनः ७८ सेनापतिः ७९ कपिशः ८० शैलविचारी ८१ अरि-
ञ्जयः ८२ कुञ्जरवन्तः ८३ जयदेवः ८४ नागदत्तः ८५ काश्यपः ८६
वल्गुः ८७ धीरः ८८ शुभमतिः ८९ सुमतिः ९० पद्मनाभः ९१ सिंहः
९२ सुजातिः ९३ संजयः ९४ सुनाभः ९५ नरदेवः ९६ चित्तहरः ९७
सुरवरः ९८ दृढरथः ९९ प्रभञ्जनः १००॥ इति । राज्यदेशनामानि
तु अङ्गः १ । वक्त्रः २ । कलिङ्गः ३ । चौरः ४ । गौरः ५ । कर्णा-
टकः । ६ कर्णाटकः ७ । वाटः ८ सौराष्ट्रः ९ काश्मीरः १० सौवी-
रः ११ आभीरः १२ चीणः १३ महाचीणः । १४ गूर्जरः १५

वक्त्रः ॥ १६ श्रीमालः १७ नेपाळः १८ जहालः १९ कौशलः २०
मालवः २१ सिंहलः २२ मरुस्थलादीनि २३ हेयानि बन्धवर्णः
कल्प० । (राज्यादिप्रधानस्य किं फलमित्यन्यत्र)

(१५) अथ भगवतो दीक्षाकल्याणकमाह ।

अभिसिंचित्ता तेसीइं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासम-
ज्जे वसइ वसइत्ता जे से गिलाणं पढमे मासे पढमे पक्खे
चित्तवहुले तस्स एं चित्तवहुलस्स एवमीपक्खे एं दिव-
सस्स पच्छिमे भागे चइत्ता हिरसं चइत्ता सुवसं चइत्ता
कोसं कोट्टागारं चइत्ता वलं चइत्ता वाहणं चइत्ता पुरं च-
इत्ता अंतेउरं चइत्ता विउलधणकणगरसमणिमोत्तियसं-
खसिद्धप्पवालः यणरत्तसत्तसारस्सा वइएज्जं विवड्डयित्ता वि-
वोवइत्ता दाणं दाइ आणं परिजाएत्ता सुदंसणाए सीए सी-
आए स देवमणुअसुराए परिआए समणुगम्ममाणमग्गे सं-
खिअचकिअणंगद्विअमुहमंगद्विअपूरसमाणवप्पमाणग-
आइक्खलंगलंखमंखण्टिअगणंहिं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पीया-
हिं मणुसाहिं मणानाहिं उरालाहिं कट्ठाणाहिं धणाहिं मं-
गट्ठाहिं सस्सिरीआहिं हिययगमणिआहिं हिययव्हायणि-
ज्जाइं कप्पमखनिव्वुस्कराहिं अपुणरुत्ताहिं सट्ठसइआहिं व-
गुहिं अणवरयं अभिणंदताय अजिनुणंताय एवं वयासी जय
जय नंदा जय जहा धम्मेणं अभीए परीसहोवग्गाणं खंति
खमे जयजेरवाणं धम्मे ते अविण्यं जवउ तिकट्टु अभि-
णंदंति य अजिथुणंति य तएणं उसअे अरहा कोसदिणए
पणमालासहस्सेहिं पि डिज्जमाण २ एवं जाव णिगगच्छइ
जहा जववाए जाव आउलवोलबहुदं एभंकरे ते विणी-
आए रायहाणीए मज्झं ए णिगगच्छइ आसिअ संमज्जिअ
सित्तमुत्तमुइकपुष्पावयाकरे कद्विअं सिफ्फत्यवणविउलराय
मगं करमाणे हयगयरहपहकरमाणे पाइक्कवरुकरेण य मंठं
२ उद्धतरेणुयं करमाणे २ जेणेव सिफ्फत्यवणे उज्जाणे
जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
असोगवरपायवस्स अहेसीअं ठावेइ ठावेइत्ता सीआओ
पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता सयमेवाचरणालंकारं मुअइ मुअइत्ता
सयमेव चउहिं अट्ठाहिं मुट्ठिहिं लोअं करेइ करेइत्ता बट्ठेणं
जत्तेणं अपाणएणं आसाढाहिं एक्खत्तेणं जोगमुवागएणं
उग्गाणं जोगाणं राइन्नाणं खत्तिआणं चउहिं सहस्सेहिं
सक्कि एगं देवदूसमादाय मुंके भवित्ता अगाराओ अण-
गारिअं पव्वइए ॥

अजिपिच्य अशीतिं पूर्ववत्काणि महान् रागो हौल्यं यत्र स
चासौ वासश्च महारागवासो गृहवासस्तन्मध्ये वसति गृह-
पर्याये तिष्ठतीत्यर्थः । यद्यपि प्रागुक्तव्याधिप्रतीकारन्यायेनैव
तीर्थकृतां गृहवासे प्रवर्तनं तथाऽपि समान्यतः स यथोक्त एवेति
न दोषः । यद्वा महान् अरागोऽलौल्यं यत्र स चासौ वासश्चेति
योजनीयं यतो जगदपेक्षया स एवंविध एवेति एतेन “ ते वट्टि

पुव्वसयसहस्ताइं महारायवासमज्जे वसइ ” इति पूर्वग्रन्थविरोधो नेति उपित्वा (जे सेत्ति) य. स (गिह्माणंति) अपि ग्रीष्मशब्दः खीलिङ्गवहुवचनान्तश्च ततो ग्रीष्मस्येत्यर्थः प्रथमो मासो यथा ग्रीष्माणामवयवे समुदायोपचारादुष्णकावमासानां मध्ये प्रथमो मासः प्रथमः पक्षश्चैत्रवहुवचनान्धकारपक्षस्तस्य नवम्यास्तित्येः पक्षो गेहो यस्य तिथिमेवपातादिषु दर्शनात् तिथिपाते तत्कृत्यस्याष्टम्यामेव क्रियमाणत्वात् स नवमीपक्षोऽष्टमीदिवसस्तत्रानेन व्याख्यानेन “चित्तवहुवचमीप” इत्याद्यागमविरोधात् । वाचनान्तरेण वा नवमीपक्षो नवमो दिवसः दिवस्याष्टमीदिवसस्य मध्यन्दिवादुत्तरकात्रे यद्यपि दिवसशब्दास्याहोरात्रवाचकत्वमन्यत्र प्रसिद्धं तथाऽप्यत्र प्रस्तावादिवासे गतो रजनीरजनिः इत्यादाविव सूर्यचारविशिष्टकावविशेषग्रहणमन्यथा दिवसपादचात्यज्ञागस्यानुपपत्तेः । त्यक्त्वा हिरण्यमघटितसुवर्णं रजतं वा सुवर्णं घटितं हैमं हेम वा कोशं ज्ञाणगारं कोष्ठागारं धान्याश्रयगृहं वलं चतुरङ्गाहनं वेसरादि पुराणः पुरव्यक्ते विपुलं धनं गवादि कनकं सुवर्णं येन्यस्सल्लक्षण्यस्तानि रत्नानि मणयश्च प्राग्वत् मौक्तिकानि शुक्त्याकाशादिप्रभवानि शङ्खाश्च दक्षिणावर्ताः ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः शिखाः पट्टादिरूपाः प्रवाहानि विहुमाणि रत्नरत्नानि पद्मरागाः पृथग्रहणमेपां प्राधान्यख्यापनार्थमुक्तस्वरूपं यत्ससारं सारातिसारं स्वापतेयं द्रव्यं त्यक्त्वा ममत्वत्यागेन विच्छेद्यं पुनर्ममत्वाकरणेन । कुतो ममत्वत्याग इत्याह । विगोप्यं जुगुप्सनीयमेतत् अस्थिरत्वादिति कथनेन कथं च निश्चात्यजनंमित्याह । दायकानां गोत्रिकानां दायधनविज्ञागं परिभाज्य विभागशो दत्त्वा तदाऽनौ नाथपान्यादियाचकानामभावाद्गोत्रिकग्रहणं तेऽपि च जगवत्प्रेरिता निर्ममाः सन्तः शेषमात्रं जगृहुः । इदमेव हि जगद्गुरोर्जातिं यद्विच्छावधि दानं दीयते तेषां च इयतैव इच्छापूर्तः । ननु यदीच्छावधिकं प्रभोर्दानं तर्हि पदंयुगीनो जन एकदिनदेयं संवत्सरदेयं वा एक एव जिघृक्षेत् इच्छाया अपरिमितत्वात् । सत्यं प्रचुरप्रावेणैतादृशेच्छाया असंज्ञवात् । सुदर्शनानामन्यां शिविकायामारूढमिति गम्यं किं विशिष्टं जगवन्तं सदेवमनुजासुरया स्वर्गभूपातालवासिजनसहितया पर्यदा समुदायेन समनुगम्यमानम् अग्रे अग्रतनजागे शाखिकादयोऽभिनन्दयन्तोऽभिन्दुवन्तश्च एवं वक्ष्यमाणमवादिपुरित्यन्वयः । तत्र शासिकाश्चन्दनगर्जशङ्खहस्ता माङ्गल्यकारिणः शङ्खध्मा वा चात्रिकाश्च चक्रभ्रामकाः कुम्भकारतैलिकादयो वा लाङ्गलिकाः गलावलम्बितसुवर्णादिमयहलधारिणो नट्टविशेषाः । मुखमाङ्गलिकाश्चादुकारिणः पुण्ड्रमाणा वा । मागध्रा वर्द्धमानकाः स्कन्धारोपितनराः आख्यापकाः शुभाशुभकथकाः लङ्का वंशाग्रवेखकाः मङ्गलश्चित्रफलकहस्ता भिक्षाका गौरीपुत्रा इति रुढाः । घ्राणिका घण्टावादकास्तेषां गणाः सूत्रे च अपेत्वाद् प्रथमार्थे तृतीया यथाश्रुतव्याख्याने च शाङ्गिकादिगणैः परिवृतमिति पदं कुलमहत्तरा इति पदं चान्वययोजनार्थमप्याहार्यं स्यात् । साध्याहारव्याख्यातोऽनव्याहारव्याख्याताघवमिति पञ्चमाङ्गे जमादिचरित्रे निष्क्रमणमहवर्णने शाङ्गिकादीनां प्रथमान्ततया निर्देश एतस्यैवाशयस्य सूचकः । यदि च प्रायः सूत्राणि सोपस्काराणि भवन्तीति न्यायोऽनुश्रियते तदा साध्याहारव्याख्यानेऽप्यदोषः तान्निर्विक्रितमिरित्यर्थः । वाग्विभ्ररजिनन्दयन्तश्चाभिन्दुवन्तश्चेति योजना । विवक्रितत्वमेवाह । इत्यन्ते स्मेर्ताऽस्ताभिः प्रयोजनवशादिष्टमपि किञ्चित्स्वरूपतः कान्तं स्यादकान्तं चेत्तत आह कान्ताभिः कमनीयशब्दाभिः

प्रियाभिः प्रियार्थाभिः मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया यास्ता मनोज्ञा भावतः सुन्दरा इत्यर्थस्ताभिर्मनसा अम्यन्ते गम्यन्ते पुनः पुनः याः सुन्दरत्वातिशयात्ताः मनोमास्ताभिर्द्वाराभिः शब्दतोऽर्थतश्च कल्याणामिसूचिकाभिः । शिवाभिर्निरुपद्रवाभिः शब्दार्थदूषणोक्तिताभिरित्यर्थः धन्याभिर्धनलक्ष्मिभाभिः माङ्गल्याभिः मङ्गलेऽनर्थप्रतिघाते साध्वीभिः सश्रीकाभिः । अनुप्रासाद्यलङ्कारोपेतत्वात् सशोभाभिः । हृदयगमनीयाभिः अर्थप्राकट्यचातुरीसच्चित्त्वात् सुवोधाभिः । हृदयप्रहादनीयाभिः हृदयगतकोपशोकादिग्रन्थिविज्ञावणीभिः उज्जयत्र कर्तार्यनद् प्रत्ययः कर्णमनसोर्निर्वृत्तिकरीभिः अपुनरुक्ताभिरिति च स्पष्टमर्थशतानि यासु सन्ति ता अर्थशतिकास्ताभिः अथवाऽर्थानामिष्टकार्याणां शतानि याज्यस्ता अर्थशतास्ता एवार्थशतिकाः स्वार्थे कप्रत्ययस्ताभिर्वाग्निर्गोभिरेकार्थिकानि वा प्राय इष्टादीनि वाग्विशेषणानीति । अनवरतं विश्रामाभावात् अजिनन्दयन्तश्च जयजयेत्यादिभणनसमुच्चिन्तं जगवन्तमाचक्षाणाः अभिन्दुवन्तश्च भगवन्तमेवमवादिपुरित्ति । किमवादिपुरित्याह । जयजयेति जक्तिसंभ्रमे द्विवचनं नन्दति समूहो भवतीति नन्दः तस्यामन्त्रणमिदमिह च दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । अथवा जयत्वं जगत्समुच्चिकरत्वाज्जय जयेति प्राग्वत् । नवरं प्रहः कल्याणवान् कल्याणकारी वा कथं शोजते स्मेत्याह । धर्मेण करणचूतेन न त्वभिमानलज्जादिना अजितो जवपरीपहोपसर्गैः । प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे पट्टी परीपहोपसर्गाणां जेता जवेत्यर्थः । तथा क्लान्त्या नत्वसामर्थ्यादिना क्लमः सोढा जव भयमाकास्मिकं जैरवसिहादिसमुञ्जं तयोः प्राकृतत्वात् पदव्यत्यये भैरवजयानां वा जयङ्करजयानां क्लान्ता भवेत्यर्थः । नानावक्त्राणां नानाविधवाग्नागीति न पूर्वविशेषणान्तःपातेन पौनरुक्त्यं धर्मप्रस्तुते चारित्रधर्मे अवित्तं विघ्नाभावस्ते तव जवतु इति कृत्वा धातूनामनेकार्थत्वाद्गुपचार्य पुनः पुनरभिनन्दयन्ति वाचाऽभिन्दुवन्ति चेति । अथ येन प्रकारेण निर्गच्छति तमेवाह । “ त एरणमित्यादि ” ततस्तदनन्तरमृषभोऽर्हन् कौशलिको नयनमात्रासहस्रैः श्रेणिस्थितजगवाद्दक्षमाणनागरनेत्रवृद्धैः प्रेक्ष्यमाणः पुनः पुनरवलोक्यमानः । आभीष्टयाद् द्विवचनमेवं सर्वत्र एवं तावद्वक्तव्यं यावन्निर्गच्छति यथोपपातिके यथा प्रथमोपाङ्गे च पाठो ब्रह्मासारसूत्रस्य निर्गमगम उक्तस्तथाऽत्र वाच्यो वाचनान्तरेण यावदाकुलबोलयदुनभः कुर्वन्ति पूर्यन्त इति । तत्र च यो विशेषस्तमाह । विनीताया राजधान्या मध्यं मध्येन भागेन इत्यर्थः । निर्गच्छति सुखं सुखेनेत्यादिवन्मध्यं मध्येनेति निपातः । औपपातिकगमश्चायं “ हिययमालासहस्सेहि अभिण्दिज्जमाणे २ मणोमालासहस्सेहि विच्छिप्पमाणे २ वयणमालासहस्सेहि अभिथुव्वमाणे २ कांतिरूवसोहमागुणेहि पिच्छिज्जमाणे २ अंगुलिमालासहस्सेहि दायिज्जमाणे २ दाहिथेणं वहुणं एरणारिसहस्साणं अंजलिमालासहस्साइः पडिच्छमाणे २ मंजुमंजुणा घोसेण आपडिपुच्छेमाणे २ भवणपतिसहस्साइं समइच्छमाणे २ तंतीतलतालतुडियणीयवाइयरवेण महुरेण य मणहरेण जयसहुग्घोसविसएणं मंजुणा घोसेणं पडिबुज्जेमाणे कंदरगिरिविवरकुहरगिरिवरपासां उद्धघणभवणदेवकुलसिंघाडगतिगचउक्कचचरआरमुज्जाणकाणएसहापवाप्सदेसभागे पडिसुं आसयसंकुलं करेति हयहेसिअहत्थिगुलगुलाइ अरहघणघणाइ सहमीसिएणं महया कलकलरवेण जणस्स महुरेण पूरयंते सुगंधवरकुसुमचुष्पउव्विद्ववासरेणुकविलं नभं करेति कालागरुकुदुरुकतुरुकधूवनिवहेण जीवलोगमिव वासयंते समंत-

कण्पइ, उक्खिन्नविवेगो जहा आर्यविलये उद्धरिउं तीरइ
सेसेसु एऽत्थि, पडुच्च मक्खियं पुण जइ अंगुलिण गहाय म-
क्खेइ निज्जण वा घणण वा ताहं निज्जिगइयस्स कण्पइ, अह
धाराए लुभइ मणागं पि न कण्पइ, पणिट्ठावणियागारो उ
लेसओ भणिओ एव-इति वृद्धसम्प्रदायः, कृतं प्रसङ्गेन,
प्रकृतं प्रस्तुतम्:-आह इह आकारा एव किमर्थमित्याह—

वयमं गे गुरुदोसो, थेवस्सऽपि पालणा गुणकरी अ ।

गुरुलाघवं च नेअं, धम्मम्मि अओ उ आगारा ॥५१२॥

व्रतभङ्गे गुरुदोषः भगवदाज्ञाविराधनात्, स्तोकास्थापि
पालना व्रतस्य गुणकारिणी च, विशुद्धकुशलपरिणामरूप-
त्वाद्, गुरुलाघवं च विज्ञेयं धर्मे, एकान्तग्रहस्य प्रभू-
तापकारित्वेनाशोभनत्वात्, यत एतद्वचनम्:-अस्मात् का-
रणादाकारा इति गाथार्थः ॥ ५१२ ॥ गृहं, आगमं हि कतमा-
गारं, आगमा—रुक्खा तेहिं कतं आगारं ति । नि०
चू० ३ उ० ।

आगारगोवणा-आकारगोपना-खी० । खीणां द्वासप्ततिक-
लान्तर्गते कलामेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

आगारचरित्तधम्म-आगारचरित्रधम्म-पुं० । अगारं गृहं त-
थेगादागारा-गृहिणस्तं पां यश्चरित्रधम्मः-सम्यक्त्वमूला-
खुव्रतादिपालनरूपः स तथा । चारित्रधम्ममेदे, स्था० ३ उ०
१ उ० ।

आगारभाव-आकारभाव-पुं० । आकारस्य-आकृतेर्भावाः-
पर्यायाः । भ० ६ श० ७ उ० । आकृतिलक्षणपर्याये,
भ० १ श० ४ उ० । आकारभावः स्वरूपविशेषः । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

आगारभावपडोवार-आकारभावप्रत्यवतार-पुं० । आकार-
स्य-आकृतेर्भावाः-पर्यायाः । अथवा-आकाराश्च भावाश्च
आकारभावास्तेषां प्रत्यवतारः-अवतरणमात्रिर्भावः आकार-
भावप्रत्यवतारः । भ० ६ श० ७ उ० । आकारभावस्य-आकृति-
लक्षणपर्यायस्य प्रत्यवतारः-अवतरणभावाभावप्रत्यव-
तारः । भ० ६ श० ७ उ० । आकृतिलक्षणपर्यायस्याविर्भावः,
जी० ।

किमागारभावपडोयारा णं भंते ! दीवसमुद्दा पणत्ता ।
(सूत्र-१२३+)

आकारभावः-स्वरूपविशेषः कस्याऽऽकारभावस्य प्रत्यव-
तारो येषां ते किमाकारभावप्रत्यवताराः, बहुलग्रहणाद्वैय-
धिकरण्येऽपि समासः । णमिति पूर्ववत् । द्वीपसमुद्राः किं-
स्वरूपं द्वीपसमुद्राणामिति भावः । जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० १ उ० । (अत्र विस्तरः 'दीवसमुद्' शब्दे चतुर्थभागे
२५४३ पृष्ठ दर्शयिष्यते)

आगारलक्षणा-आकारलक्षण-न० । आक्रियते-अभिप्रेतं ज्ञा-
यतेऽनेनेत्याकारो-वाह्यचष्टारूपः स एवान्तरोक्तगमकत्वा-
लक्षणमाकारलक्षणम् । लक्षणविशेषे, आन्तरोक्तगमकता
आकारस्य सुप्रसिद्धा । आ० म० १ अ० ।

“आगारे” ति (२१४६) । आकारलक्षणम् (भाष्यका-
रः) व्याचिख्यासुराह—

वाहिरचिद्धागारो, लक्खिज्जइ तेण माणसाकृतं ।

आशारादिच्छाह-तथवयणमेत्ताइसरणाहिं ॥ २१५५ ॥

आक्रियते-आकल्प्यते ज्ञायतेऽभिप्रेत-मनोविकारपत्त्यं च-
स्त्यनेनेत्याकारो-वाह्यचष्टारूपः । तेन च मानसमाकृत-
म्-अभिप्रेतं वस्तु लक्ष्यत इति लक्षणमनाशुच्यते । तथाहि-
राजादीनामाहारादीच्छाहस्तवदनत्रादिसंज्ञाभिलक्ष्यत एव
विचक्षते । उक्ते च-“आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च ।
नत्रवक्त्रविकारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः” ॥१॥इति । विशेष० ।

(तच्चानेकविधं दर्शितं यथा ।—

“आगारलक्षणं अणुगविहं-गंतुमागारं देति, भोक्तुमागारं
देति, सोनुमागारं देति । एवं वक्कु, द्रष्टुमित्यादि, कहे गंतुं ।
“अवलोक्यणादिसाणं, विद्यमणं साडगस्स सद्वणा । आस-
णसिद्धिलीकरणं, पडित्तलिंगाणि चत्तारि ॥ १ ॥ भोक्तुं-
मिच्छतिभोयणविधिं वदणं पस्संदने य से बहुसो दिट्ठी य
भमति तथेव पडति छायस्स लिंगाणि तणं विक्रियत ।
ततो हुत्तं वा पुलोपति । संतुं जहा उदीरते य णिहाति
तस्स वि य सइयकागयतस्स दुहियस्स उ मिलाइवम-
सत्थवीयरगस्स गाथा । द्रष्टुं जह आगारं हि सुणं मो-
णी वओहिं चक्खुरागेहिं जणमखुरत्तावरत्तं पट्टवित्तं च
पडुं “आकारैराङ्गितैर्भावाः, क्रियाभिर्भाषितेन च । ने-
त्रवक्त्रविकारैश्च, गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः” ॥२॥ अर्थ्याणि चे-
च जाणंति रुद्धस्स खग दिट्ठीओ । उप्पलब्धवला पसन्न-
चित्तस्स दुहियस्स उ गिलायंति गंतुमणस्सुसुया होति ।
आ० चू० १ अ० ।

आगारविगार-आकारविकार-पुं० । आकृतेर्विकृतौ, ग० ।

गइविठ्ठममाइएहिं, आगारविगार तह पयासंति ।

स्वच्छन्दः श्रमणा गांतश्रमादिकैः । ‘आगारविगार’ चि-अत्र
विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । तत आकारं मुखनयनस्तना-
द्याकृतिः, विकारं च मुखनयनादिविकृतिः । यद्वा-आकारस्य-
स्वाभाविकाऽऽकृतेः विकारो-विकृतिस्तम्, तथा प्रकाशय-
न्ति । ग० ३ अधि० ।

आगारशुद्धि-आकारशुद्धि-खी० । आकारशुद्धिस्तु राजा-
भियानादिप्रत्याख्यानपवादमुत्कलीकरणात्मिका । शुद्धि-
भेदे, ध० २ अधि० ।

आगारिय-आकारिक-त्रि० । आकारं कुशलः ठञ्, आका-
रिकः । तत्र नियुक्तं, वाच० ।

आकारित-त्रि० । उत्सारिते, “आरिओ आगारि आस्स-
रिओ वा एगट्टे ति,, । आच० ४ अ० ।

आगारिक-न० । अगा-वृक्षास्तैः कृतमगारं गृहं तदस्या-
स्तीति मतवलोपादगारो गृहस्थस्तस्येदमागारिकम् । विशेष० ।

दुविहं चेव चरितं, अगारमणगारियं चेव ॥ ७८६ ॥

अगाः-वृक्षास्तैः कृतत्वाद् आ-समन्तात् राजते इति अ-
गारम्-गृहम्, “कचित्” ॥ ५ । १ । १७१ इति उपत्ययः,
तदस्यास्तीति । “अभादिभ्यः” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति मत्त्वर्थी-
यः अकारप्रत्ययः । अगारः-गृही तस्मिन् भवम् आगा-
रिकम् । “अध्यात्मादिभ्यः इकण्” ॥ ६ । ३ । ७८ ॥ इति
इकण्प्रत्ययः, चारित्रसामायिकभेदे, आ० म० १ अ० ।
विशे० ।

पञ्चदश्या अत्रे ज्ञानंति एष वि कच्छमहाकच्छे रज्जे उवेइ उवेइत्ता
 वेत्तवहुवहुमीए दिवसस्स पच्छिमे भागे सुदंसणाए सिवियाए
 सदेवमणुयासुराए परिसाए समणुगम्ममाणे विणीयाएरायहा-
 णीए मज्जं मज्जेणं निगगच्छमाणे जेणेव सिक्खत्थवणे जेणेव अ-
 सोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता असोगवरपाय-
 वस्स हेहा भयवया संयमेव कतो चउमुट्ठिओ लोचो पंचममुट्ठि
 भगवणेहिं भगवतो कणगावदाते सरीरे अंजणरेहाओ इव रेहंती-
 ओ सक्को उववमिज्जणं जणिया इतो जयवं पसातो एवमेव चिठं-
 तु तहेव वियातो तेण भगवतो चउमुट्ठिओ दोओ । दोयं काऊ-
 ण उठेण जत्तेण अपाणएणं आसाढानक्खत्तेणं उग्गाणं भोगाणं
 रायणाणं खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सार्द्धं तेसिं पंचमुट्ठितो
 दोओ आसि । एगं देवदूसमादाय पव्वइतो । सव्वतित्थयरा
 विणयं सामइयं करेमाणा एवं भणंति करेमि सामाइयं सव्वं
 सावज्जं जोगं पच्चवखामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं जाव
 घोसिरामि भदंत इति न भणंति तथा कटपत्तादत्त ऊर्ध्वमेतदे-
 वोपसंहरन्नाहेत्यादिवक्खम । एवं जगवं कयसामाइओ नाणा-
 भिग्गहं परमं धोरं घेसूण वोसट्ठचत्तदेहो विहरइ भगवं अरहा
 उसत्ते कोसलिए साहियं संवच्छरं चीवरधारी होत्था ।
 एवं जाव विहरइ । ताहे पुव्वमणिप्पगारेण दुये कच्छमहा-
 कच्छाणं पुत्ता णमिविणमिनो उवट्ठिया भयवं विणवंति जहा
 भयवं अहं तुहोहिं संघिभागो ण केवइ वत्थुणा कत्तो त्ति ततो
 ते सन्नच्चवक्कवया करवावग्गहत्थाओ लगंति विण्वंति
 यत्ति सज्जं ताव तुज्जेहिं सव्वेसिं तोगा दिन्ना ता अम्ह वि
 देह एवं तिसज्जं विण्वंताणं मोद्धमंताणय काओ वच्चइ ।
 अन्नया धरणो नागकुमारिंदो जयवतो वंदंतो आगतो इमेहि
 य विन्नविंयं ततो सो ते तहा जायमाणे जवइ जो सुणह
 जयवं चत्तसंगो गयरोसतोसो सरीरे वि निम्ममत्तो अकिंचणो
 परमजोगी निरुक्कासवो कमलपत्तिरुववेवचित्तो मा एयं
 जायइ अहं तु जगयतो भत्तीए मा तुज्जं सामिसेवा अफला
 होउत्ति काउं पढियसिक्काइं अरुयाढीसं विज्जासहस्साइं देमि
 ताण इमातो चत्तारिं महविज्जातो । तं जहा । गोरी गंधारी
 रोहिणी पन्नत्ती तं गच्छइ तुज्जे विज्जारिक्कीए सज्जणं अणवयं
 उज्जओभेरुण दाहिणिह्वाए उत्तरिह्वाए विज्जाहरसेढीए गग-
 णवव्वहपामोक्खे रहनेउरचक्कवात्तपामोक्खे य पणासं सक्किं च
 विज्जाहरनगरे निवेसिठणं विहरइ । ते वि तं सव्वमाणत्तियं
 पकिञ्चिठ्ठण लक्खपसाया कामियं पुप्फगविमाणं विउध्विठणं
 भगवं तित्थयरं नागरायं च वंदिठ्ठण पुप्फगविमाणमारुढा
 कच्छमहाकच्छाणं भगवप्पसायं उवदंसेमाणा विणीयन्नगरि-
 मतिगम्म जरहस्स रएणो तमत्थं निवेइत्ता रुयणं परिथणं च
 गहाय वेयहे उत्तरसेढीए विनमीसहिं नगरां गगणवव्वजप-
 मुहाइं निवेसइ नमी दाहिणसेढीए रहनेउरचक्कवात्ताइणि पन्ना-
 सं नगराणि निवेसइ । जइ जतो जणवयातो नीया मणुया तेसिं
 तन्नामा वेयहे जणवया जाया । विज्जाहराणं च एगेगस्स अट्ठ-
 ट्टनिकाया सव्वे मिश्रिया सोव्वस्स तेपि इमे गोरीणं विज्जाणं मणुया
 गोरिया १ मणुणं मणुया २ गंधारीणं गंधारा ३ माणवीणं
 माणवा ४ केसिगाणं केसिगा ५ जूमितुंमिगाणं भूमितुंमिगा । ६ ।
 ७ । मूत्रवीरियाणं मूलवीरिया ८ संबुक्काणं संबुक्का ९ काढीणं
 काडिया १० समकीणं समका ११ मायंगीणं मायंगा । १२
 पंजइणं पञ्चया १३ वंसावयाणं वंसावया १४ पंसुमूडियाणं
 पंसुमूलिया । १५ रुक्खमूडियाणं रुक्खमूडिया १६ एवं ते

नमिविन्भीसोव्वसविज्जाहरनिकाए दिज्जइणं देवा इव विज्जा-
 वव्वेण गगणवासिणो सयणपरियणसहिया मणुयदेवजोए
 जुंजंति । पुरेसु भगवतो उसजसामिस्स रज्जमणुपालेमाणस्स
 वयपडिमा उविया विज्जाहिंवइणो य धरणस्स नागरायस्स ।
 (आ० म० प्र०) चतुर्भिः सहस्रैः समन्वित इत्युक्तम् । तत्र
 तेषां दीक्षां किं भगवान् प्रदत्तवान् उत नेति तत्राह ।

चउरो य सहस्सीओ, दोयं काऊण कप्पणा चैव ।

जं एस जहा काही, तं तह अम्मे वि काहामो ॥

चत्वारि सहस्राणि सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् लोचमात्मनैव पञ्च-
 मुष्टिकं कृत्वा इत्थं प्रतिक्षां कृतवन्तो यत्क्रियानुष्ठानमेव भगवान्
 यथा येन प्रकारेण करिष्यति तत्तथा (अम्हे वि) वयमपि
 करिष्याम इति ! भगवानपि श्रुवनश्रुत्वात्सवयमेव सामायिकं
 प्रतिपद्य विजहार । तथा चाह “ उसभो वरवसभगई, घेत्तूण
 अभिग्गहं परमधोरं । वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ” ॥

(१६) अथ भगवतश्चीवरधारित्वकालमाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी
 होत्था तेणं परं अचंइए ॥

ऋषभोऽर्हन् कौशद्विकः साधिकं समासमित्यर्थः (संवच्छरं)
 वर्षं यावद्वस्त्रधारी अभवत्ततः परमचेहकः । अत्रायं केचन
 द्विप्रमादादापेक्षिदमधिकमित्याहुरतैरादृशकचूर्णिगतश्रीऋ-
 षभदेवदेवदूष्याधिकारे अयमेवाद्यापको रूप्यः । जं० २ वक्क० ।

अथ भगवतो विहारमाह ।

उसभो वरवसजगई, घेत्तूण अभिग्गहं परमधोरं ।

वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ॥

ऋषभो वरवृषजगतिरभिग्रहं परमधोरं परमः परमसुखहेतु-
 त्वात् धोरः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमशक्यत्वात् व्युत्सृष्ट्यत्तदेहो
 ग्रामानुग्रामं विहरति । व्युत्सृष्टो निष्प्रतिकर्मशरीरतया तथा
 चोक्तम् । “ अच्छि पि नोपमज्जिय नो वि य कंरूइ यामुणी
 गायं ” इत्युक्तः खलु उपसर्गसहिष्णुतया स एवं भगवान् तैरा-
 त्मीयैः परिकृतो विजहार न तदा अद्यापि भिक्षादानं प्रवर्तते
 लोकस्व परिपूर्णत्वेनार्थित्वाज्ञावात्तथाचाह ।

न वि ताव जणो जाणइ, का भिक्खा केरिसा य भिक्खयरा ।

ते निवस्समलजमाणा, वएमज्जे तावसा जाता ॥

नापि तावज्जनो जानाति यथा का भिक्षा कीदृशा वा भिक्षाचरा,
 इति ततस्ते भगवत्परिवारचूता भिक्षामन्नभमानाः क्षुत्परीषहा-
 र्ताः जगद्यतो मौनव्रतावस्थिता उपदेशमनाकर्णयन्तः कच्छम-
 हाकच्छादिदमुक्कवन्तः । अस्माकमनाथानां भवन्तौ नेतारावतः
 कियन्तं कावमस्मान्निरेवं क्षुत्पिपासोपगतैरासितव्यं तावाहतुः
 वयमपि तावन्न विन्नः यदि जगवाननागतमेव पृष्टोऽभवत् किम-
 स्माभिः कर्तव्यं किं वा नेति ततः शोभनं जवेत् । इदानीं
 त्वेतावशुज्यते जरतलज्जया गृहगमनमुक्तमाहारमन्तरेण चा-
 शितुं न शक्यते ततो वन वासो नः श्रेयान् तत्रोपवासरताः प-
 रिश्रान्तिपरिणतपत्राद्युपजोगिनो भगवन्तमेव ध्यायन्तस्तिष्ठाम
 इत्येवं संप्रथार्य सर्वसम्मतेनैव गङ्गानदीदक्षिणकूटेषु रुम्येषु व-
 नेषु वल्कलचीवरधारिणः खल्वाश्रमिणस्संभृतास्तथाचाह । व-
 नमध्ये तापसा जातास्तयोश्च कच्छमहाकच्छयोः सुतौ नमिवि-
 नमी पित्रनुरागात्ताभ्यां सह विहृतवन्तौ तौ च वनश्रेयकावे ता-
 न्यामुक्तौ दारुणः खल्विदानीमस्माभिर्वनवासविधिरङ्गीकृत-

स्तथात दूयं स्वष्ट्राणि । यदि वा भगवन्तमेवमुपसर्पत ल चा-
नुकम्पया अभिहितफलदे भविष्यति तावपि च पित्रोः प्रणा-
मं कृत्वा पित्रादेशं तथैव कृतवन्तौ भगवत्समीपमागत्य च प्रति-
मास्थिते जगवति जल्लाशयेभ्यो नालिनीपत्रेष्टकमानाय सर्वतो
जगत्प्रवर्णं कृत्वा आज्ञातोच्चायप्रमाणमुगन्धि कुसुमप्रकरं च
कृत्वा अवनतोत्तमाङ्गकिर्तिनिहितजगत्कुरतदौ प्रतिदिवसं त्रि-
मन्थं राज्यसंविज्ञाप्रदानेन भगवन्तं विज्ञाप्य पुनस्तप्तुभयपार्श्वं
जङ्गम्यग्रहस्तौ तस्यतुः । तथा चाह ।

नमिन्निमोर्णं जयणा, नागिंदो वेजदाणवेयद्वे ।

लत्तरदाहिणमेढी, सट्टिपन्नासनगराई ॥

नमिन्निन्त्योर्थाचना नागिन्दो जगद्वन्द्वनायागतस्तेन विद्यादान
मनुष्ठितं वैताह्ये पर्वते उत्तरदक्षिणश्रेण्योर्यथाक्रमं पष्टिपञ्चाश-
अगराणि निवेशितानि । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम् ।

एवं जयवं कयसा-माइओ जाव नागरायस्स ।

जयवं अदीणमनसो, संवच्छरणसिओ विहरमाणो ॥

कन्नाहिं निर्मातिज्जइ, वत्थाभरणासणेहिं च ॥

भगवानपि भदीनमना निष्पकम्पचित्तः संवत्सरं वर्षे न अ-
ज्ञितोऽनशितो विहरन् जिज्ञाप्रदानानजिज्ञेन लोकेनाभ्यर्हित-
न्वात् कन्याभिर्निमन्त्र्यते वस्त्राणि पट्टदेवाङ्गादीनि आजरणा-
नि कटककेयूरादीनि आसनानि सिंहासनानि तैश्च निमन्त्र्यते व-
र्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राचवत् ।

(१७) अथैवं विहरता नगवता कियत्कालेन भिक्षा बन्धेत्यत आह ।

संवच्छरेण जिकखा, लप्पा उत्सभेण लोगनाहेण ।

सेसेहिं वीयदिवसे, लप्पाओ पढमजिकखाओ ॥

संवत्सरेण जिज्ञा ऋषयेण लोकनाथेन प्रथमतीर्थकृता स्त्वधा
क्षेपिरजितजिनादिजिर्चितं यदिदसे प्रथमभिक्षा बन्धा ।

संप्रति यद्यस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह ॥

उत्सभस्स उ पारणय, इक्खुरसो आसि लोगनाहस्स ।

सेसाणं परमन्नं, अमियरसरसोवमं आसी ॥

ऋषभस्य लोकनाथस्य पारणके इक्षुरस आसीत् शेषाणाम-
जितस्वाम्यादीनां परमाक्षं पायसममृतस्तेन रसस्योपमा यत्र
तदमृतरसरसोपममासीत् ।

तीर्थकृतां प्रथमपारणके यष्टुं तदभिधित्सुराह ।

पुष्टं च अहो दाणं, दिव्वाणि य आहयाणि तूराणि ।

देवा य संनिवइया, वसुहारा चेव बुद्धा य ।

देवैराकाशस्थितैर्षुष्टं यथा अहो दानमिति । अहो शब्दो विस्म-
ये अहो दानमहो दानमस्यायमर्थः । एवं हि दीयते एवं दत्तं
भवतीति । तथा दिव्यानि तूराणि त्रिदशैराहतानि देवाश्च तदै-
व सन्निपतिता वसुधारानिपातार्थमाकाशे जुम्नका देवाः समाग-
तास्ततो वसुधारा वृष्टा ऋष्यवृष्टिरनूदित्यर्थः । एवं सामान्येन पा-
रणककावमाव्युत्कमिदानीं यत्र यथा च यच्चादित्तीर्थकरस्य पार-
णकमासीत्तदभिधित्सुराह ।

गयपुरसंजं सिकखुरसदाण वसुहारीदगुरुपूया ।

तक्खसिद्धायद्दगमणं, वाहुवालिनावेयणं चेव ॥

अस्या जावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम् (आ० म० प्र०)

आकरस्सर्ववस्तूनां, देशोऽस्ति कुरुनामकः ।

समुद्र इव रत्नानां, गुणानामिव सज्जनः ॥ १ ॥

पुरं गजपुरं तत्र, करद्वजमदोर्मिभिः ।

तदैव नर्मदा जज्ञे, नूनं या ददयतेऽधुना ॥ २ ॥

तत्र वाहुबन्धः पुत्रः, सोम्यस्सोमप्रभो नृपः ।

चित्रं पद्माहितानन्दः, सूरस्तीव्रप्रतापवान् ॥ ३ ॥

श्रेयांसस्तनयस्तस्य, यौवराज्यपदास्पदम् ।

क्रीडन्त्यपि विश्वश्री-क्रोमान्तर्पद्यशः शिशुः ॥ ४ ॥

स स्वप्ने मन्दं शैवं, श्यामवर्णं निरैकत ।

तदैवामृतकुम्भेना-च्यपिञ्चत् शुश्रुमेऽधिकम् ॥ ५ ॥

राज्ञा दृष्टो जटः स्वप्ने, गुध्यमानः सहारिजिः ।

श्रेयांसकृतसाहाय्यो, भगवान् सोऽपि तद्वदम् ॥ ६ ॥

श्रेष्ठी सुबुद्धिरक्षाक्री-त्वप्ने सूर्यमरश्मिकम् ।

श्रेयांसोऽशौ न्यधाद्रश्मी-स्ततस्स त्रिगुणं वज्रो ॥ ७ ॥

राजस्थानेऽयं मिथिताः, सर्वे स्वप्नान्यवेदयन् ।

असंजात्याः परं स्वप्न-फलमायाति तन्मतौ ॥ ८ ॥

श्रेयांसस्य महाबाहो, भावीत्युक्त्वा भद्रपतिः ।

धास्थानीतः समुत्तस्थौ, श्रेयांसोऽपि ययौ गृहम् ॥ ९ ॥

तत्र वातायनासीनः, प्रभुमायान्तमैकत ।

सोऽथ दध्वौ मयेदकं, नेपथ्यं काप्यदृश्यत ॥ १० ॥

पितामहस्य मे यादृक्, ज्ञातस्मृतिरथाभवत् ।

प्राग्भवश्रुतमज्ञासीद्, दृष्टं सस्मार चाखिलम् ॥ ११ ॥

तत्रेश्वरसकुम्भं को-ऽप्यानयत्प्राभृतेऽस्य च ।

तमेव कुम्भमादायो-पस्थितः स प्रभुं प्रति ॥ १२ ॥

प्रभुष्याऽपि बुध्यतीति, पाणिपात्रं प्रसारितम् ।

रसः सर्वोऽपि निक्षिप्तः, प्रचुरच्छिन्नपाणिः ॥ १३ ॥

न उच्यते विन्दुरपि, शिन्नाग्निरिव वर्धते ।

स्वामी युगाग्रिमस्तेन, वर्षान्ते पारणं व्यधात् ॥ १४ ॥

प्रादुर्भूतानि दिव्य नि, वसुधाराऽपतनूहे ।

चेद्वोत्क्षेपः कृतो देवै-द्वेषदुन्दुभयो हताः ॥ १५ ॥

पञ्चवर्णा पुष्पवृष्टि-वृष्टिर्गन्धोदकस्य च ।

अहो दानमहो दान-मुदघोष्यबरे सुरैः ॥ १६ ॥

तद्देवायमनं वीक्ष्य, श्रेयांसगृहमाययुः ।

लोकाः सर्वेऽपि राजानो-ऽन्ये च ते च तपस्विनः ॥ १७ ॥

श्रेयांसोऽचीकथयद्य, मिहेह्ण दीयते जनाः ! ।

सुगतिर्बन्धयतेऽनुज, दत्ते वैषां सुचेतसाम् ॥ १८ ॥

सर्वेऽपि तमथ प्रोचु-र्ज्ञातमेतत्कथं त्वया ।

यथा जगवतो भिक्षा, दीयतेऽन्नजघादिका ॥ १९ ॥

श्रेयांसः स्माद् विज्ञातं, जातिस्मरणतो मया ।

अष्टौ जवान् भगवता, सहाहं भ्रान्तवाग् यतः ॥ २० ॥

पृष्टस्तैः कथयामास, प्राग्बदेव भवाष्टकम् । आ० क० ॥

(१८) ऋषभस्वामिनः श्रेयांसेन जवाष्टककथनम् ॥

“ अट्टभवगाहणाणि वसुदेवहिंसीय तदा विद्राणां सुस्तथै स्ते-
यतो मष्टइ संजं सो भणइ । इओ थ उअनवे उत्तरकुरूप अहं
मिहुणा इत्थिया भयवं मिहुणपुरिस्सो आसि । ततो वयं तम्मि
देवलोका नृप, दसविहकप्पस्सप्पभावसंपज्जमाणमोगोवज्जोगा
कइयाइ । उत्तरकुहहतीरदेसे असोगपायवच्चायाप वेरुद्वियम-
णिसिञ्चायके णवणीयसरिस्सफासे सुहणिसप्पा अत्थामो । देवो
य तम्मि हरप मज्जिउं उप्पइतो गगणदेसेण । ततो तेण नियग्-
णजाप पमासियातो दसदिसातो ततो सो मिहुणपुरिस्सो तं
तारिस्सं पस्समाणो किं वि चित्तेऊण मोइं उअगतो कइमधि
इक्खस्सो जणइ । हा सयंपजे । कथंति देदि मे पमिअयणं

तं च तस्स वयणं सोळण इत्थिया वि कथमन्ने मए सयंपना-
निहाणं अणुत्तय पुत्रंति त्रितेमाणो तदेव मोहमुवगया । पञ्चा-
गयचेयणा भणइ । अहो अज्ज अहं सयंपनाजोवे तुज्जेहिं नामं
गहियं ति ततो पुरिसो परं तुट्ठिमुच्चइतो भणइ अज्जे कहेहिं
कहं तुमं सयंपभा । ततो सा भणइ कहेमि जं सुयमणुसुयं च
अत्थि ईसाणो कप्पो तस्स मज्जइसातो उत्तरपुरच्छिमे दिसी-
जागे सिरिप्पन्नं नाम विमाणं तत्थ वडियंगतो नाम देवो अहि-
वई । तस्स सयंपभा अग्गमहिंसी बहुमया आत्तिमा अहं तस्स
य देवस्स तिप सह दिव्विसयसुहसागरगयस्स बहुकावो
दिवतो इवगतो । कया चिनावरो पमत्तायमल्लुदामो अहो दिठि-
ज्जायमाणो मए सपरिसाए विण्वितो । देव ! कीस विमणो
दीससि । को ते माणसो संतावो । ततो सो देवो भणइ ।
मए पुत्रजवे तवो थोवो कतो ततो अहं तुज्जेहिं विप्पजुज्जी-
हामित्ति परो संतावो ततो अम्हेहिं पुणरवि पुच्छितो । कहेह
कहं तुज्जेहिं थोवो तपो कतो । ततो जणति जंबुद्वीवे दीवे अव-
विदेहे गंधिवावविजए गंधमायणयक्खारगिरिवरासखवेयह-
पव्वए गंधारा नाम जणवत्ता । तत्थ समिद्धजणासेवियं गंधस-
मिद्धं नाम नयरं । तत्थ राया जणवयहितो सयवत्तस्स रणो
नत्तुओ अइवत्तस्स सुतो महावतो नाम । सो अहंपिउपिया-
महपरंपरागयं रज्जसिरिं अणुजवामि । मम य वालमिच्छो ख-
त्थियकुमारो सयंबुद्धो नाम सो य जिणसासणजावियमई वि-
इतो संभिन्नसोतो सो पुण मंतो बहुसु कज्जेसु पुच्छणिज्जो परं
नाहियवाई एवं तेहिं समं रज्जमणुपाधेमाणो समं इत्थिए वहु-
म्मि कावो । कया वि गीयपरितो नच्चमाणं नट्टियं पस्सामि सयं-
बुद्धेण विण्वितो देव ! “सव्वं गीयं विवविंयं सव्वं नट्टं विमं वणा ।
सच्चा आजरणा भारा कामा पुण दुहावहा ” ता परलोग-
हिए चित्तं निवेसियव्वं असासयं जोवियं अहितो विसयपरि-
वंधो । ततो मए भणियं कहं गीयं सवणामयं विव्वासे कहं नयणु-
व्वुदयं नट्टं विमं वणा कहं वा देहविचुसणाणि आभरणाणि
आरो दोगसारभूया पीइकरा कामा कहं दुहावहा । ततो संभं-
तेण सयंबुद्धेण जणियं । सुणइ सामी एसकाचित्ता जहा गीयं
विवावो जहा काइ वि इत्थिया पव्विइयपइगा पइणो सुयरमाणी
तस्स समागममज्जिइसंतो जत्तुणो गुणे विकपेमाणो पदेसे
पच्छेसे य विववमाणो ! चिछइ । जहा वा को वि भिच्चो पइस्स
कुवियस्स पसायणानिमित्तं दासनावे अप्पाणं उवेकए पसत्तो
जाणि वयणाणि भासइ ताणि विलावो तहा इत्थी पुरिसो वा
सरगमणोखाजिवासी कुवियपसायणानिमित्तं वा जातो का-
यमणवाइयातो किरियातो पउजइ ताओ कुसवन्निवकाओ गी-
यंतिप बुद्धइ तं पुण सामी त्रितेइ किं विवावपक्खे वट्टइ न वा
इति । नट्टं जहा विमं वणा तथा भणइ । इत्थी पुरिसो वा ज-
प्खाइओ पीयमज्जो वा जातो कायविकखेवकिरिया तो दंसेइ
सा विमं वणा एवं । जा इत्थी पुरिसो वा पइणो परितोसणनि-
मित्तं विदुसजणनिवक्खविधिमणुसरंतो जे पाणिपायसिरनयणा-
धरादी सा जणं वि परमत्थतो विमं वणा । इयाणि आजरणाणि
भारो जाविज्जइ । कोइ पुरिसो सामिणो नियोगेण पेरागयाणि
मउमाईणि आजरणाणि वहेजा जहा सो अवस्सं भारेण पीमि-
ज्जइ एवं जो परविमं वणनिमित्तं ताणि चेव आभरणाणि जोमोसु
सरीरद्वारेण सु सन्नियेसियाणि वइइ सो वि जारेण पीमिज्जइ
नवरं सो रागेण भारं न गणइ । कामा पुण एवं दुहावहा जहा स-
इमुच्छितो मिणो, रुवमुच्छितो पयंगो, गंधमुच्छितो महुयरो, रस-

मुच्छितो मच्छो, फरिसमुच्छितो गइंदो, वहवंधणमारणाणि पावइ ।
एवं जीवा वि सोइंदिया इव सगया सहाइसरक्खणपरा तदय-
रोधकारिखु परुणीएसु कबुसहियया इह लोगे वि मारणादीणि
पावैति परलोगे नरगाइदुक्खभायणं । ततो दुहावहा कामा ।
एवं जणंतो सयंबुद्धो मए जणितो नूणं तुमं मम अहितोसि जो
मं संसइयपरलोगसुहेण लोअतो संपइ सुहं च निदतो दुहे
पमेतुमिच्छसि । ततो संभिन्नसोएण जणितो सामि ! सयंबुद्धो
जहा जंबुको मच्छकंखी मंसपेसि चइत्ता णं मच्छं पइ धावितो
मच्छो जज्जे निमग्गो मंसपेसी सउणियाए गहियत्ति निरासो
जातो तहा संदिक्खपरलोगसुहासाए दिठं सुहं परिच्छयंतो
उभयो विमुक्को सोइइइ । सयंबुद्धो जणइ जं तुमं तुच्छक-
सुहमोहिनो मणसिं को तं सवेयणोपमाणं करेइ को कुसवज्ज-
पसंसियं रयणं सुहागयं कायम्मि पसत्तो न इच्छइ तं केरिसं
मन्नसि । तं संभिन्नसोयधीरा सरीर विज्जाईण मणिव्वयाइ
जाणिलण कामभोगे परिव्वज्जतवसि संजमे य निव्वानसुइका-
रणे जुत्तंति । संभिन्नसोयो मणइ सयंबुद्ध ! मरणं होइसि किं
सक्का पढमेव मुसाणे ठाइं नूणं तुमं दिट्ठिमीसरिसो । जहा
दिट्ठिमी गगणपरुणसंक्रिया धरेउकामा उरुपाया सुवइ तहा
तुमं मरणं करि होइत्ति अइयत्तकारी संपइकावियं सुहं
परिच्छाय अणागयकावियं सुहं पत्थेसि नणु पत्ते मरणसमए
परलोअहियमायारिस्सामो । सयंबुद्धेण जणियं मुक्क ? जुद्धे
संपलगो कुंजरतुरगदमणं कज्जसाहं न इवइ । न वा गेहे
पज्जलित्ते कूवखणणं कज्जकरं । जइ पुण दमणं खणणं वा
पुव्वकयं होतं तो परवत्तमहणं जलणविज्जावणं च सुहेण होतं ।
एवं जो अणागयमेव परलोगहिए न उज्जमइ सो उक्कमंतोसु
पाणेसु परमदुक्खाभिभूतो किइ परलोगमणुइइइत्ति । पत्थ
सुणेहि वियक्खणकहियं उवएसं । कोइ किइ इत्थी जरापरिण-
तो गिम्हकावो कंचि गिरिनइ समुत्तरंतो विसमे तीरे पमितो
सो सरीरगयत्तणेण पुव्ववत्तेण य उठेउमसत्तो तत्थेव
कावगतो सो अपाणदेसे सियावेण परिक्खइतो तेण मग्गेण
एगो वायसो अतिगतो उदंगं च उवजीवंतो चिछइ उगहेण य रुज्ज
माणे कवेवरे सो पएसो संकुचितो वायसो तुछो अहो निरावाइं
जायं पाउसकावो यतं गयकवेवरं गिरिनईपूरेण बुज्जमाणं महानयं
सो य पमियं समुहमतिगयं । तत्थ मच्छमगेहिं विन्नं ततो जलपू-
रियातो कवेवरातो वायसो निग्गतो तीरं अपस्समाणो तत्थेव
निदणमुवगतो जइ पुण अणागयमेव निग्गतो होतो तो दीह-
कावो सच्छइदप्यारं विविहाणि य मंसोदगाणि य आहारंतो ।
एयस्स दिठंतस्स अयमुवसंहारो । जहा वायसो तहा संसारि-
णो सत्ता, जहा इत्थिकवेवरपव्वेसो तहा मणुस्सवोद्विवाजो.
जहा कवेवरभंतरे मंसमुदगं च तहा विसयसंपत्ती, जहा मग्ग-
निरोधो तहा तव्ववपमिवंधो, जहा उदकसोयविच्चोभो तहा-
मरणकावो जहा विवरानिग्गमो तहा परजवसंकमो । तं जाणा-
हि संभिन्नसो य सो जो तुच्छए निस्सारे थोवकाविए कामभो
गे परिच्छइरण तवसंजमुज्जोगं करेइ सो सुग्गइगतो न सोहिइ
जो पुण विसएसु निक्को मरणसमयमुदिकवइ सो सरीरजेए अ-
गहियपाहे इयो चिरं दुही होइइ तं मा जंबुक इव तुच्छकप्प-
णामेत्तसुहपमिवक्को विववकालियं सुहमवमन्नसु । संभिन्नसो-
एण भणिअं । को सो जंबुकदिठंतो । सयंबुद्धेण जणियं सुणा-
हि । कोइ किर वणयरो वणे संचरमाणो विसमे पपसेउत्तितो
विट्ठो एगो गइंदो । सो एगेण क्रमेण आहतो निदुरं मम्मपदे-

सङ्गमकर्मण्यहारेण पठितो परमतेण एगो महाकाशो सप्पो अक्क-
मिनो अक्कमिगतो अय्यत्ततो पभियं गयं जाणिऊण सजीवं थणु-
मञ्जिकरिय परेसु गहाय दंतमोत्तियगईदं संवयमाणो तेण स
प्पेण खड्दो मतो । नतो एगेण जंतुगेण परिचरितेण सो
हत्थी सो य मणुस्सो दिउ । भीरुत्तणयेण अवसरितो मंसलो-
लुयाए पुणो धल्लीय । ततो निज्जीवंति निस्संसयो मुणिऊण
तुठो अवडोएइ चित्ते य हत्थी जायज्जीवयं भत्तं मणुस्सो प-
प्पो य कंत्ति कालं होइइ । जीवायंयणं ताव खाएमि ति तुठो
मंदुकी अणुकोदीए अन्नपभियंयाए तावुदोसज्जितो मतो । जइ
सो पुण अप्पसारं तुज्जंति जीवा वंथणं परिहरिऊण हत्थी म-
णुस्सारंगकलेवरेसु द्दगंगतो ताणि य अणाणि चिरं खायंतो ।
एवं तुमं पि जाणाहि । जो माणुस्सोक्कपभियको परलोगसाह-
णनियेक्खो सो जंतुको इय विणस्सिइइ जं पि सामी तुम्मे भ-
णह । संदिछो परलोगो इति तं पि न जुत्तं जतो तुम्मे मय सह
कुमारकोत्ते नंदण वज्जानमुवगया तय एगो देवो आगासातो
उवइ तं दृष्ट्वा अइ अयसरिया देवो य दिव्वाएगतीए खणेण
अइ समीवं पत्तो । जणिया य अइ तेणं अहो महावत्त ! अहं
तव पियामहो सयंवत्तो रज्जसिरिं पयहिऊण विण्वितो बंतगे
कणे अदिवई जातो । ता तुम्मे वि मा पमायह । जावह अप्पा-
णं जिणवयणेणं ततो सुगइगामिणो जवेस्सह । एवं वोत्तुण देवो
गतो । तं जइ सामि तुम्मे सुमरह तथो अस्थि परलोगोत्ति ।
सइइह । मया भणियं सुमरामि सयं ततो वड्ढावगासो सयं-
वुठो भणइ सुणइ सामि ! पुव्ववुत्तं । तुम्हं पुव्वजो कुरुचंदो
नाम राया आसी तस्स य देवी कुरुमई हरिचंदो कुमारो सां य
राया नत्थिकवाइ वट्ठणं सत्ताणं वहाय समुत्थितो निस्सीलो
निव्वतो एवं तस्स वट्ठ काळो अतीतो मरणकालो अस्सायधेय-
णीयवहुवयाए नरगपरिरुवगो पांगवपरिणामो संवुत्तो गीयं
नुभ्महुरं अक्कोत्ति मन्नइ मणोहराणि स्वाणि विकतानि पास-
ति खीरं खंसक्कोवणीयं पूइ मन्नइ चंदणाणुवेवणं मुंमुरं वे-
एइ हंसत्तुमहुफासं कंटाकेसाहासचयं पभिलेवइ तस्स तहा-
विइमसुत्तकम्मोदयातो विवरीयनावं जाणिऊण कुरुमई देवी
हरिचंदेण सह पच्छन्नं पभियइ । एवं सो कुरुचंदो राया
परमवुत्थितो कावगतो तस्स नीहरणं काऊण सज्जणययं गंधस-
मिद्धं नाएण पावेइ पिउणो य तहाज्जयं मरणमणुचितियस्स एवं
मती समुप्पन्ना । अस्थि सुकयडुकयफलंति ततो अणेण एगो
खत्तियकुमारो वाववयंसो सुवुद्धी संदिछो । भइ । तुमं पभियज-
णोवइइ धम्मकहं पइदिणं मे कहेसु एसा चेव ते सेवत्ति । ततो
सो एवं निउत्तो जं जं धम्मसंसियं वयणं सुणेइ तं तं राइणो
निवेएइ राया सइइह तहेव पभिवज्जइ । कयाइं च नगरस्स
नाइदरे तहारुवस्स साहुणो केवढनाणुप्पत्तिमहिंमं काउं देवा
उवागया एवं सुवुद्धिणा खत्तियकुमारो जाणिऊण हरिचंदस्स
रखो निवेइयं । सो वि देवागमणविट्ठितो तुरियं पयरुत्तरा-
रुद्धो साहुसपीवमागतो वंदिऊण विणपण निस्सो केवल्लिमह-
विणिग्गयं वयणामयं सुणेइ । सोऊण संसारमोक्खसरुवं अस्थि
परजवसंकमोत्ति निस्संक्रिय जायए पुज्जइ । भयवं । मम पिया
कं गइं गतो । जगवया जणियं हरिचंद ! तव पिया अनिवारिय-
पावासवो वट्ठणं सत्तावणं पीमाकरो पावकम्मगयत्ताए इह य
विवरीयविसयोवत्तज्जणं पाविऊण अहे सत्तमपुढवीए नेरइओ
जातो । सो तथ परमनिव्विसइं निरुवमं निप्पभियारं वुक्खम-
णुज्जवइ । ततो कम्मविवागं पिउणा सोऊण हरिचंदो राया

संसारजयतीतो वंदिऊण केवल्लानाणि सनगरमइगतो ततो पु-
त्तस्स रायसिरिं समप्पेऊण सुवुद्धिं संदिसइ । तुमं मम पुत्त-
स्स उवएसं देज्जासि ति । तेण विण्वितो सामि ! अहं केव-
लिणो वयणं सोऊण सह तुम्मेहिं न करेमि तवं तो मय न सुयं
परमत्थतो केवल्लिवयणं तम्हा अहं पितुम्मेहिं समं पव्वइस्सामि ।
जं पुण उवदेसो दायव्वोत्ति संदिसइ तं मम पुत्तो काहिइ ।
ततो राया पुत्तं संदिसइ तुमे सुवुद्धिसुयोवएसो कायव्वो ।
ततो पव्वित्तगिरिकंदरातो सीहो इव राया विणिग्गतो पव्व-
इतो केवल्लिसमीवे सह सुवुद्धिणा । ततो परमसंवेगो
सज्जायपसत्थचित्तणपरो परिकव्ववियकिलेसजालो समुप्प-
न्नकेवल्लनाणदंसणो परिनिव्वतो तस्स हरिचंदस्स रायसि-
णो वंसे संखाइएसु नरवईसु धम्मपरायणेसु अतिकंतेसु तुम्मे
संपयं सामी । अहं पुण सुवुद्धिवंसे तं एस अम्हं नियोगो
वहुसु पुरिसपरंपरागतो धम्मदेसणाहिगारो जं पुण एथ मया
अकंडे विण्विया तं कारणं सुणह । अज्ज अहं नंदणवणं
गतो आसी तथ मय दुवे चारणसमणा दिछा आइच्चजसे
अभियतेओ य । ते य वंदिऊण पुच्छिया भयवं महावलस्स
रखो केवइयमाउयं चिछइ तेहिं कहियं मासो सेसो ततो सं-
भंतो आगतो एस परमत्थो । ततो जं जाणह से यं तमकाल-
हणिं करेहत्ति । एवं सयंवुद्धवयणं सोऊण अहं धम्माभि-
गुहो जाओ । आउपरिकव्वयसवणे य आभट्ठियभायणमिव ।
सलिलपूरिजमाणमेव सुणहिययो भीतो सहसा उट्ठितो कयं-
जली सयंवुद्धं सरणमुवगतो वयस्स ! किमियाणि माससेसजी-
वितो परलोगहियं करेस्सामि । तेण समासासितो सोम्म !
दिवसो वि बहुओ परिचत्तसव्वसावज्जस्स किमंग ! पुण मासो
ततो तस्स वयणेण पुत्तसंकाभियपयापालणव्वावारो गतो
सिद्धाययणं कतो भत्तपरिच्चातो सयंवुद्धोवदिट्ठजिणमहिमा-
संपायणनिरतो सुमणसो संथारगसमणो जातो निरंतरं च
संसारस्स अणिव्वयवेरग्गजणणिं धम्मकहं च सुणमाणो स-
माहिपत्तो कालगतो इहागतो । एवं मय योवो तवो चिंहेत्ति
एयं च अज्ज मम सपरिवारा य ललियंगपण देवेण कहियं ।
इच्छंतरे ईसायणदेवसयसर्मावातो दद्धम्मो नामदेवो आगतो
भणइ अहो ललियंगय ईसाणदेवराया नंदीसरदीवं जिणम-
हिंमं काउं वच्चात्ति गच्छामि अहं पि ति सो गतो ततो अज्ज
ललियंगदेवसहिता इंद्राणत्ताए अवस्सगमणं होहत्ति इयारिं
चेव वच्चांमि ति गयामो खणेण नंदीसरदीवं कया जिणायणेसु
महिमा । ततो तिरियलोप सासयचेइयाण पूयं तिथयसवंदणं
च कुणमाणो चुतो ललियंगगतो ततो अहं परमसोगनिडक्क-
माणा विवसा सपरिवारा गया सिरिप्पमं विमाणं । ततो सयं-
वुद्धदेवो आगतो परिगलमाणसरीरसोभं संदट्ठण भणइ सयं-
पमे पच्चासन्नो ते चवणकालो तो जिणमहिंमं करेहि जेण भ-
वंतरे वि बोहिलाभो भवइत्ति । ततो हं तस्स वयणेण पुणरवि
नंदिस्सरदीवे समयक्खेत्ते य कयजिणवंदणपूया वुत्ता समाणा ।
जंतुदीवे दीवे पुव्वविदेहे पुक्खलावइविजए पुंडरिगिणीए न-
गरीए वइरसेणचक्कवट्ठिस्स गुणवतीए देवीए दुहिया सिरि-
मई नाम जाया । धाईजणपरिगहिया सुहेण वट्ठिया कलातो
गहियातो अन्नया कयाइ पदेसे सव्वतोभगं पासायमधिरुद्धा
पस्सामि नगरवाहिं देवसंपायं । ततो मय देवजाइसु मरियासु
मरिऊण य वुक्खणाइयपरिचारिगाहिं जवकणगसित्ता पव्वा-
गयवेयणा चित्तेमि । कत्थं मे पिया सव्वियंगतो देवो ति तेण य

विणा किं अणेण आज्ञेण तं मूक्तत्तणं पवणा परियणो जणइ इमी से वाया जंभगेहिं निरुद्धा ततो तिगिच्छगेहिं होममंतर-
फलाविहाणेहिं कतो महंतो पयत्तो अहं पि मूक्तत्तणं न मुयामि ।
परिचारियाणं पुण हहिरुण माणत्तिं देमि । अन्नया पमयवणयं
ममं पंडिया नाम अम्मथाई विरहे जणइ । अहं ते धाई तो मे
कहेहिं सम्भूयं । ततो मया जणियं अम्मो अत्थि कारणं जेणाहं
मूक्तत्तणं पवणा ततो सा तुडा जणइ पुत्ति ! साहसु मे कारणं
ततो जहा जणसि तहा चेत्तिस्सामि । ततो मया जणिया सुणा-
हि । अत्थि धायकीखंडे दीवे पुण्णविदेहे मंगलावविजण नदि-
गामो नाम सन्निवेशो तत्थ अहं इतो तस्यभवे दरिद्रकुले
सुलभखणसुमंगलाईणं उएहं भणिणं कणिट्टा जाया न कयं
च मे अम्मापिठहिं नामं ततो निन्नामियत्ति पत्तिं ग्या । से
कम्मपन्निवत्ता य जीवामि । अन्नया कयाइ उसवे इन्नगर्भिभाणि
नाणाविहभक्खहत्थगयाणि सगिहेहिंतां निग्गयाणि पासाम्मि-
ताणि दट्टण मए माया जाइया अम्मे दोहि मे माथेगं अन्नं वा भ-
क्खं जेण किंजेहिं समं रमामि । तीए रुद्धाए आहया निच्छू-
दा य गिहातो कतो ते इहं जक्खा वच्चसु अंवरतिलकं पवयं
तत्थ फलाणि खायसु मरसु वत्ति । ततो रोयंती निग्गया दि-
ट्टो मया जणो अंवरतिन्नगान्निमुहं वच्चतो गया तेण सहिया
दिट्टो मया सिहरकरेहिं गगणतलमिव मिणिवं समुज्जुत्तो अंवर-
तिन्नको नाम पवतो तत्थ जणो फलाणि गेहइ मए वि य पक्क-
परियाणि साट्टणि जक्खियाणि रमणिज्जयाए य गिरिवरस्स
सह जणेण संचरमाणी सहं सुइमणोहरं सुणामि सदमणुसरंती
गया पदेसं दिट्ठा जुगंधरा नाम आयरिया विविहनियमधरचउह-
सपुव्वी चउष्णाणोवगया तत्थ वहवो समागया देवा मणुया य
तेसिं वंथमोक्खविहाणं कहंति । अहं पि पापसु खिचडिउण पग-
देसे निसणा धम्मकहं सुणामि पुच्छिया मए जयवं अत्थि मम
मतो को वि उक्खिओ जीवो जीवडोगे । ततो तेहिं भगवंतेहिं
भणियं निन्नामिगे तुहं सदा सुहासुहा सुइपहमागच्छंति रुवाणि
वि सुंदरमंगुत्ताणि पाससि गंधे सुजासुभे अघायसि रसे-
वि मणुष्णामणुष्से आसापसि फासे वि इट्ठाणिट्टे पभिसंघेदेसि ।
अत्थि य तो सीउएहइवुहाणं पभिकरं निहं सुहागयं सेविसि
तमसि जोए पगासेण कज्जं कुणसि नए पुण नेरइयाणं निच्च-
मसुभा सहरुवरसंग्रहासा निप्पभियाराणि य परमदारुणाणि
सीउएहाणि तहा वुहापिवासातो य न य खणं पि निहासुहं
तेसिं । ते य निच्चंथयारेसु चिट्टमाणा उक्खसयाणि विवसा अणु-
इवमाणा वहुं कावं गमंति । तिरेया वि सपक्खपरपक्खजाणि-
याणि उक्खयाणि सीउएहइवुहापिवासादीयाणि य अणुहवंति ।
तव पुण साहारणं सुइदुक्खं कंचलमक्षेसि रिक्किं पस्समाणा
उहियमप्पाणं तक्केसि । ततो मए पणयाए जह जणइ तहत्ति
पडिस्सुयं । तत्थ य धम्मं सोऊण केइ पवइया केइ गिहिवा-
सजोगाई सीवव्याई पभिवत्ता । ततो मए विन्नविद्यं भयवं
जस्स नियमस्स पावणे हं सत्ता तं मे उवइसह । ततो मे तेहिं
पंचअणुव्याई उवदिट्ठाणि परितुट्ठा वंदिरुण जणेण सह नं-
दिगाममागता पावेमि ताणि अणुव्याणि परियायसती चउ-
त्थउट्टुमेहिं खमामि । एवं कावे गते कयभत्तपञ्चक्खाणा एतो
देवं परमदंसणीयं पस्सामि सो भणइ निन्नामिगे चित्तेहिं हो-
मिपयस्सं जारियात्ति । ततो देवी मे जविस्ससि मया सह दिव्ये
जोगे जुंजसि । एवं वोत्तूण अदंसणं गतो अहमवि परितोस-
वसविस्सपमाणहिययां देवदंसणेण वभिज्ज देवत्तंति चि-

तेऊण समाहीए कावगया ईसाणे कप्पे सिरिप्पजविमाणे व-
द्वियंगयस्स देवस्स अग्गमहिंसी सयंपभा नाम जाया । ओ-
हिणाणोवयोगविष्ठाय देवजवकारणा जहा एस वद्वियंगो अ-
हुणोववत्तो समाणो नियपरियणं पजावितो देवीसु मज्जे सयं
पनाए देवीए अज्जोववत्तो सा आजक्खए सुया देवो य वविउ-
मादतो सयंवुद्धो य महावत्ते कावगए गहियसामणो चिरकावं
संजमं परिपाविरुण समाहिपत्तो कावगतो इहेव ईसाणे कप्पे
इंदसामाणितो जातो तेण वि वचंतो संवोहितो भणितो य ।
जहा धायइसंमे दीवे अवरविदेह नदिगामे निन्नामिगा कयज-
त्तपञ्चक्खाणा चिउह तं नियदंसणेण पलोजेहिं जेण कयनि-
याणा ते अग्गमहिंसी सयंपभा जायइ । ततो अणेण नि-
यदंसणेण पलोजिया कयनियाणा इह मागयत्ति सहसिं
सहवद्वियंगणं सहिया निरुस्सुका थुकावं अणुइवामि
देवो य सो वद्वियंगतो आजक्खणं चुतो अम्मो न जा-
णामि कत्थं गतो । अहमवि तस्स वियोगदुहिया पुत्ता
समाणी इहमागया । देवुज्जोयदरिसणेण समुप्पसज्जा-
इस्सरणा तं देवं य मणसा परिवइंती मूक्तत्तणं पवत्ता । किं
तेण विणा कणं संवावेण त्ति एस परमत्थो । तं सोऊण
अम्मथाई ममं जणांति । पुत्ति ! सुट्टु ते कदियं पयं पुण पुव्वभ-
वचरियं पभिवेहिज्ज ततो अहं इहोवहामि सो य वद्वियंगतो
जइ मणुस्सेसु आयातो होहिइ तो सचरियं दट्टण जाइं सुम-
रिहिइ तेण य सह निज्जुया विसयसुहमणुभवेसु । ततो सज्जि-
तो पतो ततो विविहवप्पाहिं वट्टिगाहिं दोहिं वि जणीहिं पद-
मं तत्थ नदिगामो ज्जितो ततो अंवरतिन्नगिरियरसंसियकुसु-
मिया सांगतरुतलसंनिसत्ता गुरवो देवमेहुणं च वंदणः गयं
ईसाणो कप्पो सिरिप्पजं विमाणं संदेवमिहुणं महावत्तो राया
सयंवुद्धसंजिन्नसोयसहितो निन्नामिगा य तवसोसियसरी-
रा सञ्चत्यवद्वियंगयसयंपजाणं नामाणि वेहियाणि । ततो निप्फ-
न्ने पमे धातीपट्टं गहेऊण धायइसंरुदीवं वच्चांमिस्ति गयेणेण
य नियत्ता पुच्छिया मया कीसअम्मो वहुं नियत्तासिं सा जणइ
पुत्ति ! सुएह कारणं इह अहं सामिणो तव पिउणोवरिसवक्खा-
वणनिमित्तं विजयवासिणो बहुगा रायाणो समागया तं जइ
इहेव तव हिययदत्तो होहिइ तो वक्खमेवेति चैतिऊण नियत्ता ।
जइ इत्थं न होहिइ तो परिमगणं करेस्सामि गया भणिया
सुट्टु कयंति । ततो वीयदिवसे पमं गहाय अवरएहे आगया
पसन्नमुहं भणइ पुत्ति ! निज्जुया होइ दिट्ठा मया ते वद्वियंगतो
पुच्छिया मया अम्मो साहसु कहंति । सा भणति पुत्ति ! मया
रायममो पसारितो पडो पडे केइ आनिक्खकुसत्ता आगमं पमा-
णं करेता पसंसंति जे अकुसत्ता ते वक्खरुवाईणि पसंसंति तत्थ
दुम्मरिसणरायसुतो दुइंतो कुमारो सपरिवारो आगतो सो
मुहुत्तमेत्तं पासिऊण मुच्छितो पडितो खणेण आसत्थो मणु-
स्सेहिं पुच्छितो सामि ! किं मुच्छितो । सो भणइ नियचरियं
परयज्जिहियं दट्टण जाती मए सुमरिया अहं वद्वियंगतो देवो
आसि सयंपजां मे देवी मया पुच्छितो पुत्त ! साहसु को एसो
संनिवेशो । जणइ पुंनरिणिणी नगरी पवयं मेरं कहइ अणगा-
रो को वि एस साह वीसरियं से नामं कप्पं सोहम्मं साहइ
महावत्तं राया को वि एसो मंतिसहितो त्ति जंपइ । निन्नामिगं
का वि एसो तवस्सिणी न याणं से नामंति ततो विप्पावणा
एसो त्ति मुणिकण मया जणितो पुत्त संवदति सव्वं जं पुण
वीसरियं तेण किं सव्वं तुमं वद्वियंगतो सा पुण ते सयंपभा

धायस्मन्ने दीये नदिग्गामे कम्मदोलेण पंगुद्विया जाया ।
समरिया नियजान्ती ततो तीए आगमकुसत्राप नव मग्गणहेतुं
नियचरियं द्दहियं । मम धायस्मन्ने गथाए पमो समण्ड
कदिया नियहुत्तनो ततो मए तीसे अणुक्पाए तव परिमग्गणं
कयन्ता पुत्त ! पहि नेमिधायस्मन्ने संतोलेहि नियदंमणेण पंगु-
नियं एवं जणिए उवहकिन्ता मित्तेहि गम्मउत्तो सिज्जउत्तो
पंगुद्विया । ततो सो छटो गीवं फाठण अचकंते मुहुत्तमेत्तेण
लोहग्गत्राओ धणो नाम कुमागे लंघणपवणादिसु अतीव सम-
त्थोत्ति संजायवहरजंघोत्ते वीयाजिहाणो आगतो पमं दूणं मं
जणइ । केणेयं लिहियं चित्तं मया जणियं । किं निमित्तं पुच्छ-
सि सो भणइ मम एवं चरियं अहं द्दहियंगतो नामासि सयं-
पमा मे देवी असंसयं तीए द्दहियं जइ वा अजेणं वि तीए उवप-
सेणंति तक्केमि ततो मए पुच्छितो जइ ते चरियं साहसु को एस
सेनिवेसो । सो जणइ नदिग्गामो एसो पवतो ग्रंवरतिवको जुगं-
धरा आयरिया एसा खमणकिलंता निजामिया महन्वहो राया
सयंकुत्तसंनिवसोपहि सह लिहितो एस ईसाणो कपो सिरिप्प-
भं विमाणं एवं सव्वं सपव्वयं कदियं । ततो मए जणितो जा प-
मा सिरिमती कुमारी तो तपिठगाए दुहिया सा सयंपमा तेण
रसो निवरमि जेण सा ते भवइ । एवं सोलुण सो समणसो ग-
तो अहं कयकज्जा आगया ता गच्छामि पुत्ति ! रसो निवेपमि
तेण ते पि सयं कामो भवइ । गया रायसमीवं सदाविया अहं
रक्षा माउसाहिया गया रायसमीवं रायाए कदितो वसुमइ ! जो
सिरिमइए ललियंगतो देवो आसि तं जहा अहं जाणं न तहा
सिरिमइ अथि । अवरविदेहे सल्लिवावइजिए वीयसोगा नाम
नगरी जियसत्तु राया तस्स मणोदरी केकई डुवे देवीओ । ता-
सि जइक्कं अयओ विनीसणो य पुत्ता वडदेववासुदेवा पिठंमि
उवरते विजयकं जुंजंति । मणोदरी वडदेवमाया कम्मि काळे
पुत्तमापुच्छति अयव ! अणुजूया मे भत्तुणो सिरि पुप्पसिरी य सं-
गइ पव्वयामि करेमि परदोगहियं विसज्जेहि मंति सो नेहेण न
विसज्जेइ निव्वंथे कए भणइ अम्मो जइ ते निच्छतो ता देवदो-
गं गया मं वसणपडियं पडिवोहिज्जासि तीए पडिवन्नं पव्व-
इया । परमधिवत्तेण अहीयाणि पक्कारस अंगाणि वरिसकोमी
तयमणुचरिण अपमिवमियवेरमा समाहीए काळगया हंतगे
कप्पे देवो जातो ताव मं जाण वलदेववासुदेवा य बहुकाळं स-
मुदिता भोगे जुंजंति । कयाइ निग्गइ अणुजत्तं आसेहि अव-
हिया अरुवि पविसिया दूरं गंतूण आसाविवन्ना विनीसणो
काळगतो अयओ नेहेण न जाणइ । परिस्समेण मुच्छितो
एसो नेमिसीयद्वाणि वडगहणानि अहं च हंतगकप्पगतो
पुत्तसिणेहेण संगरं सुमरिण खणेणायतो विभीसणरूवं
विजव्विऊण अयलो भणितो भाय ! अहं विज्जाहरेहिं समं
जुज्जिउं गतो ते मए पसाहिया तुज्जे पुण अंतरं जा-
णिऊणं केण वि मम रुवेण मोहिया । ता छड्ढेहि एयं कले-
वरं सक्कारेसु अग्गिणा ततो सक्कारेऊण स नगरमागया ।
पूइज्जमाणा जणेण सगिहं पविट्ठा एकासयनिसखा विया ततो
मया मणोदरीरूवं दंसियं संभंतो अयलो भणइ अम्मो ! तु-
व्वेत्थ कतो चि ततो मए पव्वयाकालो संगरो य कहितो
विभीसणमरणं च । अहं लंतगातो इह गतो तं च पडिवोहण-
निमित्तं अणिच्चं मण्युरिद्धिं जाणिऊण करेहि परलोगहियं ।
एवं वोत्तूण गतोअहं सगं कप्पं । अयलो वि पुत्तसं कामियर-
ज्जसिरी निव्विषकामभोगो पव्वइतो तवमणुचरिण ललियं-

गतो देवो जातो अहं पुण तं सदेवीगं जाहे जाहे सुमराभि
ताहे ताहे लंतगं कप्पं नेमि सो सागरोवमस्स सत्तनवभागे
देवसुहं भं.नूण डुत्तो तत्थ नो उववक्को । तं पि ललियंगयं एस
मे पुत्तो जत्थ तिलमि एएण कमेण गया सत्तरसलिलयंगतो
सो अट्टारसमो एसो वि मे पुत्तसिणेहेण बहुसो लंतगं कप्पं
नीतो तं जाणामि सिरिमइए भत्ता ललियंगतो जातो वहर-
जंघो सि आणत्तो कंबुकी सदावेह वहरजंघं सदावितो आ-
गतो दिठो मया परितोसवियसियच्छीए अच्छेरयभूतो प-
णत्तो राइणो भणितो राइणा पुत्त ! वहरजंघ पुव्वभवसयंपमं
सिरिमइं ति अवलोइया तेण अहं कलहंसेणेव कमलिणी
विहिणा पाणिगाहितो दिष्णं ताएण विपुलं धणं परिवारिया तो
य विसज्जियाणि अम्हेगयाणि लोहग्गलं भुंजामो निक्खसग्गं
भोगे । वहरसेणो वि राया लोगतियदेवपडिवोहितो संव-
च्छुरियं दाणं दाऊण पोक्खलपालस्स नियपुत्तस्स रज्जं दा-
ऊण नियगसुपहिं नरवईहिं सहितो पव्वइतो । उप्पखकेवल-
णाणो धम्मं दिसइ । मम चि कालेण पुत्तो जातो सो सुहेण
वडितो कयाइ पोक्खलपालस्स केइ सामंता विसंवइया । ततो
तेण अम्हं पेलियं एउ वहरजंघो सिरिमइं य अम्हे पुत्तं नगरे
उवेऊणं विउलेण खंधावारेण पत्थिया सरवणस्स मज्जेणं
जाणजणेण पंथो पडिसिद्धो । जहा दिठिवित्तो सरवणे सप्पो
चिछइ तो न जाइ तेण पहेण गंतुं ति । ततो तं सरवणं
परिहरंता कमेण पत्ता पंडरिगिणि सुहं च तेहि वहरजंघाग-
मणे ततो ते संकिया संवामागया अम्हे वि पोक्खलपालेण
रक्षा पूइऊण विसज्जिया पत्थिया सनगरं । भणइ
य जणो सएवज्जणमज्जेण गंतव्वं जतो तत्थ वियस्स साहुणो
केवन्नणसुप्पन्नं । ततो देवाओ वइया देवुज्जोएण पडिहयं वि-
सं सप्पो निव्विसो जातो । ततो अम्हे कमेण पत्ता सरवणं तत्थ
आवासिया दिठा नियभायरो मए सागरसेणमुणिसेणा सगणा
वंदिया भत्तिवहुमाणेणं पडिवाजिया असणपाणखाइमसाइमेण ।
ततो अम्हे ते गुणे अमुोयंता कया अम्हे वि निस्संगा सामने
विहरिस्सामो । रागमग्गमोत्तिखा पत्ता कमेण सनगरं पुत्तेण
अम्हं विहरकाळे भिक्खवग्गो दाणमाणेहिं रंजितो दासघरे वि स
धूमो पंजितो अम्हे वि विसज्जियपरियणा वासहरं रयणीए प-
विट्ठा । धूमधूसियधातु काळगया इहागया उत्तरकुराए चि । तं
जाणामि अज्ज ! जा निजामिया सा सयंपमा जा सिरिमइं सा
अहं । जो सो महावहो राया सो य द्दहियंगतो देवो जो य वइ-
रजंघो राया ते तुव्वे एवं जीवं से नामं गहियं सा अहं सयंपमा
ततो सामिणो भणियं । अज्जे देवुज्जोएण जाइं संजरिऊण मए
एवं चित्तं देवभवे वट्ठामि ततो सयंपमा आनट्ठा तं सव्वमेयं
कदियंनि परितुट्ठमाणसाणि पुव्वनवसुमरणपज्जलियसिणेहा-
णि तिषि पडिआवमाइं जीविकणं काळगयाणि सोहम्मे कप्पे
देवा जाया । तत्थ विवराणापीति आसि पडितोवमट्ठिं पाळे-
ऊण सुया बुब्बावइचिजए पइंकराए नगरीए सामी सुविहि वि-
ज्जणपुत्तो केसवो नाम जातो । अहं पुण सेट्ठिसुतो तत्थ
विणेअधिगो सिणेहो तथेय नगरे रायसुता मंतिसुतो सेट्ठि-
सुतो सत्थवाहसुतो य तेहि विसयमती जाया कयाइ साहू म-
हप्पाकिमिकुट्टे । गदितो पनियरिओ एयं जहा पुव्वं जाव सम-
हीए काळगया अच्छुए कप्पे इंदसमाणा देवा जाया ततो वि इ-
कजए इइत्ता केसवो वहरसेणस्स रसो मंगलावइय देवीए धा-
रिणी वीसनामाप पुत्तो जातो वहरनामो रायसुयाइं कमेण क-

णगनाभरूपनाभपीठमहापीठा जाया । कणगनाभरूपनाजा वी-
यनाभेण बाहुसुबाहु अहं पुण नगरे तथेव रायसुतो जातां बाहो
चेव वइरनाभसमहोणी सारही सुजसो नाम वइरनाभेण सम-
मणुपव्वइतो भगवया य वइरसेणेण वइरनाजो भरहे पढमति-
थयरो उसजो नाम आदिहो कणगनाजो चक्कवट्टी जरहो इति
सेसं जहा पुणं जाव सव्वइ देवा जाया ततो सुया इहा-
गया मया य वइरसेणित्थयरो परिसेण नेवत्थेण दिट्ठेत्ति
य पियामहविगदरिसेणेण पोराणतो जाईतो सरियातो वि-
ज्ञायं च अन्नपाणाइ दायव्वं तवस्साणं । तेसिं च तिषिं वि सु-
विणाणमेतदेव फलं जं जयवतो जिक्खा दिन्ना । एयं च कहं सोऊ-
ण नरदइमाईहि पढइमाणसेहिं सेजंसो पूजितो ” आ० म० प्र० ॥

स्वप्नानां च फलमिदं, यत्प्रभुः प्रतिलाजितः ॥ २१ ॥

तदाकार्यं जनः सर्वः, श्रेयांसमभिनन्द्य च ।

अभन्दानन्दमेदस्वी, स्थानं निजनिजं ययौ ॥ २३ ॥

श्रेयांसोऽपि प्रचुर्यवा-वस्थितः प्रतिज्ञाजितः ।

रत्नपीठं व्यधात्तत्र-मासौ चूः क्रम्यतां जनैः ॥ २४ ॥

तच्च त्रिसंध्यमानत्रे, लोकोऽप्राप्तीदिवं हि किम् ।

श्रेयांसः कथयामास, युगादिजिनमण्डलम् ॥ २५ ॥

लोकेनापि ततो यत्र, यत्र श्रीजगवान् स्थितः ।

तत्र तत्र कृतं पीठं, सूर्यपीठं क्रमादभूत् ॥ २६ ॥ आ० क० ।

प्रस्तुतमाह ।

तत्त्वसिद्धायज्ञगमणं, बाहुवलि-निवेक्षणं च ।

अङ्गरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्या । तथा गजपुरं नाम नग-
रमासीत् श्रेयांसस्तत्र राजा तेनेलुरसदानं जगवन्तमधिकृत्य प्रव-
र्तितम् । तत्रार्द्धचन्द्रोदशहिरण्यकोटीपरिमाणा वसुधारा निपाति-
ता । पीठमिति श्रेयांसेन यत्र जगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मा क-
श्चिदाक्रमणं करिष्यतीति भक्त्या रत्नमयं पीठं कारितं गुरुपूजितं
तदूर्चनं चक्रे । अत्रान्तरे भगवतः तत्कृतिज्ञातज्ञगमनं वनूव जग-
वतः प्रवृत्तिनियुक्तपुरुषैर्बाहुवलिनिवेदनं कृतमित्यङ्गरगमनिका ।
एवमन्यासामपि संग्रहगाथानां स्वबुद्ध्या गमनिका कार्येति गा-
थार्थः । आ० म० प्र० ।

अथ पुनः कथाशेषमुच्यते ॥

ज्ञात्वा स्वामिनमायान्तं, हर्षोत्कर्षेण पूरितः ।

अचिन्त्यद्वाहुवलिः, स्वसर्वध्यां प्रभोः पदौ ॥ १ ॥

नस्यामीत्यागतस्तत्र, यावत्प्रातः स नागरः ।

विजहार प्रभुस्ताव-द्वायुवन्मुनयोऽममाः ॥ २ ॥

अहङ्गा स्वामिनं बाहु-र्विनिर्मायाधृतिं पराम् ।

यत्रास्थाद्भगवांस्तत्र, धर्मचक्रं मणीमयम् ॥ ३ ॥

अष्टयोजनविस्तार-मेकयोजनमुच्छ्रितम् ।

सहस्रारं सहस्रांशो-रिव चिम्बं न्यवेशयत् ॥ ४ ॥

पूजयामास पुष्पैस्त-च्चक्रे चाष्टाहिकोत्सवम् ।

संस्थाप्य पूजार्कस्तत्र, ययौ बाहुर्निजां पुरीम् ॥ ५ ॥

ततश्च विहरन् स्वामी, समीरण इवास्पृहः ।

यवनारुन्धयल्लादि-भेच्छन्देक्षेषु मौनजाक् ॥ ६ ॥

उपसर्गैरसन्तुष्टः, सहमानः परोपहान् । आ० क० ॥

(१ए) श्रामण्यानन्तरं कथं प्रभुः प्रवृत्ते इत्याह ॥

जप्पभिः च एणं उसभे अरहा कोसल्लिए मुंडे जवित्ताणं
अगारांओ अण्णारिअं पव्वइए तप्पभिः च एणं उसभे अ-
रहा कोसल्लिए णिब्बं वोसड्ढकाए वि अत्तदेहे जे केइ उव-

सग्गा उववज्जांति तं दिव्वा वा जाव पडिडोमा वा तत्थ
पाकुलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउड्डेज्जा
अणुडोमा वंदेज्ज वा जाव पज्जुवासेज्ज वा ते सव्वे सम्मं
साहई जाव अणुहिओ सेज्जई ॥

यतः प्रभृति ऋषयोऽहं च कौशलिकः प्रवर्जितस्ततः प्रभृति
नित्यं व्युत्सृष्टकायः गृहकर्मवर्जनात् त्यक्तदेहः परीषदादिसह-
नात् ये केचिदुपसर्गा उत्पद्यन्ते तद्यथा दिव्या देवकृताः वाश-
ब्दः समुच्चये यावत् करणात् “ माणुसा वा तिरिक्खजोणिआ
वा इति ” पदग्रहप्रतिषेधोऽयम् । प्रतिकूलतया वेद्यमाना अनुलोमाः अ-
नुकूलतया वेद्यमानाः वाशब्दः पूर्ववत् । तत्र प्रतिषेधोमावेत्तेण ज-
लवंशेन यावच्छब्दात् “ तथाए वा ठियाए वा दयाए वा ” इति ।
तत्र तपयाऽसनादिकया त्रिवया शृङ्गण्या लोहकुड्यया लतया
कम्बया कपेण चर्मदण्डेन वाशब्दः प्राग्वत् । कश्चिदुपस्थात्मा काये
विवक्षातः कारकाणीत्याधारविवक्षायां सप्तमी । आकुड्येत् त-
मयेदित्यर्थः । अनुलोमास्तु “ वंदेज्ज वा यावत्करणात् पूज्या
वा सकारेज्जा वा सम्माणेज्जा वा कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं
इति ” वन्देत वा स्तुतिकरणेन पूजयेद्वा पुष्पादिभिः सत्कुर्याद्वा च-
स्त्रादिभिः सन्मानयेद्वा अच्युत्थानादिभिः कल्याणं जलकारित्वा-
त् मङ्गलमनर्थप्रतिघातत्वात् देवतामिष्टदेवतामिव चैत्यमिष्टदे-
वताप्रतिमामिव पर्युपासीत वा सेवेनेति तान् प्रतिषेधोमानुलोम-
जेदमिन्नात् उपसर्गान् सम्यक् सहते जयाजायेन यावत्करणात्
स्वमः तित्तिक्खइत्ति इमते क्रोधाभावेन तित्तिकते दैन्यावहम्भ-
नेन अभ्यासयति अविचित्रकायतयेति ।

अथ भगवतः श्रमणावस्थां वर्णयन्नाह ॥

तएणं से जगवं समणे जाए इरिअःसमिए जाव पारि-
ट्ठाव एणारुमीए मएसमिए वयसमिए कायसामिए मणगु-
त्ते वयगुत्ते कायगुत्ते जाव गुत्तवंजयारी अकोहे अमाणे
अमाए अट्ठाहे संते पसंते उवसंते परिणिवुडे, त्रिषसोए
निरुवत्तेवे संखमिव निरजंजे जच्चकण्णं व जायखुवे आदरि-
सर्पःरुजागे इव पागडजावे कुम्भो इव गुच्छिदिए पुक्खर-
पत्तमव निरुवत्तेवे गणणमिव निरात्तेवणे, अणिले इव
णिराट्ठाए चंदो इव सोमदंरुणे स्रो तेयासि विहग इव अप्प-
निवच्छगामी सागरो इव गंभीरे मंदरो इव अकंप्पे पुढविइव
सव्वपासविसहे जीवो विव अप्पडिहयगई एत्थि एणं तस्स
जगवंतस्स कत्थइ पक्खिंवे स पडिंवे चउव्विहे जवतित्तंजो-
दव्वओ खित्तओ काट्ठाओ जावओ । दव्वओ इह खु माया
मे पिया मे भाया मे जगिणी मे जाव सगं थसं थुआ मे, हिरण्णं
मे सुवस्सं मे जाव उवगरणं मे अहवा से समासओ सच्चित्ते
वा अच्चित्ते वा मीसए वा दव्वा जाए एवं तस्स एणं जवइ, खि-
त्तओ गामे वा एगरे वा अरसे वा, खेत्ते वा खले वा गिंहे
वा अंगणे वा एवं तस्स ण जवइ काट्ठाओ थोत्ते बालवे
वा मुहुत्ते वा अहोरत्ते वा पक्खे वा भासे वा उऊ वा अ-
यणे वा संवच्छरे वा अन्नयरे वा दीहकालपक्खिंवे एवं तस्स
ए जवइ जावओ कोहे वा जाव लोहे वा जए वा हासे

वा एवं तस्स ए जवइ । से एं जगवं वासावामवज्जं हे-
मंतं गिम्हाणुमु गामे एगराए णगरे पंचराइए ववगयहास-
सोगअइइइभयपरित्ता से गिम्हमे णिरहंकारे लहुत्तूए अ-
गंये वासी तत्त एं अट्टे चंदणाणुल्लवणे अरत्ते लेटु-
म्मि केवणम्मि अ समे । इइ लोए परओए अपडिवळे
ज विअमरेणे निरवकंले संसारगामी कम्मबंधणिग्घायणं
वाए अट्टुए विहरइ । तस्स णं जगवंतस्स एतेणं वि-
हारेणं विहरमाणस्स एगे वाससइस्से विज्जंते समाणे पु-
रिमतः तस्स नगरस्स वडिआ सगडमुहंसि उ जाणंसि
एगोइवरपायवस्स अहे भांतिरिआए वट्टमाणस्स फ-
गुणवट्टस्स एकारसीए पुव्वएहकालसमयंसि अट्टमेणं
जत्तेणं अपाणएणं उत्तरासाढाणक्खत्तेणं जागमुवाग-
एणं अणुत्तरेणं नाणेणं जाव चरित्तेणं अणुत्तरेणं तवेणं
वज्जेणं वरिणं आलएणं विहारेणं जावणए खंतीए
गुत्तीए मुत्तीए तुट्ठीए अज्जेवणं मइवेणं बाघवेणं सुच्च-
चरिअसोवचिअफलनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं भावेमाण-
स्स अणंतं अणुत्तरे णिव्वाधाए णिरावरणे कनिणं गडि-
पुणे केवलकरन.णइंसणे समुप्पणे जिणे जाए केवली स-
व्वन्नु सव्वदरिसी स खेरइअतिरिअनरामस्स लोगस्स
पज्जवे जाणः पासइ तं जहा आगइं गइं ठिइं उववायं मुत्त-
कमं पणितेविअं आवाकम्मं रहोकम्मं तं तं कलं मणवय-
काए जोणे एवमादी जीवाण वि सव्वजावे अजीवाण वि
मव्वजावे मोक्खमग्गस्स विमुक्खतराए वहवे जणमाणे
पासमाणे एस खड्डु मोक्खमग्गसममणेसि च जीवाणं हि-
यमुट्टणिस्से असकरे सव्वदुक्खविमोक्खणे परममुहसमा-
णणे भविस्सइ ॥

अथ कथं नु भगवान् विहरति स्मेत्याह (सेणमित्यादि) स भ-
गवान् वर्यात्तु प्रावृत्काहे वासोऽवस्थानं तद्वर्जं वज्जनेनेत्यर्थः ।
हेमन्ताः शीतकात्रमासाः श्रोष्मा षण्णकालमासास्तेषु ग्रामेऽ-
ल्पोयसि सन्निवेशे एका रात्रिर्वासमानतया यस्य स एकगच्छिकः
एकादिनवासीत्यर्थः । नगरे गरीयसि सन्निवेशे पञ्च रात्रयो वा-
समानतया यस्य स तथा पञ्चदिनवासीति भावः । यथा दिन-
शब्दोऽहोरात्रवाची तथा रात्रिशब्दोऽप्यहोरात्रवाचीति । ननु
तर्हि दिनशब्द एव कथं नोपात्त उच्यते । निशाविहारस्यासंयम-
हेतुत्वेन चतुर्हानिनोऽपि तीर्थङ्करा अवगृहीतायां वसतावेवा-
धासिषुः वस्यन्ति वसन्तीति वृद्धाभ्यायः । व्यपगतहास्यशोका-
रतिरतिभयपरित्रासः । तत्रार्तिर्मानसौत्सुक्यमुद्वेगफल्गकरं रति-
स्तदज्ञावः । परित्रास आकस्मिकं त्रयं शेषं व्यक्तम् । निर्गतो ममे-
ति शब्दो यस्मात् स तथा । किमुक्तं भवति प्रमोर्ममेत्यभिमा-
नो नास्तीति पृथेकवचनान्तस्यास्मच्छब्दस्यानुकरणशब्दत्वा-
न्ममेत्यस्य साधुता । निरदङ्कारः अहमिति करणमदङ्कारः स नि-
र्गतो यस्मात् स तथा लघुभूत ऊर्ध्वगतिकत्वात् । अत एवाग्र-
न्थो बाह्याभ्यन्तरपरिहरहितः । वास्या सूत्रधारशक्त्विशेषेण
यच्च द्व्यक्षरं त्यजोत्खननं तत्रादिद्वयोद्वेषवान् । चन्दनानुक्षेपेनेऽ-

क्तोऽरागत्वात् । लेष्टौ ह्यपि काश्चने च समः उपेक्षणीयत्वौभ-
यत्र साम्यज्ञात् । इह लोके वर्तमाने जने मनुष्यलोके परलोके
देवभवादी तत्राऽप्रतिबद्धस्तत्रत्यसुखनिष्पिपासित्वात् जीवित-
मरणयोर्निरवकाङ्क्षमिच्छनरेन्द्रादिपूजाप्राप्तौ जीविते दुर्विपद्प-
रीपहासौ च मरणे निष्पृहः । संसारपारगामीति व्यक्तम् । कर्मणां
सङ्कोऽनादिकादीनां जीवप्रदंशैः सह संबन्धस्तस्य निर्घातनं वि-
श्लेषणं तदर्थमभ्युत्थित उद्यतो बिहरति । अथ ज्ञानकल्पाकव-
र्णनायाह (तस्सणमित्यादि) तस्य भगवतः एतेनानन्तरोक्तेन
विहारेण बिहरत एकस्मिन् वर्षसहस्रे व्यतिक्रान्ते सति पुरिम-
ताहस्य नगरवहिः शकटमुखे उद्याने न्यग्रोधवरपादपस्याधो ध्या-
नान्तरिकेति । अन्तस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका खीलिकशब्दः
अथवा अन्तरमेवावन्तर्धे भेषजादित्वात् स्वार्थे यणप्रत्ययस्ततः स्त्री-
त्वविवक्षायां ङीप् प्रत्यये आन्तरी आन्तर्धेवान्तरिका आरब्धस्या-
नस्य समाप्तिरपूर्वस्यानारम्भणमित्यर्थः । अतस्तस्यां वर्तमानस्य
कोऽर्थः पृथक्त्ववितर्कं सविचारम् १ एकत्ववितर्कमविचारम् २
सूक्ष्मक्रियमनिवर्ति ३ समुच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति ४ इति चतुश्चर-
णात्मकस्य गुणध्यानस्य चरणद्वये ध्याने चरमचरणद्वयमप्र-
तिपन्नस्येति योगनिरोधरूपध्यानस्य चतुर्वैशगुणस्थानवर्तिनि
केवश्लिष्येव संज्ञात् । फाल्गुनयदुल्लस्यैकादश्यां पूर्वाह्णकाव-
पो यः समयोऽवसरस्तस्मिन् अष्टमेन भक्तेनागमभाषयोपवास-
वक्षणेनापानकेन जलवर्जितेनोत्तराषाढानक्षत्रे चन्द्रेण सहेति
गम्यं योगमुपागतं सति । उभयत्र णं वाक्यादङ्कारे । अथ वा
आधेत्वात्सम्यर्थे तृतीया अनुत्तरेणेति कृपकश्रेणिप्रतिपन्नत्वेन
केवज्ञासत्त्वेन परमविगुच्छिदप्राप्तत्वेन न विद्यते उत्तरं प्रधान-
मवर्तितं वा ग्राह्यस्थिकज्ञानं यस्मात्तत्तथा तेन ज्ञानेन तत्वाव-
बोधरूपेण एवं यावच्छब्दात् दर्शनेन क्वाथिकभाषापत्रेण सम्य-
क्त्वेन चारित्र्येण विरतिपरिणामरूपेण क्वाथिकभाषापत्रेणैव
तपसेति व्यक्तम् । बलेन संहननोत्थापणेन वीर्येण मानसोत्साहेन
आलयेन निर्दोषवसत्या विहारेण गोचरचर्यादिहि एतन्लक्षणेन
ज्ञावनया महाव्रतसंवन्धिन्या मनोगुण्यादिरूपतया पदार्थानाम-
नित्यत्वादिचिन्तनरूपया वा ज्ञान्या क्रोधनिग्रहेण गुण्या प्राप्त्या-
ख्यातस्वरूपया मुक्त्या निर्दोषतया तुष्ट्या इच्छानिवृत्त्या आर्ज-
वेन मायानिग्रहेण मार्दवेन माननिग्रहेण लाघवेन क्रियासु दक्ष-
ज्ञावेन क्रियोक्तप्रत्यनिधानात् सोपचितं सोपचयं पुष्टमिति या-
वत् एतादृशेन समुत्पन्नोऽयमित्यन्वयः । एवमनन्तमविनाशित्वात्
अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात्, निर्व्याघातं कटकृश्यादिजिरप्रतिहतत्वा-
त् निरावर्णं क्वाथिकत्वात् कृत्यं सकलार्थप्राहकत्वात् प्रतिपूर्णं
सकलस्वांशकलितत्वात् पूर्णचन्द्रवत् । केवलमसहायं “ णट-
म्मि गडमत्थि ए णाणे ” इति वचनात् परं प्रधानं ज्ञानं च दर्शनं
समाहारद्वन्द्वे एकवद्भावः ततः पूर्वपदान्यां कर्मधारयः । तत्र
सामान्यविशेषोन्नयात्मके ज्ञेयवस्तुनि ज्ञानं विशेषावबोधरूपं
दर्शनं सामान्यावबोधरूपमिति । अत्रायमाशयः दूरादेव तादृ-
तमालादिकं तरुनिकरं विशिष्टव्यक्तिरूपतयाऽनवधारितमव-
लोकयतः पुरुषस्य सामान्येन वृक्षमात्रप्रतीतिजनकं पदपरि-
स्फुटं किमपि रूपं चकास्ति तद्दर्शनं निर्विशेषं विशेषाणा-
मग्रहो दर्शनमिति वचनात् । पुनस्तस्यैव प्रत्यासीदतस्तालत-
मालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं तमेव तरुसमूहसुपश्यतो
विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनकं परिस्फुटं रूपमाभाति तज्ज्ञानम् ।
ननु भवतु नाम इत्थमनुभवसिद्धे ज्ञाने कृशस्थानां विशेषप्रा-
प्तकता दर्शने च सामान्यप्राप्तकता परं केवलिनो ज्ञानक्षणे

सामान्यांशाग्रहणादर्शनेन विशेषांशग्रहणाभावाद् द्वयोरपि सर्वार्थविषयत्वं विरुध्यति उच्यते ज्ञानक्षणे हि केवलानां ज्ञाने यावद्विशेषान् गृह्णति सति सामान्यं प्रतिभातमेवाशेषराशिरूपत्वात् सामान्यस्य । दर्शनक्षणे च दर्शने सामान्यं गृह्णति सति यावद् विशेषाः प्रतिभाता एव विशेषानालिङ्गितस्य सामान्यस्याभावात् अत एव निर्विशेषं विशेषाणामग्रहो दर्शनमित्युक्तमनन्तरौक्तग्रन्थे एकार्थः । ज्ञानप्रधानभावेन विशेषा गौणभावेन सामान्या दर्शनं प्रधानभावेन सामान्यं गौणभावेन इति विशेषः । समुत्पन्नसम्यक्कायिकत्वेनावरणदेशस्याप्यभावात् । उत्पन्नकेवलस्य यद्भवतः स्वरूपं तत् प्रकटयति (जिणे जाए इत्यादि) जिनो रागादिजेता । केवलं श्रुतज्ञानाद्यसहायकं ज्ञानमस्यास्तीति केवली अत एव सर्वतो विशेषांशपुरस्कारेण ज्ञाता सर्वज्ञाता सर्वदर्शी सामान्यांशपुरस्कारेण । नन्वर्हतां केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणयोः क्षीणमोहान्तसमय एव क्षीणत्वेन युगपदुत्पत्तिकत्वे उपयोगस्वभावात् क्रमप्रवृत्तौ च सिद्धायां “ सव्वन् सव्वदरिसि ” इति सूत्रं यथा ज्ञानप्राथम्यसूचकमुपन्यस्तम् तथा “ सव्वदरिसी सव्वन् ” इत्येवं दर्शनप्राथम्यसूचकं किं न तुल्यन्यायत्वात् नैवं “सव्वाउ लद्धीओ, सागरोवउत्तस्स उववज्जंति णो अणगागरोवउत्तस्स ” इत्यागमादुत्पत्तिक्रमेण सर्वदा जिनानां प्रथमे समये ज्ञानं ततो द्वितीये दर्शनं भवतीति ज्ञापनार्थत्वादित्यमुपन्यासस्येति छद्मस्थानां प्रथमे समये दर्शनं द्वितीयो ज्ञानमिति प्रसङ्गाद्बोध्यम् उक्तविशेषशब्दद्वयमेव विशिनष्टि सनैरयिकतिर्यग्नरामरस्य लोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकक्षेत्रस्वरूपस्य उपलक्षणादलोकस्यापि नभःप्रदेशमात्रात्मकक्षेत्रविशेषस्य पर्यायान् क्रमभाविस्वरूपविशेषान् जानाति केवलज्ञानेन पश्यति केवलदर्शनेन पर्यायानित्युक्ते द्वयमपि ग्राह्यम् । न हि पर्याया छव्यवियुता भवेयुर्छव्यं वा पर्यायवियुतं तेनाधेयमाधारमाक्षिपतीति अन्यथा आधेयत्वस्यैवानुपपत्तेः यथाकाशस्य न हि आकाशः काव्यवतिष्ठते तस्याधारमात्ररूपस्यैव सिद्धास्ते भणनात् । अथवा सामान्यत उक्तपर्यायाणां ज्ञानं व्यक्त्या निरूपयन्नाह । तद्यथा आगतिं यतः स्थानादागच्छन्ति विविक्तास्थानं जीवाः गतिं यत्र मृत्वोत्पद्यन्ते स्थितिं कायस्थितिर्भवस्थितिरूपां च्यवनं देवलोकादेवानाम् मनुष्यतिथैर्द्वयवचतरणम् । उपपातं देवनारकजन्मस्थानं श्रुतमशनादि कृति चौर्यादि प्रतिसेवितं मैथुनादि आत्रिकर्म प्रकटकार्यं कर्म प्रच्छन्नकृतं तं तं (कावन्ति) प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया तस्मिन् २ कावे वीप्सायां चिर्वचनं मनोवचःकायान् योगान् करणत्रयव्यापारान् एवमादीन् जीवानामपि सर्वभावान् जीवधर्मानित्यर्थः । अजीवानामपि सर्वज्ञावान् मोक्षमार्गस्य रत्नत्रयस्य विशुद्धतरकान् प्रकर्षकोटीप्राप्तान् कर्मक्षयहेतून् भावान् ज्ञानाचारादीन् जानन् पश्यन् विहरतीति गम्यम् । कथं च जानन् पश्यन् विचरतीत्याह एषोऽनन्तरवद्भयमाणो धर्मः खलुरवधारणे मोक्षमार्गः सिक्तिसाधकत्वेन समदेशकस्यान्येषां च श्रोतॄणां हितं कल्याणं पश्यन्नोजनवदित्यर्थः । सुखमनुकूलवेद्यं पिपासोः शीतलजलपानवत् निःश्रेयसं मोक्षस्तत्करः उक्तानां हितादीनां कारक इति । सर्वदुःखविमोक्षण इति व्यक्तं परमसुखमात्यन्तिकसुखं समापयतीति व्युत्पत्तिवशात्परमसुखसमानतः “समीपेःसमानः” इति प्राकृतसूत्रेण समानादेशेऽनट्टि प्रत्यये रूपसिद्धिः । निःश्रेयसेत्यत्र प्रकारलोपः प्राकृतत्वाद् भविष्यतीति ॥ जं० २ वक्त्र० ॥ अ० १० म० ५० ।

(२१) अथ उत्पन्नकेवलज्ञानो भनवान् यथा धर्मे प्राप्नुश्चकार तथाह ।

तते एं से भगवं समणाणं सिग्गंधाणं णिग्गंधीणं य पंचमहव्वयाइं सजावणागाइं छच्च जं विणिकाए धम्मं देसमाणे विहरति तं जहा पुढविकाए जावणागमेणं पंचमहव्वयाइं सजावणागाइं जाणअव्वाइं ॥

ततः स भगवान् श्रमणानां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च पञ्चमहाव्रतानि सर्वप्राणातिपातविरमणादीनि सभावनाकानि ईर्यासमित्यादिस्वभावेनापेतानि पट् च जीवनिकायान् पृथिव्यादित्रसान्तान् इत्येवंरूपं धर्ममुपदिशन् विहरतीति संवन्धः । तच्च धर्मे प्रकृत्ये परजीवनिकायकथनमुपक्रान्तं तज्जीवपरिज्ञानमन्तरेण व्रतपादनासंज्ञव इति ज्ञापनार्थम् । नन्वनियमः प्रथमव्रते संज्ञवेत् मृपाचादविरमणादीनां तु ज्ञापविज्ञागादिज्ञानाधीनत्वात् न संज्ञवेदित्युच्यते शेषव्रतानामपि प्राणातिपातविरमणव्रतस्य रक्षकत्वेन नियुक्तत्वात् महावृक्षस्य वृक्षवत् तथा हि मृपाभापामभापमाणां ह्यन्याख्यानादविरतो न कुलवध्वादीन् अदत्तमनाददानो धनस्वामिनं सचित्तजलफलादिकं च मैथुनविरतो न वल्लकपञ्चेन्द्रियादीन् परिग्रहविरतः शुक्तिकस्तूरीमृगादींश्च नातिपातयेदिति । अथैतदेव किञ्चिद्व्यक्त्या विवृणोति तद्यथा पृथिवीकायिकान् जीवान् उपदिशन् विहरतीति संवन्धः । द्वाघवार्थकत्वेन सूत्रप्रवृत्तेर्देशग्रहणात्पूर्वोऽप्याद्यापको वाच्यः स चायं “आउ क्काए तेउक्काए वाउक्काए वाणस्सइकाए तसकाएत्ति” व्यक्तम् तथा पञ्चमहाव्रतानि सजावनाकानि ज्ञावनागमेन श्रीआचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धगतभावनाख्याव्ययनगतपाठेन भणितव्यानि अत्र च सूत्रे यद्देशे प्रथमं “पंचमहव्वयाइं” इत्याद्युक्तं निर्देशे तु व्यत्ययेन “तं जहा पुढविकाए” इत्यादि तत्कथमिति नाशङ्कनीयम् । यतः पश्चाद्विद्विषानामपि परजीवनिकायानां प्रस्तरतो वाङ्मे स्वल्पवक्तव्यतया प्रथमं प्ररूपणाया युक्त्युपपन्नत्वात् सूचीकटाहत्यायोऽत्रानुसरणीयां विचित्रां सूत्राणां कृतिराचार्यस्येति न्यायेन वा स्वत एवेति ज्ञेयम् । ननु गृहिधर्मसंविज्ञप्राप्तिकधर्मावपि जगवता देशनीयौ मोक्षाकृत्वात् यदुक्तम् । “सावज्जजोगपरिव-उज्जणा उ सव्वुत्तमो जईधम्मो । वीओ सावघधम्मो, तइओ संविग्गपक्खपटो ॥ १ ॥” इति तत्कथमत्र तौ नोक्तौ उच्यते सर्वसावद्यवर्जकत्वेन देशनायां यतिधर्मस्य प्रथमं देशनीयत्वादित्यासन्नमोक्षपथत्वात् श्रमणसंघस्य प्रथमं व्यवस्थापनीयत्वाच्च प्राधान्यस्यापनार्थं प्रथममुपन्यासस्ततो व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिरिति न्यायादेतत्पुच्छभूतौ तावपि धर्मो भगवता प्ररूपिताविति ज्ञेयम् । भगवत्प्ररूपणामन्तरेणाऽन्येषां तत्तद्ग्रन्थेषु तयोः प्ररूपणानुपपत्तेरित्यत्र प्रसङ्गेनेति । जं० २ वक्त्र० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिएणं इमीसे उससप्पिणीए नवहिं सागरोवमकोमाकोमीहिं वीइक्कंताहिं तित्ये पव्वत्तिए । स्था० १० ठा० ॥

उज्जाणपुरिमताझे, पुरीविणीयाइ तत्य नाणवरं ।

चवकुप्पयायजरहे, निवेयणं चेव दोएहं पि ॥

तथा तस्मिन्नेवाहिं जगतनुपतेरायुधशास्त्रायां चक्रोत्पादश्च चूच (जरहे निवेयणं चेव दोएहपिचि) जरताय निवेदनं च द्वयोरपि ज्ञानरत्नचक्ररत्नयोः । तन्नित्युक्तपुरुषैः कृतमित्यस्याद्वार इति

आगारेऊण-आकार्य-अव्य० । रे कयास्यसीदानीमित्यव-
माहृत्यर्थे, आव० ।

आगारेऊण परं, रणि व्व जइ सो करिज्ज उस्मग्गं
॥ १४५५५ ॥

‘आगारेऊण’ ति—आकार्य ‘रे’ रे क यास्यसीदानीम्,
एवं परम्-अन्यं कञ्चन ‘रणि’ व्व संग्राम इव यदि सः
कुर्यात्कायोत्सर्गम् । आव० ५ अ० ।

आगाल-आगाल-पुं० । आगालनमागालः । समप्रदेशावस्था-
ने, आच० । सोऽपि चतुर्धा-व्यतिरिक्त उदकादंनिम्नप्रदेशा-
वस्थानम्, भावागालो हानादिक एव नस्यात्मानं रागादि-
रहितेऽवस्थानमिति कृत्वा । आच० १ शु० ५ अ० १ उ० ।
उदीरणाविशेष च । प्रथमस्थितौ च । यत्पुनर्द्वितीयस्थितः
सकाशादुदीरणाप्रयोगेणैव दलिकं समाकृत्योदये प्रक्षिपति
सा उदीरणाऽपि पूर्वसृग्मिर्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमागाल इत्यु-
च्यते । कर्म० ५ कर्म० । (अधिकम् ‘उवसमसेदि’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आगास-आकाश-पुं० । न० । आकाशान्ते-दीप्यन्ते स्वधर्मो-
पेता आत्मादया यत्र । तस्मिन् दश० १ अ० । आ-समन्तात्
सर्वाण्यपि द्रव्याणि काशान्ते दीप्यन्ते अत्र व्यवस्थितानि ।
जी० १ प्रति० । आ-मर्यादयाऽभिविधिना वा सर्वेऽथाः
काशान्ते-प्रकाशान्ते स्वस्वभावे लभन्ते यत्र तदाकाशम् ।
भ० २ श० १ उ० । आङ्गिति मर्यादया स्वस्वभावापरि-
त्यागरूपया काशान्ते—स्वरूपेण प्रतिभासन्तेऽस्मिन् व्यव-
स्थिताः पदार्था इत्याकाशम्, यदा त्वभिविध्यावाङ् तदा
आङ्गिति सर्वभावाभिव्याप्त्या काशान्ते इत्याकाशम् । (सूत्र-
टी० ३) प्रश्ना० १ प० । उक्त० । सर्वभावावकाशनादाकाशम् ।
आ—मर्यादया तत्संयोगेऽपि स्वीयस्वीयरूपेऽवस्था-
नतः सर्वथा तत्स्वरूपत्वाप्राप्तिलक्षणया काशान्ते स्वभाव-
लभित्वावस्थितिकरणेन च दीप्यन्ते पदार्थसार्था यत्र तदा-
काशमिति । अथवा-अभिविधिना सर्वात्मना तत्संयोगानुभ-
वलक्षणेन काशान्ते दीप्यन्ते पदार्था यत्र तदाकाशम् । अनु०
६७ सूत्रटी० । सर्वद्रव्यस्वभावानाकाशयति-आदीपयति ते-
षां स्वभावलाभेऽवस्थानदानादित्याकाशम् । आङ्-मर्यादाऽ
भिविध्याची, तत्र मर्यादायाम्-आकाशे भवन्तोऽपि भावाः
स्वात्मन्येवासन्ते नाकाशनां यान्तीत्येवं तेषामात्मसादक-
रणाद् अभिविधौ तु-सर्वभावव्यापनादाकाशमिति । आ०
२ ठा० १ उ० ७४ सूत्रटी० । आ-समन्तात् काशान्ते-
वगाहद्वानतया प्रतिभासते इत्याकाशम् । कर्म० ४ कर्म० ।
लोकालोकव्याप्यनन्तप्रदेशात्मकाऽमूर्तद्रव्याविशेषे, अनु० ।
आकाशं तु जीवादिपदार्थानामाधारान्यथानुपपत्तेरस्तीति
श्रद्धयम् । न च धर्माधर्मास्तिकायवैव तदाधारौ भवि-
ष्यत इति वक्तव्यं, तथास्तद्गतिस्थितिसाधकत्वेनाङ्गत्वात्,
न चान्यसाध्यं कार्यमन्यः प्रसाध्यत्वप्रतिपत्त्यादिनि । अनु० ।
६७ सूत्रटी० । “जीवानां पुद्गलानां च, धर्माधर्मास्ति-
काययोः । वादराणां घटादीना-माकाशमवकाशदम् ॥ १ ॥”
इति । आव० ४ अ० । जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मास्ति-
काययोर्वादघटादीनां चोपग्रहवदवकाशदम् । दर्श० ४ तस्या

अथाऽऽकाशद्रव्यस्य लक्षणमाविष्करोति—

यो दत्ते सर्वद्रव्याणां, साधारणावगाहनम् ।

लोकालोकप्रकारेण, द्रव्याकाशः स उच्यते ॥ ८ ॥

यः-आकाशास्तिकायः सर्वद्रव्याणां साधारणावगाहनम्-
सामान्यावकाशं दत्तं स द्रव्याकाशो लोकालोकप्रकारेण
उच्यते इति । यतः सर्वद्रव्याणां यः सर्वदा साधारणाव-
काशदाना सः अनुगत एक आकाशास्तिकायः कथितः
सर्वाऽऽधार इति । यथा पक्षिणां गगनमिवेति व्यवहार-
नयदेशभेदेन भवेत्, तद्देशीयानुगत आकाश एव पर्यवसन्नः
स्यात् । तथा च-तत्तद्देशार्धभागावच्छिन्नमूर्ताभावादिना
तद्भवहारोपपत्तिरिति ब्रह्ममानाद्युक्तं नाऽनवद्यम् । तस्या-
भावादिनिष्ठत्वनानुभूयमानद्रव्याधारंशापलापप्रसङ्गात्ताव-
द्गतिस्त्वानुपपत्तिरिति लोकव्यवहारोपाकाशं दशप्रतिसंघतयोक्त-
व्यवहाराच्च । द्रव्या० १० अध्या० ।

भायणं सर्वद्रव्याणां, नहं ओगाहलक्षणं ॥ ९ ॥

यत्पुनः सर्वद्रव्याणां-जीवादीनां भाजनम्-आधाररूपं नभः-
आकाशम् उच्यते । तच्च नभः अवगाहलक्षणं अवगाहुं प्र-
वृत्तानां जीवानां पुद्गलानां आलम्ब्य भवति इति । अद-
गाहः-अवकाशः स एव लक्षणं यस्य तत् अवगाहल-
क्षणं नभ उच्यते । उक्त० २८ अ० ।

(आकाशस्य नित्यत्वं द्रव्यत्वञ्च)-

आकाशाख्यैकनित्य-द्रव्यप्रामाण्यं शब्दे गुणत्वाल्लिङ्गत्वेन
प्रतिपादयन्ति । तथा च परंपरा प्रयोगः-ये विनाशित्वात्प्राप्ति-
मत्त्वादिधर्माध्यासिनास्ते कश्चिदाश्रिताः, यथा घटादयः,
तथा च-शब्दास्तस्मादांभगाश्रितैः कश्चिद् भावितव्यं, यश्चै-
पामाश्रयः स पारिशेष्यादाकाशः, तथाहि-नायं शब्दः पृथि-
व्यादीनां वायुपर्यन्तानां गुणः, अथ्यक्षप्राह्वत्वे सत्यकार-
णगुणपूर्वकत्वात्, ये तु पृथिव्यादीनां चतुर्णां गुणास्ते बाह्येन्द्रि-
याऽध्यक्षत्वे सति-अकारणगुणपूर्वका न भवन्ति, यथा रूपा-
दया, न च तथा शब्दः एवम्-‘अथावद्द्रव्यभावित्वाद्’ ‘आ-
श्रयाङ्ग्यादिगन्धरापलब्धेश्च’ इत्यादयो हतवो द्रव्याः । स्प-
श्वनां यथाक्लृप्तिपरीता गुणा उपलब्धाः । ‘प्रत्यक्षत्वे सति’
इति च विशेषणं परमागुणैः पाकजैरनैकान्तिकत्वं मा भूदि-
त्युपानम् । न च-आत्मगुणः अहंकारेण विभक्तप्रहणाद्
बाह्येन्द्रियाध्यक्षत्वात् आत्मान्तरप्राह्वत्वाच्च, बुध्यादीना-
मात्मगुणानां तद्वैपरीत्यापलब्धेः । न दिक्-काल-मनसां श्रो-
त्रप्राह्वत्वात् । अतः पारिशेष्यात् गुणो भूत्वा आकाशस्य
लिङ्गम् आकाशं च शब्दलिङ्गाविशेषात् विशेषलिङ्गाभावाच्च
एकं किमु च सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वात् समवायित्वे सत्यना-
श्रितत्वाच्च, द्रव्यम्, अकृतकत्वाच्चित्यम् । सम्म० ३ काण्ड
४६ गाथाटी० ।

(आकाशस्य सावयवत्वम्)-

न च सावयवत्वमसिद्धं प्रदेशव्यवहारस्याऽऽकाशे दर्श-
नात् । न च-‘आकाशस्य प्रदेशाः’ इति व्यवहारो मिथ्या,
मिथ्यात्वनिमित्ताभावात् । न च संयोगस्याव्याप्यवृत्तित्व-
निमित्तः सावयवत्वाध्यारोपो मिथ्यात्वकारणं निरवयवे
अव्याप्यवृत्तिः संयोगाधारत्वस्याध्यारोपनिमित्तस्यैवानु-
पपत्तेः । यदि च-सावयवं नभो न भवेत् तदा श्रोत्राकाश-

गाथार्थः । अत्रान्तरं जन्तश्चिन्तयामास पूजा तावद् द्वयोरपि का-
या । कस्य प्रथमं कर्तुं युज्यते । किं चक्रवर्त्तस्य उत तानस्येति तत्र
नातस्मि पृष्ट्वा चक्र-पूज्यं पृच्छणारिहो तात्रो ।

इह लोच्यं तु चक्रं, परलोअसुखावहो तात्रो ॥१४॥

तानं त्रैलोक्यगुरौ पूजिते सति चक्रं पूजितमेव तत्पूजानिबन्ध-
नस्याचक्रकृत्य । तथा पूजामर्हतीति पूजाहस्तातो वर्तते देवेन्द्रा-
दिनुप्यन्तान् । तथा इह त्रैलोक्यं चक्रं तुरेयकार्थः स चावधा-
रणे किमवधारयति । ऐहिकमेव चक्रं सांसारिकमुत्पन्नं तु तत्पूजा
परत्रोक्तसुखावहस्तातः शिवसुखहेतुत्वादिति गाथार्थः । तस्मा-
त्तिष्ठतु नायश्चक्रं तातस्य पूजा कर्तुं युज्यते इति संप्रधार्य तत्पू-
जाकरणमन्देशव्यापृतो यभूय ॥ इदानीं कथानकम् “भरहो सञ्च-
द्वीप जगवन्तं वन्दे उपयष्टो । मरुदेवो सामिणी य भगवन्तं पव्व-
इण भरहरज्जसिरि पानिज्जण जणिया इयो मन पुत्तस्स परि-
न् । रज्जसिरी आसि संयं सो लुहापियासापरिगओ नग्गओ
हिममसि । उच्चयं करिया इयो जग्गस्स तिथ्यगरविभूदं वन्ने-
तस्स विन्नपत्तिज्जिया इयो पुत्तसेणेण य किद्वेसभामंतचपसुं
जायं भवन्ती एत्तो भरहेण गच्छन्तेण विन्नत्ता । अम्मो एहि जे-
ण भगवओ विभूतिं देसमि ताहे भरहो हत्थिखंथे पुरओ का-
रण निग्गओ । समोसरणदेसे य गयणतलं सुरसमूहेण विमा-
णारुहेणोषरन्तेण विरायंतधययं पदयदेवडुडहिनिनायापूरि-
यदिसामंडलं पासिक्ख जग्गो जणिया ईओ पेत्त जग्ग परिसी
रिक्खी मम कोमिसयसहस्सभागेण वि । ततो तीए भगवओ
उच्चया इत्थं तं पासंतीए त्वेय केवलमुप्पणं । अन्ने जणंति जगवओ
धम्मकहासदं मुण्णेतीए तज्जायं च तिकट्टुमायं । ततो सिक्खा ।
इह भरहे ओसप्पिणीए पढमसिक्खेत्ति काळण देवेहि पूजा क-
या त्तरिरे च खीगेए वृद्धं । जगवं च समोसरणमञ्जत्थो सदे-
वमयुयानुराए सहाए धम्मं कहेइ । तत्थ वसज्जसेणो नाम
भरहपुत्तो पुव्वजवक्खणएहरनामगुत्तो जायसंवेगो पव्वइ-
ओ वंमी य पव्वइया । भरहो सावगो जाओ । सुंदरी पव्वयंतो
भरहेण इत्थीरयणं भविस्सइत्ति रुद्धा सा वि साविद्या जाया ।
एस चउच्चिहो समणसंघो । ते य तापसा भगवओ नाणमु-
ण्णंति कच्छसुकच्छवज्जा भगवओ सगासमागंतूण भव-
णवतिवाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवाणिं परिसं दृष्ट्वा भग-
वओ सगासे पव्वइया पत्थ समोसरणे मरीचिमाइयां बहवे
कुमारा पव्वइया आ० म० प्र० ।

(२२) सांप्रतमभिहितार्थसंग्रहपरमिदं गाथाचतुष्टयमाह ।

सहमरुदेव्री निग्गओ-कहणं पव्वज्जमुसज्जसेणस्स ।
वंचीमरीइदक्खा, सुंदरिओरोहसु अदक्खा ॥२५॥
पंच य पुत्तसयाई, भरहस्स य सत्तनत्तुअसयाई ।
सयएहं पव्वइआ, तम्मि कुमारां समोसरणे ॥ २६ ॥
जवणवइवाणमंतर-जोइसवासी विमाणवासी अ ।
सव्वट्टिसपरिसा का-सी नाज्जणुप्पया महिमं ॥२७॥
दइए कीरमाणं, महिमं देवेहिं खत्तिओ मरिई ।
संमत्तल्लवुद्धी, धम्मं सोज्जण पव्वइओ ॥ २८ ॥

कथनं धर्मकथा परिगृह्यते । मरुदेव्यै भगवद्विभूतिकथनम् ।
तथा नप्युशतानीति पौत्रकशतानि । तथा “सयएहमिति”
देसीवचनं युगपदर्थ्याभिधायकं त्वरिताभिधायकं चेति । म-

रीचिरिति जातमात्रो मरीचिं मुक्कवानित्यतो मरीचिमान्
मरीचिरभेदोपचारान्मुक्त्वोपाद्वेति । अस्य च प्रकृतोपयोगि-
त्वात् कुमारसामान्याभिधाने सत्यपि भेदेनोपन्यासः । सम्य-
क्त्वेन लब्धा प्राप्ता बुद्धिर्यस्य स तथाविधः शेषं सुगममिति
गाथाचतुष्टयार्थः । आ० म० प्र० । आ० १ अ० । (भरतवि-
जयचक्रव्यता भरहशब्दे) भगवद्वन्द्वनार्थं सह मरुदेव्या निर्गतः
(कहणं) भगवद्विभूतिकथनं ऋषभसेनस्य पुण्डरीकापरनाम्नः
प्रवज्या ब्राह्मणादिदीक्षा सुन्दर्या श्रवरोधार्थं धारणं (सयएहं)
समकालं सामान्येन कुमारदीक्षाभिधानेऽपि मरीचिविशेषेणा-
भिधानं प्रकृतोपयोगित्वात् (सम्मत्तल्लवुद्धि) लब्धा सम्य-
क्त्वबुद्धिर्येन स लब्धसम्यक्त्वबुद्धिः शेषं स्पष्टम् । अथ भरतः
किं चकारेत्याह “अथोत्थाय प्रभोः पूजां, विधाय भरतेश्वरः । च
कार चक्ररत्नस्या-प्राहिकामहिमोत्सवम्” (आ० क०) वारसवा-
साणि महारायाभिसेओ वुत्तो राइणो विसज्जिया ताहे नियय-
वग्गं सरिउमारद्धो ताहे दाइज्जंति सव्वे निपक्खया एवं परिवाडी
ए सुंदरी दाइया सा पंहुल्लुगितमुही सा य जइविसं रुद्धा तहि-
वसमारब्ध आर्यविद्याणि केरति तं पासित्ता रुद्धो ते कुहुविप
भणइ । किं मम नत्थि ज्ञेयणं जं एसा य रिसीरुवेण जाया वे-
ज्जा वा नत्थि तेहिं सिट्ठं जहा आर्यविद्याणि केरइ ताहे तस्स
तस्सेवहिं पयणुओ रागो जाओ । सा य भणिया जइ रुद्धति
तो मए समं जोगे जुंजाहि ण वि तो पव्वयाहिंत्ति । ताहे पाएसु
पडिया विसज्जिया पव्वइया । अन्धया जग्गो तेसिं प्राउयाणं
दूयं पछेइ । जहा मम रज्जं आयणह ते जणंति अम्हं वि रज्जं
तापण दिणं तुव्वं वि एतु ताव ताओ पुच्छिज्जिहिंत्ति । जं जणि-
हिंत्ति तं करिहामो तेण समएण भगवं अछावयमागओ विहर-
माणे एत्थ सव्वे समोसरिया कुमारा ताहे भणंति तुज्जेहिं दि-
यानि रज्जाइं हरति भाया तो किं करेमो किं जुज्जामो उदाहु
आयणामो ताहे सामी भोगेसु नियतावेमाणो तेसिं धम्मं कहेइ
न मुत्तिसरिसं सुहमत्थि ताहे इंगालदाहकदिट्ठंतं कहेइ ।
“ जहा एगो इंगालदाहओ एगं ज्ञाणं पाणियस्स भरेऊणं गओ
तं तेण उदगं निट्ठवियं उवरिं आइओ पासे अग्गी पुणो परि-
स्समां दाहणाणि कुट्टितस्स घरं गतो पाणियं पीयं । मुच्छितो
सुमिणं पासइ । एवं असज्जावपट्टवणा कूयतल्लगनदीदहसमुदा
य सव्वे पीया । न य जिज्जइ तण्हा । ताहे अन्नस्मि जिक्खुवे
तणपुंल्लियं गहाय उस्सिंचइ । जं पडियसेसं तं जीहाए लिहइ
एवं तुज्जेहिं वि अणुत्तरा सव्वहोणे सव्वपुरिसा सव्वट्टिसिक्खे
अणुत्तरा तह वि तंति न गया । एवं वेयालियं नाम अज्जयणं
भारइ संवुज्जह किन्न वुज्जह । एवं अट्ठाणउई वि तेहिं अछा-
णउई कुमारा पव्वइयन्ति कोइ पढमिल्लुएण संवुद्धो कोइ वि-
तिएण कोइ ततिएण । जाहे ते पव्वइया ” आ० म० प्र० ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

मागहमाई विजओ, सुंदरिपव्वज्जवारसभिसेओ ।

आणावण जाउआणं, समुसरणे पुच्छदिट्ठतो ॥

मागधमादौ यस्य स मागधादिः कोऽसौ विजयो भरतेन कृत
इति पुनरागतेन सुन्दर्यवस्थिता दृष्टा क्षीणत्वान्मुक्ता चेति द्वा-
दश वर्षाण्यभिप्रेतः कृतो जरताय आज्ञापनं ज्ञातृणां चकार त-
ऽपि च समवसरणे जगवन्तं पूजयन्तः पृष्टवन्तः भगवता चाङ्गा-
रदाहकदृष्टान्तो गदित इति गाथाकारार्थः ॥ आ० म० प्र० ॥

एवं पष्ठिसहस्राद्या, सर्वं निज्जिय भारतम् ॥ ३० ॥

राजधान्यां विनीतायां, प्रत्यगाद्भरतेश्वरः ।
 महाराजान्नयेको भू-तत्र द्वादशवार्षिकः ॥ ३१ ॥
 सर्वान् विख्यं नृपाणां-नारेने स्वजनेक्षणम् ।
 दर्शमानेष्वथ स्वेष्टु, सुन्दरी दर्शिता यदा ॥ ३२ ॥
 दृष्ट्वा पाण्डुमुखीं कामां, क्रुद्धः कौटुम्बिकानवक् ।
 अस्ति मे जोजनं किं न, रूपेणयं यदीदृशी ॥ ३३ ॥
 वैद्यो वा नास्ति शिष्टं तैः, सर्वमप्यस्ति ते प्रजो ! ।
 परं व्रतायाचामांभैः, कटकाद्यदिनात् स्थिता ॥ ३४ ॥
 अथ विज्ञाय तद्भावं, मुदितो नरताधिपः ।
 श्रुत्वा च समवसूतं, प्रभुमष्टापदाचक्षे ॥ ३५ ॥
 चिरादुत्कण्ठितस्तत्र, ततो गत्वा यमी मुदा ।
 प्रभुं प्रणम्य सुन्दर्यै, दापयामास संयमम् ॥ ३६ ॥
 अथ प्रत्यागतोऽयोध्यां, नगरीं नरतेश्वरः ।
 व्यङ्ग्यत युधागार-नियुक्तेनैत्य केनचित् ॥ ३७ ॥
 चक्रं न चक्रशाखाया-मद्यापि विशति प्रभो ! ।
 विना त्वदाज्ञां कुर्वन्तु, राज्यानि तव बन्धुषु ॥ ३८ ॥
 चक्रवर्ती ततः सद्यो, दूतैस्तानूचिवानदः ।
 राज्येष्वास्ति यदीच्छा व-स्तस्तेवाक्रियतां मम ॥ ३९ ॥
 प्रद्युचिरेऽष्टानवतिः, कुमारास्तानहंयथः ।
 राज्यं तातेन दत्तं न-स्तर्त्तिकं नरतसेवया ॥ ४० ॥
 यूयं व्रजत हे दूता ! वयं त्वत्स्वामिना सह ।
 तातं पृष्ट्वा करिष्यामः, सख्यं वाऽसख्यमेव वा ॥ ४१ ॥
 ततस्तेऽष्टापदे गत्वा, प्रभुं नत्वाऽवदन्नदः ।
 राज्यं तावत्स्वया दत्तं, ज्ञातां हरति तद्वयम् ॥ ४२ ॥
 युध्यामेह किमथवा, तदाज्ञामनुममहे ।
 धर्मं तेभ्यमथार्थेऽवह्नु, लोकेन्यस्तान्यवर्त्तयन् ॥ ४३ ॥
 निःश्रेयससमं सौख्यं, संसारे कापि नास्त्यहो ।
 अङ्गारदाहकस्यात्र, दृष्टान्तं शृणुताधुना ॥ ४४ ॥
 द्रुहकोऽङ्गारकृद्यातो, गृहीत्वाभ्नोघटं वने ।
 पीतं तेनान्यु तत्सर्वं, तृष्णयाचनं कुम्भतः ॥ ४५ ॥
 उपर्यादित्यतापेन, पाशैश्चेज्ज्वलनात्तथा ।
 काष्ठकुट्टनखेदाच्च, पीडितस्तृष्णया पुनः ॥ ४६ ॥
 सोऽथ गाढं गतो मूर्छां, सुप्तः स्वप्ने तदा जलम् ।
 सर्वं गेहसरः कूप-नदीह्रदसमुज्जम ॥ ४७ ॥
 सर्वं पपौ परं तस्य, तृष्णा भिन्ना तथाऽपि न ।
 ततो मरौ जीर्णकूपे, गृहीत्वा तृणपूजकम् ॥ ४८ ॥
 तेनाहृतं पयःशेषं, पतिताल्लेढि जिह्वया ।
 न विज्ञा या समुद्रान्ते, सा तृट् वेत्स्यति तेन किम् ॥ ४९ ॥
 अन्वचूवन् नवन्तोऽपि, सुखं भवसुखावधि ।
 विमाने सर्वार्थसिद्धे, तृप्तिस्तदपि नाज्ञवत् ॥ ५० ॥
 ततो वैतादिकं नामा-ध्ययनं स्वाम्यभाषत ।
 बुध्यध्वं किं न बुध्यध्व-मित्यष्टानवतिध्रुवाः ॥ ५१ ॥
 कोऽपि प्रथमया बुद्धः, कश्चनापि द्वितीयया ।
 बुद्धाः सर्वेऽपि सर्वाभिः, कुमाराः प्राव्रजंस्तदा ॥ ५२ ॥
 ज्ञात्वा चरेज्यस्तदृष्टं, नरतो भरतादिभूः ।
 तेजासीवांगुरगनीनां, तेषां राज्यान्यपाहरत् ॥ ५३ ॥
 विज्ञाय बधुबन्धूनां, तद्व्याज्यहरणं तदा ।
 आयान्तं नारतं दूत-मूत्रे बाहुवद्री बद्धी ॥ ५४ ॥
 अथ तृप्तिर्न ते भर्तु-वृहत्कुकिरिवैष कः ।
 बन्धूनामपि राज्यान्त्या-च्छिनत्ति स्मातिब्रोजतः ॥ ५५ ॥

मदीयमपि किं तद्व्याज्यमेव जिहीर्यति ।
 मरिचान्यप्यधीर्वाञ्छ-त्यर्त्तुं चणकदीवया ॥ ५६ ॥
 आयातोऽहं तदेवोऽस्मि, राज्याय स्वं प्रभुं युधि ।
 इत्युक्त्वा दूतमुत्सृज्य, बाहुवलयपेणयत् ॥ ५७ ॥
 ज्ञात्वाऽऽयान्तं च नरतं, सर्वेऽपि तमज्यगात् ।
 ततस्तद्वलयोरासी-त्संग्रामो द्वादशाब्दकः ॥ ५८ ॥
 अथ बाहुवलिः स्माह, किमेतैः कीटकुट्टनैः ।
 आवयोरेव यद्वैर-माचयोरेव यच्छनः ॥ ५९ ॥
 अथाङ्गाङ्गिरणे देव-प्रार्थनात्स्वीकृते शुभे ।
 दृग्युक्तं प्रथमं चक्रे, नरतस्तत्र निर्जितः ॥ ६० ॥
 एवं वायु-मुष्टीमुष्टि-दण्डादपि नरजितः ।
 नरतोऽचिन्तयचक्री, एष एवास्म्यहं न किम् ॥ ६१ ॥
 तस्यैवं खिन्नचित्तस्य, चक्रं देवतयाऽर्पितम् ।
 सगर्वस्तेन सोऽधावत्, हन्तुं बाहुवलिं प्रति ॥ ६२ ॥
 तमायान्तं समाश्लोक्या-चिन्तयद्बाहुवल्यापि ।
 एतं सचक्रमप्येक-मुष्टिघातेन चूर्णये ॥ ६३ ॥
 किं पुनः कामजोगानां, तुच्छानां कारणे मम ।
 ज्ञातुर्ज्ञप्रतिज्ञस्य, वधः कर्तुं न युज्यते ॥ ६४ ॥
 भयं मे भ्रातृभिश्चक्रे, तत्करोम्यहमप्यतः ।
 अथोचेऽधर्मयुक्तेभ्यो ! धिक्ते भरत ! पौरुषम् ॥ ६५ ॥
 अहं भोगैर्ममेत्युक्त्वा, तदैव व्रतमाददे ।
 भरतस्तनयं चाहो, राज्ये सोमप्रभं न्यधात् ॥ ६६ ॥
 अग्रे केवलिनः सन्ति, तातोपान्ते ममानुजाः ।
 ततोऽहमपि यास्यामि, संजाते तत्र केवले ॥ ६७ ॥
 तत्रैवास्थात्यतिमये-त्युपलस्तम्भनिश्चलः ।
 पादयोजीतवज्रीको, व्रतापहतविग्रहः ॥ ६८ ॥
 वत्सरान्ते बोधकाशं, ज्ञात्वा ब्राह्मी च सुन्दरी ।
 स्वामिना प्रेषिते गत्वा, दृष्ट्वा तं वल्लिवेष्टितम् ॥ ६९ ॥
 नत्वोचतुरिदं बन्धो, हस्तिनोऽवतराधुना ।
 द्विस्त्रिर्वचनमित्युक्त्वा, गतं साञ्ज्यौ यथा गतम् ॥ ७० ॥
 बाहुर्दध्यौ ह्रस्ती मे, सृष्टा चैते न जल्पतः ।
 हुं ज्ञातं मानहस्यस्ति, को मानो मे विकेकिनः ॥ ७१ ॥
 तद्यामि स्वामिनं वन्दे, तावत् स्वज्जातृन् मुनीनपि ।
 उत्किप्ते चरणे जातं, केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥ ७२ ॥
 ततो गत्वा प्रभुं प्रेक्ष्य, तस्यैव केवलपर्वदि ।
 नरतः कुरुते राज्यं, मरीचिः श्रुतवानभूत् ॥ ७३ ॥ आ० क० ।
 अथ किमचूदित्याह अन्यदा ।
 बाहुवलिकोवकरणं, निवेक्षणं चकिदेवया कहर्ण ।
 नाहम्मेणं तुज्जे, दिक्खा पभिमायज्ञाय ॥ ७४ ॥
 पदमं दिङ्दीजुष्टं, वायाजुष्टं तद्देव बाहाहिं ।
 मुष्टीहि य मंडेहि य, सव्वत्य विजिप्पणं नरहो ॥ ७५ ॥
 सो एव जिप्पमाणो, विहुरो अ नरवई विचितेइ ।
 किं मन्नि एस चक्री, जहि दाणिं दुव्वलो अह यं ॥ ७६ ॥
 ताहे चक्रं मणसी, करेइ पत्तं अ चक्रयणम्मि ।
 बाहुवलिणा य नणिअं, धिरत्यु रज्जस्स तो तुव्वं ॥ ७७ ॥
 चित्तेइ अ सो मज्झं, सहोयरा पुव्वदिक्खिया नाणां ।
 अह य केवली होउं, वव्वेहामी तिआो पम्मि ॥ ७८ ॥

विष्णुं विशिष्टम् । तस्य हितास्ताहिताः तक्षिताश्च हेतवश्चेति समासः तैः सुष्ठु युक्तं श्लिष्टमित्यर्थः । परिव्राजामिदं पारिव्राजं प्रवर्तयति शास्त्रकारवचनात् वर्तमाननिर्देशोऽप्यविरुद्ध एव पाठान्तरं वा (पारिव्रजं ततो कारितं) पारिव्राजं ततः कृतवानिति गाथार्थः ॥ भगवता च सह विजहार । तं च साधुमध्ये विजातीयं दृष्ट्वा कौतुकालोकः पृष्ठवान् । तथा चाह ।

अहं तं पागमरूवं, दधुं पुच्छेऽ बहुजणां धम्मं ।

कहेऽ जईणं तो सो, वियालणे तस्स परिकहणा ॥५०॥

गमनिका । अथ तं प्रकटरूपं विजातीयत्वात् दृष्ट्वा पृच्छति बहुजनो धम्मं कथयति यतीनां संवन्धिभूतं क्लान्त्यादिबल्लणं ततोऽसाविति लोका भणन्ति यद्ययं श्रेष्ठो जवता किं नाङ्गीकृत इति विचारेण तस्य परि समन्तात्कथना परिकथना श्रमणास्त्रिदण्डविरता इत्यादिबल्लणा पृच्छतीति त्रिकादगोचरस्तत्र प्रदर्शनार्थत्वादेवं निर्देशः । पाठान्तरम् । “अहं तं पागमरूवं, दधुं पुच्छेऽ बहुजणो धम्मं । कदती सुजतीणं सो, वियालणे तस्स परिकहणा ” प्रवर्तत इति गाथार्थः । आ० म० प्र० । आ० १ अ० ।

(२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारमाह ।

धम्मकहा अक्खित्ते, उवट्टिए देऽ सामिणो सीसे ।

गामनगराई विह-रइ सो सामिणा सक्कं ॥५१॥

धर्मकथाक्षिप्तान् उपस्थितान् ददाति भगवतः शिष्यान् ग्रामनगरादीन् विहरति स स्वामिना सार्द्धम् । भावार्थः सुगम इत्थं निर्देशप्रयोजनं पूर्ववद्ग्रन्थकारवचनत्वाद्वा अदोष इति गाथार्थः ॥ अन्यदा भगवान्विहरमाणोऽष्टापदमनुप्राप्तवांस्तत्र च समवसृतः भरतोऽपि भ्रातृप्रव्रज्याकर्णनात्संजातमनस्तापोऽधृतिं चक्रे । कदाचिद्भोगान् दीयमानान् पुनरपि गृह्णन्तीत्यालोच्य भगवत्समिपं चागम्य निमन्त्रयंश्च तान् भोगैर्निराकृतश्च चिन्तयामास । एतेषामेवेदानीं परित्यक्तसङ्गानामाहारदानेनापि तावद्धर्मानुष्ठानं करोमीति पञ्चभिः शकटैर्विचित्रमाहारमानाभ्योपनिमन्त्र्य आधाकर्माहृतं च न कल्पते यतीनामिति प्रतिपिद्धेऽकृतकारितेनान्येन निमन्त्रितवान् राजपिण्डोऽप्यकल्पनीय इति प्रतिपिद्धः सर्वप्रकारैरहं भगवता परित्यक्त इति सुतरामुन्माथितो बभूव । तमुन्माथितं विज्ञाय देवराट् तच्छोकोपशान्तये भगवन्तमवग्रहं पप्रच्छ । कतिविधोऽवग्रह इति भगवानाह । पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा । देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो गृहपत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च । राजावग्रहो भरताधिपो गृह्यते । गृहपतिर्माण्डलिको राजा । सागारिकः शय्यातरः साधर्मिकः संयत इत्येतेषां चोत्तरोत्तरेण पूर्वः पूर्वं वाधितो द्रष्टव्य इति । यथा राजावग्रहेण देवेन्द्रावग्रहो वाधित इत्यादिप्ररूपिते देवराट् अहं भगवन् । य एते श्रमणा मदीयावग्रहे विहरन्ति तेषां मयाऽवग्रहोऽनुज्ञात इत्येवमभिधायामिष्ये च भगवन्तं तस्थौ । भरतोऽचिन्तयद्दहमपि स्वकीयमवग्रहमनुजानामीत्येतावताऽपि नः कृतार्थता भवतु भगवत्समीपेऽनुज्ञातावग्रहः शकं पृष्ठवान् भक्तपानमिदमानोतमनेन किं कार्यमिति देवराट् आह । गुणोत्तरान् पूजयस्व सोऽचिन्तयत् के मम साधुव्यतिरेकेण जात्यादिभिरुत्तराः पर्यालोचयता ज्ञातं श्रावका विरता विरतत्वाद्गुणोत्तरास्तेन्यो दत्तमिति । पुनर्भरतो देवेन्द्ररूपं त्रास्वरमाकृतिमत् दृष्ट्वा पृष्ठवान् किं यूयमेवञ्चूतेन रूपेण देवलोके तिष्ठत उत नेति देवराट् आह नेति । तन्मानुषैर्दृष्टुमपि न पार्यते त्रास्वर-

त्वात् । पुनरप्याह भरतस्तस्याकृतिमात्रेणारमाकं कौतुकं तन्निदर्शयताम् । देवराज आह । त्वमुत्तमपुरुष इति कृत्वैकमङ्गावयवं दर्शयामीत्यभिधाय योग्यादङ्कारविचूषितामहुलीमत्यन्तत्रास्वरामदर्शयत् । दृष्ट्वा च तां भरतोऽर्तावमुमुदे शक्राहुर्वा च स्थापयित्वा महिमामष्टाहिकां चक्रे । ततः प्रवृत्ति शक्रोत्सवः प्रवृत्त इति । भरतश्च श्रावकानादूयोक्तवान् । भवद्भिः प्रतिदिनं मदीयं भोक्तव्यं कृप्यादि च न कार्यं स्वाध्यायपरैरासितव्यं शुक्रे च मदीयगृहद्वारासन्नव्यवस्थितैर्वक्त्रव्यम् । जितो भवान् वर्द्धते भयं तस्मान्माहनेति । ते तथैव कृतवन्तः । भरतश्च रतिसागरावगाढत्वात्प्रमत्तत्वात्तच्छब्दाकर्षणोत्तरकाहमेव केनाहं जित इति । आम् ज्ञातं कपायैस्तेभ्य एव वर्द्धते भयमित्यालोचनापूर्वकं संवेगं यातवानिति । अत्रान्तरे लोकवाहुल्यात् धूपकाराः पाकं कर्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदितवन्तः नेह ज्ञायते कः श्रावकः को वा नेतीति लोकस्य प्रचुरत्वात् । आह भरतः पृच्छापूर्वकं देयमिति । ततस्तान् पृष्ठवन्तस्ते को जवान् श्रावकाणां कति व्रतानि स आह श्रावकाणां न सन्ति व्रतानि किं त्वस्माकं पञ्चाणुव्रतानि । कति शिक्षाव्रतानि ते उक्तवन्तः सप्त शिक्षाव्रतानि । य एवंभूतास्ते राज्ञो निवेदिताः स च काकणीरत्नेन तान् लाञ्छितवान् । पुनः पण्मासेन ये योग्या भवन्ति तानपि लाञ्छितवान् पण्मासकाद्यादनुयोगं कृतवानेवं ब्राह्मणाः संजाता इति । ते च स्वसुतान् साधुन्यो दत्तवन्तस्ते च प्रव्रज्यां जगृहुः । परीपहभीरवस्तु श्रावका एवासन्निति । इयं च भरतराज्यस्थितिः । आदित्ययशस्तु काकणीरत्नं नासीत् । सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्महायशःप्रवृत्तयस्तु केचन रूप्यमयानि केचन विचित्रपटसूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः अमुमेवार्थं समुसरणेत्यादिगाथया प्रतिपादयति ।

समुसरणभत्तउग्गह-मंगुलिक्खुयसकसावया अहिया ।

जेया वट्ठइ कागिणि-द्वंणअणुसज्जणा अट्ठ ॥ ५२ ॥

गमनिका । समवसरणं जगवतोऽष्टापदे खत्वासीत् । जकं भरतेनानीतं तदग्रहणोन्माथिते सति भरते देवेशो जगवन्तमवग्रहं पृष्ठवान् जगवांश्च तस्मै प्रतिपादितवान् (अंगुलियत्ति) भरतनृपतिना देवलोका निवासिरूपपृच्छायां कृतायामिच्छेणाङ्गुलिर्दर्शिता । तत एवारज्य ध्वजोत्सवः प्रवृत्तः (सखुत्ति) भरतनृपतिना किमनेनाहारेण कार्यमिति पृष्टः शक्रोऽभिहितवान् । त्वदधिकेन्यो दीयतामिति पर्यालोचयता ज्ञातं श्रावका अधिका इति (जेया वट्ठइत्ति) प्राकृतशैल्या जितो भवान् वर्द्धते जयं शुक्रेवोत्तरकाहं च ते उक्तवन्तः (कागणिद्वंणत्ति) प्रचुरत्वात् काकणीरत्नेन लाञ्छनं चिह्नं तेषां कृतमासीत् (अणुसज्जण अट्ठत्ति) अष्टौ पुरुषान् यावदयं धर्मः प्रवृत्तः अष्टौ वा तीर्थकारान् यावदिति गाथार्थः । अत ऊर्ध्वं मिथ्यात्वमुपगता इति ।

राया आइच्चजसे, महावत्ते अइवत्ते अ वट्ठजदे ।

वट्ठवीरियकतविरिए, जट्ठाविरिए दंरुविरिए अ ॥५३॥

अस्या भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः ।

एएहि अप्पभरदं, सयजं जुत्तं सिरेण धरिओ अ ।

जिणसत्तिओ अमउमो, सेसेहिं चाइओ वोहुं ५४ ॥

गमनिका । एभिरर्द्धभरतं सकलं शुकं शिरसा धृतश्च । कोऽसावित्याह । प्रवरो जिनेन्द्रमुकुटो देवेन्द्रोपनीतः शोषैर्नरपतिसिर्ष शक्तितो वोहुं महाप्रमाणत्वादिति गाथार्थः ।

अस्नावगपडिमेहो, हृष्टे अ मासि आणुओगो ।

कालेण य मिच्छत्तं, जिणंनरे साहुवुच्छेओ ॥ ५५ ॥

गमनिका अथावकाणां प्रतिषेधः कृतस्त्वंमपि पृष्ठे मासेऽनुयो-
गो वनूय । अनुयोगः परीक्षा दाहनेन चञ्चता मिथ्यात्वमुपगता ।
कदा नवमजिनान्तरे किमिति यतस्त्वव साहुव्यवच्छेद आसी-
दिति गाथार्थः ।

साप्रतनुक्तार्थप्रतिपादनापरसंप्रदहाधामाह ।

दाणं च माहणाणं, वेया कामी अ पुच्छ निव्याणं ।

कुंडासूतजिणपरो, भग्गो कविदस्म दिवसा य ॥ ५६ ॥

दानं च माहनानां लोको दानं प्रवृत्तो भगवत्पूजितन्यात् (वे-
या कामी य च्छि) आयान् वेदान् कृतवांश्च जरत एव तत्स्वा-
ध्यायनिमित्तमिति । तीर्थकरस्तुतिरूपान् आचक्रधर्मप्रतिपाद-
कांश्च । आचार्यास्तु पश्चात्सुवृत्ता याज्ञवल्क्यादिभिः कृता इति
(पुच्छत्ति) भरतो जगवन्मनुष्यपदसमवस्तुमेव पृष्ठवान् याद-
भृता नृयमेवाविधाः तीर्थकृतः कियन्तः न्याद्विह जयिष्यन्तीत्या-
दि (निव्याणं ति) भगवानष्टापदे निर्याणं प्राप्नो देवैरग्निकुण्डा-
नि कृतानि स्तूयाः कृताः जिनशृङ्गं जरतश्चकार कपिष्ठो मरीचि-
नकाद्ये निष्क्रान्तो जरतस्य दीक्षा च संवृत्तेति समुदायार्थः ।
अवयवार्थं उच्यते । आद्यावयवद्वयं व्याख्यातमेव । पुच्छावय-
वार्थं “ पुनरत्र य ” गाथेत्यादिनाऽऽह ॥

पुणरत्रि अ समोसरणे, पुच्छा अ जिणं तु चक्रिणां भरहे ।

अप्पुट्ठा अ दमारं, नित्ययरो को इहं भरहे ॥ ५७ ॥

गमनिका पुनरपि च समवसरणे पृष्ठवांश्च जिणं तु चक्रवतां
जरतश्चक्रवर्तिनं श्रुत्युपलक्षणं तीर्थकृतश्चेति जरतविशेषणं वा
चक्री जरतस्तीर्थकरादीन् पृष्ठवान् । पाठान्तरं वा “ पुच्छी य
जिणे य चक्रिणो जरहे ” पृष्ठवान् जिनांश्चक्रवर्तिनश्च भरतः च-
क्रवर्तस्य व्यवहितः संबन्धः भगवानपि तान् कथितवान् तथा
अपृष्ठश्च दशारान् तथा तीर्थकरः क इह भरतेऽस्यां परिपदीति
पृष्ठवान् भगवानपि मरीचिं कथितवानिति गाथाव्यवहारार्थः । तथा
चाह । निर्युक्तिकारः ॥

जिणचक्रिदसाराणं, वन्नपमाणेइ नामगुचाइं ।

आइपुरमाइपियरो, परियायगइं च साही य ॥ ५८ ॥

गमनिका जिनचक्रवर्तिवासुदेवानामित्यर्थः । वर्णप्रमाणानि
तथा गामगोत्राणि तथा आयुः पुराणि मातापितरौ यथासंप्रव-
पयार्थं गतिं च । चशब्दाजिनानामन्तराणि च पृष्ठवानिति चार-
गाथासमासार्थः । अवयवार्थं तु वक्ष्यामः ॥

जारिसया डोगगुरओ, जरहे वासम्मि केवही तुब्भे ।

परिसया कइ अचे, ताया होहिंति तित्थयरा ॥ ५९ ॥

यादृश डोगगुरवो भारते वर्षे केवलिनो नृयमीदृशाः कियन्तो-
ऽन्येऽत्रैवं तात ! भविष्यन्ति तीर्थकरा इति गाथार्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।

परिसया तेवीसं, अचे होहिंति तित्थयरा ॥ ६० ॥

होही अजिओ संजव-मजिनंदणमुपइसुप्पजसुपासो ।

ससिपुप्फदंतसीयल-सिज्जंसो वासुपुज्जो अ ॥ ६१ ॥

विमलमणंत य धम्मो, संती कुंथू अरो अ मही अ ।

मुसिगुव्वयनभिनेमी, पासो तह वप्पमाणो अ ॥ ६२ ॥

अह भणइ नरवरिंदो, भरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।

परिसया कइ अचे, ताया होहिंति रायाणो ॥ ६३ ॥

गमनिका अथ जणति नरवरेन्द्रो जरतः भारते वर्षे यादृश-
सर्वहं तादृशाः कत्यन्ये तात ! भविष्यन्ति राजान इति गाथार्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जारिसओ तं नरिंदसइहो ।

परिमया इकारस, अचे होहिंति रायाणो ॥ ६४ ॥

होही सगरो मधवं, सणंकुमारो अ रायसइहो ।

संती कुंथू अ अरो, हवइ सुज्जमो अकोरव्वो ॥ ६५ ॥

नवमो अ महपउमो, हरिसेणो चेव रायसइहो ।

जयनामो अ नरवई, वारसमो वंजदत्तो अ ॥ ६६ ॥

होहिंति वासुदेवा, नव अचे नीलपणीअकोसिज्जा ।

द्वइमुसलचक्रजोही, सताद्वगरुद्वज्जया दो दो ॥ ६७ ॥

अथ भणति जिनवरेन्द्रो यादृशस्त्वं नरेन्द्रशार्दूलः सिंहप-
र्यायः इदृशाः एकादश अन्ये भविष्यन्ति राजानस्ते चेते !
(होहिंति) गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव यदुक्तमपृष्ठश्च दशारान्
कथितवान् । तदभिधित्सयाह भाष्यकारः (होहिंति) भवि-
ष्यन्ति वासुदेवा नव बलदेवाश्चानुक्ता अप्यत्र तत्सहचरत्वान्
रूपव्याः यतो वक्ष्यति “ स तालगरुलज्जया दो दो ” ते च
सर्वे बलदेवा वासुदेवा यथासंख्यं मीलानि पीतानि च कौशे-
यानि वस्त्राणि येयानि तथाविधाः । यथासंख्यमेवाह हलमु-
शलचक्रयोधिनः । हलमुशलयोधिनो बलदेवाः चक्रयोधिनो
वासुदेवा इति । सतालगरुलज्जयाभ्यां वर्तन्त इति सतालग-
रुलज्जयाः एते च भगवन्तो युगपद द्वौ द्वौ भविष्यतः । बल-
देववासुदेवाविति गाथार्थः । आ०म०प्र०। आ०म० १ अ० ।

“ तित्थयरो को इहं भरहेत्ति ” तद्व्याचिख्यासयाऽऽह ।

अह भणइ नरवरिंदो, ताया इमीसत्तिथाइ परिसाए ।

अओ वि को विहोही, भरहे वासम्मि तित्थयरो ॥ ६८ ॥

अत्रान्तरे अथ भणति नरवरेन्द्रः तात ! अस्याः एतावत्याः
परिपदः अन्योऽपि कश्चिद्विष्यति तीर्थकरः अस्मिन् भारते
वर्षे भावार्थस्तु सुगम एवेति गाथार्थः ॥

तत्थ मरीई नामं, आइपरिवायगो उसज्जनत्ता ।

सज्जमायज्झाणजुत्तो, एगंते भायइ महप्पा ॥ ६९ ॥

गमनिका तत्र भगवतः प्रत्यासन्नभूभागे मरीचिनामा आदौ
परिवाजक आदिपरिवाजकः प्रवर्तकत्वात् ऋपभनता पौत्रक
इत्यर्थः । स्वाध्याय एव ध्यानं तेन युक्तः एकान्ते ध्यायति म-
हत्मेति गाथार्थः । भरतपृष्ठे भगवान् तं मरीचिं दर्शयति ।

तं दाएइ जिणिंदो, एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो ।

धम्मवरचक्रवटी, अपच्छिओ नीरनामुत्ति ॥ ७० ॥

जिनेन्द्रः एवं नरेन्द्रेण पृष्ठः सन् धर्मवरचक्रवर्ती अपश्चिमो
धीरनामा भविष्यतीति गाथार्थः ॥

आइगरदसाराणं, तिचिहु नामेण पोअणाहिवई ।

पियमित्तचक्रवटी, मूआइविदेहवासम्मि ॥ ७१ ॥

गमनिका आदिपरिवाजकः (दसाराणं) पृष्ठनामा पीतना नाम
नगरी । तस्या अधिपतिर्भविष्यतीति क्रिया । तथा प्रिय-
मित्रनामा चक्रवर्ती सूकायां नगर्यां (विदेहवासमिति)
महाविदेहे भविष्यतीति गाथार्थः ।

चिद्राज्याभिषेकस्याकथनेऽपि न दोषः । अत एव श्रुतस्कन्धा-
ग्रामध्ययने पशुपणाकल्पेन श्रीमद्रवाहुस्वामिपादाः “तेणं सम-
एणं उसभे अरहा कोसलिण चउ उत्तरासाढे अभिइ पंचमे
होत्था ” इति पञ्चकल्याणकनक्षप्रतिपादकमेव सूत्रं वच-
न्धिरे न तु राज्याभिषेकनक्षत्राभिधायकमपीति । न च प्रस्तु-
तव्याख्यानस्यानागमिकत्वं भावनीयम् आचाराङ्गभावनाव्यय-
ने श्रीवीरकल्याणसूत्रस्यैव व्याख्यातत्वात् ।

(२८) अथ भगवतः शरीरसंपदं शरीरप्रमाणं च वर्णयन्नाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिण वज्जरिसहनारायसंघयणे स-
मचजुरंससंगणट्टिए पंचधणुसयाइं ठुं उच्चत्तेणं होत्था ॥

उसभेणमित्यादि कण्ठ्यम् ।

अथ भगवतः ऋषभस्य कौमारे राज्ये गृहिणे च यावान्
कालः प्रागुक्तस्तं संग्रहरूपतयाऽभिधातुमाह ।

उसभेणं अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्जे
वसित्ता तेवहिं पुव्वसयसहस्साइं रज्जवासमज्जे वसित्ता ते-
सिं पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्जे वसित्ता मुंडे जवि-
त्ता आगाराओ अणगारिअं पव्वइए उसभेणं अरहा एणं
वाससहस्सज्जमत्थपरिआयं पाउणित्ता एणं पुव्वसयसहस्सं
वाससहस्सुणं केवलिपरिआयं पाउणित्ता एणं पुव्वसयसह-
स्सं बहुपणिपुसं सामसपरिआयं पाउणित्ता चउरासीइं
पुव्वसहस्साइं सव्वाजअं पालइ पालइत्ता जे से हेमंताणं
तच्च मामे पंचमे पक्खे माहवहुले तस्स एणं माहवहुलस्स ते-
रसीपक्खेणं दसहिं अणगारसहस्सेहिं सप्पिं संपरिवुडे
अट्ठावयसेलसिहरंसि चोदस्समेणं भत्तेणं अपाणएणं संप-
लिअं सणिसस्ये पुव्वएहकालसमयांसि आजिइएा णक्ख-
त्तेणं जोगमुवागएणं सुसमदूममाए एगुणएउइए पक्खेहिं
सेसेहिं कालगए वीइकंते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥

‘उसभेणमित्यादि’ व्यक्तमथ छद्मस्थ्यादिपर्यायाभिधानपुरस्त्वं-
रनिर्वाणकल्याणकमाह । (उसभेणं इत्यादि) ऋषभोऽहं पक्कं
वर्षसहस्रं छद्मस्थपर्यायं प्राप्य पूरयित्वेत्यर्थः । पक्कं पूर्ववत्कं वर्ष-
सहस्रेण केवलिपर्यायं प्राप्य पक्कं पूर्ववत्कं बहुप्रतिपूणं देशेनापि
न्यूनमिति यावत् श्रामण्यपर्यायं प्राप्य चतुरशीतिपूर्ववत्काणि
सर्वायुः पालयित्वा उपचर्य्य हेमन्तानां शीतकालमासानां मध्ये
यस्तृतीयो मासः पञ्चमः पक्षो माघवहुलो माघमाससङ्गणपक्षः
तस्य माघवहुलस्य त्रयोदशीपक्षे त्रयोदशीदिने विजक्तिव्यत्ययः
प्राकृतत्वात् दशजिनरनगरसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतः अष्टापदशैल-
शिखरे चतुर्दशेन भक्तेनोपवासाहेनापनकेन पानीयाहाररहितेन
संपर्यङ्कनिषण्णः सम्यक् पर्यङ्केन पञ्चासनेन निषण्णः उपविष्टः न त-
र्कं दमादिरिति भावः । पूर्वाह्नकालसमये अग्निजिता नक्षत्रेण
योगमुपागतेनार्थाच्चन्द्रेण सुपमदुःपमायामेकोनवत्या पक्षेषु
शेषेषु अत्रापि विभक्तिव्यत्ययः पूर्ववत् प्राकृतत्वात् । सप्तम्यर्थे
नृनीया काशं गतो मरणधर्मं प्राप्तः व्यतिक्रान्तः संसारात् । याव
चञ्च्दात् “समुज्जाप त्रिज्जाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अं-
तगके पक्किनिबुद्धे इति” संग्रहः । तत्र सम्यगुपनरावृत्त्या कर्कषो-
काग्रलक्षणं स्थानं यातः प्राप्तो न पुनः सुगतविदवदवतारी यतस्तद्व-
चः “ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पद्मम् । गत्या गच्छन्ति

भूयोऽपि, भवतीर्थनिकारतः ॥ १ ॥ ” इति छिन्नं जात्यादीनां
बन्धनं हेतुभूतं कर्म येन स तथा । सिद्धो निदितार्थः दुष्को ह्या-
ततत्वः । मुक्तो ज्ञेयप्रग्राहिकर्मोद्देश्यः अन्तर्दत्त सर्वदुःखानां प-
रिनिवृत्तः समन्ताच्छीनीभूतः कर्मकृतसकलसन्तापविरहात् सर्वा
णि शारीरादीनि दुःखानि प्रहीणानि यस्य स तथा । जं० २४७० ।
आ० म० प्र० । स० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिण इमीसे उसप्पिणीए ततियाए
सुसमदुस्समाए समए पच्छिमे भागे एगुणएउए अष्टमासेहिं
सेसेहिं कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणोसम० ॥ २६ ॥

(२६) इदानीं निर्वाणद्वारावयवार्थान्निधित्सयाऽऽह ।

अहं भगवं जवमहंणो, पुव्वाण अणुगुणं सयसहस्सं ।

आपुव्विवरिइउणं, पत्तो अट्ठावयं सेलं ॥ २४ ॥

अट्ठावयम्मि सेल्ले, चउदसजत्तेण सो महारिसीणं ।

दसहिं सहस्सेहिं समं, निव्वाणमणुत्तरं पत्तो ५५ ॥

गमनिका । अथ भगवान् भवमथनः पूर्वाणामन्यूनं शतसहस्र-
मानुपूर्व्या विहृत्य प्राप्तोऽष्टापदं शैलं जावार्थः सुगम एवेति
गाथार्थः । अष्टापदगाहा गमनिका । अष्टापदशैले चतुर्दशभक्तं-
न स महर्षीणां दशजिनः सहस्रैः समं निर्वाणमनुत्तरं प्राप्तः अस्या
अपि जावार्थः सुगम एव । नवरं चतुर्दशभक्तं परात्रोपवासः
जगवन्तं चाष्टापदप्राप्तमपवर्गजिगमिपुं श्रुत्वा जरतो दुःखसंतप्त-
मानसः पञ्चमेषाष्टापदं ययौ । देवा अपि जगवन्तं मोक्षजिग-
मिपुं ज्ञात्वाऽष्टापदशैलं दिव्यविमानानारुढाः स्वद्यागतवन्तः । उक्तं
च । जगवति मोक्षगमनायोचते “जायय देवावासो, जायय अट्ठा-
वओ नगवरिंदो । देवेहिं देवहिं य, अविरहियं संचरंतेहि” तत्र
भगवान् त्रिदशानरेन्दैः स्तूयमानो मोक्षं गत इति गाथार्थः ॥

अथ जगवति निवृत्ते यद्वच्यते तदाह ॥

जं समयं च एणं उसभे अरहा कोसलिण कालगए वी-
इकंते समुज्जाए त्रिज्जाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे तं समयं च एणं सकस्स देविंदस्स देव-
रसो आसणे चलिए तएणं सं सक्के देविंदे देवराया आ-
सणं चलिअं पासइ पासित्ता उहिं पडंजइ पडंजइत्ता ज-
यवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ आओएइत्ता एवं वयामी
परिणिव्वुए खलु जंबुदीवे दीवे भरदे वासे उसहे अरहा
कोसलिण एवं जीअमे अंतःअ पञ्चुप्पसमणागयाणं सकाणं
देविंदाणं देवराइणं तित्थगराणं परिणिव्वाणमहिमं करेत्तए
तं गच्छामि एणं अहं पि जगवतो तित्थगरस्स परिणिव्वाणम-
हिमं करेमि तिकहु वंदइ एमंनइ वंदइत्ता एमंनइत्ता चउरास-
इए सामाणिअसाहस्सीहिं तायतीसए तायतीसएहिं चउहिं
लोगपाळेहिं जाव चउहिं चउरासीइहिं आयरक्खदेवसाह-
स्सीहिं अस्सेहिं अब्बहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं
देवेहिं देवीहिं अ सार्द्धं संपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरि-
अमसंखेज्जाणं दीवसमुदाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव अट्ठा-
वए पव्वए भगवओ तित्थगरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छित्ता विमणे णिएणं देणं सुपुण्णयरतित्थय-

रसरोगं तिर्यक्तो आयाहीणं पयाहीणं करेइ करेइत्ता
पञ्चासणे साइदूरे सुम्भसमाणे जाव पञ्जुवासइ तेणं कावे-
णं तेणं सपणणं इसाणे देविदे देवगया उत्तरकुडोगा-
हिबई अट्टावीसविमाणसयनत्समादिवई सृजपाणी वसह-
वाङ्गे मुग्दि अयं वगवन्धये जाव विउत्ताइं जोगभोगाईं
पृजमाणं विहरइ । तण्णं तस्मैसाणस्म देविदस्स देव-
गयो आनणे चत्तइ । तण्णं से ईसाणे जाव देवराया
आसणं चलिअं पासइ पासइत्ता ओहि पंजइ पंजइत्ता
जगवं तित्थगं ओहिणा आनोए आभोएत्ता जहा सके
निअगपरिवारेणं आणेअन्वा जाव पञ्जुवासइ । एवं सत्त्वे
देविदा जाव अचुण्ण शिअगपरिवारेणं आणेअन्वा एवं
जाव भवणयासीणं इंदो वाणमंतराणं सोलमजोइसिआणं
देवि निअगपरिवारा णेअन्वा । तण्णं सके देविदे देव-
नापा ते वइवे भवणवइवाणमंतरजोइसंवमाणे देवे
एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ एंदणवणाओ
नरसाई गोसीमवरचंदणकट्टाई साहरइ साहरइत्ता तथो
चिङ्गाओ रएह एणं जगवओ तित्थगरस्स एणं गण-
भगणं एणं अवसेमाणं आणगाराणं तण्णं ते भवणवइ
जाव वेमाणिया देवा एंदणवणाओ सरसाई गोसीसवर-
चंदणकट्टाई साहरंति साहरंतिता तथो चिङ्गाओ रएहंति
एणं जगवओ तित्थगरस्स एणं गणहराणं अवसेसाणं अ-
णगाराणं से सके देविदे देवराया आभिओगे देवे सहा-
वेइ सहावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पि-
आ खीरोदगसमुदाओ खीरोदगं साहरंति तण्णं ते
आजिओगा देवा खोगेदगं साहरंति ।

(जं समयं चणमित्यादि) यस्मिन् समये सतस्यर्थे द्वितीया
एवं तच्चन्द्राक्षयेऽपि अवधिना ज्ञानेनाजोगयति उपयुक्तिके शेषं
शुभममुपयुज्य पञ्चमवादीत् किमित्याह । परिनिर्वृतः खलुरिति
वाक्यान्नाद्वारे जम्बूद्वीपे जारते वर्षे ऋषभोऽईन् कौशक्षिकस्तत्त-
स्मात्कृतोः जीतं कल्पः आचार एतद्वक्ष्यमाणं वर्तते अतीतप्रत्यु-
त्पन्नानागतानामतीतघर्तमानानागतानां शक्राणामासनविशेषा-
धिष्ठातृणां देवानां मध्ये इन्द्राणां परमैश्वर्ययुक्तानां देवेषु राज्ञां
कान्त्यादिगुणैरधिकं राजमानानां तीर्थकाराणां परिनिर्वाणमहिमां
कर्तुं तच्छ्रुतामि । एमिति प्राग्वत् अहमीय भगवत्तत्तीर्थकर-
स्य परिनिर्वाणमहिमां करोमीति कृत्वा जगवन्तं निर्वृतं वन्दते
स्तुतिं करोति नमस्यति प्रणमति । यच्च जीवरहितमपि
तीर्थकरशरीरमिन्द्रवन्धं तदिन्द्रस्य सम्यग्दृष्टित्वेन नामस्थापना-
द्वयमावाहतां वन्दनीयत्वेन श्रुतानादिति तत्त्वम् । वन्दित्वा न-
त्वा च किं चके इत्याह (चउरासीई इत्यादि) चतुरशी-
रथा सामानिकानां प्रभुत्वमन्तरेण वपुर्विजयवृत्तिस्थित्यादिभिः
शक्रतुल्यानां सहस्रैस्त्रयस्त्रिंशता त्रयस्त्रिंशकैर्गुरुस्थानीयैर्देवैश्चतु-
र्निर्वाणपादैः सोमयमवरुणकुबेरसंज्ञैः यावत्पदात् “अर्धं
अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्ताहिं अणि-
पाहिं सत्तहिं अणिआहिर्वईहिं” अत्र व्याख्या अग्रमहिष्योऽ-

ष्टौ पश्चा १ शिखा २ शची-३ अञ्ज ४ अमला ५ अप्सरा ६
नयमिका ७ रोहिणी ८ एतानिः पोरुशसहस्रदेवदेवीपरिवार-
युताभिः तिसृभिः पर्यङ्गिर्वाहमध्याज्यन्तररूपाभिः सप्तभिः रनी-
कैश्च १ गज २ रथ ३ सुनट ४ वृषज ५ गन्धर्व ६ नाट्य ७
रूपैः सप्तभिः रनीकानामधिपतिभिः चतसृभिश्चतुरशीतिभिश्च-
तुर्दिशं प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राङ्गरक्षकसद्भावात् पदत्रिंशत्
सहस्राधिकशक्रप्रयमितैरङ्गरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिः सौ
धर्मकल्पवासिभिर्देवैर्वाग्निश्च सार्कं सपरिवृतस्तथा देवज-
नप्रसिद्धा उत्कृष्टया प्रशस्तविदायोगतिपूतृष्टतमत्वात् याव-
त्पदात् “तुरिआए चवत्ताए चंराए जयणाए उरुआए सिग्गाए
दिव्वाए देवगईए विईवयमाणे रत्ति ” अत्र व्याख्या त्वरितया
मानसौत्सुक्यात् चपलया फायतः चाम्रया क्रोधाविष्टेयव
प्रीमसंवेदनात् । जवनया परमोत्कृष्टवेगत्वात् । अत्र च
समयप्रसिद्धाश्चमादिगतयो न प्राह्याः । तासां प्रतिक्रमं
संख्यातयोजनप्रमाणैश्चातिक्रमात् तेनैतानि पदानि देवगति-
विशेषणतया योज्यानि देवास्तु तथा भवसज्जावादचित्यसाम-
र्थ्यतोऽत्यन्तशीघ्रा एव चक्षन्तीति अन्यथा जिनजन्मादिपुमहिमा-
निमित्तं तत्रैव भूतिव्येवात्यन्तदूरकल्पादिभ्यः सुराः कथमागच्छे-
युरिति । उक्ततया उक्तस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव या गतिः
सा तथा अत एव निरन्तरं शीघ्रत्वयोगाच्छीघ्रया दिव्यया देवो-
चितया देवगत्या व्यतिव्रजन् २ संज्ञमे द्विवचनं तिर्यगसंख्येया-
नां द्वीपसमुद्राणां मध्यं मध्येन मध्यजागेन यत्त्रैवाष्टापदः पर्वतः
यत्त्रैव भगवत्तत्तीर्थकरस्य शरीरकं तत्रैवोपागच्छति । अत्र स-
र्वथातीतनिर्देशो कर्त्तव्ये वर्त्तमाननिर्देशाद्विज्ञातव्यविषयि तीर्थ-
करेभ्येतन्मयायप्रदर्शनार्थे इति न हि निर्हेतुका अन्यकारणां प्रवृ-
त्तिरिति । उपागत्य च तत्र यत् करोति तदाह (उपागच्छित्ता-
इत्यादि) उपागत्य विमनाः शोकाकुलमनाः श्रुत्पूर्णनयनस्तीर्थ-
करशरीरकं त्रिःश्रुवः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोतीति प्राग्वत् ।
नात्यासन्ने नातिदूरं श्रुत्गन्निव तस्मिन्नप्यवसरे भक्त्याविष्ट-
या भगवद्वचनश्रवणेच्छया अनिवृत्तैर्यावत् पदात् “ नमंसमा-
ण अभिमुहं विणपणं पंजलिउके पज्जावसइत्ति ” परिग्रहः । अत्र
व्याख्या नमस्यन् पश्चाङ्गप्रणामादिना अभि जगवन्तं लक्ष्मीकृ-
त्य मुञ्चं यस्य स तथा । विनयेनान्तरबहुमानेन प्राञ्जलीकृत इति
प्राग्वत् । पर्युपास्ते सेवते इति । अथ द्वितीयेन्द्रवक्ष्यतामाह
(तेणं कावेणमित्यादि) सर्वे स्पष्टं नवरम् अरजांसि निर्मेहानि
यान्यम्बरवस्त्राणि स्वच्छतया आकाशकल्पानि वसनानि धरती-
ति । यावत् करणात् “ आहइअमात्रमउके णव हेमचारुचि-
त्तचंचक्रकुलविहिज्जमाणगळे महिहीए महज्जुईए महाबले म-
हायसे महाणुभावे महासुक्खे भासुरवोदीपदंभवणमालधरे ई-
साणकप्पे ईसाणवमैसए विमाणे सुहम्माए सजाए ईसाणंसि
सिंहासणंसि से णं अट्टावीसाए विमाणावाससयसाहस्साणं
असीईए सामाणिअसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं
चउणं षोगपाज्ञाणं अछएहं अगमहिंसीणं सपरिवाराणं
तिहए परिसाणं सत्तएहं अणीआणं सत्तएहं अणीआहिर्वईणं
चउणं असीईणं आयरक्खेदेवसाहस्सीणं अषोसि च ई-
साणकप्पवासीणं देवाणं देवीण य आदेवच्चं पोरैवच्चं सामिच्चं
भदित्तं महन्तरगत्तं आणा ईसरसेणवच्चं कारेमाणे पाळेमाणे
महया हयनदगीयवाई अ तंतीतलतावतुकिअघणमुअंगपमुपहड-
वाइअरवेण इति ” संग्रहः । सर्वे स्पष्टंनवरम् आलिङ्गितौ य-
थास्थानं स्थापितौ मातामुकुटौ येन स तथा । नवाभ्यामिव हेम-

समवेतस्येव शब्दस्य ब्रह्मभाषितस्याप्युपलम्भोऽस्मदादि-
(दे)भवेत् निरवयवैकाकाशश्रोत्रसमवेतत्वात् । अथ धर्माध-
र्माभिसंस्कृतकणैशङ्कुल्यवरुद्धाकाशदेश एव श्रोत्रं तत्र न च
ब्रह्मभाषितस्यासमवायान्नाऽस्मदादिभिः श्रवणम् । नन्वेवम-
सैव सावयवत्वप्रशक्तिः श्रोत्राकाशप्रदेशात् ब्रह्मशब्दाधारा-
काशदेशस्यान्यत्वात् । यदि च-सावयवमाकाशं न भवेत्,
शब्दस्य नित्यत्वं सर्वगतत्वं च स्याद् आकाशैकगुणत्वात्-
न्महत्त्ववत् । अथ क्षणिकैकदेशवृत्तिविशेषगुणत्वस्य शब्दे
प्रमाणतः प्रतिसिद्धेर्नयं दोषः । नन्वेवमेकदेशवृत्तिविशेष-
गुणत्वाभ्युपगमे कथं न शब्दाधारस्याकाशस्य सावयवत्व-
प्रसिद्धिः ? ' न हि निरवयवत्वे तस्यैकदेशे एव शब्दो वर्तते
न सर्वत्र ' इति व्यपदेशः संगच्छते । न च संयोगस्याव्या-
प्यवृत्तित्वनियन्धनोऽयं यत आकाशं व्याप्य संयोगो न व-
र्तते इति तदेकदेशे वर्तते इत्यभ्युपगमप्रसक्तिः । व्याप्य-
वृत्तित्वं हि सामस्यवृत्तित्वं, तत्प्रतिपेधश्च पर्युदासपक्षे
एकदेशवृत्तित्वमेव, प्रसज्यपक्षे तु वृत्तिप्रतिपेध एव; नचा-
सौ युक्तः संयोगस्य गुणत्वेन द्रव्याश्रितत्वात् । तदभावे च
तदभावात् । न च निरवयवत्वे आकाशस्य सन्तानवृत्त्या
आगतस्य शब्दस्य श्रोत्रेणाप्युपलब्धिः संभवति अन्याऽ-
न्याकाशदेशात्पत्तिद्वारेण तस्य श्रोत्रसमवेतत्वानुपपत्तेः ।
जलतरङ्गन्यायेनाऽपराऽपराऽऽकाशदेशादावपरापरशब्दोत्प-
त्तिप्रकल्पनायां कथं नाऽऽकाशस्य सावयवत्वम् ? , किं च-
आकाशं शब्दोत्पत्तौ समवायिकारणमभ्युपगम्यते, यच्च स
मवायिकारणं तत्सावयवं, यथा-तन्वादि, समवायिका-
रणं च । परेण शब्दोत्पत्तावाकाशमभ्युपगतम् । न च पर-
माश्वात्मादिना व्यभिचारः तस्यापि सावयवत्वात्; अ-
न्यथा-द्रव्यकुक्कुड्यादेस्तत्कार्यस्य सावयवत्वं न स्यात् न च
बुद्ध्यादेः सावयवत्वमसिद्धम् आत्मनः सावयवत्वेन सा-
धितत्वात् तद्विशेषगुणत्वेन बुद्ध्यादेः कथंचित्तादात्म्यसि-
द्धितः सावयवत्वापपत्तेः ।

नच यत एव प्रमाणादणवः सिद्धास्तेषां निरवयवत्वमपि
तत एव सिद्धमिति तद्ग्राहकप्रमाणवाधितत्वात् सावय-
वत्वानुमानस्याप्रामाण्यं प्रमाणनः परमाणुनामसिद्धावाश्र-
यासिद्धितः सावयवत्वानुमानस्याप्रवृत्तिरिति वाच्यं, य-
तः सावयवकार्यस्य सावयवकारणपूर्वकत्वं साध्ये न पूर्वो-
क्तदोषावकाशः । न च कार्यकारणयोरालम्बित्वो भेदः, स-
मवायनिपेधे हि हिमवद्-विन्ध्ययोरिव भेदे विशिष्टकार्य-
कारणरूपनानुपपत्तेः । ततो ह्यणुकादेः परमाणुकार्यस्य
सावयवत्वात् तदात्मभूताः परमाणवः कथं न सावयवा
इति न परमाण्वादिभिर्व्यभिचारः ।

अपि च-सावयवमाकाशं तद्विनाशन्याथानुपपत्तेः । नचा-
ऽऽकाशस्य विनाशित्वमसिद्धम् । तथाहि-अनित्यमाकाशं,
तद्विशेषगुणभित्तशब्दविनाशन्याथानुपपत्तेः । यतो न ता-
वदाश्रयविनाशाच्छब्दविनाशोऽभ्युपगतस्तन्नित्यत्वाभ्युपग-
मविरोधात्; न विरोधिगुणप्रादुर्भावात्, तन्महत्त्वादेरे-
कार्यसमवायित्वेन रूपरसयोरिव विरोधिताऽसिद्धेः । वि-
रोधित्वे वा श्रवणसमयेऽपि तद्भावप्रसङ्गः तदापि तन्म-
हत्त्वस्य सिद्धावात् । नापि संयोगादिविरोधिगुणस्तस्य
तत्कारणत्वात् । नाऽपि संस्कारः तस्य गुणत्वेन शब्देऽसं

भवात्संभवे वा शब्दस्य द्रव्यत्वप्रसक्तिः आकाशस्य द्रव्य-
त्वेन तत्संभवेऽपि तस्याभावे आकाशस्याप्यभावप्रसक्तिः त-
स्य तदव्यतिरेकात् व्यतिरेके वा 'तस्य' इति संबन्धा-
योगात् । नापिशब्दोपलब्धिप्रापकधर्माद्यभावात् तदभावः
तस्य विभिन्नाश्रयस्यानेन विनाशयितुमशक्यत्वात् । शक्य-
त्वे वा तदाधारस्यापि विनाशप्रसङ्गस्तस्य तदव्यतिरेकात्
ततोऽस्वरविशेषगुणत्वे शब्दस्य तद्विनाशन्याथानुपपत्त्या त-
स्यापि विनाशितत्वं, ततोऽपि सावयवत्वम् । न च बुद्ध्या-
दिभिर्व्यभिचारः उक्तोत्तरत्वात् ।

किंच-आश्रितविनाशे आश्रयत्वस्यापि विनाशः आश्रि-
तत्वनिवन्धनत्वात् तस्य धर्मस्य च धर्मिणः कथंचिद्रव्य-
तिरेकात् । तथा आकाशस्य विनाशित्वात्सावयवत्वं घटा-
देरिवोपपन्नम् । किं च-सावयवमाकाशम्, हिमवद्विन्ध्या-
वरुद्धविभिन्नदेशत्वात् तदवपृच्छदेशभूभागवद्; अन्यथा त-
योरूपरसयोरिवैकदेशाकाशस्थितिप्रसक्तिः, न चैतद् दृष्ट-
मिति सर्वं वस्तुत्पादविनाशस्थित्यात्मकत्वात्कथंचित्साव-
यवं सिद्धम् । सम्म० ३ काण्ड ३३ गाथाटी० ।

(आकाशस्य निरालम्बनत्वम्)-“ आगासं चेव निरालं-
वे ” (सूत्र-२६४) आकाशमिव निरालम्बो यथाऽऽकाश-
मनालम्बनं तथा साधुर्न किञ्चिदालम्बते । प्रश्न० ५ संव०
द्वार ।

(आकाशं द्विविधम्)-

दुविहं आगासे पणत्ते, तं जहा-लोगागसे चेव, अलो-
गागासे चेव । (सूत्र-७४+)

तत्र लोको यत्राकाशदेशं धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां वृत्ति-
रस्ति स एवाकाशं लोकाकाशमिति । (स्था०) लोकाऽ-
लोकेभेदेनाऽऽकाशद्विविध्यमुक्तम् । स्था० २ ठा० १ उ० ।

(एनमेवार्थं मीमांसयन्नाह)-

धर्मादिमधुतो लोको-ऽलोकस्तेषां वियोगतः ।

निरवधिः स्वयं तस्या-ऽवधित्वं तु निरर्थकम् ॥ ६ ॥

धर्मास्तिकायादिसंयुक्त आकाशो लोकः, तदितरस्त्वलोकः।
स च पुनर्निरवधिः-अपारः अलोकः, तस्य-अलोकस्य
स्वयम्-आत्मनाऽवधिन्वमन्तर्गडु इति । किञ्चिदाहात्र-यथा
लोकस्य पार्श्वे अलोकस्यापि पारोऽस्ति; तथैवात्रऽपि
द्वितीयतटे पारो भविष्यतीति श्रुवाणमुत्तरयन्ति-लोकस्तु
भावरूपोऽस्ति, तस्यावधित्वं घटते, परं तु अत्रे अलोकस्य
केवलमभावात्मकस्याऽवधित्वं कथं कल्पने शशशृङ्गवत् ।
यथा असद्-अविद्यमानं शशशृङ्गं न कुत्रापि निरीक्ष्यमाणं
विद्यमानवदाभाति तथैवैतस्याप्यलोकस्य अविद्यमानस्याव-
धित्वं न घटामाटीकते । अथ भावरूपात्मकस्वमङ्गीक्रियते
तदा तु पडनिरिक्तमन्यद् द्रव्यं नास्तीति व्यवहारात् आ-
काशदेशरूपस्य तु तदन्तत्वं कथयन्तं बुद्ध्या घातो जायते ।
तस्मादलोकाकाशस्तु अनन्त एव मन्तव्य इति । आकाशो
यथा साऽन्तः शंसितो धर्माऽधर्मानुभावात् तस्य भावस्तद-
भावात्तदभावः । अलोकाकाशोऽपि सान्तो धर्माधर्मानुभावा-
भवन् अतिरिक्तद्रव्यत्वापत्त्यने । तस्माद्यथोक्तमव न्या-
यम् । यावता आकाशेन तद्धर्माधर्मौ व्याप्य स्थितौ तावता

तित्थगरचिन्माणं जाव अणमारचिन्माणं अ अगणिकायं
विज्ज्वन्ति ॥

तण्णमित्यादि स्पष्टम् क्षीरोदकेन हण्णानन्तरं स शक्रः किं-
करोतीति दर्शयति (तण्णमित्यादि) ततः शक्रस्तीर्थकरश-
रीरकं क्षीरोदकेन स्नयति स्नपयित्वा गोशीर्षवरचन्दनेनानु-
लिप्यति अनुलिप्य हंसलक्षणो हंसत्रिशदत्वात् शाटको
वस्त्रमात्रं न च पृथुलः पट्ट इत्यभिधीयते । तं हंसनामकं-
पट्टशाटकं निवासयति परिधायतीत्यर्थः । परिधाय च सर्वाङ्ग-
द्वारविनृपितं करोति (तण्णमित्यादि) ततस्ते भवनपत्यादयो
देवा गणधराणामनगाराणं च शरीराणि तथैव चक्रुः अहतान्यस्त्र-
पिन्तानि दिव्यानि वर्णाणि देवदृष्ययुगलानि निवासयन्ति शेषं
व्यक्तम् (तण्णमित्यादि) ततः शक्रो भवनपत्यादीनेवमवादीत्
ऋषमेव त्रो देवानुप्रिया । ईहामृगादिभक्तिचित्रास्तिस्रः शिविका
विकुर्वन्त विकुर्वन् इति सौत्रो धातुस्तस्माद्रूपसिद्धिः शेषं स्पष्टम् ।
(तण्णमित्यादि) ततः शक्रो जगवच्छरीरं शिविकायामारोहय-
ति महर्द्ध्या च चित्तिकास्थाने नीत्वा चित्तिकायां स्थापयति शेषं
स्पष्टम् (तण्णमित्यादि) स्पष्टम् (तण्णमित्यादि) ततः स
शक्रोऽग्निकुमारान् शब्दापयति आमन्त्रयति शब्दापयित्वा एवम-
वादीत् त्रो अग्निकुमारा । देवास्तीर्थकरचित्तिकायां गणधरचित्ति-
कायामनगरचित्तिकायां चाग्निकायां विकुर्वन्त विकुर्वित्वा एता-
माहुस्तिकाः माज्ञां प्रत्यर्पयत । शेषं व्यक्तम् (तण्णं अग्निकुमारा दे-
वा इत्यादि) व्याख्यातप्रायमेव (तण्णं से सक्के इत्यादि) एतत् सू-
त्रद्वयमपि व्यक्तम् उज्ज्वालयत दीपयत तीर्थकरशरीरकं यावद-
नगरशरीरकाणि च ध्यामयत स्ववर्णत्याजनेन वर्णान्तरमापा-
दयत अग्निसंस्कृतानि कुरुतेति । (तण्णमित्यादि) ततः स
शक्रो भवनपत्यादिदेवानेवमवादीत् भो देवानुप्रियाः तीर्थकरचि-
त्तिकायां यावदनगरचित्तिकायां च अग्रुहं तुरुहं सिंहकं घृतं
ननु च एतानि द्रव्याणि कुम्भनाग्रशोऽनेककुम्भपरिमाणानि जारा-
ग्रशोऽनेकचिन्तितुल्यपरिमाणानि । अथ या पुरुषोत्तमोऽपणीयो भारः
नोऽद्रं परिमाणं येषां ते जाराग्रास्ते बहुशो जाराग्रशः संहरेतेति
प्राग्वत् । अथ मांसादिषु ध्यामितेषु अस्थिष्वचादीषु शक्रः किं
चक्रे इत्याह “ तण्णमित्यादि ” स्पष्टं नवरं क्षीरोदकेन क्षीरसमुद्धान-
नीतज्ज्वेन निर्वापयत विधाययतेत्यर्थः । अथास्त्वियत्कथ्यतामाह
“ तण्णमित्यादि ” तनश्चिन्तकानिर्वापणादनु जगवत्सतीर्थकरस्यो-
परितनं दक्षिणं सक्थि द्वाडामित्यर्थः । शक्रो गृह्णाति ऊर्ध्वलोकवा-
सित्वात् दक्षिणश्रेणिपतित्वाच्च । वह्निः दक्षिणात्यासुरेज्यः सका-
शाद् वी इति विशिष्टं रोचनं दीपनं दीक्षिरिति यावत् येषाम-
न्तीति वैरोचनाः स्वार्थेऽङ्ग उदीच्याः सुराः दक्षिणात्येज्यः उत्त-
राणामधिकपुण्यप्रकृतिकत्वात् तेषामिन्द्र एव वैरोचनराजोऽपि
अद्यस्तनं वामं सक्थि गृह्णाति अथोलोकवासित्वात् उत्तरश्रेण्यधिप-
त्वाच्च अवशेषा भवनपतयो वत्करणात् व्यन्तरा ज्योतिष्काश्च
ग्राह्या वैमानिका देवा यथाऽहं यथा महर्द्धिकम् । अवशेषाणि अ-
ङ्गानि शुजाद्यस्थीनि उपाङ्गानि अङ्गसमीपवर्तीनि अङ्गुल्याद्य-
स्थीनि गृह्णातीति योगः । अयं जावः सनत्कुमाराद्यष्टाविंशतिरि-
न्द्रा अवशिष्टान् शत्रुंशतितदन्तान् अन्येऽवशिष्टा इन्द्रा अङ्गापाङ्गा-
स्थीनीति । ननु देवानां तद्वह्णे क आशय इत्याह । केचिज्जिन-
प्रकथा जिने निर्धुते जिनसक्थि जिनवदाराध्यमिति केचिज्जात
मिति पुरातनैदिमाचोर्णमित्यसाजिरपीदं कृतव्यमिति केऽपि
धर्मः पुण्यामिति कृत्वा । अत्र ग्रन्थान्तरप्रसिद्धोऽयमपि हेतुः

“पूजति अपदिअहं, अह कोइ पगजवं जइ करेज्जा । तो परका-
विक्रता व, सहिहेण करेति निअक्खं” १ । सौधर्मैन्देशाने-
न्द्रयोः परस्परं सवैरयोस्तच्छत्रादनेन वैरोपशमोऽपि इत्यादि-
को ज्ञेयस्तद्यथा व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिरतो विद्याधरनरा-
श्चिताजस्मशेषामिव गृह्णन्ति सर्वोपपञ्चविद्यावणमिति कृत्वा
आस्तां त्रिजगदाराध्यानां तीर्थकृतां योगभृच्चरवर्तिनामपि देवाः
सक्थिग्रहणं कुर्वन्तीति । अथ तत्र विद्याधरादिजिरहं पूर्विकया
जस्मनि गृहीते अखातायामेव गतायां जातायां मा चूत्तत्र
पामरजनकृताशातनाप्रसङ्गः सातयेन तीर्थप्रवृत्तिश्च भूयादि
ति स्तूपविधिमाह (तण्णमित्यादि) सर्वं स्पष्टं नवरं सर्वात्मना
रत्नमयानन्तर्वहिरापि रत्नखचितान् (महाचि) महतोऽतिवि-
स्तीर्णान् आहप्रत्ययः स्वार्थिकः प्राकृतप्रभवः श्रीन् चैत्यस्तूपान्
चैत्याश्चिन्ताह्लादकाः स्तूपाश्चैत्यस्तूपास्तान् कुरुत । चिन्तात्रय-
त्रितिपित्यर्थः आह्लाकरणसूत्रे ततस्ते बहवो भवनपत्यादयो देवा
स्तथैव कुर्वन्ति । ननु यथाह्लाकरणसूत्रे यावत् करणेन सूत्रकृतौ
लाघवसूत्रा तथा पूर्वसूत्रेऽपि कथं न लाघवचिन्ता कृता उच्यते
विविचनत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरिति (तण्णमित्यादि) ततस्ते बहवो
भवनपत्यादयो देवास्तेषु स्तूपेषु यथोचितं तीर्थकरस्य परि-
निर्वाणमहिमां कुर्वन्ति कृत्वा च यत्रैवाकाशखण्डे नन्दीश्वरवरो
द्वीपस्तत्रैवोपागच्छन्ति ततः स शक्रः पौरस्थाज्जनकपर्वते
अष्टाहिकामशानामहं दिवसानां समाहारोऽष्टाहं तदस्ति
यस्यां महिमायां सा अष्टाहिका तां महामहिमां करोति । ततं
शक्रस्य चत्वारो लोकपादाः सोमयमवरुणवैश्रमणनामानस्तत्पा-
श्ववर्तिषु चतुर्षु दधिमुखकपर्वतेषु अष्टाहिकां महामहिमां कुर्व-
न्ति न चात्र नन्दीश्वरवरादिशब्दानां कोऽन्वर्थ इत्युच्यते नन्द्याप-
र्वतपुष्करिणीप्रमुखपदार्थसमुद्भूता समृद्धा ईश्वरः स्फीतिमान्
नन्दीश्वरस्य एवामनुपुण्यद्वीपपेक्षया बहुतरसिद्धायतनादिसमु-
द्भावेन वरो नन्दीश्वरवरः । तथा अङ्गनरत्नमयत्वादङ्गनास्ततः
स्वार्थे कप्रत्ययः । यद्वा कृष्णवर्णत्वेनाङ्गनतुल्या इत्यङ्गनकाः
उपमाने कप्रत्ययः । तथा दधिवदुज्ज्वलवर्णं मुखं शिखरं रज-
तमयत्वाद् येषां ते तथा बहुव्रीहौ कप्रत्ययः । अयेशानेन्द्रस्य
नन्दीश्वरावतारवक्तव्यमाह (ईसाणेत्ति) ईशानो देवेन्द्र उच्यते
हे अङ्गनके अष्टाहिकां तस्य लोकपादा उत्तराहाज्जनकस्यो-
परिवारकेषु चतुर्षु दधिमुखकेषु अष्टाहिकां चमरश्च दा-
क्षिणात्याङ्गनके तस्य लोकपादा दधिमुखकेषु बहीन्द्रः
पाश्चात्याङ्गनके तस्य लोकपादा दधिमुखकेषु ततस्ते बहवो
भवनपत्यादयो देवा अष्टाहिकाः महामहिमामहोत्सवचूताः
कुर्वन्तीति । बहुवचनं चात्राष्टाहिकानां सौधर्मैन्द्रादिभिः पृथक्
पृथक् क्रियमाणत्वात् (करित्ता इत्यादि) अथाष्टाहिका महा-
महिमाः कृत्वा यत्रैव लोकदेशे स्वानि स्वानि स्वसंबन्धीनि वि-
मानानि यत्रैव स्वानि स्वानि भवनानि वासप्रासादाः यत्रैव स्वाः स्वाः
सजाः सुधर्माः यत्रैव स्वकाः स्वकाः स्वस्वसंबन्धिनो माणवक-
नामानश्चैत्यस्तभाश्चैत्यशब्दार्थः प्राग्वत् तत्रैवोपागच्छन्ति उपा-
गत्य च वज्रमयेषु गोत्रसमुज्जकेषु भाजनविशेषेषु जिनसक्थीनि-
प्रक्षिपन्तीति । सक्थिपदमुपलक्षणपरं तेन दशनाद्यपि यथाहं प्र-
क्षिपन्तीति । अथ ज्ञाताधर्मकथाङ्गेकमहिनायनिवेशयतन्मध्यवृ-
त्तिजिनसक्थीन्यपुजन् वृषज्जिनसक्थि च तत्र प्राक्षिपति ज्ञेयं
प्रक्षिप्य च अष्टयैः प्रत्यग्रवैरमद्वैत्यैश्च गन्धैश्चार्ययन्ति अर्चयित्वा
च विपुशान् जोगोचितान् भोगान् शुजाना विहरन्त्यासत इति ।
अत्राह परः ननु चारिवादिगुणविक्रमस्य भगवच्छरीरस्य पूज-

नादिकं पूर्वमपि ममान्तर्वाणमिव बाधते तदनु इदं जिनसकथ्या-
दिपूजनं कृते द्वार इव सुतरां बाधते मैव वादीः नामस्थापना-
रूपजिनानां भावजिनस्येव वन्दनीयत्वात्, तदा भगवच्छरीर-
स्य च रूपजिनरूपत्वात् सकथ्यादीनां च तदवयवत्वाद् भावजि-
नादभेदेन वन्दनीयत्वमेव अन्यथा गर्भतयोत्पन्नमात्रस्य भग-
वतः “समणे नगवं महावीरे” इत्याद्यन्निष्ठापेन सूत्रकृतां सूत्रर-
चना शक्राणां शक्रस्तवप्रयोगादिकं च नौचित्यमिवेदिति । अत
एव जिनसकथ्याद्याशातनाजीरवो हि देवास्तत्र कामसेवनादौ
न प्रवर्तन्ते इति जं० २ वक्र० ।

(३१) अथेष्ट्वाकूणां द्वितीयां चित्तिकां वर्णयति ॥

धूमसयभाज्जाणं, चउवीसं चैव जिणहरे कासी ।

सुव्वजिणाणं पमिमा, वन्नपमाणेहिं निअग्गेहिं ॥

स्तूपशतं चानृणां जरतः कारितवानिति । तथा चतुर्विंशति-
इच्चैव जिनगृहे जिनायतने (कासित्ति) कृतवान् का इत्याह ।
सर्वजिनानां प्रतिमा वर्णप्रमाणैर्निजैरात्मीयैरिति गार्थः । आ०
म० प्र० । श्रीऋषभदेवेन साकं यैर्दशसहस्रमुनिभिर्जितं प्र-
त्याख्यातं ते कियता कावेन सिद्धास्सन्तीति प्रश्ने ऋषभदेवेन
साकं दशसहस्रमुनयोऽजिजिज्ञात्रे सिद्धास्सन्तीत्येतद्वाराणि
वसुदेवहिण्ड्यादौ वर्तन्ते इति बोध्यम् । श्वेन ४ उल्ला० ३१ प्र०।
परिवेष्टनपट्टे, प्रव० २१६ छा० । जी० । “ वडरसंघयणे ” द्वा-
हादिमयपट्टवस्त्राद्यसम्पुष्टोपमसामर्थ्यान्वितत्वाद्भजः ॥ भ०
१ श० १ उ० । उक्त० । वृषभे, जी० ३ प्रति । रा० । जं० ।
श्री० । अनु० । ज्ञा० । आपधिजेदे, कर्णच्छिद्रे, कुम्भीरपुच्छे,
मेदि० । पर्वतजेदे च धरणि० वराहपुच्छे, हेम० । “ नाजिमूत्रात्
यदा वर्णं, उत्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृषभस्येव निर्वाति, हेमया
ऋषभः स्मृतः ” इति सङ्गीतशास्त्रोक्ते स्वरजेदे, राजकर्तव्ये, वाच०
कात्यायनगोत्रायाः शिष्यानाम्न्याः कन्यकायाः पितरि, तत्कथा
ब्रह्मदत्तहिण्ड्यां दर्शिता तत एवाऽवधार्या । उक्त० १ श० ।
ऋषभकूटाधिपदेवे च । स्था० ८ ग० ।

उसज- (ह) कंठ-ऋषभकूट-पुं० ६ त० वृषभस्य कण्ठे,
वृषभकूटप्रमाणे रत्नविशेषे, रा० “ उसजकंगण अट्टसयं ”
जी० ३ प्रति० ।

उषभकूट-ऋषभकूट-न० जम्बूद्वीपे उत्तरार्द्धजरते वर्षे स्वना-
मख्याते पर्वते, ॥

कहि एं जंते ! जंबुद्वीवे दीवे उत्तरभरहे वासे उसजकूडे
णामं पव्वए पसुत्ते गोअमा ! गंगाकुंरस्त पच्चिउमेणं सिं-
धुकुंरस्य पुरच्छिउमेणं चुद्धिहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दा-
हिणिद्वे णितंवे एत्थ एं जंबुद्वीवे दीवे उत्तरहे जरहे वासे उ-
सहकूमे णामं पव्वए पसुत्ते अट्टजोअणाइं उहुं उच्चत्तेणं दो
जोअणाइं उव्वेहेणं मूले अट्टजोअणाइं विक्खंजेणं म-
ज्जे ठ जोअणाइं विक्खंजेणं उपारिं च चत्तारि जोअ-
णाइं विक्खंजेणं मूले साइरेगाइं पणवीसं जोअणाइं परि-
क्खेवेणं मज्जे साइरेगाइं अट्टारसजोअणाइं परिकखेवेणं उ-
वारिं साइरेगाइं उवावसजोअणाइं परिकखेवेणं (पाठा-
न्तरं) मूत्रे वारसजोअणाइं विक्खंजेणं मज्जे अट्ट जोअ-
णाइं विक्खंजेणं उप्पि चत्तारि जोअणाइं विक्खंजेणं मूले

साइरेगाइं सत्ततीसं जोअणाइं परिकखेवेणं मज्जे साइरे-
गाइं पणवीसं जोअणाइं परिकखेवेणं उप्पि साइरेगाइं वा-
रसजोअणाइं परिकखेवेणं मूले विच्छिणं मज्जे संखित्ते
उप्पि तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वजंयणायामए अ-
त्थे सएहे जाव पडिरुवे सेणं एगाए पउमवरवेअए तहेव
जाव जवणं कोसं आयामेणं अट्टकोसं विक्खंजेणं देसूणं
कोसं उहुं उच्चत्तेणं अट्टो तहेव उप्पट्ठाणि पलमाणि जाव
उत्तमे अएत्थ देवे महहिणं जाव दाहिणेणं रायहाणी तहेव
मंदरस्स पव्वयस्स जहा विजयस्स अविसेसियं ॥

क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धजरते वर्षे ऋषभकूटो नाम्ना
पर्वतः प्रज्ञतः जगवानाह गौतम ! गङ्गाकुण्डस्य यत्र हिमवतो
गङ्गा निपतति तत्र गङ्गाकुण्डं तस्य पश्चिमायां यत्र तु सिन्धुनिर्प-
ति सिन्धुकुण्डं तस्य पूर्वस्यां चुद्धिहिमवतो वर्षधरस्य दक्षि-
णात्यनित्ये सांमीप्यकसप्तम्या नितम्यासन्ने इत्यर्थः । अत्र प्रदे-
शे जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धजरते वर्षे ऋषभकूटो नाम्ना पर्वतः
प्रज्ञतः अष्टयोजनान्पूर्वोच्चत्वेन द्वे योजने उच्चधेन भूमिप्रवे-
शेन उच्चत्वचतुर्थीशस्य चूम्यवगाढत्वात् अष्टानां चतुर्थीशे
द्वयोरेव लाजान् । मूत्रमध्यान्तेषु क्रमादष्टपद चत्वारि योजनानि
विष्कम्भेन विस्तारेण उपपन्नत्वादायामेनापि समवृत्तस्याया-
मविष्कम्भयोस्तुल्यत्वादिति । तथा मूलमध्यान्तेषु पञ्चविंशति-
रष्टादश छादश च योजनानि सातिरेकाणि परिकेपेण परिधि-
ना । अथास्य पात्रान्तरं वाचनाभेदस्तत्तत् परिमाणान्तरमाह । मूले
छादश योजनानि विष्कम्भेन मध्येऽष्टयोजनानि तूपरि चत्वारि
योजनानि विष्कम्भेन अत्रापि विष्कम्भायामतः साधिकत्रिगुणं
मूत्रमध्यान्तपरिधिमानं सूत्रोक्तं सुबोधम् । अत्रापरः एकस्य वस्तुनो
विष्कम्भादिपरिमाणे द्वैरूप्यासंभवेन प्रस्तुतग्रन्थस्यासातिशय
स्थविरप्रणीतत्वेन कथं नान्यतरनिर्णयः यदेकस्यापि ऋषभकूटप-
र्वतस्य मूलादावष्टादियोजनविस्तृतत्वादि पुनस्तत्रैवास्य द्वाद-
शादियोजनविस्तृतत्वादीति सत्यं जिनभट्टारकाणां सर्वेषां
ज्ञायिकज्ञानवतामेकमेव मतं मूलतः पश्चाच्च कालान्तरेण
विस्मृत्यादिनाऽयं वाचनभेदः ॥ यदुक्तं श्रीमल्लयगिरिसूरिभि-
र्योगित्त्वरण्डवृत्तौ “ इह स्कन्दिलाचार्यप्रवृत्तौ दुःपमानुभा-
वतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पठनगुणादिकं सर्वमप्यनेशत् ।
ततो दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयोः सहमेलापकोऽभवत्
तद्यथा एको वल्लभ्यामेको मथुरायां तत्र च सूत्रार्थसंघटने पर-
स्परं वाचनाभेदो जातः विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्वा स्मृ-
त्वा संघटने भवत्यवश्यं वाचनाभेद इत्यादि ततोऽत्रापि दु-
ष्करोऽन्यतरनिर्णयः द्वयोः पक्षयोरुपस्थितयोरनतिशायिज्ञा-
निभिरनभिनिविष्टमतिभिः प्रवचनाशातनाभीरुभिः पुण्यपुरु-
षैरिति न काचिदनुपपत्तिः । किं च सिद्धान्तिकाशिरोमणिपूज्य-
श्रीजिनभट्टगणितमाश्रमणप्रणीतक्षेत्रसमाससूत्रे उत्तरमतमेवं
दर्शितं यथा “सव्वे वि उसहकूडा, उव्विछा अठ जोअणे हुंति ।
वारस अठ य चउरो, मूले मज्जुवरि विच्छिण्णा । १ । मूले वि-
च्छिणं इत्यादि शेषवर्णकः प्राग्वत् । अथास्य पञ्चवरवेदिकाद्याह ।
(से णं एगाए इत्यादि) स ऋषभकूटादिरेकया पञ्चवरवेदि-
कया तथैवेति । यथा सिद्धायतनकूटवर्णकः प्रागुक्तस्तथाऽत्रापि
वक्तव्य इत्यर्थः कियत्पर्यन्त इत्याह । यावद्भगवत ऋषभाख्य-
देवस्थानं स चायं पण्येण य वणसंडेणं सव्वञ्चो समंता संप-

निम्निते उन्महकूडस्त्व गं उर्णिष बहुसमम्भलिजे भूमिभागे
पक्षते से जहा गामए अर्णिषयुपवरेद वा जाव वाणमंतरा
जाव विहरंति तस्त्वं गं यहुत्तमरमणिज्जस्त्वं भूमिभागस्त्वं
यहुत्तमरदेशभागे मरं एणे नवणे पक्षते" इति अत्र व्याख्या पु-
नर्यन् ! भवनमानं साजादेव सूत्रे दर्शयति । क्रोशमायामेनाद्ध-
क्रोशं विष्कम्भेन देशान्तक्रोशं चत्वारिंशदधिकचतुर्दशशत-
नरमुज्ज्वलेन । यद्यपि भवनायामपेक्षया किञ्चिन्मूलाच्छ्रय-
मानं भवति प्रान्तादन्तु आयामद्विगुणोच्छ्रय इति श्रौक्षाताथ-
मकथाङ्गवृत्तादौ भवनप्रान्तादयोर्विशेषो दृश्यते तथाऽप्यत्र त-
योनेकार्थकत्वं हेतुम् । धर्मलयागिरिभूमिः क्षेत्रसमासवृत्तौ
एतेषां ऋषभकूटानामुपरि प्रत्येकमेकैकः प्रास्तादायतंसकः ते
च प्रास्तादाः प्रत्येकमेकं क्रोशमायामतोऽर्द्धक्रोशं विष्कम्भतो
देशानं क्रोशमुच्चस्वेनेत्यत्रोक्तं भवनतुल्यप्रमाणतया ऋषभकू-
टेषु प्रास्तादानामभिधानादिति । अथो नामान्वयं ऋषभकूटस्य
तथैवेति यथा जीवाभिगमादौ यमकादीनां पर्वतानामुक्त-
थाऽत्रापि श्रान्तिव्येन वक्तव्यः तदभिलाषसूत्रं तु उत्पलानोत्पा-
दिना नृत्तिनं तदनुसारेणैवं " सैकेणैषेणं भने ! एवं बुचइ उत्स-
तकूडपव्वण २ गोश्रमा । उत्सहकूडपव्वण खुट्टासु खुट्टियासु
चायीसु पुप्फवरिणीसु जाव विलपतीसु बहइ उत्पलाइ पउमाइ
जाव महम्मपत्ताइ उत्सहकूमप्पमाइ उत्सहकूडवणाइ उत्सह-
कूडवणाभाइ इति " अत्र व्याख्या प्रथमं सुगमम् । उत्तर-
सूत्रे ऋषभकूटपर्वते कृष्णासु कुल्लिकामु वापीषु पुष्करिणीषु
यावद्विनापङ्क्तिषु बह्व्युत्पलानि पद्मानि यावत्सहस्रपत्राणि
ऋषभकूटप्रभाणि ऋषभकूटाकाराणि ऋषभकूटवर्णानि तथा
ऋषभकूटवर्णान्येव आभा प्रणिभासो येषां तानि ऋषभकूटव-
र्णानि तनस्तानि तदाकारत्वात्तद्वर्णत्वात्तद्वर्णसादृश्याच्च
ऋषभकूटानीति प्रसिद्धानि तद्योगादेव पर्वतोऽपि ऋषभ-
कूटः । उभययामपि नाम्नामनादिकालप्रवृत्तौऽयं व्यवहार
इति नेतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गः एवमन्यत्रापि परिभाषनीय-
म् । प्रकारान्तरेणपि नामनिमित्तमाह " उत्सभे अ एत्थ-
देवे " इत्यादि ऋषभश्चात्र देवो महर्षिकः अत्र यावत्कर-
णान् " महज्जुइण जाव उत्सहकूमस्स उत्सहाए रायहाणीए
प्रशंसि च बहणं देवाण य देवीण य आहैवच्च जाव
दिग्भाइ नेगनेगाइं जुज्जमाणे विहरइ से एणण्ठेणं एवं बुचइ
उत्सहकूमपव्वण २" इति पर्वतः सूत्रपाठो हेतुः । अत्र व्याख्या
प्राग्भूत " दाहिणेणं " इत्यादि राजधानी ऋषभदेवस्य ऋषभा
नाम्न । मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणतस्तथैव वाच्या यथा विजया
देवस्य प्रागुक्ता अविराजिते विशेषरहित क्रियाविशेषणमेतत् ।
अस्या विजयायाः राजधान्याइच नामतोऽन्तरं तत्त्वस्मिन् चण-
के इति प्रायः । अं० २ वक्त्र० ॥

जम्भंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाणईए उत्तरेण अट्ट उ-
त्सभकूमा पण्णा ॥

अथै ऋषभकूटपर्वता अष्टास्वपि विजयेषु तद्भावात् ते च व-
र्धपरपर्वतप्रत्यासन्ना म्बेच्छखएनत्रयमध्यखएववर्तिनः सर्व-
विजयनरतैरावतेषु प्रयान्ति तत्प्रमाणं चेदम् । "सर्वे वि उत्सह-
कूडा, उच्चिक्का अट्ट जोयणा हांति । वारस अठ य चउरो, सूत्रे
मज्जवरि विविन्न " इति ॥ १ ॥

उत्सभ(ह)कूमदेव-ऋषभकूटदेव-पुं० ऋषभकूटनिवासिनिदेव,

"जम्भंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाणईए अट्ट उत्सहकूडदेवा पण-
णा " स्या००० हां० ।

उत्सभ (ह) णाराय-ऋषभनाराच-न० यत् कीदृशकारहित
संहननं तद्वृत्तनाराचम् । द्वितीये संहनने, पं० सं० । क० स्या०
उत्सभणह-ऋषभनाय-पुं० श्रीऋषभदेवे, आ० म० प्र० ।

उत्सभ (ह) दत्त-ऋषभदत्त- पुं० ब्राह्मणकुलग्रामवास्तव्ये
कोमावसगांवे स्वनामख्याने ब्राह्मणवर्ये, आचा० ११५० । आच०
कल्प० (यस्य देवानन्दानाम्ना ज्ञार्थ्यायाः कक्षौ प्रथमं श्रीवीर-
जिनः पुत्रव्येनोपपन्नस्ततो हरिणेगमेपिणा संकर्षितस्त्रिशलायां
सिद्धार्थनरेन्द्रमहिष्यां संजज्ञे इति वीरशब्दे स्पष्टीभवित्यति)
तस्य शेषवक्तव्यता चैवम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं माहणं कुंरुगामे णामं एयरे
होत्था वण्णओ बहुमाहए चेइयवण्णओ तत्थ एं माहण-
कुंरुगामे एयरे उत्सजदत्ते णामं माहणे परिवसइ । अट्ट
दित्ते वित्ते जाव अपरिचूए रिउव्वेय, जठव्वेय सामवेय
अयव्वणवेय जहा खंदओ जाव आपेसु य बहुसु य वंभए-
एसु य नएसु परिनिट्टिए समणोवासए अनिगयजीवाजीवे
उवल्लपुष्पापावे जाव अप्पाणं नावेमाणे विहरइ ॥

तेणमिन्यादि सुगमम् (अहेत्ति) समृद्धः (दित्तेत्ति) दीप्तस्ते-
जस्य । दसो वा दर्पयान् । (वित्तेत्ति) प्रसिद्धो यावत्करणात्
"विच्छिन्नविजयजयणसयणासणजाणवाहइ " इत्यादि दृश्यम् ॥
प्र० ए दा० ३३ उ० ॥

तस्स एं उत्सभदत्तस्स माहणस्स देवाणंदा णामं माहणी
होत्था सुकुमालपाणिपाया जाव पिथदंभणा मूखा समणो-
वासिया अनिगयजीवाजीवा उवल्लपुष्पापावा जाव विह-
रइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं सामं समंसहे परिमा
पज्जुवासइ तए एं से उत्सजदत्ते माहणे इमीसे कहाए
लच्छे समणे हट्ट जाव हियए जेखेव देवाणंदा माहणी
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता देवाणंदा माहणि एवं
वयासी एव खज्जु देवाणुप्पिया समणे जगवं महावारे
आदिगरे जाव सव्वत्तू मव्वदरिमी आगःसमएणं चकेणं
जाव मृहं मृष्टेणं विहरमाणे बहुमालए चेइए अहापडिखं
उग्गहं जाव विहरइ तं महप्फलं खज्जु देवाणुप्पिए तहा
रूवाणं अरहंताणं जगवंताणं णामणोयस्स वि सवणयाए
किमंगुण अनिगमणवर्द्धणमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासण
याए एगस्स वि आरियस्स धम्मयस्स सुवयएस्स सवणयाए
किमंग । पुण विपुलस्स अट्टस्स गहणयाए तं गच्छामो एं
देवाणुप्पिए समणं जगवं महावीरं वंदामो णमंसामो जाव
पज्जुवासामो एयं णो इह जये परमंभे य हियाए मुहाए
खमाए आणुगामियत्ताए जविस्सइ तए एं सा देवाणंदा
माहणी उत्सजदत्तेणं माहणेणं एवं वुत्ता समणी हट्ट जाव
हिययाकरयल जाव कट्ट उत्सजदत्तस्स माहणस्स एयमट्टं
विणएणं पामं गुणइ ॥

(हियायत्ति) हिताय प्रयोजनवत् (मुहायत्ति) सुखाय शर्म-
णे (खमायत्ति) क्षमत्वाय सङ्गतत्वायेत्यर्थः (आणुगामियं

त्ताए (चि) अजुगामिकत्वाय शुभानुबन्धायेत्यर्थः (हट्ट) इह यावत्करणादेवं दृश्यं (हट्टतुट्टचिचत्तभाणंदिआ) हट्टं तुष्टमत्यर्थं तुष्टं हट्टं वा विस्मितं तुष्टं च तोपवच्चिचत्तं यत्र तत्तथा । तद्यथा भवत्येवमानन्दिता ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगता ततश्च नन्दिता समृद्धतरतामुपगता (पीडमणा) प्रीतिः प्रीणनमाप्स्यायनं मनसि यस्याः सा प्रीतिमनाः (परमसौमनसिया) परमसौमनस्यं सुष्ठु समनस्कता संजाता यस्याः सा परमसौमनस्यता (हरिसवस्तविसप्पमाणहियया) हर्षवशेन विसर्पद्धिस्तारयायि हृदयं यस्याः सा तथा ।

तएणं से उसजदत्ते माहणे कोहुंविपुसिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं वयासी खिप्पमेव भो ! देवाणुप्पिया ! लहुकरणा-जुत्तजोइयसमखुरवादिहाणसमलिहियसिगेहिं जंबूणयम-यकलावजुत्तपरिविसिद्धेहिं रययमयंउत्तरज्जुप्पवरकंचण-णत्थपग्गहोग्गहियएहिं एलिप्पन्नकयामेलएहिं पवरगोणजुवाणएहिं एणमणिमयंउटियाजाअपरिगतमुजातजुगजु-त्तरज्जुयजुगपसत्थमुविरचियनिम्मियपवरलक्खणोववेयं-धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्टवेह मम एयमाणत्तियं पच्चापिण्ह । तएणं से कोहुंविपुसिसे उसभदत्तेणं माह-णेणं एवं बुत्ता समाणा हट्ट जाव हियया करयल जाव एवं सामी तहत्ता एए विणएणं वयणं जाव पडिमुणेत्ता खिप्पमेव लहुकरणाजुत्त जाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्टवेत्ता जाव तमाणत्तियं पच्चापिण्हति तएणं से उसभदत्ते माहणे एहाए जाव अप्पमहग्घाभरणालंक्रियसरीरे सयाओ गिहाओ पणिणिवखमइ पणिणिकखमइत्ता जेणेव वाहिरि-या उवट्टाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवा-गच्छइ उवागच्छइत्ता धम्मियं जाणप्पवरं दुरुद्धे ।

(लहुकरणजुत्तजोइय इत्यादि) लहुकरणं शीघ्रक्रियादत्तत्वं तेन युक्तौ यौगिकौ च प्रशस्तयोगवन्तौ प्रशस्तसदृशरूपत्वाद्यौ तौ तथा समाः खुराश्च प्रतीताः (वालिहाणत्ति) वालिधाने च पु-च्छौ ययोस्तौ तथा समानि द्विखितान्युद्विखितानि शृङ्गाणि ययो-स्तौ तथा ततः कर्मधारयोऽतस्ताभ्यां लघुकरणयुक्तयौगिकस-मखुरवादिधांनसमलिखितगृङ्गाकाभ्यां गोयुवज्यां युक्तमेव या-नप्रवरमुपस्थापयतेति सम्बन्धः । पुनः किंभूतान्यामित्याह । जा-म्यूनदमयौ सुवर्णनिर्द्वौ यौ कलापौ कण्ठाभरणविशेषौ ताभ्यां युक्तौ प्रतिविशिष्टौ च प्रधानौ जवादिजिन्यौ तौ तथा ताभ्यां जा-म्यूनदमयकण्ठापयुक्तप्रतिविशिष्टकाभ्यां रजतमयौ रूप्यविकारे घट्टे ययोस्तौ तथा सूत्ररज्जुके कार्पासिकसूत्रद्वरकमयौ वर-काञ्चने प्रवरसुवर्णमण्डितत्वेन प्रधानसुवर्णे ये नस्ते नासिका-रज्जुतयोः प्रग्रहेण रश्मिना अवगृहीतकौ बद्धौ यौ तौ तथा ततः कर्मधारयोऽतस्ताभ्यां रजतमयघट्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनस्ताः प्रग्रहावगृहीतकाभ्यां नीलोत्पलैर्जज्वजविशेषैः कृतो विहितः । (आमेवत्ति) आपीरुः शेखरो ययोस्तौ ताभ्यां नीलोत्पलकृता-पीडकाभ्याम् (पवरगोणजुवाणएहिंति) पवरगोयुवज्यां ना-नामणित्तानां सत्कं यद्विष्टकाप्रधानं जावं जाद्वकं तेन परि-गतं परिक्षिप्तं यत्तत्तथा सुजातं सुजातदारुमयं यद्युगं यूपस्तत्सु-जातयुगं तच्च योक्त्ररज्जुकायुगञ्च योक्त्राभिधानरज्जुकायुगं

सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुगे ते प्रशस्ते अतिशुभे सुविरचिते सु-घण्टिते निर्मिते निवेशिते यत्र तत् सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुग-प्रशस्तसुविरचितनिर्मितम् (पवमित्यादि) एवं स्वामिन् (तथेति) आहूया इत्येवं भुवाण इत्यर्थः । विनयेनाञ्जलिकरणादिना ।

तएणं सा देवाणंदा माहणी अंतो अंतेउरंसिएहाया क-यवद्विकम्मा कयकोउयभंगलपायच्छिच्चा किं ते वरपादपत्तने-उरमणिमेहलाहाररइयउचियकमयखड्डुगएगावल्लीकंउत्तउ-रत्थंगेवेज्जसोणिमुत्तगणाणामणिरयणभूसणविराड्यंगी ची-णंसुयवत्थपवरपरिहिया दुगुल्लसुकुमालउत्तरिज्जा सव्वोउय-सुरभिकुसुमवरियसिरया वरचंदणवंदिया वराभूसणचूसि-यंगी कालागुरुधूमधूविया सिरिसमाणवेसा जाव अप्पमह-ग्घभरणाअंक्रियसरीरा वद्धिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वामं-णियाहिं वडहियाहिं वव्वोरियाहिं चउसियाहिं इसिगणिया-हिं खारुगणियाहिं जोणियाहिं पन्हावियाहिं ल्हासियाहिं-लउतियाहिं आरवीहिं दमिलाहिं सिंघलाहिं पुत्तिंदीहिं पकलीहिं वहिलीहिं मुरंडीहिं सवरीहिं पारसीहिं णाणा-देसीविदेसपरिपिमियाहिं सदेसनेवत्थगहियवेसाहिं इंगि-यचित्तियपत्थियवियाणियाहिं कुसलाहिं विणीयाहिं चे-हियाचक्कवालवरिसधरथेरकंचुइज्जमहत्तरगविंदपरिविख-त्ता जाव अंतेउराओ गिगच्छइ णिगच्छइत्ता जेणेव वा-हिरिया उवट्टाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जाव धम्मियं जाणप्पवरं दुरुद्धा ।

(तएणं सा देवाणंदामाहणीत्यादि) । इह च स्थाने वाचनान्तरं देवानन्दावर्णक एवं दृश्यते (अंतो अंतेउरंसि एहाया) अन्तर्मे-ध्येऽन्तःपुरस्य स्नाता श्रनेन च कुत्रीनाः स्त्रियः प्रच्छन्नाः स्ना-न्तीति दर्शितम् । (कयवद्विकम्मा) गृहदेवताः प्रतीत्य (कय-कोउयभंगलपायच्छिच्चा) कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चि-त्तान्यवश्यं कार्यत्वाद्यथा सा तथा तत्र धौतुकानि मपीतिदका-दीनि मङ्गलानि सिद्धार्थकदूर्वादीनि (किं ते) किञ्चान्यत् (वर-पादपत्तनेउरमणिमेहलाहाररइयउचियकमयखड्डुगएगावल्लीकं-उत्तउरत्थंगेवेज्जसोणिमुत्तगणाणामणिरयणभूसणविराड्यंगी-गी) वराभ्यां पादप्राप्तनूपुराभ्यां मणिमेखलया हारेण च रचिते रतिदैर्वा सुखदोचितैर्युक्तैः कटुकैश्च (खड्डुगत्ति) अङ्गुलीयकैश्च एकावल्या च विचित्रमणिमय्या कण्ठ-सूत्रेण च उरस्थेन च रुद्धिगम्येन त्रैवेयकेण च प्रतीतेन उर-स्थत्रैवेयकेण वा श्रोणिसूत्रकेण च कट्टीसूत्रेण नानामणिरत्नानां भूषणैश्च विराजितमङ्गं शरीरं यस्याः सा तथा (चीणंसुय-वत्थपवरपरिहिया) चीनांशुकं नाम यद्वस्त्राणां मध्ये प्रवरं तत्परिहितं निवसनीकृतं यथा सा तथा (दुगुल्लसुकुमालउ-त्तरिज्जा) दुकूलो वृत्तविशेषस्तद्वत्कलाजातं दुकूलं वस्त्रविशे-पस्तत्सुकुमारमुत्तरीयमुपरिकायाच्छादनं यस्याः सा तथा (सव्वोउयसुरभिकुसुमवरियसिरया) सर्वतुल्यसुरभिकुसुमै-र्वृत्ता वेष्टिताः शिरोजा यस्याः सा तथा (वरचंदणवंदिया) वरचन्दनं वन्दितं ललाटे निवेशितं यथा सा तथा (वराभर-णभूसियंगीति) व्यहूम् । (कालागुरुधूमधूविया) इत्यपि स्थ-

अञ्जाए सं।सिणित्ताए दन्नयत्तिश्चां तए णं सा अज्जचंदणा
अञ्जा देवाणंदा माहंणि सयमेव मुंनावेऽत्ता सयमेव सेहा-
वेऽत्ता एवं जहा उसभदत्तनेमहं अज्जचंदणाए अञ्जाए
इमं एयाणुरूवं धम्मियं उवदेत्तं सम्मं पक्खिज्जऽत्ता तमा णए
तह गच्छऽत्ता जाव संजमेणं संजमइ । तए णं सा देवाणंदा
अञ्जा अज्जचंदणाए अञ्जाए अंतियं सामाइयमाइयाइ एका-
रस अंगाई आहिज्जऽसेसं तं चेव जाव सच्चुक्खवप्पहीणा ॥

(आगयपएहयत्ति) आयातप्रश्नवा पुत्रस्नेहादागतस्तनदु-
स्तन्येत्यर्थः (पप्पुयन्नोयणा) प्रप्लुतलोचना पुत्रदर्शनप्रवर्तिता-
नन्दजलेन (संवरियवालयवाहा) संवृतौ हर्षातिरेकादतिस्फू-
रीनवनतौ निपिद्धौ वल्लयैः कटुकैर्वाहू शुजौ यस्याः सा तथा ।
(कंठुयपरिक्खित्तिया) कंठुको चारवाणः परिक्षिप्तो विक्रिप्तो
विस्तारितो हर्षातिरेकस्फूरीभूतशरीरतया यया सा तथा (धा-
राहयकंदंयुगमिवसमुच्चसियरोमकूवा) मेघधाराभ्याहत-
कदम्बपुष्पमिव समुच्चसितानि रोमाणि कूपेषु रोमर-ध्रेषु यस्याः
सा तथा (पेहमाणत्ति) प्रेक्षमाणा आजीकृष्ये चात्र द्विकृत्तिः
(मंतेत्ति) जदन्त ! इत्येवमामन्त्रणवचसाऽऽमन्त्रेत्यर्थः गोयम !
इति) एवमामन्त्रेत्यर्थः । अथवा गौतम इति नामोच्चारणम् (अ-
यीति) आमन्त्रणार्थं निपातो हे भो इत्यादिवत् (अत्तपत्ति)
आत्मजः पुत्रः (पुत्रपुत्तसिणेहाणुराणंति) पूर्वं प्रथमगर्भाधा-
नकाशसम्भवो यः पुत्रस्नेहलक्षणोऽनुरागः स पूर्वपुत्रस्नेहानुरा-
गस्तेन (महइमहालिपत्ति) महती चासावतिमहती चेति म-
हातिमहती तस्यै आश्रयप्रत्ययश्चेह प्राकृतप्रभवः (इत्तिपरिसाप-
त्ति) पश्यन्तीति ऋषयो ज्ञानिनस्तद्रूपा परित्परिवार ऋषिप-
र्यत्तस्यै यावत्करणादिदं दृश्यम्- “मुणिपरिसाप जइपरिसाप
अणेगसयाए अणेगसयविदपरिचाराए इत्यादि” तत्र मुनयो
वाचंयमा यतयस्तु धर्मक्रियासु प्रयतमानाः अनेकानि शतानि य-
स्याः सा तथा तस्यै अनेकशतप्रमाणानि वृन्दानि परिवारो य-
स्याः सा तथा तस्यै (तए णं सा अज्जचंदणा अज्जेत्यादि) इह
च देवानन्दया भगवता प्रव्राजककरणेऽप यदार्थचन्दनया पुन-
स्तत्करणं तत्तत्रैवानवगतावगमकरणादिना विशेषाधानमित्यव-
गन्तव्यमिति (तमाणाएत्ति) तदाज्ञया आर्यचन्दनाज्ञया । भ० ए
श० ३३ उ० । विपाकदशानां तृतीयद्विषाकोक्तसुजातकु-
मारस्य पूर्वजन्ते जीवे च । “उत्तुयारणयरे उसभदत्ते गाहावई”
वि० ४ अ० ॥

संज्ञ (ह) पुर-ऋषजपुर- न० राजगृहनगरप्रस्थापकरा-
जपूर्वजेन प्रस्थापिते पुंभेदे, “तत्थ एगो वसतो अखेहिं परछा
एकगिरणे अंत्यति न तीरति अखेहिं वसतेहिं पराणेतुं” आ०
चू० ४ अ० । आव० । “कीणवास्तुनि तत्रापि, चरन्तं वृषजं वने ।
दृष्ट्वाऽन्याजप्यमृषमं, पुरं तत्र व्यधात्पुनः ॥” आ० म० । आ०
क० । यत्र जीवप्रादेशिकाख्या द्वितीयनिहवा उत्पन्नास्तास्मिन्
नगरं, विशेष० । आ० क० । स्था० । “उसहपुरे णयरे वृद्धकरं-
रुज्जाणे” विपा० २ श्रु० २ अ० ।

उसभ (ह) पुरी-ऋषजपुरी-स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्व-
तः शीतोदाया महानद्या दक्षिणतःस्थे राजधानीभेदे, स्था० प० उ०
उसभ (ह) सेण-ऋषजसेन- पुं० जगवत ऋषभदेवस्य
प्रथमगणधरे, “उसंजसेणो नाम ऋहस्स रणो पुत्तो सो धम्मं

सोळण पव्वइतो तेण तिहिं पुव्वाइ गदिताइ उप्पखे विगते धुवे ”
आ० चू० १ अ० कल्प० । स० । (अस्य ऋषभशब्दे वक्तव्यतोका)
“आइगरपुरिमतालं पयत्तिया उसभसेणस्स ” नं० ॥

उसा-उपा- स्त्री० ओपत्यन्कारम्-उप्-क- प्रातरादिसन्ध्या-
सु, “तेजःपरिहानिरुपा, भानोरद्धोदयं यावत् ” वृहत्संहितोक्ते
कावे, नक्षत्रप्रजाक्षयः काव उपा तेन पञ्चाशद्विकोत्तरमार-
न्य सूर्यास्तोदयपर्यन्तः । स कावः दशायुहात्रे उपाकावे यात्रा-
शस्ता अन्धकारेण सन्तापकरिण्यां रात्रौ, मेदि० । द्वारचूमा, ततः
कचिच्च गौरादित्वाङ्गीप् स्त्री० । गव्याम्, हेम० । स्थाल्याम्,
रमानायः । प्रातःकाले, अव्य० मेदि० । अव्ययत्वात् ततो भवार्थे
दृष्टुं तदु च उपातनः । तद्वत्, त्रि० द्वियां ङीप् । वाच० ॥

उसिचिच्चा-अपसिञ्चयित्- त्रि० उपतापयितरि, “उसिणोद-
गवियमेण कायं उसिचिच्चा भवति ” उप्पोदकविक्रयेन कायं
शरीरमपसिञ्चयिता भवति । तत्र विकटग्रहणादुष्णतैवेन काजि-
कादिना कायमुपतापयिता भवति दशा० ३ अ० ॥

उसिक-मुच्-धा० तुदा० सक० अनि० मुचेश्चद्वावहेरुमेहो-
सिकरे अत्रणिलुब्धसंसारः ८ । ४ । ए१ । इति मुचेरुसिकादे-
शः । उसिकइ मुअइ मुञ्चति । प्रा० ।

उसि.कया-अपपञ्जय-अव्य० प्रज्जल्येत्यर्थे, आचा० २ श्रु० ।

उसिण-उण्ण-पुं० न० उपति ददति जन्तुनित्युष्णम् उक्त० १ अ०
आहारपरिपाकादिकारणे वह्मघाद्यनुगते स्पर्शभेदे, अनु० ।
स्था० (उष्णानेक्षः सीउहशब्दे वक्ष्यते) उष्णयुक्ते, त्रि०
अमरः । उष्णस्पर्शपरिमाणे, ‘उसिणं वेथणं देपंति’ उष्णां वेदनां
वेदयन्ते उष्णस्पर्शपरिणामा उष्णा प्रज्ञा० ८ पद० । उष्णा प्रथ-
मादिषु उष्णस्पर्शजनिता वेदना । स्था० १० उ० । “उसिणप-
रितावेहिं धिसु” आ० चू० १ अ० ।

उसिणजोणिय-उष्णयोनिक्-पुं० उष्णमेव योनियेपान्ते उ-
ष्णयोनिकाः । उष्णात्पत्रेषु जीवेषु, त्रि० ७ श० २ उ० ।

उसिणपरि (री) सह-उष्णपरि (री) पद्-पुं० उपदा-
हं इत्यस्यौणादिकनक्षत्रप्रत्ययान्तस्य उष्णं निदाघादित्पात्मकं
तदेव परीपहः । परीपहभेदे, उक्त० २ अ० । सुत्र० । तद्वत्क-
व्यता (उहइपरीसहप्रकरणे उक्ता)

उमिणनूय-उष्णीकृत- त्रि० अस्त्राभाविकमौण्यं प्राप्ते,
“उसिणे उसिणम्भूय यावि होत्वा” ज० ३ श० २ उ० । अनन्तं-
रपि नरकगतजाड्यापगमाज्जातोत्साहे, जी० ३ प्रति० १ उ० ।

उमिणोदग-उणोदक-न० स्वभावत एव कचिच्चिरेरादाहुष्ण-
पणिमोऽप्यायभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । कथितोदके, “उ-
सिणोदगं तत्तफासुयं परिगाहेज्ज संजए” द० ८ अ० ।
तच्च त्रिभिर्द्वैकैरुत्कलितमावृतं यदुष्णोदकम् प्रद० १२५ चा०
पि० । कल्प० ।

उसिणोदगतत्तजोऽ (ए)-उष्णोदकतप्तजोऽजिन्-पुं० त्रिद-
एकोदुतोष्णोदकभोजिनि, ॥

उसिणोदगतत्तजोऽणो, धम्माग्निस्स मुणस्स हीमतो ।

संमग्निअ साहुराइहिं, अरुमाही उ तहागयस्स वि । १८ ।

(उसिणोदगेत्यादि) मुनेरुष्णोदकतप्तभोजिनः त्रिदण्डोदकतो-
ष्णोदकभोजिनः । यदि वा उष्णं सन्न शीतोक्त्यादिति तत्तग्रहण-
म् । तथा श्रुतचारित्राख्ये धर्मे स्थितस्य (हीमतोऽङ्गि) हीरसं-

यमं प्रति राजा तद्वतोऽसंयमजुगुप्सावत इत्यर्थः । तस्यैवंभूतस्य मुने राजादिभिः सार्धं यः संमर्गः संवन्धोऽसावन्माधुग्नर्थोद-
यहेतुत्वात्तथा गतस्यापि यथोक्तानुष्ठायिनोऽपि राजादिस्मर्ग-
पशादमनाविरेवापधानमेव स्यात् न कदाचित् स्वाध्याया-
दिकं जवेदिति ॥ १८ ॥

उत्सिखोदगनियम-उत्सिखोदक निरुद्ध-नः अत्रास्तुके विद्वानो-
क्तं पश्चाद् वा सचिन्तीकृते उक्तोदके, आचार्यः १५०१ अ० ६७०
उत्सिखोदग-उत्सिखोदग- वि० अन्त्युत्ते, प्रश्नः १५०० ॥

उत्सिख-उत्सिख- वि० वस्-उत्-क-व्यवस्थिते, "उत्सिया वि द-
न्यासंस्तु पुरिसा" सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० । वस-क
पशुवित्ते, हतवस्ते, च । उपदाहे-क । दग्धे, मेदिना कृति, धर-
णिः । ज्ञाये क । वासे, न० वाच० । आचार्यः २ शु० ।

उत्सि (स्त्रि) (उत्सि) य-उत्सिख-वि० उत्सि नीते, शा० १ अ० ।

उत्सिः कृते, उत्सि० २२ अ० प्रख्याते, सूत्र० २ शु० ७ अ० शा० प्रज्ञा०
उत्सिख-वि० प्रवृत्तया सर्वान् दिक्षु प्रवृत्ते, च० प्र० १ पादु०
वि० । तन्ममाने, "मुत्तजालेनन्मनियेनमाज्ञगवर्ध" रा० ।
उत्सिखकालिअ-उत्सिखकालिक-वि० उत्सिखते प्रख्याते स्फ-
टिकवर्धनेन यशो यस्योऽसौ उत्सिखकालिकः । प्रख्यातनिर्म-
ल्यतामि, सूत्र० २ शु० ७ अ० । उत्सिखानि स्फटिकानीय स्फ-
टिकानि अन्तःकरणानि येषां ते तथा । शुक्लान्तःकरणेषु, सूत्र०
२ शु० २ अ० ।

उत्सिख-उत्सिख-वि० वृष्णिर्वशोभवे क्षत्रियभेदे, "उत्सिखरश्च
विष्णोः, वष्णयस्ते प्रकीर्तिताः" पौरवे नृपभेदे, "उत्सिखरं च
धर्मज्ञं, नितिश्चुच्च महावज्रम् । हरिवंशेकपोतार्थे स्वशरीरमांस
दानं प्रसिद्धं वाच० । विशङ्कुपुत्रे सुनारादेव्याः पत्नौ, ती० ।
उत्सिख-उत्सिख-वि० शरीर-वि० न० वश-ईरन् किञ्च वीरणमूले
सूत्र० १ शु० ४ अ० । शा० । जी० । आ० प्र० प्र० । रा० । प्र-
श्न० । च० आचार्यः उत्सि० । तस्य गुणाः "उत्सिखं पाचनं शीतं,
स्तननं वधु तिकम् । मधुरं उवरहृद्वान्तिमलनुत्कफपित्तुत ।
नृगार्तिवेषवीसर्पदाहकुर्वणपद्मम् । भावप्र० ।

उत्सिख-उत्सिख-वि० इष्यते हिंस्यते अनेन ईष-उत्सिख । शरे,
सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० । प्रतोदे, सूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० ।
गरपत्रफलादिसमुदाये, "अहेणं से उत्सि" भ० ५ श० ६ उ० ।
कामस्य पञ्चवाणत्वात्तदनुसृत्या पञ्चसंख्यान्विते वृत्तक्षेत्रान्त-
र्गते जीवावधिपरिधिपर्यन्तकृतसरलरेखायां च । वाच० ॥

तत्र इपोरानयनाय करणमाह ।

धाणुवगात्रो नियमा, जीवावर्गं विसोहृत्ताणं ।

सेसस्स षड्जागं, जं मूलं तं उत्सि होइ ॥

नियमादवश्यतया धनुःपृष्ठवर्गात् जीवावर्गं विशोध्यपनोय
शेषस्य पञ्चभागे पञ्चभिर्भागे हृते यन्मूलमागच्छति तद्विधुरिपु-
परिमाणं भवति तत्र भरतक्षेत्रस्य धनुःपृष्ठवर्गः सप्तकः पदको
द्विकोऽष्टौ च शून्याः । तस्मात् जीवावर्गः सप्तकः पञ्चकः प-
दकोऽष्टौ शून्यानि । ७५६०००००००० तस्य पञ्चभिर्भागे हृते
जात एककोऽष्टौ शून्यानि १००००००००० एतस्य वर्गमूलनयने
लब्धानि दशसहस्राणि कलानां तासामेकोनविंशत्या भागे
हृते लब्धानि योजनानां पञ्चशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि पद-
कलाः एतावान् भरतक्षेत्रस्येषु । एवं सर्वेषामपि क्षेत्राणा-
मिव आनेतव्याः । जो० १० पादु० ।

उत्सुकाद्व-उत्सुकाल-पुं० देशी० उदूकले, नि० चू० १३ उ० ।

उत्सुग-इपुक-पुं० इपु-स्थूला कन् शरप्रकारे, वाच० । इपुका-
कारे, आभरणे, तिलके च । "उत्सुपादपहिं मंडेहि नावणं अ-
हवणं विभूसेमि" पि० ।

उत्सुचोदय-इपुचोदित-वि० शराभिधातप्रेरिते, सूत्र० १ शु०
५ अ० २ उ० ।

उत्सुमद्विया-इपुमृत्तिका-स्त्री० मुञ्जादिभिः सह कुट्टितमृत्ति-
कायाम्, "सा इत्सियाइपिपिध्वत हति उत्सुमद्विया य तमिरसा ।
सरसछल्लीइत्सिगिति तस्सेव उवरि तस्स छल्ली सो य मुंजो
दम्भो वा पते विपित्तित्तिकुट्टिया पुणो मद्वियाए सह कुट्टिज्जंति
एसा उत्सुमद्विया कुसुमद्विया वा" नि० चू० १८ उ० ।

उत्सुयार-इपुकार-पुं० इपुं करोति-क-अण् । वाणकारके शि-
ल्लिभेदे, वाच० ।

अस्य निष्पत्तिः ।

उत्सुयारं निस्सेवो, चउ ध्वहो दुविहो होइ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमओ, नोआगमतो य सो तिविहो ॥ए५॥

जाणमरीरजविण, तव्वइरित्ते य से पुणो तिविहो !

एगजवियवद्धाओ, अभिमुहओ नामगोए य ॥ए५॥

उत्सुयारनामगायं, वदंतो जावओ य उत्सुयारो ।

तत्तो समुट्टियमिणं, उत्सुयारिज्जंति अज्जयणं ॥ए६॥

गाथात्रयं स्पष्टमेव नवरमिपुकाराभिलापेन नेयं तथा यदि-
पुकारात्समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इपुका-
राय हितमिपुकारीयमुच्यते प्राधान्याच्च राक्षा निर्देशोऽन्यथा
पञ्चभ्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति ।

संप्रति कोऽयमिपुकार इति तद्वक्तव्यतामाह निर्युक्तिरुत् ।

पुव्वज्जवे संघमिया उ, संपीया अन्नमणमणुरत्ता ।

नोत्तूण जोगभोगे, निग्गंथा पव्वए समणा ॥ए७॥

काज्जण य सामनं, पडमगुम्मे विमाणे उववन्ना ।

पड्ढिओवमाइ चउरो, ठिई उ उक्कोसया तेसिं ॥ए८॥

तत्तो य जुया संता, कुरुजणवयपुरम्मि उत्सुयारे ।

ठा वि जणा उववन्ना, चरिमतरा विगयमोहा ॥ए९॥

राया उत्सुयारो य, कमज्जावइ देवि अगमहिंसी से ।

जिगुनामे य पुरोहिण, वासिड्ढी भारिया तस्स ॥५००॥

उत्सुयारपुरं नयरे, उत्सुयारपुरोहिओ उ अणवन्वो ।

पुत्तस्स कए वहुसो, परित्तपंती डुयग्गावि ॥ १ ॥

काज्जण समणरुवं, तहियं देवो पुरोहिओ जणइ ।

होहिंति तुव्व पुत्ता, दोधि जणा देवलोगजुया । २ ।

तोहिं य पव्वइयव्वं, जहा य न करेह अंतरायएहे ।

ते पव्वइया संतो, वोहेहिंती जणं वहुगं च ॥ ३ ॥

तं वयणं सोज्जणं, नगराओ निति ते वयग्गामं ।

वट्ठंति य ते जहियं, गाहंति य एणं असव्वजावं ॥ ४ ॥

एए समणा वुत्ता, पेयपिसायपोरुसादा य ।

मा तेसिं अल्लियठा, सा जे वुत्ता विण्णसेज्जा ॥ ५ ॥

इहूण तर्हि समणः, जह पोरणिंयं च सरिऊण ।
 बोद्धिं तम्मापियरो, उसुयारं रायपत्तिं च ॥ ६ ॥
 संपंथरो ये राया, भिग्गुं ये वानिहुरायपत्तिं ।
 वैनणी दारगा चं, छप्पं परिनिवुया ॥ ७ ॥
 आसामङ्कार्यः स्पष्ट एव नवरं (संघडियत्ति) सम्मज्ज-
 वटिताः परस्परं स्नेहेन संबद्धा वयस्या इति यावत् तेषु कदा-
 चिद्विग्रहितान्तरप्रतीत्योऽपि दाक्षिण्यजनलज्जास्तेस्तथा स्युस्त-
 आह । संप्रीताः सम्यगान्तरप्रतीतिज्ञाजस्तथाऽन्योन्यमनुरक्ता अ-
 तिशयवस्थापनकृतत्वादस्यात्यन्तस्नेहभाजः । अथवा (संघडि-
 यत्ति) देशीपदमन्युत्पन्नमेव । द्विवाग्निधायि प्रीतिर्वाह्यनुरागः
 स्वभावतः प्रतिबन्धः पठ्यते च (घडियावत्ति घटितः मिलि-
 तास्तथा (भोगभोगोत्ति) ज्ञोक्तुं योग्या ये ज्ञेया ज्ञेयस्तान्
 भोग्यभोगान् भोगभोगान्वाऽतिशयिनो भोगान्पाठान्तरतः का-
 मभोगान्वा (निगंथापञ्चय समणत्ति) निर्ग्रन्थास्त्यक्तग्रन्थाः
 प्रावजत् प्रवज्यां गृहीतवन्तस्ततश्च श्रमणतपस्विनोऽपि अचूवभि-
 ति शेषः [छुयगाधित्ति] देशीपदं प्रकृमाच्छ्रुत्वा द्वावपि दम्पती
 तथा अन्तरायं विद्वं (एहेत्ति) अनयोस्तथा (णितित्ति) निर्या-
 न्त्याधिक्येन गच्छन्ति कं व्रजग्रामं गोकुलप्रायग्रामं प्रत्यन्तग्राम-
 मित्यर्थः (गहंति असः नावन्ति) ग्राहयतोऽसद्भावमसन्तमसु-
 न्दरं चायं साधुप्रेतत्वाद्विद्वक्कां प्रेता चूताः पिशाचाः पिशा-
 चनिकायोत्पन्नाः पौरुषादाश्च प्रस्तावतः पुरुषसंबन्धिगामं सभङ्गा
 राक्षसा इति यावत् (तेसिति) सूत्रत्वात् तान् श्रमणान् [अह्विय-
 दत्ति] आलीयेतामभ्येताम् । किमित्यत आह मा [भे] नवन्तो
 पुत्रौ विनश्येतामिति । अत्र चेपुकारमिति राज्यकावनाम्ना सीम-
 न्धरश्चेति मौलिकनाम्ना इति संभावयाम इति गायैकादशवयवार्थः
 ज्ञावार्थस्तु संप्रदायादवसेयः स चायं जेतो दोन्निगोवदारया
 साहु अणुक्रपाय वरुसम्मत्ता काळं काळण देवतोणे उ चत्ता ते
 तओ देवतोणाओ चइउ खड्दण्डुणयं इवकुत्ते दोवि भयसा
 जाया । तत्थ तेसि अजे वि चचारि इम्मदारगा वयंसया जाया
 तत्थ वि जेगे जुजिउं तहाव्वणं थेराणं अंतिए धम्मं सोळण
 पञ्चत्तिया सुत्तिएकाउं संजमं अणुपावेजण जत्तपच्चखाउं
 काळं काळण सोहम्मं कण्णे पउमगुम्मविमाणे जा वि जणा
 चउपावेउओवमत्तित्तिया देवा उववक्का । तत्थ जे ते गोवज्जा-
 देवा ते चइऊण कुरुजणवण उसुयारपुरे एगो उसुयारो णाम
 राया जाओ वीओ तस्सेव महादेवी कमळावती नामं संवुत्ता
 तइओ तस्स चेव राइणो जिगू नाम पुराहिओ संवुत्तो चउत्था
 तस्स चेव पुरोहिस्स भारिया संवुत्ता । वसिष्ठगोसेण जसा
 नाम सो य जिगू अणवच्चो गाढं तप्पण अवच्चनिमित्तं उवाय-
 णण देवयाणि पुच्छइ नेमित्तिए । तेय दो वि पुव्वजवगो वा देव-
 भवे वट्टमाणा ओहिणा जाणिउ जहा अम्हे एयस्स भिगुस्स
 पुरोहिस्स पुत्ता जविस्सामो तओ समणस्स काळण उवा-
 गया भिगुसमीवं जिगुणा संभारिएण य वंदिया सुहासुणत्था
 य धम्मं कहंति दोहिं वि सावगययाणि गहियाणि । पुरोहिप-
 ण भग्गइ भगवं अम्हे अवचं होज्जति साहु हं भग्गइ जविस्सं-
 ति दुवे दारगा ते य डहरगा चेव पव्वइस्संति तेसि तुज्जेहिं
 घाघातो न कायवो पव्वयंताणं तेसु वहुज्जणं संवाहिस्संति ज-
 णिऊण पणिगया देवा राइच्चिरेण य चइऊण य तस्स पुरोहि-
 यस्स भारियाण वसिट्ठीए दुवे उदरे पच्चायाया । तओ सो
 पुरोहिओ सजारिओ णयरविणिग्गओ पच्चंतगामे तिओ व

तथैव सा माहणी पसूया दारगा जाया ततो मां पव्वइस्संति-
 त्ति का मायावित्तेहिं वुग्गाहिज्जंति जहा एए पव्वइयगा मि-
 क्खुवाइं घेत्तुमारंति पच्चा तेसि मंसं खायंति तं मा तुज्जे कया-
 इं एएसिं अल्लिइस्सइ । अजया ते तम्मि गामे रमंता वाहे (निग्ग-
 या । इओ य अछाणपनिववया साहु आगच्छंति ततो ते दार-
 गा साहु दछण जयजीया पञ्चयंता णे एगस्मि वरुपायये आहु-
 दा साहुणो समावत्तोए गहियजत्तपाणा तम्मि चेव वट्टपायवव-
 हिठे त्रिया मुहुत्तं च वीसामिऊणं जुजिउं पयत्ता ते वमारुहा-
 पासेंति सामावियं जत्तपाणं णत्थि मंसंति । तओ चित्तिउं पयत्ता-
 कत्थ अम्हेहिं एयारिसाणि रुव्वणि दिट्ठपुव्व्याणि त्ति जाइं सं-
 भारिया संवुक्का साहुणो वंदिउं गया अम्मापिउसमीवं माया-
 वित्तं संवाहिऊण सह मायावित्तेण पव्वत्तिया देवी संवुक्का दे-
 वीए राया संवाहिओ ताणि वि पव्वइयाणि । एवं ताणि जा वि
 केवन्नानां पाविऊण निव्वाणमुवगयाणि त्ति । इह तु सुत्रोक्त-
 स्यार्थस्याभिधानं प्रसङ्गत इत्यंशोपः । उक्तो नाम निष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

देवा जवित्ताण पुरे जवम्मि, केई चुया एगवमाणवासी ।
 पुरे पुराणे उसुयारणामे, खाए ममि दे सुरलोयरम्मे ॥ ११ ॥
 सकम्मनेसेण पुरा कएणं, कुलेसु दग्गेसु य ते पसूया ।

निव्विम्मसंस्सारभया जहा य, जिणिदमगं सरणं पवक्का ॥ १२ ॥
 देवाः सुरा भूतोऽपि पुरे (जवम्मि) अनन्तरातीतजन्म-
 नि केचिदप्येनादैवतमानश्च तां चण्डा एकस्मिन् पद्मगुल्मनाम्नि
 विमाने वसन्त्येत्येवंशोऽत्र एकविमानवास्तिनः पुरे नगरं पुराणे
 चिरन्तरे शुक्रकारनाम्नि ख्याते प्रथिते स्मृते ऋक्षिमत्यत एव सु-
 रलोकरम्ये देवलोकवद्मणीये ते च किं सर्वथोपभुक्तपुण्या
 एतन्नश्च्युता उतान्यथेत्याह । स्वमात्मीयं कर्म पुण्यप्रकृतिव-
 द्वाणं तस्य शेषमुद्धरितं स्वकर्मशेषस्तेन द्वाकेण तृतीया पुरा-
 कृतेन पूर्वजन्मान्तरोपार्जितेन कुलेष्वन्येषु उदारेषु उद्धेषु च
 पूरणेन इति ये देवा भूत्वा च्युताः प्रसूता गन्धर्वाः (निव्विणत्ति)
 आर्षत्वाभिनिवेशा उद्भिन्नाः कुनः संसारजयात् यान्ति परित्यज्य
 भोगादीनिष्ठि गम्यते । किमित्याह जिनेन्द्रमार्गं तीर्थकुलपद-
 शितं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं मुक्तिपथं शरणमपायरक्ता-
 क्समाश्रयं प्रपन्ना अज्युपगता इत्यध्ययनार्थसूचनम् ।

कश्च किं रूपः सदा जिनेन्द्रमार्गं प्रतिपन्न इत्याह ।

पुमत्तमागम्म कुमारदेवी, पुरोहयो तस्स जता य पत्ती ।
 विनाल कत्तं य तहोसुयारो, राइत्थदेवी कमलाइइ य ॥ १३ ॥
 पुस्तवं पुरवत्तमागम्य प्राप्य कुमारवकृतपाणिग्रहणौ द्वौ आर्षि
 पूर्णः सुलनवोधिक्येन प्राञ्चान्यत्वापनार्थं वाऽनयोः पूर्वमुपादा-
 नं पूरोहितस्तृतीयः । तस्य जसा च नाम्ना धर्तनी चतुर्थः । विहा-
 दकीर्तिश्च विस्तीर्णयशाश्च तेऽप्युक्तः । यो भयं राजा पञ्चमः । अत्रै-
 तस्मिन् भवे देवीति प्रवानपत्नी । प्रकृमात्तस्यैव राज्ञः कमळाव-
 ता च नाम्ना षष्ठ इति सूत्रत्रयार्थः । संप्रति यथैतेषु जिनेन्द्रमार्ग-
 प्रतिपत्तिः कुमारयोजिता तथा दर्शयितुमाह ।

जहं जरामच्चभयाजिहूए, वहं विहराभिनिव्विडचित्ता ।
 संसारचक्कस्स विमोक्खणट्ठा, दइण ते कामगुणे विरत्ती ॥ १४ ॥
 पियपुत्तगा दोन्नि वि माहणस्स, सकम्मसीअस्स पुरोहिस्स
 सरिचु पोरणि य तत्थ जाइं, तहा सुचिन्नं तवसंजमं च ॥ १५ ॥

जातिर्जन्म जराविध्वसा मृत्युः प्राणत्यागवृक्षस्तेन्यो भयं
सात्वन् तेनाभिन्तौ वाधिवौ जातिजराभृत्यनयामिदूनी पाठा-
न्तरतश्च जातिजराभृत्यनयामिभूने सत्यथासंसारजने दहिः
संसारद्विहारः स चाध्यात्मोन्नतस्मिन्नभिनिविष्टं वधाग्रहं चि-
त्तमन्तःकरणं यथोन्नतौ तथा संसारश्चक्रमियं चक्रं भ्रमणोप-
क्षिप्तत्वात्संसारचक्रं तस्य विमोक्षणार्थं परित्यागनिमित्तं हृद्वा नि-
रीज्य नाधुनिति शेषः यद्वा दृष्टेति प्रेक्ष्य मुक्तिपरिपाथिनोऽमी
कामगुणा इति पर्यालोच्य तावन्मनरोक्ता (कामगुणेति) सु-
खत्ययान् कामगुणैः शब्दादिभ्यो विग्रहसमन्तां वा विरक्तौ
प्रादुर्भाभूतौ प्रियौ बहुभौ तौ च तौ पुत्रावेव पुत्रकौ च प्रिय-
पुत्रौ ह्यत्रपि नैक एव इत्यपि शब्दार्थो माह्नस्य ब्राह्मणस्य स्व-
कर्मशः तस्य यजनयाजनादित्यर्कायाऽनुष्ठाननिरतस्य पुराहितस्य
शान्तिकर्तुः (सुमन्तिवृत्त) स्मृत्या (पारतण्योत्त) सूत्रत्वात्
पुराणेव पारतण्योत्तं चिरंतनं तत्रेति सन्निवेशे कुमारभावे वा
यनगानविति शेषः जातिजन्म तथा (सुचिन्तित) सुचिन्तं सु-
चरितं वा निदानादिनाऽपुण्यत्वात् तयोऽनशनानि प्राकृतत्वा-
द्विद्वेषः संयमं च तपःसंयममिति समाहारद्वन्द्वो वाऽन काम-
गुणविरक्तिरेव जिनेन्द्रमार्गप्रतिपत्तिरिति सूत्रद्वयार्थः ॥

ततस्तौ किमकार्षामित्याह ॥

ते कामजोगेमु असज्जमाणा, माणुसः एषुं जे यावि दिव्वा ।
मोक्ष प्राप्तिर्त्वं । अजिजायतप्ता, तार्थ उवागम्प इमं उदाहृ । ६ ।
नो पुणेऽहमपुत्रो कामभोगेपुक्तरूपेण (असज्जमाणत्ति) असं-
यतौ सज्जमकुर्वन्तौ माणुष्यकेषु मनुजसंयन्त्रिषु ये चाप दिव्या
देवसंयन्त्रिनः कामभोगास्तेषु चेति प्रक्रमः मोक्षान्निकाङ्क्षिणौ
मुक्त्यनिलापिणवनिजातश्रद्धाबुधतत्त्वसूचौ तातं गिरमुपा-
गम्येदं वदयमाणं (उदाहृत्ति) उदाहरतां तयोर्हि साधुदर्श-
नानन्तरं क्व अस्माभिरित्यञ्चुतानि रूपाणि पुराऽपि दृष्टानीति
चिन्तयन्तौर्जानिस्मरणमुत्पन्नं तनो जानवेगम्यौ प्रव्रज्याभिसु-
न्वात्मात्ममुत्कर्षीकरणाय तयोश्च प्रतियोगोत्पादनाय वदयमाण-
मुत्कृत्यायिनि सूत्रार्थः ।

यच्च तावुक्तयन्तौ तदाह ।

अस्माभयं ददु इमं विहारं, बहु अंतरायं ए यदीहमाऽं ।
तद्वा गिहम्मी न रई लहामां, आमंतयामो चरिसामो माणं ॥
ब्रह्मन्वनमनित्यं दद्रेमं प्रत्यहं विहरणं विहारं मनुष्यत्वेनाव-
स्थानामन्यर्थः । भण्यते हि (जोगाई हंजमाणे विहरात्ति)
किन्तित्येवमत आह । वद्वः प्रभूता अन्तराया भिन्ना व्याध्याद-
वा यस्य तद्वहन्तरायं बहुन्तरायमपि दीर्घत्वावस्थायि स्यादित्या-
ह । न च नैव दीर्घं दीर्घकालस्थित्यायुर्जीवितं संप्रति पदयोप-
मायुक्तताया अप्यभावात् यत एवं सर्वमनित्यं तस्मात् (गिह-
मिति) गृहे चेश्मिनि न रतिर्धृति (ब्रह्मामोत्ति) ब्रह्मवहे प्राप्नुवः
अनश्वात्मन्त्रयावः पृच्छाव आवां यथा चरिस्वावः आसेविप्या-
वहे मौनं मुनिभावं संयममिति सूत्रार्थः ।

एवं च ताज्यामुक्ते ।

अह तायगो तत्य मुणीण तेसिं, तवस्स वाधायकरं वयाती ।
इमं वयं वेयविदो वयंति, जहा ए हाई अमुयाण लोगो । ८ ।
अहिज्ज वेणं परिविस्स पिप्पे, पुत्तं परिटप्प गिहंसि जाया ।
चुत्ताण जोगे सह इत्थियाहिं, आरुणगा हाहिमुणी पसत्या ॥
अथानन्तरं तावत् सन्धानं कराति पालयति च सर्वापद्रव्य इति

तानः स एव तानकस्तत्र तस्मिन्निवेशेऽवसर वा मुयोर्नैवतः
प्रतिपन्नमुनितावयोः तयोः कुमारयोस्तपसोऽनशनानि रूपलक्षणत्वा
च्छेपसच्छमांनुष्ठानस्य च व्याघातकरं वाधाविषयवचनमिति
शेषः (वयासिन्ति) अवादीन् यद्वादीत्तदाहमां वाचं घेदविदो
वदन्ति प्रतिपादयन्ति यथा न व्रजति जायते असुतानामविद्य-
मानपुत्राणां लोकः नं विना पिएतप्रदानाद्यभावे गत्याद्यजावात्
तथा वेदवः अतस्यस्य ज्ञोका न सन्ति तथाऽनैरस्युक्तं "पुत्रेण
जायते लोक" इत्येषा वैदिकी श्रुतिः । "अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्व-
गंज्ञेके महीयने " तथा "अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव
च नैव च । गृहिधर्ममनुष्ठाय, तेन स्वर्गं गमिष्यति " यत एवं
तस्मादधीत्य पाठित्या वेदानुग्वेदादीन् परिवेद्य जोजयित्वा
विप्रान् ब्राह्मणान् तथा पुत्रान् प्रतिष्ठाप्य कृत्वाकृत्वाग्रहणादिना
गृहस्यधर्मं निवेद्य कीदृशः पुत्रान् गृहे जाताम् तु गृहीतप्रति-
पन्नकादीन्यागन्तरं च पुत्रान्परिष्ठाप्य स्वामित्वे निवेद्य गृहे
[जायति] गृहे जातौ पुत्रौ लुक्काणमिति वाक्यालङ्कारे भो-
गान् शब्दादीन् सह स्त्रीजिनीरीनिस्ततोऽरण्ये भवौ आरण्यौ
"आरण्याणो वक्तव्य इति ए प्रत्ययः" आरण्यावेवारण्यकावार-
ण्यकवन्तधारिणौ [हाहिन्ति] भवतः संपदेयां युवां मुनी तप-
स्विनौ प्रशस्तौ श्लाघ्याविश्वमेव ब्रह्मचर्याद्याधर्मव्यवस्थानादुक्तं
हि "ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, चाणप्रस्था यतिस्तथेति" इह चाधी-
त्य वेदानित्यनेन ब्रह्मचर्याधर्म उक्तः परिवेद्येत्यादिना च गृहा-
धर्म आरण्यकावित्यनेन च चाणप्रस्थाधर्मः मुनिग्रहणेन च य-
त्याधर्म इति सूत्रद्वयार्थः ।

इत्थं तेनोक्तौ कुमारकौ यदकार्षौ तदाह ॥

सो अग्निणा आग्निगुणिधरणं, मोहानिला पज्जलणाहिणं
संतत्तजायं परितप्पमाणं, लोभुप्पमाणं बहुहा बहुं च ? ०
पुरोहिंयं तक्कमो एणुणं, णिमंतयंतं च गुण धरणं ।
जहकमं कामगुणेषु चै, कुमारगा ते पसमिक्ख चकं ? १
वेया अह.या ए हवंति ताणं,
भुत्तादिया णिति तनं तमेणं ।
जाया य पुत्ता ए भवंति ताणं,
को एणम ते अणुमन्नेज्ज एयं ॥ १२ ॥
खणमत्तनोक्खा बहुकालदुक्खा,
पक्कमदुक्खा आणकामोक्खा ।
संसारमं,क्खस्स विवक्खभूया,
खाणां अणत्थाण उ कामजोगा ॥ १३ ॥

परिव्रयंते अणियत्तकामं, अहो य राओ परितप्पमाणे ।
अन्नप्पमत्तं धणमेसम.णे, पप्पेति मच्छुं पुरिसो जरं च । १४ ।
इमं च मे अत्थि इमं च नत्थि, इमं च मे किञ्च इमं अकिञ्च
तं एवमेवं लोभुप्पमाणे, दरा हरति चि कं पमाणं । १५ ।
सुनवियोगसंज्ञायनाजनिं मनोदुःखमिह शोकः स चाग्निश्च
शोकाग्निस्तेन आत्मनो गुणा आत्मगुणाः कर्मज्योपशमादेस-
मुद्भूताः सम्यग्दर्शनादयस्ते इन्धनं दाह्यतया यस्य स तथा ते-
नादिकालसद्वचरितत्वेन रागादयो आत्मगुणास्ते इन्धनमुदीप-
कतया यस्य स तथा तेन । मोहो मूढता अज्ञानाभाति यावत् सोऽ
निश्च इयमोहानिलस्तस्मादधिकं म जानगदाहादिभ्योऽप्यनगलं
प्रज्वलनं प्रकरणं दीपनमस्येति अधिकप्रज्वलनं यद्वा प्रज्वलने-

नात्रिक इतराभ्यपेक्षया यस्तेन पूर्वत्र प्राकृतत्वादाधिकशब्दस्य
परनिपातस्तथा समिति समन्तात्तस्य इव ततोऽनिवृत्तत्वेन भा-
षाऽन्तः करणमस्येति सत्तत्त्वभावस्तमत एव च परितप्यमानं स-
मन्ताद्दृष्टमानमर्थाच्छरीरे तद्वाहस्यापि शोकावेशत उत्पत्तेर्लो-
ह्यमानं तद्वियोगशङ्कावशोत्पन्नदुःखपरशुजिरितिशयेन हृदि
विद्यमानम् । वृक्षास्तु व्याचक्षते [लोलुप्यमाणेति] लोलुप्यमा-
नं “ जरणपोसणकुञ्जसंताणसु य तुभं जविस्सहसि ” बहुधा
अनेकप्रकारं बहु च प्रभूतं यथा जवत्येवं लोलुप्यमानं वेति
संबन्धः । पुरोहितं पुरो वसन्तमिति प्रकान्तं (कमसोत्ति)
क्रमेण परिपाठ्या तु नयन्तः स्वाभिप्रायेण प्रज्ञापयन्तं निमन्त्र-
यन्तं च भोगैरुपचक्रन्दयन्तं सुतौ पुत्रौ धनेन द्रव्येण यथाक्रमं
क्रमानतिक्रमेण कामगुणैरभिलषणीयशब्दादिविषयैः पाठान्त-
रतः कामगुणेषु वा चः समुच्चये एवेति पूरणे कुमारकौ ताव-
नन्तरप्रकान्तौ प्रसमीक्ष्य प्रकर्षेण ज्ञानाच्छादितमतिमालोच्य
वाक्यं वक्ष्यमाणमुक्तवन्ताविति गम्यते । किं तदित्याह । वेदा
ऋग्वेदादयोऽधीताः पठिता न भवन्ति जायन्ते त्राणं शरणं
तदध्ययनमात्रतो दुर्गतिपतनरक्षणसिद्धेः । उक्तं हि तैरपि
“ अकारणमधीयानो, ब्राह्मणस्तु युधिष्ठिर ! दुष्कलेनाप्यधी-
यन्ते, शीलं तु मम रोचते ” तथा “ शिल्पमध्ययनं नाम, वृत्तं
ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तस्थं ब्राह्मणं प्राहुर्नैतरान् वेदजीवकान् ”
तथा (भुञ्जुति) अन्तर्भावितपर्यवत्वाद्भोजिता द्विजा ब्राह्म-
णा नयन्ति प्रापयन्ति तमो रूपत्वात्तमो नरकस्त्वमसा ज्ञानेन
यद्वा तमसोऽपि यत्तमस्तस्मिन्नतिरौद्ररौरवादिनरकेणमिति
वाक्यालङ्कारे ते हि भोजिता कुमारप्ररूपणपञ्चवधादेवेव
कर्मोपचयनिबन्धने असद्वापारे प्रवर्तन्त इति तत्प्रवर्तनतस्त-
ज्ञोजनस्य नरकगतिहेतुत्वमेवानेन च तेषां निस्तारकत्वं दूरा-
पास्तमित्यर्थादुक्तम् । तथा जाताश्चोत्पन्ना पुत्राः सुता न
भवन्ति त्राणं शरणं नरकादिकुगतौ निपततामिति गम्यते ।
उक्तं हि तन्मतानुसारिभिरपि “ यदि पुत्राद्भवेत्स्वर्गो, दानधर्मो
न विद्यते । मुपितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो, निरर्थकः । बहु-
पुत्रा दुर्लभा गोधा, ताम्रचूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः,
पश्चाद्भोको गमिष्यति ” यतश्चैवं ततः को नाम न कश्चित्सं-
भाव्यते यस्ते तत्र अनुमन्येत शोभनमिदमित्यनुजानीयास्त
विवेक इति गम्यते । एतदनन्तरमुक्तं वेदाध्ययनाद्विधितय-
मिति भुक्त्वा भोगानिति चतुर्थोपदेशप्रतिवचनमाह । क्षण-
मात्रं सौख्यं येषु ते तथा बहुकालं नरकादिषु दुःखं शरीरं
मानसं च येभ्यस्ते तथाविधाः कदाचित् स्वल्पकालमपि सुख-
मतिशायि स्यात् दुःखं त्वन्यथेति स्वल्पकालमपि तद्बहुकालभा-
विनोऽपि दुःखस्योपहन्तु स्यादत आह । प्रकाममतिशयेन दुःखं
येभ्यस्ते तथा अनिकामसौख्या अपक्वप्रसुखाः । ईदृशेऽप्यायतां
शुभफलाः स्युरत आह । संसारमोक्षो विच्छेदः संसारमोक्षो
निर्वृतिरित्यर्थः तस्य विपक्षभूतास्तत्प्रतिबन्धकतयाऽत्यन्तप्रति-
कृताः किमित्येवंविधास्त इत्याह । खनिरिव खनिगकराऽनर्था-
नामिदपरन्नाक दुःखावाप्तिरूपाणां तु शब्दोऽवधारणे निष्क्रम-
मश्च ततः खनिरिव क एवविधाः कामजोगा उक्तरूपाः । अनर्थ-
खेतिन्त्यमेव स्पष्टयितुमाह । परिव्रजन् विषयसुखज्ञाभार्थमित-
स्ततो भ्राम्यन् न निवृत्तकामोऽनुपरेत्तेजः सन् (अहो य राय-
त्ति) आपत्वाच्चस्य च भिन्नक्रमत्वादहि रात्रौ च अहर्निशमिति
यात्रन् परितप्यमानस्तत्तदवाप्तौ समन्ताच्चिन्ताग्निना दह्यमानः
अन्ये सुहृतः स्वजनाद्याऽथवाऽन्नं भोजनं तदर्थं प्रमत्तस्तत्कृत्य-

सक्तचेता अन्यप्रमत्तः अन्नप्रमत्तो वा धनं वित्तम् (एसमाणि
त्ति) एषयन् विविधोपायैर्गवेपयमाणः [पप्पोत्ति] ब्राह्मेति
सृष्टुं प्राणत्यागं कोऽसौ पुरुषो जरां च वयोहानिदृक्कां किं च
इदं च मे मम अस्ति रजतरूप्यादि इदं च नास्ति पञ्चारागादि इदं
च मे मम कृत्यं कर्त्तव्यं गृहप्राकारादि इदमकृत्यं प्रारब्धमपि
वणिजादिना न कर्तुमुचितं तमिति पुरुषमेवमेव वृथैव लोलुप्यमा-
नमत्यर्थं व्यक्तवान्ना वदन्ति हरन्त्यपनयन्ति आयुरिति हरादि-
रजन्यादयो व्याधिविशेषा वा हरन्ति जन्मान्तरं नयन्ति उपसं-
हर्तुमाह । इतीत्यस्मादेतोः कथं केन प्रकारेण प्रमादो उच्यते
प्रकामाकस्मै कर्तुमुचित इति शेष इति सूत्रपदकार्यः ।

संप्रति तौ धनादिलोभयितुं पुरोहितः प्राह ।

धणं पञ्चयं सह इति यथाहि, सयणा तद्वा कामगुणा एकामा ।

तवं कए तप्पइ जस्स लोमो, तं सव्वसाहीणमिहेव तुब्बं ? ६

धनं कस्यं प्रभूतं प्रचुरं सह स्त्रीभिः समं नारीभिः स्वजनाः
पितृपितृव्यादयः तथा कामगुणाः शब्दादयः [पगामसि] प्र-
कामा अतिशायिनस्तपः कष्टानुष्ठानं कृते निमित्तं तप्यते अनुति-
ष्ठति यस्य धनादेर्लोको जनस्तत्सर्वमशेषं स्वाधीनमात्मायत्त-
मिदं वास्मिन्नेव गृहे [तुब्बन्ति] सूत्रत्वाद्युच्योर्ध्वपि तयोः स्त्रि-
यस्तदा न सन्ति तथाऽपि तदवाप्तियोग्यताऽस्तीति तासां स्त्रि-
भिधानमिति सूत्रार्थः ।

तत्र हेतुः ।

धणेण किं धम्मधुराहिगारे,

सयणेहिं वा कामगुणेहि चेव ।

समणा जविस्साम गुणोघधारी,

वहे विहारोअभगम्म भिक्खू ॥ ७ ॥

धनेन द्रव्येण किं न किञ्चिदपीत्यर्थः । धर्म एवातिस्तात्त्विकै-
रुद्दधमानतया धूरिव धूर्धर्मधुरा तदधिकारे तत्प्रस्तावे स्वजनेन
वा कामगुणैश्चैव तथा च वेदेऽप्युक्तम् । “ न प्रजया न धनेन
न त्यागेनैके नामृतत्वमानसु ” इत्यादि ततः श्रमणौ तपस्विनौ
भविष्यावो गुणौ घं सम्यग्दर्शनादिगुणसमूहं धारयतः इत्येवं
शीलौ गुणौ घधारिणौ बहिर्मानगरादिभ्यो बहिर्वर्तित्वाद् द्रव्य-
तो प्राचनश्च कचिदप्यप्रतिवक्तृत्वात् विहारो विहरणं ययो-
स्तौ बहिर्विहारवप्रतिवक्तृविहारविति यावत् अग्निगम्याश्रित्य
जिक्कांशुकोज्जतामेवाहारयन्ताविति भाव इति सूत्रार्थः । आत्माऽस्ति-
त्यमूर्त्तत्वात्सकलधर्मानुष्ठानस्येति तन्निराकरणायैव पुरोहितः ।
जहा य अग्गो अरणी यसंतो, खीरे धयं तिह्वमहातिह्वेसु ।

एमेव जाया सरीरम्म सत्ता, समुच्छइ णासइ णावचिह्वे ? ८

यथेत्यौपम्ये चशब्दोऽवधारणे यथैवाग्निर्देवानरो [अर-
णीति] अरणिनोऽग्निमन्थनकाष्ठादसन्नविद्यमान एव समुच्छति
तथा कीरे घृतं तैलमथ तिह्वेषु पचमेव हे जातौ पुत्रौ [सरीरम्म-
त्ति] शरीरं काये सत्त्वाः प्राणिनः [समुच्छइस्ति] समुच्छय-
न्ति पूर्वमसत एव शरीराकारपरिणतचतुस्तसमुदायत उत्पद्यन्ते
तथा चाहुः पृथिव्यप्तेजोवायुरिति तत्त्वानि एतेन्यश्चैतन्यं म-
द्याङ्गेभ्यो मदशक्तिवत् तथा [णासइस्ति] नश्यन्त्यप्रपटवत्प्रलय
मुपयान्ति [णावचिह्वेति] न पुनरवतिष्ठन्ते शरीरनाशे सति
क्षणमप्यवस्थितिप्राप्तौ भवन्ति । यद्वा शरीरे सत्यप्यमी सत्त्वा
न सन्ति नावतिष्ठन्ते जलहृद्दवज्जीवः अत्र च प्रत्यक्तोऽनुपल-
म्भ एव प्रमाणं न ह्यसौ शरीरे शरीरव्यतिरिक्तो वा भवान्तर-

तत्परिमाणशालिना आकाशेनापि भविष्यं तयोरभावात्त-
स्याप्यभावः सुपरिशिलनीयः इति । द्रव्या० १० अध्या० ।

(लोकाऽलोकाऽऽकाशौ विस्तरेण)—

कइविहे णं भंते ! आगासे पण्णते ? गोयमा ! दुविहे आ-
गासे पण्णते, तं जहा-लोयाऽऽगासे य, अलोयाऽऽगासे य ।

‘कतिविहे णं भंते !’ इत्यादि, तत्र लोकाऽलोकाऽऽका-
शयोरलक्षणमिदम्—“ धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र
तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्वद्विपरीतं ह्यलंकाश्यम् ”
॥ १ ॥ इति ।

लोयाऽऽगासे णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपप्सा,
अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपप्सा ? गोयमा ! जीवा
वि, जीवदेसा वि, जीवपदेसा वि, अजीवा वि, अजीव-
देसा वि, अजीवपदेसा वि । जे जीवा ते नियमा एगिदि-
या वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अणिंदिया,
जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा० जाव अणिंदिय-
देसा, जे जीवपदेसा ते नियमा एगिंदियपदेसा० जाव अ-
णिंदियपदेसा । जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-
रूवी य, अरूवी य । जे रूवी ते चउन्विहा पण्णत्ता, तं
जहा-खंधा, खंधदेसा, खंधपदेसा, परमाणुपोगगला । जे
अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-धम्मत्थिकाए, नो
धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पदेसा । अधम्म-
मित्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकाय-
स्स पदेसा । अद्वासमए । (सूत्र-१२१)

‘लोगागासेणमि’त्यादौ पदं प्रश्नाः । तत्र लोकाकाशेऽधिकरणे
‘जीव’ इति-सम्पूर्णानि जीवद्रव्याणि ‘जीवदेस’ इति-जी-
वस्यैव बुद्धिपरिकल्पिता द्रव्यादयो विभागाः । ‘जीवपप्स’
इति-तस्यैव बुद्धिरुता एव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निर्विभागाः
भागा इत्यर्थः । ‘अजीव’ इति-धर्मास्तिकायादयः, ननु
लोकाकाशे जीवा अजीवाश्चतुर्के तद्देशप्रदेशास्तत्रोक्ता एव
भवन्ति, जीवाद्यव्यतिरिक्तत्वाद्देशादीनां, ततो जीवाजीव-
ग्रहणे किं देशादिग्रहणेनेति ? नैवम्-निरवयवा जीवाद्य
इति मतव्यवच्छेदार्थत्वादस्येति । अत्रोत्तरम्—‘गोयमा !
जीवाऽवी’ इत्यादि, अनेन चाद्यप्रश्नत्रयस्य निर्वचनमुक्तम् ।
अथान्यस्य प्रश्नत्रयस्य निर्वचनमाह—‘रूवीय’ इति-मूर्त्ताः
पुद्गला इत्यर्थः । ‘अरूवीय’ इति-अमूर्त्ताः, धर्मास्तिका-
यादय इत्यर्थः, ‘खंध’ इति-परमाणुपञ्चयात्मकाः स्कन्धाः-
स्कन्धदेशा द्रव्यादयो विभागाः स्कन्धप्रदेशास्तस्यैव निरंशा
श्रियाः परमाणुपुद्गलाः स्कन्धभावमनापन्नाः परमाणव इति,
ततो लोकाकाशे रूपद्रव्यापेक्षया ‘अजीवा वि अजीव-
देसावि अजीवपप्सावि’ इत्येतदर्थतः स्यादणूनां स्क-
न्धानाञ्चाजीवग्रहणेन ग्रहणात्, ‘जे अरूवी ते पंचविहे’
इत्यादि-अन्यत्राप्यरूपिणो दशविधा उक्ताः, तद्यथा-आका-
शास्तिकायस्तद्देशस्तद्देशश्चेत्येवं धर्माधर्मास्तिकायौ स-
म्यश्चेति दश इह तु सभेदस्याकाशस्याधारत्वेन विवक्षित-
त्वात्तद्वाधेयाः सप्त वक्तव्या भवन्ति, न च तेऽत्र विवक्षिताः

वक्ष्यमाणकारणात् । ये तु विवक्षितास्तानाह-पञ्चेति, कथ-
मित्याह—‘धम्मत्थिकाय’ इत्यादि-इह जीवानां पुद्गलानां च
बहुत्वादेकस्यापि जीवस्य पुद्गलस्य वा, स्थाने सङ्कोचादि
तथाविधपरिणामवशाद् बहवो जीवाः पुद्गलाश्च तथा तद्-
शास्तत्प्रदेशाश्च सम्भवन्तीति कृत्वा जीवाश्च जीवदेशाश्च
जीवप्रदेशाश्च, तथा रूपद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाजीवदेशा-
श्चाजीवप्रदेशाश्चेति सङ्गतम्, एकत्राप्याश्रये भेदवतो वस्तु-
त्रयस्य सद्भावात् । धर्मास्तिकायादौ तु द्विनयमेव युक्तं,
यतो यदा सम्पूर्णं वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादी-
त्युच्यते, तद्देशविवक्षया तु तद्देशा इति तेषामवस्थितरु-
पत्वात्, तद्देशकल्पना त्वयुक्ता, तेषामनवस्थितरूपत्वादिति ।
यद्यपि चानवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामप्यस्ति तथापि
तेषामेकत्राश्रयं भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् इह तु तन्न-
अस्तिकायादरेकत्वादसङ्कोचादिधर्मकत्वाच्चेति । अत एव
धर्मास्तिकायादिदेशनिषेधायाह—“ नो धम्मत्थिकायस्स
देसे ” तथा—“ नो अधम्मत्थिकायस्स देसे ” इति, चूर्णि-
कारोऽप्याह—‘अरूविणो दव्वा समुदयसहेण भणंति ।
नीसेसा पप्सेहिं वा नीसेसा भणेज्जा, नो देसेणं तस्स
अणवट्ठियपमाणत्तणओ, तण न देसेण निहेसा, जो पुण
देससहे पप्सु कओ सो सविसयगयववहारत्थं परद्व-
फुसणादिगयववहारत्थं चेति, तत्र स्वविषये धर्मास्तिका-
यादिविषयं या देशस्य व्यवहारो यथा-धर्मास्तिकायः
स्वदेशेनोर्ध्वलोकाकाशे व्याप्नोतीत्यादि तदर्थं, तथा पर-
द्रव्येण ऊर्ध्वलोकाकाशादिना यः स्वस्य स्पर्शनादिगतो
व्यवहारो यथा ऊर्ध्वलोकाकाशेन धर्मास्तिकायस्य देशः
स्पृश्यते इत्यादिः तदर्थमिति ‘अद्वासमए’ इति-अद्वा-
कालस्तत्त्वक्षणः समथः—क्षणाऽद्वासमयः, स चैक एव
वर्त्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोरसत्त्वादिति, । कृतं
लोकाकाशगतप्रअपट्कस्य निर्वचनम् ।

अथाऽलोकाऽऽकाशं प्रति प्रश्नत्रयाह—

अलो(गाऽऽ)याकासे णं भंते ! किं जीवा ? पुच्छा तह
चेव, गोयमा ! नो जीवा० जाव नो अजीवपदेसा । एगे
अजीवद्व्येदेसे अगुरुयलहुए अणंतेहिं अगुरुयलहुयगुण-
हिं संजुते सन्नाऽऽगासे अणंतभागूणे । (सूत्र-१२२)

‘पुच्छा तह चेव’ इति—यथा लोकाकाशप्रश्ने, तथाहि—
‘अलोकाकासे णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपप्सा
अजीवा अजीवदेसा अजीवपप्स’ इति—निर्वचनं त्वेषां
परणामपि निषेधस्तथा—‘एगे अजीवद्व्येदेसे’ इति—अ-
लोकाकाशस्य देशत्वं लोकालोकरूपाकाशद्रव्यस्य भागरू-
पत्वात् ‘अगुरुयलहुए’ इति-गुरुलघुत्वाव्यपदेश्यत्वात् ‘अ-
णंतेहिं अगुरुयलहुयगुणेहिं’ इति-अनन्तैः स्वपर्यायपरपर्या-
यरूपैर्गुणैः अगुरुलघुस्वभावैरित्यर्थः । ‘सव्वागासे अणंतभा-
गूणे’ इति—लोकाकाशस्यालोकाकाशापेक्षयाऽनन्तभागरू-
पत्वादिति । भ० २ श० १० उ० । (एकैकस्याकाशप्रदेशस्या-
गुरुलघुपर्याया अनन्ता इति ‘अगुरुयलहुय’ शब्दे प्रथमभा-
गे द्रष्टव्यम् ।) आकाशस्य पर्यायाः-नभो-व्योमा-ऽन्तरि-
क्षा-ऽऽकाशादयः । विशेषः । आकाशं नभस्तारापथो व्यो-

प्रती प्रत्यक्षं न पश्यन् इति नास्ति शब्दिविशेषवदिति भावः
इति सूत्रार्थः । कुमारकावाहनुः ।

णो इन्द्रियगिग्म अमुत्तजावा,

अमुत्तजावो वि य होइ निजो ।

अनन्तदेहं नित्यतस्म वंधो.

संसारहेतुं न वयंते वंधे ॥ १६ ॥

नो इति निषेधे इन्द्रियैः श्रोत्रादिनिर्ग्राह्यः सत्य इति प्रक्रमात्स-
त्वादयमिन्द्रियग्राह्य इत्याशङ्क्याह । अमूर्तभावादिन्द्रियग्राह्य-
त्वात् अयमाशयः यदिन्द्रियग्राहं सन्नोपपन्नस्येत तदस-
दिति निर्वचयितुं यथा प्रदेशविशेषे घटो यत्तु नृणांमेव न जव-
इति न तस्यानुपपन्नस्येऽप्यमः यनिर्वचयः पिशाचादियत्तद्विषयादुप-
पन्नस्य संशयहेतुत्वात् । न च साधकप्रमाणाभावात्संशयविषय-
तैवास्ति चेति वाच्यं तत्साधकस्यानुमानस्य सद्भावात् तथा ह्यस्त्या-
त्ना अहं पश्यामि जिज्ञासामित्याद्यनुगत्य प्रत्ययान्ययानुपपत्तेरत्मा
भावे होन्द्रियग्राह्येव दृष्टानि स्युस्तेषु च परस्परं भिन्नत्वं पश्या-
मि जिज्ञासामित्यादिरनुगतोऽहमिति प्रत्ययोऽनेकेष्वेव प्रतिपक्षेण
न स्यात् । उक्तं हि । “अहं शृणोमि पश्यामि, जिज्ञासाम्याद्यामि
च । धेनयाम्यभ्यवश्यामि, युष्यामीत्येवमस्ति सः” ॥१॥ वृद्धास्तु
व्याचक्षते अमूर्तत्वाद्देन्द्रियग्राहो नो इन्द्रियं च मनो मनस-
स्यामैवानः स्वप्रत्यक्ष एवायमात्मा कसादुच्यते त्रिकाल्य-
कार्यव्यपदेशत्वात्तदथा ॥ कृतवानहं करोम्यहं करिष्याम्य-
हम्, उक्तवानहं ब्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं, ज्ञातवानहं जानेऽ-
ज्ञासेऽहमिति । योऽयं त्रिकालकार्यव्यपदेशहेतुरहं प्रत्ययो
नायमादुमानिको न चागमिकः किं तर्हि प्रत्यक्षकृत एवमने-
नैव आत्मानं प्रतिपद्यस्व नायमनात्मके घटादादुपलभ्यत इति ।
तथा अमूर्तभावादपि च भवति नित्यः तथा हि यद्व्यत्य-
मन्यमूर्तं तन्नित्यं यथा व्योम अमूर्तश्चायं द्रव्यत्वे सत्यनेन
विनाशानवस्थाने प्रत्युक्ते । न चैवममूर्तत्वादेव तस्य बन्धासं-
भवे वा सर्वस्य सर्वदा तत्प्रसङ्ग इति वाच्यं यतः “अज-
हेतुं निययस्स बंधे” अर्थात्मशब्देन आत्मस्था मिथ्यात्वाद्य-
दोच्यन्ते ततस्तद्वेतुस्तन्निमित्तः परस्त्वहेतुकृतत्वेऽतिप्रग-
ङ्गादिदोषसंभवाभिरनो निश्चिन्ता न संदिग्धो जगद्वेचोऽन्य-
थानुपपत्तेरस्य जन्तोर्वन्धः कर्मभिः संश्लेषो यथा ह्यम-
र्तस्यपि व्योमो मूर्तेरपि घटादिभिः संबन्ध एवमस्याप्यम-
र्तस्यापि मूर्तेरपि कर्मभिरसौ न विरुध्यते । तथा चाह “अरु-
हि यथाकाशं, रूपद्रव्यादिभाजनम्” तथा रूपो जीवोऽपि क-
र्मादिभाजनमिति मिथ्यात्वादिहेतुत्वाच्च न सर्वदा तत्प्रसङ्ग-
इत्यदोषः । एवं हि येषामेव मिथ्यात्वादितद्वेतुसंभवत्तेषामे-
वास्तौ न तु तद्विरोधिनानां सिद्धानामपि । तथा संसारश्चतुर्गति-
पर्यटनरूपस्तद्वेतुं च तत्कारणं वदन्ति बन्धं कर्मवन्धम् ।
एतेनामूर्तत्वाद् व्योम इव निष्क्रियत्वमपि निराकृतमिति सूत्रा-
र्थः । यत एवमस्त्यात्मा नित्योऽत एव च भवान्तरयायो तस्य
च बन्धो बन्धादेव मोक्ष इत्यतः ।

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकासि माहा ।

ओरुज्जमाणा परिरक्खयंता, तं नेव जुज्जो विं समायारामो ॥

यथा येन प्रकारेण वयं धम्मं सम्मदृश्यादिकर्मजाज्ञाना-
नुबुधुष्यमाना पापं पापहेतुं पुरा पूर्वं कर्मनं क्रियाम् [अका-
सिचि] अकार्म कृतवन्तो माहात्तवानवबोध्यात् अवबुध्यमाना

गृहाग्निगममलभमानाः परिरक्कमाणा अनुजोविभिरनुपाल्यमा-
नाः [तदिति] पापकर्म [नेवचि] नैव भूयोऽपि पुनरपि समा-
चरामोऽनुतिष्ठामो यतः संप्रत्युपलब्धमेवास्माभिवैस्तुतत्वमिति
भावः । सर्वत्र च । असदो द्वयोश्च १ । २ । ५ ए इति द्वित्वेऽपि
यदुवचनमिति सूत्रार्थः ॥

अब्भाइयमि लोगमि, संवओ परियारिण ।

अमोहाहिं पढंति, गिहंसि न रइं लजे ॥ ११ ॥

अज्याहते आभिमुख्येन पीकिते लोकं जने सर्वतः सर्वास्तु
दिक्षु परिवारिते परिवेष्टितेऽमोघाभिरवन्ध्यप्रहरणोपमाभिः पत-
न्नाभिरागच्छन्तीभिः [गिहंसि] गृहे तस्य चोपलक्षणत्वात्
गृहवासे न रतिमाशक्तिं हजामि हजामहे । यथा हि घागुरया
परिवेष्टितो मृगोऽ मोघश्च प्रहरणैर्व्याधेनाज्याहतो न रतिं हभते
एवमावामपीति सूत्रार्थः

भृशुराह ।

केण अब्भाहो लोको, केण वा परियारिओ ।

को वा अमोहो वांत्ता, जाया चिंतावरो हुमि ॥ २१ ॥

केन व्याधतुल्येनाज्याहतो लोकः केन वा घागुरास्थानीयन
पांवारितः का वा अमोघा अमोघप्रहरणोपमा अभ्याहतिः क्रियां
प्रति करणतयोक्ता जातौ ! पुत्रौ ! चिन्तापरो [हुमिति] जवामि
ततो ममावेद्यतामयमर्थ इति ज्ञाव इति सूत्रार्थः ।

तावाहनुः

मच्चुणान्नाहतो लोको, जणए परियारिओ ।

अमोहा रयणी वांत्ता, एवं तात विजएह ॥ २३ ॥

मृगुनाहतात्तेनाज्याहतो लोकः तस्य रुद्धद्राप्रतिदृष्टप्रसरणा-
त् जरया परिवारितः तस्या एव तदग्निघातयोग्यतापादनपटीय-
स्यात् (अमोघारयक्षिति) रजन्य उक्ता दिवसाविनाभावित्वा-
त् तासां दिवसाश्च तत्पतने ह्यवश्यंभावी जनस्याग्निघातः एवं
तात ! विजानीतावगच्छतेति सूत्रार्थः । किं च ।

जा जा वच्चइ रयणी, ए सा पडिंनयत्तइ ।

अधम्मं कुणमाणस्स, अफला हंतो राइओ ॥ २४ ॥

जा जा वच्चइ रयणी, ए सा पडिणियत्तइ ।

धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति सइओ ॥ २५ ॥

या या (वच्चइति) प्रजति रजनी रात्रिरुपलक्षणत्वाद्दिनं च
न सा प्रतिनिवर्तते पुनरागच्छति तदागमने हि सदैवा रुद्धैका
जन्मरात्रिः स्यात्ततो न चिंतीया मरणरात्रिः कदाचित्प्राप्तुः स्या-
त्ताश्चाधम्मं कुर्वन्तो जन्तोरेति गम्यते अफला रान्ति रात्रयोऽ
धम्मं निबन्धनं च गृहस्थनेत्यायुषोऽनित्यत्वाद्धर्मकरणे तस्य
निष्फलत्वात्तत्परित्याग एव श्रेयानिति प्रावः । इत्थं ध्यतिरेकद्वारे-
ण प्रव्रज्याप्रतिपत्तिहेतुत्वमभिधाय तमेवान्तरुद्धेनाह । (जाजे-
त्यादि) पूर्ववत् नवरं (धम्मं चिंति) चशब्दः पुनरर्थे धम्मं पुनः
कुर्वन्तः सफला धम्मलक्षणफलोपाजनतो न च व्रतप्रतिपत्तिं विना
धम्मं इत्यतो व्रतं प्रतिपत्त्यावहि इत्याभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ।
इत्थं कुमारवचनादाविर्भूतसम्यक्त्वस्तद्वचनमेव पुरस्कृत्वेन
भृशुराह ॥

एगओ संवसित्ताणं, दुहओ सम्मत्तसंजुया ।

पच्छा जाया गमिस्सामो, भिक्खमाणा कुड्ढे वुल्ले ॥ २६ ॥

एकत एकस्मिन् स्थाने संजुष्य सहचोसित्वा (इहवृत्ति) द्वय

च द्वयं च द्वये आयां युवां च व्यक्त्यपेक्षया बहुवचनं पुरुषप्रा-
धान्याच्च पुंलिङ्गता सम्यक्त्वेन संयुताः सहिता उपलक्षणत्वाद्दे-
शविरत्या च पश्चाद्यौवनावस्थोत्तरकाशं कोऽर्थः पश्चिमे वयसि
जातौ ! पुत्रौ ! गमिष्यामो प्रजिष्यामो वयं प्रामनगरादिषु मांसक-
ल्पेन क्रमेणेति शेषोऽर्थोच्च प्रव्रज्यां प्रतिपद्य निष्कामाणां याचमा-
नाः पिण्डादिकामिति गम्यते क कुले कुले गृहे गृहे न त्येकस्मि-
न्नेव वेदमनि । किमुक्तं नवत्यज्ञातोऽच्छृणुत्येति सूत्रार्थः ।

कुमारावाहनुः ।

जस्सत्थि मच्चुणा सक्खं, जस्स वत्थि पत्तायणं ।

जो जाणइ न मरिस्सामि, सो दु कंखे सुए सिया ॥ २७ ॥

अज्जे व धम्मं पणिवज्जयामो,

जहिं पवन्ना ए पुण्णभवामो ।

अण्णायं नेव य अत्थि किंचि,

सक्खाखमं नो विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

यस्येत्यतिनिर्दिष्टस्वरूपस्यास्ति विद्यते मृत्युना कृतान्तेन सख्यं
मित्रत्वं, यस्य चास्ति पञ्चायनं मृत्योरिति प्रक्रमः । तथा यो
(जाणत्ति) जानीते यथाऽहं न मरिष्यामि [सो दु कंखेसुपसिय-
त्ति] स एव काङ्क्षति प्रार्थयते स्व आगामिनि दिने स्यादिद-
मिति गम्यते न च कस्यचित् मृत्युना सह सख्यं ततो वा पञ्चा-
यनं तदभावज्ञानं वा अतोऽद्यैव धर्मे प्रक्रमाद्याति धर्म्मं [निव-
ज्जयामोत्ति] प्रतिपद्यामहे । तमेव फलोपदर्शनद्वारेण विज्ञानेति
[जहेत्ति] आर्पत्वाद्यं धर्म्मं प्रपञ्चा आश्रिताः [न पुण्णभवामो-
त्ति] न पुनर्भविष्यामो न पुनर्जन्मानुजविष्यामस्तन्निवन्धनचूत-
कर्मापगमाज्जरामरणाद्यज्ञावोपलक्षणं चैतत्कथमनागतमप्राप्तं-
नैव चास्ति किञ्चिदतिमनोरममपि विषयसौख्याद्यनादौ संसारे
सर्वस्य प्राप्तपूर्वत्वात्ततो न तदर्थमपि गृहावस्थानं युक्तमिति
ज्ञावः । यद्वा अनागतमागतिविरहितं नैव चास्ति किञ्चित् किं तु
सर्वमागतिमदेव जलामणादिव्यसनजातं धुञ्च भविष्यादस्य
ध्रुवस्थानम् । यद्वा अनागतं यत्र मृत्योरागतिर्नास्ति तत्र
किञ्चित् स्थानमस्ति यतश्चैवमतः श्रद्धाऽनिश्चायः क्षमयुक्त-
मिह ढोकपरढोकयोः द्वेयः प्राप्तिनिमित्तमनुष्ठानं कर्तुमिति
शेषः [जोइति] नो अस्माकं विनयोपसाहाय्यकं रागं स्वजना-
भिन्नवल्लक्षणं तत्त्वतो हि कः कस्य स्वजनो न वा स्वजन इति ।
उक्तं च । " अयणं जेत जीवस्स सामाइत्ताए धूयत्ताए सुएह-
त्ताए भज्जत्ताए स हि सयणसंबंधसंयुत्ताए उववन्नपुञ्जे हंता
गायमा ! अस्सति अणुवा अणंतखुत्तोत्ति " सूत्रद्वयार्थः । ततस्त-
योर्वचनमाकर्ण्य पुरोहित उत्पन्नव्रतग्रहणपरिणामो ब्राह्मणीं
धर्म्मविघ्नकारिणीं मत्वेदमाह ॥

पहीणपुत्तस्स दु नत्थि वासो,

वासिद्धिभक्खायरियाए कात्तो ।

साहाहि खखो लज्जई समाहें,

जिष्साहि साहाहिं तेष्व खाण ॥ २९ ॥

पंखाविहिणां व्व जहेव पक्खी,

निच्चव्विहीणो व्व एणं नरिंदो ।

विन्नसरो वणिआ व्व पोते,

पहीणपुत्तो मिहं तहा अहं पि ॥ ३० ॥

प्रहीणौ प्रभृष्टौ पुत्रौ यस्मात्स प्रहीणपुत्रः । अथवा प्राकृते पूर्वापर
निपातस्यातन्त्रत्वात्पुत्राभ्यां प्रहीणस्यक्तः पुत्रप्रहीणस्तस्य हः
पूरणे नास्ति न विद्यते वासोऽवस्थानं मम गृह इति गम्यते
वाशिष्ठे ! वशिष्ठगोत्रोद्भवे ! गौरवस्थापनार्थं गोत्राभिधानं तच्च
कथं नु नाम धर्म्मभिमुख्यमस्याः स्यादिति भिक्षाचर्यायां भिक्षा-
दनस्योपलक्षणं चैतद्ग्रहणस्य कालः प्रस्तावो वर्तत इति शेषः ।
किमित्येवमत आह । शास्त्राजिः प्रतीताभिर्वृद्धो दुर्मो ह्यमते प्रा-
प्नोति सन्नधिं स्वास्थ्यं विघ्नाजिद्विधाकृताभिः शास्त्राभिस्तमेव
वृद्धं यस्ताजिः समाधिमवाप्तवान् [खाणुं ति] स्याणुं जनो
व्यपदिशतीति उपस्कारः । यथा हि तास्तस्य शोभासंरक्षणस-
हायकृत्यकरणादिना समाधिहेतव एव ममाप्येतौ सुतावतस्तद्वि-
रहितोऽहमपि स्थाणुकल्प एवेति किं ममैवंविधस्य स्वपरयोः
किञ्चिदुपकारकमनवसृतमेव गृहवासेनेत्यभिप्रायः । किं च पक्षा-
भ्यां पतत्राभ्यां विहीनो विरहितः पक्षाविहीनो वा दृष्टान्तान्तर-
समुच्चये यथेहास्मिन् ढोके पक्षी विहङ्गमः पक्ष्यायितुमप्यशक्त
इति मार्जारादिजिरभिभूयते यथा नृत्याः पदातयस्तद्विहीनो वा
प्राग्वक्षणे संग्रामे नरेन्द्रो राजा शत्रुजनपराजयस्थानमेव जायते
यथा विपन्नो विनष्टसारो हिरण्यरत्नादिरस्येति विपन्नसारो व-
णिक् संयात्रिको वेति प्राग्वत् पोते प्रवहणे भिन्न इति गम्यते
नार्वाण न च परत इत्युदधिमध्यवर्ती विषीदति पुत्रप्रहीणोऽस्मि
तथा अहमपि कोऽर्थः पक्षनृत्यार्थसहायनूताभ्यां विरहितोऽह-
मप्येवंविध एवेति सूत्रद्वयार्थः ॥

वाशिष्ठवाह ।

सुसंहिता कामगुणा इमीति, संपिं मेया अग्ररसा पञ्चूया ।

सुंजामु ता कामगुणे पकामं, पच्छा गमिस्सामो पहाणमगं ॥

सृष्टिशयेन संजृताः संस्कृताः सुसंजृताः के ते कामगुणा वे-
शुर्वणाकक्षितकाकलीगीतादय इमे इति स्वगृहवर्तिनस्तान्-
प्रत्यक्षतया निर्दिशति ते तत्र तथा संपिण्डिताः सम्यक् पुष्पी-
कृताः (अग्ररसात्ति) चशब्दस्य गम्यमानत्वात् अग्रा रसाश्च
प्रधाना मधुरादयश्च प्रभूताः प्रचुराः कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि
रसनापृथगुपादानमतिगृद्धेहेतुत्वाच्छब्दादिष्वपि चैषामेव प्रव-
र्तकत्वात् । कामगुणविशेषणं वा अग्रा रसास्त एव शृङ्गा-
रादयो वा येषु न तथा । वृक्षास्त्वाहुः रसानां सुखानामग्रं रसाम्रं
ये कामगुणाः सूत्रे च प्राकृतत्वाद्ग्रंशब्दस्य पूर्वनिपातः (जोजामो-
त्ति) लुञ्जीमहि तत्तस्माद्यस्मादमी सुसंजृतादिविशेषणविशिष्टा
स्वाधीनाः सन्ति कामगुणानुकरूपान् प्रक्राममातिशयेन ततो
शुक्तभोगौ पश्चादिति वृक्षावस्थायां गमिष्यावः प्रतिपत्स्यावहे
प्रधानमार्गमहापुरुषसेवितं प्रव्रज्यारूपं मुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ।

पुरोहितः प्राह ।

सुत्तारसा जोइ जहाति एवओ,

ए जीवियहा पयहामि जोए ।

हामं अलानं च सुहं च दोक्खं,

संचिक्खमाणो चरिस्सामि मोण ॥

सुक्ताः सेविता रसा मधुरादय उपलक्षणत्वाच्छेषकामगुणा-
श्च यद्वा रसा इह सामान्येनैवास्वाद्यमानत्वाद्भोगा भण्यन्ते ।
(भोइति) हे भवति ! आमन्त्रणवचनमेतत् जहाति त्यजति
न इत्यस्मान् वयः शरीरावस्था कालकृतोच्यते सा, चेहामिम-
तकिवाकरणकृमा शृणुते ततश्च यदुक्ता पयानेकशो भोगा वय-
श्चानिमतक्रियाकरणकर्म जइति उपलक्षणत्वाज्जीवितं च

ततो यावच्चैतत्त्यजति तावद्दीक्षां प्रतिपद्यामहे इत्यभिप्रायस्तत् किं
व्यःस्थैर्याद्यर्थे दीक्षां प्रतिपद्यसे उच्यते कैश्चिद्दीक्षा वयःस्थैर्या-
द्विधियायिनोऽत्यागस्त्वग्राहनेति नियुक्ते जीवितमसंयमजीवितमु-
पवर्जणत्वाद्द्वयश्च नदर्थे प्रजहामि प्रकर्षेण त्यजामि भोगान् शब्दा-
न् किं तु तामनभिमतवस्त्वदातिरूपमलामं च तदभावरूपं
मुत्वनभिलषणीयविषयसंभोगजं चस्य मित्रकमत्वात् दुःखं च
वाद्याऽऽत्मकं (संचिपस्त्वमाणांति) समतया ईक्षमाणः प्रश्यन्
किमुक्तं भवति लोभालोभयोरुत्तथा सुखदुःखयोरुत्तलक्षण-
त्वाजीवितमरणदीक्षां च समतमेव भावर्यश्चरिष्याम्यासे-
यिन्ये किं तच्च मौनं मुनिभावं ततो मुक्त्यर्थमेव मम दीक्षाप्र-
तिपत्तिरिति भाव इति सूत्रार्थः । वासिष्ठ्याह ।

मा हू तुमे सोयरियाण संहरे,
जिषो व हंसो पडिसोयगामी ।

जुंजाहि भोगाई मए समाणं,
दुक्खं खु भिक्खाचरियाविहारो ॥ ३३ ॥

ना इति नियुक्ते दुरिति वाक्यालंकारे त्वं सोदरे शयिताः
सोदर्याः सोदराश्च इति यः प्रत्ययः ते च समानकुक्षिभवा
आतरस्तेषामुपलक्षणत्वाच्छेषस्वजनानां भोगानां च (संभ-
गिच्छि) अस्मायाः क इव (जिषो व हंसोति) इव शब्दस्य भिन्न-
कमत्वात् जीर्णो वयोहानिमुपगतो हंस इव प्रधानपक्षीव प्रति-
फलः श्रोतः प्रतिश्रोतस्तन्नामी सव किमुक्तं भवति यथाऽसौ
नदीश्रोतस्तत्प्रतिकप्रं प्रतिकूलगमनमारभ्यापि तत्राशुकः पुनर-
नुश्रोत एवानुभावत्येवं भवानपि दुस्तरं संयमभारं बोद्धुमस-
मर्थः पुनः सद्दोदरान् सह भोगान् वा स्मरिष्यति तदिदमे-
वास्तु मुद्ग्व्यभोगान्मया (समाणंति) सुखदुःखहेतु (खु इति)
चलु निश्चितं भिक्षाचर्या भिक्षाटनं विहारो ग्रामादिष्वभित्व-
द्विहारो दीक्षोपलक्षणं चैतदिति सूत्रार्थः ।

पुरोहित आह ।

जहा य भोई तणुयं जुजगे, निम्मोयणं हेव पलेइ मुत्तो ।
एमेय जाया पयंहति भोए, तेहं कहं नाणुगमिस्सएगो ॥ ३४ ॥
जिंदितु जालं अवलंबरोहिया, मच्छा जहा कामगुणो पहाय ।
धोरेय सीझा तवसा उदारा, धीरा हू भिक्खाचरियं चरंति ३५
यथा च हेमवति ! पठ्यते चाहे भोगिनि तनुः शरीरं तत्र जातां
तनुजां भुजंगमः सर्पो निर्मोचनीयं निर्मोकं हित्वा पर्यति सम-
न्ताक्छति मुक्त इति निरपेक्षो नाभिष्यक्त इत्यर्थः (समेतिच्छि)
एवमेतौ पठ्यते च (हेमेतिच्छि) अत्र च तथेति गम्यते तत्त-
थेमौ ते तव जातौ पुत्रौ प्रजहीतः प्रकर्षेण त्यजतो भोगान्
ततः किमित्याह तौ भोगांस्त्यजन्तौ जातौ अहं कथम् नानुग-
मिष्यामि प्रव्रज्याग्रहणेनानुसरिष्याम्येको द्वितीयो यदि ताव-
दनयोः कुमारकयोरपीयान् विवेको यन्निर्मोकवदत्यन्तसह-
चरितानपि भोगान् भुजङ्गवत् त्यजतस्ततः किमिति मुक्तभोगोऽ-
प्यहमेनात्र त्यजामि किं वा ममासहायस्य गृहवासेनेति भावः ।
तथा त्रित्वा द्वित्रा कृत्वा तीक्ष्णपुच्छादिना जाहमानायमव-
गमिष्य जीर्णत्वादिना निःसारमेव धर्षायोऽर्पति गम्यते ।
रोहिता रोहितजातीया मत्स्या मीनाश्चरन्तीति संबन्धः । यथेति
दृष्टान्तोपदर्शने यत्तदोश्च नित्यसंबन्धाच्चेति गम्यते ततस्तथा
जाहप्रायान् कामगुणान् प्रहाय परित्यज्य घुरि पडन्ति धौरेया-
स्तेषामिष शीलमुक्तिगारवाहिताब्रह्मणः स्वसाधो येषां ते

धौरेयशीक्षास्तपसाऽनशानादिनोदाराः प्रधाना धीराः सत्ववन्त
दुरिति यस्माद्विज्ञाचर्यो चरन्त्यासेवन्ते अतःप्रहणोपवर्णमेतद-
तोऽहमपीत्यर्थं अतमेव अदीक्ष्य इति भावः इति सूत्रार्थः ॥
इत्थं तत्प्रतिबोधिता ब्राह्मण्याह ।

तेहव कौंचा समंस्कमंता, तयाणि जालाणि दक्षितु हंसां ।

पडेंति पुत्ता य पई यमज्झं, तेहं कहं नाणुगमिस्सइक्का ३६
नभसीवाकाश इव कौञ्चाः पक्षिविशेषाः समतिक्रामन्तस्तान्
तान् देशानुल्लङ्घयन्तस्ततानि विस्तीर्णानि जालानि बन्धतविशे-
षकराण्यात्मनोऽनर्थहेतुत्वाद्विक्त्वा (हंसांति) चराद्भ्यः गम्यमान-
त्वात्संसाध्य (पडेंतिच्छि) परियन्ति समन्ताद् गच्छन्ति पुत्रौ च
पुत्रौ च पतिश्च भर्ता मम संबन्धिनो गम्यमानत्वाद्ये ते जालो-
पमविषयान्निष्यङ्गं भित्वा नभः कल्पे निरुपगोपतया संयमाच्चनि-
तानि संयमस्यानान्यतिक्रामन्तस्तान्दृश्यं नानुगमिष्याम्येका-
सती किं त्वनुगमिष्याम्येष । एवंविधं वचनं हि स्त्रीणां पतिः
पुत्रो वा गतिरिति । यदि वा जाग्रानि भित्त्वेति हंसानामेव
संबन्धते । समतिक्रामन्तः स्यात्तत्रेण गच्छन्त इति तु कौञ्चोदा-
हरणमजातकलत्रादिवन्धनसुतापेक्षं हंसोदाहरणं तु तद्विपरी-
तपत्यपेक्षमिति भावनेत्यमिति सूत्रार्थः । इत्थं चतुर्थामप्येक-
वाक्यतायां प्रव्रज्याप्रतिपत्तौ यदभूत्तदाह ।

पुरोहितं तं समुयं सदारं, सोच्चाभिणिकखंत पहाय जोगे ।

कुटुंबसारं विरलुत्तमंतं, रायं अजिक्खं समुवाय देवी ॥ ३७ ॥

वंतासी पुरितो रायं, न सो होइ पसंसितो ।

माहणेणं परिच्चं, धणं आइउमिच्छसि ॥ ३८ ॥

सव्वं जगं जइ तुहं, सव्वं वावि धणं जवे ।

सव्वं पि ते अपज्जचं, नो वा ताणाइ ते तव ॥ ३९ ॥

मरिहति रायं जया तथा वा, प्रणोरमे कामगुणं पहाय ।

एको हु धम्मो नरदेवयाणं, न विज्जए अन्नमिहेह किंचिध ४०

पुरोहितं पुरो वसन्तमिति च जृगुनामानं सपुत्रं पुत्रछायाचितं
सदारं सपत्नीकं श्रुत्वाऽऽकर्ण्य अजिनिष्कम्य गृहान्निर्गत्य प्र-
हाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा भोगान् शब्दादीन् प्रव्रजितमिति गम्यते ।
कुटुम्बसारं धनधान्यादि विपुलं च विस्तीर्णतया उत्तमं च प्रधान-
तया विपुलौत्तमं (यदिति) यत्पुरोहितेन त्यक्तं गृहन्तमिति
शेषः (रायं) राजानं नृपतिमजीर्णं पुनः पुनः समुवाच सम्य-
गुक्तवती देवी कमन्वावती नाम तदग्रमहिषी । किमुक्तवतीत्याह
यान्तमुद्गीर्णमशितुं भोक्तुं शीघ्रमस्येति वान्ताशी पुरुषः पुमान् य
इति गम्यते राजन् ! नृपते ! स न प्रसंसितः श्लाघितो विद्व-
द्भिरिति शेषः । स्यादेतत्कथमहं वान्ताशीत्यत आह ! ब्राह्मणे-
न परित्यक्तं परिहृतं धनं छव्यमादातुं अहीतुमिच्छसि परिहृतं
धनं हि गृहीतोऽजित्त्याचान्तमिव ततस्तदादातुमिच्छंस्त्वम-
पि वान्ताशीव न चेदमुचितं जवाहशामित्यभिप्रायः । अथवा
काक्या गीर्यते राजन् ! वान्ताशी यः स प्रशस्यो न प्रवर्त्यतो
ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि न चैतद्भवत उचितं यत्त-
स्त्वमप्येवं वान्ताशितया अश्लाघ्य एव भविष्यसीति कार्कश्यः ।
किं च सर्वं निरवश्यं जगद् लुचनं क्षवेदिति संबन्धो यदीत्य-
स्यायमर्थो न संजवत्येदेतत्कथञ्चित्संभवे वा (तुहंति) तव
सर्व्वस्यापि धनं रजतरुपादिछव्यं भवेद्यदि त्वेतीहापि योज्यते
तथा सर्व्वमपि ते न च पर्याप्तमशक्तमिच्छापरिपूर्वं प्रतीति शेषः ।

आकाशसमत्वेन तस्या अपर्यवसितत्वात्तथा नैव प्राणाय जरा-
श्रणाद्यपनोदाय तदिति सर्व्वे जगद्धनं वा तवेति ते । इह च
पुनः पुनः सर्व्वशब्दस्य युग्मद्वयमदोषोपादानं निजवाक्यत्वाद्-
पुनरुक्तमिति ज्ञाननीयं पूर्वेण गृहीतत्वमनेन चानुपकारिता पु-
नरोहितधनाद्वयग्रहणे हेतुमादर्श्यं संप्रत्यनित्यतां तद्वेत्तुमाह । मरि-
ष्यसि प्राणास्त्यक्तसि राजन् ! नृप ! यदा तदा वा यस्मिंस्तस्मि-
न्वा कोऽप्यवश्यमेव मर्त्त्यमम् " जातस्य हि ध्रुवं मृत्यु " रि-
त्युक्तं हि " कश्चिच्चावत्तया हृद्यः, भुतो वा शङ्कितोऽपि वा । कितौ
वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति " तत्रापि च कदाचिद्वि-
क्षयितवस्तु आदायैव मरिष्यामीत्यत आह । मनोरमाश्चिच्छाहा-
दकान् कामगुणानुकरूपान् प्रहाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा त्वमेकाग्र्येव
मरिष्यसि न किंचिदभ्यस्यया सह यास्यतीत्यजिप्रायः । तथा एके
(ह्युक्ति) एक एवावृत्तीय एव धर्मः सम्यग्दर्शनादिरूपो न रदे-
व ! नृप ! त्राणं शरणमापत्परिरक्षणार्थं न विद्यते नास्त्यन्यद्-
परमिह हृदेति वेत्यभिधानं संयमस्थापनार्थं किंचिदिति स्व-
जनधनादिकं यदि वा हृदेति लोके हृदेत्यस्मिन् मृत्यौ धर्म ए-
वैकस्त्राणं मुक्तिहेतुत्वेन नात्यद् किंचित्ततः स एवावृत्तेय इति
सूत्रचतुष्टयार्थः ।

यतश्च धर्माद्वदे नाम्यत्राणमतो ।

नाहं रमे पक्खिणि पंजरे वा,

संताण्ठिन्ना चरिस्सामि भोणं ।

अकिंचणा उज्जुकका निरामिसा,

परिगहरंभनियत्तदोसा ॥ ४१ ॥

दव्वगिणा जहा रस्से, रुज्जमाणेसु जंतुसु ।

अस्से रुत्ता पमेयंति, रागदोसवसंगया ॥ ४२ ॥

एवमेवं वयं मूढा, कामजोगेसु मुच्छिया ।

रुज्जमाणं न रुज्जामो, रागदोसगिणा जयं ॥ ४३ ॥

भो ! भो ! वमिच्चाय, लहुदूयविहारिणो ।

आमोयमाणा गच्छन्ति, दिया कामकमा द्वा ॥ ४४ ॥

इमे य वच्चा फंदंति, मम हत्थज्जमागया ।

वयं च सत्ता कामेसु, जणियामो जहा इमे ॥ ४५ ॥

साभिसं कल्लवं दिस्ता, वज्जमाणं निरामिं ।

आमिसं सव्वमुज्जिक्कता, विहरिस्सामो निरामिसा ॥ ४६ ॥

गिष्ठां वमेइ नच्चा णं, कामे संसारवच्छणे ।

उरउव्व मुयन्नरासे वा, संकमाणो तणु चरं ॥ ४७ ॥

णागो व्व वंधणं जिच्चा, अप्पणो वसहिं वप ।

इति पच्छं महारायं, इसुयारेत्ति मे मुयं ॥ ४८ ॥

नेति निवेधे अहमित्यात्मनिर्देशे रमे इति रतिमवभोमि [प-
क्खिणो पंजरेवत्ति] वाशब्द औपम्ये निजक्रमश्च ततः पक्खिणी-
व शकुनिकेव शारिकादिः पक्षरे प्रतीत एव । किमुक्तं भवति य-
थाऽस्ती दुःखोत्पादिनि पक्षरे न रतिं प्राप्नोत्येवमहमपि जरामर-
णाद्युपचरविहृते प्रपक्षरे न रमे । अतश्चिज्जसन्ताना प्रक्रमान्
विनाशितस्वेहमन्ततिः सती विज्जशब्दस्य सूत्रे परनिपातः प्राव-
त्त चरिष्याम्यनुष्टास्यामि मौनं मुनिभावम् । न विद्यमानं क-
श्चनं ह्येतो हिरण्यादि जावतः कपायादिरूपमस्या इत्यकिञ्च-
त्ता अत्र एव ऋजु मायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्या इति ऋजुं क-

ता । कथं चैवं नृनेत्याह । निष्क्रान्ता आमिवाद् शुद्धिहेतोरभिप्रा-
तविषयादेर्निर्गतं वा आमिषमस्या इति निरामिषा (परिमहा-
म्भनियत्तदोसेत्ति) प्राप्ततत्वात् पूर्वपरिणामोऽस्त्यमिति परिप्र-
हारम्भदोषा अभिष्वङ्गनिर्दिष्टतादयस्तेऽयो निवृत्तापरता परिप्र-
हारम्भदोषा निवृत्ता । यद्वा परिग्रहणं स्मिन्निवृत्ता अत्र एव चादो-
षा विहृतिविरहिता । अनयोर्विशेषणसंसारः । अपरं च दोषा-
ग्निना दावानत्वेन यथाऽऽरण्ये घने दह्यमानेषु जलमस्तात्वि यमाणे-
षु जन्तुषु प्राणिष्वन्येऽपरे सत्याः प्राणिनो दिव्यकिनः प्रमोदन्ति
प्रकर्षेण हृष्यन्ते । किमित्येवंविधास्त इत्याह । रागद्वेषयोर्दश
आयत्तता रागद्वेषशस्तं गताः प्राप्ताः (एवमेवंति) विन्दोर-
क्षाक्षिणरुत्वादेवमेवत्ति वयं (रुद्धि) मूढानि मोहवशात्ता नि-
कामभोगेषूत्तरूपेषु (मुच्छियात्) मुच्छितानि गृह्णाति दह्यमा-
नमिव दह्यमानं न बुद्ध्यामहे नावगच्छामो रागद्वेषावग्निरिव
रागद्वेषाग्निस्तेन किं तज्जगत्प्राणिसमूहं यो हि सविवेको रागा-
दिमांश्च न जयति स दावानत्वेन दह्यमानानन्यसत्त्वानवलोक्या-
हमप्येवमनेन दहनीय इति तद्रूपोपायतत्पर एव भवति न तु
प्रमादवशातः सन् प्रमोदते । यस्त्वस्यन्तमहो रागादिमांश्च
स आयत्तमाचित्त्यन् हृष्यति न तु तदुपशमापाये प्रवर्तते ततो
वयमपि प्रोगापरिस्थागादेवं विद्यान्येवेति प्रावः । येदेवंविधा न
भवन्ति ते किं कुर्वन्तीत्याह प्रोगान्मनोऽज्ञाश्वादीन् (ज्ञेयेति)
लुक्त्वाऽऽसेव्य पुनश्चरकादं वान्त्वा चापहाय विपाकदारणत्वा-
ल्लघुर्वायुस्तच्छ्रुतं भूतं भयनमेपां लघुचूताः कोऽर्थो वायुपमास्तथा-
विधाः सन्तो विहरन्तीत्येवंशीक्षा लघुभूतविहारिणोऽप्रतियु-
विहारिण इत्यर्थः । यद्वा लघुचूतः संयमस्तेन विदुर्तुं शीलं
येपां ते तथा आसमन्तान्मोदमाना हृष्यन्त आमोदमानास्तथा-
विधाऽनुष्ठानेनेति गम्यते । गच्छति विद्यद्वितत्त्वानमिति शेषः ।
क इव (दियाकामकमादेवेत्ति) इवशब्दो निजक्रमस्ततो ऽपि
इव कामोऽभिहायस्तेन क्रामन्तीति कामक्रमाः यथा पक्षिणः स्वे-
च्छया यत्र यत्रावजासन्ते तत्र तत्रामोदमाना क्राम्यन्ते एवमेतेऽ-
प्याभिष्वङ्गस्य परतन्त्रताहेतोरभावाच्च यत्र संयमयात्रा निर्वहणं
तत्र तत्र यान्तीत्याशयः । पुनर्वहिरास्थां निराकुर्वन्तीत्याह इमे इ-
त्यनुभूयमानतया प्रत्यक्षाः शब्दादयश्चः समुद्ध्ये घटा नियन्त्रिता
ऋनेकधोपायै रक्षिता इत्यर्थः एते किमित्याह । स्पन्दन्त इव
स्पन्दन्ते अस्थितिधर्मतया ये । कादश इत्याह (मम हत्थज्जमा-
गयत्ति) ममेत्यात्मनिर्देश उपसङ्गणत्वाच्च न हस्तं करमाय्यं
अथ वा आगताः प्राप्ताः कोऽर्थः स्वयंशा आत्मनोऽङ्गतां दर्शय-
तुमाह । (वयं च सत्तचित्ति) वयं पुनः शक्तानि संयम्यान्प्रिष्व-
ङ्गवन्तीत्यर्थः अवहृत्येऽप्यस्मदोदयोऽत्रेति बहुवचनं कामेष्वभिष्व-
ङ्गपणं । यज्ञादिविषु एवाविषेष्वपि चामीष्वभिष्वङ्ग इति मोहवि-
क्षितमिति ज्ञावः । यद्वा इमे च चेति चशब्दाद्वयं च स्पन्दामहे इह
स्पन्दामहे आयुषश्चक्षतया परलोकगमनाय शेषं तथैव यत
एवमतो जविष्यामो यथेमे पुरोहितादयः । किमुक्तं जवति यथाऽ-
मं निश्चिञ्चवत्त्वमवज्ञेयते परित्यक्तास्तथा वयमपि त्यज्याम
इति । स्यादेतदस्थिरत्वेऽपि सुखहेतुत्वात् किमित्यमी स्पन्दन्ते
इत्याह । सह मितेण पिशितरूपेण वर्तते इति सामिपस्तं कल्ल-
महं गृध्रशकुनिकं वा दह्माऽवबोध्य वाध्यमानं पीड्यमानं पक्षा-
न्तरैरिति गम्यते निरामिपमामिषविरहितमन्यथाचूतं दह्येति
गम्यते आमिषमभिष्वङ्गहेतुं धान्यादि सर्व्व निरवशेषमुज्जित्वा
त्यक्त्वा (विहरिस्सामोत्ति) विहरिष्याम्यप्रतिबद्धविहारितया
चरिष्यामीत्यर्थः । निरामिषा परित्यक्ताभिष्वङ्गहेतुः उक्तादुपादे

नोपदेष्टुमाह गृध्रेण उपमा येपान्ते गृध्रेणमास्तानुक्त्यायेन तुः
मनुष्ये मित्रकर्मस्य योऽयने ज्ञात्वाऽवबुध्य णमिति प्राग्वत्
कान् प्रमाद्विषयानिबधतो लोकाश्च कामांश्च विषयांश्च संता-
रवर्जनात् संसारवृत्तिहेतून् ज्ञात्वेति संबन्धः । यद्यथा कामयन्त
इति कामा इति व्युत्पत्त्या कामयोगाद्वात्यन्तगुह्यस्यापनार्थं
ज्ञात्वा किमित्याह (उरश्चो ध्वं सुवन्नपासेवसि) इत्यश्वस्य मि-
त्रमात्मादायत्वाचोरग इव वृजग इव सौपर्ण्यपाशे गुरुस-
न्निपे शङ्कानां भयत्रस्तमिति स्तोत्रं मन्द्यतनयेति यावत् ।
चरेः क्रियासु प्रवर्त्तन् । अस्यायमाशयो यथा सौपर्ण्योपमैर्विप-
र्येण वाच्यते तथा संयममासेवस्य । ततश्च किमित्याह (नागो-
व्य) अर्थः स्पष्टः आशयइचायं यथा नागो यन्त्रं वरजाएककादि
जित्वा द्विधा विहायात्मनो वसति विख्यातवीं व्रजत्येवं व्रजवानपि
कर्मवन्धनमुपहृत्यात्मनो वसति कर्मविगतः सुखो यत्रात्मावति-
ष्टे न च मुक्तिरेव तां व्रजेरेतेन दीक्षायाः प्रसङ्गः फलमुक्तम् ।
एवं चोपदिश्य निगमयितुमाह । एतद् यन्मयोक्तं पथं हितं
महाराज ! प्रशस्यचूपते ! इषुकारनामन् । एतच्च न मया स्वमनी-
षिकथ्यबोध्यते किं श्रित्येतन्मया श्रुतमवधारितं साधुसकांशादि-
ति गम्यते इति सूत्राप्रकारः । एवं च तद्वचनमाकर्ण्य प्रतिबुद्धो-
न्मस्मत्तश्च यच्चौ द्वावपि चक्रतुस्तदाह ।

चञ्चा विटलं रट्टं, कामभोगे ि दुबुद्धे ।

निज्विसया निरामिसा, निष्णहा निप्परिगहा ॥ ४६ ॥

सम्मं धम्मं वियाणिता, चिच्चा कामगुणं वरे ।

तदं पणिज्जहक्खायं, धोरं धोरपरकम् ॥ ५० ॥

न्यक्त्वाऽपहाय विपुलं विस्तीर्णं राष्ट्रं मएकं पाठान्तरतो
राज्यं वा कामजोगांश्चोकरूपान् दुस्त्यजान् छुरिहारिनिर्विषयौ
राष्ट्राद्विषयविरहिततायत एव निरामिषौ । यद्वा विषयो देश-
स्तरिहितौ राष्ट्रपरित्यागतः कामजोगत्यागतश्च निरामिषाव-
भिपन्नं इत्युच्यते इति कुतः पुनर्येविधौ यतो निःस्नेहौ निष्प-
दन्तौ निष्परिग्रहौ कच्चिद्विद्यमानस्वीकारौ सम्यगविपरीतं
धम्मं श्रुतचारित्रात्मकं विज्ञाय विशेषतो ऽवबुध्य (चिच्चित्)
न्यक्त्वा कामगुणान् शब्दादीन् वरान् प्रधानान् पूर्वविशेषणैर्ग-
तार्थत्वेऽपि पुनरभिधानमतिशयव्यापकं तपोऽनशनादि प्रशुद्धा-
न्नुपगम्य यथाख्यातं येन प्रकारेण तीर्थंकरादिभिः कथितं धो-
रमत्यन्तदूरनुचरं धोरः कर्मवैरिणः प्रति रौद्रः पराक्रमो धर्म्मोऽनु-
ष्ठानविषयसामर्थ्यात्मको ययोस्तौ । तथा देवीनुपौ तथैव कृत-
वन्ताविति शेष इति सूत्रद्वयार्थः ॥

संप्रति समस्तोपसंहारमाह ।

एवं ते कमसां बुद्धा, सव्वे धम्मपगायणा ।

जम्ममच्चुजयोन्विग्गा, उक्खस्संतगेवसिणो ॥ ५१ ॥

सामणे विगयमोहाणं, पुव्वजावणजाविा ।

अचिरेणेव कालेन, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ५२ ॥

राया सह देवीए, माहणो व पुरोहिओ ।

माहणी दारगा चेव, सव्वे ते परिनिव्वुडे (न वे मे ॥ ५३ ॥

एवममुना प्रकारेण तान्यनन्तरमुक्तरूपाणि षडपि क्रमशोऽ-
भिहितपरिपाठ्या बुद्धान्यवगततत्त्वानि सर्वाण्येषाणि धर्म्म-
परायणानि धर्म्मैकनिष्ठानि पठ्यते च (धम्मपरंपरासि) पर-
म्परया धर्म्मो येषां तानि परम्पराधर्म्माणि प्राकृतत्वाच्च परंपरा-

शब्दस्य परनिपातस्तथाहि साधुवर्शनात् कुमारकयोः कुमार-
यचनात्तत्पिप्रोस्तदवलोकनात् कमलादेव्यास्ततोऽपि च राक्ष-
इति परम्परयैव धर्म्मप्राप्तिर्जन्ममृत्युभयेभ्यः उकारूपेभ्य एवो-
द्विग्नानि व्रतानीति जन्ममृत्युभयोद्विग्नानि दुःखस्यासात-
स्यान्तः पर्यन्तस्तद्वेषकाणि तदन्वेषकाणि सापेक्षस्यापि समा-
सो यथा देवदत्तस्य गुरुकुलमिति । पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह । शा-
सने दर्शने विगतमोहानामर्हतामन्यजन्मनि भावनयाऽभ्यासरू-
पया भावितानि वासितानि भावनाभावितानि । यद्वा भावितानि
भावना येस्तानि भावितभावनानि पूर्वोत्तरनिपातरथातन्त्रत्वा-
दत एवाचिरैवैव स्थलेनैव कालेन दुःखस्यान्तं मोक्षमुपग-
तानि प्राप्तानि । सर्वत्र च प्राकृतत्वात् पुच्छिङ्गनिर्देशः । मन्दम-
तिसरण्यायाच्यनार्थमुपसंहर्तुमाह । राजेष्कारः सह देव्या
कमलावया ब्राह्मणश्च पुरोहितो भृगुनामा ब्राह्मणी तत्पत्नी
यौ च दारकौ तत्पुत्री चेति पूर्ववत् सर्वाणि तानि परिनिर्वृतानि
कर्म्मग्न्युपशमतः शीतीभूतानि मुक्तिं गतानीति यावत् सूत्र-
त्रयार्थः । इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः ।
उक्तं १४ अ० । खनामख्याते नगरमेवे, "उत्तुगारे ण्यरे उत्स-
भदत्ते गाहावर्द" विपा० १ श्रु० १ अ० ।

उत्तुया (पञ्चय-इषुकारपर्वत-पुं० धातकीखण्डविभागकारि-
णि पर्वते, "दो उत्तुगारपव्वया" इषुकारौ दक्षिणोत्तरयोर्दि-
शोर्धातकीखण्डविभागकारिणाविति । स्था० २ टा० ३ उ० ।
"समयक्खेत्ते चत्तारि उत्तुकारा" इषुकारा धातकीखण्डपु-
ष्करार्द्धयोः पूर्वोत्तरविभागकारिणश्चात्वारः स० । स्था० ।
उत्तुयारिज्ज-इषुकारीय-न० "उत्तुयारणाम् गोयं, वेदंते भावओ
य उत्तुयारो । तत्तो समुच्चियमिणं, उत्तुयारिज्जंति अज्जयणं"
यदिषुकारात् समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इषुका-
राय हितमिषुकारोयमुच्यते । प्राधान्याच्च राक्षो निर्देशोऽन्यथा
परभ्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति । चतुर्दशे उत्तराभ्ययने,
उक्तं १४ अ० । स० ।

उत्तुपात्र-देशी०-न० उदूखले, "उत्तुयालंसि वा कामज-
लंसि वा" आचा० २ श्रु० ।

उत्तुल्लखकिरिओ वम-इषुत्रयक्रियापम-त्रि० शरशब्दक्रि-
यासदृशे, "श्रुतः समाधिरव्यक्त, इषुत्रयक्रियोपमः" । द्वा०
३१ द्वा० ।

उत्तुलग-उत्तुल्लख-पुं० स्मृतिकायां परवद्वपातार्थमुपरिच्छादि-
तगर्तायाम् "उत्तुल्लगसयग्वो" उक्तं १७ अ० ।

उत्स (ए) (ऊ) षमन्-त्रि० उप् आधारे मनिन् वा षस्वः ।
शपोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ऽ । ४ । ऽ । इति षस्याने सकारो मा-
गध्याम् । ग्रीष्मर्तौ, प्रा० ।

उत्स-अवश्याय-पुं० स्नेहे, "अप्पहरिणसु अप्पुस्सेसु" वृ० ४
उ० । नि० सू० ।

उसू-पुं० वसन्ति रसा अन्न-घस् रक्-निपातान्न षत्वम् ।
किरणे, सूर्यकिरणानां बहुलाकर्षकत्वेन रसवत्त्वात्तथात्वम् । वृषे,
सुरज्जाम्, लतायाम्, पृथिव्याम्, स्त्री० । वाच० ।

उत्संकर-लय-उत्संकाक्षित-त्रि० निसृष्टे, आचा० २ श्रु० ।

उत्सकइत्ता-उत्पञ्जय-ब्रह्म० उत्पत्येत्यर्थे, ब्रह्मावसरंतयो-
त्सुकीभूयेति यावत् । स्था० ६ टा० ॥

उत्सर्गः—उत्सर्गः—न० स्वययोगप्रवृत्तकावाधेर्ध्वं पुरतः
 'स्वर्गणमारुह्यकरणमुत्प्लवणम् । ध० ३ अधि० । स्वययोगप्रवृत्ते-
 र्नियतकावाधपरतः करणे, । यथा 'काचिन्मरुकादिप्रार्थ-
 नया रुदन्तं चात्रमाश्वसयति यद्भुत मा रोदीः समीपगृहागतो
 मुनिरस्मद्गृहे आयास्यति तदा तदर्थमुत्थिताऽहं तवापि दा-
 स्यामीति । ततश्च साधावागते तस्य भिक्षादानायोत्थिता वा-
 दस्यापि ददातीति उत्प्लवणम् । ध० ३ अधि० (पाहुनिया श-
 ध्वे स्पष्टीभविष्यति) " उत्सर्गं अहिसर्गं परमुहोर्लक्षिण
 श्रोत्रा वि ज्ञायत्तपरेण जुभो अह ज्ञावाभिगगहो नाम अवस-
 र्पन् " । ध० १ अधि० ।

उत्सर्गावृत्ता—अपसर्प्य—अव्य० अपसृतं कृत्वेत्यर्थे, " उत्स-
 र्कावृत्ता " विवादे प्रतिपत्थिनं केनापि व्याजनापसर्प्यापसृतं
 कृत्वा पुनरवसरमवाप्य विवदते स्था ६ ग० ।

उत्सर्ग—उत्सर्ग—पुं० सृज विसर्गे उत्पूर्वात् सृजेर्ध्वं । उज्जने,
 आव० ५ अ० । अस्य निक्षेपः ।

नामं ? नवणा २ दविण, ३ खित्ते ४ काले ५ तद्देव ज्ञावे यद्
 एतो उत्सर्गस्तु, निखवो ऽविविहो होइ ॥ ३६ ॥

अर्थमधिकृत्य निगदसिद्धा विशेषार्थं तु प्रतिद्वारं प्रपञ्चेन व-
 द्यामः । तत्रापि नामस्थापने गतार्थे ।

ऊव्योत्सर्गादिरभिधित्तया पुनराह ॥

दव्वुज्जणा उ जं जेण, जत्थ अवकिरइ दव्वभूओ वा ।

जं जत्थ वा वि खित्ते, जं जच्चिर जम्मि वा कात्ते ॥ ३७ ॥

वितिरिक्तो दव्वुस्सगो अकिच्चिकरं सदोसं च कत्तुं जो जं द-
 व्वं उहेति तत्थ अकिच्चिकरं जहा भिष्णं निक्खजायणं सदोसं
 जहा विसक्तमज्जियोगकतं वा एवमादि । अहवा जेण दव्वेण
 जत्थ वा दव्वे दव्वभूतो उहेति एस दव्वुस्सगो उहा जरहादी-
 हिं चक्खवट्ठीहिं जारहं वासं पव्वयंतेहिं उहुत्तं । जो वा जं खेत्तयं
 चयति जम्मि वा खेत्ते वयति किञ्चि जम्मि वा खेत्ते उत्सर्गो व-
 णिज्जत्ति एवमादिको उत्सर्गो जो जं कालं उज्जति । जहा
 उज्जातो वसंतो मेदणो ण वाहत्ति उहुत्तो वा सियो एवमादि ।
 अहवा खित्तकावं पप्प ण रीयिज्जति वासारत्ते वाणविहरिज्ज-
 ति । जच्चिरं व कात्तं उत्सर्गो जम्मि काले उत्सर्गो वणिज्जति ।
 [आ० चू० ५ अ०] ऊव्योत्सर्गता तु ऊव्योत्सर्गः स्वयं (जंति)
 यद्व्यमनेषणीयमवाकिरतीति योगः [अवकीरदत्ति] उ-
 त्सर्जति (जेणेत्ति) येन करणचूतेन पात्रादिनोत्सर्जति [जत्थत्ति]
 यत्र ऊव्यं व्युत्सर्जति ऊव्यचूतो वा अनुपयुक्तो वा उत्सर्जति एष
 ऊव्योत्सर्गोऽभिधीयते । द्वारं क्षेत्रोत्सर्गं उच्यते [जं जत्थ वा-
 वि खेत्तेत्ति] यत् क्षेत्रवृक्षणदेशाद्युत्सर्जति यत्र वाऽपि क्षेत्रे उत्स-
 र्गो व्यावर्ण्यते एष क्षेत्रोत्सर्गः कावोत्सर्गं उच्यते [जं जच्चिरं ज-
 म्मि वा कात्तेत्ति] यं कावमुत्सर्जति यथा भोजनमधिकृत्य रज्जि
 साधवः [जच्चिरं वत्ति] यावन्तं कालमुत्सर्गो यस्मिन् वा कात्ते
 उत्सर्गो वर्ण्यते एष कावोत्सर्ग इति गार्थार्थः । आव० ५ अ० ।

भावोत्सर्गान् प्रतिपादयन्नाह ॥

भावे पसत्थमिअरं, जेण व ज्ञावेण अवकिरइ जं तु ।

अस्तंजमं पसत्थे, अपसत्थे संजमं चयई ॥ ३८ ॥

एवमादिणो आगमतो उत्सर्गो पसत्थो अपसत्थो अस्त्रणादीणं
 जातिमदादीणं य अपसत्थो णाणादीणं उज्जणा जेण वा ज्ञावेण
 चयति एवमादि [आ० चू०] ज्ञाव इति द्वारपरामर्शं भावोत्सर्गो

द्विधा प्रशस्तं शोजनं वस्त्वधिकृत्य [इतरत्ति] अप्रशस्तमशोजनं
 तथा येन वा ज्ञावेन उत्सर्जनीयवस्तुगतेन स्वरादिना अवकिरति जं
 तु उत्सर्जति यत्तत्र भावेनोत्सर्ग इति तृतीयासमासः । तत्रासंयमं
 प्रशस्ते भावोत्सर्गं त्यजति अप्रशस्ते तु संयमं त्यजतीति गार्थार्थः ।
 यदुक्तं येन वा भावेनोत्सर्जति तत्प्रकटयन्नाह ।

खरफरुसाइसवेअण—मचअणं पुरजिगंधविरसाई ।

दव्विअमवि चयइ दोसेण, जेण ज्ञावुभूणा सा उ ॥ ३९ ॥

खरपरुपादि सचेतनं खरं कठिनं परुषं पुर्जापिणोपनीतमचे-
 तनं पुरजिगन्धविरसादि यद्व्यमपि त्यजति दोषेण येन स्वरादि-
 ना वा ज्ञावोत्सर्ग सा उक्ता येनोत्सर्ग इति गार्थार्थः । ३९ गतं
 मूत्रद्वारगाथायामुत्सर्गमधिकृत्य निक्षेपद्वारम् ॥

अधुदैकार्थिकान्युच्यते ॥

उत्सर्ग ? विउत्सरणा, २

उज्जणा य ३ अवकिरण ४ उहुण ५ विवेगो ६ ।

वज्जण ७ चयण ८ म्मुअणा ९,

परिसारण १० सारणा चेव ११ ॥ ४० ॥

उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्जना च अवकिरणं वर्द्धनं विवेकः वर्जनं त्य-
 जनम् उन्मोचना परिशतना शातना चैवेति गार्थार्थः । आव० ५ अ०
 उत्सर्जनीयस्य त्यागरूपे आभ्यन्तरतपोभेदे, तद्भेदः स द्वि-
 वि० बाह्य आभ्यन्तरश्च । तत्र बाह्यो द्वादशादिभेदस्योपधेरति-
 रिक्तस्यानेषणीयस्य संसक्तस्यान्नपानादेर्वा त्यागः । आभ्यन्तरः
 कपायाणां मृत्युकाले शरीरस्य च त्यागः । ननु उत्सर्गप्रायश्चि-
 त्तमध्य एवोक्तस्तर्हि पुनरत्र भणनेन सत्यं सोऽतिचारविशु-
 द्ध्यर्थमुक्तः अयं तु सामान्येन निर्जराय इत्यपौनरुक्त्यम् । प्रव०
 ६ द्वा० ५ अ० । स० । न० । पञ्चा० । यथा भावेत्युक्ते सत्यभावेति ग-
 म्यते तथाऽत्राप्येकदेशेन समुदायावगमात् कायोत्सर्गं, प्रव० १
 द्वा० । (काउत्सर्गशब्देऽप्युच्यते) " उत्सर्गंति " ई-
 र्थार्थानिमित्तं पञ्चविंशत्युच्छ्वासप्रमाणं कायोत्सर्गं करोति ।
 ओ० । सामान्योक्तौ, ध० २ अधि० । दर्श० । सामान्योक्तौ वि-
 धिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातविरतिः । दर्श० ।
 पञ्चा० । इह विधित्सितस्य वस्तुनः कारणनिरपेक्षं सामान्य-
 स्वरूपमुत्सर्गं उच्यते । वृ० ४ उ० । अभिप्रेतवस्तुस्वरूपनिर्वाच्यं
 कारणनिरपेक्षमुत्सर्गः । नि० चू० ११ उ० । " उत्सर्गो ओहो "
 उत्सर्गो पडिसेहो । नि० चू० १ उ० । अथोत्सर्गपवादयो-
 र्वाचविचारः । अथ योऽयं " न हिंस्यात्सर्वाभूतानी " त्यादिना
 हिंसानिषेधः औत्सर्गिको मार्गः सामान्यतो विधिरित्यर्थः वेद-
 विहिता तु हिंसाऽपवादपदं विशेषतो विधिरित्यर्थः । ततश्चाप-
 वादेनोत्सर्गस्य बाधितत्वात्तत्र औतो हिंसाविधिदोषायात्सर्गा-
 पवादयोरपवादो विधिवर्लीयानिति न्यायात् । भवतामपि हि
 न खल्वेकान्तेन हिंसानिषेधः तत्तत्कारणे जाते पृथिव्यादिप्र-
 तिषेवनानामनुष्ठानात् ग्लानाद्यसंस्तरे आधाकर्मादिग्रहणम-
 णनाच्च । अपवादपदं च याज्ञिकी हिंसा देवतादिप्रीतेः पुष्टाल-
 म्यनत्यादिति परमाशङ्क्य स्तुतिकार आह नोत्सृष्टमित्यादि
 अन्याथमिति मध्यवर्त्ति पदं डमरुकमणिन्यायेनोभयत्रापि संव-
 न्धनीयम् । अन्याथमुत्सृष्टमन्यस्मै कार्याय प्रयुक्तमुत्सर्गवाक्य-
 मन्यार्थप्रयुक्तेन वाक्येन नापोद्यते नःपवादोचरीक्रियते यमे-
 वार्थमाश्रित्यापवादोऽपि प्रवर्तते तयोर्निम्नोक्तत्वादिव्यवहारव-
 त्परस्परसापेक्षत्वेनैकार्थसाधनविषयत्वात् यथा जैनानां संय-

मपरिपालनार्थं नवकोटिविशुद्धाहारप्रहणमुत्सर्गस्तथाविध-
व्यजेत्रकालभावापन्तु च निपतितस्य गत्यन्तरभावे पञ्चका-
दियननयाऽनेपणीयादिप्रहणमपवादः सोऽपि च संयमपरिपा-
लनार्थमेव । न च मरणकशरणस्य गत्यन्तरभावाऽसिद्ध इति
वाच्यं “ सव्यथ संजमं सं-जमाउ अप्पाणमेव रक्खिजा ।
मुच्चइ अइवायाओ, पुखो विसोही नया विरइ ” इत्यागमात्
तथा आयावेदेऽपि यमेवैकं रोगमधिकृत्य कस्याश्चिदवस्थायां
किञ्चिद्वस्त्वप्यं तदेवावस्थान्तरे तत्रैव रोगे पथ्यमुत्पद्यते हि सा-
वसा देहाकाशमयान्प्रति “ यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं तु
वर्जयेत् ” इति वचनात् यथा वलवदादेर्वरिणो लह्नं क्षीणधा-
तोस्तु तद्विपर्यय एवं देहाद्यपेक्षया ज्वरिणोऽपि दधिपानादि यो-
ज्यमातथा च वैद्याः “ काशविरोधि निर्दिष्टं, ज्वरादौ लह्नं हितम् ।
ऋतेऽन्तिश्रमश्चोद्य-शोककामकृतज्वरात् ” एवं च यः पूर्वम-
प्यपरिहारे यश्च तत्रैवावस्थान्तरे तस्यैव परिजोगः स खलु
उभयोरपि तस्यैव रोगस्य शमनार्थ इति सिद्धमेकविषय्यमुत्स-
र्गापवादयोरिति । प्रवर्ता चोत्सर्गोऽपवादश्चान्यार्थः । “ न हि-
स्यान्सर्वाभूत्यानी ” त्युत्सर्गो हि दुर्गतिगतिनिषेधार्थः अपवादस्तु
वैदिकहिंसाविधिदेवताऽतिथिपितृप्रीतिसंपादनार्थः अतश्च पर-
स्परनिरपेक्षत्वे कथमुत्सर्गोऽपवादेन बाध्यते तुल्यवद्ययोर्विरोध
इति न्यायात् निजार्थत्वेऽपि तेन तद्वाधनेऽतिप्रसङ्गात् । न च
वाच्यं वैदिकहिंसाविधिरपि स्वर्गहेतुतया दुर्गतिनिषेधार्थ एवे-
ति तस्योक्त्युक्त्या स्वर्गहेतुत्वनिर्वाहनात् तन्मन्त्रेणापि च प्रका-
रान्तरैरपि तस्मिन्निजावस्थान्तराज्ञाये ह्यपवादे पक्षकक्षीकारः ।
स्याः । मन्त्रति किमुत्सर्गा अल्पे उतापवादास्तथा उत्सर्गोऽपवादो
वा स्वस्थाने श्रेयान् वन्नवांश्च । परस्थाने वन्नवानपि श्रेयांश्च
अन्याः । (सूत्रम्) “ नो कपपइ निगंथाण वा निगंथीण वा आमे
ताइ पडंवे अजिजे पमिगाहिच्चप अववाइयं जहा कपपइ निगंथाण
वा निगंथाण वा पके तालपडंवे जिजे वा पमिगाहिच्चप ”
अथवा त्रिविधं सूत्रमुत्सर्गसूत्रमपवादसूत्रमुत्सर्गापवादसूत्रं च ।
तत्रोत्सर्गिकमापवादिकं चोक्तमुत्सर्गापवादसूत्रं पुनरिदम् । नो
कपपइ निगंथाण वा निगंथीण वा अन्नमन्नस्स मोयं आदिच्चप
वा आयमिच्चप वा अन्नथागाढाहिं रोगाइयंकेहिं, अथवा चतु-
र्विधं सूत्रमौत्सर्गिकमापवादिकमुत्सर्गापवादमपवादौत्सर्गिकं
तत्राद्यानि त्रीण्युक्तानि चतुर्थमपवादौत्सर्गिकमिदं यथा “ अम्मं
मंसं च द्वाहि मा अठियाणि ” आह उत्सर्ग इत्यपवाद इति
वा कोऽर्थ उच्यते ॥

उज्जयसर्गुत्सर्गो, अववाओ तस्स चैव पमिक्खलो ।

उत्सर्गा वि निवतिर्यं, धरइ सालं वमववाओ ।

उद्यतः सर्गोऽविहार उत्सर्गस्तस्य चोत्सर्गस्य प्रतिपक्षोऽपवाद-
कथमिति चेदत आह उत्सर्गादवमौदर्यादिषु विनिपतितं प्रच्यु-
तं ज्ञानादिसालम्बमपवादो धारयति । ननु स उत्सर्गोऽपवादं
गतः सन्न कथं न जन्मव्रतो जयति उच्यते ।

धावंतो उव्वाओ, मगन्नू किं न गच्छइ कमेणं ।

किं वा मउइ किरिया, न कीरए असहओतिकखं ॥

सर्गोऽप्यस्माकं प्रयासो मोक्षसाधननिमित्तं स च मोक्षं तथा
साधयति नेतरत् दृष्टान्तोऽयं यथा कोऽपि पाटलिपुत्रं गच्छन् धावन्
उद्यतः श्रान्तो जयति तथा न क्रमेण स्वजावगत्या मार्गहः सन्न
गच्छति गच्छत्येवेति जावः केवलं चिरेण तत्पाटलिपुत्रमवाप्नोति
यदि पुनः श्रान्तोऽपि धावति तदा अपान्तराव एव म्रियते एव

मन्नाप्यध्वादौ तादृशे कार्येऽपवादमप्रतिपद्यमानो विनश्यति । किं
च रोगिणस्तीक्ष्णं क्रियामसहमानस्य मूढी क्रिया न क्रियते, क्रियत
एवेत्यर्थः यथैतदेवमन्नाप्युत्सर्गात्परिजृष्टस्यापवादगमनम् । ननु
किमुत्सर्गादपवादप्रसिद्धिरुतापवादादुत्सर्गस्य तत आह ।

उज्जयमविकखनिजय, पसिच्छि उज्जयस्स निजाउ ।

इय अन्नुन्नपसिच्छा, उत्सर्गववायगातुह्वा ॥

यथोक्तमां प्रेक्ष्य निम्नस्य प्रसिद्धिर्निम्ना चोन्नतस्य प्रसिद्धि-
रित्येवमन्योऽन्यप्रसिद्धाबुत्सर्गादपवादोऽपवादादुत्सर्गः प्र-
सिद्ध इति द्वावप्युत्सर्गापवादौ तुल्यौ । तदेवमुत्सर्गापवादचारमु-
क्तम् । इदानीमल्पचारमुच्यते । शिष्यः पृच्छति जगवन् किमुत्स-
र्गा अल्पे उतापवादा उच्यते तुल्या यत आह ।

जावइया उत्सर्गा, तावइया चैव हुंति अववाया ।

जावइया अववाया, उत्सर्गा तेत्तिया चैव ॥

यावन्न उत्सर्गास्तावन्तोऽपवादाः यावन्तोऽपवादास्तावन्त उत्स-
र्गाः कथमिति चेदुच्यते सर्वस्यापि प्रतिषेधस्यानुज्ञाभावात् द्वये
ऽपितुल्याः । संप्रति सेयवद्वयं इति चारद्वयं व्याख्यातुराह ।

सट्ठाणे सट्ठाणे, सेयावलिणो व हुंति खलु एए ।

सट्ठाणपरट्ठाणे, पहुंति वत्थूण निप्फणा ॥

शिष्यः पृच्छति किमुत्सर्गः श्रेयान् वन्नवांश्च उतापवादः । स्मि-
राह । पते खलु उत्सर्गा अपवादाश्च स्वस्वस्थाने श्रेयांसो वद्वि-
नश्य जयन्ति । परस्थानेऽश्रेयांसो दुर्धलाश्च । अथ किं स्वस्थानं
किं वा परस्थानमत आह । स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्प-
न्ने । अथ वस्त्वेव न जानामि किं तद्वस्त्विति । उच्यते पुरुषो व-
स्तु तथा चाह ।

संथरओ सट्ठाणं, उत्सर्गो असहुणो परट्ठाणं ।

इय सट्ठाण परं वा, न होइ व वत्थू विणा किंचि ॥

संस्तरतो निस्तरत उत्सर्गः स्वस्थानमपवादः परस्थानमस-
हस्यासमर्थस्य यः संस्तरातुं न शक्नोति तस्यापवादः स्वस्था-
नमुत्सर्गः परस्थानमिति पथममुना प्रकारेण पुरुषद्वयं वस्तु
विना न किंचित् स्वस्थानं परस्थानं वा किं तु पुरुषो वस्तु सं-
स्तरति नवेत्यतः पुरुषात् स्वस्थानं परस्थानं वा निष्पद्यते तत्
उक्तं प्राक् स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्पन्ने गतं सूत्रद्वारम् । वृ०
१ उ० । प्रकीर्णकथायाम्, “ उत्सर्गो पन्नकहा अववाओ णि-
च्छयकहा ” नि० चू० ५ उ० । अपानवायोव्यापारे, विष्टात्सर्गत्यागे,
दाने, समाप्तौ, व्रतोत्सर्गः वार्षिकवेदपाठसमाप्तौ च वाच्यः ।

उत्सर्गाद्वि-उत्सर्गरिथिति-खी० उत्सर्गस्थाने, “ उत्सर्गाद्वि-
सुक्कं जह दव्वं विवज्जयं लज्जइ ” नि० चू० १६ उ० ।

उत्सर्गववाइय कुशल-उत्सर्गापवादिक कुशल-पुं० उत्सर्ग-
श्च अपवादे जवमापवादिकं च तस्मिन् कुशलः । उत्सर्गा-
पवादविषयविज्ञागवेदिनि, दर्श० । अपवादे भवमापवादिकं
तस्मिन्नुत्सर्गापवादिके कुशला विषयविभागवेदिन इत्यर्थः ।
ते ह्युत्सर्गापवादवेदितया समयानुरूपप्रवर्तमाना द्योन्नतप्रस्त-
मिहकसरिकक्षपकसाधोरकाहेऽपि दानदानुश्रावकवर्जितभा-
जो जायन्त इति । दर्श० ॥

उत्सर्गववाय-उत्सर्गापवाद-पुं० द्वि० य० इतरेतरच्छः । सा
मान्योक्तविशेषोक्तविध्योः, “ उत्सर्गववायाणं विद्याणगा सेवगा ”
उत्सर्गापवादयोः सामान्योक्तविशेषोक्तविध्योर्विज्ञापकाः । पञ्चा०

११ विव० "उत्सर्गववायाणं विसयविभागमि दक्ष्णाणं । बहु वयणेण दुवयणमिति " प्राकृतलक्षणवशादुत्सर्गापवादयोः सामान्योक्तविशेषोक्तलक्षणयोः विषयिभागे गोचरविच्छिन्नौ दक्ष्णाणां ठेकानाम् । जीवा० १ अधि० । (पादप्रोष्ठनस्यैत्सर्गिकत्वापवादिकत्वविचारः पायपुंठणशब्दे)

उत्सर्गववायकुसलं-उत्सर्गापवादकुशलं-पुं० सामान्योक्तो विधिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातविरतिविशेषोक्तो विधिरपवादः यथा " पुढवाइसु आसेवा, उप्पणे कारणमि जयणाए । गिरहियस्सठियस्स, अववाओ होइ नायव्वो " । तत्र कुशलः दर्श० । प्रवचनकुशलमेवे, । सांप्रतमुत्सर्गापवादकुशलान्निधानौ तृतीयचतुर्थजेशौ युगपद्विधित्सुर्गोत्तरार्द्धमाह उत्सर्गववायाणं, विसयविभागं वियाणाइ ॥ ९३ ॥

उत्सर्गापवादयोजनप्रवचनप्रतीतयोर्विषयविभागं करणाकरणप्रस्तावं विशेषेण जानानि अवगच्छति । अयमत्राभिप्रायः नोत्सर्गमेव केवलमाहम्यते नाप्यपवादमेव प्रमाणीकरोति किं तर्ह्यचत्रपुरश्चावकसमुदायवत् तयोरवसरमवबुध्यते । उक्तं च । " उ अयमविक्षन्निचस्स, पसिद्धि उन्नयस्स इयराओ । इय अन्नुन्नपसिद्धा, उत्सर्गववायगा तुल्ला " ज्ञात्वा च यथाऽवसरं तयोर्विषये स्वल्पव्यथां बहुधाभां प्रवृत्तिमातनोतीति ध० २० । (अय-लपुरशब्दे तद्वक्तव्यतोक्ता)

उत्सर्गववायधम्मता-उत्सर्गापवादधर्मता-स्त्री० प्रतिषेधानुज्ञा-लक्षणतायाम्, । " कामं सव्वपदेसु वि, उत्सर्गववायधम्मता जु-प्ता । मोत्तुं मेहुण्णात्तं, ण विणा तं रागदोसेहिं । उत्सर्गो पन्नि-सेहो अववातो अणुष्ठाधम्मतालक्षणताजुत्ता जुज्जते घटत इ-त्यर्थः । " नि० चू० १ उ० ।

उत्सर्गमुत्त-उत्सर्गसूत्र-न० औत्सर्गिकार्थप्रतिपादके सूत्रेदे, धृ० १ उ० । [सूत्रशब्दे इदं व्याख्याम्यते]

उत्सर्गिय-औत्सर्गिक-त्रि० उत्सर्गं सामान्यविधिर्महति छञ् सामान्यविधियोत्ते, स्त्रियां ङीप् स्था० ।

उत्सर्गण-उत्सर्ग-त्रि० उद्-सद्-क-अहुत्साहोत्सर्गसञ्चे ८।१।१४ इत्युत्सर्गपदार्थात्तादेरत-उत्त्वम् प्रा० उच्छिञ्जे, नष्टे च । वाच० । वसन्तपुरवास्तव्यः, कश्चिदुत्सर्गवशकः । देशान्तरं अ-जन् सोऽथ, त्रयोऽगाद् जौतपल्लिकाम् । आ० क० ।

उत्सर्गण-देशी०-बाहुल्ये, " उत्सर्गणं देयासायं धेयणं पदेति उत्सर्गणं बाहुल्येन प्रायेणेत्यर्थः । कर्म० । व्य० । " उत्सर्गणमं-साहारा० ज० ७ श० ७ उ० । एकान्ते, " उत्सर्गलक्षणसं-जुया " नि० चू० ३ उ० । उत्सर्गणं नाम क्रोतिवाचार् वदति प्रमि-तमित्यर्थः । अरणं स च होगो आयरति । नि० चू० १० उ० ।

उत्सर्गशेष-उत्सर्गशेष-पुं० उत्सर्गमनुपरतं बाहुल्येन प्रवर्तत इत्युत्सर्गशेषः । रौद्रध्यानस्य प्रथमे द्विजे, आव० ४ अ० ।

उत्सर्पिणी-उत्सर्पिणी-स्त्री० उत्सर्पन्ति शुभा जावा अ-स्यामित्युत्सर्पिणी ज्यो० २ पाहु० । उत्सर्पति वर्धते अरकापेक्षया वर्धयति वा क्रमेण पुरादीन् भावानित्युत्सर्पिणी । जं० २ वक्त्र० । भ० । इशसागरोपमकोटाकोटीपरिमाणे, शुनजाववर्ककेऽशु-ज्जावहानिकारके काष्ठमेवे, आ० म० प्र० । अनु० । विशेष० । इशसागरोपमकोटाकोटीओ काष्ठो उत्सर्पिणीए स्था० १०-ठा० । आ० म० द्वि० । जं० । उत्सर्पिण्यां च क्रमेण शुभा जा-

वा अनन्तगुणतया परिवर्धन्ते अशुभाश्च हानिमुपगच्छन्ती-ति ज्यो० २ पाहु० ।

अत्र चमरकाः ।

उत्सर्पिणी काष्ठेण भंते ! कतिविहे पसुत्ते गोयमा ! छन्विहे पाणत्ते ? तं जहा उत्समदुस्तमाकाले १ जाव सुसमसुतमाकास्ते ॥

एवमुत्सर्पिणीसूत्रमपि ज्ञात्वा परं परमपि काष्ठा व्यत्ययेन ज्ञा-व्या यथाऽवसरपिण्यां पष्ठः काष्ठो दुःप्रमास्यः स एवात्र प्रथमो यावत् सुप्रमसुपमाकाष्ठः पष्ठ इति । जं० २ वक्त्र० । स्था० । भ० । आ० चू० (सुप्रमसुपमाद्यानां वर्णकः ओत्सर्पिणीशब्दे यक्ष्यते) एवमत्रापि ज्ञेयः केवलचमरकविपर्ययः कर्तव्यः । " ओत्स-र्पिणीए एसो काष्ठविभागो जिणेहिं निहिट्ठो एसो च्चिय पडिहोमं विधेओ उत्सर्पिणीए वि " नं० । य एवं प्रागवसरपि-ण्यां सुप्रमसुपमादयः काष्ठविभागा उक्ता एत एवोत्सर्पिण्याम-पि जवान्ति ज्ञातव्याः नवरं विभागेषु परिपाटिः प्रतिहोमेन ज्ञात-व्या तद्यथा प्रथमः काष्ठविभागो दुःप्रमदुःप्रमा द्वितीयो दुःप्रमा, तृतीयो दुःप्रमसुप्रमा, चतुर्थः सुप्रमदुःप्रमा, पञ्चमः सुप्रमा, पष्ठः सुप्रमसुप्रमेति (ज्यो० २ पाहु०) सांप्रतं प्रागुद्दिष्टमुत्सर्पिणीं निरूपयितुकामस्तत्प्रतिपादनपूर्वकं ततः प्रथमारकस्वरूपमाह ॥

तीसे णं समाए इक्वीसमाए वाससहस्सेहिं काले वी-इकंते आगमोसाए उत्सर्पिणीए सावणवहुलपामवए वा-लवकरांसि अभोइणकवत्ते चोइसपढमसमये अणंतेहिं वसपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुट्ठीए परिवुट्ठमाणे परि-वुट्ठमाणे एत्थ णं दूममदूमा णामं समा काले पन्निवज्जि-स्सइ समणाउसो । तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स कैरिसए आगारजावपडोआरे भविस्सइ गोअमा ! काले भविस्सइ हाहाजूए जंजाभूए एवं सो चेव दूममदूममावे ढाओ लोअव्वो ॥

तस्यां समायामवसरपिण्यां दुःप्रमानाम्यामेकविंशत्या वर्ष-सहस्रैः प्रमिते काले व्यतिक्रान्ते आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां आवणमासस्य बहुद्वप्रतिपदि कृष्णप्रतिपदि पृर्वावसरपिण्याः आपादपूर्णिमापर्यन्तसमये पर्यवसानत्वात् वालवनाग्नि करणे कृष्णप्रतिपत्तिश्चादिमार्कण्डेयैव सद्भावात् । अभीचिनक्षत्रे चण्डे-ण योगमुपागते चतुर्दशानां काष्ठविशेषाणां प्रथमसमये प्रार-म्भकृष्णोऽनन्तैर्वर्णपर्यवस्येवदन्तगुणपरिवृद्ध्या परिवर्धमानः । अ-त्रान्तरे दुष्प्रमदुष्प्रमानाग्ना समः कालः प्रतिपत्स्यते हेभ्रमण ! आयुष्मन् । इति वर्णादीनां वृद्धिश्च येनैव क्रमेण पूर्वमवसरपिण्य-रकेषु हानिरुक्ता तथैवात्र वाच्या चतुर्दशकालविशेषा पुनः निः-श्वासादुच्छ्वासाद्वा गण्यते समयस्य निर्विभागकाष्ठत्वेनाद्यन्त-व्यवहाराभावादाद्यलिकायाश्चाव्यवहार्त्वेनोपेक्षा । तत्र निः-श्वासः उच्छ्वासो वा १ प्राणः २ स्तोमः ३ भवः ४ मुहूर्तः ५ अहोरात्रं ६ पक्षः ७ मासः ८ ऋतुः ९ अयनं १० संवत्सरं ११ युगं १२ करणं १३ नक्षत्रम् १४ इति एतेषां चतुर्दशानां मध्ये प-ञ्चसूत्रसत्कादुक्तानामपरेषां चोपलक्षणं संशृहीतानां प्रथमसम-ये कोऽर्थः य एव हि एतेषां चतुर्दशानां काष्ठविशेषाणां प्रथमः स-मयः स एवोत्सर्पिणीप्रथमारकप्रथमसमयः । अवसरपिणीस-त्कानामेषां द्वितीयाऽऽपादपूर्णिमासीचरमसमयः एवं पर्यवसा-

रवेण्णादिषु तिकः क्षणकादिषु रुक्कः स्पर्शः सुवर्णादिषु गुरुः क-
कचादिषु खरः इत्यादयोऽशुभवर्णादयः कथं संज्ञवेयुरित्युच्यते
अशुभपरिणामा मध्येते अनुकूलवेद्यतया शुभा एव यथा गरि-
चादिगतः कटुकरसादिः प्रतिकूलवेद्यतया शुभा अप्यशुभा एव
यथा कुष्ठादिगतः स्वेतवर्णादिरिति । अथ तृतीयमेघवक्तव्यमाह
“ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् क्षीरमेघे सप्तरात्रं निपतिते सति
अत्रान्तरे घृतवत् स्निग्धो मेघो घृतमेघो नाम्ना महामेघः प्रा-
दुर्भविष्यतीत्यादि सर्वे प्राग्वत् । अथ स प्रादुर्भूतः किं करि-
ष्यतीत्याह (तण्णमित्यादि) सर्वे प्राग्वत् नवरं यो घृतमेघो
भरतज्जमेः स्नेहजावं स्निग्धतां जनयिष्यतीति । अथ चतुर्थमेघ-
वक्तव्यमाह “ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् च घृतमेघे सप्तरात्रं नि-
पतिते सति अत्र प्रस्तावे अमृतमेघो यथाधेनामा महामेघः प्रा-
दुर्भविष्यति यो वर्षिष्यति इति पर्यन्तं पूर्ववत् । यो मेघो भरते
वर्षे वृक्षा गुच्छा गुल्मा दृता वल्यः तृणानि प्रतीतानि पर्वजा
इत्यादयः हरितानि दूर्वादीनि औषध्यः शाक्यादयः प्रवाला प-
ल्लवाः अङ्गुराः शाल्यादिर्वीजसूचयः इत्यादीन् तृणवनस्पतिका-
यिकान् वादरवनस्पतिकायिकान् जनयिष्यतीति । अथ पञ्चम-
मेघस्वरूपवक्तव्यमाह “ तंसि च णमित्यादि ” व्यक्तं परं रसज-
नको मेघो रसमेघः यो रसमेघस्तेषाममृतमेघोत्पन्नानां बहुनां
वृक्षाद्यङ्गुरान्तानां वनस्पतीनां तिको निम्बादिगतः कटुको म-
रिचादिगतः कपायो विभीतकामलकादिगतः अम्बोऽल्लका-
द्याश्रितः मधुरः शर्कराद्याश्रितः एताञ् पञ्चविधान् रसविशे-
षान् जनयिष्यति । द्रवणरसस्य मधुरादिसंसर्गत्वादेतदन्नेदेन
त्रिवक्त्रणात् संभाव्यते तच्च तत्र माधुर्यादिसंसर्गः सर्व-
रसानां लवणपक्षेप एव स्वादुत्वोत्पत्तेः तेन पृथग् निर्देशः ।
एषां च पञ्चानां मेघानां क्रमेणेदं प्रयोजनसूत्रमुक्तमपि स्पष्टी-
करणाय पुनर्लिख्यते । आद्यस्य भरतज्जमेदाहोपशमः द्वितीय-
स्य तस्या एव शुभवर्णगन्धादिजनकत्वं तृतीयस्य तस्या एव
स्निग्धताजनकत्वम् । न चात्र क्षीरमेघेनैव शुभवर्णगन्धरसस्पर्श-
संपत्तौ जूमिस्निग्धतासंपत्तिरिति वाच्यं स्निग्धताधिवरसंपा-
दकत्वात्तस्य न हि यादृशी घृते स्निग्धता तादृशी क्षीरे दृ-
श्यत इत्यनुभव एवात्र साक्षी । चतुर्थस्य तस्यां वनस्पतिजन-
कत्वं पञ्चमस्य वनस्पतिषु स्वस्वयोग्यरसविशेषजनकत्वं यद्य-
प्यमृतमेघतो वनस्पतिसंभवे वर्णादिसंपत्तौ तत्सहचारित्वात्
रसस्य संपत्तिस्तस्मादेव युक्तिमती तथाऽपि स्वस्वयोग्यरस-
विशेषान् संपादयितुं रसमेघ एव प्रवृत्तिरिति तदा च यादृशं ज-
रतं तादृशं तथा चाह । ‘ तए णं जरहे वासे ’ इत्यादि तत उक्त-
स्वरूपपञ्चमेघवर्षणानन्तरं णमिति पूर्ववत् । भरतं वर्षं जविष्य-
ति कीदृशमित्याह । प्ररुढा उक्ता वृक्षा गुच्छा गुल्मा दृता व-
ल्यस्तृणानि पर्वजा हरितौषध्यश्च यत्र तत्तथा । अत्र समा-
सं कप्रत्ययः एतेन वनस्पतिसत्ताऽभिहिता । उपचितानि पुष्टिमु-
पगतानि त्यक्पत्रप्रयातपल्लवाङ्गुलपुष्पफलानि समुदितानि सम्य-
क् प्रकारेण उदयं प्राप्तानि यत्र तत्तथा कान्तस्य परनिपातः प्राकृ-
तत्वात् । एतेन वनस्पतिषु पुष्पफलान्ता रीतिर्दिशिता । अत एव
सुखोपभोग्यं सुखेनासेवनीयं जविष्यति अत्र वाक्यान्तरयोजना-
र्थमुपात्तस्य भविष्यति पदस्य न पौनरुक्त्यं ज्ञावनीयमिति ।

अथ तत्कालीना मनुजास्तादृशं भरतं

वृष्टा यत् करिष्यन्ति तदाह ।

तए णं ते मणुआ भरहं वासं परुढरुक्ख च्छुग्मुमलयव-
द्वितणपव्वय रिरअओस हए उवचिअतयपतववालपल्लवं-

कुरपुप्फफलसमुद्भवं सुहोवयोगं जायं चावि पासिंहिति
पासित्ता विलोहिं जो णिड्डस्संति णिड्डात्ता हट्टतुट्टा अ-
क्षमषं सदाविस्संति सदाविस्संतिता एवं वदिस्संति जातं एं
देवाणुप्पिआ भरहे वासे परुढरुक्खगुच्छमुम्पलयवद्वितण-
पव्वयहरिअं जाव सुहोवजोगं जेणं देवाणुप्पिया अम्मं
केइ अज्जप्पजिइं असुभं कुणिमं आहारिस्सइ से णं अणे-
गाहिं छायाहिं वज्जणिजे तिकहु संविइं उवेस्संति ठवे-
स्संतिता जरहे वासे सुहं सुहेण अनिरममाणा अनिरम-
माणा विहरिस्संति ॥

‘तण्णमित्यादि’ ततस्ते मनुजा भरतवर्षं यावत् सुखोपभोग्यं
चापि द्रव्यन्ति दृष्ट्वा विद्वोष्य निर्धाविष्यन्ति निर्गमिष्यन्ति नि-
र्धाव्य दृष्ट्वा आनन्दितास्तुष्टाः सन्तोषमुपगताः पश्चात्कर्मधारयः ।
अन्योन्यं शब्दायिष्यन्ति शब्दायित्वा च एवं वदिष्यन्तीति । अथ
ते किं वदिष्यन्तीत्याह । “जातं णमित्यादि” जातं जो ! देवानुप्रिया !
भरतं वर्षं प्ररुढवृक्षं यावत्सुखोपभोग्यं तस्माद्धौ ! देवानुप्रिया ! अ-
स्माकमस्मज्जातीयानां कश्चिदद्य प्रभृति अशुभं कुणिमं मांस-
माहारमाहारयिष्यति स पुरुषोऽनेकाभिश्चायाजिः इत्थं भावे
तृतीया सहजोजनादिपङ्क्तिनिषणा याश्चायाः शरीरसंबन्धिन्य-
स्तान्निर्वर्जनीयः । अयमर्थः आस्तां तेषामस्पृश्यानां शरीरस्पर्शः
तच्छरीरच्छायास्पर्शोऽपि वर्जनीयः कचिद् ‘वज्जे’ इति सूत्रपाठे तु
वर्ज्यो वर्जनीय इत्यर्थ इति कृत्वा संस्थितिं मर्यादां स्थापयिष्य-
न्ति स्थापयित्वा च भरतवर्षं सुखं सुखेनाभिरममाणा अनिरममा-
णा सुखेन क्रीमन्तः क्रीमन्तो विहरिष्यन्ति प्रवर्तिष्यन्त इति ॥

अथ भरतजूमिस्वरूपं पृच्छति ।

से एं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आया-
रभावपमोआरे जविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे जू-
मिभागे जविस्सइ जाव कत्तिमेहिं चेव अकत्तिमेहिं चेव ।
तंसे णं भंते ! समाए मणुआणं केरिसए आयारत्तावणां
आरे भाविस्सइ गोअमा ! तेसि एं मणुआणं छव्विहे सं-
घयणे छव्विहे संठाणे वद्धूओ रयणीओ उहं उवत्तेणं
जहणेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेमं वासरुयं आउअं
पालोहंति पाळेहंतिता अप्पेगइआ एयरयगामी जावअप्पे-
गइआ देवगामी ए सिज्जंति ।

‘तीसे णमित्यादि’ सर्वे पूर्ववत् ननु कृत्रिममण्यादिकरणं तदा-
नीतनमनुजानामसंज्ञवि शिल्पोपदेशकाचार्यान्वावाडुच्यते द्विती-
यारे पुरादिनिवेशराजनीतिव्यवस्थादिकृत्वातिरमास्कादि पुरुष-
विशेषाचारा वा क्षेत्राधिप्रायकदेवप्रयोगेण वा कात्यानुभावज-
नितनैपुण्येन वा तस्य सुसंज्ञवत्वात् कथमन्यथाऽत्रैव ग्रन्थे प्र-
स्तुतारकमाश्रित्य पुष्करसंवर्तकादिपञ्चमहामेघवृष्ट्यनन्तरं वृ-
क्षादिजिरीपच्यादिभिश्च भार्यायां संजातायां भरतजूम्यां तत्काला-
ननमनुजा विद्वेज्यो निर्गत्य मांसादिभक्षणनियममर्यादां वि-
धास्यन्ति तद्व्योपकं च पङ्कर्वहिः करिष्यन्तीत्यर्थान्निधायकं प्रा-
गुक्तं सूत्रं संगच्छत इति । अथ मनुजस्वरूपमाह । ‘तीसेणमि-
त्यादि’ सर्वे अवसर्पिणीदुष्यमारकमनुजस्वरूपवद्भावनीयं नवरं
(सिक्किं ति) सकलकर्मक्षयलक्षणां सिद्धिं न प्राप्नुवन्ति चर-
णधर्मप्रवृत्त्यजावात् । अत्र भविष्यन्निर्देशं प्राप्तेर्वर्तमाननिर्देशः पू-

महस्वरमित्यादि । अनु० । स्था० । (अस्य बहवः पर्याया
‘आगासत्थिकाय’ शब्दऽस्मिन्नेव भागं वर्णयिष्यते) । अव-
गाहदानलक्षणे सर्वद्रव्याधारमूने महाभूतविशेषे च । सूत्र०
२ श्रु० १ अ० । शब्दतन्मात्रादाकाशं सुपिरलक्षणम् । सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० । “ शब्दतन्मात्रादाकाशं गन्धरसरूपस्पर्श-
वर्जियमुत्पद्यत ” इति च सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।
‘आकाशमिति पारिभाषिकी संज्ञा एकवानस्य । तच्च-“सं-
ख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागशब्दाख्यैः पद्भिर्भुगुणैर्गु-
णवत् शब्दलिङ्गञ्च” ति । (वैशेषिकाः ।) सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । (शब्दस्याकाशगुणत्वनिराकरणम् ‘आगम’ शब्दे
अस्मिन्नेव भागे गतम्) (आकाशस्य वर्णगन्धादि ‘अ-
त्थिकाय’ शब्दे प्रथमभागे द्रष्टव्यम्) अनावृते स्थाने च ।
आकाशमनावृतं स्थानम् । प्रश्न० ४ खं० द्वार । हिंदू,
गणितदिप्रसिद्धे सूत्राङ्के च । वाच० ।

आगासग-आकाशग-त्रि० । आकाशगामिति, वाच० । स्व-
नामख्याने भूतविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

आगासगमा-आकाशगमा-ली० । गमने गमः आकाशेन ग-
मो यस्याः सा आकाशगमा । विद्याविशेषे, आ० म० १ अ० ।
(तथा चार्थवज्रस्वामिकथयाम्)—“ पदानुनारिणा
नेन, स्वामिनां प्रस्मृतां सती । महापरिज्ञाध्ययनां-द्विद्यो-
द्विधे नभोगमा ” ॥ १ ॥ आ० क० १ अ० । “ तं भगवया
पयाणुनारिणोऽपि पटुं महापरिज्ञानो अज्भयणानो आ-
गासगामिणी विज्जा उद्धरिया, तीप गमणलद्धिसंपन्नो भ-
यवृं ति ।

उक्तमर्थं सम्यग्भाषायाऽऽह—

जेणुद्धरिया विज्जा, आगासगमा महापरिणतातो ।

वंदामि अज्जवडरं, अपच्छिमो जो सुयधराणं ॥ ७६६ ॥

येनोद्धृता विद्या ‘आगासगम’ ति-गमनं गमः आकाशेन
गमो यस्यां सा आकाशगमा महापरिज्ञातो-महापरिज्ञाना-
मकादध्ययनात् तमार्थवज्रम् आरात्-सर्वहयधर्मभ्यो जा-
तः-प्राप्तः सर्वैरुपादयगुणैरित्यर्थः, सचासौ वज्रश्चति आ-
र्थवज्रस्तं वन्दे, अपर्शिमो यः श्रुतधराणम् दशपूर्वविदाम् ।

सांप्रतमन्येभ्योऽधिकृतयाञ्जानिषेयखापनाय प्रदान-

निराचिकीर्पुस्तदनुवादतावत् ; इदमाह—

भणइ य अहिंडिज्जा, जंबुदीवं इमाइ विज्जाए ।

गंतूण माणुसनगं, विज्जाए एस मे विसओ ॥ ७७० ॥

भणति च वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत् । आहिण्डत् ।
पाठान्तरे वा-‘आभणिसु य हिंडिज्जा’ इति, वभाण,
हिण्डेत्-पर्यटत् जम्बुद्वीपमनया विद्यया, तथा गत्वा च मा-
नुषनगं-मानुषोत्तरपर्वतं, तिष्ठेयमिति वाक्यशेषः, विद्याया
एष मे विषयो-गोचरः ।

भणइ य धरेयव्वा, न हु दायव्वा इमा मए विज्जा ।

अप्पद्विया उ मणुया, हेहिंति अतो परं अन्ने ॥ ७७१ ॥

‘भणति चे’ति पूर्ववत् । धारयितव्या प्रवचनोपकाराय,
न पुनर्दातव्या इयं मया विद्या । हुशब्दः पुनःशब्दार्थः,
किमित्यत आह-अदप्येय एव, तुशब्द एवकारार्थः, भवि-

ष्यन्त्यतः परमन्ये भविष्यत् कालभाविनः । आ० म० १ अ० ।
आगासगय-आकाशक-त्रि० । प्रकाशके, स० ३४ सम० ।
आकाशगत-त्रि० । व्योमवर्त्तिनि, स० ३४ सम० । औ० ।
“ आगासगयं चक्रं आगासगयं छत्तेण ” (सूत्र-१०+)
आकाशवर्त्तिना चक्रेण । औ० ।

बुद्धातिशेपानधिकृत्येत्याह—

‘आगासगयं चक्रं, आगासगयं छत्तं, आगासगयाओ
सेयचामराओ । (सूत्र-३४X)

आकाशगतं-व्योमवर्त्ति आकाशगं (कं) तं वा प्रकाश-
मित्यर्थः, चक्रं धर्मचक्रमिति पष्ठः ॥ ६ ॥ एवमाकाशगं
छत्तम् ; छत्तत्रयमित्यर्थः इति सप्तमः ॥ ७ ॥ आकाशके—
प्रकाशे भवतधरचामरे प्रकीर्णके इत्यष्टमः ॥ ८ ॥ स० ३४
सम० । अत्यर्थं तुङ्गं च । स० ।

आगासगओ कुडभीसहस्मपरिमंडियाभिरामो इंदज्भ-
ओ पुरओ गच्छइ । (सूत्र-३४+)

‘आगासगओ’ ति-आकाशगतः-अत्यर्थन्तुङ्गमित्यर्थः ।
स० ३४ सम० ।

आगासगामि (न्)-आकाशगामिन्-त्रि० । आकाशगे प-
द्यादौ, आचा० । “आगासगामिणो पाणा पाणे किलेसंति”
(सूत्र-१७७+) अपरे त्वाकाशगामिनः-पक्षिण इत्येवं सर्वे-
ऽपि प्राणाः-प्राणिनोऽपरान् प्राणिन अहाराद्यर्थं मत्सरादि-
ना वा क्लेशयन्ति-उपनापयन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
सम्प्राप्ताकाशगमनलब्धिपु, चतुर्विधदेवनिकायविद्याधर-
वायुपु च । “ आगासगामि य पुढांसिया जे ” ॥ १३ ॥ ये
केचनाऽऽकाशगामिनः-संप्राप्तगमनलब्धयश्चतुर्विधदेवनि-
कायविद्याधरपक्षिवायवः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

आगासत्थिकाय-आकाशास्तिकाय-पुं० । अस्तयश्चेह-प्रदे-
शास्तेषां कायः-सङ्घातः “ गणकायनिकाए खेधं वग्गे तहेक
रासी य ” इति वचनात्, अस्तिकायः ; प्रदेशसंघात इत्यर्थः ।
प्रज्ञा० १ पद । स० । कर्म० । उत्त० । आकाशं च तदस्ति-
कायश्चेत्याकाशास्तिकायः । प्रज्ञा० १ पद । जी० । लोका-
लोकव्याप्यनन्तप्रदेशात्मकामूर्तद्रव्यविशेषे, अनु० ।

आगासे तस्स देसे य, तप्पएसे थ अहिण् ॥ ६+ ॥

आकाशम्-आकाशास्तिकायः जीवपुद्गलयोरवकाशदा-
य्याकाशमिति सप्तमां भेदोऽरूप्यजीवस्येति । उत्त० ३६ अ० ।

(आकाशास्तिकायस्य पर्यायाः)—

आगासत्थिकायस्स णं पुच्छा, गोयमा ! अणेगा अ-
भिवयणा पसता, तं जहा-आगासेइ वा आगासत्थिका-
एति वा गगणत्ति वा नभेइ वा समेति वा विसमेति वा
खहेति वा विहेति वा वीयीत्ति वा विवरेति वा अंबरेति
वा अंबरेसेति वा छिडेति वा खुसिरेति वा मग्गेति वा
भिमुहेति वा अ(दे)हेति वा वियडे(दे)ति वा आधारेति
वा वोमेति वा भायणेति वा अंतरिक्खेति वा सामेति वा

वैयुक्तिनः समाधेयः इत्युत्सर्पिणीद्वितीयारकः “ त्रींसे णं समाए पट्ठवीणाए काम इत्यादि ” तस्यां समायां सुप्पमानाम्भ्यामेकविंशत्या वर्षेसहस्रेः यात्रे व्यतिश्रान्ते अनन्तैर्वर्षपर्यवर्थावध पञ्चविंशमानः । अत्रायमने दुष्पमसुपमा नाम्ना समः काल उत्सर्पिणीचतुर्थीवारकः प्रतिपत्स्यते हे श्रमणेत्यादि प्राग्वत् । नीसेगुत्तियादि तत्र प्राग्वत् । अथसर्पिणीचतुर्थारकसदृश-न्यमुत्सर्पिणीचतुर्थीवारकस्येति तत् सादृश्यं प्रकटयन्नाह । ती-नेगुत्तियादि प्रायः प्राग्व्याख्यानाथं । तीर्थकरास्त्रयोविंशतिः पञ्चानामाद्यद्यत्तुर्विंशतिमस्य भद्रकृष्णस्तुर्थारकं उत्पत्स्यमानत्वात् एकादश चक्रवर्तिनो भरनादयो वीरचरित्रे तु द्वाह-दन्तादयः द्वादशस्यारिष्टान्मन्त्रतुर्थारके एव भावित्यात् । नव-चलदेवा जयन्तादयः नव चतुर्देवा आनन्त्यादयः समुत्पत्स्यन्ते यत् निलकादयः प्रतिविष्णवो वा नेहोकास्तत्र पूर्वोक्त एव हेतुश्चसातव्यः । गतस्त्वृतीयार उत्सर्पिण्याः ॥

अथ चतुर्थः ।

तीसे णं समाए एकवीणाए वाससहस्रे काले वीङ्कते अणंतेहिं वणपज्जेवेहिं जाव परिवृत्ताणे परिवृत्ताणे एत्थ णं दुस्समसुपमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणा-उत्तां । तीसे णं जंते ! समाए भरहस्स वामस्स केरिसए आयावपनोआरे भविस्सइ गोअमा ! बहुसमरमणिज्जे जाव अकत्तिमेहिं चेव तेसि णं जंते ! मणुआणं केरिसए आयावपनोआरे भविस्सइ गोअमा तेसि णं मणुआणं उव्वहे मंघयणे उव्वहे मंठाणे वहुइं धणुहिं उव्वं उव्व-त्तं जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोमीआउं अया-द्विद्विंति अयालिहिंतिता अप्पेगइआ गिरयगामी जाव अंतं करेहिंति । तीसे णं समाए तओ वंसा समुप्पज्जिस्संति तं जहा नित्थगरवंसे चक्रवट्ठिंसे दमारवंसे । तीसे णं समाए नेवीसे तित्थगरा एकारस चक्रवट्ठी एव वन्नदेवा एव वासु-देवा समुप्पज्जिस्संति ॥

‘ नीसे गुत्तियादि ’ तस्यां समायां सागरोपमकोटाकोट्या द्वि-चत्वारिंशता वर्षसहस्रैरनियता कालव्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्ष-पर्यवर्थावधमानोऽत्र प्रस्तावे सुपमदुष्पमा नाम्ना समः कालः उत्सर्पिणीचतुर्थारकलक्षणः प्रतिपत्स्यते ।

अथ पञ्चमपञ्चावतिदेशत आह ।

तीसे णं समाए सागरोवमकोमीए वा पालीसाए वास-महस्सेहिं ऊणिआए काले वीङ्कता अणंतेहिं वणपज्जे-वेहिं जाव अणंतगुणपरिवृत्तीए परिवृत्ताणे परिवृत्ताणे एत्थ णं सुसमदसुपमा णामं समा कात्रे पडिवज्जिस्सइ समणाउत्तां । सा णं समा तिहा विभज्जिस्सइ पढमे तिजागे मज्झमे तिभागे पच्छिमे तिजागे । तीसे णं भंते ! समाए पढमे तिजाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयावपनोआरे जविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे जाव भविस्सइ । म-णुआणं जाव उत्सर्पिणीए पच्छिमे तिभागे वत्तव्वया सा भाणिअव्वा कुलगरवज्जा उसनसामिवज्जा । अ.सु. पदं.ति

तीसे णं समाए पढमे तिभाए इमे पणुरस कुलगरा समुप्पज्जि-स्संति तं जहा सुमई जाव उत्समे सेसं तं चेव दंडणीइओ पडिवोमाओ णेअव्वाओ । तीसे णं समाए पढमे तिजाए रा-यधमे जाव धम्मचरणे अण्वोच्चिज्जिस्सइ । तीसे णं समाए मज्झमपच्छिमेसु तिजागेसु जाव पढममज्झमेसु वत्तव्वया उत्सर्पिणी एसा नाणिअव्वा सुसमा तहेव सुसमसुसमा वि तहेव जाव उव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव सणिचारी ॥

सुपमा पञ्चसमालक्षणः कालस्तथैवाऽवसर्पिणीद्वितीयारक-वदिति । सुपमसुपमा पञ्चारकः सोऽपि तथैव अवसर्पिणीप्रथ-मारकसदृश इत्यर्थः । किंयत्पर्यन्तमत्र श्रेयमित्याह यावत् प-रुविधा मनुष्या अनुसंदयन्ति संतत्या अनुवर्तिष्यन्ते वाचच्छ्र-नैश्चारेणः । यावत् पदात् पद्मगन्धादयः पूर्वोक्ता एव ग्राह्याः गतौ पञ्चमपञ्चो तन्मने चोत्सर्पिणी गता तस्यां च गतायाम-वसर्पिण्युत्सर्पिणीरूपं कालचक्रमपि गतम् जं २ वत्त० ।

एवं ऋषे अरए उत्सर्पिणीए समत्ते वि पढमे अरए एसा चेव वत्तव्वया तम्मि वोलीणे वीयारपयारंजे मत्ताहं पंचमहाचारहे वासे वासिस्संति कमेणं तं जहा पढमो पुक्ख-रावत्तो तावं निव्वावेहिं वीओखीरोदो वन्नकारी तइओ घ ओदओ नेहकारओ चउत्थो अभिओदओ ओसहिकरो पं-चमो रसोदओ जूमिए सस्सजणणो ते य विल्लासिणो पइस-मयं वहुमाणसरीराउ पुढहविमुहं दहूण विद्धेहिंतो निस्स-रंति धन्ने फल्लाइं जुजंता मंसाहारं निवारइस्संति तओ मज्जदोसमुत्तकुलगरा जविस्संति तत्थ पढमो विमल्लावाहणो वीओ सुवामो तइओ संगओ चउत्थो सुपासो पंचमो दत्तो छट्ठो सुमुदो सत्तमो सम्मुची जाइसमरणेणं विमल्लावाहणेणं विमल्लावाहणो नगराइ निवेमं काहीं अग्गिम्मि उप्पन्ने अणं पाणणं सिप्पाइं काट्ठाउ दोगववहारं च सव्वं पवत्तेहिं त-इओ गुणनवइपक्खसमज्झिए हिए उत्सर्पिणीअरयदुगे वइक्कंते पुढवप्पणदेसे सयहारे पुरे संमुइन्नरवइणे भद्दाए देवीए चउदसमदामुमिणसुइओ सेणिवरायजीवो रयणप्प-जाए दोल्लुगुत्तयपच्छडाओ चुलसीइं वाससहस्साइं आउं पालित्ता उव्वट्ठो समाणो कुच्छिस्सि पुत्तत्ताए उव्वज्जिहिइ वणप्पमाणलं वणआउणिगव्वाहारवज्जं पंचकट्ठाणयाणं मासतिहिं नखत्ताणि जहा मम तहेव भविस्संति नवरं नाभेणं पउमनाहो देवसेणो विमल्लावाहणो अ । तओ वीयति-त्थयरो सुपासाजीवो सुरदेवो तइओ उदाइजीवो सुपासो चउत्थो पाटलिजीवो सयंपजो पंचमो दयओजीवाओ सव्वाणुचूइं छट्ठो कित्तियजीवां देवसुओ सत्तमो संखजीवोदयो अट्ठमो आणंदजीवो पेडालो नवमो सुनंदा जीवो पोडिहो दसमो सयगजीवो सयकित्ती एकारसमो देवइजीवो मुणिमुव्वओ वारसमो कल्लजीवो अमम्मा ते-

रसमो सव्वज्जीवो निक्कसाओ चउदसमो वलदेवजीवो
निप्पुलाओ पण्णरसो सुलसाजीवो निम्ममो सालसमो
रोहणीजीवो चित्तगुत्तो केइं पुण जणंति ककिपुत्तो दत्त-
मानो पण्णरसउत्ति उत्तरे विक्रमवरिसे तेतुंजे लद्धारं का-
रित्ता जिणभवणमंदिअं च वसुहं काउ आजियतित्थ-
यरनामो सगं गंतुं चित्तगुत्तो नाम जिणवरो होहिंति ।
इत्थ य बहुस्सुअसंसयं पमाणं सत्तरसो रेवज्जीवो समाही
अट्टारसो सयालिजीवो संचरो एगूणवीसो दीवायण-
जीवो जसोहरा वीसइमो कणजीवो विजओ एकवीसो
नारयजीवो मद्धो वावीसयमो अंबरुजीवो देवो तेवीसय-
मो अमरजीवो अणंतवीरिओ चउवीसयमो सायं बुक्कजी-
वो जइकरो अंतरालाइ पच्चाणुपुव्वीए जहा वट्टमाणजि-
णाणं जाविचक्कवट्टिणो पुवालस होहिंति तं जहा दीह-
दंतो १ गूढदंतो २ सिरिचंदो ३ मिरिचूर्ड ४ सिरिसोमो
५ पडमो ६ नायगो ७ महापडमो ८ विमलो ९ अमन्न-
वाहणो १० विलो ११ अरिट्टो १२ अ । नव भाविवा-
सुदेवा तं जहा नन्दो १ नन्दिमिती २ सुन्दरवाहुः ३ महा
वाहु ४ अइवल्लो ५ महावल्लो ६ वल्लभदो ७ पुविट्टा ८ तिविट्टो
य ९ । नव जाविपन्निवासुदेवा जहा तिविट्टो १ लोहजंघो २
वडरजंघो ३ केसरी ४ वड्डी ५ पहाए ६ अपराजिओ
७ जीमो ८ सुग्गीवा ९ नव जाविवल्लदेवा तं जहा जयंतो १
आजिओ २ धम्मो ३ सुप्पजो ४ सुदंसणो ५ आणंदो ६ नंदणो ७
पडमो ८ संकरिसणो ९ य । इगसट्टीसलागा पुरिसा उत्स-
र्पिणीए तइए अरए जाविस्संति अपच्छिमजिणचक्कवट्टि-
णो जहण्णिवत्तये अरए होहिंति तओ दसमगाई कप्परु-
क्खा उप्पिजिहिंति अट्टारसकोमाकोमीओ सागरावमा-
णं निरंतरं जुगलधम्मो भविस्सइत्ति २ ? ती० ।

एगमगाए उत्सर्पिणीए पडमवीयाओ समाओ वायाहीसं
वाससहस्साइं कालेयं पण्णत्ता ॥

(पडमवीयाउत्ति) एकान्तदुप्पमा दुःपमा चेति ॥४३॥ त्रि-
चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किंचिद्विध्यते [कम्मवियागज्ज्जयणात्ति]
कर्मणः पुण्यपापात्मकस्य विपाकस्य फलं तत्प्रतिपादकान्यध्यय-
नानि कर्मविपाकाध्ययनानि एतानि च एकादशाङ्गद्वितीयाङ्गयोः
सम्भाव्यन्त इति “जंबूद्वीवस्सणमित्यादि” जम्बूद्वीपपौरस्त्यान्ता-
द्रोस्तुजपर्वतो द्विचत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणि तद्विष्कम्भश्च
सहस्रं तदधिकया द्वाविंशतेरल्पत्वेनाविवक्षणेदेवं त्रिचत्वारिंश-
त्सहस्राणि भवन्तीति एवं [चउदिसिपित्ति] उक्तदिगन्तर्भावेन
त्रतस्रो दिश उक्ता अन्यथा एव (तिद्विसिपित्ति) वाच्यं स्यात् तत्र
त्रैवमजिहापाः “जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स दाहिणिह्वाओ दओ ज्ञा-
सस्स णं आवासपव्वयस्स दाहिणिह्वा चरिमंते एसिणं तेयाहीसं-
जोयणसहस्साइं अवाहाए अंतरे पन्नत्ते” एवमन्यत्सूत्रद्वयं नवरं
पश्चिमायां संखा आवासपर्वत उत्तरस्यामुदकसीम इति ॥४३॥
चतुश्चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किंचिद्विध्यते चतुश्चत्वारिंशत्

(इतिजासियत्ति) ऋषिजापिताध्ययनानि काष्ठैकश्रुतविशेष-
श्रुतानि (दियालोयजुयाभासियत्ति) देवशोकच्युतैः ऋषीभू-
तैराजापितानि देवशोकच्युताजासितानि । कचित्पाठः देवशोक-
च्युतायं वायाहीसं इतिभासियज्जयणा पन्नत्ता (पुरिसजुगाइंति)
पुराः शिष्यप्रशिष्यादिकमन्यवस्थिता युगानीव कालविशेषा
इव क्रमसाधर्म्यात्पुरुषयुगानि (अणुपिरुत्ति) आनुपूर्व्या (अ-
णुबंधंति) पाठान्तरे तृतीयादर्शनादनुबन्धेन सातत्येन सिद्धा-
नि जायन्ति करणेन बुद्धाई सत्त्वद्रुक्खप्पहीणा इति इदम्यम् ।
स० टी० समवायाङ्गे प्रतिवःसुदेवेपु बह्मस्थाने महाजीम इति ।

अहवा तिविहा उत्सर्पिणी पण्णत्ता तं जहा उक्कोसा म-
ज्झिमा जहन्ना एवं ऋषि य समाओ जाणियव्वाओ जाव
दुसमसुसमा तिविहा उत्सर्पिणी पण्णत्ता तं जहा उक्कोसा
मज्झिमा जहन्ना । एवं ऋषि य समाओ जाणियव्वाओ
जाव सुसमसुसमा ॥

उत्सर्पिण्यां दुष्पमदुष्पमादि तज्ज्ञेदानां चोक्तविपर्ययेणोक्त-
त्वं योज्यमिति । पष्ठेऽरके उत्कृष्टा चतुर्षु मध्यमा प्रथमे जघन्या
॥ स्या० ३ ग० १ उ० ।

उत्सर्पिणीगंभिया-उत्सर्पिणीगणिभका- स्त्री० उत्सर्पिणी-
विपर्ययैकवक्तव्यतार्थाधिकारानुगतायां गणेरुकायाम्, स० ॥

उत्सर्पिणीसमय-उत्सर्पिणीसमय- पुं० उत्सर्पिणीशब्देनाव-
सर्पिण्युपलक्ष्यते दिनग्रहणेन राज्यपदङ्गणवत् तयोः समयाः
परमनिष्ठयाः काष्ठविशेषाः उत्सर्पिणीसमयाः । अवसर्पिण्युत्स-
र्पिण्योः समयेषु, कर्म० ॥

उत्सय-उच्चय- पुं० शरीरे, आव० ५ अ० । स्वभावोन्नतत्वे
तद्रूपे पञ्चचत्वारिंशत्तमे गौणाहिंसाहृद्गणेऽर्थे, प्रश्न० २ श्रु०
१ अ० । उच्चव्याङ्गे, “ उच्चग्रेण गुणितं चित्तेः फलम् ” वाच० ।
उत्सयण-उच्चय- पुं० यस्मिंश्च सति ऊर्ध्वं श्रयति जात्यादि-
ना दर्पोभातः पुरुष उच्यते स उच्चयः । माने, “ यंकि-
बुस्सयणाणि य ” जात्यादीनामेतत्स्थानानां बहुत्वात् तत्कार्य-
स्यापि मानस्य बहुत्वमतो बहुवचनम् । गान्दसत्वाच्चपुंसक-
लिङ्गता । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ॥

उत्सव-उत्सव- पुं० उच्च-सू-अप् । आनन्दजनकव्यापारे, कक्रोःस-
वादौ, प्रश्न० २ श्रु० ५ द्वा० । इन्द्रमहादौ, आ० चू० १ अ० ॥

उत्सविय-उच्चय- अव्य० ऊर्ध्वं व्यवस्थाप्येत्यर्थे, “ अवदद्
उत्सविय दुरुहेजा ” भाषा० २ श्रु० १ अ० । “ आमंति य उत्सविय
भिक्षु आयसा निमंतंति ” संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रम्भजनकैराला-
पैर्विश्रम्भे पातयित्वा सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उत्ससिय-उच्चसित- त्रि० उच्चसिते, उक्त० २० अ० ॥

उत्ससियरोमजूव-उच्चसितरोमकूप- पुं० साधोर्दर्शनाद् वाक्य-
श्रवणादुच्चसितरोमकूपे, उक्त० २० अ० ॥

उत्ससेजमाण-उच्चस्यमान- त्रि० उच्चसिते क्रियमाणे “ उ-
च्चस्ससेजमाणे वा अच्चिन्ने पुमाहे चधेज्जा ” उच्चस्यमान उच्च-
सवायुपुत्रः ” स्या० १० ग० ॥

उत्सा-अवययाय- पुं० कृपाजले, (स्या० ४ ग०) योगगना-
त्पतति । कल्प० । धेनुपर्याये, देशी० ॥

उत्साचारण-अवययायचारण- पुं० अवययायमवष्टम्भाकाय-

जीवपीकामजनयति ननिमन्त्रं कुर्वणे चारणजेदे, प्रव. ६७ द्वा. ।
उत्सारकप-उत्सारकल्प- पुं यत्रैकस्मिन् दिने बहुदिवसयो-
ग्यसूत्रस्य वाचना दीयते तस्मिन्, आ० सू० १ अ० ॥

उत्सारकल्पस्य दोषादियत्कथ्यता । अथानुपक्षिकमुत्सारकल्पि-
कह्यारम्भनिमित्तम्, प्रस्तावनामाह ॥

चोयगपुच्छा उत्सार-कल्पिओ न त्य तस्स विह नाम ।

उत्सारं चङ्गुग्गा, नत्यं चि आणाइणो दोसा ॥

कलिकहारे व्याख्याते सति लब्धायकाशो नोदकः पृच्छां
करोति भगवन्नामीषां कल्पिकानां मध्ये किमियुत्सारकल्पि-
के नोपपन्नः । सूरिराह नास्त्वुत्सारकल्पिक इति । भूयोऽपि
परः प्राह । यद्युत्सारकल्पिको नास्ति ततः कथं तस्य नाम
ह्यते गुरुराह यद्युत्सारकल्पो नास्याव्यवहियते तथाऽपि
न कल्पने उत्सारयितुं यद्युत्सारयति तदा चत्वारो गुरुकाः
तत्राप्याप्तादयो दोषा छष्टव्याः । तानेवाह ।

आणाणवत्यमिच्छा-गिराहणा मंजे य जोगे य ।

अप्या परा पवयणं, जीवनिकाया परिचक्षा ॥

आज्ञा भगवतां तीर्थहानामुत्सारकल्पकृता न कृता भवति
तमान्त्रायमुत्सारयन्तं दृष्ट्वा अन्येऽप्याचार्या उत्सारयिष्यन्ति
तद्व्या अन्यद्व्या वा शिष्या विवक्षितशिष्यस्पर्द्धांनुबन्धादु-
त्सारापयिष्यन्ति वेत्यनवस्था । मिथ्यात्वं वा प्रतिपन्ना अभिनव-
चर्माणः सत्त्वा व्रजेयुः । विराधना संयमे च संयमविषया योगे च
योगविषया भवति । तथा तेनोत्सारकेण आत्मा स्वर्जोः पर
उत्सारकल्पविषयः शिष्यः प्रवचनं तीर्थं जीवनिकायाः पृथिव्या-
दयः एतानि परित्यक्तानि भवन्तीति द्वारगाथासमासार्थः ।
सांप्रतमेनामेव धिवरीपुः रादाऽनवस्थे शुभत्वाद्नादृत्य मि-
थ्यात्वं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

पुव्वमलियउत्सार-वायए आगए पमिमिलिनि ।

पडिदेहपुग्गलि नि य, बहुजणओचाजणा तित्थे ॥

तत्र तावत्प्रथमे कथानकमुच्यते । इह पुरा केचिदाचार्याः
पुर्वान्तर्गतसूत्रार्थधारकतया लब्धवाचकनामधेयाः सर्वज्ञशा-
सनसरस्तीहविकाशनैकसहस्ररश्मयः प्राचुराण्यपयोनुच इव
सरसदेशनाधाराधरनिपाते महामण्डलमेकार्णवधर्मकमा-
दधाना गन्धहस्तिन इव फलयूथेन सातिशयगुणवता
निजशिष्यवर्गेण परिकलिता एकं कंचिद्भाममुपागमन् ।
तत्र चाधिगतजीवाजीवादिविशेषणविशिष्टा बहवः श्रमणोपा-
सकाः परिवसन्ति । ते च गुरुणामागमनमाकर्ण्य प्रमोदमे-
हुरमानसाः स्वस्वपरिवारपरिवृताः सर्वेऽप्यागम्य तदीयं
पादारविन्दमनिवन्द्य योजितकरकुञ्ज्वा यथावत्पुरतः आसा-
ञ्चक्रे । ततः सूरिभिरपि रचिता ययोचित धर्मदेशना । तदा-
कर्णनेन संजातसंवेगसुधासिन्धौ नान्तरमलः सकल्लोऽपि श्राव-
कलोको गतः परमपरितोषपरवशः सूरिणां गुणग्रामोपवर्णनं
कुर्वन् स्वं स्वं स्थानम्, तैश्च वाचकनजोमणिभिस्तत्रायातैः
प्रतिहतः खद्योतपोतकल्पानामन्ययूथिनां प्रजाप्रसरः । ततो न श-
क्नुवन्ति तेऽन्ययूथिका आचार्याणां व्याख्यानादिभिर्गुणैर्जायमा-
नं निरुपमानं महिमानं छुप्यमिति संभूय सर्वेऽप्युपमाचार्यं वादे
पराजित्य तृणादपि द्यूकारिष्याम इत्येकयाक्यतया चेतसि व्य-
वस्थाप्य समाजमुः सूरिणामन्तिकम् । सूरिभिरपि निष्पतिप्र-
तिज्ञाप्रान्तरव्रतत्रयवादलब्धिसंपन्नैर्निपुणैस्तुष्टान्तोपन्यासपुर-

स्सरं मध्ये विद्वज्जनसभं कृतास्ते निष्पृष्टप्रदकव्याकरणाः । ततः
समुच्छ्रितः पारमेश्वरप्रवचनगोचरः कीर्तिकोलाहलः प्रादुर्भू-
तः परतीर्थिकानामपि परमः पराभवः निमग्नः प्रमोदपीयूषपथो-
निधावस्तोकः श्रमणोपासकलोकोः संपादिता सपदि विशेषत-
स्तेन महती तीर्थस्य प्रभावना । ततस्ते वाचकाः कियन्तमपि
काश्चमश्रुतं ग्रामं प्रबोध्य मिथ्यात्वनिष्ठाविद्यावर्णचैतन्यं प्रव्य-
जन्तुजातमन्यत्र कुत्रापि व्यहार्पुः तेषु च दिनकरवदन्यत्र प्र-
तापबहमीमुद्वहमानेषु परतीर्थिका उल्लूका इवाप्तप्रसरतया
घोरशूत्कारकल्पं प्रवचनावर्णनादं कर्तुमारब्धाः । वदन्ति च
श्रावकान् प्रति ज्ञोः स्वेताम्बरोपासका । यद्यस्ति व्रतां कोऽ-
पि कण्ठमूलमुखो वादी स प्रयच्छतु सांप्रतमस्माकं वादमिति ।
श्रावकैरुपगतम् । अहो विस्मृतमधुनैव भवतां प्रचान्तरानु-
भूतमिव तत्तादृशमद्यध्वनमपि द्वाघवं यदेवमनात्मज्ञा अस-
मञ्जसं प्रक्षपत व्रतत्वेवं तथाऽप्यायान्तु तावत्केचिद्वाचका
वा गणितो वा पञ्चाच्च भणिष्यन्ति प्रवन्तः तत्कारिष्याम इति ।
अथेकश्च रुदाचिन्निजपारिर्कृत्यानिमानेन तु ज्वनमपि तृणव-
न्यमानस्तु एतदा एवकारमन्यरेण वाचस्पतिमपि भूकमाकल्पय-
न् समागतः कतिपयशिष्यकक्षितः औत्सारकल्पिकवाचकः ।
ततः प्रमुदिताः श्रावकाः गताः अन्ययूथिकानामन्यर्णे निवेदितं
तत्पुरतः युष्माभिस्तदानीमस्माकं समीपे वादः प्रार्थित आसी-
त् । अस्माभिश्च जणितमचूत् यदा वाचका भत्रागमिष्यन्ति
तदा सर्वमपि युष्मदभिप्रेतं विधास्याम इति तदिदानीमागताः
सन्ति वाचकाः कुरुत तैः सह वादगोष्ठीं पूरयत स्वप्रतिज्ञामित्य-
निधाय गताः श्रावकाः स्वस्वस्थानम् । तैश्चान्ययूथिकैः प्राचीनप-
रावप्रमन्यभयत्रान्तरेकः प्रच्छन्नपेधारी प्रत्युपेक्षकः किं सहद-
यः शास्त्रपरिकर्मितमतिर्वाग्मी वाचकः किं वा नेति ज्ञानाय प्रे-
षितः स चागम्योत्सारकल्पिकवाचकं प्रक्षयति परमाणुपुञ्जस्य
कतीन्द्रियाणि जवन्तीति ततः स एवं पृष्टः सन् किंचिन्मात्रप-
ल्लवत्वरितग्राहितया यथोक्ताव्यभिचारिविचारवहिर्मुखत्वात्
चिन्तयति यः परमाणुपुञ्जः एकस्माद्धोक्चरमान्तादपरं होक्-
चरमान्तमेकैव समयेन गच्छति स निश्चितं पञ्चेन्द्रियः कुतोऽ-
नीदृशस्यैवविधा गमनवीर्यलब्धिरित्यभिसन्धास्य प्रतिवचनमभि-
धत्ते भद्र ! परमाणुपुञ्जस्य पञ्चापीन्द्रियाणि भवन्ति तत एवं-
विधं निर्वचनमवधार्य स पुरुषः प्रत्यावृत्त्य गतः अन्ययूथिकानां
संनिधौ कथितं सर्वमपि स्वरूपं तदग्रतस्ततः चिन्तितं स्वचेतसि
तैर्नूनमयं शारदवारिद इव बहिरैव केवलं गर्जति अन्तस्तुच्छ
पदेति विमृश्य समागतः संभूय शूरांसं होक्मीढं कृत्वा वाच-
कान्तिकं क्षुभितोऽसौ स्वतुच्छतया तावन्तं समुदायमवलोक्य
सञ्जातः स्वेदत्रिन्दुसुचकितशरीरः आक्षिप्तः साटोपमन्यती-
र्थिको ग्राहितो यथाऽजिमते पक्षविशेषे न शक्नोति निर्वाहुं
प्रगल्लितो दुस्तराणि प्रश्नोत्तराणि न जानीते वेशतोऽपि प्रतिव-
क्तुं ततः कुतो मिथ्यादृष्टिर्जितं जितमस्मान्द्रित्युत्कृष्टकलः
प्रादुर्भूतं प्रवचनमालिन्यं मुकुलितानि श्रमणोपासकवदनकम-
लानि विप्रतिपन्ना यथा जद्रङ्गादय इति । अथ गाथाकारार्थः पूर्व
कैश्चिद्वाचकैरन्ययूथिका (मात्रेअसि) मानमर्दनेन मर्दितस्तत
उत्सारवाचके आगते सति प्रतिमर्दयन्ति प्रत्यावृत्त्या मानमर्दं
कुर्वन्ति कथमित्याह “ पमिदेह ” इत्यादि तैरन्यतीर्थिकैः प्रत्यु-
पेक्षकः पुरुषः प्रेक्षितस्ततः स आगत्य पृष्ठवान् पुद्गलस्य परमा-
णोः कतीन्द्रियाणि तेन प्रत्युक्तं पञ्चेति । ततस्तेर्बहुजनमध्यं स
वाचको वादे निरुचरीकृतः पवमपज्ञाजना द्वाघवं तीर्थस्य प्र-

वति तत्र चाग्निवधर्मणां चेतसि विकल्प उपजायते यदि नाम वाचकोऽप्येन न शक्नोति निर्वचनमर्थयितुं तन्नूनमेतेषां तीर्थकरैर्नैव न सम्यग्वस्तुतत्वं परिज्ञातमन्यथा कथमेव एवंविधे अर्थे व्यामुह्यते इति विपरिणामतो मिथ्यात्वगमनं ज्ञेयम् । भावितं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अथ संयमविराधनां भावयति ।

जीवाजीवे न मुगड्, अलियभया कहेइ दगभिगाई ।

करणे अविवचासं, करेइ आगाढणागाढे ॥

जीवाश्चाजीवाश्च जीवाजीवास्तानसौ वाचनामात्ररूपेणोत्सारकल्पेनानुयोगमवगाह्यमानो विविक्तेन न मुणति न जानति तत्परिज्ञामात्राच्च कुतः संयमसद्भावस्तदुक्तं परमर्षिभिः । “ जो जीवे वि न थाणइ, अजीवे वि न जाणइ । जीवाजीवे अजाणंवे, कह सो नाहिइ संजम ” तथा अजीकमत्यन्तमयाइक-मुगादीन् कथयति किमुक्तं भवति स उत्सारकल्पिकपञ्चवमात्रप्राहितया सत्यमेव ज्ञापितव्यं नास्त्यमिति कृत्वा उदकार्थिनां नदीतरागादौ पानीयमस्ति नास्ति वेति पृच्छतामशीकं मा भू-दिति कृत्वा विद्यते नद्यादौ जलमिति कथयति मृगया प्रस्थिता-नां च व्याधानां दृष्टं भूगच्छद् न वेति पृच्छनामलीकमयादेव दृष्टमिति प्रयच्छति आदिशब्दात् शूकरादिपरिग्रहः न पुनर्जा-नीते यथा । “ सद्या वि सा न वत्तञ्चा जस्रो पायस्स आगमे-त्ति ” ततः स जलगतसूक्ष्मजन्तुजातस्य मृगादीनां वा यद् व्यपरो-पणं ते करिष्यन्ति तस्स वस्तुत्सारकल्पकारकः प्राप्नोति । तथा करणे चारित्रे उत्सर्गापवादविधिमानान् यद्विपर्यासं करोति तद्यथा आगाढे श्वानादिकार्ये अनागाढं विः कृन्वः परिज्रभणादि-लक्षणमनागाढे वा आगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं करोति । एषा सर्वापि संयमविराधना ॥

अथ योगविराधनामाह ।

तुरियं नाहिज्जंते, नेव चिरं जोगजंति ता हेति ।

लद्धो महंतसदो चि, केइ पासाइ गेइंति ॥

कमजोगं न विजाणइ, विगईओ का यकत्थ जोगम्मि ।

अणस्स वि देंति तहा, परंपरा घंइइंतो ॥

अनुज्ञातोऽस्माकं गुरुभिः सकलोऽपि श्रुतस्कन्धः ततः किन्-नेन पठितेन कार्यमिति कृत्वा ते शिष्यास्त्वरितं शीघ्रं नाश्रीय-न्ते नैव च ते चिरं योगैः शुनाध्ययननिबन्धनतपोविशेषैः यन्त्रि-ता नियमिता जयन्ति एकाहेनापि प्रचुतसूत्रार्थं वाचनानुज्ञाप्र-दानात् । तथा ब्रह्मोऽस्माभिर्गणिरयं वाचकोऽयमिति महान् ब्रह्मस्ततः कुतो हेतोर्वयमत्राचार्यसन्निधौ निष्कृष्टं तिष्ठाम इति परिभाष्य केचिद्गुरुवरणययुपासनापरिभ्रष्टाः पाद्वानि गृह्णन्ति पार्श्वतो ग्रामेषु यथास्वेच्छं विहरन्तीति ज्ञावः [कमजोगमिति] योगकमं नापि नैव जानन्ति यथा अस्मिन् योगे एतावन्त्याचा-म्भानि इयन्ति निर्विकृतिकानि इत्थं चानुद्देशादयः क्रियन्ते तथा अधिकृतयः काः कुत्र योगे कल्पन्ते न वेत्येवमपि न जानाति यथा कल्पिकाकारिकादिशीथादियोगेषु न विसृज्यन्ते काश्चनापि विहृ-तयः व्याख्याप्रज्ञसियोगेषु पुनरवगाहिमाविकृतिर्विसृज्यते दृष्टि-वादयोगेषु तु मोदकः तथा चाह स एव कल्पाध्ययनस्य चूर्णिकृ-त् । “ जहा कपियाकपियनिसीहईणं विगईओ न विसज्जि-ज्जंति । पक्कतीएओगाहिमगविगई विसज्जिज्जइ दिट्ठीवाए मो-दगेत्ति ” । निशीथचूर्णिकृत्युनराह “जोगो घावहो आगाढो अ-णागाढो वा आगाढतरा जम्मि जोगे जयणा सो आगाढो यथा

जगवतीत्यादि । इतरो अणागाढो यथा उत्तराध्ययनादि । आ-गाढे ओगाहिमगवज्जाओ नच विगईओ वज्जिज्जंति दस-माए भयणमहाकप्पसुए एओ परं मोदकविगई कप्पइ सेसा आगाढेसु सच्चविगईओ न कप्पंति अणागाढे पुण दस वि विगईओ मइयाओ उओ गुरुअणुष्णाए न कप्पंति । ति ” एवंविधां योगव्यवस्थामजानन् यदाऽसौ विराधयति सा योगविराधना । तथा (अणस्स वि दिति तहत्ति) ते उत्सा-रकल्पिका अन्यस्यापि स्वशिष्यादेः तथा चोत्सारकल्पेनैव वाचनां प्रयच्छन्ति सोऽप्यपरेषां तथैवेत्येवमुत्सारकल्पे प्रधा-हृतः क्रियमाणे परम्परया सूत्रार्थव्यवच्छेदः प्राप्नोति घण्टा-दृष्टान्तश्चात्र वक्तव्यः । तमेवोपनययुक्तं गाथाद्वयेणाह ।

उच्छुकरणेवुहुग, पढणं घंटासियालनासण्या ।

विगमाई पुच्छपरं-पराए नासंति जा सीहो ॥

पनियरिउं सईणं, स हओ आसातिया भिगगणा य ।

इय कइ वरइ जाणइ, पया.ए पढिल्हुगुस्सारी ॥

किं पत्ति अण्ण पुट्ठा, पचं तुत्सारणे अबोच्छत्ती ।

गीतामणखरंटण-पच्छित्तं किचिया चेव ॥

अत्र कथानक्रमः । एगस्स महावइयस्स उच्छुवाडो बहुस-इओ निष्फओ तं सियालो पइसरित्ता काइत्ति । ताहे सो उ-च्छुसामी सियालगहणनिमित्तं तस्स उच्छुवामस्स परिपरं-तेसु चउदिसि खाइयं खण्णवेइ तत्थ एगो सियालो परिओसो वराओ गिहित्ता कथे पुच्छं च कप्पित्ता दीवियच्छंण वे-दित्ता घंटे आवेधित्ता विसज्जिओ नासंतो सियालेहिं दिट्ठा दूरओ ते सियाला अन्नारिसो चि काउं चएण पलाया तो वि-दुपहिं दिट्ठा पुच्छिया किं नासहत्ति तेहिं कहियं अपुव्वं सरे करेमाणे किं पि अपुव्वं भूयं पत्ति । ते वि भएण पलायंता वरक्खाहिं दिट्ठा पुच्छिया तेहिं कहियं किं पि किर पत्ति सिग्घं नासह ते पलायंता चित्तएहिं दिट्ठा पुच्छिया कहियं किं पि किर पत्ति तुरियं पलायह ते वि पलायंता सीहेण पुच्छिया कहियतेहिं सोहो चित्तेइ मो पाणियसहेन ओवाहणाओ मुक्खाभि गवेसामि ताव तेण सणियं पडियरियत्ता सियालो वि हओ घंटासीयालो कीस आओ लीकयामोत्ति रोसेणं ते अ सियालाद-यो मिया आसमो भायह हओ सो वराओ मएदीवियं चमो एओ घंटासीयओ केण वि अवराहेणं एं सुं तहा कओ एस दिट्ठो । अ-यमत्थो वण्णओ जस्स तं उत्सारिज्जति सो जावतिपहिं दिवसोहिं जोगो समप्पइ तावति दिवसे कति वयाणं आलावगाणं किचि पुत्तपासियम्मि खित्ता पञ्चत्तं गंतूण गच्छागट्ठित्तणं करोति अन्नसि च उत्तमरेतिते वि उत्सारा पत्ता पत्तेयं गच्छपागट्ठित्त-णं उीएत्ता सिस्साणं पमिच्छयाए य उत्सारकप्यं करंति । अस्हे किर सुत्तथाणं अवोच्छित्तं करेमो तत्थ जो सोपमिल्हु-गउत्सारी सो जहा ते सियाला तस्स घंटासियादस्स अकिचि घंटासहं च जाणति तओण को एस किं वा एयस्स गहणयस्स गहणयस्स वा एस सदो एवं सो पढमिल्हुगुस्सारी किंचि वि जाणइ न सत्थं सम्भावं जो एयस्स पासे उत्सारकप्यं क-रंति सो कइवि आलावए जाणेत्ति न पुण अत्थं सो सिस्सेणं पुच्छिओ जणति किं पि केरिसो वि अस्थि एयस्स अत्थो सेसा कतिवए वि आलावए न कट्ठति ते सिस्सेहिं पुच्छिज्जंता भणं-ति ण याणामो पुण किपि एदं तस्स तुव्वे जोगं वइह । एवं तेः श्रवणं च परं च नासंता विहरंति । अह अन्नया गीयत्थाः

आचार्या आगया नेहि ते उवाचका गच्छाय अचिह्नुता गच्छेत्तु य पवोसिया मध्ये जहा एते दोस्ता नम्हा न उ-
स्माग्यव्या कर्त्तव्या ते नविस्मन्ति जे एवं निहोमिहिति ।
गाथाप्रथम्याप्यहरगमनिहा इत्येवं कियते । यत्र तद्विकृ-
रणमिधुवास्त्वस्य रजसाध्यं वराको गतारयानिकेत्यर्थः
सात्यानिका तत्र दोष्टः दृगात्स्य पतनं ततो गृहपतिना ग-
तके दण्डां यदा मुकुम्भ दर्जनं दृगात्तानां नाशनं ततो
घृतादीनां पृच्छा नतः तन्नेऽपि परम्परया नश्यन्ति या-
यत् सिंहः समागतत्वेन प्रतिजागर्य निरूप्य स घण्टागृहा-
यो दनः । शेषा मृगगणाः दृगाद्वृथादय माश्वांसिताः ।
अयं दधान्तः । अयं दार्ष्टान्तिकयोजनामाह “ इयकइयथाई
इत्यादि ” इत्यमुनेन प्रकारेण प्रथमिद्वन्द्वोत्तारी शिष्यः क-
निपयानि सूत्राज्ञापकरूपाणि किञ्चिन्मात्रसूत्रस्पर्शकनिर्युक्ति-
मिश्रितानि जानीते अस्य च समापि योऽन्योऽप्रीते स क-
निपयान् सूत्राज्ञापकान् जानीते न पुनरर्थं तस्यापि पात्रे यः पठ-
ति स सूत्राज्ञापकानपि नाकर्षति । अन्येन पृष्टः प्रतिजणति अ-
स्मि किमन्येनद्वन्द्वोपाद्गादिकं धुने तद् व्युमेतस्य योगमुद्वहते-
ति । एते च दुरधीतविद्यवाग्मयाः प्रत्यन्तग्राम पदार्थं लभन्ते ।
यन उक्तम् । “ पाण्डु स्त्रीणद्व्या, धणियपरत्ता कयाचप ह्यय ।
पञ्चनं मेयन्ती, पुरिसा दुरहीयवज्जाया ” । अतः प्रत्यन्तं गत्वा
सूत्रार्थयोगसारणं कुर्वन्ति यदन्ति च ययं सूत्रार्थयोगव्यवच्छि-
कमे इति अन्यदा च यत्र प्रत्यन्तग्रामे गीतार्थानामागमनं तेरु-
रगतकल्पिकानां खण्डनं यथा आः किमेवं सूत्रार्थयोः परिपा-
ट्ट्याचनं परित्यज्य सकलधुनधर्मधूमकेतुकलमुत्सारकल्पमा-
चरन्तः आत्मानं च परं च नाशयन्त्यादि । ततश्च गच्छावादि-
यने तेषामपुनःकरणेन प्रतिक्रान्तानां प्रायश्चित्तं दत्तम् [किञ्चित्
त्ति] किञ्चन पतादृशा गीतार्था भविष्यन्ति य एवं शिक्षयिष्यन्ति त-
स्मात्प्रथमतः पय नोत्सारणीयम् भाविता सप्रपञ्चं योगविराधना ।
अथात्मा परद्वय परित्यक्त इति पदद्वयं ज्ञायति ।

अप्पत्ताण उ दिनेण, अप्पओ इह परत्य वि य चत्ते ।

नो वि अ हु तेण चत्तो, जं न पढइ तेण गव्वेणं ॥

अपात्राणामयोग्यानां यद्वा अप्राप्तानां विविक्तानुयोगभूमिमनुपा-
गनानां श्रुतं ददतोत्सारकल्पकता आत्मा इह परत्रापि चत्यस्त-
स्तत्रेह तद्वाचनादानसमुद्भूतापयशः धादादिना परत्र बोधिदु-
र्भभत्वादिना तथा सोऽपि शिष्यो हु निश्चितं तेनाचार्येण परि-
त्यक्तो यत् तेन गणियाचकत्वादिगवेणाधिष्ठितः सन्न पठति
पठनाभावे हि कुतो यथापहरणपरिपाहनम् । किं च-

अज्जस्स हीलणा ल-ज्जणा य गारविअकारणमणज्जे ।

आयरिण परिवाओ, वोच्चेदो मुत्तस्स तित्थस्स ॥

आर्यः सुजनः सुमानुष इत्येकोऽर्थः । तस्य यथावदागमार्थबोध-
विकलस्य वाचकनाम्ना हीलना भवति । अहो हीलेयं मम यदहं
वाचकेत्यभिधीये तथा (वल्लणत्ति) वाचकमिथा अयमाज्ञापकः
सिद्धान्ते विद्यते को वा अस्याज्ञापकस्यार्थ इति केनापि पृष्टस्य
व्याकरणं दातुमशक्तवृत्तेन भृशं वल्लजा भवति ततश्च इयामवदनकु-
ब्धीकृतकन्धरदिचन्तया विमनायमानोऽवतिष्ठते अनायं अनायस्य
पुनस्तदेव गौरव्यकारणं गर्वनिबन्धनं जायते अहो वयमेव निस्सी-
मप्रतिष्ठापात्रं जगति वर्तामहे यदेवं वाचकपदवीमध्यारोहाम
इति इत्थं परः परित्यक्तो मन्तव्य एव । आचार्ये च परिवादो भव-
ति तथाहि स बहुश्रुताचार्यपादार्थोत्सारकल्पं कारयित्वा गतः

कापि नगरादौ पृष्टश्च कैश्चिन्निष्णातैः किमर्थं पदं यावत् न
किञ्चित् अयं जानीते ततस्ते श्रुते यैरेव सूत्रार्थमण्डलीमध्य-
विधरेण आचार्यपदभाजनभाकारि तेऽप्याचार्या एवंविधा भवि-
ष्यन्तीत्यात्मा परित्यक्तः । तथा प्रवचनमपि तेनाचार्येण परि-
त्यक्तं कथमित्याह श्रुतस्योत्सारकल्पवशादनधीयमानस्य व्य-
वच्छेदः प्राप्नोति श्रुते च व्यवच्छिद्यमाने ज्ञानाभावे च दर्शन-
चारित्र्योपर्यन्तावात्तीर्थस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति । यदि ना-
म तीर्थं व्यवच्छिद्यते ततः को दोष इत्याह ।

पवयणवोच्चेयवट्ट-माणो जिणयणवाहिरमईओ ।

बंधं कम्मरयमहं, जरमरणमणंतयं धोरं ॥

प्रवचनं तीर्थं तस्य व्यवच्छेदे हेतुरुपतया वर्तमानः कथंभूतोऽ
साधित्याह । जिनप्रवचनवाहमतिकः सर्वदृशासनयहिर्मुक्खोभु-
पीको न खल्वनीदृशस्य प्रवचनव्यवच्छेदं कर्तुं मतिरुसहते स
एवंभूतो यन्नाति कर्मरजोमहं रजःशब्देन यथावत्सं महशब्दे-
न निष्काचितावत्सं कर्म परिगृह्यते रजश्च मलश्चोति रजोमलं
कर्मैव रजोमलं कर्मरजोमहं निष्काचिताऽनिष्काचितावत्सं कर्म
यथाध्यवसायस्यानमनुयज्जातीत्यर्थः । कथंभूतमनन्तानि ज-
रामरणानि यस्मात् तदनन्तजरामरणं गाथायां प्राकृतत्वादन-
न्तर्गतस्य परनिपातः । धोरं रौद्रं शरीरमानसदुःखोपनिपा-
तनिबन्धनत्वात् इति । तथा पद्मजीविकायानप्यगीताथतयाऽसौ
चिराधयतोति जीविकाया अपि तेनोत्सारकेण परित्यक्ता अ-
वसातव्याः । यत् एते दोषास्ततो नोत्सारणीयम् ॥

अथ क्रमेणैवाधीयमाने सूत्रे के गुणा उच्यन्ते ।

आणा विकोवणाणुअंग-

बुद्धण उवओगनिज्जरागहणं ।

गुरुवामजोगसुसू-

सणा यकमसो अहिज्जंते ॥

क्रमशः क्रमेणाधीयमाने अस्याप्यमाने च सन्ति एते गुणास्त-
द्यथा आक्षा तीर्थकृतां शिष्येणाचार्येण चाराधिता भवति [वि-
कोवणात्ति] योगोद्धनविधौ गच्छसामाचार्या चविकोपना इष्ट-
त्पादना च शिष्यस्य कृता भवति ततश्च स्वयं सामाचारोवैतथ्यं
न करोति अपरान् कुर्वतां निवारयति । तथा गच्छमध्ये द्विती-
यपौरुष्यामनुयोगः प्रवर्तते तदाकर्णनान्मन्दबुद्धेरपि बोधनं जी-
वाजीवाधितत्वेण प्रबुद्धता संपद्यते बुद्ध्यमानस्य च श्रुते निरन्त-
रनुपगमो जायते निरन्तरोपयुक्तस्य च महती निर्जरा प्रतिसम-
यसंख्येयभवोपात्तकर्मपरमाणुपटलापगमाहुक्तं च । “ कम्मम-
संखेज्जजयं, वेइ अणुसमयमेव आउत्तो । अन्नयरम्मि वि जोगे
सज्जायं मा विसंसेणं ” नित्योपयुक्तस्य च शीघ्रं सूत्रार्थयोर्ग्रह-
णं भवति तथा हि गुरुवासेन गुरुकुलवासेन सार्द्धं योगः संब-
न्धो भवति अन्यथा क्रमेण सूत्रार्थोध्ययनायोगात् । यद्वा पदद्व-
यमिदं पार्थक्येन व्याख्यायते गुरुणामन्तिके वासो गुरुवासः स
सेवितो भवति योगाश्च विधिवदाराधिता भवन्ति । आचार्यादीनां
बुद्ध्या विनयदैयावृत्त्यादिना कृता प्रवृत्तिः । यत् एते गुणास्ततः
क्रमेणैवाच्येतव्यः । उपसंहरन्नाह—

इअ दोसगुणे नाउं, उक्कमकमओ अहिज्जमाणणं ।

उज्जयविसेसविहिन्नु, को वचणमव्वुवेज्जाहि ॥

इतिशब्दः एवमर्थे एवमुक्तमतः क्रमतश्चाधीयानानामुपबृह-
णत्वाद्वाध्यापयतां च यथाकर्म दोषान् गुणान् च ज्ञात्वोभयविशे-

पवित्रिङ्गः क्रमाध्ययनगुणदोषविभागविधिवेदी आचार्यः शिष्यो वा को नामोत्सारकल्पस्य करणेन कारापणेन वा आत्मनो वचनमज्युपेयादङ्गीकुर्यात् न कश्चिदित्यर्थः । यतश्चैवमतोऽगुपयोगित्वाच्चास्त्युत्सारकल्पिक इति । वृ० १. उ० । पं० चू० ॥

कारणेऽस्तीति निश्चाययन्पुनरपि परः प्राह ।

जइ नतिय कओ नामं, अतइ हु अत्थे न होइ अभिहाणं ।

तम्हा तस्स पसिद्धी, अभिहाणपसिद्धिओ सिद्धा ॥

यदि नास्त्युत्सारकल्पिकस्ततः कुतोऽस्य नामाभिधानमिदमायातं न कुतश्चिदित्यर्थः । अनेन प्रतिज्ञातार्थः सूचितः । कुत इत्याह । असत्यविद्यमानेऽर्थे अभिधेये हुशब्दस्य हेत्वर्थवाचकत्वात् यस्मान्न भवत्यभिधानं किं तु सत्येवेति अनेन च हेत्वर्थ उपात्तः । यतश्चैवं तस्मात्तस्यार्थस्य प्रसिद्धिरभिधानप्रसिद्धित एव सिद्धा प्रतिष्ठितेति निगमनार्थः । दृष्टान्तोपनयौ स्वयमेवाऽऽज्या वाच्योऽत्र प्रयोगः । अस्त्युत्सारकल्पिकः अभिधानवत्त्वात् घटादिवत् यद्यभिधानवत् तत्तदास्त यथा घटपटादि अभिधानवच्चेदं तस्मादस्तीति । इत्थं परेण स्वप्ने समर्थिते सति प्रतिविधीयते भो भद्र ! सुप्रप्रमाणानिकोऽनैकान्तिकोऽयं भवता हेतुरुपन्यस्तस्तथा चाह ।

जइ सव्वं वि य नामं, सअत्यगं होज्ज तां भवे दासा ।

जम्हा स अत्यगत्ते, जजिवं तम्हा अणेगंतो ॥

यदि सर्वमपि नाम सार्थकं भवेत् ततो भवेदस्माकं दोषः । उत्सारकल्पिकस्यास्तित्वापत्तिलक्षणो यस्मात्पुनः सार्थकत्वे नाम भक्तं विकल्पितं स्यात् सार्थकं स्यान्निरर्थकमिति भावः । तत्र सार्थकं जीवाजीवादिकं निरर्थकं खरविशणाकाशकुसुमकूर्मरोमवन्ध्यापुत्रादिकं यत एवं तस्मादनेकान्तोऽयं यदसद्भूतेऽर्थे न भवत्यभिधानम् । इदमत्र तात्पर्यम् । अभिधानस्य वा भावाभावयोरपि सद्भावादभिधानवक्तृलक्षणो हेतुर्थथा उत्सारकल्पिकस्याऽस्तित्वं साधयति तथा नास्तित्वमपि साधयति उभयत्रापि साधारणत्वात् अतः साधारणरूपोऽनैकान्तिकदोषद्वयोऽयं हेतुरिति । इत्थं व्यभिचारिपक्षतया विलक्षीभूतः परः परित्यज्य यद्वच्छाजल्पमाचार्यवचनमेव प्रमाणोर्कुर्वन्नि-
त्याह । भगवन्नभ्युपगतं मयाऽनन्तरोक्तयुक्तितोऽभिधानस्य सार्थकत्वमनर्थकत्वं चेति । यदिदमुत्सारकल्पिकाभिधानं सार्थकमाहोस्वन्निरर्थकमिति विचर्तते संशयावर्तगतीयमस्माकं चेतस्तदिदानीमुद्घ्रियतां निजवाग्वरत्रयेति । उच्यते ।

निष्कारणमि नामं पि, निच्छिमो इच्छिमो अकज्जमि ।

उत्सारकल्पियस्स उ, चोअगमुणकारणं तं तु ॥

वत्स ! निष्कारणे कारणाभावे नामापि नेच्छामो वयं किं पुनरर्थं कार्यं प्रयोजने प्राप्ते इच्छाम उत्सारकल्पिकेनाप्यर्थमपि तत्तु कारणं हे नोदक ! शृणु निशमय । तत्र निष्ठुतावत् कारणं कर्तुरधीनाः सर्वा अपि क्रिया इति ज्ञापनार्थं प्रथमतः उत्सारकमाह ।

आयारदिट्ठिवायत्थं, जाणए पुरिसकारणविहिन्नु ।

संविग्गपरित्तं, अरिहइ उत्सारणं काउं ॥

आचारः प्रथममङ्गं दृष्टिवादश्चरमं तयोरर्थं जानातीत्याचारदृष्टिवादार्थः । इहाचारदृष्टिवादग्रहणं वक्ष्यमाणकारणैरनयोरेवोत्सारणीयत्वात् । इत्येवमर्थम् (पुरिसकारणविहिन्नु इति) पुरुषकारणविधिज्ञो नाम किमयं पुरुष उत्सारकल्पमर्हति न वा येन कारणेनोत्सार्यते तदस्ति न वेत्येवंविधविधिवेदी । तथा सं-

विग्नो मोक्षान्निवार्यो अपरितान्तः सूत्रार्थग्रहणायामहोरात्रमप्यपरिश्रान्तः एवंविध उत्सारणं कर्तुमर्हति एवं गुणोपेत एवोत्सारकल्पं करोतीत्यर्थः ॥

अथ यस्योत्सारकल्पः क्रियते तस्य गुणानाह ।

अभिगए पमिवद्धे, संविग्गे अ सद्धाप्पिए ।

अवट्टिए य मेहावी, पमिवुज्जी जोअकारए ॥

अभिगतः प्रतिबद्धसंविग्नश्च सद्धाधिकः अवस्थितश्च मेधावी प्रतिबोधी योगकारकः ईदृग्गुणोपेतः उत्सारकल्पयोग्य इति निर्युक्तिश्लोकसमासार्थः ॥

अथैनमेव विवृणोति ॥

सम्मत्तम्मि अजिगओ, विजाणओ वावि अञ्जुवगओ वा ।

सज्जाए अ पडिवप्पे, गुरुसु निपट्टएसुं वा ॥

सम्यक्त्वे आजिमुख्येन गतः प्रविष्टः सोऽभिगत उच्यते यो वा जीवादिपदार्थानां विज्ञापको विज्ञेयेण ज्ञाता सोऽभिगतः । यद्वा योऽभ्युपगतो यावज्जीवं मया गुरुपादमूलं न मोक्षव्यमिति कृताभ्युपगमः सोऽभिगतः । यः पुनः स्वाध्याये परावर्तनानुप्रेक्षादौ सततमायुक्तो गुरुषु वा स्थिरममत्वानुबन्धः निजकेषु वा संबन्धिषु प्रव्रज्याप्रतिपक्षेषु संजातप्रेमस्थेमा एष त्रिविधोऽपि प्रतिबद्ध उच्यते ॥

सविग्गो दव्वम्म उ, जावे मूहुत्तरेसु उजुयंतो ।

लप्पी आहारासु, अणुओगे धम्मकदहणे य ॥

सावग्नो द्विधा । द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्ये द्रव्यसंविग्रो मृगः सदैव सर्वतोऽपि चकितत्वात् । भावे भावसंविग्रो मूलोत्तरेषु तु मूलगुणोत्तरगुणेषु पुनर्यतमानः उद्यमं संदिदधानः साधुर्भन्तव्यः सदैव संसारापायचकितत्वात् । तथा लब्धिराहारदिपूपादयितव्येष्वनुयोगे दातव्ये धर्मक्षथेन च विधेये यः स सलब्धिक इति ।

लिगविहारं वट्टिओ, मेरा मेहावि गहणओ भइओ ।

प'डवुज्जइ जं कत्थइ, कुणइ अजागं तदट्ठस्स ॥

अवस्थितो द्विधा लिङ्गे विहारे च । लिङ्गावस्थितः खलिङ्गं न परित्यजति विहारावस्थितः संविग्नविहारं विहाय न पार्श्वस्थादिविहारमाद्व्रियते । मेधावी द्विधा ग्रहणमेधावी मर्यादामेधावी च उभावपि वक्ष्यमाणस्वरूपौ तत्र मर्यादामेधाविनः उत्सारकल्पः क्रियते स पुनर्ग्रहणे मेधावी वा स्यादमेधावी वा । द्विविधस्यापि कारणविशेषे उत्सार्यत इति ग्रहणतो मेधावी भक्तो विकल्पितः । तथा यत्कथ्यते अभिधीयते तत्सर्वं यः प्रतिबुध्यते स प्रतिबोद्धुं शीलमस्येति प्रतिबोधी यत्तस्य तत्र उत्सार्यते तदर्थस्य ग्रहणे योगं व्यापारं यः करोति कदाचित्प्रमाद्यति स योगकारक इति तदेवं व्याख्याता “ अभिगए-इत्यादिगाथा ।

अथोत्सारकल्पिकस्यैवापराचार्यपरिपाट्या गुणानाह ।

अभिगयधिरसंविग्गे, गुरुअमुई जोगकारए चेव ।

दुम्महमलप्पीए, पमिवुज्झी परिणयविणीए ॥

आयरिगवस्सवाई, अणुकूले धम्मसप्पिए चेव ॥

एयारिसे महाजगो, उत्सारं काउमरिहइ ॥

अभिगतः प्रतिबुद्धः स्थिरः सम्यग्दर्शनादक्षोभ्यः संविग्नः को गुर्दमोची निष्ठुरं निर्भर्त्सितोऽपि गुरुणाममोचनशीलः

एज्ज वा ? गोयमा । जसं जीवा चरित्तमोहाणिज्जकम्म-
स्स उदणं हसंति वा उत्सुयायंति वा से एं केवलस्स
नत्थि से तेण्हेणं जाव नो एं तद्वा केवली हसेज्ज वा
उत्सुयाएज्ज वा । भ० १ श० ४ उ० ।

उत्सुयन्नुय-उत्सुकीज्ज-त्रि० उत्पन्नजिते, वृ० १ उ० । “उत्सुय-
न्नुपणं अप्पाणेणं ” आचा० २ श्रु० ।

उत्सेइम-उत्सेदिम- न० उत्सेदेन निर्वृत्तमुत्सेदिमम् । येन व्री-
ह्यादिपिष्टं सुराद्यर्थमुत्सेदते [स्था० ३ उ०] तादृशे पिष्टोत्से-
दनार्थमुदके, आचा० २ श्रु० । पिष्टभृतहस्तादिक्वावनजले, कल्प० ।
“तं उंसिणं चेव पाणयं जं सीतोदगेण चेव संसिच्चियं उत्से-
इमस्स इमं वक्खणं ” ॥

सीतोदगमि वुज्जति, दीवगमादी उ से इमं पिष्टं ।

संसेइ मं पुण विला-सिष्ठा वुज्जंति जत्थुदण ॥ ६२ ॥

मरहचिसए उत्सेइ आदीवगा सीओदगे वुज्जंति उत्सेइमे
उदाहरणं जहा पिष्टं । अहवा पिट्टस्स उत्सेज्जमाणस्स हेछा जं
पाणिअं तं उत्सेइमं पच्छं गतार्थम् ॥

पढमुत्सेतिसमुदयं, अकप्पकप्पं च होति केसिं चि ।

तं तु ए दुज्जति जम्हा, उंसिणं वीसंति जा दएणो ॥ ६ ॥

तं दीवगादि उत्सेति मा पक्कं पि पाणिप दोसु वि तिसु वा
णिच्चिज्जंति तत्थ वितियततिज्जा य सव्वेसिं वेअकप्पा पढमं
पाणिणं तं पि अकप्पं चेव केसिं चि आयरियाणं कप्पं तं ण घम-
ति कम्हा जम्हा उंसिणोदगमवि अणुवत्ते दंनेमि संभवति तं
पुण कहिं उत्सेति मे सुच्छूदेसु अचिचं भविष्यतीत्यर्थः । नि०
चू० १७ उ० ॥

उत्सेतिमपिद्धादी, तिलाति मीसेति मतिनायव्वं ।

कंकगुगादि उवक्खम, अतिपकरसं तु पत्तियाम ॥ २१ ॥

उत्सेतिमं णाम जहा पिट्टं पुढविकायभायणं आउक्कायस्स
भरेता मीसए अद्धहिज्जंति सुहं सेवत्थेणं उद्वाडिज्जति ताहं
पिचपयणं रोद्धस्स भरेता ताहे तीसे थालीए जलभरियाए
उवरि ठविज्जति ताहे अहोछिहेणं तं पि ओसिज्जति हेछा हु तं
वा ठविज्जति । नि० चू० १५ उ० ।

उत्सेग-उत्सेक-पुं० उद्-सि-घञ्-गर्वे, उद्रेके, उद्धृत्य बहिःसे-
चने, च । वाच० । न सुखदुःखयोरुत्सेकविपादौ विधेयौ
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उत्सेह-उत्सेध-पुं० उत्सेधति कारणमतिक्रम्य वर्द्धते उत्-
सिध गत्याम्-अच् । देहे तस्य शुक्रशोणितरूपसूक्ष्मकारणाति-
क्रमेण वर्द्धनात्तथात्वम् । वाच० । उच्च्राये, स्था० १० ठा० ।
जं० । कर्तरि-अच्-उच्चे, त्रि० वाच० । शिखरे, “ रययमए
उत्सेहे ” रजतमय उत्सेधः शिखरमाह च जीवाभिगमभू-
लटीकाकारः “ कूटो माडभागः । उच्च्रयः शिखरमिति । शि-
खरमत्र माडभागस्य संबन्धि द्रष्टव्यम् । तद् द्वारस्य तस्य
प्रागेवोक्तत्वात् । जीवा० ३ प्रति० ।

उत्सेहंगुल्ल-उत्सेधाहुल्ल-न० उत्सेधः “अणंताणं सुहुमपरमाणु-
पोगलाणमित्यादि” क्रमेणोच्च्रयो वृद्धिनयनं तस्माज्जातमहु-
ल्लमुत्सेधाहुल्लम् । अथवा उत्सेधो नारकादिशरीराणामु-
च्चैस्त्वं तत्स्वरूपनिर्णयार्थमहुल्लमुत्सेधाहुल्लम् । अहुल्लप्रमाण-
भेदे, अनु० (तद्भेदः अंगुलशब्दे उक्तः)

उहार-उहार-पुं० मस्त्यविशेषे, स किल नाधमधस्तले ज-
लस्य नयति । वृ० ४ उ० ।

उहट्टु-उहट्टय-अव्य० उपरिहृत्येत्यर्थं, “ उहट्टुउहट्टु णिक्खि-
त्ते सिया ” आचा० २ श्रु० ७ अ० ।

—:***:—

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १०७७

श्री विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजि-

धानराजेन्द्रे उकारादिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ॥

उवाप्तंतेरिति वा अगमेति वा फलिहेति वा अण्तेति वा,
जेषावण्ये तद्वपगारा सन्ने ते आगासत्थिकायस्स अ-
भिधायणा । (सूत्र-६६४+)

‘आगामे’ ति—आ-मयाद्या, अभिविधिना वा; सर्वेऽ-
थाः काशन्ते-प्रकाशन्ते स्वस्वभावं लभन्ते यत्र तदाकाशम्,
‘गण्ये’ ति—अनिशयगमनविषयत्वाद्गन्ते निरुक्त्वशात्,
‘नमे’ ति—न भाति—न दीप्यत इति नभः ‘समे’ ति—नि-
स्रान्नतत्वाभावात्तन्मम्, ‘विसमे’ ति—दुर्गमत्वाद् विषमम्,
‘खहे’ ति—खनने भुञ्जते हाने च त्यागे यद्भवति तत्त्वद्वमिति
निरुक्त्वशात्, ‘विहे’ ति—विशेषणं हीयते—त्यज्यते नादनि
विहायः, अथवा—विधीयते—क्रियते कार्यजानमस्मिन्निति
विहम्, ‘वीह’ ति—वचनाद्विहस्वभावत्वाद्वाहीचिः ‘विवर’
ति—विगतवरणतया विवरम्, ‘अवर’ ति—अवव-मातेव
जननसाधर्म्यादम्वा-जले तस्य राणाद्-दानाच्चिरुक्त्वाऽ-
म्बरम्, ‘अवरसे’ ति—अम्वा—पूर्वोक्तयुक्त्या जले तद्वप-
रसां यस्मान्निरुक्त्वाऽम्बरम्, ‘छिद्’ ति—छिदश्चेत्त-
स्यास्तित्वाच्छिद्रम् ‘भुसिरे’ ति—भुजः श्रुतेः शोषस्य दाना-
च्छुषिरम्, ‘मग्गे’ ति—पथिरूपत्वात्मागः ‘विमुह’ ति—
मुखस्यादेरभावाद्भिमुखम्, ‘अदे’ ति—अद्यते—गम्यते, अ-
अट्यते वा—अतिक्रम्यन्तेऽन्नेति अर्धः अष्टा वा, ‘विष्य (हे)
दे’ ति—स एव विशिष्टो व्यहो व्यष्टा वा । ‘आहार’ ति—
आधारणादाधारः ‘वोमे’ ति—विशेषणायनात्—व्याम,
‘भायणे’ ति—भाजनात्—विश्वस्याश्रयणाद्भाजनम्, ‘अत-
लिक्खे’ ति—अन्तः-मध्य ईक्षा-दर्शनं यस्य तदन्तरीक्षम्,
‘सामे’ ति—श्यामवर्णत्वाच्छ्यामम्, ‘उवाप्तंतेर’ ति—अवका-
शरूपमन्तरं न विशेषादिरूपमित्यवकाशान्तरम्, ‘अगम’
ति—गमनक्रियारहितत्वेनागम्, ‘फलिह’ ति—स्फटिकमिव
स्वच्छत्वात्स्फटिकम्, ‘अण्ते’ ति—अन्तर्जितत्वात् । भ०
२० श० २ उ० । (आकाशस्य वर्णगन्धादिकम् ‘अत्थिकाय’
शब्दे प्रथमभागं गतम्)

आकाशास्तिकायस्य जीवाजीवद्रव्याधारत्वम्—
आगासत्थिकाए णं भंते ! जीवाणं, अजीवाणं य किं
पवत्तइ ? गोयमा ! आगासत्थिकाए णं जीवद्वयाणं य
अजीवद्वयाणं य भायणभूए—“एणेण वि से पुएणे,
दोहि वि पुन्ने सयं पि माएजा । कोडिसएण वि पुएणे,
कोडिसइस्सं पि माएजा ॥ १ ॥” अवगाहणालक्षणेणं
आगासत्थिकाए । (४८१+)

‘आगासत्थिकाए णमि’ त्यादि । जीवद्रव्याणां चाजीवद्र-
व्याणां च भेदेन भाजनभूतः अनेन चेदमुक्तं भवति—एतस्मि-
न्सति जीवादीनामवगाहः प्रवर्तते एतस्यैव प्रश्रितत्वा-
दिति, भाजनभावमवाप्त्य दर्शयन्नाह—‘एणं धी’ त्या-
दि । एकेन परमाएवादिना । ‘स’ ति—असौ आका-
शास्तिकायप्रदेश इति गम्यन्, पूर्णो भूतस्तथा द्वाभ्यामपि
ताभ्यामसौ पूर्णः, कथंनत् ? , उच्यते—परिणामभेदात्,
यथा—अपवरकाऽऽकाशमेकवर्दीपभापटलनाऽपि पूर्यते,
द्वितीयमपि तत्रच माति यावच्छ्रुतमपि तेषां तत्र
माति, तथौपाधिविशेषापादितपरिणामादेकत्र पारदकर्पे

सुवर्णकपेशनं प्रावशति, पारदकर्पभूतं च सदौपधिसा-
मर्थ्यात्पुनः पारदस्य कर्पः सुवर्णस्य च कपेशनं भवति
विचित्रत्वात्पुद्गलपरिणामस्येति, ‘अवगाहणालक्षणेणं’ ति-
इहाऽवगाहनाश्रयभावो ‘जीवत्थिकाएण’ मित्यादि, जी-
वास्तिकायनेति अन्तर्भूतभावप्रत्ययत्वाज्जीवास्तिकायत्वेन;
जीवनयेत्यर्थः । भ० १३ श० ४ उ० ।

आगासत्थिकायदेश-आकाशास्तिकायदेश-पुं० । आका-
शास्तिकायस्य बुद्धिकारित्वेन इत्यादि-देशात्मकं विभागे,
प्रज्ञा० १ पद । जी० । अस्यारूप्यजीवत्वम्—“आगासे त-
स्स देसे य, तप्पएसे य आहिए ॥ ६+ ॥” आकाशस्य
देशः कतमो विभागः आकाशास्तिकायदेश इत्यष्टमां भे-
दोऽरूप्यजीवस्य । उक्त० ३६ अ० ।

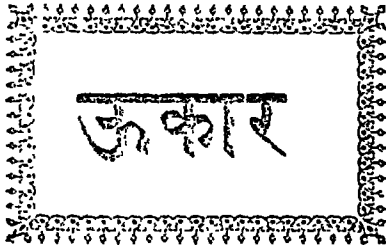
आगासत्थिकायप्पएस-आकाशास्तिकायप्रदेश-पुं० । आ-
काशास्तिकायस्य निर्विभागे भागं, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।
अस्यारूप्यजीवत्वम्—“आगामे तस्म देसे य, तप्प-
एसे य आहिए ॥ ६+ ॥” तस्याकाशास्तिकायस्य निरंशो
देशस्तत्प्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेश इति नवमो भेदोऽरू-
प्यजीवस्येति । उक्त० ३६ अ० ।

आगासत्थिगल-आकाशत्थिगल न० । शरत्कालिके मेघ-
विनिर्मुक्त आकाशखण्डे, । कृष्णमणिवर्णनमधिकृत्य—“आ-
गासत्थिगलं वा” (सूत्र-१२६+) आकाशत्थिगलं-शर-
दि मेघविनिर्मुक्ताकाशखण्डं तद्धि कृष्णमतीव प्रतिभा-
तीति तदुपादानम् । जी० ३ प्रणि० ४ अधि० १ उ० । जं०
आ० म० ।

(तच्च केन स्पृष्टमित्याह)—

आगासत्थिगले णं भंते ! किएणा फुडे कइहिं वा काएहिं
फुडे किं धम्मत्थिकाएणं फुडे धम्मत्थिकायस्स देसेणं फु-
डे धम्मत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे, एवं अधम्मत्थिकाएणं
आगासत्थिकाएणं एएणं भेदेणं ० जाव पुढवीकाएणं
फुडे ० जाव तसकाएणं फुडे अद्वा समएणं फुडे १, हं-
ता गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं फुडे, नो धम्मत्थिकायस्स
देमेहिं फुडे, धम्मत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे, एवं अध-
म्मत्थिकायेण वि नो आगासत्थिकाएणं फुडे आगास-
त्थिकायस्स देसेणं फुडे आगासत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे
० जाव वणस्सइकाएणं फुडे, एवं तसकाइएणं सिय फुडे,
सिय नो फुडे, अद्वा समएणं देसेणं फुडे । (१८८X)

‘आगासत्थिगले णं भंते’ इत्यादि, आकाशत्थिगलम्-
लोकः स हि महता-वहिराकाशस्य चित्तपटस्य थिगल-
मिव प्रतिभाति, भदन्त ! केन स्पृष्टं व्याप्तः, एतत् सामा-
न्येन स्पृष्टमन्तदेव विशेषतः प्रश्रयति-कानिभिः कियत्सं-
ख्याकैः कायैः स्पृष्टः वांशब्दः पक्षान्तरद्योतनार्थः प्रकारा-
न्तरं च सामान्यार्थद्वेषतः तान् कायान् प्रत्येकं पुच्छन्ति-
‘किं धम्मत्थिकाएणं फुडे’ इत्यादि, सुगमं, भगवानाह-हे
गौतम ! धर्मास्तिकायन स्पृष्टः धर्मास्तिकायस्य सर्वात्म-
ना तत्रावर्गाढत्वात्, अत एव नो धर्मास्तिकायस्य देशेन

—*७०:०५:७०*

ऊ-ऊ-अव्यंवेज्-किप्-संचोधने, वाक्यारम्भे, दयायां, र-
क्षायां च । मेदि० । अवसाने, वितर्के, वञ्चनायां, व्यसरे निषेधे,
एका० । प्राकृतेऽपि । ऊ गर्हाऽऽज्ञेपविस्मयसूचने । ८ । २ । एए ।
ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् । गर्हा । ऊ णिस्त्वञ्ज । प्रक्रान्तस्य
वाक्प्रस्य विपर्ययासाशङ्कया विनिवर्तनद्वङ्गण आक्षेपः । ऊ किं
मय जणिञ्च । विस्मये ऊ कह मुणिणा अह आ । सूचने ऊके-
ण न विण्णाञ्च । प्रा० ।

ऊ-पुं अवति रङ्गति । अव-किप्-ऊप्-ऊ-महादेवे, चन्द्रे,
वाच० । तोये, तोयधौ, धरणीधरे, रङ्गणकृति, पुरुषे, राजपुत्र-
के, उपकारे, अयाङ्गणे, कचिदर्थे, गङ्गे, मङ्गलकुम्भे, दैवे, वणि-
जरङ्गणे च । “ऊकारो रजनीनाथे, पुरुषे राजपुत्रके । उपकारेऽ-
याङ्गणे च, कचिदर्थे प्रवर्तते । ४ गले मङ्गलकुम्भे च दैवे वणि-
जरङ्गणे” । एका० ।

ऊआस-उपवास-पुं उप वस्-वञ् । ऊचोपे । ८ । १ । ७३ ।
इति उपेत्य स्थाने ऊत् । अभोजने, प्रा० ।

ऊजाय-उपाध्याय-पुं । प्राकृते ऊचोपे । ८ । १ । ७३ ।
इति उपेत्य स्थाने ऊत् । पाठयितरि, प्रा० ।

ऊण-ऊन-त्रि० ऊन-हानौ-अच्-स्वप्रमाणाक्षीने, स्था० १
ठा० । अवमे, स्था० ६ ठा० । स्वतोऽयमे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ०
असंपूर्णे, ऊनार्थशब्दयोगे तृतीया एकेनोनः । ऊनार्थकश-
ब्देन वा तृतीया । माषेण ऊनः माषोनः । वाच० । व्यञ्जनामि-
त्तागवश्यकैरसंपूर्णे अष्टाविंशे वन्दनकदापे, ध० १ अधि० ।
“वयणकरणे हि ऊर्णं जहणकास्त्रसेसंहि” । अष्टाविंशदोष-
माह-वचनैराज्ञापकैः करणैर्वा अवनादिनिरावश्यकैर्न्यूनं हीनं
यद्वन्दते यद्वा कश्चिद्व्युत्सुकतया जघन्येनैव कालेन वन्दनं
समायति शेषैर्वा साधुभिर्वन्दिते सति पश्चाद्वन्दते तन्मूलं ना-
म वन्दनकम् । वृ० ३ व० । अङ्गरमात्रापदादिभिर्हृतद्वाहरणा-
च्यां वा हीनरूपे सूत्रदोषे, यथा अनित्यः शब्दो घटवदिति
हेतूनम् । अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति उदाहरणहीनमित्यादि
विशेषः । अनु० । आ० म० द्वि० ।

ऊणत्त-ऊनत्व-न० हीनत्वे, “ऊणत्तं न कयाश्चिद् भाणसंखं
इमं तु अहिगिच्च” दर्श० ।

ऊणसयभाग-ऊनशतभाग-पुं० ऊनश्चासौ शतभागश्चोन-
शतभागः । शतभागोऽप्यपूर्यमाणे, । आब० ३ अ० ।

ऊणादितिरिचमिञ्चादंसणवत्तिथि-ऊनातिरिक्तमिथ्यादर्श-
नप्रत्यय-त्रि० ऊनं स्वप्रमाणाक्षीनमतिरिक्तं ततोऽधिकमात्मा-

दि वस्तु तद्विषयं मिथ्यादर्शनं तदेव प्रत्ययो यस्य सः । ऊ-
नातिरिक्तमिथ्यादर्शनप्रत्ययवति, । तथा हि कोऽपि मिथ्यादृष्टि-
रात्मानं शरीरव्यापकमपि अद्भुतपूर्वमात्रं यवमात्रं इयामाकन-
न्दुबमात्रं चेति हीनतया चेति तथाऽन्यः पञ्चधनुःशतिकां सर्व-
व्यापकं चेत्यधिकतयाऽभिमत्यते । स्था० २ ठा० ।

ऊणिय-ऊनित-त्रि० ऊनीचूत्वे, “वायाद्वीसं वासाहं ऊणिगा-
प” जं० २ वक्त्र० ।

ऊणोयर-ऊनोदर-न० ऊ-स-ऊने उदरे, प्रव० ६ द्वा० ।
ऊनमवममुदरं यस्य सं ऊनोदरः । ध० ३ अधि० । स्तोकाऽऽ-
हाराभ्यवहारादपूर्णोदरे, पञ्चा० १८ विद्व० ।

ऊणोयरिया-ऊनोदरिका-(ता) स्त्री० ऊनमुदरमूनोदरं तस्य
करणं जावे-वुञ्-ऊनोदरिका । प्रव० ६ द्वा० । ऊनमवममुदरं
यस्य स ऊनोदरस्तस्य भाव ऊनोदरता । व्युत्पत्तिरेवेयमस्य
प्रवृत्तिस्तूनतामात्रे । बाह्यतपोनेदे, ध० ३ अधि० । स० ।
पञ्चा० । ऊनोदरिका ऊणोयरिया इति अवमोदरिका ओमोय-
रिया इति च समानार्थका इति तद्भेदानाह ।

से किं तं ओमोदरिया ओमोदरिया दुविहा पष्पत्ता तं जहा
द्वामोयरिया य जावोमोयरिया य भ० १५ श० ७ उ० ।

सा द्विधा ऊन्यतो जावतश्च । प्रव० ६ द्वा० । अथवा ।

ओमोयरियं पंचहा, समासेण विहाहियं ।

द्ववओ खित्तकालेण, जावेणं पज्जवेहि य ॥ १४ ॥

अवममूनमुदरं यस्मिन् तत् अवमोदरं तत्र अवमममोदरिकं
तत्तपः समासेन संक्षेपेण पञ्चधा व्याख्यातं ऊन्यतो द्वयेण के-
त्रेण कालेन जावेन च पुनः पर्यायेः । उक्त० ३० अ० ।

तत्र ऊन्यतोऽवमोदरिकामाह—

से किं तं द्ववोमोयरिया य द्ववोमोयरिया दुविहा प-
ष्पत्ता तं जहा उवगरणद्ववोमोयरिया य भत्तपाणद्ववो-
मोयरिया य । से किं तं उवगरणद्ववोमोयरिया उवगर-
णद्ववोमोयरिया । एगे वत्थे एगे पादे वियत्तोवगरण-
गाइज्जणया सेत्तं उवगरणद्ववोमोयरिया । भ० २५
श० ७ त० ॥

ऊन्यतः । करणभक्तपानविषया तत्र उपकरणाविषयोनोदरिका
जिनकणि कादीनां न तद्व्यासपरायणानां वा बोद्धव्या न पुन-
रन्येषां तेषां समुपलब्धजावे समग्रसंयमपालनाज्जावात् । अथवा
अन्येषामप्यतिरिक्तोपकरणाग्रहणतो जवत्येवोनोदरता ।

यष्टुकम् ।

जं वट्टइ उवगारे, उवगरणं तं च होइ उवगरणं ।

अइरित्तं अहिगरणं, अजओ य जयं परिहरंतो” इति ।

(परिहरंतोत्ति) आसेवमानः परिहारोऽपरिजोह इति वच-
नात् । ततोऽन्यतश्च यत्परिचुञ्जानो भवतीत्यर्थः । प्रव० ६ द्वा० ।
द० । ग० ।

से किं तं भत्तपाणद्ववोमोयरिया जत्तपाण द्ववोमोयरिया
अट्टकुक्कुकिअङ्गपमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे
अप्पाहारे दुयालस जहा सत्तपमएपढ्मुहेसए (ज. २५ श. ७
उ.) तद्यथा अट्टकुक्कुकिअङ्गपमाणमेत्ते कवले आहारमा-
हारिमाणे अवप्पोमोयरिया सोलस कुक्कुकिअङ्गपमाणमेत्ते

कवले आहारमाहारेमाणे दुजागपत्ते चउव्वीसं कुक्कु-
डिअंडगप्पमाणे जाव आहारेमाणे ओमोयरिया वत्तीसं
कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे पमा-
णपत्तो एक्को एक्केण वि घासेण ऊणगं आहारमाहारेमा-
णे समणे णिगंगे नो पकामरसभोइत्ति वत्तव्वंसिया (भ०
७ श० १ उ०) सेत्तं जत्तपाणदव्वोमोयरिया सेत्तं दव्वो
मोयरिया ज० २५ श० ७ उ० ॥

जक्तपानोनोदरिका पुनरात्मीयात्मीयाहारमानपरित्यागतो वि-
ज्ञाय आहारमानं च “ वत्तीसं किर कवत्ता, आहारो कुच्छिपू-
रओ भणिओ । भरिसस्स महिवलियाप, अट्टावीसं जवे कव-
त्ता । कवत्तस्स य परिमाणे, कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्तं तु । जं वा
अविगिय वणो, वयणं मिच्छु-त्तिज्जवीसतो ” इत्यादि । सा च
अल्पाहारादिनेदतः पञ्चविधा भवति । यदाहुः ।

अप्पाहारअवज्जा, पुभागपत्ता तहेव किं लुणा ।

अह पुवावस्स सोवस्स, चउव्वीस तहेक्कतोसा य ।

अयमत्र ज्ञावार्थः । अल्पाहारोनोदरिका नाम एककवत्तादार-
ज्य यावदष्टौ कवत्ता इति अत्र चैककवत्तमाना जघन्या अष्ट-
कवत्तमाना पुनरुत्कृष्टा द्वादशकवत्तमाना जघन्या एवं नव-
भ्यः कवत्तेभ्यः आरज्य यावद् द्वादश कवत्तास्नावदपाक्षोनोद-
रिका अत्रापि नव कवत्ता जघन्या द्वादश कवत्तोत्कृष्टा शेषा तु
मध्यमा । एवं त्रयोदशज्य आरज्य यावत् पोरुश कवत्तास्ताव-
द्विभागोनोदरिका जघन्यादिनेदत्रयभावना पूर्ववत् एवं सप्तदश-
ज्यो यावच्चतुर्विंशतिकवत्तास्तावत्प्राप्तोनोदरिका एवं पञ्चविंश-
तेरारज्य यावदेकविंशत्कवत्तास्तावत्किञ्चिदूनोदरिका जघन्या-
दिनेदत्रयं पूर्ववत् ज्ञावनीयम् । एवमनेनानुसारेण पानेऽपि भ-
षणीया तथा स्त्रीणामप्येवं पुरुषानुसारेण रुष्ट्या । प्रब० द्वा० ।
विशेषव्याख्या ।

अट्टकुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवत्ते आहारं आहारेमाणे
निगंगे अप्पाहारे दुवालसकुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले
आहारं आहारेमाणे अवप्पोमोयरिया सोवस्स कुक्कुडिअंड-
गप्पमाणमित्ते कवत्ते आहारं आहारेमाणे दुभागपत्ते चउ-
व्वीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवत्ते आहारं आहारेमाणे
आमोदरियातिवत्तव्वंसिया वत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते
कवत्ते आहारं आहारेमाणे समणे निगंगे पमाणपत्ते इतो-
एकेणवि कवलेणं ऊणगमाहारं आहारेमाणे समणे णिगंगं-
ये णो पगामरसज्जोगीति वत्तव्वंसिया ॥ १५ ॥

अस्य-संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ॥

लक्खणमतिप्पत्तं, अइरेगो वि खलु कप्पते उव्वही ।

इइ आहारेमाणं, अतिप्पमाणे वहु दोसा ॥

अतिरेकोऽपि खलु कटपते उपधिरित्युच्यमाने वृक्षणमतिप्रस-
क्तं ततो मानेनैव प्रसङ्गेनाहारमप्यतिप्रमाणं कुर्यादिति हेतोराहारे
मानमधिकृतसूत्रेणोच्यते यतोऽतिप्रमाणे गृह्यमाणे आहारे बहवो
दोषाः “ हापज्ज व वामेज्ज व इत्यादि ” रूपाः ॥

प्रकारान्तरेण संबन्धमाह ॥

अहवां विपडिगहगे, जत्तं गेएहंति तस्स किं माणं ।

जं जं उव्वगहे वा, चरणस्स तगं तगं भणइ ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शनेन अपिशब्दः संबन्धस्यैव समुच्चये
पूर्वसूत्रेण प्रतिग्रहक उक्तः तस्मिन् प्रतिग्रहे साधवो भक्तं गृह्ण-
न्ति तस्य जक्तस्य किं प्रमाणमित्यनेन प्रमाणमभिधीयते । अथ-
वा किं संबन्धेन यत् चरणस्य चारित्रस्योपग्रहे वर्तते तत्तत्सूत्र-
कारो वदति । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । अष्टौ कुक्कु-
ड्यएकप्रमाणमात्रान् कवत्तान् आहारमाहारयन् निर्ग्रन्थोऽल्पा-
हारो ज्ञेयते द्वादश कुक्कुड्यएकप्रमाणमात्रान्कवत्तानाहारमा-
हारयन् अपक्वामौदर्यः द्वाविंशत् कुक्कुड्यएकप्रमाणमात्रान्क-
वलानाहारमाहारयन् किञ्चिदूनावमौदर्यः द्वाविंशत् कुक्कुड्यएक-
प्रमाणमात्रान्कवलानाहारमाहारयन् श्रमणो निर्ग्रन्थः प्रमाण-
प्राप्तः । इत एकेनापि कवत्तेन ऊनमाहारमाहारयन् श्रमणो
निर्ग्रन्थो न प्रकामज्जोतीति वक्तव्यः स्यात् । एष सूत्राकारार्थः ॥

अथ ज्ञाप्यप्रश्नमाह ॥

निययाहारस्स सया, वत्तीसइमे उ जो भवो जागो ।

तं कुक्कुडिप्पमाणं, नायव्वं बुद्धिमंतहिं ॥

निजकस्याहारस्य सदा यो द्वाविंशत्तमो जवति जागस्तत्कुक्कु-
टीप्रमाणं पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । कुक्कुड्यएकप्रमाणं
ज्ञातव्यं बुद्धिमतिः ॥

अत्रैव व्याख्यानान्तरमाह ॥

कुच्छिय कुमी य कुक्कुडि-सरीरगं अंरुगं मुहं तीए ।

जायइ देहस्स जओ, पुव्वं वयणं ततो सेसं ॥

कुत्सिता कुटी कुक्कुटीशरीरमित्यर्थः । तस्याः शरीररूपायाः
कुक्कुड्या अएकमिवाण्डकं मुखं केन पुनः कारणेनाण्डकं
मुखमुच्यते । तत् आह यत् यस्मात् चित्रकर्मणि गर्भे उत्पा-
ते वा पूर्वं देहस्य वदनं मुखं निष्पद्यते पश्चाच्छेषं ततः प्रथ-
मभावितया मुखमण्डकमुच्यते ।

यत्तकुक्कुडिप्पमाणं, जं वा नायासिए मुहे खिवति ।

अयमत्रो सुविगप्पो, कुक्कुडिअंरुगं न वा कवत्ते ॥

इह कवलप्रक्षेपणाय मुखे विडम्बिते यदाकाशं भवति त-
त्स्थलं भाष्यते । स्थलमेव कुक्कुड्यण्डकं स्थलकुक्कुड्यण्डकं
तस्य प्रमाणं यदि नायासि ते मुखे कवलं प्रक्षिपति । किमुक्तं
भवति यावत्प्रमाणमात्रेण कवलेन मुखे प्रक्षिप्यमाणेन मुखं न
विकृतं भवति तत्स्थलकुक्कुड्यण्डकप्रमाणम् । गाथायामण्ड-
कशब्दलोपः प्राकृतत्वात् । अयमन्यः कुक्कुड्यण्डकोपमै
कवले विकल्पः । अयमन्योऽर्थः कुक्कुड्यण्डकप्रमाणमात्रश-
ब्दस्येत्यर्थः । एतेन कवलमात्रेणादिना संख्या द्रष्टव्या । तदेवं
कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अट्ट ति जाणिऊणं, ठम्मासा हावएउ वत्तीसा ।

नामं चोदगवयणं, पामाए होति दिट्ठतो ॥

अष्टाविति भणित्वा यावदवमौदर्यं तावदेतत्संस्तरतो मध्यं
भणितमसंस्तरतः पुनः द्वाविंशत्कं प्रमाणं भणितमुत्सर्गः ।
पुनरप्युपदेशः परमासादारभ्य तावत् हापयेत् यावत् द्वाविं-
शत्कवत्ताः । इयमत्र भावना । यदि योगानां न हानिरुपजायते
तदा परमासान् उपवासं कृत्वा पारणके एकं सिक्थमाहारयेत् ।
अथ तेन न संस्तरति ततः पारणके द्वे सिक्थे आहारयेत् ।
एवमेकैकसिक्थपरिवृद्ध्या तावन्नेयं यावदेकं लभ्यन् कवल-

मित्यर्थः । तेनाप्यनन्तरं कवलपरिवृद्धिर्वक्तव्या । सा च ता-
चत यावदेकविंशत्कवलाः परमासमुपवासकतुमशक्नुवन् एके
न दिवसेनानेन परमासन्नपणं कृत्वा एवमेव सिक्थकवलपरि-
वृद्ध्या पारणं कुर्यात् । एवमेकावहान्या परमासन्नपणं
नाचत् वक्तव्यं यावच्चार्थं कृत्वा पूर्वप्रकरणे सिक्थककवलपरि-
वृद्धेनेन पारणं परिभाषयेत् । अथ न संस्तरति ततो दिने
दिने भुक्त्वा मावायेवमेव सिक्थद्वाराभ्य यावत् द्वाविंशत्
कवला इति । अत्र चोदकचन्नं यथेवमष्टावित्यादिसूत्रोपनि-
बद्धं नानमात्रं दत्तनमात्रमाचार्य आह । सिद्धिप्रासादनिर्माप-
णाय योगानां संधारणनिमित्तमेतन्मध्यमुपात्तं सूत्रेण ततो न
कश्चिद्दोषस्तथा चात्र प्रासादो भवति दृष्टान्तः । स चाग्रे
भावयिष्यते ।

संप्रति यदुक्तं “ दृग्मासा होवते उ वत्तीसा ” इति तद्भाव-
नार्थमाह ।

दृग्मासकवलवर्णतन्मि, सिक्थमेगादि त्वणं ।

ततो त्वणवह्नी जा-वेकतीसमसंशरे ॥

एकमेकं तु ह्रावेत्ता, दिणं पुन्यकमेण उ ।

दिणं दिणं उ सित्यादी, पावे जुत्तीमसंशरे ॥

पगमासकूपणान्ते सिक्थमेकमादिशब्दात् असंस्तरणे के-
त्रीणि चत्वारि इत्यादिपरिग्रहोऽश्रान्तश्रुक्तमवमे संस्तरणे च
सिक्थपरिवृद्धिस्तावत्कर्तव्या यावदवमकवलो भवति । तेना-
प्यसंस्तरणे द्वाविंशदपि कृष्याः परमेतत्कस्यापि कदाचित्
अन्यथा प्रकामभाजित्वदोषप्रसक्तयेत आह । “ एतो एणेण वि-
कवलेण ऋणगमाहारेमाणे समणे णिगंधे पगामरसभोऽस्ति
चनव्वं सिया ” इह प्रकामग्रहणेन निकाममपि सूचितमतो द्वे
अपि व्याख्यानयति ।

पगामं होऽ वत्तीसा, निकामं होऽ निच्चसो ।

दुयवि जहथा ते उ, गिष्ठी हवति वज्जिया ॥

द्वाविंशत्कवलाः प्रकामं जयति त एव यन्नित्यशः सर्वकालं भु-
ज्यते तन्निकामम् । एते के अपि द्वाविंशत्कवलैः एकनापि
कवलेनोनमाहारमाहारयतोऽपरिके शुक्लि वज्जिते जयति ।
“ अधुनाचमायणमिति ” व्याख्यानार्थमाह ।

अप्पावह्नु जुजागो-मदेसणं नाममेत्तगं नाम ।

एइ दिणमेयतीसं, आहारेउ त्ति जं भणह ॥

यदि नाम प्रतिदिनमेकविंशमपि कवलानाहारापयेदिति जणथ
यूयं प्रतिपादयथ तर्हि यत् अल्पाकाङ्क्षिभागावमौदर्यदेशनं तन्नाम
मात्रकमेकविंशतोऽपि कवलानां प्रतिदिवसमाहारानुष्ठानात् ।

आचार्य आह ।

जण्णति अप्पाहारा-दओ समत्थस्स जिगहविसेसा ।

चंदायणादयो विव, सुत्तनिवातो पगामम्मि ॥

जण्यते उत्तरं दीयते अल्पाहारादयः समर्थस्य सतोऽभिग्रह-
विशेषाद्विचान्द्रायणादय इव । सूतनिपातः पुनरन्तिमोऽसमर्थस्य
प्रकामनिकामनिषेधपर इत्यदोषः । ये चाल्पाहारादयोऽभिग्रह-
विशेषास्ते बहुना संयतसंयतीनां साधारणार्थं तथा चाह ।

अप्पाहारगहणं, जण य आवस्सयाण परिहाणी ।

न वि जायइ तम्मत्तं, आहारेयव्वं तयं नियमा ।

अल्पाहारग्रहणमल्पाकाङ्क्षुपलक्षणं तत् इदमल्पाकाङ्क्षाहारग्र-

हणमेतत् ज्ञापयति सिद्धिप्रासादनिर्मापणाय व्यापार्यमाणाना-
मावश्यकानां योगानां यावन्मात्रेणाहारेण परिहृयानिर्मापजायते
तावन्मात्रं तमभिग्रहविशेषमभिगृह्याहारयितव्यम् ।

अत्रैव दृष्टान्तमभिधितुराह ।

दिट्ठतो (अ) मवेणं, पासादेणं तु रायसंदिडे ।

दव्वे खेत्ते काले, जावे ए य संकिलेसेइ ॥

इयं गाथाऽकरयोजना । भावार्थस्तु केनापि राज्ञा अमात्य
आज्ञप्तः शीघ्रं प्रासादः कारयितव्यः स चामात्यो द्रव्ये लुब्ध-
स्तान् कर्मकरान् अव्यतः क्षेत्रतः कावतो भावतश्च संकलेशय-
ति कथमित्याह ।

अलोणेण य सुकयं, सुकलं नो पगामं दव्वतो ।

खेत्ताणुचियं उएहे, काले उस्सूरभोयणं ॥

जावे न देति विस्सामं, निट्टुरेहिं य खिसइ ।

जेयं विचिं च नो देइ, नट्टा अकयदंणणा ॥

अव्यतोऽव्यवचनसंस्कृतं विशिष्टसंस्काररहितं शुष्कं वातादिना
शोषे नीतं बल्लचनकादि तदपि न प्रकामं न परिपूर्णं ददाति ।
क्षेत्रतो यत्तस्मिन् क्षेत्रे अनुचितं जक्तं वा पानं वा तद्ददाति । तथा
उष्णे कर्म कारयति काले उत्तरे जोजनं दापयति जावतो न
ददाति विश्रामम् । निट्टुरेश्वचनैः खिसयति । जितामपि च क-
र्मकर्तो लज्यामपि वृत्तिं मूल्यं न ददाति । एवं च सति ते कर्मक-
राः प्रासादमकृत्वापि नष्टाः पलायिताः स्थितः प्रासादोऽकृतो रा-
ज्ञा चैतज्ज्ञातं ततोऽमात्यस्य दाहना कृता अमात्यपदाश्चावधि-
त्वा तस्य सर्वस्वापहरणं कृतमिति । एष दृष्टान्तः ।

सांप्रतमुपनयमाह ॥

अकरणे य पसायस्स उ, जह सो मच्चो उ दंभितो रत्ता ।

एमेवय आयरिए, उवणयणं होति कायव्वं ॥

यथा प्रासादस्याकरणे सोऽमात्यो राज्ञा दण्डित एवमेवाचार्ये
उपनयनं भवति कर्तव्यं तथैव राजस्थानीयेन तीर्थकरणे अमा-
त्यस्थानीयस्याचार्यस्य सिद्धिप्रासादसाधूनामर्थमादेशो दत्तः ।
स च कर्मकरस्थानीयानां साधूनां अव्यादिषु तत्करोति । यथा
ते सर्वे पलायन्ते । तथा चाह ।

कज्जगिं वि नो विगतिं, भत्तं न तं च पज्जत्तं ।

खेत्तं खलु खेत्तादी, कुवसहिं ज्जन्नामगे चेव ॥

तइयाए देति काले, ओमे वुस्सगगादिगो निच्चं ।

संगहउवग्गहे वि य, न कुणइ भावे पयंडो य ॥

अव्यतः कार्येऽपि समापतिते विकृतिं घृतादिकां न ददाति । म-
कमपि प्रान्तं दापयति । तदपि च न पर्याप्तम् । क्षेत्रतः खलु क्षे-
त्रादीन् प्रेषयति खलु क्षेत्रं नाम यत्र तु किमपि प्रायोग्यं लभ्यते
आदिशब्दाद्यत्र स्वपक्वतः परपक्वतो वाऽपभ्राजना तदादिपरिग्र-
हः । कुवसतो वा स्थापयति उज्जामके वा ग्रामे यदा तदा वा प्रे-
षयति कावतः सदैव तृतीयायां जोजनं ददाति । अत्रमेऽपि दु-
भिर्ज्ञेऽप्युत्सर्गे वादिको नित्यं जावतः संग्रहं ज्ञानादिनिरुपग्रहं व-
क्ष्णपात्रादिभिर्जन करोति । प्रचण्डश्च प्रकोपनशीलः ॥

लोए होउत्तरे चेव, दो वि एए असाहगा ।

विवरीयत्ति व एो सिष्ठी, अन्ने दो वि व साहगा ॥

लोके लोकोत्तरेऽपि च एतावनन्तरोक्तौ द्वावप्यसाधकौ

इत्यतो जावतश्च प्रासादस्य विपरीतवर्तिनः पुनरुनयथापि सिद्धिरिति कृत्वा अन्यौ द्वावपि द्रव्यतो भावतश्च प्रासादस्य साधकौ ॥

सिद्धी प्रासादवर्द्धि-सगस्स करणं चउव्विहं होइ ।

दव्वे खेत्ते काले, भावे य न संकिलेसेइ ॥

सिद्धिः प्रासादावतंसकरणं चतुर्विधं भवति तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । ततो गीतार्यो इत्यादिषु साधून् न संक्षेपयति ॥

एवं तु निम्नवांति, ते वि अचिरेण सिद्धिप्रासाया ।

तेसिं पि इमो उ विही, आहारेयव्वए होति ॥

एवं इत्यादिषु संक्षेपाकरणतस्ते साधवोऽचिरेण स्तोकेन कावेन सिद्धिप्रासादं निर्मापयन्ति तेषामपि सिद्धिप्रासादनिर्मापकानामाहारयितव्ये अयं वक्ष्यमाणो धिधिस्तमेवाह ॥

अहमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दां जागं ।

वायपवियारणट्ठा, छव्वागं कुणइ यं कुज्जा ॥

अहमुदरस्य दधितकृते मनविसहितस्याशनस्य योग्यं कुर्यात् द्वौ जागौ इत्यस्य पानीयस्य योग्यौ पणं तु भागं वातप्रविचरणार्थमूनकं कुर्यात् । इयमत्र भावना । उदरस्य पञ्च भागाः कल्पन्ते तत्र ये जागा अशनस्य सव्यञ्जनस्य द्वौ जागौ पानीयस्य पणो वातप्रविचरणाय । एतच्च साधारणे प्रावृट्काले चत्वारो जागाः । सव्यञ्जनस्याशनस्य पञ्चमः पणो वातप्रविचरणाय । उष्णकाले द्वौ जागावशनस्य सव्यञ्जनस्य त्रयः पानीयस्य पणो वातप्रविचरणायति ।

एसो आहाराविही, जह जणितो सव्वभावदंसीहिं ।

धम्मवसगाय जोगा, जेण न हीयंति तं कुज्जा ॥

एष आहारविधिर्यथा सर्वजावद्विभिः सर्वज्ञैर्भणिता येन च प्रकारेण धर्मेतिमिच्छा अवश्यकर्तव्या योगा न हीयन्ते तं कुर्यान्नान्यदिति । व्य० द्वि० ८ उ० ।

अथ क्षेत्रावमौर्द्व्यमाह ।

गामे नगरे तहा य, रायहाणि निगमे य आगरपट्ठी ।

खेमे कव्वडदोणमुह-पट्टणमडवसंवाहे ॥ १६ ॥

आसमपण विहारे, सन्निवेसे समायघोसे य ।

थल्लसेणाखंभागे, सत्थे संवट्कोट्टे य ॥ १७ ॥

वड्डेसु थ रत्थासु य, घरेसु वा एवमिच्चियं खित्तं ।

कप्पइ उ एवमाइ, एवं खित्तेणओ जवे ॥ १८ ॥

तिसृभिर्गाथाभिः कुलकम् । एवमिति अमुना प्रकारेण हृदयस्थप्रकारेण एतावन्नियतमानं क्षेत्रं पर्यटितुं मम धर्तते इति एवमादिर्बृहत्यादिपरिग्रहः । अथ एतावत्प्रमाणं भिक्षार्थं प्रमितव्यमिति निर्धारणं क्षेत्रेण अवमौर्द्व्यं भवेत् । तदेव भिक्षाभ्रमणक्षेत्रमाह । कुत्र कुत्र भिक्षार्थं साधुभ्रमति ग्रामे गुणान् प्रसूतीति ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । अथवा ग्रसति सहते अष्टादशविधं करम् इति ग्रामस्तस्मिन् । अथवा कण्टकवाटकावृतो जनानां निवासो ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । पुनर्नगरे नास्त्र कराः सन्ति इति नगरं तस्मिन् । तथा राजधान्यां राजा धीयते यस्यां सा राजधानी तस्यां राजधान्यां राजपीठस्थाने निगमे प्रभूतवर्णिभिक्षासे आकरः स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानं तस्मिन् आकरे पट्टी वृत्तवशादिगहनश्रिता प्रान्तजनस्थानं तस्यः एतल्याम् ।

खेटं धूलिप्रकारपरिक्षिप्तं तस्मिन् खेटे । पुनः खर्वटं कुनगरं द्रोणमुखं जलस्थलनिर्गमप्रवेशं तत् भृगुकच्छादिकम् । पत्तनं तु यत्र सर्वदिग्भ्यो जनाः पतन्ति आगच्छन्ति इति पत्तनम् । अथवा पत्तनं रत्नस्थानिरिति लक्षणं तदपि द्विविधं जलमध्यवर्ति स्थलमध्यवर्ति च । मटम्बं यस्य सर्वदिक्कु सार्द्धवृत्तीययोजनान्तर्ग्रामो न स्यात् तत्र । तथा संवाधः प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः खर्वटशब्दादारभ्य संवाधशब्दं यावद् द्वन्द्वः समासः कर्तव्यः । खर्वटश्च द्रोणमुखं च पत्तनं च मटम्बं च संवाधश्च खर्वटद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधास्तेषां समाहारः खर्वटद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधं तस्मिन् खर्वटद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधे एतेषु स्थानेषु इत्यर्थः (१६) पुनः कुत्र कुत्र इत्याह । आश्रमपदे तापसाश्रमोपलक्षिते स्थाने विहारे देवगृहे पुनः सन्निवेसे यात्रार्थसमागतजनावासे समाजः परिपत् घोषः आभीरपल्ली समाजश्च घोषश्च समाजघोषं तस्मिन् समाजघोषे । स्थलं च सेना च स्कन्धावारश्च स्थलसेनास्कन्धावारं तस्मिन् स्थलसेनास्कन्धावारे । तत्र स्थलं उच्चभूमिभागः सेना चतुरङ्गकटकसमूहः स्कन्धावारः कटकोत्तरणनिवासः सार्थक्रयाणकभृतां समूहः प्रतीत एव तत्र संवर्तो भयत्रस्तजनसमवायः कोट्टो दुर्गः संवर्तश्च कोट्टश्च संवर्तकोट्टं तस्मिन् संवर्तकोट्टे (१७) पुनर्वाटेषु वृत्त्यादिपरिक्षिप्तगृहसमूहेषु रथ्यासु सेरिकासु च गृहेषु प्रसिद्धेषु च एतेषु च स्थानेषु अवमौर्द्व्यं कृतं क्षेत्रतो भवति । अथ पुनः प्रकारान्तरेण क्षेत्रावमौर्द्व्यमाह ।

पेना य अफपेडा, गोमुत्तियपंतंगवीहिया चव ।

संनुकावट्टा य, गंतुं पच्चागमा ठट्टा ॥ १९ ॥

पट्टिधा क्षेत्रावमौर्द्विका वर्तते पेडा पेडाकारा चतुष्कोणा पेडाकारेण गोचर्या कृत्वा अवमौर्द्वीकरणमेवमर्जपेडाकारेण गोचरीकरणं गोमूत्रिकाकारेण पतङ्गवीथिका पतङ्गः शलमस्तस्य वीथिका उड्डयनं पतङ्गवीथिका अनियता निश्चयरहिता शलभोड्डयनसदृशीत्यर्थः । पुनः शम्बूकावर्तः शम्बूकः शङ्खस्तद्वत्त्रावर्तो भ्रमणं यस्यां सा शम्बूकावर्ता सापि द्विविधा अभ्यन्तरशम्बूका वहिःशम्बूका च । शङ्खनाभिरुपक्षेत्रे मध्याह्निके गम्यते सा अभ्यन्तरशम्बूकावर्ता विपरीता बाह्यात् मध्ये आगमनरूपा वहिःशम्बूकावर्ता पञ्चमी । पुनः पट्टी आयतं गन्तुं प्रत्यागमाज्ज्ञेया आदित एव आयतं सरलं गत्वा यस्यां प्रत्यागमो भवति सा पट्टी ज्ञेया इत्यर्थः । एतासां भिक्षाचर्याणां मपि अवमौर्द्व्यत्वं ज्ञेयं यतो हि अवमौर्द्व्यार्थमेव ईदृक्प्रकारेणैव साधुराहारार्थं भ्रमति तस्मान्नात्र दोषः । १६ ।

दिवसस्त पोरिसीणं, चउएहं पि जत्तिओ जवे काओ ।

एवं चरमाणो खड्डु, काओमाणं मुण्येयवो ॥ २० ॥

दिवसस्य चतसृणां पौरुषीणां प्रहराणां यावद् घटिकाचतुष्टयादिकोऽभिग्रहविषयः काओ जवति एवममुना प्रकारेण कावेन चरमाण इति गोचर्या चरतः साधोः खलु निश्चयेन कादावम इति कावेन अवमं कादावमं मन्तव्यः ॥

पुनः कादावमौर्द्व्यमेव प्रकारान्तरेणाह ॥

अहव तइयपोरिसीए, ऊणाए घासमेसंते ।

चउभागूणाए वा, एवं काओणओ जवे ॥ २१ ॥

अथवा तृतीयायां पौरुष्यामूनायां किञ्चिद्धीनायां प्रासमाहारमोपयन् गवेषणां कुर्वन् वा अथवा चतुर्जागेन ऊनायां तृतीयपौरु-

प्रां निज्ञा नयीं सायोरुक्तास्ति कावेन अवमोदयं भवेत् ।
उत्त०३ अ० ॥

अथ नावावमोदयमाह ॥

मे किं नं भावेनोयरिया ५ अणोयविज्ञा पणत्ता १ तं जहा
अप्यकंहे जाव अप्यकंहे अप्यकंहे अप्यकंहे अप्यकंहे
तुमे मेनं जावेनोयरिया तं जं ऊणेनोयरिया ॥

अपर्ययः पुरुषः अवमोदरिका अवमोदोपचारादिति (अप्य-
कंहेति) अपर्ययश्चेत् राज्यादावसंयतजागरणमयाव (अप्यकं-
हेति) इह ऊष्मा विप्रकीर्णा कोषविशेषाद्वचनपक्षतिः चूय्या
नृकम् । “ संज्ञा अणाय य बहुष्यता विसं अप्यतुमं तुमेति ”
तुमंतुमो हृदयस्थः कोषविशेष एव । ज० १५ अ० ७ उ० ।
जावाद्मोदरिका कोषादिपरित्यागो यत उक्तम् । “ कोहाईणम-
णुदिणं, चाओ जिणवयणमावणाओ य । भावेणोणोदरिया,
पञ्चता वीयरगेहि ॥ ” प्रव० ६ द्वा० । द० । ग० । स्या० श्री० ॥

इत्थी वा पुरिमो वा, अलंकिथो वा एलंकिओ वा वि ।

अचयवयत्यो वा, अचयरणं च वत्येणं ॥ २२ ॥

अचयं विसंभेणं, वनेणं भावमणुमुयंते उ ।

एवं चरमाणो खनु, जावावमाणं मुखेयवं ॥ २३ ॥

युग्मम् एवमनुना प्रकरणे चरमाणः इति प्राकृतत्वाच्चरमाणस्य
मिज्ञायां भ्रममाणस्य साधोः खनु निश्चयेन (भावोचमाण इति)
भावोऽवमत्यं भावावमोदयं (मुणितव्यं) ज्ञेयमित्यर्थः । भावेन
अवमोदयं भावावमोदयं कोऽर्थः । यदा कश्चित्साधुरिति चि-
न्तयति अद्य कश्चिद्वाता भावमेतादृशं स्वरूपम् (अणुमुयंते इति)
अनुमुञ्चन् अत्यन्तं एतादृशस्य रूपं जज्ञन् मह्यम् आहारं दा-
स्यति तदाऽहं प्रहृष्यामि नान्यथेति ज्ञायः । को दाता कीदृशं च
भावमत्यन्तं तदाह (इत्थी) स्त्री वा पुरुषो वा श्रवकृतः आज-
ग्राणदिसहितोऽथवाऽनलंकृतोऽथवाऽरहितः (अचयवयत्यो)
अन्यतरवयस्थो घालतरुणस्थविरादिकानां त्रयाणां वयसां मध्ये
अन्यतरस्मिन् एकस्मिन् वयसि स्थितः । अन्यतरेण पट्टकृत्वादि-
चक्षणे उपलक्षितः । २२ । अन्येन विशेषेण कुपितप्रहसितादि-
नाऽयस्यानेदेन उपलक्षितः वर्णेन स्वेनरक्तादिना उपलक्षितः
जावं पर्यायमुक्तरूपमलङ्कारादिकम् (अणुमुयंते) अनुमुञ्चन्
एतादृशः सद्य मह्यं आहारं दास्यति तदा हास्यामि इत्यभिग्रह-
धारणेन जावावमोदयं ज्ञेयम् ॥

अथ पर्यायावमोदयमाह ।

दन्वे खिचे कावे, भावमि आहियाउ जे जावा ।

एणहिं आमचरओ, पज्जवचरओ जवे भिक्खू ॥ २४ ॥

इत्ये अज्ञानपानादौ क्षेत्रे पूर्वोक्ते ग्रामनगरादौ कावे पौरुष्यादौ
भावे स्त्रीत्वादौ आप्याताः कथिता ये जावाः पर्यायास्तैः सर्वैर-
पि ज्ञ्यादिपर्यायैः अवममवमोदयं चरति सेवति यः सोऽव-
मद्यो भिक्षुः पर्यावचरको भवेत् । पर्यायावमोदयं चरको भवती-
त्यर्थः । एकस्मिन्कथाधर्माद्वारेण ज्ञ्यतोऽवमोदयं स्यादेव परं
ग्रामादौ क्षेत्रतः पौरुष्यादौ कावतः स्त्रीपुरुषादिषु जावतः कथ-
मवमोदयं स्यात् उत्तरं क्षेत्रकालजावादिष्वपि विशिष्टाऽभिग्र-
हवशादवमोदयं स्यादेव । इह पुनः पर्यायग्रहणेन पर्यावप्रा-
धान्यविधक्या पर्यावावमोदयं ज्ञेयम् । २४ । उत्त० ३० अ० ।

ऊधारिता-अवधारायितृ-त्रि० विद्विचतं वकरि, “ अनियक्षणं
अनियक्षणं ऊधारिता ” । अभीक्षणमवधारयिता । शङ्कितस्या-

प्यस्य निःशङ्कितस्यैवमेवायमित्येवं वक्ता । अथवा अवधारयिता
परगुणानामपहारकारी यथा तथा हासादिकमपि परं ज्ञपति
दासचोरस्त्वमित्याद्येकादशमसमाधिस्थानम् । दशा० १ अ० ।
ऊमिणुण-अवमान-न० । लोकशास्त्रप्रसिद्धे मोहणके, “ चउ-
णारी कमिणणं अहिगासु नत्थि उ विरोहो ” ध० २ अधि० ।
ऊरण-ऊरण-पुं० उरज्जे, रा० । मेये, विशेष० ।

ऊरस-ऊरस-पुं० उरसा वतंत इति ऊरसः । वज्रवति बाहुव-
लिनीय पुत्रभेदे, स्या० १० ग्रा० ।

ऊरुघंटा-ऊरुघांटा-स्त्री० जह्वाघण्टायाम्, द्वा० १७ अ० ।

ऊरुयावल-ऊरुकावल-पुं० ऊरुकयोरावयनमूरुकावतः । शारी-
खण्डरुज्जेदे, । प्रश्न० १ सं० ३ द्वा० ।

ऊरुयाल-ऊरुदार-पुं० ऊर्वोर्जह्वयोर्दोरो दारणा ज्वालो वा ज्वा-
लनं यः स तथा । शारीखण्डरुज्जेदे, प्रश्न० १ सं० ३ द्वा० ।

ऊस-ऊस-पुं० वसन्ति रसा अत्र वस-रक्-नि-न पत्वम् रखो-
पे “ लुप्तपरवशपसां दीर्घः । ७ । १ । ४३ । इति लुप्ताधःस्थ-
रेफस्य सकारस्यादेः स्वरस्य दीर्घः । किरणे, प्रा० ।

ऊप-पुं० ऊप रुजायाम्, क० पांशुकारे, द० ५ अ० । ऊपरादि-
क्षेत्रोद्भवे लवणिमनि, लवणसंमिश्रजोविशेषे, पि० । यद्वाश-
दूपरं क्षेत्रम् प्रज्ञा० १ पद । जीवा० । मानुषनगप्रथमकृद्वैदूर्य-
पल्योपमस्थितिके नागदेवे, द्वी० । कर्णरन्ध्रे चन्दनाद्रौ, तत्र-
चन्दनाक्षेर्विरहितापकत्वात्कर्णच्छिद्रस्य अल्पजलादिप्रवेशेनोद्दे-
गहेतुत्वात् क्षारमृत्तिकाया मश्रापहारकत्वात्तथात्वमिति भेदः ।
ऊपति अन्धकारं मेचकं वा । प्रजाते, रेतसि, न० तस्य क्षारव-
त्वात्तीव्रत्वादुष्णत्वाच्च तथात्वम् । क्षारमृत्तिकायाम्, स्त्री० वाच० ।
ऊसद-ऊत्सृष्ट-न० उद् सृज्-क्त० । उत्सर्जने, उच्चारणेदेस्त्या-
गे, आच्चा० २ श्रु० ।

ऊसद-ऊत्सृष्ट-त्रि० उच्चे, जी० ३ प्रति० । जं० । उत्कृष्टे, व्य०
६ उ० । “ ऊसदाति वा गन्मियातिवा ” आच्चा० २ श्रु० । “ वज्ञा-
इ ज्ञयमूसदमित्याद्युक्ते शुभवर्णगन्धादियुक्ते प्रव० २ द्वा० । दशा० ।
आच्चा० । “ रसियं रसियं ऊसदं ऊसदं मणुषं मणुषं ” सम० ।
ऊसण-उपण-न० उप-ल्युट् मरिचौ, पिप्पलीमूत्रे, शुण्ठ्यां, च ।
चित्रके, पुं० । पिप्पल्यां, चव्ये च स्त्री० । मरीच्यादीनां जिह्वो-
द्वेजकतया तथात्वम् वाच० ।

ऊसएहसएहिया-उच्छृङ्खलश्लक्ष्णिका-स्त्री० । उत् प्रा-
वक्ष्येन श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका अनन्तेषु परमाणुषु, अनन्तैः पर-
माणुनिरेकस्या उच्छृङ्खलश्लक्ष्णिकाया अभिधानात् ॥ प्रव०
२५४ द्वा० । “ अणंताणं परमाणुपोगमजाणं समुदयसमिति-
समागमेणं सा एगा उत्सएहिया ” अनन्तानां व्यवहारिक-
परमाणुपुञ्जानां समुदयाद्यादिसमुदयास्तेषां समितयो मित-
नानि तासां समागमपरिणामवशादेकीभावनं समुदयसमि-
तिः समागमस्तेन या परिणाममात्रेति गम्यते । सा एका अत्य-
न्तं श्लक्ष्णश्लक्ष्णा सैव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका । उच्चावक्ष्येन श्लक्ष्ण-
श्लक्ष्णिका उच्छृङ्खलश्लक्ष्णिकाः ज० ६ द्वा० ७ उ० ।

ऊसत्-उत्सत्-त्रि० ऊर्कं सक्तं उत्सक्तः । उल्लोचतद्वे उपरिस्ति-
यके, “ आसत्तो सत्त विगलघट्टमल्लदामकक्षाधं ” द्वा० २० प्र० ।

ऊसर-ऊपर-न० ऊप मत्वर्थीयो रः ऊपं क्षारमृत्तिकां राति द-

गिननिर्देशे यावदधिकमिष्टम् ४ आत्मार्यकृतम् ५ । एतान् पञ्च-
मेवान् मुक्त्या अपरः प्रष्टो विकल्पो नास्ति यदर्थमुत्तरेण ज-
नेत । अत्र चान्तर्यं यद् गृह्णितव्यं तदेव प्रदीतं कल्पने
न शेषाणीनि । इति ताऽऽख्येन पुस्तकभेदे, “ दत्ता दुविहो आ-
मिनो जो नावचो जमिनो जो अणवचो ” पं० भा० ।

जमिय-उच्छिन्न-वि० उद्-धि-त्-। दधने, कल्प० । औ० ।

जा० । उच्चैः कृते, उत्त० २२ अ० । उच्चैः विपा० १ श्रु० २ अ० ।
ऊर्ध्वकृते, औ० । उत्तरे, कल्प० । प्रत्ययाने, सूत्र० २ श्रु०
७ अ० । पञ्चमे, अनिलद्वय पञ्चव्यवस्थिते, सूत्र० २ श्रु० १
अ० । प्रान्तादादा वास्तुभेदे, नि० चू० १ न० “ जसियं जं उच्छ्रयेण
कयं ” आ० चू० ४ अ० । आच० ।

उन्मृत-वि० प्रवृत्तया सर्वासु हिंसा प्रवृत्ते, चं० १७ पाहु० ।
स० । ब्रह्ममाने, मुक्तजालनरुक्षितयेमजातनावकत्वं ” रा० ।

जमियजम्भ-उच्छिन्नध्वज-पुं० ऊर्ध्वकृतजयपताकायाम्, विपा०
१ श्रु० २ अ० ।

जसियपभाग-उच्छिन्नपताक-वि० ऊर्ध्वकृतपताकायुक्ते, “ जह
पमिताहे जसियपभागां णयरं कयं ” आ० म० द्वि० । “ जसिय-
पनागगणनत्रमणुलिहंता ” रा० ।

जमियफलिह-उच्छि (त्मृ) तस्फटिक (परिघ)-पुं० उ-
च्छिन्नं स्फटिकमिव स्फटिकमन्तःकरणं यस्य स तथा । मौनी-
न्द्रप्रवचनायत्यापरितुष्टमनसि, इति वृक्षव्याख्या केचित्वाहुः
लच्छितः अर्गशा स्थानादपनीय ऊर्ध्वकृतो न तिरश्चीनः कपाट-
पश्चाद्भागादपनीत इत्यर्थः । उत्तरे वाऽपगतः परिघोऽर्गला
गृहद्वारे यस्यासौ वस्तुनपरिघः । उच्छिन्नपरिघो वा औदार्या-
निरेकादतिशयदानदापित्वेन जिह्वकप्रवेशार्थमनग्नितगृहद्वारे,

“ जसियफलिहे अवंगुयडुवारे चिय तंते उरपरघरप्पवेसे ” झा०
५ अ० । दशा० । औ० ।

जसुअ-उच्छुक्-वि० उक्ताः शुकाः यस्मात्सः । अनुत्साहोत्सने
त्सच्छे ५ । १ । १४ इति च जगस्यादेत कत्वम्, ॥ उक्ता-
तुक्ते, प्रा० ।

जसुम्भ-ऊर्ध्वम-धा० ज्या-पर-अक-सेद्-उद्धासे, उद्धसेरुसलोः
मुम्भणिहसपुआअंगुजाह्वारोआः मा० २०१ इत्युद्धसेरुसुम्भादेशः
ऊर्ध्वम उद्धस उद्धसति प्रा० ।

ऊर्ध्व-ऊर्ध्व-पुं० ऊर्ध्व-ध्वज-। पृथिव्यादिसम्बन्धिन्यामोघमात्रसं-
ज्ञायाम्, विशेष० । मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणुपुरुषोचितदेशे कि-
मयं स्थाणुरत पुरुष इत्येवमात्मके तर्के, सूत्र० २ श्रु० ४ अ०
बुद्धिगुणभेदे, स च विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्येषु तथाविधेषु व्या-
प्या वितर्कणम् (ध० १. अधि०) स्वरूपप्रतिपादनं स तर्कः की-
र्त्यते ऊर्ध्व इति च संज्ञान्तरं व्रजते र० ३ परि० । (तत्प्रामाण्या-
दितिरूपणं तत्कशब्दे) चतुरशीत्युहाङ्गशतसंज्ञेषु, जो० २
पाहु० ॥ आगमाविरोधिना तर्केण आगमार्थस्य संशयपूर्वपक्षनि-
वारणपूर्वकोत्तरपक्षव्यवस्थापनेन निर्णयरूपे परीक्षणे, अनन्वि-
तार्थकविजक्त्यादिकल्पने पदान्तरेण आकाङ्क्षापूर्णाथं ऽध्या-
हारे, सांख्योक्ते ताराख्ये भेदे, आरोपे, समूहे च । वाच० ।

ऊर्ध्वग-ऊर्ध्वग-न० चतुरशीतिमहाऽनुरशतसहस्रेषु, जो० २
पाहु० ॥

ऊर्ध्व-ऊर्ध्व-स्त्री-उद्-अ० स्त्रीत्वात्, टाप् । अध्याहारे, वाच० ।
वितर्कात्मिकायां तर्कबुद्धौ, वत्त० ३ अ० । आ० म० द्वि० ॥

ऊर्ध्वपन्नत्-ऊर्ध्वपन्नत्-वि० तर्कबुद्ध्या प्रणीते, “ उद्वापन्नत्
घोमियसिबभूउत्तरार्हि इमं ” आ० म० द्वि० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमद्द्वारक-जैनश्वेतास्वराचार्य श्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अभिधानराजेन्द्रे

ऊकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तं-

समाप्तश्चायं द्वितीयो भागः ॥

• श्री •

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-

कलिकाल-सर्वज्ञ-श्रीमद्भट्टारक

जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री

१००८ श्रीविजयराजेन्द्र-

सूरिविरचिते अजिधान

राजेन्द्रे शब्दसङ्कलने

द्वितीयो जागः समाप्तः

आचार-प्रदर्शनम् ।

—:०:—

मुनिहिननूरिकुलतिलकायमान-सकलजैनागमपारदृश्व-आवालब्रह्मचा-
री-जह्मयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुद्धशुपकारक-श्री
लौधर्मवृद्धतपोगच्छाय-सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जट्टारक श्री १००८
प्रभु श्रीमद्भविजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअभिधानराजेन्द्र' प्राकृत
मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत्
१९४६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया । इस
महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-
श्रीमद्धनचन्द्रसूरीजी महाराजने जी आपको बहुत सहायता दी । इस
प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह
प्राकृत वृद्धकोष संवत् १९६० चैत्र-शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्री सूर्यपुर
(सूरत-गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ ।

गवालियर रियासत के राजगढ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दर-
मियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी-मुनि श्रीरूपवि-
जयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य
मुनि महाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के
प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव
पास हुआ कि-मर्हुम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अभिधानराजेन्द्र' प्राकृत
मागधी महाकोश का जैन जैनेतर समानरूप से लाज प्राप्त कर सकें, इस
लिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम
(मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्जुजजीत्-मिश्रीमलजी मथुगलालजी, रूप-
चंदजी रखवदासजीत्-जागीरथजी, बीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और
गोमाजी गंजीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की
देख-रेख में श्रीअभिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रजाकरप्रिटिंग प्रेस
स्वतन्त्र खोलना चाहिये । कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त--चार महर्षि-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
द्विजयचूषेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतान्द्रविजयजी को सौंपा जाय । वस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदि ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिराजों की देख-रेख से कोश क्रमशः तपना शुरू हुआ,
जो सं० १९७१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण तप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमतंगजमदभञ्जनकेसरी-
कलिकालसिद्धान्तशिरोमणि--प्रातःस्मरणीय--आचार्य-श्रीमद्धनचन्द्रसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सच्चारित्रि-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक-मुनिश्रीदुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्-महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज,
साहित्यविशारद-विद्याचूषण-श्रीमद्विजयचूषेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतान्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-हर्षविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरोंने अपने अपने विहार के
दरमियान समय-समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन, मन
और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक जाँति
परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आचारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय श्रीसंघ-मालवा—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगरोद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

„ जावरा ।

„ वारोदा-बड़ा ।

„ भावुवा ।

स्पृष्टो यो हि येन सर्वान्मना व्याप्तो नासौ तस्यैव देशेन व्याप्तो भवति—विरोधात्, प्रदेशैस्तु व्याप्तः । सर्वेषामपि धर्मास्तिकायप्रदेशानां तत्रावगाढत्वात्, एवमधर्मास्तिकायविषयऽपि, निर्वचनं वाच्यम् । तथा नो आकाशास्तिकायेन सकलेन द्रव्येण स्पृष्टः, आकाशास्तिकायदेशमात्रत्वाल्लोकस्य, किन्तु-देशेन व्याप्तः । प्रदेशैश्च पृथिव्यादयोऽपि सूक्ष्माः सकललोकापन्ना वर्तन्ते ततस्तैरपि सर्वान्मना व्याप्तः, 'तसकाइएणं सिय फुडे' इति, यदा केवली समुद्रातं गतः सन् चतुर्थे समये वर्तन्ते तदा तेन स्व-प्रदेशैः सकललोकपूरणात् त्रसकायेन स्पृष्टः केवलिनस्त्रसकायत्वात्, शेषकालं तु न स्पृष्टः सर्वत्र त्रसकायनामभावात् । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० ।

आगासपइड्डिय-आकाशप्रतिष्ठित-त्रि० । आकाशं-व्योम तत्र प्रतिष्ठितं-व्यवस्थित आकाशप्रतिष्ठितः । आकाशव्यवस्थितं, "आगासपइड्डिय वाए" (सूत्र-२८६ x) । स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० । "तप्पइड्डिओ लोगो" ॥ १२३+॥ तत्प्रतिष्ठितो लोकस्तत्—इत्यनेनाकाशपरामर्शस्तस्मिन्नाकाशे प्रतिष्ठितस्तत्प्रतिष्ठितः; प्रकर्षेण स्थितवानित्यर्थः । दश० १ अ० ।

आगासपंचम-आकाशपञ्चम-पुं० । आकाशं-सुपिरलक्ष-णम् । तत्पञ्चमं येषां तानि । पृथिव्यादिके पञ्चमहाभूते, सूत्र० । "पुढवी आउ तेऊ, वाउ आगासपंचमा" ॥ ७ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आगासपय-आकाशपद-न० । सिद्धश्रेणिकपरिकर्मश्रुत-भेदे, स० १४७ सूत्र ।

आगासप्पएस-आकाशप्रदेश-पुं० । आकाशस्य निर्विभागे भागे, प्रज्ञा० १ पद । षोडशाकाशप्रदेशाः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आगासफलिह (फालिय)-आकाशस्फटिक-पुं० । आकाशमिव यदत्यन्तमच्छं-स्फटिकमाकाशस्फटिकम् । स० ३४ सम० । अतिस्वच्छे स्फटिकविशेषे, "आगासफलिहाम-एणं सपायपीडेणं सीहासणेणं" (सूत्र-५ + टी०) । आकाशस्फटिकमतिस्वच्छं स्फटिकविशेषस्तन्मयेनोपलक्ष्यत इति गम्यम् । भ० १ श० १ उ० । जं० । रा० । आकाशं भवः स्फटिक इव वर्णोपले कर्काख्ये संहतजलखण्डे तदुत्पादविलयौ श्रीपतिराह—"उद्भूतैः पांसुभिर्भूमेः प्रचण्डपवनोच्च-यात् । मेघमण्डलमानीतैर्मालिन्यपरिवर्जितैः ॥ १ ॥ मि-श्रणाज्जलविन्दूनां, पिण्डभावो भवति । द्रवद्वन्निपतन्त्येते, द्रवन्ते च पुनः क्षितौ ॥ २ ॥" वाच० ।

आगास (फलिह) फालियसरिस्पह-आकाशस्फटिकस-दृशप्रभ-त्रि० । आकाशस्फटिकयोरकाशरूपस्फटिकस्य वा सदृशी प्रभा येषां तानि तथा । आकाशस्फटिकतुल्ये, औ० ।

आगास (फलिहा) फालियामय-आकाशस्फटिकमय-त्रि० । अतिस्वच्छस्फटिकविशेषमये, भ० १ श० १ उ० । "आगासफालियामयं सपायपीडे सीहासणे" (सूत्र-३४ +) । आकाशमिव यदत्यन्तमच्छं स्फटिकं तन्मये सिंहासनं सपादपीठम् । स० ३४ सम० । रा० । आकाशतुल्यं स्वच्छतया यत् स्फटिकं तन्मयेन सपादपीठेन सिंहासननेति । औ० ।

आगासमग्ग-आकाशमार्ग-पुं० । द्रव्यमार्गभेदे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । आकाशमार्गो विद्याधरादीनाम् । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

आगासातिवाइ (न्)-आकाशातिपातिन्-पुं० । आकाशमव्योम अतिपततीति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वा आकाशमतिक्रामति, आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वा अतिशयेन पातयतीत्येवंशीले च । औ० १५ सूत्र० ।

आकाशादिवादिन्-पुं० । अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिनि, औ० । "अप्पेगइया विउल्लमइविउव्विणि-ह्वित्ता चारणा विज्जाहरा आगासातिवाइणो" (सूत्र-१५+) 'आगासातिवाइ' ति—आकाशं-व्योमातिपतन्ति-अतिक्रामन्ति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वा आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वा अतिशयेन पानयन्तीत्येवंशीला आकाशातिपातिनः । आकाशादिवादिनो वा । अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिन इति भावः । औ० ।

आगासिउं-आकृष्टुम्-अव्य० । दृढात्समाकृत्यात्मनः समीपमानेतुमित्यर्थे, विशेष० ।

आगासिय-आकर्षित-त्रि० । आकृष्टे, उत्पादिते, औ० ।

आकाशित-त्रि० । आकाशम्-अम्बरम् इतः-प्राप्तः । आकाशं गतं, "आगासियाहिं सेअचामराहिं । (सूत्र-१०+) आकाशम्-अम्बरमिताभ्यां-प्राप्ताभ्याम्, आकर्षिताभ्यां वा; आकृष्टाभ्याम्-उत्पादिताभ्यामित्यर्थः । औ० ।

आगिइत्तिग-आकृतित्रिक-न० । आकृतयः-संस्थानानि पदसंहननानि पद जातयः पञ्चैत्येवं सप्तदशके आवृत्त्युपलक्षिते त्रिके, कर्म० ५ कर्म० ।

आगु-आकु-(गु)-पुं० । 'अक' 'अग' कुटिलायां गतौ, उण् अभिलापायाम्, आव० । "सक्को वंसद्ववणा इक्खुअगू तेण हुंति इक्खागा" 'अक' 'अग' कुटिलायां गतौ, अनकार्थत्वाद्वातूनाम् । अकृधातोरौणादिके उणप्रत्यये आगुशब्दोऽभिलापार्थः, ततः स्वामी इज्ञाः आकुना-अभिलापेण करं प्रासारयत् शक्र आपर्णयत् तेन कारणेन भवन्ति इ-त्वाकुचंशभवा पेदवाकाः । आ० क० १ अ० ।

आग्घाण-आग्राण-त्रि० । आ-ग्रा-कृ । अहीतगन्धे पुष्पादौ, नासिकया यस्य गन्धज्ञानं जातम् । तस्मिन्, तृप्ते च । भावे कृ । गन्धग्रहणे, तृप्तौ च । न० । वाच० । "आग्रेराइग्घः" ॥ २४१२३ ॥ इति आइग्घादेशः । आइग्घइ । आग्घाइ । प्रा० ।

आघं-आख्यातवत्-त्रि० । कथयितरि, सूत्र० । "आघं मईमं अणुवीय धम्मं" ॥ १x ॥ 'आघं' ति-आख्यातवान् । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आधअज्भयण-आख्यातवदध्ययन्-न० । सूत्रकृताङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य समाध्याययनापरनामधेये दशमेऽध्ययने, सूत्र० । निर्युक्किरुदाह—"आयाणपदेणाऽऽघं, गोणं णामं पुणो समाहि नि" ॥ १०३x ॥ आदीयने-गृह्येन प्रथममादौ यत्त-

श्रीसंघ-वडनगर ।	श्रीसंघ-सरसी ।	श्रीसंघ-भकणावदा ।
" न्याचराद ।	" मुंजाखेडी ।	" कूकसी ।
" मन्दसोर ।	" खरसोद-बड़ी ।	" आलीराजपुर ।
" लीनामज ।	" चीरोला-बड़ा ।	" रींगनोद ।
" निम्बाहेडा ।	" मकरावन ।	" राणापुर ।
" इन्दौर ।	" बरडिया ।	" पारां ।
" उज्जैन ।	" (भाट)पचलाना ।	" टांडा ।
" महेन्द्रपुर ।	" पटलावदिया ।	" बाग ।
" नयागाम ।	" पिपलोदा ।	" खवासा ।
" नीमच-सिटी ।	" दयाई ।	" रंभापुर ।
" संजीन ।	" बड़ी-कड़ोद ।	" अमला ।
" नारायणगढ़ ।	" धामणदा ।	" बोरी ।
" बरड़ावदा ।	" राजोद ।	" नानपुर ।

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।	श्रीसंघ-थिरपुर (थराद) ।	श्रीसंघ-ढीमा ।
" थिरमगाम ।	" वाव ।	" दूधवा ।
" सूरत ।	" भोरोल ।	" वात्यम ।
" साणंद ।	" धानेरा ।	" वासण ।
" बम्बई ।	" धोराजी ।	" जामनगर ।
" पालनपुर ।	" डुवा ।	" खंभात ।

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।	श्रीसंघ-भीनमाल ।	श्रीसंघ-शिवगंज ।
" आहोर ।	" सांचोर ।	" कोरटा ।
" जालोर ।	" वागरा ।	" फतापुरा ।
" भेंसवाड़ा ।	" धानपुर ।	" जोगापुरा ।
" रमणिया ।	" आकोली ।	" भारूदा ।
" मांकलेसर ।	" साथू ।	" पोमावा ।
" देवावस ।	" सियाणा ।	" बीजापुर ।
" विशनगढ़ ।	" काणोदर ।	" बाली ।
" मांडवला ।	" देलंदर ।	" खिमेल ।

श्रीसंघ-गोल ।

” साहेला ।
” आलासण ।
” रेवतड़ा ।
” धाणसा ।
” वाकरा ।
” मोदरा ।
” थलवाड़ ।
” भेंगकवा ।
” सूराणा ।
” दाधाल ।
” धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

” बलदूट ।
” जावाल ।
” सिरोही ।
” सिरोड़ी ।
” हरजी ।
” गुडावालोतरा ।
” भूति ।
” तखतगढ ।
” सेदरिया ।
” गोवाडा ।
” भावरी ।

श्रीसंघ-साडिराव ।

” खुडाला ।
” राणी ।
” खिमाड़ा ।
” कोशीलाव ।
” पावा ।
” एंदला का गुड़ा ।
” चँणोद ।
” डूडसी ।
” थाँवला ।
” जोयला ।
” काचोली ।

इनके सिवाय दूसरे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतन्नाम (मालवा)

दादानम् आदानं च तत्पदं च सुवन्तं तिङन्तं वा तदादान-
पदं तेनाऽऽधन्ति नामास्याध्ययनस्य यस्मादध्ययनादाविदं
सूत्रम् । सूत्र० १ श्रु० १० अ० । (अत्र विशेषः दृष्टान्तश्च
'समाहि' शब्दे सप्तमे भागे दर्शयिष्यते ।)

आघंसण-आघर्षण-न० । भावे ल्युट् । मर्हने, वाच० ।
ईपत् घर्षणे, "आघंसेज्ज वा" (सूत्र-६७५) । ईपत्पुनः
पुनर्वा घर्षयेद् । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

जे भिक्खू अप्पणो दंतं आघंसेज्ज वा पघंसेज्ज वा
आघंसंतं वा पघंसंतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥

एकदिशं-आघंसणं । दिशे दिशे पघंसणं नि । नि० चू० ३ उ० ।
आघवत्ता-आख्यातृ-त्रि० । आख्यायकं, (प्रज्ञापकं) स्था०
४ टा० ४ उ० ।

आघवण-आख्यान-न० । सामान्यविशेषाभ्यां कथने, "आ-
घविज्जति" (सूत्र-१३७५) । प्राकृतशैल्या-आख्यायन्ते
सामान्यविशेषाभ्यां कथ्यन्ते इत्यर्थः । स० । आच० । आ-
ख्यापने, सामान्यविशेषरूपेण कथने, "दुवालसंगं ग-
णिपिडंगं आघवइ" (सूत्र-७१०५) । सामान्यविशेषरूपेण आ-
ख्यापयतीति । स्था० १० टा० ३ उ० ।

आग्रहण-न० । आदानं, अनु० ।

आग्रहण-न० । आदापने, भ० ६ श० ३१ उ० ।

अर्थापन-न० । प्रतिपादनतः पूजाप्रापणे, भ० । "केवलपण-
घर्मं आघवेज्ज वा" (सूत्र-३६८५) । आग्राहयेच्छिष्या-
नर्थापयेद्वा प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेदिति । भ० ६ श० ३१ उ० ।

आघवणा-आख्यापना-स्त्री० । आख्यापने, उपा० । "वह्निं
आघवणाहि य" (सूत्र-४४५) । 'आघवणाहि य' चि-
आख्यापनैः । उपा० ७ अ० । तच्च सामान्यतः प्रतिपादनम्-
"आघवणाहि य" (सूत्र-२३८) । आख्यापनाभिश्च-सामा-
न्यतः प्रतिपादनैः । स्था० १ श्रु० १ अ० । नि० । भ० ।

आघवित्तए-आख्यातुम्-अव्य० । भणितुमित्यर्थे, अन्त० १
श्रु० ३ वर्गं ८ अ० । भ० ।

आघविय-आख्यातृ-त्रि० । आ-ख्या-कर्मणि-कृ । कथिते,
वाच० । "भगवया महावीरेणं आघविण" (सूत्र-७४५) ।
'आघविण' चि-आपत्त्वादाख्यात इति । उक्त० २६ अ० ।

आगृहीत-त्रि० । आदत्ते, "आघस्सए चि पयं आघवियं
पञ्चविधं परुवियं" ग० २ अधि० । 'आघवियं' चि-प्राकृ-
तशैल्या छान्दसत्वाच्च गुरोः सकाशादागृहीतम् । अनु० ।

आग्राहित-त्रि० । आदापिते, भ० ६ श० ३१ उ० ।

अर्थापित-त्रि० । प्रतिपादनेन पूजां प्रापिते, "केवलपण-
घर्मं आघवेज्ज वा" (सूत्र-३६८) । आग्राहयेच्छिष्या-
नर्थापयेद्वा-प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेद् । भ० ६ श० ३१ उ० ।

आघवेमाण-आख्यातृ-त्रि० । कथयति, आव० ३ अ० ।

आघसंत-आघर्षण-त्रि० । ईपद्घर्षणं कुर्वति, नि० चू०
१७ उ० ।

आघसावण-आघर्षण-न० । ईपद्घर्षणे, नि० चू० ।

जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथस्स दंतं अणुत्थिएण वा
गारत्थिएण वा अघसावेज्ज वा पघसावेज्ज वा आघसंतं
वा पघसंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥ नि० चू० १७ उ० ।

आघाण-आख्यान-न० । कथने, -आचा० "आघाइ णाणी"
(सूत्र-१३१५) । ज्ञानी आख्याति-आचष्टे । आचा० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

आघाय-आख्यात-त्रि० । आ-ख्या-कर्मणि कृ । कथिते,
वाच० । "आघायं तु सोच्चा" (सूत्र-१८८५) । आख्यातेमेवै-
तत् कुशीलविपाकादिकं श्रुत्वा निश्चयेति । आचा० १ श्रु०
६ अ० ४ उ० । भावे कृ । आशये च । न० । "आघायं पुण
एगेसि" (॥ १५ ॥) । नियतिवादिनां पुनरेकेषामेतदा-
ख्यानम्, अत्र च-"अविचक्षितकर्मका अपि अकर्मका
भवन्तीति" ख्यातेष्वानां भावे निष्ठाप्रत्ययस्तद्यांगे कर्त्तरि
पठ्यते; ततश्चायमर्थः-तैर्नियतिवादिभिः पुनरिदमाख्यातं;
तेषामयमाशय इत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

आघात-पुं० । आ-हन्-घञ् । वधे, आहनने, ताडने च ।
आघाते घञ् । वधस्थाने, वाच० । आहन्यन्ते-अपनयन्ति
विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् स
आघातः । मरणे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

आघायकिञ्च-आघातकृत्य-न० । अग्निस्कारजलाञ्जलि-
प्रदानपट्टपिण्डादिके मरणकृत्ये, सूत्र० ।

आघायकिञ्चमाहेउं, नाइथो विसएसिणो ।

हरंति अग्ने तं वित्तं, ॥ ४५ ॥

आहन्यन्ते-अपनयन्ति; विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकार
अपि प्राणा यस्मिन् स आघातः मरणं । तस्मै तत्र वा कृत-
मग्निस्कारजलाञ्जलिप्रदानपट्टपिण्डादिकमाघातकृत्यं त-
दाघातुम्-आघाय-कृत्वा पश्चात् ज्ञानयः-स्वजनाः; पुत्र-
कलत्रभ्रातृभ्यादयः, किम्भूताः ?-विषयानन्वेष्टुं शीलं येषां ते,
अन्येऽपि विषयैः सन्तस्तस्य दुःखाऽर्जितं वित्तं-द्रव्य-
जानम्-अपहरन्ति-स्वीकुर्वन्ति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

आ (घ) घायण-आघातन-न० । वधस्थाने, वाच० ।
"तत्थ खं महं एगं आघातणं पासंति" (सूत्र-८५) । 'आ-
घायणं' नि-वधस्थानम् । स्था० १ श्रु० ६ अ० । "आघायण-
पांडुवारसंपाविता" (सूत्र-१२५) । आघातनस्य वध्यभू-
मिमण्डलस्य प्रतिहारं संप्रापिता । प्रश्न० ३ आश्र०द्वारं ।
"असिवा मा०" ॥ १४५६+ ॥ आघायणं जतं वा महा-
संगममया वह । आ० चू० ४ अ० । आव० । भावे ल्युट् ।
हनने, वाच० ।

आघुम्मिय-आघूर्णित-त्रि० । आ-घूर्ण-कृ । "घूर्णेधुल-
धोल-धुम्म-पहल्लाः" ॥ ८ । ४ । ११७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्र-
णैत चत्वार आदेशाः । प्रा० । चलिते, आन्ते च । वाच० ।
धुलइ । धोलइ । धुम्मइ । पहल्लइ । प्रा० ४ पाद ।

आघुलिय-आघूर्णित-त्रि० । 'आघुम्मिय' शब्दार्थे, प्रा० ४
पाद ।

आघोलिय-आघूर्णित-त्रि० । 'आघुम्मिय' शब्दार्थे, प्रा०
४ पाद ।

आर्चदत्तरिय-आचन्द्रसूर्य-न० । यावच्चन्द्रसूर्यौ तावदि-
त्यर्थे. पञ्चा० ।

आचन्द्रसूरियं तह, होइ इमा सुप्पतिट्ठ ति ॥३४॥

आचन्द्रसूर्य-चन्द्रसूर्यौ यावत्तावद् भवतु-अस्तु, इयम्-
अधिकृता सुप्रतिष्ठा-शोभनावस्थानम् । पञ्चा० ८ विव० ।

आचेलक-आचेलक्य-त्रि० । न विद्यते चेलं-वस्त्रं यस्य सः-
अचेलकस्तस्य भाव आचेलक्यम् । विगतवस्त्रत्वे, कल्प०
१ अधि० १ क्षण । तदान्मके कल्पभेदे च । आचेलक्यधर्मो-
पेतत्वादाचेलक्यः । चारित्रलक्षणं धर्मे च । पुं० । “आ-
चेलको धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स” ॥१२+॥
पञ्चा० १७ विव० । (भेदादिवहुवक्तव्यता ‘अचेल (ग)’ शब्दे
प्रथमभागे गता)

आचोक्ख-आचोक्ख-पुं० । अष्टमे पिशाचनिकाये, प्रज्ञा०
१ पद ।

आजम्म-आजन्मन्-अव्य० । यावज्जीवमित्यर्थे, “ वसिज्ज
तत्थ आजम्मं. गायमा ! संजए मुणी ” ॥ ७॥ आजम्म-जी-
वितकालमभिव्याप्य; यावज्जीवमित्यर्थः । ग० १ अधि० ।

आज (य) वंजवीभाव-आजवंजवीभाव-पुं० । पुनः पुन-
र्गमनागमने, “ आरंभसत्ता पकरंति संगं ” (सूत्र-६० +) ।
संगाच्च पुनरपि संसार-आजवंजवीभावरूपः । आचा० १
श्रु० १ अ० ७ उ० । “ एस मरणा पमुच्चई ” (सूत्र-१११×)
मरणाद्-आयुःक्षयलक्षणान्मुच्यते आयुषो बन्धनाभावात्,
यदि वा-आजवंजवीभावात्, आर्वाचिमरणाद्वा सर्व एव सं-
सारो मरणं तस्मात्प्रमुच्यते । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

आजा (या) इ-आजाति-स्त्री० । आ-जन् क्रिन् । आ-
जननमाजातिः । स्था० १० ठा० ३ उ० । “ आइएणाऽऽ-
जाइ ” ॥ ७ × ॥ आजायन्ते तस्यामित्याजानिः । आचा०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । (कतिविधा सा आजातिः इति
‘आयारंग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) आजनने,
जन्मनि, “ ताडयित्वा तूणेनापि, संवादान्मतिपूर्वकम् ।
एकविंशतिमाजातीः, पापयोनिषु जायते ” ॥ १ ॥ “ सा-
व्यंऽनुत्तं वदन् पाशै-र्वध्यते वारुणैर्भृशम् । विवशः शनमा
जाती-स्तस्मात् साव्यं वदद्वतम् ” ॥ १ ॥ इति च मनुः ।
वाच० । आजननमाजातिः । सम्मूर्द्धनगर्भोपपाततो जन्म ।
स्था० १० ठा० ३ उ० । आजानिः-ततश्च्युतस्य मनुष्यजन्म ।
स्था० ८ ठा० ३ उ० । आजायन्ते तस्यामित्याजानिः, सा
अपि चतुर्धा-व्यतिरिक्ता, मनुष्यादिजातिः, भावाऽऽजानि-
स्तु, ज्ञानाद्याचारप्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । आचा० १ श्रु०
१ अ० १ उ० ।

आयाति-स्त्री० । आगतौ, आजाति-जन्म । आयातिः-आ-
गतिः । स्था० ३ ठा० ३ उ० । आयातिः-गर्भोन्निष्क्रमः ।
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

आजीव-आजीव-पुं० । आजीवनमाजीवः । भाव घञ् । जी-
विकायाम्, प्रव० ६७ द्वार । आजीवनार्थमालम्बने, वाच० ।
आ-समन्ताज्जीवनन्त्यनेनेति आजीवः । अर्थनिबन्धे, सूत्र०
१ श्रु० १३ अ० । आजीविकायाम्, व्य० १ उ० । आत्म-
वर्त्तनोपायं, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । वाच० ।

आजीवमेयं तु अवुज्झमाणो,

पुणो पुणो विप्परियासुवेत्ति ॥ १२ ॥

आजीवम्-आजीविकाम् ; आत्मवर्त्तनोपायं कुर्वाणः पुनः
पुनः संसारकान्तारं विपर्यासं-जन्मजरामरणरोगशोको-
पद्रवम् उपैति-गच्छति तदुत्तरणायाम्युद्यतो वा तत्रैव
निमज्जतीत्ययं विपर्यासः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
आजीवनं-जातिकुलगणकर्मशिल्पानां गृहस्थसमानाभि-
धानत उपजीवनम्-आजीवाः । उत्पादनादोपविशेषे, प-
ञ्चा० १३ विव० । जात्यादिकथनाद् आजीवनम् आजीवः ।
ग० १ अधि० ।

आजीवस्व भेदादिकमाजीवपिण्डदोषस्य स्वरूपादिकञ्च-
जाई-कुल-गणकम्मे, सिप्पे आजीवणा उ पंचविहा ।
सूयाए असूयाए, व अप्पाणं कहेहि एकेके ॥ ४३७ ॥

आजीवना पञ्चविधा, तद्यथा-जातिविषया ; जातिमा-
जीवनीं करोतीत्यर्थः, एवं-कुलविषया, गणविषया, कर्म-
विषया, शिल्पविषया च । सा चाजीवना एकैकस्मिन् भे-
दे द्विधा, तद्यथा-सूचया आत्मानं कथयति । असूच-
या च, तत्र सूचा-वचनभङ्गिविशेषण कथनम्, असूचा स्फु-
टवचनेन ।

तत्र जात्यादीनां लक्षणमाह-

जाई कुले विभासा, गणो उ मल्लाह कम्म किसिमाई ।
तूणादि सिप्पणाव-ज्जगं च कम्मे य आवज्जं ॥ ४३८ ॥

जानिकुले विभाषा-विविधं भाषणं कार्यं, तच्चैवम्-जानिः-
ब्राह्मणादिका. कुलम्-उग्रादि । अथवा-मातृसमुत्था जातिः,
पितृसमुत्थं कुलम् । गणो-मल्लादिवृन्दम् । कर्म-कृष्यादि,
शिल्पं-तूर्णादि; तूर्णनसीवनप्रभृति । अथवा-अनावर्जकम्-
अप्रीत्युत्पादकं कर्म, इतरत्तु-आवर्जकं प्रीत्युत्पादकं शि-
ल्पम्, अन्ये त्वाहुः-अनाचार्योपदिष्टं कर्म, आचार्योपदिष्टं
तु शिल्पमिति । पि० (तत्र जातिलक्षणम्, तद्व्यवस्था च ‘जाई’
शब्दे चतुर्थे भागे दर्शयिष्यते ।) (कुललक्षणम्, तद्भेदाः,
तद्व्यवस्था च ‘कुल’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते ।) (आ-
दिजिनो भगवान् प्रथमम् उग्र-भोग-राजस्य-क्षत्रियलक्षणा-
नि चत्वारि कुलानि स्थापितवान् इति ‘उसभ (ह) शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यते ।) (कुलकर्तारोऽन्येऽपि सन्ती-
‘कुलगर’ शब्दे तृतीयभागे विस्तरतो दर्शयिष्यते ।)
(गणलक्षणम्, तद्व्यवस्था च ‘गण’ शब्दे तृतीयभागे दर्श-
यिष्यते ।) (कर्मलक्षणम्, तद्विस्तरश्च ‘कम्म’ शब्दे ३ भागे
दर्शयिष्यते । तत् प्रकृतयश्च ‘कम्मपयाडि’ शब्दे तस्मिन्नेव ३
भागे दर्शिता भविष्यन्ति ।) (शिल्पलक्षणम्, तस्य पञ्च
मूलभेदाः, पुनस्तेषां प्रत्येकं विंशतिः विंशतिः भेदाः सन्ती-
ति प्रतिपादनम् ‘सिप्प’ शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते ।) शि-
ल्पशतभेदाः कालानिधौ विस्तरतः ‘भरह’ शब्दे षष्ठे भागे
दर्शयिष्यते ।)

तत्र यथा साधुः सूचया स्वजातिप्रकटनाज्जातिमुपजी-
वति तथा दर्शयति-

होमायवितहकरणे, नज्जइ जह सोत्तियस्स पुत्तो ति ।

वसिओ वेस गुरुकुले, आयरियगुणे व सएह ॥ ४३९ ॥

साधुभिर्ज्ञार्थमटन् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य पुत्रं हो-
मादिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा तदभिमुखं प्रति स्वजानिप्र-
कटनाय जल्पति- होमादिक्रियाणामवितथकरणे एष एव
पुत्रो ज्ञायते-यथा श्रोत्रियस्य पुत्र इति । यदि वा-उपिन
एष सम्यग् गुरुकुले इति ज्ञायते । अथवा-सूचयति-एष तव
पुत्र आत्मन आचार्यगुणान् ततो नियमादेव महाना-
चार्यो भविष्यतीति । तत एवमुक्तं स ब्राह्मणो वदति
साधो ! त्वमवश्यं ब्राह्मणो येनत्थं होमादीनामवित-
थत्वं जानासि, साधुश्च मौननाऽवतिष्ठते, एतच्च सूच-
या स्वजातिप्रकटनम्, अत्र च अनेकं दोषाः, तथाहि-य-
दि स ब्राह्मणो भद्रकस्तर्हि स्वजानिपत्तपानात्प्रभूतमाहारा-
दिकं दापयति । तदपि च जात्युपजीवनानिमित्तमिति भग-
वता प्रतिपिद्धम्, अथ प्रान्तस्तर्हि भ्रष्टोऽयं पापाऽऽत्मा
ब्राह्मण्यं परित्यक्तमिति विचिन्त्य स्वगृहानिष्काशनाद क-
रोति, असूचया तु जात्या जीवनं पृष्टोऽपृष्टो वा आह-
राद्यर्थं स्वजानि प्रकटयति- यथा- 'अहं ब्राह्मण' इति,
तत्राऽप्यनन्तराहोमा एव दोषाः, एवं श्रोत्रियाऽदिकानिष्वपि,
प्रविष्टोऽपि, एवं कुलादिष्वपि भावनीयम् । पि० । प्रव० ।

एतदेव किञ्चिद् व्यक्तीकुर्वन्नाह—

सम्ममसम्मा किरिया, अण्णं ऊणाहिया च विवरीया।
समिहामंताहुयट्ठा-णजागकाले य धोसाई ॥ ४४० ॥
साधुभिर्ज्ञार्थमटन् कचित् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य
पुत्रं होमाऽऽदिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा पितरं स्वजानि-
प्रकटनाय जल्पति अनेन तव पुत्रेण सम्यक् असम्यग्वा
होमादिका क्रिया कृता, तत्राऽसम्यक् त्रिधा, तद्यथा-न्यूना,
अधिका, विपरीता वा । सम्यक् समिधादीन् दोषादींश्च
यथावस्थितानांश्च तत्र समिधः-अश्वत्थादिवृक्षाणां प्रति-
शाखाखण्डानि, मन्त्राः-प्रणवप्रभृतिका अक्षरपञ्चनयः,
आहुतिः-अग्नौ घृतादेः प्रक्षेपः, स्थानम्-उत्कुटादि, यागः
अश्वमेधादिः, कालः-प्रभानादिः, दोषाः उदात्तादयः, आ-
दिशब्दात्-ह्रस्वदीर्घादिधर्मपरिग्रहः, एवं चोक्तं स साधु
ब्राह्मणे जानाति । तथा च सति भद्रे, प्रान्ते वा पूर्ववत् दोषा
वक्तव्याः । उक्तं जातिरुपजीवनम् ।

अथ कुलाद्युपजीवनमाह—

उग्गाइकुलेसु वि एवा-मेव गणिमण्डलप्पवेसाइ ।
देउलदरिसणभासा-उवणयणे दंडमाईया ॥ ४४१ ॥
एवमेव-जात्यादिवत्कुलादिष्वपि उप्रादिपूज्यजीवनमवगन्त-
व्यम्, यथा कोऽपि साधुरग्रकुले भित्तार्थं प्रविष्टस्तत्र च
तत्पुत्रं पदातीन् यथावदारक्तकर्मसु नियुज्जानं दृष्ट्वा
तत्पितरमाह-योऽयं 'ते' तव पुत्रोऽप्रवेदितोऽपि यथायोगं
पदातीनां नियोजनेनोग्रकुले सम्भूत इति । ततः स जाना-
त्येषोऽपि साधुरग्रकुलसमुत्पन्न इति, इदं तु सूचया स्व-
कुलप्रकाशनम्, यदा तु स्फुटं वा चैष स्वकुलमावेदयति-
यथाहसुग्रकुलो भोगकुल इत्यादि । तदा असूचया प्रकटनं
तेषां भद्रप्रान्तत्वे पूर्वोक्तानुसारेण दोषा वक्तव्याः । तथा-
'गणे'-गणविषयं मण्डलप्रवेशादि इहाङ्गुलके प्रविष्टस्यैकस्य
मल्लस्य यल्लभ्यं भूखण्डं तन्मण्डलं तत्र वर्तमानस्य प्रति-
द्वन्द्विनो मल्लस्य विबोधाय यः प्रवेशस्तदादिशब्दात्-ग्रीवा-

प्रहादिपरिग्रहः, तथा देवकुलदर्शनं युद्धप्रदेशे चामुण्डाप्र-
तिमाप्रणमनं, भाषोपनयनं प्रतिमल्लाह्वानाय तथा तथा
वचनद्वौकनं दण्डादिकाः धरणिपातच्छुताङ्गयुद्धप्रभृतयः,
एतान् गुणान् गृहं प्रविष्टः सन् तत्पुत्रस्य प्रशंसति । तथा
च सति तेन ज्ञायते-यथैषोऽपि साधुर्मेव इत्यादि प्राग्वत् ।

कर्म-शिल्पयाराजीवनमाह—

कत्तरि पओयणावे-कखवत्थुवहुवित्थरेसु एमेव ।

कम्मेसु य सिप्पेसु य, सम्ममसम्मेसु सू-इयरा ॥ ४४२ ॥

कर्मसु, शिल्पेषु च एवमेव-कुलादाविबोपजीवनं वक्तव्यम्,
कथमित्याह-'कर्त्तरि' कर्मणां शिल्पानां च विधायके, उप-
लक्षणमेतद्विधायके च वणिजादौ, सप्तमी चात्र पष्ठमर्थं,
ततोऽयमर्थः-कर्तुः कारापकस्य च प्रयोजनापेक्षेण भूमिवि-
लेखनादिप्रयोजननिमित्तं ध्रियमाणेषु हलादिषु वस्तुषु सूत्र
चात्र विभक्तिलोप आपत्त्वात् । बहुविस्तारेण-प्रभूतेषु नाना-
विधेषु च सम्यक् असम्यगिति वा प्रोच्यमानेषु शोभनानि
अशोभनानीति वा कथ्यमानेषु यदात्मनि कर्मणि शिल्पे वा
कौशलज्ञापनं तत्तयोरुपजीवनम् । इयमेव भावना-भित्तार्थं प्र-
विष्टः सन् साधुः कृप्यादः कर्तुः कारापकस्य वा तत्प्रयोज-
नापेक्षणीयानि नानारूपाणि हलादीनि वह्निं धम्तूनि तानि
दृष्ट्वा आत्मनः कर्मणि शिल्पे वा कौशलज्ञापनाय शोभना-
न्यशोभनानीति वा यत् वाक्क तत्कमांश्लपयाराजीवनम् ।
अनेन च प्रकारेण कौशलज्ञापनं, सूचा स्फुटवचनेन च कौ-
शलकथनम् असूचा । पि० । नि० चू० ।

आजीविकापरिग्रहणं दोषाः । सूत्रम्-

जे भिक्खू आजीवियं पिडं भुंजइ भुजंतं वा साइजइ ॥ ६२ ॥

जातिमातिभाव उवजीवति त्ति आजीवणपिडो ।

गाहा—

जे भिक्खू जीवपिडं, गेएहेज्ज सयं तु अहवो सातिजे ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तिराहणं पावे ॥ १४८ ॥

स्वयं ग्रहति, अणं वा गेएहावति, अणुजाणाति वा,
तस्मिन् आणादिया य दोषा, चउलहुं च पाच्छत्तं । नि०
चू० १३ उ० । आजीवति, कर्त्तरि अस् । आजीवनकारिणि,
कर्माजीवनप्राजीव इत्यादौ तु आजीव अण् उप० स० इति
भेदः । वाच० । कुशालभेदे, प्रव० २ द्वार । व्य० । आ-
जीवनम्-उपजीवनं जातिकुलगणशिल्पादिना करोतीति ।
दर्श० ४ तत्त्व ।

स च पञ्चविधः—

पंचविहे आजीवे पणत्ते, तं जहा-जाइआजीवे, कुलाऽऽ-
जीवे, कम्माऽऽजीवे, सिप्पाऽऽजीवे, लिगाऽऽजीवे ।
(सूत्र-४०७)

कुशालभेदे, व्य० ।

(अस्य सप्त भेदाः) —

जाती कुले गणे वा, कम्मे सिप्पे तवे सुए चेव ।

सत्तविहं आजीवं, उवजीवइ जो कुसीलो उ ॥ २५३ ॥

जातिमातृकी, कुलं प्रेतकं, गणो मल्लगणादिः, कर्म-अना-
चार्यकर्म, आचार्योपदेशजं शिल्पम् । तपः-श्रुते, प्रतीति । एवं
सप्तविधम् आजीवं य उपजीवति-जीवनार्थमाश्रयति, त-

द्यथा-जार्ति कुलं चात्मीयं लोकेभ्यः कथयति । येन जाति-
पूज्यतया कुलपूज्यतया वा भक्षणानादिकं प्रभूतं लभेयमिति,
अन्यैव बुद्ध्या मल्लगणादिभ्यो गणेशेभ्यो गणविद्याकुशलत्वं
कर्मशिल्पकुशलेभ्यः कर्मशिल्पकौशलं कथयति । तपसः
उपजीवना तपः कृत्वा क्षपकोऽहमिति जनेभ्यः कथयति
श्रुतोपजीवना बहुश्रुतोऽहमिति सः कुशीलः । व्य० १
उ० । (कुशीलानां बहवो भेदाः ते च 'कुशील' शब्दे तृतीय-
भागे विस्तरतो वक्ष्यते । आजीवस्य प्रायश्चित्तं च तत्रैव ।)
श्रमणभेदे च । ये गोशालकमतमनुसरन्ति भयन्ते ते तु
आजीवकाः इति । एते ऽपि लोके श्रमणा इति व्यपदिश्यन्ते
इति । प्रव० ६४ द्वार ।

आजीवग-आजीविक-पुं० । आ-जीव-कर्त्तरि एबुल् । आ-
जीवनकर्त्तरि । वाच० । श्रमणभेदे, । प्रव० ६४ द्वार । आचा० ।
आजीवग-पुं० । आ-समन्ताज्जीवन्यनेनेत्याजीवः-अर्थ-
निचयस्तं गच्छति-आश्रयत्यसौ-आजीवगः । अर्थमभेदे, सूत्र० ।
“आजीवगं चैव चउत्थमाहु, से णंडिए उत्तमपोगले से”
॥ १५ ॥ आ-समन्ताज्जीवन्यनेनेत्याजीवोऽर्थनिचयस्तं ग-
च्छत्याश्रयत्यसौ आवाजीगः-अर्थमदस्तं च चतुर्थं नामयेत्
चशब्दाच्छेपानपि मदानामयेत् तन्नामनाञ्चासौ परिदतः-
तत्त्ववेत्ता भवति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

आजीवण-आजीवन-न० । आजीवत्यनेन, करणे ल्युट् ।
वृत्त्युपाये, भावे ल्युट् । वृत्त्यर्थमुपायग्रहणे, वाच० । जात्या-
द्याजीवनेनोत्पादिते आहारशय्यादिके, “वणीमगाऽजीव-
णनिकाए” ॥ १६४ + ॥ आजीवने यदाहारशय्यादिकं जा-
त्याद्याजीवनेनोत्पादितम् । व्य० ३ उ० ।

आजीवणा-आजीवना-स्त्री० । परोपजीवने, दर्श० १ तत्त्व ।

आजीवणापिंड-आजीवनापिण्ड-पुं० । उत्पादनादोपविशेष-
स्पृष्टे जातिकुलगणकर्मशिल्पैरात्मनो गृहस्थस्य च तु-
ल्यरूपनाख्यापनेन लब्धजीवनापिण्ड, जीन० ।

आजीवणभय-आजीवनाभय-न० । आजीवना-परोपजी-
वने सैव भयम् आजीवनाभयम् । भयभेदे, यथा राजामा-
त्यादिपदातिआजीवनाभयात्संग्रामादौ मरणमध्यवस्यति ।
दर्श० १ तत्त्व ।

आजीवदिट्ठत-आजीवदृष्टान्त-पुं० । आ-सकलजगदाभि-
व्याप्य जीवानां यो दृष्टान्तः-परिच्छेदः स आजीवदृष्टान्तः ।
सकलजीवनिदर्शने, आह च मूलटीकाकारः- ‘आजीव-
दृष्टान्तन-सकलजीवनिदर्शनेन । जी० ३ प्रति० २ अधि०
१ उ० । (आजीवदृष्टान्तन तिर्यग्योनिकानां जातिकु-
लकोटिविचारः ‘निरिक्खजंणिय’ शब्दे चतुर्थभागे करिष्यते)

आजीवपिंड-आजीवपिण्ड-पुं० । जातिकुलगणकर्मशिल्पा-
दिप्रधानेभ्य आत्मनस्तद्गुणान्वारोपणं भिक्षार्थमाजीवपिण्ड
इत्युक्लक्षणे उत्पादनादोपभेदे, ध० ३ अधि० । आच० । प-
ञ्चा० । “जञ्जाइना जीवे”-जात्यादिना जातिकुलगणकर्मशि-
ल्पादिकमाजीवेद-उपजीवति यस्तस्य तत्कथनमुपजीवनं चो-
त्पादनादोषः । पञ्चा० १३ विव० । (अस्य वक्ष्यता ‘आ-
जीव’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव गता ।)

आजीवचित्तिया-आजीववृत्तिता-स्त्री० । जातिकुलगणक-
र्मशिल्पानामाजीवनमाजीवस्तेन वृत्तिस्तद्भाव आजीववृ-
त्तिता । जात्याद्याजीवनेनात्मपालनायाम्, “जा य आजी-
वचित्तिया” ॥ ६५ ॥ इयं चानाचरिता । दश० ३ अ० ।

आजीवि(न्)-आजीविन्-पुं० । गोशालकशिष्ये, उपा० १ अ० ।

आजीविय-आजीविक-पुं० । नाग्यधारिणि पास्त्रिण्डिशेषे,
अविवेकिलोकतो लब्धपूजाख्यात्यादिभिस्तपश्चरणादी-
न्याजीवति, भ० १ श० २ उ० । श्रमणभेदे, आचा० २ श्रु०
२ चू० १ अ० १ उ० । स्या० । ते च गोशालकशिष्याः (स्या० ।
४ ठा० २ उ० । उपा० ।) गोशालकप्रवर्तिता आजीविकाः
पास्त्रिण्डिनः । न० । “आजीवियाणं” (सूत्र-२५५) पास्त्रिण्डि-
विशेषाणां नाग्यधारिणां, गोशालकशिष्याणामित्यन्ये ।
आजीवन्ति वा ये अविवेकिलोकतो लब्धपूजाख्यात्या-
दिभिस्तपश्चरणादीनि ते आजिविकास्तिवनाः-जीविका अ-
तस्तेषाम् भ० १ श० २ उ० ।

आजीविकाः-निहवा अनाराधकाः तेषामुपपत्तिगतिस्थि-
तयो यथा—

से जे इमे गामागर० जाव सन्निवेशेसु आजीवका भवन्ति ।
तं जहा—दुघरंतरिया तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उप्प-
लवेटिया घरसमुदाणिया विज्जुअंतरिया उट्टिया समणा,
तेणं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणे वहुइं परियायं पाउ-
णित्ता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे
देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति । तेहिं तेसिं गती वावीसं सा-
गरोवमाइं ठिती, अणाराहका सेसं तं चे व ॥ १७ ॥
(सूत्र-४१५)

आजीविका-गोशालकमतानुवर्तिनः, ‘दुघरंतरिया’ स्ति-
एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वा यऽभिग्रहविशेषाद् गृहद्वयमति-
कम्य पुनर्भिक्षां गृह्णन्ति, न निरस्तरमेकान्तरं वा ते द्विगृहा-
न्तरिकाः द्वे गृहे अन्तरं भिक्षाग्रहणे येषामस्ति ते द्विगृहा-
न्तरिकाः इति निर्वचनम् । एवं त्रिगृहान्तरिकाः सप्तगृहा-
न्तरिकाश्च ‘उप्पलवेटिय’ स्ति-उत्पलवृन्तानि नियमविशेषात्
ग्राह्यतया भैक्षत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृन्तिकाः । ‘घरसमु-
दाणिय’ स्ति-गृहसमुदाने-प्रतिगृहं भिक्षाया येषां ग्राह्यतया-
ऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः । ‘विज्जुअंतरिया’ स्ति-विद्युति
सत्याम् अन्तरं भिक्षाग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिकाः
विद्युत्संस्पाते भिक्षां नाटन्तीति भावार्थः । ‘उट्टियासमण’
स्ति-उट्टिका—महान्मृगमयो भाजनविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये
श्राभ्यन्ति तपस्यन्तीत्युट्टिकाश्रमणाः । एषां च पदानामु-
त्प्रेक्षया व्याख्या कृतेति ॥ १७ ॥ श्रौ० । कुशीलभेदे च ।
आच० ३ अ० । (तस्य भेदादि ‘आजीव’ शब्दोऽस्मिन्नेव
भागे दर्शिताः ।) सामायिककृतः श्रावकस्य कोऽपि
भाण्डमपहरेत्तत्कस्येति आजीविकपृच्छा ‘सामाहयक्य’
शब्दात्सप्तमभागावगन्तव्या)

आजीवियभय-आजीविकाभय-न० । निर्द्धनः कथं दुर्भिक्षा-
दावात्मानं धारयिष्यामीत्येवैरूपे भयभेदे, आच० ४ अ० ।

आजीवियभयगत्था, मूढा गो साहुगो गेया ॥ ५१ ॥

आजीवनमाजीविका-निर्वाहस्तदभावनया यद् भयं-जी-
तिम्नदाजीविकाभयं तेन अस्मा-अभिभूता ये तथा गृह-
स्थैर्निधाननिर्गुणत्वाद्नादिविगृहिता वाः कथं निवेद्यम
इत्यभिप्रायवन्त इत्यर्थः । मूढाः-सुग्धाः परलोकनाभनयै-
मुख्येनेहलोकप्रतिपत्तयत् । 'नो' नैव साधवो दया-ज्ञान-
व्याः । पञ्चा० १७ वि० ।

आजीवियसमय-आजीविकसमय-पुं० । गोशालकसिद्धा-
न्ते. भ० ।

आजीवियसमयस्म गं अयमद्वे पणने, अकस्मीणप-
डिभोइणो सवे सत्ता से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपिता वि-
लुंपिता उद्वहत्ता आहारमाहरति । (सूत्र-३३०+)

आजीविकसमयस्य-गोशालकसिद्धान्तस्य 'अयमद्वे' ति-
इदमाभेयम्-अकस्मीणपरिमोक्षो नव्यवत् 'ति-अस्मीणम्
अजीणायुष्कम्-अत्रासुकं परिभुज्यत इत्येवंशीला अजीणप-
रिमोक्षणः, अथवा-इन्द्रियस्य स्वाधिकत्वाद्जीणपरि-
मोक्षाः अनपगतहाराभोगा मक्तयः इत्यर्थः, सर्वे सत्ताः
असंयताः सर्वे प्राणिना यद्येव ततः किमिव्याह- 'सं हंत '
त्यादि, 'सं' ति-नतः । 'हन्ते' ति-हन्ता लमुटादिनाऽभ्य-
चक्षार्थं प्राणिजानं हित्वा-अभिपुत्रिकादिना हिंसा कृत्वा
'भित्वा' शलादिना भित्ति कृत्वा 'लुंप्वा' पद्मादिलोपच-
'विलुप्य' त्वच्चा विलोपनेन 'अपद्राव्य' विनाश्य आहारमा-
हारयन्ति । भ० = श० ५ उ० ।

आजीवियमुत्त-आजीविकसूत्र-न० । गोशालकप्रवर्तिनपा-
खण्डमुत्र, स० । "आजीवियमुत्तपरिवाडीण" (सूत्र-१४७५)
गोशालकप्रवर्तिनपाखण्डमुत्रपरिपाट्या । स० १४७ सम० ।
(एतद्वक्तव्यता विशेषतः 'मुत्त' शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते ।)

आजीविया-आजीविका-स्त्री० आजीवयति आ-जीव गि-
च्-ग्वल् । जीविकायाम्, वृत्तौ, जीवनार्थे व्यापारं, वाच० ।
आजीवनमाजीविका । निर्वाह, पञ्चा० १७ वि० । आर्जा-
विका च सप्तभिरुपायैः स्याद्-चाण्डियेण १ विथया २ कृष्या
३ शिल्पेन ४ पाशुपाल्येन ५ सेवया ६ भिक्षया ७ च । तत्र चा-
ण्डियेन वणिज्याम् १, विथया वैश्यादीनाम् २, कृष्या कौटुम्बि-
कादीनाम् ३, पाशुपाल्येन गोपालादीनाम् ४, शिल्पेन चि-
त्रकारादीनाम् ५, सेवया सेवकानाम् ६, भिक्षया भिक्षा-
चरणाम् । ७ । (६४ श्लोकटी०) । भ० २ अधि० ।

आजीवियादोस-आजीविकादाप-पुं० । चतुर्थे उणादना-
दोप, उक्त० । यदा गृहस्थस्य घाति कुलं प्राप्त्वा आत्मीय-
मपि साधुस्तमेव घाति तदेव कुलं स्वकीयं प्रकाश्याऽऽहारं
गृह्णाति तदाऽऽजीविकादापश्चतुर्थः । उक्त० २४ अ० ।

आजीवियोपासग-आजीविकोपासक-पुं० । आजीविका-
गोशालकशिष्यास्तेषामुपासक आजीवोपासकः । उक्त० २४
अ० । गोशालकशिष्यश्चाचक, भ० ।

आजीविकसमयमधिकृत्य दर्शिताः—

तत्थ खलु इमे दुवालस आजीवियोवासगा भवन्ति । तं
जहा-ताले १, तालपल्लवे २, उन्विहे ३, संविहे ४, अ-
३०

चविहे ५, उदम् ६, नापुदम् ७, गपुदम् ८, अणुवालम्
९, संखवालम् १०, अयंयुले ११, कायरिण १२, इच्चम्
दुवालस आजीवियोवासगा अग्रहंतदेवयागा अस्मापिउ-
सुस्ममगा पंचफलपडिक्ता, तं जहा-उउंवेरहिं वडेहिं वा-
रेहिं सतरेहिं पिलक्वहिं पलंडुहसुगकंदमूलविवज्जगा
अणिल्लंछिणहिं अणकभिरणेहिं गोणेहिं तसपाणवि-
चज्जिणहिं धित्तेहिं वित्तिं कप्पेमाणा विहरन्ति । एए वि-
ताव एवं इच्छन्ति किमंग ! पुण जे इमे समणोवासगा
भवन्ति तेसिं गो कप्पन्ति इमाइं पण्णरसकम्माऽऽदाणाइं सयं
करेत्तए वा कारवेत्तए वा करंतं वा अण्णं ए समणुजा-
णेत्तए, तं जहा-इंगालकम्मे वणकम्मे साडीकम्मे भाडी-
कम्मे फाडीकम्मे दंतवाणिजे लक्खवाणिजे केमवाणिजे
रसवाणिजे विसवाणिजे जंतपीलणकम्मे भिल्लंछणकम्मे
दवग्गिदावणया मरदहत्तावपरिमोसणया असईपोस-
णया इच्चए समणोवासगा सुका सुकाभिजाइया भविता
भवित्ता कालमासे कालं किच्चा अण्णयंरं देवलोएमु
देवत्ताए उवचचारो भवन्ति । (सूत्र-३३० +)

'तत्थ' ति-तत्र-एवं स्थितेऽसंयतमस्ववर्गे; हननादि-
दोषपर्यायण इत्यर्थः, आजीविकसमयं वा अधिकरणभूतं द्वा-
दशेति विंशपानुष्ठानत्वात् प्रांगणगता आनन्दादिश्रमणा-
पासकवदन्यथा वदवन्ते, 'ताले' ति-तालाभिधान एकः,
एवं तालपल्लवाद्याऽपि, 'अग्रहंतदेवयाग' ति-गोशाल-
कस्य तत्कल्पनमाऽऽहंत्वात् 'पंचफलपडिक्ता' ति-फल-
पञ्चकाचितृत्वा उदुम्बरादीनि च पञ्च पदानि पञ्चमीवपु-
वचनान्तानि प्रतिक्रान्तशब्दानुस्मरणादिति । 'अनिल्लंछि-
णहिं' ति-अवधिनर्कः, 'अणकभिरणेहिं' ति-अनार्गन्तैः
'एए वि ताव एवं इच्छन्ति' ति-एतदपि तावत्; विशिष्ट-
योग्यताविकला इत्यर्थः, 'एवं इच्छन्ति' अमुना प्रकारेण
वाच्छन्ति धर्ममिति गम्यम् 'किमंग ! पुण' इत्यादि, किं
पुनर्थ इमे श्रमणोपासका भवन्ति ते नच्छन्तीति गम्यम्;
इच्छन्त्येवति विशिष्टतरदेवगुरुमवचनसमाश्रितत्वात्तेषाम् ।
भ० = श० ५ उ० ।

आजुत्त-आयुक्त-त्रि० । श्रमन्ते, "अक्षयं जुत्तो आजु-
त्ता वा" श्रमन्त इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

आडंबर-आडंबर-पुं० । आडम्बि। क्षेपे, अरन् । हपे,
दपे, तूयस्वने, आरम्भे, संरम्भे, अस्तिताम्नि, घनग-
ज्जिते, आयाजने च । मत्वर्थे इति । आडम्बरिन् । तद्यु-
क्तं, त्रि० । वाच० । पट्टे, "आडम्बरो धेवइयं" (सूत्र-
५५३+) । स्था० ७ टा० ३ उ० । अनु० । यत्ते, "पाणाडंबरे
अरुहे पाणत्ति मायगा तेसिं आडम्बरो जक्खो हरि-
गिक्को चि भण्णीति । आव० ४ अ० । आ० चू० । यत्ताय-
तने, "आडंबरो य" ॥ ३ ४+ ॥ आडम्बर-आडम्बर-
यत्तायतने, इय० ५ इ० ।

आडहण-आदहन-न० । आ-दह भावे ल्युट् । आ-समन्ता-
दहनं, "थूलं त्वयासं मुहं आडहन्ति" ॥ ३५ ॥ मुखे वि-
काशं कृत्वा स्थूलं वृद्धतयायोगालादिकं प्रक्षिपन्त आ-स-
मन्तादहन्ति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । दाहं, हिं-
मायां, कुत्सने च । आदहन्तऽत्र आधारे ल्युट् । श्मशाने
वाच० ।

आडोव-आटोप-पुं० । आ-तुप् घञ्-पृषो० टत्वम् । दर्पे,
स्तरम्भे, । वाच० । आडम्वरे च । उपा० २ अ० । स्फार-
नायाम् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । वातजन्ये उदरशब्दभेदे, वाच० ।
आदई-आदकी-स्त्री० । आदौकं अच् पृषा० गौ० डीप् ।
गुच्छात्मक वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । "आदकी तुवगी
रक्षा, मधुगा शीतला लघुः । आहिणी वानजननी, चर्या
पित्तकफासजित्" ॥ १॥ भावप्र० फले, अस्य पुंस्त्वमपि "आ-
दकांश्च मधुरांश्च, कोद्वान् लवणं त्यजेत् । कशी० स्त० ।
चैश्वदेवे, वज्रं, वाच० ।

आदाग(य)-आदक-पुं० । आदौकने आ-दौक्-घञ्-पृ० ।
चतुष्प्रस्थात्मके धान्यप्रमाणविशेषे, अनु० । "चउपत्यमाद-
यं" (सूत्र-३८+टी०) । औ० । ज्यो० । आ० म० । ज्ञा० ।
उत्त० । चतुर्भिः प्रस्थैरादकः । तं० । "तदुलानाऽऽदयं क-
लमा" ॥ ५८४ ॥ तदुलानां कलमा इति प्राकृतशैल्या क-
लमानाम् आदकम्-चतुःप्रस्थप्रमाणम् । आ० म० १ अ० ।
"आदकं तदुलानं सिद्धं नि" । आ० चू० १ अ० । "अ-
ष्टर्मुष्टमेव कुञ्जः, कुञ्जयोऽष्टौ तु पुष्कलम् । पुष्कला-
नि च चत्वारि, आदकः परिकीर्तितः" ॥ १॥ वाच० ।

आदत्त-(आरद्ध)-आरद्ध-वि० । आ-रभ-क्लृ० । "मलिनोभय-
शुक्लितुमारब्धपदान्मैश्वराहसिपि, लुक्काऽऽदत्तपादकः" ॥
८ । २ । १३८ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण आदत्त इत्यादेशो वा ।
पक्षे-आरद्ध । प्रा० । कृतारम्भणे, भावे क्लृ० । आरम्भे, न० ।
अवरुद्धे, वाच० । "सा दाउं आदत्ता" ॥ १३५ ॥ सा संघाटे
दातुं प्रवृत्ता; परावर्तयितुं, व्याख्यातुं च; प्रवृत्तत्यर्थः । ज्य०
५ उ० ।

आदप्य आरभ्य-"आरभेरादप्यः" ॥ ८ । ४ । २५४ ॥ इति
इति हैमप्राकृतसूत्रेणाङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आदप्य इत्या-
देशो वा यक्लुक् च । आदप्यइ । पक्षे-आदवौअइ । प्रा० ।
आदव-आरभ-पुं० । आ-रभ-भावे घञ् । "आडां रभेः
रम्भ-द्वौ" ॥ ८ । ४ । १५५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण रभेः
रम्भद्वय इत्यादेशो वा । प्रा० । आरम्भणे, वाच० । आर-
म्भइ । आदवइ । आरभइ । प्रा० ४ पाद ।

आदायमाणा-आद्रियमाणा-वि० । आ-द-ल्यप् । सम्मान्येत्यर्थे,
वाच० । "एयमदुं णो आदाइ" (सूत्र-३८६×) नाद्रियते
नवार्येऽनादरवान् भवति । भ० १ श्रु० ३३ उ० । स्था० ।

आदायमाण-आद्रियमाण-वि० । आदरक्रियाविपयीक्रिय-
माणं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "परं आदायमाणे" (सूत्र-
१६७×) परम्-अत्यर्थमाद्रियमाणः इति अत्यर्थमादरवान् ।
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

आदिय-आदत्त-वि० । आ-द-कर्तरि-क्लृ० । "आदतेः डिः"

॥ ८ । १ । १४३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण ढिरादेशः । प्रा० ।
सादरे, कृतादरे, कर्मणि क्लृ० । यस्यादरः कृतस्तस्मिन्,
वाच० । आदरक्रियाविपयीकृते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
सम्मानितं, पूजितं च । वाच० । आदरं, न० । आच० ३ अ० ।
आण-आण(न)-पुं० । उच्छ्वासक्रियायाम्, प्रज्ञा० ७ पद ।

स च नैरयिकादिदण्डकक्रमेण दर्शितः—

शेखर्या णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति
वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! सततं संतया-
मेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति
वा । (सूत्र-१४६+)

'नैरय्या णं भंते !' इत्यादि, नैरयिका णमिति वाक्या-
लंकारं, 'भदन्त ! केवइकालस्स' इति-प्राकृतशैल्या पञ्च-
म्यर्थे तृतीयार्थे पृष्टी, तत्रोऽयमर्थः-नक्त्यनः कालात्-किं-
यता वा कालेन आणमन्ति 'आनंति-अन' प्राणन इति
धातुषाठात्, मकारोऽलाक्षणिकः, एवमन्यत्रापि यथायोगं
परिभावनीयम् 'पाणमंति वा'-प्राणान्ति वाशब्दौ समुच्च-
यार्थौ, एतेनैव पदद्वयं क्रमेणार्थनः स्पष्टयान्-ऊसमंति
वा नीससंति वा '-यद्वोक्कम्-अणमन्ति तद्वोक्कम्-ऊसन्ति
तथा यद्वोक्कं प्राणन्ति तद्वोक्कं निःश्वसन्ति, अथवा-आन-
मन्ति प्राणमन्ति इति-'णम्' प्रहन्वं शब्दे इत्यस्य दृष्टव्यम् ;
धातुनामनेकार्थतया श्वसनाथत्वस्याप्यविरोधः । अपरे
व्याचक्ष्ण-आनन्ति प्राणन्तीत्यनेनान्तः श्रुगान्त उच्छ्वास-
निःश्वासक्रिया परिगृह्यते उच्छ्वसन्ति निःश्वसन्तीत्यनेन तु
वाह्याः, एवं गौतमं प्रश्ने कृते भगवानाह गौतम ! सततम्-
आविरहितं अनिदुःखिना हि नैरयिकाः दुःखिनानां च निरन्तर-
मुच्छ्वासनिःश्वासौ, तथा लोके दर्शनात्, तच्च सततं प्रायां
वृत्त्याऽपि स्यादत आह-'संतयामेव'-सततमेव-अनवरतमेव
नैकाऽपि समयस्तादृकरहकाले, दीर्घत्वे प्राकृतत्वात्, आन-
मन्तीत्यादेः पुनरुच्चारणं शिष्यवचने आदरोपदर्शनार्थं गु-
ह्यभिराद्रियमाणवचना हि शिष्याः सन्तोषवन्तो भवन्ति,
तथा च सात पौनःपुन्येन प्रश्नश्रवणार्थं निर्णयादिषु घट-
न्ते, लोके चादेयवचना भवन्ति एवं प्रभूतभव्यापकारस्ती-
र्थाभिवृद्धिश्च ।

असुरकुमारा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! ज-
हन्नेणं सत्तएहं थोवारणं, उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स
आणमंति वा ०ज.व नीससंति वा ।

नागकुमारा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा !
जहन्नेणं सत्तएहं थोवारणं, उक्कोसेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स ।

एवं जाव थणियकुमारा णं । (सूत्र-१४६+)

असुरकुमारसूत्रे 'उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स' इति-
इह देवेषु यस्य याचन्ति सागरोपमाणं स्थितस्तस्य ता-
वत्-पक्षप्रमाण उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालः । असुर-
कुमाराणां चोत्कृष्टा स्थितिरेकं सातिरेकं सागरोपमम्
"चमरचलिसारमाहय" मिति वचनात्, ततः-साति-

रेगम्स पञ्चस्म' इत्युक्तं सातिरेगान्पञ्चादूर्ध्वमुत्तुपन्नी-
त्यर्थः । प्रस्ता० ७ पद । भ० । 'सत्तएह आणम्' नि-स-
सानां स्तोकाणामुपरीति गम्यते, स्तोकात्तत्तत्तत्तत्तत्तत्तत्त-
" हट्टस्म अणवगल्लस्म. निरुवाकट्टस्म जेनुणा । एग ऊ वा-
सणीसासे, एम पाणु ति बुचइ " ॥ १ ॥ सत्त पाणुणि से
थोव, सत्त थोवाण वा लव । लवाणं सत्तदत्तरिण, एम
मुहुने विद्यादिण ॥ २ ॥ " इति । इदं जघन्यमुच्छ्रान्तादिमानं
नज्जघन्यस्थितिकानाश्चिन्त्यावगन्तव्यम्, उच्छ्रान्तं चोच्छ्रान्त-
स्थितिकानाश्चिन्त्यति । भ० १ श० १ उ० । 'मुहुत्तपुहुत्तस्म'
नि-मुहुत्तं उच्छ्रान्तत्तण एव, पृथक्त्वं तु द्विप्रभृतिरानवभ्यः
संख्याविशेषः, समया प्रविद्धः । भ० १ श० १ उ० ।

पुहुत्तीकाइया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
०जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! वेमायाए आणमंति वा
०जाव नीससंति वा । एवं ०जाव मणुस्स ।

वाणमंतरा जहा नागकुमारा । (सूत्र-१४६ +)

पृथ्वीकायिकसूत्रे 'वेमायाए' इति-वपमा मात्रा तथा.
किमुक्तं भवति—अनियतविरहकालमात्रप्रमाणा तेषामु-
च्छ्रान्तनिःश्वासाक्रिया । प्रस्ता० ७ पद ।

जोइसिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ०जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्को-
सेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स ०जाव नीससंति वा (सूत्र-१४६+)

उच्छ्रान्तस्त्वया न नागकुमारसमानः, किन्तु-२६४ म. ग. ; तथा
चाह- 'जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्से' स्यादि, पृथक्त्वं द्विप्रभृति-
रानवभ्यस्तत्र यज्जघन्यं मुहुत्तपृथक्त्वं तद् द्विधा मुहुत्ताः,
यच्चात्कृष्टं तदष्टौ नव वेति । भ० १ श० १ उ० ।

वेमाणिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ०जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्को-
सेणं तेवीसाए पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

सोहम्मदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ०जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्को-
सेणं दोएहं पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

ईसाणगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ०जा-
व नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगस्स मुहुत्त-
पुहुत्तस्स उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोएहं पक्खाणं ०जाव
नीससंति वा ।

सणकुमारदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
०जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं दोएहं प-
क्खाणं उक्कोसेणं सत्तएहं पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

माहिदगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
०जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगं
दोएहं पक्खाणं, उक्कोसेणं सातिरेगं सत्तएहं पक्खाणं
०जाव नीससंति वा ।

धंमलोयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ०जा-

व नीसमंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सत्तएहं पक्खाणं,
उक्कोसेणं दसएहं पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

लंतगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ०जाव नीससंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं दसएहं पक्खाणं, उक्कोसेणं चउद-
सएहं पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

महासुक्कदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं चोदसएहं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तर-
सएहं पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

सहस्मारगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
०जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सत्तरसएहं
पक्खाणं उक्कोसेणं अट्टारसएहं पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

आणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ०जाव नीससंति
वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं अट्टारसएहं पक्खाणं उक्कोसेणं
एगूणवीसाए पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

पाणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ०जाव नीससंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं एगूणवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वी-
साए पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

अरण्यदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ०जाव नीससंति
वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं ए-
कवीसाए पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

अच्चुयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ०जाव नीससंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं एकवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वावी-
साए पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

हेट्ठिमहेट्ठिमगेविज्जदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ०जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं वावीसाए पक्खाणं
उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

हेट्ठिममज्झिमगेविज्जदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ०जा-
व नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं तेवीसाए पक्खा-
उक्कोसेणं चउव्वीसाए पक्खाणं ०जाव नीससंति वा ।

हेट्ठिमउत्तरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स
०जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं चउव्वीसाए
पक्खाणं, उक्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं ०जाव नीससंति
वा ।

मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइ-
कालस्स ०जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं पण-
वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं छव्वीसाए पक्खाणं ०जाव
नीससंति वा ।

मज्झिममज्झिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइ-
कालस्स ०जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं छ-

व्वीसाण पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तावीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

मज्झिमउत्तरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स ० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसाण पक्खाणं उक्कोसेणं अट्ठावीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

उत्तरिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स ० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठावीसं पक्खाणं उक्कोसेणं एगूणतीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

उत्तरिममज्झिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स आणमंति वा० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एगूणतीसाण पक्खाणं उक्कोसेणं तीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

उत्तरिमउत्तरिमगेविज्जगा णं भंते ! देवा णं केवड्कालस्स० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं तीसाण पक्खाणं, उक्कोसेणं एकतीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजितविमाणेषु णं भंते ! देवा णं केवड्कालस्स० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एकतीसाण पक्खाणं, उक्कोसेणं तेत्तीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

सन्वट्ठगसिद्धदेवा णं भंते ! केवड्कालस्स० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! अजहन्नमणुक्कोमेणं तेत्तीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा (सूत्र-१४६×)

तथा देवेषु यो यथा महायुः स तथा सुखी, सुखितानां च यथोत्तरं महान् उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालो, दुःखरूपत्वादुच्छ्वासनिःश्वासक्रियायास्तनो यथा यथाऽऽयुषः सागरोपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहप्रमाणस्यापि पक्षवृद्धिः । प्रज्ञा० ७ पद ।

(सागरादिविमानेषु देवतयोपपन्नानामानप्राणादि)—

जे देवा सागरं सुसागरं सागरकंतं भवं मणुं माणु-सोत्तरं लोगहियं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा एगस्स अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१ +)

ये देवा सागरं-सागराऽभिधानम्, एवम्-सुसागरम्, सागरकान्तम्, भवम्, मनुम्, मानुयोत्तरम्, लोकहितम्, (स०) विमानम्-देवनिवासविशेषम् आसाधनि शेषः, देवत्वेन (स०) उत्पन्नाः-जाताः ते देवाः (स०) अट्ठमासस्यान्ते आनन्ति, प्राणन्ति, एतदेव क्रमेण व्याख्यानयन्नाह-उच्छ्वासन्ति, निःश्वसन्ति । स० १ सम० ।

जे देवा सुभं सुभकंतं सुभवणं सुभगंधं सुभलैसं सु-

भफासं सोहम्मवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववणा (स०) ते णं देवा दोएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-२ ×) स० २ सम० ।

जे देवा आभंकरं पभंकरं आभंकरपभंकर चंदं चंदा-वत्तं चंदप्पभं चंदकंतं चंदवणं चंदलेमं चंदज्झयं चंद-सिंगं चंदसिद्धं चंदकूडं चंदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा तिहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसन्ति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-३ ×)

आभंकरम्, प्रभङ्करम्, आभङ्करप्रभङ्करम्, चन्द्रम्, चन्द्रावर्तम्, चन्द्रप्रभम्, चन्द्रकान्तम्, चन्द्रवर्णम्, चन्द्र-लेश्यम्, चन्द्रध्वजम्, चन्द्रशृङ्गम्, चन्द्रसृष्टम्, चन्द्र-कूटम्, चन्द्रोत्तराऽवतंसकं विमानम् । स० ३ सम० ।

जे देवा किड्ढिं सुकिड्ढिं किड्ढियावत्तं किड्ढिप्पभं किड्ढि-जुत्तं किड्ढिवणं किड्ढिलेमं किड्ढिज्झयं किड्ढिसिंगं किड्ढि-सिद्धं किड्ढिकूडं किड्ढुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उव-वणा । (स०) ते णं देवा चउएहऽट्ठमासाणं आण-मंति वा पाणमन्ति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-४ +) स० ४ सम० ।

जे देवा वायं सुवायं वायावत्तं वायप्पभं वायकन्तं वा-यवणं वायसिंगं वायसिद्धं वायकूडं वाउत्तरवडिसगं, सुसं सुसुरं सुरावत्तं सुरप्पभं सुरकंतं सुरवणं सुरलेसं सुर-ज्झयं सुरसिंगं सुरसिद्धं सुरकूडं सुरुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा अट्ठमासाणं आ-णमन्ति वा पाणमन्ति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-५ +) स० ५ सम० ।

जे देवा सयंभुं सयंभूरमणं घोसं सुघोसं महाघोसं कि-ड्ढिघोसं वीर सुवीरं वीरगतं वीरावत्तं वीरप्पभं वीरकंतं वीरवणं वीरलेसं वीरज्झयं वीरसिंगं वीरसिद्धं वीरकूडं वीरुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववणा (स०) तेणं देवा छएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्प-संति वा नीससंति वा । (सूत्र-६ +) स० ६ सम० ।

जे देवा समं समप्पभं महापभं पभासं भासुरं विमलं क-ञ्चनकूडं सणकुमारवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा सत्तएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-७ +) स० ७ सम० ।

जे देवा अच्चिं, अच्चिमालिं वडिरोयणं पभंकरं चंदाऽऽ-भं सुराऽऽभं सुपड्डाऽऽभं अग्गिचाऽऽभं रिट्ठऽऽभं अरुणा-

ऽऽभं अरुणुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा ।
(स०) ते णं देवा अट्ठएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा (सूत्र-८०)
स० ८ सम० ।

जे देवा पम्हं सुपम्हं पम्हावत्तं पम्हप्पमं पम्हकंतं पम्ह-
चरणं पम्हलेसं पम्हज्झमं पम्हसिगं पम्हासेट्ठं पम्हकूडं
पम्हुत्तरवडिसगं सुजं सुसुजं सुजविचं सुजपभं सुजकंतं
सुज्जवणं सुजलेसं सुजज्झमं सुजसिगं सुजसिट्ठं सुजकूडं
सुज्जुत्तरवडिसगं (रुड्ढं) रुड्ढावत्तं रुड्ढप्पमं रुड्ढकंतं
रुड्ढवणं रुड्ढलेसं रुड्ढज्झमं रुड्ढसिगं रुड्ढसिट्ठं
रुड्ढकूडं रुड्ढलुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा
(स०) ते णं देवा नवएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-६०)
स० ६ सम० ।

जे देवा घोसं सुघोसं महाघोसं नंदिघोसं सुस्सरं मणो-
रमं रम्मं रम्मगं रमणिज्जं मंगलाऽऽवत्तं वंभलोमवडिसगं
विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा दसएहं
अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नी-
ससंति वा । (सूत्र-१००) स० १० सम० ।

जे देवा वंभं सुवंभं वंभावत्तं वंभप्पमं वंभकंतं वंभवणं
वंभलेसं वंभज्झमं वंभसिगं वंभसिट्ठं वंभकूडं वंभुत्तरव-
डिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
एकारसएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा
ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-११०) स० ११ सम० ।

जे देवा महिदं महिदज्झमं कंचुं कंचुगीवं पुंखं सुपुंखं
महापुंखं पुंडं सुपुंडं महापुंडं नरिदं नरिदकंतं नरिदुत्तर-
वडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा (स०) ते णं देवा
वारसएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उस्स-
संति वा नीससंति वा । (सूत्र-१२०) स० १२ सम० ।

जे देवा वज्जं सुवज्जं वज्जावत्तं वज्जप्पमं वज्जकंतं वज्ज-
वणं वज्जलेसं वज्जरूवं वज्जसिगं वज्जसिट्ठं वज्जकूडं वज्जु-
त्तरवडिसगं वहरं वहरावत्तं वहरप्पमं वहरकंतं वहरवणं
वहरलेसं वहररूवं वहरसिगं वहरसिट्ठं वहरकूडं वहरुत्तरव-
डिसगं लोमं लोमाऽऽवत्तं लोमप्पमं लोमकंतं लोमवणं
लोमलेसं लोमरूवं लोमसिगं लोमसिट्ठं लोमकूडं लोमु-
त्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
तेरसहिं अट्ठमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्स-
संति वा निस्ससंति वा । (सूत्र-१३०) स० १३ सम० ।

जे देवा सिरिकंतं सिरिमहिअं सिरिसोमनसं लंतयं का-

विट्ठं महिदकंतं महिदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उवव-
ण्णा । (स०) ते णं देवा चउदसहिं अट्ठमासेहिं आणमंति
वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-
१४०) स० १४ सम० ।

जे देवा णंदं सुणंदं णंदावत्तं णंदप्पमं णंदकंतं णंद-
वणं णंदलेसं णंदज्झमं णंदसिगं णंदसिट्ठं णंदकूडं
णंदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं
देवा पणसरसएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा
उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१५०) स० १५ सम० ।

जे देवा आवत्तं विआवत्तं नंदिआवत्तं महारादिआवत्तं
अंकुमं अंकुसपलंवं भदं सुभदं महाभदं सच्चआभदं भहु-
त्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
सोलसहिं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उस्स-
संति वा नीससंति वा । (सूत्र-१६०) स० १६ सम० ।

जे देवा सामाणं सुसामाणं महासामाणं पउमं महा-
पउमं कुमुदं महाकुमुदं नल्लिणं महानल्लिणं पंडरीअं म-
हापंडरीअं सुकं महासुकं सीहं सीहकंतं सीहवीअं भा-
विअं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
सत्तरसहिं अट्ठमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा उ-
स्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१७०) स० १७ सम० ।

जे देवा कालं सुकालं महाकालं अंजणं रिट्ठं सालं स-
माणं दुमं महादुमं विमालं सुसालं पउमं पउमगुम्मं कु-
मुदं कुमुदगुम्मं नल्लिणं नल्लिणगुम्मं पुंडरीअं पुंडरीयगुम्मं
सहस्सारवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा अट्ठारसेहिं अट्ठमासेहिं आणमंति वा पाणमंति
वा ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१८०) स०
१८ सम० ।

जे णं देवा आणत्तं पाणत्तं णत्तं विणत्तं घणं सुसिरं इंदं
इंदोकंतं इंदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०)
ते णं देवा एगूणवीसाए अट्ठमासाणं आणमंति वा पा-
णमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१९०)
स० १९ सम० ।

जे देवा सायं त्रिसायं सुविसायं सिद्धत्थं उप्पलं भित्तिलं
तिगिच्छं दिसासोवत्थियं पलंवं रुड्ढं पुप्फं सुपुप्फं पु-
प्फावत्तं पुप्फपभं पुप्फकंतं पुप्फवणं पुप्फलेसं पुप्फज्झमं
पुप्फसिगं पुप्फसिट्ठं पुप्फुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए
उववण्णा । (स०) ते णं देवा वीसाए अट्ठमासाणं
आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ।
(सूत्र-२००) स० २० सम० ।

जे देवा सिरिवच्छं सिरिदामकंडं मल्लं किट्टं चावोषतं
अरण्यवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा एकवीसाए अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति
वा उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-२१ ×)
स० २१ सम० ।

जे देवा महियं विस्सहियं विमलं पभासं वण्णमालं अ-
च्चुतवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा बावीसाए अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति
उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-२२ ×) स० २२
सम० ।

द्वीन्द्रियाऽऽदीनामानप्राणाद्यस्तित्वं यथा—

जे इमे भंते ! वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया ।
जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा
निस्सासं वा जाणामो पासामो, जे इमे पुढविकाइया
०जाव वण्णइकाइया एगिंदिया जीवा एएसि णं आणा-
मं वा पाणामं वा उस्सासं वा निस्सासं वा ण जाणामो,
ण पासामो । एएसि णं भंते ! जीवा आणमंति वा पा-
णमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा ? हंता गोयमा !
एए वि य णं जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति
वा निस्ससंति वा । (सूत्र-८४ ×)

‘ जे इमे ’ इत्यादि, यद्यप्येकेन्द्रियाणामागमादिप्रमाणाज्जी-
वत्वं प्रतीयते तथापि तदुच्छ्वासदीनां साक्षादनुपलम्भा-
ज्जीवच्छरीरस्य च निरुच्छ्वासादेरपि कदाचिद्दर्शनात् पृथि-
व्यादिषूच्छ्वासादिविषया शङ्का स्यादिति तन्निरासाय
तेषामुच्छ्वासादिकमस्तीत्येतस्यागमप्रमाणप्रसिद्धस्य प्रदर्श-
नपरमिदं सूत्रमवगन्तव्यमिति ।

उच्छ्वासाद्यधिकाराज्जीवादिषु पञ्चविंशतौ पदेषूच्छ्वासा-
दिद्रव्याणां स्वरूपनिर्णयाय प्रश्नयन्नाह—

किण्णं भंते ! एते जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उ-
स्ससंति वा निस्ससंति वा ? गोयमा ! दव्वओ णं अणंतप-
एसियाइं दव्वाइं, खित्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं, कालओ
अण्णयरट्ठिइयाइं, भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं
फासमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा
निस्ससंति वा । जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा
पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा ताइं किं एगव-
ण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्स-
संति वा ? आहारगमो नेयव्वो ०जाव पंचदिंसं ।

‘ किण्णं भंते ! जीवे ’ त्यादि, किमित्यस्य सामान्यनि-
र्देशत्वात्कानि ; किंविधानि द्रव्याणीत्यर्थः, ‘ आहारगमो
नेयव्वो ’ त्तिः प्रज्ञापनाया अष्टाविंशतितमाहारपदोक्तसूत्र-
पद्धतिरिहाध्येत्यर्थः, सा चेयम्—‘ दुवण्णाइं तिवण्णाइं

०जाव पंचवण्णाइं पि जाइं वण्णओ कालाइं ताइं किं ए-
गण्णकालाइं ०जाव अणंतगण्णकालाइं पि ” इत्यादिरिति ।

किण्णं भंते ! गेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससं-
ति वा निस्ससंति वा तं चेव ०जाव नियमा छद्दिंसि आणमं-
ति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नी०वा, जीवा एगिंदिया
वाघाया निव्वाघाया भाणियव्वा, सेसां नियमा छद्दिंसि ।

‘ जीवेगिंदिए ’ त्यादि, जीवा एकेन्द्रियाश्च ‘ वाघाय-नि-
व्वाघाय ’ त्ति-मतुबलोपाद् व्याघाननिर्व्याघातवन्तो म-
क्षितव्याः इह चैवं पाठेऽपि निर्व्याघातशब्दः पूर्वं द्रष्ट-
व्यस्तदभिलापस्य सूत्रे तथैव दृश्यमानत्वात्, तत्र जीवा
निर्व्याघाताः सव्याघाताः सूत्रे एव दर्शिताः, एकेन्द्रिया-
स्वेवम्—‘ पुढविकाइया णं भंते ! कइ दिंसि आणमंति ?
गोयमा ! निव्वाघाए णं छद्दिंसि वाघायं पड्ढच्च सिय तिदि-
सि ’ मित्यादि, एवमप्यादिष्वपि तत्र निर्व्याघातेन
पद्विशं पद्विशो यत्रानमनादौ तत्तथा । व्याघातं
प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पञ्चदिशं,
आनमन्ति यतस्तेषां लोकान्तवृत्तात्लोकज व्यादिदिक्षु-
सादिपुद्गलानां व्याघातः सम्भवतीति ‘ सेसा निमया छ-
द्दिंसि ’ इति-शेषा नारकादित्रसाः पद्विशमानमन्ति तेषां
हि त्रमनाड्यन्तर्भूतत्वात् पद्विशमुच्छ्वासादिपुद्गलग्रहो-
ऽस्त्येवेति । अथैकेन्द्रियाणमुच्छ्वासार्थभावादुच्छ्वासादेश्च
वायुरूपत्वात् किं वायुकायिकानामप्युच्छ्वासादिना वायुनैव
भवितव्यम् ? उत अन्येन केनापि पृथिव्यादीनामिव त-
द्विलक्षणेनत्याशङ्क्यां प्रश्नयन्नाह—

वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव आणमंति वा पाण-
मंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ? हंता गोयमा ! वा-
उयाए णं ०जाव नीससंति वा । (सूत्र-८५)

‘ वाउयाए णमि ’ त्यादिः अथोच्छ्वासस्यापि वायुत्वादप्ये-
नोच्छ्वासवायुना भाव्यम्, तस्याप्यन्येनैवमनवस्था, नैव-
मचेतनत्वान्तस्य, किञ्च-योऽयमुच्छ्वासवायुः स वायुत्वेऽ-
पि न वायुसम्भाव्यौदारिकवैक्रियशरीररूपः तदीयपुद्गला-
नामानप्राणसंज्ञितानामौदारिकवैक्रियशरीरपुद्गलेश्चाऽन-
न्तगुणप्रदेशत्वेन सूक्ष्मतया एतच्छरीराव्यपदेशत्वात्, तथा
च प्रत्युच्छ्वासादीनामभाव इति नाऽनवस्था । भ० २ श० १
उ० । संख्येयावलिक्ताप्रमाणे एकोच्छ्वासात्मके कालविशेषे
च । संख्येया आवलिकाः—“ आण त्ति ” (सूत्र-११५+)
आणः—एक उच्छ्वास इत्यर्थः, अनु० । जी० । कर्म० । ज्ञा० ।
स्था० । भ० ।

पुढविकाइया णं भंते ! पुढविकाइयं चेव आणमंति वा
पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ? हंता गोयमा !
पुढवीकाइया पुढवीकाइयं चेव आणमंति वा ०जाव नीस-
संति वा । पुढवीकाइए णं भंते ! आउकाइयं आणमंति
वा ०जाव नीससंति वा ? हंता गोयमा ! पुढवीकाइया
णं आउकाइयं आणमंति वा ०जाव नीससंति वा, एवं
तेउकाइय-वाउकाइयं, एवं वण्णस्सइकाइयं । आउकाइए

णं भन्ते ! पुढवीकाइयं आणमंति वा पाणमंति वा ?
एवं चेव, आउकाइए णं भंते ! आउकाइयं चेव आण-
मंति वा, एवं चेव, एवं तेऊवाऊवणस्सइकाइयं । तेऊका-
इए णं भन्ते ! पुढवीकाइयं आणमंति वा एवं ०जाव वण-
स्सइकाइए णं भन्ते ! वणस्सइकाइयं चेव आणमंति वा
तहेव ।

‘पुढवीकाइया णं भंते !’ इत्यादि, इह पूज्यव्याख्या । यथा
वनस्पतिरन्यस्योपर्यन्यः स्थितस्तत्तेजाग्रहणं करोति एवं
पृथिवीकायिकादयोऽन्यन्योन्यसम्बद्धत्वात्तत्तद्वृत्तं प्राणापा-
नादि कुर्वन्तीति, तत्रैकः पृथिवीकायिकांऽन्यं स्वसम्बद्धं
पृथिवीकायिकम्, अनिति—तद्वृत्तमुच्छ्वासं करोति यथा-
दग्स्थितकपूरः पुरुषः कपूरस्वभावमुच्छ्वासं करोति एव-
मप्यादिदिकानित्येवं पृथिवीकायिकसूत्राणि पञ्च एवमे-
वाप्याद्यादयः प्रत्येकं पञ्च सूत्राणि लभन्त इति पञ्चविंशतिः
सूत्राण्येतानीति ।

पुढवीकाए णं भंते ! पुढवीकाइयं चेव आणममाणे वा
पाणममाणे वा ऊससमाणे वा नीससमाणे वा कइकि-
रिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय
पंचकिरिए । पुढवीकाइए णं भन्ते ! आउकाइयं आणम-
माणे वा एवं चेव, एवं ०जाव वणस्सइकाइयं, एवं आउ-
काइएण वि सव्वे वि भाणियव्वा, एवं तेउकाइएण वि,
एवं वाउकाइएण वि, ०जाव वणस्सइकाइए णं भंते !
वणस्सइकाइयं चेव आणममाणे वा पुच्छा, गोयमा !
सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । (सूत्र-
३६२) । वाउकाइए णं भन्ते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे
वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकि-
रिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए । एवं कंदं एवं
जाय मूलं वीयं पचालेमाणे वा पुच्छा ? गोयमा ! सिय
तिकिरिए सिय पंचकिरिए, सेवं भन्ते ! भंते ति । (सूत्र-
३६३)

क्रियासूत्राण्यपि पञ्चविंशतिस्तत्र ‘सिय किरिए’ ति-यदा
पृथिवीकायिकादिः पृथिवीकायिकादिरूपमुच्छ्वासं कुर्वन्नपि
न तस्य पीडामुत्पादयति स्वभावविशेषात्तदासौ कायि-
क्यादित्रिक्रियः स्यात् । यदा तु तस्य पीडामुत्पादयति
तदा पारितापनिकक्रियाभावाच्चतुक्रियः, प्राणानिपाति-
सद्भावे तु पञ्चक्रिय इति । क्रियाधिकारादेवेदमाह—‘वा-
उकाइए णमि’ त्यादि, इह च वायुना वृत्तमूलस्य प्रचलनं
प्रपातनं वा तदा सम्भवति यदा नदीभिर्यादेषु पृथिव्या-
ऽनावृत्तं तत्स्यादिति । अथ कथं प्रपातेन त्रिक्रियात्वं परि-
तापादेः सम्भवात्-उच्यते-अचेतनमूलापेक्षयति । भ० ६
श० ३४ उ० ।

आणंतरिय-आनन्तर्य-न० । अनन्तरमेव चतुर्व० स्वार्थे
प्यम् । अव्यवहिते, अनन्तरस्य भावे प्यञ् । अव्यवधाने,

वाच० । अनुक्रमे, “आणंतरियं णाम-आणंतरियंति वा अणु-
परिवाडि ति वा अणुकमेत्ति वा एगद्धा” आ० चू० १ अ० ।

आणंद-आनन्द-पुं० । आ-नन्द-घञ् । चित्ताह्लादे, औ० ।
सुखे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । सुखविशेषे, पं० सू० ५ सूत्र ।
हर्षे, दश० २ चू० । अभिलषितार्थावासिजन्ये मानसे
विकारे, “के आणंदे” (सूत्र-११७+) अभिलषितार्थावाप्ता-
वानन्दः । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । (अत्र विशेष-
व्याख्यानम् ‘आगइ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्) दुःखाभावे
व्रतमणि, अशंआदित्वादच् । आनन्दवति, त्रि० । वाच० ।
अहोरात्रभवे त्रिशन्मुहूर्तान्तर्गते स्वनामख्याते षोडशे मुहूर्ते,
ज्या० २ पाहु० । कल्प० । जं० । चं०प्र० । (गणनया एका-
दशो मुहूर्त आनन्दः) स० ३० सम० । स्वनामख्याते षष्ठे
यत्नेदेवे, (८४ गाथा) स० (१५६ सूत्र×) (तद्वृत्तव्यता
‘दसारमंडल’ शब्दे चतुर्थभागे २४८५ पृष्ठे दर्शयिष्यते)
स्वनामख्याते शीतलजिनस्य प्रथमशिष्ये च । “पुण आणं-
दे०” ॥४०॥ स० । (सूत्र-१५८+) (तद्वृत्तम् ‘तित्थयर’ शब्दे
चतुर्थभागे २२६१ पृष्ठे दर्शयिष्यते) भगवत ऋषभदेवस्य
शतपुत्रान्तर्गते स्वनामख्याते पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७
क्षण । स्वनामख्याते भगवतो महावीरस्यान्तेवासिनि, स्था०
१० ठा० ३ उ० । “समणस्स भगवश्चो महावीरस्स अंत-
वासी आणंदे णामं थरे” (सूत्र-५४७×) भ० १५ श० ।
(तद्वृत्तव्यता ‘गोसालग’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते)
धरणीस्य नागेन्द्रस्य नागराजस्य स्वनामख्याते रथानी-
काधिपतौ, (सूत्र-४०४×) स्था० ५ ठा० १ उ० । गन्धमा-
दनवत्तस्कारपर्वनस्थे स्वनामख्याते देवे, जं० ४ वत्त० ।
पुष्करवरद्वीपार्द्धस्थितमानुषांतरपर्वतस्थे स्वनामख्याते सु-
वर्णकुमारे, द्वी० । स्वनामख्याते पितृसनकृष्णाङ्गजे, तद्वृ-
त्तव्यता प्रतिवद्धे निरयावलिर्कोपाङ्गे द्वितीयवर्गस्य कल्पा-
वतंसिकाभिधस्य नवमेऽध्ययने च । नि० १ श्रु० २ वर्ग ६
अ० । (तद्वृत्तव्यता यथा पितृसेनकृष्णाङ्गजो नवमः वर्ष-
द्वयं व्रतपर्यायपरिपालनं कृत्वा प्राणतदेवलोके दशमे
उत्पद्य एकोनविंशतिसागरोपमाययायुरनुपाल्य ततश्च्युतो
विदेहं सेतस्यतीति) वाणिजग्रामस्थे स्वनामख्याते श्रावके,
उपा० १ अ० । नि० । संथा० । “अट्ट य वीसाऽऽण-
न्दे०” ॥ ४६६× ॥ आनन्दस्य गृहे, आ० म० १ अ० । भ० ।
आनन्दाभिधानोपासकवृत्तव्यता प्रतिवद्धमध्ययनमानन्दः ।
उपा० ३ अ० । आनन्दो वाणिजग्रामाभिधाननगरवासी-
महर्द्धिको गृहपतिर्महावीरेण बाधित एकादशोपासकप्रतिमां
कृतोत्पन्नावधिज्ञानो मासिकया संलेखनया सौधममगम-
दिति वृत्तव्यता प्रतिवद्धे उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने च ।
स्था० १० ठा० ३ उ० ।

(तद्वृत्तव्यता यथा) —

पढमस्स णं भंते ! ०जाव संपत्ते णं के अट्टे पप्पत्ते ?
(सूत्र-२ ×) एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं सम-
एणं वाणियग्गामे णामं णयरे होत्था । वण्णओ । तस्स
णं वाणियग्गामस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दि-
सीभाए दूयपलासे चेइए । तत्थ णं वाणियग्गामे जिय-

सत्तू राया, वण्णओ । तत्थ णं वाणियग्गामे आणंदे
णामं गाहावई परिवसइ, अड्ढे ०जाव अपरिभूए, तस्स णं
आणंदस्स गाहावइस्स चत्तारि हिरस्सकोडीओ णिहाण-
पत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ बुद्धिपत्ताओ चत्तारि
हिरण्णकोडीओ पवित्थरपत्ताओ, चत्तारि वया, दस
गोसाहस्सीणं वण्णं होत्था । से आणंदे गाहावई बहूणं
ईसर ०जाव सत्थवाहाणं बहूसु कज्जेसु य कारणेसु य
मंतेसु य कुडुवेसु य गुज्जेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य
ववहारेसु य आपुच्छणिजे पडिपुच्छणिजे सयस्स वि य
णं कुडुवस्स भेदीभूए आहारे आलंबणं चक्खुमेदिभूये
सव्वकज्जवट्ठावए आवि होत्था । तस्स णं आणंदस्स
गाहावइस्स 'सिवाणंदा' णामं भारिया होत्था, अहीण
०जाव सुरूवा । आणंदस्स गाहावइस्स इट्ठा आणंदेणं
गाहावइणा सद्धि अणुरत्ता अविरत्ता इट्ठा सइ ०जाव
पंचविहे माणुस्सए कामभोए पच्चणुब्भवमाणी विहरइ ।
तस्स णं वाणियग्गामस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसी-
भाए एत्थ णं 'कोल्लागए' णामं सन्निवेशे होत्था । रि-
द्धित्थमिए ०जाव पासादीए ४, तत्थ णं कोल्लागए सन्नि-
वेशे आणंदस्स गाहावइस्स बहूए भित्तिगाइणियगसयण-
संबंधिपरिजणे परिवसइ । अड्ढे ०जाव अपरिभूए ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे ०जाव
समोसरिए परिसा निग्गया काणिए राया जहा, तहा जि-
यसत्तू राया णिग्गच्छति निग्गच्छित्ता ०जाव पज्जुवा-
सइ, तए णं से आणंदे गाहावई इमीसे कहाए लद्धे
समाणे एवं खलु समणे भगवं ०जाव विहरइ । तं महा-
फलं ०जाव गच्छामि णं ०जाव पज्जुवासामि । एवं
संपेहेइ संपेहित्ता, एहाये सुद्धप्पावेसाइं ०जाव अप्पमह-
ग्घाभरणालंक्रियसरीरे । साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ
पडिनिक्खमिच्चा स कोरंदमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं
माणुस्सवग्गुरापरिक्खित्ते पायविहारचारेणं वाणियग्गामं
णयरं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ णिग्गच्छित्ता जेणामेव
दूयपलासे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवाग-
च्छति उवागच्छित्ता तिक्खुतो आयाहिणपयाहिणं करेइ
आया० करित्ता वंदइ णमंसइ ०जाव पज्जुवासइ । (सूत्र-३)

तए णं समणे भगवं महावीरे आणंदस्स गाहावइस्स
तीसे य महइ महालियाए ०जाव धम्मकहा, परिसा प-
डिगया, रायाइवि य गओ । (सूत्र-४) तए णं से
आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ अंतिए धम्मं सोच्चा
णिसम्म हट्ठतुड ०जाव एवं वयासी-सदहामि णं भंते !
णिग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं,

रोएमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं, एवमेयं भंते !, तहमेयं
भंते !, अवितहमेयं भंते !, इच्छियमेयं भंते !, पडिच्छियमेयं
भंते !, इच्छियपडिच्छियमेयं भंते !, से जहेयं । तुम्हे व-
यहत्तिकट्ठ जहा णं देवाणुप्पियाणं अंतिए बहवे राई-
सरतलवरमाडंविचकोडुंविचसेट्ठिसत्थवाहप्पभिइया मुंडे भ-
वित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइया ०जाव पव्वइत्ता ।
णो खलु तहा अहं संचाएमि मुंडे ०जाव पव्वइत्तए, अहं
देवाणुप्पियाणं अंतिए पंचाणुव्वयं सत्तसिक्खावयं दु-
वालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । जहासुहं देवा-
णुप्पिया ! मा पडिवंधं करेह । (सूत्र-५)

तए णं से आणंदे गाहावइस्स समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स अंतिए तप्पढमयाए थूलगं पाणाइवायं पच्चक्खामि ।
(उपा०) (तत्स्वरूपम् 'पाणाइवायवेरमण' शब्दे ५ भागे
वच्च्यते ।) तयाणंतरं च णं थूलगं मुसावायं पच्चक्खामि
इ जावज्जीवाए दुविहं तिविहेणं-ण करेमि, ण कारवेमि,
मणसा, वयसा, कायसा । (उपा०) (स्थूलमृपावादस्वरूपम्
'मुसावायवेरमण' शब्दे षष्ठेभागे दर्शयिष्यते ।) तदाणंतरं
च णं थूलगं आदिष्सादाणं पच्चक्खामि । (उपा०) (तत्स्व-
रूपम् 'अदत्तादाणवेरमण' शब्दे १ भागे गतम् ।) तयाणंतरं
च णं सदारसंतोसिए परिमाणं करेइ णस्सत्थ एकाए
सिवाणंदाए भारियाए अवसेसं सव्वं मेहुणविहिं
पच्चक्खामि (तत्स्वरूपं प्रतिपेधरूपेण 'मेहुण' शब्दे षष्ठे
भागे, 'हत्थकम्म' शब्दे सप्तमभागे च वच्च्यते) (उपा०)
तयाणंतरं च णं इच्छापरिमाणं करेइ, हिरस्समुवस्सविहि-
परिमाणं करेइ, णस्सत्थ चउहिं हिरस्सकोडीहिं णिहाण-
पउत्ताहिं चउहिं बुद्धिपउत्ताहिं चउहिं पवित्थरमाणपत्ताहिं
अवसेसं सव्वं हिरस्समुवस्सविहिं पच्चक्खामि दुविहं
ण करेमि, ण कारवेमि, तिविहेणं मणसा वयसा,
कायसा, तयाणंतरं च णं चउप्पयविहिपरिमाणं करेइ,
णस्सत्थ चउहिं वएहिं दसगोसाहस्सिएणं वएणं अ-
सेसं सव्वं च(उ)तुप्पयविहिं पच्चक्खामि, दुविहं ति-
विहेणं-मण० ३. तयाणंतरं च णं खेत्तवत्थुपरिमाणं करेइ
णस्सत्थ पंचहिं हलसएहिं णियत्तणसइएणं हलेणं अवसेसं
सव्वं खेत्तवत्थुं पच्चक्खामि, दुविहं तिविहेणं मण० ३,
तयाणंतरं च णं सगडविहिपरिमाणं करेइ, णस्सत्थ पंचहिं
सगडसएहिं दिसाजत्तिएहिं पंचहिं सगडीसएहिं संवाहणि-
एहिं अवसेसं सव्वं सगडविहिं पच्चक्खामि० ३, तयाणंतरं
च णं वाहणविहिपरिमाणं करेइ, णस्सत्थ चउहिं वाहणेहिं
दिसाजत्तिएहिं चउहिं वाहणेहिं संवाहणिएहिं अवसेसं सव्वं
वाहणविहिं पच्चक्खामि० ३, (सूत्र० ५) । तयाणंतरं च णं

उवभोगपरिभोगविहिं पचक्खामि (उपा० ।) (अस्य विधेः स्वरूपम् 'उवभोगपरिभोगपरिमाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) तयाणंतरे च णं एहाणमाणे उल्लणियाविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगाए गंधकासाइए अवसेसं सव्वं उल्लणियाविहिं पचक्खामि दुविहं तिविहेणं मणसा, वयसा, कायसा ।

तयाणंतरे च णं दंतवणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं अल्ललट्ठीमहुएणं. अवसेसं दंतवणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं फलविहिपरिमाणं करेइ णस्यत्थ एगेणं खीरामलएणं अवसेसं सव्वं फलविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं अब्भङ्गणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ सयपागसहस्सपागेहिं तेल्लेहिं, अवसेसं अब्भङ्गणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं उव्वट्ठणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं सुरभिणा गंधवट्ठएणं अवसेसं उव्वट्ठणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं मज्जणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ अट्ठहिं उट्ठिणहिं उदगस्स घट्टएहिं अवसेसं मज्जणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं वत्थविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं खोमयत्तुयलेणं अवसेसं वत्थविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं विलेवणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ अंगरुकुं कुमचंदणमाइएहिं अवसेसं विलेवणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं पुप्फविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं सुद्धपउमेणं मालतिकुसुमदामेणं वा, अवसेसं पुप्फविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं आभरणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ मट्ठकएगेज्जएहिं णाममुद्दिएहिं, अवसेसं आभरणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं धूवणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ अंगरुतुरुक्खूवमाइएहिं, अवसेसं धूवणविहिं पचक्खामि० ३. तयाणंतरे च णं भोयणविहिपरिमाणं करेमाणे पेज्जविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगाए कट्ठेपेज्जाए, अवसेसं पेज्जविहिं पचक्खामि मण० ३, तयाणंतरे च णं भक्खणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेहिं घयपुत्तेहिं खंडखज्जएहिं वा, अवसेसं भक्खणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं ओयणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ कलमसालिओदणं, अवसेसं ओदणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं सूवविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ कलायंसूवेण वा मुग्गमाससूवेण वा अवसेसं सूवविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं घयविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ सारहएणं गोघयमंडेणं, अवसेसं घयविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं सागविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ वत्थुसाएणं वा

मोतत्थियमाएण वा मंडुक्कियसाएणं वा, अवसेसं सागविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं माहुरयविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं पालंगामाहुरएणं, अवसेसं माहुरयविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं जेमणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ सेहंवदालियंवेहिं अवसेसं जेमणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं पाणियविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं अंतलिकखांदणं अवसेसं पाणियविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं मुहवासविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ पंचसोरंघिणं तंवेलेणं, अवसेसं मुहवासविहिं पच० ३, (मूत्र-६)

तयाणंतरे च णं चउव्विहं अणत्थदंडं पचक्खामि तं जहा-अवज्झाणाचरियं पमायाचरियं हिंसप्पयाणं पावकम्मोवएसे दुविहं तिविहेणं मणसा, वयसा, कायसा (मूत्र७)

इह खलुआणंदाइसमणेभगवं महावीरे आणंदं समणोवासमं एवं वयासी-एवं खलु आणंदाइसमणोवासएणं अभिगयजीवाजीवेणं उवल्लद्धपुष्पपावेणं आमवसंवरनिज्जरकिरियाअहिगरणवंधमुक्खकुसलेणं अमहिज्जेदेवासुरनागसुवन्नज्जक्खरक्खसकिंनरकिंपुरुसगरुलगंधवमहां-रगाइएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणतिक्रमणिजेणं सम्मत्तस्स पंच अइयारा पेयाला जाणियन्वा, न समायरियन्वा, तं जहा-संका, कंखा, वित्तिगिच्छा, परपासंडपसंसा, परपासंडसंथवो । तदार्थंतरे च णं थूलयस्स पाणाइवायवेरमणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा पेयाला जाणियन्वा, न समायरियन्वा, तं जहा-वेहे, वंशे, छविच्छेए अइभारे, भत्तपाणवोच्छेए, तयाणंतरे च णं थूलगस्स मुसावायवेरमणस्स पंच अइयारा जाणियन्वा न समायरियन्वा, तं जहा-सहमाऽभक्खण्णे, रहस्साऽभक्खण्णे, सदारमंतभेए, मांसोवएसे, कूडलेहकरणे य २ । (उपा०) (स्थूलकाऽदत्तादानस्य अतिचाराः 'अदिष्सादाणवेरमण' शब्दे १ भागे गताः ।) (स्वदारसंतोपविषयाऽतिचाराः 'परदारगमण' शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते ।) (इच्छापरिमाणातिचारस्वरूपम् 'इच्छापरिमाण' शब्दे अस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) तयाणंतरे च णं दिसि विदिसि पंच अइयारा जाणियन्वा न समायरियन्वा, तं जहा-उड्डुदिसि परिमाणाइक्कमे अहोदिसि परिमाणाइक्कमे, चउदिसि परिमाणाइक्कमे, खेत्तवुड्डिस्सं अंतरेट्ठा । (उपा०) (उपभोग-परिभोगपरिणामस्याऽतिचाराः 'उवभोगपरिभोग परिमाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) (अनर्थदण्डविहरमणविषयातीचाराः 'अणट्ठादंडवेरमण' शब्दे प्रथमभागे गताः ।) (सामायिकविषयातिचाराः 'सा-

माइय' शब्दे दर्शयिष्यते) (देशाऽवकाशिकविषयाऽति-
चाराः 'देशाऽवगासिय' शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते)
(पौषधोपवासविषयाऽतिचाराः 'पोसह' शब्दे पञ्चमभागे
वक्ष्यते) (अतिथिसंविभागविषयातिचाराः 'अइहिसंविभाग'
शब्दे प्रथमभागे गताः) (अपञ्चिममारणान्तिकसंलेखना-
जोषणाऽऽराधनताविषयाऽतिचाराः 'अपच्छिममारणान्ति-
यसंलेहणाभूमणाऽऽराहणता' शब्दे प्रथमभागे गताः ।)

तए शं से आणंदे गाहावई समणस्स भगवतो महा-
वीरस्स अतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालस-
विहं सांयमधम्मं पडिवज्जइ पडिवज्जिता समणं भगवं
महावीरं वंदइ शमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-
णो खलु मे भंते ! कप्पइ अज्जप्पभिइ अस्सउत्थिए वा
अस्सउत्थियदेवयाणि वा अस्सउत्थियपरिग्गहियाणि वा
अरिहंतचेइयाइ वंदित्तए वा शमंसित्तए वा, पुण्वि अणा-
ल्लनेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेसिं असणं वा
पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पयाउं वा
णस्सत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं वल्लभिओ-
गेणं देवयाभिओगेणं गुरुत्तिग्गहेणं वित्तिकं-
तारेणं, कप्पइ मे समणे निग्गंथं फासुएणं एस
णिजेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंवलपा-
यपुंछणेणं पीढफलगसेज्जासंथारएणं ओसहमेसज्जेणं य
पडिल्लाभेमास्सस्स विहरित्तए तिकट्टु । इमं एयाणुरूवं
अभिग्गहं अभिगिहइ २ ता, पमिणाइं पुच्छइ पुच्छित्ता,
अट्ठाइं आइयइ २ ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो वंदइ
वंदित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ दूइ-
पलासाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ २ ता जेणेव वाणिय-
गामे णयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छिइ २ ता
सिवाणंदं भारियं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिए !
समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्मं णिसंते, से-
वि य धम्मं मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए तं गच्छ शं
तुमं देवाणुप्पिए ! समणं भगवं महावीरं वंदाहिं जाव
पज्जुवासाहि समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियं पं-
चाणुव्वतियं सत्तसिक्खावतियं दुवालसविहं गिहिधम्मं
पडिवज्जाहि । (सूत्र-८)

तए शं सा "सिवाणंदा" भारिया आणंदेणं समणोवा-
सएणं एवं वुत्ता समाणा हट्ठुट्ठा कोंडुवियपुरिसे सदावेइ
२ ता एवं वयासी-खिप्पामेव लहुकरणं जाव पज्जुवा-
सति । तए शं समणे भगवं महावीरे सिवाणंदाए भारि-
याए । तीसे य महइ जाव धम्मं कंहइ, तए शं सा-सि-

वाणंदा समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियं धम्मं
सुच्चा णिसम्म हट्ठा जाव गिहिधम्मं पडिवज्जइ २ ता
तमेव धम्मियं जाणपवरं दुरूहइ २ ता जामेव दिंसि पा-
उब्भूया तमेव दिंसि पडिगया । (सूत्र-९) भंतेत्ति, भयवं
गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ वंदित्ता एवं वयासी-
पहू शं भंते ! आणंदे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अतिए
मुंडे जाव पवइत्तए, शो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा ! आणंदे
शं समणोवासए बहूइं वासाइं समणोवासगपरियायं पा-
उसिहिइ २ ता जाव सोहम्मं कप्पे अरुणाभे विमाणे
देवत्ताए उववज्जिहति तत्थ शं अत्थेगइयाणं देवाणं
चत्तारि पल्लिओवमाइं ठिई पसत्ता, तत्थ शं आणंदस्स कि
समणोवासगस्स चत्तारि पल्लिओवमाइं ठिई पसत्ता ।
तते शं समणे भगवं महावीरे अस्सया कयाइ वहियां
जाव विहरति । (सूत्र-१०)

ततेणं से आणंदे समणोवासए जाए अभिगयजीवा-
ज्जीवे जाव पडिल्लाभेमाणे विहरइ । तए शं सा सिवाणंदा
भारिया समणोवासिया जाया जाव पडिल्लाभेमाणी वि-
हरइ (सूत्र-११) । तए शं तस्स आणंदस्स समणोवासग-
स्स उच्चावएहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खणपोसहोव-
कासेहिं अप्पाणं भावेमाणस्स चोइससंवच्छराइं वीइकंताइं
पसरससंवच्छरस्स अंतरा वट्ठमाणस्स अस्सया कयाइ
पुव्वरत्तावस्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स
इमेयारूवे अज्जत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुप्पन्ने-एवं खलु अहं वाणियग्गामे नयरे बहूणं ईसर-
जाव सयसावियकुटुंबस्स जाव आधारे, तं एतेणं विक्खे-
वेणं अहं शो संचएमि समणस्स भगवतो महावीरस्स
अतियं धम्मपणत्तिं उपसंपज्जित्ता शं विहरित्तए । तं से-
यं खलु मम कल्लं जाव जलंते विपुलं असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा जहा पूरणो जाव जेड्डपुत्तं कुटुंबे ठवि-
त्ता तं मित्तं जाव जेड्डपुत्तं च आपुच्छित्ता कोंड्ळाए संनिवेसे
णायकुलंसि । पोसहसात्थं पडिल्लेहिता समणस्स भगवओ
महावीरस्स अतियं धम्मपणत्तिं उवसंपज्जित्ता शं विहरित्त-
ए । एवं संपेहेइ संपेहित्ता कल्लं विउलं तहेव जिमित्तुत्त-
रागए तं मित्तं जाव विउलेणं पुप्फ-पीढ-फलग-सेज्जा-
संथारएणं सकारेइ संमाणेइ २ ता तस्सेव मित्तं जाव पुरओ
जेड्डपुत्तं सदावेइ २ ता, एवं वयासी-एवं खलु पुत्ता !
अहं वाणियग्गामे बहूणं ईसर जहा चित्तियं जाव विह-
रित्तए । तं सेयं खलु मम इयाणि तुमं सयस्स कुटुंबस्स
आलंबणं ०४ ट्ठावित्ता जाव विहरइ । तए शं जेड्डपुत्ते आ-
णंदस्स समणोवासगस्स तह त्ति एयमट्ठं विणएणं पडि-

सुणेइ । तए णं से आणंदे समणोवासए तस्सेव मित्तं जाव पुरओ जेडुपुत्तं कुड्वे ठवेइ २ ता । एवं वयासी-मा णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे अज्जप्पभिइ केइ ममं बहुसु क-जेसुं जाव आपुच्छउ वा पडिपुच्छउ वा ममं अट्ठाए असणे वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उवक्खडेउ वा उवकरेउ वा । तए णं से आणंदे समणोवासए जेडुपुत्तं मित्तणइं आपुच्छइ २ ता सयाओ गिहाओ पडिणिकख-मइ २ ता वाणियग्गामं णयरं मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ २ ता जेणेव कोल्लाए सन्नंवे जेणेव नायकुले जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ २ ता पोसहसालं पम-ज्जइ २ ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेइइ २ ता दब्भसं-थारं संथरइ २ ता दब्भसंथारयं दूरुहइ २ ता पोसहसा-लाते पोसहिते दब्भसंथारोवगये समणस्स भगवओ महा-वीरस्स अंतियं धम्मपणत्ति उवसंपजित्ता णं विहरइ । (सूत्र-१२) ।

तए णं से आणंदे समणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसंपजित्ता णं विहरइ । पढमं उवासगपडिमं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं सम्मं काएणं फासेइ ० जाव आरहेइ । तए णं से आणंदे समणोवासए दाच्चं उवासगप-डिमं, अहासु० । एवं-तच्चं उवा०, चउत्थं उ० पंचमं उ० छट्ठं उ० सत्तमं उ० अट्ठमं उ० नवमं उ० दशमं उ० एकारसमं उ० ० जाव आरहेइ (सूत्र-१३) । तए णं से आणंदे समणोवासए इमेणं एयारुवेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं पयाहितेणं तवोकम्मेणं सुके० जाव किसे धमणिसंतते जाए । तए णं तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स अणया कयाइ पुच्चरत्ता ० जाव धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयं अज्झत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पन्ने. एवं खलु अहं इमेणं ० जाव धमणिसंततए जाए तं अत्थि ता मे उट्ठाणे क-म्म-वल-वीरिए पुरिसकारपरकमे सद्धा धिई संवेगे । तं ० जाव तामे अत्थि उट्ठाणे सद्धा धिई संवेगे ० जाव मे ध-म्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे जिणे सुह-त्थी विहरइ, तावं ता मे सयं कल्लं ० जाव जलंते अपच्छि-ममारणंतियसंलेहणाभूसणाभूसितस्स भत्तपाणपडिया-इक्खियस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए । एवं संपेहेइ संपेहिता कल्लं पाउं ० जाव अपच्छिमं ० जाव कालं अणवकंखमाणे विहरइ । तए णं तस्स आणंदस्स सम-णोवासगस्स अणया कयाइ सुभेणं अज्झवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं लेसाहिं वि सुज्झमाणीहिं णाणावर-णिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ओहिनाणे समुप्पन्ने पुरच्छिमे णं लवणसमुदे पंचजोयणसइयं खेत्तं जाणइ

पासइ । एवं दक्खिणेणं पच्चत्थिमेणं य उत्तरेणं ० जाव चुल्लहिमवत्तं वासधरपच्चत्तं जाणइ पासइ । उट्ठं ० जाव सोहम्मं कप्पं जाणइ पामइ अहे ० जाव इमी से रयणप्प-भाए पुदवीए लोलुयं अच्चुयं णयरं चउरासीइवाससहस्स-ट्ठितियं जाणइ पासइ (सूत्र-१४) ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे समो-सरिए परिसा निग्गया ० जाव पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेडे अंते-वासी इंदभूइणामं अणगारे गोयमगोत्तेणं सत्तुस्सेहे सम-चतुरंसंठाणमंठिए वज्जरिसहनारायसंधयणे कणगपुल-गनिषप्पमहगोरे उग्गतवे दित्तवे तत्तवे घोरतवे महा-तवे उराले घोरगुणे घोरतवस्सी घोरवंभचेरवासी उच्छू-ढसरीरे संखित्तविउलतेउलेसे जियकोहे जियमाणे जियमाए जियलोभे जाइसंपणे कुलसंपणे वलसंपणे रुवसंप-एणे ० जाव तेयसी छट्ठं छट्ठेणं अणिकखित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ वीआए पोर. रु)सीए भायं मियाइ, तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसंभंताए मुहपत्तियं पडिलेहेइ २ ता । भायणवत्थाइं पडिलेहेइ २ ता । भायणवत्थाइं पमज्जइ २ ता भायणाइं उग्गाहेइ २ ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अम्भणुएणाए छट्ठक्खमणपारणगंसि वाणियग्गामे णये उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरस-मुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए अहासुहं देवाणु-प्पिया ? मा पडिवंधं करेइ । तए णं गोयमे समणेणं भग-वया महावीरेणं अम्भणुएणाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिनि-क्खमइ २ ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतरपरिलो-यणाए दिट्ठीए पुरओ इरियं सोहमाणे जेणेव वाणिय-ग्गामे णये तेणेव उवागच्छइ २ ता वाणियग्गामे णगरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरि-याए अडइ । तए णं से भगवं गोयमे वाणियग्गामे नगरे जहा पण्यचीए तहा ० जाव भिक्खायरियाए ० जाव अ-डमाणे अहापजत्तं भत्तपाणं संमं पडिगाहेइ २ ता वा-णियगामाओ पडिनिग्गच्छइ २ ता कोल्लायस्स सन्नि-वेसस्स अदूरसामंते णं वीनीवयमाणे बहुजणसइं णिसा-मेइ बहुजणो अणमसस्स एवमाइक्खइ ० ४ एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी

आणंदे णामं समणोवासए पोसहसालाए अपच्छिममार० जाव अणवकंखमाणे विहरइ, तए णं तस्स गोयमस्स बहुजणस्स अंतिए एतमइं सोच्चा णिसम्म अयमेयास्सवे अवभत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पन्ने, तं गच्छामि णं आणंदं समणोवासयं पासामि, एवं संपेहेइ संपेहिता जेणेव कोल्लाए संनिवेसे जेणेव आणंदे समणो-वासए जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ । तए णं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ, पा-सेत्ता हइ ०जाव हियए, भगवं गोयमं वंदंति णमंसति २ ता एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं इमेणं उरालेणं ०जाव धमणिसंतते जाए, णो संचाएमि देवाणुप्पियस्स अतियं पाउब्भविता णं तिक्खुत्तो मुद्धानेणं पाए अभि-चंदित्तए, तुब्भे णं भंते ! इच्छाकरेणं अणभिओएणं इतो चेव (एह) एवं जएणं देवाणुप्पियाणं तिक्खुत्तो मुद्धानेणं पाएसु वंदामि णमंसांमि । तए णं से भगवं गोयमे जेणेव आणंदे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ (सूत्र-१५) ।

तए णं से आणंदे समणोवासए भगवओ गोयमस्स तिक्खुत्तो मुद्धानेणं पाएसु वंदंति णमंसति २ ता एवं वयासी-अत्थि णं भंते ! गिहिणो गिहिमज्झावसंतस्स ओहिणाणे णं समुपज्जइ । हंता अत्थि, जइ णं भंते ! गिहिणो ०जाव समुप्पज्जइ । एवं खलु भंते ! ममं वि गिहिणो गिहिमज्झावसंतस्स ओहिनाणे समुप्पएणे पुर-च्छिमेणं लवणसमुदे पंच जोयणसयाइं ०जाव लोलुय-च्चुयं णरयं जाणामि पासामि । तए णं से भगवं गोयमे आणंदं समणोवासयं एवं वयासी-अत्थि णं आणंदा ! गिहिणो ०जाव समुप्पज्जइ, णो चेव णं एव महालए तं णं तुमं आणंदा ! एतस्स ठाणस्स आलोएहि ०जाव तंवोकम्मं पडिवज्जहि । तए णं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एवं वयासी-अत्थि णं भंते ! जिणवयणे संताणं तच्चाणं तहियाणं सवभूयाणं भावाणं आलोइज्जइ ०जाव पडिवज्जिज्जइ ? , णो इण्हे समइे । जइ णं भंते ! जिणवयणे संताणं ०जाव भावाणं णो आलोएज्जइ ०जाव तंवोकम्मं णो पडिवज्जिज्जइ । तं णं भंते ! तुब्भे चेव एयस्स ठाणस्स आलोएह ०जाव पडिवज्जह । तए णं से भगवं गोयमे आणंदेणं समणोवासएणं एवं वुत्ते समाणे संकिए कंखिए वित्तिगिच्छासमावएणे आणंदस्स अंति-याओ पडिनिक्खमइ २ ता जेणेव दइपलासे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ ता समणस्स

भगवओ महावीरस्स अदूरसांमंते गमणागमणाए पडि-कमइ २ ता । एस णं समणे आलोएह २ ता भत्तपाणे पडिदंसेइ २ ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता । एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं तुम्हेहिं अवभ-णुएणाए तं चेव सच्चं कहेइ ०जाव तए णं पडिदंसेइ । अहं संकिते कंखिए वित्तिगिच्छासमावएणे आणंदस्स समणोवासगस्स अंतिए पडिणिक्खमामि २ ता जेणेव इहं तेणेव हव्वमागए तं णं भंते ! किं आणंदे णं सम-णोवासए णं तस्स ठाणस्स आलोएयच्चं ०जाव पडि-वज्जेयच्चं । उदाहु मए ? , गोयमाइसमणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-गोयमा ! तुमं चेव णं तस्स ठाणस्स आलोएहि ०जाव पडिवज्जेहि, आणंदं समणो-वासयं एयमइं खामेहि । तए णं से भगवं गोयमे सम-णस्स भगवओ महावीरस्स तह त्ति एयमइं विणएणं प-डिसुणेइ २ ता तस्स ठाणस्स आलोएह ०जाव पडिवज्जइ । आणंदं च समणोवासयं एयमइं खामेइ २ ता तए णं से समणे भगवं महावीरे वहिया अएणया कयाइ वहिया जणवयविहारं विहरइ (सूत्र-१६+) । तए णं से आणंदे समणोवासए वइहिं मीलव्वएहिं ०जाव अप्पाणं भावेइ २ ता वीसं वासाइं समणोवासयपरियायं पाउणिता ए-कारम य उवासगपडिमाओ सम्मं काएणं फासित्ता मा-सियाए संलेहणाए अत्ताणं भूसित्ता सड्ढिं भत्ताइं अण-सणाए छेदेत्ता आलोइयपडिकंते समाहिपत्ते कालमास्से कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिसयस्स महाविमा-णस्स उत्तरपुरच्छिमेणं अरुणे विमाणे देवत्ताए उववप्पे । तत्थ णं अत्थंगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पएणत्ता, तत्थ णं आणंदस्स वि देवस्स चत्तारि पलि-ओवमाइं ठिई पएणत्ता । आणंदे णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अ-णंतरं चुओ चुइत्ता कहिं गच्छहिति कहिं उववज्जिहिति । गोयमा ! महाविंदेह वासे सिज्झिहिति, णिक्खेवो । सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं पढमं अज्झयणं स-स्मत्तं । (सूत्र-१७) ।

उपा० १ अ० । आचू० । आ० म० । भाविन्यामुत्सर्पित्याम-रकट्टिके व्यतिक्रान्ते तृतीयारके आचन्द्रजीवः पेढालस्तीर्थ-कृद्भविष्यति । ती० २० कल्प । भाविन्या उत्सर्पित्यास्त्वती-यारके, “पेढालं अट्टमयं, आणंदजीयं नमंसांमि” ॥ ५६६ ॥ पेढालमष्टमकम् आनन्दजीवं नमस्यामि । प्रव० ४६ द्वार । अनुत्तरोपपातिकदशायाः सप्तमेऽध्ययने च । एतच्च वाच्य-न्तरापेक्षया ननूपलभ्यमानत्वाच्चनोपेक्षया । स्था० १० डा० ३ उ० ।

आणंदसुपाय-आनन्दाऽश्रुपात-पुं० । हर्षाश्रुमोक्षणे, “आ-
णंदसुपायं कासि सिज्जंभवा तहि थेरा” ॥३७१॥ आन-
न्दाश्रुपातम्-अहो आपधितमनेनेति हर्षाश्रुविमोक्षणम् ।
दश० २ चू० ।

आणंदकूड-आनन्दकूट-न० । आनन्दनाम्नो देवस्य कूटमा-
नन्दकूटम् । गन्धमादनवत्तस्कारपर्वतस्थे कूटभेदे, जं० ४ व-
ज्ज० ।

आणंदचंदण-आनन्दचन्दन-न० । स्वरूपानुभवानन्दचन्दने,
अष्ट० “वेष्टनं भयसर्पाणां, न तदानन्दचन्दने” ॥१॥ अष्ट०
१७ अष्ट० ।

आणंदजीव-आनन्दजीव-पुं० । आनन्दस्यात्मनि, भावि-
न्या उत्सर्पित्यास्तनीयारके, पेढालम् अष्टकम् आनन्दजी-
वं नमस्यामि । “आणंदजी (वं)यं” ॥१६६॥ प्रच० ४६ द्वार ।

आणंदजम्भयण-आनन्दाज्ययन-न० । आनन्दवक्त्रव्यनाप्रति-
वद्धे उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने, उपा० १ अ० । स्था० ।
अनुत्तरोपपातिकदशायाः सप्तमेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ३
उ० । निर्याचलिकोपाकृतिद्वितीयवर्गस्य कल्पावतंसिकाभि-
अस्य नवमेऽध्ययने च । नि० १ श्रु० २ वर्ग २ अ० ।
(एतपां वक्त्रव्ययता ‘आणंद’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपद-
भव गता ।)

आणंदण-आनन्दन-न० । आनन्दयत्यनेन आ-नदि-णिच्
करणे ल्युट् । यातायानकाले, मित्रादेः आगोच्यस्वागतादि-
प्रश्ने, तत्कालिकालिङ्गने च । भात्रं ह्युट् । सुखजनने, वाच० ।
भगवत ऋषभदेवस्य शतपुत्रान्तर्गतं स्वनामख्याते पुत्रे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण । वत्तस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते
देवे च । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आणंदणदण-आनन्दनन्दन-न० । आनन्दः-आत्मानन्दस्त-
देव नन्दनमानन्दनन्दनम् । आनन्दात्मके नन्दनवने, “नि-
र्भयः शक्रवद्योगी, नन्दत्यानन्दनन्दने” ॥७॥ अष्ट० ५ अष्ट० ।

आणंदणकूड-आनन्दनकूट-न० । गन्धमादनवत्तस्कारपर्व-
तस्थे स्वनामख्याते कूटभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आणंदपुर-आनन्दपुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, “आणं-
दपुरं नगरं जितारी राया” । शृ० ४ उ० । (जितारिराज्ञः वृत्तम्
‘मूढ’ शब्दे यष्टे भागे दर्शयिष्यते ।) “आणंदपुरं मरुओ” आ०
म० १ अ० । वृ० । “वीरातिवन्दाङ्क (६६३) श्रवचचीकर-
त्त्वचैत्यपूते ध्रुवसेनभूपतिः । यस्मिन्महैः ससादि कल्पवाच-
ना-माद्यां तदानन्दपुरं न क्रः स्तुते ” ॥ १ ॥ कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

आणंदमेरु-आनन्दमेरु-पुं० । राजमल्लाभ्युदयनाममहाका-
व्यकृतः पद्मसुन्दरस्य परमगुरोः पद्ममेरोर्गुरौ, जै० ६० ।

आणंदरक्षिण-आनन्दरक्षित-पुं० । स्वनामख्याते स्थविरे,
“तत्थ णं आणंदरक्षिणं नामं थेरे,” । (सूत्र-११० +)
म० २ श० ५ उ० ।

आणंदविमलसूरि-आनन्दविमलसूरि-पुं० । स्वनामख्याते
सूरिविशेषे, “आनन्दनन्दैर्विमल्लाभिधानै-रिहोद्धता सूरि-
भिरुपचर्या” ॥ ६ ॥ प्रति० । स च हेमविमलसूरैः शिष्यः ।
३३

इतश्च—

“अहिमविमलसूरि-दूरीकृतकल्मषः स सूरिगुणम् ।
घात्वा योग्यं दूर्णं, धर्मस्याभ्युदयसंसिद्धैः ॥ ४४ ॥
सौभाग्यपूर्णसंलग्न-तरङ्गनीरनिधिम् ।

आनन्दविमलसूरि, स्वपट्टे स्थापयामास ॥ ४५ ॥ युग्मम् ।
धन्या नागरसंकाशा-स्तपाभिर्दुस्तपैर्मृशम् ।

स्थूलभद्रोपमा यस्य, ब्रह्मचर्यगुणैरपि ॥ ४६ ॥

श्रीमदानन्दविमल-प्रभवः शासनाद् गुरोः ।

शशवत् शुद्धां क्रियां कर्तुमकुर्वं निश्चलं मनः ॥ ४७ ॥ ”

ग० ३ अधि० ।

आणंदवीर-आनन्दवीर-पुं० । आद्यप्रतिक्रमं भाष्यकृतः र-
त्तेश्वरसूरगुरोरुदयवीरगणितः परमगुरौ, जै० ६० ।

आणंदसूरि-आनन्दसूरि-पुं० । नागेन्द्रगच्छीये सिद्धराजेन
राज्ञा व्याघ्रशिथुकेति नाम्ना प्रख्यापिते बृहद्गच्छीये स्व-
नामके आचार्ये च । जै० ६० ।

आणंदहिययभाव-आनन्दहृदयभाव-पुं० । आनन्दलक्षणे
भावे, “आणंदहिययभावनंदकरा” (सूत्र-१५ +) आ-
नन्दलक्षणो यो भावस्तस्य नन्दकरा-वृद्धिकरा ये ते तथा ।
प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

आणंदा-आनन्दा-स्त्री० । आनन्दयति सेवनात् आ+नदि
णिच् अच् । विजयायाम्, (सिद्धि) राजनि० । वाच० ।
पौरस्त्यार्था स्वनामख्यातायां दिक्कुमार्याम् । आ० म० १
अ० । जी० । जं० । स्था० । ती० । आ० चू० । आ० क० ।
लवणद्वीपस्थपौरस्त्यां जनकपर्वतस्थार्था स्वनामख्याता-
यां नन्दापुष्करण्याम्, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

आणंदिय-आनन्दित-त्रि० । आ-नदि क्लृ० हर्षयुक्ते, वाच० ।
प्रमोदं प्राप्तं, जं० ३ वत्त० । सुखिनि, आ-नदि-णिच्-
क्लृ यस्यानन्दो जनितस्तस्मिन् अभिनन्दिते, त्रि० । वा-
च० । स्फीतीभूते, ‘हुनदि’ समृद्धाविति वचनात् । आ० म० १
अ० । जी० । रा० । ईपमुखसौम्यतादिभावैस्समृद्धिसुपगते,
“हृदुत्तुचित्तमाणंदिप” (सूत्र-११५) । औ० ।

आणगगहण-आणग्रहण-न० । प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादाने,
“समयं आणगगहणं” ॥ ६५+ ॥ (सूत्र-२६+)
समर्कं च प्राणापानग्रहणं-प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम् ।
प्रश्ना० १ पद ।

आणङ्गाकिइ-आज्ञार्थाकृति-त्रि० । आज्ञाऽऽगमोऽर्थशब्दस्य
हेतुवचनस्यापि दर्शनादर्थो-हेतुरस्याः सा तथाविधाऽऽ-
कृतिरर्थान्मुनिवेषात्मिका यत्र तदाज्ञार्थाकृति । उक्त० । मु-
निवेषाकृतिमति, उक्त० । “आणङ्गाकिइ पञ्चप” ॥ ४६+ ॥
आज्ञार्थाकृति यथाभवत्येवं प्राज्ञाजीदिति । उक्त० १८ अ० ।

आणण-आनन-न० । अनिलनेन आ+अन-करणे ल्युट् ।
मुखं, मुखेन हि जलपानादिना प्राणादेः स्थितिरतस्तस्य-
तथात्वम् । “क्षितीश्वरः, नृपस्य कान्तं पिवतः सुतान-
नम्” इति च रघुः । वाच० । “कुंडलउज्जोदयाऽऽणणे”
(सूत्र-४५+) कृण्डलाभ्यामुद्योतितम् आननं-मुखं यस्य
स तथेति । जं० ३ वत्त० । तं० । रा० । है० ।

आणकौडुविय-आननकौडुम्विक-त्रि० । मुखस्य सहायके, कल्प० । “आणकौडुवियं” (सूत्र-३६५) । आननस्य-मुखस्य कौटुम्बिकेनेव यथा राजा कौटुम्बिकैः-सेवकैः शोभते एवं श्रीदेव्याः आननं तेन शोभासमुद्येनेति । कल्प० १ अभि० २ क्षण ।

आणत्त-आज्ञप्ति-त्रि० । आ ज्ञा-णिच् पुक् क ह्रस्वः । आदिष्टे . कृतादेशे, वाच० । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । नि० चू० । आव० ।

आनर्त-पुं० । आनृत्यत्यत्र-आधारे घञ् । नृत्यशालायाम्, युद्धे च । तत्र हि वीरैर्हृयात् नृत्यमिव क्रियते इति तस्य तथात्वम् । सूर्यवंश्ये राजभेदे, “शर्यान्तिमिशुने त्वासीदान-त्तो नामविश्रुतः” । हरिवं १० अ० । तत्कृते देशभेदे, वाच० । तद्देशवासिजनेषु, तद्वाजेषु च । चन्द्रवंश्ये राजभेदे, पुं० । आनृत्यतीति कर्त्तरि अच् । जलेन तस्य तरङ्गरूपेण नृत्य-स्येव करणात्तथात्वम् । नर्तके, त्रि० । भावे घञ् । न-र्तने, वाच० ।

अन्यत्व-न० । परस्परं भिद्यत्वे, “तेसि णिजरापोगला-णं किं आणत्तं वा” (सूत्र-१६६+) । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० ।

आणत्ति-आज्ञप्ति-स्त्री० । आ-ज्ञा-णिच्-पुक्-क ह्रस्वः । आज्ञायाम्, वाच० । आदेशे, “आणत्तियं पञ्चप्पिणह” (सूत्र-१२+) आज्ञप्तिम्-आदेशे, प्रत्यययत । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । प्रज्ञा० ।

आणत्तिकिंकर-आज्ञप्तिकिङ्कर-पुं० । यथादेशकारिणि, “आ-णत्तिकिंकरहि” (सूत्र-१२+) आज्ञप्तिकिंकरैर्यथादेशकारि-किङ्कुर्वाणैः । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

आणत्तिया-आज्ञप्ति-स्त्री० । आज्ञायाम्, “आणत्तिअं पञ्चप्पिणह” (सूत्र-३०५) आज्ञप्तिकाम्-आज्ञां प्रत्यर्प्य-सम्पाद्यः मम निवेदयत्यर्थः । औ० । “एतमाणात्तिअं खि-प्पमेव पञ्चप्पिणाहिइ” (सूत्र-४६+) एतमाज्ञप्तिकां क्षिप्रं प्रत्ययतीति । जे० ३ वृत्त० ।

आणप्प-आज्ञाप्य-त्रि० । आज्ञापनीये, सूत्र० । “आणप्पा हवन्ति दासा वा” (॥ १५ ॥) स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दासा इव-कयक्रीता इव आज्ञाप्या-आज्ञापनीया भवन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

आणम (व) णी-आज्ञापनी-स्त्री० । असत्यामृषाभाषाभे-दे. आज्ञापनी-कार्यं प्रवर्तनी (परस्य प्रवर्तनं-यथेदं कु-र्विति) । म० १० श० ३ उ० । प्रज्ञा० । घ० ।

आणय-आनत-त्रि० । आ+नम्-कृ । कृनप्रणामे, अधो-मुखं, विनयेन नते च । वाच० । विमानविशेषे, अनु० । सक-लविमानप्रधानावतंसकविमानविशेषोपलक्षित आनतः । क-ल्पभेदे, ऊर्ध्वदेवलोकभेदे. अनु० । स च वैमानिकदेवलोकः । प्रच० १६४ द्वार । विशेष० । स० । आनते भवा आनताः । कल्पोपगवैमानिकदेवभेदे, “आणया” ॥ १३+ ॥ उत्त० ३६ अ० । आनय-पुं० । आ+नी-भावे अच् । देशात् देशान्तरनयने, आनीयते वेदाद्यध्ययनायाऽत्र आधारे अच् । उपनयनसंस्का-रे, हेम० । भावे ल्युट् । आनयनमप्युभयत्र । न० । वाच० ।

आणयण-आनयन-न० । विवक्षितक्षेत्राद्वहिःस्थितस्य स-चेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रे प्रापणे, “आणयणं” ॥ ३८६ ॥ प्रच० ६ द्वार । घ० । पञ्चा० । आनीयतेऽनेनेत्यानयनम्-आनयनसाधने, त्रि० । उत्त० ३६ अ० ।

आण (व) यणप्पओग-आनयनप्रयोग-पुं० । आनयने वि-वक्षितक्षेत्राद्वहिवत्समानस्य सचेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षे-त्रप्रापणे प्रयोगः आनयनप्रयोगः । देशावकाशिकदिग्वन्त-स्यातिचारभेदे, स च स्वयं गमने व्रतभङ्गमयादन्यस्य संदे-शकादिना व्यापारणम् । पञ्चा० १ विव० उपा० घ० । प्रच० ।

आणवण-आज्ञापन-न० । आदेशे, स्था० २ ठा० १ उ० । प्रतिबोधने, “आगमेत्ता आणवेज्जा” (सूत्र-२१०+) आ-गम्य ज्ञात्वा तं गृहपतिमाज्ञापयेत्प्रतिबोधयेदिति । आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० । प्रवर्त्तने, “आणवयन्ति भिन्नकहा-हि” ॥ ७ ॥ आज्ञापयन्ति-प्रवर्त्तयन्ति स्ववशं ज्ञात्वा कर्मक-रवदाज्ञां कारयन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । प्रा० ।

आनायन-न० । प्रापणे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

आणवणिया-आज्ञापनकी-(आनायनी)-स्त्री० । आज्ञापन-स्यादेशनस्येयमाज्ञापनमेवेत्याज्ञापनां सैवाज्ञापनिका तज्ज्ञः कर्मबन्ध आदेशनमेवेति, आनायनं वा । आनायनीक्रिया-भेदे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

आणवणिया किरिया दुविहा । जीवआणवणिया, अ-जीवआणवणिया य । जीवाऽऽणवणी जीवं आज्ञापयति परेण, अजीवं च आणवेइ । आव० ४ अ० ।

जीवमाज्ञापयत आनायत्ते वा परेण जीवाज्ञापनी, जीवा-नयनी वा । एवमेवाजीवविषया अजीवाज्ञापनी, अजीवा-नायनी वा । स्था० २ ठा० १ उ० । आ० चू० ।

आणा-आज्ञा-स्त्री० । आ-ज्ञा-अङ् । अनुष्ठाने । विशेष० १६४ गाथा । आदेशे, आदेशश्च निरुष्टस्य भृत्यादेः कृत्यादौ प्रवृ-त्त्यर्थो व्यापारभेदः । वाच० । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पञ्चा० । “आणाउववायवयणनिदेशे चिद्वृत्ति” (सूत्र-१३७ । १४०+) आज्ञा-कर्त्तव्यमेवेदमित्याद्यादेशः । उपपातः-सेवा । वच-नम्-अभियोगपूर्वक आदेशः, निर्देशः-प्रश्निते कार्ये निय-तायमुत्तरम् । म० ३ श० १ उ० । विधिविषयक आदेश आज्ञा । स्था० ७ ठा० ३ उ० । आज्ञायोगेषु प्रवर्त्तनाल-क्षणा । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

आणावलाभियोगो, निर्गन्थार्थं न कप्पए ॥

आज्ञापनमाज्ञा भवतेदमित्येवंरूपा तथा विवक्षितं कार्य-माज्ञापि यस्याप्यकुर्वतो वलात्कारेण नियोजनं वलाभियोगः एतौ द्वावपि निर्ग्रन्थानां न कल्पेते कर्तुम् । आ० म० १ अ० । (अपवादतस्त्वाज्ञावलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोज-न्यौ इति ‘इच्छाकार’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) उपदेश, “अणाणाए एगे सोवङ्गाणा” (सूत्र-१६६+) । आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । “एसा आणा नियन्ठिया” ॥ २६+ ॥ एषाऽऽज्ञा-अयमुपदेशो निर्ग्रन्थो भगवांस्तस्य । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आज्ञापयत इत्याज्ञा-हितप्राप्तिपरिहाररूपतयोपदेश, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । कल्प० । पञ्चा० । तीर्थकर-

गणधरोपदेशे, । दश० १० अ० । तीर्थकरोपदेशप्रणीति स-
दाचारे, “आणाप एगे निरुवद्वाणा” (सूत्र-१६६x) आचा०
१ थु० ५ अ० ६ उ० । निर्देशे, (४१७ गाथा टी० ।)
“उववातो णिहसो, आणा विणओ अ होंति एगद्वा” ॥
व्य० १ उ० । वचने, पञ्चा० ५विच० । आसामस्येनानन्तध-
र्माविशिष्टनया ज्ञायन्ते-अवबुध्यन्ते जीवादयः पदार्था यया
सा आज्ञा । स्या० २१ श्लोक । आ-समन्तात् प्राप्यन्ते-यो-
ध्यन्ते सुकृतकर्माणोऽन्येत्याज्ञा । आगमं, (प्रवचने) दर्श०
४ तत्त्व । आङ्गिनि स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाऽ
भिव्याप्त्या वा ज्ञायन्तेऽर्थो अन्येत्याज्ञा । उक्त० १ अ० । स्या०
भगवदभिहितागमं, उक्त० १ अ० । आप्तप्रवचनं, स्या० ४
ठा० १ उ० । “आणाप अभिसमेचा” (सूत्र-१३०x) आ-
ज्ञया-तीर्थकरप्रणीतागमनेति । आचा० १ थु० ४ अ० २ उ० ।
आज्ञया-मौनीन्द्रप्रवचननेति । आचा० १ थु० १ अ० ३ उ० ।
“आणाप मामगं धम्मं” (सूत्र-१८४+) आज्ञायतेऽन्येत्या-
ज्ञा तथा मामकं धम्मं सम्यगनुपालय तीर्थकर एवमाहति ।
आचा० १ थु० ६ अ० २ उ० । आज्ञाप्यते जन्तुगणो हितप्र-
वृत्तौ यया साऽज्ञा । द्वादशाङ्गं, नं० । मोक्षार्थमाज्ञाप्य-
न्त प्राणिनोऽन्येत्याज्ञा । श्रुते, अनु० । विशेषे । सर्वश्रवचने,
स्था० १० ठा० ३ उ० । उक्त० । बोधौ, (सम्यक्त्वे) “आणाप
लंभो णऽग्नि” (सूत्र-१३८x) आज्ञायास्तीर्थकरोपदेशस्य
लाभो नास्ति, यदि वा-आज्ञा-बोधिः, सम्यक्त्वम् । आचा०
१ थु० ४ अ० ३ उ० । सूत्रार्थे, “आगमउवपसाऽऽणा” । आग-
मः-सूत्रमेतदनुसारेण कथनमुपदेश आज्ञा त्वर्थ इति । आच०
१ अ० । निर्युक्त्यादिके सूत्र व्याख्याने च । स्या० ४ ठा० १ उ० ।

विषयसूचना—

- (१) आज्ञानिक्षेपः ।
- (२) आज्ञामनुचिन्तयेत् ।
- (३) सदाऽऽज्ञाराधकः स्यात् ।
- (४) परलोके आज्ञाया एव प्रामाण्यम् ।
- (५) आज्ञाया प्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्तमानः ।
- (६) अपुनर्वन्धकादिभ्या एव द्यैपाऽऽज्ञा ।
- (७) तीर्थकराऽऽज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः ।
- (८) आज्ञाऽऽराधन-चिराधने ।
- (९) आज्ञाऽऽराधकत्वे वज्राऽऽचार्यः ।
- (१०) आज्ञाभङ्गे प्रायश्चित्तम् ।
- (११) आज्ञारहितस्य चारित्रमपि न भवति ।
- (१२) आज्ञाव्यवहारः ।

(१) आज्ञाया निक्षेपः—

कडकरणं दब्बे सा-सणं तु दब्बे व दब्बओ आणा ।
दब्बनिमित्तं भुवयं, दुब्बि वि भावे इमं चेव ॥१८७॥
नोआगमतो द्रव्यशासनं व्यतिरिक्तं कृतकरणं; मुद्रा इत्य-
र्थः । आज्ञाऽपि द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्ता सैव मुद्रा ।
अथवा-द्रव्यनिमित्तं-द्रव्योत्पादननिमित्तं यत् उभयं शास-
नम्-आज्ञा तद्द्रव्यशासनम्-सा द्रव्याज्ञा, द्वे अपि च
शासनाऽऽक्षे भवत इदमेवाध्ययनम्, किमुक्तं भवति-
नोआगमतो भावशासनं भावाज्ञा च इदमेव कल्पाख्य-
मध्ययनं, तथाहि-यं पंतस्याऽऽज्ञां न करोति सोऽनेकानि

मरणाऽऽदीनि प्राप्नोति । वृ० १ उ० २ प्रक० । दर्श० ।

(२) आज्ञामनुचिन्तयेत्—

सुनिउणमणाइणिहणं, भूयहिंयं भूयभावणमहणं ।

अभियमजियं महत्थं, महाणुभावं महाविसयं ॥ ४५ ॥

व्याख्या—सुष्ठु-अतीव निपुणा—कुशला सुनिपुणा ताम्,
आज्ञामिति योगः, नैपुण्यं पुनः सूक्ष्मद्रव्याद्युपदर्शकत्वात्-
था मत्यादिप्रतिपादकत्वाच्च, उक्तं च-‘सुयनाणंमि नेउणं,
केवले तयणंतरं । अण्णो सेसगाणं च, जम्हा तं परि-
भावणं ॥ १ ॥’ इत्यादि, इत्थं सुनिपुणां ध्यायेत्, तथा
‘अनाद्यनिधनाम्’ अनुत्पन्नाशाश्वतामित्यर्थः, अनाद्यनि-
धनत्वं च द्रव्याद्यपेक्षयति, उक्तं च-‘द्रव्यार्थादेशादित्येपा
द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासी’ इत्यादि, तथा ‘भूतहिता’
मिति इह भूतशब्देन प्राणिन उच्यन्ते तेषां हिता-पथ्यामि-
नि भावः, हिनत्वं पुनस्तदनुपरोधिनीत्वात्तथा हितकारि-
णीत्वाच्च, उक्तं च-‘सर्वं जीवा न हन्तव्या’ इत्यादि, एतत्प्र-
भावाच्च भूयांसः सिद्धा इति, ‘भूतभावनाम्’ इत्यत्र भूत-
सत्यं भाव्यतेऽन्येति भूतस्य वा भावना भूतभावना, अने-
कान्तपरिच्छेदात्मिकेत्यर्थः, भूतानां वा-सत्त्वानां भावना
भूतभावना, भावना वासनेत्यनर्थान्तरम्, उक्तं च-‘कूगावि
सद्दोवणं, रागविसवसाणुगावि होऊणं । भावियजिणवयण-
मणा, तेलुक्कसुहावहा होंति ॥ १ ॥’ श्रूयन्ते च चिलाती-
पुत्रादय एवविधा बहव इति, तथा ‘अनर्घ्याम्’ इति
सर्वोत्तमत्वादविद्यमानमूल्यामिति भावः, उक्तं च-‘स-
व्वेऽपि य सिद्धता, सद्दव्वरयणासया सतेलाक्का । जि-
णवयणस्स भगवओ, न मुल्लमिच्चं अण्णंघणं ॥ १ ॥’
तथा स्तुतिकारेणाप्युक्तम्-‘कल्पद्रुमः कल्पितमात्रदायी,
चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते । जिनन्द्रधर्मातिशयं वि-
चिन्त्य, द्वयऽपि लोको लघुतामवैति ॥ १ ॥’ इत्यादि,
अथवा ‘ऋणघ्ना’ इत्यत्र ऋणं-कर्म तद्घ्नमिति, उक्तं
च-‘जं अज्जाणी कम्मं, खंवइ बहुयाहि वासकोडीहि । तं
नाणी निहिं गुत्तो, खवेइ ऊसासमिच्छेणं ॥ १ ॥’ इत्यादि,
तथा ‘अमिनाम्’ इत्यपरिमिताम्, उक्तं च-‘सव्वनदीणं
जा हो-ज्ज वालुया सव्वउदहीणं जं उदयं । पत्तोवि अणंत-
गुणं, अत्थो एगस्स सुत्तस्स ॥ १ ॥’ अमृतां वा मृदां
वा पथ्यां वा, तथा चांक्कम्-‘जिणवयणमोदगस्स उ,
रत्ति च दिवा य खजमाणस्स । तिप्तिं बुहो न गच्छइ,
हेउसहस्सोवगूहस्स ॥ १ ॥ नरनारयतिरियसुरगण-संसारि-
यसव्वदुक्खरोगाणं । जिणवयणमेगमोसह-मपवग्गसुहक्ख-
यं फलयं ॥ २ ॥’ रुजीवां वाऽमृतामुपपत्तिक्षमत्वेन सार्थि-
कामिति भावः, न तु यथा-‘तेषां कटतटभ्रष्टै-र्गजानां मद-
विन्दुभिः । प्रावर्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥’
इत्यादिव-मृतामिति, तथा ‘अजिता’ मिति शेषप्रवचनाज्ञा-
भिरपराजितामित्यर्थः, उक्तं च-‘जीवाइवत्थुचित्तण-कोसल्ल-
गुणेणऽण्णणसरिसेणं । सेसवयणेहिं अजियं, जिणंदवयणं
महाविसयं ॥ १ ॥’ तथा ‘महार्थो’ मिति, महान्-प्रधानोऽर्थो
यस्याः सा तथाविधा तां, तत्र पूर्वापराविरोधित्वादनुयो-
गद्वारात्मकत्वाच्चयगर्भत्वाच्च प्रधानां, महत्स्थां वा अत्र
महान्तः-सम्यग्दृष्टयो भव्या एवोच्यन्ते ततश्च महत्सु

स्थिता महत्स्था तां च; प्रधानप्राणिस्थितामित्यर्थः, महा-
स्थां वेत्यत्र महापूजोच्यते तस्यां स्थिता महास्था तां, तथा
चोक्तम्—‘सर्वसुरासुरमाणुस-जोइसवंतरसुपूइयं णाणं ।
जेण्ह गणहराणं, लुहंति चुरेणं सुरिंदावि ॥ १ ॥’ तथा
‘महानुभावा’ मिति तत्र महान्-प्रधानः प्रभूतो वाऽनुभावः-
सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां, प्राधान्यं चास्या-
श्चतुर्दशपूर्वविदः सर्वलब्धिसम्पन्नत्वात्, प्रभूतत्वं च प्रभू-
तकार्यकरणाद्, उक्तं च—‘पभू णं चोइसपुव्वी घडाओ
घडसहस्सं करित्तप’ इत्यादि, एवमिहलोके, परत्र तु
जघन्यतोऽपि वैमानिकोपपातः, उक्तं च—‘उववाओ लंत-
गंमि, चोइसपुव्वीस्स होइ उ जहराणो । उक्कासो सव्वट्ठे,
सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १ ॥’ तथा ‘महाविषया’ मिति
महद्विषयत्वं तु सकलद्रव्यादिविषयत्वाद्, उक्तं च—‘दव्व-
ओ सुयनाणी उवउत्ते सव्वदव्वाइं जाणई’-त्यादि कृतं
विस्तरेणेति गार्थार्थः ।

भाइजा निरवज्जं, जिणाणमाणं जगप्पईवाणं ।

अणिउणजणदुसेयं, नयभंगपमाणगमगहणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—‘ध्यायेत्’ चिन्तयेदिति सर्वपदक्रिया, ‘निरवद्या’
मिति अवद्यं—पापमुच्यते निर्गतमवद्यं यस्याः सा तथा
ताम्, अनृतादिद्वान्निशदोषावधारितत्वात्, क्रियाविशेषणं
वा, कथं ध्यायेत्?—निरवद्यम्—इहलोकाद्यासंसारहितमि-
त्यर्थः, उक्तं च—‘नो इहलोगद्वयाप नो परलोगद्वयाप नो
परपरिभवओ अहं नाणी’ त्यादिकं निरवद्यं ध्यायेत्,
‘जिनानां’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थानाम् ‘आज्ञां’ वचनलक्षणां
कुशलकर्मण्याज्ञाप्यन्तेऽनया प्राणिन इत्याज्ञा तां, किंवि-
शिष्टां?—जिनानां—केवलालोकेनाशेषसंशयतिमिरनाशनाज-
गत्प्रदीपानामिति, आज्ञैव विशेष्यते—‘अनिपुणजनदुर्ज्ञेयां’
न निपुणः अनिपुणः; अकुशल इत्यर्थः जनः—लोकस्तेन
दुर्ज्ञेयामिति—दुरचगमां, तथा ‘नयभङ्गप्रमाणगमगहणम्’
इत्यत्र नयाश्च भङ्गाश्च प्रमाणानि च गमाश्चेति विश्रुतैर्ग-
हना-गह्वरा तां, तत्र नैगमादयो नयास्ते चानेकभेदाः,
तथा भङ्गाः क्रमस्थानभेदभिन्नाः, तत्र क्रमभङ्गा यथा
एको जीव एक एवाजीव इत्यादि, स्थापना-
स्थानभङ्गास्तु यथा प्रियधर्मा नामैकः, नो दृढधर्म-
त्यादि, तथा प्रमीयते ज्ञेयमेभिरिति प्रमाणानि-
द्रव्यादीनि, यथा-ऽनुयोगद्वारेषु गमाः—चतुर्विंशतिदण्डका-
दयः, कारणवशतो वा किञ्चिद्विसदृशाः सूत्रमार्गा यथा
षड्जीवनिकाऽऽदाविति कृतं विस्तरेणेति गार्थार्थः ॥

ननु. या एवंविशेषणविशिष्टा सा बोद्धुमपि न शक्यते मन्द-
धीभिः, आस्तां तावद्ध्यातुं, ततश्च यवि कथञ्चिन्नावबुध्यते
तत्र का वार्तित्यत आह—

तत्थ य मइदोव्वलेणं, तच्चिहाऽऽयरियविरहओ वाऽवि ।

येयगहणत्तणेण य, णाणावरणोदएणं च ॥ ४७ ॥

व्याख्या—‘तत्र’ तस्यामाज्ञायां, चशब्दः प्रस्तुतप्रकर-
णानुकर्षणार्थः, किं?—जडतया चलत्वेन वा मतिदौर्बल्येन-
बुद्धेः; सम्यगर्थानवधारणेनित्यर्थः, तथा ‘तद्विधाचार्यविर-
हतोऽपि’ तत्र तद्विधः—सम्यगविपरीततत्त्वप्रतिपादन-

कुशलः आचर्यतेऽसावित्याचार्यः सूत्रार्थवगमार्थः, मुमुक्षुभि-
रासेव्यत इत्यर्थः, तद्विधश्चासावाचार्यश्च तद्विधाचार्यः तद्वि-
रहतः तदभावनश्च, चशब्दः अवोचे द्वितीयकारणसमुच्चयार्थः,
अपिशब्दः क्वचिदुभयवस्तूपपत्तिसम्भावनार्थः, तथा ‘ज्ञेय-
गहनत्वेन च’ तत्र ज्ञायत इति ज्ञेयं-धर्मास्तिकायादि तद्ग-
हनत्वेन-गह्वरत्वेन, चशब्दोऽवोध एव तृतीयकारणसमुच्च-
यार्थः, तथा ‘ज्ञानावरणोदयेन च’ तत्र ज्ञानावरणं प्रसिद्धं
तदुदयेन तत्काले तद्विपाकन, चशब्दश्चतुर्थवोधकारणस-
मुच्चयार्थः, अत्राह-ननु ज्ञानावरणोदयादेव मतिदौर्बल्यं तथा
तद्विधाचार्यविरहो ज्ञेयगहनाप्रतिपत्तिश्च, ततश्च तदभिधाने
न युक्तममीषामभिधानमिति, न, तत्कार्यस्यैव संक्षेपविस्तरत
उपाधिभेदेनाभिधानादिति गार्थार्थः ।

तथा—

हेउदाहरणासं-भवे य सइ सुहु जं न बुज्जेजा ।

सव्वणुमयमवितहं, तहावि तं चित्तं मइमं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—तत्र हिनांति-गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्था-
निति हेतुः—कारको व्यञ्जकश्च, उदाहरणं—चरितकल्पितभेदं,
हेतुश्चोदाहरणं च हेतूदाहरणे तयोरसंभवः, कञ्चन पदार्थं
प्रति हेतूदाहरणासम्भवात्, तस्मिन्श्च, चशब्दः पञ्चमपष्ट-
कारणसमुच्चयार्थः, ‘सति’ विद्यमाने, किं?—‘यद्’ वस्तुजातं
‘न सुप्पु बुद्धयेत’ नातीवावगच्छेत् ‘सर्वज्ञमतमवितथं
तथापि तच्चिन्तयेन्मतिमा’ निति तत्र सर्वज्ञाः—तीर्थकरा-
स्तेषां मतं सर्वज्ञमतं—वचनं, किं?—वितथम्—अनृतं न वित-
थम्—अवितथं; सत्यमित्यर्थः, ‘तथापि’ तदवोधकारणे स-
त्यनवगच्छन्नपि ‘तत्’ मतं वस्तु वा ‘चिन्तयेत्’ पर्या-
लोचयेत् ‘मतिमान्’ बुद्धिमानिति गार्थार्थः ।

किमित्येतदेवमित्यत आह—

अणुवकयपराणुग्गह-परायणा जं जिणा जगप्पवरा ।

जियरागदोसमोहा, य णणहावादिणो तेणं ॥ ४९ ॥

आव० ४ अ० । दर्श० । (अस्या गाथाया व्याख्या ‘जिण’
शब्दे चतुर्थे भागे १४६२ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

(३) आज्ञाग्राहकेण च सदैव भवितव्यम्—

सयाऽऽणागाहगे सिया, सयाणाभावगे सिया, सयाणा-
परितंते सिया, आणा हि मोहविसपरममंतो, जलं रोसाइ-
जलणस्स, कम्मवाहितिगिच्छासत्थं, कप्पपायवो सव्वफ-
लस्स । (सूत्र-२०)

सदाज्ञाग्राहकः स्यात्, अध्ययनश्रवणाभ्याम्, आज्ञा—
आगम उच्यते । सदाज्ञाभावकः स्यात्, अनुपेक्षाद्वारेण
सदाज्ञापरतन्त्रः स्यादनुष्ठानं प्रति । किमेवमित्याह—आज्ञा
हि मोहविषपरममन्त्रः तदपनयनेन । जलं, द्वेषादिज्वलनस्य,
तद्विध्यापनेन । कर्मव्याधिचिकित्साशास्त्रं, तत्तयकारणत्वेन
कल्पपादपः सर्वफलस्य, तदवन्ध्यसाधकत्वेन । पं० सू० ३
सूत्र । (आज्ञाग्राह्यार्थस्याज्ञैव व्याख्यातमिति ‘वक्खाण’
शब्दे षष्ठे भागे वक्ष्यते)

(यत्राऽऽज्ञा न स्खलति स एव गच्छुः)—

अत्थ य उसभाऽऽदीणं, तित्थयराणं सुरिंदमहियाणं ।

कम्मऽद्विविप्पमुक्काणं, आणं न खल्लिज्जइ स गच्छो ।
महा० १ अ० ।

(मोक्षार्थिनाऽऽज्ञैव सर्वत्र यनितव्यम् इति 'चेदय' शब्दे
तृतीये भागे १२६८ पृष्ठे वक्ष्यते)

(आज्ञास्थितानामेव साधुत्वम्) तीर्थकराज्ञास्थितानेव
स्वरूपत आह—

ते पुण समिया गुत्ता, पियददधम्मा जिइंदियकसाया ।

गंभीरा धीमंता, परणवणिज्जा महासत्ता ॥ ४० ॥

व्याख्या—तीर्थकराज्ञास्थिताः, साधवः, पुनरिति विशेष-
णार्थः । समिताः समितिपञ्चकेन गुत्ता—गुप्तित्रयेण, प्रियः
प्रीतिस्थानं दृढश्च स्थितो विपन्स्वपि अविमोचनाद् धर्मः
श्रुतचारिजाऽत्मको येषां ते प्रियदृढधर्माः । जितेन्द्रिय-
कपायाः—न्यक्कृतकरणकोपादिभावाः । गंभीरा अलक्ष्य-
माणहर्षेण्यदिभावाः । गाम्भीर्यलक्षणं चेदम्—“यस्य
प्रभावादाकाराः, क्रोधहर्षभयदिपु । मत्तेषु नोपलभ्यन्ते, नद्
गाम्भीर्यमुदाहृतम् ॥ १ ।” इति । धीमन्ता—बुद्धिमन्तः
प्रज्ञापनीया—सुखावबोद्धयाः, महासत्ताः—अवैकल्याऽध्य-
वसायवन्तः । “आपन्सु अवैकल्यकरमध्यवसानकरं सत्त्वम्”
इत्युक्तेः । इति गार्थार्थः ।

उत्सग्गववायाणं, वियाणगा सेवगा जहासत्ति ।

भावविसुद्धिसमेता, आणारुत्तिणो य सम्मं ति ॥ ४१ ॥

व्याख्या—उत्सर्गापवादयोः—सामान्याकृतिविशेषाकृतिव्याः,
विज्ञायकाः—विज्ञाः, तथा सेवकाः—अनुष्ठानरताः, तयोरेव ।
यथाशक्ति-शक्त्यनिरुद्धेन, भावविशुद्धिसमेताः—परिणाम-
विशुद्धितान्त्रिताः । आणारुच्यः—अगमवद्गुमानिनः, चशब्दः
समुच्चय, सम्यग्—अविपरीततया, न पुनः स्वाग्रहानुसारं,
इतिशब्दः समाप्तौ इति गार्थार्थः । पञ्चा० ११ विव० ।

(आज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्मः)—

धम्मो पुण एसस्सिह, रंमाणुद्वाणपालणारूवो ।

विहिपडिसेहजुयं तं, आणासारं मुखेयव्वं ॥ ८ ॥

व्याख्या—एष तावत्साधुरुक्तो धर्मः पुनर्दुर्गतिगमनधार-
णस्वभावः एतस्य साधोः इह—साधुधर्माविचारं, सम्यक्-
समीचीनं, यदनुष्ठानं—प्रत्युपेक्षादिक्रिया, तस्य या अनुपा-
लना—सेवा सम्यग् वा याऽनुष्ठानपालना सैव रूपं—स्वभावो
यस्यासौ सम्यगनुष्ठानपालनारूपः, सम्यगनुष्ठानमेव कि-
मुच्यते ? इत्याह—विधिप्रतिपद्युक्तं—ध्यानादिहिंसादिष्वा-
सेवापरिहारादिभिः, तत्सम्यगनुष्ठानम् आज्ञासारमाप्तवच-
नप्रधानम् ‘मुखेयव्वं’ ति—विज्ञेयम् । इति गार्थार्थः । पञ्चा०
११ विव० ।

अथ कस्मादाज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्म इत्युक्त-
मित्याशङ्क्याह—

आणारुत्तिणो चरणं, आणाए चिय इमंति वयणाओ ।

एत्तोऽणाभोगम्मि वि, पस्सवणिज्जो इमो होइ ॥ १२ ॥

व्याख्या—आज्ञारुचिः—आज्ञापदेशाभिलाषयुक्तस्य । न त्व-
(न्य) स्य चरणं चारित्र्यं भवतीति गम्यं, कुत एवं सिद्ध-
मित्याह—‘आणाए चिय’ ति—आज्ञयैव—आज्ञापदेशेनैव,
३४

नाऽन्यथा, ‘इदं चरणं भवती’ ति वचनात्—आगमवाक्यात्,
तथाहि—“आणाए चिय चरणं तन्मंग जाण किं न भग्गं
ति । आणं च अइकंतो, कस्साएसा कुणइ सेसं ” ॥ १ ॥
अथाज्ञारुचरप्यनामोगाच्चरणविधानो भविष्यतीत्याशङ्क्याह—
‘एत्तो’ ति—इतः अस्मादाज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयो भवती-
ति यागः । अनाभोगेऽपि—अज्ञानेऽपि अनाभोगजनिनः, सद-
सत्प्रवृत्तावपीत्यर्थः । अनाभोगस्तस्य प्रायो न संभवतीति
ख्यापनार्थोऽपिशब्दः । प्रज्ञापनीयः—सुखसंबोध्यः, अयमा-
ज्ञारुचिः, भवति—स्यात्, ततश्चाज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयत्वं-
नाऽस्य चरणं भवतीत्याज्ञासारं तदुक्तम् । इति गार्थार्थः ।
पञ्चा० ११ विव० ।

(४) परलोके चाऽऽज्ञाया एव प्रामाण्यम्—

आणा इत्थ पमाणं, विस्सेआ सव्वहा उ परलोए ॥ १३८४+ ।

आज्ञा अत्र प्रमाणं विज्ञेया, सर्वथैव परलोके । पं० व० ४ द्वारा
धर्ममूलं चाऽऽज्ञैव—

आणामंगाउ चिय, धम्मो आणाए पडिवट्ठो ॥ १८ ॥

आज्ञाभङ्गादेव—सर्वविदामागमोल्लङ्घनादेव । (दृश्यं) धर्मः—
द्रव्यस्तवरूपः आज्ञायाम्—आप्तवचने प्रतिबद्धः—नियमाद्
वर्तते । दृश्यं १ तत्त्व ।

आज्ञोल्लङ्घनेऽपि कथं धर्मोऽभाव इत्याह—

तित्थगराणामूलं, नियमा धम्मस्स तीए वा पाए ।

किं धम्मो किमहम्मो, मूढा नेयं वियारिंति ॥ १९ ॥

तीर्थकराज्ञैव—सर्वविदुषोऽपि एव मूलं प्रथमारोहणरूपं नि-
यमो—निश्चयो न धर्मस्य । महामहीसहस्राधिकलम्बकल-
सुखफलसंसाधकस्य तस्याः तीर्थकरस्याज्ञाया विघाते—वि-
नाशे किं धर्मः शुभस्वभावः सुखसंदोहसंपादको वा किम्,
अथवा—धर्मः पुण्याभावस्वभावः सदा देहिंसंदोहदुःखदान-
दुर्लभितः । मूढा—मिथ्यात्वमहामोहमोहितान्तःकरणा हिता-
ऽहिनाविवेकविकला नेदं विचारयन्ति नेदं पर्यालोचयन्ति य-
दुत—सर्वविदुषोऽपि लङ्घनेन स्वबुद्ध्या सुन्दरमप्यनुष्ठानं विधी-
यमानं किं कर्माऽभावाय—कर्मवन्धाय भविष्यतीति गार्थार्थः ।

तर्हि तत्त्वपर्यालोचनेऽपि किं वृत्तमित्याह—

आराहणाए तीए, पुणं पावं विराहणाए उ ।

एयं धम्मरहस्सं, विण्णयं बुद्धिमंतेहि ॥ २० ॥

आराधनया तस्याः—आज्ञायाः सर्वविदुषोऽपि पुण्यं-शु-
भं सर्वज्ञाऽऽज्ञापक्षपातजनितशुभभावकुशलानुष्ठायिनो हि
शुभभावादेव शुभानुबन्धि पुण्यवन्धा भवत्येव, पापमशुभवेद्यं-
विराधनया सर्वविदाज्ञोल्लङ्घनेन, तुशब्दः पुनरर्थस्ततोऽप्यमर्थः—
स यद्यपि स्वाग्रहवशाद्—गतानुगतप्रवाहदर्शनाद् बोधकुश-
लबुद्ध्या धर्मादप्युप प्रवर्तते तथाऽपि जिनागमोक्तमार्गोल्लङ्घ-
नजनितं पापमव भवति, यतः—“धर्मार्थी खलु शुद्धबुद्धिवि-
भवः सर्वत्र कृत्येषु वा, प्राणित्राणविधावपीह सततं जैनपु
पूजादिषु । स्वाभिप्रायवशो गतानुगतिकप्रायप्रवाही सदा,
दत्ते धर्ममधिर्याप पापमनुल तीर्थार्थिपाज्ञां विना ॥ १ ॥” अ-
न्यैरप्युक्तम्—“जिणाणाए कुणंताणं, नृणं निव्वारणसाहणं ।
सुदरं पि सलुद्धीए, सव्वं भवनिबन्धणं ” ॥ १ ॥ एतद्धर्मर-
हस्यं—धर्मसर्वस्वं विज्ञेयम्—अवबोद्धव्यम् । बुद्धिमद्भिः—

हिताहितविवेकविकलैरिति गाथार्थः । दर्श० १ तत्त्व ।

(५) (आज्ञाया प्रवर्त्तमानस्याऽप्रवर्त्तमानत्वम् सर्व-
ज्ञवचन एवाज्ञायाः सर्वहितकारकत्वं च ।)—

आणा परतंतो सो, सा पुण सव्वएणुवयणओ चेव ।

एगंतहिया वेज्जग-णातेणं सव्वजीवाणं ॥ १६ ॥

व्याख्या-आज्ञापरतन्त्रः-आप्तवचनाधीनः, स-प्रस्तुतसा-
धुः, सा पुनः-आज्ञा पुनः, सर्वज्ञवचनत्वादेव-आप्तप्रणी-
तत्वादेव, इह भावप्रत्ययो लुप्तो द्रष्टव्यः । एकान्तहिता-स-
र्वथोपकारिणी, वैद्यकज्ञातेन-आयुर्वेदादाहरणेन, सर्वजी-
वानां विवक्षया-समस्ताङ्गिनां, यथा हि-वैद्यशास्त्रं नैकस्य
कस्यचिदेवानुरस्य स्वस्थस्य वा वैद्यस्य तत्पुत्रस्य तदन्यस्य
वा उपकारकम्, एवमाज्ञापि न केषांचिदेवोपकारिणी ।
इति गाथार्थः । पञ्चा० १४ विव० । पं० व० ।

(६) (आज्ञा वा पुनर्वन्धकातिरिक्तेभ्यो न प्रदेया)—

एसा आणा इह भगवओ समंतभद्दा तिकोडिपरिसुद्धी-
ए अपुणवंधगाइगम्मा । एअप्पिअत्तं खलु इत्थं लिंगं ओ-
चित्तपवित्तिविज्जेयं संवेगसाहगं निअमा । न एसाऽप्पेसिं
देया । लिंगविवज्जयाओ तप्परिष्सा । तयणुगाहड्डयाए आ-
मकुंभोदगनासनाएणं एसा करुणं ति बुच्चइ, एगंतपरि-
सुद्धा अविराहणाफला तिलोगनाहवहुमाणेणं निस्सेअ-
समाहिगं ति । (सूत्र-५४) पं० सू० । (अस्य व्याख्या-
' पवजा ' शब्दे पञ्चमभागे ७६० पृष्ठे वक्ष्यते)

आज्ञायां च प्रमादो न विधेयः—

लङ्घूण माणुमत्तं, संजमसारं च दुल्लभं जीवा ।

आणाए पमाएणं, दुग्गइभयवड्डणा होंति ॥ ६३ ॥

लब्ध्या-प्राप्य मानुषत्वं, तथा संयम एव सारः-प्रधानं
मोक्षाङ्कं तं च दुल्लभं-महावारिधिनिमग्नानर्धरत्नमिव दु-
ष्प्रापं लब्ध्वा ये जीवा भागवत्या आज्ञाया-विधिप्रतिषेध-
रूपाया प्रमादेन कालं गमयन्ति । ते ' दुर्गतिभयवर्धना भ-
वन्ति '-आत्मनो देवादिदुर्गतिपरिभ्रमणजनितं भयं वर्द्ध-
यन्तीति भावः । वृ० ३ उ० ।

(७) (तीर्थकराऽऽज्ञाया अन्यथाकरणे दोषः)—

तित्थगराणं आणा, सम्मं विहिणा उ होइ कायव्वा ।

तस्सऽप्पहा उ करणे, मोहादतिसंफिलेसो ति ॥ ६ ॥

व्याख्या-तीर्थकराणां-जिनानामाक्षोपदेशः सम्यग्भावतः-
विधिना तु-वक्ष्यमाणविधानेनैव भवति-स्यात् कर्त्तव्या,
विधिविपर्ययदोषमाह-तस्या-जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे-
अविधिविधाने, पुनः कुत इत्याह-मोहः-अज्ञानात्, कि-
मित्याह-अतिसंक्लेशम्-आत्यन्तिकं चित्तमालिन्यं भवति ।
पञ्चा० १५ विव० ।

(८) जिनाज्ञारहितस्य सुन्दरस्यापि स्वबुद्धिक-

ल्पितस्य भवकारणत्वम्, यत उक्तम्—

“ जिणाणाए कुणंताणं, नूणं निव्वाणकारणं ।

सुन्दरं पि सबुद्धीए, सव्वं भवनिवंधणं ॥ १॥ ” दर्श० ३ तत्त्व ।

आज्ञाराधन-विराधनयोर्दोषगुणौ—

जह चेव उ मोक्खफला, आणा आरादिआ जिणिंदारणं ।
संसारदुक्खफलया, तह चेव विराहिया होइ ॥ ११६ ॥

व्याख्या-यथैव तु मोक्षफला भवतीति योगः, आज्ञा आ-
राधना-अखण्डिता सती जिनेन्द्राणां संबन्धिनीति । संसा-
रदुःखफलदा तथैव च विराधिता-खण्डिता भवतीति गा-
थार्थः । पं० व० १ द्वार ।

(आज्ञाराधकानाराधकौ तयोर्दोषादोषौ वासाऽहमवासा-
र्हगच्छमधिकृत्योक्तम्)—

से भयवं ? किमेस वासेज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगे जेणं
वासेज्जा, अत्थेगे जेणं नो वासेज्जा । से भयवं ? केणं अ-
ट्ठेणं एवं बुच्चइ ? । जहा णं गोयमा ! अत्थेगे जेणं वा-
सेज्जा, अत्थेगे जेणं नो वासेज्जा । गोयमा ! अत्थेगे जेणं
आणाएठिए । अत्थे(ट्टे)गे जेणं आणाविराहगे । जेणं आणा-
ठिए । से णं सम्महंसणनाणचरित्ताराहगे, जेणं सम्महंस-
णनाणचरित्ताराहगे से णं गोयमा ! अचंतविज्ज सुपवरकड्ड-
च्छुए मोक्खमग्गे । जे य उण आणाविराहगे से णं अ-
णंताणुवंधी कोहे माणे अणंताणुवंधी माणे से णं अणंता-
णुवंधी कइयावसेणं अणंताणुवंधी लोभे । जेणं अणंता-
णुवंधी कोहाइकसायचउक्के से णं घणारागदोसमोहमि-
च्छत्तपुंजे जेणं घणारागदोसमोहमिच्छत्तपुंजे से णं
अणुत्तरघोरसंसारसमुद्दे । जेणं अणुत्तरघोरसंसारसमुद्दे
से णं पुणो पुणो जंमे, पुणो पुणो जरा, पुणो पुणो
मच्चू । जेणं पुणो पुणो जम्मजरामरणे से णं पुणो
पुणो बहुभवंतरवत्ते । से णं पुणो पुणो चुलसीइजो-
णिलक्खमाहिंडणं । जेणं पुणो पुणो चुलसीइलक्खजो-
णिमाहिंडणं से णं पुणो पुणो सुदूहसे घोरतिमिसंघयारे
रुहिरवित्तिविल्लेवसवसपूयवंतपित्तसिंभचिक्खल्लदुग्गंधाऽ-
सुइविल्लीणजंवालकेयकिट्टिसक्खरनपडिपुत्ते । अणि-
ट्टउच्चियणिज्जअघोरचंडमहरोइदुक्खदारुणगम्भपरंपराप-
वेसे । जेणं पुणो पुणो दारुणो गम्भपरम्परापवेसे णं दु-
क्खो से णं केसे णं रोगाणं केसेयं सेयं सेयं सोगसंतावुव्वेगे
से णं अरणे वुत्ती जेणं अरणे वुत्ती से णं जहड्डिमणोरहा-
णं असंपत्ती । से णं नोवपंचप्पयारअणंतरायकंमोदए ज-
त्थं णं पंचोपयारअंतराकंमोदए तत्थं णं सव्वदुक्खाणं ।
अग्गणीभूए पढमे ताव दरिदे जेणं दारिदे से णं
अयसभक्खाणं अकित्तीकलंकरासीणं मेलावगामे । से णं
सयलजणलज्जणिज्जनिंदणिजे गरहणिजे खिसणिजे दु-
गुंछणिजे सव्वपरिभूए जीविए, जेणं सव्वपरिभूए जीवि-
या से णं सम्महंसणनाणचरित्ताइगुणेहिं सुदूरयेणं विप्प-

मुक्ते चैव मण्युजंमो अन्नहा वा सन्वपरिभू चैव शं भवेज्जा ।।
 जेणं सम्महंसणनाणचरित्ताइगुणेहिं सुदूरयेणं विप्पमुक्के
 चैव शिभवो से शं अणिरुद्धा सदारेत्ते चैव जेणं अणि-
 रुद्धा सन्वचारित्ते चैव से शं बहूण लघूणं पावकम्मायणे
 जेणं बहूण लघूण पावकंमागमे से शं वंधी से शं वंदी मे
 शं गुत्ती से शं चारगे से शं सच्चमकल्लाणमभंगलजाले ।
 दुब्बिमोक्खे कक्खडघणवद्धपुट्टनिगाइयकंमगंठी जेणं
 कक्खडघणवद्धपुट्टनिगाइयकंमगंठी से शं एगेदियत्ताए
 वेइंदियत्ताए तेइंदियत्ताए चउरिंदियत्ताए पंचिदियत्ताए
 नारयतिरिच्छकुमाणुसेसुं अणेगविहं सारीरमाणसं दुक्ख-
 भणुभवमाणं वेइयत्ते । एएणं अट्टेणं गोयमा ! एवं
 चुच्चइ—जहा अत्थेगे जेणं वामेज्जा से भयवं किमित्थ तेणं
 उच्छाइए केइ गच्छे भवेज्जा गोयमा ! जेणं से आणाधि-
 राहगे गच्छे भवेज्जा से शं निच्छयओ चैव मिच्छतेणं उ-
 च्छाइयगच्छे भवेज्जा । से भयवं ? कयराओ गु सा आणा-
 जीविए गच्छे आराहगे भवेज्जा ? गोयमा ! संखाइएहिं ठा-
 णंतरेहिं गच्छे से शं आणापन्नतीए ठिए गच्छे आराहगे
 भवेज्जा । से भयवं ? किं तेसि संखातीताणं गच्छमेरा
 ठाणंतराणं । अत्थि केइ अन्नयेरे थाणंतरे शं जेणं उस्स-
 गेण वा अववाएणं वा कहं वि पमायदोसेणं असइ
 अइकमेज्जा अइकतेणं वा आराहगे भवेज्जा ? गोयमा !
 शिच्छयओ नत्थि । से भयवं ? केणं अट्टेणं एवं चुच्चइ जहा शं
 निच्छयओ नत्थि । गोयमा ! तित्थयेरेणं ताव तित्थयेरे
 तित्थं पुण चाउवत्ते समणसंघे से शं गच्छे सुपइट्टिए गच्छेसु
 पुण सम्महंसणनाणचरित्तपइट्टिए ते य सम्महंसणनाण-
 चारित्ते परमपुज्जेणं परमपुज्जयेरे । परमसरत्ताणं सरत्ते पर-
 मसत्त्वाणं सच्चयरे ताइ च जत्थ शं गच्छे अन्नयेरे ठाये
 कत्थइ विराहिजंति से शं गच्छे समग्गपणासए उम्मग्गदे-
 सए जेणं गच्छे समग्गणासगे उम्मग्गदेसए से शं निच्छओ
 चैव अणाराहगे, एएणं अट्टेणं गोयमा ! एवं चुच्चइ ज-
 हा शं संखादीयाणं गच्छमेरा ठाणंतराणं जेणं गच्छे एग-
 णयंरट्टाणं अइकमेज्जा से शं एगतेणं चैव अणाराहगे ॥
 महा० ५ अ० ।

(आझाऽऽराधन-विराधनयोः फलं 'सुय' शब्दे सप्तमे भागे
 वक्ष्यते) (भगवदाज्ञागधनकृतमेवादाया भगवदाज्ञाखण्ड-
 नकृतमव दापं च इति 'आहाकम्म' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
 व्याख्यास्यते)

एगंते मिच्छन्तं, जिणाय आणा य होइऽणेतंता ।

एगं पि अमइहाउ, मिच्छदिट्ठी जमालि व्व १२०२ ति० ।

(सावयाचाचार्यकथां 'सावजायरिय'शब्द सप्तम भाग कथ
 यिध्यामि)

तित्थयरसमो खूरी, हुज्ज य कम्महुपल्लपडिमल्ले ।
 आणं अइकमेते, ते कापुरिसे न सप्पुरिसे ॥
 भट्ठाऽऽयारो खूरी, भट्ठायाराणुसिक्खिओ खूरी ।
 उम्मग्गट्ठिओ खूरी, तिप्पि वि मग्गं पणासेति ॥
 उम्मग्गट्ठिए खूरि-म्मि निच्छयं भव्वसत्तसंघाए ।
 जम्हा तं मग्गमणु-सरंति तम्हा श तं जुत्तं । महा० ६ अ० ।
 (कीदृशेन गणिता भाव्यामिति 'गणि' शब्दे तृतीयभागे
 ८२३ पृष्ठ वक्ष्यते)
 तम्हा गणिणं समस-त्तुमित्तपक्खेण परहियरणं ।
 कल्लाणकंखुणा अ-प्पणो वि आणा श लंघेया ॥
 महा० ६ अ० ।

(जिनस्याऽऽचार्यदेश्याऽऽज्ञाया अतिक्रमे आराधकाऽ-
 नाराधकत्वं, वज्राऽऽचार्यदृष्टान्तश्च)—

से भयवं ! जइ शं गणिणो अचंचतविसुद्धपरिणामस्स वि
 कइ दुस्सीले सच्छंदत्ताए जइ गारवत्ताएइ वा जायाइ-
 मयत्ताए वा आणं अइकमेज्जा से शं किमाराहगे भवेज्जा ?
 गोयमा ! जे शं गुरुममसत्तुमित्तपक्खो गुरुगुणेषु ठिए सयं
 सुत्ताणुयारेणं चैव विसुद्धासए विहरेज्जा तस्साऽऽणामइकंते-
 हिं शवणउएहिं चउहिं सण्हिं साहुणं जहा तहा चैव अ-
 णाराहगे भवेज्जा । से भयवं ! कयरे शं ते पंचसए कवि-
 वज्जिए साहुणं जेहिं च शं तारिमगणोववेयस्स महाणु-
 भागस्स गुरुणो आणं अइकमिय णाराहियं गोयमा ! शं
 इमाए चैव उसभं चउवीसगाए अतीताए तेवीसइमाए
 चउवीसगाए जाव शं परिनिव्वुडे चउवीसं इमे अरहा
 ताव शं अइकंतेणं केवइ शं कालेणं गुणनिप्फक्के कमसेलं-
 मसुद्धरणं महायसे महासत्ते महाणुभागे सुग्गहियनामाधि-
 जे "वडेर" णाम गच्छाहिंवेइ भूए, तस्स शं पंचसयं गच्छं
 निग्गंथाइं विणा निग्गंथीहिं समं दो सहस्से अहेसिं ता
 गोयमा ! ताओ निग्गंथीओ अचंचतपरलोगभीरुयाओ सु-
 विसुद्धनिम्मलंतकरणाओ खंतओ दंताओ मुत्ताओ जिइ-
 दियाओ अचंचतभण्णिरीओ नियमरीस्सवि य छक्कायव-
 च्छलाओ जहोवइडुअचंचतघोरवीरतवचरणसोसियसरीरा-
 ओ जहा शं तित्थयेरेणं पन्नविंशं तहा चैव अदीणमण-
 साओ मायामयमहंकारममकरं इतिहासखेडकंदप्पणाद-
 वायविप्पमुक्ताओ तस्साऽऽयरियस्स सणासमन्नमणुचरंति ।
 ते य साहुणा सव्वे वि गोयमा ! न तारिसे भण्णे अह-
 न्नाया गोयमा ! ते साहुणो तं अयरियं भयंति जहा शं
 जइ भणियं च तुमं आणवेहिताणं अम्हेहिं तित्थयत्तं का-
 रिया चंदप्पहसामियं वंदिया धम्मवक्कं गंतूण मा गच्छा-
 मो ताहे गोयमा ! अदीणमणसा अणुत्तालगंभीरमहुसाए

भारतीए भणियं तेणाऽऽयरिएणं जहा इच्छायारेणं न कप्पइ
 तित्थयत्तं गंतुं सुविहियाणं ता ० जाव णं बोलेइ जत्तं ताव
 णं अहं तुम्हे चंदप्पहं वंदावेहामि, अन्नं च जत्ताए गएहिं
 असंजमे पडिजइ, एणं कारयेणं तित्थयत्ता पडिसेहिजइ ।
 तओ तेहिं भणियं-जहा भयवं ! केरिसओ णं तित्थय-
 ताए गच्छमाणाणं असंजमो भवइ, सो पुण इच्छा-
 यारेणं विइज्जवारपरिसंउलावेज्जा बहुजयेणं वाउल्लगो
 भन्निहिसि ताहे गोयमा ! चित्तेणं तेणं आयरिएणं जहा
 णं मम वइकमिय निच्छयओ एए गच्छिहिंति तेणं तु-
 मए समयं च उत्तरेहिं चयंति अह अन्नया सुवहुं मण-
 सा संधीरेउ णं चेव भणियं तेणं आयरिएणं-जहा णं
 तुम्हे किंचि वि सुत्तर्थं वियाणह णच्चियाण तारिसं
 तित्थजत्ताए गच्छमाणाणं असंजमं भवइ । तारिसं सय-
 मेव वा वियाणह किंचि एत्थ बहुविलंबिएणं अन्नं च चि-
 दियं तुम्हेहिं पि संसारसहावजीवाइपयत्तं तत्तं वा अह-
 णया बहुउवाएहिं णं विणिवारितस्स वि तस्साऽऽयरि-
 यस्स मन्नए चेव । तं साहुणो णं कुट्टेणं कयं तेणं परिए
 तित्थयत्ताए तेसिं च गच्छमाणाणं कत्थइ शेसणं कत्थइ
 हरियकायसंघट्टणं कत्थइ वीयकमणं कत्थइ पिवीलिया-
 दीणं तसाणं संघट्टणं परितावेणोद्वणाइं संभवं कत्थइ
 वि इट्ठपडिकमणं कत्थइ ण कीरिए चेव वाउकाइयं
 सज्झायं कत्थइ ण संपडिलेहेज्जा मत्तभंडोवगरणस्स वि-
 हीए उभयकालं पेहपक्खेज्जा ण पडिलेहणपडणं किं व-
 हुणा गोयमा ! कित्तिं भन्निहियं अट्टारसएहं सीलंग-
 सहस्साणं सत्तरस्स वि सहस्साणं संजमस्स दुवालसवि-
 हस्स णं सद्धिभतरवःहिरस्स तवस्स ० जाव णं खंताइ
 अहिसालक्खणस्स वयस्स दसविहसहस्साऽणगारधम्मस्स
 जत्थेक्कपयं चेव सुवहुएणं पि कालेणं थिरपडिचिएण
 दुवालसंगमहासुयक्खंधेणं बहुभंगसयं संघनणाए दुक्ख-
 निरइयारं परिवालिऊणं । जे एयं च सव्वं जहा भणियं
 निरइयारमणुंठेयंति एवं संभारिऊण चित्तिं तेण गच्छा-
 हिवइणा जहा णं मे विप्परुक्खेणं ते दुट्ठसीसे मज्झं अ-
 णांभोगमविणएणं सुवहुं असंजमं काहेति । तं च सव्व-
 मपच्छंतिं होही । जओ णं हं तेसिं गुरु ताहं तेसिं पडिए
 गंतूणं पडिजागरामि जणाहमित्थपए पायच्छित्तेणं णो
 संवजेज्जत्ति वियप्पिऊणं गओ सो आयरिओ तेसिं पड्डीए
 ० जाव ण दिट्ठे तेणं असंजसेणं गच्छमाणां ताहे गोयमा !
 सुमहुरमंजुलालावेणं भणियं तेणं गच्छाहिवइणा जह भो !
 भो ! उत्तमकलनिम्मलवंसविहूसणा ! असुगयसुगइमहा-
 सत्ता ! साहुउ पडिदन्नाणं पंचमहव्वयादिया ! तं णूयं

महाभागाणं साहुणं साहुणीणं सत्तावीसं सहस्साइ थंडि-
 लाणं सव्वदंसीहिं पन्नचाइं ते य सुओवउत्तेहिं विसोहि-
 ज्जंति ण उण अन्नोवउत्तेहिं ता किमेयं सुन्नासुन्नीए
 अणोवउत्तेहिं गम्मइ इच्छायारेणं उवओगं देहि अन्नं
 इणमो सुत्तर्थं । किं तुम्हाणं वि समरिओ भवेज्जा । जं सारं
 सव्वपरमतत्ताणं जहा एगो वेदिये पाणी एगं सयमेव ।
 हत्थेण वा पाएण वा अन्नयरेण वा सलागाइअहिगरण-
 भूओ चरणजाएणं जेणं केइं संघट्टावेज्जा पासघट्टियं वा
 अपरं समणुजाणेज्जा से णं तक्कम्मं जया उदिसं भवेज्जा तथा
 जहा उच्छुखंडाइं जंते तहा निपीडिज्जमाणो छम्मासेणं
 खवेज्जा, एवं गाढे दुवालसेहिं संवच्छेरेहिं तं कम्मं वेदेज्जा,
 एवं आगाढपरियावणे वाससहस्सं, गाढपरियावणे दसवास-
 सहस्सं, एवं आगाढकिलावणे वासलक्खं, गाढकिलावणे
 दसवासलक्खाइं, उद्वणे वासकोडी, एवं तेइंदियाइसुं पि
 शेयं ता एवं च वियाणमाणो मा तुम्हे मुज्झह ति । एवं च
 गोयमा ! सुत्ताणुसारेणं सारयंतस्सवि तस्साऽऽयरियस्स
 ते महापावकम्मं गमगमहल्लफलेणं हल्लोहलीभूएणं तं
 आयरियाणं असेसपावकम्मदुक्खविमोयगे णो बहु-
 कम्मदुक्खविमोयगे णो बहु मंनंति ताहे गोयमा ! मु-
 णियंतेणाऽऽयरिएणं जहा निच्छयओ उम्मग्गपट्टिए सव्व-
 पगारेहिं चेव इमे पावमई दुट्ठसीसे ता किमद्वमहमिमेसिं
 पट्ठीए लल्लीवागरणं करेमाणो अणुगच्छमाणा य सुक्खाए
 गयजलाए णदीए उवुज्झए गच्छदसदुवारेहिं । अहयं तु
 तावाऽऽयहियमेवाऽणुचिट्ठेमो किमज्जपक्खएणं सुगूहं तेण-
 वि पुत्तपवभरेणं थेवमवि किं वि परित्ताणं भवेज्जा अपर-
 कमेणं चेव आगजुत्तवसंजमाणुट्टाणेणं भवोयही तरेय-
 व्वो एस उण तित्थयराऽऽएसो, जहा-

“अप्पहियं कायव्वं, जइ सका परहियं च पयरेज्जा ।
 अत्तहिय-परहियाणं, अत्तहियं चेव कायव्वं ॥ १ ॥”

अन्नं च—

“जइ एते तवसंजम-किरियं अणुपालियं होति तओ ।
 एएसिं ववसेयं, होइ जेहिं ण करेहिंति ॥ १ ॥”

तओ एएसिं चेव दुग्गइगमणमणुत्तरं हविज्जा । नवरं
 तहा वि मम गच्छो समप्पिओ गच्छाहिवई अहयं भ-
 णामि । अन्नं च जे तित्थयरेहिं भगवंतेहिं छत्तीसं आय-
 रियगुणे समःइट्ठे । तेसिं तु अह यं एकमवि णाइकमामि ।
 जइ वि पाणोवरमं भवेज्जा जं वाऽऽगमे इहपरलोगविरुद्धं तं
 णाऽऽयराभि, ण कारयामि, न कज्जमाणं समणुजाणामि ।
 तमेरिसगुणजुत्तस्सऽवि जइ भणियं ण करेति ताहमिमेसिं
 वेसग्गहणा उदालेभि एवं समए पन्नत्ती, जहा जं केइं साहु

साहूणी वा वायामित्ते णो वि असंजममणुचेट्टेजा । से णं सारेजा से णं सारिज्जंते वा वारिज्जंते वा चोइजंते वा पडिचोडिजंते वा । जणं तं वयणमवमन्निय अलसाइमाणे वा अभिनिविट्टेइ वा तह चि पडिवज्ज इत्थं पउंजितारणं तत्थ आणापडिक्कमेजा से णं तस्स वेसग्गहणं उदालेज्जा । एवं तु आगमुत्तणाएणं गोयमा ! जाव तेणायरिए एगस्स से-हस्स वेसग्गहणं उदालियं ताव णं अवसेसे विदिसो दिसिं पण्डे ताहे गोयमा ! सो आयरिओ सणियं सणियं तेसिं पडिए जातुमारदो णो णं तुरियं तुरियं से भयवं किमडे तुरियं तुरियं णो पयाइ, गोयमा ! खाराए भूमीण जा महुरं संकमेजा महुराए खारं किएहाए पीयं पीयाओ किएहं जलाउ थलं थलाओ जलं संकमेज्जा । तेणं विहीए पाए पमज्जिज संकामियव्वं णो पमजेजा तओ दुवालस-संवच्छरियपच्छित्तं भवेज्जा एएणमडेणं । गोयमा ! सो आयरिओ ण तुरियं तुरियं गच्छं अहन्नया सुयाउत्तविहीए थंडिलजलसंकमणं करेमाणस्स णं गोयमा ! तस्सायरी-यस्स आगओ बहुवासरखुहापरिगयसरिरे वियडदादवि-करालयं तं भासुरोपलयकालमिथवोरूवो केसरी । भणियं च तेण महाणुभागेणं गच्छाहिवइणा जहा जेयं दुग्गं ग-च्छेज्जा इमस्स णवरं दुग्गं गच्छमाणेणं असंजमं ताव सरीरवोच्छेयं ण असंजमपवत्तणंति चित्तिऊण विहीए उवट्ठियस्स सहसा जमुदालियं वेसग्गहणं तं दाऊण ठिओ णिप्पडिक्कम्मपायपोवगमणारणं से एण सो विसोही तहेव अहन्नाया अच्चंतविसुद्धंतकरणे पंचमंगलायारे सुहज्भव-सायत्ताए दुवियगोयमवाईए तेण सीहेणं अंतगडे केवली जाए । अट्ठप्पयारमलकलंकविप्पमुके सिद्धे य ते पुण गोयमा ! एकूणे पंचसए साहूणं तक्कम्मदोसिणं जं दुक्खमणुभवमाणे चिट्ठंति जं वाऽणुभूयं जं वाऽणुभवि-हंति अणंतसंसारसागरं परिममंते तं कालं केवलियं अणंतेणं भणित्तं समत्थो । एते गोयमा ! एकूणे पंच-सए साहूणं जहिं च णं तारिसणुणोववेयस्स णं महा-णुभागस्स गुरुणो आणं अइक्कमिय णो आराहियं अणंत-संसारियं जाए, से भयवं ! किं तिथयरसंतियं आणं णाइक्क-मेज्जा, उयाहु आयरियसंतियं ?, गोयमा ! चउव्विहा आ-यरिया भवन्ति, तं जहा-नामाऽऽयरिया, ठवणाऽऽयरिया, दव्वाऽऽयरिया, भावाऽऽयरिया, तत्थ णं जे ते भावायरिया ते तिथयरसमा चेव दट्ठव्वा, तेसिं संतियाऽऽणं णाइक्क-मेज्जा । महा० ४ अ० ।

(आजाभङ्गे दण्डो यथा)—

तिथयरआणा य एसा अणुपालियव्वं चि जहा रणो

अणुणो रज्जे जं माणं प्रतिष्ठापितं जा ततो माणतो अतिरेग-भूयाणं वा करेति सो अवराही डंडिज्जति, एवं जा तिथ-कराणं आणं कोवन्ति सो दीहसंसारी (१८६ गाथाचूर्णिः) नि० चू० २० उ० १०१ उ० २ प्र० २२० गाथाटी० । “ तंमि य आणाभंगे चउगुरुयं पच्छित्तं ति ” । नि० चू० ५ उ० ६४ गाथा ।

(१०) (प्रलम्बग्रहणमधिकृत्य)—भगवता प्रतिषिद्धं यत्प्र-लम्बं-न कल्पनं तद्ग्रहणं कुर्वता भगवतामाज्ञाभङ्गः कृतो भ-वति, तस्मिंश्चाज्ञाभङ्गं चतुर्गुणैः ।

अत्र परः प्राह—

अवराहे लहुगतरो, आणाभंगमि गुरुतरो किह णु ।

आणाए चिय चरणं, तग्भंगे किं न भगं तु ॥ ११८ ॥

अपराधे-चारित्रातिचारे लघुनरो दण्डो भवद्भिः पूर्वं भ-णितः, तथाहि—अचित्ते प्रलम्बं मासलघु, इह पुनरा-ज्ञाभङ्गं चतुर्गुणैः कर्मात् गुरुतरो दण्डः, कथं-कस्मात् तुरि-ति चित्तं, अपि च-अपराधे जीवोपघातो दृश्यते, तेन त-त्र गुरुतरो दण्डो युक्तियुक्तः, आज्ञायां पुनर्नास्ति जीवोप-घात इति लघुनर एवात्र भाणतुमुचित इति । आचार्यः आह-आज्ञायामेव भागवत्यां चरणं-चारित्रं व्यवस्थितम् अनस्तद्भङ्गं-तस्या आज्ञाया भङ्गं किं तन्मूल उत्तरगुणादिकं वस्तु न भग्नम्; अपि तु सर्वमपि भग्नमिति, अनाज्ञायां गुरुनरो दण्डः ।

उच्यते अस्यैवाचार्यस्य प्रसाधनार्थं दृष्टान्तमाह—

सोऊण य घोसणयं, अपरिहरंता विणासं जह पत्ता ।

एवं अपरिहरंता, हियसन्वस्साउ संमारे ॥ ११९ ॥

राक्षा कारितां घोषणां श्रुत्वा घोषणार्थां च निवारितम-र्थमपरिहरन्तो यथा द्रव्यापहारलक्षणं विनाशं प्राप्ता एवं तीर्थकरनिषिद्धं प्रलम्बग्रहणमपरिहरन्तो हनसर्वस्वाः-अप-हृतसंयमरूपसर्वसाराः संसारे दुःखमवाप्नुवन्ति एषा “ भद्र-वाहुस्वामि ” विरचिता गाथा ।

अथाऽस्या एवं भाष्यकारो व्याख्यानं करोति—

छप्पुरिसा मज्झपुरे, जो आसादेज्ज ते आजातो ।

तं दंडेमि अकंडे, सुणे तु पुरओ जणवया य ॥ १२० ॥

आगामिय परिहरंता, निहोसा सेसगा न निहोसा ।

जिणआणागमचारी, अदोस इयरे भवे दंडो ॥ १२१ ॥

“ जहा कइ नरवई लो छहिं पुरिसंहिं अन्नतरे कजे तोसितो इमेणऽत्थेण घोसणं करेइ-इमे छप्पुरिसा । मज्झपुरि अप्पणो इच्छाए विहरमाणा महाजणेणं अदिट्ठपुच्चा अणुवल्लविभ-वनवत्था अच्छंति । जो ते छिवइ वा पीडिइ वा मरेइ वा त-स्स उगमं दंडं करेमि, एअ घोसणत्थं सोऊण ते पउरज-वया य दंडं भीना ते पुरिसे पयत्तेण वन्नरुवाईहिं विधे-हिं आगमिऊण पीडापरिहारकयुद्धी तेसिं छणं पुरिसाणं पीडं परिहरंति ते निहोसा । जे पुण अणायारमंता न परिह-रंति घोसस्साऽवराहदंडेण दंडिया । एस दिट्ठतो । अ-यमत्थोवणओ—रायत्थाणीया तिथयर, पुरत्थाणीओ लोणां, छप्पुरिसत्थाणीया छक्कायां, घोसणायाणीया छक्काय-रक्खणपकवणपरा छक्कावणियादओ आगमा, विवसाइत्था-

शीया संघट्टणादी, पउरजणवयन्थाणीया साहू, दंडन्थाऽऽ-
णीओ संसारो, तत्थ जे पयत्तेण छुएहं कायाणं सरूवं
रक्खणे वायं च आगमेऊण जहुत्तविहीए पीडं परिहरंति
ते कम्मबंधदंडेण न दंडिज्जंति, इयरे पुणं संसारे पुणो
पुणो सारीरमाणसेहिं दुक्खसयसहस्सेहिं दंडिज्जंति त्ति ।

अथाऽक्षरगमनिका-पट्पुरुषा मम पुरे वर्त्तन्ते यस्तानजा-
नन्नपि आशातयेत् तमहं दण्डयाम्यकारण्डे-अकाले श्रुत्वान्तु
एतत्पौराः—पुरवासिनो जनपदाश्च—ग्रामवासिनो लोका,
इति, राज्ञा कारितां घोषणां श्रुत्वा तान् पुरुषानागम्योप-
लब्ध परिहरन्तः सन्तो निर्दोषाः शेषाः पुनर्ये पीडां न
परिहरन्ति ते न निर्दोषा इति दण्डिताः । एवमत्रापि जिना-
ज्ञया यः पट्कायानामागमः—परिज्ञानं तत्पूर्वकचारिणः—
संयमाध्वगाभिः सन्तोऽदोषाः, इतरेषां भव-संसारं शा-
रीरमानसिकदुःखलक्षणो दण्डः । गतमाज्ञाद्वारम् । वृ० १
उ० २ प्रक० । नि० चू० ।

(अपराधपदमधिकृत्याऽपि उक्तम्)—

अपराधपदे वर्त्तमानस्तीर्थकृतामाज्ञाभङ्गं करोति तत्र चतु-
र्गुरिति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

अत्र नोदकः प्राह—

अवराहे लहुगयरो, किं णु हु आणाए गुरुतरो दंडो ।
आणाए चिय चरणं, तवभंगे किं न भगं तु ॥३५१॥

जघन्यके अपरिगृहीते वा तिष्ठति प्राजापत्यपरिगृहीतं ज-
घन्यमसंनिहितमदृष्टं प्रतिसेवितं उभयत्रापि चतुर्लक्ष, एवं
स्थानतः प्रतिसेवनेन यश्चापराधे लघुकतरो दण्ड उक्त
आज्ञाभङ्गे चतुर्गुरुकमित्यतः 'किमि' ति परिप्रश्ने, 'नुरि' ति
वितर्के, 'हुरि' ति गुर्वामन्त्रणे, किमेवं भगवदाज्ञायां भग्नायां
गुरुतरो दण्डो दीयते । सूरिराह-आज्ञयैव चरणं व्यवस्थितं
तस्य भङ्गे कृतं सति किं न भङ्गं चरणस्य सर्वमपि भङ्गम-
वेति भावः । अपि च-लौकिका अप्याज्ञाभङ्गे गुरुतरं दण्ड-
प्रवर्त्तयन्ति ।

तथा चाऽत्र पूर्वोद्दिष्टं मौर्यदृष्टान्तमाह—

भक्तमदारणमडंते, अणवद्वाणवं अंबच्छेत्तु वंसवती ।

गविसणपहदरिसिए, पुरिसवइवालडहणं च ॥ ३५२ ॥

“पाडलिपुत्ते नयरे चंदगुत्तो राया, सो य मोरपोसगपुत्तो
त्ति जे खत्तिया अभिजाणंति ते तस्स आणं परिभवन्ति ।
चाणक्कस्स चिंता जाया, आणाहीणे केरिसो राया । तम्हा
जम्हा एयस्स आणाभिक्षा भवइ तद्वा करेमि त्ति तस्स
य चाणक्कस्स कप्पडियत्ते भिक्षं अडंतस्स एगंमि गामे
भंत्तं न लद्धं तत्थ य गामे बहुअं वा, वं सा य अत्थि । तेउं
तस्स गामस्स पडिनिविट्ठणं आणाहवणानिमित्तं इमेरिसो
लेहो पेसिओ-आम्मान् छित्त्वा वंशानां वृत्तिः शांघं कार्यते
तर्हि गामेअगेहिं दुल्लिहयं ति काउं वंसे छेत्तुं अवाण
वई कया गवेसावियं चाणक्केणक्कियं तओ तत्थागंतूण
उवालद्धा मे गामेयगा एनं वंसगा रोहगादिसु उवडज्जंति
कीस मे छिन्नत्ति दंमियं लेहवीरियं अन्नं संदिट्ठं, अन्नं चव
करह त्ति, तओ पुरिसेहिं अधांसरेहिं वयं काउं सो
गामो सव्वा दड्ढा ।

अथ गाथाऽक्षरगमनिका—चाणक्यस्य भिन्नमटतः कापि
ग्रामे भङ्गस्यादानं; भिक्षा न लब्धेत्यर्थः । नत आज्ञास्थापना-
निमित्तमयं लेखः प्रेषितः—‘अस्य छेत्तु वंसवइ’ त्ति आम्मान्
छित्त्वा वंशानां वृत्तिः कर्त्तव्या ततो गवेपणे कृते ग्रामेण
च पथिदर्शिते अन्यदादिष्टं मया, अन्यदेव च भवद्भिः
कृतमित्युपालभ्य तैः पुरुषैः वृत्तिं कारयित्वा सवालवृद्धस्य
ग्रामस्य दहनं कृतम् । एष दृष्टान्तः ।

अर्थोपनयस्त्वेवम्—

एगमरणं तु लोए, आणत्तिअ उत्तरे अणताई ।

अवराहरक्खण्डा, तेणाऽऽणा उत्तरे वल्लिया ॥३५३॥

लोके आज्ञाया अतिचारे-अतिक्रमे एकमेव मरणमवाप्य-
ते, लोकोत्तरे पुनराज्ञाया अतिचारे अनन्तानि जन्ममरणा-
नि प्राप्यन्ते तेन कारणेन अपराधरक्षणार्थं लोकोत्तरे आ-
ज्ञा वलीयसी । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (आज्ञाभङ्गे सति दण्डं
दृष्टान्तः ‘असङ्ग्राह्य’ शब्दे प्रथमभागे ८२७ पृष्ठे गतः)

(आज्ञाभङ्गस्य दुःखकारणत्वम्)—

ता जत्थ दुक्खविक्खिणं, एगंतसुहावणं ।

सा आणा नो खंडेजा, आणाभंगे कओ ? सुहो

॥ १ ॥ महा० ४ अ०

(११) (आज्ञारहितस्य चारित्र्यमपि न भवति)—

दुप्पसहं तं चरणं, जं भणियं भगवया इहं खेत्ते ।

आणाजुत्ताणमिणं, न होइ अहुणो त्ति वामोहो ॥३७॥

दर्श० ४ तत्त्व । (गाथार्थः ‘दुप्पसह’ शब्दे चतुर्थभागे
दर्शयिष्यते)

(तीर्थकराऽऽज्ञानिन्दकस्य निन्दा)—

प्रतिक्षणोत्पादविनाशयोगि ,

स्थिरैकमध्यक्षमपीक्षमाणः ।

जिन ! त्वदाज्ञामवमन्यते यः ,

स वातकी नाथ ! पिशाचकी वा ॥ २१ ॥

त्वदाज्ञा (आ-सामस्येनानन्तधर्माविशिष्टतया ज्ञायन्तेष्व-
बुद्ध्यन्ते जीवादयः पदार्था यया सा आज्ञा-आगमः; शासनं
तवाऽज्ञा त्वदाज्ञा तां त्वदाज्ञां) भवन्प्रणीत“स्याद्वादमुद्रां,”
यः-कश्चिदविवेकी अवमन्यते-अवजानाति (जात्यपेक्षमेक-
वचनमवज्ञया वा) स पुरुषपशुः वातकी, पिशाचकी वा ।
स्या० । (‘अस्य विशेषतः व्याख्यानम् ‘अणंगंतवाय’ श-
ब्दे प्रथमभागे ४२५ पृष्ठं गतम् ।) (तीर्थकराऽऽज्ञारहित-
धर्मस्य फलाऽफलत्वविचारः ‘आणाखण्डण’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

(जिनाऽज्ञास्थित्यवधिश्च)—

से भयवं ! केवइयं कालं जाव एस आणा पवेइया?, गो-
यमा ! जाव णं महायसे महासत्ते महाणुभागे सिरिप्पंमे
अणगारे । से भयवं ! केवइएणं कालेणं से सिरिप्पंमे अणगारे
भवेजा । गोयमा ! ? होही दुरंतपंतलक्खणे अदब्बे राइ
चंडे उग्गे पयंडदंडे निम्मिरे निक्खिे निग्घिणे नित्तिसे
कूरयरपावमई अणारिए मिच्छदिट्ठी “कक्की” नाम् रायाणो

(शे) सेणं पावे पाहुडियं भमाडिउकामे सिरिसमणसंघं
कयत्थेजा जाव णं कयत्थे ताव णं गोयमा ! जे केइ तत्थ
सल्लिद्धो महाणुभागे अवलियसत्ते तवोवहाणे अणगारे ।
तेसि च पाडिहेरियं कुजा सोहम्मे कुलिसपाणी परावण-
गामी सुरवरिंदे एवं च गोयमा ! देविद्वंदिए दिट्ठपव्वए णं
सिरिसमणसंघेजा णिड्डिजा कुणए पामंदधम्मे ० जाव णं
गोयमा ! एगे अविइजे । अहिंसालक्खणं खंतादिदसवि-
हधम्मे । एगे अरहा देवाहिदेवे एगे जिणालये एगे वंदे पू-
ए दक्खे सकारे संमाणे महाजसे महासत्ते महाणुभागे द-
दमीलनियमधारए तवोवहाणे साहु तत्थ णं चंदमिव
सोमलेसे धुरिए इव तवतेयरासी पुढवी इव परिमहो-
वसगसहे मेरुमंदरधरे इव निप्पकपे ठिए अहिंसा-
लक्खणखंतादिदसविहे धम्मे । से णं सुममण्यगणपरिवु-
डे । निरवभगयणामलकोमुइजोगजुत्ते इव गहरिक्ख-
परिवारिए गहवई चंदे अहिययरं विरहिजा गोयमा !
से णं सिरिप्पधे । अणगारे भो गोयमा ! एवतियं का-
लं ० जाव एसा आणा पेइया से भयवं उडुं मुच्छा गो-
यमा ! तओ परेणं उदुं हायमाणे कालसमये तत्थ णं
जे केइ लक्कायसमारंभविज्जए । से णं धने पुत्ते वंदे पूए
प्रसंसणिजे । जीवियं सुजीवियं तेसि । महा० ४ अ० ।

(१२) आणाव्यवहारः—

आणायते-आदिश्यंत इत्याणा । व्यवहारभेदे , स्था०
५. ठा० २ उ० । भ० । व्य० । पञ्चा० । देशान्तर-
स्थितयोर्द्वयोर्गीतार्थयोर्मुद्रपदैर्गलोचनानि जातिचारुनिधे-
चनम्-आणाव्यवहारः, एतदुक्तं भवति-यदा ढावण्याचा-
र्यावासेचित्तसूत्रार्थतयाऽतिगीतार्थौ क्षीणजङ्गावलो वि-
हारक्रमानुरोधेनो दूरतरदेशान्तरव्यवस्थितावन एव परस्य
समीपे गन्तुमसमर्थविभूतां तदाऽन्यतरप्रयश्चित्ते समापत्ति-
ते सति तथाविधयोग्यगीतार्थशिष्याऽभावं मतिधारणाकु-
शलमगीतार्थमपि शिष्यं समयभाषया गूढार्थान्यनिचारासं-
चनपदानि कथयित्वा प्रेषयति, तेन च गत्वा गूढपदेषु क-
थितेषु स आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंहननधृतिवलादिकं
परिभाव्य स्वयं च तत्राऽऽगमनं करोति, शिष्यं वा तथाविधं
योग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति । तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य
गूढार्थमतिचारुशुद्धिं कथयतीति । प्रव० १२६ द्वार । व्य० ।

(तथा च)—

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।
पढमे छक्के अविंभ-तरं उ पढमं भवे ठाणं ॥ १ ॥
अत्र प्रथमं कार्यं दर्पणः, तत्र प्रथमं पदं दर्शननिमित्तं प्रथमं
चदकं व्रतपदकं तत्राभ्यन्तरम्-अन्तर्गतं प्रथमस्थानं प्राणा-
तिपातः ।
यढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।
यढमे छक्के अविंभ-तरं तु वीयं भवे ठाणं ॥ २ ॥

अत्र द्वितीयं स्थानं मृपावादः, एवमदत्तादानादिष्वपि
भावनीयम् ।

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइए छक्के अविंभ-तरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ३ ॥

अत्र द्वितीयं पदकं कायपदकमित्यादि । एवं तेन कथितेन
आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंहननधृतिवलादिकं परिभाव्य
स्वयं वा गमनं करोति । शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतार्थं
प्रज्ञाप्य प्रेषयति, तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थमति-
चारुशुद्धिं कथयति । व्य० १ उ० ।

आणाए व्यवहारं, सुण वच्छ जहकमं वुच्छं ॥ ६०६ ॥

आणया व्यवहारं यथाक्रमं यथा वक्ष्ये तं च वक्ष्यमाणं
वत्स ! शृणु ।

समणस्स उत्तमहे, सल्लुद्धरणकरणे अभिमुहस्स ।

दूरस्था जत्थ भवे, छत्तीसगुणा उ आयरिया ॥ ६१० ॥

श्रमणस्य उत्तमार्थे-भक्तप्रत्याख्याने व्यवसितस्य यत्कि-
मपि सत्यमनुधृतमस्ति तदुद्धरणकरणे अभिमुखस्य ।
'दूरस्था जत्थ भवे छत्तीसगुण' इति-यत्र प्रायश्चित्तव्यव-
हारं पद्विंशद्गुणा आचार्या दूरस्था भवेयुस्तत्राऽऽज्ञया
व्यवहारः ।

कथमित्याह—

अपरकमो सि जाओ, गंतुं जे कारणं च उप्पन्नं ।

अट्टारसमन्नयरे, वसणगतो इच्छिमो आणं ॥ ६११ ॥

स आलोचयितुकामश्चिन्तयति-सोप्रतममहमपराक्रमो जा-
तोऽस्मि तनस्तेषां समीपे गन्तुं न शक्नोमि । कारणं च
मम तत्प्राग्भगमननिमित्तं समुत्पन्नम् । यतोऽष्टादशानां व्रत-
पदकादीनाम् अन्यतरस्मिन्नतीचारे व्यसनगतः-पतितस्त-
स्मादिच्छास्याहव्यवहारमिति ।

एतद्व सविशेषं भावयति—

अपरकमो तवस्सी, गंतुं जो सोहिकारगसमीवं ।

आगंतुं न वाएई, सो सोहिकरो वि देसउ ॥ ६१२ ॥

सः-आलोचयितुकामस्तपस्वी शोधिकारकसमीपे गन्तुम्
अपराक्रमो यस्य शोधिः कर्त्तव्या सोऽपि देशदालोचयितुं
समीपमागन्तुं न शक्नोति ।

अह पट्टेइ सीसं, देसंतरगमणनडुचेट्टागो ।

इच्छामजो काउं, सोहिं तुवमं सगासम्मि ॥ ६१३ ॥

अथ—अनन्तरमालोचयितुकामो देशान्तरगमननष्टेष्वेक
आलोचनाऽऽचार्यस्य समीपे शिष्यम्, आर्य ! युष्माकं
सकाशे शोधिं कर्तुमिच्छामीत्येतत्कथयित्वा प्रेषयति ।

सो वि अपरकमग-सीसं पेसेइ धारणाकुमलं ।

एयस्स दाणि पुरओ, करेहि सोहिं जहावत्तं ॥ ६१४ ॥

सोऽपि आलोचनाऽऽचार्योऽपराक्रमगमननिमित्तं विद्यते पराक्र-
मो गतौ यस्येति विग्रहः । शिष्यं धारणाकुशलं प्रेषयति ।
यस्त्वलोचयितुकामेन प्रेषितस्तस्य संदेशं कथयति, त्वमि-
दानीमेतस्य पुरतः यथावृत्तं शोधिं कुरु ।

अपरकमो अ सीसं, आणापरिणामगं परिच्छेज्जा ।

रुक्खे य वीयकाए, सुत्ते वा मोहणाधारी ॥ ६१५ ॥

सः-आलोचनाचार्योऽपराक्रमः शिष्यमाज्ञापरिणामकं परी-
क्षेत; किमेष आज्ञापरिणामकः, किं वा नेति ? । आज्ञापरी-
णामको नाम-यत् आज्ञाप्यते तत्कारणं न पृच्छति ' किमर्थ-
मेतदिति' किंवाज्ञया एव कर्त्तव्यतया श्रद्धाति, यदत्र
कारणं तत्पूज्या एव जानन्ते एवं यः परिणामयति स आ-
ज्ञापरीणामकस्तत्परीक्षा च वृत्तं बीजकायं च वक्ष्यमाण-
रीत्या कर्त्तव्या । आज्ञापरिणामित्वं परीक्ष्य; पुनरिदं परी-
क्षणीयं यथा किमेषोऽवग्रहणं समर्थं धारणासमर्थं किं
वा नेति । तत्राध्ययनादिपरीक्षाया सूत्रे चशब्दात्-अर्थे वा
अमोहनं-मोहरहितं समस्तम् आ-समन्ताद्वारयतीत्येवं
शीलः अमोहधारी तं परीक्षेत ।

तत्र वृत्तेणाऽऽज्ञापरिणामित्वपरीक्षामाह—

दृढमहं ते भक्खो, गणितो रुक्खो विलगिउं डेव ।

अपरिणयं वेति तहिं. न वड्डइ रुक्खे वि आरोहुं ॥६१६॥

किं वा मारेयव्वो, अहियंतो वेह रुक्खओ डेव ।

अतिपरिणामो भणति, इय हेऊ अम्ह वेसिच्छा ॥६१७॥

दृष्ट्वा महतां महीरुहान् गणिकः-आचार्यो ब्रूते-अस्मिन्नुच्चै-
स्त्वेन तालप्रमाणे वृक्षे विलग्य तत आत्मानं (डिप) क्षिप्रपातं
कुर्वित्यर्थः, एवमुक्ते तत्र-आज्ञापरिणामकां ब्रूते-न वर्त्तते वृक्षे
विलगितुं साधोः सच्चित्तत्वाद्बुद्धस्य प्रपाते च कुर्वन् आ-
त्मविरोधना भवति । सा च भगवता निषिद्धा, किंतु-अमु-
नापायेन मारयितव्योऽभिप्रेतो ब्रूथ वृक्षादात्मानं डेपेति ।
अतिपरिणामकः पुनरिदं भणति-इत्येव भवतु, करोमि प्र-
पातमिति भावः अस्माकमप्येषा इच्छा वर्त्तते ।

वेइ गुरु अह तंतू, अपरिच्छिद्यत्थे पभाससे एवं ।

किं च मए तं भणितो, आरुहरुक्खे (य) सच्चित्ते ॥६१८॥

अथ-अनन्तरं तमतिपरिणामकं शिष्यं ब्रूते-अपरीक्षिते-अ-
पराभाषिते मद्ब्रजनस्यार्थं त्वमवमुक्तप्रकारेण प्रभाषसे यथा
करोमि प्रपातमस्माकमप्येषेच्छा वर्त्तते । अपरिणामकम-
धिकृत्य ब्रूते-त्वं वा मया किमेवं भणितो यथा सच्चित्ते वृक्षे
आरोहाय नोद्यते न वर्त्तते साधोः वृक्षे विलगितुमिति किंतु-
तन्मयोक्तम् ।

तदेवाऽऽह—

तवनियमनाणरुक्खं, आरुहिउं भवमहस्सवाऽऽपणं ।

संसारग(डु)त्तकूलं, डेवे हंत मए भणितो ॥ ६१९ ॥

तपोनियमज्ञानमयं वृक्षं भवार्णवापन्नं-भवसमुद्रमध्यप्राप्त-
मारुह्य संसारगर्त्ताकूलं ' डिप ' उल्लङ्घ्य इति मया भणितः ।

जो पुण परिणामो खलु, आरुह भणितो वि सो विचित्तेइ ।

नेच्छंति पावमेते, जीवार्णं थावरा(दी)णं(पि) ॥६२०॥

किं पुण पंचेदीणं, तं भणियव्वेत्थ कारणेणं तु ।

आरुहणववसियं तु, वारेइ गुरुवत्थंतो ॥ ६२१ ॥

यः पुनः खलु परिणामः-आज्ञापरिणामकः स आरोहेति
भणितश्चिन्तयति-नेच्छन्ति पापमेते मदीया गुरवो जी-
वानां स्थावराणामपि; किं पुनः पञ्चेन्द्रियाणां तस्मादत्र
कारणेन भवितव्यम्, एवं विचिन्त्य आरोहणे व्यवसितः ।

तमारोहणव्यवसितं गुरुवपृथग्-वाहौ धृत्वा वारयति ।
यदेवमुक्तं वृक्षे परीक्षणम् ।

अधुना जीवेपु तदाह—

एवाऽऽणोह य बीयाइं, भणितो पडिसेहे अपरिणामो ।

अइपरिणामो पोडुल, बंधूणं आगतो तहियं ॥ ६२२ ॥

एवम्-अमुना प्रकारेण बीजानि अनायत इत्युक्ते अपरि-
णामः प्रतिपद्यति-न कल्पन्ते बीजानि गृहीतुमिति, य-
स्त्वतिपरिणामकः स बीजानां पोडुलं बद्ध्वा तत्र गुरुसमीपे
समागतः ।

ते वि भणिया गुरूणं, भणिया नेह अमलिबीयाइं ।

न विरोहसमत्थाइं, सच्चित्ताइं व भणियाइं ॥ ६२३ ॥

तावत् यः अपरिणामकां गुरूणां भणितो मया भणितमा-
नय अम्लिकावीजानि-काञ्चीकनीबीजानि, यदि वा-स-
च्चित्तानि-विध्वस्तयोनिमयानि, यानि न विरोहसमर्थानि
तान्यानयेति भणितानि ।

तत्थ वि परिणामो तू, भणती आणेसि केरिसाइं तु ।

कत्तियमित्ताइं वा, विरोहमविरोहजोग्गाइं ॥ ६२४ ॥

तत्रापि यः परिणामकः स भणति-कीदृशानि बीजान्यान-
यामि । विरोहयोग्यानि, अविरोहयोग्यानि वा, किय-
न्मात्राणि वा ।

सो वि गुरूहिं भणितो, न ताव कजं पुणो भणीहामि ।

हसितो व मए तासिं, बीमंसत्थं व भणितो सि ॥६२५॥

सः-अप्याज्ञापरिणामकां गुरुभिर्भणितो न तावदिदानीं
कार्यं यदा तु कार्यं भविष्यति तदा पुनर्भणिष्यामः । अथवा-
हसितोऽसि मया तावदिदानीं न पुनर्वीजैः प्रयोजनं, यदि
वा-विमर्शार्थं तत्र-विमर्शपरीक्षणार्थं त्वमेवं भणितोऽसि ।

संप्रत्यमोहनाधारिपरीक्षामाह—

पयमक्खरमुद्दंसं, संधीसु तत्थ तदुभयं चेव ।

अक्खरवंजणसुद्धं, जह भणितं सो परिकहेइ ॥ ६२६ ॥

पदमत्तरमुद्देशं सन्धिम्-अधिकारविशेषं सूत्रमर्थं तदुभयं
च अक्षरव्यञ्जनशुद्धं पूर्वमवग्राहयति किमेष ग्रहणधारणा-
योग्यः किं वा नेति अवग्राह्य, ततो ब्रूते-उच्चारय प्रेक्षे किम-
पि गृहीतं न वा किं त्वगृहीतमपि किं स्मृतं किं वा नेति ।
तत्र यदि यथा भणितं तथा सर्वं परिकथयन्ति तदा ज्ञात-
व्य एष ग्रहणधारणे कुशल इति ।

एवं परिच्छिज्जणं, जोग्गं नाज्जण पेसये तं तु ।

वच्चाहि तस्सगासं, सोहिं सोज्जण आगच्छ ॥ ६२७ ॥

एवं परीक्ष्य-योग्यं ज्ञात्वा तं प्रेषयेत् संदिशति च ब्रज
तस्य-साधोरालोचयतुकामस्य शोधिम्-आलोचनां श्रुत्वा
पुनरत्राऽऽगच्छ ।

अह सो गतो उ तहियं, तस्स सगासंमि सो करे सोहिं ।

दुगतचउविसुद्धं, तिवेहे काले विगदभावो ॥ ३२८ ॥

अथ-प्रपणानन्तरं यत्राऽऽलोचयतुकामो विद्यते । तत्र गत-
स्तस्याऽऽगतस्य समीपे आलोचयितुकामः प्रशस्नेषु द्रव्या-
दिषु शोधिम्-आलोचनां करोति । कथमित्याह-द्विकदशना-

तिचारं; चारित्राचारमालोचयतीत्यर्थः । दर्शनग्रहणं ज्ञान-
ग्रहणमपीति ज्ञानातिचारं चेत्यपि द्रष्टव्यम् । चारित्राति-
चारालोचनेऽपि च द्विभेदा-मूलगुणातिचारविषया, उत्तर-
गुणविषया च । तां करोति । पुनस्त्रिकाम्-आहारोपविशय्यां
भेदत एकैकां त्रिप्रकाराम्, चतुर्विंशद्वा-प्रशस्तद्रव्यक्षेत्रका-
लमावोपेतां, त्रिविधे काले-अतीति, प्रत्युत्पन्ने च यत्सं-
वितम्, अनागते च यत्सेविष्ये इत्यध्यवसिनं विकटभावः-
प्रकटभावः; अप्रतिकुञ्चन इत्यर्थः । व्य० १० उ० ।

(आज्ञाव्यवहारसाधकः)—

दच्चे भावे आणा, खलु सुयं जिणवराणं ।

सम्मं ववहरमाणो, उ तीएँ आराहओ होति ॥ ५६ ॥

आज्ञा द्विविधा-द्रव्ये, भावे च । तत्र द्रव्याज्ञा-राजादीना-
माज्ञा, भावाज्ञा खलु श्रुतं जिनवराणाम् । तत्र सम्यक् पञ्च-
विधान्यतमेन व्यवहारण-प्रागुक्तनीत्या व्यवहरन् तस्याः-
आज्ञाया आराधको भवति । व्य० ३ उ० ।

आणाअविराहण-आज्ञाऽविराधक-पुं० । आज्ञाया आराध-
के, पं० सू० २ सूत्र ।

आणाआराहण-आज्ञाऽऽराधन-न० । आतोपदेशानुपालने,
पञ्चा० । “आणा आराहणाआ” ॥ (५+) ॥ आज्ञाऽऽराधना-
त्-आतोपदेशानुपालनानिर्निदानतामेव हि जिना मन्यन्ते ।
पञ्चा० ६ विव० ।

आणाआराहणजोग-आज्ञाऽऽराधनयोग-पुं० । आतोपदे-
शानुपालनसम्बन्धे, पञ्चा० १२ विव० ।

आणाइत्त-आज्ञावत्-त्रि० । आतोपदेशवर्तिनि, पञ्चा० १५
विव० ।

आणाईसर-आज्ञेश्वर-पुं० । आज्ञाया आज्ञाया वा ईश्वर
आज्ञेश्वरः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । आज्ञा-
प्रधानं ईश्वरे, जं० १ वक्त० । औ० ।

आणाईसरसेणावच्च-आज्ञेश्वरसेनापत्य-न० । आज्ञाया
ईश्वर आज्ञेश्वरः । (जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० ।)
सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च
आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यम् । जी० ३
प्रति० ४ अधि० । आज्ञाप्रधानो यः सेनापतिः-सैन्यनायकः
तस्य भावः कर्म वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् । औ० । स्वसैन्यं
प्रत्यद्भुते आज्ञाप्रधान्यं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “आ-
णाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे” ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
विपा० । स० । प्रज्ञा० ।

आणाकंखिन्-आज्ञाकाङ्क्षिन्-पुं० । आज्ञामाकाङ्क्षितुं शील-
मस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी । सर्वज्ञोपदेशानुष्ठायिनि, आचा० । “इह
आणाकंखी पेडिप” (सूत्र-१५३×) इह-अस्मिन् मौनीन्द्र
प्रवचने व्यवस्थितः सन् आक्षा-तीर्थकृतोपदेशमाकाङ्क्षितुं
शीलमस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी आगमानुसारप्रवृत्तिकः कश्चैवभूतः
परिडतः-सदसद्विवेकज्ञः । आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

आणाकरण-आज्ञाकरण-न० । आगमब्रवचनासेवने, पञ्चा० ।
सौत्रविधिसम्पादने, पं० व० ।

ता एअम्मि वि कालेः आणाकरणे अमूढलक्खेहि ।

सत्तीए जइयव्वं, एत्थ विही हंदि एसो अ ॥ १००० ॥

यस्मादेवं तस्मादेनस्मिन्नपि काले-दुःखमारूपे आज्ञाकरणे-
सौत्रविधिसम्पादने अमूढलक्षैः-सद्भिः शक्त्या यतितव्य-
मुपमम्पदादौ, अत्र विधिरेष व्याख्यानकरणे हन्दीत्युपप्र-
दर्शने, एष च वक्ष्यमाणलक्षणः इति गाथायाः । पं० व० ४ द्वार ।

आणाका (गा) रि (न्)-आज्ञाकारिन्-पुं० । आतोपदेशव-
र्तिनि, पञ्चा० ८ विव० । आतोपदेशविधायिनि, पञ्चा० ।

तथा च—

एयस्स फलं भणियं.इय आणाकारिणो उ सद्धस्स ॥ ४४+ ॥

एनस्स-समस्तजिनभवनविधानस्य फलम्-प्रयोजनं भणि-
तम्-उक्तम् इत्येवम्-उक्तनीत्या । आज्ञाकारिणस्तु-आतोप-
देशविधायिन एव आदस्य-अद्वावतः; आवकस्येत्यर्थः ।
पञ्चा० ७ विव० ।

आणाखंडण-आज्ञाखण्डन-न० । आज्ञाभङ्गे, “आणा नो
खंडजा. आणाभंगे कओ सुहो” । महा० ४ अ० ।

(आज्ञाखण्डनकरधर्मस्य विचारे परिडतश्रीकल्याण-
कुशलगाणिकृतप्रश्ना यथा)—

“आणाखंडणकरी य, सव्वं पि निरत्थयं तस्स ।

आणारहिओ धम्मो, पलालपूलु व्व पडिहाइ ॥ ११ ॥”

“कलं नग्घइ सोलसिमि” त्यादि वचनालम्बनन सा-
ङ्ग्यादिदर्शनान्तरेषु यद्बालनपःकष्टानुष्ठानं समाचरन्ति त-
त्सर्वं सर्वथा निष्फलमेव, न कापि कर्मनिर्जरा भवति केषां-
चित्संमतं, केषांचित्तु तेषामपि तारतम्येन स्वल्पमपि फलं
स्वीकार्यं न तु निष्फलता । अत्राऽऽगमः—“जं अन्नाणी
कम्मं, खवेइ बहुयाइ वासकोडीहि । तं नणी तिहि
शुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेण ॥ १ ॥” पं० भा० । “कलं
नग्घइ सोलसि पलालपूलु व्व” इत्यादावपीदमेव तात्प-
र्यम्—“अविरयमाइसुराउं, बालनवोकामनिर्जरा जयइ”—
त्ति, “सरगसंजमणं बालतवेण” ति, “चरगपरिव्वायगवं-
भलोणो जा” । इत्यपि अत एव बालतपस्विनामपि कोडित्त-
दिन्नसेवाल्लिनाम्नां स्वीयस्वीयतपोऽनुसारणैव सोपानप्राप्तिः,
सर्वथा विफलतायां तु सर्वेषामप्राप्तिः प्रसज्यते कथं च
कर्मलाभवप्रसङ्गान्तरेण मिथ्यात्विन एव ग्रन्थिदेशं यावदागच्छ-
न्ति न वा कामनिर्जरा मात्रमेव तत्र हेतुः कारणान्तराणा-
मपि विवाधः प्रज्ञतिवृत्तावुक्तत्वात्, तथाहि—

“अणुकंपकामनिजर-वालतवे दाणविणयविभंगे ।

संजोगविप्पआंगे, वसणुसवइइसक्कारे” ॥ १ ॥

दृश्यते चैतदर्थसंवादः साक्षादेवं महानिशीथे नागिलाधि-
कारे, तद्यथा—“अकामनिजराए वि किंचि कम्मक्खयं भवइ ।
किं पुणं जं बालतवेणं, एवं सति निरत्थयं नस्स ॥ १ ॥”
इत्यादीनां का गतिरिति चेत्तस्यम्, सर्वाणि चैतानि
उत्सर्गसूत्राणि ततोऽत्र “उत्सर्गादपवादो बलीयान्” अय-
मेव न्यायोऽनुसर्तव्यः, ततः सिद्धं तेषामपि तारतम्येन
किंचित् २ फलमिति समादधते ३ । तथा केचित् महा-
निशीथगतम्—“जे यावि निह्णगाणं अनुकूलं भासिजा”
इत्यादि प्रसिद्धालापकमुपपश्य वक्तागो भवन्ति । तथाहि—ये

पक्षान्तरीयवहितं पतज्जिनप्रासादादिपरित्राणमाचार्योपा-
ध्यायादीनामापन्निवारणं साधुमुद्दिश्य दानसत्कारादिकं
चानुमन्यन्ते तेषां महत्पातकं जायते, सम्यक्त्वमपि प्रति-
हन्यते, तेन मतान्तरायत्तं तं युगप्रधानाचार्यभक्त्यादिक-
मपि सर्वथा नानुमोदनीयमेवेति, कश्चित्तु-तानपि प्रतिवद-
न्ति । यथा-नयसाधनश्रेष्ठिसंगमादीनां मिथ्यात्वभाजामपि
दानं बहुषु ग्रन्थेषु परंपरया चानुमोद्यमानं दृश्यते, तथा
सर्वतीर्थकृत्सातिशयसाधुपारणासु पञ्चदिव्यावसरं अहो
दानमहो दानमित्युद्धोषोऽपि यदनुमोदनीयं न तत्का-
र्यते, कथं दृश्यन्ते च भवदादयः सर्वेऽपि मार्गे प्र-
तिपन्नाः । कारयन्तो यथा देहि भोः किञ्चिदस्मभ्यं
तव भूयान् लाभो भावीति, यदि च प्रदत्ते तदा सन्तुष्टिरपि
जायते इति स्वयमनुभूयमानस्यार्थस्य विलोपः कर्तुं सतां
नोचित इत्याशयतयैव सूत्रकारेणाभ्यधायि, “ अहवा
सर्वं वि य विअराये ” त्यादि अत्र सम्यग्दृष्टिपर्यन्ता-
नां पूर्वमुक्तत्वान्मिथ्यात्विनामपि किञ्चित्करणीयमनुमोदनी-
यमित्यापतितम्, तच्च विचार्यमाणं जिनजिनविम्बजिनाल-
याचार्योपाध्यायसाधुश्राद्धादीनां वास्तवागध्यानामशनपा-
नप्रदानादि भक्तिवर्णनसंज्ञवलनाऽऽपत्परित्राणादिकं दृश्यते
चानुमोदितं साक्षादप्याचाराङ्गादौ, साधुना सांगनशक-
टीपुरस्करणे मम न कल्पते भवता । पुनः पुण्यप्राग्भारा-
र्जनमकरीत्यादि कथं च जिनशासनप्रभावनाकारिणां म्ले-
च्छा अप्यनुमोद्यन्ते इत्याद्यनाग्रहबुद्ध्या पर्यालोचनीयमि-
ति ॥४॥ ही० । तथा तृतीय-चतुर्थप्रश्नप्रतिवचनं तु द्वाद-
दशजलपट्टकादवसेयं, किञ्च-“ सर्वं पि निरुत्थयं तस्स ”
इत्यादिवचनस्यापेक्षिकत्वाच्चैकान्तवादः । अपेक्षा च मोक्ष-
फलाभावलक्षणेति भावः । अन्यच्च महानिशीथप्रसिद्धाला-
पकमुपष्टभ्य एकान्तेन परपाक्षिकप्रशंसानिषेधः । सोऽपि
न संगच्छते यतस्तस्मिन्नेवालापक-“ अविमुहमुद्धपरिसा-
मज्झगए सलाहेज्जा ” इति वचनेनाभिमुखमुग्धपरिपद्धि-
शेषमध्वर एव तत् श्लाघाया निषेधः प्रतिपादितोऽस्ति, न
तु सामान्यपर्वदीति, किञ्चाऽत्रार्थ-ऊह-प्रत्यूहादिवहुवक्त्र-
व्यमस्ति तत्तु साक्षान्मिलने एव समीचीनतामश्नुतीति ॥ ३
॥ ४ ॥ ही० १ प्रका० ।

आणागाहग-आज्ञाग्राहक-पुं० । आगमग्राहके, “ सयाऽऽ-
णागाहगे सिया ” (सूत्र-२+) । सदाज्ञाग्राहकः स्यात्, अध्यय-
नश्रवणभ्याम् । पं० सू० २ सूत्र ।

आणागिज्झ-आज्ञाग्राह-त्रि० । आगमविनिश्चये, पं० व० ।

आणागिज्झो अत्थो,

आणाए चेव सो कहेयव्यो ॥ ६६३+ ॥

पं० व० ४ द्वार ।

आज्ञा-आगमस्तदग्राह्यस्तद्विनिश्चयोऽर्थोऽनागतातिक्रान्त-
प्रत्याख्यानादिराज्ञयैव-आगमेनैवासौ कथयितव्य इति । य-
द्वा-सामान्येनैवाज्ञाग्राह्योऽर्थः-सौधर्मादिः, आज्ञयैवासौ क-
थयितव्यो, न दृष्टान्तेन तस्य तत्र वस्तुनोऽसम्भवात् ।
आव० ६ अ० । (इत्यादिवहुवक्त्रव्यता ‘ वक्त्राण ’ शब्दे
षष्ठे भागे करिष्यते ।)

आणाजुत्त-आज्ञा युक्त-त्रि० । आगमोपेते, दर्श० ।

चारित्र्यमुद्दिश्य-“ आणाजुत्ताणमिणं, न होइ अहुणो त्ति-
वामोहो ” ॥ ५७ ॥ आणाजुक्ताणामपि न केवलमाज्ञावाह्या-
नामिदं प्रस्तुतं चारित्रं न भवति-न जायते । दर्श० ४ तत्त्व ।
आणाजोगं (य)-आज्ञायोग-पुं० । आज्ञा-नियोगः शासनं
यथा राजाऽऽज्ञा-राजशासनम् तस्यां योग-उत्साहः तथा
वाऽऽज्ञया योगः-सम्बन्धः । दत्ताया अविफलीकरणं,
पौ० १३ विव० । आप्तवचनसम्बन्धे च । पञ्चा० १३ विव० ।
सूत्रव्यापारं, पं० व० ।

पापं विसाइतुल्लं, आणाजोगो अ मंतसमो ॥ ६६६ ॥

सर्वमपि पापं निन्द्यम् ; विषादिनुल्लं, विपाकदारुणत्वाद्
आज्ञायोगश्च-सूत्रव्यापारश्च अत्र मन्त्रसमः तद्वापापनय-
नात् । पं० व० ४ द्वार ।

आणाणिदेस-आज्ञानिर्देश-पुं० । भगवदभिहितागमस्यो-
त्सर्गापवादाभ्यामिदमित्थं विधेयमिदमित्थं चेत्येवमात्मके
प्रतिपादने, उक्त० १ अ० ।

आणाणिदेसयर-आज्ञानिर्देशकर-त्रि० । भगवदभिहिता-
गमप्रातिपादनकरणशीले, भगवदभिहितागमानुलोमानुष्ठा-
यिनि च । उक्त० १ अ० ।

आज्ञानिर्देशतर-त्रि० । गुरुवचनस्येदमित्थमेवं करोमीति
निश्चयाभिधानं भवाम्भोधेस्तरणशीले । उक्त० १ अ० ।

तथा च विनीतशिष्यमधिकृत्य-

आणाणिदेसकरे ॥ ३+ ॥

आङ्घ्रि स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाभिव्या-
प्त्या वा ज्ञायतेऽर्थो अन्येत्याज्ञा-भगवदभिहितागमरू-
पा तस्या निर्देश-उत्सर्गाऽपवादाभ्यां प्रतिपादनम्, आ-
ज्ञानिर्देश इदमित्थं विधेयमिदमित्थं चेत्येवमात्मकं तत्क-
रणशीलस्तदनुलोमानुष्ठानं वा आज्ञानिर्देशकरः । यद्वा-
आज्ञा-सौम्य । इदं कुरु, इदं च मा कार्षीरिति गुरुवचनमव,
तस्या निर्देशः-इदमित्थमेव करोमीति निश्चयाभिधानं तत्क-
रः । आज्ञानिर्देशन वा तरति भवाम्भोधिमित्याज्ञानिर्देशतर
इति, इत्यादयोऽनन्तगमपर्यायत्वाद् भगवद्वचनस्य व्याख्या-
भेदाः संभवन्तोऽपि मन्दमतीनां व्यामोहेहेतुतया बालाऽ-
वल्लादिवोद्योत्पादनार्थत्वाच्चास्य प्रयासस्य न प्रतिसूत्रं प्र-
शयिष्यन्ते । उक्त० १ अ० ।

आज्ञाऽनिर्देशकर-पुं० । आज्ञाविराधके, उक्त० ।

अविनीतशिष्यमधिकृत्य-“ आणाऽनिर्देशकरे ॥३॥ ” स
शिष्योऽविनीत इत्युच्यते य आज्ञायाः-तीर्थकरवाक्यस्य,
गुरोर्वाक्यस्य चाऽनिर्देशकरः-अप्रमाणकर्त्ता आज्ञाविरा-
धकः । उक्त० १ अ० ।

आणाणिष्फादय-आज्ञानिष्पादक-पुं० । आज्ञासाधके, पं०
सू० २ सूत्र ।

आणाऽणुग-आज्ञाऽणुग-त्रि० । आज्ञामनुगच्छति, अनु० ।
गम-ड ६ त० । आदेशानुसारेण गन्तरि दासादौ, क्ल आ-
ज्ञानुगतोऽप्यत्र । त्रि० । वाच० । आज्ञानुसारिणि, दर्श० ४
तत्त्व । आगमानुसारिणि, पञ्चा० ।

सुहभावा तच्चिगमो, सो वि य आणाणुगो निओगेण
॥ २६+ ॥

शुभभावात्-प्रशस्ताध्यवसायात्तद्विगमः-अशुभकर्मविगमो भवति 'सो वि य' ति- स पुनः शुभभावः आणानुगः-आग-मानुसारी भवति नियोगेन-नियमेन अनादाऽणुगम्यशुभ एवमि भावः । पञ्चा० १६ विव० ।

आणाऽणुगामि-(न्)-आज्ञाऽणुगामिन्-वि० । आणामनु-च्छतिः अनु० । गम-एति ६ त० स० । आणानुगमे, त्रियां डाप् । वाच० ।

आणापडिच्छय-आज्ञाप्रतीच्छक-पुं० । आज्ञाप्रतीच्छाकार-कं. पं० सू० २ सूत्र ।

आणापरतन्त्र-आज्ञापरतन्त्र-पुं० । आसचननाधीने, पञ्चा० १४ विव० । (आज्ञापरतन्त्रा प्रवृत्तिरप्रवृत्तिरेवेति 'आणा' शब्देऽस्मिन्नैव भागे उक्तम् ।)

आणापरिणामग-आज्ञापरिणामक-पुं० । यदादाप्यने त-त्काराति तत्कारणात्त पृच्छन्ति-किमर्थमेतदिति किंवाद्यैव कर्तव्यतया श्रद्धातीत्येवेलक्षणं परिणामकभेदः व्य० १० उ० । (एतस्य लक्षणाऽऽदिष्टवृत्त्यतः 'परिणामग' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (एतस्य परीक्षाप्रकार आणाव्यवहार-निरूपणावसरं 'आणा' शब्देऽस्मिन्नैव भागे गतः)

आणापवित्ति-आज्ञाप्रवृत्ति-स्त्री० । आसोपदेशपरतन्त्रप्रव-र्तनं, पञ्चा० ।

आज्ञाप्रवृत्तिकश्च शुद्ध एव । तथाच विम्वविधिमधिकृत्य-आणापवित्तिष्ठ चिय, सुद्धो एसो ण अणहा णियमा ।

तित्थगरे बहुमाणो, तदभावायां य णायवो ॥ १२ ॥

आज्ञाप्रवृत्ति एव-आसोपदेशपरतन्त्रप्रवर्तनादेव शुद्धा-विशुद्धः । एष परिणामो विम्वविधायको वा प्रेय इति यागः । पञ्चा० ८ विव० । (अत्र विशेषः 'चेइय' शब्दे तृतीयभागे १२६८ पृष्ठं वक्ष्यते)

आणापवित्तिय-आज्ञाप्रवृत्ति-पुं० । आसोपदेशपरतन्त्र-प्रवृत्तिमिति, पञ्चा० ८ विव० ।

आणापहाण-आज्ञाप्रधान-पुं० । आगमपरतन्त्रे, व्य० २ आध० ।

आणापाणपञ्जति-आनप्राणपर्याप्ति-स्त्री० । पर्याप्तिभेदः, म-या पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवर्गणादलिकमादायोच्छ्वासरूपतया परिणमस्य आलम्ब्य च मुञ्चति सा प्राणापानपर्याप्तिरिति । प्रव० २३२ द्वार ।

आणापाणवर्गणा-आनप्राणवर्गणा-स्त्री० । उच्छ्वासनि-श्वासयोग्यायां पुद्गलवर्गणायाम्, कर्म० ५ कर्म० । (वक्र-व्यता 'वर्गणा' शब्दे पष्ठ भागे वक्ष्यते)

आणापाण-आनप्राण-पुं० । कालविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अनु० । स्था० । क्षा० । कर्म० ।

आणुप्राण-त्रि० । प्र अन् उण् । वाच० ।

(सूर्यप्रज्ञातानप्राणकालपरिमाणम्) -

"आवलिताति वा आणापाणु ति वा । (सूत्र-१०५+) अ-सङ्ख्येया आवलिका एक आनप्राणः, "द्विपञ्चाशदधिकत्रि-चत्वारिंशच्छतसङ्ख्यावलिकाप्रमाण एक आनप्राणः" इति वृद्धसंप्रदायः ।

तथा चोक्तम्-

"एगो आणापाणु, तेयालीसं (सयालीसं) सया उ वावजा । आवलियपमाणेणं, अणंतनाणीहि" निदिष्टो ॥ १ ॥" सप्ताऽऽनप्राणप्रमाणः स्तोत्रकः । सू० प्र० २० पाहु० ।

आणावज्झ-आज्ञावाह-त्रि० । आसोपदेशशून्ये, पञ्चा० ।

आणावाहायाश्च स्वमनिप्रवृत्तंभवनिबन्धनत्वम्-

समितपविच्छी सच्चा, आणावज्झ ति भवफला चेव ।

तित्थगरेदेवेणं वि, य. तत्तत्रो सा तदुद्देशा ॥ १३ ॥

स्वमनिप्रवृत्तिः-आत्मबुद्धिपूर्विका चेष्टा सर्वो-समस्ता द्र-व्यस्तव-भावस्तवविषया आणावाहा-आसोपदेशशून्या इति हेतोर्भवफलैव-संसारनिबन्धनमव आणाया एव, भवोत्तार-हेतुषु प्रमाणत्वात् । पञ्चा० ८ विव० । (विशेषः 'चेइय' शब्दे तृतीयभागे १२६८ पृष्ठं वक्ष्यते ।) आसचनवद्विच्छते च । पञ्चा० ।

आणावज्झत्तणओ, न होइ मोक्खंगया णवरं ।

आणावाहात्वाद्-आसचनवद्विच्छतत्वाच्चदाक्षावाहं तन्मो-क्षाङ्गं न भवति । पञ्चा० ६ विव० ।

आणावलाभियोग-आज्ञावलाभियोग-पुं० । आणापनम्-आज्ञाः भवन्तं कार्यमव तदकुर्वन्तां वलात्कारणम् वलाभि-योगस्ततश्चाऽऽप्तया सह वलाभियोग आज्ञावलाभियोगः आणावलयोरभियोगो-व्यापारणमिति समासः । आज्ञावला-योर्द्वयोपारणे, पञ्चा० ।

आणावलाऽभियोगो, णिग्गंथाणं ण कप्पते काउं ।

इच्छा पउंजियव्वा, सहे तह चेव राइणिए ॥ ८ ॥

आज्ञावलाऽभियोगो निग्रन्थानां-साधूनां न कल्पनं-न यु-ज्यं कर्त्तुं-विधानं परपीडात्पादकत्वादात्मनश्चाभियोगि-कर्मवन्धहेतुत्वात्तस्येत्यादि- (बहुवक्तव्यता 'इच्छाकार' शब्देऽस्मिन्नैव भागे वक्ष्यते) पञ्चा० १२ विव० ।

आणाभंग-आज्ञाभङ्ग-पुं० । आणाया-आदेशस्य भङ्गः-स्व-

विषयेषु प्रभाराभावः, आदेशस्याऽकरणेन आदिष्टविषयेषु प्रचाराऽभावे, वाच० । आसोपदेशाननुपालने, पञ्चा० १५ विव० । सर्वविदागमोक्तत्वे च । दर्श० १ तत्त्व । (एतद्वक्त-व्यता 'आणा' शब्देऽस्मिन्नैव भागे गता)

आणाभावग-आज्ञाभावक-पुं० । आणाया भावयितरि, पं० सू० "सयाणाभावे सया" (सूत्र-२+) । सदाऽऽज्ञाभावकः स्यादनुभवाहारणं । पं० सू० २ सूत्र ।

आणामिय-आनामित-त्रि० । ईपन्नामिते, उपा० २ अ० । तं० । प्रश्न० । जी० । "आणामियचावरुल्लकिएहचिउर-

राइसुसंठियसंगयआययसुजायभूमया" (सूत्र-१४+) ।

(आनामितं चापरचिरकृष्णचिकुरराजिसुसंस्थितसंगता-यतसुजातभूकाः) आनामितम्-ईपन्नामितं यच्चापं-धनु-स्तद्व्याचरं-शोभने कृष्णचिकुरराजिसुसंस्थितं कुत्रापि-कृष्णा भूराजिसुसंस्थिते संगते आयतं-दीर्घं सुजाते-सु-निष्पन्ने भुवौ येषां ते तथा । तं० । प्रश्न० । "आणामि-यचावरुल्लतणुकसिणुनिद्धभूमया" (सूत्र-१४७+) ।

आनामितम्-ईपन्नामितम्-आरोपितमिति भावः, यच्चापं-धनुस्तद्वत् रुचिरे-संस्थानविशेषभावतां रमणीये तनू-तनूः

श्लक्ष्णपरिमितवालपङ्कथात्मकत्वात् कृष्णे-परमकालिमोपेते स्निग्धे-स्निग्धच्छाये भुवौ येषां ते आनामितचापरुचि-रतनुकृष्णस्निग्धभूकाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । (हस्तिवर्णकमाधकृत्य)-“ आणामियचावललितसंवेहिन-ऽग्लोडं ” (सूत्र-२१५) । आनामितम्-ईषन्नामितं यच्चाप-धनुस्तद्वद् ललिता च-विलासवती संवेहलिता च-वेहलन्ती संकाचिता वा अग्रशुण्डा-शुण्डाग्रं यस्य तत्तथा । उपा० २ अ० ।

आणामेत्त-आज्ञामात्र-न० । आप्तवचनमात्रे, “ आणामेत्तंमि सव्वहा जुत्तो ” ॥ २८ + ॥ आज्ञामात्रे, आप्तवचन एव स-र्वथा सर्वप्रकारैर्युक्तः-उद्यतः । पञ्चा० १४ विव० ।

आणारुई-आज्ञारुचि-स्त्री० । आज्ञा-सूत्रव्याख्यानं; नि-र्युक्त्यादि, तत्र तथा वा रुचिः श्रद्धानम् सा आज्ञारुचिः । स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । निर्युक्त्यादस्तत्त्वश्रद्धानं, ग० १ अधि० । औ० । “ आणारुई तित्थगराणं आणं पसंसति ” । आ० चू० ४ अ० १२५८ गाथा । रागद्वेपरहितस्य पुंस्म आज्ञयैव धर्मानुष्ठानगता-रुचिराज्ञारुचिः । तृतीये सम्यग्-दर्शनभेदे, ध० २ अधि० । आज्ञा-सर्वज्ञवचनात्मिका तथा रुचिर्यस्य सः । स्था० १० ठा० ३ उ० । उक्त० । आप्तोपदे-शाभिलाषयुक्ते, पञ्चा० । “ आणारुइणो चरणं ” ॥ १२ + ॥ आज्ञारुचिः-आप्तोपदेशाभिलाषयुक्तस्य चरणं-चारित्र्यम् । पञ्चा० ११ विव० । आगमबहुमानिनि च । पञ्चा० १६ विव० । “ आणारुइणो य सम्मं ति ” ॥ ४१ + ॥ आज्ञारुचयः-आ-गमबहुमानिनः । पञ्चा० ११ विव० । तदात्मके तृतीये स-रागसम्यग्दर्शिनि च । स्था० १० ठा० ३ उ० । उक्त० । यो हि प्रतनुरागद्वेषमिथ्याज्ञानतयाऽऽचार्याऽऽदीनामाज्ञैव कुप्रहा-भावाज्जीवादिदत्तयेति रोचयते मानुपादिवत् स आज्ञारुचिः । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

(तल्लक्षणं यथा)—

रागो दोसो मोहो, अन्नाणं जस्स अवगयं होइ ।

आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुई नाम ॥ २० ॥

स खलु निश्चयंन आज्ञारुचिर्नाम इति प्रसिद्धो भवति, स इति कः ?-यस्य रागः-स्नेहः। द्वेषः-अप्रीतिः, मोहः-शेषमोह-नीयप्रकृतयः, अज्ञानं-मिथ्यात्वरूपम् एतत्सर्वं नष्टं भवति अस्य दशतोऽपगतं गम्यते, न सर्वतोऽपगतशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धः । यस्य रागो द्वेषोऽपगतः, यस्य द्वेषोऽपि दशतोऽ-पगतः, यस्य मोहोऽपि दशतोऽपगतः, यस्य अज्ञानं दशतो-ऽपगतम्, एतेषां अपगमात् आज्ञया आचार्याद्युपदेशेन रोचमानजीवादितत्त्वं तथैवेति प्रतिपद्यमानो यो भवति सः; आज्ञारुचिरित्यर्थः । अत्र मापतुषट्पान्तः-मा रूस मा तुस इति स्थाने मापतुष इति दृष्टान्तोऽस्ति ॥२०॥ उक्त० २८ अ० । प्रव० । स्था० । “ आणारुई ” ॥ ११५ + ॥ आज्ञा-सर्वज्ञ-वचनात्मिका तस्यां रुचिः-अभिलाषो यस्य स आज्ञारुचिः । सरागसम्यग्दर्शनाऽऽर्थभेदे, जिनाज्ञैव मे तत्त्वं; न शेषं युक्ति-जातमिति योऽभिमन्यत स आज्ञारुचिः । (३७ सूत्र दी०) प्रज्ञा० १ पद ।

(आज्ञारुचिमाह)—

जो हेउमयाणंतो, आणाए रोयए पवयणं तु ।

एमेव णसहत्ति य, एसो आणारुई नाम ॥ ११६ ॥ (सूत्र-३७)

यो हेतुम्-विवक्षितार्थगमकमजानानः प्रवचनमाज्ञयैव तुश-ब्द एवकारार्थः, केवलया रोचने, कथमित्याह-एवमतत् ; प्रवचनोक्तमर्थजातं, नान्यथेति एष आज्ञारुचिर्नाम । प्रज्ञा० १ पद ।

आणाल-आलान-न० । आ-लीयतेऽत्र आ-ली-ल्युट् । “आलाने ल्-नोः” ॥ ८२॥ ११७॥ इति द्वैमप्राकृतसूत्रेण ल्-नो-व्यत्ययः । प्रा० । गजवन्धनस्तम्भे, करणे ल्युट् । तद्वन्धनर-ज्ज्वाम् । भावे ल्युट् । वन्धनमात्रे च । वाच० ।

आणालक्खंभ-आलानस्तम्भ-पुं० । गजवन्धनस्तम्भे, प्रा० २ पाद । वाच० ।

आणावं-आज्ञावत्-त्रि० । आप्तोपदेशवर्त्तिनि, ध० २ अधि० ।

आणावट्ठि(न्)-आज्ञावर्त्तिन्-त्रि० । भगवत्प्रणीतवचनानु-सारिणः आचा० ।

आणाववहार-आज्ञाव्यवहार-पुं० । व्यवहारभेदे, ध० २ अधि० । व्य० । प्रव० । पञ्चा० । (वक्तव्यता ‘आणा’ शब्देऽ-स्मिन्नेव भागे गता ।)

आणाविजय-आज्ञाविच (ज) य-पुं० । आ-अभिविधिना ज्ञायन्तेऽर्था यया सा-प्रवचनं; सा विचीयते-निर्णीयते; प-र्यालोच्यते वा यस्मिन्स्तदाज्ञाविचयं-धर्ममध्यानमिति, प्रा-कृतत्वेन-विजयमिति । स्था० ४ ठा० १ उ० । आज्ञा-जिन-प्रवचनं तस्या विचयो-निर्णयो यत्र तदाज्ञाविचयम्, प्राकृ-तत्वात्-आणाविजयम् । औ० । ग० । आज्ञा वा विजीयते-अधिगमद्वारेण परिचिर्नाक्रियते यस्मिन्नित्याज्ञाविजयम् । स्था० ४ ठा० १ उ० । आज्ञागुणानुचिन्तनात्मके धर्ममध्यान-भेदे, औ० । ग० । भ० । स च आज्ञाया अनन्तत्वपूर्वापरा-विरोधित्वाद्विस्वरूपे चमत्कारपूर्वकचित्तविश्रामः-आज्ञावि-चयः । अष्ट० ६ अष्ट० । अतीन्द्रियत्वादेतदाहरणादिसद्भावे-ऽपि बुध्यतिशयशक्तिविकलैः परलोकवन्धमोक्षधर्माधर्मादि-भावेष्वत्यन्तदुःस्वप्नोद्भवैर्वास्तव्यामायात्तद्विषयं तद्वचनं तथैवेत्याज्ञाविचयम् । सम्म० ३ काण्ड १३ गाथाटी० । धर्म्यमपि ज्ञानदर्शनचारित्र्यैराग्यभावनाभिः कृताभ्यास-स्य नयादिभिरतिगहनं न बुध्यते तुच्छमतिना परं सर्वज्ञ-मतं सत्यमेवेति चिन्तनमाज्ञाविचयः । ध० ३ अधि० ।

(एतत्स्वरूपम्)—

(१२५ गाथा) तत्थ आणाविजये आणं विवेप-ति । जधा पंचत्थिकाए छुज्जीवनिकाए अट्ट पवय-णमाता, अण्णे य सुत्तनिवद्धं भावे, अवद्धे य पेच्छ, कहं आणाए परियाणज्जंतं ? एवं चिंतति, भासति य । तथा पुरिसादिकारणं पट्टच्च किच्छासज्जेसु हेतुविस-या तातेसु वि वत्थुसु वि सव्वण्णादिद्वेषु एवमेव सेतंति चिंतनो भासंतो य आणा विधेयेति । आ० चू० ४ अ० ।

आणाविराहणा-आज्ञाविराधना-स्त्री० । आप्तोपदेशानु-पालनं, पञ्चा० १६ विव० । (आप्तोपदेशाऽननुपालने किं भवतीति ‘आणा’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

आणाविराहणाऽणुग-आज्ञाविराधनाऽणुग-त्रि० । आप्तोप-देशाऽननुपालनानुसारिणि, पञ्चा० ।

तथा च अशुभाध्यवसानमधिकृत्य—

आणविराहणाणुग-मेयं पि य होति दद्वयं ॥ २८ ॥
इदं पुनरशुभाध्यवसानम्—आणविराधनाम्—आप्तपद-
शाननुपालनाम्—अनुगच्छति—अनुमरतीत्याणविराधनानुगं
भवति स्याद् द्रष्टव्यम्—क्षेयम् । पञ्चा० १६ वि० ।
आणविवरीय-आज्ञाविपरीत-त्रि० । आसवचनविपर्यस्ते,
पञ्चा० । “आणविवरीयमेव जे किंचि” ॥ ६+ ॥ आण-
विपरीतमेव—आसवचनविपर्यस्तमपि । पञ्चा० ६ वि० ।
आणवेतव्य-आज्ञापयितव्य-त्रि० । आदेशनीय, आचा० ।
आणासार-आज्ञासार-त्रि० । आसवचनप्रधानं, “आणा-
सारं मुखेयव्यं” ॥ ८+ ॥ आणासारम्—आसवचनप्रधानम् ।
पञ्चा० ११ वि० ।
आणासिद्ध-आज्ञासिद्ध-त्रि० । आप्तवचनसिद्धं, सूत्र० । “पु-
राणं मानयो धर्मः, साक्षा वेदश्चिकित्सितम् । आणासिद्धा-
नि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ १ ॥ इति परतीर्थि-
काः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
आणिल्लत-आनीयमान-त्रि० । प्राप्यमाणं, “णिज्जंताऽऽ-
णिल्लतं” ॥ ६४२ ॥ ‘आणिल्लतो’ ति-गृहपतिः गृहादानी-
यमानो वा । श्रु० ३ उ० ।
आणि (णी) य-आनीत-त्रि० । आ-नी-कर्मणि कृ ।
“पानीयादिष्वित्” ॥ ८ । १ । १०१ ॥ ” इति द्वैम प्राकृतसू-
त्रेण-इत्यम् । प्रा० । देशादेशान्तरं नीति, वाच० । आहृतं,
प्रव० ६ द्वार ।
आणील-आनील-पुं० । ईषदर्थे, आहृ । प्रा० स० । ईषधी-
लवर्णे, सामस्येन नीलवर्णे च । “आणीलं च वर्यं रयावेहि”
॥ ६ ॥ वस्त्रम्—अभ्यर्चं परिधानार्थं गुलिकादिना रज्जय आ-
नीलम्—ईषधीलं सामस्येन नीलं भवति । सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । तद्वति, त्रि० । नीलघाटके, पुं० । हेम० ।
तज्जानिस्त्रियाम् । स्त्री० । लीप् । वाच० ।
आणुकंपिय-आनुकम्पिक-त्रि० । अनुकम्पया चरतीत्यानु-
कम्पिकः । भ० १५ श० । कृपावति, भ० ३ श० १ उ० । प्रति० ।
आणुगामिय-आनुगामिक-त्रि० । गच्छन्तं पुरुषम् आ-
समन्तादनुगच्छत्यंशेः आनुगामि-आनुगाम्येचानुगामिकं
स्वार्थे कप्रत्ययः । अथवा-अनुगमः प्रयोजनं यस्य तदानु-
गामिकम् । अनुशानिकादिपाठादनुभयपदवृद्धिः । आ० म०
१ अ० । नं० । स्था० । अनुगन्तरि, (अनुगमनशीले) ।
घ० ३ अधि० । “आणुगामियं ति वमि” (सूत्र-२१७+) ।
आनुगामिकं तदार्जितपुण्यानुगमनाद् । आचा० १ श्रु० ८
अ० ५ उ० । सह गन्तरि, सूत्र० । “से एगईओ आणुगा-
मियभावे गडिसंघाय” (सूत्र-३१ x) । आनुगामिकभावे
प्रतिसंघाय-सहगन्तुभावेनानुगम्यं प्रतिपद्य । सूत्र० २ श्रु०
२ अ० । अयधिक्षानविशेष, देशान्तरगतमपि क्षानिनमनु-
गच्छति लोचनवत्तदवधिक्षानमाणुगामि । कर्म० १ कर्म० ।
आणुगामिओऽणुगच्छइ,
गच्छंतं लोअणं जहा पुरिसं ॥ ७१४+ ॥ विशे० ।
३७

नं० स्था० । (एतद्व्याख्याम् ‘ओहि’ शब्दे तृतीयभागे
१४१ पृष्ठं करिष्यते ।)

(आनुगामिकानानुगामिकमिश्रावधिक्षानस्वरूपम्)—

आणुगामिओ य ओही, नेरइयाणं तहेव देवाणं ।

अणुगामि अणुगामी, मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥ ७१४ ॥

अनुगमनशील आनुगामिकः । (सर्वोऽप्यवधिक्षानविषयः
‘ओहि’ शब्दे तृतीयभागे १४१ पृष्ठे दर्शयिष्यते) (विशे० ।)
त्रिंशद्विधोऽप्यवधिमनुष्येषु तिर्यक्षु च भवतीति निर्युक्ति-
गाथायः । विशे० । तत्रहान्तगतं न ग्राह्यं, दधनारकाणां-
मभ्यन्तर्गावधिवत्, किन्तु-मध्यगतः, सोऽप्यन्त (न्य)
व्याख्यानविशिष्टो दधनारकाणां स्वावधियोतनक्षेत्रमध्य-
वर्तिन्यात्, तुशब्द एवकारार्थः, सचअवधारणे, आनुगा-
मिक एव यथाशक्त्यो नान्य इति, केषामित्याह-नरान् का-
यन्ति म्वयोग्यानाहयन्तीति नरकाः तेषु भवा नागकास्तेषां
तथा दीव्यन्ति-यथेच्छया क्रीडन्तीति देवाः तेषां मनुष्याश्च
तिर्यक्च मनुष्यतिर्यक् तस्मिन्मनुष्यतिर्यक् जानावेकवचनं,
ततोऽयमर्थः-मनुष्येषु तिर्यक्षु आनुगामिक उक्तशब्दार्थः,
अनानुगामिकः-अवस्थितः शृङ्खलादिनिर्यान्त्रतप्रदीप इव यो
गच्छन्तं पुरुषं नानुगच्छति, आह च भाष्यकृत्—“अणुगा-
मिकोऽणुगच्छइ, गच्छंतं लोअणं जहा पुरिसं । इयरो उ ना-
णुगच्छइ, ठिअणदीवो व्व गच्छंतं” (विशे० ७१४) ।
यस्य तृपन्नस्यावधेर्देशो व्रजति स्वामिना सह अपरश्च देशः
प्रदेशान्तरत्वाल्लतपुरुषस्योपहृतेकलोचनवदन्यत्र न व्रजति
स मिश्र उच्यते, उक्तं च—“उभयसहायो मीसो, देसो ज-
स्साऽणुजाइ ना अघो । कासइ गयस्स कथइ, एगे उव-
टम्मइ जइच्छि” (विशे० ७१५) एव च भवति गाथासंज्ञे-
पार्थः । देवनारकाणां सर्वान्मदेशजाभ्यन्तरावधिरूपमध्यगत
आनुगामिकोऽवधिः, तिर्यह्मनुष्याणां सवप्रभेदः-आनुगा-
मिकः, अनानुगामिकः, मिश्रश्चात् । आ० म० १ अ० ।

एतस्य भेदाः—

से किं तं आणुगामियं ओहिनाणं ? आणुगामियं
ओहिनाणं दुविहं पणत्तं; तं जहा-अंतगयं; मज्झगयं च ।
(सूत्र-१०+)

‘से किं तमि’ त्यादि, अथ किं तदानुगामिकमवधिक्षा-
नम् ? आनुगामिकमवधिक्षानं द्विविधं प्रकृतम्, तद्यथा-
अन्तगतं च, मध्यगतं च । नं० । (अन्तगताऽवधिक्षान
स्वरूपम् ‘अन्तगय’ शब्दे प्रथमभागे गतम् ।) (मध्यगताऽ-
वधिक्षानस्वरूपम् ‘मज्झगय’ शब्दे-पष्ठे भागे वक्ष्यते ।)
(अन्तगत-मध्यगतयोर्विशेषः)—

अंतगयस्स मज्झगयस्स य को पडिसेसो ? पुरओ
अंतगएणं ओहिनाणणं पुरओ चेव संखिजाणि वा अ-
संखिजाणि वा जोयणाई जाणइ पासइ, मग्गओ अंत-
गएणं ओहिनाणणं मग्गओ चेव संखिजाणि वा असं-
खिजाणि वा जोयणाई जाणइ पासइ, पासओ अंतगएणं
ओहिनाणणं पासओ चेव संखिजाणि वा असंखिजाणि

वा जोयणाई जाणइ पासइ. मज्झमएणं ओहिनाणेणं
सव्वओ समंता संखिजाणि वा असंखिजाणि वा जोय-
णाई जाणइ पासइ. (सूत्र-१०. +)

अन्तगतस्य मध्यगतस्य च परस्परं कः प्रतिविशेषः? -प्र-
तिनियतो विशेषः स्वरिराह-पुरतोऽन्तगतैनावधिज्ञानेन पु-
रत-एवाग्रत एव संख्येयानि-एकादीनि; शीर्षग्रहलिकापर्य-
न्तान्यसङ्ख्येयानि वा योजनानि; एतावत्सु योजनपञ्चगाढं;
द्रव्यमित्यर्थः, जानाति-पश्यति ज्ञानं विशेषग्रहणात्मकं, द-
र्शनं सामान्यग्रहणात्मकम् । तदेवं पुरतोऽन्तगतस्य शेषाव-
धिज्ञानेभ्यो भेदः । एवं शेषाणामपि परस्परं भावनीयः ।
'नवरं सव्वओ समंता' इति-सर्वतः सर्वासु दिग्विदिक्षु
समन्तात्सर्वैरेवात्मप्रदेशैः सर्वैर्वा विशुद्धस्पन्दकैः, उक्तं
च चूर्णैः-"सव्वउ त्ति सव्वासु दिसि विदिसासु समंता
इति सव्वायण्णसेसु सव्वेसु वा विसुद्धफड्डगेसु " इति ।
अत्र 'सव्वायण्णसेसु' इत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी भवति
च तृतीयार्थे सप्तमी, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे-
"व्यत्ययोऽप्यासा " मित्यत्र सूत्रे-'तृतीयार्थे सप्तमी' यथा-
"तिसु तेसु अलंकिया पुहवी " इति । अथवा-समन्ता
इत्यत्र स अर्वाधज्ज्ञानी परामृश्यते, मन्ता इति ज्ञाता, शेषं
तथैव । न० । साध्यमसाध्यमग्न्यादिकमनुगच्छति साध्या-
भावेन भवति या धूमादिहंतुः संऽनुगामी ततो जातमानु-
गामिकम् अनुमानं तद्रूपं व्यवसायाऽपि आनुगामिक एव ।
अनुमाने, तदात्मकं व्यवसायविशेषे च । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आणुगामियत्ता-आनुगामिकता-ली० । परम्पराशुभानु-
बन्धं, "आणुगामियत्ताए भविस्सइ" (सूत्र-३२० x)
आनुगामिकत्वायः शुभानुबन्धायेत्यर्थः । भ० ६ श० ३३ उ० ।
"आणुगामियत्ताए अभुद्धेत्ता भवति" ॥ १६ + ॥ आनु-
गामिकतायै-परम्पराशुभानुबन्धायेति । दशा० ४ अ० ।
स्था० । भवपरम्परासु. सानुबन्धसुखं च । "आणुगामिय-
त्ताए भविस्सइ ॥ ११ + ॥" आनुगामिकत्वाय- भवपरम्प-
रासु सानुबन्धसुखाय भविष्यति । दशा० १० अ० । नि० ।

आणुधम्मिय-आनुधार्मिक-त्रि० । अन्यैरपि तद्धार्मिकैस्स-
माचीर्णैः, आचा० । भगवतो महावीरस्य विहारसमये
इन्द्रप्रक्षिप्तवस्त्रधारणमधिकृत्य-"एवं खु आणुधम्मियं त-
स्स" (सूत्र-२ +) । एतद्वस्त्रावधारणं तस्य भगवतोऽनु-
पश्चाद्धार्मिकमानुधार्मिकमवेत्यपरैरपि तीर्थकृद्भिः समाची-
र्णमित्यर्थः । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

आणुपुण्ड्र-आणुपूर्व्य-न० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भावः
इत्यर्थः । "गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः" (पाणि० ५ । १ । १२-
६) कर्मणि चेति ध्यञ् । उक्त० १ अ० । अनु० । क्रमे,
औ० । परिपाट्याम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विशिष्टरचना-
याम्. सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आणुपुण्ड्रिय-आनुपूर्व्यस्थित-त्रि० । विशिष्टरचनया स्थि-
ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आणुपुण्ड्र-(वि) सुजाय-आनुपूर्व्य (र्वी) सुजात-त्रि० ।
पारंपार्या सुपुजाते, तथा च वृत्तवर्णनमुपक्रम्य-"आ-

खुपुण्ड्रसुजायइलवट्टमात्रपरिणया" (सूत्र-२ टी०) आ-
नुपूर्व्येण-मूलादिपरिपाट्या सुपु जातारुचिराः वृत्तभावं
च परिणता ये ते तथा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आनुपूर्व्या-
मूलादिपरिपाट्या जन्मदोषरहितं यथा भवति एवं जातः
आनुपूर्वीसुजातः । रा० । ज० । तथा च हृदवर्णनमुपक्रम्य-
"आणुपुण्ड्रसुजायवप्यगंभीरसीयजले" (सूत्र-५१+) आ-
नुपूर्व्येण-परिपाट्या सुपु जातारुचिराः-तटा यत्र स तथा
गम्भीरम्-अगाधं शीतलं जलं यत्र स तथा ततः पद्मव्यस्य
कर्मधारयः । ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० । "आणुपुण्ड्रसुसंहयंगुली-
प" (सूत्र-१०+) आनुपूर्व्येण-क्रमेण वर्द्धमाना दीयमाना
वा इति गम्यम्, सुसंहता-सुपु अविरला अङ्गुल्यः पा-
दाग्रावयवा यस्य स तथा । औ० ।

आणुपुण्ड्रिग-आनुपूर्वीग-त्रि० । आनुपूर्वी-क्रमस्तं गच्छ-
तीत्यानुपूर्वीगः । क्रमवति, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
"आणुपुण्ड्रिगमा एसा पव्वजासुत्तअत्थकरणं च" ॥ २-
६८+ ॥ आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

आणुपुण्ड्रिगंठिय-आनुपूर्वीग्रन्थित-त्रि० । परिपाट्या गु-
म्फितं, भ० । अन्ययुक्तिकानधिकृत्य-"आणुपुण्ड्रिगंठिया"
(सूत्र-१८३x) आनुपूर्व्या-परिपाट्या ग्रन्थिता-गुम्फिता
आयुचितग्रन्थीनामादौ विधानादन्तोचितानां च क्रमेणा-
न्त एव करणाद् । भ० ५ श्रु० ३ उ० ।

आणुपुण्ड्रिणाम-आनुपूर्वीनामन्-न० । वृषमनासिकान्य-
स्तरज्जुसंस्थानीयाः कर्मसंहन्त्या विशिष्टं स्थानं प्राप्यते
असौ यथा चोद्धोत्तमाङ्गाधश्चरणादिरूपो नियमतः शरीर-
विशेषो भवति सा अनुपूर्वीति । आचा० १ अ० । कूर्परलाङ्ग-
लगोमूर्त्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसमयप्रमाणेन
विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्यानुश्रोणि-
नियता गमनपरिपाटी आनुपूर्वी, तद्विपाकवधा कर्मप्रकृ-
तिरपि, कारणे कार्योपचागादानुपूर्वी । पंचा० ७ विव० ।
कूर्परलाङ्गलगोमूर्त्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसम-
यप्रमाणेन विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्य-
अनुश्रेणिगमनमानुपूर्वी, नन्निबन्धनं नाम आनुपूर्वीनाम ।
कर्म० ६ कर्म० । नामकर्मभेदे, यदुदयादन्तराले गतो जीवो
यानि नदानुपूर्वीनाम । सं० ४२ सम० । तच्चतुर्विधम्-नारका-
नुपूर्वीनाम १, तिर्यगानुपूर्वीनाम २, मनुष्यानुपूर्वीनाम ३,
देवानुपूर्वीनाम ४, । कर्म० ६ कर्म० । "आणुपुण्ड्रि चउभ-
या" ॥ १२८३x ॥ आनुपूर्वी चतुर्धा-नारक-तिर्यग्मनुष्य-
देवानुपूर्वीभेदाद् । प्रव० २१६ द्वार । कर्म० । चतुर्धा गति-
रिवानुपूर्वी प्रागुक्त्यभावात् भवति, कोऽर्थः-गत्यभिधानव्यप-
देश्यमानुपूर्वीनाम, ततो निरयानुपूर्वीतिर्यगानुपूर्वीमनु-
ष्यानुपूर्वीदेवानुपूर्वीभेदात्-आनुपूर्वीनाम चतुर्धैति तात्प-
र्यम् । तत्र नरकगत्या नाम कर्मप्रकृत्या सहचरितानुपूर्वी
नरकगत्यानुपूर्वी तत्समकालं चास्या वेद्यमानत्वात्सहच-
रितत्वम् । एवं तिर्यग्मनुष्यदेवानुपूर्वीऽपि वाक्याः । कर्म० १
कर्म० । ननु आनुपूर्वी उदयो नरकादिषु किमृजुगत्या गच्छत
आहोस्त्रिदशकगत्याशङ्क्याऽऽह-'पूर्वीउदयो वक्ते' त्ति-पूर्वी
आनुपूर्वी वृषमस्य नासिकारज्जुकल्पाया उदयो-विपाको
वक्ते एव भवति । अयमर्थः-नरके द्विसमयादिवक्त्रेण

गच्छतो जीवस्य नरकानुपूर्व्या उदयः । तिर्यक्तु-द्विसम-
यादिवक्त्रेण जीवस्य गच्छतस्तिर्यगानुपूर्व्या उदयः । मनुष्येषु
द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छता जीवस्य मनुष्यानुपूर्व्या उदयः ।
देवेषु द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छता जीवस्य देवानुपूर्व्या
उदयः । उक्तं च बृहत्कर्मविषाके—

“ नरयाउयस्स उदय, नरप चक्रेण गच्छमाणस्म ।

नरयाणुपुत्रिवयात्, तर्हि उदयो अन्नहि नस्ति ॥ १ ॥

एवं तिरिमणुदेव, तेसु चि चक्रेण गच्छमाणस्म ।

तस्मिमाणुपुत्रिवयात्, तर्हि उदयो अन्नहि नस्ति ॥ २ ॥

कर्म० १ कर्म० ४२ गाथाटी० ।

आणुपुत्रिविहारि (न) - आनुपूर्वीविहारिन्-पुं० । प्रवज्या-
दिक्रमण विहारिणि, आचा० ।

(आह निर्युक्तिहारः)—

आणुपुत्रिविहारीणं, भक्तपरिणा य इंगिनीमरणं ।

पायवगमणं च तहा, अहियारो होइ अड्डम ॥ २५७ ॥

अष्टमकं तु अयमर्थाधिकारः, तद्यथा-आनुपूर्वीविहारिणाम्-
प्रतिपालितदीर्घसंयमानाम् । आचार्यप्रदणप्रानपादनात्तरका-
लमवसीदत्संयमाऽध्ययनाऽध्यापनक्रियाणां निष्पादितदिन्या-
णामुत्सर्गो द्वादशसंवत्सरसंलेखनाक्रमसंलिखनद्वानां भ-
क्तपरिहृष्टितमरणं, पादपोषणमनं वा यथा भवति तथोच्यते ।
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

तथैवानुपूर्वीविहारिणां मरणमधिकृत्य सूत्रम्—

आणुपुत्रेण विमोहाई, जाई धीरा समामज्ज ॥ १ + ॥

आनुपूर्वी क्रमः—तद्यथा-प्रवज्याशिक्षासूत्रार्थप्रदणपरिनि-
ष्ठितस्थैककालिकविहारित्वमित्यादि, यदि वा-आनुपूर्वी-
संलेखनाक्रमश्चत्वारि विरुष्टानीत्यादि, तथा आनुपूर्व्या या-
न्यभिहितानि । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आणुपुत्रिव्यसंखाए, कम्मणाओ त्तिउड्ड ॥ २ ॥

आनुपूर्व्या-प्रवज्यादिक्रमण संयममनुपालय मम जीवतः
कश्चिद् गुणो नाभ्युत्थतः शरीरमोक्षायसरः प्राप्तस्तथा कर्म
मरणाय समर्थोऽहमित्येवं संख्याय-ज्ञात्वा आरम्भणमार-
म्भः-शरीरधारणयाऽन्नपानाद्यन्वेषणात्मकस्तस्मात् श्रुत्यति;
अपगच्छनीत्यर्थः सुवृत्त्ययन पञ्चम्यर्थं चतुर्थी । पाठान्तरं
वा—“ कम्मणाओ त्तिउड्ड ” कर्माष्टमेदं तस्मात् श्रुत्य-
तीति-श्रुत्यति, “ वर्त्तमानमाभीष्य वर्त्तमानवद्वा ” (पाणि० ३
। ३ । १३१ । इत्यनेन भाविष्यत्कालस्य वर्त्तमानता । आचा०
१ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आणुपुत्री-आनुपूर्वी-स्त्री० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य
भावः इत्यर्थः “ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः ” (पाणि० ५ । १ ।
१२६ ।) कर्मणि चति ष्यञ् तस्य च पितृकरणसामर्थ्यात्
स्त्रीत्वे “ पिद्गौरादिभ्यः ष्व ” (पाणि० ४ । १ । ४८)
इति ङीप् आनुपूर्वी । क्रमे, परिपाठ्याम् । उक्तं १ अ० ।
आचा० । रा० । विशेष० पं० सं० । जं० । आनुपूर्वी, अनुक्रमः,
अनुपरिपाटीति पर्यायाः । इयादिवस्तुसंघा इत्यर्थः । अनु० ।
“ आणुपुत्रं पाणेहि संजर् ” (सूत्र-१३ x) । आनुपूर्व्या-
अमरणमप्रतिपत्त्यादिलक्षणया प्राणिषु यथाशक्त्या सम्यक्

यतः संयतः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । “ आणुपुत्रिव्य-
संखाए ” सूत्र-२ +) आनुपूर्व्या-प्रवज्यादिक्रमण । आ-
चा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । विशिष्टरचनायाम्, सूत्र० २
श्रु० १ अ० । तदात्मके शास्त्रीयोपक्रमभेदे, प्रकारान्तरेण
शास्त्रभाषोपक्रमभेदे च । अनु० ।

विषयसूचनार्थमधिकाराद्धाः—

- (१) आनुपूर्व्याः सामान्यतो भेदाः ।
- (२) आनुपूर्व्याः द्रव्यादिना भेदाः ।
- (३) नैगमव्यवहारसम्भताया द्रव्यानुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (४) प्रसङ्गप्राप्तस्यानुगमस्य निरूपणम् ।
- (५) आनुपूर्व्याः संग्रहनयमनं निरूपणम् ।
- (६) प्रागुद्दिष्टाया औपनिधिक्या द्रव्याऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (७) प्रागुद्दिष्टज्ञाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (८) क्रमप्राप्तकालाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (९) उत्कीर्तनाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (१०) गणनाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (११) प्रागुद्दिष्टसंस्थानाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (१२) भावाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।

(१) आनुपूर्वीस्वरूपनिरूपणमर्थं भेदमाह—

से किं तं आणुपुत्री ? आणुपुत्री दसविहा पसत्ता,
तं जहा-नामाऽऽणुपुत्री १, ठवणाऽऽणुपुत्री २, दव्वाऽऽ-
णुपुत्री ३, खेत्ताऽऽणुपुत्री ४, कालाणुपुत्री ५, उक्किच-
णाऽऽणुपुत्री ६, गणणाऽऽणुपुत्री ७, संठाणाऽऽणुपुत्री
८, सामाआरियाणुपुत्री ९, भावाऽऽणुपुत्री १० (सूत्र-७१)
नामद्वयणाओ गयाओ । (सूत्र-७२ +)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, अथ किं तदानुपूर्वी वस्त्विति प्रश्ना-
र्थः । अत्र निर्वचनम्—आणुपुत्री दसविहं त्यादि, इह हि
पूर्वं, प्रथमम् । आदिः, इति पर्यायाः । पूर्वस्य अनु-पश्चाद-
नुपूर्वं, “ तस्य भाव ” इति यणप्रत्यये स्त्रियामीकारे चानुपूर्वी,
अनुक्रमो, अनुपरिपाटीति पर्यायाः ; इयादिवस्तुसंहति-
रित्यर्थः । इयामानुपूर्वी दशविधा-दशप्रकारा प्रवृत्ता । तद्यथा-
नामाऽऽनुपूर्वी, स्थापनाऽऽनुपूर्वी, द्रव्याऽऽनुपूर्वी, ज्ञेयाऽऽनुपूर्वी,
कालाऽऽनुपूर्वी, उत्कीर्तनाऽऽनुपूर्वी, गणनाऽऽनुपूर्वी,
संस्थानाऽऽनुपूर्वी, सामाचार्यानुपूर्वी, भावानुपूर्वीति ॥ ७१ ॥
अत्र नामस्थापनानुपूर्वीस्त्रे नामस्थापनावश्यकसूत्रव्या-
ख्यानुसारेण व्याख्येयं ॥ ७२ x ॥

(२) द्रव्यादिना आनुपूर्वीभेदमाह—

से किं तं दव्वाणुपुत्री ? दव्वाणुपुत्री दुविहा पसत्ता,
तं जहा-आगमतो अ, नो आगमतो (ओ) अ । से किं तं आ-
गमाओ दव्वाणुपुत्री ? २ जस्म णं आणुपुत्रि त्ति पदं
सिक्खि (अं) तं ठितं जितं मितं परिजितं जाव नो अणुपे-
हाए कम्हा अणुवओगो दव्वम्मि तिकडु खेगमस्स णं एगो
अणुवउत्तो आगमतो एगा दव्वाणुपुत्री जाव कम्हा
जति जाणए अणुवउत्ते न भवति । सेत्तं आगमाओ दव्वा-
णुपुत्री ॥ से किं तं नो आगमतो दव्वाणुपुत्री ? नो-

आगमतो द्वाणुपुर्वी तिविहा पष्ठता १, तं जहा-जा-
णगसरीरद्व्याणुपुर्वी. भवियसरीरद्व्याणुपुर्वी. जाण-
गसरीरभविअसरीरवतिरित्ता द्वाणुपुर्वी । से किं तं
जाणगसरीरद्व्याणुपुर्वी १, जाणगसरीरद्व्याणुपुर्वी प-
दत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगतचुतचावितचत्त-
देहं, सेसं जहा द्वाऽऽवस्सए तहा भाणिअव्वं०जाव सेतं
जाणगसरीरद्व्याणुपुर्वी । से किं तं भविअसरीरद्व्या-
णुपुर्वी १, भविअसरीरद्व्याणुपुर्वी जे जीवे जोणीजम्म-
णनिकखंते, सेसं जहा द्वावस्सए०जाव से(तं)तं भविअस-
रीरद्व्याणुपुर्वी । से किं तं जाणयसरीरभविअसरीरव-
तिरित्ता द्वाणुपुर्वी १, जाणयसरीरभविअसरीरवतिरित्ता
द्वाणुपुर्वी दुविहा पष्ठता १, तं जहा-उवणिहिआ
य, अणोवणिहिआ य । तत्थ णं जा सा उवणिहिआ
सा ठप्पा, (सूत्र-७२+)

द्रव्यानुपूर्वीसूत्रमाप द्रव्यावश्यकवदेव भावनीयम् यावत्-
“ जाणगसरीरभविअसरीरवतिरित्ता द्वाणुपुर्वी दुविहं ”
त्यादि. तत्र निधानं. निधिः. निक्षेपा. न्यासा. विरचना. प्र-
स्तारः. स्थापना. इति पर्यायाः । तथा च-लोके—निधेहीद
निहितमिदमित्यत्र निपूर्वस्य धागो निक्षेपाऽर्थः प्रतीत एव,
उप-सामीप्येन निधिरूपनिधिः एकास्मिन्विचक्षितेऽर्थे पूर्वं
व्यवस्थितापिते तत्तमीष एवापगपगस्य वक्ष्यमाणपूर्वा-
नुपूर्व्यादिक्रमेण यन्निक्षेपणं स; उपार्णान्विरत्यर्थः । उपार्णनिधिः
प्रयोजने यस्या आनुपूर्व्याः सा औपनिधिकीति, प्रयोजनार्थे
इकण प्रत्ययः । सामायिकः ध्ययनार्थिदिवः तूनां वदः माणपूर्वा-
नुपूर्व्यादिप्रस्तारप्रयोजनानुपूर्वी औपनिधिकीत्युच्यते इति
तात्पर्यम् । अनुपार्णनिधिः वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेणाविऽ-
रचनं प्रयोजनमस्या इत्यनौपनिधिकीः यस्यां वक्ष्यमाण-
पूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण विरचना न क्रियते सा इयादिपरमाणु
निष्पन्नस्कन्धविषया आनुपूर्वीति अनौपनिधिकीत्युच्यते
इति भावः । आह नन्वानुपूर्वी परिपाटिरुच्यते भवना च
इयणुकादिकाऽनन्ताणु हावसान एकैकस्कन्धः अनौपनिधि-
क्यानुपूर्वीत्वेनाभिप्रेता न च स्कन्धगतइयादिपरमाणूनां
नियता काचित्परिपाटिर्गति विशिष्टैकपरिणामपरिणतत्वा-
त्तेषां तत्कथमिहानुपूर्वीत्वं, सत्यम्, किंतु-इयादिपरमाणू-
नामादिमध्यावसानभावेन नियतपरिपाट्या व्यवस्थापन-
योग्यताऽस्तीति योग्यतामाश्रित्यात्राप्यानुपूर्वीत्वं न विरु-
ध्यते । ‘ तत्थ णमि ’ त्यादि. तत्र या सा औपनिधिकी द्र-
व्यानुपूर्वी सा स्थाप्या सा न्यासिकी निष्ठतु तावदल्पतर-
वक्लव्यत्वेन तस्या उपरि वक्ष्यमाणत्वादिति भावः ।

अनौपनिधिकी तु पश्चाच्चर्दिष्टाऽपि बहुतरवक्लव्यत्वेन
प्रथमं व्याख्यायते । बहुतरवक्लव्यत्वे हि वस्तुनि प्रथममुच्य-
मानेऽल्पतरवक्लव्यवस्तुगतः काश्चिदर्थस्तन्मध्येऽप्युक्त एव
लभ्यते इति गुणाधिक्यं पर्यालोच्य सूत्रकारोऽनौपनि-
धिक्याः स्वरूपं विवरीपुराह—

तत्थ णं जा सा अणोवनिहिआ सा दुविहा पष्ठता,

तं जहा-नेगमववहाराणं, संगहस्स य ॥ (सूत्र-७२+)
‘ तत्थ णमि ’ त्यादि. तत्र याऽस्मावनौपनिधिकी द्रव्यानु-
पूर्वी सा नयवक्लव्यताश्रयणात्-द्रव्यास्तिकनयमतेन द्वि-
विधा प्रकृता. तद्यथा-नेगमववहाराणां, संग्रहस्य च । नेग-
मववहारसंमता संग्रहसंमता, चेत्यर्थः । अयमत्र भावार्थः-
इहौघतः सप्त नया भवन्ति नेगमादयः. उक्तं च-नेगम-संग्रह-
व्यवहार-अजुसूत्र-शब्द-समभिरुद्धै-वंभूता नया एते च
द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकलक्षणनयद्वयेऽन्तर्भाव्यन्ते द्रव्यमव
परमार्थतोऽस्मिन् पर्याया इत्यभ्युपगमपरः द्रव्यास्तिकः,
पर्याया एव वस्तुतः सन्ति न द्रव्यामित्यभ्युपगमपरः पर्या-
यास्तिकः, तत्राद्याश्रयो द्रव्यास्तिकाः, शेषास्तु पर्याया-
स्तिकाः । पुनर्द्रव्यास्तिकाऽपि सामान्यतो द्विविधः-
विशुद्धः, अविशुद्धश्च । तत्र नेगमववहाररूपः अविशुद्धः,
संग्रहरूपस्तु विशुद्धः । कथं यतो नेगमववहारावनन्तपर-
माएवन्नन्तद्व्याणु हाद्यनेकव्यक्त्यात्मकं कृष्णाद्यनेकगुणा-
धारं त्रिकालावपयं वा विशुद्धं द्रव्यमिच्छतः संग्रहश्च पर-
माएवादिकं-परमाएवादिसास्यादिकं तिरोभूतगुणकलापम-
विद्यमानपूर्वापरविभागं नित्यं सामान्यमेव द्रव्यमिच्छति,
एतच्च किलानेकताद्यभ्युपगमकलङ्कनाकलङ्कितत्वाच्छुद्धम्,
ततः शुद्धद्रव्याभ्युपगमपरत्वादयमेव शुद्धः । अत्र च
द्रव्यानुपूर्व्येव विचारयितुं प्रकान्ता अतः शुद्धाऽशुद्धस्वरूपं
द्रव्यास्तिकमतेनैवासौ दर्शयिष्यते न पर्यायास्तिकमतेन
पर्यायावधारस्यानुपकान्तत्वात्, इत्यलं विस्तरण ।

(३) तत्र नेगमववहारसंमतामिमां दर्शयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाऽऽणुपु-
र्वी १, नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाऽऽणुपुर्वी
पंचविहा पष्ठता, तं जहा-अट्टपयपरुवणया १, भंगसमु-
क्चित्तणया २, भंगोवदंसणया ३, समोअरे ४, अणुगमेधे
(सूत्र-७३)

अत्र निर्वचनम् । ‘ नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वा-
णुपुर्वी पंचविहं ’ त्यादि. अर्थपदप्ररूपणतादिभिः पञ्चभिः
प्रकारैर्विचार्यमाणत्वात्पञ्चविधा-पञ्चप्रकारा प्रकृता, तद्य-
था-अर्थपदप्ररूपणता, भङ्गसमुत्कीर्तनता, भङ्गोपदर्शनता,
समवनारः, अनुगमः, एभिः पञ्चभिः प्रकारैर्नेगमवव-
हारनयमतेन अनौपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्याः स्वरूपं निरूप्य-
ते इतीह तात्पर्यम् । तत्र-अर्थेति इति अयः-इयणुकस्कन्धादिः
स्तद्युक्तं तद्विषयं वा पदमानुपूर्व्यादिकं तस्य प्ररूपणं-कथ-
ने तद्भावाऽर्थपदप्ररूपणता इयमानुपूर्व्यादिका संज्ञा अयं च
तदभिधेयम्यणुकादिरर्थः । संज्ञात्येव संज्ञासंज्ञिमेवन्धकथ-
नमात्रं प्रथमं कर्तव्यमिति भावार्थः । तेषामवानुपूर्व्यादि-
पदानां समुद्दिनानां वक्ष्यमाणान्यायेन संभविना विकल्पाः-
भङ्गा उच्यन्ते-विभज्यन्ते; विकल्पन्ते इति कृत्वा, तेषां
समुत्कीर्तनं-समुच्चारणं भङ्गसमुत्कीर्तनं, तद्भावा भङ्गस-
मुत्कीर्तनता, आनुपूर्व्यादिपदनिर्णयानां प्रत्येकभङ्गानां,
द्वयादिसंयोगभङ्गानां च समुच्चारणमित्यर्थः, तेषामेव सूत्र-
मात्रतया अनन्तरसमुत्कीर्तितभङ्गानां प्रत्येकं स्वाभिधेयेन
इयणुकाद्यर्थेन सहोपदर्शनं-भङ्गोपदर्शनं तद्भावा भङ्गोपद-

शेनता । भङ्गसमुत्कीर्त्तने भङ्गकविषयं स्वमेव केवलमुधार-
णीयम्, भङ्गापदर्शने तु तदेव स्वविषयभूतेनायेन सहोच्चार-
यिव्यमिति विशेषः । तथा तेषामेवानुपूर्व्यादिद्रव्याणां स्व-
स्थानपरस्थानान्तरभावाच्चिन्तनप्रकारः समवतारः । तथा
तेषामेव आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां सत्पदप्ररूपणादिभिरनुया-
गद्वारैरनुगमनं-विचारणमनुगमः ।

तत्राऽऽद्यमेवं विवरीपुराह—

से किं तं नेगमववहाराणं अद्वयपरूवणया?, नेगमवव-
हाराणं अद्वयपरूवणया तिएसिए आणुपुंवी, चउ-
प्पएसिए आणुपुंवी ० जाव दसपएसिए आणुपुंवी, संखे-
जपएसिए आणुपुंवी, असंखिजपएसिए आणुपुंवी,
अणंतपएसिए आणुपुंवी, परमाणुपोगले अणणुपु-
ंवी, दुपएसिए अवत्तवए, तिएसिए आणुपुंवीओ,
० जाव अणंतपएसिएओ आणुपुंवीओ, परमाणुपोग-
गला अणणुपुंवीओ, दुपएसिएओ अवत्तवयाई सेतं
येगमववहाराणं अद्वयपरूवणया । (सूत्र-७४.)

अथ केयं नेगम-व्यवहारयोः समता अर्थपदप्ररूपणता ?
इति । अत्रोत्तरमाह । 'नेगमववहाराणमि' त्यादि, तत्र त्रयः
प्रदेशाः परमाणुत्रयलक्षणा यत्र स्कन्धः सा ऽणुकानुपूर्वी-
त्युच्यते, एवं यावदनन्ता अणवा यत्र साः अनन्ताणुकः
सोऽप्यानुपूर्वीत्युच्यते । 'परमाणुपोगले' ति—एकः पर-
माणुः परमाण्वन्तर्गतसंज्ञाऽनानुपूर्वीत्यभिधीयते । द्वौ
प्रदेशौ यत्र स द्विप्रदेशिकः स्कन्धाऽवक्रव्यकमित्याद्या-
यते वहवस्त्रिप्रदेशिकादयः स्कन्धाः आनुपूर्व्यो, वहवस्थे-
काकिपरमाणवोऽनानुपूर्व्यः, वहानि च द्व्यणुकस्कन्धद्रव्या-
ण्यवक्रव्यकानि । आनुपूर्व्यो प्रकान्तायामनानुपूर्व्यवक्रव्यक-
योः प्ररूपणमसङ्गतमिति चेत्, न, तत्प्रतिपक्षत्वात्तयोरपि
प्ररूपणीयत्वात्, प्रतिपक्षपरिहाने च प्रस्तुतयस्तुनः सु-
खावसेयत्वादिति भावार्थः । इहानुपूर्व्यो अनुपरिपाटि-
रिति पूर्वमुक्तं सा च यत्रैवादिमध्यान्तलक्षणः संपूर्णो
गणनानुक्रमोऽस्ति तत्रैवोपपद्यते, नान्यत्र, एतच्च त्रिप्र-
देशिकादिस्कन्धेष्वेव । तथा हि—'यस्मात्परमस्ति न पूर्वं
स आदिः, यस्मात् पूर्वमस्ति न परं सोऽन्तः, तयो-
श्चान्तरं मध्यमुच्यते,' अथ च संपूर्णो गणनानुक्रमस्त्रि-
प्रदेशादिस्कन्ध एव, न परमाणौ ; तस्यैकद्रव्यत्वेनाऽऽ-
दिमध्यान्तव्यवहाराभावाद्, अन एवायमनानुपूर्वीत्वेना-
क्तः, नापि द्व्यणुकस्कन्धः, तत्रापि मध्याभावेन संपूर्णग-
णनानुक्रमाऽभावाद्, अत्राऽह-ननु पूर्वस्यानु-पश्चादनुपूर्वं
तस्य भाव आनुपूर्वीति पूर्व व्याख्यातम्, एतच्च द्व्यणु-
कस्कन्धेऽपि घटत एव परमाणुद्रव्यस्यापि परस्परपेक्षया
पूर्वपश्चाद्भावस्य विद्यमानत्वात्ततः संपूर्णगणनानुक्रमाभावे-
ऽपि कस्मादयमनानुपूर्वी न भवति ? नैतदेवं, यतो यथा
मेवादिकं क्वचित्पदार्थे मध्ये अवधौ व्यवस्थापिते लोके
पूर्वादिविभागः प्रसिद्धस्तथा यत्रत्रापि स्यात्तदा स्यादप्येवं
न चैवमत्रास्ति, मध्येऽवधिभूतस्य कस्यचिद्भावतोऽसाङ्ग-
येण पूर्वपश्चाद्भावस्यासिद्धत्वात्, यद्येवं परमाणुवत् द्व्य-
णुकस्कन्धोऽप्यनानुपूर्वीत्वेन कस्मादोच्येत सत्यं, किंतु—
परस्परपेक्षया पूर्वपश्चाद्भावमात्रस्य सद्भावादेवमप्यभिधा-
तुमशक्योऽसौ तस्मादानुपूर्व्यनानुपूर्वीप्रकाराभ्यां वक्तुम-

शक्यत्वादवक्रव्यकमेव द्व्यणुकस्कन्धः, तस्माद्व्यवस्थितमि-
दम् आदिमध्यान्तभावेनाऽवधिभूतं मध्यवर्त्तिनमप्येव्याऽसां-
क्येण मुख्यस्य पूर्वपश्चाद्भावस्य सद्भावात् त्रिप्रदेशादि-
स्कन्धः एवानुपूर्वी, परमाणुमूल्याकृत्या अनानुपूर्वी द्व्य-
णुकोऽवक्रव्यकः, इत्येवं संज्ञासंज्ञिकसंबन्धकथनरूपा अर्थ-
पदप्ररूपणा कृता भवति । यद्येवं त्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्य
इत्यादि बहुवचननिर्देशः किमर्थः ? एकत्वमात्रेणैव संज्ञासं-
ज्ञिसंबन्धकथनस्य सिद्धत्वात्, सत्यम्, किंतवानुपूर्व्यादिद्र-
व्याणां प्रतिभेदमनन्तव्यक्रियत्वापनार्थो नेगमववहारयो-
रितिभूताभ्युपगमप्रदर्शनार्थश्च बहुवचननिर्देश इत्यदोषः । अ-
त्राह-नन्वनानुपूर्वीद्रव्यमेकेन परमाणुना निष्पद्यते, अवक्र-
व्यकद्रव्यं परमाणुद्रव्येन आनुपूर्वीद्रव्यं तु जघन्यतोऽपि पर-
माणुत्रयेण इत्येव द्वयवृद्ध्या पूर्वानुपूर्वीक्रममाश्रित्य प्रथम-
मनानुपूर्वी ततः अवक्रव्यकम् ततश्चानुपूर्वीत्येवं निर्देशो यु-
ज्यते, पश्चानुपूर्वीक्रमाश्रयेण तु व्यत्ययेन युक्तस्तत्कथं क्रम-
द्वयमुल्लङ्घ्यान्यथा निर्देशः कृतः ? सत्यमेतत्, किंतवानु-
पूर्वीपि व्याख्याकमिति व्यापनार्थः । यदि चा-ऽयणुकचतु-
रणुकादीन्यानुपूर्वीद्रव्याण्यनानुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्येभ्यो वहानि
तेभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्याण्यल्पानि तेभ्योऽप्यवक्रव्यकद्रव्याण्य-
ल्पतराणीत्यत्रैव चक्ष्यते, ततश्चेत्तत् द्वयहान्या पूर्वानुपूर्वी-
क्रमनिर्देश एवायमिति । अले विस्तरण । 'सेतमि' त्यादि
निगमनम् ।

एआए णं नेगमववहाराणं अद्वयपरूवणयाए किं प-
ओअणं ?, एआए णं नेगमववहाराणं अद्वयपरूवणयाए
भंगसमुक्तिक्तणया कजइ । (सूत्र-७५)

'एनाए णमि' त्यादि, एतया अर्थपदप्ररूपणतया किं प्रयो-
जनमिति, अत्राऽह—एतया अर्थपदप्ररूपणतया भङ्गसमु-
त्कीर्त्तना क्रियते, इदमुक्तं भवति-अर्थपदप्ररूपणतायां संज्ञा-
संज्ञिव्यवहारो निरूपितस्तस्मिन् सत्येवं भङ्गकाः समुत्की-
र्त्तयितुं शक्यन्ते, नाऽन्यथा, संज्ञामन्तरण निर्विपर्याणां
भङ्गानां प्ररूपयितुमशक्यत्वात् तस्माद्युक्तमुक्तम् एतया अर्थ-
पदप्ररूपणतया भङ्गसमुत्कीर्त्तना क्रियते इति ।

तामेव भङ्गसमुत्कीर्त्तनां निरूपयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं भंगसमुक्तिक्तणया?, ने-
गमववहाराणं भंगसमुक्तिक्तणया-अत्थि आणुपुंवी १,
अत्थि अणणुपुंवी २, अत्थि अवत्तवए ३, अत्थि
आणुपुंवीओ ४, अत्थि अणणुपुंवीओ ५, अत्थि
अवत्तवयाई ६, इकंसयोगी छ भंगा । द्विकंसयो-
गीभंगा-अहवा-अत्थि आणुपुंवी अ अणणुपुंवी
अ १, अहवा-अत्थि आणुपुंवी अ अणणुपुंवीओ अ २,
अहवा-अत्थि आणुपुंवीओ अ अणणुपुंवी अ ३,
अहवा-अत्थि आणुपुंवीओ अ अणणुपुंवीओ अ ४,
अहवा-अत्थि आणुपुंवी अ अवत्तवए अ ५, अहवा-
अत्थि आणुपुंवी अ अवत्तवयाई च ६, अहवा-अ-
त्थि आणुपुंवीओ अ अवत्तवए अ ७, अहवा-अत्थि
आणुपुंवीओ अ अवत्तवयाई च ८, अहवा-अत्थि अ-
णणुपुंवी अ अवत्तवए अ ९, अहवा-अत्थि अणणु-

से किं तं नेगमववहाराणं भंगोपदंसणया १, नेगमवव-
हाराणं भंगोवदंसणया १, तिपएसिए आणुपुन्वी १,
परमाणुपोग्गले अणाणुपुन्वी १, दुपएसिए अवत्तन्वए २,
अहवा-तिपएसियानुपुन्वीओ परमाणुपोग्गला अणाणु-
पुन्वीओ दुपएसिया अवत्तन्वयाइं ३, अहवा-तिपएसि-
यए अ परमाणुपोग्गले अ आणुपुन्वी अ अणाणुपुन्वी
अ ४, चउभंगो । अहवा-दुपयसिए य तिपएसिए अ आ-
णुपुन्वी अ अवत्तन्वए य चउभंगो , अहवा-दुपएसिए
य परमाणुपोग्गले अ अवत्तन्वए य आणुपुन्वी अ, अह-
वा- तिपएसिआ य परमाणुपोग्गला य आणुपुन्वीओ अ
अणाणुपुन्वीओ अ ४, अहवा-तिपएसिए अ दुपएसिए
अ आणुपुन्वी अ अवत्तन्वए अ ५, अहवा-तिपएसिए
अ दुपएसिआ य आणुपुन्वी अ अवत्तन्वयाइं च ६. अ-
हवा-तिपएसिआ य आणुपुन्वी अ अवत्तन्वयाइं च ७, अ-

हवा-तिपएसिआ य दुपएसिए अ आणुपुन्वीओ अ अवत्त-
व्वए अ , अहवा-तिपएसिआ य दुपएसिआ य आणुपु-
न्वी अ अवत्तव्वए अ , अहवा-तिपएसिआ य दुपएसिआ
य आणुपुन्वी अ अवत्तव्वयाइं च ८ , अहवा-परमाणुपो-
गले अ दुपएसिए अ अणुपुन्वी अ अवत्तव्वए अ
९ , अहवा-परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य अणुपु-
पुन्वी अ अवत्तव्वयाइं च १० , अहवा-परमाणुपो-
गला य दुपएसिए अ अणुपुन्वी अ अवत्त-
व्वए अ ११ , अहवा-परमाणुपोगला य दुपएसि-
आ य अणुपुन्वी अ अवत्तव्वयाइं च १२ ,

अहवा-तिपएसिए अ परमाणुपोगले अ दुपएसिए अ
आणुपुन्वी अ अणुपुन्वी अ अवत्तव्वए अ १ , अ-
हवा-तिपएसिए अ परमाणुपोगले य दुपएसिआ य आ-
णुपुन्वी अ अणुपुन्वी अ अवत्तव्वयाइं च २ , अहवा-
तिपएसिए अ परमाणुपोगला अ दुपएसिआ य आणुपुन्वी
अ अणुपुन्वीओ अ अवत्तव्वए अ ३ , अहवा-तिपएसि-
ए अ परमाणुपोगला य दुपएसिया अ आणुपुन्वी अ
अणुपुन्वीओ अ अवत्तव्वए अ ४ , अहवा-तिपएसि-
ए अ परमाणुपोगला य दुपएसिआ य आणुपुन्वी अ
अणुपुन्वीओ अ अवत्तव्वए अ ५ , अहवा-तिपएसिआ
य परमाणुपोगले अ दुपएसिए अ आणुपुन्वीओ अ
अणुपुन्वीओ अ अवत्तव्वयाइं च ६ , अहवा-तिपए-
सिआ य परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य आणुपुन्वीओ
अ अणुपुन्वी अवत्तव्वआ ७ , अहवा-तिपएसिआ
य परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य आणुपुन्वीओ अ
अणुपुन्वीओ अ अवत्तव्वयाइं च ८ । सेत्तं नेगमवव-
हाराणं भंगोवदंसणया । (सूत्र-७८)

‘ से किं तमि ’ त्यादि , ‘ तिपएसिए आणुपुन्वी ’ त्ति-त्रि-
प्रदेशिकोऽर्थः आनुपूर्वीत्युच्यते ; त्रिप्रदेशिकस्कन्धलक्षणो ना-
र्थेनानुपूर्वीति भङ्गा निष्पद्यत इत्यर्थः । एवं परमाणुपुद्गल-
लक्षणोऽर्थः अनानुपूर्वीत्युच्यते , द्विप्रदेशिकस्कन्धलक्षणोऽ-
र्थोऽवक्लव्यकमुच्यते , एवं बहवस्त्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्यः , बह-
वः परमाणुपुद्गला अनानुपूर्व्यः बहवो द्विप्रदेशिकस्क-
न्धा अवक्लव्यकानीति पण्णां प्रत्येकभङ्गानामर्थकथनम् ।
एवं द्विकसंयोगेऽपि त्रिप्रदेशिकस्कन्धः परमाणुपुद्गल-
आनुपूर्व्यनानुपूर्वीत्वेनोच्यते , यदा त्रिप्रदेशिकस्कन्धः पर-
माणुपुद्गलश्च प्रतिपादयितुमभीष्टा भवति । तदा ‘ अत्थि
आणुपुन्वी अ अणुपुन्वी अ ’ इत्येवं भङ्गो निष्पद्यत इत्य-
र्थः , एवमर्थकथनपुरस्सराः शेषभङ्गा अपि भावनीयाः । अ-
त्राह-नन्वर्थोऽप्यानुपूर्व्यादिपदानां व्यष्टिकस्कन्धादिकोऽर्थ-
पदप्ररूपणतालक्षणे प्रथमद्वार कथित एव तत्किमनेन ? स-
त्यम् ? किंतु तत्र पदार्थमात्रमुक्तम् ; अत्र तु नेपामेवानुपूर्व्या-
दिपदानां भङ्गकरचनासमादिष्टानामर्थः कथ्यत इत्यदोषः ,

नयमतवैचित्र्यप्रदर्शनार्थं वा पुनरित्यमर्थोपदर्शनमिति । अलं
विस्तरण । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि निगमनम् । उक्ता भङ्गोपदर्श-
नता ।

अथ समवतारं विभण्णिपुगह—

से किं तं समोअरे ? , समोअरे नेगमववहाराणं आ-
णुपुन्वीदव्वाइं कहिं समोअरंति ? , किं आणुपुन्विदव्वेहिं
समोअरंति ? , अणुपुन्विदव्वेहिं समोअरंति ? , अवत्त-
व्वयदव्वेहिं समोअरंति ? , नेगमववहाराणं आणुपुन्वी-
दव्वाइं आणुपुन्वीदव्वेहिं समोअरंति , नो अणुपुन्वी-
दव्वेहिं समोअरंति , नो अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति , ने-
गमववहाराणं अणुपुन्विदव्वाइं कहिं समोअरंति ? , किं
आणुपुन्विदव्वेहिं समोअरंति ? अणुपुन्विदव्वेहिं स-
मोअरंति ? अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति ? , नो आणुपु-
न्विदव्वेहिं समोअरंति , अणुपुन्विदव्वेहिं समोअरंति ,
नो अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति । नेगमववहाराणं अव-
त्तव्वयदव्वाइं कहिं समोअरंति ? , किं आणुपुन्विदव्वेहिं
समोअरंति ? अणुपुन्विदव्वेहिं समोअरंति ? , अवत्त-
व्वयदव्वेहिं समोअरंति . नो आणुपुन्विदव्वेहिं समोअरंति ;
नो अणुपुन्विदव्वेहिं समोअरंति ; अवत्तव्वयदव्वेहिं
समोअरंति । सेत्तं समोअरे । (सूत्र-७९)

अथ कोऽयं समवतार इति प्रश्ने सत्याह—‘ समोअरे ’ त्ति-
अर्थं समवतार उच्यत इति शेषः , कः समवतार इत्याह—
‘ नेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइं कहिं समोअरंति ’ त्यादि
प्रश्नः , अत्रोत्तरम्—‘ नेगमववहाराणं आणुपुन्वी ’ इत्यादि,
आनुपूर्वीद्रव्याणि आनुपूर्वीद्रव्यलक्षणयां स्वजातावेव
वर्त्तन्तः ; न स्वजात्यतिक्रमेणेत्यर्थः , इदमुक्तं भवति—सम्यग्-
अविरोधनाचतरणं-वर्त्तनं समवतारः अविरोधवृत्तिता प्रो-
च्यते , सा च स्वजातिवृत्तावेव स्यात् परजातिवृत्तेर्विरुद्ध-
त्वात् ततो नानादेशादिवृत्तीत्यपि सर्वाण्यनुपूर्वीद्रव्याणि
आनुपूर्वीद्रव्येणैव वर्त्तन्त इति स्थितम् । एवमनानुपूर्व्या-
दीनामपि स्वस्थानाचतारो भावनीयाः । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि
निगमनम् । उक्तः समवतारः ।

(४) अथाऽनुगमं विभण्णिपुरुषकमते—

से किं तं अणुगमे ? , अणुगमे नवविहे पण्णत्ते , तं जहा-
“ संतपयपरूवणया ? ,

दव्वपमाणं च २ . खित्त ३ फुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग ७ भाव ८ अप्पाबहुं चव ९ ॥ १ ॥ ” (सूत्र-८०)

अत्रोत्तरम्—‘ अणुगमे नवविहे ’ इत्यादि , तत्र सूत्रार्थस्यानु-
कूलमनुरूपं वा गमनं , व्याख्यानमनुगमः । अथवा-सूत्र-
पठनादनु-पश्चाद् गमनं व्याख्यानमनुगमः । यदि वा—अनु-
सूत्रमर्थो गम्यतं-ज्ञायतं अनेनेत्यनुगमो-व्याख्यानमेवेत्याद्य-
न्यदपि वस्त्वविरोधेन स्वधिया वाच्यमिति । स च
नवविधो-नवप्रकारो भवति । तद्व नवविधत्वं दर्शयति ,

तद्यथेत्युपदर्शनार्थः । 'संतप्यगाहा'—सदर्थविषयं पदं स-
त्पदं तस्य प्ररूपणं—प्रज्ञापनं सत्पदप्ररूपणं तस्य भावः स-
त्पदप्ररूपणता सा प्रथमं कर्तव्या । इदमुक्तं भवति—
इह स्तम्भकुम्भादीनि पदानि सदर्थविषयाणि दृश्यन्ते
खरशृङ्गव्योमकुसुमादीनि त्वसदर्थविषयाणि दृश्यन्ते तत्रा-
नुपूर्व्यादिपदानि किं स्तम्भादिपदानीव सदर्थविषयाणि
आहोस्वित् खरविषाणादिपदवत् असदर्थगोचराणि इ-
त्येतत्प्रथमं पर्यालोचयितव्यं, तथा आनुपूर्व्यादिपदा-
भिधेयद्रव्याणां प्रमाणं संख्यास्वरूपं प्ररूपणीयम्, चः
समुच्चये, एवमन्यत्रापि तथा तेषामेव क्षेत्रं तदाधार-
स्वरूपं प्ररूपणीयं; कियति क्षेत्रे तानि भवन्तीति चि-
न्तनीयमित्यर्थः । तथा स्पर्शना च वक्तव्या; कियत्क्षेत्रं तानि
स्पृशन्तीति चिन्तनीयमित्यर्थः । तथा कालश्च तत्स्थितिल-
क्षणो वक्तव्यः, तथा अन्तरं—विवाहितस्वभावपरित्यागे सति
पुनस्तद्भावप्राप्तिविरहलक्षणं प्ररूपणीयं, तथा आनुपूर्वी-
द्रव्याणि शेषद्रव्याणां कतिभागे वर्तन्ते इत्यादिलक्षणो भागः
प्ररूपणीयः, तथा आनुपूर्व्यादिद्रव्याणि कस्मिन् भावे वर्-
तन्ते इत्येवंरूपो भावः प्ररूपणीयः, तथा अल्पबहुत्वं
चानुपूर्व्यादिद्रव्याणां द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थताश्रयणं पर-
स्परं स्तोकावहुत्वचिन्तालक्षणं प्ररूपणीयम् एवकारोऽ-
वधारणे, एतावत्प्रकार एवानुगम इति गाथासमासार्थः ।
विस्तरा(व्यासा)र्थे तु ग्रन्थकारः स्वयमेव विभणिपुराद्याव-
यवमधिकृत्याह—

नेगमववहाराणं आणुपुण्विदवाइं किं अत्थि णऽत्थि ?
णियमा अत्थि । नेगमववहाराणं अणानुपुण्वीदवाइं किं
अत्थि णऽत्थि ? नियमा अत्थि । नेगमववहाराणं अवत्त-
वगदवाइं किं अत्थि णऽत्थि, नियमा अत्थि । (सूत्र-८१)

नेगमववहाराण्योरानुपूर्वीशब्दाभिधेयानि द्रव्याणि त्र्यणु-
कस्कन्धादीनि किं सन्ति; न इति(च) प्रश्नः, अत्रोत्तरं—नि-
यमा 'अत्थि' इति, एतदुक्तं भवति—नेदं खरशृङ्गादिवदा-
नुपूर्वीपदमसदर्थगोचरम्, अतो नियमात्सन्ति तदभिधे-
यानि द्रव्याणि तानि च त्र्यणुकस्कन्धादीनि पूर्वं दर्शिता-
न्येव, एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकपक्षद्वयेऽपि वाच्यम् । कृता स-
त्पदप्ररूपणा ।

अथ द्रव्यप्रमाणमभिधित्पुराह—

नेगमववहाराणं आणुपुण्विदवाइं किं संखिज्जाइं अ-
संखिज्जाइं अणंताइं ? नो संखिज्जाइं नो असंखिज्जाइं, अ-
णंताइं, एवं अणानुपुण्विदवाइं, अवत्तवगदवाइं च
अणंताइं भाणिअवाइं । (सूत्र-८२)

'नेगमववहाराणं आणुपुण्विदवाइं किं संखेज्जाइमि'
त्यादि, अयमत्र निवर्चनभावात्—इहानुपूर्व्यानानुपूर्व्यवक्त-
व्यकद्रव्याणि प्रत्येकमनन्तात्यैकैकस्मिन्नध्याकाशप्रदेशे प्रा-
प्यन्ते, किं पुनः सर्वलोके, अतः संख्याऽसंख्यप्रकारद्वय-
निषेधेन त्रिष्वपि स्थानेष्वनन्त्यमेव वाच्यमिति । न च
वक्तव्यं कथमसंख्येये लोके अनन्तानि द्रव्याणि तिष्ठन्ति ?
अचिन्त्यत्वात् पुद्गलपरिणामस्य, शक्तिर्दृश्यते चैकगृहान्त-
र्वर्त्याकाशप्रदेशेष्वेकप्रदीपप्रभापरमाणुव्याप्तव्यपनेकाऽपर-

प्रदीपप्रभापरमाणूनां तत्रैवावस्थानं, नचाऽक्षिदृष्टेऽप्यर्थेऽ-
नुपपत्तिः अतिप्रसङ्गादिति । अलं प्रपञ्चन ।

इदानीं क्षेत्रद्वारमुच्यते—

नेगमववहाराणं आणुपुण्वीदवाइं लोअस्स किं संखि-
ज्जभागे होज्जा असंखिज्जभागे होज्जा संखेजेसु भागेसु
होज्जा असंखेजेसु भागेसु होज्जा सव्वलोए होज्जा ? एगं
दव्वं पडुच्च संखेज्ज भागे वा होज्जा असंखिज्ज भागे वा
होज्जा संखेजेसु भागेसु वा होज्जा असंखिजेसु भागेसु वा
होज्जा सव्वलोए वा होज्जा, णाणादवाइं पडुच्च निअमा स-
व्वलोए होज्जा । नेगमववहाराणं अणानुपुण्विदवाइं किं
लोअस्स किं संखिज्जभागे होज्जा ञ्जाव सव्वलोए वा
होज्जा ? एगं दव्वं पडुच्च नो संखेज्जभागे होज्जा, असंखि-
ज्जभागे होज्जा, नो संखेजेसु भागेसु होज्जा, नो असंखे-
जेसु भागेसु होज्जा, नो सव्वलोए होज्जा, णाणादवाइं
पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा, एवं अवत्तवगदवाइं
भाणिअवाइं । (सूत्र-८३)

आनुपूर्वीद्रव्याणि किं लोकस्यैकस्मिन् संख्याततमे भागे
'होज्जा' । च । आपत्त्वात् भवन्ति अवगाहन्त इति यावत् ।
यदि वा—एकस्मिन्नसंख्याततमे भागे भवन्ति उत बहुषु सं-
ख्येयेषु भागेषु भवन्ति आहोश्चिद्बहुषुसंख्येयेषु भागेषु भव-
न्ति अथ सर्वलोके भवन्तीति पञ्च प्रश्नस्थानान्यत्र निवर्चन-
सूत्रस्येयं भावना—इहानुपूर्वीद्रव्याणि त्र्यणुकस्कन्धादीन्यन-
न्ताणुस्कन्धपर्यवसानान्युक्तानि तत्र च सामान्यत एकं
द्रव्यमाश्रित्य तथाविधपरिणामवैचित्र्यात् किञ्चिन्नोक्तस्यै-
कस्मिन् संख्याततमे भागे भवति एकं तत्संख्यातभागमव-
गाह्य तिष्ठतीत्यर्थः, अन्यन्तु तदसंख्येयभागमवगाह्यते, अप-
रस्तु—बहुस्तदसंख्येयान् भागानवगाह्य वर्तन्ते, अन्यच्च
बहुन् तदसंख्येयभागानवगाह्य तिष्ठतीति, 'सव्वलोए वा
होज्जा' इति इहानन्तान्तपरमाणुप्रचयनिष्पन्नं प्रज्ञापनादि-
प्रतिष्ठाचित्तमहास्कन्धलक्षणमानुपूर्वीद्रव्यं समयमेकं सक-
ललोकावगाहि प्रतिपत्तव्यमिति । कथं पुनरयमचित्तमहा-
स्कन्धः सकललोकावगाही स्याद् ? उच्यते—समुद्घातव-
र्त्तिकेवलिवत् । तथाहि—लोकमध्यव्यवस्थितोऽसौ प्रथम-
समये तिर्यगसंख्यातयोजनविस्तरं संख्यातयोजनविस्तरं वा
ऊर्ध्वमधस्तु चतुर्दशरज्ज्वायतं विश्रसापरिणामेन वृत्तं दण्डं
करोति द्वितीये कपाटम्, तृतीये मन्थानं, चतुर्थे लोकव्याप्तिं
प्रतिपद्यते । पञ्चमे अन्तराणि संहरति षष्ठं मन्थानं सप्तमे
कपाटमष्टमे तु दण्डं संहृत्य खण्डशो भिद्यत इत्येकं, अन्येत्व-
न्यथापि व्याचक्षते; तन्तु विश्रपावश्यकादवसेयमिति 'वा'
शब्दः समुच्चये एवं यथासंभवमन्यत्रापि । 'नाणा दवाइं पडु-
च्च'त्यादि नानाद्रव्याण्यनुपूर्वीपरिणामवन्ति प्रतीत्य प्रकृत्य
वा; आधिकृत्येत्यर्थः, नियमात् नियमेन सर्वलोके भवन्ति, न
संख्येयादिभागेषु यतः सर्वलोकाकाशस्य स प्रदेशोऽपि नास्ति
यत्र सूक्ष्मपरिणामवन्त्यनन्तान्यानुपूर्वीद्रव्याणि न सन्तीति
अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येषु त्वेकं द्रव्यमाश्रित्य लोकस्याऽ-

संख्येयभाग एव वृत्तिर्न संख्येयभागादिषु यतोऽनानुपूर्वी तावत्परमाणुरुच्यते, स चैकाकाशप्रदेशाऽवगाढ एव भवति, अवक्लव्यकं तु द्व्यणुकस्कन्धः, स चैकाकाशप्रदेशावगाढो-द्विप्रदेशावगाढो वा स्यादिति यथोक्तभागवृत्तितैवेति, नाना-द्रव्यभावना पूर्ववदिति । उक्तं क्षेत्रद्वारम् ।

साम्प्रतं स्पर्शनाद्वारमुच्यते—

नेगमववहाराणं आणुपुन्विदन्वाहं लोगस्स किं संखेज्ज भागं फुसंति असंखेज्जभागां फुसंति संखेज्जे भागे फुसंति असंखेजे भागे फुसंति सव्वलोअं फुसंति?, एगं-दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जभागां वा फुसंति० जाव सव्व-लोगं वा फुसंति णाणादन्वाहं पडुच्च निअमा सव्वलोगं फुसंति । नेगमववहाराणं अणुपुन्विदन्वाहं लोअस्स किं संखेज्जभागां फुसंति० जाव सव्वलोगं फुसंति । एगं दव्वं पडुच्च नो संखिज्जभागां फुसंति असंखिज्जभागां फुसंति नो संखिजे भागे फुसंति नो असंखेज्जे भागे फुसंति नो सव्वलोअं फुसंति, नाणादन्वाहं पडुच्च निअमा सव्वलोअं फुसंति, एवं अवत्तव्वगदन्वाहं भाणिअन्वाहं । (सूत्र-८४)

भावना तु क्षेत्रद्वारवदेव कर्तव्या, नवरं क्षेत्रस्पर्शनयोरयं विशेषः क्षेत्रम् अवगाहान्तप्रदेशमात्रं, स्पर्शना तु पट्टदिकैः प्रदेशैस्तद्वहिरपि भवति, तथा च—परमाणुद्रव्यमाश्रित्य तावदवगाहनास्पर्शनयोरन्यत्रोक्तो भेदः । 'एगपपसोगाढं सत्त पपसा य से फुसण'ति-अस्यार्थः-परमाणुद्रव्यमवगाढं तावदेकस्मिन्नेवाकाशप्रदेशे, स्पर्शना तु (सं) तस्य सप्त प्रदेशा भवन्ति, पट्टदिव्यवस्थितान् पट्टप्रदेशान् यत्र चावगाहस्तं च स्पृशतीत्यर्थः, एवमन्यत्रापि क्षेत्रस्पर्शनयोर्भेदो भावनीयः । अत्र सौगताः प्रेरयन्ति-यदि परमाणोः पट्टदिगुस्पर्शना अ-भ्युपगम्यते तदैकत्वमस्य हीयते, तथा हि-प्रष्टव्यमत्र, किं येनैव स्वरूपेणासौ पूर्वाद्यन्यतरद्विशा सम्यक्स्तेनैवान्यदि-ग्भिः, उत स्वरूपान्तरेण ?, यदि तेनैव तदाऽयं पूर्वदिकसंय-न्धोऽयं चापरदिकसंयन्ध इत्यादि विभागो न स्यात् एकस्वरूपत्वात्, विभागाभावे च पट्टदिकसंयन्धवचनमुपस्रवत् एव. अथाऽपरे विकल्पः कल्प्यते तर्हि तस्य पट्टस्वरूपाऽऽपस्या एकत्वं विधीयते, उक्तं च- 'दिग्भागभेदो यस्याऽस्ति तस्यैकत्वं न युज्यते' इति । अत्र प्रतिविधीयते-इह परमाणुद्रव्यमादिमध्याऽन्यादिविभागरहितं निरंशमेकस्वरूपमिष्यते अतः सांशवस्तु संभविन्वात्परोक्तं विकल्पद्वयं निरास्पदमेव, अथानभ्युपगम्यमानाऽपि परमाणोः सांशता अनन्तरोक्तविकल्पवलेनापाद्यते, ननु भवन्तोऽपि तर्हि प्रष्टव्याः-कच्चिद्विज्ञानसंताने धिक्कितः कश्चिद्विज्ञानलक्षणक्षणः स्वजनकपूर्वक्षणस्य क्राठ्यं स्रज्जन्योत्तरक्षणस्य कारणमित्यत्र सौग-तानां तावद्विप्रतिपत्तिः, तत्रेहापि विचार्यते—किमसौ येन स्वरूपेण पूर्वक्षणस्य कार्यं तेनैवोत्तरक्षणस्य कारणम् ; उत स्वरूपान्तरेण ?, यद्याद्यः पक्षस्तर्हि यथा पूर्वापेक्षयाऽसौ कार्यं तथोत्तरापेक्षयापि स्यात् यथा वा उत्तराऽपेक्षया कारणं तथा पूर्वापेक्षयापि स्याद्, एकस्वरूपत्वाच्चस्येति,

अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि तस्य सांशत्वप्रसङ्गोऽत्राऽपि दुर्धरः स्याद् अथ निरंश एवासौ ज्ञानलक्षणक्षणोऽकार्यकारण-रूपः तत्तद्वस्तुव्यापृतत्वात् । तथा तथा व्यपदिश्यते, न पुनस्तस्यानेकस्वरूपत्वमस्ति, नन्वस्माकमपि नेदमुत्तरमति-दुर्लभं स्यात्, यतो द्रव्यतया निरंश एव परमाणुस्तथा-विधाऽचिन्त्यपरिणामत्वाद् द्विकपट्टेन सह नैरन्तर्येणावस्थितत्वात्तस्य स्पर्शकमुच्यते, न पुनस्तत्रांशैः काचित् स्पर्शना समस्तीति, अत्र बहुवक्लव्यं; तच्च नोच्यते, स्थानान्तरेषु चर्चितत्वादिति । अलं विस्तरेण । उक्तं स्पर्शनाद्वारम् ।

इदानीं कालद्वारं विभणिपुराह—

नेगमववहाराणं आणुपुन्विदन्वाहं कालओ केवच्चिरं होइ ?, एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, णाणादन्वाहं पडुच्च निअमा सव्वऽद्धा अणुपुन्विदन्वाहं अवत्तव्वगदन्वाहं च एवं चेव भाणिअन्वाहं । (सूत्र-८५)

नेगमववहाराणोरानुपूर्वीद्रव्याणि कालनः—कालमाश्रित्य कियच्चिरं-कियन्तं कालं भवन्ति-आनुपूर्वीत्वपर्यायेणाव-तिष्ठन्ते ?, 'अत्रोत्तरम्-एगं दव्वमि' त्यादि, इयमत्र भावना-परमाणुद्रव्यादेरपरैकादिपरमाणुमीलने अपूर्वं किंचिदानुपूर्वीद्रव्यं समुत्पद्यम्, ततः समयादूर्ध्वं पुनरप्येकाद्यणीं वियुक्तेऽपगतस्तद्भाव इत्येकमानुपूर्वीद्रव्यमधिकृत्य-जघन्यतः समयः—अवस्थितिकालः, यदा तु तदेवासंख्यातं कालं सद्भावेन स्थित्वाऽनन्तरोक्तस्वरूपेण वियुज्यते तदा उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थितिकालः प्राप्यते, अनन्तं कालं पुनर्नावतिष्ठते उत्कृष्टाया अपि पुद्गलसंयोगस्थितेरसंख्येयकालत्वादिति । नानाद्रव्याणि वह्निं पुनरानुपूर्वीद्रव्याण्यधिकृत्य सर्वाऽद्धास्थितिर्भवति, नास्ति सः कश्चित्कालो यत्रानुपूर्वीद्रव्यविरहितोऽयं लोकः स्यादिति भावः । अनानुपूर्व्यवक्लव्यकद्रव्येष्वपि जघन्यादिभेदभिन्न एतावानेवावस्थितिकालः, तथाहि-कश्चित्परमाणुरेकं समयमेकाकीभूत्वा ततः परमाण्वादिना अन्येन सह संयुज्यत इत्यमेकमानुपूर्वीद्रव्यमधिकृत्य जघन्यतः समयः—अवस्थितिकालः, यदा तु स एवासंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा अन्येन परमाण्वादिना सह संयुज्यते तत उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थितिकालः संप्राप्यते, नानाद्रव्यपक्षस्तु पूर्ववदेव भावनीयः । अवक्लव्यकद्रव्यमपि परमाणुद्रव्यलक्षणं यदा समयमेकं संयुक्तं स्थित्वा ततो वियुज्यते तदवस्थमेव वाऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदा तस्याऽवक्लव्यकद्रव्यतया जघन्यतः समयोऽवस्थानं लभ्यते, यदा तु तदेवाऽसंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा विघटते तदवस्थमेव वाऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदोत्कृष्टतः अवक्लव्यकद्रव्यतया असंख्यातं कालमवस्थानं प्राप्यते, नानाद्रव्यपक्षस्तु तथैव भावनीय इति । उक्तं कालद्वारम् ।

अथाऽन्तरद्वारं प्रतिपिपादयिपुराह—

नेगमववहाराणं आणुपुन्विदन्वाहं अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?, एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं

उक्तेष्वेण अणंतं कालं, नाणादव्वाइ पडुच्च णऽत्थि अंतरं।
शेगमववहाराणं अणाणुपुन्वीदव्वाणं अन्तरं कालओ
केवच्चिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहएणेणं एगं समयं
उक्तेष्वेण अणंतं कालं, नाणादव्वाइ पडुच्च णऽत्थि अ-
न्तरं । शेगमववहाराणं अवतव्वगदव्वाणं अन्तरं कालओ
केवच्चिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहएणेणं एगं समयं
उक्तेष्वेण अणंतं कालं । नाणादव्वाइ पडुच्च णऽत्थि अ-
न्तरं । (सूत्र-८६)

नैगमव्यवहारयोरानुपूर्वीद्रव्याणामन्तरं कालतः कियच्चिरं
भवतीति प्रश्नः, अन्तरम्-व्यवधानं, तच्च क्षेत्रतोऽपि भवति,
यथा भूतलसूर्ययोरष्टौ योजनशतान्यन्तरमित्यतस्तद्व्यव-
च्छेदार्थमुक्तं कालतः-कालमाश्रित्य, तदयमत्रार्थः-आनुपू-
र्वीद्रव्याख्यानुपूर्वीस्वरूपतां परित्यज्य कियता कालेन ता-
न्येव पुनस्तथा भवन्ति, आनुपूर्वीत्वपरित्याग-पुनर्लाभयोर-
न्तरे कियान् कालो भवतीत्यर्थः । अत्र निर्वचनम्-‘ एगं
दव्वमि ’ त्यादि, इयमत्र भावना-इह विवक्षितं व्यणुकस्क-
न्धादिकं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं विश्रसापरिणामात्प्रयोगपरि-
णामाद्वा खण्डशो वियुज्य परित्यक्तानुपूर्वीभावं संजातं एक-
स्माच्च समयादूर्ध्वं विश्रसादिपरिणामात्पुनस्तैरेव परमाणु-
भिस्तथैव तन्निष्पन्नमित्येवं जघन्यतः सर्वस्तोकतया एकं
द्रव्यमाश्रित्याऽऽनुपूर्वीत्वपरित्याग-पुनर्लाभयोरन्तरे समयः
प्राप्यते, उत्कृष्टतः सर्ववद्भुतया पुनरन्तरमनन्तं कालं भवति,
तथाहि-तदेव विवक्षितं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं तथैव भिन्नं
भित्त्वा च ते परमाणवोऽन्येषु परमाणुद्रव्यणुक्यणुकादिषु
अनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तेषु अनन्तस्थानेषूत्कृष्टान्तराधिका-
रादसकृत्प्रतिस्थानमुत्कृष्टां स्थितिमनुभवन्तः पर्यटन्ति,
कृत्वा चेत्थं पर्यटनं कालस्यानन्तत्वाद्विश्रसादिपरिणामतो
यदा तैरेव परमाणुभिस्तदैव विवक्षितमानुपूर्वीद्रव्यं नि-
ष्पद्यते, तदाऽनन्त उत्कृष्टान्तरकालः प्राप्यते, नानाद्रव्या-
ण्यधिकृत्य पुनर्नाऽस्त्यन्तरम्, नहि स कश्चित्कालोऽस्ति
यत्र सर्वाण्यप्यानुपूर्वीद्रव्याणि युगपदानुपूर्वीभावं परित्य-
जन्ति, अनन्तानन्तैरानुपूर्वीद्रव्यैः सर्वदैव लोकस्याऽशून्य-
त्वादिति भावः । अनानुपूर्वीद्रव्यान्तरकालचिन्तायाम्-‘ एगं
दव्वं पडुच्च जहएणेणं एकं समयं ’ ति-इह यदा किञ्चिद्वानु-
पूर्वीद्रव्यं परमाणुलक्षणमन्येन परमाणुद्रव्यणुक्यणुकादिना
केनचित् द्रव्येण सह संयुज्य समयादूर्ध्वं वियुज्य पुनरपि
तथा स्वरूपमव भवति तदा समयलक्षणो जघन्यान्तरकालः
प्राप्यते, ‘ उक्तेष्वेण असंख्यं कालं ’ ति-तदेवाऽनानुपूर्वीद्रव्यं
यदा अन्येन परमाणुद्रव्यणुक्यणुकादिना केनचिद् द्रव्येण
सह संयुज्यते तत् संयुक्तं चाऽसंख्येयं कालं स्थित्वा वियु-
ज्य पुनस्तथास्वरूपमव भवति तदा असंख्यात उत्कृष्टान्तर-
कालो लभ्यते । अत्राह-ननु अनानुपूर्वीद्रव्यं यदा अनन्ताऽ
नन्तपरमाणुप्रचिनस्कन्धेन सह संयुज्यते तत्संयुक्तं चा-
संख्येयं कालमवतिष्ठते, ततोऽसौ स्कन्ध उद्भिद्यते भिन्ने च
तस्मिन् यस्तस्मात्तद्व्युत्पन्नो भवति तेनापि सह संयुक्तमसं-
ख्यातं कालमवतिष्ठते, पुनस्तस्मिन्नपि भिद्यमाने यः तस्मात्त-
द्युतरः स्कन्धो भवति तेनापि संयुक्तमसंख्येयं कालमवतिष्ठते,

पुनस्तस्मिन्नपि भिद्यमाने यस्तस्मात्तद्व्युत्पन्नः स्कन्धो भवति
तेनापि संयुक्तमसंख्येयं कालमवतिष्ठते इत्येवं तत्र भिद्यमाने,
क्रमेण कदाचिदनन्ता अपि स्कन्धाः संभाव्यन्ते, तत्र च
प्रतिस्कन्धसंयुक्तमनानुपूर्वीद्रव्यं यदा यथोक्तां स्थितिमनु-
भूय तत एकाव्येव भवति तदा तस्य यथोक्तानन्तस्कन्ध-
स्थित्यपेक्षया अनन्तोऽपि कालोऽन्तरं प्राप्यते, किमित्य-
संख्येय एवोक्तः, अत्रोच्यते-स्याद्वयं, हन्त यदि संयुक्तोऽ-
खुरतावन्तं कालं तिष्ठेदतश्च नास्ति, पुद्गलसंयोगस्थिते-
रुत्कृष्टतोऽप्यसंख्येयकालत्वादित्युक्तमेव, अथ द्रव्यात्-य-
स्मिन्नेव स्कन्धे संयुज्यते असौ परमाणुः स चेत् स्कन्धः
असंख्येयकालाद् भिद्यते तर्ह्येतावतैव चरितार्थः पुद्गल-
संयोगाऽसंख्येयकालनियमो, विवक्षितपरमाणुद्रव्यस्य तु
वियोगो मा भूदपीति, नैतदेवं, यस्या अन्येन संयोगो जा-
तस्तस्यासंख्येयकालाद्वियोगश्चिन्त्यते, यदि च परमाण्वा-
श्रयः स्कन्धो वियुज्यते तर्हि परमाणोः किमायातं ?, त-
स्यान्यसंयोगस्य तदवस्थत्वात्, तस्मादणुत्वेनासौ सं-
युक्तोऽसंख्येयकालादणुत्वेनैव वियोजनीय इति यथोक्त
एवान्तरकालो न्वनन्त इति, कथं पुनरणुत्वेनैव तस्य वि-
योगश्चिन्तनीय इति चेत् सूत्रप्रामाण्यात्, प्रस्तुतसूत्रे व्या-
ख्याप्रसङ्गपक्षदिषु च परमाणोः पुनः परमाणुभवने संख्येयत्वा-
स्यैवान्तरकालस्योक्तत्वाद् इत्यलं विस्तरेण । ‘ नाणादव्वाइ
पडुच्च ’ त्यादि, पूर्ववद्भावनीयम् । अवक्लव्यकद्रव्याणाम-
न्तरचिन्तायाम् ‘ एगं दव्वं पडुच्च ’ त्यादि । अत्र भावना-इह
कश्चिद् द्विप्रदेशिकः स्कन्धो विवक्षितः स्वतन्त्रं परमाणुद्रव्यं
जातं, समयं चैकं तथा स्थित्वा पुनस्ताभ्यामेव परमाणु-
भ्यां द्विप्रदेशिकः स्कन्धो निष्पन्नः, अथवा-विवक्षित एव
द्विप्रदेशिकः स्कन्धोऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्य समया-
दूर्ध्वं पुनस्तथैव नियुक्त इत्यवक्लव्यकस्य पुनरप्यवक्लव्यक-
भवने उभयथाऽपि समयोऽन्तरे लभ्यते, ‘ उक्तेष्वेण अणंतं
कालं ’ इति कथम् ?, अत्रोच्यते-अवक्लव्यकद्रव्यं किमपि
विवक्षितं विशकलितपरमाणुद्रव्यं जातं तच्चान्तैः परमा-
णुभिरनन्तैर्द्रव्यणुकस्कन्धैरनन्तैरन्यणुकस्कन्धैर्यावदनन्तैरन-
न्ताणुकस्कन्धैः सह क्रमेण संयोगमासाद्य उत्कृष्टान्तरा-
धिकाराच्च प्रतिस्थानमसकृदुत्कृष्टां संयोगस्थितिमनुभूय
कालस्यानन्तत्वात् यदा पुनरपि तथैव द्रव्यणुकस्कन्धतया
संयुज्यते तदा अवक्लव्यकैकद्रव्यस्य पुनस्तथाभवने अनन्तो-
ऽन्तरकालः प्राप्यते नानाद्रव्यपक्षभावनालोके सर्वदैव त-
द्भावात् पूर्ववद्भाव्या । उक्तमन्तरद्वारम् ।

साम्प्रतं भागद्वारं निर्दिदिक्षुराह—

शेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ सेसदव्वाणं कति
भागे होजा ?, किं संखिज्जं भागे होजा असंखिज्जं भागे
होजा संखेजेसु भागेसु होजा असंखेजेसु भागेसु होजा ?, नो
संखिज्जं भागे होजा नो असंखिज्जं भागे होजा नो संखे-
जेसु भागेसु होजा, नियमा असंखेजेसु भागेसु होजा । शे-
गमववहाराणं अणाणुपुन्वीदव्वाइ सेसदव्वाणं कति भागे
होजा ? किं संखिज्जं भागे होजा असंखिज्जं भागे होजा
संखेजेसु भागेसु होजा असंखेजेसु भागेसु होजा ?, नो

संखेज्ज् भागे होजा नो असंखेज्ज् भागे होजा नो संखे-
ज्जेसु भागेषु होजा, असंखेज्जेसु भागे होजा । एवं अव-
चव्वगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि । (सूत्र-८७)

नैगमव्यवहारयोः स्वयणु कस्कन्धादीन्यनन्ताणु कस्कन्धपर्य-
न्तानि सर्वाण्यणुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्याणां समस्ताना-
नुपूर्ववक्त्रव्यकद्रव्यलक्षणानां 'कति भागे होज्ज' ति-कति
भागे भवन्तीत्यर्थः, किं संख्याततमभागे भवन्ति, यथा अ-
सत्कल्पनया शतस्य विंशतिमिता. किमसंख्याततमे भागे
भवन्ति?, यथा शतस्यैव दश, अथ संख्यातेषु भागेषु
भवन्ति?, यथा शतस्यैव अन्वारिंशत्पष्टिर्वा, किमसंख्या-
तेषु भागेषु भवन्ति यथा शतस्यैवाशीनिरिति प्रश्नः, अत्र
निर्वचनम्-'नो संखेज्ज् भागे होज्ज' इत्यादि, नियमात्
'असंखेज्जेसु भागेषु होज्ज' ति—इह तृतीयार्थे सप्तमी,
ततश्चानुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्याणामनुपूर्ववक्त्रव्यकद्रव्यभ्यो-
ऽसंख्यैर्भागेरधिकानि, भवन्तीति वाक्यशेषो द्रष्टव्यः,
ततश्चायमर्थः प्रतिपत्तव्यः—आनुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्यभ्यो-
ऽसंख्येयगुणानि. शेषद्रव्याणि तु तदसंख्येयभागं वर्तन्ते,
न पुनः शतस्याशीतिरित्यानुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्यः स्तोका-
नीति, कस्मादेवं? व्याख्यायते—स्तोकान्यपि तानि भव-
न्ति चेत् नैनदं चम्, अष्टमानकत्वात्. तथाहि—अना-
नुपूर्ववक्त्रव्यकद्रव्येषु एकाकिनः परमाणुयुद्गला द्वयणुकाश्च
स्कन्धा इत्येतावन्त्येव द्रव्याणि लभ्यन्ते, शेषाणि तु त्रयणु-
कस्कन्धादीन्यनन्ताणु कस्कन्धपर्यन्तानि द्रव्याणि समस्ता-
न्यण्यानुपूर्वीरूपारण्येव तानि च पूर्वभ्यांऽसंख्येयगुणानि,
यदुक्तम्—'एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखिज्जपएसि-
याणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाणं य खंधाणं कयरे
कयरहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?,
गोयमा ! सवत्थोवा अणंतपएसिया खंधा. परमाणुपोग्ग-
ला अणंतगुणा, संखिज्जपएसिया खंधा संखिज्जगुणा. असं-
खेज्जपएसिया खंधा असंखेज्जगुणा' तदत्र सूत्रं पुद्गलजानः
सर्वस्यापि सकाशादसंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा असंख्यात-
गुणा उक्तास्तं चानुपूर्व्यामन्तर्भवन्ति, अतः तदपेक्षया आ-
नुपूर्वाद्रव्याणि शेषात्समस्तादपि द्रव्यादसंख्यातगुणानि, किं
पुनरनानुपूर्ववक्त्रव्यकद्रव्यमात्रात्, ततो यथोक्तमेव व्या-
ख्यानं कर्तव्यमित्यलं विस्तरेण । 'अणानुपुत्रिवदव्वादिमि'
त्यादि । इदानीमनुपूर्वाद्रव्याण्यवक्त्रव्यकद्रव्याणि च शेषद्रव्या-
णां यथा असंख्याततम एव भागं भवन्ति, न शेषभागेषु तथा
अनन्तराक्रान्यायादेव भावनीयमिति । उक्तं भागद्वारम् ।

साम्प्रतं भावद्वारमाह—

शेगमववहाराणं आणुपुत्रीदव्वाइं कतरंमि भावे हो-
जा ?, किं उदइए भावे होजा उवसमिए भावे होज्जा
खइए भावे होजा खअवसमिए भावे होजा पारिणामिए
भावे होजा संनिवाइए भावे होजा ?, शिअमा सादिपा-
रिणामिए भावे होजा, अणानुपुत्रिवदव्वाणि, अवत्तव्व-
गदव्वाणि अ ; एवं चेव भाणिअव्वाणि । (सूत्र-८८)

'नैगमववहाराणमि' त्यादि प्रश्नः, अत्र चौदयिकादि-

भावानां शब्दार्थो भावार्थश्च विस्तरेणोपरिष्ठात् स्वस्थान
एव वच्यते, अत्र निर्वचनसूत्रे नियमा 'साइपारिणामिए
भावे होज्ज' ति-परिणामनं-द्रव्यस्य तेन तेन रूपेण वर्तनं-
भवनं परिणामः, स एव पारिणामिकः तत्र भवस्तेन वा
निवृत्त इति वा पारिणामिकः, स च द्विविधः—सादिः, अ-
नादिश्च । तत्र धर्मास्तिकायाद्यरूपि द्रव्याणामनादिपरि-
णामोऽनादिकालात्तद्रव्यत्वेन तेषां परिणतत्वाद्, रूपि-
द्रव्याणां तु सादिः परिणामः, अत्रैन्द्रधनुरादीनां तथा परि-
णतेरनादिवाभावाद्, एवं च स्थिते नियमाद्-अवश्यंतया
आनुपूर्वाद्रव्याणि सादिपारिणामिक एव भावे भवन्ति, आ-
नुपूर्वत्वपरिणतेरनादिवासंभवात्, विशिष्टैकपरिणामेन पु-
द्गलानामसंख्येयकालमेवावस्थानादिति भावः । अनानु-
पूर्ववक्त्रव्यकद्रव्येष्वपीत्यमेव भावना कार्या इति । उक्तं
भावद्वारम् ।

इदानीमल्पवहुत्वद्वारं विभणिपुराह—

एएसि णं भंते ! शेगमववहाराणं आणुपुत्रीदव्वाणं
अणानुपुत्रिवदव्वाणं अवत्तव्वगदव्वाणं य दव्वड्डयाए
पएसड्डयाए दव्वड्डपएसड्डयाए कतरे कतरेहितो अप्पा
वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा !
सवत्थोवाइं शेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वड्ड-
याए अणानुपुत्रिवदव्वाइं दव्वड्डयाए विसेसाहियाइं
आणुपुत्रिवदव्वाइं दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणाइं पएसड्डयाए
शेगमववहाराणं सवत्थोवाइं अणानुपुत्रिवदव्वाइं अ-
पएसड्डयाए अवत्तव्वगदव्वाइं पएसड्डयाए विसेसाहियाइं
आणुपुत्रिवदव्वाइं पएसड्डयाए अणंतगुणाइं दव्वड्डप-
सड्डयाए सवत्थोवाइं शेगमववहाराणं अत्तव्वगदव्वाइं
दव्वड्डयाए अणानुपुत्रिवदव्वाइं दव्वड्डयाए अपएसड्ड-
याए विसेसाहियाइं अवत्तव्वगदव्वाइं पएसड्डयाए वि-
सेसाहियाइं आणुपुत्रिवदव्वाइं दव्वड्डयाए असंखेज्जगु-
णाइं ताइं चेव पएसड्डयाए अनंतगुणाइं । सेत्तं(तं)अणुगमे।
सेत्तं(तं) शेगमववहाराणं अणोवणिहिया दव्वाणुपुत्री ।
(सूत्र-८९)

द्रव्यमेवार्थो द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता तथा; द्रव्य-
त्वेन इत्यर्थः, प्रकृष्टो-निर्गुणो देशः प्रदेशः स चासावर्थश्च प्र-
देशार्थस्तस्य भावः प्रदेशार्थता तथा, परमाणुत्वेनेति भावः,
द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया तु यथोक्तोभयरूपतयति भावः, तदय-
मर्थः पंतपां आनुपूर्वादिद्रव्याणां मध्यं 'कयरे कयरे-
हितो' ति-कतराणं कान्याश्रित्य द्रव्यापेक्षया प्रदेशापेक्षया
उभयापेक्षया वाऽल्पानि विशेषधीनत्वादिना बहूनि असं-
ख्येयगुणत्वादिना तुल्यानि समसंख्यत्वेन विशेषाधिकानि
किंचिदाधिक्येनेति वाशब्दाः पक्षान्तरवृत्तिद्योतकाः, इति
पृष्टे वाचः क्रमवर्तित्वाद् द्रव्यार्थतापेक्षया तावदुत्तरमुच्यते,
तत्र—'सवत्थोवाइं नैगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं द-
व्वड्डयाए' ति-नैगमववहारयोः द्रव्यार्थतामपेक्ष्य तावद-
वक्त्रव्यकद्रव्याणि सर्वेभ्यांऽन्येभ्यः स्तोकानि सर्वस्तो-

कानि अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु द्रव्यार्थतामेवापेक्ष्य विशेषाधिकानि कथम् ? वस्तुस्थितिस्वभावात्, उक्तं च—“एषसि खं भंते । परमाणुपोगलाणं दुपपसियाणं खंधाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा० ? , गोयमा । दुपपसिपहिंतो खंधेहिंतो परमाणुपोगला बहुग ” ति—तेभ्योऽपि आनुपूर्वीद्रव्याणि द्रव्यार्थतयैवासंख्येयगुणानि, यतोऽनानुपूर्वीद्रव्येष्वेव वक्लव्यकद्रव्येषु च परमाणुलक्षणं द्रव्यणुकस्कन्धलक्षणं चैकैकमेव स्थानं लभ्यते, आनुपूर्वीद्रव्येषु तु त्र्यणुकस्कन्धादीन्येकोत्तरवृद्धयानन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तान्यनन्तानि स्थानानि प्राप्यन्ते, अतः स्थानवहुत्वादानुपूर्वीद्रव्याणि पूर्वभ्योऽसंख्यातगुणानि । ननु यदि तेषु स्थानान्यनन्तानि तर्ह्यनन्तगुणानि पूर्वभ्यस्तानि कस्मान्न भवन्तीति चेत्, नैवम्, यतोऽनन्ताणुकस्कन्धाः केवलानानुपूर्वीद्रव्योभ्योऽप्यनन्तभागवर्तित्वात् स्वभावादेव स्तोका इति न किञ्चित्तरिह वद्व्यते अतो वस्तुवृत्त्या किलासंख्यातान्येव तेषु स्थानानि प्राप्यन्ते तदपेक्षया त्वसंख्यातगुणान्येव तानि एतच्च पूर्वं भागद्वारे लिखितप्रज्ञापनासूत्रात्सर्वं भावनीयमित्यलं विस्तरेण । उक्तं द्रव्यार्थतया अल्पवहुत्वम्, इदानीं प्रदेशार्थतया तदेवाह—‘पपसदुयाए सव्वथोवाइ नेगमववहाराणमि’ त्यादि, नैगमव्यवहारयोः प्रदेशार्थतया अल्पवहुत्वे चिन्त्यमाने अनानुपूर्वीद्रव्याणि सर्वेभ्यः स्तोकानि, कुत इत्याह—‘अपपलदुयाए’ ति—प्रदेशलक्षणस्यार्थस्य तेष्वभावादित्यर्थः, यदि हि तेषु प्रदेशाः स्युस्तदा द्रव्यार्थतायामिव प्रदेशार्थतायामप्यवक्लव्यकपेक्षयाधिकत्वं स्यात्, नचैतदस्ति “परमाणुरप्रदेश” इति वचनाद् अतः सर्वस्तोकान्येतानि, ननु यदि प्रदेशार्थता तेषु नास्ति तर्हि तया विचारोऽपि तेषां न युक्त इति चेत्, न, एतदेवम्—प्रकृष्टः—सर्वसूक्ष्मः पुद्गलास्तिकायस्य देशो—निरंशो भागः—प्रदेश इति व्युत्पत्तेः प्रतिपरमाणुप्रदेशार्थताभ्युपगम्यत एव आत्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्तरापेक्षया त्वप्रदेशार्थतयैत्यदोषः, अवक्लव्यकद्रव्याणि प्रदेशार्थतयाऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि, यतः किलासत्कल्पनया अवक्लव्यकद्रव्याणां षष्टिः अनानुपूर्वीद्रव्याणां तु शतम्, ततो द्रव्यार्थताविचारे एतानीतरापेक्षया विशेषाधिकान्युक्तानि, अत्र तु प्रदेशार्थताविचारे अनानुपूर्वीद्रव्याणां निष्प्रदेशत्वात्तदेव शतमवस्थितम् अवक्लव्यकद्रव्याणां त्विह प्रत्येकं द्विप्रदेशत्वाद् द्विगुणितानां त्रिशत्युत्तरं प्रदेशशतं जायते इति तेषामितरेभ्यः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकत्वं भावनीयम् । आनुपूर्वीद्रव्याणि प्रदेशार्थतया अवक्लव्यकद्रव्येभ्योऽनन्तगुणानि भवन्ति, कथम् ? यतो द्रव्यार्थतयापि तावदेतानि पूर्वभ्योऽसंख्यातगुणान्युक्तानि, यदा तु संख्यातप्रदेशिकस्कन्धानामसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धानामनन्ताणुकस्कन्धानां च सम्बन्धिनः सर्वेऽपि प्रदेशा विवक्ष्यन्ते तदा महानसौ राशिर्भवेतीति प्रदेशार्थतयाऽमीषां पूर्वभ्योऽनन्तगुणत्वं भावनीयम् । उक्तं प्रदेशार्थतयाऽल्पवहुत्वम् । इदानीमुभयार्थतामाश्रित्य तद्वाह—‘दव्वदुपपसदुयाए’ इत्यादि, इहोभयार्थताधिकारेऽपि यदेवालपं तदेवाऽऽदौ दर्श्यते—अवक्लव्यकद्रव्याणि च सर्वाऽह्वानि इति प्रथममेवोक्तम्, ‘सव्वथोवाइ नेगमववहाराणं’ अवत्त्व-

गद्व्वाइ दव्वदुयाए’ ति—अपरं चोभयार्थताधिकारेऽपि—“अणुपुष्पिद्व्वाइ दव्वदुयाए” इत्यादि य-
उक्तम्—‘अपपसदुयाए’ ति—तदात्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्तराभावतोऽनानुपूर्वीद्रव्याणामप्रदेशिकत्वादिति मन्तव्यम् । ततश्चेदमुक्तं भवति—द्रव्यार्थतया अप्रदेशार्थतया च विशिष्टान्यनानुपूर्वीद्रव्याण्यवक्लव्यकद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि, शेषभावना तु प्रत्येकचिन्तावत्सर्वा कार्या । आह—यद्येवं प्रत्येकचिन्तायामेव प्रस्तुतोऽर्थः सिद्धः किमनयोभयार्थताचिन्तयेति चेत्, नैवम्, यत आनुपूर्वीद्रव्येभ्यस्तत्प्रदेशाः क्रियताप्यधिका इति प्रत्येकचिन्तायां न निश्चितम्, अत्र तु—‘ताइं चैव पपसदुयाए अणंतगुणाइं’ इत्यनेन तच्चिन्तितमेव ततोऽनवगतार्थप्रतिपादनार्थत्वात्प्रत्येकायस्थातो भिन्नैवोभयवस्था वस्तूनामिति दर्शनार्थत्वाच्च युक्तमेवोभयार्थताचिन्तनमित्यदोषः । तदेवमुक्तो नवविधोऽप्यनुगम इति निगमयति । ‘से तं अणुगमे’ ति । तद्वरणं च समर्थिता नैगमव्यवहारयोरनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी इति निगमयति । ‘से तं नेगमे’ त्यादि, व्याख्याता नैगमव्यवहारनयमतेन अनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ।

(५) साम्प्रतं संग्रहनयमतेन तामेव व्याचिख्यासुराह—

से किं तं संगहस्स अणोवणिहिआ दव्वाणुपुष्पी ? , संगहस्स अणोवणिहिआ दव्वाणुपुष्पी पंचविहा पसत्ता, तं जहा—अदुपयपरूवणया १, भंगसमुक्कित्तणया २, भंगोवदंसणया ३, समोअरे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-६०)

सामान्यमात्रसंग्रहणशीलः संग्रहो नयः, अथ तस्य संग्रहनयस्य किं तद्वस्वनौपनिधिकीद्रव्यानुपूर्वीति प्रश्नः, आह—ननु “नेगमसंगहववहारे” त्यादिस्वप्नक्रमप्रामाण्यान्नैगमानन्तरे संग्रहस्योपन्यासो युक्तः, तत्किमिति व्यवहारमपि निर्दिश्य ततोऽयमुच्यत इति, सत्यम्, किं तु—नैगमव्यवहारयोरत्र तुल्यमतत्वाज्ज्ञाघवार्थं युगपत्तन्निदेशं कृत्वा पञ्चात्संग्रहो निर्दिष्ट इत्यदोषः, अत्र निर्वचनमाह—‘संगहस्स अणोवणिहिया दव्वाणुपुष्पी पंचविहा पणत्त’ ति—संग्रहनयमतेनाप्यनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी प्राक्प्ररूपितशब्दार्था पञ्चभिरर्थपदप्ररूपणतादिभिः प्रकारैर्विचार्यमाणत्वात् पञ्चविधाञ्चप्रकारा प्रज्ञप्ता, तदेव दर्शयति—‘तं जहे’ त्यादि, अत्र व्याख्या पूर्ववदेव ।

से किं तं संगहस्स अदुपयपरूवणया १, संगहस्स अदुपयपरूवणया तिपएसिए आणुपुष्पी चउप्पएसिए आणुपुष्पी ०जाव दसपएसिए आणुपुष्पी संखिजपएसिए आणुपुष्पी असंखिजपएसिए आणुपुष्पी अणंतपएसिए आणुपुष्पी, परमाणुपुगले अणणुपुष्पी, दुपएसिए अवत्त्वए । सेत्तं(तं)संगहस्स अदुपयपरूवणया । (सूत्र-६१)

यावत् ‘तिपएसिए आणुपुष्पी’ इत्यादि—इह पूर्वमेकास्त्रिप्रदेशिक आनुपूर्वी अनेके त्रिप्रदेशिका आनुपूर्वी इत्याद्युक्तम्, अत्र तु संग्रहस्य सामान्यत्वादित्वात्सर्वेऽपि त्रिप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी इमां चात्र युक्तिमयमभिधत्ते—त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धास्त्रिप्रदेशिकत्वसामान्याद्व्यतिरेकिणः, अव्यतिरेकिणो वा? , यद्याद्यः पक्षस्तर्हि ते त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धाः त्रिप्रदेशिका

एव न भवन्ति, तत्सामान्यव्यतिरेकत्वात्, द्विप्रदेशिकादि-
चदिति । अथ चरमः पक्षस्तर्हि सामान्यमेव ने तदव्यतिरे-
कान्तत्वरूपघटसामान्यं चैकस्वरूपमेवेति सर्वेऽपि त्रिप्रदे-
शिका एकैवानुपूर्वी एवं चतुःप्रदेशिकत्वसामान्याऽव्यतिरे-
कात्सर्वेऽपि चतुःप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी, एवं यावदनन्तप्रदे-
शिकत्वसामान्याव्यतिरेकान्सर्वेऽप्यनन्तप्रदेशिका एकैवानु-
पूर्वी इत्यविशुद्धसंग्रहनयमत्तं विशुद्धसंग्रहनयमनेन तु सर्वेषां
त्रिप्रदेशिकादीनामनन्ताणुकपर्यन्तानां स्कन्धानामानुपूर्वी-
त्वसामान्याव्यतिरेकाद् व्यतिरेके चानुपूर्वीत्वाभावप्रसङ्गा-
त्सर्वाऽप्येकैवानुपूर्वीति । एवमनानुपूर्वीत्वसामान्याव्यतिरे-
कात्सर्वेऽपि परमाणुपुद्गला एकैवानुपूर्वी, तथा अवक्र-
व्यकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽपि द्विप्रदेशिकस्कन्धा एक-
मेवावक्रव्यकमिति सामान्यवादित्वेन सर्वत्र बहुवचनाभावः ।
'सेत्तमि' त्यादि, निगमनम् ।

भङ्गसमुत्कीर्त्तनतां निर्दिदिच्छुराह—

एआए णं संगहस्स अट्टपयपरूवणयाए किं पओअणं १,
एआए णं संगहस्स अट्टपयपरूवणयाए संगहस्स भंगसमु-
क्किचणया कज्झ । से किं तं संगहस्स भंगसमुक्किचणया १,
संगहस्स भंगसमुक्किचणया अत्थि आणुपुन्वी १, अत्थि
अण्णपुन्वी २, अत्थि अवत्तव्वए ३, अहवा-अत्थि
आणुपुन्वी अ, अण्णपुन्वी अ ४, अहवा-अत्थि आणु-
पुन्वी अ, अवत्तव्वए अ ५, अहवा-अत्थि अण्णपुन्वी
अ, अवत्तव्वए अ ६, अहवा-अत्थि आणुपुन्वी अ अण्ण-
पुन्वी अ अवत्तव्वए अ ७, एवं सत्तभंगा । सेत्तं संग-
हस्स भंगसमुक्किचणया । एआए णं संगहस्स भङ्गसमुक्कि-
चणयाए किं पओअणं १, एआए णं संगहस्स भंगसमु-
क्किचणयाए संगहस्स भंगोवदंसणया कीरह । (सूत्र-६२)

'एआए णमि' त्यादि, अत्रापि व्याख्या कृतैव द्रष्टव्या या-
वत् 'अत्थि आणुपुन्वी' त्यादि, इहैकवचनान्ताग्रय, एव
प्रत्येकभङ्गाः, सामान्यवादित्वेन व्यक्रियद्वुत्वाभावना बहु-
वचनाभावाद् आनुपूर्व्याद्विपक्षस्य च त्रयो द्विकयोगा
भवन्ति, एकैकस्मिंश्च द्विकयोगे एकवचनान्त एक एव
भङ्गः, त्रिकयोगेऽपि एक एवैकवचनान्त इति, सर्वेऽपि
सप्त भङ्गाः संपद्यन्ते, शेषास्त्वेकानविंशतिर्वहुवचनेन संभवि-
त्वाच्च भवन्ति । अत्र स्थापना-आनुपूर्वी १ अनानुपूर्वी १
अवक्रव्यक १ इति त्रयः प्रत्येकभङ्गाः, आनुपूर्वी १ अना-
नुपूर्वी १ इति प्रथमो द्विकयोगः, आनुपूर्वी १ अवक्रव्यक १
इति द्वितीयो द्विकयोगः, अनानुपूर्वी १ अवक्रव्यक इति
तृतीयो द्विकयोगः, आनुपूर्वी १ अनानुपूर्वी १ अवक्रव्य-
क १ इति त्रिकयोगः, एवमेते सप्त भङ्गाः । 'सेत्तमि' त्यादि
निगमनम् ।

भङ्गापदश्रुततां विभण्णपुराह—

से किं तं संगहस्स भंगोवदंसणया १, संगहस्स भंगो-
वदंसणया तिपएसिया आणुपुन्वी परमाणुपोग्गला अ-
ण्णपुन्वी दुपएसिया अवत्तव्वए, अहवा-तिपएसिया

अ परमाणुपोग्गला य आणुपुन्वी य, अण्णपुन्वी य,
अहवा-तिपएसिया य दुपएसिया अ आणुपुन्वी य अ-
वत्तव्वए य, अहवा-परमाणुपोग्गला अ दुपएसिया य
अण्णपुन्वी य अवत्तव्वए य, अहवा-तिपएसिया य
परमाणुपोग्गला य दुपएसिया य आणुपुन्वी य अण्ण-
पुन्वी य अवत्तव्वए य । सेत्तं संगहस्से भंगोवदं-
सणया । (सूत्र-६३)

अत्राऽपि सप्त भङ्गास्त एवाऽर्थकथनपुरस्सरं भावनीयाः,
भावायस्तु सर्वः पूर्ववत्, 'सेत्तमि' त्यादि निगमनम् ।

अथ समवताराऽभिधत्तस्यां प्रांऽऽह—

से किं तं संगहस्स समोअरे १, संगहस्स समोअरे सं-
गहस्स आणुपुण्विदव्वाइ कहिं समोअरंति १, किं आणुपु-
ण्विदव्वेहिं समोअरंति १, अण्णपुण्विदव्वेहिं समोअ-
रंति १, अवत्तव्वगदव्वेहिं समोअरंति १, संगहस्स आणुपु-
ण्विदव्वाइ आणुपुण्विदव्वेहिं समोअरन्ति, णो अण्णपु-
ण्विदव्वेहिं समोअरंति, णो अवत्तव्वगदव्वेहिं समोअरंति,
एवं दोएण वि सट्ठाणे सट्ठाणे समोअरंति । सेत्तं (तं)
समोअरे । (सूत्र-६४)

'से किं तं संगहस्स समोअरे' इत्यादि । इदं च द्वारे
पूर्ववच्चिखिलं भावनीयम् ।

अथाऽनुगमं व्याचिख्यासुराह—

से-किं तं अणुगमे १, अणुगमे अट्टविहे पण्णे, तं जहा-
संतपयपरूवणया १

दव्वपमाणं च २ खित्त ३ फुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग ७ भावे ८ अप्पावहुं णऽत्थि ॥ १+ ॥

'से किं ते अणुगमे' त्ति—अत्रोत्तरम्, 'अणुगमे अट्टविहे
पण्णे' इति पूर्वं नवविधं उक्त्वाऽत्र त्वपविध एव, अल्प-
बहुत्वद्वाराभावात्तदेवापविधत्वे दृश्यानि-नदृश्यत्वं पदश-
नाथः 'संतपयगाहा' इयं पूर्वं व्याख्यातैव नवरम् 'अ-
प्पावहुं नऽत्थि' संग्रहस्य सामान्यवादित्वेन सामान्यस्य च
सर्वत्रैकत्वादल्पबहुत्वविचारोऽत्र न संभवतीत्यर्थः ।

तत्र सत्पदप्रकरणताभिधानार्थमाह—

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ किं अत्थि १, नऽत्थि १ ।
नियमा अत्थि, एवं दोएण वि X ।

'संगहस्से' त्यादि, ननु संग्रहविचारे प्रकाशे आनुपूर्वी-
द्रव्याणि सन्तीत्यनुपपन्नम् आनुपूर्वीसामान्यस्यैकस्य ते
नास्तित्वाभ्युपगमात् सत्यं मुख्यरूपतया सामान्यमेवास्ति,
गुणभूतं च त्रयवहारमात्रनिबन्धनं द्रव्यधातुत्वमप्यसौ चद-
तीत्यदोषः शेषभावना पूर्ववदिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ किं संखेजाइ, असंखेजाइ,

अणंताई ? । नो संखिज्जइ, नो असंखिज्जइ, नो अणंताई ।
निअमा एगो रासी, एवं दोषिण वि + ।

द्रव्यप्रमाणद्वारे यदुक्तं नियमा ' एगो रासि ' ति—अत्राह-
ननु यदि संख्येयादिस्वरूपाण्येतानि न भवन्ति तर्ह्येको
राशिरित्यपि नोपपद्यते, द्रव्यबाहुल्ये सति तस्योपपद्यमान-
त्वाद्, ग्रीष्मादिराशिषु तथैव दर्शनात्, सन्यं कित्वेको
राशिरिति वदतः कोऽभिप्रायः, बहुनामपि तेषामानुपू-
र्वीत्वसामान्येनैकेन श्राद्धीकृतत्वादेकत्वमेव, किं च यथा
विशिष्टैकपरिणामपरिणते स्कन्धे तदारम्भकाऽवयवानां
बाहुल्येऽप्येकैव मुख्या, तद्वदत्राऽऽनुपूर्वीद्रव्यबाहुल्येऽपि
तत्सामान्यस्यैकरूपत्वादेकत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते,
तद्वशेनैव तेषामानुपूर्वीत्वसिद्धेः, अन्यथा तदभावप्रसङ्गात्,
तस्मान्मुख्यस्यैकत्वस्याऽनेन कर्त्ताकृतत्वात्संख्येयरूपतादि-
निषेधो गुणभूतानि तु द्रव्याण्याश्रित्य राशिभावोऽपि न
विरुध्यते, एवमन्यत्रापि भावनीयमित्यलं प्रपञ्चेन ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ लोगस्स कइ भागे-होज्जा ? ।
किं संखेज्जइभागे होज्जा असंखेज्जइभागे होज्जा । संखे-
ज्जेसु भागेषु होज्जा असंखेज्जेसु भागेषु होज्जा सव्व-
लोए होज्जा ? , नो संखिज्जइभागे होज्जा नो असंखेज्जइ-
भागे होज्जा नो संखेज्जेसु भागेषु होज्जा णो असंखेज्जेसु
भागेषु होज्जा; णिअमा सव्वलोए होज्जा, एवं दोषि वि ।
संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ लोगस्स किं संखेज्जइभागं फु-
संति असंखेज्जइभागं फुसंति । संखेज्जे भागे फुसंति असं-
खेज्जे भागे फुसंति सव्वलोअं फुसंति, नो संखेज्जइभागं
फुसंति नो असंखेज्जइभागं फुसंति । नो संखेज्जे भागे फु-
संति नो असंखेज्जे भागे फुसंति । णिअमा सव्वलोगं फु-
संति । एवं दोषि वि + ।

क्षेत्रद्वारे—'नियमा सव्वलोए होज्ज' ति—आनुपूर्वीसामा-
न्यस्यैकरूपत्वाद् सर्वलोकव्यापित्वाच्चेति भावनीयम्, (ए-
कत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते, तद्वशेनैव तेषामानु-
पूर्वीद्वाराण्येव) एवमितरद्वयेऽप्यभ्यूह्यमिति स्पर्शनाद्वारम-
न्येकमेव चिन्तनीयमिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ कालओ केवच्चिरं होन्ति?,
णिअमा सव्वद्वा, एवं दोषि वि । संगहस्स आणुपुण्वि-
दव्वाणं कालओ केवच्चिरं अन्तरं होइ ? , नऽत्थि अंतरं,
एवं-अणाणुपुण्वीदव्वाणं, अवत्तव्वगदव्वाण वि + ।

कालद्वारेऽपि तत्सामान्यस्य सर्वदा अव्यवच्छिन्नत्वात्
त्रयाणामपि सर्वाऽद्वावस्थानं भावनीयमिति, अत एवाऽ-
न्तरद्वारे नास्त्यन्तरमित्युक्तं, तद्भावव्यवच्छेदस्य कदाचिद-
प्यभावादिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ सेसदव्वाणं कति भागे हो-
ज्जा ? , किं संखेज्जइ भागे होज्जा असंखेज्जइभागे होज्जा,
संखेज्जेसु भागेषु होज्जा असंखेज्जेसु भागेषु होज्जा ? ।

नो संखेज्जइभागे होज्जा नो असंखेज्जइभागे होज्जा नो
संखेज्जेसु भागेषु होज्जा नो असंखेज्जेसु भागेषु होज्जा
णियमा तिभागे होज्जा, एवं दोषि वि X ।

भागद्वारे—'नियमा तिभागे होज्ज' ति—त्रयाणां राशीना-
मेको राशिस्त्रिभाग एव वर्त्तत इति भावः, यत्तु राशिगत-
द्रव्याणां पूर्वोक्तमल्पबहुत्वं तदत्र न गण्यते, द्रव्याणां प्रस्तु-
तनयमते व्यवहारसंवृत्तिमात्रेणैव सत्त्वादिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ कतरम्मि भावे होज्जा ? ,
णिअमा साइपारिणामिए भावे होज्जा, एवं दोषि वि + ।

भावद्वारे—'सादिपारिणामिए भावे होज्ज' ति—यथा
आनुपूर्व्यादिद्रव्याणामेतद्भाववर्त्तित्वं पूर्वं भावितं, तथा-
अत्रापि भावनीयम्; तेषां यथास्वं सामान्यादव्यतिरि-
क्तत्वादिति ।

संगहस्स अप्पावहुं नऽत्थि । सेत्तं अणुगमे । सेत्तं संग-
हस्स अणोवणिहिया दव्वाणुपुण्वी । सेत्तं अणोवणिहिया
दव्वाणुपुण्वी । (सूत्र-६५)

अल्पबहुत्वद्वाराऽसंभवस्तु उक्तं एव, इति समर्थितेऽनुममः,
तत्समर्थने च समर्थिता संग्रहनयमतेनानौपनिधिकी द्रव्या-
नुपूर्वी, तत्समर्थने च व्याख्याता सर्वथापीयम्, अतः
'सेत्तमि' त्यादि, निगमवन्नयम् । यता अनौपनिधिकी
द्रव्यानुपूर्वी ।

(६) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टमेवौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी व्या-
चिख्यासुराह—

से किं तं उ(ओ)वणिहिया दव्वाणुपुण्वी ? , उवणिहिया
दव्वाणुपुण्वी तिविहा पप्पत्ता, तं जहा-पुव्वाणुपुण्वी,
पच्छाणुपुण्वी, अणाणुपुण्वी य । (सूत्र-६६)

'से किं तमि' त्यादि, अथ केयं प्राग्विणीतशब्दार्थमात्रा
औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वीति प्रश्नः, अत्र निर्वचनम्—औप-
निधिकी द्रव्यानुपूर्वी त्रिविधा प्रकृता, तद्यथा—पूर्वानुपूर्वी-
त्यादि, उपनिधिर्निक्षेपो विरचनं प्रयोजनमस्या इत्यौपनि-
धिकी द्रव्यविषया आनुपूर्वी-परिपाटिर्द्रव्यानुपूर्वी सा
त्रिप्रकारा, तत्र विवक्षितधर्मास्तिकायादिद्रव्यविशेषस्त-
त्समुदाये यः पूर्वः—प्रथमः तस्मादारभ्यानुपूर्वी-अनुक्रमः—
परिपाटिर्निक्षिप्यते—विरच्यते यस्यां सा पूर्वानुपूर्वी तत्रैव
यः पाश्चात्यः—चरमस्तस्मादारभ्य व्यत्ययेनैवानुपूर्वी-परि-
पाटिर्विरच्यते यस्यां सा निरुक्तविधिना पश्चानुपूर्वी न
आनुपूर्वी अनानुपूर्वी । यथोक्तप्रकारद्वयातिरिक्तस्वरूपेत्यर्थः ।

तत्राऽऽद्यभेदं तावन्निरूपयितुं प्रश्नमाह—

से किं तं पुव्वाणुपुण्वी ? , पुव्वाणुपुण्वी छविहा
पप्पत्ता, तं जहा-धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगा-
सत्थिकाए जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए अद्वासमए ।
सेत्तं पुव्वाणुपुण्वी ।

(धर्मास्तिकायपदव्याख्या ' धम्मत्थिकाय ' शब्दे ' चतुर्थे
भागे वक्ष्यते) (अधर्मास्तिकायव्याख्या ' अध(ह)म्मत्थिकाय '

शब्दे प्रथमभागे ५६७ पृष्ठ गता) (विशेषतः स्वरूपम् 'अ-
स्थिकाय' शब्दे प्रथमभागे ५१३ पृष्ठ गतम्) (आकाशा-
स्तिकायव्याख्या 'आगासस्थिकाय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
प्राप्ता गता) अत्र च जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्ते-
र्धर्माऽस्तिकायस्य तेषामेव स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मा-
स्तिकायस्य सत्त्वं प्रतिपत्तव्यम् । अनु० । (जीवा-
स्तिकायव्याख्या 'जीवस्थिकाय' शब्दे चतुर्थभागे च-
क्ष्यते) पुद्गलास्तिकायस्य तु घटादिकार्यान्वथानुपपत्तः
कालोऽप्यस्ति वकुलाशोकचम्पकादिषु पुष्पफलप्रदानस्या-
नियमेनादर्शनात्, यस्तु तत्र नियामकः स काल इति, स्व-
भावादेव तु तद्वचने, " नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा० " इत्यादि
दुष्प्रसङ्गः, अत्र बहु वक्तव्यं तन्नु नोच्यते ग्रन्थदुरवगमना-
भयादिति । आह—धर्मास्तिकायस्य प्राथम्यम् अधर्मा-
स्तिकायादीनां तु तदनन्तरं क्रमेणेत्यं निर्देशः कुतः सिद्धः ?
येनात्र पूर्वानुपूर्वीरूपता स्यादिति, अत्रोच्यते—आगमे-
इत्यमेव पठितत्वात्प्रापि, कथमित्यमेव पठ इति चेत्,
उच्यते—धर्मास्तिकाय इत्यत्र यदाद्यं 'धर्म' नि. पदं तस्य
माहलिकत्वादधर्मास्तिकायस्य प्रथममुपन्यासः, ततस्तत्प-
तिपक्षत्वादधर्मास्तिकायस्य ततस्तदाधारन्यादाकाशास्ति-
कायस्य ततः स्वाभाविकाऽमूर्तत्वसाम्याज्जीवास्तिकायस्य
ततस्तदुपयोगित्वानुपुद्गलास्तिकायस्य ततो जीवाजीव-
पर्यायत्वात्तदनन्तरमद्धासमयस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वी-
सिद्धिरिति ।

अथ पञ्चानुपूर्वी निरूपयितुमाह—

से किं तं पञ्चानुपुष्वी ? पञ्चाणुपुष्वी, छन्वि० तं०—
अद्धासमए पोगलत्थिकाए जीवत्थिकाए, आगासत्थिकाए
अधम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए । सेत्तं पञ्चा(णु)नुपुष्वी ।

'से किं तं पञ्चाणुपुष्वी' इत्यादि, पाश्चात्यादारभ्य प्रति-
लोमं व्यत्ययेनैव आनुपूर्वी-परिपाटीः क्रियते यस्यां सा
पञ्चानुपूर्वी, अत्रोदाहरणमुत्क्रमेण, इदमेवाह—'अद्धासमये'
त्यादि, गतार्थमेव ।

अथाऽनानुपूर्वी पूर्वं निरूपयति—

से किं तं अणानुपुष्वी ? अणानुपुष्वी एआए चेव
एगाइआए एगुत्तिआए छगच्छगयाए सेहीए अन्नमन्न-
ब्भासो दू(दु)रूवूणो । सेत्तं अणानुपुष्वी । (सूत्र-६७)

'से किं तं' इत्यादि, अत्र निर्वचनम्—'अणानुपुष्वी
एताए चेव' इत्यादि, न विद्यते आनुपूर्वी-यथोक्तपरिपाटी-
द्वयरूपा यस्यां सा अनानुपूर्वी, विवक्षितपदानामनन्तरो-
क्तक्रमद्वयमुल्लङ्घ्य परस्पराऽसदृशैः संभवद्विभङ्गकैर्यस्यां वि-
रचना क्रियते साऽनानुपूर्वीत्यर्थः । का पुनरियमित्याह—
'अन्नमसब्भासो' ति—अन्योन्यम्-परस्परमभ्यासो गुणनम्
अन्योन्याभ्यासः 'दू(दु)रूवूणो' ति—द्विरूपन्यूनः आद्यन्त-
रूपरहितः अनानुपूर्वीति संटङ्कः । कस्यां विषये योऽसा-
वभ्यास इत्याह—अणायाम्-पङ्क्तौ, कस्यां पुनः अणयामित्याह—
'एताए चेव' ति—अस्यामेवाऽनन्तराधिकृतधर्मास्तिकाया-
दिसंबन्धिन्याम्, कथंभूतायामित्याह—एक आदिर्धस्यां सा

एकादिकी एकैक उत्तरः प्रवर्द्धमानो यस्यां सा एकोत्तरा
तस्याम्, पुनः कथंभूतायामित्याह—'छगच्छगताए' ति-
पराणां गच्छः-समुदायः पद्गच्छस्तं गता-प्राप्ता पद्गच्छ-
गता तस्यां धर्मास्तिकायादिवस्तुपट्टविषयायामित्यर्थः ।
आदौ व्यवस्थापितैककायाः पर्यन्ते न्यस्तपदकाया धर्मा-
स्तिकायादिवस्तुपदकविषयायाः पङ्क्त्यां परस्परगुणे भ-
ङ्गकसंख्या भवति सा आद्यन्तभङ्गकद्वयरहिता अनानुपूर्वी-
ति भावार्थः तत्रोर्ध्वाधः किलैककादयः पदपर्यन्ताः अङ्काः
स्थापिताः, तत्र चैककेन द्विके गुणिते जातौ द्वावेव, ता-
भ्यां त्रिको गुणिनो जाताः पट्, तैरपि चतुष्को गुणितो
जाता चतुर्विंशतिः, पञ्चकस्य तु तद्गुणे जातं विंशं शतं,
पदकस्य तद्गुणे जातानि विंशत्याधिकानि सप्तशतानि,
स्थापना ६-५-४-३-२-१, आगतम्-७२०, अत्राद्यो भङ्गः
पूर्वानुपूर्वी, अन्यश्च (स्तु) पञ्चानुपूर्वीति तदपगमे शेषाण्य-
ष्टादशाक्षराणि सप्तभङ्गकशतान्यनानुपूर्वीति मन्तव्यानि ।
अत्र च भङ्गकस्वरूपान्यनार्थं करणगाथा—

" पुञ्चाणुपुष्विद्विद्वा, समयाभेपण कुरु जहा जेड्ड ।

उवरिमतुल्लं पुरआ, निसेज्ज पुव्वकमो सेसे ॥ १ ॥ " इति ।

व्याख्या इह विवक्षितपदानां क्रमेण स्थापना पूर्वार्-
नुपूर्वीत्युच्यते, तस्याः 'हेट्टु' ति-अधस्तात्-द्वितीया-
दिभङ्गकान् जिज्ञासुः 'कुरु' ति—स्थापय एकादीनि-
पदानि शेषः, कथमित्याह—ज्येष्ठस्यानतिक्रमेण यथाज्येष्ठे
यो यस्यादौ स तस्य ज्येष्ठः, यथा द्विकस्यैको ज्येष्ठः
त्रिकस्य त्वैककाऽनुज्येष्ठश्चतुष्कादीनां तु स एव ज्ये-
ष्ठानुज्येष्ठ इति, एवं त्रिकस्य द्विका ज्येष्ठः स एव चतु-
ष्कस्थानुज्येष्ठः पञ्चकादीनां तु स एव ज्येष्ठानुज्येष्ठः इत्यादि.
एवं च सति उपरितनाङ्कस्य अधस्ताज्येष्ठो निक्षिप्यते,
तत्रालभ्यमाने अनुज्येष्ठः, तत्राप्यलभ्यमाने ज्येष्ठानुज्येष्ठ
इति यथाज्येष्ठं निक्षेपं कुर्यात्, कथमित्याह—समयाऽभेद-
नति समयः-सङ्केतः प्रस्तुतभङ्गकरचनव्यवस्थां तस्य अ-
भेदः-अनतिक्रमः, तस्य च भेदस्तदा भवति यदा तस्मिन्नेव
भङ्गके निक्षिप्ताङ्कसदृशोऽपरोऽङ्कः पतति, ततो यथोक्तं स-
मयभेदं वर्ज्यमेव ज्येष्ठाद्यङ्कनिक्षेपं कुर्यात्, उक्तं च—
" ज-
हियम्मि उ निक्षिपत्तं, पुणरपि सो चेव होइ कायव्वो ।
सो होइ सपयभेआं, वर्ज्जयव्वो पयसेण ॥ १ ॥ " निक्षिप्तस्य
चाङ्कस्य यथासंभवं 'पुरउ' ति—अग्रतः उपरितनाङ्कतुल्यं-
सदृशं यथा भवत्येवं न्यसेत्, उपरितनाङ्कसदृशानिवाङ्का-
निक्षिपेदित्यर्थः, 'पुव्वकमो सेसे' ति—स्थापितशेषानङ्का-
निक्षिप्ताङ्कस्य यथासंभवं पृष्ठतः-पूर्वक्रमेण स्थापयेदित्यर्थः,
यः संख्यया लघुरेककादिः स प्रथमं स्थाप्यते वस्तुतया
महान् द्विकादिः स पश्चादिति पूर्वक्रमः, पूर्वानुपूर्विलक्षणे
प्रथमभङ्गके इत्यमेव दृष्ट्वादिति भावः इत्यक्षरघटना । भा-
वार्थस्तु दिङ्मात्रदर्शनार्थं सुखाधिगमाय च त्रीणि पदा-
न्याश्रित्य तावत् दर्शयते, तेषां च परस्पराभ्यासे षड् भङ्ग-
का भवन्ति, ते चैवमानीयन्ते—पूर्वानुपूर्विलक्षणस्तावत्प्रथमो
भङ्गः, तद्यथा-१-२-३ अस्याश्च पूर्वानुपूर्व्या अधस्ताद्भङ्ग-
करचने क्रियमाणे एककस्य तावज्ज्येष्ठ एव नास्ति, द्वि-
कस्य तु विद्यते एकः, स तदधो निक्षिप्यते, तस्य चाग्रत-
स्त्रिको दीयते, " उवरिमतुल्लमि " त्यादिवचनान्, पृष्ठ-

तस्तु स्थापितशेषो द्विको दीयते, ततोऽयं द्वितीयो भङ्गः २-१-३ अत्र च द्विकस्य विद्यते एकको ज्येष्ठः, परं नासौ तदधस्ताद्विचिप्यते, अग्रतः सदृशाङ्गपातेन समयभेदप्र-
सङ्गात्, एकस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, त्रिकस्य तु विद्यते द्विको ज्येष्ठः, स तदधस्ताद्विचिप्यते, अत्र चाग्रभागस्य तावत्संभव एव पृष्ठनस्त्वस्थापितशेषावेककत्रिकौ क्रमेण स्थाप्येते "पुर्ववक्त्रमो सेसे चि" वचनात्, ततस्तृतीयोऽयं भङ्गः १-३-२, अत्राप्येककस्य ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु ज्येष्ठोऽस्ति द्विको न च चिप्यते अग्रे सदृशाङ्गपातेन स-
मयभेदापसेस्ततोऽस्यैवानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते, अग्र-
तस्तु द्विकः "उवरिमतुल्लमि" त्यादिवचनात्, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषद्विको दीयते इति चतुर्थोऽयं भङ्गः ३-१-२ एवमनया दिशा पञ्चमपष्ठायप्यभ्यूहौ, सर्वेषां चामीपामियं स्थापना-१-२-३ अत्राप्याद्यभङ्गस्य पूर्वानुपूर्वीत्वादन्त्यस्य च पश्चानुपूर्वीत्वान्मध्यमा एव चत्वारोऽनानुपूर्वीत्वेन म-
न्तव्याः एवमनया दिशा, १-२-३ चतुरादिपदसंभाविनोऽ-
पि भङ्गाः भावनीयाः, भूयांसश्चोत्तराध्ययनटीकादिनि-
र्दिष्टाः प्रस्तुतभङ्गानयनोपायाः १-३-२ । सन्ति नचोच्यन्ते अतिविस्तरभयात्, तदर्थिना तु तत एवावधारणीयाः । त-
दिदमत्र तात्पर्यं ३-१-२ पूर्वानुपूर्वी तावद्धर्मास्तिकायस्य प्रथमत्वमेव तदनुक्रमेणाधर्मास्तिकायादीनां द्वितीयादित्वं पश्चानुपूर्वी २-३-१, त्वद्धासमयस्य प्रथमत्वं, पुद्गलास्तिकायादीनां तु प्रतिलोमतया द्वितीयादित्वं अनानुपूर्वी त्व-
नियमेन कच्चिद्भङ्गके ३-२-१, कस्यचित्प्रथमादित्वत्वं वि-
स्तरेण 'सेत्तमि' त्यादि, निगमनं, तदेवमत्र पक्षे धर्मास्तिकायादीनि षडपि द्रव्याणि पूर्वानुपूर्वीदित्वेनोदाहृतानि ।

साम्प्रतं त्वेकमेव पुद्गलास्तिकायमुदाहर्तुमाह—

अहवा-उवनिहिआ दव्वाऽऽणुपुर्वी, तिविहा पषत्ता, तं जहा-पुव्वानुपुर्वी, पच्छानुपुर्वी, अणानुपुर्वी । से किं तं पुव्वानुपुर्वी १, पुव्वानुपुर्वी परमाणुपोग्गले दुपए-
सिए तिपएसिए०जाव दसपएसिए संखिज्जपएसिए अ-
संखिज्जपएसिए अणंतपएसिए । सेत्तं पुव्वानुपुर्वी । से किं तं पच्छानुपुर्वी, पच्छानुपुर्वी अणंतपएसिए असं-
खिज्जपएसिए संखिज्जपएसिए ०जाव दसपएसिए०जाव तिपएसिए दुपएसिए परमाणुपोग्गले । सेत्तं पच्छानुपुर्वी ।

'अहवा' इत्यादि, अत्र औपनिधिकया द्रव्यानुपूर्वी ज्ञा-
तमपि त्रैविध्यं यत्पुनरप्युपन्यस्तं तत्प्रकारान्तरभणनप्र-
स्तावादेवेति मन्तव्यम् ।

से किं तं अणानुपुर्वी १, अणानुपुर्वी एआए चैव एगाइआए एगुत्तरिआए अणंतगच्छगयाए सेढीए अन्न-
मन्नव्वासो दुरूवणो । सेत्तं अणानुपुर्वी । सेत्तं उवणि-
हिआ दव्वाणुपुर्वी । सेत्तं जाणगवतिरित्ता दव्वाणुपुर्वी । सेत्तं नोआगमतो दव्वाणुपुर्वी । सेत्तं दव्वाणुपुर्वी ।
(सूत्र-६८)

'अणंतगच्छगयाए' ति-अत्रैकोत्तरवृद्धिमत्स्कन्धानाम-

नन्तत्वादनन्तानां गच्छ-समुदायोऽनन्तगच्छस्तं गता अ-
नन्तगच्छगता तस्याम्, अत एव भङ्गाः अत्राऽनन्ता एवा-
ऽवसेया इति । शेषभावना च सर्वा पूर्वाऽङ्गानुसारतः स्वयं-
मप्यधसेयेति । आह—ननु यथैकः पुद्गलास्तिकायो नि-
र्दीर्य पुनरपि पूर्वानुपूर्वीदित्वेनोदाहृतः, एवं शेषा अपि
प्रत्येकं किमिति नोदाह्रियन्ते ? अत्रोच्यते-द्रव्याणां क्रमः
परिपाट्यादिलक्षणः पूर्वानुपूर्वीदिविचारः इह प्रकान्तः, स
च द्रव्यबाहुल्ये सति सम्भवति, धर्माऽधर्माऽऽकाशास्तिका-
कायेषु च पुद्गलास्तिकायचनाऽस्ति प्रत्येकं द्रव्यबाहुल्यम् ;
एकैकद्रव्यत्वात्तेषाम्, जीवास्तिकाये त्वनन्तजीवद्रव्यात्मक-
त्वादस्ति द्रव्यबाहुल्यं केवलं परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्या-
णामिव जीवद्रव्याणां पूर्वानुपूर्वीदित्वनिवचनः प्रथमपा-
श्चात्यादिभावो नाऽस्ति, प्रत्येकमसंख्येयप्रदेशत्वेन सर्वेषां
तुल्यप्रदेशत्वात्परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्याणां तु विषमप्रदे-
शिकत्वादिति अद्धासमयस्यैकत्वादेव तदसम्भव इत्यलम-
तिचर्चितेन, तदेवं समर्थिता औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ।
तत्समर्थने च समर्थिता प्रागुद्दिष्टा द्विप्रकारापि द्रव्यानु-
पूर्वी । ततः 'सेत्तमि' त्यादि निगमनानि, इति द्रव्यानुपूर्वी
समाप्ताः उक्ताद्रव्यानुपूर्वी ।

(७) अथ प्रागुद्दिष्टमेव क्षेत्रानुपूर्वी व्याचिख्यासुराह-

से किं तं खेत्ताऽऽणुपुर्वी १, खेत्ताणुपुर्वी दुविहा पषत्ता,
तं जहा-उवणिहिआ य, अणोवणिहिआ य । (सूत्र-६९)
तत्थ णं जा सा उवणिहिआ सा ठप्पा + ।

'से किं तं खेत्ताणुपुर्वी' ति-इह क्षेत्रविषयानुपूर्वी क्षेत्रा-
नुपूर्वी, का पुनरियमित्यत्र निर्वचनं-क्षेत्रानुपूर्वी द्विविधा
प्रज्ञप्ता, तद्यथा-औपनिधिकी, पूर्वोक्तशब्दार्था अनौपनिधि-
की च । तत्र या सा औपनिधिकी सा स्थाप्या, अल्पवक्त्रव्य-
त्वादुपरि वक्ष्यते इत्यर्थः ।

तत्थ णं जा अणोवणिहिया सा दुविहा पषत्ता, तं
जहा-योगमववहारणं, संगहस्स य । (सूत्र-१००)

तत्र या असौ अनौपनिधिकी सा नयवक्त्रव्यताश्रयणाद्
द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-नैगमव्यवहारयोः, संग्रहस्य च;
सम्भवेति शेषः ।

तत्र नैगमव्यवहारसम्भवां तावद्दर्शयितुमाह—

से किं तं योगमववहारणं अणोवणिहिआ खेत्ताऽऽणु-
पुर्वी १, नैगमववहारणं अणोवणिहिया खेत्ताणुपुर्वी
पंचविहा पणत्ता, तं जहा-अट्ठपयपरूवणया १, भंगसमु-
क्किणया २, भंगोवदंसणया ३, समोअरे ४, अणुगमे ५ । से
किं तं योगमववहारणं अट्ठपयपरूवणया १, योगमववहा-
रणं अट्ठपयपरूवणया तिपएसोगादे आनुपुर्वी ०जाव
दसपएसोगादे आनुपुर्वी ०जाव संखिज्जपएसोगादे आनु-
पुर्वी असंखिज्जपएसोगादे आनुपुर्वी, एगपएसोगादे अ-
णानुपुर्वी, दुपएसोगादे अवत्तवण, तिपएसोगादे आनु-
पुर्वीओ ०जाव दसपएसोगादां आनुपुर्वीओ, ०जाव

असंखिजपएसोगाढा आणुपुन्वीओ, एगपएसोगाढा अ-
खानुपुन्वीओ, दुपएसोगाढा अवचत्तवगाई । सेत्तं खेगम-
ववहाराणं अट्टपयपरूवणया । एआए खं खेगमववहाराणं
अट्टपयपरूवणयाए किं पओअणं ? , एआए खेगमवव-
हाराणं अट्टपयपरूवणयाए खेगमववहाराणं भंगसमुक्कि-
चणया कज्जइ । से किं तं खेगमववहाराणं भंगसमुक्कि-
चणया ? , खेगमववहाराणं भंगसमुक्किचणया अत्थि आ-
णुपुन्वी, अत्थि अणानुपुन्वी, अत्थि अवचत्तवए, एवं
दव्वानुपुन्विगमेणं खेत्तानुपुन्वीएऽवि ते चेव छवीसं
भंगा भाणिअव्वा, ०जाव सेत्तं खेगमववहाराणं भंग-
समुक्किचणया । एआए खं खेगमववहाराणं भंगसमुक्कि-
चणयाए किं पओअणं ? , एआए खं खेगमववहाराणं भं-
गसमुक्किचणयाए खेगमववहाराणं भंगोवदंसणया क-
ज्जइ । से किं तं खेगमववहाराणं भंगोवदंसणया ? , खे-
गमववहाराणं भंगोवदंसणया तिपएसोगाढे आणुपुन्वी,
एगपएसोगाढे अणानुपुन्वी, दुपएसोगाढे अवचत्तवए, ति-
पएसोगाढा आणुपुन्वीओ, एगपएसोगाढा अणानुपुन्वी-
ओ, दुपएसोगाढा अवचत्तवगाई, अहवा-तिपएसोगाढे अ,
एगपएसोगाढे अ, आणुपुन्वी अ, अणानुपुन्वी अ । एवं
तहा चेव दव्वानुपुन्विगमेणं छवीसं भंगा भाणिअव्वा
०जाव सेत्तं खेगमववहाराणं भंगोवदंसणया । से किं तं
समोअरे ? , समोअरे खेगमववहाराणं आणुपुन्विदव्वाइं
कहिं समोतरंति ? , किं आणुपुन्विदव्वेहिं समोतरंति ? ,
अणानुपुन्विदव्वेहिं समोतरंति ? , अवचत्तवगदव्वेहिं समो-
तरंति ? , आणुपुन्विदव्वाइं आणुपुन्विदव्वेहिं समोतरंति,
खो अणानुपुन्विदव्वेहिं समोतरन्ति खो अवचत्तवगद-
व्वेहिं समोतरन्ति, एवं तिष्ठि वि सट्ठाणे समोअरंति
चि भाणिअव्वं, सेत्तं समोतारे । से किं तं अणुगमे ? , अ-
णुगमे नवविहे पणत्ते, तं जहा-“संतपयपरूवणया ०जाव
अप्पा वहुं चेव” ? , खेगमववहाराणं आणुपुन्विदव्वाइं किं
अत्थि नऽत्थि ? , णिअमा अत्थि, एवं दोएणि वि + ।

‘से किं तमि’ त्यादि, इह व्याख्या-यथा द्रव्यानुपूर्व्यां त-
थैव कर्त्तव्या, विशेषेण तु चक्ष्यामः, तत्र ‘तिपएसोगाढं आणु-
पुन्वि’ चि-त्रिपु नभःप्रदेशेष्ववगाढः-स्थितः त्रिप्रदेशावगाढ-
कयणुकादिकोऽनन्ताणुकपर्यन्तो द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्व्यां, ननु
यदि द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्व्यां कथं तर्हि तस्य क्षेत्रानुपूर्व्यात्वे ? ,
सत्यं, किन्तु-क्षेत्रप्रदेशत्रयावगाहपर्यायविशिष्टोऽसौ द्र-
व्यस्कन्धो गृहीतो नात्रिशिष्टः, ततोऽत्र क्षेत्रानुपूर्व्याधि-
कारात् क्षेत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्यात्सां गणि क्षेत्रानुपूर्व्याति
न दोषः, प्रदेशत्रयलक्षणस्य क्षेत्रस्यैवात्र मुख्यं क्षेत्रानुपूर्व्या-
त्वं तदधिकारादिव, किन्तु तदवगाढं द्रव्यमपि तत्पर्यायस्य

प्राधान्येन विवक्षितत्वात् क्षेत्रानुपूर्व्यात्वेन न विरुध्यत इति
भावः, यद्येवं तर्हि मुख्यं क्षेत्रं परित्यज्य किमिति तदव-
गाढद्रव्यस्यानुपूर्व्यादिभावश्चिन्त्यते ? , उच्यते-‘सन्तपय-
परूवणये’ त्यादिवच्यमाणबहुतरविचारविषयत्वेन द्रव्यस्य
शिष्यमतिव्युत्पादनार्थत्वात् क्षेत्रस्य तु नित्यत्वेन सदाव-
स्थितमानत्वादचलत्वाच्च प्रायां वक्ष्यमाणविचारस्य सुप्रती-
तत्वेन तथाविधशिष्यमतिव्युत्पादयविषयत्वाद् एवमन्यदपि
कारणमभ्युह्यमित्यलं विस्तरेण । एवं चतुःप्रदेशावगाढा-
दिष्वपि भावना कार्या, यत्तदसङ्ख्यातप्रदेशावगाढा आणु-
पूर्व्याति, असंख्यातप्रदेशेषु चावगाढोऽसंख्याताणुकोऽनन्ता-
णुको वा द्रव्यस्कन्धो मन्तव्यो, यतः पुद्गलद्रव्याणामव-
गाहमित्थं जगद्गुरुवः प्रतिपादयन्ति-परमाणुराकाशस्यै-
कस्मिन्नेव प्रदेशेऽवगाहते, द्विप्रदेशिकादयोऽसंख्यातप्रदेशि-
कान्तास्तु स्कन्धाः प्रत्येकं जघन्यत एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे-
ऽवगाहन्ते, उत्कृष्टतस्तु यत्र स्कन्धे यावन्तः परमाण्वा
भवन्ति स तावत्स्वेव नभःप्रदेशेष्ववगाहते, अनन्ताणुक-
स्कन्धस्तु जघन्यतस्तथैव उत्कृष्टतस्त्वसंख्येयेष्वेव नभःप्र-
देशेष्ववगाहते, नाऽनन्तेषु, लोकाकाशस्यैवासंख्येयप्रदेश-
त्वात्, अलोकाकाशे च द्रव्यस्याऽवगाहाऽभावादित्यलं प्रस-
ङ्गेन, प्रकृतमुच्यते-तत्रानुपूर्व्याप्रतिपक्षत्वादनानुपूर्व्यादिस-
रूपमाह-‘एगपएसोगाढे अणानुपुन्वि’ चि-एकस्मिन्नभः-
प्रदेशेष्ववगाढः स्थितः एकप्रदेशावगाढः परमाणुसङ्ख्यातस्क-
न्धसङ्घातश्च क्षेत्रतोऽनानुपूर्व्याति मन्तव्यः, ‘दुप्पएसोगाढे
अवचत्तवए’ चि-प्रदेशद्वयेऽवगाढो द्विप्रदेशिकादिस्कन्धः
क्षेत्रतोऽवकृत्यकं, शेषो बहुवचननिर्देशादिको ग्रन्थो यथाऽ-
धस्ताद् द्रव्यानुपूर्व्यां व्याख्यातस्तथेहापि तदुक्तानुसारतो
व्याख्येयः यावत् द्रव्यप्रमाणद्वारे ।

खेगमववहाराणं आणुपुन्विदव्वाइं किं संखिजाइं असं-
खिजाइं अणंताइं ? , नो संखिजाइं, असंखिजाइं, खो अ-
णंताइं, एवं दोएणि वि । * नेगमववहाराणं आणुपुन्विद-
व्वाइं अणंताइं, नो संखिजाइं, असंखिजाइं, नो अणंताइं
एवं तिएणि वि X ।

‘खेगमववहाराणं आणुपुन्विदव्वाइं किं संखेजाइं’ इ-
त्यादिप्रश्नः, अत्रोत्तरम्-‘नो संखेजाइमि’ त्यादि ज्यादिप्र-
देशविभागावगाढानि द्रव्याणि क्षेत्रत आनुपूर्व्यात्वेन निर्दि-
ष्टानि, ज्यादिप्रदेशविभागाश्चासङ्ख्यातप्रदेशात्मके लोकेऽ-
सङ्ख्याता भवन्ति, अतो द्रव्यतया बहूनामपि क्षेत्रावगाह-
मप्यत्र तुल्यप्रदेशावगाढानामेकत्वात् क्षेत्रानुपूर्व्यामसङ्ख्या-
तान्येवानुपूर्व्याद्रव्याणि भवन्तीति भावः, एवमेकप्रदेशा-
वगाढं वहपि द्रव्यं क्षेत्रत एकैवाऽनानुपूर्व्यात्युक्तम् । लोके
च प्रदेशा असङ्ख्याता भवन्ति अतस्तत्तुल्यसङ्ख्यात्वादनानु-
पूर्व्याद्रव्याण्यसङ्ख्यायानीति, एवं प्रदेशद्वयेऽवगाढं वहपि
द्रव्यं क्षेत्रत एकमेवावकृत्यकमुक्तं द्विप्रदेशात्मकाश्च विभागा
लोकैऽसङ्ख्याता भवन्त्यतस्तान्यप्यसंख्ययानीति ।

क्षेत्रद्वारे निर्वचनसूत्रे-

नेगमववहाराणं आणुपुन्विदव्वाइं लोगस्स किं संखिजइ
भागे होजा असंखिजइभागे होजा ०जाव सव्वलोए

होजा ? , एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखिज्जइभागे वा होज्जा असंखिज्जइभागे वा होज्जा संखेजेसु भागेषु वा होज्जा असंखेजेसु भागेषु वा होज्जा देखणे वा लोए होज्जा, नाणाद-
व्वाइ पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा, नेगमववहाराणं
अणाणुपुण्विदव्वाणं पुच्छा-एगं दव्वं पडुच्च नो संखिज्जइ-
भागे होज्जा, असंखिज्जइभागे होज्जा, नो संखेजेसु नो अ-
संखेजेसु नो सव्वलोगे होज्जा, नाणादव्वाइ पडुच्च निअमा
सव्वलोए होज्जा, एवं अवत्तव्वगदव्वाणि वि भाणि-
अव्वाणि X ।

'एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जइभागे वा होज्जे'
त्यादि' इह स्कन्धद्रव्याणां विचित्ररूपत्वात् कश्चित्
स्कन्धो लोकस्य संख्येयं भागमवगाह्य तिष्ठति, अन्य-
स्त्वसंख्येयम्, अन्यस्तु संख्येयास्तद्भागानवगाह्य व-
र्त्तते, अन्यस्त्वसंख्येयान् इत्यतस्तत्स्कन्धद्रव्यापेक्षया स-
ङ्ख्येयाऽऽदिभागवर्त्तित्वं भावनीयम्, विशिष्टक्षेत्रावगाहं
पलाञ्छितानां स्कन्धद्रव्याणामेव क्षेत्रानुपूर्वीत्यनोक्तत्वादि-
ति भावः । 'देसुणे वा लोए हाज्ज' ति-देशोने वा
लोके आनुपूर्वीद्रव्यं भवेदिति, अत्राह-नन्वचित्तमहा-
स्कन्धस्य सर्वलोकव्यापकत्वं पूर्वमुक्तं तस्य च समस्तलोक-
वर्त्यसंख्येयप्रदेशलक्षणायां क्षेत्रानुपूर्व्यामवगाढत्वात्परिपूर्ण-
स्यापि क्षेत्रानुपूर्वीत्वं न किञ्चिद्विरुध्यते, अतः तदपेक्षं क्षे-
त्रतोऽप्यानुपूर्वीद्रव्यं सर्वलोकव्यापि प्राप्यते, किमिति दे-
शानलोकव्यापिता प्राच्यते ? , सत्यं, किन्तु-लोकोऽयमानु-
पूर्व्यानुपूर्व्यवक्त्रव्यकद्रव्यैः सर्वदेवाऽऽश्रय एवैष्टव्य इति
समयस्थितिः, यदिचात्रानुपूर्व्याः सर्वलोकव्यापिना निर्दि-
श्यन्त तदाऽनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकद्रव्याणां निरवकाशतया अ-
भावः प्रतीयते, ततः-अचित्तमहास्कन्धपूरिते अपि लो-
के ज्ञान्यतोऽप्येकः प्रदेशोऽनानुपूर्वीविषयत्वेन प्रदेशद्वयं
चाऽवक्त्रव्यकविषयत्वेन विवक्ष्यते, आनुपूर्वीद्रव्यस्य तत्र
सत्त्वेऽप्यप्राधान्यविवक्षणादनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकयोस्तु प्राधा-
न्यविवक्षणादिति भावः, ततोऽनेन प्रदेशत्रयलक्षणेन देशेन
हीनोऽत्र लोकः प्रतिपादित इत्येवम्, उक्तं च पूर्वमुनिभिः-
"महखंधा पुराणे वि, अवत्तव्वगणाणुपुण्विदव्वाइ । जहे-
संगाहाइ, तद्दसणं स लोग्गो ॥ १ ॥" ननु यद्यत्र तर्हि
द्रव्यानुपूर्व्यामपि सर्वलोकव्यापित्वमानुपूर्वीद्रव्यस्य यदुक्तं
तदसङ्गं प्राप्नोति, अनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकद्रव्याणामनवकाश-
त्वेन तत्राप्यभावप्रतीतिप्रसङ्गात्, सर्वकालं च तेषामप्यव-
स्थितिप्रतिपादनात्, नैतद्वं, यतो द्रव्यानुपूर्व्या द्रव्याणा-
मेवानुपूर्व्यादिभाव उक्तो, न क्षेत्रस्य, तस्य तत्रानधिकृत-
त्वाद्, द्रव्याणां चानुपूर्व्यादीनां परस्परभिन्नानामप्येक-
त्रापि क्षेत्रेऽवस्थानं न किञ्चिद्विरुध्यते, एकाऽपवरकान्त-
र्गताऽनेकप्रदीपप्रभावस्थानदृष्टान्तादिसिद्धत्वात्, अतो न
तत्र कस्याप्यनवकाशः, अत्र तु द्रव्याणामौपचारिक एवा-
नुपूर्व्यादिभावो मुख्यस्तु क्षेत्रस्यैव क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारात्,
ततो यदि लोकप्रदेशाः सामस्येनैवानुपूर्व्या क्रोडीकृताः
स्युस्तदा किमन्यदनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकतया प्रतिपद्येत यस्त्व-
ह्वं येष्वकाशप्रदेशेष्वानुपूर्व्यस्तेष्वेवेतरयोरपि सद्भावः क-

थयिष्यते स द्रव्यावगाहभेदेन क्षेत्रभेदस्य विवक्षणात्, अत्र
तु तदविवक्षणादिति, तस्मादनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकविषयप्रदेश-
त्रयलक्षणेन देशेन लोकस्योनता विवक्षितेति । अथवा-आनु-
पूर्वीद्रव्यस्य स्वावयवरूपा देशाः कद्रव्यन्ते यथा पुरुषस्या-
ङ्गुलगादयः, ततश्च विवक्षिते कस्मिंश्चिद्देशे देशिनोऽसद्भावो
विवक्ष्यते, यथा पुरुषस्यैवाङ्गुलीदेशे देशित्वस्यैव तत्र प्रा-
धान्येन विवक्षितत्वादिति भावः, न च वक्त्रव्यं देशिनो
देशं न कश्चिद्विज्ञो दृश्यते, एकान्ताभेद देशमात्रस्य देशि-
मात्रस्य चाभावप्रसङ्गात्, ततश्च समस्तलोकक्षेत्रावगाह-
पर्यायस्य प्राधान्याश्रयादत्राचित्तमहास्कन्धस्यानुपूर्वीत्वे-
ऽपि देशान एव लोकः, स्वकीयैकस्मिन्देसे तस्याऽभावविव-
क्षणात्, तस्मिंश्चानुपूर्व्यव्याप्तदेशे इतरयोस्त्वकाशः सिद्धो
भवतीति भावः । न च देशं देशिभावः कल्पनामात्रं सम्प्र-
त्यादिन्यायनिर्दिष्टयुक्तिसिद्धत्वात् इत्यलं प्रसङ्गं । 'नाणा
दव्वाइमि' त्यादि, ज्यादिप्रदेशावगाहद्रव्यभेदतोऽत्रानुपूर्वी-
णां नानात्वं, तैश्च ज्यादिप्रदेशावगाहैः द्रव्यभेदैः सर्वोऽपि
लोको व्याप्त इति भावः । अत्रानानुपूर्वीचित्तमात्रमेकद्रव्यं
प्रतीय लोकस्यासंख्येयभागवर्त्तित्वमव, एकप्रदेशावगाह-
स्यैवानानुपूर्वीत्वेन प्रतिपादनात्, एकप्रदेशस्य च लोका-
ऽसंख्येयभागवर्त्तित्वादिति, 'नाणादव्वाइ पडुच्च नियमा
सव्वलोए होज्ज' ति-एकैकप्रदेशावगाहैरपि द्रव्यभेदैः स-
मस्तलोकव्याप्तिरिति एवम्- 'अवत्तव्वगदव्वाणि वि' ति-
अवक्त्रव्यकद्रव्यमप्येकं लोकासंख्येयभाग एव वर्त्तते, द्वि-
प्रदेशावगाहस्यैवाऽवक्त्रव्यकत्वेनाभिधानात्, प्रदेशद्वयस्य-
च लोकाऽसंख्येयभागवर्त्तित्वादिति, तथा प्रत्येकं द्विप्र-
देशावगाहैरपि द्रव्यभेदैः समस्तलोकव्याप्तैरनानाद्रव्याणा-
मत्रापि सर्वलोकव्यापित्वमवसेयमिति । अत्राऽऽह-नन्वा-
नुपूर्व्यादिद्रव्याणि त्रीण्यपि सर्वलोकव्यापीनीत्युक्तानि,
ततश्च येष्वेवाकाशप्रदेशेष्वानुपूर्वी तेष्वेवेतरयोरपि सद्भावः
प्रतिपादितो भवति कथं चैनत्परस्परविरुद्धं भिन्नविषयं
व्यपदेशत्रयमेकस्य स्यात् ? , अत्रोच्यते-इह ज्यादिदेशाव-
गाहात् द्रव्याद्विभक्तमेव तावदेकप्रदेशावगाहं ताभ्यां च भिन्ने
द्विप्रदेशावगाहं, ततश्चाध्यस्यावगाहकद्रव्यस्य भेदादाधा-
रस्याप्यवगाहस्य भेदः स्यादेव, तथा च व्यपदेशभेदो युक्त
एव, अनन्तधर्माध्यासिते च वस्तुनि तत्तत्सहकारिसन्नि-
धानात्तत्तद्धर्माभिव्यक्तौ दृश्यते एव समकालं व्यपदेशभेदो,
यथा खड्गकुन्तकवचादियुक्तं देवदत्ते खड्गी कुन्ती कव-
चीत्यादिरिति । इह कांचिद्वाचनान्तरे-'अणाणुपुण्विदव्वाइ
अवत्तव्वगदव्वाणि य जहेव हिंदु' ति-अतिदेश एव दृश्य-
ते तत्र 'हेइ' ति-यथाऽयस्ताद् द्रव्यानुपूर्व्यामनयाः क्षेत्र-
मुक्तं; तथाऽत्रापि ज्ञानव्यमित्यर्थः, तच्च व्याख्यातमेव,
इत्येवमन्यत्रापि यथासंभवं वाचनान्तरमवगन्तव्यमिति ।
गतं क्षेत्रद्वारम् ।

शेगमववहाराणं आणुपुण्विदव्वाइ लोगस्स किं संखे-
ज्जइभागं फुसन्ति असंखिज्जइभागं फुसन्ति संखिजे भागे
फुसन्ति०जाव सव्वलोगं फुसन्ति ? , एगं दव्वं पडुच्च सं-
खिज्जइभागं वा फुसइ संखिज्जइ भागे असंखिज्जइ भागे
संखेजे भागे वा असंखेजे भागे वा देखणं वा लोगं फु-

सह, नाणादन्वाइं पडुच्च शिअंमा संखलोगं फुमंति, अ-
णाणुपुण्वीदन्वाइं अवत्तवगदन्वाइं च जहा खेत्तं नवरं
फुमणा भणिअन्वा + ।

स्पर्शेनाद्वारमपि चेत्यमेव निखिलं भावनीयं. नवरमत्र क-
स्याश्चिद्वाचनया अभिप्रायेणानुपूर्व्यामेकद्रव्यस्य संख्येय-
भागादारभ्य यावदंशोक्तलोकस्पर्शेना भवतीति ज्ञायते, अ-
न्यस्यास्त्वभिप्रायेण अनेख्येयभागादारभ्य यावत्सम्पूर्ण-
लोकस्पर्शेना स्यादित्यवसीयते. एतच्च द्वयमपि बुध्यत एव,
यतो यदि मुख्यतया क्षेत्रप्रदेशानामानुपूर्व्यास्त्वमङ्गीक्रियते त-
दा अनानुपूर्व्यवक्तव्यकयोर्निरवकाशनाप्रसङ्गात्पूर्ववदंशोनना
लोकस्य वाच्या, अथाऽऽनुपूर्व्यरूपे क्षेत्र अवगाढत्वादचित्त
महास्फुटस्यैवानुपूर्व्यात् तर्हि द्रव्यानुपूर्व्यामिवात्रापि से-
पुर्व्वेना लोकस्य वाच्येति नवात्रानुपूर्व्या सकलस्यापि लो-
कस्य स्पष्टत्वादितरयोरवकाशाभाव इति वक्तव्यम्, एकैक-
प्रदेशरूप द्विप्रदेशरूपे च क्षेत्रेऽवगाढानां प्रत्येकमसंख्ये-
यानां द्रव्यभेदानां सद्भावतस्तयोरपि प्रत्येकमसंख्येयभेदयोः
लोके सद्भावाद, द्रव्यावगाहभेदेन च क्षेत्रभेदस्यैव विव-
क्षितत्वादिति भावः, वृश्चहुमनश्चायमपि पक्षो लक्ष्यते,
तत्त्वं तु कर्वाल्लोको विदन्ति । क्षेत्रस्पर्शनयोस्तु विशेषः प्रा-
दिदर्शित एवेति । गतं स्पर्शेनाद्वारम् ।

अथ कालद्वारम्—

शेगमववहाराणं आणुपुण्वीदन्वाइं कालओ केवचिरं
होइ ? एवं तिणिण वि, एगं दव्वं पडुच्च जहणेणं एगं
समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणादन्वाइं पडुच्च
निअमा संवद्धा X ।

तत्र क्षेत्राऽवगाहपर्यायस्य प्राधान्यविवक्षया 'इत्यादिप्र-
देशावगाहद्रव्याणामेवाऽऽनुपूर्व्यादिभावः पूर्वमुक्तः. अत-
स्तेषामेवाऽवगाहस्थितिकालं चिन्तयन्नाह—' एगं दव्वं
पडुच्च ' इत्यादि, अत्र भावना-इह द्विप्रदेशावगाहस्य वा
एकप्रदेशावगाहस्य वा द्रव्यस्य परिणामवैचित्र्यात्प्रदेश-
त्रयाद्यवगाहभवेन आनुपूर्व्याव्यपदेशः संजातः, समयं चैकं
तद्भावमनुभूय पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाहमेकप्रदेशावगाहं
चा तद् द्रव्यं संजातमित्यानुपूर्व्याः समयो जघन्याऽवगाह-
स्थितिः, यदा तु तदेव द्रव्यमसंख्येयं कालं तद्भावमनुभूय
पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाहमेकप्रदेशावगाहं वा जायते
तदा उत्कृष्टतया असंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्य-
ति, अनन्तस्तु न भवति, विवक्षितैकद्रव्यस्यैकावगाहेनो-
त्कृष्टतोऽप्यसंख्यातकालेमवावस्थानादिति, नानाद्रव्याणि
तु सर्वाऽऽदा—सर्वकालमेव भवन्ति इत्यादिप्रदेशावगा-
हद्रव्यभेदानां सदैवाऽस्थानादिति, एवं यदा समयमे-
कैकचित् द्रव्यमेकस्मिन् प्रदेशे अवगाहं स्थित्वा ततो
द्व्यादिप्रदेशावगाहं भवति तदा अनानुपूर्व्याः समयो
जघन्यावगाहस्थितिः, यदा तु तदेवाऽसंख्यातं कालं तदप्येव
स्थित्वा ततो द्व्यादिप्रदेशावगाहं भवति तदोत्कृष्टतोऽसं-
ख्येयोऽवगाहस्थितिकालः नानाद्रव्याणि तु सर्वकालम् एक-
प्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां सर्वदैव सद्भावादिति, अवक्तव्य-
कस्य तु द्विप्रदेशावगाहस्य समयोऽर्ध्वमेकस्मिन्संगादिषु वा

प्रदेशेष्ववगाहप्रतिपत्तौ जघन्यः समयोऽवगाहस्थितिः, अ-
संख्येयकालादूर्ध्वं द्विप्रदेशावगाहं परित्यज्यत उत्कृष्टतो-
ऽसंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्यति, नानाद्रव्याणि तु
सर्वकाले, द्विप्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां सदैव भावादिति, एवं
समानवक्तव्यत्वादितिदिशति एवं ' दोण वि ' ति ।

इदानीमन्तरद्वारम्—

शेगमववहाराणं आणुपुण्वीदन्वाणं अंतरं कालओ के-
वचिरं होइ ? तिणं पि एगं दव्वं पडुच्च जहणेणं एगं
समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणादन्वाइं पडुच्च नऽ-
स्थि अंतरं X ।

' जहणेणं एगं समयं ' ति—अत्र भावना-इह यदा इया-
दिप्रदेशावगाहं किमप्यानुपूर्व्याद्रव्यं समयमेकं तस्याद्वि-
क्षितक्षेत्रादन्यप्रावगाहं प्रतिपद्य पुनरपि केवलमन्यद्रव्य-
संयुक्तं वा तेष्वेव विवक्षितेऽवगाहाकाशप्रदेशेष्ववगाहते ।
तदैकानुपूर्व्याद्रव्यस्य समयो जघन्योऽन्तरकालः प्राप्यते,
' उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ' ति—तदेव यदाऽन्येषु क्षेत्रप्र-
देशेष्वसंख्येयं कालं परिभ्रम्य केवलमन्यद्रव्यसंयुक्तं वा
समागत्य पुनरपि तेष्वेव विवक्षितेऽवगाहाकाशप्रदेशेष्ववगा-
हते तदोत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽन्तरकालः प्राप्यते, न पुनर्द्रव्या-
नुपूर्व्यामिवानन्तः, यतो द्रव्यानुपूर्व्या विवक्षितद्रव्यादन्ये
द्रव्यविशेषा अनन्ताः प्राप्यन्ते, तैश्च सह क्रमेण संयोगे ।
उक्कोऽनन्तः कालः । अत्र तु विवक्षितावगाहक्षेत्रादन्यक्षेत्र-
मसंख्येयमेव, प्रतिस्थानं चावगाहनामाश्रित्य संयोगस्थि-
तिरवाप्यसंख्येयकालैव । ततश्च-असंख्येयं क्षेत्रे परिभ्र-
मता द्रव्येण पुनरपि केवलमन्यसंयुक्तेन वाऽसंख्येयकाला-
त्तेष्वेव नमःप्रदेशेष्ववगाह्यावगाहनीयम्, न च वक्तव्यमसंख्ये-
यऽपि क्षेत्रे पौनःपुन्येन तत्रैव परिभ्रमणे कस्मादनन्तोऽपि
कालो नाच्यत इति ? यत इहासंख्येयक्षेत्रे असंख्येयकाल-
मेवान्यत्र तेन पर्याटितव्यम् तत ऊर्ध्वं पुनस्तस्मिन्नेव विवक्षि-
तक्षेत्रे नियमादवगाहनीयं, वस्तुस्थितिस्त्व(स्वा)भावा(व्या)-
दिति, तत्तदेकीयं व्याख्यानमादर्शितम्, अन्ये तु व्याचक्षते-
यस्मात् इत्यादिप्रदेशलक्षणाद्विवक्षितक्षेत्रात्तदानुपूर्व्याद्रव्यम-
न्यत्र गतं, तस्य क्षेत्रस्य स्वभावादिसंख्येयकालादूर्ध्वं ते-
नैवानुपूर्व्याद्रव्येण चण्णगन्धरसस्पर्शसंख्यादिधर्मैः सर्वथा
तुल्येनान्येन वा तथाविधाऽऽधयेन संयोगे सति नियमात्त-
थाभूताधारनोपपत्तरसंख्येय एवान्तरकाल इति, तत्त्वं तु
कर्वाल्लोको विदन्ति, गम्भीरत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरिति । ' नाणा-
दन्वाइं ' इत्यादि, नहि इत्यादिप्रदेशावगाहानुपूर्व्याद्रव्याणि
युगपत्सर्वाण्यपि तद्भावं विहाय पुनस्तथैव जायन्त इति
कदाचिदपि संभवति, असंख्येयानां तेषां सर्वदेवोक्तत्वा-
दिति भावः, अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येष्वव्यसावैकानेक-
द्रव्याश्रया अन्तरकालवक्तव्यता केवलमनानुपूर्व्याद्रव्यस्यै-
कप्रदेशावगाहस्यावक्तव्यकद्रव्यस्य तु द्विप्रदेशावगाहस्य
पुनस्तथाभवेन अन्तरकालाश्चिन्तनीयः, शेषा तु व्याख्याद्वय-
भावना सर्वाऽपि तथैवेति । उक्तमन्तरद्वारम् ।

सांभ्रतं भागद्वारमुच्यते—

शेगमववहाराणं आणुपुण्वीदन्वाइं सैसदन्वाणं कइ-

भागे होजा १, तिष्ठि वि जहा दव्वाणुपुर्वीए X ।

तत्र च यथा द्रव्याणुपूर्व्यां तथाऽत्राप्याणुपूर्वीद्रव्याणि अनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकलक्षणेभ्यः शेषद्रव्येभ्योऽसंख्यैर्भागैरधिकानि, शेषद्रव्याणि तु तेषामसंख्ययभागे वर्तन्ते इति । अत्राह-ननु ज्यादिप्रदेशावगाढानि द्रव्याणानुपूर्व्य एकैकप्रदेशावगाढान्यानानुपूर्व्यां द्विद्विप्रदेशावगाढान्यवक्त्रव्यकानीति प्राक् प्रतिज्ञातम्, एतानि चानुपूर्व्यादीनि सर्वस्मिन्नपि लोके सन्त्यनो युक्त्या विचार्यमाणान्यानुपूर्वीद्रव्याण्येव स्तोकाणि ज्ञायन्ते, तथाहि-असत्कल्पनया किल लोके त्रिशत्प्रदेशाः, तत्र चानानुपूर्वीद्रव्याणि त्रिशदेव, अवक्त्रव्यकानि तु पञ्चदश आनुपूर्वीद्रव्याणि तु यदि सर्वस्तोकतया त्रिप्रदेशनिष्पन्नानि गण्यन्ते तथापि दशैव भवन्तीति, शेषेभ्यः स्तोकान्येव प्राप्नुवन्ति, कथमसंख्ययगुणानि स्युरिति ? अत्रोच्यते-एकस्मिन्नानुपूर्वीद्रव्ये ये नभःप्रदेशाः उपयुज्यन्ते ते यद्यन्यस्मिन्नपि नोपयुज्येरस्तदा स्यादेवं, तच्च नास्ति यत एकस्मिन्नपि प्रदेशत्रयनिष्पन्ने आनुपूर्वीद्रव्ये ये त्रयः प्रदेशास्त एवाऽन्यान्यरूपतयाऽवगाढेनाधेयद्रव्येणाऽऽक्रान्ताः सन्तः प्रत्येकमनेकेषु त्रिकसंयोगेषु गण्यन्ते, प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदात्, तद्वदे चाधारभेदादिति भावः । एवमन्यान्यपि चतुःप्रदेशावगाढाधेयेनाध्यासितत्वात् त एवानेकेषु चतुष्कसंयोगेष्वनेकेषु पञ्चकसंयोगेषु यावदनेकेष्वसंख्ययकसंयोगेषु प्रत्येकमुपयुज्यन्ते, एवं चतुरादिप्रदेशनिष्पन्नेष्वप्यानुपूर्वीद्रव्येषु ये चतुरादयः प्रदेशास्तेषामप्यन्यान्यसंयोगोपयोगिता भावनीया, तस्मादसंख्ययप्रदेशात्मकेष्वस्थित्या व्यवस्थिते लोके यावन्तस्त्रिकसंयोगादयोऽसंख्ययकसंयोगपर्यन्ताः संयोगा जायन्ते तावन्त्यानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति, प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदेनावस्थितिसद्भावाद्, आधेयभेदे चाधारभेदात्, नहि नभःप्रदेशा येनैव स्वरूपलैकस्मिन्नाधेये उपयुज्यन्ते तेनैव स्वरूपेणाधेयान्तरेऽपि, आधेयैकताप्रसङ्गाद्, एकस्मिन्नाधारस्वरूपे तदवगाढाभ्युपगमात्, घट तत्स्वरूपवत्, तस्मात् ज्यादिसंयोगानां लोके बहुत्वादानुपूर्वीणां बहुत्वं भावनीयम् । अवक्त्रव्यकानि तु स्तोकाणि द्विकसंयोगानां तत्र स्तोकात्वाद्, अनानुपूर्व्याऽपि स्तोका एव लोकप्रदेशसंख्यमात्रत्वाद् अत्र सुखप्रतिपत्त्यर्थं लोके किल पञ्चाकाशप्रदेशाः कल्प्यन्ते, नद्यथा-००० अत्रानुपूर्व्यस्तावत्पञ्चैव प्रतीताः, अवक्त्रव्यकानि त्वष्टौ, द्विकसंयोगानामिष्टानामेव संभवाद्, आनुपूर्व्यस्तु षोडश संभवन्ति, दशानां त्रिकसंयोगानां पञ्चानां चतुष्कसंयोगानामेकस्य तु पञ्चकयोगस्यैह लाभाद्, दश त्रिकयोगाः कथमिह लभ्यन्ते ? इति चेत्, उच्यते-पञ्च तावत् मध्यव्यवस्थापितेन सह लभ्यन्ते चत्वारस्तु त्रिकसंयोगादिव्यवस्थापितैश्चतुर्भिरेव केवलैरिति, चतुष्कयोगास्तु चत्वारो मध्यव्यवस्थापितेन सह लभ्यन्ते, एकस्तु तक्षिरपलैर्दिक्ष्यवस्थितैरेवेति सर्वे पञ्च, पञ्चकयोगस्तु प्रतीत एवेति, तदेव प्रदेशपञ्चकप्रस्तारेऽप्यानुपूर्वीणां बाहुल्यं दृश्यते, अत एव तदनुसारेण सद्भावतोऽसंख्ययप्रदेशात्मके लोकेऽत्रानुपूर्वीद्रव्याणां शेषेभ्योऽसंख्यातगुणस्य भावनीयमित्यलं विस्तरेण । उक्तं भागद्वारम् ।

साम्प्रतं भावद्वारमाह—

शेगमववहाराणं आणुपुर्वीदव्वाइं कंत(य)रंमि भावे होजा १, तिष्ठिण वि णिअमा साऽऽदिपारिणामिए भावे होजा ॥ एवं दोणिण वि X ।

तत्र च द्रव्याणां ज्यादिप्रदेशावगाहपरिणामस्य एकप्रदेशावगाहपरिणामस्य द्विप्रदेशावगाहपरिणामस्य च सादिपरिणामिकत्वात् त्रयाणामपि सादिपरिणामिकभाववर्तित्वं भावनीयमिति ।

अल्पबहुत्वद्वारे—

एएसि णं भंते ! शेगमववहाराणं आणुपुर्वीदव्वाणं अणानुपुर्वीदव्वाणं अवत्तव्वगदव्वाणं य दव्वट्टयाए पए-सट्टयाए कतरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा, जहा दव्वाणुपुर्वीए तहा भाणिअव्वं, णवरं अणंतगं नऽत्थि ॥ (गोयमा ! सव्वत्थोवाइं शेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्टयाए अणानुपुर्वीदव्वाइं दव्वट्टयाए विसेसाहियाइं आणुपुर्वीदव्वाइं दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणाइं, पएसट्टयाए सव्वत्थोवाइं शेगमववहाराणं अणानुपुर्वीदव्वाइं अपएसट्टयाए अवत्तव्वगदव्वाइं पएसट्टयाए विसेसाहियाइं आणुपुर्वीदव्वाइं पएसट्टयाए असंखेज्जगुणाइं, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवाइं शेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्टयाए अणानुपुर्वीदव्वाइं दव्वट्टयाए अपएसट्टयाए विसेसाहियाइं अवत्तव्वगदव्वाइं पएसट्टयाए विसेसाहियाइं आणुपुर्वीदव्वाइं दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणाइं तां चैव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणाइं ।) सेत्तं अनुगमो (मे) । सेत्तं शेगमववहाराणं अणोवणिहिआ खेत्ताणुपुर्वी । (सूत्र-१०१)

इह द्रव्यगणनं द्रव्यार्थता, प्रदेशगणनं प्रदेशार्थता, उभयगणनं तूभयार्थता, तत्रानुपूर्व्यां विशिष्टद्रव्यावगाहोपलक्षिताख्यादिनभःप्रदेशसमुदायास्तावद् द्रव्याणि । समुदायारम्भकास्तु प्रदेशाः अनानुपूर्व्यां त्वैकैकप्रदेशावगाहिद्रव्यापलक्षिताः सकलनभःप्रदेशाः प्रत्येकं द्रव्याणि, प्रदेशास्तु न संभवन्ति, एकैकप्रदेशद्रव्ये हि प्रदेशान्तरायोगाद्, अवक्त्रव्यकेषु तु यावन्तो लोके द्विकयोगाः संभवन्ति तावन्ति प्रत्येकं द्रव्याणि तदारम्भकास्तु प्रदेशा इति, शेषा त्वत्र व्याख्या द्रव्याणुपूर्वीवत्कर्तव्येति ' नवरं सव्वत्थोवाइं नेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइमि ' त्यादि, अत्राह-ननु यदा पूर्वोक्तयुक्त्या एकैको नभःप्रदेशोऽनेकेषु द्विकसंयोगेषुपयुज्यते तदा अनानुपूर्वीद्रव्येभ्योऽवक्त्रव्यकद्रव्याणामेव बाहुल्यमवगम्यते, यतः पूर्वोक्त्यामपि पञ्चप्रदेशनभःकल्पनायामवक्त्रव्यकद्रव्याणामेवाऽऽसंख्योपेतानां पञ्चसंख्येभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो बाहुल्यं दृष्टं, तत्कथमत्र व्यत्ययप्रतिपाद्यते ? सत्यम्, अस्येतत् केवलं लोकमध्ये, लोकपर्यन्तवर्तिनिष्कटगतान्तु ये कण्टकाकृतयो विंश्रण्या निर्गता एकाकिनः प्रदेशास्ते विंश्रणिव्यवस्थितत्वादवक्त्रव्यक-

त्वाऽयोग्या इत्यनानुपूर्वीसङ्ख्यायामेधान्तर्भवन्ति, अतो लोकांमध्यगतानां निष्कृष्टगतां च प्रस्तुतद्रव्यसंख्यां मौल्यित्वा यदा केवली चिन्तयति तदा स्वयङ्गव्यकद्रव्याण्येव स्तोकाणि, अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु तेष्यो विशेषाधिकतां प्रतिपद्यन्ते, अत्र निष्कृष्टस्थापना-‘४४४’, अत्र विशेषणिलिखितौ द्वौ अवयव्यकायोऽप्यौ दृष्ट्याविति, एवंभूताश्च फिलामी संवलोकपर्यन्तेषु बहवः स्मन्तीत्यनानुपूर्वीद्रव्याणां चाहुत्यमित्यलं विस्तरेण । अनानुपूर्वीद्रव्याणां तु तेष्योऽसंख्यातगुणत्वं भावेनमेव, शेषं द्रव्यानुपूर्व्यनुसारं भावनीयम् । नवरमुभयार्थताविचारं आनुपूर्वीद्रव्याणि स्वद्रव्येभ्यः प्रदर्शयितयाऽसंख्येयगुणानि कथम् ? एकैकस्य तावद् द्रव्यस्य व्यादिभिरसंख्येयान्नैर्नभःप्रदर्शरागधत्वात्, न भःप्रदेशानां च समुद्दितानामस्यसंख्येयत्वादिनि । ‘सत्तमि’ त्यादि निगमनद्वयम् । उक्ता वैगमव्यवहारनयमतेन अनौपनिधिकी खेत्तानुपूर्वी ।

अथ तामेव संग्रहमतेन विभक्तिपुराह—

से किं तं संग्रहस्य अणोवणिहिआ खेत्ताऽऽणुपुञ्जी ? संग्रहस्य अणोवणिहियां खेत्ताऽऽणुपुञ्जी पंचविदां पण्यता, तं जहा-अद्वयपरूवणया ? भंगसमुक्तिचणया ? भंगोवदसणया ? सद्योतारे ? अणुगमे ? से किं तं संग्रहस्य अद्वयपरूवणया ? संग्रहस्य अद्वयपरूवणया तिएसोगाढे आणुपुञ्जी चतुष्पएसोगाढे आणुपुञ्जी ० जाव दसपएसोगाढे आणुपुञ्जी संखिजपएसोगाढे आणुपुञ्जी असंखिजपएसोगाढे आणुपुञ्जी, एगपएसोगाढे अणानुपुञ्जी, दुपएसोगाढे अवत्तवण । सेचं संग्रहस्य अद्वयपरूवणया । एआए णं संग्रहस्य अद्वयपरूवणयाए किं पओअणं ? एआए णं संग्रहस्य अद्वयपरूवणयाए संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया कज्ज । से किं तं संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया ? संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया अत्थि आ(णु)नुपुञ्जी अत्थि अणानुपुञ्जी अत्थि अवत्तवण, अहवा-अत्थि आनुपुञ्जी अ अणानुपुञ्जी अ । एवं जहा दव्वानुपुञ्जीए संग्रहस्य तहा भाणिअव्वं ० जाव सेचं संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया । एआए णं संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणयाए किं पओअणं ? एआए णं भंगसमुक्तिचणयाए संग्रहस्य भंगोवदसणया कज्ज । से किं तं संग्रहस्य भंगोवदसणया ? संग्रहस्य भंगोवदसणयां तिएसोयाढे आनुपुञ्जी एगपएसोगाढे अणानुपुञ्जी दुपएसोगाढे अवत्तवण, अहवा-तिएसो-गाढे अ एगपएसोगाढे अ आनुपुञ्जी अ अणानुपुञ्जी अ । एवं जहा दव्वानुपुञ्जीए संग्रहस्य तहा खेत्तानुपुञ्जीए वि भाणिअव्वं ० जाव सेचं संग्रहस्य भंगोवदसणया । से किं तं समोअरे ? समोअरे संग्रहस्य आनुपुञ्जिदव्वाइ कहिं समोअरंति ? किं आनुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति अणा-

नुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति अवत्तवणदव्वेहिं समोअरंति ? तिप्पि वि सङ्खाये समोअरंति । सेचं समोअरे । से किं तं अणुगमे अणुगमे अद्विहि पण्यते, तं जहा-“संतपयपरूवणया, ० जाव अप्पावहुं नऽत्थि” ॥ १ ॥ संग्रहस्य आनुपुञ्जिदव्वाइ किं अत्थि नऽत्थि निअमा अत्थि । एवं तिप्पि वि खेसगदाराइ जहा दव्वानुपुञ्जीए संग्रहस्य तहा खेत्तानुपुञ्जीए वि भाणिअव्वं ; ० जाव सेचं अनुगमे । सेचं संग्रहस्य अणोवणिहिआ खेत्तानुपुञ्जी । सेचं अणो-वणिहिआ खेत्ता(णु)पुञ्जी । (सूत्र १-०-२)

‘से किं तमि’ त्यादि, इह संग्रहाभिमतद्रव्यानुपूर्व्यनुसारेण निखिलं भावनीयम् । नवर-क्षेत्रप्राधान्यादत्र ‘तिएसो-गाढा आणुपुञ्जी ० जाव असंखिजपएसोगाढा आणुपुञ्जी, एगपएसोगाढा अणानुपुञ्जी, दुपएसोगाढा अवत्तवण’ इत्यादि वक्तव्यं, शेषं तथैवेति । उक्ता अनौपनिधिकी खेत्तानुपूर्वी ।

अथौपनिधिकीं तां निर्दिदिचुराह—

से किं तं उवणिहिआ खेत्तानुपुञ्जी ? उवणिहिया खेत्ता-णुपुञ्जी तिविहा पण्यता, तं जहा-पुव्वाणुपुञ्जी १, पच्छा-नुपुञ्जी २, अणानुपुञ्जी ३ । से किं तं पुव्वाणुपुञ्जी ? पु-व्वाणुपुञ्जी अहोलोए तिरिअलोए उट्टलोए । सेचं पु-व्वानुपुञ्जी । से किं तं पच्छानुपुञ्जी ? पच्छाणुपुञ्जी उट्टलोए तिरिअलोए अहोलोए ॥ सेचं यच्छानुपुञ्जी । से किं तं अणानुपुञ्जी ? अणानुपुञ्जी, एआए चेव एगा-इआए एगुत्तरिआए विअच्छगयाए सेदीए अन्नमन्नमा-सो दुरूवणो । सेचं अणानुपुञ्जी ।

‘से किं तं उवणिहिये’त्यादि । अत्र व्याख्या पूर्ववत्कर्त्तव्या, नवरं तत्र द्रव्यानुपूर्व्यधिकाराद्धर्मास्तिकायादिद्रव्या-णि पूर्वानुपूर्व्यदित्वेनादाहृतानि, अत्र तु खेत्तानुपूर्व्यधिका-रदधालोकादिक्षेत्रविशेषा इति, (अनु०) (अधोलोकव्याख्या ‘अधोलोक’ शब्दं प्रथमभागे ८६२ पृष्ठे गता) । (तिर्यग्-लोकव्याख्या ‘तिरियलोय’ शब्दं चतुर्थभागे २३२२ पृष्ठे दर्शयिष्यते) । (ऊर्ध्वलोकव्याख्या ‘उट्टलोग’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) अत्र च जघन्यपरिणामवद् द्रव्ययोगतो जघन्यतया गुणस्थानकेषु मिथ्यादष्टेरिवादावेवाऽधोलोक-स्योपन्यासः, तदुपरि मध्यमद्रव्यवत्त्वान्मध्यमनया तिर्य-ग्लोकस्य तदुपरिष्ठानुपुञ्जद्रव्यवत्त्वाद्धर्माधोलोकस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिः, पञ्चानुपूर्वी तु व्यत्ययेन प्रतीतैव, अनानुपूर्व्यां तु पदत्रयस्य ‘पह’ भङ्गा भवन्ति, ते च पूर्व दर्शिता एव, शेषभावना न्विदं प्राग्वदेवेति । अत्र च क्वचि-द्व्याचनान्तरे—एकप्रदेशावगाहादीनामसंख्यातप्रदेशावगाहा-स्तातां प्रथमं पूर्वानुपूर्व्यादिभाव उक्ता दृश्यते, सोऽपि खेत्तानुपूर्व्यधिकाराद्विचिद एव, सुगमत्वाच्चोक्तानुसारेण भावनीय इति ।

१-अस्मिन्नेव भागे १५७ पृष्ठे ६५ पक्षे जावशब्दस्य हीतं गतम् ।

साम्प्रतं वस्त्वन्तरविषयत्वेन पूर्वानुपूर्व्यादिभावं दिदर्शयि-
षुरधोलोकादीनां च परिभेदज्ञाने शिष्यव्युत्पत्तिं पश्यन्नाह—

अधोलोअखेत्तानुपुंवी तिविहा पसत्ता, तं जहा-पु-
व्वानुपुंवी, पच्छानुपुंवी, अणानुपुंवी । से किं तं पु-
व्वानुपुंवी ? पुव्वानुपुंवी रयणप्पभा सकरप्पभा वा-
लुअप्पभा पंकप्पभा धूमप्पभा तमप्पभा तमतमप्पभा ।
मेत्तं पुव्वानुपुंवी । से किं तं पच्छानुपुंवी ? पच्छाणु-
पुंवी तमतमा ० जाव रयणप्पभा । सेत्तं पच्छानुपुंवी ।
से किं तं अणानुपुंवी ? अणानुपुंवी एअए चेव ए-
गाइअए एगुत्तरिअए सत्तगच्छगयाए सेदीए अएण-
मसम्भासो दुरुव्वणो । सेत्तं अणानुपुंवी + ।

‘अधोलोअखेत्तानुपुंवी तिविहे’ त्यादि । अधोलोक-
क्षेत्रविषया आनुपूर्वी, आनुपूर्वी औपनिधिकीति प्रकमा-
ल्लभ्यते, सा त्रिविधा प्रज्ञप्ता, ‘तद्यथे’ त्यादि, शेषं पूर्व-
वद्भावनियम् । यावद्रत्नप्रमेत्यादि (अनु०) । रत्नप्रभायाः
व्याख्यां ‘रयणप्पभा’ शब्दे षष्ठे भागे दर्शयिष्यामि)
(शर्कराप्रभायाः सर्वो वृत्तान्तः ‘सकरप्पभा’ शब्दे सप्तमे
भागे वक्ष्यते) (वालुकाप्रभाविस्तरः ‘वालुअप्पभा’ शब्दे
षष्ठे भागे कथयिष्यते) (पङ्कप्रभायाः सर्वे वृत्तम् ‘पंकप्प-
भा’ शब्दे पञ्चमं भागं वक्ष्यते) (धूमप्रभायाः व्याख्यानम्
‘धूमप्पभा’ शब्दे चतुर्थे भागे करिष्यते) (तमःप्रभाकी-
दृशीतिः ‘तमप्पभा’ शब्दे चतुर्थे भागे वक्ष्यते) (तमतमः-
प्रभायाः सर्वो विषयः ‘तमतमप्पभा’ शब्दे चतुर्थे भागे
करिष्यते ।) ‘अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासन्नोति रत्नप्रभायां आदा-
नुपत्यांसः कृतः, ततः परं व्यवहितव्यवहिततरादित्वात्
क्रमेण शर्कराप्रभादीनामिति पूर्वाऽऽनुपूर्वीत्वं, व्यत्ययेन प-
श्चानुपूर्वीत्वं, अमीषां च सप्तानां पदानां परस्परभ्यासे
पञ्चसहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि भङ्गानां भवन्ति तानि
चाद्यन्तभङ्गकद्वयरहितान्यनानुपूर्व्यां द्रष्टव्यानि इति, शेष-
भावना पूर्ववदिति ।

तिरिअलोअखेत्तानुपुंवी तिविहा पसत्ता, तं जहा-
पुव्वानुपुंवी १. पच्छाणुपुंवी २, अणानुपुंवी ३ । सेकिं
तं पुव्वानुपुंवी ? पुव्वानुपुंवी—

“ जंबुदीवे लवणे, धायइ कालोअ पुक्खरे वरुणे ।
खीर घय खेअ नंदी, अरुणवरे कुंडले रुअगे ॥ १ ॥
आभरणवत्थगंधे, उप्पलतिलए अ पुढविनिहिरयणे ।
वासहर-दह-नईअो, विजया वक्खार-कप्पिदा ॥ २ ॥
कुरुमंदरआवासा, कूडा नक्खत्तचंदसरा य ।
देवे नागे जक्खे, भूए अ सयंभुरमणे अ ॥ ३ ॥
सेत्तं पुव्वानुपुंवी ।

से किं तं पच्छाणुपुंवी ? पच्छाणुपुंवी सयंभूरमणे अ
० जाव जंबुदीवे । सेत्तं पच्छाणुपुंवी । से किं तं अणा-
णुपुंवी ? अणानुपुंवी एअए चेव एगाइअए एगुत्त-

रिअए अयंखेजगच्छगयाए सेदीए अन्नमणम्भासो दु-
रुव्वणो । सेत्तं अणानुपुंवी । (सूत्र-१०३)

तिर्यग्लोके क्षेत्रानुपूर्व्यां ‘जंबुदीवे’ इत्यादि गाथाव्याख्या-
द्वाभ्यां प्रकाश्यां स्थानदातृत्वाद्वाराद्युपगमहेतुत्वलक्षणा-
भ्यां प्राणिनः पान्तीति द्वीपाः—जम्बूवावासभूतक्षत्रवि-
शेषाः, सह मुद्रया-मर्यादया वर्तन्त इति समुद्राः—प्रचुर-
जलापलक्षिताः क्षेत्रविशेषा एव, एतच्च तिर्यग्लोके प्रत्येक-
मसंख्येया भवन्ति, तत्र समस्तद्वीपसमुद्राभ्यन्तरभूतत्वे-
नादौ तावज्जम्बूक्षेत्रोपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपस्ततस्तं
परिक्षिप्य स्थितो लवणरसास्वादनीरपूरितः समुद्रो लव-
णसमुद्रः एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वात्, एवं पुर-
स्तादपि यथासम्भवं द्रष्टव्यं ‘धायइकालोअ’ ति—ततो
लवणसमुद्रं परिक्षिप्य स्थितो घातकीवृत्तखण्डोपलक्षितो
द्वीपो घातकीखण्डस्तत्परितोऽपि शुद्धोदकरसास्वादः
कालोदधिसमुद्रः, तं च परिक्षिप्य स्थितः पुष्करैः—पञ्चवह-
रुपलक्षितो द्वीपः पुष्करवरद्वीपः, तत्परितोऽपि शुद्धोद-
करसास्वाद एव पुष्करोदः समुद्रः, अनयोश्च द्वयोरप्येक-
नैव पदेनात्र संग्रहो द्रष्टव्यः ‘पुक्खरे’ ति—एवमुत्तरत्रापि
ततः—‘वरुणे’ ति—वरुणवरो द्वीपस्ततो वारुणीरसास्वादो
वारुणोदः समुद्रः ‘खीर’ ति—क्षीरवरो द्वीपः क्षीररसा-
स्वादः क्षीरोदः समुद्रः ‘घय’ ति—घृतवरो द्वीपः घृत-
रसास्वादो घृतोदः समुद्रः ‘सोय’ ति—इक्षुवरो द्वीपः
इक्षुरसास्वाद एवक्षुरसः समुद्रः, इत ऊर्ध्वं सर्वेऽपि—
समुद्राः द्वीपसदृशनामानो मन्तव्याः, अपरं च—स्वयंभूरमण-
वजाः सर्वेऽपीक्षुसास्वादाः, तत्र द्वीपनामान्यमूनि, तद्य-
था—नन्दी—समुद्रिस्तस्या ईश्वरो द्वीपो नन्दीश्वरः, एवम्—
अरुणवरः, अरुणावासः, कुरण्डलवरः, शङ्खवरः, रुचकवरः,
इत्येवं पदं द्वीपनामानि चूर्णां लिखितानि दृश्यन्ते, सूत्रे
तु—‘नन्दी अरुणवरे कुरण्डले रुयगे’ इत्येतस्मिन् गाथा
दले चत्वार्येव तान्युपलभ्यन्ते अतश्चूर्णिलिखितानुसारेण
रुचकखयोदशः, सूत्रलिखितानुसारतस्तु स एवैकादशो
भवति, तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति गाथार्थः । इदानीम-
नन्तरोक्तद्वीपसमुद्राणामवस्थितिस्वरूपप्रतिपादनार्थं शेष-
णां तु नामाभिधानार्थमाह—

“ जंबुदीवाओ खलु, निरंतरा सेसया असेखइमा ।
भुयंगवरकुसवरा वि य, कौचवराऽऽभरणमाई य” ॥१॥ इति ।

(अस्याः गाथायाः) व्याख्या—एते-पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि
जम्बूद्वीपादारभ्य निरन्तरा नैरन्तर्येण व्यवस्थिताः, न
पुनरमीषामन्तरे अपरो द्वीपः कश्चनापि समस्तीति
भावः, ये तु शेषकाः भुजगवरादय इत ऊर्ध्वं वक्ष्यन्ते त
प्रत्येकमसंख्याततमा द्रष्टव्याः, तथा हि—‘भुयंगवरे’ ति—
पूर्वोक्ताद् रुचकवराद् द्वीपादसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान्
गत्वा भुजगवरो नाम द्वीपः समस्ति । ‘कुसवर’ ति—ततो-
ऽप्यसंख्येयैस्तान् गत्वा कुशवरो नामद्वीपः समस्ति, अपि-
चेति समुच्चयं ‘कौचवर’ ति—ततोऽप्यसंख्येयैस्तानतिक्रम्य
कौश्वरो नाम द्वीपः समस्ति ‘आभरणमाई य’ ति—एवमसं-
ख्येयान् द्वीपसमुद्रानुल्लङ्घ्याऽऽभरणाऽऽदयश्च—आभरणादि-
नामसदृशनामानश्च द्वीपा वक्ष्यन्ते, समुद्रास्तु तत्सदृशना-

मान एव भवन्तीत्युक्तमेवेति गाथार्थः । इयं च गाथा कस्या-
 च्छिद्धानायां न दृश्यते एव । केवलं काऽपि याचनाविशेषे दृ-
 श्यते टीकाचूयैस्तु तद्व्याख्यानमुपलभ्यत इत्यस्माभिरपि
 व्याख्यातेति । तान्येवाऽऽभरणदीनाह—“आभरणवत्त्वे”त्यादि
 गाथाद्वयम्, असंख्येयानां संख्येयानां द्वीपानामन्ते आभ-
 रणवत्त्वगन्धोत्पलनिलकादिपर्यायसदृशनामक एकैकोऽपि
 द्वीपस्तावद्वक्तव्यो यावदन्ते स्वयंभूरमणा द्वीपः शुद्धादकरमः
 स्वयंभूरमण एव समुद्र इति गाथाद्वयमावार्थः । ननु यद्येवं
 तद्व्यसंख्येयानां द्वीपाननिक्रम्य ये वसन्ते तेषामेव द्वीपानाम-
 खानि नामान्याख्यातानि; ये त्वन्तरालेषु द्वीपान्ते किनामका
 इति वक्तव्यम् ? सत्यम् लोके पदार्थानां शङ्खध्वजकलशस्व-
 स्तिकधीवत्सादीनि यावन्ति शुभनामानि नैः सर्वैरप्युपल-
 क्षितान्तेषु द्वीपाः प्राप्यन्ते इति स्वयमेव दृष्टव्यं । यत उक्तम्—
 “दीवसमुद्रा खं भने ! केवइया नामधिजेहिं परणत्ता ?
 गोयमा ! जावइया लोए सुभा नामा सुभा रुवा सुभा गंधा
 सुभा रसा सुभा फासा एवःया खं दीवसमुद्रा नामधिजेहिं
 पणत्ता” इति । संख्या तु सर्वेषामसंख्येयस्वरूपा “उद्धारमाग-
 राणं, अह्निज्जाणं जत्तिया समया । दुगुणा दुगुणपविन्थर-
 दीवोदहिरज्जु एवइया ॥ १ ॥ ” इति गाथा प्रतिपादिता
 द्रष्टव्या, तदेवमत्र क्रमोपन्यासे पूर्वानुपूर्वीव्यत्ययेन पश्चा-
 नुपूर्वी, अनानुपूर्वी त्वममीयामसंख्येयानां पदानां परस्पर-
 भ्यासं येऽसंख्येया भङ्गा भवन्ति भङ्गकक्षयोना तत्स्वरूपा
 द्रष्टव्येति ।

उद्धूलोअखेत्ताणुपुन्वी तिविहा परणत्ता, तं जहा-पु-
 व्वाणुपुन्वी, पच्छाणुपुन्वी, अणुणुपुन्वी । से किं तं
 पुव्वाणुपुन्वी ? पुव्वाणुपुन्वी-सोहम्मे ईसाणे सणकुमारे
 माहिदे वंभलोए लंतए महासुके सहस्सारे आणए पाणए
 आरणे अचु(ए)ते गेवेज्जविमाणे अणुत्तरविमाणे ईसिप-
 व्भारा । सेत्तं पुव्वानुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी ?
 पच्छाणुपुन्वी ईसिपव्भारा ०जाव सोहम्मे । सेत्तं प-
 च्छाणुपुन्वी । से किं तं अणुणुपुन्वी ? अणुणुपुन्वी ए-
 आए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए परणरसगच्छगयाए
 सेदीए अणणमणणव्भारो दुरुवूणो । सेत्तं अणुणुपुन्वी ।
 अहवा-उवनिहिआ खेत्ताऽऽणुपुन्वी तिविहा पणत्ता, तं
 जहा-पुव्वाणुपुन्वी, पच्छाणुपुन्वी, अणुणुपुन्वी । से
 किं तं पुव्वाणुपुन्वी ? पुव्वाणुपुन्वी-एगपएसोगादे दु-
 पएसोगादे दसपएसोगादे संखिजपएसोगादे ०जाव असं-
 खिजपएसोगादे । सेत्तं पुव्वाणुपुन्वी ॥ से किं तं पच्छा-
 णुपुन्वी ? पच्छाणुपुन्वी-असंखिजपएसोगादे संखिज-
 पएसोगादे ०जाव एगपएसोगादे । सेत्तं पच्छाणुपुन्वी ॥
 से किं तं अणुणुपुन्वी ? अणुणुपुन्वी-एआए चेव ए-
 गाइआए एगुत्तरिआए असंखिजगच्छगयाए सेदीए अ-
 ष्ममणव्भारो दुरुवूणो । सेत्तं अणुणुपुन्वी । सेत्तं उवनि-
 हिआ-खेत्ताणुपुन्वी । सेत्तं खेत्ताणुपुन्वी । (सूत्र-१०४)

ऊर्ध्वलोकक्षेत्रानुपूर्व्याम्-‘सोहम्मे’ त्यादि । सकलविमान-
 प्रधानसौधर्मावतंसकाभिधानविमानविशेषोपलक्षितत्वा-
 त्सौधर्मः, एवं सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमानवि-
 शेषोपलक्षित ईशानः, एवं तत्तद्विमानावतंसकप्राधान्येन त-
 त्तन्नाम वाच्यं, यावत्सकलविमानप्रधानाच्युतावतंसकाभि-
 धानविमानविशेषोपलक्षितोऽच्युतः, लोकपुरुषस्य ग्रीवा-
 विभागे भवानि विमानानि ग्रैथेयकानि, नैयामन्यान्युत्तराणि
 विमानानि सन्तीत्यनुत्तरविमानानि, ईषद्वाराक्रान्तपुरुष-
 वन्नना अन्तेष्वितीपत्रागम्भारेति । अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासत्तेः
 आर्दी सौधर्मस्यापन्यासः, ततो व्यवहितादिरूपत्वात्
 क्रमेणेशानादीनामिति पूर्वानुपूर्वीत्वं, शेषभाषना तु पूर्वो-
 क्तानुसारतः कर्तव्येति । क्षेत्रानुपूर्वी समाप्ता । उक्ता
 क्षेत्रानुपूर्वी ।

(=) साम्प्रतं प्राशुहिप्रामेव क्रमप्राप्तां कालानुपूर्वी व्या-
 ख्येयासुराह—

से किं तं कालाणुपुन्वी ? कालाणुपुन्वी दुविहा पणत्ता,
 तं जहा-उवनिहिआ य, अणोवणिहिआ य ॥ (सूत्र-१०५)
 तत्थ खं जा सा उवनिहिआ सा ठप्पा । तत्थ खं जा सा
 अणोवणिहिआ सा दुविहा परणत्ता, तं जहा-शेगमव-
 वहाराणं, संगहस्स य । (सूत्र-१०६) । से किं तं नेगम-
 वहाराणं अणोवनिहिआ कालाणुपुन्वी ? अणोवणि-
 हियां कालाणुपुन्वी पंचविहा पणत्ता, तं जहा-अट्ठपय-
 परूवणया १, भंगसमुक्तिणया २, भंगोवदंसणया ३,
 समोअरे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-१०७) । से किं तं
 शेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया १, शेगम० तिसमय-
 ट्ठिइए आणुपुन्वी ०जाव दससमयट्ठिइए आणुपुन्वी सं-
 खिजममयट्ठिइए आणुपुन्वी असंखिजसमयट्ठिइए आणु-
 पुन्वी एगसमयट्ठिइए अणुणुपुन्वी दुसमयट्ठिइए अवत्त-
 व्वए, तिसमयट्ठिइयाओ आणुपुन्वीओ एगसमयट्ठि-
 इयाओ अणुणुपुन्वीओ दुसमयट्ठिइया अवत्तव्वगाइ ।
 सेत्तं नेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया । एआए खं
 शेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणयाए किं पञ्चोयणं ?
 एयाए खं शेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणयाए नेगमव-
 वहाराणं भंगसमुक्तिणया कज्जइ, (सूत्र-१०८) ।
 से किं तं शेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणया १, शेगम०
 अत्थि आणुपुन्वी, अत्थि अणुणुपुन्वी, अत्थि अव-
 त्तव्वए, एवं दव्वाणुपुन्वीगमेणं कालाणुपुन्वीए वि-
 ते चेव छन्वीसं २६ भंगा भाणिअव्वा ०जाव सेत्तं शेगम-
 वहाराणं भंगसमुक्तिणया । एआए खं शेगमवव-
 हाराणं भंगसमुक्तिणयाए किं पञ्चोअणं ? एआए खं
 शेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणयाए शेगमववहाराणं भं-
 गोवदंसणया कज्जइ, (सूत्र-१०९) । से किं तं

शेगमववहाराणं भंगोवदंसणया १, शेगमव० तिसमय-
ट्टिईए आणुपुन्वी, एगसमयट्टिईए अणाणुपुन्वी, दुसमय-
ट्टिईए अवत्तव्वए, तिसमयट्टिईए आणुपुन्वीओ, एगस-
मयट्टिईए अणाणुपुन्वीओ, दुसमयट्टिईए अवत्तव्वमाई ।
अहवा-तिसमयट्टिईए अ एगसमयट्टिईए अ आणुपुन्वी
अ अणाणुपुन्वी अ, एवं तहा चेव दव्वाणुपुन्वीगमेणं
छव्वीसं २६ भंगा भाणिअव्वा०जाव सेत्तं नेगमववहाराणं
भंगोवदंसणया, (सूत्र-११०) । से किं तं समोतारे १, स-
मोअरे शेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ कहिं समो-
तरंति १, किं आणुपुन्वीदव्वेहिं समोतरंति अणाणुपुन्वी-
दव्वेहिं, एवं तिप्पि वि सट्ठाणे समोतरंति इति भाणिअ-
व्वं । सेत्तं समोतारे । (सूत्र-१११) ।

से किं तं अणुगमे १, अणुगमे णवविहे पण्णत्ते, तं जहा-
“ संतपयपरूवणया ०जाव अप्पावहुं चेव ” ॥ १ ॥
(सूत्र-११२ ×)

‘ से किं तं कालानुपुन्वी ’ त्यादि । अत्राक्षरगमनिका
यथा द्रव्यानुपूर्व्या तथा कर्तव्या, यावत्—‘ तिसमयट्टिईए
आणुपुन्वी ’ त्यादि, त्रयः समयाः स्थितिर्यस्य परमाणुद्रव्य-
णुकद्रव्यणुकचनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तस्य द्रव्यविशेषस्य सः
त्रिसमयस्थितिर्द्रव्यविशेष आनुपूर्वीति । आह—ननु यदि
द्रव्यविशेष एवात्राप्यानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य कालानुपूर्वी-
त्वम् १, नैतदेवम्—अभिप्रायाऽपरिज्ञानात्, यतः समयत्रय-
लक्षणकालपर्यायविशिष्टमेव द्रव्यं गृहीतं, ततश्च पर्याय-
पर्यायिणोः कथञ्चिदभेदात्कालपर्यायस्य चेह प्राधान्येन
विवक्षितत्वाद् द्रव्यस्यापि विशिष्टस्य कालानुपूर्वीत्वं न
दुष्यति, मुख्यं समयत्रयस्यैवात्रानुपूर्वीत्वं, किन्तु-तद्वि-
शिष्टद्रव्यस्यापि तदभेदोपचारात्तदुक्तं इति भावः । एवं
चतुःसमयस्थित्यादिष्वपि वाच्यं, यावद्दश समयाः स्थिति-
र्यस्य परमाणवादिद्रव्यसङ्घातस्य स तथा । संख्येयाः सम-
याः स्थितिर्यस्य परमाणवादेः स तथा । असंख्येयाः समयाः
स्थितिर्यस्य परमाणवादेः स तथा, “ अनन्तास्तु समया द्र-
व्यस्य स्थितरेव न भवति ” स्वाभाव्यादित्युक्तमेवेति, शेषा
बहुवचननिर्देशादिभावना पूर्ववदेव एकसमयस्थितिकं पर-
माणवाचनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तं द्रव्यमनानुपूर्वी, द्विसम-
यस्थितिकं तु तदेवावकृत्यकमिति, शेषं पूर्वोक्तानुसारेण
सर्वं भावनीयम् ।

शेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ किं अत्थि णत्थि १,
नियमा तिप्पि वि अत्थि । नेगमववहाराणं आणुपुन्वी-
दव्वाइ किं संखेज्जाइ १, असंखेज्जाइ १, अणंताइ १ ।
तिप्पि वि नो संखेज्जाइ, असंखेज्जाइ, नो अणंताइ × ।

यावद् द्रव्यप्रमाणद्वारे—‘ नो संखेज्जाइ, असंखेज्जाइ, नो
अणंताइ ’ इति । अस्य भावना इह ज्यादिसमयस्थितिकानि
परमाणवादिद्रव्याणि लोके अथपि प्रत्येकमनन्तानि प्राप्यन्ते
तथाऽपि समयत्रयलक्षणायाः स्थितैरेकरूपत्वात् काल-

(स्य चेह) स्यैवेह प्राधान्येन द्रव्यबहुत्वस्य शुणीभूतत्वात्
त्रिसमयस्थितिकैरनन्तरप्येकमेवानुपूर्वीद्रव्यम् । एवं चतुःस-
मयलक्षणायाः स्थितैरेकत्वादनन्तरपि चतुःसमयस्थितिकद्र-
व्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यम्, एवं समयवृद्ध्या तावन्नयं यावद्-
संख्येयसमयलक्षणायाः स्थितैरेकत्वादनन्तरप्यसंख्येयसम-
यस्थितिकैर्द्रव्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यमिति, एवमसंख्येयान्ये-
वात्रानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति, एवमनानुपूर्व्यवकृत्यकद्रव्या-
र्यपि प्रत्येकमसंख्येयानि वाच्यानि, अत्राह—नन्वेकसम-
यस्थितिकद्रव्यस्यानानुपूर्वीत्वं द्विसमयस्थितिकस्य त्वव-
कृत्यकत्वमुक्तम्, तत्र यद्यप्येकद्विसमयस्थितौति परमा-
णवादिद्रव्याणि लोके प्रत्येकमनन्तानि लभ्यन्ते तथाऽप्यन-
न्तरोक्तत्वादुक्त्युक्त्यैव समयलक्षणाया द्विसमयलक्षणायाश्च
स्थितैरेकैकरूपत्वाद् द्रव्यबहुत्वस्य च शुणीभूतत्वादेकम-
वानानुपूर्वीद्रव्यमेकमेव चाऽवकृत्यकद्रव्यं वक्तुं युज्यते, न तु
प्रत्येकमसंख्येयत्वम्, अथ द्रव्यभेदेन भेदोऽङ्गीक्रियते तर्हि
प्रत्येकमानन्त्यप्रसङ्गः एकसमयस्थितौनां द्विसमयस्थितौनां
च द्रव्याणां प्रत्येकमनन्तानां लोके सद्भावादिति, सत्यमेतत्,
किन्त्वेकसमयस्थितिकमपि यदवगाहभेदेन वर्तते तदिह
भिन्नं विवक्ष्यते, एवं द्विसमयस्थितिकमप्यवगाहभेदेन भिन्नं
चिन्त्यते, लोके च असंख्येया अवगाहभेदाः सन्ति ।
प्रत्यवगाहं चैकद्विसमयस्थितिकान्तरकद्रव्यसम्भवादनानुपू-
र्व्यवकृत्यकद्रव्याणामाधारत्वेभेदात् प्रत्येकमसंख्येयत्वं न
विहन्यते इति अनया दिशा अतिगहनमिदं सूक्ष्मधिया पर्य-
लोचनीयमिति ।

क्षेत्रद्वारे—

नेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ लोगस्स किं संखि-
ज्जभागे होज्जा १ असंखिज्जभागे होज्जा १ संखेजेसु भागेसु
वा होज्जा १ असंखेजेसु भागेसु वा होज्जा १ सव्वलोए वा
होज्जा १ । एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जभागे वा होज्जा
असंखेज्जभागे वा होज्जा १ संखेजेसु वा भागेसु होज्जा १
असंखेजेसु वा भागेसु होज्जा १ देसुणे वा लोए होज्जा १,
नाणादव्वाइ पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्जा, एवं अणा-
णुपुन्वीदव्वं, आएसंतरेण वा सव्वपुच्छासु होज्जा, एवं अ-
वत्तव्वगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि जहा खेत्ताणुपुन्वी-
ए । फुसणा कालाणुपुन्वीए वि तहा चेव भाणिअव्वा ।
(सूत्र-११२ +)

“ एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जभागे वा होज्जा ०जाव
देसुणे वा लोए होज्ज ” इति—इह ज्यादिसमयस्थिति-
कद्रव्यस्य तत्तदवगाहभेदसंभवतः संख्येयादिभागवर्ति-
त्वं भावनीयम्, यदा ज्यादिसमयस्थितिकः सूक्ष्मपरि-
णामः स्कन्धा देशोने लोकेऽवगाहते तदैकस्यानुपूर्वीद्रव्य-
स्य देशोनलोकवर्तित्वं भावनीयम्, अन्ये तु—“ पदेसुणे वा
लोए होज्ज ” इति पाठे मन्यन्ते, तत्राप्ययमेवार्थः, प्रदेश-
स्यापि विवक्षया देशत्वादिति, संपूर्णेऽपि लोके कस्मादिदं
न प्राप्यत इति चेद्, उच्यते—सर्वलोकव्यापी अचित्तमेवा-
स्कन्ध एव प्राप्यते, स तत्र तद्व्यापितया एकमेव समयमव-

तिष्ठने, तत्र ऊर्ध्वमुपसंहारस्योक्तत्वात् । नचैकसमयस्थितिक्रमानुपूर्वीद्रव्यं भवितुमर्हति, इत्यादिसमयस्थितिकत्वेन तस्योक्तत्वात्, तस्मात् इत्यादिसमयस्थितिकमन्यद् द्रव्यं नियमादिकेनाऽपि प्रदेशेनानेन एव लोकेऽवगाहते इति प्रतिपत्तव्यम् । अत्राह-नन्वाचित्तमहास्कन्धोऽप्येकसमयस्थितिको न भवति, दण्डाद्यवस्थासमयगणनेन नस्याप्यष्टसमयस्थितिकत्वाद् । एवं च सति तस्याप्यानुपूर्वत्वात् संपूर्णलोकव्यापित्वे युज्यतेऽत्र वस्तुमिति, नैतदवयवम् । अवस्थाभेदेन वस्तुभेदस्येह विवक्षितत्वाद्विध्नाश्च परस्परं दण्डकपाटाद्यवस्थाः, ततस्तद्वेदेन (स्कन्धभेदेन) वस्तुनोऽपि भेदाद्, अन्यद्व दण्डकपाटाद्यवस्थाद्रव्यभ्यः सकललोकव्याप्यचित्तमहास्कन्धद्रव्यं, तच्चैकसमयस्थितिकमिति, न तस्यानुपूर्वत्वम् एतच्चानन्तरमेव पुनर्वक्ष्यते इत्यलं विस्तरणम् । अथवा—यथा क्षेत्रानुपूर्व्या तथाऽत्रापि सर्वलोकव्यापिनोऽप्यचित्तमहास्कन्धस्य विवक्षामात्रमाश्रित्य एकस्मिन्प्रदेशे त्वप्रधान्याद्देशान्नोक्तचित्तं वाच्यम्, एकसमयस्थितिकस्यानानुपूर्वीद्रव्यस्य द्विसमयस्थितिकावक्रव्यकस्य च तत्र प्रदेशे प्राधान्याश्रयादिना भावः । एवमन्यदपि आगमोऽत्रिगंधनो चक्रव्यमिति । 'नाणादव्वाइ पडुच्च नियमा सच्चलो होज्ज' इति—इत्यादिसमयस्थितिकद्रव्याणां सर्वलोकेऽपि भावादिति भावनीयम् । अनानुपूर्वीद्रव्याचिन्तायां यथा क्षेत्रानुपूर्व्या तथा अत्राप्येकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एव वर्तते, कथमिदम् ? उच्यते—यत् कालेन एकसमयस्थितिकं तत् क्षेत्रतोऽप्येकप्रदेशावगाहमेव हानानुपूर्वत्वेन विवक्ष्यते, तच्च लोकासंख्येयभाग एव भवति, 'आएसंतरेण वा सच्चपुच्छासु होज्ज' इति—अस्य भावना-इहाचित्तमहास्कन्धस्य दण्डाद्यवस्थाः परस्परं भिन्नाः, आकारादिभेदाद्, द्वित्रिचतुःप्रदेशकादिस्कन्धवत् । तच्च ता एकैकसमयवृत्तित्वात् पृथगनानुपूर्वीद्रव्याणि तेषु च मध्ये किमपि कियत्यपि क्षेत्रं वर्तते इत्यनया विवक्षया किलैकमनानुपूर्वीद्रव्यं मतान्तरेण संख्येयभागादिकासु पञ्चस्वपि पृच्छासु लभ्यते, एतच्च सूत्रेषु प्रायो न दृश्यते, टीकाचूण्योस्त्वेव व्याख्यानमुपलभ्यते इति, नानाद्रव्याणि तु सर्वस्मिन्नपि लोकं भवन्ति, एकसमयस्थितिकद्रव्याणां सर्वत्र भावादिति । अवक्रव्यकद्रव्यचिन्तायां क्षेत्रानुपूर्व्यामिवैकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एव वर्तते, कथमिति, उच्यते—यत्कालतो द्विसमयस्थितिकं तत् क्षेत्रतो द्विप्रदेशावगाहमेव हावक्रव्यकत्वेन गृह्यते, तच्च लोकासंख्येयभाग एव स्यात्, अथवा—द्विसमयस्थितिकं द्रव्यं स्वभावादेव लोकस्यासंख्येयभाग एवावगाहते; न परतः, आदेशान्तरेण वा—“महासंख्यवज्जमज्जद्वंषु आइल्लचउपुच्छासु होज्ज” इति—अस्य हृदयम्—मतान्तरेण किल द्विसमयस्थितिकमपि द्रव्यं किंचिल्लोकस्य संख्येयभागेऽवगाहते किंचित्सर्वसंख्येये अन्यत्तु संख्येयेषु तद्गाणव्यवगाहते अपरं त्वसंख्येयेष्विति महास्कन्धं वर्जयित्वा शेषद्रव्याण्योश्रित्य यथोक्तस्वरूपास्वाद्यासु चतसृषु पृच्छास्वैकमवक्रव्यकद्रव्यं लभ्यते, महास्कन्धस्य त्वष्टसमयस्थितित्वेनाक्तत्वात् । द्विसमयस्थितिकत्वसंभव इति तद्वर्जनम्; अत एव सर्वलोकव्यापिलक्षणायाः पञ्चमपृच्छाया अत्राऽसंभवः महास्क-

न्धस्यैव सर्वलोकव्यापकत्वात्तस्य चावक्रव्यकत्वायोगादिति । एतदपि सूत्रं वाचनान्तरे कचिद्व दृश्यते । नानाद्रव्याणि तु सर्वलोके भवन्ति द्विसमयस्थितानीति सर्वत्र भावादिति । गते क्षेत्रद्वारम् । स्पर्शनाद्वारमप्येवमव भावनीयम् ।

कालद्वारे—

शेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ कालओ केवचिरं होन्ति ? एगं दव्वं पडुच्च जहण्णं तिष्ठिं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । नाणादव्वाइ पडुच्च सच्चऽद्धा । शेगमववहाराणं अणाणुपुन्वीदव्वाइ कालओ केवचिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च अजहण्णमणुक्कोसेणं एकं समयं नाणादव्वाइ पडुच्च निअमा सच्चऽद्धा । अवत्तव्वगदव्वाणं पुच्छा, एगं दव्वं पडुच्च अजहण्णमणुक्कोसेणं एकं समयं नाणादव्वाइ पडुच्च निअमा सच्चऽद्धा ।

‘एगं दव्वं पडुच्च जहण्णं तिष्ठिं समयं’ इति—जघन्यतोऽपि त्रिसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वीत्वेनाक्तत्वादिति भावः । ‘उक्कोसेणं असंखेयं कालं’ इति—असंख्येयकालात्परं एकं परिणामेन द्रव्यावस्थानस्यैवाभावादिति हृदयम् । नानाद्रव्याणि तु सर्वकालं भवन्ति, प्रतिप्रदेशं लोकस्य सर्वदा तैरशून्यत्वादिति । अनानुपूर्वीवक्रव्यकचित्तायाम् ‘अजहण्णमणुक्कोसेणं’ इति—जघन्योक्तप्रचिन्तामुत्सृज्येत्यर्थः, न हि एकसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वीत्वे द्विसमयस्थितिकस्यैव चावक्रव्यकत्वेऽभ्युपगम्यमाने ‘जघन्योक्तप्रचिन्ता सम्भवतीति भावः, नानाद्रव्याणि तुभयत्रापि सर्वकालं भवन्ति, प्रतिप्रदेशं तैरपि सर्वदा लोकस्याशून्यत्वादिति ।

अन्तरद्वारे—

शेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाणमंतरं कालओ केवचिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहण्णं एगं समयं उक्कोसेणं दो समयं नाणादव्वाइ पडुच्च नऽत्थि अंतरं । शेगमववहाराणं अणाणुपुन्वीदव्वाणमंतरं कालओ केवचिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहण्णं दो समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणादव्वाइ पडुच्च णऽत्थि अंतरं । शेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाणुपुन्वीदव्वाणं पुच्छा एगं दव्वं पडुच्च जहण्णं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणादव्वाइ पडुच्च नऽत्थि अंतरं ।

‘एगं दव्वं पडुच्च जहण्णं एकं समयं’ इति—अत्र भावना-इह इत्यादिसमयस्थितिकं विवक्षितं किञ्चिदेकमानुपूर्वीद्रव्यं तं परिणामं परित्यज्य यदा परिणामान्तरेण समयमेकं स्थित्वा पुनस्तनैव परिणामेन इत्यादिसमयस्थितिकं जायते तदा जघन्यनया समयोऽन्तरं लभ्यते, ‘उक्कोसेणं दो समयं’ इति—तदेव यदा परिणामान्तरेण द्वौ समयौ स्थित्वा पुनस्तमेव इत्यादिसमयस्थितियुक्तम् प्राकृतं परिणाममासादयति तदा द्वौ समयौ बुद्धपतोऽन्तरे भवतः, यदि पुनः परिणामान्तरेण क्षेत्रादिभेदतः समय-

द्वयात् परतोऽपि निष्ठेनदा तत्राप्यानुपूर्वीत्वमनुभवेत्, ततोऽन्तरमेव न स्यादिति भावः । नानाद्रव्याणां तु नाऽ-
स्यन्तरं सर्वदा लोकस्य तद्व्यवस्थयादिति । ॥ अनानुपूर्वी-
चिन्तायाम् 'एवं द्रव्यं पृथक् जहर्णेषु' 'दो समय' ति-एक-
समयस्थितिकं द्रव्यं यदा परिणामान्तरेण । समयद्वयमनु-
भूय पुनस्तमेवैकसमयस्थितिकं परिणाममासादयति तदा
समयद्वयं जघन्याऽन्तरकालः, यदि तु-परिणामान्तरेणाऽ-
प्येकमेव समयं तिष्ठेत्तदा अन्तरमेव न स्यात्, तत्राप्यना-
नुपूर्वीत्वाद्, अथ समयद्वयात्परतोऽस्तिष्ठेत्तदा जघन्यत्वं न
स्यादिति भावः । 'उक्तासंख्येयं असंख्येयं कालं' ति-तदेव यदा
परिणामान्तरेणासंख्येयकालमनुभूय पुनरेकसमयस्थितिकं
परिणाममनुभवति तदाऽऽन्तरकालोऽसंख्येयोऽन्तरकालः प्राप्यते ।
आह-ननु यदि च अन्योन्यद्रव्यक्षेत्रसम्बन्धे नस्यानन्तो-
ऽपि कालोऽन्तरं लभ्यते किमित्यसंख्येय एवाहुः, सत्यम्,
किन्तु-कालानुपूर्वीप्रक्रमत्वात्कालस्यैवह प्राधान्यं कर्तव्यम्,
यदि त्वन्योन्यद्रव्यक्षेत्रसम्बन्धोऽन्तरकालादहो ह्येव क्रियते
तदा तद्व्यवस्थेयान्तरकालस्य बहुत्वकरणात्तयोर्द्वयोरेव प्रा-
धान्यमाश्रितं स्यात् कालस्य तस्मादेकस्मिन्नेव परिणामा-
न्तरं यावत् कश्चिदुक्तः कालो लभ्यते स एवान्तरे चि-
न्त्यते, सचासंख्येय एव ततः परमेकं परिणामिन वस्तुना-
ऽवस्थानस्यैव निषिद्धत्वादित्येव भगवतः सूत्रस्य विवक्षा-
वचिञ्च्यतेसर्वं पूर्वमुत्तरं चार्गमाऽविरोधेन भावनीयमिति ।
नानाद्रव्याणां तु नाऽस्यन्तरं प्रतिप्रदेशं लोके सर्वदा तस्मा-
भादिति । अवक्लव्यकद्रव्याचिन्तायाम् 'जहर्णेषु एव समयं'
ति-द्विसमयस्थितिकं किञ्चिदवक्लव्यकद्रव्यं परिणामान्त-
रेण समयमैकं स्थित्वा यदा पूर्वानुभूतमेव द्विसमयस्थिति-
कपरिणाममासादयति तदा समयो जघन्यान्तरकालः ।
'उक्तासंख्येयं असंख्येयं कालं' ति-तदेव यदा परिणामान्तरे-
णासंख्येयं कालं स्थित्वा पुनस्तमेव पूर्वानुभूतं परिणाम-
मासादयति तदाऽसंख्यान उक्तंऽन्तरकालो भवति; आ-
क्षेपपरिहारावत्राप्यनानुपूर्वीवत् द्रष्टव्यमिति । नानाद्र-
व्यान्तरं तु नास्ति सर्वदा लोके तद्व्यावृत्तिरिति । उक्तमन्तर-
द्वारम् ।

भागद्वारे-

भाग-भाव-अप्या वहुं चेव जहा खैत्ताणुपुन्वीए तहा
भाणिअवाइ, जाव सेत्त अणुगमे । सेत्त नेगमववहाँ-
राणं अणोवनिहिआ कालाणुपुन्वी । (सूत्र-११२ ×)

भागद्वारं तु यथा द्रव्य-क्षेत्रानुपूर्वोत्पत्त्येवानुपूर्वीद्रव्याणि
शेषद्रव्यभ्याऽसंख्येयैर्भागैराधिकानि व्याख्येयानि, शेषद्र-
व्याणि त्वानुपूर्वीद्रव्याणामसंख्येयभाग एव वर्तन्ते इति,
भावना त्वित्ये कर्तव्या-इहानानुपूर्वमैकसमयस्थिति-
लक्षणमकमेव स्थानं लभ्यते, अवक्लव्यकप्यापि द्विसमयस्थि-
तिलक्षणमकमेव लभ्यते, आनुपूर्व्यां तु त्रिसमयचतुःस-
मयपञ्चसमयस्थित्यादीन्येकोत्तरवृद्ध्याऽसंख्येयसमयस्थि-
त्यन्तान्यसंख्येयानि स्थानानि लभ्यन्ते, इत्यानुपूर्वीद्रव्या-
णामसंख्येयगुणत्वम्, इतरयोस्तु तदसंख्येयभागवर्तित्व-
मिति । भावद्वार-सादिपारिणामिकभाववर्तित्वं त्रया-
णामपि पूर्ववद्भावनीयम् । अल्पबहुत्वद्वारम्-सर्वस्तो-

कान्यवक्लव्यकद्रव्याणि द्विसमयस्थितिकद्रव्याणां स्व-
भावत एव स्तोकात्वात्, अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु ते-
भ्यो विशेषाधिकानि, एकसमयस्थितिकद्रव्याणां निर-
गत एव पूर्वभ्यो विशेषाधिकत्वाद्, आनुपूर्वीद्रव्याणां तु
पूर्वभ्योऽसंख्यातगुणत्वं भागद्वारे भावितमेव, शेषं तु क्षे-
त्रानुपूर्व्याहुः। नुसारतः सर्वं वाच्यमिति अत एव कपु-
चिन्दाचनान्तरेषु भागादिद्वारत्रयं क्षेत्रानुपूर्व्यतिदेशेनैव नि-
र्दिष्टं दृश्यते, ननु विशेषतो लिखितमिति । 'सत्तमि'
त्यादि निगमनम् । उक्ता नैगमव्यवहारनयमतेनानौपनिधिकी
कालानुपूर्वी ।

अथ संग्रहनेयमतेन तामेव व्याचिञ्च्यतामुग्रह-

से किं तं संग्रहस्स अणोवनिहिआ कालाऽऽनुपुन्वी ?
संग्रहस्स अणोवणिहिआ कालाणुपुन्वी पंचविहा पणत्ता,
तं जहा-अट्ठपयपरुवणया १, भंगसमुत्तिणया २, भंगो-
वदंसणया ३, समोतारे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-११३) ।
से किं तं संग्रहस्स अट्ठपयपरुवणया ? संग्रहस्स अट्ठप-
यपरुवणया एआइ पंच वि दारइ जहा खैत्ताणुपुन्वीए
संग्रहस्स तहा कालाणुपुन्वीए वि भाणिअवाइ, णवरं
ठिइ, अभिलावो, जाव सेत्त अणुगमे । सेत्त संग्रहस्स
अणोवनिहिआ कालाणुपुन्वी । सेत्त अणोवनिहिआ
कालाणुपुन्वी, (सूत्र-११४) ।

से किं तमि' त्यादि । यथा क्षेत्रानुपूर्व्यामियं संग्रहमतेन
प्राग्निर्दिष्टं तथाऽत्रापि वाच्या, 'नवरं तिसमयठिइआ
आणुपुन्वी जाव असंख्येयसमयठिइआ आणुपुन्वी' त्यादि
अभिलापः कार्यः, शेषं तु तथैवात । उक्ता संग्रहमतेनाप्य-
नौपनिधिकी कालानुपूर्वी, तथा च सति अवसितः तद्वि-
चारः ।

इदानीं प्रागुद्दिष्टमैवौपनिधिकीं तां निर्दिदिशुराह-

से किं तं उवनिहिआ कालाणुपुन्वी उवणिहिआ का-
लाणुपुन्वी ति विहा पणत्ता, तं जहा-पुव्वाणुपुन्वी, प-
च्छाणुपुन्वी, अणुणुपुन्वी, से किं तं पुव्वानुपुन्वी ?
पुव्वानुपुन्वी । (अनु०) ।

एगसमयठिइए, दुसमयठिइए, तिसमयठिइए जाव
दंससमयठिइए संखिजसमयठिइए असंखिजसमयठि-
इए । सेत्त पुव्वानुपुन्वी । से किं तं पच्छानुपुन्वी ?
पच्छाणुपुन्वी असंखिजसमयठिइए जाव एगसमयठिइए ।
सेत्त पच्छानुपुन्वी । से किं तं अणानुपुन्वी ? अणानु-
व्वी-एआए चेव एमाइआए एगुत्तरिआए असंखिज-
गच्छायाए सेठीए अएणमएणंभासो दुरुवणो । सेत्त अ-
णानुपुन्वी ।

'से किं तमि' त्यादि । एकः समयः स्थितिर्यस्य द्रव्यविशेष-
स्य स तथा, एवं यावदसंख्येयाः समयाः स्थितिर्यस्य स त-
थेति पूर्वानुपूर्वी, शेषभावना त्वत्र पूर्वोक्तानुसारेण सुकरैव ।

कशत १०५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । प्रयुताङ्गम् (४१)—१८१३१०७६०४५३५५१८२६८७६१००६००६४६०३६६६-११०६१४५१६०४००००० अग्रे दशाधिकशत ११० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । प्रयुतम् (४२)—१५२३०१०३८७८-०६८३५३८६५६२४७५६५४२६७३२७३३१६८१६५६६३६०००-०० अग्रे पञ्चदशाधिकशत ११५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । चूलिकाङ्गम् (४३)—१२७६३२८७२५७६०२६१८५२-७२५७६७६५४६५८३५४६५८६१२८३६३४६२४००००० अग्रे विंशत्यधिकशत १२० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । चूलिका (४४)—१०७४६३६१२६६३८६१६६५६८८६६४५०६११-६५१०२६१६५३३४७७४१३०८३१६००००० अग्रे पञ्चविंशत्यधिकशत १२५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । शीर्षप्रहेलिकाङ्गम् (४५)—६०२६६४३४८८६६४४०७६३२८३३०१८५-१३७८६८६१६७८७८०२६६६०६६४४००००० अग्रे त्रिंशदधिकशत १३० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि ।) एवमेते राशयश्चतुरशीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण यथोत्तरं वृद्धा द्रष्टव्यास्तावद् यावदिदमेव शीर्षप्रहेलिकाङ्गम् चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं शीर्षप्रहेलिका भवति (४६) अस्याः स्वरूपमङ्कतोऽपि दर्शयते-७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७६७३५५१-५८०६६४०६२१८६५६६२६७२१८३२६६ अग्रे च चत्वारिंशं शून्यशतम् १४०, तदेव शीर्षप्रहेलिकायां सर्वाण्यमूनि चतुर्णच याधिकशतसंख्यानि १६४ अङ्कस्थानानि भवन्ति, अनेन चैतावना कालमानेन केषांचिद् रत्नप्रभानारकाणां भवनपतिव्यन्तरसुराणां सुपमदुःपमारकसंभविनां नरतिरश्वां च यथासंभवमायुषि मीयन्ते, एतस्माच्च परतोऽपि संख्येयः कालोऽस्ति, किंवनतिशयिनामसंख्यवद्द्वार्थत्वात्सर्पपाद्युपमयाऽत्रैव वक्ष्यमाणत्वाच्च नेहोक्तः, किं तर्हि ?, उपमाभात्रप्रतिपाद्यानि पल्योपमादीन्धेव, तत्र पल्योपम-सागरोपमे ४७, ४८, अत्रैव वक्ष्यमाणस्वरूपे. दशसागरोपमकोटाकोटिमाना त्ववसर्पिणी ४६, तावन्मानैवोत्सर्पिणी ५०, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः पुद्गलपरावर्तः ५१, अनन्तास्तेऽनीताद्वा ५२, नावन्मानैवाऽनागनाद्वा ५३, अनीतानांगतवर्त्तमानकालम्बरूपा सर्वाऽद्वेति ५४, एषा पूर्वानुपूर्वी । शेषभावना तु पूर्वोक्तानुसारतः सुकरैव, यावत्कालानुपूर्वी समाप्ता ।

(६) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टमवोत्कीर्त्तनानुपूर्वी विभागिपुराह—

से किं तं उक्त्तिगणानुपूर्वी ?, उक्त्तिगणानुपूर्वी ति-विहा पेरणत्ता, तं जहा-पुञ्जानुपूर्वी, पञ्छानुपूर्वी, अणानुपूर्वी । से किं तं पुञ्जानुपूर्वी ?, पुञ्जानुपूर्वी-उसभे १, अजिए २, संभवे ३, अभिणंदणे ४, सुमती ५, पउमप्पहे ६, सुपासे ७, चंदप्पहे ८, सुविही ९, सीतले १०, सेजंस ११, वासुपुजं १२, विमले १३, अणंते १४, धम्म १५, संती १६, कुंथू १७, अरे १८, मल्ली १९, मुणिसुव्वते २०, नमी २१, अरिद्धनेमी २२, पासे २३, वद्धमाणे २४, । सेत्तं पुञ्जानुपूर्वी । से किं तं पञ्छानुपूर्वी ?, पञ्छानुपूर्वी-वद्धमाणे ० जाव उसभे । सेत्तं पञ्छानुपूर्वी । से किं तं अणानुपूर्वी ?, अणानुपु-

ञ्जी-एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए चउवीसग-च्छगयाए सेढीए अल्लमल्लभासो दुरूवूणो सेत्तं । अणानुपुञ्जी । सेत्तं उक्त्तिगणानुपूर्वी । (सूत्र-११६)

‘ से किं तमि ’ त्यादि । उत्कीर्त्तन-संशब्दनम्-अभिधानोच्चारणम्, तस्यानुपूर्वी-अनुपरिपाटिः सा पूर्वानुपूर्व्यादिभेदेन त्रिविधा, तत्र अथमः प्रथममुत्पन्नत्वापूर्वमुत्कीर्त्यते, तदनन्तरं क्रमेण अजितादय इति पूर्वानुपूर्वी, शेषभावना तु पूर्ववद् । अत्राह-ननु औपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्या अस्याश्च को भेदः ?, उच्यते-तत्र द्रव्याणां चिन्त्यासमात्रमेव पूर्वानुपूर्व्यादिभावेन चिन्तितम्, अत्र तु तेषामेव तथैवोत्कीर्त्तनं क्रियते, इत्येतावन्मात्रेण भेद इति, भवत्येवं, किंत्वाचश्यकस्य प्रस्तुतत्वादुत्कीर्त्तनमपि सामान्यिकाद्यध्ययनानामेव युक्तम्, किमित्यप्रकान्तानाम् अथभादीनां, तद्विहितमिति ?, सत्यं, किंतु-सर्वव्यापकं प्रस्तुतशास्त्रमित्यादावेवोक्तं, तद्दर्शनार्थमृषभादिसूत्रान्तरोपादानं भगवता च तीर्थप्रणेतृत्वान्तरमरणस्य समस्तश्रेयःफलकलपादपत्वात् युक्तं तन्नामोत्कीर्त्तनं, तद्विषयत्वेन चोक्तमुपलक्षणत्वाद्व्यत्रापि द्रष्टव्यमिति, शेषं भावितार्थं यावत् ‘ सेत्तमि ’ त्यादि निगमनम् ।

इदानीं पूर्वोद्दिष्टमेव गणनाऽऽनुपूर्वीमाह—

से किं तं गणनाऽऽनुपूर्वी ?, गणनाऽऽनुपूर्वी त्रिविहा पसत्ता, तं जहा-पुञ्जानुपूर्वी, पञ्छानुपूर्वी २. अणानुपूर्वी ३ । से किं तं पुञ्जानुपूर्वी ?, पुञ्जानुपूर्वी-एगो, दस, सत्तं, सहस्सं, दससहस्साइं, सतसहस्सं, दससतसहस्साइं कोडी, दसकोडीओ, कोडिसयं, दसकोडिसयाइं । सेत्तं पुञ्जानुपूर्वी । से किं तं पञ्छानुपूर्वी ?, पञ्छानुपूर्वी-दसकोडीसयाइं ० जाव एक्को । सेत्तं पञ्छानुपूर्वी । से किं तं अणानुपूर्वी ?, अणानुपूर्वी-एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए दसकोडिसतगच्छगयाए सेढीए अल्लमल्लभासो दुरूवूणो । सेत्तं अणानुपूर्वी । सेत्तं गणानुपूर्वी । (सूत्र-११७)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, गणनं-परिसंख्यानम्-एकं, द्वे त्रीणि, चत्वारि इत्यादि, तस्य आनुपूर्वी-परिपाटिर्गणनानुपूर्वी, अत्रोपलक्षणमात्रमुदाहर्तुमाह-‘ एगे ’ त्यादि सुगमम्, उपलक्षणमात्रं चेदमतोऽन्येऽपि संभविनः संख्याप्रकारा अत्र द्रष्टव्याः । उत्कीर्त्तनानुपूर्व्या नाममात्रोत्कीर्त्तनमेव कृतम्, अत्र त्वेकादिसंख्याभिधानमिति भेदः । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि निगमनम् ।

अथ प्रागुद्दिष्टमेव संस्थानानुपूर्वीमाह—

से किं तं संस्थानानुपूर्वी ?, संस्थाऽऽणानुपूर्वी त्रिविहा पसत्ता, तं जहा-पुञ्जानुपूर्वी, पञ्छानुपूर्वी, अणानुपूर्वी । से किं तं पुञ्जानुपूर्वी ?, पुञ्जानुपूर्वी-समच्चउरंसे निग्गोहमंडले. सादी, खुजे, वामणे, हुंढे । सेत्तं पुञ्जानुपूर्वी । से किं तं पञ्छानुपूर्वी ? पञ्छानुपूर्वी हुंढे

०जाव समचउरसे । सेत्तं पच्छाणुपुन्वी । से किं तं अ-
णाणुपुन्वी १, अणाणुपुन्वी-एआए चेव एगाइआए ए-
गुत्तरिआए छगच्छगयाए सेदीए अन्नमन्नभासो दु-
रूवूणो । सेत्तं अणाणुपुन्वी । सेत्तं सठाणाणुपुन्वी ।
(सूत्र-११८) (१०) * अधिकाराद्धः ।

‘ से किं तमि ’ त्यादि, आकृतिविशेषाः-संस्थानानि; तानि
च जीवाऽजीवसंयन्धित्वेन द्विधा भवन्ति, तत्रह जीवसंय-
न्धीनि, तत्रापि पञ्चेन्द्रियसंयन्धीनि वक्रुमिष्टानि, अतः ता-
न्याह-‘ समचउरसे ’ त्यादि, तत्र समाः-शास्त्रोक्तलक्षणवि-
संवादिन्यश्चतुर्दिग्वर्तिन्यः अवयवरूपाश्चनसोऽस्यो यत्र
तत्समासान्तात् प्रत्यये समचउरसे संस्थानं, तुल्यागेह-
परिणाहः संपूर्णलक्षणोऽपि साक्षापाक्षावयवः स्वाङ्गलाष्टा-
धिकशतोच्छ्रयः सर्वसंस्थानप्रधानः पञ्चेन्द्रियजावशरीरा-
कारविशेष इत्यर्थः १ । नाभेरुपरि न्यग्रोधवन्मण्डलम्-आद्य-
संस्थानलक्षणयुक्तत्वेन विशिष्टाकारं न्यग्रोधमण्डलं, न्यग्रो-
धो-वटवृक्षः, यथा चायमुपरि वृक्षाकारतादिगुणोपेतत्वेन
विशिष्टाकारो भवति; अधस्तु न तथा एवमेतदपीति भावः २ ।
सह आदिना नाभेरधस्तनकायलक्षणेन वर्त्तते इति सादि,
ननु सर्वमपि संस्थानं आदिना सहैव वर्त्तते ततो निरर्थकं
सादित्वविशेषणम्, सत्यम्, किन्तु-अत एव विशेषणवैफल्यप्र-
सङ्गादाद्यसंस्थानलक्षणयुक्त आदिगिह गृह्येन, ततस्तथाभूतं न
आदिना सह यद्वर्त्तते नाभेस्तूपरितनकाये आद्यसंस्थानल-
क्षणविक्रलं तत्सादीति तात्पर्यम् ३ । यत्र पाणिपादशिरोग्रीवं
समप्रलक्षणपरिपूर्णम्; शेषं तु हृदयोदरपृष्ठलक्षणं कोष्ठम्-
लक्षणहीनं तत् कुञ्जम् ४ । यत्र तु हृदयोदरपृष्ठं सर्वल-
क्षणोपेतम्; शेषं तु हीनलक्षणं तद्वामनम्; कुञ्जविपरीतमि-
त्यर्थः ५ । यत्र सर्वेऽप्यवयवाः प्रायो लक्षणविसंवादिन एव
भवन्ति तत्संस्थानं-हुण्डमिति ६ । अत्र च सर्वप्रधानत्वा-
त्समचतुरस्रस्य च प्रथमत्वम्, शेषाणां तु यथाक्रमं हीनत्वाद्
द्वितीयादित्वमिति पूर्वानुपूर्वीत्वं, शेषभावना पूर्ववदिति ।
आह-यदीत्यं संस्थानानुपूर्वीं प्रोच्यते तर्हि सहेननवर्णरस-
स्पर्शाऽऽद्यानुपूर्वीऽपि वक्रुमिष्टाः स्युः, तथा च सत्यानुपूर्वी-
णामियत्तैव विशीर्यन्ते, ततो निष्फल एव प्रागुपन्यस्तां दश-
विधत्वसंख्यानियम इति, सत्यम्, किन्तु-सर्वांसामपि तासां
वक्रुमशक्यत्वादुपलक्षणमात्रमेवायं सङ्ख्यानियमः, एतदनु-
सारेणाऽन्या अप्येता अनुसर्त्तव्या इति तावत्सङ्ख्यायाम्,
सुधिया त्वन्यथापि वाच्यं, गम्भीरार्थत्वात् परममुनिप्रणी-
तविवक्षायाः, एवमुत्तरप्रापि वाच्यम्, इत्यलं विस्तरण ।

(११) सामाचार्यानुपूर्वीं विवक्षुराह—

से किं तं सामायारीआणुपुन्वी १, सामायारीआणुपुन्वी
तिविहा पण्यचा, तं जहा-पुन्वाणुपुन्वी १, पच्छाणुपु-
न्वी २, अणाणुपुन्वी ३ । से किं तं पुन्वाणुपुन्वी १,
पुन्वाणुपुन्वी—

“ इच्छा १, मिच्छा २, तहकारो ३,
आवस्सिआ य ४, निसीहिआ ५ ।

आपुच्छणा य ६, पडिपुच्छा ७,

छंदणा य ८, निमंतणा ९ ॥ १ ॥

उवसंपया य १० काले,

सामायारी (भवे) दसविहा उ ।

सेत्तं पुन्वाणुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी १, पच्छा-
णुपुन्वी उवसंपया ०जाव इच्छागारो । सेत्तं पच्छाणु-
पुन्वी । से किं तं अणाणुपुन्वी १, अणाणुपुन्वी-एआए
चेव एगाइआए एगुत्तरिआए दसगच्छगयाए सेदीए
अन्नमन्नभासो दुरूवूणो । सेत्तं अणाणुपुन्वी । सेत्तं
सामायारीआणुपुन्वी । (सूत्र-११६)

(सामाचारीव्याख्यानम् ‘ सामायारी ’ शब्दे सप्तमे भागे
कर्त्तव्येन) इह धर्मस्यापरापनापमूलत्वादिच्छाकारस्याज्ञा
वलाभियोगलक्षणपरापनापयजं कृत्वात्प्राधान्यात्प्रथममुपन्या-
सः अपरापनापकेनापि च कथंचित् स्थलं मिथ्यादुष्कृतं
दातव्यमिति, तदनन्तरं मिथ्याकारस्य, एतौ च गुरुव-
चनप्रतिपत्तावेव प्राप्तुं शक्यौ, गुरुवचनं च तथाकारकर-
णैव संम्यक् प्रतिपन्नं भवतीति तदनन्तरं तथाकारस्य
प्रतिपन्नगुरुवचनेन चापाश्रयाद्बहिर्निर्गच्छता गुरुपृच्छापूर्वकं
निर्गन्तव्यमिति । तथाकागनन्तरं तत्पृच्छारूपाया आवश्यक-
फ्याः बहिर्निर्गतेन च नैपेधिकीपूर्वकं पुनः प्रवेष्टव्यमिति
तदनन्तरं नैपेधिक्याः, उपाश्रयप्रविष्टेन च गुरुमापृच्छ्य
सकलमनुष्ठेयमिति तदनन्तरमापृच्छनायाः, आपृष्टे च नि-
पिद्ध पुनः प्रवेष्टव्यमिति तदनन्तरं प्रतिपृच्छनायाः, प्रतिप्रश्ने
चानुष्ठानेनाऽज्ञाधानीय तत्परिभोगाय साधव उत्साहनीया
इति तदनन्तरं छन्दनायाः, एषा च गृहीत एवाऽज्ञादौ
स्याद् अगृहीते तु निमन्त्रणेवेति तदनन्तरं निमन्त्रणायाः,
इयं च सर्वाऽपि निमन्त्रणापर्यन्ता सामाचारी गुरुरपसंपद-
मन्तरं न क्षायते इति तदनन्तरमुपसम्पद उपन्यास इति
पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिरिति । शेषं पूर्ववदिति ।

(१२) अथ भावाऽऽनुपूर्वीमाह—

से किं तं भावाणुपुन्वी १, भावाणुपुन्वी तिविहा पण्यचा,
तं जहा-पुन्वाणुपुन्वी १, पच्छाणुपुन्वी २, अणाणुपुन्वी ३ ।
से किं तं पुन्वाणुपुन्वी १, पुन्वाणुपुन्वी-उदइए, उवस-
मिए, खाइए, खओवसमिए, पारिणामिए, सन्निवाइए ।
सेत्तं पुन्वाणुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी १, पच्छा-
णुपुन्वी सन्निवाइए, ०जाव उदइए । सेत्तं पच्छाणुपुन्वी ।
से किं तं अणाणुपुन्वी १, अणाणुपुन्वी एआए चेव
एगाइआए एगुत्तरिआए छगच्छगयाए सेदीए अन्नमन्न-
भासो दुरूवूणो । सेत्तं अणाणुपुन्वी । सेत्तं भावाणु-
पुन्वी । सेत्तं आणुपुन्वी-आणुपुन्वि चि पदं समत्तं ।
(सूत्र-१२०)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, इह तेन तेन रूपेण भवनानि भावाः-
वस्तुपरिणामविशेषाः-औदयिकादयः, अथवा-तेन तेन रू-
पेण भवन्तीति भावास्त एव, यद्वा-भवन्ति तैस्तेभ्यस्तेषु

वा सत्सु प्राणिनस्तेन तेन रूपेणेति भावा यथोक्ता एव ते-
षामानुपूर्वी परिपाटिर्भावानुपूर्वी, औदयिकादीनां तु स्व-
रूपं पुरस्तात् न्यक्षेण वक्ष्यते. अत्र च नारकादिगतिरौद-
यिको भाव इति वक्ष्यते, तस्यां च सत्यां शेषा भावाः सर्वे
ऽपि यथासम्भवं प्रादुर्भवन्तीति शेषभावाऽऽधारत्वेन प्रधा-
नत्वादौदयिकस्य प्रथममुपन्यासः, ततश्च शेषभावपञ्चकस्य
मध्ये औपशमिकस्य स्तोत्रविषयत्वात् स्तोत्रतया प्रति-
पादयिष्यत इति तदनन्तरमौपशमिकस्य, ततो बहुविषय-
त्वात् क्षायिकस्य, ततो बहुतरविषयत्वात् क्षायोपशमिकस्य,
ततो बहुतरविषयत्वात् क्षायोपशमिकस्य, ततोऽप्यपामेव
भावानां द्विकादिसंयोगसमुत्थत्वात्सान्निपातिकस्योपन्यास
इति पूर्वानुपूर्वीक्रमसिद्धिरिति । शेषं पूर्वोक्तानुसारेण भा-
वनीयम् । तद्वचमुक्ताः प्रागुद्दिष्टा दशाप्यानुपूर्वीभेदाः,
तद्गुणने चोपक्रमप्रथमभेदलक्षणा आनुपूर्वी समाप्ता ।
अनु० ।

आणोह-आज्ञौघ-पुं० । सम्यग्दर्शनविकले आक्षामात्रे, प-
ञ्चा० । “ आणोहेणाऽणता, मुक्ता ” ॥ ४८५ ॥ पञ्चा० ।
आक्षामा-आक्षामपदेशस्यौघः-सामान्यमाज्ञौघः, सम्यग्दर्शन-
विकलमाक्षामात्रमित्यर्थः । तेन सताऽपीति गम्यम् अन-
न्तानि अनन्तसंख्यानि मुक्तानि-त्यङ्गनीति । पञ्चा० १४
वि० ।

आतं (यं) क-आतङ्क-पुं० । ‘तकि’ कृच्छ्रजीवने, आतङ्कन-
मातङ्कः । आ-तकि-घञ् । कृच्छ्रजीवने, (दुःखे) आच० १
श्रु० १ अ० ७ उ० । नरकादिदुःखे च । आच० १ श्रु० ३
अ० २ उ० । तच्च द्विविधम्-शरीरं, मानसं च । तत्राद्यम्-
कटुकक्षारशस्त्रगण्डलूतादिसमुत्थम्, मानसं प्रियविप्रयोगा-
ऽप्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदारिद्र्यदौर्भनस्यादिकृतम् । आ-
चा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । यदिवा-आतङ्को द्वेधा-द्रव्यभा-
वभेदात् । (स च ‘आतं(यं)कदंसि’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागेऽनु-
पदमेव दर्शयिष्यते) रोगं, स्था० ५ ठा० ३ उ० । उक्त० का० ।
अनु० । आङ्गिति सर्वात्मप्रदेशाऽभिव्याप्त्या तङ्कयन्ति-कृ-
च्छ्रजीवितमात्मानं कुर्वन्तीत्यातङ्काः । सद्योघानिनि रोग-
विशेषे, उक्त० १० अ० । “ आयङ्को जस्माइ ” ॥ १४३२+ ॥
आतङ्का-ज्वरादिः सद्यो घाती रोगः । पं० व० ५ द्वार । उक्त०
“ आसुघाई आतंको ” आच० ४ अ० । स्था० । पं० सू० ।
आ० चू० । जी० । उक्त० । प्र० । रा० । आ० म० । दश० ।
“आतंका विविहा फुसंति” ॥ १८८॥ आतङ्काः-रोगपरीपहाः
स्पृशन्ति । उक्त० २१ अ० । आतङ्कः-कृच्छ्रजीवितकारी ज्व-
रादिकः । म० १६ श० २ उ० । “उयाहु ते आतंका फुसंति”
(सूत्र-१४७५) । आतङ्का-आशुजीविनापहारिणः शूलादयो-
व्याधिविशेषाः स्पृशन्ति-अभिभवन्ति-पीडयन्ति । आचा०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । उक्त० । म० । ज्ञा० । सूत्र० । स्था० ।
“दीहकालिपखं रोगानंकेण” (सूत्र-१३५+) । आतङ्कः-कृच्छ्र-
जीवितकारी सद्योघाती शूलादिः । स्था० ३ ठा० १ उ० ।
ज्ञा० । प्रश्न० । आतङ्काः-सद्योघातिनः शूलादिका रोगाः ।
स्था० । म० । “आयंकं से वहाय होइ ॥ ६॥ ” (सूत्र-१५) ।
आतङ्कः-सद्योघाती विशूचिकादिका रोगस्तस्य गृहिणो
धर्मवन्धुरहितस्य वधाय-विनाशाय भवति । दश० १ चू० ।

ते चोत्तराध्ययने दर्शिता यथा—

अरई गंडं विसृज्या, आयंका विविहा फुसंति ते ।
विवडइ विद्वंसइ ते सरीरयं, समयं गोयम । मा पमयण ॥ २७ ॥
हे गौतम ! ‘ते’ तव विविधाः-नानाप्रकारा आतङ्का-रोगाः
शरीरं स्पृशन्ति ते केचन आतङ्का अरनिश्चतुरशीतिविवि-
धवानाद्भूतचित्तोद्वेगाः वातप्रकोप इत्यर्थः । गण्डं-रुधिर-
प्रकोपोद्भूतस्फोटकः । विशूचिका-अजीर्णाद्भूतवमना-
ध्मातविरेक्षादि सद्यो मृत्युकृत् स्त्रु. इत्यादयो रोगा-आत-
ङ्का देहं पीडयन्ति, तैः रोगैः पीडितं शरीरं सति ध-
र्मासाधनं दुष्करं ते शरीरं रोगाभिभूतं सत् विपतति, वि-
शेषेण वलापचयात् नश्यति, पुनः शरीरं ‘ते’ तव वि-
ध्वस्यते जीवमुक्तं सत् विशेषेण अधः पतति, अत्र सर्वत्र
यद्यपि ‘ते’ तव इत्युक्तं गौतमे च केशपाण्डुरत्वादि इन्द्रि-
याणां हानिश्च न संभवति तथापि तन्निश्चया अपर-
शिष्यादिवर्गप्रतिबोधार्थमुक्तं दोषाय न भवति, तथा च
प्रमादा न विधेयः । उक्त० १० अ० । रोगाः-अकालमहाव्या-
धय आतङ्कस्त एव सद्योघातिन इति । औ० । आतङ्क-
रोगयोर्विशेषो यथा-स्यात् केरिसो रोगो, केरिसो वा
आतङ्कस्तत उच्यते ।

गाथा—

गंडी कोठं खड्गदी, रोगा कासादितो तु आतंको ।
दीहरया वा रोगो, आतङ्को आसुघाती य ॥ २१६ ॥

(अस्याः गाथायाः व्याख्या ‘पलंघ’ शब्दे पञ्चमभागे दर्श-
यिष्यते । वृ० १ उ० २ प्र० ।) । नि० चू० । आतङ्को ज्व-
रादिस्तद्योगादातङ्कानाऽप्यातङ्काः । आतङ्कनि, पि० । सं-
तापे, सन्देहे, मुरजशब्दे, मयं च । वाच० ।

आतं (यं) कदंसि (न्)-आतङ्कदर्शिन्-पुं० । ‘तकि’ कृच्छ्र-
जीवने, आतङ्कनमातङ्कः कृच्छ्रजीवनं-दुःखं. तच्च द्विवि-
धम्-शरीरं, मानसं च । तत्राद्यं कटुकक्षारशस्त्रगण्डलू-
तादिसमुत्थम्, मानसं प्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदारिद्र्य-
दौर्भनस्यादिकृतम् । एतदुभयमातङ्कं पश्यति कृच्छ्रजीवनेत्या-
तङ्कदर्शी । अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमप्यापततीत्येवं-
तारि, आचा० ।

(तथा च वायुकायसमारम्भमधिकृत्य)—

आयंकदंसी अहियंति णचा । (सूत्र-५६ +)

अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमापनात् मय्यनिवृत्तवायुकाय-
समारम्भे ततश्च तद्वायुकायसमारम्भणमातङ्कहेतुभूतमहि-
तमिति ज्ञात्वैतस्मान्निवर्तने प्रभुर्भवतीति । यदि वा-आतं-
ङ्का द्वेधा-द्रव्य-भावभेदाद् । तत्र द्रव्यातङ्कं इदमुदाहरणम्-
“जंबुदीवे दीवे, भारहवासमि अतिथ सुपांसि ।
वहुणयरगुणसमिद्धं, रायगिहं णाम खयरं ति ॥ १ ॥
तत्थासि गरुयदरिया-रिमहणो भुयणनिमायपयावो ।
अभिगयजीवाजीवो, राया णामेण जियसन् ॥ २ ॥
अणवरयगरुयसंवे-गभाविओ धम्मघोसपामूले ।
सो अज्जयाकयाई, पमाइणं पासए सेहं ॥ ३ ॥
चोइजंतमभिकखं, अवराहं तं पुणो चि कुणमाणं ।
तस्स हिअहुं राया, सेसाण य रक्खणट्ठाए ॥ ४ ॥

आयरियागुणाय, आणाचइ सो उ गिययपुरिसेहि ।
 निवुक्कडद्वेहिं, संधिय पुव्वं नहिं खारं ॥ ५ ॥
 पक्खिना जत्थ गणे, एवरं दोगोहमेत्तकांलेण ।
 गिज्जिएणमंससोगिय-अट्टि ऽवसेमत्तणमुवेइ ॥ ६ ॥
 दो ताहं पुव्वमए, पुरिसे आणावए नहिं एया ।
 एणं गिहत्थवेसं, वीयं पामंडिणवत्थं ॥ ७ ॥
 पुव्वं चि य सिक्खविण, ते पुरिसे पुच्छए तओ राया ।
 अवरोहो एपमि, भणंति आणे अइकमइ ॥ ८ ॥
 पामंडिओ जहुत्ते-ए वट्टे अत्तणा य आयाए ।
 पक्खिवह खारमज्झं, विना गोदोहमेत्तस्स ॥ ९ ॥
 दट्ठणअट्टिअवसेसं, ते पुरिसे अलियरोसरत्तं च्छो ।
 सेहं आलायंनो, राया तो भणइ आयरियं ॥ १० ॥
 तुम्हं चि कोऽवि पमादी,
 सासेमि य तं पि एऽति भणइ गुरु ।

जइ होहिइ तो साहे,

तुम्हं चिय तस्स जाणिहिह ॥ ११ ॥

सेहो गए शिवमि, भणइ ते साहुणा उण पुण नि ।

हा हं पमायसीलां, तुम्हं सरणागओ धणियं ॥ १२ ॥

जइ एण होज्ज पमाओ, पुणो ममं सहभावरोहियस्स ।

तुम्हं गुणेहिं सुविहिय, ना सावगग्गखनामुचं ॥ १३ ॥

आयंकमउन्विग्गो, ताहं सो गिच्चउज्जुओ जाओ ।

कावियमनी य समए, रखा नरिसांथओ पच्छा ॥ १४ ॥

दव्वायंकाऽऽदंसी, अत्ताणं मव्वहा शियत्तेइ ।

अहियारंभा उ सया, जइ सीसां धम्मघोसस्स ॥ १५ ॥

भावातङ्काऽऽदर्शो तु नरकतिर्यग्मनुष्यामरभवेसु प्रियविप्र-
 योगादिशरीरमानसाञ्जनङ्कभीत्या न प्रयतने, आयुसमारम्भं ।
 अपि तु-अहितमेतद्व्यायुसमारम्भणामांत मत्वा परिहरति ।
 आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

आयंकदंसी न करइ पावं ॥४+॥ (धृज-१११)

आतङ्को-नरकादिदुःखं तद्दण्डं शीलमस्येत्यातङ्कदर्शी स
 'पावं' पापानुबन्धि कर्म न करान्ति, उपलक्षणार्थत्वाच्च
 कारयन्ति, नानुमन्यत इति । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

आतं (यं) कविब्रह्मास-आतङ्कविपर्यास-पुं० । आगाढे अ-
 नागाढकरणं । आयंकविब्रह्मासो नाम-आगाढे अहिदंष्ट्राइ,
 अणागाढे करेइ ति । ए० चू० ४ कल्प ।

आतं (यं) कसंपओगसंपउत्त-आतङ्कसंपयोगसंप्रयुक्त-त्रि० ।
 आतङ्का-रोगस्तस्य सम्प्रयोगः-संवन्धस्तेन संप्रयुक्तः सं-
 वन्धो यः स तथा । आतङ्कसंवन्धे, "आतंकसंपओगसं-
 पउत्ते तस्स विप्पओगे सति समणणागए यावि भवइ ३ ।"
 (सूत्र-४४७+) (अयं आतंघ्यानस्य तृतीयो भेदस्तद्वक्क-
 वना 'अट्टि'नज्झाण' शब्दे प्रथमभागे गता) स्था० ४ टा० १
 उ० । ग० । औ० ।

आतं (यं) किं (न)-आतङ्किन्-पुं० । रोगिणि, स्था० ५ टा०
 ३ उ० ।

आतं (यं) चणिया-आतंचनिका-स्त्री० । कुम्भकारभाजने,
 भ० । "आयंचणिओदपणं गाताइं परिसिंचमाणे विहरइ"

(सूत्र-५५३+) । 'आयंचणिओदपणं' ति-इह आतञ्चनिको-
 वक-कुम्भकारस्य भाजने स्थितं तेमनाय मृन्मिश्रं जलं तेन ।
 भ० १५ श्ल० ।

आतं (यं) तकर-आत्मान्तकर-पुं० । आत्मनोऽन्तम्-अ-
 वसानं भवस्य करोतीत्यात्मान्तकरः । प्रत्येकबुद्धादिके,
 स्था० ४ टा० २ उ० । आत्मनोऽन्तं-मरणं करोतीत्यात्मा-
 न्तकरः । आत्मवधके, स्था० ४ टा० २ उ० । "आयंतकरे
 णाममेगे णो परंतकरं" (सूत्र-२८७) स्था० ४ टा० २ उ० ।

आतं (यं) तम-आत्मतम-पुं० । आत्मानं तमयति-खेदयती-
 त्यात्मतमः । आचार्यादिके आत्मखेदयितरि, स्था० । आत्मैव
 तमः-अज्ञानं, क्राधो वा यस्य स आत्मतमः । अज्ञानात्मानं,
 क्राधात्मानं च । स्था० । "आयंतमं नाममेगे णो परंतमं"
 (सूत्र-२८७+) स्था० ४ टा० २ उ० ।

आतं (यं) दम-आत्मदम-पुं० । आत्मानं दमयति-शमवन्तं
 करोति-शिक्षयति, वेत्यात्मदमः । आचार्ये, स्था० । अश्वद-
 मकादौ च । "आयंदमे णाममेगे णो परंदमे" (सूत्र-२८७+) ।
 स्था० ४ टा० २ उ० ।

आतं (यं) व-आताम्र-त्रि० । ईषद्रक्ते, जं० २ वक्त० । औ० ।
 "आयंवतलिणसुइइलनिद्धनक्खा" (सूत्र-१४७) । आता-
 म्राः-ईषद्रक्तास्नलिनाः-प्रतलाः शुचयः-पवित्रा रुचिरा
 दीप्ता स्निग्धा-अरूक्षा नखाः-कररुहाः येषां ते आनाम्रत-
 लिनशुचिरुचिरस्निग्धनखाः । जी० ३ प्रति०४ आध० २ उ० ।

आतं (यं) वज्जकयण-आताम्राऽध्ययन-न० । सूर्यस्याम्र-
 महिष्या आताम्राया वज्जकयताप्रसिद्धे ज्ञानाधर्मकथाया द्वि-
 तीयाश्रुतस्कन्धसप्तमवर्गस्य द्वितीयेऽध्ययने, ज्ञा० २ श्रु० ४
 वर्ग १ अ० ।

आतं (यं) भरि-आत्मम्भरि-त्रि० । आत्मानं विभर्ति भृ-
 खि-मुम्-च उप० स० । स्वादरमात्रपूरके, । देवतातिथ्य-
 नादरणात्मपापकत्वात्तस्य तथात्वम् । "आत्मम्भरिस्त्वं
 पिपाशेतैनेराणाम्" भट्टिः । वाच० । आत्मानं विभर्ति-पु-
 ष्यातीति आत्मम्भरिः । स्वार्थकारकं, स्था० । "आयंभरे
 णाममेगे णो परंभरे" (सूत्र-३२७+) । आत्मम्भरिः प्रा-
 कृतत्वात् 'आयंभरे' । स्था० ४ टा० ३ उ० ।

आतं (यं) कम्म (न्)-आत्मकर्मन्-त्रि० । ६ त० । आ-
 त्मनः-स्वस्य कर्तव्ये कार्ये, "आत्मकर्मक्षमं देहं त्रावो
 धर्म इवाश्रितः ?" रघुः । वाच० । ज्ञानावरणादिके आत्म-
 कृतकर्मणि, भ० "किं आयकम्मणा उववज्जति?, परकम्मणा
 उववज्जति" (सूत्र-६८६+) । भ० २० श्ल० १० उ० ।

आतं (यं) गवेसय-आत्मगवेपक-त्रि० । आत्मानं कर्म-
 मलापहारेण शुद्धं गवेपयतीत्यात्मगवेपकः । उक्त० १५ अ० ।
 आत्मानं कर्मविगमाच्छुद्धस्वरूपं गवेपयति-कथमयमित्थं-
 भूतो भवेदित्यन्वेपयते यः स आत्मगवेपकः । कर्मविग-
 माच्छुद्धस्वरूपस्यात्मनोऽन्वेषके, उक्त० पाई० १५ अ० ।
 "साहए आयगवेसए स मिक्खू" ॥ ५ x ॥ उक्त० १५ अ० ।

आतं (यं) गय-आत्मगत-त्रि० । आत्मनि गतमात्मगतम् ।
 आत्मगे, सूत्र० ।

संलोकणिञ्जमणगारं, आयमयं निमंतणे खाहंसु ॥३०+॥

संलोकनीयं-संदर्शनीयमाकृतिमन्तं कञ्चनाऽनगारं-साधु-
मात्मनि, गतमात्मगतम् ; आत्मज्ञमित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

आत (य) गुप्त-आत्मगुप्त-त्रि० । आत्मा-शरीरम् आ-
त्मशब्दस्य शरीरवचनस्यापि दर्शनात्, उक्तं हि-“ धर्म-
धृत्यग्निधीन्द्रकं-त्तुकृतत्वस्वार्थदेहिपु । शीलाऽनिलमनो-
यत्नै-कवीर्येषात्मनः स्मृतिः ॥ १ ॥ ” इति, तेन गुप्त आ-
त्मगुप्तो न यतस्ततः करचरणादिविक्षेपकृत्, इतस्ततः
करचरणाऽविक्षेपके, यद्वा-गुप्तो रक्षितोऽसंयमस्थानेभ्य
आत्मा येन स तथा । उक्त० पाई० १५ अ० । असंयमस्था-
नेभ्यो रक्षितात्मनि, आत्मा गुप्तो यस्य स आत्मगुप्तः ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । मनोवाक्कायैरात्मा गुप्तो यस्य सः
आत्मगुप्तः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । मनोवाक्कायगुप्तं, सूत्र०
१ श्रु० ११ अ० । इन्द्रिय-नोर्इन्द्रियात्मना गुप्त आत्मगुप्तः ।
आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । आत्मना-मनोवाक्कायरू-
पेण गुप्त आत्मगुप्तः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । मनोवाक्काया-
त्मना गुप्तं, “ आयगुप्ते सयावी(धी)रे ॥१+॥ (सूत्र-११६x) ।
“ आयगुप्ते सया दंते ” ॥ सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

(आत्मगुप्तस्य फलमाह)-

कडं च कजमाणं च, आगमिस्सं च पावगं ।

सर्वं तं गाणुजाणंति, आयगुप्ता जिहंदिया ॥ २१ ॥

साधुदशेन यद् अपरैः-अनार्यकल्पैः कृतम्-अनुष्ठितं पापकं
कर्म तथा वर्त्तमानं च काले क्रियमाणं तथाऽऽगामिनि च
काले यत्करिष्यते तत्सर्वं मनोवाक्कायकर्मभिर्नानुजानन्ति ना
नुमोदन्ति तदुपभोगपरिहारिणेति भावः । यद्यप्यात्मार्थं पाप-
कं कर्म परैः कृतं, क्रियते, करिष्यते च । तद्यथा-शत्रोः
शिरशिष्ठं, छिद्यते, छेत्स्यते वा, तथा चौरौ हतो, हन्यते,
हनिष्यत वा, इत्यादिकं परानुष्ठानं नाऽनुजानन्ति-न च
बहु मन्यन्ते, तथाहि । यदि परः कश्चिदशुद्धेनाहारेणोप-
निमन्त्रयेत्तमपि नानुमन्यत इति । क एवंभूता भवन्तीति
दर्शयति-आत्माऽकुशलमनोवाक्कायनिरोधेन गुप्तो येषां ते
तथा, जितानि-वशीकृतानि इन्द्रियाणि-श्रोत्रादीनि यैस्तं
तथा एवंभूताः पापकर्म नाऽनुजानन्तीति स्थितम् । सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

गुप्तात्मन्-त्रि० । गुप्तः-असंयमस्थानेभ्यो रक्षित आत्मा येन
स गुप्तात्मा प्राकृतत्वाद्विपर्ययः । असंयमस्थानेभ्यो रक्षि-
तात्मनि, उक्त० १५ अ० । आत्मना गुप्तः । स्वशक्त्यैव
रक्षिते लताभेदे, स्त्री० । तस्याः स्पर्शेन हि अतिकण्डूयनं
दुःखं भवति तद्वयाच्चान्यैर्न सा स्पृश्यत इति तस्या आत्म-
गुप्तत्वम् । वाच० ।

आत (य) छडुवाइ (न्)-आत्मपष्ठवादिन्-पुं० । आत्मा
पष्ठो येषां तान्यात्मपष्ठानि भूतानि विद्यन्त इत्येवं वादिनि
सांख्यादौ, सूत्र० ।

सांप्रतमात्मपष्ठवादिमतं पूर्वपक्षयितुमाह-

संति पंचमहाभूया, इह मेगेसि आहिशा ।

१-नोइन्द्रियशब्देन मनः गृह्यते ।

आयच्छुणो पुणो आहु, आया लोणे य सासए ॥१५॥

शास्त्रतत्त्वमेव भूयः प्रतिपादयितुमाह-

दुहओ ण विणस्संति, नो य उप्पज्जए असं ।

सन्वे वि सव्वहा भावा, नियतीभावमागया ॥ १६ ॥

सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अनयागार्थाव्याख्यानम्
'अत्तच्छु' शब्दे प्रथमभागे ५०२ पृष्ठे गतम् ।)

आत (य) जस (स्)-आत्मयशस्-न० । आत्मसंवन्धिनि
यशसि, यशोहेतुभूते संयमे च । भ० । “ जीवा किं आयजसेणं
उववज्जंति ” (सूत्र-८६७ +) । ‘ आयजसेणं ’ ति-आत्मनः
संवन्धि यशो यशोहेतुत्वाद्यशः-संयम आत्मयशस्तेन (भ०)
‘ आयजसं उवजीवंति ’ ति-आत्मयशः-आत्मसंयममुप-
जीवन्ति-आश्रयन्ति; विदधनीत्यर्थः । भ० ४१ श० ।

आत (य) जोगि (न्)-आत्मयोगिन्-पुं० । आत्मनो योगः
कुशलमनःप्रवृत्तिरूप आत्मयोगः स यस्यास्ति । सदा धर्म-
ध्यानावस्थितं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आत (य) द्दु- (अप्पणद्दु)-आत्मार्थ-पुं० । आत्महिते, “ आ-
यद्दु ” (सूत्र-६६ + टी०) । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
आत्मनोऽर्थ आत्मार्थः । ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, आत्मने हितम्-
प्रयोजनमात्मार्थम् । चरित्रानुष्ठाने, आचा० १ श्रु० २ अ०
१ उ० ।

आयतद्व (अप्पणद्दु)-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपर्यवसा-
नान्मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थः । मोक्षात्मकं प्रयोजने,
आयता-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य सः । मोक्षप्रयोजनकं
दर्शनादिकं, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आत्मनिमित्तं,
“ अप्पणद्दु परद्दा वा ” (सूत्र-१३ +) । आत्मार्थमात्म-
निमित्तम् । दश० ६ अ० २ उ० ।

(आत्मार्थश्चावश्यमुपासनीयः)-

अप्पं च खलु आउयं इहमेगेसि माणवाणं ॥ ६२ ॥

आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (अस्य व्याख्या ‘ आउ ’
शब्दे अस्मिन्नेव भागे प्राग् दर्शिता)

येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपक्रमणकारणाभावे आयुः-
स्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्याघिकां जरामिभूतविग्र-
हा जघन्यतरामवस्थामनुभवन्तीति तद्यथेत्यादिना दर्शयति-

तं जहा-सो य परिण्णोहिं परिहायमाणेहिं चक्खु-
परिण्णोहिं परिहायमाणेहिं घाणपरिण्णोहिं परिहाय-
माणेहिं रसणपरिण्णोहिं परिहायमाणेहिं फासपरि-
ण्णोहिं परिहायमाणेहिं अभिकंतं च खलु वयं सपेहाए
तओ से एगदा मूढभावं जणयंति ॥ ६३ ॥

‘ सो य परिण्णोहिं ’ इत्यादि । ततः स एकदा मूढभावं जनये-
तीति । यावत् शृणोति भाषापरिणान् पुद्गलानि श्रोत्रं,
तच्च कदम्बपुष्पाऽऽकारं द्रव्यतोः भावतो भाषाद्रव्यग्रहणल-
ब्धयुपयोगस्वभावमिति, तेन श्रोत्रेण परिः-समन्ताद् घट-
पटशब्दाऽऽदिविषयाणि ज्ञानानि-परिज्ञानानि तैः श्रोत्रपरि-
ज्ञानैर्जराप्रभावात्परिहीयमानैः सद्भिस्ततोऽसौ प्राणी एकदा-
वृद्धावस्थायाम्-रोगादयावसरे वा मूढभावम्-मूढतां कर्त्त-

व्याऽकर्तव्यज्ञतामिन्द्रियपाटवाभावादात्मनो जनयति; हि-
ताऽहितप्राप्तिपरिहारविवेकशून्यतामापद्यत इत्यर्थः । जन-
यन्तीति विवेकवचनावसरे " तिङां निङो भवन्ति " इति
चहुवचनमकारि, अथवा-तानि वा श्रोत्रविज्ञानानि परिची-
यमाणाभ्यात्मवः सदसद्विवेकशून्यतामापादयन्तीति, श्रो-
त्रादिविज्ञानानां च तृतीया प्रथमार्थे सुष्वत्ययेन द्रष्टव्येति,
एवं चक्षुरादिविज्ञानेष्वपि योज्यम् । अत्र च करणत्वादि-
न्द्रियाणामेवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्—श्रोत्रेणात्मनो विज्ञानानि
चक्षुषात्मनो विज्ञानानीति । (आत्रा०) अत्र च 'सोय-
परिष्कारेणैर्हि परिह्रियमाणेही' त्यादि, य उत्पत्तिं प्रति व्य-
त्ययेनेन्द्रियाणामुपन्यासः स एवमर्थे द्रष्टव्यः—इह संज्ञिनः
पञ्चेन्द्रियस्य उपदेशदानेनाधिकृतत्वादुपदेशश्च श्रोत्रेन्द्रिय-
विषय इति कृत्वा तत्पर्यायौ च सर्वेन्द्रियपर्यासिः सूचिता
भवति । श्रोत्रादिविज्ञानानि च वयोऽतिक्रमे परिह्रियन्ते,
तदेवाह—'अभिक्रंतमि'त्यादि, अथवा-श्रोत्रादिविज्ञानैरप-
चितैः करणभूतैः सद्भिः 'अभिक्रंतं च खलु वयंसपेक्षाए'
तत्र प्राणिनां कालकृता शरीरावस्था-यौवनादिवयः तज्ज-
रामभि मृत्युं वा क्रान्तमभिक्रान्तम्, इह हि चत्वारि वयां-
सि कुमारयौवनमध्यमवृद्धत्वानि, उक्तं च—'प्रथमे वयसि
नाधीतं, द्वितीये नाजितं धनम् । तृतीये न तपस्तप्तं, चतुर्थे
किं करिष्यति' ॥ १ ॥ तत्राद्यवयोद्वयातिक्रमे जराभिमुख-
मभिक्रान्तं वयो भवति, अन्यथा वा त्रीणि वयांसि कौ-
मारयौवनस्थविरत्वभेदाद्, उक्तं च—'पिता रक्षति कौमारे,
भर्ता रक्षति यौवने । पुत्राश्च स्थावरे भावे, न स्त्री स्वात-
न्त्र्यमर्हति ॥१॥' अन्यथा वा त्रीणि वयांसि बालमध्यमत्व-
वृद्धत्वभेदाद्, उक्तं च—'आपोऽशान्द्रवेद् बालो, यावत् क्षी-
राभ्रवर्तकः । मध्यमः सप्ततिं यावत्परतो वृद्ध उच्यते ॥१॥'
एतेषु वयस्सु सर्वेष्वपि या उपचयवत्यवस्था तामतिक्रा-
न्तोऽतिक्रान्तवया इत्युच्यते, चः समुच्चये, न केवलं श्रो-
त्रचक्षुर्ग्राणरसनस्पर्शनविज्ञानैर्व्यस्तसमस्तैर्देशतः सर्वतो वा
परिह्रियमानैर्वा मौढ्यमापद्यते, वयश्चातिक्रान्तं प्रेक्ष्य—
पर्यालोच्य, 'स' इति-प्राणी, खलुरिति विशेषणं विशेषण
अत्यर्थं मौढ्यमापद्यत इति, आह च—'ततो से' इत्यादि, 'तत'
इति-तस्मादिन्द्रियविज्ञानापचयाद् वयोऽतिक्रमणाद्वा 'से'
इति-प्राणी, 'एकदे' ति-वृद्धावस्थायां मूढभावो-मूढत्वं कि-
कर्तव्यताभावादात्मनो जनयति, अथवा- 'से' तस्याऽसुभृ-
तः श्रोत्रादिविज्ञानानि परिह्रियमाणानि मूढत्वभावं जन-
यन्तीति ।

स एवं वार्द्धक्ये मूढस्वभावः सन् प्रायेण लोकावगीतो
भवतीत्याह—

जेहि वा सद्धिं संवसति ते विंशं एगंदा शियेगा
पुंवि परिवयंति, सोऽवि ते शियए पच्छा परिववएजा,
शाऽलं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमं पि तेसिं
शाऽलं ताणाए वा सरणाए वा, से ए हासायं ए किंहाए
ए रतीए ए विभूसाए । (सूत्र-६४)

'जेहि वे' त्यादि, वाशब्दः पक्षान्तरद्योतकः । आस्तां तावत्
अपरो लोको ये पुत्रकलत्रादिभिः सार्द्धं सह संवसति
४५

त एव भार्यापुत्रादयो णमिति वाक्यालङ्कारे । एक-
देति-वृद्धावस्थायां 'नियगा' आत्मीया ये तेन समर्थाव-
स्थायां पूर्वमेव पोषिनास्ते तं 'परिवदन्ति' परि-समन्ता-
द्वदन्ति-यथाऽयं न म्रियते, नापि मञ्जकं ददाति, यदि वा-
परिवदन्ति-परिभवन्तीत्युक्तं भवति, अथ वा-किमनेन वृ-
द्धेनेत्येवं परिवदन्ति, न केवलमेयां तस्यात्मापि तस्यामव-
स्थायामवगीतो भवतीति, आह च—'वल्लिसेततमस्थिश-
पिनं, शिथिलस्नायुधुनं कडे(ले)वरम् । स्वयमेव पुमान् जुगु-
प्सतं, किमु कान्ता कमनीयविग्रहा' ॥ १ ॥ गोपालबाला-
ङ्गनादीनां च दृष्टान्तद्वारेणोपन्यस्तोऽर्थो वृद्धिमधितिष्ठनी-
त्यनस्तदाविभावनाय कथानकम्-कौशाम्यां नगर्यामर्थ-
वान् बहुपुत्रो धनो नाम सार्थवाहस्तेन चैकाकिना नाना-
विधैरुपायैः स्वापलेयमुपाजितम्, तच्चाशेषदुःखिनवन्धु-
जनस्वजनमित्रकलत्रपुत्रादिभोग्यनां निन्य, ततोऽसौ काल-
परिपाकवशाद् वृद्धभावमुपगतः सन् पुत्रेषु सम्यक्पालनो-
पचितकलाकुशलेषु समस्तकार्यचिन्ताभारं निर्वहन् । तेऽपि
वयमनेनेदृशीमवस्थां नीताः सर्वजनाग्रे "सरा विहिता" इति
कृतोपकाराः सन्तः कुलपुत्रनामवलम्बमानाः स्वतः कश्चित्
कार्यव्यासङ्गात् स्वभार्याभिस्तमकल्पं वृद्धे प्रत्यजजागरन्
ता अप्युद्धतंनस्नानंभोजनादिना यथाकालमञ्जुर्यं विहित-
वत्यस्तनो गच्छन्तु दिवसेषु वर्द्धमानेषु पुत्रभाण्डेषु प्रौढी-
भवन्तु भर्तृषु जरुद्धे च विवशकरणपरिचारे सर्वाङ्गकम्पनि
गलदशेषश्रोतसि सर्ति शनैः शनैरुचितमुपचारं शिथिलतां
निन्युः, असावपि मन्दप्रतिजागरणतया चित्ताभिमानेन
विश्रसत्या च सुतरां दुःखसागरवगाढः सन् पुत्रभ्यः स्तु-
पाज्जुएणान्याऽऽचक्षते ताश्च स्वभर्तृभिश्चेत्विद्यमानाः सु-
तरामुपचारं परिहृतवत्यः सर्वाश्च पर्यालोच्यैकवाक्यतया
स्वभर्तृनभिहितवत्यः क्रियमाणेऽप्ययं प्रतिजागरणे वृद्ध-
भावाद्विपरीतबुद्धितयाऽपहृते, यदि भवतामप्यस्माकमु-
पर्यविस्मम्भस्ततोऽन्येन विश्वसनीयेन निरूपयत तेऽपि
तथैव चक्रुः, तास्तु तस्मिन्नवसरे सर्वा अपि सर्वाणि का-
र्याणि यथावसरं विहितवत्यः, असावपि पुत्रैः पृष्टः पूर्व-
विरुक्षितचेतास्तथैव ता अपवदति नैता मम किञ्चित्स-
म्यक् कुर्वन्ति, तैस्तु प्रत्ययैकवचनादवगतं तत्स्वैर्यायमुप-
चर्यमाणोऽपि वार्द्धक्याद् रोषयते, ततस्तैरप्यवधीरितोऽ-
न्येपामपि यथाऽवसरे तद्गण्डनस्वभावतामाचक्षते ।
ततोऽसौ पुत्रैरवधीरितः स्तुपाभिः परिभूतः परिजनेनाव-
गीतो बाह्यमात्रेणापि केनचिदप्यननुवर्त्यमानः सुखितेषु
दुःखितः कष्टतरामागुःशेषामवस्थामनुभवतीति, एवमन्यो
ऽपि जराभिभूतविग्रहस्तृणकुर्वीकरणेऽप्यसमर्थः सन् का-
यैकनिष्ठलोकात्परिभ्रमामोतीति, आह—'गात्रं संकुचितं
गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गता, दृष्टिर्भ्रश्यति रूपमेव
हसते वक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति बान्धवजनः
पत्नी न-शुश्रूषते, धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञाय-
ते' ॥१॥ इत्यादि, तदेवं जराभिभूतं निजाः परियदन्त्यसावपि
परिभूयमानस्तद्विरुद्धचेतास्तदपवादान् जनयाऽऽचष्टे,
आह-अ- 'सो वा' इत्यादि, वाशब्दः पूर्वोपेक्षया पक्षान्तरं
दर्शयति-ते वा निजास्तं परिवदन्ति, स वा जगज्जर्जरित-
देहस्तान्निजान् अनेकदोषोद्घटनतया परिवदेत्-निन्देद्,

अथ वा-विद्यमानार्थतया तानसाववगायति; परिभवती-
त्यर्थः । येऽपि पूर्वकृतधर्मवशात्तं वृद्धं न परिचदन्ति
तेऽपि तदुद्धाऽपनयनसमर्था न भवन्ति, आह च—
'नालमि' त्यादि-नाऽलं-न समर्थास्ते पुत्रकलत्रादयस्तत्रेति ।
प्रत्यक्षभावमुपगतं वृद्धमाह—त्राणाय शरणाय वेति,
तत्रापत्तरणसमर्थं त्राणमुच्यते, यथा महाश्रोतोऽभिरुह्यमानः
सुकर्णधाराऽर्धाष्ट्रितं प्लवमासाद्याऽऽपस्तरनीति । शरणं
पुनर्यद्वष्टम्भाभिर्भयैः स्थीयते तदुच्यते, तत्पुनर्दुर्ग-पर्वतः
पुरुषो वेति, एतदुक्तं भवति—जराभिभूतस्य न कश्चित्
त्राणाय शरणाय वा त्वमपि तेषां नालं त्राणाय शरणाय
वेति, उक्तञ्च—'जन्मजरामरणभयै-रभिद्रुते व्याधिर्वेदनाप्र-
स्ते । जिनवरवचनादन्य-त्र नास्ति शरणं क्वचिन्नोके
॥ १ ॥' इत्यादि । स तु तस्यामवस्थायां किंभूतो भवती-
त्याह—'से ख हस्साए' इत्यादि, स जराजीर्णविग्रहो न
हास्याय भवति, तस्यैव हसनीयत्वात्; न परान् हसितुं
योग्यो भवनीत्यर्थः । स च समक्षं पराक्षं वा एवम-
भिधीयते जनैः—किं किलास्य हसितेन हास्यास्पदस्येति ।
न च क्रीडायै न च लङ्घनवल्लनास्फोटनक्रीडानां योग्योऽ-
सौ भवति, नापि रत्यै भवति रतिरिह विषयगता गृह्यते
सा पुनर्ललनावगूहनादिका, तथाभूतोऽप्यवजुगूहदिपुः स्त्री-
भिरभिधीयते न लज्जते भवाच्च पश्यति-आत्मानं नाव-
लोकयति शिरःपलिनभस्मावगुण्डितं मां दुहितृभूतामेवं
गूदितुमिच्छसीत्यादिवचसामास्पदत्वाच्च रत्यै भवति, न
विभूपायै, यतो विभूषिताऽपि प्रततचर्मवलिकः स नैव
शोभन, उक्तञ्च—

“ न विभूषणमस्य युज्यते, न च हास्यं कुत एव विश्रमः ?
अथ तपु च वर्तते जनो, भवमायाति परां विडम्बनाम् ” ॥ १ ॥

“ जं जं करं इतं तं, न सोहए जेव्वणे अतिकेने ।
पुरिसस्स महिलियाए, एक्कं धम्मं पमुच्छं ” ॥ २ ॥

गतमप्रशस्तं मूलस्थानम् । सांप्रतं प्रशस्तमुच्यते—

इच्छेवं समुट्ठिए अहोविहाराए अंतरं च खलु इमं संपे-
हाए धीरे मुहुत्तमवि णो पमायए वओ अचेति जेव्वणं
व । (सूत्र-६५)

अथ वा-यत एवं ते सुहृदो नाऽलं त्राणाय शरणाय वा अतः
किं विदध्यादित्याह—'इच्छवामि' त्यादि । इतिरुपप्रदर्शने, अप्र-
शस्तमूलगुणस्थानं वर्तमानो जराभिभूतो न हास्याय न
क्रीडायै न रत्यै न विभूपायै प्रत्येकं च शुभाशुभकर्मफलं
प्राणिनामित्येवं मत्वा, समुत्थितः—सम्यगुत्थितः शस्त्रप-
रिज्ञोक्तं मूलगुणस्थानमधिनिष्ठुं 'अहो' इत्याश्रये, विहरणं
विहार आश्रयभूतो विहारोऽहोविहारो यथोक्तसंयमानु-
ष्ठानं तस्मै अहोविहागयोत्थितः सन् क्षणमपि नो प्रमाद-
यादित्युत्तरेण सण्टङ्कः । किं च—'अन्तरं च' त्यादि । अन्त-
रमिति-अवसरस्तच्चार्थक्षेत्रसुकुलोत्पत्तिवाधिलाभसर्वविर-
त्यादिकं, चः समुच्चयं, खलुरवधारणे, इममिति अनने-
दमाह—विनेयस्तपःसंयमादाववसीद् न प्रत्यक्षभावापन्नमार्थ-
क्षेत्रादिकमन्तरमवसरमुपदर्श्याभिधीयते—तवायमेवंभूतोऽ-
वसरोऽनादौ संसारे पुनरतीव सुदुर्लभ एवेति, अतस्तम-

वसरं संप्रेक्ष्य-पर्यालोच्य धीरः सन् सुहृन्मप्येकं नो प्रमा-
दयेत्-नो प्रमादवशगो भूयादिति । संप्रेक्ष्येत्यत्र अनुस्वार-
लोपश्छान्दसत्वादिति, अन्यदप्यलक्षणाधिकमवजातीयम-
स्मादेव हेतोरवगन्तव्यमिति, । आन्तर्माहृतिकत्वाच्च ह्याश्र-
स्थिकोपयोगस्य मुहूर्त्तमित्युक्तम्, अन्यथा समयमप्येकं
न प्रमादयेदिति वाच्यं, तदुक्तम्—

“ संप्राप्य मानुषत्वं, संसारासारतां च विज्ञाय ।

हे जीव ! किं प्रमादा-त्र चेष्टसे शान्तये सततम् ॥ १ ॥

ननु पुनरिदमतिदुर्लभ-मगाधसंसारजलधिविश्रष्टम् ।

मानुष्यं खद्योतक-तडिल्लनाविलसितप्रतिमम् ” ॥ २ ॥

इत्यादि, किमर्थञ्च नो प्रमादयेदित्याह—'वयो अच्चेइ' ति—
वयः—कुमारादि 'अत्येति' अर्थाव एति-याति अत्यन्तं, अन्य-
च्च—'जेव्वणं व' ति-अत्येत्यनुवर्त्तते, यौवने वाऽयेति-अ-
तिक्रामति, वयोग्रहणैव यौवनस्यावगन्तत्वात्तदुपादानं प्रा-
धान्यस्यापनार्थं, धर्मार्थकामानां तन्निवन्धनत्वात् सर्ववयसां
यौवनं साधीयः; तदपि त्वरितं यानीति, उक्तं च—'नईवेगसमं
चवलं, च जीवियं जेव्वणञ्च कुंसुमममं । सोक्खं च जं
अणिच्चं, तिणिणं वि तुरमाणभोञ्जाइ' ” ॥ १ ॥ तदेवं मत्वा
अहो विहारायोत्थानं श्रेय इति ।

ये पुनः संसाराभिष्वङ्गिणोऽसंयमजीवितमेव बहु

मन्यन्ते ते किंभूता भवन्तीत्याह—

‘जीविए इह जे पमत्ता से हंता छेत्ता भेत्ता लुंप्पिता
विलुंप्पिता उद्वित्ता उतासइत्ता, अकडं करिस्सामि ति
मसमाणे, जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते वा णं एगया नि-
यगा तं पुंवि पोसेंति, सो वा ते नियगे पच्छा पोसिज्जा
नाऽलं ते तव तांणाए वा सरणाए वा, तुमं पि तेसिं
नाऽलं तांणाए वा सरणाए वा । (सूत्र-६६)

'जीविए' इत्यादि, ये तु वयोऽतिक्रमणं नावगच्छन्ति,
ते 'इह' इति-अस्मिन्नसंयमजीविते प्रमत्ता अभ्युपपन्ना
विषयकपायेषु प्रमाद्यन्ति प्रमत्ताश्चाहर्निशं परितप्यमानाः
कालाऽकालसमुत्थायिनः सन्तः सत्त्वोपघातकारिणीः क्रियाः
समारम्भत, इति, आह च—'से हंता' इत्यादि, 'से' इ-
त्यप्रशस्तगुणमूलस्थानवान्विषयाभिलाषी प्रमत्तः सन् स्था-
वजजङ्गमानामसुमतां हन्ता भवतीति, अत्र च बहुवचन-
प्रक्रमेऽपि जात्यपक्षयैक्यचननिर्देश इति, तथा छेत्ता कर्ण-
नासिकादीनां भेत्ता-शिरोनयनादगादीनां लुम्पयिता अ-
न्धिच्छेदनादिभिर्विलुम्पयिता ग्रामघातादिभिरपद्रावयिता
प्राणव्यपरोपको विषशस्त्रादिभिरपद्रावयिता वा उत्त्रासको
लोष्टप्रक्षेपादिभिः स किमर्थं हननादिकाः क्रियाः करोती-
त्याह—'अकडं' इत्यादि, अकृतमिति, यदन्येन नानुष्ठितं
तदहं करिष्यामीत्येवं मन्यमानोऽर्थोपार्जनाय हननादिक्रि-
यासु प्रवर्त्तते स एवं क्रूरकर्मा-अतिशयकारी समुद्रलङ्घना-
दिकाः क्रियाः कुर्वन्नप्यलाभोदयादपगतसर्वस्वः किंभूतो
भवतीत्याह—'जेहिं वा' इत्यादि । वाशब्दो भिन्नक्रमः प-
क्षान्तरद्योतको, यैर्मातापितृस्वजनादिभिः सार्द्धं संवसत्य-
सौ त एव वा णमिति वाक्यालङ्कारे, एकदेति-अर्थनाशा-
द्यापि शैशवे वा निजा आत्मीया बान्धवाः सुहृदो वा

‘पुर्व्वे’ पूर्व्वमेव तं सर्व्वोपायक्षीणं पोषयन्ति न वाऽप्रा-
प्त्येष्टमनोरथलाभः संस्तान्निजान् पश्चात्पोष्येदर्थदानादिना
सम्मानयेदिति । ते च पोषकाः-पोष्या वा तथापद्मनस्य न
प्राणाय भवन्तीत्याह-‘नालं’ इत्यादि । ते निजा मानापि-
च्छाद्यस्तन्वेत्युपदेशविषयापन्ना, उच्यन्ते-प्राणाय-आपद्म-
णार्थं शरणाय-निर्भयस्थित्यर्थं नालं-न समर्थाः, त्वमापि तेषां
प्राण-शरणे कर्त्तुं नालमिति ; तद्वत् तावत् स्वजनो न प्रा-
णाय भवतीत्येतद्विनिपादितम् ।

अर्थोऽपि महता क्लेशेनोपात्तो रक्षितश्च न प्राणाय
भवतीत्येतद्विनिपादयिषुगद—

उवादितमेसं तेण वा संणिहिमंणिचओ किज्झ, इह-
मेगेसि अमंजयाणं भोयणाए, तओ से एगया रोगसमु-
प्पायां समुप्पजंति, जेहिं वा मद्धि संवसति, ते वा णं
एगया णियगा तं पुर्व्वि परिहरंति, सो वा ते णियए
पच्छा परिहरेज्जा, णालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा
तुमं पि तेसि णालं ताणाए वा सरणाए वा,
(सूत्र-६७)

‘उवादिते’ ति-‘अद्’ भक्षणे इत्येनस्मादुपपूर्वांनिष्ठाप्रत्ययः,
तत्र बहुलं छन्दसीतीडागमः, उपादितम्-उपभुक्तं, तस्य शे-
पमुपभुक्तशेषं, नेन वा वाशब्दादनुपभुक्तशेषेण वा सांनिधानं
सांनिधस्तस्य सन्नित्यस्सांनिधिसांनिधयः; अथ वा-सम्य-
अधीयते-स्थाप्यत उपभोगाय योऽर्थः स संनिधित्स्य स-
न्नित्यः-प्राचुर्यम्; उपभोग्यद्रव्यनिचय इत्यर्थः, स इहास्मिन्
संसारं एकैकाम्-असंयतानां, संयनाऽऽभासानां वा केषां
चिद्भाजनाय-उपभोगार्थं क्रियते-विधीयत इति, अमावापि
यदर्थमनुष्ठितोऽन्तरायोदयात्तत्संपत्त्ये न प्रभवतीत्याह-
‘तओ से’ त्यादि, ततो द्रव्यसंनिधिसंनिधयः पुनरुक्तौ-
मुपभोगाऽवसरे ‘से’ तस्य पुनरुक्तौरेकदंति द्रव्यक्षेत्रका-
लभावनिमित्ताविर्भावितवेदनीयकर्मोदयं रोगसमुत्पादाः-
ज्वरादिप्रादुर्भावाः ‘समुत्पद्यन्त’ इति-आभिर्भवन्ति । स
च तैः कुष्ठराजयक्ष्मादिभिरभिभूतः सन् भग्ननासिको
गलत्पाणिपादाऽविच्छेदप्रवृत्तश्वासाऽऽकुलः, किभूतो भव-
ति इत्याह-‘जेहिं’ इत्यादि, यैर्मानापित्रादिभिर्निजैः
सादैः संवसति त एव वा निजा एकदा-रोगोत्पत्तिकाले
पूर्व्वमेव तं परिहरन्ति, स वा तान्निजान् पश्चात्परिभवो-
त्थापितविवेकः परिहरेत् त्यजंस्त्रिरपेक्षः, सेडुकवन्त्या-
दित्यर्थः, ते च स्वजनाद्यो रोगोत्पत्तिकाले परिहरन्तो
अपरिहरन्तो वा न प्राणाय भवन्तीति दर्शयति-‘नालं’
इत्यादि, पूर्व्ववद्,

रोगाद्यभिभूतान्तःकरणेन-चऽपगतत्राणेन न च किमा-
लस्य सम्यक्करणेन रोगवेदनाः सोढव्या इति आह—

जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं । (सूत्र-६८)

‘जाणित्तु’ इत्यादि, ज्ञात्वा प्रत्येकं प्राणिनां दुःखं तद्वि-
परीतं शान्तं वा दीनमानसेन ज्वरादिवेदनेत्पत्तिकाले स्व-
कृतकर्मफलमवश्यमनुभवनीयमिति मत्वा न वैक्लव्यं का-
र्यमिति, उत्पुङ्गं च-‘सह केले (डे) वर । दुःखमचित्तयत्,

स्ववशता हि पुनस्तव दुर्लेभा । बहुतरं च सहिष्यसि जीव
हे ! परवशा न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥ १ ॥

यावच्च श्रोत्रादिविज्ञानैरपरिहीयमानैर्ज्जगज्जीर्णं न
निजाः परिवदन्ति, यावच्चानुकम्पया न पोषयन्ति रोगाभि-
भूतं च न परिहरन्ति तावदात्माथोऽनुष्ठेय इत्येनदर्शयति-

अणभिकंतं च खलु वयं संपेहाए । (सूत्र-६९)

‘अणभिकंतश्च’ इत्यादि, चशब्दः आधिक्ये, खलु शब्दः
पुनःशब्दार्थे, पूर्व्वमभिक्रान्तं वयः समीक्ष्य मूढभावं व्रजती-
ति प्रतिपादितम्, अनभिक्रान्तं च पुनर्वयः संप्रेक्ष्य ‘आयट्ठं
सम्मं समणुवासेज्जासि’ (सूत्र-७१) । इत्युत्तरेण संबन्धः,
आत्मार्यम् आत्महितं समनुवासयेत्; कुर्यादित्यर्थः ।

किमनतिक्रान्तवयसैवात्महितमनुष्ठेयमुनान्यनापीति?, परे-
णापि लघ्वावसरेणात्महितमनुष्ठेयमित्येतद् दर्शयति—

खणं जाणाहि पंडिए । (सूत्र-७०)

क्षणः-अवसरे धर्मानुष्ठानस्य स चार्थक्षेत्रसुकुलोत्पत्त्या-
दिकः परिवादोपपन्नपरिहारादपदुष्टानां जरावालभावगंगा-
गामभावे सति, न क्षणं जानीहि-अवगच्छ परिहृत !-आ-
त्मज्ञ ! अथ वा-अवसीदन् शिष्यः प्राप्ताहाते-हे अनतिक्रा-
न्तयौवन ! परिवादादिदोषत्रयास्पृष्टपरिहृत ! द्रव्यक्षेत्रका-
लभावभेदमिश्रं क्षणम्-अवसरमेवभूतं जानीहि-अवबुध्य-
स्व । आचा०(क्षणस्वरूपम् ‘खण’ शब्दे ३ भागं दर्शयिष्यते)
एवंभूतमवसरमवाप्यात्मार्यं समनुवासयेदित्युत्तरेण स-
म्बन्धः ।

किञ्च—

‘जाव सोत्तपरिखाणा अपरिहीणा शेत्तपरिखाणा
अपरिहीणा घाणपरिखाणा अपरिहीणा रसणपरि-
खाणा अपरिहीणा फासपरिखाणा अपरिहीणा इच्चे-
तेहि । विरुक्खवेहिं पणणाणेहिं अपरिहायमाणेहिं
आयट्ठं सम्मं समणुवासेज्जासि ति वेमि । (सूत्र-७१)

‘जाव’ इत्यादि, यावदस्य-विशरारोः कायापसदस्य
श्रोत्रविज्ञानानि जरसा रोगेण वा अपरिहीनानि भवन्ति
एवं नेत्रघ्राणरसनस्पर्शविज्ञानानि न विषयग्रहणस्वभावतया
मान्यं प्रतिपद्यन्ते, इत्येतैर्विरूपरूपैः-इष्टानिष्टरूपतया नाना-
रूपैः प्रज्ञानैः-प्रकृष्टैर्ज्ञानैरपरिहीयमाणैः सद्भिः किं कुर्यात्,
इत्याह-‘आयट्ठं’ इत्यादि, आत्मनोऽर्थः आत्मार्यः, स च ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यात्मकः, अन्यस्त्वनर्थ एव । अथवा-आत्मने
हितं प्रयोजनमात्मार्यं, नञ् चारित्र्यानुष्ठानमेव । अथ वा-
आयतः-अपर्यवसानान् मोक्ष एव स चासावर्थश्चायता-
थोऽतस्तम्, यदि वा-आयत्ता-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य
दर्शनादित्रयस्य तत्तथा ‘समनुवासयेद्’ इति-‘वस’ नि-
वासे, इत्यस्माद्धतुमण्णजन्तात्तिद (सिप्) सम्-सम्यग्-
यथोक्तानुष्ठानेन अनु-पश्चादनभिक्रान्तं वयः संप्रेक्ष्य क्षणम्-
अवसरं प्रतिपद्य श्रोत्रादिविज्ञानानां वा प्रहीणनामधि-
गम्य तत आत्मार्यं समनुवासये-आत्मनि विदध्याः ।
अथ वा-अर्थवशाद्विभक्तिपुरुषविपरिणाम इति कृत्वा तेन

वा आत्मार्येण ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकेनात्मानं समनुवा-
येद्-भावयेद्-रञ्जयत्, आयतार्थं वा मोक्षार्थं सम्यक् अपु-
नरागमनेना अन्विति-यथोक्तानुष्ठानात्पश्चादात्मना समनुवा-
सयेद्-अधिष्ठापयेत्, इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति सुध-
र्मस्वामी जम्बूस्वामिनमिदमाह-यद्गवता श्रीवर्द्धमान-
स्वामिनाऽर्थतोऽभ्यधाति तदेवाहं सूत्रात्मना वच्मीति ।
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

आत (य) द्वि (न्)-आत्मार्येण-पुं० । आत्मनोऽर्थः आ-
त्मार्यः स विद्यते यस्य स तथा । आत्मवति, “ एवं से भि-
क्खु आत(य)द्वी ” (सूत्र-४२ ×) । यो ह्यन्यमपायेभ्यो
रक्षति स आत्मार्यः-आत्मवानित्युच्यते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आत (य) निष्फेडय-आत्मनिस्फेटक-पुं० । आत्मानं स-
म्यग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसारचारकाच्चिस्सारके, सूत्र० ।
“ आयनिष्फेडय आयाणमेवं पडिसाहरेज्जासि ” (सूत्र-
४२ +) । आत्मानं सम्यग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसार-
चारकाच्चिस्सारयतीति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आत (य) ष-आत्मज्ञ-पुं० । आत्मज्ञानिनि, सूत्र० ।

अत्ताण जो जाणति जो य लोगं । (सूत्र० २० ×)

यो ह्यात्मानं परलोकयायिनं शरीराद्व्यतिरिक्तं सुखदुःखा-
धारं जानाति यश्चात्माहितेषु प्रवर्तते स आत्मज्ञा भवति ।
येन चात्मा यथावस्थितस्वरूपोऽहंप्रत्ययग्राहोऽभिज्ञानो
भवति नैवायं सर्वोऽपि लोकः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो विदितो
भवति, स एव चात्माऽस्तीत्यादिक्रियावादं भाषितुमर्ह-
तीति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

आत (य) तंत-आत्मतन्त्र-त्रि० । आत्मायत्ते, स्था० ४
ठा० २ उ० ।

आत (य) तंतकर-आत्मतन्त्रकर-पुं० । आत्मतन्त्रः सन्
कार्थ्याणि करोतीत्यात्मतन्त्रः । आत्मायत्ते जिनादौ, आ-
त्मतन्त्रमात्मायत्तं धनम्-गच्छादि करोतीत्यात्मतन्त्रकरः ।
आत्माऽऽयत्तस्य धनस्य गच्छादिकस्य कारके च । स्था०
४ ठा० २ उ० ।

आत (य) तत्त-आत्मतत्त्व-न० । आत्मनस्तत्त्वम् । आत्म-
नो यथार्थस्वरूपे, चैतन्यरूपे मतभेदे, कर्तृत्वादिरूपे, आ-
त्मैव तत्त्वम्परमपदार्थं, आत्मरूप परमपदार्थं च, वाच० ।
ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं तत्त्वं च । परमार्थदृशां ज्ञानदर्शन-
चारित्रात्मकमात्मतत्त्वं विद्यायान्यत्सर्वं शरीराद्यपि परा-
कथ्यमेवेति । आचा० ।

आत [य] तत्तप्पगास-आत्मतत्त्वप्रकाश-पुं० । आत्म-
धर्मप्रभावे, अष्ट० ।

गुरुत्वं स्वस्य नोदेति, शिक्षासात्म्येन यावता ।

आत्मतत्त्वप्रकाशेन, तावत्सेव्यो गुरुत्तमः ॥ ५ ॥

अष्ट० ८ अष्ट० । वाच० ।

आत (य) तरा-आत्मतरक-पुं० । आत्मानं केवलं तार-
यतीत्यात्मतराः, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः ।
व्य० । प्रायश्चित्तार्हं पुरुषविशेषं, व्य० । “ आयतरगा० ” ये

पुनस्तपोवलिष्ठा वैयावृत्यलब्धिहीनास्ते तप एव यथोक्तरूपं
कुर्वन्ति न वैयावृत्यमाचार्यादीनामित्यात्मानं केवलं तार-
यन्तीत्यात्मतराः, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः ।
व्य० १ उ० ।

आत (य) तुला-आत्मतुला-स्त्री० । आत्मौपम्ये, सूत्र० २
श्रु० २ अ० । आत्मतुल्यतायाम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कम्हा णं तुम्हे पाणिं पडिसाहरहं, पाणिनो ढहिज्जा,
दड्ढे किं भविस्सहं, दुक्खं ति मन्नमाणा पडिसाहरहं,
एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे । (सूत्र० ४१ +)

अवश्यमग्निदाहभयाच्च कश्चिदग्न्यभिमुखं पाणिं ददाती-
त्येतत्पराऽयं दृष्टान्तः । पाणिना दग्धेनापि किं भवतां भ-
विष्यतीति ? दुःखमिति चेत् यद्येवं भवन्तो दाहापादित-
दुःखभीरवः सुखलिप्सवः, तदेवं सति सर्वेऽपि जन्तवः
संसारोदरविवरवर्तिन एवभूता एवेत्येवम् आत्मतुलया-
आत्मौपम्येन यथा मम नाभिमतं दुःखमित्येवं सर्वजन्तूना-
मित्यवगम्याऽहिंसैव प्राधान्येनाश्रयणीया, तदेतत्प्रमाणम्,
एषा युक्तिः । “ आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स पश्यति ” ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

एवं सहिते हियासए, आयतुलं पाणेहि संजए ॥ १२ × ॥

‘ एवम् ’ अनन्तरोक्तरात्या परिवर्तमानः सह हितेन वर्तते
इति सहितो ज्ञानादियुक्तो वा संयतः-प्रवर्जितोऽपरप्राणिभिः
सुखार्थिभिरात्मतुलाम्-आत्मतुल्यतां दुःखाऽप्रियत्वसुख-
प्रियत्वरूपामधिकं पश्येत् आत्मतुल्यान् सर्वानपि प्राणिनः
पालयेत् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । “ आयतुले पयासु ” ॥ ३ × ॥
प्रजायन्त इति प्रजाः पृथिव्यादयो जन्तवस्तास्मात्तुल्यः;
आत्मवत्सर्वप्राणिनः पश्यतीत्यर्थः, एवभूत एव साधुभव-
तीति, तथा चोक्तम्-“ जह मम ए पियं दुक्खं, जाणिय
एमेव सव्वजीवाणं । ए हणइ ए हणवेइ य, सममणइ तेण
सो समणो ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

डहरे य पाणे दुड्ढे य पाणे,

ते आतओ पासइ सव्वलोए ॥ १८ + ॥

ये केचन ‘ डहरे ’ ति-लघवः-कुन्थादयः सूत्रमा वा ते सर्वे-
ऽपि प्राणाः प्राणिनो ये च बुद्धा वादरशरीरेणस्तान्सर्वा-
नप्यात्मतुल्यान्-आत्मवत्पश्यति-सर्वस्मिन्नपि लोके याव-
त्प्रमाणे मम तावदेव कुन्थोरपि यथा वा मम दुःखमनभि-
मतमेवं सर्वलोकस्यापि-सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमुत्पद्यते,
दुःखाद् बोद्धिजन्ते । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

आत (य) त-आत्मत्व-न० । आत्मनो भावे, आत्मधर्मे,
वाच० ।

अह पास तेहिं कुलेहिं, आयताए जाया । (सूत्र-१७२ ×)

‘ अथ ’ इति-वाक्योपन्यासार्थं, पश्य त्वं तेषूच्चावचेषु कुलेषु
आत्मत्वाय-आत्मीयकर्मानुभवनाय जाताः, आचा० १ श्रु०
६ अ० १ उ० ।

अशेषकर्मकलङ्कारहितत्वे मोक्षभावे, संयमभावे च । सूत्र० ।

आरंभं तिरियं कट्ठु, आतत्ताए परिव्वए ॥ ७ ॥

आरम्भम्-सावधानुष्ठानरूपं, तिर्यक्कृत्वा-अपहस्तयित्वा
आत्मनो भाव आत्मत्वम्-अशेषकर्मकलङ्कारहितत्वं तस्मै
आत्मत्वाय । यदि वा-आत्मा-मोक्षः; संयमो वा तद्भा-
वस्तस्मै तदर्थं परि-समन्ताद् व्रजेत्; संयमानुष्ठानक्रियायां
दत्तवधानो भवेदित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

आत(य)दण्ड-आत्मदण्ड-पुं० । आत्मानं दण्डयतीत्या-
त्मदण्डः । आत्मन उपघातके, “ वीयाद् अस्संजय आय-
दण्डे ” ॥ ६ + ॥ असंयतो-गृहस्थः, प्रव्रजितो वा तत्कर्म-
कारी गृहस्थ एव । स च हरितच्छेदविधाय्यात्मानं दण्ड-
यतीत्यात्मदण्डः । स हि परमार्थतः परोपघातेनात्मत्वमवो-
पहन्ति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । “ एतेषु कायसु य आय-
दण्डे ” ॥ २ + ॥ यथैभिः कायैः-समारभ्यमाणैः; पांड्य-
मानैरात्मा दण्डयते; तत्समारम्भादात्मदण्डो भवतीत्यर्थः ।
सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । “ णिस्सिय आयदण्डा ” ॥ २३ x ॥
आत्मैव दण्डयतीति दण्डो येषां ते भवन्त्यात्मदण्डा अ-
सदाचारप्रवृत्तेरिति । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

आत(य)दण्डसमाचार-आत्मदण्डसमाचार-त्रि० । आ-
त्मा दण्डयते-हितात् अश्यते येन स आत्मदण्डः समाचारः-
अनुष्ठानं येषामनार्याणां ते । आत्महितानुष्ठाने, सूत्र०
१ श्रु० २ अ० १ उ० । “ आयदण्डसमाचारे ” ॥ १४४ ॥ सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

आत(य)दरिस-आत्मदर्श-पुं० । आत्मा-देहः दृश्यतेऽ-
स्मिन् आचारे घञ् । दर्पणे, आदर्शे, को० । घञ् ६ त० ।
आत्मनो दर्शने, आत्मसाक्षात्कारे, वाच० ।

आत(य)पएस-आत्मप्रदेश-पुं० । जीवांशे, पञ्चा० १४
-विव० ।

आत(य)परिणद्-आत्मपरिणति-स्त्री० । आत्मनो-जी-
वस्य परिणतिरात्मपरिणतिः । जीवस्यानुष्ठानविशेषसम्पा-
दके परिणामविशेषे, हा० ।

विषयप्रतिभासं चा-त्मपरिणतिमत्तथा ।

तत्त्वसंवेदनं चैव, ज्ञानमाहुर्महर्षयः ॥ १ ॥

आत्मनो-जीवस्य परिणतेः-अनुष्ठानविशेषसंपाद्यः परि-
णामविशेषः, सैव ज्ञेयतया यस्मिन्नास्ति ज्ञानेन पुनस्तद्रूप-
प्रवृत्तिनिवृत्तिरपि तदात्मपरिणतिमत् । हा० ६ अ० १ ।

विषयप्रतिभासाख्य-मात्मपरिणतिमत्तथा ।

तत्त्वसंवेदनं चैव, त्रिधा ज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥

तथा-आत्मनः-स्वस्य परिणामः-अर्थानर्थप्रतिभासात्मा
विद्यते यत्र तत्, आत्मनो-जीवस्य परिणामः-अनुष्ठानवि-
शेषसंपाद्यो विद्यते यत्रेति येन सम्यक्त्वलाभप्रयोज्यवस्तु-
विषयतावत्त्वमर्थो लभ्यते । हा० ६ अ० १ ।

आत(य)पसंसा-आत्मप्रशंसा-स्त्री० । आत्मस्तुतौ, अ० १ ।

(आत्मप्रशंसा च न कार्या) आत्मस्वरूपध्यानी सर्वं
परम्-अनात्मत्वेन जानाति । सः आत्मचित् प्रशंसां न
करोति, तदेवाऽऽह-

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि, कृतमात्मप्रशंसया ।

गुणैरेवाऽसि पूर्णश्चेत्, कृतमात्मप्रशंसया ॥ १ ॥

व्या०-गुणैरिति-‘ यदि गुणैः ’ केवलज्ञानादिभिः पूर्णः
न असि तर्हि ‘ आत्मप्रशंसया ’ व्यर्थात्मस्तुत्या ‘ कृतम् ’
नाम-अतः निर्गुणात्मनः का प्रशंसा ?, पौद्गलिकोपाधिजा
गुणा इति मूढा वदन्ति तेन प्रशंसा ‘ चेद् ’ यदि सम्यग्दर्श-
नज्ञानाचारित्र्यनिरूपैः साधनगुणैः ज्ञायिकज्ञानदर्शनचारित्र्य-
रूपैः सिद्धगुणैः पूर्णः तर्हि वाचकात्मकप्रशंसया कृतम् ;
अतमित्यर्थः, प्राग्भाविता गुणाः स्वत एव प्रकटीभवन्ति
नेनुयष्टिः पलालावृता चिरकालं तिष्ठति इति का स्वमुखा-
त्स्वगुणप्रशंसना ।

पुनर्व्यवहारेण दर्शयति-

श्रेयोद्रुमस्य मूलानि, स्वोत्कर्षाभ्यःप्रवाहतः ।

पुण्यानि प्रकटीकुर्वन्, फलं किं समवाप्स्यसि ? ॥ २ ॥

व्या०-‘ श्रेयोद्रुम ’ इति-भो भद्र ? ‘ पुण्यानि ’ पवित्राणि
‘ श्रेयोद्रुमस्य मूलानि ’ कल्याणवृक्षस्य मूलानि ‘ स्वो-
त्कर्षाभ्यःप्रवाहतः ’ स्वस्य उत्कर्षः-अतिसुखं स एव
अभ्यःप्रवाहः तस्मात् ‘ प्रकटीकुर्वन् ’ व्यक्तं कुर्वन् किं
फलं समवाप्स्यसि ? अपि तु नैव, यस्य द्रुमस्य मूलम् उ-
त्थातं तेन फलोत्पत्तिर्न भवति ।

आलम्बिता हिताय स्युः, परैः स्वगुणरश्मयः ।

अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥

व्या०-‘ आलम्बिता ’ इति-‘ स्वगुणरश्मयः ’ आत्मीगु-
णरश्मयः ‘ परैः ’ अन्यैः ‘ आलम्बिताः ’ स्मरणचिन्तनेन
गृहीताः ‘ हिताय ’ कल्याणाय स्युः, स्वसुखाय भवन्ति,
‘ अहो ’ इति-आश्चर्यं स्वगुणैः स्वयं गृहीता भवोदधौ
पातयन्ति, स्वमुखेन स्वगुणोत्कर्षः न कार्यः ।

उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थ-स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ।

पूर्वपुरुषसिंहेभ्यो, भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥

व्या०-‘ उच्चत्वदोष ’ इति-अध्यासात्प्राप्तज्ञानविनयतपो-
रूपगुणान्तर्ज्वलितमहामोहोदयेन आत्मनि उच्चत्वम् अहं
गुणो मया प्राप्तमिदं, ज्ञानं विनयगुणवानहमिति उच्चत्व-
दृष्टिदोषेण उत्थो यः स्वोत्कर्षः स एव ज्वरः तस्य ‘ शान्ति-
कम् ’ उपशमकारणं ‘ पूर्वपुरुषाः ’ अहंदादयः ते एव सिंहाः
तेभ्यः ‘ आत्मन्यूनत्वभावनं ’ मानोदयतापनिर्वापणं ज्ञेयम् ।

“ घञो घञो वयरो, सालिभंदो य धूलभंदो अ । ”

जेहिं विसयकसांथा, चत्ता रत्ता गुणं नियय ॥ १ ॥ ”

(अस्या गाथाया व्याख्या)-धन्याः पूर्वपुरुषा ये वा-
न्ताश्रवाः-अनादिभूतपरभावास्वादनरामणीयकं त्यजन्ति,
सदुपदेशज्ञातसत्तासुखसंसा आत्मधर्मश्रवणसुखम् अनु-
भूयमानाः चक्रिसंपदो विपद् इव मन्यन्ते, स्वगुणेषु धन्यः
स्थूलभद्रः यो ह्यत्यातुररक्त, कोशप्रार्थनाऽकम्पितपरिणाम-
स्तु-“ अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥

उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थः स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ।

पूर्वपुरुषसिंहेभ्यो, भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥

शरीररूपलावण्य-आमारामधनादिभिः ।

१-कौशान्ताभिर्यथा २-मूलमेव टीकाकारेण संश्लेषितम् ।

उत्कर्षः परपर्यायै-श्चिदानन्दधनस्य कः ॥ ५ ॥”

अहं तु निरर्थककुविकल्पैः चिन्तयामि विषयविषोपायान् ।

उक्तं च-“संतं वि कोवि उज्झद्, को वि असंतं वि अहिल-
सद् । भोए चय इयरचयेण वि, द्दुं पमवेण जह जं वू ॥१॥”

इत्यादिभावनया स्वदोषचिन्तनेन आत्मात्कर्षपरिणामो
निवार्यः ।

शरीररूपलावण्य-ग्रामाऽऽरामधनादिभिः ।

उत्कर्षः परपर्यायै-श्चिदानन्दधनस्य कः ॥ ५ ॥

व्या०-‘शरीरे’ति-‘चिदानन्दधनस्य’ चिद्-ज्ञानम् आनन्दः-
सुखं ताभ्यां घनस्य-आत्मनः परपर्यायैः-संयोगसंभवैः पु-
द्गलसंनिकर्षोद्भवैः क उत्कर्ष-उन्मादः कैरिति शरीराणि-
औदारिकादीनि विनाशित्वभावाति रूप-संस्थाननिर्माण-
वर्णनामकर्मोद्भवं लावण्य-चातुर्यं सौभाग्यनामोदयनिष्पन्नं
वेदादिमाहसंनिकर्षसंभवं ग्रामः-जननिवासलक्षणः, आरा-
माः-वनोद्यानभूमयः, धनं-गणिमधरिमादि तेषां द्वन्द्वः तैः
क उत्कर्षः परत्वात् कर्मवन्धनियन्धनात् स्वस्वरूपरोधकात्
तत्संयोगः निन्द्य एव तर्हि क उत्कर्षः ? उक्तं च उत्तरा-
ध्ययने-

“ धरेण किं धम्मपुराहिगारे,
सयणेण वा कामगुणेहि चैव ।
समणो भविस्सामो गुणोद्धारो,
वर्हि विहारो अभिगम्म भिक्खुं ॥ १ ॥
न तस्स दुक्खं विभजंति णाओ,
न मित्तवग्गा न सुआ न वांयया ।
इको सयं पच्चयुहोइ दुक्खं,
कत्तारमेवं अणुजाइ कम्मं ॥ २ ॥

अतः आत्मगुणानन्दपरिणतानां कर्मोपाधिसंभवे उत्कर्षो
न भवति ।

शुद्धाः प्रत्यात्मसाम्येन, पर्यायाः परिभाविताः ।

अशुद्धाश्चाप्रकृष्टत्वात्, स्वोत्कर्षाय महामुनेः ॥ ६ ॥

व्या०-‘शुद्धाः प्रत्यात्म’ इति-तथा मुनेः-निर्गन्धस्य पाको-
त्तीर्णजात्यकार्तस्वरगृहीतात्मस्वरूपस्य शुद्धाः-पर्यायाः
सम्यग्ज्ञानचरणध्यानप्राग्भावरूपा आत्मपर्याया न उत्क-
र्षाय भवन्ति । कथं न भवन्तीत्याह-प्रत्यात्मसाम्येन
परिभाविता आत्मानम् आत्मानं प्रति प्रत्यात्म तत्र
साम्येन तुल्यत्वेन भाविताः । भावना च किमाधिक्यं
मम जातं ? तेन एते ज्ञानादयो गुणाः सर्वात्मनि सन्त्येवं
सर्वसाधारणे क उत्कर्षः ? इति भाविताः शयः सर्वजीवानां
ज्ञानाद्यनन्तपर्यायत्वं तुल्यं सिद्ध-संसारस्थयोः न सत्ता-
भेदः । उक्तं च संवेगरङ्गशालायाम्-

“ नाणाइणंतगुणोव्वेयं, अरुवमणहं च लोगपरिमाणं ।
कत्ता भोत्ता जीवं, मच्चहु सिद्धाण तुल्लमिणे ॥ १ ॥ ”

श्रीपूज्यैश्च-“ जीवो गुणपडिवन्तो, न जस्स द्दवड्डियस्स
सामइयं ” । तथा ठाणगे-‘एगे आया’ (सूत्र-२ । स्था० १
ठा०) इत्यादिपाठात् सर्वत्र तुल्यत्वं आत्मनः सद्गुणप्रा-
कट्ये क उत्कर्षः अशुद्धाः पर्यायाः औदयिकाः शक्तत्वाद्यः

अप्रकृष्टत्वात् तुच्छत्वाद् दोषत्वाद् गुणघाततत्त्वज्ञानरमणां-
पघातत्वात् शोफरांगपुष्टत्वञ्च उत्कर्षाय भवन्ति, किमेभिः
पुद्गलोपचयरूपैः परोपाधिजैः संसर्गैश्च मे कदा निवृत्तिः
पश्य इति संवेगनिर्वेदपरिणतानां नोन्माद इति ।

पुनः आत्मानमुपदिशति-

क्षोभं गच्छन्समुद्रोऽपि, स्वोत्कर्षपवनेरितः ।

गुणौघान् बुद्बुदीकृत्य, विनाशयसि किं मुघा ॥ ७ ॥

व्या०-‘क्षोभं गच्छन्’ ति-हे हंस ! स्वतत्त्वजलपूर्णस्वरूप-
मानसनिवासरसिकः त्वं ‘समुद्रोऽपि’ मुद्रा-साधुलिङ्गरू-
पा तया युक्तोऽपि ‘स्वोत्कर्षपवनेरितः’ साऽहंकारपवन-
प्रेरितः क्षोभं गच्छन् अध्वयसायैः एवमेवं भवन् गुणौघान्
अभ्यासोत्पन्नान् धुनधरवतधरलक्षणान् आमर्षोपाधिरूपान्
बुद्बुदीकृत्य ‘मुघा’ व्यर्थं किं विनाशयसि प्राप्तगुण-
गम्भीरो भव, स्वगुणाः स्वस्यैवं हितहेतवः तन्न, किं पर-
दर्शनेन मानोपहतस्य गुणाः तुच्छीभवन्ति, अतो न मानो
विधेयः ।

निरपेक्षाऽनवल्लिन्ना-नन्तचिन्मात्रमूर्त्यः ।

योगिनो गलितोत्कर्षा-पकर्षानल्पकल्पनाः ॥ ८ ॥

व्या०-‘निरपेक्षा’ इति-योगिनो-यमनियमाद्यष्टाङ्गयोगा-
भ्यासोत्पन्नरत्नत्रयीलक्षणस्वयोगसिद्धा ईदृशा भवन्ति,
‘निरपेक्षाः’ निर्गता अपेक्षा-अपेक्षणे येभ्यस्ते निरपेक्षाः,
अपेक्षारहिता इत्यर्थः । ‘अनवल्लिन्ना’ अवच्छेदरहिता ।
‘अनन्तचिन्मात्रमूर्त्यः’ अनन्तं प्रान्तरहितं चिद्-ज्ञानं
तन्मात्रा ज्ञानमात्रा मूर्तिः येषां ते अनन्तचिन्मात्रमूर्त्यः
इत्यनेन परभावानुगतचतुर्नाविकलाः स्वच्छस्वरूपानुगत-
चिन्तनपरिणताः ‘गलितोत्कर्षापकर्षाः’ गलितः उत्कर्षः-
उन्मादः अपकर्षः-दीनता तयोः अनल्पाः-कल्पनाः विक-
ल्पजालपटलानि येषां एवन्निधा योगिनः ज्ञानपरिणताः
ज्ञानकरसाः तिष्ठन्ति ते एव तत्त्वसाधनचिन्मया इति अतो
मानोन्मादजनकः स्वोत्कर्षो निवार्यः । अष्ट० १८ अष्ट० ।

अहाहु से आयरियाण सयंमे,

जो लावएजा अमणस्स हेऊ ॥ २४ ॥

अथाःसावाचार्यगुणानां शतांशे वर्तते शतग्रहणमुपलक्षणं
सहस्रांशोऽशोऽप्यधो वर्तते इति ‘यो’ ह्यत्रस्य हेतुम्-मांजन-
निमित्तमपरवस्त्रादिनिमित्तं वा आत्मगुणान् परेणालापयद्-
भाणयेत् असावप्यार्यगुणानां सहस्रांशं वर्तते । किमङ्ग !
पुनर्यः स्वत एवाऽऽत्मप्रशंसां विदधातीति । सूत्र० १ श्रु० ७
अ० ।

आत (य) प्यओग-आत्मप्रयोग-पुं० । आत्मव्यापारे,

“ आयप्यओगेणं उववज्जंति, सो परप्यओगेणं उववज्जंति”
(सूत्र-६८६) भ० २० श० १० उ० ।

आत (य) प्यओगणिवत्तिय-आत्मप्रयोगनिर्वर्तित-वि० ।

“ आयप्यओगाणव्वत्तिण ” (सूत्र-५६४ +) । आत्मनः
प्रयोगेण-मनःप्रभृतिव्यापारेण निर्वर्तितं निष्पादितं य-
त्तत्तथा । आत्मनो मनःप्रभृतिव्यापारेण निष्पादिते, भ०
१६ श० १ उ० ।

आत (य) प्पमाण-आत्मप्रमाण-त्रि० । साद्धस्तत्रय-
प्रमाणे, प्रव० २ द्वार ।

आत (य) प्पवाय-आत्मप्रवाद- न० । आत्मानं-जीवमने-
कथा नयमतभेदेन यत्प्रवदति तदात्मप्रवादम् । न० । यत्रा-
ऽऽत्मा-जीवोऽनेकनयैः प्रोचते तदात्मप्रवादम् । स० १४
सम० । आत्माऽनेकधा यत्र नयदर्शनैर्वर्ण्यते तदात्मप्रवादम् ।
(स० १४७ सूत्रटी०) पूर्वगनधुनविशेषे, (स० १४७ सूत्रटी०)
तस्य पदप्रमाणं पद्विंशतिपदकाट्यः । न० । स० ।

आयप्पवायपुव्वस्स णं सोलस १६ वत्थू पणत्ता । न० ।
आत्मप्रवादपूर्वस्य सप्तमस्य । स० १६ सम० ।

आयप्पवायपुव्वं, अहिजमाणस्स तीसगुत्तस्स ।

नयमयमयाणमाणस्स, दिट्ठीमोहो समुप्पन्नो ॥२३३५॥

आत्मप्रवादानामकं पूर्वमधीयानस्य । विशेषे० । । अस्या
गाथायाः व्याख्या 'जीवपप्पसिय' शब्दे चतुर्थभागे १४५४
पृष्ठे वक्ष्यते)

आयप्पवायपुव्वा, निज्जूदा होइ धम्मपन्नत्ती ॥१६+॥

इह आत्मप्रवादपूर्व-यत्रान्मनः संसारी मुक्ताद्यनेकभेदभिन्न-
स्य प्रवदनमिति तस्मात्त्रिंशद्भावं भवति धर्मप्रशस्तिः; पदजी-
वनिकेत्यर्थः । दश० १ अ० ।

आत (य) प्पियसंघणसंयोग-आत्मार्षितसम्बन्धनसंयोग-
पुं० । संयोगभेदे, उक्त० १ अ० । (तद्वक्तव्यता 'संयोग' शब्दे
सप्तमे भागे वक्ष्यते)

आत (य) वल्ल-आत्मवल्ल-न० । आत्मनो वल्लम् शक्त्युपचय
आत्मवल्लम् । आत्मनः शक्त्युपचये, आचा० १ श्रु० २
अ० २ उ० । बहुलाधिकारात् । पौ वः ॥ ८ । १ । २३१ ॥ अस्य
वैकल्पिकत्वात् ।

आत (य) वोध-आत्मवोध-पुं० । आत्मज्ञाने, अष्ट० ।

आत्मवोधो न वः पाशो, देहगेहधनादिकम् ।

यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु, स्वस्य वन्धाय जायते ॥ ६ ॥

भो भव्या ! वः-युष्माकम् आत्मवोधः-आत्मज्ञानं न पाशः-
न बन्धहेतुः तेषु देहगृहधनादिषु यः आत्मना क्षिप्तः स
पाशः-रागपरिणामः स्वस्य-आत्मनः एव बन्धाय जायते
इत्यनेन देहगृहादिषु यः रक्तः स सर्वः भवपाशैर्वधनाति स्व-
स्य बन्धहेतुः इत्यनेन परंभावा-रागादयः आत्मनो बन्ध-
वृद्धिहेतवः । अष्ट० १४ अष्ट० ।

आत (य) भाव-आत्मभाव-पुं० । अनादिभवाभ्यस्ते मि-
थ्यात्वादिके विषयगृधुतायाम्, "विणइज्जओ सव्वउ
आयभावं" ॥ २१ + ॥ आत्मभावः-अनादिभवाभ्यस्तो मि-
थ्यात्वादिकस्तमपनयेत् । यद्विवा-आत्मभावो-विषयगृधु-
ता, अतस्तमपनयेद् । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । स्वाभिप्राये
च । भ० २ श० ५ उ० ।

आत (य) भाववक्कण्या-आत्मभाववक्कणता-स्त्री० । आ-
त्मभावस्याऽप्रशस्तस्य वक्कणता-वक्कीकरणं प्रशस्ततत्त्वाप-
दर्शनतात्मभाववक्कणता । मायाप्रत्ययिकक्रियाभेदे, वक्कणा-
नां च बहुत्वविधत्वायां भावप्रत्ययो न विरुद्धः सा च क्रिया-

व्यापारत्वात् । स्था० २ ठा० १ उ० । "अप्पणो चियं भावं
गृहति नियडिमनो उज्जगभावं दरिसेइ संजमादिसिदिलो
चा करणफला जो डोमं दरिसेइ ।" आच० ४ अ० ।

आत (या) भाववक्कण्या-आत्मभाववक्कण्यता-स्त्री० । आ-
त्मभाव एव-स्वाभिप्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्कण्यो-वाच्यो
ऽभिमानाद् येषां ते आत्मभाववक्कण्यास्तेषां भाव आत्म-
भाववक्कण्यता । अहंमानिनायाम् । भ० २ श० ५ उ० ।
" सधेण एस अट्टे नो वेय णे आयभाववक्कण्याए " (सूत्र-१११ x) । नैवात्मभाववक्कण्यतयाऽयमर्थः न वय-
महंमानितयैव ब्रूमः; अपि तु-परमार्थ एवायमेवंविधः इति
भावना । भ० २ श० ५ उ० ।

आत (य) भू-आत्मभू-पुं० । आत्मनो-मनसो, देहाद्वा भ-
वति, भू-किप्-६-त० । मनोभवे कामे, देहभवे पुत्रे, क-
न्यायाम्, वाच० ।

" नार्याः कुत्राऽपि कस्याश्चि-द्वारकौ द्वौ धर्भवतुः ।

सपत्नीतनुभूरको, द्वितीयश्चात्मभूद्वयोः " ॥ १ ॥

आ० क० ६ अ० । बुद्धौ च । स्त्री० । आत्मनैव भवति । भू-
किप् । शिवे, विष्णौ च । वाच० ।

आत (य) रक्ख-आत्मरक्ख-त्रि० । अङ्गरक्षके, स्त्री० ।
आत्मानं रागद्वेषादेरकृत्याद्भवकृपाद्वा रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः ।
रागद्वेषादेरकृत्याच्चात्मनो रक्षकं, स्था० ।

ते च-

तथो आयरक्खा पन्नत्तो, तं जहा-धम्मियाए पडि-
चोयणाए पडिचोएत्ता भवइ १, तुसियाए वा सिया २,
उड्डित्तु वा आयाए एगंतभवक्कमेज्जा ३ । (सूत्र-१७२ +)

' धम्मियाए पडिचोयणाए ' ति-आत्मना एवं धार्मिको-
पदेशेन नंदं भवादृशां विधातुमुचिनमित्यादिना प्रेरयिता-
उपदेशा भवतीति अनुकूलतरोपसर्गाकारिणः ततोऽसाधुप-
सर्गकरणाच्चिरन्ते ततोऽकृत्यासंचा न भवतीत्यत आत्मा
रक्षिता भवतीति १, तूष्णीको वा-वाच्यमः; उपलक्ष इत्यर्थः;
स्यादिति २, प्रेरणाया अधिपये उपलक्षणासामर्थ्यं च ततः
स्थानादुत्थाय ' आय ' ति-आत्मना एकान्तम्-विजनम्
अन्तं भूमिभागमवक्रामेत्-गच्छेत् । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
विमानाधिपतेः सूर्याभस्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्म-
रक्षाः । कर्मणोऽण् ॥ ५ । ३ । १४ ॥ इत्यण्प्रत्ययः । रा० ।
देवविशेष, रा० । सूर्याभस्य वर्णकमधिकृत्य-" सोलसेहि
आयरक्खदेवसाहस्सीण " (अस्य सूर्याभस्य व्याख्या)-
पोडशभिरात्मरक्षदेवसहस्रैरिति विमानाधिपतेः सूर्याभ-
स्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्षाः । कर्मणोऽण् ॥ ५ ।
३ । १४ । इत्यण्प्रत्ययः । ते च शिरस्त्राणकल्पाः, यथा हि
शिरस्त्राणं-शिरस्याविद्धप्राणरक्षकं भवति तथा तेऽप्यात्म-
रक्षकां गृहीतधनुर्दण्डादिप्रहरणाः समन्ततः सप्तानीका-
धिपतेरग्रतश्चावस्थायिनां विमानाधिपतेः सूर्याभस्य देवस्य
प्राणरक्षकाः । देवानामपांथाभावात् तेषां तथाग्रहणपुर-
स्सरमवस्थानं निरर्थकमिति चेतराणां स्थितिमात्रपरिपा-
लनहेतुत्वात् प्रीतिप्रकर्षहेतुत्वाच्च, तथा हि-ते समन्ततः-
सर्वासु दिक्षु गृहीतप्रहरणा ऊर्ध्वस्थिता अवतिष्ठन्ताः ।

स्वनायकशरीररक्षणपरायणाः स्वनायकैकनिपणहृष्टयः प-
रेषामसहमानानां क्षोभमुत्पादयन्ति-जनयन्ति स्वनायकस्य
परां प्रीतिम् । रा० ।

(तथा च)-

चमरस्स णं भंते ! असुरिदस्स असुररखो कइ आय-
रक्खदेवसहस्सीओ पसत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि चउ-
सट्ठीओ आयरक्खदेवसाहस्सीओ पसत्ताओ, एए णं
आयरक्खवसत्ताओ । एवं सन्वेसिं इंदाणं जस्स जत्तिआ
आयरक्खा ते भाणियव्वा । (१६४ +)

‘वसत्ताओ’ ति-आत्मरक्षदेवानां वर्षको वाच्यः, स चायम्-
“ सन्नद्धवद्धवम्मियक्कवया उत्पीलियसरासणपट्टिया पिण-
द्धगेवेज्जा वद्धआविद्धविमलवरचिधपट्टा गहियाउहपहरणा
तिणयाइ तिसंधियाइ वइरामयकोडीणि धणुइ अभिगिज्झ
पयओ परमाइयकंडकलावा नीलपाणिणो पीयपाणिणो र-
त्तपाणिणो एवं चारुचावचम्मदंडखगपासवरधरा आयरक्खा रक्खो-
वगया गुत्ता गुत्तपालिया जुत्ता जुत्तपालिया पत्तेयं पत्तेयं
समयओ विणयओ किंकरभूया इव चिट्ठेति ” ति, अस्या-
यमर्थः-संनद्धा-सन्नहतिकया कृतसन्नाहाः वद्धः कशाव-
न्धनतः वर्म्मितश्च वर्म्मिकृतः शरीरारोपणतः कवचः कङ्कटो
यैस्ते तथा, ततः सन्नद्धशब्देन कर्मधारयः । तथा
उत्पीडिता प्रत्यञ्चाऽऽरोपणेन शरासनपट्टिका धनुर्यष्टि-
यैस्ते तथा, अथ वा-उत्पीडिता वाहौ वद्धा शरास-
नपट्टिका धनुर्यष्टियैस्ते तथा । पिनद्धं परिहितं त्रैवे-
यकं ग्रीवाभरणं यैस्ते तथा, तथा वद्धो ग्रन्थिदानेन
आविद्धश्च शिरस्यारोपणेन विमलो वरश्च चिह्नपट्टो
योधतासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः सौवर्णो वा पट्टो यैस्ते
तथा, तथा गृहीताभ्यायुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, अथ
वा-गृहीताभ्यायुधानि क्षेप्यास्त्राणि प्रहरणानि च यैस्ते
तथा, तथा त्रिनतानि मध्यपार्श्वद्वयलक्षणस्थानत्रयेऽवन-
तानि त्रिसन्धितानि त्रिषु स्थानेषु कृतसन्धिकानि; नैका-
ङ्गिकानीत्यर्थः । वज्रमयकोटीनि धनूंष्यभिगृह्य वदतः पदे
मुष्टिस्थानं तिष्ठन्तीति सम्बन्धः । परिमात्रिकः सर्वतो
मात्रावान् काण्डकलापो येषां ते तथा । नीलपाणय इत्या-
दिषु नीलादिवर्णेषु कृत्वा नीलादयो वाणभेदाः सम्भाव्यन्ते ।
चारुचापपाणय इत्यत्र च चाप-धनुरेवानागोपितज्यमतो
न पुनरुक्तता, चर्मपाणय इत्यत्र चर्मशब्देन स्फुरक उच्यते,
दण्डादयः प्रतीताः, उक्लमेवार्थं संग्रहणेनाह-‘नीलपीप’
त्यादि. अथ वा-नीलादीन् सर्वानेव युगपत्केचिद्धारयन्ति
देवशङ्करिति दर्शयन्नाह-‘नीलपीप’त्यादि, ते चात्मरक्षा न
संज्ञामात्रेणैवेत्याह-आत्मरक्षाः; स्वाभ्यात्मरक्षा इत्यर्थः, ते
एव विशेष्यन्ते रक्षोपगता रक्षामुपगताः; सततं प्रयुक्तरक्षा
इत्यर्थः । एतदेव कथमित्याह-गुप्ताः अभेदवृत्तयः, तथा-
गुप्तपालीकाः तदन्यतो व्यावृत्तमनोवृत्तिकाः मण्डलीकाः,
युक्ताः परस्परसम्बद्धाः, युक्तपालीकाः निरन्तरमण्डलीकाः,
प्रत्येकमेकैकशः समयतः पदातिसमाचारेण विनयतो-
विनयेन किंकरभूता इव-प्रेष्यत्वं प्राप्ता इवेति, अयं च
पुस्तकान्तरे साक्षाद् दृश्यत एवेति । एवं सन्वेसिमिंदाणं

ति-‘एवमि’ति-चरमवत्सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा
आत्मरक्षा वाच्याः, ते चार्थत एवम्-सर्वेषामिन्द्राणां सा-
मानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षाः, तत्र चतुःपष्टिसहस्राणि चम-
रस्येन्द्रसामानिकानाम्, यत्नेस्तु पष्टिः, शेषभवनपतीन्द्राणां
प्रत्येकं पदं पदं सहस्राणि, शुकस्य चतुरशीतिः, ईशानस्या-
ऽशीतिः, संनत्कुमारस्य द्विसप्ततिः, माहेन्द्रस्य सप्ततिः,
ब्रह्मणः पष्टिः, लान्तकस्य पञ्चाशत्, शुकस्य चत्वारिंशत्,
सहस्रारस्य त्रिंशत्, प्राणतस्य विंशतिः, अच्युतस्य दश-
सहस्राणि सामानिकानामिति, यदाह-

“ चउसट्ठी सट्ठी खलु. छब्ब सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।

सामाणिया उ एए, चउग्गुणा आयरक्खाउ ॥ १ ॥

चउरासीइ असीई, वावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य ।

पष्ठा चत्तालीसा, तीसा वीसा दससहस्सा ” ॥ २ ॥ इति ।
भ० ३ श० ६ उ० ।

आत [य] रक्खि [न्]-आत्मरक्षिन्-त्रि० । आत्मानं रक्ष-
त्यपायेभ्यः-कुगतिगमनादिभ्य इत्येवंशीलः आत्मरक्षी ।
कुगतिगमनादिभ्य आत्मनो रक्षणशीले, उक्त० पा० ४ अ० ।
“ अप्पाणुरक्खी चरमप्पमतो ” ॥ १०+ ॥ उक्त० ४ अ० ।

आत (य) रक्खिय-आत्मरक्षित-त्रि० । आत्माऽपोयेभ्यो-
दुर्गतिगमनादिभ्यो रक्षितो येन स तथा । दुर्गतिगमनहेतु-
निवन्धनात्सावधानुष्ठानाच्चित्ते, सूत्र० । “ आयपरक्कमे
आयरक्खिए ” (सूत्र० ४२+) । दुर्गतिगमनहेतुनिवन्ध-
नस्य सावधानुष्ठानस्य निवृत्तत्वाद् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

अरइं पिडुओ किच्चा, विरेए आयरक्खिए ॥ १५ X ॥

आत्मरक्षितो दुर्गतिहेतोरपध्यानादरन्नेत्यात्मरक्षितः ।
आहिताग्न्यादिषु ॥ ३१, १५३ ॥ दर्शनात् क्लान्तस्य परनिपातः
(हेम व्याकरण सूत्रेण) उक्त० २ अ० ।

आत (य) वं-आत्मवत्-त्रि० । “ आयवं ” (सूत्र-१० X) ।

आत्मा ज्ञानादिकोऽस्यास्तीत्यात्मवान् । ज्ञानादिमति, आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

आत्मा-चित्तं वश्यतयाऽस्त्यस्य मतुप् । मस्य वः स्त्रियां
ङीप् । वश्यचित्ते, निर्विकारचित्ते च । आत्मा प्रकाश्यतया
विद्यतेऽस्य आत्मप्रकाशके शास्त्रे, आत्मना तुल्यक्रियावति,
आत्मतुल्यक्रियायाम्, अव्य० । वाच० ।

आतव-आतप-पु० । आ-समन्तात्तपति संतापयति जग-
दित्यातपः । उक्त० १ अ० । आ-तप*घ । उद्द्योते, कर्म० २
कर्म० । स चाद्योतो यद्यपि लोके भेदेन प्रसिद्धो-यथा, सू-
र्यगत आतपः, चन्द्रगतः प्रकाश इति । तथाप्यातपशब्दः
चन्द्रप्रभायामपि वर्तते, यदुक्तम्-“ चन्द्रिका कौमुदी स्या-
त्स्ना, तथा चन्द्रातपः स्मृतः ” ॥ १ ॥ इति । सू० प्र० ३
पाहु० । “ आतवाइ वा ” (सूत्र-६५X) आतप इति वा । आ-
तप आदित्यस्येति । स्था० २ ठा० ४ उ० । घर्मे, उक्त० २
अ० । “ आयवताणनिमित्तं ” ॥ ६६X ॥ उष्णेन परितापना ।
व्य० ८ उ० । आतप्यते-पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः । तृण-
पाषाणादौ, “ आयवस्स निवाणं, अउला हवइ वेयणा ”
॥ ३५X ॥ उक्त० ५ अ० । निविडकिरणे, रौद्रे च प्रकाशे,
वाच० । स्वनामख्याते अहोरात्रभवे चतुर्विंशतितमे मुहूर्ते
च । स० ३० सम० च० प्र० १ *पो वः १२३१ इतिपस्यचः ।

आतवणाम (नृ)-आतपनामन्-न० । नामकर्मभेदे, आ० । यदु-
दयादातपवान् भवति । पृथिवीकाये, आदित्यमण्डलादिवत् ।
आ० । यदुदयाज्जन्तुशरीराणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उष्ण-
प्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातपनाम । तद्विपाकश्च
भानुमण्डलगतभूकायिकेष्वेव, न चक्षौ, प्रवचनप्रतिषेधात् ;
तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् , उत्कटलोहितवर्णनामो-
दयाच्च प्रकाशकत्वमिति । पं० सं० ३ द्वार । यदुदयवशा-
ज्जन्तुशरीराणि भानुमण्डलगतपृथ्वीकायिकरूपाणि स्वरू-
पेणानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातप-
नाम । आतपनामोदयश्च बह्विधशरीरे न भवति सूत्रे प्रति-
षेधात् । तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् । उत्कटलोहित-
वर्णनामोदयाच्च प्रकाशकत्वम् । कर्म० ६ कर्म० ।

रविविधे उ जियंगं, तावजुयं आयवाउ न उ जलणे ।

जमुसिणफासस्स वहि, लोहियवणस्स उदउ चि ॥४४॥

आतपाद्-आतपनामोदयाज्जीवानामङ्गं-शरीरम् तापयुतं
स्वयमनुष्णमापि उष्णप्रकाशयुक्तं भवति । आतपस्य पुनरु-
दयो रविविधे एव । तुशब्द एवकारार्थः । भानुमण्डलादिपा-
थिव्यशरीरेष्वेव, न पुनर्ज्वलने-ह्यनुभुजि । अत्र युक्तिमाह-यद्-
यस्मात्कारणात् तत्र-ज्वलने-ज्वलनजन्तुशरीरे, तेजस्का-
यशरीरे इत्यर्थः, उष्णस्पर्शस्योदयः, तथा-लोहितवर्णस्यो-
दय इति-तेजस्कायशरीराण्येवाष्णस्पर्शोदयेनोष्णानि, लो-
हितवर्णनामोदयाच्च प्रकाशयुक्तानि भवन्ति, न त्वातपोदया-
दिति भावः । तदुदयाज्जन्तुशरीराण्येतानुष्णान्यप्युष्ण-
प्रकाशरूपमातपं कुर्वन्ति, तदातपनामित्यर्थः । कर्म० १ कर्म० ।

आत(य)वणिवाय-आतपनिपात-पुं० । आतपस्य-धर्मस्य
नितरं पातो निपातः । धर्मस्य नितराम्पाते, उच्यते ।

आयवस्स निवाएणं, अउला हवह वेयया ॥ ३५× ॥

आतपस्य निपातेन-धर्मस्य संयोगेन अनुला वेदना भवति,
तापशीतवर्षावातादिपीडाऽस्माभिः सौहे न शक्यते । अथ
वा-आतप्यते-पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः तृणपापाणादि-
रप्युच्यते तस्य संगेनास्मच्छरीरे महती वेदना भवति ।
उच्यते २ अ० ।

आत (य) वतत्त-आतपतप्त-त्रि० । धर्मतत्त्वे, “ आतवतत्ते
वहे अहवे ” ॥ २०१ × ॥ आयवतत्तं अप्पोदगं अवहं वे-
प्पति । असइ आयवतत्तं वहे घिप्पति । नि० चू० १ उ० ।

आत (य) वव (त्)-आतपवत्-त्रि० । आतपोऽस्त्यत्र
मतुप् । मस्य वः । आतपयुक्ते, “ शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति
सिद्धाः ” वाच्यं । अहोरात्रभवे स्वनामक्याते चतुर्विंशे
मुहूर्ते, जं० ७ वक्ष्यते । कल्प० ।

आत (य) वालं-आत्मपाल-त्रि० । आत्मानमेव पालयती-
त्यात्मपालः । आत्मनः पालके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

आतवालोय-आतपालोक-पुं० । हुतवहतापदर्शने, ज्ञा० । “आ-
तवालोयमहंतुं वइयपुरणकरणे ” (सूत्रः २७ ×) । ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।

आत (य) वस्-आत्मवश-त्रि० । आत्मनो वशः-आय-
त्ता यत्र । आत्माधीने, “ यद्यदात्मवशं तु स्था-तत्तत्से-
वेत यन्ततः । सर्वे परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् ” ॥१॥
मनु० । वाच्यं ।

सञ्चत्येसु विमुक्तो, साहू सञ्चत्य होइ अप्पवसो । ६८+।
सर्वार्थेषु विमुक्तः-सर्वपदार्थेषु ममतारहितः साधुः-मोक्ष-
साधकः सर्ववशात्मवशो भवति; न कुत्रापि परवशः । ग०
२ अधि० ।

आत (य) वायपत्त-आत्मवादप्राप्त-त्रि० । आत्मन उपयो-
गलक्षणस्य जीवस्यासंख्येयप्रदेशात्मकस्य संकोचविकाश-
भाजः स्वरूपफलमुजः प्रत्येकसाधारणतया व्यवस्थितस्य
द्रव्यपर्यायतया नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वा वाद्
आत्मवादस्तं प्राप्त आत्मवादप्राप्तः । सम्यग् यथावस्थि-
तात्मस्वतत्त्ववेदिनि, सूत्र० । “ आयवायपत्ते विज ”
(सूत्र० ४ ×) । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

आत (य) वि (द्)-आत्मविद्-त्रि० । पाठान्तरे-“ आ-
यवी ” (सूत्र-१०७ ×) । आत्मानं श्वभ्रादिपतनरक्षण-
द्वारेण वेत्तीत्यात्मवित् । आत्मनो रत्तके, आचा० १ श्रु० ३
अ० १ उ० । आत्मानं यथार्थरूपेण वेत्ति, विद्-किप्-६
त० । आत्मस्वरूपे, आत्मानं स्वपत्तं वेत्ति किप् । स्व-
पक्षज्ञातरि, वाच्यं ।

आत (य) वीरिय-आत्मवीर्य-न० । वीर्यभेदे, नि० चू० ।
आयविरियं दुविहं-विश्रोगायवीरियं च, अविश्रोगायवी-
रियं च । विश्रोगायवीरियं जहा-संसारवत्यस्स जीवस्स
मणमादिजोगा वियोगजा भवन्ति, अविश्रोगाऽऽयवीरियं
पुण-उवश्रोगो-असंखेज्जा पप्प एसत्तणं । नि० चू० १ उ० ।

आत (य) विसोहि-आत्मविशुद्धि-स्त्री० । उत्कालिकश्रुत-
विशेषे, न० । आत्मनो-जीवस्यालोचना प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिप्र-
भृतिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविशमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यस्यां
ग्रन्थपद्धतौ सा आत्मविशुद्धिः । न० । आत्मनो जीव-
स्यालोचनादिप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्म-
विशमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमात्मविशुद्धिः ।
पा० ।

आत (य) वेयावच्चकर-आत्मवैयावृत्त्यकर-त्रि० । अलसे,
विसम्भोगिके च । स्था० ।

आयवेयावच्चकरं नाममेगे, णो परवेया वच्चकरे ।
(सूत्र-३२०×)

आत्मवैयावृत्त्यकरः-अलसो, विसम्भोगिको वा । स्था० ४
डा० ३ उ० ।

आतसंचेयणिज्ज-आत्मसंचेतनीय-पुं० । आत्मना संचेत्यन्ते-
क्रियन्त इत्यात्मसंचेतनीयाः । स्था० ४ डा० ४ उ० । उप-
सर्गभेदे, स्था० ४ डा० ४ उ० । (अस्य भेदोदहरणादिवहुव-
क्तव्यता उवसंग शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आत (य) संजम-आत्मसंयम-पुं० । आत्मनः-शरीरस्य
संयमः । संवृताङ्गोपाङ्गेन्द्रियत्वे, पा० । आत्मनो-मनसः
संयमः । चित्तसंयमने, वाच्यं ।

आत (य) संयमपर-आत्मसंयमपर-त्रि० । आत्मनः-शरीर-
स्य संयमः संवृताङ्गोपाङ्गोन्द्रियत्वम् तत्परं-तत्प्रधानम् । सं-
वृताङ्गोपाङ्गोन्द्रियत्वप्रधाने, पो० ६ विव० ।

आत (य)संयमोवाय-आत्मसंयमोपाय-पुं० । संयमनं संयम
आत्मनः संयम आत्मसंयमस्तदुपायः । आत्मसंयमनोपाये,
दश० । उक्तं च—“ तस्यात्मा संयतो यो हि, सदाचारे रत-
स्सदा । स एव धृतिमान् धर्म-स्तस्यैव च जिनो हितः ”
॥ १ ॥ इति । दश० १ अ० ।

आत(य)संवेक्षण-आत्मसंवेदन-न० । द्रव्योपसर्गभेदे, सूत्र० ।
तथा च उपसर्गमधिकृत्य—

दव्वे चउव्विहो दे-वमणुयतिरियायसंवेतो ॥ ४७ ॥

आत्मसंवेदना अपि चतुर्विधा, तद्यथा-घट्टनातः, लेश-
नातः, अङ्गुलाद्यवयवश्लेषरूपाया स्तम्भनातः, प्रपाताच्च ।
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

आत (य) संवेयणिज-आत्मसंवेदनीय-पुं० । आत्मना
क्रियन्ते इत्यात्मसंवेदनीयाः । द्रव्योपसर्गभेदे, आ० चू० १
अ० । (एतस्य भेदादिवहुवक्तव्यता ‘उपसर्ग’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे वक्ष्यते) ।

आत (य) सक्खि (न्)-आत्मसाक्षिन्-त्रि० । आत्मनः
बुद्धिवृत्तः साक्षी-प्रकाशकः वेदान्तादिमतसिद्धे बुद्धिवृद्धि-
प्रकाशके चैतन्ये, वाच० । आत्मा-स्वजीवः स्वस्वसंचित-
प्रत्यक्षविरतिपरिणामपरिणतः साक्षी यत्र तदात्मसाक्षिकम् ।
स्वजीवसाक्षिके, पा० ।

आत (य) (अप्प)सत्तम-आत्मसत्तम-त्रि० । आत्मना स-
त्तमः-सत्तानां पूरण आत्मा वा सत्तमो यस्यासावात्मसत्तमः ।
सत्तानां पूरण आत्मा यस्य । तस्मिन्, स्था० । “ मल्लीणं
अरहा अप्सत्तमे मुंडे भवित्ता ” (सूत्र-५६४+) स्था० ७
ठा० ३ उ० ।

आत(य)संमप्पण-आत्मसमर्पण-न० । आत्मनिवेदने, पञ्चा० ।

गुरवे चात्मनिवेदनं महते फलाय—

अहं तिपयाहिणपुव्वं, सम्मं सुद्धेण चित्तरयणेण ।

गुरुणोऽणुवेयणं स-व्वहेव दढमप्पणा एत्थ ॥ २६ ॥

अथ तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते न वा, यदि न प्रति-
पद्यते तदा न युक्तं निष्फलत्वात्तस्येत्याशङ्क्यं परिहरन्नाह—
एसा खलु गुरुभत्ती, उक्कोसो एस दाणधम्मो उ ।

भावविसुद्धीर्हं ददं, इहारा वि य वीयमेयस्स ॥ ३० ॥

कथमिदं भावविशुद्ध्याभावपूर्वकमात्मनिवेदनमुत्कृष्टदान-
धर्मवीजं भवन्तीत्याह—

जं उत्तमचरियमिणं, सोउं पि अणुत्तमाण पांरे ति ।

ता एयसगासाओ, उक्कोसो होइ एयस्स ॥ ३१ ॥

अथ यदि तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते तदाऽधिकरण-
दोषो गुणः स्यादित्याशङ्क्यं परिहरन्नाह—

गुरुणो वि णाऽहिगरणं, ममत्तरहियस्स एत्थ वत्थुम्मि ।

तन्भवसुद्धिर्हेउं, आणाए पयत्तमाणस्स ॥ ३२ ॥

‘पञ्चा० २ विव०’ ।

(एतासां गाथानां व्याख्या ‘पञ्चा’ शब्दे पञ्चमेभागे
‘करिष्यते’) ।

आत(य)सम्या-आत्मसमता-स्त्री० । आत्मौपम्ये, आचा० ।
सर्वत्रात्मौपम्यं समाचरोदित्याह—

आतवो वहिया पास, तम्हा ण हंता ण विधायए ।

(सूत्र-११५×) ।

यथा ह्यात्मनः सुखमिष्टमितरत्वन्यथा तथा बहिरपि-
आत्मनो व्यतिरिक्तानामपि जन्तूनां सुखप्रियत्वमसुखप्रियत्वं
च पश्य-अत्र धारय, तदेवमात्मसमतां सर्वप्राणिनामव-
धार्य किं कर्तव्यमित्याह—‘ तम्हा ’ इत्यादि । यस्मात्सर्वे-
ऽपि जन्तवो दुःखद्विषः सुखलिप्सवस्तस्मात्तेषां न हन्ता-
न व्यापादकः स्यात्, नाप्यपरैस्तान् जन्तून् विविधैर्ना-
नाप्रकारैरुपायैर्घातयेत्-विघातयेदिति । आचा० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० ।

आत (य) समोयार-आत्मसमवतार-पुं० । इशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्तद्रव्यसमवतारभेदे, अनु० ।

सव्वदव्वा वि णं आयसमोअरेणं आयभावे समोअ-
रंति । (सूत्र-१५३+)

इशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारस्त्रिविधः प्रह-
सः, तद्यथा-आत्मसमवतार इत्यादि । तत्र सर्वद्रव्याण्य-
प्यात्मसमवतारेण चिन्त्यमानान्यात्मभावे-स्वकीयस्वरूपे
समवतरन्ति-वर्तन्ते तदव्यतिरिक्तत्वात्तेषाम् । अनु० ।
(अत्र बहुवक्तव्यता ‘समोयार’ शब्दे सप्तमे भागे करिष्यते)

आत (य) शरीरखेतोगाढ-आत्मशरीरक्षेत्रावगाढ-त्रि० ।
स्वशरीरक्षेत्रव्यवस्थिते, भ० । “ आयशरीरखेतोगाढे पोम्मले
अत्तमायाए आहारेन्ति ” (सूत्र-२५८+) । स्वशरीरे व्यव-
स्थितानित्यर्थः । भ० ६ श० १० उ० ।

आत (य) साय-आत्मसात-न० । आत्मसुखे, सूत्र० ।

“ भूताहं जे हिंसति आयसते ॥५॥ ” अभूवन् भवन्ति भ-
विष्यन्तीति भूतानि-प्राणिनस्तानि आत्मसुखार्थं हिनस्ति-
व्यापादयति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

आत (य) सायाणुगामि (न्)-आत्मसातानुगामिन्-पुं० ।
स्वसुखलिप्तौ, सूत्र० ।

हंता छेत्ता फगम्भित्ता, आयसायाणुगामिणो ॥ ५ ॥

आत्मसातानुगामिनः-स्वसुखलिप्तवः । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

आत(य)मुह-आत्मसुख-न० । शरीरसुखे, सूत्र० । “ आय-
सुहं पडुच्च ” ॥ ४+ ॥ आत्मसुखम्प्रतीत्य-स्वस्य शरीरसु-
खहेतुः । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । जे छिंदंति आयसुहं
पडुच्च ॥ ८× ॥ सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । जीवसुखे, द्रव्या० ।

अर्हत्क्रमाऽम्भोजयुगोपयोगि,

चेतः कुरुष्वोऽऽत्मसुखं लभस्व ॥ ७ ॥

आत्मनो-जीवस्य सुखं-निगावाधानुभवं लभस्व-प्राप्नुहि नयज्ञानात् जीवादीन् परीक्ष्य कर्मभ्य आत्मानं वियोज्या-नन्तसुखभाक् भव इत्यर्थः । द्रव्या० ८ अध्या० । आत्मैव सुखमस्य आत्मलाभमात्रेण सुखिनि, त्रि० । आत्मैव सुखं सच्चिदानन्दरूपत्वात् । आत्मरूपे परमानन्दे, न० । वाच० ।

आत (य) सोहि-आत्मशुद्धि-स्त्री० । आत्मनो-देहस्य, मन-सो वा शुद्धिः । देहशुद्धौ, चित्तशुद्धौ च । वाच० । कर्म-क्षयोपशमक्षये च । “आययजोगमायसोहीय” ॥ १५५ ॥ आत्मशुद्ध्या-कर्मक्षयोपशमक्षयलक्षणयाऽऽयतयोगं-सुप्रणि-हितमनोवाक्कायात्मकं विधाय । आचा० १ शु० ६ अ० ४ उ० ।

आत (य) हित-आत्महित-त्रि० । स्वहिते, सूत्र० । “आय-हियाप सखिसेज्जाओ” ॥ १६५ ॥ आत्महिताय स्वहितं मन्य-मानाः । सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० । शरीराय हिते, “आ-यद्वीणे आयहिताणं” (सूत्र-१+॥) आत्महितानां हितमिव हितम् आत्महितं च शरीरे आत्मनि च भवति । तत्र शरीरे हिताऽहितं पथ्याऽपथ्याहारादिकम् । आत्मनि तु हिंसादि-प्रवृत्तिनिवृत्ति । अथवा-आत्मनो हितानि त्रीणि त्रिपष्टानि पाखण्डिकशतानि तदपनयनं तदस्ति येषां ते आत्महिताः । दशा० ५ अ० । अहिताचाराश्च चौरादयः, अयं त्वात्महित पेहिकामुपमिकापायभीरुत्वाद् । सूत्र० २ शु० २ अ० । “आ-यहिप अणियाणसेवुडे” (सूत्र-२०१) । सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

आयहेउ-आत्महेतु-पुं० । आत्मनिमित्ते, दशा० “आयहेउ पर उभये” ॥ ३३६+॥ आत्महेतोः-आत्मनिमित्तम् । दशा० १० अ० । “केइ पुरिसे आयहेउं वा णाइहेउं वा” (सूत्र-१७+) । आत्म-निमित्तम्-आत्मार्थम् । सूत्र० २ शु० २ अ० ।

आता (अप्पा)-स्त्री० । आत्मन्-पुं० । अत-मनिष् । स्वरूपे, वाच० । भ० । मस्माऽऽत्मनोः पो वा ॥ ८१५१ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण भस्माऽऽत्मनोः संयुक्तस्य पो वा । अप्पा । अप्पाणे । पत्ते-अत्ता । प्रा० । पुंस्येन आणो राजवच्च ॥ ८१ । ३ । ५६ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण पुल्लिङ्ग वर्त्तमानस्याऽअन्तस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति । पत्ते यथादर्शने राजवत् च कार्यं भवति । आणादेशे च-“अनः सेडोः” ॥ ८१ । ३ । २ ॥ इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पत्ते तु-राजवत्-अप्प शस् । जस्ससङ्घ-सिड्ढसां णो ॥ ८१ । ३ । ५० ॥ टो णा ॥ ८१ । ३ । ५१ ॥ इणममामा ॥ ८१ । ३ । ५३ ॥ इति प्रवर्तन्ते । अप्पाणो । अप्पाणा, प्रथमा । अप्पाणं । अप्पाणे, द्वितीया । अप्पाणेण । अप्पाणेहि, तृतीया । अप्पाणाओ । अप्पाणासुन्तो, पञ्चमी । अप्पाणस्स । अप्पाणाण, षष्ठी । अप्पाणम्मि । अप्पाणेसु, सप्तमी । अप्पाण कम्म । पत्ते राजवत् । अप्पा । अप्पो प्रथ० । हे अप्पा ! हे अप्प !, संबोधनम् । अप्पाणो चिद्वृत्ति । अप्पाणो पेच्च । अप्पाणा, अप्पेहि । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुन्तो । अप्पाणो धणे । अप्पाणं । अप्पे । अप्पेसु । प्रा० । “आत्मनष्टो णिआ णइआ” ॥ ८१ । ३ । ५७ ॥ आ-त्मनः परस्याष्टायाः स्थाने णिआ णइआ इत्यादेशौ वा भवतः । अप्पाणिआ पाउसे उवगअस्मि । अप्प

णिआ अविआडिआणिआ । अप्पाणइआ । पत्ते-अप्पाणेण । प्रा० । यत्ने, वाच० । स्वस्मिन्, “आयाप एगंतमंतं अव-क्कामंति” (सूत्र-१४२+) । “आयाप” ति-आत्मना, स्वयमित्यर्थः । भ० ३ शु० २ उ० ।

‘दोहिं ठाणेहिं आया सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाति, तं जहा-देसेण वि आया सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाति, संवेण वि आया सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाति, एवं फुरित्ता णं, एवं फुडित्ता, एवं संवडित्ता, निव्वडित्ता । (सूत्र-६७)

‘दोहिं’ इत्यादिकं कण्ठ्यम् । नवरं द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां ‘देसेण वि’ ति-देशेनापि कतिपयप्रदेशलक्षणेन केषांचि-त्प्रदेशा वा इलिकागतोत्पादस्थानं गच्छता जीवेन शरी-राद्-बहिः क्षितत्वात्, आत्मा-जीवः, शरीरम्-देहं स्पृष्ट्वा-श्लिष्ट्वा निर्याति शरीरान्तरणकाले निस्सरतीति, ‘संवेण वि’ ति-सर्वेण-सर्वात्मना सर्वैर्जीवप्रदेशैः गन्दुकगत्यो-त्पादस्थानं गच्छता शरीराद् बहिःप्रदेशानामक्षितत्वादिति । अथवा-देशेनाऽपि-देशतोऽपि अपिशब्दः सर्वेणापीत्यपेक्षः । आत्मा-शरीरं कोऽर्थः ? शरीरदेशं-पादादिकं स्पृष्ट्वा अवय-वान्तरेभ्यः प्रदेशसंहाराच्चिर्याति, स च संसारी । सर्वेणापि-सर्वतयाऽपि, अपिः देशेनापीत्यपेक्षः सर्वमपि शरीरं स्पृष्ट्वा निर्यातीति भावः, स च सिद्धो, वक्ष्यति च-“पायणिज्जा-णा निरपसु उववज्जंती” त्यादि, यावत्-“सर्वगनिज्जा-णा सिद्धेसु” ति । आत्मना शरीरस्य स्पर्शने सति स्फुरणं भवतीति, इत्यत उच्यते-‘एवमि’ त्यादि, ‘एवमि’ ति ‘दोहिं ठाणेहिं’ इत्याद्यभिलापसंस्मृत्तार्थः, तत्र देशेनापि किय-द्विरप्यात्मप्रदेशैरिलिकागतिकाले ‘संवेण वि’ ति सर्वैरपि गन्दुकगतिकाले शरीरम् । ‘फुरित्ता णं’ ति-स्फोरयित्वा सस्पन्दं कृत्वा निर्याति, अथवा-शरीरकं देशतः, शरीरदेश-मित्यर्थः, स्फोरयित्वा पादादिनिर्याणकाले सर्वतः शरीरं स्फोरयित्वा सर्वाङ्गनिर्याणावसर इति । स्फुरणाच्च सा-त्मकत्वं स्फुटं भवतीत्याह-‘एवमि’ त्यादि-‘एवमि’ ति-तथैव देशेनात्मदेशेन शरीरकम् ‘फुडित्ता णं’ ति-सचेतन-तया स्फुरणलिङ्गतः स्फुटं कृत्वा इलिकागतौ सर्वेण-सर्वा-त्मना स्फुटं कृत्वा गन्दुकगताविति, अथवा-शरीरकं देशतः सात्मकतया स्फुटं कृत्वा पादादिना निर्याणकाले सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणप्रस्ताव इति, अथवा-‘फुडित्ता’ स्फोटयित्वा विशीर्णं कृत्वा तत्र देशतोऽद्यादिविघातेन, सर्वतः सर्व-विशरणेन देवदीपादिजीववदिति शरीरकं सात्मकतया स्फुटीकुर्वन्तसंवर्त्तनमपि कश्चित्करोतीत्याह-‘एवमि’ त्यादि, ‘एवमि’ ति, तथैव ‘संवडित्ता णं’ ति-संवर्त्य-संकोच्य शरीरकं देशेनेलिकागतौ शरीरस्थित-प्रदेशैः सर्वेण-सर्वात्मना गन्दुकगतौ सर्वात्मप्रदेशानां शरीरस्थितत्वाच्चिर्यातीति, अथवा-शरीरकं शरीरेण-मुपचाराद्दण्डयोगाद्दण्डपुरुषवत्, तत्र दशतः संवर्त्तनं सं-सारिणां भ्रियमाणस्य पादादिगतजीवप्रदेशसंहारात्सर्वतस्तु निर्वाणं गन्तुरिति । अथवा-शरीरकं देशतः संवर्त्य हस्ता-दिसङ्कोचनेन सर्वतः-सर्वशरीरसङ्कोचनेन पिपीलिकादिव-दिति । आत्मनश्च संवर्त्तनं कुर्वन् शरीरस्य निवर्त्तनं करो-तीत्याह-एवं ‘निवडित्ता णं’ ति-तथैव निवर्त्य-जीवप्रदे-

श्रेष्ठः; शरीरकं पृथक् कृत्वेत्यर्थः, तत्र देशेनेलिकागतौ सर्वेण गेन्दुकगतौ, अथवा-प्रदेशतः शरीरकं निवर्त्यात्मनः पादादिनिर्याणवान्, सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणवानिति, अथवा-पञ्चविधशरीरसमुदायापेक्षया देशतः शरीरम्—औदारिकादिनिवर्त्य, तैजसकर्मणे त्वादायैव, तथा सर्वेण सर्वं शरीरसमुदायं निवर्त्य निर्याति; सिद्धयतीत्यर्थः;

अनन्तरं सर्वनिर्याणमुक्तं, तच्च परम्परया धर्मश्रवणलाभादिषु ते च यथा स्युस्तथा दर्शयन्नाह—

दोहिं ठाणेहिं आता केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणताते, तं जहा-खतेण चेव, उवसमेण चेव, एवं ० जाव मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, तं जहा-खतेण चेव, उवसमेण चेव । (सूत्र-६८)

‘दोही’ त्यादि, कण्ठ्यं, नवरम् ‘खण्णं चेव’ त्ति-ज्ञानावरणीयस्य दर्शनमोहनीयस्य च कर्मण उदयप्राप्तस्य क्षयेण-निर्जरेण, अनुदितस्य चोपशमेन-विपाकानुभवेन क्षयोपशमेनेत्युक्तं भवति, यावत्करणात्—“ केवलं वोहिं बुद्धमेज्जा मुडेभविता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा केवलं वंभ-चेरवासमावसेज्जा केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा केवलमाभिणिवोहियनाणमुप्पाडेज्जा ” इत्यादि दृश्यम्, एवं यावन्मनःपर्यवधानमुत्पादयेदिति, केवलज्ञानं तु क्षयादेव भवतीति तन्नोक्तम् । इह च यद्यपि बोध्यादयः सम्यक्त्वचारित्ररूपत्वाकेवलेन क्षयेण, उपशमेन च, भवन्ति । तथाप्येते क्षयोपशमेनापि भवन्ति । श्रवणाभिनिबोधिकादीनि तु क्षयोपशमेन भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशम उक्तः । स्था० २ ठा० ४ उ० । देहे, उत्त० उक्तं हि—“ धम्मघृत्याग्निधीन्द्रकं-त्वकूनस्वसूर्यदेहेषु । शीलानिलमनो-यत्नै-कवीर्येऽप्यात्मनः स्मृतिः ” ॥१॥ इति । उत्त० १५ अ० ।

तथा च—

जमि णं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं लोगस्स कम्मसमारम्मा कज्जति, तं जहा-अप्पणो से पुत्ताणं । (८६+)

‘ तं जहा अप्पणो ’ इत्यादि, तद्यथेत्युपप्रदर्शनार्थं नोक्तमात्रमेवान्यदप्येवजातीयकं मित्रादिकं द्रष्टव्यम् (से) तस्या-रम्भारिप्तोर्य आत्मा-शरीरं तस्मै अर्थे तदर्थं कर्म्मरम्भाः गाकादयः क्रियन्ते । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । मनसि; बुद्धिस्थे निजे स्वभावे, बुद्धौ च । वाच० । देहावच्छिन्नं चैतन्ये च । अन्तःकरणे, वाच० । ज्ञाने, प्रकाशस्वरूपे बुद्धौ आत्मनि, बुद्धिर्हि मनआदिकरणानि प्राप्नोत्यात्मा तेषां प्रत्यभिज्ञानम् । वाच० । अर्के, वह्नौ, वायौ, वाच० । अततीत्यात्मा । विशेष० २२५६ गाथा । अनति-सततं गच्छत्यपरापरान् स्वपरपर्यायानित्यात्मा । अथवा-अनघातो-गमनार्थत्वेन ज्ञानाऽर्थत्वाद्तति—सततमवगच्छत्युपयोगलक्षणत्वादित्यात्मा । भ० १० श० १२ उ० । अनति—सातत्येन गच्छति तांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिपर्यायानित्याद्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसंभवात्, उक्तञ्च—“ एवं जीवो जीवो, संसारी पाणधारणाणुगओ । सिद्धो पुणरज्जीवो, जीवणपरिणामरहिओ त्ति ” आ० म० १ अ० ।

को ह्यात्मा भगवानाह-योऽहमित्यभिमन्यते, स कीदृक् सूक्ष्मोऽसौ?, किं तत्सूक्ष्मं-यन्न गृहीमः, न तु शब्दगन्धानिलाः, किं तु ते इन्द्रियग्राह्याः, तेन ग्रहणमात्मा न तु ग्राहयिता हि सः । आ० चू० १ अ० ।

विषयसूचना—

- (१) एकविधः आत्मा ।
- (२) एकविधोऽप्यात्मा त्रिविधः ।
- (३) निक्षेप आत्मनः ।
- (४) अष्टविध आत्मा ।
- (५) आत्मानः-सूक्ष्मा, वादराश्च नवविधाश्च ।
- (६) आत्मनः लक्षणम् ।
- (७) परिभोगोपभोगकपायद्वाराणि ।
- (८) इन्द्रियाण्यात्मनः ।
- (९) चित्तादीनि आत्मनः ।
- (१०) आत्मनः अस्तित्वम् ।
- (११) अस्याख्यानमात्मनः ।
- (१२) आत्मनोऽस्तित्वमिन्द्रभूतिं प्रति ।
- (१३) अभौतिकत्वमात्मनः ।
- (१४) कस्या दिश आगतोऽहम् ।
- (१५) अन्यत्वम्, अमूर्तत्वम्, अनित्यत्वं च आत्मनः ।
- (१६) कर्तृत्वमात्मनः ।
- (१७) विभुत्वमात्मनः ।
- (१८) परिमाणमात्मनः ।
- (१९) विस्तरत एकत्वमात्मनः ।
- (२०) क्रियावत्त्वमात्मनः ।
- (२१) ज्ञानमात्मनो भिन्नम्, अभिन्नं च ।
- (२२) द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा जानाति ।
- (२३) आत्मनिरूपणे स्फुटगाथाः ।
- (२४) क्षणिकत्वमात्मनः ।
- (२५) रत्नप्रभादिभावानामात्मत्वम् ।
- (२६) गाथाः—“ अप्पा णई वेयरणी ” ति ।

(१) एकविध आत्मा ।

एगे आता (या) । (सूत्र-२)

एको; न द्वयादिरूपः आत्मा-जीवः कथञ्चिदिति गम्यते । स्था० १ ठा० । (अस्य सूत्रस्य विस्तरतो व्याख्या (१६) ऊनविशे अधिकाराङ्के करिष्यते) (‘ आत्मत्वमेव जीवत्वम् ’ अस्याग्रे विवेचनं भविष्यति द्विविधत्वम् जीवस्य ‘ जीव ’ शब्दे चतुर्थभागे १५२२ पृष्ठे करिष्यते)

(२) एकविधोऽपि स च (आत्मा) त्रिविधः—

वाह्यात्मा चान्तरात्मा च, परमात्मेति च त्रयः ।

कायाधिष्ठायकध्येयाः, प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥ १७ ॥

वाह्यात्मा चेति-कायः स्वात्मधिया प्रतीयमानः अहं स्थूलः, अहं कृश इत्याद्युल्लेखनाधिष्ठायकः कायचेष्टाजनकप्रयत्नवान् ध्येयश्च ध्यानभाव्य एते त्रयः—‘ वाह्यात्मा च अन्तरात्मा च परमात्मा चे ’ ति-योगवाङ्मये-योगशास्त्रे प्रसिद्धाः । द्वा० २० द्वा० । यस्य देहमनोवचनादिषु आत्मत्वभासः देह एवात्मा एवं सर्वगौल्लिकप्रवर्तनेषु आत्मनिष्ठेषु आत्मत्वबुद्धिः स वाह्यात्मा १, मिथ्यादृष्टिः एषः । पुनः स कर्मावस्थायाम-

पि आत्मनि ज्ञानाद्युपयोगलक्षणे शुद्धचैतन्यलक्षणे महानन्द-
स्वरूपे निर्विकाराऽमृताऽबाधरूपे समस्तपरभावमुक्ते आत्म-
बुद्धिः, अन्तरात्मा-सम्यग्दृष्टिगुणस्थानकृतः क्षीणमोहं या-
चत् अन्तराऽऽत्मा उच्यते २, यः केवलज्ञानदर्शनोपयुक्तः शु-
द्धसिद्धः स परमात्मा-सयोगी अयोगी केवली सिद्धश्च स
परमाऽऽत्मा उच्यते । अष्ट० १५ अष्ट० १ । (अस्य चक्षुर्यता
('जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६३१ पृष्ठे चक्ष्यते) ("आ-
त्मत्वमेव जीवत्वम्" ॥ ४६ x ॥ इत्यादि श्लोकविवरणं
'जीव' शब्दे चतुर्थभागे १५५१ पृष्ठे चक्ष्यते)

(३) अधुना जीवपद (निक्षेप) माह—

जीवस्स उ निक्खेओ, परुवणा लक्खणं च अत्थित्तं ।

अन्नामुचत्तं नि-चकारगो देहवाचित्तं ॥ २२० ॥

गुणितुङ्गगंघे या, निम्मयसाफलता य परिमाणे ।

जीवस्स तिविहिकालं-भि परिक्खा होइ कायन्वा । २२१ ॥

[दा दारगाहाओ] एतद् दारगाथाद्वयम्, अस्य व्या-
ख्या०-जीवस्य तु निक्षेपो नामाऽऽदिः प्ररूपणा द्विविधाश्च
भवन्ति जीवा इत्यादिरूपा लक्षणं चरऽऽदानादि अस्तित्वं
सत्त्वं शुद्धपदवाच्यत्वादिना अन्यत्वं देहात्, अमूर्तत्वं
स्वतः, नित्यत्वं विकारानुपलम्भेन, कर्तृत्वं-स्वकर्मफल-
मोगात्, देहव्यापित्वं-तत्रैव तल्लिङ्गोपलब्ध्या, गुणित्वं
योगादिवा, ऊर्ध्वगतिव्यमगुरुलघुभावेन, निर्मायता वि-
काररहितत्वेन, सफलता च कर्मणः, परिमाणं लोकाकाश-
मात्र इत्यादि, एवम्- 'जीवस्य त्रिविधकाल' इति-त्रिकाल-
विषया, परीक्षा भवति-कर्त्तव्या । इति दारगाथाद्वयसमा-
सार्थः । व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः ।

तथा च निक्षेपमाह—

नामं ठवणं जीवो, दन्वजीवो य भावजीवो य ।

ओहभ्वग्गहणंमि य, तन्भवजीवे य भावम्मि ॥ २२२ ॥

व्या०- 'वामस्थापनाजीव' इति-जीवशब्दः प्रत्येकमभिसं-
ख्यये, वामजीवः स्थापनाजीव इति । तथा द्रव्यजीवश्च
भावजीवश्च वक्ष्यमाणलक्षणः । तत्रौघ इति ओघजीवः, भव-
अहण्ये चेति भवजीवः, तद्भवजीवश्च-तद्भव पवोत्पन्नः, भावे
भावजीव इति याथासमासार्थः ।

व्यसार्थं त्वाह [भाष्यकारः]—

नामं ठवणं गियाओ, दन्वे गुणपज्जेहि रहिओ चिं ।

तिविहो य होइ भावे, ओह भवतन्भवे चेव ॥ ६ ॥

व्या०-वामस्थापने गते, गुणणत्वादिति भावः । 'द्रव्ये' इति-
द्रव्यजीवो गुणपर्यायाभ्यां चैतन्यमनुप्यत्वादिलक्षणाभ्यां र-
हितः । बुद्धिपरिकल्पिते, न त्वसावित्थंविधः संभवतीति ।
त्रिविधश्च भवति 'भाव' इति—भावजीवत्रैविध्यमाह-ओघ-
जीवो भवजीवस्तद्भवजीवश्चेति । प्राग्गाथोक्तमप्येतदित्थं-
विधभाष्यकारशैलीप्रामाण्यतोऽदुष्टमेवेति । अन्ये तु पठ-
न्ति— "भावे उ तिहा भण्णिओ, तं पुण संखेवओ वोच्छं"
'भाव' इति-भावजीवः, त्रिधेति-त्रिप्रकारो भणितो निर्यु-
क्तीकरणे ओघजीवादिः, तमपि च भावार्थमधिकृत्य संक्षे-
पतो वक्ष्य इति गाथार्थः ।

तत्रौघजीवमाह [भाष्यकारः]—

संते आउयकम्मे, षरई तस्सेव जीवई उदए ।

तस्सेव निजराए, मओ चि सिद्धो नयमएणं ॥ ७ ॥

व्या०-सति-विद्यमाने आयुष्ककर्मणि सामान्यरूपे
धियते सामान्येनैव तिष्ठति भवोदधौ कथमित्थमवस्थान-
मात्राजीवत्वमस्येत्याशङ्क्याऽत्रैधान्वर्थयोजनामाह-तस्यैव-
ओघायुष्ककर्मणो 'जीवत्युदये' उदये सति जीवत्यासंसारं
प्राणान् धारयत्यतो जीवनाज्जीव इति । तस्यैवौघायुष्क-
कर्मणो निज्जरया क्षयेण 'मृत इति' सर्वथा जीवनाभावात्,
स च सिद्धो मृतो नान्यः, विग्रहगतावपि तथा जीवनस-
द्भावात्, नयमतेनेति सर्वनयमतेनैव 'मृत' इति गाथार्थः ।
* जीवत्यनेनेति जीवः ओघेन सामान्येन जीवः ओघजी-
वितविशिष्टो जीवः मध्यपदोत्तरपदलोपादित्थं भवति उक्त
ओघजीवितविशिष्ट ओघजीवः । * अधिकः पाठः ।

सांप्रतं भवजीवं तद्भवजीवं चाह. (भाष्यकारः)—

जेण य षरई भवगओ, जीवो जेण य भवाउ संकमइ ।

जाणाहि तं भवाऽऽउं, चउन्विहं तन्भवे दुविहं ॥ ८ ॥

निक्खेओ चि गयं ।

व्या०-येन च-नारकाद्यायुष्केण धियते तिष्ठति भवग-
तो नारकादिभवस्थितो जीवः, तथा येन च मनुष्याद्या-
युष्केण भवाक्षारकादिलक्षणात् संक्रामति-याति, मनुष्या-
दिभवान्तरमिति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, जानीहि-विद्धि । तद्वित्थं-
भूतं भवायुर्भवजीवितं चतुर्विधं नारकतिर्यङ्मनुष्यामरभेदेन
तथा तद्भवे तद्भवविषयम् आयुरिति वर्तते, तच्च द्विविधम्
तिर्यक्त्वतद्भवायुः, मनुष्यत्वतद्भवायुश्च । यस्माच्चावेव मृतौ
सन्तौ भूयस्तस्मिन्नेव भव उत्पद्यते; नान्ये, तद्भवजीवितं
च तस्मान्मृतस्य तस्मिन्नेवोत्पन्नस्य यत्तदुच्यते इति ।
अत्रापि च भावजीवाधिकारात्तद्भवजीवितविशिष्टश्च जीव
एव ग्राह्यः, जीवितं तु तद्विशेषणत्वादुक्तमिति गाथार्थः ।
उक्ते निक्षेपः । दश०४ अ० । (चतुर्विध-पञ्चविध-षड्विध-स-
प्तविधत्वं 'जीव'शब्दे चतुर्थभागे १५२४ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

(४) आत्मनोऽष्टविधनिक्षेपः—

कइविहा णं भंते ! आता पणत्ता १, गोयमा ! अट्टविहा

आता पणत्ता, तं जहा-दवियाऽऽता १, कसायाऽऽता २,

जोगायाऽऽता ३, उवओयाऽऽता ४, णाणऽत्ता ५, दंस-

णाऽऽया ६, चरित्ताऽऽया ७, वीरियाऽऽता ८ ।

'कइ विहा ण' इत्यादि, 'आय' चि—अतति-सततं

गच्छति अपरापरान् स्वपरपर्यायानित्यात्मा, अथवा-अत-

घातोर्गमनार्थत्वेन ज्ञानार्थत्वादतति-सततमवगच्छत्युपयो-

गलक्षणत्वादित्यात्मा, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः,

तस्य चोपयोगलक्षणत्वात्सामान्येनैकविधत्वेऽप्युपाधिमे-

दादृष्टत्वं, तत्र 'दवियाय' चि-द्रव्य-त्रिकालानुगाभ्युप-

सर्जनीकृतकषायादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा सर्वेषां

जीवानाम् १, 'कसायाय' चि-क्राधादिकषायविशिष्ट आत्मा

कषायात्मा, अक्षीणानुपशान्तकषायायाम् २, 'जोगाय' चि-

योगा मनःप्रभृतिव्यापारास्तत्प्रधान आत्मा योगात्मा,

योगवतामेव ३, 'उवओगाय' ति-उपयोगः साकारानाकार-
भेदस्तत्त्वधान आत्मा उपयोगात्मा, सिद्धसंसारिस्वरूपः
सर्वजीवानाम् । अथवा-विवाहितवस्तूपयोगापेक्षयोपयोगा-
त्मा ४, 'नाणाय' ति-ज्ञानविशेषत उपसर्जनीकृतदर्शनादि-
रात्मा ज्ञानात्मा, सम्यग्दृष्टेः ५, एवं दर्शनात्मादयोऽपि नवरं
दर्शनात्मा सर्वजीवानाम् ६, चारित्रात्मा विरतानाम् ७,
वीर्यम्-उत्थानादि तदात्मा सर्वसंसारिणामिति । उक्ते च—

जीवानां द्रव्यात्मा, हेतुः स कर्माणि कर्मात्मा ।

योगः संयोगिनां, पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम् ॥ १ ॥

ज्ञाने सम्यग्दृष्टे-दर्शकमथ भवति सर्वजीवानाम् ।

चारित्र्यं विरतानां, तु सर्वसंसारिणाम् वीर्यम् ॥ २ ॥ इति, ८ ॥

एवमष्टधात्मानं प्रकृत्य अथ यस्यात्मभेदस्य यदन्यदात्म-
भेदान्तरं युज्यते यच्च न युज्यते तस्य तद्वर्णयितुमाह—

जस्स णं भन्ते ! दवियाऽऽत्ता तस्स णं कसायात्ता, ज-
स्स कसायात्ता तस्स दवियात्ता १, गोयमा ! जस्स द-
वियात्ता तस्स कसायात्ता सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स
पुण कसायात्ता तस्स दवियात्ता णियमं अत्थि ।

'जस्स णमि' त्यादि इहाष्टौ पदानि स्थाप्यन्ते तत्र प्र-
थमपदे शेषैः सप्तभिः सह चिन्त्यते-तत्र यस्य जीवस्य द्र-
व्यात्मा-द्रव्यात्मत्वं, जीवत्वमित्यर्थः, तस्य कपायात्मा
स्यादस्ति कदाचिदस्ति सकपायावस्थायां स्याच्चास्ति क-
दाचिन्नास्ति क्षीणोपशान्तकषायावस्थायां, यस्य पुनः क-
षायात्माऽस्ति तस्य द्रव्यात्मत्वं जीवत्वे नियमादस्ति,
जीवत्वं विना कपायाणामभावादिति ।

जस्स णं भन्ते ! दवियाऽऽत्ता तस्स जोगात्ता १, एवं जहा
दवियात्ता कसायात्ता भणिया तहा दवियात्ता जोगायाया
वि भाणियव्वा ।

तथा यस्य द्रव्यात्मा तस्य योगात्माऽस्ति योगवतामिव
नास्ति चायोगिसिद्धानामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य
द्रव्यात्मा नियमादस्ति जीवत्वं विना योगान्तरमभावाद्देत-
देव पूर्वसूत्रोपमानेन दर्शयन्नाह-' एवं जहा दवियाये' त्यादि ।

जस्स णं भन्ते ! दविताऽऽत्ता तस्स उवओगात्ता एवं स-
व्वत्थ पुच्छा भाणियव्वा, मोयमा ! जस्स दवियात्ता
तस्स उवओगाया णियमं अत्थि, जस्स वि उवओगात्ता
तस्स वि दवियात्ता णियमं अत्थि, जस्स दवियात्ता तस्स
खाणात्ता भयणाए, जस्स पुण खाणात्ता तस्स दवियात्ता
णियमं अत्थि । जस्स दवियात्ता तस्स दंसणात्ता णियमं
अत्थि, जस्स वि दंसणात्ता तस्स दवियात्ता णियमं अ-
त्थि, जस्स दवियात्ता तस्स चरित्ताया भयणाए, जस्स
पुण चरित्तात्ता तस्स दवियात्ता णियमं अत्थि । एवं
वीरियात्ताए वि समं ।

तथा यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य नियमादुपयोगात्मा
यस्याप्युपयोगात्मा तस्य नियमाद् द्रव्यात्मा, एतयोः पर-
स्परेण अविनाभूतत्वाद्यथा सिद्धस्य, तदन्यस्य च द्रव्या-

त्मास्त्युपयोगात्मा उपयोगलक्षणत्वाजीवानाम्, एतदेवा-
ह-' जस्स दवियाये' त्यादि, तथा 'जस्स दवियात्ता तस्स
नाणाया भयणाए, जस्स पुण नाणाया तस्स दवियाया
नियमं अत्थि' ति-यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा
स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टीनां, स्याच्चास्ति यथा मिथ्या-
दृष्टीनामित्येवं भजना, यस्य तु ज्ञानात्मा तस्य द्रव्यात्मा
नियमादस्ति, यथा सिद्धस्येति । तथा 'जस्स दविया-
या तस्स दंसणाया नियमं अत्थि' ति-यथा सिद्धस्य के-
वलदर्शनम् । 'जस्स वि दंसणाया तस्स दवियाया नियमं
अत्थि' ति-यथा चक्षुर्दर्शनादिदर्शनवतां जीवत्वमिति,
तथा 'जस्स दवियाया तस्स चरित्ताया भयणाए' ति-
यतः सिद्धस्याविरतस्य वा द्रव्यात्मत्वे सत्यपि चरित्रात्मा
नास्ति विरतानां चास्तीति भजनेति 'जस्स पुण चरित्ता-
या तस्स दवियाया नियमं अत्थि' ति-चारित्र्याणां जीव-
त्वाच्चमिचारित्वादिति, एवं 'वीरियायाए वि समं' ति-
यथा द्रव्यात्मनश्चारित्र्यात्मना सह भजनेका, नियमश्चैवम्-
वीर्यात्मनापि सहेति, तथाहि-यस्य द्रव्यात्मा तस्य वी-
र्यात्मा नास्ति, यथा सकरं वीर्यापेक्षया सिद्धस्य, तदन्य-
स्य त्वस्तीति भजना, वीर्यात्मनस्तु द्रव्यात्मास्त्येव यथा
संसारिणामिति ॥ ७ ॥

अथ कपायात्मकः सद्धान्यानि पदानि चिन्त्यन्ते-

जस्स णं भन्ते ! कसायाऽऽत्ता तस्स जोगाया पुच्छा १,
गोयमा ! जस्स कसायात्ता तस्स जोगात्ता णियमं अत्थि,
जस्स पुण जोगाया तस्स कसायात्ता सिय अत्थि सिय
णत्थि, एवं उवओगाए वि समं कसायात्ता शेयव्वा, क-
सायात्ता खाणात्ता य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ, जहा
कसायाया य उवओगाया य तहा कसायाया य दंसणात्ता
य कसायात्ता चरित्तात्ता य दोऽवि परोप्परं भइयव्वाओ,
जहा कसायात्ता य जोगात्ता तहा कसायात्ता य-वीरियाया
य भाणियव्वाओ एवं जहा कसायायाए वत्तव्वा भणिया
तहा जोगायाए वि उवरिमाहिं समं भाणियव्वाओ ।

'जस्स णमि' त्यादि यस्य कपायात्मा तस्य योगात्माऽस्त्येव
न हि सकपायोऽयोगी भवति यस्य तु योगात्मा तस्य
कपायात्मा स्याद्वा न वा । सयोगानां सकपयाणामकषा-
याणां च भावादिति । एकम्-'उवओगायाए वी' त्यादि,
आयमर्थः-यस्य कपायात्मा तस्योपयोगात्मावश्यं भवत्युप-
योगरहितस्य कपायाणामभावात् यस्य पुनरुपयोगात्मा
तस्य कपायात्मा भजनया, उपयोगात्मकत्वां सत्यमपि
कर्माणिमेव कपायात्मा भवति । निष्कषायाणां तु नासा-
विति भजनेति, तथा-'कसायाया य नाणाया य परोप्परं
दोवि भइयव्वाओ' ति-कथं ?, यस्य कपायात्मा तस्य
ज्ञानात्मा स्यादस्ति, स्याच्चास्ति, यतः कपायिणः सम्यग्दृ-
ष्टेर्ज्ञानात्मास्ति मिथ्यादृष्टेस्तु तस्य नास्त्यभावाति भजना ।
तथा यस्य ज्ञानात्मास्ति तस्य कपायात्मा स्यादस्ति, स्या-
च्चास्ति, ज्ञानिनां कषायाभावात् तदभावाच्चेति भजनेति ।
'जहा कसायाया उवओगाया तहा कसायाया य दंसणाया

य ' ति-अनिदेशः, तस्माच्चेदं लब्धम्- ' जस्स कसायाया तस्स दंसणाया नियमं अत्थि ' दर्शनरहितस्य घटादेः कपायात्मनोऽभावात् ' जस्स पुण दंसणाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय नऽत्थि ' दर्शनवतां कपायसद्भावात्तदभावाच्चेति, दृष्टान्तार्थस्तु प्राक् प्रसिद्ध एवेति ' कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ ' ति-भजना चैवम्-यस्य कपायात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, कथं कपायिणां चारित्रस्य सद्भावात्, प्रमत्त-यतीनामिव तदभावाच्चासंयतानामिवेति, तथा यस्य चारित्रात्मा तस्य कपायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं सामा-यिकादिचारित्रिणां कपायाणां भावाद्यथाव्यातचारित्रिणां च तदभावादिति । ' जहा कसायाया य जोगाया य तहा कसायाया य वीरियाया य भाणियव्वाओ ' ति-दृष्टान्तः प्राक् प्रसिद्धः, दार्ष्टान्तिकस्त्वैवम्-यस्य कपायात्मा तस्य वीर्यात्मा नियमादस्ति, न हि कपायवान् वीर्यविकलोऽस्ति, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य कपायात्मा भजनया, यतो वीर्यवान् सकपायोऽपि स्याद्यथाऽसंयतः अकपायोऽपि स्याद्यथा केवलीति ॥६॥ अथ योगात्माऽप्रेतनपदैः पञ्चभिः सह चिन्तनीयस्तत्र च लाघवार्थमनिदिशन्नाह- ' एवं जहा कसायायावत्तव्वया भणिया तहा जोगायाए वि उवर्माहिं समं भाणियव्व ' ति-सा चैवम्-यस्य योगात्मा तस्योपयोगात्मा नियमात् यथा सयोगानां, यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति यथा सयोगानां स्यान्नास्ति यथा-अयोगिनां सिद्धानां चेति, तथा यस्य योगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टीनामिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्टीनामिव, यस्य ज्ञानात्मा तस्यापि योगात्मा स्यादस्ति, योगिनामिव, स्यान्नास्ति अयोगिनामिवेति, तथा यस्य योगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वैवेति योगिनामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति योगवतामिव स्यान्नास्त्वयोगिनामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति चिरतानामिव, स्यान्नास्त्वचिरतानामिव, यस्यापि चारित्रात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति सयोगचारित्रवतामिव, स्यान्नास्त्वयोगिनामिवेति, वाचनान्तरे पुनरिदमेवं दृश्यते- ' जस्स चरित्ताया तस्स जोगाया नियमं ' ति-तत्र च चारित्रस्य प्रत्युपेक्षादिव्यापाररूपस्य विवक्षितत्वात्तस्य च योगादिनाभावित्वाद्यस्य चारित्रात्मा तस्य योगात्मा नियमादित्युच्यते इति, तथा यस्य योगात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्वैव योगसद्भावे वीर्यस्यावश्यं भावात्, यस्य तु वीर्यात्मा तस्य योगात्मा भजनया यतो वीर्यविशेषवान् सयोग्यपि स्यात् यथा सयोगिकेवलयादिरयोग्यपि स्याद्यथाऽयोगिकेवलीति ॥ ५ ॥

अथोपयोगात्मना सहान्यानि चत्वारि चिन्त्यन्ते । तत्रा-निदेशमाह—

जहा दवियाताए वत्तव्वया भणिया तहा उवओगा-ताए वि उवरिल्लाहिं समं भाणियव्वा ।

एवं च भावना कार्या यस्योपयोगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृष्टां, यस्य च ज्ञानात्मा तस्यावश्यमुपयोगात्मां सिद्धानामिवेति १, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वैव, य-

स्यापि दर्शनात्मा तस्योपयोगात्मास्त्वैव यथा सिद्धादीना-मिति २, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्याद-स्ति, स्यान्नास्ति, यथा संयतानाम्, असंयतानां च, यस्य तु चारित्रात्मा तस्योपयोगात्मास्त्वैव यथा संयतानां ३, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्योपयो-गात्मास्त्वैव संसारिणामिवेति ४ ।

अथ ज्ञानात्मना सहान्यानि त्रीणि चिन्त्यन्ते—

जस्स णाणाऽऽया तस्स दंसणाया णियमं अत्थि, जस्स पुण दंसणाया तस्स णाणाया भयणाए; जस्स णाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण चरित्ताया तस्स णाणाया णियमं अत्थि; णाणाता वीरि-याता दो वि परोप्परं भयणाए ।

तत्र यस्य ज्ञानात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वैव सम्यग्दृष्टा-मिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृष्टामत एवोक्तम्- ' भ-यणाए ' ति, १, तथा ' जस्स नाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि ' ति । संयतानामिव । ' सिय नत्थि ' ति, असंयतानामिव ' जस्स पुण चरित्ताया तस्स नाणाया नियमं अत्थि ' ति, ज्ञानं विना चारित्रस्याभावादिति २, तथा- ' नाणाये ' त्यादि । अस्यार्थः-यस्य ज्ञानात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति केवलयादीनामिव, स्यान्नास्ति सिद्धा-नामिव, यस्यापि वीर्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति, स-म्यग्दृष्टेरिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्ट इवेति ३ ।

अथ दर्शनात्मना सह द्वे चिन्त्येते—

जस्स दंसणाया तस्स उवरिमाओ दो वि भयणाए, जस्स पुण ताओ तस्स दंसणाया णियमं अत्थि । जस्स चरित्ताया तस्स वीरियाता णियमं अत्थि, जस्स पुण वीरियाता तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय णत्थि ।

' जस्स दंसणाये ' त्यादि, भावना चास्य-यस्य दर्शना-त्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति संयतानामिव, स्यान्ना-स्त्वसंयतानामिव, यस्य च चारित्रात्मा तस्य दर्शनात्मा-स्त्वैव साधूनामिवेति, तथा यस्य दर्शनात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव, स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य च वीर्यात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्वैव संसारिणामिवेति ॥ २ ॥ अथान्तिमपदयोग्योजना- ' जस्स चरित्ते ' त्यादि, यस्य चारित्रात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्वैव वीर्यं विना चारित्रस्या-भावात्, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति साधूनामिव, स्यान्नास्ति असंयतानामिवेति ।

अधुनैषामेवात्मनामल्पबहुन्वमुच्यते—

एयासि णं भंते ! दवियाऽऽताणं कसायाऽऽताणं ० जाव वीरियायाणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ० जाव विसेसाहि-या वा १, गोयमा ! सव्वत्थोवा चरित्तायाओ णाणायाओ अणंतगुणाओ, कसायायाओ अणंतगुणाओ जोगायाओ

विसेसाहियाओ, वीरियाताओ वि उवयोगदवियदंसणाया-
ओ तिन्नि विं तुल्लाओ, विसेसाहियाओ । (सूत्र-४६७)

तत्र च ' सव्वरथोवाओ चारित्तायाओ ' ति-चारित्रिणां
संख्यातत्वात् । ' नाणायाओ अणंतगुणाओ ' ति-सिद्धा-
दीनां सम्यग्दृशां चारित्रिभ्योऽनन्तगुणत्वात् । ' कसाया-
याओ अणंतगुणाओ ' ति, सिद्धेभ्यः कषायोदयवतामन-
न्तगुणत्वात् ' जोगायाओ विसेसाहियाओ ' ति-अपगत-
कषायोदयैर्योगवद्विरधिका इत्यर्थः, ' वीरियायाओ विसे-
साहियाओ ' ति-अयोगिभिरधिका इत्यर्थः, अयोगिनां
वीर्यवत्त्वादिति, ' उवओगदवियदंसणायाओ तिणिण वि
तुल्लाओ विसेसाहियाओ ' ति-परस्परापेक्षया तुल्याः स-
र्वेषां सामान्यजीवरूपत्वात्, वीर्यात्मभ्यः सकाशादुपयोग-
द्रव्यदर्शनात्मानो विशेषाधिकाः, यतो वीर्यात्मनः सिद्धाश्च
मीलिता उपयोगाद्यात्मानो भवन्ति, ते च वीर्यात्मभ्यः सि-
द्धराशिनाऽधिका भवन्तीति । भवन्ति चात्र गाथाः-

" कोडिसहस्सपुहुत्तं, जईण तो थोवियाउ चरणाया ।

नाणायाणंतगुणा, पडुच्च सिद्धे य सिद्धाओ ॥ १ ॥

होति कसायायाओ-ऽणंतगुणा जेण ते सरागाणं ।

जोगायाभणियाओ, अजोगिवज्जाण तो अहिया ॥ २ ॥

जं सेलेसिगयाण वि, लद्धी विरियं तओ समहियाओ ।

उवओगदवियदंसण-सव्वजियाणं तवो अहिया" ॥ ३ ॥

इति । भ० १२ श० १० उ० ।

(५) जीवा सूक्ष्माः, वादराश्च (नवविधाश्च) ।

यथा सन्ति तथाऽऽह भाष्यकारः-

दुविहा य हुंति जीवा, सुहुमा तह वायरा य लोगम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, दो चेव य वायरविहाणे ॥ ६ ॥

व्या०-द्विविधाश्च-द्विप्रकाराश्च, चशब्दात्-नवविधाश्च
पृथिव्यादिद्वीन्द्रियादिभेदेन भवन्ति जीवाः, द्वैविध्यमाह-
सूक्ष्मा, तथा वादराश्च । तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः,
वादरनामकर्मोदयाच्च वादरा इति, ' लोके ' इति लोकग्रहणम-
लोके जीवभवनव्यवच्छेदार्थं तत्र सूक्ष्माश्च सर्वलोक इति च-
शब्दस्यावधारणार्थत्वात् सूक्ष्मा एव सर्वलोकेषु न वादराः ।
क्वचित्तेषामसंभवात् ' द्वे एव च ' पर्याप्तकाऽपर्याप्तकलक्षणे
' वादरविधाने ' वादरविधौ चशब्दात् सूक्ष्मविधाने च ।
तेषामपि पर्याप्तकाऽपर्याप्तकरूपत्वादिति गाथार्थः ।

एतदेव स्पष्टयन्नाह (भाष्यकारः)-

सुहुमा य सव्वलोए, परियावन्ना भवंति नायव्वा ।

दो चेव वायराणं, पज्जत्तिरं अ नायव्वा ॥ १० ॥

व्या०-सूक्ष्मा एव पृथिव्यादयः सर्वलोके-चतुर्दशरज्ज्वात्म-
के पर्यायापन्ना भवन्ति-ज्ञातव्याः, ' पर्यायापन्ना ' इति-तमेव
सूक्ष्मपर्यायमापन्ना भावसूक्ष्मा, न तु भूतभाविनो द्रव्यसू-
क्ष्मा इति भावः । तथा द्वौ भेदौ वादराणां पृथिव्यादीनां
चशब्दात्सूक्ष्माणां च पर्याप्तकेतवौ ज्ञातव्यौ पर्याप्तकाऽपर्या-
प्तकाविति गाथार्थः । दश० ४ अ० ।

(६) (लक्षणद्वारम् ' लक्खण ' शब्दे षष्ठे भागे वक्ष्यते) ।

तत्रादानादीनां दृष्टान्तानाह (भाष्यकारः)-

अयगारकूरपरस्स, अग्गिसुवन्ने य खीरनरवासी ।

आहारो दिट्ठंता, आयाणाईण जहसंखं ॥ १३ ॥

व्या०-अयस्कारः क्रूरस्तथा परशुरभिः सुवर्णं च क्षीरनर-
वाश्यः तथा आहारो दृष्टान्ता आदानादीनां प्रकान्तानां य-
थासंख्यं प्रतिष्ठाद्युल्लङ्घनेन चैतदभिधानं परोक्षार्थप्रतिपत्तिं
प्रति प्रायः प्रधानाङ्गताख्यापनार्थमिति गाथार्थः ।

सांप्रतं प्रयोगानाह (भाष्यकारः)-

देहिदियाइरित्तो, आया खलु गज्झगाहगपओगा ।

संडासा अयपिडो, अयकाराइ व्व विन्नेओ ॥ १४ ॥

व्या०-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा । खलुशब्दो विशेषणार्थः,
कथंचित्, न सर्वथा अतिरिक्त एव तदसंवेदनादिप्रसङ्गा-
दिति अनेन प्रतिष्ठार्थमाह, प्रतिष्ठा पुनः अर्थेन्द्रियाण्यदेया-
दानानि विद्यमानादात्काणि, कुतः इत्याह-ग्राह्याहकप्रयो-
गात् । ग्राह्या-रूपादयः । ग्राहकाणीन्द्रियाणि तेषां प्रयोगः-
स्वफलसाधनव्यापारस्तस्मान्न ह्यमीषां कर्मकरणभावः क-
र्त्तारमन्तरेण स्वकार्यसाधनप्रयोगः संभवत्यनेनापि हेत्वर्थ-
माह । हेतुश्चादेयादानरूपत्वादिति । दृष्टान्तमाह-संदंशदा-
दानात्-अयस्सिएडादेयात् ' अयस्कारादिवत् ' लोहकार-
वद्विज्ञेयः अतिरिक्तो विद्यमान आदानेत्यनेनापि दृष्टान्तार्थ-
माह-दृष्टान्तस्तु संदंशकायस्सिएडवत् । यस्तु तदनतिरिक्तः
न ततो ग्राह्याहकप्रयोगः । यथा देहादिभ्य एवेति व्य-
तिरेकार्थः, व्यतिरेकस्तु यानि विद्यमानादात्काणि न
भवन्ति तान्यादानादेयरूपाण्यपि न भवन्ति । यथा मृत-
कद्रव्येन्द्रियादीनीति गाथार्थः । उक्तमादानद्वारम् ।

(७) अधुना (भाष्यकारः) परिभोगद्वारमाह-

देहो सभोत्तिओ खलु, भोजत्ता ओयणाइथालं व ।

अन्नप्पउत्तिगा खलु, जोगा परसु व्व करणत्ता ॥ १५ ॥

व्या०-देहः सभोक्तृकः खल्विति प्रतिष्ठा, भोग्यत्वादिति
हेतुः ओदनादिस्थालवत्-स्थालस्थितौदनवदिति दृष्टान्तः ।
भोग्यत्वं च देहस्य जीवेन तथानिवसतोपभुज्यमानत्वादिति ।
उक्तं परिभोगद्वारम् । अधुना योगद्वारमाह-अन्यप्रयोक्तृकाः
खलु योगाः, योगाः-साधनानि मनःप्रभृतीनि करणानीति
प्रतिष्ठार्थः, करणत्वादिति हेतुः, परशुवदिति दृष्टान्तः ।
भवति च विशेषे पक्षीकृते सामान्यं हेतुः, यथा अनित्यो
वर्णात्मकः शब्दः, शब्दत्वात् मेघशब्दवदिति गाथार्थः ।
उक्तं योगद्वारम् ।

साम्प्रतम् (भाष्यकारः) उपयोगद्वारमाह-

उवओगा नाभावो, अग्गि व्व सलक्खणा परिच्चागा ।

सकसाया णाभावो, पज्जयगमणा सुवन्नं व ॥ १६ ॥

व्या०-उपयोगात्-साकारानाकारभेदभिन्नात् ' नाभावो '
जीव इति गम्यते, कुत इत्याह-खल्लक्षणापरित्यागादुपयो-
गलक्षणासाधारणात्मीयलक्षणाऽपरित्यागात् अग्निवद्यथा-
ऽग्निरौष्ण्यादिस्वलक्षणापरित्यागान्नाभावस्तथा जीवोऽपीति
प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु सन्नात्मा खल्लक्षणापरित्यागाद्,
अग्निवदिति । उक्तमुपयोगद्वारम् ।

अधुना कषायद्वारमाह-सकषयत्वाद् अचेतनविलक्षणको-
धादिपरिणामोपेतत्वादित्यर्थः । नाभावो जीवः । कुत

इत्याह-पर्यायगमनात् क्रोधमानादिपर्यायप्राप्तेः । सुवर्णवत् कटकदिपर्यायगमनोपेतसुवर्णवदिति प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु, सप्तात्मा, पर्यायगमनात्सुवर्णवदिति गाथार्थः । उक्तं कपायद्वारम् ।

इदानीं (भाष्यकारः) लेश्याद्वारमाह—

लेखाओ णाऽभावो, परिणमणसमावाओ य स्तीरं व ।

उत्सासा णाभावो, समसम्भावा खउ व्व नरो ॥१७॥

व्या०-लेश्यातो लेश्यामद्भावेन न अभावो जीवः, किं तु-भाव इति, कुन इत्याह-परिणमनसमावत्त्वात्तद्व्य-साचिग्येन उन्मूमादकादिद्विष्टान्तसिद्धन्यायिधगणिगाम-धर्मत्वात्, क्षीरवदिति प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु सप्तात्मा परिणामित्वात् क्षीरवदिति । गतं लेश्याद्वारम् ।

प्राणापानद्वारमाह-उच्छ्वासादिति अचेतनधर्मविलक्षणप्रा-णापानसद्भावाद्भावाऽभावो जीवः, किन्तु-भावः एव इति, प्र-मसद्भावेन परिस्पन्दोपेतपुरुषवदिति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु पुनरप्यतिरेकी द्रष्टव्यः । सात्मकं जीवच्छरीरं प्राणादि-मत्वात् यत्तु सात्मकं न भवति तत्प्राणादिमदपि न भवति, यथाऽऽकाशमिति गाथार्थः । उक्तं प्राणापानद्वारम् ।

(=) (भाष्यकारः) अचुनेन्द्रियद्वारमुच्यते—

अक्खण्णेषाणि पर-त्थगाणि वासाइवेह करणत्ता ।

गहवेयगनिजरओ, कम्मस्सन्नो जहाहरो ॥ १८ ॥

व्या०-अक्षणीन्द्रियाणि पतनीनि लोकप्रसिद्धानि देहा-अयाणि परार्थानि-आत्मप्रयोजनानि यास्यादिवदिह करण-त्वाद्विहलोके यास्यादिवदिति प्रयोगार्थः । आह-आदा-नान्येन्द्रियाणि तत्किमर्थं भेदोपन्यासः ? उच्यते-नि-र्वृत्त्युपकरणद्वारेण द्वैविध्यव्यापनार्थं ततश्च तत्रोपकरणस्य ग्रहणमिह तु विवृत्तेरिति, प्रयोगस्तु-परार्थोऽच्युताक्षयः स-धातत्वाच्छ्रयनासनादिवत् न चायं विशेषविद्वद्भ्यः, कर्मसंघ-दस्यैतन्मनः संघातरूपत्वाभ्युपगमात् । उक्तमिन्द्रियद्वारम् । इदानीं (अचुना) यन्धादिद्वाराण्यह-ग्रहणवदकनिर्ज-रकः कर्मणोऽन्यो, 'यथाहार' इति-तत्र ग्रहणं-कर्मणो घन्धः वेदनम्-उदयः निर्जरा-क्षयः, 'यथाहार' इति-आहारविष-याणि ग्रहणादीनि न कर्मादिव्यतिरेकेण तथा कर्मणोऽपीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु विद्यमानभोक्तृकमिदं कर्मप्रण-वेदननिर्जरणसद्भावात्, आहारवदिति गाथार्थः । उक्तानि यन्धादिद्वाराणि । व्याख्याता च प्रथमा प्रतिद्वारगाथा ।

(६) सांप्रतं द्वितीयमधिकृत्य चित्तादिस-

रूपव्याचिख्यासयाऽऽह—

चित्तं तिकालविसयं, चेयणपच्चक्खसन्नमणुसरणं ।

विष्णाणणोभेयं, कालमसंखेयरं धरणा ॥ १९ ॥

व्या०-चित्तं त्रिकालविषयम् ओघतोऽतीतानामंतवर्चमा-नप्राहि चेतनं चेतना सा प्रत्यक्षवर्तमानार्थग्राहिणी । संज्ञानं संज्ञा सा अनुस्मरणम् इदं तदिति ज्ञानम्, विविधं ज्ञानं विज्ञानमनेकभेदम्-अनेकप्रकारम्, अनेकधर्मिणि वस्तुनि तथा; तथाऽध्यवसाय इत्यर्थः । 'कालमसंखेयेतरम्' असं-खेयं संखेयं वा धारणां अविच्युतिस्मृतिवासनारूपा, तत्र

वासनारूपा संखेयवर्णायुषामसंखेयम्, संखेयवर्णायुषां च संखेयमिति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)—

अथस्स ऊहं बुद्धी, ईहा चेदुत्थअवगमो उ मई ।

संभावणत्थतक्का, गुणपच्चक्खत्ता घडो व्व अत्थि ॥२०॥

व्याख्या-अर्थस्येहा बुद्धिः संज्ञितः परनिरपेक्षार्थपरिच्छेद इति भावः, ईहा-चेष्टा किमर्थं स्थाणुः किं वा पुरुष इति, सदर्थपर्यालोचनरूपा, अर्थावगमस्तु अर्थपरिच्छेदस्तु शिरः फण्डयनादिधर्मोपपत्तेः पुरुषः एवायमिति वचनरूपा मतिः 'संभावणत्थतक्का' चि-प्राकृतशैल्या अर्थसंभावना । एव-मेव चायमर्थ उपपद्यत इत्यादिरूपा तर्का । इत्थं द्वाराणि व्याख्याय सर्व एते चित्तादयो गुणा वर्तन्त इति जीवास्यगुणप्रतिपादकेन प्रयोगार्थेनोपसंहरमाह-गुणप्र-त्यक्षत्वादेताः घटवदस्ति जीव इति गम्यते । एव गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) एतदेव स्फुटयति—

जम्हा चित्ताईया, जीवस्स गुणा हवन्ति पच्चक्खत्ता ।

गुणपच्चक्खत्तणओ, घडु व्व जीवो अओ अत्थि ॥२१॥

व्याख्या-यस्माच्चित्तादयोऽनन्तरोक्ता जीवस्य गुणाः, ना-ऽजायस्य, शरीरादिगुणविधर्मत्वात् । एते च भवन्ति प्रत्य-क्षाः, स्वसंघेयत्वात्, यतश्चैवम्-गुणप्रत्यक्षत्वादेतोर्घटवज्जी-वः । अतोऽस्तीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु सप्तात्मा गुणप्र-त्यक्षत्वात् घटवत्प्रायं घटवदात्मनोऽचेतनत्वापादनेन विरुद्धः "विरुद्धोऽसति बाधने" इति घटनात्, एतच्चैतन्यं प्रत्यक्षे-यं बाधनमिति गाथार्थः । व्याख्यातं मूलद्वारगाथाद्वयं प्रतिद्वारद्वयेन लक्षणद्वारम् ।

(१०) इदानीमस्त्वत्त्वद्वारावसरः, तथा चाह भाष्यकारः—

अत्थि चि दारमहुणा, जीवस्सह अत्थि विज्जए नियमा ।

लोआययमयघाय-त्थमुच्चए तत्थिमो हेऊ ॥ २२ ॥

व्याख्या-अस्तीति द्वारमधुना सांप्रतमवसरप्राप्तम् तत्रैत-दुच्यते-जीवः सन्, पृथिव्यादिविकारदेहमात्ररूपः सन्न-ति सिद्धिसाप्यता । न तु ततोऽन्योऽस्तीत्याशङ्क्यपनोदा-याह-अस्त्यन्यश्चैतन्यरूपस्तदपि मातृचैतन्योपादानं भ-विष्यति परलोकयायी तु न विद्यत इति मोहापोहायाह-विद्यते नियमात्-नियमेन, तथाचाह-लोकायतमतघातार्थम्-नास्तिकाभिप्रायनिराकरणार्थमुच्यते एतत्, तस्य चानन्त-रोदिन एवाभिप्राय इति सफलानि विशेषणानि तत्र-लो-कायतमतविघाते कर्त्तव्ये अयम्-वक्ष्यमाणलक्षणो हेतुः अन्यथानुपपत्तिरूपो युक्तिमार्ग इति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)—

जो चित्तेह सरिरे, नऽत्थि अहं स एव होह जीवो चि ।

नहु जीवम्मि असंते, संसय उप्पायओ अओ ॥ २३ ॥

व्याख्या-यश्चिन्तयति शरीरे अत्र लोकप्रतीते नास्त्यहं स एव चिन्तयिता भवति 'जीव इति' कथमेतदेवमित्याह-न यस्माज्जीवे असति मृददेहादौ संशयोत्पादकः अन्यः-प्राणादिः, चैतन्यरूपत्वासंशयस्येति गाथार्थः ।

एतदेव (भाष्यकारः) भाषयति—

जीवस्स एस धम्मो, जा ईहा अत्थि नऽत्थि वा जीवो ।

खाणुमणुस्साणुगया, जह ईहा देवदत्तस्स ॥ २४ ॥

व्या०—जीवस्यैष स्वभावः—एष धर्मः या ईहा संदर्भपर्यालो-
चनात्मिका, किं विशिष्टेत्याह अस्ति, नाऽस्ति वा जीव इति ।
लोकप्रसिद्धे निदर्शनमाह—खाणुमणुव्यानुगता—किमयं स्था-
णुः ?, किं वा पुरुषः ?, इत्येवंरूपा या ईहा—देवदत्तस्य जी-
वतो धर्मः । इति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) प्रकारान्तरेणैतदेवाह—

सिद्धं जीवस्स अत्थित्तं, सदादेवाणुमीयए ।

नासओ भुवि भावस्स, सदा हवइ केवल्लो ॥ २५ ॥

व्या०—सिद्धम्—प्रतिष्ठितं जीवस्योपयोगलक्षणस्यास्तित्वं,
कुत इत्याह—शब्दादेव जीव इत्यस्मादनुमीयते, कथमेतदे-
वमित्याह—‘ नाऽसत ’ इति—न असतः—अविद्यमानस्य भुवि
पृथिव्यां भावस्य पदार्थस्य शब्दो भवति वाचक इति, खर-
विषाणादिशब्दैर्व्यभिचारमाशङ्क्याह—केवलः शुद्धः—अन्यप-
दासंस्पृष्टः, खरादिपदसंस्पृष्टाश्च विषाणादिशब्दा इति भा-
थार्थः ।

एतद्विवरणायैवाह भाष्यकारः—

अत्थि त्ति निव्विगण्णो, जीवो नियमाउ सद्धो सिद्धी ।

कम्हा सुद्धपयत्ता, घटखरसिगाणुमाणाओ ॥ २६ ॥

व्या०—अस्तीति निर्विकल्पो जीवः ‘निर्विकल्प’ इति—नि-
संदिग्धः नियमात् नियमेनैव प्रतिपत्तपेक्षया शब्दतः सिद्धिः
वाचकाद्वाच्यप्रतीतिः । एतदेव प्रश्नद्वारेणाह—कस्मात्कुत
एतदेवमिति ? आह—शुद्धपदत्वात्—केवलपदत्वाज्जीवशब्दस्य
घटखरशृङ्गानुमानावनुमानशब्दो दृष्टान्तवचनः घटखरशृङ्ग-
दृष्टान्तादिति, प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु—मुख्येनार्थेनार्थवान्
जीवशब्दः, शुद्धपदत्वात् घटशब्दवत्, यस्तु मुख्येनार्थेनार्थ-
वान्न भवति स शुद्धपदमपि न भवति, यथा खरशृङ्गशब्द
इति गाथार्थः ।

परामिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह (भाष्यकारः)—

चोयग ! सुद्धपयत्ता, सिद्धी जइ एव सुणसिद्धि अम्हं पि ।

तं न भवइ संतेणं, जं सुन्नं सुन्नगेहं व ॥ २७ ॥

व्या०—उक्त्वच्छुद्धपदत्वात्सिद्धिर्यदि जीवस्य एवं तर्हि शू-
न्यसिद्धिरस्माकमपि, शून्यनष्टशब्दस्यापि शुद्धपदत्वादित्य-
भिप्रायः । अत्रोत्तरमाह—तन्न भवति यदुक्तं परेण । कुत इत्या-
ह—सता विद्यमानेन पदार्थेन यद्—यस्मात् शून्यं शून्यमुच्यते ।
किंवदित्याह—शून्यगृहमिव, तथा हि—देवदत्तेन रहितं शून्य-
गृहमुच्यते । निवृत्ता—घटो नष्ट इति, न त्वनयोर्जीवशब्दस्य
जीववद्वशिष्टं वाच्यमस्तीति गाथार्थः ।

प्रकारान्तरेणास्तित्वपक्षमेव समर्थयन्नाह (भाष्यकारः)—

मिच्छा भवेउ सव्वत्था, जे केई पारलोइया ।

कत्ता चेवोपभोत्तां य, जइ जीवो न विज्जइ ॥ २८ ॥

व्या०—मिथ्या भवेयुः—अनुताः स्युः सर्वेऽर्था ये केचन
पारलौकिका दानादयः । यदि किमित्याह—कर्त्ता चैव क-
र्मणः उपभोक्ता च तत्फलस्य, यदि जीवो न विद्यते पर-
लोकयायीति गाथार्थः ।

एतदेवाव्युत्पन्नशिष्यानुग्रहार्थं स्पष्टतरमाह (भाष्यकारः)—
पाणिदया—तव—नियमा, वम्भं दिक्खा य इदियनिरोहो ।
सव्वं निरत्थमेयं, जइ जीवो न विज्जइ ॥ २९ ॥

व्या०—पाणिदया—तपो—नियमाः—कण्ठोष्पवासहिंसाविर-
त्यादिरूपाः, तथा—ग्रह—ग्रहजन्म, दीक्षा च योगलक्षणा
इन्द्रियनिरोधः—प्रव्रज्याप्रतिपत्तिरूपः सर्वं निरर्थकं—निष्फ-
लमेतत्, यदि जीवो न विद्यते परलोकयायीति गाथार्थः ।

किंच शिष्टाचरितो मार्गः शिष्टैरनुगन्तव्य इति ।

तन्मार्गख्यापनायाह (भाष्यकारः)—

लोइयां वेइया चेव, तहा सामाइया विज्ज ।

निच्चो जीवो पि हो देहा, इइ सव्वे ववत्थिया ॥ ३० ॥

व्या०—लोके भवा लोके वा विदिता इति लौकिका—इति—
हासाविकर्तारः । एवं वैदिकाश्चैव—त्रैविद्यवृद्धास्तथा सप्त-
मायिकाः त्रिषष्टिकादिसमयवृत्तयो विद्वांसः—परिणताः
नित्यो जीवो नानित्यः । एवं पृथग् देहात्—शरीरादित्येव
सर्वे व्यवस्थिता नान्यथेति गाथार्थः ।

एतदेव व्याचष्टे (भाष्यकारः)—

लोगे अच्चेज्ज भेज्जो, वेए संपुरीसदद्दगसियालो ।

समए अहमांसि गओ, तिथिहो दिव्वाइसंसारो ॥ ३१ ॥

व्या०—लोके अच्चेद्योऽभेद्य आत्मा पठ्यते, यथोक्तं गीतासु—
“अच्चेद्योऽयमभेद्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते । नित्यः सर्वगतः
स्थायु—स्वलोऽयं सनाननः ॥ २॥” इत्यादि । तथा वेदे—“स-
पुरीषो दग्धः शृगालः पठ्यते” इति, यथोक्तम्—“शृगालो
वै एष जायते यः सपुरीषो दहते”—अथाऽपुरीषो दहते
“आक्षोभुका अस्य प्रजाः प्रादुर्भवन्ती” त्यादि । तथा समये
“अहमासीद्भजः” इति पठ्यते, तथा च बुद्धवचनम्—“अह-
मांसं भिक्षुवो हस्ती, पद्दन्तः, शङ्खसंनिभः । शुकः पञ्च-
रवासी च, शकुन्तो जीवजीवकः” ॥ १ ॥ इत्यादि । तथा
त्रिविधा दिव्यादिसंसारः कैश्चिद्विद्यते । देवमानुषति-
र्यभेदेन, आदिशब्दाच्चतुर्विधः—कैश्चिन्नारकाधिक्येनेति
गाथार्थः ।

अत्रैव प्रकारान्तरेण तदस्तित्वमाह (भाष्यकारः)—

अत्थि सरीरविहाया, पइनिययागारायाइभावाओ ।

कुंभस्स जह कुलालो, सो मुत्तो कम्मजोगाओ ॥ ३२ ॥

व्या०—अस्ति शरीरस्यौदारिकादेर्विधाता विधातेति-
कर्त्ता । कुत इत्याह—‘प्रतिनियताकारादिसङ्गावात्’, आ-
दिमत्प्रतिनियताकारत्वगदित्यर्थः । दृष्टान्तमाह—कुम्भस्य
यथा कुलालो विधाता कुलालवदेवमसावपि मूर्तः प्राप्नो-
तीति विरुद्धमाशङ्क्य परिहरन्नाह—स आत्मा यः शरीर-
विधाता असौ मूर्तः कर्मयोगादिति—मूर्तकर्मसंबन्धादिति
गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) अत्रैव शिष्यव्युत्पत्तये अन्यथा तदग्रह-
णविधिमाह—

फरिसेण जहा वाऊ, गिज्जई कायसंसिओ ।

नाणाईहिं तहा जीवो, गिज्जई कायसंसिओ ॥ ३३ ॥

व्या०—स्पर्शेन-शीतादिना यथा वायुर्गृह्यते कायसंस्तुतो-
देहसङ्गतः अदृष्टोऽपि तथा प्राणादिभिर्मानदर्शनेच्छादिभि-
र्जीवां गृह्यते कायसंस्तुतो देहसङ्गत इति गाथार्थः ।

असकृदनुमानादस्तिव्यमुक्तं जीवस्य, अनुमानं च प्रत्यक्ष-
पूर्वकं न चेन्न केचन पश्यन्तीति ततश्चाशौभनमेतदित्याश-
ङ्क्याह (भाष्यकारः)—

अणिदियगुणं जीवं, दुन्नेयं मंसचक्षुणा ।

सिद्धा पासंति सव्वन्नु, नाणसिद्धा य माहुणो ॥३४॥

व्या०—अनिन्द्रियगुणम्—अविद्यमानरूपादीन्द्रियप्राप्तगुणं
जीवम्—अमूर्तत्वादिधर्मकं दुर्गमं—दुर्लभं मांसनक्षुपा-छद्-
मस्थेन पश्यन्ति, सिद्धाः—सर्वथा अज्ञानसिद्धादिव्यवच्छेदाय
सर्वप्रसङ्गः ततश्च श्रुतभाष्य इत्यर्थः, प्राणसिद्धाश्च साध-
चा-भवस्थकयलिन इति गाथार्थः ।

सांप्रतमागमादस्तिव्यमाह (भाष्यकारः)—

अत्तवयसं उ सत्थं, दिट्ठा य ततो अइंदियाणं पि ।

सिद्धी गहणाईणं, तदेव जीवस्स चिन्नेया ॥ ३५ ॥

व्या०—आसत्त्वचनं तु शास्त्रम् आत्मा रागादग्निः तु-
शब्दोऽवधारणे, आसत्त्वचनमव अनेन अर्थात्तवयवच्छेद-
माह, तस्याऽसंभवादिनि । दृष्टा च तत इत्युपलब्धा च तत
आसत्त्वचनशास्त्रात् अनीन्द्रियाणामपि इन्द्रियगोचराति-
क्रान्तानामपि, सिद्धिग्रहणादीनामिति उपलब्धध्वन्द्वोप-
रागादीनामित्यर्थः, तथैव जीवस्य चिन्नेयानि । अनीन्द्रि-
यस्याप्यासत्त्वचनप्रामाण्यादिति गाथार्थः । मूलद्वारगाथायां
व्याख्यातमस्तिव्यद्वारम् । दश० ४ अ० ।

(११) अभ्याख्यानम् । आत्मनोऽस्तित्वे—

शेव सयं लोगं अब्भाइक्खेज्जा, शेव अत्ताणं अब्भाइ-
क्खेज्जा । जे लोयं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ,
जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ ।

(सूत्र-३१ +)

नैवात्मानं शरीराधिष्ठातारं प्राणगुणं प्रत्यात्मसंवेद्यं प्रत्या-
चक्षीत तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेनाहृतमिदं शरीरं केनचिद-
भिसंधिमता, तथा त्यक्त्वमिदं शरीरं केनचिदभिसन्धिमनैवत्य-
वमादिभिर्हेतुभिः प्रसाधितत्वात्, न च साधितसाधनं पिष्ट-
पेषणवत् विद्वज्जनमनांसि रक्षयति । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

अन्यच्च—

आत्मा न विद्यते; तस्य प्रत्यक्षाऽऽदिभिरनुपलभ्यमानत्वात्,
तथाहि-न प्रत्यक्षप्राप्तोऽसाधनीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमान-
प्राप्तः, अनुमानस्य लिङ्गलिङ्गिनोः साक्षात्सम्बन्धदर्शनेन
प्रवृत्तरिति, आगमगम्योऽपि नाऽसौ, आगमांशानामन्योऽन्यं
विसंवादादिति, अत्रोच्यते-केयमनुपलभ्यमानता ?, कि-
मेकपुरुषाश्रिता ?, सकलपुरुषाश्रिता वा ?, यद्येकपुरुषाश्रि-
ता न तथाऽऽत्माऽभावः सिध्यति सत्यपि वस्तुनि तस्याः
सम्भवात्, न हि कस्याचित् पुरुषविशेषस्य घटाद्यैर्ग्राहकं
प्रमाणं न प्रवृत्तमिति सर्वत्र सर्वदा तदभावो निर्गुणं शक्य
इति, नहि प्रमाणनिवृत्तौ प्रमेयं विनिवर्त्तते, प्रमेयकार्य-
त्वात् प्रमाणस्य न च कार्याभावे कारणाभावो दृष्टः इत्यनै-

कान्तिकनाऽनुपलम्भहेतोः, सकलपुरुषाश्रितानुपलम्भस्त्व-
सिद्ध इत्यसिद्धो हेतुः; न ह्यमवर्धेन सर्वे पुरुषाः सर्वदा
सर्वत्रात्मानं न पश्यन्तीति वक्तुं शक्यमिति, किञ्च-विद्यते
आत्मा, प्रत्यक्षादिभिरनुपलभ्यमानत्वात्, घटवदिति न चा-
यमसिद्धो हेतुः, यतोऽस्मदादिप्रत्यक्षेणाप्यात्मा तावद्भवत्य-
एव, आत्मा हि प्राणादन्यः, आत्मधर्मत्वात् ज्ञानस्य,
तस्य च स्वसंविद्विरूपत्वात्, स्वसंविद्विरूपत्वं च ज्ञानस्य
नीलपानमुत्पन्नमासीदित्यादिस्मृतिदर्शनात् न ह्यस्वसंविद्वि-
तं प्राणं स्मृतिप्रभवो युज्यते, प्रमात्रन्तरज्ञानस्यापि स्मृति-
गोचरत्वप्रसङ्गादिति, तद्वत् तदव्यतिरिक्तज्ञानगुणप्रत्यक्षत्वे
आत्मा गुणी प्रत्यक्ष एव, रूपगुणप्रत्यक्षत्वे घटगुणीप्रत्यक्ष-
त्ववदिति, उक्तञ्च विशेषावश्यकम्—

“ गुणपञ्चकलत्तण्णो, गुणी वि जीवो घडो व्व पच्चक्खो ।
घड्ढो व्व विप्पइ गुणी, गुणमित्तगहण्णो जम्हा ॥१५५॥ ”

तथा—

“अणोऽण्णो च गुणी, होज्ज गुणेहि ? जइ णाम सोऽण्णो ।
ण्णण्णमित्तगहणे, विप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥ १५५६ ॥

अह अणो तो एवं, गुणियो न घडादयो वि पच्चक्खा ।

गुणमित्तगहण्णो, जीवमि कुतो विअरोगे ॥१५६०॥ ”

इति, ये तु सकलपदार्थसार्थस्वरूपाविर्भावसमर्थप्राणवन्त-
स्तथा सर्वान्मनैव प्रत्यक्ष इति । तथाऽनुमानगम्योऽप्यात्मा,
तथाहि-विद्यमानकर्तृकमिदं शरीरं भोग्यत्वाद्, श्रोतृनादिवत्
व्यामकुसुमे विपक्षः स च कर्त्ता जीव इति, नन्वाहृतकर्तृ-
चमूर्त आत्मा सिद्धयतीति साध्यविरुद्धो हेतुरिति नैव,
संसारिणो मूर्त्तत्वेनाप्यभ्युपगमात्, आह च—“ जो कत्ता
सो जीवो, सच्चविरुद्धो त्ति ते मई होज्जा । मुत्ताइ य से-
गाओ, तत्तो संसारिणो दोसो ” ॥ १ ॥ इति । न चायमे-
कान्तः, यदुत-लिङ्गयविनाभूतलिङ्गोपलम्भव्यतिरेकेणानु-
मानस्यैव एकात्मनोऽप्रवृत्तिरिति हसितादिलिङ्गविशेषस्य
प्रदाख्यलिङ्गयविनाभावप्रदण्मन्तरेणापि ग्रहगमकत्वदर्श-
नात् । न च देह एव ग्रहो येनाऽन्यदेह दर्शनमविनाभाव-
प्रदण्णनियामकं भवतीति, उक्तञ्च(विशेष०)—“सो नेगंता जम्हा,
लिंगेहि समं अदिट्ठुण्णो वि । गहलिंगदरिसणाओ, ग-
होऽण्णमओ सरीरम्मि ॥ १५६६ ॥ ” इत्यागमगम्यत्वं त्वा-
त्मनः—‘ एग आया ’ अत एव वचनात्, न चास्यागमा-
न्तरैर्विरोधाद् सम्भावनीयः । सुनिश्चिनात्तप्रणीतत्वादस्ये-
ति, बहुवक्तव्यमत्र तच्च स्थानान्तरादवसेयमिति । किञ्च—
आत्माभावे जानिस्मरणायस्तथा प्रतीभूतपितृपितामहादि
कृतानुग्रहोपघातौ च न प्राप्नुयुरिति । स्था० १ टा० ।

(१२) इन्द्रभूतिमुद्दिश्य भगवता महावीरेणोक्तं

विस्तरतः जीवास्तित्वम्—

जीवे तुह संदेहो, पच्चक्खं जं न विप्पइ घडो व्व ।

अचंता पच्चक्खं, च नऽत्थि लोए खपुप्फं व ॥१५४६॥

आयुष्मन् ! इन्द्रभूते ! तवैव संदेहः । किमयमात्मा-अस्ति?,
नास्ति वा ?, उभयहेतुसद्भावात्, तत्र नास्तित्वहेतवोऽमी-
नास्त्यात्मा, प्रत्यक्षणात्यन्तमगृह्यमाणत्वाद्, इह यदत्य-
न्ताऽप्रत्यक्षं तल्लोके नास्त्येव, यथा—खपुष्पं, यस्वस्ति त-
त्प्रत्यक्षेण गृह्यत एव, यथा—घटः इत्यसौ व्यतिरेकदृष्टा-

न्तः । अणवोऽपि ह्यप्रत्यक्षाः, किंतु-घटादिकार्यतया परि-
णतास्ते प्रत्यक्षत्वमुपयान्ति, न पुनरेवमात्मा कदाचिदपि
भावप्रत्यक्षमुपगच्छत्यतोऽप्रात्यन्तविशेषणमिति ।

एवं च मन्यसे त्वं किमित्याह-

न य सोऽणुमाणागम्भो, जम्हा पञ्चक्खुपुण्यं तं पि ।
पुण्वोबलद्वसंवं-धसरणआं लिंगलिङ्गीणं ॥ १५५० ॥

न चासावात्मानुमानगम्यः यस्मात्तदप्यनुमानं प्रत्यक्षपू-
र्वकं प्रवर्त्तते, कुत इत्याह-‘पुण्वोबलद्वे’त्यादि लिङ्गयते-
गम्यतेऽतीन्द्रियार्थोऽनेनेति लिङ्गम्; अथ वा-लीनं-तिरो-
द्दिनमर्थं गमयतीति लिङ्गं धूमकूनकत्वादिकं, तदस्यास्तीति
लिङ्गी बह्वयनित्यत्वादिस्तयोर्लिङ्गलिङ्गिनार्यः पूर्वं महान-
सादौ प्रत्यक्षादिना उपलब्धकार्यकारणभावादिकः संवन्ध-
स्तस्य यत् स्मरणं तस्मादिति । इदमुक्तं भवति-पूर्वं महा-
नसादावग्निधूमयोर्लिङ्गलिङ्गयोरन्वयव्यतिरेकवन्तमविनाभा-
वमध्यक्षतो गृहीत्वा तत् उत्तरकालं क्वचित्कान्तारपर्वत-
नितम्बाऽऽदौ गगनाश्वलम्बिनीं धूमलेखामवलोक्य प्राग्गृहीतं
संवन्धमनुस्मरति, तद्यथा-“यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र प्रागहं
वह्निम् अद्राक्षं” यथा-महानसादौ, धूमश्चात्र दृश्यते तस्माद्व-
ह्निनापीह भवितव्यम् इत्येवं लिङ्गग्रहणसंवन्धस्मरणाभ्यां
तत्र प्रमाता हुनभुजमवगच्छति; न चैवमात्मना लिङ्गिना
सादौ कस्यापि लिङ्गस्य प्रत्यक्षेण संवन्धः सिद्धोऽस्ति,
यतः तत्संवन्धमनुस्मरतः पुनस्तत्लिङ्गदर्शनाजीवे संप्रत्ययः
स्यात् । यदि पुनर्जीवल्लिङ्गयोः प्रत्यक्षतः संवन्धसिद्धिः
स्यात्तदा जीवस्यापि प्रत्यक्षत्वापत्यानुमानवैयर्थ्यं स्यात्तत
एव तत्सिद्धेरिति ।

एतदेवाह-

न य जीवलिंगसंवं-धदरिसणमभू जओ पुणो सरओ ।
तल्लिगदरिसणाओ, जीवे संपच्चओ होजा ॥ १५५१ ॥

गतार्था । न च ब्रह्मस्य सामान्यतो दृष्टात् अनुमानात् आ-
दित्यादिगतिवज्जीवः सिध्यति, यथा-गतिमानादित्यो, देशा-
न्तरप्राप्तेः देवदत्तचदिति, यतो हन्त देवदत्ते दृष्टान्तधर्मिणि
सामान्येन देशान्तरप्राप्तिं गतिपूर्विकां प्रत्यक्षैव निश्चित्य
सूर्योऽपि तां तथैव प्रमाता साधयतीति युक्तम्, न चैवमत्र
क्वचिदपि दृष्टान्ते जीवसत्त्वेनाविनाभूतः कोऽपि हेतुरध्य-
क्षेणोपलक्ष्यते इति । अतो न सामान्यतो दृष्टादप्यनुमाना-
त्तद्वतिरिति ।

न चाऽऽगमगम्योऽपि जीव इति दर्शयति-

नाऽऽगमगम्भो वि तओ, भिज्जइ जं नागमोऽणुमाणाओ ।

न य कासइ पच्चक्खो, जीवो जस्साऽगमो वयणं ॥ १५५२ ॥

न चागमगम्योऽपि तकोऽसौ जीवो, यद्-यस्मादागमोऽ-
पि अनुमानाद् न भिद्यते (इत्यादिगाथाद्व्याख्यानं ‘आ-
गम’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्) । न चैवमसौ आत्मशब्दः
शरीराद् ऋते-अभ्यन्त प्रद्युम्नमानः क्वचिदुपलब्धो, यत्र
स्वत्वात्मशब्दश्रवणाद् आत्मा इति प्रत्ययो भवेदिति । यद्-
पि स्वर्गनरकाद्दृष्टार्थविषयं शब्दं प्रमाणं, तदपि तत्त्व-
तोऽनुमानं, नातिवर्त्तते । तथाहि-प्रमाणं स्वर्गनरकाद्य-

दृष्टार्थविषयं वचनम्, अत्रिसंवादिचचनाप्रणीतत्वाच्च-
न्द्राकोपरागादिचचनवदित्येवमनुमानादेव तत्र प्रमाणाता ।
न चैवं भूतमाप्तं कमपि पश्यामो, यस्यात्मा प्रत्यक्ष इति
तद्वचनमागम इति प्रतिपद्येमहि इति शेषः

किं च-

जं चाऽऽगमा विरुद्धा, परोप्परमओ वि संजुतो ।

सञ्चप्पमाणाविसया-इओ जीवो ति तो बुद्धी ॥ १५५३ ॥

यनश्च तीर्थिकानां संवन्धिनः सर्वेऽप्यागमाः परस्पर-
विरोधिनः सत्त्वतोऽपि संशय एवात्मनो युक्तो; न तु निश्चयः,
तथाहि-केचिदागमा आत्मनो नास्तित्वमेव प्रतिपादयन्ति,
यदाहुर्नास्तिकाः-“एतावानेव लोकोऽयं यावानिन्द्रिय-
गोचरः । भद्रे ! वृकपदं पश्य, यद्वदन्ति बहुश्रुताः” ॥ १ ॥
इत्यादि, भद्रेऽप्याह-“विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समु-
त्थाय तान्येवानुविनश्यति न च प्रेत्य संज्ञास्ति” । सुगत-
स्त्वाह-“न रूपं भिन्नवः पुद्गलः” इत्यादि । आत्मास्ति-
त्ववचनान्यप्यागमेषु श्रूयन्ते, तथा च वेदः-“न ह वै सशरी-
रस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रिया-
प्रिये न स्पृशत” इति । तथा-“अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः”
इत्यादि । कापिलागमे तु प्रतिपाद्यते-“अस्ति पुरुषः अकर्ता
निर्गुणो भोक्ता चिद्रूपः” इत्यादि । तस्मादागमानां परस्पर-
विरुद्धत्वागमप्रमाणादप्यात्मसत्यसिद्धिः । इदं च वैशे-
पिकमतेन प्रत्यक्षानुमानागमलक्षणं प्रमाणत्रयमुपन्यस्तम् ॥
एतच्च स्वयं द्रष्टव्यम्-उपमाप्रमाणगम्योऽपि जीवो न
भवति । तत्र हि ‘यथा गौस्तथा गवयः’ इत्यादावेव
सादृश्यमसन्निरूपेऽर्थे बुद्धिमुत्पादयति । न चेहाऽन्यः क-
श्चित् त्रिभुवनेऽप्यात्मसदृशः पदार्थोऽस्ति, यद्दर्शनादात्मा-
नमवगच्छामः । कालाऽऽकाशदिगादयो जीवतुल्या विद्यन्ते
इति चेत्?, न, तेषामपि विवादास्पदीभूतत्वेन तद्विहङ्गि
वदत्वात् । अर्थापत्तिसाध्योऽपि जीवो न भवति, न हि दृष्टः
श्रुतो वा कोऽप्यर्थ आत्मानमन्तरेण नोपपद्यते, यद्वलात्तं
साधयामः, तस्मान्सर्वप्रमाणविषयानीतो जीव इति तव
बुद्धिः, भावोपलम्भप्रमाणपञ्चकविषयातीतत्वात् प्रतिपेध-
साधकाऽभावाख्यपप्रमाणविषय एव जीव इत्यर्थः । इति
पूर्वपक्षः ।

अथैतत्प्रतिविधानमाह-

गोयम ! पच्चक्खो च्चिच, जीवो जं संसयाइविन्नाणं ।

पच्चक्खं च न सज्जं, जह सुह-दुक्खा सदेहम्मि ॥ १५५४ ॥

गौतम ! भवतोऽपि प्रत्यक्ष एवायं जीवः, किमन्येन प्र-
माणान्तरोगम्यासेन?, कोऽयं जीवो मम प्रत्यक्ष? इति चेत्,
उच्यते-यदेतत्-तवैव संशयादिविज्ञानं स्वसंवेदनसिद्धं
हृदि स्फुरति । स एव जीवः, संशयादिविज्ञानस्यैव तदनन्य-
त्वेन जीवत्वात् । यच्च प्रत्यक्षं तद् न प्रमाणान्तरेण साध्यं,
तथा-स्वशरीरं एवात्मसंवेदनसिद्धाः सुखदुःखादयः, प्र-
त्यक्षसिद्धमपि सप्तामनगरं विश्वं शून्यवादिनं प्रति सा-
ध्यत एवेति चेत्, नैवम्, निरालम्बनाः सर्वे प्रत्ययाः,
प्रत्ययत्वात्, स्वप्रत्ययवद्, इत्यादेस्तदुद्भावितबाधक-
प्रमाणस्यैव तत्र निराकरणाद्, अत्र त्वात्मग्राहके प्रत्यक्षे
बाधकप्रमाणाऽभावादिति ।

इतश्चायं प्रत्यक्षो जीवः कुत ? इत्याह—

कयवं करोमि काहं, वाहमहं पचया इमाऊ य ।

अप्पा स प्पचक्खो, तिकालकज्जेवएसाओ ॥१५५५॥

‘ वा ’ इति-अथवा—कृतवानहं, करोम्यहं, करिष्याम्यहम्, उक्तवानहं, ब्रवीम्यहं, वक्ष्याम्यहं, स्नातवानहं, जानेऽहं, दास्याम्यहम्, इत्यादिप्रकारेण योऽयं त्रैकालिकः कार्यव्यपदेशस्तद्विषयप्रयुज्यमानतया तत्समुत्था योऽयम्—‘ अहंप्रत्यय ’ एतस्मादपि प्रत्यक्ष एवायमात्मेति प्रपद्यस्व, अयं ‘ ह्यहंप्रत्ययो ’ नानुमानिकः, अलैङ्गिकत्वात् नाप्यागमादिप्रमाणसंभवः, तदनभिधानानां बालगोपालादीनामप्यन्तर्मुखतया आत्मग्राहकत्वेन स्वसंविदितस्य तस्योत्पादाद् घटादौ चानुत्पादादिति ।

अपि च—

कह पडिवन्नमहं ति य, किमत्थि नऽत्थि त्ति संसओ कह णु ।

सइ संसयंमि वायं, कस्साऽहंपचओ जुतो ॥१५५६॥

हन्त कथमसति जीवे ‘ अहमिति ’ प्रतिपन्नं त्वया विषयाभावे विषयिणाऽनुत्थानप्रसङ्गाद्देह एवास्य प्रत्ययस्य विषय इति चेत्, न, जीवविप्रमुक्तेऽपि देहे तदुत्पत्तिप्रसङ्गात्, सति च जीवविषये अस्मिन्नहंप्रत्यये किमहमस्मि नास्मीति भवतः संशयः कथं केन प्रकारेणोपजायते ? अहंप्रत्ययग्राह्यस्य जीवस्य सद्भावाद् अस्म्यहमिति निश्चय एव युज्यते इति भावः । सति वा अस्मिन्नात्मास्तित्वसंशय कस्यायम् ‘ अहंप्रत्ययो ’ युज्यते निर्मूलत्वेन तदनुत्थानप्रसङ्गादिति ।

जीवाभावे संशयविधानमपि न युज्यत एवेति तद्दर्शयन्नाह—

जइ नऽत्थि संसय चिय, किमत्थि नऽत्थि त्ति संसओ कस्स ।

संसइ व सरूवे, गोयम ! किमसंसयं होजा ॥१५५७॥

यदि संशयी जीव एवादौ नास्ति, तद्यस्ति नास्तीति संशयः कस्य भवतु । संशयो हि विज्ञानाख्यो गुण एव, न च गुणिनमन्तरेण गुणः संभवति । देहोऽत्र गुणीति चेत्, न देहस्य मूर्त्तत्वाज्जडत्वाच्च ज्ञानस्य चामूर्त्तत्वाद् बोधरूपत्वाच्च न चानुरूपत्वात् गुणगुणिभावो युज्यते, आकाशरूपादीनामपि तद्भावापस्या अतिप्रसङ्गात्तः । ‘ संसइ वे ’ त्यादि, ‘ वा ’ इति-अथवा संशयिते स्वरूपे गौतम ! किमसंसयं शेषं भवेद् ? । इदमुक्तं भवति—किमस्मि नास्म्यहमित्येवं यः स्वरूपेऽपि संशये-आत्मनिश्चयोऽपि यस्य नास्तीत्यर्थः, तस्य शेषं कर्मबन्धमोक्षादिकं घटपटादिकं च किमसंसयम्-असंदिग्धं स्यात् ? न किञ्चित्सर्वसंशय एव तस्य स्यादित्यर्थः, आत्मास्तित्वनिश्चयमूलो हि शेषवस्तुनिश्चय इति भावः । अहंप्रत्ययग्राह्यं च प्रत्यक्षमात्मानं निह्वानस्य अश्रावणः शब्द इत्यादिवत्प्रत्यक्षविरुद्धो नाम पक्षाऽऽसौ, तथा-वक्ष्यमाणत्वात्मास्तित्वानुमानसद्भावाभित्यः शब्द इत्यादिवदनुमानविरुद्धोऽपि । तथा-अहमस्मि संशयीति प्रागभ्युपगम्योत्तरत्र नास्मीति प्रतिजानानस्य साङ्ख्यस्य अनित्यः कर्त्ता अचेतनः आत्मेत्यादिवदभ्युपगमविरोधः । बालगोपालाङ्गनादिप्रसिद्धं चात्मानं निराकुर्वतः अर्चन्द्रः शशी इत्यादिवत्लोकविरोधः, अहं नाहं वेति गद-

तो ‘ माना मे वक्ष्या ’ इत्यादिवत्स्ववचनव्याहृतिः । एवं च प्रत्यक्षादिवाधितेऽस्मिन् पक्षे अपक्षधर्मतया हेतुरप्यसिद्धः । हिमवत्पलपरिमाणादौ पिशाचादौ च प्रमाणपञ्चकाभावस्य प्रवृत्तेरनैकान्तिकोऽपि वक्ष्यमाणानुमानप्रमाणसिद्धे चात्मानि विपक्ष एव वृत्तेर्विरुद्धश्चेति ।

प्रकारान्तरेणाप्यात्मनः प्रत्यक्षसिद्धतामाह—

गुणपचक्खत्तणओ, गुणी वि जीवो घडो व्व पचक्खो ।

घडओ वि घेप्पइ गुणी, गुणमिच्चग्गहणओ जम्हा ॥१५५८॥

प्रत्यक्ष एव गुणी जीवः स्मृतिजिज्ञासाचिकीर्षाजिगमिषां-शशीत्यादिज्ञानविशेषाणां तद्गुणानां स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वाद्, इह यस्य गुणाः प्रत्यक्षाः स प्रत्यक्षो घटो, यथा घटः, प्रत्यक्षगुणश्च जीवः, तस्मात्प्रत्यक्षः यथा घटो-ऽपि गुणी रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वादेव प्रत्यक्षस्तद्विज्ञानादिगुणप्रत्यक्षत्वादात्मापीति । आह—अनैकान्तिकोऽयं यस्मादाकाशगुणः शब्दः प्रत्यक्षोऽस्ति, न पुनराकाशमिति । तदयुक्तम्, यतो नाकाशगुणः शब्दः, किं तु-पुद्गलगुणः, ऐन्द्रियकत्वात्, रूपादिवदिति ।

गुणानां प्रत्यक्षत्वे गुणिनस्तद्रूपतायां किमायातम् ? इति चेद्, उच्यते—

अन्नोऽण्णो व गुणी, होज गुणेहि जइ नाम सोऽण्णो ।

ननु गुणमेत्तग्गहणे, घेप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥१५५९॥

अह अन्नो तो एवं, गुणिनो न घडादओ वि पचक्खो ।

गुणमेत्तग्गहणओ, जीवमि कउवियारोऽयं ॥१५६०॥

ननु भवता गुणभ्यो गुणी किमर्थान्तरभूतोऽभ्युपगम्यते, अनर्थान्तरभूता वा ? । यदि नाम-सोऽनन्यस्तेभ्योऽनर्थान्तरभूतः तर्हि ज्ञानादिगुणग्रहणमात्रादेव गुणी जीवः प्रत्यक्षेण गृह्यत इति सिद्धमेव । प्रयोगः—यो यस्मादनर्थान्तरं स तद्ग्रहणेन गृह्यते, यथा वाससि रागो, गुणभ्योऽनर्थान्तरं च गुणी, तस्माद् गुणग्राहकप्रत्यक्षेण सोऽपि गृह्यत एवेति । अथ गुणभ्योऽन्योऽर्थान्तरभूत एव गुणी, तत एव सति घटादयोऽपि गुणिनः न प्रत्यक्षास्तदर्थान्तरभूतस्य रूपादिगुणमात्रस्यैव ग्रहणात् । इह यद्-यस्मादनर्थान्तरभूतं तद्ग्रहणेऽपि नेतरस्य ग्रहणं, यथा घटं गृहीते पटस्य, अर्थान्तरभूताश्च गुणिनो गुणा इत्यन्ते अतो गुणग्रहणेऽपि न गुणिग्रहणम् । अतो घटादीनामपि समानाऽग्रहणदोषे कोऽग्रं नाम भवतः केवलजीवे-विचारो नास्तित्वविचक्षा, येनोच्यते—‘ पचक्खं जं न विप्पइ घडो व्व ’ इत्यादि, अथ द्रव्यविरहिताः केऽपि न सन्त्येव गुणाः, इत्यतस्तद्ग्रहणद्वारेण गृह्यन्त एव घटादयः । न चेतदात्मन्यपि समानमेव । किं च-गुणिनो-गुणानामर्थान्तरत्वे अभ्युपगम्यमाने गुणीभवतु, मा भूद्वा प्रत्यक्षः, तथापि ज्ञानादिगुणभ्यः पृथगात्मा गुणी त्वदभ्युपगमेनापि सिद्धवत्येवेति ।

अत्र पराभिप्रायमाशङ्कमानः प्राह—

अहमन्नसि अत्थि गुणी, न य देहत्थं तरं तओ किं तु ।

देहे नाणाइगुणां, सो चियं तेसिं गुणीं जुतो ॥१५६१॥

अथ मन्यसे अस्त्येव ज्ञानादिगुणानां गुणिनैव तं प्रत्या-

चक्षुर्देह, एतन्नु नाभ्युपगच्छामो यदेहादर्थान्तरं तकोऽसौ इति, किन्तु-देह एव ज्ञानादयो गुणाः समुपलभ्यन्ते अतः स एव तेषां गुणी युक्तो, यथा रूपादीनां घटः प्रयोगः देहगुणा एव ज्ञानादयो, तत्रैवोपलभ्यमानत्वाद्गौरवस्थूलतादिवदिति ।

अत्रोत्तरमाह-

नाणादत्रो न देहस्म, मुक्तिमत्ताइत्रो घटस्सेव ।

तम्हा नाणाइगुणा, जस्म सदेहाहित्रो जीवो ॥१५६२॥

प्रयोगो देहस्य संबन्धिनो ज्ञानादयो गुणा न भवन्त्येव तस्य मूर्तिमत्त्वात्, चाक्षुषत्वाद्वा, घटवत् । न च द्रव्यरहितो गुणः समस्ति ततो यो ज्ञानादिगुणानामनुरूपः अमूर्तः, अत्राक्षुषश्च गुणी स देहातिरिक्तो जीवो ज्ञातव्यः । आह—ज्ञानादयो न देहस्येति प्रत्यक्षवाधितमिदम्, देह एव ज्ञानादिगुणानां प्रत्यक्षैवैव ग्रहणात् । तदयुक्तम्, अनुमानवाधितत्वादस्य प्रत्यक्षस्य, तथा हि-इन्द्रियातिरिक्तो विज्ञाता, तदुपरमेऽपि तदुलब्धार्थानुस्मरणात्, यो हि यदुपरमेऽपि यदुपलब्धमर्थमनुस्मरति स तस्मादर्थान्तरं दृष्टो, यथा-पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त्ता देवदत्त इत्यादि वायुभूतिप्रश्ने । वक्ष्याम इति ।

उपसंजिहीर्षुराह—

इय तुह देसेणाऽयं, पचक्खो सव्वहा महं जीवो ।

अविहयनाणत्तणओ, तुह विन्नाणं व पडिवज्जा ॥१५६३॥

‘इति’-एवम्-उक्तप्रकारेण स्वशरीरे तवापि देशतः प्रत्यक्षोऽयमात्मा लुब्धस्थत्वेन भवतः सर्वस्यापि वस्तुनो देशविषयत्वात्, घटवत्, तथाहि-सर्वमपि-स्व-परपर्यायतोऽनन्तपर्यायं वस्तु लुब्धमस्थश्च प्रत्यक्षेण साक्षात् तद्देशमेव गृह्णाति । प्रत्यक्षेण च प्रदीपादिप्रकाशेनैव देशतः प्रकाशिता अपि घटादयो व्यवहारतः प्रत्यक्षा उच्यन्ते एव । सर्वात्मना च केवली प्रत्यक्षमेव वस्तु प्रकाशयति अतो ममाऽप्रतिहताऽनन्तज्ञानत्वेन सर्वात्मनापि प्रत्यक्षोऽयं जीवो यथाऽतीन्द्रियमपि त्वत्संशयविज्ञानमिति प्रतिपद्यस्वेति ।

परशरीरे तर्हि कथमित्याह—

एवं वि य परदेहे, ऽणुमाणओ गिणह जीवमत्थि ति ।

अणुवित्तिनिवित्तीओ, विष्ठाणमयं सरूवे व ॥१५६४॥

यथा स्वदेहे, एवं परदेहेऽपि गृहाण जीवमनुमानतः कथम् ? इत्याह—अस्ति—विद्यते इति । कथंभूतं जीवम् ? इत्याह—विज्ञानमयं-विज्ञानात्मकम् अनुमानमेव सूचयन्नाह—‘अणुवित्तिनिवित्तीओ’ ‘सरूवे व’ ति—इदमुक्तं भवति-परशरीरेऽप्यस्ति जीवः । इष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात् यथा-स्वरूपं स्वात्मनि इह यत्रैष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते तत्सात्मकं दृष्टं यथा स्वशरीरे तथा च प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते परशरीरे, अतस्तदपि सात्मकम् आत्माभावे चैष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्ती न भवतो, यथा घटे, इत्यनुमानात्परशरीरेऽपि जीवसिद्धिः ।

अत्र परमतमाशङ्क्योत्तरमाह—

जं च न लिंगेहिं समं, मन्नसि लिंगी पुरा जओ गहिओ ।

संगं ससेण व समं, न लिंगओ तोऽणुमेए सो ॥१५६५॥

सोऽणुमेगंतो जम्हा, लिंगेहिं समं न दिट्ठपुण्वो वि ।

गहलिंगदरिसणाओ, गहोऽणुमेओ सरीरम्मि ॥१५६६॥

यच्च न य जीवलिङ्गसंबन्धदरिसणमभू ॥१५६१॥ इत्यादि पूर्वोक्तपूर्वपक्षानुसारेण मन्यसे त्वम् । किमित्याह—ततो न लिङ्गतो-लिङ्गादनुमेयोऽसौ जीवः । यतः, किमित्याह—यतो न खलु लिङ्गैः कैश्चिदपि समं लिङ्गी जीवः कापि केनापि पुरा पूर्वं गृहीतः, किंवदित्याह—शृङ्गमिव शशकंन समं ततो लिङ्गलिङ्गिनोः पूर्वं संबन्धाग्रहणाच्च लिङ्गाजीवोऽनुमीयत इति यन्मन्यसे त्वं, तत्र प्रतिविधीयते-सोऽनेकान्तः यस्माद्विज्ञैः समम् अदृष्टपूर्वोऽपि ग्रहो-देवयानिविशेषतः, शरीरे हसनगानरोदनकरचरणभूविक्षेपादिविकृतग्रहलिङ्गदर्शनादनुमीयत इति बालानामपि प्रतीतमेवेति ।

अनुमानान्तरमप्यात्मसाधकमाह—

देहस्मऽत्थिविहाया, पडनिययांगारओ घडस्सेव ।

अक्ख्वाणं च करणओ, दंडाईणं कुलालो व ॥१५६७॥

हेहस्यास्ति विधाता-कर्त्तृति प्रतिज्ञा, आदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद्, घटवत्, यत्पुनरकर्त्तृकं तदादिमत्प्रतिनियताकारमपि न भवति, यथा अभ्रविकारः, यच्च देहस्य कर्त्ता स जीवः । प्रतिनियताऽऽकारत्वं मेवादीनामप्यस्ति, न च तेषां काश्चिद्विधाता, इति तैरनैकान्तिको हेतुः स्याद्, अतोऽनुक्तमप्यादिमत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यमिति । तथा अक्षाणाम्—इन्द्रियाणामस्त्यधिष्ठाता इत्यध्याहारः, करणत्वात् यथा चक्रचीवरमृत्सूत्रदण्डादीनां कुलालः, यच्च निरधिष्ठातृकं तत्करणमपि न भवति, यथा आकाशः, यश्चेन्द्रियाणामधिष्ठाता स जीव इति ।

तथा—

अर्त्थिदियविसंयाणं, आयाणदियभावओऽवस्सं ।

कम्मर इवादाया, लोए संडासलोहाणं ॥१५६८॥

इह यत्रादानादेयभावस्तत्रावश्यमादाता समस्ति, यथा लोके संदेशकलोहानां कम्मरारोऽयस्कारः विद्यते चेन्द्रियविषयाणामादानादेयभावः, अतस्तेषामप्यस्त्यादाता, स च जीवः, यत्र त्वादाता नास्ति, तत्रादानादेयभावोऽपि न विद्यते यथा आकाश इति ।

तथा—

भोत्ता देहाईणं, भोजत्तणओ नरो व भत्तस्स ।

संघायाइत्तणओ, अन्थि य अन्थी घरस्सेव ॥१५६९॥

इह देहादीनां भोक्ता समस्ति, भोग्यत्वात्, यथा शाल्यादिभक्षवस्त्रादीनां नरः, यस्य च भोक्ता नास्ति तद्भोग्यमपि न भवति, यथा स्त्रविषाणं, भोग्यं च शरीरादिकं, ततो विद्यमानभोक्तृकमिति । तथा-अर्थी-स्वामी । ततश्च देहादीनां विद्यते स्वामी, संघातरूपत्वाद् आदिशब्दात्-मूर्तिमत्त्वात् ऐन्द्रियत्वाच्चाक्षुषत्वाद् इत्यादयोऽप्यनैकान्तिकत्वपरिहारार्थं संभवद्विहितविशेषणा हेतवो योजनीयाः, यथा गृहादीनां सूत्रधारादय इति दृष्टान्तः, यत् पुनरस्वामिकं तत्संघातादिरूपमपि न भवति, यथा गगनकुसुमं, संघातरूपं च देहादिकं तस्माद्विद्यमानस्वामिकमिति ।

आह-ननु “देहस्सऽस्थि विहाया (१५६७)” इत्यादिना शरीरादीनां कर्त्राद्य एव सिध्यन्ति ! न तु प्रस्तुतो जीवः, इत्याशङ्क्योत्तरमाक्षेपपरिहारो चाह—

जो कत्ताइ स जीवो, सज्जविरुद्धो त्ति ते मई होजा ।

मुत्ताइपसंगाओ, तं न संसारिणो दोसो ॥ १५७० ॥

यश्चायमनन्तरं देहेन्द्रियादीनां कर्त्ता; अधिष्ठाना, आ-
दाता, भोक्ता, अर्थी, चोक्तः स सर्वोऽपि जीव एव, अन्य-
स्येश्वरादयुक्तमन्वेन कर्तृत्वाद्यन्वयमर्थादिति । अथ सा-
ध्यविरुद्धसाधकत्वादिरुद्धा एते हेतव इति तत्र मनि-
भवेत् तथा हि-घटादीनां कर्त्रादिरूपाः कुलालादयो मू-
र्तिमन्तः संघातरूपा अनित्यादिस्वभावाश्च दृष्टा इत्यतो
जीवोऽप्येवंविध एव सिध्यन्ति, एतद्विपरीतश्च किलास्माकं
साधयितुमिष्टः, इत्येवं साध्यविरुद्धसाधकत्वं हेतूनामिति,
तदतदयुक्तत्वात्, यतः खलु संसारिणो जीवस्य साध-
यितुमिष्टस्याऽदोषोऽयं, स हि अष्टकर्मपुद्गलसंघातोपगू-
ढत्वात् सशरीरत्वाच्च कथंचिन्मूर्त्तत्वादियमयुक्त एवेति
भावः ।

अपरमप्यात्मसाधकमनुमानमाह—

अत्थि चिय ते जीवो, संसयओ सोम्म ! थाणुपुरिसो ज्व ।

जं संदिद्धं गोयम !, तं तत्थऽन्नत्थवत्थु(त्थि)धुवं ॥ १५७१ ॥

हे सौम्य ! गौतम ! अस्त्येव तव जीवः संशयतः-संशयस-
द्भावाच्च यत्र संशयस्तत्तदस्ति यथा स्थाणुपुरुषो, संशयश्च
तव जीवे, तस्मादस्त्येवायं, तथाहि-स्थाणुपुरुषयोरुर्ध्व-
त्वारोहपरिणाहाद्युभयसाधारणधर्मप्रत्यक्षतायां चलनशिरः
कण्ठयनवयोनिलयनवल्त्यारोहणाद्युभयगतविशेषधर्माप्र-
त्यक्षतायां चोभयगतैतज्जमानुस्मरणं च सत्यं कतरविशेष-
निश्चयचिकीर्षोः किमिदमिति विमर्शरूपः संशयः प्रादुर-
स्ति । एवंभूते च स्थाणुपुरुषादिगतसंशये तत्स्थाणुपुरुषा-
दिकं वस्त्वस्त्येव, अवस्तुनि संशयायोगात् एवमात्मशरीर-
योरपि प्रागुपलब्धसामान्यविशेषधर्मस्य प्रमातुस्तयोः सा-
मान्यधर्मप्रत्यक्षतायां विशेषधर्माऽप्रत्यक्षत्वेऽपि च तद्वि-
षयानुस्मृतौ सत्यामेकतरविशेषोपलक्षितोः ‘ किमयमात्मा
किं वा शरीरमात्रमिदम् ’ इति, विमर्शरूपः संशयो जायते ।
अयं चात्मशरीरयोः सत्त्व एवोपपद्यते, नैकतरस्याप्यभावे-
अतोस्ति जीवः । अथैवं ब्रूये-अरण्यादिषु स्थाणुपुरुषसंशये
तत्र विवक्षितप्रदेशे अनयारेकतर एव भवति, न पुनरुभय-
मपि तत्कथमुच्यते-विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवति
इति ? तदयुक्तम्, अभिप्रायाऽपरिज्ञानात्, न हि वयमेवं
भूमस्तत्रैव प्रदेशं तदुभयमप्यस्ति इति, किं तु यदगतसंदेहः
तद्वस्तु तत्रान्यत्र वा प्रदेशं भुवमस्त्यत्र, अन्यथा-पशुभूत-
विषयोऽपि संशयः स्यादेतदवाह-‘ जं संदिद्धमि ’ त्यादि-
तस्मात् संशयविषयत्वादस्त्येव जीव इति स्थितम् ।

अथ पूर्वपक्षमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

एवं नाम विसाणं, खरस्स पत्तं न तं खरे चेव ।

अन्नत्थ तदत्थि चिय, एवं विवरीयगाहे वि ॥ १५७२ ॥

हन्तः, यदि यत्र संशयस्तेनावश्यमेव भवितव्यम्, एवं
ततः खरविषाणमप्यस्तीति प्राप्तं, तत्रापि कस्यचित्संशय-

सद्भावाद् उच्यते-नन्वभिहितमत्र यदुन तत्रान्यत्र वा
विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवति, नाविद्यमान । खरस्य
विषाणं खरविषाणं नास्तीत्यत्र च कोऽर्थः इत्याह-‘ न तं
खरे चेव ’ त्ति-खर एव तद्विषाणं नास्ति, अन्यत्र गवादा-
वस्त्येवेति; न कश्चिद् व्यभिचारः । एवं ‘ विवरीयगाहे वि ’
त्ति-इदमुक्तं भवति-यदा विपर्यस्तः कश्चित्स्थायौ पुरुष
एवायमित्यादिविपरीतग्रहं करोति तदाप्ययमेव न्यायो
वाच्यः-सोऽपि विपरीतग्रहो विपरीते पुरुषादिके वस्तुनि
सत्येवोपपद्यते; नाविद्यमान इत्यर्थः । एवं भवदभिप्रायेण
योऽस्मादशां शरीरे आत्मास्तित्वाभिमानो, नायमात्मनः
सर्वथा नास्तित्वे युज्यते इति ।

इतोऽप्यस्ति जीवः कुत ? इत्याह—

अत्थि अजीवविषयसो, पडिसेहाओ घडोऽघडस्सेव ।

नऽत्थि घडोत्तिव जीव-त्थित्तपरो नऽत्थि सहाये ॥ १५७३ ॥

अत्र प्रयोगः-प्रतिपक्षवानयमजीवः, अत्र व्युत्पत्तिमच्छु-
द्धपदप्रतिषेधाद् यत्र व्युत्पत्तिमतः शुद्धपदस्य प्रतिषेधो दृ-
श्यते स प्रतिपक्षवान् दृष्टो, यथा घटोऽघटप्रतिपक्षवान्,
अत्र ह्यघटप्रयोगं शुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रतिषेधः,
अतोऽवश्यं घटलक्षणं प्रतिपक्षं भवितव्यम् । यस्तु न
प्रतिपक्षवान् न तत्र शुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रति-
षेधः, यथा-अखरविषाणम्, ‘ अडित्थ ’ इति-अखर-
विषाणमित्यत्र खरविषाणलक्षणस्याऽशुद्धस्य सामासिकप-
दस्य प्रतिषेध इति, अतोऽत्र खरस्य विषाणं खरवि-
षाणमित्यादिव्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि खरविषाणलक्षणो विपक्षो
नास्ति ‘ अडित्थ ’ इत्यत्र तु व्युत्पत्तिरहितस्य डित्थस्य-
डित्थपदस्य प्रतिषेध इति समासरहितत्वेन शुद्धत्वे सत्यपि
नावश्यमवस्थितो डित्थलक्षणः कोऽपि पदार्थो जीववद्वि-
पक्षभूतोऽस्तीति ।

‘ नऽत्थि घडोत्तिव ’ इत्यादि पश्चार्धम् । ‘ नास्त्यात्मा ’
इति च योऽयमात्मनिषेधध्वनिः स जीवास्तित्वे नान्तरी-
यक एव, यथा नास्त्यत्र घट इति शब्दोऽन्यत्र घटास्ति-
त्वाविनाभाव्येव । प्रयोगः-यस्य निषेधः क्रियमाणो दृश्यते
तत् कचिदस्त्येव, यथा घटादिकम्, निषिध्यते च भवता
‘ नास्ति जीवः ’ इति वचनात् जीवः, तस्मादस्त्येव असौ,
यच्च सर्वथा नास्ति तस्य निषेधो न दृश्यत एव, यथा
खरविषाणकदपानां पञ्चभूतातिरिक्तभूतानां निषिध्यते च
त्वया जीवः, तस्मान्निषेध एवायं तत्सत्त्वसाधक इति ।

अनैकान्तिकोऽयं हेतुः; असतोऽपि खरविषाणा-

देर्निषेधदर्शनादित्याशङ्क्याह—

असओ नऽत्थि निसेहो, संजोगाइपडिसेहओ सिद्धं ।

संजोगाइचउकं, पि सिद्धमत्थंतरे निययं ॥ १५७४ ॥

असतः-अविद्यमानस्य नास्ति-न संबन्धेव निषेध इति
सिद्धम् । कुत इत्याह संयोगादिप्रतिषेधाद्, आदिशब्दात्-
समवायसामान्यविशेषपरिग्रहः । एतदुक्तं भवति-इह य-
त्किंचित्कचित् देवदत्तादिकं निषिध्यते तस्यान्यत्र सत एव
विवक्षितस्थानं कस्मिंश्चित्संयोग-समवाय-सामान्य-विशे-
पलक्षणं चतुष्टयमेव निषिध्यते, न तु सर्वथैव देवदत्तादेर-

भावः प्रतिपाद्यते । तत्र ' नास्ति गृहे देवदत्त ' इत्यादिषु गृहदेवदत्तादीनां सतामेव संयोगमात्रं निषिध्यते, न तु तेषां सर्वथैवास्तित्वमपाक्रियते । तथा- ' नास्ति खरविपाणम् ' इत्यादिषु खरविपाणादीनां सतामेव समवायमात्रं निराक्रियते । तथा- ' नास्त्यन्यश्चन्द्रमाः ' इत्यादिषु विद्यमानस्यैव चन्द्रमसोऽन्यचन्द्रनिषेधाच्चन्द्रसामान्यमात्रं निषिध्यते, न तु सर्वथा चन्द्राभावः प्रतिपाद्यते । तथा- ' न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ता ' इत्यादिषु घटप्रमाणतामात्ररूपो विशेषो मुक्तानां निषिध्यते, न तु मुक्ताभावः, ख्याप्यत इति, एवं च सति ' नास्त्यात्मा ' इत्यत्र विद्यमानस्यैवात्मनो यत्र कचन येन केनचित्सहसंयोगमात्रमेव त्वया निषेधव्यम्, यथा ' नास्त्यात्मा वपुर्पी ' त्यादि, न तु सर्वथात्मनः सत्त्वमिति । अत्राह कश्चित्-ननु यदि यन्निषिध्यते तदस्ति, तर्हि मन्त्रिलोकेश्वरताप्यस्ति, युष्मदादिभिर्निषिध्यमानत्वात्; तथा-चतुर्णां समवायादिप्रतिषेधानां पञ्चमाऽपि प्रतिषेधप्रकारोऽस्ति त्वयैव निषिध्यमानत्वात्, तदयुक्तमन्त्रिलोक्येश्वरताविशेषमात्रं भवतो निषिध्यते, यथा घटप्रमाणत्वं मुक्तानां, न तु सर्वदैवेश्वरता, स्वशिष्यादीश्वरतायास्तवापि विद्यमानत्वात् । तथा-प्रतिषेधस्यापि पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमपाक्रियते, न तु सर्वथा प्रतिषेधस्याभावः, चतुःसंख्याविशिष्टस्य तस्य सद्भावात् । ननु सर्वमप्यसंभवमिदम्, तथाहि-मन्त्रिलोकेश्वरत्वं तावदसदेव निषिध्यते, प्रतिषेधस्यापि पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमविद्यमानमेव निवार्यते, तथा संयोग-समवाय-सामान्य-विशेषाणामपि गृहदेवदत्तखरविपाणादिष्वसतामघ प्रतिषेधः, इत्यतः ' यन्निषिध्यते तदस्त्येव ' इत्येतत्कथं न भवेत् इत्याशङ्क्याह- ' संयोगाच्च उक्तं पी ' त्यादि, इदमुक्तं भवति-देवदत्तादीनां संयोगादयो गृहादिष्वेवाऽसन्तो निषिध्यन्ते । अर्थान्तरे तु तेषां ते विद्यन्ते एव; तथाहि-गृहेणैव सह देवदत्तस्य संयोगो न विद्यते, अर्थान्तरेण तु क्षेत्रहृद्ग्रामादिना सह तस्यासौ समस्त्येव, गृहस्थापि देवदत्तेन सह संयोगो नास्ति, खट्वादिना तु सह तस्यासौ विद्यते एव, एवं विपाणस्यापि खर एव समवायो नास्ति गवादावस्त्येव; सामान्यमपि द्वितीयचन्द्राभावाच्चन्द्र एव नास्ति, अर्थान्तरे तु घटगवादावस्त्येव; घटप्रमाणत्वमपि मुक्तासु नास्ति, अर्थान्तरे तु-कूष्माण्डादावस्त्येव । त्रिलोकेश्वरताऽपि भवति एव नास्ति, तीर्थकरादावस्त्येव, पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमपि प्रतिषेधे वाऽस्ति, अर्थान्तरे त्वनुत्तरविद्यमानादावस्त्येव, इत्यनया विवक्षया ब्रूमः- ' यन्निषिध्यते तत्सामान्येनाऽस्त्येव, नत्वेकं प्रतिजानीमहे-यद् यत्र निषिध्यते तत्तत्रैवास्ति, इति, येन व्यभिचारः स्यात् । वयमपि शरीरे जीवं निषेधयामो नान्यत्रेति चेत् साधूकम्, अस्मत्समीहितस्य सिद्धत्वात्, जीवसिद्धयर्थमेव हि यतामहे वयं, स चेत्सिद्धः, तर्हि तत्सिद्धयर्थं यत्पक्षेरेव तदाश्रयः सत्स्यति किं तया चिन्तया ? ॥ न च शरीरमन्तरेण जीवस्याश्रयान्तरमुपपद्यते, तत्रैव तदवस्थानलिङ्गोपलब्धेः, न च वक्तव्यमशरीरमेव जीवो, ' जीवति, मृनो, मूर्च्छित ' इत्यादि-व्यवस्थानुपपत्तेः, इत्यादिरभिधास्यमानत्वादिति ।

जीवसिद्धावेवोपपत्त्यन्तरमाह-

जीवो चि सत्थयमिणं, सुदत्तणओ घडाभिहारणं व ।
जेणऽत्थेण सदत्थं, सो जीवो अह मई होज्ज ॥ १५७५ ॥

अत्थो देहो चिय, से नो पज्जायवयणभेयाओ ।

नाणाइगुणो य जंओ, भणिओ जीवो न देहो चि ॥ १५७६ ॥

जीव इत्येतद्वचनं सार्थकमिति प्रतिज्ञा, व्युत्पत्तिमत्त्वे सति शुद्धपदत्वात्, इह यद् व्युत्पत्तिमत्त्वे सति शुद्धपदं तदर्थवद् दृष्टं, यथा घटादिकं, तथा च जीवपदं, तस्मात्सार्थकं, यत्तु सार्थकं न भवति तद्व्युत्पत्तिमत्तच्छुद्धपदं च न भवति, यथा डिंथादिकं, खरविपाणादिकं च, न च तथा जीवपदं, तस्मात्सार्थकम् । यद्व्युत्पत्तिमत्तं भवति तच्छुद्धपदमपि सद् न सार्थकम् । यथा डिंथादिपदम्, इति हेतारनैकान्तिकतापरिहारार्थं व्युत्पत्तिमत्त्वविशेषेण द्रष्टव्यम् । यदपि शुद्धपदं न भवति किं तु सामासिकं, तदपि व्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि सार्थकं न भवति, यथा खरविपाणादिकम्, इति शुद्धत्वविशेषणम् । अथ मन्यसे देहं एवास्य जीवपदस्यार्थो न पुनरर्थान्तरम्, उक्तं च- " देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो, यथैव जीवः, एनं न हिनस्ति " इति अतो देह एवास्यार्थो युक्त इति । तदेतन्न, कुतः ? इत्याह-देहजीवयोः पर्यायवचनभेदात्, यत्र हि पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं दृष्टम्, यथा घटाकाशयोः तत्र घटकुटकुम्भकलश्यादयो घटस्य पर्यायाः, नभोव्योमान्तरिक्षाऽऽकाशादयस्तु आकाशपर्यायाः । प्रस्तुते च जीवो जन्तुरनुमान्प्राणी सत्त्वो भूत इत्यादयो जीवपर्यायाः, शरीरं वपुः काया देहः कलेवरमित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः । पर्यायवचनभेदेऽपि च वस्तुवैकत्वे सर्वैकत्वप्रसङ्गोऽत्र बाधकम् ॥ यत्पुनरिदमुक्तम्- " देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टः " इत्यादि, तच्छरीरसहचरणावस्थानादितः शरीरे जीवोपचारः क्रियते । किं च-इत्थमपि श्रूयत एव- ' गतः स जीवः, दह्यतामिदं शरीरम् ' इति । किं च- ' नाणाइ ' इत्यादि, यस्माच्च ज्ञानादिगुणयुतो जन्तुः, जडश्च देहः, तत्कथं देह एव जीवः । प्राणिहैव चोक्तम्-न ज्ञानादिगुणो देहः, मूर्तिमत्त्वाद्, घटवत्; तथा-देहेन्द्रियातिरिक्ता आत्मा, तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानामनुसरणात्, वातायनपुरुषवदिति ।

तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने इन्द्रभूतौ भगवानाह-

जीवोऽस्थि वओ सच्चं, मव्वयणाओऽवसेसवयणं व ।

सव्वणुवयणओ वा, अणुमयसव्वणुवयणं व ॥ १५७७ ॥

' जीवोऽस्ति ' इत्येतद्वचः सत्यं, मद्भवत्वात्, भवत्सेशयविपयाद्यवशेऽवचनवत्, यच्च सत्यं न भवति तद् मदीयवचनमपि न भवति, यथा कूटसाक्षिवचनम् ॥ अथ वा-सत्यं ' जीवोऽस्ति ' इतिवचनं, सर्वज्ञवचनत्वाद्भवदनुमतसर्वज्ञवचनवदिति ।

यदि वा-

भयरागदोसमोहा-भावाओ सच्चमणइवाइ च ।

सच्चं चिय मे वयणं, जाणुमसज्जत्थवयणं व ॥ १५७८ ॥

सर्वमपि मद्भवत्वं सत्यम् अनतिपाति च बोद्धव्यं, भयरागद्वेषाज्ञानरहितत्वात् इह यद्वादिरहितस्य वचनं त-

त्सत्त्वं दृष्टम्, यथा मार्गज्ञस्य भयरहितस्य प्रष्टरि राग-
द्वेपरहितस्य मार्गोपदेशवचनम्, तथा च महच्चः, त-
स्मात्सत्यमननिपाति चेति ।

अत्र गौतममाशङ्क्य भगवानुत्तरमाह—

कह सव्वण्णुं चिं मई, जेणाहं सव्व संसयच्छेई ।

पुच्छसुवर्जं न जाणसि, जेण व ते पच्चओ होजा । १५७६ ।

कथं नाम ' त्वं सर्वज्ञः ' इति ने मनिः ? एवं त्वं मन्यसे,
तथा भयरगद्वेपमोहाभावाच्चरसिद्ध इति मन्यसे, तदयुक्तम्,
येनाहं सर्वसंशयच्छेदी, यश्च सर्वसंशयच्छेत्ता स सर्वज्ञ
एव । दृष्टान्ताभावेनान्वयासिद्धेरनैकान्तिकोऽयं हेतुगिति
चेत् । न, सर्वसंशयच्छेत्तुन्वानुपपत्तिरेवेह विपर्यये बाधकं
प्रमाणं, किमिहान्वयान्वेषणेन ? । यदि वा-पुच्छघटां यत्त्रै-
लोक्यान्तर्गतं, वस्तु त्वं न जानासि, येन सर्वज्ञत्वप्रत्यय-
स्तत्र जायते । भयाद्यभावोऽपि नल्लिङ्गादर्शनात् मयि निज-
एवाति स्वयमेव द्रष्टव्यम् । कदाचिदपि लिङ्गादर्शने लिङ्गिना-
ऽस्तित्वशङ्कायामतिप्रसङ्ग इति ।

अथोपसंहरन्नाह—

एवमुवओगलिगं, गोयम ! सव्वप्पमाणंसंमिद्धं ।

संसारीयथावर-तसाइभयं मुणे जीवं ॥ १५८० ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण जीवम्—आत्मानं गौतम ! मुण-
प्रतिपद्यस्वेति संवन्धः । कथंभूतम् ? । उपयोग एव लिङ्गं
यस्य स तथा, सर्वैः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैः संसिद्धम्-
प्रतिष्ठितम्, तथा संसारीतरस्थावरत्रसादिभेदम् । संसा-
रिणश्च इतरे-सिद्धाः । आदिशब्दाच्च सूत्रमयादरपर्याप्तापर्या-
प्तादिभेदपरिग्रह इति । विशेषः । (जीवस्यैकत्वनिराकरण-
युक्तिः ' एगावाह ' शब्दे तृतीयभागे ३४ पृष्ठे वक्ष्यते)

अथ "विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु-
चिन्तयति; न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति" इत्यादिवेदवाक्यार्थमनुभा-
वयतस्त्यजतोऽपि मम संशयोऽतिविरोधिताहित इव पृष्ठे
न मुञ्चति, तर्हि करोमि ? इति चेत्तदयुक्तं कुतः ? इत्याह-
गोयम ! वेयपयाणं, इमाण अत्थं च तं न याणासि ।

जं विन्नाणघणो च्चिय, भूएहिंतो समुत्थाय ॥ १५८८ ॥

मज्जसि मज्जेगुं व, मयभावो भूयसमुदउब्भूओ ।

विष्णाणमेत्तमाया, भूएऽणुविणस्सइ सव्वभूओ ॥ १५८९ ॥

अत्थि न य पेच्च सखा, जं पुव्वभवेऽभिहाणममुगो चि ।

जं भणियं न भवाओ, भवंतरं जाइ जीवो चि ॥ १५९० ॥

गौतम ! इत्यामन्त्रणम्, वेदपदानाम्-श्रुतिवाक्यानाममीपां
" विज्ञानघन एवैतेभ्यः " इत्यादीनां चेतसि वर्तमानानामर्थं
यथास्थितं त्वं न जानासि-नात्रबुध्यसे । किमिति ? अत
आह-यद्यस्मात्स्वमात्मभिप्रायेणैवंभूतमिहार्थं मन्यसे-वि-
कल्पयसीति संवन्धः । कथंभूतम् ? इत्याह-' विरेणाण-
घणो च्चिय ' चि-पृथिव्यादिभूतानां विज्ञानलवसमुदायो
विज्ञानघनः; पृथिव्यादिविज्ञानांशानां पिण्ड इत्यर्थः, अत्र-
धारणं त्वात्मवादिपरिकल्पितस्य भूतसमुदायातिरिक्तस्य
ज्ञानदर्शनादिगुणाश्रयस्यात्मनो निरासार्थम् । भूतेभ्यः-पृ-
थिव्यादिभ्यः समुदितेभ्यो न तु व्यस्तेभ्यो, ज्ञानस्य तत्स-

मुदायपरिणामाङ्गीकारादिति भावः, मद्याङ्गेषु-मद्यकारणेषु
धातव्यादिषु मदभाव इव, कथंभूतो विज्ञानघनः ? इत्याह-
' भूयसमुदउब्भूओ विरेणाणमेत्तमाय ' चि-भूतसमुदाया-
दुद्भूतस्तदैव जातो न तु परभावात्कश्चिदायातो; विज्ञान-
मात्ररूप आत्मेत्यर्थः, समुत्थाय-उत्पद्य ततस्तान्येव-पृ-
थिव्यादिभूतानि विनाशमश्नुवानान्यनु-लक्षीकृत्य भूयः-
पुनरपि स विज्ञानघनो-विज्ञानमात्ररूपः आत्मा विनश्यति,
न त्वात्मवादिनामिवान्यभवं याति । अत एव न प्रेत्य भवे-
परभवे संज्ञास्ति, यत्पूर्वभवे नारकादिजन्मन्यभिधानमा-
सीत्तत्परभवे नास्ति, यदुत-अमुको नारको देवो वा भूत्वा
इदानीं मनुष्यः संवृत्त इत्यादि, नारकादेः प्रागेव सर्वनाशं
नष्टत्वादिति भावः । किमिह वाक्ये तात्पर्यवृत्त्या प्रोक्तं
भवति ? इत्याह-' जं भणियमि ' त्यादि सर्वधात्मनः समु-
त्पद्य विनष्टत्वाच्च भवाद्वान्तरं कोऽपि यातीत्युक्तं भवति ।

यद्येवंभूतमस्य वेदवाक्यस्यार्थमहम्—

वगच्छामि ततः किम् ? इत्याह—

गोयम ! पयत्थमेवं, मज्जेतो नऽत्थि मज्जेसे जीवं ।

वर्कतरेसु य पुणो, भणिओ जीवो जमत्थि चि ॥ १५९१ ॥

अग्गिहवणाइकिरिया-फलं च तो संसयं कुणसि जीवे ।

मा कुरु न पयत्थोऽयं, इमं पयत्थं निसामेहि ॥ १५९२ ॥

गौतम ! अस्य वाक्यस्य दर्शितरूपमेव पदार्थं मन्यमान-
स्त्वं ' नास्ति ' इत्येवं जीवं मन्यसे । यस्माच्च पुनः " न ह वै
सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं
प्रियाप्रिये न स्पृशतः " इत्यादिषु वेदवाक्यान्तरेषु ' अस्ति '
इत्येवं जीवो भणितः-प्रतिपादिनः, तथा-" अग्निहोत्रं जु-
हुयात् स्वर्गकामः " इत्यादिवचनादिग्निहवनादिक्रियायाः
फलं च पारमधिकं श्रूयते । न चेदं भवान्तरयायिनमात्मान-
मनन्तरणोपपद्यते । अतः किं जीवः अस्ति, नास्ति वा इत्येवं
संशयं जीवे करोमि त्वम् ; तदमुं मा कृथाः, यस्माद्-" वि-
ज्ञानघन एव " इत्यादिवाक्यस्य नाऽयमर्थो यं भवानध्यवस्यं-
ति; किं त्वमुम्-वक्ष्यमाणं पदार्थमिह निशमय-आकर्णयेति ।

तमेव दर्शयति—

विष्णाणाओऽणुणो, विष्णाणघणो चि सव्वओ वाऽवि ।

स भवइ भूएहिंतो, घडविष्णाणाइभावेण ॥ १५९३ ॥

ताइं चिय भूयाइं, सोऽणुविणस्सइ विणस्समाणाइं ।

अत्थंतरेवओगो, कमसो विस्सेयभावेण ॥ १५९४ ॥

इह विज्ञानघनो जीव उच्यते । कथम् ? इति चेत्, उ-
च्यते-विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं; ज्ञानदर्शनापयोग इत्यर्थः, तेन
विज्ञानेन सहानन्यभूतत्वादिकतया घनत्वं निविडत्वमा-
पन्नो विज्ञानघनो जीवः उच्यते । यदि वा-' सव्वओ वा
वि ' चि-सर्वतः-प्रतिप्रदेशमनन्तानन्तविज्ञानपर्यायसंघातघ-
टितत्वाद्विज्ञानघनो जीवः । एवकारेण तु विज्ञानघन ए-
वासौ, न तु नैयायिकादीनामिव ' स्वरूपेण निर्विज्ञानत्वा-
ज्जडोऽसौ, बुद्धिस्तु तत्र समवेतैव ' इति नियम्यते । स
भवति उद्यत इति क्रिया । केभ्यः ? इत्याह-' भूएहिंतो ' चि-
भूतानीह घटपटादिज्ञेयवस्तुरूपाण्यभिप्रेतानि, तेभ्यो ज्ञेय-

भावेन परिणतेभ्यः । केन भवति ? इत्याह—‘घटोऽयं’ ‘प-टोऽयमि’ त्यादिविज्ञानभावेन—घटादिविज्ञानपर्यायेण । ततः किम् ? इत्याशङ्क्य तान्येवानुविनश्यतीत्यस्यार्थमाह—‘तां चिप’ त्यादि, तान्येव-ज्ञानालम्बनभूतानि-घटादिभूतानि क्रमशः—कालक्रमेण व्यवधानस्थगनाऽन्यमनस्कत्वादिना-थान्तरोपयोगे सति विज्ञेयभावेन-ज्ञानविषयभावेन विना-शमश्नुवानानि अनु-पश्चात्-तद्वोधपर्यायेण, स विज्ञान-घनो विनश्यतीति संवन्धः । ज्ञानपर्यायेण घटादिभ्यो ज्ञेय-भूतेभ्यो जीवः समुत्थाय कालक्रमाद् व्यवधानादिना अर्थान्तरोपयोगे सति ज्ञेयभावेन तान्येव विनाशमश्नुवा-नान्यनुविनश्यतीति तात्पर्यार्थः ।

किमित्थं सर्वथाऽयमात्मा विनश्यति ?, न इत्याह—

पुष्पावरविष्णो-वओगओ विगमसंभवसहाओ ।

विष्णोसन्तर्हए, विष्णोघणोऽयमविनासी ॥१५६५॥

एक एवायमात्मा त्रिस्वभावः । कथम् ? इत्युच्यते-अ-र्थान्तरोपयोगकाले पूर्वविज्ञानोपयोगेन ; तावदयं विगम-स्वभावो-विनश्चररूपः, अपरविज्ञानोपयोगतस्तु संभवस्व-भाव उत्पादस्वरूपः, अनादिकालप्रवृत्तसामान्यविज्ञानमा-त्रसंतत्या पुनरयं विज्ञानघनो जीवः अविनष्ट एवावतिष्ठते । एवमन्यदपि सर्वं वस्तुत्पादव्ययधौव्यस्वभावमेवावगन्त-व्यम्, न पुनः किमपि सर्वथात्पद्यते विनश्यति चेति ।

‘न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति’ इत्येतद्व्याचिख्यासुराह—

न च पेच्च नाणसन्ना-ऽवतिष्ठए संपओवओगाओ ।

विष्णोघणाभिक्षो, जीवोऽयं वेयप्रयभिहिओ ॥१५६६॥

न च प्रत्येति-न चान्यवस्तुपयोगकाले प्राक्कनी ज्ञानसंज्ञा-ऽस्ति कुतः ? सांप्रतवस्तुविषयोपयोगात् । इदमुक्तं भवति-यदा घटोपयोगनिवृत्तौ पटोपयोग उत्पद्यते, तदा घटो-पयोगसंज्ञा नास्ति, तदुपयोगस्य निवृत्तत्वात् ; किं तु-पटोपयोगसंज्ञास्ति, तदुपयोगस्यैव तदानीमुत्पन्नत्वात् । तस्माद्विज्ञानघनाऽभिष्यो वेदपदेष्वभिहितोऽयं जीवः । ततो गौतम ! प्रतिपद्यस्व एनमिति ।

पुनरपीह प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

एवं पि भूयधम्मो, नाणं तवभावभावओ बुद्धी ।

तन्नो तदभावम्मि वि, जं नाणं वेयसमयम्मि ॥१५६७॥

अथमिए आइचे, चंदे संतासु अग्गिवायासु ।

किं जोइरयं पुरिसो, अप्पज्जोइ चि निदिट्ठो ॥१५६८॥

‘बुद्धी’ ति स्याद् बुद्धिः प्रेकरस्य-एवमपि ‘स भवइ भू-येहिंतो’ इत्यादिना युष्मद्व्याख्यानप्रकारेणापीत्यर्थः, पृथि-व्यादिभूतधर्म एव ज्ञानं-भूतस्वभावात्मकमेव ज्ञानमिति भावः । कुत इत्याह—‘तवभावभावओ’ चि-एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यतीति वचनाद्भूतसद्भावे ज्ञानस्य भावात् ; तदभावे चाभावादित्यर्थः, यस्य च भावे एव यद्भवति, अभावे च न भवति तत्तस्यैव धर्मो, यथा चन्द्र-मसश्चन्द्रिका, तथा च ज्ञानमनुविदधानि भूतान्वयव्यति-रेकौ, तस्मात्तद्भूतधर्म एव । तदयुक्तम्, विशिष्टमेव हि

नीलपीतादिभूतग्राहकं ज्ञानं तदन्वयव्यतिरेकावनुविदधाति न तु सामान्यं ज्ञानमात्रम्, यस्माद् भूताभावेऽपि वेद-लक्षणे समये सिद्धान्ते ‘सामान्यज्ञानं भणितमेव’ इति शेषः । केन वाक्येन इत्याह—‘अथमिए’ इत्यादि, अस्त-मिते आदित्ये, याज्ञवल्क्यश्चन्द्रमस्यस्तमिते, शान्तेऽग्नौ, शान्तायां वाचि, किं ज्योतिरेवायं पुरुषः, आत्मज्योतिः संप्राडिति होवाच, ‘ज्योति’ रिति-ज्ञानमाह । आदि-त्याऽस्तमयादौ किं-ज्योतिः ? इत्याह—‘अयं पुरुष’ इति, पुरुषः ; आत्मेत्यर्थः । ‘अयं च कथंभूत ?’, इत्याह—‘अप्प-ज्जोइ’ चि-आत्मेव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिः-ज्ञाना-त्मक इति हृदयम्, निर्दिष्टो वेदविद्धिः कथितः, ततो न ज्ञानं भूतधर्म इति स्थितम् ।

इतश्च न ज्ञानं भूतधर्मः । कुत ?, इत्याह—

तदभावे भावाओ, भावे चाभावओ न तद्वम्मो ।

जह घडभावाऽभावे, विवज्जयाओ पडो भिन्नो ॥१५६९॥

न भूतधर्मो ज्ञानम्, मुक्तव्यवस्थायां भूताभावेऽपि भा-वात्, मृतशरीरादौ तद्भावेऽपि चाभावात्, यथा घटस्य धर्मः पटो न भवति, किं तु तस्माद्विन्न एव । कुतः ?, इ-त्याह-घटभावाभावे विपर्ययात्-घटभावेऽप्यभावात् ; त-दभावेऽपि च भावादित्यर्थः । विशेष० । आ० म० । आव० । कल्प० । (विशेषस्त्वत्र सम्मतितर्कग्रन्थादवसेयः)

(१३) अभौतिकत्वमात्मनः—

(पञ्चभूताद् व्यतिरिक्तो गन्धरसोरूपस्पर्शशब्दरूपः भिन्नो न कश्चित् पदार्थः)—

एए पंच महवभूया, तेवभो एगो चि आहिया ।

अह तेसि विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥ ८ ॥

‘एए पञ्च महवभूया’ इत्यादि, एतानि-अनन्तरोक्तानि पृ-थिव्यादीनि पञ्चमहाभूतानि यानि तेभ्यः कायाकारपरिण-तेभ्यः एकः कश्चिद्विद्रोपो भूताऽव्यतिरिक्त आत्मा भवतिः न भूतेभ्यो व्यतिरिक्तोऽपरः कश्चित्परः-परकल्पितः परलो-कानुयायी सुखदुःखभोक्ता जीवाख्यः पदार्थोऽस्तीत्येव-माख्यातवन्तस्ते, तथाहि-एवं प्रमाणयन्ति-न पृथिव्या-दिव्यतिरिक्त आत्मास्ति, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात् । प्रमा-णं चात्र प्रत्यक्षमेव, नानुमानादिकम्, तत्रेन्द्रियेण सा-क्षादर्थस्य संवन्धाभावाद्भवविचारसंभवः । सति च व्य-भिचारसंभवे सदृशे च बाधासंभवे तल्लक्षणमेव दूषितं स्यादिति सर्वत्रानाश्वासः । तथाचोक्तम्—“ हस्तस्पर्-शादिवान्धेन, विषमे पथि धावता । अनुमानप्रधानेन, चि-निपातो न दुर्लभः ” ॥ १ ॥ अनुमानं चात्रोपलक्षणमागमा-दीनामपि । साक्षादर्थसंवन्धाभावाद्दस्तस्पर्शनेव प्रवृत्तिरि-ति । तस्मात्प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणं, तेन च भूतव्यतिरिक्तस्या-त्मनो न ग्रहणम् । यत्तु चैतन्यं तेषूपलभ्यते तद्भूतत्वेव कायाकारपरिणतेष्वभिव्यज्यते मद्याङ्गेषु समुदिनेषु मद-शक्तिवदिति । तथा न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वाद् घटादिवदिति तदेवं भूतव्यतिरिक्तस्यात्मनोऽभावाद् भू-तानामेव चैतन्याभिव्यक्तिर्जलस्य बुद्बुदाभिव्यक्तिवदिनि । केषांचिन्नाकायतिकानामाकाशस्यापि भूतत्वेनाभ्युपगमाद्भू-तपञ्चकोपन्यासो न दोषायेति । ननु च यदि भूतव्य-

तिरिक्तोऽपरः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो न विद्यते कथं तर्हि सृज इति व्यपदेश इत्याशङ्क्याह—अथैषां कायाऽऽकारपरिणतौ चैतन्याभिव्यक्तौ सत्यां तदूर्ध्वं तेषामन्यतमस्य विनाशे—अपगमे—वायास्तेजसश्च, उभयोर्वा देहिना—देवदत्ताख्यस्य विनाशः—अपगमो भवति, ततश्च—सृज इति व्यपदेशः प्रचलते, न पुनर्जीवापगम इति भूताऽव्यतिरिक्त—चैतन्यवादिपूर्वपक्ष इति ।

अत्र प्रतिसमाधानार्थं निर्युक्तिरुदाह—

‘पंचरहं संजोय, अण्णमुण्णं च चयणाइगुणो ।

पंचिदियठाणाणं, ण अण्णमुण्णियं मुण्णइ अणो ॥३३॥

‘पंचरहं संजोय’ इत्यादि, पञ्चानां पृथिव्यादीनां भूतानां संयोगे—कायाकारपरिणामे चैतन्यादिकः । आदिशब्दात्—भाषाचक्रमणादिकश्च गुणो न भवतीति प्रतिज्ञा, अन्यादयस्त्वत्र हेतुत्वेनोपात्ताः । दृष्टान्तस्त्वभ्यूहः, सुलभत्वात्तस्य नोपादानम् । तत्रैवं चार्वाकः प्रष्टव्यः—यदेतद्भूतानां संयोगे चैतन्यमभिव्यज्यते तर्हि तेषां संयोगेऽपि स्वातन्त्र्य एव, आहोस्वित् परस्परपक्षेया पारतन्त्र्ये इति । किंचातः ? न तावत्स्वातन्त्र्यं, यत आह—‘अण्णमुण्णं च’ इति—चैतन्यादन्ये गुणा येषां तान्यन्यगुणानि, तथाहि—आधारकाठिन्यगुणा पृथिवी, द्रवगुणा आपः, पक्वगुणं तेजः, चलनगुणा वायुः, अवगाहदानगुणमाकाशमिति । यदि चा—प्रागभिहिता गन्धादयः पृथिव्यादीनामेकैकपरिहान्याऽन्ये गुणाश्चैतन्यादिति, तदेवं पृथिव्यादीन्यन्यगुणानि, चशब्दो द्वितीयविकल्पवक्रव्यतासूत्रनार्थः, चैतन्यगुणे साध्ये पृथिव्यादीनामन्यगुणानां सतां चैतन्यगुणस्य पृथिव्यादीनामेकैकस्याप्यभावात् तत्समुदायाच्चैतन्याख्यो गुणः सिद्धयतीति, प्रयोगस्तत्र भूतसमुदायः स्वातन्त्र्ये सति धर्मित्वेनोपादीयते, न तस्य चैतन्याख्यो गुणोऽस्तीति साध्यो धर्मः, पृथिव्यादीनामन्यगुणत्वात्, यो योऽन्यगुणानां समुदायस्तत्र तत्राऽपूर्वगुणात्पत्तिर्न भवतीति, यथा सिकतासमुदायं स्निग्धगुणस्य तैलस्य नात्पत्तिरिति, घटपटासमुदायं वा न स्तम्भाद्याविर्भाव इति, दृश्यं च कायं चैतन्यं, तदात्मगुणो भविष्यति, न भूतानामिति । अस्मिन्नेव साध्ये हेत्वन्तरमाह—‘पंचिदियठाणाणं’ इति—पञ्च च तानि स्पर्शनरन्मनघ्राणचक्षुःश्रोत्राख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानानि—अवकाशास्तेषां चैतन्यगुणाभावाच्च भूतसमुदाये चैतन्यम् । इदमत्र हृदयम्—लोकायतिकानां हि अपरस्य द्रष्टुरभ्युपगमादिन्द्रियाण्येव द्रष्टृणि । तेषां च यानि स्थानान्युपादानकारणानि तेषामचिद्रूपत्वाच्च भूतसमुदाये चैतन्यमिति, इन्द्रियाणां चाभूनि स्थानानि । तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिरात्मकत्वात्, घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात्, चक्षुर्गिन्द्रियस्य तेजस्तद्रूपत्वात्, एवं रसनन्द्रियस्याऽऽपः, स्पर्शनेन्द्रियस्य वायुरिति । प्रयोगश्चात्र—नेन्द्रियाण्युपलब्धिमन्ति तेषामचेतनगुणाऽऽरब्धत्वात्, यद्यदचेतनगुणाऽऽरब्धं तत्तदचेतनम्, यथा घटपटादीनि । एवमपि च भूतसमुदाये चैतन्याभाव एव साधितो भवति, पुनर्हेत्वन्तरमाह—‘ण अण्णमुण्णियं मुण्णइ अणो’ इति—इहेन्द्रियाणि प्रत्येकं

भूतात्मकानि तान्येवापरस्य द्रष्टुरभावाद् द्रष्टृणि तेषां च प्रत्येकं स्वविषयग्रहणादन्यविषयं चाप्रवृत्तानान्यदिन्द्रियज्ञानमन्यदिन्द्रियं जानातीत्यतो मया पञ्चापि विषया ज्ञाता इत्येवमात्मकः संकलनाप्रत्ययो न प्राप्नोति, अनुभूयते चायं, नस्मादकेनैव द्रष्टा भवितव्यम्, तस्यैव च चैतन्यं न भूतसमुदायस्यति, प्रयोगः पुनरेवम्—न भूतसमुदाये चैतन्यं, तदारब्धेन्द्रियाणां प्रत्येकविषयग्राहित्वे सति संकलनाप्रत्ययाभावात्, यदि पुनरन्यगृहीतमन्यन्यो गृहीत्याहवदत्तगृहीतं यक्षदत्तनापि गृहीतं नचैतद् दृष्टमिष्टं चेति । ननु च स्वातन्त्र्यपक्षेऽयं दोषः । यदा पुनः परस्परसापेक्षाणां संयोगपारतन्त्र्याभ्युपगमेन भूतानामेव समुदितानां चैतन्याख्यो धर्मः संयोगवशादाविर्भवति, यथा किंएवोदकाद्रिपु मद्याङ्गेषु समुदितेषु प्रत्येकमविद्यमानापि मदशक्तिरिति तदा कुतोऽस्य दोषस्यावकाश इति । ‘अत्रोक्तस्मृगाथोपात्तचशब्दाऽऽक्षिप्तमभिधीयतं—यत्तावदुक्तं यथा भूतैभ्यः परस्परसव्यपक्षसंयोगभागभ्यश्चैतन्यमुत्पद्यते, तत्र विकल्पयामः—किमसौ संयोगः संयोगिभ्यो भिन्नः अभिन्नो ? वा भिन्नश्चेत्यष्टभूतप्रसङ्गो नचान्यत्पञ्चभूतव्यतिरिक्तसंयोगाख्यभूतग्राहकं भवतां प्रमाणमस्ति प्रत्यक्षस्यैवैकस्याभ्युपगमात्तेन च तस्याग्रहणात् प्रमाणान्तराभ्युपगमे च तेनैव जीवस्यापि प्रदणमस्तु तथाऽभिन्नो भूतेभ्यो भूतानामेव संयोगस्तत्राप्येतद्विन्तनीयं किं भूतानि प्रत्येकं चेतनावन्ति, अचतेनावन्ति वा, यदि चेतनावन्ति तदा एकैन्द्रियसिद्धिस्तदा समुदायस्य पञ्चप्रकारचैतन्यापत्तिः, अथ अचेतनानि तत्राङ्का दोषो न हि यद्यत्र प्रत्येकमविद्यमानं तत्समुदाये भवदुपलभ्यते सिकतासु तैलवदित्यादिना । यदप्यत्रोक्तम्—यथा मद्याङ्गव्यविद्यमानाऽपि प्रत्येकं मदशक्तिः समुदाये प्रादुर्भवतीति । तदप्युक्तम्, यतस्तत्र किंएवादिपु या च यावती शक्तिरुपलभ्यते, तथाहि—किंएव वुमुत्तापनयनसामर्थ्यं भ्रमिजननसामर्थ्यं चोदकस्य तृडपनयनसामर्थ्यमित्यादिनेति, भूतानां प्रत्येकं चैतन्याऽनभ्युपगमे दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यम् । किं च—भूतचैतन्याभ्युपगमे मरणाऽभावो, मृतकायेऽपि पृथिव्यादीनां भूतानां सद्भावात्, नैतदस्ति, तत्र—मृतकायं वायास्तेजसो वा अभावान्मरणसद्भाव इत्यशिक्षितस्योक्तापः । तथाहि—मृतकायं शोफोपलब्धं वायांरभावः, कोथस्य च पक्विस्वभावस्य दर्शनाच्चात्रैरिति, अथ सूक्ष्मः कश्चिद्वायुविशेषोऽर्वा ततोऽपगत इति मतिरित्येवं च जीव एव नामान्तराभ्युपगतो भवति, यत् किंचिदेतत् । तथा न भूतसमुदायमात्रेण चैतन्याविर्भावः । पृथिव्यादिष्वेकत्र व्यवस्थापितेष्वपि चैतन्यानुपलब्धेः । अथ कायाकारपरिणतौ सत्यां तदभिव्यक्तिरिष्यते, तदपि न यतो लक्ष्यमयप्रतिमायां समस्तभूतसद्भावेऽपि जडत्वमेवोपलभ्यते । तदेवमन्यव्यतिरेकाभ्यामालोच्यमानो नायं चैतन्याख्यो गुणो भूतानां भवितुमर्हति, समुपलभ्यते चायं शरीरेषु । तस्मात् पारिशेष्यात् जीवस्यैवायमिति स्वदर्शनपक्षपानं विहायाङ्गीक्रियतामिति । यच्चोक्तं प्राग् न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्मास्ति, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेवैकमित्यादि, तत्र प्रतिविधीयते—यत्तावदुक्तम्—‘प्रत्यक्षमेवैकं

प्रमाणं नानुमानादिकम् ' इत्येतदनुपासितगुरोर्वचः । तथाहि—अर्थाऽविसंवादकं प्रमाणमित्युच्यते, प्रत्यक्षस्य च प्रामाण्यमेवं व्यवस्थाप्यते । काश्चित्प्रत्यक्षव्यक्तीर्धर्मित्वेनोपादाय प्रमाणयति—प्रमाणमेता अर्थाऽविसंवादकत्वादनुद्धूतप्रत्यक्षव्यक्त्वत् । न च ताभिरेव प्रत्यक्षव्यक्तीभिः स्वसंविदिताभिः परं व्यवहारयितुमयमीशस्तासां स्वसन्निविष्टत्वान्मूकत्वाच्च । प्रत्यक्षस्य नानुमानं प्रमाणमित्यनुमानेनैवानुमाननिरासं कुर्वेश्वार्वाकः कथं नोन्मत्तः स्यात् ? , एवं ह्यसौ तदप्रामाण्यं प्रतिपादयेत् । यथा नानुमानं प्रमाणं विसंवादकत्वादनुभूतानुमानव्यक्त्वदित्येतद्वानुमानम्, अथ परप्रसिध्यैतदुच्यते तदप्ययुक्तम्, यतस्तत्परप्रसिद्धमनुमानं भवतः प्रमाणम् ; अप्रमाणं वा ? । प्रमाणं चेत्कथमनुमानमप्रमाणमित्युच्यते, अथाऽप्रमाणं कथमप्रमाणेन सता तेन परः प्रत्याच्यते ? , परेण तस्य प्रामाण्येनाभ्युपगमत्वादिति चेत्तदप्यसांप्रतम्, यदि नाम परो मौढ्यादप्रमाणमेव प्रमाणमित्यध्यवस्यति किं भवताऽतिनिपुणेनापि तेनैवाऽसौ प्रतिपाद्यते ? , यो ह्यज्ञो गुडमेव विपमिति मन्यते किं तस्य मारयितुकोमनापि बुद्धिमता गुड एव दीयते ? . तदेवं प्रत्यक्षानुमानयोः प्रामाण्याप्रमाण्ये व्यवस्थापयतो भवनोऽनिच्छन्नाऽपि बलादायातमनुमानस्य प्रामाण्यम् । तथा स्वर्गापवर्गदेवतादेः प्रतिषेधं कुर्वन् भवान् केन प्रमाणेन करोति ? , न तावत्प्रत्यक्षेण प्रतिषेधः कर्तुं पार्यते, यतस्तत्प्रत्यक्षं प्रवर्तमानं वा तन्निषेधं विदध्यान्निवर्तमानं वा ? , न तावत्प्रवर्तमानं, नस्याऽभावविषयत्वविरोधात्, नापि निवर्तमानम्, । यतस्तच्च नास्ति तेन च प्रतिपत्तिरित्यसङ्गतम् । तथाहि—व्यापकविनिवृत्तौ व्याप्यस्यापि निवृत्तिरिष्यते, न चार्वाकदर्शितप्रत्यक्षेण समस्तवस्तुवर्णासः संभाव्यते, तत्कथं प्रत्यक्षविनिवृत्तौ पदार्थव्यावृत्तिरिति ? । तदेवं स्वर्गाऽऽदेः प्रतिषेधं कुर्वता चार्वाकेणाऽवश्यं प्रमाणान्तरमभ्युपगतम् । तथाऽन्याभिप्रायविज्ञानाभ्युपगमादत्र स्पष्टमेव प्रमाणान्तरमभ्युपगतम् । अन्यथा कथं परावबोधाय शास्त्रप्रणयनमकारि चार्वाकेणेत्यलमतिप्रसङ्गेन । तदेवं प्रत्यक्षान्यदपि प्रमाणमस्ति तेनात्मा सेत्स्यति किं पुनस्तदिति चेत्, उच्यते—अस्यात्मा, असाधारणतद्गुणोपलब्धेः, चक्षुरिन्द्रियवत् । चक्षुरिन्द्रियं हि न साक्षादुपलभ्यते । स्पर्शनादीन्द्रियाऽसाधारणरूपविज्ञानोत्पादनशक्त्या त्वनुमीयते । तथाऽऽत्मापि पृथिव्याद्यसाधारणचैतन्यगुणोपलब्धेरस्तीत्यनुमीयते, चैतन्यं च तस्यासाधारणगुण इत्येतत्पृथिव्यादिभूतसमुदाये चैतन्यस्य निराकृतत्वादवसेयम् । तथाऽस्यात्मा समस्तेन्द्रियोपलब्धार्थसंकलनाप्रत्ययसद्भावात् । पञ्चगवाक्षानन्योपलब्धार्थसंकलनाविधायकदेवदत्तवत्, तथाऽत्माऽर्थद्रष्टा नेन्द्रियाणि । तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थस्मरणात्, गवाक्षोपरमेऽपि तद्द्वारोपलब्धार्थस्मर्तृदेवदत्तवत् । तथाऽर्थापत्याप्यात्मास्तीत्यवसीयते, तथाहि—सत्यपि पृथिव्यादिभूतसमुदाये लेप्यकर्मादौ न सुखदुःखच्छाद्वेपप्रयत्नादिक्रियाणां सद्भाव इत्यतः सामर्थ्यादवसी-

यते । अस्ति भूतातिरिक्तः कश्चित्सुखदुःखेच्छादीनां क्रियाणां समवायिकारणं पदार्थः, स चात्मेति, तदेवं प्रत्यक्षानुमानादिपूर्विकाऽन्याप्यर्थापत्तिरभ्यूह्या । तस्यास्त्वदं लक्षणम्—“ प्रमाणपदकविज्ञातो, यत्राऽर्थो नाऽन्यथाभवन् । अदृष्टं कल्पयेदन्यं, सार्थापत्तिरुदाहृता ” ॥१॥ तथाऽऽगमादप्यस्तित्वमवसेयम् । स चायमागमः—“ अस्थि मे आया उववाइए ” इत्यादि । यदि वा—किमत्राऽपरप्रमाणचिन्तया ? , सकलप्रमाणज्येष्ठेन प्रत्यक्षेणैवात्माऽस्तीत्यवसीयते । तद्गुणस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वात् । ज्ञानगुणस्य च गुणिनोऽनन्यत्वात् प्रत्यक्ष एवाऽऽत्मा, रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वेन पटाऽऽदिप्रत्यक्षवत्, तथाहि—अहं सुखी अहं दुःखी एवमाद्यहं—प्रत्ययग्राह्यश्चात्मा प्रत्यक्षः, अहंप्रत्ययस्य स्वसंविद्रूपत्वादिति । ममेदं शरीरं पुराणं कर्मेति च शरीराद्धेदेन निर्दिश्यमानत्वादित्यादीन्यन्यान्यपि प्रमाणानि जीवसिद्धावभ्यूह्यानीति । तथा यदुक्तम्—न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वात् घटादिवदिति, एतदप्यसमीचीनम्, हेतोरसिद्धत्वात्, तथाहि—न भूतानां कार्यं चैतन्यं, तेषामतद्गुणत्वात् भूतकार्यचैतन्ये संकलनाप्रत्ययासंभवाच्च इत्यादिनोक्तप्राम्यम्, अतोऽस्यात्मा भूतव्यतिरिक्तो ज्ञानाधार इति स्थितम् । ननु च किं ज्ञानाधारभूतेनात्मना ज्ञानाद्धेदेनाश्रितेन ? , यावता ज्ञानादेव सर्वसंकलनाप्रत्ययादिकं सेत्स्यति, किमात्मनान्तर्गडकल्पेनेति । तथाहि—ज्ञानस्यैव चिद्रूपत्वाद् भूतैरचतनैः कायाकारपरिणतैः सह संबन्धे सति सुखदुःखेच्छाद्वेपप्रयत्नक्रियाः प्रादुष्यन्ति तथा संकलनाप्रत्ययो भवान्तरगमनं चेति । तदेवं व्यवस्थिते किमात्मना कल्पितेनेति ? , अत्रोच्यते—न ह्यात्मानमेकमाधारभूतमन्तरेण संकलनाप्रत्ययो घटते, तथाहि—प्रत्येकमिन्द्रियैः स्वविषयग्रहणे सति परविषये चाप्रवृत्तेरेकस्य च परिच्छेत्तुरभावात् । मया पञ्चापि विषयाः परिच्छिन्ना इत्यात्मकस्य संकलनाप्रत्ययस्याभाव इति । आलयविज्ञानमेकमस्तीति चेत्, एवं सत्यात्मन एव नामान्तरं भवता कृतं स्यात् । न च ज्ञानाख्या गुणो गुणिनमन्तरेण भवतीत्यवश्यम्—आत्मना गुणिना भाव्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । सूत्रमान्तरिनदूरार्थाः कस्यचित्प्रत्यक्षा अनुमेयत्वात् क्षितिधरकन्धराधिकरणधूमध्वजवत् । एवं चन्द्रसूर्योपरागादिसूत्रकज्योतिर्ज्ञानाविसंवादान्यथाऽनुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वाच्याः । तदेवमाप्तं सर्वविदा प्रणीत आगमः प्रमाणमेव । तदप्रामाण्यं हि प्रणायकदोषनिवन्धनम् : “ रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैते दोषा—स्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ” ॥ १ ॥ इति वचनात् । प्रणेतुश्च निर्दोषत्वमुपपादितमेव । इति सिद्ध आगमादप्यात्मा—“ एगं आया ” इत्यादिवचनात् । तदेवं प्रत्यक्षानुमानागमैः सिद्धः प्रमाता । स्या० १७ श्लोकः ।

प्रमाता प्रत्यक्षादिप्रसिद्ध आत्मा ॥५५॥

अतति—परापरपर्यायान् सनतं गच्छातीत्यात्मा—जीवः । रत्ना० ७ परि० । (अस्य टीका रत्नाकरावतारिकाग्रन्थादवसेया) (शून्यवादनिराकरणपूर्विकाऽऽत्मत्वसिद्धिः चित्तरतः स्याद्वादमञ्जरीग्रन्थादवसेया)

(१४) साम्प्रतं कस्या दिश आगतोऽहमिति प्रकृतमनु-
स्मियते । यो हि ' सोऽहम् ' इत्यनेनाहङ्कारज्ञानेनात्मोल्लेखेन
पूर्वादिदिश आगतमात्मानमवच्छिन्नसन्ततिपतितं द्रव्यार्थ-
तया नित्यम् ; पर्यायार्थतया त्वनित्यं जानाति स पर-
मार्थेन आत्मवादीति । सूत्रदृश्यते—

अथि मे आया उवाड्ये, जो इमाओ दिसाओ अ-
णुदिसाओ वा अणुसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ अणुदि-
साओ, सोहं । (सूत्र-४४) आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

(अस्य सूत्रस्य व्याख्या चतुर्थभागात्-२५२६ पृष्ठ करि-
ष्यमाणादवगन्तव्या)

से आयावादी, लोगावादी, कम्मावादी, किरियावादी ।
(सूत्र-५)

' से ' इति-यो भ्रान्तः पूर्वं नारकनिर्यङ्गनरामराद्यासु
भावदिक्षु पूर्वाद्यासु च प्रज्ञापकदिक्षु अक्षयिकामूर्तादिल-
क्षणोपेतमात्मानमवैति स इत्थंभूत आत्मवादीति आत्मानं
वदितुं शीलमस्येति । यः पुनर्यत्नमात्मानं नाभ्युपगच्छति ।
सोऽनात्मवादी; नास्तिक इत्यर्थः । योऽपि सर्वव्यापिनं नित्यं
क्षणिकं वाऽऽत्मानमभ्युपैति; सोऽप्यनात्मवादेव यतः सर्व-
व्यापिनो निष्क्रियत्वाद्भवान्तरसंक्रान्तिर्न स्यात्सर्वथा नित्य-
त्वेऽपि अप्रच्युतानुत्पत्तिस्थिरैकस्वभावं नित्यमिति कृत्वा म-
रणाऽभावेन भवान्तरसंक्रान्तिरेव न स्यात्, सर्वथा क्षणि-
कत्वेऽपि । निर्मूलविनाशात् सोऽहमित्यनेन पूर्वोत्तरानु-
धानं न स्यात् । य एव चात्मवादी स एव परमार्थतो लो-
कवादी । यतो-लोकयतीति लोकः-प्राणिगणस्यं वदितुं शी-
लमस्येत्यनेन चात्माद्वैतवादिनिरालेनात्मवद्वन्मुक्तम्, यदि
वा-लोकाऽऽपतीति लोकः-चतुर्दशरज्ज्वात्मकः, प्राणिगणो
वा, तत्राऽऽपतितुं शीलमस्येत्यनेन च विशिष्टाकाशखण्डस्य
लोकसंज्ञा चेदिता, नत्र च जीवास्तिकायस्य संभवेन जीवा-
नां गमनागमनमावेदितं भवति । य एव च दिगादिगमनपरि-
ज्ञानेनात्मवादी लोकवादी च संवृत्तः स एवासुमान् क-
र्मवादी कर्म-ज्ञानावरणीयादि तद्वदितुं शीलमस्य यतो हि
प्राणिनो मिथ्यात्वाविग्नप्रमादकपाययोगैः पूर्वं गत्या-
दियोग्यानि कर्माण्याददेते, पश्चात्तासु तासु विरूपरूपासु
योनिधूपद्यन्ते । कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मक-
मवसेयमिति । अनेन च कालयदृच्छानियतीश्वरात्मवा-
दिनो निरस्ता द्रष्टव्याः । तथा य एव कर्मवादी; स एव
क्रियावादी । यतः कर्म योगनिमित्तं यध्यते; योगश्च-व्या-
पारः, स च क्रियारूपः, अतः कर्मणः कार्यभूतस्य वदनात्त-
त्कारणभूतायाः क्रियायाः अप्रत्यक्षत्वे परमार्थतो वादीति
क्रियायाश्च कर्मनिमित्तत्वं प्रसिद्धमागमे, स चायमागमः-
" जाव णं भंते ! एस जीवे सया समियं एयइ वेयइ चल-
ति फंदति घट्टति तिप्पति जाव तं तं भावं परिणमति
ताव(वे)च णं अट्टविहवंधप वा सत्तविहवंधप वा छुव्विहवंध-
धप वा एकविहवंधप वा णो णं अबंधप." इति । एवं च
कृत्वा य एव कर्मवादी स एव क्रियावादीति । अनेन
च सांख्यमिमममात्मनोऽक्रियावादित्वं निरस्तं भवति ।

साम्प्रतं पूर्वोक्तां क्रियामात्मपरिणतिरूपां विशिष्टकालाभि-

धायिना तिष्ठप्रत्ययेनाभिदधदहप्रत्ययसाध्यस्यात्मनस्तद्भव
एवावाधिमनःपर्यायकवलज्ञानजातिस्मरणव्यतिरेकैरेव त्रि-
कालसंस्पर्शिना मतिज्ञानेन सद्भावावगमं दर्शयितुमाह—

अकरिस्सं च हं कारेयसुं च हं करओ आवि समणुणे
भविस्सामि । (सूत्र-६)

इह भूतवर्त्तमानभविष्यत्कालापेक्षया कृतकारितानुमति-
भिर्नवविकल्पाः संभवन्ति, ते चाभी-अहमकार्पमचीकरमहं
कुर्वन्तमन्यमनुज्ञासिपमहं करोमि कारयाम्यनुजानाम्यह-
मिति करिष्याम्यहं कारयिष्याम्यहं कुर्वन्तमन्यमनुज्ञास्या-
म्यहमिति, एतेषां च मध्ये आद्येनो सूत्रेणैवोपात्तौ तदुपा-
दानाच्च तन्मध्यपानिनां सर्वेषां प्रदणम्, अस्यैवार्थस्यावि-
ष्करणाय द्वितीयो विकल्पः । " कारवसुं चऽहमिति " सूत्रे-
णोपात्तः, एते च चकारद्वयोपादानादपिशब्दोपादानाच्च म-
नोवाक्यायैश्चिन्त्यमानाः सप्तविंशतिः २७ भेदा भवन्ति, अय-
मत्र भावार्थः-अकार्पमहमित्यत्राहमित्यनेनात्मोल्लेखिना वि-
शिष्टक्रियापरिणतिरूप आत्मा अभिहितस्तनश्चायं भावार्थो
भवति-स एवाऽहं येन मयास्य देहादेः पूर्वं यौवनावस्था-
यामिन्द्रियवशंगत विषयविषमोहितान्धचेतसा तत्तदका-
र्यानुष्ठानपरायणेनानुकूल्यमनुष्ठितम् । उक्तञ्च-" विहवाव-
लेयनडिण्हिं, जाइ कीरंति जोव्वणमणं । वयपरिणामे
सरियाइ, ताइ हियप खुडुक्कंति" ॥ १ ॥ तथा अचीकरमह-
मित्यनेन परापकार्यादौ प्रवर्त्तमानो मया प्रवृत्तिं कारितः,
तथा कुर्वन्तमन्यमनुज्ञातवानित्येवं कृतकारितानुमतिभि-
र्भूतकालाभिधानं, तथा करोमीत्यादिना वचनत्रिकेण व-
र्त्तमानकालोल्लेखः, तथा करिष्यामि कारयिष्यामि कुर्व-
तोऽन्यान्प्रति समनुष्ठापरायणो भविष्यामीत्यनागतकालो-
ल्लेखः, अनेन च कालत्रयसंस्पर्शेन देहान्द्रियातिरिक्तस्यात्मनो
भूत-वर्त्तमान-भविष्यत्कालपरिणतिरूपस्यास्तित्वावगतिरा-
वेदिता भवति, सा च-नैकान्तक्षणिकनित्यवादिनां संभव-
तीत्यतोऽनेन ते निरस्ताः क्रियापरिणामेनात्मनः परिणा-
मित्वाभ्युपगमादिति, एतदनुसारेणैव संभवानुमानादती-
तानागतयोरपि भवयोरामास्तित्वमवसेयम् । यदि वा—
अनेन क्रियाप्रबन्धप्रतिपादनेन कर्मण उपादानभूतायाः
क्रियायाः स्वरूपमावेदिनमिति ।

अथ किमेतावत्य एव क्रिया ; उतान्या अपि सन्तीत्येता-
प्येत्याह—

एयावंति सव्वावंति लोगांसि कम्मसमारंभा परिजाणि-
यव्वा भवंति । (सूत्र-७)

एतावन्तः सर्वेऽपि लोके प्राणिसंघाते कर्मसमारम्भाः-
क्रियाविशेषा ये प्रागुक्ताः अतीतानागतवर्त्तमानभेदेन कृत-
कारितानुमतिभिश्चाशेषक्रियानुयायिना च करोतिना स-
र्वेषां संग्रहादित्येतावन्त एव परिज्ञातव्या भवन्ति; नान्ये
इति । परिज्ञा च ह्यप्रत्याख्यानभेदाद् द्विधा, तत्र ह्यपरिज्ञाया-
मात्मनो बन्धस्य चास्तित्वमेतावद्विरेव सर्वैः कर्मसमार-
म्भैर्ज्ञातं भवति प्रत्याख्यानपरिज्ञाया च सर्वे पापोपादान-
हेतवः—कर्मसमारम्भाः प्रत्याख्यातव्या इति । इयंता
सामान्येन जीवास्तित्वं साधितम् ।

अधुना तस्यैवात्मनो दिगादिभ्रमणहेतूपदर्शनपुरस्सरमपा-
यान् प्रदर्शयितुमाह—यदि वा-यस्तावदात्मकर्मादिवादी स
दिगादिभ्रमणान्मोक्षयते इतरस्य तु विपाकान्दर्शयितुमाह—

अपरिष्ठायकम्मा खलु अयं पुरिसे जो इमाओ दिसा-
ओ अणुदिसाओ अणु संचरइ, सव्वाओ दिसाओ स-
व्वाओ अणुदिसाओ साहेति । (सूत्र-८)

‘अपरिष्ठाये’ त्यादि, योऽयं पुरि शयनात्पूर्णः सुखदुः-
खानां वा पुरुषो जन्तुर्मनुष्यो वा, प्राधान्याच्च पुरुषस्यो-
पादानम्, उपलक्षणं चैतत्, सर्वोऽपि चतुर्गत्यापन्नः प्राणी
गृह्यते दिशोऽनुदिशो वा अनुसञ्चरति, सः अपरिज्ञातकर्मा-
अपरिज्ञातं कर्माऽनेनेत्यपरिज्ञातकर्मा, खलुरवधारणे, अप-
रिज्ञातकर्मैव दिगादौ भ्रम्यति नेतर इति, उपलक्षणं चैतद्
अपरिज्ञाताऽऽत्मा अपरिज्ञातक्रियश्चेति यश्चापरिज्ञातकर्मा
स, सर्वा दिशः सर्वाश्चानुदिशः ‘साहेति’ स्वयंकृतेन कर्मणा
सहानुसञ्चरति, सर्वग्रहणं सर्वासां प्रज्ञापकदिशां भावदिशां
च उपलक्षणार्थम् ।

स यदामोति तद्दर्शयति—

अणोरूवाओ जोणीओ संधेइ, विरुवरूवे फासे पडि-
संवेदेइ । (सूत्र-९)

आचा० । (कति जीवोत्पत्तिस्थानानि इति ‘जोणि’ शब्दे
चतुर्थभागे वक्ष्यते ।) एताश्चानेकरूपा योनीर्दिगादिषु प-
र्यटन्नपरिज्ञातकर्माऽसुमान् ‘संधेइ’ त्ति-सन्धयति सन्धि-
करोत्यात्मना सहाऽविच्छेदेन संघट्टयतीत्यर्थः, “सन्धावइ”
त्ति-पाठान्तरं, सन्धावति; पौनःपुन्येन तासु गच्छन्तीत्यर्थः,
तत्सन्धाने च यदनुभवति तद्दर्शयति-विरूपं वीभत्सममनोहं
रूपं स्वरूपं-येषां स्पर्शानां दुःखोपनिपातानां ते तथा स्पर्शी-
श्रिता दुःखोपनिपाताः स्पर्शा इत्युक्तास्तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश
इति कृत्वा उपलक्षणं चैतन्मानस्योऽपि वेदना ग्राह्या अ-
तस्तानेवंभूतान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति-अनुभवति प्रति-
ग्रहणात्प्रत्येकं शरीरान्मानसांश्च दुःखोपनिपातानुभवनी-
त्युक्तं भवति स्पर्शग्रहणं चेह सर्वसंसारान्तर्वर्तिजीवराशिसं-
ग्रहार्थं, स्पर्शेनेन्द्रियस्य सर्वजीवव्यापित्वात्, अत्रेदमपि व-
क्तव्यं, सर्वान्विरूपरूपान् रसगन्धरूपशब्दान् प्रतिसंवेदय-
तीति विरूपरूपत्वञ्च स्पर्शानां कार्यभूतानाम् विचित्रकर्मांद्-
यात् कारणभूताद्भवतीति वेदितव्यं, विचित्रकर्मांदयाच्चा-
परिज्ञातकर्मा संसारी स्पर्शादीन्विरूपरूपांस्तपु तेषु योन्य-
न्तरेषु विपाकतः परिसंवेदयतीति, आह च—

“तैः कर्मभिः स जीवो, विवशः संसारचक्रमुपयाति ।
द्रव्यक्षेत्राद्वाभा-वभिन्नमावर्तते बहुशः ॥ १ ॥
नरकेषु देवयोनिषु, तिर्यग्योनिषु च मनुजयोनिषु च ।
पर्यटति घटीयन्त्रव-दात्मा विभ्रच्छरीराणि ॥ २ ॥
सनतानुवद्धमुक्तं, दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् ।
तिर्यक्षु भयलुत्तृह-वधादिदुःखं सुखं चालयम् ॥ ३ ॥
सुखदुःखं मनुजानां, मनःशरीराश्रये बहुविकल्पं ।
सुखमेव हि देवानां, दुःखं स्वल्पं च मनसि भवम् ॥ ४ ॥
कर्मानुभावदुःखिन, एवं मोहान्धकारगहनवति ।

अथ इव दुर्गमार्गे, भ्रमति हि संसारकान्तरे ॥ ५ ॥
दुःखप्रतिक्रियार्थं, सुखाभिलाषाच्च पुनरपि तु जीवः ।
प्राणिवधादीन् दोषा-नधितिष्ठति मोहसंछन्नः ॥ ६ ॥
वध्नाति ततो बहुविध-मन्यत्पुनरपि नवं सुबहु कर्म ।
तेनाथ पच्यते पुन-रश्नेरग्निं प्रविश्यैव ॥ ७ ॥
एवं कर्माणि पुनः, पुनः सम्बन्धेस्तथैव सुञ्च्यते ।
सुखकामो बहुदुःखं, संसारमनादिकं भ्रमति ॥ ८ ॥
एवं भ्रमतः संसा-रसागरे दुर्लभं मनुष्यत्वम् ।
संसारस्य महत्त्वं, त्वधर्मदुष्कर्मयाहुल्यैः ॥ ९ ॥
आर्यो देशः कुलरूप-सम्पदायुश्च दीर्घमारोग्यम् ।
यतिसंसर्गः श्रद्धा, धर्मश्रवणं च मतितैश्चयम् ॥ १० ॥
एतानि दुर्लभानि, प्राप्तवतोऽपि दृढमोहनीयस्य ।
कुपथाकुलेऽर्हदुक्तोऽ-तिदुर्लभो जगति सन्मार्गः ” ॥ ११ ॥

यदि वा-योऽयं पुरुषः सर्वा दिशोऽनुदिशश्चानुसञ्चरति
तथा-अनेकरूपा योनीः सन्धावति विरूपविरूपांश्च स्पर्शान्
प्रतिसंवेदयति ‘सोऽविज्ञातकर्मा’ अविज्ञातम्-अविदितं क-
र्म क्रिया-व्यापारो मनोवाङ्मयलक्षणः, अकार्षमहं, करोमि,
करिष्यामीत्येवंरूपः जीवोपमर्दात्मकत्वेन बन्धहेतुः सावद्यो
येन सोऽयमविज्ञातकर्मा, अविज्ञातकर्मत्वेन च तत्र तत्र
कर्मणि जीवोपमर्दादिके प्रवर्तते येन येनास्वाष्टविधकर्म-
बन्धो भवति, तदुदयाच्चानेकरूपयोन्यनुसन्धानं विरूपरूप-
स्पर्शानुभवश्च भवतीति ।

यद्येवं ततः किमित्यत आह—

तत्थ खलु भगवता परिष्ठा पवेइया । (सूत्र-१०)

(अस्य सूत्रस्य व्याख्या ‘परिष्ठा’ शब्दे पञ्चमे भागे
करिष्यते) आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

अमुमेवार्थं निर्युक्तिरुदाह—

तत्थ अकारि करिस्सं-ति बंधचिंता कया पुणो होइ ।

सहसंमइया जाणइ, कोऽई पुण हेउजुत्तीए ॥ ६७ ॥

तत्र—कर्मणि—क्रियाविशेषे, किम्भूत इत्याह—“अकारि
करिस्संति” अकारीति-कृतवान् ‘करिस्संति’ करिष्या-
मीत्यनेनातीतानागतोपादानेन तन्मध्यवर्तिनो वर्तमानस्य
कारितानुमत्योश्चोपसंग्रहात्-नवापि भेदा आत्मपरिणाम-
त्वेन योगरूपा उपात्ता द्रष्टव्याः, तत्रानेनात्मपरिणामरूपेण
क्रियाविशेषेण बन्धचिन्ता कृता भवति, बन्धस्योपादान-
मुपात्तं भवति, “कर्मयोगनिमित्तं वध्यत” इति वचनात्,
एतच्च कश्चिज्ज्ञानाति आत्मना सह या सन्मतिः स्वमति-
र्वाऽवधिमनःपर्यायकेवलज्जातिस्मरणरूपा तथा जानाति,
कश्चिच्च पक्षधर्माऽन्वयव्यतिरेकलक्षणया हेतुयुक्तेति ।

अथ किमर्थमसौ कटुकविपाकेषु कर्माश्रवहेतुभूतेषु क्रि-
याविशेषेषु प्रवर्तते इत्याह—

इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाई-
मरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं । (सूत्र-११)

तत्र जीवितमिति-जीवन्त्यनेनायुष्कर्मणेति जीवितं-प्राण-
धारणं, तच्च प्रणिप्राणि स्वसंविदितमिति कृत्वा प्रत्यक्षास-
न्नवाचिना इदमा निर्दिशति चशब्दो वक्ष्यमाणजात्यादिसमु-
च्चयार्थः, एवकारोऽवधारणे, अस्यैव जीवितस्यार्थे परि-

फलसुसारस्य तद्विल्लनाविलसितचञ्चलस्य वक्षपायस्य दी-
वसुस्यार्थं क्रियासु प्रवर्तते । तथा हि-जीविष्याम्यहमरोगः
सुखेन भोगान् भोक्ष्ये ततो व्याध्यपनयनार्थं स्नेहापान-
लावकपिशितभक्षणादिषु क्रियासु प्रवर्तते. तथा अरण्यस्य
सुखस्य हनेऽभिमानग्रहाकुलितचेता वक्षारम्भपरिग्रहाद्
वदशुभं कर्माऽऽदत्ते, उक्तञ्च—

“ हे वाससी प्रवरयोपिदपायशुद्धा.

शय्यासनं कविवरस्तुरगो रथा वा ।

काले भिषग्निगमिताशनपानमात्रा.

राशः पराक्रमिव सर्वमवेहि शेषम् ॥ १ ॥

पुष्ट्यर्थमग्नमिह यन्प्रणिधिप्रयोगैः,

संप्रासदोपकलुषो नृपतिस्तु भुङ्क्तु ।

यन्निर्भयः प्रशमसौख्यरतिश्च भैक्षं,

तत् स्वादुतां भृशमुपैति न पार्थिवाऽन्नम् ॥ २ ॥

भृत्येषु मन्त्रिषु सुतेषु मनोरमेषु,

कान्तासु वा मधुमदाङ्कुरितेक्षणासु ।

विश्रम्भमेति न कदाचिदपि क्षितीशः,

सर्वाभिशङ्कितमतेः कतरन्तु सौख्यम् ” ॥ ३ ॥

तदेवमनवबुद्धतरुणकिशलयगलाशञ्जलजीवितरतयः क-
र्माऽऽश्रयेषु जीवितापमर्दादिरूपेषु प्रवर्तन्ते. तथा अस्त्यैव
जीवितस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तन्ते ।
तथा परिवन्दनम्-संस्तवः; प्रशंसा तदर्थमचेष्टनं, तथा हि-
अहं मयूगादिपिशिताशनाद्वली तेजसा देदीप्यमानो देव-
कुमार इव लोकानां प्रशंसास्पदं भविष्यामीति माननम्-अ-
भ्युत्थानासनदानाञ्जलिप्रग्रहादिरूपं तदर्थं वा चेष्टमानः
कर्माऽऽचिनोति, तथा पूजनं-पूजा द्रविणवस्त्राभ्रपानसत्का-
रप्रणामसेवाविशेषरूपं तदर्थं च प्रवर्त्तमानः क्रियासु कर्मा-
श्रवैरात्मानं सम्भावयति, तथा हि-वीरभोग्या वसुधरेति
मत्वा पराक्रमते, दण्डभयान्सर्वाः प्रजा विभ्यतीति दण्ड-
यति, इत्येवं राशामन्यपामपि यथासम्भवमायोजनीयम्,
अत्र च वन्दनादीनां द्वन्द्वसमासं कृत्वा तादर्थ्यं चतुर्थी
विधेया, परिवन्दनमाननपूजनाय जीवितस्य कर्माश्रयेषु
प्रवर्त्तन्ते इति समुदायार्थः । न केवलं परिवन्दनाद्यर्थमेव
कर्मादत्ते, अन्यार्थमप्यादत्त इति दर्शयति—जातिश्च मर-
णञ्च मोचनञ्च जातिमरणमोचनमिति समाहारद्वन्द्वात्ता-
दर्थ्यं चतुर्थी, एतदर्थं च प्राणिनः क्रियासु प्रवर्त्तमानाः क-
र्माददत्ते, तत्र जात्यर्थं कौञ्चारिवन्दनादिकाः क्रिया विधत्ते,
तथा यान् यान् कामान् ब्राह्मणादिभ्यो ददाति तांस्तान-
न्यजन्मनि पुनर्जानो भोक्ष्यते, तथा मनुनाऽप्युक्तम्—“ वारि-
दस्तुतिमाप्नोति, सुखमक्षयमन्नदः । तिलप्रदः प्रजामिष्टा-
मायुष्कमभयप्रदः ” ॥१॥ अत्र चैकमेव सुभाषितम्-अभयप्र-
दानमिति; तुल्यमध्ये कणिकावदिति एवमादिकुमारगोपदेशात्
हिंसादौ प्रवृत्तिं विदधाति, तथा मरणार्थमपि पितृपिण्डदा-
नादिषु क्रियासु प्रवर्त्तते, यदि वा-ममानेन सम्बन्धी व्या-
पादितस्तस्य वैरनिर्यातनार्थं वधवन्धादौ प्रवर्त्तते, यदि वा-
मरणनिवृत्त्यर्थमात्मनो दुर्गाद्युपयाचिनमजादिना वलिं वि-
धत्ते, यशोधर इव पिष्टमयकुक्कुटेन. तथा सुकृत्यर्थमज्ञाना-
वृत्तचतसः पञ्चाग्नितपोऽनुष्ठानादिकेषु प्राण्युपमर्हकारिषु

प्रवर्त्तमानः कर्माऽऽदत्ते, यदि वा-जातिमरणयोर्विमो-
चनाय हिंसादिकाः क्रियाः कुर्वते, “ जाह्नमरणभोय-
णाप ” चि-पाठान्तरम्, तत्र भोजनार्थं कृप्यादिकर्मसु
प्रवर्त्तमाना वसुधाजलज्वलनपवनवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चे-
न्द्रियव्यापत्तये व्याप्रियन्त इति । तथा दुःखप्रतिघात-
मुररीकृत्यात्मपरिवारार्थमारम्भानासेवन्ते, तथा हि-व्या-
धिचेदनार्ता लावकपिशितमदिराद्यासेवन्ते, तथा वनस्प-
तिमूलत्वक्पत्रनिर्यासादिसिद्धशतपाकादिनैलार्थमग्न्यादि-
समारम्भेण पापं कुर्वन्ति, स्वतः कारयन्त्यन्यैः कुर्वतोऽ-
न्यान् समनुजानत इत्येवमतीतानागतकालयोरपि मनोवा-
क्यायोगैः कर्माऽऽदानं विदधतीत्यायोजनीयम् । तथा दुःख-
प्रतिघातार्थमेव सुखोत्पत्त्यर्थं च कलत्रपुत्रगृहोपस्कराद्या-
ददने तन्नाभपालनार्थं च तासु तासु क्रियासु प्रवर्त्तमानाः
पापकर्माऽऽसेवयन्त इति । उक्तञ्च—“ आदौ प्रतिष्ठाधिगमे प्र-
यासां, दारं पृष्ठं पश्चाद् गृहिणः सुतेषु । कर्तुं पुनस्तेषु गुण-
प्रकर्षं, चेष्टा नदुष्टैः पदलङ्घनाय ” ॥ १ ॥ तद्वैभूतैः क्रिया-
विशेषैः कर्मोपादाय नानादिष्वनुसञ्चरन्ति अनेकरूपासु च
योनिषु सन्धावन्ति विरूपरूपांश्च स्पर्शान् प्रतिसेवेदयन्ति,
इत्येतज्ज्ञात्वा क्रियाविशेषनिवृत्तिर्विधेयेति ।

एतावन्त एव च क्रियाविशेषा इति दर्शयितुमाह—

एयावन्ति सन्धावन्ति लोगंसि कम्मसमारम्भा परि-
जाणियन्वा भवन्ति । (सूत्र-१२)

‘ एतावन्ती ’ त्यादि ‘ एयावन्ति सन्धावन्ति ’ इति-एतौ
शब्दौ मागधदेशीभाषाप्रसिध्या एतावन्तः सर्वेऽपीत्येत-
त्पर्यायी एतावन्त एव सर्वस्मिन् लोके-धर्माऽधर्मास्ति-
कायावच्छिन्नं नभःखण्डे ये पूर्वं प्रतिपादिताः कर्मसमार-
म्भाः-क्रियाविशेषाः नैवेभ्यांऽधिकाः केचन सन्तीत्येवं प-
रिज्ञानव्या भवन्ति, सर्वेषां पूर्वोपादानादिति भावः,
तथा हि-आत्मपरोभयैहिकामुष्मिकाऽतीताऽनागतवर्तमान-
कालकृतकारिताऽनुमतिभिरारम्भाः क्रियन्ते, ते च सर्वेऽपि
प्रागुपात्ता यथा सम्भवमायोज्या इति ।

एवं सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाध्य तदुपमर्हकारिणां च
क्रियाविशेषाणां बन्धहेतुत्वं प्रदर्शयौपसंहारद्वारेण विरतिं
प्रतिपादयन्माह—

जस्सेते लोगंसि कम्मसमारम्भा परिष्साया भवन्ति से
हु मुणी परिष्सायकस्मे ति वेमि । (सूत्र-१३)

‘ जस्से ’ त्यादि, भगवान् समस्तवस्तुवेदी केवलज्ञानेन
साक्षादुपलभ्यैवमाह-यस्य-मुमुक्षोरेते-पूर्वोक्ताः कर्मसमा-
रम्भाः क्रियाविशेषाः कर्मणो वा ज्ञानावरणीयाद्यप्रकार-
स्य समारम्भा-उपादानहेतवस्ते च-क्रियाविशेषा एव परि-
समन्तात् ज्ञाताः-परिच्छिन्नाः कर्मबन्धहेतुत्वेन भवन्ति,
ह्रस्वधारणे, मनुते मन्यते वा जगतस्त्रिकालावस्थामिति
मुनिः स एव मुनिर्लेपरिज्ञया परिज्ञातकर्मा प्रत्याख्यान-
परिज्ञया च प्रत्याख्यातकर्मबन्धहेतुभूतसमस्तमनोवाक्का-
यव्यापार इति अनेन च मोक्षाङ्गभूते ज्ञानक्रिये उपात्ते
भवतो, न ह्याभ्यां विना मोक्षो भवति, यत उक्तम्—“ ज्ञान-
क्रियाभ्यां मोक्षः ” इति । इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थ-

विचारः कर्मबन्धहेतुविचारश्च सकलोद्देशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः, यदि वा-‘इति’-एतदहं ब्रवीमि यत्प्रागुक्तं संच वक्ष्ये तत् सर्वं भवगदन्तिके साक्षात् श्रुतेति । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (आत्माऽस्तित्वे बहुभङ्गाः क्रियावादिनः, अक्रियावादिनः, ते च ‘अक्रियावाद्’ शब्दे प्रथमभागे दर्शिताः । ‘किरियावाद्’ शब्दे तृतीयभागे च दर्शयिष्यामि ।)

आत्मास्तित्वं विस्तरेण—

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं-इहमेगेसिं णो सएणा भवइ । (सूत्र-१) । तं जहा-पुरच्छिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, पच्चच्छिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उत्तराओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उ-ह्वाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, अहोदिसाओ वा आगओ अहमंसि, अण्णयरीओ वा दिसाओ अण्ण-दिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेसिं णो णायं भवति । (सूत्र-२)

आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अनयोः सूत्रयोर्व्याख्यानं ‘सएणा’ शब्दे सप्तमभागे करिष्यते) (अत्रस्थनिर्युक्ति-गाथाव्याख्यानम् ‘दिसा’ शब्दे चतुर्थभागे करिष्यते) अत्र च सामान्यदिग्ग्रहणेऽपि यस्यां दिशि जीवानामवि-गानेन गत्यागती स्पष्टे सर्वत्र संभवनस्तस्यैवैहाधिकार इति तामेव निर्युक्तिरुत्साक्षाद्दर्शयति भावदिग्भावेन भाविनी सा-मर्थ्यादधिकृतैव यत्तत्तदर्थमन्वादिशश्चिन्तयन्नाह । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । तत्रेह-‘एवमेगेसिं णो णायं भवइ’ इत्यनेन केषांचिदेव संज्ञानिपेधात्केषांचित्तु भवतीत्युक्तं भ-वति । तत्र सामान्यसंज्ञायां प्रतिप्राणि सिद्धत्वात्तत्कारण-परिज्ञानस्य चेहाकिंचित्करत्वाद्विशिष्टसंज्ञायास्तु केषांचिदेव भावात्तस्याश्च भवान्तरगात्स्यात्मनः स्पष्टप्रतिपादने सोपयो-गित्वाद् सामान्यसंज्ञाकारणप्रतिपादनमनादृत्य विशिष्टसं-ज्ञायाः कारणं सूचकदर्शयितुमाह—

से जं पुण जाणेज्जा सह संमइयाए परवागरणेणं अण्णसिं अंतिए वा सोच्चा, तं जहा-पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, जाव अण्णयरीओ दिसाओ अण्ण-दिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेसिं जं णायं भवति-अत्थि मे आया उववाइए, जो इमाओ दिसा-ओ अण्णदिसाओ वा अण्णसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ अण्णदिसाओ, सोऽहं । (सूत्र-४)

आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अस्य सूत्रस्य व्याख्यान-म ‘दिसा’ शब्दे चतुर्थभागे करिष्यते)

इममेवार्थं निर्युक्तिरुद्दर्शयितुमना गाथात्रितयमाह—

जाणइ सयं मतीए, अण्णेसिं वाऽवि अंतिए सोच्चा ।

जाणगजणपणविओ, जीवं तह जीवकाए वा ॥६४॥

एत्थ य सह सम्मइय-त्ति जं एयं तत्थ जाणना होइ ।
ओहीमणपज्जवना-णकेवले जाइसरणे य ॥ ६५ ॥
परवइवागरणं पुण, जिणवागरणं जिणा परं नऽत्थि ।
अण्णेसिं सोच्चं ति य, जिणेहिं सव्वो परो अण्णो ॥ ६६ ॥

‘जाणइ’ त्यादि, ‘एत्थये’ त्यादि, ‘परे’ त्यादि, कश्चिदना-दिसंस्तुनौ पयंटन्नवध्यादिकया चतुर्विधया स्वकीयया मत्या जानाति । अनानुपूर्वीन्यायप्रकटनार्थं पश्चादुपात्तमप्यन्येषा-मित्येतत्पदं तावदाचष्टे अन्येषां वाऽनिश्चयज्ञानिनामन्तिके श्रुत्वा जानाति, तथा-‘जाणगजणपणविओ’ इत्यनेन परव्या-करणमुपात्तं, तेनायमर्थो-ज्ञापकस्तीर्थकृत् तत्प्रज्ञापितश्च जानाति यज्जानाति तत्स्वन एव दर्शयति—सामान्यतो ‘जी-वमि’ ति-अनेन चाधिकृतोद्देशकस्यार्थोधिकारमाह, तथा-‘जीवकायांश्च’ पृथ्वीकायादीन् इत्यनेन चोत्तरं पश्चा-मप्युद्देशकानां यथाक्रममधिकारार्थमाहेति, अत्र च—‘सह-म्मइय-त्ति-सूत्रे यत् पदं, तत्र ‘जाणण’-त्ति-ज्ञानमुपात्तं भवति. ‘मन’-ज्ञाने, मनने मनिरिति कृत्वा, तच्च किंभूतमिति दर्शयति—अनधिमनःपर्यायकवलजातिस्मरणरूपमिति, त-त्रावधिज्ञानी संख्ययानसंख्ययान्वा भवान् जानाति, एवं मनःपर्यायज्ञान्यऽपि, केवली तु नियमतोऽनन्तान्, जाति-स्मरणस्तु नियमतः संख्येयानिति, शेषं स्पष्टम् अत्र च-सहसम्मत्यादिपरिज्ञाने सुखप्रतिपत्त्यर्थं त्रयो दृष्टान्ताः प्रदर्श्यन्ते, तद्यथा-वसन्नपुरे नगरे जितशत्रू राजा, धारणी महादेवी, तयोर्द्धर्मरुच्यभिधानः सुतः । स च राजाऽन्यदा तापसत्वेन प्रव्रजितुमिच्छुर्द्धर्मरुचि-राज्ये स्थापयितुमुद्यतः, तेन च जननी पृष्टा किमिति तातो राज्यश्रियं त्यजति ?, तयोर्द्धर्मं किमनया चपलया नारकादिसकलदुःखहेतुभूतया स्वर्गापवर्गमार्गागलयाऽवश्यमपायिन्या परमार्थेन इह लोकेऽप्यभिमानमात्रफलयेत्यतो विहायैनां सकलसुखसाधनं धर्मं कर्तुमुद्यतः, धर्मरुचिस्तदाकर्णोक्तवान्यद्यं किमहं तात-स्यानिष्टो येनैवभूतां सकलदोषाश्रयणीं मयि नियोजयानि, सकलकल्याणहेतोर्द्धर्मात्प्रच्यावयतीत्यभिधाय पित्राऽनुज्ञा-तस्तेन सह तापसाश्रममगात्, तत्र च सकलास्तापस-क्रिया यथोक्ताः पालयन्नास्तं । अन्यदामावास्यायाः पूर्वाह्नि केनचित्तापसेनांक्तं यथा भोः भोः तापसाः श्वोऽनाकुटि-र्भवता अतोऽद्यैव समित्कुसुमकुशकन्दफलमूलाद्याहरणं कुरुतेतच्चाकर्ण्य धर्मरुचिना जनकः पूष्टस्ततः ! कियमनाकु-ट्टिरिति तेनोक्तं-पुत्र ! कन्दफलादीनामच्छेदनं तद्वद्यमावा-स्यादिके विशिष्टे पर्वदिवसे न वर्तते, सावद्यत्वाच्छेदनादि-क्रियायाः । श्रुत्वा चैतदसावचिन्तयत्-यदि सर्वदानाकुटिः स्याच्छोभनं भवेद्, एवमध्यवसायिनस्तस्यामावास्यायां तपोवनासन्नपथेन गच्छतां साधूनां दर्शनमभूत्ते च तेनाभि-हिताः किमद्य भवतामनाकुट्टिर्न सज्जाता येनाटवीं प्र-स्थिताः, तैरप्यभिहितं यथाऽस्माकं यावज्जीवमनाकुटिः, इत्यभिधायातिक्रान्ताः साधवस्तस्य च तदाकर्ण्येहापोह-विमर्शेन जातिस्मरणमुत्पन्नं-यथाहं जन्मान्तरे प्रव्रज्यां कृ-त्वा देवलोकसुखमनुभूयेहागत इति एवं तेन विशिष्टादिगा-गमनं स्वमत्या जातिस्मरणरूपया विज्ञातं, प्रत्येकबुद्धश्च जातः, एवमन्येऽपि वदकलचीरिश्रेयांसप्रभृतयोऽत्र योज्या

इति । परव्याकरणे त्विदमुदाहरणम्-गौतमस्वामिना भग-
वान्वर्द्धमानस्वामी पृष्ठो-भगवन् ! किमिति मे केवलदानं
नोपपद्यते ? भगवता व्याकृतम्-भो गौतम ! भवनोऽतीव
ममोपरि स्नेहोऽस्ति तद्वशात् तेनोक्तम्-भगवन्नवमेवं, कि-
न्नामिच्छः पुनरसौ मम भगवदुपरि स्नेहः ? ततो भगवता
तस्य बहुषु भवान्तरेषु पूर्वजन्यन्धः समावेदितः " चिरसं-
सिद्धो सि मे परिचिञ्चो सि मे गोयमा " इत्येवमादि, तच्च
वीथिकृद्वाक्यकरणमाकर्ण्य गौतमस्वामिनो विशिष्टदिगागम-
नादि विज्ञानमभूदिति । अन्यथचणे त्विदमुदाहरणम्-मल्लि-
न्वामिना पर्याप्तं राजपुत्राणामुद्गाढार्थमागतानामवधिज्ञानेन
तन्प्रतिषेधोपनयः यथा जन्मान्तरे संहितैरेव प्रव्रज्या कृता,
यथा च तत्फलं देवलोके जयन्ताभिधानविमानेऽनुभूतं
तथाऽऽख्यातं, तथाकार्यं ते लघुकर्मत्वात्प्रतिबुद्धा विशिष्ट-
दिगागमनविज्ञानं च सज्जानम्, उक्तञ्च- " किं च तय प-
रुद्धं जे च तथा भो ! जयनपवर्गमि । बुद्ध्या समयनिवद्धं,
देवा ! तं संभरह जानि " इति गाथात्रयतात्पर्यार्थः ।
आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

(१५) (भाष्यकारः) अन्यत्वादिद्वारत्रयव्याचिख्यासुराह-

अणत्तममुत्तं, शिञ्चत्तं चैव भन्नए समयं ।

कारणविभागाई-हेऊहिं इमाहिं गाहाहिं ॥ ३६ ॥

व्याख्या-अन्यत्वं देहात् अमूर्तत्वं स्वरूपेण नित्यत्वं चैव-
परिणामिनित्यत्वं भण्यते । समकम्-एकैकेन हेतुना त्रि-
तयमपि युगपदिति; एककालमित्यर्थः, कारणविभागा-
दिभिः-वक्ष्यमाणलक्षणैर्हेतुभिः इमाभिस्तिष्ठभिर्नियुक्तिगाथा-
भिरेवेति गाथार्थः ।

कारणविभागकारण-विण्णासवंधस्स पच्चा भावा ।

विरुद्धस्स य अत्थस्साऽ-पाउम्भावाऽविण्णासा य ॥ २२५ ॥

व्याख्या-कारणविभागकारणविनाशवन्धस्य प्रत्ययाभावा-
दिति-अत्राऽभावशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते कारणविभागा-
भावाच्च खलु जीवस्य पटादिरिव तन्त्वादिकारणविभागोऽ-
स्ति कारणाभावादेवं । एवं कारणविनाशाभावेऽपि यो-
ज्यम्, तथा बन्धस्य घाताऽऽवरणादिपुद्गलयंगलक्षणस्य
प्रत्ययाभावात्-हेतुत्वानुपपत्तेः, बन्धस्येति वक्ष्यमानव्याप्ति-
रिक्त्वबन्धज्ञापनार्थमसमासः । व्यतिरेकी चायमन्वयव्य-
तिरेकावर्थसाधकाविति दर्शनार्थमिति, तथा विरुद्धस्य
चार्थस्य पटादिनाशे भस्मादेरिव अप्रादुर्भावाद् अविनाशाच्च
अप्रादुर्भावे-अनुत्पत्तौ सत्यामविनाशाच्च हेतोर्जीवस्य नि-
त्यत्वम्, नित्यत्वाद्रमूर्तत्वम्, अमूर्तत्वाच्च देहादन्यत्वमिति
प्रतिपत्त्यानुगुण्यतो व्यत्ययेन साध्यानिर्देशः । वक्ष्यति च
नियुक्तिकारः-" जीवस्स सिद्धमेवं, शिञ्चत्तममुत्तमणत्तं "
इति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः, तत्राव्युत्पन्नविनेयासंमोह-
निमित्तं यथोपन्यासं तावद् द्वाराणि व्याख्याय पश्चा-
न्नियुक्तिकाराभिप्रायेण मीलयिष्यतीत्यत आह-

अन्नं त्ति दारमहुणा, अन्नो देहा गिहाउ पुरिसो व्व ।

तज्जीवतस्सरीरिय-मयघायत्थं इमं भणियं ॥ ३७ ॥

व्याख्या-अन्यो देहादिति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते-
अन्यो देहाज्जीव इति गम्यते, गृहादिगतपुरुषवदिति दृष्टा-
न्तः, तद्भावेऽपि तत्र अनियमतोऽभावादिति हेतुरभ्युह्यः, न
चासिद्धोऽयम्, मृतदेहे अदर्शनात्, प्रयोगफलमाह-त-
ज्जीवतस्सरीरिवादिमतविघातार्थमिदं प्रयोगरूपं भणित-
मिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) प्रयोगान्तरमाह-

देहिंदियाऽइरित्तो, आया खलु तदुवल्लद्वअत्थाणं ।

तच्चिगमेऽवि सरणओ, गेहगवक्खेहिं पुरिसो व्व ॥ ३८ ॥

व्याख्या-खलुशब्दो विशेषणार्थत्वात् कथंचिद्देहेन्द्रियाणि-
रिक्त आत्मेति प्रतिज्ञार्थः, तदुपलब्धार्थानामिति सम्भवतः
परामर्शत्वात् इन्द्रियोपलब्धार्थानाम् तद्विगमंऽपि-इन्द्रिय-
विगमेऽपि स्मरणादिति हेत्वर्थः, स्मरन्ति चान्धवधिरादयः
पूर्वाभूतं रूपादीनि गेहगवाक्षैः पुरुषवदिति दृष्टान्तः ।
प्रयोगस्तु कथंचिद्देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तद्विगमेऽपि त-
दुपलब्धार्थानुस्मरणात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त-
वदेवदत्तवदिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) इन्द्रियोपलब्धिमत्त्वाशङ्कापौद्गायाह-

न उ ईदियाई उवल-द्धिमंति विगएसु विसयसंमरणा ।

जह गेहगवक्खेहिं, जो अणुसरिया स उवलद्धा ॥ ३९ ॥

व्याख्या-न पुनरिन्द्रियाण्येवोपलब्धिमन्ति द्रष्टृणि, कुत
इत्याह-विगतेष्विन्द्रियेषु विषयसंस्मरणात्-तद्गृहीतरू-
पाद्यनुस्मरेन्धवधिरादीनामिति । निदर्शनमाह-यथा गेह-
गवाक्षैः करणभूतैर्दृष्टानर्थाननुस्मरन् योऽनुस्मर्ता स उप-
लब्धा, न तु गवाक्षा एवमत्रापीति गाथार्थः । उक्तमेकं
प्रकारेणान्यत्वद्वारम् ।

अधुना अमूर्तद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः-

संपयममुत्तदारं, अइंदियत्ता अल्लेयमेयत्ता ।

रूवाइविरहओ चा, अणाइपरिणामभावाओ ॥ ४० ॥

व्याख्या-सांप्रतममूर्तद्वारम्, तद्व्याख्यायते-अमूर्तो
जीवः अतीन्द्रियत्वाद् द्रव्येन्द्रियाग्राह्यात्वात्, अल्लेया-
भेद्यत्वात्-खड्गशूलादिना, रूपादिविरहितश्च; अरूपत्वा-
दित्यर्थः । तथा अनादिपरिणामभावादिति स्वभावतोऽ-
नाद्यमूर्तपरिणामत्वादिति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)-

छउमत्थाणुवलंभा, तहेव सव्वन्नुवयणओ चैव ।

लोयाइपसिद्धीओ, जीवोऽमुत्तो त्ति नायव्वो ॥ ४१ ॥

व्याख्या-छुद्मस्थानुपलम्भात् । अवधिज्ञानिप्रभृतिभिरपि
साक्षादगृह्यमाणत्वात्, तथैव सर्वज्ञवचनाच्चैव; सत्यवक्त्र-
वीतरागवंचनादित्यर्थः, लोकादिप्रसिद्धेः लोकादावमूर्तत्वेन
प्रसिद्धत्वात्, आदिशब्दाद्धेदुसमयपरिग्रहः । " अमूर्तो
जीव " इति ज्ञातव्यः, सर्वत्रैवेयं प्रतिज्ञेति गाथार्थः ।
उक्तममूर्तद्वारम् । दश० ४ अ० । तस्य चानादिकर्म-
संबद्धस्य कदाचिदपि सांसारिकस्यात्मनः स्वरूपेऽनव-
स्थानात् सत्यप्यमूर्तत्वे मूर्तेन कर्मणा संबन्धो न वि-
रुध्यते, कर्मसंबन्धाच्च सूक्ष्मवादैरेकैन्द्रियद्वित्रिचतुःपञ्चे-

न्द्रियपर्याप्ताऽपर्याप्ताद्यवस्थाः बहुविधाः प्रादुर्भवन्ति ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

इदानीं नित्यत्वद्वारावसरस्तथा चाह भाष्यकारः—
गिञ्चो चि दासमहुणा, गिञ्चो अविणासि सासओ जीवो ।
भावत्ते सइ जम्माऽ-भावाउ नहं व विन्नेओ ॥ ४२ ॥

व्याख्या-‘नित्य इति’-नित्यद्वारमधुना-अवसरप्राप्तं तद्-
व्याचिख्यासुराह-‘नित्यो जीव इति’-एतावत्युच्यमाने परै-
रपि सन्तानस्य नित्यत्वाभ्युपगमात्सिद्धसाध्यतेति । तन्नि-
राकरणायाह-‘अविनाशी-क्षणेष्वप्यपि न निरन्वयनाश-
धर्मा, एवमपि परिमितकालावस्थायी कैश्चिद्विद्यते-“ क-
प्पट्टाइ पुढुवा भिक्खू वा ” इति वचनात्तदपोहायाह-‘शा-
स्वत इति’-सर्वकालावस्थायी, कुत इत्याह-‘भावत्वे सति;
वस्तुत्वे सतीत्यर्थः, जम्माऽभावात्-अनुत्पत्तेर्नभवाद-आ-
काशवद्विज्ञेयः भावत्वे सतीतिविशेषणं खरविषाणादिव्य-
वच्छेदार्थमिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) हेत्वन्तराण्याह—

संसाराओ आलो-यणाओ तह पचभिन्नभावाओ ।
खल्लभंगविषायहुं, भणियं तेलोकदंसीहिं ॥ ४३ ॥

व्याख्या-संसारादिति-संसारं संसारस्तस्मात्, स एव
नारकः स एव तिर्यगादिरिति नित्यः, आलोचनादिति आ-
लोचनं-करोम्यहं, कृतवानहं, करिष्येऽहमित्यादिरूपं त्रि-
कालविषयमिति नित्यः, तथा प्रत्यभिज्ञाभावात् स एष इति
प्रत्यभिज्ञाप्रत्यय आविद्धदङ्गनादिसिद्धस्तदभेदप्राप्तीति नित्य
इति, उक्ताभिधौनफलमाह-‘क्षणभङ्गविघातार्थं-निरन्वयक्ष-
णिकवस्तुवादविघातार्थं भणितं त्रैलोक्यदर्शिभिः-तीर्थकरैः
एतत्-अदनन्तरोदितं न पुनरेष एव परमार्थ इति गाथार्थः ।

एतदेव (भाष्यकारः) दर्शयति—

लोगे वेए समये, निच्चो जीवो विभासओ अमहं ।
इहरा संसारई, सव्वं पि न जुज्जे तस्स ॥ ४४ ॥

व्याख्या-लोके-“ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि ” इत्यादिवचन-
प्रामाण्यात्, वेदे-“स एष अक्षयोऽजः” इत्यादि श्रुतिप्रामा-
ण्यात्, समये-“ न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष ” इति वचन-
प्रामाण्यात्, किमित्याह-‘नित्यो जीवः-अप्रच्युतानुत्पन्न-
स्थिरैकस्वभावः, एकान्तनित्य एव, न चैतन्न्याय्यम् एक-
स्वभावतया संसराणादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गादिति वदयति
अत आह-विभाषयाऽस्माकं विकल्पनेन भजनया स्यान्नित्य
इत्यादिरूपया द्रव्यार्थादेशाच्चित्यः पर्यायार्थादेशादनित्य इ-
त्यर्थः, इतरथा-यद्येवं नाभ्युपगम्यते ततः संसारादि-संसा-
रालोचनादि सर्वमेव न युज्यते तस्यात्मनः स्वभावान्तरा-
नापस्या एकस्वभावतया वार्तमानिकभावातिरेकेण भा-
वान्तरानापत्तेः, एवममूर्तत्वाऽन्यत्वयोरपि विभाषा वेदि-
तव्या, अन्यथा व्यवहाराभावप्रसङ्गात्, एकान्तामूर्तस्य-
एकान्तदेहमिन्नस्य चातिपाताद्यसंभवादित्यत्र बहु वक्तव्यं
तत्तु नोच्यते, अक्षरगमनिकामात्रत्वात्प्रारम्भस्येति गाथार्थः ।
एवमन्यत्वादिद्वारत्रयं व्याख्यायाधिकृतनिर्युक्तिगाथां (भा-
ष्यकारः) व्याचिख्यासुराह—

कारणअविभागाओ, कारणअविणासओ य जीवस्स ।

निचत्तं विन्नेयं, आगासपडाऽणुमाणाओ ॥ ४५ ॥

व्याख्या-कारणाविभागात्पटादेस्तन्वादेरिव; कारणविभा-
गाभावादित्यर्थः, कारणविनाशतश्च कारणविनाशश्च का-
रणानामेवाभावात्, किमित्याह-जीवस्य-आत्मनो नित्यत्वं
विज्ञेयं कुत इत्याह-आकाशपटानुमानाद् अत्रानुमानशब्दो
दृष्टान्तवचनः । आकाशपटदृष्टान्तात् । ततश्चैवं प्रयागः-नित्य
आत्मा स्वकारणविभागाभावाद् आकाशवत्, तथा कार-
णविनाशाभावाद् आकाशदेव यस्त्वनित्यस्तस्य कारण-
विभागभावः कारणविनाशभावो वा यथा पटस्येति व्यति-
रेकः, पटादि तन्तवो विभज्यन्ते विनश्यन्ति चेति नित्यत्व-
सिद्धिः नित्यत्वादमूर्तः, अमूर्तत्वादद्वादित्य इति गाथार्थः ।
दश० ४ अ० । तस्य चैकान्तेन क्षणिकत्वे ध्यानाऽध्ययनश्रम-
प्रत्यभिज्ञानाद्यभावः, एकान्तनित्यत्वे च नारकतियङ्मनु-
ष्यामरगतिपरिणामाभावः स्यात्, तस्मात्स्यादनित्यः स्या-
न्नित्य आत्मेति अलमितिप्रसङ्गेन । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

दव्वादिएहिं निच्चो, एगंतेणोव जेसिं अप्पा उ ।

होइ अभावो तेसिं, सुहदुहसंसारमोक्खाणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या-द्रव्यादिभिः-द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्नारकत्वविशिष्ट-
क्षेत्रवयोऽवस्थितत्वाऽप्रसन्नत्वादिभिर्नित्यः-अविचलितस्व-
भावः एकान्तेनैव-सर्वथैव येषां वादिनामात्मा-जीवः तुश-
ब्दादन्यच्च वस्तु भवति-संजायते, अभावः-असंभवस्तेषां
वादिनां केषां सुखदुःखसंसारमोक्षाणां तत्राह्वादानुभवरूपं
क्षणं सुखं, तापानुभवरूपं दुःखं, तिर्यङ्मनरनारकाऽमरभवसं-
सरणरूपः संसारः, अष्टप्रकारकर्मवन्धवियोगो मोक्षः, तत्र
कथं पुनस्तेषां वादिनां सुखाद्यभावः?, आत्मनोऽप्रच्युतानु-
त्पन्नस्थिरैकस्वभावाद्, अन्यथात्वापरिणतेः, सदैव नारक-
त्वादिभावाद्, अपरित्यक्ताप्रसन्नत्वे पूर्वरूपस्य च प्रसन्न-
त्वेनाभवेनाद् एवं शेषेष्वपि भावनीयमिति गाथार्थः ।

ततश्चैवम्—

सुहदुक्खसंपओगो, न विज्जे निच्चवायपक्खम्मि ।

एगंतच्छेअमि अ, सुहदुक्खविगप्पणमजुत्तं ॥ ६० ॥

व्याख्या-सुखदुःखसंप्रयोगः सम्यक्संगतो वा प्रयोगः सं-
प्रयोगः, अकल्पित इत्यर्थः । न विद्यते नास्ति; न घटत
इत्यर्थः, क-नित्यवादपक्षे-नित्यवादाभ्युपगमे संप्रयोगो न
विद्यते, कल्पितस्तु भवत्येव, यथाऽऽहुर्नित्यवादिनः—“ प्र-
कृत्युपधानतः पुरुषस्य सुखदुःखं स्तः, स्फटिके रक्तता-
दिवद् बुद्धिप्रतिबिम्बाद्वाऽन्ये ” इति, कल्पितत्वं चास्य
आत्मनस्तत्त्वत एव तथा परिणतिमन्तरेण सुखाद्यभावा-
दुपधानसन्निधावप्यन्धोपले रक्ततादिवत् तदभ्युपगमे चा-
भ्युपगमक्षतिः, बुद्धिप्रतिबिम्बपक्षेऽप्यविचलितस्यात्मनः
सदैवैकस्वभावत्वात् । सदैवैकरूपप्रतिबिम्बाऽऽपत्तेः । स्व-
भावभेदाभ्युपगमे चानित्यत्वप्रसङ्ग इति । मा भूदनित्यै-
कान्तग्रह इत्यत आह-एकान्तेन सर्वथा उत-प्रावर्त्येन
छेदो-विनाशः एकान्तोच्छेदः, निरन्वयो नाश इत्यर्थः ।
अस्मिंश्च किं सुखदुःखयोर्विकल्पनं सुखदुःखविकल्पनम्,
अयुक्तम्-अघटमानकम् । अयमत्र भावार्थः-एकान्तोच्छेदे-
ऽपि सुखाद्यनुभवितुस्तत्क्षणे एवं सर्वथोच्छेदादहेतुकत्वा-

सत्तुत्तरक्षणस्योन्पत्तिरपि न युज्यते, कुतः पुनस्तद्विकल्प-
नमिति गाथायः । दश० ४ अ० ।

पूर्वं भाविनमपीदं पुनरपि स्मारयन्नाह—

एकं पि सव्वकारग-परिणामाणन्नभावयामेइ ।

नाया खाणाऽण्णो, जहं विन्नेयाइपरिणामं ॥३५३८॥

विश० । (अस्याः गाथायाः व्याख्या 'सामादय' शब्द-
सप्तमे भागे करिष्यते)

इदानीं देहव्यापित्वद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः—

वाचि चि दारमहुणा, देहव्वावी मञ्जोऽग्गिउएहं व ।

जीवो न उ सव्वगओ, देहे लिंगोवलभाओ ॥ ५१ ॥

व्याख्या-व्यापीति द्वाग्मधुना तदेतद्व्याख्यायते, देह-
व्यापी-शरीरमात्रं व्याप्तुं शीलमस्येति तथा मतः-इष्टः प्र-
चचनमैर्जीवाः न तु सर्वग इति योगः, तुशब्दस्यावधार-
णार्थत्वाच्च चाएवादिमात्रः, कुत इत्याह-देहं, लिङ्गोपलम्भात्
शरीर एव सुखादितिल्लङ्गोपलब्धेः अग्न्याप्यवत् उष्णत्वं
ह्यग्निर्लिङ्गं नान्यत्राग्नेर्नैव नाग्नाविति (गाथा) प्रयोगार्थः ।
प्रयोगन्तु शरीरनियतदेश आत्मा परिमितदेशं लिङ्गोपलब्ध-
रग्न्याप्यवदिति गाथायः । व्याख्याता प्रथमा मूलद्वार-
गाथा । दश० ४ अ० ।

आत्मानमधिकृत्य—

स च न सर्वव्यापी; तद्गुणस्य सर्वत्रानुपलभ्यमानत्वात्,
घटवत् । नापि प्रयामाकनएडलमात्रः, अद्भुष्टपर्यमात्रो वा
तावन्मात्रस्योपात्तशरीराव्यापित्वात्, त्वक्पर्यन्तशरीर-
व्यापित्वेन चापलभ्यमानगुणत्वात् । तस्मान्निश्चितमिदम्-
उपात्तशरीरत्वक्पर्यन्तशरीरव्याप्यात्मा । सूत्र० १ ध्रु० १
अ० १ उ० ।

अथ ने वादिनः कायप्रमाणत्वमात्मनः स्वयं संवेद्यमान-
मप्यपलप्य तादृशकुशाखसंपर्कचिन्तयत्तद्वद्व्यस्तस्य विभुत्वं
मन्यन्ते । अतस्तत्रोपलम्भमाह—

यत्रैव यो दृष्टगुणः स तत्र,

कुम्भादिबन्धिप्रतिपक्षमेतत् ।

तथाऽपि देहाद्बहिरात्मतत्त्व-

मतत्त्ववादोपहताः पठन्ति ॥ ६ ॥

यत्रैव-देशे यः पदाऽर्थो, दृष्टगुणो दृष्टाः-प्रत्यक्षादिप्रमाण-
तोऽनुभूता गुणा-धर्मा यस्य स तथा स पदार्थः तत्रैव-वि-
चिन्तितदेश एवोपपद्यत इति क्रियाध्याहारो गम्यः, पूर्वस्यैव-
कारस्यावधारणार्थस्यात्राप्यभिसंबन्धात्तत्रैव-नान्यत्रेत्य-
न्ययोगव्यवच्छेदः । अमुमेवार्थे दृष्टान्तेन दृढयति—कुम्भा-
दिबदिति-घटादिवत् । यथा कुम्भादेर्यत्रैव देशे रूपादयो
गुणा उपलभ्यन्ते तत्रैव तस्यास्तित्वं प्रतीयते; नान्यत्र ।
एवमात्मनोऽपि गुणाश्चैतन्यादयो देह एव दृश्यन्ते न बहिः
तस्मात्तत्प्रमाण एवायमिति । यद्यपि, पुष्पादीनामवस्थान-
देशादन्यत्रापि गन्धादिगुण उपलभ्यन्ते तथाऽपि तेन न व्य-
भिचारः । तदाश्रया हि गन्धादिपुद्गलास्तेषां च वैकल्पिक्या-
प्रायोगिक्या वा गत्या गतिमत्त्वेन तदुपलभ्यमाना-

विदेशं यावदागमनोपपत्तेरिति । अत एवाह—'निष्प्रतिपक्षमेत-
दिति'—एतन्निष्प्रतिपक्षं-बाधकरहितं न हि दृष्टेऽनुपपन्नं ना-
मेति न्यायात् । ननु मन्त्रादिना भिन्नदेशस्थानामप्याकर्षणो-
घाटनादिको गुणो योजनशतादेः परतोऽपि दृश्यत इत्यस्ति
बाधकमिति चेत् । मैवं बोधः । स हि न खलु मन्त्रादीनां
गुणः, किं तु-तदधिष्ठातृदेवतानां तासां चाऽऽकर्षणीयोघा-
टनीयादिदेशगमने कौतस्कुताऽयमुपालम्भः । न जातु गुणा
गुणिनमतिरिच्य वर्तन्ते इति । अथोत्तराह व्याख्यायते—
'तथापी' त्यादि, तथापि-एवं निःसपक्षं-व्यवस्थितेऽपि तत्त्वे
अनस्ववादोपहता अनाचार इत्यत्रैव नमः कुत्सार्थत्वात्,
कृत्स्नतत्त्ववादेन तदभिमतताभासपुरुषविशेषप्रणीतेन
तत्त्वाभासप्ररूपेणोपहता-व्यामोहिना देहाद् बहिः शरीर-
व्यतिरिक्तेऽपि देशे आत्मनस्त्वम्—आत्मस्वरूपं पठन्ति ;
शास्त्ररूपनया प्रणयन्ते इत्युत्तरार्थः । भावार्थस्त्वयम्-आ-
त्मा सर्वगतो न भवति, सर्वत्र तद्गुणानुपलब्धेः । यो यः
सर्वत्रानुपलभ्यमानगुणः स स सर्वगतो न भवति । यथा
घटः; तथा चायम् तस्मात्तथा व्यतिरेके व्योमादि न चाय-
मसिद्धो हेतुः । कायव्यतिरिक्तदेशे तद्गुणानां बुद्ध्यादीनां
वादिना प्रतिवादिना वाऽनभ्युपगमात् । तथा च भट्टः
श्रीधरः—“सर्वगतत्वेऽप्यात्मनो देहप्रदेशे ज्ञातृत्वं नान्यत्र
शरीरस्योपभोगायतनत्वात् । अन्यथा तस्य वैयर्थ्यादिति” ।
अथाऽस्त्यदृष्टमात्मनो विश्वगुणस्तच्च सर्वोत्पत्तिमतां नि-
मित्तं सर्वव्यापकं च । कथमितरथा द्वीपान्तरादिष्वपि
प्रतिनियतदेशवर्तिपुरुषोपभोग्यानि कनकरत्नचन्दनाङ्गना-
दीनि ननोत्पाद्यन्ते । गुणश्च गुणिनं विहाय न वर्तते अतो-
ऽनुमीयते सर्वगत आत्मेति । नैवम् । अदृष्टस्य सर्वगतत्व-
साधने प्रमाणाभावात् । अथाऽस्येव प्रमाणं बह्वैकध्वज्वलनं
वायोस्तिर्यक्पतनं चादृष्टकारितमिति चेत्-न, तयोस्तत्त्व-
भावव्याप्यं तत्सिद्धः दहनस्य दाहशक्तिवत् साप्यदृष्टका-
रिता चेत्तर्हि जगत्त्रयवैचित्र्यसूत्रेणैव तदेव सूत्रधारायनां
किमीश्वरकल्पनया । तन्नायमसिद्धो हेतुः । न चानैका-
न्तिकः साध्यसाधनयोर्व्याप्तिग्रहणेन व्यभिचाराभावात् ।
नाऽपि विरुद्धः । अन्यन्न विपक्षव्योवृत्तत्वात्, आत्मगुणा-
श्च बुद्ध्यादयः शरीरे एवोपलभ्यन्ते, ततो गुणिनापि
तत्रैव भाव्यम्, इति सिद्धः कायप्रमाण आत्मा । अन्यच्च
त्वयात्मनां बहुव्यभिचयं “नानाऽऽत्मानो व्यवस्थातः” इति
वचनात्, ते च व्यापकास्तथां प्रदीपप्रभामण्डलानामिव
परस्परानुबोधे तदाश्रितशुभाऽशुभकर्मणामपि परस्परं सङ्करः
स्यात्, तथा चैकस्य शुभकर्मणा अन्यः सुखी भवेत् इत-
रस्याशुभकर्मणा चाऽन्यो दुःखीत्यसमंजसं समापद्येत ।
अन्यच्च—एकस्यैवात्मनः सापात्तशुभकर्मविपाकेन सु-
खित्वं परोपार्जितोऽशुभकर्मविपाकसंबन्धनं च दुःखित्व-
मिति युगपत् सुखदुःखसंबन्धनप्रसङ्गः । अथ स्वावष्टब्ध-
भोगायतनमाश्रित्यैव शुभाऽशुभयोर्भोगस्तर्हि स्वोपार्जि-
तमप्यदृष्टं कथं भोगायतनाद् बहिर्निष्क्रम्य बह्वैकध्व-
ज्वलनादिकं करोतीति चिन्त्यमेतत् । आत्मनां च सर्वग-
तत्वे एकैकस्य सृष्टिकर्तृत्वप्रसङ्गः सर्वगतत्वेनैश्वरान्तरनु-
प्रवेशस्य संभावनीयत्वात् । ईश्वरस्य वा तदन्तरनुप्रवेशे

१-निवर्तकत्वात् ।

तस्यापि अकर्तृत्वापत्तिः । न हि क्षीरनीरयोरन्योन्यसंबन्धे एकतरस्य पानादिक्रिया अन्यतरस्य न भवतीति युक्तं वक्तुम्, किंच-आत्मनः सर्वगतत्वे नरनारकादिपर्यायाणां युगपदनुभवानुपपत्तिः, अथ भोगायतनाभ्युपगमाच्चार्थं दोष इति चेन्ननुस भोगायतने सर्वात्मनावष्टम्भेनाद्यादेकदेशेन वा सर्वात्मना-चैदस्मदभिमताऽङ्गीकारः एकदेशेन चेत्सावयवत्वप्रसङ्गः परिपूर्णभोगाभावश्च । अथाऽऽत्मनो व्यापकत्वाभावे दिग्देशान्तर्गतिपरमाणुभिर्युगपत् संयोगाभावादाद्यकर्माभावस्तदभावादन्त्यसंयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य तेन तत्संबन्धस्य चाभावादानुपायसिद्धः सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् । नैवम् । यद्येन संयुक्तं तदेव न प्रत्युपनर्पणीति नियमाऽनंभवात् । अयस्कान्तं प्रत्ययसन्नेनाऽसंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धेः । अथानेयुक्तस्याप्याकर्षणे तच्छरीरारम्भे प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुवनोदरविधरवर्त्तिपरमाणूनामुपसर्पणप्रसङ्गाच्च जाने तच्छरीरं कियत्प्रमाणं स्यादिति चेत् संयुक्तस्याप्याकर्षणे कथं स एव दोषो न भवेत् । आत्मनो व्यापकत्वेन सकल परमाणूनां तेन संयोगात् । अथ तद्भावाविशेषेऽप्यदृष्टवन्माद् विवक्षितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणूना उपसर्पन्ति तदितरत्रापि तुल्यम् । अथाऽस्तु यथाकथंचिच्छरीरोत्पत्तिस्तथापि सावयवं शरीरं, प्रत्ययवयवमुपविशज्ञात्मा सावयवः स्यात्, तथा चास्य पटादिवन्कार्यत्वप्रसङ्गः कार्यत्वे चासौ विजानीयैस्सजानीयैर्वा कारणैरभ्येत । न तावद्विजानीयैस्तेषामनारम्भकत्वात् नहि तन्तवा घटमारभन्ते । न च सजानीयैर्यत आत्मत्वाभिसंबन्धादेव तेषां कारणानां सजानीयत्वम् । पार्थिवादिपरमाणूनां विजानीयत्वात् । तथा चात्मभिरात्माऽऽरभ्यत इत्यायातं, तच्चायुक्तम्-एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मारम्भकाणामसंभवात् संभवे वा प्रतिसंधानाऽनुपपत्तिः । न ह्यन्येन दृष्टमन्यः प्रतिसंधानुमर्हति अतिप्रसङ्गात् । तदारभ्यत्वे चास्य घटवदवयवक्रियातो विभागान्तसंयोगविनाशाद्विनाशः स्यात् । तस्माद्व्यापक एवात्मा युज्यते कायप्रमाणतायामुक्तदापसद्भावात् इति चेत्-न, सावयवत्वकार्यत्वयोः कथंचिदात्मन्यभ्युपगमात् । तत्र सावयवत्वं तावदसंख्येयप्रदेशात्मकत्वात् । तथा च द्रव्यालङ्कारकारौ-“ आकाशोऽपि सदेशः सकृत् सर्वमूर्ताभिर्नवन्धाऽर्हत्वात् ” इति । यद्यप्यवयवप्रदेशयोगन्धहस्यादिषु भेदोऽस्ति तथापि नात्र सूक्ष्मेक्षिका चिन्त्या । प्रदेशेष्वप्यवयवव्यवहारात् कार्यत्वं तु वक्ष्यामः । नन्वात्मनां कार्यत्वे घटादिवत्प्राक्प्रसिद्धसमानजानीयावयवारभ्यत्वप्रसङ्गिः अवयवा ह्यवयविनमारभन्ते यथा तन्तवः पटमिति चेन्न वाच्यम् । न खलु घटादावपि कार्यं प्राक्प्रसिद्धसमानजानीयकपालसंयोगारभ्यत्वं दृष्टम् । कुम्भकारादिव्यापारान्वितान्मृत्पिण्डात्प्रथममेव पृथुवुध्नोद्राद्याकारस्याऽस्योत्पत्तिप्रतीतिः । द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागेनोत्तराकारपरिणामः कार्यत्वं तच्च वहिरिवान्तरण्यनुभूयत एव । ततश्चात्मापि स्यात् कार्यः । न च पटादौ स्वावयवसंयोगपूर्वककार्यत्वोपलभ्यान्सर्वत्र तथाभावो युक्तः काष्ठे लोहलेख्यत्वापलम्भात् वज्रऽपि तथाभावप्रसङ्गात् । प्रमाणवाधनमुभयत्रापि तु-

ल्यम् । न च-उक्तलक्षणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुपपत्तिरनिसन्धानाभावोऽनुपपद्यते । कथंचिदनित्यत्वे सत्येवास्थोपपद्यमानत्वात् । प्रतिसंधानं हि यमहमद्राक्षं तमहं स्मरामि इत्यादिरूपं तच्चैकान्तनित्यत्वे कथमुपपद्यते अवस्थाभेदात् अन्या ह्यनुभवावस्था अन्या च स्मरणावस्था । अवस्थाभेदे चाऽवस्थावतोऽपि भेदादेकरूपत्वक्षतेः कथंचिदनित्यत्वं युक्त्याऽऽयातं केन वार्यताम् । अथाऽऽत्मनः शरीरपरिमाणत्वे मूर्तत्वानुपपत्त्याच्छरीरेऽनुपवेशो न स्यान्मूर्ते मूर्तस्यानुपवेशविरोधात्ततो निरात्मकमेवास्त्रिलं शरीरं प्राप्नोतीति चेत् किमिदं मूर्तत्वं नाम असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं रूपादिमस्त्वं वा । तत्र नाद्यः पक्षो दोषाय । संभनत्वात् । द्वितीयस्वयुक्तः व्याप्यभावात्, न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमदित्यविनाभावोऽस्ति । मनसोऽसर्वगतत्वेऽपि भवन्मंतं तदसंभवात् । आकाशकालदिगात्मनां सर्वगतत्वं परममहत्त्वं सर्वसंयोगिसमानदेशत्वं चेत्पुनश्चात्मनसो वैधर्म्यात्सर्वगतत्वप्रतिपेधनात् । अतो नात्मनः शरीरेऽनुपवेशानुपपत्तिर्येन निरात्मकं तत्स्यात् असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्तत्वस्य मनोवत्प्रवेशाऽप्रतिबन्धकत्वात् । रूपादिमत्त्वलक्षणमूर्तत्वोपेतस्यापि जलादेर्वालुकादावनुपवेशो न निषिध्यते । आत्मनस्तु तद्रहितस्यापि तत्रासौ प्रतिषिध्यते इति महच्चित्रम् । अथात्मनः कायप्रमाणत्वे बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरिमाणस्वीकारः कथं स्यात् । किं तत्परिमाणपरित्यागात्तदपरित्यागाद्वा । परित्यागाच्चेत्तदा शरीरवत्तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गात्परलोकाद्येभवानुपपत्तिः । अथाऽपरित्यागात् । तन्न । पूर्वपरिमाणोऽपरित्यागे शरीरवत्तस्योत्तरपरिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः । तदयुक्तम् । युवशरीरपरिमाणवस्थायामात्मनो बालशरीरपरिमाणपरित्यागे सर्वथा विनाशाऽसंभवात् । विफणावस्थात्पाद संपेवत् । इति कथं परलोकाभावोऽनुपपद्यते पर्यायतस्तस्याऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यतो नित्यत्वात् । अथ आत्मनः कायप्रमाणत्वे तत्खण्डेन खण्डनप्रसङ्ग इति चेत्कः किमाह । शरीरस्य खण्डेन कथंचित् तत्खण्डनस्येष्टत्वात् । शरीरसंबन्धात्मप्रदेशेभ्यो हि कतिपयात्मप्रदेशानां खण्डनशरीरप्रदेशेऽवस्थानादात्मनः खण्डनं तच्चित्रं विद्यत एव । अन्यथा शरीरात् पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्न स्यात् । न च खण्डितावयवानुपविष्टस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्वप्रसङ्गस्तत्रैवानुपवेशात् । न चैकत्र सन्तानेऽनेके आत्मानः अनेकार्थप्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारनया प्रतिभासाऽभावप्रसङ्गात् शरीरान्तरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसंविस्तिवत् । कथं खण्डितावयवयोः सहसृष्टं पञ्चादिनि चेत् एकान्तेन छेदानभ्युपगमात् पञ्चानालतन्तुवच्छेदस्यापि स्वीकारात् । तथाभूतादृष्टवशात्तत्संघटनमविरुद्धमेवेति । तनुपरिमाण एवात्माङ्गीकर्तव्यो न व्यापकः, तथा च-आत्मा व्यापको न भवति चेतनत्वात् यत्तु व्यापकं न तच्चेतनम् । यथा व्योम चेतनश्चाऽऽत्मा । तस्माच्च व्यापकः अव्यापकत्वे चास्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा कायप्रमाणा । यत् पुनरप्यसमर्थसाध्यकेवलिसमुद्घातदशायामार्हतानामपि चतुर्दशज्वात्मकलोकव्यापित्वेनात्मनः सर्वव्यापकत्वं तत् कादाचि-

त्कमिति; न तेन व्यभिचारः । स्याद्वादमन्त्रकवचावगुण्डितानां च नेदशविभीषिकाभ्यो भयमिति काव्यार्थः । स्या० ।

(१६) इदानीं कर्तृद्वारावसरस्तथा चाह (भाष्यकारः) —

कच चि दारमहुणा, सकम्मफलभोइणो जम्भो जीवा ।

वाणियकिसीवला इव, कविलमयनिसेहणं एयं ॥ ५० ॥

व्याख्या-कर्त्तेति द्वारमधुना तदन्तर्द्वारावसरात्-स्वकर्म-फलभोगिनो यतो जीवास्ततः कर्तार इति, वणिक्कृपी-चलादय इव, न हामी अकृतमुपभुञ्जन्त इति प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु-कर्तात्मा, स्वकर्मफलभोक्तृत्वात्, कर्त्तृकादिवत् । पेदपर्यमाह-कपिलमतनिषेधमेतत्-सांख्यमतनिराकरणमेतत्, तत्राऽकर्तृवादप्रसिद्धेरिति गार्थाः । मूलद्वारागार्थाद्वयं व्याख्यातं कर्त्तृद्वारम् । दश० ४ अ० ।

जेसिं पि अत्थि आया, वत्तन्वा ते वि अम्ह वि स अत्थि ।

किं तु अकत्ता न भवइ, वेययइ जेणं सुहदुक्कं ॥ ७५ ॥

व्याख्या-येषामपि द्रव्यास्तिकादिनयमनावलम्बिनां तन्वान्तरीयाणां किम् ? अस्ति-विद्यतं आत्मा जीवः वक्तव्यास्तेऽपि तन्वान्तरीयाः साध्यतदस्माकमप्यस्ति सः, तदभावं सर्वक्रियावैफल्यात्, किन्तु-अकत्ता न भवति-सुकृतदुष्कृतानां कर्मणामकत्ता न भवति-अनिष्पादका न भवति, किं तु-कर्त्तव्यं, अथैवापपत्तिमाह-वेदयते-अनुभवति येन कारणेन, किम् ?-सुखदुःखं-सुकृतदुष्कृतकर्मफलमिति भावः । न चाकर्तृत्वात्मानस्तदनुभावो युज्यते, अतिप्रसङ्गा-न्मुक्तानामपि सांसारिकसुखदुःखवेदनापत्तेः, अकर्तृत्वावि-शेषात्, प्रकृत्यादिविशेषादप्यनाधेयातिशयमेकान्तेनाकर्त्तारमात्मानं प्रत्याकंचित्करत्वात्, अलं विस्तरंणेति गार्थाः । दश० ४ अ० ।

(आत्मनः सक्रियत्वं साधयन्नाह) —

कत्ताइत्तणओ वा, सकिरिओऽयं मओ कुलालो व्व ।

देहपन्दणओ वा, पच्चक्खं जंतपुरिसो व्व ॥ १८४६ ॥

पराशङ्कां प्रतिविधानं चाऽऽह—

देहपंदणहेऊ, होज पयतो चि सो वि नाकिरिए ।

होजा दिट्ठो व मई, तदस्वत्ते नणु समणं ॥ १८४७ ॥

रूचित्तमि सदेहो, वच्चो तपंदणे पुणो हेऊ ।

पइनियपरिपंदण-मचेयणाणं न वि य जुत्तं ॥ १८४८ ॥

विशे० (आसां गार्थानां व्याख्यानम् ' बन्धमोक्षसिद्धि ' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

सांख्यमते आत्मनोऽक्रियत्वम्—

“ अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः ।

अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्मः, आत्मा कपिलदर्शने ” ॥ १ ॥ इति ।

स्या० १५ श्लोक ।

१-“ देहपन्दनहेतुभवेत् प्रयत्न इति सोऽपि नाक्रिये ।

भवेददृष्टो वा मतिस्तरुपत्वे ननु समानम् ॥ १८४७ ॥

२-रूपित्वे स देही वाच्यसात्त्वन्दने पुनर्हेतुः ।

प्रतिनियतपरिस्पन्दनमचेतनानां नापि च युक्तम् ॥ १८४८ ॥

(एतन्मतनिराकरणम्) —

जे केइ लोगंमि उ अकिरियआया,

अत्तेण पुट्ठा धुयमादिसंति ।

आरंभसत्ता गढिता य लोए,

धम्मं ण जाणंति विमुक्खहेउं ॥ १६ ॥

सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

(अस्य सूत्रस्य व्याख्यानम् ' अकिरियाआय ' शब्दे प्रथमभागे गतम्)

(१७) (आत्मनो विभुत्वविचारः) —

न च-आत्मनो विभुत्वमसिद्धम्, अनुमानात् तत्सिद्धेः । तथाहि-बुद्ध्याधिकरणं द्रव्यं विभु, नित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधिष्ठानत्वात् ; यद्यन्नित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधिष्ठानं तत्तद्विभु, यथा आकाशम्, तथा च-बुद्ध्याधिकरणं द्रव्यं, तस्माद्विभु-नच बुद्धेर्गुणत्वासिद्धे-हेतुविशेषणसिद्ध्या हेनोरसिद्धिरभिधानं शक्या, बुद्धि-गुणत्वस्यानुमानात्सिद्धेः । सम्म० १ काण्ड १ गार्थादौ ।

(बुद्धेर्गुणत्वाऽसाधनम् ' बुद्धि ' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

आत्मनः प्रदेशत्वाऽप्रदेशत्वविचारः—

न च-आत्मनः प्रदेशास्सन्ति येन प्रदेशवृत्तित्वं ज्ञानस्य सिद्धं स्यात् । कल्पिततत्प्रदेशाभ्युपगमे च तद्वृत्तित्वमपि हेतुः कल्पित इति न कल्पितात्साधनात्साध्यसिद्धिर्युक्ता, सर्वतः सर्वसिद्धिप्रसङ्गात् । संदिग्धाधिपक्षव्यावृत्तिकत्वं च हेनोर्विपर्यये बाधकप्रमाणावृत्त्यापि समानमिति ।

तथा-स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन हर्षविषादाद्यनेकविवर्तात्म-कस्याहमिति स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वादात्मनो विभुत्व-साधकत्वेनोपन्यस्यमानः सर्व एव हेतुः प्रत्यक्षवाधितकर्म-निर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टः । सप्रतिपक्षश्चायं हेतुरित्यसत्प्रतिपक्षत्वमप्यस्य लक्षणमसिद्धम् । स्वदेहमा-त्रात्मप्रसाधकश्च प्रतिपक्षहेतुरत्रैव प्रदर्शयिष्यते । तत्रातो-ऽपि हेतोरआत्मनो विभुत्वसिद्धिः ।

यदप्यात्मनो विभुत्वसाधनं कैश्चिदुपन्यस्तम्—“ अदृष्टं स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयान्तरे कर्मारभते एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणत्वाद्यो यः एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणः स स स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयान्तरे कर्मारभते यथा वगः, तथा च-अदृष्टं, तस्मात्तदपि स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयान्तरे कर्मारभते इति । न चासिद्धं क्रियाहेतुगुणत्वम्, ' अग्रेरुर्ध्व-ज्वलनं वायोस्तिर्यक्पवनम्, अणु-मनसोश्चाद्यं कर्म देव-दत्तविशेषगुणकारितम्, कार्यत्वे सति देवदत्तस्योपकारक-त्वात्, पाण्यादिपरिस्पन्दवत् एकद्रव्यत्वं चैकस्यात्मन-स्तदाश्रयत्वात् एकद्रव्यमदृष्टं विशेषगुणत्वात्, शब्दवत् । एकद्रव्यत्वादित्युच्यमाने रूपादिभिरव्यभिचारस्तन्निवृत्त्यर्थं क्रियाहेतुगुणत्वादित्युक्तम् । क्रियाहेतुगुणत्वादित्युच्यमा-ने मुसलहस्तसंयोगेन स्वाश्रयासंयुक्तस्तम्भादिचलनाहेतुना व्यभिचारः, तन्निवृत्त्यर्थमेकद्रव्यत्वे सति, इति विशेष-णम् । ' एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुत्वात् ' इत्युच्यमाने स्वाश्रयासंयुक्तलोहादिक्रियाहेतुनाऽयस्कान्तेन व्यभिचारः, तन्निवृत्त्यर्थं गुणत्वादित्यभिधानम् ” एतदपि प्रत्यक्षवा-

धितप्रतिज्ञासाधकत्वेनैकशाखाप्रभवत्वानुमानवदनुमानाभा-
सम् । ' एकद्रव्यत्वे ' इति च विशेषणं किमेकस्मिन्द्रव्ये
संयुक्तत्वाद्, उत—तत्र समवायात् ? तत्र यद्याद्यः
पक्षः, स न युक्तः; संयोगगुणेनादृष्टस्य गुणवत्त्वात् द्रव्य-
त्वप्रसङ्गः ' क्रियाहेतुगुणत्वाद् ' इत्यतस्य बाधाप्रसङ्गाद् ।
अथ द्वितीयस्तदा द्रव्येण सह कथंचिदेकत्वमदृष्टस्य प्राप्तम्,
न ह्यन्यस्यान्यत्र समवायः घट-रूपादिषु तस्य तत्रानुभूत-
स्यैवोपलब्धेः । न हि घटाद्रूपादयः, तेभ्यो वा घटः तद-
न्तरालवर्ती समवायश्च भिन्नः प्रतीतिगोचरः, अपि तु
कथंचित् रूपाद्यात्मकाश्च घटपटादयः तदात्मकाश्च रूपा-
दयः प्रतीतिगोचरचारिणोऽनुभूयन्ते; अन्यथा गुणगुणि-
भावेऽतिप्रसङ्गात् घटस्याऽपि रूपादयो पटस्य स्युः । ' तेषां
नत्राप्यप्रतीतिरितरेषां तु प्रतीतिः ' इत्यादिकं प्रतिविहित-
त्वान्नात्रोद्घोष्यम् । तेन समवायेनैकत्रात्मनि वर्तनाददृष्ट-
स्यैकद्रव्यत्वं वादिप्रतिवादिनोरसिद्धम्, एकान्तभेद सम-
वायाभावेनैकद्रव्यत्वस्यासिद्धेः ।

अथ गुणिनो गुणानामनर्थान्तरत्वे गुण-गुणिनोरन्यतर
एव स्याद्, अर्थान्तरत्वे परपक्ष एव समर्थितः स्यादिति
समवायः सिद्धः । कथंचिद्वादेऽपि न युक्तः; अनवस्थादि-
दोषप्रसङ्गाद्, अयुक्तमेतत्; पक्षान्तरेऽप्यस्य समानत्वात् ।
तथाहि-द्वित्वसंख्या-संयोगादिकमनेकेन द्रव्येणाभिसंबन्ध-
मानं यदि सर्वात्मनाभिसंबन्धयते द्वित्वसंख्यादिमात्रं द्रव्य-
मात्रं वा स्याद्, एकेनैव वा द्रव्येण सर्वात्मनाभिसंबन्धात्
द्रव्यान्तरेण तत्प्रतीतिः । अथैकेन देशेनैकत्र वर्तते अन्ये-
नान्यत्र, तेऽपि देशा यदि ततो भिन्नास्तेष्वपि स तथैव
वर्तते इत्यनवस्था । अभिन्नाश्चेदुक्तो ' दोषः ' । कथंचित्पक्षे
परवाद एव समर्थितः स्यादित्यात्मना सहाऽदृष्टस्य कथ-
ञ्चिदनन्यभावः एव एकद्रव्यत्वमित्यविभुत्वाद् गुणानां तद-
व्यतिरिक्तस्यात्मनोऽप्यविभुत्वमिति विपक्षसाधकत्वादेक-
द्रव्यत्वलक्षणस्य हेतुविशेषणस्य विरुद्धत्वम् । ' क्रियाहेतु-
गुणत्वात् ' इत्यत्रापि यदि देवदत्तसंयुक्तात्मप्रदेशे वर्तमान-
मदृष्टं द्वीपान्तरवर्तिषु मुक्ताफलादिषु देवदत्तं प्रत्युपसर्पण-
यत्सु क्रियाहेतुः, तदयुक्तम्; अतिदूरत्वेन द्वीपान्तरवर्ति-
भिस्तैस्तस्यानभिसंबन्धित्वेन तत्र क्रियाहेतुत्वाऽयोगात्,
तथाऽपि तद्धेतुत्वे सर्वत्र स्याद्, अविशेषात् । अथाऽनभि-
संबन्धाविशेषेऽपि यदेव योग्यं तदेव तेनाकृष्यते न सर्व-
मिति नातिप्रसङ्गः, न; चक्षुषः अप्राप्यकारित्वेऽपि यदेव
योग्यं तदेव तद्ग्राह्यमिति यदुक्तं ' परेण—' अप्राप्यका-
रित्वे चक्षुषोर्दूरव्यवस्थितस्याऽपि ग्रहणप्रसङ्गः " इत्युक्तं
स्याद् । अथ स्वाश्रयसंयोगसंबन्धसंभवाद् ' अनाभिसंब-
न्धाद् ' इत्यसिद्धम् । तथाहि-यमात्मानमाश्रितमदृष्टं तेन
संयुक्तानि देशान्तरवर्तिमुक्ताफलादीनि देवदत्तं प्रत्याकृष्य-
माणानि, न; सर्वस्याकर्षणप्रसङ्गात्तेनाभिसंबन्धाविशेषात् ।
न च-यददृष्टेन यज्जन्यते तत्तेनाकृष्यते इति कल्पना युक्ति-
मती, देवदत्तशरीररम्भकपरमाश्रुतां तददृष्टाजन्यत्वेनाऽ-
नाकर्षणप्रसङ्गात्; तथाऽप्याकर्षणे अंति प्रसङ्गः प्रतिपादित
एव । यथा च कारणत्वाविशेषे घटदेशादौ सन्नहितमेव
दण्डादिकं घटादिकार्यं जनयत्यदृष्टं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः तथा
बाह्येन्द्रियत्वाविशेषेऽपि त्वगिन्द्रियं प्राप्तगर्भगवभासयति,

लोचनं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः किञ्च युक्तः ?, नापि द्वीपान्तर-
वर्तिमुक्तादिसंयुक्ताऽऽत्मप्रदेशे वर्तमानं तं प्रत्युपसर्पणहे-
तुः, विकल्पानुपपत्तेः । तथाहि-यथा वायुः स्वयं देवदत्तं प्र-
त्युपसर्पणवान् अन्येषां तृणादीनां तं प्रत्युपसर्पणहेतुः तथा
यद्यदृष्टमपि तं प्रत्युपसर्पत् स्वयमन्येषां तं प्रत्युपसर्पण-
हेतुः, तथा सत्यदृष्टस्येव मुक्तादेरपि तथैव तं प्रत्युपसर्प-
णविरोधाद् व्यर्थमदृष्टपरिकल्पनम् । तथाभ्युपगमे च
' यदेवदत्तं प्रत्युपसर्पति तदेवदत्तगुणाकृष्टं तं प्रत्युपसर्प-
णाद् ' इति हेतुरनैकान्तिकः अदृष्टेनैव वायुवच्च सक्रियत्व-
मदृष्टस्य गुणत्वं बाधते । शब्दवच्चापरापरस्योत्पत्तावपरम-
दृष्टं निमित्तकारणं तदुत्पत्तौ प्रसङ्गं, तत्राप्यपरमित्यनव-
स्था; अन्यथा शब्देऽपि किमदृष्टलक्षणनिमित्तपरिकल्पनया ?
अदृष्टान्तरात्तस्य तं प्रत्युपसर्पणे तदप्यदृष्टान्तरं तं प्रत्यु-
पसर्पत्यदृष्टान्तरात् तदपि तदन्तरादित्यनवस्था ।

अथ तत्रस्थमेव तत्तेषां तं प्रत्युपसर्पणे हेतुः, तदपि न
युक्तम्; अन्यत्र प्रयत्नादावात्मगुणे तथा अदर्शनात्, न हि
प्रयत्ना प्रासादिसंयुक्ताऽऽत्मप्रदेशस्थ एव हस्तादिसंचल-
नहेतुप्रासादिकं देवदत्तमुखं प्रति प्रापयन् दृष्टः, अन्तराल-
प्रयत्नवैफल्यप्रसङ्गात् । अथ प्रयत्नवैचित्र्यदृष्टेऽदृष्टेऽप्यन्यथा
कल्पनम् । तथाहि-कश्चित् प्रयत्नः स्वयमपरापरदेशवान्
परत्र क्रियाहेतुर्थानन्तरोदितः; अपरश्चाऽन्यथा यथा
शरासनाध्यासपदसंयुक्तात्मप्रदेशस्थ एव शरीरादीनां लक्ष-
प्रदेशप्राप्तिक्रियाहेतुः । यदेवम्, इयं चित्रता एकद्रव्याणां
क्रियाहेतुगुणानां स्वाश्रयसंयुक्ताऽसंयुक्तद्रव्यक्रियाहेतुत्वेन
किं नेप्यते विचित्रशक्तिवाद्भावानां ? तथा दृष्टेरिति नो-
त्तरम्, अयस्कान्तभ्रामकस्पर्शगुणस्यैकद्रव्यस्य स्वाश्रयाऽ-
संयुक्तलोहद्रव्यक्रियाहेतुत्वे अप्याकर्षकाख्यद्रव्यविशेषव्य-
वस्थितस्य तथाविधस्यैव तस्य स्वाश्रयसंयुक्तलोहद्रव्य-
क्रियाहेतुत्वदर्शनात् । अथ द्रव्यं क्रियाकारणं न स्पर्शा-
दिगुणः, द्रव्यरहितस्य क्रियाहेतुत्वाददर्शनात्, न; वेगस्य
क्रियाहेतुत्वं, क्रियायाश्च संयोगनिमित्तत्वं तस्य च द्रव्य-
कारणत्वं तत एव न स्यात्, तथा च वेगवदिति दृष्टा-
न्ताऽसिद्धिः । अथ द्रव्यस्य तत्कारणत्वे वेगादिरहितस्यापि
तत्प्रसङ्गः, स्पर्शादिरहितस्यायस्कान्तस्यापि स्पर्शस्याऽ-
कारणत्वंऽन्यत्र क्रियाहेतुत्वप्रसङ्गः । तद्रहितस्य तस्याद-
ष्टेर्नाथं दोषस्तर्हि लोहद्रव्यक्रियोत्पत्तावुभयं दृश्यत इत्यु-
भयं तदस्तु, अविशेषात् । एवं सति ' एकद्रव्यत्वे
सति क्रियाहेतुगुणत्वाद् ' इति व्यभिचारी हेतुः ।
एतेन यदुक्तं परेण—' अदृष्टमेवायस्कान्तेनाकृष्यमाणलोह-
दर्शने सुखवत्पुंसो निःशल्पत्वेन तत्क्रियाहेतुः " इति
तन्निरस्तम्, सर्वत्र कार्यकारणभावे अस्य न्यायस्य समान-
त्वात् अदृष्टमेव कारणं स्यात्, यस्य शरीरं सुखं दुःखं
चोत्पादयति तददृष्टमेव तत्र हेतुरिति न तदारम्भकाऽवय-
वक्रियासंयोगादयः । अपि च-तददृष्टस्य कथं तद्धेतुत्वं ?
तस्य भावे भावादभावे अभावादिति चेत् किं पुनरय-
स्कान्तस्पर्शाद्यभाव एव तत्क्रिया दृष्टा येनैषां तत्र कार-
णत्वाकलृप्तिः ? ततो न दृष्टानुसारेण तत्रस्थस्यैवाऽदृष्टस्य तं
प्रति तत्क्रियाहेतुत्वम् । प्रयत्नवैचित्र्याभ्युपगमे च हेतो-
रनैकान्तिकत्वम् ।

अथ सर्वत्राऽदृष्टस्य वृत्तिस्तर्हि सर्वद्रव्यक्रियाहेतुत्वम् । यददृष्टं यद् द्रव्यमुत्पादयति तत् तत्रैव क्रियामुपरचयतीत्यभ्युपगमे शरीरात्मकेषु परमाणुषु ततः क्रिया न स्यादित्युक्तम् । न च गुणत्वमप्यदृष्टस्य सिद्धमिति 'क्रियाहेतुगुणत्वात्' इत्यसिद्धो हेतुः । अथ 'अदृष्टं गुणः प्रतिपिध्यमानद्रव्य-कर्मभावे सति सत्तासंवन्धित्वात् रूपादिवत्' । न च प्रतिपिध्यमानद्रव्यव्यमन्निष्ठम् । तथाहि—'न द्रव्यमदृष्टम्, एकद्रव्यत्वात्, रूपादिवत्' इति, असंवेदन्तः एकद्रव्यत्वस्याऽसिद्धताप्रतिपादनात्, सत्तासंवन्धित्वस्य चेति । यदपि तद्गुणत्वसाधनमुक्तम् 'देवदत्तं प्रत्युपसर्पन्तः पश्वादयो देवदत्तविशेषगुणकृष्टान्तं प्रत्युपसर्पणवत्त्वात् प्राप्तादिवत्' इति, तदप्ययुक्तं यतो यथा तद्विशेषगुणेन प्रयत्नात्त्येन समाकृष्टान्तं प्रत्युपसर्पन्तो प्राप्ताऽऽदयः समुपलभ्यन्ते तथा नयनाञ्जनादिद्रव्यविशेषेणाऽपि समाकृष्टाः स्यादयस्तं प्रत्युपसर्पन्तः समुपलभ्यन्त एव, ततः किं प्रयत्नसधर्मणा केनचिदाकृष्टाः पश्वादयः, उन नयनाञ्जनादिसधर्मणा' इति संदेहः, शक्यते ह्यवमनुमानमारचयितुं परेणापि—'नयनाञ्जनादिसधर्मणा विवादगोचरत्वारिणः पश्वादयः समाकृष्टा देवदत्तं प्रत्युपसर्पन्ति, न प्रत्युपसर्पणवत्त्वात् स्यादिवत्' । अथ तदभावेऽपि प्रयत्नादपि तददृष्टनैकान्तिकत्वं प्रयत्नसधर्मणो गुणस्याभावेऽप्यञ्जनादेरपि तददृष्टमेवदीयन्तोरनैकान्तिकत्वम् । न चापानुमीयमानस्य प्रयत्नसधर्मणो हेतोः सद्भावाद्द्रव्यभिचारः, अन्यत्राप्यञ्जनादिमधर्मणोऽनुमीयमानस्य सद्भावेनाव्यभिचारप्रसङ्गात् । तत्र प्रयत्नसामर्थ्यादन्य वैफल्येऽन्यत्राप्यञ्जनादिसामर्थ्यात् वैफल्यं समानम् । अथाऽञ्जनादेरेव त हेतुत्वं सर्वस्य तद्वतः स्याद्याकर्षणप्रसङ्गः, न चाऽञ्जनादौ सत्यप्यविशिष्टे तद्वतः सर्वाभ्यति तदागमनं ततोऽवसीयते, 'तद्विशेषेऽपि यद्वैकल्यात्तत्रेति तदपि कारणं नाञ्जनादिमात्रम्' इति । नदेतत्प्रयत्नकारणेऽपि समानं, न हि सर्वं प्रयत्नवन्तं प्रति प्राप्तादय उपसर्पन्ति, तदपहारादिदर्शनात् । ततोऽप्राप्यन्यत्कारणमनुमीयताम्; अन्यथा न प्रकृतेऽपि, अविशेषात् । ततः प्रयत्नवदञ्जनादेरपि न प्रति तदाकर्षणहेतुत्वात्कथं न संदेहः ? अञ्जनादेः स्याद्याकर्षणं प्रत्यकारणत्वे गन्धादिवत्तदर्थिनां न तदुत्पादानम् । न च दृष्टसामर्थ्यस्याप्यञ्जनदिः कारणत्ववृत्तिपरिहारेणान्यकारणत्वकल्पने भवतोऽनवस्थामुक्तिः । अथाऽञ्जनादिकमदृष्टसहकारित्वात्तत्कारणं न केवलमिति, नन्वेवं सिद्धमदृष्टवदञ्जनादेरपि तत्र कारणत्वं, ततः संदेह एव किं प्राप्तादिवत्प्रयत्नसधर्मणाऽऽकृष्टाः पश्वादयः, किं वा—'स्यादिवदञ्जनादिसधर्मणा तत्संयुक्तेन द्रव्येण' इति संदिग्धं 'गुणत्वात्' इत्येतत्साधनं सपरिस्पन्दात्मप्रदेशमन्तरेण प्राप्ताद्याकर्षणहेतोः प्रयत्नस्यापि देवदत्तविशेषगुणस्य परं प्रत्यसिद्धत्वात् साध्यविकलता चात्र दृष्टान्तस्य । यच्च 'यद् देवदत्तं प्रत्युपसर्पति' इत्युक्तं तत्र कः पुनरसौ देवदत्तशब्दाच्चयः ? यदि शरीरं तदा शरीरं प्रत्युपसर्पणात् शरीरगुणाकृष्टाः पश्वादयः इति आत्माविशेषगुणाकृष्टत्वे साध्ये शरीरगुणाकृष्टत्वस्य साधनाद्विरुद्धो हेतुः । अथाऽऽत्मा, तस्य समी-

कृष्णमाणपदार्थदेश-कालाभ्यां सदाभिसंवन्धात् न तं प्रति कस्यचिदुपसर्पणम्—अन्यं दशं प्रत्यन्यदेशस्योपसर्पणदर्शनात् अन्यकालं प्रत्यन्यकालस्य च, यथाऽऽहुरं प्रति अपरापरशक्तिपरिणामं प्राप्तिर्वीजादेः । न चैतदुभयं नित्यव्यापित्वाभ्यामात्मनि सर्वत्र सर्वदा सन्निहिते संभवति 'अतो देवदत्तं प्रत्युपसर्पन्त' इति धर्मविशेषणं, 'देवदत्तगुणाकृष्टाः' इति साध्यधर्मः, 'देवदत्तं' प्रत्युपसर्पणवत्त्वाद् इति साधनधर्मः । परस्य स्वरूपविरचिनमेव । न च शरीरसंयुक्त आत्मा सह, तस्यापि नित्यव्यापित्वेन तत्र सन्निधानेनाऽनिवारणात्, न हि घटयुक्तमाकाशं मेवादौ न सन्निहितम् । अथ शरीरसंयुक्त आत्मप्रदेशो देवदत्तः स काल्पनिकः, पारमार्थिको वा ? काल्पनिकत्वे 'काल्पनिकात्मप्रदेशगुणाकृष्टाः पश्वादयः, तथाभूतात्मप्रदेशं प्रत्युपसर्पणवत्त्वाद्' इति तद्गुणानामपि काल्पनिकत्वं साध्येत । तथा च सौगतस्येव तद्गुणकृतः प्रत्यभाषोऽपि न पारमार्थिकः स्यात्, न हि कल्पितस्य पाचकस्य रूपादयस्तत्कार्यं वा ह्लाहादिकं पारमार्थिकं दृष्टम् । पारमार्थिकाश्चेदात्मप्रदेशाः, तेऽपि यदि ततोऽभिजास्तदाभ्यति ते इति न पूर्वोक्तदोषपरिहारः, भिन्नाश्चेत्तर्हि तद्विशेषगुणाकृष्टाः पश्वादय इति तेषामेवाऽऽत्मत्वप्रशक्तिरित्यात्मपरिकल्पना व्यर्था । तेषां च न ह्रीपान्तरवर्तिभिर्मुक्तादिभिः संयोग इति 'अदृष्टं साश्रयसंयुक्तेऽन्यत्र क्रियाहेतुः' इति व्याहृतम् । संयोगे वाऽऽत्मवदित्यनिवृत्तो व्याघातः । अथ तेषामप्यपरं शरीरसंयुक्ताः प्रदेशाः देवदत्तशब्दाच्चाः, तत्राप्यनन्तरूपणमनवस्थाकारि । अथात्मानमन्तरेण कस्य ते प्रदेशाः स्युरिति तत्प्रदेशपर आत्मेत्यभ्युपगमनीयम् । नन्वर्थान्तरभूतत्वे आत्मनः कथं तस्य ते इति व्यपदेशः ? अथ तेषु तस्य वतनात्तथा व्यपदेशः, न सदेत् ; तथाभ्युपगमेऽवयविपक्षभाविदूषणावकाशात् । यथा च तेषां सदुपपत्त्यं तथा प्रतिपादितम्, प्रतिपादयिष्यते चेत्यास्तां तावत् । तत्र परस्य देवदत्तशब्दाच्चयः कश्चिदस्ति यं प्रत्युपसर्पणवन्तः पश्वादयः स्वक्रियाहेतोर्गुणत्वं साध्येयुः । अतो नैनदपि साधनमात्मनो विभुत्वप्रसाधकम् ।

यदपि 'सर्वगत आत्मा, सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वाद्, आकाशश्च' इति साधनं, तदप्यचारुः यतो यदि 'स्वशरीरे सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वाद्' इति हेतुस्तथा सति तत्रैव ततस्तस्य सर्वगतत्वसिद्धेर्विरुद्धो हेत्वाभासः । अथ स्वशरीरवत्परशरीरेऽन्यत्र नोपलभ्यमानगुणत्वं हेतुस्तदा असिद्धः, तथोपलम्भाभावात् न हि बुद्ध्यादयस्तद्गुणास्तथोपलभ्यन्ते, अन्यथा सर्वसर्वज्ञताप्रसङ्गः । अथैकनगरे उपलब्धा बुद्ध्यादयो नगरान्तरेऽप्युपलभ्यन्ते, मनुष्यजन्मवज्जन्मान्तरेऽपीति कथं न सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वं ? न वायोरपि स्पर्शविशेषगुण एकत्रैकदा उपलब्धोऽन्यत्रान्यदोपलभ्यमानः तस्यापि सर्वगतत्वं प्रसाध्येद्, अन्यथा तेनैव हेतोर्व्यभिचारः । अथ स्तास्तान् देशान् क्रमेण गतस्य तस्य तद्गुण उपलभ्यते, आत्मनोऽपि तथैव तद्गुणस्योपलम्भः इति समानं पश्यामः । न च तद्वत्तस्यापि सक्रियत्वप्रसङ्गेर्युक्तमेवं कल्पनमिति वाच्यम्, इष्टत्वाद् । अथ लोष्टवत् ततो मूर्तत्वप्रसङ्गस्तस्य दोषः । ननु केयं मूर्तिः ? असर्वगतद्रव्यपरिमाणं सति चेत् नाऽयं दोषः, असर्वगतामवादिनां-

भीष्टत्वात् । रूप-रस-गन्ध-स्पर्शवत्त्वं सेति चेत्, न तादृशीं मूर्तिमात्मनः सक्रियत्वं साधयति, व्याप्यभावाद् ; रूपादिमन्मूर्त्यभावे सक्रियत्वात् । 'यो यः सक्रियः स रूपादिमन्मूर्तिमान्, यथा शरः, तथा चाऽऽत्मा, तस्माद्रूपादिमन्मूर्तिमान्' इति कथं न व्याप्तिसंभवः ? असदेतत् ; मनसापि व्यभिचारात् । न च तस्याऽपि पक्षीकरणं, 'रूपादिविशेषगुणाऽनधिकरणं सद् मनोऽर्थं प्रकाशयति, शरीराद्यर्थान्तरत्वे सति सर्वत्र ज्ञानकारणत्वाद्, 'आत्मवद्' इत्यनुमानविरोधप्रसङ्गात् । न च सक्रियत्वं रूपादिमन्मूर्त्यभावेन विरुद्धं यतस्तत्तन्निवर्तमानमात्मनि तथाविधां मूर्तिं साधयेत् । न च तथाविधमूर्तिरहितेऽप्यरादौ तददर्शनात्सिद्धो विरोधः, एकशाखाप्रभवत्वस्याप्यन्यत्र पक्षे अदर्शनाद्विरोधसिद्धिप्रसङ्गः । पक्ष एव व्यभिचारदर्शनात्सा तत्र नेति चेत्, न ; सक्रियत्वस्याऽपि तथा व्यभिचारः समानः, पक्षीकृत एवाऽऽत्मनि रूपादिमन्मूर्तिरहिते तददर्शनाद् । अनेनैव च तत्साधनात्र व्यभिचारः इत्येकशाखाप्रभवत्वाऽनुमानेऽपि समानम् । प्रत्यक्षवाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टत्वमुभयत्र तुल्यम् । तत्र सक्रियत्वमात्मनो रूपादिमन्मूर्तिवत्त्वं साधयतीति व्यवस्थितम् ।

अथ सक्रियत्वे तस्यानित्यत्वम् । तथा हि- 'यत्सक्रियं तदनित्यं, यथा लोष्टादि, तथा चाऽऽत्मा, तस्मादनित्यः' इति, एतदपि न सम्यक् ; परमाणुभिरनैकान्तिकत्वात् ; कथंचिदनित्यत्वस्येष्टत्वात् सिद्धसाधनं च । सर्वान्मना अनित्यत्वस्य लोष्टादावप्यसिद्धत्वात्साध्यविकलता दृष्टान्तस्य । तत्र सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वमात्मनः सिद्धम् ।

अपरे—सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वमात्मनोऽतोऽनुमानात्साधयन्ति—'देवदत्तोपकरणभूतानि मणिमुक्ताफलादीनि द्वीपान्तरसंभूतानि देवदत्तगुणकृतानि कार्यत्वे सति देवदत्तोपकारकत्वात्, शकटादिवत् । न च तद्देशे असन्निहिता एव तद्गुणास्तान् व्युत्पादयितुं समर्थाः, न हि पटदेशे असन्निधानवन्तस्तन्तु-तुरी-कुविन्दादयः पटमुत्पादयितुं क्षमाः । आत्मगुणानां च तद्देशसन्निधानं न तद्गुणिसंनिधिमन्तरेण संभवि, अगुणत्वप्रसङ्गः, ततस्तस्यापि तद्देशत्वम्' असदेतत् ; तत्कार्यत्वेऽपि तेषां न 'अवश्यतया कार्यदेशसन्निधिमद् निमित्तकारणम्' इति नियम उपलब्धिगोचरः, अन्यदेशस्याऽपि ध्यानादरन्यस्थितविपाद्यनयनकार्यकर्तृत्वस्थोपलब्धिविषयत्वात् तत्र अतोऽपि सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वसिद्धेः इत्यसिद्धो हेतुः ।

एतेन 'विभुत्वान्महानाकाशः तथा चात्मा' इति निरस्तम्, विभुत्वस्यात्मन्यसिद्धेः । तथा हि—'सर्वमूर्तैर्युगपत्संयोगो विभुत्वम्' । न च सर्वमूर्तिमङ्गिर्युगपत्संयोगस्तस्य सिद्धः । अथैकदेशवृत्तिविशेषगुणाधारत्वात्तस्य सर्वमूर्तैर्युगपत्संयोग आकाशस्यैव सिद्धः, असदेतत् ; एकदेशवृत्तिविशेषगुणाधिष्ठानत्वस्य साधनस्य सर्वमूर्तिमत्संयोगाऽऽधारत्वस्य च साध्यस्याकाशेऽप्यसिद्धेरुभयविकलो दृष्टान्तः । न चाऽऽत्मदृष्टान्तादाकाशे साध्यसार्धनोभयधर्मसंबन्धित्वं सिद्धमिति शक्यं वक्तुम्, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् । यदपि 'विभुरात्मा, अणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति

नित्यद्रव्यत्वात्, यद्यदणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यं तत्तद् विभु, यथा-आकाशं, तथा चाऽऽत्मा, तस्माद्विभुः' इति, तदप्यसारं तत्रित्यत्वाऽसिद्धेर्हेतोरसिद्धत्वाद् अणुपरिमाणानधिकरणत्वस्य च विशेषणस्यात्मनो द्रव्यत्वासिद्धेरसिद्धिः, तदसिद्धिश्च इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गः । तथाहि-अणुपरिमाणान्यगुणस्य गुणत्वे सिद्धे अनाधारस्य तस्यासंभवादात्मनो गुणवत्त्वेन द्रव्यत्वसिद्धिः, तत्सिद्धौ च तदाश्रितत्वेनाणुपरिमाणान्यगुणस्य गुणत्वसिद्धिरिति व्यक्लमितरेतराश्रयत्वम् । न चाऽऽकाशस्याप्यणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वं विभुत्वं च सिद्धमिति साध्य-साधनविकलो दृष्टान्तः । न चाऽऽत्मदृष्टान्तवलात्तस्य तदुभयधर्मयोगित्वं सिद्धमिति वक्तुं युक्तम्, अत्रापीतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गस्य व्यक्लत्वात् । अपि च-अणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वं च भविष्यत्यविभुत्वं च, विपक्षे हेतोर्याधकप्रमाणाऽसत्त्वेन तनो व्यावृत्तिसिद्धेः सन्दिग्धानैकान्तिकश्च हेतुः । न च विपक्षे हेतोरदर्शने बाधकं प्रमाणम्, सर्वात्मसंबन्धनस्तस्यासिद्धानैकान्तिकत्वमतिपादनाद् । अपि च-आत्मनः स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन सुखदुःखादिपर्यायाक्रान्तस्य स्वसंवेदनाध्यक्षसिद्धत्वात्तद्विभुत्वसाधकस्य हेतोरध्यक्षवाधितपक्षानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टत्वम् । अन्यस्य च 'अहम्' इत्यध्यक्षसिद्धस्य प्रमाणविषयत्वेनाऽसत्त्वादाश्रयासिद्धौ हेतुरिति । अनया दिशा अन्येऽपि तद्विभुत्वसाधनायोपन्यस्यमाना हेतवो निराकर्तव्याः, अस्य निराकरणप्रकारस्य सर्वेषु तत्साधकहेतुषु समानत्वात् । तत् न आत्मनः कुतश्चित् विभुत्वसिद्धिः ।

अथापि स्यात् यथाऽस्माकं तद्विभुत्वसाधकं प्रमाणं न संभवति तथा भवतामपि तद्विभुत्वसाधकप्रमाणाभाव इति नाऽनुपमसुखस्थानोपगतिस्तेषां सिद्धेति तदवस्थं चोद्यः, न हि परपक्षे दोषोद्भावनमात्रतः स्वपक्षाः सिद्धिमुपगच्छन्ति अन्यत्र स्वपक्षसाधकत्वलक्षणपरप्रयुक्तहेतुविरुद्धतोद्भावेनात्, न चासौ भवता प्रदर्शितेति, न सम्यगेतत् ; तद्भावासिद्धेः । तथाहि—'देवदत्तात्मा देवदत्तशरीरमात्रव्यापकः, तत्रैव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणत्वात्, यो यत्रैव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणः स तन्मात्रव्यापकः, यथा देवदत्तस्य गृहे एव व्याप्त्योपलभ्यमानभास्वरत्वाद्विशुण-प्रदीपः, देवदत्तशरीर एव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणस्तदात्मा' इति । तदात्मनो हि ज्ञानाऽऽद्यो गुणास्ते च तद्देह एव व्याप्त्योपलभ्यन्ते, न परदेहे, नाप्यन्तराले ।

अत्र केचिद्धेतोरसिद्धतामुद्भावयन्तः "शरीरान्तरेऽपि तदङ्गनासंबन्धिनि तद्गुणा उपलभ्यन्ते" इत्यभिधत्ति । तथाहि—'देवदत्ताङ्गनाङ्गं देवदत्तगुणपूर्वकं, कार्यत्वं सति तदुपकारकत्वाद्, प्रासादिवत्' । "कार्यदेशे च सन्निहितं कारणं तज्जनने व्याप्रीयते अन्यथातिप्रसङ्गादिति तदङ्गनाङ्गप्रादुर्भावदेशे तत्कारणात्तद्गुणसिद्धिः । तथा-तदन्तराले च प्रतीयन्ते । तथाहि-अग्नेरुर्ध्वज्वलनं, वायोस्तिर्यग् पवनम् तद्गुणपूर्वकं, कार्यत्वे सति तदुपकारकत्वाद्, वस्त्रादिवत् । यत्र च तद्गुणास्तत्र तद्गुणप्यनुमीयते इति, 'स्वदेह एव देवदत्ताऽऽत्मा' इति प्रतिज्ञा अनुमानवाधिता । ततोऽनुमानवाधितकर्मनिर्देशानन्तरास्तुक्त्वेन कालाऽत्य-

षापदिष्टो हेतुः । ननु केऽत्र देवदत्तात्मगुणा ये तदङ्गनास्ते तदन्तराले च प्रतीयन्ते ? यदि ज्ञान-दर्शन-सुखवीर्यस्वभावाः—“सह वर्तिनो गुणाः” इति वचनाद्-इति पत्रः, न न युक्तः ज्ञान-दर्शन-सुखाणि स्वदेवदत्तस्याणि न तदङ्गनाङ्ग-जन्मनि व्याप्तिमाणाणि प्रतीयन्ते; नापि सत्तामात्रेण तद्देशे प्रतीतिगोचराणि । वीर्यं तु शक्तिः क्रियानुमेया, साऽपि तद्देह एवानुमीयते, तत्रैव तल्लिङ्गभूतपरिष्पन्ददर्शनात् तस्याश्च तदङ्गनादेहनिष्पत्तौ देवदत्तस्य भार्या दुर्हता स्यात् । नतस्तज्ज्ञानादन्तर्देह एव तत्कार्यजननविमुखस्य प्रतीतिः प्रत्यक्षतस्तद्वाधिनकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टः ‘कार्यं सति तदुपकारकत्वाद्’ इति हेतुः ।

अथ धर्माधर्मौ तदङ्गनादिकार्यनिमित्तं तद्गुणः, तदयुक्तः न धर्माधर्मौ तदात्मनो गुणौ अचेतनत्वात्, शब्दादिवत् । न सुखादिना व्यभिचारः, तत्र हेनोरचेतनत्वात् तदङ्गनादेहनिष्पत्तौ स्वदेवदत्तलक्षणैतन्त्येन तस्य व्याप्तत्वात् अभिमतपदार्थसंबन्धसमये एव स्वसंवेदनरूपाद्देवभावस्य तदात्मनोऽनुभवात्, अन्यथा सुखादेः स्वयमनुभवात् अनवस्थादायप्रसङ्गाद् अन्यज्ञानेनाप्यनुभवे सुखस्य परलोकप्रत्ययताप्रशङ्कः । प्रसाधितं चैतत् प्र.कृ ।

न च-असिद्धता ‘अचेतनत्वाद्’ इति हेतोः । तथाहि—अचेतनौ नौ, अस्वसंवेदिनत्वात्, कुम्भवत् । न बुद्ध्या अस्य व्यभिचारः, अस्याः स्वसंवेदनसाधनात् ‘स्वप्रहणात्मिका बुद्धः, अर्थप्रहणात्मकत्वात्, यत्स्वप्रहणात्मकं न भवति न तद् अर्थप्रहणात्मकं, यथा घटः, इति व्यातिरेकी हेतुः ।

न च धर्माऽधर्मयोर्ज्ञानरूपत्वाद्देहदृष्ट्या ज्ञानस्य च स्वप्रहणात्मकत्वादसिद्धो हेतुरिति वक्तव्यं, तयोः स्वरूप-प्रहणात्मकत्वे सुखादाविच विवादानावप्रसङ्गः । अस्ति चासौ अनुमानोपन्यासान्तरानुपपत्तेः तत्र । न च लौकिकपरीक्षकाः प्रत्यक्षं कर्मणि व्यवहारसिद्धम् । न चाविकल्पबोधविषयत्वात्स्वप्रहणात्मकत्वेऽपि तयोर्वादादः क्षणिकत्वादिवत्, तथा अनिश्चयात् तद्विषयऽतिप्रसङ्गात् । तथाहि—अविकल्पकाध्यक्षविषयं जगज्जन्तुमात्रस्य; तथा—अनिश्चयस्तु क्षणिकत्ववत् निर्विकल्पकाध्यक्षविषयत्वात् । न च मूर्ध्नि कालार्कविषयिकारवचनन्तरं तत्फलादर्शनाच्च तद्दर्शनव्यवहारः इति, स्वसत्तासमये स्वकार्यजननसामर्थ्ये तस्य तदैव तत्कार्यमिति तदन्तरं तद्दृष्टिप्रसङ्गः अन्यदा तु स एव नास्तीति कुतस्ततस्तस्य भावः ?

अथ तयोरचेतनत्वेऽपि तदात्मगुणत्वं को विरोधः अचेतनस्य चेतनात्मगुणत्वमेव । चेतनश्च तदात्मा स्वपरप्रकाशकत्वात् अन्यथा तदयोगात् कुड्यादिवत् । न च धर्माधर्मयोरभावादाश्रयासिद्धो हेतुः, अनुमानतस्तयोः सिद्धेः । तथाहि—चेतनस्य स्वपरक्षस्य तदात्मनो हीनमातृगर्भस्थानप्रवेशस्तत्संबन्धान्तरनिमित्तः, अनन्त्येनयत्वे सति तत्प्रवेशात्, मत्तस्याशुचिस्थानप्रवेशवत्, योऽसावन्यः स द्रव्यविशेषो धर्मादिरिति । न च कस्यचित्पूर्वशरीरत्यागो न शरीरान्तरगमनाभावात्तत्प्रवेशोऽसिद्धः, अनुमानात्तत्सिद्धेः । तथाहि—तदहर्वातस्य स्तनादौ प्रवृत्तिस्तदभिलाषपूर्विका, तत्त्वात्, मध्यदशावत् । यथा च परलोकाऽऽ-

गाम्यात्मा अनुमानात्सिद्धिमुपगच्छति तथा प्राक् प्रतीतिपादितम् । सुखसाधनजलादिदर्शनानन्तरोद्भूतस्मरणसहायेन्द्रियप्रभवप्रत्यभिज्ञानक्रमोपजायमानाभिलाषादेर्व्यवहारस्यैककृतपूर्वकत्वेन प्राक् प्रसाधितत्वात् नाऽत्र प्रयोगे व्याप्यासिद्धिः । अत्र एवं स्तनादिप्रवृत्तेरभिलाषः सिद्धिमासादयन् सङ्कलनाधानं गमयति तदपि स्मरणम्, तच्च सुखादिसाधनपदार्थदर्शनम् । ‘कारणव्यतिरेकेण कार्योत्पत्तौ तस्य निर्हेतुकत्वप्रसङ्गः’ इति अत्र विपर्ययबाधकं प्रमाणं व्याप्तिनिश्चायकं यद्वर्णितम् । अपूर्वप्राणिप्रादुर्भावे च सर्वोऽप्ययं व्यवहारः प्रतिप्राणिप्रसिद्धः उन्सीदेत्, तज्जन्मनि सुखसाधनदर्शनादेर्भावात्; न हि मातुर्द्वय एव स्तनादेः सुखसाधनत्वेन दर्शनम् । यतः प्रत्ययज्ञानस्य तत्र स्मरणादिव्यवहारः सम्भवदिति पूर्वशरीरसम्बन्धोऽप्यात्मनः सिद्धः ।

न च मध्यावस्थायां सुखसाधनदर्शनादिक्रमेणोपजायमानोऽपि प्रवृत्त्यन्तो व्यवहारो जन्मादावन्यथा कल्पयितुं शक्यः । विजानीयादपि गोमयादेः कारणाच्छालकादेः कार्यस्यात्यन्तदर्शनादिति वक्तुं शक्यं, जलपाननिमित्तत्वाच्छुद्धादावप्यनलनिमित्तत्वमभावनया तदर्थिनः पावकादौ प्रवृत्तिप्रसङ्गात् सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः ।

अथ ‘देहिनी देहादेहान्तरानुप्रवेशस्तदभिलाषपूर्वकः गृहाद् गृहान्तरानुप्रवेशवद्’ इत्यतोऽन्यथासिद्धो हेतुरिति न द्रव्यविशेषं साधयति । तदुक्तं सौगतैः—“दुःखं विपर्यासमिति-स्तृष्णा वाऽध्वन्यकारणम् । जन्मिनो यस्य ते न स्तो, न स जन्माधिगच्छति” ॥ १ ॥ इति, असदेतद् ; इह जन्मनि प्राणिनां तदभिलाषस्य परलोकोऽभावात् न ततस्स इति युक्तम् । नापि मनुष्यजन्मा हीनशःयादिगर्भसंभवमभिलषति यनस्तत्र तत्संभवः स्यात् । तदेव धर्माऽधर्मयोस्तदात्मगुणत्वेनपेधात्तन्निपेधानुमानवाधितमेतत् ‘पावकादूर्ध्वज्वलनादिदेवदत्तगुणकारितम्’ इति ।

यत्पुनरुक्तम्—‘गुणवद्’ गुणि अप्यनुमानतस्तद्देशे अस्तीत्यनुमानवाधितस्यदेहमात्रव्यापकाऽऽत्मकमनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेनाद्यो हेतुः कालात्ययापदिष्टः इति, तदपि निरस्ते; तत्र तत्सङ्गात्वासिद्धः । यच्चान्यत्कार्यत्वे ‘सति तदुपकारकत्वाद्’ इति, तत्र किं तद्गुणपूर्वकत्वाभावेऽपि तदुपकारकत्वं दृष्टं येन कार्यत्वं सति हात विशेषणमुपादीयेत सति संभवे व्यभिचारं च विशेषणोपादानस्यार्थवत्त्वात् ? कालेश्वरादौ दृष्टमिति चेत्, न; कालेश्वरादिकमतद्गुणपूर्वकमपि यदि तदुपकारकं कार्यमपि किञ्चिदन्यपूर्वकं तदुपकारकं स्यादिति सिद्धिर्वाधिविपक्षव्यावृत्तकत्वादनैकान्तिको हेतुः । सर्वज्ञत्वाभावसाधने चागादित्रिंशद्विंशतशेषैव तस्याभिधाने को दोषः ? व्यभिचारः कालेश्वरादिनिति चेत्, न; नित्यैकस्वभावात्कस्यचिदुपकाराभावाद् । अपि च—शत्रुशरीरप्रध्वंसाभावस्तद्विपक्षस्यापकारको भवति सोऽपि तद्गुणनिमित्तः स्यात् । तदभ्युपगमे वा तत्र कार्यत्वासंभवनं सविशेषणस्य हेनोरचेतनाद्भागाऽसिद्धो हेतुः । अतद्गुणनिमित्तत्वे तस्यान्यदप्यतद्गुणपूर्वकं तदुपकारकं तद्वैव स्यादिति न तद्गुणसिद्धिः ।

यत्पुनर्मात्वादिवद् इति निदर्शनं, तत्र यदि तदात्मगुणो

धर्मादिहेतुः, साध्यवत्प्रसङ्गः । प्रयत्नश्चेत्, न; नत्स्वरूपा-
सिद्धेः—शरीराद्यवयवप्रविष्टानामात्मप्रदेशानां परिस्पन्दस्य
चलनलक्षणक्रियारूपत्वाच्च गुणत्वं, तस्यैवा गमनादपि
नत्त्वाच्च कर्मपदार्थसद्भावः क्वचिदपीति न युक्तं क्रियावद्
इति द्रव्यलक्षणं निष्क्रियस्यात्मनो न स इति चेत्, कुतस्तस्य
निष्क्रियत्वम् अमूर्तत्वादिति चेत्, प्रत्यक्षनिराकृतमेतत्-
प्रत्यक्षेण हि देशाद्विशान्तरं गच्छन्तमात्मानमनुभवति लोकः ।
तथा च व्यवहारः—अहमद्य योजनमात्रं गतः, न च मनः शरीरं
वा तद्व्यवहारविषयः, तस्याऽहं प्रत्ययावेद्यत्वात् । तदेवं
परस्य साध्यविकलं निदर्शनमिति स्थितम् । तेन यदुक्तम्-
'यस्मात्तदात्मनो गुणा अपि दूरदेशभाविनि तदङ्गनाङ्गे
अन्तराले चोपलभ्यन्ते तस्मात्सिद्धं तस्य सर्वत्रोपलभ्य-
मानगुणत्वम्, अतः 'सर्वगत आत्मा, सर्वत्रोपलभ्यमान-
गुणत्वात् आकाशवद्' इत्यनुमानवाधिता तदात्मस्वशरी-
रमात्रप्रतिष्ठा' इति, तन्निरस्तं; सर्वेषां सर्वगततात्मप्रसाध-
कहेतूनां पूर्वमेव निरस्तत्वाद् । अतो न स्वदेहमात्रव्यापका-
न्मप्रसाधकहेतोरभिष्टि' । नाऽप्यनुमानेन तत्पक्षवाधा । न
च तदेहव्यापकत्वेनैवोपलभ्यमानगुणोऽपि तदात्मा सर्व-
गतो निजदेहैकदेशवृत्तिर्वा स्यात् अविरोधात्संदिग्धवि-
पक्षव्यावृत्तिकत्वादनेकान्तिको हेतुः इति युक्तं; वाप्या-
दावपि तथाभावप्रसङ्गतः प्रतिनियतदेशमेवद्वयपदार्थव्य-
वहारोच्छेदप्रसङ्गः । तथाहि—यद्यथा प्रतिभानि तत्तथैव
सद्व्यवहारपथमवतरति, यथा प्रतिनियतदेशकालाकार-
तया प्रतिभासमानो घटादिकोऽर्थः, अन्यथा प्रतिभास-
माननियतदेशकालाकारस्पर्शविशेषगुणोऽपि वायुः सर्वगतः
स्यात् । न चात्र प्रत्यक्षवाधः, परेण तस्य परोक्षत्वापवर्ण-
नात् । यदि च—स्वदेहैकदेशस्थितः, कथं तत्र सर्वत्र सुखादिगु-
णोपलब्धिः ? इतरथा सर्वत्रोपलभ्यमानगुणोऽपि वायुरेकप-
रमाणुमात्रः स्यात् । न च क्रमेण सर्वदेहभ्रमणात्तस्य तथा
तत्रोपलब्धिः, युगपत्तत्र सर्वत्र सुखादेर्गुणस्योपलम्भात् । न
चाऽऽश्रुत्युत्तरेयौगपद्याभिमानः, अन्यत्रापि तथा प्रसङ्गः—
शक्यं हि चकतुं घटादिरप्येकावयववृत्तिः आश्रुत्युत्तरेयुग-
पत्सर्वेष्ववयवेषु प्रतीयत इति । अत एव सौगतोऽपि तत्रैकं
निरंशं ज्ञानं कल्पयन्निरस्तः, प्रत्यवयवमनेकसुखादिकल्पने
मन्तानान्तरवत् परस्परमसंक्रमात् अनुस्यूतैकप्रतीति-
विलोपः सर्वत्र शरीरे मम सुखम् इति । अथ युगपद्वा-
विभिरेकशरीरवृत्तिभिरनेकनिर्गच्छाणिकसुखसंवेदनैरेकपरा-
मर्शविकल्पजननादयमदोषः, असदेनत् ; अनेकोपादानस्य
परामर्शविकल्पस्यैकत्वसंभवे चावाकाभिमानैकशरीरव्यप-
देशभागेनेकपरमाणुपादानैकविज्ञानभावेऽपि तद्विकल्प-
संभवात् । ततो यदुक्तं धर्मकीर्तिना तं प्रति—“अनेकप-
रमाणुपादानमनेकं चेद्विज्ञानं सन्तानान्तरवद्विकपरामर्श-
भावः” इति, तत्तस्य न सुभाषितं स्यात् ।

यच्च 'सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशित्वात्मा सावयवः
स्यात्, तथा—पटवत् समानजातीयारब्धत्वाच्च तद्विद्विना-
शवांश्च स्याद्' इति, तदपि न सम्यक्; घटादिना व्यभि-
चारात् घटादिर्हि सावयवोऽपि न तन्तुवत्प्राक्सिद्धसमा-
नजातीयकपालसंयोगपूर्वकः, मृत्पण्डात्प्रथममेव स्वावय-
वरूपाद्यात्मनः प्रादुर्भावादिति निरूपयिष्यमाणत्वाद् अपि

च—यदि तदात्मनः कथंचिद्विनाशः प्रतिपादयितुमिष्टः स-
मानजातीयावयवारब्धत्वात् तदा सिद्धसाधने, तदभि-
न्नसंसार्यवस्थाविनाशेन तद्रूपतया तस्यापि नष्टत्वात् ।
अथ सर्वात्मना सर्वथा नाशः, स घटादावप्यसिद्ध इति
साध्यविकलो दृष्टान्तः । यदि च—तदहज्जतिवालाऽऽत्मा
प्रागेकान्तनासंस्तथा अवयवैरारभ्यते तदा स्तनादौ प्रवृ-
त्तिर्न स्यात्, तदभिलापप्रत्यभिज्ञान-स्मरण-दर्शनादे-
रभावात् । तदारम्भकावयवानां प्राक्सत्तां विषयदर्शना-
दिकमिति चेत् तर्हि तेषामेव तदहज्जतिवेलायां तन्वन्नरा-
णामिव तत्र प्रवृत्तिः स्यात्तदात्मनः, स्मरणायभावात् । का-
रणगमने तस्यापि सर्वत्र सा स्यात्, “कारणमयागिना
कार्यमवश्यं संयुज्यते” इति वचनात् न तस्य वि-
षयानुभवाभावः, भेदैकान्ते चास्याः प्रक्रियायाः समवाय-
निषेधेन निषेधात् ।

अथ कारणगुणप्रक्रमेण तत्र दर्शनादयो गुणा वर्ण्यन्ते,
तेऽपि प्रागसन्त एव जायन्त इति, एवमपि न किञ्चित्
परिहृतम् । एतेन “अवयवेषु क्रिया, क्रियातो विभागः,
तत्संयोगविनाशः, ततोऽपि द्रव्यविनाशः” इति पर-
स्याऽऽकृतं पूर्वभवाऽन्ते तथा तद्विनाश आदिजन्मानि स्मर-
णाद्यभावप्रसङ्गान्निरस्तम् । नचायमेकान्तः—कटकस्य के-
यूरभावं कुतश्चिद्भागेषु क्रिया, विभागः, संयोगविनाशः,
द्रव्यनाशः, पुनस्तदवयवाः केवलाः; तदनन्तरं कर्म-सं-
योगक्रमेण केयूरभावः प्रमाणगोचरचारी । केवलं सुवर्ण-
कारव्यापारात्कटकस्य केयूरीभावं पश्यामः, अन्यथाकल्पने
प्रत्यक्षविरोधः । न हि पूर्वं विभागस्ततः संयोगविनाश
इति, तद्वेदानुपलक्षणाच्चैन्य बुद्धिवद् । नचैकान्तेन तस्याः
क्षणिकत्वे सुखसाधनदर्शनादयः संभवन्तीत्यऽसकृदावेदि-
तमावदप्युच्यते चेत्प्रास्तां नावत् । ततो नाऽनेकान्तिको हेतुः,
विपक्षेऽसंभवात् । अत एव न विरुद्धोऽपीति भवत्यतः
सर्वदोषगहिनान् केशनखादिरहितशरीरमात्रव्यापकस्य वि-
वादाध्यासितस्याऽऽत्मनः सिद्धिरिति साधूक्तम्—“ठाणम-
णोचमसुहमुवगयाणं” इति । सम्म० १ कारड १ गाथाटी० ।

जीवानां नानात्वं व्यवस्थाप्य, भवतु तर्हि जीवानां नाना-
त्वं, किंत्वेकैको जीवः सर्वजगद्वापकोऽस्त्विति नैयायिका-
दिमतमपाकुर्वन्नाह—

जीवो तणुमेतत्थो, जह कुंडो तग्गुणोवलंभाओ ।

अहवाऽणुवलंभाओ, भिन्नम्मि घंड पडस्सेव ॥१५८६॥

तनुमात्रस्थो जीव इति प्रतिज्ञा, तत्रैव तद्गुणोपलब्धिः,
‘यथा घटः; स्वात्ममात्रे इति शेषः । ‘अहवा’ इत्यादि,
अथवा—यो यत्र प्रमाणैर्नोपलभ्यते तस्य तत्राभाव एव, यथा
भिन्ने घटं पटस्य, नोपलभ्यते च शरीराद् बहिर्जीवः, त-
स्मात्तस्य तत्राऽभाव एवेति । विशेषः ।

संप्रतं द्वितीयद्वारागथा व्याख्यायते तत्र गुणीत्याद्यद्वा-
रम्, तद्व्याचिख्यासयाऽऽह भाष्यकारः—

अहुणा गुणि ति दारं, होइ गुणेहिं गुणि ति विन्नेओ ।

ते भोगजोगउवओ—गमाइरूवाइ व घडस्स ॥ ५२ ॥

व्याख्या—अधुना गुणीति द्वारं तदेतद्व्याख्यायते—भवन्ति
गुणैर्हि गुणी, न तद्व्यतिरेकेण इति एवं विज्ञेयः, अनेन

गुणगुणिनेभेदाऽभेदमाह, ते भोगयोगोपयोगादयो गुणा इति आदिशब्दादमूर्त्तत्वादिपरिग्रहः, निदर्शनमाह-रूपादय इव घटस्य गुणा इति गाथार्थः । व्याख्यातं मूलद्वारगाथायां गुणिद्वारम् ।

अधुनोर्ध्वगतिद्वाराचसर इत्याह भाष्यकारः—

उड्डं गइ ति अहुणा, अगुरुलहुत्ता सभाव उड्डगई ।

दिट्ठंतलाउएणं, एरंडफलाइएहि च ॥ ५३ ॥

व्याख्या—ऊर्ध्वगतिरित्यधुना द्वारम्—तदेतद्व्याख्यायते, अगुरुलघुत्वान्कारणान्वयभावनः कर्मविप्रमुक्तः सन्ध्वंगतिः जीव इति गम्यते, यद्येवं तर्हि कथमर्थो गच्छति ? अत्राह-दृष्टान्तः—अलावुना—तुम्बकेन, यथा तत्स्वभावन ऊर्ध्वगमन-रूपमपि मृत्तेपाऽज्जनेऽर्धो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमाज्जला-न्नादिवमान्मापि कर्मलेपादर्धो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमा-लोकान्तादिति । एरंडफलादिमिथ्य दृष्टान्तं इति, अनेन दृष्टान्तवाहुल्यं दर्शयति, यथा—चैरंडफलमापि चन्दनपरि-भ्रष्टमूर्ध्वं गच्छति, आदिशब्दादग्न्यादिपरिग्रह इति गा-थार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगाथायामूर्ध्वगतिद्वारम् ।

साम्प्रतं निर्मयद्वारगणविख्यासयाऽऽह (भाष्यकारः)—

अमओ य होइ जीवो, कारणविरहा जहेव आगामं ।

समयं च हो अनिचं, भिम्मयवडतंतुमाईयं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—अमयश्च भवति जीवः, न किम्भयोऽपीत्यर्थः, कुन इत्याह—कारणविरहात्—अकारणत्वात्, यथैवाकाशम् ; आकाशवदित्यर्थः । समयं च वस्तु भवत्यनित्यम्, एतद्वय दर्शयति—मृन्मयघटतन्त्रादि, यथा मृन्मयो घटः, तन्तुमयः पट इत्यादि, न पुनरात्मा, नित्य इति दर्शितम् । आह—अस्मिन् द्वारे सति 'अमयो; न तु मृन्मय इव घट' इति प्राक्किमर्थमुक्तमिति, उच्यते—अत एव द्वारद्वन्द्वप्रद्वार्यमुक्त-मिति लक्ष्यते, भवति चासकृच्छ्रवणादकृच्छ्रेण परिवर्तन-मित्यनुग्रहः, अनिगम्यमानाद्भाष्यकाराभिप्रायस्य न वा चयमभिप्रायं विद्म इति । अन्यं त्वभिधत्तं, अन्यकर्तृ-कैवासी गाथेति गाथार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगा-थायां निर्मयद्वारम् ।

अधुना साफल्यद्वाराचसरः, तथा चाह भाष्यकारः—

साफल्यद्वारमहुणा, निच्चाऽनिच्चपरिणामि जीवमि ।

होइ तयं कम्माणं, इहरेगसभावओ जुत्तं ॥ ५५ ॥

व्याख्या—साफल्यद्वारमधुना—तदेतद्व्याख्यायते, नित्यानित्य एव परिणामिनि, जीव इति योगः, भवति तन्साफल्यं का-लान्तरफलप्रदानलक्षणम्, केषामित्याह—कर्मणां—कुशलाऽकु-शलानाम्, कालभेदेन कर्तृभोक्तृपरिणामभेदे सत्यात्मनस्तदु-भयोपपत्तेः कर्मणां कालान्तरफलप्रदानमिति । इतरथा पुन-र्यद्येवं नाभ्युपगम्यते तत एकस्वभाववन्तः कारणादयुक्तं त-त्कर्मणां साफल्यमिति, एतदुक्तं भवति—यदि नित्य आत्मा कर्तृस्वभाव एव कुतोऽस्य भोगः ? भोक्तृस्वभावत्वे चाकर्तृ-त्वम्, क्षणिकस्य तु कालद्वयाभावादेतदुभयमनुपपन्नम्, उभये च सति कालान्तरफलप्रदानेन कर्म सफलमिति गा-थार्थः । द्वितीयमूलद्वारगाथायां व्याख्यातं साफल्यद्वारम् ।

(१८) अधुना परिमाणद्वारमाह (भाष्यकारः)—

जीवस्स उ परिमाणं, वित्थरओ जाव लोममत्तं तु ।

आगाहणा य सुहुमा, तस्स पएसा अमंखेज्जा ॥ ५६ ॥

व्याख्या जीवस्य तु परिमाणं चित्तनस्य विस्तरतो—विस्ते-रण यावज्जाकमात्रमेव एतच्च कर्वालिसमुद्घातचतुर्थसमये भवति तत्रावगाहना च सूक्ष्मा चित्तैकैकप्रदेशरूपा भवति, तस्य जीवस्य प्रदेशाश्चासंख्येयाः, सर्व एव लोकाकाशप्र-देशतुल्या इति गाथार्थः ।

अनेकेयां जीवानां गणनापरिमाणमाह (भाष्यकारः)—

पत्थेण व कुलएण व, जह कोऽइ मिणेज्ज सत्त्वधन्नाइ ।

एवं मविज्जमाणां, हवंति लोगा अणंताओ ॥ ५७ ॥

व्याख्या—प्रस्थेन वा—चतुःकुडवमानेन कुडवेन वा—चतुःसे-निकामनेन—यथा कश्चित्प्रमाना मिनुयात् सर्वधान्यानि व्रीह्यादीनि एवं मीयमाना असंख्यावस्थापनया भवन्ति लोका अनन्तान्तु जीवभूता इति भावः । आह यद्येवं कथमेकस्मिन्नेवं लोकं माना इति ? उच्यते—सूक्ष्माऽ-वगाहनया यत्रैकस्मन्वानन्ता व्यवस्थिताः, इह तु प्रत्ये-कावगाहनया चित्यन्तं इति न दोषः, दृष्टं च वादगद्ग्या-णामपि प्रदीपप्रमाणपरमावगादीनां तथा परिणामनो भू-यस्मानेकवैवावस्थानमिति गाथार्थः । व्याख्यातं द्विती-यमूलद्वारगाथायां परिमाणद्वारम् । तद्व्याख्यानाच्च द्विती-या मूलद्वारगाथा जीवपदं चेति । दश० ४ अ० ।

(१९) आत्मन एकत्वाऽनेकत्वविचारः—

एगे आया । (सूत्र २)

एकः, न द्वयादिरूपः, आत्मा—जीवः, कथञ्चिदिति गम्यते, तत्र अनति—सततमग्रगच्छति 'अत' सानत्यगमनं, इति वचनात् 'अत' धातोर्गत्यर्थत्वाद्गन्त्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वाद्-नवरतं जानातीति निपातनाद्—आत्मा—जीवः, उपयोग-लक्षणत्वादस्य सिद्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावन स-ततावयोधभावात्, सततावयोधभावे चाजीवत्वप्रसङ्गात्, अजीवस्य च सतः पुनर्जीवत्वाभावात्, भाव चाकाशादीना-मपि तथात्वप्रसङ्गात्, एवं च जीवाऽनादित्वाभ्युपगमाभावप्र-सङ्ग इति, अथवा—अतति—सततं गच्छति स्वकीयान् ज्ञाना-दिपर्यायानिति आत्मा, नन्वेवमाकाशादीनामप्यात्मशब्दव्य-पदेशप्रसङ्गः, तेषामपि स्वपर्यायेषु सततगमनाद्, अन्यथा अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसङ्गादिति, नैवम्, व्युत्पत्तिमात्र-निमित्तत्वादस्य, उपयोगस्यैव च प्रवृत्तिर्निमित्तत्वात्, जीव एवाऽऽत्मा; नाऽऽकाशादिर्गति, यद्वा—संसार्यपक्ष्या ना-नागानिपु सततगमनात्, मुक्तापक्ष्या च भूतनद्धावत्त्वादा-त्मति, तस्य चैकत्वं कथंचिदेव, तथाहि—द्रव्यार्थनयैकत्व-मेकद्रव्यत्वादात्मनः, प्रदेशार्थतया त्वनेकत्वमसंख्ययप्रदेशा-त्मकत्वात्तस्येति, तत्र द्रव्यं च तदर्थश्चेति द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता प्रदेशगुणपर्यायाधारिता अवयवद्रव्यनेति यावत्, तथा प्रकृष्टा देशः प्रदेशः—निरवयवोऽशः, स्तं चा-सावार्थश्चेति प्रदेशार्थः तस्य भावः प्रदेशार्थता—गुणपर्या-याधारावयवलक्षणार्थनेति यावत् । स्था० १ डा० । (नन्वे-दयवि द्रव्यमेव नास्ति, इत्यादिशङ्काप्रतीकारः 'अवयवि' शब्दे प्रथमभागे ७६७ पृष्ठे द्रष्टव्यः ।)

१८. लोका-शब्दे पष्ठे, मणि, व्याख्या । तत्रैव, गोलव्याख्या च ।

आत्मनस्तु सप्रदेशन्वमवश्यमभ्युपगन्तव्यम् । निरवयवत्वे तु हस्ताद्यवयवानामेकत्वप्रसङ्गः प्रत्यवयवं स्पर्शाद्यनुपलब्धिप्रसङ्गश्चैति सप्रदेश आत्मा प्रत्यवयवं चैतन्यलक्षणतद्गुणोपलम्भात्, प्रतिग्रीवाद्यवयवमुपलभ्यमानरूपगुणघटवदिति स्थापितमेतद् द्रव्यार्थतयैक आत्मा इति । अथ वा- एक आत्मा कथंचिदिति, प्रतिक्षणं सम्भवदपरापरकाल-कृतकुमारतरुणनरनारकत्वाद्विपर्यायरूपादविनाशयोगेऽपि द्रव्यार्थतयैकत्वादस्य, यद्यपि हि कालकृतपर्यायरूपघटने नश्यति च वस्तु तथाऽपि स्वपरपर्यायरूपानन्तधर्म्मोन्म-कत्वात्तस्य न सर्वथा नाशो युक्त इति, आह च-

“न हि सव्वहा विणासो, अद्वा पज्जायमित्तनासम्मि । सरपरपज्जायाणं-ऽनधम्मणो वत्थुणो जुनो ॥१॥” इति ।

किञ्च-प्रतिक्षणं क्षणिको भावा इत्येतस्माच्चनान्तरनिपाद्यस्य यत् क्षणभङ्गविज्ञानमुपजायते तदसंख्यानसमयैरेव वाक्यार्थग्रहणपरिणामाज्जायते, न तु प्रतिपत्तुः प्रति समयं विनाशे सति, यत् एकैकमप्यक्षरं पदमन्तं संख्यातीनसमयसंभूतं, संख्यातानि चाक्षराणि पदं संख्यातपदं च वाक्यं, तदर्थग्रहणपरिणामाच्च सर्वं क्षणभङ्गरमिति सं-विज्ञानं भवेत्, तच्चायुक्तं समयनष्टस्येति, आह च-

“कह वा सव्वं खणियं, विजायं ? जइ मइसुयाओ सति ।

तदसङ्खममयसुत-त्थगहणपरिणामओ जुनं ॥ १ ॥

न उ पइसमयविणा-भे, जणैकैकखरं पि य पयस्स ।

संखाइयसमइयं, संखेज्जाइ पयं ताइ ॥ २ ॥

संखेज्जपयं वक्कं, तदत्थगहणपरिणामओ हाइजा ।

सव्वक्खणभङ्गनाणं, तदजुत्तं समयनट्ठस्स ॥ ३ ॥ इति ।

नथा सर्वथोच्छेदे तृत्याद्या न घटन्ते पूर्वसंस्कारानु-वृत्तावेव तेषां युज्यमानत्वाद्, आह च-“निर्त्तीसमो किलामो, सारिक्खविपक्खपच्चयाइणि । अउक्कणं भाणं, भा-वणा य का सव्वनासंमि” ॥ १ ॥ इति । (अस्या गा-थाया व्याख्या) -नत्र तृतिः-ध्रुविः श्रमः-अध्वादिखदः कलमो-ग्लानिः सादृश्यं-साधर्म्यं विपक्षो-वैधर्म्यं प्रत्ययः-अववाधः, शेषपदानि प्रतीतानि इत्यादि बहु वक्तव्यं तत्तु स्थानान्तरादवसेयमिति । तदेवम्-आत्मा स्थितिभवन-भङ्गरूपः स्थिररूपापेक्षया नित्यो नित्यत्वाच्चैको भवनभङ्ग-रूपापेक्षया त्वनित्योऽनित्यत्वाच्चानेक इति, आह च-

“जमणं तपज्जयमयं, वत्थुं भवणं च चित्तपरिणामं ।

ठिइविभवमंगरुवं, णिच्चणिच्चवाइ तोऽभिमयं” ॥ १ ॥ इति ।

एवं च-

“सुहदुक्खवंधमोक्खा, उभयनयमयाणुवत्तिणो जुता ।

एगयंरपरिच्चाए, सव्ववववहारोच्छित्ति ॥ २ ॥” इति ।

अथ वा-एक आत्मा कथंचिदेवेति, यतो जैदानां न हि सर्वथा किञ्चिद्वस्तु एकमेकं चास्ति सामान्यविशेषरूप-त्वाद्वस्तुनः, अथ द्रव्याद्विशेषरूपमेव वस्तु, सामान्यस्य विशेषभ्यो भेदाऽभेदाभ्यां चिन्त्यमानस्यायोगात्, तथा-हि-सामान्यं विशेषभ्यो भिन्नमभिज्ञं वा स्यात् ? न भिन्नमुपलम्भाभावात् नवानुपलभ्यमानमपि सत्तथा व्य-वहर्तुं शक्यं खर्वविपाणस्यापि तथा प्रसङ्गात् । अथा-भिज्ञमिति पक्षः, तथा च सामान्यमात्रं वा स्या-द्विशेषमात्रं चेति, न ह्येकस्मिन्सामान्यमेकं विशेषास्त्वे-

करूपा इत्यसंकीर्णवस्तुव्यवस्था स्यादिति, अत्रोच्यं-ते-न ह्यस्माभिः सामान्यविशेषयोरेकान्तेन भेदाऽभे-दो वाऽभ्युपगम्यते, अपि तु-विशेषा एव प्रधानीकृता-स्तुल्यरूपा उपसर्जनीकृतस्तुल्यरूपाः विषमतया प्रज्ञायमाना विशेषा व्यपदिश्यन्ते त एव च विशेषा उपसर्जनीकृताः तुल्यरूपाः प्रधानीकृतस्तुल्यरूपाः समतया प्रज्ञायमानाः सामान्यमिति व्यपदिश्यन्त इति, आह च-

“निर्विशेषं गृहीताश्च, भेदाः सामान्यमुच्यते ।

ततो विशेषात्सामान्यं, विशिष्टत्वं न युज्यते ॥ १ ॥

वैषम्यसमभावेन, ज्ञायमाना इमे किल ।

प्रकल्पयन्ति सामान्य-विशेषस्थितिमात्मनि ॥ २ ॥” इति ।

तदेवं सामान्यरूपणात्मा एको विशेषरूपेण त्वनेकः, न च-आत्मनां तुल्यरूपं नास्ति एकात्मव्यतिरेकेण, शेषात्मना-मनात्मत्वप्रसङ्गादिनि, तुल्यश्च सरूपमुपयोगः ‘उपयोग-लक्षणो जीव’ इति वचनात् तदेवमुपयोगरूपैकलक्षणत्वा-त्सर्व एवात्मानः एकरूपाः, एवं च एकलक्षणत्वादेक आ-त्मेति, अथवा-जन्ममरणसुखदुःखादिसंवेदनस्वसहायत्वा-देक आत्मेति भावनीयमिति । इह च सर्वसूत्रेषु कथंचि-दित्यनुस्मरणीयं, कथंचिद्वादस्याविरोधेन सर्ववस्तुव्यव-स्थानिवन्धनत्वात्, उक्तं च-“स्याद्वादाय नमस्तस्मै, यं विना सकलाः क्रियाः । लोकद्वितयभाविन्यो, नैव साङ्ख्य-मित्युति ॥१॥” तथा-“नयास्तव स्यात्पदसत्त्वलाङ्घना, रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्त-तो, भवन्तमार्याः प्रणताः हिनैपिणः ॥ १ ॥” इति । स्था० १ ठा० । एक आत्मा कथाञ्चदिति गम्यते, इदं च सर्वसूत्रेष्व-नुगमनीयम्, तत्र प्रदेशार्थतया असंख्यानप्रदेशोऽपि जीवो द्रव्यार्थतया एकः । अथ वा-प्रतिक्षणं पूर्वस्वभावक्षयाऽपर-स्वरूपात्पादयोगेनानन्तभेदोऽपि कालत्रयानुगामिचैतन्य-मात्रापेक्षया एक एव आत्मा, अथवा-प्रतिसन्तानं चैत-न्यभेदेनाऽनन्तत्वेऽप्यात्मनां संग्रहनयाऽश्रितसामान्यरूपा-पेक्षयैकत्वमात्मन इति । तथा न आत्मा अनात्मा-घटा-दिपदार्थः, सोऽपि प्रदेशार्थतया संख्येयाऽसंख्यानानन्-प्रदेशोऽपि तथाविधैकपरिणामरूपद्रव्यार्थापेक्षया एक एव, एवं सन्तानापेक्षयाऽपि तुल्यरूपापेक्षया तु अनुपयोगलक्ष-णैकस्वभावयुक्तत्वात्कथंचिद्विषयस्वरूपाणामपि धर्मास्तिका-यादीनामनात्मनामेकत्वमवसेयमिति । स० १ सम०टी० । ननु बहुभेदत्वमात्मनोऽभिज्ञं, तस्य सर्वत्रैकत्वात्, तदुक्तम्-“एक एव हि भूतान्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरापप्लुनो जनः । संकीर्णमिव मात्राभिर्-भिन्नाभिराभिमन्यते ॥ २ ॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया । कलुषत्वमिवापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥ ३ ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशास्त्र-मश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि, यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ४ ॥” तथा ‘पुरुष एवेदः, सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्, उता-मृतन्वस्येशानः, यदम्येनातिगहनि, यदेजति, यन्नजति, यद् दूरे, यदन्तिके, यदन्तरस्य सर्वस्य, यत्सर्वस्यास्म बा-ह्यतः’ इत्यादि ।

इत्येतदेव पूर्वार्द्धेनोन्निष्पत्त्योत्तरार्द्धेन परिहरन्नाह—

जइ पुण सो एगो चिय, हवेज वोमं व सव्वपिंहेसु ।

गोयम ! तदेगलिंगं, पिंहेसु तहा न जीवोऽयं ॥१५८॥

परः प्राह—यदि पुनर्देशितन्यायेन न आत्मा सर्वेष्वपि नारकनिर्गुह्यनरामरपिण्डेषु व्यामयदेक एव भवेत्तु संसारिणरादिभेदभिन्नः, तर्हि किं नाम दूषणं स्याद् ?; एवमुक्तं भगवानाह—गौतम ! तद्वथोम सर्वेष्वपि पिण्डेषु-मूर्तिविशेषेषु स्थितमेकलिङ्गे वैसदृश्याभावादेककर्मवत्, इति युक्तं तस्यैकत्वम्, जीवस्त्वयं विचार्यत्वेन प्रस्तुतो न तथा-नैकलिङ्गः सर्वत्र दृश्यते; प्रतिपिण्डं तस्य घिलझणत्वात् लक्षणभेदे च लक्ष्यभेदात् इति न तस्यैकत्वमिति ।

अत्र प्रयोगमाह—

नाणा जीवां कुंभा-दञ्चो ज्व भुवि लक्खणाइभेयाञ्चो ।

सुहदुक्खवंधमाक्खा-भावो य जञ्चो तदेगसे ॥१५८॥

नानारूपा भुवि जीवाः; परस्परं भेदभाज इत्यर्थः; लक्षणादिभेदादिनि हेतुः—कुम्भादय इवोति दृष्टान्तः । यच्च न भिन्नं, न तस्य लक्षणभेदः, यथा नभस इति । सुखदुःख-बन्धमोक्षाभावश्च यस्मात्तदेकत्वे तस्माद्विधा एव सर्वेऽपि जीवा इति ।

कथं पुनस्तेषां प्रतिपिण्डं लक्षणभेदः ? इत्याह—

जणोवओगलिंगो, जीवो भिन्नो य सो पइसरिं ।

उवओगो उक्करिसा-ऽवगरिसओ तेण तेऽणंता ॥१५८॥

येन ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणोऽसौ जीवः, स चोपयोगः प्रतिशरीरमुत्कर्षोपकर्षभेदादन्तर्भेदः, तेन जीवास्तदेवा-दन्तर्भेदा एवति । तदेवं भावितम् 'नाणा जीवा' इत्यादि पूर्वार्द्धम् ।

इदानीं सुखदुःखत्याद्युत्तरार्द्धं भाषयन्नाह—

एगत्ते सव्वगय-त्तओ य न मोक्खाऽऽदओ नभस्सेव ।

कत्ता भोत्ता मत्ता, न य संसारी जहाऽऽगासं ॥१५८॥

एकत्वे जीवानां सुखदुःखबन्धमोक्षादयो नोपपद्यन्ते, सर्वगतत्वात्, नभस इव, यत्र तु सुखादयो न तत्सर्वगतं यथा देवदत्तः इति । किं च-न कर्त्ता, न भोक्ता, न मत्ता, न संसारी जीवः, एकत्वात् सर्वजीवानां, यच्चैकं न तस्य कर्तृत्वादयः, यथा नभस इति ।

अपि च—

एगत्ते नऽत्थि मुही, बहुवघाउ त्ति देसनिरुउ व्व ।

बहुतरवद्धत्तणओ, न य मुक्को देसमुक्को व्व ॥१५८॥

इदमत्र हृदयम्-नारकतिर्यगादयोऽनन्ता जीवा नानावि-धशरीरमात्रसोपघातसंपातैर्दुःखिता एव, तदनन्तभागव-र्तिनस्तु सुखिनः, एवम् अनन्ता चक्षाः, तदनन्तभागवर्तिन-स्तु मुक्ताः, तेषां च सर्वेषामेकत्वे न कोऽपि सुखी प्राप्नोति, बहुतरपघातान्वितत्वात् यथा सर्वाङ्गरोगग्रस्तोऽङ्गुल्येक-वेशन नीरोगो यत्नदत्तः एवं न कोऽपि मुक्तस्तसुखमाक-ञ्च न कोऽपि घटने बहुतरवद्धत्वात्, यथा सर्वाङ्गकीलिता

ऽङ्गुल्येकदेशमुक्तस्तस्मादेकत्वे सुखाद्यनुपपत्तेर्नानात्वं जीवा-नामिति स्थितम् । विशेषः ।

तथा च—

एगे भवं०जाव संबुद्धे सावगधम्मं पडिबज्जिता पडिगते ।

'एगे भवं' ति-एको भवान् इत्येकत्वाभ्युपगमे आत्मनः कृते भगवता श्रोत्रादिविज्ञानानामवयवानां चात्मनोऽ-नेकश उपलब्ध्या एकत्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनु-योगो द्विजन कृतः, यावच्छब्दात्—'दुवे भवं' ति गृह्यते द्वौ भवान् इति, च द्वित्वाभ्युपगमेऽहमित्येकत्व-विशिष्टस्याशेष्य-द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषयिष्यामीति बु-द्ध्या पर्यनुयोगो विहितः । अत्र भगवान् स्याद्वादपक्षे-न-खिलदोषगाचरतिश्रान्तमधलम्ब्योत्तरमदायि-—एकोऽप्यहं कथं द्रव्यार्थतया जीवद्रव्यस्यैकत्वात् न तु प्रदेशार्थतया घनकत्वात्, समेत्यवादिनामेकत्वोपलम्भो न बाधकः ज्ञान-दर्शनार्थतया कदाचिद् द्वित्वमपि न विरुद्धमित्यत उक्तं-द्वावप्यहं, किं चैकस्यापि स्वभावभेदेनानेकधात्वं दृश्यते, तथाहि-एका हि देवदत्तादिपुरुष एकैव तत्तद्रूपक्षया पितृ-त्वपुत्रत्वभातृव्यत्वमातुल्यत्वभागिनित्यादीननेकान्, स्वभा-वान् लभते । 'तहा-अवस्सए अवण निच्च अवट्टिए आय' ति-यथा जीवद्रव्यस्यैकत्वादेकस्तथा प्रदेशार्थतया असं-ख्येयप्रदेशतामाधित्याऽक्षयः, सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभा-वात्, तथा अवयवः कियतामपि च व्ययत्वाभावात् अ-संख्येयप्रदेशता हि न कदाचनाप्यपैति, अतो, व्ययस्थित-त्वाच्चित्त्याभ्युपगमेऽपि न कश्चिदोषः, इत्येवं भगवताऽभि-हिते तेनाप्युपेऽप्यात्मस्वरूपे तद्व्योधार्य, व्यवच्छिन्नसंशयः-संज्ञातसम्पत्तयः 'दुवालसविहं सावगधम्मं, पडिबज्जिता सट्ठाणमुवणओ सोमित्तमाहणो' । नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

एगे भवं, दुवे भवं, अक्खए भवं, अव्वए भवं, अवट्टिए भवं, अणेगभूयभावमविण् भवं । एवं स्या 'एगे विं अहं दुवे वि अहं ०जाव अणेगभूयभावमविण् वि अहं, से केणऽट्ठेणं भन्ते ! एगे वि अहं ०जाव, स्या दव्वट्ठाए एगे अहं, याणदंसणट्ठाए दुवे अहं, पणसट्ठाए अक्खए वि अहं, अव्वए वि अहं, उवओगट्ठाए अणेगभूयभावमविण् वि अहं । (सूत्र-५५ ७)

प्राता० १ श्रु० ५ अ० । (अस्य सूत्रखण्डस्य व्याख्या 'थावच्चापुत्त' शब्दे चतुर्थभागे २४०७-पृष्ठे करिष्यते)

मुक्कोऽपि घाऽभ्येतु भवं भवो वा,

भवंस्थशून्योऽस्तु मिताऽऽत्मवादे ।

पइजीवकायं त्वमनन्तसङ्ख्य-

माख्यस्तथा नाथ । यथा न दोषः ॥ २६ ॥

व्याख्या-मितात्मवादे-संख्यातानामात्मनामभ्युपगमे, दुष-यद्वयमुपतिष्ठते, तत्क्रमेण दर्शयति-मुक्कोऽपि वा अभ्येतु भ-वमिति-मुक्को-निर्वृतिप्राप्तः सोऽपि वा (आपर्विस्मयं, वाशब्द उत्तरदोषापेक्षया समुच्चयार्थः, यथा देवो वा दानवो वेति ।) भवमभ्येतु-संसारमभ्यागच्छतु इत्येको दाषप्रसङ्गः ।

भवो वा भवस्थशून्योऽस्तु-भवः-संसारः स वा भवस्थ-
शून्यः-संसारिभिर्जीवैर्विरहितः अस्तु-भवतु इति द्वितीयो
दोषप्रसङ्गः । इदमत्राऽऽकृतम्-यदि परिमिता एवाऽऽत्मानो
सन्त्यन्ते तदा तत्तद्ज्ञानाभ्यासप्रकर्षादिक्रमेणापवर्गं गच्छन्तु
तेषु संभाव्यते खलु स कश्चित्कालो यत्र तेषां सर्वेषां नि-
वृत्तिः, कालस्याऽनादिनिधनत्वाद् आत्मनां च परिमित-
त्वात्संसारस्य रिक्तता भवन्ती केन वार्थनाम् । समुन्नीयते
हि प्रतिनियतसलिलपटलपरिपूरिते सरसि पवनतपनात-
पनजनोदञ्चनादिना कालान्तरे रिक्तता । नचाऽयमर्थः प्रा-
माणिकस्य कस्यचित्प्रसिद्धः संसारस्य स्वरूपहानिप्र-
सङ्गात् तत्स्वरूपं ह्येनद्यत्र कर्मवशवर्तिनः प्राणिनः संसर-
न्ति समासारुः संसरिष्यन्ति चेति सर्वेषां च निवृत्तत्वे
संसारस्य वा रिक्तत्वं हठादभ्युपगन्तव्यम् । मुक्तेषां पुन-
र्भवे आगन्तव्यम् । न च क्षीणकर्मणां भवाधिकारः-“ दग्धे
वीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मवीजे तथा दग्धे,
न रोहति भवाङ्कुरः ” ॥ १ ॥ इति वचनात् । आह च पत-
ञ्जलिः-“ सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगाः ” इति एत-
द्दीका च-“ सत्पुं क्लेशेषु कर्माऽऽशयो विपाकारम्भी भवति
नोच्छिन्नक्लेशमूलः । यथा तुषावनद्धाः शालितण्डुला अ-
दग्धवीजभावाः प्ररोहणसमर्था भवन्ति, नापनीततुषा
दग्धवीजभावा वा । तथा क्लेशावनद्धः कर्माशयो विपाक-
प्ररोही भवति; नापनीतक्लेशा-न दग्धवीजभावो वा इति ।
स च विपाकास्त्रिविधो जातिरायुर्भोगः ” इति । अक्षपादो-
ऽप्याह-“ न प्रवृत्तिः प्रतिसंधानाय हीनक्लेशस्य ” इति, एवं
विभङ्गज्ञानिशिवराजर्षिमनानुमारिणां दूषयित्वा उत्तरार्द्धेन
भगवदुपपन्नपरिमितात्मवाद् निर्दोषतया स्तौति-“ पद्जीवे-
त्यादि, त्वं तु हे नाथ ! अनन्तसंख्यम्-अनन्ताख्यसंख्या-
विशेषयुक्तं षड्जीवकायम्, अजीवन्, जीवन्ति, जी-
विष्यन्ति चेति जीवाः-इन्द्रियादिज्ञानादिद्रव्यभावप्राण-
धारणयुक्तास्तेषाम् “ संघऽ(वाऽ)नूध्वं ” ॥ ५।३।८० ॥ इति
चिनोतेधमि आदेश्च कत्वं कायः-समूहो जीवकायः पृथि-
व्यादिः । षण्णां जीवकायानां समाहारः षड्जीवकायम् ।
पात्रादिदर्शनाद्यपुंसकत्वम्, अथवा-षण्णां जीवानां कायः
प्रत्येकं सङ्घातः षड्जीवकायः, तं षड्जीवकायं पृथिव्य-
सर्जोवायुवनस्पतित्रसलक्षणषड्जीवनिकायं तथा तेन प्र-
कारेण आख्यः-मर्यादया प्ररूपितवान्, यथा-येन प्रकारेण
न दोषो-न दूषणमिति, जात्यपेक्षमेकवचनम् । प्रागु-
क्तदोषद्वयजातीया अन्येऽपि दोषा यथा न प्रादुष्यन्ति
तथा त्वं जीवाऽनन्त्यमुपदिष्टवानित्यर्थः । ‘ आख्यः ’ इति-
आङ्पूर्वस्य ख्यातेरङ्गि सिद्धिः । त्वमित्येकवचनं चेदं ज्ञा-
पयति यज्जगद्गुरोरेवैकस्येदकप्ररूपणसामर्थ्यं न तीर्थो-
न्तरशास्तृणामिति । पृथिव्यादीनां पुनर्जीवत्वमित्थं सा-
धनीयम्-यथा साऽत्मिका विद्रुमशिलादिरूपा पृथिवी; छेदे
समानधातूथानाहर्माङ्कुरवत् । भौममम्भोऽपि सात्मकं
क्षतभूसजानीयस्य स्वभावस्य संभवात्; शालूरवत् । आ-
न्तरिक्षमपि सात्मकम्; अग्नादिविकारे स्वतः संभूय पा-
तात्, मत्स्यादिवत् । तेजोऽपि सात्मकम्-आहारोपादा-
नेन वृद्ध्यादिविकारोपलम्भात् पुरुषाङ्कवत् । वायुरपि सा-
ऽऽत्मकः अपरप्रेरितत्वेऽपि तिर्यग्गतिमस्वात्, गोवत् ।

वनस्पतिरपि सात्मकः छेदादिभिर्मान्यादिदर्शनात्, पु-
रुषाङ्कवत् । केषांचित् स्वापाङ्गनोपश्लेषादिविकाराच्च अ-
पकर्षतश्चैतन्त्याद्वा सर्वेषां सात्मकत्वसिद्धिः, आप्तवचनाच्च ।
त्रसेषु च कृमिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादिषु न केषांचित्सा-
त्मकत्वे विगानमिति । यथा च भगवदुपक्रमे जीवानन्त्ये न
दोषस्तथा दिग्मात्रं भाव्यते । भगवन्मते हि षण्णां जीव-
निकायानामेतदल्पबहुत्वम्-सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः । ते-
भ्योऽसंख्यातंगुणास्तेजस्कायिकाः । तेभ्यो विशेषाधिकाः
पृथ्वीकायिकाः । तेभ्यो विशेषाधिका अप्रकायिकाः । तेभ्यो
विशेषाधिका वायुकायिकाः । तेभ्योऽनन्तगुणाः वनस्पति-
कायिकाः; ते च व्यावहारिकाः, अव्यावहारिकाश्च—

“ गोला य असंखिज्जा, असंखनिग्गोयगोलओ भण्णिओ ।

इक्किक्किनिगोयम्मि, अणंतजीवा मुण्येयव्वा ॥ १ ॥

सिज्जंति जत्तिया खलु, इह संववहारजीवरासीओ ।

एंति अणाइवणस्सइ, रासीओ तत्तिया तंमि ॥ २ ॥ ”

इति वचनात् यावन्तश्च यतो गच्छन्ति मुक्ते जीवास्ता-
वन्तोऽनादिनिगोदवनस्पतिराशेस्तत्राऽऽगच्छन्ति न च
तावता तस्य काचित्परिहाणिर्निगोदजीवाऽनन्त्यस्याऽक्ष-
यत्वात् । निगोदस्वरूपं च समयसागरादवगन्तव्यम्,
अनाद्यनन्तेऽपि काले ये केचिन्निवृत्ता निर्वाप्ति निर्वास्य-
न्ति च ते निगोदानामनन्तभागेऽपि न वर्तन्ते, नाऽवर्ति-
पत, न वत्स्यन्ति । ततश्च कथं मुक्तानां भवाऽगमनप्रसङ्गः ?
कथं च संसारस्य रिक्तताप्रसक्तिरिति अभिप्रेतं चैदन्त्य-
शूयानामपि । यथाचोक्तं वार्तिककारेण—

“ अत एव च विद्वत्सु, मुच्यमानेषु सन्ततम् ।

प्रह्लाण्डलोकजीवाना-मनन्तत्वादशून्यता ॥ १ ॥

अन्त्यन्यूनातिरिक्तत्वे-युज्यते परिमाणवत् ।

वस्तुन्यपरिमेये तु, नूनं तेषामसंभवः ” ॥ २ ॥

इतिकाव्यार्थः । स्या० । आच० ।

“ एको नित्यस्तथा वद्धः, क्षम्यसत्त्वेह सर्वथा ।

आत्मेति निश्चयाद् भूयो, भवनैर्गुण्यदर्शनात् ॥ ४ ॥

तत्त्यागायोपशान्तस्य, सद्ब्रह्मस्यापि भावतः ।

वैराग्यं तद्गतं यत्तन्मोहगर्भमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

भूयांसो नामिनो वद्धा, बाह्ये नच्छादिना ह्यमी ।

आत्मानस्तद्वशात्कष्टं, भवेतिष्ठन्ति दारुणे ॥ ६ ॥

एवं विज्ञाय तत्त्याग-विधिं त्यागं च सर्वथा ।

वैराग्यमाहुः सज्ञान-संगतं तत्त्वदर्शिनः ॥ ७ ॥ ”

अन० ३ अधि० । (आत्मन एकत्वाऽनेकत्व-सर्वगतत्व-
सक्रियत्व-निस्क्रियत्ववक्तव्यता ‘ परलोक ’ शब्दे पञ्चमे
भागे च वक्ष्यते)

(२०) अथवा मुक्ताऽमुक्तविशेषमपहाय सामान्येनाऽऽत्मनः
सक्रियत्वं साधयन्नाह—

कृताइत्तणओ वा, सकिरिओ यं मओ कुलालो व्व ।

देहप्फंदणओ वा, पच्चखं जंतपुरिसो व्व ॥ १८४८ ॥

विशे० । (व्याख्या ‘ वंशमोक्तासिद्धि ’ शब्दे ५ भागे वक्ष्यते)

(२१) आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वम्—

अणुसंवेदणमप्पाण्णं जं हंतव्वं ति णाभि पत्थए ।

(सूत्र-१६४४)

संवेदनम्-अनुभवनम् अनु-पश्चात् संवेदनं केनात्मना य-
त्परेषां माहोदयाद्धननादिना दुःखोत्पादनं विधीयते तत्प-
श्चादात्मना संवेद्यामित्याकलप्य यत्किमपि हन्तव्यमिति
चिकीर्षितं तन्नाभिप्रार्थयेत्-नाऽभिलषेत् ।

ननु चाऽऽत्मना अनुसंवेद्यमिच्छुं संवेदनं च सानाऽसा-
तरूपं. तच्च यथा नैयायिकवैशेषिकाणामात्मनो भिन्नेन गुण-
भूतेनैकार्थसमवायिना ज्ञानेन भवति तथा भवनामप्याहो-
स्विद् भिन्नेनात्मन इत्यस्य प्रतिवचनमाह—

जे आया, से विण्णाया, जे विण्णाया, से आया, जेण
विजाणति से आया, तं पडुच्च पडिसंखाए । एस आ-
यावादी समियाए परियाए वियाहिए चि वेमि । (सूत्र-
१६५५)

य आत्मा नित्य उपयोगलक्षणः विज्ञाताप्यसावेव, न तु
पुनस्तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं पदार्थसंवेदकं, यश्च विज्ञाता
पदार्थानां परिच्छेदक उपयोग आत्माप्यसावेव, उपयोग-
लक्षणत्वात् जीवस्योपयोगस्य च ज्ञानात्मकत्वादिति ज्ञा-
नात्मनोभेदाभिधानाद् यौद्धाभिमतं ज्ञानमेवैकं स्यादिति
चेत्, तत्र भेदाभावोऽत्र कवलं चिकीर्षितो नैक्यम् एतदेवैक्यं
या भेदाभाव इति चेत्, यतमेतत्, तथा हि-पटशुक्ल-
त्वयोर्भेदेनावस्थानाभावेऽपि नैकत्वापपत्तिः, अत्रापि शु-
क्लत्वव्यतिरेकेण नापरः पटः कश्चिदप्यस्तीति चेदशि-
क्षितस्योपलक्षणे यतः शुक्लगणविनाशे सर्वथा पटाभावा-
पत्तिः स्यात्, तदात्मना विनष्ट एवेति चेत्, भवतु का नो
हानिः? अनन्तधर्मात्मकत्वाद्भस्तुनोऽपरमृद्वादिधर्मसङ्गात्
तद्धर्मविनाशेऽप्यविनष्ट एवेत्येवमात्मनोऽपि प्रत्युपपन्नज्ञा-
नात्मकतया विनाशेऽप्यपगमसूतत्वासंख्यप्रदेशना अगु-
हलत्वादिधर्मसङ्गात्वादिनाश एवेत्यलं प्रसङ्गेन । ननु च
य आत्मा स विज्ञातेत्यत्र वृजन्तेन कर्तुरभिधानादात्मनश्च
कर्तृत्वात्ततश्च य एवास्मा स एव विज्ञातेत्यत्र विप्रतिप-
त्त्यभावो, येन चासौ जानाति तद्विज्ञमपि स्यात्, तथा
हि-तत्करणं क्रिया वा भवेत् यदि करणं तद्वात्रादिवद्विभं
स्यात्, अथ क्रिया सा यथा कर्तृस्था संभवयेवं कर्म-
स्थापीति एवं भेदसंभवे कुत ऐक्यमिति यश्चोदयेत्तं प्रति
स्पष्टनरमाह—‘जेण’ इत्यादि, येन मत्यादिना ज्ञानेन कर-
णभूतेन वा क्रियारूपेण वा विविधं सामान्यविशेषाकार-
तया वस्तु जानाति-विजानाति स आत्मा न तस्मादात्मनो
भिन्नं ज्ञानं, तथा हि-न करणतया भेदः, एकस्यापि क-
र्तृकर्मकरणभेदेनोपलक्ष्येः, नद्यथा-देवदत्त आत्मानामात्मना
परिच्छिन्नति, क्रियारूपे पाक्षिका ह्यभेदो भवनाप्यभ्युपगत
एव, अपि च-‘भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चाच्यते’
इत्यादिनैकत्वमेवेति । ज्ञानात्मनोऽप्येकत्वे यद्वचति तद्वर्णयि-
तुमाह—‘तं’ इत्यादि, तं ज्ञानपरिणामं प्रतीत्य-आश्रित्यात्मा
तेनैव प्रतिसंख्यार्यते-व्यपदिश्यते, तद्यथा—इन्द्रोपयुक्त
इन्द्र इत्यादि. यदि वा—मतिज्ञानी श्रुतज्ञानी यावत्
केवलज्ञानीति यश्च ज्ञानात्मनोऽप्येकत्वमभ्युपगच्छति स
किं गुणः स्यादिति आह—‘एस’ इत्यादि, एषः—
अनन्तरोक्त्या नीत्या यथावस्थितात्मवादी स्यात्तस्य च
सम्यग्भावेन शमितया वा पर्यायः संयमानुष्ठानरूपो व्या-

ख्यातः । इत्यधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीतीति पूर्ववत् । आचा०
१ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वमभिधातुमात्मन एव स्वरूपनि-
रूपणायाह—

आया भंते ! खाणे, अण्णाणे, गोयमा ! आया सिय
खाणे, सिय अण्णाणे ? । खाणे पुण्ण शियमं आया ।

‘आया भंते ! खाणे’ इत्यादि. आत्मा ज्ञानं योऽयमात्माऽ-
सौ ज्ञानं न नयोभेदः अथात्मनोऽन्यज्ज्ञानमिति प्रश्नः ।
उत्तरन्तु-आत्मा स्यात् ज्ञानं सम्यक्त्वं सति मन्यादिज्ञान-
स्वभावत्वात्तस्य, स्यादज्ञानं मिथ्यात्वे सति तस्य मत्य-
ज्ञानादिस्वभावत्वात्, ज्ञानं पुनर्नियमादात्मा आत्मधर्म-
त्वात् ज्ञानस्य । न च सर्वथा धर्मो धर्मिणो मिद्यते, स-
र्वथा भेदे हि विप्रकृष्टगुणिनो गुणमात्रोपलक्ष्यौ प्रतिनियत-
गुणिविषय एव संशयो न स्यात्, तदन्येभ्योऽपि तस्य
भेदाविशेषाद्. दृश्यते च यदा कश्चिद्वारिततरुतरुणशाखा-
विसरन्ध्रोदरान्तरतः किमपि शुक्लं पश्यति तदा किमियं
पताका किमियं वलाका ? इत्येवं प्रतिनियतगुणिविषयोऽसौ
नापि धर्मिणो धर्मः सर्वथैवाभिन्नः सर्वथैवाभेदे हि सं-
शयानुत्पत्तिरिव, गुणग्रहणत एव गुणिनोऽपि गृहीतत्वादनः
कर्थाश्च भेदपक्षमाश्रित्य ज्ञानं पुनर्नियमादात्मेत्युच्यते इति,
इह चात्मा ज्ञानं व्यभिचरति, ज्ञानं त्वात्मानं न व्यभि-
चरति, खदिरवनम्पातवदिति सूत्रगमार्थः इति ।

अमुमेवार्थं दण्डके निरूपयन्माह—

आया भंते ! खेरइयाणं खाणे, अण्णे खेरइयाणं
खाणे ?, गोयमा ! आया खेरइयाणं सिय खाणे, सिय
अण्णाणे, खाणे पुण्ण ते शियमं आया एवं ० जाव
शिययकुमाराणं ।

‘आयं’ त्यादि, नारकाणाम् ‘आत्माऽऽत्मस्वरूपं ज्ञानम्?’
उतान्यन्नारकाणां ज्ञानं?, तभ्यो व्यतिरिक्तमित्यर्थः इति प्रश्नः,
उत्तरन्तु-आत्मा नारकाणां स्यात् ज्ञानं सम्यग्दर्शनभावात्,
स्यादज्ञानं मिथ्यादर्शनभावात्, ज्ञानं पुनः ‘सति’ तन्ना-
रकसम्बन्ध आत्मा न तद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ।

आया भंते ! पुढवीकाइयाणं अण्णाणे अस्से पुढवी-
काइयाणं अण्णाणे ?, गोयमा ! आया पुढवीकाइयाणं
शियमं अण्णाणे, अण्णाणे वि शियमं आया, एवं ० जाव
वणस्सइकाइयाणं, वेइंदियतेइंदिय ० जाव वेमाणियाणं,
जहा खेरइयाणं ।

‘आया भंते ! पुढवीकाइयाणमि’ त्यादि, आत्मा आत्म-
स्वरूपमज्ञानम् उतान्यत्तत्तेषाम् उत्तरन्तु-आत्मा तेषाम-
ज्ञानरूपो नान्यत्तत्तेभ्य इति भावार्थः ।

आया भंते ! दंसणे अस्से दंसणे ?, गोयमा ! आया
शियमं दंसणे दंसणे वि शियमं आया । आया भंते !
खेरइयाणं दंसणे अस्से खेरइयाणं दंसणे ? गोयमा !
आया खेरइयाणं शियमा दंसणे दंसणे वि से शियमं आया
एवं ० जाव वेमाणियाणं निरंतरं दंडओ । (सूत्र-४६८)

एवं दर्शनसूत्राण्यपि, नवरं सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टयोर्दर्शन-
स्याविशिष्टत्वादात्मा दर्शनं-दर्शनमप्यात्मैवेति वाच्यं, यत्र
हि धर्मे विपर्ययो नास्ति तत्र नियम एवोपनीयते, न
व्यभिचारो यथैव दर्शने, यत्र तु विपर्ययोऽस्ति तत्र व्य-
भिचारो नियमश्च यथा ज्ञाने, आत्मा ज्ञानरूपोऽज्ञानरूप-
श्चेति व्यभिचारः, ज्ञानं त्वात्मैवेति नियम इति । भ० १२
श० १० उ० ।

आत्मनः स्वपर्यायेभ्यः कथञ्चिद्व्यतिरिक्तत्वम्—

जीवो अणाइणिहणो, जीवत्ति य णियमओ ण वत्तव्वो ।
जं पुरिसाऽऽउयजीवो, देवाऽऽउयजीवियविसिद्धो ॥४२॥

व्यतिरेकादात्मनो वा केवलज्ञानाव्यतिरेकात् । कथञ्चिदे-
कत्वं तयोरित्याह—

संखेज्जमसंखेज्जं, अणंतकप्पं च केवलं णाणं ।

तह रागदोसमोहा, अस्संवि य जीवपज्जाया ॥ ४३ ॥

सम्म० २ कारुड० । (अनयोगार्थयोर्याख्या 'केवलज्ञान' शब्दे तृतीयभागे ६५५ पृष्ठ वक्ष्यते)

आत्मकर्मणोरन्योन्यानुगतत्वम्—

(' णय ' शब्दं चतुर्थभागे " अणोएणाणुगयाणं " (५७)
इत्यादि प्रथमकारुडगाथाभिः दर्शयिष्यामि) आत्मना आ-
त्मानं ज्ञान्वा । अष्ट० १३ अष्ट० । (आत्मज्ञानस्यैव सम्य-
कत्वम्, आत्मज्ञानस्यैव ज्ञानदर्शनचारित्र्यत्वमिति ' मुणि ' शब्दं षष्ठं भागं दर्शयिष्यते)

(२२) आत्मनो ज्ञानदर्शनश्रवणादिप्रकारः—

दोहिं ठाणेहिं आया अधोलोगं जाणइ पासइ, तं जहा-
समोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पासइ,
असमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पा-
सइ, आधोहिसमोहताअसमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया
अहेलोगं जाणइ पासइ १, एवं तिरियलोगं २, उड्डलोगं ३,
केवलकप्पं लोमं ४, दोहिं ठाणेहिं आया अहेलोगं जा-
णइ पासइ, तं जहा-विउव्विएणं चेव अप्पाणेणं आया
अहेलोगं जाणइ पासइ. अविउव्विएणं चेव अप्पाणेणं
आया अहेलोगं जाणइ पासइ, आहोहिंविउव्विएणाऽवि-
उव्विएणं चेव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पा-
सइ १, एवं तिरियलोगं २, उड्डलोगं ३, केवलकप्पं
लोमं ४,

' दोही ' त्यादि सूत्रचतुष्टयं, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां-प्रका-
राभ्यामात्मगताभ्यामात्मा-जीवोऽधोलोकं जानात्यवधि-
ज्ञानेन पश्यत्यवधिदर्शनेन 'समवहतेन' वैक्रियसमुद्धान-
गतेनात्मना—स्वभावतः, समुद्धान्तर्गततः. या. अस-
मवहतेन त्वन्यथेति, एतदेव व्याख्याति—'आहोही' त्यादि
यत्प्रकारोऽवधिरस्येति यथावधिः, आदिदीर्घत्वं प्राकृत-
त्वात्, परमावधेर्वोऽधोवर्त्यवधिरस्य सोऽधोऽवधिरात्मा
नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानी स कदाचित् समवहतेन क-

दाचिदत्यथेति समवहताऽसमवहतेनेति, ' एव ' मित्यादि,
' एव ' मिति यथाऽधोलोकः समवहतासमवहतप्रकाराभ्या-
मवधेर्विषयतयोरुक्त एव तिर्यग्लोकादयोऽपीति, सुगमानि
च तिर्यग्लोकोर्द्वेलोककेवलकल्पसूत्राणि, नवरं केवलः—
परिपूर्णः स चासौ स्वकार्यसामर्थ्यात् कल्पश्च केवलज्ञा-
नमित्र वा परिपूर्णनयेति केवलकल्पः, अथवा-केवलकल्पः
समयभाषयः परिपूर्णस्तं लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकमिति ।
वैक्रियसमुद्धानानन्तरं वैक्रियं शरीरं भवतीति वैक्रिय-
शरीरमाश्रित्याधोलोकादिज्ञानं प्रकारद्वयमाह—' दोही '
त्यादि सूत्रचतुष्टयं कथ्यम्, नवरं ' विउव्विएणं ' ति
कृतवैक्रियशरीरेणेति ।

ज्ञानाधिकार एवेदमपरमाह—

दोहिं ठाणेहिं आया, सहाइं सुणेइ, तं जहा-देसेण वि
आया सहाइं सुणेइ, सव्वेण वि आया, सहाइं सुणेइ १ ।
एवं रुंवाइं पांसइ, गंधाइं अंग्वाति ३, रसाइं आसांएइ ४,
फासाइं पडिंसवेइ ५ ।

' दोही ' त्यादि. पञ्चसूत्री, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां-प्रकाराभ्याम्
' देसेण वि ' ति-देशेन च शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपघाते
सति सर्वेण वानुपहतश्रोत्रान्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोतोऽभि-
धानलब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यप-
दिश्यते, एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वाभ्याम् एवं रूपा-
दीनापि नवरं जिह्वाद्वयस्य प्रसुप्त्यादिनोपघातादेशेनास्वा-
दयतीत्यवसेयमिति । शब्दश्रवणादयो जीवपरिणामा उक्ताः ।

तत्प्रस्तावात् तत्परिणामान्तर्गतायाह—

दोहिं ठाणेहिं आया ओभासइ, तं जहा-देसेण वि आ-
या ओभासइ, सव्वेण वि आया ओभासइ १ । एवं
पभासइ २, विउव्वइ ३, परियावेइ ४, भासं भासइ ५,
आहारेइ ६, परिणामेइ ७, वेएइ, ८, निज्जेइ ९ । (सूत्र-
८०X)

' दोही ' त्यादि, नवं सूत्राणि सुगमानि, नवरं, अवभासते-
द्योतते, देशेन-सद्योतकवत्, सर्वतः-प्रदीपवत्, अथ वा-
अवभासते-जानानि, १, स च देशतः फडुकावधिज्ञानी,
सर्वतः-अभ्यन्तरावधिरिति, एवमिति-देशसर्वाभ्यां-प्रभा-
सते प्रकर्षेण द्योतते २, विकरोति देशेन-हस्तादिवैक्रिय-
करणेन, सर्वेण सर्वस्यैव कायस्येति ३, ' परियारे ' इति-
मैथुनं सेवते, देशेन-मनोयोगादीनामन्यतमेन, सर्वेण-योग-
त्रयणापि ४, भासां भासते देशेन-जिह्वादिना, सर्वेण-
समस्ततात्वादिस्थानैः ५, आहारयति, देशेन मुखमात्रेण,
सर्वेण-ओजआहारोपेत्या ६ आहारमेव परिणमयति प-
रिणामं नयति-खलरसविभागेनेति भक्ताश्रयदेशस्य प्लीहा-
दिना रुद्धत्वात् । दशतः, अन्यथा तु सर्वतः ७ वेदयति-
अनुभवति, देशेन-हस्तादिना अवयवेन, सर्वेण सर्वा-
वयवैराहारसत्कान्-परिणमिन्पुद्गलान् इष्टानिष्टपरिणा-
मनः ८, निज्जरयति-त्यजति आहारितान्-परिणामितान् व-
दितान् आहारपुद्गलान् देशेन अपांनादिना, सर्वेण सर्वशरी-
रेणैव प्रसवद्वयति ९ । अथ वा-पतानि चतुर्दशापि सूत्रा-
णि विधत्तित्विषयवस्त्वपेक्षया नयानि, तत्र देशसर्वयो-

जना यथा देशेनापीति देशतोऽपि श्रुणोति विवक्षितशब्दानां मध्ये काञ्चिच्छृणोतीति सर्वेषापीति सर्वतश्च साम-
स्येन; सर्वानेवेत्यर्थः, एवं रूपादीनपि, तथा विवक्षितस्य
देशे सर्वे वा विवक्षितमवभासयत्येवं प्रभासयति एवं वि-
कुर्वन्तीयं विकुरुते परिचाराणीयं स्त्रीसत्रीरादि परिचा-
रयति भाषणीयांपक्ष्या देशतो भाषां भाषते सर्वतो धेनि
अभ्यवहार्यमाहारयति, आहृतं परिणमयति, वेद्यं कर्म
वेदयति देशतः सर्वतो वा, एवं निर्जरयत्यपि । स्था० २
ठा० २ उ० ।

(२३) आत्मनिरूपणम् । तथा च पूर्वाचार्यकृतगाथाः—

“जीवो अणानिहणो, अविणासी अक्खञ्जो धुवो निधं ।
द्वन्द्वयाप णिधो, परियायगुणेहि य अणिधो ॥ १ ॥
जह पंजराउ सउणी, घडाउ चयराणि कंजुआ पुरिसो ।
एवं न चेव भिरणो, जीवो देहाउ संसारी ॥ २ ॥
जह खीरोदगतिलतित्त-कुसुमगंधाण दीसइ न भेओ ।
नह चेव न जीवस्स वि, देहादधंतिओ भेओ ॥ ३ ॥
संकोअविकोणहि य, जहकर्म देहलोयमितो वा ।
हत्थिस्स व कुंथुस्स व, पपससंखा समा चेव ॥ ४ ॥
कालो जहा अणई, अविणासी होई तिसु वि कालेसु ।
तह जीवां वि अणई, अविणासी तिसु वि कालेसु ॥ ५ ॥
गयणं जहा अरूवी, अवगाहगुणेण विण्णई तं तु ।
जीवो तहा अरूवी, विण्णाणगुणेण वेत्तवो ॥ ६ ॥
जह पुढवी अविण्णट्ठा, आहारो होई सव्वदव्वाणं ।
तह आहारो जीवो, नाणईणं गुणगणाणं ॥ ७ ॥
अक्खयमणंतमउलं, जह गयणं होई तिसु वि कालेसु ।
तह जीवो अविणासी, अवट्ठिओ तिसु वि कालेसु ॥ ८ ॥
जह कण्णमाओ कीरंति पज्जावा मउलकुंडलाईया ।
दव्वं कण्णं तं चिय, नाम विसेसो इमो अओ ॥ ९ ॥
एवं चउगईए, परिभमंतस्स जीवकण्णस्स ।
नामाई बहुविहाई, जीवदव्वं तयं चेव ॥ १० ॥
जह कम्मयरो कम्म, करेइ भुंजेइ सो फलं तस्स ।
तह जीवो वि अकम्मं, करेइ भुंजेइ तस्स फलं ॥ ११ ॥
उज्जावेउं दिवसं, जह सरो वच्चई पुणो अत्थं ।
नय दीसइ सो सरो, अन्नं खिचं पयासतो ॥ १२ ॥
जह सरो तह जीवो, भवंतरं वच्चए पुण्णो अन्नं ।
तत्थ वि सरीरमन्नं, खेत्तं व रवी पयासेई ॥ १३ ॥
कुल्लुप्पलकमलाण, चंदणअगरूण सुरहिगंधीणं ।
विण्णइ नासाइगुणो, न य रुवं दीसए तेसि ॥ १४ ॥
एवं नाणगुणेण, विण्णइ जीवो वि बुद्धिमंतेहि ।
जह गंधो तह जीवो, न हु सक्खा कीरण भिन्नु ॥ १५ ॥
भंभामउहमहल-पण्णमकुंदाण संखसच्चार्यं ।
रुद्धु चिय सुव्वइ, के-वलु त्ति न हु दीसई रुवं ॥ १६ ॥
पच्चक्खं गहगहिओ, दीसइ पुरिसो न दीसइ पिसाओ ।
आगारेहिं मुणिज्जइ, एवं जीवो वि देहठिओ ॥ १७ ॥
हसइ विरूमइ रुसइ, नच्चइ गाएइ रुयइ सुहदुक्खं ।
जीवो देहमइगओ, विविहपयारं पयंसेइ ॥ १८ ॥
जह आहारो भुत्तो, जिआण परिणमइ सत्तभेएहि ।
वस १ सोणिय २ मंस ३ऽट्ठिअ ४-मज्जा ५ तह मेय ६ ।
सुक्केहि ७ ॥ १९ ॥

एवं अट्ठविहं चिअ, जीवेण अणाइसहगयं कम्मं ।
जह कण्णपाहाणे, अणाइसंजोगनिष्कलं ॥ २० ॥
जीवस्स य कम्मस्स य, अणाइमं चेव होइ संजोगो ।
सो वि उवाएण पुढो, कीरइ न वलाउ जह कण्णं ॥ २१ ॥
जह पुव्वयरं कम्मं, जीवो वा जह हविज्ज वा वई कोई ।
सो वत्तवो कुक्कुडि-अंडाणं भण्णसु को पढमो ॥ २२ ॥
जह अंडसंभवा कुक्कुडि, त्ति अंडे च कुक्कुडो उ भवं ।
न य पुव्वाऽवरंभावो, जह तह कम्माण जीवाणं ॥ २३ ॥
अणुमाणपहे सिद्धं, छउमत्थाणं जिआण पच्चक्खं ।
गिरहसु गणहर ! जीवं, अणाइयमक्खयसरूवं ॥ २४ ॥
कत्थ यं जीवो वलिओ, कत्थ यं कम्माईं हुंति वलियाई ।
जीवस्स य कम्मस्स य, पुव्वनिवद्धाई वेराई ॥ २५ ॥ ”
ग० २ अवि० ।

(२४) आत्मतत्त्वनिरूपणं यौद्धादिसम्मततात्त्विकनिराकरणेन
प्रदर्शितम्—

यौद्धास्तु—बुद्धिज्ञानपरंपरामात्रमेवाऽऽत्मानमास्नासि-
पुः, न पुनर्मौलिककण्ठनिकरनिरन्तरानुस्यूतैकसूत्रवत्तद्व-
यिनमेकम् । ते लोकायतलुगटाकेभ्योऽपि पापीयांसः,
तद्भावेऽपि तेषां स्मरणप्रत्यभिज्ञानाद्यघटनात्; तथा
हि—पूर्वबुद्धयानुभूतेऽर्थे नोत्तरबुद्धीनां स्मृतिः सम्भव-
ति, ततोऽन्यत्वात्, सन्नानान्तरबुद्धिवत् । न ह्यन्यदष्टो-
ऽर्थोऽन्येन स्मर्येत, अन्यथैकेन दृष्टोऽर्थः सर्वैः स्मर्येत ।
स्मरणाभावे च कौतस्कुती प्रत्यभिज्ञाप्रसूतिः, तस्याः
स्मरणानुभवोभयसम्भवत्वात्; पदार्थप्रेक्षणप्रबुद्धप्राज्ञ-
संस्कारस्य हि प्रमातुः स एवायमित्याकारेणैवमुत्पद्यते ।
अथ स्यादयं दोषो यद्यविशेषेणान्यदष्टमन्यः स्मरतीत्युच्यते
किं त्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावादेश्च स्मृतिः, भिन्नसन्ता-
नबुद्धीनां तु कार्यकारणभावो नाऽस्ति, तेन सन्नानान्तराणां
स्मृतिर्न भवति; न चैकसांनानिकीनामपि बुद्धीनां कार्य-
कारणभावो नास्ति, येन पूर्वबुद्धयनुभूतेऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां
स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवदातम्, एवमपि नानात्वस्य
तदवस्थत्वात् । अन्यत्वं हि स्मृत्यसंभवे साधनमुक्तम्,
तच्च कार्यकारणभावाभिधानेऽपि नाऽपगतम्, न हि
कार्यकारणभावाभिधाने तस्यासिद्धत्वादीनामन्यतमो दोषः
प्रतिपद्यते । नाऽपि स्वप्नसिद्धिरनेन क्रियते, न हि का-
र्यकारणभावात् स्मृतिरित्यत्रोभयप्रसिद्धोऽस्ति दृष्टान्तः ।
अथ “यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना । फलं
तत्रैव संघत्ते, कर्णासे रक्ता यथा ॥ १ ॥” इति कर्णासर-
कृतादृष्टान्तोऽस्तीति चेत् । तदसाधीयः, साधनदूषणाऽ-
संभवात् । अन्यथायसंभवात् न साधनं-न हि कार्यकार-
णभावो यत्र तत्र स्मृतिः कर्णासे रक्तावदित्यन्वयः सं-
भवति, नाऽपि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव इति
व्यतिरेकोऽस्ति । असिद्धत्वाद्यनुद्भावनाच्च न दूषणम् । न
हि ततोऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कर्णासे रक्तावदित्यनेन
कश्चिद्दोषः प्रतिपाद्यते । किं च-यद्यन्यत्वेऽपि कार्यकारण-
भावेन स्मृतेरुत्पत्तिरिष्यते, तदा शिष्याचार्यादिबुद्धीना-
मपि कार्यकारणभावसङ्गत्वेन स्मृत्यादि स्यात् । अथ ना-
ऽयं प्रसङ्गः, एकसन्नानत्वे सतीति विशेषणादिति चेत्,
तदयुक्तम्, भेदाऽमेदपक्षाभ्यां तस्यापक्षीणत्वात् । क्षणपरं-

परातस्तस्याऽभेदे हि क्षणपरंपरैव सा, तथा च सन्तान इति न किञ्चिदतिरिक्तमुक्तम् । भेद तु पारमार्थिकोऽपारमार्थिको वाऽसौ स्यात् । अपारमार्थिकत्वे त्वस्य तदेव दूषणम् । पारमार्थिकत्वे स्थिरो वा स्यात्, क्षणिको वा । क्षणिकत्वे सन्ताननिर्विशेष एवायमिति, किमनेन स्तेनभीतस्य स्तेनान्तरशरणस्वीकरणकारिणा ? ।

“स्थिरमथ सन्तानमभ्युपयाः, प्रथयन्तं परमार्थसत्स्वरूपम् । अमृतं पिव पृतयाऽनयोक्त्या, स्थिग्वपुः परलोकिनः प्रसिद्धे ॥ १ ॥ ” उपादानोपादेयभावप्रबन्धेन प्रवर्तमानः कार्यकारणभाव एव सन्तान इति चेत् । तदेवचम्, अविश्वभावादिसंबन्धविशेषाभावे कारणत्वमात्राऽविशेषादुपादानेतरविभागानुपपत्तेः । सन्तानजनकं यत्तदुपादानमिति चेत् । न, इतरेतराश्रयत्वप्रसङ्गात् सन्तानजनकत्वेनोपादानकारणत्वम्, उपादानकारणजन्यत्वेन च सन्तानत्वमिति । लोके तु समानजातीयानां कार्यकारणभावे सन्तानव्यवहारः, तद्यथा-ब्राह्मणसन्तान इति, तत्प्रसिद्धया चास्माभिरपि शब्दप्रदीपादिषु सन्तानव्यवहारः कियते । तवापि यद्येवमभिप्रेतः सन्तानस्तदा कथं न शिष्याचार्यबुद्धीनामकसन्तानत्वम् ? । नह्यसां समानजातीयत्वं कार्यकारणभावो वा नाऽस्ति, ततः शिष्यस्य चिरव्यवहिता अपि बुद्धयः पारंपर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे यथा स्मृतिर्भवति तथोपाध्यायबुद्धयोऽध्याजन्मप्रभृत्युत्पन्नाः पारंपर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे स्मृतिर्भवेत् । किञ्च—धूमशब्दादीनामुपादानकारणं विनैवात्पत्तिस्तव स्यात्, न हि तेषामप्यनादिप्रबन्धेन समानजातीयं कारणमस्तीति शक्यते वक्तुम्, तथा च ज्ञानस्यापि गर्भादावनुपादानैवात्पत्तिः स्यादिति परलोकाभावः । अथ धूमशब्दादीनां विजातीयमप्युपादानमिष्यते, एवं तर्हि ज्ञानस्याप्युपादानं गर्भशरीरमेवास्तु न जन्मान्तरज्ञानं कल्पनीयम्, यथा दर्शनं ह्य, पादानमिष्टम्, अन्यथा धूमशब्दादीनामप्यनादिः सन्तानः कल्पनीयः स्यादिति सन्तानघटनात् न परंपरा स्मृत्यादिव्यवस्था नापि परलोकः कोऽपि प्रसिद्धिपद्धतिं दधाति परलोकिनः कस्यचिदसंभवात् । सत्यपि वा परलोके कथमकृताभ्यागमकृतप्रणशौ पराक्रियेते ? येन हि ज्ञानेन चैत्यवन्दनादि कर्मकृतम्, तस्य विनाशात् तत्फलोपभोगो यस्य च फलोपभोगस्तेन न तत्कर्म कृतमिति । अथ नाऽयं दोषः कार्यकारणभावस्य नियामकत्वात्, अनादिप्रबन्धप्रवृत्तो हि ज्ञानानां हेतुफलभावप्रवाहः । स च सन्तान इत्युच्यते तद्वशात्सर्वो व्यवहारः संगच्छते । नित्यस्त्वात्माभ्युपगम्यमानो यदि सुखादिजन्मना विवृतिमनुभवति । तदयमनित्य एव चर्मादिवदुक्तः स्यात्, निर्विकारकत्वे तु सताऽसता वा सुखदुःखादिना कर्मफलं कस्तस्य विशेषः ? इति कर्मवैफल्यमेव । तदुक्तम्—“वर्षाऽऽतपाभ्यां किं व्योमनश्चर्मण्यस्ति तयोः फलम् । चर्मोपमश्चेत्सोऽनित्यः, खतुल्यश्चेदसत्समः ॥ १ ॥ ” इति तस्मात् त्यज्यतामेष मूर्धाभिपिक्तः प्रथमो मोह आत्मग्रहो नाम, तन्निवृत्तावात्मीयग्रहोऽपि विरस्यति । अहमव न, किं मेम ? इति । तदिदमहङ्कारमकारप्रस्थिप्रहाणेन नैरात्म्यदर्शनमेव निर्वाणं हारम्, अन्यथा कौतुक्कुती निर्वाणवार्तापि ? । तदपि

वार्त्तम्, हेतुफलभावप्रवाहसंभावस्य, सन्तानस्यानन्तरमेव नियामकत्वेन निरस्तत्वात् । यत्पुनः सुखादिविकाराभ्युपगमे चर्मादिवत् आत्मनोऽनित्यत्वं प्रसिद्धं तदिष्टमेव, कथंचिदनित्यत्वेनात्मनः स्याद्वादिभिः स्वीकारात् । नित्यत्वस्य कथंचिदेवाभ्युपगमात् । यत्तु नित्यत्वे अस्यात्मीयग्रहसद्भावेन मुक्तयनवासिदूषणमभाषि, तदप्यनवदातं विदितपर्यन्तविरससंसारस्वरूपाणां परिगतपारमार्थिकैकान्तिकात्यन्तिकानन्दसद्बोहस्वभावाऽपवर्गोपनिषदां च-महात्मनां शरीरेऽपि किपाकपाकोपलिप्तपायस इव निर्ममत्वदर्शनात् । नैरात्म्यदर्शने पुनरात्मैव तावद्भास्ति, कः प्रेत्य सुखीभवनाय यतिष्यते ? ज्ञानक्षणेऽपि संसारी कथमपरज्ज्ञानक्षणे सुखीभवनाय घाटिष्यते ? न हि दुःखी देवदत्तो यद्दत्तसुखाय चेष्टमानो दृष्टः, एकक्षणस्य तु दुःखं स्वरसनाशित्वात्तनैव साद्धं दध्यसे ! सन्तानस्तु न वास्तवः कश्चिदिति प्ररूपितमेव, वास्तवत्वे तस्य निष्प्रत्युहात्मसिद्धिरिति ।

अथ-आत्मनः परपरिकल्पितस्वरूपप्रतिषेधाय स्वाभिमतधर्मान्वर्णयन्ति—

चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षाद्भोक्ता स्वदेहपरिमाणः प्रतिचेत्रं भिन्नः पौद्गलिकाऽदृष्टवांश्चाऽयमिति । ५६ ।

चैतन्यं साकारनिराकारोपयोगाख्यं स्वरूपं यस्यासौ चैतन्यस्वरूपः परिणमनं प्रतिसमयमपरापरपक्षायेषु गमनं परिणामः स नित्यमस्यास्तीति परिणामी, करोत्यदृष्टादिकमिति कर्ता, साक्षादनुपचरितवृत्त्या भुङ्क्ते सुखादिकमिति साक्षाद्भोक्ता, स्वदेहपरिमाणः स्वोपात्तवपुर्धर्मापकः, प्रतिचेत्रं प्रतिशरीरं भिन्नः पृथक्, पौद्गलिकादृष्टवान् पुद्गलघटितकर्मपरतन्त्रः, अयमित्यनन्तरं प्रमातृत्वेन निरूपित आत्मेति । अत्र चैतन्यस्वरूपत्वपरिणामित्वविशेषणाभ्यां जडस्वरूपः कूटस्थनित्यो नैयायिकादिसम्मतः प्रमाता व्यवच्छिद्यते । यतो येषामात्मानुपयोगस्वभावस्तावत्, तेषां नासौ पदार्थपरिच्छेदं विदध्याद्, अचेतनत्वाद्, आकाशवत् । अथ नोपयोगस्वभावत्वं चेतनत्वम्, किं तु चैतन्यसमवायः, स चात्मनोऽस्तीत्यसिद्धमचेतनत्वमिति चेत् । तदनुचितम्, इत्थमाकाशादेगपि चेतनत्वापत्तेः, चैतन्यसमवायो हि त्रिहायः-प्रमुखेऽपि समानः, समवायस्य स्वयमविशिष्टस्यैकस्य प्रतिनियमहेत्वभावादात्मन्येव ज्ञानं समवेतं नाकाशादिष्विति विशेषाव्यवस्थितः । ननु यथेह कुरडे दधीतिप्रत्ययाञ्च तत्कुरडादन्यत्र तद्वधिसंयोगः शक्यसंपादनः, तथेह मयि-ज्ञानमितीहदं प्रत्ययात् नात्मनोऽन्यत्र गगनादिषु ज्ञानसमवाय इति चेत् । तदयौक्तिकम् । यतः खाऽऽद्योपि ज्ञानमस्मास्विति प्रतीयन्तु, स्वयमचेतनत्वाद्, आत्मवत् ; आत्मनो वा मैवं प्रणिशुः, तत्र एव, खादिवद् ; इति जडात्मवादमते सन्नपि ज्ञानमिहेति प्रत्ययः प्रत्यात्मवेद्यो न ज्ञानस्यात्मनि, समवायं नियमयति, विशेषाभावात् । नन्वेवमिह पृथिव्यादिषु रूपादय इति प्रत्ययोऽपि न रूपादीनां पृथिव्यादिषु समवायं साधयेत्, यथा खादिषु, तत्र वा स तं साधयेत्, पृथिव्यादिष्विव, इति न क्वचित्प्रत्ययविशेषात् कस्यचित् व्यवस्थेति चेत् । सत्यम्, अयमपरो-

ऽस्य दोषोऽस्तु, पृथिव्यादीनां रूपाद्यनात्मकत्वे खादिभ्यो विशिष्टतया व्यवस्थापयितुमशक्तेः । स्यान्मतम् आत्मनो ज्ञानमस्मास्त्विति प्रतीयन्ति । आत्मत्वात्, ये तु न तथा ते नाऽऽत्मानो, यथा खादयः, 'आत्मानंश्चेतऽहं प्रत्ययग्राह्या-स्तस्मात्तथा; इत्यात्मत्वमेव खाऽऽदिभ्यो' विशेषमात्मनां साधयन्ति, 'पृथिवीत्वादिवत्, पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वादि-योगाद्दि पृथिव्यादयः, तद्वदात्मत्वयोगादात्माने इति । तदयुक्तम्, आत्मत्वादिकातीनामपि जानिमदनात्मकत्वे तत् समवायनियमासिद्धेः । प्रत्ययविशेषात्तत्सिद्धिरिति चेत्, स एव विचारयितुमारब्धः परस्परमत्यन्तभेदाविशेषोऽपि जातितद्वताम्, आत्मत्वजातिरात्मनि प्रत्यविशेषमुपजनयति, न पृथिव्यादीषु; पृथिवीत्वादिजातयश्च तत्रैव प्रत्ययमुत्पादयन्ति, नात्मनि; इति कोऽत्र नियमहेतुः ? । समवाय इति चेत्, सोऽयमन्योन्यसंश्रयः-सति प्रत्ययविशेषे जातिविशेषस्य जातिमति समवायः, सति च समवाये प्रत्ययविशेष इति । प्रत्यासत्तिविशेषादन्यत एव तत्प्रत्ययविशेष इति चेत् । स कोऽन्योऽन्यत्र कथंचित्तादात्म्यपरिणामाद् ? इति स एव प्रत्ययविशेषहेतुरेव पितव्यः तदभावे तदघटनाज्जानिविशेषस्य कचिदेव समवायाऽसिद्धेरात्मादिविभागानुपपत्तेरात्मन्येव ज्ञानं समवेतमिहेदमिति प्रत्ययं कुरुते न पुनराकाशादिषु; इति प्रतिपन्नमशक्तेन चैनन्ययोगादात्मनश्चेतनत्वं सिध्येत्; अथ किमपरं ? प्रतीयते तावचेतना-समवायादात्मा चेतन इति चेत् । तदयुक्तम् । यतः प्रतीतिश्चेत्प्रमाणीक्रियते, तर्हि निष्प्रतिद्वन्द्वमुपयोगात्मक एवाऽऽत्मा प्रसिध्यति । न हि जातुचित्स्वयमचेतनोऽहं चेतनायोगाच्चेतनः, अचेतने वा मयि चेतनायाः समवाय इति प्रतीतिरस्ति; ज्ञाताऽहमिति समानाधिकरणतया प्रतीतिः । भेदे तथा प्रतीतिरिति चेत् । न, कथंचित्तादात्म्याभावे तददर्शनात् । यष्टिः पुरुष इत्यादिप्रतीतिस्तु भेदे सत्युपचाराद् दृष्टं न पुनस्तात्त्विकी, तथा चात्मनि ज्ञाताऽहमिति प्रतीतिः कथंचिच्चेतनाऽऽत्मातां गमयति तामन्तरेणानुपपद्यमानत्वात् कलशादिवत्; न हि कलशादिरचेतनात्मको ज्ञाताऽहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावात्सौ न तथा प्रत्येतीति चेत् । न, अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाच्चेतनोऽहमिति प्रतिपत्तेरनन्तरमेव निरस्तत्वाद्, इत्यचेतनत्वं सिद्धमात्मनो जडस्यार्थपरिच्छेदं पराकरोति; तं पुनरिच्छता चैतन्यस्वरूपताऽस्य स्वीकरणीया । ननु, ज्ञानवानहमिति प्रत्ययादात्मज्ञानयोर्भेदः, अन्यथा धनवानिति प्रत्ययादपि धननद्वेतेर्भेदाभावानुपपत्तादिति कश्चित् । तदप्यसत् । यतो ज्ञानवानहमिति नाऽऽत्मा प्रत्येति जडवैकान्तरूपत्वाद्, घटवत् । सर्वथा जडश्च स्याद्वात्मा, ज्ञानवानहमिति प्रत्यय-श्चाऽस्य स्यात्; विरोधाभावाद्, इति मा निर्णयिषीः; तस्य तथोत्पत्त्यसंभवात्; ज्ञानवानहमिति हि प्रत्ययो नागृहीते ज्ञानाख्ये विशेषणं विशेष्ये चात्मनि जातूपपद्यते, स्वमत-विरोधात् । " नागृहीतविशेषणा विशेष्यं बुद्धिः " इति वचनात् । गृहीतयोस्तथोरुपपद्यते इति चेत्, कुनस्तद्गृहीतिः ? । न तावत्स्वतः स्वसंवेदनानभ्युपगमात्, स्वसंविदिते ह्यात्मनि ज्ञाने च स्वतः सा युज्यते, नान्यथा; संतोमान्तरवत् । परतश्चेत्; तदपि ज्ञानान्तरं विशेष्यं

नागृहीते ज्ञानत्वविशेषणे ग्रहीतुं शक्यमिति । ज्ञानान्तरात्, तदग्रहणेन भाव्यमित्यनवस्थानात्कुतः प्रकृतप्रत्ययः । तदेवं नाऽऽत्मानो जडस्वरूपतासंगच्छते नाऽपि कूटस्थ-नित्यता । यतो ग्रंथाविधः पूर्वदशायामात्मा तथाविध एव चेत् ज्ञानोत्पत्तिसमयेऽपि भवत्तदा प्रागिव कथमेव पदार्थपरिच्छेदकः स्यात् ? प्रतियोगित्वरूपप्रच्युतिरूप-त्वात्कौटस्थस्य; पदार्थपरिच्छेदे तु प्राग्प्रमातुः प्रमातृ-रूपतया परिणामात्कुतः कौटस्थमिति कर्त्ता साक्षा-द्भोक्तेति विशेषणगुणलकेन कापिलमतं निरस्क्रियते, तथा हि-कापिलः कर्तृत्वं प्रकृतेः प्रतिजानीतः, न पुरुषस्य । " अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता " इति वचनात् । तदयुक्तम् । यतो यद्ययमकर्त्ता स्यात्; तदानीमनुभवितापि न भवेत् । द्रष्टुः कर्त्तृत्वे मुक्तस्याऽपि कर्तृत्वप्रसङ्गिरिति चेत् । मुक्तः किमकर्त्तृष्टः ? । विषयसुखादेरकर्त्तृत्वेति चेत्, कुतः स तथा ? । तत्कारणकर्मकर्तृत्वाभावादिति चेत्, तर्हि संसारी विषयसुखादिकारणकर्मविशेषस्य कर्तृत्वात् विषयसुखादेः कर्त्ता, स एव चानुभविता किं न भवेत् ? । संसार्यवस्थायामात्मा विषयसुखाऽऽदितत्कारणकर्मणां न कर्त्ता चेतन-त्वात्, मुक्ताऽवस्थावत्; इत्येतदपि न सुन्दरम् । स्वेष्ट-विधातकारित्वात् संसार्यवस्थायामात्मा न सुखादेर्भोक्ता, चेतनत्वात्, मुक्तावस्थावद्; इति स्वेष्टस्यात्मनां भोक्तृ-त्वस्य विघातात् । प्रतीतिविरुद्धमिष्टविधातसाधनमिद-मिति चेत् । कर्तृत्वाभावसाधनमपि किं न तथा ? पुंसः श्रोता ब्राताऽहमिति स्वकर्तृत्वप्रतीतिः । अथ श्रोता-ऽहमित्यादिप्रतीतिरहंकाराऽऽस्पदम्, अहंकारस्य च प्रधानमेव कर्तृनया प्रतीयत इति चेत्, तत एवाऽनुभवितुप्रधानमस्तु । न हि तस्याऽहंकाराऽऽस्पदत्वं न प्रतिभाति, शब्दादेरनुभविताहमिति प्रतीतिः सकलजन-साक्षिकत्वात् । भ्रान्तमनुभवितुरहंकाराऽऽस्पदत्वमिति चेत्, कर्तुः कथञ्च भ्रान्तम् ? । तस्याऽहंकाराऽऽस्प-दत्वादिति चेत्, तत एवानुभवितुस्तदभ्रान्तमस्तु, तस्योपा-धिकत्वादहंकाराऽऽस्पदत्वं भ्रान्तमेवेति चेत्, कुतस्तदौपा-धिकत्वसिद्धिः ? । अथ पुरुषस्वभावत्वाऽभावादहंकारस्य तदास्पदत्वं पुरुषस्वभावस्यानुभवितृत्वस्योपाधिकमिति चेत् । स्यादेवं, यदि पुरुषस्वभावोऽहंकारो न स्यात् । मुक्त-स्याऽहंकाराऽभावात् अपुरुषस्वभाव एवाऽहंकारः; स्व-भावो हि न जातुचित्तद्वन्तं त्यजति, तस्य निःस्वभावत्व-प्रसङ्गादिति चेत् । न, स्वभावस्य द्विविधत्वात् सामान्यवि-शेषपर्यायभेदात् । तत्र सामान्यपर्यायः शाश्वतिकस्वभावः । कादाचित्को विशेषपर्याय इति न कादाचित्कत्वात्पुंस्य-हंकारादेव तत्स्वभावता, ततो न तदास्पदत्वमनुभवितृत्व-स्योपाधिकं, येनाऽभ्रान्तं न भवेत् । ततः सिद्धमात्मानुभ-वितेव कर्त्ताः अकर्तृर्भोक्तृत्वानुपपत्तश्च । ननु भोक्तृत्वम-भ्युपचरितमेवास्य, प्रकृतिविकारभूतायां हि दर्पणाकारायां बुद्धौ संक्रान्तानां सुखदुःखादीनां पुरुषः स्वात्मनि प्र-विश्योदयमात्रेण भोक्ता व्यपदिश्यते । तदशस्य, तस्य तथा-परिणाममन्तरेण प्रतियोग्योदयस्याऽघटनात् स्फटिका-दावपि परिणामेनैव प्रतिविम्बोदयसमर्थनात्, तथापरिणा-माभ्युपगमे च कुतः कर्तृत्वमस्य न स्यात् ? इति सिद्ध-

मस्य कर्तृत्वं साक्षाद् भोक्तृत्वं चेति, स्वदेहपरिमाण इत्य-
नेनापि नैयायिकादिपरिकल्पितं सर्वगतत्वमात्मनो निषि-
ध्यते, तथात्वे जीवतत्त्वप्रभेदानां व्यवस्थानाप्रसिद्धिप्रसङ्गात् ।
सर्वगतात्मन्येकत्रैव नानात्मकार्यपरिसमाप्तं, सकृन्नात्मनः-
समायोगो हि नानाऽऽत्मकार्यं तच्चैकत्रापि युज्यते, नभसि
नानाघटादिसंयोगवत् । एतेन युगपन्नानाशरीरेन्द्रियसंयोगः
प्रतिपादितः । युगपन्नानाशरीरेष्वात्मसमवायिनां सुखदुः-
खादीनामनुपपत्तिः, विरोधादिति चेत् । न, युगपन्नानाभे-
र्यादिष्वाकाशसमवायिनां विततादिशब्दानामनुपपत्तिप्रस-
ङ्गात्, तद्विरोधस्याविशेषात् । तथाविधशब्दकारणभेदाच्च
तदनुपपत्तिरिति चेत्, सुखाऽऽदिकारणभेदाच्चदनुपपत्ति-
रप्येकत्रात्मनि मा भूद् विशेयाभावात् । विरुद्धधर्माध्यासा-
दात्मनो नानात्वमिति चेत् । तत एवाकाशस्यापि नानात्वम-
स्तु । प्रदेशभेदोपचाराददोष इति चेत्, तत एवात्मन्य-
प्यदोषः । जननमरणकरणादिप्रतिनियमोऽपि सर्वगतात्मवा-
दिनां नाऽऽत्मबहुत्वं साधयत्, एकत्राऽपि तदुपपत्तेः, घटा-
काशादिजननविनाशाऽऽदिवत् ; न हि घटाकाशस्योपपन्नौ
घटाकाशस्योत्पत्तिरेव, तदा विनाशस्यापि दर्शनात् ;
नापि विनाशे विनाश एव, जननस्यापि तदोपलम्भात्,
स्थितौ वा न स्थितिरेव विनाशोत्पादयोरपि तदा समीक्ष-
णात् । सति बन्धे न मोक्षः, सति वा मोक्षे न बन्धः स्याद्,
एकत्रात्मनि विरोधादिति चेत् । न, आकाशेऽपि सति घट-
बन्धे घटान्तरमात्राभावप्रसङ्गात् ; सति वा घटविश्लेषे घ-
टान्तरविश्लेषप्रसङ्गात् । प्रदेशभेदोपचाराच्च तत्प्रसङ्ग इति
चेत्, तत एवात्मनि न तत्प्रसङ्गः । नभसः प्रदेशभेदोपगमे जी-
वस्याप्येकस्य प्रदेशभेदोऽस्त्विति कुतो जीवतत्त्वप्रभेदव्य-
वस्था ? यतो व्याकृतं स्यात् । नन्वात्मनो व्यापकत्वाऽभावे
दिग्देशान्तरवर्त्तिपरमाणुभिर्युगपत्संयोगाभावादाद्यकर्माभा-
वः, तदभावादन्यसंयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य तेन तत्संव-
न्धस्य चाऽभावादनुपायसिद्धः । सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् ।
अस्तु वा यथा कथंचिच्छरीरोत्पत्तिः, तथाऽपि सावयवं
शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मा साऽवयवः स्यात्, तथा
चास्य पटादिवत् कार्यत्वप्रसङ्गः । कार्यत्वे चाऽसौ विजानी-
यैः सजानीयैर्वा कारणैरारभ्यत । न प्राच्यः प्रकारः, विजा-
नीयानामनारम्भकत्वात् । न द्वितीयः, यतः सजानीयत्वं ने-
षामात्मत्वाऽभिसंयन्धादेव स्यात् तथा चात्मभिरारभ्यते
इत्यायातम्, एतच्चयुक्तम्, एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मार-
म्भकाणामसंभवात् । संभवे वा प्रतिसंधानानुपपत्तिः ; न
ह्यन्येन दृष्टमन्यः प्रतिसंधातुमर्हत्यतिप्रसङ्गात्, तदारभ्यत्वे
चास्य घटवदवयवक्रियातो विभागात्संयोगविनाशाद्वि-
नाशः स्यात् । शरीरपरिणामत्वे चात्मनो मूर्त्तत्वानुपपन्ना-
च्छरीरेऽनुप्रवेशो न स्यात्, मूर्त्ते मूर्त्तस्यानुप्रवेशविरोधात् ;
ततो निरात्मकमेव अखिलं शरीरमनुषज्यत । कथं वा तत्प-
रिमाणत्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरि-
माणस्वीकारः स्यात्, तत्परिमाणपरित्यागात्, तदपरित्या-
गाद्धा । परित्यागाच्च तदा शरीरवत्तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गा-
त्परलोकाद्यभावाऽनुपपन्नः । अथापरित्यागात्, तन्न, पूर्वपरि-
माणाऽपरित्यागे शरीरवत्तस्योत्तरपरिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः ।
तथा-“ यदि वपुः परिमाणपवित्रितं, वदसि जैनमतानुग ।

पूरुषम् । वद तदा कथमस्य विखण्डने, भवति तस्य न ख-
ण्डनडम्बरम् ॥ १ ॥ ” अत्राभिदध्महे-यदभ्यधापि नन्वा-
त्मनो व्यापकत्वाभाव इत्यादि, तदसत्यम् । यद्येन संयुक्तं
तदेव-तं प्रत्युपसर्पतीति नियमाऽसंभवात् ; अयस्कान्तं
प्रत्ययसस्तेनाऽसंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धेः । अथासंयुक्त-
स्याप्याकर्षणे तच्छरीरारम्भं प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुव-
नोदरविवरवर्त्तिपरमाणुनामुपसर्पणप्रसङ्गात् न जाने कि-
यत्परिमाणं तच्छरीरं स्यादिति चेत् । संयुक्तस्याप्याकर्षणे
कथं स एव दोषो न भवेद् ? आत्मनो व्यापकत्वेन सकल-
परमाणुनां तेन संयोगात् । अथ तदभावाविशेषेऽप्यदृष्ट-
वशाद्विवर्त्तितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणव
उपसर्पन्ति तदितरत्रापि तुल्यम् । यच्चान्यदुक्तम्-“ सा-
वयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मे ” त्यादि, तदप्युक्ति-
मात्रम्-सावयवत्व-कार्यत्वयोः कथञ्चिदात्मन्यभ्युपगमात् ।
न चैवं घटादिवत्प्राक् प्रसिद्धसमानजातीयावयवारभ्यत्व-
प्रसङ्गः ; न खलु, घटादावपि कार्ये प्राक् प्रसिद्धसमान-
जातीयकपालसंयोगारभ्यत्वं दृष्टम्, कुम्भकारादिव्यापा-
रान्वितान्मृपिण्डात्प्रथममेव पृथुबुध्नोदराद्याकारस्याऽस्या-
त्पत्तिप्रतीतिः । द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागेनोत्तराकार-
परिणामः कार्यत्वं, तच्च वहिरिवान्तरप्यनुभूयत एव । न
च पटाऽऽदौ स्वावयवसंयोगपूर्वककार्यत्वोपलम्भात् सर्वत्र
तथाभावां युक्तः, काष्ठं लाहलेख्यत्वोपलम्भात् वज्रेऽपि
तथाभावप्रसङ्गात् ; प्रमाणवाधनमुभयत्र तुल्यम् । न चो-
क्तलक्षणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुपपन्नात् । प्र-
तिसंधानाभावोऽनुपपद्यते, कथञ्चिदनित्यत्वे सत्येवास्योप-
पद्यमानत्वात् । यच्चाऽवाचि शरीरपरिमाणत्वे चाऽऽत्मनो
मूर्त्तत्वानुपपन्न इत्यादि, तत्र किमिदं मूर्त्तत्वं नाम ?-
असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं, रूपादिमत्त्वं वा । तत्र नाद्यः
पक्षो दोषोपाय, सम्मतत्वात् । द्वितीयपक्षस्त्वयुक्तः,
व्याप्यभावात् ; न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमद-
त्यविनाभावोऽस्ति, मनसोऽसर्वगतत्वेऽपि तदसंभवात् ।
अनो नाऽऽत्मनः शरीरेऽनुप्रवेशानुपपत्तिर्यतो निरात्मकं
तत्स्यात् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्त्तत्वस्य मनोव-
त्प्रवेशप्रतिबन्धकत्वात् ; रूपाऽऽदिमत्त्वलक्षणमूर्त्तत्वोप-
तस्याऽपि हि जलादभस्मादावनुप्रवेशो न निषिध्यते, आ-
त्मनस्तु तद्रहिनस्यापि तत्रासौ प्रतिबन्धन इति महश्चित्रम् ।
यदप्यवादि-तत्परिमाणत्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्ये-
त्यादि, तदप्ययुक्तम्, युवशरीरपरिमाणावस्थायामात्मनो
बालशरीरपरिमाणपरित्यागं सर्वथा विनाशाऽसंभवात्,
विफणावस्थोत्पादे सर्पवत्, इति कथं परलोकाभावोऽनु-
पपद्यत ? पर्यायतस्तस्यानित्यत्वेऽपि द्रव्यनो नित्यत्वात् ।
यच्चाजलिप-“यदि वपुर्परिमाणपवित्रितम्” इत्यादि, तदप्य-
पेशलम्, शरीरखण्डने कथंचित्तत्खण्डनस्येष्टत्वात् शरी-
रसंवद्धान्मप्रदेशभ्यो हि कोनपयात्मप्रदेशानां खण्डित-
शरीरप्रदेशे अवस्थानमात्मनः खण्डनं, तच्चात्र विद्यत एव ;
अन्यथा शरीरात्पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्न स्यात् ।
न च खण्डनावयवानुप्रविष्टस्यान्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्व-
प्रसङ्गः । “नत्रैवानुप्रवेशात्” । न चैकत्र सन्तानेऽनक आत्मा
अनेकार्थप्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासा-
भावप्रसङ्गात्, शरीरान्तरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसं-

वित्तिवत् । कथं खण्डिताऽखण्डितावयवयोः संघट्टनं पश्चादिति चेत् ? एकान्तेन छेदानभ्युपगमात्, पश्चानालतन्तुवदच्छेदस्यापि स्वीकारात् : तथाभूताऽदृष्टयशाच्च तत्संघट्टनमविरुद्धमेवेति तनुपरिमाण एवाऽऽत्माङ्गीकर्तव्यो, न व्यापकः । तथा चाऽऽत्मा व्यापको न भवति, चेतनत्वात्, यत्तु नैवं न तच्चेतनं; यथा व्योम, चेतनश्चाऽऽत्मा, तस्माद्व्यापकः । अव्यापकत्वं चास्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा शरीरपरिमाणना । प्रतिक्षेत्रं विभिन्न इत्यनेन तु विशेषणेनाऽऽत्माद्वैतमपास्तम् एतदपासनप्रकारश्च प्रागेव धातु इति न पुनरुच्यते । ग्ला० ७ परि० ।

(२५) आत्माधिकाराद् रत्नप्रभादिभावानात्मत्वादिभावेन चिन्तयन्नाह—

आया भंते ! रयणप्पभा पुढवी, अण्णा रयणप्पभा पुढवी ?, गोयमा ! रयणप्पभापुढवी सिय आया, सिय णो आया, सिय अवत्तव्वं आताति य, णो आताति य । से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चं रयणप्पभा पुढवी सिय आया, सिय णो आया, सिय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं रयणप्पभा पुढवी आयाति य, णो आयाति य से तेणऽट्ठेणं तं चेव ०जाव णो आयाति य । आया भंते ! सकरप्पभा पुढवी जहा रयणप्पभा पुढवी तहा सकरप्पभाए वि एवं ०जाव अहे सत्तमा ।

‘आया भंते !’ इत्यादि, अनति-सततं गच्छन्ति तांस्नान्पर्यायास्त्रित्वात्मा ननश्चात्मा सद्रूपा रत्नप्रभा पृथिवी, ‘अन्नं’ चित्-अनात्मा; असद्रूपेत्यर्थः । ‘सिय आया सिय नो आय’ चित्-स्यात्सती स्यादसतीति । ‘सिय अवत्तव्वं’ चित्-आत्मत्वेनाऽनात्मत्वेन च व्यपदेश्यमशक्यं चस्त्विति भावः । कथमवक्लव्यम् ? इत्याह-आत्मेति च नो आत्मेति च; वक्लुमशक्यमित्यर्थः, ‘अप्पणो आदिट्ठे’ चित्-आत्मनः, स्वस्य रत्नप्रभाया एव वर्णादिपर्यायैरादिष्टे आदेशे सति तैर्व्यपदिष्टासनीत्यर्थः, आत्मा भवति स्वपर्यायापेक्षया सतीत्यर्थः, ‘परस्स आदिट्ठे नो आय’ चित्-परस्य शर्करादिपृथिव्यन्तरस्य पर्यायैरादिष्टे-आदेशे सति; तैर्व्यपदिष्टा रुतीत्यर्थः, नोआत्मा अनात्मा भवति; पररूपापेक्षयाऽसतीत्यर्थः, ‘तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं’ चित्-तयोः स्वपर्योरुभयं तदेव वा उभयं तदुभयं तस्य पर्यायैरादिष्टे आदेशे सति; तदुभयपर्यायैर्व्यपदिष्टेत्यर्थः, अवक्लव्यम्—अवाच्यं वस्तु स्यात्, तथाहि—नहसौ आत्मेति वक्तुं शक्या, परपर्यायापेक्षया अनात्मत्वात्तस्या नाऽप्यनात्मेति वक्तुं शक्या, स्वपर्यायापेक्षया तस्या आत्मत्वादिति, अवक्लव्यत्वं च आत्माऽनात्मशब्दापेक्षयैव न तु सर्वथा, अवक्लव्यशब्देनैव तस्या उच्यमानत्वादनभिलाष्यभावानामपि भावपदार्थ-वस्तु प्रभृतिशब्दैरनभिलाष्यशब्देन वाऽभिलाष्यत्वादिति ।

आया भंते ! सोहम्मे कप्पे पुच्छा, गोयमा ! सोहम्मे कप्पे सिय आया, सिय णो आया ०जाव णो आयाति

य, से केणऽट्ठेणं भंते ! ०जाव णो आयाति य ?, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य, से तेणऽट्ठेणं गोयमा ! तं चेव ०जाव णो आयाति य, एवं ०जाव अचुत्तयक्कप्पे । आया भंते ! नेविज्जगविमाणे अस्से नेविज्जगविमाणे एवं जहा रयणप्पभापुढवी तहेव, एवं अणुत्तरविमाणा वि, एवं ईसिप्पम्भारा वि । आया भंते ! परमाणुपोग्गले, अण्ण्णे परमाणुपोग्गले । एवं जहा सोहम्मे कप्पे तहा परमाणुपोग्गले वि भाणियव्वे ।

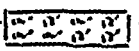
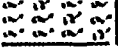
एवं परमाणुसूत्रमपि ।

आया भंते ! दुपदेसिए खंधे, अस्से दुपदेसिए खंधे ?, गोयमा ! दुपदेसिए खंधे सिय आया १, सिय णो आया २, सिय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ३, सिय आया य, सिय णो आया य ४, सिय आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ५, सिय णो आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ६, से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं तं चेव ०जाव णो आयाति य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य १, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया १, परस्स आदिट्ठे णो आया २, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं दुपदेसिए खंधे आयाति य णो आयाति य ३ । देसे आदिट्ठे सम्भावपज्जे देसे आदिट्ठे अमभावपज्जे दुपदेसिए खंधे आया य णो आया य ४, देसे आदिट्ठे सम्भावपज्जे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जे दुपदेसिए खंधे आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ५, देसे आदिट्ठे असम्भावपज्जे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जे दुपदेसिए खंधे णो आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ६ से तेणऽट्ठेणं तं चेव ०जाव णो आयाति य ।

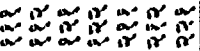
द्विप्रदेशिकसूत्रे पदं भङ्गाः, तत्राद्याख्यः सकलस्कन्धापेक्षाः पूर्वोक्ता एव, तदन्ये तु त्रयो देशापेक्षास्तत्र च गोयमेत्यत आरभ्य व्याख्यायन्त-‘अप्पणो’ चित्-स्वस्य पर्यायैः ‘आदिट्ठे’ चित्-आदिष्टे-आदेशे सति; आदिष्ट इत्यर्थः, द्विप्रदेशिकस्कन्ध आत्मा भवति १, एवं परस्य पर्यायैरादिष्टोऽनात्मा २, तदुभयस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धतदन्यस्कन्धलक्षणस्य पर्यायैरादिष्टोऽसाववक्लव्यं वस्तु स्यात्, कथम् ? आत्मेति चाऽनात्मेति चेति ३, तथा द्विप्रदेशत्वात्तस्य देश एक आदिष्टः, सद्भावप्रधानाः-सत्तानुगताः पर्यवा यस्मिन् स सद्भावपर्यवः, अथवा-तृतीयावहुवचनमिदं स्वपर्यवैरित्यर्थः, द्वितीयस्तु देश आदिष्टः असद्भावपर्यवः परपर्यायैरित्यर्थः, परपर्यवाश्च तदीयद्वितीयदेशसम्बन्धिनो वस्त्वन्तरसम्बन्धिनो वेति, ततश्चासौ द्विप्रदेशिकः स्कन्धः ‘क्रमेणात्मा’ चेति नोआत्मा चेति ४, तथा तस्य देश आदिष्टः सद्भाव-

णात्, भेदविवक्षायां च बहुवचनमिति ।
 : आया भंते, चउप्पदेसिए खंधे अस्सें पुच्छा, गोयमा !
 चउप्पदेसिए खंधे सिय आया १, सिय णो आया २,
 सिय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ३, सिय आ-
 या य णो आया य ४, सिय आया य अवत्तव्वं ४, सिय
 णो आया य अवत्तव्वं ४, सिय आया य णो आया य
 अवत्तव्वं आयाति य णो आति य १६ सिय आया य
 णो आया य अवत्तव्वाइं आयाओ य णो आयाओ य
 १७, सिय आया य णो आयाओ य अवत्तव्वं आयाति
 य णो आयाति य १८, सिय आयाओ य णो आया य
 अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य १९, से केणऽट्ठेणं
 भंते ! एवं बुच्चइ-चउप्पदेसिए खंधे सिय आया य णो
 आया य अवत्तव्वं, तं चेव अट्ठे पडिउच्चारयेव्वं १,
 गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया १, परस्स आदिट्ठे
 णो आया २, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं आयाति
 य णो आयाति य ३, देसे आदिट्ठे सव्भावपज्जवे
 देसे आदिट्ठे असव्भावपज्जवे ४ चउभंगो, सव्भाव-
 पज्जवेणं तदुभएण य ४ चउभंगो, असव्भावेणं तदु-
 भएण य ४ चउभंगो, देसे आदिट्ठे सव्भावपज्जवे देसे
 आदिट्ठे असव्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे
 चउप्पदेसिए खंधे आया य णो आया य अवत्तव्वं आ-
 याति य णो आयाति य १६, देसे आदिट्ठे सव्भावपज्जवे
 देसे आदिट्ठे असव्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा तदुभय-
 पज्जवा चउप्पदेसिए खंधे भवइ आया य णो आया य

अवत्तवां आयाओ य गो आयाओ य १७, देसे आ-
दिहे सवभावपजवे देसा आदिहे असवभावपजवा देसे
आदिहे तदुभयपजवे चउप्पदेसिए खंधे आया य गो
आयाओ य अवत्तवं आयाति य गो आयाति य १८,
देसा आदिहे सवभावपजवा देसे आदिहे असवभाव-
पजवे देसे आदिहे तदुभयपजवे चउप्पदेसिए खंधे आ-
याओ य गो आया य अवत्तवं आयाति य गो आ-
याति य १९, से तेणऽहेण गोयमा ! एवं वुच्चइ च-
उप्पदेसिए खंधे मिय आया मिय गो आया मिय
अवत्तवं, निक्खेवो ते चेव भंगा उच्चारेयवा ०जाव
गो आयाति य ।

चतुप्पदेशिकेऽप्येवं नवरमेकोनविंशतिभङ्गास्तत्र त्रयः सक-
लादेशास्तथैव शेषेषु चतुर्षु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्ते चैवं
चतुर्थादिषु त्रिषु- सप्तमस्त्वेवम्-

आया भंते ! पंचपदेसिए खंधे अणे पंचपदेसिए खंधे !,
गोयमा ! पंचपदेसिए खंधे मिय आया १, मिय गो
आया २, मिय अवत्तवं आयाति य गो आयाति य
३, मिय आया य गो आया य मिय अवत्तवं ४, गो
आया य अवत्तवेण य ४, तियगसंयोगे एको न पठति,
से केणऽहेण भंते ! तं चेव पडिउच्चारेयवं !, गोयमा !
अप्पणो आदिहे आया १, परस्स आदिहे गो आया २,
तदुभयस्स आदिहे अवत्तवं ३. देसे आदिहे सवभाव-
पजवे देसे आदिहे असवभावपजवे एवं दुयगसंयोगे
सव्वे पठति, तियगसंयोगे एको न पठति, छप्पदेसियस्स
सव्वे पठति जहा छप्पदेसिए एवं ०जाव अणंतपदेसिए ।
सेवं भंते ! सेवं भंते ! चि ०जाव विहरइ । (सूत्र-४६६)

पञ्चप्रदेशके तु द्वाविंशतिस्तत्राद्यास्तयस्तथैव, तदुत्तरेषु
च त्रिषु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्तथैव, सप्तमे तु सप्त,
तत्र त्रिकसंयोगे किलाऽष्टौ भङ्गा भवन्ति, तेषु च सप्तैवेह
ग्राह्या एकस्तु तेषु न पतत्यसम्भवात्, इदमवाह-‘तिगसं-
जोगे’ इत्यादि । तत्रैतेषां स्थापना-
यश्च न पतति स पुनरयम्-२२२ पद-
देशिके त्रयोविंशतिरिति । भ० १२ श० १० उ० । (आत्म-
स्वरूपादि ‘जीव’ शब्दे चतुर्थभागेऽपि वक्ष्यते)

(२६) अप्पा णई वेतरणी, अप्पा कूडसामली ।

अप्पा काम दुहा धेरा, अप्पा मे नंदणं वणं ॥ ३६ ॥

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाण य सुहाण य ।

अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्टियसुपट्टिओ ॥ ३७ ॥

आत्मेति-व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्यात्मैव नान्यः कश्चिदि-
त्याह-नंदी-सरित् चैनंरणीति नरकनद्यां नाम, ततो महाऽ-
नर्थहेतुतया नरकनदीव अत एवाऽऽत्मैव कूटमिव जन्तुया-

तनाहेतुत्वाच्छात्मली कूटशात्मली नरकोद्भवा । तथाऽऽ-
त्मैव कामान्-अभिलाषान् दोग्धि-कामितार्थप्रापकतया
प्रपूरयति कामदुष्टा धेनुरिव धेनुः, इयं च रुदित उक्ता,
एतदुपमस्त्वं चाभिलषितस्वर्गापवर्गावासिहेतुतया, आत्मैव
‘मे’ मम नन्दनं नन्दननामकं वनम्-उद्यानम् एतदौपम्यं
चास्य चित्तप्रहादहेतुतया यथा चैतदेवं तथाऽऽह-
आत्मैव कर्ता-विधायको दुःखानां, सुखानां चेति योगः,
प्रक्रमाच्छात्मन एव विकरिता च-विक्षेपकश्चात्मैव ते-
यामेव अतश्चात्मैव मित्रम्-उपकारितया सुहृत् ‘अमि-
त्तं’ ति-अमित्रं च-अपकारितया दुर्हृत् कीदृक् सन्-
‘दुप्पट्टिय-सुपट्टिओ’ ति-दुष्टं प्रस्थितः-प्रवृत्तो दु-
प्रस्थितः; दुराचारविधातेति यावत्, सुष्ठु प्रस्थितः सुप्र-
स्थितः, सद्गुणानकर्त्तेति यावत्, योऽर्थः एतयोर्विशेषण-
समासः, दुष्प्रस्थितो ह्यात्मा समस्तदुःखहेतुरिति वैतर-
ण्यादिरूपः, सुप्रस्थितश्च सकलसुखहेतुरिति कामधेन्वा-
कल्पः, तथा च-प्रव्रज्यावस्थायामेव सुप्रस्थितत्वेन आत्म-
नोऽन्येषां च योगकरणसमर्थत्वाच्चाथत्वमिति सूत्रद्वयग-
भार्थः । उक्त० २० अ० ।

आत्मा चावश्यं पालयितव्यः—

अप्पा खलु सययं रक्खिअव्वो,

सच्चिदिएहिं सुसमाहिएहिं ।

अरक्खिओ जाइपहं उवेइ,

सुरक्खिओ सव्वदुहाण मुच्चइ ॥ १६ ॥

आत्मा ‘खल्विति’-खलुशब्दा विशेषणार्थः, शङ्को. सत्यां
परोऽपि सततं-सर्वकालं रक्षितव्यः-पालनीयः पारलौकि-
काऽपायेभ्यः, कथमित्युपायमाह-सर्वेन्द्रियैः स्पर्शनादिभिः
सुसमाहितेन; निवृत्तविषयव्यापारेणेत्यर्थः, अरक्षणरक्ष-
णयोः फलमाह-अरक्षितः सन् जातिपन्थानम्-जन्ममार्ग-
संसारमुपैति-सामीप्येन गच्छति सुरक्षितः पुनर्यथाऽऽ-
गमनप्रमादनं सर्वदुःखेभ्यः-शारीरमानसेभ्यो विमुच्यते,
विविधम्-अनेकैः प्रकारैरपुनर्ग्रहणपरमस्वास्थ्यापादनलक्ष-
णमुच्यते इति । दश० २ चू० ।

आत्मा च सर्वस्याऽवलम्बनम्—

ममत्तं परिवज्जामि, निम्ममत्तं उवट्ठिओ ।

आलंवरणं च मे आया, अव्वेसं च वोसिरे ॥ ३७ ॥

तथा ममत्वम्-ममैतदित्येवं रूपो भावो ममत्वम्-प्रति-
बन्धस्तव मनोऽभिमतवस्तुष्विति शेषः, परिजानामि ज्ञप-
रिज्ञया ज्ञात्वा; प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरामीत्यर्थः, अहं
किंभूतः सन् निर्ममत्वं-निःसङ्कत्वम् उपस्थितः; आश्रित
इत्यर्थः, नहिं किमालम्बनतया चिन्तयतीत्याह-आलम्बनं-
च-आश्रयोऽवष्टम्भः आधार इत्यर्थः, ‘मे’ ममात्मैवाराधना-
हेतुरयम्, अवशेषम्-अपरं; शरीरोपध्यादि सर्वं व्युत्सृजामि ।
अथ केपु कार्येष्वयमात्माऽवलम्बनम्विषय इत्याह—

आया हु महं नाणे, आया मे दंसणे चरित्ते य ।

आया पच्चक्खाणे, आया मे संयमे जोगे ॥ ३८ ॥

अतति-सततं गच्छति तासु तासु यानिष्विति आत्मा

स मम ज्ञाने-ज्ञानविषये आलम्बनं; सहाय इत्यर्थः, 'हु' स्फुटं भवतु इति शेषः । आत्मा मे दर्शने सम्यक्त्वे च-रित्रेऽपि चालम्बनं, तथा प्रत्याख्याने-भक्तपरिष्कारूपे संयमे च संयमसर्वविरत्यङ्गीकाररूपे, योगे च-प्रशस्तमनोवाक्का-यव्यापाररूपे ममाऽऽत्मैवालम्बनमनन्तान्यप्युपात्तानि द्रष्ट-व्यानि । एक एव चाऽऽत्मा सर्वमङ्गीकरोति ।

अथ निर्ममत्वाय एकत्वभावनां भावयति—

एगो वच्चइ जीवो, एगो चैवुवज्जइ ।

एगस्स चैव मरणं, एगो सिज्झइ नीरओ ॥ ३६ ॥

' एगो वच्चइ ' एकः स्वजनधनादिरहितो व्रजति जीवो; भवान्तरमिति शेषः, एक एव च उत्पद्यते मनुष्यादिरूप-तया, एकस्यैव मरणं भवति, एक एव च कर्मरजोराहितः सन् सिध्यति जीवः. भवान्तरगमनस्य मरणस्य चैकार्थत्वेऽपि पृथगुपादानमेकत्वभावनोत्कर्षपोषार्थं नानादेशजधिनेयानां व्यक्तार्थप्रतिपादनार्थं वा ।

एगो मे सासओ अप्पा, नाणदंसणसंजुओ ।

सेसा मे वाहिरा भावा, सच्चे संजोगलक्खणा ॥ ४० ॥

' एगो मे ' एक एव ' मे ' मम आत्मा शश्वद्भवनात् शा-श्वतः सहचारी ज्ञानदर्शनसंयुक्तः स एव; मदीय इत्यर्थः, शेषाः केचन ' मे ' मम बाह्या भावाः-पदार्थाः; पुत्रकल-आदिकाः ते सर्वे संयोजनं संयोगः स एव लक्षणं येषां ते तथा कृत्रिममेलापका एवेत्यर्थः; नतु शाश्वताः येषां सं-योगस्तेषामवश्यभावी वियोग इति हेतोर्न मदीयास्ते इति परमार्थः । आतु० ।

आत्मरुतमेव च भुज्यते—

को देइ कस्स देज्जइ, विहियं को हरइ हीरण कस्स ।

सयमप्पणा विढत्तं, अल्लियइ सुहं पि दुक्खं पि ॥ १ ॥

महा० ६ अ० ।

आत्मनैव च संसारमुत्तरति—

खो खं गोयमा ! गुरुसीसगाण निस्साए संसारमुत्त-
रेज्जा । खो खं गोयमा ! परस्स निस्साए संसारमुत्तरेज्जा ।
अप्पणो निस्साए संसारमुत्तरेज्जा । महा० ३ अ० ।

(आत्मजयेनैव च क्रोधादिजयः)—

जे उ संगामकालंमि, नाया खुरपुरंगमा ।

खो ते पिट्टमुवेहिंति, किं परं मरणं सिया ॥ ६ ॥

सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । (अस्या गाथाया अर्थः
' अकृतचित्सीयण ' शब्दे प्रथमभागे २२६ पृष्ठे गतः)

तदेवं सुभट्टदृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—

तमेगे परिभासंति, भिक्खयं साहुजीविणं ।

जे एवं परिभासंति, अंत एते समाहिये ॥ ८ ॥

सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । (अस्या गाथाया अर्थः
' परचादिवयण ' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

धर्मः स्वाऽऽत्मसाक्षिक एव—

आया सयमेव अत्थाणं, निउणं जाणे जहट्टियं ।

आया चैव दुप्पतिजे, धम्मं वि य अत्तसक्खियं ॥ ६ ॥

महा० १ अ० ।

उक्तं च श्रीहरिभद्रपूज्यैः—

“ आयप्पभवं धम्मं, आयंति य अप्पणो सरूवं च ।

दंसणनाणचरित्ते-गतं जीवस्य परिणामं ॥ १ ॥ ”

रे भव्य ! हिताय वदामः सर्वागमेषु धर्म आत्मनः शुद्धा-
परिणतिरेव निमित्तस्योपादानात्प्राकट्यहेतुत्वात्, बाह्या-
चरणादिकं साधकैरारभ्यस्ते तथापि धर्महेतुत्वेनोपादेयं
श्रद्धावद्भिः, तत्स्वात्मक्षेत्रव्यापकरूपानन्तपर्यायलक्षणं धर्मः
उत्तराध्ययनावश्यकदिसर्वसिद्धान्ताशयः । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

आत्मज्ञानस्यैव विद्यात्वम्—

नित्यशुच्यत्वात्मताख्याति-रनित्याऽशुच्यत्वात्मसु ।

अविद्यातत्त्वधीर्विद्या, योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

यः पश्येन्नित्यमात्मान-मनित्यं परसंगमम् ।

छलं लब्धुं न शक्नोति, तस्य मोहमलिम्लुचः ॥ २ ॥

तरङ्गततरलां लक्ष्मी-मायुर्वायुवदस्थिरम् ।

अदभ्रधीरनुध्याये-दभ्रवद्भ्रजुरं वपुः ॥ ३ ॥

शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचिसम्भवे ।

देहे जलादिना शौच-भ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥

यः स्नात्वा समताकुण्डे, हित्वा कश्मलजं मलम् ।

पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥ ५ ॥

आत्मबोधो न चः पाशो, देहगेहधनादिषु ।

यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु स्वस्य बन्धाय जायते ॥ ६ ॥

मिथो युक्तपदार्थाना-मसंक्रमचमत्क्रिया ।

चिन्मात्रपरिणामेन, विदुषैवानुभूयते ॥ ७ ॥

अविद्यातिमिरध्वंसे, दृशा विद्याञ्जनस्पृशा ।

पश्यन्ति परमात्मान-मात्मन्येव हि योगिनः ॥ ८ ॥

अष्ट० १४ अष्ट० । (अस्याष्टकस्य व्याख्यां ' विज्ञा ' शब्दे
पष्ठे भागे करिष्यामि)

(आत्मविवेकस्यैव विवेकत्वम्)—

कर्मजीवं च संश्लिष्टं, सर्वदा क्षीरनीरवत् ।

विभिन्नीकुरुते योऽसौ, मुनिहंसो विवेकवान् ॥ १ ॥

देहाऽऽत्माद्यविवेकोऽयं, सर्वदा सुलभो भवे ।

भवतोऽद्यापि तद्भेद-विवेकस्त्वतिदुर्लभः ॥ २ ॥

शुद्धेऽपि व्योम्नि तिमिराद्, रेखाभिर्मिश्रिता यथा ।

विकारैर्मिश्रिता भाति, तथात्मन्यविवेकतः ॥ ३ ॥

यथा योधैः कृतं युद्धं, स्वामिन्येवोपचर्यते ।

शुद्धात्मन्यविवेकेन, कर्मस्कन्धोजितं तथा ॥ ४ ॥

इष्टकाद्यपि हि स्वर्णं, पीतोन्मत्तो यथेक्षते ।

आत्मा भेदभ्रमस्तद्वद् देहादाविवेकिनः ॥ ५ ॥

इच्छन्न परमान्भावान् विवेकाद्रेः पतत्यधः ।

परमं भावमन्विष्य-न्नविवेके निमज्जति ॥ ६ ॥

आत्मन्येवात्मनः कुर्यात्, यः पट्टकारकसंगतिम् ।

क्वाऽविवेकञ्जरस्यास्य, वैषम्यं जलमज्जनात् ॥ ७ ॥

संयमास्त्रं विवेकेन, शाणेनोत्तेजितं मुनेः ।

घृतिधारोन्वणं कर्म, शत्रुच्छेदक्षमं भवेत् ॥ ८ ॥

आत्माचिन्त्यैव भावपूजात्वम्—

दयाऽम्भसाकृतस्तानः, सन्तोषशुभवस्रभृत् ।

विवेकतिलकभ्राजी, भावनापावनाशयः ॥ १ ॥

भक्तिश्रद्धानधुमृणोन्मिश्रकर्मरजद्रवैः ।

नवब्रह्मगतो देवः, शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥

क्षमापुष्पस्त्रजं धर्म-युग्मक्षौमद्वयं तथा ।

ध्यानाभरणसारं च, तरङ्गे विनिवेशय ॥ ३ ॥

मदस्थानभिदा त्यागै-लिखाऽग्रे चाष्टमङ्गलम् ।

ज्ञानाऽग्नौ शुभसंकल्प-काकतुण्डं च धूपय ॥ ४ ॥

प्राग् धर्मलवणोत्तारं, धर्ममन्यासवहिना ।

कुर्वन्पूरय सामर्थ्य-राजनीराजनाविधिम् ॥ ५ ॥

स्फुरन्मङ्गलदीपं च, स्थापयानुभवं पुरः ।

योगनृत्यपरस्तूर्य-त्रिकसंयमवान् भव ॥ ६ ॥

उल्लसन्मनसः सत्य-घण्टां वादयतस्तव ।

भावपूजारतस्येत्थं, करक्रोडे महोदयः ॥ ७ ॥

द्रव्यपूजोचिताभेदो-पासना गृहमेधिनाम् ।

भावपूजा तु साधूना-भेदोपासनात्मिका ॥ ८ ॥

अष्ट० २६ अष्ट० । (अस्याष्टकस्य व्याख्यां 'पूजा' शब्दे

पञ्चमे भागे वक्ष्यते) मोक्षे, संयमे च । " अतितापे प-

रिव्वप " ॥ ७ ॥ आत्मा-मोक्षः, संयमो वा; तद्भावस्तरुमे

तदर्थं परि-समन्ताद् व्रजेत्; संयमानुष्ठानक्रियायां दत्ता-

वधानो भवेदित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

तथा प्रवचनसारोद्धारवृत्त्यादौ इन्द्रियविषयप्रमाणता आ-

त्माङ्गुलेन प्रोक्ताऽस्ति चक्षुष उक्तुष्टविषयतायां कृतलक्ष-

योजनरूपो विष्णुकुमारो दृष्टान्तः प्रोक्तोऽस्ति, तथा हि-

चक्षुः सातिरेकयोजनलक्षादुपं गृह्णातीति, सातिरेकत्वं तु

विष्णुकुमारादयः स्वपदपुरःस्थितं गतादिकं तन्मध्यगतं

च लेप्तादिकं पश्यन्तीति नवतत्त्वमहोच्चरणावस्थिति, इति

चक्षुषः सातिरेकलक्षयोजनदूरस्वरूपप्रहणविषये दृष्टान्त-

करणाद्विष्णुकुमारविकुर्वितरूपमात्माङ्गुलेन संभाव्यते, अ-

न्यथा न दृष्टान्तसंगतिरित्येवं सति प्रश्नोत्तरसमुच्चयचतुर्थ-

प्रकाशप्रान्ते यद्विष्णुकुमारविकुर्वितरूपमुत्सेधाङ्गुलनिष्प-

न्नलक्षयोजनप्रमाणमुक्तमस्ति तत्कथमिति प्रश्नः, अत्रो-

त्तरम्-विष्णुकुमारकृतं सातिरेकलक्षयोजनप्रमाणरूपं च-

मरेन्द्रादिवत्प्रमाणङ्गुलेनापि संभवति न काऽपि विप्रति-

पत्तिः, यच्च प्रश्नात्तरे उत्सेधाङ्गुलेन प्रोक्तमस्ति तत्र किं-

विद्विधेयमस्तीति । ३८० प्र० । सन० ३ उल्ला० ।

आता (या) शुक्लपय-आत्मानुकम्पक-त्रि० । आत्मानमे-

वानर्थपरिहारद्वारेणानुकम्पते शुभानुष्ठानेन सहनिगामिने

विधत्ते इत्यात्मानुकम्पकः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आत्माहि-

तप्रवृत्ते, प्रत्येकबुद्धे जिनकल्पिके च । स्था० । " आयाणुकं-

पय शममेने " (सूत्र-३५२ x) । आत्मानुकम्पकः-आत्म-

हितप्रवृत्तः प्रत्येकबुद्धो जिनकल्पिको वा परानपेक्षा वा

निर्घृणः । स्था० ४ डा० ४ उ० ।

आता (या) गुस्सरण-आत्मानुस्मरण-न० । आत्मनोऽ-

नुस्मृतौ, पो० । " आत्मानुस्मरणाय च " ॥ १६ + ॥ आ-

त्मनोऽनुस्मरणाय च-स्वयमेवानुस्मृतिनिमित्तम् । पो० ।

१६ विव० ।

आता (या) गुसासण-आत्मानुशासन-न० । आत्मनोऽ-

नुशास्तौ, सूत्र० ।

मा पच्छ असाधुता भवे, अचेही अणुसास अप्पसं ।

अहियं च असाहु सोयती, से थण्णी परिदेवती बहं ॥ ७ ॥

मा पश्चात्-मरणकाले, भवान्तरे वा कामानुषङ्गादसाधुतां-

कुगतितगमनादिकरूपा भवेत्-प्राप्नुयादिति । अतो विषया-

सङ्गादान्मानम्-अत्येहि-त्याजय । तथा-आत्मानं च अनु-

शाधि-आत्मनोऽनुशासिनं कुरु, यथा-हे जीव ! यो ह्य-

साधुः-असाधुकर्मकारी-हिसानुनस्तेयादौ प्रवृत्तः सन् दुर्ग-

तौ पतितः अधिकम्-अत्यर्थमव शोचति, स च परमा-

ऽधार्मिकैः कदर्थ्यमानस्तिर्यक्तु वा लुधादिवेदनाग्रस्तोऽ-

त्यर्थं स्तनति-सशब्दं निःश्वसिति । तथा-परिदेवते वि-

लपति-आक्रन्दति । सुबहिति । " हा मातङ्गियत इति,

जाना नैवाऽस्ति सांप्रतं कश्चित् । किं शरणं मे स्या-

दिह, दुष्कृतचरितस्य पापस्य ? ॥ १ ॥ " इत्येवमादीनि

दुःखान्यसाधुकारिणः प्राप्नुवन्तीत्यतो विषयानुषङ्गा न

विधेय इत्येवमात्मनोऽनुशासनं कुर्विति संबन्धनीयम् ।

सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

आताव-आताप-पुं० । ईपत्तापे, आचा० । " णो खलु मे

कप्पनि अगणिकायं उज्जालित्तप वा पज्जालित्तप वा कायं

आयावेत्तप वा पयावेत्तप वा " (सूत्र-२१० +) । का-

यम्-शरीरमीपत्तापयितुं वा प्रकर्षेण तापयितुं प्रताप-

यितुं वा । आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० । " अनादौ

खरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां-ग-घ-द-ध-व-भाः "

॥ ८ । ४ । ३६६ ॥ इति अपभ्रंशे पश्य चः । प्रा० ।

आता (या) वग-आतापक-पुं० । आतापयत्यानापनां शी-

तातपादिसहनरूपां करोतीत्यातापकः । स्था० ५ डा० २

उ० । आतापनाग्राहिणि परतीर्थिकभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आता (या) वण-आतापन-न० । सकृदीपद्वा तापने, " आ-

याविज्जा न पयावेज्जा " सकृदीपद्वा तापनमातापनम् ।

दश० ४ अ० । शीनादिभिः शरीरस्य संतापने च । स्था० ३

डा० ३ उ० ।

आता (या) वणया-आतापनता-स्त्री० । आतापनानां शी-

तादिभिः शरीरस्य संतापनानां भावः आतापनता । शी-

तातपादे, सहने, स्था० ३ डा० ३ उ० ।

आता (या) वणा-आतापना-स्त्री० । शीतादिसहनात्मके तपोभेदे, पञ्चा० । “आयावणाणामाईया ॥४८॥” पञ्चा० १८ विव० । “आयावणाए आयावेमाणस्स ” । आ० म० १ अ० ५२४माथाटी० । “आतावने ” (सूत्र०-३६६ x) आताप-यति-आतापनाम्-शीताऽऽतपादिसहनरूपाम् । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

“आयावणा य तिविहा, उक्कोसा१ मज्झिमा २ जहन्ना य ३ उक्कोसा उ निविण्णा, निसण्णमज्झा ठिय जहन्ना ॥ ३ ॥ तिविहा होइ निवण्णा,ओमंथिय१ पास२ तइय उत्ताणा ॥” इति ।

निपण्णाऽपि त्रिविधा—

“ गोदुह उक्कुड पलियं-कमेस निविहा य मज्झिमा होइ । तइया उ हत्थिसुंडे-गपायसमपाइया चेव ॥ १ ॥ ”

इयं च निपण्णादिका त्रिविधाप्यातापना स्वस्थाने पुनरु-त्कृष्टादिभेदा-ओमंथियादिभेदेनावगन्तव्या । इह च यद्यपि स्थानातिगत्वादीनामानापनायामन्तर्भावस्तथापि प्रधान-तरविद्यता न पुनरुक्तत्वं मन्तव्यमिति । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

तद्वक्तव्यता—

नो कप्पइ निगंथीए वहिया गामस्स वा ० जाव सन्निवे-सस्स वा उड्डं वाहाओ पगिज्झिय २ सराभिमुहाए एगपाइ-याए ठिच्चा आयावणाए आयावित्तए ॥२३॥ कप्पइ से उव-स्सयस्स अतोवगडाए संघाडिपडिवद्धाए पलंविआहियाए समतलपाइयाए ठिच्चा आयावणाए आयावित्तए ॥२४॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थ्या वहिर्गामस्य वा यावत् संनिवेशस्य वा ऊर्ध्वम्-ऊर्ध्वमुखो वाहू-प्रगृह्य; प्रकर्षेण गृहीत्वा; कृत्वे-त्यर्थः, सूर्याभिमुख्या एकपादिकाया एकं पादमूर्द्ध्वमाकुञ्च्य अपरं एकपदे सुविकृतवत्या एवंविधायाः स्थित्वा आता-पयितुम् ॥ २३ ॥ किं तु कल्पते-‘से’ तस्याः उपाश्र-यस्यान्तर्वगडायाः संघाटीप्रतिवद्धायाः प्रलम्बितबाहुका-याः समतलपादिकायाः स्थित्वा आनापनया-आतापनाय; आतापयितुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

आयावणा य तिविहा, उक्कोसा मज्झिमा जहन्ना य ।

उक्कोसा उ निवण्णा, निसण्णमज्झा वि य जहन्ना ॥२६५॥

आतापना त्रिविधा-उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या च । त-ओत्कृष्टा-निवन्ना-निपत्य; शयितो-यां करोतीत्यर्थः । म-ध्यमा-निपण्णस्य, जघन्या तु ऊर्ध्वस्थितस्य ।

पुनरेकैका त्रिविधा—

तिविहा होइ निवण्णा, ओमंथे पासतइयमुत्ताणा ।

उक्कोसुक्कोसा उक्को-समज्झिमा उक्कोसगजहन्ना ॥२६६॥

निवन्तस्योत्कृष्टा आतापना, सा त्रिविधा भवति-उत्कृष्टो-त्कृष्टा, उत्कृष्टमध्यमा, उत्कृष्टजघन्या च । तत्र यद्वाङ्-मुखं निपत्य आतापना क्रियते सा उत्कृष्टोत्कृष्टा, या तु पार्श्वतः शयानं क्रियते सा उत्कृष्टमध्यमा, या पुनरुत्तान-शयनेन विधीयते सा उत्कृष्टजघन्या ।

उक्कोसा दुहओ वि, मज्झिममज्झिमा जहन्ना य ।

अहमुक्कोसाहममज्झिमा, य अहमाऽधमा चरिमा ॥२६७॥ निपण्णस्य मध्यमा आतापना, सा द्विधा-मध्यमोत्कृष्टा, ‘दुहओ वि मज्झिम’ त्ति-मध्यममध्यमा, मध्यमजघन्या । ऊर्ध्वस्थितस्य या जघन्या सा त्रिधा-अधमोत्कृष्टा, अध-ममध्यमा । अधमा च चरमेति अधमशब्दे जघन्यवाच-कोऽत्र द्रष्टव्यः ।

एतासामिदं सूत्रम्—

पलियं क अद्ध उक्कुड-गमो य तिविहा उ मज्झिमा होइ ।

तइया उ हत्थिसुंडे-गपादसमपादिगा चेव ॥ २६८ ॥

मध्यमोत्कृष्टा-पर्यङ्कासनसंस्थिता, मध्यममध्या-अर्द्धपर्य-ङ्का, मध्यमजघन्या-उत्कुडुका । कचिदादर्शे पूर्वार्द्धमित्थं दृश्यते—“ गोदोहउक्कुडपलियंकमो यं वि तिविहा उ मज्झि-मा होइ ” त्ति, तत्र मध्यमोत्कृष्टा-गोदोहिका, मध्यमा-उत्कुडुका, मध्यमजघन्या-पर्यङ्कासनरूपा । गोशब्दः पाद-पूरणे, एषा त्रिविधा मध्यमा भवति । या तु तृतीयाऽस्ति तस्या जघन्योत्कृष्टादिभेदात्त्रिधा भणिता, सजघन्योत्कृष्टा, हस्तिपुरिडका, पुनर्नाभ्यामुपविष्टस्यैकपादोत्पादनरूपा । जघन्यमध्यमा-एकपादिका, उत्थितस्यैकपादेनावस्थानं, ज-घन्यजघन्या-समतलाभ्यां पादाभ्यां स्थित्वा दृढूर्ध्वस्थि-तैराताप्यते ।

कथं पुनः शयितस्योत्कृष्टा आतापना भवतीत्युच्यते—

सर्वंगिओपतावो, य ताविया घम्मरस्सिणा भूमि ।

ण य कमइ तत्थ वाऊ, विस्सामो नेव गत्ताणं ॥२६९॥

भूमौ निवन्तस्य सर्वाङ्गानां प्रतापः-प्रकर्षेण नापो लगति घम्मरश्मिना च भूमिः प्रकर्षेणात्यन्तनापिता, नच तत्र भूमौ वायुः क्रमते-प्रचरति न च गात्राणाम्-अङ्गानां वि-श्रामो भवति, अतो निवन्तस्योत्कृष्टा आनापना मन्तव्या । अथैतासां मध्यादार्थिकाणां का आतापना कर्तुं कल्पते इत्यत आह—

एयासिं खंवरहा-णुष्साया संजईण अंतिज्जा ।

सेसा नाणुज्जाया, अड्ड तु आतावणा तेसि ॥ २७० ॥

एतासां नवानामप्यातापनानां मध्याद् अन्तिमा-समपादि-काख्या आतापना संयतीनामनुज्ञाता, शेषा अष्टावातापना आसां नाऽनुज्ञाताः ।

कीदृशे पुनः स्थाने च आतापयन्तीत्युच्यते—

पालीहिं जत्थ दीसइ, जत्थ-य सइरं विसंति न हु दाता ।

उग्गहमादिसु सज्जा, आयावयते तहिं अज्जा ॥२७१॥

यत्र प्रतिश्रयपालिकाभिः-संयतीभिः आतापयता दृश्यन्त । यत्र च स्वेरं-स्वच्छन्दं युवानो न प्रविशन्ति तत्र स्थाने अवग्रहानन्तकादिभिः संघटिकान्तैरुपकरणैः सज्जा-आ-युक्ता आर्थिका प्रलम्बितबाहुयुगला आतापयन्ति ।

किमर्थमवग्रहानन्तकादिसज्जेति चेदन्त आह—

मुच्छंए विवडिताए, तावेण मुमुच्छुतेव संवरणे ।

गोचरमजयणदोसां, जे बुत्ता ते उ पावेआ ॥ २७२ ॥

तस्या आतापयन्त्याः खरनराऽऽतपसंपर्कपरितापितार्याः कदाचिन्मूर्च्छां संजायेत तथा च निपतिता वा तेन वा

स्वर्गणे-प्रावर्गणे समुद्भूतं अवप्रदानन्तर्कादिभिर्विना गो-
चरत्रय्यामयननया प्रविष्टाया य दोषास्तुनीयेदेशके उ-
क्तास्तान् प्राप्नुयात्, अतस्तेः प्रावृता आनापयेत् । ५०
५ उ० । (आनापनोदकतीरे न कर्त्तव्येति ' दगनीर ' शब्दे
चतुर्थभागे वक्ष्यते ।)

आतावि (न्)-आतापिन्-पुं० । आनापयति-आनापनो
शीनातपादिसहनरूपां कर्गेनीत्यानापी । शीनादिमहन-
कर्त्तरि, स्था० ४ ठा० ३ उ० । वस्त्रादेगानेपे दानरि च ।
कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । आनापयति आ-तप्-णिनि । प-
क्षिभेदे, क्षीरस्वामी । वाच० ।

आता (या) वित्तप-आतापयितुम्-अव्य० । आनापे दा-
तुमित्यर्थे, " आयावित्तप एयावित्तप वा " (सूत्र-५२ x)
आतापयितुमेकवारमानापे दातुं, प्रतापयितुं पुनः पुनरापे
दातुमिच्छति । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

आता (या) विया-आतापयित्वा-अव्य० । आतापनां कृ-
त्त्वत्यर्थे, " आयाविय २ " (सूत्र- x) । आचा० २ श्रु० १
चू० २ अ० ३ उ० ।

आता (या) वेमाण-आतापयत्-त्रि० । आनापनां कुर्वति,
" आयावणाए आयावेमाणस्स छट्ठेण भत्तेण " (५२४
गाथाटी०) । आ० म० १ अ० ।

आता (या) भिनिवेश-आत्माभिनिवेश-पुं० । आत्मनां-
ऽभिनिवेशे, यावच्चात्माभिनिवेशस्तत्रावदेव संसारः । न० ।

शौद्धादनीयाः पुनरेवमाहुः—

नैरात्म्यादिभावना रागादिक्रमप्रहाणहेतुः नैरात्म्यादि-
भावनायाः सकलरागादिविषयभूतत्वात्, तथाहि नैरा-
त्म्यावगती नाऽऽत्माभिनिवेशः । आत्मनोऽवगमाभावाद्,
आत्माभिनिवेशाभावाच्च न पुत्रभ्रातृकलत्रादिष्वात्मीयाभि-
निवेशः, आत्मनो हि य उपकारी स आत्मीयो, यश्च प्र-
तिघातकः स द्वेष्यः, यदा त्वात्मैव न विद्यते किन्तु पूर्वा-
परक्षणवृत्तिनानुसंधानाः पूर्वपूर्वहेतुप्रतिवज्जा दानक्षणा
एव तथा तथात्पद्यन्ते तदा कः कस्योपकर्ता उपधानको
वा ? दानक्षणां च क्षणमात्रवस्थायिनया परमार्थत
उपकर्तुमपकर्तुं वा अशक्यत्वात्, तत्र, तत्त्ववेदिनः पुत्रा-
दिष्वात्मीयाभिनिवेशो, नाऽपि चैरिषु द्वेषो, यन्तु लोका-
नाममात्मीयानात्मीयाद्यभिनिवेशः सोऽनादिवासनापरिपा-
कोपनीतो वेदितव्योऽनस्त्वमूलत्वात्, ननु यदि न परमा-
र्थतः कश्चिदुपकार्योपकारकभावस्तर्हि कथमुच्यते भगवान्
सुगतः कुरुष्या सकलसर्वोपकाराय देशां कृत्तवानिति ।
क्षणिकत्वमपि च यद्येकान्तेन तर्हि तत्त्ववेदी क्षणानन्तरं
विनष्टः सन्न कदाचनोऽप्येवं भूयो भविष्यामीति जानानः
किमर्थं मोक्षाय यत्नमारभते ? तदयुक्तम्, अभिप्रायाप-
रिज्ञानात्, भगवान् हि प्राचीनायामवस्थायामवस्थितः
सकलमपि जगद्भाग्येपादिदुःखसंकुलमभिजानानः कथमिदं
सकलमपि जगन्मया दुःखादुद्धर्तव्यमिति समुत्पन्नकृपा-
विशेषा नैरात्म्यक्षणिकत्वादिकमवगच्छन्नपि तेषामुप-
कार्यसत्त्वानां निःकलेशक्षणात्पादेनाय प्रजार्हिता राजेव

स्वसंतनिशुद्ध्यै सकलजगत्साक्षात्करणसमर्थः स्वसंतनि-
गन्विशिष्टक्षणात्पक्षे यत्नमारभते, सकलजगत्साक्षात्का-
रमन्तरेण सर्वेषामक्षणाविधानमुपकर्तुमशक्यत्वात् । ततः
समुत्पन्नकेवलज्ञानः पूर्वाऽद्वितकृपाविशेषसंस्कारवशात् कृ-
तार्थोऽपि देशनायां प्रवर्त्तते इति । तदेवं श्रुतमप्यात्मप्रज्ञया
निर्दोषं नैरात्म्यादिवस्तुतत्त्वं परिभाष्य भावतः तथैव भा-
वयतो जन्तोर्भावनाप्रकर्षविशेषतो वैराग्यमुपजायते, ततो
मुक्तिलाभः, यस्त्वात्मानमभिमन्यते न तस्य मुक्तिसंभवो-
यत् आत्मनि परमार्थनया विद्यमाने तत्र स्नेहः प्रवर्त्तते ।
ततः स्नेहवशाच्च तत्सुखेषु परिनर्पवान् भवति, तृष्णा-
वशाच्च सुखसाधनेषु दोषान् सतोऽपि तिरस्कुर्वते गुणा-
स्त्वभिभूतानपि पश्यति । ततो गुणदर्शी सन् तानि मम-
त्वविषयीकरोति । तस्माद्यावदात्माभिनेशः तावत्संसारः,

आह च—

" यः पश्यत्यात्मानं तत्रा-स्याहमिति शाश्वतः स्नेहः ।

स्नेहात्सुखेषु तृप्यति, तृष्णादोषांस्तिरस्कुर्वते ॥ १ ॥

गुणादर्शी परितृप्यन्, ममेति तत्साधनान्युपादत्ते ।

तेनात्माभिनिवेशो, यावत्तावत्संसारः ॥ २ ॥

तदेतत्सर्वमन्तःकरणरुतावासमहामोहमहीयस्ताविलसि-
तम्, आत्माभावे बन्धमोक्षाऽऽद्यकाधिकरणत्वायोगात्,
तथाहि—यदि नात्माभ्युपगम्यते किं तु पूर्वापरक्षणवृत्तिना-
नुसंधाना दानक्षणा एव, तथा सत्यन्यस्य बन्धः, अन्यस्य
मुक्तिः, अन्यस्य क्षुद्, अन्यस्य तृप्तिः, अन्योऽनुभविता,
अन्यः स्मर्ता, अन्यश्चिकित्सादुःखमनुभवति, अन्यो व्या-
धिरहितो भवति, अन्यः तपःक्षेत्रमपि सहनः परः स्वर्गसु-
खमनुभवति, अपरः शास्त्रमभ्यासितुमारभन्, अन्योऽधि-
गनशास्त्रार्थो भवति, न चैनद्युक्तम्, अनिप्रसङ्गात्, सन्ता-
नापेक्षया बन्धमोक्षादरेकाधिकरण्यमिति चेत्, न, सन्ता-
नन्यापि भवन्मते नानुपपद्यमानत्वात्, सन्तानो हि सन्ता-
निभ्यां भिन्नो वा स्यादभिन्नो वा ? यदि भिन्नस्तर्हि पुनरपि
विकल्पयुगलमुपद्वौकते । स किं नित्यः, क्षणिको वा ? यदि
नित्यस्ततो न तस्य बन्धमोक्षादिसंभवः, आकालमेकस्व-
भावतया तस्यावस्थावैविध्यानुपपत्तेः । न च नित्यं किम-
प्यभ्युपगम्यते, " सर्वे क्षणिकम् " इति वचनात्, अथ
क्षणिकस्तर्हि तदेव प्राचीनं बन्धमोक्षादिवैयधिकरण्यं प्रस-
ङ्गम्, अथाभिन्न इति पक्षस्तर्हि सन्तानिन एव, न स-
न्तानः, तदभिन्नत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च सति तद-
वस्थमेव प्राक्तनं दृष्टमिति । न० ।

आता-(या)भिसिक्त-आत्माभिपिक्त-पुं० । निजबलेन राज्य-
भिमिक्ते भरतर्दी, व्य० ।

अहवा राया दुविहो, आर्योभिसिक्तो पराभिसिक्तो य
आर्योभिसिक्तो भरहो, तस्स उ पुत्तो परेणं तु ॥ १०५ ॥

राजा द्विविधो भवति । तद्यथा-आत्माभिपिक्तः पराऽभि-
पिक्तश्च । व्य० ५ उ० । (विशेषतश्चास्या गाथायाः व्याख्या
पष्ठे भागे ' राय ' शब्दे करिष्यते)

आता(या)रामि (न्) आत्मारामिन्-पुं० । आत्मविश्रामिणि,
आत्मानुभवमग्रे, स स्वप्ने संसाराविवृत्तस्तत्सेवनापरा-
क्षिस्तारयति । अष्ट० ६ अष्ट० ।

आतालिजंत-आताड्यमान-त्रि० । आ-समन्तात् ताड्य-
माने, “ आतालिजंतानां तालीणं, तालाणं, कंसतालाणं ”
ति । आ० चू० १ अ० ।

आता (या) व-आताप-पुं० । “ पो वः ” ॥ ८ । १ । २३१ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण पस्य वः । असुरकुमारविशेषे, विशेषस्तु
नाव गम्यते इति, अभयदेवसूरिः । भ० १३ श० ६ उ० ।

आता (या) वाइ (न्)-आत्मवादिन्-पुं० । “ से आया-
वादी ” (सूत्र-५ ×) । आत्मानं वेदितुं शीलमस्येति ।
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “ एस आयावाइ ”
(सूत्र-१६५ ×) । यथावस्थितात्मवादिनि, आचा० १ श्रु०
५ अ० ६ उ० । (आत्मवादिनोऽंशपवक्त्रव्यनाऽऽचाराङ्ग-
प्रथमश्रुतस्कन्धप्रथमाध्ययनस्य प्रथमे उद्देशके (सूत्र-५
आरभ्य) सा ‘ आता ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)
तथा च ऐक्यवादिनमधिकृत्य-अपरस्वात्मैवास्ति; नान्य-
दिति प्रतिपन्नाः, तदुक्तम्-“ पुरुष एवेदं सर्वं यद्वृत्तं यच्च
भाव्यम्, उतामृतत्वस्येशानो यद्वेनातिरोहति, यदेजति
यन्नैजति यद् दूरे यदन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्यास्य बाह्यतः ”
इति । स्था० टी० ८ ठा० ३ उ० । येऽपि च आत्मवादिनः
“ पुरुष एवेदं सर्वम् ” त्यादि प्रतिपन्नाः, तेऽपि महामोहोर-
गगरलपूरमूर्च्छितमानसा वेदितव्याः । न० । (अत्र विस्तरं
‘ एगावाइन् ’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यामि)

आता (या) हम्म-आत्मघ्न-न० । आत्मा हन्यते तेषु
तेषु यातनास्थानेषु येन तदात्मघ्नम् । दर्श० ४ तत्त्व ।

आत्मघ्नैकार्थिकानि—

आहा अहे य कम्मे, आताहम्मे य अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मं, नायव्वं कप्पते कस्स ॥ ४५६ ॥

आधाकर्म १, अधःकर्म २, आत्मघ्नः ३, आत्मकर्म ४, इति
चत्वारि नामानि । (वृ०) आत्मानं-ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं
हन्ति-विनाशयतीत्यात्मघ्नम् । वृ० ४ उ० । आत्मानं दुर्ग-
तिप्रपातकारणतया हन्ति-विनाशयतीत्यात्मघ्नम् । पि० ।
आधाकर्मणि, पि० । (आत्मघ्नस्याधाकर्मैकार्थिकत्वम्
‘ आधाकर्म ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरतो वक्ष्यते)

एतस्य निक्षेपः—

आयाहम्मे वि चउव्विधो निक्खेयो, दव्वाऽऽयाहम्मे, अणु-
वउत्तो पाणाऽतिवायं करेत्तो भावाऽऽने णाणदंसणचरणा,
तं हणंते भावाऽऽनाहम्मे । नि० चू० १० उ० ।

संप्रत्यात्मघ्ननाम्नोऽवसरः, तदपि चान्मघ्नं चतुर्धा, त-
द्यथा-नामाऽऽत्मघ्नं, स्थापनात्मघ्नं, द्रव्यात्मघ्नं, भावा-
त्मघ्नं च । इदमप्यधःकर्मवत् तावद्भावनीयं यावन्नोऽग्रा-
मतो जशरीरद्रव्यात्मघ्नम्, भव्यशरीरद्रव्यात्मघ्नम् ।

जशरीरभव्यशरीरव्यातिरिक्तं तु द्रव्यात्मघ्नं निर्युक्किरुदाह-
अट्टाए अणट्टाए, छक्कायपमहणं तु जो कुणइ ।

अनियाए अ नियाए, आयाहम्मं तयं वेत्ति ॥ १०३ ॥

यो गृही अर्थाय-स्वस्य परस्य वा निमित्तम्, अनर्थाय
प्रयोजनमन्तरेण एवमेव पापकरणशीलतया ‘ अनियाए य
नियाए ’ त्ति-निदानं निदा-प्राणिहिंसा नरकादिदुःखहेतु-

रिति जानतापि, यद्वा-साधूनामाधाकर्म न कल्पते इति
परिज्ञानवतापि यज्जीवानां प्राणव्यपरोपणं सा निदा ।
तन्निषेधाद्-अनिदा पूर्वोक्तपरिज्ञानविकलेन सता यत् पर-
प्राणनिर्वहणं सा अनिदेति भावार्थः । अथवा-स्वार्थं परार्थं
चेति विभागनोद्दिश्य यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा, त-
न्निषेधाद्-अनिदा, यत् स्वं पुत्रादिकमन्यं वा विभागेना-
विविच्य सामान्येन विधीयते । अथ वा-व्यापाद्यस्य स-
त्त्वस्य हा धिक् संप्रत्येव मां मारयिष्यतीति परिज्ञानतो
यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा, तद्विपरीता-अनिदा, यत्
अज्ञानतो व्यापाद्यस्य सत्त्वस्य व्यापादनमिति ।

तथा चाह भाष्यकृत्—

जाणंते अजाणंते, तेहव उद्दिसिय ओहओ वाऽवि ।

जाणगअजाणगं वा, वहेइ अनिया निया एसा ॥ ३१ ॥

व्याख्यातार्था । ततो निदया अनिदया वा यः पदकाय-
प्रमर्दनं करोति—पणं पृथिव्यादीनां कायानां प्राणव्यप-
रोपणं विदधाति । तत् पदकायप्रमर्दनम् आत्मघ्नम् नो-
आगतो द्रव्यात्मघ्नं ब्रुवन्ति तीर्थकरणधराः । अथ पद-
कायप्रमर्दनं कथं नोऽगमतो द्रव्यात्मघ्नम् ? यावत्तो
भावाऽऽत्मघ्नं कस्माच्च भवति ? अत आह—

दव्वाऽऽया खलु काया,

अस्य व्याख्या—कायाः—पृथिव्यादयः खलु निश्चयेण
द्रव्यात्मानो द्रव्यरूपा आत्मानः जीवानां गुणपर्यायवत्तया
द्रव्यत्वात्, उक्तं च—“ अजीवकायाः-धर्माऽधर्माऽऽका-
शपुद्गलाः, द्रव्याणि जीवाश्च ” (तत्त्वा० ५ अ०-सूत्र-१-२)
इति । तनस्तेषां यत् उपमर्दनं तत् द्रव्याऽऽत्मघ्नं भवति ।
उक्तं द्रव्यात्मघ्नम् ।

संप्रति भावाऽऽत्मघ्नं वक्तव्यं, तच्च द्विधा-आगतो,
नोऽगमतश्च । तत्र आगत आत्मघ्नशब्दार्थज्ञाता तत्र
चोपयुक्तः ।

नोऽगमत आत्मघ्नमाह—

भावाऽऽया तिन्नि नाणमाईणि ।

परपाणपाडणरओ, चरणायं अप्पणो हणइ ॥ १०४ ॥

भावाऽऽत्मानो भावरूपा आत्मानस्त्रीणि ज्ञानादीनि—
ज्ञानदर्शनचारित्राणि आत्मनो हि पारमार्थिकं स्वस्वरूपं
ज्ञानदर्शनचरणात्मकं तनस्तान्येव परमार्थत आत्मनो न
शेषं द्रव्यमात्रं स्वस्वरूपाभावात्, ततो यश्चारित्री सन्
परेषां पृथिव्यादीनां ये प्राणा इन्द्रियादयस्तेषां यत् पा-
तनं-विनाशनं तस्मिन् रतः-आसक्तः स आत्मनश्चरणरूपं
भावाऽऽत्मानं हन्ति । चरणान्मनि च हन्ते ज्ञानदर्शनरूपावप्या-
त्मानौ परमार्थतो हनाविच द्रष्टव्यौ ।

यत आह—

निच्छयनयस्य चरणा-ऽऽयुविधाए नाणदंसणवहो वि ।

ववहारस्स उ चरणे, हयम्मि भयणा उ सेसाणं ॥ १०५ ॥

निश्चयनयस्य मनेन चरणात्मविधाते सति ज्ञानदर्शनयोर-
पि बध्ना-विधानो द्रष्टव्यः, ज्ञानदर्शनयोर्हि फलं चरणप्र-
तिशक्तिरूपा तन्मनोऽव्युत्तिः । सा चेन् नास्ति तर्हि ते अपि

ज्ञानदर्शने परमार्थतोऽसती एव, स्वकार्याकरणात् । उक्तं च मूलटीकायाम्-चरणोऽऽत्मविधाते ज्ञानदर्शनवधोऽपि तयोश्चरणफलत्वात् फलामात्रे च हेतोर्निरर्थकत्वादिनि । अपि च-यश्चरणं प्रतिपद्य आहारलाम्पट्यादिना ततो न विनिवर्त्तने स नियमाद्भगवदात्मविलोपादिदोषमायी, भगवदाज्ञाविलोपादौ च वर्तमानो न सम्यग्ज्ञानी नापि सम्यग्दर्शनी । उक्तं च—

“ आगाहं चिद्य चरणं, तन्मते जाण किं न भग्ने ति ।
आणं चं अहंनो, कस्साऽऽपसा कुण्ड सेसं ” ॥ १ ॥

तथा—

“जो जह वायं न कुण्ड, मिच्छादिट्ठी-नओ हु को अओ ।
वहेइ य मिच्छत्तं, परस्स संकं जणुमारो ” ॥ २ ॥

तनश्चरणविधाते नियमनो ज्ञानदर्शनविधातः । व्यवहारस्य-व्यवहारनयस्स पुनर्मेनेन हते चरणे शेषयोज्ञानदर्शनयो-र्मज्जना क्वचिद्भवतः । क्वचिन्न । य एकांतेन भगवन्तो विप्र-तिपन्नस्तस्य न भवतो यस्तु देशविरति भगवति श्रद्धानमात्रं वा कुर्वन् तस्य व्यवहारनयमन्तं सम्यग्दृष्टित्वाद्भवन इति । ततो निश्चयनयमनापेक्षया चरणात्मनि हने ज्ञानदर्शनरूपावप्यात्मनो हतावेवेति । परप्राणव्यपरापणगतः समूल-घानमात्मघ्न इति परप्राणव्यपरापणमात्मघ्नं, तच्च साधो-राधाकर्मभुजानस्यानुमोदनादिद्वारेण नियमनः संभव-तीत्युपचारतः आधाकर्म आत्मघ्नमित्युच्यते तदेवमुक्ता-त्मघ्ननाम । पि० । आत्मघ्नपिण्डे, पि० ।

आता (या) हिरण्यवत्तिथि-आत्माधिकरणप्रत्यय-त्रि० । आत्मनोऽधिकरणानि आत्माधिकरणानि तान्येव प्रत्ययः-कारणं यत्र क्रियाकरणं तदात्माधिकरणप्रत्ययम् । आत्मा-धिकरणकारणके “ आयाहिरण्यवत्तिथिं च यं तस्स नो इरियावाहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ” (सूत्र-२६२ x) । साम्प्रदायिकी क्रिया क्रियत इति योगः । भ० ७ श० १ उ० ।

आता (या) हिरण्य (न्)-आत्माधिकरणिन्-पुं० । अधिकरणी-कृष्यादिमान् आत्मनाऽधिकरणी आत्माधिक-रणी । आत्मना कृष्यादिमति, भ० १६ श० १ उ० । “ आया हिरण्यो भवइ ” (सूत्र-२६२x) । आत्मा-जीवोऽधिकरणानि-हलशकटादीनि कृपायाश्चभूतानि यस्य सन्ति सोऽधि-करणी । भ० ७ श० १ उ० ।

आता(या)हिय-आत्महित-त्रि० । आत्मोपकारके, आचा० । “ परलोकविरुद्धानि, कुर्वाणं दूरतस्त्यजेत् । आत्मानं यो न सन्धत्ते, सोऽन्यस्यै स्यात्कथं हितः ॥१॥ ” इति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

आति (ती) ण-आजिन-न० । मूषिकादिचर्मनिष्पन्ने वस्त्रे, आचा० । “ आति (ती) णाणि वा, ” (सूत्र-१४५ +) । आजिनानि मूषिकादिचर्मनिष्पन्नानि । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

आती (अप्पी) कय-आत्मीकृत-त्रि० । आत्मना गाढर-मागृहीते आत्मप्रदेशेस्तुल्यगतोयवन्मिथीभूते, विशेषे । आ० भ० ।

आतीय-आतीत-त्रि० । आ-समन्तादतीव इतः-ज्ञातः । समन्तादतीव ज्ञाते, सामस्त्येनातिक्रान्ते, समन्तादतीव गते च । आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० । “ अणातीये ” (सूत्र-२२२+) आ-समन्तादतीव इतो-गतोऽनाद्यनन्ते संसारे आतीतः न आतीतोऽनातीतः, अनात्तो वा संशयो येन स तथा; संसारार्णवपारगामीत्यर्थः । आचा० १ श्रु० ८ अ० ७ उ० ।

आत्मीय-त्रि० । आत्मनोऽयम् । छु अत्ययः छुस्य ईया-ऽऽदेशश्च । आत्मसंबन्धिनि, वाच० ।

आतीयदु-आतीतार्थ-त्रि० । आ-समन्तादतिशयेन ज्ञातजी-वादिपदार्थे, सामस्त्येनातिक्रान्तार्थे, उपरतव्यापारे, “ आ-तीयदु अणानीय ” (सूत्र-२२२+) । आ-समन्तादतीव इताः-ज्ञाताः परिक्षिप्त्वा जीवादयोऽर्थो येन सोऽयमतीतार्थः । आदत्तार्थे वा । यदि वा-अनीताः-सामस्त्येनातिक्रान्ता अर्थाः-प्रयोजनानि यस्य स तथा; उपरतव्यापार इत्यर्थः । आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

आतुर-आतुर-त्रि० । ईषदर्थे, आ । आत-उरच् । कार्याऽ-क्षमे वाच० । विह्वले, उक्त० ३२ अ० ।

आतेस्सरिय-आत्मैश्वर्य-न० । स्वरूपसाम्राज्ये, अष्ट० । आत्मै-श्वर्यम्-स्वरूपसाम्राज्यम् (१ श्लोकटी०) अष्ट० १२ अष्ट० ।

आत्त(ताय)-आदत्त-त्रि० । गृहीते, अनु० । “ आत्तपणं सरी-रसमुस्सपणं जिणदिट्ठेणं भावेणं, ” (सूत्र-१७+) । आत्तेन आदत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशैलीवशादात्मीयेन वा । अनु० ।

आत्तर-आत्तर-त्रि० । अतिशयेन आत्तो-गृहीतः आत्त-तरः । यत्नेनाध्यवसिते, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आदं (यं) स-आदरिस-आदस्स-आदर्श-पुं० । आह-श्यतेऽत्र दृश-आधारे घञ् । वाच० । आ-समन्ताद् दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । दर्पणे, रा० । “ आदसगं च पयच्छाहि ” (सूत्र-११+) । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । चक्षुरिन्द्रियजज्ञानं च । “ आ-वणं वेदनादर्शोऽऽस्वादवार्ताश्च चित्तयः ॥११॥ ” द्वा० । आ-दर्शश्चक्षुरिन्द्रियजज्ञानम्, आ-समन्तात् दृश्यते-अनुभूयते रूपमनेनेति कृत्वा, यत्प्रकर्षाद्विषयरूपज्ञानमुत्पद्यते । द्वा० २६ द्वा० । तत्र हि विषयपदार्थस्य प्रतिविम्बपन्ननात् तत्संयोगेन नयनश्रमीनां परावर्तनेन वा विम्बग्राहितया विम्बे दृश्यते इति तस्य तथात्वम् । आदृश्यते सम्यग्रूपेण ज्ञायते आ-म्यार्थो यस्मिन् । टीकायां ३ प्रतिरूपपुस्तकादौ यत्रत्यम-न्तरसंज्ञिवेशं दृष्ट्वा तदनु रूपमन्यज्ञिष्यते तादृशे पुस्तके । यथादर्शं तथा लिखितमिति भूरि प्रयोगः । तत्र तदीय-गुणान् दृष्ट्वा परैस्तथा गुणा आश्रीयन्त इति तस्य तथा-त्वम् । जनपदसीमाभेदं च । वाच० । वृषभादिघ्रीवाभरणे च । आदर्शस्तु-वृषभादिघ्रीवाभरणम् । अनु० ॥

आदं (यं) सग-आदरिसग-आदसग-आदर्शक-पुं० । आ-समन्ताद् दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः । स-पञ्चादर्श-कः । दर्पणे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । रा० । आदर्शो भवः ।

आदंसग

भवादौ बुम् जनपदावधिसूचकस्थानभवे च । त्रि० वाच० ।
आदं (यं) स (आदरिस) (आदस्स) घरग-आदर्शगृहक-
न० । आदर्शमये गृहे, रा० "आदंसघरगा सव्वरयणामया"
आदर्शगृहकाणि आदर्शमयानीव गृहाणि । रा० जं० जी० ।
(भरतस्यादर्शगृहस्थितिकथानकं 'भरह' शब्दे पञ्चम-
भागे वक्ष्यते ।)

आदं (यं) सतल-आदर्शतल-न० । दर्पणतले, औ० ।

आदं (यं) स (आदरिस) (आदस्स) तलोपम-आदर्श-
तलोपम-त्रि० । आदर्शो-दर्पणस्तस्य तलं तेन समनयोपमा
यस्य आदर्शतलोपमः । आदर्शतलवत्समे, रा० ।

आदं (यं) स (आदरिस) (आदस्स) मंडल-आदर्शमण्डल-
न० । आदर्श इव मण्डलमस्य । आदर्शकारमण्डलयुक्ते स-
ंप्रभेदे, आदर्शो मण्डलमिव । मण्डलाकारे दर्पण, न० । वा-
च० । जावशब्दग्राह्ये बहुसमत्ववर्णके टीकायाम् पाठः—
"आयंसमण्डलं वा" (सूत्र-६+) । जं० १ वक्त० ।
"आयंसमंडलनल व्व" (सूत्र-२६) । प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

आदं (यं) म (आदरिस) (आदस्स) मुह-आदर्शमुख-
पुं० । स्वनामन्त्याने अन्तरङ्गापभेदे, जी० ३ प्रति० ३ अधि०
तद्वद्भवता अन्तरङ्गीय शब्दे प्रथमभागे गता)

आदं (यं) म (आदरिस) (आदस्स) लिवि-आदर्शलिपि-
त्रि० । आदर्शलिपि-संख्या-यानभेदे, स० १८ सम० ।

आद (यं) र-आदर-पुं० । आ-द-कप् । गौरवहेतुके क-
र्माणि, स्वस्वतः वाच० । स्वकारं, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
"ने पुनरन आयर ॥ स्वस्वद ॥ १३३+ ॥ आ० म० १ अ० ।
तान्नकृत्यकरण, वा० १ थु० १ अ० । प्रयत्नानिशये,
पञ्चा० । "यत्रादराऽस्त पममः प्रातिपद्य द्विन्वाद्या भ-
वति । कतुःशेषाऽस्त न करानि यच्च तत्प्रात्यनुष्ठानम्" ॥१॥
पञ्चा० २ अ० । "आ दडः सन्नामः" ॥ ८ । ४ । ३३ ॥ इति
हमप्राकृतसूत्राणां द्विः । सन्नाम इत्यादेशो वा भवति । स-
न्नामइ । आदंर । प्रा० ।

आद (यं) रण-आदरण-न० । अभ्युपगमे, भ० १२ श०
७ उ० ।

आद (यं) रणया-आदरणता-त्रि० । अभ्युपगमे, "आ-
यरण्या" (सूत्र-४४+) । "आयरण्या" ति-यतो मा-
यादेशपादादङ्गणमभ्युपगमे कस्यापि वस्तुतः करण्यसावा-
दङ्गणम् । ताप्रत्ययस्य च स्वाधिक्यवान् आदरणया, आच-
रणं चोपापन्नारणाय विविधाक्रियाणामाचरणम् । भ० १२
श० ७ उ० ।

आद (यं) र्तर आदर्तर-पुं० । अन्यादेशः, दश० । "आय-
रर्तरण संभोत" (१३२×) । अन्यादेशे राध्यन्ति । दश० १ अ० ।

आद (यं) राहुजुन-आदरादिशुक्र-त्रि० । आदरकरणी-
त्यादिनामन्विने पा० ।

ग्रादादरादिशुक्रं, यन्हेवानेन चेष्टम् ॥ १४ ॥

ग्रादादरादिशुक्रं यद् आदरकरणीत्यादिसमन्वितं यन्

स्यात् नहेवानेन चेष्ट-तच्च देवानेनमिष्टम् । पा० ४ विव० ।
आदहण-आदहन-न० । आ-दह-भावे ल्युट् । दाह, हिमा-
याम्, कुत्सने च । आदहोऽत्र आधागं ल्युट् प्रमथाने,
वाच० । आ-समन्तादहने, सूत्र० २ थु० १ अ० ।

आदा (या) ण-आदान-न० । आ-दा-भावे ल्युट् । ग्रहणं,
वाच० । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । पं० व० । औ० । आ० चू० ।
उत्त० । स्था० । विशेष० । प्रश्न० । "आयाणं सुसमाहरे" ॥२०॥
आहरेत्-आददीनः गृहीयादित्यर्थः । सूत्र० १ थु० ८ अ० ।
"दंडसमादागं संप्रदाह" (सूत्र-७४×) । दण्डसंन-व्यापाद्यन्ते
प्राणिना येन स दण्डस्तस्य सम्यगादानं प्रहणम्-समा-
दानम् । आचा० १ थु० २ अ० २ उ० । स्वीकरणं, स्था० ३
ठा० ३ उ० । "सयमादयति अक्षे वि, आदियायेति अक्षे पि
आयतने समणुजायति" (सूत्र-६+) स्वयम्-आत्मना सा-
वद्यमनुष्ठानमाददते स्वीकुर्वन्ति अन्यान्याद्यादापयन्ति—
ग्राहयन्ति अन्यमप्यादानं-परिग्रहं स्वीकुर्वन्ते समनुष्ठान-
न्ति । सूत्र० २ थु० १ अ० । आदीयत इत्यादानम् परिग्राह
वस्तुनि, स्था० ४ ठा० १ उ० । आदीयते-गृह्यत इत्यादानम् ।
धनधान्यादिके परिग्रहे, आच० ४ अ० । प्रश्न० । कल्प० ।
स्था० ।

आयाणं नरयं दिस्स, नायइज्ज तणामवि ॥ ८+ ॥

साधुस्तृणमाप 'नायइज्ज' इति-नाऽऽदीन-अदत्तं न
गृहीत, किं कृत्वा आदानं-नरकं दृष्ट्वा आदीयते इत्यादानं-
धनधान्यादिकं परिग्रहं, नरकं-नरकहेतुत्वाच्चरकं, नायं-
त्यर्थः । उक्तं लक्ष्मी० टी० ६ अ० । आदीयत इत्यादानं-
धनधान्यादि, कृत्यल्युटोऽन्यत्रापि "कृत्यल्युटो बहुलम्"
(पाणि० ३।३।१३३) इति कर्मणि ल्युट् । आपन्त्यादादीनां
वा, नरककारणत्वाच्चरकं दृष्ट्वा, किमित्याह—नाददीन—न
गृहीत न स्वीकृत्यादिति यावत् । 'तृणमवी'ति तृणमप्या-
स्तो रजनकप्यादीनि । उक्तं पाद० १ अ० । मिथ्यान्वादि-
नाऽऽदीयत इत्यादानम् । सूत्र० १ थु० १३ अ० । आदीयते-
सावधानुष्ठानेन स्वीक्रियते इत्यादानम्, कर्म । "आयाण-
सायगद्वि" (सूत्र-१३८×) । अष्टप्रकारके कर्मणि, सूत्र० १
थु० १३ अ० । आचा० । आदीयते वाऽनेनेत्यादानम् ।
कर्मापादाने, "आयाणं" (सूत्र-१८४+) । आचा० १ थु० ६ अ०
३ उ० । "साणाण उवस्सए खो ठाणं वा निसीयणं वा
तुगइणं वा च्चेज्जा । आयाणमयं" (सूत्र-६७×) । आचा० २
थु० १ चू० २ अ० १ उ० । "एयं खु सुणी आयाणं सया-
गुअक्यायधम्मं विधूतकणं शिज्झोसइत्ता" (सूत्र-१८५+) ।
एतत्-पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं वा खुः वाक्यालंकारे, आदीयत
इत्यादानं—कर्म, आदीयत वाऽनेन कर्मेत्यादानं-कर्मापा-
दानम् तच्च धर्मापकरणानिरिक्तं वक्ष्यमाणं वस्त्रादि तन्मु-
निर्भोपयित्वेति नेधन्त्यः । आचा० १ थु० ६ अ० ३ उ० ।
"सन्ति मे तथो आयाणा जेहि कीरइ पावणं" (२६×) ।
सन्ति-विद्यन्ते अस्मिन् त्रीणि आदीयन्ते—स्वीक्रियन्ते अ-
र्माभिः कर्मेत्यादानानि एतदेव दर्शयति-यैरादानैः क्रियते-
विधीयते निष्पाद्यते पापकं कल्मषम् । सूत्र० १ थु० १ अ०
३ उ० । "संखाडिं संखाडिपडियाए णो अभिसंधारेज्जा
गमणाए, कवली बूया-आयाणमयं" (सूत्र-१७+) । केवली

व्यान्-आदानमेतन्-कर्मोपादानमेतदिति । पाठान्तरं वा—
‘आययणमेयं’ ति-आयनन-स्थानमेतदोपाणां यत्संखडीग-
मनम् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । “ एते
आयाणा संति ” (सूत्र-१५५) । यस्मादतानि आयननानि-
कर्मोपादानकारणानि सन्ति-भवन्ति । आचा० २ श्रु० १ चू०
१ अ० ३ उ० । आदीयते-गृह्यते आत्मप्रदेशः सह श्लेष्यते
अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम् । हिंसाद्याश्रयद्वारं, अष्टा-
दशपापस्थानेषु च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । “आयाणं
सगडभिज्जं” (सूत्र-२२१, x) । आदीयते-गृह्यते आत्मप्रदेशः
सह श्लेष्यते अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानं हिंसाद्याश्रय-
द्वारमष्टादशपापस्थानरूपं वा, तत् स्थितेर्निमित्तत्वात् क-
पायापादानं तद्वमिना स्वकृतमिद् भवति । आचा० १ श्रु०
३ अ० १ उ० । (‘सगडभिज्जं’ शब्दे सप्तमे भागे व्याख्या दृष्ट-
व्या) कपायं, परिग्रहं, सावधानुष्ठानं च । सूत्र० १ श्रु० १६
अ० । “जशो जशो आदाणे अप्पणा पढोमहेऊ तशो नशो
आदाणो पुव्वं पडिविरते ” (सूत्र-x) आदीयते-स्वी-
क्रियतेऽष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम्-कपायः परिग्रहः साव-
धानुष्ठानं वेति । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

मुसावायं वहिद्धं च, उग्गहं च अजाइया ।

सत्थादाणाई लोमंमि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १० ॥

पलिउंचणञ्च भयणञ्च, थंडिल्लुस्मयणाणि य ।

धूणादाणाई लोमंमि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ ११ ॥

तथा-आदीयते-गृह्यतेऽष्टप्रकारं कर्मभिरिति (आदाना-
नि)-कर्मोपादानकारणान्यस्मिन् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
एतानि पालकुञ्जनादीनि अस्मिन् लोक आदानानि वर्तन्ते
तदेव हिंसाया अपरिहया परिहया प्रत्याख्यानपरिहया प्र-
त्यावर्तनं । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (१०-११ । अनयोर्गोश्रयो
विशेषणः व्याख्यानं ‘धम्म’ शब्दं चतुर्थभागे करिष्यते)
आदीयते-स्वीक्रियते; प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानम् ।
ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, “ वुलीए य विगयगदी आयाणं नम्मर-
कळए ” ॥११॥ विविधम्-अनङ्गकागमुपितः-स्थितो दश
विधवक्रवालसामाचर्या व्युपितत्तथा विगता-अपगता आ-
हारादौ गृह्यिष्यन्त्यासौ विगनगृह्यः साधुरेवंभूतश्चादीयते-
स्वीक्रियते, प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानीयं ज्ञानदर्शन-
चारित्र्यं तत्सम्यग् रक्षयेद्-अनुपालयेत् ; यथा तस्य वृ-
द्धिर्भवति तथा कुर्यादित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।
“आयाणअद्दी धोदाणमाणं” (सूत्र-१७५) । मोक्षार्थिनाऽऽ-
दीयत इत्यादानम् सम्प्रकृज्ज्ञानादिकमिति । सूत्र० १ श्रु० १४
अ० । “आयाणवं धम्ममुदाहरेज्जा ॥१५॥ मोक्षार्थमादीयत-
इत्यादानं-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं नद्विद्यते यस्यान्वावा-
दानवान् । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । “ आयाणं सुसमाहरे ”
॥१६॥ मोक्षस्यादानम्-उपादानं सम्यग्दर्शनादिकं सुष्टुयुक्तः
सम्यग्विज्ञानसिंकारहित आहरेत्-आददीत; गृह्यादि-
त्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । “ अज्जमज्जोगसुदादाणे ”
१४१ । (सूत्र-३ x) शुद्धमवदानम् आदानं-चरित्रं
यस्य स शुद्धादानो भवति । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । आ-
दीयत इत्यादानम् । मोक्षे, “ आयाणमहं खलु वंचयित्ता ”

(सूत्र-४+) आदीयत इत्यादानम्-ज्ञानादिकं, मोक्षो वा
तमर्थं वञ्चयन्ति-अंशयन्त्यात्मनः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
संयमे, “ आयाणमुते वलयाविमुक्के ॥ २२+ ॥ मोक्षार्-
थिनाऽऽदीयते-गृह्यत इत्यादानं-संयमस्तेन तस्मिन्वा सति
गुप्तः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । संयमानुष्ठानं च । “ एन
वीर पसंसिए, जे ण शिव्विज्जानि आदाणाए ” (सूत्र-
८५+) भोगाशास्त्रविवेचकोऽप्रमादी पञ्चमहाव्रतभारा-
रोहणोक्षामिनस्कन्धो वीरः कर्मविदारणात् प्रशंसितः-
स्तुतो देवराजादिभिः, क एष वीरो नाम योऽभिष्टू-
यत इत्यत आह-‘जे’ इत्यादि; यो न निर्विद्यते न
खिद्यत-न जुगुप्सते, कस्मै ? आदानाय-आदीयते-गृह्यते
अवाप्यते आत्मस्वतत्त्वमशेषाचारकर्मक्षयाधिर्भूतसमस्त-
वस्तुग्राहिज्ञानावाधसुखरूपं येन तदादानं-संयमानुष्ठानं
तस्मै न जुगुप्सते, तद्वा कुर्यन् सिकताकेवलचर्वणदशीयं
क्वचिदलाभादौ न खदमुपयानीति । आचा० १ श्रु० २ अ० ४
उ० । आदीयत इत्यादानम् । प्रथमव्रतग्रहणे । सूत्र० “जाव-
जीवाए, जेहि नमणोवासगस्स आयाणसां, आमरणताए
दंडे निक्खितं” (सूत्र०) । यावद्यैर्येषु वा श्रमणोपासकस्याऽऽ-
दीयत इत्यादानम्-प्रथमव्रतग्रहणम् ; तत आरभ्य आमर-
णान्तादृष्टौ निक्षिप्तः-परित्यक्ता भवति । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।
केनचिदादीयत इत्यादानम् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । कारणं,
कल्प० “आयाणमेवं,” कर्मणां-दोषाणां वा आदानम्-उपा-
दानकारणम् । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । “एगहअं केणइ आ-
याणं विरुद्धे समाणं” (सूत्र-३२+) । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
एकः कश्चित् प्रकृत्या क्रोधनाऽऽसिद्धिपुनर्या केनचिदादीयत
इत्यादानम्-शब्दादिकं कारणं तेन विरुद्धः समानः परस्या-
यकुर्यात् शब्दादानेन तावत्केनचिदाकुष्ठो निन्दितो वाचा
विरुध्यन् रूपादानेन तु धीमत्सं कञ्चन दृष्ट्वा अपशकुना-
ध्यवसायेन कुप्यत । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आदीयन्ते-गृ-
ह्यन्ते शब्दादयोऽर्था एभिरित्यादानानि । इन्द्रियं, वृ० १
उ० । केवली गे आयाणंहि न जाणइ न पासइ ” (सूत्र-
१६८+) । आदीयते-गृह्यतेऽर्थः एभिरित्यादानानि-इन्द्रियाणि
नेन जानानि केवलित्वाद् । भ० ५ श्रु० ४ उ० । “ आयाण-
निरुद्धाओ ” ॥१८८॥ आदानानीन्द्रियाणि निरुद्धानि यस्यां
सा निरुद्धादाना, गाथायां व्यत्यासेन पूर्वापग्नितानः प्रा-
कृतत्वाद् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । “ आयाणमुत्तां विकहावि-
हीणा ” (८८८+) । आदानैः-इन्द्रियैर्गुप्ताः । वृ० ३ उ० । आदी-
यते कर्मानेनत्यादानम् । दुष्प्रणिहिते इन्द्रियं च । आचा० ।
“आयाणसोयमानवायसोयं” ॥१६॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० ।
आदीयते गृह्यते, प्रथमम्-आदौ यत्तदादानम् । सूत्र० १ श्रु० १०
अ० । आचा० । आदौ, (प्रथमे) “आयाणपणयेयं ॥५३३॥
आदीयत-इत्यादानम्-आदिः; प्रथममित्यर्थः, तच्च तत्पदञ्च
निगकाञ्जितया श्रमेगमकत्वेन वाक्यमेवादानपदम् । उक्तं
२६ अ० । “ से किं तं आयाणपदेणुं ” (सूत्र-+) आदीयते
तत्प्रथमतया उच्चारयितुमारभ्यते शास्त्रस्याध्ययनादेशका-
देशादिपदमित्यर्थः । अनु० । नि० चू० ।

आदानशब्दस्य तत्पर्यायस्य च ग्रहणशब्दस्य

च निक्षेपं कर्तुंकामो निर्युक्किरुदाह-

आदाणे गहणंमि य, शिक्खेवो होति दांनि विं चउके ।

एगङ्गं नाणङ्गं, च होज्ज पगयं तु आदाणे ॥ १३२ ॥

अथवा-‘जमतीयं’ ति-अस्याध्ययनस्य नाम, तच्चादान-
नपदेन, आदावादीयते इत्यादानं. तच्च ग्रहणमित्युच्यते.
तत्राऽऽदानग्रहणयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह-‘आदाणे’ इत्या-
दि. आदीयते-कार्यार्थिना तदित्यादानं. कर्मणि ल्युट्प्रत्ययः,
करणे वा, आदीयते-गृह्यते स्वीक्रियते विवक्षितमनेनेति-
कृत्वा, आदानं च-पर्यायतो ग्रहणमित्युच्यते, तत आदान-
ग्रहणयोर्निक्षेपो भवति द्वौ चतुष्कौ, तद्यथा-नामादानम्,
स्थापनादानम्, द्रव्यादानम्, भावादानञ्च । तत्र नामस्थापन
चुरणे, द्रव्यादानं वित्तं यस्मात्प्राप्तिकैः परित्यक्त्वा न्यक्तव्यै-
र्महता क्लेशेन तदादीयते, तेन वाऽपरं द्विपदचतुष्पदादिक-
मादीयत इति कृत्वा, भावाऽऽदानं तु द्विधा-प्रशस्तम्. अ-
प्रशस्तं च । तत्र-अप्रशस्तम्-क्रोधाद्युद्यो. मिथ्यात्वाविर-
त्यादिकं वा, प्रशस्तं-तूत्तरोत्तरगुणश्रेया विशुद्धाध्यवसाय-
कण्डकोपादानं. सम्यक्ज्ञानादिकं वेत्येतदर्थप्रतिपादनपर-
मेतदेव वाऽध्ययनं द्रष्टव्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

आदा (या) णअङ्गि (न्)-आदानाऽर्थिन्-पुं० । मोक्षार्थि-
नाऽऽदीयते इत्यादानम्-सम्यक्ज्ञानादिकं तेनार्थः स
एवार्थः आदानार्थः स विद्यते यस्यासावादानार्थी । स-
म्यक्ज्ञानादिप्रयोजनवति, “आदाणअङ्गी वोदाणमोणं”
(सूत्र-१७ x) । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आदा (या) णगुत्त-आदानगुप्त-त्रि० । संयमगुप्ते, मनोवा-
क्कायैः कर्मणि गुप्ते च । सूत्र० । “आयाणगुप्ते वलयाविमुक्के”
(सूत्र-२२ +) । मोक्षार्थिनाऽऽदीयते-गृह्यत इत्यादानं-
संयमस्तेन तस्मिन्वा सति गुप्तः, यदि वा-मिथ्यात्वादिना-
ऽऽदीयते इत्यादानम्-अष्टप्रकारकं कर्म तस्मिन्नादातव्यं
मनोवाक्कायैर्गुप्तः संमितश्च । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
इन्द्रियैर्गुप्ते च । “आयाणगुत्ता विकहाविहीणा” (सूत्र-४ x) ।
आदानैः-इन्द्रियैर्गुप्तः । वृ० ३ उ० ।

आदा (या) णणिकखेवदुगुंल्य-आदाननिक्षेपजुगुप्सक-
त्रि० । आदाननिक्षेपौ-पात्रादग्रहणमोक्षौ आगमप्रतिपि
(सि) (व) द्वौ जुगुप्सति-न करोतीति आदाननिक्षेप-
जुगुप्सकः । आव० ४ अ० । आगमप्रति(व)पिद्वौ पात्राद-
ग्रहणमोक्षौ च कुर्वन्ति, आगमानुमांशे प्रत्येकज्ञानप्रमाजन-
पूर्वमुपयुक्तः सन्नुपधेरादाननिक्षेपौ करोतीत्यर्थः । (६४३
गाथाटी०) । प्रव० ७२ द्वार ।

आदा (या) णनिरुद्ध-निरुद्धाऽऽदान-त्रि० । निरुद्धेन्द्रिये,
“आयाणनिरुद्धाओ” ॥ १८६ x ॥ आदानानि-इन्द्रि-
याणि निरुद्धानि यस्यां सा निरुद्धाऽऽदाना. गाथायां व्य-
त्यासेन पूर्वाऽपरनिपातः प्राकृतत्वाद् । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

आदा (या) णपय-आदानपद-न० । आदीयते-गृह्यते प्र-
थमम्-आदौ यत्तदादानम् आदानञ्च तत्पदं च सुवन्तं
तिङन्तं वा तदादानपदम् । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । शास्त्र-
स्याध्ययनोद्देशकादेशादिपदे, अनु० । येषामादानपदेनाऽ-
भिधानं तन्मतेनादौ यत्पदं तदादानपदम् । सूत्र० १ श्रु०
१५ अ० उ० ।

से किं तं आयाणपदेणं ? आयाणपदेणं धम्मो मंगलं
चूलिआ आवती चाउरंगिज्ज असंखयं अहातत्थिज्ज अ-
इज्जं जसइज्जं पुरिसइज्जं (उसुकारिज्जं) एलइज्जं वीरियं
धम्मो मग्गो समोसरणं गत्थो जेमइयं । सेतं आयाण-
पदेणं । (सूत्र-१३१ x)

‘से किं तं आयाणपदेणं’ इत्यादि-आदीयते-तत्प्रथमं
तथा उच्चारयितुं मारभ्यते शास्त्राद्यनेनेत्यादानं तच्च तत्पदं
चादानपदं. शास्त्रस्याध्ययनोद्देशकादेशादिपदमित्यर्थः, तेन
हेतुभूतेन किमपि नाम भवति, तच्च “आवती” त्यादि, तत्र-
आवन्तीत्याचारस्य पञ्चमाध्ययनम्, तत्र ह्यादावेव-‘आ-
वन्ती’ त्यालापको विद्यते इत्यादानपदेनैतन्नाम । “चाउरंगि-
ज्जं” नि-एतदुत्तराध्ययनेषु तृतीयमध्ययनम्, तत्र-“चत्तारि
परमंगाणि दुल्लहाणीह जंतुणो” इत्यादि विद्यते, “असं-
खयं ति-इदमप्युत्तराध्ययनेष्वेव चतुर्थमध्ययनम्, तत्र च
आदावेव-“असंखयं जीवियमापमायं” इत्येतत् पदम-
स्ति, ततस्तेनेदं नाम, एवमन्यान्यपि कानिचिदुत्तराध्य-
यनान्तर्गतान्यध्ययनानि; कानिचित्तु दशवैकालिकसूयगडा-
ध्ययनानि (सूत्रकृताङ्गाऽध्ययनानि) स्वधिया भावनीयानि ।
अनु० ।

आदा (या) णफलह-आदानपरिघ-पुं० । आदीयते-
द्वारस्थगनार्थं गृह्यत इत्यादानः । स चासौ परिघश्चादान-
परिघः । द्वारस्थगनार्थं आह्वयामर्गलायाम्, जं० २ वत्त०
२१ सूत्रटी० । जी० । “आयाणफलह०” (सूत्र-२१ +)
आदीयते इत्यादानम्-आदेशो-रस्यो यः परिघः-अर्गला स
आदानपरिघः । रस्यायामर्गलायाम्, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

आदा (या) णभंडमत्तनिकखेवणासमिइ-आदानभाण्डमा-
त्रनिक्षेपणासमिति-स्त्री० । आदाने-ग्रहणे भाण्डमात्राया-
उपकरणमात्राया, भाण्डस्य वा. चत्ताद्युपकरणस्य मृगम-
यादिपात्रस्य च सांधुभाजनविशेषस्य निक्षेपणायां च
समितिः सुप्रत्युपेक्षितसुप्रमाजितक्रमेणेति आदानभाण्ड-
मात्रनिक्षेपणासमितिः । समितिभेदे, पा० १७ सूत्रटी० ।
स्था० । (अत्र सूत्रम् ‘समिइ’ शब्दे सप्तमे भागे वदन्त)
भाण्डमात्रे, आदाननिक्षेपविषया सुन्दरचेष्टा । स्था०
५ ठा० ३ उ० ४५८ सूत्रटी० । “इह च संत्तं भंगा होन्ति
पत्तादि न पडिलेहइ, ण पमज्जइ, चउभंगो, एत्थ चउत्थे
चत्तारि गमा-दुप्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं चउभंगो, आइल्ला
छु अप्पसत्था, चरिमो पसत्थो, चउत्थीए उदाहरणं-“आ-
यरिएण साहु भण्णिओ गामं वच्चाओ, उग्गहिए संते केण
इ कारणेण ठिया, एक्को पत्ताहे पडिलेहियाणि त्ति काउं
ठवेउमारद्धो, साहुहिं चोइओ भणइ-किमित्थ सण्णो अचल्लइ
सन्निहियाए देवयाए सण्णो विउव्विओ, एस जहरणओ
असमिओ, अस्सा तेण्व विहिणा पडिलेहिता ठवेइ. सो
उक्कोसओ समिओ” । आव० ४ अ० १०५ गाथाटी० ।
अत्राप्युदाहरणम्-“एकस्स आयरियस्स पंच सीससयाइ,
तेसिमंगो सेट्टिसुओ पव्वइओ, सो जो जो साहु
एइ तस्स तस्स डंडगं निक्खिइ, एवं तस्स उट्ठियस्स

अत्रो एति, अत्रो जाइ, तहावि सो भगवं अतुरियं अव-
चलं उवरि हेट्टा मज्जिउं उवह । एवं वहुण्ण वि कालेण न
परितम्मइ " पा० १७ मूत्रटी० ।

आदा । या) गुभंडमत्तनिकत्वेवणासमिय आदानभाण्ड-
मात्रनिक्षेपणासमित-त्रि० । " आयाणभंडमत्तनिकत्वेवणा-
समिण " (सूत्र-६२ x) । आदानेन-प्रदनेन सह भाण्ड-
मात्रा या-उपकरणपरिच्छेदस्य या निक्षेपणा-न्यासस्तस्यां
समितो यः स तथा । आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितौ
सम्यक् प्रवृत्तं, भ० २ श्रु० १ उ० ।

आदा (या) गुभय-आदानभय-न० । आदीयत इत्यादा-
नं-घनं तदर्थं चांगदिभ्यो यद् भयं तदादानभयम् । आच०
४ अ० ८३ गाथाटी० । स्था० । भयस्थानभेदे, स० ७ सम० ।
नि० चू० । आदानभयम्-आदानं पुण्यार्थमपुण्यार्थं वा
परेण राजादिना वितरितग्रामनगरभूखण्डादः स्वीकरणं
तदेव भयम् आदानभयम् मा कञ्चनापगधमवाप्य तद् ग्रहा-
त्यति । दर्श० १ तत्त्व ६ गाथाटी० ।

आदा(या)गुभरिय-आदानभृत-न० । आग्रहणभृते, उपा० ।
" आदागुभरियंसि कडाहयंसि अद्देहिमि " (सूत्र-२८ +)
आदानम्-आग्रहणं यदुदकनैलादिकमन्यतरद्रव्यपाका-
याऽप्रावृत्ताप्यनं तद्भृते । उपा० ३ अ० ।

आदा(या)णया-आदानता-स्त्री० । ग्रहणतायाम्, इह च
नाप्रययः स्वारिधः । प्राकृतत्वेनादानादीनां भावविचक्षया
वा । स्था० २ ठा० २ उ० ।

आदा (या) णवत-आदानवत्-त्रि० । मोक्षार्थमादीयत
इत्यादानम् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं तद्विद्यते यस्या-
सावादानवान् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यवति साधौ, सूत्र० ।
" आयाणवन्तं समुदाहरंजा " ॥५॥ सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

आदा (या) णसोयगदिय-आदानश्रोतोगृह-त्रि० । आ-
दीयते-कर्मान्वेनति आदानं-दुष्प्रणिहितमिन्द्रियमादानं च
श्रोतश्चादानश्रोतः । आच० १ श्रु० ६ अ० १ उ० १६
गाथाटी० । आदीयते-सावधानगुणानेन स्वीक्रियते इत्यादानं
कर्म संसारशीजभूतं तस्य श्रोतांसि इन्द्रियविषया मिथ्या-
त्वाविरतिप्रमादकपाययोगा वा तेषु गृहः-अभ्युपपन्नः ।
आच० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । " आदानश्रोतस्यध्युपपत्ते,
आच० १

आयाणसोयगदिए चाले अबोच्छिन्नबंधणे अणभिकंत-
संजोए तमसि अविजाणओ आणाए लंभो णउत्थि ति
वेमि । (सूत्र-१३८ +)

(आदानश्रोतोगृहः) स्यात्, कोऽसौ ? बालः-अज्ञः राग-
द्वेषमहामोहाभिभूतान्तःकरणः । यश्चादानश्रोतोगृहः स किं
भूतः स्यादित्याह-" अबोच्छिन्नबंधणे " इत्यादि, अव्यव-
च्छिन्नं-जन्मशतानुवृत्तिबन्धनम्-अष्टप्रकारं कर्म यस्य स
तथा, किञ्च-" अणभिकंत " इत्यादि-अनभिक्रान्तः-अनति-
लहितः संयोगो घनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिकृतोऽसंय-
मसंयोगो वा येनासावनभिक्रान्तसंयोगः तस्य ब्रह्मभूत-

स्येन्द्रियानुकूल्यरूपे मोहात्मके वा तमसि घत्तमानस्यात्म-
हितं मोक्षोपायं वा अविज्ञानेन आह्वयाः-तीर्थकरोपदे-
शस्य लाभो नास्तीत्येतदहं प्रथीमि तीर्थकरवचनोपलब्ध-
संज्ञावः । आच० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

आदा (या) णिज्ज-आदानीय-त्रि० । आदीयते-उपादी-
यते इत्यादानीयः । उपादेये, स्था० ६ ठा० ३ उ० । स० ।
ग्राह्य, आच० । " आयाणिज्जं वियाहिण " (सूत्र-१३७ +) ।
स वीराणां मार्गं प्रतिपन्नः मांसशोणितयोरपनना मुमुक्षू-
णामादानीयो-ग्राह्य आदीयवचनश्च व्याख्यातः । आ-
च० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । आदीयन्ते-गृह्यन्ते सर्वभावा
अनेनेत्यादानीयम् । श्रुते, भोगाङ्गे, द्विपदचतुष्पदधनधान्य-
हिरण्यादिके, आच० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । " आयाणिज्जं "
(सूत्र-१८४ +) आदीयते इत्यादानीयम् । कर्मणि, आच० १
श्रु० ६ अ० २ उ० । " आयाणिज्जं च आदाय तस्मि ठाणे ए
चिद्वृद्ध " । आदीयन्ते-गृह्यन्ते-सर्वभावा अनेनेत्यादानीयम्-
श्रुतम्, तदादाय तदुक्ते तस्मिन् संयमस्थाने न तिष्ठति ।
यदि वा-आदानीयम्-आदातव्यं भोगाङ्गं द्विपदचतुष्पद-
धनधान्यहिरण्यादि तदादाय-गृहीत्वा । अथ वा-मिथ्या-
त्वाऽविरतिप्रमादकपाययोगैरादानीयं कर्मादाय, किंभूतो-
भवतीत्याह-तस्मिन् ज्ञानादिमये मोक्षमार्गे सम्यगुपदेशे-
वा प्रशस्तगुणस्थाने न तिष्ठति नात्मानं विधत्ते । आच० १
श्रु० २ अ० ३ उ० । " आयाणिज्जं परिणाय, परिणायणं
विगिचइ (सूत्र-१८४ x) । आदीयत इत्यादानीयं-कर्म तत्प-
रिणाय सूलोत्तरप्रकृतिभेदतो ज्ञात्वा पर्यायेण-धामयेन
विवेचयति; क्षयनीत्यर्थः । आच० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।
आश्रयणीये, मोक्षे, मोक्षमार्गे, सम्यग्दर्शनादिके च ।
" पुरिसाऽऽदाणिया नरा " ३४ + । मुमुक्षुणामादानीया-
आश्रयणीयाः पुरुषादानीयाः महान्तोऽपि महीयांसो भव-
न्ति । यदि वा-आदानीयो-हितैषिणां मोक्षः, तन्मार्गो
वा-सम्यग्दर्शनादिकः पुरुषाणां-मनुष्याणामादानीयः स
विद्यते येषामिति विगृह्य मत्वर्थीयः । " अशीआदिभ्योऽच् "
इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

से तं संवृज्जमाणे आयाणीयं समुद्वाए तम्हा पावं कम्मं
येव कुज्जा ए कारवेज्जा । (सूत्र-६४ x)

आदानव्यम्-आदानीयं नञ् परमार्थतो भावाद्-आदा-
नीयं ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं तदुत्थाय इति अनेकार्थत्वाद्-
आदाय-गृहीत्वा । अथवा-स अनगारः एतदादानीयं-ज्ञा-
नाद्यपवर्गकारणम् । आच० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । (६६-
अस्य संपूर्णसूत्रस्य व्याख्यां " लोगविजय " शब्दे षष्ठे भागे
करिष्यामि) । " आयाणीयं समुद्वाय " (सूत्र-१६ +) ।
आदानीयं-ग्राह्यं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थाय-अभ्युपगम्य ।
आच० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

आदा (या) णिज्जम्भयण-आदानीयाध्ययन-न० । मोक्षा-
र्थिनाऽशेषकर्मक्षयार्थं यज्ज्ञानादिकमादीयते-तदत्र प्रतिपा-
द्यत इति कृत्वाऽऽदानीयमिति नाम संवृत्तम् । सूत्रकृता-
ङ्गस्य स्वनामख्याते पञ्चदशेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।
आदानपदमाश्रित्यास्याभिधानमाकारि, आदानीयं वा-

ज्ञानादिकमाश्रित्य नाम कृतमिति । आदानीयाभिधान-
स्यान्यथा वा प्रवृत्तिनिमित्तमाह—

जं पढमस्संऽतिमए, वितियस्स उ तं हवेज्ज आदिम्मि ।
एतेणाऽऽदाणिजं, एसो अन्नो वि पज्जाओ ॥ १३५ ॥

यत्पदं प्रथमश्लोकस्य तदर्द्धस्य च अन्ते-पर्यन्ते तदेव
पदं शब्दतः अर्थतः उभयतश्च द्वितीयश्लोकस्यादौ तदर्ध-
स्य चाऽऽदौ भवति-एतेन प्रकारेणाद्यपदसदृशत्वेनादानीयं
भवति, एष आदानीयाभिधानप्रवृत्तेः पर्यायः—अभिप्रायः
अन्यो वा विशिष्टज्ञानादि आदानीयोपादानादिति । के-
चित्तु-पुनरस्याध्ययनस्यान्तादिपदयोः संकलनात्संकलि-
केति नाम कुर्वते । तस्या अपि नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपः ।
(-स च 'संकलिया' शब्दे सप्तमे भागे दर्शयिष्यते) सूत्र०
१ श्रु० १५ अ० । पञ्चदशे त्वादानीयाख्येऽध्ययनेऽर्थाधि-
कारोऽयम्, तद्यथा—“आदाणियसंकलिया आदाणीयम्मि
आदयचरित्तं” ॥ २८ × ॥ आदीयन्ते-गृह्यन्ते-उपादी-
यन्ते, इत्यादानीयानि पदानि अर्था वा ते च प्रागुपन्यस्त-
पदैरर्थैश्च प्रायशोऽत्र संकलिताः, तथा-आयतं चरित्रं-स-
म्यक् चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकं तच्चात्र व्याचर्यते । सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

आदाणीय-आदानीय-त्रि० । उपादेये, स्था० ६ डा० ३
उ० । सूत्र० । (अस्य बहवोऽर्थाः 'आदाणिज्ज' शब्देऽ-
नुपदमेव गताः)

आदा (या) य-आदाय-अव्य० । आ-दा-ल्यप् । गृही-
त्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । “इमं च धम्ममा-
दाय, कासवेण पवेइयं” ॥ २० + ॥ आदाय-उपादाय-
आचाय्योपदेशेन गृहीत्वेति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
आचा० । प्राप्येत्यर्थे, “एवं विवेगमादाय” ॥ १० × ॥
विपाकं-स्वानुष्ठानस्य आदय-प्राप्य, विवेकमिति वा क-
चित् पाठस्तद्विपाकं-विवेकं चादाय-गृहीत्वा । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । अङ्गीकृत्येत्यर्थे, “तवोवहाणमादाय”
॥ ४३ × ॥ उत्तोलक्ष्मी० २ अ० । स्वीकृत्येत्यर्थे, उत्त०
पाई० २ अ० । अवगम्येत्यर्थे, “आयाए एगंतमवक्कमेड्जा”
(सूत्र-३० ×) । आदाय—अवगम्यैकान्तमपक्रामेत् ।
आदाने, पुं० । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

आदा (या) हिणपयाहिण-आदक्षिणप्रदक्षिण-त्रि० । आ-
दक्षिणात्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः परितो-आम्यतो-
दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणः । गा० । आदक्षिणाद्-दक्षि-
णपार्श्वादारभ्य प्रदक्षिणा-दक्षिणपार्श्ववर्ती आदक्षिणप्रद-
क्षिणः । विपा० १ श्रु० १ अ० । दक्षिणपार्श्वादारभ्य परितो
आम्यतो दक्षिणपार्श्ववर्तिनि, भ० । “समणं भगवं महावीरं
तिक्खुत्तो-आयाहिणपयाहिणं करेइ”- (सूत्र-७ +) ।
आदक्षिणाद्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः-परितो आम्य-
तो दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणाऽतस्त्वं करोतीति । भ०
१ श्रु० १ उ० । नि० । औ० । “आयाहिणं पयाहिणं करेति”
(१८४ गाथाटी०) । आ-सर्वतः समन्तात्-परिभ्रमतां
दक्षिणमेष जन्मभवनं यथा भवति एवं प्रदक्षिणं कुर्वन्ति ।
आ० म० १ अ० । जं० ।

आदा (या) हिणपयाहिण-आदक्षिणप्रदक्षिण-त्री० ।
आदक्षिणतः-पार्श्वात्प्रदक्षिणा पार्श्वभ्रमणमादक्षिणप्रदक्षि-
णा । स्था० १ डा० । दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो द-
क्षिणपार्श्वप्राप्तौ, नि० । “अज्जसुहम्मं थेरं तिक्खुत्तो आया-
हिणपयाहिणं करेइ” । त्रिःकृतः-त्रीन् वारान् आदक्षिण-
प्रदक्षिणां दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो दक्षिणपार्श्वप्रा-
प्तिगदक्षिणप्रदक्षिणा तां करोति । नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

आदि(इ)च्च-आदृत्य-त्रि० । आ-इ-कर्मणि क्यप् । आदर-
णायै. आदत्तव्ये, ल्यप् । सम्मान्येत्यर्थे, अव्य० । वाच० ।
आदित्य-पुं० । कृष्णराज्यवकाशान्तरस्थलोकान्तिकसंज्ञ-
कार्चिर्मांलिङ्गिमानस्थे लोकान्तिकदेवविशेषे, भ० ६ श० ५
उ० । समयावलिकादीनामादौ भवे, सू० प्र० २० प्राहु० ।
सूर्ये, आव० ४ अ० । आदित्यो हि सर्वजगत्प्रतीतो जग-
त्प्रदीपकलो दिवसादिकालविभागकारी । (सूत्र०) आ-गो
पालाङ्गनाद्रिप्रतीतः समस्तान्धकारक्षयकारी कमलाकरो-
द्धाटनपटीयान् आदित्योद्गमः प्रत्यहं भवन्नुपलब्धते । सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० । (अस्य विमानवक्त्रव्यता 'विमाण' शब्दे
षष्ठे भागे वक्ष्यते) (अस्य मण्डलादिवक्त्रव्यता 'सूरमंडल'
शब्दे सप्तमे भागे वक्ष्यते) (अस्य आवृत्तयः 'आर्डाइ'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गताः)

जस्स जओ आइच्चो, उएइ सा भवइ तस्स पुव्वदिसा ।

जत्तो य अत्थमेइ उ, अवरदिसा सा उ नायव्वा ॥४७॥

दाहिणपासम्मि य दा-हिणा दिसा उत्तरा उ वामेणं ।

एया चत्तारि दिसा, तावक्खेत्ते उ अक्खाया ॥ ४८ ॥

तापयतीति तापः-आदित्यः । आचा० १ श्रु० १ अ० १
उ० । (अत्र विस्तरं 'दिसा' शब्दे चतुर्थे भागे कथ-
यिष्यामि)

आदिच्छा-आदित्सा-त्री० । आदातुमिच्छायाम्, आव०
६ अ० ।

आदिम-आदिम-त्रि० । अग्रिमे, वृ० । “आवासममाईया
सूयगडा जाव आइमा भावा” (७८० ×) । आवश्यका-
दयः सूत्रकृनाङ्गं यावत् ये आगमग्रन्थास्तेषु ये पदार्था अ-
भिधेयास्ते आदिमा भावाः उच्यन्ते । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

आदियावण-आदापन-न० । प्राहण्यायाम्, सूत्र० । “स य
माइअंति अन्ने वि आदियावेंति” (सूत्र-६ +) । स्वयम्-
आत्मना सावद्यमनुष्ठानमाददते-स्वीकुर्वन्ति, अन्यान्यप्या-
दापयन्ति-प्राहयन्ति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आदीण-आदीन-त्रि० । आ-समन्तादीनः आदीनः । सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० १ उ० । समन्तात्करुणास्पदं, सूत्र० १ श्रु०
१० अ० ।

आदीणभोइ (न्)-आदीनभोजिन्-पुं० । पतितपिरुडोप-
जीविनि, “आदीणभोई वि करेइ पावं” (६ ×) । आदी-
नभोज्यपि पापं करोतीति । उक्तं च—“पिंडोलकेव दुस्सील,
णरगाओ-ण मुच्चइ” स कदाचिच्छोभनमाहारमलभमानो-
ऽल्पत्वादात्तैरौद्रध्यानोपगतोऽप्यधः सप्तम्यामप्युत्पद्येत ।
तद्यथा-असावित्र राजगृह्नगरोत्सवनिर्गतजनसमूहो वै-

भारगिरिशिलापाननोद्यनः स देवान्स्वयं पतितः पिण्डोप-
जादीनि नदेवमादीनभोज्यपि पिण्डोलकादिचञ्जनः पापं
कर्म करोति । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आदीणवित्ति-आदीनवृत्ति-त्रि० । आ-समन्तादीना-करु-
णास्पदा वृत्तिः-अनुष्ठानं यस्य । एवंभूते, “आदीणवित्ती वि
करेइ पावं” (६५) आ-समन्तादीना-करुणास्पदा वृत्तिरनु-
ष्ठानं यस्य रूपणवनीपकादेः स भवत्यादीनवृत्तिरेवंभूतोऽपि
पापं कर्म करोति । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आदीणिय-आदीनिक-त्रि० । आ-समन्तादीनमादीनं त-
द्विद्यते यस्मिन्स आदीनिकः । अत्यन्तदीनसत्त्वाश्रये, सूत्र०
“आदीणियं उक्ताडियं पुरत्था ॥ २ ॥” सूत्र० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० ।

आदीव-आदीप-अव्य० । दोषादारभ्येत्यर्थे, स्या० ५ श्लोक ।

आध (ह) रिसिय-आधर्षित-त्रि० । आ-धृप-क्र । अर्ध-
यान्ये इह गुणश्च । अवमानिने, निरस्कर्तृ, यलात्कारेणा-
भिभूतं च । वाच० । ‘तेण भणियं जां चंडमेहं दृयं आध-
रिरेइ ति । (४४४-४४५ गाथाटी० ।) आ० म० १ अ० ।
आहर्गिसिओ दृओ संभेतण नियत्तिओ (४४४-४४५ गाथा
टी०) आ० म० १ अ० ।

आधा(हा)-आधा-खी० । आधानमाधा । उपसर्गादानः ॥५॥
३।१।१०॥ इत्यङ्प्रत्ययः । पि० । साधुनिमित्तं चेतसः प्रणिधानं,
पञ्चा० ३१ चित्र० । पि० । प्रव० । प्रश्न० दशा० । ग० । वृ० ।
करणे, उत० ५ अ० । आधायनेऽस्यामित्याधा । आश्रये,
पि० । आश्रय आधार इत्यनर्थान्तरमिति । पि० । साऽपि
च-आधा नामादिभेदाद्युत्तुर्हा । तद्यथा-नामाऽऽधा. स्थापना
ऽऽधा, द्रव्याऽऽधा, भावाऽऽधा च । तत्र नामाऽऽधा,
द्रव्याऽऽधाऽपि च आगमतो नो आगमनश्च प्रशरीररूपा
भक्ष्यशरीररूपा च एषैव भावनीया । प्रशरीरभक्ष्यशरीर-
व्यनिरिक्तं तु द्रव्याऽऽधामभिधित्सुराह—

धणुजुयकायभराणं, कुडुवरञ्जधुरमाह्याणं च ।

संधाई हियं चिय, दन्वाऽऽहा अंतए धणुखो ॥६६॥

इह द्रव्याऽऽधाया विचार्यमाणायामाधाशब्दोऽधिकरणप्र-
धानो विवक्ष्यते आधीयते अस्यामित्याधा, आश्रय आधार
इत्यनर्थान्तरम् । तत्र ‘धणु’ ति-धनुः-चापं तत् आधा-
आश्रयः प्रत्यञ्चाया इति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, यूपः प्रनीतः ।
कायः-कापोती यया पुरुषाः स्कन्धाकृदया पानीयं वहन्ति ।
भरः-यवसादिसमूहः, तथा-कुटुम्बम्-पुत्रकलत्रादिसमु-
दायः, राज्यं प्रतीते. नयोधुः-चिन्ता आदिशब्दात्-महाज-
नधुःप्रभृतिपरिग्रहः तेषां च यथासंख्यं द्रव्याऽऽधा द्रव्य-
रूप आधारस्कन्धादिद्वयं च । तत्र स्कन्धो बलीवर्दा-
दिस्कन्धो, नरादिस्कन्धश्च परिगृह्यते, आदिशब्दात्-गन्ध्या-
दिपरिग्रहः, तत्र यूपस्य द्रव्याऽऽधा द्रव्यरूपः आश्रयो-
वृषभादिस्कन्धः, स हि यूपस्तत्राऽऽरोप्यते । कापोत्या
आश्रयो नरस्कन्धः, नरो हि पानीयानयनाय कापोती
स्कन्धेन वहति । भरस्याश्रयो गन्ध्यादि, महाप्रमाणो हि
भरो गन्ध्यादिनैवानेतुं शक्यते, नान्येन । तथा-कुटुम्ब-

चिन्ताया राज्यचिन्तायाश्चाश्रयो हृदयं मनः, हृदयमन्त-
रेण चिन्ताया अयोगात्, धनुर्विषये भावनामाह-अन्तके
करहसंज्ञे धनुषः संबन्धिनि प्रत्यञ्चाऽऽरोप्यते ततो धनुः
प्रत्यञ्चाया आश्रयः, एवं शेषाणामपि यूपादीनां प्रत्याश्रय-
त्वं भावनीयम्, तच्च भावितमेव । उक्ता द्रव्याऽऽधा । संप्रति
भावाऽऽधा वक्तव्या-सा च द्विधा-आगमतो, नो आगमतश्च ।
तत्राऽऽगमत आधाशब्दार्थपणिहानकुशलस्तत्र चोपयुक्तः,
“उपयोगां भावनिज्ञेयः” इति वचनात् । नो आगमतस्तु
भावाऽऽधा, यत्र तत्र वा मनःप्रणिधानम्, तथा हि-भावो
नाम-मानसिकः परिणामस्तस्य चाऽऽधानं-निष्पादनं
भवति मनसस्तदनुगुणतया तेन तेन रूपेण परिणमने सति
नाऽन्यथा, ततो मनःप्रणिधानं भावाऽऽधा, सा चेह प्रस्ता-
वात्साधुदानार्थमोदनपचनपाचनादिविषया द्रष्टव्या । पि० ।

आधा (हा) कम्म-आधाकर्म-न० । आधानम् आधा । उ-
पसर्गादातः ॥ ५ । ३ । ११ ॥ इत्यङ् प्रत्ययः । साधुनिमित्तं
चेतसा प्रणिधानम् । यथा-अमुकस्य साधोः कारणेन मया
भक्षादि पचनीयमिति, आधायाः कर्म-पाकादिक्रिया-आ-
धाकर्म तद्योगात् भक्षाद्यप्याधाकर्म । इह दोषाभिधानप्रक-
मेऽपि यद्दोषवतोऽभिधानं तद्दोषदोषवतोर्भेदविवक्षया ।
द्रष्टव्यम् । पि० । ग० । प्रव० ख-घ-थ-ध-भाम् ॥८॥१६७॥
इति हैमप्रकृतसूत्रेण बहुलं धस्य हः । प्रा० ।

विषयसूची—

- (१) वक्तव्यसंग्रहः ।
- (२) व्युत्पत्तयः ।
- (३) प्रतिषेधणादीनि ।
- (४) प्रतिश्रवणस्वरूपम् ।
- (५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः ।
- (६) आधाकर्माश्रित्य कल्प्याऽकल्प्यविधिः ।
- (७) तीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम् ।
- (८) द्वाविंशतिजनेषु कल्प्याऽकल्प्यविधिः ।
- (९) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः ।
- (१०) आधाकर्मण एवाऽकल्प्यविधिः ।
- (११) आधाकर्मभोजिनां कटुकविपाकः ।
- (१२) आधाकर्मभोजिनां बन्धः ।

(१) आधाकर्मदोषं व्याचिख्यासुस्तत्प्रतिवद्धद्वारगाथामाह-
आहाकम्मिय नामा, एगट्ठा कस्स वाऽवि किं वाऽवि ।
परपक्खे य सपक्खे, चउरो गहणे य आण्णं ॥ ६४ ॥
इह प्रथमत आधाकर्मिकस्य नामान्येकार्थिकानि वक्त-
व्यानि. तनस्तदनन्तरं कस्याथाय कृतमाधाकर्म भवतीति
विचारणीयं, तदनन्तरं च किंस्वरूपमाधाकर्ममिति विचार्य,
तथा परपक्षः-युद्धव्यवर्गः स्वपक्षः-साध्यादिवर्गः, तत्र
परपक्षनिमित्तं कृतमाधाकर्म न भवति । स्वपक्षनिमित्तं तु
कृतं भवतीति वक्तव्यम्, तथा-आधाकर्मप्रदणविषये,
चत्वारोऽतिक्रमादयः प्रकारा भवन्तीति वक्तव्यं, तथा
प्रदणे-आधाकर्मणो भक्षादिरादाने आज्ञादयः “स्वनात्सू-
त्रम्” इति न्यायादाज्ञाभक्षादयो दोषा वक्तव्याः ।

तत्रैकार्थिकाभिधानलक्षणं प्रथमं द्वारं विवक्षुराह—
आहा अहे य कम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे यनं

पडिसेवणपडिसुणणा, संवासऽणुमोयणा चेव ॥६५॥

‘आहा अहे य कम्म’ ति-अत्र कम्मशब्दः प्रत्येकमभिसंभव्यते, चकारश्च कर्मेत्यनन्तरं समुच्चयार्थो द्रष्टव्यः, तत एवं निर्देशो ज्ञातव्यः-आधाकम्म, अधःकर्म च । तत्राऽऽधाकर्मेति प्रागुक्तशब्दार्थम्, अधःकर्मेति अधोगतिनिबन्धनं कम्म अधःकर्म, तथा हि-भवन्ति साधूनामाधाकर्मभुञ्जानानामधोगतिः, तन्निबन्धनप्राणातिपाताद्याश्रवेषु प्रवृत्तेः, तथा आत्मानं दुर्गतिप्रपानकारणतया हन्ति-विनाशयतीत्यात्मघ्नं, तथा यत् पाचकादिसंबन्धिकर्म पाकादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा । तदात्मनः संबन्धि क्रियतेऽनेनेति आत्मकर्म । एतानि च नामान्याधाकर्मणो मुख्यानि । संप्रति पुनर्यैः प्रतिपेवणादिभिः प्रकरैस्तदाधाकर्म भवति । तान्यप्यभेदविवक्षया नामत्वेन प्रतिपादयति-‘पडिसेवण’ त्यादि-प्रतिसंख्यते इति प्रतिपेवणं, तथा-आधाकर्मनिमन्त्रणानन्तरं प्रतिश्रूयते । अभ्युपगम्यते यत् आधाकर्म तत् प्रतिश्रवणं, तथा आधाकर्मभोक्तृभिः सह संवसनं संवासः तद्वशात् शुद्धाऽऽहारभोग्यपि आधाकर्मभोजी द्रष्टव्यः, यो हि तैः सह संवासमनुमन्यते स तेषामाधाकर्मभोक्तृत्वमप्यनुमन्यते, अन्यथा तैः सह संवसनेनैव नृच्छेत् अन्यच्च संवासवशनः कदाचिदाधाकर्मगनमनोऽङ्गगन्धाऽऽघ्राणादिना विभिन्नः सन् स्वयमप्याधाकर्मभोजने प्रवेत ततः संवास आधाकर्मदोषहेतुत्वादाधाकर्म उक्तः, तथाऽनुमोदनम् अनुमोदना आधाकर्मभोक्तृप्रशंसाऽपि आधाकर्मसमुत्थपापनिबन्धनत्वादाधाकर्मप्रवृत्तिकारणत्वाच्च आधाकर्ममेति उक्तम् । अमीषां च प्रतिपेवणादीनामाधाकर्मत्वमात्मकर्मरूपं नाम प्रतीत्येदितव्यं, तथा च वक्ष्यति-‘अस्तीकरेह कम्ममि’ त्यादि-इह आधाकर्ममेति शब्दार्थविचार आधया कर्म आधाकर्मैत्युक्तम् । पि० । साधूनाम् आधया-प्रणिधानेन यत्कर्म पट्कायविनाशनाऽशनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म । वृ० ४ उ० ४५६ गाथाटी० । नि० चू० ।

(२) आधाकर्मशब्दव्युत्पत्त्यः-

आधानमाधा प्रस्नावात्साधुप्रणिधानं, अमुकस्मै साधवे देयमिति, तथा आधाय वा साधुन् कर्म पङ्जीवनिकाय-विराधनादिना भक्तादिपाकक्रिया आधाकर्म तद्योगाद् भक्ताद्यपि तथा निरुक्ताद् यलोपः । ग० १ अधि० २१ गाथाटी० । साधुं चेतसि आधाय-प्रणिधाय, साधुनिमित्तमित्यर्थः, कर्म सचित्तस्याऽचित्तीकरणमचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधाकर्म । घ० ३ अधि० २२ श्लोकटी० । आधानमाधा-प्रणिधानं तथा, साधुप्रणिधानंनेत्यर्थः, कर्मक्रिया पाकादिका आधाकर्म । पञ्चा० १३ विव० ५ गाथाटी० । यद्वा-आधाय साधुं-चेतसि प्रणिधाय यत् क्रियते-भक्तादि, तदाधाकर्म । पृषादराऽऽदयः ॥ ३ । २ । १५५ ॥ इति यलोपः । पि० । प्रव० । आधाय-चेतसि अवस्थाप्य साधुं यदशनादि सचेतनमचेतनं वा पच्यते-अचित्तीक्रियते तदाधाकर्म । दर्श० ४ तत्त्व ६ गाथाटी० । आधया-साधु-प्रणिधानेन यत्सचेतनमचेतनं क्रियते अचेतनं वा पच्यते-चीयने वा गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकं तदाधाकर्म । “आहाकम्मं सुंजमाणे सचलं भवहं” ॥ ४ ॥ दशा० २ अ० ।

साधुनिमित्तं सचित्तस्याचित्तीकरणे-अचित्तस्य पाके च । प्रव० ६७ द्वार ३७० गाथाटी० । साधुनिमित्तं कृते ओदनादौ च । दर्श० ४ तत्त्व ६ गाथाटी० । तदात्मके उद्गम-दोषविशेषे च । स्था० ३ ठा० ४ उ० । आचा० । उत्त० । आधाकर्मिकं यन्मूलत एव साधूनां कृते कृतम् । व्य० ३ उ० १६४ गाथाटी० ।

सचित्तं जमचित्तं, साहूणऽट्टाए कीरणं जं च ।

अचित्तमेव पच्चइ, आहाकम्मं तयं भणिअं ॥ ७ ॥

सचित्तम्-विद्यमानचैतन्यं सत् फलबीजादि । यदचित्तम् अचेतनं साधूनां-संयतानाम् अर्थाय-हंतवे क्रियते-विधीयते तथा यत्, ‘च’ शब्दे-लक्षणांतरसमुच्चयार्थः, अचित्तमेव-अचेतनमपि सत्तण्डुलादि पच्यते-गन्ध्यते साधूनामर्थायेति प्रकृतम्, आधाकर्मोक्तनिर्वचननकत्-तद्गणितम्-उक्तं जिनादिभिर्भयद्यपि सचित्तस्य पृथिव्यांदरचित्तीकरणेन यत् क्रियते गृहवस्त्रादि; तदपि आधाकर्मोच्यते, तथापीह तन्नामकं पिण्डस्यैवाधिकृत्वादिति गार्थः । पञ्चा० १३ विव० । घ० । पं० व० ।

आधया निक्षेपं प्रतिपादयति तथा (आधया)यत्कृतं कर्म-ओदनपाकादि तदाधाकर्म । तथा चाह नियुक्किट्-

ओरालसरीराणं, उद्वणनिवायणं व जस्सऽट्टा ।

मणमाहिता कीरइ, आहाकम्मं तयं वेति ॥ ६७ ॥

औदारिकं शरीरं येषां ते औदारिकशरीराः-निर्यञ्जो, मनुष्याश्च । तत्र निर्यञ्जः-एकेन्द्रियादय पञ्चेन्द्रियपर्यन्ता द्रष्टव्याः, एकेन्द्रिया अपि सूक्ष्मा, वादराश्च । नन्विह ये अपद्रावणयोग्यास्तिर्यञ्जस्तं ग्राह्याः, न च सूक्ष्माणां मनुष्यादिकृतमपद्रावणं संभवति, सूक्ष्मत्वादेव, ततः कथं ते इह गृह्यन्ते ? उच्यते, इह यो यस्माद्विरतः स तदकुर्वन्नपि परमार्थतः कुर्वन्नव अवसेयो यथा रात्रिभोजनादनिवृत्तो रात्रिभोजनम् । गृहस्थश्च । सूक्ष्मैकेन्द्रियापद्रावणादनिवृत्तस्ततः साध्वर्थं समारम्भं कुर्वन् स तदपि कुर्वन्नवगन्तव्य इति सूक्ष्मग्रहणम्, यद्वा-एकेन्द्रिया वादरा एव ग्राह्या, न सूक्ष्माः, तथा च वक्ष्यति भाष्यकृत-“ओरालगगहणेणं, तिरिक्खमणुयाहवा सुहुमवज्जा” तेषां औदारिकशरीराणां यत् अपद्रावणम्-अतिपातविचर्जिता पीडा । किमुक्तं भवन्ति-साध्वर्थमुपस्क्रियमाणेष्वोदनादिषु यावदद्यापि शाल्यादिवनस्पतिकायादीनामतिपातः-प्राणव्युत्पन्नलक्षणे न भवति । तावद्वर्गावर्तिनि सर्वाऽपि पीडा अपद्रावणम्, यथा साध्वर्थं शाल्योदनकृते शालिकरंटेयावद्धारद्वयं कण्डनम् । तृतीयं तु कण्डनमतिपातः । तस्मिन् कृते शालीजीवानामवश्यमतिपातभावात् । ततस्तृतीयकण्डनमतिपातग्रहणेन गृह्यते, वक्ष्यति च भाष्यकृत-“उद्वणं पुणं जाणसु अवायविज्जयं पीडं” नि । उद्वणशब्दात्-परतो विभक्तिलोपः आर्पित्वात्, “तथा तिपाणयं” ति त्रीणि-काय-वाङ्-मनांसि, यद्वा-त्रीणि देहाऽऽयुरिन्द्रियलक्षणानि । पातनं चातिपातोऽविनाश इत्यर्थः, तत्र च त्रिधा समासविवक्षा, तद्यथा-पट्टीतपुरुषः, पञ्चमीनपुरुषः, तृतीयातपुरुषश्च । तत्र पट्टीतपुरुषाऽयम्-त्रयाणां काय-वाङ्-मनसां पातनं-

विनाशनं त्रिपातनम् एतच्च परिपूर्णगर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्-
मनुष्याणामवसेयम्, एकेन्द्रियाणां तु कायस्यैव केवलस्य
विकलेन्द्रियसंमूर्च्छितमनिर्यङ्मनुष्याणां तु कायवचनयो-
रेवेति । यद्वा—प्रयाणां—देहायुरिन्द्रियरूपाणां पातनं—
विनाशनं त्रिपातनम्, इदं च सर्वेषामपि तिर्यङ्मनुष्याणां
परिपूर्णं घटने केवलं यथा येषां संभवति तथा तेषां
वर्ण्यम्, यथा एकेन्द्रियाणां देहस्य औदारिकस्य आयु-
षः-तिर्यगायुरूपस्य इन्द्रियस्य स्पर्शेनेन्द्रियस्य, द्वीन्द्रियाणां
देहस्यौदारिकरूपस्य आयुषस्तिर्यगायुष इन्द्रिययोश्च
स्पर्शनरसनलक्षणयोगित्यादि, पञ्चमीनपुरुषस्वरूपम्-त्रि-
भ्यः-कायवाङ्मनोभ्यो देहायुरिन्द्रियेभ्यो वा पातनं-व्या-
चनमिति त्रिपातनम्, अत्रापि त्रिभ्यः परिपूर्णैः काय-
वाङ्मनोभ्यः पातनं गर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणाम् ए-
केन्द्रियाणां तु कायादेव केवलात् विकलेन्द्रियसंमूर्च्छितम-
निर्यङ्मनुष्याणां तु कायवाङ्मनामिति, देहायुरिन्द्रिय-
रूपभ्यस्तु त्रिभ्यः पातनं सर्वेषामपि परिपूर्णं संभवति,
केवलं यथा येषां संभवति तथा तेषां प्रागिव वर्ण्यम्,
तृतीयानपुरुषः पुनरयम्-त्रिभिः कायवाङ्मनोभिर्विनाश-
केन स्वसम्बन्धिभिः पातनं-विनाशनं त्रिपातनं, 'च' शब्दः
समुच्चये, भिन्नविभक्तिनिर्देशशब्दोपादानं च यस्य सा-
ध्वर्थमपद्रावणं कृत्वा गृही स्वाध्वर्थमतिपातनं करोति तत्क-
ल्यं, यस्य तु गृही त्रिपातनमपि साध्वर्थं विधत्ते तत्र
कल्यमिति व्यापनार्थम्, इत्थंभूतमौदारिकशरीराणाम-
पद्रावणं त्रिपातनं च यस्य साध्वैरिक्त्यानेकस्य वाऽर्थाय-
निमित्तं मन आधाय-चित्तं प्रवर्त्य क्रियते तदाधाकर्म
वृत्ते तीर्थकरणधराः ।

इमामेव गाथां भाष्यकृद् गाथात्रयेण व्याख्यानयति—

ओरालगमहणेषं, तिरिक्खमणुयाऽहवा सुहुमवजा ।

उदवणं पुण जाणसु, अइवायविवज्जियं पीढं ॥२५॥

कायवइमणो तिज्जि उ, अहवा देहाऽऽइदियप्पाणा ।

सामित्ता वायाणे, होइ तिवाओ य करणेसु ॥ २६ ॥

हिययंमि समोहंउ, एगमणेगं च गाहगं जो उ ।

वहणं करेइ दाया, काएण तमाह कम्मंति ॥ २७ ॥

सुगमाः । नवरं 'देहाऽऽइदियप्पाण' त्ति—देहायुरि-
न्द्रियरूपास्तयः प्राणाः, 'सामित्ते' त्यादि स्वामित्वे-स्वा-
मित्वविषये संवन्धविवक्षयेति भावार्थः, एवमपादान-अ-
पादानविवक्षया करणेषु विषये-करणविवक्षया अतिपातो
भवति, यथा त्रयाणां पातनं त्रिपातनम्, यद्वा-त्रिभ्यः
पातनं त्रिपातनम्, त्रिभिर्वा करणभूतैः पातनं त्रिपातनं,
भावार्थस्तु प्रागेवापदर्शितः तदेवमुक्तमाधाकर्मनामं । पि० ।
(आधाकर्मणोऽधःकर्मत्वमधःकर्म 'अधेकर्म' शब्दे प्र-
थमभागे ५८६ पृष्ठे दृश्यम्) । आधाकर्म अधोगतिनिवन्ध-
नम् इत्यधःकर्मैत्युच्यते । पि० १०२ गाथाटी० । (आत्म-
जनकर्म 'आताहम्म' शब्दे अस्मिन्नेव भागे प्रागुक्तम्) ।
(तच्च आत्मजनकर्म) साधोः आधाकर्मभुज्जानस्याऽनुमो-
दनादिद्वारेण नियमतः संभवतीत्युपचारतः आधाकर्म आ-
त्मजनमित्युच्यते । पि० १०५ गाथाटी० । (आत्मकर्म

'अन्तकर्म' शब्दे प्रथमभागे १०० पृष्ठे दर्शितम्) अशुभो
भावः आधाकर्म ग्रहणरूपः साधुना प्रयत्नेन वर्जयितव्यः ।
पि० ११० गाथाटी० । परकर्मणश्चात्मीकरणम् आधा-
कर्मणा ग्रहणे भोजनं वा सति भवति, नान्यथा, तत् उप-
चाराद्-आधाकर्म आत्मकर्मैत्युच्यते । पि० १११ गाथाटी० ।
अतिप्रसङ्गदोषभयात् कृतकारितदोषरहितमपि न आधा-
कर्म भुञ्जीत । अन्यच्च तदाधाकर्म जानानोऽपि भुञ्जानो
नियमतोऽनुमोदते; अनुमोदना हि नाम अप्रतिषेधनम्,
'अप्रतिषेधनमुमतम्' इति विद्वत्प्रवादात् । पि० १११
गाथाटी० ।

(३) संप्रति प्रतिषेवणादीनि नामानि वर्णयानि तानि चा-
ऽऽत्मकर्मैति नामाङ्गत्वेन प्रवृत्तानि, ततस्तेषां आत्मकर्मैति
नामाङ्गत्वं परस्परं गुरुलघुचिन्तां च चिकीर्षुर्दिदमाह—

अत्तीकरेइ कम्मं, पडिसेवाईहिं तं पुण इमंहि ।

तत्थ गुरू आइपयं, लहु लहु लहुगा कमेणियरे ॥११२॥

तत्पुनर्ज्ञानावरणीयादिकं परकर्म आत्मीकरोति-आत्म-
सात्करोति एभिः-वक्ष्यमाणस्वरूपैः प्रतिषेवणादिभिः ततः
प्रतिषेवणादिविषयमाधाकर्मोऽपि प्रतिषेवणाद्विनाम तत्र
तेषां प्रतिषेवणादीनां चतुर्णां मध्ये आदिपदं-प्रतिषेवणा-
लक्षणं गुरु-महादोषं, शेषाणि तु पदानि प्रतिषेवणादीनि
लघुलघुलघुकानि द्रष्टव्यानि, प्रतिषेवणापेक्षया प्रति-
श्रवणं लघुप्रतिश्रवणादपि संवासनं लघु संवासनादप्य-
नुमोदनमिति ।

संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेवणादीनां स्वरूपं दृष्टान्ताश्च प्रति-
पिपादयिषुस्तद्विषयां प्रतिज्ञामाह—

पडिसेवणमाईणं, दाराणणुमोयणाऽवसाणाणं ।

जहसंभवं सरुवं, सोदाहरणं पवक्खामि ॥ ११३ ॥

प्रतिषेवणाऽऽदीनां द्वाराणामनुमोदनापर्यवसानानां यथा-
संभवं यद्यस्य संभवति । तस्य तत् स्वरूपं सोदाहरणम्-स-
दृष्टान्तं प्रवक्ष्यामि, तत्र प्रथमतः प्रतिषेवणास्वरूपं वर्ण-
यम् । पि० । (प्रतिषेवणारूपम् 'पडिसेवणा' शब्दे प-
ञ्चमभागे वक्ष्यते ११४-११५ गाथाभ्याम्)

[४] संप्रति प्रतिश्रवणस्वरूपमाह—

उवओगम्मि य लामं, कम्मग्गाहिस्स चित्तरक्खट्ठा ।

आलोइए सुलद्धं, भणइ भणंतस्स पडिसुणणा ॥११६॥

पि० । [अस्याः गाथायाः व्याख्या 'पडिसुणणा' शब्दे
पञ्चमभागे करिष्यते]

संप्रति संवासा-ऽनुमोदनयोः स्वरूपं प्रतिपादयति—

संवासो उ पसिद्धो, अणुमोयणकम्मभोयगंपसंसा ।

एएसिमुदाहरणा, एए उ क्रमेण नायव्वा ॥११७॥

'संवासः' आधाकर्मभोक्तृभिः सह एकत्र संवसनरूपः
प्रसिद्ध एव, अनुमोदनादाधाकर्मभोजकप्रशंसा-कृतपु-
ण्याः सुलब्धिका एते ये इत्थं सदैव लभन्ते भुञ्जते वेत्येवं
रूपा । तदेवमुक्तं प्रतिषेवणादीनां चतुर्णामपि स्वरूपम्,
संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेवणादीनां क्रमेण एतानि वक्ष्यमाण-
स्वरूपाणि उदाहरणानि ज्ञातव्यानि, सूत्रे च उदाहरणशब्द-
स्य पुल्लिङ्गना प्राकृतलक्षणवशात् ।

तत्र यान्युदाहरणानि वक्तव्यानि तेषां नामानि क्रमेण प्रति-
पादयति—

पडिसेवणाए तेणा, पडिसुणणाए उ रायपुत्तो उ ।

संवासंमि य पल्ली, अणुमोयण रायदुड्डो य ॥११८॥

प्रतिषेवणस्य स्तेना उदाहरणम्, प्रतिश्रवणस्य तु राजपुत्रं,
राजपुत्रापपलक्षिताः शेषाः पुरुषाः, । संवासे 'पल्ली'-पल्ली-
वास्तव्या वणिजः, अनुमोदनायां राजदुष्टो-राजदुष्टोप-
लक्षितास्तत्प्रशंसाकारिणः ।

तत्र प्रथमतः प्रतिषेवणसंबन्धिनं स्तेनदृष्टान्तं भावयति—

गोणीहरण सभूमी, नेऊण गोणिओ पहे भक्खे ।

निव्विसया परिवेसण-डियाऽवि ते कूविया घत्थे ॥११९॥

इह गाथाक्षरयोजना सुगमत्वात् स्वयमेव कर्तव्या, केवलं
'निर्वेशका'-उपभोक्तारो, निःपूर्वस्य विशेषरूपभोगे वर्तमान-
त्वात् तथा चोक्तम्—'निर्वेश उपभोगः स्यात्' कूजका-
व्याहारकारिणः, गवां व्यावर्त्तका इत्यर्थः, 'घत्थे' इति
गृहीताः । कथानकमुच्यते-इह क्वचिद्ग्रामे बहवो दस्यवः,
ते चान्यदा कुतश्चित्सन्निवेशाद् गाः अपहृत्य निजग्रामाऽ-
भिमुखं प्रचलिताः, गच्छतां च तेषामपान्तराले केऽप्यन्ये
दस्यवः पथिका मिलितवन्तस्ततस्तेऽपि तैः सार्द्धं व्रजन्ति;
व्रजन्तश्च स्वदेशं प्राप्ताः, ततः प्राप्तः स्वदेश इति निर्भया
भोजनवेलायां कतिपया गा विनाश्य भोजनाय तन्मांसं
पक्कुमारब्धवन्तः । अस्मिंश्च प्रस्तावे केऽप्यन्येऽपि पथिकाः
समाययुः, ततस्तेऽपि तैर्दस्युभिर्भोजनाय निमन्त्रिता ततो
गोमांसं पक्वे केऽपि चौराः पथिकाश्च भोक्तुं प्रवृत्ताः,
केऽपि गोमांसभक्षणं बहुपापमिति परिभाष्य न भोजनाय
प्रवृत्ताः, केवलमन्येभ्यः परिवेषणं विदधति अत्रान्तरे च
निष्प्रत्याकारनिश्चितकरवालभीषणमूर्त्यः समाययुः कूज-
काः, ततस्तैः सर्वेऽपि भोक्तारः परिवेषकाश्च परिगृहीताः,
तत्र ये पथिका अपान्तराले मिलितास्ते पथिकाः वयमिति
ब्रुवाणा अपि चौरपनीतगोमांसभक्ष्यपरिवेषणप्रवृत्ततया
चौरवद् दुष्टा इति गृहीता, विनाशिताश्च ।

अमुमेवार्थं दार्ष्टान्तिके योजयति—

जे वि य परिवेसंती, भायणाणि धरंति य ।

तेऽवि वज्झंति तिव्वेण, कम्मणा किमु भोगिणो? ॥१२०॥

इह चौराणां येऽपान्तरालं भोजनवेलायां वा ये मिलिताः
पथिकास्तत्रापि ये परिवेषमात्रं भाजनधारणामात्रं वा
कृतवन्तस्तेऽपि कूजकैरागत्य वद्धा-विनाशिताश्च, एव-
मिहापि ये साधवोऽन्येभ्यः साधुभ्यः आधाकर्म परिवे-
षयन्ति वा धरन्ति । तेऽपि तीव्रेण-दुःसहविपाकेन नर-
कादिगतिहेतुना कर्मणा वध्यन्ते. किं पुनराधाकर्मभोजि-
नः? । तन एतद्दोषभयात्परिवेषणादिमात्रमप्याधाकर्मणः
प्रतिषेवणं यतिभिर्नकर्तव्यम्, इह चौरस्थानीया आधाक-
र्मनिमन्त्रिणः साधवो, गोमांसभक्षकचौरपथिकस्थानीयाः
स्वयंगृहीतनिमन्त्रिताधाकर्मभोजिनो, गोमांसपरिवेषका-
दिस्थानीया आधाकर्मपरिवेषकादयः, गोमांसस्थानी-
यमाधाकर्म, पथस्थानीयं मानुषं जन्म कूजकस्थानीयानि
कर्माणि. मरणस्थानीयं नरकादिप्रपातः ।

संप्रति प्रतिश्रवणस्य पूर्वोक्तराजसुतदृष्टान्तं भावयति—

सामत्थण रायसुए, पिइवहणसहाय तह य तुपिहका ।

तिएहं पि हु पडिसुणणा, रत्ता सिद्धंमि सा नऽत्थि ॥१२१॥

गुणसमृद्धं नाम नगरं तत्र महाबलो राजा तस्य शीला नाम
देवी तयोर्विजितसमरो नाम ज्येष्ठः कुमारः, स च राज्यं
जिघृक्षुः पितरि दुष्टाशयश्चिन्तयामास यथा ममैव पिता
स्थविरोऽपि न म्रियते नूनं दीर्घजीवी संभाव्यते ततो
निजभटान् सहायकृत्यैव मारयामीति, एवं च चिन्तयि-
त्वा निजभटैः समं मन्त्रयितुं प्रावर्त्तत, तत्र कैश्चिदुक्तं वयं
तव साहायककारिणः, अपरैरुक्तमेवं कुरु, केचित्पुनस्तूष्णीं
प्रतिषेदिरे, अपरे पुनश्चेतस्यप्रतिपद्यमानाः सकलमपि तद्
वृत्तान्तं राज्ञे निवेदयामासुः, ततो राजा ये साहायकं प्रति-
पन्ना ये च एवं कुर्वित्युक्तवन्तो येऽपि च तूष्णीं नस्थुः तान्
सर्वानपि ज्येष्ठं च कुमारं वैवस्वतमुखे प्रतिचिक्षेप यैस्त्वा-
गत्य निवेदिनं ते पूजिताः, गाथाक्षरयोजना त्वयि—'सा-
मत्थणं' स्वभटैः सह पर्यालोचनं 'राजसुए' त्ति-तृतीयार्थ-
सप्तमी, ततोऽयमर्थः—राजसुतेन कर्त्तुमारब्धमिति शेषः, तत्र
कैश्चिदुक्तं पिहहनेन कर्त्तव्ये तव सहाया वयमिति 'तथा'
इति समुच्चये, चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, स च केचिदेवं
कुर्विति भाषितवन्त इति समुच्चिनोति, केचित् पुनस्तूष्णीं-
का जाता-मौनेनावस्थिताः, एतेषां च त्रयाणामपि प्रतिश्र-
वणदोषः, यैस्तु राज्ञे शिष्टं तेषां 'सा' तत्प्रतिश्रवणं नास्ति ।

अमुमेवार्थं दार्ष्टान्तिके योजयति—

भुंज न भुंजे भुंजसु, तइओ तुसिणीए भुंजए पढमो ।

तिएहं पि हु पडिसुणणा, पडिसेहंतस्स सा नऽत्थि ॥१२२॥

इह किल केनापि साधुना चत्वारः साधव आधाकर्मणे
निमन्त्रिता यथा भुङ्क्ष्वं यूथमेनमाहारमिति तत्रैवं निम-
न्त्रणे कृते प्रथमो भुङ्क्षे. द्वितीयः प्राह-नाहं भुङ्क्षे भुङ्क्ष्व त्व-
मिति, तृतीयो मौनमाश्रितः, चतुर्थः पुनः प्रतिपिद्धवान्
यथा न कल्पते साधूनामाधाकर्म तस्मादहं भुञ्ज इति,
त्रयाणामाद्यानां प्रतिश्रवणदोषः, चतुर्थस्य प्रतिषेधतः सतः
'सा' तत्प्रतिश्रवणं नास्ति, अत्राह—नन्वाद्यस्याधाकर्मभु-
जानस्य प्रतिषेवणलक्षण एव दोषः, कथं प्रतिश्रवणदोषः
उक्तः? । उच्यते—इह यदा आधाकर्मनिमन्त्रितः सन्
तद्भोजनमभ्युपगच्छति । तदा नाद्यापि प्रतिषेवणमिति
प्रतिश्रवणदोषः, तत ऊर्ध्वं तु प्रतिषेवणं नतो न कश्चिद्दोषः ।
अथामीषामेव भोजकादीनां कः कः कायिकादिको दोषः
स्याद्? अन आह—

आणंतभुंजगा क-म्मुणा उ, वीयस्स वाइओ दोसो ।

तइयस्स य माणसिओ, तीहिं विसुद्धो चउत्थो उ ॥१२३॥

इह य आधाकर्मणः स्वयमानेता यश्चानीतस्य निम-
न्त्रितः सन् भोक्ता तौ द्वावपि कर्मणा आनयनभोजनरूप-
तया कायक्रियया तुशब्दान्मनसा वाचा च दोषवन्तौ द्वि-
तीयस्य तु भुङ्क्ष्व त्वं नाहं भुञ्ज इति ब्रुवाणस्य वाचिको
दोषः, उपलक्षणमेतत्—मानसिकश्च, तृतीयस्य तु तूष्णीं-
स्थितस्य तु मानसिको, यस्तु चतुर्थः स त्रिभिरपि दोषै-
र्विशुद्धः, तस्माच्चतुर्थकल्पेन सर्वदैव साधुना भवितव्यम् ।

संप्रति दृष्टान्ताकृत्य कुमारस्य ये दोषाः संप्रभवन्ति तानु-
पदर्श्याऽऽधाकर्मणो भोक्तारि योजयति—

पडिसेवण पडिसुगणा, संवासऽणुमोयणा उ चउरोऽवि ।

पियमारम रायमुए, विमामियन्वा जइजयोऽवि ॥१२४॥

पितृमारके राजसुते प्रतिपेयण-प्रतिश्रवण-संवासाऽनुमो-
दनारूपाध्वन्यारोऽपि दोषा घटन्ते, तथाहि-तस्य स्वयं पि-
रुमारण्या प्रवृत्तत्वात् प्रतिपेयणं, वयं तव नहाया इति
निजभटवचने प्रतिपद्यमानस्य प्रतिश्रवणं, तैरेव सार्द्धमकत्र
नियमनेन संवासाः, तेष्वेव बहुमानकणादनुमोदना, एवं
यतिजनेऽप्याधाकर्मणो भोक्तारि विभाषितव्या-याजनीयाः,
अत्र यः स्वयमानीयार्थैः सह भुङ्क्ते तत्र प्रथमतो योजयन्ते
तस्य आधाकर्म गृहस्यगृहादानीय भुञ्जानस्य प्रतिपेयणं,
गृहस्थेनाधाकर्मग्रहणाय निमन्त्रितस्य तद्ग्रहणाभ्युपगमः
प्रतिश्रवणं, नस्मै तदाधाकर्म आनीय संविभागेन प्रय-
च्छन्ति तेन सहैकत्र संवसतः संवासः, तत्रैव बहुमानकर-
णादनुमोदना यथास्थानानीतमाधाकर्मनिमन्त्रितः सन् भुङ्क्ते
तस्य प्रथमतो निमन्त्रणानन्तरमभ्युपगच्छन्तः प्रतिश्रवणं,
ततो भुञ्जानस्य प्रतिपेयणं, निमन्त्रकेण सह एकत्र संवसतः
संवासः, तत्र बहुमानकणादनुमोदना, तदर्थं यत्र प्रति-
पेयणं तत्र नियमनधत्वारोऽपि दोषाः, प्रतिश्रवणे च केवले
त्रयः, संवासे द्वौ अनुमोदनायां त्वनुमोदनैव केवला, अन-
प्याऽऽदिपदं गुरु, शेषाणि तु पदानि लघुलघुलघुकानीति ।

संप्रति संवासे पल्लीदृष्टान्तं भावयति—

पल्लीवहम्मि नट्टा, चोरा वणिया वयं न चोर ति ।

न पलाया पावकर ति, काउं रत्ता उवालद्धा ॥१२५॥

वसन्तपुरं नाम नगरं तत्र-अग्निर्दनो नाम राजा, तस्य
प्रियदर्शना देवी, तस्य वसन्तपुरस्य प्रत्यासन्ना भीमाभि-
धाना पल्ली, तस्यां च वदवां भिल्लरूपा दस्यवः परिवसन्ति,
वणिजश्च । तच्च दस्यवस्सदैव स्वपत्या विनिगल्य सकल-
मप्यग्निर्दनराजमण्डलमुपद्रवन्ति । न स कश्चिदस्ति राज्ञः
सामन्तो माण्डलिको वा यस्तान् साधयति, ततोऽन्यदा
तन्कृतं सकलमण्डलोपद्रवमाकर्ण्य महाकोपावेशपूरितमा-
नसो राजा स्वयं महतीं सामग्रीं विधाय भिल्लान् प्रति-
जगाम, भिल्लाश्च पल्लीं मुक्त्वा संमुखीभूय संग्रामं दातुमु-
द्यताः, राजा प्रबलसेनापरिकलिततया तान् सर्वानप्य-
विगणय्य सोत्साहो हन्तुमारब्धवान्, ते चैव हन्यमानाः
केऽपि तत्रैव परासवो बभूवुः, केऽपि पुनः पलायितवन्तः,
राजा च साऽमर्षः पल्लीं गृहीतवान्, वणिजश्च तत्रत्या न
वयं चौरास्ततः किमस्माकं राजा करिष्यतीति बुद्ध्या
नाऽनेशन्, राजा च नऽपि ग्राहिताः, ततस्तैर्विज्ञपयांचक्र
यथा देव ! वयं वणिजोऽन चोरा इति, ततो राजाऽवादीत्-
युयं चौरभ्योऽप्यतीवापराधकारिणो येऽस्माकमपराध-
कारिभिश्चौरैः सह संवसथेति, ततो निगृहीताः । गाथा-
ऽक्षरयोजना तु सुगमत्वात् स्वयं कार्या ।

दार्ष्टान्तिकयोजनां करोति—

आहाकडभोईहिं, सहवासो तह य तन्निवजं पि ।

दंसणगंधपरिकहां, भावेंति सुल्लुहविति पि ॥१२६॥

भावना-यथा वणिजां चौरैस्सहैकत्र संवासो दोषाय बभूव
तथा साधूनामप्याधाकर्मभोक्तारिः सहैकत्र संवासो दोषाय
वेदितव्यः, यतस्तद्विवर्जमपि—आधाकर्मपरिहारकमपि
तथा सुरुक्तवृत्तिमपि, सुष्ठु-अतिशयेन रूक्षा द्रव्यतो विकृत्य
परिभोगेन भावतोऽभिप्लवाभावेन निःस्नेहा वृत्तिः-वर्तते
यस्य तथा तमपि आधाकर्मसंबन्धिन्यो दर्शनगन्धपरिकथा
भावयन्ति—आधाकर्मपरिभोगवाङ्मत्तापादनेन वासयन्ति ।
तथाहि दर्शनम्-अवलोकनं, तच्च मनोज्ञमनोज्ञतराऽऽधाक-
र्माहारविषयं नियमाद्वासयति, यतः कस्य नाम शङ्ख-
कुन्दावदातो रसपाकनिधाननिष्णातमहासूपकारसुसंस्कृतः
शाल्याद्योदनो न मनःक्षोभमुत्पादयति । गन्धोऽपि सद्य-
स्तापितघृतादिसंबन्धी नासिकेन्द्रियाऽप्यायनशीलो बला-
दपि तद्व्याजने श्रद्धामुपजनयति, परिकथाऽपि च विशिष्टवि-
शिष्टतद्रव्यनिष्पादितमोदकादिविषया विधीयमाना तदा-
स्यादमपत्त्याशंसाविधौ चेत् उत्साहयितुमीश्वरां, तथादर्श-
नात् ततोऽवश्यमाधाकर्मभोक्तारिः सह संवासो यतीनां
दोषायेति ।

अनुमोदनायां राजदुष्टदृष्टान्तं भावयति—

रायारोहवराहे, विभूसिओ घाइओ नयरमभे ।

घनाऽधन्न चि कहा, वहाऽवहो कप्पडिय खोला ॥१२७॥

श्रीनिलयं नाम नगरं, तत्र गुणचन्द्रो नाम राजा, तस्य
गुणवतीप्रमुखमन्तःपुरं, तत्रैव च पुरे सुरूपो नाम वणिक्;
स च निजशरीरसौन्दर्यविनिर्जितमकरध्वजलवणिमाकम-
नीयकामिनीनामतीव कामास्पदं स्वभावतश्च परदार-
भिप्लवङ्गलालसः, ततः सोऽन्यदा राजान्तःपुरसन्निवेशसमीपं
गच्छन्तःपुरिकाभिः सस्नेहमवलोकितः, तेनाप्यपचित्ताः
सामिलापमवेक्षितास्ततो जातः परस्परमनुरागः, दूनीनिव-
दितप्रयोगवशेन च ताः प्रतिदिनं तेन सेवितुमारब्धाः, राजा
च कथमप्ययं वृत्तान्तो ज्ञेयः, ततो यदा सोऽन्तःपुरं प्राविश-
त्तदा निजपुरुषैर्ग्राहितो ग्राहयित्वा च यैरेवाभरणैरलंकृतोऽ-
न्तःपुरं प्रविशेत् तैरेवाभरणैर्विभूषितो नगरमध्ये चतुष्पथे स-
कलजनसमक्षं विचित्रकदर्थनापुरस्सरं विनिपातितः । राजा
चान्तःपुरविध्वंसेनातीवदूनमनास्तस्मिन् विनाशितेऽपि न
कोपावेशं मुञ्चति । ततो हेरिकान् प्रेषयामास, यथा रे
दुरात्मान ते यं प्रशंसन्ति ये वा निन्दन्ति तान् द्वयानपि मह्यं
निवेद्य ? इति, एवं च ते प्रेषिताः कार्पटिकवेषधारिणः स-
र्वत्रापि नगरं परिभ्रमन्ति, लोकाश्च तं विनाशितं दृष्ट्वा
केचन ब्रुवते, यथा अहो जानेन मनुजमना अवश्यं ता-
वन्मत्तव्यं परं या अस्मादशमधन्यानां दृष्टिपथमपि कदा-
चनापि नायान्ति ता अप्येष यथासुखं चिरकालं मुक्त्वा
मृतस्तस्माद्वन्य एव इति, अपरे ब्रुवते-अधन्य एव उभय-
लोकविरुद्धकारी स्वामिनोऽन्तःपुरिका हिं जननीतुल्यास्त-
तस्तास्वप्येव संचरन् कथं प्रशंसामर्हति शिष्टभ्यः इति, तत-
स्ते द्वये अपि हेरिकैर्निवेदिता राज्ञो, राजा च ये तस्य नि-
न्दाकारिणस्ते सदुद्धय इति कृत्वा पूजिताः, इतरे तु-कृता-
न्तमुखे प्राक्षिप्यन्त, गाथाक्षरयोजना त्वेवम्-राज्ञोऽवरोधो-
ऽन्तःपुरं तद्विषयेऽपराधे यैरेवाऽऽभरणैर्विभूषितोऽन्तःपुरे
प्रविष्टस्तैरेव विभूषितो नगरमध्येघातितः । ततः कार्पटि-

कषेधधारिणः खोला-हेरिका राज्ञा नियुक्ताः । लोकानां च तद्विषया धन्याऽधन्यकथा । ततो धन्यकथाकारिणां विनाशः, इतरेषां त्वविनाश इति । दार्ष्टान्तिकयोजना त्वेवम्-एके साधवस्तावदाधाकर्म भुञ्जते । तत्राऽपरे-जल्पन्ति धन्या एते सुखं जीवन्ति, अन्ये ब्रुवते-धिग् एतान् ये भगवत्प्रवचन-प्रतिपिद्धमाहारमश्नन्ति, तत्र ये प्रशंसिनस्ते कर्मणा बध्यन्ते, इतरे तु न, इहान्तःपुरस्थानीयमाधाकर्म, अन्तःपुरद्रोहकारिस्थानीया आधाकर्मभोजिनः साधवः, नृप-स्थानीयं ज्ञानावरणादिकं कर्म, मरणस्थानीयः संसारः, तत्र ये आधाकर्मभोक्तृप्रशंसकास्ते कर्मराज्ञो निर्ग्राह्याः शेषास्त्वनिर्ग्राह्याः ।

संप्रत्यनुमोदनाप्रकारमेव दर्शयति—

साउं पञ्चत्तं आ-यरेण काले रिउक्खमं निद्धं ।

तग्गुणविकत्थणाए, अञ्जुमाणे वि अणुमन्ना ॥१२८॥

आधाकर्मभोजिन उद्दिश्य केचिदेवं ब्रुवते—वयं तावन्न कदाचनाऽपि मनोज्ञमाहारं लभामहे, एते पुनः सदैव स्वादु लभन्ते, तदपि च पर्याप्तं-परिपूर्णं तत्राप्यादरेण-बहुमान-पुरस्सरं तत्रापि काले-प्रस्तुतभोजनवेलायां तदपि ऋतु-क्षमं-शिशिरादिऋतूपयोगि तथा स्निग्धं-घृनपूरादि तस्माद्धन्या अमी सुखं जीवन्ति । एवं तद्गुणविकत्थनया-तद्गुणप्रशंसया अमुज्जानेऽपि-अनभ्यवहरत्यपि अनुमन्या-अनुमोदना इह अनुमन्याजनिनो दोषोऽपि कार्ये कारणो-पचारादनुमन्येत्युक्तम्, ततोऽयमर्थः—अमुज्जानेऽप्यनुमोदनाद्वारेणाधाकर्मभोजिन इव दोषो भवतीति । अन्ये तु तद्गुणविकत्थनामेवं योजयन्ति-आधाकर्मभोजिनं कोऽपि कन्दर्पेणानाभोगेन वा पृच्छति-साधु लब्धं त्वया भोजनं, तथा पर्याप्तं, तथा आदरेण भक्त्या इत्यादि?, तत्राप्यविरोधः । तदेवमुक्तान्याधाकर्मणो नामानि, तदुक्तं च यदुक्तं प्राक् मूलद्वारागाथायाम् “ आधाकर्मियनामा ” इति तद् व्याख्यातम् । पि० ।

(५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः । संप्रति ‘ एगट्टा ’ इत्यवयवं व्याचिख्यासुरिदमाह—

आहा अहे य कम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।

जह वंजणनाणत्तं, अत्थेण वि पुच्छए एवं ॥ १२९ ॥

अत्र पर एवं पृच्छति-यथा आधाकर्म १, अधःकर्म २, आत्मघ्नकर्म ३, आत्मकर्म ४, इत्येतेषु चतुर्षु नामसु व्यञ्जनैर्नानात्वं विद्यते, तथाऽत्रार्थेनाऽपि-अर्थापक्ष्यापि नानात्वमस्ति किं वा न ? इति, पृच्छन्त्यायमभिप्रायः-इहा-ऽऽधाकर्मादीनां नाम्नां सर्वेषामपि व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथक्, तद्यथा-आधया कर्म आधाकर्म, अथ साधुविषय-प्रणिधानपुरस्सरपाकादिक्रियास्वारम्भो व्युत्पत्तिनिमित्तम्, अधोऽधःकर्म-अधःकर्म, अत्र विशुद्धेभ्यः संयमादिस्थानेभ्योऽधोऽधस्तारामागमनम्, आत्मानं हन्तीत्यात्मघ्नमिति अत्र चरणाद्यात्मविनाशनम् । परकर्म आत्मकर्म क्रियते इत्यात्मकर्म, अत्र परकर्मणः आत्मसंबन्धितया करणं, ततोऽत्र संशयो, यथा व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथक् पृथक् भिन्नमेवं प्रवृत्तिनिमित्तमपि पृथक् पृथक् भिन्नं यथा घटपट-

शकटादिशब्दानां, किं वा न यथा घटकलशकुम्भादीनामिति । अत्र ‘ आहा अहेयकम्मे ’ इत्यादावक्षरयोजना-प्रागिव भावनीया ।

एवं परेण प्रश्ने कृते सति शिष्यमतिप्रागल्भ्याधानाय सामान्यतो नामविषयां चतुर्भङ्गिकामाह—

एगट्ट एगवंजण, एगट्टा नाणवंजणा चेव ।

नाणट्ट एगवंजण, नाणट्टा वंजणा नाणा ॥ १३० ॥

इह नामानि जगति प्रवर्तमानानि कानिचिदुपलभ्यन्ते । एकार्थानि—एकव्यञ्जनानि १, कानिचिदेकार्थानि नानाव्यञ्जनानि २, कानिचिन्नानार्थानि एकव्यञ्जनानि ३, कानिचित् पुनर्नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि ४ ।

अस्या एव चतुर्भङ्गिकायाः क्रमेण लौकिकनिदर्शनानि गाथाद्वयेनापदर्शयति—

दिट्ठं खीरं खीरं, एगट्टं एगवंजणं लोए ।

एगट्टं बहुनामं, दुद्ध पओ पीलु खीरं च ॥ १३१ ॥

गोमहिसिअयाखीरं, नाणट्टं एगवंजणं नेयं ।

घटपटकडसगरहा, होइ पिहत्थं पिहंनामं ॥ १३२ ॥

इह सर्वत्राऽपि जातावकवचनं, ततोऽयमर्थः-एकार्थानि एकव्यञ्जनानि नामानि लोके प्रवर्तमानानि दृष्टानि यथा क्षीरं क्षीरमिति, इयमत्र भावना-एकत्र कचिद् गृहे गोदुग्धादिविषये क्षीरमिति नाम प्रवृत्तमुपलब्धं, तथाऽन्यत्रापि गोदुग्धादावेव विषये क्षीरमिति नाम प्रवर्तमानमुपलभ्यते, एवं ततोऽप्यन्यत्र गृहान्तरे ततोऽमूनि सर्वाण्यपि क्षीरं क्षीरमित्येवंरूपाणि नामान्येकार्थानि एकव्यञ्जनानि, तथा एकार्थानि बहुव्यञ्जनरूपाणि नामानि यथा दुग्धं पयः पीलु क्षीरमिति अमूनि हि नामानि सर्वाण्यपि विवक्षितगोदुग्धादिलक्षणैकार्थाभिधायितया नानापुरुषैरेककालं क्रमेणैकपुरुषेण वा प्रयुज्यमानान्येकार्थानि नानाव्यञ्जनानि च ततो द्वितीये भङ्गे निपतन्ति । नानार्थान्येकव्यञ्जनानि, यथा-गोमहिसिजासंबन्धिषु क्षीरं क्षीरमिति नामानि प्रवर्तमानानि, एतानि हि नामानि सर्वाण्यपि समानव्यञ्जनानि भिन्नभिन्नगोदुग्धमहिषीदुग्धादिरूपार्थवाचकतया भिन्नार्थानि च तत् उच्यन्ते-नानार्थान्येकव्यञ्जनानि, नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा घटपटकडशकटरथादीनि नामानि । तदेवमुक्तानि चतुर्थभङ्गिकया निदर्शनानि ।

सांप्रतमिमामेव चतुर्भङ्गिकामाधाकर्मणि यथासंभवं गाथाद्वयेन योजयति—

आहाकम्माईणं, होइ दुरुत्ताइ पढमभंगो उ० ।

आहाऽहेकम्मंति य, बिइओ सकिंद इव भंगो ॥ १३३ ॥

आहाकम्मंतरिया, असणाई उ चउरो तइयभंगो ।

आहाकम्म पडुच्चा, नियमा सुओ चरिमभंगो ॥ १३४ ॥

आधाकर्मादीनां नाम्नां युगपद्वहुभिः पुरुषैरेकन वा कालभेदेन एकस्मिन्नेव अक्षनादिरूपे वस्तुनि यद् द्विरुक्तादिद्विरुच्चारणादि, आदिशब्दात्त्रिरुच्चारणादिपरिग्रहः, स भवति प्रथमो भङ्गः, किमुक्तं भवति ?-एकत्र वसतावशनविषये केनाप्याधाकर्ममिति नाम प्रयुक्तं, तथाऽन्यत्रापि वसत्य-

न्तेऽशनविषये एवाधाकमेति नाम प्रयुज्यते, तथा ततो-
ऽन्यत्रापि वसत्यन्तरे, नान्यमूनि सर्वाण्यप्याधाकमेति ना-
नान्यकार्थानि एकव्यञ्जनानीति प्रथमे भङ्गेऽवतरन्ति. आ-
धाकमे अद्यःकमेत्यादीनि तु नामानि विवक्षितशानादिरू-
पैकविषये प्रवर्तमानानि । द्वितीयो भङ्गः, एकार्थानि ना-
नाव्यञ्जनानीत्येवंरूपद्वितीयभङ्गविषयाणि 'सङ्घिद इवे' नि-
यथा इन्द्रः शक इत्येवमादीनि नामानि, तथा अशनादयः-
अशनपानस्वादिस्वादिरूपाश्चत्वार आधाकमान्तरिता-
आधाकर्मशब्देन-व्यवहिता यथा-अशनमाधाकर्म पानमा-
धाकर्म इत्येवमादि, तृतीयभङ्गः-तृतीयभङ्गविषयः, अत्रा-
प्ययं भावार्थः-यदा-अशनादयः प्रत्येकमाधाकर्म आधाक-
मेति देशभेदेन बहुभिः । पुरुषैरेककालमेकेन वा पुरुषेण
कालभेदेनोच्यन्ते तदा तानि आधाकर्म आधाकमेति नामा-
नि नानार्थान्येकव्यञ्जनानीति तृतीये भङ्गेऽवतरन्ति, आधा-
कर्मरूपं नामाश्रित्य पुनश्चरमो भङ्गो नानार्थानि नानाव्य-
ञ्जनानीत्येवंरूपो नियमाच्छून्यः आधाकर्म आधाकर्मैवेव-
मादिनाम्नां सर्वेषामपि समानव्यञ्जनत्वात्, उपलक्षणमेतत्,
नेन सर्वाण्यपि नामानि प्रत्येकं चरमभङ्गे न वर्तन्ते, यदा
तु कोऽप्यशनविषये आधाकमेति नाम प्रयुङ्क्तं, पानविषये
त्वयःकमेति. स्वादिमविषये त्वात्मघ्नमिति, स्वादिमविषये
त्वात्मकमेति तदामूनि नामानि नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि
चेति चरमोऽपि भङ्गः प्राप्यते ।

इह विवक्षितशानादिरूपैकविषये प्रवर्तमानान्याधाकर्मार्धः
कर्मप्रभृतीनि नामानि द्वितीयभङ्ग उक्तस्तत्तदेव भावयति-

इदंत्थं जह सदा, पुरंदराई उ नाऽइवर्त्तते ।

अहकम्म-आयहम्मा, तह आहं नाऽइवर्त्तते ॥ १३५ ॥

यथा इन्द्रार्थे इन्द्रशब्दवाच्यं देवराजरूपं पुरन्दरादयः-
पुरन्दरः शक इत्येवमादयः शब्दा नातिवर्तन्ते-नातिक्राम-
न्ति । तथा अधःकर्म-आत्मघ्नशब्दौ उपलक्षणमेतत् ।
आत्मकर्मशब्दश्च 'आहं'ति-"सूचनात् सूत्रमि"ति न्यायात्
आधाकर्मार्थम्-आधाकर्मशब्दवाच्यं नातिवर्तन्ते, यदेव येन
दोषेण दुष्टमाधाकर्मशब्दवाच्यमोदनादि तदेष तेनैव दोषेण
दुष्टमधःकर्मादयोऽपि शब्दा ब्रुवन्ते इति भावः ।

एतदेव भावयति-

आहाकम्मेण अहे, कोइ जं हणइ पाणभूयाई ।

जं तं आययमाणो, परकम्मं अत्तणो कुणइ ॥ १३६ ॥

आधाकर्मणा भुव्यमानेन कृत्वा यस्माद्विशुद्धेभ्यो विशुद्ध-
त्तेभ्यः संयमादिस्थानेभ्योऽवतीर्णधस्तादात्मानं करोति ।
तेन कारणेन तदेवाधाकर्म अधःकर्मैत्युच्यते, तथा यस्मा-
दाधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा स एव भोक्ता । परमार्थतः प्रा-
णान्-ह्रीन्द्रियादीन् भूतान्-वनस्पतिकायान् उपलक्षणमेतत्
जीवान्-संसारश्च हन्ति-विनाशयति । "जस्सऽदुआ आरम्भो
पाणिवहो होइ तस्स वियमेण" इति चचनप्रामाण्यात्पा-
णादीश्च घ्नन् नियमतश्चरणारिरूपमात्मानं हन्ति-विनाश-
यति । 'पाणिवहे चंयमंगो' इत्यादिवचनात् तत आधाकर्म
आत्मघ्नमित्युच्यते, तथा यत्-सांस्काराणां तह-आधाकर्म
आददानः परस्य-पाचकादः संयन्त्रि यत्कर्म आरम्भजनितं
६३

पानावरणीयादिकमुत्पन्नमासीत् तदात्मनोऽपि करोति,
ततस्तदाधाकर्म आत्मकर्मैत्युच्यते तस्मादधःकर्मादीनि
नामानि सर्वाण्यपि नाऽऽधाकर्मशब्दार्थमतिवर्तन्ते इति द्वि-
तीये भङ्गेऽवतरन्ति । तद्वं मूलद्वारागाथायाम् 'एगट्टा' इत्य-
पि व्याख्यातम् । पि० ।

(६) आधाकर्मार्थित्य कल्प्याऽकल्प्याविधिः । संप्रत्येता-
नेवाधिकृत्य कल्प्याऽकल्प्याविधिवैकल्यः, तत्र नामसाधर्मि-
कमधिकृत्य प्रथमतः कल्प्याकल्प्याविधिं गाथाद्वयेन प्रति-
पादयति-

जावंत देवदत्ता, गिहीव अगिहीव तेसि दाहामि ।

नो कप्पई गिहीणं, दाहंति विसेसिए कप्पे ॥ १४२ ॥

पासंडीसु वि एवं, मीसाऽमीसेसु होइ हु विभासा ।

समणेसु संजयाण उ, विसरिसिनामाण वि न कप्पे ॥ १४३ ॥

इह कोऽपि पितरि मृते जीवति वा तन्नामानुरागतस्तन्नाम-
युक्तभ्यां दाने दिनसुरेवं संकल्पयति यथा यावन्तो गृहस्था
अगृहस्था वा देवदत्तास्तेभ्यो मया भक्तादिकमुपस्कृत्य दा-
तव्यं, तत्रैवं संकल्पे कृते देवदत्ताख्यस्य साधोर्न क-
ल्पते, देवदत्तशब्देन तस्यापि संकल्पविषयीकृतत्वात्,
यदा पुनरेवं संकल्पयति, यथा यावन्तो गृहस्था देवदत्ता-
स्तेभ्यो दातव्यमिति, तदा एवं विशेषिते-निर्धारिते स-
ति तद्योग्यमुपस्कृतं देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पते, त-
स्य विवक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात्, तथा पापरिण्ड-
प्यपि मिश्राऽमिश्रेषु एवं-पूर्वोक्तप्रकारेण विभाषा कर्त्तव्या,
इह सामान्यसंकल्पविषया मिश्रा उच्यन्ते, यथा यावन्तः
पापरिण्डनो देवदत्ता इति, प्रतिनियतसंकल्पविषयास्त्व-
मिश्रा यथा यावन्तः सरजस्काः पापरिण्डनो, यदिवा-
सौगता देवदत्ता इत्यादि. तत्र यावन्तां देवदत्ताः पा-
परिण्डन इति मिश्रसंकल्पे कृते न कल्पते । पापरिण्डदेवदत्त-
शब्दाभ्यां देवदत्ताख्यस्याऽपि साधोः संकल्पविषयीकृत-
त्वात् यदा पुनरमिश्रः संकल्पो यथा यावन्तः सरजस्काः
पापरिण्डनो देवदत्ता, यदि वा-यावन्तः सौगता देवदत्ताः,
यद्वा-साधुव्यतिरेकेण सर्वेऽपि पापरिण्डनो देवदत्तास्ते-
भ्यो दास्यामीति, तदा देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पते,
तस्य संकल्पविषयीकरणाभावात्, यथा च पापरिण्डपु
मिश्रामिश्रेषु विभाषा कृता तथा श्रमणेष्वपि मिश्रामिश्रेषु
कर्त्तव्या, श्रमणा हि शाक्यादयोऽपि भग्यन्ते, यतो वक्ष्य-
ति-"निगंथ-सङ्क-तावस-गेह्य-आजीवपंचहा समणा"
ततो यदैवं मिश्रः संकल्पो यावन्तः श्रमणा देवदत्ताख्यास्ते-
भ्यो दास्यामीति तदा देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते, तस्य
श्रमणदेवदत्तशब्दाभ्यां संकल्पविषयीकृतत्वात्, यदा पु-
नरेवममिश्रः संकल्पो यावन्तः शाक्याः श्रमणाः, यदि
वा-आजीवका देवदत्ता, यद्वा-साधुव्यतिरेकेण सर्वे
श्रमणा देवदत्तास्तेभ्यो दास्यामीति तदा कल्पते, तस्य वि-
वक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात्, संयतानां तु निगंथा-
नां त्रिसदृशनाम्नामपि संकल्पे कृतं देवदत्ताख्यादः साधोर्न
कल्पते, किमुक्तं भवति-चैत्रनाम्नोऽपि संयतस्योद्देशेन कृतं
देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते, तथा भगवदाज्ञाविजृम्भ-

गात्, यदा पुनस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धसंकल्पनेन कृतं तदा कल्पते, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां सङ्घातीतत्वेन सङ्गमध्यवर्तिभिः साधुभिः सह साधर्मिकत्वाभावात् । “ संजयाण्ड विसरिसनामाणं वि न कप्पे ” इति वचनाच्चार्थापत्त्या यावन्तो देवदत्ता इत्यादौ विसदृशचैत्रादिनाम्नां साधूनां कल्पन एवेति प्रतिपादितं द्रष्टव्यम् । तदेवमुक्तो नाम साधर्मिकमधिकृत्य कल्याऽकल्याविधिः ।

संप्रति स्थापनाद्रव्यसाधर्मिकावधिकृत्य तमाह—

नीसमनीसावकडं, ठवणा साहंभियम्मि उ विभासा ।

दव्वे मयतणुभत्तं, न तं तु कुच्छा विवज्जेज्जा ॥ १४४ ॥

इह कोऽपि गृही गृहीनप्रवृत्त्यस्य मृतस्य जीवतो वा पित्रादेः स्नेहवशात्प्रतिकृतिं कारयित्वा तत्पुरतो ढौकनाय वलिं निष्पादयति, तन्निष्पादनं च द्विधा, तद्यथा-निश्चया, अनिश्चया च । तत्र ये रजोहरणादिवेषधारिणो मत्पितृतुल्यास्तेभ्यो दास्यामीति संकल्प्य निष्पादयति । तदा तद्वलिनिष्पादनं निश्चाकृतमुच्यते, यदा त्वेवंविधः संकल्पो न भवति, किन्त्वेवमेव ढौकनाय वलिं निष्पादयति । तदा तद्वलिनिष्पादनमनिश्चाकृतमुच्यते, तथा चाह—“ नीसमनीसा व कडं ” इह प्रथमा तृतीयार्थे वेदितव्या ततोऽयमर्थः—निश्चया अनिश्चया वा यत्कृतं—निष्पादितं भक्तादिस्थापनासाधर्मिकविषये । तत्र विभाषा कर्तव्या, यदि निश्चाकृतं तदपि च ढौकिनमढौकिनं वा तर्हि न कल्पने, अनिश्चाकृतं तु ढौकिनमढौकिनं वा कल्पने, परं तत्रापि प्रवृत्तिदोषप्रसङ्ग इति पूर्वसूरयो निषेधमाचक्षते, तथा द्रव्ये-द्रव्यसाधर्मिकविषये यत् मृततनुभक्तं तत्कालं मृतस्य साधोर्था तनुस्तस्याः पुरतो ढौकनाय यदशनादि तत् पुत्रादिना कृतं तत् मृततनुभक्तं तदपि द्विधा-निश्चाकृतम्, अनिश्चाकृतं च । तत्र साधुभ्यो दास्यामीति संकल्प्यकृतं निश्चाकृतम्, इतरन्तु स्वपित्रादिभक्तामात्रकृतमनिश्चाकृतं । तत्र यन्निश्चाकृतं तन्निषेधयति-नैव कल्पते, इतरन्तु अनिश्चाकृतं कल्पते, किंतु नद्ग्रहणे लोके जुगुप्सा-निन्दा प्रवर्तते, यथा अहो अमी भिक्षुयो निःशुक्ला मृततनुभक्तमपि न परिहरन्तीति ततो विवर्ज्यन्ति तत्साधवः ।

संप्रति क्षेत्रकालसाधर्मिकावधिकृत्यातिदेशेन कल्याऽकल्याविधिमाह—

पासंडियममणाणं, गिहिनिगंथाणं चैव उ विभासा ।

जह नामम्मि तहेव य, खेत्ते काले य नायव्वं ॥ १४५ ॥

यथा नाग्नि-नामसाधर्मिकविषये पापण्डिनां श्रमणानां ‘गिहि’ स्ति-“सूचनात् सूत्रमि”ति न्यायात् गृह्यगृहिणा निष्प्रन्थानां च विभाषा कृता तथा क्षेत्रे काले च विभाषणं ज्ञातव्यं, तत्र क्षेत्रं-सौराष्ट्रदिकं कालः-दिनपौरुषादिकः; तत्र क्षेत्रविषये विभाषा एवम्-यदि सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेभ्यः पापण्डिभ्यो मया दानव्यमिति संकल्पः तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्य साधोर्नकल्पने, सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन तस्यापि संकल्पविषयीकरणात्, शेषदेशोत्पन्नानां तु कल्पते, तेषां संकल्पविषयीकरणाभावात्, यदि पुनः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेभ्यः पापण्डिभ्यः सरजस्केभ्यः, यदि वा-सौगतेभ्यः

यद्वा-साधुव्यतिरेकेण सर्वपापण्डिभ्यो दास्यामीति संकल्पस्तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्यापि साधोः कल्पते, तस्य संकल्पाक्रोडीकरणात्, एवं श्रमणेष्वपि सामान्यतः संकल्पितेषु न कल्पते, साधुव्यतिरेकेण तु संकल्पितेषु कल्पते तथा गृह्यगृहिषु सामान्यतः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन संकल्पितेषु न कल्पते, केवलेषु तु गृहिषु कल्पते, निर्ग्रन्थेषु तु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेषु असौराष्ट्रदेशोत्पन्नेषु वा संकल्पितेषु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नानामन्यदेशोत्पन्नानां वा सर्वथा न कल्पते, तदेवं क्षेत्रसाधर्मिके विभाषा भाविता, एवं कालसाधर्मिकेऽपि भावनीया, यथा विवर्जितदिनजातेभ्यः पापण्डिभ्यो मया दानव्यमिति संकल्पिते तस्यापि तद्दिनजातस्य साधोः न कल्पते, तस्यापि तद्दिनजातत्वेन संकल्पविषयीकरणात्, शेषदिनजातानां तु कल्पते, संकल्पविषयीकरणाऽभावात् इत्यादि सर्वं पूर्वोक्तानुसारेण भावनीयम्, प्रवचनादिपदसप्तके पुनरेवं पूर्वाचार्यव्याख्या—प्रवचनलिङ्गदर्शनज्ञानचारित्र्याभिग्रहभावनारूपेषु सप्तसु पदेषु द्विसंयोन-भङ्गा एकविंशतिः, तद्यथा-प्रवचनस्य लिङ्गं सह एको, दर्शनेन सह द्वितीयो, ज्ञानेन सह तृतीयः, एवं यावत् भावनया सह षष्ठ इति षड् भङ्गाः एवं लिङ्गस्य दर्शनादिभिः सह षष्ठ, दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह चत्वारः, ज्ञानस्य चारित्र्यादिभिः सह त्रयः, चारित्र्यस्याभिग्रहभावनाभ्यां द्वौ अभिग्रहस्य भावनया सहैक इत्येकविंशतिः, एतेषु च एकविंशतिसंख्येषु भङ्गेषु प्रत्येकमेकैकाः चतुर्भङ्गिकाः, तद्यथा-प्रवचनतः साधर्मिको न लिङ्गः, लिङ्गः साधर्मिको न प्रवचनतः, प्रवचनतः साधर्मिको लिङ्गश्च, न प्रवचनतो न लिङ्गतश्च, शेषेषु भङ्गेषु यथास्थानं चतुर्भङ्गिका दर्शयिष्यते ।

तत्र प्रथमचतुर्भङ्गिकाया आद्यभङ्गद्वयोदाहरणमुपदर्शयति—

दस ससिहागा सावग, पवयण साहम्मिया न लिंगेण ।

लिंगेण उ साहमी, नो पवयण निहगा सव्वे ॥ १४६ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न लिङ्गेन अविरसम्यगुद्गृह्यारभ्य यावद्दशमीं श्रावकं प्रतिमां प्रतिपन्ना ये श्रावकास्ते द्रष्टव्याः, कुत इत्याह—‘दस ससिहागा’ इत्यत्र “ निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम् ” इति न्यायादेतौ प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यतस्ते दशमीं श्रावकप्रतिमां प्रतिपन्नाः, सशिखाकाः-शिखासहिताः केशसहिता एवेत्यर्थः, ततस्ते प्रवचनत एव साधर्मिका भवन्तिः न लिङ्गः, ये त्वेकादशीं श्रावकप्रतिमां प्रतिपन्नास्ते निष्केशा इत्यादिना लिङ्गतोऽपि साधर्मिका भवन्तीति तद्विवर्जनम् एतेषां चार्थाय यत् कृतं तत्साधूनां कल्पते, तथा लिङ्गतः साधर्मिका न प्रवचनतो निहवाः, तेषां प्रवचनबहिर्भूतत्वेन प्रवचनतः साधर्मिकत्वाभावात्, लिङ्गं तु नेषामपि रजोहरणादिकं विद्यते इति लिङ्गतः साधर्मिकाः, तेषामप्यर्थाय कृतं साधूनां कल्पने, निहवाश्च द्विधा-लोके निहवत्वेन ज्ञाताः, अज्ञाताश्च । तत्र ये अज्ञातास्ते इह ग्राह्याः, अज्ञातानां लोके साधुत्वेन व्यवहरणभावनः प्रवचनान्तर्वर्त्तित्वात्, इहाद्यभङ्गद्वयेन उदाहृतं शेषमुत्तरं भङ्गद्वयं स्वयमेव श्रान्तारोऽवभास्यन्ते । इति बुद्ध्या नियुक्ता कुत्रोदाहृतवान्, अनेनैव च कारणेन शेषाणामपि चतुर्भङ्गिकाणामाद्यमेव भङ्गद्वयमुदाहरिष्यति तोत्तरं भङ्गद्वयं चयं

तु सुप्तावयोधाय उदाहरिष्यामः, तत्रास्यामेव प्रथमचतुर्भङ्गिकायां प्रवचनतः साधर्मिका लिङ्गनश्चेति द्वितीयभङ्गे उदाहरणं साधवः एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्ना आचका वा, नत्र साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते, आचकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते, न प्रवचनतः साधर्मिका नाऽपि लिङ्गनस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धाः, तेषां प्रवचननिष्ठावीनत्वात् तेषामर्थाय कृतं कल्पते, द्वितीयाचतुर्भङ्गिका-प्रवचनतः साधर्मिका, न दर्शनतः, दर्शनतः साधर्मिका न प्रवचनतः, प्रवचनतः साधर्मिका दर्शनतश्च । न प्रवचनतो न दर्शनतः ।

तत्राद्यभङ्गद्वयोदाहरणमाह—

विसरिसदंसणजुत्ता, पवयणसाहम्मिया न दंसणओ ।

नित्यगरा पत्तेया, नो पवयणदंससाहम्मी ॥ १४७ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न दर्शनतो, विसदृशदर्शनयुक्ताः-विभिन्नार्थायकादिसम्यक्त्वयुक्ताः साधवः आचका वा किमुक्तं भवति-एकेषां साधूनां आचकाणां वा ज्ञायोपशमिकं दर्शनमप्येषां त्वोपशमिकं ज्ञायिकं वा ते परस्परं प्रवचनतः साधर्मिका न दर्शनतः, तत्र साधूनामर्थाय कृतं साधूनां न कल्पते, आचकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते, तथा दर्शनतः साधर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धा वा समानदर्शना वेदितव्याः, तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते, प्रवचनतः साधर्मिका दर्शनतश्च, साधवः आचका वा समानदर्शनाः, अत्रापि साधूनामर्थाय कृतं साधूनां न कल्पते, आचकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते, न प्रवचनतो नापि दर्शनतस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिष्ठावाः, तत्र तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धाश्च विभिन्नदर्शना वेदितव्याः, निष्ठावाश्च मिथ्यादृष्टयः प्रतीता एव, एतेषां च सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते, तृतीया चतुर्भङ्गिका-प्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञानतः, ज्ञानतः साधर्मिका न प्रवचनतः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिका ज्ञानतश्च, न प्रवचनतो नापि ज्ञानतः, एवं चतुर्थपि चतुर्भङ्गिका प्रवचनस्य चारित्र्येण सह वेदितव्या ।

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भङ्गिकयोराद्यभङ्गद्वयमतिदेशेनोदाहरति —

नाणचरिच्चा एवं, नायच्चा होंति पवयणेणं तु ॥

यथा प्रवचनेन सह दर्शनमुक्तमेवं ज्ञानचारित्र्ये अपि प्रवचनेन सह ज्ञातव्ये, तथा-प्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञानतः, विसदृशज्ञानसहिताः साधवः आचका वा, अत्रापि यदि साधवस्तर्हि न कल्पते, अथ आचकास्तर्हि कल्पते, ज्ञानतः साधर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धा वा समानज्ञानाः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्रवचनतः साधर्मिका ज्ञानतश्च, साधवः आचका वा समानज्ञानाः, अत्रापि साध्वर्थं कृतं न कल्पते, आचकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते, न प्रवचनतो नाऽपि ज्ञानतः तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिष्ठावाः, तत्र तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धाश्च विभिन्नज्ञाना वेदितव्याः, निष्ठावास्तु मिथ्यादृष्ट्यादज्ञानिनः प्रतीता एव, एतेषां सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते, तथा प्रवचनतः साधर्मिका न चारित्र्यतः साधवः, आचकाश्च, तत्र साधवो विसदृशचारित्र्यसहिता वेदितव्याः, आचकाणां

त्वविरतसम्यग्दृष्टीनां सर्वथा विरत्यभावेन देशविरतानां तु देशचारित्र्यतया चारित्र्यतः साधर्मिकत्वाभावाः सुप्रतीताः, साध्वर्थं चेत् कृतं न कल्पते, आचकार्यं चेत्तर्हि कल्पते, चारित्र्यतः साधर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धाः समानचारित्र्याः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्रवचनतः साधर्मिकाश्चारित्र्यतश्च साधवः समानचारित्र्याः, तेषामर्थाय कृतं न कल्पते, न प्रवचनतो नापि चारित्र्यतस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिष्ठावाः, तत्र तीर्थकरप्रत्येकबुद्धा विसदृशचारित्र्या वेदितव्याः, निष्ठावास्त्वचारित्र्येण एव एतेषां च सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते । पञ्चमी चतुर्भङ्गिका-प्रवचनतः साधर्मिका नाऽभिग्रहतः, अभिग्रहतः साधर्मिका न प्रवचनतः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च, न प्रवचनतोऽपि नाप्यभिग्रहतश्च, एवं षष्ठ्यपि चतुर्भङ्गिका प्रवचनस्य भावनया सह वेदितव्या ।

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भङ्गिकयोः प्रत्येक-

माद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति-

पवयणओ साहमी, नाभिग्गहसावगा जइयो ॥ १४८ ॥

साहम्मऽभिग्गहेणं, नो पवयणनिएहतित्थ पत्तेया ।

एवं पवयणभावण, एत्तो सेसाण वोच्छामि ॥ १४९ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः आचका यतयश्च विसदृशाभिग्रहसहिताः, तत्र आचकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनाम्, अभिग्रहेण साधर्मिका न प्रवचनेन, निष्ठावतीर्थकरप्रत्येकबुद्धाः, एतेषां चार्थाय कृतं कल्पते, प्रवचनतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च साधवः आचकाश्च समानाभिग्रहाः, अत्रापि आचकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, न प्रवचनतो नाऽप्यभिग्रहतः, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिष्ठा विसदृशाभिग्रहकलिता निरभिग्रहा वा, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, एवम्-‘पवयणभावण’ चि-एवं-पूर्वोक्तेन प्रकारेण प्रवचनभावेनेति प्रवचनभावेना चतुर्भङ्गिका भावनीया तद्यथा-प्रवचनतः साधर्मिका न भावनातः, साधवः आचका वा विसदृशभावनाकाः, अत्रापि आचकाणामर्थाय कृतं कल्पते; न साधूनां, भावनातः साधर्मिका न प्रवचनतः, निष्ठावतीर्थकरप्रत्येकबुद्धास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्रवचनतः साधर्मिका भावनातश्च, साधवः आचकाश्च समानभावनाकाः, तत्र आचकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, न प्रवचनतो नापि भावनातस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिष्ठा विसदृशभावनाकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदेवमुक्तानि प्रवचनाश्रितानां पण्णां चतुर्भङ्गिकानां—मुदाहरणानि-‘ एत्तो सेसाण वोच्छामि ’ चि-इत ऊर्ध्वं शेषाणां चतुर्भङ्गिकानामुदाहरणानि वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमवानिदेशेन निर्वाहयति—

लिंगाईहि वि एवं, एकेकेणं तु उवरिमा नेया ।

जेऽनने उवरिन्ना, ते मोत्तुं सेसए एवं ॥ १५० ॥

‘लिंगाईहि वि’ इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया; ततोऽयमर्थः-एवं-पूर्वोक्तेन प्रकारेण लिङ्गादिष्वपि लिङ्गदर्शनप्रभृतिष्वपि पदेषु एकैकेन लिङ्गादिना पदेन उपरितनानि-दर्शनज्ञानप्रभृतिनि पदानि नयेत्, किमुक्तं भवति?-लिङ्गदर्शनप्रभृतिषु पदेषु दर्श-

नज्ञानादिभिः पदैः सह याश्चतुर्भङ्गिकास्ताः पूर्वोक्तानुसारिणोदाहरत्, अनीवेदं संक्षिप्ततरमुक्तम्; अतः व्यक्षेण विवक्षुरिदमाह—‘जऽनन्ने’ इत्यादि, ये अनन्ये उदाहरणापेक्षया अन्यादृशा न भवन्ति भङ्गास्तान् मुक्त्वा शेषकान् भङ्गकान् एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण जानीत, इयमत्र भावना—इह लिङ्गदर्शनयोर्ये चत्वारो भङ्गाः सोदाहरणा वक्ष्यन्ते तादृशा एव प्रायः उदाहरणापेक्षया लिङ्गज्ञानलिङ्गचरणयोरपि भङ्गाः, ततस्तान् मुक्त्वा लिङ्गदर्शनलिङ्गाभिग्रहादिसत्त्वान् भङ्गानुदाहरिष्यामीति, तत्र लिङ्गदर्शनयोरियं चतुर्भङ्गिका, लिङ्गतः साधर्मिका न दर्शनतः, दर्शनतः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतोऽपि साधर्मिका दर्शनतश्च, न लिङ्गतो नापि दर्शनतः ।

तत्राऽऽद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

लिंगेण उ साहमी, न दंसणे वीसुदंसि जइ निणहा ।

पत्तेयबुद्धतित्थं—करा य वीर्यमि भंगम्मि ॥ १५१ ॥

लिङ्गेन साधर्मिकाः ‘न दंसणे’ इत्यत्र तृतीयार्थे सप्तमी न दर्शनेन, विष्वग्दर्शना-विभिन्नदर्शना यतयो निहवाश्च उपलक्षणमेतद्विभिन्नदर्शना एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नाः श्रावकाश्च, तत्र निहवा मिथ्यादृष्टित्वात् न दर्शनतः साधर्मिकाः, अत्र च निहवानां श्रावकाणां चार्थाय कृतं कल्पते; न यतीनां, द्वितीये भङ्गे दर्शनतः साधर्मिका न लिङ्गतः इत्येवंरूपे प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जा श्रावकाश्च समानदर्शना हेत्याः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, शेषं भङ्गद्वयं वयमुदाहरामः, लिङ्गतः साधर्मिका दर्शनतश्च समानदर्शनाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावकाश्च, अत्रापि श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, न लिङ्गतो नापि दर्शनतो विसदृशदर्शनाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरा एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः श्रावकाश्च तेषामर्थाय कृतं कल्पते, लिङ्गज्ञानचतुर्भङ्गिका त्वेवम्—लिङ्गतः साधर्मिका न ज्ञानतः, ज्ञानतः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतः साधर्मिका ज्ञानतश्च, न लिङ्गतो नाऽपि ज्ञानतः, अस्याश्चतुर्भङ्गिकाया आद्यभङ्गद्वयोदाहरणानि प्रायो लिङ्गदर्शनचतुर्भङ्गिकाद्यद्वयसदृशानीति कृत्वा निर्युक्त्वा नोदाहरति, ततो वयमेवोदाहरामः—लिङ्गतः साधर्मिका न ज्ञानतः, विभिन्नज्ञाना यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्रापि श्रावकाणां निहवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, ज्ञानतः साधर्मिका न लिङ्गतः समानज्ञानास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धा एकादश प्रतिमावर्जाः, श्रावकाश्च, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, लिङ्गतः साधर्मिका ज्ञानतश्च समानज्ञानाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्ना श्रावकाश्च, अत्राऽपि श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, न लिङ्गतो नाऽपि ज्ञानतो विभिन्नज्ञानाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकराः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः श्रावकाश्च एतेषामर्थाय कृतं कल्पते । लिङ्गचरणयोरियं चतुर्भङ्गिका, लिङ्गतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न लिङ्गतः २, लिङ्गतः साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न लिङ्गतो नापि चरणतः ४, अस्या अपि चतुर्भङ्गिकाया उदाहरणानि प्रायः पूर्वसदृशानीति कृत्वा निर्युक्त्वा नोदाहृतवान् ततोऽहमेवोदाहरामि—लिङ्गतः साधर्मिका न चरणतो विभिन्नचारित्रा यतयः, एकादशीं प्रतिमां प्रति-

पन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्र श्रावकाणां निहवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, चरणतः साधर्मिका न लिङ्गतः, प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतश्च समानचारित्राः, तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते, लिङ्गतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानचारित्रा यतयः, तेषामर्थाय कृतं न कल्पते, न लिङ्गतो नापि चरणतो विसदृशचरणाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरा एकादशप्रतिमावर्जाः श्रावकाश्च, तेषामर्थाय कृतं कल्पते । लिङ्गाभिग्रहयोश्चतुर्भङ्गिका इयम्—लिङ्गतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न लिङ्गतः २, लिङ्गतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न लिङ्गतो नाप्यभिग्रहतः ४ ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

लिंगेण उ नाभिग्गह, अणभिग्गह वीसुऽभिग्गही चेव ।

जइ सावग वीयमंगे, पत्तेयबुहा य तित्थयरा ॥ १५२ ॥

लिङ्गेन साधर्मिका नाभिग्रहतोऽनभिग्रहाः, यद्वा—त्रिष्वग्-अभिग्रहिणो-विभिन्नाभिग्रहकलिता यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्ना श्रावकाश्च वेदिनव्याः, उपलक्षणमेतत् निहवाश्च, अत्रापि निहवानां श्रावकाणां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् १, अभिग्रहतः साधर्मिका न लिङ्गतः इत्येवंरूपे द्वितीये भङ्गे प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकराश्चशब्दादेकादशप्रतिमावर्जाः श्रावकाश्च समानाभिग्रहा द्रष्टव्याः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते २, लिङ्गतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानाभिग्रहाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्रापि श्रावकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् ३, न लिङ्गतो नाप्यभिग्रहतश्च विसदृशाभिग्रहास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धैकादशप्रतिमावर्जश्रावकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते । लिङ्गभावनयोरियं चतुर्भङ्गिका—लिङ्गतः साधर्मिका न भावनातः, भावनातः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतः साधर्मिका भावनातश्च, न लिङ्गतो नापि भावनातः ।

तत्रास्या उदाहरणान्यतिदेशेनाह—

एवं लिङ्गेण भावण,

यथा लिङ्गे अभिग्रहेण भङ्गेषूदाहृतमेवं भावनयाऽप्युदाहृतव्यम् । तच्चैवम्—लिङ्गतः साधर्मिका न भावनातः, भावनारहिता त्रिष्वग्भावना वा यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च । अत्र श्रावकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनामर्थाय १, भावनातः साधर्मिका न लिङ्गतः, प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृत एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावकाश्च समानभावनाकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते २, लिङ्गतः साधर्मिका भावनातश्च समानभावनाकाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्रापि श्रावकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् ३, न लिङ्गतो नापि भावनातो विसदृशभावनाकास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धैकादशप्रतिमावर्जश्रावकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदेवं लिङ्गविषयाः पञ्च चतुर्भङ्गिका उक्ताः । संप्रति दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह वक्रव्यास्तत्र दर्शनज्ञानयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः १, ज्ञानतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिका ज्ञानतश्च ३, न दर्शनतो नाऽपि ज्ञानतः ४ ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

दंसणनाणे य पढमभंगो उ ।

जइ सावग वीसुनाणी, एवं चिय विइयभंगोऽपि । १५३ ।

दर्शनज्ञाने-दर्शनज्ञानाविषयायां चः समुच्चये, प्रथमो भङ्गो दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः इत्येवंरूपो विष्वग्ज्ञानिनः—विभिन्नज्ञानाः समानदर्शना यतयः आवकाश्च वेदितव्याः, तत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनामर्थाय कृतम् । एवमेव ज्ञानतः साधर्मिका न दर्शनत इत्येवंरूपो द्वितीयभङ्गोऽपि ज्ञातव्यः, तत्राऽपि यतयः आवकाश्च वेदितव्या इत्यर्थः, केवलं विभिन्नदर्शनाः समानज्ञानाः, अत्रापि कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रागिव, ज्ञानतः साधर्मिका दर्शनतश्च समानज्ञानाः समानदर्शना यतयः आवकाश्च, अत्राऽपि कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्राग्वत्, न ज्ञानतो नापि दर्शनतो विसदृशज्ञानदर्शनाः साधवः आवका निहवाश्च, अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनाम् । दर्शनचरणयोश्चतुर्भङ्गिका त्वियम्-दर्शनतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न दर्शनतो नापि चरणतः ४ ।

तत्राऽऽद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

दंसणचरणे पढमो, सावग जइणो य वीयभंगो उ ।

जइणो विसरिसदंसी, दंसे य अभिगगहे वोच्छं ॥ १५४ ॥

दर्शनचरणे-दर्शनचरणचतुर्भङ्गिकायां प्रथमो भङ्गो दर्शनतः साधर्मिका न चरणत इत्येवंरूपः समानदर्शनाः आवका विसदृशचरणा यतयश्च, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनामर्थाय कृतम् १, द्वितीयो भङ्गः पुनश्चरणतः साधर्मिका न दर्शनतः इत्येवंरूपः विसदृशदर्शनाः समानचारित्रा यतयः, एतेषामर्थाय कृतं न कल्पते २, दर्शनतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानदर्शनचरणा यतयः, अत्रापि न कल्पते ३, न दर्शनतो नापि चरणतो निहवा विसदृशदर्शना आवका विसदृशचरणा यतयश्च, तत्र निहवआवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम्, दर्शनाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न दर्शनतो नाप्यभिग्रहतः ४, तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाजिहीर्षुरिदमाह—‘दंसण’ इत्यादि, दर्शने अभिग्रहे चाद्य-भङ्गद्वयमधिकृत्योदाहरणं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

सावग जइ वीसऽभिगगह-पढमो वीओ य

समानदर्शनाः विष्वगभिग्रहाः—विभिन्नाभिग्रहाः आवका यतयश्च दर्शनतः साधर्मिका नाभिग्रहत एवंप्रथमो भङ्गः, अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते, न यतीनां, द्वितीयोऽपि भङ्गोऽभिग्रहतः साधर्मिका न दर्शनत इत्येवंरूपः आवकयतिरूप एव, केवलं ते यतयः आवकाश्च विसदृशदर्शनाः समानाभिग्रहा वेदितव्याः, उपलक्षणमेतत्, तेन निहवाश्च समानाभिग्रहा ज्ञातव्याः । अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, दर्शनतः साध-

र्मिका अभिग्रहतश्च समानदर्शनाभिग्रहाः साधुआवकाः, अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, दर्शनतो नाप्यभिग्रहतो विसदृशदर्शनाभिग्रहाः साधुआवकनिहवाः, अत्र कल्प्याऽकल्प्यविधिर्द्वितीयभङ्गवत् । दर्शनभावनयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका न भावनातो १, भावनातः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिका भावनातश्च ३, न दर्शनतो नाऽपि भावनातः ४ ।

अस्या आद्यभङ्गद्वयोदाहरणातिदेशार्थमाह—

भावणा चेवं ।

यथा दर्शनेन अभिग्रह उदाहृत एवं भावनाऽप्युदाहर्त्तव्या, सा चैवम्-दर्शनतः साधर्मिका न भावनातः, विसदृशभावनाकाः समानदर्शनाः आवका यतयः १, भावनातः साधर्मिका न दर्शनतो विसदृशदर्शनसमानभावनाकाः साधवः आवका निहवाश्च २, दर्शनतः साधर्मिका भावनातश्च समानदर्शनभावनाकाः साधुआवकाः ३, न दर्शनतो नापि भावनातो विसदृशदर्शनभावनाकाः साधुआवकनिहवाः ४, अत्र चतुर्ष्वपि भङ्गेषु कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रागिव । तदेवं दर्शनविषया अपि चतस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः ।

संप्रति ज्ञानस्य चारित्रादिभिः सह वक्तव्याः । ताश्चाऽतिदेशेनाह—

नाणेण वि नेज्जेवं,

यथा दर्शनेन सह चतस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः एवं ज्ञानेनापि सह चारित्रादीनि पदानि अधिकृत्य तिस्रश्चतुर्भङ्गिका भावनीयाः । अतीवेदं संक्षिप्तमुक्तमतः स्पष्टं विव्रियते-ज्ञानचरणयोरियं चतुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न ज्ञानतः २, ज्ञानतोऽपि साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न ज्ञानतोऽपि नापि चरणतः ४ । तत्र ज्ञानतः साधर्मिका न चरणतः, समानज्ञानाः आवकाः विसदृशचरणसमानज्ञाना यतयश्च, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् १, चरणतः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समानचरणयतयः, अत्र न कल्पते २, ज्ञानतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानज्ञानचरणाः यतयः, अत्रापि न कल्पते ३, न ज्ञानतो नापि चरणतो विसदृशज्ञानचरणा यतयो विसदृशज्ञानाः आवका निहवाश्च, अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते, न यतीनाम् ४ । ज्ञानाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न ज्ञानतः २, ज्ञानतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न ज्ञानतो नाप्यभिग्रहतः ४ । तत्र ज्ञानतः साधर्मिका नाभिग्रहतः समानज्ञाना विसदृशाभिग्रहाः साधुआवकाः, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते, न साधूनाम् १, अभिग्रहतः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समानाभिग्रहाः साधुआवकाः समानाभिग्रहा निहवाश्च, अत्रापि आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते, न साधूनाम् २, ज्ञानतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानज्ञानाभिग्रहाः साधुआवकाः, अत्र कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रथमभङ्ग इव ३, न ज्ञानतो नाप्यभिग्रहतो विसदृशज्ञानाभिग्रहाः साधुआवका विसदृशाभिग्रहा निहवाश्च अत्र द्वितीये भङ्गे इव कल्प्याऽकल्प्यभावना ४, ज्ञानभावनयोरियं च-

तुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिकाः न भावनातः, भावनातः साधर्मिका न ज्ञानतः, ज्ञानतोऽपि साधर्मिका भावना-तश्च, न ज्ञानतो नापि भावनातः, तत्र-ज्ञानतः साधर्मिका न भावनातः समानज्ञाना विसदृशभावनाकाः साधुश्रावकाः १, भावनातः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समा-नभावनाकाः साधुश्रावकाः समानभावना निहवाश्च २, ज्ञानतः साधर्मिका भावनातश्च समानज्ञानभावनाकाः सा-धुश्रावकाः ३, न ज्ञानतो नापि भावनातो विसदृशभावनाः साधुश्रावका विसदृशभावना निहवाश्च ४, अत्र चतुर्थपि भङ्गकेषु कल्प्याऽकल्प्यभावना प्रागिव । तदेवं ज्ञानविषया अपि तिस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः ।

संप्रति चरणेन सह यच्चतुर्भङ्गिकाद्वयं तदुदाहर्तुमाह—

एतो चरणेण वोच्छामि ॥ १५५ ॥

इत ऊर्ध्वं चरणेन सह ये द्वे चतुर्भङ्गिके तदुदाहरणानि वक्ष्ये, तत्र चरणाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-चरणतः सा-धर्मिका नाभिग्रहतः, अभिग्रहतः साधर्मिका न चरणतः, चरणतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च, न चरणतो ना-प्यभिग्रहतः ।

तत्रायं भङ्गद्वयमुदाजिहीषुराह—

जङ्गो वीसाऽभिग्रह, पदमो विय निएह सावगजङ्गो उ ।

चरणतः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवंरूपः प्रथमो भङ्गः समानचरणा विभ्रगभिग्रहा-विभिन्नाभिग्रहा यतयः, अत्र न कल्पने, अभिग्रहतः साधर्मिका न चरणत इत्येवंरूपा-द्वितीयो भङ्गः, समानाभिग्रहा निहवाः श्रावका विभिन्न-चरणा यतयश्च, अत्र श्रावकाणां निहवानां चार्थाय कृतं कल्पते, न यतीनाम्, २ चरणतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानाभिग्रहचरणा यतयः, अत्र न कल्पते ३, न चरण-तो नाप्यभिग्रहतः विसदृशाभिग्रहचरणाः साधवो विसद-शाभिग्रहाः श्रावकनिहवाश्च, अत्र कल्प्याऽकल्प्यभावना द्वितीयभङ्ग इव ४, चरणभावनयोरियं चतुर्भङ्गिका-चरणतः साधर्मिका न भावनातः १, भावनातः साधर्मिका न चरणतः २, चरणतः साधर्मिका भावनातश्च ३, न चरणतो नापि भावनातः ४ ।

अस्या उदाहरणान्यतिदेशत आह—

एवं तु भावणासु वि,

यथा चरणेन सहाभिग्रहे उदाहनम् एवं भावास्वप्युदाह-र्तव्यम्, तच्चैवम्-चरणतः साधर्मिका न भावनातः समा-नचरणविभिन्नभावना यतयः १, भावनातः साधर्मिका न चरणतः समानभावना निहवाः श्रावका विभिन्नचरणा यतयश्च २, चरणतः साधर्मिका भावनातश्च समानच-रणभावना यतयः ३, न चरणतो नापि भावनातः विस-दृशचरणभावनाः साधवो विसदृशभावनाः श्रावका नि-हवाश्च ४, अत्र चतुर्थपि भङ्गकेषु कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रा-गिव । तदेवं चरणविषये अपि द्वे चतुर्भङ्गके उक्ता ।

संप्रत्यभिग्रहभावनयोश्चतुर्भङ्गिकां वक्रकाम आह—

वोच्छं दोणहं ति माणितो ॥ १५६ ॥

इत ऊर्ध्वं द्वयोरन्तिमयोः-अभिग्रहभावनालक्षणयोः पदयो-श्चतुर्भङ्गिकामुदाहरणतो वक्ष्ये । तत्र तयोरियं चतुर्भङ्गिका-अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनातः १, भावनातः साध-र्मिका नाभिग्रहतः २, भावनातः साधर्मिका अभिग्रह-तश्च ३, नाभिग्रहतो नापि भावनातः ४ ।

तत्रायं भङ्गद्वयमुदाजिहीषुराह—

जङ्गो सावगानिएहव-पदमे वीए य हुंति भंगे य ।

अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनातः इत्येवंरूपे प्रथमो भङ्गः भावनातः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवं रूपे द्वितीये च भङ्ग यतयः श्रावका निहवाश्च भवन्ति, केवलं प्रथमभङ्गः समानाभिग्रहा विसदृशभावना वेदितव्याः, द्वितीयभङ्गः पुनः समानभावना विसदृशाभिग्रहाः अभिग्रहतः साध-र्मिका भावनातश्च समानभावनाभिग्रहाः साधुश्रावकनि-हवाः, नाभिग्रहतो नापि भावनातो विसदृशभावनाभिग्रहाः साधुश्रावकनिहवाः । अत्र चतुर्थपि भङ्गेषु श्रावकनि-हवानामर्थाय कृतं कल्पने, न साधूनामिति । तदेवमुक्ताः २१ एकविंशतिरपि चतुर्भङ्गिकाः ।

(७) नीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम् । संप्रति सामा-न्यकेवलिनं तीर्थकरं चाधिकृत्य कल्प्याऽकल्प्यविधिं कथ-यन्ति—

केवलनाणे तित्थं-करस्स नो कप्पइ कयं तु ॥ १५७ ॥

केवलज्ञाने—केवलज्ञानिनः सामान्यसाधोः उपलक्षणमेतत् ; तेन तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्जानां शेषसाधूनामित्यर्थः, तीर्थ-करस्य, तीर्थकरग्रहणमुपलक्षणम्, तेन प्रत्येकबुद्धस्य चार्थाय कृतं यथाक्रमं न कल्पते, तुशब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चायक-त्वात् कल्पते च । इयमत्र भावना-तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्ज-शेषसाधूनामर्थाय कृतं न कल्पते, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां त्व-र्थाय कृतं कल्पते, तथा हि-तीर्थकरनिमित्तं सुरैः कृतंऽपि समवसरणे तत्र साधूनां देशनाश्रवणार्थमुपवेशनादि कल्पते, एवं भक्ताद्यपि, एवं प्रत्येकबुद्धस्याऽपि ।

संप्रति यानाश्रित्य पूर्वोक्ता भङ्गाः संभवन्ति स तान् प्रति पादयति—

पत्तेयबुद्ध निएह्वं, उवासए केवलीऽवि आसज्ज ।

खइयाइए य भावे, पडुच्च भंगे उ जोएज्जा ॥ १५८ ॥

प्रत्येकबुद्धान्-निहवान् उपासकान्-श्रावकान् केवलिन-स्तीर्थकरान् अपिशब्दात्-शेषसाधूनाश्रित्य तथा ज्ञायिका-दीन् भावान् ज्ञायिकक्षयोपशमिकानि दर्शनानि चशब्दा-द्वित्रिचराणि ज्ञानानि चरणाणि अभिग्रहान् भावनानिश्च प्रतीत्य भङ्गान् योजयेत् । ते च तथैव याजिनाः ।

तत्र प्रथमचतुर्भङ्गिकां प्रवचनलिङ्गविषयामधिकृत्य

विशेषतः कल्प्याऽकल्प्यविधिमाह—

जत्थ उ तइओ भंगो, तत्थ न कप्पं तु, सेसए भयणा ।

तित्थंकरकेवलियो, जहकप्पं नो य सेसाणां ॥ १५९ ॥

यत्र साधर्मिके तृतीयो भङ्गः प्रवचनतः साधर्मिका लिङ्गनश्चेत्येवंरूपस्तत्र न कल्पते, यतः प्रवचनतो लिङ्ग-तश्च साधर्मिकाः प्रत्येकबुद्धनीर्थकरवर्जा यतयस्ततस्तेषा-

मर्थाय कृतं न कल्पते, तुयश्चोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, स च
 आचक्रस्य एकादशी प्रतिमां प्रतिपन्नस्य तृतीयभङ्गा-
 चिनोऽप्यर्थाय कृतं कल्पत इति समुच्चिनोति, कवि-
 दाहुः-एकादशी प्रतिमां प्रतिपन्नः साधुकल्प इति तस्या-
 प्यर्थाय कृतं न कल्पते, तदयुक्तं मूलटीकायामस्या-
 र्थस्यासम्मतत्वात्, मूलटीकायां हि लिङ्गाभिग्रहवर्तुर्भङ्गि-
 काविषयं कल्प्याऽकल्पविधिरेवमुक्तः-“ लिंगं नो अभिग्रहं
 जइ साह न कल्पइ, गिहत्थनिहत्थं कल्पइ ” इति । इह लि-
 ङ्गयुता गृहस्था एकादशी प्रतिमां प्रतिपन्नाः आचका
 एव लभ्यन्ते, तन्तस्तेषामर्थाय कृतं कल्पमुक्तम्, ‘ से-
 सपं भयेण ’ इति-शेषकं भङ्गकत्रये भजना-धिकल्पना
 कञ्चित् कथञ्चित्कल्पने, कञ्चिन्नं, भङ्गवत्तुष्टयमप्यधिकृत्य
 सामान्यत उदाहरति-‘ नित्यंकरे ’ इत्यादि, यथेत्युदाह-
 रणापन्यासार्थः । तीर्थकरकेवलिनोऽर्थाय कृतं कल्पते,
 इह तीर्थकर उत्पन्नकवलज्ञान एव प्रायः सर्वत्रापि भू-
 मण्डले प्रतीतो भवति । प्रतीतस्य च तीर्थकरस्यार्थाय
 कृतं कल्पते, नाप्रतीतस्य ततः केवलप्रहणम्, यदा पुनः
 लुप्तस्यावस्थायामपि तीर्थकत्वेन प्रतीतो भवति । तदा
 नस्यामप्यवस्थायां तन्निमित्तं कृतं कल्पते, तीर्थग्रहणं
 च प्रत्येकबुद्धानामुपलक्षणं, तेन तेषामप्यर्थाय कृतं क-
 ल्पते, ‘ ना य ससाणं ’ इति-शेषसाधूनामर्थाय कृतं न
 कल्पते, इह च सामान्यत उक्तम्, ततोऽमुमेवार्थं सु-
 पजीव्य तृतीयवर्जे शेषे भङ्गकत्रये भजना स्पष्टमुपदर्शयते-
 प्रवचनतः साधर्मिका न लिङ्गतः, एकादशप्रतिमाप्रति-
 पन्नवर्जाः शेषआचकास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, ये तु
 चौरादिमुपितरजाहरणादिलिङ्गाः साधवस्तेषामर्थाय कृतं
 न कल्पते द्रव्यलिङ्गापत्त्या साधर्मिकत्वाभावेऽपि भा-
 वनप्रवर्णसाधर्मिकत्वात् लिङ्गतः साधर्मिका न प्रव-
 चनतो लिङ्गवास्ते यदि लोके लिङ्गवत्त्वेन ख्यातास्तस्ते-
 षामर्थाय कृतं कल्पते, अन्यथा न, न प्रवचनतो न लिङ्ग-
 तस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धान्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदेवं प्रथ-
 मचतुर्भङ्गिकामधिकृत्य कल्प्याऽकल्पविधिरुक्त एतदनुसारे-
 ण च शेषास्वपि चतुर्भङ्गिकासु विज्ञेयाः, स च प्रगेव प्रत्येकं
 दर्शितः । सर्वत्राप्ययं तात्पर्यार्थोऽवधारणीयः-यदि तीर्थ-
 कराः प्रत्येकबुद्धा लिङ्गाः आचका वा तर्हि तेषामर्थाय
 कृतं कल्पते । साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते । तदेवमुक्तः
 कल्प्याऽकल्पविधिः, तदुक्तं च-‘ आह्लाकमियनाम ’-
 इत्यादि मूलद्वारगाथायां ‘ कस्स वाऽवी ’ इति व्याख्या-
 तम् । पि० ।

आत्मधनपिण्डे—

जीवं उद्दिस्स कडं, कम्म सोऽपि य जया उ साहमी ।

साऽपि य तइए भंगे, लिंगादीणं न सेसेसु ॥ ६४० ॥

जीवमुद्दिश्य यत् पदकायविराधनया कृतं सोऽपि च यदि
 जीवः साधर्मिकः—समानधर्मा भवति सोऽपि च सा-
 धर्मिको लिङ्गादीनां लिङ्गतः साधर्मिको न प्रवचनतः
 इत्यादीनां चतुर्णां भङ्गानां तृतीयं भङ्गं लिङ्गतः—प्रवचन-
 तोऽर्थात्वेवं लक्षणे यदि वर्तते न शेषेषु तदेतत्-आध्यात्म-
 मन्तव्यम् ।

अथ तीर्थकरप्रतिमार्थं तन्निमित्तं तत्साधूनां किं कल्पते
 नवेत्याशङ्कानिरासार्थमाह—

संवड्ढमेहपुष्पा, संत्थनिमित्तं कया जइ जईणं ।

न हु लम्भा पडिसिद्धं, किं पुण पडिमड्ढमारद्धं ॥ ६४१ ॥

शास्ता-तीर्थकरस्तस्य निमित्तं यानि देवैः संवर्त्तकमेघ-
 पुष्पाणि समवसरणभूमौ कृतानि तानि यतीनां यदि प्र-
 तिपेदुं न लभ्यानि तेषां तत्रावस्थातुं यदि कल्पने इति
 भावः । तर्हि किं पुनः प्रतिमार्थम्-अजीवानां हेतोरारब्धं
 ततः-पुरातनं प्रतिषेधमर्हतीत्यभिप्रायः ।

आह—यदि तीर्थकरार्थं संवर्त्तकमेघपुष्पाणि कृतानि तर्हि
 तस्य भगवतस्तानि प्रतिसेवमानस्य कथं न दोषो भव-
 तीति ?, उच्यते—

तिथयरनामगोयस्स, खयऽट्ठा अवि य दोषिं सामंवा ।

धम्मं कहेइ सत्था, पूयं वा सेवई तं तु ॥ ६४२ ॥

तीर्थकरनामानो गात्रस्य कर्मणः क्षयार्थं शास्ता भगवान्
 धर्मं कथयति पूजां च तामनन्तरां संवर्त्तकवातप्रभृति-
 कामासेवने भगवता हि तीर्थकरनामगोत्रं कर्मावश्यं वेद-
 नीयं विपाकोदयाऽऽवर्त्तितात्, तस्य च वेदने अयमेवोपायो
 यदग्लान्या धर्मदेशनाकरणं संवचमनुजासुरलोकविरचि-
 तायाश्च पूजाया उपजीवनम् । “ तं च कइ वेइज्जइ, अग्नि-
 लाए धम्मदेशणाईहि ” इति पुराणोक्तं । तं तिथयरं नामं, तस्स
 विवागा उ कवल्लिणो ” ॥ १ ॥ इति वचनप्रामाण्यात्,
 अपिचैत्यभ्युच्चये, ‘ दोषि ’ इति-निपातो वाक्यालङ्कारे, सा
 भवति । स्वो भावः स्वभावः, यथा-आपो द्रवाः चलं वायु-
 रित्यादि, तस्य भावः स्वाभाव्यं तस्मात् तस्य हि भगवतः
 स्वभावोऽयं यत्तथा धर्मकथाविधानं पूजायाश्चाऽऽसेवनम् ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

खीणकमाओ अरिहा, कय किञ्चो अवि य जीयमणुयत्ती ।

पडिसेवंतो वि अ तओ, अदोसवं होइ तं पूयं ॥ ६४३ ॥

क्षीणाः-प्रलयमुपगताः कपायाः-क्रोधादयो यस्य सः क्षीण-
 कपाय एवंविधोऽर्हन् तां पूजां प्रतिसेवमानोऽपि न दोष-
 वान्, इयमत्र भावना-या हि रागादिमान् पूजांमुपजीवन्
 स्वात्मन्युत्कर्षं मन्यते स दोषभाण् भवति, भगवतस्तु क्षीणक-
 पायस्य पूजांमुपजीवनोऽपि नास्ति स्वात्मन्युत्कर्षगन्धः, अतो
 दूरापास्तप्रसंग तस्य सदापेनेति तथा कृतकृत्यः-केवलज्ञान-
 लाभादिप्रितार्थः ततः कृतकृत्यत्वादेवाऽसौ पूजामासेवते,
 न च दोषमापद्यते । अपि च-जीवमुपजीवनीया सुराऽसुर-
 विरचिता पूजेत्येवंलक्षणं कल्पमनुवर्त्तयितुं शीलमस्यासौ
 जीवानुवर्त्ती गाथायां प्रकारोऽलाल्पलक्षिकः ।

आह भवत्वं परं तीर्थकरस्य तत्प्रतिमाया वा निमित्तं
 यत्कृतं तत्केन कारणेन यतीनां कल्पते ? उच्यते—

साहंमिओ न सत्था, तस्स कय तेण कप्पइ जईणं ।

जं पुण पडिमाणं कयं, कस्स कहा का अजीवत्ता ॥ ६४४ ॥

शास्ता-तीर्थकरः साधर्मिको, लिङ्गतः प्रवचनतोऽपि न
 भवति तच्च लिङ्गस्य भगवतो नास्ति तथाकल्पत्वात्, अतो

न लिङ्गतः साधर्मिकः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिकः सोऽभिधीयते-यश्चतुर्वर्णसङ्घाभ्यन्तरवर्त्ती भवति “पवयणसंघेयगरे” इति वचनात्, भगवांश्च तत्प्रवर्तकतया न तदभ्यन्तरवर्त्ती किं तु वर्णस्यापि सङ्घस्यापि ततो न प्रवचनतोऽपि साधर्मिक इत्यतस्तस्य तीर्थकरस्यार्थाय कृतं यतीनां कल्पते, यत्पुनः प्रतिमानामर्थाय कृतं तस्य का कथा-का वार्ता सुनरां तत् कल्पते, कुत इत्याह-अजीवत्वात्, जीवमुद्दिश्य यदि यत्कृतं तदाधाकर्म भवति ‘जीवं उद्दिश्य कडं॥६४०॥’ इति प्रागेवोक्तत्वात् तच्च जीवत्वमेव प्रतिमानां नास्तीति ।

अथ वसतिविषयमाधाकर्म दर्शयति—

ठाइमठाई ओसरणे, अमंडवा संजयट्टे देसे वा ।

पेढी भूमीकमे, निसेवतो अणुमई दोसा ॥ ६४५ ॥

‘ओसरणे’ समवसरणे बहवः संयताः समागमिष्यन्तीति बुद्ध्या आवका धर्मश्रद्धया बहून् मण्डपान् कुर्युः ते च द्विधा-स्थायिनः, अस्थायिनश्च । ये समवसरणपर्वणि व्यतीते सनि नात्कील्यन्ते ते स्थायिनः, ये पुनरुत्कील्यन्ते ते अस्थायिनः । पुनरेकैके द्विविधाः-संयतार्थकृता, देशकृता वा । ये आधाकर्मिकास्ते संयतार्थकृताः । ये तु साधूनामात्मनः स्वार्थाय कृतास्ते देशकृताः एतेषु तिष्ठतां तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । तथा पीठिकानाम-उपवेशनादिस्थानविशेषाः ‘भूमीकमे’ ति—भूमिकर्म—विषमायाः भूमेः समीकरणम्, उपलक्षणं चेदं तेन समार्जनोपलेपनादिपरिग्रहः । एतान्यपि पीठिकादीनि संयतार्थकृतानि देशकृतानि भवेयुः । एतानि मण्डपादीनि सदोपाणि निषेवमाणस्य अनुमतिदोषा भवन्ति एतेषु क्रियमाणेषु या पराणां जीवनिकायानां विराधना सा अनुमोदिता भवतीति भावः । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आधाकर्मणः कल्प्याऽकल्पविवेकः—

आहा अहे य कम्मे, आताहम्मे य अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मं, णायव्वं कप्पते कस्स ॥ ६४६ ॥

आधाकर्म, अधःकर्म, आत्मजन्म, आत्मकर्म चेति चत्वारि नामानि । तत्र साधूनामाध्या-प्रणिधानेन यत्कर्म-पट्कायविनाशेनाशनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म, तथा त्रिशुद्धसंयमस्थानेभ्यः प्रतिपत्यात्मानमविशुद्धसंयमस्थानेषु यदधोऽधः करोति तदधःकर्म । आत्मानं-ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं हन्ति-विनाशयतीत्यात्मघ्नो यत्पाचकादिऽसंवन्धि कर्म पाकादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा तदात्मनः संवन्धि क्रियते अनेनेत्यात्मकर्म । तत्पुनराधाकर्म कस्य पुरुषस्य कल्पते न वा, यद्वा-कस्य तीर्थं कथं कल्पते, न कल्पते च । वृ० ४ उ० । (इति ‘अकप्पट्टिय’ शब्दे प्रथमभागे गतम् ।)

(२) यथाकर्म द्वाविंशति २२ जिनेषु कल्प्याऽकल्पविधिः—
‘अकप्पट्टिय’ शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

(६) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः । संप्रति ‘किंवावी’ ति व्याचिख्यासुराह—

किं तं आहाकम्मं, ति पुच्छिए तस्स रूवकहणत्थं ।

संभवपदसरिणत्थं, च तस्स असणाइयं भणइ ॥६४०॥

किं तदाधाकर्मैति शिष्येण पृष्ठे तत्स्वरूपकथनार्थम्—आधाकर्मस्वरूपकथनार्थम्, तस्य-आधाकर्मणः संभवप्रदर्शनार्थं च अशनादिकम्-अशनपानस्त्रादिमस्वादिमं गुरुर्भणति, इयमत्रभावना-अशनादिस्वरूपमाधाकर्म-अशनादावेव आधाकर्मणः संभवः, ततो गुरुः किमाधाकर्मैति पृष्ठः सन्नशनादिकमेव वक्ति, तथा च शय्यंभवसूरिराधाकर्म दर्शयन् पिण्डैपणाध्ययने अशनादिकमभिधत्ते, तद्यथा—

“असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणंज सुणेज्जा वा, समणं ण्हा पण्डं इमं ॥१॥

तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं” ॥ २ ॥ इति ।

संप्रत्यशनादिकमेव व्याचष्टे—

सालीमाई अवडे, फलाइ सुंठाइ साइमं होइ ।

शाल्यादिकमशनम्, ‘अवट’ इति—वापीकूपतडागाद्युपलक्षणं, ततः कूपवापीतडागादौ यज्जलं तत्पानं, तथा फलादि-फलं नालिकेरादि, आदिशब्दाच्चिञ्चिकापुष्पादि-परिग्रहः तत् खादिमं, शुण्ड्यादिकं स्वादिमं, तत्र शुण्डी प्रतीता, आदिशब्दात्-हरीतक्यादिपरिग्रहः ।

तदेवं व्याख्यातान्यशनादीनि—

संप्रत्येतेष्वेवाधाकर्मरूपेषु प्रत्येकं भङ्गचतुष्टयमाह—

तस्स कडनिट्टियंमी, सुद्धमसुद्धे य चत्तारि ॥ ६६१ ॥

तस्येति प्रस्तावात् साधोरर्थाय ‘कृत’ मित्यत्र बुद्धावादिर्मविवक्षायां क्लृप्त्ययः, ततोऽयमर्थः-कर्तुं प्रारब्धं, तथा तस्य साधोरर्थाय निष्ठितं-सर्वथा प्रासुकीकृतमिति, अत्र विषये ‘चत्तारी’ ति-चत्वारो भङ्गा भवन्ति तत्र प्रथम एव एव भङ्गस्तस्य कृतं तस्य निष्ठितं, द्वितीयः-तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं, तृतीयः-अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितं, चतुर्थः, अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् । तत्र प्रथमो व्याख्यातः, द्वितीयादीनां तु भङ्गानामयमर्थः-पूर्वं तावत्तस्य साधोरर्थाय कृतम्-आरब्धं ततो दातुः साधुविषयदानपरिणामाभावतोऽन्यस्य-आत्मनः स्वपुत्रादेर्वाऽर्थाय निष्ठां नीतं, तथा प्रथमनोऽन्यस्य पुत्रादेरात्मनो वाऽर्थाय कर्तुमारब्धं ततः साधुविषयदानपरिणामभावतः साधोरर्थाय निष्ठां नीतं, तथा प्रथमत एवाऽन्यस्य निमित्तं कर्तुमारब्धमन्यस्यैव च निमित्तं निष्ठां नीतम् । एवमशने पानं खादिमे स्वादिमे च प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारो भङ्गा भवन्ति, ततः ‘सुद्धमसुद्धे य’ ति-आर्पत्वात् शुद्धावशुद्धौ चेति द्रष्टव्यं, तत्र शुद्धौ साधोरासेवनायोग्यौ, तौ च द्वितीयचतुर्थभङ्गौ, तथा हि-क्रिया या निष्ठा प्रधाना, ततो यद्यपि प्रथमतः साधुनिमित्तं क्रिया प्रारब्धा तथाऽपि निष्ठाम्-अन्यनिमित्तं नीतेति द्वितीयो भङ्गः साधोः कल्पते, चतुर्थस्तु भङ्गः शुद्ध एव न तत्र विवादः, अशुद्धौ-अकल्पनीयौ, तौ च प्रथमतृतीयौ तत्र प्रथम एकान्तेनाशुद्ध एव साध्वर्थं प्रारब्धत्वाभिहितत्वाच्च, तृतीये तु भङ्गं यद्यपि पूर्वं न साधुनिमित्तं पाकादिक्रियारम्भस्तथापि साधुनिमित्तं निष्ठां नीता, निष्ठा च प्रधानेति न कल्पते । तदेवमाधाकर्मस्वरूपमुक्तम् । पि० ।

आधाकर्मण उत्पत्तिः—

सालीघयगुलगोरसं-नवेसु वल्लीफलेसु जातेसु ।

पुसड्ढकरणसङ्गा, आहाकम्मे णिमंतणता ॥ ६३६ ॥

कस्यापि दानरुचेरभिगमश्राद्धस्य वा नवः शालिभूयान्
गृहे समायातस्ततः स चिन्तयति—पूर्वं यतीनामदत्त्वा ममा-
ऽऽत्मना परिभोक्तुं न युक्त इति परिभाषयाऽऽधाकर्म कुर्यात्,
एवं घृतं गृहे गोरसे नद्ये वा तुम्ब्यादिवह्निफलेषु ज्ञानेषु
पुर्यार्थं दानरुचिः श्राद्धः 'करणं' ति-आधाकर्म कृत्वा
साधूनां निमन्त्रणं कुर्यात् । ४० ४ ३० ।

आधाकर्म सम्भवे भेदाश्च प्रदर्शिताः, तस्स आहाकम्मस्स
कहं संभवो हवेज्ज इमो भणति ।

सूत्रम्—

सालीघणुलगोरस-नवेसु वल्लीफलेसु जातेसु ।

पुरणद्धदाणसङ्गा, आहाकमे णिमंतणया ॥ ५७ ॥

आहाकमे तिविहां, आहारं उवधिवसहिमादीसु ।

आहाए वा कम्मं, चउव्विधं होति असणादी ॥५८॥

कस्सति दाणरुद्धो अभिगमसङ्घस्स वा णवो साली घरे
पवेसितो ताहे दाणसङ्घो चिन्तेति—पुर्व्वं जनीयं दाउं
पच्छा अप्पणा परिभाणं कहमि त्ति आहाकम्मं क-
रेज्ज, जहा सालीए, एवं घृतगृहे गोरसे वा नवेषु वा
तुम्ब्यादिवह्निफलेषु जातेषु पुण्ण णिमित्तं दाणसङ्गा जया
आहाकम्मं काउं साङ्गुणो णिमंतणज्ज तस्स य आहाकम्म-
स्स इमे दोसा—आहाकम्मं तिविधं-आहारं, उवधौ, च-
सङ्गीए । आदिसङ्घो णामादिभेदप्रदर्शनार्थः । उत्तरभेदप्र-
दर्शनार्थं वा आहाए कम्मं चउव्विधं असणादियं ।

गाहा—

उवही आहाकम्मं, वत्थे पाए य होति नायव्वं ।

वत्थे पंचविधं पुण, तिविहं पुण होति पाताम्मि ॥ ५९ ॥

उवधीआहाकम्मं दुविधं-वत्थे, पादे य । तत्थ वत्थे
पंचविहं-जंगियं भंगियं, सखियं, पत्तया निरीडपट्टं च । पादे
तिविहं-लाउयं, दारुयं, माट्टयापादं च । एतेसि वक्कणं पू-
र्व्ववत् । नि० चू० १० ३० ।

साम्प्रतमशनादिरूपस्याधाकर्मणः सम्भवं प्रतिपिपादयिषुः
कथानकं रूपकपदकेनाह—

कोद्वरालगगामे, वसही रमणिज्ज भिक्खसज्झाए ।

खेत्तपडिलेहसंजय, सावयपुच्छुज्जुए कहणा ॥ १६२ ॥

जुज्जद गणस्स खेत्तं, नवरि गुरुणं तु नऽत्थि पाउगं ।

सालित्ति कए रूपण, परिभायण निययोगेहसुं ॥ १६३ ॥

बोलेंता ते व अन्ने वा, अडंता तत्थ गोयरं ।

सुणंति एसणाजुत्ता, बालादिजणसंकहा ॥ १६४ ॥

एए ते जेसिमो रद्धो, सालिकूरो घरे घरे ।

दिन्नो वा सेसयं देमि, देहि वा बेंति वा इमं ॥ १६५ ॥

थक्के थक्कावडियं, अभत्तए सालिभत्तयं जायं ।

मज्झ य पइस्स मरणं, दियरस्स य से मया भज्जा ॥ १६६ ॥

चाउलोदगं पि से देहि, सालीआयामकंजियं ।

किमेयंति कयं नाउं, वज्जंतऽन्नं वयंति वा ॥ १६७ ॥

इह संकुलो नाम ग्रामः, तत्र जिनदत्तनामा श्रावकः, तस्य
भार्या जिनमतिः, तत्र च ग्रामे कोद्वरा लालकाश्च प्राचुर्येणो-
त्पद्यन्ते इति तेषामेव कूरं गृहे गृहे भिक्षार्थमटन्तः साधवो
लभन्ते. वसतिरपि स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता समभूतला-
दिगुणैरनिरमणीया कल्पनीया च प्राप्यते, स्वाध्यायोऽपि
तत्र वसतामविघ्नमभिवर्द्धते, केवलं शास्त्रोदनां न प्राप्यत
इति न केचनापि सूर्यो भरेण तत्राऽवतिष्ठन्ते । अन्यदा च
संकुलग्रामप्रत्यासन्ने भद्रिलाभिधाने ग्रामे केचित् सूर्यः
समाजग्मुः, तैश्च संकुलग्रामे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय साधवः
प्रेष्यन्ते, साधवोऽपि तत्राऽऽगत्य यथाऽऽगमं जिनदत्तस्य
पाश्वे वसतिमयाचिपत, जिनदत्तेनापि च साधुदर्शनसमु-
च्छलितप्रमोदमरसमुद्भिन्नगोमाञ्चकञ्चुकितगात्रेण तेभ्यो
वसतिः कल्पनीया उपादेशि । साधवश्च तत्र स्थिताः,
यथाऽऽगमं भिक्षाप्रवेशनेन बहिर्भूमौ स्थण्डिलनिर्वाहणेन
च सकलमपि ग्रामं प्रत्युपेक्षितवन्तः, जिनदत्तोऽपि च
श्रावको वसतान्नागत्य यथाविधि साधून् वन्दित्वा
महत्तरं साधुमपृच्छत्—भगवन् ! रुचितमिदं युष्मभ्यं
क्षेत्रम् ?, सूर्याऽत्र निजसमागमेनाऽस्माकं प्रसादमाधास्य-
न्ति । ततः स ज्येष्ठः साधुरवादीत्—वर्तमानयोगेन, ततो
ज्ञातं जिनदत्तेन-यथा न रुचितमिदमेतेभ्यः क्षेत्रमिति,
चिन्तयति च-अन्येऽपि साधवोऽत्र समागच्छन्ति परं न
केचिदवतिष्ठन्ते. तत्र जानामि किमत्र कारणमिति, ततः
कारणपरिज्ञानाय तेषां साधूनामन्यतमं कर्मापि साधुमृजुं
ध्यात्वा पप्रच्छ, स च यथाऽवस्थितमुक्त्वान्, यथाऽत्र
सर्वेऽपि गुणविद्यन्ते गच्छस्यापि च योग्यमिदं क्षेत्रं, के-
वलमत्राऽऽचार्यस्य प्रायोग्यः शास्त्रोदनां न लभ्यते, इति
नाऽवस्थीयते । तत एव कारणं परिज्ञाय तेन जिनदत्तश्रा-
वकेण परस्माद् ग्रामात् शालिवीजमानीय निजग्रामक्षेत्र-
भूमिषु वापितं, ततः संपन्ना भूयान् शालिः, अन्यदा च
यथाविहारकर्म ते चाऽन्ये वा साधवः समायासिषुः, श्राव-
कश्च चिन्तयामास-यथैतेभ्यो मया शास्त्रोदनां दातव्यो
येन सूरिणामिदं योग्यं क्षेत्रमिति परिभाष्य साधवोऽमी
सूरीनत्राऽऽनयन्ति, तत्र यदि निजगृह एव दास्यामि ततोऽ-
न्येषु गृहेषु कोद्वरालककूरं लभमानानामेतेषामाधाकर्म-
शङ्कोत्पत्स्यते तस्मात् सर्वेष्वपि स्वजनगृहेषु शालिं प्रेप-
यामीति, तथैव च कृतं स्वजनांश्चोक्तवान् यथा स्वयमप्यमुं
शालिं पक्त्वा भुज्जत, साधुभ्योऽपि च ददत, एष च वृत्ता-
न्तः सर्वोऽपि बालादिभिरवजग्मे, साधवश्च भिक्षामटन्तो
यथाऽऽगममेपणासमिति समिता बालादीनामुक्तानि शृ-
ण्वन्ति, तत्र कोऽपि बालको वक्ति एते ते साधवो येषा-
मर्थाय गृहे गृहे शास्त्रोदनां निरपादि, अन्यो भाषते सा-
धुसंयन्धो शास्त्रोदनां मह्यं जनन्या ददे, दात्री वा कचिदेवं
भाषते-दत्तः परकीयः शास्त्रोदनः, संप्रत्यात्मीयं किमपि द-
दामि, गृहनायकोऽपि कापि ब्रूते-दत्तः शास्त्रोदनः परकीयः,
संप्रत्यात्मीयं किमपि देहि, बालकोऽपि कापि कोऽप्यनभि-
क्षो जननीं ब्रूते-मम साधुसम्बन्धिनं शास्त्रोदनं देहीनि, अ-
न्यस्त्वेष्वहरिद्रः सहर्षं भाषते-अहो थक्के थक्कावडियमस्माकं
संपन्नम् । इह यदवसरे अवसरानुरूपमापतति तत् थक्के थ-

क्वाडियमित्युच्यते, ततः स एवमाह-येन-अभक्ते-भक्ता-
भावेऽस्माकं शालिभक्तमुदपादि. अत्रैवाऽर्थे स लौकिकं
दृष्टान्तमुदाहरति-सूरग्रामे यशोधराभिधाना काचिदा-
भीरी, तस्या योगराजो नाम भर्ता, वत्सराजो नाम
देवरः. तस्य भार्या योधनी. अन्यदा च मरणपर्यवसा-
नो जीवलोको मरणं चानियतहेतुकम्-अनियतकाल-
मिति योधनी-योगराजौ समकालं मरणमुपगतौ, ततो
यशोधरा देवरं वत्सराजमयाचन-तत्र भार्याऽहं भ-
वामीति, देवरोऽपि च-ममापि भार्या न विद्यते इति
विचिन्त्य प्रतिपन्नवान्, ततः सा चिन्तयामास-अहो !
अवसरे-अवसराऽऽपतितमस्माकमजायत, यस्मिन्नेवावसरे
मम पतिः पञ्चत्वमुपाऽगमत् तस्मिन्नेवावसरे मम देवरस्या-
पि भार्या मृत्युमगच्छत्, ततोऽहं देवरेण भार्यात्वेन प्रतिपन्ना
अन्यथा न प्रतिपद्येत् । तथा क्वाऽपि बालको जननीमा-
चष्टे-मातः ! शालिनगडलोदकमपि साधुभ्यो देहि, अन्य-
स्त्वाह-शालिकाञ्जिकं, तन एवमादीनि बालादिजनजलि-
तानि श्रुत्वा किमेतदिति पृच्छन्ति. पृष्टं च सति ये ऋजवस्ते
यथावत् कथितवन्तो यथा गुण्माकमर्थयिदं कृतमिति,
ये तु मायाविनः श्रावकेण वा तथा प्रज्ञापितास्ते न कथ-
यन्ति, केवलं परस्परं निरीक्षन्ते, तत एवं नूनमिदमाधा-
कमेति परिज्ञाय तानि सर्वाण्यपि गृहाणि परिहृत्याऽन्येषु
भिन्नार्थमटन्ति स्म, ये च तत्र न निर्वहन्ति स्म ते तत्राऽ-
निर्वहन्तः प्रत्यासन्ने ग्रामे भिन्नार्थमगच्छन्, एवमन्यत्रा-
प्याधाकम्मं संभवति, तच्च बालादिजलितविशेषैरवगत्य
कथानकोक्तसाधुभिरिव नियमतो निष्कलङ्कसंयममिच्छुना
परिहर्तव्यम् ! सूत्रं तु सकलमपि सुगमं, नवरं 'रूपण'
ति-रोपणम् 'परिभायण' ति-गृहे परिभाजनम् 'से' इति-
एनेभ्यः 'अन्नं' ति-अन्यं ग्रामम् । तदेवमुक्तोऽशनस्याधाक-
मणः संभवः ।

संप्रति पानस्याऽऽह-

लोणाऽगडोद एव, खाणिन्तु महुरोदगं ।

दक्षिणऽच्छते ताव, जाव साहु ति आगया ॥१६८॥

यथा-अशनस्याधाकम्मकथानकसूचनेन संभव उक्तस्तथा
पानस्याऽप्याधाकम्मणो वेदितव्यः, कथानकमपि तथैव, केव-
लमयं विशेष-क्वचिद् ग्रामे सर्वेऽपि कृपाः क्षारोदका आ-
सीन् क्षारोदका नाम-आमलकोदका विज्ञेयाः, नत्वत्यन्त
क्षारजलाः तथा सति ग्रामस्याप्यवस्थानानुपपत्तेः, ततस्त-
स्मिन् लवणावटे क्षेत्रे प्रत्युपेक्षणाय साधवः समागच्छन्
परिभावयन्ति स्म च यथाऽऽगमं सकलमपि क्षेत्रं, ततस्त-
त्रिवासिना श्रावकेण सादरमुपबुध्यमाना अपि सा-
धवो नावनिष्ठन्ते, ततस्तन्मध्यवर्ती कोऽपि ऋजुकोऽनव-
स्थानकारणं पृष्टः, स च यथाऽवस्थितं तस्मै कथयामास,
यथा-विद्यन्ते, सर्वेऽप्यत्र गुणाः, केवलं क्षारं जलमिति
नाऽवनिष्ठन्ते, ततो गतेषु तेषु साधुषु स मधुदेकं कूपं
खानितवान्, तं खानयित्वा लोकप्रवृत्तिजनितपापभयात्
फलकादिना स्थगितमुखं कृत्वा तावदास्ते यावत्ते वाऽन्य
वा साधवः समाययुः, समागतेषु च साधुषु मा मम गृहे
केवले आधाकर्मिकशङ्काऽभूदिति, प्रतिगृहं तन्मधुरमुदकं

भाजितवान्, ततः पूर्वोक्तकथानकप्रकारेण साधवो बाला-
दीनामुल्लापनाकर्याऽऽधाकमेति च परिज्ञाय तं ग्रामं परि-
हृतवन्तः । एवमन्यत्राप्याधाकम्मं पानीयसंभवो द्रष्टव्यः,
तेऽपि बालाद्युल्लापविशेषैः परिकल्प्य कथानकोक्तसाधव
इव परिहरेयुरिति । सूत्रं सुगमम् ।

संप्रति खादिम-स्वादिमयोराधाकम्मणोः संभवमाह-

ककडिय अंवगा वा, दाडिम दक्खा य वीयपूगई ।

खाइमऽहिरणकरणं-ति साइमं तिगडुगईयं ॥१६९॥

कर्कटिका-चिर्मटिका आम्रकाणि-चूतफलानि दाडि-
मानि द्राक्षाश्च प्रतीताः बीजपूरकादिकम्, आदिशब्दात्-
कपित्थाऽऽदिपरिग्रहः, एतान्याश्रित्य खादिमविषये आधि-
करणकरणं भवेत्-पापकरणं भवेत्, एतानि साधूनां शाल-
नकादिकार्येषु प्रयुज्यन्ते इति तेषां वपनादि कुर्यादिति
भावः । तथा त्रिकटुकादिकं-शुण्ठीपिप्पलीमरिचकादिकमा-
श्रित्य स्वादिमे अधिकरणकरणं भवेत्-साधूनामौषधाद्यर्थ-
ममूनि कल्पन्ते इति तेषां रोपणादि कुर्यादिति भावः ।

संप्रति यदुक्तं प्राक् 'तस्स कडनिट्ठियंभी' त्यादि, तत्र
कृतनिष्ठितशब्दयोरर्थमाह-

असणाईण चउएह वि, ग्रामं जं साहुगहणपाउगं ।

तं निट्ठियं वियाणसु, उवक्खडं तू कडं होइ ॥ १७० ॥

अशनादीनां चतुर्णामपि मध्ये यत् ग्रामम्-अपरिणतं सत्
साधुग्रहणप्रायोग्यं कृतम् प्रासुकीकृतमित्यर्थः, तं निष्ठितं
विजानीत उपस्कृतं तु अत्रापि बुद्धावादिकर्मविनक्ष्णायां
क्षप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः-उपस्कृतमारब्धमिति भावः, कृतं
भवति ज्ञातव्यम् ।

एतदेव विशेषतो भावयति-

कडिय तिगुणुकंडा उ, निट्ठिया नेगदुगुणुकंडा ।

निट्ठियकंडा उ क्रूरो, आहाकम्मं दुगुणमाहु ॥ १७१ ॥

इह ये तरङ्गलाः प्रथमतः साध्वर्थमुत्तास्तनः क्रमेण क-
रटयो जानास्तन्तु कारिडताः कथंभूताः करिडताः ? इत्याह-
त्रिगुणोत्करिडताः-त्रिगुणं त्रीन् वारान् यावत्-उत्-प्रावत्येन
करिडनं-कृतं येषां ते त्रिगुणोत्करिडताः, त्रीन् वारान्-क-
रिडता इत्यर्थः, ते निष्ठिता उच्यन्ते, ये पुनर्वपनादारभ्य
यावदेकगुणोत्करिडता द्विगुणोत्करिडता वा कृता वर्तन्ते ते
कृताः, अथवा-मा भूवन् साध्वर्थमुत्ताः केवलं ये करटयः
सन्तः साध्वर्थं त्रिगुणोत्करिडकरिडतास्ते निष्ठिता उ-
च्यन्ते, ये त्वेकगुणोत्करिडं द्विगुणोत्करिडं वा करिडतास्ते
कृताः । अत्र बृहस्पतिप्रदायः-इह यद्येकं वारं द्वौ वा वारौ
साध्वर्थं करिडतास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं करिडता
राद्धाश्च ते साधूनां कल्पन्ते, यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ
साध्वर्थं करिडतास्तृतीयं वारं स्वनिमित्तमेव करिडता
राद्धास्तु आत्मनिमित्तं ते केषांचिदादेशेन एकेनान्यस्मै
दत्तास्तनाप्यन्यस्मायित्येवं यावत्सहस्रसंख्ययस्थाने ग-
तास्तनः परं गताः कल्पन्ते नाऽर्वाक् अपरं त्वादेशेन
न कदाचिदपि यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ साधुनिमित्तम्
आत्मनिमित्तं वा करिडतास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं
राद्धाः पुनः साध्वर्थं ते न कल्पन्ते, यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ

साधुनिमित्तम् आत्मनिमित्तं वा कण्डिनास्तृतीयं तु चारं साध्वर्थमेव तैरेव च तदुल्लेः साधुनिमित्तं निष्पादितः कृतः स निष्पन्नकृत उच्यते । निष्ठितैः-आधाकम्मेनगुल्लैः कृता-निष्पादिनाः राद्ध इत्यर्थः, निष्ठितकृतः, स साधुना सर्वथा न कल्पते, कुतः ? इत्याह- 'आधाकम्मं' इत्यादि, आधाकर्म प्रतीते, द्विगुणमाहुस्तीर्थकरादयस्तेन निष्ठितकृतं कुरं, तत्रैकमाधाकर्मनिष्ठितनगुल्लरूपं द्वितीयं तु पाकक्रियारूपं, तद्वचमुक्ता निष्ठितकृतशब्दयोरर्थः, संप्रति चतुर्विध्यशनादिषु कृतनिष्ठितता भाव्यते तत्र वचनादाभ्य यावद् चारद्वयं कण्डनं तावत् कृतव्यं, तृतीयवारं तु कण्डनं निष्ठितव्यम्, एतच्चाऽनन्तरमेवाहुः पानं कृतादिकं साधुनिमित्तं गन्तव्यं, ततो जलमाकृष्टं, ततो यावत्प्रासुकीक्रियमाणं नाद्यापि सर्वथा प्रासुकीभवति तावत् कृतं, प्रासुकीभूतं च निष्ठितं, खादिमे कर्कटिकादयः साधुनिमित्तमुमाः क्रमेण निष्पन्ना यावद्वाद्यादिना खाण्डनाः, तानि च खाण्डानि यावद्वाद्यापि प्रासुकीभवन्ति तावत्कृतत्वमवसेयं, प्रासुकीभूतानि च तानि निष्ठितानि । एवं स्वादिमेऽपि विप्रयम् । सर्वत्रापि च द्वितीयचतुर्थभक्तां शुद्धौ, प्रथमतृतीयौ त्वशुद्धाविति ।

सम्प्रति खादिम-स्वादिममाश्रित्य मतान्तरं प्रतिचिन्ति-पुराह—

छायं पि विवज्जंती, केइ फलहेउगाइवुत्तम्स ।

तं तु न जुज्झइ जम्हा, फलं पि कप्पं विड्यभंगे ॥१७२॥

इह फलहेतुकादः—फलहेतोः पुण्यहेतोरन्यस्माद्वा हेतोः साध्वर्थमुत्तस्य वृक्षस्य केचिदगीतार्थाः छायामप्याधाकर्मिकवृक्षसंवन्धिनीनि कृत्वा विवज्जंयन्ति-परिहरन्ति, तन्तु छायाविवज्जनं न युज्यते, यस्मान्फलमपि यदर्थं स वृक्ष आरोपितस्तत आधाकर्मिकवृक्षसंवन्धि द्वितीयं भङ्गं तस्य कृतमन्यार्थं निष्ठितमित्यव्यक्ते चर्त्तमानं सन्कल्पते, किमुक्तं भवति ?—साध्वर्थमागोपितेऽपि फलत्यादौ वृक्षे यदा फलं निष्पद्यमानं साधुमत्ताया अपनीय आत्मसत्तासंवन्धि करोति त्रोटयति च तदा तदपि कल्पते, किं पुनः छायां ? सा हि सर्वथा न साधुसत्तासंवन्धिनी विवज्जिता, न हि साधुच्छाया निमित्तं स वृक्ष, आरोपितस्तत् कथं न कल्पते ? ।

परपञ्चया छाया, न वि सा रुक्खो व्व-वड्डिया कत्ता ।

नट्टच्छाए उ दुमे, कप्पइ एवं भणंतस्स ॥ १७३ ॥

सा छाया परप्रत्ययिका-सूर्यहेतुका न वृक्षमात्रनिमित्ता, तस्मिन् सत्यपि सूर्याभावे अभावात्, तथाहि—छाया-नाम " पार्श्वतः सव्यत्राऽऽनपर्वारवेष्टितप्रतिनियतदेशवर्ती श्यामपुद्गलात्मक आतपाभावाः " इत्यंभूता च छाया सूर्यस्यैवान्वयव्यतिरेका, चतुर्विधत्वेन द्रुमस्य, द्रुमस्तु केवलं तस्या निमित्तमात्रं, न चैतावता सा दुष्यति, छायापुद्गलानां द्रुमपुद्गलेभ्यो भिन्नत्वात्, न च वृक्ष इव-तरुणिव कर्त्रा वृक्षारोपकेण वृद्धिं नीता तद्विषयतयारूपसंकल्पस्यैवाभावात् ततो नाऽऽधाकर्मिकी छाया । किं च-यथाधाकर्मिकी-च्छायेति न तस्यामवस्थानं न कल्पते । तत्र एवं परस्य

भणतो यदा घनपटलैराच्छादितं गगनमण्डलं भवति तदा तस्मिन् द्रुमे नट्टच्छाये सति तस्याधःशीतभयादिनाऽवस्थानं कल्पते इति प्राप्तं न चैतदयुक्तं तस्मात्स एव द्रुम आधाकर्मिकस्तत्संपृष्टाश्चाधःकतिपयप्रदेशाः पूतिरिति प्रतिपत्तव्यम्, न तु छायाऽऽधाकर्मिकीति ।

पुनरपि परेषां दूयणान्तरमाह—

वड्डइ हायइ छाया, तत्थिकं पूइयं पि व न कप्पे ।

न य आहाय सुविहिइ, निवत्तयइ रविच्छायं ॥ १७४ ॥

इह छाया तथा तथा तथा सूर्यगतविशालं वर्द्धते हीयते च ततो रवेरस्तमयसंभवे-प्रातःसमये चातिद्विधीयसी विवर्द्धमाना छाया सकलमपि ग्राममभिव्याप्य वर्त्तते, अतस्तत्संपृष्टं सकलमपि ग्रामसंवन्धि वसत्यादिकं पूतिकमिव-तृतीयोद्गमदोषदुष्टमशनादिकमिव न कल्पते, न चैतदागमोपदिष्टं तच्चाऽऽधाकर्मिकी वृक्षस्य छाया, अपि च-प्रागेवैतदुक्तं सूर्यप्रत्यया सा छाया न वृक्षहेतुका, न च सूर्यः सुविहितानाधाय छायां निर्धर्तयति । ततः कथमाधाकर्मिकी ? ।

यदि पुनराधाकर्मिकी भवेत् तर्हि—

अवण्णधणचारिगणणे, छाया नट्टा दिया पुणो होइ ।

कप्पइ निरायवे ना-म आयवे तं विवज्जेउं ॥ १७५ ॥

अग्रना-विरला घना-मेघाश्चरिणः-परिभ्रमणशीला यत्र इत्यंभूते गगने, विरलविरलेषु; नभसि मेघेषु परिभ्रमन्तु इत्यर्थः, छाया नट्टाऽपि सती दिवा पुनरपि भवति, ततो मेघैरन्तरिते सूर्ये-निरातपे-आनपाभावे तस्य वृक्षास्याधस्तनं प्रदेशं संवितुं कल्पते, आतपं तु तं वर्जयितुं, न चायं विषयविभागः सूत्रेऽपदिश्यते न च पूर्वपुरुषाचीर्णा नापि परेषां सम्मतः, तस्मादसदेतत्परोक्तमिति । इह पूर्वं वृक्षसंवन्धित्वेन छायामाधाकर्मिकीमाशङ्क्य 'नट्टच्छाए उ दुमे कप्पइ' इत्याद्युक्तम् । इदानीं तु रविकृतत्वेनाधाकर्मिकीमाशङ्क्य 'कप्पइ निरायवे नाम' इत्याद्युक्तम्, अतो न पुनरुक्तता ।

संप्रति छायानिर्दोषतानिगमनमगीतार्थधार्मिकाणां प्रेषां किञ्चिदाश्वसने च विवज्जुराह—

तम्हा न एस दोसो, संभवइ कम्मलक्खणविहूणो ।

तं पि य हु अइविणिल्ला, वज्जेमाणा अदोसिल्ला ॥१७६॥

यस्मात् फलमपि द्वितीयभङ्गे कल्पते तथा रविहेतुका छायांत्यादि चोक्तं तस्मादाधाकर्मिकी छायेति यो दोष उच्यते स एष दोषो न संभवति, कुतः ? इत्याह-कर्मलक्षणविहीन इति-अत्र हेतौ प्रथमा, कर्मेति च आधाकर्मैति द्रष्टव्यं, ततोऽयमर्थः-यत आधाकर्मलक्षणविहीन एष दोषः, न हि तरुणिव छायाऽपि कर्त्रा वृद्धिं नीता इत्यादि, तस्माच्चैष दोषः संभवति, अथ वा-नामपि-आधाकर्मिकवृक्षच्छायां हुः-निश्चितम् । अनिष्टावन्तः-अनिश्चयेन दयालवो विवज्जन्तः परे-अदोषवन्तः । तद्वचमुक्तमातुषङ्गिकं, तदुक्तौ च 'आधाकर्मियनाम' इत्यादि मूलद्वारागाथायां 'किं वावी' ति व्याख्यातम् ।

सम्प्रति “ परपक्खो य, सपक्खो ” द्वारद्वयं व्याख्यानयन् प्रसङ्गतो निष्ठित-प्रकृतयोः स्वरूपं ताभ्यामुत्पन्नं भङ्गच-
तुष्ट्यं चाऽऽह—

परपक्खो उ गिहत्था, समणो समणी उ होइ उ सपक्खो ।
फासुकडं रद्धं वा, निट्ठियमियरं कडं सव्वं ॥ १७७ ॥
तस्स कडनिट्ठियमी, अन्नस्स कडमि निट्ठिये तस्स ।
चउभंगो इत्थभवे, चरमदुगे होइ कप्पं तु ॥ १७८ ॥

इह परपक्खः-गृहस्थाः, आवकादयः, तेषामर्थीय कृतं साधू-
नामाधाकर्म न भवति, स्वपक्खः-श्रमणः, साधवः, ‘ समणी
उ ’ त्ति-श्रमण्यो-व्रतिन्यः, तेषामर्थीय कृतं साधूनामाधा-
कर्म वेदिनव्यम्, तथा प्राशु(सु)कं कृतं करट्यादिकं स-
चेतनं सत् साध्वर्थं निश्चेतनीकृतं यत्र स्वयमचेतनमपि
तण्डुलादिकं कूरत्वेन निष्पादितं तन्निष्ठितमित्युच्यते, इत-
रत् पुनरेकगुणद्विगुणकण्डिततण्डुलादिकं सर्व्व कृतमिति ।
अत्र च कृत-निष्ठितविषये तस्य साधारणार्थीय कृते निष्ठितं
च तथा अन्यस्याऽप्यर्थीय कृते तस्य साधारणार्थीय निष्ठिते
भङ्गादौ चतुर्भङ्गिका भवति, तत्र प्रथमतृतीयभङ्गौ साक्षा-
द्विशितौ द्वितीयचतुर्थौ तु हेतुगम्यौ, तौ चैवं-तस्य कृत-
मन्यस्य निष्ठितमन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं, तत्रोपात्तयो-
र्द्वयोर्भङ्गयोः चरमौ-अनुक्तौ पाश्चात्यौ द्वौ भङ्गौ; द्विती-
यचतुर्थौवित्यर्थः, प्रथमस्य हि द्वितीयः पाश्चात्यस्तृती-
यस्य तु चतुर्थः, तत् उपात्तप्रथमतृतीयभङ्गापेक्षया चरमौ
द्वितीयचतुर्थौ लभ्येते, तस्मिन् चरमद्विकं भवति कल्प-
मशनादि, एतच्च यद्यपि प्रागेवोक्तं तथापि विस्मरणशी-
लानां स्मरणाय भूयोऽप्युक्तमिति न कश्चिदोपः । उक्तं पर-
पक्खस्वपक्खरूपं द्वारद्वयम् ।

सम्प्रति ‘ चउरो ’ इति व्याचिख्यासुराह—

चउरो अइक्कम्मवइ-कमा य अइयार तह अणायारो ।

निहरिसणं चउएह वि, आहाकम्मे निमंतणया ॥ १७९ ॥

आधाकर्मणि विषये कनाप्यभिनयेन आदेन निमन्त्रणे
कृते चत्वारो दोषाः संभवन्ति, तद्यथा-अतिक्रमः १, व्यति-
क्रमः २, अतीचारः ३, अनाचारश्च ४ । एते चत्वारोऽपि स्व-
यमेव सूत्रकृता व्याख्यास्यन्ते, एतेषां च चतुर्णामपि नि-
दर्शनं-दृष्टान्तो भावनीयः, तमपि च वक्ष्यति ।

तत्र प्रथमत आधाकर्मनिमन्त्रणं भावयति—

सालीघयगुलगोरस-नवेसु वल्लीफलेसु जाएसुं ।

दाणे अहिणवसद्धे, आहायकए निमंतेइ ॥ १८० ॥

शालिपु-शाल्योदनेषु तथा घृतगुडगोरसेषु साधूनाधाय
षट्कायोपमदनेन निष्पादिनेषु नवेषु च वल्लीफलेषु जानेषु ।
साधुनिमित्तमचिन्तितकृतेषु दाने-दानविषये कोऽप्यभिनव-
आह्वः (ह्रस्व)-अव्युत्पन्नआवको निमन्त्रयते, यथा भगवन् !
प्रतिगृहीतं यूयमस्मद्गृहे शाल्योदनादिकमिति ।

ततश्च—

आहाकम्मगहणे, अइक्कमाईसु वड्ढए चउसु ।

नेउरहारिगहत्थी, चउतिगदुगएगचलणेणं ॥ १८१ ॥

आधाकर्मग्रहणे अतिक्रमादिषु चतुर्षु दोषेषु वर्त्तते, स च

यथा यथा उत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन् दोषे वर्त्तते, तथा तथा
तद्दोषजनिनात् पापादात्मानं महता कष्टेन व्यावर्त्तयितुमी-
शः, अत्र दृष्टान्तमाह-‘ नेउर ’ त्यादि, इह नूपुरपरिण्डतायाः
कथानकमतिप्रसिद्धत्वाद् बृहत्त्वाच्च न लिख्यते, किंतु-धर्मो-
पदेशमालाविवरणादेरवगन्तव्यम्, तत्र नूपुरं-मञ्जूरं तस्य
हारो-हरणं श्वशुरकृतं तेन या प्रसिद्धा सा नूपुरहारिका,
आगमे चान्यत्र नूपुरपरिण्डतेति प्रसिद्धा, तस्याः कथानके
यो हस्ती राजपत्नीं संचारयन् प्रसिद्धः स नूपुरहारिको
हस्ती स यथा ‘ चउतिगदुगएगचलणेणं ’ ति-पञ्चानुपूर्व्या
योजना, एकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्च चरणैराकाशस्थैर्महतामह-
त्तरेण कष्टेन आत्मानं व्यावर्त्तयितुमीशस्तथा आधाकर्मग्रा-
ह्यपि, इयमत्र भावना-नूपुरहारिकाकथानके राज्ञा हस्ती स्व-
पत्नीमिच्छाभ्यां सह छिन्नदङ्के समारोपितः, ततोऽपि मिच्छेन
छिन्नदङ्कपर्वताग्रभागे व्यवस्थाप्याऽऽग्रतनमेकं कंचिच्चरणमा-
काशं कारितः, स च तथाकारितः सन् स्तोकैर्नैव क्लेशेन तं
चरणं व्यावर्त्त्य तत्रैव पर्वते आत्मानं स्थापयितुं शक्नोति, एवं
साधुरपि कश्चिदतिक्रमाख्यं दोषं प्राप्तः सन् स्तोकैर्नैव शुभा-
ध्यवसायेन तं दोषं विशोध्य आत्मानं संयमे स्थापयितुमीशः,
यथा च स हस्ती चरणद्वयमग्रतनमाकाशस्थं क्लेशेन व्यावर्त्त-
यितुं शक्नोति, एवं च साधुरपि व्यतिक्रमाख्यं दोषं वि-
शिष्टेन शुभेनाध्यवसायेन विशोधयितुमीष्टे, यथा च स हस्ती
चरणत्रयमाकाशस्थमेकेन केनापि पाश्चात्येन चरणेन स्थितो
गुरुनरेण कष्टेन व्यावर्त्तयितुं क्षमः, तथा साधुरप्यती-
चारदोषं विशिष्टतरेण शुभेनाध्यवसायेन विशोधयितुं प्रभुः,
यथा च स हस्ती चरणचतुष्टयमाकाशस्थितं सर्व्वथा न
व्यावर्त्तयितुमीशः, किं तु-नियमतो भूमौ निपत्य वि-
नाशमाविशति, एवं साधुरप्यनाचारे वर्त्तमानो नियमतः
संयमात्मानं विनाशयति । इह दृष्टान्ते चरणचतुष्टयं हस्ति-
ना नात्पाटितं, किंतु-दाष्टान्तिकयोजनानुरोधात्संभावना-
मङ्गीकृत्य प्रतिपादितम् । पि० ।

सम्प्रति ‘ गहणे य आणाई ’ इति व्याख्यानयन्नाह—

आणाइणो य दोसा, गहणे जं भणिय मह इमे ते उ ।

आणाभंगऽणवत्था, मिच्छतत्रिराहणा चेव ॥ १८३ ॥

यदुक्तम् ‘ आहाकम्मिथनामे ’ त्यादि मूलद्वारगाथायामा-
धाकर्मग्रहणे आज्ञादयः-आज्ञाभङ्गादयो दोषास्ते इमे, तद्य-
था-आज्ञाभङ्गः १, अनवस्था २, मिथ्यात्वम् ३, विराधना च ४ ।

तत्र प्रथमत आज्ञाभङ्गदोषं भावयति—

आणं सव्वजिणायणं, गिएहंतो तं अइक्कमइ लुडो ।

आणं अइक्कमतो, कस्साएसा कुणइ सेसं ॥ १८४ ॥

तद्-आधाकर्मिकमशनादिकं लुब्धः सन् गृहानः सर्वेषा-
मपि जिनानामाज्ञामतिक्रामति, जिना हि सर्वेऽप्यंतदेव
ब्रुवन्ति स्म-यदुन मा गृहान मुमुक्षवो ! भिक्षव आधा-
कर्मिकां भिक्षामिति, ततस्तदाददानो जिनाज्ञामतिक्रा-
मति, तां चातिक्रमन् कस्य नाम ! आदेशाद्-आज्ञायाः
शेषं-केशस्मश्रुलुञ्चनभूशयनमलिनवासोधारणप्रत्युपेक्षणाय-
नुष्ठानं करोति ? न कस्यापीति भावः, सर्व्वस्यापि सर्व्वज्ञा-
ऽऽज्ञाभङ्गकारिणोऽनुष्ठानस्य (नैष्कल्यात्) निष्फलत्वात् ।

अनवस्थादोषं भावयति—

एकेण कयमकजं, करेइ तप्पचया पुणो अत्तो ।

सायावहुलपरंपर-वोच्छेदो संयमतवाणं ॥ १८५ ॥

इह प्रायः सर्वेऽपि प्राणिनः कर्मगुरुनया दृष्टमात्रसुखाभि-
लापिणो न दीर्घसुखदृशिनस्तत एकेनापि साधुना यदाधा-
कर्मपरिभोगादिलक्षणमकार्यमासेव्यते तदा तत्प्रत्ययात्
तेनापि साधुना तत्त्वं विदुषापि सेविनमाधाकर्म ततो
वयमपि किं न सेविष्यामहे इत्येवं तमालम्बनीकृत्यान्त्येऽ-
प्यासेवते, तमप्यालम्ब्याऽप्यः संवते इत्येवं मानवहलानां
प्राणिनां परंपरया सर्वथा व्यवच्छेदः प्राप्नोति संयमत-
पसाम्, नह्यवच्छेदे च तीर्थव्यवच्छेदः यत्र भगवत्तीर्थ-
विलोपकारी स महाऽऽशाननाभागत्यनवस्थादोषनयात्त
कदाचनाऽप्याधाकर्म सेवनीयम् ।

मिथ्यात्वदोषं भावयति—

जो जहवायं न कुणइ, मिच्छदिट्ठी तओ हु को अत्तो ।

वड्डइ य मिच्छत्तं, परस्स संकं जणेमाणो ॥ १८६ ॥

इह यदेशकालसंहननानुरूपं यथाशक्ति यथावदनुष्ठानं तत्
सम्यक्त्वम्, यत उक्तमाचारमूत्रे—“ जं मोहंति पासहा, तं
सम्मंति पासहा, जं सम्मंति पासहा, नं मांणंति पासहा ”
इति । ततो यो देशकालसंहननानुरूपं शक्नोति गृह्णेन यथा-
ऽऽगमेऽभिहितं तथा न करोति ततः सकाशात् कोऽप्यो
मिथ्यादृष्टिः ?, नैव कश्चित्, किंतु-स एव मिथ्यादृष्टीनां
धुरि युज्यते, महामिथ्यादृष्टित्वात्, कथं तस्य मिथ्यादृष्टि-
ता? इत्यत आह—‘ वड्डइ य ’ इत्यादि चशब्दो हेतौ यस्मात्स
यथावादमकुर्वन् परस्य शङ्कां जनयति, यथा—(तथाहि)
यदि यत्प्रवचने अभिधीयते तत्तत्त्वं तर्हि किमयं तत्त्वं
जानानोऽपि तथा न करोति ?, तस्माद् विनयमेनत् प्रव-
चनोक्तमिति, एवं च परस्य शङ्कां जनयन् मिथ्यात्वं स-
न्तानेन वर्द्धयति । तथा च प्रवचनस्य व्यवच्छेदः, शेषास्तु
मिथ्यादृष्टयो नैव प्रवचनस्य मालिन्यमापाद्य परंपरया
व्यवच्छेदमाधातुमीशाः, ततः शेषमिथ्यादृष्टयेक्षयाऽसौ
यथावादमकुर्वन् महामिथ्यादृष्टिरिति ।

अन्यच्च—

वड्डइ तप्पसंगं, गेही अ परस्स अप्पणो चेव ।

सजियं पि भिन्नदाहो, न मुयइ निदंघसो पच्छा ॥ १८७ ॥

साधुराधाकर्म गृह्णानः परस्य “ एकेण कयमकजं ” इत्या-
दिरूपया पूर्वोक्तनीत्या ‘ तत्प्रसङ्गम् ’—आधाकर्मग्रहणप्रसङ्गं
वर्द्धयति आत्मनोऽपि तथाहि-सकृदपि चेदाधाकर्म गृह्णाति
तर्हि तद्व्रतमनोहरसास्वादलाभपटयतो भूयोऽपि तद्ग्रहणे
प्रवर्तते, तत एवमेकदाप्याधाकर्म गृह्णन् परस्य आत्मनश्च त-
त्प्रसङ्गं वर्द्धयति, तत्प्रसङ्गवृद्धौ च कालेन गच्छता परस्य
आत्मनश्च गृद्धिः—अत्यन्तमाशङ्कितरूपजायते, ततो विशिष्टवि-
शिष्टतरमनोहरसास्वादानेन भिन्नदंष्ट्राकां ‘ निदंघसः ’ अ-
पगतसर्वथाद्यावासनाको भूत्वा पश्चात् स्वयं परो वा
सजीवमपि-सचेतनमपि चूतफलादिकं न मुञ्चति तदमोचने
च दूरं दूरतरमपसर्पन् अपगतसर्वथाजिनवचनपरिणामो
मिथ्यात्वमपि गच्छतीति ।

संप्रति विराधनादोषं भावयति—

खदे निद्वे य सया, सुचे हाणी तिगिच्छणे काया ।

पडियरगाय वि हाणी, कुणइ किलेसं किलिस्संतो ॥ १८८ ॥

आधाकर्म प्रायः प्राधूर्णकस्यैव गौरवेण क्रियते, ततस्त-
त्त्वादु स्निग्धं भवति, तस्मिंश्च खदे-प्रचुरे स्निग्धे बहुस्नेहे
भक्षितं रुजा-रोगो ज्वराविसूचिकादिरूपः प्रादुर्भवति, इय-
मात्मविराधना, ततो रुजा पीडितस्य ‘ सूत्रे ’—सूत्रग्रहणमुप-
लक्षणम् अर्थस्य च हानिः, तथा यदि चिकित्सां न कारयति
तर्हि चिरकालसंयमपरिपालनभ्रंशः, अथ कारयति तर्हि
चिकित्सायां क्रियमाणयां कायाः—तेजस्कायादयो विनाश-
माविशन्ति, तथा च सति संयमविराधना, तथा प्रति
चारकाणामपि-परिपालकानामपि साधूनां तद्वैद्यावृत्त्यव्या-
पृतनया स्वार्थहानिः, पट्कायोपमर्दकारणानुमोदनाभ्यां
च संयमस्यापि हानिः, तथा प्रतिचारकास्तदुक्तं यावन्न
प्रपारयन्ति तावत्सः—क्लिश्यमानः पीडां साधुमशक्नुवन्
तेभ्यः कुप्यन्ति, कुप्यंश्च तेषामपि मनसि फलेशमुत्पादयति,
अथ वा—क्लिश्यमानो दीर्घकालं फलेशमनुभवन् प्रतिचार-
काणामपि जागरणतः फलेशम्-रोगमुत्पादयति, ततस्ते-
षामपि चिकित्साविधौ पट्कायविराधना । तदेवं व्या-
ख्याता सकलापि ‘ आधाकर्मियनाम ’ इत्यादिका मूल-
गाथा ।

(१०) संप्रत्याधाकर्मण एवाऽकल्प्यविधिं विमण्डिपुः स-
म्वन्धमाह—

जह कम्मं तु अकप्पं, तच्छिक्कं वाऽवि भायण्ठियं वा ।

परिहरणं तस्सेव य, गहियमदोसं च तह भणइ ॥ १८९ ॥

यथा कर्म—आधाकर्म अकल्प्यम्-अभोज्यं, यथा च ते-
नाऽऽधाकर्मणा स्पृष्टमकल्प्यं यथा च भाजनस्थितं-यस्मिन्
भाजने तदाधाकर्मं प्रक्षिप्तं तस्मिन्नाधाकर्मपरित्यागान-
न्तरमकृतकल्पत्रयप्रक्षालने यत् क्षिप्तं शुद्धमशनादि तदपि
यथा न कल्प्यं यथा च तस्याऽऽधाकर्मणः परिहरो विध्य-
विधिरूपा यथा च गृहीतं सद्भक्तमदोषं भवति तथा गुरुभण-
ति । अनेन यथैवागमे पिण्डविशुद्धिरभाणि तथैवाऽहमपि
भणामीत्यावेदितं द्रष्टव्यम्, अनया च गायया पञ्च द्वाराणि
प्रतिपाद्यान्सूक्तानि ।

संप्रति तान्येव शेषं प्रतिपाद्यत्वेनाह—

अम्भुजे गमणाइ य, पुच्छा दव्वकुलदेसभावे य ।

एवं जयंते छलणा, दिहुंता तत्थिमे दोन्नि ॥ १९० ॥

यथा साधूनामाधाकर्म तत्स्पृष्टं कल्पत्रयाप्रक्षालितभाज-
नस्थं वा अभोज्यं तथा भणनीयं, तथा आधिधरिहारे
गमनादिकाः कायक्लेशादिलक्षणा दोषा वक्रव्याः, तथा
विधिपरिहारे कर्तव्यं यथा द्रव्यकुलदेशभावे पुच्छा कर्त-
व्या चशब्दाद्-यथा च न कर्तव्या तथा वक्रव्यम्, एवं
यतमाने प्रायश्छलनाया असम्भवो, यदि पुनरेवमपि यत-
माने छलना-अशुद्धभक्तादिग्रहणरूपा भवेत् ततस्तत्र दृष्टा-
न्ताविमो वक्ष्यमाणौ वक्रव्यौ । इह ‘ अम्भुजे ’ इत्यनेन पूर्व-
गाथाया द्वारत्रयं परामृष्टम्, ‘ गमणाइ य पुच्छा दव्व-

कुलदेसभावे य ' इत्यनेन पुनः परिहरणस्य विशेषो वक्तव्य उक्तः, उत्तरार्द्धेन तु ' गहियमदोसं ' चेत्यस्य विशेषः ।

सम्प्रति प्रथमं द्वारमाधाकर्मणोऽकल्प्यतालक्षणं व्याचि-
ख्यासुराह—

जह वंतं तु अभोजं, भक्तं जइ वि य सुसकयं आसि ।

एवमसंजमवमणे, अणेसणिजं अभोजं तु ॥ १६१ ॥

इह यद्यपि वमनकालादवाक् भक्षम्-आदनादिकं सुसं-
स्कृतं-शोभनद्रव्यसंपर्ककृतोपस्कारमासीत् तथापि यथा
तद्वान्तमभोज्यम्, एवमसंयमवमने कृते साधारण्यनेप-
णीयमभोज्यमेव, तुरेवकारार्थः, इयमत्र भावना-संयमप्र-
तिपत्तौ हि पूर्वमसंयमो वान्तः-असंयमरूपं चाधाकर्म, पद-
कायोपमद्वेनेन तस्य निष्पन्नत्वात् न च वान्तमभ्यवहर्त्तुमु-
चितं विवेकिनाम्, अतः साधारणेपणीयमभोज्यमिति ।

पुनरप्याधाकर्मण एवाऽभोज्यतां दृष्टान्तान्तरेण समर्थ-
यमानो गाथाद्वयमाह—

मज्जारखइयमंसा, मंसासिस्थि कुण्णिमं सुणयवंतं ।

वन्नाइ अन्नउप्पा-इयं पि किं तं भवे भोजं ? ॥ १६२ ॥

केई भणंति पहिए, उट्ठाणे मंसंपसि वोसिरणं ।

संभारिय परिवेसण, वारेइ सुओ करे वेत्तुं ॥ १६३ ॥

वक्रपुरं नाम पुरं, तत्र वसत्युग्रनेजाः पदातिः, तस्य भा-
र्या रुक्मिणी, अन्यदा च उग्रनेजसो ज्येष्ठभ्राता सोदा-
साभिघनः प्रत्यासन्नपुरात्प्राधूर्णकः समाययौ, उग्रनेजसा
च भोजनाय काऽपि मांसं क्रीत्वा रुक्मिण्यै समर्पयामासे,
तस्याश्च रुक्मिण्या गृहव्यापारव्यापृतायाः तन्मांसं मार्ज्ज-
रोऽवभक्षत् । इतश्च सोदासोऽग्रनेजसोऽभोजनार्थमागमवेला,
ततः सा व्याकुलीवभूव । अत्रान्तरे च कापि कस्याऽपि
मृत्तस्य कार्पण्टिकस्य शुना मांसं भक्षयित्वा तद्गृहप्राङ्गण-
प्रदेशे तस्याः साक्षात्पश्यन्त्याः पुरतः कथमपि वातसेचो-
भादिवशादुद्भूयमानम् । ततः साऽचिन्तयत्—यदि नाम
कुतोऽपि विपणेरन्यन् मांसं क्रीत्वा समानयिष्यामि तर्हि
महदुत्सूरं लङ्घिष्यति, प्राप्ता च समीपं पतिज्येष्ठयोर्भो-
जनवेला, तस्मादेतदेव मांसं जलेन सम्यक् प्रक्षाल्य वेस-
वारेखोपस्करोमि, तथैव च कृतम् । समागतौ सोदामाग्रने-
जसौ उपविष्टौ च भोजनार्थं, परिवेषितं तयोस्तन्मांसम्,
ततो गन्धविशेषणोऽग्रनेजसा विजज्ञे यथा वान्तमेतदिति,
तनन्तेन साक्षेपं भ्रुवमुत्पाट्य रुक्मिणी पप्रच्छ, सा च
साटोपभृत्क्षेपदर्शनतो विभ्यनी पवनधुतवृक्षशाखैव कम्प-
मानवपुण्यथाऽवस्थितं कथितवती, ततः परित्यज्य त-
न्मांसं साक्षेपं निर्भर्त्स्य भूयाऽन्यन्मांसं पाचिता तद्भुक्तम् ।
प्रथमगाथाक्षरयोजना त्वेवम्-मार्ज्जारिणं खादितं-भक्षितं
मांसं यस्याः सा मार्ज्जारखादितमांसा मांसाशिन उग्रने-
जसः स्त्री—महेला अन्यन्मांसमप्राप्नुवती इववान्तं कुणपं-
मांसं गृहीतवती, तच्च वेसवारोपस्कारेण वर्णादिभिरन्य-
द्विद्योत्पादितमपि किं भवति भोज्यं ? नैव भवतीति भावः,
एवमाधाकर्माऽपि संयमिनामभोज्यम् ॥ केचित्पुनरत्रैव
कथानके एवमाहुः—तस्या रुक्मिण्या गृहे कोऽप्यनीसारेण
पीडितो " दुष्प्रभनामा " कार्पण्टिकः किञ्चित् विविक्तं

स्थानं याचित्वा स्थितवान्, स चातीसारेण मांसखण्डानि
व्युत्सृजति, ततः सौदासे प्राधूर्णके समागते सति भर्त्ता
च समानीते मांसे मार्ज्जारेण च तस्मिन् भक्षिते रुक्मिणी
प्रत्यासन्ना समागता भोजनवेलेति भयभीता अन्यन्मांस-
मप्राप्नुवती तान्येवानीसारव्युत्सृष्टानि मांसखण्डानि गृ-
हीत्वा जलेन प्रक्षाल्य वेसवारेण चोपस्कृत्य भोजनायोप-
विष्टयोः पति-ज्येष्ठयोः पतिवेषितवती, अथ च सा तानि
मांसखण्डानि गृह्णन्ती मृत्तसपत्नीपुत्रेणाग्रनेजसो जातेन
गुणमित्रेण ददृशे, न च तदानीं तेन किमपि भयाद्वक्तुं
शक्तं, ततो भोजनकाले तौ द्वावपि पितृ-पितृव्यौ तेन करं
गृहीत्वा निवारितौ, यथा कार्पण्टिकातीसारसक्कान्यमूनि
मांसखण्डानि तन्मा यूयं विभक्षत, तत उग्रनेजसा सा
दूरं निर्भर्त्सयामासे, तस्यैव च तन्मांसम्, द्वितीयगाथा-
क्षरयोजना त्वेवं केचिद्गणान्ति-पथिके-पथिकस्य ' उट्ठाणे '
अतीसारोत्थाने मांसपेशीव्युत्पन्नज्जने तनस्तन्मांसपेशी-
रादायं तासां संभृत्य—वेसवारेखोपस्कृत्य परिवेषणे कृते
सुतः करेण गृहीत्वा तौ पितृ-पितृव्यौ भोजनाय वार-
यति स्म, ततो यथापुरीपमांसमभोज्यं विवेकिनामेवमा-
धाकर्माऽपि साधूनामिति ।

किं च—

अविलाकरहीखीरं, ल्हसण पलंइ सुरा य गोमंसं ।

वेयंसमए वि अमयं, किञ्चि अभोजं अपेजं च ॥ १६४ ॥

अविला-ऊरणी करभी-उण्ठी तयोः क्षीरं, तथा लशुनम्-
पलाण्ड सुरा गोमांसं च वेदे यथायोगं शेषेषु च समयेषु-
निर्द्धर्मप्रणीतपु-अमतम्-असम्मतं भोजने पाने च, तथा
जिनशासनेऽपि किञ्चिदाधाकर्मिकादिरूपमभोज्यमपेयं च
वेदितव्यम् । इयमत्र भावना-पूर्वमिह संयमप्रतिपत्तावसं-
यमवमनेनाधाकर्मापि साधुभिर्वातं, पुरीपमिवात्सृष्टं वा,
नच वान्तं पुरीपं वा भोक्तुमुचितं विवेकिनामिति युक्ति-
वशादभोज्यमुक्तमाधाकर्म । अथवा-मा भूत् युक्तिः, के-
वलं वचनप्रामाण्यादभोज्यमवसेयं, तथा च मिथ्यादृष्ट-
योऽपि वेदेषु यथायोगमन्येष्वपि समयेषु गोमांसादिकं
करभीक्षीरादिकं चाभोज्यमपेयं चाभिधीयमानं वचनप्रामा-
ण्याभ्युपगमनस्तथेति प्रतिपद्यन्ते । तद्यदि मिथ्यादृष्टयोऽ-
पि स्वसमयवचनप्रामाण्याभ्युपगमनस्तथेति प्रतिपन्नास्ततः
साधुभिर्भगवति सर्वज्ञं प्रत्ययदाहर्षमवलम्बमानैर्विशेषतो
भगवत्प्रणीते वचस्यभिधीयमानमाधाकर्मादिकमभोज्यम-
पेयं च तथेति प्रतिपत्तव्यम् ।

संप्रति तत्स्पष्टस्याऽकल्प्यतामाह—

वन्नाइजुयावि वली, सपललफलमेहरा असुइनत्था ।

असुइस्स विप्पुसेण वि, जह छिकाओ अभोजाओ ॥ १६५ ॥

यथा वर्णादियुतोऽपि वलिः-उपहारः सपललफलशेखरः
इह पललं-तिलक्षोद उच्यते फलं-नालिकेरादि नत्सहितः-
शेखरः-शिखा यस्य स तथा, आस्तामनेवविध इत्यपि-
शब्दार्थः, एतेनास्य प्राधान्यमुक्तं, स एवंविधोऽपि यदा
अशुचौ न्यस्तः-पुरीपस्योपरि स्थापितः सन् अशुचेः वि-
शुपापि-लवेनापि, आस्तां स्तवकादिनेत्यपिशब्दार्थः, स्पृष्टो

भवति तदा अमोदयो भवति, एवं निर्दोषतया भोग्योऽ-
प्याहार आधाकर्मावयवसंस्फुटतया साधूनामभोग्यो वेदि-
तव्यः ।

भोजनस्थितस्याऽकल्पयतां भावयति—

एमेव उज्झियंमि वि, आहाकम्मंमि अकयण कप्पे ।

होइ अमोदं भाणं, जत्थ व मुद्धेऽपि तं पडियं ॥१६६॥

यथा आधाकर्मावयवेन संस्फुटमभोग्यम् एवं, तस्मिन्
भाजने तदाधाकर्म गृहीते तस्मिन्नाधाकर्ममनुष्ठितेऽपि
अकृतं-कले-वद्यमाणप्रकारेण कल्पत्रयेणाप्रज्ञालिते, यदा-
यत्र भाजने पूर्वं मुद्धेऽपि भक्तं गृहीते आधाकर्म स्नाक-
मात्रं पतितं तस्मिन् भाजने पूर्वगृहीते मुद्धे आधाकर्मणि
च सर्वान्मना त्यक्तं पश्चादकृतकल्प-वद्यमाणप्रकारेणाकृत-
कल्पत्रये यद् भूयः शुद्धमपि प्रतिपद्यते तदभोग्यमवस्यते,
न यत्नु लोकेऽपि यस्मिन् भाजने पुरीषं न्यपतन् तस्मिन्
शुचिपरित्यागानन्तरमप्रज्ञालिते, यदा—यस्मिन् भाजने
भक्षादिना पूर्वेऽपि नहुपि पुरीषं निपतितं भवन् तस्मिन्
पूर्वपरिशुद्धिभक्षादिपुरीषपरित्यागानन्तरमप्रज्ञालिते भूयः
प्रतिनमश्नादिकं भोग्यं भवति, पुरीषस्थानीयं च संय-
मिनामाधाकर्म, ततस्तस्मिन् सर्वान्मना परित्यजेऽपि प-
श्चाददत्ते कल्पत्रये भाजने यत्प्रतिपद्यते तदभोग्यमवस्यते ।

संप्रति परिहरणं प्रतिपिपाद्यिषु रिदमाह—

घंतुचारसरिच्छं, कम्म सोउमवि कांविआं भीओ ।

परिहरइ सावि य दुहा, विदिअविहीणं य परिहरणा १६७।

चान्तसदृशम्—उच्चारसदृशं च आधाकर्म यतीन् प्रति
प्रतिपाद्यमानं श्रुत्वा अपिः संभावने, संभाव्यते एतादृशमनः
कांविदः—संसारविमुखप्रवृत्तया पण्डितोऽन एव भीतः—आ-
धाकर्मभोगतः संसारे भवनीन्धाधाकर्मगगनस्तदाधाकर्म
परिहरति-न गृह्णाति, परिहरणं च द्विधा-विधिना, अवि-
धिना च । सूत्रं च परिहरणशब्दस्य त्रैव्येन निर्देशः प्राकृ-
तत्वान्, “प्राकृते हि लिङ्गे व्यभिचारः” ।

तत्राऽविधिपरिहरणं विधिगणुः कथानकं गाथात्रयेणाह—

सालीओयणहत्यं, दट्ठं भणइ अक्रोविआं दिंति ।

कतो चउत्ति साली, वणि जाणइ पुच्छ तं गंतुं । १६८॥

गंतूण आवणं सो, वाणियणं पुच्छए कथो साली ? ।

पचंते मगहाए, गोवरगामो तर्हि वयइ ॥१६९॥

कम्मासंकाए पहं, मोत्तुं कंटाहि सावया अदिसिं ।

छायं पि वजयंतो, डज्झइ उएहेण मुच्छाई ॥ २०० ॥

शालिग्रामे ग्रामं ग्रामणीनामा वणिक्, तस्य भार्याऽपि ग्रा-
मणीः, अन्यदा च वणिजं विपणिं गते भिक्षार्थमटन् अक्रो-
विदः कोऽपि साधुस्तद्गृहं प्रविशेत्, आनीतश्च तद्धार्याया
ग्रामण्या शाल्योदनः, साधुना चाऽऽधाकर्मदोषाऽऽशङ्काप-
नोदाय सा पप्रच्छ, यथा आधिके । कुतस्त्य एव शालिः ?
इति, सा प्रत्युवाच-नाहं जाने, वणिज्जानाति, ततो वणिजं
विपणौ गत्वा पृच्छ इति, तत एवमुक्तः सन् स साधुस्तं
शाल्योदनमपहाय वणिजं विपणौ गत्वा पृष्टवान्, वणि-
जाऽप्युक्तं मगधजनपदप्रत्यन्तवर्तिनो गोवरग्रामादागतः

शालिरेव इति, ततः स तत्र गन्तुं प्रावर्तत, तत्रापि साधु-
निमित्तं केनापि आधवेणाऽयं पन्थाः कृतो भविष्यतीति
आधाकर्मशङ्काया पन्थानि विमुच्योत्पथेन व्रजति, उत्पथेन
व्रजत्रहिकण्टकशवापदादिभिरभिद्रव्यते, नापि काञ्चन दिशं
जानाति, तथा आधाकर्मशङ्काया वृत्तच्छायायामपि परिहरन्
मूर्ध्नि सूर्यकरनिकरप्रपातेन तप्यमानो मूर्च्छामगमत्,
क्षेत्रं च महान्तं प्रापेति ।

इय अविहीपरिहरणा, नाणाईणं न होइ आभागी ।

दव्वकुलदेसभावे, विहिपरिहरणा इमा तत्थ ॥ २०१ ॥

इति-एवम् उक्तं प्रकारेण अविधिना परिहरणात् क्षाना-
दीनामाभागी न भवति, तस्माद्विधिना परिहरणा कर्त्त-
व्या, तच्च-विधिपरिहरणम् इदं-वच्यमाणं द्रव्यकुलदश-
भावानाश्रित्य तत्र-आधाकर्मणि विषये द्रष्टव्यम् ।

तत्र प्रथमतो द्रव्यादीन्वय गाथाद्वयेनाऽऽह—

ओयणसमिद्धमसत्तुग-कुम्मासाई उ होंति दव्वाइ ।

वहुजणमपपजणं वा, कुलं तु देसो सुरड्ढाऽऽई ॥२०२॥

आयरऽणायरभावे, सयं व अन्नेण वाऽपि दावण्या ।

एएमि तु पयाणं, चउपयतिपया व भयणा उ ॥२०३॥

श्रादनः-शाल्यादिकुरः समितिमाः-माण्डादिकाः सङ्गवः
कुम्मापाथ प्रतीताः, आदिशब्दात्-सुद्धादिपरिग्रहः, अ-
मूनि भवान् द्रव्याणि, कुलम्-अल्पजने बहुजने वा देशः-
सौराष्ट्रादिकः, भावे आदरोऽनादरो वा एतावच्च स्वरूपतो
व्याख्यानयति—स्वयं वा अन्येन वा कर्मकगादिना यत्
दापनं नौ यथासंख्यमादरानादरौ, एतेषां च पदानां भ-
जना-विकल्पना चतुष्पदा त्रिपदा वा स्यात्, किमुक्तं
भवति ?-कदाचिच्चत्वार्यपि पदानि संभवन्ति कदाचि-
त्त्रीणि तत्र यदा चत्वार्यपि द्रव्यादीनि प्राप्यन्ते तदा च-
तुष्पदा, यदा तु आदरो नाप्यनादरः केवलं मध्यस्थवृत्तिता
तदा भावस्याऽभावात् त्रिपदेति ।

संप्रति यादोषु द्रव्यादिषु सत्सु पृच्छा कर्त्तव्या यादोषु
न कर्त्तव्या तान्याह—

अणुचिय देसं दव्वं, कुलमप्यं आयरो य तो पुच्छा ।

वहुणऽपि नऽस्थि पुच्छा, मुदेमदविए अभावेऽपि ॥२०४॥

यदा अनुचिन्देशम्-विचिन्तदेशासंभवि द्रव्यं लभ्यते
तदपि च प्रभूतं एतच्च ‘आयरो य’ इत्यत्र चशब्दाल्लभ्यते,
एतेन द्रव्यदेशावुक्तौ, कुलमपि च अल्पमल्पजने, अनेन
कुलमुक्तम् आदरश्च प्रभूतः, एतेन भाव उक्तः, ततो भवति
पृच्छा, आधाकर्मसंभवात्, बहुकेऽपि च स्वदेशद्रव्ये-
प्रभूतेऽपि च तद्देशसंभविनि लभ्यमाने द्रव्ये यथा मालवके
मण्डकादौ नास्ति पृच्छा, यत्र हि देशे यद् द्रव्यमुत्पद्यते
तत्र तत्प्रायः प्राचुर्येण जनेभ्युज्यत इति नास्ति तत्र बहुके-
ऽपि लभ्यमानं पृच्छा, आधाकर्माऽसंभवात्, परं तत्रापि
कुलं महद्वेक्षणीयम्, अन्यथाऽल्पजने भवेदाधाकर्ममिति
शङ्का न निवर्त्तते । तथा-अभावोऽपि-अनादरोऽपि नास्ति
पृच्छा, यो ह्याधाकर्म कृत्वा दद्यात्स प्राय आदरमपि कु-
यात्, तत आदरोऽकरणेन ज्ञायते यथा नास्ति तत्राऽऽधा-

कर्मेति न पृच्छा । तदेवं यदा पृच्छा कर्त्तव्या यदा च न कर्त्तव्या तत्प्रतिपादितम् ।

संप्रति पृच्छायां कृतायां यदा तद् ग्राह्यं भवति यदा च न तदेतत्प्रतिपादयति—

तुज्झऽट्ठाए कयमिण-मन्नोऽन्नमवेक्खणं य सविलक्खं वज्जंति गाढरुद्धा, का भे तत्ति ति वा गिणहे ॥ २०५ ॥

इह या दात्री ऋज्वी भवति सा पृष्ठा सती यथावत् कथयति, यथा भगवन् ! तवाऽर्थाय कृतमिदमशनादिकमिति, यत्तु भवति मायाविकुट्टम्बं तन्मुखेनैवमाचष्टे-गृहार्थमेतत् कृतं; न तवाऽर्थायेति, परं ज्ञाता वयमिति सविलक्ष्णं सर्वाण्यपि मानुषाणि परस्परमवेक्ष्यन्ते कपोलोद्भेदमात्रं च हसन्ति, ततो यदा तवाऽर्थायेदं कृतमशनादिकमिति जल्पति; यद्वा-सविलक्ष्णं-सलज्जमन्योऽन्यम् अवेक्षन्ते चशब्दाद्-हसन्ति वा; तदा साधवस्तेह्यमाधाकर्मेति परिज्ञाय वर्जयन्ति, यदा तु कस्यार्थायेदं कृतमिति पृष्ठा सती गाढं सत्यवृत्त्या रुष्टा भवति, यथा का 'भे' भट्टारक ! तव वृ(त)तिः इति तदा नैवाधाकर्मेति निःशङ्कं गृहीत ।

संप्रति " गहियमदोसं च " इत्यवयवं व्याचिख्यासुः परं प्रश्नयति—

गूढायारा ण करेति, आयरं पुच्छिया वि न कहेति ।

थोवंति व णो पुट्ठा, तं च असुद्धं कहं तत्थ ॥ २०६ ॥

इह ये श्रावकाः श्राविकाश्चाऽनीव भक्तिपरवशगा गूढाचाराश्च ते नाऽऽदरमतिशयेन कुर्वन्ति मा भूत्-न ग्रीहीष्यतीति नापि पृष्ठा सन्तो यथावत् कथयन्ति, यथा तवाऽर्थायेदं कृतमिति, अथवा-स्तोकमिति कृत्वा ते साधुना न पृष्ठाः, अथ च तद् देयं वस्तु अशुद्धम्-आधाकर्मदोषदुष्टम्, अतः कथं तत्र साधोः शुद्धिर्भविष्यति इति ।

एवं परेणोक्ते गुरुराह—

आहाकम्मपरिणओ, फासुयभोई वि बंधओ होइ ।

सुद्धं गवेसमाणो, आहाकम्मे वि सो सुद्धो ॥ २०७ ॥

इह प्रासु (शु) कग्रहणेन पण्णीयमुच्यते; सामर्थ्यात्, तथा-हि-साधूनामयं कल्पा-ग्लानादिप्रयोजनेऽपि प्रथमतस्तव-देषणीयमेषितव्यम्, तदभावेऽनेषणीयमपि श्रावकादिना कारयित्वा श्रावकाभावे स्वयमपि कृत्वा भोक्तव्यं, न तु कदाचनापि प्रासुकाभावेऽप्रासुकमिति ततः कदाचिदप्यप्रासुकभोजनाऽसंभवे 'फासुयभोई वी' ति-वाक्यमनुपपद्यमानम् अर्थात् प्रासुकशब्दमेपणीयं वर्त्तयति ततोऽयमर्थः-प्रासुकभोज्यपि-पण्णीयभोज्यपि यदाधाकर्मपरिणतस्तर्हि सोऽशुभकर्मणां बन्धको भवति, अशुभपरिणामस्यैव वस्तुस्थित्या बन्धकारणत्वात्, शुद्धम्-उद्गमादिदोषरहितं पुनर्गवेष्यन्नाधाकर्मण्यपि गृहीते भुक्ते च स शुद्धो वेदितव्यः । शुद्धपरिणामशुक्त्वाद् ।

एतदेव कथानकाभ्यां भावयति—

संघुद्धिं सोउं, एइ दुयं कोइ भाइए पत्तो ।

दिन्नं ति देहि मज्झं-ति गाउ साउं तओ लग्गो ॥ २०८ ॥

शतमुखं नाम पुरं, तत्र गुणचन्द्रः श्रेष्ठी, चन्द्रिका तस्य भार्या, श्रेष्ठी च जिनप्रवचनानुरक्तो हिमगिरिशिखरानुकारि जिनमन्दिरं कारयित्वा तत्र युगादिजिनप्रतिमां प्रतिष्ठापितवान्, ततः सङ्गभोज्यं दापयितुमारब्धम् । इतश्च प्रत्यासन्ने कस्मिंश्चिद् ग्रामे कोऽपि साधुपविडम्बकः साधुवर्त्तते । तेन च जनपरंपरया श्रुतवे । यथा शतमुखपुरे गुणचन्द्रः श्रेष्ठी सङ्गभोज्यमद्य ददातीति । ततः स तद्ग्रहणाय सत्वरमाजगाम । सङ्गभक्तं च सर्वं दत्तं तेन च श्रेष्ठी याचितो यथा मह्यं देहि, श्रेष्ठिना च चन्द्रिका अभ्यधांयि-देहि साधवेऽस्मै भक्तमिति । सा प्रत्युवाच-दत्तं सर्वं न किमपीदानीं वर्त्तते, ततः श्रेष्ठिना सा पुनरप्यभाषि-देहि निजसंवतीमध्यात्परिपूर्णमस्मायिति । ततः सा शाल्योदनमोदकादिपरिपूर्णमदात्, साधुश्च सङ्गभक्तमिति बुद्ध्या परिगृह्य स्वोपाश्रये भुक्तवान् । ततः स शुद्धमपि स भुञ्जान आधाकर्मग्रहणपरिणामवशादाधाकर्मपरिभोगजनितेन कर्मणा बद्धः । एवमन्योऽपि वेदितव्यः । सूत्रं सुगमं नवरम् 'देहि मज्झंति गाउ' ति-भार्यया दत्तमित्युक्ते श्रेष्ठी वभाषणं देहिं मम मध्यात्-मदीयभोजनमध्यात् । दत्ते च स्वादुमिष्टमिदं सङ्गभक्तमिति भुञ्जानो विचिन्तयति । ततो लग्नं आधाकर्मपरिभोगजनितकर्मणा बद्धः । तदेवम्-आधाकम्मपरिणओ' इत्यादिकथानकेन भावितम् ।

संप्रति 'सुद्धं गवेसमाणो' इत्यादि कथानकेन भावयति—

मासियपारणगट्ठा, गमणं आसन्नगामगे खमए ।

सट्ठीपायसकरणं, कयाइ अजेजिही खमओ ॥ २०९ ॥

खेल्लग-मल्लगलेच्छा-रियाणि डिंभगनिव्वच्छणं च रुट्णया । हंदि समणत्ति पायस-घयगुलजुयजावणट्ठाए ॥ २१० ॥

एगंतमवक्कमणं, जइ साहू इज्ज होज्ज तिन्नोमि ।

तणुकोट्टंमि अमुच्छा, भुत्तंमि य केवलं नारणं ॥ २११ ॥

पोतनपुरं नाम नगरं, तत्र पञ्चभिः साधुशतैः परिवृता यथाऽऽगमं विहरन्तो रत्नाकरनामानः सूरयः समाययुः, तस्याश्च साधुपञ्चशत्या मध्ये प्रियंक्रो नाम क्षपकः, स च मासमासपर्यन्ते पारणकं विदधति, ततो मासक्षपणपर्यन्तं मा कोऽपि मदीयं पारणकमवबुद्ध्याऽऽधाकर्मादिकं कार्पीदित्यज्ञात एव प्रत्यासन्ने ग्रामे पारणार्थं ब्रजामीति चेतसि विचिन्त्य प्रत्यासन्ने कचिद्ग्रामे जगाम । तत्र च यशोमतिर्नामश्राविका, तथा च तस्य क्षपकस्य मासक्षपणकं पारणकदिनं च जनपरंपरया श्रुतं, ततस्तया तस्मिन् पारणकदिने कदाचिदद्य स क्षपकोऽत्र पारणककरणाय समागच्छेदिनि बुद्ध्या परमभक्तिवशतो विशिष्टशालितगुलैः पायसमपच्यत, घृतगुडादीनि च उपबृंहकद्रव्याणि प्रत्यासन्नीकृतानि ततो मा साधुः पायसमुत्तमं द्रव्यमिति कृत्वा आधाकर्मशङ्कां कार्पीदिति मातृस्थानतो वटादिपत्रैः कृतेषु शरावाकारेषु भाजनेषु डिम्भयोग्याः स्तोका स्तोका क्षैरयी प्रक्षिप्ता भणिताश्च डिम्भा यथा रे वालकाः । यदा क्षपकः साधुरीदृशस्तादृशो वा समायाति तदा यूयं मणत-हे अम्ब ! प्रभूताऽस्माकं क्षैरयी परिवेषिता ततो न शक्नुमो भोक्तुम्, एवं च उक्तेऽहं युष्मानिर्भ-

स्सियिप्यामि, ततो यूयं भण्ण किं दिने दिने पायस्समुप-
स्क्रियत । एवं च बालकेषु शिक्षितेषु तन्मित्रेण प्रस्तापि
स क्षपको भिक्षामटनं कथमपि तस्या एव गृहे प्रथमतो
जगाम, तदा सा यशोमतिरन्तःसमुल्लसन्परमभक्तिमां न्यायोः
कोऽपि श्रद्धा भूदिति वादिगदरम् अकुर्वन्ती यथान्वभाव-
मचनिष्ठे । बालकाश्च यथाशिक्षितं भवितुं प्रवृत्ताः, तथैव
च तथा निर्भस्सितास्ततः सरूपेणाऽनादृश्यया क्षपकोऽपि
तथा वभण्ण, यथा अमी मत्ता बालकाः पायस्समपि नैन्यो
रोचन्ते, तर्हि ततो यदि युष्मभ्यमपि रोचन्ते गृहीतं क्षीरं
नोचत् प्रजत इति । तत एवमुक्तं स क्षपकनाभुनि-प्रदो भू-
त्वा पायसं प्रतिगृहीतुमुद्यतः, साऽपि परमभक्तिमुद्वहन्ती
परिपूर्णभाजनभरणं पायसं घृतगुडादिकं च दत्तवती । सा-
धुश्च मनसि निःशुद्धो भूत्वा पायसं गृहीत्वा भोजनाय
वृत्तस्य कस्यचिदधस्ताद् गतवान्, गत्वा च यथाविधि
ईर्ष्यापथिकादि प्रतिक्रम्य स्वाध्यायं च क्रियन्ते कृत्वा चि-
न्तयामास-अद्यां लब्धमुक्तं मया पायसद्वयं घृतगुडादि
च, ततो यदि कोऽपि माधुगल्यं संविभाजयति मां तर्हि
भवामि संस्मरणयोग्योऽस्मीति । यतो निरन्तरं ये स्वाध्याय-
निष्पन्नतसः प्रतिक्षणं परिभाजयन्ति सकलमपि यथाऽ-
वस्थितवस्तुजातम् अत एव च दुःखनृपात्मनाराद्धिमुख-
चुद्धयो मोक्षविधायेकताना यथाशास्त्रं गुवादिषु वैशावृत्या-
घता ये वा परोपदेशप्रवणाः स्वयं सम्यक् संयमानुष्ठान-
विधायिनश्च तेषां संविभागं कृते नदगतं दानाद्युपपद्यं
भवति दानाद्युपपद्यं च मम महान् लाभः, शरीरकं पुन-
रिदमसारं प्रायो निरुपयोगि च । ततो येन तेन चोपपद्यं-
सुखेन वहन्तीत्ययं भुञ्जानोऽपि शरीरमूच्छीरहितः प्रवहं-
मानविशुद्धाध्यवसायो भोजनानन्तरं केवलदानमासादि-
तवान्, स्वयं सुगमम् । नवरम् 'नैवागमल्लगालच्छुरियाणि'
रत्ति-मल्लकं-शरावं तदाकाराणि यानि नैल्लकानि-चटादि-
पत्रकानि भाजनानि-द्रोणा(दूना)नीत्यर्थः, तानि 'लिच्छी-
रियाणि' डिम्भकयैव्यस्तेकस्तेकपायसं प्रक्षेपणीं पर-
पिटतानीव खरपिटतानि कृतानि स्तुत्यया इत्यवगम्या
हन्दीत्यामन्त्रेण, भोः अमण ! यदि रोचन्ते तर्हि गृहाण
र्विंशयः ततः शरीरयापनाय घृतगुडयुतं पायसं गृहीत्वा
एकान्ते अवक्रमणी, शेषं सुगमम् । एवमन्येषामपि भावतः
शुद्धं गवेषयतामाधाकर्मण्यपि गृहीति भुक्ते वा न दोषः,
भगवदाक्षाराधनात् ।

तथा च भगवदाक्षाराधनकृतमेवाऽदोषं भगवदाक्षारवृ-
नकृतमेव च दोषं विभावयितुकामः कथानकं रूपकचतु-
ष्केणाऽऽह—

चंदोदयं च सूर्यो-दयं च रन्नो उ दोन्नि उज्जाणा ।

तेसि विवरीयगमणे, आणाकोवो तओ दंडो ॥२१२॥

सूर्योदयं गच्छमहं पमाए,

चंदोदयं जंतुतणाऽऽहारा ।

दुहा-रवी पच्चुरसन्ति काउं,

रायाऽवि चंदोदयमेव गच्छे ॥ २१३ ॥

पत्तलदुममालगया, दच्छासु निवंगणं ति दुच्चिता ।

उज्जाणपालएहि, गहिया य हया य वद्धां य ॥२१४॥

सहस पड्डा दिट्ठा, इयरेहि निवंगणं ति तो वद्धा ।

नितस्स य अवरएहे, दंसणमुभओ वढ विसग्गा ॥२१५॥

चन्द्रानना नाम पुरी, तत्र चन्द्रावतंसो राजा, तस्य त्रि-
लोकेश्वरप्रभृतयोऽन्तःपुरिकाः, राजश्च द्वे उद्याने, तद्यथा-
एकं पुष्पस्यां दिशि सूर्योदयाभिधानम् । द्वितीयं पश्चि-
मायां चन्द्रोदयाभिधानम् । तत्र चान्यदा प्राप्ते वसन्तमासे
कस्मिंश्चिद्दिने राजा निजान्तःपुरक्रीडाकौतुकार्थी जनानां
पट्टे दार्पितवान्, यथा भोः ! शृणुत जनाः ! प्रभाते
राजा सूर्योदयोद्याने निजान्तः पुरिकाभिः सह स्वेच्छं
विहरिष्यति ततो मा तत्र कोऽपि यासीत् सर्वेऽपि
तृणकाष्ठाऽऽहारादयश्चन्द्रोदयं गच्छन्तिवति, एवं च पट्टे
दार्पिते तस्य सूर्योदयोद्यानस्य रक्षणाय पदातीन् निरूपि-
तवान्, यथा न तत्र कस्याऽपि प्रवेशो दातव्य इति,
राजा च निशि चिन्तयामास सूर्योदयमुद्यानं गच्छता-
मपि प्रभाते सूर्यः प्रत्युरसं भवति, ततः प्रतिनिवर्त्त-
मानानामपि मध्याह्ने, प्रत्युरसं च सूर्यो दुःखावहस्त-
स्माच्चन्द्रोदयं गमिष्यामीति, एवं च चिन्तयित्वा प्रात-
स्तथैव कृतवान्, इतश्च पट्टद्वयं गतान्तरं कोऽपि दुर्वृ-
त्ताश्चिन्तयामासुः यथा न कदाचिदपि वयं राजान्तःपु-
रिका दृष्टवन्तः । प्रातश्च राजा सूर्योदये सान्तःपुरः स-
मागमिष्यति, अन्तःपुरिकाश्च यथेच्छं विहरिष्यन्ति । ततः
पत्रचतुल्लरुशाखासु लीनाः केनाप्यलक्षिता वयं ताः परि-
भावयामः, एवं च चिन्तयित्वा ते तथैव कृतवन्तः, तत
उद्यानरक्तैः कथमपि ते शाखासन्तलीना दृष्टान्तो गृ-
हीता लकुडादिभिश्च हता रज्ज्यादिभिश्च वद्धाः, ये चाप्ये
तृणकाष्ठाऽऽहारादयो जनास्ते सर्वेऽपि चन्द्रोदयं गताः, तैश्च
सहसा प्रविष्टैरेव यथेच्छं राजान्तःपुरिकाः क्रीडन्त्यो दृष्टाः,
ततस्तेऽपि राजपुरुषैर्वद्धाः, ततो नगराभिमुखमुद्यानालि-
गच्छन्तो राज उद्यानपालकैः पुरुषैर्द्वयेऽपि वद्धा दर्शिताः,
कथितश्च सर्वोऽपि यथावस्थितो वृत्तान्तः, तत्र ये आक्षा-
भङ्गकारिणस्ते विनाशिताः, इतरे मुक्ताः, स्वयं सुगमं, नवरं
'तओ दंडो' ति-दण्डो मारणम्, एतद्भावनायै रूपकत्रयम् ।
'सुरोदयमि' त्यादि, तत्र 'पच्चुरसं' प्रत्युरसम् उरसः संमुखं
'नितस्स य' ति-उद्यानादपराहे नियतो राज उभययो
दर्शनं ततो यथाक्रमं वध-विसर्गो, एतेन यदुक्तम्-'अमोञ्ज
गमगाइ य' इत्यादिगाथायां 'विट्ठता तत्थिमा दोन्नि'
ति-तद्व्याख्यातम् ।

सांप्रतं दार्ष्टान्तिके योजनामाह-

जह ते दंसणकंखी, अपूरिदच्छा विणासिया रत्ता ।

दिट्ठेऽवि यरे मुक्का, एमेव इहं समोयारो ॥ २१६ ॥

यथा ते दुर्वृत्ता दर्शनकाङ्क्षिणः अपूरितेच्छा अपि आक्षा-
भङ्गकारिण इति राजा विनाशिताः, इतरे च तृणकाष्ठाऽऽहा-
रादयश्चन्द्रोदयोद्यानगता दृष्टेऽपि तैरन्तःपुरे आक्षाका-
रित्वात् मुक्ताः, एवमेव ह्यपि आक्षाकर्मविषये समवता-
रोयोजना कार्या, सा वैचर्म-आधाकर्मभोजनपरिणामप-
रिणताः शुद्धमपि भुञ्जाना आक्षाभङ्गकारित्वात् कर्मणा

यध्यन्ते, साधुवेपविडम्बकसाधुवत् शुद्धं गवेपयन्त आधा-
कर्मापि मुञ्जाना भगवदाक्षाराधनात् न वध्यन्ते 'म्रियंकरा'
ऽभिघत्तपकसाधुवदिति ।

आधाकम्मभोजिनमेव भूयोऽपि निन्दति-

आहाकम्मं भुंजइ, न पडिकमए य तस्स ठाणस्स ।

एमेव अडइ वोडो, लुक्खिलुक्को जह कवोडो ॥२१७॥

य आधाकम्मं भुङ्क्ते न च तस्मात् स्थानाद्-आधाकम्म-
परिभोगरूपात्प्रतिक्रामति प्रायश्चित्तग्रहणेन निवर्तते । स
वोडः-मुण्डो जिनाऽऽज्ञाभङ्गे निष्फलं तस्य शिरोलुञ्जनादीति
'वोड' इत्येवमधिकृतिपति । एवमेव निष्फलमटति-जगति
परिश्रमति, आधिपत्यसूचकमेव दृष्टान्तमाह-'लुक्खिलुक्को
जह कवोडो' लुञ्चितविलुञ्चितो यथा कपोतः-पक्षिविशेषः,
यथा तस्य लुञ्चनम् अटनं च न धर्माय; तथा साधोरप्या-
धाकर्मभोजिन इत्यर्थः, तत्र सामान्यतो लुञ्चनं विच्छिद्यत्या
विश्वरं वा लुञ्चनं विलुञ्चनम् । पि० ।

आधाकर्मपरिभोगे दोषमाह-

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया ।

एगया आसुरं कायं, आहाकम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥

आधानम्; आधाकरणमित्यर्थः, तदुपलक्षितानि कर्माण्या-
धाकर्माणि तैः, किमुक्तं भवति-स्वयं विहितैरेव सरागसं-
यममाहारं भासुरभावनादिभिरेव नारकासुरगतिहेतुभिः
क्रियाविशेषैर्यथाकर्मभिर्वा तत्तद्गत्यनुरूपचेष्टितैर्गच्छति
यातीति सूत्रार्थः । उक्त० ३ अ० । "आहाकम्मं भुंजमाणे
सवलं ४" (सूत्र-२१+ सम०) । आधाकर्म-आधया-साधुप्र-
णिधानं यत्सचेतनमचतनं क्रियते अचतनं वा पच्यते
चीयते वा गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकं तदाधाकर्मभु-
ञ्जानः शवलः । दशा० ३ अ० ।

आधाकर्मपरिभोगे दोषस्सदृष्टान्तो यथा-

जं किंचि उ पूइकडं, सड्ढीमागंतुमीहियं ।

साहस्संतरियं भुंजे, दुपक्खं चैव सेवइ ॥ १ ॥

यत् किञ्चिदिति-आहारजातं स्तोकमपि, आस्तां तावत्प्र-
भूतं, तदपि पुनिकृतम् आधाकर्मादि सिकथनाप्युपसृष्टम्,
आस्तां तावदाधाकर्म, तदपि न स्वयं कृतम्, आप तु
श्रद्धावता अन्येन भक्तिमताऽपरानागन्तुकानुद्दिश्य ईहित-
चेष्टितं निष्पादितं, तच्च सहस्रान्तरितमपि यो मुञ्जीत-
अभ्यवहरंदसौ द्विपक्षं-गृहस्थपक्षं प्रव्रजितपक्षं वा सेवने,
एतदुक्तं भवति-एवंभूतमपि परकृतमपरागन्तुकमत्यर्थं नि-
ष्पादितं यदाधाकर्मादि तस्य सहस्रान्तरितस्यापि योऽ-
वयवस्तनाप्युपसृष्टमाहारजातं भुञ्जानस्य द्विपक्षसेवन-
मापद्यते, किं पुनः य एते शाक्यादयः स्वयमेव सकलमा-
हारजातं निष्पाद्य स्वयमेव चापभुञ्जते; ते च सुतरां द्वि-
पक्षसेविनो भवन्तीत्यर्थः । यदि वा-द्विपक्षमिति-इर्यापथः,
सांपरायिकं वा । अथ वा-पूर्ववद्धा निकाचिताद्यवस्थाः
कर्मप्रकृतीर्नयत्यपूर्वाश्चादत्ते (सूत्र०) तत्रश्चैवं शाक्यादयः
परतीर्थिकाः स्वयूथ्या वा आधाकर्म भुञ्जाना द्विपक्षमेव
सेवन्त इति सूत्रार्थः ।

इदानीमेतेषां सुखैषिणामाधाकर्मभोजिनां कटुकविपाका-
विर्भावनाय श्लोकद्वयेन दृष्टान्तमाह-

तमेव अविद्याणंता, विसमंसि अकोविद्या ।

मच्छा वेसालिया चैव, उदगस्सऽभियागमे ॥ २ ॥

उदगस्स पभावेणं, भुक्कं सिग्घं तमिति उ ।

ढंकेहि य कंकेहि य, आमिसत्थेहिं ते दुही ॥ ३ ॥

तमेव-आधाकर्मापभोगदोषमजानाना विषमः-अप्रकार-
कर्मबन्धो भवकाटिभिरपि दुर्मौलश्चतुर्गतिसंसारो वा त-
स्मिन्नकोविदाः कथमेव कर्मबन्धो भवति कथं वा न भवति ?
केन चोपायेनायं संसारार्णवस्तीर्यत इत्यत्राकुशलाः, त-
स्मिन्नेव संसारोदरे कर्मपाशावपाशिता दुःखिनो भवन्तीति ।
अत्र दृष्टान्तमाह-यथा मत्स्याः पृथुरोमाणो विशालः-स-
मुद्रस्तत्र भवा वैशालिकाः; विशालाख्यविशिष्टजात्युद्भवा
वा वैशालिकाः विशाला एव वैशालिकाः-वृहच्छरीरास्ते
एवंभूता महामत्स्या उदकस्याभ्यागमे समुद्रवेलाया
(मागताः) सत्यां प्रवलमरुद्वेगोद्भूतोत्तुङ्गकल्लोलमालापनुष्ठाः
सन्त उदकस्य प्रभावेण नदीमुखमागता पुनर्वेलापगमे त-
स्मिन्दुके शुष्के वगेनैवापगते वृहत्वाच्छरीरस्य तस्मिन्नेव
धुनीमुखे विलग्ना अवसीदन्त आमिपगध्नुभिर्दंष्ट्रैः कङ्कैश्च
पक्षिविशेषैरन्यैश्च मांसवसाथिभिर्मत्स्यबन्धादिभिर्जीवन्त
एव विलुप्यमाना महान्तं दुःखसमुद्रातमनुभवन्तोऽशरणा-
घातं-विनाशं यान्ति प्राप्नुवन्ति । तुरवधारणे, त्राणाऽभावा-
द्विनाशमेव यान्तीति श्लोकद्वयार्थः ।

एवं दृष्टान्तमुपदर्श्य दार्ष्टान्तिके योजयितुमाह-

एवं तु समणा एगे, वट्टमाणसुहेसिणो ।

मच्छा वेसालिया चैव, घातमेस्संतिऽणंतसो ॥ ४ ॥

यथैते-अनन्तरोक्तमत्स्यास्तथा श्रमणाः आस्यन्तीति श्रम-
णा एके शाक्यपाशुपतादयः स्वयूथ्या वा, किंभूतास्ते इति
दर्शयति-वर्त्तमानमेव सुखम् आधाकर्मापभोगजानितमोषतु
शीलं येषां ते वर्त्तमानसुखैषिणः, समुद्रवायसवत् तत्काला-
वाप्तसुखलवाऽऽसक्तचेतसाऽनालोचिताऽऽधाकर्मापभोगज-
नितानिकटुकदुःखोद्धानुभवना वैशालिकमत्स्या इव घातं-
वि(नाश) शालमेध्यन्ति-अनुभविष्यन्ति अनन्तशोऽगृहदृ-
घटीन्यायेन भूयो भूयः संसारोदन्वति निमज्जनोन्मज्जनं
कुवाणा न ते संसाराम्भोधेः पारगामिनो भविष्यन्तीत्यर्थः ।
सूत्र० १ थु० १ अ० ३ उ० ।

(१२) आधाकर्मपरिभोगे कर्मबन्धः-

आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निर्गमथे किं वंधइ, किं
पकरइ, किं चिणइ, किं उपचिणइ ? गोयमा ! आहाकम्मं
णं भुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिदिल-
बंधणवद्धाओ घणियबंधणवद्धाओ पकरइ० जाव अणु-
परियडइ । से केणऽट्टेणं० जाव आहाकम्मं णं भुंजमाणे
० जाव अणुपरियडइ ? गोयमा ! आहाकम्मं णं भुंजमाणे
आयाए धम्मं अइकमइ, अयाए धम्मं अइकममाणे पुढ-
विकायं णावकंखइ० जाव तसकायं णावकंखइ, जेसि पि

यं जीवाणं सरीराइं आहारमाहारेइ ते वि जीवि नाज्ज-
कंखइ, से तेणऽट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ आहाकम्मं णं
भुंजमाणे आउयवजाओ सत्त कम्मपगडीओ० जाव अणु
परियट्ठइ । (सूत्र ७=+)

‘आहाकम्ममि’ त्यादि, आधाय साधुप्रणिधानेन य-
त्सचेतनमचेतने क्रियते, अचेतनं वा पच्यते, च्रीयते वा
गृहादिकं, वयते वा वस्त्रादिकं, तदाधाकम्मं, ‘किं वंधइ’ ति-
प्रकृतिबन्धमाश्रित्य स्पृष्टावस्थापेक्षया वा ‘किं पकरइ’ ति-
स्थितिबन्धमाश्रित्य यद्वावस्थापेक्षया वा, ‘किं जिणइ’
‘ति—अनुभागवन्धापेक्षया निधत्तावस्थापेक्षया वा ‘किं
उवचिणइ’ ति—प्रदेशवन्धापेक्षया निकाचनावस्थापेक्षया चेति,
‘आयाए’ ति—आत्मना धृतधर्म—चारित्रधर्म वा,
‘पुढविकायं नावकंखइ’ ति—नापेक्षते; नानुकम्पन इत्यर्थः ।
अ० ७ श० ६ उ० । ‘आयाए’ ति—आत्मना धर्म—धृतधर्म
चारित्रधर्म चेति “आयाए धम्मं अइकममाणं पुढ-
विकायं नावकंखइ, आउकायं नावकंखइ, नेउकायं नाव-
कंखइ, वाउकायं नावकंखइ, वणस्सइकायं नावकंखइ,
तसकायं नावकंखइ, जसि पि यं जीवाणं सरीरयाइं
आहारमाहारेइ ते वि नावकंखइ स एणऽट्ठेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ आहाकम्मं भुंजमाणे० जाव परियट्ठइ, ” तथा-
“कहं णं भंते ! जीवा अण्णाउयत्ताए कम्मं पकरंति ?,
गोयमा ! पाणे अइवाइत्ता भवर, मुसं वइत्ता तहाकूवं
समणे वा माहणे वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं अस-
णपाणआइमसाइमणे पडिलाहिता भवर, एवं खलु जीवा
अण्णाउयत्ताए कम्मं पकरंति ” ति, द्वितीयपदे पुनर्गाढ-
रत्नानादिकार्यासंस्तरणादिरूपे गच्छमध्यव्यवस्थितस्य गुर्वा-
क्तावर्तिनाऽऽशुभभावस्य साधोः पञ्चकपरिहाणिग्रमेण सर्वथा
प्रयतमानस्यातुरदृष्टान्तेनाधाकर्मोपनिर्दोषम्, तथा चा-
ऽऽगमः—“संथरणम्मि असुद्धं, दुएह वि गिएहंतुं दिनयाण
हियं । आउरदिट्ठेणेणं, तं चय हियं असंथरणे ॥१॥ ” तथा-
“जा जयमाणस्स भवे, विरादणासुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला, अजक्कपविसोडिजुत्तस्स ॥१॥ ” ति ।
ध० २० ३ अधि० ७ लक्ष० ।

चारित्रमधिकृत्याहारविषयाऽनाचाराऽऽ-

चारौ प्रतिपादयितुकाम आह—

आहाकम्माणि भुंजंति, अपमणे सक्कमुणा ।

उवल्लिचेति जाणिजा, ऽणुवल्लिचेति वा पुणो ॥ ८ ॥

किमित्येवं स्याद्वादः प्रतिपादन इत्याह—

एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्झइ ।

एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ९ ॥

सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । (अनयो = ६ गीथयोव्याख्या
‘अणायार’ शब्दे प्रथमभागे ३१८ पृष्ठे गता) (वसन्ति
विषयः आधाकर्मदोषः ‘वसहिं’ शब्दे पष्ठे भागे वक्ष्यते
१६५ निशीथचूर्णिगाथया)

आधाकर्मदोषदुष्टत्वात् श्रमणार्थं कृता

वहिलवृत्तादयो न कल्पन्ते—

बल्ली वा रुक्खो वा, कोई रोएज संजयऽट्ठाए ।

तस्मि परिभोगकाले, समणाय तहिं कहं भणियं ॥ ५३ ॥

वल्लीवा वृक्षान् वा कश्चित्संयतानामर्थान् गोपयेत् तत्र
तेषां फलानां परिभोगकाले श्रमणानां कथं भणितम् ; किं
कल्पते किं वा न कल्पत इत्यर्थः ।

अत्र सूरिराह—

तस्म कडनिट्ठियादी, चउरो भंगे विभावइत्ताण ।

विसमेसु जाण विसमं, नियमा उ समो समग्गहणे ॥ ५४ ॥

तस्य कृतं तत् तस्य निष्ठितमिति प्रथमः, तस्य कृत-
मन्यस्य निष्ठितमिति द्वितीयः । अन्यस्य कृतं तस्य नि-
ष्ठितमिति तृतीयः । अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितमिति
चतुर्थः । तत्र तस्य—संयतस्य निमित्तं कृतम्—आरोपितं
वृत्तादि तथा तस्यैव संयतस्य निमित्तं निष्ठितं—निष्ठां
नीतमचित्तीकृतमित्यर्थः । एष प्रथमभङ्गार्थः । एवं शेषा-
णामपि भङ्गानामर्थः परिभावेनीयः, तत्र तस्य कृतं तस्य
निष्ठितमित्यादीन् चतुरो भङ्गान् विभाव्य विषमयोर्भङ्ग-
योग्यकृताः विषमसंयमं जानीयात्तन्निमित्तं निष्ठानयनान्
समयोद्वितीयचतुर्थयोर्भङ्गयोर्ग्रहणे समं—संयमं जानीयात् ।
अन्यनिमित्तं निष्ठितत्वात् ।

पर आह—ननु श्रमणार्थं स आरोपितस्ततः कथं द्वि-
तीये भङ्गे कल्पते । सूरिराह—

कामं सो समणऽट्ठा, वुत्तो तह वि य न होइ सो कम्मं ।

जं कम्मलक्खणं खलु, इह ई वुत्तं न पस्सामि ॥ ५५ ॥

कामम्—अनुमन्यामहे स वृत्तः श्रमणार्थमारोपितः तथाऽ-
प्यसौ कम्मं न भवति । यतो यत्कर्मलक्षणं खलु तीर्थ-
करगणधरैरुक्तं तदिह ‘ई’ पादपूरणे, न पश्यामि ।

किं तत्कर्मलक्षणमत आह—

सचित्तभावविकली—कयम्मि दव्वम्मि मग्गणा होई ।

का मग्गणा उ दव्वे, सचेयणे फासुभोईणं ॥ ५६ ॥

यत्सचित्तभावविकलीकृतमचित्तीकृतम् द्रव्यं तत्र प्राप्नु-
कभोजिनां मार्गणा भवति । तत आधाकर्मिकचिन्ताऽपि
नत्रैव युक्ता; नान्यत्र । सचेतने तु द्रव्ये का मार्गणा ?, नैव
काचित् सचित्तनया तस्य ग्रहणाऽसंभवात्ततो न तदपेक्षया
आधाकर्मिकत्वमिति । तदेवमारोपितरूपकृतनिष्ठितविषये
कल्प्याऽकल्प्यविधिरुक्तः ।

संप्रति छिन्नरूपकृतनिष्ठितविषये तमाह—

संजयहेतुं छिन्नं, अत्तऽट्ठोवक्खडं तु तं कप्पे ।

अत्तऽट्ठा छिन्नं पि हु, समणऽट्ठा निट्ठियमकप्पं ॥ ५७ ॥

अत्राऽपि भङ्गचतुष्टयम्—तस्य कृतम् तस्य निष्ठितम् १,
तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् २, अन्यस्य कृतं तस्य नि-
ष्ठितम् ३, अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् ४ । अत्र कृतं
छिन्नं—निष्ठितं—पाकादिकरणतो निष्ठां नीतम् । तत्र प्रथम-
भङ्गं सर्वथा न कल्पने, चतुर्थस्तु भङ्गं एकान्तशुद्धः, द्वि-
तीयभङ्गमधिकृत्य पूर्वोद्धेमाह—संयतहेतोः—संयतनिमित्तं
छिन्नमात्मार्थमुपस्कृतं—निष्ठां नीतं तत्कल्पने । तृतीयभङ्ग-
मधिकृत्याह—आत्मार्थं छिन्नमपि श्रमणार्थनिष्ठितमकल्प्यम् ।

संप्रति वीजानि, उदकं चाऽधिकृत्याह—

वीयाणि य वावेजा, अगडं व खण्णं संजयऽट्टाए ।

तेसिं परिभोगकाले, समणाय तहिं कहं भणियं ॥५८॥

वीजानि शाल्यादिसत्त्वानि वपेत, अवटं च खानयेत्, संयतार्थः; तेषां परिभोगकाले तत्र श्रमणानां कथं भणितं कल्प्यम्, अकल्प्यं वा ।

सूरिराह—

दुच्छडाणियं च उदयं, जइ हेउं निट्ठियं च अत्तट्टा ।

तं कप्पइ अत्तट्टा, कयं तु जइ निट्ठियमकप्पं ॥ ५९ ॥

अत्रापि प्रागिव भङ्गचतुष्टयम्, तत्राऽऽद्यो भङ्गः एकान्ते-नाऽशुद्धः । चरमस्त्वेकान्तशुद्धः । द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह-यतिहेतोस्तद्वत्त्वा द्विच्छटीकृता उदकं वा संयनहेतोर-वटादानीतम् उभयमपि च निष्ठितम्—अचिन्तीकृतमात्मार्थं तत्कल्पते । तृतीयभङ्गमधिकृत्याह-कृतं द्विच्छटीकृतास्त-द्वत्त्वा अवटादानीतं पानीयं निष्ठितं तु यतिनिमित्तं तद-कल्प्यमिति ।

पुनरपि पर आह—

समणाय संजतीण व, दाहामि जो कियेज्ज अट्टाए ।

गावीमहिसीमादी, समणाय तहिं कहं भणियं ॥६०॥

श्रमणानां संयतीनां दुग्धादि दास्यामीति बुद्ध्या तेषाम-र्थाय गोमहिष्यादिकं यः क्रीणीयात्तत्र श्रमणानां कथं क-ल्प्यम् अकल्प्यं वा भणितम् ।

सूरिराह—

संजयहेउं दूढा, न कप्पए कप्पए य संयमट्टा ।

पामिच्चिय कीया वा, जइ वि समणट्ट या धेणू ॥६१॥

यद्यपि च धेनुः-गोरूपा महिषीरूपा वा श्रमणार्थमिय-मित्यात्मीयां धेतुं दत्त्वा परकीया याचिता क्रीना वा यदि संयतहेतादुग्धा ततो न कल्पते । अथ स्वयमात्मनोऽर्थाय दुग्धा तर्हि कल्पते ।

पुनरन्यथा परः प्रश्नयति—

चेइयदव्वं विभयां, करेज्ज कोई नरो संयट्टाए ।

समणं वा सोवहियं, विकेजा संजयट्टाए ॥ ६२ ॥

चैत्यद्रव्यं चौराः समुदायेनापहृत्य तन्मध्ये कश्चिन्नर आ-त्मीयेन भागेन स्वयम्-आत्मनोऽर्थाय मोदकादि कुर्यात्, कृत्वा च संयतेभ्यो दद्यात्, यो वा संयतार्थाय श्रमणं सो-पधिकं विक्रीणीयात् । विक्रीय च तत्प्राप्तुकं वस्त्रादि सं-यतेभ्यो दद्यात् ।

एयारिसम्मि दव्वे, समणाय किं नु कप्पइ धेतुं ।

चेइयदव्वेण कयं, मुल्लेण वज्जं सुविहियाणं ॥ ६३ ॥

तेण पडिच्छा लोए, वि गरहिया उत्तरे किमंग ! पुण ।

चेइय जइ पडिणीए, जो गेण्हइ सो वि हु तहेव ॥६४॥

एतादृशेन द्रव्येण गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे, यत् आत्मार्थं कृतं तत् श्रमणानां किं नु ग्रहीतुं कल्पते । सूरिराह-यच्चै-

त्यद्रव्येण यच्च वा सुविहितानां मूल्यनात्मार्थं क्रीतं तद्दी-यमानं न कल्पते । किं कारणमिति चेदुच्यते-स्तेनानीतस्य प्रतीच्छा-प्रतिग्रहणं लोकेऽपि गर्हिता किमङ्ग ! पुनरुत्तरे, तत्र सुतरां गर्हिता यतः-चैत्ययतिप्रत्यनीके-चैत्ययतिप्रत्यनी-कस्य हस्तात् यो गृह्णाति सोऽपि 'हु' निश्चितं तथैव चैत्य-यतिप्रत्यनीक एव ।

कस्मादिति आह—

हरियाहडिया सा खलु, ससच्चित्तो उग्गए हरा गुरुगा ।

एवं तु कया भत्ती, न वि हाणी जा विणा तेण ॥६५॥

सा खलु स्तेनानीतप्रतीच्छा हनाहृतिका भण्यते स्तेनैह-तस्य स्तेनहरणं हनाहृतिका यत एवं तस्मात् स्वशक्ति-तश्चैत्यद्रव्यं सोपधिकं वा श्रमणमुद्गमयेत्-उत्प्रादयत् इत-रथा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । एवं च सति कृता भक्तिर्भवति । प्रवचनस्य या च तेन विना हानिः, साऽपि न भवति ।

पुनः पृच्छति—

जा तित्थयराण कया, वंदणआवरिसणादि पाहुडिया ।

भत्तीहिं सुरवरेहिं, समणाय तहिं कहं भणियं ॥६६॥

या तीर्थकराणां सुरवरैर्भक्त्या वन्दनाऽऽवपणादिका आदि शब्दात्-पुण्यवृष्टिप्रकारत्रयादिकरणपरिग्रहः प्राभृतिका कृ-ता तत्र श्रमणानां कथं भणितं किं तत्र स्थातुं कल्पते न वा ।

अत्र सूरिराह—

जइ समणाय न कप्पइ, एवं एगागिणो जिणवरिंदा ।

गणहरमादी समणा, अकप्पिए न वि य चिट्ठंति ॥६७॥

तस्यां प्राभृतिकायां श्रमणानामवस्थातुं कल्पते भगवतः प्रवचनातीतत्वात् । अन्यच्च यदि श्रमणानां न कल्पने तत्त एकाकिना जिनवरेन्द्रा भवेयुः । यतो गणधरादयः श्रमणाः अकल्पिकेनैव तिष्ठन्ति । वयं ६ उ० । वृ० ।

आधाकर्म्मोपभोगे प्रायश्चित्तम्—

जे भिक्खु आहाकम्मं, भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥

आधाकडं आहाकम्मं तं जो भुंजति तस्स चउगुरुं आ-णादिया य दोसा । नि० चू० १० उ० ।

आधाकर्म्मप्रायश्चित्तम्—“ गुरुगा आह य चरम० ” ॥ ५४१ x ॥ “ आह य ” आधाकर्म्मगृह्यतः प्रायश्चित्तं च त्वारो गुरुकाः ॥ वृ० १ उ० १ प्रक० । ज्ञानवत आधा-कर्मादिदोषविचारः ‘णाण’ शब्दे चतुर्थभागे १६८० पृष्ठे करिष्यते) (गोचरचर्या गतेनाधाकर्म्मिक्रमशनादि न ग्राह्य-मिति ‘गोयरचरिया’ शब्दे तृतीयभागे ६६१ पृष्ठे वक्ष्यते ।) यदाधाय-निमित्तत्वेनाश्रित्य पूर्वोक्तमष्टप्रकारमपि कर्म व-क्ष्यते तदाधाकर्मेति । कर्मभेदे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (तच्च विस्तरतः ‘कम्म’ शब्दे तृतीयभागे २४५ पृष्ठे, ६२ सूत्रद्वयाख्याने वक्ष्यते ।) आधानमाधाकरण-मात्मनेति गम्यते तदुपलक्षितानि, कर्माण्याधाकर्माणि । स्वकृतकर्म्मसु, उक्तं० ।

सुया मे णरए ठाणा, (उत्त०) पंगाढा जत्थ वेयणां ॥१२॥

तत्तथोवचाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं ।

आहाकम्महिं गच्छंती, सो पच्छा परितप्पइ ॥ १३ ॥

नन्वेति-नरकेषु उपपाने भवमौपपानिकं स्थानं—स्थिति-
यथा-येन प्रकारेणः भवमौपपानिकं शेषः । 'मे' नया तत्-इति-
अनन्तगोपपानमर्थेऽनुश्रुतम्—अवधारितं गुणभरुच्यमान-
मिति शेषः (उक्तं) । औपपानिकमिति च ध्वनं (ऽस्वायमा-
शयः) यदि नभेज्जन्वं भवन्-भवेदपि नदपि नदवस्थायां
ऐदमेदमिदमनरकदुःखान्तरम्, औपपानिकस्ये त्वन्तमुह-
तानन्तरमेव तथाविधं वेदनादय इति कृतस्तदन्तरसंभवः ?
तथा च- 'आहाकम्महिं' नि-आधानम्-आधारणमा-
न्मनंति गम्यते, नदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकम्मणि तै-
राधाकर्मभिः-स्वरुतकर्मभिः, यद्वा-आपेस्वात्-'आहे' ति-
आचार्य-कृत्वा कर्माणीति गम्यते, ततस्तैरेव कर्मभि-
र्गच्छन्-यान्, प्रक्रमात् नरकं, यद्वा-यथा कर्मभिर्गमिष्य-
माणगत्यनुरूपैस्तीक्ष्णतारघनुभात्राश्वितैर्गच्छंस्तदुत्तरुप-
मेव स्थानं 'स' इति-यात्तः पश्चादिति-आयुषि हीयमाने
परितप्यते-यथा-धिग्गमामनदनुष्ठायितं, किमिदानीं मन्द-
भाग्यः करोमीत्यादि शोचते इति सूचार्थः । उक्तं ५ अ० ।

आधा (हा) कम्मिय-आधाकम्मिक-वि० । साधूनामेवा-
र्थाय कारिते भक्तादौ, वृ० १ उ० ।

आधा(हा)ण-आधान-न० । आ-धा-भावे ल्युट् संस्का-
रपूर्वकं वक्ष्यादेः स्थापने, अग्न्याधाने, गर्भाधाने च । वाच० ।
स्थानं, आच० । "इअ सव्वगुणाऽऽहाणं ॥१०५५॥" सर्व-
गुणाधानम्-अशेषगुणस्थानम् । आच० ४ अ० स्थापने, पो० ।
"कुलयोग्यादीनामिह, तन्मूलाऽऽधानयुक्तानाम्" मूलाऽऽ-
धानं-मूलस्थापनं-बीजस्यासस्तद्युक्तानाम् । पो० १३ विच० ।
व्यवस्थापने, आस्थाने, व्यास्थाने च । वाच० ।

अविरइं पडुच वाले, आहिजइ, विरइं पडुच पंडिए आ-
हिजइ, विरयाऽविरइं पडुच वालपंडिए आहिजइ ॥३६५॥

आधीयते-व्यवस्थाप्यते, आस्थायते वा, तथा-विरतिं
चाश्रित्य-प्रतीत्य पापाद् डीनः पण्डितः-परमार्थज्ञो वे-
त्येवमाधीयते-व्याख्यायते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आधा (हा) य-आधाय-अव्य० । आ-धा-ल्यप् । कृत्वे-
त्यर्थे, उक्तं ५ अ० । स्थापयित्वेत्यर्थे; आधानं कृत्वेत्यर्थे,
भावे-घञ् । आधाने, पुं० । वाच० ।

आधा (हा) र-आधार-आ-धृ-आधारे-घञ् । आधये,
"अपमिवाधारमनुत्तङ्गम्" कुमा० । "चराचराणां भूतानां,
कुक्षिताधारतां गतः" । कुमा० । "वर्त्याधारस्नेहयोगाद्यथा
दीपस्य संस्थितिः" या० स्मृ० । "व्याकरणप्रसिद्धे औप-
श्लेषिकवैषयिकाभिध्यापकाख्ये अधिकरणकारके," आधारे
ऽधिकरणम् । पाणिनिः । अधिकरणञ्च परम्परया
क्रियाश्रयः तच्च त्रिविधम् औपश्लेषिक-वैषयिका-ऽ-
भिध्यापकभेदात् । तत्र औपश्लेषिक एकदेशसम्बन्धः, यथा-
कटे आस्ते । वैषयिकः-मोक्षे इच्छास्ति । अभिध्यापकः-ति-
लेषु तैलमस्ति । मुग्धबोधकारस्तु "सामीप्या-ऽऽश्लेष-वि-

पयै-व्याप्याऽऽधारश्चतुर्विधः" इति "सामीप्यसम्बन्धेना-
प्याधारतेत्याह" । तच्चिन्नयम्, गङ्गायां घोषो वसनीत्यादौ
त्रिपयलक्षणैव गङ्गासमीपनीरस्योपस्थितौ न तस्य वि-
कृत्यत्वमिति पाणिनीयाः । शस्यसंपादनार्थं जलरोधनाथे
बन्धने वृक्षलेकार्थं जलधारणार्थं आलवाले च । "आधा-
रवन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः" रघु० । वाच० । आधारस्य भावः
तत् आधारता संबन्धविशेषेण पदार्थविशेषस्याऽऽधेयता-
सम्पादकं धर्मविशेषे, तथा च तयोः परस्परनिरूप्यनि-
रूपकभावः । आधारताया अनतिरिक्तवृत्तिधर्म आधा-
रतावच्छेदकः । एवमाधेयताया अनतिरिक्तवृत्तिधर्म आ-
धेयतावच्छेदकः यथा संयोगेन घटाधारे भूतले भूतलत्व-
माधारतावच्छेदकं भूतलाधेये घटे च घटत्वमाधेयताव-
च्छेकम् तयाश्चावच्छेदकत्वात् । ताभ्यामाधारताऽऽधेयता
चाऽवच्छिद्यते यथा घटत्वावच्छिन्ना घटनिष्ठाऽऽधेयता
तथा भूतलत्वावच्छिन्ना भूतलनिष्ठाऽऽधारता इति नव्य-
नैयायिकानां रीतिः । आधारत्वात्तदर्थं, न० । वाच० ।
ख-घ-थ-ध-भाम् ॥१११८७॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण धस्य
वाहुत्वेन हः । प्र० । "आहारो" ॥१४०६५॥ द्रव्यम्-आधारो
भवति । विशेष० ।

आधि(हि)-आधि-पुं० । आधीयते-अभिनिवेश्यते प्र-
तीकाराय मनोऽनेन । आ-धा-कि । मानसव्यथाभेदे,
वाच० । आधीनाम्-मनःपीडानाम् । भ० १ श्रु० १ उ०
१ सूत्रटी० । शरीरमानसे पीडाविशेषे च । "आधीनां
परमौपधम्" ॥ ३५॥ आधीनां-शरीरमानसपीडाविशे-
षाणां परमौपधं-प्रधानौपधकल्पम् । पो० १५ विच० ।
इत्तु अधिक्रियते उत्तमर्णोऽत्र । आ-ईपदर्थे, धा-अधि-
कारार्थे, आधारे कि, आधीयते ऋणशोधनार्थम् आ-धा-
कर्मणि-कि-वा । ऋणशोधनार्थं प्रतिभूस्थानीयतया व-
न्धकत्वेन उत्तमर्णसमीपे अधमर्णेनाऽऽधीयमाने उत्तमर्णस्य
इत्तु स्वत्वहेतुभूतव्यापारविशिष्टे, वाच० ।

आहि (हि) क-आधिक्य-न० । अधिकस्य भावः व्यञ्ज् ।
अधिकनायाम्, अतिशयितायाम्, "यदावगच्छेदाय-
त्या-माधिक्यं भ्रुवमात्मनः" । मनु० । युगमायामपि रात्रौ
चेत्, शोणितं प्रचुरं तदा । कन्या च पुंवत् भवति, शुक्रा-
धिक्यं पुमान् भवेत् ॥ १ ॥ ज्योतिस्तत्त्वम् । प्रातिपदिकमात्रे
लिङ्गमात्राद्याधिक्ये, सि० कौ० "एवमेतद् गुणाधिक्यं,
द्रव्यं द्रव्ये व्यत्यस्थितम्" सुश्रु० । वाच० । "आधिक्य-
स्थैर्यमिदमर्थम्" ॥ २६५॥ आधिक्यं सजातीयपरि-
णामप्राचुर्यम् । द्वा० १७ द्वा० ।

आधि (हि) गरणिया-आधिकरणिकी-स्त्री० । अधिक्रि-
यते आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणं, तेन निर्वृत्ता आ-
धिकरणिकी, पञ्चक्रिया मध्ये तृतीये क्रियाविशेषे, सा च
द्विधा चक्रवर्त्यशुबन्धमन्त्रतन्त्रादिप्रवर्तिनी खड्गादिनि-
र्वर्तिनी चेति । ध० ३ अधि० ।

आधि (हि) देविय-आधिदैविक-वि० । अधिदेवं भवः
देवान्-वातादीन् अधिकृत्य प्रवृत्ते वा ङ् । अनुशक्तिकादि-
त्वाद् द्विपदवृद्धिः । देवाधिकारेण प्रवृत्ते शास्त्रे, वातादि-
निबन्धने, दुःखे च । दुःखं हि त्रिविधम्-आध्यात्मिकादिभे-

दात् । वाच० । आधिदैविकम्—यत्तराक्षसग्रहाद्यावेशहेतु-
कम् । स्या० १५ श्लोकटी० ।

आधि (हि) भौद्य-आधिभौतिक-त्रि० । भूतानि-व्या-
घ्रसर्पादीन्यधिकृत्य जातम् । अधिभूत ठञ् द्विपदबुद्धिः ।
व्याघ्रसर्पादिजनिते दुःखे, वाच० । आधिभौतिकं-मानुष-
पशुपक्षिमृगसरीसृपस्थावरनिमित्तम् । स्या० १५ श्लोकटी० ।

आधु (हु) णिय-आधुनिक-त्रि० । अधुना भवः ठञ् ।
साम्प्रतं भवे, अर्वाचीने, अप्राचीने च । स्त्रियां ङीप् ।
वाच० । अप्राशीतिग्रहाणामन्यतमे स्वनामख्याते ग्रहे, जं० ।
सू० प्र० २० पाहु० ।

दो आहुणिया । (सूत्र-६०+) स्था० २ ठा ३ उ० ।

आधे (हे) य-आधेय-त्रि० । आ-धा-कर्मणि यत् । १
उत्पाद्ये, “आधेयश्चाक्रियाजश्च, सोऽसत्त्वप्रकृतिगुणः” व्या०
का० । यस्य सतो गुणान्तरमुत्पाद्यम् तादृशे उत्पाद्यगुणा-
न्तरे विद्यमाने एव यत्र घटादिपदार्थे पाकादिना रक्तता-
गुणान्तरमाधीयते तादृशे घटादौ, आधानविधिना स्था-
पनीये वह्नौ, पुं० । अधिकरणेऽभिनिवशनीये, “अधिकं
पृथुलाधारादाधेयाधिक्यवर्णनम्” चन्द्रा० । वाच० ।

आधाराऽऽधेयौ द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन—

आहारो आहियं, च होइ दव्वं तहेव भावो य ।

खेत्तं पुण्ण आहारो, कालो नियमाउ आहोओ ॥ १४०६ ॥

(अस्याः गाथायाः व्याख्या ‘अणुआण’ शब्दे प्रथमभागे
३४४ पृष्ठे गता ।) विशेष० । स्थापनीये द्रव्ये च । भावे यत् ।
आधेयानि, न० । वाच० ।

आधे (हे) वच्-आधिपत्य-न० । अधिपतेर्भावः कर्म वा
पत्यन्तत्वात् यक् । स्वामित्वे, “अवाप्यभूमावसपत्नमुद्धं,
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम्” गीता० । वाच० । य-
क्षाणामाधिपत्यं च, राजराजत्वमेव च । भा० । व० ।
राजकार्ये प्रजापालनादौ, “दुर्योधनं तत्त्वहितं वै निगृह्य,
पाण्डोः पुत्रं प्रकुरुवाधिपत्ये । अजानशत्रुर्हि विमुक्तरा-
ज्यो, धर्ममेणमां पृथिवीं शास्तु राजन् ॥” भा० । व० । प० ।
६ । अ० । वाच० । “आहवच्च” (सूत्र-४६+) । प्रज्ञा०
२ पद । अधिपतेः कर्माधिपत्यम् । रक्षायाम्, जी० ३
प्रति० ४ अधि० १ उ० ११७ सूत्रटी० । आ० म० । प्रज्ञा० ।
भ० । कल्प० । ज्ञा० । विपा० । जं० ।

आधोधि (होहि) य-आधोऽवधिकं-पुं० । नियतक्षेत्रवि-
षयाऽवधिज्ञानिनि, भ० ।

आहोहिणं भंते ! मणुस्से जे भविण अन्नयरेसु देव-
लोणसु उन्नवज्जइ । (सूत्र-२६१+)

‘आहोहिणं’ ति, आधोऽवधिकः—नियतक्षेत्रविषया-
ऽवधिज्ञानी । भ० ७ श० ७ उ० ।

नमिस्स णं अरहओ एगूणत्तालीसं आहोहियसया
होत्था । (सूत्र-३६ X)

‘आहोहिय’ ति—नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञाननस्तेषां
शतानि । स० ३६ सम० । प्रतिनियतक्षेत्रावऽवधिज्ञाने
च । न० ।

केवली णं भंते ! आधोऽधियं जाणइ पासइ । (सूत्र-
५३८+)

‘आहोहियं’ ति, प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञानम् । भ० १४
श० १० उ० ।

आप (व)-आप-पुं० । आप्यते । आप्-कर्मणि-घञ्-अष्ट-
सु वसुपु चतुर्थे वसौ, अयां समूहः अण् । जलसमूहे, न० ।
आकाशे, निरुक्त० । तस्य सर्वमूर्त्तसंयोगित्वात्तथात्वम् ।
वाच० । व्याप्तौ, आपः-व्याप्तिः । भ० १ श० ६ उ० ५०
सूत्रटी० ।

आप (व) इ-आपद्-स्त्री० । आप-पद् । सम्पदा क्तिप् ।
आपद्विपदभंदां दइ ॥ ८४४०० ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण
आपत्-शब्दकारस्य इकारः । “अणउ करन्तहो पुरिसहो,
आवइ आवइ” (अनयम्-अन्यायं) कुर्वतः पुरुषस्य आपत्
आयाति । प्रा० दुं० । पो वः ॥ ८१२३१ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण
स्वरात्परस्य पस्य वः । विपत्तौ, प्रा० । “दुहओ गइ वाल-
स्स, आवइ वहमूलिया” ॥ १७+ ॥ आपदा-विपदः । उक्त०
७ अ० । “संभम-भयाऽऽउरा-ऽऽवइ” ॥ १३+ ॥ आवइ चउ-
विहा-दव्वखेत्त-काल-भावाऽऽवइ । दव्वाऽऽवइ-दव्वं दु-
ल्लहं । खेत्ताऽऽवइ-योच्छिन्न-मंडवाइ । कालाऽऽवइ-ओमाइ ।
भावाऽऽवइ-गुरुगिलाणाइ । (इति तच्चूर्णिः) । द्रव्यक्षेत्र-
कालभावैस्तत्र-द्रव्यापत्-कल्पनीयाशनादिद्रव्यदुर्लभता १,
क्षेत्राऽऽपत्-प्रत्यासन्नग्रामनगरादिरहितमल्पं च क्षेत्रम् २,
कालाऽऽपद् दुष्कालादि ३, भावाऽऽपद्-ग्लानत्वादि ४ ।
जीत० । द्रव्याऽऽपत्-प्रासुकादिद्रव्यालाभः, क्षेत्राऽऽपत्-
कान्तारक्षेत्रपतितत्वं, कालाऽऽपत्-दुर्भिक्षकालप्राप्तिः, भावा-
पत्-ग्लानत्वमिति । प्रतिषेधणायाः पञ्चमे भेदे, भ० २५ श०
७ उ० ७६६ सूत्रटी० । “आउरे आवइसु य” (सूत्र-७७३+)
तथा आपत्सु द्रव्यादिभेदेन चतुर्विधासु, तत्र द्रव्यतः-
प्रासुकद्रव्यं दुर्लभं, क्षेत्रतो-ऽध्वप्रतिपन्नता, कालतो-दु-
र्भिक्षं, भावतो-ग्लानत्वमिति । उक्तं च-“दव्वाइअलमे
पुण्ण चउविहां आवया होइ” इति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।
व्य० । नि० चू० । आ० चू० । “आवइसु ददधम्मया”
(सूत्र-३२+) । प्रशस्तयोगसंग्रहाय साधुनाऽऽपत्सु-
द्रव्यादिभेदासु, ददधर्मता कार्या सुतरां तासु ददधर्मिणा
भाव्यमित्यर्थः । स० ३२ सम० ।

उदाहरणादियोगः—

उज्जेणीए धणवस्स, अणगारे धम्मघोसचम्पाए ।

अडवीइ सत्थविग्गमम-वोसिरणं सिज्झणा चेव ॥ १२८१ ॥

अस्याः व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदम्—“उज्जेणी
नगरी, तत्थ धणवस्स वाणिज्याः, सो चंप जाउ कामो उग्घो-
सणं कारेइ । जहा (णाए) धन्नो, एयं अणुसवेइ धम्मघोसो
नाम अणगारो, तेसु दूरं अडविमइणसु पुलिन्देहि
विलोलिओ सत्थो इओ तइओ नट्ठो, सो अणगारो
अण्णेण लोप्पणं समं अडविं पविट्ठो, ते मूलाणि स्वायंति

पाणिं च पिबेति, सो निमेषिज्ज, नेच्छति, आद्याजाप, पगन्ध सिलायले मसं पक्कम्यायं, अदीगमस अद्याले-
मागुस्त केवलनायं समुपपन्नं मिद्धो, ददधम्मयाए योगा
संगहिया, एसा दव्वाऽऽवती १, खत्ताऽऽवती-खत्तायं अ-
स्तीप २, कालाऽऽवती-खोमोदरेयादि ३ ।

भावाऽऽवतीप ४-उदाहरणगाहा—

महुराण जउगगाया, जउगावकेण दंडमगुगारे ।

दहणं च कालकरणं, सक्ताऽऽनमणं च पव्वज्जा । १२८२ ।

व्याख्या कथानकाद्वसेया, तच्चेदम्— महुराण नगरीए
जउगो गया, जउगावद्धं उज्जाणं अवरेण, तन्थ जउगाए
कोपणे दिद्धो, तन्थ दग्घो अणुगारो आयाविइ, सो रायाए
गिन्नेण दिद्धो, नेण रोसण अस्सिणा सोमं च्छिन्नं, अन्नं भ-
गान्ति-फलण आदवां, सव्वेहि वि मणुस्सेहि पत्थररासी-
कद्धां कोवाद्यं पइ तस्स वेयणाउदयं भावयंतस्स आवती,
कालगतो सिद्धो, देवागमणं महिमाकरणं, सक्तागमणं पा-
नणं विमण्णेण तस्स वि य रघो अधिनी जाया, वज्जेण
भेनिश्रो सक्केण जइ पव्वयास तो मुञ्चमि पव्वइश्रो थेराण
अन्तिए अभिगहं गेएइइ जइ भिक्खागश्रो संभरामि तो
ण जेममि जइ दराजिमिश्रो ता सेसंगं विगिच्चामि एवं
किर नेण भगवया एगमवि दिवसेनाऽऽहारियं तस्स दव्वा-
ऽऽवती, दग्घस्स भावाऽऽवती ४ “आवइसु ददधम्मत्त
नि नयं” । आव० ४ अ० । हलन्तत्वाट्ठप्-आपदाप्पत्र ।
वाच० ।

आप (व) गा-आपगा-खी० । आपेन-जलसमूहेन गच्छ-
ति-वर्हान-ड । नयाम् । दश० ।

चहुममाणि तित्थाणि, आवमाणं वियागरे ॥ ३७ ॥

चहुममानि-तीर्थानि आपगानां-नदीनां व्यागृणीयात् सा-
ध्वादिचपय इति । दश० ७ अ० २ उ० ।

आवच्छिज्ज-अपत्य-पुं० । सन्ताने, कल्प० । “एए गं सव्वे
अजसुहमस्स अणुगारस्स आवच्छिजा” एते सव्वे आर्यसु-
धमेणुः अनगारस्स अपत्यानि-शिष्यसन्तानजा इत्यर्थः ।
कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

आप (व) ङण-आपतन-न० । आप-पत । भावे ल्युट् ।
आगमने, प्राप्ते, घाने (क्वचित्प्राकरणिकादथादप्राकर-
णिकस्यापतनम्) साहि० । दैवयशात् पतते च । वाच० ।
प्रस्फाटने, घ० ३ अधि० २४ अंकाटी० । प्रस्खलने च ।
आध० ३१२ गाथाटी० । “आवडणं विसमंखाणुकुंटेसु” ।
(६१० ×) । विपमे वा स्थायौ वा आपतने-प्रस्खलने भ-
वति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आपतने नाम-यद् भूमिमसं-
प्राप्तस्य, संप्राप्तस्य वा जानुकूर्पराभ्यां प्रस्खलनम् । वृ० २
उ० १५१ गाथाटी० । “आवडये लहुगं” ॥ २११ + ॥ आ-
वडणं-पक्खलणं तं पुण भूमिअसंपत्तो संपत्तो वा जाणु-
कोप्परेहि । नि० चू० १ उ० ।

आप (व) डिय-आपतित-त्रि० । आप-पत्-क्लृ० । हठादागते,
वैधायत्तपतने च । वाच० । आस्फालिते च । “दोऽपि

आवडिया कुट्टु” (४२ +) । आपतितौ-भिचौ आस्फा-
लितौ । उक्त० २५ अ० ।

आप (व) ण-आपण-पुं० । आपणयन्ते-विक्रीणन्त्यत्र आ-
पणः । आधारे घञ् । हट्टे, “पणियाऽऽवणविचिह ”
(सूत्र-१ ×) । पणिनानि-भाण्डानि तत्प्रधानाः-आपणाः-
हट्टाः । औ० । भ० । आ० म० । कल्प० । प्रश्न० । द्वा० ।
विशे० । द्वा० । “आवणसिघाडग” (सूत्र-१३५ +) ।
अनु० । द्वा० । वीथ्याम्, न० । “कोलचचुएणाइ आवणे”
॥ ७१ + ॥ दश० ५ अ० १ उ० । पणस्थानं, प्रश्न० ३ संव०
द्वार २६ सूत्रटी० । क्रयविक्रयद्रव्यशालायां च । वाच० ।
“शकटाऽऽपणवेशाश्च, वणिजो-चन्दिनस्तथा । नराश्च मृग-
याशीलाः, शनशोऽथसहस्रशः” । भा० व० प० अ० २३८ ।
“भयमालयाऽऽपणानाञ्च, ददशुः श्रियमुत्तमाम्” भा० स०
प० ४ अ० । (आपणः पण्यवीथिका) (आपणां विक्रय-
स्थानम्) तेनैवाक्रमम् । “पूर्णाऽऽपणा विपणिनां विपणी-
विभेजुः । माघ० ।” वाच० ।

आप(व)णमिह-आपणगृह-न० । आपणमध्यवर्तिगृहे, वृ० ।

तथा च—

जं आवणमज्झमि, जं च मिहं आवणा य दुहओ वि ।

तं होइ आवणमिहं, रत्थामुहरत्थपासमि ॥ १७० ॥

यद् गृहमापणमध्ये समनादापणैः परिक्षितं नदापणगृहम्,
यद्वा-मध्य गृहम् ‘दुहओ वि’ ति—द्वाभ्यामपि च पाश्वी-
भ्यां यस्याऽऽपणे भवन्ति तदापणगृहं भवति । वृ० १ उ०
३ प्रक० ।

आप (व) णवीहि-आपणवीथि-खी० । रथ्याविशेषे, आ०
म० १ अ० १२३ गाथाटी० । द्वा० । रा० । जी० । हट्टमार्गे,
दशा० १० अ० । जी० । द्वा० । “समद्वरत्थनराऽऽवणवी-
थियं” । आपणवीथयश्च हट्टमार्गाः । कल्प० १ अधि०
५ क्षण ।

आप (व) ण-आपण-त्रि० । आप-पद क् । आपद्प्रस्ते,
“आपन्नः संसृतिं घोरां, यन्नाम विवशो गृणन् । ततः सद्यो
विमुच्येत, यद् विभेति स्वयं भयम्” । भाग० । “आप-
न्नाभयसन्नेपु, दीक्षिताः खलु पौरवाः” । शकु० । “आ-
त्मापगवादापन्न-स्तत् किं भीमं जिघांससि” भा० खी०
प० १३ आ० । वाच० । आश्रिते, “इमं दरिसणंमावण्णा,
सव्वदुक्खा विमुच्चइ” ॥ १६ ॥ सूत्र० १-श्रु० १ अ० १ उ० ।
अनु० । उपपत्ते, द्वा० १ श्रु० २ अ० ३६-३७ सूत्रटी० ।
प्राप्ते, “जो जहि आवन्ना” (१२५५) । आव० ४ अ० ।
आवणो प्राप्त उच्यते । नि० चू० १ उ० २५६ गाथाटी० ।
“आवण्णा दीहमद्धयं, संसारम्मि अणेतप” (१३ ×) ।
आपन्नाः-प्राप्ताः । उक्त० १ अ० व्याप्ते, नि० ।

आप(व)णपरिहार-आपन्नपरिहार-पुं० । भावपरिहारभेदे,
नि० चू० ।

(भाष्यम्)—

मासादी आवसे, तेण उ पगयं न अनेहि ॥ २३ ॥

आवणपरिहारो पुण जो मासियं वा ० जाव छम्मासियं

वा पायच्छिच्छत्तं आवरणो । नि० चू० २० उ० । यत् मा-
सिकं यावत् पायमासिकं वा प्रायश्चित्तमापन्नं तत् आ-
पन्ने अपरिभोगेऽपि वर्त्तते, परिह्रियते इति परिहारः,
कर्मणि घञ् । आपन्नमेव परिहारः आपन्नपरिहार इति
व्युत्पत्तेः । तथाचह—‘मासादी आवन्ने’ इति-मासादिकं
यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्ने—आपन्नपरिहारे
द्रष्टव्यं; मासादिकं यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्न
परिहार इति भावः । अथ वा-परिहरणं परिहार इति भावे
घञ्, आपन्नेन-प्रायश्चित्तस्थानेन परिहारो वर्जितं साधो-
रिति गम्यते । आपन्नपरिहारः । तथा हि-स प्रायश्चित्ती
अविशुद्धत्वात् विशुद्धचरणैः साधुभिर्यावत्प्रायश्चित्तप्रति-
पत्त्या न शुद्धो भवति तावत् परिह्रियते, इह तेन
आपन्नपरिहारेण प्रकृतमधिकारो, न शेषैः परिहारैः । व्य०
१ उ० २६ गाथाटी० ।

आप (व) ससत्ता-आपन्नसत्ता-स्त्री० । आपन्नः-उत्पन्नः
सत्त्वो-जीवो गर्भे यस्याः सा । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ३७ सूत्र-
टी० । गर्भिण्यां स्त्रियाम्, “सममापन्नसत्तास्ता रेजुरा-
पाहुरत्विशः” । रघु० । वाच० ।

आप (व) ति-आपत्ति-स्त्री० । आ-पद्-क्लिन् । आपदि,
आपच्च-रोगाद्यभिभूतावस्था सम्यग् वर्तनोपायानुपलम्भ-
श्च । वाच० । आपादने, व्य० । आपत्तिः-प्रायश्चित्तस्याऽऽ-
पादनम् । व्य० १ उ० १ प्रक० १६७ गाथाटी० । प्राप्नो,
“संवेगात् समरसापत्त्या । ८ x ;” आपत्तिश्च प्राप्तिः । पो०
६ विव० ८ श्लोकटी० ।

जं जं न भणियमिहयं, तस्सावत्तीए दाणसंखेवं ।
भिन्नाइया य वुच्छं, छम्मासं ताय जीएणं ॥ ६० ॥

‘जं जमिच्चाइ’ । इह जीयववहारे जं जं पच्छित्तं न
भणियं अवगहमुद्दिस्सिऊण तस्सावि आवत्तिविसेसेण
दाणसंखेवं भणामि । आवत्ती-पायच्छिच्छत्तदाणसंपत्ती । सा
य-निसीह-कप्प-ववहागभिहिया । सुत्तओ, अत्थओ य ।
आणाअणवत्थमिच्छत्तविराहणा सवित्थरा । तवसो य-
सो य तवो पणगादी छम्मासपजवसाणो अणेगाऽऽवत्ति-
दाणविरयणालकखणो तेसु सव्वसु गंथेसु । इह पुण
जीयववहारे संखेवेण आवत्तीदाणं निरुविज्झइ ॥ ६० ॥

भिन्नो अविस्सिट्ठो चिय, मासो चउरो य छच्च लहु-गुरया ।
निव्वियगाई अट्टम-भत्तऽन्तं दाणमेएसि ॥ ६१ ॥

‘भिन्ना अविस्सिट्ठ’ इच्चाइ । ‘भिन्न’ इति-ससमयसन्ना;
पंचवीसं २० दिवसा भिन्नसहेण घेप्पन्ति । सो य अविस्सिट्ठो
एक्को चेव । अविस्सिट्ठगहणाओ य सव्वपणगाई मेया
घेप्पन्ति । पणगं-लहुगं, गुरुगं च; दसगं-लहुगं गुरुगं च;
पन्नरसगं-लहुगं, गुरुगं च; वीसगं-लहुगं, गुरुगं च; पं-
चवीसगं-लहुगं, गुरुगं च । एस भिन्नमासो बहुभेओ वि
एक्को चेव घेप्पइ । एसो य सुयववहारो जेसु जेसु अव-
रंइसु भणिओ तेसु तेसु चेव अवराहेसु जीएण सव्वरथ
निव्वियगाई । भिन्नो अविस्सिट्ठो चिय एवं वक्खाणियं ।
इयाणि ‘मासो’ ति-सो य लहुमासो, गुरुमासो य । पत्थ

यं लहुमासे पुरिमहं । गुरुमासे एक्कोसणयं । चउरो य
छच्च मासा सम्मज्झन्ति । तत्थ लहुचउमासे आयामं ।
चउगुरुमासे चउत्थं । छल्लहुमासे छट्ठं । छगुरुमासे अट्टमं ।
एवं सुत्तनिहिट्ठाऽऽवत्ति जहावराहं जाणिऊण जीएण नि-
व्वियगाई-अट्टमभत्तन्तं तवं देज्जा ।

इय सव्वाऽऽवत्तीओ, तवसो नाउं जह-कर्म समए ।

जीएण देज्ज निव्वी-इगाई दाणं जहाऽभिहियं ॥ ६२ ॥

‘इय सव्वाऽऽवत्तीओ’ इच्चाइ । ‘इय’ एवं-एएण ‘पंगारेण
‘सव्वाऽऽवत्तीओ’ सव्वतवट्ठाणां । ‘जहकर्म’-पायच्छिच्छत्ताणु-
लोभेण । समए-सिद्धंते । ‘जीएण देज्जा’ । निव्वियगाईयं दाणं
जह जह भणियं तहा तहा ‘देज्ज’ ति-भणियं हाइ । (इति
चूर्णिः) । जीत० । इह-जीतव्यवहारे अपराधमुद्दिश्य यद्यत्प्रा-
यश्चित्तेन भणितं तस्याऽऽपत्तिविशेषेण दानसंक्षेपं वदये
आपत्तिश्च-अमुकानिचारेऽमुकस्य तपसः प्राप्तिरिति, सा
च निशीथ-कल्प-व्यवहारादिषु विस्तरेणाभिहिता । जीत० ।
व्याप्तौ, भ० १ श० ६ उ० ५० सूत्रटी० । उद्भूतौ, विशेषे ६६
गाथाटी० । अनिष्टप्रसङ्गे च । स च व्याप्यस्याद्वाय्यारोपात्
व्यापकस्याद्वाय्यारोपः यदि निवृद्धिः स्यान्निरूप्यः स्या-
दित्येवं रूपः । वाच० ।

आप (व) तिसुत्त-आपत्तिसूत्र-न० । शिष्यगतप्रतिसेव-
नाद्वारेणाऽऽपन्नप्रायश्चित्तार्थाभिधायिनि सूत्रे, नि० चू० । प्र-
तिसेवनायां सत्यां प्रागश्चित्तापत्तिः स्यात् इत्यापत्तिसू-
त्राण्युच्यन्ते-जे भिक्खू बहुसो मामियं पडिसेवित्ता आ-
लोइज्जा (१) बहुसो वि, बहुसो, वि बहुसो पंच पडिसे-
वित्ता आलोइज्जा (२) इति प्रत्येकवहुससूत्रम्, जे भिक्खू
मासियं वा दो मासियं, तेमासियं, च (३) इत्यादि सकल-
संयोगसूत्रम्, जे भिक्खू बहुसो मासियं बहुसो दो मा-
सियं बहुसो तेमासियम् (४) इत्यादि बहुसंयोगसूत्रम्,
एतत्सूत्रचतुष्टयमेतावना ग्रन्थेन सूत्रोपात्तं व्याख्यानम् ।
नि० चू० २० उ० । आवत्तीए अहिगा दिज्जाति, नि० चू० २०
उ० ५ सूत्र-व्याख्याने ।

(संपूर्णसूत्रपाठस्त्वेवम्)—

जे भिक्खू बहुसोमासियं परिहारट्ठाणं परिसेवित्ता आ-
लोएज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स मासियं पलि-
उंचियं आलोएमाणस्स दोमासियं ॥ ६ ॥ जे भिक्खू
बहुसोवि दोमासियं परिहारट्ठाणं परिसेवित्ता आलो-
एज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स दोमासिअं पलि-
उंचिअं आलोएमाणस्स तिमासियं ॥ ७ ॥ जे भिक्खू
बहुसो तिमासिअं परिहारट्ठाणं परिसेवित्ता आलोएज्जा
अपलिउंचिअं आलोएमाणस्स तिमासियं पलिउंचियं
आलोएमाणस्स चाउम्मासियं ॥ ८ ॥ जे भिक्खू बहु-
सोवि चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं परिसेवित्ता आलो-
एज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स चाउम्मासियं प-
लिउंचियं आलोएमाणस्स पंचमासियं ॥ ९ ॥ जे भिक्खू
बहुसोवि पंचमासियं परिहारट्ठाणं परिसेवित्ता आलो-

इजा अपलिउंचियं आलोएमाखस्स पंचमासियं पलि-
उंचियं आलोएमाखस्स छम्मासियं तेण परं पलिउंचियं
वा अपलिउंचियं वा आलोएमाखस्स ते चेव छम्मासा
॥ १० ॥ नि० चू० २० उ० ।

निर्लीहस्स पच्छिमे उदेसगे निदिहमेदा सुत्ता. सव्वे तीसं
सुत्ता. तत्थ आचत्तिमुत्ता जे दस नेसिं चउरो सुसंखेव
भणित्त, इमे अन्धतां वृ ज्ञाणियव्वा. तं जहा-सातिरेगसुत्तं
१. बहुससातिरेगसुत्तं २. सातिरेगसंजोगसुत्तं ३. बहु-
ससातिरेगसंजोगसुत्तं ४. खमं सगतस्स सातिरेगस्स
य संजोगसुत्तं ५. दसमं बहुसस्स बहुससाहरेगस्स संजोगे
सुत्तं ६. एवं एतद्द दससु आचत्तिमुत्तेहु सणिएसु एते
णव विदिहता दस आलोयणासुत्ता भाणियव्वा । नि०
चू० २० उ० ।

‘इमे अत्थ’ ति-अर्थो-व्याख्यान-भाष्यादिकं तस्मात् पद-
चोदव्यानि. “तं जहे” त्यादि. “जे भिक्खू मासाहरेग-
दोमासियमि” (१) त्यादि. सातिरेकसंयोगसूत्रम्-“जे
भिक्खू बहुसोसातिरेगमासियं, बहुसोसाहरेगदोमासियं
(२) च” इत्यादि. बहुससातिरेकसंयोगसूत्रम्, “जे
भिक्खू मासियं सातिरेकमासियं (३)” । “जे भिक्खू दु-
मासियं सातिरेकदुमासियं च (४)” त्यादि. सकलस्य
सातिरेकस्य च संयोगसूत्रम्, “जे भिक्खू बहुसो मा-
सियं बहुसो सातिरेकमासियं च” (५) । “जे भिक्खू
चउरो दुमासियं, बहुसो सातिरेकदुमासियं च” (६)
त्यादि. बहुससातिरेकस्स य संजोगसुत्तं इत्येवमापत्ति-
सूत्राणि दश कथितानि । नि० चू० २० उ० ।

आप (व) य-आपद्-त्रि० । आपदं ददातीत्यापद् । खे-
गादिके, पुरुषादिके च । अतु० ।

आप (पि) लव-आप्त-पुं० । आप-प्लु-घञ्-भावे । पत्ते-
अप् । स्नाने, जलानां सर्वतः समुच्छलने, लुपद्-अप्तवनं
नैव । न० । वाच० । लात् ॥ ८ । २ । १०६ ॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण लकारात् पूर्व इकारः । प्र० ।

आप (य) श्रीरश्मिखण्डखचिया-आत्मशरीरानवका-
ङ्क्षाप्रत्यया-स्त्री० । अवकाङ्क्षाप्रत्ययक्रियाभेदे, स्था० । त-
न्नामशरीरानवकाङ्क्षाप्रत्यया सव स्वशरीरकृतिक्रिक-
र्माणि कुर्वतः क्रिया भवति । स्था० २ डा० १ उ० ६०
सूत्रटी० ।

आपहृत्त्रिय-आधूषित-त्रि० । ‘आधूमिय’ शब्दायें,
प्र० ४ पद ।

आपा (वा) य (य)-आपाक-पुं० । समन्तरपरिवेष्टण
पच्यतेऽत्र आ-पच् । आधारे घञ् । कुम्भकारस्य सृणमय-
पात्रपचनस्थाने, वाच० । तथा च-“कुम्भकाराऽऽवापइ वा
कवेल्लुयऽऽवापइ वा इहाऽऽवापइ वा” (सूत्र-५६७+) ।
कुम्भकारस्यपात्रो-भाण्डपचनस्थानम्, कवेल्लुकानि प्र-
तीतिनि तेषामापाकः प्रतीति एव । स्था० ८ डा० ३ व० ।
आवे घञ् । ईपत्पाके, सम्यक् पाके, पुटपाके च । वाच० ।

आवाड-आवाड-पुं० । स्वनामस्मात् चिलातजाती, “उ-
६६

सरदुभरहे वासे वहेवे आवाडा णाम चिलाता परिवसंति
त्ति” । आ० चू० १ अ० । *

आपा (वा) य-आपात-पुं० । दृढात्-अविवेकात् कारणा-
न्तरसाचिव्याभावेऽपि आगत्य पातः । अनर्कितागमनं,
“गरुडापातविश्लिष्ट-मेघनादास्त्रबन्धनः” रघुः “तदा-
पातभयात् पथि” कुमा० । आपतत्यत्राधारे घञ् । उपक्रमे,
“आपातरम्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः” किरा०
“आपातरम्याः-तत्कालरमणीयाः” मल्लि० । उपक्रमे च
“मध्वापात इति मनुः । मध्वापातो मधुरोपक्रमः”
कुल्लू । वाच० । “आपातभङ्गते” (सूत्र-२५५ x) ।
आपतनमापातः । प्रथममीलके, स्था० ४ डा० १ उ० ।
तत्प्रथमतया संसर्गे, भ० ।

तस्स भोयणस्स आवाए भइए भइ तओ पच्छा परि-
णममाणे परिणममाणे दुरुवत्ताए दुग्गंधत्ताए जहा मह-
स्सवए ० जाव भुजो भुजो परिणमइ । (सूत्र-३०६+)

आपातः-तत्प्रथमतया संसर्गः । भ० ७ श० १० उ० ।
आभिमुख्येन समवाये, “आचणं सच्चदव्वाणं” ॥२६३५॥
सर्वेषामपि जीवादिद्रव्याणामापाते-आभिमुख्येन समवाये
निष्पद्यते इति शेषः । विशेष० । अभ्यागमे, “अणावाय-
मसंलोप” (२६६ x) । न आपातः-अभ्यागमः, स्व-
पक्षपरपक्षयोर्यस्मिन् स्थण्डिले तदनापातः । ओघ० । वृ० ।
“तत्थाऽऽवायं दुविहं” (२६७+) । तत्र-आपातं-स्थण्डिलं
द्विविधम्-द्विप्रकारम् । ओघ० । वृ० । (अस्य बहुभेदाः
‘शण्डिल’ शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) “अणावायमसंलोप
चिद्वेजा” (सूत्र-२६५+) । अनापाते-विजने, असंलोके च
सन्तिष्ठत् । आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ३ उ० । प्राप्ता,
आपातः-विषयप्राप्तिः । आ० चू० १ अ० ।

आपाद-पुं० । आ-पद-घञ् । फललाभे, आगतौ च । पाद-
पर्यन्तम् । अव्य० । पादपर्यन्ते, अव्य० । वाच० ।

आपा (वा) यभइय-आपातभद्रक-पुं० । आपातनमापातः-
प्रथममीलकस्तत्र भद्रको-भद्रकारी दर्शनाऽऽलापादिना सु-
स्वरत्वादापातभद्रकः । प्रथममीलके दर्शनाऽऽलापादिना
सुस्वरत्वे, स्था० । “आवायभइए णाममेगे, णो संवासभइए
(सूत्र-२५५ x) । स्था० ४ डा० १ उ० ।

आपायावच-आप्राजापत्य-न० । अहोरात्रभावे एकोनविंश-
तितमे स्वनामख्याते मुहूर्त्ते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

आपुच्छणा-आप्रच्छना-स्त्री० । आपृच्छायाः करणमाप्र-
च्छना । पञ्चा० १२ विव० २६ गाथाटी० । प्रअकरणे, पञ्चा०
१२ विव० २ गाथाटी० । भ० । “आपुच्छणा उवाइयं दोहला”
(सूत्र-२६५+) “आपुच्छण” ति-भर्तुरापृच्छा-“इच्छामि णं
तुभेहि अहमणुआया” इत्यादिका । विपा० ८ अ० ।
आ-मर्ष्याद्या तथाविधविनयलक्षणया, अभिविधिना वा
सर्वप्रयोजनाभिव्याप्तिलक्षणेन प्रच्छन्नं गुरोः प्रश्नकरणमा-
प्रच्छना । पञ्चा० १२ विव० २ गाथाटी० । सामाचार्यभेदे,
प्रथ० १०१ द्वार ७६८ गाथाटी० । सा च कर्तुमभीष्टं कार्यं प्र-
वर्तमानेन गुरोः कार्य-भगवन् ! अहमिदं करोमीति । प्रव०

१०१ द्वार ७७३ गाथाटी० आ० चू० जीत० ग० । अनु० ।
 “आपुच्छा” ध० ३ अधि० । अयं भावः—यत्कार्यं साक्षा-
 दाप्रष्टुं शक्यते विशेषप्रयोजनं च तत्र साक्षादापुच्छा, यत्तु
 मुहुर्मुहुः सम्भावितया प्रष्टुमशक्यं तत्रापि बहुबलसंदेश-
 ननापुच्छाऽऽवश्यकीति । ध० ३ अधि० । “आपुच्छणा
 य तइया” । (२५) । तृतीया आपुच्छना यतो हि श्वासो-
 च्छासादिकं त्यक्त्वा अपरं सर्वं कार्यं गुरोः पृच्छां विना न
 कार्यम् तस्मादेया आप्रच्छना । उत्त० २६ अ० । “आपु-
 च्छणा सयंकरणे” (५+) । स्वयम् आत्मना कार्याणां करणे
 गुरोः आप्रच्छना कर्तव्या, न च गुरौ सति स्वबुद्धयैव
 गुरुम् अनापुच्छ्य कार्यं कर्तव्यमिति भावः । उत्त० २६
 अ० आङ्गि-सकलकृत्याभिव्याप्त्या प्रच्छना, प्रच्छना-इद-
 मंहं कुर्यां न वे त्वंरूपा तां स्वयमिन्यात्मनः करणं कस्य-
 चिद्विधानकार्यस्य निवर्तनं स्वयंकरणम् । तस्मिन्, उत्त०
 पाई० २६ अ० । उच्छ्वासनिःश्वासौ विहाय सर्वका-
 र्येष्वपि स्वसंवन्धिषु गुरवः पृष्ठव्याः, अतः सर्वविषयमपि
 प्रथमतः प्रच्छनमापुच्छत्युच्यते । तथा च निर्युक्तिरुता
 सामान्येनैवाभिहितम्—“आपुच्छणा उ कजे” ति । उत्त०
 २६ अ० । आ० म० ।

तथा च—

आउच्छणा उ कजे, गुरुणो गुरुमम्मयस्स वा शियमा ।

एवं खु तयं सेयं, जायति सति शिजराहेऊ ॥ २६ ॥

व्याख्या—आपुच्छायाः करणम् आपुच्छना, तुशब्दः पुनरर्थः,
 तत आपुच्छना पुनः कार्य-ज्ञानादिसाधने प्रयोजनं सति
 कार्येति शेषः, कस्येत्याह—गुरो रत्नाधिकस्य, तत्संमतस्य
 वा गुरुबहुमतस्य वा स्थविरादः वाशब्दो विकल्पाथो, नि-
 यमात्—अवश्यभावेन, अथ कस्मादेया विधेयंत्याह—एवं ‘खु’
 एवमेव; गुर्वाद्यापुच्छापूर्वकमित्यर्थः, तत्कार्यं श्रेयोऽतिशयेन
 प्रशस्यं जायते—भवति सकृत्सदा निर्जराहेतुकर्मक्षयका-
 रणमिति कृत्वेति गाथार्थः ।

अथ कथमापुच्छाविषयभूतं कार्यं श्रेयः स्यादित्यत आह—

सो विहिना या तस्सा—हणम्मि तज्जाणा सुणायंति ।

सन्नाणा पडिवत्ती, सुहभावो मंगलं तत्थ ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘सो’ ति—यः—आपुच्छयते स गुरुः गुर्वनुमतो
 वा, विधिज्ञाता चिकीर्षितकार्यस्य वल्लभावनदेर्विधानस्य
 वेदिता भवति, गीतार्थत्वात् । ततश्च तत्साधने अहमिदं
 कार्यं करोमीत्येवंविधिज्ञातृगुरुनिवेदने, अथ वा—विधि-
 प्रतिपादने सति स हि पृच्छ्यमानो विधिज्ञत्वाच्चिकीर्षि-
 तकार्यविधिं साधयति, यथा—“अच्छोडपिट्टणासु य न
 ध्रुवे धोए पयावणं न करे” इत्यादि ‘तज्जाण’ ति—वि-
 धिज्ञानं पृच्छकस्य भवति, ततश्च—‘सुनायं’ ति—“अहो
 गुरुणा जिनेन वा सुष्ठु ज्ञातं सकलसत्त्वानुपघातकत्वेन
 मुमुक्षोश्चोपग्राहकत्वेन निपुणमिदं दृष्टं, नैवं दर्शनान्तरी-
 यैरिति” एवं विधात् स्वज्ञानात्—स्वगतसद्वोधात् स-
 काशात् प्रतिपत्तिगुरुत्वेन जिन एवाप्त इत्येवंभूना रुचि-
 भवति, सा च शुभभावः—प्रशस्ताध्यवसायो वर्तते, स च
 मङ्गलं—विघ्नविघातकं वस्तु तत्र कार्यं प्रवर्तमानस्येति-
 शेषः । अथ वा—स गुरुः विधिज्ञाता—उपायज्ञः तत्साधने—चि-

कीर्षितकार्यनिष्पादने ततश्च तज्ज्ञानात् गुरोः सकाशात्
 यत् ज्ञानं तस्मात् सुज्ञानं कार्यं भवति सुज्ञानाच्च प्रति-
 पत्तिः—सम्यक् क्रियाभ्युपगमः सा च शुभो भावः शेषं तथैव
 इति गाथार्थः । पञ्चा० १२ विव० ।

आपुच्छा—आपृच्छा—स्त्री० । आ—पृच्छ—अङ् । आलापे, जि-
 ज्ञासायाम्, आभाषणे—गतागतकाले, शुभे, प्रश्ने, आनन्दने
 च । वाच० । “आपुच्छणा य कजे” (६६७५) आपुच्छ-
 नमापुच्छा । समाचारीभेदे, सा च कर्तुमभीष्टे कार्ये प्रव-
 र्तमानेन गुरोः कार्य्या—अहमिदं करोमीति । आ० म०१ अ०
 (एतद्यद्व्यवस्थिता ‘आपुच्छणा’ शब्देऽनुपदमेव गता) ।

आपुच्छणिज—आप्रच्छनीय—त्रि० । पृष्ठव्ये, म० १८ शं० २
 उ० ६१७ सूत्र । सकृत्पृष्ठव्ये, “आपुच्छणिज्जे” (सूत्र-७५)
 आप्रच्छनीयः—सकृद् पृष्ठव्यः । झा० १ श्रु० १ अ० ।

आपुच्छिता—आपृच्छ्य—अव्य० । आ—पृच्छ ल्यप् । जिज्ञा-
 सित्वेत्यर्थे, वाच० । “आपुच्छिता ए ङंति सट्ठाणे” (४४६+) ।
 आपृच्छ्य—प्रआहंत्वाद् ; गुरुमिति गम्यते इति । पं० व० २
 द्वार ।

आपूर्विय—आपूर्विक—त्रि० । कर्मजबुद्धेर्दशमे उदाहरणभेदे
 अपूर्वकर्त्तरि, स चामित्वाप्यपूर्वानां दलस्य मानं जानाति
 “पूयइ” १० (सूत्र-६८५) न० ।

आपूरिय—आपूरित—न० । आ—पूर—कृ—यस्यापूरणं कृतम् ।
 तस्मिन्, “पहयदेवदुहुहिनिनायाऽऽपूरियदिसामंडलं” ति
 आ० म० १ अ० ३४३ गाथाटी० । अभिव्याप्ते च । वाच० ।
 “आपूरियं” (२५१+) । ‘आपूरियं’ ति—आपूरितं—संव्याप्तं
 भूतं वासितमित्यर्थः । विशेष० ।

आपूरिमाण—आपूरयत्—त्रि० । आपूरणं कुर्वति, “सहेण त-
 प्पणसे सव्वओ समंता आपूरमाणे” (सूत्र x) । शब्देन
 तान् प्रत्यासन्नान् सर्वतो—दिक्षु, समन्ततो—विदिक्षु आपूरय-
 ति शत्रन्तस्य साविदं रूपम् । रा० । जी० ।

आपूर्यमाण—त्रि० । आ—पूर—कर्मणि शानच् । सम्यक्
 पूर्यमाणे, वाच० । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ११ सूत्रटी० ।
 समन्तात्प्रसृते, “आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं, समुद्रमापः
 प्रविशन्ति यद्वत्” गीता० । आधारं शानच् । सूर्यकिरणैः
 पूर्यमाणचन्द्रस्याधारं पक्षे, वाच० ।

आफोडिय—आस्फोटित—त्रि० । करास्फोट, प्रश्न० । “आफो-
 डियसीदनाया” (सूत्र-११५) । आस्फोटितं—करास्फोट-
 पम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

आववहुल—आपवहुल—न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्या अपवहुले
 काण्डे, स० ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए आप(व)वहुले
 काण्डे केवतियं वाहल्लेणं पसुत्ते, गोयमा ! असीतिजोयं-
 णसहस्साइं वाहल्लेणं पसुत्ते । (सूत्र-७२) । जी० ३
 प्रति० १ उ० ।

आवाह—आवाध—न० । आ—वाध—भावे अ । पीडायाम्,
 तापत्रयं क्लेशं च । वाच० । मानसपीडायाम्, “आवाहे च

भये वा" (५६६५)। आवाधं नाम-माननी पीडा । वृ० १ उ० ३ प्र० । स्त्रीष्वे टाप । तत्र मनःशरीराऽऽवाधकराणि शल्या-
नि । सुश्रु० । नास्ति वाधा यस्य । पीडाशून्ये, त्रि० । वाच० ।
आभंकर-आभङ्कर-पुं० । स्वनामख्याते महाभेदे, सू० प्र०
२० पाठ० ७ गाथा १०७ सूत्र । कल्प० । चं० प्र० ।

दो आभंकरा । (सूत्र-६० +)

स्थानं २ वा० ३ उ० । स्वनामख्याते विमानभेदे च । स०
३ नम० ३ सूत्र ।

आभरण-आभरण-न० । आ-भृ कर्मणि ल्युट् । भूषणे,
स्थानं २ वा० ३ उ० । सू० प्र० । आ० म० । औ० । ' ललि-
यक्याऽऽभरणे ' (सूत्र- +) । ललितानि-शोभमानानि
कृतानि न्यस्तान्याभरणानि-सारभूषणानि यस्य स तथा ।
न० । " आभरणभूषणचिरादयमंशुवर्गं " (सूत्र +) ।
आभरणानि-अङ्गपरिधेयानि प्रैवेयककङ्कादीनि । कल्प०
१ अधि० २ जण । " आभरणं हि विभूषित्यो " ॥ ६ ॥
आभरणैः—कुण्डलमुकुटहारादिभिः । उक्त० २२ अ० । " धे-
नूणाऽऽभरणानि " (७२ +) । आभरणानि-वस्त्राणि । व्य०
४ उ० । " पाण्डवानां सभामध्ये, दुर्योधन उपागतः । तस्मै
गात्रं द्दित्यं च, सर्वाण्याभरणानि च " । १ । वाच० । आ-
भरणप्रधानं च । " आभरणाणि वा " (सूत्र० १४५ +) ।
आभरणानि-आभरणप्रधानानि । आचा० २ ध्रु० १ चू० ५
अ० १ उ० । भाव ल्युट् । सम्पद्य पोषणे च । वाच० ।

आभरणचित्त-आभरणचित्र-त्रि० । आभरणैश्चित्राणि—
विचित्राण्याभरणचित्राणि । आभरणैर्विचित्रे, जी० ३ प्रति०
२ उ० १४७ सूत्र ।

आभरणजहङ्गाणविविहपरिहाण-आभरणयथास्थानवि-
विधपरिधान-न० । आभरणानां यथास्थानं विविधरूपेण
परिधानलक्षणे द्वापष्टितमे कलाभेदे, कल्प० १ अ० ७
जण २११ सूत्र ।

आभरणप्पिय-आभरणप्रिय-पुं० । पुरुषभेदे, वृ० ।

आभरणपिपि जाणमु, अलंकरिते उ केसमादीणि । ४२५५ ।

केशादीनि मात्यादिभिरलङ्कारैरलङ्कृतं : पुरुषान् आभ-
रणप्रियान् जानाहि । वृ० १ उ० ३ प्र० ।

आभरणविचित्त-आभरणविचित्र-त्रि० । आभरणविभूषिते,
आचा० । " आभरणविचित्तानि वा " (सूत्र-१४५५) । आभ-
रणविचित्राणि-गिरिविडकादिविभूषितानि । आचा० २
ध्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

आभरणविधि आभरणविधि-पुं० । आभरणं—कटकादि
तस्य विधिः—भेदाः आभरणविधिः । आभरणप्रकारेषु, वृ०
१ उ० ३ प्र० ३२६ गाथा । कलाभेदे, नि० चू० ६ उ० ६४
गाथा । स० । ज्ञा० । जं० । " आभरणविधिपरिमाणं क-
देह " उपा० १ अ० । (सूत्रम्- ' आणंद ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे गतम्)

आभरणविभूषिय-आभरणविभूषित-त्रि० । आभरणालं-

कृते, " आभरणविभूषियाणि वा " (सूत्र-१४५ +) ।
आचा० २ ध्रु० ५ अ० १ उ० ।

आभव-आभव-अव्य० । आजन्मेत्यर्थे, आसंसारमित्यर्थे,
च । " तव्ययणसेवणा आभवमखंडा " ॥ ३४ ॥ तद्वचन-
सेवना—गुरुवचनसेवा, आभवम्-आसंसारम् । पञ्चा० ४
विच० । आभवमखण्डा-आजन्म, आसंसारं वा सम्पूर्णा ।
ल० । " विमुञ्जमाणे आभवं भावकिरियमारहेह " (सूत्र-
४५) । आभवम्-आजन्म, आसंसारं वा भावकियं निर्वा-
णसाधकमाराधयति । पं० सू० ।

आभवताहिगार-आभवदधिकार-पुं० । व्यवहारभेदे, पं०
भा० । " व्यवहारो हाह दुविहो, पच्छिन्ते आभवते य " पं०
भा० १ कल्प । व्यवहर्तव्यभेदे च । व्य० । " आभवते य
पच्छिन्ते, व्यवहारियव्यं समासतो दुविहं " ॥ ५६ + ॥ व्य०
१० उ० । (आभवद्व्यवहारः क्षेत्रत्रिपयः उचसंपया ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) आभवद्व्यवहाराधिकारे, व्य० ।

आभवताहिगारे उ, वदंते तत्पसंगया ।

आभवता इमे अस्ते, सुहसीलादि आहिआ ॥ ४३७ ॥

आभवदधिकारे वर्तमाने तत्प्रसङ्गाद्-आभवदधिकारप्र-
सङ्गादिमे-वक्ष्यमाणा अन्ये आभवन्तः—सुखशीलादयस्तु
सुखशीलादिप्रयुक्ता आख्याताः । व्य० ४ उ० ।

आभव-आभाव-त्रि० । समंताद्भवितुं योग्ये, व्य० । एते
ते-अनन्तरादिताः चिन्हं विमार्गयन्तः सन्तः अभिधारयन्तं
यान्ति-अभिधारयत आभाव्या भवन्ति, शेषेषु पुनरभि-
धारयत्सु आचार्यः—श्रुतगुरुस्वामी भवति । शेषा अन-
भिधारयन्तः श्रुतगुरोराभाव्या भवन्ति इत्यर्थः । उक्तं च-
" जह ते अभिधारंती, पडिच्छंते पडिच्छुगस्सेव । अह
नो अभिधारंती, सुयगुरुणो तो उ आभवा " ॥ १ ॥
व्य० ४ उ० । (अस्य बहुवक्तृवता ' चरियापविट् ' शब्दे
तृतीयभागे ११६४ पृष्ठे वक्ष्यते)

आभा-आभा-स्त्री० । आ-भा-अङ् । प्रभायाम्, प्रश्न० ४
आश्र० द्वार १५ सूत्रटी० दीप्तौ, वाच० । छायायाम्, जी० ३
प्रति० १ उ० २१४-सूत्र । शोभायाम्, कान्तौ, उपमाने, वाच० ।

आभास-आभास-पुं० । आभासते आ-भास अच् । उपा-
धितुद्यतया भासमाने प्रतिविम्बे, दुष्टहेत्वादौ, वाच० ।
" प्रमाणस्य स्वरूपादि चतुष्टयाद्विपरीनं तद्भासम् " इति
॥२३॥ (रत्ना०) तद्भासमानं इति । रत्ना० ६ परि० (अस्य सूत्र-
स्यार्थः ' प्रमाणाभास ' शब्दे पञ्चमभागे विस्तरतो वक्ष्यते)
(हेत्वाभासाश्च पञ्चधा) भाषा० " सव्यभिचारविरुद्ध-
प्रकरणमसाध्यसमानांतकाला हेत्वाभासाः " गौतमसूत्र० ।
पक्षसत्त्वसपक्षसत्त्वविपक्षासत्त्वाबाधितत्वासत्प्रतिपक्षत्वोप-
पन्नो हेतुर्गमकः स इवाभासत इति हेत्वाभासस्तेन तद्वि-
ज्ञत्वं सति तद्धर्मवस्त्रम् पञ्चरूपोपपन्नत्वाभावे सति तद्वि-
पक्षाभासमानत्वं हेत्वाभासत्वमिति फलितार्थः " हेत्वाभा-
साश्च यथाकृतः " गौ० सूत्र० । एवं प्रमाणाभासो युक्त्या-
भास आगमाभास इत्याद्यावपि प्रामाण्याद्यभाववत्त्वे सति
प्रमाणादिरूपेणाभासमानत्वमर्थः । " एवं बहवां विप्रतिपक्षा

युक्तिवाक्यतदाभाससमाश्रयाः सन्तः” ॥ शा० भा० ॥ तथा च यद्वाचकपदोत्तरमाभासशब्दः प्रयुज्यते तस्य तुष्टत्वं तेन गम्यते । रसाऽऽभासादावपि तिर्थ्यग्योन्यादिगतत्वेन परनायकगतत्वेन च दुष्टत्वाद्रसाऽऽभासत्वम् । पुनरुक्तवदाभासादौ च न दुष्टत्वम्, किन्तु-पुनरुक्तभिन्नत्वेनाऽऽभासमानत्वात् वस्तुतोऽपुनरुक्तत्वमेव गम्यते इत्येव तत्र विशेषः । “ रस्यत इति रस इति व्युत्पत्तिदर्शनात् भावतदाभासादयोऽपि गृह्यन्ते” ॥ सा० द० ॥ तत्र रसाऽऽभासः “ मधुर्द्विरफः कुसुमैकपात्रे ” इत्यादि । “ अत्र हि सम्भोगशृङ्गारस्य तिर्थ्यग्विषयत्वाद्रसाऽऽभासत्वम् ” । सा० द० । “ आपाततो यदर्थस्य पुनरुक्तावभासमानम् । पुनरुक्तवदाभासः ” ॥ सा० द० ॥ भावे घञ् । ३ तुल्यप्रकाशे, आभास्यते-ऽनेन आ-भास-णिव् करणे अच् । ग्रन्थावतारणार्थं ग्रन्थ-भिप्रायवर्णने व्याख्यानानांशभेदे च । वाच० । (प्रत्यक्षाऽऽभासं ‘ पञ्चवक्त्राऽऽभास ’ शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (प्रत्यभिज्ञाऽऽभासम् ‘ पञ्चभिज्ञाऽऽभास ’ शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यामि) (तत्काभासम् ‘ तत्काऽऽभास ’ शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यामि) (पक्षाऽऽभासम् ‘ पक्षकाऽऽभास ’ शब्दे पञ्चमभागे निरूपयिष्यामि । अस्य चहवः प्रकारास्तान् तत्रैव दर्शयिष्यामि) (हेत्वाऽऽभासस्वरूपं तद्वेदाश्च ‘ हेतुआभास ’ शब्दे सप्तमे भागे द्रष्टव्याः) (द्रष्टान्ताऽऽभासाः ‘ दिष्टान्ताऽऽभास ’ शब्दे चतुर्थे भागे विस्तरतो विलोकनीयाः) (उपनयाऽऽभासस्वरूपम् ‘ उवणयाऽऽभास ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यम्) (निगमनाऽऽभासः ‘ णिगमण ’ शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यामः) (आगमाऽऽभासः ‘ आगमाऽऽ-शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितः)

संप्रति संख्याऽऽभासमाख्यान्ति—

प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमित्यादिसंख्यानं तस्य संख्याऽऽभासमिति ॥ ८५ ॥

प्रत्यक्षपरोक्षभेदाद्धि प्रमाणस्य द्वैविध्यमुक्तम् ; तद्वैपरीत्येन प्रत्यक्षमेव, प्रत्यक्षानुमानं एव, प्रत्यक्षानुमानागमा एव प्रमाणमित्यादिकं चार्वाकवैशेषिकसौगतसंख्यादितीर्थान्तरीयाणां संख्यानं, तस्य प्रमाणस्य संख्याऽऽभासम् । प्रमाणसंख्याभ्युपगमश्च परेषामितोऽवसेयः—

“ चार्वाकोऽध्यक्षमेकं सुगतकणभुजौ सानुमानं सशब्दं, तद्वैतं पारमर्षः सहितमुपमया तत् त्रयं चाऽक्षपादः । अर्थाऽऽपस्या प्रभाकृद्वदति च निखिलं मन्यते भट्ट पतत्, साभावं द्वे प्रमाणे जिनपतिसमये स्पष्टतोऽस्पष्टतश्च ॥१॥ ”

अथ विषयाऽऽभासं प्रकाशयन्ति—

सामान्यमेव, विशेष एव, तद् द्वयं वा स्वतन्त्रमित्यादिस्तस्य विषयाऽऽभासः इति ॥ ८६ ॥

सामान्यमात्रं सत्ताद्वैतवादिनो, विशेषमात्रं सौगतस्य, तदुभयं च स्वतन्त्रं नैयायिकादिरित्यादिरेकान्तस्तस्य प्रमाणस्य विषयाऽऽभासः । आदिशब्दाक्षित्यमेवाऽनित्यमेव तद्द्वयं वा परस्परनिरपेक्षमित्याद्येकान्तपरिग्रहः ।

अथ फलाऽऽभासमाह—

अभिन्नमेव भिन्नमेव वा प्रमाणात्फलं तस्य तदाभासमिति ॥ ८७ ॥

अभिन्नमेव प्रमाणात्फलं यौद्धानां, भिन्नमेव नैयायिकादीनां, तस्य प्रमाणस्य तदाभासं फलाऽऽभासं; यथा फलस्य भेदाभेदैकान्तावकान्तावेव तथा सूत्रत एव प्रागुपपादितमिति । रत्ना० ६ परि० । (नयाऽऽभासस्वरूपभेदा चहवः, ते च ‘ णयाऽऽभास ’ शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यन्ते)

आभासिय-आभाषिक-पुं० । स्लेच्छजातिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० ।

आभाषित-त्रि० । परस्परकथिते, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

आभासिय-आभाषि (सि) क-पुं० । आभाषि (सि) कद्दीपजं मनुष्ये, जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० । स्था० । अन्तरद्दीपिकमनुष्यस्त्रीभेदे च । टाप् । जी० २ प्रति० ।

आभासियदीव-आभाषि (सि) कद्दीप-पुं० । अन्तरद्दीपभेदे, प्रज्ञा० । स च हिमवतः पर्वतस्य पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपूर्वस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीयदंष्ट्राया उपरि एकांरुक्द्दीपप्रमाण आभासिकनामा द्वीपा वर्तते । प्रज्ञा० १ पद । कर्म० । स्था० । नं० ।

कहि णं भंते ! दाहिणिज्जाणं आभासियमणुयाणं आभासियदीवे नामं दीवे पण्णत्ते ! । सूत्र (१११×) जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० । (‘ अंतरदीव ’ शब्दे प्रथमभागे ६५ पृष्ठे संपूर्णं सूत्रं गतम् ।)

आभासी-आभाषी-स्त्री० । आभाषि (सि) कद्दीपजे, मनुष्यस्त्रीभेदे, जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० ११२ सूत्र ।

आभिओग-आभियोग्य-पुं० । आ-समन्ताद् युज्यन्ते-प्रेष्यकर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः । घ० ३ अधि० ८१ श्लोक । आभियोगं-व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः । स्था० ४ ठा० ४ उ० । आ-समन्ताद् आभिमुख्येन युज्यन्ते-प्रेष्यकर्मसु व्यापार्यन्त इत्याभियोग्या आभियोगिकाः । रा० । किंकरे, किंकरस्थानीये देवविशेषे च । स्था० ४ ठा० ४ उ० । रा० । “ आभियोगाणं देवाणं अतिप एयमट्टं सोच्चा ” (सूत्र— +) रा० । अभिमुखं कर्मणि युज्यते-व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्यस्तस्य भावः कर्म वा आभियोग्यम् । “ व्यञ्जनात् पञ्चमान्तस्थायाः सरूपे वा ” ॥ १ । ३ । ४७ ॥ इत्येककारस्य लोपः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० १४७ सूत्रटी० । आभियोग आज्ञाप्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी तद्भावः आभियोग्यम् । दश० ६ अ० २ उ० । कर्मकरभावे, दश० ६ अ० २ उ० १० गाथा । कर्मकरकर्मणि च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० १४७ सूत्रटी० । ‘ आभिओगमुचट्टिया ’ । आभियोग्यं कर्मकरभावमित्यर्थः, उपस्थिताः-प्राप्ताः । दश० ६ अ० २ उ० ५ गाथाटी० ।

आभियोगता-आभियोग्यता-स्त्री० । आभियोगं-व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः-किंकरदेवविशेषास्तद्भावस्तत्ता । किंकरस्थानीयेदेवविशेषत्वे, स्था० ।

नन्वारणं दर्शिनं यथा—

चउहिं ठाणेहिं जीवा आभिओगताए कम्मं पगरेति ।
नं जहा-अणुकोमेणं, परपरिवाएणं, भूइकम्मणं को-
उककणं । (सूत्र-३४५ +)

आभियोगं-व्यापारणमहन्तीत्याभियोग्याः-किंकरदेवविशेष-
पान्द्रावस्तना नन्यै तया चेति आत्मोक्त्येन-आत्मगुणा-
भिमानेन, परपरिवादेन-परदोषपरिकीर्तनेन, भूतिकर्मणा-
ज्वरिणादीनां भूत्यादिभि रक्षादिकरणेन, कौतुककरणेन-सौ-
भाग्यादिनिमित्तैः परस्तेनकादिकरणेनिति, इयमप्येवम-
न्यत्र-“ कोउयभूइकम्म, पणिणपसिणं निमित्तमाजीवी ।
एहिंस्ससायगरुओ, अभिजोगं भावणं कुणइ ” ॥ १ ॥
एति । स्या० ४ डा० ४ उ० ।

आभिओगपण्णि-आभियोगप्रज्ञप्ति-स्त्री० । विद्याधरसम्य-
न्धिनि विद्याभेदे, “ संकामणि(अ)आभिओगपण्णत्तिगम-
णीयंभणीसु य वहुसु विज्ञाहरीसु विज्ञासु विस्सुयजसे ”
(सूत्र-१२२) । शा० १ श्रु० १६ अ० ।

आभियोगि (न्)-आभियोगिन्-पुं० । अभियोग-आदा-
प्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी । कर्मकरे, दश० ६ अ० ।

आभिओगिय-आभियोगिक-पुं० । आभिमुख्येन योजनम्-
अभियोगः प्रेष्यकमसु व्यापार्यमाणत्वम् । अभियोगेन
जीवन्तीत्याभियोगिकाः, “ चेतनादेर्जीवति ” । इकण्-
प्रत्ययः । कर्मकरे, रा० । “ आभिओगिएहिं ” (सूत्र-
१४ +) । आभियोगः-पारवश्यं प्रयोजनं येषां ते आ-
भियोगिकाः । विपा० १ श्रु० २ अ० । अभियोगः प्र-
योजनमस्येत्याभियोगिकम् । परतन्त्रताफले कर्मणि, प-
ञ्चा० १२ विव० ७ गाथा । विद्यामन्त्रादौ च । “ आभि-
ओगेहि य आभिओगिता ” (सूत्र-१४ ×) । अभियोगश्च
इहा । (स च ‘ अभिओग ’ शब्दे प्रथमभागे विस्तरनः
प्रतिपादितः) विपा० १ श्रु० २ अ० । पराभिभवहेतौ, च-
र्णादिके च । “ आभिओगिए वा ” (सूत्र-६६ ×) ।
‘ आभिओगिए ’ ति-पराभिभवहेतुरिति । शा० १ श्रु० १४
अ० । अभियोजनमभियोगः प्रेष्यकमसु व्यापार्यमाणत्व-
मिति भावः । अभियोगं नियुक्ता आभियोगिकाः । देव-
विशेषं, “ आभिओगिए देवे सहावेति, आभिओगिए देवे
सहावेत्ता एवं वयासी ” (सूत्र-१४१ +) । आभियो-
गिकान् देवान् शब्दायन्ते-आकारयन्ति शब्दाययित्वा च
तानेयमेवादिषुः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । रा० ।

आभिओगिय-आभियोगित-त्रि० । वशीकरणयन्त्रमन्त्रा-
भिसंस्कृते, आच० । “ आभिओगिए गहिए ” ॥ ७३ + ॥
आभियोगिते-वशीकरणाय मन्त्राभिसंस्कृते गृहीते सति ।
आच० ४ अ० ।

आभिओगियक्ख-आभियोगिकक्ख-पुं० । अभियोगः
प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकम्-परतन्त्रताफलं कर्म तस्य
क्षयो-विनाश आभियोगिकक्षयः । परतन्त्रताफलकर्मणो
विनाशे, पञ्चा० ।

एवं आणाराहण-जोगाओ आभियोगियक्खओ ति
॥ ७ × ॥

एवम्-उक्तविषयेणच्छाकारप्रयोगविधिना आहाराधनयो-
गाद्-आसोपदेशपालनसम्यन्धात् : पराभियोगपरमार्थोक्तं
अभियोगः प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकं-परतन्त्रताफलं कर्म
तस्य क्षयो-विनाश आभियोगिकक्षयो भवति । पञ्चा०
१२ विव० ।

आभिओगियभावणा-आभियोगिकभावना-स्त्री० । आ-
समन्तात् युज्यन्ते-प्रेष्यकमणि व्यापार्यन्ते इत्याभियो-
ग्याः किंकरस्थानीया देवविशेषाः, तेषामियमाभियोगिकी ।
ध० ३ अधि० ८१ श्लोक । सैव भावना-आभियोगिक-
भावना । भावनाभेदे, ग० । (अस्याः भावनायाः स्वरूपं
‘ भावणा ’ शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते) ।

“ मंता जोगं काउं, भूइकम्मं च जे पउंजंति ।

सायरस्सइहिंउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ २ ॥ ”

(अस्या व्याख्या)-मन्त्राणामायोगो-व्यापारो मन्त्रयोगस्त-
म्, यदि वा-मन्त्राश्च योगश्च तथाविधद्रव्यसंयोगाः । सूत्र-
त्वान्मन्त्रयोगं तत् कृत्वा-विधाय, व्यापार्य वा, भूत्या-भस्म-
ना उपलक्षणत्वान्मृदा सूत्रेण कर्मरक्षार्थं वसत्यादिपरिवेष्टनं
भूतिकर्म चशब्दात्-कौतुकादि च यः प्रयुज्ते किमर्थं सातं-
सुखं रसा माधुर्योदयः श्रद्धिः-उपकरणदिसंपत् एते हे-
तवो यस्मिन् प्रयोजने तत्सातरसिद्धिहेतुको भावः साताद्यर्थं
मन्त्रयोगादि प्रयुज्ते एवमाभियोगी भावनां करोति, इह च
सातादिहेतोरभिधानं निस्पृहस्याऽपवादत एतत् प्रयोगः प्र-
त्युत गुणः इति व्यापनार्थम् । ग० २ अधि० ८२ गाथाटी० ।

(आभियोगिकीभावनाफलम्)-

एयाणि गारवऽट्ठा, कुणमाणो आभिओगियं वंधइ ।

वीयं गारवरहिओ, कुव्वं आराहगतं च ॥ ४८४ ॥

श्रु० १ उ० २ प्रक० ।

(अस्याः गाथायाः व्याख्या ‘ अभिओगी ’ शब्दे प्रथम-
भागे गता)

आभिग्नहिय-आभिग्रहिक-त्रि० । अभिगृह्यत इत्यभिग्रहः
अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः-कायोत्सर्गस्तदव्यतिरे-
कात्तत्कर्त्ताप्याभिग्रहिकः । अभिग्रहनिर्वृत्ते कायोत्सर्गादौ,
अभिग्रहनिर्वृत्तकायोत्सर्गादिकारिणि च । आच० । “ उ-
स्सासं न निहंभइ, आभिग्नहियो वि किमुअ चिंटाओ ”
॥ १४१० × ॥ ऊर्ध्वं प्रयत्नः श्वास उच्छ्वासः तं ‘ नं निहंभइ ’
ति-न निरुणद्धि, ‘ आभिग्नहियो वि ’ अभिगृह्यत इत्य-
भिग्रहः अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः-कायोत्सर्गस्तद-
व्यतिरेकात्तत्कर्त्ताप्याभिग्रहिको भण्यते, असावप्याऽभिग्र-
हिककायोत्सर्गकार्यर्थात्यर्थः । ‘ किमुत चेट्टाओ ’ ति-
किं पुनश्चेष्टा-कायोत्सर्गकारी स तु सुतरां न निरुणद्धी-
त्यर्थः । आच० ५ अ० । अभिग्रहः-चैत्यपूजनमकृत्वा मया
न मोक्षव्यं न वा स्वतन्त्रमित्यादिरूपो नियमः-प्रयोजन-
मस्येत्याभिग्रहिकः । अभिग्रहप्रयोजनके च । पञ्चा० ४
विव० ८ गाथाटी० । जिनकल्पिकादौ, पुं० । आभिग्रहि-

को जिनकल्पिकादिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० १४ गाथाटी० ।

आभिगगहियकाल-आभिग्रहिककाल-पुं० । अभिग्रहश्चैत्य-
पूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यं; न वा स्वसव्यमित्यादिरूपो
नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिग्रहिकः स चासौ काल आ-
भिग्रहिककालः । अभिग्रहप्रयोजनके काले, पञ्चा० ।

तार्सिं अविरोहेणं, आभिगगहिओ इहं मओ कालो ।

तत्थावोच्छिण्णो जं, णिच्चं तक्करणभावो ति ॥ ८ ॥

पञ्चा० ४ विव० । (आभिग्रहिककालस्य व्याख्या 'चेइय'
शब्दे तृतीयभागे करिष्यते ।)

आभिगगहियमिच्छत्त-आभिग्रहिकमिथ्यात्व-न० । मिथ्या-
त्वभेद, ध० । तत्राऽभिग्रहिकं पापेण्डनां स्वशास्त्रनियन्त्रित-
विचकालाकानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षाणां जैनानां च धर्माऽ-
धर्मवादेन परीक्षापूर्वं तत्त्वमाकलय्य स्वाभ्युपगतार्थं अ-
दधानानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षत्वाऽपि नाभिग्रहिकत्वम्,
स्वशास्त्रनियन्त्रितत्वाद्विचकालाकस्य । यस्तु नाम्ना जैनो-
ऽपि स्वकुलाचारैरेवागमपरीक्षां बाधते, तस्याभिग्रहि-
कत्वमेव, सम्यग्दृशोऽपरीक्षितपक्षपातित्वायोगात्, तदुक्तं
हरिभद्रसूरिभिः-“ पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिला-
दिषु । युक्लिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥ ”
इति गीतार्थनिश्चितानां माषतुपादिकल्पानां तु प्रज्ञापाट-
वाभावाद्विवेकहितानामपि गुणवत्पारतन्त्र्याज्ञ दोष इति
भावः । तच्च नास्त्यात्मेत्यादिषड्विकल्पैः षड्विधम् । ध० २
अधि० २२ श्लोकटी० ।

आभिनिवोहियणाण-आभिनिवोधिकज्ञान-न० । अर्थाभि-
मुखोऽविपर्ययरूपत्वाज्जन्योऽसंशयरूपत्वाद् बाधः-संवे-
दनमभिनिवोधः स एव स्वार्थिके कप्रत्ययोपादानादाभि-
निवोधिकम् । ज्ञातिज्ञायते अनेनेति वा ज्ञानम् आभिनि-
वोधिकं च तज्ज्ञानं चेत्याभिनिवोधिकज्ञानम् ; इन्द्रियानि-
न्द्रियनिमित्तो बाध इति । ज्ञानभेदे, भ० ८ श० २ उ० ३१८
सूत्रटी० । स्था० ।

विषयसूचना—

- (१) आभिनिवोधिकज्ञानशब्दव्युत्पत्तिः ।
- (२) भेदाः आभिनिवोधिकज्ञानस्य
- (३) अवग्रहेहावाऽ(प)यधारणानां स्वरूपम् ।
- (४) अवग्रहप्ररूपणा ।
- (५) अवग्रहादीनां क्रमोपन्यासे प्रयोजनम् ।
- (६) अवग्रहस्य मल्लकदृष्टान्तेन प्ररूपणा ।
- (७) अष्टाविंशति १८ विधमाभिनिवोधिकम् ।
- (८) बहुतरभेदत्वं मतेः ।
- (९) अवग्रहादीनां संशयादित्वव्यपोहः ।
- (१०) आभिनिवोधिकं चतुर्विधम्-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो
भावतः ।
- (११) अवग्रहादीनां कालमानम् ।
- (१२) ईहादीनां संज्ञादीनां च आभिनिवोधिकत्वम् ।
- (१३) सत्पदप्ररूपणतादिभिराभिनिवोधिकज्ञानस्य प्ररू-
पणम् ।

(१) आभिनिवोधिकज्ञानशब्दव्युत्पत्तिः—

अभि इति आभिमुख्ये, नीति नैयत्ये, ततश्चाभिमुखो वस्तु
योग्यदेशावस्थानापेक्षी नियत इन्द्रियमनःसमाश्रित्य स्वस्व-
विषयापेक्षी बाधनं बाधः अभिनिवोधः स एवाऽभिनिवो-
धिकम् । (“विनयादिभ्यः” ॥ ७।२।१६६॥ इति) विनयादिराकृ-
गणत्यादिकणप्रत्ययः, अभिनिवुध्यत इत्यभिनिवोध इति
कर्त्तरि लिहादि (५।१।५०) त्वादच् वा, यद्वा-अभि-
निवुध्यते आत्मना स इत्यभिनिवोध इति कर्मणि घञ् . स
एवाभिनिवोधिकमिति, तथैव आभिनिवोधिकं च तज्ज्ञानं
चाभिनिवोधिकज्ञानम् । कर्म० १ कर्म० । अभिनिवोधे वा
भवं तेन निर्वृत्तं तन्मयं वा तत्प्रयोजनं चेत्याभिनिवोधि-
कम्, अभिनिवुध्यते वा तत् कर्मभूतमित्याभिनिवोधिकम्,
अवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव, तस्य स्वसंविदितरूपत्वात्,
भेदोपचारादित्यर्थः, अभिनिवुध्यते वा अनेनास्मादस्मि-
न्वेत्याभिनिवोधिकम्, तदावरणकर्मक्षयोपशम इति भा-
वार्थः । आत्मैव वा अभिनिवोधापयोगपरिणामान्यत्वा-
दभिनिवुध्यत इत्याभिनिवोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं चेत्या-
भिनिवोधिकज्ञानमिति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ४६३ सूत्र-
टी० । अभिमुखम्-योग्यदेशावस्थानं नियतमर्थमिन्द्रिय-
मनोद्वारेणात्मा येन परिणामविशेषेणावबुध्यते स परिणाम-
विशेषो ज्ञानाऽपरपर्यायः आभिनिवोधिकम् । आ० म० १
अ० १ गाथाटी० । अर्थाभिमुखो नियतः-प्रतिनियतस्व-
रूपो बाधो—बाधविशेषाऽभिनिवोधः अभिनिवोध एवा-
ऽऽभिनिवोधिकम्, अभिनिवोधशब्दस्य विनयादिपाठा-
भ्युपगमात्, ‘विनयादिभ्यः’ ॥ ७।२।१६६॥ इत्यनेन
स्वार्थे इकण प्रत्ययः । “अतिवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्र-
कृतिलिङ्गवचनानि” इति वचनात्तत्र नपुंसकता, यथा
विनय एव वैनयिकमित्यत्र, अथ वा-अभिनिवुध्यते अ-
स्मादस्मिन्वेति अभिनिवोधः-तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन
निर्वृत्तमाभिनिवोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं चाऽऽभिनिवो-
धिकज्ञानम्, स च इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशाव-
स्थितवस्तुविषयः स्फुटः प्रतिभासो बाधविशेष इत्य-
र्थः । प्रज्ञा० २६ पद ३१३ सूत्रटी० । अर्थाभिमुख्ये,
नीति नैयत्ये, ततश्चाभिमुखो-वस्तुयोग्यदेशावस्थानापेक्षी
नियत-इन्द्रियाण्याश्रित्य स्वस्वविषयापेक्षी बाधोऽभिनि-
वोधः इति भावसाधनः, स्वार्थिकतद्धितोत्पादात्स एवा-
भिनिवोधिकम्, अभिनिवुध्यते आत्मना स इत्यभिनि-
वोध इति कर्मसाधनो वा, अभिनिवुध्यते वस्त्वसावित्य-
भिनिवोध इति कर्तृसाधनो वा, स एवाभिनिवोधिकमिति
तथैव, आभिनिवोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिवोधिकज्ञानम्;
इन्द्रियपञ्चकमनोनिमित्तो बाध इत्यर्थः । अनु० १ सूत्र ।

आभिनिवोधिकज्ञानशब्दार्थं दर्शयन्नाह—

अर्थाभिमुहो निगओ, वोहो जो सो मओ अभिनिवोहो ।
सो चेवाऽऽभिनिवोहिय-महव जहाजोगमाउजं ॥ ८० ॥

बाधनं बाधः ‘ऋ’ गतौ, अर्थते-गम्यतः; ज्ञायत इत्यर्थः,
तस्याभिमुखस्तद्वग्रहणप्रवणः-अर्थवलायातत्वेन तन्मन्तरी-
यंकाद्वह-इत्यर्थः, अयमभिषवदस्यार्थो दर्शितः, एवंभूतश्च
बाधः क्षयोपशमाद्यपाटवे निश्चयात्मकोऽपि स्याद् ततो

नियतो-निश्चित इति निश्चयेन विशिष्यते रसाद्यपोहेन
नपेमेवदम् इत्यत्र धान्गान्मक इत्यर्थः । उक्तं च-“ एवम-
चक्रोऽपि निश्चितमवगृह्णाति, कार्यन उपलब्धः ” । अन्य-
थाचक्रहकार्यभूताऽप्याप्योऽपि निश्चयान्मको न स्यादिति
भावः । आह-ननु नियतोऽर्थाभिमुख एव भवति ततो
नियतन्त्रविशेषणमेवास्तु किमाभिमुखविशेषणम् ? । तद-
युक्तं द्विवन्द्यानस्य तैमिरिकं प्राणं नियतन्दे सत्यस्यार्था-
भिमुखताभावादिनि । एवं च सति-अर्थाभिमुखो नियतो
या बोधः स तार्थिकरणगणरादीनामभिनिबोधो मनः-अ-
भिप्रेतः । ‘ सो चेवाभिनिवोहियमिति ’ स एवा-आभिनि-
बोध एवाभिनिबोधिकं, विनयादिपाठादभिनिबोधशब्दस्य
“ विनयादिष्वष्टकम् ” (पा०—५ । ४ । ३४) इत्यनेन स्वार्थं
एव उक्तप्रत्ययोः यथा विनय एव वैनयिकमिति ! ‘ अहव
जहाजोगमाउक्तं ’ ति-अथवा-नेह स्वार्थिकप्रत्ययो विधी-
यते, किन्तु-यथायोगं-यथासंबन्धमायोजनीयम् : घट-
मानसंबन्धानुसारं स्वयमेव वक्तव्यमित्यर्थः, तद्यथा-
अर्थाभिमुखं नियते बोधं भवम् आभिनिबोधिकं, तेन वा
निवृत्तं, नन्मयं वा, तत्प्रयोजनं वा, आभिनिबोधिकं तच्च
नज्ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

नदेवमाभिनिबोधिकशब्दाच्च ज्ञानमुक्तम् । अथ वा-ज्ञानं
क्षयोपशमः आत्मा वा तद्वाच्य इति दर्शयन्नाह—

तं तेण तत्रो तस्मि व, सो वाऽऽभिनिबुद्धए तत्रो वा
तं ॥२१५॥

‘तं’ नि-आभिमुख्येन निश्चितत्वेन अवबुध्यते-संवेदयते
आत्मा तदित्यभिनिबोधः-अवग्रहादिज्ञानं, स एवाभिनि-
बोधिकम्, अथ वा-आत्मा तेन प्रस्तुतज्ञानेन, तदावरण-
क्षयोपशमेन वा करणभूतेन घटादिवस्त्वभिनिबुध्यते त-
न्माद् वा-प्रकृतज्ञानात्, क्षयोपशमाद् वा आभिनिबुध्यते;
तस्मिन्वाऽधिकृतज्ञाने, क्षयोपशमे वा सत्यभिनिबुध्यते
अवनच्छतीत्यभिनिबोधः-ज्ञानं क्षयोपशमो वा । ‘ सो वा
ऽभिनिबुद्धए ’ ति-अथ वा-आभिनिबुध्यते-वस्तु-अवग-
च्छतीति आभिनिबोधः । असावात्मैव ज्ञानज्ञानिनाः कथं-
चिदव्यतिरेकादिति । स एवाभिनिबोधिकम् ‘ तत्रो वा
तस्मि’ति—न केवलं ‘ अर्थाभिमुखो नियतो ’ इत्यादि-
व्युत्पत्त्या आभिनिबोधिकमुक्तं; किन्तु यतः-‘ तं तेण तत्रो
तस्मि ’ इत्यादिव्युत्पत्त्यन्तरमस्ति, ततोऽपि कारणात्तदा-
भिनिबोधिकमुच्यते इत्यर्थः, नन्वात्मक्षयोपशमयोराभि-
निबोधिकशब्दवाच्यत्वे ज्ञानेन सह कथं समानाधिकर-
णता स्यात् ? । सत्यं, किं तु ज्ञानस्यात्माश्रयत्वात् क्षया-
पशमस्य च ज्ञानकारणत्वादुपचारतोऽत्रापि पक्ष आभि-
निबोधिकशब्दो ज्ञाने वर्तते । ततश्चाभिनिबोधिकं च
तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानमिति समानाधिकरणसमाप्तः
इत्यदोषः । विशेषः ।

आभिनिबोधिकज्ञानस्य स्वरूपं परोक्षं ज्ञानमधिकृत्य—

पच्चक्षं परोक्षं वा, जं अत्थं उहिऊण निदिमइ ।

तं हंइ अभिनिवोहं, अभिमुहमत्थं न विवरीयं ॥३६॥

प्रत्यक्षम्-इन्द्रियविषयं परोक्षम्-इन्द्रियविषयानिकान्तम्,
यदर्थमूहित्वा निर्दिशति-निर्णयपुरस्सरं ज्ञाने एष एवभूतो
ऽर्थ इति तदर्थं प्रति अभिमुखं-यथार्थविषयमाभिनिबोधिकं
न विपरीतं नाऽनर्थाभिमुखं नस्य यथार्थतया मिथ्यारूपत्वात्
तच्च द्विधा-इन्द्रियनिश्चितम्, अनिन्द्रियनिश्चितं च । वृ० १
उ० १ प्रक० ।

(२) आभिनिबोधिकज्ञानभेदाः—

जत्थ आभिनिवोहियणाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुअ-
नाणं तत्थाऽऽभिनिवोहियणाणं, दो वि एयाई अस्सम-
स्समणुगयाई, तह वि पुण इत्थ आयरिआ नाणत्तं पस्स-
वयंति-अभिबुद्धई चि आभिनिवोहियणाणं, सुणेइ चि
सुअं । (सूत्र-२४५)

‘यत्र’ पुरुषे आभिनिबोधिकं ज्ञानं तत्रैव श्रुतज्ञानमपि,
तथा यत्र श्रुतज्ञानं तत्रैवाभिनिबोधिकज्ञानम् । आह-
यत्राभिनिबोधिकज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानमित्युक्ते यत्र श्रुतज्ञानं
तत्राभिनिबोधिकज्ञानमिति गम्यते एव, ततः किमनेनोक्तं-
नेति ? उच्यते, नियमतो न गम्यते, ततो नियमावधार-
णार्थमनदुच्यते इत्यदोषः, नियमावधारणमेव स्पष्टयति-हे
अप्येते-आभिनिबोधिकशब्दे अन्योऽन्यानुगते-परस्परप्रति-
बद्धे, स्यादेतद्-अनयोर्यदि परस्परमनुगमस्तर्हि अभेद एव
प्राप्नोति कथं भेदेन व्यवहारः ? , तत आह-‘ तह धी’
त्यादि, तथापि—परस्परमनुगमेऽपि पुनरत्र-आभिनिबो-
धिकश्रुतयोराचार्याः-पूर्वसूरयो नानात्वं-भेदं प्रकृष्यन्ति,
कथमिति चेत् ? उच्यते, लक्षणभेदात्, दृष्टश्च परस्परमनुग-
तयोरपि लक्षणभेदाद्भेदोः यथैकाकाशस्थयोर्धर्मास्तिकाया-
ऽधर्मास्तिकाययोः, तथाहि—धर्माऽधर्मास्तिकायौ परस्पर
लोलीभावेनैकस्मिन्नाकाशदेशे व्यवस्थितौ, तथापि यो ग-
तिपरिणामपरिणतयोर्जीवपुद्गलयोर्गत्युपप्लव्भहेतुर्जलमिव प्र-
स्थस्य स खलु धर्माऽस्तिकायो, यः पुनः स्थितिपरिणाम-
परिणतयोर्जीवपुद्गलयोरेव स्थित्युपप्लव्भहेतुः क्षितिरिव
भूपस्य स खलु अधर्मास्तिकाय इति लक्षणभेदाद्भेदो भ-
वति, एवमाभिनिबोधिकश्रुतयोरपि लक्षणभेदाद्भेदो वेदि-
तव्यः, लक्षणभेदमेव दर्शयति—‘ अभिनिबुद्धई ’ त्यादि,
अभिमुखं-योग्यदेशे व्यवस्थितं नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेण
बुध्यते—परिच्छिनत्ति आत्मा येन परिणामविशेषेण स
परिणामविशेषो ज्ञानाऽपरपर्याय आभिनिबोधिकं, तथा शृ-
णोति-वाच्यवाचकभावपुरस्सरं श्रवणविषयं शब्देन सह
संस्पृष्टमर्थं परिच्छिन्नस्यात्मा येन परिणामविशेषेण स परि-
णामविशेषः श्रुतम् । न० । (श्रुतज्ञानस्य सर्वा वक्तव्यता
‘ सुय ’ शब्दे सप्तमे भागे करिष्यते)

से किं तं आभिनिवोहियणाणं ? आभिनिवोहियणाणं
दुविहं पस्सत्तं, तं जहा-भुयनिस्सियं च, अस्सुयनिस्सियं
च । (सूत्र-२६ +)

‘ से किं तं ’ इत्यादि, अथ किं तद् ? आभिनिबोधिकज्ञानं,
सूरिराह-आभिनिबोधिकज्ञानं द्विविधं प्रज्ञं, तद्यथा-श्रुत-
निश्चिनं च, अश्रुतनिश्चिनं च । तत्र शास्त्रपरिकर्मिणामते-
रुत्पादकाले शास्त्रार्थप्राप्तौ च मनोपेक्षैश्च यदुपजायते म-

तिज्ञानं तत् श्रुतनिश्चितम्-अवग्रहादि, यत्पुनः सर्वथा शा-
स्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमभावत एवमेव यथा-
ऽवस्थितवस्तुसंस्पर्शं मतिज्ञानम् उपजायते तत् अश्रुतनि-
श्चितम्-औत्पत्तिक्यादि, तथा चाह भाष्यकृत-

“ पुर्वं सुयपरिक्रमिय-गइस्स जं संपयं सुयाईयं ।
तं निस्सियमियरं पुण, अणिसिस्सयं मइचउकं तं ॥१६६॥ ”

(अस्या विशेषावश्यकभाष्यगाथायाः विस्तरतो व्याख्या
'णाण' शब्दे चतुर्थभागे १६५६ पृष्ठे करिष्यते)

आह-औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव तत् कोऽ-
नयोर्विशेषः, उच्यते-अवग्रहादिरूपमेव, परं शास्त्रानुसार-
मन्तरणोत्पद्यते इति भेदनोपन्यस्तम् । तत्राल्पतरवक्तव्य-
त्वात् प्रथममश्रुतनिश्चितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह-

से किं तं अस्सुयनिस्सियं ?, अस्सुयनिस्सियं चउव्विहं
पप्पत्तं, तं जहा-

“ उप्पत्तिया, वेणइया, कम्मया, पारिणामिया ।

बुद्धी चउव्विहा बुत्ता, पंचमा नोवलम्भइ ॥ ५६ ॥ ”

(सूत्र० २६)

‘ से किं तं ’ इत्यादि-अथ किं तदश्रुतनिश्चितं ?, सूरि-
राह-अश्रुतनिश्चितं चतुर्विधं प्रज्ञतम्, तद्यथा-‘ उप्पत्तिया
गाहा ’ । उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिकं
प्रयोजनं कारणं यस्याः सा औत्पत्तिकी, “ तदस्य
प्रयोजनम् ” । इतीकण, ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं
क्षयोपशमः तत्कथम् ?, उच्यते-उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या
इति ?, उच्यते-क्षयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणः, ततो
नाऽसौ भेदेन प्रतिपत्तिनिवन्धनं भवति, अथ च बुद्ध्यन्त-
राद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं, तत्र
व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न किमपि विनयादिकं विद्यते,
केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव साक्षाच्चिद्दिष्टा । तथा
विनयो-गुरुश्रुत्वा सा प्रयोजनमस्या इति वैनयिकी, तथा
अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । अथ वा-कादा-
चित्कं शिल्पं, सर्वकालिकं कर्म । कर्मणो जाता कर्म-
जा तथा परि-समन्तान्मनं परिणामः-सुदीर्घकालपूर्वा-
परपर्यालोचनजन्य आत्मनो धर्मविशेषः स प्रयोजनम-
स्याः सा पारिणामिकी । बुध्यतेऽनयेति बुद्धिः, सा चतु-
र्विधा उक्ता तीर्थकरगणधरैः, किमिति ?, यस्मात्पञ्चमी
केवलानाऽपि नोपलभ्यते, सर्वस्याप्यश्रुतनिश्चितमतिवि-
शेषस्यौत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टय एवान्तर्भावात् । न० ; भ० ।
(औत्पत्तिकीबुद्धिविषयः सदृष्टान्तः ‘ उप्पत्तिया ’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) (वैनयिक्याः बुद्धेः सर्वं रहस्यं
'वेणइया' शब्दे षष्ठे भागे स्पष्टं भविष्यति) (कर्मजबुद्धेः
सर्वो विषयः 'कम्मया' शब्दे तृतीयभागे कथयिष्यते)
'पारिणामिक्याः बुद्धेः सदृष्टान्तो विषयः ५ भागे वक्ष्यते)

तथा च-

मइसुयनाणविसेसो, भणिओ तल्लक्खणाइभेएण ।

पुर्वं आभिषिबौहिय-मुद्दिहं तं परुविस्सं ॥ १७६ ॥

मतिश्रुतज्ञानयोर्विशेषो भेदो भणितः, केनेत्याह-तयोल-

क्षणादिभिर्भेदः, अथ वा-सं चासौ अनन्तरोक्तो लक्षणा-
दिभेदश्च तल्लक्षणादिभेदः तेन । सांप्रतं त्वाभिनिबोधिक-
ज्ञानं प्ररूपयिष्ये-विस्तरतो व्याख्यास्यामि । शेषश्रुतादि-
परिहारेण, किमित्याभिनिबोधिकं प्रथमं प्ररूप्यते ? इत्याह-
यस्माज्ज्ञानपञ्चकं पूर्वमादौ तदुपदिष्टमुपन्यस्तं, तस्मात्
“ यथोद्देशं निर्देशः ” इति कृत्वा तत् प्रथमं व्याख्या-
स्यामि । इति गाथार्थः ।

तत्त्वभेदपर्यायैश्च व्याख्या, तत्र तत्त्वं लक्षणं तच्च प्रागे-
वोक्तम् । अथ तद्भेदनिरूपणार्थमाह-

इंदियमणोनिमित्तं, तं सुयनिस्सियमहेयरं च पुणो ।

तत्थेक्किं च उभे-यमुग्गहोप्पत्तियाईयं ॥ १७७ ॥

इन्द्रियमनोनिमित्तं यत्प्रागुक्तमाभिनिबोधिकज्ञानं, तत्
द्विभेदं भवति-श्रुतनिश्चितम्, इतरच्च-अश्रुतनिश्चितम् ।
'अथ' शब्दो वाक्यालङ्कारार्थः । तत्र श्रुतं-संकेतकाल-
भावी परोपदेशः, श्रुतग्रन्थश्च पूर्वं तेन परिकर्मितमतेर्व्यव-
हारकालं तदनपक्षमव यदुत्पद्यते तत् श्रुतनिश्चितं; यत्
श्रुतापरिकर्मितमतेः सहजमुपजायते तदश्रुतनिश्चितम् ।
तत्र तयोः-श्रुतनिश्चिताऽश्रुतनिश्चितयोर्मध्ये एकैकं चतु-
र्विधं, कथम् ? इत्याह-यथासंख्यमवग्रहादिकं, औत्पत्ति-
क्यादिकं च-अवग्रहेहापायधारणाभेदात् श्रुतनिश्चितं चतु-
र्विधम्, औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजा, पारिणामिकी,
लक्षणबुद्धिभेदात् अश्रुतनिश्चितं चतुर्भेदमित्यर्थः । यद्य-
प्यौत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टयेऽप्यवग्रहादयो विद्यन्ते तथा-
ऽपि “ पुर्वमदिदमसुयमवेइयतक्खणविसुद्धगहियत्था ”
इत्यादिवक्ष्यमाणवचनात्परोपदेशाद्यनपेक्षत्वात् श्रुतनिश्चि-
ता न भवन्ति शेषास्त्ववग्रहादयः पूर्वं श्रुतपरिकर्मणान्तर-
ण न संभवन्ति, ईहादिगताभिलापस्य परोपदेशाद्यन्तरे-
णाप्युपपत्तेः; इति ते श्रुतनिश्चिता उच्यन्ते । औत्पत्ति-
क्यादिषु त्वीहाद्यभिलापस्य तथाविधकर्मक्षयोपशमजत्वात्
परोपदेशाद्यन्तरेणाप्युपपत्तेरिति भावः इति गाथार्थः ।

(३) तत्र श्रुतनिश्चितानवग्रहादींस्तावन्निर्युक्तिकारः प्राह-

उग्गहो ईह अवाओ, यं धारणा एव होति चत्तारि ।

आभिषिबौहियणाण-स्स भेयवत्थु समासेणं ॥१७८॥

रूपरसादिभेदैरनिर्हेयस्याव्यक्तरूपस्य सामान्यार्थस्या-
वग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः । तेनावगृहीतस्यार्थस्य भेदवि-
चारणं वक्ष्यमाणगत्या विशेषान्वेषणमीहा, तथा ईहित-
स्यैवार्थस्य व्यवसायस्तद्विशेषनिश्चयोऽपायः चशब्दोऽव-
ग्रहादीनां पृथक् पृथक् स्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, तेनैतदुक्तं भवति-
अवग्रहादेरीहादयः पर्याया न भवन्ति, पृथक्भेदवाचक-
त्वादिति । निश्चितस्यैव वस्तुनोऽविच्युत्त्यादिरूपेण धारणं
धारणा । एवकारः क्रमद्योतनपरः, अवग्रहादीनामुपन्यास-
स्यायमेव क्रमो नाम्भ्यः अवगृहीतस्यैवेहनाद्, ईहितस्यैव
निश्चयात् निश्चितस्यैव धारणादिति । एवमेतान्याभिनि-
बोधिकज्ञानस्य-४ चत्वार्येवभेदवस्तूनि समासेन-संक्षेपेण
भवन्ति, विस्तरतस्त्वष्टाविंशत्यादिभेदभिन्नभिदं वक्ष्यत इति
भावः । तत्र भिद्यन्ते परस्परमिति भेदाः-विशेषास्त एव
वस्तूनि भेदवस्तूनीति समासः । इति गाथार्थः ।

अथ निर्युक्तिकार एवाऽवग्रहादीन् व्याख्यानयन्नाह—

अत्थाणं उग्गहणं, अवग्रहं तहं वियाल्लणं ईहं ।

वचसायं च अत्रायं, धरणं पुणं धारणं विति ॥ १७६ ॥

अर्थानां नाम-रूपादीनां प्रथमं दर्शनानन्तरमेवावग्रहणमवग्रहं भुवत इति संबन्धः । तथा विचारणं-पर्यालोचनम् अर्थानामिति वर्तते, ईहन्मीहा तां भुवने; इदमुक्तं भवति-अवग्रहादुत्तीर्णोऽपायात्पूर्वं सङ्गतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसङ्गतार्थविशेषत्यागसंमुखश्च प्रायः काकनिलयनादयः स्थाणुधर्मा अत्र वीक्ष्यन्ते, न तु शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इति मतिविशेष ईहेति । विशिष्टोऽवसायो व्यवसायः-निश्चयस्तं व्यवसायम्, अर्थानामितिहापि वर्तते, अत्रायम्-अत्रायं वा भुवते; एतदुक्तं भवति-स्थाणुरेवायमित्यवधारणात्मकः प्रत्ययः-अत्रायः, अपायो वेति; चशब्द एव कारणार्थः, व्यवसायमेव अत्रायम् अपायं वा भुवत इत्यर्थः । धृतिधरणम्, 'अर्थानाम्' इति वर्तते, अपायेन विनिश्चितस्यैव वस्तुनोऽविच्युति-स्मृति-वासनारूपं धरणमेव धारणं भुवत इत्यर्थः । पुनःशब्दस्यावधारणार्थत्वात् भुवत इत्यनेन शास्त्रस्य पारतन्त्र्यमुक्तम्, इत्थं तीर्थकरणधरा भुवत इति । अन्ये त्वेवं पठन्ति-“अत्थाणं उग्गहणम्मि उग्गहो” इत्यादि, तत्र-अर्थानामवग्रहणं सत्य-चग्रहो नाम मतिभेद इत्येवं भुवते, एवमीहादिष्वपि योज्यम्; भावार्थस्तु पूर्ववदेव । अथ वा-प्राकृतशैल्यर्थ-वशाद् विभक्तिविपरिणाम इति सप्तमी द्वितीयार्थं द्रष्टव्या । इति गाथार्थः । विशेष० । न० ।

अथैतदेव अवग्रहादिस्वरूपं भाष्यकारो विवृण्वन्नाह—

सामस्यत्थावग्रह-णमुग्रहो भेयमग्रहणमहेहा ।

तस्सावगमोवाओ, अविच्छेदं धारणा तस्स ॥ १८० ॥

अन्तर्भूतशेषविशेषस्य केनाऽपि रूपेणानिर्देश्यस्य सामान्यार्थस्यैकसामयिकमवग्रहणं सामान्यार्थावग्रहणम्, अथ वा-सामान्येन-सामान्यरूपेणार्थस्यावग्रहणं सामान्यार्थाऽवग्रहणमवग्रहो वदितव्यः । अथाऽनन्तरमीहा प्रवर्तते कथंभूतेऽयम् ? इत्याह-भेदमार्गण-भेदाः-वस्तुनो धर्मास्तेषां मार्गणम्-अन्वेषणं विचारणं प्रायः काकनिलयनादयः स्थाणुधर्माः अत्र वीक्ष्यन्ते, न तु शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इत्येवं वस्तु धर्मविचारणमिहेत्यर्थः । तस्यैवेहया ईहितस्य वस्तुनस्तदनन्तरमवगमनमवगमः-स्थाणुरेवायमित्यादिरूपो निश्चयः अत्रायः अपायो वेति तस्यैव निश्चितस्य वस्तुनः अविच्युतिस्मृतिवासनारूपं धरणं धारणा सूत्रं अविच्युतेरुपलक्षत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्र चावग्रहाद्वारभ्य परैः सह विप्रतिपत्तयः सन्ति इत्यवग्रहविपर्यासां तावन्निराकर्तुमाह—

सामस्यविससस्स वि, केई उग्गहणमुग्रहं वेति ।

जं महरिदंतयंति च, तं नो बहुदोसभावाओ ॥ १८१ ॥

सामान्यं चांसौ विशेषश्च सामान्यविशेषः तस्यापि न केवलं सामान्यार्थस्य इत्यपिशब्दः, अवग्रहणम्-अवच्छेदनं केवलं व्याख्यातारः अवग्रहं भुवते, किं कारणम् ? इत्याह—

‘जं महरिदंतयंति चे’ ति यत्-यस्मात्कारणात् अमुतः-शब्दादिलक्षणसामान्यविशेषप्राहकावग्रहादनन्तरम् इदं तदिति चेति विमर्शलक्षणा मतिगुणावति; ईहा प्रवर्तते इत्यर्थः, यदनन्तरं चेहादिप्रवृत्तिः सोऽवग्रह एव, यथा व्यञ्जनावग्रहानन्तरभावी अन्वयकानिर्देश्यसामान्यमात्रप्राही अवग्रहः, प्रवर्तते च शब्दादिसामान्यविशेषप्राहकावग्रहानन्तरमीहादि; तस्मादवग्रह एवायं, तथाहि-दूराच्छृङ्गादिसंबन्धिनि शब्दे सामान्यविशेषात्मके रूपादिभ्यो भिन्ने शृङ्गीति प्रवर्तते एवायं विमर्शः-किमयं शाङ्खः, शाङ्गो, वा शब्दः ? । शाङ्गश्चेत् किं महिपीशृङ्गोद्भवो महिपशृङ्गजो वा ? । महिपीशृङ्गसंभवश्चेत्, किं प्रसूतमहिपीशृङ्गसंभवः, अप्रसूतमहिपीशृङ्गसमुद्भूतो वा ? , इत्यादि, यतश्चानन्तरमित्यर्थं विमर्शेनहाप्रवृत्तिर्न भवति, अन्तर्गतेः, क्षयापशमाभावाद्वा, स पुनरपायः ॥ तदेतत्परोक्तं दूषयितुमाह-“तं नो” इत्यादि, तदेतत्परोक्तं न । कुतः ? इत्याह-बहवश्च न दोषाश्च तेषां भाव उपनिपातस्तस्मात्, एवं हि सर्वाः युषाप्यपायप्रवृत्तिर्न स्यात्, यथोक्तविमर्शप्रवृत्तेरनुष्ठितत्वात् । न च पूर्वमनीहिते प्रथमोऽपि शब्दनिश्चयो युक्तः, यतश्च पूर्वमीहा प्रवर्तते नाऽसौ अवग्रहः, किं त्वपायं एवेत्यादि सर्वं पुरस्ताद्व्ययते । इति गाथार्थः ।

अन्ये त्वीहायां विप्रतिपद्यन्ते, तन्मतमुपन्यस्य दूषयन्नाह—

ईहासंशयमेतं, केई न तयं-तओ जमन्नाणं ।

मइनाणंऽसा चेहा, कहमन्नाणं तई जुत्तं ? ॥ १८२ ॥

किमयं स्थाणुः, आहोभिवत्पुरुषः ? इत्यनिश्चयात्मकं संशयमात्रं यदुत्पद्यते तदीहितं केचित् प्रतिपद्यन्ते तदेतन्न घटने । कुतः ? इत्याह-यद्-यस्मात्कारणात् ‘तओ’ त्ति-असौ संशयः-ज्ञानानम् । भवतु तद्वैज्ञानमपि ईहेति चेदित्याह-‘मइत्यादि’ मतिज्ञानांशश्च-मतिज्ञानभेदश्चेहा वर्तते । न च ज्ञानभेदस्याज्ञानरूपता युज्यते, एतदेवाह-‘कहमि’ त्यादि, कथम्-केन प्रकारेण ज्ञानं युक्तं न कथंचिदित्यर्थः । केयमित्याह-‘तई’ इति, असौ मतिज्ञानांशरूपा ईहा, संशयस्य वस्तुप्रतिपत्तिरूपत्वेनाऽज्ञानात्मकत्वादीहायास्तु ज्ञानभेदत्वेन ज्ञानस्वभावत्वात्; ज्ञानाऽज्ञानयोश्च परस्परपरिहारेण स्थितत्वाच्चाऽज्ञानरूपस्य संशयस्य ज्ञानांशात्मकेहारूपत्वं युक्तमिति भावः । इति गाथार्थः ।

आह-ननु संशयेहयोः किं कश्चिद्विशेषोऽस्ति येनेहारूपत्वं संशयस्य निषिध्यते ? इत्याशङ्क्य तयोः स्वरूपभेदमुपदर्शयन्नाह—

जमणेगत्थालंबण-मपज्जुदासपरिकुठियं चित्तं ।

सेयं इव-सव्वपयओ, तं संसयरूवमन्नाणं ॥ १८३ ॥

तं चिय सयत्थहेऊ-ववत्तिवावारतप्परममोहं ।

भूयाऽ-भूयविसेसा-याण्वायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥

यच्चित्तं—यन्मनः अनेकार्थालम्बनम्-अनेकार्थप्रतिभासान्दोलितम्, अत एव पर्युदसनं पर्युदासो-निषेधो न तथा अपर्युदासोऽनिषेधस्तेन, तथा उपलक्षणत्वादविधिना च

परिकुरित्तं-जडीभूतं सर्वथा अवस्तुनिश्चयरूपनामापन्नं, किं बहुना ? 'मेय इव' त्यादि, शेन इव-स्वपितीव सर्वात्मना न किञ्चित् चेतयते वस्त्वप्रतिपत्तिरूपत्वात् तदेवं-विधं चित्तं-संशय उच्यते इत्यर्थः, तच्चाऽज्ञानं वस्त्ववबोध-रहितत्वादिति । यत्पुनस्तदेव चेतो-वक्ष्यमाणस्वरूपं तदी-हेति संबन्धः । कथंभूतं सद् ? इत्याह—'भूयाऽभूय' त्यादि, भूतः क्वचिद् विवक्षितप्रदेशे स्थाण्वादिरर्थः, अभूत-स्तत्राविद्यमानः पुरुषादिस्तावेव पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्य-माणत्वात् विशेषौ, तयोरादानत्यागाभिमुखं भूतार्थविश-षोपादानस्याभिमुखम्, अभूतार्थत्यागस्याभिमुखमिति य-थासंख्येन संबन्धः । यतः कथंभूतम् ? इत्याह-सदर्थहेतूप-पत्तिव्यापारतत्परं हेतुद्वारेणैव विशेषणं—सदर्थहेतूपपत्ति-व्यापारनत्परत्वाद् भूताऽभूतविशेषादानत्यागाभिमुखमिति भावः, तत्र हेतुः—साध्यार्थगमकं युक्तिविशेषरूपं साधनम्, उपपत्तिः—संभवघटनं; विवक्षितार्थस्य संभवव्यवस्थापनम् । ततश्च हेतुशेषोपपत्तिश्च हेतूपपत्ती सदर्थस्य विवक्षित-प्रदेशे अरण्यादौ विद्यमानस्य स्थाण्वादेरर्थस्य हेतूपपत्ती सदर्थहेतूपपत्ती तद्विषयो व्यापारो घटनं-चेष्टनं सदर्थहेतु-पपत्तिव्यापारस्ततस्तत्परं तन्निष्ठमिति समासः । अत एव अमोघम्—अर्थवलायानत्वेन अविफलम्—अभिध्यास्वरूपं, तदेवंभूतं चेतः ईहा इति संबन्धः कृत एव; इदमुक्तं भवति-केनचिदरण्यदेशं गतेन सवितुरस्तमयसमये ईपदवकाश-मासादयति तमिस्त्रे दूरवर्त्ती स्थाणुरुपलब्धस्ततोऽस्य वि-मर्शः समुत्पन्नः—किमयं स्थाणुः, पुरुषो वा ? इति । अयं च संशयत्वात् अज्ञानम् । ततोऽनेन तस्मिन् स्थाणौ दृष्ट्वा वल्ल्यारोहणं, प्रविलोक्य काककारण्डवकादम्बकौञ्चकीर-शकुन्तकुलनिलयनं, कृतश्चेनसि हेतुव्यापारः, यथा-स्था-णुरयं, वल्ल्युत्सर्पणकाकादिनिलयनोपलम्भात् । तथा संभवपर्यालोचनं च व्यधायि, तद्यथा-अस्ताचलान्तरिते सवितरि, प्रसरति चेष्टमिस्त्रे महारण्येऽस्मिन् स्थाणुरयं संभाव्यते; न पुरुषः, शिरःकण्डूयनकरग्रीवाचलनादेस्तद्-व्यवस्थापकहेतोरभावाद्; ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वेलायां प्रायस्तस्याऽसंभवात् । तस्मात् स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्यं; न पुरुषेण । तदुक्तम्—“अरण्यमेतत् सवितास्तमागतो, न चाधुना संभवतीह मानवः । प्रायस्तदेतन् खगादिभाजा, भाव्यं स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥” एतच्चेदृशं चित्तं ईहा इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुनीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽपायत्वप्रसङ्गेन निश्चयादधावर्त्तित्वाच्चैति संशयेहयोः प्रतिविशेषः । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथापायधारणागतविप्रतिपत्तिनिराचिकीर्षया परमतमु-पदर्शयन्नाह—

केई तयणविसेसा-वणयणमेत्तं अवायमिच्छन्ति ।

सब्भूयत्थविसेसाऽ-वधारणं धारणं विंति ॥ १८५ ॥

तच्छब्दास्यानन्तरगाथोऽङ्को भूतोऽर्थः संवध्यते, तस्मा-च्च भूतात् विद्यमानात् स्थाण्वादेर्योऽन्यः तत्प्रतियोगी तत्राविद्यमानः पुरुषादिस्तद्विशेषाः शिरःकण्डूयनचलनस्प-न्दनादयः तेषां पुरावर्त्तिनि सद्भूतेऽर्थेऽपनयनं—निषेधनं तदन्यविशेषापनयनं तदेव तस्माच्च, अपायमिच्छन्ति,

केचनापि व्याख्यातारः अपायनम्-अपनयनम् अपाय इति व्युत्पत्त्यर्थविश्रुतमनस्का इति भावः । अवधारणं धारणा इति च व्युत्पत्त्यर्थविश्रुतास्ते धारणां भवते । किं तत् ? इत्याह-सद्भूतार्थविशेषावधारणं सद्भूतस्तत्र विवक्षितप्रदेशे विद्यमानः स्थाण्वादिरर्थविशेषस्तस्य स्थाणुरेवायम् इत्य-वधारणं सद्भूतार्थविशेषावधारणमिति समासः । इति गाथाार्थः ।

तदेतद्भूयितुमाह—

कासइ तयन्नवरे-गमेत्तओऽवगमणं भवे भूए ।

सब्भूयसमस्यओ, तदुभयओ कासइ न दोसो ॥ १८६ ॥

'भूए' ति-तत्र विवक्षितप्रदेशे भूतं विद्यमानेऽर्थे स्था-ण्वादौ 'कासइ' ति-कस्यचित् प्रतिपत्तुस्तदन्यव्यतिरे-कमात्रादवगमनं-निश्चयो भवति-तस्मात्स्थाण्वादेर्योऽन्यः पुरुषादिरर्थस्तस्य व्यतिरेकः स एव च तदन्यव्यतिरेक-मात्रं तस्मात्स्थाण्वाद्यर्थनिश्चयो भवतीत्यर्थः; तद्यथा-यतो नह शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा दृश्यन्ते; ततः स्था-णुरेवायमिति । कस्यापि सद्भूतसमन्वयतः सद्भूतस्तत्र प्रदेशे विद्यमानः स्थाण्वादिरर्थस्तस्य समन्वयतः-अन्वय-धर्मघटनात् भूतेऽर्थेऽवगमनं निश्चयो भवेत्, यथा स्थाणुर-वायं वल्ल्युत्सर्पणवयोनिलयनादिधर्माणामिहान्वयादिति । कस्यचित्पुनस्तदुभयाद्-अन्वयव्यतिरेकोभयात् तत्र भूतेऽ-र्थेऽवगमनं भवेत्; तद्यथा-यस्मात्पुरुषधर्माः शिरःकण्डूयना-दयोऽत्र न दृश्यन्ते, वल्ल्युत्सर्पणादयस्तु स्थाणुधर्माः समी-क्ष्यन्ते, तस्मात् स्थाणुरेवायमिति । न चैवमन्वयात् व्यति-रेकात्, उभयाद्वा निश्चये जायमाने कश्चिद् दोषः, परव्याख्याने तु वक्ष्यमाणन्यायेन दोष इति भावः । इति गाथाार्थः ।

कथं पुनस्तद्व्याख्याने न दोषः ? इत्याह—

सव्वो वि य सोऽवाओ, भेए वा होति पंच वत्थूणि ।

आहेवं चिय चउहा, मई तिहा अबहा होइ ॥ १८७ ॥

यस्माद् व्यतिरेकाद्, अन्वयाद्, उभयाद्वा भूतार्थवि-शेषावधारणं कुर्वतो योऽध्यवसायः स सव्वोऽप्यपायः-प्रस्तुतस्थाण्वादिवस्तुनिश्चयः, नतु सद्भूतार्थविशेषावधारणं धारणेति भावः, तस्माच्च दोषः ॥ आह ननु यथा मया व्याख्यायते—सद्भूतार्थविशेषावधारणं धारणा, तथा किं कश्चिद्दोषः समुपजायते, येनाऽऽत्मीयव्याख्या-नपक्षे इदमित्थमभिधीयते न दोष इति ? । एतदा-शङ्क्याह—'भेए वा' इत्यादि, वाशब्दः पातनायां गतार्थः, व्यतिरेकः-अपायः, अन्वयस्तु धारणा, इत्येवं मतिज्ञानवृत्तीयभेदस्यापायस्य भेदेऽभ्युपगम्यमाने पञ्च वस्तूनि—पञ्च भेदा भवन्ति; आभिनिवोधिकज्ञानस्येति गम्यते; तथा हि—अवग्रहेहाऽपायधारणालक्षणाश्चत्वारो भेदास्तावत् त्वयैव पूरिताः, पञ्चमस्तु भेदः स्मृतिलक्षणः प्राप्नोति—अविच्युतेः स्वसमानकालभाविन्यपायेऽन्तर्भूत-त्वाद्, वासनायास्तु स्मृत्यन्तर्गतत्वेन विवक्षितत्वात् स्मृते-रनन्यशरणत्वान्मतेः पञ्चमो भेदः प्रसज्यत इति भावः ॥ 'आहे' त्यादि, पुनरप्याह परः-ननु यथैव मया व्या-

व्यायने व्यतिरेकमुखेन निश्चयोऽप्रायः, अन्ययमुखेन तु धारणा इत्येवमेव 'चतुर्द्धा-चतुर्विधा मतिर्भवति—युक्तिनो घटते । अन्यथा तु-व्याख्यायमाने-अन्वय-व्यतिरेकयोर्द्वयो-रप्यप्रायत्वेऽभ्युपगम्यमाने इत्यर्थः । किम् ? इत्याह-त्रिधा-अवग्रह-द्वाप्रायभेदतस्मिन्नेव मतिर्भवति । न पुनश्चतुर्द्धा, धारणाया अघटमानकत्वादिनि भावः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनर्धारणाभावः ?, इत्याह—

काऽणुवओगमि धिई, पुणोवओगे य सा जओऽवाओ ।
तो नऽस्थि धिई भणइ, इदं तदेवेति जा बुद्धी ॥ १८८ ॥

नणु साऽवायवमहिया, जओ य सा वाऽणाविसेसाओ ।
जा य अवायाणन्तर-मविच्छुई सा धिई नाम ॥ १८९ ॥

अनुपयोगे-उपयोगोपरमे सति का धृतिः—का नाम धारणा ?; न काचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—इह तावन्निश्चयोऽप्रायमुखेन घटादिके वस्तुनि अवग्रहेद्वाप्रायरूपनया-ऽन्तर्मुहूर्तप्रमाण एवाप्रायगो जायते । तत्र चाप्राये जाते । या उपयोगसातत्यलक्षणा अविच्युतिर्भवताऽभ्युपगम्यते, सा अप्राय एवाऽन्तर्भूता । इति न ततो व्यतिरेका । या तु तस्मिन् घटाद्युपयोगे उपरते सति संख्येयमसंख्येयं कालं वासनाभ्युपगम्यते, 'इदं तदव' इति लक्षणा स्मृति-श्चाङ्गीक्रियते, सा मत्त्यंशरूपा धारणा न भवति, मत्त्युपयोगस्य प्रागेवोपरतत्वात् । पुनरपि कालान्तरोपयोगे धारणा भविष्यतीति चेत्, इत्याह—'पुणो' इत्यादि, काला-ऽन्तरे पुनर्जायमानोपयोगेऽपि याऽन्वयमुखोपजायमाना-वधारणरूपा धारणा मयेष्यते, सा यतोऽप्राय एव भवता-भ्युपगम्यते । 'सच्चो वि य सोवाओ' इत्यादिवचनात् ; नतस्तत्रापि नाऽस्ति धृतिर्धारणा, पुनरप्युपयोगोपरमेऽपि पूर्वोक्तयुक्त्यैव तदभावः, तस्मादुपयोगकालेऽन्वयमुखावधारणरूपाया धारणायास्त्वयाऽनभ्युपगमात् उपयोगोपरमे च मत्त्युपयोगाभावात्, तदंशरूपाया धारणाया अघटमानकत्वात्त्रिधैव भवदभिप्रायेण मतिः प्राप्नोति, न चतुर्द्धा, इति पूर्वपक्षाभिप्रायः ।

अत्रोत्तरमाह—'भणइ' त्यादि, भण्यतेऽत्र प्रनिविधानम् । किम् ? इत्याह—'इदं वस्तु तदेव यत् प्रागुपलब्धं मया' इत्येवंभूना कालान्तरे या स्मृतिरूपा बुद्धिरुपजायते नत्वह सा पूर्वप्रवृत्ताप्रायान्निर्विवादमभ्यधिकेन पूर्वप्रवृत्ता-ऽप्रायकाले; तस्या अभावात् सांप्रताप्रायस्य तु वस्तुनिश्चयमात्रफलत्वेन पूर्वापरदर्शनानुसंधानायोगात् । ततश्च साऽनन्यरूपत्वात् धृतिर्धारणा नामेति पर्यन्ते संबन्धः । यतश्च यस्माच्च वासनाविशेषात्-पूर्वोपलब्धवस्तुवाहितसंस्कारलक्षणात्; तद्विज्ञानावरणक्षयोपशमसान्निध्यादित्यर्थः, सा इदं तदेवेति लक्षणा स्मृतिर्भवति । साऽपि वासनाऽप्रायादभ्यधिकेति कृत्वा धृतिर्नाम इतीहापि संबन्धः । 'जायाऽवाय' इत्यादि, या च अप्रायादनन्तरमविच्युतिः प्रवर्तते साऽपि धृतिर्नाम । इदमुक्तं भवति—यस्मिन् समये 'स्थाणुंत्वाय' मित्यादिनिश्चयस्वरूपोऽप्रायः प्रवृत्तः, ततः समयादूर्द्धमपि 'स्थाणुरेवाऽयं, स्थाणुंत्वायमि' त्यविच्युता याऽन्तर्मुहूर्त-व्यचिदप्रायप्रवृत्तिः साऽप्युप्रायाऽवि-

च्युतिः प्रथमप्रवृत्ताऽप्रायादभ्यधिकेति धृतिर्धारणा नामेति । एवमविच्युतिवासनास्मृतिरूपा धारणा त्रिधा सिद्धा भवति ॥

अत्राह काश्चित्-नन्वविच्युति-स्मृतिरूपेण ज्ञानभेदौ गृहीतग्राहित्वात् प्रमाणं, द्वितीयादिवाराप्रवृत्ताप्रायसाध्यस्य वस्तुनिश्चयलक्षणस्य कार्यस्य प्रथमवाराप्रवृत्ताप्रायेनैव साधितत्वात् । न च निष्पादितक्रिये कर्मणि तत्साधनायैव प्रवर्तमानं साधनं शोभां विभर्ति, अतिप्रसङ्गात्-कुठारादिभिः कृतच्छेदनादिक्रियेष्वपि वृत्तादिषु पुनस्तत्साधनाय तेषां प्रवृत्त्यासः । स्मृतेरपि पूर्वोत्तरकालभावि-ज्ञानद्वयगृहीत एव वस्तुनि प्रवर्तमानतया कुतः प्रमाण्यं, न च वक्तव्यं पूर्वोत्तरदर्शनद्वयानधिगतस्य वस्तुत्वकत्वस्य ग्रहणात् स्मृतिः प्रमाणं, पूर्वोत्तरकालदृष्टस्य वस्तुनः कालादिभेदेन भिन्नत्वाद्, एकत्वस्यैवासिद्धत्वादिति । वासना तु किं रूपा ? इति वाच्यम् । संस्काररूपेति चेत् । कोऽयं नाम संस्कारः ?, स्मृतिज्ञानावरणक्षयोपशमो वा, तज्ज्ञानजननशक्तिर्वा । तद्वस्तुविकल्पो वा ? इति त्रयीगतिः । तत्राद्यपक्षद्वयमयुक्तम्, ज्ञानरूपत्वाभावात् तद्वेदानां चेह विचार्यत्वेन प्रस्तुतत्वात् । तृतीयपक्षोऽप्ययुक्त एव संख्येयमसंख्येयं वा कालं वासनाया इष्टत्वाद् एतावन्तं च कालं तद्वस्तुविकल्पायोगात् तदेवमविच्युतिस्मृतिवासनारूपायान्निविधाया अपि धारणाया अघटमानत्वात्, त्रिधैव मतिः प्राप्नोति, न चतुर्द्धा ॥

अत्रोच्यते—यत्तावद् गृहीतग्राहित्वादविच्युतेरप्रायसमुच्यते, तदयुक्तम् । गृहीतग्राहित्वलक्षणस्य हेतोर्नासिद्धत्वाद्, अन्यकालविशिष्टं हि वस्तु प्रथमप्रवृत्ताप्रायेन गृह्यते, अपरकालविशिष्टं च द्वितीयादिवाराप्रवृत्ताप्रायेन । किं च स्पष्ट-स्पष्टतर-स्पष्टतमभिन्नधर्मकवासनाजनकत्वादप्यविच्युतिप्रवृत्तद्वितीयाद्यप्रायविषयं वस्तु भिन्नधर्मकमेवेति कथमविच्युतेर्गृहीतग्राहिता ? । स्मृतेरपि पूर्वोत्तरदर्शनद्वयानधिगतं वस्तुत्वकत्वं गृह्यमानं न गृहीतग्राहिणी । न च वक्तव्यं कालादिभेदेन भिन्नत्वात् वस्तुनो नैकत्वं, कालादिभिर्भिन्नत्वेऽपि सत्त्व-प्रमेयत्वसंस्थानरूपादिभिरेकत्वात् । वासनाऽपि स्मृतिविज्ञानावरणक्षयोपशमरूपा तद्विज्ञानजननशक्तिरूपा चेष्ट्यते । सा च यद्यपि स्वयं ज्ञानस्वरूपा न भवति, तथापि पूर्वप्रवृत्ताविच्युतिलक्षणज्ञानकार्यत्वाद्, उत्तरकालभाविस्मृतिरूपज्ञानकारणत्वाच्चोपचारतो ज्ञानरूपाऽभ्युपगम्यते । तद्वस्तुविकल्पपक्षस्त्वनभ्युपगमादेव निरस्तः तस्मादविच्युतिस्मृतिवासनारूपाया धारणायाः स्थितत्वात् न भवेत्त्रैविध्यं, किं तु चतुर्द्धा सति स्थितम् । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथेतां स्वाभिमतान् धारणां व्यवस्थाप्य परं प्रत्याह—

तं इच्छंतस्स तुहं । वत्थूणि य पंच मेच्छमाणास्स ।

किं होउ सा अभावो, भावो नाणं व तं कयरं ? ॥ १९० ॥

अस्मदभिमतामनन्तरप्रतिष्ठितस्वरूपां तां धारणामिच्छंतस्स तस्त्वपञ्च वस्तूनि-पञ्चाभिर्बोधकज्ञानभेदाः प्राप्नुयन्ति, अप्रायस्यैकस्यापि भेदद्वयरूपताभ्युपगमेन भेदचतुष्टयस्य तस्याऽपि पूरितत्वात्, पञ्चमस्य तु-मनुक्तस्य धारणालक्ष-

णस्य प्रसङ्गादिनि भावः । अथाऽस्मदभ्युपगता धारणा त्वया नेष्यते, "तर्हि 'नेच्छमाणस्स किं हाउ' इत्यादि, तां मदभ्युपगतां धारणामनिच्छन्तोऽप्रतिपद्यमानस्य तव सा मदभ्युपगता धारणा किं भवतु अभावः अवस्तु, आहोस्वि-
द्धावो, वस्तु ? इति विकल्पद्वयम् । किं चातः ? न ता-
वदभावः भावत्वेनानुभूयमानत्वात् । न च तथानुभूयमा-
नस्याभावत्वमाधातुं शक्यते. अतिप्रसङ्गात्-घटादिष्वपि
तथात्वप्राप्तेः, तेऽपि ह्यनुभववशेनैव भावरूपा व्यवस्था-
प्यन्ते । यदि च-अनुभवोऽप्यप्रमाणं. तदा घटादिष्वपि
भावरूपनायामनाश्वास इति भावः । अथ भावोऽसौ,
तर्हि वक्ष्य-ज्ञानम्, अज्ञानं वा ? न तावदज्ञानं, चि-
द्रूपतयाऽनुभूयमानत्वात् । अथ ज्ञानं तदपि मतिश्रुताव-
धिपनः पर्यायकेवलभ्यां ज्ञानान्तरस्याभावात्तेषां मध्ये क-
तमत् ? इति वाच्यम् । न तावत् श्रुतादिचतुष्टयरूपम्,
अनभ्युपगमात्, तल्लक्षणाऽयोगाच्च मतिज्ञानं चेत्, तदपि
नावग्रहोपायरूपं, तल्लक्षणाऽसंभवात् 'नयु सावायम्भ-
हिया' इत्यादि, नाऽपायाभ्यधिकत्वेन साधितत्वाच्च ।
तस्मादन्वयव्यतिरेकाभ्यां निश्चयः सर्वोऽप्यपायः, अवि-
च्युतिस्मृतिवासनारूपा तु पारिशेष्यद्वारेणैवेति स्थितम् ।
इति गाथार्थः ।

तदेवं निरुत्तरीकृतोऽप्यविलक्षिततयाऽन्येन प्रकारेणाह-

तुज्झं बहुयरमेया, भणइ मई होइ धिइवहुत्ताओ ।

भणइ न जाइ भेओ, इहो मज्झं जहा तुज्झं ॥१६१॥

अत्र प्रेरको भणति । किम् ? इत्याह- 'तुज्झमि' त्यादि,
इत्यमाचार्य ! तव बहुतरभेदा मतिर्भवति । कुतः ? इत्याह-
धृतेर्धारणाया बहुत्वात् ; बहुभेदत्वादित्यर्थः, धारणाया
एकस्या अप्यविच्युतिवासनास्मृतिविलक्षणभेदत्रयगुणत्वादव-
ग्रहोऽपायैः सह पदभेदा मतिः प्राप्नोतीति भावः । अत्र
प्रतिविधानगाहं— 'भणइ' इत्यादि, भण्यतेऽत्रोत्तरम्-
जातेर्भेदो जातिभेदो, व्यक्लिपत् इत्यर्थः । स इह धारणा-
विचारे मम नेष्टो-नाभिप्रेतः । किं तु धारणा सामान्यरूपा
जातिरेव ममाभिप्रेता । कस्य यथा ? इत्याह-यथा-तथा-
ऽवग्रहविषये इति शेषः । इदमुक्तं भवति—यथाऽवग्रहो
व्यञ्जनार्थावग्रहभेदादुभयरूपोऽवग्रहसामान्यादेकस्त्वयाऽ-
पीष्टः, अन्यथा मतः पञ्चविधत्वप्रसङ्गात् तथा त्रिरूपाऽपि
धारणा तत्सामान्यादेकरूपैव, इति चतुर्विधैव मतिर्न
बहुतरभेदा । इति गाथार्थः ।

पतदेव भावयन्नाह—

सा भिन्नलक्षणणा विहु, धिइसामेण धारणा होइ ।

जह उगहो दुरुओ, उगहसामेणओ एको ॥ १६२ ॥

सा धारणा, अविच्युति-वासना-स्मृतीनां भिन्नस्वरूप-
त्वेन भिन्नलक्षणाऽपि सती धारणा सामान्याव्यतिरेकादेकैव
भवति; यथाऽवग्रहो व्यञ्जनार्थावग्रहभेदात् द्विरूपोऽप्यव-
ग्रहसामान्याव्यतिरेकादेकः परस्याऽपि सिद्धेः, अन्यथा
मतः पञ्चविधत्वापत्तः । इति गाथार्थः ।

तदेवमवग्रहाभेदचतुष्टयविषया, निराकृताः सर्वा अपि
प्राग्वप्रतिपत्तयस्तद्विराकरणप्रक्रमे चानन्तरमवग्रहो द्विरूपः

प्रोक्तः स च कथं द्विरूपो भवति इत्याशङ्क्य तत्तद्विरूप-
ताकथनव्याजेन पूर्वं यान्याभिनिबोधिकज्ञानस्याऽवग्र-
हादीनि चत्वारि भेदवस्तून्मुक्तानि, तेष्वेव मध्यऽवग्रहं
तावद्, विशेषः । ('उगह' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वच्यते)

तत्र व्यञ्जनं तावत्किमुच्यते ? इत्यादि—

वंजिइ जेणऽथो, घडो व्व दीवेण वंजणं तं च ।

उवगरणिदियसद्दा-इपरिणयदव्वसंवंधो ॥ १६४ ॥

व्यञ्ज्यते प्रकटीक्रियतेऽर्थो येन दीपेनेव घटस्तत् व्यञ्जनं,
किं पुनस्तदित्याह— 'तं चे' त्यादि । तच्च व्यञ्जनम्
उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंवन्धः । इन्द्रियं द्विविध-
म्-द्रव्येन्द्रियम्, भावेन्द्रियं च । विशेषः (अत्र विस्तरः 'इन्द्रिय'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे वच्यते) तत्र निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं,
लब्धु-पयांगौ भावेन्द्रियं, निर्वृत्तिश्च द्विधा—अकुलासं-
ख्येयभागादिमाना कदम्बकुसुमगोलकधान्यमसूरकाहला-
लुरप्रकारमांसगोलकरूपा, शरीराकारा च । श्रोत्रादी-
न्द्रियाणां पञ्चानामपि यथासंख्यमन्तर्निवृत्तिः, कर्णश-
ङ्कुलिकादिरूपा तु वहिर्निवृत्तिः । तत्र कदम्बकुसुमगो-
लकाकारमांसखण्डादिरूपाया अन्तर्निवृत्तेः शब्दादिवि-
षयपरिच्छेदहेतुर्यः शक्तिविशेषः स उपकरणेन्द्रियं, शब्दा-
दिश्च श्रोत्रादीन्द्रियाणां विषयः, आदिशब्दाद्-रसगन्धस्पर्-
शपद्भिर्ग्रहः, तद्भावेन परिणतानि च तानि भाषावर्गणादिसं-
वन्धीनि द्रव्याणि च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि, उपकरणे-
न्द्रियं च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि च तेषां परस्परं संवन्धः
उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंवन्धः, एव तावद् व्य-
ञ्जनमुच्यते । अपरं च—इन्द्रियेणाऽप्यर्थस्य व्यञ्ज्यमान-
त्वात्तदपि व्यञ्जनमुच्यते । तथा शब्दादिपरिणतद्रव्यनि-
कुरम्बमपि व्यञ्ज्यमानत्वाद् व्यञ्जनमभिधीयते, इति ।
एवमुपलक्षणव्याख्यानः तत्र त्रितयमपि यथोक्तं व्यञ्जनमव-
गन्तव्यम् ततश्चेन्द्रियलक्षणेन व्यञ्जनेन शब्दादिपरिण-
तद्रव्यसंवन्धस्वरूपस्य व्यञ्जनस्याऽवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः,
अथ वा-तनैव व्यञ्जनेन शब्दादिपरिणतद्रव्यात्मकानां व्य-
ञ्जनानामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः, इत्युभयत्राऽप्येकस्य व्य-
ञ्जनशब्दस्य लोपं कृत्वा समासः । इति गाथार्थः ।

अत्राऽऽज्ञेयं, परिहारं चाभिधित्सुराह—

अण्णाणं सो वहिरा-ईणं व त्कालमणुवलंभाउ ।

न तदंते तत्तो चिय, उवलंभाओ तओ नाणं ॥१६५॥

स व्यञ्जनावग्रहोऽज्ञानं, ज्ञानं न भवति, तस्य उपकरणे-
न्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंवन्धस्य कालस्तत्कालस्तस्मिन्
ज्ञानस्यानुपलम्भात् स्वसंवन्धेनानासंवेद्यमानत्वाद् ; वधिरा-
दीनामिव-यथा हि वधिरादीनामुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादि-
विषयद्रव्यैः सह संवन्धकालेन किमपि ज्ञानमनुभूयते. अन-
नुभूयमानत्वाच्च तन्नाऽस्त तंधापीति भावः । अत्रोत्तर-
माह— 'न तदंते' इत्यादि, नाऽसौ जडरूपतया ज्ञान-
रूपेणानुभूयमानत्वादज्ञानं, किं तर्हि स कोऽसौ व्यञ्ज-
नावग्रहो-ज्ञानमेव । कुतः ? तदन्ते—तस्य व्यञ्जनावग्रह-
स्यान्ते तत् एव ज्ञानात्मकस्याऽर्थावग्रहोपलम्भस्य भा-
वात्, तथाहि-यस्य ज्ञानस्याऽन्ते तज्ज्ञेयवस्तुप्रादानात्तत्

एव ज्ञानमुपजायते, तज्ज्ञानं दृष्टं, यथार्थावग्रहपर्यन्ते त-
ज्ज्ञेयवस्तुपादानत इहासङ्गावादर्थावग्रहो ज्ञानं, जायते
च व्यञ्जनावग्रहस्य पर्यन्ते तज्ज्ञेयवस्तुपादानात्तन एवा-
र्थोऽवग्रहज्ञानं, तस्माद् व्यञ्जनावग्रहो ज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं व्यञ्जनावग्रहे यद्यपि ज्ञानं नाऽनुभूयते, तथाऽपि ज्ञा-
नकारणत्वात्सौ पानम्, इत्येवं व्यञ्जनावग्रहे ज्ञानाऽभाव-
मभ्युपगम्योक्तम् । सांप्रतं ज्ञानाऽभावोऽपि तत्राऽसिद्ध-
पर्यन्ति दर्शयन्नाह—

तक्कालमिं वि नाणं, तत्थऽस्थि तणुंति तो तमव्वचं ।

बहिराईणं पुण सो, अण्णाणं तदुभया भावा ॥ १६६ ॥

नत्कालेऽपि-तस्य व्यञ्जनसंघस्य कालेऽपि तत्रानुप-
हनेन्द्रियसंघनिघनि व्यञ्जनावग्रहे ज्ञानमस्ति, केवलमेकने-
जोऽव्यवप्रकाशवत् तनु अतीवाल्पमिति, अतोऽव्यक्तं स्वसं-
घेदनेनापि न व्यज्यते । यद्यव्यक्तं, कथं तदस्तीति ज्ञायते ?
इति चेत् । मा त्वरिष्ठाः, “ जह विण्णाणमसंसे-ज्जसमइ-
सदाइद्वयसम्भावे ” इत्यादिनाऽनन्तरमेव तदस्तिस्त्वयुक्ते-
यवग्रहाण्यत्वात् दृष्टान्ते तु ज्ञानाऽभावे अविप्रतिपत्तिरिति
दर्शयन्नाह—यधिराऽऽदीनाम्, आदिशब्दादुपहृतघ्राणादी-
न्द्रियाणां पुनः स व्यञ्जनावग्रहोऽज्ञानं-ज्ञानं न भवतीत्य-
त्राऽविप्रतिपत्तिरेव । कुतः ? , इत्याह—तद्य तदुभयं च
तदुभयं तस्याभावात्-ज्ञानकारणत्वाभावात् अव्यक्तस्यापि
च ज्ञानस्याभावात् । इति गाथार्थः ।

अथ पुनरप्याक्षेपं, परित्तरं चाऽभिधित्तुराह—

कहमव्वचं नाणं, च सुत्तमत्ताइमुहमवोहो व्व ।

मुत्तादओ सयं वि य, विण्णाणं नाऽव्युज्झंति ॥ १६७ ॥

परः साऽम्यमाह-ननु कथं ज्ञानम् ‘अव्यक्तं च’ इत्युच्यते ?
तमःप्रकाशाभिधानवातिकरुत्वात्तदेवं वक्तुं युज्यते इति
भावः । अत्रोत्तरमनन्तरमेवोक्तम्-एकतज्ज्ञेयवप्रकाशव-
त्सुखमत्वाद्यव्यक्तम् । अथ पुनरुच्यते-सुखमत्तमूच्छिता-
दीनां सूदनयोधयदव्यक्तं ज्ञानमुच्यते इति न दोषः । सु-
सादीनां तदात्म्यज्ञानं स्वसंघेदिदं भाविष्यतीति चेत् न
एत देवमित्याह-मुत्तादयः स्वयमपि तदात्म्यविज्ञानं नाऽ-
व्युच्यन्ते-न संघेदयन्ति अतिसुखमत्वात् । इति गाथार्थः ।

आह-यदि तैरपि सुसादिभिस्तदात्म्यज्ञानं न संघेदने,
तर्हि तत्तेषामस्तीत्येतत्कथं लक्ष्यते ? इत्याह—

लक्खिज्झ तं सिमिणा-यमाणवयणदाणाइचेट्ठाहिं ।

जं नाऽमहपुच्चाओ, विज्जंते वयणचेट्ठाओ ॥ १६८ ॥

ननुसुसादीनां ज्ञानमस्तिवेन लक्ष्यते । कुतः ? , स्वप्नयमान
वचनदानादिचेष्टाभ्यः, सुसादयोऽपि हि स्वप्नयमानाद्यवस्था
यां क्वचित्कर्मणि भागमाणा दृश्यन्ते, शब्दिताश्चौघतो
घातं प्रयच्छन्ति, संकोचविकोचाङ्गभङ्गजृम्भितकुञ्जितक-
ण्डयनादिचेष्टाश्च कुर्वन्ति, न च तास्ते तदाघेदयन्ते ।
नार्पि च प्रयुष्टाः स्मरन्ति, तर्हि कथं तत्रेष्टाभ्यस्तर्पा
ज्ञानमस्तीति लक्ष्यते ? , इत्याह-‘ जमि ’ त्यादि, यत्-य-
न्मात्कारणाद् नाऽमतिपूर्वास्ता वचनादिचेष्टा विघ्नन्ते, किं
तु मतिपूर्विका एव, अन्यथा कांष्टादीनामपि तत्प्रसङ्गात् ;
उ३

अतस्ताभ्यस्तत्तेषामस्तीति लक्ष्यत एव धूमादग्निरेव । इति
गाथार्थः ।

आह-ननु आत्मीयमपि चेष्टितं किं कश्चिन्न जानाति येन
सुसादीनां स्वचेष्टितासंवदनमुच्यते ? , इत्याशङ्क्याह—

जग्गंतो वि न जाणइ, छउमत्थो हियगोचरं सव्वं ।

जं तज्जवसाणाइ, जमसंखिजाइ दिवसेण ॥ १६९ ॥

हृदयम्-मनोगोचरस्थानं यस्य तत् हृदयगोचरम् अध्य-
यसायनिकुरम्यम् इति गम्यते, तज्जाग्रदपि छुप्रस्थः
सर्वम्-अपिशेषं न जानाति-न संघेदयते, आस्तां ताव-
त्पुनः सुप्तः-कुत ? , इत्याह-अध्यवसानानि-अध्यवसाय-
स्थानरूपाणि केवलमिगम्यानि सूदमाणि । यत् एकेनाप्य-
न्तर्मुहूर्तेनासंख्येयानि यान्ति-अतिक्रामन्ति, किं पुनः स-
र्वेणापि दिवसेन ? । न चैतानि छुप्रमस्थः सर्वाण्यपि सं-
घेदयते । ततश्च यथैतानि छुप्रमस्थैरसंवेद्यमानान्यपि के-
वलमिदृष्टत्वात्सत्वेनाभ्युपगम्यन्ते, तथा व्यञ्जनावग्रहज्ञान-
मपि । इति गाथार्थः ।

आह-ननु सुसादीनां ज्ञानं वचनादिचेष्टाभ्यो गम्यते इ-
त्युक्तं तत्तावदभ्युपगच्छामः, व्यञ्जनावग्रहे तु ज्ञानरूपता-
गमकं सिद्धं न किञ्चिदुपलभामहे, अतो जडरूपत्वान्नाऽमौ
ज्ञानमिति घ्रमः, इत्याशङ्क्याह—

जह व ऽण्णाणमसंसे-ज्जसमइसदाइद्वयसम्भावे ।

किह चरमसमयसदा-इद्वयविण्णाणसामत्थं ॥ २०० ॥

याशब्दः पातनासूचकः, सा च कृतैव । ततश्च हन्त !
यदि-अज्ञानं व्यञ्जनावग्रहः क सति ? , इत्याह-असंख्येयस-
मयशब्दादिद्रव्यसद्भावेऽपि सति, इत्यपिशब्दो गम्यते ।
कथं तर्हि चरमसमयशब्दादिद्रव्याणां विज्ञानजननसाम-
र्थ्यं ? , न कथंचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-व्यञ्जनावग्रहे
तावत्प्रतिसमयमसंख्येयान् समयान् यावच्छ्रोत्रादीन्द्रियैः
सह शब्दादिविषयद्रव्याणि संघेदयन्ते । ततश्च यद्यसं-
ख्येयसमयान् यावच्छ्रोत्रादीन्द्रियैः सह शब्दादिविषय-
द्रव्यसंघस्यसद्भावेऽपि सति व्यञ्जनावग्रहरूपं ज्ञानं नाऽ-
भ्युपगम्यते, कथं तर्हि चरमसमये श्रोत्रादीन्द्रियैः सह
संघेदनां शब्दादिविषयद्रव्याणां परेणाऽप्यर्थावग्रहलक्षण-
विज्ञानजननसामर्थ्यमिष्यते ? , तदभ्युपगन्तुं न युज्यते इति
भावः । यदि हि शब्दादिविषयद्रव्याणां श्रोत्रादीन्द्रियैः
सह संघेदे आदिसमयादेवारभ्य ज्ञानमात्रा काचित्प्रति-
समयमाविर्भवन्ती नाऽभ्युपगम्यते, तर्हि चरमसमयेऽप्येक-
स्मादेवैषा न युज्यते, तथा च सत्यर्थावग्रहादिज्ञानानाम-
प्यनुदयप्रसङ्गः । इति गाथार्थः ।

तथाहि—

जं सव्वहा न वीसुं, सव्वेसु वि तन्न रेणुतिष्ठं व ।

पत्तयमणिच्छंतो, कहमिच्छंसि समुदये नाणं ॥ २०१ ॥

यद्वस्तु सर्वथा-सर्वप्रकारैर्विषयक-पृथक् नाऽस्ति तत् समु-
दायेऽपि नाभ्युपगम्यन्वयं, यथा-रेणुकणनिकरे प्रतिरेणुक-
(रु)मविद्यमानं तैलम्, एवं च तर्हि त्वमपि प्रत्येकमनिच्छन्
कथं समुदाये ज्ञानमिच्छसि ? । इदमुक्तं भवति-यदीन्द्रिय-

विषयसंबन्धस्य प्रथमसमयादारभ्य व्यञ्जनावग्रहसंबन्धिनोऽसंख्येयान् समयान् यावत्प्रतिसमयं पुष्टिमाविभ्रती ज्ञानमात्रां काञ्चिदपि नेच्छसि तर्हि चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबन्धेन संपूर्णं समुदायेऽपि कथं तामिच्छसि ?-चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबन्धे यदर्थवग्रहज्ञानमभ्युपगम्यते, तदपि प्रत्येकमसत्त्वचरमसिकताकरणे तैलवन्न प्राप्नोतीति भावः । तस्मान्तिलेषु तैलवत्सर्वेष्वपि समयेषु प्रत्येकं यच्च यावच्च ज्ञानमस्तीति प्रतिपत्तव्यम् । इति गाथार्थः ।

किं च—

समुदाये जहं शाणं, देसणे समुदए कहं नऽस्थि ।

समुदाये ज्ञाऽभूयं, कहं देसं होज तं सयलं ॥ २०२ ॥

समुदायज्ञानवादिन् ? यदि विषयद्रव्यसंबन्धसमयानाम-संख्येयानां समुदाये ज्ञानमर्थवग्रहलक्षणमभ्युपगम्यते । तर्हि चरमसमयलक्षणो योऽसौ देशस्तेन न्यूने समुदाये-चरमैकसमयो नैवसंख्यानेषु समयेष्वित्यर्थः, तत्कथं नास्ति ?, समस्येव, प्रमाणोपपन्नत्वात् ?, तथाहि-सर्वेष्वपि शब्दादिद्रव्यसंबन्धसमयेषु ज्ञानमस्तीति प्रतिजानीमहे, ज्ञानोपकारिशब्दादिद्रव्यसंबन्धसमयसमुदायैकदेशत्वादिति हेतुः, अर्थवग्रहसमयवदिनि दृष्टान्तः । अत्राह-ननु शब्दादिविषयोपादानसमयसमुदाये ज्ञानं केनाभ्युपगम्यते, येन समुदायैकदेशत्वात्प्रथमादिसमयेषु सर्वेष्वपि तत् प्रतिज्ञायते । मया ह्येकस्मिन्नेव चरमसमये शब्दादिद्रव्योपादाने ज्ञानप्रसव इष्यते, इत्याशङ्क्याह-‘समुदायं वाऽभूयमि’ त्यादि, चशब्दो वाशब्दो वा पाननायां, सां च कृतैव । तत्र यद्येकस्मिन्नेव चरमसमये ज्ञानमभ्युपगम्यते । तदाऽसौ सर्वसमयसमुदायापेक्षया तावदेकदेश एव । त-तश्चाऽनेनैकदेशेनेन शेषसमयसमुदाये यद्भूतं ज्ञानं तत्कथं हन्त चरमसमयलक्षणे देशे अकस्मादेव सकलमखण्डं भवेद् अप्रमाणोपपन्नत्वात् ; तथाहि-नैकस्मिन्श्चरमशब्दादिद्रव्योपादानात्, व्यञ्जनावग्रहाद्यसमयवदिनि । स्यादेतत् । चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञानमनुभवप्रत्यक्षेणाऽप्यनुभूयते, ततः प्रत्यक्षविरोधानां प्रतिज्ञा । तदयुक्तम्, चरमसमय एव समग्रं ज्ञानमुत्पद्यते इति भवत्प्रतिज्ञानस्यैव प्रत्यक्षविरोधात्, चरमन्तौ समस्तपटोन्पादवचनवत् । तथा, सर्वेष्वपि शब्दादिद्रव्यसंबन्धसमयेषु ज्ञानमस्तीत्यादिपूर्वाक्ज्ञानुमानविरोधश्च भवत्प्रत्यक्षस्य । इति गाथार्थः ।

तस्मात्किमिह स्थितम् ?, इत्याह—

तंतू पडोवगारी, न समत्तपडो य समुदिया ते उ ।

सव्ये सम्मत्तपडओ, तह नाणं सव्वसमयेसु ॥ २०३ ॥

यथा एकस्तन्तुः पटोपकारी वर्तते, तमन्तरेणापि समग्रस्य तस्याऽभावात् न चासौ तन्तुरेनावता समस्तः पटो भवति, पटैकदेशत्वात् । तस्य, समुदिताः पुनस्ते तन्तवः सर्वे समस्तपटव्यपदेशभाजो भवन्ति ? । तथाऽत्रापि सर्वेष्वपि समुदिनेषु समयेषु ज्ञानं भवति, नैकस्मिन्श्चरमस-

मये । ततश्चार्थावग्रहसमयात् पूर्वसमयेषु तदेव ज्ञानमन्ती-वास्फुटं व्यञ्जनावग्रह उच्यते ? । चरमसमये तु तदेव किञ्चित् स्फुटतरावस्थामापन्नमर्थावग्रहः इति व्यपदिश्यते । अतो यद्यपि सुप्तमत्तमूर्द्धिनादिज्ञानस्यैव व्यक्तावधि व्यञ्जनावग्रहज्ञानसाधकं सिद्धं नास्ति तथाऽपि यथोक्तयुक्तितो व्यञ्जनावग्रहे सिद्धं ज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या, तत्र तत्त्वं व्यञ्जनावग्रहस्य स्वरूपमुक्तम् । अथ तस्य भेदान्निरूपयितुमाह—

नयणमणोवज्जिदिय-भेआओ वंजणोग्गहो चउहा ।

(२०४+)

स च व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्धा भवति । कुतः ?, इत्याह—नयनमनोवज्जिन्द्रियभेदात् । इदमुक्तं भवति-विषयस्य इन्द्रियस्य च यः परस्परं संबन्धः-प्रथममुपश्लेषमात्रं, न द्व्यञ्जनावग्रहस्य विषयः । स च विषयेण सहोपश्लेषः प्राप्यकारिण्येव स्पर्शन-रसनघ्राण-श्रोत्रलक्षणेषु चतुर्विन्द्रियेषु भवति, न तु नयनमनसोः । अतस्ते वर्जायत्वा शेषस्पर्शनादीन्द्रियचतुष्टयभेदात् चतुर्विध एव व्यञ्जनावग्रहो भवति । विशेषः । (भेदान् ‘ इन्द्रिय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यामि) (‘ मण ’ शब्दे च पष्ठे भागे) (व्यवस्थितम् अप्राप्यकारित्वं नयनमनसोः) ततश्च-स्पर्शन-रसन-घ्राण-श्रोत्रभेदात् चतुर्विध एव व्यञ्जनावग्रहः । विशेषः ।

(४) अवग्रहप्ररूपणांमाह । प्रतिबोधक-मल्लक-दृष्टान्ताभ्याञ्च प्ररूपणां सहोपात्तत्वात्प्ररूपणया सहैव व्युत्क्रमेणाह—

तत्थोग्गहो दुभेओ, उग्गणं जं होइ वंजणऽत्थणं ।

वंजणओ य जमतथो, तेणार्हए तयं वोच्छं । १६३ ॥

(अस्या गाथाया व्याख्या ‘ उग्गह ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) इत्यादिना ग्रन्थेन प्रतिज्ञानव्यञ्जनावग्रहस्वरूप-प्रतिपादनं चेह प्रकृतम् । तस्य च व्यञ्जनावग्रहस्य स्वरूपं नन्वध्ययनागमसूत्रं प्रतिबोधकमल्लकोदाहरणाभ्यां प्रतिपादितम्, तद्यथा—

“ वंजणुग्गहस्स परूवणं कग्गिस्सामि पडिबोहगदिट्ठेणं, मल्लगदिट्ठेण य । से किं तं पडिबोहगदिट्ठेणं ? पडिबोहगदिट्ठेणं से-जहानामए केइ पुरिसं-काचि पुरिसं सुत्तं पडिबोहज्जा अमुग ! अमुग ! ति । तत्थ चोयणे परणवणं एवं वयासी-किं एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, संखिजसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति असंखिजसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति ?, एवं वदन्तं चोयणं परणवणं एवं वयासी-नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति जाव नो दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति नां संखिजसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, असंखिजसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, से (तं) तं पडिबोहगदिट्ठेणं ॥

से किं तं मल्लगदिट्ठेणं ? मल्लगदिट्ठेणं से जहानामए केइ आवागसीसाओ मल्लगं गहायं । तत्थणं उव्वगविट्ठं पडिबो-

विज्ञा. नं नहु । अरुणे कि पक्षिणत्ते, सेऽपि नहु । अरुणे
वि पक्षिणत्ते, से वि नहु । एवं पक्षिणत्तपमाणेषु पक्षि-
पमाणेषु होही से उद्गविदु जे गुं तं मल्लगे रावेहिनि ।
होही से उद्गविदु जे ले तंति मल्लगंसि दहति । होही से
उद्गविदु जे गुं तं मल्लगे भेदिति । होही से उद्गविदु जे
नं तंति मल्लगंसि न द्वाहिनि । होही से उद्गविदु जे गुं तं
मल्लगे पवाहिदिति एवमेव पक्षिणत्तपमाणेहि २ अणुन्तेहि
पुनरनेहि जाहे तं वंजणे पूरियं होइ ताहे हुनि करेइ, ना
चव गुं जाणइ के वि एस सहाइ" (सूत्र-३५५) इत्यादि ।

इदं च सूत्रं नन्दिविचारेण एवमर्थं व्याख्यातम्, तद्यथा-
प्रतिबोधकमल्लकदृष्टान्ताभ्यां व्यञ्जनावग्रहस्य प्रकरणं क-
ल्प्यामि । तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः स एव
दृष्टान्तस्तेन, तद्यथानाम कश्चिद्-अनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः
कश्चिद्-अन्यम् अनिर्दिष्टस्वरूपमव पुरुषं सुप्तं सन्तं प्र-
तिबोधयेत् । कथमित्याह—अमुक ! अमुक ! इति । तत्र
प्रेरकः प्रज्ञापकमेवमादीत्-किमेकसमयप्रविष्टा इत्यादि ।
एवं वदन्तं प्रेरकं प्रज्ञापकं एवमुक्तवान्-नो एकसमयप्रविष्टा
इत्यादि, प्रकटार्थं, यावन्नासंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला
ग्रहणमागच्छन्ति । नवरमयं प्रतिषेधः शब्दविज्ञानग्राह्य-
नामधिकृत्य वेदितव्यः; शब्दविज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः, अ-
न्यथा संवन्धमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य पुद्गला
ग्रहणमागच्छन्त्येव । 'असंख्यज' इत्यादि प्रतिसमय-
प्रवेशनादिन आरभ्यासंख्येयसमयैः प्रविष्टाः असंख्येय-
समयप्रविष्टाः पुद्गलाः-शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छन्ति-
अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः । इह च चरम-
समयप्रविष्टा एव विज्ञानजनकत्वेन ग्रहणमागच्छन्ति, त-
दन्ये त्विन्द्रियक्षयोपशमोपकारिण इति सर्वेषां सामान्येन
ग्रहणमुक्तम् । सेयं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्रक-
पणा इति वाक्यशेषः ॥ अथ केयं मल्लकदृष्टान्तं प्रक-
पणा ? । तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः आगाकाशिरसो मल्लक-
शृगवं गृहीत्वा रुक्मिणे भवनीत्यस्य ग्रहणम् । तत्र मल्लके
एकमुदकविन्दुं प्रक्षिपेत्स नष्टः तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न
इत्यर्थः । शेषं सुबोधम् 'जाव जे गुं तं मल्लगे' 'रावेहिनि'
आद्रिनां नश्यति । शेषं सुबोधम् । नवरम् 'पवाहिनि'
सावयिष्यतीति । 'एवमेव' त्यादि, अति बहुस्वात्प्रतिसमय-
मनन्तैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यञ्जनं पूरितं भवति, तदा
'हुम्' इति करोति नमर्थं गृह्णातीत्युक्तं भवति । किं विशिष्टं
नाम-जात्यादिकल्पनारहितम्, अत एवाह-'नो चव गुं
जाणइ के वेस सहाइ' 'ति' न पुनरर्थं जानाति क एष
शब्दादिः इत्यर्थः । एवं च सति सामयिकत्वाद्वाच्यग्र-
हस्य अर्थावग्रहान्पूर्वं सर्वो व्यञ्जनाऽवग्रहः " तद्वचस्य
व्यञ्जनाऽवग्रहस्वरूपप्रतिपादकस्य नन्दिस्वरूपस्य शेषं प्रायः
सुगममिति मन्यमानो भाष्यकारः "जाहे तं वंजणं पूरियं
होइ" इत्येतत् (नन्दिस्वरुणं) व्याचिख्यासुराह-

तोएण मल्लगं पिब, वंजणमापूरियं ति जं भणियं ।

तं द्रव्यमिदं वा, तस्मैजोगो व न विरुद्धं ॥ २५० ॥

जे भणियं 'यदुक्तं नन्दिस्वरूपकारेण किं तद् ? इत्याह-
व्यञ्जनमापूरितमिति । केन किंवत् ? इत्याह- तायेन-जलेन

मल्लक-शृगवं तद्वदिति । तस्मिन् सूत्रकारमणिते व्यञ्जनं
द्रव्यं गृह्यते, इन्द्रियं वा, तयोर्वा द्रव्येन्द्रिययोः संयोगः-
संवन्ध इति सर्वथाऽप्यविरोधाः । इदमुक्तं भवति-व्यञ्जन-
शब्देन शब्दादिविषयपरिणतपुद्गलसमूहकं द्रव्यं श्रोत्रा-
दीन्द्रिये वा द्रव्येन्द्रिययोः संवन्धा वा गृह्यते, न क-
श्चिद्विरोधाः, व्यञ्ज्यते-प्रकटीक्रियते-विवक्षितोऽर्थोऽननेति
व्यञ्जनमित्यस्या व्युत्पत्तेः संवन्धं घटनादानं गाथायः ।
केवलं द्रव्यादिषु त्रिष्वपि व्यञ्जनशब्दवाच्येषु प्रत्येकमापू-
रितत्वे विशेषो द्रष्टव्यः कः पुनरसौ ? इत्याह-

द्रव्यं माणं पूरियं-मिदंयमापूरियं तदा दौषहं ।

अवरोपरसंसर्गो, जया तथा गिरहइ तमत्यं ॥ २५१ ॥

'द्रव्यं' ति-यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा 'जाहे तं
वंजणं पूरियं होइ' इति-कोऽर्थः ? इत्याह-'माणं पूरियं' ति-
मानम् तस्य शब्दादिद्रव्यस्य प्रमाणं प्रतिसमयप्रवेशेन प्र-
भूतिकृतत्वात्स्वप्रमाणमानीतं-प्रकर्षमुपनीतं स्वग्राहकज्ञान-
जनने समर्थीकृतमिति यावत् । यदा त्विन्द्रियमिति । इन्द्रियं
व्यञ्जनमधिक्रियते तदा 'जाहे तं वंजणं पूरियं होइ'
इति-किमुक्तं भवति ? इत्याह-'आपूरियं' ति-आपूरनं-
व्याप्तं-भूतं-वासिनमित्यर्थः । तथा-'दौषहं' ति-'द्रव्योः
श्रोत्रादीन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्ययोः संवन्धो यदि व्यञ्ज-
नमधिक्रियते तदा 'जाहे तं वंजणं पूरियं होइ' इति-
किमुक्तं भवति ? इत्याह-'अवरोपरं संसर्गो' ति-
संभ्यं सगो-योगः संसर्गः; संभ्यक् संवन्ध इत्यर्थः, इदमत्र
हृदयम्-अस्मिन्पक्षे यदा तयोर्निन्द्रियद्रव्ययोः परस्पर-
मतीव संयुक्तता-अनुपकृता अक्षाङ्गमावन परिणामो
भवति, तदा प्रस्तुतसंवन्धलक्षणे व्यञ्जनामापूरितं भवती-
त्युच्यत इति । 'जया तथा गिरहइ तमत्यं' ति-एवं यदा
त्रिविधमपि व्यञ्जनं प्रकारत्रयेणाऽऽपूरितं भवति, तदा
तं विवक्षितं शब्दादिकमर्थमव्यक्तं नाम-जात्यादिकल्पना
रहितं गृह्णाति । एतच्च 'ताहे हुनि करेइ' इत्यस्य व्या-
ख्यानम् अर्थावग्रहश्चायमेकमायिको विज्ञेयः, इतस्तु
पूर्वमन्तर्मुहूर्तं द्रव्यप्रवेशादिरूपो व्यञ्जनाऽवग्रहोऽवसेयः ।
इति गाथायः ।

किं विशिष्टं पुनस्तमर्थं गृह्णाति ? इत्याशङ्क्य खत एव भा-
ष्यकारस्तत्स्वरूपमाह-

सामस्यमणिदेमं, सरुव-नामहकप्पणारहिणं ।

जइ एवं जं तेणं, गहिए सहेत्ति तं किहणु ? ॥ २५२ ॥

ग्राह्यवस्तुनः सामान्यविशेषात्मकत्वे सत्यप्यर्थावग्रहेण
सामान्यरूपमेवार्थं गृह्णाति, न विशेषरूपम्, अर्थावग्रह-
स्यैकसामयिकत्वात्, समयेन च विशेषग्रहणयोगादिभिः ।
सामान्यार्थश्च कश्चित् प्रामाण्यवचनसनादिशब्देन निर्दे-
श्योऽपि भवति, तद्व्यञ्ज्यत्वेदार्थमाह-अनिर्देशं केनापि-
शब्देनानभिलष्यम् । कुतः पुनरनत् ? इत्याह-यतः स्व-
रूपनामादिकल्पनारहितम्, आदिशब्दात्-जानिक्रिया-
गुणद्रव्यपरिग्रहः । तत्र रूपसाधर्थानां य आत्मियत्वे-
रादीन्द्रियगम्यः प्रतिनियतः स्वभावस्तत्स्वरूपम् । रूप-
रसादिकस्तु तदभिधायको ज्ञाननाम, रूपत्व-रसत्वादिज्ञा

तु जातिः प्रतिकरमिदं रूपं पुष्टिकरोऽयं रस इत्यादि-
कस्तु शब्दः क्रियाप्रधानत्वात् क्रियाः । कृष्णनीलादिकस्तु
गुणः । पृथिव्यादिकं पुनर्द्रव्यम् । एतेषां स्वरूप-नाम-
जात्यादीनां कल्पना अन्तर्जलपारुषितज्ञानरूपा तथा रहि-
तमेवार्थमर्थोपग्रहेण गृह्यानि यतो जीवः, तस्मादनिर्देश्यो-
ऽयमर्थः प्रोक्तः, तत्कल्पनारहितत्वेन स्वरूप-नाम-जात्या-
दिप्रकारेण केनाऽपि निर्हेष्टमशक्यत्वादिति । एवमुक्ते सति
परः प्राह- 'जइ एवं' इत्यादि-यदि स्वरूप-नामादिकल्प-
नारहितोऽर्थोऽर्थाऽवग्रहस्य विषय इत्येवं व्याख्यायते
भवद्भिः, तर्हि 'जं' ति-यन्नन्वध्ययनसूत्रे प्रोक्तम् । किम् ?
इत्याह- 'तेणं गहिण सहे' ति-उपलक्षणत्वादित्यं तत्संपूर्णं
द्रव्यम्- "से जहानामण केइ पुरिसे अव्वत्तं सहे सु-
णेज्जा नेणं सहे ति उग्गहिण न उण जाणइ केवस सहा" ।
इति, 'तं किहणु' ति-तदेतत्कथमविरोधेन नीयते ?-
युष्मद्व्याख्यानं सह विरुद्धघने एवेदमित्यर्थः, तथा हि-
अस्मिन्नन्विसूत्रेऽयमर्थः प्रतीयते-यथा तेन प्रतिपत्त्रा-
र्थोपग्रहेण शब्दोऽवगृहीत इति भवन्नस्तु शब्दाद्युल्लेख-
हिने सर्वथा अमुं प्रतिपादयन्ति ततः कथं न विरोध इति
भावः इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

मदे ति भणइ वत्ता, तम्मत्तं वा न सद्बुद्धीए ।

जइ होज सद्बुद्धी, तोऽवाओ चेव सो होजा ॥२५३॥

शब्दस्तेनाऽवगृहीत इति यदुक्तं तत्र- 'शब्दः' इति वक्ता
प्रज्ञापकः, सूत्रकारो वा भणति-प्रतिपादयति, अथवा-त-
न्मात्रं--शब्दमात्रं रूपरसादिविशेषव्यावृत्त्याऽनवधारित-
त्वाच्छब्दतया अनिशिचतं गृह्यातीति । एतावनांशेन शब्द-
स्तेनाऽवगृहीत इत्युच्यते, न पुनः शब्दबुद्ध्या 'शब्दोऽ-
यम्' इत्यध्यवसायेन तत्-शब्दवस्तु तेनावगृहीतं, शब्दो-
ल्लेखस्यान्तर्मुहूर्तिकत्वाद् अर्थोपग्रहस्य त्वेकत्वसामाधिक-
त्वादसंभव एवामिति भावः । यदि पुनः तत्र-अर्थोप-
ग्रह शब्दबुद्धिः स्यात्तर्हि को दोषः स्याद् ? इत्याशङ्क्य
सूत्रकारः स्वयमेव दूषणान्तरमाह- 'जइ' त्यादि-यदि
पुनरर्थोपग्रहे शब्दबुद्धिः-शब्दनिश्चयः स्यात्, तदाऽपाय
एवाऽसौ स्यात्, न त्वर्थोपग्रहः, निश्चयस्यापायरूपत्वात् ।
नतश्चार्थोपग्रहे-द्वाभाव एव स्यात्, न चैतद् द्रष्टुं,
इष्टं च । इति गाथार्थः ।

अत्राह परः-ननु प्रथमसमय एव रूपादिव्यपेक्षेन 'शब्दो-
ऽयम्' इति प्रत्ययोऽर्थोपग्रहत्वेनाभ्युपगम्यतां, शब्दमात्र-
त्वेन सामान्यत्वात् । उत्तरकालं तु प्रायो माप्नुयादयः
शङ्कशब्दधर्मा इह घटन्ते, ननु शङ्कधर्माः स्वरककशब्दादय
इति विमर्शबुद्धिरीहा तस्माच्छाङ्क एवाऽयं शब्द इति
तद्विशेषस्त्वपायोऽस्तु । तथा च सति "तेणं सहे ति
उग्गहिण" इदं यथाश्रुतमेव व्याख्यायते-नो चेव एं
जाणइ केवस सहाइ तआं ईहं पविसइ" इत्याद्यपि सर्व-
मविरोधेन गच्छतीति । तदेतत्परोक्तं सूरिः प्रत्यनुभाष्य
दूषयति, तद्यथा—

जइ सद्बुद्धिमेत्तयमव-गहो तत्त्विसेसणमवाओ ।

नणु सद्दो नासद्दो, न य रुवाइविसेसोयं ॥ २५४ ॥

भो पर ! यदि शब्दबुद्धिमात्रं 'शब्दोऽयम्' इति निश्च-
यज्ञानमपि भवनार्थोऽवग्रहोऽभ्युपगम्यते, तद्विशेषणं तु
तस्य शब्दस्य विशेषणं विशेषः 'शाङ्क एवायं शब्दः' इत्या-
दिविशेषज्ञानमित्यर्थः, अपायो मतिज्ञानतृतीयो भेदोऽङ्गी क्रि-
यते हन्त तर्हि अवग्रहलक्षणस्य तदाद्येभदस्याऽभावप्रसङ्गः,
प्रथमत एवावग्रहमतिक्रम्याऽपायाऽभ्युपगमात् । कथं पुनः
शब्दज्ञानमपायः ? इति चेद् । उच्यते-तस्यापि विशेषग्राह-
कत्वात् । विशेषज्ञानस्य च भवताप्यपायत्वेनाभ्युपगतत्वात् ।
ननु 'शाङ्क एवाऽयं शब्दः' इत्यादिकमेव तदुत्तरकालभावि-
ज्ञानं विशेषग्राहकं शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रति-
भासनात्कथं विशेषप्रतिभासः, येनाऽपायप्रसङ्गः स्याद् ?
इत्याह- 'नणु' इत्यादि, नन्वित्यक्तमायां, परामन्त्रेण वा,
ननु 'शब्दोऽयं नाशब्दः' इति विशेषोऽयं विशेषप्रतिभास
एवाऽयमित्यर्थः । कथं पुनर्नाशब्द इति निश्चीयते ?
इत्याह-न च रूपादिरिति, चशब्दो द्विशब्दार्थे, आदि-
शब्दाद्वन्ध-रस-स्पर्शपरिग्रहः । ततश्चेदमुक्तं भवति-यस्मान्न
रूपादिरयं, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वाद् । अतो नाऽ-
शब्दोऽयमिति निश्चीयते । यदि तु रूपादिभ्योऽपि व्या-
वृत्तिगृहीता न स्यात्तदा शब्दोऽयमिति निश्चयोऽपि न
स्यादिति भावः । तस्माच्छब्दोऽयं नाशब्दः इति विशेष-
प्रतिभास एवाऽयम् । तथा च सत्यस्याप्यपायप्रसङ्गो-
ऽवग्रहाभावप्रसङ्ग इति स्थितम् । इति गाथार्थः ।

अथ परोऽवग्रहाऽपाययोर्विषयविभागं दर्शयन्नाह—

थोवमियं नाऽवाओ, संसाइविसेसणमवाउ ति ।

तन्मेया वेक्खाए, नणु थोवमियं पि नाऽवाओ ॥२५५॥

इदं शब्दबुद्धिमात्रकं शब्दमात्रस्तोकाविशेषावसायित्वात्
स्तोकम्-स्तोकविशेषग्राहकम्, अतोऽपायो न भवति, किं
त्वग्रह एवाऽयमिति भावः । कः पुनस्तोकापायः ? इत्याह-
'संसाइ' इत्यादि. शाङ्कोऽयं शब्द इत्यादिविशेषणविशिष्टं
यज्ज्ञानं तदपायः बृहद्विशेषावसायित्वादिति हृदयम् ।
हन्त ! यद्यत् स्तोके तत्तन्नाऽपायः, तर्हि निवृत्ता सांप्रत-
मपायज्ञानकथा, उतरोत्तरार्थविशेषग्रहणापेक्षया पूर्व-
पूर्वार्थविशेषावसायस्य स्तोकात्वाद् । एतदेवाह- 'तन्मेये'
त्यादि, तस्य-शाङ्कशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुर-
त्वादयः, तरुणमध्यमवृद्धौपुरुषसमुत्पत्त्यादयश्च तदपे-
क्षायां सत्यामिदमपि 'शाङ्कोऽयं शब्दः' इत्यादि ज्ञानं ननु
स्तोकं-स्तोकाविशेषग्राहकमेव इति नाऽपायः स्याद् । एव-
मुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापे-
क्षया स्तोकात्वादपायत्वाभावो भावनीयः । इति गाथार्थः ।

तमेवाऽपायाभावं स्फुटीकुर्वन्नाह—

इय सुबहुणा वि कालेण, सव्वमेयावहारणमसड्ढं ।

जम्मि हवेज्ज अवाओ, सव्वो च्चिय उग्गहो नामा ॥२५६॥

इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः, तनश्चदमुक्तं भवति-यथा 'शाङ्को-
ऽयं शब्दः' इत्यस्यां बुद्धौ शब्दगनभेदावधारणं सांप्रतम-
साध्यम्, मन्द्रमधुरत्वादिननुत्तरोत्तरभेदावधारणसंभवात् ।
तथा च सति स्तोकात्वात्त्रयं बुद्धिरपायः, किं त्वर्थाऽ-
वग्रह इत्येवं सुबहुनाऽपि कालेन सर्वेषांऽपि पुरुषायुषेण
शब्दगतमन्द्रमधुरत्वाद्युत्तरोत्तरभेदावधारणमसाध्यं तद्व-

जानामनन्तत्वादशक्यमित्यर्थः । यस्मिन् भेदाऽवधारणे, किम् ? इत्याह—पश्मिन्नायो भेदद्वयभेदाकाङ्क्षानिवृत्त्यर्थे—स्मिन् भेदाऽवधारणान्तेऽप्यन्यत् व्यवस्थाप्येत, इति भावः । तन्मास्त्वयोऽपि भेदप्रत्यय उत्तरोत्तरापेक्षया त्वदभिप्रायेण न्नोक्तत्वादर्थवग्रह एव प्राप्नोति, नाऽप्ययः शब्दज्ञानवद् । इति गाथार्थः ।

किं च-शब्द एवायमिति ज्ञानं न्नोक्तत्वादर्थवग्रहत्वेन भवताऽभिमतम् । तत् पूर्वमीहामन्तरेण न संभवति तत्पूर्वत्वे च तस्याऽर्थवग्रहत्वाऽसंभव इति दर्शयन्नाह—

किमहो किमनहो-तर्णीहिण सह ए व किह जुत् ? ।

अह पुर्वमीहिजुत्, सहो चि मयं तई पुर्वं ॥ २५७ ॥

‘किं शब्दोऽयम्’ आहो(स्वि)भिवद् अशब्दो-रूपादिः इत्येवं पूर्वमनीहिते यत् ‘शब्द एव’ इति निश्चयज्ञानं तदकस्मिन्नेव जायमानं कथं युक्तम् ? विमर्शपूर्वकत्वमन्तरेण नदं घटन इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-शब्दगनान्वयधर्मेण, रूपादिभ्यो व्यावृत्तां च गृहीतार्थां ‘शब्द एव’ इति निश्चयज्ञानं युज्यते, तद्वग्रहणं च विमर्शमन्तरेण नापगच्छते, विमर्शश्च-इहा, तस्मादीहामन्तरेणायुक्तमेव ‘शब्द एव’ इति निश्चयज्ञानम् । अथ निश्चयकालात्पूर्वमीहित्वा भवताऽपि ‘शब्द एवायम्’ इति निश्चयज्ञानमभिमतम् । इन्तः तर्हि निश्चयज्ञानात्पूर्वम् ‘तई’ असौ इहा भव-उच्यतेनाऽपि सिद्धा । इति गाथार्थः ।

यदि नाम निश्चयज्ञानात्पूर्वमीहा सिद्धा,

ततः किम् ? इत्याह—

किं तं पुर्वं गहियं, जमीहओ सह ए व विण्णाणं ।

अह पुर्वं सामणं, जमीहमाणस्स सहो चि ॥ २५८ ॥

इन्त ! यदि निश्चयज्ञानमीहापूर्वकं त्वयाभ्युपगम्यते, तर्हि प्रष्टव्योऽसि ननु इहायाः पूर्वं किं तद्वस्तु प्रमात्रा गृहीतम्, यदीहमानस्य तस्य ‘शब्द एवायम्’ इति निश्चयज्ञानमुपजायते ? , न हि कश्चिद्वस्तुगृहीते अकस्मान्प्रथमत एव इहां कुरुत इति भावः । क्षुभितस्य परस्वोत्तरप्रदानाऽसामर्थ्यमालोक्य स्वयमेव तन्मतमाशङ्कते-अथ द्रष्टापरः-सामान्यं नाम-जात्यादिकल्पनारहितं वस्तुमात्रमीहायाः पूर्वं गृहीतं, यदीहमानस्य ‘शब्दः’ इति निश्चयज्ञानमुत्पद्यते । इति गाथार्थः ।

अथ इहायाः पूर्वं सामान्यग्रहणे परेणोप्यमाणे सूरिः

स्वसर्माहिनसिद्धिमुपदर्शयन्नाह—

अत्थोग्गहओ पुर्वं, होगवं तस्स गहणकालेणं ।

पुर्वं च तस्स वंजण-कालो सो अत्थपरिसुणो ॥ २५९ ॥

ननु इहायाः पूर्वं यत् सामान्यं गृह्यते, तस्य तावद् ग्रहणकालेन भवितव्यम् । स चास्मदभ्युपगतसामाधिकार्याऽवग्रहकालरूपो न भवति, अस्मदभ्युपगताऽङ्गीकारप्रसङ्गात्, किं तर्हि ? , अस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रहात्तत्पूर्वमेव भवदभिप्रायेण तस्य सामान्यस्य ग्रहणकालेन भवितव्यं, पूर्वं च तस्याऽस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रहस्य व्यञ्जनकाल एव वर्तते ; व्यञ्जनानां-शब्दादिद्रव्याणामिन्द्रियमात्रेणादान-

कालो मध्यपदलोपाद्व्यञ्जनकालः । भवत्वेधं, तथाऽपि तत्र सामान्याऽर्थग्रहणं भविष्यति, इत्याशङ्क्याह-स च व्यञ्जनकालोऽर्थपरिशुन्यः, न हि तत्र सामान्यरूपो, विशेषरूपो वा कश्चनाप्यर्थः प्रतिभाति, तदा मनोरहितेन्द्रियमात्रव्यापारात्, तत्र चार्थप्रतिभासाऽयोगात् । तस्मात्पारिशेष्यादस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रह एव सामान्यग्रहणमिति गाथायामनुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यम् । तदनन्तरं चान्वयव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा इहा, तदनन्तरं च ‘शब्द एवायम्’ इति निश्चयज्ञानमपायः इति सर्वं सुस्थं भवति । इति गाथार्थः ।

अथ प्रथममेवाऽर्थाऽवग्रहज्ञानेन शब्दाऽग्र-

हणे परः पुनरपि दोषमाह—

जइ सहो चि न गहियं, न उ जाणइ जं क एस सहो चि ।

तमजुत्तं सामण्णे, गहिए मग्गिजइ विसेसो ॥ २६० ॥

यद्यर्थाऽवबोधसमये प्रथममेव ‘शब्दोऽयम्’ इत्येवं तद्वस्तु न गृहीतं, तर्हि ‘न उण जाणइ के वेस सइ चि’ ‘जं क’, यत्सुत्रं निर्दिष्टं तदयुक्तं प्राप्नोति, यस्माच्छब्दसामान्ये रूपादिव्यावृत्ते गृहीते सति पश्चान्मृग्यते-अन्विष्यते विशेषः—‘किमयं शब्दः शाङ्गः, उत शाङ्गः ?’ इति । इदमुक्तं भवति—“न उण जाणइ के वेस सइ” चि, अस्मिन् नन्दिसूत्रे ‘न पुनर्जानाति कोऽप्येष शाङ्गशाङ्गीधन्यतरशब्दः’ इति विशेषस्यैवाऽपरिज्ञानमुक्तम्, शब्दसामान्यमात्रग्रहणं त्वनुज्ञातमेव, तद्वग्रहणे तु ‘क एष शब्दः, किं शाङ्गः, शाङ्गी वा’ इत्येवं विशेषमार्गगमसङ्गतमेव स्यात् विशेषजिज्ञासायाः सामान्यज्ञानपूर्वकत्वाच्छब्दसामान्ये गृहीत एव तद्विशेषमार्गस्य युज्यमानत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

संवत्थ देसयंतो, सहो सहो चि भासओ भणइ ।

इहो न समयमित्ते, सहो चि विसेसणं जुत्तं ॥ २६१ ॥

सर्वत्र-पूर्वस्मिन्, अत्र च सूत्रावयवे अवग्रहस्वरूपं देशयन्-प्ररूपयन् ‘शब्दः शब्दः’ इति भाषकः-प्रक्षापक एव वर्तते, न तु तत्र ज्ञाने शब्दप्रतिभासोऽस्ति । इत्थं चैतद्, अन्यथा न समयमात्रेऽर्थावग्रहकाले ‘शब्दः’ इति विशेषणं युक्तम्, आन्तर्मुहूर्तिकत्वाच्छब्दनिश्चयस्येति प्रागेवोक्तम् । सांख्यवहारिकार्थाऽवग्रहापेक्षं वा सूत्रमिदं व्याख्यास्यते इति मा त्वग्निष्ठाः । इति गाथार्थः ।

अथ सूत्रावग्रहमवादिनं परं दृष्ट्वा सूत्रमेव परिहारमाह—

अहव सुए च्चिय भणियं, जइ कोइ सुणेज सहमव्वत्तं ।

अवत्तमणिदेसं, सामणं कप्पणारहियं ॥ २६२ ॥

अथवा यदि तव गाढः श्रुतावग्रहः तदा तत्राप्येतद्भूयिष्ठं यदुत--प्रथममव्यक्तस्यैव शब्दोल्लेखरहितस्य शब्दमात्रस्य ग्रहणम् । केन पुनः सूत्राऽवयवेनदमुक्तम् ? , इत्याह—‘जइ कोइ सुणेज सहमव्वत्तं’ ति-अयं च सूत्रावयवो नन्वध्ययने इत्थं द्रष्टव्यः—“से जहानामए के इ पुरिसे अव्वत्तं सइ सुणेज चि- (सूत्र +) अत्र-अव्यक्तमिति कोऽर्थः ? , इत्याह-अनिर्देश्यं ‘शब्दोऽयं’ ‘रूपादिर्वा’ इत्यादिना प्रका-

रेणाऽव्यक्तमित्यर्थः । ननु यदि शब्दादिरूपेणाऽनिर्देश्यं, तर्हि किं तद् ? इत्याह—सामान्यम् । किमुक्तं भवति ? इत्याह—नामजात्यादिकल्पनारहितम् । न च वक्तव्यं शाङ्कशार्ङ्गभेदापेक्षया शब्दोल्लेखस्याप्यव्यक्तत्वे घटमाने कुत इदं व्याख्यानं लभ्यते ? इति; अवग्रहस्यानाकारोपयोगरूपतया सूत्रेऽधीतत्वाद् अनाकारोपयोगस्य च सामान्यमात्रविषयत्वात्, प्रथममेवाऽपायप्रसक्त्याऽवग्रहेहाभावप्रसङ्ग इत्याद्युक्तत्वाच्च । इति गाथार्थः ।

अथ सूत्रिरेव पराभिप्रायमाशिशङ्कयिपुराह—

अहव मई पुवं चिय, सो गहिओ वंजणोगहे तेणं ।
जं वंजणोगहम्मि वि, भणियं विष्णाणमव्वत्तं ॥२६३॥

अथ परस्य मतिः स्यात्केयम् ? इत्याह—सः—अव्यक्तः, अतिर्ह्येयादिस्वरूपः शब्दः अर्थावग्रहात्पूर्वमेव व्यञ्जनावग्रहे तेन श्रोत्रा गृहीतः, तत्किमित्यर्थावग्रहेऽपि तद्ग्रहणमुद्घुष्यते?, कथमिदं पुनर्ज्ञायते यदुत—असौ व्यञ्जनाऽवग्रहे गृहीतः ? इत्याह—‘जमि’ त्यादि, यत्—यस्माद् व्यञ्जनाऽवग्रहेऽपि भवद्भिरव्यक्तं विज्ञानमुक्तम्, अव्यक्तविषयग्रहण एव चाऽव्यक्तत्वम् तस्योपपद्यते इति भावः इति । गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

अत्थि तयं अव्वत्तं, न उं तं गिएहइ सयं पि सो भणियं ।
न उ अगहियम्मि जुजइ, सदे ति विसेसणं बुद्धी ॥२६४॥

अस्ति तदव्यक्तं श्रोतव्यञ्जनावग्रहे ज्ञानं, न तस्यास्माभिरपलापः क्रियते, न पुनरसौ श्रोता अतिसौक्ष्म्यात्तत्स्वयमपि गृह्णाति—संवेदयते । एतच्च प्रागपि भणितम् । “सुत्तमत्तइसुहुमवोहो व्व” इति वचनात्, तथा “सुत्तादयो सयं वि य विण्णाणं णाऽवबुज्झन्ति” इति वचनाच्च । तस्माद् व्यञ्जनमात्रस्यैव तत्र ग्रहणं, न शब्दस्य, व्यञ्जनावग्रहतत्त्वान्यथाऽनुपपत्तेरेवेति । न च सामान्यरूपतया अव्यक्ते शब्देऽगृहीतेऽकस्मादेव शब्दः इति विशेषणबुद्धिर्युज्यते, अनुस्वारस्याऽलाक्षणिकत्वाद्विशेषबुद्धिरित्यर्थः । अस्यां च विशेषबुद्धौ प्रथममेवेष्ट्यामाणायामादेवार्थावग्रहकालेऽप्यपायप्रसङ्गः, इत्यसकृदेवोक्तम् । इति गाथार्थः ।

ननु यदि व्यञ्जनाऽवग्रहेऽप्यव्यक्तशब्दग्रहणं भवेत्तदा को दोषः स्यात् ? इत्याह—

अत्थो ति विसयग्रहणं, जइ तम्मि वि सो न वंजणं नाम ।
अत्थोगगहो चिय ततो, अविसेसो संकरो वाऽवि ॥२६५॥

अर्थाऽवग्रहे अर्थः इत्यनेन तावद्विषयग्रहणमभिप्रेतं—रूपादिभेदेनाऽनिर्द्धारितस्याव्यक्तस्य शब्दादेर्विषयस्य ग्रहणं; तत्राऽभिप्रेतमित्यर्थः । यदि च—तस्मिन्नपि व्यञ्जनाऽवग्रहेऽसावव्यक्तशब्दः प्रतिभासते इत्यभ्युपगम्यते, तदा न व्यञ्जनं नाम; व्यञ्जनाऽवग्रहो न प्राप्नोतीत्यर्थः । ततश्च—दानीं निवृत्ता तत्कथा, व्यञ्जनमात्रसंबन्धस्यैव तत्रोक्तत्वात्; भवता च तदतिक्रान्तस्याऽव्यक्तार्थग्रहणस्येहाऽभिधीयमानत्वादिति । तर्ह्यव्यक्तार्थग्रहणे किमसौ स्यात् ? इत्याह—अर्थाऽवग्रह एवाऽसौ, अव्यक्ताऽर्थावग्रहणात्, ततश्च नास्ति व्यञ्जनम्—व्यञ्जनाऽवग्रहः । अथास्याऽपि

सूत्रे प्रोक्तत्वादस्ति न परिह्रियते, तर्हि द्वयोरप्यविशेषः सोऽप्यर्थावग्रहः सोऽपि व्यञ्जनावग्रहः प्राप्नोतीति भावः । मेचकमणिप्रभावत् संकरो वा स्यादित्यम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं व्यञ्जनाऽवग्रहे व्यञ्जनसंबन्धमात्रमेव, अर्थाऽवग्रहे त्वव्यक्तशब्दाद्यर्थग्रहणं, न व्यक्तशब्दाद्यर्थसंवेदनम्, इति प्रतिपादितम् । सांप्रतमुपपत्त्यन्तरेणाप्यर्थाऽवग्रहे व्यक्तशब्दार्थसंवेदनं निराचिकीर्तुराह—

जेणऽत्थोगगहकाले, गहणेहाऽवायसंभवो नऽत्थि ।

तो नऽत्थि सद्वुद्धी, अहऽत्थि नाऽवगगहो नामा ॥२६६॥

पूर्वं तावदर्थस्य ग्रहणमात्रं ततश्चेहा, तदनन्तरं त्वपायः, इत्येवं मतिज्ञानस्योत्पत्तिक्रमः । न चैतत् त्रिनयं प्रथममेवशब्दार्थेऽवगृहीते समस्तीति । एतदेवाह—येनार्थाऽवग्रहकालेऽर्थग्रहणेहाऽपायानां संभवो नाऽस्ति ततोऽर्थाऽवग्रहे नाऽस्ति ‘शब्दः’ इति विशेषबुद्धिः, अर्थग्रहणेहापूर्वकत्वात्तस्याः । अथाऽस्त्यसौ तत्र, तर्हि नाऽयमर्थाऽवग्रहः, किं त्वपाय एव स्यात्, न एतद्युज्यते, तदभ्युपगमेऽर्थाऽवग्रहेहयोरभावप्रसङ्गात् । इति गाथार्थः ।

अपि च—अर्थाऽवग्रहे ‘शब्दः’ इति विशेषबुद्धाविष्यमाणार्थां दोषान्तरमप्यस्ति । किं तत् ? इत्याह—

सामएण—तदएणविसे—सेहावज्जणपरिगगहणओ से ।

अत्थोगगहेगसमओ—वओगवाहुल्लमावएणं ॥ २६७ ॥

इह येयमर्थाऽवग्रहैकसमये ‘शब्दः’ इति विशेषबुद्धिर्भवतां—ऽभ्युपगम्यते, सा तावद्विश्वरूपानिश्चयश्चाकस्मादेव न युज्यते, किंतु क्रमेण, तथाहि—प्रथमं तावद्रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्तं शब्दसामान्यं ग्रहीतव्यं, ततस्तद्विशेषविषया तदपररूपादिविशेषविषया च । एतैरेतैश्च धर्मैः ‘किमयं शब्दः, आहोशिवत् रूपादिः’ इत्येवं रूपा ईहा, तदनन्तरं च गृहीतशब्दसामान्यविशेषाणां ग्रहणम्, अन्येषां तु रूपादिविशेषाणां तत्राऽविद्यमानानां परिवर्जनम्, इत्येवंभूतेन क्रमेण निश्चयोत्पत्तिः । तथा च सति श्रोतुरर्थाऽवग्रहैकसमयेऽपि सामान्यग्रहणादिभिः प्रकारैरुपयोगवहुन्वमापद्यते, एकस्मिंश्च समये बहवः उपयोगाः सिद्धान्ते निषिद्धाः, इति नाऽर्थावग्रहे शब्दादिविशेषबुद्धिः । इति गाथाभावार्थः ।

अक्षरार्थस्तूच्यते—सामान्यमिह—श्रूयमाणशब्दसामान्यं गृह्यते, ‘तयएणविसेसेह’ ति—तच्छब्देनान्तरोक्तं शब्दसामान्यमनुकुर्यते, अन्यशब्देन तु तत्राऽविद्यमाना रूपादयः परिगृह्यन्ते ततश्च तच्चान्ये च तदन्ये—शब्दसामान्यं, रूपादयश्चेत्त्वर्थः, तेषां विशेषा धर्माः श्रोत्रग्राह्यादयः, चक्षुरादिवेद्यत्वादयश्च, तद्विषया ईहा तदन्यविशेषेहा, किमत्र श्रोत्रग्राह्यादयो धर्माः उपलभ्यन्ते, आहोशिवत् चक्षुरादिवेद्यत्वादयः ? इत्येवं रूपो विमर्श इत्यर्थः, तदनन्तरं तु वर्जनं च तत्राऽविद्यमानरूपादिगतानां हेतुधर्माणां चक्षुर्वेद्यत्वादीनां, परिग्रहणं च तत्र च गृहीतशब्दसामान्यगतानामुपादेयधर्माणां श्रोत्रग्राह्यादीनाम्, इति वर्जन-परिग्रहणं—त्यागाऽऽदाने; सामान्यं च तदन्यविशेषेहा च वर्जनपरिग्रहणे च सामान्य-तदन्यविशेषेहाच-

जन-परिग्रहणानि तेभ्यस्ततः 'से' तस्य श्रोतुः । अर्था-
वग्रहैकसमयेऽप्युपयोगवाहुल्यम्, आपन्न-प्राप्तम् । तथाहि-
प्रथमस्सामान्यग्रहणोपयोगः, यथोक्तेहोपयोगस्तु द्वितीयः,
द्वैतधर्मजनोपयोगस्तृतीयः, उपादेयधर्मपरिग्रहणोपयोग-
श्चतुर्थः, इत्येवमर्थावग्रहैकसमयमात्रेऽपि बहवः उपयोगाः
प्राप्नुवन्ति । नचैतद्युक्तं, समयविरुद्धत्वात् । तस्मान्नार्था-
ऽवग्रहे शब्दविशेषबुद्धिः, किं तु 'सदे' ति भरणइ वत्ता'
इत्यादि स्थितम् । इति गार्थार्थः ।

अथास्मिन्नेवार्थाऽवग्रहेऽपरवाच्यमिप्रायं निराचिकीर्तुराह-
अरणे सामखगहण-माहुवालस्स जायमेत्तस्स ।

समयमिमेव परिचय-विमयस्स विमयविचारणं । २६८ ।

अन्ये-वादिनः केचिदेवमाहुः-यदेतत्सर्वविशेषविमुखस्या-
ऽव्यक्तस्य सामान्यमात्रस्य वस्तुनो ग्रहणमालोचनं, तद्
वालस्य-शिशोस्तत्तज्ज्ञानमात्रस्य भवति, नाऽत्र विप्रति-
पत्तिः, अव्यक्तो ह्यसौ संकेतादिविकलोऽपरिचितविषयः ।
यस्तर्हि परिचितविषयः, तस्य किम् ? इत्याह-समय एव
आद्यशब्दश्रवणसमय एव विशेषपञ्चिज्ञानं जायते, स्पष्टत्वा-
च्चस्य तत्तत्त्वामुमाश्रित्य 'तेण सदे' ति उरगहिण' इत्यादि,
यथाश्रुतमेव व्याख्यायते, तेन न कश्चिदोप इति भावः ।
इति गार्थार्थः ।

अत्रोत्तरमाह-

तदन्वयमेव तं पुव्व-दोसओ तम्मि चेव वा समये ।

संखमहुराइसुवहुय-विसेसगहणं पसेज्जेजा ॥ २६९ ॥

" जेणऽत्थोगहकाले " (२६९ गा०) इत्यादिना ग्रन्थेन
सामखणतयणविसेसेहा (२६९ गा०) इत्यादिना च ग्रन्थेन
यद् दूषितं या तस्यावस्था-यत्तस्य स्वरूपम्-समयमिमेव
परिचयविसयस्स विसेसविचारणं । इति, तदेतत्परोक्षमपि
तदवस्थमेव, न पुनः किंचिदुनाधिकावस्थम् । कुतः ?
इत्याह-" पुव्वदोसउ " ति, " जेणऽत्थोगहकाले " (२६९
गा०) इत्यादिना " सामखणतयण " (२६९ गा०) इत्यादि-
ना च यः पूर्वं दोषोऽभिहितस्तस्मात्पूर्वदोषात् पूर्वदोषान-
तिवृत्तेः, तदेतत्परोक्षं तदवस्थमेव, इति नान्यदुपलक्षणमि-
धानप्रयासो विधीयते इति भावः । अथ वा-पूर्वमपि
दूषणमुच्यते । किं नद् ? इत्याह-" तम्मि चेव " इत्यादि,
' वा ' इति-अथ वा, तस्मिन्नेव स्पष्टविज्ञानस्य व्यक्तस्य
जन्नाविशेषप्राप्तिणि समये ' शाङ्ग. शाङ्गो वाऽयं शब्दः,
स्निग्धो मधुरः, कर्कशः, खो-पुरुषाद्यन्तरवाच्यः ' इत्या-
दिषु बहुविधविशेषग्रहणं प्रसज्यते । इदमुक्तं भवति-यदि
व्यक्तस्य परिचितविषयस्य जन्नाव्यक्तशब्दज्ञानमुल्लङ्घ्य
तस्मिन्नर्थोपग्रहैकसमयमात्रे शब्दनिश्चयज्ञानं भवति, तदा
अन्यस्य कस्यचित्परिचितविषयस्य पटुनरावबोधस्य
तस्मिन्नेव समये व्यक्तशब्दज्ञानमपि अतिक्रम्य ' शाङ्गोऽयं
शब्दः ' इत्यादिसंख्यातीतविशेषप्राहकमपि ज्ञानं भवद्-
भिप्रायेण स्यात्, दृश्यन्ते च पुरुषशक्तीनां तारतम्यवि-
शेषाः । भवत्येव कस्यचित्प्रथमसमयेऽपि सुबहुविशेषप्राह-
कमपि ज्ञानमिति चेत्, न, " न उण जाणइ के वेस सदे "
इत्यस्य सूत्रावयवस्यागमकत्वप्रसङ्गात् । विमध्यमशक्ति-

पुरुषविषयमेतत्सूत्रमिति चेत्, न; अविशेषणोक्तत्वात्,
सर्वविशेषविषयत्वस्य च युक्त्यनुपपन्नत्वात्; न हि प्र-
कृतमतेरपि शब्दधर्मिणमगृहीत्वा उत्तरोत्तर-बहुसुधर्म-
ग्रहणसंभवोऽस्ति, निराधारधर्माणामनुपपत्तेः । इति
गार्थार्थः ।

किं च-समयमात्रेऽपि ' शब्दः ' इति विशेषविज्ञानम-
भ्युपगच्छतोऽप्येऽपि समयविरोधादयो

दोषाः । के पुनस्ते ? इत्याह-

अत्थोगहो न समयं, अहवा समओविओगवाहुल्लं ।
संव्वविसेसगहणं, संव्वमईवोगहो गिज्झो ॥ २७० ॥

एगो वाऽवाउ चिय, अहवा सोऽगहियणीहिण पत्तो ।

उवक्कम-वइक्कमा वां, पत्ता धुवमोगहाईणं ॥ २७१ ॥

सामखं च विसेसो, वा सामखमुभयमुभयं वा ।

न य जुत्तं संव्वमियं वा, सामखऽऽलंबणं मोत्तुं ॥ २७२ ॥

' उगहो एकं समयमि ' त्यादिवचनादर्थोपग्रहः सि-
द्धान्ते सामयिको निर्दिष्टः, यदि-चार्थाऽवग्रहे विशे-
पविज्ञानमभ्युपगम्यते तदा, सामयिकोऽसौ न प्रा-
प्नोति, विशेषज्ञानस्याऽसंख्येयसामयिकत्वाद् । अथ स-
मयमात्रेऽप्यस्मिन् विशेषज्ञानमिष्यते, तर्हि " सामखण-
तयणविसेसेहा " (२६९ गा०) इत्यादिना प्रागुक्तं सम-
योपयोगवाहुल्यं प्राप्नोति । अथवेत्यग्रतोऽप्यनुवर्तते ।
ततश्च अथवा परिचितविषयस्य विशेषज्ञानेऽभ्युपगम्य-
मानं परिचिततरविषयस्य तस्मिन्नेव समये सर्वविशेष-
ग्रहणमनन्तरोक्तं प्राप्नोति । अथवा-अवग्रहमात्रादयि विशे-
पपरिच्छेदेऽङ्गीक्रियमाणे ' ईहादीनामनुत्थानमेव ' । ततश्च
सर्वापि मतिरवग्रहो ग्राह्यः सर्वस्याऽपि मतेरवग्रहरूपतैव
प्राप्नोतीत्यर्थः । अथवा-सर्वाऽपि मतिरप्राप्य एवैकः प्रा-
प्नोति, अर्थावग्रहे विशेषज्ञानस्याश्रयत्वात्, तस्य च नि-
श्चयरूपत्वात्, निश्चयस्य, चाऽप्रायत्वादिति समयमात्रे
चास्मिन्नप्राये सिद्धे ' ईहावायामुदुत्तमंतं तु " इति वि-
रुध्यते । अथवा-अर्थेऽवग्रहीते ईहिते च, अप्रायः सि-
द्धान्ते निर्दिश्यते " उगहो, ईहा, अवाओ य " इति क्रम-
निर्देशात्, यदि चाद्यसमयेऽपि विशेषज्ञानाभ्युपगमाद-
प्राय इष्यते, तर्ह्यनवग्रहीते अनीहिते च तस्मिन्नसौ प्राप्तः ।
' वा ' इति-अथवा, यदि तृतीयस्थाननिर्दिष्टोऽप्यप्रायः ' स-
मयमि ' चेव परिचयविसयस्स विचारणं " इति वच-
नात्पटुत्ववैचित्र्येण प्रथममभ्युपगम्यते, तर्हि तस्मादेव
पाटववैचित्र्यावग्रहे-हाऽप्रायः-धारणानां ध्रुवं निश्चितं-
मुत्क्रम-व्यतिक्रमौ स्याताम् । तत्र पश्चानुपूर्वीभवनम्-
उत्क्रमः । अनानुपूर्वीभावस्तु व्यतिक्रमः । तथा हि । यन्ना
शक्तिवैचित्र्यात्कश्चित्प्रथममेवापायो भवताऽभ्युपगम्यते,
तथा तत एव कस्यापि प्रथमं धारणा स्यात्, ततोऽ-
प्रायः, ततोऽपि-ईहा तदनन्तरं त्वग्रह इत्युत्क्रमः, अ-
न्यस्य कस्यचित् पुनरवग्रहमुल्लङ्घ्य प्रथममेवैहा समु-
जायते, अपरस्य तु तामप्यतिक्रम्याऽप्रायः, अन्यस्य तु
तमप्यतिवृत्त्य धारणा स्याद् इत्यादि व्यतिक्रमः । न च
यं युक्तिमप्रच्छन्तीयाः, भवदभ्युपगतस्य शक्तिवैचित्र्य-

स्यैव पुष्टिहेतोः सद्भावात् । न चैतावुक्रमव्यतिक्रमौ युक्तौ
 “ उग्गहो ईहा अवाओ य धारणा एव हौति चत्तारि ”
 इति परममुनिनिर्दिष्टक्रमस्याऽन्यथाकर्तुमशक्यत्वादिति ।
 तथा, यदि यत्प्रथमसमये गृह्यते स विशेषस्तर्हि “ सा-
 मरणं च विसेसो ” त्ति-यत्सामान्यं तदपि विशेषः प्राप्तः,
 प्रथमसमये हि सर्वस्याऽपि वस्तुनोऽव्यक्तं सामान्यमेव
 रूपं गृह्यते, ततोऽस्मिन्नप्यर्थाऽवग्रहसमये सामान्यमेव
 गृह्यत इति परमार्थः । यदि वा-अत्र विशेषबुद्धिर्भवताऽ-
 भ्युपगम्यते, तर्हि यदिह वस्तुस्थित्या सामान्यं स्थितं
 तदपि भवदभिप्रायेण विशेषः प्राप्तः । ‘ च ’ शब्दो द्वय-
 समुच्चयार्थः । ‘ सो वा सामरणं ’ त्ति-स वा भवदभि-
 प्रेतो विशेषो वस्तु स्थितिसमायातं सामान्यं प्राप्नोतीति ।
 ‘ उभयमुभयं व ’ त्ति-अथ वा-सामान्य-विशेषलक्षणमु-
 भयमप्येतत्प्रत्येकमुभयं प्राप्नोति-एकैकमुभयरूपं स्यादि-
 न्यर्थः, तथा हि-अव-ईषत्सामान्यं गृह्णातीत्यवग्रह इति
 व्युत्पत्त्या वस्तुस्थितिसमायातं यत्सामान्यं तत्स्वरूपेण
 नावत्सामान्यम्, भवदभ्युपगमेन तु विशेषः, इत्येकस्या-
 ऽपि सामान्यस्योभयरूपता; तथा योऽपि भवदभ्युपगतो
 विशेषः सोऽपि त्वदभिप्रायेण विशेषः, वस्तुस्थित्या तु
 सामान्यम्, इति विशेषस्याप्येकस्योभयस्वभावता । भ-
 वत्वेवमिति चेत् । इत्याह-न च युक्तं सर्वमिदम् । किं
 कृत्वा ? इत्याह-सामान्यमालम्बनं ग्राह्यं मुक्त्वा अर्था-
 ऽवग्रहस्य इति शेषः । इदमुक्तं भवति-अर्थावग्रहस्या-
 ऽव्यक्तं सामान्यमात्रमालम्बनं परिहृत्य यदन्यद्विशेषरूप-
 मालम्बनमिष्यते, तदभ्युपगमे च ‘ सामरणं च विसेसो
 वा सामरणं ’ इत्यादि, यदापनति, तत्सर्वमयुक्तम्,
 अघटमानकत्वात् । इह च गाथात्रये बहुषु द्वयेषु मध्ये
 यत् प्रागुक्तमपि किञ्चित् द्वयमुक्तं तत्प्रसङ्गायातत्वात्,
 इति न पौरुषेयमाशङ्कनीयम् । इति गाथात्रयार्थः ।

प्रस्तुत एवाऽर्थं परमपि मतान्तरमुपन्यस्य निराकुर्वन्नाह-
 केई दीहालोयण-पुव्वमोग्गहं विंति तत्थ सामरणं ।

गहियमहत्थावग्गह-काले सदि त्ति निच्छिण्णं ॥२७३॥

केचित्-वादिनः इहास्मिन्प्रक्रमेऽवग्रहं ब्रुवते-अर्थावग्रहं
 व्याचक्षते । किं विशिष्टम् ? इत्याह-आलोचनपूर्वम्-सा-
 मान्यवस्तुग्राहिज्ञानम्-आलोचनं तत्पूर्वं-प्रथमं यत्र स
 तथा तं, प्रथममालोचनज्ञानं ततोऽर्थावग्रह इत्यर्थः, तथा च
 तैरुक्तम्-“ अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम् ।
 बालमूकादिविज्ञान-सदृशं शुद्धवस्तुजम् ” ॥ १ ॥ इति ।
 किं पुनस्तत्राऽलोचनज्ञाने गृह्यते ? इत्याह-‘नस्थ’ इत्यादि-
 तत्र-आलोचनज्ञाने सामान्यमव्यक्तं वस्तु गृहीतं; प्रतिपन्ना
 इति गम्यते, अथानन्तरम्-अर्थाऽवग्रहकाले ‘तदेव गृही-
 तम्’ इत्यनुवर्त्तते । कथंभूतं सद् ? इत्याह-निच्छिन्नं-पृथक्
 कृतं; रूपादिव्यावृत्तेरित्यर्थः, केनोक्तेन गृहीतम् ? इत्याह-
 ‘सद्’ त्ति-शब्दविशेषणविशिष्टमित्यर्थः । ततश्च “ से ज-
 हानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुगेज्ज ” इति-ए
 तदालोचनज्ञानापेक्षया नीयते, “ तेणं, सहं त्ति उग्गहिण्ण ”
 एतत् चार्थाऽवग्रहापेक्षयेति सर्वं सुस्थितमनुभवति । न
 चान्तः परं भवतोऽप्याचार्यः ! किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति, यदि हि

युक्तयनुभवसिद्धेनार्थेन सूत्रे विषयविभागव्यवस्थापितेऽपि
 वादी जयं न प्राप्स्यति, तदा तृष्णीमाश्रयन्तु विपश्चितो
 विचारचर्यामार्गस्य स्वाग्रहतत्परेण त्वयैव लुप्तत्वात् ।
 इति गाथार्थः ।

तदत्र सूरिः परस्येयद्गव्वांनुविद्धामवतामवलोक-
 यन् मार्गाऽवतारणाय विकल्पयन्नाह—

तं वंजणोग्गहाओ, पुव्वं पच्छा स एव वा होजा ।

पुव्वं तदत्थवंजण-संवंधाऽभावो नऽस्ति ॥ २७४ ॥

यद्यनुग्रहतस्मरणवासनासन्तानस्तदर्थावग्रहान्पूर्वं व्यञ्ज-
 नावग्रहो भवतीति यदुक्तं प्राक् तद् भवानपि स्मरति ।
 ततः किम् ? इति चेद्, उच्यते-यदनन्दबुद्धिप्रक्षितं सा-
 मान्यग्राहकमालोचनं तत्-तस्माद्व्यञ्जनाऽवग्रहान्पूर्वं वा
 भवेत्, पश्चाद्वा भवेत्, स एव वा व्यञ्जनावग्रहोऽप्यालोचनं
 भवेत् ? इति त्रयी गतिः, अन्यत्र स्थानाऽभावात् । किं चा-
 तः ? इत्याह-पूर्वं तन्नास्तीति संवन्धः । कुतः ? इत्याह-अर्थ-
 व्यञ्जनसंवन्धाभावादिति अर्थः—शब्दादिविषयभावेन प-
 रिणतद्रव्यसमूहः, व्यञ्जनं तु श्रोत्रादि, अर्थश्च व्यञ्जनं
 च अर्थव्यञ्जने तयोः संवन्धस्तस्याऽभावात्, सति ह्यर्थ-
 व्यञ्जनसंवन्धे सामान्यार्थालोचनं स्याद्, अन्यथा सर्वत्र
 सर्वदा तद्भावप्रसङ्गात् । व्यञ्जनाऽवग्रहाच्च पूर्वमर्थव्य-
 ञ्जनसंवन्धा नाऽस्ति, तद्भावे च व्यञ्जनावग्रहस्यैवैष्ट-
 त्वात्तत्पूर्वकालता न स्यादिति भावः । इति गाथार्थः ।

द्वितीयविकल्पं शोधयन्नाह—

अत्थोग्गहो वि जं वं-जणोग्गहस्सेव चरमसमयम्मि ।

पच्छा वि तो न जुत्तं, परिसेसं वंजणं होजा ॥२७५॥

तथा-अर्थावग्रहोऽपि यद्-यस्माद्व्यञ्जनाऽवग्रहस्यैव च-
 रमसमये भवति, इति, प्रागिहापि निर्णीतम् । तस्मात्पश्चा-
 दपि व्यञ्जनाऽवग्रहादालोचनज्ञानं न युक्तं, निरवकाशत्वात् ।
 न हि व्यञ्जनार्थाऽवग्रहयोरन्तरे कालः समस्ति, यत्र तत्
 त्वदीयमालोचनज्ञानं स्यात्, व्यञ्जनाऽवग्रहचरमसमय
 एवार्थावग्रहसद्भावात् । तस्मात्पूर्वपश्चात्कालयोर्निषिद्ध-
 त्वात्पारिषेयान्मध्यकालवर्ती तृतीयविकल्पोपन्यस्तो व्य-
 ञ्जनं-व्यञ्जनावग्रह एव भवता आलोचनाज्ञानत्वेनाभ्युपगतो
 भवेत् । एवं च न कश्चिदोपः नाममात्र एव विवादात् ।
 इति गाथार्थः ।

क्रियतां तर्हि प्रेरकवर्गेण वर्द्धापनकं, त्वदभिधायविस्-
 वादलाभात्, इति चेत् । नैवं, विकल्पद्वयस्यैव सद्भावात्,
 तथा हि-तद् व्यञ्जनावग्रहकालेऽभ्युपगम्यमानमालोचनं
 किमर्थस्यालोचनं, व्यञ्जनानां वा ? इति विकल्पद्वयम् ।
 तत्र प्रथमविकल्पमनूय दूषयन्नाह—

तं च समालोयणम-त्थदरिसणं जइ न वंजणं तो तं ।

अह वंजणस्स तो कह-मालोयणमत्थसुस्स ॥२७६॥

तत्समालोचनं यदि सामान्यरूपस्यार्थस्य दर्शनमिष्यते
 ततः तर्हि न व्यञ्जनम्-न व्यञ्जनाऽवग्रहात्मकं भवति, व्यञ्ज-
 नाऽवग्रहस्य व्यञ्जनसंवन्धमात्ररूपत्वेनाऽर्थशून्यत्वात्, तथा
 च-प्रागपि “ पुव्वं च तस्स वंजण-कालो सो अत्थ

निरुक्तं " इत्यादिना साधितमेवेदम् । अतोऽर्थदर्शन-
नपमानोचनं कथमर्थानुवृत्त-व्यञ्जनावग्रहमात्मकं भवितुम-
र्हति ? विरोधाद् । अथ द्वितीयविकल्पमस्तीत्युक्त्याह—अथ
व्यञ्जनावग्रहशब्दादिविषयपरिणतद्रव्यसंबन्धमात्रस्य तत्स-
मानोचनमिष्यते, नहि कथनालोचनं—कथमालोचकस्य,
नन्य वदते ? इत्यर्थः । कथंभूतस्य सनः ? इत्याह—
कथंभूतस्य व्यञ्जनसंबन्धमानान्वितत्वेन सामान्यार्था-
लोचकत्वाद्वाप्यसंख्येयः । इति गाथार्थः ।

ननु शास्त्रान्तर्प्रसिद्धस्यालोचनान्नन्य वस्तु-
नस्य तर्हि का गतिः ? इत्याह—

प्रालोचयन्ति नामं, हविजं तं वंजणोग्रहस्तेष्व ।

होञ्ज कर्हं नामस्य-ग्रहणं तन्मयऽथसुखम् ? ॥२७७॥

नन्मादालोचनमिति यन्नाम तदन्यत्र निर्गतिकं सत्पारि-
श्रयात्-व्यञ्जनावग्रहस्यैव द्वितीयं नाम भवेत् । न च विच-
क्षामात्रप्रवृत्तेषु वस्तूनां बहुष्वपि नामसु क्रियमाणेषु को-
ऽपि विधादमाविष्करोति ? अत एतदपि नामान्तरमस्तु,
नो होञ्जः ? इति । नैतदेवम्, यस्मादिदं सामान्यग्राहक-
मानोचनज्ञानं भविष्यति, अर्थावग्रहस्तु विशेषग्राहक इति,
प्रथम्यस्माकं समीहितसिद्धिर्भवविष्यतीति चेत्, इत्याह-
'होञ्ज' इत्यादि । व्यञ्जनावग्रहस्यैव पारिश्रयादालोच-
नज्ञानवमात्रे तत्र च प्रागुक्तयुक्तिभिरर्थशून्ये कथं सा-
मान्यग्रहणं भवेत्, येन भवतः समीहितसिद्धिप्रमोदः ?
इति । तस्मादर्थवग्रह एव सामान्याऽर्थग्राहकः, न पुनरे-
तस्मादपरमालोचनाज्ञानम् । अत एव यदुक्तम्—"अस्ति
प्रालोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम्" इत्यादि, तदप्य-
र्थावग्रहाश्रयमेव, यदि वदते ; नाऽन्यविषयम् । इति
गाथार्थः ।

अथ 'दुर्बलं वादिनं दृष्ट्वाऽभ्युपगमोऽपि कर्त-
व्यः' इति न्यायप्रदर्शनार्थमाह—

गहियं व होउ तहियं, सामणं कहमणीहि ए तम्मि ।

अथाऽवग्रहकाले, विसरणं एस सहो चि ॥ २७८ ॥

अथवा भवतु तस्मिन् व्यञ्जनावग्रहे सामान्यं गृहीतं,
तथाऽपि कथमनीहिते-अविमर्शिते तस्मिन्नकस्मादेवार्था-
वग्रहकाले 'शब्द एषः' इति विशेषणं विशेषज्ञानयुक्तं,
'शब्द एवैषः' इत्यर्थं हि निश्चयः, न चायमीदामन्तरेण
भगित्येव युज्यते, इत्यसंख्येयवैकल्यायम् । अतो नार्थावग्र-
हः 'शब्दः' इत्यादिविशेषबुद्धिर्युज्यते । इति गाथार्थः ।

अथाऽर्थावग्रहसमये शब्दाद्यवगमेन सहैवेहा भविष्य-
तीति मन्यसे, तत्राऽऽह—

अथाऽवग्रहसमये, वीसुमसंखिजसमइया दो वि ।

तक्काऽवग्रहसहावा, ईहाऽवाया कर्हं जुत्ता ? ॥ २७९ ॥

अर्थावग्रहसंबन्धिन्येकस्मिन्समये कथमीहापायौ युक्तौ ?
इति संबन्धः । कथंभूतावेतौ ? यतः, इत्याह—तर्काऽवग्रह-
स्वभावौ, तर्का-विमर्शस्तत्त्वभावा ईहा, अवग्रहोऽपि-नि-
श्चयस्तत्त्वभावोऽपायः द्वावपि चैतो पृथगसंख्येयसमय-
निष्पन्नौ । एतदुक्तं भवति—यदिदमर्थावग्रहे विशेषज्ञानं

त्वयेष्यते सोऽपायः, स चाऽवग्रहस्वभावो निश्चयस्वरूप
इत्यर्थः, या च तत्समकालमीहाऽभ्युपेयते सा तर्कस्वभावा;
अनिश्चयात्मिका इत्यर्थः । तत एतौ ईहाऽपायौ अनि-
श्चेतरस्वभावौ कथमर्थावग्रहे युगपदेव युक्तौ निश्चया-
ऽनिश्चययोः परस्परपरिहारेण व्यवस्थितत्वादिकत्रैकदाऽव-
स्थानाभावेन सहोदयानुपपत्तेः ? इति । एषा तावद्विशे-
षावगमे-हयोः सहभावे एकानुपपत्तिः । अपरं च-समय-
मात्रकालोऽर्थावग्रह ईहाऽपायौ तु " ईहाऽवायामुहुत्तमेतं
तु " इति वचनात्प्रत्येकमसंख्येयसमयनिष्पन्नौ कथंमक-
स्मिन्नार्थावग्रहसमये स्याताम् । अत्यन्तानुपपन्नत्वात् ?
इति द्वितीयानुपपत्तिः । तस्मादत्यन्ताऽसंबद्धत्वाद्यार्थिकचि-
देतत्, इत्युपेक्षणीयम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं युक्तिसनैर्निराकृतानामपि प्रेरकाणां निःसंख्या-
त्वात्कपांचित्प्रदेशेषमद्यापि स्मिराशङ्कते—

खिप्पेतगहमेओ, जमुगहो तो विससविण्णाणं ।

जुञ्जइ विगप्पवसओ. सहो चि सुयम्मि जं केह ॥२८०॥

'केह' चि-ईहार्थावग्रहे विशेषज्ञानसमर्थनाग्रहमसु-
क्ष्मोऽद्यापि 'केऽपि' केचिद्वदिनो मन्यन्ते । किम् ? इत्याह-
क्षिप्रतरादिभेदो यस्मादवग्रहो ग्रन्थान्तरे भणितः 'अ-
त्रापि च विस्तरेण भणियते' इति गम्यते । ततः 'शब्दः'
इति विशेषपक्षानं युज्यते-वदते 'अर्थावग्रहे' इति प्रस्ता-
वादेव लभ्यते । यतिकम् ? इत्याह-'सुयम्मि जं' ति-"तेणं
सहे चि उग्गहिण" इत्यादिवचनात् यत् 'सूत्रे निर्दिष्ट'
इति शेषः । कुतः पुनरिदं विशेषपक्षानं युज्यते ? इत्याह-
विकल्पवशतोऽन्यत्रोक्तानात्ववशतः इत्यसंख्येयत्वात् । एत-
द्यात्र हृदयम् क्षिप्रमवगृह्णाति, चिरेणावगृह्णाति, बहव-
गृह्णाति, अवलवगृह्णाति, बहुविधमवगृह्णाति, अवबुद्धि-
धमवगृह्णाति, एवमनिश्चितं, निश्चितम्, असंदिग्धं, सं-
दिग्धं, ध्रुवम्, अध्रुवं गृह्णाति, इत्यादिना ग्रन्थेनाऽवग्र-
हादयः शास्त्रान्तरे द्वादशभिर्विशेषणैर्विशेषिताः । अत्रापि
च पुरस्तादयमर्थो वक्ष्यते । ततः 'क्षिप्रं चिरेण चाव-
गृह्णाति' इति विशेषणाऽन्यथानुपपत्तेर्ज्ञायते-नैकसमय-
मात्रमान एवार्थावग्रहः, किं तु-चिरकालिकोऽपि, नहि
समयमात्रमानतया एकरूपे तस्मिन् क्षिप्र-चिरग्रहणवि-
शेषणमुपपद्यत इति भावः । तस्मादेतद्विशेषणबलादसं-
ख्येयसमयमानोऽप्यर्थावग्रहो युज्यते । तथा-बहूनां श्रो-
तृणामविशेषण प्राप्तिविषयस्य शङ्कभेयादिवहुतूर्यनिर्घोषे
क्षयोपशमवैचित्र्यात्कोऽप्यवहु अवगृह्णाति; सामान्यं समु-
दिततूर्यशब्दमात्रमवगृह्णातीत्यर्थः । अन्यस्तु बहवगृह्णाति ;
शङ्क-भेयादिसूर्यशब्दान् भिन्नान् बहून् गृह्णातीत्यर्थः । अ-
न्यस्तु स्त्रीपुरुषादिवाच्यत्व-स्निग्धमधुरत्वादिबहुविधविशे-
षविशिष्टत्वेन बहुविधमवगृह्णाति, अपरस्तु—अबहुविध-
विशेषविशिष्टत्वाद् अबहुविधमवगृह्णाति, अत एतस्माद्-
बहुबहुविधाद्येनकविकल्पनानात्ववशादवग्रहस्य क्वचि-
त्सामान्यग्रहणं, क्वचित्तु—विशेषग्रहणम्, इत्युभयमप्य-
विरुद्धम् । अतो यत्सूत्रे-"तेणं सहे चि उग्गहिण" इति
वचनात्-'शब्दः' इति विशेषज्ञानमुपदिष्टं, तदप्यर्थावग्रहे
युज्यत एव इति केचित् । इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

सकिमुग्गहो ति भणइ, गहणेहाऽप्यायलक्खणत्ते वि ।
अह उवचारो कीरइ, तो सुण जह जुजए सोऽवि॥२८१॥

इह पूर्वमनेकधा प्रतिविहितमप्यर्थं पुनः पुनः प्रेरयन्तं प्रेरकं वलाक्यान्तर्विस्फुरदसूयावशात्साक्षेण काका सूरिः पृच्छति—‘किमुग्गहो ति भणइ’ ति—किंशब्दः क्षेपे, यो बहु-बहुधादिविशेषणवशात् विशेषावगमः स किमबुधचक्रवर्तिन् ! अवग्रहः—अर्थाऽवग्रहो भण्यते ? क सत्यपि ?, इत्याह—‘गहणे—हि’ त्यादि, ग्रहणे च सामान्यार्थस्य, ईहा अवगृहीतस्य, अपायश्च ईहिनाऽर्थस्य ग्रहणे—हाऽ—पायास्तै-लक्ष्यते—प्रकटीक्रियते यः स तथा तद्भावस्तस्य तस्मिन् सत्यपि बहु-बहुविधादिग्राहको हि विशेषाऽवगमो निश्चयः, स च सामान्याऽर्थग्रहणम्, ईहां च विना न भवति, यश्च तदविनाभावी सोऽपाय एव, कथमर्थावग्रह इति भण्यते ? इति । एतत्पूर्वमसङ्गदेवोक्तमपि हन्त ! विस्मरणशीलतया, जडतया, बुद्धाभिनिवेशतया वा पुनः पुनरस्मान् भाणयसीति किं कुर्मः ? पुनरुक्तमपि श्रूयं यद्यस्मादायासेनाऽपि कश्चिन्मार्गमासादयतीति । ननु ग्रहणम्, ईहा च विशेषावगमस्य लक्षणं भवतु, ताभ्यां विना तदभावाद्, अपायस्तु कथं तल्लक्षणं, तत्स्वरूपत्वा-देवास्य ? । सत्यं, किं तु स्वरूपमपि भेदविचक्षया लक्षणं भवत्येव, यदाह—“ विषाऽसृते स्वरूपेण, लक्षणे कल-शादिवत् । एवं च स्वस्वभावाभ्यां, व्यज्यते खलसज्जनौ ॥ १ ॥ ” आह—यदि बहु-बहुविधादिग्राहकोऽपाय एव भवति, तर्हि कथमन्यत्राऽवग्रहादीनामपि वहादिग्रहण-मुक्तम् । सत्यं, किंतु अपायस्य कारणमवग्रहादयः, कारणं च योग्यतया कार्यस्वरूपमस्ति, इत्युपचरतस्तेऽपि वहा-दिग्राहकाः प्राच्यन्ते, इत्युपोपः । यद्येवं, तर्हि वयमप्य-पायगते विशेषज्ञानमर्थावग्रहेऽप्युपचरिष्याम इति एन-देवाह—‘अहे’ त्यादि, अथोक्त्यायेनोपचारं कृत्वा वि-शेषग्राहकोऽर्थाऽवग्रहः प्राच्यते । नैतदेवं, यतो मुख्या-भावे सति प्रयोजने निमित्तं चोपचारः प्रवर्तते । न चैव-मुपचारे किञ्चित्प्रयोजनमस्ति । “ तेणं संहं ति उग्गहिण ” इत्यादिसूत्रस्य यथा श्रुतार्थनिगमनं प्रयोजनमिति चेत् । न “ संहं ति भणइ वत्ता ” इत्यादिप्रकारेणाऽपि तस्य निगमितत्वात् । सामर्थ्यव्याख्यानमिदं, न यथाश्रुतार्थ-व्याख्येति चेत् । तर्हि यद्युपचारेणाऽपि श्रौतौऽर्थः सूत्रस्य व्याख्यायते इति तवाभिप्रायः, तर्हि यथा युज्यते उप-चारस्तथा कुरु, न चैवं क्रियमाणोऽसौ युज्यते, यतः ‘सिंहो माणवकः’ ‘समुद्रस्तडागः’ इत्यादाविव कि-ञ्चित्साध्ये सत्यं विधीयमानः शोभते । न चैनत्सामा-यिकेऽर्थावग्रहेऽसंख्येयसामयिकं विशेषग्रहणं कथमप्युप-पद्यते । तर्हि कथमयमुपचारः क्रियमाणो घटते ?, इति चेद् । अहो ! सुचिरादुपलब्धोऽस्ति । ततः शृणु समा-कर्णयाऽर्वाहतेन मनसा, सोऽपि यथा युज्यते तथा कथ-यामि—‘संहं ति भणइ वत्ता’ इत्यादिप्रकारेण तावद्व्या-ख्यातं सूत्रम् । यदि चोपचारिकेणाऽप्यर्थेन भवतः प्रयो-जनं, तर्हि सोऽपि यथा घटमानकस्तथा कथ्यत इत्यपि-शब्दाभिप्रायः । इति गार्थः ।

यथा प्रतिज्ञातमेव संपादयन्नाह—

सामण्यमेत्तग्गहणं, नेच्छइओ समयमुग्गहो पढमो ।
तत्तोऽणंतरमीहिय—वत्थुविसेसस्स जोऽवाओ ॥२८२॥
सो पुणरीहावायाऽ—विक्खाओऽवग्गहो ति उवयरिओ ।
एस्सविसेसाऽऽविक्खं, सामसं गिरहए जेणं ॥२८३॥
तत्तोऽऽणंतरमीहा, ततोऽवाओ य तव्विसेसस्स ।

इय सामण्यविसेसा—वेक्खा जावंऽतिमो भेओ ॥२८४॥

इहैकसमयमात्रमानो नैश्चयिको निरुपचरितः प्रथमोऽ-र्थावग्रहः कथंभूतः ?, इत्याह—सामान्यमात्रस्याऽव्यक्तनिर्द्-शस्य वस्तुनो ग्रहणं, सामान्यवस्तुमात्रग्राहक इत्यर्थः, सा-मयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चय-वेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽयमुच्यते । अथ वृद्ध-स्थव्यवहारिभिरपि यो व्यवहियते, तं व्यावहारिकमुप-चरितमर्थाऽवग्रहं दर्शयति—‘तत्तो’ इत्यादि, ततो नैश्चयिका-ऽर्थाऽवग्रहादनन्तरमीहितस्य—वस्तुविशेषस्य योऽपायः स पुनर्भाविनीमीहाम्, अपायं—चाऽपेक्षयापचरितोऽवग्रहोर्था-ऽवग्रह इति द्वितीयगाथायां संवन्धः । उपचारस्यैवास्य निमित्तान्तरमाह—‘एस्से’ त्यादि, एष्यो—भावी योऽन्यो विशेषस्तदपेक्षया येन कारणेनायमपायोऽपि सन् सामान्यं गृह्णाति, यश्च सामान्यं गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथा प्रथमो नैश्चयिकः । एतदिह तात्पर्यं—प्रथमं नैश्चयिकेऽर्थावग्रहे रूपादिभ्यांऽव्यावृत्तमव्यक्तं शब्दादि वस्तु सामान्यं गृहीतं, ततस्तस्मिन्नीहिते सति ‘शब्द एवायम्’ इत्यादि निश्च-यरूपोऽपायो भवति । तदनन्तरं तु ‘शब्दोऽयं किं शाङ्गः, शाङ्गो वा’ इत्यादिशब्दविशेषविषया पुनरीहाप्रवर्त्तिष्यते ‘शाङ्ग एवायं शब्दः’ इत्यादिशब्दविशेषविषयोपायश्च यो भविष्यति तदपेक्षया ‘शब्द एवायम्’ इति निश्चयः प्रथमो-ऽपायोऽपि सन्नुपचारादार्थावग्रहो भण्यते, ईहाऽपाया-पेक्षया तु इत्यनेन चोपचारस्यैकं निमित्तं सूचितम्, ‘शा-ङ्गोऽयं शब्दः’ इत्याद्येवविशेषापेक्षया येनाऽसौ सामान्य-शब्दरूपं सामान्यं गृह्णातीति, अनेन तूपचारस्यैव द्वितीयं निमित्तमावेदितं; तथा हि—यदनन्तरमीहा पायौ, प्रवर्त्तते, यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः, यथा आद्यो नैश्च-यिकः, प्रवर्त्तते च ‘शब्द एवायमि’ त्याद्यपायानन्तरमीहा-पायौ गृह्णाति च ‘शाङ्गोऽयमि’ त्यादिभाविविशेषापेक्ष-याऽयं सामान्यम् । तस्मादार्थावग्रहः एष्यविशेषापेक्षया सामान्यं गृह्णातीत्युक्तम् । तनस्तदनन्तरं किं भवति ?, इत्याह—तृतीयगाथायाम्—‘तत्तोऽणंतरमि’ त्यादि, ततः सामान्येन शब्दानिश्चयरूपात्प्रथमाऽपायादनन्तरं किमयं ‘श-ब्दः शाङ्गः शाङ्गो वा ?’ इत्यादिरूपा ईहा प्रवर्त्तते । ततस्त-द्विशेषस्य शङ्खप्रभवत्वादेः शब्दविशेषस्य ‘शाङ्ग एवायमि’ त्यादिरूपेणापायश्च निश्चयरूपो भवति । अयमाप च भूयो-ऽन्यतमविशेषाकाङ्क्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामपायं चा-पेक्ष्य एष्यविशेषापेक्षया सामान्यालम्बनत्वाच्चाार्थावग्रहः इत्युपचर्यते । इयं च सामान्यविशेषापेक्षा तावत् कर्त्तव्या, यावदन्त्यो वस्तुनो भेदो विशेषः । यस्माच्च विशेषात्परतो वस्तुनोऽन्ये विशेषा न संभवन्ति सोऽन्त्यः, अथवा—

संभवत्स्वपि अन्वयिगोपे पुनो विशेषात्परतः प्रमातुस्तज्जि-
ह्वासा निवर्तने सोऽन्यः, तमन्यं विशयं यावद् व्यावहा-
रिकार्थावग्रहोऽप्यायार्थं सामान्यविशेषापेक्षा कर्तव्या ।
इति गाथात्रयाऽर्थः ।

इह च गाथात्रयेऽपि यः पर्थवसितोऽर्थो भवति, तमाह—

संवत्थेहाऽवाया, निच्छयओ मोत्तुमाइमामरणं ।

संववहारर्थं पुण, संवत्थाऽवग्रहोऽवाओ ॥ २८५ ॥

सर्वत्र विषयपरिच्छेदे कर्तव्ये निश्चयतः—परमार्थतः ईहा-
ऽपायौ भवतः, 'ईहा, पुनरपायः, पुनरीहा, पुनरप्यपायः'
इत्येवं क्रमेण यावदन्त्यो विशेषस्तदावदीहापायावेव भवतः;
नाऽर्थावग्रह इत्यर्थः । किं सर्वत्र एवमेव ?—न इत्याह—
'मोत्तुमाइसामरणं ति' आद्यमव्यक्तं सामान्यमात्रालम्बन-
मेकं सामयिकं ज्ञानं मुक्त्वाऽन्यत्रेहापायौ भवतः, इदं
पुनर्नैहा, नाऽप्यपायः, किं त्वर्थावग्रह एवेति भावः । सं-
ववहारार्थं व्यावहारिकजनप्रतीत्यपेक्षं पुनः संवत्थं यो
योऽपायः स स उत्तरोत्तरेहाऽ-पायाऽपेक्षया, एव्यविशेषा-
पेक्षया चोपचारनोऽर्थावग्रहः । एवं च तावत्त्रये, याव-
त्तारतम्येनोत्तरोत्तरविशेषाकाङ्क्षा प्रवर्तते । इति गाथार्थः ।

तरतमयोगाभावे तु किं भवतीत्याह—

तरतमजोगाऽभावे, ऽवाउ चिय धारणा तदंतमि ।

संवत्थ वासणा पुण, भणिया कालंतरे त्रि सई ॥ २८६ ॥

तरतमयोगाऽभावे—ज्ञातुरग्रेतनविशेषाकाङ्क्षानिवृत्तौ अ-
पाय एव भवति; न पुनस्तस्यावग्रहत्वमिति भावः, तन्नि-
मित्तानां पुनरीहादीनामभावादिति । यद्यत्र ईहादयो न
भवन्ति, तर्हि किं भवति ?, इत्याह—तदन्ते-अपायान्ते
धारणा-तदर्थोपयोगाप्रच्युतिरूपा भवति । शेषस्य वासना-
स्मृतिरूपस्य धारणाभेदद्वयस्य क संभवः ?, इत्याह—
'संवत्थ वासणा पुण' इत्यादि; वासना च वक्ष्यमाण-
रूपा, तथा कालान्तरे स्मृतिः, सा च सर्वत्र भणिता ।
अयमर्थः—अविच्युतिरूपा धारणाऽपायपर्यन्त एव भवति,
वासना-स्मृती तु सर्वत्र कालान्तरेऽप्यविरुद्धे । इति
गाथार्थः ।

एवं चाभिहितस्वरूपव्यावहारिकार्थावग्रहाऽपेक्षया यथा-
श्रुतार्थव्याख्यानमपि सूत्रस्याविरुद्धमेव, इति दर्शयन्नाह—

सदो चि य सुयभणियं, विगप्पओ जइ विसेसविष्ठाणं ।

धिप्पेज तं पि जुजइ, संववहारोगहे सव्वं ॥ २८७ ॥

'वा' शब्दोऽथवायं, ततश्चाऽयमभिप्रायः—'सद् ति
भणइ वत्ता' इत्यादिप्रकारेण तावद्व्याख्यातं "तेणं सद्दे
त्ति उग्गहिण" इत्यादिसूत्रम् । अथवा—'शब्द' इति
यत्सूत्रे भणितम्—"शब्दस्तेनाऽवगृहीतः" इति यत्सूत्रे
प्रतिपादितम्, तद्यदि विकल्पतो विवक्षावशतो विशेषवि-
ज्ञानं गृह्यते, तदपि सर्वत्र युज्यते । कस्मिन् ?, इत्याह—
यद्योक्ते औपचारिके सांव्यवहारिकार्थावग्रहे गृह्यमाणे
सति, अत्र हि 'शब्दः' इति विशेषज्ञानं युज्यते, सर्व-
ग्रहणान्तदनन्तरमीहादयश्चोपपद्यन्ते, पूर्वोक्तयुक्तेः । ततश्च
"से जहानामय केद पुरिसे अव्वत्तं सद्दे सुणेजा, तेणं

सद्दे ति उग्गहिण, न उण जाणइ के वेस सद्दे, तओ ईहं
पविसइ, तओ अवायं गच्छइ" इत्यादिसर्वं सुस्थं भ-
वति । यद्येवम्, अयमेवावार्थावग्रहः कस्मान्न गृह्यते, येन
सर्वोऽपि विवादः शाम्यति ? इति चेत् । नैवं 'शब्द
एवायम्' इत्याद्यपायरूपोऽयमर्थावग्रहः, अपायश्च सा-
मान्यग्रहणेहाभ्यामन्तरेण न संभवति, इत्याद्यसकृत्पूर्वम-
भिहितमेव । इति प्राक्तनमेव व्याख्यानं मुख्यम् । इत्यलं
विस्तरेण । इति गाथार्थः ।

व्यावहारिकार्थाऽवग्रहाभ्युपगमे यो गुणस्तं
सविशेषमुपदर्शयन्नाह—

खिप्पेयराइभेओ, पुव्वोइयदोसजालपरिहारो ।

जुजइ संताणेंय य, सामस्यविसेसवहारो ॥ २८८ ॥

क्षिप्रेतरादिभेदं यत्पूर्वोदितदोषजालं तस्य परिहारो' यु-
ज्यते, 'अस्मिन् व्यावहारिकेऽर्थावग्रहे सति' इति प्रक-
माद् गम्यते । इदमुक्तं भवति—एकसामयिकनैश्चयिकार्था-
वग्रहव्याख्यातारं प्रति प्राग् यदुक्तं—यद्यसविकसामयिक-
स्तर्हि कथं क्षिप्र-चिरग्रहणविशेषणमस्योपपद्यते; तथा
यद्यसौ सामान्यमात्रावग्रहः, तर्हि बहु-बहुवधादिवि-
शेषणोक्तं विशेषग्रहणं कथं घटते ?, तथाऽर्थावग्रहस्य
विशेषग्रहकत्वे यत्समयोपयोगवाहुल्यमुक्तम्; इत्यादि-
कस्य दोषजालस्य परिहारो व्यावहारिकेऽर्थावग्रहे सति
युज्यते, तथा हि—नैश्चयिकावग्रहवादिना इदानीं श-
क्यमिदं वक्तुं यदुत-क्षिप्रेतरादिविशेषणानि व्यावहा-
रिकावग्रहविषयाण्येतानि, असंख्येयसमयान्पञ्चत्वेनास्य
क्षिप्रचिरग्रहणस्य युज्यमानत्वात् विशेषग्रहकत्वेन बहु
बहुविधादिग्रहणस्यापि घटमानकत्वादिति । 'सामण-
तयणविसेसहा' इत्यादिना प्रागभिहितं समयोपयोग-
वाहुल्यमप्यस्मिन्निरास्पदमेव, सामान्यग्रहणेहापूर्वकत्वेन,
असंख्येयसामयिकत्वेन चैकस्मयोपयोगवाहुल्यस्याऽत्रा-
संवध्यमानत्वादिति । ननु नैश्चयिकावग्रहं किं क्षिप्रेतरा-
दिविशेषणकलापो, न घटते, येन व्यावहारिकावग्रहापेक्षा
प्रोच्यते ? । सत्यं, मुख्यतया व्यवहारावग्रहे एव घटते,
कारणे कार्यधर्मापचारात् पुनर्निश्चयावग्रहेऽपि युज्यते,
इति प्रागप्युक्तं, वक्ष्यते च, विशिष्टादेव हि कारणात्कार्यस्य
वैशिष्ट्यं युज्यते, अन्यथा त्रिभुवनस्याप्यैश्वर्यादिप्रसङ्गः,
काष्ठखण्डादिरपि रत्नादिनिचयाऽवाप्तेः, इत्यलं प्रसङ्गेन ।
प्रकृतमुच्यते—सन्तानेन च योऽसौ सामान्यविशेषव्यव-
हारो लोके रूढः, सोऽपि 'व्यवहारावग्रहं सति युज्यते'
इतीहापि संवध्यते । लोकेऽपि हि यो विशेषः सोऽप्यपे-
क्षया सामान्यं, यत्सामान्यं तदप्यपेक्षया विशेष इति
व्यवहित्यते, तथाहि—'शब्द एवायम्' इत्येवमध्यवसिता-
ऽर्थः पूर्वसामान्यापेक्षया विशेषः, शाङ्खोऽयम्' इत्युत्तर-
विशेषापेक्षया तु सामान्यम्, इत्येवं यावदन्त्यो विशेषः
इति प्रागप्युक्तम् । अयं चोपर्युपरिज्ञानप्रवृत्तिरूपेण स-
न्तानेन लोक रूढः सामान्यविशेषव्यवहार औपचारिका-
वग्रहं सत्येव घटते; नाऽन्यथा । तदनभ्युपगमे हि प्रथमा-
पायानन्तरमीहानुत्थानम् उत्तरविशेषावग्रहं चाभ्युपगतं
भवति, उत्तरविशेषाऽवग्रहे च प्रथमाऽपायव्यवसितार्थस्य

विशेषत्वमेव, न सामान्यत्वम्; इति पूर्वोक्तरूपो लोक-
प्रतीतः सामान्यविशेषव्यवहारः समुच्छिद्यते । अथ प्रथ-
मापायानन्तरमभ्युपगम्यते ईहोत्थानम्, उत्तरविशेषग्रहणं
च; तर्हि सिद्धं तदपेक्षया प्रथमापायव्यवसितार्थस्य सा-
मान्यत्वं, यश्च सामान्यग्राहकः, यदनन्तरं चेहादि प्रवृत्तिः
सोऽर्थावग्रहः, नैश्चयिकाद्यर्थावग्रहवत्, इत्युक्तमेव । इति
सिद्धो व्यावहारिकार्थावग्रहः, तत्सिद्धौ च सन्तानप्रवृत्त्या
अन्त्यविशेषं यावत्सिद्धः सामान्यविशेषव्यवहारः । इति
गाथार्थः । इति मतिज्ञानाद्यभेदलक्षणो द्विभेदोऽप्यवग्रहः
समाप्त इति ।

अथ तद्वितीयभेदलक्षणामीहां व्याचिख्यासुराह—

इय सामस्यगहणा-णंतरमीहा सदत्थवीमंसा ।

किमिदं सद्दोऽसद्दो, को होज्ज व संखसंगाणं ॥ २८६ ॥

इतिशब्द उपदर्शने, इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्था-
वग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यक्त्वस्तुमात्र-
ग्रहणमुक्तं, तथा व्यवहारार्थावग्रहेऽपि यदुत्तरविशेषापे-
क्षया शब्दादिसामान्यग्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहा
प्रवर्तते । विशेषः । (तस्याः ईहायाः स्वरूपम् ' ईहा ' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) अथ मतिज्ञानवृत्तीयभेदस्याऽपा-
यस्य स्वरूपम् । (विशेषः । २६० गाथया ' अवाय ' शब्दे
प्रथमभागे ८०४ पृष्ठ गतम्) अथ चतुर्थो मतिज्ञान-
भेदो धारणा, इयं चाविच्युतवासनास्मृतिभेदात् त्रिधा
भवत्यतः सभेदाऽपि । (विशेषः ।) सा धारणा ' धारणा ' शब्दे
चतुर्थभागे २६१ गाथया वक्ष्यते)

तदेवं " से जहानामप केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणेज्ज " इत्यादिसूत्राऽनुरोधेन शब्दमाश्रित्यावग्रहादयो भाविताः । अथ सूत्रकारेणैव यदुक्तम्— " एवं एणं अभिलवेणं अव्वत्तं रूवं रसं गंधं फासं " इत्यादि, तच्चेतसि निधाय भाष्यकारोऽप्यतिदेशमाह—

सेसेसु वि रूवाइ-सु विसएसु होंति रूवलक्खाइं ।

पायं पच्चासन्न-त्तणेणमीहाइवत्थुणि ॥ २६२ ॥

यथा शब्दे एवं शेषेष्वपि, रूपाऽऽदिविषयेषु साक्षादनु-
ज्ञान्यपि रूपलक्षाणि कथितानुसारप्रसरत्प्रज्ञानां चतुर-
चेतसां सुज्ञेयानि भवन्ति । कानीत्याह-ईहादीन्याभिनिबो-
धिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि । केन रूपलक्षाणीत्याह—प्रायः
प्रत्यासन्नत्वेन चक्षुरादिना गृह्यमाणस्य स्थावरादस्तत्रा-
ऽगृह्यमाणेन पुरुषादिना सह प्रायो बहुभिर्धर्मैर्यत्प्रत्या-
सन्नत्वं या प्रत्यासत्तिः सादृश्यमिति यावत् तेन ईहादीनि
ज्ञेयानि; न पुनरत्यन्तवैलक्ष्ये स्थावरादगृह्यादिना स-
हेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—अवग्रहे तावत्सामान्यमात्र-
ग्राहकत्वात् द्वितीयवस्त्वपेक्षाऽपि न विद्यते । ईहा पुनरुभ-
यवस्त्ववलम्बिनी तत्र पुरोदृश्यमानस्य वस्तुनो यत्प्रति-
पक्षभूतं वस्तु तत्प्रायो बहुभिर्धर्मैः प्रत्यासन्नं ग्राह्यं न
पुनरत्यन्तवैलक्षण्यं पुरो हि मन्दमन्दप्रकाशे दूरात् दृश्य-
माने स्थावरादौ ' किमयं स्थाणुः, पुरुषो वा ? ' इत्येव-
मेवेहा प्रवर्तते, ऊर्ध्वस्थानारोह-परिणहनुत्पत्तादिभिः
प्रायो बहुभिर्धर्मैः पुरुषस्य स्थाणुप्रत्यासन्नत्वादिति ।

' किमयं स्थाणुः, उग्रो वा ' इत्येवं तु न प्रवर्तते । उग्रस्य
स्थावपेक्षया प्रायोऽत्यन्तवैलक्षण्यत्वात् । अत एव सा-
मान्यमात्रग्राही अवग्रहोऽत्रादौ न कृतः, किं तु ' ईहादीनि '
इत्येवमेवोक्तं उभयवस्त्ववलम्बित्वेनेहाया एव ' पायं पच्चा-
सन्नत्तणे ' इति विशेषणस्य सफलत्वाद् अपायस्याऽपि
' स्थाणुरेवायं, न पुरुषः ' इत्यादिरूपेण प्रवृत्तेः । किं-
चिद्विशेषणस्य सफलत्वादादिशब्दोऽप्यविरुद्धः । इति
गाथार्थः ।

इह ' किं शब्दः, अशब्दो वा ? ' इति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्र-
त्यासन्नवस्तूपदर्शनं कृतमेव । अथाऽशेषचक्षुरादीन्द्रियाणां
विषयभूतानि प्रत्यासन्नवस्तूनि क्रमेण प्रदर्शयति—

थाणुपुरिसाइकुडु-प्पलाइसंभियकरिल्लमंसाइ ।

सप्पुप्पलनालाइ व, समाणरूवाइविसयाइं ॥ २६३ ॥

' ईहादिवस्तूनि रूपलक्षाणि ' इत्युक्तं कथं भूतानि सन्ति
पुनस्तानि रूपलक्षाणि ? इत्याह—समानः समानधर्मा रूप-
रसादिविषयो येषामीहादीनां तानि समानरूपादिविष-
याणीति पूर्वगाथायां संवन्धः । कः पुनरमीषां समानधर्मा
रूपादिविषयः ? इत्याह—स्थाणुपुरुषादिवदिति पर्यन्ते
निर्दिष्टोऽपि विषयोपदर्शनाभिद्योतको वच्छब्दः सर्वत्र
योज्यते । ततश्चक्षुरिन्द्रियप्रभवस्येहादेः स्थाणुपुरुषादि-
वत्समानधर्मा रूपविषयो द्रष्टव्यः; ' आदिशब्दात्-कि-
मियं शुक्रिका रजतखण्डं वा ? ' ' मृगतृष्णिका, पयःपुरो
वा ? ' ' रज्जुर्विषधरो वा ' इत्यादिपरिग्रहः । घ्राणेन्द्रियप्रभव-
स्येहादेः कुष्ठो(ष्ठो)त्पलादिवत्समानगन्धो विषयः, तत्र कुष्ठः
(ष्ठ) गन्धिकहट्टविक्रेयो वस्तुविशेषः, उत्पलं-पद्मम् अनयोः
किल समानगन्धो भवति । तत ईदृशेन गन्धेन ' किमिदं
कु(ष्ठ)पद्मं, उत्पलं वा ? ' इत्येवमीहाप्रवृत्तिः, आदिशब्दात्-
' किमत्र सप्तच्छदाः, मत्तकरिणो वा ? ' ' कस्तूरिका,
वनगजमदो वा ? ' इत्यादिपरिग्रहः, रसनेन्द्रियप्रभव-
स्येहादेः संभृतकरीलमांसादिवत्समानरसो विषयः । तत्र
संभृतानि संस्कृतानि संधानीकृतान्युद्धृतानि यानि वंश-
जालसंवन्धीनि करीलानि, तथा मांसम्, अनयोः कि-
लाऽऽस्वादः समानो भवति । ततोऽन्धकारादावन्य-
तरस्मिन् जिह्वाग्रप्रदत्ते भवत्येवं—' किमिदं संभृतवंश-
करीलम्, आमिषं वा ? ' इति; आदिशब्दात्- ' गुडः
खण्डं वा ? ' ' मृद्वीका, शुष्कराजादनं वा ? ' इत्यादिपरिग्रहः ।
स्पर्शनेन्द्रियप्रभवस्येहादेः सप्पोत्पलनालादिवत्समानस्पर्शो
विषयः, सप्पोत्पलयोश्च तुल्यस्पर्शनेहाप्रवृत्तिः सुगमैव,
आदिशब्दात्-स्त्रीपुरुषलेप्दूपलादिसमानस्पर्शवस्तुपरिग्रहः ।
इति गाथार्थः ।

अथ यदुक्तं सूत्रे ' से जहानामप केइ पुरिसे अव्वत्तं सु-
मिणं पासेज्जा " इत्यादि, तदनुसृत्य स्वप्ने मनसोऽप्यवग्र-
हादीन् दर्शयन्नाह—

एवं चिय सिमिणाइसु, मणसो सहाइएसु विसएसु ।

होंतिदियवावारा-भावे वि अवग्गहाइया ॥ २६४ ॥

एवमेव—उक्तानुसारणेन्द्रियव्यापाराभावेऽपि स्वप्नादिषु,
आदिशब्दात्—दत्तकपाटसान्धकारापवरकादीनीन्द्रियव्या-

पाराभाववन्ति स्थानानि गृह्यन्ते, तेषु केवलस्यैव मनसो मन्यमानेषु शब्दादिविषयेष्ववग्रहादयोऽवग्रहेहापायधारणा भवन्तीति स्वयमभ्युह्याः, तथाहि-स्वप्नादौ चित्तोत्प्रेक्षा-भाषेण श्रूयमाणे गीतादिशब्दे प्रथमं सामान्यमात्रोत्प्रेक्षायां मवग्रहः, 'किमयं शब्दः, अशब्दो वा' इत्याद्युत्प्रेक्षायां त्वीहा, शब्दनिश्चये पुनरपायः, तदनन्तरं तु धारणा । एवं देवनादिरूपं, कर्पूरादिगन्धं, मोदकादिरसं, कामिनीकुच-कलशादिरूपं चोत्प्रेक्ष्यमाणे अवग्रहादयो मनसः केवल-स्य भावनीयाः । इति गाथार्थः ।

(५) आह तन्वेत अवग्रहादय उत्क्रमेण व्यतिक्रमेण वा किमिति न भवन्ति । यद्वा-ईहादयस्त्रयो द्वौ एका वा किं नाऽभ्युपगम्यन्ते यावत्सर्वेऽप्यभ्युपगम्यन्त इत्याशङ्क्याह—

उक्रमओऽऽक्रमओ, एगाभावे वि वा न वत्थुस्स ।

जं सम्भावाहिगमो, तो सव्वे नियमियकमा य ॥ २६५ ॥

एषामवग्रहादीनामुत्क्रमेण-उत्क्रमतः, अतिक्रमेण-अतिक्रम-तः, 'अपिशब्दस्य भिन्नक्रमत्वादेकस्याप्यभावे वा यस्मान्न वस्तुनः सङ्गावाधिगमः, तस्मात्सर्वे चत्वारोऽप्येष्टव्याः, तथा नियमितक्रमाश्च-सूत्रनिर्दिष्टपरिपाटयन्विताश्च 'भवन्त्येते-ऽवग्रहादयः' इति प्रक्रमाल्लभ्यते । इत्युक्तयोजना । भावा-र्थस्तूच्यते-तत्र पश्चानुपूर्वीभवनमुत्क्रमः । अनानुपूर्वी-भवेन त्वतिक्रमः । कदाचिदवग्रहमतिक्रम्येहा तामप्यति-लङ्घ्यापायस्तमप्यतिवृत्त्य धारणेति; एवमनानुपूर्वीरूपोऽ-तिक्रम इत्यर्थः । एताभ्यामुत्क्रमव्यतिक्रमाभ्यां तावदव-ग्रहादिभिर्वस्तुस्वरूपं नाऽवगम्यते । तथेपां मध्ये एक-स्याऽप्यन्यतरस्याऽभावे वैकल्येन वस्तुसम्भावावबोध इत्य-सङ्गुक्तमायमेव । ततः सर्वेऽप्यमी पृष्टव्याः, नत्वेकः, द्वौ त्रयो वेत्यर्थः । तथा—“ उगग्रहो ईहाऽवाओ य धारणा एव होन्ति चत्तारि” इत्यस्यां गाथायां यथैवकारेण पूर्व-मेतेपां नियमितः क्रमः, तथैवेति नियमितक्रमा भवन्ति; नोत्क्रमाऽतिक्रमाभ्यामिति भावः । इति गाथार्थः ।

अथोत्क्रमाऽतिक्रमयोरेकादिवैकल्ये चाऽवग्रहादीनां वस्त्व-धिगमाऽभावे युक्तिमाह—

ईहिज्जइ नाऽगहियं, नज्जइ नाणीहियं न याऽनायं ।

धारिज्जइ जं वत्थुं, तेण कमाऽवगगहाई उ ॥ २६६ ॥

यस्मादवग्रहेणागृहीतं वस्तु नह्यते-न तत्रेहा प्रवर्तते, ईहा-या विचाररूपत्वाद् अगृहीते च वस्तुनि निरास्पदत्वेन वि-चाराऽयोगादिनि भावः । तदनेन कारणेनादौ अवग्रहं नि-र्दिश्य पश्चादीहा निर्दिष्टा । न चाऽनीहितम्-अविचारितं ज्ञा-यते-अपायविषयनां याति, अपायस्य निश्चयरूपत्वात्, निश्चयस्य च विचारपूर्वकत्वादिनि हृदयम् । एतदभि-प्रायवता चापायस्यादौ ईहा निर्दिष्टेति । न चाज्ञातम्-अपायेनाऽनिश्चिनं धार्यते-धारणाविषयीभवति वस्तु-धारणाया अर्थावधारणरूपत्वादवधारणस्य च निश्चय-मन्तरेणाऽयोगादित्यभिप्रायः । ततश्च धारणादावपायः । ततः किम् ? इत्याह-तेनाऽवग्रहादिरेव क्रमो न्याय्यः, नोत्क्रमातिक्रमौ, यथोक्तन्यायेन वस्त्ववगमाऽभावप्रसङ्गात् । इति गाथार्थः ।

तदेवं निराकृतौ सयुक्तिकमुत्क्रमाऽतिक्रमौ । अथ यदुक्तम्- ' एगाऽभावे वि वा न वत्थुस्स जं सम्भावाहिगमो तो सव्वे ' इति, तत्रापीयमेव युक्तिरिति दर्शयन्नाह—

एवो चिय ते सव्वे, भवंति-भिन्ना य नेव समकालं ।

न वइकमो य तेसि, न अन्नहा नेयसम्भावो ॥ २६७ ॥

यत एव “ नाऽगृहीतमीह्यते, ” इत्याद्युक्तम्, एतस्मादेव च तेऽवग्रहादयः सर्वे चत्वारोऽप्येष्टव्या भवन्ति, उक्त-न्यायाच्चैकवैकल्येऽपि मतिज्ञानं संपद्यते इत्यर्थः । ' पूर्व-मवग्रहीतमीह्यते ’ इत्याद्युक्तेरेव च ते भिन्नाः-परस्परम-संकीर्णाः, उत्तरोत्तरापूर्वभिन्नवस्तुपर्यायग्रहणादिति । ना-गृहीतमीह्यते ’ इत्यादियुक्तेरेव च न ते समकालम्, भिन्नाः सिद्धास्तेऽवग्रहादयः समकालमपि नैव भवन्ति; युगपन्न जायन्त इत्यर्थः । ' पूर्वमवग्रहीतमेवोत्तरकालमीह्यते, ईहोत्तरकालमेव च निश्चीयते ’ इत्याद्युक्तन्यायेनैवाव-ग्रहादीनामुत्पत्तिकालस्य भिन्नत्वात् न युगपत्संभव इति भावः । उक्तयुक्तेरेव तेषां न व्यतिक्रमः, उपलक्षणत्वात् “ नाऽप्युत्क्रमः ” इत्यापि द्रष्टव्यम् । एतच्च “ तेण कमावगग-हाई उ ” इत्यनन्तरगाथाचरमपादेन सामर्थ्यादुक्तमपि प्र-स्तावात्पुनरपि साक्षादुक्तम्, इत्यदोषः । तदेवं “ ईहिज्जइ नागहियं ” इत्यादियुक्तैर्यथोक्तधर्मका एवाऽवग्रहादयः, न विपर्ययधर्माण इति साधितम् । अथ ज्ञेयवशेनाऽप्येषां यथोक्तधर्मकत्वं सिसांधियपुरिदमाह—“ न अन्नहा नेय-सम्भावो ” इति-ज्ञेयस्याप्यवग्रहादिग्राह्यस्य शब्द-रूपा-देनान्यथा स्वभावोऽस्ति, येनाऽवग्रहादयस्तद्ग्राहका; यथो-क्तरूपतां परित्यज्याऽन्यथा भवेयुरित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-ज्ञेयस्याऽपि शब्दादेः स स्वभावो नास्ति य एतेरवग्रहादि-भिरेकादिविकलैरभिन्नैः समकालभाविभिरुत्क्रमातिक्रम-वद्विश्वावगम्यते । किंतु-शब्दादिज्ञेयस्वभावोऽपि तथैव-व्यवस्थितो यथाऽमीभिः सर्वैर्भिन्नैः, असमकालैः, उत्क्र-मातिक्रमरहितैश्च संपूर्णो यथावस्थितश्चावगम्यते, अतो ज्ञेयवशेनाप्येते यथोक्तरूपा एव भवन्ति । तदेवम्—“ उक्-मओ अतिक्रमओ एगाऽभावे वि वा ” इत्यादिगाथांशं प्रसङ्गतोऽन्यदपि भिन्नत्वम्, असमकालत्वं च समर्थितम्, इति गाथार्थः ।

अत्र परः प्राऽऽह—

अवग्रहोऽवाओ चिय, कत्थइ लक्खिज्जइ इमो पुरिसो ।

अन्नत्थ धारण चिय, पुरोवल्ले इमं तंति ॥ २६८ ॥

स्वभ्यस्तेऽनवरतं दृष्टपूर्वं, विकल्पिते, भाषिते च विषये पुनः कचित्कदाचिदवलोकितं अवग्रहेहाद्वयमतिक्रम्य प्र-थमतोऽप्यपाय एव लक्ष्यते-अनुभूयते निर्विवादमशेषैरपि जन्तुभिः, यथाऽसौ “ पुरुष ” इति । अन्यत्र पुनः कचि-त्पूर्वोपलब्धे सुनिश्चिते दृढवासने विषयेऽवग्रहेहापायान-तिलङ्घ्य स्मृतिरूपा धारणैव लक्ष्यते, यथा “ इदं तद्वस्तु यदस्माभिः पूर्वमुपलब्धम् ” इति तत्कथम् ? उच्यते-उत्क्र-माऽतिक्रमाभ्याम् । एकादिवैकल्ये च न वस्तुसङ्गावा-धिगमः ?-इदं च कथमभिधीयते “ ईहिज्जइ नागहियं ” इत्यादीतिप्रेरकाभिप्रायः । इति गाथार्थः ।

आन्तोऽयमनुभव इति दर्शयन्नाह—

उत्पलदलसयवेहे व्र, दुर्विभावत्तणेण पडिहाइ ।

समयं व सुकसक्कुलि-दसणे विसयाणमुवलद्धी ॥२६६॥

‘क्वचित्प्रथममेवाऽपायः, क्वचित्तु धारणैव’ इति य-
स्वया प्रयत्ने, तत् ‘प्रतिभाति’ इत्यनन्तरगाथोक्तेन संबन्धः ।
केनैतत् प्रतिभाति ? इत्याह—दुःखेन विभाव्यते दुर्विभावो
दुर्लक्षस्तद्भावस्तत्त्वं तेन दुर्विभावत्वेन—दुर्लक्षत्वेनाऽव-
ग्रहादिकालस्येति गम्यते । कस्मिन्नैव इत्याह—उत्पल-
पद्मं तस्य दलानि-पत्राणि तेषां शतं तस्य सूच्यादिना
वेधनं वेधस्तस्मिन्नैव । इदमुक्तं भवति-यथा तरुणः-सम-
र्थपुरुषः पञ्चपत्रशतस्य सूच्यादिना वेधं कुर्वाण एवं मन्यते,
मया एनानि युगपद्विद्वानि, अथ च प्रतिपत्रं तानि का-
लभेदनैव भिद्यन्ते, न चाऽसौ तं कालमतिसौक्ष्म्याद्भेदे-
नावबुध्यते, एवमत्राप्यऽवग्रहादिकालस्यातिसूक्ष्मतया-दु-
र्विभावनीयत्वेनाऽप्रतिभासः, न पुनरसत्त्वेन, ईहादयो ह्यन्यत्र
क्वचित्तावत्स्फुटमेवानुभूयन्ते, यत्राऽपि स्वसंवेदनं न नाऽ-
नुभूयन्ते, तत्राऽपि “ ईहिज्जइ नागहियं नज्जइ नाणीहियं ”
इत्यादि प्रागसकृदभिहितयुक्तिकलापादवसेयाः । तस्मादु-
त्पलदलशतवेधोदाहरणेन आन्त एवायं प्रथमत एवाऽपा-
यादिप्रतिभासः । अथोदाहरणान्तरणाप्यऽस्य आन्ततामु-
पदर्शयति-‘समयं वे’ त्यादि, वा’ इति-अथवा. यथा शुष्क-
शङ्कुलीदशने समयं-युगपदेव सर्वेन्द्रियविषयाणां-शब्द-
रूप-रस-गन्ध-स्पर्शानामुपलब्धिः प्रतिभाति, तथैवोऽपि
प्राथम्येनाऽपायादिप्रतिभासः । एतदुक्तं भवति-यथा
कस्यचित् शुष्कां दीर्घां शङ्कुलिकां भक्षयतः, तच्छब्दो-
त्थानाच्छब्दविज्ञानमुपजायते, अत एव शुष्कत्वविशेषणं,
मृद्वधमेतस्यां शब्दानुत्थानादिति । शब्दश्रवणसमकाल-
मेव च दीर्घत्वात् तस्या दृष्ट्या तद्रूपदर्शनं चाऽयमनुभवति,
अत एव च दीर्घत्वविशेषणम्, अतिदृक्त्वे मुखप्रविष्टा-
यास्तस्याः शब्दश्रवणसमकालं रूपदर्शनानुभवाभावादिति ।
रूपदर्शनसमकालं च तद्गन्धज्ञानमनुभवति, अत एव
शङ्कुलीग्रहणं गन्धोत्कटत्वात्तस्याः, इक्षुखण्डादिषु तु
दीर्घेष्वपि तथाविधगन्धाभावादिति गन्धादिज्ञानसम-
कालं च तद्रसस्पर्शज्ञानेऽनुभवति । तदेवं पञ्चानामपी-
न्द्रियविषयाणामुपलब्धियुगपदेवास्य प्रतिभाति । न चेयं स-
त्या इन्द्रियज्ञानानां युगपदुत्पादाऽयोगात् . तथा हि-मनसा
सह संयुक्तमेवेन्द्रियं स्वविषयज्ञानमुत्पादयति; नाऽन्यथा,
अन्यमनस्कस्य रूपादिज्ञानानुपलम्भात् । न च सर्वेन्द्रियैः
सह मनो युगपत्संयुज्यते, तस्यैकोपयोगरूपत्वाद् . एकत्र
ज्ञानरि एककालेऽनेकैः संयुज्यमानत्वायोगात् । तस्मा-
न्मनसोऽत्यन्ताशुसंचारित्वेन कालभेदस्य दुर्लक्ष्यत्वाद्युग-
पत्सर्वेन्द्रियविषयोपलब्धिरस्य प्रतिभाति । परमार्थनस्त्व-
स्यामपि कालभेदोऽस्त्येव ततो यथाऽसौ आन्तैर्नोपलक्ष्यते
तथाऽवग्रहादिकालेऽपीति प्रकृतम् । दीर्घत्वाविशेषणं च
शङ्कुलिकाया गाथायामनुक्तमप्युपलक्षणत्वाद्विहितमिति
परिभवनीयम् । तदेवमवग्रहादीनां नैकादिवैकल्यं नाप्यु-
त्क्रमांऽतिक्रमाविति स्थितम् । इति गाथार्थः । विशेषः ।

(७) आभिनिबोधकज्ञानस्य अप्राविशति २८ भेदाः—

एवं अट्टावीसइविहस्स आभिषिबोहियणाणस्स । व-
जणुग्गहस्स परूवणं करिस्सामि; पडिवोहगदिद्वंतेणं,
मल्लगदिद्वंतेणं य । से किं तं पडिवोहगदिद्वंते-
णं ? पडिवोहगदिद्वंतेणं से जहानामए केइ पुरिसे
कंचि पुरिसं सुत्तं पडिवोहिज्जा अमुगा ! अमुग !
त्ति, तत्थ चोयगे पन्नवगं एवं वयासी-किं एग-
समयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, दुसमयप-
विट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, जाव दससमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छंति, संखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला
गहणमागच्छंति, असंखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला ग-
हणमागच्छंति, एवं वदंतं चोयगं पणवए एवं वयासी-
नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो दुस-
मयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, जाव नो दससम-
यपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो संखिज्जसमयप-
विट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, असंखिज्जसमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छंति, से तं पडिवोहगदिद्वंतेणं ॥

से किं तं मल्लगदिद्वंतेणं ? मल्लगदिद्वंतेणं-से जहानामए
केइ पुरिसे आपागसीसाओ मल्लगं गहाय तत्थेगं उदम-
विदुं पक्खिविज्जा से नट्ठे, असे वि पक्खित्ते से वि नट्ठे;
एवं पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगविदुं
जेणं तं मल्लगं रावेहिइ त्ति, होही से उदगविदुं जेणं तंसि
मल्लगंसि ? ठाहिति, होही से उदगविदुं जेणं तं मल्लगं
भरिहिति, होही से उदगविदुं जेणं तं मल्लगं पवाहेहिति,
एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं पक्खिप्पमाणेहिं अणंतेहिं पु-
ग्गलेहिं-जाहे तं वंजणं पूरियं होइ ताहे-हुंति करेइ, नो
चेव णं जाणइ केवि एस सदाइ ? तओ ईहं पविसइ
तओ जाणइ अमुगे एस सदाइ, तओ अवायं पविसइ,
तओ से उवगयं हवइ, तओ णं धारणं पविसइ, तओ
णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखेज्जं वा कालं । से
जहानामए केइ पुरिसे अन्वत्तं सइ सुणिज्जा तेणं सदो
त्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सदाइ तओ
ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सदे, तओ णं अ-
वायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ,
तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं ।
से जहानामए केइ पुरिसे अन्वत्तं रूवं पासिज्जा तेणं
रूवं त्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ के वेस रूवं त्ति
तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस रूवे त्ति
तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं

पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं गंधं अग्घाइज्जा तेणं गंधे त्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ के वेस गंधे त्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुके एस गंधे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा तेणं रसो त्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ केवेस रसे त्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस रसे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं फासं पडिसेवेइज्जा तेणं फासे त्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ केवेस फासे त्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस फासे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानाम केइ पुरिसे अव्वत्तं सुमिणं पासिज्जा तेणं सुमिणे त्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ केवेस सुमिणे त्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सुमिणे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । सेत्तं मल्लगदिट्ठेतेणं । (सूत्र-३५)

‘एवं अट्ठावीसे’ इत्यादि । एवम्-उक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिविधस्य, कथमष्टाविंशतिविधतेति, उच्यते-चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः, पोदा अर्थावग्रहः, पोदा ईहा, पद्विधोऽप्रायः, पोदा धारणेत्याद्यष्टाविंशतिविधना एवमष्टाविंशतिविधस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य संबन्धी यां व्यञ्जनावग्रहः तस्य स्पष्टतरस्वरूपपरिज्ञानाय प्ररूपणां करिष्यामि । कथम् ? इत्याह-प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च । तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः—सुप्तस्योत्थापकः स एव दृष्टान्तः प्रतिबोधकदृष्टान्तः तेन, मल्लकं-शरावं तदेव दृष्टान्तो मल्लकदृष्टान्तस्तेन च, ‘से किं तमि’ त्यादि. अथ केयं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणेति शेषः । आचार्यः प्राह—प्रतिबोधकदृष्टान्तेनेयं व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणां, स यथानामको-यथासंभवनामधेयः कोऽपि पुरुषः, अत्र सर्वत्राप्येकारो मागधिकभापालक्षणासुरणात्, तच्च प्रागेवानेकशः उक्तं च-कञ्चिदनिर्दिष्टनामानं यथासंभवनामकं पुरुषं सुप्तं सन्तं प्रतिबोधयेत्, कथमित्योह-अमुक अमुक इति, तत्र एवमुक्ते सति ‘चोदको’ ज्ञानाधारणकमोदयतः कथितमपि सूत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नं चोदयतीति चोदकः, यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापको गुरुः, तम् एवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण अवादीत्

भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति ख्यापनार्थः, वदन-प्रकारमेव दर्शयति—किमेकसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?—प्राहानामुपगच्छन्ति, किं वा-द्विसमय-प्रविष्टाः, इत्यादि सुगमम्, एवं वदन्तं चोदकं प्रति प्रज्ञापकः अवादीत्-उक्तवान् नो एकसमयप्रविष्टा इत्यादि, प्रकटार्थं यावन्नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति नवरमयं प्रतिषेधः स्फुटप्रतिभासरूपार्थवग्रहलक्षणविज्ञानप्राहानामधिकृत्य वेदितव्यो, यावता पुनः प्रथमसमयादप्यारभ्य किंचित्किञ्चिदव्यक्तं ग्रहणमागच्छन्तीति प्रतिपत्तव्यम्, ‘जं वंजणोग्गहणमिति भणियं विज्ञाणं अव्वत्तं’ इतिवचनप्रमाणात् ‘असंखे-ज्जे’ त्यादि, आदित आरभ्य प्रतिप्रसमयप्रवेशनेना-संख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टाः ते असंखेयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति अर्थावग्रह-रूपविज्ञानप्राहानामुपगच्छन्ते असंख्येयसमयप्रविष्टेषु तेषु चरमसमये प्रविष्टाः पुद्गला अर्थावग्रहविज्ञानमुपजनयन्तीत्यर्थः । अर्थावग्रहाविज्ञानाच्च प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः । एषा प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यतः आवलिकाऽसङ्ख्येयभागः, उत्कर्षतः संख्येयावलिकाः, ता अपि संख्येया आवलिकाः आनपानपृथक्त्वकालमाना वेदितव्याः, यत उक्तम्-‘वंजणवग्गहकालो, आवलियासंख-भागातुल्लो उ । थोवा उक्कोसा पुण, आणापाण पडुत्तंति’ ॥ १ ॥ ‘सेत्तमि’ त्यादि, निगमनम्, संख्येयं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा ॥ ‘से किं तमि’ त्यादि, अथ केयं मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा ? सुरिगह-सः-अनिर्दिष्टस्वरूपो यथानामकः कश्चित् पुरुषः आपाकशिरसः-आपाकः प्रतीतः तस्य शिरसो मल्लकं-शरावं गृहीत्वा इदं हि किल रुतं भवति ततोऽस्योपादानं, तत्र मल्लकं एकमुदकविन्दुं प्रक्षिपेत्, स नष्टः, तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न इत्यर्थः, ततो द्वितीयं प्रक्षिपेत् सोऽपि विनष्टः, एवं प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकविन्दुर्यस्तत् मल्लकं ‘रावेहिह’ इति देशोऽयं शब्दः-आर्द्रनां नश्यति, शेषं सुगमं, यावदेवमित्यादि, एवमेव उदकविन्दुभिरिव निरन्तरं प्रक्षिप्यमाणैः प्रक्षिप्यमाणैरनन्तैः शब्दरूपतापरिणतैः पुद्गलैर्यदा तद् व्यञ्जनं पूरितं भवति तदा हुं करोति-हुंकारं मुञ्चति-तदा तान् पुद्गलान् अनिर्दिश्यरूपतया परिच्छिनत्ति, इति भावार्थः । अत्र व्यञ्जनशब्देन उपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतं वा द्रव्यं तयोः संबन्धो गृह्यते, तेन न कश्चिद्बोध्यः । आह च भाष्यकृत्-‘तोएण मल्लकं पि व, वंजणमापुरियंति जं भणियं । तं दव्वमिदियं वा, तस्संबंधो व न विरोहो ॥ २५० ॥’ तत्र यदा व्यञ्जनमुपकरणेन्द्रियमधिक्रियते तदा पूरितमिति कोऽर्थः-परिपूर्णं भूतं-व्याप्तमित्यर्थः, यदा व्यञ्जनं द्रव्यमभिगृह्यते तदा पूरितमिति प्रभूतीकृतं स्वप्रमाणमानीनं स्वव्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा तु व्यञ्जनं द्वयोरपि संबन्धो गृह्यते तदा पूरितमिति । किमुक्तं भवति-तावत् संबन्धोऽभूत् यावन्ति सति ते शब्दादिपुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, आह च चूर्णिकृत्-‘यदा पु-

गलदब्बा वंजणं तथा पूरियंति पभूया ते पुगलदब्बा जाया-स्वं प्रमाणमानीताः सविसयपडिवोहसमत्था जाया " इत्यादि, " जया उवगरणिदियं वंजणं तथा पूरियंति कंहं उच्यते ?, जाहे तेहिं पुगलेहिं तं दंविदियं आवुनं भरियं " व्यापितं तथा पूरियंति भण्णइ, जया उभयसंवंधो वंजणं तथा पूरियंति कंहं ?, उच्यते, दब्बे-दियस्स । पुगला अंगीभावमागता, पोगला दंविदिए अभिषिक्ता इत्यर्थः । तथा पूरियंति इति भण्णइ इति, एवं च यदा पूरितं भवति व्यञ्जनं तदा हुं इति करोति-अर्थावग्रह-रूपेण ज्ञानेन तमर्थं गृह्णाति, किं च ?, नामजात्यादिक-ल्पनारहितं, तथा चाह-" नो चेव णं जाणइ केवस सदाइ ति"-न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति, स्वरूप-द्रव्यगुणक्रियाविशेषकल्पनारहितमनिर्देश्यं सामान्यमात्रं गृह्णातीत्यर्थः । एवं रूपसामान्यमात्रकारणत्वादर्थोवग्रहस्य ए-तस्माच्च पूर्वः सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः, एषा मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा, हुंकारकरणं चार्थावग्रहवत्प्रवर्तितम्, तत ईहां प्रविशति किमिदं किमिदमिति चिमर्शं कर्तुमारभते, तत ईहानन्तरं ज्ञोपशमविशेषभावाज्जानाति अमुक एष शब्दादिरिति, 'तत' एवं रूपे ज्ञानपरिणामे प्रादुर्भवति सति सोऽप्यायं प्रविशति, ततोऽप्यायानन्तरमन्त-र्मुहूर्तकालं यावदुपगतं भवति-सामीप्येनात्मनि शब्दादि-ज्ञानं परिणतं भवति, अविच्युतिरन्तर्मुहूर्तकालं यावत् प्रवर्तत इत्यर्थः, ततो धारणां प्रविशति, सा च धारणा वासनारूपा द्रष्टव्या, यत आह-"ततो णमि" त्यादि, ततो धारणायां प्रवेशात् 'णमि' तिवाक्यालंकारे, संख्येयं वा असंख्येयं वा कालं हृदि धारयन्ति, तत्र संख्येयवर्णायुषः संख्येयं कालम्, असंख्येयवर्णायुषस्तु असंख्येयं कालम् । अत्राह-सुप्तमङ्गीकृत्य पूर्वोक्तः प्रकारः सर्वोऽपि घटते, जा-ग्रतस्तु शब्दश्रवणसमनन्तरमेवाऽवग्रहेहान्वयितरेकेणावाय-ज्ञानमुपजायते, तथा प्रतिप्राणि संवेदनात्, तन्निषेधार्थ-माह-"से जहानामए" इत्यादि, स यथानामकः कश्चित् जाग्रदपि पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं शृणुयात्, अव्यक्तमेव प्रथमं शब्दं शृणोति, अव्यक्तं नाम-अनिर्देश्यस्वरूपं नामजात्या-दिकल्पनारहितम्, अनेनाऽवग्रहमाह, अर्थाऽवग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियस्य संवन्धिव्यञ्जनावग्रहमन्तरेण न भवति ततो व्यञ्जनावग्रहोऽप्युक्तो वेदितव्यः, अत्राह-नन्वेवं क्रमो न कोऽप्युपलभ्यते, किंतु प्रथमत एव शब्दाऽप्यायज्ञानमुप-जायते, सूत्रेऽपि चाऽव्यक्तमिति शब्दविशेषणं कृतम्, ततोऽयमर्थो व्याख्येयः-अव्यक्तम्-अनवधारितशाङ्कशा-ङ्कादिविशेषं शब्दं शृणुयादिति, इदं च व्याख्यानमुत्त-रसूत्रमपि संवादयति-"तेणं सहो ति उग्गहिए" तेन-प्रमात्रा शब्द इत्यवगृहीतं, 'नो चेव णं जाणइ केवस सदाऽऽइ' न पुनरेवं जानाति-क एष शब्दः-शाङ्कः शाङ्क इति वा?, शब्द इत्यत्राऽऽदिशब्दात्-रसादिष्वप्ययमेव न्याय इति ज्ञापयति, तत ईहां प्रविशति इत्यादि सर्वं संबद्ध-मेव, तदेतदव्युक्तम्, सम्यक् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, इह हि यत्किमपि वस्तु निश्चीयते तत्सर्वमीहापूर्वकम्, अ-नौहितस्य सम्यक् निश्चितत्वाऽयोगात्, न खलु प्रथमा-क्षिसंज्ञापाते सत्यधूमदर्शनेऽपि यावत्किमयं धूमः ?, किं

वा मशकवर्तिरिति विमृश्य धूमगतकण्ठक्षणनकालीकर-णसोष्मतादिधर्मदर्शनात् सम्यक् धूमं धूमत्वेन न विनि-श्चिनोति तावत्स धूमो निश्चितो भवति, अनिर्वातितश-ङ्कतया तस्य सम्यक् निश्चितत्वायोगात्, तस्मादवश्यं यो वस्तु विशेषनिश्चयः स ईहापूर्वकः, शब्दोऽयमिति च निश्चयो वस्तुविशेषनिश्चयो, रूपादिव्यवच्छेदात् ततो-ऽवश्यमिति पूर्वमीहया भवितव्यम्, ईहा च प्रथमतः सामान्यरूपेणाऽवगृहीते भवति, नाऽनवगृहीते, न खलु सर्वथा निरालम्बनमीहानं क्वापि भवदुपलभ्यते, नचाऽ-नुपलभ्यमानं प्रतिपत्तुं शक्नुमः, सर्वस्या अपि प्रेक्षावतां प्रतिपत्तेः प्रमाणमूलत्वाद्, अन्यथा प्रेक्षावत्ताक्षितिप्रसङ्गः, तस्माद्-ईहायाः प्रागवग्रहोऽपि नियमात्प्रतिपत्तव्यः, अमु-मेवार्थं भाष्यकारोऽपि ब्रूयति-"ईहिज्जइ नाऽगहिंयं; न-ज्जइ नाऽनीहिंयं न याऽन्यायं । धारिज्जइ तं यत्थुं, तेण कमाऽ-वग्गहाई उ" ॥२६६॥ अवग्रहश्च शब्दोऽयमिति ज्ञानात् पूर्व प्रवर्त्तमानोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहरूप एवोपपद्यते, ना-ऽन्यः, अत एवोक्तं सूत्रकृता-"अव्यक्तं शब्दं शृणुयात्" इति, स हि परमार्थतः शब्द एव, ततः प्रज्ञापकस्तं शब्दमनूद्य तद्विशेषणमाचष्टे-अव्यक्तमिति तं शब्दमव्यक्तं शृणोति, किमुक्तं भवति ?-शब्दव्यक्त्यापि व्यक्तं न शृणोति, किं तु सामान्यमात्रमनिर्देश्यं गृह्णाति इत्यर्थः, यदपि चोक्तम्-तेन प्रमात्रा शब्दः इत्यवगृहीतमिति, तत्र शब्द इति प्रतिपाद-यति प्रज्ञापकः सूत्रकारो, न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इति अवगृह्णने, शब्द इति ज्ञानस्याऽप्यायरूपत्वात्, तथा हि-शब्दोऽयमिति, किमुक्तं भवति ?-न शब्दाऽभावो, न च रूपादिः, किं तु शब्द एवाऽयमिति, ततो विशेषनिश्चय-रूपत्वादयमवगमोऽप्यायरूप एव, नाऽवग्रहरूपः, अथ च अवग्रहप्रतिपादनार्थमिदमुच्यमानं वर्त्तते ततः शब्द इति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति, न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इत्य-वगृहीते इति स्थितं, तथा चाह सूत्रकृत्-"नो चेव णमि" त्यादि, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति, शब्दादिरूपतया तमर्थं न जानातीति भावा-र्थः । अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकत्वादर्थोऽवग्र-हस्य, अर्थाऽवग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियश्रोत्रेन्द्रियादीनां व्यञ्जना-ऽवग्रहपूर्वक इति पूर्वं व्यञ्जनावग्रहोऽपि द्रष्टव्यः, तदेवं सर्वत्राप्यवग्रहेहापूर्वमवायज्ञानमुपजायते, केवलमभ्यासद-शमापन्नस्य शीघ्रं शीघ्रतरमवग्रहादयः प्रवर्तन्ते इति का-लसौक्ष्म्यात् स्पष्टं न संवेद्यन्ते इति स्थितम् । तत ईहां प्रविशति, इह केचिदीहां संशयमात्रं मन्यन्ते, तदयुक्तं, संशयो हि नामाऽज्ञानमिति, ज्ञानाऽशरूपा चेहा, ततः सा कथमज्ञानरूपा भवितुमर्हति ?, नन्वीहाऽपि किमयं शाङ्कः, किं वा शाङ्कः ?, इत्येवं रूपतया प्रवर्त्तते, संशयोऽपि चैव-मेव, ततः कोऽनयोः प्रतिविशेषः ?, उच्यते-इह यत् ज्ञानं शाङ्कशाङ्कादिविशेषाननेकानालम्बते न चासद्भूतं विशेष-मपासितुं शक्नोति, किं तु सर्वोत्तमां शंयांनमिव वर्त्तते, कुण्ठीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः, तदसद्भूतविशेषाऽप्युदासपरि-कुण्ठितं संशयज्ञानमुच्यते, यत्पुनः सद्भूतार्थविशेषविषये हेतुपत्तित्यापारपरतया सद्भूतार्थविशेषापादानाभिमुखम-

सद्भूतविशेषत्यागाभिमुखं च तदीहा, आह च (विशेषाऽऽ-
वश्यक) भाष्यकृत—

“ जमणगत्थालंघण-मेपज्जुदासपरिकुट्टियं चित्तं ।

सय इव सव्वण्यओ, तं संसयरूपमज्जाणं ॥ १८३ ॥

तं चिय सयत्थेहेऊ, वय त्ति वाचारतप्परममोहं ।

भूयाऽभूयविसेसा, दाणचायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥”

इह यदि वस्तु सुयोधं भवति—विशिष्टश्च मतिज्ञानावर-
णक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहर्तकालेन नियमात्तद्वस्तु
निश्चिनोति, यदि पुनर्वस्तु दुयोधं न च तथाविधो
विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तन ईहोपयोगादच्युतः
पुनरप्यन्तर्मुहर्तकालमीहेतुः, एवमीहोपगाविच्छेदेन प्रभूता-
न्यन्तर्मुहर्तानि यावदीहेतु तत ईहानन्तरं जानाति-अमुक
एषोऽर्थः शब्द इति, इदं च ज्ञानमया(पा)यरूपं, ततोऽस्मिन्
ज्ञाने प्रादुर्भवति ‘एमि’ ति वाक्यालङ्कारे, अपायं प्रविशति
ततः ‘स’ तस्योपगतम्-अविच्युत्या सामीप्येनात्मनि
परिणतं भवति, ततो धारणां वासनारूपां प्रविशति, सं-
ख्येयमसंख्येयं वा कालम् । एवमेतेन क्रमप्रकारेण एतेन
पूर्वदर्शितेनाभिलाषेन शेषेष्वपि चक्षुरादिष्विन्द्रियेषु अव-
ग्रहादयो वाच्याः, नवरमभिलाषविषये—“ अव्वत्तं ‘संदं सु-
खेज्जा’ इत्यस्य स्थाने “ अव्वत्तं रूपं पासेज्जा ” इति व-
क्त्वम्, उपलक्षणमेतत् तेन सर्वत्राऽपि शब्दस्थाने रूपमिति
वक्त्वम्, तथा-‘तेणं रुवि त्ति उग्गाहिप-नो चव एं जाणइ
केवस रुवि त्ति ततो इहं पविसइ, ततो जाणइ अमुगे एस
रुवे त्ति, ततो अवायं पविसइ ” इत्यादि तदवस्थमेव, नवर-
मिह व्यञ्जनावग्रहो न व्याख्येयः, अप्राप्यकारित्वाद् चक्षु-
षः, श्रोत्रेन्द्रियादिषु तु व्याख्येयः, एवं तु श्रोत्रेन्द्रियविषये—
“ अव्वत्तं यं अग्गाइज्जा ” इत्यादि, वक्त्वम् जिहेन्द्रिय-
विषये—“ अव्वत्तं रसं आसापज्जा ” इत्यादि, स्पर्शेन्द्रिय-
विषये—“ अव्वत्तं फासं पडिसेवेदेज्जा ” इत्यादि, तथा च शब्द
इति निश्चिते तदुत्तरकालमुत्तरधर्मजिज्ञासायां किं शाङ्क-
किं वा शाङ्कः ? इत्येवंरूपा ईहा प्रवर्तते तथा रूपमिति
निश्चिते तदुत्तरकालमुत्तरधर्मजिज्ञासायां किमयं स्थाणुः ?
किं वा पुरुषः ? इत्यादिरूपा (सा) प्रवर्तते । एवं श्रोत्रेन्द्रि-
यादिष्वपि समानगन्धादीनि वस्तूनि ईहाऽऽलम्बनानि
वेदितव्यानि, आह च (विशेषावश्यक) भाष्यकृत—

“ सेसेसु-वि रुवाइसु-विसएसु होति रुवलफ्फाई ।

पायं पच्चासन्न-त्तणेण ईहाइवत्थूणि ॥ २६२ ॥

थाणुपुरिसाइकुट्टु-प्पलादिसंभियकरिक्कमसाइ ।

सप्पुप्पलनालाइ-व, समाणरूवाइ विसयाइ ॥ २६३ ॥”

‘से जहानामए’ इत्यादि, सं यथानामकः कोऽपि पुरुषो-
ऽव्यक्तं स्वप्नं प्रतिसंबन्धयेत्, अव्यक्तं नाम-सकलविशेष-
विकलमनिर्देश्यमिति यावत् स्वप्नमिति प्रज्ञापक-स्त्रकारो
वदति, स तु प्रतिपत्ता स्वप्नादिव्यक्तिविकलं किञ्चिद्-
निर्देश्यमेव तदानीं गृह्णति, तथा अनेन प्रतिपत्ता “सु-
चिणो त्ति उग्गाहिप ” इति स्वप्नमिति अवगृहीतम्,
अत्राऽपि स्वप्न इति प्रज्ञापकोवदति, स तु प्राणि-
पत्ता अशेषविशेषविशेषगुणमेवाऽवगृहीतवान्, तथा चाह—
न पुनरेवं जानाति-क एष स्वप्न इति ?, स्वप्न इत्यपि

तमर्थं न जानातीति भावः, तत ईहां प्रविशतीत्यादि, प्रा-
ग्वत्, एवं स्वप्नमधिकृत्य श्रोत्रेन्द्रियस्याऽर्थाऽवग्रहादयः प्र-
तिपादिताः । अनेन चोत्पत्तिनाऽन्यत्राऽपि विषये वदितव्याः,
तदेवं मल्लकट्टप्रान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणां कुर्वता प्रस-
क्तोऽप्राविशतिसंख्या अपि मतिज्ञानस्य भेदाः, सप्रपञ्च-
मुक्ताः, संप्रति मल्लकट्टप्रान्तमुपसंहरति—“ सेत्तं मल्लगादहुं-
तेण ” एवं मल्लकट्टप्रान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा । न० ।

(७) मतान्तरेणाप्राविशति २८ भेदत्वम्—“ उग्गाह ईह अवाओ
य ” इत्यादिगाथायाम् ‘आभिनिवोधिकज्ञानस्य’ चत्वारि
भेदवस्तूनि समासत इत्युक्तं, तत्किं व्यासनां बहुभेदमप्या-
भिनिवोधिकज्ञानं भवति ?, “ इत्याशङ्क्य तद्वैदवहुविधत्व-
दर्शनात् ‘समासेन’ इति विशेषणस्य सफलत्वमाह—

सोइंदियाइमेएण. छव्विहा ऽवग्गाहादओऽभिहियाः ।

ते होति चउव्वीसं, चतुव्विहं वंजणोग्गाहणं ॥ ३०० ॥

अट्ठावीसइमेयं, एयं सुयनिसिसयं समासेणं ।

केइत्तु वंजणोग्गाह-वज्जे छोदुणमेयम्मि ॥ ३०१ ॥

अस्सुयनिसिसयमेवं, अट्ठावीसइविहं ति भासंति ।

जमवग्गाहो दुभेओ-ऽवग्गाहसामणओग्गाहियो ॥ ३०२ ॥

श्रोत्रेन्द्रियादीनां पञ्चानामिन्द्रियाणां मनःपट्टानां यो भे-
दस्तेनाऽवग्रहादयः प्रत्येकं पट्टविधाश्चत्वारोऽप्यभिहिताः ।
ततस्तैः पट्टभिश्चत्वारो गुणितार्थचतुर्विंशतिर्भवन्ति । अ-
न्यच्च-स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्रेन्द्रियचतुष्टयभेदात् व्यञ्जना-
ऽवग्रहणम्—व्यञ्जनावग्रहचतुर्विधो भवति । एवमेतत्
श्रुतनिःसृ(श्चि)तमभिनिवोधिकज्ञानं सर्वमप्यष्टाविंशतिवि-
धं संपद्यते । एतदपि भेदाऽभिधानं वक्ष्यमाणवहुतरभे-
दकलापापेक्षयाऽद्याऽपि समासेन-संक्षेपेण द्रष्टव्यम् ।

अन्ये त्वेतानप्राविशतिभेदानन्यथा पूरयन्ति, तन्मतमुप-
दर्शयन्ति—‘केइत्तु’ इत्यादि, केचिदपुनराचार्या एतस्मिन्नव-
श्रुतनिः(श्चि)ते मतिज्ञानभेदसमुदये, व्यञ्जनावग्रहभेदचतुष्ट-
यवर्जं “उपपत्तिया, वेणइया, कम्मिया, पारिणामिया” इत्या-
दिना अन्यत्र, प्रागत्राऽपि च प्रतिपादितस्वरूपमश्रुतनिः-
सृ(श्चि)तमौत्पत्तिक्रियाद्विबुद्धिचतुष्टयं क्षिप्त्वा-मीलयित्वा
एवमप्राविशतिविधं सर्वमपि मतिज्ञानमिति भावन्ते । अयं
हि तेषामभिप्रायः-मतिज्ञानस्य संपूर्णस्यैह भेदाः प्रति-
पादयितुं प्रक्रान्ताः । यदि च-अश्रुतनिःसृ(श्चि)तं बुद्धि-
चतुष्टयं न गणयते तदा श्रुतनिःसृ(श्चि)तरूपस्य मतिज्ञान-
देशस्यैवैतेऽप्राविशतिभेदाः प्रोक्ता भवन्ति । न तु सर्व-
स्याऽपि यदा तूक्त्यायेन श्रुतनिःसृ(श्चि)तमश्रुतनिःसृ-
(श्चि)तं च मीलयते तदा सर्वस्याऽपि तस्य भेदाः सिद्धा
भवन्ति । ननु साधुक्तं तैः, केवलमेवं सति व्यञ्जनाऽवग्रह-
चतुष्टयं क क्रियताम् ?, न ह्येतदपि विक्रीयमाणं-खलखण्ड-
मात्रेण क्रीतम्, किंचिदमपि मतिज्ञानान्तर्गतमेव ततो-
ऽस्मान्निष्काशयमानं बराकमिदं काऽवस्थितिं वध्नात् ?,
इत्याशङ्क्याह—‘जमवग्गाहो’ इत्यादि, यत्-यस्माद्व्यञ्जना-
र्थाऽवग्रहभेदो योऽयमवग्रहो द्विभेदः प्रागुक्तः सोऽव-
ग्रहसामान्येन गृहीतोऽवग्रहसामान्येऽन्तर्भावितः, भवति
च विशेषाणां सामान्येऽन्तर्भावः, यथा सेनायां गजानीनां

वनादौ च ध्वजदिरादीनाम् । अनोऽवग्रहस्य सामान्य-
रूपतया एकत्वादवग्रहेहाऽप्यधारेणानामिन्द्रियमनोभेदेन
प्रत्येकं पङ्क्तिधत्वात् । श्रुतनिःसृ(श्रि)तमतिज्ञानस्य चतु-
र्विंशतिरेवं भेदाः, अश्रुतनिःसृ(श्रि)तस्य तु बुद्धिचतुष्टयलक्ष-
णाश्चत्वारः, इत्येवं सर्वे मतिज्ञानमप्राविशतिभेदं सिद्धयति ।
इति केषांचिन्मतम् । इति गाथात्रयार्थः ।

एतच्च तन्मतमयुक्तम् । कुतः ?, इत्याह—

चउवग्रिस्ता भावा, जम्हा न तमुगगाईओ ।

भिन्नं तेणोगगाई-सामस्यउतयं तग्गयं चेव ॥३०३॥

चतुर्भ्यः-अवग्रहेहापायधारणावस्तुभ्यो व्यतिगिक्तं चतु-
र्व्यतिगिक्तं तस्य चतुर्व्यतिगिक्तस्याश्रुतनिःसृ(श्रि)तस्याऽ-
भावात्कारणायस्मात्-यतो न तदश्रुतनिःसृ(श्रि)तमव-
ग्रहादिभ्यो भिन्नम् । ततः किम्, इत्याह-तेन कारणे-
नावग्रहादिसामान्याद्-अवग्रहादिसामान्यमाश्रित्य 'नयं-
तग्गयं चेव' 'त्ति-तेष्ववग्रहादिसंवाध्विषयप्रविशतिभेद-
स्वन्तर्गतं-प्रविष्टमन्तर्भूतं तदन्तर्गतमेषाऽश्रुतनिःसृ(श्रि)तं
बुद्धिचतुष्टयम् । अतः किमिति व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयं पा-
नयित्वा श्रुतनिःसृ(श्रि)तं बुद्धिचतुष्टयं पुनरपि प्रक्षिप्यते ?,
इत्यभिप्रायः । इदमुक्तं भवति-"सोईदियाइभेण छुविहा-
वग्गहादओ" (३००) इत्यादिना प्रतिपादितैस्वग्रहादि-
संवाध्विषयप्रविशतिभेदः-किलाऽसंगृहीतत्वाद्व्यञ्जनाव-
ग्रहचतुष्टयापगमं कृत्वा श्रुतनिःसृ(श्रि)तं बुद्धिचतुष्टयं मना-
न्तरवादिभिः प्रक्षिप्यत एतच्छायायुक्तं, यतः- 'सोईदियाइ-
भेण' इत्यादिनाऽवग्रहादीनामेव अप्राविशतिभेदाः प्रा-
क्ताः, अवग्रहादयश्च बुद्धिचतुष्टयेऽपि सन्ति, अनोऽव-
ग्रहादिभ्यो नद्वारेण तदप्यश्रुतनिःसृ(श्रि)तं बुद्धिचतुष्टयमेते-
ष्वप्राविशतिभेदेषु संगृहीतमेष्यति, किमिति तैः पुनरपि
प्रक्षिप्यत ?, इति गाथात्रयार्थः ।

तत्रैतत्स्यात्प्रष्टव्यं परस्य कथमौत्पत्तिकयादिवुद्धिचतुष्ट-
येऽवग्रहादयः संभवन्ति ? । तदत्र यथा ते भवन्ति, तथा
दर्शयन्नाह—

किह पडिक्कुडहीणो, जुज्जे विवेणऽवग्गहा ईहा ।

किं सुमिलिद्धमवाओ, दप्पणसंकंतविं ति ॥३०४॥

इह किलाऽऽगमे-"भरह-सिल-मिडकुक्कुड-निल-वालु-
यहत्थि-अगड-वणसंडे । प्रायसआइयापत्ते-खाडहिला पंच
पियरो य" ॥६१॥ (नन्दीसूत्र-२७) इत्यादिना औत्प-
त्तिकयादिवुद्धिनां बह्व्युदाहरणान्युक्तानि, तन्मध्याच्छ्रयो-
पलक्षणाथं कुक्कुटोदाहरणमाश्रित्यौत्पत्तिकयां बुद्धौ अव-
ग्रहादयो भाव्यन्ते-राज्ञा नटकुमारकस्य भरतस्य किल
बुद्धिपरीक्षणार्थमादिष्टं यदुन--अयं मदीयकु (कुं)क्कुटो
द्वितीयकु (कुं)क्कुटमन्तरैकक एव योधनीयः । ततस्त-
न जिज्ञासिनं मनसि कथमयं प्रतिकु (कुं)क्कुटहीनः प्रति-
पक्षभूतद्वितीयकु (कुं)क्कुटवर्जिता युध्यते । एतच्च जि-
ज्ञासमानस्य तस्य भगित्येव स्फुरितं चेतसि । किम् ?
इत्याह-'विंवे' 'त्ति-आत्मीयेन प्रतिविम्बेन पुरो वीक्षि-
तेन दप्पाधमातत्वाद्यं युध्यत इत्यवगृहीतमित्यर्थः । एतच्च
किम् ? इत्याह-अवग्रहसामान्येनैव विम्बमात्रावग्रहाद-
वग्रहाः मतिप्रथमभेद इत्यर्थः । ईहा तर्हि का ?, इत्याह-

'ईहा किं सुमिलिद्ध' मिति, किं पुनस्तर्हि प्रतिविम्बमस्य
योधनाय सुखिलं-सुष्ठु युज्यमानकं भवेत्-किं तडागपयः-
पुरादिगतम्, आहांस्विहर्षणगनम् ? इत्यादिविम्बविशे-
षान्वेषणम् ईहेत्यर्थः । अपायमुपदर्शयति-"अवाओ-दप्प-
णसंकंतविं" ति-कल्लोलादिभिः प्रतिक्षणमपनीयमानत्वाद्,
अस्पष्टत्वाच्च जलादिगतविम्बमिह न युक्तं; ततः स्थिर-
त्वेन, स्पष्टादित्वेन च चरणाघातादिविषयत्वाहर्षणसंक्रा-
न्तमेव तदत्र युज्यते इत्येवं विम्बविशेषनिश्चयः; अपाय इत्य-
र्थः । एवमन्येष्वपि बुद्ध्युदाहरणेष्ववग्रहादयो भावनीयाः,
तस्माद् बुद्धिचतुष्टयेऽप्येषां सद्भावात् श्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तम-
तिज्ञानसंवाध्विषयग्रहादिगताऽप्राविशतिभेदेष्ववग्रहादिसा-
म्येन बुद्धिचतुष्टयस्यान्तर्भावो भावनीयः । ततो न युक्तं व्य-
ञ्जनावग्रहचतुष्टयागमेन पुनर्बुद्धिचतुष्टयप्रक्षेपणम् । इति
स्थितम् । इति गाथात्रयार्थः ।

आह-ननु यद्यवग्रहादिसाम्येनाश्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तावग्रहा-
दिष्वन्तर्भवति, तर्हि "आभिनिवोहियणाणं दुविहं पन्नत्तं,
तं जहा-सुयनिस्सियं, असुयनिस्सियं च" इत्येवमागमं यः
श्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तादश्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तस्य भेद उक्तः स वि-
शीर्यत एव, इत्याशङ्क्याह—

जह उग्गहाइसाम-सओ वि सोईदियाइणा भेओ ।

"तह उग्गहाइसाम-सओ वि तमणिसिस्सया भिन्नं ॥३०५॥

यथेहावग्रहादीनामवग्रहादिसामान्ये सत्यपि; अवग्रहादिन्ये
तुल्येऽपि सतीत्यर्थः । किम्?, इत्याह-आत्रेन्द्रियादिना भेदः,
तथा हि-एके-आत्रेन्द्रियसंवाध्विनोऽवग्रहादयः, यावदन्ये
स्पर्शेन्द्रियसंवाध्विनः, अपरे तु मनःसंवाध्विनः; तथा तेनैव
प्रकारेणावग्रहादिसामान्ये सत्यपि तदश्रुतनिःसृ(श्रि)तं भि-
न्नं 'श्रुतनिःसृ(श्रि)तादि'ति विशेषः । कस्मात् हेनोभिन्नम्?,
इत्याह-'अणिसिस्सय' 'त्ति-भावप्रधानोऽयं निर्देशः, अति-
सृ(श्रि)तत्वात्; श्रुतानिःसृ(श्रि)तत्वादित्यर्थः; एतदुक्तं भवति-
अप्राविशतिभेदविचारप्रक्रमेऽवग्रहादिमत्त्वं सामान्यं घ-
र्ममाश्रित्याश्रुतनिःसृ(श्रि)तस्य श्रुतनिःसृ(श्रि)त एवान्तर्भावो वि-
वक्ष्यते, श्रुताऽश्रुतनिःसृ(श्रि)तविचारप्रस्तावे त्वश्रुतनिःसृ(श्रि)तत्वं
विशिष्टं धर्ममुरीकृत्य श्रुतनिःसृ(श्रि)तादश्रुतनिःसृ(श्रि)तं पृथग्वे-
ष्यते, इत्यागमोक्तस्याभेदोऽपि न किंचित् विशीर्यत । न
च वक्तव्यं कथमेकस्यैवैकस्मादेव भेदश्चाऽभेदश्च, विरोधात्
इति यतो यदि तेनैव धर्मेण भेदः, अभेदश्चेत्येव, स्यात्तदा
विरोधः, धर्मान्तरनिबन्धनौ तु भेदाऽभेदौ न विरुध्येते । किं
हि नाम तद्वस्त्वस्ति, यस्य वस्त्वन्तराद्भेदाऽभेदौ न स्तः ? ।
घटादयोऽपि हि घटादित्वसामान्येन परस्परमभेदिनोऽपि
स्वद्रव्यक्षेत्रकालादिमत्त्वेन भिन्ना इति । अत्र बहु वक्तव्यं,
तत्तु नोच्यते, ग्रन्थगहनताप्रसङ्गाद्, अनेकान्तजयपता-
कादिषु विस्तरेणोक्तत्वाच्च । इति गाथात्रयार्थः ।

स्यादन्तत् । किमेतावता कथेन ?, मदीयव्याख्यापक्ष एव
सुखावहः, श्रुतनिःसृ(श्रि)ताऽश्रुतनिःसृ(श्रि)तयोरेवभाषणमात्रात्
समस्तमतिज्ञानभेदगणनाच्चेति । तदन्तर्दुक्तं, सिद्धान्ता-
भिप्रायवहिर्भूतत्वादन्तर्द्वेषोपसंहारपूर्वकमाह—

अट्ठावीसइभेयं, सुयनिस्सियमेव केवलं तम्हा ।

जम्हा तम्मि समत्ते, पुणरस्सुअनिससियं भणियं ॥३०६॥

तस्माद्-अवग्रहादिसाम्याद् ध्रुतनिःस्रुतस्य अश्रुतनिःस्रु-
तेऽन्तर्भावं कृत्वा केवलं ध्रुतनिःस्रुतमेव मतिज्ञानमप्रावि-
शतिभेदं व्याख्यातुमुच्चिनं, न तु परोल्लङ्घनीत्या व्यञ्जनाव-
ग्रहाऽपगमेन ध्रुताऽश्रुतनिःस्रुतमिति । कुतः ? इत्याह—
‘जम्हा’ इत्यादि, यतः—‘से किं तं सुयनिससियं’
इत्येवमागमे तस्मिन् अश्रुतनिःस्रुते समाप्ते-निष्ठां नीते सति
पुनः पश्चात् “से किं तं अस्सुयनिससियं” इत्यादिना
ग्रन्थेनाऽश्रुतनिःस्रुतं भणितम् । अयमाभिप्रायः—ध्रुतनिःस्रुतं
समेदमप्यभिधाय पश्चाद्वाऽश्रुतनिःस्रुतमुक्तम् । अतः कथं
तत्तत्र प्रक्षिप्यते ? तस्मात्समयाऽभिप्रायेण ध्रुतनिःस्रुतस्यै-
वाप्राविशतिभेदाः इति अतो न भवद्व्याख्यानं श्रेयः इति ।
नदेवम्—“चउवहरित्ताभावा” इत्यादिगाथा मूलटीका-
ऽभिप्रायेण व्याख्याताः । अन्ये त्वन्यथाऽपि व्याख्यान-
यन्ति, तदभिप्रायं त्वतिगम्भीरत्वाच्च विप्रः । इति गाथार्थः ।
चिसे० । झो० । झो० । अन० ।

एते चावग्रहादयोऽप्राविशतिभेदाः प्रत्येकं वद्वादिभिः
सेनैः सर्वसङ्ख्याया द्वादशसंख्येभेदभिधमाना यदा वि-
वदन्ते तदा पदत्रिशदधिकं भेदानां शतत्रयं (३३६)
भवति । तत्र वद्वादयः शब्दमधिकृत्य भावयन्ते । शङ्खपट-
हादिनानाशब्दसमूहं पृथगेकैकं यदा अवगृह्णाति तदा
वद्वाग्रहः, यदा त्वेकमेव कञ्चिच्छब्दमवगृह्णाति तदा अ-
वद्वाग्रहः, तथा शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैकं
शब्दमनैकैः पर्यायैः स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्विशिष्टं यथा-
वस्थितं च यदा अवगृह्णाति तदा स बहुविधाऽवग्रहः, यदा
त्वेकमनैकं वा शब्दमेकपक्ष्यांविशिष्टमवगृह्णाति तदा
साऽवद्वाग्रहावग्रहः । यदा तु अचिरेण जानाति तदा स
क्षिप्रावग्रहः, यदा तु चिरेण तदा अक्षिप्राऽवग्रहः । तमेव
शब्दं स्वरूपेण यदा जानाति न लिङ्गपरिग्रहात् तदा अ-
निश्चनावग्रहः । लिङ्गपरिग्रहेण त्ववगच्छन्तां निश्चना-
वग्रहः, अथवा-परधर्मैर्विमिश्रितं यद् ग्रहणं तन्मिश्रनाव-
ग्रहः, यत्पुनः-परधर्मैर्गविमिश्रितस्य ग्रहणं तदमिश्रिताव-
ग्रहः । तथा निश्चिनमवगृह्णन्तां निश्चितावग्रहः, संदिग्ध-
मवगृह्णन्तां संदिग्धावग्रहः, सर्वदैव वद्वादिरूपेणावगृह्णन्तां
ध्रुवाऽवग्रहः, कदाचिदेव पुनर्वद्वादिरूपेणावगृह्णन्तां अभ्रवा-
वग्रहः, एष च बहुबहुविधादिरूपाऽवग्रहां विशेषसा-
मान्यावग्रहरूपो द्रष्टव्यः । नैश्चयिकस्यावग्रहस्य सकल-
विशेषानिरपेक्षानिर्देश्यसामान्यमात्रग्राहिण एकसामयिकस्य
बहुविधाविशेषग्राहकत्वाऽसंभवाद् । वद्वादीनां चान-
न्तरालं व्याख्यानं भाष्यकारोऽपि प्रमाणयति—

“नाणासदसमूहं, बहुं पिहं मुणइ भिन्नजातीयं ।

बहुविहमणोगमेयं, एकेकं निद्धमहुराई ॥ ३०८ ॥

स्त्रिपमचिरेण तं चिय, सरूवओ जमनिससियमलिगं ।

निच्छियमसंसयं जं, धुवमच्चं न उ कयाइ ॥ ३०९ ॥

एनो चिय पडिबक्खं, साहेज्जा निससिय विसेसोऽयं ।

परधम्मोहिं विमिसं, मिससियमविमिससियं इयरं ॥ ३१० ॥

यदा पुनरालोकस्य मन्द-मन्दतर-मन्दतमस्पष्ट-स्पष्टतर-
स्पष्टतमत्वादिभेदतो विषयस्याऽल्पत्वमहत्त्वसंनिकर्षादिभे-

दतः क्षयोपशमस्य च नाग्नस्यभेदतो भिन्नमानं मतिज्ञानं
चिन्त्यते. तदा तदनन्तभेदं प्रतिपत्तव्यम् । तं० ३५ सूत्र
टी० । आ० म० । कर्म० ।

(८) अप्राविशतिविधन्वं मतिज्ञानस्योपदेश्यं, विषयान्तरेण
बहुतरभेदमप्येतद् भवतीति दर्शयन्नाह—

जं बहु-बहुविह-खिप्पाऽ-निससियनिच्छियधुवेअरविभिन्ना ।
पुणरुगहादओ तो, तं छवीसत्तिसयमेयं ॥ ३०७ ॥

यद्-यस्माद् बहु-बहुविधक्षिप्पाऽनिश्चितनिश्चितध्रुवैः से-
तैः-सप्रतिपक्षैरेकैकशो विभिन्ना भेदभाजः पुनरप्यवग्रहा-
दय इत्यन्ते । ततस्तद्वाप्राविशतिविधमाभिनिबोधिक-
ज्ञानमेतद्द्वादशभिर्भेदः प्रत्येकं भिन्नमानत्वात् पदत्रिशदधि-
कत्रिशत ३३६ भेदं भवति । इदमुक्तं भवति-अनन्तरवक्ष्यमा-
णन्यायन संक्षेपतः प्रागभिहितयुक्ता च श्रोत्रादिभिः क-
श्चिद्वहवगृह्णाति, कश्चित्त्वह, अपरस्तु बहुविधम् । अ-
न्यस्त्वहबहुविधम्, एवं यावदस्यां ध्रुवम्, अपरस्त्वध्रुव-
मवगृह्णानाति । एवमीहाऽ-पाय-धारणास्वपि सप्रभेदास्तु
प्रत्येकममी द्वादश १२ भेदा योजनीयाः । नवरमीहने, निश्चि-
नोति, धारयति, इत्याद्यभिप्रायः कार्यः । ततश्चाप्रावि-
शतौ द्वादभिर्गुणिनायां पदत्रिशदधिकानि त्रीणि शतानि
३३६ भेदानां भवन्तीति गाथार्थः ।

अथ शब्दलक्षणं विषयमाश्रित्य नायद् वद्वादीनामर्थं व्या-
ख्यातुमाह—

नाणासदसमूहं, बहुं पिहं मुणइ भिन्नजातीयं ।

बहुविहमणोगमेयं, एकेकं निद्धमहुराई ॥ ३०८ ॥

स्त्रिपमचिरेण तं चिय, सरूवओ जं अणिससियमलिगं ।

निच्छियमसंसयं जं, धुवमच्चं न उ कयाइ ॥ ३०९ ॥

इह अथल्लोकादयश्च त्र्यसमुदाये युगपदाद्यमाने कोऽपि
श्रोता तस्य त्र्यसंज्ञातस्य संवन्धनं पटहदक्षाशङ्खभरि-
भाणकादिनानाशब्दसमूहमाकर्णितं सन्तं क्षयोपशमविशेष-
पाद् बहुमवग्रहादिना मुणति-जानाति । कोऽर्थः ? इत्याह—
पृथग् भिन्नजातीयम्, एतावन्नोऽत्र भेदशब्दाः, एताव-
न्नो भाणकशब्दाः, एतावन्नस्तु शङ्ख-पटहादिशब्दाः, इत्येवं
पृथगेकैकशो, भिन्नजातीयत्वेन तं नानाशब्दसमूहं बुद्धयत
इत्यर्थः । अन्यस्त्वल्पक्षयोपशमत्वात्तरसमानदेशोऽप्यबहुं
मुणति सामान्यं ‘नानात्र्यशब्दोऽयमि’ त्यादिमात्रक-
मव जानाति इति प्रतिपत्तः । एवमुत्तरगाथायामतिदेव-
माणा प्रतिपत्तमावना सर्वत्रावबोद्धव्या । अन्यस्तु क्षयो-
पशमवैचित्र्याद् बहुविधं मुणति । कोऽर्थः ? इत्याह—
अनेकभेदम्, इदमपि व्याचष्ट एकैकं शङ्खभेदादिशब्दं स्नि-
ग्धत्वमधुरन्वनरुग्मध्यमवृद्धं पुरुषवाद्यन्वादिवहुविधधर्मो-
पेनं जानातीत्यर्थः । अन्यस्तु-अबहुविधं स्निग्धमधुरत्वादि-
स्वल्पधर्मोन्वितमेव पृथग्भिन्नजातीयं नानाशब्दसमूहं जा-
नानि । अन्यस्तु क्षिप्रम् । कोऽर्थः ? इत्याह-अचिरेण-शीघ्र-
मेव परिच्छिनत्ति; नतु चिरेण विमृश्येत्यर्थः । अन्यस्तु-
अक्षिप्रं-चिरविमर्शितं जानाति । तथा—“तं चिय सरूवओ
जं अणिससियमि” ति तमेव नानाशब्दसमूहं कोऽप्य-
नि(श्चि)स्रुतं मुणतीति संवन्धः । यं किम् इत्याह-यं

स्वरूपतो जानाति । कोऽर्थः ? इत्याह—आलिङ्गः पता-
काऽदिलिङ्गाऽनिःश्रुतमित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—तमेव श-
ब्दसमूहं 'देवकुलमत्र, तथाविधपताकादर्शनाद्' इत्येवं
लिङ्गनिश्रामकृत्वा स्वरूपत एव यमवगच्छति, तमनिः-
सृतं 'मुणति' इति-उच्यते इति । तमेव लिङ्गनिश्रया जा-
नानो निःसृतं मुणतीत्युच्यते । तथा—'निच्छियम-
संसयं जं' ति—यमशंसयमवच्छिन्नति तं निश्चितं मु-
णति । निश्चितं तावदित्यमेतन्मया, परं न जाने, तथा
वा स्याद् अन्यथा वा, इत्येवं संदेहानुविद्धं तु जानन्ननिश्चितं
मुणति । 'धुवमि' त्यादि, ध्रुवं कोऽर्थः—अत्यन्तं नतु कदा-
चिदिति । इदमुक्तं भवति—यथैकदा बह्मादिरूपणावगतं
सर्वदेव तथाऽवबुध्यमानो ध्रुवं मुणतीत्युच्यते । यस्तु क-
दाचिद् बह्मादिरूपेण, कदाचित्त्वह्मादिरूपेण सोऽध्रुवं
मुणति । इति गाथाद्वयार्थः ।

इतरशब्दं व्याचिख्यासुराह—

एतो चिय पडिवक्खं, साहिजा निस्सिए विसेसो वा ।

परधम्महि विमिस्सं, निस्सियमविणिस्सियं इयरं ३१० ।

एतस्मिन् देव-उक्तस्वरूपाद्-बह्मादिपदपदसमूहात्पनिपत्तमे-
तद्विपर्ययमवबुध्यमानो विधाऽक्षिप-निसृताऽनिश्रिताऽध्रुवपदप-
दकलक्षणं साधयेत् स्वयमेव ब्रूयात् मेधावी । स च लाघ-
वार्थं बह्मादिविचार एव साधितः तदेवं व्याख्याता द्वा-
दशापि बह्मादयो भेदाः । अथवा-निसृते सप्रतिपक्षेऽपि
व्याख्यानान्तरलक्षणे विशेषो वक्तव्यः । कः ? इत्याह-
परधर्मैः—अश्वादिवस्तुधर्मैर्विमिश्रं-युक्तं गवादिवस्तु गृह्णा-
णस्य निसृतं भवति—गामश्वादिरूपेण गृह्णतो येयं विप-
र्ययोपलब्धिः, तन्निसृतमित्यर्थः । इतरन्तु यत्परधर्मैर्विमिश्रं
वस्तु न गृह्णाति, किं तु-यथावस्थितमेव तत्सद्गुणोपल-
ब्धिरूपमनिसृतं गवादिकं वस्तु गवादिरूपेणैव गृह्णतो
येयमविपर्ययोपलब्धिरस्तदनिस्सृतमित्यर्थः ।

अत्राह—ननु बहुबहुविधपरिज्ञानादीनि विशेषणानि स्प-
ष्टार्थग्राहकत्वापायादिषु भवन्तु, व्यञ्जनावग्रहनिश्चयार्था-
वग्रहयोस्तु कथं तत्संभवः ? तथाहि—'सामरणमणिदेसं
सरूचनामाइकप्पणारहियं' इत्यादिवचनानिश्चयार्थाऽवग्रहे
शब्दादिविशेषमात्रग्रहणमपि नाऽस्ति, कुतो यथोक्तबह्मा-
दिपरिभवज्ञानसंभवः ? शय व्याख्यानात् व्यवहारार्था-
वग्रहोऽत्र गृह्णते, तस्मिन् विशेषग्राहित्वाद् बहुपरिज्ञाना-
दिविशेषणान्युपपद्यन्त एव भवत्वेवं, तथाप्यष्टाविंशति-
भेदमध्यसंगृहीतस्य व्यञ्जनावग्रहस्य कथमेतद् विशेष-
णसंभवः ? तत्र हि सामान्यार्थग्रहणमात्रमपाकृतं
बह्मादिपरिज्ञानं तु दूरोत्सारितमेवेति । सत्यमेतत्,
किं तु-व्यञ्जनावग्रहादयः कारणमपायादीनां, तानन्तरे-
णापायाद्यभावात् । ततश्चापायादिगतं बह्मादिपरिज्ञा-
नं तत्कारणभूतेषु व्यञ्जनावग्रहादिष्वपि योग्यतयाऽभ्यु-
पगन्तव्यम् । न हि सर्वथाऽविशिष्टकारणात् विशिष्टं
कार्यमुत्पत्तुमर्हति, कोद्रववीजादेरपि शालिललादिप्रसव-
प्रसङ्गात् इति प्रागप्युक्तप्रायम् । इत्यलमतिचर्चितेनेति
गाथार्थः ।

ननु कथमकस्यापि मतिज्ञानस्यैतावन्तो भेदा इत्याशङ्क्य

निर्दिष्टभेदानां कारणम्, अन्येषामपि बहुतरभेदानां स-
हेतुकं संभवं चोपसंहारगर्भमाह—

एवं वज्झम्वमं(उमं)तर-निमित्तवइचित्तओ मइवहुत्तं ।

किंचिम्मेत्तविसेसे-ण भिज्जमाणं पुणोऽणंतं ॥ ३११ ॥

एवं तावद्वाह्याभ्यन्तरनिमित्तवैचित्र्यान्मनिबहुत्वमुक्तम् ।
तत्र बाह्यं निमित्तं मतिज्ञानस्य कारणम् आलोकविषयादि-
कम् । तस्य च स्पष्टाऽव्यक्तमध्यमालयमहत्त्वसंनिकर्षवि-
प्रकर्षभेदाद्वैचित्र्यम् ? आभ्यन्तरनिमित्तं पुनरावरणक्ष-
योपशमोपयोगोपकरणेन्द्रियाणि । अस्याऽपि वैचित्र्यं
शुद्धाऽशुद्धमध्यमभेदात् । ततश्चैतस्माद् बाह्याभ्यन्तरानि-
मित्तवैचित्र्यान्मतिज्ञानस्य यथोक्तभेदबहुत्वमभिहितमवग-
न्तव्यम् । एतदेव च मतिज्ञानं यथोक्तनिमित्तद्वयस्य किं-
चिन्मात्रभेदान्निर्दिष्टमानं पुनरनन्तमापि भवतीति प्रतिपत्त-
व्यम्, सामान्येन मतिज्ञानमात्रवर्ता जीवानामनन्तत्वात्,
तेषां च क्षयोपशमादिभेदेन मतेभिन्नत्वादिति भावः ।
इति गाथार्थः ।

(६) अत्राह कश्चिन्नवग्रहादयो ज्ञानमेव न भवन्ति,
स्पष्टार्थनिर्भासाद्यभावात्, संशयादिवत्, कथममी मति-
ज्ञानभेदाः ? इत्याशङ्क्यैतेषां ज्ञानत्वसाधनायाऽऽह—

इह संसयादणंतभा-वाओऽवग्गहादयो नारुं ।

अणुमाणमिवाह न सं-सयाइसवभावओ तेसुं ॥ ३१२ ॥

"अवग्रहादयो ज्ञानमि" ति प्रतिज्ञा । "संशयादिष्व-
नन्तर्भावादि" ति हेतुः । आदिशब्दात्-विपर्ययाऽनध्य-
वसायपरिग्रहः अनुमानवदिति दृष्टान्तः । इह संश-
याद्यनन्तर्भूतैर्वर्णगन्धादिभिः पुद्गलद्रव्यैर्व्यभिचारसंभवात्
सूत्रस्य सूचकत्वाद् 'आत्मधर्मत्वे सति संशयाद्यनन्त-
र्भावात्' इति सविशेषणो हेतुर्दृष्टव्यः । अत्राह परः—ननु
सविशेषणं हेतावनैकान्तिकता मा भूद्, असिद्धता त्व-
निवार्येवेति, एतदेवाह—'न संशया' इत्यादि. सूर ! न
तद्भवदीयं वचः । कुतः ? इत्याह—संशयादिसद्भावतस्तत्त्व-
ऽवग्रहादिषु, तेषां संशयादिरूपत्वात् संशयाद्यनन्तर्भावाद्,
इत्यसिद्धो हेतुरिति भावः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनस्तेषु संशयादिसद्भावः ? इत्याह—

ननु संदिद्धे संसय-विज्जया संसओ ह चेहाऽवि ।

वच्चासो वा निस्सिय-मवग्गहोऽणज्झवसियं तु ॥ ३१३ ॥

ननु "खिण्णमच्चिरेण" (३०६) इत्यादिगाथायां यदुक्तम्—
'निच्छियमसंसयं जं' ति, तत्प्रतिपक्षे यदुच्यते—'कोऽपि
संदिग्धं मुणति' इति, तत्र संदिग्धे ज्ञायमाने संशय-
स्तावद्वयक एव, यत्र च संशयस्तत्र संदिहानस्य कदाचि-
द्विपर्ययोऽपि स्याद्, इत्येवं संदिग्धे संशयविपर्ययो ना-
वदनिधारितावध । अथ वा—किमनेनोत्तरभेदरूपे संदिग्धे
दूषणप्रदानेन ? हन्त ! येयं मूलभेदरूपा ईहा साऽपि
संशय एव, निश्चयत्वे तस्याऽपायत्वं प्रसङ्गादिति । अथ
वा—'परधर्मे हि विमिस्सं निस्सिय' (३१०) मित्यत्र
यन्निसृतमुक्तं तदपि गवादिकमश्वादिरूपेण गृह्णद्विपर्यय-
संभवः । न हि नृन्यन्विपर्यासो भवति; किं त्वन्यस्याऽन्य-

रूपेण ग्रहणमेवेति भावः । नैश्चयिकाऽर्थाऽवग्रहरूपाऽ-
वग्रहः । पुनरनध्यवसितमनध्यवसाय एव, अनिर्देश्य-
सामान्यमात्रादित्वात्, नह्यत्र कस्याऽप्यर्थस्य संवध्य-
ध्यवसायोऽस्तीति कृत्वा । तदेवं संशयादिरूपत्वात् ना-
ऽवग्रहादयो ज्ञानमिति । अतो न ते मतिज्ञानभेदाः
तद्भेदेनैव वा मतिज्ञानमपि न किञ्चित्, दोषशतजराऽ-
वग्रहाद्यात्मकत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्राऽऽचार्यः प्राऽऽह—

इह सज्जमोग्रहार्ह-ण संसयाश्चरणं तह वि नाम ।

अवभुवगंतुं भणणइ, नाणं चिय संसयाऽईया ॥३१४॥

इह यद्यवग्रहादीनां संशयादिवत् त्वयोद्भाविनं तदद्याऽपि
साध्य-साधनीयं वर्तते, त्वदुक्तनिर्मुक्तिकवाङ्मात्रेणैव म-
दुक्तहेतोरसिद्धत्वाभावादिति मन्तव्यं, न पुनरेतावन्तैव ज्ञाना
त्वत्समीहितसिद्धिः, इति प्रमुदिनेन न भाव्यमिति भावः ।
तथा हि-यदुक्तम् 'संदिग्धे संशयविपर्ययौ' इति तदयुक्तम्,
अभिप्रायाऽपरिज्ञानात् नह्यस्माभिस्तथाविधवस्त्वप्रापकं
संदिग्धत्वं विवक्षितं, येन वस्त्वप्रापणात्, विपर्यय-
प्रापणाद्वा तत्र संशयविपर्ययौ स्यातां, किं तु-कृतंऽपि
वस्तुप्रापकेऽविनये निश्चये यत्र तथाविधक्षयोपशमवै-
चित्र्यान्मनसि किञ्चिदल्पं शङ्कामात्रं न निवर्तते 'सम्यक्
न जाने, तथैव स्यादन्यथा वा' इति, तच्चह संदिग्धत्वं
विवक्षितम् । न चैतावन्मात्रेणैवाऽज्ञानता युक्ता, व्यवहारे-
च्छेदप्रसङ्गात् । न खलु धूमवलाकादः सकाशात्सम्यग्दह-
नजलादौ निश्चिन्नेऽपि मुखेन तद्विश्रयं ब्रुवतामपि सर्वेषां
प्रमातॄणां चेतसि शङ्कामात्रं विनिवर्तते । न च ते सर्वेऽपि
निश्चिन्ने वस्तु न प्राप्नुवन्ति । न च क्वाऽपि संशयवि-
पर्ययत्वेन अज्ञानता तेषां दृष्टा । यदप्युच्यते- 'इहाऽपि
संशय एव' । तदप्यसंगतम्, न हि 'किमयं स्थाणुः, पुरुषो
चा' इत्यादिरूपाः संशय इहाभ्युपगम्यते । किं तु-यदन-
न्तरमेव निश्चयोऽवश्यं भवति स एवाऽन्वयधर्मघटनव्य-
तिरेकधर्मनिर्गकरणाभ्यां विश्रयाभिमुखा बोध इहा, इत्य-
सङ्गदेव पूर्वमावेदितम् । न चाऽयं संशयो निश्चयाभि-
मुखत्वात् । नाऽपि निश्चयस्तत्प्रत्यसत्तिमात्रप्राप्तत्वात् । न
च वक्तव्यं निश्चयादन्यस्य सर्वस्य संशयत्वादज्ञानतैवेति;
निश्चयोपादानक्षण्यापि सर्वथाऽज्ञानत्वप्रसङ्गात् । तथा
च सति निश्चयस्याप्यज्ञानताप्राप्तिः । 'नह्यविशिष्टात्का-
रणाद्विशिष्टकार्योत्पत्तिः' इत्युक्तत्वादिति । यदप्युक्तम्-'निः-
सृतं विपर्यासः' इति । तदप्ययुक्तम्, 'लिङ्गासृतं निःसृ-
तम्' इत्यस्मिन् व्याख्यानेऽस्य दोषस्य सर्वथाऽसंवध्य-
मानत्वात्, 'परधर्मेहि' विमिस्सं निस्सियं' (३१०)
इत्यस्य च व्याख्यानान्तरमात्रत्वात् । भवतु तदपि व्याख्याने
तथाऽपि व्याख्यानात् परधर्मास्तस्मिन्नाशङ्किता एव द्रष्ट-
व्याः, नतु निश्चिताः, यथा 'गौरैवान्न, केवलमश्व इव प्र-
तिभानि' इति । एतावन्मात्रेणैव चयं विपर्ययोपलब्धि-
रवगन्तव्याः, नतु सर्वथा विपर्ययधर्मनिश्चयात् सर्वथा
विपर्यये तत्राऽश्वादिसत्त्वप्रसङ्गात् । न च वक्तव्यम्-एवं
सतीद-निश्चिताश्च भिद्यत, तत्र परधर्मनिःसृतत्वाभावात्,
विवक्षितवस्त्वभावाशङ्कामात्रस्यैव सङ्गावादिति । न च
विपर्ययधर्मशङ्कामात्रेणाऽप्यज्ञानता, वस्तुप्राप्तिविज्ञाताऽभा-

वादिति । यदप्युक्तम्-'अवग्रहोऽनध्यवसायः' इति । तद-
प्ययुक्तम् । तत्र ह्यध्यवसायः साक्षादेव नास्ति, योग्यतया
पुनरस्त्येव, अन्यथा तत्कार्येषु-अप्रायादिव्यपि तदभावप्रसं-
ङ्गात्, इत्युक्तमेव । अतिमत्तमूर्च्छितानामेव हि ज्ञानमन-
ध्यवसाय उच्यते, तत्र योग्यतयाऽप्यध्यवसायस्य वक्तुम-
शक्यत्वात्, तत्कार्यभूतस्याऽप्रायाद्यध्यवसायस्याप्यलक्ष-
णत्वात् । तदेवमवग्रहादीनामसिद्धं संशयादिवत् । तथाऽपि
'अभ्युपगन्तुम्' अङ्गीकृत्यापि तेषां संशयादिरूपतां ब्रूमः ।
ज्ञानमेव संशयादयः । संशयविपर्ययाऽनध्यवसायाः-तश्च
तश्च संशयादिरूपत्वेऽपि नावग्रहादीनां मतिज्ञानभेदत्वं
विरुद्धयत इति भावः । इदमुक्तं भवति-नाऽस्माभिः
'समीहितवस्तुप्रापकं ज्ञानम्, इतरदज्ञानम्' इत्येवं
व्यवहारिणां प्रमाणाऽप्रमाणभूते ज्ञानाऽज्ञाने विचारयितु-
मशक्यन्ते, किं तु- 'ज्ञायते येन किमपि, तत्सम्यग्दृष्टि-
संवन्धज्ञानम्' इत्येतावन्मात्रकमेव व्याख्यातुमभिप्रेतः;
वस्तुपरिज्ञानमात्रं तु संशयादिव्यपि विद्यते, इति न तेषा-
मपि सम्यग्दृष्टिमन्वन्धिनां ज्ञानत्वहानिः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनः संशयादयो ज्ञानमित्याह—

वत्थुस्स देसगमग-त्तभावओ परमयप्पमाणं व ।

किह वत्थुदेसविष्सा-णहेयो सुणसु तं वोच्छं ॥३१५॥

ज्ञानमेव संशयादय इति प्राक्कनी प्रतिज्ञा, वस्तुनो-गवांशः
स्वपरपर्यायैरनन्तधर्माऽध्यासितस्य यो देशः-एकदेशस्त-
स्य गमकत्वभावात्, इति हेतुः, पराभिमतं प्रमाणं नि-
श्चयज्ञानरूपं तद्वदिति दृष्टान्तः । इह यद्वस्त्वैकदेशस्य
गमकं तज्ज्ञानं दृष्टं, यथा परमत्वं निश्चयरूपं प्रमाणं, व-
स्त्वैकदेशगमकाश्च संशयादयः, ततस्ते ज्ञानम्, इति ।
अत्र हेतोरसिद्धतां मन्यमानः परः पृच्छति-कथं वस्त्वैक-
देशविज्ञानहेतवः संशयादयः ?, वस्तुनो निरंशत्वेन देश-
स्यैवाभावात् ते एकदेशप्रादिणो घटन्त इति परस्याऽ-
भिप्रायः । आचार्यः प्राह-यत्त्वया पृष्टं तद्वच्ये-भणि-
स्यामि अहं, शृणु-समवाहितः समाकर्ण्य त्वम् । इति
गाथार्थः ।

यथा प्रतिज्ञातमेवाह—

इह वत्थुमत्थवयणा-इपज्जयाऽणंतसत्तिसंपन्नं ।

तस्सेगदेसविच्छे-यकारिणो संसयाईया ॥ ३१६ ॥

इह वस्तुनो-घटादेः मृगमयत्वपृथुबुधन्तवृत्तत्वकुण्डला-
यतग्रीवायुक्तत्वादयोऽर्थरूपाः पर्यायाः-अर्थपर्यायाः अनन्ता
भवन्ति । घटकुटकुम्भकलशादयस्तु वन्नरूपाः पर्यायाः-
वचनपर्यायास्तैऽप्यनन्ता भवन्ति, आदिशब्दात्-पर-
व्यावृत्तिरूपा अप्यनन्ता गृह्यन्ते । ततश्चेत्थं समासः क-
र्त्तव्यः-अर्थश्च वचनानि च आदिशब्दात्-परव्यावृत्तयश्च
तद्वयाः पर्याया अर्थवचनादिपर्यायाः, ते च तेऽनन्ताश्च
त एव शक्यः, ताभिः संपन्नं-युक्तं यतो वस्तु भवति अत-
स्तस्यैकदेशविच्छेदकारिणः संशयादयो ज्ञेयाः । इदमुक्तं
भवति-न खलु वयं निरंशवस्तुवादिनः, किंतु-यथाक्ला-
ऽनन्तधर्मलक्षणवस्तुनोऽनन्ता एव देशाः सन्तीति वयं
मन्यामहे । तन्मध्याच्च एकैकदेशप्रादिणः संशयादयोऽपि

भवन्त्येव, इति कथं न ते ज्ञानम् ? । यदि पुनस्ते किमपि न गृहीयुः तदा तेषामनुत्थानमेव स्यात्, सर्वथा निर्विपयज्ञानस्य प्रसवाऽऽयोगात्, गगननलिनज्ञानवत् । ततश्च ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानमिति व्युत्पत्त्यर्थत्संशयादीनामपि ज्ञानता न विरुद्ध्यते । इति गाथार्थः ।

अथ समस्तवस्तुरूपग्राह्यं ज्ञानं, नैकदेशग्राहकम् इत्येतदाशङ्क्य निराकुर्वन्नाह—

अहवा न सव्वधम्माऽ-वभासया तो न नाणमिदं ते ।

नणु निन्नओ वि तदे-समेत्तगाहि त्ति अन्नाणं ॥३१७॥

अथवा-अथ चेदेवं ब्रूयात्परः । किम् ? इत्याह-न सर्वधर्माऽवभासकाः-न कार्त्स्न्येन गवादिवस्तुसमग्राहिणः, ततो न ज्ञानमिदं ते संशयादयः, संपूर्णवस्तुस्वरूपग्राहिण एव ज्ञानत्वात् । अत्रोत्तरमाह-ननु भवता ज्ञानत्वेनाऽङ्गीकृतस्तर्हि निर्णयोऽप्यज्ञानमेव प्राप्नोति । कुतः ? इत्याह-तस्य गवादिवस्तुन एकदेशमात्रग्राहीति कृत्वा तथा हि-गौरयं, घटोऽयं, पटोऽयमिति त्यादिभिर्निर्णयैरपि गोत्वघटत्वादिको वस्त्वैकदेश एव गृह्यते, अतस्तेऽपि कथं ज्ञानरूपतां भजेयुः ? । अथ देशस्य देशिनमन्तरेण कदाचिदप्यभावात्तद्ग्रहणद्वारेण सर्वमपि वस्तु निर्णयेन गृहीतम् इत्यतो ज्ञानमेवाऽसौ । तदेतत्संशयादिष्वपि समानं; तथा हि-‘किमयं स्थाणुः पुरुषो वा’ इत्यादिरूपः संशयोऽपि स्थाणुत्वादिकं वस्त्वैकदेशं जानाति, विपर्यासोऽपि विपर्ययवस्त्वैकदेशमवबुद्ध्यते अनध्यवसायोऽपि सामान्यमात्ररूपं वस्त्वैकदेशमवगृह्णाति । नतश्च संशयादयोऽप्येकदेशपरिज्ञानद्वारेण समग्रमपि वस्तु जानन्त्येव, इति तेषामपि ज्ञानता केन वार्यते ? । अथ गृह्यते संशयादिभिर्वस्त्वैकदेशः, केवलं संशयेन संदिग्धः, विपर्यासेन विपर्यस्तः, अनवध्यवसायेन त्वविशिष्ट इति, चेत् । ननु प्रतिविहितमप्यदः किं विसरसि ? यतः-‘ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं-मतिरूपं ज्ञानं मतिज्ञानम्’ इत्येवं सामान्येनैव सम्यग्दृष्टिसंबन्धि मतिज्ञानमिह विचार्यते । तस्य च संशयादिरूपस्य, निर्णयरूपस्य वा सम्यग्दृष्टिसंबन्धिनो ज्ञानता न विरुद्ध्यते, ‘ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानम्’ इत्यस्याऽर्थस्य सर्वत्राप्यप्यमानत्वादिति । ननु यदि संशयादयोऽपि मतिज्ञानं, तर्हि चतुर्भेदत्वमतिक्रम्य सप्तभेदत्वं तस्य प्रसज्यते, इति चेत् । नैनद्वं, यतोऽनध्यवसायस्तावत् सामान्यमात्रग्राहित्वेनाऽवग्रहे अन्तर्भवति संशयोऽपि पूर्वोक्तस्वरूपहाप्रकारत्वात्, तत्कारणत्वाच्च तस्यभिवाचनविशति, यदापि संशयस्य पूर्वमीहान्वमपाकृतं तदपि व्यवहारिजनानुवृत्त्या, ननु सर्वथेति; विपर्यासस्तु निश्चयरूपत्वात्साक्षादप्य एव, इति कुतश्चतुर्भेदाऽतिक्रमः ? । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, अन्यथा सम्यग्दृष्टिसंबन्धिनः संशयादयो मतिज्ञानादनिरिच्यमानाः काऽन्तर्भवयुः ? । अज्ञान इति चेत् । नैवं “सम्महिट्ठीणं भंते ! किं नाणी, अन्नाणी ? गोयमा ! नाणी, नो अन्नाणी” इत्याद्यागमवचनात्सम्यग्दृष्टेः सदैव ज्ञानिन्वादिनि, भवत्वेवं, तथा-ऽपि सम्यग्दृष्टिसंबन्धेव मतिज्ञानमिह विचार्यत इति कुतो लभ्यते ? इति चेद् उच्यते-ज्ञानपञ्चकमेव वि-

चारयितुमुपक्रान्तम् । ज्ञानं च सम्यग्दृष्टेरेव भवति-अतस्तत् संवन्धेव मतिज्ञानमिह विचार्यते, सम्यग्दृष्टिसंबन्धनां च संशयादीनां ज्ञानता साध्यते इत्यलं विस्तरेण । इति गाथार्थः । विशेषः ।

(१०) सम्प्रति पुनर्द्रव्यादेभेदतश्चतुष्प्रकारतामाह—

तं समासओ चउव्विहं पन्नत्तं, तं जहा-दव्वओ १, खेत्तओ २, कालओ ३, भावओ ४ । तत्थ दव्वओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वाइं दव्वाइं जाणइ, न पासइ १ । खेत्तओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वं खेत्तं जाणइ, न पासइ २ । कालओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वकालं जाणइ, न पासइ ३ । भावओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वे भावे जाणइ, न पासइ ४ । (सूत्र-३६×)

‘तं समासओ’ इत्यादि-तन्मतिज्ञानं समासनः-संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-द्रव्यतः १, क्षेत्रतः २, कालतो ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो णमिति वाक्यालङ्कारे, आभिनिबोधिकज्ञानी, ‘आदेसेणं’ नि-आदेशः-प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो, विशेषरूपश्च । तत्रेह सामान्यरूपो ग्राह्यः नतः आदेशेन द्रव्यजातिरूपसामान्यादेशेन सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति किञ्चिद्विशेषतोऽपि, यथा-धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपग्रहहेतुरमूर्त्तो लोकाऽऽकाशप्रमाणः इत्यादि, न पश्यति सर्वात्मना; धर्मास्तिकायादीन् न पश्यति, घटादीस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि, अथ वा-‘आदेशः’ इति-सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, न तु साक्षात्सर्वाणि पश्यति, ननु यन्मूत्रादेशतो ज्ञानमुपजायते तत् श्रुतज्ञानं भवति; तस्य शब्दार्थपरिज्ञानरूपत्वात् । अथ च मतिज्ञानमभिधीयमानं वर्त्तते, तत्कथमादेश इति सूत्रादेशो व्याख्यातः ? । तद्युक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानाद्, इह हि श्रुतभाविनमतेः श्रुतोपलब्धेष्वप्यर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण यऽवग्रहेहापायादया बुद्धिविशेषाः प्रादुःप्यन्ति ते मतिज्ञानमेव, न श्रुतज्ञानं, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात्, आह च भाष्यकृत्-“आदसो त्ति व सुत्तं, सुओवल्लेखे सु तस्स मइणाणं । पसंग्गं त-व्भावणया, विणा वि सुत्ताणुसारेणं ॥ ४०५ ॥ १, एवं क्षेत्रादिष्वपि नवरं तान् सर्वथा न पश्यति, तत्र क्षेत्रं लोका-लोकात्मकम् २, कालः सर्वाऽङ्कारूपः, अतीतानागतवर्त्तमानरूपा वा ३, भावाश्च पञ्चसंख्याः औदयिकादयः, तथा चाह भाष्यकृत्—

“आपसो त्ति पगारो, ओहादेसेण सव्वदव्वाइं ।

धम्मत्थिकाइयाइं, जाणइ न उ सव्वभावेणं ॥ ४०३ ॥

खेत्तं लोगालागं, कालं सव्वऽद्धमहव ति विहं च ।

पंचादइयाइए, भावे जं नेवमेवइयं ॥ ४०४ ॥ ४ । नं० ।

(११) अथ तेषामेव कालनिरूपणार्थमाह निर्युक्तिकारः—

उग्गहो एकं समयं, ईहाऽवाया मुहुत्तमेत्तं तु ।

कालमसंखं संखं, च धारणा होइ नायव्वा ॥ ३३३ ॥

‘अवग्रह’ इति व्याख्यानाद्यैश्चयिकोर्थाऽवग्रहो द्रष्टव्यः । स किम् ? त्याह—सर्वजघन्यः कालविशेषः समयः, तमेकं समयं भवति, न परतः । ईहाऽ-पर्याया प्राक्कृतिर्णितस्वरूपौ ‘मुहुत्तमन्त्रं’ इति-अन्तःशब्दो मध्यवचनः, ततश्च जघन्यतः, उत्कृष्टतश्च मुहुत्तान्तिभिर्न मुहुर्न ज्ञातव्यौ भवतः; अन्तर्मुहुर्तमित्यर्थः । तुश्चकारार्थः । चकारश्चा-नुक्तसमुच्चये । ततश्च व्यञ्जनाऽवग्रह-व्यावहारिकार्थाऽवग्रहो च प्रत्येकमन्तर्मुहुर्न भवत इति द्रष्टव्यम् । कचित्—“मुहुत्तमन्त्रं” इति-पाठः, तत्राऽपि मुहुर्तादृशवदना-न्तर्मुहुर्तमेव मन्तव्यम् । तुशब्दोऽपि तथैव । कलनं कालः न विद्यते संख्या पक्षमासत्वेयनसंवत्सरादिका यस्या-सावसङ्ख्यः पक्षयोगमादिलक्षणः तं कालमसंख्यं, तथा-संख्यायत इति संख्यः-पक्षमासत्वेयनादिप्रमित इत्यर्थः । तं संख्यं, चशब्दादन्तर्मुहुर्न च धारणा प्रागभिहितस्वरूपा भवति-ज्ञानव्या । इदमुक्तं भवति-आविच्युनिस्मृतिवास-नाभेदाधारणा त्रिविधा । तत्राऽविच्युतिरूपा, स्मृतिरूपा च प्रत्येकमन्तर्मुहुर्न भवति । या तु तदर्थज्ञानावरणक्षया-पशमरूपा स्मृतिर्वाजरूपा चाननाख्या धारणा सा सं-ख्येयवर्णयुग्मा सत्त्वानां संख्येयं कालम्, असंख्येय-वर्णयुग्मा तु-पक्षयोगमादिजीविनामसंख्येयं कालं भवति । इति निर्युक्तिगाथार्थः ।

अथैनां भाष्यकारो व्याख्यानयति—

अथोग्रहो जह्नो, समयं समोग्रहादत्रो वीसुं ।

अतो मुहुत्तमेगं, तु वासना धारणं मोत्तुं ॥ ३३४ ॥

अवग्रह इत्यस्य व्याख्यानमर्थाऽवग्रह इति, अयमपि नि-श्चय-व्यवहारभेदो द्विधा, तनां व्यवहारार्थाऽवग्रहव्य-वच्छेदार्थमाह—‘जह्न’ इति-अतिस्नोक्तकालत्वेन जघन्या नैश्चयिकोऽर्थावग्रहो; नेतर इत्यर्थः, अयमेकसमयं भवति । शेषास्त्वेकां वासनारूपां धारणां मुक्त्वा ये अवग्रहादयो व्यञ्जनाऽवग्रहा व्यावहारिकार्थाऽवग्रहहापायाऽविच्युति-स्मृतिरूपा मतिभेदास्तं सर्वेऽपि विष्वक्-पृथक् एकमेवा-न्तर्मुहुर्न भवन्ति । वासनाधारणायास्तु निर्युक्तिगाथोक्त-मेव कालमानमवगन्तव्यम् इत्यभिप्रायः । इति गाथार्थः । विशेषः ।

(१२) अथ नानादेशजविनेयाऽनुग्रहार्थं नत्पर्यायान् (आ-भिव्योधिकज्ञानपर्यायान्) आभिव्योहियण—

ईहा अपोह वीमंसा, मगणा य गवेसणा ।

सणा सई मई पणा, सव्वं आभिव्योहियं ॥ ३३६ ॥

‘ईहा’ चेष्टायाम् । ईहनमीहा-सनामन्वयिनां, व्यतिरेकणां चार्थानां पर्यालोचना । अपोहनमपोहो निश्चयः । विमर्षणं विमर्षः, अपायात्पूर्वः ईहायाश्चोत्तरः ‘प्रायः शिरःकण्ठय-नादयः पुरुषधर्मा इह घटन्ते, इति संप्रत्ययः । तथा—मार्गणमन्वयधर्मात्प्रेषणं मार्गणा । चशब्दः समुच्चयार्थाः । गवेपणं व्यतिरेकधर्मालोचनं गवेपणा । तथा-संज्ञानं संज्ञा अवग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष एव । स्मरणं स्मृतिः । पूर्वानुभूतार्थालम्बनः प्रत्ययः । मननं मतिः कथञ्चिदर्थ-परिच्छिन्नावपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः । तथा प्रज्ञानं

प्रज्ञा विशिष्टज्ञयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगनयथावस्थितध-र्मालोचनरूपा मतिः । सर्वमिदमाभिव्योहिकं कथञ्चित् किञ्चिद्देशदर्शनेऽपि तत्त्वनः सर्वं मतिज्ञानमेवैवमित्यर्थः । इति निर्युक्तिगोकार्थः । विशेषः । आ० म०१ अ०१२ गाथा ।

अत्रैव तद्व्याख्यानाय भाष्यम्—

होइ अपोहोऽवाओ, सई धिई सव्वमेव मइपणा ।

ईहा सेसा सव्वं, इदमाभिव्योहियं जाण ॥ ३३७ ॥

अपोहस्तावत्किमुच्यत इत्याह—अपोहो भवति-अपायः योऽयमपोहः स मतिज्ञानतुनीयभेदोऽपायो; निश्चय उच्यत इत्यर्थः । स्मृतिः पुनर्धृतिधारणोच्यते धारणाभेदत्वेना-प्यवयवे समुदायोपचारादिति । मतिप्रज्ञे-मतिप्रज्ञाशब्दाभ्यां सर्वमपि मतिज्ञानमुच्यते ‘ईहा सेस’ इति-शेषाऽभिधा-न नि त्वीहा-विमर्श-मार्गणा-गवेपणा-संज्ञालक्षणानि सर्वो-प्यऽपि ईहा-ईहाऽन्तर्भावीनि द्रष्टव्यानीत्यर्थः । एवं विशेषतः कथञ्चिद्देशदर्शनेऽपि सामान्यतः सर्वमिदमा-भिव्योहिकज्ञानमेव जानीहि, यतः-ईहाऽप्राहादयः सर्वे-ऽप्यमी आभिव्योहिकज्ञानस्यैव पर्यायाः, कथञ्चिद्वचन-पर्यायत्वात्, कथञ्चित्स्वर्थपर्यायत्वादिति ।

एतदेवं दर्शयति—

मइपणाभिव्योहिय-बुद्धीओ होति वयणपजाया ।

जा उगगहाइसणा, ते सव्वे अत्थपजाया ॥ ३३८ ॥

इह ये शब्दाः किल सर्वे वस्तु-संपूर्णे प्रतिपादयन्ति ते वचनरूपा वस्तुनः पर्याया वचनपर्याया उच्यन्ते । ये तु त-देकदेशमभिधायति तेषां कदेशप्रतिपादकाः पर्याया अर्थपर्याया उच्यन्ते, तत्र मतिप्रज्ञाभिव्योहिकबुद्धयो वचनपर्याया भवन्ति । मति-प्रज्ञा-भिव्योहिक-बुद्धिलक्षणाश्चत्वारः शब्दाः आभिव्योहिकज्ञानस्य ज्ञानपञ्चाद्यभेदलक्षणस्य, वचनपर्याया द्रष्टव्या इत्यर्थः, संपूर्णस्याऽपि तस्यामीभिः प्रतिपाद्यमानत्वात् । येऽव्वग्रहेहादिकाः संज्ञाविशेषास्ते सर्वेऽप्यर्थपर्यायाः, तदेकदेशप्रतिपादकत्वात् । ततश्चात्रहा-ऽप्राहादयः आभिव्योहिकाज्ञानस्यैवार्थपर्यायाः । मतिप्र-ज्ञाशब्दो तु तस्यैव वचनपर्यायो अतः सर्वमेवेदं सामान्ये-नाऽभिव्योहिकज्ञानमेवेति स्थितम् । अथ वा-सर्वेषामपि वस्तूनामभिलाषवाचकाः शब्दाः वचनरूपापञ्चा वचन-पर्यायाः, ये तु तेषामेव वाचकशब्दानामभिधेयार्थस्यात्म-भूता भेदाः यथा कनकस्य कटककयूरादयः; ते सर्वेऽप्यर्थ-पर्यायाः भवन्ते । ततश्च प्रस्तुतस्याभिव्योहिकज्ञानस्य मतिप्रज्ञावग्रहेहादयः सर्वेऽपि वाचका वचनयो वचन-पर्याया एव । तदभिधेयास्वाभिव्योहिकस्यात्मभूता भेदा अर्थपर्याया इत्यवसेयमिति । इह पूर्वं मतिप्रज्ञादिशब्दानां सर्वमप्याभिव्योहिकज्ञानं वाच्यम्; अवग्रहेहादिशब्दानां तु तदेकदेशा एवाऽभिधेया इति दर्शितम् ।

अथाऽवग्रहेहादिभिर्गपि शब्दैरन्वयवशात्सर्वमप्याभि-व्योहिकमभिधीयत, इति दर्शयति—

सव्वं वाऽऽभिव्योहिय-मिहोगगहाइयणसंगहियं ।

केवलमतिथिं विसेसं, पइ भिन्ना उगगहा ईया ॥ ३३९ ॥

‘वा’ इति-अथवा, इह सर्वमाभिव्योहिकज्ञानमवग्रहे-

हादिवचनेन संगृह्यते, न पुनस्तदेकदेश एव तद्व्यग्रहादि-
शब्दानां सर्वेषामेकरूपता प्राप्नोति, एकाभिधेयत्वाद्,
बहुपुरुषोच्चारितघटाद्येकशब्दवत् इत्याशङ्क्याह— 'केवलमि-
त्यादि, केवलं-नवरम् अर्थविशेषं प्रत्यग्रहादयः शब्दा भि-
न्नाः । इदमुक्तं भवति-अवग्रहशब्दोऽवग्रहलक्षणार्थेन सर्व-
माभिनिबोधकं संगृह्णाति; ईहाशब्दस्तु चेष्टालक्षणेन, अपा-
यस्त्ववगमनलक्षणेन, धारणा तु धरणलक्षणेनेत्यादि । ततो-
ऽमुमवग्रहादिलक्षणमर्थविशेषमात्रमपेक्षयाऽवग्रहादिशब्दा
भिन्नाः, तत्त्वतस्त्वभिधेयं सर्वेषामाभिनिबोधकज्ञानमेव ।

अथवा, आह-ननु यदि सर्वमप्याभिनिबोधकमवग्रहादि-
वचनेन संगृह्यते, तद्व्यग्रहेहापायधारणानां तद्वेदानां स-
र्वेषामपि संकरः प्राप्नोति, अनन्तरवक्ष्यमाणव्युत्पत्तिः
प्रत्येकमेपां सर्वेषामप्यवग्रहादिरूपत्वाद्, इत्याशङ्क्याह—
'केवलमर्थविसेसमि' त्यादि, केवलं-नवरम् अर्थविशेषं
प्रति अवग्रहादयो भिन्नाः । इदमुक्तं भवति-यद्यप्यर्थाऽव-
ग्रहणेहनावगमनधारणमात्रस्य सामान्यस्य प्रत्येकं सर्वेष्वपि
विद्यमानत्वादेकैकशोऽप्यवग्रहादिशब्दोऽप्यवग्रहादयः,
तथाऽप्यर्थविशेषमाश्रित्यैते भिन्ना एव, तथाहि-यथाभूत-
मवग्रहे सामान्यमात्रार्थस्यावग्रहणं, न तथाभूतमेवेहायां,
किं तु-विशिष्टं, विशिष्टतरं, विशिष्टतमं, चाऽपायधारणयोः,
यथाभूता चेहायां मतिचेष्टा न तथाभूतान्यत्र, किं तु-
विशिष्टा, विशिष्टतरा चाऽपायधारणयोः अविशिष्टतरा चा-
ऽवग्रहेऽर्थावगमनमप्यपायात् विशिष्टं धारणायाम् अ-
विशिष्टमविशिष्टतरं चेहावग्रहयोः; अर्थधारणमप्यवग्रहे-
हापायेभ्यः सर्वप्रकृष्टं धारणायाम्, इत्येवमवग्रहादि-
मात्रे सर्वेषां सामान्ये सत्यप्यर्थविशेषं ग्राह्यमाश्रित्य
भिन्ना एवावग्रहादयः । स चार्थविशेषोऽमीपां ग्राह्यः
प्राग्विस्तरेण दर्शित एव, इत्येवं वा उत्तरार्द्धमिदं व्या-
ख्यायते—इदमेव च व्याख्यानं वृद्धसम्मतं लक्ष्यते,
युक्तं वा तु प्राक्कनमपि घटते । इत्यलं विस्तरेणति ।

कथं पुनरवग्रहादिवचनेन सर्वमप्याभिनिबोधकं संगृह्य-
ते?, इत्याह—

उग्राहणमोग्राहो ति य, अविशिष्टमवग्रहो तयं सर्वं ।

ईहा जं मइचेष्टा, मइवावारो तयं सर्वं ॥ ४०० ॥

अवग्रहणं तावदवग्रह उच्यते इति कृत्वा अविशिष्टं तत्सर्व-
मपि ईहादिभेदभिन्नमाभिनिबोधकज्ञानमवग्रह एव । इदमुक्तं
भवति-अवग्रहणमवग्रह इति व्युत्पत्तिमाश्रित्य सर्वमप्या-
भिनिबोधकज्ञानमवग्रहो भवति, यथाह्यवग्रहः कमप्यर्थ-
मवगृह्णाति, एवमीहाऽपि कमप्यर्थमवगृह्णात्येव, एवमपाय-
धारण अपि इति । सर्वमप्याभिनिबोधकज्ञानं सामान्ये-
नावग्रहः । तथा यत्-यस्माद्-ईहचेष्टायाम्, ईहनमीहेति-
व्युत्पत्तेः ईहापि मतेष्टेष्टा मतिचेष्टा वर्तते तस्मात्सर्वमपि
नदाभिनिबोधकमविशिष्टं मतिव्यापारः, ईहेत्यर्थः, अवग्र-
हापायधारणानामपि सामान्येन मतिचेष्टारूपत्वादिति-
भावः ।

तथा—

अवगमणमवाग्रो ति य, अत्थावगमो तयं हवइ सर्वं ।

धरणं च धारणं ति य, तं सर्वं धरणमर्थस्स ॥ ४०१ ॥

यतश्चाऽवगमनमवा(पा)यो भण्यते, अतोऽनया व्युत्पत्त्या
सर्वमपि तदाभिनिबोधकमर्थस्यापायः अवग्रहेहाधारणा-
स्वपि सामान्येनार्थावगमनस्य विद्यमानत्वात् । तथा, धरणं
धारणा यतो भण्यते-अतोऽनया व्युत्पत्त्या तत्सर्वमप्याभि-
निबोधकमर्थधारणरूपत्वाद्धारणा, अवग्रहेहापायेष्वप्यवि-
शिष्टस्यार्थधारणस्य विद्यमानत्वादिति । संकरप्राप्तिश्चैवमव-
ग्रहादीनां प्राक् "केवलमर्थविसेसं पइ" (३६६) इत्यादिना
परिहृतंवेति गाथापञ्चकार्थः । विशेष० न० । आ० म० ।
" ईहं ति वा १, अपोहां ति वा २, धीमंस ति वा ३,
मग्गण ति वा ४, गवेसण ति वा ५, सरण ति वा ६, सइ
ति वा ७, मांति ति वा ८, पन्न ति वा ९, " सर्वमेयं
आभिषिबोहियं एनेहि एगट्ठिपिहि भणितं ति । आ० चू० १
अ० १२ गाथा । (१-ईहायाः विचारो विस्तरः 'ईहा' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागेऽग्रे करिष्यते) (२-अपोहशब्दार्थविचारः
'अपोह' शब्दे प्रथमभागे विस्तरतः समुक्तः) (अत्र
'आगम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे (११) विषयसूच्यङ्के विस्तरः
प्रतिपादितः । ततोऽवशिष्टः 'सइ' शब्दे सप्तमे भागे ३३७
पृष्ठादारभ्य दर्शयिष्यते) (३-विमर्शशब्दविचारः 'धीमंस'
शब्दं पष्ठभागे करिष्यते) (४-मार्गणाशब्दार्थनिरूपणम्
दृष्टान्तश्च 'मग्गण' शब्दे पष्ठभागे, तथा-अस्यैकार्थिकानि
'मग्गण' शब्दे तस्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यन्ते) । ५-गवेपणा-
विषयो विशेषः 'गवेपणा' शब्दं तृतीयभागे करिष्यते)
(६-संज्ञासर्वस्वविचारः 'सरण' शब्दे ७ भागे दर्शयिष्यते)
(७-स्मृतिस्वरूपम् 'सइ' शब्दे सप्तमे भागे विस्तरतो वक्ष्यते)
(मनिस्वरूपं विस्तरतः 'मइ' शब्दे पष्ठभागे वक्ष्यते)
(८-प्रज्ञाशब्दार्थविचारः 'पण' शब्दे पञ्चमे भागे करिष्यते)

तदेवं तत्त्वभेदपर्यायैराभिनिबोधकज्ञानं व्याख्याय,

साम्प्रतं तद्विषयनिरूपणार्थमाह—

तं पुण चउच्चिहं नेयं, भेयओ तेण जं तदुवउत्तो ।

आदेसेणं सर्वं, दव्वाइ चउच्चिहं मुणइ ॥ ४०२ ॥

तत्पुनराभिनिबोधकज्ञानं चतुर्विधं-चतुर्भेदम् । नन्वव-
ग्रहादिभेदेन भेदकथनं प्रागस्य कृतमेव किमिह पुनरपि
भेदोपन्यासः ? । सत्यम्, ज्ञेयमेवेह द्रव्यादिभेदेन चतु-
र्भेदं, ज्ञानस्य तु तद्वेदादेव भेदोऽत्राऽभिधीयते, सूत्रे
तथैवोक्तत्वात् । तथा च नन्दिसूत्रं—" तं समासतो
चउच्चिहं पञ्चत्तं, तं जहा-दव्वओ १, खेत्तओ २, काल-
ओ ३, भावओ ४ । तदव्वओ णं आभिषिबोहियं नागी
आदेसेणं सर्वदव्वाइ जाणइ न पासइ (सूत्र-३६)" इत्यादि ।
ज्ञेयभेदादपि तत्कथं चतुर्विधमित्याह-"जं तदुवउत्तो" इत्या-
दि, यत्-यस्मात्कारणान्तेनाभिनिबोधकज्ञानेन सर्वं द्रव्यादि
मुणतीति संबन्धः । कथंभूतम् ?, इत्याह-चतुर्विधं-चतुर्भेदं
द्रव्य-क्षेत्रकाल-भावभेदभिन्नमित्यर्थः । कथंभूतः सन् । मुणति
इत्याह-तस्मिन्-आभिनिबोधकज्ञाने उपयुक्तस्तदुपयुक्तः ।
केन ?, इत्याह-आदेशेनेति ।

कोऽयमादेश इत्याह—

आएसो ति पगारो, ओहादेमेण सर्वदव्वाइ ।

धम्मत्थिआइयाइ, जाणइ न उ सर्वभेदेण ॥ ४०३ ॥

विशेषः । (अस्याः गाथायाः व्याख्या ' आपस ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव नागे गता)

क्षेत्रादिस्वरूपं विशेषतः प्राह—

खेतं लोगाऽलोगं, कालं सच्चिद्रूपमहत् तिबिहं ति ।

पंचोदइयाईए, भावे जं नेयमेवइयं ॥ ४०४ ॥

क्षेत्रमपि-लोकाऽलोकस्वरूपं सामान्यादेशेन कियत्पर्याय-
विशिष्टं सर्वमपि जानाति, न तु विशेषादेशेन सर्वपर्यायै-
र्विशिष्टमिति । एवं कालमपि सर्वाऽङ्कारूपम् अतीताऽ-
नागतवर्तमानभेदतत्त्वविधं वा इत्येक एवार्थः । भाव-
तस्तु सर्वभावानामनन्तभागं जानाति, औदयिकौपशमि-
कत्तायिकक्षायकौपशमिकपारिणामिकान्वा पञ्च भावान् सा-
मान्येन जानाति; न परतः । कुतः ? इत्याह-यत्-यस्मा-
देतावदेव ज्ञेयमस्ति; नाऽन्यदिति । इह क्षेत्रकालौ सा-
मान्येन द्रव्यान्तर्गतविवेकवले भेदेन रूढत्वात्पृथगुपादान-
मवसेयमिति ।

आदेशस्य व्याख्यानान्तरमाह—

आएसो चिं व सुत्तं, सुओवलद्वेसु तस्स मइनारणं ।

पसरइ तम्भावणया, विणा वि सुत्ताणुसारेण ॥ ४०५ ॥

अथवा-आदेशः-सूत्रमुच्यते, तेन-सूत्रादेशेन सूत्रोप-
लब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मति-
ज्ञानं प्रसरति । ननु श्रुतोपलब्धेष्वर्थेषु यज्ज्ञानं तच्छ्रुतमेव
भवति, कथं मतिज्ञानम् ? इत्याह-' तम्भावणये ' त्यादि,
तद्भावनय-श्रुतोपयोगमन्तरेण तद्वासनामात्रत एव यद्
द्रव्यादिषु प्रवर्तते, तत्सूत्रादेशेन मतिज्ञानमिति भावः ।
एतच्च पूर्वमपि ' पुवं सुयपरिकस्मियमइस्स जं संपयं
सुयाईयं ' इत्यादि प्रोक्तमेव । इति गाथाचतुष्टयार्थः ।
विशेषः । भ० ।

(१३) तदेवं तत्त्वभेदपर्यायैर्मतिज्ञानं व्याख्याय, विषयं
च द्रव्यादिकमस्य निरूप्य, साम्प्रतमिदमेव सत्पदप्ररूप-
णतादिभिर्भावभिरनुयोगद्वारैर्विचारयितुमाह—

संतपयपरूवणया १,

द्ववपमाणं च २ कखत्तरे फुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग७ भावः अप्पावहुं चेव ६ ॥ ४०६ ॥

सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं सत्पदप्ररूपणं-
गत्यादि द्वारेषु विचारणं तद्भावः सत्पदप्ररूपणता-
' कस्मिन् गत्यादिद्वारे इदं ' सद् ' इत्येवं सतो-विद्य-
मानस्याऽऽभिनिबोधिकज्ञानस्यगत्यादिद्वारेषु; प्ररूपणा क-
र्तव्येत्यर्थः १ । तथा द्रव्यप्रमाणमिति । ' मतिज्ञानि
जीवद्रव्याणामेकस्मिन्समये कियन्तो मतिज्ञानं प्रतिपद्य-
न्ते, सर्वे वा कियन्तस्ते ? ' इत्येवं प्रमाणं वक्तव्यमि-
त्यर्थः । चशब्दः समुच्चये २ । तथा-क्षेत्रमिति ' कियति
क्षेत्रे तत्संभवति ? ' इत्येवं मतिज्ञानस्य क्षेत्रं वक्तव्यम् ३ ।
तथा-' कियत्क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति ' इत्येवं स्पर्शना
वक्तव्यम् । यत्राऽवगाढेस्तत्क्षेत्रं पार्श्वतोऽपि च स्पर्शना,
इत्येवं क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषः, चः समुच्चये ४ । तथा-कालः

स्थितिलक्षणो मतिज्ञानस्य वाच्यः, चस्तथैव ५ । ' एकदा
प्रतिपद्य विद्युक्तः कियता कालेन पुनरपि प्रपद्यते ' इत्येवम्
अन्तरं च तस्य वक्तव्यम् ६ । तथा ' मतिज्ञानिनः शेषज्ञा-
निनां कतिभागे वर्तन्ते ' इत्येवं भागोऽस्य वक्तव्यः ७ । तथा-
' कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तन्ते ? ' इत्येवं भावो भ-
वनीयः ८ । तथा अल्पबहुत्वं वक्तव्यम्, भागद्वारादपि
तल्लघ्वमिति चेत् । नैवं, यतोऽत्र मतिज्ञानिनां स्वस्थान
एव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकापेक्षयाऽल्पबहुत्वमभिधानीयं,
भागान्तु शेषज्ञानापेक्षया चिन्तनीय इति विशेषः ९ । इति
निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः । विस्तरार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति ।

अथ (१) सत्पदप्ररूपणतां किमुच्यते ? इत्याह—

संतं ति विज्जमाणं, एयस्स जा परूवणया ।

गइआइएसु वत्थुसु, संतपयपरूवणा सा उ ॥ ४०७ ॥

जीवस्स च जं संतं, जम्हा तं तेहि तेसुं वा पयति ।

तो संतस्स पयाइ, ताइ तेसुं प्ररूवणया ॥ ४०८ ॥

गत्यादिद्वारेषु सत्त्वेन चिन्त्यमानत्वात्पदं सत् उच्यते ।
ततश्च सतो-विद्यमानस्य पदस्य या वक्ष्यमाणेषु गत्यादि-
द्वारेषु प्ररूपणता सा सत्पदप्ररूपणतोच्यते । अथवा-
जीवस्य यत्सज्ज्ञानदर्शनादिकं तत्तैश्च कारणभूतैः, तेषु
चाऽधिकरणभूतेषु यस्मात् ' पयति ' ति-पद्यते-अनुगम्यते;
विचार्यते ततः-तस्मात्सतः पदानि सत्पदानि तानि ग-
त्यादीनि द्वाराण्युच्यन्ते तैः, तेषु वा प्ररूपणता ' मत्यादेः '
इति गम्यते, सत्पदप्ररूपणता । इति गाथाद्वयार्थः ।

तान्येव सत्पदानि गत्यादिद्वाराणि दर्शयति—

गइइदिण य काए, जोए वेए कसायलेसासु ।

सम्मत्त-नाण-दंसण-संजय-उवओग-आहारे ॥ ४०९ ॥

भासग-परित्त-पज्ज-त्त-सुहुम-सणणी य भविय-चरिमे-य ।

पुव्वपडिन्नए वा, पडिबुज्जेते य मग्गणया ॥ ४१० ॥

एतेषु गत्यादिषु द्वारेषु मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्नाः, प्रतिपद्य-
मानकाः, तदुभयम्, उभयाभावश्च इत्येतच्चतुष्टयं चिन्त्यते ।

तत्र येषु स्थानेषु मतिज्ञानिनो न प्रतिपद्यमानकाः, नाऽपि
पूर्वप्रतिपन्नाः, किं तु उभयाभावः, तान्यपोक्त्य दर्शयति—

एगिदियजाईओ, सम्मा मिच्छो य जो य सच्चन्तु

अपरित्ता य अभव्वा, उचरिमा(य)ए सया सुखा ॥ ४११ ॥

इह सर्वेष्वपि गत्यादिद्वारेषु यावान् कोऽप्येकेन्द्रियजा-
तीयः-एकेन्द्रियप्रकारः, एकेन्द्रियभेद इत्यर्थः । एष सर्वो-
ऽपि मतिज्ञानेन शून्यः, न तत्र मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानकाः,
नापि पूर्वं प्रतिपन्नः संभवतीत्यर्थः । " उभयाभावो योग-
दिपसु सम्मत्तलक्षणी " इति वचनादिति । कः पुनरेके-
न्द्रियजातीयः ? इति चेत् । उच्यते-इन्द्रियद्वारे-तावदे-
केन्द्रिय एव, कायद्वारे-पृथिव्येतज्जावायुवनस्पतयः । सू-
क्ष्मद्वारे तु-सूक्ष्म इत्यादि । तथा-सम्यग्मिथ्याद्वारेऽपि
सम्यक्त्वद्वारे मतिज्ञानशून्यः । " सम्मामिच्छुविद्धी णं
मंते । किं नाणी, अन्नाणी ? गोयमा ! नो नाणी, अण्णा-
णी " इत्यादिवचनादिति । यत्र च काऽपि द्वारे सर्वज्ञः
केवली संभवति, सोऽपि तच्छून्य एव; तथैवा-गतिद्वारे-

सिद्धिगतौ सिद्धः, इन्द्रियद्वारे-अतीन्द्रियः, कायद्वारे-अकायः, योगद्वारे-अयोगः, लेश्याद्वारे-अलेश्यः, ज्ञानद्वारे-केवलज्ञानी, दर्शनद्वारे-केवलदर्शनी; तथा, संयमपरीत्त-पर्याप्त-सूक्ष्म-संक्षि-भव्यद्वारेषु-यथासंख्यं नोसंयत-नोपरीत्त-नोपर्याप्त-नोसूक्ष्म-नोसंक्षि-नोभव्या इति । एते सर्वेऽपि सर्वज्ञत्वान्मतिज्ञानशून्याः, छद्मस्थस्यैव तत्संभवादिति भावः । तथा-परीत्त-भव्य-चरमद्वारेषु परीत्ता-ऽभव्याऽचरमा अपि मिथ्यादृष्टित्वान्मतिज्ञानशून्याः । तदेवमेते सर्वे सर्वदैव मतिज्ञानशून्या मन्तव्या उभयाभावात् । इति गाथार्थः ।

अथ गत्यादिद्वारेष्वेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकचिन्तां कुर्वन्नाह—

वियला अविमुद्धलेसा, मणपञ्चवणाणिणो अणाहारा ।

असप्ति अणगारोव-ओमिणो पुव्वपडिवन्ना ॥४१२॥

सेसा पुव्वपवप्सा, नियमा पडिवज्जमाणया भइया ।

भयणा पुव्वपवप्सा, अकसायाऽवेयया होंति ॥ ४१३ ॥

विकलाः-द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणा विकलेन्द्रियाः, तथा-अविमुद्धलेश्याः भावलेश्यामङ्गीकृत्य कृष्ण-नील-कापोत-लेश्यावृत्तयः, तथा-मनःपर्यायज्ञानिनः, अनाहारकाः, असंक्षिप्तः, अनाकारोपयुक्ताः; एते सर्वेऽपि मतिज्ञानस्य यदि भवन्ति । तदा पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, तथा हि-इन्द्रियद्वारे केचिद्विकलेन्द्रिया ये सास्वादनसम्यक्त्वेन सह पूर्वभवादागच्छन्ति तेषां पूर्वप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य स्यान्मतिज्ञानं, प्रतिपद्यमानकास्त्वस्य विकलेन्द्रियाः सर्वेऽपि न भवन्त्येव, तथाविधविशुद्धभावात् । तथा-लेश्याद्वारे-अविमुद्धलेश्या अपि पूर्वप्रतिपन्नाः केचिद्भवन्ति, न तु प्रतिपद्यमानकाः, विशुद्धभावलेश्यानामेव तत्प्रतिपत्तेः ज्ञानद्वारे-मनःपर्यायज्ञानिनः सर्वेऽपि पूर्वप्रतिपन्नाः भवन्त्येव, न तु प्रतिपद्यमानकाः, सम्यक्त्वसहचरितप्राप्तमतिज्ञानस्यैव पश्चादप्रमत्तसंयतावस्थायां मनःपर्यायज्ञानोत्पत्तेः; सम्यक्त्वसहचरितचारिप्रलाभे तु मतिसहचरितं मनःपर्यायज्ञानं नोत्पद्यत एव, अत एव वचनाद्, अन्यथा अवधिज्ञानीव मनःपर्यायज्ञान्यपि निश्चयनयमतेन प्रतिपद्यमानकः स्यादिति । आहारकद्वारे अनाहारकाः केचिदेवाद्यः पूर्वभावाद् गृहीतसम्यक्त्वा मनुष्यादिषूत्पद्यमानाः मतेः पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः, तथाविधविशुद्धभावात् । संज्ञाद्वारे असंक्षिप्तो विकलेन्द्रियवद्भावनीयाः । उपयोगद्वारे अनाकारोपयोगिनः केचित्पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः, मतिज्ञानस्य लब्धित्वात्तदुत्पत्तेश्चानाकारोपयोगे प्रतिषिद्धत्वादिति । उरुशेषास्तु-गतिद्वारे नारकादयः, इन्द्रियद्वारे तु-पञ्चेन्द्रियाः, कायद्वारे तु त्रसकायिकाः, इत्येवमादयो जातिमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः-कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्नेति । अतिव्याप्तिनिषेधार्थमाह-‘भयणा पुव्वपवप्सा’ इत्यादि, कषायद्वारे अकषायाः, वेदद्वारे त्ववेदकाः, भजनया पूर्वप्रतिपन्नया एव भवन्ति, छद्मस्थाः पूर्वप्रतिपन्नाः मतेर्भवन्ति, नतु केवलिनः, प्रतिपद्यमान-

कास्त्वमी न भवन्त्येव, पूर्वप्रतिपन्नमतिज्ञानानामेव रूपकोपशमश्रेणिप्रतिपत्तेः । इति गाथाद्वयार्थः ।

तदेवं संक्षेपतो गत्यादिद्वारेषु भाष्यकृता मतिज्ञानस्य कृता सत्पदप्रकरणं । अथ विनेयाऽनुग्रहार्थं किंचिद्विस्तरतोऽप्यसौ विधीयते-तत्र मतिज्ञानं किमस्ति, नवा ? । यद्यस्ति, क ? । तद्व्यादिस्थानेषु । तत्र नारकतिर्यङ्मन-रामरभेदाद्विस्तृतुर्द्धा । तत्र चतुर्विधायामपि गतौ मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमात्सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाष्याः-विवक्षितकाले कदाचिद्भवन्ति, कदाचित्तु नेत्यर्थः । आभिनिबोधिकप्रतिपत्तिप्रथमसमये प्रतिपद्यमानका उच्यन्ते, द्वितीयादिसमयेषु तु पूर्वप्रतिपन्ना इत्यनयोर्विशेषः । इन्द्रियद्वारे-एकेन्द्रियेषूभयाभावः । सैद्धान्तिकमतेन कार्मिकग्रन्थिकास्तु-लब्धपर्याप्तवादर्पृथग्यध्वनस्पतीन् करणाऽपर्याप्तान् पूर्वप्रपन्नानिच्छन्ति, सास्वादनस्य तेपूत्पत्तेः । विकलेन्द्रियास्तु मयमतेनाऽपि करणाऽपर्याप्ताः सास्वादनमेव पूर्वभवायातमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्ते, नतु प्रतिपद्यमानकाः, पञ्चेन्द्रियास्तु सामान्येन पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः ।

कायद्वारे-पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसकायभेदात्पोढा कायः । तत्राद्यकायपञ्चके उभयाभावः । त्रसकाये तु पञ्चेन्द्रियवद्वाच्यम् । योगद्वारे कायवाङ्मनोभेदात्त्रिधा योगः, स एष त्रिविधोऽपि समुद्भूतो येषामस्ति तेषां पञ्चेन्द्रियवद्वाच्यम्, मनोरहितवाग्योगिनां विकलेन्द्रियवत्, केवलकाययोगिनां त्वेकेन्द्रियवदिति । वेदद्वारे-स्त्रीपुंनपुंसकभेदात् त्रिविधेऽपि वेदे पञ्चेन्द्रियवत् भावनीयम् । कषायद्वारे तु चतुर्वर्णन्ताऽनुग्रहपु सास्वादनमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यते; न प्रतिपद्यमानकः, शेषेषु द्वादशसु कषायेषु पञ्चेन्द्रियवदेव । लेश्याद्वारे-भावलेश्यामङ्गीकृत्य कृष्णादिकास्तु तिसृष्वप्रशस्तलेश्यासु पूर्वप्रतिपन्नाः संभवन्ति, न त्वितरे; प्रशस्ते तु लेश्यात्रये पञ्चेन्द्रियवदेव । सम्यक्त्वद्वारे-निश्चयव्यवहारनयाभ्यां विचारः । तत्र व्यवहारनयो मन्यते-मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपद्यमानको भवति, न तु सम्यक्त्वज्ञानसहितः । निश्चयनयस्तु भूते-सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते, न तु मिथ्यादृष्टिः, अज्ञानी च । विशेषः । (यत्तत् ‘कञ्जकारणभाव’ शब्दे तृतीयभागे (४१४) इत्यादिगाथाभिः दर्शयिष्यते)

तस्मात्-‘इय न श्रवणादिकाले नाणं’ (४१७) इत्यनेन यदि सर्वेष्वपि धर्मश्रवणादिसमयेषु मतिज्ञानं निषिध्यते, तदा सिद्धसाध्यता । अथ चरमक्रियासमयेऽपि तन्निवार्यते, तदयुक्तम्, तत्र तस्य प्रसाधितत्वादिति । तस्मिन् च धर्मश्रवणादिक्रिया चरमसमये सम्यक्त्वं ज्ञानं च प्रतिपद्यमानं प्रतिपन्नमेवेति । अतः सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते । इति निश्चयनयमततात्पर्यम् । व्यवहारनयस्तु भूते-तस्मिन् चरमसमये सम्यक्त्वज्ञानयोरद्याप्यसौ प्रतिपद्यमानकः, प्रतिपद्यमानं चाप्रतिपन्नमेव । अतो मिथ्यादृष्टिः, अज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते । उत्तरत्र क्रियानिष्ठासमये तु सम्यक्त्वज्ञाने युगपदेव ल-

भवे । अतः प्रस्तुते सस्यस्त्वहारे एतन्मनेन सस्यगृह-
राभिव्योहिकस्य पूर्वप्रतिपक्षा एव भवति, ननु प्रति-
पक्षमानकाः, सस्यस्त्वहारेण युगपत्प्राप्ताः । तत्काले च
क्रियायाः प्रभावात्, तदभावे च प्रतिपक्षमानकत्वायोगा-
दिनि । निश्चयनयमनेन तु सस्यगृहरेण राभिव्योहिकस्य पूर्व-
प्रतिपक्षाः, प्रतिपक्षमानकाश्च नश्यन्ते, क्रियायाः कार्यनिष्ठा-
याश्च युगपत्प्राप्तस्य समर्थितव्याद् । इत्यनमतिविस्तरणे-
ति । विशेषः ।

ज्ञानद्वारे-मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकत्वलभेदात्पञ्चा प्रा-
प्यन्ते । व्यवहारनयमनेन मतिश्रुतावधिमनःपर्यायमानिनः
आभिव्योहिकस्य पूर्वप्रतिपक्षा भवन्ति, ननु प्रतिप-
क्षमानकाः, ज्ञानिनो मतिज्ञानप्रतिपक्षयोगस्यैतन्मनेन
प्राप्तव्याद् । केवलानां तुभयाभावः, नेपां क्षयोपश-
मिकमानानां नित्यात् । मत्यज्ञानश्रुताऽज्ञानविभक्तज्ञानवन्त-
स्तु प्रतिपक्षमानकाः कदाचित् भवन्ति, युक्तेर्दर्शित-
व्याद्, ननु पूर्वप्रतिपक्षाः, निश्चयनयमनेन तु मतिश्रु-
तावधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः सन्ति, प्रति-
पक्षमानका अपि भजनीयाः, ज्ञानिनो ज्ञानप्रतिपक्षेः सम-
र्थितव्यात् । मनःपर्यायज्ञानिनस्तु पूर्वप्रतिपक्षा एव भव-
न्ति, न तु प्रतिपक्षमानकाः, पूर्वसस्यस्त्वलाभकाले प्रति-
पक्षमतिज्ञानस्यैव पश्चादन्त्यावस्थायां मनःपर्यायज्ञानस-
त्त्वात् । केवलानां तुभयाभावः । एवं मत्याद्यज्ञानवताम-
प्युभयाभाव एव, ज्ञानिन एव ज्ञानप्रतिपक्षेः ।

दर्शनद्वारे-चक्षुरचक्षुरधिकेवलदर्शनभेदात् दर्शनं तु च-
तुर्धा । अत्राद्यदर्शनवधे लब्धिमार्गीकृत्य पूर्वप्रतिपक्षा निय-
मतः प्राप्यन्ते, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः, तदुपयोगं त्वा-
धित्य पूर्वप्रतिपक्षा एव, ननु प्रतिपक्षमानकाः, मतिज्ञान-
स्य लब्धित्वात्, लब्धयुत्पत्तेश्च दर्शनोपयोगे निषिद्धत्वात्,
“सन्वाश्रो वि लब्धीश्रो, सागारोपउत्तस्त उवचज्जति”-
इति वचनादिनि । केवलदर्शनिनां तुभयाभावः ।

संयतद्वारे-संयतादयश्चाऽऽभिव्योहिकस्य पूर्वप्रतिपक्षा
नियमाह्वयन्ते, प्रतिपक्षमाना अपि भजनया प्राप्यन्ते ।
ननु सस्यस्त्वलाभावस्थायामेव मतिज्ञानस्य प्रतिपक्षत्वा-
त्संयतः कथं प्रतिपक्षमानकोऽप्राप्यते ? सत्यं, किं तु-यो
ऽनिविशुद्धियशात्सस्यस्त्वं चारित्रं च युगपत्प्रतिपक्षे स
तस्यामवस्थायां प्रतिपक्षमानस्य संयमस्य प्रतिपक्षत्वा-
त्संयतो मतेः प्रतिपक्षमानको भवति; उक्तं चावश्यक-
शूर्णा-“नऽपि चरितं सम्मत्तविहृणं दंसणं तु भयणिज्जं” ।
भजनमेव आह-“सम्मत्तचरित्ताहं जुगवं, पुवं च
सम्मत्तं” उपयोगद्वारे-उपयोगो द्विधा-पञ्च ज्ञानानि,
त्रोणि चाज्ञानानि साकारोपयोगः; चत्वारि दर्शनानि
अनाकारोपयोगः तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपक्षा निय-
मात् सन्ति, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः । अनाकारो-
पयोगे तु प्रतिपक्षा एव, ननु प्रतिपक्षमानकाः, अनाकारो-
पयोगे लब्धयुत्पत्तेः प्रतिपक्षत्वादिति । आहारकद्वारे-
आहारकाः साकारोपयोगवद् । अनाहारकास्त्वपान्तराल-
गतौ प्रतिपक्षाः संभवन्ति, प्रतिपक्षमानकास्तु न भवन्त्येव ।

भाषकद्वारे भाष्यकार एवाह-

भासासलद्धिओ लमई, भासमाणो अभासमाणो वा ।
पुव्वपडिवज्जओ वा, उभयं पि अलद्धिए नऽपि ॥४२७॥

भाषालब्ध्या सह वर्तते इति भाषासलब्धिकः-भाषाल-
ब्धिमांश्चैवतीत्यर्थः, तदा भाषमाणोऽभाषमाणो वा लभ-
ते-प्रतिपक्षे कश्चिन्मतिज्ञानं, पूर्वप्रतिपक्षा वा भवति-
भाषालब्धियुक्तो मनुष्यादिर्जात्यपेक्षया पूर्वप्रतिपक्षो नि-
यमाह्वयते प्रतिपक्षमानकोऽपि भजनयेति तात्पर्यम् । अल-
ब्धिके-भाषालब्धिशून्यं पुनरुभयमपि नास्ति, स ह्येकेन्द्रिय
एव, तस्य च प्रागुक्तवदुभयाभाव एवेत्यर्थः । इति गाथायः ।
परीक्षद्वारे-परीक्षाः प्रत्येकशरीरिणः, परीक्षीकृतसंसार-
वा, स्तोकावशेषभवा इत्यर्थः । एते उभयेऽपि पूर्वप्रतिपक्षा
नियमाह्वयन्ते, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः । अपरीक्षा-
स्तु साधारणशरीरिणः, अपार्क्षपुद्गलपरावर्त्तादप्युपरिचरि-
संसार वा; मिथ्यादृष्टित्वादुभयेऽप्युभयविकलाः । पर्या-
प्तकद्वारे-पदपर्याप्तिभिः पर्याप्ताः परीतवद्वाच्यास्तदपर्याप्ता-
स्तु प्रतिपक्षा एव न त्वितरे । सूक्ष्मद्वारे-सूक्ष्मा उभयवि-
कलाः । यावदास्तु पर्याप्तकवद्वाच्याः । संक्षिप्तद्वारे-वीध-
कालिकोपदेशेन संक्षिप्तो गृह्यन्ते, ते च चादरचङ्गावनीयाः ।
असंक्षिप्तस्तु अपर्याप्तवदिति । भवद्वारे-भवसिद्धिकाः सं-
क्षिप्तवद् । अभवसिद्धिकास्तु भयशून्याः । चरमद्वारे-चरमो
भवो भविष्यति येषां तेऽभेदोपचाराच्चरमा भव्यवद् अच-
रमास्त्वभव्यवदिति । तदेवं कृता गत्यादिद्वारेषु भाष्ये वृत्तौ
च सत्पदप्रकरणता ।

अथ (२) द्रव्यप्रमाणमाह-

किमिहाभिव्योहियनाणि-जीवद्वयप्रमाणमिगसमए ।
पडिवज्जं तु न वा, पडिवज्जे जहन्नओ एग्गो ॥४२८॥
खत्तपल्लिओवमासं-खभागउक्कोसओ पवज्जेजा ।
पुव्वपवज्जा दोसु वि, पलियासंखेज्जईभागो ॥ ४२९ ॥

किमिहाजस्मिन् लोके आभिव्योहिकज्ञानपरिणामापञ्चजी-
वद्वयाणां प्रमाणमेकस्मिन् विवक्षितसमये ? एवं शिष्येण
पृष्टं सत्याह-प्रतिपक्षेरन्, नेवति । इदमुक्तं भवति-यदि
प्रतिपक्षमानकानां प्रमाणं पृच्छसि, तदा प्रतिपक्षमान-
कास्तस्य विवक्षितसमये प्राप्यन्ते न वा । तत्र प्रतिपक्ष-
मानप्राप्तिपक्षे जघन्यत एकः प्रतिपक्षेत, उत्कृष्टस्तु सर्व-
लोके क्षेत्रपक्षोपमासंख्येयभागः प्रतिपक्षेत । अथ पूर्व-
प्रतिपक्षानां नेपां प्रमाणमिच्छसि ज्ञानं, तर्हि पूर्वप्रतिपक्षा
द्वयोरपि पक्षयोर्जघन्योत्कृष्टलक्षणयोः क्षेत्रपक्षोपमाऽसं-
ख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः प्राप्यन्ते, केवलं जघन्यपदा-
दुत्कृष्टं विशेषोपाधिकम् । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथ (३) क्षेत्रद्वारमाधिकृत्याह-

खेत्तं हवेज्ज चोदस-भागा सत्तोवरिं अहे पंच ।
इलियागईए विग्गह-गयस्स गमथेऽह्वाऽऽगमथे ॥४३०॥
नानाजीवानपेक्ष सर्वेऽप्याभिव्योहिकज्ञानिनः पिरिडता
लोकासंख्येयभागमेव व्याप्नुवन्ति । एकजीवस्य तु क्षेत्रं
भवेत्किंयद् ? इत्याह-सप्तचतुर्दशभागाः-चतुर्दशभागीकृत-

स्य लोकस्य सप्त भागाः, सप्तरज्जव इत्यर्थः, उपरि-ऊर्ध्वम् इलिकागत्या विग्रहगतस्य निरन्तराऽपान्तरालस्पर्शिनोऽनुत्तरविमानेषु गमने, तत आगमने वा । अधस्त्वनयैव गत्या पष्ठनरकपृथिवीगमने आगमने वा पञ्चतुर्दशभागाः-पञ्च रज्जवः प्राप्यन्ते । इदमुक्तं भवति-यदाऽत्राऽऽभिनिबोधिकज्ञानी मृत्वा इलिकागत्यानुत्तरसुरेष्टपद्यते, तेभ्यो वाऽत्र मनुष्यो जायते, तदाऽस्य जीवप्रदेशो दण्डः सप्तरज्जुप्रमाणक्षेत्रे भवति, अधस्त्वनयैव गत्या पष्ठनरकपृथिव्यां गच्छतः, तत आगच्छतो वा पञ्चरज्जुप्रमाणक्षेत्रेऽसौ लभ्यत इति । विराधितसम्यक्त्वो हि पष्ठपृथ्वीयावत् गृहीतेनाऽपि सम्यक्त्वेन सैद्धान्तिकमतेन कश्चिदुत्पद्यते, कर्मप्रस्थिकमतेन तु वैमानिकदेवेभ्योऽन्यत्र तिर्यङ्, मनुष्यो वा तेनैव ज्ञायोपशमिकसम्यक्त्वेनोत्पद्यते, न गृहीतेन; सप्तमपृथिव्यां पुनरुभयमतेनाऽपि वान्तेनैव तेनोपजायते । आह भवत्वेवं किंतु यः सप्तमपृथिव्या गृहीतसम्यक्त्वोऽत्रागच्छति तस्याऽधः षट्चतुर्दश भागाः किमिति न लभ्यन्ते ? इति (विशेष० ।) (' सम्मत् ' शब्दे सप्तमे-भागे स्फुटीभवित्यति) (स्पर्शनाद्वाम् । क्षेत्रस्पर्शनयाविशेषश्च ' फासणा ' शब्दे पञ्चमभागे (४३१) गाथया दर्शयिष्यते)

एकस्याऽऽभिनिबोधिकज्ञानीजीवस्य ये क्षेत्रस्पर्शने, ताभ्यां सकाशाच्चानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां याः क्षेत्रस्य स्पर्शनास्तां असंख्येयगुणाः नानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां सर्वेषामसंख्येयत्वादिति भावः ।

कालद्वारमधिकृत्याह—

एगस्स अणेगाण व, उवओगंतो मुहुत्ताओ ॥४३४॥

द्विधा मतिज्ञानस्य कालश्चिन्तनीयः-उपयोगतो, लब्धि-तश्च । तत्रैकजीवस्य तदुपयोगो जघन्यत उत्कृष्टनश्चाऽन्तर्मुहूर्तमेव भवति, परत उपयोगान्तरगमनादिति । सर्वलोकवर्तिनामनेकाऽऽभिनिबोधिकजीवानामपीदमेवोपयोगकालमानम्, केवलमिदमन्तर्मुहूर्तमपि बृहत्तरमवसेयम् ।

लब्धिमङ्गीकृत्य कालमानमाह—

लद्धी वि जहसेणं, एगस्सेवं परा इमा होई ।

अह सागरोवमाई, छावडिं सातिरेगाई ॥ ४३५ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानलब्धिरपि तदावरणक्षयोपशमरूपाऽऽवृत्तसम्यक्त्वस्यैकजीवस्य जघन्यत एवमिति-एवमेव; अन्तर्मुहूर्तमेवेत्यर्थः । परतो मिथ्यात्वगमनात्, केवलाऽवोत्तर्वा । परा तूत्कृष्टा तल्लब्धिरेकजीवस्येयम्-अनन्तरवक्ष्यमाणा भवति । अथ सैवोच्यते-सातिरेकाणि षट्षष्टिसागरोपमाणि ।

कथं पुनरेतानि भवन्ति, नानाजीवानां च कियान् लब्धिकालः ? इत्याह—

दो वारे विजयाइसु, गयस्स तिन्नचुए अहव ताई ।

अइरेगं नरभविणं, नाणाजीवाण सव्वऽद्धं ॥ ४३६ ॥

इह कश्चित्साधुर्मत्यादिज्ञानान्वितो देशानां पूर्वकोटी-यावत्प्रव्रज्यां परिपाल्य विजयवैजयन्तैर्जयन्ताऽपरंजित-

विमानानामन्यतरविमाने उत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्ष-णदेवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुजेषु उत्पन्नो देशानां पूर्वकोटीं प्रव्रज्यां विधाय तदैव विजयादि-पूतकृष्टमायुः संप्राप्य पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुष्यो भूत्वा पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यतीति । एवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य; अथ वा-अच्युतदेवलोके द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु देवेषु त्रीन् वारान् गतस्य-तानि षट्षष्टि-सागरोपमाणि अधिकानि भवन्ति । अधिकं चेह नरभवं-संवन्धिदेशानं पूर्वकोटीं तत्र चतुष्टयं वा द्रव्यम् । नानाजीवानां तु सर्वाऽद्धं-सर्वकालं मतिज्ञानस्य स्थितिः । इति गाथा (विशेष०)ऽर्थः ।

अथाऽन्तरद्वारमाश्रित्याह—

एगस्स जहनेणं, अंतरमंतो मुहुत्तमुकोसं ।

योगलपरिअद्धऽद्धं, देसणं दोसवहुलस्स ॥ ४३७ ॥

इह कश्चिज्जीवः सम्यक्त्वसाहितं मतिज्ञानमवाप्य-प्रति-पत्य चान्तर्मुहूर्तं मिथ्यात्वे स्थित्वा यदि पुनरपि सम्यक्त्वसाहितं तदेव प्राप्नोति । तदेतन्मतिज्ञानस्य जघन्यमन्तरमुहूर्तमन्तरं प्राप्तिविग्रहकालरूपं भवति । आशातनादिदापवहुलस्य तु जीवस्य सम्यक्त्वात् प्रतिपतितस्य देशोपद्रवपरवर्ताऽद्धरूपमुत्कृष्टमन्तरं भवति, एतावता कालेन पुनरपि सम्यक्त्वाऽऽभिनिबोधिकलाभात् इत्येकजीवस्योक्तमन्तरम् ।

अथ नानाजीवानां तदभिधित्सुः, भावद्वारं च विभण्णिपुराह-

जमसुन्नं तेहिं तओ, नानाजीवाणमंतरं नऽत्थि ।

मइनाणी सेसाणं, जीवाणमणंतभागम्मि ॥ ४३८ ॥

यत्-यस्मात्तैः-आभिनिबोधिकज्ञानिभिरशून्यं सर्वदैव नारकादिगतिचतुष्टयाऽन्वितं त्रिभुवनमिदं ततस्तस्माच्चानाजीवानाश्रित्य नाऽस्ति मतिज्ञानमन्याऽन्तरकालः । तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानवर्ता जीवानामनन्ततमे भागे वर्तन्ते, शेषज्ञानिनो हि केवलसिद्धितत्वादनन्ताः, आभिनिबोधिकज्ञानिनस्तु सर्वलोकैऽप्यसंख्याता एवेति भावः । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथ भावद्वारम्, अल्पवहुत्वद्वारं चाऽभिधित्सुराह-

भावे खओवसमिए, मइनाणं नऽत्थि सेसभावेसुं ।

थोवा मइनाणविऊ, सेसा जीवा अणंतगुणा ॥ ४३९ ॥

मतिज्ञानाचरणे हि कर्मण्युदीर्णं क्षीणं, अनुदीर्णं तूपाशान्ते मतिज्ञानमुपजायते, अतः ज्ञायोपशमिक एव भावे तद्वर्तते, न तु शेषेष्वौदयिकक्षायिकादिभावेऽप्यिति मतिज्ञानेन विदन्तीति मतिज्ञानविदः स्तोकाः शेषज्ञानयुक्तास्तु सिद्धके-वलयादयो जीवा अनन्तगुणा इति । एवमपि तावदल्पवहुत्वं भवति । केवलमिहैवमुच्यमाने भागाऽल्पवहुत्वद्वारयोरर्थतः परमार्थतो न कश्चिद्विशेषो भेदो दर्शितो भवति । तेन तस्यैवाऽऽभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपक्षप्रतिपद्यमानकानोत्थित्याऽल्पवहुत्वं वक्तुमुचितं, पौनरुक्त्याऽभावादिति ।

एतदेवाह—

नेहं त्थओ विसेसो, यागंप्पवहुण तेण तस्सेव ।

पडिवज्जमाणापडिवज्जगाणमप्पावहुं जुत्तं ॥ ४४० ॥
गताथैव ।

अथ यदेव युक्तं तदेवाह—

थोवा पवज्जमाणा, असंखगुणिया पवन्नयजहन्ना ।

उक्कोसए पवन्ना, होति विसेसाऽहिया तत्तो ॥ ४४१ ॥

अभिनिबोधिकस्य “जहन्नेण, एक्को वा, दो वा, निन्नि वा, उक्कोसिणं असंखेज्जा” इत्येवं प्रतिपद्यमानकाः प्रोच्यन्ते ते सर्वस्तोकाः । तेभ्यो जघन्यपदवर्तिनः पूर्वप्रतिपन्नस्ते असंख्यातगुणाः । चिरकालसंकलितत्वात् प्रतिपद्यमानकानां तु विवक्षितैकसमयमात्रभावादिति । उत्कृष्टपदवर्तिनस्तु पूर्वप्रतिपन्नस्तेभ्योऽपि विशेषाधिका इति ।

प्रकारान्तरमप्यल्पवहुत्वे दर्शयति—

अहवा मइनाणीणं, सेसयनाणीहिं नाणरहिणं ।

कजं सहो भएहि य, अहवा गचाइमेएणं ॥ ४४२ ॥

अथवा मतिज्ञानिनां शेषज्ञानिभिः सहाऽल्पवहुत्वं प्रथमं वाच्यम्, यथा—“मइनाणी सेसाणं जीवाणमणंतभागम्मि” इति । ततो द्वितीयस्थाने—“ नाणरहिणं ” नि, ज्ञानानि व्याख्यानादिह मतिज्ञानादन्यानि गृह्यन्ते, नैरहिताः—वि-युक्ताः पूर्वप्रतिपद्यमानकमतिज्ञानि एव केवला इत्यर्थः, तैः सहितं मतिज्ञानिनामल्पवहुत्वं स्वस्थान एव; वक्तव्यम् । यथा—“ थोवा पवज्जमाणा, असंखगुणिया पवणयजहन्ना ” इत्यादि ततस्तृतीयस्थाने उभयैः शेषज्ञानिभिः समु-दितैः सहाऽल्पवहुत्वं तेषां कर्तव्यम् । तद्यथा—“ सव्वथोवा मणपज्जवनाणी, ओहिनाणी असंखेज्जगुणा, मइनाणी, सुयनाणी य दोवि सट्ठाणं तुल्ला, मज्झिक्काहिता विसेसा-हिया, कवलनाणी अणंतगुखा ” एवं पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्य-मानकविभागेनाऽप्यल्पवहुत्वमिह स्वधियाऽभ्युद्भूयमिति । अथवा—गत्यादिभेदेन तत्कार्यम्, यथा—सर्वस्त्तोका मति-ज्ञानिवो मनुष्याः, नारका असंख्यातगुणाः, ततस्तिर्यञ्चः, ततो देवा इति । एवं संभवतः सर्वत्र वाच्यमिति ।

अथोपसंहरन्नाह—

लक्खणविहाणविसया—ऽणुओगदोरेहिं वन्निया बुद्धी ।

तयणंतरमुद्धिं, सुअनाणमओ परुविस्सं ॥ ४४३ ॥

लक्षणम्—अभिनिबोधिकशब्दव्युत्पत्तिः, विधानं—भेदोऽव-ग्रहादिः, विषयो द्रव्यक्षेत्रादिः, अनुयोगद्वाराणि सत्पदप्र-रूपणतादीनि, एतैः सर्वैरपि यथोक्तक्रमेणाभिनिबोधिक-ज्ञानलक्षणं वर्णिता व्याख्याता बुद्धिः । ततस्तदनन्तरो-द्धिपं श्रुतज्ञानं प्ररूपयिष्ये इति गाथापरञ्चकार्यः । तदेवमा-भिनिबोधिकज्ञानं समाप्तमिति । विशेषं । आ० म० ।

अभिनिबोधियनाखलद्धि—अभिनिबोधिकज्ञानलब्धि—

रत्ता० । अभिनिबोधिकज्ञानम्—मतिज्ञानम् तस्य लब्धिः—

योग्यता । अभिनिबोधिकज्ञानयोग्यतायाम्, “अभिनिबो-

हियणाखलद्धी ० जाव खवोअसमिआ ” (सूत्र-२७४) । स्व-

स्वावरणकर्मक्षयोपशमसाध्यत्वात् क्षायोपशमिकी । अनु० ।

अभिनिबोधियनाणसगरोवओग—अभिनिबोधिकज्ञानसा-

कारोपयोग—पुं० । अर्थाभिमुखो नियतः—प्रतिनियतस्वरूपो

बोधो—बोधविशेषः अभिनिबोधः अभिनिबोध एवाभिनि-

बोधिकम् । अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाऽभ्युपगमात्
“विनयादिभ्यः” ॥७।२।१६॥ इत्यनेन स्वार्थे इकणप्रत्ययः ।
“निवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानि” इति वच-
नादत्र नपुंसकना, यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र । अथ-
वा—अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन्वेति अभिनिबोधः—तदावर-
णकर्मक्षयोपशमस्तेन निवृत्तमाभिनिबोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं
च अभिनिबोधिकज्ञानम्, इन्द्रियमनानिमित्तो योग्यप्रदेशा-
ऽवस्थितवस्तुविषयः स्फुटप्रतिभासो; बोधविशेष इत्यर्थः,
स चासौ साकारोपयोगश्च अभिनिबोधिकज्ञानसाकारो-
पयोगः । साकारोपयोगविशेषे, प्रज्ञा० २६ पद ३१२ सूत्रटी० ।

अभिसेक्क अभिषेक्य—त्रि० अभिषेकमर्हति अभिषेक्यम् ।

अभिषेकाऽहं, औ० । “अभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकपेहि”
(सूत्र-२६+) । औ० ।

आभीर—आभीर—पुं० । आ—समन्ताद् भियं राति । रा—क ।

वाच० । शूद्रजातिभेदे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० २ गाथाटी० ।

“आभीराणं अहिर्वई” (४६२ गाथाटी०) । आ० म० १ अ० ।

गोपे, सङ्कीर्णजातिभेदे, स हि अल्पभीतिहेतोरप्यधिकं

विभेतीति तस्य तथा तदिदं गृहाण । उद्धटः स च संकी-

र्णवर्णः । “ब्राह्मणादुप्रकन्याया—मावृत्तो नाम जायते । आ-

भीरोऽम्बष्ठकन्याया—मायोगव्यां तु धीखणः ॥ १ ॥” इति

मनुक्तेः । “श्रीकोङ्कणादधोभागे, तापीतः पश्चिमे तटे ।

आभीरदेशो देवेशि, विन्ध्यशैले व्यवस्थितः” ॥ १ ॥ इति ।

देशभेदे, तद्देशवासिनि, तद्देशराजे च । वं० व० । “एकादश-

कलाधारि—कविकुलमानसहारि । इदमाभीरमवेहि, जगण-

मन्त्यमनुष्येहि” ॥ १ ॥ इत्युक्तलक्षणे ५ मात्रावृत्तभेदे च ।

वाच० ।

आभीरदेस—आभीरदेश—पुं० । देशभेदे, कल्प० । आभीर-

देशे अचलपुरासर्जं कन्ना-वेन्नानद्योर्मध्ये ब्रह्मद्वीपे पञ्चशतं

तापसानामभूत् । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । (‘जाग-

पिड’ शब्दे चतुर्थभागे १६४१ पृष्ठे ॥ ‘वंमदीविया’ शब्दे

पञ्चमभागे चाऽत्र विशेषवृत्तं वक्ष्यते)

आभीरविसय—आभीरविषय—पुं० । देशभेदे, “आभीरविसये

कण्ठावेष्ठाणाम एहं तस्स कूले वंमदीवो तत्थ पञ्च

तावसा पारिवसन्ति । नि० चू० १३ उ० । पि० ५०३ गाथा ।

आ० म० । आ० चू० । “एवं सो भगवं विहरन्तो ततो

आभीरविसयं गओ ” आ० चू० १ अ० । आव० १ अ०

६३४ गाथा ।

आभीरसाहु—आभीरसाधु—पुं० । आभीरपुत्रे स्वनामख्याते

साधौ, उक्त० २ अ० । (तत्कथा ‘अरणाण’ शब्दे प्रथमभागे

४८८ पृष्ठे गता ।)

आभीरीवचन—आभीरीवचक—त्रि० । आभीर्या वञ्चन-

कारकं वणिज्जि. उक्त० । तत्कथा यथा—“ काऽपि ग्रामे

कोऽपि वणिक् दृष्टे कथविक्रयं करोति । अन्यदा एका

आभीरी तद्दृष्टे आगता । तया भणितम्—भोः रूपक-

द्वयस्य मे सत्तं देहि । तेनोक्तम्—अर्पयामि । अर्पितं तया

रूपकद्वयम् । तेन वणिजा एकस्यैव रूपकस्य सत्तं वारद्वयं

तोलयित्वा अर्पितम् । सा जानाति मम रूपकद्वयस्य
रुनं दत्तम् । वञ्चिता च सा । तस्यां गतायां स चिन्त-
यति—एष रूपको मया मुधा लब्धः, ततोऽहमेव उप-
भुञ्जामि । तस्य रूपकस्य घृतखण्डादि लात्वा स्वगृहे
विसर्जितं भार्यायाः कथापिनम्-अथ घृतपूराः कुर्याः ।
तथा घृतपूराः कृताः । तावता तद्गृहे समित्रो जामाता
समायातः । तस्यैव तथा घृतपूराः परिवेषिताः । समित्रेण
तेन भक्षिताः । गतः समित्रो जामाता । वणिक् गृहे समा-
यातः । स्नानं कृत्वा भोजनार्थमुपविष्टः । तथा स्वाभा-
विकमेव भोजनं परिवेषितम् । वणिक् वदति—कथं न
कृता घृतपूराः ?, तथा उक्तम्—कृताः परमागन्तुकेन
समित्रेण जामात्रा भक्षिताः । स चिन्तयति मया सा
चराकी आभीरी वञ्चिता । परार्थमेवाऽयमात्मा पोषेन
संयोजितः । एवं चिन्तयन्नेवाऽसौ शरीरचिन्तार्थं वहि-
र्गतः । तदानीं ग्रीष्मो वर्तते । स मध्याह्नवेलायां कृत-
शरीरचिन्तः एकस्य वृक्षस्याधस्तात् विश्रामार्थमुपविष्टः ।
तेन मार्गेण गच्छन्तं साधुं दृष्टवान् । वणिगुवाच—भो
साधो ? विश्रम्यताम् । साधुनोक्तम्-शीघ्रं मया स्वकार्ये
गन्तव्यम् । वणिजा उक्तम्-भगवन् ! कोऽपि परकार्ये
गच्छति ?, साधुः प्राह—यथा त्वं स्वजनाऽर्थं क्लि-
श्यसि । अनेन एकेनैव वचनेन स बुद्धः । प्राह-भगवन् !
ययं क्व तिष्ठथ । साधुना भणितम्-उद्यानं । स साधुना
समं तत्र गतः । तन्मुखाद्धर्ममाकर्ण्य भणति-भगवन् ! अहं
प्रव्रजिष्यामि । नवरं स्वजनमापृच्छ्याऽऽगच्छामि । गतो
निजगृहे बान्धवान् भार्या च भणति—अत्रापि व्यव-
हारतो मम तुच्छलाभोऽस्ति देशान्तरं यास्यामि सार्थ-
वाहद्वयमत्रायातमस्ति । एकः सार्थवाहो मूलद्रव्यमर्प-
यति, इष्टपुरं नयति, न च लाभं गृह्णाति । द्वितीया मूल-
द्रव्यमर्पयति सह गमनात् लाभञ्च गृह्णाति, तत्केन सह
गमनं युज्यते ? । तैरुक्तं प्रथमेन सह व्रज । अथ स वणिक्
स्वजनैः समं वने गत्वा उवाच-अयं मुनिः परलोकसार्थ-
वाहः स्वकीयमूलद्रव्येण व्यवहारं कारयति मोक्षपुरं च
नयतीति दृष्टान्तदर्शनपूर्वकं स्वजनानांपृच्छ्य स वणिक्
तस्य गुरोः समीपे दीक्षां जग्राहेति । उक्तं ४ अ० ।

आभोइत्ता-आभोगयित्वा-अव्य० । “ आभोइत्ताण ली-
सेसं ” (८६ x गाथा) । आभोगयित्वा-ज्ञात्वा निश्शेष-
मतिचारम् । दश० ५ अ० ।

आभोएउं-आभोज्य-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, पं० व० १४२०
गाथा ।

आभोएमाण-आभोगयत्-त्रि० । अवलोकयति, कल्प० १
अधि० १ क्षण २११ सूत्र ।

आभोग-आभोग-पुं० । आभोगनमाभोगः । उपयोगवि-
शेषे, आव० । “ आभोगे नह अणाभोगे ” ॥ ४ ॥ आव०
४ अ० । “ लोकालोकावलोकनाभोगम् ” (१५ +) ।

आभोगः-उपयोगः । पं० १५ वि० । “ अत्रापि आभोगं,
नापि ससहं करंति सज्जायं ” ॥ ७५ x ॥ जनेनाऽज्ञाताः
स्थितास्ततो रात्रावाऽऽभोगम्-उपयोगं कुर्वते; तूष्णीका
आसत इत्यर्थः । वृ० ३ उ० । ज्ञाने, “ आभोगिण्वत्तिप ”

(सूत्र-२४६ +) । स्था० ४ ठा० १ उ० । संज्ञा-आभोगः ।
स्था० १० ठा० ७५२ सूत्रटी० । “ आभोगे जाणंतेण, जो-
अइयारो कओ पुणो तस्स ” आव० ४ अ० १२४६
गाथाटी० । ज्ञानपूर्वके व्यापारे, आतु० १ सूत्रटी० ।
परिस्फुटबुद्धौ, “ आभोगेण वि तणुएसु ” (१२ +
गाथा) । “ परिस्फुटबुद्धीप वि ” चूर्णिः । आभोगे-
नापि-परिस्फुटबुद्ध्यापि; अविस्मृत्याऽपीत्यर्थः । जीत० ।
“ अस्सुत्थ अणाभोगेण ” (सूत्र +) । आभोजनमाभोगः-
आभोगोऽत्यन्तविस्मृतिरित्यर्थः, तेन अनाभोगं मुक्त्ये-
त्यर्थः । आव० ६ अ० २५३ भाष्यगाथाटी० । विस्तारे,
छा० १ श्रु० १ अ० २७ सूत्रटी० । आभोजनमाभोगः ‘ भुज ’
पालनाभ्यवहारयोः, मर्यादया अभिविधिना वा भोगनं-
पालनमाभोगः । प्रतिलेखनायाम्, ओध० ।

(अस्थैकार्थिकानि)—

आभोगण मगण गवे-सणा य ईहा अपोह पडिलेहा ।
पेखण निरिक्खणाऽवि य, आलोय पलोयणेगद्धा ॥३॥

(अस्या गाथायाः व्याख्या ‘ पडिलेहणा ’ शब्दे पञ्चम-
भागे करिष्यते) ओघ० । आ भुज् आधारे घञ् । परि-
पूर्णतायाम्, सम्यक् सुखाद्यनुभवे, वरुणस्य छत्रं च ।
मेदि० । वाच० ।

आभोगंभ्राण-आभोगध्यान-न० । आभोगो-ज्ञानपूर्वको
व्यापारस्तस्य ध्यानम् । ज्ञानपूर्वकव्यापारस्य ध्यानं, ब्रा-
ह्मणनयनाभिप्रायेण फलान्यपि मृदन्तो ब्रह्मदत्तस्यैव ।
आतु० सूत्र-१ x टी० । (अस्य वृत्तान्तं ‘ वंभदन्त ’
शब्दे पञ्चमभागे निरूपयिष्यामि)

आभोगण-आभोगन-न० । आभोग्यतेऽनेनेति आभोग-
नम् । अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव । सद्भूतार्थविशेषाऽ-
भिसुखे आलोचने, नं० ३१ सूत्रटी० । उपयोगविशेषे, आव०
४ अ० ११ गाथाटी० ।

आभोगणया-आभोगनता-स्त्री० । आभोग्यतेऽनेनेत्याभोग-
नम्—अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषाभि-
मुखमालोचनम् तस्य भावः आभोगनता । ईहायाम्, नं०
३१ सूत्रटी० ।

आभोगिण्वत्तिप-आभोगनिर्वर्तित-त्रि० । आभोगो-ज्ञा-
नम् तेन निर्वर्तितः । ज्ञानेन कृतं क्रोधादौ, यज्ज्ञानं कोप-
विपाकादि रूपयति । वैमानिकक्रोधविशेषे, स्था० ४ ठा०
१ उ० २४६ सूत्रटी० ।

आभोगवउस-आभोगवकुश-पुं० । आभोगः-साधूनाम-
कृत्यमेतच्छरीरापकरणविभूषणमित्येवं ज्ञानम्, तत्प्रधानो
वकुश आभोगवकुशः । वकुशभेदे, भ० २५ श० ६ उ० ७५१
सूत्रटी० ।

आभोगिणी-आभोगिनी-स्त्री० । विद्याभेदे, वृ० । “ आभो-
गिणी य ” ॥६५२x॥ आभोगिनी नाम विद्या, सा भण्यते-या
परिजपिता सती मानसं परिच्छेदमुत्पादयति । वृ० ३ उ० ।
नि० चू० ।

आम-आम-अव्य० । अभ्युपगमे, प्रा० । “ आम अभ्युपगमे ”

॥ २॥ २॥ १७७ ॥ आमृत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् । “ आम
यदला वण्णोती ” प्रा० । “ दुविहं च निविहं च आमं ति ” ॥ १६५ ॥
आमशब्दोऽनुमतौ, लन्तनमेतदस्माकं सर्वमिति भावः ।
६५० १ उ० । “ सो भगवद्-आमं विहं ” आ० म० १ अ० १३१
गाथाटी० । “ आमं ति ननुमयन्त्ये ” ‘ आमं ’ इत्यनुमतौ
इति । ‘ आमं ’ ति प्तदभ्युपगम्यत एवास्माभिः । नि० च० १०
उ० १६७ गाथाटी० । अण्, विश० २३५ गाथाटी० ।
“ आमं गाममेने ” (सूत्र-२५३५) । आमम्-अण्कम् ।
(स्था०) पुत्तन्तु आमः-वयःधुताभ्यामव्यङ्गः । स्था० ४
उ० १ उ० । “ आमं आमं च भुज्जीया ” ॥ २०४ ॥ आमम्-
अण्कम् । आ० म० १ अ० ।

आमनिक्षेपश्च—

नामं ठवणाआमं, दव्याऽऽमं चैव होइ भावाऽऽमं ।

उत्सेइमसंसेइम-मुवक्खडं चैव पल्लिआमं ॥ ३२ ॥

आमं चतुर्धा । तद्यथा-नामाऽऽमम् १, स्थापनाऽऽमम् २,
द्रव्याऽऽमम् ३, भावाऽऽमम् ४ । तत्र नामस्थापने गतार्थे,
द्रव्याऽऽमं पुनश्चतुर्धा, तदेव दर्शयति-‘ उत्सेइम ’ इत्यादि,
उन्-ऊध्वे निर्गच्छता वाष्पेण यः स्वेदः स उत्स्वेद उत्स्वे-
देन निवृत्तं उत्स्वेदिमम् । भावादिसः ॥ ६ । ४ । २१ ॥ इति
सूत्रेण इमं प्रत्ययः । उत्स्वेदिमञ्च तदामं च उत्स्वे-
दिमाऽऽमं १, ‘ संसेइम ’ स एकाकिभावेन स्वेदः संस्वे-
दस्तेन निवृत्तं संस्वेदिमं तदवाऽऽमम् संस्वेदिमाऽऽ-
मम् २, तथोपस्कृता राक्षा ये वल्लवणकादयस्तेषां मध्ये
यदामं तदुपस्कृताऽऽमम् ३ । पर्यायः स्वाभाविक औपाधि-
को वा फलानां पाकः परिणामस्तस्मिन् प्राप्तोऽपि यदामं
तत्पर्यायाऽऽमम् ४ ।

अथात्स्वेदिमादिचतुष्टयमेव व्याचष्टे—

उत्सेइम पिण्डाई, तिलाई संसेइमं तुऽण्णगविहं ।

कंकडुयाइ उवक्खड, अविपकरसं तु पल्लियामं ॥ ३३ ॥

उत्स्वेदिमम्-पिष्टादिपिष्टम्, सूक्ष्मनन्दुलादिचूर्णनिष्पन्नं त-
दि वस्त्रान्नरितमधःस्थितस्याप्मोदकस्य वाष्पनोत्सिद्यमानं
पच्यते तत्र यदामं तदुत्स्वेदिमाऽऽमम्, आदिग्रहणाद्भरोला
दिपरिग्रहः । संस्वेदिमं पुनस्तिलादिकमनकविधम् । इह
पत्रचित् पिठरादीं पानीयं तापयित्वा पिठिकायां प्रफु-
ल्लस्तिलास्तेनाण्णोदकेन सिध्यन्ते ततस्तिलाः संस्विद्यन्ते
तेषां संस्विज्जानां मध्यं ये आमास्तत् संस्वेदिमाऽऽमम्, आ-
दिग्रहणेन-यदन्यदप्येतेन क्रमेण संस्विद्यन्ते तत् संस्वेदि-
माऽऽमम् । तथा चणुकमुद्गादीनामुपस्कृतानां ये कङ्कडु-
कादय आमास्तं उपस्कृताऽऽमम्, पर्यायाऽऽमम् पुनरविप-
क्वरसफलादिकमुच्यते, तच्चतुर्विधम् ।

तद्यथा—

इन्धणधूमे गंधे, वच्छप्पभियामए अ आमविही ।

एसो खलु आमविही, तप्पच्चो आणुपुव्वीए ॥ ३४ ॥

इन्धनपर्यायामम् १, धूमपर्यायामम् २, गन्धपर्यायामम् ३,
वृक्षपर्यायाममपीत्येवं पर्यायामे आमविधिश्चतुःप्रकारः ४ ।
एष खलु आमविधिर्ज्ञातव्यः । आणुपूर्वा यथोक्त्याऽऽमा आ-

णुपूर्वाणाम-वक्ष्यमाणलक्षणा पलालवेष्टनगर्तास्त्रिननकरीप-
प्रक्षेपलादिका यथायोगमामफलपाचनाय रचना, तथा ज्ञा-
तव्यः आमविधिरिति ।

अथेन्धनधूमपर्यायाऽऽमे विवृणोति—

कोद्वपलालमाई, धूमेणं तिदुगाइ पचंते ।

मज्झगडा मगणि पेरे-ततिदुया छिइधूमेणं ॥ ३५ ॥

कोद्वपलालादिकमिन्धनमुच्यते, आदिग्रहणेन-शालिप-
लालपरिग्रहः, तेन चाग्रादीनि फलानि वेष्टयित्वा पा-
च्यन्ते, तत्र यान्यपक्वानि फलानि तदिन्धनपर्यायामम् ।
तथा धूमेन तिन्दुकादीनि फलानि पाच्यन्ते । कथं पाच्यन्ते?,
इत्याह-‘ मज्झगडा ’ इति-प्रथमतो गर्ताया मध्यं करीपः
प्रक्षिप्यते, तस्याश्च गर्तायाः पार्श्वेष्वपरा गर्ताः खन्यन्ते,
तासु च गर्तासु तिन्दुकादीनि फलानि प्रक्षिप्य मध्य-
मायां करीपगर्तायाम् ‘ अगणि ’ ति-अग्निर्दीयन्त तासां
च ‘ पेरेत ’ ति-पर्यन्तगर्तानां श्रोतांसि मध्यमगर्तया सह
मीलितानि क्रियन्ते । ततस्तस्याः करीपगर्तायाः सका-
शाद्मस्तैः श्रोतोभिः पर्यन्तगर्तासु प्रविशति ततस्तच्छि-
द्रसंवेन्धिना धूमन प्रसरता तानि फलानि पाच्यन्त इति
तेषां मध्ये यद्-आमं तद्धूमपर्यायाऽऽमम् ।

अथ गन्धपर्यायाऽऽमे भावयति—

अंवगविचिभडमाई, गंधेणं जं च उवरि रुक्खस्स ।

कालपत्तं न पच्चइ, वत्थपल्लियाममतं तु ॥ ३६ ॥

आम्रकचिभिटादीनि आदिशब्दात्-वीजपूरकादीनि या-
न्यपक्वानि फलानि तेषां मध्ये पक्वानि प्रक्षिप्यन्ते । तेषां
गन्धेन प्राक्रानान्यामकानि पच्यन्ते । तत्र यदपक्वं फलं
तद्गन्धपर्यायामम् । तथा-वीजं चेति । चशब्दस्य पुनर-
र्थत्वाद्यत्पुनर्वृत्तस्यापार शाखायां वर्तमानं काले वसन्ता-
दिलक्षणे पाकसमये प्राप्तोऽपि परिपक्वेष्टवर्गफलेषु न पच्य-
ते तद्वृत्तपर्यायाऽऽमम् । व्याख्यातं चतुर्विधमपि पर्याया-
ऽऽमम् । तद्व्याख्याने च समर्थितं द्रव्याऽऽमम् ।

अथवा भावाऽऽमस्य रूपं निरूपयति—

भावाऽऽमं पि य दुविहं, वयणाऽऽमं चैव शो य वयणाऽऽमं ।

वयणाऽऽमं अणुमयत्थे, आमं ति हि जो वदे वक्कं ॥ ३७ ॥

नोवयणाऽऽमं दुविहं, आगमतो चैव नोआगमतो ।

आगमेनोणुवउत्तो, नोआगमओ इमं होई ॥ ३८ ॥

भावाममपि द्विविधम्-वचनामं चैव, नोवचनामम् । व-
चनरूपमामं वचनामम्, अनुमतार्थे, आममिति । यद्वाक्यं
वचनं वदन्तवचनामम् । यथा कोऽपि साधुगुरुणां कार्येण
गच्छन्नपरेण पृष्टः-आर्य ! किं गुरुकार्येण गम्यन्ते ? स
प्रत्याह-आमम् ; एवमेतदित्यर्थः । नोवचनामं द्विविधम्-
आगमतश्चैव, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमत आमपदार्थ-
ज्ञानयुक्तं, तत्र चोपयुक्तः उपयोगस्य भावरूपत्वात् ज्ञान-
स्य चागमरूपत्वात् । नोआगमतो-भावाममपीदं भवति ।

तदेवाह—

उग्गमदोसाईया, भावतो असंजमो अ आमविही ।

अनो वि य आएसो, जो वरिससयं न पूरे ॥ ३६ ॥

उद्गमदोषाः-आधाकर्मादयः आदिग्रहणाद्-उत्पादनादापा, एषणादोपाश्च; एतद् भावामं प्रतिपत्तव्यम् । तथा चाचारा-
ङ्गसूत्रम्-“ सव्वाऽऽमगंधं परित्राय, निरामगंधो परिव्यप ”
(सूत्र-८७+) (आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।) असे-
यमश्च पृथिव्याद्युपमईलक्षणे भावतः आमयिधिरंश्च ज्ञा-
नव्यश्चरित्राऽपक्वताकारणात् । यद्वाऽन्याऽपि आदेशः-प्र-
कारो भण्यते-यो वर्षशतायुः पुरुष आयुष्कोपक्रमेण
वर्षशतमपूरयित्वा म्रियते सोऽपि भावत आमः । आयुषः
परिपाकमन्तरेण मरणात् । अत्र च द्रव्याणामधिकारसूत्रे
ऽपि वृत्तपर्यायाऽऽमेण शेषाणामुच्चारितसदृशतया विनेय-
व्युत्पादनार्थं प्रसङ्गतः प्ररूपितत्वात् । व्याख्यातमामपदम् ।
कुं० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० । अपरिशुद्धे, आचा० ।
“ सव्वाऽऽमगंधं परित्राय ” (सूत्र-८७ x) । आमम्-
अपरिशुद्धम् । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । “ निराम-
गंधे धिइमं ठितप्पा ” (सूत्र-५ +) । निर्गतः-अपगत
आमः-अविशोधिकोऽव्याख्यस्तथा गन्धो-विशोधिकोऽटि-
रूपा, यस्मात्स भवति निरामगन्धः; मूलोत्तरगुणभेद-
भिन्नां चारित्रक्रियां कृतवानित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । अम-करणे घञ् । रोगमात्रे, वैद्यकोक्ते पद्धिधे
अजीर्णे, रोगभेदे, वाच० । अजीर्णरोगभेदे च । तत्त्वज्ञानम्-
“ आमे तु द्रवगन्धत्वम् ” (ध०) । व्याख्या द्रवस्य-
गुथस्य कथिततन्क्रादेरिव गन्धा यस्यास्ति तत्तथा तद्भा-
वस्तत्त्वमिति । ध० १ अधि० १० श्लोकटी० ।

आमह् (न्)-आमयिन्-पुं० । आमयो-रोगः स येषां
विद्यते ते आमयिनः । रोगिणि. व्य० ।

नाउं तिविहामयाणं, देइ लहाओ सह गणं तु ॥ २५८ ॥

त्रिविधतापादिजन्यरोगयोगतास्त्रिप्रकारा आमया-रोगाः
स येषां ते आमयिनः त्रिविधाश्च ते आमयितश्च तेषां त्रि-
विधामयिनाम् । व्य० १ उ० ।

आमंतण-आमन्त्रण-न० । आ मन्त्र ल्युट् । अभिनन्दने,
संवोधने, कामचारानुज्ञारूपे, क्रियाभेदेषु प्रवर्तनव्यापारे
च । व्यापारे च । शुच् । आमन्त्रणाप्यत्र । स्त्री० । वाच० ।
प्रच्छन्ने, आचा० । “ अणामं ति या परिद्वेति ” (सूत्र-
५४ +) । अनापृच्छ्य प्रमादितया परिष्ठापयेत् । आचा०
२ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । “ समणामंतणखमणे ”
॥ ११० x ॥ आचार्येण स्वगणस्य-स्वगच्छस्याऽऽमन्त्रणं
प्रच्छन्नं कर्त्तव्यम् । व्य० १ उ० । (स्त्रीपुरुषयोर्वक्तव्यावक्त-
व्यामन्त्रणवचनानि ‘ भासा ’ शब्दे पष्ठ भागे “ तंहव काणं
काण ” ति (१२) इत्यादि दशवैकालिक ७ सप्तमाध्ययनस्थ-
गाथाभिर्वच्यते) । “ करेमि भंते ! सामाइयं ” (ध०)
‘ भंते ’ इति गुरोरामन्त्रणम् । (ध०) आमन्त्रणं च
प्रत्यक्षस्य गुरोः, तदभावे परोक्षस्याऽपि बुद्ध्या प्रत्यक्षीकृत-
स्य भवति, गुरोश्चाभिमुखीकरणेन सर्वो धर्मः गुरुपाद-
मूले तदभावे स्थापनासमक्षं कृतः फलवानिति । ध० २
अधि० ७ श्लोक । (‘ भदंत ’ शब्दे पष्ठ भागे विस्तरम्)

आमंतणी-आमन्त्रणी-स्त्री० । असत्यामृपाभावाभेदे, संथा०
७ गाथाटी० । आमन्त्रणी-हे ३ देवदत्त इत्यादिरूपा । एषा

हि प्रागुक्तभावात्रयीविलक्षणत्वाच्च सत्या, न मृपा, नापि-
सत्यामृपा. केवलव्यवहारमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृपा एव,
भावना कार्या । ध० ३ अधि० ४३ श्लोकटी० । दश० ।
विभक्तिभेदे च । “ अट्टमाऽऽमंतणीभवे ” ॥ २ ॥ (सूत्र-
१२६ +) । अष्टमी संयुद्धिः-आमन्त्रणी भवेत् ; आमन्त्र-
णार्थं विधीयत इत्यर्थः । अनु० । स्था० ।

आमंतणी भवे अट्ट-मी य जह् हे ३ जुवाण । ति ॥ ६ ॥
(सूत्र-६०६ +)

अष्टम्यामन्त्रणी भवेदिनि । सु-औ-जसिनि प्रथमापीयं
विभक्तिरामन्त्रणलक्षणस्यार्थस्य कर्मकरणादिवत् । लि-
ङ्गार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्टम्युक्ता, यथा हे ३
युवन् इति । स्था० ८ टा० ३ उ० । इदं चानुर्योगद्वाराणु-
सारं व्याख्यातम्, आदर्शेषु तु आमन्त्रणं ति. दृश्यते । स्था०
८ टा० ३ उ० । “ आमंतणी भवे अट्ट-मी उ जहा हे ३
जुवाण ति ” (सूत्र-१२६ +) । आमन्त्रणी भवेदष्टमी,
यथा-हे ३ युवन्निति वृद्धवैयाकरणदर्शनेन ज्ञेयमष्टमी गण्यते,
पेदंयुगीनानां त्वसौ प्रथमैवेति मन्तव्यमिति । अनु० ।
‘ असत्यामृपा-आमन्त्रण्याज्ञापनादिका । आचा० २ श्रु० १
चू० ४ अ० १ उ० १३४ सूत्रटी । (‘ भासा ’ शब्दे
पञ्चमभागे दशवैकालिकसप्तमाऽध्ययनद्वितीयोद्देशक “ आ-
मंतणि० ” २७६ इत्यादिगाथया बहुविस्तरं कथयिष्यामि)

आमंतित्ता-आमन्त्र्य-अव्य० । आ मन्त्र-ल्यप् । सम्बो-
ध्येत्यर्थे, वाच० ।

अज्जो ! ति समणे भगवं महावीरे गौतमादी समणे
णिगंथे आमंतेत्ता एवं वयासी-किंभया पाणा ? सम-
णाऽऽउसो ! (सूत्र-१६६ +)

‘ अज्जो ’ इत्यादि, सुगमम् । केवलम् ‘ अज्जो ति. ’ ति-
आरात्-पापकर्मभ्यां याता आर्याः तदामन्त्रणम्-हे ३ आर्या !
‘ इति ’ एवमभिलापेनाऽऽमन्त्रयेति संबन्धः, श्रमणा भग-
वान् महावीरः गौतमादीन् श्रमणान् निर्ग्रन्थानेवम्-व्रत्य-
माणन्यायनाऽवादीदिति, कस्माद् भयं येषां ते किंभयाः;
कुतो विभ्यतीत्यर्थः, प्राणाः-प्राणिनः ‘ समणाऽऽउसो ’
ति-हे ३ श्रमणाः हे ३ आयुष्मन्तः इति गौतमादीनामेवा-
ऽऽमन्त्रणमिति । स्था० ३ टा० २ उ० ।

आमंतिथ-आमन्त्रित-त्रि० । आ-मन्त्र क्त । अनावश्यकं
कर्मणि नियोजितं, वाच० । “ पुमं आमंतेमाणे आमंतिथ
वा अपडिसुणमाणे णो एवं वंदेज्जा ” (सूत्र-१३५ +) ।
आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० ३ उ० । वाच० । परिभा-
पितायां सम्बोधनार्थं प्रथमायां विभक्तौ, न० । “ साम-
न्त्रितम् ” पाणिनिः । सम्बोधने या प्रथमा साऽऽमन्त्रि-
तसंज्ञा स्यात् । सि० कौ० । “ आमन्त्रितं पूर्वमवि-
द्यमानवत् ” नामन्त्रितं समानाधिकरणे सामान्यव-
चनम् पा० । निमन्त्रिते, त्रि० । “ प्रातरामन्त्रितान्
विप्रान् ” वाच० ।

आमन्त्र्य-अव्य० । आ-मन्त्र-ल्यप् । सम्बोध्येत्यर्थे, वाच० ।
“ आमंतिथ उस्सविया, भिक्खुं आयसा निमंतति ” ॥ ५५ ॥

ग्नियो हि म्भवावेनैवाऽकलन्त्यप्रवणाः, साधुमामन्त्र्य-यथा
ऽहममुकन्त्यां वेलायां भयदन्तिक्रमात्तमिष्यामीत्येवं संकलं
प्राप्तयित्वा (सूत्र०) भर्तारम् आमन्त्र्य-आपृच्छत्य अहमिता-
ऽऽयाना । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

आमंतेमाण-आमन्त्रयत्-त्रि० । आपृच्छति, आचा० । “ पुमं
आमंतेमाणे आमंतिने वा ” (सूत्र-१३५+) । आचा० २ श्रु० १
चू० ४ अ० ३ उ० ।

आमन्द-आमन्द्र-पुं० । ईप्समन्द्रः । प्रा० न० । ईप्समम्भरि-
गन्धः, “ आमन्द्रमन्थध्वनिदन्तनालम् ” भट्टिः । नयुक्ते, त्रि० ।
यान्० । सर्वत्र लवरामचन्द्रः ॥ २११७६ ॥ इति रत्नकु । प्रा० ।

आमग-आमक-वि० । अपस्वे, भ० १५ श० १ उ० ५५४
म्वटी० । “ आमगमल्लगभृया ” (सूत्र-७६+) । आमकम-
ल्लगभृता-अपस्वशरावकल्पा जलसंपर्के जगेन विलय-
नान् । प्रा० १ श्रु० ६ अ० । अशस्त्रोपहन्त च । दश० । “ आ-
मयं विविहं वीर्यं ” ॥ १० x ॥ आमकम्-अशस्त्रोपहन्तम् ।
दश० = अ० २ उ० । आचा० । “ फलं वीर्यं य आमय ” ॥ ७+ ॥
आमकं-मचित्तम् । दश० ३ अ० ।

आमगन्ध-आमगन्ध-न० । आमं च गन्धश्च आमगन्धम् ।
ममाहारद्वन्द्वः । अविशुद्धकोट्यन्तर्गतं आधार्कमादिषु,
आचा० । “ सत्त्वाऽऽमगन्धं परिणाम्य गिरामगन्धो परिच्यते ”
(सूत्र-८७+) । सर्वज्ञ तदामगन्धश्च सर्वाऽऽमगन्धं,
सर्वशब्दः प्रकारकात्स्न्येऽत्र गृह्यते; न द्रव्यकात्स्न्ये,
आमम्-अपरिशुद्धं, गन्धप्रहणेन तु पूनिर्गृह्यते । ननु च
पूनिर्द्रव्यस्याप्यशुद्धत्वादामशब्देनैवोपादानात्किमर्थं भेदेनो-
पादानमिति ? सत्यम्, अशुद्धसामान्याद् गृह्यते, किं तु-
पूनिर्प्रहणेनेह आधार्कमाद्यविशुद्धकोटिरुपात्ता, तस्याश्च
गुरुनरन्वात्प्राधान्यख्यापनार्थं पुनरुपादानं, ततश्चायमर्थः-
गन्धप्रहणेन-आत्मकम् १ औद्देशिकक्रिकं २ एतकर्म ३ मि-
श्रजानं ४ वादरप्रभृतिका ५ अध्यवपूरक ६ श्वेतं पटुद्ग-
मदोष्य अविशुद्धकोट्यन्तर्गता गृहीताः, शेषान्नयो विशु-
द्धकोट्यन्तर्भूता आमप्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति, सर्व-
शब्दस्य च प्रकारकात्स्न्याभिधायकत्वाद्येन केनचि-
त्प्रकारेण आमम्-अपरिशुद्धं पूनिर्वा भवति तत्सर्वं प्राप-
रिद्ध्या ध्यात्वा प्रत्याख्यानपरिद्ध्या निरामगन्धः निर्ग-
तावामगन्धौ यस्मात् स तथा परिच्यते-मोक्षमाणं ज्ञान-
दशनचारित्राख्ये परि-समन्ताद् गच्छेत्; संयमानुष्ठानं
सम्यगनुपालयेदिति यावत् । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

आमगोरस-आमगोरस-पुं० । आमं च तद् गोरसं च
आमगोरसम् । कच्चदुग्धदधितकादिके, घ० २ अधि० ३४
श्लोकटी० ।

आमज्ज-आमर्जन-न० । सकृत् कर्द्दमादिशोधने, आचा० ।
“ शो आमज्जेज वा ” (सूत्र-२६+) । नैव सकृदामृज्यान्नाऽपि
पुनः पुनः प्रमृज्यात्; कर्द्दमादि शोधयेदित्यर्थः । आचा० २
श्रु० १ चू० १ अ० ५ उ० । “ आमज्जेज वा पमज्जेज
वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ” (सूत्र-१६+) ।
नि० चू० १७ उ० । “ आमज्जावेज्ज वा पमज्जावेज्ज वा

आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ ” (सूत्र-२५ x)
नि० चू० १७ उ० । (अनयोः सूत्रांशयोः व्याख्या ‘ अरण्य-
मरणिकरिया ’ शब्दे प्रथमभागे ४८० पृष्ठे गता)

जे भिक्खू अप्पणो अच्छिणी आमज्जेज वा पमज्जेज
वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ ६० ॥

“ अच्छिणि वा आमज्जति णाम अच्छिपत्तरांमे संठवेति
पुणो पुणो करंतस्स पमज्जणा । अहवा-वीयकणगादीणं
सकृत् अवणयणे आमज्जणा पुणो २ पमज्जणा । नि० चू०
३ उ० । मृदुगोमयादिना लिम्पने च । व्य० ४ उ०
२७ गाथाटी० ।

आमर्जत-आमर्जमाण-आमर्जयत्-त्रि० । सकृत् हस्ता-
दिना शोधयति, नि० चू० । “ आमर्जंतं वा पमर्जंतं वा साइ-
ज्जइ ” (सूत्र-६० x) । नि० चू० ३ उ० । “ आमर्जमाणे वा ”
(सूत्र-३६ x) । आमर्जयत्-सकृत् हस्तादिना शोध-
यन् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

आमडाग-आमडाग-न० । अर्द्धपके, अपके च । अरणि-
कतण्डुलीयकादिके, आचा० । “ सेज्जं पुण जाणेज्जा
आमडागं वा ” (सूत्र-४६ x) । ‘ आमडागं वा ’ इति-
आमपत्रम्-अरणिकतण्डुलीयकादि तच्चार्द्धपकम्, अपक-
म्वा । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

आमतर-आपतर-त्रि० । अतिशयेन प्रापके, रा० । “ म-
खामतराए चव ” (सूत्र- +) । द्रष्टृणां मनांसि आ-
प्नुवन्ति-आत्मवशतां नयन्तीति मनश्चापस्ततः प्रकर्ष-
विवक्षायां तरप्रत्ययः प्राकृतत्वाच्च एकारस्य मकारे मणा-
मतरा इति भवति । रा० ।

आममल्लगरूव-आममल्लकरूप-त्रि० । अपकशरावतुल्यं,
तं० । “ आममल्लगरूवे, निवेयं वच्चह सरीरे ” ॥ ३२ ॥
११६ (आदितः गाथाङ्कः) ॥ (सूत्र-१८ +) । अपकशरावतुल्ये
शरीरे निवेदं वैराग्यं व्रजत । तं० ।

आममहुर-आममधुर-न० । आममिव मधुरमाममधुरम् ।
ईप्समधुरे फले, “ आमे णामं एगे आममहुरे ” (सूत्र-
२५३ +) । स्या० ४ ठा० १ उ० ।

आमय-आमय-पुं० । आमं-रोगं यात्यनेन करणे घञर्थे कः ।
आ । मीज् हिंसायाम् । करणे अच् वा । रोगे, अनामयः
निरामयः । “ सर्मा हि शिष्टैराज्ञातौ, वर्त्स्यन्तावामयः स
च ” माघः । वाच० । व्य० १ उ० २५८ गाथाटी० ।

आमयकरणी-आमयकरणी-स्त्री० । विद्याभेदे, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ३० सूत्रटी० ।

आमयभाव-आमयभाव-पुं० । रोगोत्पत्तौ, दश० । “ नि-
रामयाऽऽमयभावा ” ॥ २२६ x ॥ निरामयामयभावात् नि-
रामयस्य-नीरोगस्याऽऽमयभावाद्भोगोत्पत्तेः उपलक्षणं चै-
तत्साऽऽमयनिरामयभावस्य तथा चैवं वक्तार उपलभ्यन्ते-
पूर्वं निरामयाऽहमासं, सम्प्रति साऽऽमयो जातः । दश०
४ अ० ।

आमयि-आमयिन्-त्रि० । रोगिणि, व्य० । “ नाउं ति-
विहामयीणं ” ॥ २५८ + ॥ ज्ञात्वा त्रिविधा-वातादिजन्य-

रोगयोगतस्त्रिप्रकारा आमयो—रोगः स येषां विद्यते, ते आमयिनः । ७५० १ उ० । “ नाउं तिविहामइणं ” ॥१२३५॥ ‘ आमइणं ’ ति-आमती-रोगतो, आमनी जस्स अत्थि सो आमती मणुस्सो भस्सति । नि० चू० २० उ० ।

आमरकुंड-आमरकुण्ड-न० । तैलङ्गजनपदस्थे स्वनामख्या-ने नगरं, ती० । “ आमरकुण्डनगरे, तैलङ्गजनपदविभूषणे रुचिरे ॥ गिरिशिखरभुवनमध्य-स्थिता जयति पद्मामनी देवी ॥ १ ॥ ” ती० ५३ कल्प । (अस्मिन् विषये बहुवृत्तम् ‘ पडमिणी ’ शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते)

आमरणंत-आमरणान्त-अव्य० । मृत्युलक्षणवसानं याव-दित्यर्थे, पञ्चा० । “ आमरणंतमजस्सं, संजे परिपालणं विहिणा ” ॥ ४६ ॥ आमरणान्तम्-मृत्युलक्षणवसानं यावद् । पञ्चा० ७ विव० । “ एअस्स पायमूलं, आमरणंतं न मोत्तव्वं ” ॥१३५७॥ एतस्य-गुरोः पादमूल-समीपमामरणान्तं न मोक्त्व्यं—सर्वकालम् । पं० व० ।

आमरणंतदोस-आमरणान्तदोष-पुं० । मरणमेवान्तो मरणान्तः आमरणान्तात्-आमरणान्तमसंजाताऽनुनापस्य काल-सौकरिकादेरिव या हिंसादिप्रवृत्तिः सैव दोष आमरणान्त-दोषः । रौद्रध्यानस्य लक्षणभेदे, भ० । “ आमरणंतदोसे ” (सूत्र-२०३+) । भ० २५ श० ७ उ० । स्था० । ग० । औ० । “ नानाविहाऽऽमरणदोसा ॥२६५॥ ” महदापद्गतोऽपि स्वतः महदापद्गतेऽपि च परे आमरणदसंजाताऽनुनाप-काल-सौकरिकवत्, अपि तु-असमाप्तानुनापानुशयपर इत्यामरणदोष इति । आ० १ अ० । आमरणन्तदोसो जथा पञ्च-तराई; परिगिलायमाणस्स वि आगतपञ्चादेसस्स थोवो वि पच्छाणुताओ न भवति, अवि मरणकालेऽपि जस्स कालसोयारयस्सेव ए ताओ उवरतो भवति, एस आ-मरणन्तदोसो । आ० चू० १ अ० १२२५ गाथाचूर्णिः ।

आमरिप्त-आमर्श-पुं० । आ-मृश । स्पर्शे, घञ् । सम्यक् स्पर्शे, ल्युट् । आमर्शनमप्यत्र । न० । वाच० ।

आमर्प-पुं० । आमर्पणमामर्पः । संस्पर्शने, विशे० ७७६ गा-थाटी० । आ० म० । श-र्प-तप्त-वज्रे वा ॥ ८ । २ । १०५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण श-र्पयोः संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वा । प्रा० । आ-मृश घञ् । कोपे, असहने, सम्यग् विवेके च । वाच० ।

आमलकीडा-आमलकीक्रीडा-स्त्री० । क्रीडाभेदे, तथा च भगवतो महावीरस्य वर्णकमधिकृत्य-समानवयोभिः कुमारैः सह क्रीडां कुर्वाणः आमलकीक्रीडानिमित्तं पुराद् बहिर्ज-गाम, तत्र च कुमारा वृत्तारोहणादिप्रकारेण क्रीडन्ति स्म । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । (आमलकीक्रीडाकरणसमये देवलोके शक्रकृतभगवत्प्रशंसां श्रुत्वा कश्चित् मिथ्यादृष्टि-र्देवः भगवद्भावनार्थमिहागत इति ‘ वीर ’ शब्दे पष्ठे भागे १०५ सूत्र विवरणे वक्ष्यते)

आमलकप्पा-आमलकल्पा-स्त्री० । स्वनामख्यानायां नग-र्याम्, विशे० । “ आमलकप्पा णयगी, मित्तसिरी कूर-पिउडाई ” ॥२३३५॥ आमलकल्पायां नगर्यां गतः, तत्र च मित्रश्रीनाम्ना श्रावकं कूरपिउडादिना—कूरसिस्थादि-

दानेन प्रतिबोधित इत्यर्थः । विशे० । आ० क० । आ० चू० । आ० म० । आ० व० । उक्त० । ग० । “ इदेव जंबूद्वीवे दीवे भारहे वासे आमलकप्पानामं नयरी होत्था ” । (सूत्र-१४८+) । ज्ञा० २ थु० १ अ० ।

आमल-आमल-पुं० । बहुवीजके वृक्षभेदे, “ आमलपाणुगं वा २०. ” (सूत्र-४३५) । आ० २ थु० १ चू० १ अ० ७ उ० । आमलग-आमरक-पुं० । सामस्त्येन मार्याम्, स्था० १० ठा० । (सूत्र-७५५५) तदर्थप्रतिबद्धे कर्मविपाकदशाया नव-मऽध्ययने च । न० । स्था० ।

तद्वक्ष्यता यथा—

सहसुदाहं आमलए (सूत्र-७५५+)

‘ आमलए त्ति-रथुने ’ लार्थात्तरित्यामरकः, सामस्त्येन मरिः, एवमर्थप्रतिबद्धं नवमं, तत्र किल सुप्रतिष्ठं नगरे सिंहसेना राजा श्यामाभिधानंदव्यामनुरक्तस्तद्वचनादेवैकोनानि प-ञ्चशतानि देवीनां ता मिमाराविषूणि ज्ञात्वा कुपितः सन् तन्मातृणामेकोनपञ्चशतान्युपनिमन्त्र्य महत्यगरे आवासं दत्त्वा भक्तादिभिः सम्पूज्य विश्रब्धानि संद्वीकानि सप-रिवाराणि सर्वतो द्वारवन्धनपूर्वकमग्निप्रदानेन दग्धवांस्त-तोऽसौ राजा मृत्या च पृथ्वा गत्वा रोहीतके नगरे दत्त-सार्थवाहस्य दुहिता देवदत्ताभिधानाऽभवत्, सा च पु-ष्पनन्दिना राज्ञा परिणीता, स च मातुर्भक्तिपरतया त-त्कृत्यानि कुर्वन्नासामास तथा च भोगविघ्नकारिणीति तन्मातुर्ज्वलत्लाहदण्डस्यापानप्रक्षेपात्सहसा दाहनेन वधो-व्यधायि । राज्ञा चासौ विविधविडम्बनाभिर्विडम्ब्य विनाशितेति विपाकश्रुते देवदत्ताभिधानं नवममिति ६ । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

आमलक-त्रि० । आ-मल्-किन् । स्त्रीत्वे गौरा० डीप् । बहुवीजके वृक्षभेदे, जी० १ प्रति० २० सूत्र० । प्रज्ञा० । ल० प्र० । आ० १० । स्था० । “ तत्थं एं आमलगा पक्खित्ता ” (सूत्र-१४३५) । अनु० । (धात्रीवृत्ते) । वाच० । धात्रीफले च । न० । “ आमलगाई दगाहरणं च ” (गा-थासूत्र १० ×) । आमलकानि—धात्रीफलानि । सूत्र० १ थु० ४ अ० २ उ० ।

आमलगमहुर-आमलकमधुर-त्रि० । आमलकमिव मधुरं यद्यन्यत् आमलकमेव वा मधुरमामलकमधुरम् । ईषन्म-धुरे, स्था० ४ ठा० ३ उ २३० सूत्रटी० ।

आमलगमहुरफलसमाण-आमलकमधुरफलसमान-पुं० । ई-पदुपशमादिगुणलक्षणमाधुर्यवति पुरुषभेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० २३० सूत्रटी० ।

आमलगरस-आमलकरस-पुं० । धात्रीफलरसे, “ शिशिरे चामलकरसः ” सूत्र० १ थु० ८ अ० ६३ गाथाटी० ।

आमलगरसिय-आमलकरसित-त्रि० । आमलकरससंस्पृष्टे, विपा० । “ आमलगरसयाणि य ” (सूत्र-२६ +) । आमलकरससंस्पृष्टानीति । विपा० १ थु० ८ अ० ।

आमाऽभिभूय-आमाऽभिभूत-त्रि० । अपकरसेनाभिभूतं, विपा० । “ आमाभिभूयंगत्ता ” (सूत्र-+) । आमेन-अपकरसेन । विपा० ।

आभिस-आमिप-न० । आमिपति स्नेहम् । अम-टिप्-
वीधश्च वा-माने स्नेहानिरेकात्तन्वय तथात्वम् । वाच० ।
“ कंकटि य कंकटि य, आमिपम्यति ते दुही ॥ ३ ॥ ” टङ्कः
दङ्कश्च पत्तिविशेषस्यैव मानवशार्पिभिर्मन्थयन्वादिभिः ।
मृ० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । आहारः, “ एनो क्षिय फुल्ल-
ऽऽमिप ” ॥ २६+ ॥ पञ्चा० ६ वि० । मांसादिके, स्था०
४ डा० ४ उ० ३८५ सूत्रटी० । प्रा० । अशनादिके च
भोग्यवस्तुनि, ध० २ अधि० ६१ श्लोकटी० । “ जं
त्तुमि वत्तुं जे, पुट्ठि ते आमिपमि गिह्हादि ।
आमिपपासनिवज्जो, काहिद कज्जं अकज्जं वा ॥ १ ॥ ”
मृ० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ४ गाथाटी० । उक्तांश्च, सुन्दर-
स्यादौ, लोभे, लोभनीये विषये च । वाच० । अभिष्वङ्गहेतौ,
धनशान्यादिके च । उक्त० । “ अकिंवा उज्जुकडा निरा-
मिना ॥ ४१+ ॥ ” निष्क्रान्ता आमिपात् विषयादिपदाभ्यां
इति निरामिपा-विषयादयः पदार्था हि विषया जीवानां
गृहिहेतुत्वादामिपापमाः एतस्मादहं निर्विषया सती ।
उक्त० १४ अ० ।

सामिसं कुललं दिस्म, वज्जमाणां निरामिसं ।

आमिसं सव्वमुज्झिता, विहरिस्सामो निरामिमा ॥ ४७ ॥

हे३ राजन् अहं सर्वम् आमिपम्-अभिष्वङ्गहेतुं धनधान्या-
दिकम् उज्झित्वा-त्यक्त्वा, निरामिपः-त्यक्तसङ्गा सती अ-
प्रतिवद्धविहाग्नया विहरिष्यामि, किं कृत्वा साऽऽमिपम्
(आमिपेण-पिशितरूपेण) । उक्त० पाई० आमिपम्-अभि-
ष्वङ्गहेतुं धनधान्यादि । उक्त० पाई० १४ अ० ४७ गाथाटी० ।
आमिपमहितं कुललं-गृहम् अपरं पत्तिणं वा परंरति
अन्यैर्वध्यमानं-पीड्यमानं दृष्ट्वा सामिपः पत्नी हि आ-
मिपाहारिणीभिः पीड्यते । अथ वा-साऽऽमिपम्-सम्पृष्टं,
भोजनाद्यर्थे लुब्धं, कुललं-पत्तिणं परैर्वध्यमानं-पीड्यमानं
दृष्ट्वा यतो हि पत्तिणो यदा गृह्यन्ते तदा नान् भव्यं दर्श-
यित्वा पाशादिना बध्यन्ते, आमिपाहारी शकुनिस्तु आ-
मिपदर्शनं नैव लोभयित्वा मानवत् बध्यते, सन्न आमिपल-
आमिपरनास्वादलोभेन वर्तते इति साऽऽमिपस्तं साऽऽमि-
पम् । उक्त० १४ अ० । पर्णे, जम्बीरफले च । वाच० । पूजादौ
निवेदनीयऽस्नानादौ च । दर्श० । “ पुष्पाऽऽमिसत्थुडभेआ ”
॥ ३७+ ॥ पुष्पाऽऽमिपस्तुतिभेदात् त्रिधा पूजा । आमिपम्-
चाऽऽम्रएडाऽस्तनारङ्गनालिकेरवीजपूरकफलचिमलगलिनज-
लदधिघृताऽनेकविधिनैवेद्यम्वभावम् । दर्श० २ तत्त्व । “ एनो
क्षिय फुल्लामिस-थुडपडिच्चत्तिपूयमज्झमि ॥ २६+ ॥ ” इत एव
संपूर्णाऽऽज्ञाकरणस्य भावसाधुनाध्यत्वादयः, “ फुल्लामिसत्थुड-
पडिच्चत्तिपूयमज्झमि ” ति-पुष्पाणि-जात्यादिकुसुमानि,
उपलक्षणत्वाद्भस्मरत्नादीनामिहैवान्तर्भावो चेदित्ययः, आ-
मिपम्-आहारः, इहाऽपि तथैव फलादिसकलनैवेद्यपर-
ग्रहो दृश्यः । पञ्चा० ६ वि० ।

आमिसत्थि (न्)-आमिपार्थिन्-त्रि० । आमिपम्-मांसा-
दिकम् अर्थयतः-प्रार्थयतः । मांसादिप्रार्थयितरि, ज्ञा० १
श्रु० ४ अ० ५ सूत्रटी० ।

आमिसप्पिय-आमिपप्पिय-त्रि० । कङ्कणक्षिणि, मांसाभि-

लागिणि च । वाच० । वल्लभमांसादिके, ज्ञा० १ श्रु० ४
अ० ५ सूत्रटी० ।

आमिसल्लो-आमिपल्लो-त्रि० । आमिपलम्पटे, ज्ञा० १
श्रु० ४ अ० ५ सूत्रटी० ।

आमिसाऽऽवत्त-आमिपाऽऽवर्त-पुं० । आमिपं-मांसादि तद-
र्थमावर्तः शकुनिकादीनामामिपावर्तः । आवर्तभेदे, स्था० ४
डा० ४ उ० ३८५ सूत्रटी० ।

आमिसाऽऽहार-आमिपाऽऽहार-त्रि० । मांसादिभोजिनि, ज्ञा०
१ श्रु० ४ अ० ५ सूत्रटी० ।

आमुट्ठ-आमृष्ट-त्रि० । आ-मृष्ट-कृ । आधर्षिते, आमर्दिते
च । “ आमुट्ठास्तिलकरुचः सज्जो निरस्ताः ” माधः ।
आ-मृज-कृ । परिमार्जिते, विशेषधने च । आ-मृश-कृ ।
संस्पृष्टे च । वाच० । विपर्यासीकृतं च । श्रोत्रं । “ हेट्ठा-
रिया आम(मु)ट्ठं ” (२६७ + भाष्यगा०) । अधस्तादुपरि
च यत् ‘ आमुट्ठ ’ विपर्यासीकृतं भुङ्क्ते, आद्य० । “ ऋताऽत्
॥ ८ । १ । १२६ ॥ ऋतः अत्रम् । आमृष्टम् । आमट्ठं । प्रा० ।

आमुप्पिह-आमुप्पिक-त्रि० । अमुप्पिन्-परलोके भवः ठक्
सप्तम्याः अलुक् टिप्पः । वाच० । अमुत्र भवः आमु-
प्पिकः । द्वितीयऽनीवारभेदे, परलोकमन्वयिनि स्वर्ग-
सुखादौ, ध० ३ अधि० १४८ श्लोक । परमवविपाकप्रद-
र्थके, ज्ञा० । “ महानामुप्पिकोऽपि च ॥ १७ ॥ ” आमु-
प्पिकोऽपि-परभवे विपाकप्रदर्शकोऽपि । ज्ञा० ७ ज्ञा० ।
“ शास्त्रमासन्नभ्यस्य, मानमामुप्पिके विधौ ” ॥ २० + ॥
आमुप्पिकं विधौ-पारलौकिके कर्मणि । शास्त्रं मानम् ।
धर्माऽधर्मयोग्योन्मिन्द्रियत्वेन तदुपायत्वबोधेन प्रमाणान्तरा-
सामर्थ्यात् । ज्ञा० १४ ज्ञा० ।

आमुपत-आमृशत्-त्रि० । सकृदीपद् वा स्पृशति, दश०
४ अ० ११ सूत्रटी० । “ सुयं मे आउसतेण ” (सूत्र-१ x) ।
आमृशना-भगवत्पादारविन्दं करगुगलादिना स्पृशना ।
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । स्था० ।

आमुसमाण-आमृशत्-त्रि० । ईपत् स्पृशति, भ० । “ आ-
मुसमाणं वा संनुसमाणं वा ” (सूत्र-३२५ +) । आमृ-
शतः ईपत्स्पृशन्नित्यर्थः । भ० ८ श० ३ उ० ।

आमूल-आमूल-न० । अभिव्याप्त्या कारणे, पो० । “ आ-
मूलमिदं परमं, सर्वस्य हि योगमार्गस्य ” ॥ १६ ॥ आमू-
लम्-अभिव्याप्त्या कारणम् । पो० १३ वि० ।

आमेट्ट (गा) घर-आमेट्टागृह-न० । अपकेट्टागृहं, व्य० ।
“ सोल्यकाणिट्टघर, पक्कट्टाऽऽमेयपिडदाखरे ” ॥ ५५५+ ॥
आमा-अपक्काताभिगिष्टकाभिः कृतं गृहम्-आमेट्टागृहम् ।
व्य० ४ उ० । गृहम्यघराऽपनौ ॥ २११४५ ॥ इति घर । प्रा० ।

आमेल (आवेड)-आपीड-पुं० । आ-पीड-अच् । शेख-
रके, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० १२४ सूत्रटी० । “ एत्पीयूषा-
पीडविभीतककीदृशदृशे ” ॥ ८ । १ । १०५ ॥ इति हैमप्रा-
कृतसूत्रेणकारस्थैत्यम् । प्रा० । “ नीपापीडे मो वा ”
॥ ८ । १ । २३४ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण ‘ पंस्य वां मः ।

‘आमेलो । प्रा० । “ डो लः ” ॥ ८ । १ । २०२ ॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्दस्य प्रायो लः ।
आमेलो । आवडो । प्रा० । शिखामाल्यं शिगेभूपणे,
वाच० । “ वणमालाऽऽमेलमउलकुंडलसच्छंदविउड्विया-
भरणचारभूसणधरा ” (सूत्र-४७ x) । ‘आमेल’ ति-
आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशत आपीडः-शेखरकः ।
प्रज्ञा० २ पद । जी० । “ आविद्धतिलयामलाणं ”
(सूत्र- x) । आविद्धतिलक आमेलश्च शेखरको यका-
भिस्ता आविद्धतिलकाऽऽमेलस्तासाम् । रा० ।

आमेलग-आपीडक-पुं० । शेखरकं, भ० । “ लीलुण्णलक-
यामलपहिं ” (सूत्र-३८० x) । ‘आमेल’ ति-आपीडः
शेखरः । भ० ८ श० ३३ उ० ज्ञा० । “ आमेलगआं ”
(सूत्र-१२६ +) । आमेलकः-आपीडः; शेखरक इत्यर्थः,
जी० ३ प्रति० १ उ० । “ आमलगं ” (सूत्र-२४ x) ।
आपीडः-शेखर एव स्तनप्रस्तावाच्चञ्चुकस्तत्प्रधानौ आ-
मेलकौ वा परस्परमीपत्संबद्धौ । ज्ञा० १ थु० १ अ० ।
गृहवह्निर्निस्सृतकाष्ठे च आपीडकमात्रे, त्रि० । वाच० ।

आमेलक-त्रि० । परस्परमीपत्सम्बद्धे, ज्ञा० १ थु० १ अ०
२४ सूत्रटी० ।

आमोडक-पुं० । पुष्पोन्मिश्रे बालबन्धविशेषे, आमोडकः-
पुष्पोन्मिश्रो बालबन्धविशेषः । उक्त० ३ अ० १५२ गा-
थाटी० ।

आमोक्त्व-आमोक्-पुं० । आमुच्यतेऽस्मिन्नित्यामोक्तं वा-
आमोक्तः । परिष्ठागे, आचा० १ थु० १ अ० १ उ० ७
गाथा । अशेषकर्मक्षये, सूत्र० । “ आमोक्त्वाए परिच्य-
एज्जा ” (सूत्र-२१ x) । आमोक्ताय-अशेषकर्मक्षयप्राप्ति
यावत् । सूत्र० १ थु० ३ अ० ३ उ० । अशेषकर्मक्षयसाधकं
आचारे, आचा० । तथा चाचारैकार्थिकानधिकृत्य-आ-
मोक्तस्य निक्षेपो नामादिस्तत्र व्यतिरिक्ता निगडादेः भा-
वामोक्तः कर्माष्टकोद्घेष्टनमशेषमेतत् साधकश्चायमेवाचारः
इति । आचा० १ थु० १ अ० १ उ० ७ गाथाटी० ।
(अस्यैकार्थिकानि ‘आयारंग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽत्र
द्रष्टव्यानि)

आमोग-आमोक्-पुं० । आ-मुच-घञ्-परिधाने, ल्युट् आ-
माचनमप्यत्र । न० । वाच० । कचवरपुञ्जं, न० । “ आ-
मोयाणि वा (सूत्र-१६६+) आमोकानि-कचवरपुञ्जाः ।
आचा० १ थु० ७ अ० २ उ० ।

आमोडग (लय)-आमोडक-न० । आतोद्यभेदे, “मुच्छि-
ज्जनाणं आमोडगणं” आ० चू० १ अ० ।

आमोस-आमर्श-पुं० । आमर्शनमामर्शः । परामर्शं, ज्ञा० १
थु० ८ अ० ७६ सूत्रटी० । संस्पर्शं, प्रश्न० १ संव० द्वार २२
सूत्र० । प्रव० । ग० ।

आमर्ष-पुं० । आमर्षणमामर्षः । संस्पर्शं, विशेषं ७७६ गाथा-
टी० । आ० म० । अप्रमृज्य करेण स्पर्शने, जाग्रतोऽतिचा-
रभेदे च । आव० । “ आमोसे ससरक्खामोसे ” अविधिनेव
आमर्षणमामर्षः; अप्रमृज्य करेण स्पर्शनमित्यर्थः । तस्मिन्

सरजस्कामर्षे सति, सह पृथिव्यादिरजसा यद्वस्तु स्पर्ष्टं
तत्संस्पर्श इत्यर्थः; आव० ४ अ० ।

आमोप-आमुष्णाति-आ-मुप-पचाद्यच् । सम्यगपहारकं
चौरादौ, आमुप्-भावे घञ् । अपहरणे, वाच० ।

आमोसग-आमोपक-पुं० । आमुष्णातीत्यामोपकः । चौरै,
स्था० ५ ठा० २८० ४१७ सूत्रटी० । “ आमोसगा संपिडिया
गच्छेज्जा ” (सूत्र-१३० x) । आमोपकाः-स्तनाः । आचा० २
थु० १ चू० ३ अ० ३ उ० । “तत्थ खलु विहरंसि वहवे आमो-
सगा वत्थपडियाए संपिडिया गच्छेज्जा ” (सूत्र-१५१ x) ।
आमोपकाः-चौराः । आचा० २ थु० १ चू० ५ अ० २ उ० ।

आमोसहि-आमर्शो (पौ) पधि-पुं० । आमर्शो हि-हस्तादिना
स्पर्शः आपधिर्यस्य स आमर्शोपधिः । ग० २ अधि० ७१
गाथाटी० । प्रव० । आमर्षणमामर्षः-संस्पर्शनमित्यर्थः । स
एवोपधिर्यस्यासावामर्शोपधिः करादिसंस्पर्शमात्रादेव व्या-
ध्ययनयनसमर्थः, लब्धिलब्धिमतारभेदोपचारात्साधुरेवा-
मर्शोपधिरित्यर्थः । विशेषं ७७६ गाथाटी० । आ० म० ।
लब्धिभेदे, पा० १ सूत्र । औ० । यत्प्रभावात्स्वहस्तपादा-
द्यवयवपगमशंभात्रेणैवात्मनः, परस्य वा सर्वेऽपि-रोगाः
प्रणश्यन्ति स आमर्शोपधिः । प्रव० २७० द्वार १५०६ गाथा ।
आमोसहिणाम रोगाभिभूतं अत्तारं परं वा जवे वि ति-
गिच्छामि ति संचित्तुण आसुगति तं नक्खणा चैव वव-
गयरोगातंकं करेति ति । सा य आमोसहिलद्धी । सरीर-
गदेसे वा सव्वसरीरे वा समुपज्जति ति एवमेसा आ-
मोसहि ति भण्णति । आ० चू० १ अ० ।

आमोसहिपत्त-आमर्शो (पौ) पधिप्राप्त-त्रि० । आमर्शः-
संस्पर्शः । स एवोपधिः-सर्वरोगापहारित्वात् तपश्चरण-
प्रभावो लब्धिविशेषस्तां प्राप्ता ये ते तथा । आमर्शो (पौ)
पधिलब्धिविशेषप्राप्ते, प्रश्न० । “आमोसहिपत्तेहिं” (सूत्र-
२२ x) प्रश्न० १ संव० द्वार ।

आय-आय-पुं० । आगच्छतीत्यायः । द्रव्यादेर्लोभे, सूत्र०
१ थु० १० अ० १० गाथाटी० । उक्त० । आ० म० । ज्ञा० ।
आनु० । प्रव० । दश० । विशेष० । धनागमे, वाच० । “ आ-
यस्स हेउं पगेरेइ संगं ” ॥ १६ + ॥ आयस्स-लाभस्य
हेतोः-कारणात् । सूत्र० १ थु० ६ अ० । (आयं दृष्ट्वा कार्यं
कुर्यादिति । (‘ गच्छसारणा ’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते)
आयः-प्राप्तिर्लाभ इत्यनर्थान्तरम् । अनु० १५४ सूत्रटी० ।
नि० चू० । “ गच्छपरिरक्खणट्ठा अणागतं आउवायकुस-
लेण ” ॥ ८६४ x ॥ आया-नाम पार्श्वस्थादेः पार्श्वान्नि-
वृत्त्यहसंयमपालनादिको लाभः । वृ० ३ उ० । “दानादिकं च
लाभोचितमेव कार्यम् ” “ लाहोचियदाणे, लाहोचियभागे,
लाहोचियपरिवारे, लाहोचियतिहिकरे सिआ ” (सूत्र-२+) ।
(अस्य सूत्रांशस्य व्याख्या ‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे
६८२ पृष्ठे वक्ष्यते) उक्तं चात्र लौकिकैः-“ पादमायान्निधि
कुर्यात्पादं वित्ताय वर्द्धयत् । धर्मोपमोगयोः पादं, पादं
भर्तव्यपोषणे ” ॥ १ ॥ तथाऽन्यैरप्युक्तम्-“ आयादूर्द्धं नि-
युज्जीत, धर्मे यद्वाऽधिकं ततः । श्रेणे शपं कुर्वीत,
यतस्तत्तुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । पं० सू० । आ-

नचक्षुर्नान्यायो--द्रव्यादेर्लोभस्तन्निमित्तापादिनोऽष्टप्रकार-
कर्मलाभे च । “ शायं न कुञ्जा इह जीविश्रद्धी ” ॥ ११+ ॥
आगच्छन्तीत्यायो-द्रव्यादेर्लोभः ननिमित्तापादिनोऽष्टप्रका-
रकर्मलाभः ननिमित्तास्मिन् संसारं अन्त्यमजीवितार्थः भोग-
प्रधानजीवितार्थोऽन्यर्थः । यदि वा-आजीविकाभवान् द्रव्य-
सेव्यं न कुर्यात् । सूत्र० १ ध्रु० १० ख० । आयम्-कर्मो-
पेतजगत् न कुर्यात् । सूत्र० १ ध्रु० १० ख० ३ नाथाटी० ।
उपादानं, हेतोः च । विशे० १२२६ नाथाटी० । आयो-लाभः ।
प्राप्तिर्ज्ञानादीनामस्मादित्यायः । विशे० ६६१ नाथाटी० ।
आयनिष्पन्ननिक्षेपेण सामान्यतः अज्ञाध्ययनोद्देशकादिकं
धुत्तौ, धनु० १५४ सूत्रटी० ।

तथा च—

नाणस्स देसणस्स वि, चरणस्स य जेण आगमो होइ ।
नो होइ भावणाउ, आओ लाहो ति एगड्डा ॥ ३२ ॥

आनन्त्य-मत्यर्देः, दर्शनस्य-चापशमिकादेः, चरणस्य च-
सामायािकार्थेन हेतुभूतेनागमो भवति-प्राप्तिर्भवति स
भवति भावाऽऽयः, आयो-लाभ इति विहिष्टः । अध्वयनं न
च हेतुभूतेन आनन्त्यागमो भवतीति नाथार्थः । दर्श० १ अ० ।

आयनिष्पन्ननिक्षेपमधिकृत्य—

आहो जं सामण्यं, सुयाऽभिहार्यं चउव्विहं तं च ।

अज्झयणं अज्झीणं, आयज्झयणा य एत्तेयं ॥ ६५८ ॥

इह यच्छ्रुतस्य-जिनवचनरूपस्य सामान्यमज्ञाध्ययनोद्देश-
कादिकं नाम तद् ओघ उच्यते, सामान्यं शास्त्रनामेत्यर्थः ।
विशे० ।

अथाऽऽयनिक्षेपं कर्तुमाह—

से किं ते आए १, आए चउव्विहं पणत्ते, तं जहा-
नामाऽऽए १, ठवणाऽऽए २, दव्वाऽऽए ३, भावाऽऽए ४,
नामठवणाओ पुवं भणिआओ ॥

‘आयं’ त्यादि. आयः-प्राप्तिर्लाभ-इत्यनर्थोन्तरम्, अस्यापि
नामादिभेदाभिन्नस्य विचारः सूत्रसिद्ध एव यावत् ।

से किं तं दव्वाऽऽए १, दव्वाऽऽए दुविहे पणत्ते, तं
जहा-आगमओ अ, नो आगमओ अ । से किं तं आ-
गमओ दव्वाऽऽए १, आगमओ दव्वाऽऽए जस्स खं आय-
त्ति-पदं सिक्खितं ठितं जितं मितं परिजितं० जाव कम्हा १,
अणुवओगो दव्वमिति कट्टु, नेगमंस्स खं जावइआ
अणुवउत्ता आगमतो जावइआ ते दव्वाऽऽया, ० जाव
सेत्तं आगमओ दव्वाए । से किं तं नोआगमओ दव्वाए १,
नोआगमओ दव्वाए तिविहे पणत्ते, तं जहा-जाणगस-
रीरदव्वाए, भविअसरीरदव्वाए, जाणगसरीरभविअस-
रीरदव्वाए । से किं तं जाणगसरीरदव्वाए १ जा-
णगसरीरदव्वाए आयपयत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं
जवगयचुअचाविअचत्तदेहं जहा दव्वज्झयणे; ० जाव से

तं जाणगसरीरदव्वाए । से किं तं भविअसरीरदव्वाए १
भविअसरीरदव्वाए जे जीवे जाणीजम्मणयिक्खत्ते जहा
दव्वज्झयणे० जाव सेत्तं भविअसरीरदव्वाए । से किं तं
जाणगसरीरभविअसरीरदव्वाए १, जाणगसरीर-
भविअसरीरदव्वाए तिविहे पणत्ते, तं जहा-लो-
इए १, कुप्पावयणिए २, लोगुत्तरिए ३ । से किं तं लोइए १
लोइए तिविहे पणत्ते, तं जहा-सचित्ते, अचित्ते, मीमए
अ । से किं तं सचित्ते १, सचित्ते तिविहे पणत्ते । तं जहा-
दुपयाणं, चउप्पयाणं, अपयाणं । दुपयाणं दासाणं, दासी-
णं । चउप्पयाणं-आसाणं, हत्थीणं । अपयाणं-अवाणं,
अवाडगाणं, आए । से तं सचित्ते । से किं तं अचित्ते १ अ-
चित्ते अणेगविहे पणत्ते, तं जहा-सुवण्णययमणिमोत्ति-
असत्तमिलप्पवाल्लयणाणं आए से तं अचित्ते । से किं
तं मीसए १, मीसए अणेगविहे पणत्ते, तं जहा-दासाणं,
दासीणं, आसाणं, हत्थीणं, समाभरिआउज्जालंकिआणं
आए । से तं मीसए । से तं लोइए ॥ से किं तं कुप्पावय-
णिए १, कुप्पावयणिए तिविहे पणत्ते, तं जहा-सचित्ते,
अचित्ते, मीसए अ । तिष्ठि वि जहा लोइए० जाव से तं
मीसए । से तं कुप्पावयणिए ॥ से किं तं लोगुत्तरिए १,
लोगुत्तरिए तिविहे पणत्ते, तं जहा-सचित्ते, अचित्ते,
मीसए अ । से किं तं सचित्ते १, सचित्ते दुविहे पणत्ते,
तं जहा-सीसाणं, सिस्सणिआणं । से तं सचित्ते । से किं
तं अचित्ते १, अचित्ते अणेगविहे पणत्ते, तं जहा-पडिगं-
हाणं, वत्थाणं, कंवल्लाणं, पायपुच्छणाणं आए । से तं
अचित्ते । से किं तं मीसए १, मीसए तिविहे पणत्ते, तं
जहा-सिस्साणं, सिस्सणिआणं, समंडोवगरणाणं आए ।
से तं मीसए । से तं लोगुत्तरिए ॥ से तं जाणगसरीरभवि-
असरीरदव्वाए । से तं नो आगमओ दव्वाए । से तं
दव्वाए ।

‘से किं तं अचित्ते ?’ ‘सुवणं’ त्यादि-लौकिकोचितस्य
सुवर्णादेरायो मन्तव्यः, न च सुवर्णादीनि प्रतीतानि ‘सिल’
त्ति-शिला । मुक्काशैलगाजपट्टादीनां, रक्कवस्त्राणि, रत्नानि-
पद्मरागरत्नानि ‘सेत्तसावणज्झस्स’ त्ति-सद्-विद्यमानं
स्वापत्तेयं द्रव्यं तस्याऽऽयः, ‘समाभरियाउज्जालंकिआणं’
ति-आभरितानां सुवर्णसंकलिकादिभूषितानामातोद्यैः-कल-
रीप्रमुखैरलंकृतानाम् ।

से किं तं भावाऽऽए १, भावाऽऽए दुविहे पणत्ते, तं जहा-
आगमओ अ, नो आगमओ अ । से किं तं आगमओ
भावाऽऽए १, आगमओ भावाऽऽए जाणइ उवउत्ते, से तं
आगमओ भावाए । से किं तं नोआगमओ भावाए १, नो
आगमओ भावाए दुविहे पणत्ते, तं जहा-पसत्थे अ,

अपसत्ये अ । से किं तं पसत्ये १, पसत्ये तिविहे पणत्ते, तं जहा-याणाऽऽए, दंसणाऽऽए, चरित्ताऽऽए, सेत्तं पसत्ये । से किं तं अपसत्ये १, अपसत्ये चउत्तिहे पणत्ते, तं जहा-कोहाए, माणाए, मायाए, लोभाए । से तं अपसत्ये । से तं यो आगमओ भावाए । सेत्तं भावाए । सेत्तं आए । (सूत्र-२५४+) अनु० ।

ज्योतिषोक्ते लग्नावधिके; राश्यधिके च एकादशस्थाने, लग्नावधिकैकादशस्थानस्याऽऽयत्वं च । तत्स्थानं आयस्य चिन्तनीयत्वात् । वनितागारपालके च । कर्मणि अच्, घञ् वा । आमदितः स्वामिग्राहभागे, लभ्ये धनादौ, “तदस्मिन् वृद्धयायलाभशुल्कोपदादीयते” पा० । ग्रामेषु स्वामिग्राहो भागः आयः । सि० कौ० । वाच० । कृष्णारड भेद, प्रज्ञा० । “आए. काए, कुहेण” ॥ ४०+ ॥ (सूत्र-२३५) प्रज्ञा० १ पद । आ वा० । (अत्र विस्तरः ‘कुहेणा’ शब्दे तृतीयभागे वच्यते) ।

आज-त्रि० । आज्यतेऽनेन । आ अज घञर्थे क । घृते, ज-टा० । अजस्येदम् अण् । छागमांसादौ । त्रि० । अलंकृतं कुमारं कुशलीकृतशिरसमहनेन वाससा संवीतमण्येन वा अजिनेन ब्राह्मणं, रौरवेण क्षत्रियम्, आजेन वैश्यम् । आश्व० गृ० । “गव्यमाजं तथा चौष्ट-मात्रिकं माहिषं च यत् । अश्वायाश्चैव नार्याश्च, करेणूनां च यत्पयः” ॥ २ ॥ मुश्रुतः । अज भावे घञ् । न वीभावः । विज्ञेये, आज्ञानय । वाच० ।

आयइ (ई)-आयति (ती)-स्त्री० । आ-य-ति । वा डीप् । आगामिकाले, “आयइ जणगो” ॥ २८+ ॥ पञ्चा० १६ विव० । गृ० । व्य० । “से तत्थ मुच्छिण् वालं. आयइ नाऽवबुद्धइ” ॥ १ ॥ दश० १ चू० । तत्र तेषु भोगेषु मूर्च्छि-नो-गृहो वालः आयतिम्-आगमिकालं नाऽवबुद्धये-न सम्यगवगच्छति । दश० १ चू० । आगामिकालविषया-यां महत्यामास्थायाम्, व्य० । “जुवराजंमि उ ठविए, एया-ओ वंधंति आयतिं तत्थ” ॥ १६६+ ॥ आयतिम्-आगामि-कालविषयां महतीमास्थां वन्धन्ति । व्य० ४ उ० । सन्ततौ, चू० । राजसुतदीक्षामधिकृत्य-“आयनी इहिमंनपूया य” ॥ २३+ ॥ आयतिश्च-सन्ततिरमीपामेतेन अविच्छिन्ना भ-विष्यतीति । गृ० ३ उ० । प्रभावे, कोषदण्डजे, तेजसि, फलदानकाले च । आयति-स्त्री० । आ यम क्तिन् । स्नेहं, वशिन्वे, सामर्थ्ये, स्त्रीमिन्. शयने, प्रभावे, “आगतौ च उपाये च अनास्था च तत्कल्पनम्” । शा० भा० वाच० । आयइजणग-आयतिजनक-त्रि० । आयतौ-आगामिकाले अभीष्टं फलं जनयति-करोति योऽसावायनिजनकः । आ-गामिकालेऽभीष्टफलदायके, पञ्चा० । “आयइजणगो” ॥ २८+ ॥ पञ्चा० १६ विव० ।

आयइत्ता-आदाय-अन्य० । गृहीत्वैत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ६ गाथाटी० ।

आयइफल-आयतिफल-न० । आयतौ-आगामिनि काले फलमस्येत्यायतिफलम् । परभवफलके, पञ्चा० । “आय-

निफलमद्वयसा-हणं च निउणं मुण्येयव्वं ॥ ४२+ ॥ ” आयतौ-आगामिकाले; परभवे इत्यर्थः । फलं साध्यमस्येत्यायति-फलम् । पाठान्तरेण-आयतफलं-मोक्षफलम् । पञ्चा० १२ विव० ।

आयइविराहग-आयतिविराधक-त्रि० । परलोकपीडाकरं; पं० सू० । “आयइविराहगं समारंभं न चित्तिज्जा” (सूत्र-२४) ॥ अ-यतिविराधकं-परपीडाकरं समारम्भम्-अङ्गा-रकर्मादिरूपं तथा न चिन्तयेद् । पं० सू० ।

आयइसंपगासण-आयतिसम्प्रकाशन-न० । चतुर्थे सामभेदे, स्था० । चतुर्थे सामभेदमाधिकृत्य-“आयत्याः सम्प्रकाश-नम्” अस्मिन्नेवदृक्ते इदमावयोर्भविष्यतीत्याशयोजनम्-आयतिसम्प्रकाशनम् । स्था० ३ डा० ३ उ० १८५ सूत्रटी० । आयंगुल-आत्माकुल-न० । आत्मनोऽकुलमात्माकुलम् । आ-त्माऽकुलप्रमाणभेदे, प्रव० । (‘अकुल’ शब्दे प्रथमभागं स्व-त्वमुक्तम्)

जं पुण आयंगुलमे-रिसेण तं भासिअं विहिणा ॥ १४०७ ॥ यत्पुनरात्माऽकुलं पूर्वमुद्दिष्टं तदादृशेन-वक्ष्यमाणस्वरूपेण विधिना-प्रकारेण भाषितं-प्रतिपादितं तीर्थकृद्गणचरैः ।

तमेव विधिमाह-

जे जम्मि जुगे पुरिसा, अट्टमयंगुलमूसिआ हुंति ।

तेसिं जं जं निअमं-गुलमायंगुलमेत्थ तं होइ ॥ १४०८ ॥

ये पुरुषाश्चक्रवर्तिवासुदेवादयो यस्मिन् युगे सुषमसुख-मादिकाले निजाऽकुलेनैवाऽष्टोत्तरं शनमकुलानामुच्छिन्नाः-उच्चा भवन्ति तेषां च स्वकीयाऽकुलेनाऽष्टोत्तराऽकुलशनो-च्चानां पुरुषाणां यन्निजम्-आत्मीयमकुलं तत्पुनरात्माऽ-कुलं भवति । इह च ये यस्मिन् काले प्रमाणयुक्ताः पुरुषा भवन्ति, तेषां सम्यग्धी आत्मा गृह्यते । तत आत्मनो-ऽकुलमात्माऽकुलम् । इदं च पुरुषाणां कालादिभेदेनानव-स्थितमानत्वादनियतप्रमाणं द्रष्टव्यम् ।

जे पुण एयपमाणा, ऊणा अहिगा य तेसिमेयं तु ।

आयङ्गुलं न भवइ, किं नु तदाभासमेव ति ॥ १४०९ ॥

ये पुनः-पुरुषा एतस्मात्-अष्टोत्तराऽकुलशनलक्षणप्रमाणा-न्यूनः समधिका वा तेषां संवन्धि यदकुलमेतदान्माऽकुलं न भवत्ये, किं तु-तदाभासमेव-आत्माकुलाभासमेव; पर-मार्थत आत्माकुलं तन्न भवतीत्यर्थः । लक्षणशास्त्रोक्तस्व-रादिशेषलक्षणवैकल्यसहायं च यथोक्तप्रमाणाद्धीनाधिक्य-मिह प्रतिषिद्धं न केवलमिति संभाव्यते, भरतचक्रवर्त्या-दीनां स्वाऽकुलनो विशत्यधिकाऽकुलशतप्रमाणानामप्यत्र निर्णीतत्वान्महावीर्यादीनां च केषांचिन्मतेन चतुरशीत्या-द्यकुलप्रमाणत्वादिति । प्रव० २५४ द्वार ।

आत्माकुलं सूक्ष्मकुलादिभेदात् त्रिविधम्-

से किं तं आयंगुले १, आयंगुले (अनु० सूत्र-१३४+) तिविहे पणत्ते, तं जहा-सूइअंगुले १, पयंगुले २, घण-गुले ३, (सूत्र-१३४X) अनु० ।

(आत्माकुलेन षडङ्गुलानि पादः इत्यादि । ये यदा मनुष्या भवन्ति तेषां तदा आत्माकुलेन स्वकीयस्वकीयकाल-

संभवीन्यवटहदादीनि मीयन्ते इत्यादि सर्वम् 'अशुच' शब्द प्रथमभागे प्रतिपादितम् ।) (सूच्यशुचादिप्रदेशानामल्प- बहुत्वचिन्ताऽपि 'अंगुल' शब्दे प्रथमभागे गता)

आयंत-आचान्त-त्रि० । आ-चम-कृ । आचमनकर्त्तरि, आचान्तः पुनराचमन् । काशी० । कृत्वाचमन् यस्य तादृशे जलादौ च । घाच० । गृहीताचमने, २१० । भ० । शी- चार्थे कृतजलस्पर्शे, नि० १ ध्रु० ३ वर्ग ३ अ० । आ० । "आयंते चोक्ते परमसुभूये" (सू-४) । 'आयंते' इति-नवानामपि धोतस्मां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाचान्तां शु- क्षीताऽऽचमनः । २१० । आचान्तां-शुद्धोदकेन क्षताऽऽचमनं । कल्प० १ अधि० ५ क्षण १०५ सूत्रटी० । ता० । भ० ।

आयंविल-आचामास्ल-न० । ल० प्र० १०२ गाथा । आचामः- अवध्रावणम् । अस्लं चतुर्थो रसः, त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसक्तनुप्रभृतिके, तदाचामास्लम् । स- मयभाषयौदनकुलमापसक्तनुप्रभृतिके, ध० २ अधि० ६३ श्लोकः ।

आयामाऽस्ल-न० । आयामम्-अवध्रावणम् । अवध्रावणम्- काञ्चिकम् । वृ० १ उ० । (अत्रार्थे 'अवस्सावण' शब्दः प्रथमभाष्यो द्रष्टव्यः) (आयामः-अवशायनम्) । आव० ६ अ० १६०३ गाथाटी० । अस्लं च-सौवीरकं, त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसक्तनुप्रभृतिके, तदाया- मास्लम् । समयभाषयौदनकुलमापसक्तनुप्रभृती, पञ्चा० ५ विध० ७ गाथाटी० । अवस्थामे, (ने, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ४१ सूत्रटी०) ग० २ अधि० ७८ गाथाटी० । (आचाम्लभेदादि 'आयंविलपञ्चकलाण' शब्देऽनुपदमेव वक्ष्यते) तद्गानं प्रत्याख्यानंभेदं च । पञ्चा० ५ विध० ७ गाथाटी० । (तद्वक्तव्यता 'आयंविलपञ्चकलाण' शब्देऽ- नुपदमेव वक्ष्यते)

आयंविलपञ्चकलाण-आचा (या) मास्लप्रत्याख्यान-न० । प्रत्याख्यानंभेदं, ध० ।

अत्र सूत्रम्—

आयंविलं पञ्चकलाड् अन्त्यथामोर्गणं, सहसागारेणं, लवाल्लेवेणं उक्लिप्तविधेगेणं गिहत्थसंसद्वेणं पारिद्धा- वर्णिगागारेणं, महत्तरागारेणं, सञ्चसमाहिवातियागारेणं, वोसिरद् । आव० ६ अ० ।

आचामः-अवध्रावणम्, अस्लं चतुर्थो रसः त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसक्तनुप्रभृतिके तदाचा- मास्लम् । समयभाषयोच्यते, तत्प्रत्याख्याति, आचामास्ल- प्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः । आद्यावन्त्याश्च त्रय आकाराः पूर्ववत्, (लवाल्लेवेणं) लेपा-भोजनभाजनस्य विकृत्या तीम- नादिना वा आचामास्लप्रत्याख्यातुरकल्पनीयेन लिप्तना, अलेपो-विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्ता- दिना संलेखनतोऽलिप्तना, लेपश्चाऽलेपश्च लेपालेपम् । त- स्मादन्यत्र, भाजने विकृत्याद्यवयवसद्भावेऽपि न भङ्ग इ- त्यर्थः । 'उक्लिप्तविधेगेणं' शुष्कौदनादिभङ्गे पतितपूर्व- स्याचामास्लप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्य-

स्यात्तत्तत्स्थोद्भूतस्य विवेको निःशेषतया त्याग उक्लिप्त- विवेकः उक्लिप्त्य त्याग इत्यर्थः, तस्मादन्यत्र, भोक्तव्यद्रव्य- स्य अभोक्तव्यद्रव्यस्पर्शेनाऽपि न भङ्ग इति भावः, यत्तुल्ले- प्तं न शक्यं तस्य भोजने भङ्गः 'गिहत्थसंसद्वेणं' गृह- न्यस्य-भङ्गदायकस्य संवन्धि कराटिकादिभाजनं वि- कृत्यादिद्रव्येणोपलिप्तं गृहस्थसंसृष्टं, ततोऽन्यत्र, विकृत्या- दिसंसृष्टभाजनेन हि दीयमानं भङ्गमकल्पद्रव्यावयवमिश्रं भवति, न च तद्भुजानस्याऽपि भङ्गः, यद्यकल्पद्रव्यरसो यदुनं प्रायते । 'वोसिरद्' इति-आचामास्लं चतुर्विधाहृतं च व्युत्सृजति । ध० २ अधि० ७८ श्लोकः । "अद्वेत्ताऽऽयं- विलम्बि आगारा ॥६४॥" अष्टैव, न न्यूनाधिकाः । आ- यामः-अवध्रावणम्, अस्लं च-सौवीरकं, ते एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसक्तनुप्रभृतिके तदायामास्लं समयभाषयोच्यते, एतद्वत् प्रत्याख्यानमपि तदेवेत्यतस्त- स्मिन्नायामास्लं आयामास्लस्य चाऽऽकारा भवन्ति ।

ने चैवम् । पञ्चा० ५ विध० । सूत्रम्—

आयंविलं पञ्चकलाड् अन्त्यथामोर्गणं सहसाकारेणं लवाल्लेवेणं उक्लिप्तविधेगेणं गिहत्थसंसद्वेणं पारिद्धावणि- यागारेणं महत्तरागारेणं सञ्चसमाहिवातियागारेणं वोसि- रद् । आव० ६ अ० १६०५ गाथा ।

व्याख्यानं सर्वं प्राग्बत्, नवरम् । आयामास्लं प्रत्याख्याति- तदेव मया भोक्तव्यमिति प्रतिजानीते । लेपो भोजनभाज- नस्य विकृत्या तीमदिना वा आयामास्लप्रत्याख्यातुरकल्प- नीयेन लिप्तना, स चालेपश्च विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्तादिना संलेखनतो निर्लेपतेनि ले- पालेपं तस्मादन्यत्र भाजने विकृत्याद्यवयवसद्भावेऽपि न भङ्ग इत्यर्थः, तथा उक्लिप्तस्य शुष्कौदनादिभङ्गे निक्लिप्तपू- र्वस्यायामास्लप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्य- स्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणम्-उद्धरणमुक्लिप्तविवेक- स्तस्मादन्यत्र प्रत्याख्यानं भोक्तव्यद्रव्यस्याकल्पनीयद्रव्येण संस्पर्शेऽपि न भङ्ग इति भावः । तथा गृहस्थस्य भङ्गदा- यकस्य सम्बन्धि संसृष्टं-विकृत्यादिद्रव्येणोपलिप्तं यत्करा- टिकादिभाजनं तद्गृहस्थसंसृष्टं ततोऽन्यत्र विकृत्या- दिसंसृष्टं भाजनेन हि दीयमानं भङ्गमकल्पद्रव्यावयव- मिश्रं भवति, न च तत् भुजानस्याऽपि भङ्ग इति भावः । 'वोसिरद्' इति-अनायामास्लं व्युत्सृजतीति । पञ्चा० ५ विध० ६ गाथाटी० ।

अधुना तदुपन्यस्तमेव चाऽऽचामास्लमुच्यते—

गुन्नं नाम त्रिविहं, ओअण १ कुम्मास २ सत्तुआ ३ चत्र । इकिक्कं पि अ त्रिविहं, जहन्नयं १ मज्झिमुक्कोसं ॥१६०३॥

आयामास्लमिति गौणं नाम, आयामः-अव (शायनम्) ध्रावणम् अस्लं-चतुर्थरसः ताभ्यां निवृत्तम् आयामा- स्लम्, इदं चोपाधिभेदात्त्रिविधं भवति । ओदनः, कु- लमापाः, सङ्गवधैव । ओदनमधिकृत्य कुलमापांसकृद्ध्येनि एकैकमपि चामीणां त्रिविधं भवति । जघन्यम्, मध्यमम्, उत्कृष्टं चेति ।

कथमित्यत्राह—

दन्वे १ रसे २ गुणे वा ३, जहन्नयं १ मज्झिमं च २ उक्कोसं ३ ।
तस्सेव य पाउग्गं, छलणा पंचेव य कुडंगा ॥ १६०४ ॥

द्रव्ये रसे गुणे चैव-द्रव्यमधिकृत्य १, रसमधिकृत्य २, गुणं चाधिकृत्येत्यर्थः ३ । किं ? जघन्यकं १, मध्यमं २, चोत्कृष्टं च-
ति ३, तस्यैवायामात्मलस्य प्रायोग्यं चक्रव्यं, तथा आयामात्मलं
प्रत्याख्यातमिति दध्ना भुञ्जानस्य दोषः प्राणातिपातप्र-
त्याख्याने तदनासेवनवदिति, छलना चक्रव्या, पञ्चैव कु-
डङ्गा-चक्रविशेषा इति ।

तद्यथा—

लोए १ वेये २ समये ३, अन्नाणे ४ खलु तहव गेलन्ने ५ ।
एए पंच कुडंगा, नायव्वा अं विलमि भवे ॥ १६०५ ॥

लोके वेदे समये अज्ञाने खलु तथैव ग्लानत्वे लोकमङ्गी-
कृत्य कुडङ्गाः एवं वेदान् समयान् अज्ञानं ग्लानत्वं च एते
पञ्च कुडङ्गा ज्ञातव्याः आयामात्मले भवन्ति, आयामात्मल-
विषये । इति गाथात्रयसमासार्थः ॥ ५७ ॥ विस्तरार्थस्तु
वृद्धसंप्रदायसमधिगम्यः ।

सचाऽयम्—

“ एतथ आयं विलं च भवति आयं विलपाउग्गं च, तत्थो-
दणे आयं विलं च आयं विलपाउग्गं च आयं विला सकूरा,
जाणियव्वा कूरविहाणाणि आयं विलपाउग्गं, तंदुलकणि-
याउ कुडंनो पिट्ठं पिहुगा पिट्ठोवलियाओ रालगा मंड-
गादि, कुम्मासा पुवं पाणिणं कट्ठिजंति पच्छा ओ-
क्खलीए पीसंति, ते निविहा-सण्णा, मज्झिमा, धूला,
एए आयं विलं, आयं विलपाउग्गाणि पुण जे तस्स तुस-
मीसा कणियाओ कंकहुगा य एवमादि, सत्तुगा-जवाणं
वा, गांधूमाणं वा, वीहियाणं वा, पाओग्गं पुण-गांधूम-
मुज्जिया पिच्चुगालाया जाव भुंजज्जा, जे य जंतण्ण न
तीरंति पीसिडं, तस्सेव निहारो कणियादि वा, पयाणि
आयं विलपाओग्गाणि, तं निविहं पि आयं विलं, निविहं
उक्कोसं मज्झिमं, जहन्नं । दव्वओ-कलमसालिकूगे उक्कोसो,
जवा जस्स पत्थं रुद्धं वा, रालगां सामागे वा जहन्नो,
सेसा मज्झिमा, जो सो कलमसालिकूगे सो रसं पडुच्च
तिविहो-उक्कोसो, मज्झिमो, जहन्नो य । तं चेव निविधं
पि आयं विलं निज्जरागुणं पडुच्च तिविधं-उक्कोसो नि-
ज्जरागुणो, मज्झिमो, जहन्नो ति । कलमसालिकूगे-
दव्वओ उक्कोसं दव्वं चउत्थं रसिण्ण समुद्दसइ, रसओ
वि उक्कोसं तस्स वण्णं वि आयामेणं उक्कोसं रसओ
गुणओ जहन्नं थोवा निज्जरत्ति भणियं होइ, सो चेव क-
लमायणो जया अथेहि आयामेहि तदा दव्वओ उक्कोसो
रसओ मज्झिमओ गुणओ वि स मज्झिमो चेव, सो चेव
जया उरहोदणं तदा दव्वओ उक्कोसं, रसओ जहन्नं,
गुणओ मज्झिमं चेव, जेण दव्वओ उक्कोसं, न रसओ ।
इयाणि जे मज्झिमा चाउलोदणा ते दव्वओ मज्झिमा,
आयं विलेण रसओ उक्कोसा, गुणओ मज्झिमा, तदेव च-
उरहोदणं, दव्वओ मज्झं रसतो जहन्नं गुणओ मज्झं
मज्झिमं दव्वं ति काउणं रालगतणकूरा दव्वओ जहन्नं आ-

यं विलेण रसओ उक्कोसं गुणतो मज्झं, ते चेव आयामेणं
वव्वओ जहन्नं रसओ मज्झं, गुणओ मज्झं, ते चेव उरहो-
दणं दव्वओ जहन्नं, रसओ जहन्नं, गुणओ उक्कोसं, वहुं
निज्जरत्ति भणियं होइ । अहवा-उक्कोसे तिभि विभासा
उक्कोसोक्कोसं, उक्कोसमज्झिमं, उक्कोसजहन्नं, कज्जियआ-
यामउरहोदणं हि जहन्ना, मज्झिमा, उक्कोसा निज्जरा । एवं
तिसु विभासियद्वं छलणानाम एगेणाऽऽयं विलं पञ्चकखायं,
तेण हिंडंतेण सुद्धोदणो गहिओ, अण्णाणेण य खीरेण
निमित्तं घेत्तूण आगमओ आलोपडं पजीओ, गुरुहिं
भणियो-अज्ज तुज्झ आयं विलं पञ्चकखायं, भणइ सध्वं,
तो किं भुंजसि ? जेण मे पञ्चकखायं, जहा पाणाइवाए
पञ्चकखातं ए मारिज्जइ, एवं आयं विले वि पञ्चकखातं ।
तं न कीरइ, एसा छलणा ” परिहारस्तु प्रत्याख्याने भोजने
तन्निवृत्तौ च भवति, भोजने आयामात्मलप्रायोग्यादयं न
तत् प्रत्याख्याति आयामात्मले च वर्तते, तन्निवृत्तौ चतु-
र्विधमप्याहारं प्रत्याचक्षाणस्य, तथा लोके एवमेव प्रत्या-
ख्यानार्थः । दोसु अत्थेसु वट्ठइ भोजने तन्निवृत्तौ च, तेण
एसा छलणा निरत्थिया । पंच कुडंगा लोए, वेदे, समए,
अन्नाणे, गिलाणे कुडंगो ति, पंगणाऽऽयं विलस्स पञ्च-
कखायं, तेण हिंडंतेण संखडी संभाधिया, अन्नं वा उक्कोसं
लद्वं, आयरियाणं दंसइ, भणियं-तुभ आयं विलं पञ्च-
कखायं, सो भणइ—खमासमाणा ! अन्हेहि वहाणि लोइ-
याणि सत्थाणि परिमिलियाणि, तत्थ आयं विलस्स सहो
नऽत्थि, पढमो कुडंगो १ । अहवा-वेदेसु चउत्तु संगोवंगेसु
नऽत्थि आयं विलं, वित्तिओ कुडंगो २ । अहवा-समए
चरगवीरिगभिक्खुपंडरंगाणं, तत्थ वि नऽत्थि, न जा-
णामि एस तुभं कओ आगओ ? तइओ कुडंगो ३ । अ-
न्नाणेण भणइ न जाणामि खमासमाणा ! केरिस्सयं आयं-
विलं भवइ ? अहं जाणामि कुसणेहि वि जिम्मइ ति तेण
गहियं, “ मिच्छा मि दुक्कडं, ” न पुणो गच्छामि, चउत्थो
कुडंगो ४ । गिलाणो भणइ-न तरामि आयं विलं काउं सलं
मे उट्ठेइ अन्नं वा उडिस्सइ रोगं ताहे न तीरइ करुं । एस्सं-
पंचमो कुडंगो ५ । तस्स अट्ठ आगाग—

अण्णाभोगसहसकारा तहव, लेवालेवो जइ भायणे पुवं ले-
वाडगगहियं च समुद्दं संलिहियं जति तेण आणति ए
भुज्जति, उक्खत्तविवेगा-ज आयं विले पडति विगतिमादि
उक्खत्तविच्छा विगिचतु मा एवरि गलतु अन्नं वा आयं वि-
लस्स अप्पाओग्गं जइ उद्धरितं तीरइ उद्धरिण न उवह-
म्मइ, गिहत्थसंसट्ठे वि जदि गिहत्थो डालियं भाणियं वा
लेवाडं कुसणादीहि तेण ईसि ति लेवाडं तं भुज्जइ, जइ
रसो आलिखिज्जइ बहुओ ताहे न कप्पइ, परिट्ठावणित्त-
महत्तरासमाहीओ तदेव । व्याख्यातमतिगम्भीरबुद्धिना
भाष्यकारेणोपन्यस्तक्रममायामात्मलम् । “ आब० ६ अ० ।
तथा च—” आयं विलमवि ति विहं ” इत्यादिगाथाः १०२
आरभ्य-१०६ पर्यन्ताः “ अचित्तं ” शब्दे प्रथमभागे गत्वा ।)

जं तिमियं काउं नो, सकइ तं तं न कप्पइ रयाइ ।
 पायं हिंसुं न कप्पइ, दुक्कयदांसप्पसंगओ जयणा ॥ १०७ ॥
 दंतवणं तंवोले, कायव्वं नेव अं विलंमि नव ।
 जलभिण्णमणाहारं, कप्पइ सच्चं पि तन्थ ठिण् ॥ १०८ ॥
 सोवीरसुसिणजलं, कप्पइ नो अगणंमन विहिपायं ।
 सोवीरं सिद्धपिट्ठं, निरणहं वियलमुक्किट्ठे ॥ १०९ ॥
 मज्झिमे घुग्घरियाइ, हिंसुप्पमुहा पक्कप्प भयणा ।
 भजियधणाईयं, सच्चं पि पक्कप्पइ जहने ॥ ११० ॥

काठिन्यमहितमण्डकस्त्राग्वर्णपटिकादि यन्त्रस्मितुम्-
 आर्द्रीकर्तुं न शक्यन्ते तन् आचामाम्लं अकल्प्यम् ।
 दुग्निं चउअंगुलमाणं, नीरं जइ हवइ सिद्धभत्तुवरि ।
 आयं विलं विमुद्धं, हविज तो सच्चकट्ठरं ॥ १११ ॥
 जगराजीरगजुत्तं, आयणमिह कप्पण जईण पुणो ।
 सद्धाणं नो कप्पइ, न्यूरिलट्ठाइयं वि पुणो ॥ ११२ ॥ ल० प्र० ।

अत्रान्तरम्—तथा आचामाम्लमध्ये सुगठीमरिचादिकं
 कल्पनं तर्किकं कारणेन स्वभावेन वेति ? ॥ ६ ॥ अत्र कारणं
 विनापि कल्पनं इति ॥ ६ ॥ तथा आचामाम्लमध्ये सुगठी-
 मरिचादिकं कल्पनं, पिप्पलीलघुणादिकं च न, तर्किकं
 शास्त्राक्षरैः परंपरागतं वेति ? ॥ १० ॥ तथा आचामाम्लमध्ये
 सुगठीमरिचादिकं कल्पनं, लघुपिप्पलीलघुनकीप्रमुखं
 पुनर्न कल्पने, तत्रैतत्कारणं ज्ञायते—यत्तुल्यवेत्तुं दुग्धं भक्तं
 दीयमानमस्ति, तथा हरीतकीपिप्पल्यादिकं नालिकातो-
 ऽपकं सन् शुष्कीक्रियते, यथा युगन्धरीगोधूमादि पृथुकां
 राद्धस्य चाचामाम्लमध्ये न कल्पने, युगन्धरीगोधूमादिकं
 तु राद्धं सत् कल्पनं इति संभाव्यते ॥ १० ॥ ही० ४ प्रका० ।

संप्रत्याचामाम्लशोध्यान् एतान् (दोषान्)

संकलस्य गाथायुगलेनाह—

कमुद्देसिय मीसे, धायाइ पमासणाइणुं च ।
 पुरपच्छकम्मकुच्छिय-संसत्ताऽऽलित्तकरमचे ॥ ३७ ॥
 अइरं परित्तनिक्खि-त्तपहियसाहरियमीसियाइसु ।
 अइमाणधूमकारण, विवज्जए विहियमायामं ॥ ३८ ॥

कर्मोद्देशिकं—विभागोद्देशिकम् नवमभेदः, मिश्रं च—याव-
 चर्थिकमिश्राण्यो मिश्रजाताद्यभेदः कर्मोद्देशिकमिश्रं तस्मिन्
 धात्र्यादिप्रकाशनादिषु च—धात्र्यादयश्च धात्रीदूर्तानिमि-
 त्तकथनाऽऽजीवनापिण्डवर्णापकत्ववादरन्तिकित्साकरणको-
 धमानपिण्डाः द्विविधसंस्तवः विद्यामन्त्रं चूर्णयोगपिण्डाः
 प्रकाशनादयश्च प्रकाशकरणं द्विविधं—द्रव्यक्रीतं, द्विविधं लौ-
 किक-प्रमित्यपरिचर्त्तनं निष्प्रत्यपायं—परप्रामाऽऽहृतं पिहितो
 द्विज-कपाटोद्विजे उक्तुष्टमालाऽपहृतं सर्वमाच्छेद्यं—सर्व-
 मनिष्टं चेति धात्र्यादिप्रकाशनादयस्तेषु पुरःकर्मः—पश्चा-
 त्कर्मणोः, ‘ कुच्छियसंसत्त ’ स्ति—भीमो—भीमसेनवदिति
 न्यायाद्वर्तिनाञ्चित्तप्रक्षिते अगर्हितसंस्कृताञ्चित्तप्रक्षिते; आ-
 लित्तकरमात्रलित्तदोष इत्यर्थः, ‘ अइरं ’ परित्तोत्पन्नं प-
 रिताशब्दोपलक्षणत्वात् पृथिव्येतेजोवायुप्रत्येकवनस्पतित्र-

साऽऽस्थाः पदकायाः सचित्ता गृह्यन्ते । पश्चात् व्यवहित-
 पदकायनित्तिसिद्धितसंज्ञनमिश्रादिषु आदिशब्दात्—पद-
 कायाः परिणतपदकायोपरि छुदितयोः ‘ निक्खित ’ स्ति-
 अकर्दमप्रक्षिते बालवृद्धमत्तोन्मत्तव्यपनज्वरितान्धाः नि-
 गडितकरचरणाः छिन्नपाणिपादाः नपुंसकाः गुर्विणी बाल-
 वत्सा च भुज्जती विलोडयन्ती भुज्जन्ती खण्डयन्ती पि-
 म्पन्ती दलन्ती पिठरकादिकमपवर्त्य ददती साधारणं
 चोरितकं वा ददती वलिं स्थापयन्ती परकीयमिदमित्यु-
 क्त्वा ददती सप्रत्यपाया च ददती कूलबालकमुनिव्रतं त्या-
 जयित्री मागधिका वश्येव शाकिन्यादिश एतेभ्यो दायकभ्यो
 ग्रहणे च, तथा निमानं च—प्रमाणभूताहाराधिकभोजनं धूम-
 श्च मद्देयभोजनं कार्गव्यविपर्ययश्च निष्कारणं भोजनम् अति-
 मानधूमकारणविपर्ययः तस्मिन् एतेषु सर्वेषु विहितम्
 आचामाम्लं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । जीत० ।

आयं विलपाउग-आचामाम्लप्रायोग्य-त्रि० । ओदनदि-
 सत्कं कुरादां, आव० ६ अ० । (तानि च ‘ आयं विलपच्च-
 कखाण ’ शब्देऽनुपदमेव गतानि)

आयं विलवड्डमाण-आचा(या)माम्लवर्द्धमान-न० । तपो-
 विशेषे औ० । “ आयं विलवड्डमाणं तवोक्तमं पडिवणा ”
 (सूत्र-१५ +) । यत्र चतुर्थं कृत्वा आयामाम्लं क्रियते,
 पुनश्चतुर्थं, पुनर्द्वं आयामाम्ले, पुनश्चतुर्थं पुनस्त्रीणि आ-
 यामाम्लानि, एवं यावच्चतुर्थं शतं चाऽऽयामाम्लानां क्रियते
 इति, इह च शतं चतुर्थानां तथा पञ्चसहस्राणि पञ्चा-
 शदधिकानि ५०५०, आयामाम्लानां भवन्तीति । औ० ।
 (एतत्तपःकरणात् महासेनकृष्णा सिद्धिं प्राप्ता इति
 ‘ महासेनकृष्णा ’ शब्दे पष्ठे भागं दर्शयिष्यते)

तत्स्वरूपं सूत्रतः—

आयं विलं करोति ० (अन्त०) एवं एगुत्तरियाए बुद्धीए
 आयं विलाइं वड्डंति चतुर्थं तरियाइं० जाव आयं विलसयं करे
 ति आयं विलसयं करोत्ता चउत्थं करोति । अन्त० १ श्रु० ८
 वर्ग १० अ० ।

आयं विलिय-आचा(या)माम्लिक-पुं० । आचामाम्लं स-
 मयप्रसिद्धं तेन चरतीत्याचामाम्लिकः । स्था० ५ ठा०
 १ उ० ३६६ सूत्रटी० । आचामाम्लसहिते, “ आयं विल-
 मणायं विले, आयं विलगा, अणायं विलगा य । अणायं विलगा,
 आयं विलगविराहिया ” इति । आव० ६ अ० । आचामाम्लम्-
 ओदनकुल्मापादि तेन चरतीत्याचामाम्लिकः । साधुभेदे,
 सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आयग-आजक-न० । अजानां समूहः । बुज् । ज्ञागसमूहे,
 वाच० । अजापक्षमनिष्पन्ने वस्त्रादौ, ‘ आयणि वा ’
 (सूत्र-१४५ x) । क्वचिद्देशविशेषे अजाः सूक्ष्मरोमवत्यो
 भवन्ति तत्पक्षमनिष्पन्नान्याजकानि भवन्ति । आचा० २
 श्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

आयचरित-आयचरित्र-त्रि० । “ आयचरित्तो ” ॥ ३६ + ॥
 आयभूतं निरतिचारतया चरित्रं यस्य स आयचरित्रः ।
 इदंचरित्रे, संथा० ३६ गाथाटी० ।

आत्तचरित्र-त्रि० । गृहीतचारित्रे, “ आयचरित्तो करेइ, सामरणं ॥ ३६x ॥ ” आयभूतं—निरतिचारतया चारित्रं यस्य स आयचरित्रो दृढचारित्रत्वात् प्राकृतत्वात्-आत्त-चारित्रा-गृहीतचारित्रः करोति-पालयति श्रामण्यं-श्रमण-भावम् । संथा० ।

आयज्झ-दुवेपु-धा० । कम्पने, भ्वा० । आत्म० सक० । सेट् । वेपते । अवेपिष्ट । ऋदित् । चङि न ह्रस्वः । टित् । वेपथुः । वांच० । “ वेपेरायम्वाऽऽयज्झौ ” ॥ ८५१४७ ॥ इति हैमपा-कृतसूत्रेण वेपेः आयस्व आयज्झ इत्यादेशौ वा । आयम्बइ । आयज्झइ । वेवइ । प्रा० ।

आयट्ठ-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपर्यवसानान्मोक्ष एव, सचासावर्थआयतार्थः । मोक्षरूपेऽर्थे, । आयतो-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादित्रये च । आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० ७१ सूत्रटी० ।

आत्मार्थ-पुं० । ‘आयट्ठ’ (सूत्र-७१x) आत्मनोऽर्थः आ-त्मार्थः, स च ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकः, अन्यस्त्वनर्थ एव, अथवा-आत्मने हितं-प्रयोजनमात्मार्थं, तच्च चारित्रानु-ष्ठानमेव चारित्रानुष्ठाने, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

आयसुण-आकर्णन-न० । अवणे, “ तत्थाऽऽयसुणज्जाण-गिरहणपाडिसेवणेसु उज्जुत्ता ” । तत्राऽऽकर्णनं-विनयबहु-मानाभ्यां व्रतस्य अवणमिति । ध० २ अधि० २२ श्लोक ।

आयत्त-आयत-आयम ऋ । दीर्घे, औ० १० सूत्रटी० । आ० म० । अनु० । उच्च० । स्था० । आयामवति । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार १२ सूत्रटी० । “ गिरिवरे वा निसहोऽऽय-याणं, रुयए व सेट्ठ वलयाऽऽययाणं ” ॥ १५+ ॥ यया निपद्यो गिरिवरो गिरीणामायनानां मध्ये जम्बूद्वीपेऽन्येषु वा द्वी-पेषु दैर्घ्येण श्रेष्ठः--प्रधानः तथा वलयाऽऽयनानां मध्ये रुचकः पर्वतोऽन्येभ्यो वलयायतत्वेन । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । साद्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वात् आयनः-मोक्षः । मोक्षे, पं० सू० ४ सूत्रटी० । पं० व० । आयतो-मोक्षोऽ-पर्यवसिताऽवस्थानत्वात् । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० १८ गाथा-टी० । आयतोऽपर्यवसानान्मोक्ष एव । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ७१ सूत्रटी० । आयतो-दीर्घसर्वकालभवनान्मोक्षः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० १५ गाथाटी० । आत्मनि, सूत्र० । “ सव्वे पाणा पियाऽऽयया ” (सूत्र-८०x) । आयतः-आत्मनो-ऽनाद्यनन्तत्वात् स प्रियो येषां ते तथा सर्वेऽपि प्राणिनः प्रियात्मानः । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आइ अभि-विधौ, सामस्त्येन यतः-आयतः । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० १६ गाथाटी० । संयते, “ आयतजोगनाए सेवित्था ” ॥ ६ ॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । आकृष्टं, यत्नवति च । भ० । “ आययकरणाययं उल्लु आयामेत्ता ” (सूत्र-६८x) । कर्णे यावदायतः-आकृष्टः कर्णोऽऽयतः आयतं-प्रयत्नवद् यथा भवतीत्येवं कर्णायतः । भ० १ श० ८ उ० । संस्थान-भेदे च । स्था० १ ठा० । उत्त० । (तद्वक्तव्यता ‘आयतसंठाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव वक्ष्यते)

आयत (य) कर्णायाय-आयतकर्णायत-त्रि० । कर्णे याव-दायतः-आकृष्टः कर्णायतः, आयतः आयतम्(वा)-प्रयत्नवद्

यथा भवतीत्येवं कर्णायतः । आयतकर्णायतः । प्रयत्नेन कर्णपर्यन्तमाकृष्टे, “ आययकरणाययं उल्लु आयामेत्ता चिट्ठइ ” (सूत्र-६८+) । भ० १ श० ८ उ० । सामान्येन कर्ण-पर्यन्तमाकृष्टे च । “ आययकरणाययं उल्लु करेइ ” (सूत्र-३०३x) । आयतः-आकृष्टः सामान्येन स एव कर्णायतः आकर्णमाकृष्टः आयतकर्णायतस्तम् । भ० ७ श० ६ उ० ।

आयत (य) चक्खु-आयतचक्षुप्-त्रि० । आयतं-दीर्घ-मैहिकामुष्मिकाऽपायदर्शि चक्षुः-ज्ञानं यस्य स आयतचक्षुः । ऐहिकामुष्मिकाऽपायदर्शिज्ञानोपेतं, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ६३ सूत्रटी० ।

आयतचरित्त-आयतचरित्र-न० । आयतं-चरित्रं सम्यक् चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकम् । मोक्षमार्गप्रसाधके चरित्रे, सूत्र० । “ आदाणीयम्मि आयतचरित्तं ” ॥ २८x ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

आयत(य)जोग-आयतयोग-पुं० । आयतः-संयतो योगो-मनोवाक्कायलक्षणः, आयतश्चासौ योगश्चायतयोगः । ज्ञान-चतुष्टयेन सम्यग् योगप्रणिधाने, आचा० “ आयतजोगनाए सेवित्था ” ॥ ६x ॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । “ संयमेव अभिसमागमम् आययजोगमायसेहिण ” ॥ १६ + ॥ आयतयोगम्-सुप्रणिहितं मनोवाक्कायात्मकं विधाय । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

आयतट्ठ-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपर्यवसानान्मोक्ष एव स चासावर्थआयतार्थः । मोक्षरूपेऽर्थे, आयनः-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादि-त्रये, “ आयनट्ठं संमं समणुवासेज्जा ” (सूत्र-७१ +) । आयतः-अपर्यवसानान्मोक्ष एव, स चासावर्थआयता-र्थोऽनस्तं, यदि वा-आयतो-मोक्षः-अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । “ आयतट्ठं सुआदाय, एवं वीरस्स वीरियं ” ॥ १८x ॥ आयतः-मोक्षः अपर्यवसितावस्थानत्वान्मोक्षः स चासा-वर्थश्च तदर्थो वा तत्प्रयोजनो वा सम्यक्दर्शनज्ञानचारित्र-मार्गः स आयतार्थस्त्वं सुण्डु आदाय-गृहीत्वा यो धृति-वलेन कामक्रोधादिविजयाय च पराक्रमते एतद्वीरस्य वीर्यमिति । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० १८ गाथाटी० ।

आयतट्ठि (न्)-आयतार्थिन्-पुं० । मोक्षार्थिनि, दश० ५ अ० २ उ० १५ गाथाटी० ।

आयतट्ठित (य)-आयतार्थिक-पुं० । आयतो-दीर्घः सर्व-कालभवनान्मोक्षस्तेनार्थिकस्तदभिलाषी । मोक्षभिलाषि-णि, सूत्र० । “ आयपरे परमायतट्ठिण ” ॥ १५ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

आयतण-आयतन-न० । आयतन्तेऽत्र यत् आधारे ल्युट् । गृहे, “ सव्वओसहाऽऽययणं ” (सूत्र-१७ +) । आय-तनं-गृहम् । तं० । “ आयतणे द्वाणठवणा य ” ॥ १६ ॥ आयतने-भवने । पञ्चा० ८ विच० । गुणाऽऽश्रये, प्रश्न० १ संव० द्वार २३ सूत्रटी० । “ इच्छेयं विमोहाऽऽयतणं ” (सूत्र-२१५x) । विगतमोहानामायतनम्-आश्रयः । आचा०

१ श्रु० ८ अ० ४ उ० । स्थाने, संथा० । आचा० । नि० चू० ।
 “ दम्भुगाऽऽयतणाणि ” (सूत्र-११५ ×) । दम्भुनां
 चौराणामायतनानि-स्थानानि । आचा० २ श्रु० १ चू० ३
 अ० १ उ० । “ एयाइं आयतणाइं ” एतानि स्थादी-
 न्यायतनानि—उपभोगास्पर्दभूतानि वर्तन्ते । आचा० ।
 देवादिवन्दनस्थाने, वाच० । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 “ नयरस्स पुब्बेण जक्खस्स आययणं कयं ” आ० म० ।
 “ भगवतो निब्बाणं गयस्स आययणं काराविय भग्गो
 अवज्जमागओ कालेण य अप्पमोगो जाओ ” आ० म०
 १ अ० ४३६ गाथाटी० । देवकुलपाश्र्वापवरकं च । “ आ-
 यतणाणि वा ” (सूत्र-१ ×) । आयतनानि-देवकुल-
 पाश्र्वापवरकाः । दशा० १ श्रु० १० अ० । आचा० ।
 धार्मिकजनमीलनस्थाने, ध० र० । भावश्रावकस्य शील-
 वन्धस्वरूपं द्वितीयलक्षणं व्याख्यानयन्नाह—“ आययणं खु
 निसेवइ ” ॥३७॥ आयतनं-धार्मिकजनमीलनस्थानम् । उक्तं
 च । (ओघनि०) । “ जत्थ साहम्मिया बहवे, सीलवन्ता बहुम्सु-
 या । चरित्ताऽऽयारसंपण्णा, आययणं तं वियाणाहि ” ॥७८॥
 खुरवधारणं, प्रतिपन्नप्रतिषेधार्थः-ततश्चायतनमेव निषेधने
 भावश्रावको, न अनायतनमिति योगः । अ० र० २ अधि०
 २ लक्ष० । दर्श० । कर्मोपादानस्थाने, आचा० । “ इच्चयाइं
 आयतणाइं ” (सूत्र-६१ ×) । इत्येतानि-पूर्वोक्तान्याय-
 तनानि कर्मोपादानस्थानानि । आचा० १ श्रु० १ चू० १
 अ० ११ उ० । “ कम्माययणेहि ” (सूत्र-१५ +) । कर्मणां
 प्रानावरणादीनाम् आयतनानि—आदानानि वाः बन्धेहेतव्य
 इत्यर्थः । अन्त० १ श्रु० ६ वर्ग १५ अ० । विश्रामस्थाने
 यद्रस्थाने च । वाच० । आहभिविधौ समस्तपापारम्भेभ्य
 आत्मा आयत्यन्त-आनियम्यते तस्मिन् कुशलानुष्ठानं वा
 यत्नत्वात् क्रियते इत्यायतनम् । प्रानादिवचं, आचा० ।
 “ इक्कायतणरयस्स इह विप्पमुक्कस्स णुऽत्थि मग्गे विरत-
 स्स ” (सूत्र-१४८+) । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।
 आयतनं-द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो-जिन-
 गृहादि, भावतस्तु-ज्ञानदर्शनचारित्र्यधराः साध्यादयः ।
 प्रव० १४८ द्वार ६४६ गाथाटी० । ओघ० ।

इदानीमायतनप्रतिपादनायाह—

आययणं पि य दुविहं, दब्बे भावे य होइ नायव्वं ।

दब्बम्मि जिणघराइं, भावम्मि होइ तिविहं तु ॥७८२॥

आयतनमपि द्विविधम्—द्रव्यविषये, भावविषये च
 ज्ञातव्यम् । तत्र द्रव्ये-जिनगृहादि, भाव च भवति
 त्रिविधम्-ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपमायतनमिति ।

जत्थ साहम्मिया बहवे, सीलवन्ता बहुम्सुया ।

चरित्ताऽऽयारसंपन्ना, आययणं तं वियाणाहि ॥ ७८३ ॥

‘ जथे ’ त्यादि, सुगमा ।

सुंदरजणसंसग्गी, सीलदरिइं पि कुणइ सीलड्डं ।

जह मेरुगिरीजायं, तणं पि कणगत्तणमुवेइ ॥ ७८४ ॥

सुगमा । उक्तायतनद्वारम् । ओघ० । आविष्करणे, निर्णय-
 ने च । सूत्र० । “ पसिणाऽऽयतणाणि ” ॥१६॥ प्रश्नस्य-

आदर्शप्रश्नादेः आयतनम्—आविष्करणं; कथनं यथा विव-
 क्षितप्रश्ननिर्णयनानि । यदिवा-प्रश्नायतनानि-लौकिकानां
 परम्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रगतसंशये वा प्रश्ने सति यथा-
 ऽर्वास्थानार्थकथनद्वारेणाऽऽयतनानि-निर्णयनानीति । सूत्र०
 १ श्रु० ६ अ० ।

आयतणसेवा-आयतनसेवा-स्त्री० । आयतनसेवाशब्दः प्रथमे
 शीलभेदे, दर्श० । शीलत्वभेदानधिकृत्य—नित्यमायतनसेवा,
 अनायतनपरिहारः । तत्र आयतनं-पञ्चविधाऽऽचाराऽऽ-
 चरणप्रवणाः सुसाधवः । दर्श० ३ तत्त्व २४ गाथाटी० ।
 (आयतन) प्रतिसेवनाद्वारव्याचिख्यासया संबन्धं प्रति-
 पादयन्नाह—

एवं खलु आययणं, निसेवमाणस्स हुज्ज साहुस्स ।

कंटगपहेव छलणा, रागदोषे समासज्ज ॥ ७८५ ॥

एवम्-उक्तं न्यायन आयतनं सेवमानस्याऽपि साधोः भवेत्
 कण्टकपथ इव छलना, किमासाद्य ? अत आह-रागद्वेषौ
 समाश्रित्य, सा च रागद्वेषेण सेवना द्विविधा भवति ।

एतदेवाह—

पडिसेवणाऽपि दुविहा, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।

मूलगुणे छट्ठाणा, उत्तरगुणे हुंति तिगमाई ॥ ७८६ ॥

ओघ० । ध० र० ।

आयत (य) तर-आयततर-त्रि० । “ आयत(त)रे सिया ”
 ॥ १६ × ॥ आहभिविधौ सामस्येन यत् आयतः अयमन-
 योरतिशयेनायत आयततरः । यत्नेनाध्यवसिते, आचा०
 १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आयतसंठाण-आयतसंस्थान-न० । संस्थानभेदे, आयतम्-
 दीर्घं यथा दण्डम्यति । उक्त० १ अ० ३८ गाथाटी० ।
 (आयतसंस्थानं कनिसंयोगाः इति ‘ संजोग ’ शब्दे उक्त०
 ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गाथाभ्यां सप्तमभागे वक्ष्यते)

तथा च—

एगो पिहुले (सूत्र-४७ ×) ।

पृथुलं-विस्तीर्णम्, अन्यत्र, पुनः-इह स्थाने आयतमभि-
 धीयते, तदेव चेह दीर्घस्वपृथुलशब्दैर्बिभज्योक्तम् आ-
 यतधर्मत्वादेपां, तच्चाऽऽयतं प्रतरघनश्रेणिभेदात् त्रिधा,
 पुनरेकैकं सम-विषम-प्रदेशमिति षोढा, यच्चायतभेदयो-
 रपि द्वस्वदीर्घयोगादार्थाभिधानं तद्वत्तादिषु संस्थानेष्वाय-
 तस्य प्रायो वृत्तिदर्शनार्थम् । तथा हि-दीर्घायतः स्तम्भो
 वृत्तस्यस्त्रश्चतुरस्त्रश्चेत्यादि भावनीयम् । विचित्रत्वाद्वा
 सूत्रगन्तरेवमुपन्यासः इति । स्था० १ ठा० । प्रज्ञा० ।
 (भेदादिवहुवक्तव्यता ‘ संठाण ’ शब्दे सप्तमे भागे
 वक्ष्यते)

आयतसंठाणपरिणय-आयतसंस्थानपरिणत-त्रि० । आ-
 यतसंस्थानभाजि, प्रज्ञा० । “ आयतसंठाणपरिणया ”
 (सूत्र-४ +) । आयतसंस्थानपरिणता दण्डादिवत् ।
 प्रज्ञा० १ पद ।

आयतित्त-आत्मतृप्त-त्रि० । आत्मस्वरूपतुष्टे, अष्ट० ।
 “ आत्मतृप्ते मुनिर्भवेत् ” ॥ ६ × ॥ आत्मतृप्तः-आत्मस्व-
 रूपेऽनन्तगुणात्मकं तृप्त-तुष्टो भवेत् । अष्ट० १३ अष्ट० ।

आयत्त-आयत्त-त्रि० । आ यत क् । अधीने, वशीभूते, वाच० । आयत्तो-वशवर्ती तदुक्तानुयायीति । दर्श० ४ तत्त्व ८० गाथाटी० । कृतप्रयत्ने च । वाच० ।

आयस्त-त्रि० । आ-यस्-क् । क्षिते, “ आयस्तसिंहा-कृतिरुपपात ” किरा० । क्लेशिते, प्रतिहते, तीक्ष्णीकृते, आयासयुक्ते च । वाच० ।

आयपइडिय-आत्मप्रतिष्ठित-त्रि० । स्वरूपप्रतिष्ठिते, “ आयपइडिया ” (सूत्र-१८६×) । स्था० ३ ठा० ३ उ० । कांधभेदे, स्था० २ ठा० ४ उ० १०० सूत्रटी० । (व्याख्या ‘ कोह ’ शब्दे तृतीयभागे कर्णिष्यते)

आयपरण-आगतप्रज्ञ-त्रि० । आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्या-सावागतप्रज्ञः । संजातकर्तव्याऽकर्तव्यविवेके, सूत्र० । “ स-मितीसु गुत्तीसु य आयपरणे ” ॥५॥ सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । आयमग-आयतमार्ग-पुं० । मोक्षमार्गे, आयतो-मोक्षो-ऽव्यवच्छेदात्तस्य मार्गो-ज्ञानादिः । पञ्चा० ११ विव० ४२ गाथाटी० ।

आयमण-आचमन-न० । आ चम् । भावे ह्युद् । निले-पने, “ आयमणत्थं वाऽवि वोसिरइ ” ॥२६४×॥ आच-मनम्-निलेपनम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आयमणं-णिल्लेच-णं । नि० चू० ४ उ० ३०७ गाथाचूर्णिः । पुरीषात्सर्गान-न्तरं शौचकरणे च । ‘ आयमणभाणधुचणं ’ ॥ २३ × ॥ पि० । “ तिहि आयमणं अदूरमि ” । ओघ० ३१७ गाथा । ध० ३ अधि० ४ श्लोक । (उच्चारप्रसवणे कृत्वा यो न पणिष्ठापयति तस्य प्रायश्चित्तं ‘ थंडिल ’ शब्दे चतुर्थभागे २३८१ पृष्ठे वक्ष्यते)

आयममाण-आचमत्-त्रि० । आचमनं कुर्वति, स्था० ५ ठा० २ उ० ४१४ सूत्र ।

आयमिणी-आयमिनी-स्त्री० । विद्याभेदे. सूत्र० । “ आयमिणीं एवमाइआओ विजाओ अन्नस्स हेउं पउंजंति ” (सूत्र-३० +) । सूत्र० २ श्रु० २ उ० ।

आयम्ब-दुवैपु-धा० । कम्पने, “ वेपेरायम्बाऽऽयज्भौ ” ॥ ८४१४७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण वेपेरायम्बाऽऽदेशः । आयम्बइ । आयज्भइ । वेवइ । प्रा० ।

आयरंत-आचरत्-त्रि० । अङ्गीकुर्वति, उत्त० । “ तमायरंतो ववहारं ” ॥४२॥ उत्त० १ अ० । कुर्वति, उत्त० पाई० १ अ० ४२ गाथाटी० । विदधति च । उत्त० । “ नायरेज्ज कयाइ वि ” ॥१॥ नाचरेत्-नाभिदध्यात् (उत्त० १ अ०) न समाचरेत्-न विदध्यादिनि संवन्धः । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

आयरक्ख-आत्मरत्त-पुं० । आत्मरत्तके, स्था० । सूत्रम्—

तओ आयरक्खा पन्नत्ता । तं जहा-धम्मियाए पडि-चोयणाए पडिचोएत्ता भवइ, तुसिणीतो वा सिया, उ-ठ्ठित्तु वा आयाए एगंतमन्तमवकमेज्जा । (सूत्र-१७२×) ‘ तओ आय ’ इत्यादि, सुगमा, नवरम् आत्मानं राग-द्वेषादेरकृत्याद्भवकूपाद्वा रक्षन्तीत्यात्मरत्ताः । ‘ धम्मि-याए पडिचोयणाए ’ ति-धार्मिकोपदेशेन-नेदम् भवादृशां

विधातुमुचितमित्यादिना प्रेरयिता-उपदेष्टा भवति, अनु-कूलेतरापसर्गकारिणः, ततोऽसावुपसर्गकरणाश्रित्यने ते त-तोऽकृत्या सेवा न भवनीत्यन आत्मा रक्षितो भवतीति १, तूष्णीको वा वाचंयमः; उपेक्षक इत्यर्थः २, ‘ स्यादिति ’ प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्ये च ततः स्थानादुत्थाय, ‘ आय ’ ति-आत्मना एकान्तं-विजनम् ‘ अंत ’ भूमिभाग-मवक्रामेत्-गच्छेत् । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आयरक्खि-आत्मरक्षित-त्रि० । आत्मा रक्षितो दुर्गति-हेतोरपध्यानादेरनेनेति आत्मरक्षितः । “ आहिताग्न्या-दिपु ” ॥ ३ । १ । १५३ ॥ दर्शनात् क्लान्तस्य परनिपातः । दुर्गतिहेतोरारम्भध्यानादेरात्मनो रक्षके, उत्त० पाई० २ अ० १५ गाथाटी० ।

आयरक्षित-त्रि० । आयो वा-ज्ञानादिलाभो रक्षितोऽने-नेत्यायरक्षितः । ज्ञानादिलाभस्य रक्षके, उत्त० । “ विरओ आयरक्खिण ” ॥ १५ × ॥ उत्त० पाई० २ अ० ।

आयरण-आचरण-न० । अनुष्ठाने, स्था० । आचरणमाचारः । स्था० ८ ठा० । विधाने, सूत्र० ।

अस्सि धम्मे अणायारं, नाऽऽयरेज्ज कयाइ वि ॥ १ ॥

अस्मिन्धर्मे-सर्वज्ञप्रणीते व्यवस्थितः सन्ननाचारम्-साव-धानुष्ठानरूपं न समाचरेत्-न विदध्याद् । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । केनचित्प्रकारेण परिणमने, दश० । “ दव्वाऽऽयारं वियाणाहि ” ॥ १८० ॥ आचरणम्-आचारो द्रव्यस्या-चारो द्रव्याचारः । द्रव्यस्य यदाचरणम्; तेन तेन प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः । दश० ३ अ० । परप्रतारणाय विविध-क्रियाणामाचरणरूपे मायाविशेषे च । भ० १२ श० ५ उ० ४४६ सूत्रटी० । आचरत्यनेन करणे ह्युद् । रथे, शकटे च । त्रि० । वाच० ।

आदरण-न० । मायाविशेषात्कस्यापि वस्तुनोऽभ्युपगमे, भ० १२ श० ५ उ० ४४६ सूत्रटी० ।

आयरणकप्प-आचरणकल्प-पुं० । उत्सर्गाऽपवादयोः स्व-स्थाने सेवनाकर्तव्यतायाम् । नि० चू० ।

इदानीं इमो आयरणकप्पो “ जे भणित्ता गाहा ”—
जे भणित्ता उ पकप्पे, पुव्वाऽवरवाहता भवे सुत्ता ।
सो तह समायरंतो, सव्वो आयरणकप्पो उ ॥ ३८६ ॥

जे पकप्पे पगूणवीसनिउहेसगेहि पुव्वावरवाहया सुत्ता अत्था वा भणित्ता तहव समायरंतस्स आयरणकप्पो भ-वति । एत्थ पुव्वो उस्सगो, अवरोऽववाहो । एतं परोप्पर-वाहता एतेसि सट्ठाणे सेवणा कर्तव्येत्यर्थः ।

गाहा—

उस्सगगे अववायं, आयरमाणो विराहओ हो ति ।
अववाए पुण पत्ते, उस्सगगनिसेवओ भइओ ॥ ३०७ ॥ दारं कया भयणाए कहं उच्यते । जो धितिसंघयणसंपन्नो सो अववाद्दट्ठाणे पत्ते पि उस्सगं करोति सुद्धो जां पुण धि-तिसंघयणहीणो अववादट्ठाणे उस्सगं करोति सो विराहणं पावति । एसा भयणा । गतो आयरणकप्पो । नि० चू० २० उ० ।

आयरण्या-आद(च)रणता-स्त्री०। यतो मायाविशेषादादरण-
म्-अभ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोत्यसावादरणम्, ताप्र-
त्ययस्य च स्वाधिकत्वादादरणता । मायाविशेषे, आचरण-
ताऽप्यत्रैव । भ० १२ श० ५ उ० ४५६ सूत्रटी० ।

आयरिय-आचारिक-पुं० । स्वकीयमतोद्भवानुष्ठानसमूहे,
उत्त० ।

इह मेगे इह (उ) मन्तंति, अपञ्चकृत्वाय पावगं ।

आयरियं विदिचार्यं, सञ्चदुक्खा विमुच्चं ॥ ६ ॥

इह-अस्मिन्संसारे एके-केचित्कापिलिकादयो ज्ञानवादिनः
इति मन्यन्ते, इतीति किम् ? पापकम्-हिंसादिकम् अप्रत्या-
ख्याय पापम्-अनालोच्याऽपि मनुष्य आचारिक-स्वकी-
यमतोद्भवानुष्ठानसमूहं विदित्वा-ज्ञात्वा सर्वदुःखात् वि-
मुच्यते, एतावता “तत्त्वज्ञानान्मोक्षावाप्तिः” इति वदन्ति ।
जनानां तु ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः, ज्ञानवादिनां तु ज्ञानमेव
मुक्त्यङ्गम् । उत्त० ६ अ० । (एतन्मतनिराकरणं ‘मोक्ष’
शब्दे षष्ठे भागे करिष्यते)

आचरित-न० । आ-चर-भावे क्तः । आचरणे, उत्त० । आ-
चरणमाचरितम् । तत्तत्क्रियाकलापः । उत्त० ६ अ० ६ गा-
थाटी० । आसेवने, औ० ४० सूत्रटी० । “अवज्ज्ञाणायरित्रं”
(सूत्र-६+) । आचरितः-आसेवितः । उपा० १ श्रु० १ अ० ।
“जं किंचि वितहमायरियं” ॥६८२॥ यत्किंचिद्विततथम्-
अन्यथा आचरितम्-आसेवितं भूतमिति वाक्यशेषः । आ०
म० १ अ० । अनुष्ठानमापन्ने “जं किंचि वितहमायरियं”
॥१०॥ वितथम्-अन्यथाभूतं, संयमानुत्कलमित्यर्थः, आ-
चरितम्-अनुष्ठानमापन्नमिति शेषः । पञ्चा० १२ विव० ।

धम्मज्जियं च व्यवहारं, बुद्धेहाऽऽयरियं सया ।

तमायरंतो व्यवहारं, गरहं नाऽभिगच्छइ ॥ ४२

धम्मैष-ज्ञान्यादिरूपेणाजितम्-उपाज्जितं धर्माज्जितं,
न हि ज्ञान्यादिधर्मविरहितं इमं प्राप्नोतीति, चः पूरणे,
विविधं विधिवद्वा व्यवहरणमनेकार्थत्वात् आचरणं व्यव-
हारः ‘तम्’ इति-कर्तव्यत्वरूपं बुद्धैः-अवगततत्त्वाचरितं
सदा-सर्वकालं, तमिति सदास्थिततया प्रतीतमेव शा-
चरन्-व्यवहरन्, यद्वा-यत्तदोर्नित्याभिसंवन्धात्सुष्यत्य-
याश्च धर्माज्जितो बुद्धैराचरितश्च यो व्यवहारस्तमाचरन्-
कुर्वन्, विशेषेणापहरति पापकर्मैति व्यवहारस्तम्, व्य-
वहारविशेषणमेतत्, एवं च किमित्याह-गर्हामविनीतोऽ-
यमित्येवंविधां निन्दां नाऽभिगच्छन्ति-न प्राप्नोति यतिरिति
गम्यते । उत्त० १ अ० । आचर्यते स्म बृहत्पुरुषैरप्याच-
रितम् । व्यवहारं, व्यवहारैकार्थिकान्याधिकृत्य (आह माध्य-
कारः)-“आयरियं च व्यवहारे” ॥७॥ व्य० १ उ० ।

आचर्य-त्रि० । आचर्यतेऽत्र । आ-चर-आधारे यत् । अ-
नुष्ठानयोग्ये देशे, वाच० ।

आचार्य-पुं० । आचर्यते असावाचार्यः सूत्रार्थवंगमार्थं
मुमुक्षुभिरासेव्यते इत्यर्थः । आव० ४ अ० ४७ गाथाटी० ।

ध० । दशा० । ‘आयरियाणं’ (सूत्र-१ x) । आ-म-
र्याद्या तद्विषयचिन्तयूपया चर्यन्ते-सेव्यन्ते जिनशा-
सनार्थोपदेशकतया तदाकाङ्क्षिभिरित्याचार्याः । उक्तं च-

“सुत्तयधिक लक्षणं-सुतो गच्छस्स मेदिमंओ य ।

गणतत्तिविप्पमुक्को, अथं वाप्इ आयरिओ” ॥ १ ॥ इति ।

अथवा-आचारो-ज्ञानाचारादिः पञ्चधा, आ-मर्याद्या
वाऽऽचारो-विहारः आचारस्तत्र साधवः स्वयंकरणात्प्र-
भाणत्प्रदर्शनाच्चित्याचार्याः । आह च-“पंचविहं आ-
यारं, आयरमाणा तहा पयासंता । आयारं वंसंता, आय-
रिया तेण सुच्चंति ॥६६॥” (आव० नि०) । अथवा-आ-
र्यद् ; अपरिपूर्णा इत्यर्थः, चाराः-हेरिका ये ते आचाराः,
चारकल्पा इत्यर्थः, युक्ताऽयुक्ताविभागनिरूपणनिपुणा विनेया
अतस्तेषु साधवो यथावच्छास्त्रार्थोपदेशकतयेत्याचार्याः ।
भ० १ श० १ उ० । दशा० । ‘चर’ गतिभक्षणयोः, आङ्-
पूर्वः । आचर्यते-कार्यार्थिभिः सेव्यते इत्याचार्यः ।
“ऋवर्थव्यज्जनात् द्यण” ॥ ५ । १ । १७ ॥ इति द्यण् ।
आ० म० १ अ० ६६३ गाथा । आङ् मर्यादाभिधिष्योः,
चरिर्गत्यर्थः, मर्याद्या चरन्तीत्याचार्याः । आचारेण वा
चरन्तीत्याचार्याः । आ० चू० १ अ० ६६३ गाथाचूर्णिः ।

अद्वारससीलंगसहस्साहिद्वियं तण्ण छत्तीसइविहमा-
यारं जहद्वियं मे गिलाए महत्ति साणुसमयं आयरंति त्ति-
वत्तयंति त्ति आयरिया । परमप्पणो य हियमायरंति
आयरिया । सच्चसत्तसीसगणाणं च हियमायरंति आ-
यरिया । पाणपरिच्चाए वि उ पुढवादीणं समारंभं
नाऽऽयरंति, नारंभंति, णाणुजाणंति, आयरिया । सु-
हुमावरद्धेवि ण कस्सइ मणसाऽपि पावमायरंति त्ति वा
आयरिया । महा० ३ अ० ।

“स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेपु यात्” ॥ ८ । २ । १०७ ॥
इति हैमप्राकृतमूत्रेण चौर्यशब्दन समेषु शब्देषु सं-
युक्तस्य यात्पूर्व इत् । प्रा० । “आचार्यं चाऽञ्च ॥ ८ ।
१ । ७३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेणाचार्यशब्दे चस्याऽऽत इ-
त्त्वमस्य च । प्रा० । गुरौ. पं० व० १३ गाथाटी० । पञ्च-
स्थविराणां मध्ये प्रथमे स्थविरे, ध० ३ अधि० ५४ श्लोक ।
आचार्याः-अर्थदातारः । वृ० १ उ० ३ प्रक० ६३६ गा-
थाटी० । आचार्यस्सूत्रार्थदाता, दिगाचार्यो वा । कल्प०
३ अधि० ६ क्षण . ४६ सूत्रटी० । आचार्यस्सूत्रार्थोभय-
वत्ता लक्षणादियुक्तश्च । आव० ३ अ० ११६५ गाथाटी० ।

विषयाः-

(१) निक्षेप आचार्यपदस्य ।

(२) भेदाः-कलाचार्यः १, शिल्पाचार्यः २, धर्माचार्य-
श्चेति ३ । तेषां विनयः ।

(३) स्वरूपमाचार्यस्येह परत्र च ।

(४) प्रमाजनाचार्यो उपस्थापनाचार्यश्च ।

(५) स्वरूपमाचार्यस्य ‘सुत्तय’ इत्यादि ।

(६) लक्षणमाचार्यस्य ।

(७) गुणा आचार्यस्य यै रहिनो गुरुर्न भवति ।

(८) गुणा आचार्यस्य ‘अपरिआयी’ त्यादि ।

- (६) अष्टाचारत्वं दुर्गुणस्सूरेः ।
 (१०) पराऽहितकारित्वं दुर्गुणः ।
 (११) सूरः स दुर्गुणो येन कुगुरुर्भवति ।
 (१२) प्रमाद्विनमाचार्यं शिष्या बोधयति ।
 (१३) वैगी शिष्यस्य गुरुः ।
 (१४) विनय आचार्यस्य ।
 (१५) गुरुविनये वैद्यहृष्टान्तः ।
 (१६) नमस्कार आचार्यस्य ।
 (१७) वैयावृत्यं गुरोः ।
 (१८) गच्छाधिपतिः केन कर्मविपाकेन भवति ।
 (१९) अनिशया आचार्यस्य ।
 (२०) निर्ग्रन्थीनामाचार्यः ।
 (२१) आचार्यं कालगतं आचार्यान्तरस्थापनम् ।
 (२२) आचार्येऽवधाचिते आचार्यान्तरस्थापनम् ।
 (२३) लक्षणं “सुत्तथे णिम्माओ” इत्यादि ।
 (२४) एकपाक्षिकादंदिगाचार्यः ।
 (२५) लक्षणं मेढीभूतः ।
 (२६) परीक्षा आचार्यस्य ।
 (२७) उद्देशः मैथुनादिप्रतिसेव्याचार्यत्वेन ।
 (२८) स्थापनाविधिराचार्यपदे गुरोः ।
 (२९) परिच्छदसहितस्यैवाचार्यत्वम् ।
 (३०) स्थापनायां स्थविराः प्रख्याः ।

(१) निक्षेप आचार्यपदस्य—

आङ् मर्यादाऽभिधयोः, चरित्यर्थः, मर्यादया चर-
 न्तीत्याचार्याः । आचारेण वा चरन्तीत्याचार्याः ।
 “ ते चडाव्वहा—णामद्ववणाओ गताओ । द्रव्यभूतो वा
 द्रव्यनिमित्तं वा द्रव्यमेव वा द्रव्यं आचारवंतं भवति,
 अनाचारवंतं च नाम तं प्रति, तिणिण सिलया परंडो
 य, धावरणं प्रति, हारिहा रागो य वासणं प्रति, कवे-
 ल्लुगा वहरं व सिक्खवेणं प्रति, मदणसलागा भासादी-
 पकरणं प्रति, सुवरणं घंटा लोहं च अविरोधं प्रति, कीरं स.
 कराय विरोधं प्रति, तेज्जदाणधिराचं एगमादि एत्थ गाधा-
 “णामण-धावरण-वासण-सिक्खवाण सुवणण अविरोधी-
 णि । द्रव्याणि जाणि लोए, द्रव्याचारं विद्याणाहि । अहवा-
 दव्वायरिओ तिविहो एगभविओ, वडाउओ, अभिमुह-
 णामगोत्तो । एगभविओ वनिरित्ते जो एगेणं भवेणं उवव-
 जिहि त्ति । वडाउओ जेण आउयं वजं । अभिमुहणा-
 मगोत्तो जेण पदेसा उच्छूहो । अहवा-मूलगुणणिव्वत्तितो,
 उत्तरगुणणिव्वत्तितो य । सरीरं मूलगुणा, विऊकम्मादि
 उत्तरगुणा । अहवा-जाणओ, भविओ, वतिरित्तो, मंगुवा-
 यगाणं समुद्वायगाणं नागहत्थिवायगाणं जधासंखं
 आदेसो । आ० चू० १ अ० । “ दव्वाआयरिओ सयाऽ-
 भवो ” ॥ १३ + ॥ द्रव्याचार्यः आचार्यत्वयोग्यताया
 अभावादप्रधानाऽऽचार्यः । पञ्चा० ६ वि० । भावायरिओ
 दुविहो—आगमतो, णोआगमतो य । तदेव । णोआगमतो
 दुविहो—लोइओ, लोउत्तरिओ य । लोइत्तो—सिप्पाणि
 चित्तकम्मादिसत्थाणि वइसेसियादि जो उपदिसति ।
 उत्तरिओ—जो पंचविधं णाणादियं आचारं आयरति;
 प्रभासति य अण्णेसि आयरियाणं आचरितव्यानि द-

शयति । एवं मन्तव्यं । एवमादि तेण ते भावायरिया
 तेसि फलं तदेव । आ० चू० २ अ० ।

नामं ठवणा दव्विए, भावे चउव्विहो य आयरिओ ।
 दव्वंमि एगभविआइ, लोइए सिप्पसत्थाई ॥ ३०५ ॥

आचार्य इति कः शब्दार्थः, उच्यते—‘ चरगतिभक्षणयोः ’
 इत्यस्य (चरः) आङ् वा गुरा (पा० ३-१-१०० वार्तिके)
 विनि रयति आचार्य इति भवति, आचार्यतेऽसावित्याचार्यः,
 कार्यार्थिभिः सेव्यत इत्यर्थः । अयं च नामादिभेदाच्चतु-
 र्विधः । आ० १ अ० । इह नामस्यापनं सुगमे । विशे० ।

द्रव्यविचारं पुनराह—

आगमदव्वायरिओ, आचारविद्याणओ अणुवउत्तो ।
 नो आगमओ जाणय—भवसररीराइरित्तोऽयं ॥ ३१६१ ॥
 भविओ वडाउ, अभि—मुहो मूलाइनिम्मिओ वाऽवि ।
 अहवा दव्वंभूओ, दव्वनिमित्तायरणओ वा ॥ ३१६२ ॥

ह्यारीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्वाचार्योऽयं कः इत्याह—
 ‘ भविओ ’ इत्यादि, एकभयिको, वद्वायुक्तः, अभिमुख-
 नामगोत्रश्चेत्यर्थः, ‘ मूलाइनिम्मिओ वाऽवि ’ त्ति-तया
 मूलगुणनिर्मितः, उत्तरगुणनिर्मितश्च तद्रव्यतिरिक्तो द्र-
 व्याचार्यो मन्तव्यः । तत्र मूलगुणनिर्मित आचार्यशरीर
 निवर्तनयोग्यानि द्रव्याणि उत्तरगुणनिर्मितस्तु तान्येव
 तदाकारपरिणतानीति । अथवा—द्रव्यभूतोऽप्रधान आ-
 चार्यस्तद्रव्यतिरिक्तो द्रव्याचार्यः प्रतिपाद्यत । यो वा
 द्रव्यनिमित्तेनाचरति चेष्टते स द्रव्यनिमित्ताचरणाद् द्र-
 व्याचार्यः, स च लौकिको, लौकिकमार्गे शिल्पशास्त्रादि-
 विज्ञेयः । यः शिल्पानि निमित्तादिशास्त्राणि च ग्राहयति स
 इहापचारतः शिल्पशास्त्रादिरुक्तः । अन्ये त्विमं शिल्पशा-
 स्त्राचार्यं लौकिकं भावाचार्यं व्याचक्षते । शेषं सुगममिति ।
 ‘ पंचविहमि ’ त्यादिना लोकोत्तरो भावाऽऽचार्य उक्तः ।
 तत्स्वरूपव्याख्यानाथमाह—

आ मजायावयणो, चरणं चारो त्ति तीए आयारो ।
 सो होइ नाणदंमण-चरित्तवविरियवियप्पो ॥ ३१६३ ॥
 तस्सायरणपभासण-देसणओ देसियाविमोक्खत्थं ।
 जे ते भावाऽऽयरिया, भावायारोवउत्ता य ॥ ३१६४ ॥
 अहवाऽऽयरंति जं सय-मायारंति व जमायरिजंति ।
 मजाययाऽभिगम्मं—ति जमुत्तं तेणमायरिया ॥ ३१६५ ॥

पाठसिद्धा एव, नवरं ‘ तीए ’ त्ति-तया—मर्यादया
 चरणमाचारः । ‘ तस्से ’ त्यादि, तस्य—पञ्चविधस्या-
 चारस्य स्वयमाचरणतः परेषां च प्रभाषणतः तथा विने-
 यानां वस्तुप्रत्युपेक्षणादिक्रियाविधेर्दर्शनतो ये परात्मनो
 मोक्षार्थं ‘ देसिय ’ त्ति-देशितारस्ते भावाचारोपयुक्त-
 त्वाद्भावाचार्यो इति । अथवा—स्वयं यस्मादाचरन्ति
 सदनुष्ठानम्, आचरयन्ति चान्यैः । अथवा—आचर्यन्ते-म-
 र्यादया अभिगम्यन्ते यतो सुमुमुक्षुभिरिति यदुक्तमेतत्ता-
 त्पर्यमित्यर्थः, तेनाऽऽचार्याः । विशे० ।

कस्याऽऽचार्यस्याऽऽज्ञा नाऽतिक्रमणीयेत्यधिकृत्य—
 गोयमा ! चउव्विहा आयेरिया भवन्ति, तं जहा-
 नामाऽऽयरिया १, ठवणायरिया २, दव्वायरिया ३, भा-
 वायरिया ४ । तत्थं जे ते भावायरिया ते तित्थ-
 यरसमा चेव दट्ठव्वा, तेसि संतियाणं णाइकमेज्जा, से
 भयवं ! कयरे णं ते भावायरिया भवन्ति, गोयमा ! जे
 अज्जपव्वइए वि आगमविहीए एयं पए पए आणाणु-
 संवरन्ति ते भावायरिया । जओ णं वाससयदिक्खिए
 वि हुत्ताणं वायामेत्तेणं पि आगमओ वाहिं करेन्ति ते
 णामठवणाहिं णिओइयव्वे । से भयवं ! आयेरियाणं
 केवइयं पायच्छित्तं भवेज्जां । जेसि गच्छस्स साहू यो तं
 आयेरियमयहरपवित्तिणीए य सत्तरसगुणं अहाणं सी-
 लखलिए भवन्ति । तओ तिलक्खगुणं जे अइदुकरणासंजं
 सुकरं तम्हा सव्वहा सव्वपयारेहि णं आयेरियमयहरे प-
 वित्तिणीए य अत्ताण पायच्छित्तस्स संरक्खेयव्वं अ-
 खलिअसीलेहि च भवियव्वं । महा० ५ अ० ।

(२) आचार्यस्य भेदाः—

तओ आयेरिया पष्त्ता । सिप्पायरिया १, कलायरिया २,
 धम्मायरिया ३ । जे ते धम्मायरिया, परलोगहिथट्ठाए,
 निज्जरट्ठाए, आराहेयव्वा । अण्णे कलायरिया, सि-
 प्पायरियाए, कइएहि, कित्तबुद्धिए, आराहियव्वे ।
 तत्थेगे धम्मायरिया, सोवायकरंडसमा । वद्धाइकथ-
 त्थप्पयगाहाइहि जे सुद्धसभाए वक्खाणित्ति ते सो-
 वायकरंडसमा । वेसाकरंडसमा-जो रीरी आहार-
 णंसरिसजीहावक्खाणण्डंवेरेणं अंतरं सुअसारविरहि-
 याऽवि सुद्धसभाए जणं विमोहिति शेरवित्ति अप्पाणं
 थुतंसि आलुच्च अत्थेगे पाडित्ति गोयमगणहराणं उव-
 माए ते वेसाकरंडसमा । गाहावइकरंडसमा-जे संमं ससु-
 वसियसुगुरुहितो संपत्तं अंगोवंगाइं सुत्तत्थेसु परिच्छिय-
 च्छेयगंथा ससमय-परसमयणिच्छया परोवयारकरणि-
 कभल्लिच्छया । जणजोगविहीए अणुओगं करित्ति ते गा-
 हावइकरंडसमा । रायकरंडसमा-जे गणहरा चउदसपु-
 व्विणो वा घडाओ घडसयं, पडाओ पडसयं, इच्चाइं वि-
 हाइं सयसंमाणिया ते रायकरंडसमा । गाहावइकरंडसमाणे,
 रायकरंडसमाणे, दोवि आयेरिए तित्थयरसमाणे । अंग० ।

(आचार्यस्य यथोचितसत्कारः)—

केसीकुमारसमणे पदेसिं रायं एवं वयासी-जाणासिं णं
 तुम्हं पएसी केवइयाऽऽयरिया पएणत्ता ? , हंता !-जाणा-
 मि, तओ आयेरिया पष्त्ता । तं जहा-कलायरिए १ ,

सिप्पायरिए २, धम्मायरिए ३ । जाणासिं णं तुम्हं पएसी
 तेसिं तिण्हं आयेरियाणं कस्स कां विण्णयपडिंवत्ती पउं-
 जियव्वा ? , हंता जाणासि-कलायरियस्स, सिप्पायरिअस्स
 उवल्लेखं वा संमज्जणं वा करेज्जा, पुप्फाणि वा आणावेज्जा,
 मंडवेज्जा वा, भोयवेज्जा वा, विउलं जीवियारिहं पीइदाणं
 दलएज्जा, पुत्ताणं पुत्तियं वावि विकप्पेज्जा ॥ जत्थेव धम्मा-
 ऽऽयरियं पासेज्जा तत्थेव वंदिज्जा णमंसेज्जा सकारेज्जा स-
 म्माणेज्जा कल्लाणं मंगलं चेव पज्जुवासेज्जा फासुएसणि-
 जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेज्जा पाडिहारिएणं
 पीठफलगसेज्जासंधारतेणं उवनिमंतिज्जा । (सूत्र-+) ॥ रा० ।

आचार्यस्त्रिविधस्तथा—

सीहाऽणुगवसभ-कोट्टगारुणे ॥ ४००. + ॥

मिहाऽनुगो १, वृषभाऽनुगः २, क्रोष्टुकाऽनुगश्च ३ ।
 क्रोष्टुकः-शृगालः । यत्र यो महत्यां निपद्यायां स्थितः
 सन् सूत्रमर्थं वा वाचयति तिष्ठति वा स सिंहानुगः । यः १
 पुनरेकस्मिन् कलेषु स्थितस्सन् वाचयति निष्ठात वा स
 वृषभानुगः २ । यस्तु रजोहरणनिपद्यायामौपग्रहिकपादप्राञ्छ-
 ने वा स्थितो वाचयति तिष्ठति वा स क्रोष्टुकानुगः इति ४ ।
 व्य० १ उ० । नि० चू० २० उ० ३४३ गाथा । (क-
 स्याचार्यस्य कः आचार्य आलोचनां दद्यात् इत्यादिबहु-
 वक्त्रव्यता 'आलोयणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽग्रे वक्ष्यते)

(३) स्वरूपमाचार्यस्येह परत्र च--

आयरिओ केरिसओ, इहलोए केरिसो व परलोए ।

इहलोए असारणिओ, परलोए फुडं भयंतो ॥ ३८१ ॥

य एष उपग्रहकुदाचार्यस्तमेव ज्ञातुमिच्छामि कीदृशः ख-
 ल्वाचार्य इहलोकं हितकारी, कीदृशः परलोके इति,
 सूरिराह-चतुर्विधस्सामान्येनाऽऽचार्यः, तद्यथा-इह लोकं
 हितो नामैको, न परलोके हितः १ । परलोके हितो, नेह
 लोकहितः २ । इह लोके हितोऽपि; परलोके हितोऽपि ३ ।
 न इह लोकहितो; नापि परलोकहितः ४ । तत्र प्रथमद्वि-
 तीयभङ्गव्याख्यानमाह- 'इहलोए' इत्यादि, तत्र यो वल्ल-
 पात्रभङ्गपानादिकं समस्तमपि साधूनां पूरयति; न पुनः संयमं
 सीदन्स्सारयति सः-असारणिकः; सारणारहित इह लोके
 हितो न परलोके, एषा प्रथमभङ्गभावना । यः पुनस्तंयमयो-
 गेषु प्रमाद्यतां सारणां करोति न च वल्लपात्रभङ्गपानादिकं
 प्रयच्छति, स केवलं स्फुटं भयन् कुर्वाणः परलोके हितो,
 नेह लोके, इति सामर्थ्याद्रूप्यते, एषा द्वितीयभङ्गभावना ।
 तृतीयचतुर्थभङ्गभावना तु स्वयं भावनीया । सा चैवंम-
 यो वल्लपात्रभङ्गपानादिकं समस्तमपि साधूनां पूरयति
 संयमयोगेषु च सीदन्स्सारयति स इहलोके हितः पर-
 लोके च हितः चतुर्थ उभयरहितः । अत्र पर आह-
 ननु यो भद्रस्वभावतया न सारयति वल्लपात्रभङ्गादिकं
 तु समस्तमापूरयति स एव समीचीनः । यः पुनः खरपुरुषं
 कुर्वाणः-चएडक्काचार्य इव सारयति स न समीचीनः,
 असमाध्युत्पादकत्वात् ।

तत्राऽऽह—

जीहाएऽभिलिहंतो, न भदतो जत्थ सारणा नऽस्थि ।
दंडेणऽपि ताडंतो, स भदतो सारणा जत्थ ॥ ३८२ ॥

यत्र नाम संयमयोगेषु सीदतां सारणा नाऽस्ति स
आचार्यो जिह्वाऽभिलिहन्-मधुस्त्वचोभिरानन्दयन्, उ-
पलक्षणमेतत्—वस्त्रपात्रादिकं च पूरयन् न भद्रको—न
समीचीनः परलोकाऽपायेषु पातनात् । यत्र पुनस्सीदतां
साधूनां सम्यक् सारणा-संयमयोगेषु प्रवर्तना समस्ति
स आचार्यो दण्डेनापि ताडयन् भद्रकः—एकान्तसमी-
चीनः सकलसांसारिकाऽपायेभ्यः परित्राणकरणात् ।

अथ सारणमकुर्वाणो जिह्वा विलिहन् कस्मान्न समी-
चीन इत्यत्राऽऽह—

जह सरणमुवगयाणं, जीवियववरोवणं नरो कुणइ ।

एवं सारणियाणं, आयरितो असारंओ गच्छे ॥ ३८३ ॥

यथा कोऽपि नर एकान्तेनाऽहितकारी शरणमुपागतानां
जीवितव्यपरोपणं करोति एवं साधूनामपि शरणमुपा-
गतानां संयमयोगेषु प्रमादव्यावर्तनेन प्रवर्तनीयानामा-
चार्योऽसारकां गच्छे भावनीयः । सोऽपि शरणोपगत-
शिरोनिकर्तक इव एकान्तेनाऽहितकारीति भावः । शरण-
मुपगतानां संसारापारपारावारं निरनुकम्पं प्रक्षेपणात्, स
च तादृश इह परलोकहितार्थिना परित्याज्यः । यस्तु स्वर-
परुषभणनेनापि संयमयोगेषु सीदतः सारयति स संसार-
नितारकत्वादेकान्तेनाऽऽश्रयणीयः । व्य० १ उ० नि० चू०

(४) प्रवाजनाचार्याः, उपस्थापनाचार्याश्च । सूत्रम्—

चत्तारि आयरिया पणत्ता, तं जहा-पन्वायणायरिए
एगे नामं; नो उवडावण आयरिए १ । उवडावणायरिए
नामं एगे; नो पन्वावणायरिए २ । एगे पन्वावणाय-
रिएऽवि; उवडावणायरिएवि ३ । एगे नो पन्वायणायरिए;
नो उवडावणायरिए धम्मायरिए ४ ॥ १२ ॥

अस्य (सूत्रस्य) संबन्धमाह—

अदहाऽपियधम्माणं, तव्विवरीए करंति आयरिए ।
तस्मिं विहाणंमि इमं, कमेण सुत्तं समुद्दिहं तु ॥ ३७ ॥
अदृढधर्माणामप्रियधर्माणं चानुशासनाय स्थविरा-
द्याचार्याः । व्याख्यानाथमाह—

पन्वावण उवडावण, उभय नोभयमिति चउत्थो ।

अत्तऽडुपरऽडु वा, पन्वावणा केवला पढमे ॥ ३८ ॥

एवमेव य वितितो वि, केवलमेत्तं उवडवे सो उ ।

तइओ पुण उभयं पि, अत्तऽडुपरऽडु वा कुणउ ॥ ३९ ॥

नो पुण नोभयकारी, सो कम्हा भवति आयरिगो उ ।

मस्सति धम्माऽऽयरितो.सो पुण गहितो व समणो वा।४०।

प्रथमे-प्रवाजनाऽऽचार्यः । द्वितीय-द्वितीयभङ्गेन सूचित-
उपस्थापनाचार्यः । तृतीयभङ्गसूचिन उभयः । प्रवाजना-
उपस्थापनाचार्यः । तत्र प्रथमः—प्रथमस्यात्माथस्य परा-
थस्य केवला प्रवाजना । किमुक्तं भवति—आन्गनिमित्ते,

परनिमित्ते वा यः केवलं प्रवाजयति स प्रथमः प्रवाज-
नाचार्यः । एवमेव-अनेनैव प्रकारेण द्वितीयः स केवलं
मात्रम् उपस्थापयति; यः प्रवाजितस्य सधुपस्थापनामात्रं
करोति स द्वितीय इत्यर्थः । तृतीयः पुनरपि प्रवाजनमुप-
स्थापनं वाऽऽत्मार्यं परार्थं वा करोति, यः पुनर्नोभयकारी
स चतुर्थः । अथ स कस्मान्नवत्याचार्यः उभयविकलत्वा-
त्सुरिगह--भयते स धर्माचार्यो धर्मेदशकत्वात् स
पुनर्गृही श्रमणो वा वेदितव्यः ।

एवं च यत्राऽऽचार्याः तथा चाह—

धम्मायरिपन्वायण, तह य उवडावणा गुरु तइओ ।

को इ तिहिं संपन्नो, दोहिं वि एकेकएणं वा ॥ ४१ ॥

प्रथमो धर्माचार्यो यस्तत्प्रथमतया धर्मं ग्राहयति १ ।
द्वितीयः प्रवाजनाचार्यो यः प्रवाजयति २ । तृतीयो गुरु-
वरुपस्थापनाचार्यो यो महावनेषूपस्थापयति ३ । तत्र
कश्चित्त्रिभिरपि संपन्नो भवति । तथाहि--कदाचिन्स एव
धर्मं ग्राहयति स एव प्रवाजयति स एवोपस्थापयति
कश्चिद् द्वाभ्याम्, तद्यथा-धर्मग्राहकत्वेन प्रवाजनेन च,
अथवा--धर्मग्राहकत्वेनोपस्थापनेन केनचिदेकैकेन गुणेन
तद्यथा । कश्चिद् धर्ममेव ग्राहयति । कश्चित्प्रवाजयत्येव
कश्चिदुपस्थापयत्येव ।

सूत्रम्--

चत्तारि आयरिया पणत्ता । तं जहा-उद्देसणाऽऽरिए
एगे णामं; एगे नो वायणायरिए १, वायणायरिए एगे
णामं; एगे णो उद्देसणायरिए २, एगे उद्देसणायरिए वि;
वायणायरिए वि ३, एगे नो उद्देसणायरिए, नो वाय-
णायरिए ४ ॥ १३ ॥

अमीपां स्वरूपमाह—

एगो उद्देसइ सुयं, एगो वाएइ तेण उद्दिहं ।

उद्देसइ वाएइ य, धम्माऽऽयरिओ चउत्थो य ॥ ४२ ॥

एकः-प्रथमः श्रुतमुद्दिशति न वाचयति यथा मङ्गलवु-
द्ध्या प्रथमत आचार्य उद्दिशति तत् उपाध्यायः । अत्रा-
चार्यः प्रथमभङ्गवर्ती-उपाध्यायो द्वितीयभङ्गः, तथा चाह-
एको द्वितीय उपाध्यायस्तन्नाऽऽचार्येणोद्दिष्टं वाचयति य
एवोद्दिशति स एव वाचयति एष तृतीयः, उभयविकल-
श्चतुर्थो धर्माचार्यः । व्य० १० उ० । आचार्येते-संन्यते
वा आचार्यः, स च पञ्चधा-प्रवाजकाचार्यः १, सचित्ता-
चित्तमिश्रानुज्ञायी दिगाचार्यः २, प्रथमत एव श्रुतमुद्दि-
शति यः स उद्देशाचार्यः ३, उद्देशगुर्वभावे तद्वं श्रुतं
समुद्दिशत्यनुजानीते वा यः स समुद्देशानुज्ञाचार्यः ४,
आम्नायम्-उत्सर्गापवावलक्षणमर्थं वक्ति यः स प्रवच-
नार्थकथनेनानुग्राहकोऽन्निपद्यानुज्ञायी आम्नायार्थवाच-
काचार्यः ५, । व्य० ३ अधि० ११६ श्लोक ।

(५) स्वरूपमाचार्यस्य । कीदृश आचार्यस्तत्स्वरूपमाह-

सुत्तत्थतदुभएहिं, उवउत्ता णाणदंसणचरित्तं ।

गणत्तचित्तिप्पमुक्का, एरिसया हुंति आयरिया ॥ ३२५ ॥

नोट-(३३२) अस्माद् पृष्ठाङ्कादमे ३०५ पृष्ठाङ्कं द्रष्टव्यम् । द्वितीयाऽऽश्रुति-
मुद्रणात् विपमता जाता ।

आप्तव्यनंकमेणं, ण उ पगागित्तणेणांति ॥ २४ ॥

व्याख्या । गुरुगुणः संज्ञानं सदनुष्ठानविशेषास्ते रहितोहीनोगुरुगुणरहितः तु शब्दः पुनरर्थः । गुरुधर्माचार्यो गुरुधर्माचार्यो भवति । सुवर्णगुणविकलं सुवर्णमिव । ततश्च (विहितायमो उक्ति) इह मकारो बाह्यकस्ततश्च विधित्याग एवागमिकन्यायेन परिहार एव तस्य गुरोरिष्टो ऽ निमतो जिनानां । स च न यथा कथं चिदत एवाह । अन्यत्र गुरुकुलान्तरे संक्रमेण प्रवेशेन न पुनरेकाकित्वेन एकाकिविहारितयेति । गुरुकुलान्तरसंक्रमणे विधिश्च “संदिष्टो संदिष्टरस चैव संपञ्ज-उपमाइ ॥ चउभंगो पथं पूए, पढमो भंगो हचइ सुद्धो, ॥१॥ इत्यादि रागमप्रसिद्ध इति सर्वथा गुरुरहितेन न भाव्यमिति ज्ञावोयदाह “एस एमणैस एं वा, कहं तेनाहिति जिणवरमयं वा ॥ करिणं मिव पोयात्ता, जे मुक्का पवइयमेत्ता” इतिशब्दः प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ पंचा. वृ. ११ ॥ अथ गुरुगुणरहितस्तु गुरुं गुरुरिति विधित्याग एव तस्येष्ट इति यदुक्तं तत्र विशेषाभिधानायाह ॥

गुरुगुणरहिणो वि इह, दद्वन्तो मूत्रगुणविउत्तो ॥

जोण उ गुणमेत्तविहीणोत्ति चंरुद्धो उदाहरणं ॥३५॥

व्याख्या । गुरुगुणरहितोऽपि अपि शब्दोऽत्र पुनः शब्दार्थस्ततश्च गुरुगुणरहितो गुरुं भवति । गुरुगुणरहितः पुनरिह गुरुकुलवासप्रक्रमे स एव उच्यते ज्ञातव्यो मुत्रगुणवियुक्तो महावृत्तरहितः सम्यग्ज्ञानक्रियाविरहितो वा यो न तु न पुनर्गुणमात्रविहीनो मूत्रगुणव्यतिरिक्तप्रतिरूपताविशिष्टोपशमादिगुणविकल इति हेतोर्गुरुगुणरहितोऽदृष्टव्य इति प्रक्रमः उपप्रदर्शनार्थो वा इति शब्दः उक्तं वेदायं “काष्ठ परिहाणिदोसा, पत्तो इक्काइगुणविणेण ॥ अम्वेण विप्पवज्जा, दायव्वा सीलवन्तेण” अत्रार्थे किं ज्ञापकमित्याह । चंरुद्धश्चंरुद्धाभिधानाचार्य उदाहरणं ज्ञापकं तत्प्रयोगश्चैवं ॥ गुणमात्रविहीनोऽपि गुरुरेव मूत्रगुणयुक्तत्वात् चंरुद्धाचार्यवत् तथा ह्यसौ प्रकृतिरोपयोऽपि बहूनां संविग्नगीतार्थशिष्याणाममोचनीयः विशिष्टबहुमानविषयश्चातूत् । पंचा. वृ. ११ ॥

(८) गुणा आचार्यस्य अपरिभ्रावीत्यादि ॥

पुनरप्याचार्यगुणानाह ।

अपरिस्तावी सम्मं, समपासी चैव होइ कज्जेसु ।

सोरक्खइ चक्खुपिव सवाअवुद्धाउलं गच्छं ॥ ३६ ॥

व्याख्या । न परिभ्रवति परिक्रियतात्मगुह्यजलमित्येवं शीतोऽपि रिभ्रावी आलोचनामाश्रित्य आचारांगोक्ततृतीयभंगतुल्य इत्यर्थः । भंगाश्चैते । एकोऽहदः परिगलत्थोताः पर्यागलत्थोताश्च शीता शीतोदा प्रवाहऽहदवत् । यतस्तत्र जलं निर्गच्छत्यागच्छति च । १ । अपरः सुपरिगलत्थोता नो पर्यागलत्थोताः पञ्चऽहदवत् पञ्चऽहदे तु जलं निर्गच्छति न त्यागच्छति । २ । तथा परोनो परिगलत्थोताः पर्यागलत्थोताश्च ब्रवणोदधिवत् ब्रवणे आगच्छति जलं न तु निर्गच्छति । ३ । अपरस्तु नो परिगलत्थोता नो पर्यागलत्थोताश्च मनुष्यलोकाद्वहिः समुद्रवत् तत्र नागच्छति न च निर्गच्छति । ४ । तत्राचार्यः श्रुतमंगीकृत्य प्रथमभंगपतितः श्रुतस्य दानगृहणसंज्ञावात् । १ । सांपरायिककर्मापेक्षया तु द्वितीयभंगपतितः कपायोदयाभावेन गृहणाभावात् तपः कायोत्सर्गादिना

कृपणापतेश्च सांपरायिककर्म कपायकर्म । २ । आलोचनामंगीकृत्य तृतीयभंगपतितः आलोचनाया अपरिभ्रावित्वात् । ३ । कुमारं प्रति चतुर्थभंगपतितः कुमारस्य हि प्रवेशानि रमाभावात् । ४ । यदि वा केवञ्श्रुतमाश्रित्य भंगा योज्यते तत्र स्थविरकल्पिकाचार्याः प्रथमभंगपतिताः । १ । द्वितीयभंगपतितास्तु तीर्क्षकतः । २ । तृतीयभंगपतिता यथा ब्रह्मिकाः । तेषां तु क्वचिदहोपरिसमाप्तावाचार्यादेर्निर्णयसंज्ञावात् । ३ । प्रत्येकबुद्धास्तु भयाभावाच्चतुर्भंगस्याः ४ सम्यक्सर्वथेत्यर्थः (समपासी चैव होइ कज्जे सुत्ति) सममविपरीतं पश्यतीत्येवं शीतः समदर्शी “दशो नियच्छ पंचे” त्यादिना दशोः पासादेशः । एवं विध एव यो भवति क्व कायेषु आगमव्याख्यानादिसकलव्यापारेष्वित्यर्थः । स आचार्यः रक्षति धत्ते कुमारं पतन्तमिति शेषः । कं गच्छं गणं किंचूतं सवात्ताश्च ते बुद्धाश्च सवात्ता बुद्धास्तैराकुलः संकीर्णस्तं सवात्ता बुद्धाकुलं किमिव चकुरिव ॥ यथाचार्यस्वरूपमाह ।

सींआवेइ विहारं, सुहशीअगुणेहिं जो अबुद्धीओ ॥

सन वरं झिगधारी, संजमजोएण निस्सारो ॥ ३७ ॥

व्याख्या (जो अबुद्धी ओत्ति) य आचार्योऽशुद्धिकस्तत्त्वज्ञानरहितः (सींआवे इत्ति) सीदयति शिष्यीकरोति कं विहारं नवकल्परूपं गीतार्थादिरूपं वा । कैः सुखशीअगुणैः सुखशीअस्य साताभिदापिणो गुणाः पार्श्वस्थादिस्थानानि सुखशीअगुणास्तैः (स नवरिति) केवलं झिगधारी चेपमात्रधारी संयम आश्रवनिरोधरूपस्तस्य योगः प्रतिद्वेखनादिव्यापारस्तेन रहितत्वात् निस्सारश्चर्विततां ब्रह्मवदिति गाह्यादं । ३३ ॥

कुडगामनगररज्जं, पयहियं जो तेसु कुणइ हुममत्तं ॥

सोन वरिं झिगधारी संजमजोएण निस्सारो ॥ ३८ ॥

व्याख्या । कुडं गृहं ग्रामं सकरं नगरमष्टादशकररहितं राज्यं ससांगमयं उपलक्षणत्वात् धूळीप्रकारपरिक्रितं खेटं कुनगरं कर्वटं सर्वत्रार्कतृतीयगच्छतांतरग्रामान्तररहितं मर्मवं जलपयोपेतं जलपत्तनं क्षीपमिव स्थलपयोपेतं स्थलपत्तनं दोहादिधातुजन्मभूमिरूपं आकरं जलस्थलपयाभ्यामुपेतं जोणमुखं बणिक् समूहवासं निगममित्यादि द्वेयं (पयहियत्ति) प्रहायत्ति प्रहाय्यं प्रकर्षेण त्यक्त्वा पुनर्यः आचार्यस्तेषु कुडादिषु करोति विधत्ते इ पुनरर्थं ममत्वं ममैतदित्यभिप्रायमित्यर्थः । स सूरिः नवरि केवलं वेधधारी संयमयोगेन निस्सार इति गाथा बन्धः ॥ ३४ ॥

अथ पुनरपि सुन्दराचार्यप्रशंसा समाह ॥

विहिणा जो उ चोएइ, सुत्तं अत्थं च गाहइ ॥

सो धनो सो अपुणो अ, सवन्धू मुखवदायगो ॥ ३९ ॥

व्याख्या “विधिणा धम्ममइएहिं अइसुद्वरेहिं कारणगुणोवणि एहिं पट्हायन्तो अमणं सीस चोएइ आयरिओ” इत्याद्यागमोक्तप्रकारेण (जोउत्ति.) यः पुनराचार्यः (चोपत्ति) चोदयति प्रेरयति शिष्यगणं कृत्यकरणादौ तथा सूत्रमाचारंगादिश्रुतविधिनेत्यस्यात्रापि सम्बन्धनात् व्यवहारदशमोद्देशकाद्युक्तेन विधिना ग्राहयति पाठयति सूत्रपाठनानन्तरं तस्य

संगहे साधुवर्गं च मुत्तर्थं च निहास्य ॥ १४ ॥
 व्याख्या । आचार्यो देशं मातृवकादिकं क्षेत्रं रुक्ता
 रुक्कनाविताजावितादिरूपं (च) शब्दात् श्रानादियोग्यं
 च यं कुर्मिकादिकाश्च दातृपरिणामादिरूपं प्राप्तं च ज्ञात्वा
 वस्त्रं चीवरं पात्रं पतङ्गग्राहि उपश्रयं मुनियोग्यालयं संगु

हीत कोऽर्थः । आचार्यः केशादिकारणं ज्ञात्वा वस्त्रादिकं मेह-
यित्वा प्रायोगृहस्थानामदर्शयन् स्वपादं च एव संरक्षेत् न तु
यथाकथंचिदित्यर्थः । तथा (साहु वगन्ति) साधूनां वर्गोऽन्य-
साधुवर्गस्तं च साध्वीवर्गं च संगृहीत तु हीनाचारवर्गं तथा
सुत्तथं च (निहाहण) इति सूत्रमाचारांगादि अर्थो निर्युक्ति-
ज्ञाप्यत्वं संग्रहिणीवृत्तिटिप्पणादिः । सूत्रं चार्थश्चेति समा-
हारद्वन्द्वे सूत्रार्थं तन्निजाद्वयति चिन्तयतीत्यर्थः । चशब्दा-
त्साधूनामपि सूत्रार्थं ददातीति एवं विधेयः स सदाचार्यः
स्यादिति शेषः । इत्यनुष्टुप्छन्दः ॥ १४ ॥ ग. अधि. १ टी ॥
अष्टाचारस्य सूरिर्निन्दा यथा ॥

जट्टायारोसूरी, जट्टायाराणुविक्रमो सूरी ॥

उम्मगगडिओ सूरी, तिषि वि मगं पणामन्ति ॥ १ ॥

उम्मगगडिओ सूरिर्निनिच्छयं जव्वसत्तसंथाए । जम्हा तंम-
गमणुस्सरन्ति तम्हाणतंजुत्तं । एकं पि जोदुहत्तं सत्तं पामे-
वोहिं उउवे मग्गे । ससुरासुरंमिविजिगे तेण ह धोमियं
आणाधोयं । जूए अत्थि जविस्सति केइ जगवन्दणीय-
कमजुयत्ते । जेसिं परहियकरणे क्वच्छदकखाएवो जिही
कात्तं । जूए अणागए कात्ते ण केइ होहिंति गोयमा !
सूरी । णामगहणेण वि जेसिं होज्जनियमेण पच्छित्तं । ए
यंगच्छिचवत्तं दुप्पसहाणं तरंतुजोत्तमे । तं गोयमा ! जाणगणिं
निच्छयओ अणंतसंसारि । जेसयज्जजीवजगमंगलेककट्ठा-
ण परमकट्ठाणसिच्छिपए । वा वोच्छिन्ने पच्छित्तं होई तं
गणिणो । तम्हा गणिणं समसत्तुमित्तपक्खेण परहियरणं
कट्ठाणकंखुणा अप्पणो विय आणाणं धंघेया । एवं मेरा
ण धंघेयव्वत्ति एवं गच्छववच्छं धंघितुनगारवेहिं पामिवच्छे
संखाईए गणिणो अज्जविबोहिं न पावन्ति । ण ज्जोहिंति
य अन्ने अणंतहुत्तोवि परिजमं तित्थं । चउगः जव्वसंसा-
रोचेडिज्जचिरमुदुक्खत्ते ॥ महा. ५ अ. ।

(१०) पराहितकारित्वं दुर्गुणः ॥

अथ ये नाममात्रग्रहेणाऽपि पराहितकारिणः सुरय-
स्तानाह ॥

तीअणागयकात्ते, केई होहिंति गोयमा ! सूरी ।

जेसिं नामगहणे, वि होई नियमेण पच्छित्तं ॥ ३७ ॥

व्या० । अतीतकात्ते ते केचिदनिर्दिष्टनामानोऽनू-
चन्निति शेषः । अनागतकात्ते च (होहिंति) भविष्यति
आद्यंतग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायेन वर्तमानकात्ते
च संति । हे गौतम ! सूरयः आचार्यनामधारकाः येषां परिच-
यकरणादिकं दूरे आस्तां नामग्रहणेऽपि भवति नियमेन
निश्चयेन प्रायश्चित्तं । तथाचोक्तं । श्रीमहानिशीयपंचमाध्ययने
“इत्थं चायरियाणं, पणपसं होति कोनिद्वक्खाओ ॥ कोमिसह
स्ते कोनि, स एय तह पतियचेव ॥ १ ॥ पत्तेसि मज्जा एगे, निज्जु
ओइ गुणगणणणो ॥ सव्वुत्तमभंगेणं, तित्थयरस्साहुसा
रिगुरु” इति गाथाः ॥ ३७ ॥

अथात्र हेतुमाह ॥

जओो सयरी जव्वति, अणविक्रययाइ जह जिच्चवाहणा द्वाए ॥

प. निपुच्छेहिं चोयणं, तम्हाउ गुरू सया जयइ ॥ ३८ ॥

व्याख्या (जओोत्ति) भिन्नं पदं यतो भणितं
(सयरिति) स्वेच्छाचारिणि भवति (अणविक्रयया इति)
अनपेक्षया शिद्धारहितत्वेन यथा होके (भिच्चवाहणात्ति)
भृत्याश्च सेवकाश्च वाहनानि च हरत्स्वद्वयममहिषादीनांति
छन्दे भृत्यवाहनानि । तथा दिनेयाः गुरूणां प्रतिपृच्छाभिः
कार्यं २ प्रति पृच्छा ताभिः (चोयत्ति) प्राकृतत्वादि-
भक्तिशेषः । चोदनाभिश्च दिनेति शेषः । स्वेच्छाचारिणो
भवन्ति (तम्हाउत्ति) तस्मादेव कारणात्प्रतिपृच्छाभिश्चो-
दनादिभिश्चाचार्या विनेयान् सदा सर्वकात्तं (भयरिति)
भजते सत्यापयति शिद्वयतीत्यर्थः । गाथाः ॥ ३८ ॥
ग० अधि. १ ।

(११) सूरः स दुर्गुणो येन कुगुरुर्भवति ।

कुगुरुश्च कदा भविष्यतीति महानिशीये अ. ८ ।
सेजयवं केवइअणं कात्तेणं पहे कुगुरुत्तावीहोति गोयमा !
इओ यमाइउयअच्छतेरसत्तं वाससयाणं साइरेगाणं समइ
कंताणं परउ जवीसुं से जयवं केणं अट्टेणं गोयमा ?
तकात्तं इड्ढि रतसायगारवसंगए यमीकरे अहंकारगीए
अंतो संपज्जदंतवोदी अहमहंति कयमाएसे अमुणि य
समयसज्जावे गणी जवीसु एएणं अट्टेणं से जगवं किं सव्वे
वीएवं विहे तकात्तगणिं जवीसुं गोयमा ! एगंतेणं नो सव्वे
केयपुणं पुरन्तपंतद्वक्खणे अददद्वेणं एगाए जणणीए
जमगसमगं पसूए निम्मेरे पावसीत्ते दुज्जायजम्मे सुरोद्वेप
यंकाजिगाहिय दूरमहाभिच्छदिट्ठी जविंसुं सेयं जयवं
कहंते ससुवदक्खेज्जा गोयमा ! उस्सुत्तउस्सगायवत्तणु
दिस्सणमइपच्चएण वा ॥

(१२) प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयति ॥

अथ कथंचित् प्रमादिने गुरुं शिष्यो विबोध्यतीत्याह ।

तुम्हारिमा वि मुणिवर, ! एमायवसगा हवन्ति जइ पुरि-
सा । तेणओ कोअइ, आत्तवणं हुज्ज संसारे ॥ १९ ॥

व्याख्या ॥ गुप्पादशा अपि हे मुनिवर ! श्रमणश्रेष्ठ प्रमाद-
वशगाः प्रमादपरवशा भवन्ति यदि चेत्त पुरुषाः पुमांसस्तेन
कारेणान्यो गुप्पद्वयतिरिक्तः कोऽस्त्राकं मंदभाग्यानामाहंवन-
मत्र विभक्तिशेषः प्राकृतत्वात् । सागरेनैरिव भविष्यति संसा-
रे चतुर्गत्यात्मके पततामिति शेषः । अनेने विधिना शिष्यः प्रमा
दिनं गुरुं विबोध्यतीत्यधिकाराहस्यते । तथाच विबोधनविधये
आचार्यगुणानपि शिष्य आचार्यस्य दर्शयति यथा ॥

पुदवीविव सव्वसहं, मेख्व अकंपिं त्रियं धम्मे ।

चंदुव्व सोमद्वेसं, तं आयरियं पसंसति ॥ १ ॥

अप्परिसावि आत्तोयणा, रिह हेउकारणविहिन्तुं ।

गंतीरं दुक्खरिमं तं आयरियं ॥ २ ॥

काञ्चनुं देसनुं, जावनुं अत्तरियं असंजतं ।

आणुवत्तयं अमायं, तं आय ० ॥ ३ ॥

लोड्यसामाङ्गणु, सञ्चेलु जस्त ववलेवो ।

ससमयपरसमयंमि आ, तं ० ॥ ४ ॥

वारसहिंवि अंगेहिं, सागाइयाइपुव्वनिव्वप्पे ।

वप्पडं गहियडं, तं ० ॥ ५ ॥

आयरियतहस्साइं, व्हई अ जीवो जवेहिं वहुएहिं ।

कम्मेसु य त्तिप्पेसु य, धम्मायरणेसु नो कहवि ॥ ६ ॥

जे पुण जणोवःडे, निगंथे पवयणंमि आयरिया ।

संसारसुखमग्गस्स, देसगा तेहु आयरिया ॥ ७ ॥

देवा विदेवलोए, निगंथं पवयणं आणुसरंता ।

अच्छरणमङ्गया, आयरिए वंदयांति ॥ ८ ॥

जइ दीवो दीवसयं, पप्पए दिप्पे य ।

सो दीवसमा आयरिया, अप्पं च परं च दीवंति ॥ ९ ॥

देवा विदेवलोए, निव्वं दिव्वोहिणा विपाणंता ।

आयरियमणुसरंता, आसणसयणाणं चंति ॥ १० ॥

इत्यादि चंद्रकवेधकप्रकीर्णकोक्तं वाच्यमिति गायत्रन्दः ॥ ग. १ अधि० ॥

प्रमादगतस्याचार्यस्य श्रमणोपासकेन कथं निवारणा कर्तव्येति (समणोपासग) शब्दे ॥

अथ चोदनाया अकर्तुः फलं दर्शयन्नाह ॥

जो उ प्पमायदोसेणं, आलस्सणं तहेव य ।

सीसवर्गं न चोएइ, तेण आणा विराहिया ॥ ३९ ॥

व्याख्या । योगाणी चशब्दाहुपाच्यायादिश्च प्रमाददोषेण प्रमाद रूपो यो दोषस्तेन तथैव च चकाराहुकोपेर्मोहादिभिश्च उक्तं च “आत्रस्स १ मोह २ वज्ज, ३ यथा ४ कोहा ५ पमाय ६ किंवि णत्ता ७ ॥ भय ८ सोगा ९ अन्नाणा, १० यक्खेद ११ कुजहवा १२ रमणा १३ (१) ” एतैर्हेतुभिः शिष्यवर्गमन्तेवासिवृद्धं न प्रेरयति मोहाहुगुणे इति शेषः । तेनाचार्येण उपाच्यायादिना वा अहेति जिनाज्ञा विराधिता खंतित्यर्थः ॥ ग. अधि. १ “आचार्यस्यैव तत् जाड्यं, यच्चिप्प्यो नावबुध्यते । गावो गोपा सकेनेव, कुतीर्येनावतारिताः (१) ” आ. म. १. खं. १ अ. ॥

(१३) वैरी शिष्यस्य गुरुः ॥

अथ यः सुरि शिष्यस्य वैरी स्यात्तं वृत्तचयेनाह ।

संगहोवगाहं विहिणा, न करेइ य जो गणी ।

समणं समणं तु दिक्खित्ता, सामायायी न गाहए ॥ १५ ॥

वाड्ढाणं जो उ सीसाणं, जीहाए उवलिपए ।

तं सम्ममगं गाहेइ, सो सुरि जाण वेरिउ ॥ १६ ॥

(संगहोवगाहति) संग्रहश्च शिष्यादीनां संग्रहश्च उपग्रहश्च तेषामेव अकथ्यतादिदनेनोपपन्नं तथा तन्न करोति वा न कारयति विधिना आगमोक्तप्रकारेण योगी आचार्यस्तथा यः श्रमः श्रमः दिक्खित्वा तु शब्दात्प्रतिच्छेदकगणमपि समाचार्य आगमोक्ताहोरात्रक्रियाकृत्रापरूपां सत्त्वगच्छोक्तां वा न ग्राहयेन्निर्जरापेक्षितं सत्तं शिष्येदित्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा यः पुनर्वा-

वानां शिष्याणां शिरः प्रनृत्यवयवमिति शेषः । जिह्वयारसनयः उपलिपज्ञैरिव वत्सस्य सुवेत् अत्यंतवाह्यहितं करोतीत्यर्थः ।

ननु बाह्यादीनां प्रवाजने निषेधोऽस्ति तत्कथं बाह्यानां शिष्यत्वमुच्यते । योऽयं प्रवजने बाह्यो निषिध्यते स उनाष्टवर्षः । अत्र त्वष्टवर्षोपरिवर्त्ती बाह्यो गृह्यते । अपवादपदेन तु उनाष्टवर्षोऽपि ॥

तथा सम्यक् मार्गं मोक्षपथं न ग्राहयति दर्शयति न शिक्षयतीत्यर्थः । स आचार्यो वेरीति जानीहि हे गोतम ! त्वमिति विपमाकरोतिगाथाः सुप्रसूदसी ॥ १६ ॥

अथ पुर्वोक्तार्थद्वेषं विशेषयन्नाह ॥

जीहाए विझिहंतो, न जइओ सारणा जहिं नत्थि ।

दंभेणवि तामंतो, स जइओ सारणा जत्थ ॥ १७ ॥

व्याख्या । जिह्वया विविहन् शिष्यं सुवधाचार्यो न प्रजको न श्रेष्ठे यत्राचार्ये सारणा हिते प्रवर्तनं दत्त्वा स्मारणा वा कृत्य-स्मारणलक्षणा उपलक्षणात्वाच्चारणा अहिताग्निवारणलक्षणा तोदना संयमयोगेण स्वस्वस्वित्तस्याऽयुक्तमेतद्ग्राह्यं विधायु मित्यादिवचनेन प्रेरणा प्रतिनोदना तथैव पुनः २ प्रेरणा नास्ति न विद्यते तथा दंभेनऽपि यद्यप्यपि किं पुनर्द्वारकादिना तामयन् शरीरपीडां कुर्वन् स आचार्यो भद्रकः श्रेष्ठः । यत्र गणिनि सारणा उपलक्षणात्वाद्धारणादि र्वाऽस्तीति गायत्रन्दः ॥ ग. १ अधि. ।

(१४) नित्य आचार्यस्य ॥

आचार्ये सापेक्षैः साधुनिर्जितित्यम् । तेषु च तेनेति दृष्टान्तैः प्रदर्शयति ॥

वप्पीधनरुज्जरियं, कोट्टागारं रुज्जते कुटुंविस्स ।

किं अम्हम्हा देई, केई तांथं न अस्सीणा ॥

एकः कौटुंबिकः स कर्षकाणां कारणे उत्पन्ने वृद्ध्या काळांतर रूपया धान्यं ददाति । तथा च वृद्ध्या कौटुंबिकस्य कोष्टा गाराणि धान्यस्य सुवृत्तानि जातानि । अन्यथा च तस्यैकं कोष्टागारं वृद्धिधान्यसुवृत्तं बहिर्हना प्रदीप्तेन दह्यते । न च केचित्कर्षका विध्यापननिमित्तं तत्र प्रदह्यमाने कोष्टागारमस्मा गताः । किमेव कौटुंबिकोऽस्माकं मुधा ददाति येन वयं विध्याप नार्थमभ्युद्यता भवामः ॥

एयस्स प्रजावेणं, जीवा अम्हेति एव नाऊणं ।

अस्से तु समद्व्याणा, विज्जविए तेसिं सो तुड्डो ॥

अन्ये कर्षकापतस्य कौटुंबिकस्य प्रजावेण च ये जीवंति स्म जीवा अनुप्रत्यया जीविता इत्यर्थः । एवं ज्ञात्वा समाधीनास्तत्र समागता विध्यापनाय च प्रवृत्तास्ततो विध्यापिते कोष्टा गारे स कौटुंबिकस्तेषां तुष्टस्ततः किमकार्षीदित्यत आह ॥

जे ओ सहायगतं, करस्स तेसिं अवड्डियं दिन्नं ॥

दंडातिन दिक्षिपरं, अकासगा दुक्खजीवीया ॥

ये तु विध्यापने सहायत्वमकार्षुस्तेषामवृद्धिर्कं काळांतररहितं धान्यं दत्तं । इतेषां तु सहायत्वमकृतवतां दत्तमित्युत्तरं विधा य न दत्तं । ततस्ते अर्षकास्संतो दुःखवज्जीविनो जाता एव दृष्टान्तः ॥

सांप्रतमुपनयमभिधित्सुपह ।

आयरियकुटुंबी व, सामाणियथाणिया जवे साहू ॥

वावाहअगाणितुड्डा, सुत्तत्था जाण धनं तु ॥

आचार्यः कुटुंबीव कुटुंबितुल्य इत्यर्थः । सामान्यकर्षकस्यानीयाः साधवः । आचार्यस्य भिक्षाटने वातादिव्यावाधाऽश्रितुल्या । सूत्रार्थं जानीहि धान्यं धान्यतुल्यान् ॥

एमेव त्वणीयाणं, करंति सुत्तसंगहं धेरा ॥

होवति उदासीणे, किञ्चैसजागी य संसारे ॥

(एमेव) कौटुंबिकदृष्टांतप्रकारेण ये विनीतास्तेषां स्थविरा आचार्याः सूत्रार्थसंग्रहं कुर्वन्ति सूत्रार्थान्प्रयच्छन्ति । यस्तुदासीनस्तत्र हापयतीति न प्रयच्छतीति ज्ञावः । सचोदासीनो वर्तमानः केवलं सूत्रार्थयोग्यो भवेत् क्लेशजागी च संसारे जायते ॥ संप्रति दैर्घ्यदृष्टांतं विज्ञावयिषुदिमाह ॥

उपपत्त्यकारणे पुण, जइ सयमेव सहसा गुरु हिंसे ।

अप्पाणं गच्छेमुज्जयं, परिचयती तत्थिमं नायं ॥

उत्पन्ने कारणे वक्ष्यमाणत्वेन यदि सहसा स्वयमेव गुरुत्मानं गच्छमुज्जयं च परित्यजति । तत्र चेदं वक्ष्यमाणज्ञातमुदाहरणं । तदेवाह ॥

सोउं परवत्तमायं, सहसा एकाणिओ उ जो राया ॥

निगच्छति सो वयती, अप्पाणं रज्जमुज्जयं च ॥

यो निरपेक्षो राज्ये परवत्तमागतं श्रुत्वा वत्तवाहनान्यमेव श्रित्वा सहसा एकाकी परवत्तस्य संमुखो निर्गच्छति स आत्मानं राज्यं चेत्युज्जयं त्यजति वत्तवाहनव्यतिरेकेण युष्कारंभे मरणजातात् एवमाचार्योऽपि निरपेक्षः समुत्पन्नेऽपि कारणे सहसा भिक्षाटनआत्मानं गच्छमुज्जयं च परित्यजति निरपेक्षदैर्घ्यदृष्टान्तज्ञावना ॥

संप्रति सापेक्षदैर्घ्यदृष्टांतज्ञावनामाह ॥

सावेक्खो पुण राया, कुमारमादीहिं परवत्तं खविया ।

अजिए सयंपि जुज्जइ, उवमा एसेव गच्छेवि ॥

सापेक्षः पुनराजा प्रथमं कुमारदीनं युष्माय प्रेषयति । ततः कुमारदिभिः परवत्तं कृपयित्वा यदा कुमारैर्न परवत्तं तदा तस्मिन् जिते स्वयमपि राजा युच्यते । एवैवोपमा गच्छेऽपि दृष्टव्या । आचार्योऽपि पूर्वयतनां करोति तथापि असंस्तरेण स्वयमपि हिंरुते । एवं आत्मानं गच्छमुज्जयं च निस्तारयतीति ज्ञावः । व्य. ६ उ. ॥

आचार्यसमीपवर्तिना च शिष्येण किं विधेयमित्याह । तदिद्वीए तम्मोत्तीए तत्पुरकारे तस्सप्पी तप्पिवेसाणे जयं विहारी चित्ताणिवाई पंयणिज्जाई वडिवाहिरे पासि यपाणे गच्छेज्जा से अन्निकममाणे पन्निकममाणे संकुसेमाणे पसारमाणे विणयट्टमाणे संपरिज्जमाणे ॥ आचा० ॥ ४ अ. ४ उ. ॥

(तदिद्वीए) तस्याचार्यस्य दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तथा सततं वर्तितव्यं हेयोपादेयेषु । यदि वा तस्मिन् संयमे दृष्टिस्तद्दृष्टिस्त एव बागमो दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तथा सर्वकार्येषु व्यवहर्तव्यं तथा (तम्मोत्तीए) तेनोक्ता सर्वसंगन्यो विरतिर्मुक्तिस्तन्मुक्तिस्तथा सदा यतितव्यं तथा (तत्पुरकारे) पुरस्करणं पुरस्कारः सर्वकार्येष्वग्रतः स्थापनं तस्याचार्यस्य पुरस्कारस्तद्पुरस्कारस्तस्मिंस्तद्विषये यतितव्यं तथा (तस्सप्पी) तस्य संज्ञा तत्संज्ञा तत्ज्ञानं तद्ज्ञानस्तत्संज्ञा सर्वकार्येषु स्यान्न स्वमतिविरचनया-

कार्यं विदध्यात्तथा (तप्पिवेसणे) तस्य गुरोर्निवेशनं स्थानं यस्यासौ तप्पिवेशनः । सदा गुरुकुलवासी स्यादिति ज्ञावस्तत्र च गुरुकुले निवसन् किंभूतः स्यादित्याह (जयंविहारी) यतमानो यतनया विहरणशीलो विहारी स्यात् । यतमानः प्राणेषु परमर्दनमकुर्वन् प्रत्युपेक्षणिकाः क्रियाः कुर्यादिति । किञ्च (चित्तनिवातो) चित्तमाचार्याभिप्रायस्तेन निपतितुं क्रियायां प्रवर्तितुं शीघ्रमस्येति चित्तनिपातो सदा स्यादिति । तथा (पंयणिज्जाती) गुरोः कच्चिन्नतस्य पंथानं निर्धार्यतुं प्रवृत्तितुं शीघ्रमस्येति पयनिर्धार्यं । उपवृत्तत्वं चैतत् । शिष्यायोः संस्तारकप्रवृत्तौ बुद्धिद्वाराहारात्वेपीत्यादिना गुरोराश्रयकः सदा स्यात्किञ्च (पडिवाहिरे) परि समन्ताद्गुरोरत्र ग्रहात् पुरतः पृष्ठतो वा चस्थानात्सदा कार्यमृते बाह्यः स्यादेतस्माच्च सूत्रात् त्रय ईर्योद्देशका निर्गता इति । किञ्च (पासिय इत्यादि) कचित्कार्यादौ गुर्वादिना प्रेषितः सन् दृष्ट्वा प्राणिनां युगमात्रदृष्टिस्तदुपघातं परिहरन् गच्छेत्किञ्च (सेइत्यादि) स भिक्षुः सदा गुर्वादेशविधायी एतद्व्यापारवान् भवति । तद्यथा । अभिक्रामन् गच्छन् प्रतिक्रामन्निवर्तमानः संकुचन् हस्तपादादिसंकोचनतः प्रसारयन् हस्तादीनवयवान् विनिवर्तमानः समस्ताशुभव्यापारान् सम्यक् परिसमेताच्छस्तपापादादीनवयवांस्तन्निक्षेपस्थापनानि वा रजोहरणादिना भूजन् परिभूजन् गुरुकुलवासे वसेदिति सर्वत्र संबन्धनीयम् ॥ आचा० टी. ॥

अस्य बहुव्यक्त्यता (आसायणा) शब्दे ॥

अथैवमाचार्यं रक्षिते शृश्रुपिते च को गुण इत्यत आह ॥

पुर्यांति य रक्खंति य, सीसा सव्वे गणीं सया पयया ॥

इह परद्वोए य गुणा, हवन्ति तत्पुयणे जम्हा ॥

गणितमाचार्यं शिष्याः सर्वे सदा प्रयताः प्रयत्नपराः पूजयन्ति शृश्रुपते च । यस्मात्तत्पूजने आचार्यपूजने इह द्वौके परद्वौके च गुणा भवन्ति इह द्वौके सूत्रार्थतदुपघाति परद्वौके सूत्रार्थान्यामधीतान्यां ज्ञानादिमोक्षमार्गप्रसाधनं अथवा पारद्वौकिका गुणा “आचार्यं वेयावच्चं करेमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवति” इत्येवमादयः ॥ व्य० छि. खं. ६ अ. ॥

गुरुशृश्रुपा (विणय) शब्दे ॥ आचार्यस्य चतुर्विधविनये नान्तेवासी अनृणी भवतीति विनयशब्दे ॥

आचार्यस्याराधने फलं यथा ॥ “गुर्वायत्ता यस्मात्, शास्त्रा रंभा भवति सर्वेऽपि ॥ तस्मात् गुर्वााराधनं, परेण हितकांक्षिणा भाव्यं ” । १ । आवश्यकभाष्यकारेणऽप्यन्यथायि ।

गुरुचित्तायत्ताई, वक्खाणंगाइ जेण सव्वाई ॥ जेण पुण सुप्पसप्पं, होइज्जं आगारिगियं ॥ १ ॥ कुसवं जइ सेयं, वायतं वए पुज्जा ! तह वियासिं न वि कूमे, विरहंमियं कारणं पुव्वे ॥ २ ॥ व्य० १ खं० १ उ० ॥

(१५) गुरुविनये वैद्यदृष्टान्तः ॥

आचार्यसेवायां वैद्यदृष्टान्तो यथा ॥

से जहा नाम एकेई महावाहिगहिणं अणुहूअतव्वेअणे विष्ठाया सरुव्वेणं निव्विसे । तत्तओ सुविज्जवयणेण सम्मं तमवगच्छिअ जहा विहाणओ पवसे सुविकिरिअं निरुद्धजहिच्छाचारो तुच्छपच्छनोऽमुच्चमाणे वाहिणा नि

अन्तर्माणवेक्षणं सपुद्गलरोगं पवद्गमाणतत्त्वावे तद्वा
ननिवृद्धिं तत्पानि रंधात्रो मिराग्वाराजोगे विवाहसमा-
न्ताविष्माणेण इद्वनिष्पत्तिश्चो अणकुलजावयाण किरि
उवत्रोगेण अपानि अन्वहिए मुहवेस्माण वहुः विज्जं च
वहुमन्तः एवं कम्मवादिगणि आणुचअजन्मावेअणे वि
ण्याण पुत्तकन्वेण निविणे तत्तत्रो तत्रो सुगुरुवयेण
आणुहाणा तमवगच्छा पुत्तुत्तविहाणओ पवसे सु
विणिअं पवज्जं विरुप्पमायायां अनारसुप्पजोः मु-
चमाणे कम्मवादिणा निअन्तमाणिद्विवोगावेअणे स-
मुवद्वन्त चरणारोगं पवद्गमाणमुहजावे तद्वाजनिवृद्धिं
तत्पनिबंधविसेसओ परिसंहोवसगाजावे वि तस्स संवेअ-
णाओ कुलदासयशुद्धिओ धिराशयत्तेण धम्मोवओगाओ
मया धिमि । तेज्जेसाण वहुः गुरुं च बहुमन्त जहोचिअं
अनंगपनिवत्तिं निनग्गपविचित्तावेण । एसा गुरुं वि
आहेआ जावसारा विसेसओ जगवंतवहुमाणेण जांमं
पानमन्तः सो गुलत्ततदाणा अन्नहा किरिआ अकिरि-
आ कुलदा नारी किरिआसमा गराहिआ । तत्त वेईणं
अफलजोगओ विसण तित्तिफलनित्यनायं आवहे सु
तत्पल्लं असुहाणुवंधे आयओ गुरुवहुमाणो अवांकार-
णत्तेण अओपरमगुरुसंजोगो तत्रो मिच्छीरसंसयं एसो-
द मुहोदए पणिद्वतयणुवंधे जववाहितेगिच्छ नद्वो सुं-
दरं परं उवमा इत्य न विज्जई ॥ पं. सू. ४ सू. ॥

ले जहेत्यादि । तद्यथा । कश्चित्तत्त्वः महाव्याधिगृहीतः
कुप्रादिप्रस्त इत्यर्थः । अनुत्ततद्वेदनोऽनुत्ततव्याधिवेदनः । वि-
ज्ञाता स्वरूपेण घटनायाः न कं गृहीतकं ह्यनकारिवादिपर्यस्तः
निर्विणस्तत्त्वतस्तत्वेदनयेति प्रकमः । ततः किमित्याह । सुव्यव-
चनेन हेतुभूतेन सम्यगवैपरीत्येन तं व्याधिमवगम्य यथाविधा-
नतां यथा विधानेन देवतापूजादिद्वद्वाणेन प्रपन्नः सुक्रियां परि-
पाचनादिरूपां रुद्धयद्वच्चाचारः सन् प्रत्यपायभयात्तयातुच्छ
पय्यभोजी व्याख्यनुगुणतः अनेन प्रकारेण मुच्यमानो व्याधि
ना स्रसराद्यपगमेन निवर्त्तमानवेदनः कं वाद्यभावात् समुप-
सन्त्यारोग्यं सपुद्गलमेन प्रवर्द्धमानतद्वावः प्रवर्द्धमानरोग्यभावः ।
तद्वाजनिवृत्त्या आरोग्यत्वाजनिवृत्त्या तत्प्रतिबंधात् आरो-
ग्यप्रतिबंधादेतोः शिराक्षारादियोगेऽपि शिरावेधक्षारपात
जावेऽपीत्यर्थः । व्याधिसमारोग्यावेदनेन व्याधिशमाद्यदा-
रोग्यं तदवबोधेनैत्यर्थः । किमित्याह । इष्टनिष्पत्तरारोग्य
निष्पत्तेर्हेतोरनाकुलजावतया निबंधनाभावात् ॥ तथा क्रियो
पयोगेन इति कर्त्तव्यताया बोधेन हेतुना अपीकितो ज्ययितो
निवातस्थानामनौपधपानादिना । किमित्याह । शुजद्वेश्यया
प्रशस्तजावरूपया वर्द्धते वृद्धिमानोति । तथा वैद्यं च बहु
मन्यते । महापायनिवृत्तिहेतुरयं मेमेति सम्यक् ज्ञानात् एष
दृष्टांतोऽयमर्थोपनयः (पवमित्यादि) एवं कर्मव्याधिगृहीतः
प्राणी किंविशिष्ट इत्याह । अनुभूतजन्मादिवेदनः आदिशब्दा
ञ्जरामरणादिग्रहः । विज्ञाता दुःखरूपं जन्मादिवेदनायाः

न तु तत्रैवाशक्त्या विपर्यस्त इति । ततः किमित्याह । निर्विष्यस्त
त्वतः । ततो जन्मादिवेदनायाः किमित्याह । सुगुरुवचनेन हेतुना
अनुष्ठानादिना तमवगम्य सुगुरुकर्मव्याधिं च पूर्वोक्तविधानत
स्तृतीयसूत्रोक्ते तद्विधानेन प्रपन्नस्सन् सुक्रियां प्रव्रज्यां विरुद्ध
प्रमादाचारो यद्वच्छया असारबुद्धजोऽजी संयमानुगुणेन अने
न विधिना मुच्यमानः कर्मव्याधिना निवर्त्तमानेष्टवियोगादि
वेदनस्तथा मोहनिवृत्त्या किमित्याह । समुपलब्धय चरणारोग्यं
सपुद्गलमेन प्रवर्द्धमानशुभभावः । प्रवर्द्धमानचरणारोग्यभावः
बहुतरकर्मव्याधिविकारनिवृत्त्या तद्वाजनिवृत्त्या तत्प्रतिबंधावि-
शेषात् चरणारोग्यप्रतिबंधविशेषात् स्वाभाविकात् कारणात्प-
रीपहोपसर्गभावोवेऽपि कुद्विव्यादिव्यसनभावेऽपि तत्त्वसंवेदनात्
सम्यक्ज्ञानादेतोः । तथा कुशलाशयवृद्ध्या कायोपशमिक
भाववृद्ध्या स्थिराशयत्वेन चित्तस्थैर्येण हेतुना तथा धर्मोपयो-
गात् इति कर्त्तव्यताबोधात्कारणात् सदास्तिमितः भावद्वविर-
हेण प्रशान्तः । किमित्याह तेजोद्वेश्यया शुभप्रभावरूपया
वर्द्धते वृद्धिमानुभवति । गुरुं च बहु मन्यते । भावव्यवकल्पं कथ-
मित्याह । यथोचितमोचित्येन असंगप्रतिपत्त्या स्नेहरहितस्तद्
भावप्रतिपत्त्या । किमस्या उपन्यास इत्याह । निसर्गप्रवृत्ति
भावेन सांस्तिकिकप्रवृत्तित्वेन हेतुना एषाऽसंगप्रतिपत्तिर्गुर्वी
व्याख्याता भगवद्भिः । किमित्याह । भावसारा तथैदयिकभाव
विरहेण विशेषतोऽसंगप्रतिपत्तेः । इहैव युक्तवन्तरमाह । भग-
वद्बहुमानेन अर्चित्यर्चितामि कल्पतीर्थकारप्रतिबंधेन कथमय-
मित्याह । यो मां प्रति मन्यते भावतस्स सुकमत्सेवं
तदाज्ञा भगवदाज्ञा । इत्थं । तत्त्वं व्यवस्थितं अन्यथेत्यादि ।
अन्यथा गुरुबहुमानव्यतिरेकेण क्रियाऽव्यक्रिया प्रत्युपेक्षणादि-
रूपा अक्रिया सत्क्रिया ताज्यां किंविशिष्ट इत्याह । कुलदाना-
री क्रियासमा दुःशीलवनिर्तोपवासक्रियातुल्या ततः किमि-
त्याह । गर्हिता तत्ववेदिनां विदुषां कस्मादित्याह । अफलयोग-
तः इष्टफलादन्यत्फलं मोक्षात्सांसारिकमित्यर्थः । तद्यो-
गात् एतद्वच स्पष्टयन्नाह । विपान्न नृसिफलमत्र ज्ञानमद्वयं
विपाकदारुणं विराधनांसवनात् । एतदेवाह । आवर्त्त एव तत्फलं
आवर्त्तते प्राणिनोऽस्मिन्नित्यावर्त्तः संसारः । स एव तत्त्वत
स्तत्फलं विराधनाविषजन्यं । किंविशिष्ट आवर्त्त इत्याह ।
अशुभानुबंधः । तथा विराधनोत्कर्षेण एवं सफलं गुर्वबहुमान
मभिधाय तद्बहुमानमाह (आयत इत्यादिना) आयतो गुरु
बहुमानः साद्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वादायतो मोक्षः स गुरु
बहुमानः गुरुभावप्रतिबंध एव मोक्ष इत्यर्थः । कथमित्याह ।
अव्यव्यकारणत्वेन मोक्षं प्रत्यप्रतिवक्तुसामग्रीहेतुत्वेन । एत-
देवाह । अतः परमगुरुसंयोगः । अतो गुरुबहुमानात्तार्थकर
संयोगः । ततः संयोगादुदिततत्संबंधत्वात् सिद्धिरसंशय मुक्ति
रेकांतेन । यतश्चैवमत एषोऽत्र शुभोदयो गुरुबहुमानः । कारणे
कार्योपचारात् । यथाऽऽयुधृतमिति । अयमेव विशेष्यते प्रकृ-
ष्टतदनुबंधः प्रधानशुभोदयानुबंधस्तथा २ राधनोत्कर्षेण तथा
भवव्याधिविक्तिसकगुरुबहुमान एव हेतुफलभावात् । न
इतः सुंदरं परं गुरुबहुमानात् । उपमाऽत्र न विद्यते-
गुरुबहुमाने सुंदरत्वेन भगवद्बहुमानादित्यभिप्रायः ॥ पं.
सू. टी. ॥

(१६) नमस्कार आचार्यस्य ॥

(णमो आययियाणं) नमस्यता चैवामाचारोपदेशकतयो

पकारित्वादिति ॥ ३० ३० १०० ॥

॥ आचार्य्यनमस्कारे फलं यथा ॥

आयारियनमोकारो, जीवं मोएइ नवसहस्रतातो ॥

जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिवाजाए ॥ १ ॥

आयारियनमोकारो, धनाएजवक्खयं करेंताणं ।

हियं आणुमोयंतो, विसोत्तिया वारतोहोई ॥ २ ॥

आयारियनमोकारो, एवं खड्डु वीक्षितोमहत्थोत्ति ।

जो मरणंमिउवग्गे, अज्जिक्खणं कारणं बहुसो ॥ ३ ॥

आयारियनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।

मंगलाणं च सव्वेसिं, तइयं हवइ मंगलं ॥ ४ ॥

आ० म० २ खं ? अ० ॥

(आचार्य्यस्य मङ्गलत्वमङ्गलशब्दे)

(१७) वैयावृत्यं गुरोः ॥

आचार्य्यस्य वैयावृत्यमतिशेषशब्दे (वैयावृत्त) शब्दे च ॥

आचार्य्यवैयावृत्ते फलं यथा ॥

गुरुवेयावच्चेणं, सदागुहाणसहकारिजावाओ ॥

विउत्तं फलमिउवस्स व, विसावगेणावि ववहरे ॥ १२ ॥

व्या०गुरुवैयावृत्येन आचार्य्यविषये ऽभक्तादिदानगृहानताप्रति चरणादिद्वन्द्वे न हेतुना सदनुष्ठाने गुरुगते जिनप्रवचनार्थप्रकाशनगच्छपादनादौ सहकारिभावो यः सहायककरणं स तथा तस्मात्सदनुष्ठानसहकारिभावतः किमित्याह । विपुलं महत्फलं कर्मकृत्यद्वयं गुरुकुलवासिनो भवति । कस्मिन्निवेत्याह । इत्यस्यैव सुवर्णलङ्कादिमान् महाधनपतेरिव । स केन विशेषकेनापि तदीयद्रव्यविंशतितमभागेनापि । आस्तां सर्वेण व्यवहारे वाणिज्यं क्रियमाणे सति । तथा हि । दत्तपतिसंबंधिना दत्ताविंशतिभागेनापि । आस्तां सर्वेण सहस्रपंचकद्वयेन व्यवहारतो वक्रिपुत्रस्य महान् लाभो भवत्येव । गुरोवैयावृत्यमात्रमपि कुर्वन् महत्फलमाप्तादयति गुरुविषयवैयावृत्यमात्रस्यापि महत्वादिति । अन्ये त्वाहुः । इत्यस्य गृहागतस्य विशेषकेनापि व्यवहारे सत्कार इति गार्थार्थः । पंचा० ११ वृ. ।

आचार्य्यस्य च यज्ञाभियोगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युत्तेज्जकारं दत्त्वाऽन्यार्थितेनैव वैयावृत्यादि कर्त्तव्यमितीज्जकारशब्दे ॥

(१७) गच्छाधिपतिः केन कर्मविपाकेन जवति ॥

केन कर्मविपाकेनाऽचार्य्यो ज्ञत्वा ईप्सितं दत्तं भवति इति महानिशीथे २ वृत्ति० यथा ॥

से जयवं ताकयरेणं कम्मविवागेणं, तेणं गच्छाहि वइणा होऊण पुण इच्छितं समाच्छियत्ति गोयमा ! मायापच्चएणं से जयवं कयरेणं से मायापच्चए जेणं पयणीकयसंसारे वीसयद्वपावायपणावीयविबुइजणे णिंदे सुराहिवुद्वव्ययरंरुचुवसूसकारियसमजावपमाणपागनिप्फसुमोयगमद्वगे इव तस्स जक्खे सयद्वहुक्खे साणमादए सयद्वसुहासणस्स परमपावित्तमस्स एणं अहिंसाद्व..

कखणसमाणधम्मस्स विग्गे सम्मग्गत्वा निरयदारुणं सय-
द्वअकिचीकद्वं कद्विकद्वहवेरायणवनिहाणनिम्मद्वहुद्वस्स
एणं दुप्पारिसअकज्जकज्जद्वकन्हमसीखपणे तेणं गच्छाहि-
वइणा इत्थीजावे णिवित्तिएत्ति गोयमा ! एतेणं गच्छाहि-
वइतेहिणं आणुमवि माया कया सेणं तहा पुहवइचकहरे
जावित्ता एयरद्वोगजीरुणं णिविक्खकामजोगे तएमिव
परिविच्चाणं तं तारिसं चोइसरयणनवनिहीतो चोत्तद्वीस-
हस्से वरजुवइणं वत्तीससाहस्सीओ अणादिवरनरिंद
च्छन्नउईगामकोमीओ जाव ण वरवंरुजरहवासस्स णं
देविंदोवमं महारायद्वज्जितीथं बहुपुन्नचाईए णीसंगे पव्वइ-
एय थोवकाद्वेणं सयद्वगुणोहधारी महातवस्सी सुयहरे
जाए जोगेणाऊणं गुरुहिं गच्छाहि वइ समणुजाए तहेव
गोयमा ! तेणं सुदिट्टसुग्गइपहेणं जहोवइट्टसमण्डेणं माणेणं
उग्गाज्जिग्गाहविहारत्ताए धोरपरिसहोवसग्गाहियासणेणं
रागद्वोसकसायविवज्जणेणं आगमाणुसारेणं सुधिदिए
गणं परिचाद्वणेणं आजम्मसमणा कप्पपरिजोगवज्ज
णेणं ढकायसमारंजविवज्जणेणं ईसंफिदि व्वोराद्विय-
मेहुणपरिणामविप्पमुक्को एणं इह परद्वोगासंसाइणियाणमा-
याइसद्वविप्पमुक्केणं णीसद्विद्वोयणनिंदणगरहणेणं जहोव
वइद्वपायाउत्तकरणेणं सव्वत्था पमिवच्चेणं सव्वपमा-
याद्ववणं विप्पमुक्के णइ पइणिदिद्वअवत्तसीकए अणेगज-
वत्तंचिए कम्मरासी अप्पेगजवे तेणं माया कया तप्प-
व्वइणं गोयमा ! सविवागे सेजयवं कयरा उ ए अज्जजवे
तेणं महाणुजागेणं मायाकया जीएणं एरिसो दाखणवि
वागो गोयमा ! सेणं महाणुजागस्स गच्छाहि वइणो जीवेण
एणाहि एयणा फलं दक्खइमेव जवग्गहणा ॥

आचार्य्यस्य प्रायश्चित्तं महानिशीथे. अ. ६ यथा. ॥

से जयवं जेणं गुरुं सहस्साकारेणं अन्नयरे द्वाणे जुकेज्ज
वा खद्वेज्ज वा सेणं आराहगेण वा गोयमा ! गुरुणं
गुरुगुणेषु वटमाणो अखद्वियसीद्वे अपवादी अणाद्व-
स्सी सव्वद्ववणविप्पमुक्के समततुमित्तपक्खे समग्गपक्ख-
वाए जावणं कहाज्जिरे सप्पाम्मजुत्ते जवेज्जा णो एणं
उम्मग्गदेसए अहमाणुरए जवेज्जा सव्वहा सपयारिहिणं
गुरुणा ताव अप्पमत्तेणं जवियव्वं । णो एणं पमत्तेणं जउण-
पमादी जवेज्जा सेणं दुरंतपंतद्वक्खणे अदद्वव्ये महापाठे
जईणं सवीरिए हवेज्जा । तेणं कयद्वूच्चरियं जहावत्तं सप-
सीसगणाणं पक्खाविय जहा दुरंतपंतलक्खणे अदद्वव्ये
महापाठकम्मकारी संमग्गं पणासेउ अहयंति एव निंदित्ता-
गरहित्ताणं आद्वोइत्ताणं च जहा जणियं पायच्छित्तम-
णुचेरज्जा । सेणं किं उइसेणं आराहगे जवज्जा ।

जडणं नीसद्वे नियट्टी विप्पमुक्के न पुणो संपग्गाउ
परिज्जेस्सजा । अट्ठाणं परिज्जेस्स तथो णाराहेइ ॥
आलोचनाया अप्रदाने आचार्यस्य प्रायश्चित्त (माहोयणा)
शब्दे ॥ आचार्यस्यावश्यकप्रमादे प्रायश्चित्त (मावस्सग) शब्दे ।

(१६) अनिज्ञया आचार्यस्य ॥

आचार्यस्य पञ्चातिशया (अइसेस) शब्दे ॥

आचार्यस्य वहिर्गमने दोषः (अइसेस) शब्दे, (निग-
मन) शब्दे च ॥

गचार्यस्य संज्ञानुमिगमन (मइसेस) शब्दे (गणिमन) शब्दे च ।

गोचरचर्या कारणेऽसत्याचार्येण न गंतव्येति (अइसेस)
शब्दे (गोचरचरिया) शब्दे च ॥

आचार्यस्य शुच्यवर्तकीदृशम (इसेस) शब्दे ॥

उपाध्रयस्याऽन्तर्वाहे वा निवसन्नाचार्यो न दुष्यतीत्य (इसेस)
शब्दे वल्लतिशब्दे च ॥

आचार्यस्याचारप्रकल्पे त्रुष्ट कर्तव्यता (आयारपकप्प) शब्दे ।
आचार्यः स्मरन्स्मरन् वा कल्पाकं उपस्थापयेन्नोपस्थापयेद्वा
तत्र कर्तव्यता (उवट्ठाण) शब्दे ॥

आचार्योपसम्पत् (उवसंपया) शब्दे ॥

आचार्ये प्रमादिनि शिष्याणां गणान्तरोपसंपत्तिः (उवसं-
पया) शब्दे ॥

आचार्यार्थो भूतेऽन्यस्योपसंपत् (उवसंपया) शब्दे ।
संयमस्मरज्ञाचार्यमन्यत्रोपसम्पद्येत तत्र दृष्टान्तादिः (उवसं
पया) शब्दे ॥

वर्षास्याचार्ये काव्रगतेऽन्यत्रोपसम्पत्तिः (उवसंपया) शब्दे ।
आचार्यस्य कृतिः (कम्म) शब्दे ॥

आचार्यस्य तीर्थकरसमानत्वं (वेयावच्च) शब्दे ॥

निहुणा कृतः शिष्य आचार्यस्येति (सीस) शब्दे ॥

आचार्यस्मृतिः (पुई) शब्दे ॥

(१७) निर्ग्रन्थीनामाचार्यः ॥

अमणीनामाचार्यवश्यकता यथा ॥

आयरियउवज्जातो, तइया य पत्तिणीओ समणीणं ॥

आणसि अट्ठाएत्ती, होइ एणसि. तिहं पि ॥

अमणीनामाचार्य उपाध्यायस्तृतीया प्रवर्तिनी च जयति ।
अमणानां त्वाचार्योपाध्यायास्ततोऽन्येयामर्थयिति । यदुक्तं सूत्र
छयेऽपि व्याख्यातम् । व्य० १ खं. ७ उ० ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

तिवासपरियाए समणो निगंथे तीसवासपरियाए सम-
णीए निगंथीओ कप्पइ उवज्जायताए उदिसिचए
धारित्तए । वा पंचवासपरियाए समणे निगंथे सट्ठिवा
सपरियाए समणीए निगंथिए कप्पइ आयरियट्ठाए
उदिसिचए ॥ १६ ॥

व्याख्या । त्रिवर्षपर्यायश्रमणो निर्ग्रन्थश्चार्धपर्यायायाः
श्रमण्याः कल्पते उपाध्यायतया उद्देष्टुं । पंचवर्षपर्यायः श्रमणो
निर्ग्रन्थः पष्ठिवर्षपर्यायायाः श्रमण्या निर्ग्रन्थाः कल्पते आचा-
र्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टुमिति एष सूत्राकार्यः ॥ संग्रति
ज्ञाप्ये विस्तरः ॥

तइयंमिउ उद्देसे, दिसासु जा गणहरा समक्खाओ ॥

सो चेव य होइ इहं, परियातो वसितो नवरं ॥

तृतीये उद्देशे दिहु आचार्योपाध्यायप्रवर्तिसंस्थविरगणा-
च्छेदिरूपासु यो गणधर आचार्य उपाध्यायो वा समाख्यातः
स एव इहाऽपि जयति ज्ञातव्यः । नवरमिह पर्यायोऽधिको
वर्णितः तत् स एव प्रवर्धते ॥

तेवरिसो तीसिया, जहएणचत्ताए कप्पइ उवज्जे ॥

वितियाए साट्ठि सयरा, य जम्मणयणवास आयरितो ॥

त्रिवर्षस्त्रिवर्षपर्याय उपाध्यायः कल्पते त्रिंशत्कायास्त्रिंशद्वर्ष-
पर्यायाया जन्मना जन्मपर्यायेण जघन्यतश्चत्वारिंशत्कायाश्चत्वा-
रिंशद्वर्षपर्यायाया उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिकायाश्चत्वारिंश
त्कयं स्यादिति चेदुच्यते । दशवर्षजातायाः प्रव्रज्यायाः प्रति-
पत्तिस्त्रिंशद्वर्षाणि व्रतपर्यायं एवं चत्वारिंशत्तथा द्वितीयस्याः
श्रमण्या निर्ग्रन्थाः पष्ठिवर्षव्रतपर्यायाया जन्मतो जघन्यतः सप्त-
तीः सप्ततिवर्षपर्याय आचार्यः कल्पतोऽत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटि-
काया जन्मनः सप्ततिवर्षाणि कयं भवतीति चेदुच्यते । दशवर्ष-
पर्यायायाः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः प्रव्रजितायाः पष्ठिवर्षाणीति ।

गीयागीतावुद्धा व, अवुद्धा जाव तीसपरियाया ।

अरिहति तितुसंगहं सा, दुसंगहं सा जयपरेणं ॥

गीता चागीतार्थो वा जवतु अगीता वा गीतार्थो वा तथा
वृद्धय । वा जवतु । अवृद्ध्या वा यावत्त्रिंशद्वर्षपर्यायाः तावन्निय
मात् त्रिसंग्रहं त्रयाणामाचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीनां संग्रहमर्हति
दुःसंग्रहं वा जयं पारणं त्रिंशद्वर्षपर्यायात्परतोऽभवन्तीता
वि कल्पना त्रिसंग्रहमुपाध्यायस्य प्रवर्तिन्या वा अरोधतः ।
एतदेव भावयति ॥

वयपरिणया य गीया, बहुपरिवारा य निव्वियारा व ।

होज्जउ अणुवज्जाया, अप्पवत्तिणिजाव सट्ठीओ ॥

वयसा परिणता गीतार्थो बहुपरिवारा निर्विकारा च सा या-
वत्पष्ठिस्तावदनुपाध्याया वा भवेदप्रवर्तिनी वा एवं भवति
द्विसंग्रहिका ।

एमेव अणायरिया, थेरी गणिणा व होज्ज इयरीय ।

काव्रगतोसस्साए व, दिसाए धारेंति पुव्वदिसं ॥

पष्ठिवर्षेऽन्यः परतो गणिनी प्रवर्तिनी इतरा वा अप्रवर्तिनी
स्यविरा अनाचार्या भवेत् । कथमित्याह (काव्रगतोसस्साए
वेत्यादि) काव्रगतायामयसत्रायां वा दिशि आचार्यवृक्षाणां
पष्ठिवर्षेऽन्यः परतो वर्त्तमाना आर्यिका धारयंति पूर्वा दिशमे
वमनाचार्या जयंति । किंकारणं संयतीनामवश्यं संग्रहीष्यते
तत आह ॥

बहुपञ्चवाय अज्जाउ, नियमा पुण संगहे अपरिज्जूया ।

संगहिया पुण अज्जा, थिरथावरसंजमा होइ ॥

आर्या पुनर्वहुप्रत्यवाया ततः संग्रहे सति नियमात्परिजृता-
जयति । पराजवस्यानमुपजायते संगृहीता पुनरार्या स्थिरस्था
वरसंयमा जयति । ततः संग्रह इष्यते । अथ के अपाया
इत्याह ।

पेसी अइया दीया, जे पुव्वमुदीहट्ठा अवायाउ ॥

ते सव्वे वत्तव्वा, दुसंगहं वन्नयं तेणय ॥

पूर्वं कल्पाध्ययने द्विसंग्रहं वर्णयता पेसीअजिका आदि शब्दा-
त्कुलपुत्रनोजिकादिपरिग्रहः । इत्यादिका उदाहृता अपायास्ते
सर्वेऽत्रापि वक्तव्यास्ता बहुपायदर्शनतः संग्रहो मन्येत तदेव
दृढयति ॥

अज्जाउविउत्तरवंधा, दता वाएण कंपते जळे वा ॥

नावा अवंधणावा, उवमा एस असंगहे होइ ॥

अजातविपुलस्कंधा यया वातेन दता कंपते जळे वा । यथा
अवंधना बंधनरहिता नौरेपा असंग्रहे उपमयाऽप्यसंगृहीता
सती बहुप्रत्यवायवातोत्कटिकाभिरितस्ततः संयमात्कम्पते
इत्यर्थः ॥

दिट्ठतो गुण्विणीए, उ कप्पट्टगवोधिएहि कायव्वो ॥

गब्जत्ये रक्खंती, सामत्थंरवउए अगणे ॥

अत्र लोके दृष्टान्तो गुर्विण्या कर्तव्यो लोकोत्तरे कल्पस्यकवो-
धिकैः कुल्लकाचैरैः तत्र गच्छे पुत्रे स्वगोत्रराजादयस्तां रक्षति
स एव पुत्रप्रभावः । अवष्टे गते चैरे क्षुल्लकस्य तन्मारणाय साम
र्थ्यपर्यालोचनं सोऽप्येव पुरुषस्य प्रभावस्तत्र प्रथमतो गुर्विणी
दृष्टान्तं विज्ञावयिषुस्तावदिदमाह ॥

सगोत्तरायमादीसु, गब्जत्योवि धणं सुतो ॥

रक्खए मायरं चव, किमुता जायवड्डितो ॥

गर्जस्योऽपि यतः स्वगोत्रराजादिषु धनं जिघृक्षुषु धनं रक्षति
मातरं च किं पुनर्जातः प्रवर्द्धितश्च ससुतरां रक्षति । सूत्रं
यथा गर्जस्योऽपि रक्षति तथा प्रतिपादयति ॥

वणिण्परायासिक्खे, गब्जिणिधणमच्छ धूपसूयाए ॥

सर्वं सुयस्स दाहं, धूया पवत्तवेवाहे ॥

एको वणिक् तस्य भार्या आपन्नसत्त्वा स वणिक् कावग-
तस्ततः केनाऽपि राज्ञः शिष्टं देव । गुर्विण्या धनमस्ति राज्ञोक्तं
तिष्ठतु तद्विचिंतं । यदि प्रसूतायाः सुतो ज्ञधिष्यति । ततः सर्वं
सुतस्य दास्यामो दुहितरि च जातायां यावता जक्तं यावता
च विवाहस्तावन्मात्रं दास्यामः । एवं गच्छोऽपि । गर्जस्योऽपि
सुतो राज्ञः स्वगोत्रेभ्यश्च धनं रक्षति मातरं च । अन्यथा स्वगोत्र
जैराज्ञा चाद्यापि तव पार्श्वे धनमस्तीति बहुधा विबुध्यते ॥

जावितं धौकिकमुदाहरणमधुना लोकोत्तरं ज्ञावयति ॥

लोउत्तरिए अज्जा, खुल्लग वोहिहरणं पसरणीयं ॥

चोरो मरणं कूवे, सामत्थण चारणा देट्ट ॥

लोकोत्तरिकोऽयं दृष्टान्तः । कचिद्ग्रामे मादवशवरानीकमाप-
तितं । तत्र कैश्चिद्द्वौधिकैश्चौरैरार्यिकाणामेकस्य कुल्लकस्य
हरणं कृतं । ते चौरा अन्यस्यैकस्य चौरस्यार्जिकाः कुल्लकं
च समर्प्याऽन्यस्य हरणाय गताः । स चैव चौरस्तृपापीनितः
सन् कूपे पानीयायावतीर्णः । ततः कुल्लकाश्चितयति ।
वयमिति । वयमेतावत्संख्याका बहवोऽयमेकस्ततः किमेक
स्यापि न प्रज्जविष्याम इति विचिंत्य ता आर्यिका ज्ञिताः ।
पाषाणपुंजमेनं कुर्मस्ता नेच्छंति नः मारयिष्यतीति कृत्वा ततः
कुल्लकेन तद्वचः श्रुत्वा महानेकः पाषाणस्तस्योपरि मुक्तस्ततः
पश्चात्तामिः सर्वाजिरेककार्वा पाषाणा मुक्तास्ततः पाषाणपुंजे
नाक्रांतश्चोरोमरणमुपागमत् । ततः कुल्लकेन तास्ततो नि-
ष्काशिता एवं कुल्लको रक्षति किंपुनर्महान् तत एतेन कारणे
नउपाध्याय आचार्यश्च त्रिवर्षपंचवर्षपर्यायस्त्रिंशत्पञ्चवर्ष-

पर्यायाणामपि गीतार्थानामपि दीयते । व्य. २ खं. ७ उ. ।

(२१) आचार्य्ये कावगते आचार्य्यन्तरस्थापनं ॥

(?) आयरियउवज्जाए गिदायमाणे अन्नत्तरं विवज्ज
अज्जो माएणं कावगतंसि समणंसि अयं समुक्कसियवे सेय
समुक्कसणारिहि समुक्कसियवे णो समुक्कसिणारिहि णो
समुक्कसियवे अत्थि यो अत्थ अस्सेकेइ समुक्कसिणारिहे से
समुक्कसियवे एत्थि या अत्थ केइ अन्ने समुक्कसिणारि-
हे सो चेव समुक्कसियव्वे । तेसिं चणं समुक्कटंसि परोवएज्जा
दुसमुक्कउंति अज्जो णिखिवाहितस्स एं णिखिमाणस्स
वा णत्थि केइ अत्थे एवापरिहारे वा जे तं साहम्मियं
अहाकप्पाणं णोअव्वुड्डं तेसिं व सव्वेसिं तप्पति यं ठे एवा
परिहारे वा ॥ व्य० सू० उ. ४ ॥

(आयरिय उवज्जाए गिदायमाण) मित्यादि अयास्य सूत्रस्य
कः संबंध इत्यत आह ॥

आयरियत्ते पगते, अणुयत्तं तेयकालकारणंमि ।

गच्छे सावेक्खोवा, वुत्तोइ मतो वि सावेक्खो ॥

आचार्यत्वं पूर्वसूत्रेषु प्रकृतमनुवर्तमानं च कावकरणं तत्
आचार्यत्वे प्रकृते अनुवर्तमानमेवाकावकरणे इदमपि सूत्र
मापतितमत्राऽप्याचार्यत्वस्य कावकरणस्य वाजिधास्यमान-
त्वात् यदि वा पूर्वमर्थतः सापेक्ष उक्तोऽयमपि चाधिकृतसूत्रे
णाभिधीयमानः सापेक्ष इति सापेक्षत्वप्रकरणादानंतरमस्य
सूत्रस्योपनिपातः । अनेन सर्वधेनायातस्य व्याख्या ॥ आचार्य
उपाध्यायो वा धातुकोजादिना ग्लायन् अन्यतरमुपाध्यायप्र-
वर्त्तिगणावच्छेदकगीतार्थभिक्षूणामन्यतमं सापेक्षः सन्
वदेत् । आर्य्य ! मयि कावगते सति अयं समुत्कर्षयितव्यः आ-
चार्यपदे स्थापयितव्यः । सचेत्परीक्षया समुत्कर्षणार्हो जवती
ति । ततः समुत्कर्षयितव्यो नोचेत्समुत्कर्षणार्हस्ताहिं नो समु-
त्कर्षयितव्यः । अहं योऽसौ पूर्वमाचार्येण समीक्षितः सोऽ-
न्युद्यतविहारमन्युद्यतमरणं वा व्यवसितसूत्रमाह । अस्ति
चात्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हः स समुत्कर्षयितव्यः अथ
नास्ति कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्ताहिं स एवान्यव्यर्थः संमुक्त-
र्षयितव्यः । तस्मिंश्च समुत्कर्षिते परोगच्छे वदेत्तं दुःसमुक्त-
ं ते तव हेआर्य्य ! तस्मान्निक्षिप एवं तस्य निक्षिपतो नास्ति
कश्चिच्छेदः परिहारो वा । उपवक्ष्यते तदन्यतपो वा सत्तरा-
त्रादिकं ये पुनः सार्धमिमांसा गृहसाधवो यथा कल्पेन आव-
श्यकादिषु यथोक्तविनयकरणवक्ष्येण नोत्थाय विहरन्ति
तेषां सर्वेषां प्रत्येकं तत्प्रत्ययं यथा कल्पेनऽन्युयानप्रत्य
यश्चेदः परिहारः सत्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तमिति सूत्रसंके-
पार्थः । एतमेव भाष्यकृत्पंचयनप्रथमतो गिदायमाण
इत्यस्यार्थं ज्ञावयति ॥

अतिसयनरिद्धतो वा, धातुक्खोजेण वा धुवं मरणं ।

नाजं सावेक्खगणी, जणंति सुत्तम्मि जं वुत्तं ॥

अतिशयेन श्रुतज्ञानातिशयादिना अरिष्ठतो वा अरिष्टदर्शनतो
वा धातुकोजेण वा धुवं मरणं ज्ञात्वा सापेक्षा गच्छापेक्षोपेता
गणिनो यत्सूत्रे उक्तं (मज्झोकावगम्यमी) त्यादि तद्वर्णंति
सांप्रत (मन्वतरं चण्जा) इत्यस्यार्थमाह ॥

अन्नयर उवज्जाया, दिगाळ गीयत्यपंचमा पुरिसा ।

उक्कसणमणत्तिय, एगट्ठं ठावणा चेव ॥

उपाध्यायादिका उपाध्यायः प्रवक्तॄणां गणवच्छेदको गणो गीतार्थश्च जिह्वारित्येवं रूपा गीतार्थपंचमाः पुरुषाः तेषामन्यतमोऽन्यतरः समुत्कर्षणं मननं स्थापना आचार्यत्वस्थापनमित्यर्थः ॥

पुच्चं गावेति गणे, जीवंतो गणहुरं जहा राया ।

कुमरेण परिच्छित्ता, रज्जरिहं ठावण रज्जे ॥

पूर्वमेव जीवन्नाचार्यो यः शक्तिमान् तं गणधरं गणे स्थापयति । यथा राजा कुमारान्परीक्ष्य यः शक्तिमत्तया राज्याहंस्तं राज्ये स्थापयति । कथं परीक्षेत्यतः परीक्षाविधिमाह ॥

दहिं कुरु अमच्च आणची, कुमारा अतिणएतहिं एको ।

पासे निरिक्खिज्जाणं, असिंमंति पवेसणे रज्जं ॥ १ ॥

एगो राया बहुपुत्तो, सो चित्ते ज्ञो सत्तिमंतो ।

तं रज्जे ठावेहमि, ततो कुमारे परिच्छिज माहत्तो ॥ २ ॥

आणत्ता पुरिसा दहिं, धरुणे एगत्यओगासे ।

ठावेह तेहिं ठावेत्ता, राणो निवेदिंयं अमच्चो जणितो ॥ ३ ॥

विच्छ तुमं दहिधरणं, पासे अत्त्या हिगतो अमच्चो ।

अन्नाते कुमारा सदाविता, जणिया वत्तदहिधरुमेकेके ४

आणहं सेगया अस्सं, वहुंतयं न पासंति ।

ततो ते अप्पासंता सयं चेव दहिधरुमेकेके ॥ ५ ॥

धेत्तुं संपट्टिया एको कुमारो, पासाणि निरिक्खेत्ता अस्सं च ।

हुंतयमपासंतो अमच्चं जणति दहिधरं अमच्च ॥ ६ ॥

नेच्छइ कुमारेण असिं, उज्जिरिक्खणं जण्णइ जनेच्छसि

सीसते पामेमि अमच्चेण गहितो, दहिधरुको कुमारो तं धेत्तुं

गतो रायसमीवं ॥ राणा एस सत्तिमंतोत्ति परिक्खि

त्ता रज्जे ठावितो ॥ ७ ॥

अक्षरयोजनात्त्वयं । दधिकुटा एकत्र राज्ञा हवैः स्थापितास्त-
दनंतरममात्यस्याज्ञासिः प्रदत्ता । यथा घटानां पाश्वे तिरु । तत
कुमारा दधिघटानामानयने निरोपितास्तत्रैकः कुमारः पादवा-
त् निरीक्ष्याऽन्यमपश्यत् अमात्यस्योपरि असिरुन्नारितस्ततो
मंत्रिणा दधिघटो गृहीतस्तेन दधिघटस्य प्रवेशने कुमारेण
कारिते दृष्टे तस्य कुमारस्य राज्यं दत्तवान् । अत्रोपनयमाह ॥

दसविहवेयावान्वतिल, कुसलज्जयाणमेवं तु ।

ठावेति सत्तिमंतं, असत्तिमंते बहुदोसा ।

एवमाचार्योऽपि दशविधैवावृत्त्ये उद्यतानामुद्यतमतीनां
मध्ये (कुसलवृत्ति) यो यत्र कुशलस्तस्य तत्र नियोगं करोति
तं तत्र नियोजयति । यस्तं शक्तिमंतं गणधरं स्थापयति अशक्ति-
मति तु स्थाप्यमाने बहुवो दोषाः के ते इति चेदुच्यते । सोऽश-
क्तिमत्त्वेन शक्नोति साधून् यथायोगमनियोजितुं । तत आहारो-
पधिपरिहानिर्जरातश्च ते परिभ्रम्यति । अथाद्युकारणतः पूर्वं
न स्थापितं स्यात्ततोऽपस्थापिते गणधरे स काव्यगतो न
प्रकाशयितव्य इत्यादि पूर्वोक्तमपि च सातव्यम् ॥

अथैव विधिज्ञापमाह ।

दोमादीगीयत्ये पुब्बुत्त, गमेण सति गणं विज्जण ।

मीसेव आणरिहे वा, अगीयत्येवा जएज्जाहि ॥

आचार्येण शिष्या निर्मापितास्ते चै त्रयश्चत्वारो वा त्रैवयु-
स्तेषु रूपादिषु गीतार्थेषु सति प्रभवति परिवारे पूर्वोक्तागमेन
नृतीयोद्देशकोत्तेन प्रकारेण गणं विभजेत् तेषु सर्वेष्वपि विज्य-
पृथक् ३ गणोदातव्य इत्यर्थः ॥ तथा मिश्रानाम् तेषामाचार्यशि-
ष्याणां मध्ये केचित् गीतार्थाः केचिदगीतार्थास्तानपि विज-
जेत् । किमुक्तं प्रवति । यो गीतार्थास्तान् गणधरपदे स्थाप्य तथा
पृथक् कुर्यादितरांस्त्वगीतार्थाननर्हता अथ वा यैरर्थो देशतो
गृहीतो न देशतो गृहीतस्ते मिश्रास्तान् विभजेत् एते मिश्रा
अपि योग्या एते त्वयोग्या इति विभागेन स्थापयेत् तथा ये
शरीरेण जुगिकतया * सर्वथा गणधरपदानर्हस्तानपि विभजेत्
वाशब्दोऽपि शब्दार्थः ॥ एकांतेनाऽयोग्यतया पृथक् स्थापयेत्
अगीतार्थत्वात् प्रजेत् । इयमत्र ज्ञावना । योऽगीतार्थानामाचार्य-
ब्रह्मणोपेतास्ताननर्हता स्थापयति ये पुनरगीतार्था अपि संज्ञा
व्यभूतसंपदा आचार्यब्रह्मणोपेतास्तान् योग्यतया पृथक् स्था-
पयति ॥

संप्रति मिश्रपदव्याख्यानार्थमाह ॥

गीयागीया मिसा, अहवा अत्यस्स देसो गहितो उ ।

तत्थ अगीया एअरिहा, आयरिय तस्स होंतीउ ॥

केचित् गीता गीतार्थाः केचिदगीतार्था एते मिश्रा अथवा
अर्थस्य देशो यैर्गृहीतस्ते मिश्रास्तत्र ये अगीता आचार्यब्रह्म-
णपरिभ्रष्टाश्च ते आचार्यत्वस्याज्ज्ञाहं भवंति ॥ संप्रति “ सेय
समुक्कसणरिहे समुक्कसियव्वो नासमुक्कसणरिहे णो समुक्क
सियव्वे,, इत्यस्य ज्ञाचार्यमभिधित्तुः प्रथमतः पूर्वपक्षस्य
पयति ॥

कहमारिहो वि अणरिहो, किंतुहु असमिक्खकारिणो

थेरा । ठावेति जं अणरिहं, चोगणं सुण कारणमिणं तु ॥

परो ब्रूते । कथं पूर्वमाचार्यविद्यमानवेद्यायामहोऽपि सन्
पश्चादनर्हो जातो येनोच्यते । स चेत्समुत्कर्षणाहंस्तर्हि समुत्कर्ष-
यितव्यः । किंतु वितर्कं वितर्कयामि । इति निश्चितमसमीक्षितकारि-
स्यविरा आसीत् । यदनर्हं स्थापयति । यथायं समुत्कर्षयितव्यः
अत्र सूरिः प्राह । चोदक ! गृणु कारणमिदं येन पूर्वमहोऽपि प-
श्चादनर्हो जातः ॥

तदेव कारणमभिधित्तुद्वैरगाथामाह ॥

उप्पियणञ्जीतं दिसेण, देसिए चेव फरुससंगहिण ।

वायगनिप्फावण, अक्खसीसइच्छाअहाकणो ॥

(उप्पियणं) मुहुः स्वसनं तद्वारं जीतसंदेशानचारमेदेशिक
घारं धरुपधारमेतानि चत्वार्यपि अनुतार्थविषयाश्च । संप्रह-
द्वारं वाचकनिष्पादकं चारमन्यशिष्यधारमिच्छाघारं यथा
कल्पधारमित्येतानि संप्रहादीनि चाराणि (अत्यियाई च
अषे समुक्कसणरिहे) इत्यादि सूत्रविषयाणीति चारगाथा
संक्षेपार्थः ॥

संप्रति उप्पियणघारं विभावयिषुमाह ॥

सन्निसेज्जागयं दिस्सां, सिस्सेहिं पंरिवारियं ।

कौमुदी जोगजुत्तं व, तारापरिवुत्तं ससिं ॥ १ ॥
 गिहत्थपरतित्याहिं, संसयत्थिहि निच्चसां ।
 सिविज्जंतं विहगेहिं, सरं वा कमलोज्जलं ॥ २ ॥
 खज्जुमे अणुसासंतं, सच्चावंतं समुज्जए ।
 गणस्स गिह्वाकुव्वंतं, संगहं विसए सए ॥ ३ ॥
 इंगियागारदक्खेहिं, सया ठंदाणुनत्तिहिं ।
 अविकमियनिदेसं, रायाणं च अनाशकं ॥ ४ ॥

सती नाम शोभना स्वकीया वा निषद्या सन्निपद्या तस्यां
 गतमुपविष्टं शिष्यैः परिवारितमित्यञ्चतमुपमयति । कौमुदी का
 च्चिकी पौर्णमासी तद्योगयुक्तं तारापरिवृत्तं शशिनमिव । १ । तथा
 गृहस्थैः परतीर्थिभिः संशयार्थिभिश्च साधुजिनिर्गत्यशः सर्वकाहं
 सेव्यमानं किमिवेत्यत आह (कमलोज्जलं) कमलपरिमंजितं
 सरश्च विहगैः पक्षिभिस्तथा । २ । (खज्जमान्) कुस्वप्नावान् अनु
 शासंतं सम्यक् उद्यताः समुद्यतास्तान् अरूपयंतं तेषां महतीं
 श्रद्धामुत्पादयंतं तथा गणस्य गच्छस्य अगिह्यया निर्जरार्यं
 मात्मोत्साहेन स्वके विषये आत्मीयया शक्त्या इत्यर्थः । संग्रहं
 कुर्वन्तः । ३ ॥ तथा इंगिताकारदक्खेच्छंदोऽनुवर्त्तिभिः सदा सर्वका
 लमविकटितनिर्देशमखंडिताङ्गं राजानमिव अनायकं न विद्यते
 नायको यस्य स तद्वा । तंचक्रवर्त्तिनमिवेत्यर्थः । दृष्ट्वा कश्चिदगी
 तार्थं उत्पन्नगौरवो जवति ।

उप्पन्नगारवे एवं, गणित्ति परिकंखिओ ।

उप्पियंतं गाणिं दिस्सा, अगीतो न्नासेइ इमं ॥

उत्पन्नमज्जिषणीयतया जातं गौरवं यस्य स तद्वा । एव
 महंमपि गणी ज्वामि गणिपदमवाप्य परिपाद्यामि । ततः शा-
 जनं जवतीत्येवं परिकांक्षितः परिकांक्षावान् गणिनमाचार्य
 मुष्पियतं मुहुर्मुहुः श्वसंतं मर्तुकाममखिं दृष्ट्वा कश्चिदगीतोऽ
 गीतार्थः कयमहं गणधरो भविष्यामीति विचिंत्य यथा गच्छ
 वर्त्तनः साधवः शृण्वन्ति । तद्वा मातृस्यानत इदं वक्ष्यमाणं
 ज्ञापते । तदेवाह ॥

अहं मइज्ज गणेणंति, तुज्जे जीवह मे चिरं ।

किमयं तोहे पुटोउ, दिव्वए मे गणो किज्ज ॥

अहं पर्याप्तं मम गणेन यूयं मम पुण्योदयेन चिरं प्रभूतं काहं-
 जीवथ । ततस्ते गच्छवर्त्तिनः साधवस्तस्यागीतार्थं ब्रुवते । किमे
 तत्त्वं ब्रूषे । यथा अहं मम गणेन । एवं तैः पृष्टः सन् सोऽगीतार्थो
 वक्ति । क्लमाश्रमणैः किज्ज मे गणो दीयते । तत एवमुक्तं मयेति ।

अथवा उष्पियणद्वारस्यायमर्थः ॥

अट्ठावि एव पुव्वंतु, गीयत्था उप्पियं तए ॥

आमदाहा मो एयस्स, संमतो एस अम्मवि ॥ १ ॥

गीयत्थो पवयत्थो य, संपुसुसुहवक्खणो ॥

सम्मतो एस सव्वेसिं, साहू ते ठावितो गणे ॥ २ ॥

वाशब्दः प्रकारांतरद्योतने । पूर्वमस्थापिते गणधरे स्त्रियमाण आ-
 चार्यः किज्ज (उप्पियंति) मुहुर्मुहुः स्वसिति तं च तथा-
 भूतं दृष्ट्वा गीतार्थं श्रित्यति आचार्यस्य वाङ्मनास्ति यथा ब्रूते
 यथा अमुकं साधुं गणधरं स्थापयथ । मातृत्वा वाणी वयमेव
 गच्छवर्त्तिनः साधून् जणामो यथाचार्यैरमुको गणधरपदे संदिष्ट
 इति । तथाचोपायं करिष्यामो यथा गच्छसाधूनामकंपनीयो

जवति । एवं चिन्तयित्वा गच्छसाधवः शृण्वन्ति । तथा ब्रुवते
 “ आमदाहामोपयस्सत्ति । इच्छामः क्लमाश्रमणाश्च तस्यामु-
 कस्य दास्यामो गणधरपदमस्माकमप्येव सम्मतो यत एव
 गीतार्थो वयस्थः संपूर्णानि ज्ञानानि लक्षणानि यस्याऽसौ स
 संपूर्णज्ञानलक्षणस्तथा एव सर्वेषां साधूनां संमतस्ततस्ते त्व-
 या गणे स्थापितः । एवमेतौ द्वौ प्रकारावुष्पियणद्वारेण व्याख्या
 तौ । एतौ द्वावपि जनौ यदि पूर्वमाचार्येण समीक्षितौ
 यथानर्हाविति तदा न कश्चिदाचार्याणामसमीक्षितदोषः ।
 गतमुष्पियणद्वारम् ॥

अधुना भीतसंदेशद्वारमाह ॥

असमाहियमरणं वे, करेमि जइ मे गणं न देसि ।

इति गीतेउ गीते, संदिसए गुरु तओ जीओ ॥

कश्चिदगीतार्थः पापीयान् प्रत्यासन्नमरणमाचार्यमवगम्य
 ब्रूते । यदि मे मह्यं गणं न ददासि ततस्तेऽसमाहितमरणं त-
 था करो “ मिवर्त्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वे ” ति वचनात् प्राकृत-
 त्वाद्भाविष्यति । वर्त्तमाना ततोऽयमर्थः । करिष्यामि यथा दीर्घ
 काहं संसारे भ्रमसि तत एवमुक्ते तस्य जीत आचार्यो गीतो
 गीतार्थो देशकालपुरुषौचित्यवेदनात् गीतार्थान् स दिशति
 यथैतस्मै मया गणो दत्त इति गीतार्थश्च विदितकारणाद्ब्रुवते ।

आमंति वोचुं गीयत्था, जाणंताकरणं तमु ।

कयेद्वं तुनिज्जुहे, अतिसीसेय संवसे ॥

आमं इच्छाम इति उक्ता गीतार्थास्तत्करणं जानंतः कृतार्थे
 निर्यापिते आचार्ये तं दुष्टाभिप्रायं निर्गृह्णन्ति निष्काशयन्ति ।
 एवमेवोऽनर्हो भवति । अथातिशेषेऽतिशयज्ञानी जानातीति
 यथा सांप्रतमेव निर्दोषोऽनृतः स वा तस्मात् स्थानात् गुरुजन-
 समक्षं प्रतिक्रांतस्ततः संवास्यते ॥ गतं भीतसंदिशणद्वारम् ॥

इदानीमदेशिकद्वारमाह ॥

अरिहोवि अणरीहो, होइ जो उ तेसिमदेसितो ॥

तुद्वेसीव फरुसो, महुरोव असंगहो ॥

एक आचार्यस्तस्य पदं कुडुक्काः । तेषां मध्ये एक आचार्ये
 ण गणधरपदे समीहितोऽन्ये आचार्यस्य शिष्याः सिंधुदेशा-
 दिषु विहरन्ति । ते सिञ्चादिषु विहृत्याऽचार्यसमीपमागताः ।
 एकं कुडुक्कमाचार्यसमीहितं मुकृत्वा अन्ये सर्वे कुडुक्काः
 केचित् कावगताः । केचित्प्रतिजज्ञा एवं सकुडुक्कः कुडुक्क
 देशोऽन्यस्तथा सैन्धवादीनामनर्हो जातो येन ते तस्य जिज्ञा
 देशिकत्वाडुल्लापनं परियञ्जति । अक्षरयोजनात्वेवमर्होऽ
 प्यनर्हो भवति । यस्तेषां तत्कावजाविनां साधूनामदेशिको
 जिज्ञादेशिको यथा सैन्धवादीनां कुडुक्क इति । गतमदेशिक
 द्वारम् ॥

अधुना परुषद्वारमाह ॥ (तुद्वेसीवफरुसो) तुल्यदेशीयः
 पूर्वसमीहितो गणधरपदे स पश्चात्परुषज्जावो जातः परुष
 त्वाच्च प्रतिचोद्यमान आक्रोशति आक्रोशांश्चासहमानाना-
 मुत्संखनादिकं कुर्वन् गच्छजेदं करोति । एवमेव पश्चाद्
 नर्हः । संप्रति (अर्थियाइं अषे समुक्कसणारिहे) इत्य
 स्यार्थं विभावयिषुः संग्रहद्वारमाह (महुरो व असंगहो) यैः
 पूर्व समीहितः स सत्यपि मधुरत्वे असंग्रहो न संग्रहशीलः
 अन्यस्तु संग्रहशीलः स समुत्कर्ष्यते नेतर इति । सांप्रतम
 स्मिन्नेवार्थे वाचकानिष्पादकद्वारमाह ।

वायंतगनिष्पायग, चळरोजंगाळ पढमो।

गब्ने तइओउ होइ, सुष्ठो अष्ठोण वा वाएइ ॥

वाचको निष्पादक इति पदस्यसंयोगतश्चत्वारो जंगास्तद्यथा । वाचयत्यपि निष्पादयत्यपि। प्रथमः वाचयति न निष्पादयति द्वितीयः २ न वाचयति निष्पादयति तृतीयः ३ न वाचयति न निष्पादयति चतुर्थः ४ अत्र सत्यपि पूर्वसमीहिते यः प्रथमजंगवर्ती संस्थाप्यते नेतरो द्वितीयादिभंगवर्ती । तथाचाह । प्रथमको ग्राह्यः द्वितीभङ्गको न स्यादप्योऽनिष्पादकत्वात् । तृतीयस्तु गूढो वाचनाया अत्रावे निष्पादकत्वायोगात् । यदि वा आत्मना न वाचयति अन्येन वाचयति । तदासोऽपि योग्यः । चतुर्जैगिकस्तु सर्वथाजहं पव । सांप्रतमधिकृत पवार्येऽन्यनिष्पादकमाह ॥

असतीव अष्टसीतं, ठावेंति गणभि जाव निम्मातो ।

एसो चेव अणरिहो, अहवा विइमो ससिस्तोवि ॥

आचार्यः काढं कर्तुकामा आसीत्याः शिष्याः सर्वेऽप्यनिर्माता इति तेषां मध्ये गणधरपदयोग्ये एकस्मिन्नप्यसति अन्यस्य शिष्यं प्रातीच्छिकं गये स्थापयति च यावन्मम शिष्यो निर्मातो निष्पन्नो जयति तावत्त्वं गणधरः । निर्माते सति त्वया गणधरपदं निक्षेप्यम् । यदि न निक्षिपति ततश्चेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तम् । एष समीक्षितोऽप्यनर्हो जातः । अथवाऽयं स्वशिष्योऽप्यनर्हस्तमेवाह ।

जो आणुमतो बहूणं, गणहरअवियतो दुस्समुकडो ।

दोसा अणिक्रिखन्ते, सेसा दोसं च पावेंति ॥

आचार्यः काढं कुर्वद्भिर्ज्ञातो य एष मम शिष्यः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मात एतस्मादर्थं बहुभिर्जगैर्गणधरगुणैरन्यधिको ज्ञविष्यति । केवलमिदानीमनिर्मातस्ततो योऽसौ निर्मातः स आचार्यरुच्यते । यावदेवं त्वं निर्मापयसि । तावत्त्वं गणधरः एतस्मिन्स्तु निर्मापिते त्वया गणधरपदं निक्षेप्यम् । यत एष तव पार्श्वोद्बुद्भिर्जगैर्गणधरस्य प्रवचनस्य चोपग्रहकारी ज्ञविष्यति तेन तथा प्रतिपन्नमाचार्यः काढगतः सच तेन निर्मापितो जातः समस्तस्याऽपि संघस्य प्रीतिकारः ततोयस्तेन निर्मापितो जातोऽणुमतो बहूनां स गणधरः स्थापनीयो यस्त्ववियत्तोऽप्रीतिकारः पूर्वं स्थापितः स दुस्समुकड इति वक्तव्यो निक्षिप गणधरपदमेवमुक्तो यदि न निक्षिपति ततस्तस्मिन्ननिक्षिपति दोषाश्चेदं परिहारः सप्तरात्रं वा तपः प्राप्नोतीति भावः । येऽपि च शेषास्तं जजंते तेऽपि दोषं प्राप्नुवन्ति त्रेदं परिहारः सप्तरात्रं वा तेऽपि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । यदेतज्ज्ञितमेतत्प्रसंगागतमयं पुनः स्फुटसूत्रेण निपातः ॥

अणुज्जयमेगयरं, ववसियकामंमि होइ सुत्तं तु ।

तेवेंति कुणमुएकं, गीयं पच्छा जहिच्छा ते ॥

आचार्येण कोऽपि स्वशिष्यः समीक्षितो यथाऽयमाचार्यपदयोग्य इति ततो गीतार्थाः संदिष्टा, एष समुत्कर्षयितव्यः सच काढगते आचार्ये भूते । अहमन्युद्यतविहारं जनकल्पादिकमन्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्स्ये तस्मिन्नन्युद्यतमेकतरं विहारं मरणं । वाच्यवशात्तुमनसि जयति निपतति सूत्रम् । अत्यिया इत्यं अष्टे केइ समुक्कसारिहे से समुक्कसियजे नत्थि याइ च केइ अष्टे समुक्कसणारिहे सेचव समुक्कसियजे । तस्मिन्नन्युद्यतस्यैकतरं व्यवसातुकामे अस्ति चेदत्र गच्छे

ऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि स समुत्कर्षयितव्यो नास्ति चेदत्र कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्ततः स एव समुत्कर्षयितव्यः । कयमिति चेदुच्यते । गीतार्थो अन्यर्थेन पुरस्सरं भुवते । यूयं गणधरपदं परिपादयत । एकमस्माकं कंचन गीतं गीतार्थं कुरुत निर्मापयत ततः पश्चात्तस्मिन्निर्मापिते ते भवतां यदिष्टं यत्प्रतिभासते तत्कुरुतेतिमाहः । अत्रेच्छाचारावसरः । एवमुक्ते तेन गणधरपदं प्रतिपाद्य कश्चनाप्येको निर्मापितः । पश्चात्तस्य चित्तमजायत । यथा अन्युद्यतविहारात् गच्छपरिपादनं निपुणतरं निर्जयचारम् तस्मात्परिपादयाम्यहमेव गच्छमिति । तथाचाह ॥

निम्माऊण पेगइमंमि, मे निज्जरायदारं तु ।

निक्खिख निक्खिवामी, इत्थं इतरे उ खुञ्जत्ति ॥

स गणधरपदे स्थापित एकं कंचनापि निर्माप्येदं चित्तमकार्यं तद्दमपि गच्छपरिपादनं महत् निर्जराया चारं । एवं व्यवसिते तस्मिन् गच्छे गीतार्था भुवते निक्षिप गणधरपदं स ग्राह । न निक्षिपामि किं निवच्छामि गच्छं परिपादयितुमेवमुक्ते इतरे गच्छगीतार्थाः कुञ्जयति ते च कुञ्जयतो यद्भवते तदाह ।

दुस्समुकडं निक्खिख, जणंति गुरुगा अणुडिहं तेय ।

एमेव अष्टे सीसे, निक्खिखणा गाहिते नवरं ॥

पूर्वं तव नेप्सितं गणधारणं पश्चादिदानीं यद्यपि रुचिस्तथापि नत्वस्मर्त्यं रोचसे दुःसमुकडं खलु तव गणधरपदं । तस्मान्निक्षिपति एवं ज्ञपति गच्छसाधुवर्गे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (अणुडिहंतेयमेवे) त्यादि योऽसौ प्रातीच्छिकः स्थापितः स चेत् यावद्यापि न निर्मापयति कमपि शिष्यं तावद्यादि गच्छसाधवो भापंते निक्षिप त्वं गणधरपदमिति तदा तेषां तथा ज्ञापमाणानां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ तस्मिन्नन्यशिष्ये निर्मापयितुमिष्टमाद्ये अनुतिष्ठति अनिर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणं करोति तदा तस्मिन्नन्यशिष्ये अनुतिष्ठति गणधरत्वं निक्षिपतः प्रतिच्छिक्तस्य प्रायश्चित्तमेव चत्वारो गुरुका इत्यर्थः । यथा गीतार्थत्वेन गच्छसाधवः सेविष्यंते तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं नवरं केवलं तस्मिन्नन्यशिष्ये ग्राहिते निर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणा कर्तव्या । नच तत्र तां कुर्वतस्तस्य चेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तपः । गतमिदं द्वारम् ॥

संप्रति यथा कल्पचारावसरस्तत्र ये गच्छसाधवस्ते स्वगच्छसाधुं प्रतिच्छिक्तं च पूर्वस्थापितं यथा कल्पेनाऽन्युत्तिष्ठति यथाकल्पानन्युत्थानमेवाह ॥

आवससगसुत्तये, जचे आलोयणाउवहाणे ।

पडिडेहा कितिकम्मं, मत्तगसंथारगतं च ॥

आवश्यकं क्रियमाणो यो विनयस्तस्य आचार्यस्य कर्तव्यस्तं च न कुर्वति सूत्रमर्थं वा तस्य समीपे न गृह्णते । (भक्तं) आचार्यप्रयोग्यं तस्य भक्तं न प्रयच्छति । (आलोयणं) तस्य पुरतो नालोचयति (उवहाणात्ति) आचार्यवस्त्रकंवक्षपात्रादिप्रत्युपेक्षणाय नोपतिष्ठते । नापि कृतिकर्म वंदनकमन्यत्रा कुर्वति नापि मात्रकत्रिकं तस्य दौक्ययति तिस्रः संस्तारकचमयस्ता अपि न प्रयच्छति । तेषामपि यथा कल्पमनन्युत्तिष्ठतां प्रायश्चित्तं त्रेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तप इति । व्य. २ खं. ४ च. ॥ आचार्ये भूते तन् कल्पमेवान्यः स्थाप्यते । तथाच व्यवहारसूत्रं

णिगंथस्स णं णवरुहरतरुणगस्स आयरिय उव
इजाए विसंजेज्जा णो से कप्पइ । अणायरियउवइजायस्स
होंतए कप्पइ । से पुव्व आयरियं उदिसावित्ता ततोपच्चा
उवइजायं सेकिमाहु जंते ! दुसंगहिण्ण समणे णिगंथे तंज
हा आयरियेणं उवजायेणय ॥ ११ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्याद्वङ्गरे । नवरुहरतरुणस्य वा
आचार्यसाहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायस्तस्याचार्योपाध्या
यस्येत्यर्थः । विष्कंभयात् त्रियेत । ततः सेतस्य नवरुहर
तरुणस्याचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं न कल्पते वर्तितुं किन्तु
पूर्वमाचार्यमुद्देशास्स्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशा
अप्येवमाचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं कल्पते । सेकिमाहु
(भन्ते ! इति) से शब्दोऽयं शब्दार्थः । अथ भदन्त ! किं कस्मा
त्कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । आचार्यमाचार्योपाध्या
यान्यासंगृहीतोऽस्तिप्रहीतः श्रमणो निर्ग्रन्थस्सदा भवति
तद्यथा आचार्योपाध्यायेन च एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ ११ ॥

(१) आचार्ये मृते निर्ग्रन्थोनामन्यन्य आचार्यः स्था
प्यते ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं ॥

निगन्धीएणं एवरुहरतरुणियाए आयरियउवज्जाए
पवित्तिणियं विसंजेज्जा णो से कप्पइ अणायरिय
अणुवज्जाइयताए अपवात्तिणिएय होंतए कप्पइ से
पुव्वं आयरियं तु दिसाविता तओ पच्चापत्तिओ
उवजायं ततोपच्चापवित्तिणियं से किमाहु जंतेति
संगाहिया समणी निगंथी । तंजहा । आयरिएणं
उवइजाएणं पवित्तिणिएय ॥ १२ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निगन्धीएणमिति पूर्ववत् नवरुहरतरुणयाः आचार्योपाध्याय
स्समासोऽत्रपूर्ववत् । आचार्योपाध्यायमेतत्प्रवर्तिनीच विष्कं
भयात् त्रियेत । ततस्सेतस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपलब्ध-
णमेतत् प्रवर्तिनीरहितायाश्च नोकल्पते भवितुं । किन्तु पूर्व-
माचार्यमुद्दिश्यते । ततः पश्चादुपाध्यायं । ततः पश्चात् प्रवर्ति-
नी । कयाज्ञावितुं कल्पते (से किमाहु) इत्यादि अथ भदन्त !
किं कस्मात् कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । त्रिभिः
संग्रहिता श्रमणी निर्ग्रन्थी सदा जर्वाति तद्यथा आचार्येणो
पाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

(१२) आचार्येऽवधाविते आचार्यान्तरस्थापनं ।

पूर्वाचार्योऽवधावेत्तिहं नवः स्याप्यः ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं
आयरिय उवइजाए उहायमाणे अन्नयरं वणज्जा अज्जो
मणं उदायांसि समणांसि अयं समुक्कसियव्वे । जाव
सव्वेसिं तेसिं तप्पतियं च्छेए वा परिहारे वा ॥ १३ ॥
व्य. सू. ४ उ. ॥

व्याख्या । आचार्य उपाध्यायो वा मोहेन रागेण वा अवधा
वन (मन्यतर) सुपाध्यायादिकानां गीतार्थपंचमानां पुरुषाणा-
मन्यतमं वदेत् यावत्करणदेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः ॥

अज्जो ममं सिणं उहावियांमि समणांसि अयं समुक्क
सियव्वो सेय समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्वेसिया सेयनो
समुक्कसणारिहे नो समुक्कसियव्वे सिणं अत्थिया इत्य
अस्मै कोऽ समुक्कसणारिहे से समुक्कसियव्वे नत्थियाइत्य

अने केइ समुक्कसणारिहे से चेव समुक्कसियव्वे तेसिंचणं
समुक्किंअसि परोवणज्जा दुस्समुक्किंते अज्जोनिक्खिवाहि
तस्स एं निक्खिक्खमाणस्स नत्थि केइ च्छेदे परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् व्य. सू. ४ उ. ॥

अधुना निर्युक्तिविस्तरः । केन पुनः कारणेनाऽसाववधाव
तीति चेदत आह ॥

मोहेण वा रागेण, ववहाणं जेसयं पयत्तेण ॥

धम्मकहाए निमित्तेणं, अणाहमात्तागवेसणया ॥

अवधावनं मोहेन वा कामोत्प्रेक्षरूपेण रागेण वा । तत्र मोह
विषया यतना प्राक् तृतीयोद्देशकेऽभिहिता । यदि रागेण
ततो नाधावितव्यं । किन्तु प्रयत्नेन ज्ञेयजं दातव्यम् ॥ तच्च धर्म
कथानिमित्तेन चोत्पादनीयं । तथाऽप्यज्ञाने अनाथशालातो
गवेयणा ज्ञेयजस्य कर्तव्येति निर्युक्तिगाथायाः संक्षेपार्थः ॥
एतामेव संप्रति ज्ञाप्यद्विवरीपुटिदमाह ।

मोहेण पुव्वज्जणियं, रागेण करंति माएजयणाए ॥

आयरियकुट्ठाणे वा, संघो व कमेण पुव्वुत्तं ॥

यदि मोहेनावधावनं कर्तुमोहते तदा यत्पूर्वं तृतीयोद्देशके
मोहचिकित्सा विषयं ज्ञितं तत्कर्तव्यमयं रागेण तदाऽनयाच
क्षयमाणया प्रथमतः ततः प्रासुकेन तदज्ञाने वाऽप्रासुकेनापी
त्येवरूपया यतनया पूर्वोक्तं ज्ञेयजं प्रयत्नेन संपादनीयमित्या
दिरूपं कुर्वन्ति केते कुर्वन्ति । तत आचार्यकुलं गणसंघोवा
कथमित्याह । क्रमेण परिपाट्या तामेव परिपाटीं फाट्ननियमन-
पूर्विकामाह ॥

च्छम्मासे आयरियकुट्ठं, संवच्छराणि त्तिभि जवे ॥

संवच्छरं गणो खलु, जावज्जीवं जवे संघो ॥

प्रथमत आचार्यः पञ्चमासान् यावत् चिकित्सां कारयति
तथाप्यप्रगुणीकृतं तं कुट्टस्य समर्पयति ततः कुट्टं धीन्सं
वत्सरान् यावत् चिकित्सकं भवति । तद्वाऽप्यप्रगुणीकृतं
गणस्य तं समर्पयति । तदनंतरं संवत्सरं यावत् गणः
खलु चिकित्सको भवति । एतच्चोक्तं भक्तविवेकं कर्तुमश-
क्नुवतो यः पुनर्नक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति । तेन प्रथमतो-
ऽष्टादशमासान् चिकित्सा कारयितव्या । विरतिसहितस्य
पुनः संसारे कुप्रापकत्वात् तदनंतरं चेत्यप्रगुणीकृतं । तत
स्सुन्दरमथ न जवति । तर्हि भक्तविवेकः कर्तव्यः । अत्रैव
देशांतरमाह ॥

अहवा विऽयादेसा, गुरुवसजे जिकुरुमादिते गच्छं ।

जत्थि वारसवासा, तिठकमासो असुप्पेणं ॥

अथवा द्वितीय आदेशो गुरो च ते जिक्रादौ यथाक्रमं चिकि-
त्सां कारयति यावज्जीवं द्वादशवर्षाणि त्रिपदकमष्टादश
मासान् कथमित्याह अशुद्धेनापिशब्दोऽत्र लुप्तोदष्टव्यः प्रथमतः
शुद्धेन तदज्ञाने चाशुद्धेनापि । तदनंतरं जिक्रादिना भक्त
विवेकः कर्तव्यः । गुरुस्सुगच्छप्रवर्तकशति तस्य यावज्जीवं
चिकित्सा तत्र प्रथमोद्देशेन च विवेकं कर्तुं शक्नुवन्तं प्रत्यष्ट
दशमासान् ॥ कश्चिकित्साविधिस्तमन्निधित्सुराह ॥

पयत्तेण ओसहं से, करंति सुप्पेण उगमादीहिं ।

पहाणीए अहंजे, धम्मकहाहिं निमित्तेहिं ॥

प्रथमतः प्रयत्नेनोद्गमादिभिः शुद्धेन वस्तुजातेन (से) तस्य
भौषधं कुर्वन्ति । तदज्ञाने पंचपरिधान्या यावच्चतुर्गुणेनाप्यशुद्धे

नापि तथाऽप्यहामे धर्मकयान्तिस्तदौपधमुत्पादयति तद्वाऽप्यहामे निमित्तैरपि ॥

तद्वा ए २० ज्ञे असुखं, वहिद्विषसाद्याहिवाणुसद्वादि ।

नत्यंते वहिदाणं, संहिगविसरणेण उद्वाहे ॥

तथापि निमित्तैरपि चेदशुद्धं न ज्ञेते ततोनाऽथशाखा या आरोग्यशाखा तस्यां मध्ये न प्रविशति । किंतु वहिस्थितास्तत आरोग्यशाखात औपधं गवेपयित्वा समानयति । अथ ते शाखा निवासिनो न प्रयच्छति । ताहं यस्तस्या आरोग्यशाखायाः प्रतुरधिपस्तमनुशास्य याचते । तद्वाप्यहामे स धर्मकथया आवर्जनीयस्तद्वाप्यनावर्जने निमित्तैस्वह्निङ्गेनाऽप्यवर्जयितव्यः तद्वापि वहिः सिद्धतानामौपधप्रदानमनिच्छति यत्तस्यार्चितं द्विगं तेन द्विगेन प्रविशति प्रविशयौपधमानयति । अथ स्व द्विगेनापि तत्र कस्मान्न प्रविशति तत आह । स्वद्विगव्यसनेन स्वाद्विगप्रवेशेन प्रवचनस्योद्वाहः । नामी किमपि जानते स चामीषां धर्मः श्रेयानतः क्वचिदपि किंचिदप्यहममाना अनाया इवात्र समांगता इति प्रवचनस्योपघातः । एतदेव पणहाणी पमहमे इत्यादिकं विवरीपुरिदमाह ॥

पणगादिज्जागुरुणा, अद्वज्जमाणे वहितु पायोज्जा ॥

वह्निद्विषसाद्यगवेसण, तस्य पनुत्तसाणुसद्वादि ॥

पंचकपरिहान्या पंचकादिप्रायश्चित्तमौपधोत्पादनाय ता चद्रासेवनीयं यावच्चत्वारोगुरुकास्तद्वापि वहिः प्रायस्ये औपधे अद्वज्ये आरोग्यशाखाया वहिः सिद्धता औपधस्य गवेपणं कुर्वते तत्र तद्वास्तव्यानामदाने यः प्रतुरारोग्यशाखाया अधिपतिस्तस्यानुशास्ति आदिशद्वाधर्मकयानिमित्तं च प्रयुजते असहं अचिद्यद्विगेनरूपपट्टादिपणप्रवेशनं कुर्वति तेषुच प्रविष्टेषु येषप्रतिमानवतः प्रतिवचनदानसमर्था वृषज्जास्ते स्वद्विगेन गत्वा प्रभुं भापते यथा कोयुष्माकं सिद्धांत एवमाभाप्य तत्र सिद्धांतविषये प्रष्टुणागृहीतद्विगेवचसदपरस्परमुद्धापंकुर्वति । यद्वा उत्तरवादिनो वृषभा भवति । अद्व वा यदि प्रति पत्तिकुशलाः परप्रतिपादनवृषभास्ततस्ते गत्वा से तस्य प्रजो निजकत्वमात्मीयवं ज्ञाययति । तत्रापि सिद्धांतविषये तैरुद्दीर्घादिभिः सह परस्परमुद्धापं तथा कुर्वति । यद्वा ते आचक्षते इति ॥

अहवा पम्वचिकुसला, तेण समं करोति उद्वावं ।

पजवंतो विय सोवी, वसजेज्ज उत्तरीकुणति ॥

अथवा ये प्रतिपत्तिकुशलाः परप्रतिवचनदानसमर्थास्तत स्ते गत्वा तेन प्रनुणा सह परस्परमुद्धापं तथा कुर्वति गृहीत द्विगाश्च तथा तं ज्ञाययति तथा सोऽपि आस्तां गृहीतद्विगा इत्यपिशब्दार्थः । प्रभवन्नपि वृषभानुत्तरीकरोति उत्तरवादिनः करोति । ततः स निरुत्तरीकृतः सन् यद्गते तदाह ॥

तेज्जणइ कद्वहमिच्छा, मइज्जेव हेज्जह उदंतति ।

तंविपमिसुणंति, एवं एगाएच्चम्मासा ॥

ततः सिद्धांतोद्धापे पराजितः सन् भणति यूयं मम कद्वहमिच्छाणि कद्वहानंतरं यानि जातानि मित्राणि तानि कद्वहमिच्छाणि ततोमे ममेदंतं वदत पवमुके तेपि वृषभाः प्रतिभृष्टवन्ति अच्युपगच्छति । तत एवं गत्या गतिभिस्तमतीवावर्ज्य ता एवमास्तां यावत् तत्र चिकित्सां कारयति । एवमेकस्यामनाथशाखायां एवमास्ता एवं द्वितीयस्यां तृतीयस्यामपि च तथा चाह ॥

उम्मासा उम्मासा, विइय तइयाए एव साद्याए ।

काळ अट्टारस ऊअ, पणणे ताहे विवेगोड ॥

एवमुक्तप्रकारेण द्वितीयस्यामनाथशाखायां एवमास्ता एवं तृतीयस्यामपीति सर्वसंकलनया अष्टादशमासान् चिकित्सां कारयित्वा प्रगुणीकरोति । अथ प्रगुणा न भवति ततस्तस्य भक्तविवेकं कर्तुमुचितः संप्रति प्रागुक्तं द्वितीयमादेशं स्पष्टयति अहवा ।

गुरुणो जावज्जीवं, फासुय अफासुएण ते गित्यं ।

वसजे वारसमासा, अट्टारसजिक्खुणोमासा ॥

गुरोराचार्यस्य यावज्जीवं चिकित्सां प्राप्नुकेनाप्राप्नुकेन वा कुर्वति सर्वस्यापि गच्छस्य तदधीनत्वात् यथाशक्ति निरंतरं सुखार्थनिर्णयप्रवृत्तेश्च । वृषमे चादिशवर्षाणि चिकित्सा ततः परं शक्तौ भक्तविवेकः एतावता कालेनान्यस्यापि समस्तगच्छ भारो ब्रह्मनसमर्थस्य वृषभस्योत्थानात् अष्टादशमासा भिक्तो चिकित्सा ततः परमसाध्यतया शक्तौ सत्यां भक्तविवेकस्येव कर्तुमुचितत्वात् ॥ व्य. ४ उ. ॥

(२३) लङ्गणं सुत्तये णिम्माओ इत्यादि ॥

सुत्तये णिम्माओ, पिअददधम्मोणुवत्तणाकुसलो ॥

जाइकुलसंपसो, गंजीरोलच्छिमंतोअ ॥ २५ ॥

व्या० । सूत्रार्थे निर्मितो निष्ठितः प्रियद्वधर्मः उज्जयुक्तोऽनुवर्तनाकुशलः उपायकः । जातिकुलसंपन्नः । एतच्चसमन्वितो गंजीरो महाशयद्विभ्रमांश्च उपकरणाद्यधिकृत्येति गार्थार्थः ॥

संगहुवग्गहीनरओ, कयकरणो पवयणाणुरामीय ॥

एवं विहोओ जणिओ, गणसामि जिणवरिदेहिं ॥ २६ ॥

व्या० । संग्रहणोपग्रहीनरतः संग्रह उपदेशादिनोपग्रहश्च वस्त्रादिना व्यत्यय इत्यन्ये । कृतकरणो ऽन्यस्त क्रियः । प्रवचनानुरागी च प्रहृत्या परार्थप्रवृत्तः । एवंविध एव भणितः प्रतिपादितो गणस्वामी गच्छधरैर्जिनवरैर्द्रैर्भगवद्विरिति गार्थार्थः ॥ पं. व. ॥

आहारवत्यादिसुलच्छिजुत्तं, आदोज्जवकं वअहीणदेहं ।

सक्कारज्जं मइमि लोए, पूयंति सेहाय पिहूजणाय ॥

आहारवस्त्रादिद्विषयकमादेयवाक्यमहीनदेहं परिपूर्णदेहावयवं तथा मतिमति लोके सत्कारभाजं विद्वज्जनपूज्यमित्यर्थः । शैककाः पूजयति । पागंतरम् “सक्कारद्वज्जंमि इमं मिहोए ” तत्राऽयमर्थः । सक्कारेण द्वियते आक्षिप्यते इति सत्कारहार्योऽयं यतोऽलोकास्तत एवं तूतेऽस्मिन् लोके आहारवस्त्रादिषु द्विषयकमित्यदिगुणैः शैककाः पूजयति । पूयक् जनश्च बहुमन्यते । ततः स तादृशो गणधारी कर्तव्यः । व्य. ३८. ॥

आयुरियउवजाया, नाणुसाया जिणेहिं सिप्पदा ॥

णाणे चरणे जोगा, वहाउ ते अणुएणाया ॥

आचार्यो उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थहृद्भिर्न शिल्पार्थाः शिल्पशिक्षणनिमित्तमनुज्ञाताः कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तैपामावहाः प्रापका यतो नविध्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाताः । ज्ञानचरणस्फातीनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ॥ व्य. ३९. ४ उ. ।

(२४) एकपाक्षिकादेर्दिगाचार्यः ॥

तूतनाचार्यस्यापनायामेकपाक्षिकमित्रपाक्षिकयोर्न्यता

ऽयोग्यता यथा ॥

एगपत्रिव्यस्त जिक्रुस्स कप्यई इतिरियं दिंसं वा
अणुदिसं वा धारित्तए वा जहा वा तस्स गणस्स
परियांसि वा ॥ २४ ॥ व्य. सू. ३७. ॥

एकपाक्षिकनिष्पाक्षिकयोर्योन्याऽयोग्यता (चानुपावणकप्प)
शब्दे ॥

(२५) दक्षिणं मेढीज्जतः ॥

तत्र गणस्य बहुवर्तिनीसमुदायात्मकस्य प्रत्येकं परीक्षा कर्तुं
न शक्यते अयाचार्य्यं च परीक्षिते प्रायोगणोऽपि परीक्षित
एव मेढयादिसमानत्वेन तत्प्रवर्तकत्वादाचार्य्यस्य गणस्य च
तदनुवर्तित्वादित्यतः प्रथममाचार्य्यमेव परीक्षितेत्याह ॥

मेढी आदंवाणं खंजं, दिट्ठि जाणमुत्तमं ॥

सूरी जंहोइ गच्छस्स, तम्हा तं उ परिक्खए ॥ ८ ॥

व्याख्या यदद्यस्मात्कारणात् सूरिः सदाचार्य्यो गच्छस्य गण
स्य (मेढित्ति) मेढिः खन्ने गोबधस्यूणा तत्समानो भवति ।
यथा तथा वक्षानि पशुवृद्धानि मर्यादया प्रवर्तते तथाचार्य्यो
मेढीबद्धो गच्छोऽपि मर्यादया प्रवर्तते इत्यर्थः । तथाखं-
वनं हस्ताद्याधारस्तत्समानः यथा हस्ताद्याधारो गर्तादौ
पतज्जंतुं धारयति । तथा ऽचार्य्योऽपि प्रवर्तते पतंतं गच्छं
धारयतीत्यर्थः । तथा (खभंति) स्तंभः स्यूणा अत्र नपुंसकत्वं
प्राकृतत्वादेव तत्समानः । यद्वा स्थंभः प्रासादाधारः स्यात्
तथाचार्य्योऽपि गच्छप्रासादाधारः तथा (दिट्ठित्ति) दृष्टिर्नेत्रं
तत्समानः यथाजंतोर्नेत्रं शुभाशुभवस्तुप्रदर्शकं भवति तथा
ऽऽचार्य्योऽपि गच्छस्य ज्ञाविशुभाशुभप्रदेशकः स्यात् तथा (जाणं
सूत्तमंति) यानं यानपात्रं सूत्तममतिप्रधानमच्छिद्रमित्यर्थः
तत्समानो यथा अच्छिद्रयानपात्रं समुद्धतीरं नयति जंतून्
तथाचार्य्योऽपि गच्छे भवति तस्मात् प्रथमं तंतुत्तिनोरत्रकारार्थं
त्वात् तमेवाचार्य्यमेव परीक्षेत गच्छपरिक्षेच्छुः साधुरिति
अनुष्टुप्छंदः । एवंचात्र श्रंते त्रयोधिकाराः सूचिताः तद्यद्वा
आचार्य्यस्वरूपाधिकारः १ साधुस्वरूपाधिकारः २ साध्वी
स्वरूपाधिकारश्च ३ तत्र प्रथममाचार्य्यस्वरूपाधिकारं निरूप-
यितुकामः कैश्चिन्हैः उच्चस्थ उन्मार्गप्रस्थितमाचार्य्यं परीक्षेतेति
प्रश्नयन्नाह ॥

जयवं कहिं जिगेहिं, सूरिं उम्मगपडिअं ॥

विआणिज्जाउमत्थे, मुणि ! तंमे निसायय ॥ ९ ॥

व्याख्या । हे भगवन् ! परमैश्वर्यादिसमन्वित ! कैश्चिन्हैश्चिन्है
रुन्मार्गप्रस्थितमसन्मार्गस्थितं सूरिमाचार्य्यं गच्छते केवलज्ञानं
केवलदर्शनं चात्मनोऽनेनेति उच्च तत्र तिष्ठतीति उच्चस्थस्तं
विजानीयात् परीक्षेतेति परप्रश्ने गुरुराह हे मुने ! कैश्चिन्है
राचार्य्यमुन्मार्गप्रस्थितं उच्चस्थः परीक्षेत तन्मे मम कथय इति
शेषः (निसाययत्ति) त्वं निशामयाकर्णयेति अनुष्टुप्
छंदः ॥ ९ ॥ अथ वृत्तच्येनपूर्वोक्तशिष्यप्रश्नोत्तरमेवाह ॥

सच्छंदयारिं दुस्सीदं, आरंजेसु पवत्तयं ॥

पुढवाइपनिव्वं, आउकायविहिंसगं ॥ १० ॥

मुत्तुत्तरगुणव्वज्जं, सामायारीविराहयं ॥

अदिन्नात्तोअणं निव्वं, विकहासु परायणं ॥ ११ ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ स्वच्छंदेन स्वान्निप्रायेण न तु जिनाश्रया चर-
तीति स्वच्छंदचारी तं तथा छुष्टं शीलमाचारो यस्य स दुश्शील

स्तं तयारंभः पृथिव्यादद्युपद्रवणानि उपलक्षणत्वात्संरंभसमा-
रंभावपि । तत्र संरंभः संकल्पः समारंभस्तु परित्यापकरः ।
उक्तं च ॥

संकप्पो संरंजो, परित्यावकरो जवे समारंजो ॥

आरंजो उद्वओ, सुच्छनयाणं तु सव्वेसिं ॥ १ ॥

तत्र स्वान्ययोः प्रवर्तकस्तं तथा पीठकमासनं आदिशब्दात्
फलकपट्टिकादयस्तत्र प्रतिवक्षः कारणं विनापि ऋतुवरुकांश्च
तत्परिमोजीत्यर्थः ॥ ग. १ अधि. ॥

(२६) परीक्षा आचार्य्यस्य ॥

सुच्छससय पारिच्छा, खुम्भययेरेयतरुणखज्जुमे ॥

दोमादिमंरुज्जीए, सुच्छमसुच्छे ततोपच्छा ॥

शुच्छस्य परीक्षा कर्त्तव्या कस्मिन्विषये इत्यत आह ।
कुल्लके सज्जिरे तरुणे खज्जुमः स्वजावाद्धकाचारः तस्मिन्स्तया-
द्वयोरादिमंरुल्लयोः एताभिः परीक्षाजिर्यदि निर्वर्तितस्ततः
शुद्धः इतरस्त्वशुद्धः शुद्धस्य च गणधरपदानुज्ञा कर्त्तव्या ना
शुद्धस्य ततः शुद्धाशुद्धप्रतिपादनानंतरं चोदकं पृच्छा उपल-
क्षणमेतदाचार्य्यस्य प्रतिवचनं च वक्तव्यं एष द्वारगाथासंक्षे-
पांशः । सांप्रतमेनामेव गायं विचरीषुः प्रयमतः कुल्लकविषयं
परीक्षाविधमाह ॥

उच्चफट्ठो अहमुद्धो, सज्जणिच्छावोपवासिउं दुक्खं ।

पुट्ठोवि होहिति न वा, पडिमंयो सारवंतस्स ॥

तस्य उच्चजावपरिच्छेदोपेतस्य गणधरपदयोग्यता परी-
क्षणाय प्रयमतः कुल्लको दीयते । एवं चिन्विधामपि शिक्षां त्वं
ग्राह्य ततः स एव मुक्तः सन् यदि चिन्तयति यथा (अहत्ति)
एष कुल्लकः उच्चं चिरकावभाविफलं यस्मात्स उच्चफलश्चिरका
क्षेनोपकारी तावता कावेन किमपि न विष्यतीति कोवेद ततः
कोमेन शिक्षां ग्राहयिष्यति यदि वा शकुनिशावसिवावतोष्यः
पोष्यते । पुनः पुनर्वसुक्षाभावादिति भावः । अपि च पुण्डोऽपि-
मन्त्रेण मम भविष्यति वानवा को न जानाति अन्वच्चानुं
धारयतः सारं कुर्वतो मम सूत्रस्य च महान्पडिमंयो
व्याधातस्ततो नैतस्य मे शिक्षया प्रयोजनमेवं चिन्तयन् योन
ग्राहयति सोऽनर्हस्तछिपरीतो ऽर्हस्ततो यः स्यविर एष
प्रवचनोपग्रहकरो न विष्यति दृढदेहो वा यथा आचार्य्यरक्षितः
पितेति कारणतो दीक्षितस्तिष्ठति स शिक्षकस्तस्य समर्थते
एवं चिन्विधामपि शिक्षां ग्राहयति तस्मिन्स्तत्समर्पिते यदि
स इदं चिन्तयति ॥

पुट्ठोवा स मरिसति, छुराणुवुत्तो न वेत्तपानेयारो ।

सुत्तये परिहाणी, येरे वहुयं निरत्तयं तु ॥

एष प्रयमाशिकादिदापनतः शिक्षाग्राहणतश्च पुष्टीकृतोऽप्याशु
शीघ्रं मरिष्यति च शब्दः चिन्तांतरसमुच्चये । यदिवा वृद्धः स्य
ज्ञावात् छुरनुवत्य छुः खेनानुवत्य तेन वा अत्र वृद्धशिक्षापने क-
श्चित् प्रतीकारः किमुक्तं भवतिनास्माच्छ्रुत्वा कश्चित् प्रत्युप-
कारोऽयवा वृद्धो वृद्धत्वादेव जमप्रज्ञश्च ततोस्य शिक्षणे मम
सूत्रार्थपरिहाणिस्तदेव स्यविरशिक्षां ग्रह्यमाणे बहुकानिरर्थक
मिति य एनं चिन्तयित्वा योन शिक्षां ग्राहयति सोऽनर्हस्तछि-
परितोऽर्ह इति तदनंतरं योऽसौ तरुणे मेधावी तं समर्थं ज्ञायते
यथा एष मंरुक्षिपरिपाट्या आद्यापके दीयमाने सीदति तत
स्वमेतमप्याक्षेपेण पाठय । ततः स इदं चिन्तयति ॥

अहियं पुच्छति गिह्ण, बहुं किं गुणो चरगेण ॥

होहिंति य विवर्धन्तो, एसो ममं पनिसपत्नी ॥

एष मेधाविवादाधिकं पृच्छत्यवगृह्णाति वावधारयति बहु प्र-
चूतं तत इत्थमस्यैव सूत्रस्यार्थस्य चरकेण प्रदानत आक-
णिकतया को गुणो मम निरर्थकः कश्चिदित्यर्थः । केवलं
दोषो निजसूत्रार्थपरिगन्तनादन्यच्च एष ह निश्चितं विवर्धमानः
सूत्रतोऽर्थतश्च वृद्धिं गच्छन् मम प्रतिसपत्नीव प्रतिपत्नीं प्रविष्य-
ति । ततो न कोऽप्येन पाठयिष्यतीति यो न शिक्षयति सोऽनर्ह-
स्ततः खज्जुर्न दत्त्वा स ज्ञयते । अमुं तथा प्राह्य । यज्ञ-
सुक्तः समाचारीकुशलश्च ज्ञवति ततो यदि ॥

कोही निरुवगारी, फरुतो सव्वस्त वामवदो य ।

अविणीतोत्ति व काउं, हुंतुं सत्तं व निच्छुज्जती ॥

क्रोधी यदि वा निरुपकारी अथवा परुषः परुषभायी तथा
सर्वस्य साधुवर्गस्य वामावर्तः प्रतिकूलतया वर्तते यदि वा अ-
विनीत इति कृत्वा शिक्षां प्राहयति । अथवा आक्रुश्य शत्रुमिव
वाहत्वा निष्काशयति तर्हि सोऽनर्हस्तद्विपरीतोऽर्हः ॥

संप्रति चतुर्थपि यो जनेषु तद्विपरीततया यथाहो भवति
तथा ज्ञायति ॥

वत्याहारादीहिं, संगेह्ण अणुवत्तए-य जो जुयद्धं ॥

गाहेइ अपरितंतो, गाहण सिकखावए तरुणं ॥ १ ॥

खरुमउएह अणुवत्तत्ति, खज्जुर्न जेण पणइ पासेणं ॥

गाढमवहारविजडो, तत्थोइणमपणो कुणइ ॥ २ ॥

यो नाम युगलं कुलकचूळकणं वस्त्राहापादिभिः संगृह्णाति
आत्मवशीकरोत्यनुवर्तयति च तरुणपतिप्रांतः परिश्रममगण-
यन् प्राहयति । प्राहणं प्राह्यते शिष्य पतदिति बाहुल्यकार्त्त कर्म
एतद् । प्राहणमाचारदिसूत्रं आसेवनां शिक्षयति तथा खज्जु-
र्न खरुमउमिर्भावैस्तथानुवर्तयति । येन स पाशे न पतति अन्य-
था गतिं न व्रजते इति मन्यमानस्तद्वशी ज्ञवति तथाऽयःस्थानाद-
पि चञ्चलपि सन् खज्जुस्तथा विहारविजडो ज्ञवति विहारं
न करोतीति ज्ञावस्तत्र उट्टणमंगीकारमात्मना करोति । यथै-
नमर्हं खरेण मृदुना चोपायेन विहारक्रमं कारयिष्यामीति
एष एवं भूतो योग्यः ॥

इयमुव्व सुच्छमंरुद्धिं, दाविज्जइ अत्थमंरुद्धिं चेव ।

दोहिं पि अ सीयेते, देइ गणं चोइए पुच्छा ॥

इत्येवमुपदेशेन प्रकारेण चतुर्थपि जनेषु सूत्रोपदेशतः
परीक्षितः सन् शुद्धो भवति न मनागपि दोषः । ततस्तस्य
सूत्रमंरुद्धी दाप्यते अर्थमंरुद्धी च एतयोरपि मंरुद्ध्योर्द्विदि न वि-
पीदति कित्त्वपरिप्रांततया गच्छवर्तिनां प्रातीच्छकानां च ज्ञाना-
द्यभिवापिणं चित्तप्राहको वर्तते ततस्तस्मिन् सूत्राचार्यो गणं
ददाति एवमुक्तं चोदके चोदकस्य पृच्छा कल्पत आह ।

चोएइ नाणिऊणं, उज्जयाठिनस्स दिज्जइ गणोत्ति ॥

मुत्तेय अणुभायं, जयवं चरणं पक्षिच्छन्नो ॥ १ ॥

अपरिहाण परिह, परिउदं अत्थेण जं पुणो पखेह ॥

एवं होइ विरोहो, मुत्तथेणं दुवेक्कपि ॥ २ ॥

चोदयति प्रश्नयति परोयथा पूर्वमिदमुक्तं उज्जयच्छिन्नस्य रुज्य-
भावपरिच्छदविशेषात् शाकल्यपरिकल्पितस्य गणोदयिते ।
युक्तं चैतत् । यतः सूत्रेऽपि चशब्देऽपि शब्दार्थः भगवन् । भारणं
गणधारणमनुज्ञातं । परिउदं रुज्यभावपरिच्छदोपेतमात्रे तत

एवमुक्त्वा यदर्हानर्हपरीक्षामर्थेनार्थमाश्रित्य प्रारूपयथाः । नन्वेवं
सति चयोरपि सूत्रार्थयोजनवति विरोधः । उक्तस्वरूपस्याऽ-
र्थस्याधिकृतसूत्रेणासूचनात् ॥

अत्र सारिराह ॥

संति हि आयरिय जगाणि, सत्थाणि चोयग ! मुणाहि ॥

सुत्ताणुष्मातो वि हु, होइ कयाइ अणरिहोउ ॥ १ ॥

तेण परिच्छा कीरइ, सुवधुगस्सेव तावनिहसादी ॥

तत्थ इमो दिहंतो, रायकुमारोहिं कायव्वो ॥ २ ॥

चोदक ! शुणु मदीयं वचः संति हि स्फुटं तानि शास्त्राणि या-
न्याचार्यद्वितीयकानि किमुक्तं ज्ञवत्याचार्यपरंपराया तत्संप्रदाय-
विशेषपरिकल्पितानि ततो यद्यप्यदर्हानर्हपरीक्षावृत्तयोऽर्थः
सूत्रे साक्षान्नोपनिबद्धस्तथापि सूचनात् सूत्रमिति सोऽपि-
सूत्रेऽपि सूचित इति संप्रदायादवगम्यते इति न कश्चिदोपः । तथा
च सूत्रानुज्ञापि हि निश्चितं कदाचिदनर्हो भवति । न च सूत्रमन्य-
था सर्वज्ञप्रणीतत्वात्सेन परीक्षापि सूचितेति । तापनिकषादिभिः
सुवर्णस्येव सूत्रानुज्ञानस्यापि कूलकादिभिः परीक्षा क्रियते ।
तत्रायं वक्ष्यमाणवृत्तयोऽप्यतो राजकुमारैः कर्तव्यः ॥

तमेवाह ॥

सूरे वीरे सत्तिए, ववसायार्थेरे चियायधितिमंते ॥

बुद्धिविणयकरणे, सीसेवि तहा परिच्छाए ॥

निब्जयओरस्सवड्डी, अविताइ पुणो करंति संगणं ॥

नवि संमाते देति अणस्सित्तो उ व उहाणुवित्ति य ॥

इहाद्यगाथापदानां द्वितीयगाथापदैर्व्याख्यानं । तद्यथासूरो
नाम निर्मथः । स च कुतश्चिदपि न ज्ञयमुपगच्छति । वीरश्चौर
सबलवान् तेनाक्लेष्टेन परबलं जयति । सात्विको नाम योमद-
त्यप्युदये गर्वं नोपयाति न च गरिष्ठेऽपि समापतिते व्यसने
विषादं । तथाचाह । अविपादि उपपन्नकण्ठमेतत् अगर्वो वा व्य-
वसायी अनलस उद्योगवानित्यर्थः । तथाचाह । पुनः करोति
संस्थानं । किमुक्तं ज्ञवति । प्रमादतः कथंचिद्व्यवसायाविक्रमो-
ऽपि ब्रूत्वा पुनः करोति संस्थां कर्तुमुद्यच्छति स्वीचितव्यवसा-
यमिति भावः । स्थिरोनाम उद्योगं कुर्वन्नपि न परित्याम्यति तथा
चाह । निश्चिन्त्यतीति (विद्यायति) दानरुचिर्यथौचित्यमाश्रित्य
स्वेन्योऽन्येन्यश्च ददातीत्यर्थः । धृतिमान् राज्यकार्याणि कुर्वन्
परनिश्चामनपेक्षमाणः तथाचाह (अणिस्सित्ति) इति (बुद्धिः)
औत्पत्तिश्चादिबुद्धिचतुष्टयोपेतः । विनीतो गुर्वादेषु विनय-
कारी यथोचित्य गुर्वादीनामनुवर्तक इत्यर्थः । करणे इति यद्राज्ञः
कर्तव्यं तत्करणे कुशलः । एतेषु परीक्षा क्रियते किमेते गुणा
स्सन्ति न वा । तत्र य एतैर्गुणैरुपेतो भवति । स राज्ञो राज्येऽपि
यिज्यते । दानशीलोऽत्रयः स्थिरस्सोऽपरिप्रांतस्सन् कर्तव्यं
करोति । कृत्वापि च पश्चादनुपतापी त्यागवान् नाम
दानशीलः स च स्तोकादपि स्तोत्रं ददानो गणस्य बहुमानभाग-
ज्जवति ॥

उवसगो सोढव्वे, जाये किव्वेसु या विदिसंतो ॥

बुद्धिचउक्कविणीतो, अहवा गुरुमादिविणीतोउ ॥

धृतिमान् उपसगान् सोढव्वान् ध्यायति । हृत्स्ववपि कार्य-
व्यविषादं प्रवर्तते । बुद्धिचिनीत इत्यत्र इदमपि व्याख्यानं । बुद्धि-
चतुष्टयं नीतं प्रापितमात्मानं येन स बुद्धिचिनीतः । सुखादिदर्श-
नात् कान्तस्य पाक्षिकः परनिपातः । अथवा (बुद्धिः) बुद्धि-
चतुष्टयोपेतो विनीतो गुर्वादेषु विनीतः ॥

दन्वाई जं जत्थ उ, जम्मि विकिक्कं तु जस्स वा जंतु॥

कन्वइ अहीणकाअं, जियकरणविणीयएगत्थ ॥

यद्यत्र छन्वाद्युपयोगि यस्य वा यत्र यत्कृत्यं तत्सर्वमहीन-
कावं जितकरणः करोति कारयति । जितकरणो विनीत इति
द्वावप्येकार्थौ तात्पर्यं विश्रान्त्या शब्दार्थस्तु परस्परं निजो जित
करणो नाम करणद्वय उच्यते । विनीत इति विनयकरणशीलः ।

एवं जुत्तपरिणा, जुत्तो वेतेहिमेहिउ अज्जोगो ॥

आहारादिधरेंतो, तित्तिणिमाइहिं दोसेहिं ॥

एवमेतैरनंतरोदितैः सूत्रत्वादिनिर्गुणैर्युक्ता उचिता या परी-
क्ता तथा युक्तोऽपि निश्चितः एनिर्वच्यमायैर्दोषैरयोग्यः । ताने
वाह । आहारादि आहारोपधिपूजानिमित्तं गुणं धारयन् तं
तिण्यादिनिश्चिदप्यैरयोग्यः । तित्तिणिनाम यत्र तत्र वा स्तोकेऽ
पि कारणे करकरायणं । आदिशब्दाश्चक्षित्तादिपरिग्रहः ॥
एतदेव व्याख्यानयति ॥

वहुसुत्ते गीयत्ये, धरेइ आहारपूयणइइ ॥

तित्तिणचअणवट्ठिअ, दुव्वद्व चरणा अजोगो उ ॥

यहुकालोचितं सूत्रमाचारदिकं यस्य स बहुसूत्रो गीताथो
विदितसूत्रार्थः । एतेन युक्तः परीक्षायाकोऽप्येतद्व्याख्यानयति
एवंचूतोऽपि यो गणं धारयति (आहारपूयणइइ) उक्तो मे
आहारोपधिविन्यति पूजनं वा स्वपक्षतश्चेत्येवमर्थः आदिशब्दा
दुपधिरन्यद्वोपकरणमुत्कृष्टं मे भविष्यतीत्येवमर्थः परिग्रहः । सोऽ
योग्यस्तथा । योतित्तिणः स्वल्पेऽपि प्रयोजने करकरायमाणः ।
चक्षुश्चक्षितोऽनवस्थितः स्वप्रतिपन्नार्थानिर्वाही । दुर्वच
श्चरणचारित्रविषये दुर्वच एतेऽप्ययोग्याः ।

एवं परिकिखयम्मि, पत्ते दिव्वई अपत्तिपारिसेहो ।

दुपरिकिखयपत्ते, पुण चारियहावेंति मामेरा ॥

एवमनंतरोदितेषु गुणेषु च यदि परीक्षया निर्धटितो भवति गु-
णैरुपेतो द्वैषश्च विप्रमुक्त इत्यर्थः । तदा स पात्रमिति कृत्वा त
स्मिन्परीक्षिते पात्रे गाणेदीयते । यस्तु प्रागुक्तैर्दोषैरुपेतो गुणै
श्च विप्रमुक्तः सोऽपात्रमिति तस्मिन्नपात्रे गणदानस्य प्रतिषेध-
स्तास्मिन् गणेन दातव्य इति ज्ञातः (दुपरिकिखय) इत्यादि ।
अथ कदा चित्तु सुदुःपरीक्षितः कृतो भवेत् गणश्च तस्मै दत्तः स-
च गणः सीदति तं दृष्ट्वाऽप्येऽपि गच्छवर्त्तिनः केचित्तु सामाचा-
रीशिथिज्ञा ज्ञवितुं प्रवृत्तास्ततः परीक्षिते पात्रे गणे प्रदत्ते
साति गणोऽवसीदति । ये तत्र गच्छेज्यतीति धर्मका न सीदति
तैरुपायेन प्रतिबोध्य वारयितव्यः । तत्र यदि वारणानंतरमावृ-
त्योद्वज्जति ततस्समीचीनमय वारितोऽपि किंचित्काबमुद्य-
म्य पुनः समाचारीं दापयति । तत इयं मर्यादा कर्तव्या अयं
विधिः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तमेवाह ।

दिट्ठोवसमोसरणे, अहवा थेरा तहिं तु व्वान्ति ।

परिसायघट्टमट्ठा, चंदणखोमी करंटणेय ॥

यत्र समवसरणे ज्ञायते आचार्योऽत्र प्रवेदयति । तत्र
गच्छेऽनुलोमवचसा प्रवेशनीयः । प्रविश्य तत्र गत्वाऽ
चार्यस्य कथयति । त्वं सीदन् तिष्ठसि नैव च तद्गुणं तस्मात्
प्रवगत्या वर्तस्व । अथवा कुलानि हिंममानाः स्थाविराः सूत्रगणे व्र-
जंति तत्र दृष्टांतैः पर्यदसाधुपरिवाररूपा । घृष्टाः पादघर्षणात्

मृष्टाः शरीरस्य केशादीनां च समारचनात् । तत स्तां तयारूपां
पर्यदमवलोक्य चंदनखोमदृष्टांतेन खरंटना कर्तव्या साचैवम्

आयरिया दिट्ठंतेमं सुणंति । एगोऽंगालदाहओ इंगाल
कट्ठाइणं अण्णेणट्ठाए नदीकूडं गतोतत्थ पासइ । तरे
ण बुद्धिमाणं गोसीसचंदणखोमी सो तं धेत्तुण पारंठितो
तमंतरा वणीओ पासइ जाणइ एसा गोसीसचंदणखोमी ।
ततोतेण सो जणितो किं एण कट्ठेण तं करिस्सइ । इंगाल-
दाहगो जणइ । दहिउण इंगाले धेत्तामि । वणिजचित्ति ।
जइत्ता हेयेच मज्जाहामोतो वहुंसुं मोहंकाहिति तो
जाहे रुहिओ माढवोहिति ताहे किणीहामि । एवं चित्तिचा
जाव वणिउ मुहस्स कएण धरं गंतु एति । तावचेण दिट्ठा गो
सीसचंदणखोमी वणिण आगंतुं पुच्छितो । कहींतं कट्ठं
सोजणइ । दट्ठंति । एवं जणिण खिसितो महाजागफिनि-
तोसि इसरियत्तणस्स एवं जहा सो इंगालदाहओ सोय-
वाणियउ ईसरियत्तणस्स बुको । एवं तुमं पि नाणादी दहं-
तो निव्वाणस्स बुकिहिति ॥

एतदेवाह ॥

इंगालदाहखोमी, पवेसे दिट्ठाउ वाणिणं ॥

तुज्जामुहं आणयए, इंगालट्ठाए तादिट्ठा ॥ १ ॥

इय चंदणरयणनिजा, पमाय तिकखेण परसुणा जेत्यं ॥

दुविहारुसेवसिहिणा, तिरियणखोमि तुमे दट्ठा ॥ २ ॥

अंगारान् दहतीति अंगारदाहस्तस्य पार्श्वे गोशीर्षचंदनखोमी
प्रवेशशामप्रवेशे च वणिजा दृष्टा । स च यावन्मूल्यमानयति ।
तावत्तनंगारदाहकेनांगारार्थं सा खोमीर्दग्धा इत्युक्तार्थः
ज्ञावार्थस्तु प्रागेवोक्तः सांप्रतमुपनयमाह ॥ इयचंदणेत्यादि ।
इत्येवममुना प्रकारेण चंदनरत्ननिजा गोशीर्षचंदनसूट्यात्रि
रत्न रत्नत्रयरूपा खोमीप्रमादरूपेण तीक्ष्णेन परशुना जित्वाछि-
धाया प्रतिसेवा मूलगुणप्रतिसेवा उत्तरगुणप्रतिसेवाचेत्यर्थः ।
सैव शिखी वैश्वानरस्तेन त्वया दग्धा एवं वारितः सन् यदि
निवर्तते ततः प्रायश्चित्तं दत्त्वा तस्य वर्त्तापकाः स्थाविरा दात-
व्याः । अथन निवर्तते तर्हि तस्य गणोऽपहरणीयः । न केवलमेत
ज्जर्हाः । किंचान्येऽपि तथा चाह ॥

एएण अणरिहेहिं, अन्ने इसूइया अणरिहातो ॥

के पुणे ते इणमोत्त, दीणादिया मुण्येव्वा ॥

एतैरनंतरोदितैरनर्हैरन्येऽपि खलु सूचिता अनर्हाः । के पुनस्ते-
सुरिराह । इमे ते वक्ष्यमाणा दीनादयो ज्ञातव्यास्तानेवाह ।

दीणाजुंगियचउरो, जातीकम्मे यसिप्पसारिरे ॥

पाणामोवा किणिया, सोवागा चेव जातीए ॥

दीनाः अनर्हाः कस्मादिति चेदुच्यते । तेषां नंदनाभावा
दुक्तं च ॥

दीणान्नासं दीणे, गतिं दीणजं पिउं पुरिसं ।

कं पेच्छासे नंदंतं, दीणाए दिट्ठिए तत्थ ॥

जुंगिका हीणाश्चत्वारोऽनर्हाः । तद्यथा जातौ कर्मणि शिल्पे
शरीरे च । तत्र जातौ जुंगिकाश्चत्वारस्तद्यथा । पाणामोवाः कि-
णिकाः श्वपचाश्च । तत्र पाणानाम ये ग्रामस्य नगरस्य च बहि

गकाशे वसन्ति तेषां गृहाणमनायात् । मांवा येषां गृहाणि
मेति गीतं च गायन्ति । किलिका ये वादित्राणि परिणयन्ति ।
वयानां च नगरनये नीयमानानां पुरतो वादयन्ति । श्वपचा
श्रान्ता ये वृद्धः पचन्ति । तंवीश्व चिकीर्षन्तीति । पतेजातौ
जुंगिका उपवृद्धा मेनन् । तेनायकलिका ये च ये च हरिकेशजा
तयोमेया ये च वरुणादयन्नेपि जानी जुंगिका दृष्टव्याः । संप्रति
कर्मणि शिल्पे च नानाभिधित्पुरात् ॥

पामगमवरनमृदं, ग्व दाहमच्छंथरयगवा गुरिया ॥

पुरुगात्रा य परीमह, मिप्ये सगरे य वुच्छामि ॥

पोषका ये स्त्रीकुवकुटमयूगान् पोषयन्ति । संवरास्तानिकाः ।
शोयकाः नटाः प्रतीता ये नाटकानि नर्तयन्ति । दंखा ये वंशदे-
नपरि वृत्तं दर्शयन्ति । व्याघ्रा लुब्धका मत्स्यवंधाः केवर्त्ता रजका
चस्त्रप्रज्ञाश्चका वागुरिका मृगजाक्षिकाजीविनः । एते कर्मणि
जुंगिकाः । पटकाराः कुंचिकादयश्चर्मकारा इत्यपरे परीपहा
नापिता एते शिल्पे जुंगिकाः ॥ संप्रति शरीरे तान् वक्ष्यामि
प्रतिज्ञानं निर्वाहयति ॥

इत्ये पाए कण्ठे, नामाउट्टेहिं वज्जियं जाण ॥

वामणगमनकोनिया, काणा तह पंगुवा चेव ॥

शरीरे जुंगिकाः जानीहि । इस्ते सतमी प्राकृतत्वात् तृतीयायै ।
गवं सर्वत्र । नतोऽयमर्थः । इस्तेन उपवृद्धाणमेतत् । हस्ताभ्यां वा
वर्जित एवं पादेन पादाभ्यां वा कर्णेन कर्णाभ्यां वा नासया
ओष्ठेन वा वामनका हीनहस्तपादाद्यवयवाः । मृगजाः कुब्जाः
कुट्टव्याभ्युपदताः काणाः एकाक्षः । पंगुवाः पादगमनशक्ति
विकला एतानपि शरीरे जुंगिकान् जानीहि ॥

दिक्खेउंएपि न कप्पंति, जुंगिया कारणेवि दोसोवि ॥

अस्मादिक्खिक्खा, ताउं न करंति आयरिए ॥

एते अनंतपदिताश्चत्वारोऽपि जुंगिका दीक्षितुमपि न कल्पते
किंपुनराचार्यपदे स्थापयितुमित्यपि शब्दार्थः । कारणे तथा-
चिधे समुत्पन्ने दोषका निर्दोषा वा दीक्षितुमपि संवध्यते ।
अज्ञाताश्चेत्कथमपि जुंगिका दीक्षिता भवेयुः ततस्तान् अज्ञात
दीक्षितानज्ञात्वा कुर्वन्त्याचार्यगुणेपेतानप्याचार्यान् प्रवचनहे-
त्वनाप्रसक्तेः ॥

पच्छात्रि हांति विकला, आययियत्तं न कप्पई तेसि ॥

सीसो ठवेयव्वो, काणगमहिंसो व निन्नामि ॥

पश्चादपि आमण्यस्थिता अक्षिगहनादिना विकला प्रवांति ।
तेषामप्याचार्यगुणैर्युक्तानामप्याचार्यत्वं न कल्पते । येऽप्या
चार्यपदोपविष्टास्संतः पश्चाद्विकला जायन्ते । तेषामपि
न कल्पते धारयितुमाचार्यत्वं । किंतु तैस्तथा विकलैः सङ्गि-
रात्मनः पदे शिष्यः स्थापयितव्यः । आत्मत्वे प्रकाशे स्थाप-
यितव्यः । क इवेत्यत आह । का एकमाहिप इव । निम्ने ।
इयमत्र भावना । का एकानाम चोरितमहिषो माकोऽप्येन
मद्राक्षीदिति हेतोर्ग्रामस्य नगरस्य वा बहिर्गतत्वे निम्ने
प्रदेशे उपवृद्धाणमेतदिति गुपिते वा वनगहने स्थाप्यते । एव
मेवोऽप्यन्यथा च प्रवचनहीननाप्रसक्तेराज्ञादिदोषप्रसंगश्च ।
अथ यो वाऽऽत्मीयः शिष्यः पश्चाद्विकलैराचार्यैः स्थाप्यते ।
स कीदृश इत्यत आह ॥

गाणि अगणी वागीतो, जोवि अगीतोवि या गईमन्तो ।

दोणे स पगासिज्जइ, तहोवन्ति नकिच्चमियरस्स ॥

गणोऽस्यास्तीति गणी साधुपरिवारवान् यो वर्तते तदज्ञावे
अगणी । वा यो गीतो गीतार्थः काव्योचितसुत्रार्थपरिनिष्ठितः
तस्याऽप्यज्ञावे योवाप्यगीतोऽप्यगीतार्थोऽपि आहूतिमान् रूपेण
मकरध्वजतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यते । यथाऽप्यमस्माकमाचा-
र्यो नेतर इति । केवलमितरस्याऽपि जुंगिकाचार्यस्य यत्कृत्यं
तत्स्थविरा अन्येऽपि च न हापयन्ति सर्वमापि कृत्यं कुर्वन्तीति
भावः । संप्रत्यनहान् प्रतिपादयिषुरिदमाह ॥

एयदोस विमुक्कावि, अणरिहा हांति सेउअण्णोवि ॥

अन्वावाधादीया, तेसिं विजागो उ कायव्वो ॥

एतरेनतरेदितैर्दोषैर्विमुक्ता अपि भवंत्यन्ये इमे अनर्हाः ।
के ते इत्याह । अत्यावाधादयस्ततस्तेषामत्यावाधानां विभागः
पार्थक्येन स्वरूपवर्णनं कर्तव्यं । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

अन्वावाधो अवायन्ते, नेच्छइ अप्पचित्ते ॥

एगपुरिसे कं न्दि, काकवइजा कं जवे ॥

(अन्वावाधेति) अत्यावाध (आचार्यतोति) अशकुवन्
(नेच्छति) नेच्छति अनिच्छन् तथा आत्मचित्तकः एते चत्वारोऽ
पि पुरुषा अनर्हाः न केवलमेते अनर्हाः किन्तु कपुरुषादयोऽपि तत्र
शिष्यः प्राह । कथमेकपुरुषो भवति । कथं वा निदूः कथं वा
काकी कथं वा वंध्येति । एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिः सकल-
विनेयजनाऽनुग्रहप्रवृत्तः सर्वानप्यत्यावाधादीन् व्याख्या-
नयति ॥

अन्वावाधो वाहइन, मन्इवितिधरेलमसमत्थो ॥

तइओन चेव इच्छइ, तिस्सि ए ए अणरिहातो ॥

अतिशयेन आवाधा यस्य सोऽत्यावाधः । स गच्छस्य चिन्धि-
प्युपग्रहे वस्त्रपात्रादिज्ञानाद्युपपन्नरूपे कर्तव्ये वाधां मन्यते
द्वितीयोऽशकुवन् गणं धारयितुमसमर्थः चिन्धिप्युपग्रहं
गच्छस्य कर्तुमशक्त इत्यर्थः । तृतीयोऽनिच्छन् समर्थोऽप्याहस्ये
न गणं धारयितुं नेच्छति । एते त्रयोऽप्यनर्हाः ॥

आत्मचित्तकमाह ॥

अव्वुज्जयमेगयरं, पमिवज्जिस्संति अत्तचित्तो उ ॥

जोवा गणे वसंतो, न वट्ठति तत्तीतो अच्चेसि ॥

आत्मानमेव केवलं चिंतयन् मन्यते यद्वाऽहमन्युष्यतं
जिनकल्पं यथा धंदकल्पानामेकतरं प्रतिपश्ये इति । आत्म-
चित्तकः योऽपि गणोऽपि गच्छेऽपि वसन् तिष्ठन् न वहति न
करोति तस्मिन्नेषां साधूनां सोऽप्यात्मचित्तकः । एतौ
चावप्यात्मचित्तकावनर्हा ॥

एगं मज्जति सिस्सं, पण्णइ मरंति विप्पसंते वा ॥

अन्नमयस्स य एवं, नवरं पुण्य एए गो पणत्ति ॥

पंचम एकपुरुष एकं शिष्यं मृगयते सहोवं चिंतयति ।
किमप्येकमात्मनः सहायं मृगयामि । येन सुखं तिष्ठामीति
तथा कष्टे निदुःख्याः शिष्या म्रियन्ते विष्वंसते वा प्रतिजज्यते
वेति भावार्थः । इयमत्र भावना । यथा निदूमहिदा यद्
यदपत्यं प्रसूते तत्तन्म्रियते । एवं योऽपि यं प्रजाजयति स स
म्रियते अपगच्छति वा ततः स निदूरिव निदू । सप्तमस्यापि
काकीतुल्यस्य एवमेव दृष्टव्यं । नवरं पुनरेकं तिष्ठति किमुक्तं
भवति । यस्यापि यः शिष्यः स म्रियते विष्वंसते वा केवलमेकः
तिष्ठति । उपवृद्धाणमेतत् । न चैतदपि दृष्टव्यं । यस्यैकस्मिन्

प्रवाजिते सति द्वितीयविषये द्विधरेव नास्ति स का-
कीव काकी काक्यपि हि किञ्चैकं वारं प्रसूते इति प्रसिद्धिः ।
वंध्यातुल्यः सुप्रतीत इति न व्याख्या तदेवेदं व्याख्यानं । वंध्या
किंवा प्रसवधर्मा एवं यस्य नैकोऽपि शिष्य उच्यते । स वं-
ध्येव वंध्येति । पुनरन्याननर्हान् प्रतिपादयिषुरिदमाह ॥

अहवा इमे अणरिहा, देसाणं दरिसणं करोतेण ॥

जेपव्वावियतेणं, थेरादि पयजति गुरुणं ॥

अथवेति । अनर्हानामेव प्रकारान्तरतोपदर्शने इमे वध्य-
माणा अनर्हस्तानेवाह । देशानां दर्शनं कुर्वते । तेन ये
प्रवाजिकाः स्थविरादयस्तान् प्रयच्छति गुरुणां न तरुणादीन्
पूर्वं बहुवचनमनेकव्यक्त्यपेक्षेत्यदोषः । स्थविरादीनेवाह ।

थेरे अणरीहे सीसे, खज्जूहे एगलंणि ॥

उक्खोवगयत्तिरिण, पये काज्जगते इय ॥

यः स्थविरान् प्रयच्छति शिष्यान् यो वानर्हान् योवा खज्जूमान्
यदि वा एकज्ञाभिकानथवा य एकं प्रधानं शिष्यमात्मना
व्रजते गृह्णाति शेषांस्त्वाचार्यस्य समर्पयति । स एकज्ञानेन
चरतीति एकज्ञाभिकः । यो वा शिष्याः समुत्क्षेपको यश्चाचा-
र्याणामत्वरिकान् शिष्यान् करोति । योवा गुरुसंबन्धिनः शि-
ष्यान् पथि काज्जगतान् चशब्दात् प्रतिभञ्जान् कथयति । एते
सर्वेऽप्यनर्हास्तत्र स्थविरादीन् व्याख्यानयति ॥

थेराउ अतिमहद्धा, अणरिहा काणकुंटादीया ॥

खज्जूमाय अवस्ता, एगलंजी पहाणा उ ॥ ? ॥

तं एगं न विवतीअ, विसेसे देइ जे गुरुणत्तु ॥

अहवा वि एगदब्बे, वज्जंति जे ते देइज्जगुरुणं ॥ २ ॥

स्थविरानाम अतिमहांतो वयसाऽतिगरिष्ठा इत्यर्थः । अनर्हाः
काणकुंटादयः खज्जूमा अवस्थाः । अयमत्र भावार्थः योऽसौ पूर्व
परीक्षितः स देशदर्शनं कार्यते । तेन च देशदर्शनं कुर्वता यदि
ये स्थविराः प्रवाजिता ये च जुंगिका ये च खज्जूमा वा ते आचा-
र्यस्य समर्थेते तद्वत् न व्यङ्गा विनीताश्चात्मनस्तदा सोऽनर्ह
इति । एगज्ञानिनां यः प्रधानः शिष्यस्तेमेकं योनददति अवशे-
षांस्तु सर्वानपि प्रवाजितान् गुरुणां प्रयच्छति । अथवा येषां
मेकव्यज्ञानो यथा यदि ज्ञेयं व्रजते ततो वल्गादीनि न अथ व-
ल्गादीनि व्रजते तर्हि न भक्तमपि एकमेव व्रजते इत्येवं शोढा
एकज्ञानिनस्तथा चाह । अथवा ये एकं द्रव्यं व्रजते तान् शिष्या
न् गुरुणां यः प्रयच्छति । उभयद्विधकानात्मन संबन्धयति सोऽ
प्यनर्हः ॥

उक्खोवणं देतिन्नि वा, विउवणाति से समप्पणो ॥

आयरिया णात्तिरियं, बंधइ दिसमप्पणो वरुहिं ॥

इयं किञ्च समाचारी यावतः किञ्च देशदर्शनं कुर्वता प्रवा-
जिताः तावतः सर्वे गुरुणां समर्पणीयाः यस्तु प्रवाजितान्
क्षिप्रा कृत्वा उत्क्षेपेण हस्तोत्पाटनेन चोत्रीन् वा शिष्यान् गुरु-
णामुपनयति शेषान् सर्वानन्यात्मना गृह्णाति एषो
क्षेपकोऽनर्हः ॥

तथा ये के च न देशदर्शनं कुर्वता प्रवाज्यते ते सर्वेऽप्यात्मन
इत्वरिका बंधनीयाः । यथा आचार्यसमीपं गता यूयं सर्वेऽप्या-
चार्यस्य यत्पुनराचार्याणां दिशमित्तरिकां बध्नाति । आत्मनस्तु
यावत्कारिकां यथा यावत् यूयमाचार्यसमीपे तिष्ठत तावदा-

चार्यसक्ताः शेषकालं ममेत्येवमित्तरिकान् कतिशिष्यान् सेऽ
प्यनर्हः ॥

पथंमियकालगया, पन्निजज्जा वावितुब्ब जे सीसा ।

एए सच्चवे अणरिहा, तप्पमिवक्खा जवे अरिहा ॥

यो देशदर्शनं कृत्वा समागतः सन् भूते युष्माभिर्दत्ताः सा-
धवः परिवारतया ते सर्वे युष्माकं शिष्याः पथि काज्जगताः
प्रतिभञ्जा वा इमे पुनः सर्वे मम शिष्या एते स्वविरादयो
ऽनर्हाः तेषां पुनरनर्हानामाचार्यसमीपगतानां येतैः प्रवाजिता
शिष्यास्तानाचार्य इच्छापयति वा न वा गुरुणागच्छेत्प्रमाणः ॥
व्य. १ खं. ३ उ. ॥

(२७) उद्देशः मैथुनादिप्रतिषेव्याचार्यत्वे न ॥

मैथुनप्रतिषेवने त्रिवर्षान्त्यन्तरे आचार्यत्वञ्च कल्पत इत्य-
त्र प्रमाण (मुद्देस) शब्दे ।

(२८) स्थापनाविधिराचार्यपदे गुरोः ॥

आचार्यपदेऽन्यस्यापनाविधिश्च ॥

कहंणंजते! आयरियस्स ठवणाविही वियाहिया जंबू! जे आ-
यरिया विहिपुव्वां ममाउआयरियेणं पट्ठाविया तेवि आ-
यरिया तत्थ एगे नामायरिया दब्बायरिया ठवणायरिया
जावायरिया । जंबू! जे जावायरिया ते तित्थयरम
मा । अहवा तज्ज आयरिया पणत्ता सिप्पायरिया कज्जायरि-
या धम्मायरिया जे ते धम्मायरिया परल्लोगगहियड्डाए नि-
जरड्डाए आराहेयव्वा । अस्से कज्जायरिया सिप्पायरिया
एकइएहिं किच्चुब्धिए आराहियव्वे । तत्थेगे धम्मायरिया
सोवायकरंममा वप्पाइकययप्पयगाहाईहिं जे सुच्च
सज्जाए ववाणिंति ते सोवायकरंसमा । वेसाकरंसमाजो
रीआहारणसरिसजीहावक्खाणंवेरेणं अंतरं सुअसार
विरहिया विमुच्चसज्जाए जणं विमोहिंति नेराविति अप्पा-
णं शुतंसि आबुच्च अणत्थे पाणिंति गोयमा ! गणहराणं
उवमाएतेवेसाकरंसमा गाहावइकरंसमा जे समं समु-
वसियसुगुरुहितो संपत्तं अंगोवंगाइसुत्तये सुपगिच्छिय
च्छेयगंथा सयसमयपरसमयाणिच्छया परोवयाकरणिक
जह्विच्छया जणजोगविहीए अणुअणोणं करिंति । ते गा-
हावइकरंसमा रायकरंसमा जे गणहरा चउदसपुव्व-
णोवा घरुआओ घरुसयं पमाओ पमुसयं इवाइं विहाइं
सयसमणिया ते रायकरंसमा गाहावइकरंसमाणे
रायकरंसमाणे दोविए आयरिए तित्थयरमाणे तेन
ठवणविहि गाहावंधो ॥

जइगुण ? काज्ज २ णिसिज्जा ३ विज्ज ४ चंडुएसगा

६ नादि ७ सगच्छोच्चा ८ मंत ए रक्क १० णाम ??

वंदण १२ अणुसहिं १३ निरुच्छ १४ गणगुन्ना १५

संगा १६ संगहणीगाहा ॥

अजवरिसदिक्ख वारसु, सुत्ते अत्थेय वायगत्तेय ।

पण्याञ्जीसपरिसगुण, जुत्तोसूरिपयजुगे ॥ २ ॥
 देसकुञ्जं पसिञ्चि, उत्तीसगुणगणालंकिओ दढचरिते ।
 जयणाजुत्तो संघस्त, सम्मओ मुक्खकंखी य ॥ ३ ॥
 कौञ्जाइव साइकाइ, गुणविहीणो विसुच्छरियत्यो ॥
 उविज्जइ सूरिपए, उज्जुत्तो सारणाइसुं ॥ ४ ॥
 भुगुणजावेन पुणो, गुणपरिहाणी ठविज्जए सूरि ॥
 भूपते सूरिपयं, दितस्त गुरुस्त गुरुदोसो ॥ ५ ॥
 जउत्तं व्हो गणहरस्त, दोगोयमाइहिं धीरपुरिसेहिं ॥
 जोतं ठवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ॥ ६ ॥
 कहं जासेइ अगीअत्यो, चउरंगं सवडो असारंगं ॥
 नफ्फमिअ चउरंगेण, हु सुवहं होइ चउरंगं ॥ ७ ॥
 नासेइ संवेगो, चउरंगं सवडो य सारंगं ॥
 नहंमिय चउरंगेण, हु सुवहं होइ चउरंगं ॥ ८ ॥
 एयाए विहीए सुसीसस्त परिक्खा काऊण दुसमसमया-
 णुजावेणं पसरथे विहिनक्खत्तमुहुत्ते गहिए पाजाइअकाले
 पढविए गुरुसीसे सिज्जाए करित्ता पसत्तयिणजवणा
 इखित्ते अक्खए गुरुजुगे निसिज्जादुगे कातव्वे अणुओ-
 गाणुसुवणत्तं कियदोयस्त सीमस्स सिरे गुरुणो वासं धे
 ति मंतिकाए सीसे खिवति । सुसीसस्त से तओ पुव्वविहीए
 देवे वंदविइत्ता अणुओगाणुसुवणत्तं काउस्सगं किरइ ।
 सत्तावीसुस्ता संदुवेवि गुरुसीसा तओपयनं चउवीसं शुतं
 पन्तिता वारात्तं पंचमंगलुच्चारं करेति । सुच्छट्ठिया । गुरु
 अओवा अक्खदियाइगुणोपवेय भंदिमुत्तं कट्टेइ । बुद्धसीसो
 अहोणयकायजोतिरुयकरकमन्नकुमलोपवडमाणसंवेगो सु
 पेइ । तओ सीसो वंदितो जणेइ इच्छयारिंजंते । तुम्हेअणुओ
 गं जाणह तओ गुरु जणइ अहमेअस्त साहुस्त दव्वगुण
 पज्जवेहिं खमासमणाणं हत्थेणं अणुओगं अणुजाणामि
 विए संदिसह किं जणामि । वंदित्ता पवेएह तए इच्छ
 यारि तुम्हे अम्हं अणुओगो अणुसाउं । इच्छामो
 अणुसट्ठित्ति सीसेण जणिण गुरु जणइ । सम्मे अवहारे
 यव्वं अओसि पवेयहचउत्ते तुम्हाणं पवेइयं संदिसह साहूणं
 पवेएमि पंचमेय इक्कणमुकारेण समोसरणं च गुरुं च
 पयक्खिणेइ एवं तिन्नि वारा ङट्टेण तुम्हाणं पवेइह साहूणे
 पवेइउं संदिसह काउस्सगं करेमि । सत्तमे अणुओगाणु
 जाणावणियं करेमि काउस्सगमिच्चाइणा उवसग्गे कए
 गुरुसमप्पिय णिसिज्जा जुओ गुरुं तिपयक्खिणीकरिय
 वंदित्ता गुरुदहिणओ उच्चआसजे निसिज्जाए णिसी
 अइ । तउ णिसन्नस्त दग्गवेइए दाहिणसवणे गुरुपरंपरा
 गयंमंतपए तिन्निवारे परिकहेइ । तओ वट्ठतिया उ तिन्निअ
 कखमुट्ठिओ देइ करयलपुने सीसो ताउ उवउत्तो गिह्णइ ।
 तओ गुरु तस्स नामं कारिय णिसिज्जाउ उठेइ । सीसो

तत्य णिसीयइ अहा सन्निहीयसंघसहिओ गुरु तस्स
 वंदणं देइ । इयं च तुव्वगुणाख्यापनार्थमुत्तयोरपिन
 दोषाय । यदाह । आयुरियनिसिज्जाए उवविसणं वंदणं
 च तह गुरुणो तुव्वगुणाक्खायणत्तं ए तथा उठेइ दुव-
 एहंपितउ वक्खणं करेहत्ति । गुरुणा वुत्ते तत्तद्विओ चेव
 अहिणवसूरी नंदिमाइयं परिसाणुखं वा वक्खणं क
 रेइ । तस्सम्मतीए य संघो तं वंदइ । तओसोवि णिसिज्जाउ
 उठेइ गुखो तत्त णिसित्ता उववूहत्ति । यथा ग्रायणीपुव्वे
 दसमसिद्धोगवंधेण सिक्खा दिति ।
 नमोहं ऽत्तिष्ठाचार्योपाध्यायस्वर्वासाधुन्यः ।
 यथा । धन्यस्त्वं येन विज्ञात, स्संसारगिरिदारकः ॥
 वज्रवहुर्जिदध्यायं, महाजाग ! जिनागमः ॥ १ ॥
 इदं चारोपितं यत्ते, पदं तत्तपदां पदम् ॥
 श्रीगौतमसुधर्मादि, मुनिसिंहनिषेवितम् ॥ २ ॥
 धन्येज्यो दीयते जद्र, ! धन्या एवास्य पारगाः ॥
 धन्या गत्वाऽस्य पारन्तु, पारं गच्छंति संमृतेः ॥ ३ ॥
 जीतं संसारकांतारा, त्साधुवृन्दमिदं मुदा ॥
 विमोचने समर्थस्य, जवतश्शरणागतं ॥ ४ ॥
 अतो विधेयं यत्नेन, सारणावारणादिना ॥
 अपायपरिहारेण, संसारारण्यपारणं ॥ ५ ॥
 एवं तं उववूहत्ति विणेयजणोवि अणुसासियव्वो । यथा ।
 गुणजाचिरपि नैवेप, सुख्यवोधिस्ससन्निजः ॥
 संसारसागरोचारी, विमोक्तव्यः कदाचन ॥ १ ॥
 प्रतिकूञ्चन कर्तव्य, मनुकूक्षरतैः सदा ॥
 ज्ञान्यमस्य गृहत्यागो, येनवस्सफडो जवेत् ॥ २ ॥
 अन्यथा लोकवधूना, माझादोपः कृतो जवेत् ॥
 ततो विरुं वना घोरा, जवेदिह परच च ॥ ३ ॥
 ततः कुलवधून्त्यायात्, कार्यं निर्जस्सितैर पे ॥
 यावज्जीवं न भोक्तव्यं, पादमूलममुष्य ज्ञोः ॥ ४ ॥
 ते ज्ञानजाजनं धन्या, स्तोहि निर्म्मददर्शनाः ॥
 ते निष्पकंपचारित्रा, ये सदा गुरुस्सविनः ॥ ५ ॥
 इदं अणुसट्ठिं काउं दोवि गिरुच्छं करेति दोविसज्जा-
 यस्त काउस्सय पन्तिकमंति । आयुरियं पंचए अइ
 सया ववहारगत्ये अजिहिया ॥
 जत्ते पाणे धोवणए, पसंसणा हत्थपायसोए य ॥
 आयुरियअइसेसा, णइसंसा होंत णायरिया ॥ १ ॥
 उप्पन्ननाणा जहनो अमंती, चुत्ती सवुष्ठा इसया जिणिदा ।
 एवं गणी अहगुणोववेआं, सत्थावनो हिं रुइइह्मंमु ॥ २ ॥
 गुरुहिंरुणामे गुरुणा, वसन्ने दहगुणा णिवारयंतंमि ॥
 गीयागीयगुरुदहु, आणाइआ वहुदोसा ॥ ३ ॥

पंचविआयरियाइ, यच्छंति जहन्नए वि संथरणे ॥
एवं पसत्थरंतो, सयमेव गणी अरुइ गामे ॥ ४ ॥

इच्छाऽगुणजुत्तस्त दुच्छेद्वारियस्स वा गणानुज्ञां
करोति । तत्थय सकरुणो पवयणाणुरागीय एवं वि खमा-
सणपुवं सीसो जणइ । इत्थयारि तुम्हे अम्हदिगाइ
अणुजाणावणियं नंदिकारावणियं वासणिवखेवं करेह
इच्छाइ पुव्वुत्तविहीए चेइवंदणं चेइवंदणपुवं काउसग
करणं नंदिसुत्तस्त कड्डणं गंधदाणं सत्तखमासणदावणं
तत्रो उस्सग्गाणंतं सूरिसमीवे उवच्चिद्वियस्स अजि-
णवगणहरस्स साहुणीत्रो वंदणयं दिति । तत्रो तस्सा-
यरियस्स सीसे हत्थं दाऊणं सासणं देइ ॥ तंजहा ।
संपारिऊण परमे, चाणाइ दुविहियतायणसमत्थो ॥
जवजयजियाणददं, ताणं जो कुणइ सो धन्नो ॥ १ ॥
अत्ताणवाहिगाहिया, जइवि न सम्मं इहातुरा हुंति ॥
तहवि पुण जावविज्जा, तेसिं अवणंति तंवाहिं ॥ २ ॥
तातंसि जावविज्जो, जवडुक्खीनवक्रियातुम्हं ॥
एए हंदिसरणं, पवन्ना मोएयव्वा पयत्तेणं ॥ ३ ॥

गच्छस्स सिक्खिदाणं पुण एवं ॥

तुज्जोहिं पिण एसो, संसारानविमहाकमीद्वंमि ॥
सिक्खिपुरसत्थवाहो, जत्तेण सया ण मुत्तच्चो ॥ ४ ॥
नाणस्स होइ जागी, थिरयरत्रो दंसणे चरित्तेय ॥
धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं ए मुंचन्ति ॥ ५ ॥
एवंचिय समणीणं, अणुसहिं कुणइ इत्थ आयरिओ ।
तह अजचन्दणमिगावइ, एसा होइ परमगुणा ॥ ६ ॥
एवं उवणाविहीए, उविया जे हवन्ति आयरिया ॥
विहिवहिया अणायरिया, जणिया सिरिवीरणहेणम्
॥ ७ ॥ अंग. चू. । ध. ३ अधि. ॥

नूतनाचार्यस्थापनविधिर्गुरुशिष्योरनुशासनं च पंचव
स्तुके यथा ॥

एत्थाणुजाणविही, सीसं काऊण वामपासम्मि ।
देवे वन्देइ गुरु, सीसो वन्दिओ तो जणइ ॥ ३६ ॥

व्याख्या ॥ अत्र प्रक्रमे अनुज्ञाविधिरयं शिष्यं कृत्वा वामपा
श्वे आत्मनः देवान्वन्दते । गुरुराचार्यश्शिष्यो वंदित्वा अत्र
तरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गायार्थः ॥ ३६ ॥

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणहत्ति आयरिया ।

इच्छामोत्ति जणित्ता, उस्सगं कुणइओ तयत्थं ॥ ३७ ॥

व्याख्या । इच्छाकारेण स्वेच्छया क्रिययाऽस्साकं दिगाद्यनुजा-
नीतेति जणति अत्रांतरे आचार्य इच्छामि इति भणित्वा तदनंतरं
कायोत्सर्गं करोति तदनन्तरं दिगाद्यनुज्ञार्थमिति गाद्यार्थः ॥

चठवीसत्थयनवकार, पारणं कट्ठिउथयं ताहे ।

नवकारपुव्वयं चि अ, कड्डइ अणुसणंदिचि ॥ ३८ ॥

व्याख्या । चतुर्विंशतिपूत्रपाठनमस्कारपारणं नमोरिदं ताणमि

त्येवमाकृत्य पठित्वा स्तवं पूर्वोक्तं ततो नमस्कारपूर्वकं
मेवाकर्षति । पठत्यनुज्ञानंदीमिति गायार्थः ॥

सीसो वि जाविअप्पा, सुणेइ जहं वंदअं पुणो जणइ ।

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणह तहेव ॥ ३९ ॥

व्याख्या । शिष्योऽपि जावितात्मा सन् श्रुत्येत्युपयुक्तः अथ
वंदित्वा पुनर्जणति शिष्यः । इच्छाकारेणास्साकं भगवन् !
दिगाद्यनुजानीत तथैव जणतीति गायार्थः ॥

आह गुरु खमासमाणं, हत्थे णिम्मस्स साहुस्स ।

अणुजाणिअं दिसाइ, सीसो वंदित्तो जणइ ॥ ४० ॥

व्याख्या । आह गुरुस्तत्रांतरे क्रमाश्रमणानां हस्तेन स्वमनी-
पयाऽस्य साधोः प्रस्तुतस्यानुज्ञातं दिगादिप्रस्तुतं शिष्यो
वन्दित्वा अत्रांतरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गाद्यार्थः ॥

संदिसह किं जणामो, वन्दितु पवेअह गुरु जणइ ।

वंदितुपवे अयई, जणइ गुरुतत्थ विहिणाओ ॥ ४१ ॥

व्या. ॥ संदिशति किं जणामि अत्र प्रस्तावे वंदित्वा प्रवेदयै
वं गुरु जणति वंदित्वा प्रवेदयति शिष्यो जणति गुरुस्तत्र-
विधिना तु वक्ष्यमाणमिति गायार्थः ॥

वंदितु जणइ तुम्हं, पवेइयं संदिसह साहुणं ।

एवं सीसोजणइ, जणइ गुरु पवेइह तओउ ॥ ४२ ॥

वंदित्वा जणति ततः किमित्याह । युष्माकं प्रवेदितं संदिशत
साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रांतरे गुरुराह
प्रवेदय ततस्तु तदनंतरमिति गायार्थः । किमित्याह वंदित्वा
जणति ततः किमित्याह । युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां
प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रान्तरे गुरुराह । प्रवेदय
ततस्तु तदनंतरमिति गायार्थः ॥ किमित्याह ॥

वन्दितु एमोकारो, कड्डंजो से गुरुं पयक्खिणइ ॥

सो विअदेवईणं, वासो दाऊणं तो पच्छा ॥ ४३ ॥

व्या. ॥ वंदित्वा नमस्कारमाकर्षं साशिष्यो गुरुं प्रदक्षिणी
करोति सोऽपिच गुरुदेवादीनां वासान् दत्त्वा ततस्तदनन्तरं
पश्चादिति गायार्थः ॥ किमित्याह ॥

सीसंमि पक्खिवन्तो, जणइ तं गुरु गुणेहिं वट्ठाहिं ।

एवं तु तिसिमारो, उवविसइ तओ गुरुपच्छा ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शिरसि प्रक्षिप्त्वा तान् भणति तं साधुं गुरुगुणै-
र्वर्धस्वेति एवमेव श्रीन् वारानेतदुपविशति । ततस्तदनन्तरं
गुरुः पश्चादिति गायार्थः ॥

सेसं जहं सामइए, दिसाइ अणुजाणणाणिमित्तं तु ।

णवरंइह उस्सगो, उवविसइ तत्रो गुरुसमीवे ॥ ४५ ॥

व्या. शेषं प्रादक्षिण्यादि तथा सामायिकं तथैव द्रष्टव्यं दिगा
द्यनुज्ञानिमित्तं तु नवरमिह कायोत्सर्गो नियमतपव उपवि-
शति ततो गुरुसमीपे स साधुरिति गायार्थः ॥

दिति अ नो वंदणयं, सीसाइ तत्रो गुरु विअणुसहिं ।

दोएहवि कोइ तह जह, अणोवि अबुइजई कोइ ॥ ४६ ॥

व्या. ददति च ततो वंदनं शिष्यादयः सर्वे एवं ततो गुरुरप्य
नुशास्ति मौढ्यः ह्योरपि गच्छगणधरयोः करोति । तथा संवेग-
सारं यथाऽन्योपि च सत्त्वो बुध्यते कश्चिदिति गायार्थः ॥

गणधराशुशस्तिमाह ॥

उत्तममित्रं पयं, जिणवरेहिं दोगुत्तमेहिं पएणत्तं ।

उत्तमफलसंजणयं, उत्तमजणसेवित्रं दोगे ॥ ४७ ॥

व्या. उत्तममिदं गणधरपदं जिनवरेहोकोत्तमेभगवाङ्गः प्रह समुत्तमफलसंजनकं मोक्षजनकमित्यर्थः । उत्तमजनसेवितं गणधराणामुत्तमत्वाद्भोक्तुं शति गायार्थः ॥

धएणाण णिवेसिज्जइ, धएणागच्छंति पारमेअस्स ।

गन्तुंइमस्स पारं, पारं वच्चंति दुक्खाणं ॥ ४८ ॥

व्या. धन्यानां निवेद्यने एतद्धन्या गच्छंति पारमेतस्य विधिना परंपारं व्रजंति दुःखानां । सिध्यंतीति गायार्थः ॥

संपाविज्जण परमे, एणाणइ दुक्खिय तायणसमत्थे ।

जवजयजाअणे ददं, ताणं जो कुणइ सोधसो ॥ ४९ ॥

व्या. संप्राप्य परमान् प्रधानान् ज्ञानादीन् गुणान् दुःखित त्राणसमर्थान् । किमित्याह । जवभयज्जीतानां प्राणिनां ददं त्राणं यः करोति सधन्यो महासत्व इति गायार्थः ॥

अएणाणवाहिगहिआ, जइवि न सम्मं इहाउरा होंति ।

तहवि पुणजावविज्जा, तेसिअवणिंति तंवाहिं ॥ ५० ॥

व्या० ॥ अज्ञानव्याधिगृहीताः सन्तो यद्यपि न सम्यग्निहातुरा भवन्ति व्याधिदोषास्तथापि पुनर्भाववैद्यास्तात्त्विकास्तेषामप नयन्ति व्याधिमज्ञानद्वक्वणमिति गायार्थः ॥

तातांसि जावविज्जा, जवदुक्खनिवीमिया तुहंपए ।

हंदिसरणं पवएणा, मोएअव्वा पयत्तेणं ॥ ५१ ॥

व्या० ॥ त्वमस्ति भाववैद्यो वर्तसे भवदुःखनिपीमिताः संत स्तवैते साक्षादयः हंदिसरणं प्रपन्नाः प्रव्रज्यादिप्रतिपत्त्या मोक्षयितव्याः प्रयत्नेन संम्यक्प्रकारेणेनेति गायार्थः ॥

मोएइ अप्पमत्तो, परहिअकरणंमि णिच्चमुज्जुत्तो ।

जवसोक्खापमिक्खो, पमिक्खो मोक्खसोक्खंमि ॥ ५२ ॥

व्या० ॥ मोक्षयति चाप्रमत्तः सन् परहितकरणे नित्योद्युक्तो य इति । जवसौख्याप्रतिवचोनिस्पृहः । प्रतिवचो मोक्षसौख्ये नान्यत्रेति गायार्थः ॥

तापरितो वि अतुमं, तह वि अज्जिओ सिममयणीईए ।

णिअयावत्यासरिसं, जवयाणिच्चं पि कायव्वं ॥ ५३ ॥

व्या. । तदीदृश एव त्वं पुण्यांस्तथापि च भणितोऽसि मया समयनीत्या करणेन निजावस्थासदृशं कुत्रमेव भवता नित्यमपि कर्तव्यं नान्यदिति गायार्थः । गङ्गानुशास्तिमाह ।

तुवजेहिं पि न एसो, संसारानुविमहाकमिहंमि ।

सिद्धिपुरसत्यवाहो जत्तेण खणंमि मोत्तवो ॥ ५४ ॥

व्या० युष्माभिरपि नैव गुरुः संसारादवीमहाकमिहं गहने सिद्धिपुरसत्यवाहः । तत्रानपायनयनादयत्नेन कृणमपि मोक्षव्यो नेति गायार्थः ॥

ए य पमिक्खेअव्वं, वयणं एअस्स नाएरासिस्स ।

एवं गिहवासचागो, जं सफलो होइ तुम्हाणं ॥ ५५ ॥

व्या. ॥ न च प्रतिकूलयितव्यमशक्त्या वचनमेतस्य ज्ञानराशे गुरोरेवं गृहवासत्यागः प्रव्रज्यया यत्सफलो भवति युष्माक माज्ञाराधनेनेति गायार्थः ॥

इहरा परमगुरुणं, आणानंगो नितेविउ होइ ।

विहसा य होंति तं मि, निअमाइहोअपरजोआ ॥ ५६ ॥

व्या. ॥ इतरथा तच्छ्रवणं प्रतिपत्त्येन परमगुरुणा तीर्यकता- माज्ञाभंगो निषेधितो भवति । निष्कलौ च भवतस्तस्मिन्ना- ज्ञाभंगे सति नियमादिहोक्कपरलोकाविति गायार्थः ॥

ताकुलवहुणाएणं, कज्जे निव्वञ्चिण्हि विकहिं वि ।

एअस्स पायमूढं, आमरणंतं न मोत्तव्वं ॥ ५७ ॥

व्याख्या । तत्कुलवधूज्ञोतेनादाहरणेन कार्ये निर्भर्त्सितैरपि सङ्गिः कथंचिदेतस्य गुरोः पादमूढं समीपमामरणांतं न मो- क्तव्यं सर्वकालमिति गायार्थः । पं. व. ४ च. ॥

नूतनाचार्यस्थापने गुरुशिष्ययोरनुज्ञासनं (जिनकापिक) शब्देऽपि ॥

(५९) परिच्छदसाहितस्यैवाचार्यत्वम् ॥

आचार्यस्य गणधारणे परिच्छदावश्यकता । तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

निकलू इच्छेज्जा गणं धारित्तए जगवं च से अपद्विच्छि एणएवं सेनो कप्पइ गणं धारित्तए जगवं च से पद्वि च्छन्ने एवं से कप्पइ गणं धारित्तए ॥

व्याख्या ॥ निकलूशब्दः आचार्यपदयोग्यानेकगुणसमुच्चयार्थः । इच्छेत् गणं धारयितुं । भगवांश्च (से) तस्य भिक्षोरपि परिच्छदः परिच्छदरहितः । परिच्छदश्च चिद्धा छव्यतो भावतश्च । तत्र छव्यतः परिच्छदः शिष्यादिपरिवारः भावतः सूत्रादिकं । तत्र भगवानाचार्योऽपरिच्छदो छव्यतो भावतः पुनर्नियमात्परिच्छदोऽन्यथाचार्यत्वायोग्यात् । चशब्दाङ्गि- कुश्च छव्यतो परिच्छदो भावतः सपरिच्छदः परिगृह्यते एवं से इत्यादि एवममुनाप्रकारेण (से) तस्य न कल्पते गणं धारयितु- मेवं शब्दो विशेषपद्योतनार्थः । सचासु विशेषं द्योतयति । आचार्यो छव्यतोऽपरिच्छदे भिक्षोः सपरिच्छदस्य । न कल्पते गणं धारयितु मिति । भगवांश्च (से) तस्य छव्यतोऽपि परिच्छदः परिच्छदोपेतश्चाशब्दात्सोऽपि च छव्यतोऽपि परिच्छदस्तत एव (से) तस्य कल्पते गणं धारयितुमिति विशेषपद्योतनार्थः । आप्यकारोव्याख्यानयति ॥

थेरे अपद्विच्छन्ने, सयंपि वगहणा तत्थ ।

छन्नो थेरो पुण वा, इअरो सीसो जेव दोहिं ॥

स्थविरोनाम आचार्यः असावेव पूजावचनेन भगवच्छब्दे नोच्यते । भगवानिति महात्मनः संज्ञा । स्थविरोऽपरिच्छदः परिच्छदरहितः चग्रहणाशब्दोपादानात् भिक्षुरपि स्वयमप- रिच्छदः तत्र स्थविरोऽपरिच्छदो छव्यतः परिवाररहितो छद्म्यः । भावतः पुनर्नियमात् । सपरिच्छदः इतरः शिष्यः पुनर्नियमाम पि छव्यभावाज्ज्यामपरिच्छदो भवति । तत्र भावतोऽपरिच्छदो नियमाद- एव । इतरस्तु छव्यतोऽपरिच्छदो भावतः सपरि- च्छदो योग्यः । अथाचार्यो छव्यतोऽपरिच्छदे किं सर्वथा भिक्षोर्गणं धारयितुं न कल्पते उतास्ति कश्चित्कल्पनप्रकारः । अस्तीति ब्रूमस्तथाचाह ॥

नेकारो खनु देसं, पमिसेहयती कयाइ कपेज्जा ।

ओसन्धमिउ थेरे, सोचेव परिच्छओ तस्स ॥ १ ॥

एवं सेनोकप्पइ इत्यत्र नोदाहरो देशवचनत्वात् देशं प्रति पेधयति । तेन कदाचित्कल्पेतापि कदा कल्पते इति चेदत आह । अवसन्ने आचार्ये इयमत्र प्रावना । यथाचार्यो जावतः सूत्राद्युपेतस्तपःसंयमोद्यतस्तस्मिन् छव्यतोऽपरिच्छदः त

कल्पतेऽयावत्सन्नस्तिर्हि तस्मिन् अव्यतोऽपरिच्छदे वा कल्पते खलु शब्दोविशेषणार्थः । स चैतत् विशिनष्टि । यो ज्ञावतः सपरिच्छदस्तस्य कल्पते न शेषस्य परिच्छदे वावसन्ने । आचार्ये गणं धारयति शिष्ये य आचार्यस्य सपरिच्छदः परिवारः स एव तस्य शिष्यस्य जवति व्यवहारस्तस्या भावनात् इतरस्य न किमप्याभवति शिथिलत्वात् । इह-परिच्छदविषया चतुर्जंगिका । तद्यथा । द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो भावतश्चापरिच्छन्नः १ द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो ज्ञावतः परिच्छन्नः २ द्रव्यतः सपरिच्छदो ज्ञावतोऽपरिच्छन्नः ३ द्रव्यतः सपरिच्छदो ज्ञावतश्च सपरिच्छदः ४ तत्र चतुर्जंगमवर्ती शुद्धः शेषास्त्वशुद्धाः । एष सूत्रार्थः । अधुना निर्युक्तिविस्तरः ॥

त्रिकसू इच्छा गणे, धारण अपव्याविण् गणो नत्थि ।

इच्छातिगस्त अष्टा, महातरागेण ओव्वम्मं ॥

त्रिकोऽपरिच्छा गणं धारयितुं स च गणः स्वयं प्रवाजितो नास्ति तस्मात्स्वयं साधवः प्रवाजनीयाः ॥ अथवा यद्यपि स्वयमप्रवाजने गणो नास्ति तथा यद्यपि यदा अवसन्न आचार्यो-जातो जवति तदा योऽसावाचार्यस्य गणः स एव तस्य जवति इच्छा च गणं धारयितुं त्रिकस्य ज्ञानादिरत्नत्रयस्यार्थाय नतु पूजास्तकारनिमित्तमत्रार्थे चौपम्यमुपमा महातरागेन । किमुक्तं जवति पञ्चसरसा महातरागेन गणपरिवर्त्त-स्योपमा कर्तव्या । सा चाग्रे ज्ञावयिष्यते । एष निर्युक्तिगाथा संक्षेपार्थः । गणिनिक्षेपप्रतिपाद्य ॥

ज्ञावगणेण हिगारो, सो उ अपव्याविण न संजवेति ।

इच्छातिगहणं पुण, नियमणहेउं तओ कुणइ ॥

भावगणेन नो आगतो ज्ञावगणेशाधिकारः प्रयोजनं स च ज्ञावगणो ययोरूपः स्वयं प्रवाजितो नास्ति । तस्मात्स्वयं साधवः प्रवाजनीयाः ते परिवारतया कर्तव्याः । अथवा प्रमाद्यत्याचार्ये यः परिवारः तथा स को निर्युक्तिकारो चार-गाथायामिच्छात्रिकग्रहणं नियमहेतुं करोतीत्युक्तं । तत्र किं नियमयति सूरिराह । निर्जरानिमित्तमेवं गणं धारयति नतु पूजादिनिमित्तं । स च गणं धारयन् यतिप्रभुर्महातरागेन समानो भवति । महातरागेन समानतामेव ज्ञावयति ॥

तिमिमगेरहिं न खुव्वइ, जहंनुनाहो वियंजमाणेहिं ॥

सोय महातज्ञागो पप्फुह्वपडं च जं अन्नं ॥

यथाऽनुनाथस्तिमिमकैरिविज्जंभमाणेन कुञ्चयति न स्वस्या-नाञ्चजति । स एव चांनुनाथ इह महातरागस्तथा विव-क्कणात् अथवा समुद्रात् यदन्यत् प्रफुल्लपद्मं महासरस्तत् महातरागम् ॥

उपनयमाह ॥

परवादीहिं न खुव्वइ, संगिएहंतो गणं च न गिज्ञाइ ।

होतिय सयाजिगमो, सत्ताण सरोव्व पडमहो ॥

तिमिमकैरिवुनाथ इव परवादिजिराक्षिपमाणो न कुञ्चयति न च गणं संगृह्णन् यथौचित्येनानुवर्तमानोऽज्ञायति । यथा वा सरः पद्माढ्यं सत्त्वानां सदाभिगमं भवत्येवं सदा सत्त्वानामभिगमसाधुः प्रभुर्भवति ॥

एयगुणसंपज्जतो, वा विज्जो गणदरोउ गच्छंमि ।

पम्बोहादीएहिं य, जइ होइ गुणेहिं संजुत्तो ॥

एतेन समुद्रतुल्यतारूपेण पद्माढ्यसरः समानत्वेन गुणेन वा संप्रयुक्तो गच्छे गणधरः स्थाप्यते । सचैतद्गुणसंप्रयुक्तस्तदा जवति यदि प्रतिबोधादिजिर्वद्व्यमाणगुणैर्युक्तो भवति । प्रति-बोधादयोगुणाः प्रतिबोधकादिदृष्टान्तेन्योभावनीया इति । ता-नेव प्रतिबोधकादीन् दृष्टान्ताल्लिखयति ॥

पम्बोहादेसियसिरि, धरेय निज्जामगेय बोधव्वे ॥

त्ततोय महागोवो, एमेया पम्बत्तिओ पंच ॥

प्रतिबोधकः सुतोत्थापकः देशको मार्गदेशी श्रीगृहिकोर्जा-मागारनियुक्तो निर्यामकः समुद्रे प्रवहन्नेता । तथा महागोषो-ऽतीवगोरक्षकुशत्र एवमेता अनंतरोदिताः पंच प्रतिपत्तयोऽधिकृतार्थे अभिरिति प्रतिपत्तय उपमा । तत्र प्रतिबोधकोपमां भावयति ॥

जह आदित्ते मेहे, कोइ पमुत्तं नरं तु बोहेज्जा ।

जरमरणादिजयत्ते, संसारघरंमि तह उजिए ॥

यथा आसमंततो दीप्तगृहे कोऽपि परमबंधुः प्रसुप्तं नरं प्रबोधयेत्तथा संसारगृहे जरामरणप्रदीप्ते जीवान् अविवुद्धान् भावसुप्तान् प्रबोधयति । स स्थापनीयो गणधरादेशितस्तीर्थ-कैरुक्तः प्रतिबोधकदृष्टान्तः । संप्रति देशकादिदृष्टान्तमाह ॥

बोहेइ अपम्बुक्के, देसिय मार्विजोएज्जा ॥

एयगुणविप्पहीणो, अपाद्विच्छन्ने य न धरेज्जा ॥ १ ॥

(बोहेइ अपम्बुक्के) इति पूर्वगाथाव्याख्यायां व्याख्याता-नेव देशकादीनपि दृष्टान्तान्योजयेत् । तत्रैवं यो ग्रामादीनां पंथा-नमृजुकं केमेण प्रापयति स देशक इष्यते । एवं ज्ञानादीनामवि-राधनां कुर्वन् यो गच्छं परिवर्त्तयति स गणधरः स्थापनीयो न शेषः । श्रीगृहकदृष्टान्तज्ञावना । यथा यो रत्नानि सुनिर्वाकि-तानि करोति स श्रीगृहे नियुज्यते एवं यो ज्ञानादीनामात्मसं-यमयोऽविराधनया गणं वर्त्तयति स तादृशगणस्य नेता कर्त्तव्यः ॥ निर्यामकदृष्टान्तभावना । यथा निर्यामकस्तथा कथंचनाऽपि प्रवहन् वाहयति । यथा क्षिप्रमविघ्नेन समुद्र-स्य पारमुपगच्छति एष एव च तत्त्वतोऽनिर्यामक उच्यते । शेषो नामधारकः । एवं य आचार्यस्तथा कथंचनापि गच्छं परिवर्त्त-यति तथा क्षिप्रमविघ्नेनात्मानं गच्छं च संसारसमुद्रस्य पारं नयति । स तत्त्वतोगणधरः शेषोऽयं नाममात्रपरितुष्टः । महागो-पदृष्टान्तभावना यो गाः स्वपदेषु विषमेषु वा प्रदेशेष्वद्व्यां वा पतंतीर्वारयित्वा च क्रमेण स्वस्थानमानयति । स महागोप उच्यते । एवमाचार्योऽपि यो गणमस्थानेषु प्रत्यंतदेशादिषु विहारिणं धारयति । पूर्वाभ्यासवृत्तानि च प्रमादस्त्वद्विता न्यपनयति स तादृशो गणपरिवर्त्तकः करणीयो न शेषः । अथवा प्रतिबोधको नाम गृहचित्तक उच्यते । यो गृहं चित-यन् यो यत्र योग्यस्तं तत्र व्यापारयति । तत्र व्याप्रियमाणे च प्रमादतः स्वद्वनं निवारयति स गृहचित्तक उच्यते । एवं यः स्थापितो यो यत्र योग्यस्तं तत्र नियुक्ते । नियुक्ताश्च प्रमादतः स्वद्वतः शिक्कयति । स स्थापनीयो गणधरपदे नेतर इति । यश्चैतद्गुणविप्रहीणः प्रतिबोधादिगुणविक्रमो यश्च अव्यतो ज्ञावतेऽत्यर्थः । ज्ञानः परिच्छदहीनः स गणं धारयेत् । न स गणधरपदे स्थापनीय इति ज्ञावः ॥

दोहिं वि अपाद्विच्छन्ने, एक्केकाणं व अपपरिच्छन्नो य ।

अहारणा होति इमे, त्रिकसूभिं गणधरं तंमि ॥

अव्यतोऽपरिच्छन्नो ज्ञावतश्चापरिच्छन्न इत्यादिचतुर्जंगी प्रागे

वोपदर्शिता । तत्र त्रिकौ गणं धारयति द्वात्रिंशत्यापि रुच्यतो भावः
तत्र नेतव्यः । अपरिच्छन्ने परिच्छदरहिते प्रथमभंग उपात्तः ।
एकैकेन वा अपरिच्छन्ने द्वितीयभंगवर्तिनि द्रव्यतोऽपरिच्छन्ने तृ-
तीयभंगवर्तिनि च द्रव्यमाणानि उदाहरणानि भवन्ति तान्येवाह ॥

निकरू कुमारविरए, कामणपंती सियाद्वारायाणो ।

विचत्त्यजुच्छ असती, दमगजयगदामगार्इया ॥

मिकौ रुच्यजावाच्यामपरिच्छन्ने गणं धारयति कुमारदृष्टांतः ।
विरयो बधुश्रोतोरूपो ध्यापनवनदवे च्छितीयो दृष्टांतः । तृ-
तीयः पंक्तिदृष्टांतः । चतुर्थः शृगाद्वाराजदृष्टांतः । पंचमेा विज-
स्तेन सिंहेन सह युक्तस्याभावो दृष्टांतः । एते पंचदृष्टांता
अप्रशस्ताः । प्रथमभंगवर्तिनि प्रशस्ताश्चतुर्थभंगे च्छितीये
रुमकदृष्टांतस्तृतीयभंगवर्तिनि भृतकस्य सतो दामकादिपरि-
ग्रहो दृष्टांतः । अत्रादिशब्दात् मयूरगच्छादिकादिपरिग्रहः ॥
तत्र कुमारदृष्टांतभावनार्थमाह ॥

बुद्धिविद्वपरहीणो, कुमारपंचतममखरणं तु ।

अप्येणैव वदोणं, गिरहो वणमासणा रत्ना ॥

एको राजकुमारः बुद्धिवद्वपरिहीनो हस्यादिवद्वपरिहीनश्चे-
ति भावः । एतेन द्रव्यभावपरिच्छदरहितत्वमस्याख्यातं । स प्र-
त्यंतदेशे स्थितो रुमं देशविभूवं करोति । ततो दाय्यादेन राज्ञा
तं बुद्धिवद्वपरिहीनं ज्ञात्वा अद्वेपेनैव वदेन दंरुप्रेषणेन ग्रहापणं
तस्य राज्ञा कृतं । ग्रहणानन्तरं च शासना कृता । प्राहयित्वा
स विनाशित इति भावः ॥

अत्रैवोपनयमाह ।

सुचत्त्यत्राणुयवेतो, अगीयपरिवारगमणपचन्तं ।

परतित्यकळं हावण, सेवगसेहादवघोषाउ ॥

एवं सुत्रेण अर्थेन वातुपेपेतोऽसंपन्नोऽनेन भावतोऽपरिच्छन्न
तामेवाह । अगीतपरिवारोऽगीतार्थपरिवृतोऽनेन द्रव्यतोऽपरि-
च्छन्नत्वमुक्तं । स प्रत्यंत देशं प्रति गमनं विधाय आचा-
र्यत्वं करोति । स च तथा आचार्यत्वं विमंथयन् परतीर्थिकैः
परिमीय निःपृष्ट्याकरणः क्रियते । तदनंतरं श्रावकाणां
मपत्राजनां । यथा विमंथिता यूयं न भवदीयोधर्मः शोभनः ।
तथा च भवदाचार्यः पृष्टः सन्न किमप्युत्तरं ददाति । किंत्वस
मंजसं प्रवृत्तं । तथा शिष्या अपि तैर्विपरिणम्यन्ते । एवं च
जायते महाननर्थः शासनस्य । तदेवं यत इमे दोषास्तस्माद्रुच्य
परिच्छदरहितेन भिक्षुणा न गणो धारयितव्यः । गतं कुमार-
द्वारम् ॥

अधुना वियरयदृष्टांतमाह ॥

वणदवसत्तसमागम, विरए सिंहस्स पुंउमेवणया ।

तं दिस्सं जंवुणो, विविरयवूढा मिगार्इया ॥

वियरयो नाम बधु श्रोतोरूपो जलाशयः । स च षोडशहस्त-
विस्तारो नद्यां महागच्छायां वा तस्याश्लुचः त्रिहस्तविस्तार-
स्तस्य प्रवेशे मध्यो वेदं ॥

अत्रया अरुवीए वणदवो जातो सो सव्वतो समंता
दहंतो वच्च ताहे मिगादयो सत्ता तस्स वणदवस्स जीया
परिधावं वेढं पविट्ठा । तत्थवि सो वणदव्वो रुहंतो
आगच्छइ । तत्थ य सीहो पविट्ठो । आसितोयमिगादी
गायां चित्तिंति । वेटए स वणदवो पविसइत्ति दग्निजयव्वं-

ति । ततो सीहं पायवरिया विषुवेति । तुम्हे अमहं
मिगरायाओ नित्यारोहि । सीहेणं जणइ । पुंउ मेम
धणियं दग्गा । ततो सीहेणं प्भुतं कयं । सोद्वसहत्थे
विकंतो सह मिगार्इ हिंरीणं अत्रया पुणो वणदवो जा-
तो । तहेव मिगादयो तत्थ पविट्ठा । ततो एको सियाद्वो
सीहेण उत्तारियपुव्वो चित्तेइ । अहं पि सीहो चेव
उत्तारेहामिति मिगादयो जणंति । मम पुच्छे धणियं
दग्गेहते दग्गा तेण सियाद्वेण प्भुतं कयं । वियरए सह
मिगाइएहिं परिओ सव्वे विणट्ठा ॥ तेअट्ठाणातीआव-
तीसु गीयत्थेणं वीयपए जयणानिसेषणा मिए गच्छं
नित्यारियं पासित्ता अगीयत्थो चित्तेइ । सव्वेवि एवमा-
यत्ति एवं मन्नंतो निक्कारणे विचियपदेण गच्छेण समं
विहरइ सो तहा विहरंतो नगरगाइजववियरए अप्पाणं
गच्छं च पानेइ ॥

एष भावार्थः । अधुनाऽङ्गराथोविध्रियते । वनदवे जाते सत्त्वा-
नां मृगादीनां वियरयपरिवृत्ते वेदे समागतः । तेषां सिंहस्य
पुच्छे बध्नानां सिंहस्य सह व्यपरजसा बधुश्रोतोरूपस्य जलाश-
यस्य नेपनं बंधनं ततोदट्ठा जंबुकेनाऽप्यन्यदा तत्कर्तुमारब्धं ।
तेन च तथाकर्तुमशक्नुषता मृगादयः तस्मिन् व्यपरजसि वृ-
द्धाः क्लिप्ता एव दृष्टांतः ॥

संप्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

अट्ठाणादिसु एवं, दट्ठं सव्वत्थ एव मन्नन्तो ।

जवविरियं अगीतो, पारुइअत्रेवि पवरन्तो ॥

अध्वादिष्वापत्स्वेव द्वितीयपदेन यतनानिषेवणतो गच्छं नि-
स्तारयंतं दट्ठा अगीतोऽगीतार्थः सर्वत्रैव मारयितव्यमिति मन्य-
मानो निष्कारणयतनया च्छितीयपदेन गच्छं परिपाहयन् भाव-
वियरयमिति च्छितीया प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे । नरकादिभवरूपे
व्यपरजसि प्रपतन् अन्यानपि स्वगच्छवासिनः पातयति । गतं
व्यपरजोच्चारम् ॥

अधुना पंक्तिद्वारमाह ॥

जम्बुककूवे चन्दे, सीहेणुत्तारणा य पंतिए ।

जंभुक सपन्तिपरुणं, एमेव अगीयाणं ॥

एगया जेड्डामासे सियाद्वो तिसिया अट्ठरत्ते कूव-
तने ठिया । कूवं पलेयंति । तत्थ ते जोएहाए उदए चंद-
विवं पासंति । चित्तेतिय चंदो कूवे पन्ति । तत्थ य सीहो
आगतोचेइइततो तेहिं सियाद्वोहिं सीहो विण्णावितो
तुमं मिगाहिवतीए सवि गहाहिवती कूवे पन्ति । एयस्सं
गुणेणं अमहे दिवसत्तयाए रत्तीए छुहं निरुवसग्गा विय
रामो ततो जुज्जसि तुमं गहाहिवतिमुत्तारिउ । सीहो
जणति । पंतिए समं पुच्छे दग्गित्ता वियरइ अंतिद्वस्स
चंदो दग्गिहिति ताहे सव्वे प्भुतेनोत्तारेहामिति ततोते
पंतिए सीहपुच्छे दग्गा कूवमज्जे उत्तिएणा सीहेण प्भुतं
काउं सव्वे उत्तारिया । चवरि गगणे चंदं पावेंति ।

तद्येय आदोद्विष्ट उदएचंद अपासमाणा उत्तरियत्तिम
न्रंति । अन्नया तहेव चंद पासेत्ता सीहेण उत्तरियपुव्वो
सियादो एवं चिन्तेइ । अहमावि सीहोइव उत्तारेमि ॥
एवं चित्तिता सोसियादो जणइ । पत्तीएमम पुच्छे द-
गित्ता उयरहते उत्तिन्ना । सीयाद्वेण उत्तारेहामित्ति प्लु-
तं कयं । ततो असमत्थोत्ति तह पुच्छे दगित्ता सह
कूवे पमिता । तत्थेव मतो एवमठाणादीसु आवईसु
गीयत्थेणं वितियपदे जयणा निसेवणाए ॥

इत्यादि । उपनयः पूर्ववेदप भावार्योऽधुना अक्षरार्थः । एक
दा जंबुकाः कूपतटे मिषितास्तैः कूपे कूपमध्ये चंजो दृष्टः ।
तस्मिन् दृष्टे तदुत्तरणाय सिंहपुच्छविद्वानां पंक्त्या प्रवि-
ष्टानां शृगावानां सिंहोत्तारणा कृता । तत्र दृष्ट्वा अन्यदा
एकेन जंबुकेन सिंहोत्तारितपूर्वेण तथा कर्तुमारब्धं । ततस्तस्य
जंबुकस्य संपत्तिकस्य कूपे पतनमेवमेनैव दृष्टं तद्वयोकेन
प्रकारेण गीतागीतयोर्भेदकूपे गच्छेन सह पतनं तत उत्तारणं
च गच्छस्य परिभाषनीयमिति । गतं पत्तिकद्वारमिदानीं शृगाव-
राजद्वारमाह ॥

नीद्वारागे खसट्टुम, हत्थीसरजा सियाद्वकच्छजओ ॥

बहुपरिवारअगीते, विव्वयणो हावणपरेहिं ॥

एको सियादो रत्तिधरं पविट्ठो घरमाणुसेण वेतितो निच्छु
जिउमादत्तो सो पुण गाईहि पारट्ठो नीदीरागरंजणे पमितो
किहवि ततो उत्तिन्नो नीद्ववन्नो जातो तं अन्ने सरजतरक्खु
सियाद्वादी पासिउं जणंति । को तुमं एरिसो सो जणइ
अहं सव्वाहिं भृगजातीहिं खसट्टुमो नाम भिगराया क
ओ । ततो अहं एत्थमागतो पासामि । ताव कोमन्नति ते
जाणंति । अपुव्वो एतस्स एसदेवेहिं आणुगाहितो ततो ज
णंति अम्हे तव किंकरा ।

संदिसह किं करेमा खसट्टुमो जणइ हत्थिवाहणं देह
दिस्सो विद्वगो वियरति । अन्नया सियाद्वेण उव्वुइयं ।
ताहे खसट्टुमेणं तं सियाद्वसहावमसहमाणेण उव्वुइयं
ततो हड्डिणा सियाद्वोत्ति, नाउं सौमां पधेतुं मारितो ॥

एवं कोइ अगीयत्थो अगीयत्थपरिवारं दज्जेत्ता पव्वंतं
देसं तं गंतुं आयरिउत्ति पकासेइ । सो काहिवि विओसेहिं पे
यादितो जानडि किं विजाणइ एवं तेण अप्पा जहामितो ॥

मप ज्ञावार्योऽधुना अक्षरार्थः । नील्यासंवंधी रागो यस्य स
नीदीरागः । शृगावः खसट्टुमो नाम भृगराजो जातः । तस्य हस्तिनः
सरजाः शृगावा उपलक्षणमेतत् । तरक्कादयश्च परिवारः । सोऽ
न्यदा कस्यापि शृगावस्योन्नदमाकर्ण्य शृगावोन्नादितमकरोत् ।
ततः शृगावोऽयमिति ज्ञात्वा हस्तिना मारित इति शेषः । एवं
गीतार्थबहुपरिवारे अगीते अगीतार्थे विहरति बहुश्रुतोऽहमा-
चार्य इति बहुजनविश्रुतं विश्रुवाणः प्रष्टव्याकरणासमर्थतया
परेज्यः पक्षवर्तिन्यश्चापभ्राजना भवति । अथवा अयमन्य
उपनयः ॥

सेहादिकज्जेसुं वा, कुद्धादिसमितिसु जंपउ अयं तु ।
गीएहीं विस्सुयंतो, निहोरुणमपचओ सेहि ।

वाशब्द उपनयांतरसूचकः । शैककादिकार्येषु कुद्धादिसमवा
ये नियुक्तः कुद्धगणसंघसमवायेषु श्रावकाः सिद्धपुत्राश्च श्रुत
अयमेव तुरेवकारार्थः । बहुश्रुतो जल्पतु व्यवहारनिर्णयं करोतु
यथाकस्य भवतीति । ततस्तेनाव्यवहारमुक्तं तस्य गीतार्थवि-
श्रुतं ततस्ते निहोरुण मिति निहेमितं यथा अगीतार्थे एव न-
जानाति व्यवहारमिति । ततः शैके प्राकृतत्वात् पच्छय्येस
समी । एकवचने बहुवचनं । शैककाणामुपलक्षणमेतत्
श्रावकाणां सिद्धपुत्राणां च तच्चस्थप्रत्ययो जातः चितयति
च एव इय त्कावमस्माभिर्गीतार्थः संज्ञावित इति । गतं शृगा
वराजद्वारम् ॥

संप्रति (वित्तियजुअसतित्ति) धारं व्याचिख्यासुराह ॥

एकेकएगजाती, पतिदिण सममेव गिएहाइ ॥

सीहेण हु जुज्जइत्ति, पामइ कूवम्मि बुद्धससगेण ॥ ? ॥

एमेव जंबुगो, वा कूवे पमिविवमप्पणो दिस्स ।

उवणय तत्थ मरणं सामायारीगयिअगीयाणं ॥ १ ॥

एगो सीहो सो हरिणजातीणं दुप्पो दिवसेइ हरिणं
माणेऊण खाइ । तओ हरिणेहिं विस्सुविओ किमंगरायं
तुमं हरिणजातीणं एकयाण परिनिव्विट्ठो ता पसायं
करोहि । सव्वमिगजातीणं वारणं पइदिवसमेकेकं मिगं
खाहि । सीहेणं चितियं जुत्तमेस जणइ ततो सव्वे मिगा
मेद्वित्ता सीहेण जणिया । तुव्वे कुद्धजुत्तचाए आत्मी
यकुद्धौचित्येनेत्यर्थः । सव्वमिगजातीणं वारणं पइदिवसं
सठाणाद्वियस्स एगं पेसिज्जाह । तेहिं अब्बुवगयं ।

ततो ते वि मिगा तहेव पेसंति । अन्नया ससगजातीए
धारण । ससगा संपसारंति मन्त्रयंतीत्यर्थः । कोवच्चउ-
अज्ज सीहसगासे एगो बुद्धससगो जणइ । अहं
वच्चापि । जो सव्वेसिं मिगाणं संति काउं एमिति
सो वद्विओ अंतराद्वे मरुयकूवसरिसे कूवं दट्ठु
उस्सूरे सीहसगासमागतो । ताहे सीहेण जणियं
किं रे तुमं उस्सूरे आगतोसि । ससगो जणइ । अहं
पाए आगच्छंतो संतो अन्नेण सीहेण रुप्पो । जहा
कहिं वच्चासि । ततो मए सव्वनावो कहितो । ताहे
सोज्जणइ अन्नो न होइसो भिगराया ततो मए जणियं ।
जइ अहं तस्स भिगरायस्स सगासं न जामि तो सो रुट्ठो
सव्वे ससगा उच्छादेहित्ति । तम्हा जामि तस्स सगासं
कहेमि । ततो जो तुमं वलितोहोहित्ति तस्स अम्हे आणं
कहामो । ताहे अहं तेण जणितो वच्चा कहोहिं जण
आगच्छ मम सगासं जदि ते सच्ची अत्थि ततो सीहे
जणति दसेहि मयं तं सीहं । ततो ससओ सीहेण समा-
गम्म दूरं अगमं दूरत्थोवदंसेति । जणइ य एत्थ
पविट्ठो चिट्ठइ । जइ तपत्तियसि तो तुमं अगज्जयजेण

सो वि उग्गज्झइ ॥ ततो तेण उग्गज्झियं उग्गज्झ
पमिससो उट्ठितो ततो मुहुत्तं अच्चइजाय न पुणो को
वि उग्गज्झइ ताहे सीहो चित्तेइ मम जएण चित्तत्थोतो
न गज्जइति । निष्फण्ड वा तं एत्थेयज्जणविसितामारे
मिति पमितो कूवे । अपेक्खमाणो चित्तेइ नूणं निबुद्धको
ताहे सीहो गज्जइ रोमिकरइय ततो चित्तेइ न जुज्झिउ-
कामो मए समं एवं जुष्सासीए सीहो प्पुत्तं काउं
उत्तिण्णो । एवं गीयत्यस्स विजयविच्छन्ना जयति ।
तद्वाचि सो जाणतएण अप्पाणं वि सोहेइ । तद्वाएणो
जंयुगो सो जमतोकहवि कृतमे समागतो कूवे पाणियं
पादाइयं दिट्ठं अत्तणो पमिविं । तथो उच्चयइ ताहे
उच्चच्चित्तो पमिससो । तं सोउ मेहक्कार इतिराया
सिया ते पमितो तं मगाणं प्पुत्तं काउमसमत्थोति तत्ये
वमतो एवमगीयत्यो वच्चित्तो वि न सहेइ अप्पाणं पच्चु-
च्छरित्तिमिनि तस गणो न दापय्यो ॥

एवमनाचार्योऽनुनाहरार्थं विवरणं । सर्वो नृगजातयो मित्रि-
त्या प्रतिद्वयसंभेदकर्मकस्या जातेः । सिद्धस्य स्वार्णस्थितस्य
सम्पत्त्यर्थं । इत्येव शशकस्य धारो जातः । सोऽप्यंतराज्ये
व्युत्थो प्रतिधियं मरुत्पस्रदशननायोत्तमं कूपे स्तुत्यर्थः ।
त्रिगोत्रिदशसप्तसप्तमगतः ततदशशके सिद्धस्य पूज्या कस्मा
धियादागमनः । तस्यायसिद्धकथनं तत(एवज्जणति)सिद्धस्य कूप-
समीपागमनं तदन्तरं पूर्वप्रकारेण कूपे मेप आत्मनः प्रति-
क्षणः ततः । पटुनेनोत्तरणं । एवमेवत्यादि एवमेव यथाप्रवृ-
त्त्यर्थतयर्थः । जंयु कोऽपि कूपे प्रतिधियमात्मनोऽनुत्तमं मेपनकं प्रति-
क्षणकमात्मनः स्तुत्यान् तच्च तस्य मरणमेवं सम्यगतार उ-
पेययो यथाक्रमं गीतागीताधियोः कर्त्तव्यः । स च प्रागेव कृत
इति । सर्वप्रवृत्तान्पुद्गाहरणार्थं यं भंगमाश्रित्यापदशितानि
तत्र योजयति ॥

एष उदाहरणा, द्रव्ये जाये य अपञ्चिच्छन्मि ।

द्रव्येण अपञ्चिच्छन्ने, ह्यंति इमे तस्य जंगीम ॥

पतान्पतन्तरोदितानि पंचापुद्गाहरणानि अप्रशस्तानि
द्रव्ये नाये च सप्तमी प्रादुर्गत्यात् तृतीयार्थं । द्रव्येण भावेन
च अपरिच्छिन्ने इति प्रथमभंगवर्तनि चेदित्यन्यानि । प्रशस्ता-
नि चतुर्भंगे द्रव्येना जायतश्च परिच्छिन्ने इति चाप्यर्थशेषः ॥
द्रव्ये ॥ अपरिच्छिन्नेनेन द्रव्यतोऽपरिच्छिन्नो जायतः परि-
च्छिन्न इति वा तृतीयजंगेणचित्तं सूत्रं । तथा भावे सप्तमी
तृतीयार्थं । भावेनापरिच्छिन्नो भावतोऽपरिच्छिन्न इति तृतीय-
भंग इति न सूत्र इति न इमे चद्रव्यमाणे उदाहरणे । तत्र प्रथमतो
हितीयभंग उपात्तः ॥

दमगे चद्रया सीरयानि, घट्टचिंताय कुकुमिप्पसवो ।

धणापिंमणममणेरे, ऊत्तीसगान्निदणयनीए ॥

एगो दमगो गोउन्नं गतो तस्य गोउन्निएहिं दुष्कं
उदं पाइतो अन्नया से दुष्कस्स जरिया धनिया दि-
प्पा । सेतं घेचूण घरं गतो खट्टाएण ऊत्तिसमूहे उवेउं

निवृत्तो चित्तिगमादन्तो । एयाए दुष्कयानियाए कट्ठे कुकु-
मीतो किणिस्सामि ताहे पसवो होहिंति तं पसवं विके-
हामि ततो तं मुत्तं वट्टिए । पउंजेहामि । एवं सुवहुं धणं
पिंमिन्ता कुन्नाणं समाणेतरकुन्नाप्पमयं कप्पा । परिणिन्ता
आणेमि । ताहे सा कुन्नामदेण उत्तीसएणं सेज्जं वमि-
हिति ततोईकिउत्तीसएणा सज्जं वमिसिति पहाए
आहणिस्सामिति पादोउच्चूदो तेण सा धमी जग्गा ।
प्रकरणयोजनां त्वयं । द्रमकोरकः स वज्रिकायां गोकुले गतः ।
तेन दुग्धपानानंतरं स्त्रीरभृता घाट्यां द्रव्या सा गृहगतैतत्त्वद्या
या मुच्छीर्यकमुत्र स्थापिता । ततश्चिताऽनृत किंवियेत्यत आ-
ह । कुकुट्टपः केतव्यास्तदन्तरं तासां प्रबंधेन प्रसक्तः पुद्गलस्त-
स्य मूल्येन विक्रयस्ततो वृक्षियोगेन धनपिठनं कृत्वा (समाणे-
तर) मिति । समानां समानकुत्तप्रस्तामियेतत्तमसमानकुत्तप्रस्तां
कन्यां परि धीय तां कुत्तमदेनाच्छीर्यकेन चट्टी पादेनाहनित्या-
मिति दुग्धघीर्यकाया भेदनमकार्षात् ॥

अत्रोपनयमाह ॥

पच्चावइत्ताए वहुउ सिस्से, पच्चा करेस्सामि गणाहिंवत्तं ।
इत्थं विकण्णेहि विमूरमाणो, सज्जायमेवं न करेइ मंदो ॥

यदून् शिष्यान्प्रयाज्य पश्चात्करिष्यामि गणाधिपत्यं एव
मिच्छाधिकर्ष्यस्वतः मंदो नित्यकात्रं विस्तरयन् स्वाध्यायं न
करोति सूत्रार्थेयोरनं करोतीत्यर्थः । ताभ्याकुर्वाणः पूर्व
गृहीतान् सूत्रार्थांश्चाशयति । यथा सज्जमको दुग्धघटिकां
नाशितवान् ॥

संप्रति तृतीयभंगे उदाहरणमाह ॥

गावीगोरखवंतो, घेत्थं च जत्तिए पट्टिया तत्तो ।

दिट्ठतो गोवग्गे, होहिंति य वच्चिग्गा तस्य ॥ ? ॥

तेसिं तु दामगाइं, करेमि मोरंगचूडितोय ।

एवं तु तस्यजंगे, वत्त्यादीपिंमणमगीतो ॥ ५ ॥

एगो घोसो गावितो रक्खंतो चिंचोति । अहं गोरख-
णमोद्रेण पमियातो गहिस्सामि ततो मे पवहुमाणो
गोवग्गो जाविस्सत्ति तम्मिय पवहुमाणे गोवग्गे वच्चिग्गा
ओ वहुयाउ होहिंति ततो करेमि । तासां जोग्गाओ
मोरंगचूडियाओ य एवं चिंतिता सो तहापकरोति एव
मगीयथो वि जायेणापञ्चिच्छन्नो तस्यं जंगीद्वो वग्गे
परिवारे चित्तेतिइति वत्त्यादीपी वहुणि पिमिति ॥

अहरयोजना त्वयं । गोरक्षेण गोपालोऽचितयत् भृत्या मूल्येन
पट्टिका अभिनयप्रस्ता गा प्रादिष्यामि ततो मे प्रवर्त्तमानो गो-
वर्गेनविष्यति । तत्र तस्मिन्प्रवर्त्तमाने गोवर्गे घत्सिका जवि-
ष्यति । ततोऽतस्तस्यां योग्यानि दामकानि करोमि । मयूरंग-
चूडिकाश्च मयूरंगचूडिका आजरणविशेषरूपा एवं । चित्तं
यित्वा स तथा प्रादुर्तवान् ॥

तत्रोपनयमाह । एवं तु एवमेव तुरेयकारार्थस्तृतीयभंगवर्तमान-
स्य अर्गाति भर्गातिरस्य वस्त्रादिपिठनमवर्गतव्यं । अस्य यद्य-
पि परिचारे नास्ति तथा वस्त्रादिषु द्रव्यिरस्तीति द्रव्यतः
परिच्छिन्नत्वमंगीकृत्य तृतीयभंगे इत्युक्तं ॥

अस्य दोषानाह ॥

ताई वहुई पमिझेहयंतो, अट्टाणमाईसुय संवहंतो ।

एमेव वा सम्मतिरिचगंसे, वातादिखेजेछुयएवहाणी ॥

तानि चखाणि वहुनि प्रतिदिवसमुजयकाळं प्रतिवेखन् अप्रतिवेखने प्रायश्चित्तापत्तेरवधादिषु अध्वनि मार्गे आदि शब्दात् वसत्यंतरसंक्रमेणादौ च संवहन् श्राम्यति । श्रमाच्च ग्लानत्वे च संयमविराधना सूत्रहानिश्च एवमेव अनेनैवप्रकारेण वर्षास्वपि दोषा वाच्याः केवलं (से) तस्य उभयकाळं तानि प्रतिवेखयतोऽतिरिक्तकर्म अतिरेकेण वातादिद्वौभो भवति । तथा च साति सुदीर्घं श्रुते सूत्रस्य च शब्दार्थस्य च परिहानिः ॥

अत्र परस्याऽवकाशमाह ॥

चोदेति न पिमेतिय, कजेगिहंति यजो सव्वप्पीओ ॥

तस्स न दिज्जइ किं गणो, जावे उण जो उ संच्छओ ॥

चोदयति पुरो यया यः स बन्धिको भावेन च योऽसंज्ञो परिच्छदरहितो न पूर्वमेव वखादीनि पिमयति । किंतु कार्यं समुत्पन्ने गृह्णाति तस्य किं कस्मात्कारणात् गणो न दीयते प्रागुक्तदोषसंभवात् अत्र सूरिराह ॥

चोयग ! अप्पञ्चयअसी, पूयापमिसेहनिज्जरतत्ता ।

एसंते से आणुजाणसि, पव्वइए तिन्नि इच्छासे ॥

हेचोदक ! स भावतोऽपरिच्छन्नोऽप्रचुररहितोऽतस्तस्मात्तस्मै गणो न दीयते । एतौ तृतीयभंगवर्तिन्याङ्केपपरिहारौ (अस-
तिस्ति) यस्य तृतीयभंगवर्तिन आङ्केपपरिहारावभिधातव्या-
विति वाक्यशेषः । तथा (पूयति) पूजार्थं गणो ध्रियते इति
कस्यापि वचनं तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः । किंतु निर्जरायं गणो
धारणीय इति वाच्यं । निर्जरार्थं व्यवसिताः केचित्पूजामपी-
च्छन्ति । तत्र निर्जरार्थं गणं धारयतः पूजामपि प्रतीच्छतः आ-
चार्यस्य न दोषस्तथा तन्मात्रं दृष्टान्तत्वेन दृष्टव्यं । तथा यो
भावतः परिच्छन्नशिष्यो बन्धिमांश्च सततं परिवारं (से) तस्याऽ
त्तीयस्य आचार्यस्य अनुजानाति कियंतमित्याह । जघन्यत-
ल्लीन्प्रवाजितान् । किमुक्तं भवति । जघन्यतस्त्रयः प्रवाजिताः
अवश्यं दातव्याः (इच्छासेति) इच्छावो (से) तस्याऽआ-
र्यस्य । इयमत्र भावना । आचार्य आत्मनो यथेच्छया ब्रिन्वा
बहुतरान्वा सर्वान्वा प्रवजितान् गृह्णातीति एष गाथासंक्षे-
पाथः । व्यासार्थं तु भाष्यद्विवक्तुः प्रथमतः (चोयग अप्प-
ञ्चुत्ति पदं) व्याख्यानयति ॥

जस्यइ अविगीयस्स उ, उवगरणेदीहिंजइ विसंपत्ति ।

तह वि न सो पज्जतो, वोढव्वे करीदकाओव्व ॥

चोदकेनाङ्केपे प्रागुक्ते कृते सति प्रतिवचनं भण्यते । अविगी-
तस्य विशिष्टगीतार्थरहितस्य तु निश्चितं यद्यपि उपकरणादी-
नामुपकरणशिष्यादीनां गाथायां वा तृतीया पद्यार्थं प्राकृत-
त्वात् । संपत्तिस्तथापि न सपर्याप्तः समर्थो वोढव्ये उपेक्षिते
गणेश्वरं किमेवेत्यत आह (करीदकाओव्व) करीदो नाम
वंशजातिविशेषो दुर्बलस्तन्मया कापोतीव कस्माज्जगभारव-
हनेन समर्थ इत्यत आह ॥

न य जाणइ वेणइयं, कारावेउं न यावि कुव्वंति ॥

तइयस्स परिजवेणं, सुत्तत्थेणं अप्पमिवप्पा ॥

वा यस्मादर्थं यस्मान्न जानाति विनय एव वैनायिकं विनया
दिश्य इति स्वार्थेऽङ्कप्रत्ययः । “अतिवर्त्तते स्वार्थप्रत्ययकाः

प्रकृतिर्द्विगवचनानि” विनयशब्देऽस्यपुंस्त्वेऽपि प्रत्यये समन्तीते
नपुसकालिङ्गता तदाशिष्यान् कारयितुमगोतार्थत्वात् । नच तस्य
पार्श्वे सूत्रमर्थो वा ज्ञावतोऽसंज्ञत्वात् । ततः सूत्रार्थाच्यां
गाथायां सप्तमी तृतीयायै प्राकृतत्वात् अप्रतिवक्ताः सतः शि-
ष्याः परिभवमेव केवलं मन्यन्ते । जन्मनो निष्कल्पीभवनात् ।
तेन च परिभवेत् । तस्य तृतीयभंगवर्तिनो वैनायिकं कार-
यितुं जानतोऽपि न चापि नचैव ते शिष्या विनयं कुर्वन्ति ।
तस्मान्न तृतीयभंगवर्ती गणधारणयोग्यः ॥

सांप्रत (मासत्ति) पदं व्याख्यानयन् द्वितीयभंगगता-
वाङ्केपपरिहारावाह ॥

वियजंगे पमिसेहो, जं पुच्छसि तस्य कारणं सुणसु ॥

जइसेहोज्ज धरेज्जा, तदजावे किं न कारेउ ॥ ? ॥

तांपि यहु दव्व संगहं, परिहीणं परिहरंति सेहादी ॥

संगहरीए य संगहं, गणधारित्तं कहं होइ ॥ २ ॥

यत्पुच्छसि त्वं यथा द्वितीयजंगे द्वितीयभंगवर्तिना गणधा-
रणे कस्मात्प्रतिषेधः कृतस्तत्रकारणमिदं शृणु तदेवाह यदि (से)
तस्य गणो भवेत्ततो धारयेत् तदभावे गणाभावे किनु धारये-
त्तनैव किंचिदिति भावस्ततो गणाभावादेतस्य गणधारणप्रति-
षेधः । अपि च त्वं ह्य इत्यादि तमपि च भावयेत् । संच्छन्न-
मपि च बहु निश्चितमवधिकतया उच्यते संग्रहपरिहीनं वक्ष्य-
त्राशुपकरणसंग्रहरहितं शैलादयः शैलक आदिशब्दात् मुनि-
वृषभादिपरिग्रहः । परिहरंति वखाद्यज्ञावात् तेषां सोदनात्
ततः संग्रहमृते विना सकलं परिपूर्णगणधारित्वं कथं भवति
नैव ज्ञवतीति भावः तदभावाच्च तस्य तत्प्रतिषेधः । इदमवधि-
कमधिकृत्योक्तं । यादे पुनर्द्वितीयजंगवर्त्यपि वक्ष्यमाणगुणैरु-
पेतोभवति ततोऽनुज्ञाप्यतेऽपि गणधारिदोषाज्ञावात्तथाचाह ।
आहारवत्यादि इत्यादि गाथा ३१९ पृष्ठे ३० पंक्तौ दृष्टव्या ॥

संप्रति (पूयापमिसेहे इति) पदे व्याख्यानयन्नाह

पूयत्यं नाम गणो, धरिज्जति एव ववसितो सुणत्ता ॥

आहारोवाहिपूया, करणेन गणो धरेयव्वो ॥ ? ॥

पूजां प्राप्नुयामित्येवमर्थं नाम गणो ध्रियते इत्येवं कश्चित् व्य-
वसितोऽप्युपगतवान् । एतावता (पूया) इत्यंशो व्याख्या-
तः । अत्राचार्यः प्राहः । गृणुत यदर्थं गणो ध्रियते । तत्र परो-
क्तप्रतिषेधमाह । आहारोपधिपूजाकरणेन उत्कृष्ट आहारः
शोभन उपधर्महती पूजा स्यादिति कारणतोऽत्र विज्ञात्तदोपः
प्राकृतत्वात् न गणोधारयितव्यः । एतावता प्रतिषेध इति
विवृतं ॥

किमर्थं तर्हि गणो धारयितव्य इत्यत आह ॥

कम्माणनिज्जारट्ठा, एवंभु गणोज्जवे धरेयव्वो ॥

निज्जरणहेतुववसिया, पूयापि वे केइ इच्छंति ॥ ? ॥

एवमनेन कारणेन खु निश्चितं ज्ञवति गणोधारयितव्यो यदुत
कर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां निर्जरार्थं मोक्षार्थैव तत्त्वोदीनां
प्रवृत्तेराहारादीनां चैहिकत्वात्केवलं केचित्स्यविरकल्पिका
निर्जराहेतोर्गणधारणं व्यवसिताः । पूजामपि वक्ष्यमाणवक्ष-
णामिच्छन्ति । किमुक्तं भवति यद्यपि नाम तत्त्वतः कर्मनिर्जरण-
निमित्तं गणो ध्रियते तद्वापि पूजामध्येप प्राप्नुयादिति पूजा-
निमित्तमपि तस्य गणधारणमनुज्ञाप्यते ॥

पूजामेवाह ॥

गणधारिस्साहारो, उवकरणं संथवो य उकोसो ॥

सकारो सीसपनिच्छा, एहिं गिहिअन्नतिथेहिं ॥१॥

गणधारिणस्सतः उत्कृष्ट आहार उत्कृष्टस्सस्तवस्सतां
गुणानां प्रख्यानं तथा शिष्यैः प्रतीच्छकैर्गृहिभिरन्यतीर्थिकैश्चो-
त्कृष्टः सत्कार उपधायायादिभिः पूजनं क्रियते ततः पूजानिमि-
त्तमपि तस्य गणधारणमुद्रापनं संस्तवनं व्याख्यानयति ॥

सुत्तेण अत्येण यउत्तमोउ, आगाढपप्पेसु य जाविप्पा ।

जच्चन्निओ यावि निमुप्पञ्जावो, संते गुणेवं पविक्कथयंते ॥

सूत्रेण अर्थेन च एष उत्तमः प्रधानः परिपूर्णस्य सूत्रस्यार्थ-
स्य चावदातस्यास्य संभवात् । तथा आगाढप्रज्ञानि शास्त्राणि
तेषु ज्ञावितात्मा तात्पर्यग्राहितया तत्रास्तीव निपलमतिरिति
ज्ञावः । तथा ज्ञात्या सकलजनप्रशस्ययाऽन्वितो युक्तो जात्य-
न्वितः । तया विद्युक्तः स्वपरस्सारनिस्तारणैकतानतयाऽव-
दातो ज्ञावोऽभिप्रायो यस्य स विद्युक्तज्ञावः । एवं स्तुतो गुणान्
गणधारिणः शिष्या अपरे च प्रकर्षतो हर्षाऽतिरेकवृत्तणतो
विकल्पयन्ते इवावधेते । एवं पूज्यमाने आचार्ये पूजकानां
यो गणस्तमुपदर्शयति ॥

आगम्म एवं बहुमाणितो ह, आणा विरत्तं च अजाविप्पसु ।

सुणिज्जरावेणइया य निचं, माणस्स जंगोवि य हुज्जयंते ॥

पूज्यमाने आचार्ये पूजकैरागमो बहुमानितो बहुमानविप-
यीकृतो भवति । आगमस्य तत्रस्थत्वात् । तथा भगवता-
मर्हतामाज्ञा परिपाक्षिता भवति । भगवतां हि तीर्थहृताभि-
यमाज्ञा यज्जत गुरोः सदा पूजा कर्तव्या । तथा चोक्तं । “जहाहि
अग्नीं जलनं नमस्ते, नानाहुतीमंतपयामिसिचं ॥ एवायरी
यं उववेदुपज्जा, अएतनाणो विगतोवि संतो, तया गुरुवि-
नयकरेण येनाऽद्यापि ज्ञावितास्तेष्वज्ञावितेषु क्रियमाणपूजा
दर्शनतः स्थिरत्वमुपजायते । यथा वैनायकैर्विनयनिमित्ता
विनिर्जरा कर्मनिर्जरणं नित्यं सदा सततं भवति । गुरुविनय-
स्य सदा कर्तव्यत्वात् । तथा मानस्याऽहंकारस्य भंगोऽपि
च कृतो भवति । एते पूजकानां गुणाः ॥

संप्रति निर्जरार्थमेव गणधारिणं व्यवसितस्य पूजामपीच्छतः
आचार्यस्य दोषाज्ञावे यस्तमागच्छातस्तं ज्ञावयाति ॥

लोइयधम्मनिमित्तं, तमागखाणावियंमि पडमादी ।

न विगारिहियाणुजोत्तं, एमेव इमं पि पासामो ॥

केनापि बौद्धिकीं श्रुतिमाकापर्यं धर्मेनिमित्तं तमानं खानितं ।
तस्मिन् तमाने पद्मादीनि जातानि । वर्षोरात्रे चापगते यत्र
यत्र पानीयं श्रुप्यति । तत्र तत्र धान्यं वापयति । तत्र यथा
पद्मादीनि अनुजघितुं शक्नुं गृह्यमाणान्यपि न तस्य विगर्हि-
तानि जयन्ति । लोके न तथा सम्मतत्वादेवमेव अनेनैव प्रका-
रेण इदमपि गणधारणं पश्यामः । निर्जरार्थमाचार्याणां
गणधारणमुक्तप्रकारेण पूजानिमित्तमप्यदोषायति ज्ञावः ॥

संप्रति (सं तसे) इत्यादि पश्चार्थं व्याख्यानयति ॥

संतमिउ केवइत्तो, सिस्सगणो दिज्जतीति ता तस्स ।

पव्वाविते समाणे, तिन्नि जह्वैण दिज्जति ॥

भावपरिच्छेदस्य शिष्यस्य सति विद्यमाने परिवारे तेन
तस्याऽचार्यस्य ततो गणधारणाज्ज्ञापनानंतरं कियन् शिष्य-
गणो दीयतां । अत्रोत्तरं प्रजाजिते शिष्यगणे सति तत्र त्रयो
जघन्येन दीयन्ते । उत्कर्षतो बहुतरकाः सर्वे वा इति वाक्य-
शेषः । अथ किं कारणं जघन्यतरत्रयोऽवश्यं दातव्या
इत्याह ॥

एणो चिद्धइ पासे, सन्ना आदित्तमादिकज्जत्था ।

जिक्खादिवियारदुवे, पव्वयहेउं व दो हेउं ॥

एकः पार्श्वे समीपे संज्ञापुरीपोत्सर्गे आढप्तमाद्यपनं कस्या
प्याचार्यः कार्योदित्यादि कार्यार्थं तिष्ठति ॥ द्वौ च मित्राया-
मादिशब्दात् औपधानयनादौ विचारे बहिर्ज्ञेयौ गच्छतः यदि
वा सूत्रार्थसंवादप्रत्यये हेतु द्वौ भवेतां संप्रति प्रागुक्तायामवे
चतुर्मेयां विशेषं वक्तुकाम आह ॥

दव्वे जावे पडिच्छदे, दव्वे तिविहो उ होइ चित्तादी ।

दोइयदोउत्तरिओ, दुविहो वा वारजुत्तियरो ॥

परिच्छदो चिद्विधो छिप्रकारो ह्येव भावे च । तत्र द्रव्ये ह्यव्य
परिच्छदस्त्रिविधो ज्ञेयवाति । (चित्तादी) सच्चित्तोऽचित्तो
मिश्रश्च एष त्रिविधोऽपि द्रव्यपरिच्छदो नृयो छिधा बौद्धिको
लोकोत्तरिकश्च । तत्र बौद्धिकः सच्चित्तः त्रिविधो छिपदचतु-
ष्पादपदभेदात् । अचित्तो हिरण्यादिमिश्रः सच्चित्ताचित्तसम-
वायेन लोकोत्तरिकः सच्चित्तो द्रव्यपरिच्छदः शिष्यादिरचित्त
उपधिमिश्रः सच्चित्ताचित्तसमवायतः । तत्र बौद्धिके
लोकोत्तरिके च ह्यव्यपरिच्छदे छिधा । यथा व्यापारयुक्त
इतरो व्यापारयुक्तश्च तत्र निदर्शनमाह ॥

दो जाउया विनत्ता, एको पुण तत्थ उज्जुतो कम्मे ।

उवि उन्नतिप्पदार्णं, अकादहीणं च परिवट्ठी ॥

द्वौ ज्ञातरौ तौ परस्परं विज्जकौ धनं विविच्य पुथक्पुथक् ज्ञाता-
दित्यर्थः । तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये पुनरेकः ह्यपि कुर्वन् कर्मणि
उच्यते । किमुक्तं भवति । स्वयं कर्म करोति ज्ञातकांश्च कार-
यति । ज्ञातकानां वा कादपरिहीनां सच्चित्तां परिपूर्णं ज्ञातिं
मूल्यं ददाति । अकादपरिहीनं च परिपूर्णं ज्ञातं । एवं च तस्य
व्याप्रियमाणस्य रूपेः परिवृद्धिरजायत साधुवादश्च ॥

कयमकयं व न जाणइ, न य उज्जमए सयं न वावारो ।

जत्ति जत्तकादहीने, दुग्गहियकिरीए परिहाणी ॥

द्वितीयो व्यापारयुक्तो ज्ञातकैः किं कर्म कृतं किं वा न कृत
मिति नैव जानाति स्वयमपरिभाषनादन्यतश्चाप्रच्छन्नान्न च
स्वयं कर्मकारणाद्यच्छति । न वा मन्ये स्थित्वा ज्ञातकान्
व्यापारयति । ज्ञातिभक्ते च ज्ञातकानां कादहीने ददाति ।
किमुक्तं भवति । ज्ञातिमपरिपूर्णां ददाति । कादहीनां
च एवं भक्तमपि । तत एवं दुर्गृहीतायाः रूपेस्तस्य परिहा-
निरचूदसाधुवादश्च ॥

संप्रति लोकोत्तरिकं ह्यव्यपरिच्छदे व्यापारयुक्तमाह ॥

जो जाए दव्वीए, उववेत्तो तत्थ तं निजोएंति ।

उवकरणे मुत्तये, वादे कहुणे गिह्याणे य ॥

यो यथा ह्यव्या उपपेतो युक्तो वर्तते । तत्र तं नियोजयति
सूर्यस्तद्यथा उपकरणे इति उपकरणोत्पादने (सुते) इति सूत्र-
पाठद्वन्द्व्युपेतं सूत्रपाठे अर्थग्रहणे द्वन्द्विसमन्वितं परवा-
दिमयने धर्मकयनद्वन्द्विपरिकल्पितं धर्मकथने ज्ञानमिति
चरणपटीयांसं ग्लानं प्रति जागरणे ॥

जह् जह् वावायरते, जहा य वावारिया न हारंति ।

तह् तह् गणपरिवट्ठी, निज्जरवट्ठी वि एमेव ॥

यथा यथा तत्तद्व्युपेतान् तत्कर्मणि व्यापारयति यथा यथा
च व्यापारा न हीयते । देशकादस्वजायौचित्येन व्यापारणात्
तथा तथा गणस्य गच्छस्य परिवृद्धिर्भवति । निर्जरवृद्धि-

रप्येवमेव निर्जराऽपि तथा परिवर्धत इति ज्ञावः । तद्व्यतिरिक्तो व्यापारयुक्तस्तस्य गच्छपरिहानिर्भवति निर्जरेति ॥

संप्रति भावपरिच्छेदमाह ॥

दंसणनाणचारित्ते, तवय विणए य होइ जावमि ॥

संजोगे चञ्जगा, विइए नायं वइरज्जुतं ।

दर्शनं कायोपशमिकादिभेदजिज्ञासमयकृत्वं ज्ञानं मतिज्ञानादि चारित्रं सामायिकादि, तपोऽनज्ञानादि, एष भावतः परिच्छेदः अनयोश्च छव्यज्ञावपरिच्छन्नो भावतः परिच्छेदः इत्येवं रूप द्वितीये भंगे ज्ञातमुदाहरणं वज्रचूतिस्तेदवाह ॥

जरुयच्छे नहवाहण, देवी पडमावती वइरज्जुती ।

ओरोहकयगाणय, कोउयनिव पुच्छेदे विगमो ॥ १ ॥

कत्यत्ति निवाएसो, सयमासण एसचेव चेमिकहा ॥

परिदारण मदाणं वि, रूपपरिवाररहिण्य ॥ २ ॥

जरुयच्छे नयरे नहवाहणो नाम राया तस्स पडमावती

देवी । तस्य नयरे वइरज्जुती आयरिओ महाकई अप-

रिवारो रूपेण य मंदरूवो अतीव किसो तस्स कव्वं

अंतेउरे गिज्जंति सा य पडमावती देवी तेण कव्वेण

हयहियया कया चित्तेइ जस्सेयं कव्वं कहमहंतं पेडिज्जा

। तओ रायं अणुणविच्चा दासी संपरिउरु माहरियप-

ष्ठागारं औचित्येन ढोकनीयं धेत्तुं वइरज्जुतस्स वसिहिं

गता । तं वारट्ठियं पासिता वइरज्जुमेव जित्तियं धेत्तुं

निगगतो । पडमावतीए कहियं कहं वइरज्जुती आय

रितो वइरज्जुतिणा आयरिएण जाणियं वहिंगतो दासीए

सन्नियं एस चेव वइरज्जुती तोह विरागं गया चित्तेइ

य दिट्ठासिकसेरुमती पीयित्तेपाणियं यं वरंतुह नाम न

दंसणयं अत्र कसेरुमती नाम नदी । तस्याः प्रसि-

धिरतीव । नच तत् प्रसिध्द्यनुरूपं तस्याः पानीयमिति

क्षेपः । ताहेतं पष्ठागारदिणं उचियं । एतं आयरियस्स

दिज्जसित्ति गया ॥

संप्रत्यक्षरघटना । भरुकच्छे नभोवाहनो नाम राजा तस्य पद्मावती देवी । तत्र वज्रचूतिराचार्योऽवरोधे अंतःपुरे तत्का-
व्यगानं कौतुकेन नृपं दृष्ट्वा देव्यास्तद्वसंतौ गमः तदनंतरं पृच्छां
कुत्र वज्रभूतिराचार्यस्तस्य प्रत्युत्तरं वहिर्निर्गतः । सचाचार्यः
सपरिवाराज्जावात् स्वयमासनं गृहीत्वा मध्याह्नद्विरागतः
चेष्टया दास्याः कथानकमेव एवं वज्रचूतिस्ततो विपरिणामं
विपरिणामाच्च साक्षाद्वानं विरूपे परिवाररहिते च तस्मिन्ना-
चार्ये पतेनैतद्वेदितं यः परिवारवानपि रूपेणाऽविरूपः
सोऽपि छव्यपरिच्छेदेन परिच्छिन्नः ततो यद्यपि तस्य परिवा-
रोऽस्ति । तथापि योऽधस्तात् छव्यपरिच्छेदो वर्णितस्तस्य
मूलमाकृतिस्तदभावे तस्याभावः । तथाचाह ॥

मूळं खड्डु दव्वपडि, च्छयस्स सुंदेरमोरसवडं च ।

आकितिमतो हि नियमा, सेसावि हवति वच्छीतो ॥

समस्तस्याऽपि प्रागुक्तस्य छव्यपरिच्छेदस्य मूळं खड्डु सौंदर्य-
मौरसं च वडं हृदयवलिष्ठता सर्वव्यापारेषु दाक्ष्यमिति
भावः । कुत इति चेदत आह । यस्मादाकृतिमतः सतो निय-

माच्छेया अपि द्वययो वस्त्रादिविषया ज्ञवन्ति । न त्वाकृतिवि-
रहितस्य तथा प्रत्यक्षत एव दर्शनात् तत आकृतिरहितोऽपि
छव्यपरिच्छेदरहित इति न तस्यापि गणधारणानुज्ञा ॥

संप्रति वक्ष्यमाणग्रंथसंबन्धनार्थमाह ॥

जो सो उ पुव्वज्जणितो, अपचूतो उ अविसेसिओ तहियं ।

सोचेव विसोसिज्जइ, इहइ सुत्ते य अत्ये य ॥

योऽसौ (चोयग अपचू) इत्यादिना ग्रंथेन अपचूः पूर्वः भणित-
स्स तत्रापि विशेषत एवोक्तः इह अस्मिन्प्रस्तावे प्रचूः सूत्रेऽर्थे
च विशिष्यते । सूत्रतोऽर्थतश्च तस्याऽप्रचूत्वं चित्यते इति
भावः । तदेवाह ॥

अवहुस्सुए अगीयत्ये, दिट्ठता सप्पसीसवेज्जसुए ।

अत्यविहूणो धरंते, मासा चत्तारि जारिय ॥

अत्र बहुश्रुतागीतार्थपदान्यां भंगचतुष्टयं । तद्व्या । अवहुश्रु-
तोऽगीतार्थ इति प्रथमो भंगः १ अवहुश्रुता गीतार्थः २ वा बहुश्रु-
तोऽगीतार्थः ३ बहुश्रुते गीतार्थः ४ तत्र यस्य निशीयादिकं सूत्रतोऽ-
र्थतो न गतं सप्रथमो भंगः यस्य पुनर्निशीयादिगतौ सूत्रार्थो विस्-
मृतौ स द्वितीयभंगः । पुनरेकादशांगधारी अश्रुतार्थः स तृती-
यभंगः । सकलकाष्ठोचितसूत्रार्थोपेतश्रुतार्थः । अत्र बहुश्रुते
अगीतार्थे वा एतेनाद्वयभंगत्रयमुपात्तं । तस्मिन् गणं धारयति
दृष्टांतौ सर्पशीर्षकं वैदद्यसुतश्च । इयमत्र भावना । आद्यानां
त्रयाणां भंगानामन्यतरो यदि गणं धारयति । ततः स सहगणेन
चिनश्यति यथा सर्पशीर्षकं वैदद्यसुतो वा एतद्वद्व्यंतर्ग्यं
यथा कल्पान्ययने तथा ज्ञावनीये (अत्यविहूणेत्यादि) अर्थ-
विहीने अगीतार्थे इत्यर्थः । अर्थप्रद्व्यंमुपपन्नकणं सूत्रे इत्यपि
दृष्टव्यं । तस्मिन् अर्थविहीने वा गणं धारयति । उपपन्नकणमे-
तत् । निसृजति वा प्रायश्चित्तं चत्वारो (जारिया इति) गुरु-
का मासाः ॥

अवहुस्सुते अगीयत्ये, निसिरए वा धारए गमणं ॥

तदेवसियं तस्स उ, मासा चत्तारि जारिया ॥

अवहुश्रुतोऽगीतार्थो वा यदि गणं निसृजति धारयति वा
स्वयं । किमुक्तं ज्ञवति । आद्यानां त्रयाणां भंगानामन्यतरो यदि
गणं गीतार्थस्य वा निसृजति स्वयं वाऽद्यानां त्रयाणां भंगाना-
मेकतरः सन्न यदि गणं धारयति एकं द्वौ वा दिवसाऽनुत्कर्षतः
सप्तरात्रिदिवानि ततस्तद्विद्वसिकैस्तेषां सप्तानां दिवसानां
निमित्तत्वतस्तस्य गणं निसृज्यधूर्यांति स प्रायश्चित्तं चत्वारो
मासा गुरुकाः ॥

सत्तरत्तं तवो होही, ततो ठेदो पधावती ।

ठेदेण उन्नपरियाए, ततो मूळं ततो दुगं ॥

अन्यदन्यतः सप्तरात्रं यावज्जणस्य निसर्जने धारये वा प्राय-
श्चित्तं तपो ज्ञवति । तपः प्रायश्चित्तसमाप्त्यनंतरक्रमेण ठेदः प्र-
धावति ठेदेन चेच्छिन्नपर्यायो ज्ञवति ततो च्छिन्नपर्याये तस्मिन्
मूळं दीयते । ततोऽप्यतिक्रमे अंतिमं द्विकमनवस्थाप्य पारां चित-
लक्षणं । इयमत्र ज्ञावना । प्रथमस्तद्विद्वसानंतरमन्यानि चेत्स-
प्तदिनानि गणं निसृजति धारयति वा स्वयं ततः प्रायश्चित्तं षट्-
वधु । ततोऽप्यन्यानि सप्तदिनानि ततः षट् गुरु । तदनंतरमन्य-
न्यानि चेत् सप्तदिनानि ततश्चतुर्गुरुका भेदः । ततोऽप्यन्यसप्त-
दिनानि ततश्चतुर्गुरुका भेदः । ततोऽप्यन्यसप्तदिवसातिक्रमे
षट्पञ्चकभेदः । तदनंतरमन्यन्यसप्तदिवसातिवाहने षट्-
गुरुकभेदः । एतावता कावेन यदि पर्यायो न च्छिन्नति ततस्त्रि-

चत्वारिंशत्तमे दिवसे गणं धारयतो निष्पन्तुर्वा प्रायश्चित्तं भूतं
चतुश्चत्वारिंशत्तमे दिवसे अनवस्थाप्य पञ्चचत्वारिंशत्तमे पारं
चित्तं तदेवं यत इत्थं प्रायश्चित्तं ततो न वर्तते। आद्यानां त्रया-
णां जंगानामेकतरः स्थापयितुं कः पुनर्गणधरः स्थापयितव्य
इति चेदुच्यते शुक्रः ॥

अथ कोऽसौ शुक्र इतिशुक्रवक्त्रणमाह ॥

जोसो चउत्यजंगो, दव्वे जावेय होइ संचज्जो ।

गणधारणंमि अरिहो, सो सुप्पो होइ नायव्वो ॥

योऽसौ चतुर्जंगश्चतुर्जंगवर्ती कोऽसावित्याह। उच्ये भावे च
यो जवति । संचज्जवत्यः परिच्छदविशेषैश्च परिकल्पित इति
भावः ॥

(३०) स्थापनायां स्यविराः प्रष्टव्याः ॥

स्यविराननापुच्छं गणं न धारयेदाचार्यः व्य. सू. ३ उ. ॥

जिकखू इच्छेज्जा इत्यादिगाथा ३२७ पृष्ठे १४ पंक्तौ
व्याख्याता ॥

जिकखू य इच्छेज्जा गणं धारित्तए। एणो कप्पइ से थेरे
अण्णापुच्छित्ता गणं धारित्तए। कप्पइ से थेरे आपुच्छि-
त्ता गणं धारित्तए। यविरा य सेवयरेज्जा एवं से
कप्पइ गणं धारित्तए थेरा यसे एवेवियवेज्जा एवं से णो
कप्पइ गणं धारित्तए जणं थेरेहिं अविदिन्नं गणं धारंति
से संतराए णे वा परिहारे वा ॥ ? ॥

व्याख्या । मिश्रुचिच्छेत् गणं धारयितुं तत्र (से) तस्य न
कउपते। स्यविरान् गच्छगतान् पुरुषान् अनापुच्छं गणं
धारयितुं कउपते (से) तस्य स्यविरान् आपुच्छं गणं धार-
यितुं स्यविराश्च (से) तस्य वितरेयुर्गणजानीयुर्गणधारणं
पूर्वोक्तैः कारणैरहंत्वात्। तत एवं सति (से) तस्य कल्पते गणं
धारयितुं स्यविराश्च (से) तस्य न वितरेयुर्गणधारणानहं
त्वादेव सति न कउपते। गणं धारयितुं । यः पुनः स्यविरै-
रवितोर्णमनुज्ञातगणं धारयेत् ततः (से) तस्य कृतादनं-
तरपदपन्थायात्प्रायश्चित्तं चेदो वा परिहारो वा चशब्दादन्यद्वा
तपः। एष सूत्राकार्यः। भावार्थं ज्ञापयद्वाह ॥

काउं देसदरिसाणं, आगतउवट्टियम्मि उवरया थेरा ।

असिवादिकारणेहिं, वनउवित्तो साहगस्स असती ॥

सा काउगतेम्मि उगतो, विदेसं व तत्तय च अपुच्छा ॥

थेरे धारे य गणं, जावनिशिष्णं अणुग्घाया ॥

देशदर्शननिमित्तं गतेन ये प्रजाजितास्तान् यद्यात्मनोयावत्कथि-
कान् शिष्यतया वज्राति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं। तथा
देशदर्शनं कृत्वा तस्मिन्नागते अग्रस्थापिते च तस्मिन्नाचार्यपदे
स्त्वविरा यस्याचार्यो उपरताः काउगता यदि वा स प्रत्याग-
तोऽप्यसिवादिभिः कारणैर्गणसाधकस्य (असति) अजावेना-
चार्यपदे स्थापितोऽन्तर्गणसाधकः। ततस्तस्मिन्काउगते यदि
वा गतो विदेशं तत्रैव विदेशे गणं धारयितुमिच्छेत्। एतेषु स-
र्वेष्वपि कारणेषु समुत्पन्नेषु यदि स्यविरान् गच्छमहांतोऽपृष्ट्वा
यद्यपि तस्याचार्येण भावतो गणो निस्पृष्टोऽनुज्ञातस्तथापि
स्यविरा आप्रच्छनीयास्तत आह। भावनि स्पृष्टमपि गणं धारयति
तर्हि तस्य स्यविरानापुच्छप्रत्ययं प्रायश्चित्तं अनुद्घाता गुरु-
काश्चत्वारो मासाः उपलक्षणमेतत्। आज्ञानवस्था मिथ्या-

त्वविराधनारूपाश्च तस्य दोषाः ॥

सयमेव दिसावंधं, अण्णुण्णते करे अण्णापुच्छा ।

थेरेहिं य पमिसिप्पो, सुप्पा दग्गा उवेहंता ॥

यो नामस्वयमेव आत्मच्छंदसा को मम निजमाचार्यं मुकृत्वाऽ-
न्य आप्रच्छनीयः समस्तीत्यभ्यवसायतः पूर्वाचार्येणाऽननुज्ञात-
आचार्यपदे तस्याऽस्थापनात्स्यविरान् गच्छमहत्तररूपान्
अनापुच्छं दिग्बंधं करोति। स्यविरैः प्रतिषेधनीयाः। यथा
निवर्तते भार्य ! तव तीर्थकराणामाज्ञां दोषयितुं पवं प्रतिवे-
दितोऽपि यदि न प्रतिनिवर्तते तर्हि स्यविराः शुद्धाः सन्तः
चतुर्गुरुके प्रायश्चित्ते दग्गाः। अथ स्यविरा चेपेक्षते तर्हि
ते चेपेक्षा प्रत्ययं चतुर्गुरुके दग्गा यत एवमुपेक्षात्मानापु-
च्छायां च तीर्थकराभिहितं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्त-
स्मात्स्यविरैरुपेक्षा न कर्तव्या। तेन च स्यविरा आप्रच्छनीयाः ॥

सगणे थेराणसती. तिगथेरे वा तिगं तु वप्पति ।

सेवःसति इत्तरियं, धारेइ न मेदितो जाव ॥

अथ स्वगच्छे स्यविरा न संति तर्हि गणे स्वकीये गच्छे स्य-
विरामसति अजावे ये त्रिकुलवर्णसंघरूपे स्यविरास्तान्
त्रिकस्थविरान् त्रिकं वा समस्तं कुलं वा गणं वा संघो वा
इत्यर्थः। उपतिष्ठेत् यथा यमनजानीत महं दिशमिति। अथ
अशिवादिभिः कारणैर्न पश्ये कुलस्यविरादीनामसत्यजावे
इत्वारिकां दिशं गणस्य धारयति यावत्कुलादिभिः सह गणो
न मिश्रितो जवति ॥

जे उ अहाकण्णं, अण्णुण्णायंमि तत्तय साहम्मि ।

विरहन्ति अमट्ठाए, नतेसिंठेओ न परिहारो ॥

ये तु साधर्मिकाः स्वगच्छवर्तिनः परगच्छवर्तिनो वा यथा
कल्पेन श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तत्रोपस्थानात् विषये
तदर्थाय सूत्राणामर्थाय आसेवना शिक्षार्थैवेत्यर्थः। अनुज्ञाते
गणधारणा तत्र गच्छे विहरंति। ऋतुवर्षे कावे मासकल्पेन
वर्षासु वर्षाकल्पेन तेषां तत्प्रत्ययोपदेशोऽनुज्ञातो गणं धारय-
तीति तन्निमित्तमित्यर्थः। प्रायश्चित्तं चेदो न परिहार उप-
लक्षणमेतन्नायत्ता तपःश्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तप उपस्था-
नात् विषयबोद्धता हि तस्यास्मीपमुपतिष्ठमानानां दोषो न सू-
त्रार्थमिति। व्य० ३ उ० ॥

शिल्पिनि, औप० शिल्पोपाध्याये, (त्रेयाययिरियददफ-
बिहंइदकीळा) ठेकेन निपुणेनाऽचार्येण शिल्पोपाध्यायेन
रक्षितो ददो वज्रवान् परिघोऽर्गळा इन्द्रकीलश्च सम्पाटि-
तकपाटज्याधारदूतः प्रेवशमभ्यभागो यस्यां सा तथेति ॥
राज० ॥

आ(य)रिय-आर्य-पुं० आरात् हेयधर्मेज्यो याताः प्राप्ता उपा-
देयधर्मेऽस्त्यार्याः। पृषोदरादय इति रूपनिष्पत्तिः ॥ प्रज्ञा
प. १। प्रव. २. ७५ छ. ॥

स्यादुभयवैत्यचौर्यसमेपु यात्। २। १०७। इति प्राकृत-
सूत्रेण स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च शब्देषु संयुक्तस्य
यात्पूर्वं इत्यवति। आरादरे याता गताः सर्वहेयधर्मेज्य
इत्यार्याः। सूत्र० १ श्रु. ३ अ. ॥

चारित्राहं, आचा० अ. २ उ. ५

(अण्णारियवयणमेयं) आराद्याताः सर्वहेयधर्मेज्य इत्यार्यास्त-
द्विपर्ययादनार्याः कूटकर्माण इति। आचा. ४ अ. ५ उ. ॥

(मिच्छदिट्ठी अण्णारिया) आराद्याताः सर्वहेयधर्मेज्य

इत्यार्याः । सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

“एसद्वाणे आरिण्” अरादयात् सर्वहेयधर्मेज्य इत्यार्यम्
सूत्र. २ श्रु. २ अ. ।

(एगमविआरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) आर्यं आरादयात्
पापकर्मज्य इत्यार्यं अत एव धार्मिकमिति । भ. श. १. उ. ७ ।

आर्या देशभाषाचरित्रार्या इति आचा. ४ अ. २ उ. ।

विवेकिनि. (तमेव पासित्ता आयरिया वयंति) आर्या वि-
वेकिनः सदाचारवन्तः एवं वृत्ते । सूत्र. २ श्रु. २ अ. ।

आर्यदेशोत्पत्ते (आयरियमाशायरियाणं) आर्याणामार्यदे-
शोत्पत्तानाम्. उपा. २ अ. । स. ३४ स. । औप. ।

आर्यजेदाः ॥

सेकितं आयरिया ? आयरिया हुविहा पणता । तंजहा ।
इण्डिपत्तारिया य अण्डिपत्तारिया य । से कितं इण्डि-
पत्तारिया ? २ ठव्विहा पणता, तंजहा अरहंता चक्क-
वट्ठी पल्लदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाहारा सेत्तं इण्डि-
पत्तारिया ॥ सेकितं अण्डिपत्तारिया ? २ नवविहा
पणता, तंजहा रेवत्तारिया जातिआरिया कुड्डारिया क-
म्मारिया सिप्पारिया जासारिया णाणारिया दंसणा-
रिया चरित्तारिया सेकितं खेत्तारिया ? २ अण्डव्वीसति
विहा पणता, तंजहा ।

रायणिहमगहचंपा, अंगा तह तामद्वित्ति वंगा य ।

कंचणपुरं कलिंगा, वाणारसि चैव कासीय ॥ १ ॥

साएयकोसत्तागय, पुरं च कुरुसोरियं कुसुद्वाय ।

कंपिह्वं पंचाद्या, अहिउत्ता जंगद्या चैव ॥ २ ॥

दारवती य सुसुद्धा, मिहिलविदेहा य वच्छकोसंबी ।

नंदि पुरं संमिद्धा, जदिद्वपुरमेव मत्तयाय ॥ ३ ॥

वड्डारुवच्छवरणा, अच्छा तह मतिथार्वदसप्पा ॥

सोत्तियमइयाचेदी, वीइजयं सिंसुसोवीरा ॥ ४ ॥

महुरा यसूरसेणा, पावा जंगी य मासपुरिवट्ठा ॥

सावत्थी य कुणाद्या, कोमीवरिसं चत्ताढा य ॥ ५ ॥

सेयंविद्या वियनगरी, केयइ अण्डच आरीयं जालियं ॥

एत्थुप्पत्तिजिणारणं, चक्कीणं रामकएहणं ॥ ६ ॥

सेत्तं खेत्तारिया सेकितं जाइ आयरिया ? २ ठव्विहा
पणता तंजहा अंवट्ठा य कदिंदा विदेहा वेदगाइय हरिया
चुंचुणा चे व ढएया इन्नजाइओ सेत्तं जाइआयरियाय
सेकितं कुड्डारिया ? २ ठव्विहा पणता तंजहा उग्गा
जोगा राइएणा इक्खागा नाता कोरव्वा सेत्तं कुड्डारिया
सेकितं कम्मारिया ? २ अणेगविहा पणता तंजहा ।

दोस्सिया सुत्तिया कप्पा, सिया मुत्ताविया जीया ॥

जंमविया द्विया कोट्ठा, द्विया नरवाहणिया ॥ १ ॥

जेयावणे तहप्पगारा सेत्तं कम्मारिया सेकितं सिप्पा-
रिया ? २ अणेगविहा पणता । तंजहा । तुएणागा
तंहुवाया पट्टागारा देयमा वरुमा कड्डयाउयारा मुंजपा

उयारा ठत्तारा वंजारा पज्जारा पोत्तारा द्वेप्पारा चित्ता
रा संखारा दंतारा जंमारा जिब्बगारा सेट्टारा कोनि
गारा जेयावणे तहप्पगारा सेत्तं सिप्पारिया सेकितं जा-
सारिया ? २ जेणं अण्डमागहाए जासाए जासंति जत्य
वियणं वंजी द्विवी पवत्तइ वंजीएणं द्विवीए अट्टारस
विहे द्वेक्खविहाणे पणते । तंजहा वंजी, जदणाणिया,
दोसा, पुरिसा, खरुट्ठी, पुक्खरसारिया, जोगदइया, पट्ट-
राइया, अंतक्खरिया, अक्खरपुट्टिया, वेणइया, निएह-
इया, अंकद्विवी गाणियद्विवी गंधव्वालिवी, आयासलि
वी, माहेसरी, दामिद्वी, पोन्नदी । सेत्तं जासारिया
सेकितं नाणारिया ? २ पंचविहा पणता तंजहा आजि
णिवोहियणाणारिया सुयणाणारिया ओहिनाणारिया
मणपज्जवनाणारिया केवड्डनाणारिया ॥ सेत्तं नाणारिया
सेकितं दंसणारिया ? २ दुविहा पणता । तंजहा सरागदं-
सणारिया यवियरागदंसणा ० सेकितं सरागदंसणारिया
? २ दंसविहा पणता तंजहा ॥

निस्सग्गुवदेसरुई, आणारुई मुत्तवीयरुई चैव ।

अजिगमवित्त्यारुई, किरिया संखेव धम्मरुई ॥ १ ॥

चूयत्येणाधंगया, जीवा जीवा य पुएणपावं च ।

सहस्सं मुइयासव, संवरो यवेयएस णिस्सग्गो ॥ २ ॥

जो जिणदिट्ठे जावे, चउव्विहे सइहा सयमेव ।

एमेव एएणहत्ति य, णिस्सग्गुइति णाडव्वो ॥ ३ ॥

एए चैव उ जावे, उवदिट्ठे जो परेण सइहइ ।

ठउमत्येण जिणेण, व उन्नएसइत्ति नायव्वो ॥ ४ ॥

जोहेउमयाणंतो, आणाएरोय पवयणं तु ।

एमेवणहत्ति य, एसो आणारुई नाम ॥ ५ ॥

जो मुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं ।

अंगेण बाहिरेण, वसो मुत्तरुइत्ति नायव्वो ॥ ६ ॥

एगपएणेगाई, पदाई जो पसरइ उ सम्मत्तं ।

उदइव्व तिह्वविदू, सो वीयरुइत्ति नायव्वो ॥ ७ ॥

सो होइ अजिगमरुई, सुयनाणं जस्स अत्यओदिट्ठं ।

एक्कारसअंगाई, पइएणा दिट्ठिवाओय ॥ ८ ॥

दव्वाण सव्वजावा, सव्वपमाणेहिं जस्स उव्वप्पत्ता ।

सव्वाहिं णयविहीहिं, वित्त्यारुइत्ति नायव्वो ॥ ९ ॥

दंसणनाणचरित्ते, तवविणए सव्वसमिइगुत्तीसु ।

जो किरियाजावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥ १० ॥

आणजिग्गाहिय कुदिट्ठी, सेखेवरुइत्ति होइ नायव्वो ।

अविसारओ पवयणे, अणजिग्गाहिओ यसेसेसु ॥ ११ ॥

जो आत्थि कायकम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च ॥

सइहइ जिणाजिहियं, सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥ १२ ॥

परमत्यसंयवो वा, मुदिट्ठपरमत्यसेवणा वावे ॥

वावक्खुदंसणव, ज्जाणा य सम्मत्तसइहणा ॥ १३ ॥

निस्संकियनिकंखिय, णिव्वितिगिच्छा अमुददिट्ठिय ।

सेकिंतं अजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया
? ५ दुविहा पणत्ता तंजहा पदमसमयअजोगिकेवद्वि
खीणकसायवीतरागदंसणारिया अपदमसमयअजोगिके-
वद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया य । अहवा चरिम
समयअजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया अ
चरिमसमयअजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया
य । सेत्तंअजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया ।
सेत्तं केवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया सेत्तं खीण-
कसायवीतरागदंसणारिया सेत्तं वीतरागदंसणारिया
सेत्तंदंसणारिया । सेकिंतं चरित्तारिया ? ५ दुविहा पष्
त्तां । तंजहा । सरागचरित्तारिया वीतरागचरित्तारिया य ।
सेकिंतं सरागचरित्तारिया ? ५ दुविहा पणत्ता
तंजहा मुहुमसंपरायसरगचरित्तारिया बायरसंपरायस-
रागचरित्तारिया य । सेकिंतं मुहुमसंपरायसरगचरित्ता-
रिया ? ५ दुविहा पणत्ता तंजहा पदमसमयमुहुमसंप-
रायसरगचरित्तारिया अपदमसमयमुहुमसंपरायसरग-
चरित्तारिया य अहवा चरिमसमयमुहुमसंपरायसरग-
चरित्तारिया अचरिमसमयमुहुमसंपरायसरगचरि-
त्तारिया य अहवा मुहुमसंपरायसरगचरित्तारिया दुवि-
हा पणत्ता तंजहा संकिद्विस्समाणा य विमुज्जमाणा-
य सेत्तं मुहुमसंपरायसरगचरित्तारिया । सेकिंतं बायरसं-
परायसरगचरित्तारिया ? ५ दुविहा पणत्ता तंजहा
पदमसमयबायरसंपरायसरगचरित्तारिया अपदमसमय-
बायरसंपरायसरगचरित्तारिया य । अहवा चरिमसमय-
बायरसंपरायसरगचरित्तारिया अचरिमसमयबायरसंपरा-
यसरगचरित्तारिया य अहवा बायरसंपरायसरगचरित्ता-
रिया दुविहा पणत्ता । तंजहा । पम्निवाई य अपम्निवाई
य सेत्तं बायरसंपरायचरित्तारिया सेत्तं सरगचरित्तारिया से
किंतं वीतरागचरित्तारिया ? ५ दुविहा पष्त्ता तंजहा । उव-
संतकसायवीतरागचरित्तारिया खीणकसायवीतरागचरि-
त्तारिया य सेकिंतं उवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया ? ५
दुविहा प० तंजहा पदमसमयउवसंतकसायवीतरागचरि-
त्तारिया अपदमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया य
अहवा चरिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया अच
रिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं उवसं-
तकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं खीणकसायवी
तरागचरित्तारिया ? ५ दुविहा पणत्ता तंजहा उजमत्थ
खीणकसायवीतरागचरित्तारिया केवद्विखीणकसायवीत-
रागचरित्तारिया य सेकिंतं उजमत्थखीणकसायवीतरा-
गचरित्तारिया ? ५ दुविहा पणत्ता तंजहा सयंबुच्छउज
मत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया बुच्छबोहिउजम-

त्यरवी णकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं सयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? बुविहा पण्णत्ता तंजहा । पढमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं सयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं बुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता, तंजहा पढमसमयसयंबुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयसयंबुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसयंबुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयसयंबुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं बुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तं उमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहापण्णत्ता । तंजहा सजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य । सेकिंतं सजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहापण्णत्ता । तंजहा पढमसमयसजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयसजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयसजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं सजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं अजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता । तंजहा पढमसमयअजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयअजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयअजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । अचरिमसमयअजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं अजोगी केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं खीणकसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तं वीतरागचरित्तारिया । अहवा चरित्तारिया पंचविहा पण्णत्ता । तंजहा सामाइयचरित्तारिया, ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया, परिहारविमुच्छिचरित्तारिया, सुहुमसंपरायचरित्तारिया, अहक्खायचरित्तारिया य । सेकिंतं सामाइयचरित्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता । तंजहा । इत्तारियसामाइयचरित्तारिया आत्तकाहयासमिाइयचरित्तारिया य । सेत्तं सामाइय-

चरित्तारिया । से किंतं ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता तंजहा । साइयारा ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया निरइयारा ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया । सेत्तं ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया । सेकिंतं परिहारविमुच्छिचरित्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता । तंजहा निव्विस्समाणपरिहारविमुच्छिचरित्तारिया निव्विड्काइयपरिहारविमुच्छिचरित्तारिया य । सेत्तं परिहारविमुच्छिचरित्तारिया । से किंतं सुहुमसंपरायचरित्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता तंजहा, संकिट्ठिस्समाणसुहुमसंपरायचरित्तारिया विमुज्जमाणसुहुमसंपरायचरित्तारिया सेत्तं सुहुमसंपरायचरित्तारिया । से किंतं अहक्खायचरित्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता, तंजहा उमत्थअहक्खायचरित्तारिया केवद्विअहक्खायचरित्तारिया य सेत्तं अहक्खायचरित्तारिया । सेत्तं चरित्तारिया । सेत्तं अण्हिपत्तारिया । सेत्तं आयारिया ॥ प्रज्ञा. १. प. ॥

आराध्यातः सर्वहेयधर्मेन्य इत्यार्यः । मोक्षमार्गे, (आरियं उचसंपज्जे.) सूत्र. १ भु. ८ अ. । आराध्यातं सर्वकुयुक्तिन्य इत्यार्यं तत्त्वम् । तत्त्वे, (आयारियं विदिताणं, सन्वडुक्खा विमुच्चइ) आयारियंति सूत्रत्वात् आराध्यातं सर्वकुयुक्तिन्य इत्यार्यं तत्त्वं तद्विदित्वा ज्ञात्वेति । उक्तं ० अ. ६. १५ गुणं, न्यायोपपत्ते, आर्यं प्रगुणं न्यायोपपन्नमिति । आचा० २ अ. ५ उ. ॥
आथरियउवज्जाय-आचार्योपाध्याय- पुं० आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्यसहिते उपाध्याये (आयारियउवज्जाप विसंभेज्जा) व्य० सू. ३ उ. । आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायश्चेत्यर्थः आचार्यश्च स एवोपाध्यायः आचार्योपाध्यायः आचार्यरूपे उपाध्याये, स हि केषांचिदाचार्यः केषांचिदुपाध्याय इति । व्य० ३ उ. ॥

आ (य) रियखेत्त-आर्यक्षेत्र-न० अर्कपञ्चविंशतिजनपदोपलक्षिते राजगृहमगधादिके, सूत्र० १ भु. ५ अ. ॥
सारूप्यचरित्तारिः आर्यक्षेत्राणि (आयारिय) शब्दे पृष्ठे ३३६ पंतौ २१ उक्तानि ॥

यस्मादत्र एतेषु सारूप्यचरित्तारिः संख्येषु जनपदोपलक्षितं नानां तीर्थकराणां चक्रवर्तिनां रामाणां ब्रह्मदेवानां कृष्णानां वासुदेवानां तत आर्यमेतेन क्षेत्रस्यार्थानां न्यायवस्था दाशता यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदायं शेषमनार्यमिति । आवश्यकचूर्णौ पुनरित्थमन्यवस्था उक्ता “ जेसु केसुवि पपसेसु मिहुणगाणि यइदिपसु हक्काराईया नीई परूढा ते आयारिया सेसा अणारिया इति ” एते च प्रत्यासत्त्या जरतक्षेत्रवर्तिन एव आर्या उक्ताः । उपलक्षणत्वाच्चैषामन्येऽपि महाविदेहांत वर्तिविजयमध्यमखंडादिष्वमी बहवो छण्णया इति । प्रच. २७६ घा. ।

आर्यक्षेत्रसोमा निशीयचूर्णौ यथा १६ अ. ।
मगहा कोसंबीया, थूणाविसओ कुणाविसओ य ॥
एसा विहारजूमि, पत्ता आयारियं खेत्त ॥ ६३५ ॥
पुन्वेण मगहविसओ दक्खिणेण, कोसंबी अचरेण थूणाविसओ

उत्तरेण कुणात्ताविसत्रो पतेसि मङ्गलं आययिरियं पुरतो अणारियं।
आ (य) रियट्टाण-आयस्याननं सर्वतो विरत्यादौ, संयमस्थाने
“ जासा सव्वनोचिरइ पस्सट्टाणे अणारिभट्टाणे आरियं ”,
तत्र चेत्यं विरतिः सम्यक्त्वापूर्विका सावधारम्माधिवृत्तिः
सावधानुष्ठानरहितत्वात् संयमस्थानम् तत्र चैतत्स्थानमार्थस्या
नम् । सूत्र ० २ अ. २ अ. ।

आ (य) रियदंमि (न्) आर्यदंमिन्-पुं० आर्यं
प्रगुणं न्यायोपपन्नं पश्यति तच्छ्रीलक्ष्म्यार्यदर्शी । न्यायो
पपन्नदर्शनि, (आयरिय आरियपक्षे आरियदंसी) आचा. २
अ. ५ अ. ।

आ (य) रियदिस्स-आर्यदत्त-पुं० पार्श्वनायस्य प्रथमे गणधरे
प्रथ. १ अ. ।

आ (य) रियदेस-आर्यदेश-पुं० मगधाद्यर्द्धपदपूर्वित्तिजनप
देयु, (आययिरियदेसंमि जे समुप्पत्ता) पं. च. १ अ. । आर्य-
देशसमुत्पन्नः शुक्रजातिकुलान्वितः ध. ३ अ. । तत्र आर्यदेशा
जिनचक्रार्द्धचक्रपाद्युत्तमपुरुषजन्मनृमयस्ते च संख्यया मगधा
द्याः सारूप्यचर्विंशतिः प्रार्य्याणां वासाहो देशः । प्रव. । आर्याव
र्त्तादौ देशे ।

आ (य) रियधम्म-आर्यधर्म-पुं० आर्यस्य धर्मः । सदाचारे
श्रुतचारित्र्यरूपे धर्मे च (वेस्सज्ज णिज्जरापेही आरियं
धम्ममणुत्तरं) आराद्धेयधर्मस्यो यात इत्यर्थस्तं धर्मं श्रुतचा
रित्ररूपमिति उच्यते । २ अ. ॥

आ (य) रियपणसिय-आर्यप्रदेशित त्रि० तीर्थकरप्रणीते,—
(एवं से धम्मे आययिरियपणसिय । आचा० ६ अ. ४ अ. ।

आ (य) रियपाण-आर्यप्रज्ञ-पुं० आर्या प्रज्ञायस्य स आ-
र्यप्रज्ञः । श्रुतिवेशेपितमतौ, आचा० २ अ. ५ अ. ।

आययिरियपरिजानि (न्) आचार्यपरिजानिन् त्रि० आचा
र्यपरिजवक्तारि ।

रुहरो अकुलीणोत्ति य, दुम्मेहो दमगमंदबुद्धिः ।

अत्रि अप्पत्ताजलप्पी, सीसो परिजवइ आययिरियं ॥ १ ॥

कश्चित्कुशिप्यस्सूच्या असूच्या वा आचार्यं परिजवाति ।

सूचा नाम स्वव्यपदेशेन परस्वरूपसूचनं । यथा कोपचयः
परिणतं साधुवाक्कमाचार्यं ब्रवीति । अद्यापि रुहरा यावत्तका
बयं किमस्माकमाचार्यपदस्य योग्यत्वमिति । असूचा स्फुटमे-
व परदोषोद्घाटनं यथा ओ आचार्यं ! त्वं तावदद्यापि रुहरो
मुग्धः कीरकंठो वर्त्तसे अतः कीदृशं जवत आचार्यकत्वमिति ।
योऽकुलीन आचार्यस्तमुद्दिश्य जणति अहो, उत्तमकुलसंज्ञता
अमी योग्या एवाचार्यपदस्य धर्यं तु हीनकुलोत्पन्नाः कुतो-
ऽस्माकं सूरिपदयोग्यता यद्वा धिक्कटं यदकुलीनोऽप्ययमाचार्य
पदे निवेशित इति । तथा दुम्मेहा मंदप्रज्ञो कमको नाम दरि-
द्रो ब्रूत्वा यः प्रव्रजितः मंदबुद्धिः स्वल्पमतिः अपि संभावनायां
संभाव्यते कुतोऽपि कारणादिविषयोऽप्याचार्य इति अत्र पातुच्छा
वस्त्रपात्रादिद्वारेण हविर्धनस्य सोऽप्यपलाभद्विधिः । एतानप्येव
मेव सूच्या असूच्या च परिभवति ॥

अथ शिष्यपदं व्यापदं व्याचष्टे ॥

सो विय सीसो दुविहो, पव्वावियगो अ सिकखओ चेव।

सो सिकखओ उ तिविहो, सुत्ते अत्थे तज्जणं य ॥

यः शिष्यो गुरुन् परिभवति सोऽपि च द्विविधः । प्रव्रजित
कः शिष्यकश्चैव यस्तेनैव परिभूयमानगुरुणा दीक्षां प्रादित
स्स प्रव्रजितकः । शिष्यकस्तु गच्छांतरादध्ययनार्थमायातः
स च शिष्यकश्चिविधः सुत्रेऽयं तज्जणं च सूत्रप्राहकोऽर्थप्रा-
हकस्तज्जणप्राहकश्चेत्यर्थः । वृ. । नि० चू० १ ए अ० ॥

आययिरियपायमूळ आचार्यपादमूळ न० आचार्य्यान्तिके-
(गंतुणाययिरियपायमूळमि,) आचार्यपादमूले आचार्य्यान्तिके
इति. पं. २ अ. ॥

आययिरियजासिय-आचार्यजापित-न. प्रज्ञव्याकरणदशाया-
श्चतुर्थेऽध्ययने, स्था० १० अ. ॥

आययिरियमग-आर्यमार्ग-पुं० आराद् यातः सर्वहेयधर्मन्य
इत्यार्थो मार्गो निर्दोषः । पापक्षेयाऽसम्पृक्ते मार्गे, (आरियं
मगं असंपत्ता) सूत्र० २ अ० १ अ० ॥ सदनुष्ठानरूपे मार्गे,
जेनेन्द्रशासनप्रतिपादिते मोक्षमार्गे च सूत्र० १ अ० ३ अ. । (जे तत्थ
आरिअं मगं परमं च समाहिणं) सूत्र. छि. ० अ० ३ अ० ॥

आययिरियाविज्जा-आचार्यविद्या-स्त्री० चाचत्वारिंशत्तमे पुरुष
कक्षामेदे, कल्प० ॥

आययिरियविप्पमिवत्ति-आचार्यविप्रतिपत्ति-न० बंधदशायाः
पञ्चमेऽध्ययने, स्था० १० अ. ।

आ (य) रियव्वेय-आर्यवेद-पुं० तीर्थकरस्तुतिरूपे, श्रावकधर्मप्रति
पादके च वेदे, (दाणं च माहणाणं वेआकासीअ पुच्छनिव्वाणं)
आर्यान् वेदान् कृतवांश्च स भरत एव तत्त्वाध्यायनिमित्त
मिति तीर्थकरस्तुतिरूपान् श्रावकधर्मप्रतिपादकाश्च अना
र्यास्तु पश्चात्सुवभा याज्ञवल्क्यादिभिः कृता इति. आच. २
अ. । आ. म. २ अ. ।

आययिरियवैयावच्च-आचार्यवैयावृत्य-न. आचार्यस्य वैयावृत्यं
प्रकृपानादिभिरुपष्टम्भः । वैयावृत्यमेदे, औप० ॥

आययिरियव्व-आचरितव्य-त्रि० आ. चर. तव्य. । अनुष्ठेये ।
(जं जम्मि होइ काळे, आययिरियव्वं स काळमायारो) । नि. ब्रू.
१ अ. ॥

आययिरियदेस-आचार्यदेश-पुं० आचार्यकयने, (आययिरि
देसावाहारिण अत्थेण) आचार्यदेशात् आचार्यकयनात्
अवधारितेनेति । व्य० ३ अ. ।

आययसजायण-आयसजाजन-न. होहजाजने, (तोयमिव ना
वियाण, तत्तायसजायणोदरत्थंवा) तसं च तदायसजाजनं च
होहजाजनमिति. ॥ आच० ४ अ. ॥

आयाइ-आजाति-स्त्री० आ जनं किन् आजननमाजातिः सम्मूर्धन-
गर्जापपाततो जन्मानि, स्था. १० अ. । आजायतेऽस्यामित्याजातिः
मनुष्यादिजातौ, । तथा चाचाराङ्गे आचौरिकार्थकानधिकृत्य
इदानीमाजातिराजयंते तस्यामित्याजातिः । साऽपि चतुर्धा
व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचारप्र
स्तुतोऽयमेवाचार इति । आचा० १ अ. १ अ. ॥

आयाति- स्त्री. आ. या- प्रावे- किन्-भागमने- स्थानान्त
रगमने च (आयातिर्वा गतिरिति) स्था. अ. ३ आयातिर्गर्भा
निष्क्रम इति स्था. अ. २ उत्तरकाळे च दशा० ॥

आयाइहाण- आजातिस्थान न- आजननमाजातिः सम्मू-
र्धनगर्जापपाततो जन्म तस्याः स्थानम् । संसारे, स्था. १० अ. ।
आयातिस्थान-न० उत्तरकाळस्य स्थाने (आयातिहाणं सम्मतं)

आयाइहाणैति आयतिर्नाम उत्तरकावस्तस्य स्यान् पदमिति ।
दशा० ॥

आयाइहाणज्जयण- आज्ञातिस्थानाध्ययन न० आचन
नमाजातिः सम्पूर्णनगर्भोपाततो जन्म तस्याः स्थानं सं
सारस्तत्सन्निधानस्य प्रवर्तीत्यवमर्थप्रतिपादनपरमाज्ञातिस्था
नमुच्यते इति । आचारदशाया नवमेऽध्ययने, । स्था० १० ग० ॥

आयागर-अयत्राकर-पुं० दोहाकरे । (आयागरेइवा)
अयत्राकरो दोहाकरो यत्र दोहं ध्यायत इति स्था० ८ ग० ॥
आया(चा) म आचाम न० अवस्त्रावणे पानकमेदे "आयाममव
स्त्रावणमिति" । वृ. आव. ६ अ. । आ. म. पिं. नि. स्था३ ग० उ.
त्त. १५ अ. (आयामंवासीवीरिधासुखियमंघातहृष्यगारंपाणग
जातं पुष्पमेव आलोपज्जा) आयामास्त्रमवस्थानमिति आचा०
श्रु. १, चू. ॥

आयाम-पुं. आ-यम्-भावे घञ् दैर्घ्ये, स्था० २ ग० ॥
नि. चू. उ॥ आ. म. । राजंजी. "आयामेयं दुवेययं तीसे
वाहाओ अस्त्रवृद्धिताओ भवति" आयामश्चदक्षिणोत्तरायततया
प्रतिपत्तव्यो विष्कम्भः पूर्वापरायततयेति । सू. प्र. ४ प्रा. ॥
आयामग-आचा (या) मक- न० आयाममेवायामकम्-
अवस्त्रावणके पानकमेदे- उक्त. (आयामगंचेव जवोदगं च)
आयामकं धान्यस्यावस्त्रावणम् । उक्त० १५ अ. ॥

आयामसिस्थजोइ (न्) आचा (या) म सिक्कजोजिन्-
त्रि० अवस्त्रावणगतसिक्कभोक्तरि, तथा चौपपातिके "रस-
परित्यागमेदानधिकृत्य-आयामसिस्थजोइत्ति" औप० ॥

आयामेत्ता-आचम्य-अव्य० आचमनं कृत्वेत्यर्थे, (परमश्रे
णं माहणे आयामेतथा) आमेत्थात्ति, आचामितवान् तज्जोजन
दानद्वारेणोच्छिष्टासम्पादनेन तच्चुद्धयर्थमाचमनं कारितवान्
भोजितवानिति तात्पर्यम् भ० १५ श. १ उ. । माहणे आयामेइ-
आयामेइत्ता स उत्तरोष्ठं मुनं करेइ, भ. १५ श. १ उ. ।

आयार-आचार-पुं. आ. चर-भावे घञ्. आ. मर्यादायां
चरणं चारः मर्यादया काव्रनियमादिब्रह्मण्या चार आचारः
आ. म. ॥ आचारो ज्ञानाचारादिः पञ्चधा आ मर्यादया वा
चारोविहार आचारः भ. १ श. १ उ. ॥ दशा. विशे. "आमज्जायाव-
यणो, चरणं चारोत्तिपी आयारो । सोहोइ नाणदंसण, चरित्त-
तववीरियवियणो" ॥ अनुष्ठाने स्था० ४ ग० ॥ आचारणमा-
चारोऽनुष्ठानमिति, सूत्र. २ श्रु५ अ. । स्था. । आचारोमोक्षार्थमनुष्ठान
नविशेष, इति. आचा. १ अ. ३ उ. । आचारो ज्ञानादिविषयमनुष्ठान-
मिति ज्ञा. ॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं काव्याध्यनादीनि
भ० २ श. १ उ. आचरणीये आचारे आव० ॥ आचर्यते गुणवि-
वृद्धये इत्याचारः अष्ट. ॥ आचारः साधुसमाचार इति । स्था. २ ग०.
आचारोलोचाऽस्नानादिसुष्ठुक्रियारूप इति । ध. १ अधि. । स्था४ ग०.
दशा० ॥ आयारे चेव भावतेण्य ॥ आचारे साधुसामाचार्या
विषये इति प्रश्न. सं ३ आचारस्तत्परिहरणपरिष्ठापनरूप इति ।
स्था. ७ ग० ॥ आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इति । ग० ॥ आहु. ।
आचरणमाचारः । आचर्यते इति वाऽऽचारः । पूर्वपुरुषाच-
रिते ज्ञानाद्यासेवनविधौ, । नं. । शिष्टाचारतो ज्ञानाद्यासेवन-
विधिरिति । पा० ॥ ध० २. ॥ अनु० ॥ साध्वाचरितो ज्ञाना-
द्यासेवनविधिरिति भावार्थः । सम. ॥

आचारस्य चतुर्विधो निक्षेपः दश. ३ अ. । आचारस्य

तुचतुर्धानिकेपः ॥ सचायं नामाचारः स्थापनाचारो ह्यव्याचारो
भावाचारश्च बोद्धव्य इति गाथाकारार्थः भावार्थं तु वक्ष्यति ।
तत्र नामस्थापने क्षुभे अतो ह्यव्याचारमाह ।

नामणधावणवासण, सिक्खावणसुकरणाविरोहीणि ।
दव्वाणि जाणि दोए, दव्वायारं वियाणाहि ॥ ८६ ॥

व्या० नामनधावनवासनशिक्षापनसुकरणाविरोधीनि ह्यव्याणि
यानि लोके तानि ह्यव्याचारं विजानीहि । अयमत्र भावार्थः ।
आचरणमाचारः ह्यव्यस्याऽचारो ह्यव्याचारः ह्यव्यस्य यदाच-
रणं तेन २ प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः । तत्र नामनमवनतिकर-
णमुच्यते । तत्प्रतिद्विविधं ह्यव्यं भवति । आचारवदनाचारवच्च
तत्परिणामयुक्तमयुक्तं चेत्यर्थः । तत्र तिनिशदतादि आचारवत्
परमाद्यनाचारवत् । एतदुक्तं भवति । तिनिशदतादि आचारित
भावं तेन रूपेण परिणमति नत्वेरमादि । एवं सर्वत्र भावना
कार्या । नवरमुदाहरणानि प्रदर्शयते । धावनं प्रति हरिश्चरकं
वस्त्रमाचारवत् सुखेन प्रकाशनात् कृमिरागरक्तमनाचारवत्तज्ज-
स्मनोऽपि रागानपगमात् घासनं प्रति कवेसुकाद्याचारवत् सुखेन
पाटलाकुसुमादिभिर्वास्यमानत्वात् । वैकृष्याद्यनाचारवदशक्य
त्वात् शिक्षापनां प्रत्याचारवच्चुक्तसारिकादि मुखेन मानुषभा-
षाद्यसंपादनात् अनाचारवच्चकुंतादि तदनुपपत्तः । सुकरणं प्र-
त्याचारवत्सुवर्णादि मुखेन तस्य कटकादिकरणात् अनाचारव-
द्घटादोहादि तत्राऽन्यस्य तथाविधस्य कर्तुमशक्यत्वादिति ।
अविरोधं प्रत्याचारवन्ति गुरुदध्यादीनि रसोत्कर्षादुपभोगगु-
णाच्च अनाचारवन्ति तैलक्षीरादीनि विपर्ययादिति । एवंभू-
तानि ह्यव्याणि यानि लोके तान्येव तस्याचारस्य तद्व्याव्य
तिरेकाद्भव्याचारस्य च विवक्षितत्वात्तया चरणपरिणामस्य ज्ञा
वत्वेऽपि गुणाभावाद्भव्याचारं विजानीहि अवबुध्यस्वेति
गाथार्थः ॥

उक्तो ह्यव्याचारः सांप्रतं भावाचारमाह ॥
दंसणनाणचरित्ते, तवआयारे य विरियायारे ।

एसो ज्ञावायारो, पंचविहो होइ नायव्वो ॥ ८७ ॥

व्या० दर्शनज्ञानचारित्रादिष्वार्थाचारशब्दः प्रत्येकमग्निसंबन्ध्यते
दर्शनाचारो ज्ञानाचारश्चारित्राचारस्तथाचारश्च वीर्याचार इति ।
तत्र दर्शनं सम्यग्दर्शनमुच्यते न चक्षुरादिदर्शनं तच्च ज्ञायोप-
शमिकादिरूपत्वात् भाव एव । ततश्च तदाचरणं दर्शनाचार
इत्येवं शेषेष्वपि योजनीयं भावार्थं तु वक्ष्यति एष भावाचारः
पंचविधो भवति ज्ञातव्य इति गाथाकारार्थः । दश. अ. ३
विस्तरस्तु (णाणायार) शब्दे ॥

तथाच निशीयच्छणो १ उ. निक्षेपोयथा ॥

जंजणियं आयारे, चउव्विहो णिक्खेवो सो इमो ॥

णामठवणायारो, एसो खलु आयारे णिक्खेवो चउव्विहो
होइ । णामणधोवणवासण, सिक्खावणसुकरणाविरोधाणि ।
गाहा ॥

नामठवणात् गयात् दव्वायारो दुविहो आगमओ णोआगमओ
यआगमओ जाणप अणुवउत्ते. णोआगमओ जाणगसरीरं
जवियसरीरं जाणगमवियसरीरवहरित्तो इमो णामणधोवण
गाहा णामादिपपसु आयारो भस्सइ । तेण सिद्धिमिच्छंतो
य सरी अणायारं पि पस्सवैति दीर्घहस्वव्यपदेशवत् णामणं
पठुष्व आयारमंतो तिणिसो अणायारमंतो परंओ धोवणं पठुष्व

कुसुंनरागो आचारमंतो अणायारमंतो किमिरागो । वास
एण कवेळुगादीणि आचारमंताणि वहरं अणायारमंतं । मुक्
सावहियादि । सिक्खावणं पमुच्च आचारमंताणि वायसगो-
वगादि भंगादि अणायारमंताणि मुक्करणे सुवणं आचारमंतं
घंटाढोहं अणायारमंतं । अविरोहं पमुच्च पयसकरणं आचारो
दीहितेहायविरोधे अणायारमंता ॥

दव्वाणि जाणि होए, दव्वाचारं वियाणाहि ।

एणो दंसणचरणे, तए विरिए य जावमायारो । गाहा ।

गुणपर्यायान् द्रवतीति छ्वं जाणन्ति अण्हिष्ठसकषाणि
अहवा यताणि चैव जाणि भणियाणि लोक्यतेइति लोकः
इत्यते इत्यर्थः तस्मिन् लोके आधारचूते दव्वाचारं वियाणाहि
यवमज्जितानज्जितेपु छ्वेपु छ्व्याचारो विज्ञातव्य इति
गतो दव्वाचारो ॥

इयाणि जावमायारो जणस्सइ सोइयं पंचविहो इमो ॥

पाणेदंसणगाहं, पच्छेए एएसिं पेजेया गहिया ॥

अहहट्टदुवावस, विरिय महाणीतु जातेसिं उ गाहा ।

णणायारो अट्टविहो दंसणायारो अट्टविहो चरित्ता-
यारो अट्टविहो, तवायारो यारस्सविहो, वीरियारो वत्तीस-
तिविहो, ते अ वत्तीसइ भेया एए चैव नाणादी मेत्तिया
जवंति । वीरिअमिति वीरिआयारो गहिओ अहाणी असोअणं
जं तेसिं नाणायाराइणं स एव वीरिआयारो भवइ ॥

आचारस्स जेदाः ॥

दुविहे आचारो पण्णत्ते तंजहा णाणायारे चैव नोणाणायारे
चैव । नाणायारे दुविहे पण्णत्ते तं जहा दंसणायारे चैव
नोदंसणायारे चैव नो दंसणायारे दुविहे पण्णत्ते तंजहा
चरित्तायारे चैव नोचरित्तायारेचैव एणो चरित्ताचारे दुविहे
पण्णत्ते तं जहा तवायारे चैव वीरियायारे चैव ॥

स्था. २ ग. ॥

सुचचतुष्टयं फल्यन्नवरं । आचरणमाचारो व्यवहारो ज्ञानं
श्रुतज्ञानन्तद्विषय आचारः कादादिरष्टविधो ज्ञानाचारः ॥

पंचविहे आचारो पण्णत्ते तं जहा णाणायारे दंसणायारे-
चरित्तायारे तवायारे वीरियायारे स्था. ग. ५ ।

आचारोणैवात्मसंयमो भवति । उक्तं च । तस्याऽत्मा संयतो
यो हि सदाचारे रतः सदा । स एव धृतिमान् धर्मस्तस्यैव च
जिनो हितः ॥ १ ॥ इति ॥ दश १ अ. । तथा च धर्मसंग्रहे
मृगशुण्येयूक्तप्रायणामपि ज्ञानायाचाराणां मुख्यत्वव्यापनार्थं
तत्पावनस्य स्वातन्त्र्येणाऽजिघ्रित्तस्याऽह ॥

ज्ञानादिपंचाचाराणां, पावनं च यथाक्रमम् ।

गच्छवासः कुसंसर्ग, त्यागोऽर्थपदार्थतनम्-ध० अधि. ३

आचारद्वयौ हि सामान्यायामपि कुत्वादयुत्पत्तौ पुरुषस्य
महात्म्यमुपपद्यते । यत्तु न कुत्वं हीनवृत्तस्य, प्रमाणमिति मे
मतिः । अन्त्येष्वपि हि जातानां, वृत्तमेव विशिष्यत, इति ॥ ध०
१ अधि. ॥

आचारमाचरतः प्रशंसा यथा ॥

आचारमाचरते, एगखेचेवि गोयमा ! मुणियो ।

वाससयं पि वसन्ते, गीयत्याराहणे जणिए ॥

आचारतिक्रमे दोषो बया ।

आचारंगं अणंतगमपज्जवेहिं पण्णविज्जमाणं समवधारि-
यं तत्थ यं वत्तिसआचारो पण्णविज्जन्ति तेसिं च एं जे
केइ साहू वा साहुणी वा अण्णयरमायारमइकमेजा से णं
गारवीहिं उवम्मेयं अहएणहा समाण्डे वायरेजा पण्ण-
विज्जा वा तओ एं अणंतसंसारी जवेजा ॥ महा. १ अ. ।

॥ आचाररहितस्य कर्मोपादानमाचाराङ्गे यथा ।

एतयं पि जाणे उवादीयमाणा जे आचारो रमंति ।

पतस्मिन्नपि प्रस्तुते वायुकाये अपिशब्दाद् पृथिव्यादिषु
समाश्रितमारंजं ये कुर्वन्ति ते उपादीयन्ते कर्मणावस्थन्ते एक-
स्मिन् जीविकायां वधप्रवृत्ताशेषनिकायवधजनितेन कर्मणा
वा वध्यन्ते किमिति येनहि एकजीविकायाविषय आरंभः
शेषजीविकायोपमर्दमन्तरेण कर्तुं शक्यते अतः स्वमेवं
जानीहि अनेन श्रोतुः परामर्शः पृथिव्याद्यारंभिणः शेषका-
यारंजकर्मणा उपादीयमाना जानीहि के पुनः कर्मणा उपादी-
यन्ते इत्याह (जे आचारो रमंति) ये अविदित परमार्थाः
पंचविधे आचारे न रमन्ते न धृतिं कुर्वन्ति ॥

आचा० १ अ० उ च० ।

आचारस्वरूपमहानिशीथे यथा महा । १ अ. १ च. ।

सेजयवं ? केरिसे आचारो कयरवा सेणं अणायारे ।

गो० आचारो अणायारे एं तप्पन्निपक्खा तस्य जेणं आ-
णापानिकखे वसे णं एगंते णं सव्वपयारेहिं णं सव्वहा ।
वज्जणिज्जे । जे य एं एणो आणापानिकं । से णं गंतेणं
सव्वपयारेहिं एं । सव्वहा आयरणिज्जा । तहा णं गो०
जंजाणज्जा जहा एं एस एं सामन्नं विहारेज्जा से एं
सव्वहा विवज्जेज्जा महा० ॥

आचारप्रतिपादको मंयोऽप्याचारः ॥ सम० ॥ नं । आचार-
क्रियाभिधानादाचारः । आ. म. १ अ. ॥ आचार आचारोपदे-
शहेतुत्वात् । दश ५ । अ. । आचारान्निधायकत्वादाचारः । स्था-
१ ग. । द्वादशाङ्ग्याः प्रथमेऽङ्गे, ध. र. ॥ अनु साक्षात्कारप्रति-
पादको ग्रंथ आचार इति । विशेषः ॥ पतच्छुबकव्यता (आचारं
ग) शब्दे । नवमपूर्वस्य प्रत्याख्यानस्य स्वनामख्याते विशति-
वस्तुषु तृतीये वस्तुनिच । पञ्चदशानुसृत इत्यवस्थानो आया-
रनामधेज्जो । व्य० । १ च. । उपादपूर्वादीनि चतुर्दश पूर्वाणि
तत्र नवमं पूर्वप्रत्याख्याननामकं । तस्मिन् विशतिर्वस्तूनि । व-
स्तूनि नाम अर्थधिकार विशेषा स्तेषु विशतौ वस्तुषु तृतीय-
माचारनामधेयं वस्तिवति व्य० । आच० १ आ ईपद अपरि-
पूर्णा इत्यर्थश्चारा हैरिका येते । आचाराश्चारकल्पा इत्यर्थो
युक्तयुक्तविभागनिरूपणनिपुणा विनेया इति न. १ श. १ ब. ।
दशा० ॥

आचारउवगच्छण आचारोपगमन न. मायाकरणरूपे योगे,

आचारोवगयशब्दे कथा । आव० ४ अ. ॥

आचारंग आचारंग ॥ न. द्वादशाङ्ग्याः प्रथमेऽङ्गे सम० ।

तच्छक्या आचारंगटीकायाम् । इह हि रागद्वेषमोहाद्यभि-
चूतेन स्वर्वेणापि संसारिजन्तुना शरीरमानसानेकदुःखोपह-
तेन तद्वपनयनाय हेयोपादे यपदार्थपरिज्ञाने यत्नो विधेयः । स
च न विशिष्टविवेकमृते । विशिष्टविवेकश्च न प्राप्ताशेषाति-

शयवत्तासोपदेशमन्तरेण आसन्नं च रागद्वेषमोहादीनां दोषाणां मात्यन्तिकप्रक्षयात् । स उच्यते एवातः प्रारब्धते इहैव चानुयोगः । स च चतुर्धा तद्यथा धर्मकयानुयोगो, गणितानुयोगो, । कल्याणानुयोगश्चरणकरणानुयोगश्चेति । तत्र धर्मकयानुयोगश्चतुराध्ययनादिकः गणितानुयोगः सूर्यप्रज्ञात्यादिकः । कल्याणानुयोगस्सम्मत्यादिकश्चरणकरणानुयोगश्चाचारादिकः स च प्रधानतमः शेषाणां तद्व्यतिरिक्तं चरणपरिवर्ति हेतुं, जेणयरे तिष्ठि अणुभोगन्ति तथा चरणपरिवर्तिहेतुं, धम्मकहा कानदिप्पमादीया । दविपदंसणसेही, दंसणशुक्कस्सचरणं तु । गणधरैरथ त पव तस्यैवादौ प्रणयनमकार्यतस्तत्प्रतिपादक-आचारांगस्यानुयोगः समारब्धते । स च परमपदप्राप्तिहेतुत्वात्सविघ्नस्तदुक्तं । “ श्रेयांसिबहुविज्ञानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां फवापि यान्ति विनायकाः तस्मादशेषप्रत्युहोपशमनायमङ्गलमभिधेयं तच्चादिमभ्यावसानमेदात्रिविधं तत्रादिमङ्गलं सुयमे आउसं तेणं जगवया पवमफवाय ” मित्यादि अत्र च जगवदेचनानुवादो मङ्गलं अथवा श्रुतमिति श्रुतं ज्ञानं तच्च नन्वतिपातित्वान्मङ्गलमित्येतच्चाविलेनाभिधेयतयास्वार्थपारगमनकारणं मध्यममङ्गलं लोकसाराध्ययनपञ्चमोद्देशकेसूत्रं से जहा के वि हरण पणिपुत्रे तिष्ठसं । सि ज्रोम्मे वचसन्नर एसा रक्खमाणेत्यादि अत्र चार्हदुर्गैराचार्यगुणोत्कर्षितनमाचार्याश्च पञ्चनमस्कारान्तः पातित्वान्मङ्गलमित्येतच्चाभिधेयतयास्वार्थस्थिररीकरणाथं अवसानमङ्गलं नवगाभ्ययने उवसानसूत्रं अमि निवुत्ते अमाई आ वकहाप जयवं समियासी अत्राभिनिवृत्तग्रहणं संसारनहातरुक्न्दोच्छेद्यविप्रतिपत्त्या ध्यानकारित्वान्मङ्गलमित्येतच्च शिष्यप्रति शिष्यसन्तानाव्यच्छेदार्थं मित्यध्ययनगतसूत्रं मङ्गलत्वप्रतिपादने नैवाध्ययनानामपि मङ्गलत्वमुक्तमेवेति न प्रतन्यते सर्वमेवामङ्गलं ज्ञानरूपत्वात्तस्य निर्जरार्यत्वेन च तस्याविप्रतिपत्तिर्युक्तं । (जं अत्राणी कम्मं एवे इवहुयाहिं वासकानीहिं तत्राणीतिहिं गुत्ता खवेइ उसासमित्तेणं) मङ्गलत्वानि रुवं च मां गावयत्यपनयति जवादिति मङ्गलं मामुद्गवे चिन्नो गावो वा नाशः शास्त्रस्येति मङ्गलं मित्यादि शेषं त्वाक्केपपरिहारादिकं मन्यतोवसेयमिति । साम्प्रतमाचारानुयोगः प्रारब्धते आचारस्यानुयोगो ऽर्थकथनमाचारानुयोगः सूत्रादनु पञ्चादर्थस्य योगोऽनुयोगः । साम्प्रतमाचारस्योपक्रमादीनामनुयोगाचाराणां यथायोग किञ्चिदभिधानेषु रशेषप्रत्युहोपशमनाय मङ्गलार्थं प्रेक्षापूर्वकारिणां च प्रवृत्त्यर्थं सम्बन्धाभिधेयं प्रयो जनप्रति पादिकानि युक्तिकारो गाथामाह ॥

वन्दितुं सव्व सिद्धे, जिण्येयं अणु आगदायएसव्वे ।

आचारस्त जगवओ निज्जुतिं कित्तिपिस्तामि ॥

तत्रवन्दित्वा सर्वसिद्धान् जिनांश्चेति मङ्गलवचनं अनुयोगदायकानित्येतच्च सम्बन्धवचनमपि आचारस्येत्यभिधेयवचनं निर्युक्तिं करिष्ये इति प्रयोजनं कथनमिति तात्पर्यार्थः । अवयवार्थस्तु वन्दित्वेति वदिअमिवा दनस्तुत्यो रित्यर्थद्वयाभिधायिधातुस्तत्राजिवादनं कायेन । स्तुतिर्वाचाऽनयोश्चमनः पूर्वकत्वात्करणत्रये णापि नमस्कारआविदितो जवति । सितं ध्यानमेवामिति सिद्धाः प्रकीर्णशेषकर्माणः सर्वे च ते सिद्धाश्च सर्वसिद्धाः सर्वग्रहणं तीर्यातीर्थानन्तरपरंपरादिसिद्धप्रति-

पादकं तान्वन्दित्वेति सम्बन्धः सर्वत्र योज्यः । रागद्वेषजितो जिनास्तीर्थं कृतस्तानपि सर्वानतीतानागतवर्तमानसर्वक्षेत्रगतानिति अनुयोगदायिनः सुधर्मस्वामि प्रवृत्तयो यावदस्य भगवतो निर्युक्तिं कारस्य भवत्वाहुस्यामि न भवत्तुर्दशपूर्वधरस्याचार्योऽतस्तान् सर्वानित्यनेन चाम्नाय कथनेन स्वमनीषिकान्युदासः कृतो जवति वन्दित्वेति कृत्वा प्रत्ययस्योत्तरक्रिया सच्यपेक्षत्वा दुत्तरक्रियामाह आचारस्य यथार्थनाम्नः जगवत इति अर्थधर्मप्रयत्नगुणभाजस्तस्यैव विधस्य निश्चये नार्थप्रतिपादिका युक्तिं निर्युक्तिं स्तां कीर्तयिष्ये अजिधास्ये इति अन्तस्तत्त्वेन निर्युक्तिं वदिस्तत्त्वेन प्रकाशयिष्यामीत्यर्थः यथा प्रतिज्ञातमेव विमणिषु निक्षेपाहोणि पदानि तावत् सुदृढचूत्वाचार्यः संपीड्य कथयति ।

आचार्य अंगमुयखंध, वंजचरणे तहेव पसत्थेय ।

परिचाए निखेवो, तह दिसाणं च ॥ १ ॥

न० १ अ. १ उ. । आचार्येत्यादि आचार अङ्गभुतस्कन्ध ब्रह्मचरण शस्त्रपस्त्रिंशं संज्ञा दिशा मित्येतेषां निक्षेपः । कर्तव्यश्रुति तत्राचार ब्रह्मचरण शस्त्र परिज्ञा शब्दानां निष्पन्ने निक्षेपे छष्ट्या अङ्गभुत स्कन्ध शब्दा बोधनिष्पन्नसंज्ञादि सूत्रा द्वापक निष्पन्ने निक्षेपे छष्ट्या इति एतेषां मन्वे कस्य कति विधो निक्षेप इत्यत आह ॥

“ चरणदिसावज्जाणं, निखेवो चउक्कओय नायवो ।

चरणंमि च्छव्विहो खनु, सत्तादिहो होइ ओदिसाणं ॥

इ. । आचा० १ अ. १ उ० । चरणादिवर्जानां चतुर्विधो निक्षेपः चरणस्य पञ्चविधः दिक्शब्दस्य सप्तविधो निक्षेपः अत्र च क्षेत्रकालादिकं यथा सम्प्रवमायोज्यं नामादिचतुष्टयं सर्वत्रन्यवस्थया दर्शयितुमाह आचा० १ अ० १ उ० ।

जत्थ य जं जाणेज्जा, निखेवो निखेवो निखेवो ।

जत्थवि न जाणेज्जा, चउक्कयं निखेवो तत्थ ॥

अत्ययजमित्यादि यत्र चरणदिक्शब्दादौ यं निक्षेपं क्षेत्रकालादिकं जानीयात् तत्र निरवशेषं निक्षेपेद्यत्र तु निरवशेषं न जानीयादाचाराङ्गादौ तत्रापि नामस्थापना द्रव्यभावचतुष्कात्मकं निक्षेपं निक्षेपेदित्युपदेश इति गाथार्थः । प्रदेशान्तरप्रसिद्धस्यार्थस्य बाधवमिच्छता निर्युक्तिकारेण गाथाज्यघाथि ।

आचार्ये अंगंमि य, पुव्व दिट्ठो चउक्कनिखेवो ।

नवरं पुण नाणत्तं, जावाचारंमि तं वोच्छं ॥ २ ॥

आचार्य इत्यादि कुल्लिकाचारकथायामाचारस्यपूर्वोद्दिष्टो निक्षेपोयस्य तु चतुरङ्गाध्ययनं यश्चात्र विशेषः सोभिधीयते भावाचारविषय इति ॥

यथा प्रतिज्ञातमाह ॥

तस्सेगट्ठं पवत्ताण, पढमंगगणी तहेव परिमाणे ।

समोयारे सारेय, सत्ताहिं दारेहिं नाणत्तं ॥

तस्येत्यादि गाथा तस्य भावाचारस्य एकार्याभिधायिनो वाच्या केन प्रकारेण प्रवृत्तिः प्रवर्तनमाचारस्याभूतच्च वाच्यं तथा प्रथमाङ्गता च वाच्या तथागण्याचार्यस्तस्य कतिविधं स्थानमिदमिति च वाच्यं परिमाणमियत्ता वाच्या तथा किं क समवतारस्येतीत्येतच्चवाच्यं तथा सारश्च वाच्य इत्येभिर्कारैः पूर्वसाक्षात्कारादस्य ज्ञेयो नानात्वमिति पितार्थः । अवयवार्थस्तु निर्युक्तिरुद्देवाभिधातुमाह ।

आयारो आचाक्षो आगाक्षो आगरो य आसंसो ।

आगरिसो अंगं चिय आङ्ना जाङ्गा मोक्खो ॥

आचा० १ म० १ व० । आचर्यते आसेव्यत इत्याचारः स च नामादि अतुर्था तत्र शरीरं अन्यशरीरं तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याचारो जन्या गाययानुसर्तव्यः “ गामणधोयणवासण सिस्कावणसुकरणाविरोदीणि दव्वाणि जाणि होप दव्वायारं वियाणादि ” आचाचारो द्विधा लौकिको लोकोत्तरश्च तत्र लौकिकाः पार्थविकादयः पञ्चरात्रादिकं ये कुर्वन्ति ते विक्रियाः लोकोत्तरस्तु पञ्चधा ज्ञानादिकः आचारशब्दे दर्शितः एष पञ्चविध आचार पतत्प्रतिपादकश्चायमेव अन्यविशेषो आचाचारः । एवं सर्वत्र योज्यम् । इदानीमाचारः आचाल्यते एनेनेति निबिर्न कर्मादीत्याचारः सोपि चतुर्था व्यतिरिक्तो वा यः प्राचाचारः स्वयमेव ज्ञानादिः पञ्चधा इदानीमाचारः आगहनमाचारः समग्रदेशावस्थानं सोपि चतुर्था व्यतिरिक्तो च-द्व्यादेर्निष्पन्नप्रदेशावस्थानं भाषागाक्षो ज्ञानादिक एकस्यात्मनि रागादिरहिते अवस्थानमिति कृत्वा । इदानीमाचारः आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याचारो नामादि सूत्रव्यतिरिक्तो रजतादि भावाकारोऽयमेव ज्ञानादिस्तत्प्रतिपादकश्चायमेव अन्यो निजैरादिरत्नानामब्रह्माज्ञात् । इदानीमाचारः आइवसंत्यस्मिन्-त्याइवासो नामादिसूत्रव्यतिरिक्तो पानपात्रादीपादिप्रावस्था-सौ ज्ञानादिवरेव । इदानीमादर्शः आइइयते अस्मिन्नित्यादर्शो नामादिव्यतिरिक्तो दर्पणं भावाददर्शो उक्त एव यतोऽस्मिन्निति कर्तव्यता इत्यते । इदानीमंगं अज्यते व्यक्तीक्रियते ऽस्मिन्नित्यंगं नामाद्येव सूत्रव्यतिरिक्तं शिरोवाह्यादि भावां गमेवाचारः । इदानीमाचीर्णं मासेवितं तच्च नामादि पोढा तत्र व्यतिरिक्तं उव्याचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहारेण पिशित-त्रकणं क्षेत्राचीर्णं वाल्हीकेपुसक्तव्यः कौकणेषुपेयाः कोढाचीर्णं त्विदं ।

सरसीवन्दणपंको, अग्यइ सरसा य गन्धकासादी ।

पारुदिसिरीस मद्दियं, पियाइं काळे निदाहम्मि ॥

भाषाचीर्णन्तु ज्ञानादि पञ्चकं तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः । इदानीमाजातिराजायन्ते तस्यामित्याजातिः सापि चतुर्धा व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचार प्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । इदानीमामाकं आमुच्यन्ते ऽस्मिन्नित्या-मोक्षाणं वा मोक्षो नामादि स्तत्र व्यतिरिक्तो निगरादेः जाका-मोक्षाकगंगिको द्वेष्टनमशेषमेतत् साधकश्चायमेवाचार इति एते किञ्चिद्विशेषादेर्कमेवार्थं विशेषतः प्रवर्तन्तइत्येका-र्थिकाः शक्रपुरन्दरादिवत् एकार्याभिधायिनां च बन्दं श्रेति वन्धानुलोम्यादि प्रतिपत्यर्थमुदघटनं उक्तं च ॥

वन्धाणुलोमया खलु, सत्तंमि य दापवं असम्मोहो ।

सन्तगुणवीररागे, विय एगठं गुणाहवन्ते ॥

स इदानीं प्रवर्तनाहारं कदा पुनर्मगवताचारः प्रणीत इत्यत आह ॥

दारं सव्वेसिं आयारो, तित्यस्स पत्तणो पढमयाए ।

सेसाइं अंगाइं, एकारसआणुपुव्वीए ॥

आ.१अ.१उ.सव्वेसिमित्यादि सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थप्रवृत्त्यादा वाचारार्थं प्रथमतया चूळवति भविष्यति च ततः शेषां गार्थं इति गणधरा अप्यनयैवानुपूर्व्या सूत्रतया ग्रन्थन्तीति इदानीं प्रथमत्वे हेतुमाह ॥

आयारो अंगाणं, पढमं अंगं हुवावसपंहुं पि ।

एतं य मोक्खो वा ओ, एस य सारो पवयणस्स ॥

अयमाचारो चादशानाम व्यङ्गानां प्रथम मङ्गमेतस्य कारणमाह । यतोत्र मोक्षोपायश्चरण करणं निगद्यते एषच प्रवचनस्य सारं प्रधानं मोक्षहेतुप्रतिपादना दत्र च स्थितस्य शेषांगाध्ययनयोग्यत्वादस्य प्रथमतयोपन्यास इति । इदानीं गणि चारंसाधुर्वा गणिगुणगणो वा गणः सोऽस्यास्तीति गणी आचारायत्तं च गणित्वमिति प्रदर्शयन्नाह ॥ भा. १ अ. १ उ. ।

आयारंमि अहीए, जं नाउ होई समणधम्मो उ ।

तम्हा आयारधरो, वुच्चइ पढमं गणिं ठाणं ॥ १० ॥

(आयारम्मीत्यादि) यस्मांदाचारोऽध्ययनात् क्वांत्यादिक इचरण करणात्मको वा भ्रमण धर्मेपरिहृतां भवति तस्मात्सर्वेषां गणित्वकारणा नामाचारधर्त्वं प्रथममाद्यं प्रधानं वा गणिस्थानमिति ।

इदानीं परिमाणं कि पुनरस्याध्ययनतः पदतश्च परिमाणमित्यत आह ।

नव वंजचेरमइओ, अट्टारस पदसहसिंओ वेड ।

हुवयं स पञ्च चूळो, बहु बहुतर ओ पयंगेणं ॥

१। अ. १ उ. (णवेत्यादि) तत्राध्ययनतो नवब्रह्मचर्याभिधानाध्ययनात्मको वेद इति विदन्त्यस्माद्वेयोपादेय पदार्थानिति वेदः द्वायोपशमिकं प्राववत्ययमाचारः सह पञ्च भिन्नभाजि वर्तत इति स पञ्चचूर इचभवति । उक्त शेषानुवादिनी चूला तत्र प्रथम पिमे सण सेज्जरिया भासत्वा पायवत्यया एसा उग्गह पमिसि । सप्ताध्ययनात्मिका छितीया सत्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीथाध्ययनं बहुवहुयरो (पदगोणंति) तत्र चतुश्चत्तिकात्मक छितीयश्रुतस्कन्धप्रक्षेपाच्छुः निशीथ पञ्चमचत्तिका प्रक्षेपा द्रुहुरतोऽनन्तगमं पर्यायात्मकविवक्षया बहुतमश्च पदाग्रेण प्रमाणेन प्रवर्तीति इदानीं मुपक्रमांतर्गत समवतारहारं । तत्रताश्चूगानवसु ब्रह्मचर्याध्ययनेष्ववतरन्तीति दर्शयितुमाह ॥

आयारगाणत्यो, वंजचेरेसु सो समोयरइ ।

सो वि य सत्थपरिणाए, पिंभियत्यो समोयरइ ॥ १२ ॥

सत्थपरिणायत्यो, ठस्सु, विं काणसु समोयरइ ॥

ठज्जीवणिया अत्यो, पंच, सु विवएसु उ यरइ ॥ १३ ॥

पंचय महव्ययाइ, समोयरंतेउ सव्व दव्वे सु ॥

सव्वेसिं पज्जवारणं, अणन्तनागंमि उयइति ॥ १४ ॥

इति । १ अ० उ० १ आयारे इत्यादि । सत्ये इत्यादि ।

पंचेइत्यादि । उत्तानार्था नवरमाचाराग्राणि चूळिकाः उव्याणि धर्मास्तिकायादीनि पर्याया अशुखत्वाद्य स्तेषामनन्तप्रागे व्रत्तानामवतार इति ॥ कथं पुनर्महाव्रतानां सर्वव्यववतार इति तदाह ॥

ठज्जीवणिया पढमे, वयंमिचरमे विति एय सव्वदव्वाइं ।

से सा महव्वया खलु, ते दिक्कदेसेण दव्वाणं ॥ १५ ॥

ठज्जीवणिया इत्यादि । स्पष्टं कथं पुनर्व्रतानां सर्वव्यववतारो न सर्वपर्यायैवित्युच्यते येनाजिप्रायेण चोदितया स

सर्वाकाशप्रदेशसंख्याया अनन्तगुणं सर्वनभः प्रदेशवर्गाङ्कितप्रमाणमित्यर्थः । ततोऽपितीयादिस्थानैरसंख्यातगच्छगते रजत-जगादिकया वृद्ध्या पदस्थानकानामसंख्येयस्यानगता श्रेणि प्रभवति एवंचैकमपि स्थानं सर्वपर्यायान्वितं न शक्यते परिच्छेत्तुं किं पुनः सर्वाण्यपीत्यतः केऽन्ये पर्याया येषामनन्तभागे व्रतानि वर्तन्ति स्यान्मातिरन्ये केवलगम्या इतीदमुक्तं प्रभवति केवलगम्या प्रज्ञापनीयपर्यायाणामपि तत्र प्रक्षेपाच्छुद्धिः, त्वमेवमपि ज्ञानज्ञेयास्तुल्यत्वात्तुल्या एव नानन्तगुणा इति-अत्राचार्यमाह । यासौ संयमस्थानश्रेणिर्निरूपिता सा सर्वा चारित्र्यपर्यायैर्ज्ञाने दर्शनपर्यायसहिते तत्प्रमाणा सर्वाकाशप्रदेशानन्तगुणा इह पुनश्चारित्र्यमात्रोपयोगित्वा पर्याया नन्तभागवृत्तित्व मित्यदोषः

इदानीं सारद्वारं कः कस्यसार इत्याह ॥

अंगणं किं सारो, आचारो तस्स किं हवइ सारो ।

अणु ओगत्थो सारो, तस्सवि य परूवाणासारो ॥ १६ ॥

सारोपरूवाणाए, चरणं तस्स वि य होइ निव्वणं ॥

निव्वणस्स उ सारो, अव्वावाहं जिणो वेति ॥

आ. १ अ. १ उ. ॥ अंगणमित्यादि स्पष्टा केवलमनुयोगार्थो व्याख्याननूतोऽर्थस्तस्य प्ररूपणा यथा स्वविनियोग इति । अन्यच्च सारो इत्यादि स्पष्टैव । एतेषांचान्वर्थ्याभिधानानि दर्शयितुमाह ॥

सत्यपरिणामा लोका, विजज्जो य सीउसणिज्जसम्मत्तं ॥

तह लोकासारनामं, वुत्तं तह महापरिणामा य ॥ ३१ ॥

अट्टसए य विमोक्खा, उवहाण सुयं च नवमंगं जणिंयं ।

इच्चैसो आचारो, आचारगणाणि सेसाणि ॥ ३२ ॥

सत्य इत्यादि अट्टसए इत्यादि स्पष्टे केवलमित्येव नवाध्ययनरूप आचारो द्वितीयश्रुतस्कन्धाध्ययनानि शेषाण्याचाराग्राणीति साम्प्रतमुपक्रमान्तर्गतोऽर्थोऽधिकारो द्वेधा अध्ययनार्थाधिकार उद्देशार्थाधिकारश्च तत्राद्यमाह ॥

जियसंजमो य लोको, जह वज्जइ जह य नंपज्जाहियव्वं ।

सुहदुक्खातिक्खा वि य, संमत्तं लोकासारो य ॥ ३३ ॥

निस्संगया य उट्ठे, मोहसमुत्था परीसहोवसग्गा ।

निज्जाणंअट्टमए नवमेय जिणेण पर्यंति ॥ ३४ ॥

जिअइत्यादि निस्संग इत्यादि तत्र शास्त्र परिज्ञाया मय मर्याधिकारो (जिय संजमोत्ति) जीवेषुसंयमा जीवसंयमा स्तेषु हिंसादिपरिहारः स च जीवास्तित्वपरिज्ञाने सति प्रवत्यतो जीवास्तित्वविरतिप्रतिपादनमत्रार्थाधिकारलोकविजये तु लोको जहवज्जइ जहायत्तं पज्जाहियव्वंति विजितभावलोकेन संयमस्थितेन लोको यथा वच्यते अष्टविधेन कर्मणा यथा च तत्प्रहातव्यं तथा ज्ञातव्यमित्ययमर्थोऽधिकारः स्मृत्यै त्वयं संयमस्थितेन जितकपायेणानु कूलप्रतिकूलोपसर्गनिपातेषु सुख दुःखः तितित्तावि धेयेति । चतुर्थं त्वयं प्राक्तनाध्ययनार्थसम्पन्नतापसादिकप्रतपःसेविनामष्टगुणैश्वर्यमुद्भेदयापि दृढसम्यक्त्वेन भवितव्यमिति पंचमे त्वयं चतुरध्ययनार्थस्थितेनासारपरित्यागेन लोकसार रत्नत्रयो युक्तेन ज्ञान्यमिति । षष्ठे त्वयं प्रागुक्तगुणयुक्तेन निस्संगता युक्तेनाप्रतिवर्त्तेन प्रवितव्यं । सप्तमे त्वयं संयमादि गुणयुक्तस्य कदाचिन्मोह समुत्थाः परि

पहोपसर्गावा । प्रादुर्भवेयुस्ते सम्यक् सोढव्याः । अष्टमे त्वयं निर्याणमंत क्रिया सा सर्वगुणयुक्तेन सम्यग्विधेयेति । नवमेयं अष्टाध्ययनप्रतिपादितोऽर्थस्तस्यैव वर्धमानस्वामिना विहित इति तत्प्रदर्शनं च शेषसाधनामुत्साहार्थं । तदुक्तम्

तित्थयरो च उरणणी, सुरमहिओसि सिज्जिसव्वय धूवमि । अणुगूहियव्वविउओ, सव्वत्थाने सुउज्जमइ ॥

किं पुण अवसेसे हिं दुक्खवक्खयकारणा सुविदिपहिं । होंति न उज्जामियव्वं स पव्ववार्यमि माणुस्से आचा. १ अ० १ उ. ॥ तथा च समवायाणि आचारस्य श्रुतस्कन्धे रूपस्य प्रथमां गस्य चूलिका सर्वान्तिममध्ययन विमुच्यन्निधान माचारचूलिका तद्वर्जानां तत्राचारे प्रथम श्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि द्वितीये पोरुशनिशीथाध्ययनस्य प्रस्थानान्तरत्वेनेहानाश्रयणात् । पोरुशानां मध्ये एकस्या चार चूलिकेति परिहृतत्वात् शेषाणां पञ्चदश सम० ॥ ५७ स' ॥

आचारस्त एं जगवओ सच्चलियागस्स पणवीसं अज्जयणा प० तं० सत्थपरिणामा लोकाविजज्जो सीओसणी असम्मत्तं । आवन्ति धुयविमोहउवहाणसुयं महपरिणामा ॥ १ ॥ पिंकेसणसिज्जिरिओ, नासज्जयणा य वत्थपएसा । उगहपदिमा सत्तिकसत्तया जावणविमुत्ती ॥ २ ॥ निसीहज्जयणं पण वीस इमं ॥

सम० ॥ २५ ॥ आचारस्त एं भगवओ सच्चलियागस्स पंचासीउडदेसणकात्ता प० टी० तत्राचारस्य प्रथमांगस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरूपस्य सच्चलियागस्स इति द्वितीये हि तस्य श्रुतस्कन्धे पञ्चचूलिकास्तासु च पञ्चमी निशीथाध्येहन गृह्यते भिन्नप्रस्थानरूपत्वात् तस्यास्तदन्याश्चतस्रस्तासु च प्रथमद्वितीये सप्तसप्तम्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थी चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं सह चूलिकानिर्घर्तत इति सच्चलिका कस्तस्य पञ्चाशीतिरुद्देशनकात्ता भवतीति प्रत्यध्ययनं उद्देशनकात्तानामेतावत्संख्यत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवसध्ययनेषु क्रमेण सप्तपट चत्वारश्चत्वारः पद पञ्च अष्टचत्वारः सप्त चेति द्वितीयश्रुतस्कन्धेषु तु प्रथमचूलिकायां सप्तस्वध्ययनेषु क्रमेण एकादश त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां सप्तैकसराणि अध्ययनानि एवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं चतुर्थ्यपीति सर्वमीदमे पञ्चाशीतिरिति तथाचनन्द्यध्ययने ॥

सेकिंतं आचारे आचारे णं समणाणं निर्गंथाणं आचारे गोयरविणयविणयइयसिक्खाजासा अजासा चरणकरणजायामायाविच्छीओ आघविज्जंति । से समासओ पञ्चविहे पणत्ते तं जहा नाणाचारे दंसणाचारे चरित्ताचारे तवाचारे वीरियाचारे आचारेणं परिता वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा वेदा संखिज्जा सिद्धोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ पदिबत्तीओ स एं अंगदयाए पढमे अंगे दो सुयत्तंवा पणवीसे अज्जयणा पञ्चासीइ उद्देसणकात्ता पञ्चासीइ समुद्देसणकात्ता अट्टारस पयसहस्साणि पयज्जणं संखिज्जा अक्खरा अणंतागमा अणंतापज्जवा परिता तसा अणंता थावरा सासयकनिवक्खनिकाया जिण

पन्नता जावा आयविज्जति पन्नविज्जन्ति पन्नविज्जति
दंसिज्जन्ति निदंसिज्जति उवदंसिज्जति । से एवं आयासे
एवं नायासे एवं विष्णाया एवं चरणकरणपख्खणा
आयविज्जइ सेत्तं आयारे ॥

संस्कृतमित्यादि । अथ किं तत् आचार इत्यादि अथवा कोऽयं
आचारः आचार्यं माह (आयारेण मित्यादि) आचरणमाचारः
आचर्यते इति वा आचारः पूर्वपुरुषाचरितो ज्ञानायासेवन
विधिरित्यर्थः । तत्प्रातिपादको ग्रन्थो ऽप्याचारपत्रचयते अनेन
आचारेण करणनृतेनाधवाचारे आचारनृते णमिति वाक्यालंकारे
श्रमणानां प्राङ्निरूपित शब्दार्थानां निर्ग्रन्थानां बाह्यान्तर
ग्रन्थरहितानां आह । श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवन्ति । तत्किमर्थं
निर्ग्रन्थानामिति विशेषणमुच्यते । शाक्यादिव्यवच्छेदार्थं शा-
क्यादयोऽपीह लोके श्रमणा व्यपदिश्यन्ते तदुक्तं (निगन्थ-
सकृतावसगे रुक्मराजीवपञ्चहा समणा इति) तेषामाचारा
व्याख्यायन्ते । तत्राऽचारो ज्ञानाऽचाराद्यनेकभेदजिज्ञो गोचरो
भिक्षाग्रहणविधिरूपः विनयो ज्ञानादि विनयः वैनयिकं
विनयपदं कर्मक्यादि । शिखाग्रहणं शिखा आसेवनशिखा च
विनयशिक्षेति चूर्णिकृत । तत्र विनयाः शिष्यास्तथा ज्ञाया
सत्या असत्या मृया च अभाया मृया सत्यामृया च चरणं यता-
दिकरं । पिमविशुद्ध्यादि उक्तं च (वयसमणधम्मसंजम, वेया
चञ्चं च वंसुत्तिओ । नाणा इति यतव कोइ, निगगाई चरणमे
यंतु ॥ १ ॥ पिमविसांदि समिई, जावणपरिमा इइदियनिरो-
हो । पमिह्वहणगुत्ताओ । आनिगहो चव करणं तु ॥ २ ॥
(जाया माया चित्तिओत्ति) यात्रा संयमयात्रा मात्रा तदर्थं
मेव परिमिताहारग्रहणं वृत्तिविधिपरिग्रहविशेषवर्तनं । आ-
चारश्च गोचरश्चेत्यादिद्वयान्ता आचारगोचरविनयवैनयिक
शिखाभाषाणां मात्रणकरणयात्रामात्रानुत्तयः व्याख्यायन्ते इह
यत्र क्वचिदन्यतरोपादानेऽन्यतरगतार्थाभिधानं तत्सर्वं तत् प्राधा-
न्यव्यापनार्थमवसेयं (से समासओ) इत्यादि स आचारः
समासतः संक्षेपतः पंचविधः प्रकृतः तद्यथा (नाणाचारो
इत्यादि तत्र आयारंग मित्यादि आचारे णमिति वाक्यालंकारे
परित्ता परिमिता ततः प्रहापकं पाठकं चाधिष्ठित्याद्यन्तोप-
लब्धैरयवा उत्तर्पिणीमयसांपिणी वा प्रतीत्य परित्ता अन-
न्ता न भवति (आइअन्तो वदंभणाओ तणाओ अहवा ओ-
सप्पिणी मुसप्पिणीकावं पखुच्च परित्तातीयाणागयसव्वदं
च पखुच्च अणंता) इति तथा संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि
उपक्रमादीनि तानि ह्यध्ययनमध्ययनं प्रति वर्तते अध्ययनानि
च संख्येयानीति कृत्वा तथा संख्येया वेढा वेढो नाम चन्दो-
विशेषः । तथाच संख्येयाः श्लोकाः प्रतीताः तथा संख्येया
निर्युक्तयस्तथा संख्येयाः प्रातिपत्तयः प्रतिपत्तयो नाम छव्या-
दिपदार्थाज्युपगमाः प्रतिमाद्यनिग्रहविशेषा वा ताः सूत्रनि-
यद्धाः संख्येयाः । आह च चूर्णिकृत । “ द्वाइपयत्थपुव्वगमा,
परिमादज्जिगह विसेसा । पमिचत्ती उत्ते समासतो सुत्त-
पमिह्वदसंखेज्जत्ति ” (सेणमित्यादि) स आचारो णमिति
वाक्यालंकारे अंगार्थतया अंगार्थत्वेनार्थग्रहणं परलोकचिन्ता-
यां सूत्रार्थस्य गरीयस्त्वव्यापनार्थं अथवा सूत्रार्थोभयरूप
आचार इति व्यापनार्थं प्रथममंगं एकारांतता सर्वत्र मागध-
जापाक्षकणानुसरणतो वेदितव्या स्थापनामधिकृत्य प्रथममंगं
मित्यर्थः ॥ तथा चैव श्रुतस्कन्धौ अध्ययनसमुदायकौ
पञ्चविंशतिरध्ययनानि । तद्यथा ॥

सत्थपरिचा द्वोगविजओ, सीओसणिज्जं सम्मत्तं ।

आवंतिधुय विमोहो, महापरिभोवहाणसुयं ॥

एतानि नवाध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे “ पिमेसणासेज्जिरिया,
भासज्जायाय वत्थपाएसा । उगहपरिमासत्ता, सत्तिक्कया यमा
वणविमुत्ता ॥ १ ॥ अत्र (सेज्जिरियत्ति) शय्याध्ययन-
मीर्षाध्ययनं च (वत्थपाएसत्ति) वस्त्रेषणाध्ययनं पात्रेषणा-
ध्ययनं च अमूनि पोरुशाध्ययनानि द्वितीयश्रुतस्कन्धे एव
मेतानि निशीथवर्जानि पंचविंशतिरध्ययनानि प्रवर्तन्ति । तथा
पञ्चाशीतिरुद्देशनकात्वाः कथमिति चेदुच्यते ॥ इहाऽङ्गस्य
श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य चैक एवोद्देशनकात्वाः । एवं
शाल्यपरिज्ञायां सप्तोद्देशनकात्वाः ॥ लोकविजये पद ॥ शीतो-
ष्णाध्ययने चत्वारः ॥ सम्यक्त्वाध्ययने चत्वारः लोकसारा-
ध्ययने पद ॥ धृताध्ययने पञ्च ॥ विमोहाध्ययनेऽष्टौ ॥ महा-
परिज्ञायां सप्त ॥ उपधानश्रुते चत्वारः ॥ पिमेषणाध्ययने
एकादश ॥ शब्दैपणाध्ययने त्रयः ॥ वस्त्रेषणाध्ययने चैव ॥
अवग्रहप्रतिमाध्ययने द्वौ ॥ सप्तसप्ततिकाध्ययनेषु भावनाया-
भक्तौ विमुक्तावेकश्च ॥ एवमेते सर्वेऽपि पिमिताः पञ्चाशीति-
भवन्ति ॥ अत्र संग्रहाद्या ॥

सत्त य उच्च उ चउरो, पंचअट्टेवसत्तचउरोय ।

एकारसत्तिभि य दोदो, दोदोदो सत्तेक एको य ॥ १ ॥

एवं समुद्देशनकात्वा अपि पञ्चाशीतिर्भावनीयाः । तथा
पदात्रेण पदपरिमाणे नाष्टादश पदसहस्राणि इह यथार्थोप-
लब्धिः तत्पदं अत्र पर आह । यद्याचारे द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्च-
विंशतिरध्ययनानि पदात्रेण चाष्टादश पदसहस्राणि तर्हि
यद्गणितं “ नव वंसचैरमइओ अट्टारसपयसहस्रिसओवेओ ”
इति तद्विरुध्यते । अत्र हि नवब्रह्मचर्याध्ययनमात्र एवा-
ष्टादशपदसहस्रप्रमाण आचार उक्तोऽस्मिन्स्वध्ययने श्रुत-
स्कन्धद्वयात्मकः पञ्चविंशत्यध्ययनरूपोऽष्टादशपदसहस्र-
प्रमाण इति । ततः कथं न परस्परं विरोधः तद्युक्तमजि-
प्रायापरिज्ञानात् इह द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्चविंशतिरध्ययनानि
एतत्समग्रस्याऽचारस्य परिमाणं अष्टादशपदसहस्राणि पुनः
प्रथमश्रुतस्कन्धस्य नवब्रह्मचर्याध्ययनमयस्य विधिवाद्यर्थ-
निवहानि हि सूत्राणि भवन्ति अतएव चैषां सम्यगर्थवगमो
गुरुपदेशतो ज्ञवति नान्यथा अत्राह चूर्णिकृत “ दोसुयक्खन्धा
पणवीसं अज्जयणाणि परं आयारंगा सहियस्स आयारस्स
पमाणं जणियं अट्टारसपयसहस्सा पुण पढमसुयक्खंधस्स न-
ववंभचैरमइयस्स पमाणं विचित्त अत्थनिवहानि सुत्ताणि य.
गुरुवएस ओसिं अत्थो जाणियव्वोत्ति, तथा संख्येयान्यक्कराणि
पदानां संख्येयत्वात् तथा (अणंता गमा) इति इह गमा
अर्थगमा गृह्यन्ते । अर्थगमा नाम अर्थपरिच्छेदाः ते चानन्ताः
एकस्मादेव सूत्रादतिशायि भतिमेधादिगुणानां तत्तद्धर्मविशि-
ष्टानां तत्तद्धर्मोत्पत्तिवस्तुप्रतिपत्तिभावात् ॥ एतच्च टीका-
कृतो व्याख्यानं ॥ चूर्णिकृत पुनराह ॥ अभिधानाभिधेयवशतो
गमा भवन्ति ते चानन्ताः अनेन च प्रकारेण वेदितव्याः । तद्यथा ।
सुयं मे आउसत्तेणं जगवता एव मक्खायंति, इदञ्च सुधर्म-
स्वामी जम्भूस्वामिनं प्रत्याह तत्रायमर्थः श्रुतं मया हे आयु-
ष्मन् ! तेन भगवता वर्धमानस्वामिना एवमाख्यातं अथवा
श्रुतं मया आयुष्मदन्ते आयुष्मतो जगवतो वर्धमानस्य स्वाभि-
नोऽन्ते समीपे णमिति वाक्यालंकारे तथाच जगवता एवमा-

ख्यातं । अथवा श्रुतं मया आयुष्मतोऽथवा श्रुतं मया जगवत्पा-
दारविंदयुगलमामृशता । अथवा श्रुतं मया गुरुकुलवारः पाव-
सता । अथवा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! (तेर्णति) प्रथमार्थे
तृतीया तद् भगवता एवमाख्यातं । अथवा श्रुतं मया हे आयु-
ष्मन् ! (तेर्णति) तदा भगवता एवमाख्यातं । अथवा श्रुतं
मया हे आयुष्मन् ! (तेर्णति) तत्र षट् जीवनिकायविषये तत्र
वा विवक्षितेन समवसरणे स्थितेन जगवता एवमाख्यातं अथ
वा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमा-
ख्यातं एवमादयस्तं तमर्थमधिकृत्य गमा भवन्ति । अत्रिधान-
वशतः पुनरेवं गमाः “सुयं मे आठसं आठसं सुयं मे मे
सुयं,, आठसमित्येवमर्थजेदे तथा तथा पदानां संयोजनतो-
ऽभिधानतो गमा जवन्ति एवमादयः किं अनन्ता गमा
जवन्ति । तथा अनन्ताः पर्यायास्ते च स्वपरजेदभिधाः अक्षरा
र्थगोचरा वेदितव्याः तथा परीताः परिमितास्त्रसा घी-
न्द्रियादयः स्थावरा अनन्ता वनस्पतिकायादयः (सा-
स्यकमनिबद्धनिकाशयत्ति) शास्वता धर्मास्तिकायादयः
कृताः प्रयोगविसृसा जन्याः घटसन्ध्याभ्ररागादयः । एते
सर्वेऽपि त्रसादयो निबद्धाः सूत्रे स्वरूपतः उक्ताः । निकाचिता
निर्युक्तिसंग्रहणहेतूदाहरणादिभिरेकधा व्यवस्थापिता जिन-
प्रज्ञा भावाः पदार्था आख्यायन्ते सामान्यरूपतया विशेष-
रूपतया वा कथ्यन्ते प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदोपन्यासेन प्रप-
च्यन्ते प्ररूप्यन्ते नामादीनामेव भेदानांसंप्रपञ्चं स्वरूपकथनेन
पृथग्विजक्ताः स्थाप्यन्ते दर्शयन्ते उपमाप्रदर्शनेन यया गौरिव
गवय इत्यादि निदर्शयन्ते हेतुप्रदानतोपदर्शनेनोपदर्शयन्ते निग-
मनेन शिष्यबुद्धौ निश्चिंक्षं व्यवस्थाप्यन्ते साम्प्रतमाचाराङ्ग-
ग्रहणे फलं प्रतिपादयति स एवमित्यादि स इति आचारां-
गग्राहकोऽनिसम्बध्यते एवमात्मा एवंप्रूपो जवति ॥ अयमत्र
जावः अस्मिन्नाचारांगे भावतः सम्यगर्थीते सति तदुक्तक्रिया-
नुष्ठानानुपरिपादनान्ताहान्मूर्त इवाचारोजवति । आह च
टीकाकृत । तदुक्तक्रियापरिणामाव्यतिरेकात्स एवाचारो भव-
तीत्यर्थः । इति तदेवं क्रियामधिकृत्योक्तं संप्रति ज्ञानमधि-
कृत्याह (एवं नायत्ति) यथाआचारांगे निबद्धा जावास्तया
तेषां भावानां ज्ञाता भवति तथा (एवं विज्ञायत्ति) यया
निर्युक्तिसंग्रहणीहेतूदाहरणादिभिर्विविधं प्ररूपितास्तथा वि-
विधं ज्ञातारो भवन्ति एवं चरणकरणप्ररूपणा आचार आख्या-
यते सेत्तं आयारोत्ति ॥ न० ॥ सेत्तं आयारे आयारेणं सम-
णाणं निमंथाणं आयारोयरविणयवेणश्यठाणगमणचक-
मणपमाणजोगजुंजणभासा समितिगुत्तीसेज्जो वहिजत्तपाण
उमामण्णपायपसणाविसोहि शुद्धाशुरूगहणवयणियमतवोव-
हाणसुप्पसत्वामाहिज्जइ से समासओ पञ्चविहो पं० तं० णा-
णायारे, दंसणायारे, चरित्तायारे, तवायारे, आयारस्स णं
परित्तावायणा संखेज्जा अणुओगदारां संखेज्जाओ परिव-
त्तीओ संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिहोणा संखेज्जाओ निज्जु-
त्तीओ से णं अंगहयाप पढमे अंगे दो सुयक्खंधा पणवीसं
अज्जयणा पञ्चासीइं उहेसणकात्ता पञ्चासी समुहेसणकात्ता
अट्टारस पदसहस्साइं पदगेणा संखेज्जा अक्खरा अणंतागमा
अणंता पज्जवा परित्ता तत्ता अणंता थावरा सासया कमानि-
वद्धा णिकाश्या जिणपक्खत्ता भावा आघविज्जंति पक्खविज्जंति
परुविज्जंति नंदिस्संति उवदंसिज्जा से एवं णाप एवं विष्ठाप
एवं चरणकरणपरुवणया आघविज्जंति परुविज्जंति नन्दि-

सिज्जंति उवदंसिज्जंति सेत्तं आयारो ॥ सम० १५ स. । आचा-
राङ्गस्य व्यवच्छेदकावश्च ॥ विणहमुणिम्मि मरंते, हरितगो-
त्तम्मि होतिवीसाप ॥ वरिसाणसहस्सेहिं, आयारंगस्स वो-
च्छेदो ॥ साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञाया अयं जीव
इत्यादि तत्र प्रथमोद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रतिपाद्य
शेषेषु तु षट्सु विशेषेण पृथिवीकायाद्यस्तित्वमिति सर्वेषां
चावसाने बन्धविरतिप्रतिपादनामिति । एतच्चान्ते उपात्तवान्
प्रत्येकमुद्देशार्थेषु योजनीयं प्रथमोद्देशके जीवस्त्वपवधे वधो
विरतिष्विति एवमिति तत्र शस्त्रपरिज्ञा ॥ आचा. १ अ० १ उ०
साम्प्रतमाचारादिप्रदानस्य सुखप्रतिपत्तये दृष्टान्तोपन्यासेन
विधिराख्यायते ॥ यथा कश्चिद्वाजाऽजिनवनगरनिवेशेच्छया
चूखंएरुनि विज्जय समतया प्रकृतिज्यो दत्तवांस्तथा कचव-
रापनयने शल्योक्षारे चूस्यिरीकरणे पक्केएकापीउप्रासादरचने
रत्नाद्युपादाने चोपदेशं दत्तवांस्तौश्च प्रकृतयस्तदुपदेशानु-
सारेण तथैव कृत्वा ययाजिप्रेतान् भोगान् बुद्धिजिरे । अयम-
त्रार्थोपनयः । राजसदृशेन सूरिणा प्रकृतिसदृशशिष्यगणस्य
भूखंएरुसदृशः संयमो मिथ्यात्वकचवराद्यपनीय सर्वोपाधि-
बुद्ध्यारोपणीयस्तं च सामायिकसंयमं स्थिरीकृत्य पक्के-
एकापीउतुल्यानि व्रतान्यारोपणीयानि ततः प्रासादकल्पोऽय-
माचारो विधेयसूत्रस्थश्च शेषशास्त्रादिरन्यान्यादत्ते निर्वाण-
भाग्जवति ॥ आचा. १ अ. १ उ. ॥

आयारंगचूला आचाराङ्गचूला स्त्री० आचाराङ्गस्य चित्तीय-
ऽश्रुतस्कन्धे (एतद्बहुवचन्यताऽऽचारचूलाकाशब्दे) प्रय-
माचारचूलेति आचा० ।

आयारकुसल आचारकुशल पुं० आचारेण ज्ञानाद्याचारेण
कर्मकुशलः कर्मोच्छेदकः आचारविषये सम्यक् परिज्ञानवति,
आचारे ज्ञातव्ये प्रयोक्तव्ये वा कुशलो दक्ष आचारकुशलः ।
आचारज्ञाने आचारप्रयोगे वा दक्षे, च । व्य० उ० ३ ।

आचारकुशलशब्दस्य व्याख्यानार्थमाह ॥

अबुद्धाणे आसण, किं करअप्पासकरणमविज्जंति । पट्ठिख-
जोगजुंजण, नीयोगपूजा जहा कमसो ॥ अफरुस अणवव
अचवव, मकुक्कयमभंभगामेसीभरणं।सहित समाहि यववट्ठिय,
गुणनिहि आयार कुशलोउ ॥ आचार कुशलो नामयो गुर्वादी
नामज्युत्यानं करोति (आसणात्ति) आसनप्रदानं च तेषामेव
गुर्वादीनां विधत्ते समागतानां पीठिकाद्युपनयतीति ज्ञावः ।
तथा प्रातेरेवागत्य आचार्यान् वदति संदिशत किं करोमीति
स किंकरः तथा (अज्भासकरणांमिति) ये अज्यागतास्तेषां
मात्मसमीपवर्त्तित्वकरणमज्यासकरणं अविज्जकिंविज्जागाजा-
वः शिष्यः प्रतिच्छिकानां विशेषकरणमितिज्ञावः (पमिख
योगजुंजणत्ति) प्रतिकरूपः खलु विनयः कायिकादिभेदतश्चतु-
र्धाऽधस्तात् पीठिकायामभिहितस्तदनुगता योगा मनोवाक्का-
यास्तेषां योजनं न्यापारणमवश्यकरणं अविज्जकविभागयोजनं
(नियोगत्ति) योयत्र वस्त्राद्युपादाने नियोक्तव्यः तस्य तत्र नि-
योगं करोति (पूजा जहा कमसोत्ति) गुर्वादीनां यथानुरूपं
क्रमशो येन पूजा क्रियते अपरुपमानिपुर्गमनः प्रल्हादकृदित्यर्थः
तद्भाषते (अणववत्ति) तत्र प्राकृतत्वात् यकारलोपः तेन
अववत्या इति दृष्टव्यं तस्याऽभावोऽणववत्या अकुटिलत्वमित्य-
र्थः । अचपवः स्थिरस्वजावः अकुक्षुयो हस्तपादमुखादिवि-
रूपचेष्टारहितः । अर्दंजको वंचनानुगतवचनविरहितः । सीभरो
नाम य उल्लपन् परं बाह्या सिंचति तत्प्रतिषेधादसज्जरः ।
प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययविधानेन असीभरकः एष सर्वोऽपि

कित्तु चिनय इति वीर्याचारः प्रतिपादितो दृष्टव्यः संप्रति शेषा-
णां ज्ञानाद्याचाराणां प्ररूपणानिमित्तं पञ्चार्यमाह । साहितो नाम
स यस्य ज्ञानादेरुचितः कालस्तेनोपेतः । किमुक्तं प्रवति । काले
स्वाध्यायं करोति । काले प्रतिवेखनादिकं काले च स्वोचितं तप
इति सम्यक् आदितो यत् यस्योपधाने तत्करणे वा स्वाभिप्रायः
समाहितः उपशमी ज्ञानादीनां हितः स्थित औत्पत्तिके ज्ञाना
द्यधिकं निर्ममज्ञतरं मात्मनोवाञ्छन् सदैव गुरुषु बहुमानपर
इति प्रावः । एवं ज्ञानाद्याचारसमन्वितो गुणनिधिर्भवति । तत
आह गुणनिधिर्गुणानामाकरः एष आचारकुशलः सांप्रतमेत
देव गायत्र्यं विनयजनानुग्रहाय भाष्यरुद्रव्याख्यानयति ।
अच्छुष्ट्यां गुरुमादियार्णं, आसणद्वारं च होइ तस्सेव । गोसे
वय आयरिये, संदिसदा किं करोमिति अत्र (गोसे) इति
प्रातरेवेत्यर्थः “ सम्भासकरणधम्मं, वेयाण अविमत्ति सीस-
पामिच्छे । पन्निस्वजोगो जह, पीढियाप जुंजणं करेमि धुवं ”
अत्र प्रतिरूपयोगो यथा पीठिकायां प्राक् प्रतिरूपविनयाधिका
रेऽभिहितस्तथा प्रतिपत्तयः (जुंजणं) इत्यस्य व्याख्यानं
यत् ध्रुवनकाद्वहीनं प्रतिरूपयोगात्करोति पारयतीति भावः ।
(पूयं जहाणुक्वं, गुरुमादीणं कोइ कमसोउ । उल्लादिजण-
यमफरुसं, अचवद्वया होइ कुलुमंतं) अत्राहो जजनमिति
मनः प्रहादजनकं “ अचवद्वयिरस्तभावो अप्पंदणयायहोइ
अकुयत्तं । उल्लावद्वयाससीनर, सदितो कालेद्वयाणादि ” अत्र
स्यंदनता भंगोचितहस्तपादादिचेष्टाविकलता समं अहिय-
प्राचो समाहितो समीवमि नाणादिणं तु तस्मितो गुणनिहि-
जोभागरो गुणाणं गाथापंचकमपि गतार्थम् ॥ व्य. ॥

आचारकवेवणी-आचाराक्षेपणी स्त्री० आचारो लोचाऽस्नाना-
दिस्तत्प्रकाशनेनाक्षेपणी आचाराक्षेपणी । आक्षेपणीक्या-
ज्जेदे, ॥ स्या० ४ छ. ॥

आचारगोचर-आचारगोचर पुं० आचारो मोक्षार्थमनुष्ठान-
विशेषस्तस्य गोचरो विषय आचारगोचरः आचा० ॥ ७.
अ. १ उ० । आचारः साधुसमाचारस्तस्य गोचरो विषयो
व्रतपदकादिआचारगोचरः साधुसमाचारविषये, व्रतपदका-
दिके, आचारश्च ज्ञानादि विषयः पञ्चधा गोचरश्च जिज्ञाचर्य-
त्याचारगोचरं ज्ञानाचारदिके, जिज्ञाचर्यायां च, । न० ॥
सहं आचारगोचरं ग्रहणायप अन्तुहेयव्वं भवइ स्या० ५ छ.

इह विज्जिक्खि विपरिणामादाचारगोचरस्य ग्रहणतार्यां शिक्षण
शैक्षमाचारगोचरं ग्राहयितुमित्यर्थः ॥ स्या० ५ छ. ।

आचारगोचरं विणयवणइयचरणकरणजामायावत्ति यं
धम्ममाइक्खीयं ॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं काला-
व्ययनादिगोचरो जिज्ञाटनम् पतयोः समाहारद्वन्द्वस्ततस्तदा-
ख्यातमिच्छामीति योग इति ॥ प्र० २ श० १ उ० ॥

क्रियाकक्षापे, पुं० दश० ६ अ० ॥

रायाणो रायमत्ता य, माहणाः अदुव खत्तिया ।

पुच्छंति निहुअप्पाणो कहं आचारगोचरं ॥

व्या० ॥ राजानो नरपतयः राजामात्याश्च मंत्रिणः ब्राह्मणाः
प्रतीताः (अडुवत्ति) तथा कृत्रियाः श्रेष्ठ्यादयः पुच्छंति
निवृत्तात्मानः असन्नाता रचितांजलयः कथं ते प्रवतां आचार-
गोचरः क्रियाकक्षापः स्थित इति सूत्रार्थः ॥

तेसिं सो निहुओदंतो, सव्वज्जुय सुहावहो ।

सिक्खा एसु समाउत्तो आइक्खेज्ज विपक्खरो ॥ ३ ॥

व्या० ॥ तेज्यो राजादिज्यः असौ गणी निवृत्तोऽसंज्ञात

उचितधर्मः कायस्थित्या दांतं शंसियमनोदमाज्यां सर्वभूत
सुखावहः सर्वप्राणिहितइत्यर्थः । शिक्षया ग्रहणासेवनरूपथा
सुसमायुक्तः सुष्ठु एकीभावेन युक्तः आख्याति कथयति
विचक्षणः पमिंत इति सूत्रार्थः ।

(इदि धम्मत्यकामाणं, निर्गथाण सुणेह मे । आचारगोचरं
भीमं, सयदं डुरहिष्ठियं) सूत्रं व्या० ॥ इदि इत्युपदर्शने
तमेन धर्मार्थकामानामिति धर्मश्चारित्रधर्मादिस्तस्यार्थः
प्रयोजनं मोक्षः कामयते इच्छति विशुद्धविहितानुष्ठानकरणेनेति
धर्मार्थकामाः मुमुक्षवस्तेषां निर्ग्रयानां बाह्यान्तरग्रन्थराहि
तानां शृणुत मम समीपात् आचारगोचरं क्रियाकक्षापं भीमं
कर्मशब्दपेक्षया रौद्रं सकलं संपूर्णं डुरधिष्ठं क्षुद्रसत्त्वैर्दृष्ट-
श्रयमिति सूत्रार्थः ॥

आचारग-आचाराग्र न० आचारांगस्य द्वितीये श्रुतस्कंधे
तद्वक्तव्यताञ्चारांगटीकायाम् ॥ (आचारमेरो-नैदितस्य
देशतः, प्रवर्त्तितच्छेषिकबुद्धिकागतं । प्रारिभितेऽर्थे गुण
वान् कृती सदा, जायेत निः शेषमशेषितक्रियः १)
उक्तो नवब्रह्मचर्याध्ययनात्मक आचारश्रुतस्कंधः सांप्रतं
द्वितीयोऽग्रश्रुतस्कंधः समारभ्यते । अस्य चायमभिसंबंधः
उक्तम् प्राचारपरिमाणम् प्रतिपादयता तद्यथा (णववंभवेरमइ
ओअट्ठारसपयसहस्सिओ वेओ हवइ य स पंचचूओ बहु २
अयरो पयमेणं) तत्राद्ये श्रुतस्कंधे नवब्रह्मचर्याध्ययनानि
प्रतिपादितानि तेषु च न समस्तोऽपि विवक्षितोऽर्थोऽभि-
हितोऽभिहितोऽपि संक्षेपतोऽतोऽभिहितार्थानिधानाय संक्षेपो-
क्तस्य च प्रपंचाय तदग्रभूताश्चतस्रश्चूमा उक्ताः अनुक्तसंग्रहि-
काः प्रतिपाद्यन्ते ॥ तदात्मकश्च द्वितीयोऽग्रश्रुतस्कंध इत्यनेन
संबधेनायातस्यास्य व्याख्या प्रतन्यते तथा चाचारांगनिर्णयौ
अग्रनिक्षेपप्रतिपाद्याह ॥

उवयारेण उपगयं, आचारस्सेव उवरि माई ॥

तुरुवस्सपव्वयस्स य, जह अग्गाई तहे ताई ॥ २ ॥

उपकाराग्रेणात्र प्रकृतमधिकारः यस्मादेतान्याचारस्यैवोपरि
वर्त्तन्ते तदुक्तं शेषवादितया तत्संबद्धानि तद्यथा वृक्षपर्वतादेर-
प्राणीति शेषाणि त्वग्राणि शिष्यमतिव्युत्पत्यर्थमस्य चोपका-
राग्रस्य सुखप्रतिपत्यर्थमिति तदुक्तं (उच्चारिस्स सरिस्सं, जं
केणवितं परुवप विहिणा, जेणहि गारो तं मिठ, परुविप
होइ सुहेजं) तत्रेदमिदानीं वाच्यं केनैतानि निर्व्यूढानि
किमर्थं कुतो वेत्यत आह ॥ येरेहिं अणुग्गाहट्टा, सिस्स-
हियं होउ पागमत्थं च ॥ आचारार अत्थो, आचारगोसु पवि-
भत्तो गाहा ॥ येरेहीत्यादि स्यविरैः श्रुतवृद्धैश्चतुर्दश
पूर्वविज्ञिर्निर्व्यूढानीति किमर्थं शिष्यहितं भवत्विति कृत्वा
अनुग्रहार्थं तथा अप्रकटोऽर्थः प्रकटोऽयथास्यादित्येवमर्थं च
कुतोनिर्व्यूढाचारात् सकाशात्समस्तोऽप्यर्थः आचारोग्रेषु
विस्तरेण प्रविज्जक इति ॥

सांप्रतं यद्यस्मान्निर्व्यूढ तच्चिज्ञागेनाचष्ट इति ॥

विइ अस्स य पंचमए, अट्टमगस्स वीयामि उदेसो ॥

जणिओ पिंसेसणेज्जा, वत्थं पाओग्गाहं चेव ॥ ४ ॥

पंचमगस्स चउत्थे इरिया वणिज्जइ समासेणं ॥

उट्टस्सय पंचमए, जासज्जाया वियाणाहि ॥ ५ ॥

सत्तेकाणि सत्तवि, णिज्जूहं महापरिष्ठावो ॥

सत्थपरिष्ठा जावण, णिज्जूहउ भुवावेमुत्तो ॥ ६ ॥

आयारपकप्पोड, पचखाणस्स तइयवत्थूओ ॥

आयारणामधेज्जा, विसइमा पाहुमुच्चेया ॥ ७ ॥

विश्यस्सेत्यादि चतस्रो । गाथाः ब्रह्मचर्याध्ययनानां द्वितीय मध्ययनं लोकविजयाख्यं तत्र पंचमोद्देशके इदं सूत्रं (सञ्चामगं धं परिखाय निरामगंधो परिख्वपज्जा) तत्रामग्रहणेन हननाद्या- स्तिष्ठः कोट्यो गृहीता गन्धोपादानादपरास्तिष्ठ एताः परम्य- विशोधिकोट्यस्ताश्रेमा स्वतो हंति घातयति घ्नन्तमनु जानीते तथा पचति पाचयति पचन्तमनुजानीते इति तथा तत्रैव सूत्रं (अदिस्समाणो कयविकपहिंति) अने- नापि तिस्रो विशोधिकोट्यो गृहीतास्ताश्चेमाः क्रीणाति काप- यति क्रीणंतमन्यमनुजानीते तथाऽष्टमस्य विमोहाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके इदं सूत्रं (भिक्खु परिकमेज्ज वा चिट्ठेज्ज वा णीसियज्ज वा तुयेट्ठज्ज वा सु साणंसि वेत्यादि) यावत् (बहिया विहरेज्जा तं भिक्खुं गाहावति उवसंकमिनुवपज्जा अहमा उसंतो समणा तुम्भट्ठाये असणं वा ४ पाणाइं जूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्बसमुदिस्स कीयं पामिच्च) मित्यादि एतानि सर्वाण्यपि सूत्राण्यत्रित्यैकादशपि नैपणा निर्व्यूढास्त- था तस्मिन्नेव द्वितीयाध्ययने पंचमोद्देशके सूत्रं (से वत्थं परिग्ग हं कंयवं पायपुंणं उग्गहं च कमासणमिति) तत्र वल्लकंव- दपादपुंणग्रहणात् वल्लेषणा निर्व्यूढा पतद्ग्रहपदात्पात्रेषणा निर्व्यूढा अवग्रह इत्येतस्मादवग्रहप्रतिमा निर्व्यूढा कमासनमि- त्येतस्माच्छ्रयेति तथा पंचमाध्ययनावंत्याख्यस्य चतुर्थोद्देशक सूत्रं (गामागुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जायं दुप्परकंतमित्यादि नेर्या संक्षेपेण न्यावर्णितेत्यत ईर्याध्ययनं निर्व्यूढं तथा पद्याध्य- यनस्य ध्रुवाख्यस्य पंचमोद्देशकसूत्रं (आइक्खइ विहयइ कि- इति धम्मकामी) त्येतस्माद्भाषाध्ययनमाकृष्टमित्येवं विजानी यास्त्वमिति तथा महापरिज्ञाध्ययने सप्तोद्देशकास्तेभ्यः प्रत्येकं सप्तापि सप्तैकका निर्व्यूढास्तत्रा शस्त्रपरिज्ञाध्ययनाज्ञावना निर्व्यूढास्तथा धृताध्ययनस्य द्वितीयचतुर्थोद्देशकाभ्यां विमुक्ताध्ययनं निर्व्यूढमिति तत्राचारप्रकल्पो निशीथः स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत् तृतीयं वस्तु तस्याऽपि यदाचाराख्यं विंशतितमं प्रावृतं ततो निर्व्यूढ इति ब्रह्मचर्याध्ययनेभ्य आ- चाराग्राणि निर्व्यूढान्यतो निर्व्यूहनाधिकारादेव तान्यपि शस्त्र- परिज्ञाध्ययनानि निर्व्यूढानीति दर्शयति ॥

अव्वोगमो उ नणिओ, सत्यपरिएणाए दंरुणिकेवो ॥

सो पुण विजज्जमाणो, तहा तहा होइ णायवो ॥ ८ ॥

अव्याकृतोऽन्यकोऽपरिस्फुट इति यावत् भणितः प्रतिपादितः कोऽसौ दंरुनिकेपः दंरुः प्राणिप्राज्ञावक्त्रस्तस्य निकेपः परित्यागः संयम इत्यर्थः । स च शस्त्रपरिज्ञायामव्यक्तोऽभिहितो यतस्तेन पुनर्विभज्यमानोऽष्टस्वप्यध्ययनेष्वसावेव तथा तथा- नेकप्रकारो ज्ञातव्यो भवतीति ॥

कथं पुनरयं संयमः संक्षेपोऽभिहितो विस्तार्यत इत्याह ।

एगविहो पुण सो, संजमोत्ति अइज्जत्थ वाहिरेय दुहा ।

मणवयणकायतिविहो, चउविहो चाउजामोउ ॥

पंच यं महव्याइं तु, पंचहाराइं जोयणं ठ्ठा ।

सीडंगसहस्साणि य, एसो उ अविजतरो होइ ॥ १० ॥

(एगविहो) इत्यादि (पंचय) इत्यादि अविरतिवृत्तिव- द्वा एकाविधः संयमः स एवाऽव्यात्मिकवाद्यभेदात् द्विधा

भवति । पुनर्मर्नोवाकाययोगभेदाद्विधः स एव चतुर्याम भेदाच्चतुर्धा पुनः पञ्चमहावृतभेदात्पंचधा । रात्रिभोजनविर- तिपरिग्रहाच्च षोढेत्यादिकया प्रक्रियया भिद्यमानो यावदष्टा दशशीर्षांगसहस्रपरिमाणो भवतीति किंपुनरसौ संयमस्तत्र तत्र प्रवचने पंचमहावृत्तरूपतया मिथ्यते इत्याह ॥

आइक्खिखुं चिज्जइयुं, विष्ठाउं चैव सुहुतरं होइ ।

एएण कारणेण, पञ्चमहव्या पप्पविज्जंति ॥ ११ ॥

संयमः पञ्चमहावृत्तरूपतया व्यवस्थापितः सन्नाख्यातुं विभक्तुं विज्ञातुं च सुखेनैव भवतीत्यतः कारणात्पञ्चमहा- वृतानि प्रज्ञाप्यंते । एतानि च पञ्चमहावृतान्यस्वाहितानि फलवन्ति भवन्त्यतो रक्षायत्तो विधेयस्तदर्थमाह ॥

तेसिं च रक्खणट्ठा, जावणा पञ्चवए इक्केके ।

तासत्यपरिष्ठाए, एसो अज्जितरो होइ ॥ १२ ॥

तेषां च महावृतानामैकैकस्य तद्वृत्तिकल्पाः पंच १ जावना भवन्ति । ताश्च द्वितीयाश्रुतस्कंधे प्रतिपाद्यंते अतोऽयं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनान्यंतरो भवतीति ॥

संप्रतं चूमानां यथा स्वं परिमाणमाह ॥ जावग्गह- पमिमाओ, पढमा सत्ति किगावीय चूला जावणविम्मुत्ति आयारपकप्पा तिप्पि इति पंच १३ । पिंनैपणाध्ययनादारभ्य अवग्रहप्रतिमाध्ययनं यावत् एतानि सप्ताऽध्ययनानि प्रथमा- चूमा सप्तसप्तैकका द्वितीया भावना तृतीया विमुक्तिः चतुर्थी आचारविकल्पो निशीथः सा पंचमी चूमेति आचा. १ अ. १ चू.

आयारचूदा- आचारचूदा-खी० उक्तशेषानुवादिनी चूमा आचारस्य चूदा आचारचूदा । आचाराग्रे आचारांगस्य द्वि- तीयेऽश्रुतस्कंधे, आचा० अ. १. उ. ॥

आचाराग्राणि चूदिका इति आचा० ॥ आचारांगस्य द्वितीये श्रुतस्कंधे पञ्च चूमा स्तत्र प्रथमा (पिंनैपणसेज्जरिया, न्नासज्जा या य वत्तपापसा । उग्गहपरिमिति) सप्ताध्ययनात्मिका द्विती- या सत्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीथाध्ययनमिति । आचा० अ० १ उ० १ ॥

एताश्चाचारश्रुतस्कंधस्य नवचर्यो ब्रह्मचर्याध्ययनेभ्यो निर्व्यूढा इति आचाराग्रशब्दे ॥

आयारचूदिया-आचारचूदिका खी० आचारचूदायाम्, आ- यारस्सणं जगवओ सचूदियागस्स पञ्चासीइ उद्देसणकावा सम० ८५ स. ॥

आचारांगस्य विमुक्त्यभिधाने सर्वातिमेऽध्ययने, च ति एहं गणिपेरुगाणं, आयारचूदियावज्जाणं सत्तावन्नं अज्जयणा प० सम० ८७ स. ॥

आचारस्य श्रुतस्कंधद्वयरूपस्य प्रथमाङ्गस्य चूदिका सर्वा- न्तिममध्ययनं विमुक्त्यभिधानमाचारचूदिका तच्चर्जानामिति सम० टी. ॥

आयारटीगा-आचारटीका- खी० शीर्षांगाचार्यविरचिताया- माचारांगव्याख्यायाम्, तथाचाचारांगटीकायाम् आचारटीका- करणे । “आचारशास्त्रं सुविनिश्चितं यथा, जगाद वीरो जगते हिताय यः ॥ तथैव किञ्चिद्दतः स एव मे, पुनातु धर्मान् विनयापिता गिरः ॥ १ ॥ शस्त्रपरिज्ञाविवरण, मातिवहुगहनञ्च गन्धहस्तिवृत्तं । तस्मात्सुखयोधार्थं, गृहहाम्यहमञ्जसा सारम्- ॥ २ ॥ ” आचा० टी. अ. १ उ. १ ॥

आयारट्ट-आचारस्थ- त्रि० आचारे स्थित आचारस्थः ज्ञाना-

चारादिपंचविधाचारयुक्ते, ॥

“नाणमि दंसणमिय, तवे चरित्तेय समणसारंमि । ण च एत्ति जे उवेउं, अप्पाणं गणं न गणहारी । एसगणहरमेरा, आयारत्तवाणवणिता सुत्ते, ॥ पं० ज्ञा० ॥

पसा गणधरमेरमेर्यादा सीमा इत्यर्थः (आयारद्वृणांति पंच-विहे आयारे जुत्ताणं) आचारे स्थित आचारस्थः तेषां वर्णिता स्तत्र वर्णिता इत्यर्थः । पं० च० ॥

आयारणिज्जुत्ति-आचारनिर्युक्ति-खी० निर्युक्तानां सूत्रेऽभिधेयं तथा व्यवस्थापितानामर्थानां युक्तिघटना विशिष्टा योजना निर्युक्तियुक्तिरेतस्मिन् वाच्ये युक्तशब्दोपाधिर्युक्तिरित्युच्यते । सम० स. १ आचारस्य निर्युक्तिराचारनिर्युक्तिः । आचारसूत्रार्थानां विशिष्टयोजनायाम्, तथाच समवायानि । आचारांगमधिकृत्य “संवेज्जाओ णिज्जुत्तिमो” सम० १ स. ॥ आचारांगनिर्युक्तिश्च भद्रबाहुस्वामिना रचिता । तथाचाचारांगद्विकार्यां भद्रबाहुस्वामिनमधिकृत्य । स च पूर्वमावश्यकनिर्युक्तिं विधाय पञ्चाशद्विधाचारंगनिर्युक्तिं चके तथाचोक्तं (आबस्सयस्स दस कात्थियस्स तह उत्तरज्जयमायारत्ति) आचा. प्र. १ च. १.

आयारतेण-आचारस्तेन-त्रि० विशिष्टाचारवस्तुव्यपेक्षया “आयारमावतेणेय कुच्च देवकीत्त्वसं ४६ ” दशा० अ. ५ च. २ ॥

आयारदशा-आचारदशा-खी० आचरणमाचारे ज्ञानादिविषयः पंचधा । आचारप्रतिपादनपरा दशा आचारदशा । दशाभेदे, दशाभ्ययनात्मिका आचारदशा दशाश्रुतस्कंध इति या रुदेति स्या. गा. १० ॥ अङ्गदशा । अण्हावि हु च वासगा, दिश तेष्ठतु विसेसे । आयारदशा तुष्टो, जेणेत्यं चरिहया यारो । पं० भा० । आचारदशानामभ्ययनविभागमाह । स्या. १० गा. ॥

आयारदसायं दस अज्जयणा पक्खत्ता । तंजहा वीसं असमादिगणा इद्धवीसं सवत्ता तित्तिसं आसायणाओ अट्टविहा गणिसंपया दस चित्तसमादिगणा इक्कारस उवासगपमिमाओ बारस भिक्खुपमिमाओ पज्जोसवणा कप्पे तिसं मोहणिज्जगणा ॥

समाधिस्थानानि येषांसेवितैरात्मपरोजयानामिह परत्रो प्रयत्र वा असमाधिरूपयते तानीति भावस्तानि च विंशतिर्दुतचारित्वादीनि । तत एवावगम्यनीति तत्प्रतिपादकमभ्ययनमसमाधिस्थानानीति । प्रथमतया एकविंशतिः शबन्नाः शबन्तं कर्तुं ह्युच्यतः पटादिः जावतः साऽतिचारं चारिअमिह च शबन्तचारित्रयोगात् शबन्नाः साधवस्ते च करकर्मप्रकारान्तरमैयुनादीन्येकविंशतिपदानि ॥ १ ॥ तत्रैव बोककूपाणि सेवमाना उपाधित एकविंशतिर्नैषति । तदर्थं मध्ययनमेकविंशति शबन्ना इत्यभिधीयते ॥ २ ॥ ते तो समासापशाओत्ति ज्ञानादिगुणाः आ समस्त्येन शाल्यते अपचस्यते यकानिस्ता आशातना रत्ताधिकविषयाः अविनयरूपाः पुरतो गमनादिकास्तप्रसिद्धास्त्रयस्त्रिंशद्देवा यत्रा-जिधीयन्ते तदभ्ययनमपि तथैवोच्यत इति ॥ ३ ॥ (अष्टेत्यादि) अष्टविधा गणिसंपत् आचारश्रुतशरीरवचनादिका आचार्यगुणैर्दृष्टस्थानकोकरूपा यत्राऽजिधीयते तदभ्ययनमपि तथैवोच्यत इति ॥ ४ ॥ (दसेत्यादि) दशचित्तसमाधिस्थानानि येषु सत्तु चित्तस्य प्रशस्तपेरिणतिर्जायते तानि तथा असमुत्पन्नपूर्वकर्ममच्चितोत्पादादीनि तत्रैव प्रसिद्धान्यभिधीयन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति ५ (पक्कोरे) त्यादि एकादशो-

पासकानां श्रावकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शनव्रतसामयिकादिविषयाः प्रतिपाद्यन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते ॥ ६ ॥ (वारसेत्यादि) चादशभिक्कूपां प्रतिमा अभिप्रदा मासिकीहिमासिकी प्रजृतयोयत्राभिधीयन्ते तत्तथोच्यत इति ॥ ७ ॥ पञ्चो-इत्यादि ॥ पर्याया अज्जुत्तिमा द्रव्यक्षेत्रकावभावसंबन्धिन उत्सृज्यन्ते उद्गन्ते यस्यां सा निरुक्तविधिना पर्योसवना अथवा परीति सर्वतःक्रोधादिभावेन्य उपशम्यते यस्यां सा पर्युपशमना अथवा परिः सर्वथा पक्कत्ते जघन्यतः ससति-दिनानि, उत्कृष्टतः परमासान् वृत्तं निरुक्तादेव पर्युपशना तस्याः कल्प आचारोमयादेत्यर्थः ॥ पर्योसवनाकल्पः पर्युपशमनाकल्प पर्युपशनाकल्पोवेति सं चं (सक्रोसंजोयणं विगइनव वयमि) त्यादिकस्तत्रैव प्रसिद्धस्तदर्थमभ्ययनं स एवोच्यत इति ८ ॥ (तोसमित्यादि) त्रिशन्मोहनीयकर्मणो बन्धस्यानानि बन्धनकारणानि (त्रारिमिहेज्जवगाहिता तंसे पाणेविहिंसई) इत्यादिकानि तत्रैव प्रसिद्धानि मोहनीयस्थानानि तत्प्रतिपादकमभ्ययनं तथैवोच्यत इति ॥ ९ ॥ (आयाइहाण) मिति आजननमाजातिः सम्मूहजगन्तोपपाततो जन्म तस्याः स्थानं संसारस्तत्सनिदानस्य भवतीत्येवमर्थप्रतिपादनपरमाजाति स्थानमुच्यते ॥ इति वा. टी. गा. १० ॥

आयारपकप्प-आचारपकप्प-पुं० आचार एवाचारः प्रकल्पः क्रिया आचारक्रियायाम्, आव० ४ अ. ॥ आचार आचारांगम् प्रकल्पोनिशीयाध्ययनम् तस्यैव पञ्चमज्ञा आचारेण सहितः प्रकल्पः आचारप्रकल्पः निशीयाध्ययनसहिते आचारांगे, ध० अ. ३ ॥

अट्टावीसइविहे आयारपकप्पे आव ३ अ. ॥

सत्यपरिष्ठा १ लोकाविजज्जो, असिज्जोसणिज्जं संमत्तं ॥

आवति धुअ विमोहो, उवहाणसुअं महपरिष्ठा ॥ ५१ ॥

पिंसेतण सिज्जीरिज्जा, जासज्जा या य वत्थपाएसा ॥

उग्गाहपमिमासात्ति, कसतयं जावणविमुत्ति ॥ ५२ ॥

उग्गायमणुग्गायं, आरोवणातिविहमो निसीहंतु ॥

इति अट्टाविसविहो, आयारपकप्पनामोयं ॥ ५३ ॥

अष्टाविंशतिविधे आचारप्रकल्पे आचार एवाचारप्रकल्पः क्रिया पूर्ववत् । पिंसेतणागाहा १५२ उग्गातगाथाश्रयं निगद-सिद्धमेव ॥

अष्टाविंशतिविधः आचारप्रकल्पः निशोथांतमाचारांग-मित्यर्थः स चैवं ॥

सत्यपरिष्ठा १ लोकविजज्जो २ सीज्जोसणिज्जा ३

संमत्तं ४ आवति ५ धुव ६ विमोहो ७ उवहाणतथ्यं ८

महपरिष्ठा ९ प्रथमस्य श्रुतकंधस्याऽध्ययनानि । द्वि-

तीयस्य तु पिंसेतण १ सेज्ज २ इरिया ३ जासाजाया

य ४ वत्थ ५ पाएसा ६ उग्गाहपमिमा ७ सत्तसतिक

या ८ जावणा ९ विमुत्ति ६ उग्गाइ अणुग्गाइ २ आ

रुहणा ३ तिविहमो निसीहंतु इति अट्टाविसविहो आयार

पकप्पनामोत्ति ॥

उद्घातिकां यत्र बहुमासादिकं प्रायश्चित्तं वर्ण्यते । अनुद्धाति

कं तु यत्र गुरुमासादि आरोपणा च यत्रैकास्मिन्प्रायश्चित्तज्ज

द्वयारोप्यत इति ॥ प्रज्ञ. सं. ५ चा. ॥

अष्टाविंशत्या आचारप्रकल्पैः आचार आचारानं प्रकल्पो निशीयाध्ययनं तस्यैव पंचमचूडा । आचारणे सहितः प्रकल्प आचारप्रकरस्तैः पंचविंशत्यध्ययनात्मकत्वात्पंचविंशतिविध आचार उद्धातिमनुद्धातिममारोपेति त्रिधा प्रकल्पोमीदृशेष्टाविंशतिविधस्तत्र पंचविंशतिरध्ययनान्यमूनि ॥

सत्यपरिष्ठा १ लोगविजओ २ सीओसणीज्जं ३ संमतं ४ आवंतिओगसारंवा ५ धुयं ६ किमोहो ७ उव हाणसुअं ८ महापरिष्ठा ९ पिंसेसणा १० सिज्जा ११ इरिया १२ चासाजायं १३ वत्थेसणा १४ पाएसणा १५ उमाहपदिमा १६ ठाणसत्तिकयं १७ निसीहिआसत्तिकयं १८ उच्चारणसवणसत्तिकयं १९ सहसत्तिकयं २० रुवसत्तिकयं २१ पराकिरिआसत्तिकयं २२ अन्नोन्नकिरिआसत्तिकयं २३ नावणा २४ विमुत्ति २५ घ. ३. अ. आयरणं आयायारो सो य पंचविहो णाणदंसण चरित्तववियारो य तस्स पकारिसेणं कप्पणा पकप्पणा सप्पजेदनिरूपणा आ. चू. ४ अ. । नि. चू. १ उ. ॥

आचारः प्रयमांगन्तस्य प्रकल्पोऽध्ययनविशेषो निशीयामित्य पराभिधानस्य वाऽऽचारस्य वा सप्पञ्चाचारस्य ज्ञानादिविषयस्य प्रकल्पोऽध्यवसायामित्याचारप्रकल्पः । सम० स. २७ ॥ आचारस्य प्रथमांगस्य पदविभागसमाचारी वृक्षप्रकृष्टकल्पा जिधायकत्वात् प्रकल्प आचारप्रकल्पः निशीयाध्ययनं आचारंगस्य निशीयाध्ययने, स्या० ५ टा. ।

यस्मिन्तत्रदशविध आचारः ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारश्च प्रकल्पैः ख्याप्यते प्रज्ञाप्यते इत्यर्थ इत्यत आचारप्रकल्प इति पं० चू० ॥

आचारप्रकल्पस्य नामधेयानि निशीथचूर्णो यथा ॥

आयारपकप्पस्स उ, इमाईं गेण्णईं णामधिज्जाईं ।

आयारमाइयाईं, पायच्छित्तेणहीगारो ॥ २ ॥ गहा

आयरणं आयारो सो य पंचविहो णाणदंसणचरित्तववीरियायारोय तस्स पकारिसेणं कप्पणा पकप्पणा सप्पजेदप्ररूपणेत्यर्थः इमाइति वक्त्रमाणास्ति गेणग्रहणं पारिजासिय उदासत्यं तज्जहा अमुहोसमुदो इदं गोवयतीति इदं गोवगो एवं तस्स आयारपकप्पस्स णाम न भवति गुणाणि फलं भवति "गुणनिष्फलं गोणं, तंचेव जहत्थ मत्थवीर्यंति तं पुण खवणो जडणो, तवणो पवणो पदीवो य ॥ १॥" णामाणि, अभिधेयाणि नामधेज्जाणि अहवा धरणिगाणि वा धेज्जाति णामधेज्जाति सार्थकाणीत्यर्थः । आयारो आदीजोसताणि नामाणि आयारादीणि पंच पायच्छित्ते अहीगारेत्ति अत्थेहं, दारं सोसो पुच्छति णण पायच्छित्ते अहीगारोत्ति पुच्छाहि अत्थाहिकार एव जणिओ आयरिओ जणति सन्नं तत्थ जणिओ इह विशेषज्ञापनार्थं भणति अस्सत्थवि आयारस रुक्खा कया इह तु आयारसरुवं पायच्छित्तं परुविज्जति अहवा प्रायश्चित्ते प्रयत्न इत्यर्थः ॥

अहवा इहमणिओ तत्थ दह्वो आयारमाइयार्ति जं भणि यंताणि य इमाणि ॥

आयारो अगंति, पकप्पे तह च्छीया णिसीहंति । णिसीतं मुत्तत्थ तहा, तह आण पुच्चिअकत्वात् ३ गहा ॥ एसादारगाहा वक्त्रमाणसरुवा आयारमाइयाणि इमा सामगणिकवक्त्रमाणगाहा ॥

आयारे णिकवेवो, चउविधो दशविधो य अज्जम्मि ।

उक्कायपकप्पमि, च्छीयाए निशीयेया ॥ ४ ॥ नि. चू. १ उ.

आचारप्रकल्पः पंचविधः तत्र च स्थानांगे ॥

पंचविहे आयारपकप्पे पं० तं० । मासिए उग्घाइए १ मासिये आणुग्घाइए २ चंउम्मासिए उग्घाइए ३ चउम्मासिये आणुग्घाइये ४ अरोवणा ५ । स्या. ५ टा. ॥

आचारस्य प्रयमांगस्य पदविभागसमाचारी वृक्षप्रकृष्टकल्पाऽजिधायकत्वात्प्रकल्प आचारप्रकल्प निशीयाध्ययनं स च पंचविधः । पंचविधप्रायश्चित्ताजिधायकत्वात्तथाह । तत्र केपुच्चिदशकेषु वधुमासप्रायश्चित्तापत्तिरूपयते १ केपुच्चिच्च गुरुमासापत्तिः २ एवं वधुचतुर्मास ३ गुरुचतुर्मासा ४ रोपणाश्चेति ५ तत्र मासेन निष्पन्नं मासिकं तपस्तच्च उद्घातो जोगपातो यत्रास्ति तदुद्धातिकं वध्वित्यर्थः । यत् उक्तं "अक्केण विसे सेसं, पुव्वक्केणं तु संजुयं कारं । देज्जाहि वहु य दाणं, गुरुदाणं तत्तियं चेवत्ति ॥ १ ॥ पंचेवात्ति । एतज्जावना मासिकतपोऽधिकृत्योपदर्शयते । मासस्याऽर्धच्छिन्नस्य शेषं दिनानां पंचदशकं तन्मासापेक्षया च पूर्वस्य पंचविंशतिकस्याऽर्धेन सार्धं द्वादशकेन संयुतं कृतं सार्द्धं सप्तविंशतिर्भवतीति । आरोपणा तु (चढावणिज्जि. जणिणं होइ) योहि यथा प्रतिपेवित्ता माढोचयति तस्य प्रतिपेवनिष्पन्नमेव मासवधुमासगुरुचतुर्मासिकं दीयते । यस्तु न तथा तत्तावदीयते एवमायासनिष्पन्नं चान्यदारोप्यत इत्यारोपेति ॥ ग० टी० ग० ५ ॥

अस्याष्टाविंशतिभेदाः समवायाङ्गे यथा ॥

अष्टाविसविहे आयारपकप्पे पं० तं० ॥ मासिया आरोवणा सपंचराइमासीया आरोवणा सदसराइमासिया आरोवणा सपन्नसराइमासिया आरोवणा । सवीसइराइमासिया आरोवणा । सपंचवीसराइमासिया आरोवणा । एवं चेव दोमासीया आरोवणा सपंचराइदोमासीया आरोवणा एवं तिमासीया आरोवणा चउमासीया आरोवणा उवग्घाइया आरोवणा आणुग्घाइया आरोवणा कसिणा आरोवणा अकसिणा आरोवणा । एतावता आयारकप्पे एतावताय आयारियवे । सम. २७ स. ॥

अत्रैव निगमनमाह ।

एतावांस्तावदाचारप्रकल्प इह स्थानके आरोपणामाश्रित्य विवक्षितोऽन्यथा तच्छ्रुतिरेकेणाऽपि तस्यैतद्वातिकरूपस्य भावात् अथ चैतावानेवायं तावदाचारप्रकल्पः शेषस्यात्रैवांतर्भावान्न स. स. २८ ॥

आचारप्रकल्पो महानिशीयः । स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य य नृतीयं, वस्तु तस्यापि यदाचारख्यं विंशतितमं प्राच्यतं ततो निर्व्यूढ इति आचा० वि. श्रु. भ. १ ॥

तथा च निशीथचूर्णो ॥

निशीथं णवमा पुच्चा, पक्कवाणस्स तत्तियवत्थुउ ।

आयारनामधेज्जा, वासनिजामाहुन्नुच्छेदा ॥ ३१९ ॥

पुव्वगतोहिं तो पञ्चक्खणपुव्वेणाम नवमपुव्वंस्तिस्सं बीस वत्थु वत्थुत्ति वत्थुज्जतं बीसं अत्थाधिकारात्तसु तत्तियं आया-
रणामधिल्लं जं वत्थुं तस्स वत्थुस्स बीसं पाहुन्नुच्छेदो परिमा-
णपरिच्छिन्नाप्राभृतवत् अर्थच्छेदपाहुन्नुच्छेदा जण्णति । तेसु वि
जं बीसतिमं पाहुन्नुच्छेदं ततो णिसीहं सिद्धं ॥

तथाच व्यवहारकल्पे ॥

आयारपकप्पो ऊ, नवमे पुव्वंमि आसि सोधीय ।

तत्तोव्वि य निज्जुदो, इहाणियतो किं न सुच्छिज्जवे ॥

आचारप्रकल्पः पूर्वं नवमे पूर्वं आसीत् शोधितश्च ततोऽनन्तरं
इदानीं पुनरिहाचार्ये तत् एव नवमाभिरूपाऽनीतः । ततः
किमेव आचारप्रकल्पो न जवति किं वा ततः शोधिनोपजाय-
ते । एयोऽप्याचारप्रकल्पः शोधिभ्यास्मादवशिष्टा भवतीति
भावः ॥ व्य० ३ उ० ॥

तथाच पंचकल्पनायें ॥

आयारदसाकप्पो व्यवहारो नवमपुव्वं णि सं दोचारित्तर-
क्खणद्धा सुयकरस्सुवरित्तिताई अंगदसा अएहा वि
हु उव्वासगादीण तेणतु विससो आयारदसा उइमो
जेणेत्यं वणिहयायारो, दसकप्पववहारा एगमुत्तखंधे कइ
इच्छंति । केइ च दसाएकं कप्पववहारवीयं तु रयणा
गरयाणीयं नवमं पुव्वं तु तस्स नीसंदो परिगाढ-
परिस्तावो ॥

(जम्हा तेण जगवता आयारपकप्पा दसाकप्पववहाराय
नवमपुव्वनिसंदंजता निज्जुदो) तेनाऽसौपूजार्हः आचारपकप्प
इति विधिः यस्मात्तत्र दशविध आचारो ज्ञानदर्शनचारित्र-
तपोवीर्याचारश्च प्रकल्पते ॥ व्याप्यते प्रज्ञाप्यत इत्यर्थः ॥
इत्यत आचारप्रकल्पः दशाकल्पव्यवहाराणां पूर्वोक्तं निरुक्तं
॥ पं. चू. ॥ एते दशाकल्पववहाराः किं कारणं ॥

निज्जुदाचारित्तसारिस्स, रक्खणट्ठाए खक्षियस्स ।

तेहिं सोहिं किरति, तहो होति निरुपहतं । पं. जा. ॥

चारित्र इति चारित्तरक्खणट्ठा गाढा पंचप्रकारं चारित्रं सा-
माधिकाद्यमथाख्यातपर्यवसानं तस्य रक्षणार्थं जूतिः रक्षायाः
परिपालनार्थमित्यर्थः । पं. चू. ॥

सूयकरुवारित्तिचा, जम्हा त पंचवासपरियायो ॥

सुयकरुमहज्जातिनुत्तो, ज्जोग्गो होतिसो तेसिं ॥

सूत्रकृतांगस्योपरि व्यवस्थापित आह । किमर्थं सूत्रकृतां
गस्योपरि व्यवस्थापित अधोवा न व्यवस्थापितः । उ-
च्यते । सूत्रोपदेशादिति यस्माद् व्यवहारसूत्रे तृतीयोद्देशकेऽ-
प्युक्तं त्रिवर्षपर्यायस्य कल्पते आचारप्रकल्प इति
तथा व्यवहारस्तेव दशमोद्देशके सूत्रमस्ति त्रिवर्षपर्याय-
स्य कल्पते सूत्रकृतांगमुद्देष्टुं एतदर्थं । सूत्रकृतांगस्योपरि
कृता इति किं कारणं तेण जगवता नवमात्रो पुव्वात्रो
नीणीओ उच्यते पं. चू० ॥ पं० जा० ॥

अणुकप्पा वोच्छेदो, कुसुमाज्जेरी तिणिच्छपरिच्छा ।

कप्पे परिस्ता य तहा, दिच्छता आदिमुत्तमि ॥ १ ॥

ओसप्पिणीसत्राणं, हाणि एाउण आउगवव्वाणं ।

होहिं तु वग्गयं, करा पुव्वगतं मि पहीणमी ॥ ३ ॥

खेतस्स य काइस्स य, परिहाणि गहणचारणाणं च ।

वव्वावरिए संघयणे, सप्पाउच्छाहतो चे व ॥ ३ ॥

किं खेत्तं कावो वा, संकुयति जेण तेण परिहाणी ।

जम्मा न संकुयति, परिहाणी तेसि तु गुणेहिं ॥ ३४ ॥

जाणियव्वहुसमाए, गामा होहंति चमसाणसामाइय ।

खेत्तगुणहाणि कावे, विज्जोत्तिमाहाणि समये ॥ ३५ ॥

समयेणता परिहा, यंते उव्वहमादीया ।

दव्वादीपज्जाया, अहोरत्तं तत्तोर्यं चेव ॥ ६ ॥

उत्तमत्रम अएणुजोवणं, साहुज्जोग्गा तु उद्धजाखेत्ता

कावोवे य दुक्खत्ता, अजिक्खणं होतिमरारयं । ७ ।

दूत्तमत्रणुजावेण यपरिहाणीहोति त्र्यो सहवव्वाणं ।

तेणमणुआणं पि, तु आउगमे हादि परिहाणि ॥ ८ ॥

दारा संघयणं पि य हिय इतत्तोय हाणीय धिनिव्वस्स

जवो विरियं सारिवव्वं तंपिय परिहातिसत्तं च हायंति

न्यसद्धात्रो गहणे परियट्ठणे यमणुयाणं उच्छाहो उज्जो

गो अणात्तमत्तं च एगद्धाइयणा उं परिहाणि अणु-

गहट्ठाए एस साहुणं णिज्जुदणुकंपाए दिट्ठेतेहिं इमेहिं

तु पगरणे चेमुणुकंपादद्ध विद्वेहेहिं होयगारीणं जहउमेवी

यजत्तं एएहा दिएहं अहएणवयस्स एवं अप्पतच्चिय पुव्व

गतं केइ मा हु मरिहिं तिन्नोउयरिज्जण ततो हेहात्रो

तारियं तेहिं । दारं । मायहु वोज्जिजीहिती चरणणुज-

गोत्ति तेण णिज्जुदं । वोच्चीएहे वट्ठयं मी चरणाज्जावोत्त

विज्जाहिं कहं पुण तेण गेहं तु दिएहाइं तत्थीमो तु

दिट्ठतो जहकोई छारोहो सुसुरजिज्जुसुमो तु कप्पहुमो

पुरिसा केइ असत्तं, तं आरोहुण कुसुमगहणट्ठा तेसिं

अणुकंपणट्ठा ओइ ससत्तो समारुत्त भेज्जुं कुसुमा सुह-

महणेहेतुगं गंथिउं दवे तेसिं तह बोदसपुव्वतरु आरुदो ।

जइवाहु तु अणुकंपट्ठा गुथितुं सुयगरस्सुप्परि ववेवीरो

। दारं । तं पुणतो वयेसेण वेव गहितं एसेच्छाये अह

गहिण दोसो असाह गाहोति नाणमाईणं केसवजे-

रीणि तं वक्खत्तं पुव्वसामइए अहवा तिगीच्छ उ तुज

णहियं वावी उसहं देज्जा तेहिं तुण कज्जसिद्धिं विव

रीयए जवति दाणं पारिच्छपरिच्छीतु यकप्पमादि दवे

ति जोग्गस्स परिणामादीणं तुदारुगमादेहिं णात्तेहिं

पारिच्छा आदिमुत्ते पुव्वं जणियातु ज्जाउ विहिसुत्ते

सेण घणादि परिस्ता पूरंताइ यज्जिहिं परिस्ता । दारं ।

जाणितं कप्पदारं ॥ कमेण हु इदाणि किं पुण उक्कमकरणं

वट्ठत्तव्वंत्ति नाउणं किंपुण कप्पज्जयणे वं निज्जइ

जन्वति सुण सुतावजे अजिविदिता तु अच्चा तहियंतेज-
समाणं । पं० जा० ॥

उसप्पिणी समणण । गाहा । जम्हा उसप्पिणी
दोसेणं । परिहायंति साहूणं आउयं बहं बुद्धियएतन्नि-
मित्तं उवग्गहकरा जविस्संति पुव्वगये परिहीणे किंच खे
त्तस्स य कावस्सय । गाहा ॥

खेत्ते ताव उसप्पिणिं, चेव पन्निचपरिहाणी ।

महणधारणाणं, च तहा बहविरियं ॥

बहं सारीरं वीरियं वीर्यं व्यवसायो वा तहा संघयण
सच्चा मेधा उर्यं च खेत्तदोसणयं परिहायंति । गाहा ।
अणुकंपा वोच्चेए उक्तं च सिद्धसेनकमाश्रमणगुरुजिः ।
पाढाइणणुकंपा, संखनिकरणंमि गाहवोच्चेयं ।

मि पड्ढाओ मेय पीय, जतरं षीदिणंजणवयस्स कुसुमौ ॥
इति तव नियमनाणस्खलंगाहा जेरीचंदणकंथाते इच्छि
त्ति पाढगिद्वान गाहा । तेण जगवता अणुकंपिण मावो
च्छिज्जीस्संतीति काठंदुरारोहमित्रयादवं आरुह्य अप्पणा
मावित्ताणि कुसुमाणि अवेसिं च दत्ताणि तवोदुवा-
दसविहो णियमा इंदियनो इन्दियनियमनिग्रहः निरोध
इत्यर्थः । इंदियनियमोसो इंदियविसयपपारनिरोहो वा
सो इंदियपत्तेसुवा अत्येसुरागदोसनिग्रहो जाव फासिंदियं
नो इंदिय अकुसल मणनिरोहो वा कुसलमणओ
ईरणं वा माणसो वा एगत्तिजावकरणं । कोहस्स उंइय
निरोहो वा उदयपत्तस्स वा विफट्ठीकरणं जाव दोजस्स ।

तपसा नियमेन ज्ञानेन च संप्रयुक्तो वृद्धः किंच सम्यगदर्श
नचारित्रतपोनियमसंयमस्तं समवृद्धादेव तत्पुरुषः समासः ।
ज्ञानदर्शनतपश्चारित्रात्मक एव वृद्धः । ततस्तेन जगवता भव-
बाहुना पूर्वजन्ताकरश्चतसमुद्रान्प्रयत्नेनाहृतः उत्थृतमित्यर्थः न तु
स्वेच्छयातेनाऽसौ श्रुतकर्त्ता ऋषिरित्यपदिश्येत ऋषिरित्यर्थ-
स्यान्तार्जवेति ऋषिः यस्मादसौ जगवतामार्जवे सम्यक्दर्शनेन
ज्ञानचारित्रात्मके निर्वाणमार्गे न्यवास्यतः ।

इयादिमिश्च समितिमिथुक्तः इत्युक्तो ऋषिः ।

सेपुण अप्पणो इच्चाए सुत्तं अत्थंवा करेत्तस्स सुत्ते
चउल्लहु अत्ये चओ गुरू । आणाइ य विराहणादि
हंतो वंदणजेरीय वासुदेवस्स असिक्खसमणे सा कृता
कंथा पच्चा अहया नप्प समेइ एव सच्छंदविगप्पिए सुत्तं
मोक्खस्स असावकं जवति पितिया पासत्थाउप्पत्ति वने
यथा दोएह विजेरिणं कप्पव्ववहारा पुणपुरिसंपरिक्रि
ऊण दिज्जंति जहा आइसुए पुरिसा परिसा परियासे
दघण कुरुग गहा एवं सुसिस्सदिज्जंति ॥

तत्र शैलघुनप्रिकुण्डलावनीमसकमाजरादयः अनर्हा हंसमे
पजयुक्ताहकादयो योग्याः । प. च. ॥

आचारप्रकल्पश्च कस्मै उद्दिश्यते कस्मै नेति (उद्देशं) शब्दे ॥

अ आयार पकप्पोत्तंवा सपरियागरस आरेण तंदिज्जति

निवास परियागस्स वि अपरिणामगस्स अतिपरिणा
मगस्स वा न दिज्जति आयारपकप्पो पुण परिणामगस्स
दिज्जति नी चू० ? उ. ।

एगविहकुसुमपुज्जो, वया रसरिसा उकेइ अहिंगा ।

सस्सवति चूमिजावित, गुणसति वप्पे पकप्पंमि । ४१६ ॥

अणेगजातिपाहिं अणेगवणोहिं पुप्पावयारोक्कओविन्न ती
दीसत्ति एवं सुतत्थ विकप्पिया अणेगविहा अधिकारा दट्टव्वा
कहं उच्यते प कप्पो सो केरिसो गुणस इव प्रतुल्लो बप्परूपकं
इमं सस्यंयस्यां चूमिजो विज्जते सासस्यवती सस्ययुक्ता कचिच्छा-
वि कचिदिक्षुः कचिज्जवा कचिद्दीहयः भावितो गुणेहिं ओ सो
भावितगुणः गुणगत इत्यर्थः । तचगुणा सतिमादि संती
णामविशिष्टा समृद्धिनिरूपहतत्वं इति वर्जितत्वं बहुफलं च एभि
गुणैरुपपेतो वृषः । इदं हि उव्वण उव्वणो इव पकप्पो षड्वि-
मादीणि वा उद्देशत्वाधिका सस्यवृद्धिरिव अनेकार्थः निरूपहत-
मिषदोपविचर्जित इति वर्जितमिव पासत्यचरगादि संक्षेप
वर्जिता बहुत्वमिति एहि कल्पत्विसंभवात् ॥ इदं शैलप्रकल्पे
अनेकार्थाधिकारा इत्यर्थः ॥

एवं पुण कप्पज्जयणं कस्स ण दायव्वं केरीसगुणयुतस्स
वा देयव्वं अतो भणति गाहा ।

जिएणरहस्सवतारं, निस्साकरं एव मुक्कयोगी वा ।

उव्विहगति गुविहं मी, सो संसारे जगविदीहे । ४१७ ॥

जिएणरहस्सो णामजो अववादपदे अण्णसिं कप्पियाणं सीहत्ति
णिस्साकरणामं यो किंचि अववादपदं दानित मुसदं पक्खि-
वइ । मुक्कयोगीणाम जेण मुक्को योगो णाणंदसणचरित्त
तवणियमसंयमादिसु सो एस्स मुक्कयोगी । परिसस्स जोदेति
सो संसारे चउप्पगारे वा पंचप्पगारे वा उप्पगारे वा एव
मादिगति गुविहो गुविहोत्ति गहणो घुष्ठा वयतीति घोरा
परिसे संसारे भामिद्विति दिहं काहं परिसे सुण दायव्वा
एप्पसिं पक्खिक्ख जे ते सुदायव्वा ॥

ते य इमे गाहा ॥

अरहस्स दारए पारय, य असइकरणे तुल्लोव्वे समिते ।

कप्पाणु पाढणादीवणा, य आराहणाविषसंसारो । ४१८ ॥

अतीवरहस्सं तंजो धरेति सो अरहस्स धारगो जो तं
अरहस्सं एकं दो तिषि वादिणा धरेति ण तेण अहिंकारो
जातं रहस्सधरणं जीवियकाहं पारं णेति तेण अहिकारो
असदकारणो णाम सव्वत्थादान जो अप्पाणं माया पढाति
असदो हेकणं कसिणं करेति तुल्लसमो णाम सममद्विता तुल्ला
जहा ण मंगतो पुरओ वा णमाति एवं जो रागदोसविमुक्को सो
तुल्लासमो जणति । समितो णाम पंचाहिं समितिहिं समिता
ए गुणसंपओते परेतो एयं गुणसंपउत्ते यदि विणयकप्पाणु
पाढणा कया जवति । अहवा एकप्पे जं जहा जणितं तस्स
अगुपाढना जो करेति तस्स देशो यक्कप्पाणुपाढणा एयं
दीवणे कअण्णसिं दिवियं दारिसियं गमियं एवं कायव्वमिति
अह वा दीवणा जो अरिहाणं अणादस्से वक्खणं ण
करेति तस्सेयं देयंति दीवणा ए मोक्खमगस्स आराहणा
कता जवति । आराहणायेय चउगति गुविहो दीहसण-
वयगो विमंमिय संसारे जं तं सिवमयव्वयमरुमभक्खयम-
व्वावाहमपुणरावत्तयंणं तं पावति तं च एतो कम्मविमुक्को

सिद्धो भवति ॥ नि० चु० १० उ० ॥

जुष्टाचारप्रकल्पाया निर्ग्रन्थाः प्रवर्तिनीत्वं गणावच्छेदिकात्वं च नोद्दिश्यते । तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

णिगंघिसस एवरुहरतरुणगस्म त्रायारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया से य पुच्छिवे केण केण कारणेण अज्जो त्रायारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया किं आवाहेणं उदाहृपमाणं सेवणज्जा णो आवाहेणं पमाणेणं जाव जीवाण तस्म तप्पतियं, एणो कप्पति आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेदयत्तं वा उदिसित्तएवा धारितएवासेयवणज्जा आवाहेणं एणो पमाणं से य संठ विस्सामिति संठवेज्जा । एवं से कप्पति आयरित्तं वा जाव गणावच्छेदयत्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा तं सेयसवच्छेसा म्मिचि एणो संठवेज्जा एवं से एणो कप्पति आयरियत्तं वा जावगणावच्छेदयत्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तएवा ॥ १४ ॥ णिगंघिणं एवरुहरस्स तरुणि याए त्रायारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया साय पुच्छिव्या केण कारणेणं अज्जे त्रायारकपे नाम अज्जयणे परिजट्टे सिया किं आवाहेणं पमाणं सायवणज्जा एणो आवाहेणं पमाणं जावजीवाए तीगसे तप्पतियं एणो कप्पति यं पवित्तिगं वा गणावच्छेदयित्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तएण वा सायवणज्जा आवाहेणं एणो पमाणं सायसंठवेस्सामिति संठवेज्जा । एवं से कप्पइ पवत्तिणिचं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा स यं संठ विस्सामिति एणो संठवेज्जा । एवं सेनो कप्पति पवित्तिणिचं वा गणावच्छेदयित्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा ॥ १५ ॥ व्य. ५ उ. ॥

(निर्गंघिणवरुहरतरुण) इत्यादिसूत्रार्कं अस्य व्याख्या । निर्ग्रन्था नवरुहरतरुण्या चक्ष्यमाणस्वरूपाया आचारप्रकल्पो नामाच्ययनं परिजट्टे स्यात् सा च प्रष्टव्या केन कारणेन आचारप्रकल्पो नामाच्ययनं परिजट्टमभवत् किमावाधेन प्रमादेन वा एवं प्रष्ट सती सा यदीति गम्यते वदेत् नो आवाधेन किं तु प्रमादेन तर्हि यावज्जीवं तस्यास्तत्प्रत्ययं प्रमादतोऽध्ययननाशनप्रत्ययं नो कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं उद्दिष्टं नापि तस्याः स्वयं धारयितुं अथ सा वदेत् आवाधेन नष्टं न तु प्रमादेन सा च नष्टमध्ययनं संस्थापयामीत्युक्त्वा संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्दिष्टमुदाहृतं स्वयं धारयितुमथ नष्टमध्ययनं संस्थापयिष्यामीत्युक्त्वाऽपि न संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः न कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्दिष्टं वा स्वयं वा धारयितुमिति एवं निर्ग्रन्थसूत्रमपि भावनीयं ॥

(नवरुहरतरुण) व्याख्यानं च प्रागुक्तमवसेयं (तेवरिस्तो होइ नवो) व्रतपर्यायेणेत्याक्ष्यशेषः । आसोद्वसगं तु जन्मपर्यायेणेति गम्यते । नहरगं चेति (तरुणोवत्तासत्तरुणमज्जिमो थेरजो सेसो) आचार्यत्वं वा यावत्तरुणादुपाध्यायत्वं

प्रवर्तित्वं स्यविरत्वं चेति परिग्रहः शेषं तथैव । अत्राह शिष्यः । पुरुषोत्तमो धर्म इति पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्रवक्तव्यं पश्चाद्विग्रन्थसूत्रं । पूर्वत्र वाऽध्ययनच्छेदपूर्वं निर्ग्रन्थसूत्राण्युक्तानि पश्चाद्विग्रन्थसूत्राणि अत्र विपर्ययः कृतः । सूरिराह ॥

जइवि य पुरिसादेसो, पुण्वंतहवियविक्कज्जओ जुत्तो ।

जिए समणिए उपगया य, पमायवहुदा य आधिरा य ॥

यद्यपि च पुरुषोत्तमो धर्मः पूर्वत्रऽवाध्ययनच्छेदे पूर्व पुरुषादेशस्तत्राप्यत्र विपर्ययो युक्तः केन कारणेनेत्याह । येन कारणेन श्रमण्यः प्रकृत्या तया प्रायः श्रमण्यः प्रमादबहुदा अस्थिराश्च न तु श्रमणा अध्ययनस्य च नाशः प्रायः प्रमादस्ततः श्रमण्यधिकारादधिष्ठितसूत्रार्थस्थानत्वात् पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्रमुक्तं पश्चाद्विग्रन्थसूत्रं ।

नवरुहरतरुणीनां व्याख्यानमाह ।

तेवरिसा होइ न वा, अट्टारसिया नहरिया होइ ।

तरुणी खनु जा जुवइ, चउरो दमगा ववुत्तासा ॥

व्रतपर्यायेण यावत्त्रिवर्षा तावद्भवति न वा जन्मपर्यायेण यावद्दशदशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति । नहरिका तरुणी खनु तावद् दृष्टव्या यावत् युवतिः । अथवा । पूर्वोक्तास्तृतीयोद्देशके नवरुहरतरुणिसूत्रे ये अभिहितास्तरुणचत्वारो दशकाश्चत्वारिंशद्विपर्याणीत्यर्थः । तेऽत्रापि तरुण्या कष्टव्याः । १४ । १५ ॥

सा एव गुणोत्रेया, सुत्तयेहिं पकप्पमज्जयणं ।

सयहिंज्जिया इतो आ, वि आगया न वसु अस्सा ॥

सा नवरुहरा तरुणी पताचद्गुणोपेता सूत्रार्थान्यां प्रकल्पनामकमध्ययनमधीता अधीतिनी । ततः सा प्रवर्तिनीत्वस्य योग्या सूरिभिः संसाधिता । अथ च तस्याः सूत्रतोऽर्थतश्चाचारप्रकल्पः परिजट्टः स कथं ज्ञात इत्याह । इतश्चापि आगता अन्यगच्छादन्या साध्वी उपसंपन्ना । सा विज्ञापयति ॥ कथमित्याह ॥

अत्येण मेधाकप्पो, समाणितो न य जिनो महं जंतो ।

अमुगा मे संघारं, दंदंतु वुत्ता उसा गुरुणा ॥

हे भवंत ! जगवन् अर्थेऽनार्थतो मम आचारप्रकल्पः समानीतो समाप्तिं नीतः । परं न च न धे मम स जिनः परिचितोऽचूत् । ततोऽमुकायाः प्रवर्तिनीत्वेन संभावितां संघाटं पूज्या ददतु । एवं तथा विज्ञप्तं गणिना आचार्येण सा उक्ता । आर्ये ! देहि (से) तस्याः संघाटं ॥

सा दाउं आहत्ता, नवरं पणट्ठं न किंचि आगच्छे ।

एमेव मुणंति चिट्ठति, मुणिया य सा तीये ॥

संघाटं दातुं प्रवृत्ता परावर्तयितुं व्याख्यातुं च प्रवृत्ता इत्यर्थः । न वरिष्ठे तदध्ययनं न किमप्यागच्छति केवलमेव मुणमुणन्ती अव्यक्ताङ्गं किमपि ब्रूवती तिष्ठति । ततः सा तथा मुणिता यथा न किमप्येतस्या आगच्छति ॥

पुनरवि साहती गणिणो, सा नट्टमुया ददाहमे अन्नं ।

अव्वनक्खाणंपि सिया, वाहितुं होइमा पुच्छा ॥

ततः सा पुनरपि गणिन आचार्यस्य कथयति । यथा नष्टश्रुता तस्मान्ममान्यां सहायां ददतु । एवमुक्ते आचार्येण निचारयितव्यं । सत्यं । किं परिजट्टे तस्या अध्ययनं किं वा

न को जानाति अज्याख्यानमपि काचित्केनापि कारणेन प्रदि
ष्टा सती दद्यात्ततस्तां व्याहृत्य तस्या इयं वक्ष्यमाणा पृञ्ज
कर्तव्या ॥

तमेवाह ॥

दंरुकगहनिकखेवे, आवसियाए निसीहिया ।

गुरुणं च अप्पणामे य जणसु आरोवणा काउ ॥

दंरुकस्य प्रत्युपेक्षा प्रवर्जना व्यतिरेकेण ग्रहणे निक्षेपणे च
तथा आवशिक्या नैषेधिक्याश्चाकरणे बहिः प्रदेशादागच्छ
ता वसानः प्रवेशे नमः क्रमाश्रमणेन्य इत्येवं गुरुणामप्रणा
मा च प्रशामाकरणे च का आरोपणा प्रायश्चित्तं जवति ॥

पुट्टा अनिर्वहन्ति, किहिं नट्टं वाहतो पमाणं ॥

साहेइ पमाणं, सोय पमादोऽमो होइ ॥

सा एव पृष्टा सती यदि न निर्वहति न यथावस्थितमुत्तरं
ददाति । तदा सा अनिर्वहन्ती न्यूयः प्रष्टव्या । कथं केन कारणेन
ते नष्टमाचारप्रकल्पनामकमध्ययनं किमावाधेन उत प्रमादेन ।
तत्र यदि सा कथयति प्रमादेन । स च प्रमादोऽयं वक्ष्यमाणो
जवति ॥ तमेवाह ॥

धम्मकहनिमित्तादि, उपमातो तत्थ होइ नायव्वो ।

मल्लयवङ्गणसेणा, तरंगवइयाओ धम्मकहा ॥

तत्र तस्यां संयत्यां धर्मकथानिमित्तादिकः आदिशब्दात्
ग्रहचरित्तादिपरिग्रहप्रमादो जवति ज्ञातव्यस्तत्र धर्मकथा
मल्लयवतीमगधसेनातरंगवती । आदिशब्दात् वसुदेवार्हिरुचा-
दिपरिग्रहः । पतां कथामधीयानाया विस्मृतिगतं प्रकल्पनाम-
कमध्ययनं ॥

गहचारियविज्जमन्ता, चुसुनिमित्तादिणा पमाणं ।

नट्टमि संधयंती, असंध्यंतीवमानल्लजो ॥

गहचरित्तं ज्योतिष्कं । ससाधना विद्या । साधनरहितोमंत्र-
श्चूर्णो योगचूर्णः । निमित्तमतीतादिभावकथनमादिशब्दात्
कुडुकशास्त्रादिपरिग्रह इत्यादिना प्रमाणेन इत्याद्यध्ययनलक्ष-
णेन प्रमादेन नष्टे प्रकल्पे नास्ति अध्ययने यदि भूयः सा
तत्संदधाति । यदि वा न संदधति तथापि सा संदधति वा
यावज्जीवं गणं न लभते ॥

जावजीवं तु ग ॥, इमेहि नाएहि लोगसिप्पेहिं ॥

अतिवाडवेज्ज जोहे, धणुगाईजग्गफल्लगोण ॥ १ ॥

यावज्जीवं गणं न लभते । एनिरजापालकवैद्ययोधैर्लोकसि-
द्धैर्ज्ञातैस्तत्र येषु प्रमादाचरितं सम्यग्विदितं धनुरादिभिर्धनु-
र्जंगं विभक्तं दृष्टं जीवाच्छिन्नविच्छिन्नाकांमान्यसज्जितानि ।
न केवलमैतैर्ज्ञातैः । किन्तु भग्नफल्लकेन सदितपतितमय-
नवज्ञातेन ॥

तत्र प्रथममजापालकदृष्टान्तमाह ॥

खेडंतेण उ अइया, पणासिया जेण सो पुणो नल्लजे ॥

सूत्राधिरूपा नट्टा, विज्जहति एमेव उत्तरिण ॥ १ ॥

कोइ अथवा डोवे, एण आयातो रक्खेइ तेण ॥

तएता वट्टादि, खेडणादिहि पमाणहिं ॥ २ ॥

नासियातोमो अस्सा, तो दवावितो जणइ पुणो ॥

रक्खामि न परिमकहामि, मो एवं जणतो वि ॥ ३ ॥

जावज्जीवं अन्नत्य, विनहति अहमुदं सेज्जद्वियं जरोवा ॥
अतिआ जरो आगतो, ततो नट्टा ततोहो सो पुणा
विज्जजते रक्खिउं ॥ ४ ॥

अक्षरगमनिका । येन खेडनावृत्तादिना क्रीरता अजिकाः
प्रणाशिताः स पुनर्न लज्जते यावज्जीवमन्यत्राऽप्यजा रक्षितु
मय शूद्रादिरजा अत्रादिशब्दादत्यातुरज्वरादिपरिग्रहस्ता
अजा नष्टास्ततः पुनरपि लभते ॥

अधुना वैद्यज्ञानं भावयति ॥

जति से सत्थं नट्टं, पेच्छह पेसच्छ कोसगं गंतु ॥

हीरति कज्जंकिण्णं, जोगो जूयादिदप्पेणं ॥

कोइ वेजोरस्से कयं विच्चीतोतेणं जूयपमादेण विसयपमा-
देण विज्जसत्थं नासियं सत्थकोसगाणि पच्छणगादी-
णि किट्ठकज्जंकिण्णाणि न निसीयइ । अण्णया रणं कज्जं-
जायं सदावितोविज्जोसो किउवदेसं न किञ्चि सक्केइ वोतुं
ततो रणणा जणियं किमियं ततो सो जणइ मेपोत्थगा-
चोरोहि हिया पामिपुच्छगं पि नत्थितो मम नट्टं वेज्जस-
त्थं नात्थि पुण मम अस्सोपमातो जेण वेज्जसत्थं नासियं
ताहे रक्खा पुरिसा पेसिया ॥

यदि(से) तस्य शास्त्रं नष्टं तर्हि(से) तस्य यूयं गत्वा शास्त्रकौ-
तुकं प्रेक्षध्वं द्वियते राज्ञः समर्थते । दृष्टानि राज्ञा समस्तानि
प्रतक्षणकप्रनृतीनि शास्त्राणि किट्ठकज्जंकितानि ततस्तेषु
कज्जंकितेषु दृष्टेषु ज्ञातं यथा दृष्टादिदप्पेण दृष्टादिना प्रमादेन
विनाशितं वैद्यशास्त्रं ततो भोगाद्विघ्नः पश्चादन्यत्र गत्वा
वैद्यशास्त्रं पुनरप्युज्ज्वालय समागतो भूयोऽपि राज्ञः समीपे
भोगान् याचते स च याचमानोऽपि न लज्जते एवं लोकोत्तरेऽ-
प्युपनयजावना प्राग्वत्कर्तव्या ।

योधदृष्टान्तभावनार्थमाह ॥

बुक्को जइ सरवेही, तहा विपलोएह से सरे गंतु ॥

अकज्जंककलंकां वा, जग्गमजग्गाणि य धणूणि ॥ १ ॥

कोइ जोहो धणुज्जेयं, अहिज्जितो गुरुवसेण ॥

अव्वासेण य सो, अपासंतो विसदेणं ॥ २ ॥

विधंति रत्ता कयप न्यूय, वित्तिन्नो कतो अन्नया तेण ॥

विसयपमाणं तं, धणुज्जेय सत्थं तं च ॥ ३ ॥

अव्वासकरणं नासियं, अन्नया युक्कज्जेसमावणि ॥

एन किञ्चि सक्केइ, विधिउं पराजिणउं ॥ ४ ॥

वारम्मा पुच्छितो, किमयंति सो जणइ ॥

नत्थि मे पमादो नाहे रणान्जणियं ॥

यदिनाम प्रथमादाकरणत एकस्वरवेधी बुक्कोशुल्लस्तथापि
(से) तस्य शत्रात् गत्वा प्रलोकयत् किंतु शरजाहमलंकां वा ध-
नूष्यपि जग्नान्यजग्नानि वा द्रष्टुं शरजाहमलंकां कलंकितं धनूषि च
भग्नानि ततो ज्ञातं प्रमादतः सर्वं नष्टं कृतो वृत्तिव्यवच्छेदः
सोऽप्यत्र गत्वा धनुर्वेदशास्त्रमुज्ज्वालय कृताभ्यासः पुनरागतो
वृत्तिं याचमानोऽपि यावज्जीवं न लभते एवं लोकोत्तरेऽप्युप-
नयः प्राग्वत्कर्तव्यः । फलकज्ञातमाह ॥

फाडहियस्सवि एवं, जइफल्लतो जग्ग दुग्गतो ॥

जोगोहीरति सवेसिं. पि य नजोगहारो जवेकज्ज ॥ १ ॥
 कोई अणगवनप्पति, पत्तसागादिकविण्ण ॥
 फलए केणावि, निज्जतो सोवि सयपमाणं ॥ २ ॥
 जयपमाण वा, न रक्खइ न य पाणिणएणं ॥
 पाडोति मोय फलहो, दोगे पाणम्वे हि य ॥ ३ ॥
 उद्धवन्ति गो, य न किंचि ततो वणफलादि ॥
 आगच्छइ, फलह सामिणा जणिणं ॥ ४ ॥
 किमयं सो जणइ, किं करोमि रक्खेमि तावअहं ।
 नत्थि मे पमादो, ततो फलहमाणिणा फलहो
 गवेसावितो ॥ ५ ॥

तवाचाह (फलकिकस्य) फलकस्यामिन एवं पूर्वदृष्टान्तेषु
 राज्ञ इव फलगवेषणा चिन्ता जाता । यदि फलको जगद्गुरु
 भविष्यति ततोऽस्य भोगो न्हियेत गाथायां "वर्तमानसामीप्ये च
 त्वमानवके"तिवचनतो भविष्यति वर्तमानता कस्मात् हरिष्यते
 इत्याह कार्यं प्रयोजनं समापतितं सर्वेषामपि कुटुंबजनानां
 भोगहारो न स्यादिति हेतोः सूत्रगवेषणे ह्येतं फलको जगद्गुरु
 दृष्टः जगद्गुरु गोष्ठादिभिर्विचित्रजनानां बुद्धो जगत्संयगाकरणतस्त-
 तस्तस्य वृत्तिश्चिन्ता ततो नाहं भूय एवं करिष्यामीति याचमा-
 नेऽपि यावज्जीवं न व्रनते वृत्तिमेवं लोकोत्तरेऽप्युपनयः कर्त-
 व्यस्तंमवाह ॥

एवं दृष्टपणासिते, ए विदिति गां पकप्पमज्जयणे ॥
 आवाहेणं नासिए, गेज्जमादिण दद्वयंति ॥ १ ॥
 एवं पूर्वोक्तदृष्टान्तप्रकारेण दर्पतो धर्मकथाध्ययनतो व्याक-
 रणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राध्ययनतो वा इत्यर्थः प्रणाशिते प्र-
 कल्पनामन्यव्ययने यावज्जीवमाचार्यास्तस्या गणनदद तिआया-
 धितग्नानन्यादिना पुनर्नाशितो भूयः प्रज्याक्षिते दद्वयंति
 प्रयच्छति । एतदेव सप्रपंचं ज्ञायति ॥

गेज्जमे अशिवे वाओ, मोयारिया य रायलुट्टे वा ॥
 एणहिं नासियं मी, सन्ने माणिए दिति गणं ॥ १ ॥
 ग्नानत्वे वा जाते ग्नानप्रतिजागरेण वा ह्येत अशिवे वा
 समुपस्थिते अवमौदये वा छुम्भिके जाते भिक्षापरिभ्रमणतो
 राजछिष्टे वा पलायनतो वा यदि नष्टं प्रकल्पनामकमध्ययनं
 तत एतैः कारणैर्नाशितेऽपि पुनः सम्बन्धित्या गणं ददति प्रय-
 च्छति ।

तदेवं निर्गन्धीसूत्रं ज्ञावितमअधुना निर्धन्यसूत्रं विज्ञाव-
 यिपुराह ॥

एवमेव य साहूणं, वागरणनिमित्तच्छन्दकहमादी ।
 बीडयं गिहाणतो मे, अट्टाणो चैव धूजेय ॥

एवमेव अनेन प्रकारेण साधुनामपि सूत्रं भावनीयं नवरं तत्र
 प्रमादो व्याकरणनिमित्तच्छन्दः कथाद्यधीयानस्य प्रतिपत्त-
 व्यः ॥ द्वितीयमाध्यायध्वक्छं कारणं सूत्रो ग्नाने ग्नानप्रतिजागरेण
 वा अवमौदये अशिवादिकारणतोऽचानि वा गमने स्तूपे वा-
 रुष्टन्यमित्यमत्र ज्ञावना । यदि व्याकरणाध्ययनतो निमित्त
 शास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-
 शब्दादिष्यामन्त्रादिव्याक्रेपतो यदि प्रकल्पाध्ययनं नाशितं
 तदा पञ्चाङ्गज्ज्वाहितेऽपि यावज्जीवं तस्मै गणं मूरयो न

प्रयच्छति अथ ग्नानत्वाद्यावाधतो नाशितं तदा तस्मिन्पुनरु-
 ज्ज्वाहिते प्रयच्छति प्रमाददोषाभावात् तत्र ग्नानत्वाविषय आ-
 वाधः प्रतीतः ॥

सम्प्रति स्तूपविषयमाह ॥

महुरा खमगाया, वणदेवयआवहआणवेज्जति । किं मम
 असंजतीप, अप्पत्ति योहिती कज्जं । यूगत्ति तच्च जणिव्वुधि
 वा य च्छम्मास संघो को ॥ सत्तोखमगस्सग्गा, कपणखिस-
 णमुक्का कयपग्गा ॥

महुरायां नगर्यां कोऽपि कृपणक आतापयति यस्यातापनां दृष्ट्वा
 देवता आवृता तमागतं मागत्य चन्दित्वा श्रुते यन्मया कर्तव्यं तन्म-
 माज्ञापयेन्नृचानिति । एवमुक्ते स कृपकेण जणयते । किं मम
 कार्यमसंयत्या भविष्यति । ततस्तस्या देवताया अप्रीतिकम-
 चूत । अप्रीतिवत्यचेतनयोकमवश्यं तव मया कार्यं भविष्यति ।
 ततो देवतया सर्वरत्नमयः स्तूपो निर्मितस्तत्र भिक्षवो रक्तपटा
 उपस्थिताः अयमस्मदीयः स्तूपस्तैः समं संघस्य पणमासान्-
 विवादो जातस्ततः संघो श्रुते । को नामात्राऽर्थे शक्तः केनापि
 कथितं यज्ञा अमुकः कृपकस्ततः संघेन स जणयते कृपक !
 कायोत्सर्गेण देवतामाकंपय । ततः कृपकस्य कायोत्सर्गकरणं
 देवताया आकम्पनम् । सा आगता श्रुते । संदिशत किं करो-
 मि कृपकेण भणिता तथा कुत यथा संघस्य जयो जवति ततो
 देवतया कृपकस्य खिसना कृता । यथा पतन्मया असंयत्या
 अपि कार्यं जातं एवं खिसित्वा सा श्रुते । यूयं राज्ञः समीपं
 गत्वा श्रुत । यदि रक्तपटानां स्तूपः । ततः कल्ये रक्ता पताका
 दृश्यतां अथाऽस्माकं तर्हि शुद्धा पताका । राज्ञा प्रतिपन्नमेवं
 भवतु ततो राज्ञा प्रत्ययिकपुरुषैः स्तूपो रक्षापितो राज्ञौ देव
 तथा शुद्धपताका कृता । प्रभाते दृष्टा स्तूपे शुद्धा पताका जितं
 संघेन व्य० सू० ५ उ. ॥

धेराणं धेरज्जुमिपत्ताणं आयारपकपे णाम अज्जयणे
 परिजवे सिया कप्पति तेसिं ठवेत्ताणं वा आयारियत्ते वा
 जावगणावच्छेइयत्तं वा उदिसित्तएवा धारित्त एवा ॥
 व्य. ५ उ. ॥

व्या० स्वविराणांऽस्थविरज्जुमिं प्राप्तानामाचार्यपदं प्राप्तानामा-
 चारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात्प्रकल्पते । तेषां सूत्रं सं-
 स्थापयतामसंस्थापयतां वाचार्यत्वं वा यावत्करणादुपाध्या-
 यत्वं वा इति परिग्रहः । गणावच्छेदकत्वमुद्देश्यं भुक्तातु-
 जीर्णमहत्वकरणतः सूत्रधरणशक्यत्वात् । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥
 सम्प्रति ज्ञाप्यविस्तरः ।

सुत्ते अणिते लहुगा, अत्ये अणिते धरेति चउगुस्सा ।

सुत्तेण वायणा, अत्ये सोही तो दोह एण्णमाया ॥

इदं सूत्रमापवादिकमुत्सर्गतः पुनः सूत्रे अनागच्छति यदि
 गणं धारयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बहुकाः । अर्थेऽ-
 नागच्छति यदि गणं धारयति चत्वारो गुरुकाः । आज्ञादयश्च
 दोषास्तस्मादुभयधारणगणोधारयितव्यः । किं कारणमत आह
 सूत्रेणगच्छता वाचनां ददाति । अर्थेनागच्छता प्रायश्चित्त-
 स्थानमापन्नानां शोधं करोति । तस्मात् छात्र्यामपि संपन्नो
 गणधारणेऽनुज्ञातः ॥

अवियविणासुत्तेणं, ववहारे उअपच्चतो होइ ॥

तेण उज्जयधरो ऊ, गणधारि सो अणुत्तातो ॥ १ ॥

अपि च विना सूत्रेण व्यवहारे क्रियमाणे अप्रत्ययो भवति ।

तस्माद् व्यवहारे अर्थनिर्देशं कुर्वता सूत्रमवश्यमुद्धारणीयं ।
यथा इदं सूत्रं तस्मादयमेवात्र व्यवहारस्ततः प्रत्ययो ज्ञवति
तेन स गणधारी उभयपरोऽनुज्ञातः ॥

असती कज्जोगी पुण, अत्येयं तं किमप्यतिधारेणं ॥

जुल्लमहद्वो सुत्तं, न तरति पञ्चक्यारेणं ॥ १ ॥

उभयधरस्य असत्यभावे यः कृतयोगी नाम यः पूर्वमु
जयधर आसीत् । तदानीं सोऽर्थे समागच्छति गणं धारयितुं
कल्पते । अथ केन कारणेन तस्य सूत्रमानशत् अत आह ॥
(जुल्लं महद्वो) इत्यादि जीर्णो नमैको नो महान् यस्तरुणक
एव सन् जरसा परिणतो जातः नो जीर्णो महानिति द्वितीयः ।
यो वृद्धोऽपि सन् दृढशरीरः जीर्णोऽपि च तृतीयः । नो जीर्णो नो
महानिति चतुर्थः । एष शून्यशेषाणां तु प्रयाणामेकतरो न
शक्नोति प्रत्युज्ज्वालयितुमतः सूत्रं तस्य नश्यति ॥

उभयधरं मि उ सीसे, विज्जंते धारणा उ इच्छाए ॥

मा परिज्वनयाणं वा, गच्छेवअणिच्छमाणांमि ॥ १ ॥

उभयधरे सूत्रार्थधरे शिष्ये विद्यमाने स्वयं गणस्य धारणा
इच्छया स्वयं वा गणं धारयति तस्य वा शिष्यस्योभयधरस्य
ददाति सह गणस्य शिष्यस्य वा ज्ञावं जानाति । यदि शिष्य
स्य गणं दास्यामि तत एते मम परिज्वं करिष्यति । अथवा मां
त्यक्त्वा गच्छमादाय गमिष्यन्ति । यदि वा तमुभयधरं गणधरे
स्याप्यमानं गणो नेच्छति । ततो मा परिज्वमेतेऽकार्षुर्नयनं
वा मां त्यक्त्वाऽन्यत्र गच्छस्याकार्षुरिति हेतोरेनच्छति वा
गणे तस्य गणं न ददाति । किन्तु स्वयं धारयति तत्र सूत्रं
तेनोभयधरेण शिष्येण चाचयत्यर्थमात्मना ददाति । प्रागुक्त-
दोषाभावे तस्य गणं समर्पयति ॥

थेराणं थेरज्जूमिपत्ताणं आचारपकपे णाम अज्जयणे
परिज्वे सिया कप्पत्ति तेसिं सणिसणाण का यासे
द्वियाण वा उच्चाणेण वा तुयट्ठाण वा आयारपकपे
णाम अज्जयणे दोच्चंपि तच्चंपि पमिच्छित्तए वा परि-
सारेत्तए वा ॥ १८ ॥ व्य. सू. ५ उ. ॥

(थेराणं थेरज्जूमिपत्ताण) मित्यादि स्थविराणां स्थविरज्जूमि
प्राप्तानामाचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिज्वं स्यात् कल्पते
तेषां सन्निषण्णानां वा निषद्यागतानां (संतुयट्ठणे वेति)
सम्यक्त्ववर्तनेन स्थितानां उच्चानानां वा (पासिल्लयाण-
वत्ति) पार्श्वतः तिष्ठतां वा आचारप्रकल्पनामकमध्ययनं
द्वितीयमपि तृतीयमपि अपिशब्दात् चतुर्थमपि चारं प्रत्येष्टुं
वा प्रतिसारयितुं वा अवमरत्नाधिकः प्रतिसारयति स्थविराः
प्रतीच्छति एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥

अधुना भाष्यविस्तरः ।

एमेव विश्यसुत्तं, कारिणियं सति वत्तेन हावेत्ति ।

जं जत्यउ कितिकम्म, निहाणसमओ मराइणिण ॥

यथा प्राक्तनं सूत्रं कारणिकमेवमेवेदमपि सूत्रं कारणिक
सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयन् सति वत्ते विनयं न हापयति । अथ
कोऽसौ विनयो यस्तेन सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयता सति वत्तेन
हातव्य इत्यत आह (जजत्यउ) इत्यादि यत्कृतिकर्म वन्दन
कं यत्र सूत्रे अर्थे वाऽधिकृतं तत्रावमरत्नाधिके निधानसमे
सूत्रमर्थं च प्रत्युज्ज्वालयता तत् न हापयितव्यं । निधानसमे
इति वदता निधाने दृष्टान्तः सूचितः । स चैवं । यथा महाति

कुल्लके वा निधाने उत्खनितव्ये तस्य तदनुरूपमुपचारमुत्खा-
नको यदि करोति ततस्तमुत्खनितुं शक्नोति अयं न करोति
तदनुरूपमुपचारं तर्हि वृश्चिकाद्युपप्लवतो न शक्नोति एवं
यदि स रत्नाधिकेऽवमरत्नाधिके वा सूत्रमर्थं वा प्रत्युज्ज्वा-
लयन् अपूर्वं वा पठन् तदनुरूपं विनयं न करोति तदा निर्ज-
रात्वाभस्तस्य नोपजायते । नच शास्त्रं स्थिरपरिचितं भवति
विभंगं वा तस्य ज्ञानं विभ्रंशितया प्रान्तदेवता कुर्यात्कलहं ।

एतदेवाभिधित्सुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह ॥

सुत्तंमिय चउल्लहुगा, अत्यंमिय चउल्लगुरुं च गच्छेण ।

कित्तिकम्ममकुर्वंतो, पावति थेरोस विवर्द्धामि ॥

स्थविरः प्रत्युज्ज्वालयन्नपूर्वं पठन् वा सति वत्ते यदि गर्वेण
कृतिकर्म न करोति तर्हि तदकुर्वन् सूत्रे सूत्रविषये चतुरो
बधुकान्प्राप्नोति अर्थे चतुर्युक्तं ॥

उवयारहीणमफलं, होइ निहाणं करेइ वाणत्तं ।

इयनिज्जरा य द्वाजो, न होइ विवर्द्धंगल्लहो वा ॥

यथा उपचारहीनं निधानमफलं भवति नोत्खनितुं शक्यते
इति भावः । अनर्थं वा करोति वृश्चिकाद्युपप्लवकारणात्
इति एवमनेनैव दृष्टान्तप्रकारेण कृतिकर्माकरणे निर्जरया
द्वामो न ज्ञवति प्रान्तदेवताकोपवशाद्विभागो वा तस्यो-
पजायेत कलहो वा ॥

दूरत्तो वा पुच्छइ, अहवनिऽज्जाय सन्निसन्नो उ ।

अच्चासन्ननिविट्ठु, ट्टिए य चउल्लंगो वोच्चत्थो ॥

अंजझिपणाम अकरणं, धिप्पक्खंते दिसाहो उल्लमुहे ।

जासंतणुवत्ते, वहसंते पुच्चमाणो उ ॥

एएसु सत्तेसु वि, सुत्ते द्दहुतो उ अत्ये गुरुमासो ।

नाज्जीतोवरिद्वहुगा, गुरुगमहो कोय कन्दुयाण ॥

दूरस्थितो वा पुच्छति अथवा निषद्यायां सन्निषणः
पृच्छति गृणोतीति भावार्थः । यदि वा अत्यासन्न ऊरुणा
ऊरुं संघृष्य गृणोति निविष्टोत्थिते चतुर्भंगी वोच्चत्थो ।
सा चैवं निविष्टोत्थिता निविष्टं पृच्छति १ निविष्ट उत्थितं पु-
च्छति २ उत्थितो निविष्टं पृच्छति ३ उत्थित उत्थितं पु-
च्छति ४ यथा अंजझेरकरणमर्थपरिसमाप्तौ प्रणामस्याऽकरणं
तथा दिशो विप्रेक्षमाणः पृच्छति १ यदिवाऽधोमुख ऊर्ध्व-
मुखो वा गृणोति न गुर्वभिमुखः २ अथवा येन तेन वा सह
भाषमाणः गृणोति अनुप्रयुक्तो ३ वा गृणोति हसन्वा पु-
च्छति ४ एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु सूत्रे श्रूयमाणे प्रायश्चित्त
बधुको मासः अर्थे गुरुमासः तयानामित उपरि सूत्रं गृणवतः
कायकमूकयने चत्वारो बधुकाः । अर्थे गृणवतश्चत्वारो
गुरुकाः । नाज्जितोऽथस्तात् सूत्रश्रवणे कायकमूकयने चत्वा-
रोगुरुकाः । नवरं तपःकाशयोरन्यतरेण गुरुकाः ।

तह्मा वर्ज्जंतेणं, ठाणाणे याणि पंजहुक्कुणुणा ।

सोप्पवण् यत्तेणं कित्तिकम्मं वावि कायव्वं ॥

यस्मादेवमविनयकरणे प्रायश्चित्तविधिस्तस्मादेतानि प्रागण
न्तरमुपदर्शितानि वर्जयित्वा प्रांजलिना प्रकृतोज्ज्वलिनाऽकु-
केन प्रयत्नेनादरपरतया श्रोतव्यं । कृतिकर्म वापि वंदन
कं कर्तव्यं । यद्यपि वंदनकेनोपास्यतं वाचनाचार्योऽनु-
जानाति तथापि क्रमाश्रमणं दत्त्वा कृतप्रांजलिना श्रोतव्यं ।

नेणविधारयन्, पञ्चाविय उट्टिण मंरुत्तो ।

वेदुट्ट निवाम्ममव, सारयन् हवति जज्जो ॥

तेनापि श्रोत्रघट व्याख्यानमंरुत्ता चा श्रुतं तत् मंरुत्तोति
उत्थितेन पञ्चादापि धारयितव्यम् । तस्य च धारयत उर्पवि-
ष्टस्य ऊर्ध्वं स्थितस्य निष्पन्नस्य वा कश्चित् स्थाने तेनापि
वाचनाचार्येण ज्ञेयो जयति स्मारयितव्यं गमयितव्यम्
अहं से रागो न होज्ज, तां हो जासं एगपांमि ।

सन्निसन्नो तु पटो वा. अन्तर्ह अणुगहपवत्तो ।

अय (से) तस्य स्थविरस्य रागो न जयतिर्हि व्याख्यानमं-
रुत्ता उत्थितो जायमाणस्य अनुभाषमाणस्य चिन्तापयत
इत्यर्थः । एकपाद्वै तत्त्ववाच्यद्वया सन्निपातः सम्यग्निपातगत-
स्वगवर्तिनो वा जायमाणस्याऽनुग्रहप्रवृत्तस्तिति । पर
आह ।

धेरस्स किनुपटं, हेणं किन्नेसकरणेण ।

जम्भइ एगनुवयोग, मच्चजणं णा च तरुणाणं ।

अय तस्य स्थविरस्य जीर्णमहतः किमेतावन्मात्रेण केश-
करेण । स्मिराह । जग्यते यत्रात्तं दीयते । एवमाचरतस्त-
स्य सूत्रार्थान्यां सह एकव्योपयोगोपयुक्तस्य तु सूत्रार्थः सम्य-
ग्व्यगति । तथा तरुणानां च श्रद्धाजननं कृतं जयति । तथाहि ।
व्याख्यानमंरुत्ता उद्धितमपि निजमाचार्यं जीर्णं महान्तमेवं
विनयं कुर्वन्तं दृष्ट्वा चिन्तयन्ति । यद्युष्माकमाचार्यो जीर्णो
महान्त्येवं श्रुतस्य विनयं करेण तत्तऽस्माभिस्तर्कैः सुत-
नं कर्तव्यः आह क्षिप्यः । यथा जीर्णमहत आचार्यस्याऽनुग्रहः
क्रियते । यथाऽनुजायमाणस्य एकपाद्वै सन्निपातस्वगवर्तिनो
वा तिष्ठत एवमन्यस्यापि क्रियते इति दृष्टस्तथा आह ।

सो उ गणी अगणी वा, अणुजासं तस्स सुणति पासंमि ।

न वइ जुणदेहो, होमं वच्चासणो सुचिरम् ॥

सजीर्णो महान् गणी आचार्य उपाध्यायो गणवच्छेदको
वा अगणी वा अन्यो यः स्थाननियुक्तः सोऽनुजायमाणस्य
चिन्तापयत एकस्मिन्पाद्वै सन्निपातस्वगवर्तिनो वा शृणोति
यतो न शक्नोति जीर्णदेहो वच्चासो जयितुं सुचिरं काल
मिति ॥ व्य. उ. ५. ॥

आचारपत्रकपथर आचारप्रकल्पधर पुं निरीयाध्ययनधारि-
णि, ग. १ अधि. निरीयाध्ययनसूत्रार्थधरे, च व्य. उ. ३. पं. च. ॥

तिविहाय पकपथरा सुत्ते अत्ये य तदुजये चेव ।

आचारपकपथरो, कपववहारधारओ अज्जो ॥ व्य. उ. ॥

णयसुत्तवज्जिओविहु, गयणं परियादि अणुराहातो । पं. च. ॥

आचारपकपथरो गाहा । आचरणमाचारः क्रिया इत्यर्थः
सचाष्टप्रकारः पंचसमितयो गुप्तित्रयं एष चारित्राचार
आचारप्रकल्पधरो नाम निरीधेषु सूत्रार्थधर इत्यर्थः । किञ्च
कल्पव्यवहारधरश्च (अज्जोत्ति) आमन्त्रणे निर्देशो वा
(नयवज्जिओत्ति) नयन्तीति नयाः हुपादपूर्णे

दुक्खक्खयकार ओ जम्हा एण गणपरियादि अणु-
एहाओ आह कहमनुजातः ।

पञ्चित्तकरण अणुपादणा, य जणिता ओ कपववहारे ।

एतेण अंत्यधारी, गणधारी जो चरणधारी ।

अज्जोत्तिआमंतणणिदेसे, वा एयस्स सुत्ताइं ।

जातिं तु दिट्ठिवाते, पञ्चित्तं दिज्जते तह तु ।

तेहिं विणा विजाणति, आचारपकपथरओ जम्हा ।

तम्हा तु अणुएहातो, गणपरियादि तु सो णियमा ।

पायच्छित्तं जम्हा, पायच्छित्तकरणं अणुपादयति तहा

गणे अणुपाद्वीज्जइ तं पकप पकपववारेसु जाणियं

एएण सत्यधारी जो सो गणपरियादी अणुएहाओ च-

रणजुत्तो जइ जवइ गाहा पं. च. ॥

करणाणुपादयादं तु, पज्जवकसिणं समासतो एाणं

करणाणुपादणदुत्तं, पज्जवकसिणं जवे ति विहं ।

हुत्तिपण च्छक्कणयं, तरेसु सोदस हवति एाणइं ।

करणट्टाणपसत्या, करणट्टाणाओ अपसत्या ॥

एयाइं एाणइं, दोहि विगाहाहि जाइं जणिताइं ।

तेसिं परूवणमिणमो, समासतो होति बोधव्वा ।

करणं तु क्रिया होती, पट्टिहेहण मदिसामायारी तु ॥

तं पालेज्जतु णाणे, ण तं च दुविहं मुणेरयन् । दारं ।

पज्जवकसिणसमासो, पज्जवकसणं तु चोदसपुव्वा ।

सामादयं पकप्यो, होति समासो मुणेरयव्वो ॥

पज्जवकसिणंतिविहं, सुत्ते अत्ये य तदुजये चेव।पं.चा.॥

करणाणुपादयाणं तं दुविहं पज्जवकसिणं समासतश्च पज्ज-

वकसिणं नाम चोदसपुव्वाणि समासतो आचारपकप्योस-

मासः संक्षेप इत्यर्थः । यथा समुद्रजतस्तमागः चन्द्रमुखीदे-

वता सिद्धो माणयकः एकदेशेनाप्यौपम्यं क्रियते । चतुर्दशपूर्व-

धरः सर्वपर्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः सर्वं प-

र्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः प्रज्ञापयितुं समर्थाः ।

आचारकल्पधरस्वेकदेशतः । (दोहविचरणकरणं अणुपा-

द्वे उ समाया) तेनैकदेशाभिज्ञत्वं प्रतीत्य यथा समासतोऽ-

प्यर्थधरः कल्पव्यवहारादयो गणपरिपादण समर्थाः जयन्तिपज्ज

वकसिणं ति विहं सुत्ते अत्ये तदुजय ॥ पं. च. ॥

आचारपकप्यय-आचारप्रकल्पिक पुं आचारप्रकल्पाऽभिधा-
नाध्ययनधारिणि, (आचारपकप्यितो जोगो) व्य. उ. ५ ।
आचारपदममुत्त-आचारप्रथमसूत्र नं "सुयमि आरसं तेण
भगवन्ना एवमक्खाय" मित्येवं रूपे आचारान्निधानप्रथमांगा
दिवाक्ये, पंचा. वृ. ११ ।

एसा य परा आणा, पयमा जं गुस्सूहं ए मोत्तव्वं ।

आचारपदममुत्ते, एतोच्चिय दंसियं पर्यं ॥ १ ॥

आचारपक्षात्तिधर-आचारप्रज्ञप्तिधर पुं आचारधरे, प्रज्ञप्ति
धरे, च ।

आचारपक्षात्तिधरं, दिट्ठिवाय महिज्जगं ।

चइविकखलियं नच्चा, न तं उवहसे मुणी॥५०॥ सूत्रं

व्या० । आचारप्रज्ञप्तिधरस्तान्येव सविशेषाणीत्येवं सूत्रमिति

दशा० अ. ८ ।

आचारपणिहि-आचारप्रणिधि पुं आचारप्रणिधाने तत्प्र
तिपादके दशवैकालिकस्य स्वनामख्यातेऽष्टमेऽध्ययने, च ।

तथा च दशवैकादिके ॥

व्याख्यातं वाक्यशुद्ध्याध्ययनमिदानीमाचारप्रणिधानाख्य
मारभते । अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः । इहानंतराध्ययने
साधुना वचनदोषगुणाभिज्ञेन निरवद्यवचसा वक्तव्यमित्ये
तदुक्तं इह तु तं निरवद्य वच आचारे प्रणिहितस्य भवतीति ।
तत्र यत्नवता भवितव्यमित्येतदुच्यते । उक्तं च ॥

पणिहाणराहिअस्सेह, निरवज्जं पि जासियं ।

सावज्जतुहं विनेयं, अज्जत्थेणहसम्बुमं ॥

इत्यनेनाभिसम्बन्धेनायातामिदमध्ययनं अस्य चाऽनुयोग
धारोपन्यासः पूर्ववत्तावद्यावन्नाम निष्पन्नो निक्षेपस्तत्र चा
चारप्रणिधिरिति छिपदं नाम ॥

साम्प्रतं सूत्राऽज्ञापकनिष्पन्नस्याऽवसर इत्यादि वचः पूर्वव-
त्तावद्यावत्सूत्राऽनुगमेऽस्माद्विज्ञेयतादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं
तच्चेदं ।

आयारपणिहिं वृत्तं, जहा कायव्व जिक्खुणा ।

तम्मे उदाहरिस्सामि, आणुपुंवि मुणेह मे ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या । आचारप्रणिधिमुक्तवृत्तं वृत्तवा प्राप्य येन
प्रकारेण कर्तव्यं विहिताऽनुष्ठानं भिक्षुणा साधुना तं प्रकारं
तेन प्रवदन्त्य उदाहरिष्यामि कथयिष्यामि । आनुपूर्व्या
परिपाठ्या शृणुत ममेति गौतमादयः स्वशिष्यानाहुरिति
सूत्रार्थः ॥

तं प्रकारमाह ॥

पुढविदगगणिमारुय, तणरुक्कस्स वीयगा ।

त्तस्सा य पाणा जीवेति, इइ वुत्तं महेसिणा ॥ २ ॥

व्याख्या । पृथिव्युदकाग्निवायवस्तृणवृक्षसबीजा एते पञ्च
केन्द्रियकायाः पूर्ववत् त्रसाश्च प्राणिनो चीन्त्रियादयो जीवा
इत्युक्तं महर्षिणा वर्द्धमानेन गौतमेन वेति सूत्रार्थः ॥

तेसिं अत्थणजोएणं, निब्बं हो अव्वयं सिया ।

मणसा कायवक्केणं, एयं हवइ संजए ॥ ३ ॥

यतश्चैवमतस्तेषां पृथिव्यादीनामक्षणयोगेनाहिसाव्यापारेण
नित्यं भवितव्यं धर्तितव्यं स्याद्विज्ञुणा मनसा कायेन वाक्ये
न त्रिभिः कारणैरित्यर्थः । एवं वर्तमानोऽहिंसकः सन्
भवति संयतो नान्यत्रेति सूत्रार्थः ॥

एवं सामान्येन पञ्चजीवनिकायहिंसया संयतत्वमभिधाय-
धुना तज्जतविधिविधानतो विशेषेणाऽऽह ॥

पुढविं जित्तिं सिद्धिं वेत्तुं, नेवज्जिंदे न संजिहे ॥

तिविहेण करणजोएण, संजए सुसमाहिए ॥ ४ ॥

व्या० ॥ पृथिवीं शुक्लं भित्तिं तटीं शिखां पापाणात्मिकां हेष्टु,
मिद्वावखं नैव भिद्यात् न संलिखेत् । तत्र भेदनं चैधीभावो-
त्पादनं संक्षेपनधीपक्षेपनं त्रिविधेन त्रिकरणयोगेन न
करोति मनसेत्यादिना संयतस्साधुस्सुसमाहितः श्रुज्जाव
इति गार्थार्थः ॥

सुरुपुढविं न निसीए, ससरक्खंमिअ आसणे ॥

पमजित्तु निसीइज्जा, जाइत्ता जस्स उग्गहं ॥ ५ ॥

शुरूपृथिव्यामशस्त्रोपहतायामनन्तरितायां न निषीदेत् । तथा
रजस्के वा पृथिवीरजोवशुणिष्ठे वा आसने पीठिकादौ न निषी-
देत् । निषीदन्ग्रहणात्स्थानत्ववर्तनपरिग्रहः । अचेतनायां तु

प्रसृज्य तां रजोहरणे न निषीदेत् ज्ञावेत्यचेतनां ज्ञात्वा याच-
यित्वाऽवग्रहमिति यस्य सवन्धिनी पृथिवी तमनुग्रहमनुज्ञा-
प्येति सूत्रार्थः ॥

उक्तः पृथिवीकायविधिरपुकायविधिमाह ।

सीओदगं न सेविज्जा, सिद्धावुद्धं हिमाणि अ ॥

उसिणोदगं तत्तफासुअं, पमिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं पृथिव्युद्भवसन्निधितोदकं न सेवेत । तथा शिखा
वृष्टं हिमानि च न सेवेत । तत्र शिखाग्रहणेन करकाः परिगृह्य-
न्ते । वृष्टं वर्षणं । हिमं प्रतीतं प्राय उत्तरापथे भवति यद्येवं
कथमयं वर्ततेत्याह उष्णोदकं कथितोदकं तप्तप्रासुकं तप्तं
सत्प्रासुकं त्रिदण्डोद्धृतमुष्णोदकमात्रं प्रतिगृहीयादृत्यर्थं
संयतस्साधुः । एतच्च सौवीराद्युपलक्षणमिति सूत्रार्थः ॥ तथा ॥

उदउद्धं अप्पणो कायं, नेव पुंठे न संजिहे ॥

समुपेह तहा चूअं, नो णं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षाप्रविष्टो वा वृष्टिहत उदकार्दमुदकार्द-
चित्तात्मनः कायं शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्जयेत् । वस्त्रतृणा
दिभिर्नैव संलिखेत् । पाणिना अपि तु संप्रेक्ष्य निरीक्ष्य तथा-
चूतमुदकार्दादिरूपं नैवं कायं संघट्टयेत् मुनिर्मेनागपि न
स्पृशेदिति सूत्रार्थः ॥

उक्तो ऽपुकायविधिस्तेजस्कायविधिमाह ॥

अंगारं अगणिं अचिं, अद्दायं वा सजोइअं ॥

उंजिज्जा न घट्टिज्जा, नो एं निव्वावए मुणी ॥ ८ ॥

अंगारं ज्वाहारहितं अग्निमयः पिएमानुगतमच्छिन्नज्वाहं-
अद्दातञ्चोल्मुकं वा सज्योतिस्साग्निकमित्यर्थः । किमित्याह ।
नोत्सिचेत् न घट्टयेत् तत्रोञ्जनमुत्सेचनं प्रदीपादेर्घट्टनं मि-
थश्चादानं तथा नैनमग्निं निर्वापयेत् अत्रावमापादयेन्मुनिस्सा-
धुरिति सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादितस्तेजस्कायविधिर्वायुकायविधिमाह ॥

तावविट्टेण पत्तेण, साहाए विहुणेण वा ।

न वीइज्ज अप्पणोकायं, वाहिरं वावि पुग्गळे ॥ ९ ॥

ताववृत्तेन व्यजनविशेषेण पत्रेण पद्मिनीपत्रादिना शाखया
वृक्षमालरूपया विधूनेन वा । किमित्याह । न वीजयेत् आ-
त्मनः कायं स्वशरीरमित्यर्थः । बाह्यं वाऽपि पुञ्जमुष्णोदका-
दीति सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादितो वायुकायविधिर्वनस्पतिकायविधिमाह ॥

तणरुक्खं न णिदिज्जा, फलं मूलं च कस्सई ।

आमगं विविहं वीअं, मणसावि ण पत्थए ॥ १० ॥

तृणवृक्षमित्येकवक्त्रावः तृणानि दर्भादीनि वृक्षाः कदम्बा-
दयः एतान्न विद्यात् । फलं मूलं वा कस्यचिद्वृक्षादेर्निष्ठान् ।
तथा आगमशास्त्रोपहतं विविधमनेकप्रकारं वीजं मनसाऽपि
न प्रार्थयेत् किमुताश्रीयादिति सूत्रार्थः ॥

तथा ।

गहणेसु न चिट्ठिज्जा, वीएसु हरिएसु वा ।

उदगंमि तहा निब्बं, उत्तिगपणगेसु वा ॥ ११ ॥

गहनेषु वननिकुञ्जेषु न तिष्ठेत् संघट्टनादि दोषप्रसङ्गात्तथा
वीजेषु प्रसारितशब्दादिषु हस्तिषु वा दूर्वादिषु न तिष्ठेत् ।
उदके तथा नित्यं अत्रोदकमनन्तवनस्पतिविशेषः । यथोक्तं “उ-
द्वय अवयव पणय ” इत्यादि । उदकमेवान्ये । तत्र नियमतो

काचारहीने, आचारहीनादयोऽप्यत्र वाच ॥

प्रायारविणय-आचारविनय पुं० आचारो व्रतिनां समाचारः स एव विनीयते अपनीयते कर्माग्नेनेतिविनय आचारविनयः विनयभेदे ।

सचतुर्था यथा संयमसामाचारी १ तपःसामाचारी २ गण-सामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ च । तत्र संयमं स्वयमाचरति परं च ग्राहयति तत्र च सीदतं स्थिरीकरोति तत्रोद्यतं चोपबृंहतीति संयमसामाचारी । १ । पाक्षिकादिषु तपः कर्म स्वयं करोति परं च कारयति जिज्ञाचर्या स्वयमनु-तिष्ठति परं च तस्यानियुक्ते इति तपःसामाचारी । २ । प्रत्युपे कृणा बाह्वृक्षादिवैद्यावृत्यादिकार्येषु स्वयमु द्यतोऽग्नान्यागण-प्रेरयतीतिगणसामाचारी । ३ । एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं-प्रतिपद्यते परं च ग्राहयतीति एकाकिविहारसामाचारी ॥ । ४ । प्रव० छा० ६४ दशा० ॥

सेकिं तं आचारविणय ? २ चञ्चिविहे पद्यते । तं ज-हा । संजमसामायारीयावि जवति तवसामायारी यावि जवति (गहासामायारीयावि जवति) गणसामाहारीयावि जवति एगह्वविहारतासामायारीयावि जवति से तं आया रविणय ५ दशा०

अथ कथं आचारविनयेन शिक्षयति इति पृच्छन्नाह (सेकित-मित्यादि) कपट्यं गुरुराह आचारविणयमिति आचारविन-येनेत्यत्र तृतीयान्तता शिक्षयति । अनेन सम्बन्धेनोक्ता अथवा-कोऽसावाचारविनयो णं वाक्यादंकारे चतुर्विधः प्रकृतः । त-द्यथा । संयमसमाचारीचापि भवति १ एवं तपः २ गणं ३ ए-कल्लविहारसमाचार्यपि भवति ४ तत्र संयमः सप्तदशप्रका-रस्तस्य समाचारीति समाचरणं समाचारीति समाचरणं स-माचारस्तस्य भावे गुणवचनब्राह्मणादिच्य इति इयं तस्य च चित्करणसामर्थ्यात् स्त्रियामपि वृत्तिरिति पिण्डोरादिच्य श्रे-तिङीषि सामाचारीशिक्षयिता इति शेषः । भवतिकोऽर्थः । पृथिव्यादिषु संघट्टनपरितापनोपद्रवादि परिहर्तव्यं इति शि-क्षायिता जवति । चापि शब्दौ पञ्चाश्रवाद्विरमः १५५ अनुकार्य-संग्राहकौ रुष्टयौ १ एवं तपः सामाचार्यपि तपः पाक्षिकपौ-षधिकैः कारयति परैः स्वयं च करोति पाक्षिकादिषु तपस्व-तुर्थादिरूपं द्वादशविधो वात्र तपः प्रकारो यथावसरं रुष्टव्यः ३ एवं गणसामाचार्यपि गणशब्देन समुदायः साधूनामिति रुष्टव्यं तं शिक्षयति यथा प्रतिवेखना प्रस्फोटनादि च प्रव-र्तमानात् ॥ १ ॥ नोदयति बाह्वृक्षवृक्षग्नानवृक्षादि वैद्यावृत्या दिषु आप्रवर्तमानान् दृष्ट्वा तान् तथा जयति । स्वयं वा तान् दुःखितान् दृष्ट्वा तत्र प्रवर्तते एकल्लविहारप्रतिमामन्यान् अंगीकारयति । तथा विधानश्रुतसंहननादिसमुचितान् दृष्ट्वा स्वयं च कृतकृत्यो गणे तयाविधमाचार्यादिकं स्थापयित्वा विशिष्टानुष्ठानतुलनोपयोगीत्यर्थः । स न तां प्रतिपद्यते । अने-नाऽच्चारणाऽत्मानं परं च विनयति शिक्षयति ॥

व्यवहारकल्पे । आचारविनयमाह ॥

आयारे विणयो, खलु च उव्विहोहोइ आणुपुव्वीए । संयमसामायारी, तवे या गणविहरणा चेव ॥ १ ॥

एगह्वविहारे य, सामायारीयए च उजेया ।

एयासितुविजानं । वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २ ॥

आचारे आचारविषयः खलु विनयश्चतुर्विधो जवति । आनु-पूर्व्या परिपाठ्या । तद्यथा । संयमसामाचारी १ तपःसामाचा-री २ गणविहरणसामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ एवंमेवां चतुर्भेदा सामाचारी । एतासांसामाचारीणां विभाग यथालुपूर्व्या वक्ष्यामि ते च तच्छब्दे द्रष्टव्याः

आचारवेदे आचारवेदी-स्त्री० आचारस्य वेदीष पुण्यज्ञमौ-हेम० वाच० ।

आचारसंवया-आचारसंपत्-स्त्री० आचरणमाचारोऽनुष्ठानम् तद्विषया स एव वा सम्पद्धिर्नृतिस्तस्य वा सम्पत् सम्पत्तिः प्राप्तिराचारसम्पत् प्रव० छा० ६४ ग० ग० ८ आचारो नाम प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधश्रमणधर्मो ज्ञातो भवति तस्मादाचारार्हं यो भणति सूत्रतोऽर्थतः सम्पद्युक्तो भवति यः स आचारसम्पत् दश० अ० १ उक्त० अ० १ गणि-सम्पद्भेदे ।

आचारसम्पच्चतुर्धा । संयमध्रुवयोगयुक्ता १ असंप्रग्रहः २ अनियतवृत्तिः ३ वृक्षशीलता ४ चेति । तत्र संयमश्ररणं तस्मिन्ध्रुवोनित्यो योगः समाधिस्तद्युक्ता कोऽर्थः समंतो-पयुक्ता १ असंप्रग्रहः समंतात् प्रकर्षेण जात्यादि प्रकृत-वृक्षणेन ग्रहणमात्मनोऽवधारणं सम्प्रग्रहस्तद्भावोऽसंप्रग्रहो जात्याद्यनुत्तिस्तत्तेत्यर्थः २ अनियतवृत्तिरनियतविहाररूपाश्च वृक्षशीलता वपुषि मनसि च निभृतस्वभावतानिर्विकारतेति यावत् स्या० ८ ग० ४० दश० ।

आचारसम्पदा चञ्चिविहा पं० तं० संजमध्रुवजोगलुत्ते यावि जवति ? असंप्रग्रहियप्पा २ अणियतवित्ती ३ वुद्धुसीले यावि ४ जवति दश० ॥

टी० संयमध्रुवयोगयुक्तश्चापि जवति १ असंप्रतिगृहीतात्मा २ अनियवृत्तिः ३ वृक्षशील ४ आपि जवति तत्राचाचारोनाम-प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधश्रमणधर्मो ज्ञातो जवति तस्मादारंगं यो जणति सूत्रतोऽर्थतः सम्यद्युक्तो जवति । यस्स-आचासम्पत् । स च संयमेत्यादि । संयमो नाम चरणं । तस्य ये ध्रुवा अवश्यं कर्तव्यत्वात् योगाः प्रतिवेखनास्वाभ्या-यादयः । तैर्युक्तो जवति । अथवा संयमः सप्तदशप्रकारः पञ्चाश्रवाद्विरमणमित्यादिकः तस्मिन् ध्रुवो नित्योयोगो व्या-पारो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः । अथवा संयमेध्रुवोनि-त्योयोगोव्यापारोयस्यस संयमध्रुवयोग युक्तः । च शब्दा-त् ज्ञानादिष्वपि नित्योपयोगः । अपिशब्दग्रहणात्परमपि योजयति । इत्येका १ असंप्रगृहीतः अनुत्सेकवानात्मा यस्य सोऽसंप्रगृहीतात्मा निरभिमान इत्यर्थः । यथा अहमाचार्यो बहुश्रुतस्तपस्वी सामाचारीकुशलो जात्यादिमान्वा इत्यादि-मदरहितः २ अनियता अनिश्चितावृत्तिर्व्यवहरणं विहारो वा यस्य सोऽनिवृत्तिर्यथा ग्रामे पगराई नगरे पंचराई इत्यादि-का । अथवा निकेतनं नाम गृहं तत्र वृत्तिर्वर्तनंयस्य सनिके-तवृत्तिः न निकेतवृत्तिरनिकेतवृत्तिः अथवा चतुर्थादि तपो-विशेषैरेवणा समितियोगेन च निकेतवृत्तिः परिचितगृहेष्व-गता इतिवृक्षशीलो निनृतशीलः अवचनशील इतियावत् । अर्थग्रहणात् वृद्धेषु ग्नानादिषु सम्यग्वैद्यावृत्यादिकरणकारा-पणयोर्युक्तो जवति एवं विध अथवा वृक्षशीलता वपुषि-मनसि च निनृतस्वभावतानिर्विकारतेतियावत् ॥ प्रव० द्वा० ॥

आचरणमाचारोऽनुष्ठानं तद्विषया स एव वा सम्पत्तिवृत्ति-
स्तस्य वा सम्पत्सम्पत्तिप्रतिपादितारसम्पत् । एवमत्रेऽपि
व्युत्पत्त्यर्थो जावनीयः ।

सा चतुर्थी यथा ॥

चरणजत्रो मयर्हिद्रो, अनिययवृत्ति अचंचञ्चोचवृत्ति
चरणयुनो मयर्हितोनियनवृत्तिरचंचञ्चोचवृत्ति तत्र चरणं
चारित्रं व्रतधर्मणधर्मत्यादि सनतिस्वानुगुणं तेनयुतो युक्त-
रणयुतः । अन्यत्र तु संयमव्यवयानुगुणतेत्येवमिदं पठ्यते ।
नचाप्ययमेव परमार्थो यतः संयमचारित्रं तन्मिन् ध्रुवोनित्यो
योगः समाधिस्तेन युक्तता नत्र सनतोपयुक्ततेत्यर्थः । तथा
मदैर्जातिरुद्धतपः श्रुतायुद्धरहितो मयर्हितो ग्रन्थान्तरे तु
अन्तर्ग्रह इति पठ्यते । तत्राऽपि सप्यार्थो यतः समन्ता-
न्तरुपेण जातिः श्रुततपोरुपादिप्रकृष्टनालकृणेनाऽन्मनो ग्रह-
णमहमेवं जातिमानिन्यादिन्येणावधारणं सम्प्रग्रहो न तयाऽ
सम्प्रग्रहो जात्याद्यनुत्तिस्तन्यमित्यर्थः । अनियतवृत्तिः प्रामादि-
न्यनियतविहारस्वरूपता । तयाऽचंचलो वशीकृतेन्द्रियोऽन्यत्र
तु वृद्धशीलतेत्येवं पठ्यते । तत्र वृद्धशीलता यपुषि मगसिच
कामिनीमनोमोहने धयपि वर्तमानस्याऽपि निभुनस्यजायता
निर्विकारतेति यावत् यतो ॥

मनसि रजसामिचुता जायते यौवनेऽपि विचांसः ॥

मूढधियः पुनरितरे जवति वृद्धत्वजावेऽपि प्रव० ६४ वा० ॥१॥

नचाचारश्चतुर्विधस्तथा चरणकरणगुणता १ मदेदंकार-
स्नद्विहता २ चर्यकृताज्ञादिप्रनियतवृत्तिता ३ गत्याद्य-
चपलता दश० ॥४॥

आयारसत्य आचारशास्त्र-न० आचाराङ्गे आचा० अ० १॥

आचारशास्त्रं तु विनिश्चितं यथा, जगाद वीरो जगते दिताय
यः ॥ तथाच किञ्चिद्दत्तः ममेऽधुना, पुनातु धीमान्
विनयार्पिता गिरः ॥१॥

आयारममाहि-आचारसमाधि-पु० समाधि जेदे आचारस-
माधिमाह । दश वैकाहिके अ० ए व० ४

चउवेहा खलु आयारसमाहीनवः तंजहा । नो इह
द्वोगद्वयाए आयारमहिद्विजा ? नो परद्वोगद्वयाए आ-
यारमहिद्विजा २ नो किचित्त्वन्नसदसि द्वोगद्वयाए आयर-
महिद्विजा ३ अन्नत्य अरिहंतहि हेऊहि आयारमहि-
द्वेजा ४ चउत्यं परं जवइ, जवइ इत्य सिद्धोगो ॥ १० ॥

चतुर्विधः खल्व्याचारसमाधिर्भवति तद्यथेत्युदाहरणोपन्या-
सार्थः । नेह लोकार्यमित्यादि आचाराभिधाननेदेन पूर्ववत्
याचनान्यत्राहृतै रहृतसम्यग्भिर्हेतुभिरनाश्रवत्वादिनिरा-
चारं मूत्रगुणोत्तरगुणमयमधितिष्ठेत् । निरीदस्स यथाभोक्त
एव भवतीति चतुर्थपदं भवतीति । जवति चात्र श्लोक इति
पूर्ववत् सचायं ॥

जिणव्यणरए अतितणो, पमिपुनावयमाययडिण ।

आयारसमाहिसंयुमे, जवइ य देते जावसन्धए ॥

व्या० जिनवचनरतः आगमे सक्तः (अतितिनः) न सक्काकि-
ञ्चिदुक्तः सन् असुयया नृयो २ वक्ता । प्रतिपूर्णः सूत्रादिना ।
आयतमायनार्थिक इत्यत्यन्तं मोक्षार्थी । आचारसमाधि संवृ-
त्तः इत्याचारे यः समाधिः तेन स्थगिताश्रवहारः स

जवति । दांत इन्द्रियनो इन्द्रियदमाज्यां । भावसन्धकोभावो-
मोक्षस्तत्सन्धकः । आत्मनो मोक्षासन्नकारीति सूत्रार्थः

आयारसुय-आचारश्रुत-न० आचारइच श्रुतं च आचारश्रुतं
छन्दैकजावः । आचारश्रुतसमाहारे । सूत्रकृतांगद्वितीयश्रुत-
स्कन्धस्य पञ्चमेऽध्ययने च सूत्र २ शु ५ अ. ॥

साम्प्रतं पञ्चममध्ययनमारभ्यते । अस्य चायममिसम्बन्धः ।
इहानन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता साचाचारसंयवस्थित
स्य सतोऽजवतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते ।
यदि वा नाचारपरिवर्जनेन सम्यक्प्रत्याख्यानमस्त्वन्नितं
भवतीत्येतोनाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते । यदिवा प्रत्याख्या
नयुक्तः सन्नाचारवान् भवतीत्यतः प्रत्याख्यानक्रियानन्तरमा-
चारश्रुताध्ययनं । तत्प्रतिपक्षभूतमनाचारश्रुताध्ययनं वा
प्रतिपाद्यत इत्यनेनसम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याऽध्ययनस्योपक्र-
मादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि जवति । तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्था
धिकारोऽर्थं तद्यथा अनाचारं प्रतिषिध्य साधूनामाचारः प्रतिपा-
द्यते । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे आचारश्रुतमिति द्विपदं नाम
तदनयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह ॥

एणं ठवणा दाविण, दव्वे जावे य होति नायव्वा ॥

एवेव य सुत्तस्स, णियेवेवो चउव्विहो होत्ति ॥१॥

णामंठवणेत्यादि । तत्राचारे नाम स्थापनाद्वयजावमेदभि-
प्रश्चतुर्थो छल्यः । एवं श्रुतमपीति । तत्राचारश्रुतयोरन्यत्रा-
भिहितयोर्द्वौधवार्थमतिदेशं कुर्वन्नाह ॥

आयारसुयं जणियं, वज्जेपव्वा सया अणायारा ॥

अवहुस्सुयस्स होज्जा, विरहेणा इत्य जइयव्वे ॥२॥

आचारसुयमित्यादि । आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं । द्वन्द्वै-
कवद्भावस्तदनुयममपि भणितमुक्तं । तत्राचारः कुल्लिकाचार-
फयायामनिहितः । श्रुतं तु विनयश्रुते । प्रावार्यस्तु वर्जयि-
तव्याः परिहार्याः सदा सर्वकाश्च यावज्जीवं साधुरनाचारा-
स्नंश्चावहुश्रुतोऽगीतार्थो न सम्यक् जानातीत्यतस्तस्य
विराधना भवेत् । बहुशब्दोऽन्वधारणे बहुश्रुतस्यैव विराधना
न गीतार्थस्येत्यतोऽत्र सदाचारे तत्परिज्ञाने च यतितव्यं ।
तथाहि । मार्गज्ञः पथिकः कुमारगर्वजनेन नापथगामी भवति
न चोन्मार्गदोषैर्युज्यते । एवमनाचारवर्जयन्नाचारवान् जवति
नचानाचारदोषैर्युज्यत इत्यतस्तन्ननिषेधार्थमाह ॥

एयस्स पमिसेहो, इहमज्जयणंमि होत्ति नायव्वा ॥

तोअणगारयं इयि, होइ नामं तु एयस्स ॥ २ ॥

(एयस्स इत्यादि) एतस्याऽनाचारस्य सर्वदोषास्पदस्य
जुर्गतमनैकहेतोः प्रतिषेधो निराकरणं सदाचारप्रतिपन्-
थमिहाध्ययने ज्ञातव्यः स च परमार्थतोऽनगारकारणमिति ।
ततः । केषांश्चिन्मेतैतस्याध्ययनस्यानगारश्रुतमित्येतन्नाम
भवतीति ॥

आयारसुयसंय-आचारश्रुतस्कन्ध-पु० आचारांगस्य नवग्रह-
चर्याध्ययनामक आचारश्रुतस्कन्ध इति । आचाराङ्गादं
आचा० शु. ङि. अ. १ ।

आयाराणुओग-आचारानुयोग-पु० आचारस्यानुयोगो
ऽनुयोगः सूत्राध्ययनापेक्षादर्थं कथनम् । आचाराङ्गस्या-
र्थक्यने आचाराङ्गस्य सूत्राध्ययनात्यव्यादर्थक्यने च
आचा ० ङि. शु. अ. ० १ ।

(आचाराण्ययोगे) अणोर्वा द्वधीयसः सूत्रस्य महता र्थेन योगोऽनुयोगः । आचाराङ्गस्य महतार्थेन योगे च आचारोपयोग-आचारोपगत त्रि० चतुर्दशे योगसङ्ग्रहे ।
(आचार विनयोपगम) आचारोपगतत्वं विनयोपगतत्वं चेत्यर्थः इतिप्रश्नः । छा० ५ सं० ।

आचार विनयोपगमस्य चारुचयम् । आचारोपगतः स्यान्न-
मायां कुर्यादित्यर्थः । विनयोपगतः स्यान्नमानं कुर्यादित्यर्थः । सम० सं० ३२ ।

आचारो पगत माह । आ० क० ।

पारुषिपुत्त हुआसण जलणसहाचेव जलणदहणो ।

असोहम्मपद्विअ पयणए आमलकप्याइनद्विही । १ ।

नगरे पाटली पुत्रे, आचकोरुद्धताशनः । तज्जार्याज्वलनशिखा,
दहन ज्वलनौ सुतो ॥ १ ॥ व्रतचतुर्भिरप्यात्तं, ज्वलनात्सर
जात्मनः । मायावी दहनोऽन्येही, त्युक्तोऽगाद्याहिचागमत् ।
॥ २ ॥ मृतोऽसौतदनालोच्य, सौधमैद्वावपीयतुः । पञ्चपट्य
स्थितौ जातौ, शक्रान्यन्तर पर्वदि ॥ ३ ॥ पुर्यामामलकल्यायां
श्रीवीरः समवासरत् । तौद्वावप्यागतौदेवौ, नाट्यं दर्शयत्-
स्तदा ॥ ४ ॥ ऋजून्त्येकस्यरूपाणि, वक्राण्यन्यस्य चानवत् ।
तद्वृष्टागौतमः स्वामी पप्रज स्वागिनं ततः ॥ ५ ॥ तत्रागमवं
प्रनुः प्राह, मायादोषाङ्गवत्यदः । आचारोपगतैकस्य, द्विती
यस्य च ना जवत् ॥ ६ ॥ आ० सू० ॥ आषः ॥

आयास-आयास-पुं० आ-यस-घञ खेदे । चिन्तायास निचि
विपुत्रसाधो चिन्ताश्च चिन्तनानि आयासाश्चमनः प्रनृतीनां
खेदास्तएव पात्रान्तरेण चिन्ताशतान्येव निचिता निरन्तर
विपुत्रा विस्तीर्णा शाखा शाखायस्य सतयेति प्रश्न० छा० ५ ।
(आयास विसूरण कलह कम्पियगसिहरो) आयास
शरीरखेदः विस्तरणा चित्तखेदः कष्टहोवचनप्रणम एत देव
प्रकम्पितं कम्पमानमप्रशिखरं शिखारात्र यस्य स तथा । प्रश्न०
॥ छा० ॥ ५ ॥

आयास हेतुत्वात्परिग्रहेच परिग्रहस्य गौणनामान्यधिकृत्य
आयासो आयासः खेदः तद्धेतुत्वात्परिग्रहोऽप्यायास उक्त
आहच । शरीरमनसोर्व्यायामेच (आयासविसूरणां) आ
यास विस्तरणं स्वदार गमने शरीरमनसोर्व्यायामं कुर्वतीति
प्रकृतम् । परदार सेवनायांच विस्तरणमप्राप्तौ मनः खेदं पर-
स्य वा मनः पीमां कुर्वन्तीति । प्रश्न० द्वा० ॥ ५ ॥

आयासविनि-आयासविनि- स्त्री० ब्राह्म्यादिपेरष्टादशसु
लेख्यविधानेषुपञ्चदशे लेख्यविधाने प्रज्ञा० पद १

आर-आर-पुं० परभावपेक्षया इहजवेप्रव्रज्यापेक्षया गृहस्थ-
त्वे मोक्षापेक्षया संसारेच (पाहिसिआरंकओ परवेहासे
कम्मेह किञ्चती) सूत्र० श्रु० अ० २ तन्मागे प्रपन्नस्त्वमपि
कथंज्ञास्यसि आरमिहभवं कुतोवा परं परलोकं यदि वा
आरमिति गृहस्थत्वं परमिति प्रवृज्या पर्यायम् । अथवा आर-
मिति ससारं । परमिति मोक्षं एवं चूतश्चान्योऽप्युभयत्रयः
(वेहसिति) अन्तराङ्ग उजयाभावतः स्वकृतः कर्मभिः कृ-
त्यते पीड्यतेति । परलोकपेक्षया इहलोके नरकाद्यपेक्षया
मनुष्यलोके च (लोग विदिता आरं पारं च सव्वं पञ्चवारिय स-
व्ववारं) सूत्र० श्रु० १ अ० ६

लोकविदित्वा आरमिह लोकाल्ख्यं पारं परलोकाल्ख्यं यदि वा
आरं मनुष्यलोकं पारमिति नरकादिकंस्वरूपतस्तत्प्राप्तिहेतुं

ततश्चविदित्वा सर्वमेतत्प्रवृज्यगवात् सर्ववारं बहुशो निवा-
रितवान् इति सूत्र० टी० ।

चतुर्थ्याः पंकप्रज्ञायाः पृथिव्याः स्वनामख्याते महानिरये
च स्यात् ग० ४ आ ऋकर्तरि संज्ञायां कन् दण्डान्तर्वर्तिन्यां
शलाकायां स्त्री० टाप् (कसंकुसारणि वाय दमणाणि आ-
राच प्रवणी परायणदण्डान्तर्वर्तिनी शलाकेति प्रश्न० ।

आरओ-आरतस्-अव्य० इहलोके, (इहलोके आरओ वा
विडुहा वियअसंजया) सूत्र० श्रु० १ अ० ८

आरतः परश्चेति इहलोक परलोकयोरिति, सूत्र० टी०
आरतः परतश्चेति द्वौकिकी वा युक्तिरिति एवं पर्यालोच्यमाना
पेदिकामुष्मिकयोर्दिधापि स्वयंकरणेन परकरणेन वा संयता
जीवोपधातकारिण इत्यर्थः सूत्र० श्रु० १ अ० ८

अर्वागित्यर्थेच आरेण पञ्चाप व्य० उ० ४

त्रयाणां वर्षाणामारतोऽर्वाक् यानि प्रवाजयतीति व्य० ॥

आरम्भ-आरंभ-पुं० आरम्भ घञ मुमु वर्गेन्त्योवा इति
प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्ग-
स्यान्त्यो वा भवति आरंभो आरंभो इति प्रा० उपक्रमे प्रथम-
कृतौ वाच० प्रथमोत्पत्तौ (ओहिन्नाणारम्भो परिनिट्टाणं च तं
जेषु) येष्ववधि ज्ञानस्याऽरंभः प्रथमोत्पत्तिवक्षण इति ।
विशे० (काळण पञ्चमंगलमारंभोहोई सुत्तस्स) आ० म० ।
हिंसादिकेसावद्यानुष्ठाने- सूत्र० श्रु० १ अ० २ आचा०
अ० १३ उ० ७ ॥

आरंभतिरियंकट्टु आत्ताए परिव्वये-आरंभं सावद्या-
नुष्ठानारूपं तिर्यक्त्वेति सूत्र । श्रु० १ अ० ३ । आरंभेसु
अणिस्सिए आरंभेसु सावद्यानुष्ठानरूपे प्वनिश्चितोऽसंवन्धोऽप्र-
वृत्त इत्यर्थ इति सूत्रश्रु० १ अ० ६ ॥

आरंभगंचेवपरिग्रहंचत्र विजस्सियाणिस्सियआयदंमां

आरंभं सावद्यानुष्ठानंच तथा परिग्रहं वा व्युत्सृज्य परित्यज्य
तस्मिन्नेवारंभेकयविक्रय पचनपाचनादिके तद्वा परिग्रहे धन-
धान्यहिरण्यसुवर्णं चतुष्पदादिके निश्चयेन श्रितावकानि-
श्रिता इति सूत्र० श्रु० २ अ० ६ ॥

आरंभः सावद्योगेति आचा० अ० ५ उ० ५ ॥

आरम्भणमारंभः शरीरधारणायान्नपानाद्यन्वेषणात्मक इति ।
आचा० ॥

आरम्भः कृष्यादिव्यापार इति प्रश्न० द्वा० २ ॥

आरंभश्चस्वयं कृष्यादि करण मिति । पञ्च० ॥

आरंभो हलदंतोदूखत्वादिवननसूना प्रकार इति । आव० ॥

आरंभः परोपद्रव इति । आतु० ॥

आरंभो जीवानांमुपवृत्त मिति । प्रश्न० । छा० १ ॥

आरंभः प्रथिव्याद्युपवृत्तवक्षणानि । ग० । अ० १ ॥

संकप्पो संरंभो, परितावकरोजवे समारंभो ।

आरंभो उद्वज्जो, सव्वनयाणं वि सुच्छाणं ॥

प्राणातिपातं करोमीति यः संकल्पोऽध्यवसायः स संरंभः-
यस्तु परस्य परितापकरो व्यापारः स समारंभः अपञ्चावय-
तो जीवितात्परं व्यपारोपयतो व्यापार आरंभः । आहच ।
चूर्णिकृत् ॥

पाण्डवायं करोमिति जोसंकल्पंकरे इति ॥

चित्तयतीत्यर्थः ॥

संरंभे वद्वह परितावणं कनेइ ममारंभे पद्वह । एतच्च
समारंभादि त्रितयं सर्वनयानामपि शुद्धानां सम्मतं अथवा
शुद्धानामित्यत्र प्राकृतन्याय्यस्याकारस्य दोषो द्रष्टव्यः ततोऽ-
यमर्थः सर्वनयानामन्यशुद्धानामेतन्ममारंभादित्रितयं सम्मतं
नन्वशुद्धानामिति— व्य० उ १ प्रज्ञा० ११ पद धर्म० अधि०
३ ग० जे० १ आच्चा० शु० १ नृ० १ ॥

सर्वपाणारम्भं पक्ववत्तामिति प्राणानानांभं विनाशादिरूपं
प्रारंभमिति आनु० ॥

मनःकायमनेवाकायव्यापारानधिरुन्य तदेतन्नयन्यापारा-
पादित्वाचिकीपितप्राणातिपातादिक्रिया निर्वृत्तिगारंभ इति
आच्चा० अ० १ ॥

आरंभं चृनोपमर्दनमिति । दशा० ॥

आरंभणमारंभः प्रविश्याद्युपमर्द इति० उत० अ० ७ ॥

प्राणयुपमर्दकारिणि व्यापार इति सूत्र० शु० १ अ० ॥ ११ ॥

प्राणयुपमर्दकारिणि धिक्किजननिन्दिते आरंभे व्यापारे,
सू. शु. १ अ. १ आरम्भेण जीवोपमर्दकारिणा व्यापारेणेति
नूत्र. शु. १ अ. १ आरंभः पृथिव्यादिजीवोपमर्दः कृप्यादि
विषय इति आ० । आरम्भाः कृप्यादिधारणं पृथिव्याद्युपमर्द
इति स्या ग. १ । जेयआरम्भणिस्तिया सूत्र० । ये चान्ये
वर्णापसदा नानारूपनावयारम्भनिश्चिता यंत्रपीरुन निर्वाञ्च
न कर्मांगारदादादिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिण इति
सूत्रः शु. १ अ. ए । (पुढ्या इमु आरम्भ) पृथिव्यादिकार्येषु
विषयवृत्तेषु आरम्भ इत्यारम्भणमारंभः संघटनादिरूप
इति पं. व. । प्रमत्तयोगे च । आरम्भः सावधानुष्ठानम्
प्रमत्तयोगो वा. उक्तञ्च ।

आयाणे णिकेलेवे, जानुस्मगे य गाणगमणादी ।

सर्वोपमत्तओगो, समणस्मउ होइ आरम्भो ॥१॥

आच्चा० अ. ५ उ. १ । स्या० ग. ए । प्राणवधे, च ।
संघटनादिरूप इति प्राणवधस्य गौणनामान्यधिरुन्य आरम्भ
समारम्भोऽथवेहारम्भसमारम्भयोरेकतर एव गणनीयो
बहुसमरूपत्वादिनि प्रश्न ० छा. १ ।

आरम्भसमारम्भयो र्विधिवम् दशाश्रुतस्कन्धे । तत्रेमो
छावपित्रिकारो तद्यथा मानसिकवाचिक कर्माधिक जेदात् ।
तत्र मानसिको मंत्रादिध्यानं परमारणे हेतोः प्रथमः तथा
समारम्भः परपीमाकरोच्चाटनादिनिबन्धनध्यानं वाचिको
यथा आरम्भः परव्यापादनक्रमकुञ्जविद्यादि परावर्तन,
संकल्पसूचको ध्वनिरेव समारम्भः परपरितापकरमन्त्रादि
परावर्तन काचिको यथा आरम्भोऽग्निघाताय यष्टिसृष्ट्यादि-
करणं समारम्भः परितापकरो मुष्ट्या अग्निघातः तथा चोत्त-
राध्ययने (आरम्भे य तद्दे वय मणं य वत्तमाणं तु नियतेज्ज
जयं जई) उत. अ. १४ । आरम्भः परप्राणापहारहमोऽशुञ्ज
परिणामस्तस्मिन् परिणामे प्रवर्तमानं मनो निवर्तयेत् ।
आरम्भः परेपां वज्रोश्चाटनमारणादिमन्त्रजापकरणं तत्रापि
प्रवर्तमानं वचो निवारयेत् उत० टी. (आरम्भय तद्देव य
कायं पयत्तमाणं तु नियतेज्ज जयं जई) उत० अ. १४ ।
आरम्भे तथैव पुनः प्राणवधाकरे यष्ट्यादि प्रयोगे कार्यं
प्रवर्तमानं निवर्तयेत् इति उत० अ. १४ । आरम्भस्य भेदाः
स्थानाङ्गे यथा स्या० ग. ७ ।

सत्तविहे आरम्भे पं० तं. पुढवीकाय आरम्भे जाव

अजीविकाय आरम्भे एवमणारम्भे वि एव सारम्भे वि
एवमसारम्भे वि एवं समारम्भे वि एव मसारम्भे वि ।
टी० पुढवीत्यादि । सुगमं नवरं । प्रागजिहितं ।
आरम्भो उद्वओ परितावकरो जवे समारम्भो ।
सारम्भो संकप्पो मुख्णयाणं तु सन्वेसिं ॥

नत्वारम्भादयोऽपञ्चावण परितापादिरूपा स्या० ग. ७ ।
नैरयिकादीनां सारम्भानारम्भकत्वं चतुर्विंशतिदण्डकेन प्र-
रूपयन्नाह ।

नेरइयाणं जंते ? किं सारंभा सपरिग्गहा उदाहु अणा
रम्भा अपरिग्गहा ? गोयमा ? नेरइया सारम्भा सप-
रिग्गहा नो अणारम्भा अपरिग्गहा से केणट्टेणं जाव
अपरिग्गहा गोयमा ? नेरइयाणं पुढवीकायं समारंभंति,
जाव तत्तकायं समारंभंति सरीरा परिग्गहिया जवंति,
साचित्ताचित्तमासयाई दव्वाई परिग्गहियाई जवंति से
तेणं तं चेव असुरकुमाराणं जन्ते ? किं सारम्भा पुच्छा
गोयमा ? असुरकुमारा सारम्भा सपरिग्गहा नो अणा-
रम्भा अपरिग्गहा से केणट्टेणं गोयमा ? असुरकुमारा-
णं पुढवीकायं समारम्भंति जावतत्तकायं समारंभंति स-
रीरा परिग्गहिया जवंति कम्मा परिग्गहिया जवंति
जवणा परिग्गहिया जवंति देवा देवीओ मणूसा मणूसी-
ओ तिरिक्खजोणिया निरिक्खजोणियाओ परिग्गहि-
याओ जवंति, आसणसयणंजंमत्तोवगरणा परिग्ग-
हिया जवंति ? सचित्ताचित्तमासयाई दव्वाई परिग्ग-
हियाई जवंति ? से तेणट्टेणं तद्देव एवं जाव थाणि-
यकुमारा ॥

भंरुमत्तोवगरणात्ति ॥ इह ज्ञानानि भूषणमभाजनानि
पात्राणि कांश्यभाजनानि उपकरणानि दौर्हाकट्टाहककुञ्चु
कादीनि प्केन्द्रियाणां परिग्रहो प्रत्याख्यानादवसेयः ॥

वेइन्द्रियाणं जंते ? किं सारंभा सपरिग्गहा तं चेव
जाव सरीरा परिग्गहियाजवंति बाहिरिया जंरुमत्तो
वगरणा परिग्गहिया जवंति, सचित्ताचित्त जाव जवंति
एवं जाव चउरिंदिया बाहिरिया जंमे मत्तोवगरणात्ति ।
उपकारसाधर्म्यादिन्द्रियाणां शरीररक्षार्थं तत्तुतगृहकादी-
न्यवसेयानि ।

पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंतं ! तं चेव जाव कम्मा
परिग्गहिया जवंति । टंका कूमा सेदा सिहरी पञ्जारा
परिग्गहिया जवंति । जज्ञथदाविद्वगुहवेणणा परिग्गहिया
जवंति उज्जरनिज्जरचिह्वल पट्टल चिप्पिणा परिग्गहिया
जवंति । अगमतमागदहनदीओ वावीपुक्करिणी दीहिया
गुंजाजिया सरासरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विद्व-
यंतियाओ परिग्गहियाओ जवंति । आरामुज्जाणका-
णणावणा वणखंमा वणराईओ परिग्गहियाओ जवंति ।

देव उदसजपवधूजखाद्य परिखाओपरिगाहियाओ जवंति । पागारडादगचरियदारगोपुरपरिगाहिया जवंति । पासायधरसरणद्वेण आवण परिगाहिया जवंति । सिंघारुगतिग चउकचचरचउम्मुहमहापहापह पहापरिगाहिया जवंति सगरुहजाणजुगगिह्विधिह्विसीयसंदमाणियाओ परिगाहियाओ जवति दोहीदोहकटाहकरुचुयापरिगाहिया जवंति जवणा परिगाहिया जवंति । देवा-देवीओ मणुस्सा मणुस्सीओतिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणिणीओ आसणसयण खंजंरुसचित्ताचित्तमीसयाइं दव्वाइं परिगाहियाइं जवंति । से तेणद्वेणं जहा तिरिक्खजोणिया तहा मणुस्सा वि जाणियव्वा वाण-मन्तरजोइसियवेमाणिया जहा जवणवासी तहा ने-यव्वा जण शण ५ उ ७ ७.

जीवा णं जंते किं आया रम्मा परारम्मा तदुजयारंजा अणारम्मा गोयमा ? अत्येगइया जीवा आया रम्मा वि-परारम्मा वि तदुजयारम्मा वि णो अणारम्मा अत्ये-गइया जीवा णो आया रम्मा णो परारम्मा णो तदु-जयारम्मा अणारम्मा से केणद्वेणं जंते एवंउच्चइ अ-त्येगइया जीवा आया रम्मा वि एवंपण्डित्तचारेयव्वं गो-यमा जीवा उविहा पण्णत्ता तंजहा संसारसमावसुगा य असंसारसमावसुगा य तत्यणं जे ते असंसारसमा-वसुगाय तेणं सिच्छा सिच्छाणं णो आया रम्मा जाव अणारम्मा तत्यणं जे ते संसारसमावसुगा ते उविहा पं० तं० संजया य असंजया य तत्यणं जे ते संजया ते दुविहा पं० तं० पमत्तसंजया य अपमत्तसंजयाय तत्य-णं जे ते अपमत्तसंजया ते णं णो आया रम्मा णो परा-रम्मा जावअणारम्मा तत्यणं जेते पमत्तसंजया ते सुहं जोगं पमुच्च णो आया रंजा णो परारंजा जाव अणारंजा असुहजोगं पमुच्च आया रंजा वि जाव णो अणारम्मा तत्य णं जे ते असंजया ते अविरतिं पमुच्च आया रंजावि जाव णो अणारम्मा से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं उच्चइ अत्ये गइया जीवा जाव अणारंजा ॥

टी० ॥ जीवा णं मंते १ किं आया रम्मेत्यादि । आरम्भो जी-वोपघात उपद्रवणमित्यर्थः सामान्येन वाश्रवद्वारप्रवृत्तिस्तत्र आत्मानमारभते आत्मना वा स्वयमारभते इत्यात्मारम्भस्तथा परमारभते परे णवारम्भयन्तीति परारम्मास्तदुजयमात्मरूप तदुजयेनवारजंत इति तदुजयारम्भः आत्मपरोजयारम्भव-जितास्त्वनारम्भा इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं स्फुटमेव नवरं अस्तिशब्दस्याव्ययत्वेन बहुत्वार्थवादश्चित् विद्यन्ते सन्ती-त्यर्थः । अथवा अस्ति अयं पक्षो यदुत । एगयत्ति । एकका एके केचनेत्यर्थः । जीवा आत्मारम्भा अपीत्यादावपिशब्दः उत्तरपदपेक्षया समुच्चये सचात्मारम्भत्वादिधर्माणामेका-श्रयता प्रतिपादनार्थः भिन्नाश्रयताप्रतिपादनार्थो वा एका-

श्रयत्वं च काद्वेदेनावगन्तव्यं तथाहि कदाचिदात्मारंजाः कदाचित् परारंभाः कदाचित्तदुभयारम्भाः अत एव नो अनारम्भाः भिन्नाश्रयत्वं तु एवं एके जीवा असंयता इत्यर्थः आत्मारम्भा वापरारम्भा वेत्यादि अथैकस्वभावत्वात् जीवानां जेदमसम्भावयन्नाहा से केणद्वेणन्ति अथ केन प्रकारेण नेत्यर्थः ॥ उविहापणत्तत्ति । मया चान्येइच केवलभिरेनेन समस्तसर्व विदामंतजेदमाह मतमेदे तु मतवि रोधिवचनतया तेषाम-सत्यवचनतापत्तिः । पाटविपुत्रस्वरूपाभिधायकविरुद्धवचन-पुरुषकदम्बकवदिति प्रमत्तसंयतस्य हि शुभोऽशुभश्च योगः स्यात्संयतत्वात् प्रमादपरवाच्चेत्यत आह शुभयोगं पमुच्चति । शुभयोग उपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणादिकरणं अशुभयोगस्तु तदेवानुपयुक्ततया आह च (पुढवी आ उक्काय तेउवाउवण-स्सइतसाणं । पढिदेहणापमत्तो गइहं पि विराहओ होइ । तथा सव्वो पमत्तयोगो समणरस उ होइ आरम्भोत्ति) अतः शुभाशुभौ योगावात्मारम्भादिकारणमिति अविरट्-पमुच्चति इहायम्भावो यद्यप्यसंयतानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां नात्मारम्भकादित्वं साक्षादस्ति तथाप्यविरतिमप्रतीत्येतदस्ति तेषां ते न हि ते ततो निवृत्ता अतोऽसं यतानामविरतिरतत्र कारणमिति । निवृत्तानां तु कथं चिदात्माद्यारम्भकत्वेऽप्यना-रम्भकत्वं यदाह “ जाजयाणस्स भवे विराहणा सुत्तवि-हिसमगस्स । सा होई णिज्जरफट्ठा अन्मत्यविसोहि जुत्तस्सत्ति ” ॥ १ ॥ भ० श० १ उ० १

णोरइया णं जंते किं आया रम्मा परारम्मा तदुजया-रम्मा अणारंजा गोयमा णेरइया आया रम्माविजा-वणो अणारम्मा से केणद्वेणं जंते एवं उच्चइ गोयमा ? अविरतिं पमुच्च से तेणद्वेणं जाव णो अणारंजा एवं जाव पंचिदियत्तिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा जीवा एवरं सिच्छविरहिता जाणियव्वा वाणमन्तरा जाववेमा-णिया जहा णेरइया सव्वेस्सा जहा ओहिया किएहव्वेस-स्स नीद्वेसस्स काउव्वेसस्स जहा ओहियाजीवा एवरं पमत्त अपमत्ताणं जाणियव्वा तेउव्वेसस्स सुकव्वेसस्स जहा ओहिया जीवा एवरं सिच्छाणं जाणियव्वा ॥

टी० णेरइयाण मित्यादि व्यक्तं नवरं मणुरसेत्यादौ अयमर्थः मनुष्येषु संयता संयत प्रमत्ताप्रमत्तभेदाः पूर्वोक्ताः सन्ति ततस्ते यथा जीवास्तथाऽध्येतव्याः किंतु संसारसमापन्ना इतरे च तेन वाच्या जववर्तित्वादेव तेषामित्येतदेवाह सिद्धविरहियेत्यादि व्यन्तरादयो यथा नारकास्तथाध्येयाः असंयतत्वसाधर्म्यादिति, आत्मारम्भकत्वादि निर्धर्मजीवा निरूपितास्ते च सव्वेइयाइच्चा वेइयाइच जवन्तीति सव्वेइयांस्तांस्तेरेव निरूपयन्नाह सव्वेसा जहा ओहियात्ति वेइया कृष्णादि इव्य सान्निध्यजानतो जीवप-रिणामो यदाह कृष्णादि इव्यसाचिन्त्यात् परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं वेइया शब्दः प्रयुज्यते । तत्र वेइयावन्तो जीवाः जहा ओहियात्ति यथा नारकादि विशेषणवर्जिता जीवा अधीता जीवाणं मंते किं आया रम्मा परारम्मे त्या-दिना दएकेन तथा सव्वेइया जीवा अपि वाच्या सव्वेइया नाम संसारसमापन्नत्वस्यासंभवे नासंसारसमापकेत्यादि विशेषण वर्जितानां शेषाणां संयतादि विशेषणानां तेषापि युज्यमानत्वात्तत्र चायं पाठक्रमः सव्वेसाणं जंते १ जीवा किं

आयारंजेत्यादि तदेव सर्वं नवरं जीवस्थाने सहेइया इति वाच्यमिति अयमेको दण्डकः कृष्णादि हेइयाजेदात् तदन्ये पदं तदेव मेते सप्त तत्र किएह हेसस्येत्यादि । कृष्ण हेइयस्य नीलहेइयस्य कापोतहेइयस्य च जीवराशेर्दण्डको यथौघिकजीवदण्डकस्तथा च्येत्यः प्रमत्ताप्रमत्त विशेषण वर्त्यः कृष्णादिषु हि अप्रशस्त जावहेइयासु संयतत्वं नास्ति यच्चोच्यते पुत्रं पन्निवन्नओ पुण अन्नयरीप उ हेसापत्ति तत् द्रव्यहेइयां प्रतीत्येति मन्तव्यं ततस्तासु प्रमत्ताद्यभावस्तत्र सूत्रो धारण मेव ।

किएहजेसाणं जंते जीवा किं आयारंजा ? ४ गोयमा ?

आयारंजा वि जाव पो अणारम्मा से केण्ठेणं जंते एवं वुच्चइ गोयमा ? अविरइं पुरुच ।

एवं नीलकापोतहेइया दण्डकावपीति तथा तेजोहेइयादेर्जीवराशेर्दण्डका यथौघिका जीवास्तथावाच्याः नवरं नेषु सिद्धा न वाच्याः सिद्धानामहेइयत्वात्तेष्वेव ।

तेउहे साणं जंते जीवा किं आयारम्मा ? ४ गोयमा ? अत्येगइया आयारम्मा वि जाव नो अणारम्मा अत्ये गइया नो अणारम्मा अत्ये गइया नो आयारंजा जाव अणारंजा से केण्ठेणं जंते ? एवं वुच्चइ ? गोयमा ? उविहा तेउहेस्सा पं. तं० संजया य, असंजया इत्यादि न. श. ? उ. ? ।

आरम्भ चकन्त्यताऽऽचारङ्गे लोकविजयाध्ययनस्य पञ्च-मोर्देश्यके यथा तस्य चायनिसम्बन्धः इह जोगान् परित्यज्य लोकनिश्रया संयमदेहप्रतिपादनार्थं विहर्तव्यमित्युक्तं तदत्र प्रतिपाद्यते । इह हि ससारोच्छेदवता परित्यक्तजोगाभिज्ञापेण मुमुक्षुलोकितपञ्चमहाव्रतभोरण निरवद्यानुष्ठानविधायिना दीर्घसंयमयाज्यं देहप्रतिपादनाय लोकनिश्रया विहर्तव्यं निराश्रयस्य हि कुतो देहसाधर्म्यं चेति उक्तं हि धर्मश्चरतः साधोऽलोकं निश्रयपदानि पञ्चापि राजगृहपतिरपरः पट्कायगणसरीरेव ॥ १ ॥ वस्त्रपात्राभ्यामन, शयनादीनि तत्रापि प्रायः प्रतिदिनमुपयोगित्वादाहारो गरीयानिति ॥ २ ॥ स च लोकान्नेष्ट्यो लोकश्च नानाविधैरुपायैरात्मीयपुत्रकलत्रार्थमारम्भप्रवृत्तस्तत्र साधुना संयमदेहार्थं प्रवृत्तिरन्वेषणीयेति दर्शयति आचा० २५. ४ उ.

जमिणं विरुवरूवेहिं सत्येहिं लोगस्स कम्मसमारम्मा कज्जंति तंजहा अप्पणो से पुत्ताणं धूयाणं सुएहाणं णाईणं धाईणं राईणं दासाणं दासीणं कम्मकराणं कम्मकरीणं आदेसाए पूढोपेहेणाए सामासाए पायरा-माए सण्हिसंणिवओ कज्जइ इह मेगेसि माणवाणं जोयणाए समुट्ठिये अणगारे आयारिये आयारियसे आ-रियदंसी अयंसंधिति अदक्खु से णादिये णादियावये णं गमणुजाणाति सव्वामगंधंपरिस्साय णिरामगन्धो परि-व्ये अदिस्समाणो कयविक्रयेसु सेकिणकिणेण किएणवये किणन्तं ण अणुजाणेज्जा से जिकख् कालणे वाड्ढणे मापणे नेयणे खणयणे विणयणे सप्तमयणे परसमयणे जा-

वणे परिगहं अममायमाणे काळे अणुट्ठाई अपाणिसे दुहा तोच्चित्ताणियाइ वत्थं परिगहं कंवळं पायपुच्छणं उगहं च कमासणं एएसु चैव जाणेज्जा वप्पे आहार आगारे मायं जाणेज्जा से जहेयं जगवया पवेइयं द्वा-जोत्ति ण मजेज्जा अट्ठानोत्ति ण सो एज्जा वहुंपिड्डुं ए णिहे परिगहाओ अप्पाणं अवसक्केज्जा अस्स-हाणं पासए परिहरेज्जा एस मग्गे अरिएहि पवेदिने जहेत्थकुल्लमेणोव द्विप्पिज्जा ॥ सित्तिवेमि ॥

टी० जमिण मित्यादि चैरविदितवैद्यैरिदमिति सुखदुःखप्राप्ति परिहारक्रियाणां कारिकाधिकरणिकाप्रादोभिकापरितापनिका प्राणातिपातरूपाणां वा समारम्भा इति मध्यगृहणाद्बहुवचन निर्देशाच्च समारंभारंभयोरप्युपादानं भावनीयमित्यर्थः । शरीर-वत्रार्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्तेऽनुष्ठीयन्ते तत्र संरंभ इष्टनिष्ठप्राप्तिपरिहाराय प्राणातिपातादिक्रियानिवृत्तिरिदं सं-व्यावेशस्तत्साधनसन्निपातकायवाच्यापारजनिपरिनापना-दिबद्धः समारंभः तदत्र त्रयव्यापारापादितचिकीर्षितप्राणा-तिपातादिक्रियानिवृत्तिरारंभः कर्मणोवाऽऽप्रकारस्य समारम्भा उपाज्जेनापायाः क्रियन्त इति लोकस्येत्येति चतुर्थ्यर्थे पट्ठी सापि तादर्थ्ये । कः पुनरसौ लोको यदर्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्त इत्याह तं जहा अप्पणो से इत्यादि यदि वा लोकस्य तृती-यार्थे पट्ठी यदिति हेतौ यस्माद्लोकेन नानाविधैः शस्त्रैः कर्म-समारम्भाः क्रियन्त इत्येतस्मिन् लोके साधुवृत्तिप्रवर्ण्य यद्य-र्थं च लोकेन कर्मसमारम्भाः क्रियन्ते तदर्थेत्यादिना दर्श-यति तं जहा अप्पणो इत्यादि तद्येत्युपप्रदर्शनार्थं नोक्तमा-त्रमेवान्यदाप्येवं जातीयकामेदादिकं “ इष्टयं से तस्यारम्भा रिप्सार्यमात्मा शरीरं तस्मै अर्थे तदर्थं कर्म समारंजाः पाकादयः क्रियन्ते ननु च लोकार्थं समारम्भाः क्रियन्त इति प्रागभिहितं न च शरीरं लोकं प्रवति नैतदस्ति यतः परमार्थदृश्यं ज्ञानदर्शनचरित्रात्मकमात्मतत्वं विहाया-न्यत्सर्वशरीराद्यपि पारक्थमेव तथाहि बाह्यस्यापौ इहिक-स्याच्चेतनस्य कर्मणो विपाकभूतानि पञ्चापि शरीराणी-त्यतः शरीरात्मापि लोकशब्दाजिधेय इति तदित्यं कश्चि-च्छरीरनिमित्तं कर्मारंभे परस्तु पुत्रेच्यो उहित्थः स्तुया वच्चस्ताज्यो ज्ञातयः पूवापरसम्बन्धाः स्वजनाः तेज्यो धात्रीज्यो राजज्यो दासेज्यो दासीज्यः कर्मकरेभ्यः कर्मकरी-ज्यः आदिश्यते परिक्काय प्रत्याख्यानपरिक्काय प्रत्याख्याय निरामगंधः सन् परिज्जेत् संयमानुष्ठानं सम्यक् पावयेत् जनो यस्मिन्नागते तदातियेययेत्यादेशः प्राधूर्णक स्तदर्थं कर्मसमारंभाः क्रियन्त इति सम्यग्भवस्तथा पुढोपेहेणयेत्यादि पृथक् पृथक् पुत्रादिभ्यः प्रहेणकार्यं तथा समासापत्ति इयामा रजनीतः इयामाशः तदा तदर्थं तथा (पायरास्येति) प्रातरशनं प्रा तराशस्तस्मै कर्म समारंभाः क्रियन्त इति सामान्येनो कावपि विशेषार्थं माह सन्नहितीत्यादि सम्यग्निधीय इति संनिधि विंनशिद्रव्याणां द्रव्यो दनादीनां संस्थापनं तथा सम्यग्नि श्रयेन धीयते इति संनिचयो विनाशिद्रव्याणामभ्रया सितामुद्धीकादीनां संग्रहः संनिधिश्च संनिचयश्च संनि-धिर्संनिचयं प्राकृतशैल्या पुष्टिज्ञता अथवा संनिधेः संनिच-यः संनिधिसंनिचयः स च परिग्रहसंज्ञोदया दाजीविकाभ-यादा धनधान्यहिरण्यकादिना क्रियते इति स च किमर्थ-

मित्याह । इहेत्यादि इहेति मनुष्यलोके पकेपामिह बोध-
त परमार्थं बुद्धीनां मानवानां मनुष्याणां भोजनायोप भोगा-
र्थमिति तदेवं विरूपरूपैः शस्त्रैरात्मपञ्चाद्यर्थं कर्म समारम्भ
प्रवृत्ते लोके पृथक् प्रहेणकाय इयमाशाय प्रातराशाय केषां-
चिन्मानवानां भोजनार्थं सन्निधिसन्निधय करणोद्यते साति
साधुना किं कर्तव्यमित्याह (समुद्रिण) इत्यादि यावत् निराम-
गन्धोपरिव्वप सस्यक् सन्ततं संगतं वा संयमानुष्ठानेनोत्थितो
नानाविधशस्त्र कर्मसमारम्भोपरत इत्यर्थः नविद्यतेऽङ्गारं गृह
मस्येत्यनगारः पुत्रहृदित्स्नुपाज्ञाति धाव्यादिरीहत इत्यर्थः
सोऽनगार आराद्यात सर्वहेयधमेभ्य इत्यर्थश्चात्रिह
आर्या प्रज्ञा यस्यासावार्यप्रज्ञः श्रुतविशेषता सुमुखीक इत्यर्थः
आर्यं प्रगुणन्यायोपपन्नं पश्यति तच्छीवश्चेत्यार्यदर्शो
पृथक् प्रहेणकस्य श्रमादिसंकल्परहितइत्यर्थः अयं सन्धीति
सन्धानं सन्धीयते वासाविति सन्धिर्यस्य साधोरसावयं स-
न्धिश्चान्दसत्वादिभेकैरुक्तित्यर्थं सन्धिर्यथाकाष्ठमनुष्ठानावि-
धायी यो यस्य वर्तमानः काष्ठः कर्तव्यतयोपस्थितस्तत्कर-
णतया तमेव सन्धत इति एतदुक्तं भवति सर्वाः क्रियाः प्रत्युपे-
क्षणोपयोगस्वाध्यायमिक्षाचर्याप्रतिक्रमणादिका असम्पन्ना अ-
न्योन्यावाधयत्मीयकर्तव्यकाष्ठे करोतीत्यर्थ इति हेतो यस्मा
यथाकाष्ठानुष्ठानविधायी तस्मादसावेव परमार्थं पश्यतीत्याहुः ।
(अदक्खुत्ति) व्यत्ययेनैकवचनावसरे बहुवचनमकारि तत-
श्चायमर्थो योऽह्यर्थे आर्यप्रज्ञ आर्यदर्शो काष्ठश्च स एव प-
रमार्थमज्ञाज्ञीनापर इति पाठान्तरम्वा अयं सन्धि अदक्खु
अयमनन्तरोक्तविशेषेण विशिष्टः साधुः सन्धि कर्तव्यकाष्ठं
अद्राक्षीदृष्टवानेतदुक्तं भवति यः परस्परवाधया हितप्राप्ति-
परिहाररूपतया विधेया विधयावसं वेत्ति विधत्तरं च सपर
मार्थं ज्ञातवानिति अयथासंधिर्ज्ञानदर्शनचारित्राणामभिप्रायः
स च शरीरस्मृते न भवति तदपि नोपपन्नकारणांतरेण तस्य-
च सावधस्य परिहारः कर्तव्य इत्यत आह (सेणाइप) इत्या-
दि स जिह्वुस्तद्धाः कल्पं नाददीत न गृह्णीयान्नाप्यपरमादा
पये डुद्राहये आप्यपरमनेपणीयमाददानं समनुजानीयादयवा
संज्ञात्वं सधूमं वा नाद्यान्न ज्ञेयं आपरमादापयेत् ददन्तं
वा नसमनुजानीयादित्याह सव्यामगन्धमित्यादि श्रामच रन्धं
चामगन्धं समाहारद्वन्द्वस्सर्वचैतदामगन्धं सर्वामगन्धं सर्वश-
ब्दः प्रकारकात्स्न्येऽत्रगृह्यते न ह्यव्यकात्स्न्ये आममपरिशुद्धं गंधं
ग्रहणेन तु पूतिगृह्यते ननु च पूतिद्रव्यस्याप्यशुद्धत्वादामशब्दं नै-
वोपादानात्किमर्थं भेदेनोपादानमिति सत्यमशुद्धसामान्यात्
गृह्यते किन्नव्यकात्स्न्येऽत्रगृह्यते किन्तु पूतिग्रहणेनह
आधाकर्मा द्यविशुद्ध कोटिरूपता तस्याश्वगुरुतरत्वात्प्राधान्य-
ख्यापनार्थं पुनरुपादानं ततश्चायमर्थः गन्धग्रहणेनात्मक-
मूर्तेरिहेशिकत्रिकं पूतिकर्ममिश्रजातं वादप्रभृतिकाप्यवपूर
काश्चेतेपमुज्जमदोषा अविशुद्धकोट्यन्तर्गता गृहीताः शेषा
स्त्रयोऽविशुद्ध कोट्यन्तर्गता आमग्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति
सर्वशब्दस्य च प्रकारकात्स्न्याभिधायकत्वाद्येन केन चित्
प्रकारेण आममपरिशुद्धं पूति वा भवति तत्सर्वं इपरिज्ञया
ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया निरामगन्धः निर्गतो वामगन्धो
यस्मात् स तथा परिव्रजेत् मोक्षमार्गे ज्ञानदर्शनचारित्रा ख्ये
परिसंमताऽ च्छेत् संयमानुष्ठानं सस्यगनुपाद्येदितियावत्
आमगृहणेन प्रतिपिद्धेऽपि क्रीतकृते तथाप्यल्पसत्त्वानां विशु-
द्धकोट्यादस्वनतया मानूच्चत्र प्रवृत्तिरतस्तदेवा नामग्राहं प्रतिपे

धयिपुराह । आदिस्स । इत्यादि क्रयश्चक्रश्च विक्रयश्च क्रय-
विक्रयौ । तयोः क्रयविक्रययोरदृश्यमानः कीदृशश्चतयोरदृश्य-
मानो जवति यतस्तयोर्निमित्तजृत्तद्व्याभावादि किञ्चनोऽथवा
क्रयविक्रययोरदृश्यमानोऽनुपदिश्यमानः । कश्च तयोरनुपदि-
श्यमानो जवति यः क्रीतकृतापरिजोगी भवतीत्याह च स न किंण
इत्यादि स मुमुक्षुरकिञ्चनो धर्मापकरणमपि न क्रीणीयात्
स्वतो वा नाप्यपरेण क्रापयेत् क्रीणन्तमपि न समनुजानी
यादयवा निरामगन्धः परिव्रजेदित्यत्रामग्रहणेन हनन को
टिचिकं गन्धग्रहणेन पाचनकोटिचिकं क्रयणकोचिकं तुपुनः
स्वरूपेणैवोपात्तमतो नवकोटीः परिशुद्धमाहारं विगतांगारध-
मं जुजति एतदुप विशिष्टश्च किञ्चतो जवतीत्याह से
मिक्खु (काष्ठे) काष्ठः कर्तव्यावसरस्तजानातीति काष्ठो वि-
दि तवेदयस्तया वाद्यो वदंजानातीति वाद्यः गान्दसत्वादीर्ध
त्वमात्मवद्वसामर्थ्यं जानातीति यथाशक्त्यनुष्ठानविधाय
निगृहितवद्वर्धय इत्यर्थस्तथा (मायसे) यावत् ह्यव्योपयोगिता
मात्रा तां जानातीति मात्राज्ञस्तया (खेयसे) खेदोऽस्यासस्तेन
जानातीति खेदो यथा खेदः श्रमः संसार पर्यटन जनितस्तं
जानातीत्युक्तं च “जरामरणदौर्गत्य व्याधयस्तावदासतां । मन्ये
जन्मेव वीरस्य ज्ञयोऽज्ञयस्त्रपाकरमिति ॥१॥ अथ क्षेत्रज्ञः संसक्त
विरुद्ध ह्यव्य परिहार्यं कुवादिक्षेत्र स्वरूपपरिच्छेदकस्तथा (खण
यणे) क्षण एव क्षणकोऽवसरं जिज्ञास्य मप सर्पणादिः यस्तं जा
नातीति तथा (विषयणे) विनयो ज्ञानदर्शनचारित्रौपचारिकरू
पस्तं जानातीति तथा (ससमयसे) स्वसमयं जानातीति स्वस
मयज्ञो गोचर प्रदेशादौ दृष्टः सन् सुखेनैव जिज्ञादोपा नाचष्टे
तद्यथा पोरुशोद्धमदोपास्ते चामी आधाकर्म्म उद्देशिकं पूतिकर्म
मिश्रजातं स्थापना प्राज्ञतिका प्रकाशकरणं क्रीतं उद्यतकं परिव
र्तितं अच्युहृतं उज्जिन्नं माहाहृतं आच्छेद्यं अनिलुष्टं अव्यव-
पूरकं श्रेति पोरुशोत्पादनादोपास्ते चामी धात्रीपिरुः दूति
पिरुः निमित्तिपिरु आजीवपिरुः वनीमकपिरुः चिकित्सापिरुः
क्रोधपिरुः मानपिरुः मायापिरुः क्षोत्रपिरुः पूर्वसंस्तवपिरुः
पश्चात्संस्तवपिरुः विद्यापिरुः मंत्रपिरुः चूर्णयोगापिरुः मूह-
कर्मपिरु इचेति तथा दशैपणादोपास्ते चामी संकितं अक्षितं
निक्षिप्तपिहितसं हृतदायकोन्मिश्रापीर एत द्विसोप्सितदोपापपां
चोद्धमदोपा दातृकृता एव जवन्ति उत्पादनादोपास्तु साधु-
जनिता एपणादोपा श्रोभयापादिता इति तथा परसमयज्ञो
ग्रीष्मप्यान्हतीव्रतरतरणिकरनिकरावलीढगह्वत्स्वेदविन्धु-
कः क्लिन्नवपुष्कस्ताधुः केनचिद्विजातिदेशेनाभिहितं कि
मिति भवतां सर्वजनाचीर्णं स्नानं नसम्मतमिति स आह प्रायः
सर्वेपामेवयतीनां कामांगत्वात् जलस्नानं प्रतिपिद्धं (स्नानं
मददर्पकरं कामाङ्गं प्रथमं स्मृतं । तस्मात्कामं परित्यज्य
नैवस्नानंति दमेरता इत्यादि तदेव समुभयज्ञस्त छिपये प्रने
उत्तर दानकुशलो भवति तथा (भावसे) प्राचीश्चत्ताभिप्रायो
दालुः श्रोतुर्वा तजानातीति भावज्ञः किञ्च (परिगहं) अममा-
यमाणे) परिगृह्यत इति परिग्रहः संयमातिरिक्तमुपकरणादिः तम-
ममीकुर्वन् अस्वीकुर्वन्मनसाऽप्यनाददान इति यावत्स एवं
विधो भिक्षुः काष्ठो मात्रज्ञः क्षेत्रज्ञः क्षणज्ञो विनयज्ञः समय-
ज्ञो ज्ञावज्ञः परिग्रह मममी कुर्वाणश्च किं जूतो भवतीत्याह
(काष्ठानुद्राह) यद्यस्मिन् काष्ठे कर्तव्यं तस्मिन्नेवानुष्ठानं शीघ्रम-
स्येति काष्ठानुष्ठायी काष्ठानतिपातकर्तव्योद्यतो ननु चास्यार्थस्य
से भिक्षु काष्ठाणु इत्यनेनैव गतार्थत्वात्किमर्थं पुनरभिधीयत
इति नैपदोपस्तत्र हि इपरिज्ञैव केवद्वामिहिता कर्तव्यकाष्ठं

जानात।ह पुनरासेवना परिज्ञा कर्तव्यकाले कार्यं विधत्त इति किञ्च (अपमिषे) नास्य प्रतिज्ञा विद्यत इत्यप्रतिज्ञः प्रतिज्ञा च कथायोदयादविरतिः । तद्यथा क्रोधोदयात् स्कन्दकान्त्येण स्वशिष्ययन्त्रपीननव्यतिकरमवलोक्य सखद्वयाहनराजधानी-समन्विनपुरोहितोपरि विनाशप्रतिज्ञाऽकारि । तयामानोदयाद्वा-द्वयश्रिना प्रतिज्ञा व्यधाचि । यथा कथमहं भिक्षून् स्वज्जातु-त्पन्ननिगवरणज्ञानान् वृषस्थः सन् उक्त्यामीति तयामानोद-यान्मह्निस्त्वामि जीवेन यथा (पण्यत्ति) विप्रञ्जनं भवति तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा जगृहे तथा लोभोदयत्वाद्विदितपरमार्था-साम्प्रतेऽङ्गिणोत्पत्त्या मासा मासकृपणादिषा अपि प्रतिज्ञाः कुर्वन्ते अथवा प्रतिज्ञो निदानो वसुदेववत्सयमानुष्ठानं कुर्वन् निदानं न करोतीत्यथवा गोचरादौ प्रविष्टः सन्नाहारादिक ममैतत्तद्विवृत्यतीत्येवं प्रतिज्ञो यदि वा स्याद्वाप्रधानत्वात् मौ-नीन्नागमस्येकपक्षावधारण प्रतिज्ञा तद्विहितोऽप्रतिज्ञस्तद्वादि भैरुनविषयं विहायान्यत्र न कश्चित् नियमवती प्रतिज्ञा विधे-या यतश्चकं ।

ए य किञ्चि आणुष्मायं, पमिसिष्वां वावि जिणवरिंदेहिं । मोत्तु मेहुणजावं, न विणा तं रागदोसेहिं तथा देसा जेण निरज्जंति, जेणविज्जन्ति पुच्चकम्माई, सो मोक्खो वा उ, रोगावत्यामु समणं वा । जेज्ज तिया उ हेउ ञवस्स तव्वेय तत्तिय मोक्खो । गणणातीता लोया दोएह वि पुष्सा जवे तुद्धा

इत्यादि अर्थ सन्धीत्यारभ्य कालेणुद्धा इति यावदतेज्यःसूत्रेन्य एकादशार्पणैषणा निर्व्यूढा इत्येवं तर्ह्यप्रतिज्ञा इत्यनेन सूत्रेदे-नापन्नं न कश्चित् केनचित्प्रतिज्ञा विधेया प्रतिपादिताश्चागमे नानाविधा अभिग्रहविशेषास्ततश्च पूर्वोत्तरव्याहतिरेव सद्य तद्व्यत आह ।

(उहउञ्जित्ताणियाति) िपिते रागेण देपेण वा या प्रतिज्ञा तां ित्वा निश्चयेन नियतं च याति ज्ञानदर्शनचारित्राख्ये मोक्ष-मार्गे संयमानुष्ठाने वा भिक्षाद्यर्थञ्च एतदुक्तं भवति रागद्वेषा ित्वा प्रतिज्ञा गुणवत्त्वत्यय इति स एवं चूतो भिक्षुः कालङ्को बाह्लो यावत् िधोऽन्नदणं कुर्यात् इत्याह (यत् पमिमाह इत्यादि) यावत् एषु चेषजाणिज्जा एतेषु पुत्राद्यर्थमारम्भप्रवृ-त्तेषु सन्निधिसन्निचयकरणोद्यतेषु जानीयाच्छ्रद्धाश्रुततया प-रिनिष्ठ तत्परिच्छेदश्चैवमात्मकः शुद्धगृहीयाद्गुरुं परिहरंदिति यावत् किं न जानीयाच्छ्रद्धं वस्त्रग्रहणेन वस्त्रैषणा सूचिता तथा पतद्ग्रहं पात्रमेतद्ग्रहणेन च पात्रैषणा सूचिता । कंव-लमित्यनेनाविकः पात्रनियोगः कल्पश्च गृह्यते पादपुंजनक-मित्यनेन च रजोहरणमित्येभिश्च सूत्रैरोगोपधिरौपग्रहिकश्च सूचितस्तथैतेन्य एव वस्त्रैषणा पात्रैषणा च निर्व्यूढा तथा अवगृह्यत इत्यवग्रहः सच पञ्चधा देवेन्द्रावग्रहः राजावग्रहः ग्रहपत्यवग्रहः शय्यातरावग्रहः सार्थमिकावग्रहश्चेत्यनेनावग्र-हप्रतिमा सर्वाः सूचिता अतपवासौ निर्व्यूढा अवग्रहकल्पि-कश्चास्मिन्नेव क्रियते तथाकटासनं कटग्रहणेन संस्तारको गृह्यते आसनग्रहणेन वासन्दादिविष्टरमिति आस्यते स्थी-यते अस्मिन्निति वा आसनं शय्या ततश्चासनग्रहणेन शय्या सूचिता अतएव निर्व्यूढा इति एतानि च समस्तान्यपि वस्त्रा-दीन्याहारादीनि चैतेषुस्वारम्भप्रवृत्तेषुगृह्येषु जानीयात् सर्वाभगन्धं परिज्ञाय निरामगन्धो यथा भवति तथा परित्रजे-दितिनात्रार्थः एतेषु चारम्भप्रवृत्तेषु परित्रजन्यावद्वाजगृह्ये

यादुतकश्चिन्नियमोऽप्यस्तीत्याह सन्धीत्यादिवधे प्राप्ते सत्याहारे आहारग्रहणं चोपवृत्तार्थमन्यस्मिन्नपि वस्त्रौ-पधादिके अनगारोभिक्षुमार्जाजानीयाद्यावन्मात्रेण गृहीतेन गृहस्थः पुनराश्रमे न प्रवर्तते यावन्मात्रेण वात्मनो विवक्षितकार्यनिष्पत्तिर्भवति तथाचूतां मात्रामवगच्छेदिति भावः एतच्च स्वमनीषिकया नोच्यत इत्याह से जहेयं इत्यादि तद्यद्येदमुद्देशकादेरारभ्यानन्तरसूत्रं यावद्गवता ऐश्वर्यादि-गुणसमन्वितेनार्चमागधया भाषया सर्वस्वभापागुगतया सदेवमनुजाज्यां पर्थेदि केवलज्ञानचक्रुपा अवलोक्य प्रवेदितं प्रतिपादितं सुधर्मस्वामी जंस्वामिने इदमाचष्टे किञ्चान्यत् द्वाभोत्ति इत्यादि द्वाभोवस्त्राहारादेर्मम संवृत्त इत्यतोऽहं बन्धिमान् इत्येवं मदं नविदध्यान्न च तदभावे शोकाजिचूतो विमनस्कोभूयादित्याह च (अवाजोत्ति) इत्यादि अवाभे सति शोकं न कुर्यात् कथं चिन्मन्दभाग्योऽहं येन सर्वदा दानोद्यते-नापि दातुं ब्रमेहमिति अपि तु तयोर्वाज्ञाज्ञानयोर्माध्यस्थ्यं भावनीयमित्युक्तं च वच्यते साधुः साधुरेव न वच्यते । अत्राप्ये तपसोवृद्धिर्बन्धे तु प्राणधारणमित्यादितदेवं पिरुपात्रवस्त्राजरणमेपणाः प्रतिपादिताः सांप्रतं सन्निधि प्रतिषेधं कुर्वन्नाह बहुवं पिबेत्तेत्यादि बहुपिबन्धाणं णिनेत्ति नस्थापयेन्न सीर्निधि कुर्यात् स्तोत्रं तावन्न सन्निधीयेत एवं बहुपि न सन्निदध्या दित्यपि शब्दार्थः न केवलमाहारसन्निधिं न कुर्यादप रमपि वस्त्रपात्रादिकं संय-मोप करणातिरिक्तं न विनृत्यादित्याह पनीत्यादि परिगृह्यत इति परिग्रहो धर्मोपकरणानि रिक्तमुपकरणं तस्मा दात्मा न मप्यवप्के दपसर्पये दथवा संयमोपकरण मपि मूर्च्छया परिग्रहो भवति मुर्धपरिग्रह इति वचनात्तत आत्मानं परि-ग्रहा दपसर्पयन्नुप करणे तुरगवन्मुर्धः न कुर्यात् ननु च यः कश्चिद्धर्मोप करणा अपि परिग्रहो न सचित्त कालुष्यं मुने भवति तथाह्यात्मीयोपकारीणि उपघातकारिणि च हेस्तः परिग्रहे सति रागद्वेषौ नेदिष्टौ तेज्यश्च कर्मवधं तत्कष्टं परि-ग्रहो धर्मोपकरणं चकं च (ममाहमिति) चैव यावदभिमान-दाहज्वरः कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युन्नयः । यशः सुखपिपासितैरयमसावनर्थोत्तरैः परैरपसदः कुतोऽपि कथम-प्यपाकृत्यते ॥ १ ॥ नैत्र दोषः नहि धर्मोपकरणे ममेदमित्येवं साधूनां परिग्रहयोगोऽस्ति । तथाह्यागमः । अवियप्पणो विदेहंमि णापरंति ममाश्चं । यदिह परिगृहीत कर्मवन्धायो-पकल्यते स परिग्रहो यत्त पुनः कर्मनिर्जरणार्थं प्रभवति तत्परिग्रह एव न भवतीत्याह च । अष्टहाणं इत्यादि णमिति-वाक्यालंकारे अन्यया अन्येन प्रकारेण पश्यकः सन् परिग्रहं परिहरदयाह्याविदितपरमार्थो गृहस्थाः सुखसाधनाय परिगृहं पश्यन्ति न तथा साधुः तथाह्ययमस्याशयः आचार्यसत्कमिदमुप-करणं न ममेत्ति रागद्वेषमूलत्वात्परिग्रहाग्रहयोगोऽत्र निषे-धो न धर्मोपकरणं तेन विना संसारार्णवपारगमनादि चकंच (साध्यं तथाकथंचित् स्वल्पं कार्यं महच्च न तथेति । ग्लवन-मूते नहि शक्यं पारं गंतु समुद्रस्य ॥ १ ॥) अत्र चाहतामा-सैर्वोदिकैः सह महानविवादोस्तीत्यतो विवक्षितमर्थं तीर्थक-राभिप्रायेणापि सिसाधयिपुराह । एसमग्ने इत्यादि । धर्मोप-करणं न परिग्रहायेत्यनंतरोक्तो मार्गः । आराद्याताः सर्वहेयध-र्मोन्य इत्यार्यास्तीर्थकृतस्तैः प्रवेदितः कथितो ननु यथा-वोदिकैः कुरिंकातट्टिकातट्टिकाक्षवणिकाश्चवाश्रिवाद्यादि

स्वरुचिविरचितो मार्ग इति ननु वा यथा मौज्जल्लिस्व/ति-
पुत्राभ्यां शौभोदनिं भवजीकृत्य प्रकाशितः इत्यनया दिशा
अन्येऽपि परिहार्य इति । इह तु स्वशास्त्रगौरवमुत्पादयितु-
मायैः प्रवेदित इत्युक्तमस्मिन्नर्थे प्रवेदिते मार्गे प्रयत्नवता-
भाव्यमित्याह । जहत्थेत्यादि बन्धकर्मचूर्मि मोक्षपादपवीज-
चूताञ्च बोधि सर्वसंचारित्रं च प्राप्य तथा विधेयं यथा
कुशलो विदितवेद्योऽत्रास्मिन्नर्थे प्रवेदितमार्गे आत्मानं पोषेन
कर्मणा नोपल्लिपयेदिति एवंनोपल्लिपनं प्रवर्तते यदि ययो-
क्तानुष्ठानविधायित्वं न भवति सतां चायं पन्थाः यदुत यत्
स्वयं प्रतिज्ञातं तदंत्योच्छ्वासं यावद्विधेयमित्युक्तं च (ब्रह्मां-
गुणौघजननीं जननीमिवार्यामत्यन्तशुद्धदयामनुवर्तमानाः ते-
जस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति सत्यस्थितिव्यसनिनो न
पुनः प्रतिज्ञां १) इति शब्दोऽधिकारसमाप्त्यर्थो ब्रवीमीति ॥
आरम्भप्रशंसकस्य निन्दा दर्शनशुद्धौ यथा ।

जे मय आरंभजाते, जीवा होंति अप्पदोसय रा, तउ महा-
पावयए, जे आरम्भं पसंसेति

दर्श० ॥ आरम्भ प्रसक्तानां निन्दा गच्छाचारे अ. १ यथा ॥

आरंभेसु पसत्ता, सिद्धं तपरंमुहा विमयागिच्छा

मुत्तुमुंणिणो गोयम, वभिज्ज, मज्जेसु हियाणम्? ७४ ॥

व्या० आरंभेसु पृथिव्या दधुपर्मदनेषु प्रसक्ता स्तत्पराः सिद्धां-
तपराडमुखा आगमोक्ता नुष्ठानशून्या विषयेषु शब्दरूपरसगंध
स्पर्शेषु गृह्या तंपरा हे गौतम ! ये एवंविधास्तान् मुनीन्
मुक्त्वा परित्यज्य सुविहितानां सदनुष्ठानोद्यतानां मध्ये वस-
न्मुनिरिति ॥ आरम्भजीविनो ऽप्रशंसा ऽनारम्भजीविनश्च
प्रशंसा ऽऽचाराणि लोकसाराध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके यथा
॥ ० ॥ अस्य चायमजिसंबंध इह प्रागुद्देशके एक चर्याप्रति
पन्नोपि सावधानुष्ठाना द्वितरेजावाच्च न मुनिरित्युक्तमिह
तु तत्पिपर्ययेण यथा मुनिजावः स्यात्तथोच्यत इत्यनेन संब-
धेना यातस्यास्योद्देश्यकस्यादिसूत्रं ॥ आचा ० ॥

आवंत्ती केयावंती ढोगीस आणारंभजीवी ते सु चेव
आणारंभजीवी एत्थो वरणं तं ज्जो समाणो धम्मं
अप्पासयं चयावज्ज यं विपरिणाम पासह एवंरुव य स-
धिं समुवेह माणस्स एकायतणरयस्स इयस्स इह विप्प-
मुक्कस्स णत्थि मग्गे विरतस्सत्ति तिंविमि ॥

टी० आ ० ॥ आवत्तीत्यादि यावत् केचन लोके ऽनारंभ-
जीविनि आरम्भः सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तञ्च ।

“ आयाणे णिकखेवे जामुसग्गे य णाणमणादी
सव्वो पमत्त जोगो समणस्सओ होइ आरंभो ”

तद्विपर्ययेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं शीलेभ्यामित्यनारंभजीविनो
यतयः समस्तारंभनिवृत्तास्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीरा-
र्च्यमारंभजीविनो भवन्ति एतदुक्तं भवति सावधानुष्ठान-
प्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थं मनवधारंभजी विनस्साधवः
पंकाधारपंकजवन्ति तेषा एव प्रवर्तते । यद्येवं ततः किमि-
त्याह । एत्थोवरण इत्यादि अत्रास्मिन् सावधारंभे कर्त्तव्ये
उपरतः संकुचितगात्रः अत्र चार्हते धर्म्मो व्यवस्थित उपरतः
पापारंभात् किं कुर्यात्तत्सावधानुष्ठानायातं । कर्म जोपयन्
क्षपयन् मुनिभावं प्रजत इति किममिसंभ्य अत्रोपरतः स्यादि-

त्याह अयं संधीति ।

अदक्खु जे इमस्स विगहस्स अयं खणेत्ति अणंसीए
समगे आयरिणहिं पवेदिते उट्ठिते एो पमाए जाणितु
दुखं पत्तेयं सायं पुढोउंदा इह माणवा पुढो दुक्खं पव-
दितं से अविोह समाणे अणवपमाणे पुढो फासे विप-
णोहए एम समिया परियाए दियाहिए जे असत्तापाव-
हिं कर्मेहिं उपा हुत्ते आयं का फुसंति इति उदाहृ धीरं
ते फासे पुढोहिया सए मे पुच्चं पेयं पच्छापेयं जिउरथ-
म्मं विच्छं सणधम्मं अधुवं अणित्तियं ॥

अयं संधीइत्यादि अविचिंतितकर्मका अन्येककर्मका धातवो
यथा पश्य मृगोधावन्येचमत्राप्यद्राक्षीदित्येतत् क्रियायोगे
ऽप्ययं संधीरिति प्रथमा कृतेति अयमिति प्रत्यक्षगोचरापन्न
आर्यक्षेत्रे सुकुलोत्पत्ती रक्ष्यनिवृत्तिश्चा संवेगवृत्तः संधि-
रवसरो मिथ्यात्व कथानु दयवृत्तः वा सम्यक्त्वावाप्तिहेतु
चूतः कर्मविवर वृत्तः सन्धिः शुभाध्यवसायसंधानचूतः
वा संधिरित्येनं स्यात्प्रत्ययवस्थित मद्राक्षी ज्ञावानित्यतः कृण-
मप्येकं न प्रमाद्यत विषयादिप्रमादवृत्तः ज्ञायात्कञ्च न प्रम-
त्तः स्यादित्याह । (जे इमस्स इत्यादि) । इत्युपलब्धतत्वे ऽस्या-
ध्यक्षस्य विशेषण गृह्यते अनेनाष्टप्रकारं कर्म तद्वत्तर शरीरवि-
शिष्टं वाह्ये ज्ञेयेण गृह्यत इति विग्रहः आदितिकं शरीरं नस्या
यं वार्त्तमानिकः कृण एवं चूतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गत
एवं चूतश्च जावोत्येवं यः अन्वेष्टणशीलः सोऽन्वेष्टो सदा
अप्रमत्तः स्यादिति स्वमनीषिकापरिहाराय माह । (एतमगो)
इत्यादि एषो ज्ञतरोक्तो मार्गो मोक्षपथ आर्यैः सर्वं हेयधर्म्मा
रातीयवर्तिभिस्तीर्थ करणधरैः प्रकपेणैव वा वेदितः कथि-
तः प्रवेदित इति न केवलमनंतरो च यमाणश्च तीर्थकर्तः
प्रवेदित इत्याह (उट्ठिएइत्यादि) , संधिम धिगम्यो स्थितो धर्म
चरणाय कृणमप्येकं न प्रमाद्येत् किं वा (परमधिगमेत्याह)
जाणिन्ति इत्यादि ज्ञात्वा प्राणिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा
कर्म तथा प्रत्येकं सातं च मन आह्लादि ज्ञात्वा नमुनितो न
प्रमादन् न केवलं दुःखं कर्म वा प्रत्येकं तदुपादानमूत्तो ऽध्यव-
सायो ऽपि प्राणिनां भिन्न एवेति दर्शयितुमाह (पुढो इत्यादि)
पृथग्निवृत्तश्चोऽभिप्रायो ये येषां ते पृथक् ब्रह्मा नानाचूत-
वन्धाध्यवसायस्याना इत्यर्थः इहति संसारे संक्षिप्तोक्ते वा
के ते मानवा मनुष्या उपलब्धे । आर्द्धवादन्ये ऽपि संक्षिप्तां
पृथक् संकल्पत्याच्च तत्कार्यमपि कर्म पृथगेव तत्कारणमपि
दुःखं नानारूपमिति कारणेनैव कार्येनैव स्यादयं जाविन्या
दित्यतः पूर्वोक्तं स्मारयन्नाह (पुढो इत्यादि) , दुः-
खोपादानं भेदात् दुःखमपि प्राणिनां पृथक् प्रवेदितं
सर्वस्य स्वकृतकर्मफलेष्वरत्वाच्चान्यकृतमन्यउपलुक्तं इत्ये
तन्मत्वा किं कुर्यादित्याह मे इत्यादि सोऽनारंभ-
जीवी प्रत्येकं सुखदुःखाध्यवसायो प्राणिनो विविधैरुपायै
रहितस्तथानपवदन् अन्यथैव व्यवस्थितं वस्तुन्यथा वद-
न्नापवदन् मृपावादमद्युन्नित्यर्थः यस्य न चूतस्यापि प्राकृत-
त्वादर्थत्वाद्वालोपः एवं परस्वमगृह्यत्वाच्चोपायोऽयं पतति-
धायी च किमपरं कुर्यादित्याह (पुढो इत्यादि) सपञ्चमहावत
व्यवस्थितः सन् यथा गृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहणोदयतः स्पृष्टः
परीपहोपसंगेस्तन् तदुत्तान् शीनोणादिस्पर्शान् दुःखस्पर्-
शान् वा तत्सहिष्णु तथा अनाकुलो विविधैः प्रकारैः संसार

भावनादिभिः प्रेरयन् तद्वेरणं च सम्यक् सदनं न तत् कृत्या
दुःखास्तिकयात्मानं भावयेदिति यावत् योहि सम्यक्करणतया
परीपहान् सहेतुः किं गुणः स्यादित्याह एत इत्यादि
एवोऽन्तरोक्तो यः परीपहानां प्रणोदकः समिया सम्यक्शमिता
या शमोऽस्यास्तीति शमी तद्भावः शमिता पर्यायः प्रवज्या
सम्यक्शान्तितया वा पर्यायः प्रवज्यास्येति विग्रहः बहुव्रीहिः
स सम्यक् पर्यायः शमिता पर्यायो वा व्याख्यातो नापर इति
नदेव परीपहोपसर्गाक्षोऽन्यतां प्रतिपाद्य व्याधिसिद्धिगुणतां
प्रतिपादयन्नाह जे अस्तत्ता इत्यादि, ये अपाकृतमदनतया
समतृणमणिष्वेष्टकांचनाः समतापद्माः पापेषु कर्मस्वसकाः
पापेषुपादानुष्ठानरता उदाहु कदाचित्तास्तन्याचूतान् साधून्
आतंका आशुजीवितापहारिणः गृह्णादयो व्याधिविशेषाः
स्पृष्टान्त्यमिमवन्ति पीडयन्ति यदि नमैवं ततः किमित्याह
इति उदाहु इत्यादि इत्येतच्छ्रव्यमाणमुदाहृतवान् आकृतवान्
कोऽसौ धीरो धीर्बुद्धिस्तया राजते स च तीर्थकृत गणधरो
या कितदुदाहृतवांस्तै रतर्कं स्पृष्टः सन् तान् स्पर्शान् दुःखा-
नुभवान् व्याधिविशेषापादितान्यासयेत् सहेतु किमाकलत्रये
न्याह से पुत्र इत्यादि स स्पृष्टः पीडित आशु जीवितापहा-
रिभिरातंकेरतद्भावयेद्यया पूर्वमप्येतद्सातावेदनीयविपाक-
जनितं दुःखं मयैव सोढव्यं पश्चादप्येतन् मयैव सहनीयं यतः
संसारोद्विग्नवर्तमानं विद्यत एवासौ यस्यासातवेदनीयवि-
पाकापादितारोगार्तका न भवेयुस्तथाहि केवहिनोऽपि मोह-
नीयादिघातिचतुष्टयादुत्पन्नज्ञानस्य वेदनीयसद्भावेन त-
दुदयात्तत्सम्भव इति यतश्च तीर्थकरैरप्येतद्दृष्टस्पृष्टनिधत्तनि
काचनावस्यायातं कर्माविशेषवेचं नान्यथा तन्मोहोऽतोनेना-
प्यसातावेदनीयोदये सनत्कुमाररुष्टांतं मयैवेतत्सोढव्यमि-
त्याकलत्र्य नोद्विजितव्यमित्युक्तं “स्वकृतपरिणतानां दुर्न-
यानांविपाकः दुनरपि सहनीयोऽन्यत्र तं निर्गुणस्य॥ स्वयम-
नुभवतोऽसौ दुःखमोक्षाय सद्यो भवशतगतिहेतुर्जायतेऽ-
निच्छतस्ते” अपि चैतद्दौदारिकं शरीरं सुचिरमप्यौपधारसा-
यनाद्युपगृहितं मृण्मयाभ्युदयिनिस्सारतरं सर्वथा सदा
विशराविति दर्शयन्नाह । जेचरधम्मं इत्यादि यदि वा पूर्व
पश्चादप्येतद्दौदारिकं शरीरं वज्रयमाणधम्मस्वभावमित्याह ।
भेदुरधम्ममित्यादि स्वयमेव भिद्यत इति भिदुरः स धर्मोऽ-
स्य शरिरस्येति भिदुरधम्मं इदमौदारिकं शरीरं सुपोषितमपि
वेदनीयोदयाच्छिरोऽद्वयः प्रज्जत्यवयवेषु स्वत एव भिद्यत
इति भिदुरं तं विच्छेदयन् धम्मं पाणिपादाद्यवयवविच्छेदनात्
तथावश्यं प्रावितं त्रियामांते सूर्योदयवत् ध्रुवं न तथा
ऽध्रुवं तथा प्रच्युतानुत्पन्नास्थिरैकस्वभावतया कूटस्थनित्यत्वेन
व्यवास्थितं सन्नित्यं नैवं यच्चदनित्यमिति तथा तेन तेन रूपेणोद-
कधारावत् शस्वज्जवतीति शास्वतं ततोऽन्यदशास्वतं तथेष्टा-
हारोपभोगतया धृत्युपपन्नमौदारिकशरीरवर्णणापरमापच-
याव्यस्तदभावे न तद्विघटनादपचयः चयापचयौविद्येते
यस्य तच्चयापचयिक मतएव विविधपरिणामोऽन्यथाभावा-
त्मको धर्मः स्वभावो यस्य तद्विपरिणामधर्मं यतश्चेवं जूत-
मिदं शरीरकमतोऽस्योपरि कोऽनुबंधः का मूर्च्छनास्य कुश-
लानुष्ठानमृतोऽन्यथा साफल्यमित्येतदेवाह पासह इत्यादि
पश्यतेन पूर्वोक्तं संधिनिद्रधर्मोद्याघातौदारिकं पंचेन्द्रिय
निर्द्विजित्वाभावसरात्मकं दृष्ट्वा च विविधातंकजनितानस्पर्शा
नध्यासयेदिति एतत्पश्यतश्च यस्यात्तदाह । समुवेह इत्या-

दि सम्यगुत्प्रेक्ष्यमाणस्य पश्यतोऽनित्यताघातमिदं शरीरक
मित्येवमवधारयतो नास्ति मार्ग इति संबंधः । किंच आह
अभिविधौ समस्तपापारंभेच्य आत्मा आयत्यते अनित्यम्यते-
तस्मिन् कुशलानुष्ठाने वा यत्नवान् क्रियत इत्यायतनं ज्ञा-
नादित्रयमेकमाद्वितीयमायतनमेकायतनं तत्र रतस्य किंच
इह शरीरे जन्मनि वा विविधं परमार्थभावनया शरीरानुष-
न्धात्प्रमुक्तो विप्रमुक्तस्तस्य नास्ति न विद्यते कोऽसौ मार्गो
नरकतिर्यङ्मनुष्यगमनपद्धतिं वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानदर्श-
नाश्च भविष्यतीति नास्तीत्युक्तं यदि वा तस्मिन्नेव जन्मनि
समस्तकर्मकृत्योपपत्तेर्नास्ति नरकादिमार्गः कस्येति दर्शयति
विरतस्य हिंसाद्याश्रवद्वारेभ्यो निवृत्तस्य इत्यधिकारपरिस्-
मासौ ब्रवीमोति सुधर्मेस्वाम्यात्मानमाह ॥ यद्गवता वीर-
चर्द्धमानस्वामिना दिव्यज्ञानेनार्थानुपलब्धं वाग्योगेनोक्तं तदहं
ज्वतां ब्रवीमि न स्वमतविरचनेनेति ॥

आरम्भोपरमणं च सोऽनं तथा चाचारङ्गे ॥

जस्स णत्थिपुरे पच्छा मज्जे तस्स कुतो सिया ।

से हु पप्पाणमने बुप्पे, आरंजोवरए सममेयं ति ॥

पासह जेण वंधं वहं धोरं परितावं च दारुणं ।

परिच्छिंदि य वाहिरगं च सोयं ॥

जस्स नाति इत्यादि, यस्य भोगविपाकवेदिनः पूर्वमुक्तानु-
स्मृतिर्नास्ति नापि पाश्चात्यकावभोगान्निवापिता विद्यते तस्य
व्याधि विचिकित्सारूपान् भोगान् भावयतो मध्ये वर्त्तमान-
कावे कुतो जोगेच्छा स्यात् मोहनीयस्योपशमाश्चैव स्यादि-
त्यर्थः यस्य तु त्रिकावविषया भोगेच्छा निवृत्ता स किञ्चूतः
स्यादित्याह ॥ सेदुइत्यादि दुर्गसादर्थं य स्मान्निवृत्तजोगाभि-
वापस्तस्मात्स प्रज्ञानवान् प्रकृष्टं ज्ञानं जीवाजीवादिपरिच्छेत्
तद्विद्यते यस्यासौ प्रज्ञानवान् यत एव प्रज्ञानवान्त एव शु-
कोऽवगततत्वः यत एवंजुतोऽत एवाह आरंजोवरए सावद्या-
नुष्ठानमारंभस्तस्मादुपरत आरंजोपरतः एतच्चारंजोपरमणं
शोभनमिति दर्शयन्नाह सममित्यादि यदिदं सावद्यारंभो-
परमणं सम्यगेतच्छोऽननमेतत्सम्यक्त्वकाय त्वाद्वा सम्यक्त्व-
मेतदित्येवं पश्यत एवंगृहीत यूयमिति किं मित्यारंभोपरमणं
सम्यगिति चेदाह जेण इत्यादि येन कारणेन सावद्यारं-
भप्रवृत्तो बंधं निगमादिभिर्वंधं कसादिभिर्धोरं प्राणसंशयरूपं
परितापं शारीरमानसं दारुणमसह्यमवामेत्य त आरम्भोप-
रमणं सम्यक्जुतं कुर्यात् किञ्चूतव्याह पक्षिर्निदि इत्यादि
परिच्छिन्ना पनीय किं तच्छ्रोतं पापोपादानं तच्चवाहं धनधान्यादि
रणपुत्रकलत्रादिरूपं हिंसाद्याश्रवद्वारात्मकं च शब्दान्तरं च
रागद्वेषात्मकं विषयविपासारूपं चेति ॥ तथाच महा-
निशीथे ३ प्र ०

अत्येगे गोयमा ? पाणी जेणो वयइ परिगहं जावइयं
गोयमा तस्स सचित्ताचित्तजेयत्तंगं, पज्जयं वाणुजीवस्स
जवेज्जा उपरिगहं । तावइएणं तु सोपाणि ससंगो
मुक्खसाहाणं एाणात्तिगं ए आराहे तम्हा वज्जेपरिगहं
अत्येगे गोयमा पाणि जे पयहे ताए परिगहं आरंजं
न विवेज्जेज्जा जं पियं जवपरंपरा आरंजे पत्थियस्सेगवि
यदज्जीवस्स वइयये संघट्ठा इयं कम्मं वप्पं गोयमा ?
सु ए एगे वेइदिए जीवे एगं समयं अणिच्छमाणे

वज्राजिओगेणं हत्येणं वा पाएणं वा अन्नयरेण वा सज्जा-
गाइ ओवगरणं जाएणं जे केइ पाणि आगाढं संघट्टेज्ज
वा संघट्टावेज्जा वा संघट्टिज्जमाणं वा आगाढं परेहि
समणुजाणेज्जा सेणं गोयमा ? जाया तं कम्म उदयं
गच्छेज्जा तथा णं महया केसेणं उम्मासेणं विदिज्जा गाढं
सुवावसाहिं संवच्छरोहिं तमेव आगाढं परिआवेज्जा वास-
सहस्सेणं गाढं दसहिं वाससहस्सेहिं तमेव आगाढं
किज्जामेज्जा वाससहस्सेणं गाढं दसहिं वाससहस्सेहिं अहा
णं उप्पविज्जा तउ वासकोमीए एवं ती चउपंचिंदिएसु
दट्ठवं सुहमस्स पुढाविजीवस्स जत्येगस्सवि अप्यारंजं
तयं चिंते गोयमा ? सव्वकेवली सुहमस्स पुढाविजीवस्स
वावि ती जत्यसंजवे महारंजं तयं वेति गोयमा ? सव्व-
केवली एवं तु समिद्धं तेहिं कम्मकुरुमेहिं गोयमा ? सेसो
जट्टो अणंतोहिं जे आरंजे पवतए आरंजे वट्ठमाणस्स
वप्पुड्डनिकाइयं, कम्मं वप्पं जवे तम्हा, तम्हारंजं विव-
ज्जए ? पुढवि इ अजीवकायंता सव्वजावेहि सव्वहा ।
आरंजे जे निअट्टेज्जासे अइए जम्मजरामरणसव्वदारि-
इउक्खाण विमुच्च इति अ० २ । तथाचवृहत्कट्टे वस्त्र-
च्छेदनमधिकृत्य विनाय अरंजमिणं सदेसं तम्हा
जहाअप्पमधिद्धिहिज्जा, वुत्तं स ए उ खड्डु जावदेही
ण होति सो अंतकरी तु जावे ।

इयमनंतरोक्तं सर्वलोकपूणात्मकसारं सदेसं सूत्रमजीव-
विराधनया सावधं विज्ञाय तस्मात्कारणाद्याद्यव्यं वस्त्रमं
धितिष्ठेत् न च्छेदनादिकं कुर्यात् यतश्चकं जगितं व्याख्याप्रज्ञसौ
यावदयं देही जीवः सैजः सकंपचेष्टावानित्यर्थः । तावदसौ
कर्मणो भवस्य वा अंतकारी न भवति तथा च तदावापकः
जाव एए सजीवं सयासमियं एयइ वेयइ वल्लइ फंदइ
घट्टइ खण्डइ ओदीरइ ॥

तं तं भावं परिणमइ ताव णं तस्स जीवस्स अंते किरिया
न जवति । आरंभाच्चावश्यं विरमेत् वृ० उ० ३ ॥

तथा च सूत्र कृताङ्गे श्रु. १ अ. २ ॥

मायाहि पियाहिं हुण्डि नो सुल्लहा सुगइ य पेच्चओ ।

एयाइ जयाइं पेहिया आरंजा विरमेज्ज सुव्वए ॥

टी० तथा मायाही इत्यादि कश्चिन्मातापितृभ्यां मोहेन स्व-
जनस्नेहेन च न धर्मं प्रत्युद्यमं विधत्ते स च तैरेव मातापित्रा-
दिभिर्बुध्यते संसारे त्राम्यते । तथाहि । विहितमहोहमहोम-
हन्मातापितृपुत्रदारवंशुसंज्ञं । स्नेहनयमसुमतामतः किं वंध-
नं श्रंखलं खड्गेन धात्रा ॥ १ ॥ तस्य च स्नेहाकुक्षितमानसस्य
सदसद्विवेकविकल्पस्य स्वजनयोपपत्त्यर्थं यत्किंचनकारिण
इहैव सङ्गिर्निदितस्य सुगतिरपि प्रेत्य जन्मांतरे नो सुखभाऽपि
तु मातापितृभ्यामोदितमनसस्तदर्थं क्लिश्यतो विषयसुखेप्सात
अ दुर्गन्तिरेव भवतीत्युक्तं भवति । तदेवमेतानि भयानि भय-
कारणानि 'दुर्गतिगमनादीनि (पेहियस्ति) प्रेक्ष्य आरंजात्साव
द्याऽनुष्ठानरूपाद्विरमेत् । सुव्रतः शोचनव्रतः सन् सुस्थितो

वेति पागान्तरं ॥ ३ ॥ अनिवृत्तस्य दोषमाह (जमिणमित्यादि)

" जमिणं जगति पुढो जगा कम्महिं हुण्यति पा-
णिणो । सयमेव कमेहिं गाहरु णोतस्स मुच्चेज्ज पुड्डयं
॥ ४ ॥ टी० ॥ (जमिणमित्यादि) यद्यस्मादनिवृता
नामिदं भवति किं तत् जगति पृथिव्यां (पुढोत्ति)
पृथग्भूता व्यवस्थिताः सावधानुष्ठानोपचितैः कर्मभिर्वि
बुध्यन्ते नरकादिषु यातनास्यानेषु त्राम्यन्ते । स्वयमेव च कृतैः
कर्मणि नैश्वराद्यापादितैर्गाहते नरकादिस्थानानि यानि
तानि वा कर्माणि दुःखहेतूनि गाहते उपचिनोति । अनेन च
हेतुसद्भावः कर्मणामुपदर्शितो ज्ञायति न च तस्याऽशुभाचरि-
तस्य कर्मणो विपाकेनास्पृष्टोऽनुसो मुच्यते जंतुः कर्मणामुदय
मननुचूय तपोविशेषमंतरेण दीक्षाप्रवेशादिना न तदपगमं वि
धत्त इति ज्ञावः ॥ आरंज राहितपव च मुनिर्भवति तथाच सूत्रकृ
ताङ्गे धम्मस्स यं पारप सुणि आरंजस्स य अंतए द्विणसोयंति
य णं ममाइणो णो व्वमंति णियं परिगहं ॥ ए ॥ धर्मस्य श्रुतचा
रित्रभेदामित्रस्य पारं गच्छतीति पारगः सिद्धांतपारगामी स
म्यङ्ग चारित्रानुष्ठायी वेति । चारित्रमधिकृत्याह । आरंभस्य
सावधानुष्ठानरूपस्यांते पर्यन्ते तदज्ञावरूपे स्थितो मुनिर्भवति
ये पु न नैवं ज्ञवति ते अकृतधर्माः मरणे दुःखे वा समुपस्थिते
आत्मानं शोचन्ति । णमिति वाक्याद्वकारे । यदि चेष्टमरणा-
दाऽवर्त्यनाशे वा (ममाइणोत्ति) ममेदमहमस्य स्वामीत्येव-
मभ्यवसायिनः शोचन्ति । शोचमाना अन्येते निजमात्मीयं परि
समंतात् गृह्णन्ते आत्मसात्क्रियत इति । परिग्रहो हिरण्यादि-
रिष्टस्वजनादिर्वा । नष्टाभूतं वा न द्रव्यं न प्राप्तुवंतीति ।
यदि वा धर्मस्य पारगं मुनिमारंभस्यांते व्यवस्थित मेनमागत्य
स्वजना मातापित्रादयः शोचन्ति ममत्वयुक्ताः स्नेहाद्वयः न
च ते द्रव्यं निजमप्यात्मीयपरिग्रहयुद्धया गृहीतमिति ।
आरम्भस्य दुःखविपाकत्वं सूत्रकृताङ्गे यथा ॥

वेराइं कुव्वई वेरी, तजवेरीहिं रज्जती ।

पावोवगाय आरंजा पुक्खफासाय अंतसो ॥

सांप्रतं जीवोपघातविपाकदर्शनार्थमाह । (वेराइं इत्यादि)
वैरमस्यास्तीति वैरी स जीवोपमर्दकारी जन्मशतानुबन्धी-
नि वै राणि करोति । ततोऽपि च वैरा दप रैवैरुच्यते ।
वैरपरंपरानुपगं जवतीत्यर्थः । किमिति । यतः पापं उप-
सामीप्येन गच्छतीति पापोपगाः क पते आरंभाः सावधानुष्ठान
रूपाः । अन्तशो विपाककाङ्गे दुःखं स्पृशतीति दुःखस्पर्शा
असातोदयविपाकिनो भवन्तीति ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० ८
(सारम्भस्य सपरिग्रहस्य च मोक्षमार्गो नास्ति) तथा
सूत्रकृताङ्गे ॥

सपरिगहा य सारंजा इह मेगेसिमाहियं । अपरिगहा
अणारंजा जिकखू ताणं परिव्वए ॥ ३ ॥

सपरिगहा इत्यादि सह परिग्रहेण धनधान्यरूपिदचतुष्प-
दादिना वर्त्तते तदज्ञावेऽपि शरीरोपकरणादौ मूर्च्छावतः
सपरिग्रहाः । तथा सहारंजणे जीवोपमर्दादिकारिणा व्यापा-
रेण वर्त्तत इति तदभावेऽप्यौदेशिकादिजो जित्वात्सारंभाः ।
तीर्थिकादयः सपरिग्रहारंभकत्वेनैव च मोक्षमार्गं प्रसाधयं-
तीति दर्शयति । इह परलोकचिन्तायामेकेषां केषांचिदाख्यातं
भाषितं यथा किमनया शिरस्तुं प्रमुंरुनादिकया क्रियया परं
गुरोरेनुग्रहात्परमं कृपवासिद्धीक्षावासिर्वा यदि ज्ञायति ततो

मोक्षो जवनीत्येवं ज्ञापमानास्ते न ज्ञाणाय भवन्तीति । ये तु ज्ञातुं नमस्यास्तान्ध्याच्चैनं दर्शयति । अपरिग्रहाः । न विद्यते धर्मोपकारणादृच्छेत् शरीरोपभोगाय स्वल्पोऽपि परिग्रहो येषां ते अपरिग्रहाः । तथा न विद्यते सावय आरंभो येषां तेऽनारंभास्ते चैवं ज्ञाताः कर्मव्यवहारः स्वयं यानपात्रकक्षाः ससारमहोदधेर्जन्तुचरणनमस्यास्तान् भिक्षुनिर्दिष्टादीन् उद्देशिकाद्यपरिभोजी ज्ञाणं शरणं परिस्मरन्ताद् व्रजेच्छेदिति ॥ ३ ॥ कथं पुनः पुनस्तेनापरिग्रहेणाऽनारंभेण च वृत्तनीयमित्येतद्दर्शयितुमाह ॥

कर्मणु द्यागमेसेज्जा, विज्ज दत्तेसणं चरे ।

अणिप्पां विप्पमुक्को, अउमाणं परिवज्जे ॥ ४ ॥

टी० ॥ कर्मणु इत्यादि नृदस्थैः परिग्रहं रंभदारेणाऽस्माथं ये निगदिता ओदनादयस्ते कृता उच्यन्ते । तेषु कृतेषु परहृतेषु पण्डितैर्निमित्तैः । अनेन च पौंडरीकपरिहारः सूचितः । तद्वचमुक्तमपराहितं ग्रन्थत इति प्राप्त आहारस्तमेवभूतमन्वेष्टयेन्मृगयेत् याचेतेत्यर्थः । तथा । विज्ञानं संयमकरणैकनिपुणः परैराशंसादोपराहितै र्यन्त्रिश्रयसवुत्तया दत्तामित्यनेन पारशोत्पादनदोषाः परिगृहीता छष्ट्याः ॥ तद्वचनूते दौत्यत्रात्रीनिमित्तादिदोषरहिते आहारे स भिक्षुः एषणां प्रदणेषणां चरेदनुतिष्ठदित्यनेनापि दशैषणा दोषाः परिगृहीता इति मतव्य । तथा । अगृह्णोऽनुच्युपपन्नोऽस्मिन्तस्तस्मिन्नाहारे रागद्वेषविप्रमुक्तः । अनेनापि च आश्रयणा दोषाः पंच निरस्ता अवसंयाः स एवंचूतो भिक्षुः परेषामपमानं परावनं दर्शित्वं परिवर्जयेत् परित्यजेत् । न तपोमदं ज्ञानमदं च कुर्यादिति ज्ञावः सूत्रं श्रु० १ अ० १ ॥

आरंभेण च विद्याचरणे न दमतेतया च स्थानाङ्गे विद्याचरणेन कथमात्मा न दमते इत्याह ॥ स्या० ग० १ ॥

दोष्टणाई अपरियाणिता आयाणो केवली पन्नत्तं धम्मं दानेज्ज सवणयाए तंजहा आरंजे चेव परिगह-चेव दोष्टाणाई अपरियाइत्ता आयाणो केवलं वोधि बुज्जिज्जा तंजहा आरंजे चेव परिगहं चेव ॥

दोष्टाणाइत्यादि सूत्राण्येकादश च स्थाने च वस्तुनी । (अपरियाणित्ति) । अपरिज्ञाय रूपरिज्ञाय यथैतावारम्भपरिग्रहा वनार्थाय तत्रा अलं ममाज्यामिति परिहाराभिमुख्यचारेण प्रत्याख्यानपरिज्ञाय अप्रत्याख्याय च ब्रह्मदत्तचतयोरनिर्विण्ण इत्यर्थः ॥

अपरीयाइत्तत्ति । कचित्याग्रस्तत्र स्वरूपतस्तावदपर्यादाय अगृहीत्वैत्यर्थः आत्मनो नैव केचद्विप्रज्ञसं जिनोक्तधर्मं दमेत श्रवणतया श्रवणभावेन श्रोतुमित्यर्थः तद्यथा आरम्भः कुर्यादिच्छा रेण पृथिव्याद्युपमर्दास्तान्परिग्रहा धर्मसाधनव्यतिरेकेण धनवान्यादयस्तानिह चैकवचनप्रक्रमेऽपि व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनमवधारणसमुच्चयो स्वबुद्ध्याज्ञेयाविति केवलं शुद्धं बोधिदर्शनं सम्यक्त्वमित्ययो बुध्येत अनुभवत् अयवा केवलया बोधेति विभक्ति परिणामात् बोध्यं जीवादीति गम्यते बुध्येत श्रद्धधीतेति ॥ स्या० १ ग० ।

दोष्टाणाई अन्नो केवलं मुंमे जवित्ता आगाराओ अस्स गारियं पव्वेज्जा तंजहा आरंजे चेव परिगहं चेव एवं णो केवलं वंजचरे वावि सभावसेज्जा णो केवलेण संज-

मेणं संजमेज्जा नो केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा नो केवलमान्निविहिय णाणं उप्पामेज्जा पदं सुअणाणं ओहिनाणं मणपज्जवनानं केवलनानं दो ठाणाई परियाइत्ता आया केवलीपन्नत्तं धम्मं दानेज्ज सवणयाए तंजहा आरंजे चेव परिगहं चेव एवं जाव केवलनाणमुप्पामेज्जा ॥

टी० ॥ मुणो उच्यते शिरोबोचनं जावतः कपायाद्यपनयनेन नृत्वा संपद्य अगाराङ्गेहाभिष्क्रम्येति गम्यते केवलमित्येह सम्बन्धात्केचन्नाम्परिपूर्णांस्विशुद्धां वा अनगारितां प्रव्रज्यां प्रव्रजेत् यायादिति । एवमिति । यथा प्राक् तयोत्तरयाक्येऽपि ॥ दोष्टाणाइत्यादि ॥ वाक्यं पठनीयमित्यर्थः ब्रह्मचर्येणाब्रह्मविरमणेन वासो राज्ञौ स्वापः तत्रैव वा वासो निवासो ब्रह्मचर्यवासः तमावसेत्कुर्यादिति संयमेन पृथिव्यादिरक्षणवृत्तयेन संयमयेदात्मानमिति संवरेणाश्रवनिरोधवृत्तयेन संवृणुयादाश्रवद्वाराणीति गम्यते केवलं परिपूर्णं सर्वं स्वविषयग्राहकं । आभिनिवोहियणाणं ॥ अर्थान्निमुखो विषयरूपत्वाश्रितोऽसंशयस्वभावत्वाद्बोधोवेदन आभिनिवोधः स एवाभिनिवोधिकं तच्च तज्ज्ञानञ्चेत्याभिनिवोधिकज्ञानमिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तं बोधतः सर्वद्रव्यसर्वपर्यायविषयं उप्पामेज्जात्ति ॥ उत्पादयेदिति तथा एवमित्यनेनोत्तरपदेपु नो केवलं उप्पामेज्जात्ति छष्ट्यं (सुयणाणत्ति) श्रूयते तदिति श्रुतं शब्द एव स च ज्ञावश्रुतकारणत्वाज्ञानं श्रुतज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारि-बोधतः सर्वं द्रव्यसर्वपर्यायविषयमङ्गरश्रुतादिज्ञेयमिति । तथा ओहिणाणत्ति । अवधीयते अनेनास्मादस्मिन्नेत्यवधिः अवधीयत इत्यबोधोविस्तृतम्परिच्छिद्यते मर्यादया वेति अवधिज्ञानावरणं कुर्यापशम एव तदुपयोगहेतुत्वादिति अवधानम्बाधविषयपरिच्छेदनामिति अवधिश्चासौ ज्ञानं चेत्यवधिज्ञानं इन्द्रियमनोनिरेपेक्षमात्मनोरूपिन्द्रियसाक्षात्कारणमिति तथा मणपज्जवनानंति ॥ मनसि मनसो वा पर्यवः परिच्छेदः स एव ज्ञानमथवा मानसः पर्यवः पर्यायावा विशेषावस्था मनः पर्यवादयः तेषान्तेषु वा ज्ञानमनःपर्यवज्ञानमेवमितरत्रापि समयं क्षेत्रगतसंक्षिप्तमनमनोद्रव्यसाक्षात्कारीति । (केवलनाणत्ति) केवलमसंशयं मत्यादिनिरपेक्षत्वादकलङ्कावरणमन्नावात् सकलं वा तत्प्रथमतयैवाशेषतदावरणाभावतः सम्पूर्णोत्पत्तेरसाधारणं वा जन्यसदृशत्वादनन्तं वा हेयानन्तत्वात्तच्च तज्ज्ञानञ्च केवलज्ञानमिति ग० १ ॥

कुशलारब्धमेव चारब्धव्यम् तथा चाचाराङ्गे अ० ३ उ० १ ॥

कुतश्चे पुण णो वक्खे णो मुक्को सेज्जं च आरंजे ॥

जं च णारंजे अणारब्धं च ण आरंजे ॥

टी० ॥ कुशलेत्यादि कुशलोऽत्र क्षीणधातिकर्म्मशो विवक्षितः स च तीर्थकृतसामान्यकेवली वा उच्यते हि कर्मणा वक्खो मोक्षार्थी तदुपायान्वेषकः केवली तु पुनर्धातिकर्म्मज्ञेयाश्चो वक्खो जवोपग्राहिककर्मसंज्ञावाचो मुक्तो यदिवा उद्मस्य एवाभिधीयते कुशलोऽवाप्तज्ञानदर्शनचारिणो मिथ्यात्वद्वन्द्वकषायोपशमसंज्ञावात्तदुदयवानिव न बद्धोऽद्यापि तत्सत्कर्म तासंज्ञावाचो मुक्त इत्यादि पर्वभूतश्च कुशलः केवली उच्यते वा यदाचीर्णवानाचरितवान् तदपरेणापि मुमुक्षुणा विधेयमिति दर्शयति । सेज्जं इत्यादि सकुशलो यदारभते आरब्ध

वान्वा शेषकर्मक्षपणोपायं संयमानुष्ठानं यच्च नारभते मिथ्या
त्वाविरत्यादिकं संसारकारणं तदारब्धमनारंभणीयं चेति
संसारकारणस्य च मिथ्यात्वाविरत्यादेः प्राणातिपाताद्यष्टा-
दशरूपस्य चैकांतेन निराकार्यत्वात्तन्निषेधं च विधेयस्य
संयमानुष्ठानस्य सामर्थ्यायातत्वात्तन्निषेधमाह । अणारब्ध
चेत्यादि अनारब्धमनाचीर्णं केवद्विभिधिशिष्टमूर्तिभिर्वा तन्मु-
मुक्षु नारंभेत नोक्तुर्यादित्युपदेशो यच्च मोक्षांगमाचीर्णं तत्कु-
र्यात् प्रस्तावने वधे दप्ये च छव्याणां छव्यान्तरेण गुणानां गुणा-
न्तरेणोत्पादे वैशेषिकोक्ते व्यापारे- छव्यारंभश्चतुर्षु स्यात्
कर्मेणि घञ् आरभ्यमाणे । फलानुमेयाः प्रारम्भाः
संस्काराः प्राक्तनाश्च- रघुः चित्रार्पितारम्भश्चावतस्थे ॥
कुमा० वाच० ॥ आरभ्यत इत्यारम्भः जीवे- आरभ्यते विना-
श्यन्ते इत्यारंभा जीवा इति ॥ प्रश्न० छा० १ ॥

आरंभकम्-आरंभकृत् त्रि० (आरम्भेण कृते) आरंभकमेति
वा सावज्जकमेति वा पयत्तकमेति वा (आरंभकृतमेतत्
सावद्यकृतमेतत्) प्रयत्नकृतमेतदिति ॥ आचा० अ० ४ उ० १

आरंभकरण-आरम्भकरण-न० व्यापारकरणे (हिंसादीय-
अदत्तादानभेदुपरिगृह्यारंभकरणकारावणाणुमोदणअद्वि-
हअणिद्रुकम्मापिमितगुरुनारब्धतुगजलोघदूरनियोलिज्जमा-
णउम्मगगनिमगगुल्लहत्तलं) हिंसादीकादत्तादानभेदुपरि-
गृह्यत्तुणा ये आरम्भा व्यापारस्तेषां यानि करणकारणानुमो-
दनीति ॥ प्रश्न० छा० ३ ॥ आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्यु-
पमर्दनन्तस्य कृतिः करणम् स एव वा करणमित्यारम्भकर-
णम् करणभेदे स्था० छा० ३ ॥

आरंभकहा-आरंभकथा- स्त्री० तित्तिरादीनामियत्तां तत्रोप-
योग इत्यारंभकथा विकथामेदे सा च भक्तकथायास्तृतीयो
भेद इति ॥ स्था० ग० ४ ॥

आरंभकिरिया-आरंभक्रिया- स्त्री० क्रियाभेदे आरंभक्रिया
छिविधा जीवारंभक्रिया अजीवारंभक्रिया तत्र जीवारंभक्रिया
जीवानारभते अजीवारम्भक्रिया अजीवानारभत इति ॥ आ०
चू० ॥ एतद्वक्तव्यताऽऽरम्भिकीशब्देऽपि ॥

आरंभजाण-आरंभध्यान- न० आरम्भः परोपद्रवस्तस्यध्या-
नम् परोपद्रवध्याने (आरंभजाणे) आरंभः परोपद्रवस्तस्य-
ध्यानम् कुरुभोत्कुरुभयोरिव क्षीपायनस्येव वा तस्मिन् इति
॥ आतु० ॥

आरंभग-आरम्भक- त्रि० आरंभ एतद् मुम् आरम्भकारके
॥ वाच० ॥ सावधारम्भप्रवृत्ते आचाराङ्गस्य पंचमाध्ययनप्रथ-
मोद्देशकस्योद्देशार्थं मधिकृत्य निर्युक्तौ, हिंसगविसयारंभो
एगचरोत्ति न मुणि पढमगामि । आचा० ५ उ० १ अ. हिंस्तीति
हिंसक आरम्भणमारम्भो विषयाणामारम्भोऽस्येति विषया-
रम्भकः व्यधिकरणस्याऽपि गमकत्वात्समासः एवुद्वन्तस्य
वा याजकादिदर्श नात्समासो विषयाणामारम्भको विषयारं-
भक इति हिंसकश्च विषयारम्भश्चेति विगृह्य समहारद्वन्द्वः
प्राकृतत्वात् पुल्लिङ्गता अयमर्थो हिंसकः प्राणिनां विषयारम्भ-
कश्च विषयार्थं सावधारम्भप्रवृत्तश्च न मुनिस्तथा विषयार्थ-
मेक एव चरत्येकचरः स च न मुनिरित्येतदधिकारत्रयं प्रथ-
मोद्देशके ॥ आचा० ॥ अ० ५ उ० १ ॥ (सावधानुष्ठाने पुं०
आरम्भगं चेव परिगृहं च अविरस्सिया णिस्सिय आयदर्भा
आरम्भं सावधानुष्ठानमिति) ॥ सूत्र० ॥ अ० १ अ० ६ ॥

वैशेषिकादिमतसिद्धे महत्वाद्युपचयाय अवयवानां विजाती-
यसंयोगे च, तत आरम्भसंयोगनाशः ॥ मुक्ता० ॥ आरम्भ-
वादशब्दे ॥ शा० भा० उदा० ॥

आरम्भजीविन्-आरम्भजीविन् पु० आरम्भः सावधानुष्ठानं
प्रमत्तयोगो वा तेन जीवितुं शीलमेपामित्यारम्भजीविनः ।
सावधानुष्ठानप्रवृत्ते (द्वोगेस अणारंभजीवी) आ० चा०
अ ५ उ १ ॥

आरंभः सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तं च "आयाणे णि-
क्खेवे, जासुसग्गेय णणगमणादी, सव्वो पमत्तजोगो समण-
स्स ओ होइ आरंभो ॥ तद्विषयेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं
शीलमेपामित्यनारम्भजीविनो यतयः समस्तारम्भनिवृत्ता-
स्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीराद्यर्थमारम्भजीविनो भवन्ति
एतदुक्तं जघति सावधानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थ-
मनवधारम्भजीविनस्साध्वःपंकाधारपंक्षजर्वाक्षेपा एव भव-
न्ति आरम्भेण जीवितुं शीलमेस्येत्यारंभजीवी महारम्भपरिग्र-
हप्रकल्पितजीवनोपाये ॥ आ- चा० अ ५ उ १ ॥ आरंभजीवी
उ भयागुपस्सी ॥ आचा० अ उ १ सावधानुष्ठानस्थितिके
सावधानुष्ठानवृत्तिके च ॥

आरंभट्टाण- आरम्भस्थान न० सावधारंभाश्रये सूत्र०
(तत्थणं जासा सव्वतो अविरइ एसड्डाणे आरंभट्टाणे
अणारिप जाव असव्वदुःखप्पहीणमग्गे पंगंतमिच्चे) असाह
तत्र पृथोक्तेषु येयं सर्वात्मना सर्वस्मात् अविरतिर्विरति परि-
णामाभावः । एतत्स्थानं सावधारम्भस्थानमाश्रयस्तदाश्रित्य
सर्वाण्यपि कार्याणि क्रियन्ते यत एवमत एतदनाद्यस्थानं
निःश्रूतया यत्किंचनकारित्वाद्यावदसर्वदुःखप्रद्वीणमार्गो-
ऽयं तथैकांतमिथ्यारूपो साधुरिति आरम्भ एव स्थानम् व-
स्तु आरंभस्थानम् प्रमत्तयोगवृत्तेषु वस्तुनि तथा च स्थानाङ्गे ॥
स्था. ग. १० ॥ अथ महापद्मस्य आत्मनश्च सर्वज्ञत्वात्स
वैज्ञोश्च मतामेदात् जेदे चैकस्यायथावस्तुदर्शनेनाऽसर्वज्ञता
प्रसंगादित्युभयोभगवान् समां वस्तुप्ररूपणां दर्शयन्नाह ॥

से जहा नामए अज्जोमए समणाणं निगंथाणं एगे
आरंभट्टाणे प० एवमेव महापद्मेवि अरहा समणाणं
निगंथाणं एगं आरंभट्टाणं पन्नेवेति ॥

टी० ॥ सेजहेत्यादि सश्रयथार्थोऽथशब्दश्च वाषयोपन्यासाथो
यथेत्युपमार्थः । नामपत्ति ॥ वाक्यालंकारे ॥ अज्जोत्ति ॥
शिष्यामंत्रणं ॥ एगे आरंभट्टाणेति ॥ आरम्भएव स्थानं वस्तु
आरम्भस्थान मेकमेव तत्तत् प्रमत्तयोगवृत्तत्वात्तस्य यदाह
सव्वो पमत्तजोगो समणस्सउ होइ आरंभोत्ति ग० ए

आरंभट्टि (न) आरम्भार्थिन् पु० सावधारंभप्रवृत्ते,
आरंभट्टी अणुवयमाणे हण पाणे धायमाणे हणओ
यावि समणुजाणमाणे ॥ आचा० अ० ६ उ० ४

आरम्भार्थी सावधारम्भप्रवृत्तः कृत आरम्भार्थी यतः प्रा-
णुपमर्द्वादानुवदन्नैतद् रूपं तद्यथा जाहि प्राणिनोपैरे रेवं
घातयन् एतश्चापि समनुजानासीति, ॥ टी० (तेइह-
आरंभट्टी) ते अनर्थीताचारगोचर जिह्वाचर्यास्ते न स्वेद-
महपरीषह तर्जिताः सुखविहारिभिः शाक्यादिजिरात्मसात्प-
रिणामिता इह मनुष्यलोके आरम्भार्थिनो जवन्ति ते वा
शाक्यादयोऽन्ये वा कुशीलाः सावधारम्भार्थिन ॥ इति

आचा० अ. ७ उ. १ ॥

आरम्भनिश्चित्य-आरम्भनिश्चितं त्रि० आरम्भे हिंसादिके सावधानुष्ठानम् निश्चयेन श्रिताः सम्यक्का अध्युपपन्ना आरम्भनिश्चिताः हिंसादिक्सावधानुष्ठानेऽध्युपपन्ने (जे इह आरम्भनिश्चित्या सूत्र० श्रु० १ अ २ ॥ जे य आरम्भनिश्चित्या,) ये चान्ये वर्णापसदानानारूपसावधारम्भ निश्चिता यंत्रपीठन निर्वाहनकमांशरदादिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिण इति, ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० १ ॥ (मंदा आरम्भनिश्चित्या) ॥

आरम्भे प्राण्युपमर्दकारिणि व्यापारे निश्चिता आसक्तास्सम्यक्का अध्युपपन्ना इति ॥ प्राण्युपमर्दकारिणि विवेकिजननिन्दिते आरम्भे व्यापारे निश्चयेन नितरां चाश्रिताः सम्यक्काः पुण्यप्रापयोगभाव इत्याश्रित्य परलोकनिरपेक्षयाऽऽरम्भनिश्चिता इति ॥ सूत्र० ॥ श्रु० १ अ० १ ॥

आरंजदोष-आरम्भदोष- पु० क्रियाफले (पागोवजीविणोत्तिय त्रिप्यनारंभदोषेण) पाकोपजीविन इति कृत्वा विपत्ते आरम्भदोषिणाहारक्रियाकरणफलेनेत्यर्हति ॥ दश० अ० १ ॥

आरंजपकिमा आरम्भप्रतिमा स्त्री० अष्टम्यां प्रतिमायाम् अष्टौ मास्तान् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी ॥ ध० अधि २ ॥

आरंजपरिग्रहञ्चाय-आरम्भपरिग्रहत्याग-पु० आरम्भपरिग्रहवर्जने (ज्ञावेण जिणमयमि उ आरंभपरिग्रहञ्चाओ) प० व० ॥ भावेनेति भावतः परमार्थतः जिनमत एव रागादिजेतृत्वाजितः । तन्मत एव धीतरागशासन एवेत्यर्थः आरम्भपरिग्रहत्यागः । वक्ष्यमाणारम्भपरिग्रहवर्जने जिनशासन एवान्यशासनेष्वारम्भपरिग्रहस्वरूपानवगमात्सम्यक्त्यापानुज्ञ च इति गार्थार्थः ।

आरम्भपरिग्रहस्वरूप प्रतिपादनायाह

पुढवाइसु आरंजो परिग्रहो धम्मसाहाणं मुत्तुं, मुच्चय तत्थवाहो इरेयरो पित्ततमार्हो ॥ ७ ॥

व्याख्या । पृथिव्यादिषु कायषु विषयभूतेषु आरम्भेन्यारम्भणमारम्भः संघट्टनादिरूपः परिग्रहणं परिग्रहः इत्यौ द्विविधः बाह्यान्तरद्वयं तत्र धर्मसाधनं सुखवास्त्रिकादि मुक्त्वा बाह्य इति संबंधः । अन्यपरिग्रहणमिति गम्यते, सूत्र्यां च तत्र धर्मापकरणवाह्या एव परिग्रह इति इतरस्त्वांतरपरिग्रहो मिथ्यात्वादिरेव आदिशब्दादविरति दुष्टयोगा गृह्यते परिगृह्यते न कारणभूतेन कर्मणा जीव इति गार्थार्थः ।

त्यागशब्दार्थं व्याचिख्यासुराह ॥

चाउइमेसि संगं मणयकाएहिं अप्पविस्सिओ ।

एसा खलु पव्वज्जा मुखफळा होइ नियमेणं ॥

व्याख्या । त्यागः प्रोज्जनमनयो रारम्भपरिग्रहयोः सम्यक्प्रवचनोक्तेन विधिना मनोवाक्यैः विमिरप्पप्रवृत्तिरेव । आरम्भेपरिग्रहे च मनसा वाचा कार्येनाप्रवर्त्तनमिति भावः एषा खल्विति एवैव प्रव्रज्या यथोक्तं स्वरूपा मोक्षफला भवतीति-मोक्षः फलं यस्याः सा मोक्षफला भवति नियमेनावश्यं तथा आवमंतरे णारम्भतादौ मनोऽप्रवृत्त्यसंभवादिनि गार्थार्थः ॥

आरम्भपरिणाय आरम्भपरिज्ञात पुं० आरम्भः पृथिव्याद्युपम-

र्दन वक्ष्णः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनसावारम्भपरिज्ञातः आहः अष्टम्या उपासकप्रतिमयोपेते आह्वे तथा च समवायाङ्गे अष्टमी मुपासकप्रतिमामधिकृत्य (आरंभपरिणाय) ॥ सम० ११ ॥ आरंभः पृथिव्याद्युपमर्दनवक्ष्णः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासावारंजपरिज्ञातः आह्वोऽष्टमीप्रतिमेति ॥

आरम्भपसत- आरंजपसक्त त्रि० आरम्भेषु पृथिव्याद्युपमर्दनेषु प्रसक्तस्तत्परः आरम्भतत्परे ग० अ. २ ॥

आरंजय आरम्भज त्रि० आरम्भः सावद्यक्रियानुष्ठानं तस्माज्जातमारम्भजं सावद्यक्रियानुष्ठानेन जाते ॥ आचा० अ २ उ १ ॥ (आरंभजं दुष्कर्मिणिति णच्चा) ॥ आचा० अ २ उ १ ॥ आरम्भः सावद्यक्रियानुष्ठानम् तस्माज्जातमारम्भजं किततदुःखं तत्कारणं वा कर्म इदमिति प्रत्यक् गोचरापन्नमशेषारम्भप्रवृत्तप्राणिगणानुद्भूयमानमित्येतत् ज्ञात्वा परिच्छिद्य निरारम्भो भूत्वाऽऽप्तमहिते जागृहि सावद्यक्रियानुष्ठानमारम्भजं किततदुःखमिदमिति सकृदप्राणिप्रत्यक् तथा हि कृपिसेवा वाणिज्याद्यारम्भप्रवृत्तौ यद्धारिरीमानसं दुःखं मनुभवति तद्वाचामगोचर इत्यतः प्रत्यक्प्रतिपाद्येनेदमुक्तमिदं प्रदर्शने इत्येतदनुभवसिद्धं दुःखं ज्ञात्वा मृताचार्यधर्मं विद ऋजवश्च नवन्तीति (पाणाश्चाप दुविदे पक्षे तंजहा संकपभोज १ आरंभभोज २) आव० ॥ आरंभाज्जातस्तत्परारम्भो हृदयतोद्भूतश्चादिखनन सूनाप्रकारस्तस्माच्छब्दचंदनक पिपिलिकाशान्यगृहकारिकादि संघट्टनपरितापा पञ्चावण वक्ष्ण इति । आव० ।

आरंजपेसउदिट्ठवज्जय-आरंजपेपोदिट्ठवर्जक- पु० अष्टम्या मुपासक प्रतिमायां तथाच पञ्चाशके ।

आरंज पेसउदिट्ठ वज्जए, समणचूपय ।

प० वृ० १ तथा आरंभश्च स्वयं कृप्यादिकरणं प्रेषश्चप्रेषणं परेषां कृप्यादिषु प्रवर्तनं उदिष्टं चाधिकृतश्चावक मुहिदय स चेतनं सद्चेतनीकृतं पक्षंवा यो वर्जयति परिहरते असाचारं प्रेगेदिट्ठवर्जकः प्रतिमेति प्रकृतमेव इह च प्रतिमाप्रतिभावतोरेजेदादेवमुपन्यासः ॥ १५ ॥

आरंजय-आरंजय-त्रि० सावधानुष्ठानरते ।

जेमयआरंज रया,तेजीवा होंति अप्पह दोसयए, तओमहापावयरा, जे आरंजपसंति । दश० ।

आरंजवत-आरंजवत्-त्रि० आरंजप्रवृत्ते प० विव० ९

आरंजवज्जय-आरंजवर्जक-त्रि० आरंजपरिहारके० यंचैका दशसूपासक प्रतिमास्वष्टमी प्रतिमेति प्रश्न. चा ५ अष्टौमासान् ह्ययमारंजं न करोतीत्यष्टमीति । ध० अ० १ ।

आरंजविणय-आरंजविनय-पु० आरंभाभावे. आ० अ. ४ उ. २ ।

आरंजविणयि (न्) आरंजविनायिन्- पु० आरंभविनय आरंभाभावः सविद्यते येषामिति मत्वर्थायः आरंजाभाववति । आचा० । अ० ४ उ० २ ।

आरंजसंज्ञिय-आरंजसंज्ञित-त्रि० आरंजैः संभूता आरंभसंज्ञता आरंभपृष्ठे । आरंभ सन्निधा कामा नते दुःखविनोयगाः । आरंभैः सम्यक्भूता आरंजपुष्टा आरंजाश्च जीवोपमर्दकारिणोऽन्ते नते काम संज्ञताः आरंभनिश्चिताः परगृहनिविष्टाः दुःखयतीति दुःखमष्टप्रकारं कर्म तन्मोक्षकाभवति तस्याऽपनेतारो जघंतीत्यर्थः । सू० श्रु० १ अ० १ ॥

आरंजसच- आरंजसत्य- त्रि० आरंभोजीवोपघातस्तद्विषयं
सत्य मारंभसत्यं आरंभविषये सत्ये भ० श० ८ उ० १ ।

आरंजसचमण्यश्रोग-आरंजसत्यमनः प्रयोग-पुं० आरंभो
जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं तद्विषयो यो मनः
प्रयोगः आरंभ सत्यविषयक मनः प्रयोगे भ० श० ८ उ० १ ।

आरंजसचमण्यश्रोगपरिणय-आरंजसत्यमनः प्रयोगपरिण-
त-त्रि० आरंभो जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं
तद्विषयो यो मनः प्रयोगस्तेनपरिणतं यत्तत्तया आरंजसत्य-
विषयक मनः प्रयोगपरिणते ख्यादो (जडसचमण्यश्रोग
परिणत किं आरंजसचमण्यश्रोग परिणत अणा रंभसचम-
ण्यश्रोग परिणत) ज० श० ८ उ० १ ॥

आरंजसस्त-आरंजसस्त-त्रि० आरंभे सावधानुष्ठानरूपे सक्तो
बन्धः आरंभबन्धे । सू० श्रुं- १ अ १

वेराणुगिष्ठे (पाठान्तरे आरंजसक्तो) णिचयं करोति,
इत्रो चुते मुहुमहदुग्गं । तम्हाउमेधावि समिक्ख ध-
म्मं चरेमुणी सव्वओविण्णुको ॥ ८ ॥ त० टी० ।

व्या० । येन केन कर्म ॥ परोपपक्षरूपेण वैरम्भनुवध्यते ज-
न्मान्तरशतानुक्रमं भवति तत्र गृह्यो वैरानुष्ठानः पाठान्तरं
वा (आरंजसस्तोति) आरंभे सावधानुष्ठानरूपे सक्तो ब-
न्धो निरनुष्ठानो निचयं द्रव्योपचयं तन्निमित्तापादितकर्मनि-
चय स्थाना व्युतो जन्मान्तरं गतः सन् वा करोति उपपत्ते स
एव तूत उपपत्तयैः कृतकमोपचय इत्यतोऽस्मान्त्सगानाधुतो-
जन्मान्तरं गतः सन् दुःखयतीति दुःखं नरकादिक्रियातनास्था-
न मर्थतः परमार्थत्वे दुर्गं विषमां दुर्गतरं भुपैति यत् एवं तत्त-
स्मान्मेधावी विवेको मर्यादावान् वा संपूर्णसमाधिगुणं जाना-
नो धर्मं श्रुत चारित्राख्यं समी ज्या लोच्योगोक्त्य मुनिः साधुः
सर्वतः स बाह्यान्त्यतरात्संगादि प्रमुक्तोऽपगतः । संयमानुष्ठानं
मुक्तिगमनेकहेतुचूतं चरेदनुतिष्ठेत् रुद्धारंभादिस्तं प्रतिप्रमुक्तो
निःश्रितभावेन विहरंति यावत् ॥ (आरंभसंज्ञापकरंतिसंगं)
आरंजण मारंभः सावधानुष्ठानम् तस्मिन् सक्तास्तत्परा
इति । आ० अ० १ ८ ७

आरंजसमारंज- आरंजसमारंज पु० आरंभो विनाशयंते इ-
त्यारंजाः जीवा स्तेषां समारम्भ उपमर्दः अथवा आरंभः
कृष्यादि व्यापारस्तेन समारंभो जानोपमर्दः अथवा आरंभो
जीवान्ता मुपघवणं तेन सह आरंभः परित्यापन मित्यारंभः
समारम्भः जीवोपमर्दः कृष्यादिव्यापारेण जीवोपमर्दं प्रतिपा-
सहिते जीवना मुपघवेण च प्राणवधे च तथा च प्रश्रव्याकरणे
प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरंजः स्मारंजः प्राणवधस्य
पर्यन्तः इति प्रवृत्तः । अ० १ ।

आरंजि (न) आरंजिन- पु० एषारंभो न्वेति ॥

आरंजिदेसीं आरंजे केवलेण संबन्धो ॥

अपमुहं विदितस्येति ॥ अ० अ० १ उ० ॥

सचैवंचूतः सक्तोऽर्थे स्यात् कुमारं पदित्यागेति न एषं-
मान्तेषी भवतीत्यर्थः आ० सू० श्रु० १ अ० ए ॥

एतेहिं हिं एतेहिं, तं विजं परिजाणितं ।

एषासा कथं वक्तुं, पारंभी न परिगही ॥

व्या० । एभिः पूर्वोक्तैः पञ्चनिरपि कायैरूपस स्थावररूपः
सूक्ष्मवादर पर्याप्तका पर्याप्तकनेदनिचैनोर्गनी नाऽपिपरिग्रही
स्यादिति संबंधः । तदेतद्विद्वान् सश्रुतिको इपरिग्रहा
परिज्ञाय प्रत्याख्यान परिज्ञया मनोवाक्याय कर्मनिर्जीवोपमर्द-
कारिणामारंभं परिग्रहं च परिहरंति ॥

आरंजिया-आरंजिकी-स्त्री० आरंभः प्रथिव्याद्युपमर्दः स प्र-
योजनं कारणं यस्याः साऽऽरंभिकी । स्या० उ० १ क्रिया-
जदे-ज० श० १ उ० १ ॥

आरंजिया किरिया दुविदा पं० तं० जीवआरंजिया
चेव अजीव आरंजिया चेव ॥ स्या० उ० १ ॥

जीवआरंजियाचेवत्ति-यजीवानारम्भ माणस्योपमृद्घनः कर्म
बन्धनं सा जीवारंजिकी अजीवारंभिया चेवत्ति
यच्चजीवान् जीवकवेवराणि पिष्टादिमयजीवाकृतीश्चवत्ता-
दीन्वा रंजमाणस्य सा अजीवारंभिकीति स्या० आव० चू० ।
आरंजियाणं जंते ! किरिया कस्स कज्जइ गोयमा !

अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स, प्रज्ञा० ॥ पद २२ ॥

अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स इति ॥ अत्रापि शब्दो निव-
क्रमः प्रमत्त संयतस्याप्यन्यतरस्य एकतरस्य कस्यचित्तमादे
सति कायदुःप्रयोगनावतः पृथिव्यादेरुपमर्दसम्भवात्-
अकिञ्चिदोऽन्येषामधस्तन गुणस्या न वर्तिनां नियम प्रदर्श
नार्थः प्रमत्तसंयतस्याप्यारंजिकी क्रिया भवति किं पुनः
क्षेपाणां देशविरति प्रवृत्तीनामिति एव मुत्तरत्राणि यथायोग-
मपिशब्दभावना कर्तव्या ॥

आरंजोवरय-आरंजोपरत-त्रि० सावधानुष्ठानादुपरते ॥

जे य पप्पाणमंते पशुच्चा आरंजोवरता सम्ममेयंति
पासह । आचा० अ० १ उ० १ ।

आरंजः सावधोयोगस्तस्मादुपरतो आरंजोपरता इति ।
आचा० ।

सहु पप्पाणमते दुष्से आरंजोवरए सम्ममेयंति पासह
आचा० अ० ४ उ० ३ ।

सावधानुष्ठानेमारंभस्तस्मादुपरता आरंभोपरता इति ।

आरक्ख-आरक्ख-प० आ-रक्ख-अच्-हस्तिकुमाधः स्थले, आर
कृमग्रमवमत्य सृणिं शितायां । माधः । हस्तिमस्तकचर्मणि,
सैन्येव रक्के, त्रि० (सहसाहल मारंभं मध्यगं रक्कां कपिः
प्रदिः (तेषामारंभभूतान्त्तु पूर्वं दैवं नियोजयेत् । मनुः
वर्त्तते ॥

चोरो य णगरक्खेण परिचस्सिमाणो तत्थेवअतिगतो
नि० चू० १ उ० । आ० म० ।

राक्षामात्मरक्क-स्या० उ० श० उ० । अग्रवर्ष्य, च आरंभकावद
अदृष्टकास्तिवाङ्मुत्रा इति । आ. म. उ० आदिश्रजेनरुद्धं
त्वेन व्यवस्थापितास्तद्विषयं इति स्या० ६ उ० । स्या०
एव रक्षायां-पु० वाच० ॥

आरविखय-आरक्कि-पुं० कौटुपायै । वृ० ।

आरविखय पुरिसहिंय अहोरात्रं राविर्ज्जइ नि० चू० १ उ० ।

आरविखयो पुवंजणिओ आरविखमोत्ति ।

दम्भासिगो ॥ नि० चू० १ ६ उ० ।

आरक्षियपुत्तेण हिंसेण चोरोत्ति काउण नह्णणाह्या
आव० म० ॥

आरग-आरक- पु० आक्षेपे. व्य० १ उ० ।

आरगय-आरगत- त्रि० आराङ्गस्थिते (आगम्याङं सहाई
सुणेइ णो परगयाइं) आराङ्गस्थितानिन्द्रियगोचरानि-
त्यर्थः । म० ५ ग० ४ उ० ॥

आरण-आरत- पु० सकलविमान प्रधानारणावतंसकाभिधान
विमान विशेषपञ्चक्रित आरणः । भनु० । कल्पनेदे, मम० १०५।
कःपोपन वैमानिक देवलोकाभेदे. च० विदोः (आरणाभञ्चु
याचेवइ इकण्णे वगमसुरा) उक्त० अ० ११. प्रज्ञा० पद० १।
आरनाल-आरनाल- न० सावोरे पानकनेदे ॥

मेज्जं पुण पाणगजायं जाणेज्जा तंजहा तिजोदगं वा-
तुमोदगं वा जवोदगं वा आयामं वा सौवीरं वा सुद्ध
वियमं वा अमतरं वा तहप्पगारं पाणगजायं पुव्वामेव
आजोएज्जा । आचा० अ ? उ० ७ ।

ध्या० । यन्मनः पानकजातमेवं जानीयात् तद्वथा तिजोदक
तिजोः केनचित्प्रकारेण प्राप्तुकुल्लमुदकमेवं तुपे यदेवा तथा
आचार्य मवश्यं न गोचरमागनाञ्चं शुक्लविकटं प्राप्तुकुल्लमुदक
अन्यथा तथा प्रकारं द्राक्षापानकादि पानकजातं पानीयसा-
मान्यं पृथं मेवावशोकयत्येव-यत् ।

आरस्य-आरस्यक- न० आचर्यके लौकिकं श्रुतमधिष्ठितं
लौकिकस्वाराण्यकादि इष्टयमिति । आ० म० उ० १६। (आरस्यक)
त्रि० आरस्ये गतीत्यारस्यकाः आरस्यगतरि । नि० च०

आरस्यार मे-आरस्याराशि पु० नि० कर्म० आरस्यशब्दोके-
विहे मकरादिमाद्वे दिवसे मेव हृदयेरादौ । वाच० ।

आरस्य-आरस्यक पु० अरस्ये चमत्पारणकः कंदमूल
फलाहारं तापणं । दशा० अ० १० अरस्ये चमत्पारणकस्तेच
कन्दमूलफलाहारस्ततः केचन वृक्षसूत्रे वसन्तीति सूत्रं । शु०
१ अ० १ । अरस्येज्जगआरस्यकाः तीर्थिकविशेषे ।

आरस्यिक पु० अरस्ये चरत्पारणकः कंदमूलफलाशिनि ता-
पसादौ सूत्रं शु० १ अ० १ ।

आरत-आरक्त पु० ईषक्तवणे, वाच० । आरक्त लीपक्त
मिति आक्षा० । अ० १ उ० ३ । तद्वतिसम्यगनुरक्ते त्रि०
भाये. क. अत्रुगरे. न. वाचा० ॥

आरात्तिय-आरात्रिक- न० । दीपार्तिक्ये, (आरात्रिक जिना-
र्चयाः, कृतं आदे लवचिछिं । दीप्यमानौषधीचक्रं शैलशृं-
गविन्वकम् । ध० अधि० १ ॥

आरद्ध-आरद्ध- त्रि० । आ० राध० क० संसिद्धे० तिका०
फिज्० आरक्षायलिः तदपत्ये. पु० स्त्री० । वाच० । आरब्ध०
त्रि० आ० रज्ज० क० कृतारम्भणे, (आरब्धादन्यकार्याणां कर-
णं परिवर्तकः) अनारब्ध कार्ये एवतु इत्यादि ॥
यस्य किंयदेशिकर्तुमारंभे तादृशः पदार्थ आरं-
ब्धः । वाच० कट्टिहमारब्धो-नि० च० उ० भावे. कः ॥
आरंभे न० । वाच० ।

आरज (रज)-आरज- आर्ज० रज्ज० रजा० आ० आरंभे
सकः अतिश्रयजादौ आर्जधातुके मुम् आरंभः आरंजनं विदि-

तु आरंभे. । वाच० । आर्जे रभे रज्जुवौ ५४ इति प्राकृतसूत्रेणा-
डः परस्य रभे रंज ढव इत्यादिशौ वा भवतः । आरंभइ आढ-
वइ । आरंभइ ॥ प्रा० व्या० ॥

आरज(भन)इत्ता-आरज्य-अव्य० । आ० रज्ज० व्यप् । उपक-
मेत्यर्थः ॥

आरजंत-आरजमाण-त्रि० । आरंभं कुर्वति आश्मिज आर-
भंता. आरजमाण इति । स्या. ग० ७ । विनाशयति च स्त्रियां
ङीप् । संप्रदंता रजन्तीय आरजमाणः तानेव दृष्टायां
विनाशयतीति । पि० वृत्ति० ॥

आरजन्-आरजन्-न० । नाट्यमेदे स्या. उ० ४ अष्टाविंशतिमे
नाट्यविधिनेदे च आरजन्ते नाम अष्टाविंशतितममिति । राज० ।
स्वन(मख्यति ४ दिनसतवे) मुहुर्ते पु० गृह्यव्यआरजन्तो स्त्री-
मित्तो पंच अंगुष्ठो होइ । द० प० ७ । आरः सामर्थ्येन गामीभद्रः
शूरे वीरे० पु० । हेम० । वाच०

आरजन्जसोद- आरजन्जसोद- न० ३० नाट्यविधि-
नेदे आरजन्जसोदं नाम त्रिंशत्तममिति । राज० । आ० म० ॥

आरजन्मा- आरजन्मा- स्त्री० प्रमादप्रतिषेधनाजदे (आरभ-
मासम्भदा वज्जेयव्याय मोसञ्जी तइसा) आरंभदा विधेर्वि-
परीतकरणं १ त्वरित १ पृथक् ३ नवीनवस्त्रग्रहण एषा प्रथ-
मा प्रमाद प्रतिषेधनेति । स्या० । ग० ६॥

आरमय वितय करण रूपा अथवा त्वरितं सर्वमारभमाण-
स्यायमा प्रत्युपेक्षिता एवैकत्र यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं सा आरं-
भदा साच वर्जनीया संशोपत्वात् इति. (वित्तहकरणे च
तुरियं अमं अमंच गिहहआरजमा) ध० अ० ३ ॥
वित्तर्थे विपरीतं यत्करणं तदारभदाशब्दे नोच्यते साचारज-
दा प्रत्युपेक्षणा न कार्या इत्यर्थः । वा विकल्पेनेयं चारजदो-
च्यत यदुत त्वरितमाकुञ्चं यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं तदारजदा
शब्देनोच्यते । पंच० औ०

आरंभी-आरंभी- स्त्री० आरंभेतेऽनया आ० रज्ज० अद-
द डीप् नाट्ये. । रचनाभेदे- वाच० ॥

आरंजिय- आरंजित- न० नाट्यविधिभेदे (अपिगइयादे-
वा आरंजियं णट्टविहिं उपदंतीइ) राज० ॥

आरंज- आरमण- न० आ० रम० जावे० त्पुद्. आरंभे-
विश्रामे. आरंभ्यतेऽनेन करणी द्युद् आरंभे संधने । वाच० ।

आरय- आरत- त्रि० आ. रम्. क. उपरते विरतेचः । सूत्र०
शु० १ अ० ४ । अपगते । सूत्र. शु० १ अ० १५ ॥

आरंभेहुण- आरंभेयुन- त्रि० आरतमुपरतं मैयुनं कामो-
भिज्ञापो यस्यासा वा रतमैयुनः । सूत्र० शु० १ अ० ४ ॥
(दहे आरय मेहुणे) आरतमुपरतमपगतं मैयुनं यस्य स-
आरतं मैयुनोऽपगतं तन्नाम आरंभेनोत्तमं ददोसौ जवः
तीति । सूत्र० शु० १ अ० १५ ॥

आरव- आरव- पु० श्लेच्छदेशजदे- जं० ॥

तत्र जवेस्त्रे चज्जाति जेदे । प्रश्ने० । चा० ॥ १ ॥

खिदी डीप् रीरवीहि । म० । कृ० ए । उ० ३३ ॥

आरवग- आरवक- पु० आरवदेशोद्भूतं श्लेच्छविशेषं
आरवके रोमके अक्षसंमविसयवासी अपिकखु रे कांक्ष-

मुहे जेणेए अ उत्तरेवेअट्ट संसिआअ मेच्छा जाईवहु-
प्पगारा ॥

व्या० आरवकान् आरवदेशोद्भवान् रोमकांश्च रोमकदेशो-
द्भवान् कावमुखान् जोनकांश्च म्बेच्छविशेषानिति । जं० ॥
आरसंत-आरसत्- त्रि० विवपति आरसंतोसु भेरवमतिमी-
षणं शब्दरसनं विवपतिरिति उ० अ० १ ए ॥

आरसिय-आरसित- न० आरसिते (इमेणंदारणं जायमे-
त्तणं चेव महया २ सहेणं विधुठे विसरे आरसिए तपणं
एयस्स दारगस्स आरसिय सहे सोच्चा णिसम्म हस्थिणा-
उरे बहवे णयरे गोरुवा जाव भीया । विपा० अ० २ ।
महया २ चिच्चि आरसित्ति महता चिच्छी त्येवं चीत्कारेणेत्यर्थः
आरसित मारटितं ठिज्जंति सुभगवया आरसियन्ति । आ०
म० । अ० १ ॥

आरा-आरा-स्त्री० आ० ऋ० अच्० चर्मनेदकास्त्रमेदे । द्वौ-
हास्त्रे प्रतोदेच । वाच० । (तत्तार्हि आराहिं नियोजयन्ति)
सू० श्रु० १ । अ. १ । तत्ताभिराराभिः पीड्यमानास्तस्य प्रपुपा-
नादिके कर्मणि नियोजयन्ते व्यापार्यन्ते इति । सूत्र० १ श्रु. ५ अ०

आराम-आराम-पु० आरम्यतेऽत्र आ रम् आधारे घञ् आगत्या
गत्य ज्ञोगपुरुषा । वरतरुणीभिः सहयत्र रमन्ते क्रीरुति स आरा
मो नगराभ्यातिदूरवर्ती क्रीराश्रयस्तरुखलम् । राज० । माधवी
वताद्युपेते दम्पति रमणाश्रये वनविशेषे प्रज्ञ० ४ द्वा० ॥
(आरामुज्जाणमणाभिरामपरिमणिरुयस्स) आरामै दम्पति
रतिस्थानवता गृहोपेतवनविशेषे रिति प्रज्ञ. ३ छा०

आरामाः पुष्पजातिप्रधाना वनखलम् इति. जं० ज० ॥ ए श.
३३ उ० । स्था० । ग० ५ । औप० । आरमन्ति येषु माधवी
वतागृहादिषु दंपत्यादीनि ते आरामाः । ज्ञा० १ अ० । दशा०
ज० ५ श० ७ उ० । औप० । (आरामाश्च) आरामा विविध
वृक्षवतोपशोभिताः कदल्यादिप्रमृगगृहेषु स्त्रीहितानां पुंसां
रमण स्थानभूता इति. । स्था० २ ग० । (आरामेसुवा)
आरामेषु कदल्याद्यग्रादिषु स्त्रीपुंसयोः क्रीरास्थानेषु ।
कल्प० । रमणीयता इति श्रयेन स्त्रीपुरुषमियुनानि यत्रारमंतिस
विविधपुष्प जात्युपशोभित आरामः । अनु० । माधवी वतासु
दंपत्यादीनि येष्वारमन्ति क्रीरुति ते आरामाः पुष्पफल्वादि-
समृद्धानेकवृक्षसंकुलानीति । अनु० । (आरामेसुय) आगत्य
रमन्तेऽत्र माधवीवतागृहादिषु दंपत्य इति स आराम-
पुष्पादिमद्वृक्ष संकुलमिति० । जी० ३ प्रति० । द्वा० १ अ० ।
राज० । आरामा वनोद्यानचूमय इति कृत्रिमवने वाटिका
यांच स्त्रियोऽधिष्ठित्य तन्दुर्लभैकादिके (आरामोकम्मरयरस)
आरामः कृत्रिमवने कस्य कर्मरजसः कर्मपरागस्य यच्च कामंच
निविश मोहनीयादि रश्चकामः चश्चचौरः कर्मरचं तस्यारामो-
वाटिकेति । तं० । आरामयतीत्यारामः आराम कारके त्रि० ।
स्त्रियोऽधिष्ठित्याचाराङ्गे (एस्से परमारामो जाओहोतंमि
इत्थिओ) आचा० अ० ५ उ० ४ आरामयतीत्यारामः पर-
मश्चासावारामश्चपरमारामः ज्ञाततत्त्वमपिजनं हास विदा-
सापाङ्गे निरीक्षणादिजिर्विष्वाकौर्वमोहयतीत्यर्थः । आ०
अ० ५ उ० ४ वृत्तरत्नाकरटीकोक्ते पोरुशभिश्चरणै राराम
इत्युक्ते दारुकमेदेच आ-रम् प्रावे घञ् आरत्तौ । अन्तःसुखो
न्तरारामः । गीता० अन्तरात्मनि आरामो यस्येति विग्रहः ।
शब्दायुरिन्द्रियारामो मोक्षपार्थ स जीवति गीता. वाच० इहा.

रामं परिष्ठाप्य अलीणगुत्तो परिव्वए आचा० अ. ५ उ० ६
इहास्मिन् मनुष्यलोके आरमणमारामो रतिरित्यर्थः । सचा-
रामः परमार्थचिन्तायामात्यन्तिकैकान्तिक रतिरूपः संयमः
तमासेवनपरिक्षया परिक्षाय आर्त्तानो गुप्तश्च परिव्वजेत्
आचा० अ० १ उ० २

आरामगय-आरामगत-त्रि० आरामो विविधपुष्पजात्युपशो-
भितस्तत्रगते आरामगयं धा स्था० ग० ५ ।

आरामागार-आरामागार-न० आरामेऽगारं गृह मारामागारं
आराममध्यगृहे (आरामागारेसुवा)आराममध्यगृहाण्यारामा-
गाराणीति आचा० अगंतगारे आरामगारे समणेऽग्नीतेष
उवेतिवासं आरामेगारमागारमिति सूत्र० श्रु० २ अ० ६

आरामिय-आरामिक-त्रि० आरामे तद्गुणं नियुक्तः उक्तं उद्यान
पात्रे, मातृके, (आरामिउं पढइ) आ० म० । सायअसया
आरामियेण गहिया नि० च० उ० १ । स्था० ग० ४ ॥

आराहग (य) आराधक-पुं० निष्पादके, औप० । आराध-
यति सम्यक् पातयति बोधिमित्याराधकः । राज० । ज्ञाना-
धाराधनवति. । पंचा० वृ० ७ । आराधकोज्ञानादीनामार-
ाधयितेति. भ० श० ३ उ० १ । (आराहए विराहए ज्ञानादीना-
राधयतेनि) प्रति० मोक्षमार्गस्याराधकः शुद्धइत्यर्थ. भ० श० ७
६ उ० । सद्गुरिराराधकः आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति. प्रति० ।
(नहुते आराहगाज्जणिया) आराधका उक्तमार्थ साधकाः ।
आतु० । आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति ॥ आराधकस्य फलं
पंचाशके. यथाः ॥

आराहगो य जीवो, सव्वट्ठजोहिं पावतीणिय मां, ।

जम्मादिदेस विरहा, सासय मोक्खतुं णिव्वाणम् ॥ ए० ॥

व्या० । आराधकश्च ज्ञानाधाराधनावान् च शब्द पुनरर्थः
जीव प्राणी सत्ताष्टमवैः सप्तभि रष्टभिरित्यर्थः इदंच जघन्या
राधनामाश्रित्योक्तम् अन्यथा तद्भव एव कश्चित् सिध्यतीति
पतेच सत्ताष्टौज्वा आराधनायुक्ता दृष्टव्याः इतरथातुससैव
प्राप्नुवन्ति द्रव्यंते नियमादवश्यं तथा कुतः किंविधं किमित्याह ।
जन्माददोषविरहा जातिजरामरणप्रवृत्ति दूषणावियोगादे-
तच्चपदंशास्वत सौख्यमित्यनेन प्राप्नोतीत्यनेन वासंवन्धनी-
यं शास्वत सौख्यं नित्यसुखमेव ननु स्वास्थ्यमात्रं निर्वाणं
निवृत्तिमिति गार्थः । अथ आराधकस्य कथंभवति. औघ०

सेसेसुजांगसुअ, वडंतोविदेसमाराहो ।

जहिपुणसव्वाराहण, मिच्छासितेणं निसामेहि ।

व्या० । शेषेपुयोगेषु अवर्तमानः सम्यक्शास्त्रोक्तेन न्यायेन
प्रत्युपेक्षाणां कुर्वन्नपिदेशकः आराधकएवअसौ ननु सर्व मारा-
धितं जवति तेन यदि पुनः सम्पूर्णाराधनामिच्छतीत्यादि सुगमां
कथंच सर्वाराधको भवत्यत आह ।

पच्चिदिएहिं गुत्तो, मणमाई तिविह करण मा उत्तो ॥

तवणियम संयममि, जुत्तो आराहगो होई ॥ ४६ ॥

व्या० । पंचभिरिन्द्रियै गुप्तिः मानसादिना त्रिविधेन करणेन
युक्तो यत्नवान् तपसा चादशविधेनयुक्तः नियम इन्द्रिय
नियमो नो इन्द्रिय नियमश्च तेन युक्तः संयमः सप्तदशप्रकारः
दुष्ट विकाओ आउकाओ वाउकाओ वणस्सङ्काओ
वे इंदिय ते इंदिय चउरिंदिय अजीवकाय संजमो पेहे ।

उपेहो पमर्जनं परिह्वरणं मणवश्चाण ॥

अत्र संयतः सन् मोक्षस्य आराधको भवति प्रमत्त्याया वा आराधकः ।

“सिन्धेऽवसं पणो, अरुहंते केवञ्चिन्निजावेणं ।

इत्तो एगयेराणं वि, एणण आराहेउ होई ॥ २० ॥

“द्वज्जाडं गारवेणं य, बहु सुयमयेण वावि दुच्चरिय ।

जेन कडंति गुम्हाणं, नहने आराहगा हंति ॥ २१ ॥

पंच महब्बय सव्वय, संपुण चरिच मीलसंजुत्ता ।

जहत्तह मया महेसि, ह्वंति आराहग समाणं ॥ २२ ॥

पन्निमासुसीह निक्कीलियासु, गोरे अज्जिगाहा ईमु ।

अब्बदीह अरुहंते एव, जयतवे समणु रत्ता ॥ २३ ॥

अवि ह्वज्जोत्ता पारा, पन्निवत्ता जेय उत्तमं अट्टं ।

पुव्विज्जाणयमाणय जणिया आराहणा चैव ॥ २४ ॥

जह पुव्वुट्टु अगमाणा, करण विहिणोवि सागरोपोओ ।

तीरामन्नं पावडं, रहितं अवह्तागाइहिं ॥ २५ ॥

नहमुकरणो महेसी, ति करण आराहेउ धुवं होई ।

अह्वज्जहं उच्चमं ट्टं, अह्वज्जं न्हाणं जाणं ॥ २६ ॥

आराधकत्वं विराधकत्वं च ज्ञानाध्ययने-यथा.

पक्कारस मम्म के अट्टे पणुत्ते एवं खवु जम्भू तेणं कान्हेणं तेणं समणणं रायगिहे एयेरे मामी समोसदे गोयमा ? । एवं वयामी कहणं जंत ! जीवा आराहगा विराहगा वा जयति सज्जहा नाम ए एणंमि समुदकुंति दाव दयानामा रुक्खा पणुत्ता किएहा जाव निउरंव न्या पत्तिया पुप्फिया फलिया हरियग रिउरिज्जमाणा मिरिए अतीव उवसोजेमाणा चिंटति जयाणं दीविच-ग्गाइमिं पुरे वाया पच्छा वाया मंदं मंदं वायं वायंति तदाणं वहवे दावदवा रुक्खा पत्तिया जाव चिंटति अप्पे गतिया दावदवरुक्खा जुहाजोना परिमानेय पंरु पत्त पुप्फफलासुक् रुक्ख विव मिट्ठायमाणा २ चिंटति एवा मेव समणाउसो जे अम्हाणं निगंथोवा २ जाव पव्वत्ति एसमाणे वहूणं समणाणं ४ सम्मं सहति जाव अहिया सेति वहूणं अण उत्थियाणं वहूणं गिहत्थाणं णोसम्मं सहति जावनो अहिया सेति एसणं मए पुरि-से देस विराहए पणुत्ते समणाउसो जयाणं समुदगाइमिं पुरे वाया पच्छा वाया मंदवाया महावायावायंति तत्तेणं वहवे दावदवा रुक्खा जुहाजोना जावमिट्ठायमाणा चिंटति ! अप्पे दावदवा रुक्खा पत्तिया पुप्फिया फलिया जाव उवसोजेमाणा चिंटति एवामेव समणाउसो जे अम्हं निगंथोवा २ पव्वत्ति समाणे वहूणं अन्नउत्थि गिहत्थाणं सम्मं सह निवहूणं समणाणं समणीणं नो सम्मं सहति ४ एसणं मए पुरिसे देस आराहए

पणुत्ते समणाउसो जयाणं तो दिविचगातो समुदग्ग वि इसिं पुरेवाया जाव महावायावायंति तयाणं सव्वे दीव-दया पत्तिया जाव चिंटति एवामेवसमणाउसो जो जाव अम्हं पव्वत्तिए समाणे वहूणं समणाणं वहूणं अण-उत्थिय गिहत्थाणं नो सम्मं सहति एणं मए पुरिसे सव्वविराहए पणुत्ते समणाउसो जयाणं दिविचगावि समुदगावि इसिं पुव्वपुरओ वायंति तयाणं सव्वे दाव-दवा पत्तिया जाव चिंटति एवामेव समणाउसो जे अम्हे पव्वए समाणे वहूणं समणाणं ४ वहूणं अण उत्थि-यगिहत्थाणं सम्मं सहए एसणं मए पुरिसे सव्वाराहे पणुत्ते एवं खवुगोयमा ! जीवा आराहगा विराहगा वा जयंति एवं खवु जम्भू समणेणं जगवया महावीरेणं एकारसमस्स अज्जयणस्स अयमट्टे पणुत्तेतिवेमि । ज्ञाता ० । अ ० ? ? ।

व्या० । अथैकादशविधियते अस्य च पूर्वेण सहायं संबन्धः पूर्वच प्रमाद्य प्रमादिनोर्गुणहानिबुद्धिद्वक्कावचनार्थवृत्ता विहतु मार्गाराधनविग्राधनाज्यां तावुच्यते इति संबन्धमिदं सर्वं सुगमं नवरं । आराधका ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य विराधका अपितस्त्येव (जयाणमित्यादि) दीविचगा दैव्यादीपसंभवा ईप्सुरेयाताः मनाक् सचेह चाताइत्यर्थः पूर्वदिक्संबन्धिनो वा पथ्याघाता वनस्पतीनां सामान्येनहिता धायवः पश्चाद्घाताधा मंदाः शनैस्संचारिणः महावाता उहंरुवाता चांति । तदा (अप्पेगइयत्ति) अप्पेकेफेचनाऽपिस्तोका इत्यर्थः । (जुणत्ति) जीर्णा इय जीर्णाः क्रोमपत्रादि शाटनं तद्योगात्तेपिक्रोम । अतएव परिदाटितानि कानिचिच्च पांरुनि पत्राणि पुष्पफला-निचयेयंति तयाशुष्क वृक्षफलवन्मार्गं तस्तिष्ठति इत्येव दृष्टांतो । योजनात्तस्त्येव । एवामेवेत्यादि (अन्नउत्थियाणं) अन्य-युक्तानां तीर्थान्तरीयाणां कपिलादीनामित्यर्थः दुरवचना-दीनुपसर्गात् नो सम्यक् सहत इति (एसणंति) एवंच जूत पयपुरो देशविराधको ज्ञानादिमोक्षमार्गस्या इयमत्र विकल्प चतुष्टयेपि भावना यथा । दावदववृक्षसमूहः स्वभावतो द्वीप-वायुनिः बहुतरदेदौः स्वसंपदासमृद्धिसमुज्ज्वलंति देशेनचा समृद्धिं समुद्रवायुनिश्च देशैरसमृद्धिं देशेनच समृद्धिं मुभयेयांच वायूनामजावे समृध्यजावमुभय सज्जावेच सर्वत-स्तमृद्धि मेवं क्रमेण साधुः कुतीर्थिकगृहस्थानां दुर्वचनादी-न्यसहमानः क्वांतिप्रधानस्य ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य देशतोविरा-धनां करोति श्रमणादीनां बहुमान विपयाणां दुर्वचनादि क्रमणेन बहुतरदेशानामाराधनात् श्रमणादिदुर्वचनानां त्यसहने कुतीर्थिकादीनां सहने देशानां विराधनेन देशत एव आराधनां करोति । उज्जयेणामसहमानो विराधनायां सर्वथातस्यवर्तते । सहमानश्च सर्वथाराधनायामिति ॥

इहपुनर्विशेषयोजनामेवं वर्णयंति ॥

(जह दावदवतरणमेवं, साहृ जहेह दीविच्चा वाया तहस-मणाइयसपक्खवयणाइहुस्सहाइं । जहा समुदयवाया तहण तित्थाइ कयुवयणाइं । कुसुमाइं संपयाजहसिवमग्गा राहणा-तहओ ॥ १ ॥ जहकुसुमाण विणासोसिवमग्गा विराहणातहनेया । जहदीववायुजोगे बहुइड्डी ईसियअणिट्ठी ॥ ३ ॥ तहसाहम्मिय

वयणा, णसहण माराहण भवे बहुया । इयणमसहणे पुण सि-
वमग विराहणा थोवा । ४ । जहजज्ञहिवायजगे थेविद्वहुयरा
अणिट्ठीओ । तहयपरपक्खमणे आराहणमी सिवहुइयरं ॥ ५ ॥
जह उभयवाय विरहे सव्वातरुसंपया विणट्ठत्ति । अनिमित्तो
भयमच्छरूवेह विराहणा तहय ॥ ६ ॥ जहउभय वायजगे
सव्वसमिहिवणस्स संजाया । तह उजयण सहणे सिवमग्गा
एहणा पुणा ॥ ७ ॥ तापुवसमणधम्मा एहणचित्तो सयामहा
सत्तो । सव्वेण विकीरंतं सहेज्जसव्वं विपक्खित्तिमि ॥ ८ ॥
मायीमायां कृत्वा नाराधको भवतीति मायीशब्दे । स्था ० ग ० ग ०
आराधका अनाराधका औपपातिके विस्तरेण ।

यथा-जीवेणं जंते ? । अतंजये अविरए अपांरुहय
पक्खवाण पावकम्मेइओच्छुए पेच्चा देवेसिआ गोयमा ?
अत्ये गइया देवेसिआ अत्येगइआ एोदेवेसिआ सेके-
एट्ठेणं जंते ? एवं वृच्चइ अत्ये गइआ देवेसिआ अत्ये
गइआ एोदेवेसिआ गोयमा ? । जे इमे जीवा गामागर
एगंर निगमरायहाणि खेरु कव्वरु मरुव दोणमुहवट्ठणा
समंदाह सन्निवेसेसु अकाम तएहाए अकामबुहाए
अकामवंजचेर वासेणं अकाम आराहण कसियाय
वदंस मसग से अजहमह्व पंक पारंजावेणं अप्पतरोवा
जुज्जतरोवा काहं अप्पाण परिकिझेसंति अप्पतरोवाकाहं
अप्पाणं परिकिझेसत्ता काहमासे काहंकिच्चा अस्सतरेसु
वाणंमंरेसु देवदोएसु देवताए उववत्तारो जवंति तहिं
तेसिं गती तहिं तेसिं ठिती तहिं तेसिं उववाए पस्सते
सेणंजंते ? देवाणं केवत्तिअं काहं ठिती पएणत्ता ।
गोयमा ? दत्ता सहस्साइं ठिती पएणत्ता तत्तयणंजंते ? ।
तेसिं देवाणं इट्ठीवाजुइवा जसेतिवा वझेतिवा वीरिएइवा
पुरिसक्कार परिकमे इवाहंता अत्थितेणं जंते ? । देवा
परद्वोगस्साराहगा णोति णट्ठे समट्ठे । औप ० ॥

व्या ० । (जीवेणमित्यादि) व्यक्तंनवरं (उस्सणंति)
बाहुल्यतः काहमासे (काहंकिच्चति) मरणाऽवसरे मरणं
विधायेत्यर्थः । (इओच्छुए पेच्चत्ति) इतः स्थानान्मूर्त्युल्लोकात्
क्वणान्मुतो ज्ञः प्रेत्य जन्मान्तरे देवः स्यात् (स केणट्ठे-
णंति) अथ केन कारणेनेत्यर्थः । (जेइमेजीवत्ति) यइमे
प्रत्यक्षासन्नाः जीवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यद्वज्जणा ग्रामाग-
रादयः प्राग्वत् अकामतः (तह्हापत्ति) अकामानां निर्जरा द्यन
त्रिद्वापिणां सतां तृणा तृद् अकाम तृणा तथा एवमन्यत्प-
दद्वयम् । अप्पतरोवा जुज्जतरोवा काहंति प्राकृतत्वेन वि-
ज्जति परिणामा दल्पतरं वा जूयस्तरं वा काहंयावत्
(अएणतरेसुत्ति) बहनांमध्ये एकतरेषु (वाणंमंतरेसुत्ति) व्यं-
तरेषु देवदोकेषु देवजनेषुमध्ये (तेहिंतेसिगइति) तस्मिन्वा-
णमंतरं देवदोके तेषामसंयतादिविशेषणजीवानां । पुनः
(ते देवापरद्वोगस्स आराहगत्ति) ते अकामनिर्जराद्वयदेव-
ज्जवाव्यंतराः परद्वोकस्य जन्मान्तरस्य निर्वाणसाधनाऽनुकूल-
स्य आराधका निष्पादका इतिप्रदानः (नोइणट्ठेत्ति) नायमर्थः
(समट्ठेत्ति) समर्थः संगत इत्युत्तरं अयमभिप्रायो येहि
सम्यग्दर्शनज्ञानपूर्वकाऽनुष्ठानतोदेवाः स्युस्तपवाचयं तथा

आनंतये ॥ पारंपर्येणवा निर्वाणाऽनुकूलं जवान्तरमावर्जयं-
ति तदन्येतुमाज्याः ।

सेजे इमे गामागर णगर निगम रायहाणि खेरु कव्वरुम
मरुवदोणमुह पट्ठणा सम संवाह सन्निवेसेसु मणुआजवंति
तंजहा आएरुवप्फकाणि अट्ठवप्फका हंरिवप्फका चा-
रगवप्फका हत्थच्चिन्नकापायच्चिन्नका कप्पच्चिन्नकाएक
च्चिन्नका उट्ठच्चिन्नका जिज्जत्तिष्ठाका सीसच्चिन्नका मुखच्चि-
न्नका मज्जच्चिन्नका वेक्कच्चिन्नका हियउपाणियगा
णयणुपाणियगा दसणुपाणियगा वसणुपाणियगा गोव-
च्चिन्नका तंएरुच्चिन्नका कागणिमंसं खाइयया उहंवि
आहंविअं घंसिअया घांइअया फाणिअया पीइअया
सूइअया खारवत्तिअ वइअवत्तिअ सोहपुच्चियया दव
गिदइया पंकोसप्फका पंकेखुत्तका वज्जयमयका नसदमयका
णियाणमयका अंतोसद्वमयका गिरिपणिअका तरुपणिअ
का मरुपणिअका गिरिपक्खंदोइया तरुपक्खंदोइया मरु-
पक्खंदोइया जइपवेसिका जइएणपवेसिका विसज्जिख
तका सत्थोवावत्तिका वेहाणसिया गिरुपिट्ठका कंतार-
मंतका पुज्जिक्खमंतका असंकिज्जिट्ठ परिणामा तंकाहमासे
काहंकिच्चा अस्सतरेसु वाणमंतरेसु देवदोएसु देवदत्ताए
उववत्तारो जवंति तहिं तेसिं ठिती तहिं तेसिं उववाए
पएणत्ते तेसिणं जंते । देवाणं केवत्तिअ काहंठिती
पएणत्ता गोयमा ? वारसवास सहस्साइं ठिती पस्सता
अत्तिणं जंते । तेसिं देवाणं इट्ठिवा जुइवा ज
सेतिवा वझेतिवा वीरीएतिवा पुरिसक्कार परिकमेतिवा हं
ताअत्थी तेणं जंते ? देवा परद्वोगस्सारागाहणेति णट्ठे
समट्ठे । औप ० ।

(उहंविअगणि) अवलम्बितकाः रज्जा बद्धा गर्त्तादाववतारिता
उल्लम्बितपर्यायास्तु नैते भवन्ति उल्लम्बितानां वैहायंसिकश-
ब्देन वक्ष्यमाणत्वात् (सोहपुच्चिययत्ति) । इह पुच्छशब्देन
मेहनं विवक्षितं सुपचारत् ततः सोहपुच्छं कृतं संजातं वा
येपां ते सिंहपुच्छितास्तएवसिंहपुच्छितकाः सिंहस्य हि
मैयुनान्निवृत्तस्यात्याकर्षणात् कदाचित्मेहनं नुद्यति । एवं
ये कचिदपराधे राजपुरुषैस्त्रौडितमेहनाः क्रियन्ते ते सिंह
पुच्छितकाव्यपदिश्यन्ते । (असंकिज्जिट्ठपरिणामत्ति) संक्लि-
ष्टपरिणामा हि महार्तरोहध्यानावेशेन देवत्वं न लजन्त-
इति भावः ॥ ६ ॥

से जे इमे गामागर णगराणि गमरायहाणि खेरु कव्वरुमरु-
वदोणमुहपट्ठणासमसंवाहसंनिवेसेसु मणु, आ जवंति
तंजहा पगतिजइका पगति उवसंता पगतिपत्तणुकोहमाण-
मायादोहा मिउमदवसंपप्प अट्ठीणा विणीआ अम्मापि
उ स्सुस्सुसका अम्मापिइणं अणत्तिकमणिज्जवयणा
आपिच्छ अप्पारंजा अप्पारिग्गाह अप्पेणं आरंजेणं अ-
प्पेणं समारंजेणं अप्पाणं आरंजे समारंजेणं वित्ति क-

पेमाणा बहुईं वासाईं आजुअं पाड्वांति पाड्वांति काड्वा
से कालंकिवा अएणतरेसु वाणमंतेरेसुदेवदोएसु देवताए
उववत्तारो जवति तहिं तेसिं गनी तहिं तेसिं त्रिती तहिंते
सिं उववाए पएणते तेसिं जंते । देवाणं के वइअं काड्वां
त्रिती पएणता गोअमा चउइसवाससहस्सा ॥ औप.

टी ० ॥ अम्यापित्रोः शुश्रूषकाः सेवकाः अत एव (अमापि-
कः अण इकामणिजवयणा) इहेव सम्वन्धाः अम्यापित्रोः
सत्कमनतिक्रम ियं वचनं येया ते तथा तथा (अप्पिच्छा अ-
महेच्छा अप्पारंभा अप्पपरिगहत्ति) इहारम्भः पृथिव्यादि
जीवोपमईः कृत्यादिरूपः परिग्रहस्तु धनधान्यादिस्वाकारा
पतदेव वाक्यान्तरेणाह । (अप्पेणा आरम्भेण मित्यादि) इ
हारम्भो जीवानां विनाशः समारम्भस्तेषामेव परितोपकरण
अरम्भसमारम्भस्वेतदय (वित्ति) वृत्तिं जीविकां (कपमा-
णति) कल्पयन्तः कुर्वाणाः ॥ ५ ॥

से जाउ इमाउ गामागरणगरणिमराय हाणिलेखक-
व्वरुमरुवदोणमुहपट्टणा समसंवाहसंनिवेसेसु इत्थिआ-
ओ जवति । तंजहा अंतोउरिआओ गयपत्तिआओ
मयपत्तिआओ वाड्वाविहवाओ उन्नितहिता इमाईं
रक्खिआओ पिअरक्खिआओ जायरक्खिआओ कुल
घरक्खिआओ समुरकुलरक्खिआओ पुरुहमणहमस
केसकखलोमाओ ववगयपुप्फगंधमद्वाअं काराओअङ्गा
णए से अजद्धमअपंकरिताविआओ ववगयखीरदाहि
एवणीअ सप्पिच्छेगुगुदोएमहमज्जमं परिचत्तकयाहा
राओ अप्पिच्छिआओ अप्पारंजाओ अप्पपरिगमाओ
अप्पेणं हा आरम्भेणं अप्पेणं समारम्भेणं अप्पेणं
आरम्भेणं समारम्भेणं वित्ति कपमाणीओ अकाम
वम्भत्तरे वासेणं तामेव पतिं सेज्जं नातिक्रमति ताउअं
इत्थिआओ एयाहंरूपेण विहारेणं विहरमाणीओ
वहुईं पासाइं सेसं तं चैव जाव चउसहिं वाससहस्साईं
त्रिती पप्पता ॥ ८ ॥

से जाओ (इमाओत्ति) अयया पता अतो (अतेपुरिया
ओत्ति) अंतर्मन्त्रे अंतः पुरस्येति गम्यं (कुलघररक्खिया-
ओत्ति) कुलघरं पितृगृहं (मित्तवाइनिययसंवन्धिरक्खिया-
ओत्ति) कच्चित् तत्र मित्राणि पितृपत्यादिनां तासांमेव वा सुहृदः
एवं ज्ञातयो मातुङ्गादिस्वजनानिजका गोत्रिया सम्वन्धितो
देवरादिरूपाः (पुरुहणकेसकखलोमाओत्ति) प्ररुहाः बुद्धिमु-
पगताः विशिष्टसंस्कारा नावान्नाद्यायो यासां तास्तथा पाग-
न्तरे (प्ररुहणकेसमंसुरोमाओत्ति) इह इमशूणि कुंचरोमा-
णि तानि च यद्यपि स्त्रीणां न जवन्ति तथापि कासांविद-
द्व्यानि जवन्ति अपीति तद्ग्रहणं (अणहाणगसेयजल्लमवप-
कपरितावाओ) अस्नानं केन हेतुना स्वेदादिभिः परितापो
यासां तास्तथा तत्र स्वेदः प्रस्वेदः जल्लो रजोमात्रं मलं
कान्तिनूत तदेव (ववगयखीरदिहणवणोयसप्पित्तुगु
ल्लोणमहमज्जमंसपरिचत्तकयाहाओत्ति ॥ व्यपगतानि
कीरादनि यतस्तथा परित्यक्तानि मन्वादीनियेन स
एवं विधः कृतोऽन्यवदत आहारो यकाभिस्तास्तथा तामेव

(पइसेज्ज नाइकमंति) यानिधुवनार्थमाश्रीयते तामेव
पतिशय्यां भर्तृशयनं नातिक्रमति उपपत्तिना सह नाऽऽश्र-
यन्तीति ॥ ८ ॥

से जे इमे गामागर एगरणिमरायहाणिलेख कव्वरु-
मरुवदोणमुहपट्टणासमसंवाह सन्निवेसेसु मणुआ जवति
तंजहा दगविच्छिया दगतइआ दगसत्तमा दगएकारसमा
गोअमा ? गोव्वइआ गिहिधम्मधम्मचित्ता अविच्छि
विरुद्धमुह सावकप्पचित्तिता तेसिं मणुआ एं एोक-
प्पइ इमाओ नवरसविग्इओ आहारित्ते ते जहा खीरं
दहिं एवनीयं सप्पिं तेद्वं फाणितं महुं मज्जं मंसं णणत्थ
एकाए सरसवविगइ एतेणं मणुआ अप्पिच्छा तं चैव
सव्वं णवरं चउरातीइवाससहस्साईं त्रिती पप्पता ॥ ९ ॥
से जे इमे गंगाकुङ्गा वाएपत्ता तावसा जवति तंजहा
होत्तिया पोत्तिया कोत्तिया जहईं सड्ईं वाड्वाइं हुंपउडा
दंनुक्खिआओ उम्मज्जका संम्मज्जका निमज्जका संपक्खाडा
दक्खिलणकूडका उत्तरकूडका संलथमका कूडधम्मका
मिगबुद्धका हट्ठियातावसा उइंरुका दिसापोक्खिणो वा
कवासिणो अंशुवासिणो जड्वासिणो विड्वासिणो
रुक्खमज्जिआ अंशुजक्खिणो वाउजक्खिणो सेवाज्ज
क्खिणो मूडाहारा कंदाहारा तथाहारा पत्ताहारा
पुप्फाहारा बोयाहारा परिसन्निकंदमूडतयपत्तपुप्फ
लाहारा जज्जाज्जिसे अ कठिणा गायत्रया आयावणाहिं
पंचवगिच्चावेहिं इंगाज्जसोद्धियं कंनुसोद्धियं कंतसोद्धियं
पिव अप्पाणं करेमाणावहुईं वासाईं परियायं पाउणति
वहुईं वा ताईं परियायं पाउणिता काड्वासे काड्वाकिच्चा
उकोसेणं जोइसिएसु देवेषु देवताए उववत्तारो जवति
पड्धिओवमं वाससहस्समज्जहिअं त्रिती आराहगा
एोत्तिण्टे समंटे समणो जवति ॥ १० ॥

॥ टी० ॥ जज्जामिरेककठिं गात्रं भूतः प्राप्ता ये ते तथा
(इंगाज्जसोद्धियति) अङ्गैरैरिव पक्वं (कंनुसोद्धियति) कन्दुपक्वमि-
चेत्ति पत्रिआवमं (वाससहस्समज्जहिअं) मकारस्य प्राकृ-
तप्रभवत्वात् ऋषिशतसहस्रान्यधिकमित्यर्थः अथवा पठ्यो-
पमं ऋषिशतसहस्रमन्याधिकं च पठ्योपमादित्येवं गमनिकाः ॥

समणोजवति तंजहा कंदपिया कुकुड्या मोहरिया
गीयरइप्पिया नवणतीआ तेणं एएणं विहारेणं विहर-
माणा बहुइं वासाईं सामसपरियायं पाउणति बहुइं वासाइं
सामएणपरियायं पाउणिता तस्स णाएस्स आणाओइ-
अ अप्पिच्छिआ काड्वासे काड्वाकिच्चा उकोसेणं
सोहम्मकप्पे कंदप्पिएसु देवेषु देवताए उववत्तारो
जवति तहिं तेसिं गतिं तहिं तेसिं त्रिती सेसं तंचेव णवरं
पड्धिओ वमं वाससहस्समज्जहिअं त्रिती ११ ॥ औप ॥
मन्निवेसेसु परिव्वायगा जवति तंजहा संलज्जोई कविदाज्जि

उच्चा हंसा परमहंसा बहुउदया कुम्भेव्या कण्हप-
 रिन्वायगा । तत्थ खनु इमे अट्टगाहणपरिन्वायगा नवं-
 ति तंजहा कळेअ करकंहुय अवनय परासरे । कळे
 दीवायणे चैव देवगुत्ती अ एणये । तत्थ खनु
 इमे अट्टकवतिअपरिन्वाय या नवंति तं सीझई ससिह
 एण्गई मगई तिअ विदेहे राया एमे वळे तिअ । तेणं परि-
 न्वायगा रिउव्वेदजजुव्वेदसामवेदअहव्वणवेदइतिहास
 पंचमाणं णिग्वंउड्डाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं चउळ-
 वेदाणं सारका पारगा धारका वारगा सरुगवीसट्टि-
 तंतविसारदा संखाणे सिक्खाकप्पे वागरणे णंदे णिरुते
 जोतिसामयणो अस्सेसु वंनस्सएसु अ सत्थेसु सुपा-
 रिणिट्ठातावि हुत्था तेणं परिन्वायगा दाणधम्मं च सो
 अधम्मं च तित्थाजिसेयं च आघवेमाणा पस्सवेमाणा
 परूवेमाणा विहरंति । जस्सं अम्ह किंचि अमुई
 नवति तस्सं उदण्णय महिआएअं अपक्खाविअं मुई
 नवानि एवं खनु अम्ह चोक्खा चोक्खांपारा मुइ सुइस
 मायाराजवेत्ता अजिसेअजजपूआप्पाणो अविग्गेण सगं
 गमिस्सामो तेसिणं परिन्वायगाणं णो कप्पइ अगमं वा
 तज्जायं वा णई वा वाविं वा पुक्खरिणीं वा दीहियं वा
 गुंजाविअं वा सरं वा सागरं वा ओगाहितए णस्सत्थ
 अच्चाणगमणं णो कप्पइ सगमं वा जाव संदमाणिअं
 वा दूरुहिच्चाणं गच्छित्तए तेसिणं परिन्वायगाणं णो
 कप्पइ आसंवाहत्थिवाउठंवा गोणिवामहिसं वारवरंवा-
 दुखइत्ताणगमित्तए तेसिणं परिन्वाय गाणं णो कप्पइ नरुपे-
 च्छाइ वा जाव मागहयेच्चाइ वा पिच्छित्तए तेसिं
 परिन्वायाणं णो कप्पइ हरिआणं वेसणत्ता वा घ-
 ट्ठणत्ता वा थंनणत्ता वा दूसणत्ता वा उप्पारुणत्ता वा
 करित्तए तेसिं परिन्वायाणं णो कप्पइ इत्थि कहाइ वा
 नत्तकहाइ वा देसकहाइ वा रायकहाइ वा चोरकहाइ
 वा जणवयकहाइ वा अणत्थादंरं करित्तए तेसिणं
 परिन्वायाणं णो कप्पइ अयपायाइ वा तजअपायाणि
 वा तंवपायाणि वा जसदपायाणि वा सीसगपायाणि वा
 रूपपायाणि वा सुवस्सपायाणि वा अस्सयराणि वा बहु-
 मुद्वाणि वा धारित्तए णत्थ द्वा उपाएण वा दारुपा-
 सण वा मदिआ पाएण वा तेसिणं परिन्वायाणं णो
 कप्पइ अयवंधणाणि वा तजअवंधणाणि वा तववंधणा-
 णि जाव बहुमुद्वाणि धारित्तए तेसिणं परिन्वायाणं णो
 कप्पइ णाणाविहवस्सरगरत्ताइ वत्थाइ धारित्तए णत्थ
 एकाए धाउत्ताए तेसिणं परिन्वायाणं णो कप्पइ
 हारं वा अक्ख हारं वा एकावलिं वा मुत्तावलिं वा कण-
 गावलिं वा रयणावलिं वा मुरविं वा कंठ मुरविं वा पादवं

वा तिसरयं वा कम्मिमुत्तं वा समुदियाणंतकं वा कम्माणि
 वा तुमियाणं वा अंगयाणि वा केज्जराणि वा कुंमज्जाणि
 वा मज्जं वा नुद्दामाणि वा पिण्डित्तए षास्सत्थ एकेणं
 तंविणं पवित्तएणं तेसिणं परिन्वायाणं णो कप्पइ गांझि
 मेवढिमपूरिम संघातिम चउव्विहे मद्दे धारित्तए णस्सत्थ
 एकेणं काएणपुरेणं तेसिणं परिन्वायाणं णो कप्पइ अगव्व
 एणा वा चंदणेण वा हुंकुमेण वा गायं अणुत्तिपित्तए एण
 एण त्यएकाए गंगामहिआए तेसिणं परिन्वायाणं कप्पइ
 मागह ए पत्थए जज्जस्सपम्मिगाहित्तए सेविहमाणे णो
 चैवणं अवहमाणे सेवियथिमेओदए णो चैवणं कदमोए
 सेविअ वहुं पत्थे णो चैवणं अवहुपत्थे सिविअप-
 रिप्ते णो चैव णं अपरिप्ते सेवि अणंदिण णो चैव
 णं अदिणे सेविअपिवित्तएणो चैव णं हत्थपायचरुच-
 मसंपक्खादणट्ठाए सिणाइताए वा तेसिणं परिन्वायाणं
 कप्पइ मागहए अच्चाइ जज्जस्स पम्मिगाहित्तए सेविय
 वहमाणे णो चैवणं अवहमाणे जावणो चैवणं अदि-
 एणे सेविय हत्थपायचरुचं मासं पक्खादणट्ठाए
 णोचैवणं पिवइ वा तेणं परिन्वाया एया रुवेणं विहा-
 रेणं विहरमाणा बहुइ वासाइ परियाइ पाउणत्ति वहुइ
 वासाइ पाउणिच्चाकादमाते कांक्षेक्किवा उक्कोसेणं वज-
 जोए कप्पे देवत्ताए उव्वत्तारो नवंति तेहिं तेसिं गइ
 दससागरावमाये ठिई पणत्ता सेसं तंचेव ॥ १२ ॥ ६ ॥
 तेणं कांक्षेणं तेणं समणं अम्मरुस्स परिन्वायगस्स
 सत्तअंतेवात्तिसयाइ गिम्हकादसमयंसि जेड्ढामूळं मासांसि
 गंगाए महानईएओ उज्जकूळे कंभिन्नपुरानोएगराओ
 पुरिमताअं एगारं संपडिआ विशराए तयणं तेसिं परिन्वा
 यगाणं तेसिं अगामियाए णिस्सो वायाए दोहट्ठाए अरुवीए
 ॥ टी० ॥ कएरुवादयः पोरुइ परित्राजका लोकतोवउसंथा
 (ऋउवेदजजुवेदसामवेय अहव्वेदत्ति) इह पाट्टवहुवच-
 नलोपदर्शनात् ऋग्वेदजजुवेदसामवेदायव्वेदानामिति इदं
 (इतिहासपंचमाणंति) इतिहासः पुराणमुच्यते (निग्वंउड्डा
 णंति) निअण्टो नाम कोशः (संगोवंगाणंति) अङ्गानि
 शिक्षादीनि उपाङ्गानि तडुक्त प्रपञ्चनपर प्रवन्धाः (सरह
 स्साणंति) पेदम्पर्ययुक्तानामित्यर्थः (चउणहंवेयाणंति)
 व्यक्तं सारयति अच्चापन छारेण प्रवर्त्तकाः स्मारका वा अन्ये-
 षांविस्मृतस्य स्मरणात्पारयति पर्यन्तगामिनःधारयत्ति धा-
 रयि हुंक्कमाः [परंगवीत्ति] वर्गविदः शिक्षादि विचारकाः
 [सहितंत विसारयंति] कापिडीय तन्नपणिमताः [संखाणंति]
 संख्याने गणित स्कंधे सुपरि निष्ठिता इति योगः

अथ परंगानि दर्शयन्नाह । [सिक्खाकप्पेत्ति] शिक्षाअङ्क-
 रस्वरूप निरूपकशास्त्रं कल्पश्च तथाविध समाचार निरूपकं
 शास्त्रमेवेति शिक्षाकल्पस्तत्र (वागरणत्ति) शब्दवङ्गणशास्त्रे
 (उन्देत्ति) पद्यवचन वङ्गणशास्त्रे (निरुत्तेत्ति) शब्दनिरु-
 क्तिप्रतिपादके (जोइसामयणेत्ति) ज्योतिषामयने ज्योति-

इशाखे अन्येषु च बहुषु (वंभस्य एतुयत्ति) ब्राह्मणकेषु च वेद
व्याख्यानरूपेषु शास्त्रेषु आगमेषु वावाचनान्तरे (परिव्याप-
सुयनपत्ति) परित्राजकसंघन्येषु च न्येषु न्यायेषु (रुप-
रिनिव्वियायाविहोयत्ति) सुनिष्णाताश्चाप्यन्यत्राविति (आ-
घवेमाणत्ति) आरयन्तः कथयन्तः (पणवेमाणत्ति) बोध-
यन्तः (पणवेमाणत्ति) उपपत्तिभिः स्थापयन्तः (चोक्खा-
चोक्खायारत्ति) चोत्रा चिमहदेदनेपथ्याः चोक्षाचाराः ।
निरवद्यन्यवहाराः किमुक्तं जवतीत्याह । (सुईसुई समाय-
त्ति) अभिस्सेयजज्ञपुयप्पाणेत्ति) अजिपेकतो जज्ञेन पूयत्ति
पवित्रित आन्मयैस्तं तथा अविन्नेणं विन्नाजावेन (अयमंगत्ती
अवदकूपं (चाविचत्ति) वापीचतुरवज्जलाशयविशेषः (पुक-
रिणीवत्ति) पुकरिणीयतुलः स एव पुकरयुक्तोवा (दीहि-
यवत्ति) दीधिकासारणी (गुंजावियवत्ति) गुंजाविकावक्र-
सारणी (सरसिवत्ति) कच्चिद्वद्वयते । तत्रमहत्सरः सरसी
त्युच्यते (णस्यथ्य अच्चाण गमणे णत्ति) न इतियेनिषेधः
सोऽन्यत्राचगमनादित्यर्थः सगमं धेत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यं
(रदं वा जाणं वा जुगं वा गिह्तिं वा थोह्तिं वा पवहणं वा
सियंवेत्ति) एतानिच प्रागिव्यारव्येयानीति (हरियाणं-
वेसण यावत्ति) संश्लेषणता (घट्टणयावत्ति)
संघट्टनं (थंजणयावत्ति) स्तंभनसुध्वीकरणं (वृसणया
वत्ति) कच्चित्तत्र वृषणं हस्तादिनापनकादेः संमार्जनं
(उप्पामनयावा) उन्मूलनं अयपायाणिवेत्यादिसूत्रं यावत्
करणात् त्रपकसंस्कारजतजातरूप काच (वेमंतिथ) वृत्त
लोह कंसलोह हारपुटक रौतिका मणि शङ्ख दन्त चर्म
चेद्व शैव शब्दविशेषितानि पात्राणि दृश्यानि (अणयरा-
णिवा तहप्पगाराणि महद्धण मोल्लाई) इति च दृश्यम्-तत्रा
यो लोहं-रजतं रूप्यं जातरूपं सुवर्णं काचः पायाणाविकार
(वेमंतिथ्यत्ति) रुढिगम्यं वृत्तलोहं त्रिकट्टीति यदुच्यते कां
स्यलोहं कांस्यमेव हारपुटकं मुक्ताशुक्लपुटकं रौतिका पित्तला
अन्यतराणिवा येषामध्ये एकतराणि एतद्व्यतिरिक्तानि वा तथा
प्रकाराणि भोजनादिकार्यकरणसमर्थानि महत्प्रभृतं धनं
रुच्यं मूल्यं प्रतीतं येषांतानि तथा (अद्यावुपायेणंति) अद्या-
वुपात्रात् तुवकजाजनादित्यर्थः तथाअयवंधणानि चेत्यत्र
यावत् करणात् त्रपुक्कवधनादीनि शैवबंधनान्तानि दृश्यानि
(अक्षयराई तहप्पगाराई महद्धणसल्लाई) इत्येतच्चदृश्यमिति
पुस्तकांतरे समग्रमिदं सूत्रचयमस्त्येवेति (णस्यथ्यगाप धा-
चरत्तापत्ति) इह युगद्विकथेति शेषो दृश्यः हारादीनि
प्राग्वत् । औप० ।

से इमे गामागरजाणसाधिवेसेसु पव्वइया समाणा जवंति
तं जहा आयरियपणिणीया उवज्जायपणिणीया कुद्ध-
पणिणीया मणपणिणीया आयरियउवज्जायाणं अय-
सकारगा अवसकारगा अकिंचित्तकारगा बहूहि असब्जा-
वुज्जावणाहिं मिच्छत्ताज्जिषिवेसेहि य अप्पाणं च
परं च तदुज्जयंच वुग्गाहेमाणा वुपपाएमाणा विहरित्ता
बहूइ वासाई सामसपरियागं पाउणंति बहुतस्स ठाणस्स
अण्णादोइयअप्पमिकंता कादमासे कादं किच्चा उक्कोसेणं
लंतए कप्पे देवकिव्विसिएसु देवकिव्विसियत्ताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गती तेरससागरोवमाइ ठिती अणा-

राहका सेसं तं चेव ॥ १५ ॥

टी० असङ्गावोद्भावनाभिः (मिच्छत्ताज्जिषिवेसेहिवात्ति)
मिथ्यात्वे वस्तुविपर्ययो मिथ्यात्वाच्चा मिथ्यादर्शनाख्यकर्मणः
सकाशादभिविषयाश्चित्तावष्टम्भा मिथ्यात्वाभिविषयास्तैः
(वुग्गाहेमाणत्ति) व्युद्ग्राह्यमाणाः कुग्रहे योजयन्तः (वु-
प्पाएमाणात्ति) व्युत्पाद्यमानाः असङ्गावोद्भावनासु समर्थो-
कुर्वन्त इत्यर्थः (अण्णादोइयअप्पमिकंतात्ति) गुरुणां समीपे
अकृतालोचनास्ततो दोषादानिवृत्ताश्चेत्यर्थः एतेषां च विशिष्ट-
श्रामण्यजन्यं देवत्वं प्रत्यनीकतया जन्यं च कित्त्वधिकत्वं ते
हि चण्णादप्राया एव देवमन्ये जवन्तीति १५ । औप० ।

सेजेइमे सधिवेसेसु पव्वइया समाणा जवंति तं जहा जल्लयरा खल्लयरा यल्लयरा तेसिं णं
अत्येगइयाणं सुजेणं परिणामेणं पसत्थेहिं अज्जवसा-
णेहिं वेसाहिं विसुज्जमाणाहिं तहावरणिज्जाणं कम्माणं
खत्तोवसमइएणं इहा तह मणगवेसणं कारमाणाणं
सणीपुच्चे जाईसरणे समुप्पजति तएणं ते समुप्पस-
जाइसरणसमाणां सयमेव पंचाणुव्वयाइं पमिवज्जंति
पमिवज्जिता बहूहिं सील्लव्वयगुणवेरमाणपच्चक्खाणपो-
सहोववासाइं अप्पाणं जावेमाणे बहूइं वासा इं आउयं
पालेति पाडित्ता जत्तं पच्चक्खंति बहूइं जत्ताइं अणसणाए
उयंति २ ता आदोइयपमिकंता समाहिं पत्ता कादमासे
कादंकिच्चा उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे देवत्ताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गती अट्ठारस सागरोवमाइं ठिती
पमत्ता परल्लोगस्स आराहगा सेसं तं चेव ॥ १६ ॥

टी० (सधिवेसेसु पव्वजाईसरणेति) संज्ञिनां सतां या पूर्वजा-
तिः प्राक्तनो जवस्तस्या यत्सरणं तत्तथा ॥

सेजे इमे गामागरजावसाधिवेसेसु अजीवकम् जवंति तज्ज-
हा दुधरंतरिया तिधरंतरिया सत्तधरंतरिया उप्पद्ववे
ट्टिया घरसमुदाणिवा विज्जुअन्तारिया उट्टिया समणा
तेणं एयारू वेणं विहारेणं विहरमाणे बहूइं वासाइं
परियायं पाउणिच्चा कादमासे कादं किच्चा उक्कोसेणं
अचुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गती
वावीसं सागरोवमाइं ठिती अणाराहका सेसं तं चेव
॥ १७ ॥ से जे इमे गामागरजावसाधिवेसेसु पव्वइया
समाणा जवंति तं अनुक्कोसिया परपरिवाइया न्हूकम्मि-
या न्हूज्जे २ कोऊयकारका तेणं एतारूवेणं विहारेणं
विहरमाणा बहूइं वासाइं सामएणपरियागं पाउणंति
पाउणिच्चा तस्स ठाणस्स अण्णादोइयअप्पमिकंता काद-
मासे कादंकिच्चा उक्कोसेणं अचुए कप्पे अज्जिओगिएसु
देवेषु देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गती वावीसं
सागरोवमाइं ठिती परल्लोगस्स अणाराहगा सेसं तं
चेव ॥ १८ ॥

टी० (न्हूज्जे न्हूज्जे (कोऊयकारकात्ति) भूयो न्यूनः पुनः पुनः

कौतुकं सोनाद्यादिनिमित्तं परेषां स्तपनादि तत्कर्तारः कौतुककारकाः (आनिओगिण्युत्ति) अभियोगे आदेश-
कर्मणि नियुक्ताः अनियोगिका आदेशकारिण इत्यर्थः एतेषां
च देवत्वं चारित्रादानियोगिकत्वं चात्मात्कपादेरिति ॥ १८ ॥
औ०॥

सेजे इमे गामागरजावसस्त्रिवेत्सु णिएहका जवंति तंवहरया
१ जीवपदेसेया २ अत्रवत्तिया ३ सामुच्छया ४ दोकरिया ५
तेरासीया ६ अत्रवत्तिया ७ इच्छेते सत्त प्यवयणिएहका
केवन्नचरिया किं गसामस्या मिच्छदिद्धा बहुहिं असव्जा-
वुव्जावणाहिं मिच्छत्ताजिसिणिवेसेहिय अप्पाणं च परं
च तत्तुजयं च बुग्गाहेमाणा बुप्पाएमाणा विहरित्ता
बहुइ वासाइ सामसुपरियागं पाउणंति कादमासे कादं-
किच्चा उक्कोसेणं उवरिमेसु गेवेजेसु देवताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गतो एकत्तीसं सागरोमाइ त्रिती पर-
दोगस्स अणाराहगा सेसं तं चव ॥ १९ ॥

॥ टी० ॥ उपपन्नकणञ्च तत्र सक्रियावर्तिव्यापन्नदर्शनानाम-
न्येषामपीति (पययणनिहयत्ति) प्रवचनं जिनागमं निन्दुवते
अपलपन्त्यन्यथा तदैकदेवास्यान्युपगमात्ते प्रवचननिन्दवकाः
केवलं (चरियाद्विगसामस्या मिच्छादिङ्गति) मिथ्यादृष्ट्यस्ते
विपरीतबोधाः नवरं चर्यया निक्काटनादिक्रियया लिङ्गेन च
रजोहरणादिना सामान्यः साधुतुल्य इति ॥ १९ ॥

से जे इमे गामागरजावसाणिएवेत्सु मणुया जवंति तं
जहा अप्पारंजा अप्पपरिगहा धम्मिया धम्माणुय,
धम्मिट्ठा धम्मक्खाइ धम्मप्पट्ठाइ धम्मपट्ठाज्जा धम्मस-
मुदायारा धम्मेषुं चे व वित्तिं कप्पेमाणसु सीत्तासु ज्व-
यामु प्पमियाणंदा साहूहिंति एकच्चाओ पाणाइवा ताओ
पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एवं
जाव परिगहातो २ एकच्चाओ कोहाओ मायाओ दो-
जाओ पेज्जाओ कन्नहाओ अव्वज्जवाणाओ पेसुप्पाओ
परपरिगहाओ अरावेरतोओ मायामोनाओ मिच्छादं-
सणसद्धाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अप-
मिविरया एकच्चाओ आवंजसमारंजाओ पमिविरया
यावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एकच्चाओ
करणकारावणाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ
पयणपयावणाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ
अपमिविरया एकच्चाओ करणकारावणाओ पमिविरया
जावज्जीवाए एकच्चाओ पयणपयावणाओ पमिविरया
जावज्जीवाए चेव वित्तिं कप्पेमाणा सुनीत्ता सुज्वया
सुप्पमियाणंदा साहूहिंति एकच्चाओ पाणाइवा ताओ
पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एवं
जाव परिगहातो २ एकच्चाओ कोहाओ मायाओ दो-
जाओ पेज्जाओ कन्नहाओ एकच्चाओ पयणपयाव-
णाओ अपमिविरया एकच्चाओ कुट्टण पिट्ठण तज्ज-

ए तावण बहुवध परिकिञ्चेसाओ पमि विरया जावज्जी
वाए एकच्चाओ अपमिविरया एकच्चाओ राहाण मंहेण
वसुण विञ्चेवण सह फरिस रस रुव गंध म
द्वाअंकाराओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमि-
विरया जेयावस्ये तहप्पगारा सावज्जजोगा वहिया कम्मंता
परपाणपरियावणकरा कच्छंति ततोजावए कच्चाओ अ-
पमिविरया तं समणोवासका जवंति अज्जिगयजीवा
जीवाओ वज्जु पुष्पपावाओ आसव संवर निज्जरकि-
रिया अधिकरण वंधमोक्खकुसळा असहेज्जाओ देवा-
सुरणागजक्खरक्खत्तकिंपुरिसगरलंगंधवमहोरगादिणं हिं
देवगणेहिं निगंयाओ पावयणाओ अस्सइकमाणिज्जा
णिगंये पावयणे णिस्संकिया णिक्कंखिया निव्विति-
गिच्छा द्वाप्पट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अज्जिगयट्ठा वि-
णिच्छियट्ठा अट्ठिभिजये माणुरागत्ता अयमाउसो णिगंये
पावयणाअट्ठे अयं परपट्ठे सेसे अणट्ठे जसियफट्ठिहा
अवंगुयट्ठवा रा चित्तंतेउरपरघरदारप्पवेसा चउदसट्ठमुदि-
ट्ठपुष्पमासिष्ठी सु पमिपुणं पोत्तहं सम्मं अणुपादोत्ता
समणणिगंये फासुए सणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइ-
मेणं वत्थपमिगहं कंवलपायपुंउत्तेणं ओसहजेसज्जेणं
पमिहारणयप ढफट्ठहगसेज्जासंथारणं पमिज्जाजेमाणा
विहरंति विहरित्ता जत्तं पक्कखंति तंवहूइज्जाइ अण-
सणेए च्छेदिंति च्छेदित्ता आलोइयपमिक्कंता समाहिपत्ता
कादमासे कादंकिच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे देवताए
उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गती वावीसं सागरोवमाइ
त्रिती आराहया सेसं तहेव ॥ २० ॥

टी० ॥ (धम्मियत्ति) धम्मंण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्ति येते
धार्मिकाः कुत एतदेवमित्यत आह (धर्मिड्ठि) धर्मश्रुत-
रूप एवेष्टो वल्लभः पूजितो वा येषान्ते धर्मंष्टाः धर्मिणांचेष्टाः
धर्मोष्टाः अथवा धर्मोऽस्ति येषान्ते धर्मिणः त एवाभ्ये-
ज्योऽतिशयवन्तो धर्मिष्टा अत एव (धम्मवखाइत्ति) धर्म-
मारज्यान्ति भक्त्यानां प्रतिपादयन्तीति धर्मोऽभ्यायिनः धर्माद्वा
ख्यातिः प्रसिद्धिर्येषान्ते धर्मस्थितयः (धम्मपट्ठाइत्ति)
धम्मं प्रशोकयन्ति उपादेयतया प्रेक्षन्ते पावणिमु वा गवे-
पयन्तीति धर्मप्रदोकिनः धम्मगवेषणानन्तरं वा (धर्मप-
ट्ठाज्जणत्ति) धम्मं प्ररज्यन्ते आसज्यन्ते ये ते धर्मप्ररज्जनाः
ततश्च (धम्मसमुदाचारत्ति) धर्मरूपश्चारित्रात्मकः समु-
दाचारः सदाचारः सप्रमोदोवाऽऽचारो येषान्ते धम्मसमुदा-
चाराः अत एव (धम्मेषुं चे व वित्तिं कप्पेमाणत्ति) धम्मंणव-
चारित्राधिरोधेन श्रुताविरोधेन वा वृत्तिं जीविकां कल्पयन्तः
कुर्वाणा विहरन्तीति योगः (सुव्वयत्ति) सद्वृत्ताः शोभन-
चित्तवृत्तिवितरणवा (सुप्पमियाणंदा साहूहिंति) सु-
प्रत्यानन्दः चित्ताह्लादोयेषान्ते सुप्रत्यानन्दाः साधुषु विषय
चूतेषु अथवा (साहूहिंति) उत्तरवाक्ये सम्बध्यते ततश्च
साधुन्यः सकाशात् साध्वन्तिके इत्यर्थः (एगच्चाओ पाणा-

इत्याश्रोति) एकस्मात् न सर्वस्मात् पात्रान्तरे (एगइया-
श्रोति) तत्र एकक एव एककिकः तस्मादेककिकात् इत
इदं नृवं प्रायः प्रागुक्तार्थं नवरं मिच्छादसणसत्ताश्रोति इह
मिथ्यादर्शनं तज्जन्यान्वृथिकवन्दनादिका क्रिया ततो भावतो
विरताः राजाभिर्यागादिभिस्त्वाकारैरविरता इति ॥२॥

एवं सामान्यनाकानां मनुष्याणां विशेषनिर्देशार्थमाह ।
(तंजहति) एते इत्यर्थः (तेजहानामपत्ति) कचित्तत्राप्य-
यनेत्यर्थः ॥

मे जे इमे गामागरजावन्तरिणवेनेसु मणुआ जवंति
तंजहा अणारंजा अपरिग्गहा धम्मिया नाव कप्पेमाणा
मुनीनामुक्त्वा मुपनिशांदा साह सव्वाओ पाणाइवा-
यानो पमिविरया जाव सव्वाओ परिग्गहाओ पमिविरया
सव्वाओ कोहाओ माणाओ मायाओ दोजाओ जाव
मिच्छादसणसत्ताओ पमिविरया सव्वाओ आरंजसमा
रंजाओ पमिविरया सव्वाओ करणकारावणाओ पमिवि
रया सव्वाओ पयणपयावणाओ पमिविरया सव्वाओ
कुट्टणपिट्ठणनज्जणतावणवन्नवंधपरिकिञ्जेसाओ पमिवि
रया सव्वाओ एहाण मट्ठणवणणक विनेवण सदफरिस
रसस्वगंय मट्ठाअंकाराओ पमिविरया जेतावणे तह
प्पगारा मावज्जजोगे वहिया कम्मत्ता परयाणपरियावण
करा कज्जंति ततो विपमिविरया जावज्जीवए ते जहाणा
मए अणगारा जवंति । इरियासमिया चासासमिया जावइ-
णमेव पिग्गंयं पावयणं पुरओ काउं विहरंति तेसिणंजगवं
ताणं एतेणं विहारेणं विहरमाणं अत्येगइयाणं अणंते
जाव केवन्नवरणणंदसणं समुप्पज्जति । ते वहइं वासा
इं केवन्निपरियागं पाउणंति । पाउणित्ता जत्तपच्चखंति
जत्तं २ वहइं जत्ताइं अणसणाइं उदेइ २ चा जस्सट्ठाए
कीरइ एण्णजावे जाव अंतं करंति जेसिं पियणं एगइया
णं णो केवन्नवरणंदसणं समुप्पज्जइ ते वहइं वासाइं उद
मत्यपरियागं पाउ २ आवाहे उप्पण्णे वा अणुप्पण्णे
वा जत्तं पच्चखंति ते वहइं जत्ताइं अणमणाए उदेइ २
चा जस्सट्ठाए कीरए णग्गजावे जाव अंतं करेइ जेतिं
पियणं एगइयाणं णो केवन्नवरणंदसणं समुप्पज्जइ । ते
वहइं वासाइं उदमत्यपरियागं पाओ २ आवाहे उप्प
ण्णे वा अणुप्पण्णे वा जत्तं पच्चखंति । ते वहइं जत्ताइं
अणसणाए उदेइ २ चा जस्सट्ठाए कीरए णग्गजावो
जाव तमट्ठमाराहित्ता चरिमेहिं उस्सासण्णसासेहिं
अणंतं अणुत्तरं निव्वायायं निराकरणं कतिणं पमिपुएणं
केवन्नवरणणंदसणं उप्पांमिति तओप्पज्ज सिज्जइ जाव
अंतंकरेहिंति एकच्चा पुण एकेजयं तासे पुव्वकम्मावसे
सेणं कावमासे कावं किच्चा उक्कोसेणं सव्वट्ठसिप्पे
महाविमाणं देवताए उववत्तारोजवंति तेहिंतेसिं गंतेती

सं सागरोवमाइ विई आराहका सेसं तं चेव ॥

टी० आवाहेति रोगादिव्याध्यां एगच्चा पुण एगे भयं
तारोत्ति एगा असंधारणगुणत्वात् द्वितीया मनुजभवमाधिनी
वा अर्चा पूजायैवान्ते एकाद्याः पुनः शब्दः पूर्वोक्तार्था-
स्पेक्षया उत्तरवाक्यार्थस्य विशेष्योत्तनार्थः । एके केवलज्ञान
भाजनेन्यो अपरे (भयंतारोत्ति) भक्तारो अनुष्ठानविशेषस्य
सेवयितारो भयत्रातारो वा अनुस्वारस्त्वह्लाङ्गणिकः (पुव्वक-
म्मावसेसेण) क्लीणवशेषकर्मणो देवतयोत्पत्तारो
भवन्तीति योगः ॥

आराहण-आराधन-आ राध-ल्युट्-आ-सामस्येन . राध्यते
साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन इत्तम् अनदाने, संस्ता.
आराहणपद्मागा-आराधनपताका- स्त्री० आराधनरूपपता
कायाम् द० प० ॥

ससाररगमज्जे, धिइवंध वच्चसाय वच्चकत्वाओ ॥ इत्तूण
मोहमद्धं, हराहि आराहणपद्मागं ॥ २ए ॥ द० प० ।
चत्तारिय कसाप, तिन्निगारवे पंच इदियम्मामे ॥ इता परीसहस
सूदे, राहि आराहणपद्मागं ॥ ३४ ॥

आराहणय-आराधनक- पुं० संस्तारके, संस्ता० ॥

आराहणया-आराधनता स्त्री० संस्तारके, एस किञ्चाराहणया
आ सामस्येन राध्यते साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन-
शनम् तस्य भाव आराधनता आराधनमेव वा आराधनका
स्वार्थिकव्यप्रत्ययोपादानादाराधनका अयमर्थः एष संस्तारक
आराधनता आराधनका वा चारित्रधर्मोत्थापनकल्पा इति
संस्ता० ॥

आराहणा-आराधना-स्त्री० आ राध णिच् युच् स्त्रीत्वाद्वाए
सेवायाम्, वाच० । पादनायाम्, पंचा० वृ. ७ ॥ मोक्षसुख-
साधनोपाये, दर्श० ॥ आराधनमाराधना ज्ञानादिवस्तुनोऽनु-
कूलवर्तित्वम् निरतिचारज्ञानाद्यासेवायाम् स्था० ग. ३
आराधना ज्ञानादिगुणानां विशेषतः पादनेति. औप० (आंरा-
हणागुणानं) आराधनाऽखण्डरूपनिष्पादना गुणानामिति ध०
अधि. ३ (अपच्छिन्नममारणंतिय संदेहणा ज्ञोसणाराहणाय)
आराधनाऽखण्डकालस्य करणमित्यर्थः । आव० । उत्तमार्थ
प्रतिपत्तो आतु० ॥ चरमकाहे निर्यापणे, च आराधना चरम-
काहे निर्यापणरूपेति । छा० । दश ० अ. १० ॥
सा च द्विविधा तथा च स्थानाङ्गे २ ग. ।

दुविहा आराहणा प० तं० । धम्मियाराहणा चेव
केवन्निआराहणा चेव धम्मियाराहणा दुविहा प०
तंजहा दुयधम्माराहणा चेव चरित्तधम्माराहणा चेव
केवन्निआराहणा दुविहा पत्ता । तंजहा अंतकिरिया
चेव कप्पविमाणोववत्तिया चेव ॥

टी० दुविहेत्यादि ॥ सूत्रं कएल्यं नवरं । आराधनमाराधना
ज्ञानादिवस्तुनोऽनुकूलवर्तित्वं निरतिचारज्ञानाद्यासेवेति या-
वत् धर्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिकाः साधवस्ते
पामियं धार्मिकी सा चासावाराधना चेति निरतिचारज्ञाना-
दिपादना धार्मिकाराधना केवन्निनां श्रुतावधि मनःपर्याय
केवलज्ञानिना मियं केवन्निकी सा चासावाराधना चेति केव-
न्निकाराधनेति । सुयधर्मेत्यादौ विषयभेदेनाराधनाभेद उक्तः
केवन्निआराहणेत्यादौ तु फलभेदेनेति तत्र अंतो जंवांतं स्तस्य

क्रिया अंत क्रिया नवच्छेद इत्यर्थस्तत्तुल्याऽराधना शैलेशि रूपा सा अंतक्रियेत्युपचारात् एषा च क्वायिकज्ञानिकेवल्लिनामेव भवति । तथा कल्पेषु देवशोकेषु न तु ज्योतिश्चारे विमानानि देवा वासविशेषा अथवा कल्पाश्च सौधर्मादयो विमानानि च तदुपरिवर्ति प्रवेयकादीनि कल्पविमानानि तेषु उपपत्तिरूपपातो जन्म यस्याः सकाशात् सा कल्पविमानोपपातिका ज्ञानाद्याराधना एषा च श्रुतकेवल्यदीनां भवतीति एवं फला चैयमनंतरफलधारेणोक्ता परंपरया तु भवांतक्रियानुपातिन्येवेति ॥

त्रिविधापि भगवत्याम् यथा ज० श० ८ उ० १०

कश्चिदाहं जंते ! आराहणा पक्षता ? गोयमा !
तिविहा आराहणा पण्णत्ता तंजहा नाणाराहणा ?
दंसणाराहणा २ चरित्ताराहणा ३ नाणाराहणा जंते !
कश्चिदा पक्षता ? तिविहा पक्षता तंजहा- उक्कोसिया
मज्झिमा जहण्णा दंसणाराहणा जंते ! कश्चिदा ? एवं
चेव तिविहावि एवं चरित्ताराहणावि ॥

टी० आराधना निरतिचारतयानुपादना तत्र ज्ञानं पञ्चप्रकारं श्रुतं वा तस्याऽराधना कालाद्युपचारकरणं दर्शनं सम्यक्त्वं तस्याऽराधना निःशंकितत्वादि तदाचारानुपादनं चारित्रं सामायिकादि तदाराधना निरतिचारता (उक्कोसियत्ति । उत्कर्षा ज्ञानाराधना ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु प्रकृष्टप्रयत्नता मज्झिमत्ति तेज्ज्वेव मध्यमप्रयत्नता जहसत्ति । तेज्ज्वाल्पतमप्रयत्नता । एवं दर्शनाराधना चारित्राराधना चेति ॥ स्था० ग० ३ ॥ ज्ञानस्य श्रुतस्याराधना काष्ठाध्ययनादिष्वप्यु आचारेषु प्रवृत्त्या निरतिचारपरिपादना ज्ञानाराधना एवं दर्शनस्य निःशङ्कितादिषु चारित्रस्य समितिगुप्तिषु सा चोत्कृष्टदिभेदाभाव भेदात्कावभेदाच्चेति ज्ञानादिप्रतिपत्तनवृत्तः ॥

अथोक्ताराधनाभेदानामेव परस्परपनिबन्धमभिधातुमाह ।
म० श० ८ उ० १०

जस्सणं जंते ! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्कोसिया
दंसणाराहणा जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स
उक्कोसिया नाणाराहणा गोयमा ! जस्स उक्कोसिया णाण
राहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसा वा अजहन्नुक्कोसा
वा जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा
उक्कोसा वा जहण्णा वा अजहण्ण मण्णुक्कोसा वा ॥

॥ टी० ॥ जस्स णमित्यादि ॥ अजहन्नुक्कोसावत्ति ॥ जगत्या चासावुत्कर्षा चोत्कृष्टा जघन्योत्कर्षा तन्निषेधादजघन्योत्कर्षा मध्यमेत्यर्थः । उत्कृष्टज्ञानाराधनावतोह्याद्ये हे दर्शनाराधने नवतो न पुनस्तृतीया तथा स्वभावत्वात्तस्येति ॥ जस्स पुणेत्यादि ॥ उत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि ज्ञानं प्रति त्रिप्रकारस्यापि प्रयत्नस्य सम्भवोऽस्तीति त्रिप्रकारापि तदाराधना भजनया भवतीति ॥

जस्सणं जंते । उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्को-
सिया चरित्ताराहणा जस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा
तस्सुक्कोसिया नाणाराहणा ? जहा उक्कोसिया नाणारा-
हणा य दंसणाराहणा य जणिया तहा उक्कोसिया
नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य जणियव्वा ॥

टी० ॥ उत्कृष्टज्ञानचारित्राराधना संयोगसूत्रे तूत्तरं यस्वो-
त्कृष्टा ज्ञानाराधना तस्य चारित्राराधना उत्कृष्टा मध्यमा वा
स्यात् उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो हि चारित्रं प्रति नादपतमप्रय-
त्नता स्यात्तत्स्वभावत्वात्तस्येति । उत्कृष्टचारित्राराधनावतस्तु
ज्ञानं प्रति प्रयत्नत्रयमपि भजनया स्यात्, एतदेवातिदेशत
आह जहा उक्कोसिए इत्यादि ॥

जस्सणं जंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया
चरित्ताराहणा जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्को-
सिया दंसणाराहणा गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंस-
णाराहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहण्णा
वा अजहण्णमण्णुक्कोसा वा जस्स पुण उक्कोसिया चरि-
त्ताराहणा तस्स दंसणाराहणा नियमं उक्कोसा ॥

॥ टी० ॥ उत्कृष्टदर्शनचारित्राराधना संयोगसूत्रेषूत्तरं ॥
(जस्सुक्कोसियादंसणाराहणेत्यादि) ॥ यस्यात्कृष्टा दर्शना-
राधना तस्य चारित्राराधना त्रिविधापि भजनया स्यादुत्कृष्टद-
र्शनाराधनावतो हि चारित्रं प्रति प्रयत्नस्य त्रिविधस्याप्य-
विरुद्धत्वादिति ॥ उत्कृष्टायां तु चारित्राराधनायामुत्कृष्टैव द-
र्शनाराधना प्रकृष्टचारित्रस्य प्रकृष्टदर्शनानुगतत्वादिति ॥

अथाराधनाभेदानां फलदर्शनायाह- ज० श० ८ उ० १०

उक्कोसियं णं जंते । नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं
जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्येगइए
तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ अत्येगइए
दोवे णं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ अत्येगइए
कप्पोवएसु वा कप्पातीतएसु वा उववज्जइ, उक्कोसिया
णं जंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं जवग्गहणेहिं
एवं चेव ॥ उक्कोसियं णं जंते ! चरित्ताराहणं आराहे-
त्ता एवं चेव, एवरं अत्येगइए कप्पातीत एसु उववज्जइ ॥

टी० ॥ तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जइति ॥ उत्कृष्टा ज्ञानारा-
धनामाराध्य तेनैव जवग्गहणेन सिद्धयुत्कृष्टचारित्राराधनायाः
सद्भावे कप्पोवएसुवत्ति ॥ कल्पोपगेषु सौधर्मादिदेवलो-
कोपगेषु देवेषु मध्ये उपपद्यते मध्यमचारित्राराधनास-
द्भावे ॥ कल्पतीएसुवत्ति ॥ प्रवेयकादिदेवेषूपपद्यते मध्यमो-
त्कृष्टचारित्राराधनासद्भाव इति ॥ तथा उक्कोसियं णं
जंते ! दंसणाराहणमित्यादौ एवंचेवत्ति करणात्तेणेव भवग्ग-
हणेणं सिज्जइत्यादि दृश्यं तद्भवसिद्ध्यादि च तस्यां स्याच्चा-
रित्राराधनायास्तत्रोत्कृष्टाया मध्यमायाश्चोक्तत्वादिति ॥ तथा
उक्कोसियं णंजंते ! चारित्ताराहणमित्यादि एवंचेव तिकरणा-
त्तेणेव भवग्गहणेणमित्यादि दृश्यं केवलं तत्र अत्येगइए
कप्पोवगेषु वेत्यभिहितमिह तु तन्नाव्यमुत्कृष्टचारित्राराध-
नावतः सौधर्मादिकल्पेष्वगमनाच्चार्थ्य पुनः अत्येगइए कप्पा-
तीतएसु उववज्जइति, सिद्धिगमनाभावे तस्यानुत्तरदुरेषु
गमनादेतदेव दर्शयतोक्तं ॥

मज्झिमियं णं जंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं
जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं करेइ २ गोयमा ! अत्ये-
गइए दोवे णं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ तव्वं
पुण जग्गहणं णइक्कमइ । मज्झिमियं णं जंते ! दंसण-

राहणं आराहता एवं चेत् एवं मज्झिभिन् चरित्ता-
नङ्गणं पि ॥

टी० ॥ जज्ञमिन्नादि ॥ मध्यमज्ञानाराधना नृपे मध्यमन्वं
ज्ञानाराधनाया अ धिगुत तव एव निर्माणनवेयुनरगुह्यमवश्यं
भाषीत्यत्रनेय निर्धनाऽन्यथानुपपत्तेरिति । दोषेणति ॥ अ-
धिगुतमनुचमकारेण्य क्लिप्तं मनुचनेयन ॥ त्वं पुण
मय्यगच्छति ॥ अधिगुतमनुचमवशनापेयया कृतीयं म-
नुचनेयप्रणं ॥

जज्ञमिन्नादि जज्ञंते : नागगहणं आराहता कर्हि
जयगहणेति निज्जट जाव अंतं करेड गोयसा ! अर्ये-
गहणं नवे णं जयगहणेणं निज्जट जाव अंतं करेड
महत्तयगहणादं पुण नादकमइ एवं देवणाराहणं पि ।
एवं चरित्ताराहणं पि ॥

एताऽऽचारिजागधकाः संप्रदिता ज्ञानाराधना दद विद्य-
जिनाः कथमन्यथा जयगहणाराधनामाधिन्य वक्ष्यति सत्त-
द्वनयगहणाऽपुण णादकमइति ॥ यत्तद्वारिवाराधनाया एवेद
कडमुक्तं यदाइ अद्वनयाउचचरिनेति ॥ धृतसम्य कृत्यदेश
प्रिगिभयाम्बयनपेया उक्तास्तनधारणाधनारहितेनान्द-
शानाराधना अमरुधेयमयिषा अपि जयन्ति नन्यश्मयिका
एवेति ॥ तथाच व्यचरारकण्ये (आगहणा उ निविहा उजोसा
मज्झमा जहणं ॥ एगहुगनिगजदृष्टं कुनीगहमयाउजोसा)
आगधना त्रिविधा उगुह्य मय्यमा जयन्त्या च । तत्रोक्त-
राधनायाः फलमेव भवः मय्यमाया होदयै जयन्त्यायागमयो
नयाः यदि त इयमो ज्ञातायत्तद उगुह्यराधनायाः फलं जयन्त्यं
मंमरणं हो भवो मय्यमायागमयो नया जयन्त्याया सय्यो नयाः
॥ २० प० म. प. ए । ईमणनानचरित्तं तव य आगहणा
चउकणं । मय्ये च होइ निविहा उजोसा मज्झिम जहणा ३७
आगहणे उणधिक उजोसाराहणं चउकणं । कम्मरुदधिप्प
मुजो तेणच भावेण सिज्जिजा ३७ आगहणधिक जहण-
माराहणाचउकणं । सत्तद्वनयगहणे परिणामेकण सिज्जिजा
३९ ॥

जणइ य निविहा जणिया, सुविहिय आराहणा जिणिं
देहिं । सम्मत्तामेय पढमा, नाणचरित्तादि दोआण ॥ १५ ॥
१. इहगा पत्तियगा, रोगया जस्स वीरवयणस्स । समसअणु
सरंता, दंसणअराहणा हुत्ति ॥ १६ ॥ मं रसमाववेय
उविहं उहे मस्सिएवेव । एएउविहं जीवे, आणए सद
हे निचं १७ धम्माधम्मागास, उग्गा जे जीवमाच्छका-
यं च । आणइ सदकहतां, सम्मत्ताराहगा जणिया १८
आराधनामधिह्य महाप्रत्याख्योने. २० प० इंदियसुहसो-
ववउ, धोरपरोसहपराईयपराज्जा । अकयपरिकम्मकीवो,
सुज्जइ आराहणाकावे ॥ २३ ॥ सुज्जइ उकरकारी, जाणइ
मगंति पावप कित्ति । विणिगुह्तिो निदई, तम्हा आराहणा
सेया ॥ २५ ॥ २० प० चइउण कसाय इंदिय य सावयगार
वेहंतु तेसविय रागदोसो करेड आराहादणा सुकिं ॥ ४४ ॥

आराधनोपयुक्तस्य फलम् यथा. आतु० ।

ए० पे सिज्जोग जो, पुरिसा मरणदसकांतांमे ।

आराहणावउत्ता, विततो आराहगो होइ ॥ ७४ ॥

टी० ॥ तस्मादेकमपि श्लोकं पंचपरमेष्ठि नमस्कारादिरूपं
यः पुमान् मरणदेशकाले आराधनोपयुक्तः सन् चिंतयति
स तं चिंतयन् स्मरन् आराधको जघति ॥ ७४ ॥

अयाराधकस्य किम्फलमित्याह आतु० ।

आगहणोवउत्तो, सम्मं काउण सुविहिओ कावं ॥

उजोसं तिजिजवे, गंतुं ददइ निज्वाणं ॥ ७५ ॥

टी० ॥ आराधनाया उत्तमार्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा
उपयुक्त उद्यतः साधधान इत्यर्थः फलं मरणं कृत्वा सुविहितः
सुसाधुः सम्यग् धृष्टज्ञोवेनोत्कृष्टत उत्कृष्टाराधनाबद्धाङ्गी
भवान् गत्वा त्वमेतं निर्वाणं मोक्षमित्यर्थः । यदि परमसमाधि
ना फलं करोति ततस्तृतीये भवेऽवश्यं सिद्धतीति भावः ।
अथाह शिष्यः । ग्रंथान्तरे उत्कृष्टतो निरंतरमष्टभाराधनया
जघन्यतस्त्रिकनवाराधनयापि सिध्यतीत्युक्तं अत्र तु तृतीयजघे
सिध्यतीति तदेतच्चाप्युत्कृष्टं नापि जघन्यं ततश्च कथं न विरोधः
उच्यते यदेकेननवे नसिद्धतीत्युक्तं तच्छक्रपमनाराच संहन
नमाश्रित्य एतच्च सेवात्तंसंहनन मंगीकृत्योच्यते सेवार्त्तसंहन
नोहि यगुह्याराधनः करोति ततस्तृतीय जघे सिद्धयति उत्कृ-
ष्टादश्चात्रातिशयार्थः । आराधनाविशेषण च उच्यते । ननु
भवान्गंगीकृत्य जवांगीकरणे पुनरुत्कृष्टोऽष्टनिरेव जघः से-
वात्तंसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ॥ ७५ ॥

आराधनाजिमुणस्य फलम् । पा० ॥

जं य इमं गुणरयण, सायरमविराहिऊण तिणसंसार ।

ते मंगलं करित्ता, अहमावे आराहणाजिमुहो ॥ २ ॥

टी० ॥ तथा (जेय इमं इति) ये महामुनयश्चन्द्रो
मंगलांतरसमुच्चयार्थः । इमं जनशासनप्रसिद्धं (गुण-
रणमायरंति) गुणा महाव्रतादयस्त्वं एव रत्नानि विशिष्टफ-
लहेतुत्वात्सर्ववस्तुसारत्वाच्च गुणरत्नानि तान्येव बहुवात्सा-
गर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः तं किमित्याह ।
अविराच्य अगममनुपाद्य तीर्णसंसारालंघितजबोधधयो
जातास्तान्परमात्मनो मंगलं कृत्वा शुभमनोवाफायगोचरं
समानोयेत्यर्थः । अहमापि न केवलमुक्तन्यायेनाराधकत्वात्ते
तीर्णजघाणिवाः । कित्वहमापि संसारार्णवद्वेधनार्थमेवाराध-
नायास्तेर्गमोक्षमार्गानुपादानाया अजिमुखः संमुखः कृत-
उद्यतइत्यर्थः ॥ आराधनाजिमुखः संजातइति ॥

आध्यात्मिकादिबुद्धानस्य नाशोच्यतोऽप्रतिप्रामतदचनास्या-
राधना ॥

तथाच दर्शनशुद्धो दर्श० ॥

जुंजइ आहाकम्मं, समं नय जो पन्निक्कमइ लुप्पो ॥

सव्यजिणणाविमुहस्स तस्स आराहणा नत्थि ॥

हुंकेऽन्यवहरति लौक्यादापन्नपतितो वा आध्यात्मिकं उपलब्ध-
णत्वात् प्रीताभ्याहृतायापि सम्यक्ज्ञेयं नैव प्रतिप्रामति मयद-
मनुचितमाचरितमिति सम्यग्भावेनेत्यर्थः यः लुप्पो दोषवान्
तस्य किं नास्ति न विद्यते साधाराधना मोक्षसुखसाधनोपायो
यदर्थं गेहाभिप्रायं इत्यर्थः । कथंचूतस्य सर्वजिनाज्ञाविमुख-
स्य ॥ १० ॥

आलोअणमावुंण, विअमीकरणं च जावसोहीअ ॥

आलोअंम, आराहणा अणालोअए जयणा ॥ १५ ॥

अवलोकनं आलुचन विकट्टीकरणं चभावशुद्धिश्च यद्वेहकाश्चिन्नि
पुणमाहाकारः स्वस्यायमस्य सदाहिसंध्यमवदोक्तं करोति किं

राहणं आराहेत्ता एवं चेव एवं मज्जिमियं चरित्ता-
राहणं पि ॥

टी० ॥ नवरमित्यादि ॥ मध्यमज्ञानाराधना सूत्रे मध्यमत्वं
ज्ञानाराधनाया अधिकृतं नव एव निर्वाणनवेपुनरुत्कृष्टत्वमवश्यं
भावीत्यवसेयं निर्वाणान्यथानुपपत्तेरिति । दोषेणति ॥ अ-
धिकृतमनुष्यमवापेक्षया द्वितीयेन मनुष्यजनेन ॥ तच्च पुण
नवगृहणीति ॥ अधिकृतमनुष्यमवग्रहणापेक्षया तृतीयं म-
नुष्यनवग्रहणं ॥

जहणियं णंनंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं
जवगहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्ये-
गइए तवे णं जवगहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ
सङ्कत्तजवगहणाइं पुण नाइकमइ एवं दंसणाराहणं पि ।
एवं चरित्ताराहणं पि ॥

एताश्च चारित्राराधनाः संवक्षिता ज्ञानाद्याराधना इह विव-
क्षिताः कथमन्यथा जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य वक्ष्यति सत्त-
द्वनवगहणाइ पुण णाइकमइति ॥ यतश्चारित्राराधनाया एवेदं
फलमुक्तं यदाह अद्वनवागवचरित्तेत्ति ॥ अतस्सम्यक्कृतदेश
चरितभवास्त्वसङ्ख्येया उक्तास्ततश्चरणाराधनारहितान्द-
र्शनाराधना असङ्ख्येयजविका अपि जवन्ति नत्वष्टमविका
एवेति ॥ तथाच व्यवहारकल्पे (आराहणाग तिबिहा उक्कोसा
मज्जमा जहणाग ॥ एगदुगतितगहुन्नं दुतीगहुमवागकोसा)
आराधना त्रिविधा उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या च । तत्रोत्कृष्टा-
राधनायाः फलमेको भवः मध्यमाया द्वौतत्रौ जघन्यायास्त्रयो
जवाः यदि तत्रैवमोक्षावास्तदा उत्कृष्टाराधनायाः फलं जघन्यं
संस्मरणं द्वौ भवौ मध्यमायास्त्रयो जवा जघन्याया अष्टौ जवाः
॥ ६० प० म. प. ए । दंसणनाणचरित्तं तव य आराहणा
चउक्खंथा । सवे च होइ तिबिहा उक्कोसा मज्जिमा जहणा ३७
आराहे कणविक उक्कोसाराहणं चउक्खंथा । कम्मरइविप्प
मुक्को तेणेव भावेण सिज्जिजा ३७ आराहेकणविक जहण-
माराहणाचउक्खंथा । सत्तद्वमवगहणे परिणामेकण सिज्जिजा
३८ ॥

जणइ य तिबिहा जणिया, सुविहिय आराहणा जिणिं
देहिं । सम्मत्तामिय पदमा, नाणचरितेहिं दोअएणा ॥ १५ ॥
सइहगा पत्तियगा, रोयगा जस्स वीरवयणस्स । समसअणु
सरंता, दंसणआराहणा हुन्ति ॥ १६ ॥ संस्स रसमावजे य
वविहे दुहे मस्सिएचेव । एएउविहे जीवे, आणाए सइ
हे निव्वं १७ धम्माधम्मागास, उग्गा जे जीवमाच्छका-
यं च । आणाइ सइकहुतां, सम्मत्ताराहणा जणिया १८
आराधनामधिकृत्य महाप्रत्याख्यानो. ६० प० इदियसुहसो-
उल्लव, धोरपरोसहपराइयपराज्जा । अकयपरिकम्मकीवो,
सुज्जइ आराहणाकाळे ॥ १३ ॥ सुज्जइ उक्करकारी, जाणइं
मग्गंति पावप कित्ति । जिणगुहियो निंदइ, तम्हा आराहणा
सेया ॥ १५ ॥ ६० प० चइण कसाए इदिय य सावयगार
वेहुतु तोसइय रागदोसो करेद आराहणा सुक्कि ॥ ४४ ॥

आराधनोपयुक्तस्य फलम् यथा. आनु० ।

ए.पे सिद्धो गो, पुरिसा मरणदसकाळामि ।

आराहणावत्ता, विततो आराहणो होइ ॥ ७४ ॥ इय

टी० ॥ तस्मादेकमपि श्लोकं पंचपरमेष्ठि नमस्कारादिरूपं
यः पुमान् मरणदेशकाळे आराधनोपयुक्तः सन् चिंतयति
स तं चिंतयन् स्मरन् आराधको जवाति ॥ ७४ ॥

अयाराधकस्य किम्फलमित्याह आनु० ।

आराहणोवत्तो, सम्मं काण सुविहिओ काळं ॥

उक्कोसं तिबिजवे, गुणं वइइ निव्वाणं ॥ ७५ ॥

टी० ॥ आराधनाया उत्तमार्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा
उपयुक्त उद्यतः सावधान इत्यर्थः काळं मरणं कृत्वा सुविहितः
सुसाधुः सम्यग् शुद्धज्ञानेनोत्कृष्टत उत्कृष्टाराधनायदात्रीन्
भवान् गत्वा लभते निर्वाणं मोक्षमित्यर्थः । यदि परमसमाधि
ना काळं करोति ततस्तृतीये भवेऽवश्यं सिद्धतीति भावः ।
अत्राह शिष्यः । ग्रंथांतरे उत्कृष्टतो निरंतरमष्टमवाराधनाया
जघन्यतत्त्विकजवाराधनायापि सिध्यतीत्युक्तं अत्र तु तृतीयजघे
सिध्यतीति तदेतन्नाप्युत्कृष्टं नापि जघन्यं ततश्च कथं न विरोधः
उच्यते यदेकेन जवे न सिद्धतीत्युक्तं तच्छक्रपुमनाराच संहन
नमाश्रित्य एतच्च सेवार्त्तसंहनन मंगीकृत्योच्यते सेवार्त्तसंहन
नोहि यदुत्कृष्टाराधनां करोति ततस्तृतीये जघे सिध्यति उत्कृ-
ष्टशब्दश्चात्रातिशयोक्त्यर्थः । आराधनाविशेषणं च उच्यते । ननु
भवान्गंगीकृत्य जवांगीकरणे पुनरुत्कृष्टतोऽष्टमिरेव जवेः से-
वार्त्तसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ॥ ७५ ॥

आराधनामिमुखस्य फलम् । पा० ॥

ज य इमं गुणरयण, सायरमविराहिज्जाण तिणंससारा ।

ते मंगलं करित्ता, अहमपि आराहणाजिमुहो ॥ २ ॥

टी० ॥ तथा (जेय इमं इति) ये महामुनयश्च शब्दो
मंगलांतरसमुच्चयार्थः । इमं जैनशासनप्रसिद्धं (गुण-
रयणसायरति) गुणा महावतादयस्त एवरत्नानि विशिष्टफ-
लहेतुत्वात्सर्ववस्तुसारत्वाच्च गुणरत्नानि तान्येव बहुत्वात्सा-
गर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः तं किमित्याह ।
अविराज्य अखरमनुपात्य तीर्णसंसारावधितजबोद्धयो
जातास्तान्परमात्मनो मंगलं कृत्वा शुभमनोवाक्कायगोचरं
समानोयित्यर्थः । अहमपि न केवलमुक्तन्यायेनाराधकत्वात्ते
तीर्णजवाधेवाः । किंत्वहमपि संसारार्णवद्वेगनायमेवाराध-
नायास्संपूर्णमोक्षमार्गानुपालनाया अजिमुखः संमुखः कृत-
उद्यतइत्यर्थः ॥ आराधनामिमुखः संजातइति ॥

आध्यात्मिकादिबुद्धानस्य नादोच्यतोऽप्रतिक्रामतइचनास्त्या-
राधना ॥

तथाच दर्शनशुद्धो दर्श० ॥

जुंजइ आहाकम्मं, समं नय जो पफिकमइ लुक्को ॥

सव्वजिणाणाविमुहस्स तस्स आराहणा नत्थि ॥

हुंकेऽज्यवहरति दौव्यादापक्षिपतितो वा आध्यात्मिकं उपलक्ष-
णत्वात् क्रीताज्याहृताद्यापि सम्यक्नच नैव प्रतिक्रामति मयेद-
मनुचितमाचरितमिति सत्यम्भावेनेत्यर्थः यः बुद्धो दोषजान्
तस्य किं नास्ति न विद्यते साऽराधना मोक्षसुखसाधनोपायो
यदयं गेहान्निष्कांत इत्यर्थः । कथंचूतस्य सर्वजिनाज्ञाविमुख-
स्य ॥ १० ॥

आलोअण्णमालुंक्कण, विअमोकरणं च जावसोहीअ ॥

आलोअंमि, आराहणा अण्णोए जयण ॥ १५ ॥

अवलोकनं आलुचन विकटीकरणं च, वशुद्धिश्च यद्वेदकश्चिन्नि
पुणमाहाकार-स्वस्यारामस्य सदाचिंसंस्थमवधोक्तं करोति किं

पक्खित्ते दइज्जमाणे दट्टेत्ति वत्तव्वं सिया हंता जगवं !
 डिज्जमाणे डिसे जाव दट्टेत्ते वत्तव्वं सिया सेजहानामए
 केइ पुरिते वत्तं अहतं थोयं वा तंतुगयं वा मंजिहदो-
 ण्णिए पक्खिवेज्जा से एणं गेयमा ! उक्खित्पमाणे
 उक्खित्ते पक्खित्पमाणे पक्खित्ते रज्जमाणे रत्तेत्ति वत्तव्वं
 सिया हंता जगवं ! उक्खित्पमाणे उक्खित्ते जाव रत्तेत्ति
 वत्तव्वं सिया से तेण्डेणं गेयमा ! एवं वुच्चइ आराहए
 नो विराहए ॥ ज० ८ श० ७७७ ।

निग्रन्थप्रस्तावादिदमाह ॥

निग्रन्थं चण.मित्यादि ॥ इह चशब्दः पुनरर्थस्तस्य घटनाचैवं
 निग्रन्थं कंचित्पि एम्प.तप्रतिइया प्रविष्टं पिरमादिने.पनिम
 न्वयेत् तेन च निग्रन्थेन पुनः ॥ अकिञ्चट्टणेति॥ कृतस्य कर-
 णस्य स्थानमाश्रयः कृतस्थानं तन्निषेधोऽकृतस्थानं सू गुण
 दिप्रतिसेवारूपोऽकायविशेषः (तस्स णंति) तस्य निग्रथ
 स्य संजातानुतापस्येवं जवति एवं प्रकारं मनोभवति एयस्स
 णस्स.त्ति) विनक्तिपरिणामादेतत् स्थानमनन्तरासेवितमा-
 षोचयामि स्यापनाचार्यनिवेदनेन प्रतिक्रमामि मिथ्यापुष्ट-
 दानेन निन्दामि स्वसमकं स्वस्याकृत्यस्थानस्य वा दुस्सनेन
 गहं गुरुसमकं कृत्स्नेन (विगुहामिति) वित्रोदयामि तदुबन्ध
 डिन्नवि विशेषयामि प्रायश्चित्ताभ्युपगमेन अकरणतयाऽकर-
 णेनाज्युत्तिष्ठाम्यभ्युद्यतो भवामीति (अहारिहंति) यथाह-
 यथोचितमेतच्च गीतार्थतायामेव जवति नान्यथा (अतियति)
 समीपं गत इति शेषः (धेराय अमुहा सियत्ति) स्थविराः
 पुनरमुखानिर्वाचः स्युर्वातादिदोषात्ततश्च तस्याऽोचनादिप-
 रिणामे सत्यपि नालोचनादिसम्पद्यत इत्यतः प्रश्नयति ॥
 (सेणमित्यादि) (आराहएत्ति) मो कृमागंस्याराधकः शुद्धइत्यर्थ
 जावस्य शुक्त्वाकृत्वति चालोचनापरिणता सत्यां कयाञ्चित्त
 द्वाप्रासावप्याराधकत्वं यत उक्तं । मरणमाश्रित्य आलोचयणापरिण
 ओस्सम सपट्टिओ गुरुसगासे ॥ जइ मरइ अंतराविय तहा
 विह्दोत्ति भावाओत्ति ॥ १ ॥ स्थविरात्ममेदे न चेह छे
 अमुखसूत्रे छे कावगतसूत्रे इत्येवं चत्वारि असम्प्राप्तसूत्राणि
 सम्प्राप्तसूत्राण्येवं चत्वार्येव एवमेतान्यष्टौ पिरुपातार्थं
 गृहपतिकुत्रे प्रविष्टस्य एव विचारज्जस्यादावष्टा एव ग्रामग
 मनेऽष्टावेवमेतानि चतुर्विंशतिसूत्राणि । एवं निग्रन्थिकाया
 अपि चतुर्विंशतिसूत्राणीति अथानाहोचित एव कथमाराधक
 इत्याशङ्कामुत्तरं चाह ॥ सेकेणमित्यादि ॥ तण्णयं वत्ति तृणा-
 ग्रंवा ॥ डिज्जमाणे डिसेत्ति ॥ क्रियाकाऽनिष्ठाकाद्ययोरेभेदेन
 प्रतिक्षणं कार्यस्य निष्पत्तेरिच्छमान डिज्मित्युच्यते एवमसा
 वालोचनापरिणतो सत्यामाराधन.प्रवृत्तं आराधक एवेति ॥
 अहयं वत्ति ॥ अहतं नयं (धोयंति) प्रज्ञाहितं ॥ तंतुगुयंति
 तत्रोत्तं तुरीयमादेरुत्तीर्णमात्रं ॥ मंजिहदोणीपत्ति ॥ मंजिष्ठ-
 रागनाजने ॥ ज. टी. ॥

आराधकत्वविराधकत्ववक्तव्यताऽऽराधकशब्दे १ मर्थिनोना
 स्याराधनेति प्राबोयणाशब्दे २ शीष्टसम्पन्नश्रुतसंपन्नादीनां
 देशाराधकत्वसर्वाराधकत्वादि पुरुषजातशब्दे ॥३॥

तदात्मके द्वाविंशत्तमे योगसंग्रहे च. (आराहणा य मर
 णंते) मरणरूपोऽन्तो मरणान्तस्तत्रेत्यतो द्वाविंशयोगसंग्रह
 इति सम० स० ३९ । प्रवेन० छा० ५ । आच० (इयाणि

आराहणाय मरणंतिच्छि आराहणाए) मरणकाले योगाः
 संगृह्यन्ते तत्रोदाहरणं प्रति गाथापश्चादमाह आराहणाह
 मरुदेवा ओसप्यणिप पढमसिद्धा ॥

आसीत्युर्यां विनीतायां, चूपतिर्मरुतेश्वरः ॥

श्रुत्वा विचूषितं तं च, मरुदेवाऽज्यधादिदं ॥ १ ॥

त्वत्पितापीडशीं त्यक्त्वा, विजृणामेकोऽनुमत ॥

उवाच जरतः कासौ, श्रुतिमं तस्य यादशी ॥ २ ॥

चेन्न प्रत्येपि तद्यामो, निर्ययौ मरुतेश्वरः ॥

मरुदेवीं करिस्कंधे, अधिरोप्य प्रचुसनिधौ ॥ ३ ॥

श्रुत्वा समवसरणे, देवेभ्योऽस्याः स्तवं प्रजोः ॥

आनंदासैर्दशा नीहो, गतोऽपश्यत्प्रजोः श्रियं ॥ ४ ॥

अयोचे भरतो मातः! पुत्रचूषा विवोकिता ॥

कुतो ममेदशी साय, चितयंती प्रमोदतः ॥ ५ ॥

विवै! ाऽपुवकरणं, जातिस्मृतिरचूषनु ॥

वनस्पते र्यदुद्वृत्ता, करिस्कंधजुषोऽप्यथ ॥ ६ ॥

उत्पन्नं केवज्ञं मंशु, प्राप प्रथमसिद्धतां ॥

ईदगाराधनायोगा, जायते योगसंग्रहः ॥ ७ ॥ आ ० कथा ।

मोहाराधनहेतुत्वादाराधना. आवश्यके. आवश्यकस्यैका
 र्थिकान्यधिकृत्य (नाओ आराहणामगो) अनु० ॥

आराहणानिमुह-आराधनानिमुह- त्रि० आराधनाया
 सम्पूर्णमेकमार्गानुपाधनाया अभिमुखः सम्मुखः कृतोद्यम
 इत्यर्थः आराधनायां कृतोद्यमे. पा० ॥

आराहणी-आराधनी- स्त्री० आराध्यतेपरदोकापीडया यथावद
 भिधीयते वस्त्रनयत्याराधनी. द्रव्यत्वावभाषाज्जदे (आराह
 णीओदव्वे सच्चे मोसाविराहणी होइ) दश० अ० ७ ॥

आराहणोवउत्त-आराधनोपयुक्त- त्रि० आराधनया उत्तमा
 र्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा उपयुक्त उद्यतः सावधान आरा
 धनोपयुक्तः आराधनयोपयुक्ते. आराधनायामुपयुक्ते च (आ
 राहणोवउत्ते विततो आराहणो होइ) आनु० ॥

आराहिता-आराध्य अव्य ० सेवकं कृत्वेत्यर्थे, (आरा-
 हिता आणाए अनुपावइत्ता) आराध्य यथोक्तोत्सर्गापवा
 दनयविज्ञानेन सेवकं कृत्वेति- उत्त ० अ १९ सम्पाद्येत्यर्थे,
 पं. व. ॥ कल्प ० ॥

आराहिय-आराधित - आराध-णिच् क सेविते, वा-
 संपादिते, पं. व० सम्यक्प्राप्नोतेति । आनु ० । सम. ० ॥
 परितोषं प्रापिते-(आराहिनो रज्जसपट्टबंधं कासीथरायाचदुव
 क्खरस्स) आराधितः केनाऽपि गुणविशेषेण परितोषं प्रापित
 इति- वृ ० (हरिणगेमस्ति देवं भस्ति बहुमाणेण आराहिया)
 आ. म. अखजिते, (जइ चेव उ माक्खफत्ता आणा आराहि
 आ जिणंदाण) पं. व. ॥ निष्ठां नीते, अहिंसावृक्षणं प्रथमं
 संवरचारमधिकृत्य (आराहियं आणाए,) आराधितमन्त्रेव
 प्रकारेनिष्ठान्तीतिमिति — प्रश्न० सं. छा. । (आराहिया वि-
 भवइ) एज्जिरेव प्रकारेः सम्पूर्णैर्निष्ठां नीता भवतीति. स्था०
 गा. ७ (आराहियं पयासैहं सम्ममेपहं विट्ठियं) आरा
 धितञ्चैव एभिरेव प्रकारेनिष्ठां नांतिमिति. प्रय ० । उपा ०
 अ. १ आराहियनाणदंसणचारित्तजोगनिससल्लसुद्धसि-
 ज्जाअयमग्गभिमुहाणं, सम ० । नि. चू १ आचा०-
 आराहियसंजम आराधितसंयम-त्रि० परिपादितसंयमे (आरा
 हियसंजमाय सुंदरोग परिनिनयत्ता-सम ० ।

आरि (य) आरित-त्रि० सेविते-आरितो आरितो सेवि
तो वा एगद्वं ति-आ. चू. । आकारिते. आरिओ आगारिओ
स्सरिओ वा एगद्वंति आव ० ॥
आरित. आरि-त्रि० विवाहजेदे, गोमिशुनदानपूर्वमार्य इति.
ध० सं० ॥

आरु (रो) ग-आरोग्य-न० अरोगस्य ज्ञावः प्यञ् रोग-
शून्यत्वे, रोगाभावे, उक्त० अ. २७ ॥

आरोग्ये सति यद्व्याधि, विकारा जवन्ति नो पुंसां ।

तद्धर्म्मरोग्ये, पापविकारा अपि ज्ञेया ॥ ८ ॥

टी० ॥ आरोग्ये रोगानावे सति ज्ञायमाने यद्वदिति यथा
व्याधिविकारा रोगविकारा भवन्ति नो पुंसामारोग्यवतां
तद्वदिति तथा धर्म्मरोग्ये धर्म्मरूपमारोग्यं तस्मिन्सति
पापविकारा अपि वक्ष्यमाणान् जवन्तीति विज्ञेया पो० वि. ३ ॥
नीरोगतायाम् उक्त० अ. ३ ॥ आरोग्यं नीरुज्जत्वं प्राक्तनस-
हजौत्पातिकरोगविरहणम् । पो० विव. ३ स्था० ग. १० ।
आरोग्यसारियं मागुसत्तणं सब्बसारिओ धम्मो विज्जानिच्चि-
यसारा सुहाइ संतोससाराइति १ । दोषाणां समत्वं
चारोग्यम् “तेषां समत्वमारोग्यं क्यवृद्धीविपर्यय” इतिवच-
नात् न० । भावतः सम्यक्त्वे मोक्षे च दोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिम-
धिकृत्य आद्यं भावारोग्यं बीजं चैषां परस्य तस्यैव । आदौ-
जवन्माद्यं भावारोग्यं भावरूपमारोग्यं तच्चेह सम्यक्त्वं तद्रूप-
त्वाद्दोकोत्तरतत्त्वतत्प्राप्तेर्बीजं चैषां दोकोत्तरत्वसंप्राप्तिः परस्य
प्रधानस्य तस्यैव भावारोग्यस्य मोक्षवृद्धणस्य रागद्वेषमोहानां
तन्निमित्तानां च जातिजरामरणादीनां भावरोगरूपत्वादिति.
पो० वि. ४ । अरोगस्य ज्ञाव आरोग्यं सिक्तत्वे ध० अधि. १२
आव० ॥ आवाधारीहेते त्रि. कउप. । ज्वरादिवाजिते,
आरोग्या अरोगा ज्वरादिवाजिता इति स्था० ग. ४ (आरो-
ग्यारोग्यं दारयं पाया) आरोग्या आवाधारीहिता सा त्रिशाखा
आरोग्यं आवाधारीहितम् ० कउप. । जणं रयणिं तिसखा खति-
याणी समणं जगवं महावीरं आरोग्यारोग्यं पसूया । आचा०
अ. ४ ।

आरुग्गदिय-आरोग्यद्विज पुं० उज्जयिनीवास्तव्ये छिजे ।

तत्कथाच ध० २. ॥

अथि पुरी उज्जेणी, सक्कविजूसिया हरितणुव ।

किंतु गयलक्खकलिया, बहुसंखसिरीइ उवग्गदा ॥१॥

तत्थयि देवगुत्तो, विप्पो गुत्तिदिओ पवरगुत्तो ।

सुविहिअसदाणंदा, नंदानामेण तस्स पिया ॥ २ ॥

जाउताणसुओ जंमप, जिइरोगेहिं मुच्चए नव ।

अवहियनामो रोगुत्ति, चेव सो विस्सुओ जाओ ॥३॥

कइया वि तस्स गेहे, जिकखत्थं कोवि वरमुणीपुत्तो ।

पाकिन्नं सुयं पाएसु, माहणेणं इमो जणिओ ॥ ४ ॥

रोगोवसमोवायं, इमस्स पडुहहसुकारुन्नं ।

सेससुया एतेहिं, कहा न कहिज्जइ इयमुणी आह ॥५॥

तो तेणं मज्जप्पे, सह नियपुत्तेण गंतुज्जण ।

नमिज्जण तयं पुट्ठो, एवं सो महरिस्सी आह ॥६॥

पावाओ होइ दुक्खं, तं पुण धम्मो नासए खिप्पं ।

जलणपल्लितं गेहं, सज्जितपवाहेण विज्जाइ ॥ ७ ॥

धम्मणेण सुवप्पेणं, सिग्घं नासति सयलदुक्खाइ ।

एया रिसाइ नियमा, नयमा न य हुंति पुणो परजवे वि ॥८॥

इय सुणिजंते बुद्धा, गिहत्थधम्मं दुवे वि गिएहंति ।

ददधम्मो सो माहण, पुत्तो जाओ विसेसेण ॥ ९ ॥

धारिजइ इतो सायरो, कट्ठोद्वानिन्नकुल्लसेट्ठो ।

न हु अन्नं जंमनिम्मि, य सुहागुहो दिव्वपरिणामो ॥१०॥

इच्चाइ विदयंतो, रोगायंके सहइ संयमिओ ।

सावज्जंच विविग्गिं, मणसा वि न पच्छइ कयावि ॥११॥

अहहरणा ददधमुत्ति, संसिउ सो कयावि तो इच्चा ।

पत्ता असइहंता दुवे सुराविज्जरूवधरा ॥ १२ ॥

जयंति इमं वाटं, पडणे मोजई एो किरियं ।

तस्स पयाणहि पुट्ठं, सोकेरिसया इमो वित्ति ॥१३॥

महुअवलोहो पढमे, पहरे चरिमे ओजन्नसुरपाणं ।

नवणीयं जूयं क्रूरं, निसि सहपियएण चुत्तव्वं ॥१४॥

तो दियपुत्तेणुत्तं, इमेसि एगं पि नेव पकरेमि ।

वयजंजनीरूचित्तो, जीववदो तह पुमो चेव ॥१५॥

उत्तंच ॥ मद्ये मांसं तथाक्कांसे तक्रान्तीतेनवोद्धृते ।

उत्पद्यंते विद्वीयंते, तद्रक्षाः सृष्टमजंतवः ॥ १६ ॥

विज्जेहि तओजणिओ, देहसिणं धम्मसाहणं जइं ।

जह वा तह वा मज्जणिय, पत्यापत्तन्नमायरसु ॥१७॥

तयाचोक्तांसव्वत्यसंजमसंजमाणो, अप्पाएमेव रक्खिज्जा ।

मुच्चइ अइवायाओ, पुणोविसोही नया विरई ॥१८॥

सो आहन इ विसोही, पडावी करिस्स एतओएयं ।

किंकीरइ पढमं पि हु, जहा कदमफरिसणं च ॥ १९ ॥

इय सयाण हितित्तेण, वि जणिओ वि न जावमन्नए एसो ।

ताते पमुइयचित्ता, अमरा पइंतिनियसरूवं ॥ २० ॥

कहिओ सकपसंसं, नीरोगणू कओ इमो तेहिं ।

तुट्ठो से सयणगुणो, राया पुडयकिओ जाओ ॥२१॥

तं दड्डुपाहंमणा, जयपयमं जइणधम्ममाहणं ।

बुद्धा बहुवे जीवा, वयपाट्टणउज्जुया जाया ॥ २२ ॥

तप्पजइ इमो दोए, आरुग्गदिओति विसुओ जाओ ।

पाडियवयाइ जओ, कमेण सुहज्जावणं एसो ॥ २३ ॥

एवमारोग्यविप्रस्य वृत्तंवरं । धीरधर्म्मा तश्च त्वैतच्चमत्कृत्परं

जव्यदोका निशम्य प्रकंपां सदा पाडयध्वं व्रतानि स्फुर-

त्संपदाः ॥

आरु (रो) गफद्व —आरोग्यफद्व —त्रि० आरोग्य
साधके (अवितहमारोगफद्वं, धसो इहं जेणिमं पायं)
पंचा वृ. १५ ।

आरु (रो) गवोहिद्वान-आरोग्यवोधिद्वान —पुं
आरोग्याय बोधिद्वान आरोग्यवोधिद्वानः आव ० । अरोग-

स्वभावं आरोग्यं सिद्ध्यन् तदर्थं बोधितानः अहंत्प्रणीतध-
र्मप्रतिरारोग्यबोधितानः । नो ज्ञायार्हत्प्रणीतधर्मप्रतीति,
किञ्चित् बौद्धियं मदिया, जे एवोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
आरोग्यवोहिदानं, समाहिचरमुत्तमं दिनुं य. २ अ.।
आरोग्यं भाव आरोग्यं सिद्ध्यन् तदर्थं बोधितानः आरोग्य
बोधितानः प्रेय जिनधर्मप्रतिबोधितानोऽर्जनीयते। सत्ताऽनि
दानो मोक्षार्थं प्रशस्यते इति। श्राव. २ अ. (आरुग्गवोहिदानं
समाहिचर मुत्तमं दिनु) इत्यारोग्यबोधितानस्य प्रार्थनयुक्तत्वं
(गियाण) शब्दे व्याख्यास्यते ॥

आरु (रो) गवोहिदानाऽपत्यणाचित्तुल्य-आरो-
ग्यबोधितानादिप्रार्थनाचित्तुल्य -त्रि० आरोग्यवाधि-
क्षामादीनां आरोग्यवोहिदानं समाहिचरमुत्तमं द्वित्वित्येवं
रूपा या प्रार्थना तत्प्रधानं यच्चित्तं मनस्तेन तुल्यं समानम्.
। तथाच पञ्चाशके - तपोऽधिकृत्य आरोग्यवोहिदानाद्
पत्यणचित्तुल्यं, पंचा० वृ. १९

आरु (रो) गसाहग-आरोग्यसाधक- त्रि० आरोग्यनि-
ष्पादके, य. अ. १

आरुस्स-आरुप्य-अव्य० कोपं हृत्वेत्यर्थे, (आरुस्स विज्जंति
तु देणपिठे) सूत्र थ. १ अ. ५ (आरुस्स विज्जंति फकाण-
ओ सो) आरुप्य क्रोधं हृत्वेति सूत्र० थ. १ अ. ५ ।

आरुह-आरुह-आ. रुह ज्या० प० अनिद-सक० आरोहणो
वान्हेच्चमयग्नौ ८ अ. ४ वा इति प्राकृतमृत्रेणारुहरेतावा.
देशावा चमइ चलग्नाइ-आरुहइ-प्रा० । चरति चलग्नाति आरु
इत्तिन्ति पगट्टं नि० नृ. उ. १८ ॥

आरुहमाण-आरोहयत्-त्रि० आरोहणं कुर्वन्ति आरुहमाणे वा
आरुहमाणे वा स्या० डा. ५

आरु-आरु-पुं० ऋ. ऊ. णिच पिंगन्नवणं आरुह्याद्यं
फकटशकरादी च ततः संज्ञायां फट्ट (आरु) हिमाचन्न
प्रसिद्धीयधीमेदे वाच० ॥

आरुह-आरुह-त्रि० आ० रुह, कर्त्तरि क्त-वाच० । आश्रिते
(तवनियमनानुरूपत्वं आरुहो केवली अभियानाणी) विदो॥
आरुह आश्रित इति आ. च. प्राप्ते, (आरुहः गृह्णुमिकाम्)
आरुहः प्राप्ताः अष्ट० (आरुहपाउपाहिंव) पि० । मत्तं च गंध
हस्ति च, वासुदेवस्स जेडुंग । आरुहो सोहइ अदियं, सिरे
चुमामणी जहा । (सिया रयणं तत्रो समारुहो) उक्त०
अ. २२

आरुहहत्थारोह-आरुहहत्थारोह-पुं० आरुहमहामात्रे
(आरुहहत्थारोहे) आरुह हत्थारोहा महामात्रा येषु ते
तथा । विपा० अथ. २

आरोग-आरेक- पुं० आ-रिच्-घञ्-आकुञ्चने-अतिरेके च.
वाच० ॥

आरेगा-आरेका-स्त्री० शंकायाम्- (विजहिनु विसोत्थियं)
आचा० विहाय परित्यज्य विस्रोतसिकां शंकां सा च विघ्ना
सर्वशंका देशशंका च तत्र सर्वशंका किमस्त्यार्हतो मार्गोन
वेति । देशशंका तु किं विद्यन्तेऽपकायादयो जीवा विशेण्य
अवचनेऽभिहितत्वात् स्पष्टचतनात्मविज्ञानावाच विद्यन्ते इति
क्षेत्र्येवमादिकामारेकां विहाय सम्पूर्णनगराणुणाननुपाहयेत्

आचा० ॥ अ० १ उ० २ ॥

आरेण. अन्वयं आरादित्यर्थे वृ० ॥

आरोअ-उल्लस- इवा० पर०सेद० उल्लासे- उल्लसेरुसदोसु-
म्भणिल्लसपुल्लआश्रुजोह्वारोआः ॥ ४ ॥ २०१ ॥ इति प्राह-
तसूत्रेणोल्लसरोअ इत्यादेशः । आरोअइ उल्लसइ प्रा० ॥

आरोव-आरोप-पुं० आरुप् णिच्-करणे ल्युट् अन्यपदार्थेऽन्य-
धर्मस्यावभासरूपे मिथ्याज्ञाने-वाच०

अनारोपसुखं मोह, त्यागादनुभवन्नपि । आरोपप्रियदोकेषु
चकुमाश्चर्यवान् भवेत् ॥ ७ ॥ अष्ट० ॥ ४ ॥

आरोवण-आरोपण- न० आरुप्-णिच् ल्युट्-आरोपशब्दार्थे.
आरोहणासम्पादने च, आर्क्षोक्तारोपणमन्वचूताम् कुमा०
रयुः वाच० ॥

आरोवणा-आरोपणा- स्त्री० आरोप्यतइत्यारोपणा । प्राय-
श्चित्तमेदे, व्य० । आरोप्यतेइति आरोपणा । प्रायश्चित्ताना-
मुपर्युपर्यारोपणं यावत् पपमासाः परतो वर्त्तमानस्वामिती-
र्थं आरोपणायाः प्रतिषेधात् ॥ व्य० उ० १ ॥

सांप्रतमारोपणाप्रायश्चित्तमाह ॥

पंचादी आरोवणा, ने यव्वा जावहुंति छम्मासा ।

ते पणगादियाणं, वएहु वरिसो ज्जोसणं कुज्जा ॥

रात्रिदिवपंचकादारुयारोपणापंचादिः । रात्रिदिवपंच
कादिका आदिशब्दाद्दशपंचदशविंशति रात्रि दिवमा
सिकादिपरिग्रहा ज्ञातव्याः । तावद्यावत्पपमासा भवन्ति
नाधिकं यत एवं तेन प्रकारेण तेषां पक्षां मासानां
मुपरि (पणगाइया णंति) रात्रि दिवपंचका दीनां
ज्जोपणामपनयनं कुर्यात् । पपमासानां मुपरि य दाप-
पद्यते प्रायश्चित्तं तत्सर्वं त्यज्यते इति भावः । उक्तं च
चूर्णी (उम्मासाणंपरं जं आवज्जइ तं सव्वत्थ हिज्जइति)
अत्र चोदक आह । किं कारणं न दिज्जइ उम्मासाणं परतो
उ आरोवणा । भणइ ण मोजं कारणाज्जोसिया सेसा । पप-
मासानां परत आरोपणा प्रायश्चित्तं न दीयते । अत्र किकार-
णमाचार्यः प्रतिवचनमाह जं कारणंति निमित्तकारणहेतुपु
सर्वा विभक्त्य इति वचनात् अत्र हेतौ प्रथमा । ततोऽयमर्थः ।
येन कारणेन पपमासानां परतः शेषाणि रात्रिदिवपंचका-
दीनि प्रायश्चित्तानि ज्ञेयानि त्यक्तानि तत्कारणं पुनरिदं
वक्ष्यमाणमिति गुरुभणति ।

तदेव कारणं दर्शयति ॥

आरोवणानिप्पन्नं, उठमत्थे जंजिणेहिमुकोसा ।

तंतस्स उतित्थं, ववहरणं धन्नापिरुगं च ॥

उठस्से उठस्यकाले यत् जिनैः स्वस्वकालापेक्षया उक्त-
तपः कर्म कृतं तस्य तीर्थं तुरेवकारार्थं भिक्षुकमश्च सचैवं
योजनीयस्तदेव तावत्प्रमाणमेवारोपणानिप्पन्नं तपः कर्म व्य-
वह्रियते इति व्यवहरणं बहुलवचनात्कर्मपयनम् व्यवहरणी-
यमिति भावः । किमिवेत्यत आह । धान्यपिटकमिव धान्यप्र-
स्थक इवा किमुक्तं भवति । येन राज्ञा यो धान्यप्रस्थकः स्था-
पितस्तत्कात्रे स एव व्यवहर्तव्यो न पुरातनो नाप्यन्यः स्वम-
तिपरिकल्पितस्तथा भगवताऽपि तीर्थकरणे येन उठस्यकाले
यावत्प्रमाणमुक्तं तपः कर्म कृतं तस्य तीर्थं आरोपणानिप्प-
न्नं प्रायश्चित्तमपि तावत्प्रमाणमेव व्यवहरणीयं नाधिकमन्यया

राजाज्ञां न तोरः जप्रयुक्तदंडस्यैव भगवदाज्ञां नतः संसा-
रदंरस्य प्रवृत्तेः ॥

एतमेव धान्यपि कष्टान्तं भावयति ॥

जो जया पतियवो होइ, सो तथा धनपच्छगं ।

ठावेअन्नं पुरिद्धेणं, ववहारी य दंरए ॥

यो यदा पार्थिवः पृथिवीपतिर्भवति । स तदा स्वकाले धान्य
प्रस्थकमन्यं स्थापयति । तस्मिंश्च स्थापिते ये (परिच्छिन्तंति)
पुरातननोपलक्षणमेतत् स्वमतिपरिच्छिन्तेन व्यवहरन्ति तान्-
तथा व्यवहरतो दंरयति । एवं तीर्थकृदपि भगवान् यो याव
त्प्रमाणमुत्कृष्टं तपः कर्मवत्काले कुर्वन् तपः कर्मपरिमाणं
स्थापयति । स स्वतीर्थतावत्प्रमाणं दधिकं तपः कर्मव्यवहरतः
संसारदंरेन दंरयति । तस्मात्तस्य तीर्थं तावत्प्रमाणमेव
व्यवहर्तव्यमिति ॥

अथ कस्य तीर्थं कियत्प्रमाणं तपः कर्मैतत् आह ॥

संवच्छरं तु पढमे, मज्झिमगाण्ड मातियं होइ ।

उम्मासपच्छिमस्स उ, माणं जणियं तु उक्कोसं ॥

प्रथमे प्रथमतीर्थकरकात्रे मानं तपःकर्मपरिमाणमुत्कृष्टं भ-
णितं संवत्सरमेव तुरेवकारार्थः मध्यमकानां द्वाविंशतितीर्थकृतां
तपःकर्म परिमाणमुत्कृष्टं भवत्यष्टमासप्रमाणं पश्चिमस्य तु-
भगवतो वर्धमानस्वामिनः तपः कर्म परिमाणमुत्कृष्टं भ-
णितमिति । एवमासाः । अत्रैव चूयः शिष्याशंका माह ॥
एणविच्चाणं ततो, परिमा च रेमाविसमसोहीया । किहमुज्जंती
तेउ, चोयगण मोसुण कुवोत्थं ॥

पञ्चमन्तरोदिते सूरिणाऽनिहिते पुनरपि शिष्यश्चोदयति ॥
प्रश्नयति यदि नामैवं ततः पूर्वा आदितीर्थकरतीर्थवर्तनश्चरमाः
पश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तनो द्विपदशोऽधिका विरमप्रार्थश्चिता
अनघन् । ततः कथं ते विषमशोधिका अविशेषेण शुध्यन्ति ।
सर्वात्मना शुद्धिमासादयन्ति न खलु कारणवैषम्ये कार्यवैष-
म्यं दृष्टमत्र तु विषमं प्रायश्चित्तं विशोऽस्ति सर्वेषामप्यविशो-
पेण तुल्या ततो दुर्घटमेतदांत भावः । अत्र सूरिर्यत्र प्रायश्चित्त-
वैषम्ये कारणं यथा च कारणविषमतायामपि दुष्ट्या विशो-
धिस्तदेतत्प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तवैषम्ये कारण-
मभिधित्सुरिदमाह । चोदयेत्यादि हेचोदक ! उपपन्नप्रश्नका-
रिन् प्रायश्चित्तवैषम्ये इदं वक्ष्यमाणं कारणं वक्ष्ये तच्च
वक्ष्यमाणमवहितमनाः शृणु । प्रतिज्ञातमवहितमनाः शृणु ।
प्रतिज्ञातमेव निर्व्वाहयति ।

कावस्त निट्टयाए, देहवत्तं धिद्वत्तं चजंपुरिमे ।

तदणंतजागहीणं, कमेण जा पच्छिमो अरिहा ॥

पुरातने पूर्वे आदितीर्थकरतीर्थकालस्य स्निग्धतया हेतुभूतया
प्राणिनां देहवत्तं शरीरवत्तं तदुपदिष्टं ततो धृतिवत्तं च
यत् आसीत् तत् अवसर्पिणीकालस्य तथा स्वभावतया
क्रमेण प्रतिक्षणमनंतभागहीनं तत् तावदायातं यावत्प
श्चिमो जगज्जानैद्वद्वमानस्वामी ततः शारीरवत्तस्य धृति-
वत्तस्य च विषमत्वात् विषमं प्रायश्चित्तं । तथा चाह ।
संवच्छरेणाविनतासे आां, जांगाण हाणं । एहिहे-
वत्तंमि । जया विविज्जादिअगोववेया, तप्पम्मया सोहय
एतएवि ॥

तेषामादितीर्थकरतीर्थवर्तनां साधूनां द्विविधे बले शरीरे

बले धृतिबले च अत्यंतमुपचयं प्राप्ते सति संवत्सरेणाऽपि संव-
त्सरप्रमाणमपि तपः कुर्वतां न योगानां संयमव्यापाररूपाणां
हानिरासीत् ॥ मध्यतीर्थवर्तिनां द्विविधमप्येवंक्रमेणानंतभा-
गहीनमपश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनामत्यंतहीनमतो मध्यमकानां
संवत्सरप्रमाणं तपः कुर्वतां महती योगहानिरिति तेषामष्टमा-
सिकमुत्कृष्टं तपः कर्मव्यवस्थापितमपश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनां
तदपि कुर्वतां योगहानिः पापमासिकमुत्कृष्टं तपः कर्म तेषां
प्रवर्तितं तदेवमुक्तं प्रायश्चित्तवैषम्येकारणं । संप्रति तुल्यां विशो-
धिं प्रतिपादयति । ये चापि मध्यमतीर्थकरतीर्थवर्तिनश्चैर्या
धनुषेता धैर्येण धृतिवत्तं आदिशब्दात् संहननबलेन च
कालदोषतोऽनुपपेताः । तपश्चित्तं तत्रापि तत्कर्मता तेषामि-
व आदितीर्थकरतीर्थवर्तिनामिव धर्म्मोऽशठत्वादिकस्वभावो
येषां ते तत्कर्मणस्तद्भावस्तत्कर्मता सा शोधयति । इयमत्र
भावना । इह अशठभावेनानिगूहितवत्त्ववर्त्यतया यथाशक्ते
तपः कर्मणि प्रवृत्तिविशोधिर्वांतरंकरणं तच्च बाह्यतपः कर्म
णावैषम्येऽपि सर्वेषामप्यविशिष्टमतः सर्वेषांतुल्या विशोधिः ।
युक्तं चैतत् । तथाहि प्रथमतीर्थकरतीर्थेऽपि सर्वेषां देहवत्तं च
समानमथ च सर्वेषामप्यशठभावतया प्रवृत्तस्तुल्या विशोधि-
रेवमत्रापि ज्ञावनीयमित्यदांशः । अत्रैव निदर्शनमाह ॥

पत्यगा जे पुरा आसी, हीणमाणाउ तेथुणा ।

माणजंमाणि धन्नाणि, सोहिं जाहिंतहेवय ॥

ये पुरा पूर्वे काले प्रस्थका आसन् । ते कालदोषतः क्रमेण
हीना हीनतरा जायमाना अत्यंतहीनमाना जातास्तथापि
धान्यानि मानभोगानि प्रस्थकादपरिमाणपरिच्छेदानि तथैव
सख्याव्यवहारस्य सर्वदाऽप्यविशिष्टत्वात् । एवमि-
हापि प्रायश्चित्तानां वैषम्येऽपि अशठभावेन तपः कर्मणि प्र-
वृत्तिर्वांतरंकरणं सर्वेषामप्यविशिष्टमिति शोधिमपि तुशब्द-
स्यापि शब्दार्थस्य निरुद्धमत्वात् । तथैव धान्यानां प्रस्थक-
परिच्छेद्यतामिव तुल्या जानीहि । प्रस्थकदृष्टान्तेन सर्वत्र तुल्यां
विशोधिमवबुध्यस्वेति ज्ञावः । उक्तमारोपणाप्रायश्चित्तम् ॥
व्य. उ. १ ॥

आरोपण पञ्चविधा । स्थाण ३० ५ ।

आरोवणा पंचविहा पसुता तंजहा पट्टविद्या

उविद्या कसिणा ३ कसिणा हारुहणा ॥

आरोपणोक्तस्वरूपा तत्र (पट्टविद्यं) बहुप्वारोपितेषु
यन्मासगुणादिप्रायश्चित्तं प्रस्थापयति वोढुमारजते तदपे-
क्षयाऽसौ प्रस्थापितेत्यक्ता ॥ १ ॥ (उविद्यं) यत्प्रायश्चित्त-
मापन्नस्तस्य स्थापितं कृतं न बाह्यितुमारब्धमित्यर्थः ॥
आचार्य्यादिवैद्यादृत्यकरणार्थं तद्धि वहन्न शक्नोति वैद्यादृत्यं
कर्तुं वैद्यादृत्यसमाप्तौ न तत्कारिष्यतीति स्थापितोच्यत इति ॥
कृत्वा पुनर्यत्र ज्ञोषानत्रियते ज्ञोषस्वर्यामह तीर्थे एवमासां-
तमेव तपस्ततः पक्षां मासानामुपरि यान् मासानामप्युपरि यान्
तेषां क्षणमनारोपणं प्रस्थे चतुः सेतिकातिरिक्तधान्यस्यैव
जाटनमित्यर्थः । ज्ञोषाभावेन सा परिपूर्णति कृत्स्नेत्युच्यत
इति भावः ३ अदृत्स्ना तु यस्यां एवमासाधिकं ज्ञोष्यते तस्या
हि तदतिरिक्तजाटनेनापरिपूर्णत्वादिति ॥ ४ ॥ (हारुह-
मेति) यल्लघुरूमासादिकमापन्नस्तस्य एव यस्यां दीय-
ते सा हारुहमेकोति एतत्स्वरूपं च विशेषतो निशेधावैशति-
तमोद्देशकादवगन्तव्यमिति ॥

कति भद्रा आरोपणा उच्यते पंच तथा चाह व्य० १ उ० ॥
(पटुविन्या) पटुविन्या कसिणाऽकस्ति । तदेव हामहमा
आरोपणा पंचविधा पंचप्रकारा तद्यथा प्रस्थापितिका स्था-
पिता तु ना हामहमा । एषा पंचप्रकाराऽय्यारोपणा प्राय-
श्चित्तस्य । तच्च प्रायश्चित्तं पुरुषजातः कृत्स्नरणादौ यथायोग्य
मयस्यमेव गायान्तेषां ।

इदानीमन्तामेव गायान् व्यान्यायन् प्रमत्तः प्रस्थापितिकादि
भेदचतुष्टयं व्यान्यायति ॥

पटुविन्या वंने, वेयावृत्तिया उचितिया उ ।

कसि आज जोसविरहिया, जहृजोसा सा अकसिणाओ ॥

यदारो पेनं प्रायश्चित्तं वहति एषा प्रस्थापितिका आरोपणा यो
वेयावृत्त्यकरणद्विगुणपन्नः आचार्यप्रभृतीनां वेयावृत्त्यं कुर्वन्
यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्यारोपितमपि स्थापितं क्रियते । यावत्
वेयावृत्त्यपरिसमाप्तिभवति । हो योगावेककालं कर्तुमसमर्थ
इति कृत्वा सा आरोपणा स्थापितिका । कृत्वा नाम यत्
जोषा न क्रियते । अकृत्वा यत्र किञ्चित् उच्यते । हामहमा
त्रिविधा तद्यथा सद्योरूपा स्थापिता प्रस्थापिता च तत्रेयं
सद्योरूपा ॥

उग्रयामगुग्रायं, मामादेतत्रो उदिज्जए सव्वं ।

मासादी निक्खिच्चं, जं सेसं दिज्जए तं तु ॥

उद्धातं बहु अनुद्धातं गुरु यत् मासादिमासिकमादिशब्दात्
हैमासिकं त्रैमासिकं वा इत्यादि तप आपन्नस्तद्यदि सद्यस्त-
त्काञ्चं दीयते न काञ्चरेपण तदा सा हामहमा आरोपणा स
द्योरूपा यदि पुनर्यन्मासादिकमापन्नस्तत् वेयावृत्त्यमाचार्या-
दीनां कर्तव्यमिति स्थापितं क्रियते । तस्मिन् स्थापितं यदन्यत्
जापमुदघातमनूद्घातं वा पठ्यत तत्सर्वमपि प्रमादनिवारणाय-
मुदघातं दीयते सा हामहमा आरोपणा ॥

स्थापिता प्रस्थापितायाः स्वरूपमाह ॥

अम्मासादि वहेते, अन्तरे आवमे जा उ आरुवणा ।

सा होति अणुग्राया, तिन्नि विगप्पा उ चरिमा य ॥

पापमासिकं तपो वहन् आदिग्रहणात् पांचमासिकं चातु-
र्मासिकं त्रैमासिकं हैमासिकं वा वहन् अंतरा यदन्यदापद्यते
उद्घातमनुद्घातं वा तस्यान्यतिप्रमादनिवारणायमनुग्रहकृत्वेन
न चातुर्घातं यत् आरोप्यते एषा हामहमा आरोपणा
प्रस्थापिता । एत अथा विकल्पाश्चरमाया हामहमायाः
अथवा इमे त्रयो विकल्पाः ॥

सा पुण जहृज उकोसा, मज्जिमा तिन्नि वि विगप्पा ।

मासो अम्मासा वा, जहृमुकोसे ज मज्जे ॥

सा हामहमा आरोपणा त्रिविधा । तद्यथा जघन्या उत्कृष्टा
मध्यमा च एते त्रयो विकल्पा हामहमाया जवति । तत्र
गुरुका मासो जघन्या पपमासा गुरुच उत्कृष्टा एतयोर्द्वयो-
र्द्वयोर्मध्ये गुरुद्विमासादयो गुरुमासपंचकर्षयता एषा जघन्या-
उत्कृष्टा हामहमा सा चतुर्विकल्पा तद्यथा हैमासिकगुरुक
त्रैमासिकं गुरुकं चातुर्मासिकं गुरुकं पांचमासिकं गुरुकमिति ॥

आचारपगणशब्दे आचारप्रकल्पस्याष्टाविंशतिभेदप्रतिपाद-
कं सूत्रमुक्तम् । तट्टीकायामारोपणाभेदा इत्यं ॥

तत्र किञ्चित् ज्ञानाद्याचारविषये अपराधमापन्नस्य कस्यचित्
प्रायश्चित्तं दत्तं पुनरन्यमपराधविशेषमापन्नस्ततस्तत्रैव प्राक्तने
प्रायश्चित्ते मासवहनयोग्यं मासिकं, प्रायश्चित्तमारोपितमित्येवं

मासिक्यारोपणा भवतीतया पंचरात्रिकश्रुतियोग्यं मासिकश्च
श्रुतियोग्यं चापराधव्यमापन्नस्ततः पूर्वदत्तप्रायश्चित्ते सपचरा-
त्रिमासिकप्रायश्चित्तारोपणात्सपंचरात्रिमासिक्यारोपणात्पद-
एवं हैमासिक्यः ६ त्रैमासिक्यः ६ चतुर्मासिक्यः ६ चतु-
विंशतिरारोपणाः तथा सार्द्धदिनद्वयस्य पक्षस्य चोपघातनेन
बहुनां मासादीनां प्राचीनप्रायश्चित्त आरोपणा उपघातिकारो-
पणा यदाह ॥

अप्पेण विन्नसेतं, पुव्वप्पेणं तु संजुयं काउं ।

देज्जाय दहुपहाणं, गुरुदाणं तत्तियं चवत्ति ॥

यथा मासाद्धं १५ पञ्चविंशतिकार्द्धं च सार्द्धद्वादशवर्षं सर्वं
मीक्षने सार्द्धस्तविंशतिरिति बहुमासाः । तथा मासव्यार्द्धं
मासो मासिकस्यार्द्धं पक्ष उन्नयमीक्षने सार्द्धमास इति
द्व्युर्द्धमासिकं १५ तथा तेषामेव सार्द्धदिनद्वयाद्यनुघातनेन
गुरुणमारोपणा अनुघातिकारोपणा १६ तथा यावतो
पराधानापन्नस्तावतीनां तच्छ्रुतीनामारोपणा कृत्स्नारो-
पणा तत्रा बहूनपराधानापन्नस्य पपमासांतं तेषु इति पपमा-
साधिकतपः कर्म तेष्वेवांतर्भाव्य । शेषांतर्भाव्यशेषमारोप्यते
यत्र सा अकृत्स्नारोपणेत्यष्टाविंशतिरंतश्च सम्यग्निशीथवि-
शतितमोद्देशकादवगम्यम् ॥ सम. १७ स० ॥

आरोपणायाः स्थापनासंख्यः पात्यच्छिन्नशब्दे ।

तत्प्रतिपदके निशीयाध्यनभेदे, च आरोपणा यत्रैकस्मिन्
प्रायश्चित्तेऽन्यदारोप्यत इति प्रश्नः ७० ५ ॥ आव० ॥

बंधमोचने, प्रतिद्वेक्षने, च (पक्षिण्या आरोपणा) कल्प० -
पक्षिण्या आरोपणात्ति कोऽर्द्धः पक्षे १ संस्तारकदवरकाणाम्
घन्या मोक्तव्याः प्रतिद्वेक्षितव्याश्चेत्यर्थः । अथवाऽऽरोपणा
प्रायश्चित्तम् पक्षे २ ग्राहं सर्वकाहं वर्षासु विशेषतः । कल्प०
प्ररूपणाभेदे, च विशेषः ।

तत्रारोपणा इयं कत्याह ॥

किंजीवो होज्ज नमो, वाजीवोत्ति जं परोपरओ ।

अज्जारोवग्गमेसो, पच्छागुजोगो मयारुवणा ॥

किं जीव एव ज्वेलमस्कारः नमस्कार एव वा जीवो भवति
यत्परस्परवधारणादध्यारोपणं पर्यनुयोजनं एष पर्यनुयाग
आरोपणा मता सम्मतं ॥ आ० म० ॥ आ. च. ॥

आरोपणापायाच्छिन्न-आरोपणाप्रायश्चित्त-न० आरोपणमे-
कापराधप्रायश्चित्ते पुनः पुनरासेवनेन विजातीयप्रायश्चित्ताध्या-
रोपणमारोपणा यत्र पञ्चरात्रिद्विचं प्रायश्चित्तमापन्नः पुन-
स्तत्सेवने दशरात्रिद्विचं पुनः पंचदशरात्रिद्विचमेवं यावत्
पपमासान् ततस्तस्याधिकं तपो देयं न ज्वेत्यपि तु शेषत-
पांसि तु तत्रैवान्तर्भवनीयानि इह तीर्थे षपमासान्तत्वात्तपस-
इति उक्तञ्च ॥

पंचाईयारोवणे, नेयवा जाव होंति अम्मासा ।

तेण परमासियाणं, अणुहविरं जोसणं कुज्जति ॥

आरोपणायाः प्रायश्चित्तमारोपणाप्रायश्चित्तं । प्रायश्चित्त-
त्तमेदे । स्था० ग. ४ ।

आरोवाणिज्ज - आरोपणीय-त्रि० आरुह-णिच्-अनीय-

आरोपाहं, आरोप्ये वस्तुनि-वाच० ॥

आरोवप्पय-आरोपयि-त्रि० आरोपो मिथ्योपचारः मिथो-
यस्य स आरोपयिष्यः मिथ्योपचारप्रियः ॥

अनारोपसुखं मोह, त्यागादनुभवन्नपि॥ अरोपप्रियज्ञाकेषु,
चकुमाश्चर्यवान्भवेत् ॥ १ ॥ अष्ट० ॥
आरोपसुह-आरोपसुख - न० अरोपजे सुखे-अष्ट० ।
आरोविज्ज-आरोप्य-त्रि० आ-रुह- णिञ् कर्मणि यत्-
आरोपणीये, यथा मुखं चक्ष इत्यादौ मुखे चंद्रत्वमारोप्य॥
वाच० ॥
आरोह-पुञ्जिधा, -पुञ्जीकरणे-पुजेरारोहवमादौ॥ १० ॥ १॥
इति प्राकृतपूत्रे ॥ पुजेरेतावादेशौवा, आरोह-वमादौ-पुज-
पुंजयति प्रा० ॥
आरोस-आरोष-पुं० अरोहजातिभेदे-प्रश्न चा. १ ॥
आरोह-आरोह-पुं० आरुह. घञ्-आक्रमणे, नीचस्थानाद-
र्ध्वदेशगमने, अङ्कुरादिप्रादुर्भावे-शब्दच० गजवार्जनामुपरि
गमने दीर्घत्वे वाच. (आरोहो दिग्धत्तं) व्य० उ. ५ ॥ उच०
अ. १ दशा ० ॥ उचितदैर्घ्यं-स्या. उ० १ । उच्ये आरोहो
नाम शरीरेण नातिदैर्घ्यं नातिह्रस्वता अथवा आरोहः शरी-
रोच्छ्रय इति-वृ. । उच्ये च नितम्बे वरारोहा मत्तकाशि-
न्युत्तमा वरवर्णिनीअमरः । सारमान वरारोहा, उच्यते । आ-
रोहैर्निविष्टवृद्धन्नितम्बविभ्यैः माघः वाच ० ।
आरोहतीत्यारोहः हस्त्यारोहादौ, नि. च. उ. १ ॥
आसाणय हर्त्याणय, दमगा जे पढमताए विणएति ॥
परियहंणुपच्छा, आरोहा जुद्धकाळमि ॥ १० ॥
जे पढमं विणय गाहंति ते दमगा जे जवजोगासणहिं
वावारे वा वेहंति तो मंदा जुद्धकाळे जे अरुहंति ते आ-
रोहा ॥
आरोहइयव्व-आरोहयितव्य-त्रि० आरोपणीये, व्य० उ. १
आरोहग-आरोहक-त्रि० आरुह. एवुद्ध. आरोहणकर्त्तरि.
वाच० । हस्तिपके (वरपुरिसारोहगसंपउत्ताणं अङ्कुरस्यं
गयाणं) तत्रारोहका हस्तिपकाः औ० ॥
आरोहण-आरोहण-न० अ० रुह लुट्. नीचस्थानादूर्ध्वस्या
नगमने वाच० ॥ आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपान-
मिव प्रयुक्तम्. कुमा० अङ्कुरादिप्रादुर्भावे च. आरुह्यतेऽनेन-
करणे. लुट्. सोपाने च. । आरोहण स्यात् सोपानम् । अमरः
वाच ० ॥
आरोहणिज्ज-आरोहणीय-त्रि. आरोहणं प्रयोजनमस्य अनु
प्र० आरोहणसाधने पदार्थे, आरुह. कर्मणि. अनीयर्. आ-
रोहुं योग्ये हयादौ वाच ० ।
आरोहपरिणाह-आरोहपरिणाह-पुं. शरीरस्यारोहस-
मः परिणाहः । शरीरोपसम्पद्भेदे. व्य० उ. ५ । आरोहप-
रीणाहो, आरोहो नाम शरीरेण नातिदैर्घ्यं नातिह्रस्वता प-
रिणाहो नातिस्थैर्ल्यं नाति छुर्यता अथवा आरोहः शरी-
रोच्छ्रयः परिणाहो बह्वैर्विष्कंभ एतौ चावपि तुल्यौ न
हीनाधिकप्रमाणाविति । वृ० ।
आरोहो दीर्घत्वं परिणाहो विष्कंभो विशालता तत्र यावताऽ
रोहस्तावान् यदि विष्कंभो भवति तदा एषा उपसंपत्
आरोहपरिणाहे ज्ञातव्या ॥ व्य. उ० ५ ॥
आरोहपरिणाहयुक्ता-आरोहपरिणाहयुक्ता-स्त्री० आरा-
हो दैर्घ्यं परिणाहो विस्तरः तान्यां तुल्यान्यां युक्ता आरो-

हपरिणाहयुक्ता । शरीरसम्पद्भेदे, उच० अ० १ ॥
आरोहपरिणाहयुक्ता उचितदैर्घ्यविस्तरता इत्यर्थः स्या०
उ० ४ ॥
आरोहपरिणाहसंपन्न-आरोहपरिणाहसम्पन्न-पुं० शरीरस-
म्पद्भेदे । आरोहपरिणाहसंपन्नं यावि जवइ, इह चारोहो
दैर्घ्यं परिणाहो विस्तरस्तान्या सम्पन्नः चापि शब्दावन्यांग-
सुन्दरत्वव्यापकाविति यन उच्यते दौकिंकरपि यत्राकृतिस्तत्र
गुणा वसन्तीति । दशा० ॥
आरोहुं-आरुह-अव्य० आरोहण कृत्वत्यर्थे (आरोहमुणिवणि-
यामहम्रसाङ्गरयणपरिपुषं) आरोहुमिति समारुह के
मुनिवणिजः दर्श० ।
आह-आह-न० आ-अ- पर्याप्तो. अच्-अनल्पे श्रेष्ठे
च त्रि० वाच० । प्राकृतोक्ते मन्वर्थके प्रत्ययभेदे च ।
आल्लिखेल्लोद्धवत्तमन्तत्तरेमणामतोः ॥ १ ॥ १५ए ॥ प्रा. सु
सदाहो जमाहो फमाहो रसाहो प्रा. व्या० । उच्ये च मनुयं-
उमिमुणे जह आह इल्लं मणं च मनुयं चेति-आव० ।
आल्लय-आल्लिगित-त्रि० आरोपित-उपा. अ० १ । आविद्धे
जी० प्र. ४ ॥ परिहिते, कल्प० ।
आल्लयमात्रमउरु-आल्ल(दि)गितमात्र(द्या)मुकुट-त्रि० आल्ल
गितमात्रमारोपितस्त्रक् मुकुटो यस्य स तथा तस्मिन् उपा०
अ. १ आल्लगितो यथास्थानं परिहितो मात्रामुकुटो येन स
तथा तस्मिन् कल्प. ॥ मात्राच मुकुटश्च मात्रामुकुटं आल्लगि
तमाविद्धं मात्रामुकुटं येन स आल्लगितमात्रामुकुटः । आविद्ध-
मात्रामुकुटे जी. प्र. ४ (आल्लयमात्रमउरु) आल्लगितमात्रामु-
कुटः कृतकपठे मात्राः आविद्धशिरसि मुकुट इति भावः॥
आ. म. । भ. श. ३ उ. १ ॥
आल्लकारियसज्जा-आल्लकारिकसज्जा-स्त्री० चमरचंचाराजधा-
नीस्थे सभाविशेषे, आल्लकारिका यस्यामल्लक्रियत इति
स्या० उ. ५ ॥
आल्लद-आल्लद-न० काञ्चविशेषे, तत्रोदकार्कः करो यावता
शुष्यति तत आरज्योत्कृष्टतः पंचरात्रिदिवानि यावत्काहोऽत्र
समयपरिभाषय. वंदमित्युच्यते । विश० ॥
आल्लदिय-आल्लदिक-त्रि० आल्लदस्यानतिक्रमेण चरतीति । आ-
ल्लदचारिणि, विशेष० ॥
आल्लवण-आल्लम्बन-त्रि० आल्लम्ब्यतेऽवष्टभ्यते दुर्गपर्वतादि
स्थानमाधिरोढुकामैरित्याल्लम्बनं दर्श० । आश्रये (आल्लवणं च
मे आया अवसेसं च वोसिरे) आल्लम्बनं चाश्रयोऽवष्टभ आ
धार इत्यर्थः । आतु. । (आल्लवणेण केणइ) आल्लम्बन इ
त्याल्लम्बनम् प्रपतनाधारणस्थानम् तेनाल्लवनेन केनचिदिति
आव० । (जो मरणदेशकावेन होई आल्लवणं किंचि) (आल्लं
वनमाधारचूतं । तं० । (मोढिआल्लम्बनं खंभं) आल्लम्बनं हस्ता
द्याधारः । ग० अधि० १ (जमणेगत्याल्लवणमपज्जुदासपारकु
चियं चित्तं) यच्चितं यन्मनोऽनेकार्योऽल्लम्बनमनेकार्थप्रतिभासां-
दोषितमिति विशेष० ॥ आल्लम्बनेन चकुरादिज्ञानविषयेण प्रति
मादिनेति । षो० ॥ आल्लवणं चिन्हा अव्यतो गर्तादौ निमज्ज-
तो रज्वादि । ज्ञातः संसारगर्तायां निपततां ज्ञानादि । वृ० ।
ध. अधि. ३ नि. च० उ. १ आल्लविज्जति जं तमाल्लवणं छविहं-
दव्व वल्लि वियाणाइ ज्ञावे य णाणादि । नि. च० । आ ल्लवि

कर्मणि ल्युट् । आलम्ब्यन्ते आश्रीयन्ते तान्यालम्बनानि । औ. आश्रयणीये, । आलम्बनादाश्रयणीयादिति ॥ स्या० ग. ३ यान्यालम्ब्यन्ते तान्यालम्बनानि ज० श. २५ उ. ७ कारणे प्रव. ८। १०४ ॥ नि. सू. ५ उ. । कारणमालंबणं मोक्षं, कारणं नामा लंबनम् आ. म. प्र. अ. १॥ (सपञ्चपाण निरालंबणेण) निष्कारणे न प्रत्यपायसंभवे वा त्राणायालंबनौयवस्तुवर्जितेनेति झा० अ. १॥ आलंब्यत इत्यालम्बनम् । प्रवृत्तिनिमित्ते, आव० । आलम्ब्यते निश्चिच्छ्रुक्रियते मनो येनेत्यालम्बनम् उच० अ. २४। प्रयोजने, (आलंबणे य काळे मगे जयपाए चैव परिसुक्तं) आचा० अ. २ उ. ३ नि० उ. १० आलंबणेत्यादितः प्रवचनसंघगच्छाचार्यादिप्रयोजनम् आचा० । पुष्टालम्बनस्य सूत्रगुणप्रतिसेवने न दोषः वृ० । अयापुष्टालंबनोनिरालंबनो वा प्रतिसेवते । ततः संसारोपनिपातमासादयति ॥

तथाचात्र दृष्टं तमाह ।

तुच्छमवलंबमाणो, पेहति निरालंबतो यदुगमि ।

सांलंबनिरालंबे, अह दिडंतो णितेवंतो ॥

इहालंबनं द्रव्यभावभेदाद्विधा तत्र गर्तादौ पतङ्गिर्यद्रव्यमालंब्यते तत्तु चल्यालंबनं तच्च विधा पुष्टमपुष्टं च । अपुष्टं दुर्बलं कुशलत्वकादि पुष्टं बलिष्ठं तथाविधकगोरवज्यादि ज्ञावालंबनमपि पुष्टमपुष्टभेदात् विधा पुष्टं तीर्थाज्यवस्त्रित्तिप्रथाध्ययनादि अपुष्टं शत्रुतया स्वमतिमात्रोत्प्रेक्षितमालंबनमात्रं । ततश्च चल्यालंबनं पुष्टमपुष्टमवलंबमानो निरालंबनो वा यथा दुर्गे गर्तादौ पतति यस्तु पुष्टालंबनमवलंब्यते स सुखेनैवात्मानं गर्तादौ पतन्तं धारयति । एवं साधोरपि सूत्रगुणाद्यपराधात्त्रिपेवमाणस्य सांलंबनिरालंबविषयोऽथायं दृष्टं तो मतव्यः ॥ किमुक्तं भवति । योनिरालंबनोऽपुष्टालंबनो वा प्रतिसेवते स आत्मानं संसारगर्तायां पतन्तं न संधारयितुं शक्नोति । यस्तु पुष्टालंबनः स तदवष्टंभादेव संसारगर्तं सुखेनैवातिशययति ॥ अथ कस्मादालम्बनमन्वेषणीयमित्याह ॥

सांलंबणो पतन्तो, अप्पाणं दुग्गमे विधारेऽ ।

इअसांलंबणसेवा, धारेऽ जं असदञ्चावं ॥ ६ ॥

कानि पुनस्तान्यालम्बनानीत्याह ॥

काहं अञ्जित्तिअदुवा अहीऽ, तवोवहाणेसुव उज्जमिस्सं ।

गणं वनिइए बहुसारविस्सं, सांलंबसेवी समुवेदं मुखं ॥

व्या० काहमित्यादिद्युक्तं यः कश्चिदेवं चितयति यथा करिप्याम्यहमत्र स्थितोऽञ्जित्तिमव्यवस्थितिं जिनधर्मस्येति शेषो राजदेजिनशासनवतारणादिभिः (अदुवेति) अथवा अहमध्ये ये सूत्रतोऽर्थतश्च चादशां दर्शनप्रज्ञावकाणि वा शास्त्राणि यदि वा तपोबन्धिसमन्वितत्वात्तपोविधानेषु नानाप्रकारेषु तपस्तु उज्जमिस्सं इति उच्यस्यामि उद्यमं करिष्यामि गणं वा गच्छं वा (नीईमुयत्ति) सत्समास्तृतीयार्थत्वात्तीतिभिः सूत्रोक्तैर्निः सारयिष्यामि गुणैः प्रवृद्धिं करिष्यामि स एवं सांलंबनसेवी । एतैरन्तरेदितैरालंबनैर्यतनया नित्यवासमपि प्रतिसेवमानो जिनाज्ञानुल्लङ्घनात्समुपैति प्राप्नोति मोक्षं सिद्धिं तस्मात्सार्थान्वयवच्छेदादिकमेव यथोक्तज्ञानदर्शनचारित्राणां समुद्दिष्टानामन्यतरस्य वा यद्युज्जिनकं तदालंबनं जिनाज्ञावशादुपदिष्टं नान्यत् ॥ १४ ॥

संप्रति सिसाधयिपितार्थव्यतिरेकदर्शनायाह ॥

आलंबणहीणो पुण, निवरुइ रवडिओ अहे दुरुत्तारे ।

इअनिक्कारणसेवी, परुइ जवोहे अगाहंमि ॥ ७ ॥

टी० ॥ आलंबनहीनः पुनर्निर्पतितः स्वाक्षितः क आह दुरुत्तारे गत्तार्यां दुरुत्तारायां इय एवनिःकारणसेवी साधुः पुष्टालंबनरहित इत्यर्थः । पतति भवोद्धे अगाधे पतति जवगत्तार्यां अगाधार्यां अगाधता पुनरस्यादुःखेनोत्तरणसंज्ञादिति गायार्थः ॥ यथा चरणविकट्टा असहायज्ञानदर्शनपक्वमाश्रमत्येवं नित्यवासाद्ययाह ॥

जेजतय जया जग्गा, ओगासं ते परं अविदंता ॥

गंतु ततय चयत्ता, इमं पहाणंति धोसंति ॥ ८ ॥

टी० ॥ ये साधवः शीतलविहारिणः यत्र नित्यवासादौ यदा यस्मिन्काळे भग्नानिर्विण्णा अवकाशां स्थानं ते परं अन्यत् (अविदंति) अलजमानाः गंतुं तत्र शोभने स्थाने अशफुल्लंतः किं कुर्वन्ति इव पहाणंति धोसंति यदस्माभिरंगीकृतं सांप्रतं काश्माश्रित्येदमेव प्रधानमित्येवं नाद्योपयंति ॥ ८ ॥ आव० ३ अ० । आ. क० छा० १४ अत्र सार्येन दृष्टं तः ॥

स्वद्व्योदकतरुच्छायं, सार्यः काश्चिद्ययापयं ॥

प्रपन्नस्तत्रकेऽप्यस्सुः, परिश्रमजपोऽज्ञसाः ॥ ९ ॥

तिव्रतं दुष्टिकमाया, स्वपि णायसु निर्वृताः ॥

तैस्तैर्जैश्च गमुअै, शब्दयत्यपरानपि ॥ १० ॥

प्रधानमिदमेवात्र, स्थानामित्यर्थके च न ॥

ये तद्वचः प्रपद्यास्सु, स्ते कुतृकुतृखिनोऽज्जवन् ॥ ११ ॥

स्वीचक्रे तद्वचोयैर्न, तमध्वानं विद्वध्यन्ते ॥

शीघ्रं शीतोदकच्छायं, सुखज्ञाजोऽप्यतेऽज्जवन् ॥ १२ ॥

यथा ते पुरुषास्तस्सुः, पार्श्वस्याद्यास्तथाज्ञसाः ॥

ये तूद्यमात्रं निस्तीर्णाः, सुखनस्ते सुसाधवः ॥ १३ ॥

साम्प्रतं यच्चकमिदं प्रधानमिति धोपयंति तद्दर्शयति ॥

निअयावासविहारं, चेअज्जत्तिचं अज्जिआ दानं

३ विगःसु अप्पामिवधं, नदोसं चोअं विंति ॥ १० ॥

परिदारगाहा २ ॥ टी० ॥ नित्यवासेन विहरंतं नित्यवासकल्पमित्यर्थः चैत्येषु जकिस्तां च चशब्दात्कुलकार्योदपरिग्रहः । आर्थिकान्योद्वाजस्तं शीराद्या विगतयो अभिधीयन्ते ॥

तासु विगतिषु प्रतिबंधं आसंगं निर्दोषं चोदिता अन्येनोद्यविहारिणोऽलुवन्तं जणन्तीति गायार्थः ॥

अधुना चेश्यदार् गाहा ॥

चेअ अकुलगणसंघे, अन्नं वा किं चिकाज निस्साणं ।

अहवा वि अज्जवइरं, तो सेवती अकरणिज्जं ॥

चैत्यकुलगणसंघं अन्यदा किंचिदपुष्टमव्यवस्थित्यादेरुत्वालंबनमित्यर्थः । कथं नास्ति कश्चिदिह चैत्यादि प्रतिजागरूकः अतोऽस्मान्निरसंयमोऽङ्गीकृतः । मातृचैत्यादिव्यवच्छेद इति अथचार्यवैरं कृत्वा निश्चाततः सेवते अकृत्य असंयमं मंदधर्मा इति गायार्थः ११५ आव० अ० ३ ॥

चेअप्रपुआ किं, वइरसामिणो सुअपुव्वसारेणं ।

न कया पुरिआइ तथा, मुखंवेणं सा वि साहूणं ॥ ११५ ॥

टीका ॥ अकारार्थः सुगमः । ज्ञावार्थस्तु कयात्तका-

दवसेयस्तच्च कयितमेव तत्र वैरस्वामि नमाद्वचनं कुर्वाणा
इदं नेङ्गते मंदधियः । किमित्याह ॥

ओहावणं परेसिं, सतित्थ उब्जावणं च वच्छद्वं ।

न गणंति गणे माणो, पुञ्चिअ पुप्फमहिमं च ॥ १६ ॥

टी० ॥ अपञ्जाजनां लाङ्गनं परेषां शाक्यानां स्वतीर्थो
ज्ञावनां च दिव्यकरणेन तथा चात्सल्यं श्रावकाणां एतन्न
गणयंत्यालंबनानि गणयतः संतः तथा पुण्योच्चियपुष्पमहि
मं च गणयंतीति पूर्वावचितैः प्राग्गृहीतैः पुण्यैः कुसुमैर्महिमा
यात्रा तामिति गाथार्थः १६ ॥ चैत्यजकिञ्चर गतं ॥
अधुनार्यिकाज्ञाभचारम् । तत्रेयं गाथा ॥

आजियज्ञाने गिष्ठा, सएण्णानेणजे असंतुट्ठा ।

जिक्खायरिया जग्गा, अनियपुत्तं ववइसंति ॥

अन्नपुत्तायरिओ, जत्तं पाणं च पुप्फच्छाए ।

उवणीअं जुंजतो, ते एवजावे अंतगग्गो ॥

टी० अक्षरार्थो निगदसिद्धः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः ।
तच्च अन्विकापुत्राचार्यशब्दे । तेन मंदमतय इदमालंबनं
कुर्वतः इदमपरं नेङ्गते ॥ किमत आह ॥

गयसीसगणं ओमे, जिक्खायरिआ अपच्छद्वं थेरं ।

न गणंति सहो विसदो, अज्जिअद्वानं गवेसेज्जा ॥

टी० गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तं ओमे डुमिक्के जि
क्काचर्यायां अप्पच्छओ असमर्थः भिक्काचर्यायां अपच्छद्व असम-
र्थस्तं स्यविरं वृद्धं एवं गुणयुक्तं न गणयंति नादोचयंति
सहा विसदा समर्थाः अपि शब्दात् सहायादिगुणयुक्तत्वे
ऽपि शठा मायाविन आर्यिकाद्वानं गवेययंतीति अन्वियंत
इति गाथार्थः ११७ ॥

गतमार्यिकाद्वानद्वारं विकृतिचारमधुना तत्रेयं गाथा ।

जत्तं वा पाणं वा, जुत्तूणं द्वावद्वान्निअमि विसुच्छं ।

तेवज्जपमिच्छन्ना, उदायणरिसिअ वइसंती ॥ १७ ॥

टी० ॥ जत्तं वा ओदनादि पानं वा छाक्कापानादि शुक्
त्वा उपतुज्य (द्वावद्वान्निवियति) दोपेत्तं अशुद्धं विगति संपर्कदो
षात् तथाच निः कारणे प्रतिषिद्ध एव विगतिपरिज्ञेयः ॥
उक्तं च ॥

विगतिं विगतिं जीया, विगतिभयं जो ऊ जुंजति साहू ।

विगतिं विगतिसहावा, विगतिं विगतिं वद्वानेति ॥

ततः केनचित्साधुना चोदिताः संतोऽवद्यप्रतिज्ञाः पाप-
प्रचारादिता उदायनार्षेयवादिशत्यालंबनतयेति गाथार्थः ११७
आव. ३ अ. ॥

कयाचयम् ।

आसीदुदायनो नाम, राजा वीतजयाधिपः ।

राज्ये निवेश्य जामेयं, प्रज्यां स्वयमग्रहीत् ॥ ११ ॥

जिक्काहारस्य तस्यानूद, व्याधिर्वैरैरजाणि सः ।

केवद्वं दधि जुंजीया, येन व्याधिर्न वर्धते ॥ १२ ॥

राजर्षिस्तु व्रजेष्वस्या, तत्रयत्सुद्वजं दधि ।

सोऽगाद्वीतजयेऽन्येद्यु, सत्र तज्जामिसूदृपः ॥ १३ ॥

ऊचेऽमात्यैः स्वराज्यार्थी, जितसर्वपरीषहैः ।

राजर्षिराजगामात्र, राज्यं दास्यामि सोऽवदत् ॥ १४ ॥

उक्तस्तैर्नार्प्यते राज्यं, चिरादव्युदग्राहितोऽथ सः ।

पशुपाट्यैकया साधोः, सविषं दध्यदापयत् ॥ १५ ॥

दृष्टाः पुनरमात्यास्ते, सर्वत्राऽप्यादिज्ञानं पुरे ।

राजर्षेरस्य युष्माजि, दातव्यं सविषं दधि ॥ १६ ॥

हत्वा तदेवताज्जाणी, नमहर्षे ! सविषं दधि ।

त्यजैतत्प्रकमेतेन, पुनर्व्याधिरवर्धत ॥ १७ ॥

पुनर्दध्याददे सोऽथ, पुनर्देव्यहरद्विषं ।

एवं तत्पृष्ठतो दग्ना, देवता संचचार सा ॥ १८ ॥

तस्याः प्रमादतोऽन्येद्यु, बुद्धुजे सविषं दधि ।

तत्तापात्तः शुजध्यानः, केवद्वं प्राप्य निर्द्वतः ॥ १९ ॥

तस्य शय्यातरः कुंज, कारो देवतया तदा ।

सिनपत्न्यां कृतो राजा, राजर्षेर्नक्तिमानिति ॥ २० ॥

कुंजकारकृतमि ते, तन्नाम्नाऽजनि तत्पुरं ।

पांशुदृष्ट्या पुनर्वीत, जयं सर्वं स्थलीकृतं ॥ २१ ॥

ऋषिहत्याकरमिति, कोपादेवतया तदा ।

कारणादधिभुङ्गयुक्तः, कर्तुमालंबनं न सः ॥ २२ ॥ आ.क. ॥

सीअल्लुक्खाण्णचिअं, वएसु विगईगण जावंतं ॥

हृद्वा वि जणंति सद्वा, किमासि उदायणो न मुणी ॥ २३ ॥

टी० । शीतद्वं च तद्रुक् च शीतद्वरुक् अन्नमिति

गम्यते । तस्याऽननुचितः अननुरूपः नैर्द्रप्रव्रजितत्वाद्योगाभि-

नूतत्वाच्च शीतद्वरुक्काननुचितस्तं व्रजेषु भोक्त्रेषु विगतिगतेन

विगतिं यातेन यापयंतं (हृद्वावित्ति) समर्था अपि भणंति

शठाः किमासीत् (उदायणो न मुनिः) मुनिरेव विगतिः

परिमोगे सत्यपि तस्मान्निर्दोष एवायमिति गाथार्थः ॥ २३ ॥

एवं नित्यवासादिषु मंदधर्माः संगमस्थविरादीन्यालंबनान्वा-

श्रित्य सीदंति । अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिरुक्त्य तथाचाह ॥

आव० ॥

सुत्तत्यवाअबुद्धे, असहद्वान्नाइआवईओ अ ।

निस्साणपयं काउं, सत्यरमाणा विसीअंति ॥ २४ ॥

सूत्रज्ञार्थश्च बाहश्च वृक्षश्च सूत्रार्थबाहवृक्षाः । तान् तथा

असहद्वश्च अन्यथापदश्च असहद्वान्नायापदस्तांश्च निश्चाणां

आलंबनानां पदं कृत्वा संस्तरंतोऽपि संयमानुपरोधेन

वर्तमाना अजिसंतः सीदंति । एतदुक्तं भवति । सूत्रं निश्चापदं

कृत्वा यथाहं पठामि तावत्किं ममाऽन्येन एवमर्थं निश्चापदं

कृत्वा शृणोमि तावत् एवं बाहत्वं वृक्षत्वं असहत्वं असमर्थ-

त्वमित्यर्थः । एवं द्रव्यापदं दुर्लभमिदं अन्यं, तथा क्षेत्रापदं

क्षुद्रकमिदं क्षेत्रं, कादापदं दुर्मिदं वर्त्तते, तथा भावापदं

ग्लानोऽहमित्यादि, निश्चापदं कृत्वा संस्तरंतोऽपि विधीदंत्यस्य-

सत्त्वा इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

आलंबणानां लोको, जरिओ जीवस्स अजउकामस्स ॥

जं जं पिच्छइ द्योए, तं तं आलंबणं कुणइ ॥ २५ ॥

टी० ॥ आलंबनानां प्राङ्निरूपितशब्दार्थानां लोको मनु-

तत्तदाखंवनं करोतीति गायार्हः ॥ २३ ॥

किंच चविधान्वंति प्राणिनो मंदश्रद्धास्तीव्रश्रद्धाश्च तत्रान्यत् मंदश्रद्धानामाहम्यनमन्यच्च तीव्रश्रद्धानामित्याह च ॥

जे जल्ल जयार्जइअ, बहुस्सुआ चरणकरणपञ्चद्व्या ॥

जल्ल जं ते समायरंती, आलवणं मंदसप्पाणं ॥ २४ ॥

टी० ॥ ये केचन साधवो यत्र ग्रामनगरादौ यदा यास्मिन् काले सुखमदुःखमादौ (यद्यत्ति) यदा दुर्निज्ञादौ बहुश्रुताचरणकरणप्रपञ्चाः संतः यत्ते समाचरंति । पार्श्वस्थादिरूपं तदाखंवनं मंदश्रद्धानां जवतीति वाक्यशेषः । तथा ह्याचार्या मधुरामगुः सुमित्रेज्याहारादिप्रतिबंधापरित्यागात्पार्श्वस्थतामजजत्तद्वचमपि नूनं जिनैर्धम्मो दृष्ट एवेति गायामिधायः ॥ २४ ॥

जे जत्य जया जइअ, बहुस्सुआ चरणकरणसंपत्ता ॥

जं ते समायरंती, आलवणं तिप्पसप्पाणं ॥ २५ ॥

ये केचन यत्र ग्रामनगरादौ यदा सुखमदुःखमादौ (जद्यत्ति) यदा च दुर्निज्ञादौ बहुश्रुताचरणकरणसंपन्नाः यत्ते समाचरंति निरुप्रतिमा तदाहम्यनं तीव्रश्रद्धानां जवतीति गायार्हः ॥ आव. ३ अ० ॥

आलवणं रज्जादि तद्वदापज्जतातीदिनिस्तारकत्वादाहम्यनम आहम्यनसदृशे, च ज० श. १८ उ० २ (आहारचूप आलवणे) आलवणं वस्त्रादिकमिव । ज्ञा० अ० ७ ॥ (मेढीआलवण्यं) खंजं) आलवणं हस्ताद्याधारः तत्तत्समानः यथा हस्ताद्याधारो गर्तादौ पतंतं जंतु धारयति तथाचार्योऽपि भवगर्ने पतंतं गच्छं धारयतीत्यर्थः ग० अधि० १ (मेढीयपमाणे आहारे आलवणे) आलवणं रज्जादि तद्वदापज्जतातीदिनिस्तारकत्वादाहम्यनम. राज. । आलम्यत इत्याहम्यनम भावेऽन्यदप्रत्ययः कर्म० ॥ अचष्टम्ये यथा मंदशक्तिः कश्चित् नगरे परिभ्रमणाय यष्टिमवहम्यते ततस्तद्वचंभते । जातसामर्थ्यविशेषः सत् तान् प्राणापानादिपुत्रज्ञानं विसृजतीति. कर्म. प्र. ॥ गृहणशब्दे निर्ग्रन्थीनां ग्रहणं वक्ष्यते ॥

आलवणजोग-आलवणयोग- पु० आलम्यनवाच्ये पदार्थे अहंत्वरूपे उपयोगस्यैकतानत्वम् । एतस्य बहुवक्तृपता योगशब्दे अष्ट० ॥ साहम्यनो निराहम्यनश्च योगः परो द्विधा हेयः । सह आलवणेन च कुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिना वतैत इति साहम्यनम पो० वृ० १३ । योगमेदेच अष्ट० ।

आलवणचूप- आलम्यनजत त्रि० आलम्यनसदृशे, (आलवणभूप) आलवणं रज्जादि तद्वदापज्जतातीदिनिस्तारकत्वादाहम्यनम । ज्ञा० अ १ ।

आलवमाण- आलम्यमान त्रि० बाह्यदौ गृहीत्वा धारयति, देशतः करेण गृह्णाति च । वृ० ।

आलवणि (न्) आलम्विन् त्रि० आ हवि णिनि आश्रयिणि, “ गजाजिनाहम्विदुकुलधारिवा ” । कुमा. । वाच० ॥

आलविय-आलम्वित त्रि० हवि कः धृते, गृहीते, च वाच० ।

आलवज-आलम्वज पु० आलवज धृशुभ संस्पष्टो १ हिंसने २ च वाच० ॥

आलवजिय-आलम्वजि-न० स्वनामख्याते नगरे, यत्र कुलशतको गृहपतिरासीत् स्थानागे वृहशतकमधिकृत्य (सवाह

मिकाभिधाननगरनिवासी) स्था० ग. १ । (आलवजियनयं मज्जं मज्जेण णिगच्छइ) ज० श. ११ उ. १२ ॥ आलम्वि कायां नगर्या यत्परुपितं तत्प्रतिपादक उद्देशकोऽप्यालंभिक इत्युच्यते । ततोऽसौ षादशः जगवत्या एकादशशतकस्य षादशे उद्देशे च ॥

आलवजिया-आलम्वजि-स्त्री० स्वनामख्यातायां नगर्याम ज० श. ११ उ. १ (ततोऽनयवं आलंभियं नयरीं गतो) आ० म. । कष्ट० ॥ आ० चू० ॥

अस्या वर्णको भगवत्याम् यथा ॥

तेषु कोऽनेन तेषु समष्टं आलवजिया णामं णयरी होत्या वल्लओ संखवणे चेइए वल्लओ तत्तयां आलवजिया ए णयरीए वहवे इसिजइपुत्तप्पामोक्खा समणोवासगा परिवसंति । अट्टे जाव अपोरचूपे अजिगयजीवाजीवा जाव विहरंति ॥ ज० श. ११ उ. ११ ।

आलवज-आलवज- त्रि० आभाषिते, (आलवते वाहिते,) आलवणानाम् आर्थः किं तत्र वर्तत इत्येवमभाषित इति. वृह. । (सेवगपुरीसो उ कोइ आलवजो) आलवः संभाषित इति । व्य० उ. २ ॥ शब्दिते. ततश्चाश्रयाः शब्दिता वा तृणिमावं जज्जते. । आचा. अ. ६ उ. ४ । आलवणे. न. (आलवत्तादिकज्जत्या) आलवत्तालपनम्. व्य. उ. १० ।

आलवज्ज. आलवज्ज त्रि० आ हस क संसृष्टे, संयुक्ते, हिंसिते, च.

आलवप्प-आलवप्प-त्रि० आ. लप. कर्मणि. पयत्. कथनोये. णिच्. यत्. आभाष्ये. वाच० ।

आलवंत-आलवप्त्-त्रि० ईपच्छदति, (आलवते हवते वा) आलवति सति ईपद् वदति सति. उच अ. १ सकृलपति. च. (आलवत्तएवा) आलवपितुंवा सकृत् प्रति० । आलवणे कुर्वति, च (आलवताणं मुरयाणं नंदिसुइगाणं) मुरज-मृदगर्नंदिमृदगानामालपनम्, । राज० । आ. चू. ।

आलय-आलय-पुं. आलीयतेऽस्मिन्. आ. वी. आधारे अञ्. आधारे वाच० आश्रये, स्था० ग. ३ स्था. ग. २ ॥ जं० ॥ आवासे. ओष० ॥ गृहे, तं० ॥ स्थाने. विशे. (हिमालयो नाम नगाधिराजः) कुमा० तत्रामराज्य मराहमराहफेरी नैय० नहि दुप्यात्मना मार्या निवसन्त्याहये चिरम्, रामा० (आलयं देव शत्रूणां सुघोरं खाएरुवं वनम्) भा. आ० प० । आलीयते साधवोऽनेत्यालयः वृ० । वसतौ, स्था० ग. ॥ आ. चू. । (आलयणं विहोरणं) आलयो वसतिः आव. । अणुचरेण. आलयणं, आलयेन स्त्रीपदादि राहितवसतिसेवनेन कष्ट० ॥ उपाश्रये, ॥

वृहत्कल्पे उपाश्रयस्यैकार्यकानधिष्ठय (वयस्सगपमिस्स-गसिज्जा आलयवसन्तीनिसीहिया णणे, वृह० । शरीरे, च. निसीहिया शरीरं वसही यंमिं च जणति । यतोनि-शीहिया नाम आलयो वसही यंमिं च शरीरस्स आलयओ शरीरं जीवस्स आलयोति ॥ आ. चू. ॥

॥ आलयवर्तिनि, च (आलयविहारसमिओ) आलयः सूचकत्वादायवर्तौ सकृद्वचनिकविहारेपीत्यर्थः. अधि. ३

भावे घञ् संश्लेषे, मर्यादायामन्ययी० द्वयपर्यन्ते. अन्य० वाच० ॥

आलयगुण-आलयगुण-पु० बहिःश्रेष्ठदौ, प्रतिश्लेखनादौ, उपशमगुणे च वृ० ॥

आलयविज्ञान-आलयविज्ञान-बौद्धपरिभाषितेक्षणिकविज्ञाने, आव० ॥

आलयसामि (न्) आलयस्वामिन् पुं० साध्वाश्रयप्रभौ, (सेज्जायरोत्ति भष्मति आलयस्वामी उ तस्स जो पिंमो) आलयस्वामी तु साध्वाश्रयप्रभुरेव-पंचा० वृ० १७

आलयसुष्माक्षिगपरिसुष्म-आलयशुष्मादिक्षिगपरिशुष्म-पुं० आलयशुष्मादीनि वसतिनिर्दोषताप्रभृतीनि यानि क्षिगानि सुविहितचिह्नानितैःपरिशुष्कोनिश्चितसुविहितज्ञावायः स आलयशुष्मादिक्षिगपरिशुष्कःतस्मिन्. (तम्हा जहोइयगुणो आलयसुष्माक्षिगपरिसुष्मो) पंचा० वृ० ११ ॥

आलयवस्त्र-आलयवस्त्र-न० न वस्त्रवण० न० त० अलवणस्यज्ञावः प्यञ् वस्त्रवणरसनिश्चत्वे नास्तिवस्त्रवणं यत्र बहु० तद्वत्त्वा प्य. ज्-अलवणता-स्त्री० अलवणत्वंतु. न० वस्त्रवणगुण्यत्वे वाच० । आलयस-आलयस-त्रि० आलयसति, ईषत्त्व्याप्रियते-अच्. क्रिया-मान्ये अलसस्यापत्यम् विदा० अञ्-अलसापत्ये-पुं० स्त्री० युन्यपत्ये हरिता० फञ् आलयसायनः तस्य युन्यपत्ये-पुं० स्त्री० वाच० ।

आलयस्त-आलयस्त-न० अलसस्य भावः प्यञ् अनुद्यमने उक्त० १ अ० ॥

औदासीन्ये प्रमादो यज्ञ आलस्यमौदासीन्यं च हेतुषु आलस्यं च हेतुषु समाधिसाधनेष्वौदासीन्यं माध्यस्यं न तु पक्वपातः द्वा० छा. १६ ॥ आ० म० ॥

आलाव-आलाप-पु० आलप्-करणे घञ्-वाच० आलु ईषदर्थ-त्वादीषलपनमादापः द्वा० ग० ५ ईषज्ञापणे, ध० अधि० २ अस्मृत्संभाषणे, च (आलावं वा संलावं वा) आलापः संज्ञापणं संलापस्तदेव पुनः पुनः भ० श० ३ उ० १ ॥

आलावत्ति सङ्गजल्पं सलावञ्चित्तुमुहुर्मुहुर्जल्पं. भ० श० ५ उ० ४ ॥ ध० अधि० २ ॥ ईषत्प्रथमतया वा जल्पने, चतुर्भि-श्च स्थानैर्निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्था सममालापे न दोषः ॥

तथाच स्थानाङ्गे स्था० छा० ४ ॥

चवहिं ठाणोहिं णिमंग्ये णिमंग्यि आलवमाणे वा संलवमाणे वा एणक्कमइ र्त्तं पंत्तं पुच्छमाणे पंत्तं देत्तमाणे असणं वा पाणं खाइमं वा साइमं वा दल्लयमाणे दवावेमाणे वा ॥

स्था० टी० (चवहीत्यादि) स्फुटं किंतु आलपत्रीपत्रप्रथमतः या वा जल्पन् संलपन् मिथो ज्ञापणेन नातिक्रामति न ह्यंघ्र्याति निर्ग्रन्थाचारं (एणो एणत्थिप सक्कि नेव चिठे न संलवे) विशेषतः साध्या इत्येवं रूपं मार्गप्रश्नादीनां पुष्टादभ्यन्तत्वादि वि तत्र मार्गं पृच्छन् प्रश्नीयसाधर्मिकगृहस्यपुरुषादीनाम-भावे हे आर्ये ! कोऽस्माकमितो गच्छतां मार्ग इत्यादिना श्रेष्ठेण मार्गे वा तस्यदेशयन् धर्मशीलेऽयं मार्गस्ते इत्यादिना क्रमेण अशनादि चाददद्धर्मशीले ! गृहाणेदं अशनादीत्येवं तथा अशनादि दापयन् आर्ये ! दापयाम्येतत्तुभ्यं आगच्छेह गृहा

दावित्यादिविधिनेति ॥ प्रवादे-उच्चारणविधौ च- (एसाव वोरुसव्वत्त-) एष ईदृश आलाप उच्चारणविधिः बृह० (आलावेदेवदत्तादि किं प्रोत्ति किं देवदत्तति.) (अस्म-यावनेण आलावसदो सुओ) नि० चू० ॥

आलावग-आलापक-पुं. आ लाप. क. उच्चारणविधौ (एव-मिक्के आलावगा भणियच्चा) चत्तारि आलावगा, स्था० ग. ६ ॥

आलावण-आलापन-न. आ लप णिच्. प्रावे ल्युट्. परस्पर कथापकथने, आज्ञापणे, आलापशब्देऽस्य प्रवृत्तिहेतुत्वमुक्तम् स्यादाभाषणमादाप इत्यमरः । स्वस्तिवाचने, च (मंगलादा-पनेहोमैः) रामा ० वाच ० । संभाषणे. वृ० । सङ्गत्संज्ञापणे आव. ॥ ज्ञापने. (जो लावसेज्जा असणस्स हेऊ) आलापयेद् भाषयत्. सूत्र श्रु. अ. ० ॥ आ लाप्यते आलापनं क्रियते एभिरित्यादापनानि. रज्जादौ. ज० श. ८ उ. ए

आलावणवन्ध-आलापनवन्ध-पु. आलाप्यते आलापनं क्रियते-एभिरिति आलापनानि रज्जादीनि तैर्वन्धस्तृणादीनामादा-पनवन्धः । वन्धजेदे. ज० श. ८ उ. ए ।

तथाच भगवत्याम्.

संकिंतं आलावणवन्धे २ जप्तं तण्जाराण वा कट्टजाराण वा पत्तजाराण वा पञ्जाजाराण वा वेद्वजाराण वा वेत्तलया वा गवरतरज्जुवीद्वजकुशदणमाइएहि आलावणवन्धे समुप्पज्जइ । जह्मेषणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कात्तं । सेत्तं आलावणवन्धे ॥

आक्षि-आक्षि-पु. वनस्पतिविशेषः । जी प्र. ३ ॥

आक्षीकदल्यौ वनस्पतिविशेषौ. झा० ३ अ० ॥

आक्षिग-आक्षिङ्ग-पुं० मुरजनामके, वाद्यविशेषे, राज० प्र. ३ आक्षिगोमृ मयो मुरजः जी० ३ प्र. उताक्षिजताणं आक्षिगाणं, राज० आ. चू. ॥ (आक्षिग पुक्खरेइ वा) आक्षिग्य वाद्यते इत्यादिङ्गो मुरजवाद्यविशेषस्तस्य पुक्करं चर्मपुटं तत् किंवात्यंतसममिति तेनोपमा क्रियते इति. आ. म. प्र. १ अ. जं. ॥

आक्षिङ्ग्य त्रि. आ. क्षिग. एयत् आक्षिगनीये प्रियादौ, वा च० ॥ मुरजनामके वाद्यविशेषे, पु. (आक्षिगपुक्खरे इव) आक्षिग्यो नाम यो वादकेन मुरज आक्षिग्य वाद्यते हृदि धृत्वा वाद्यते इत्यर्थः ॥ आक्षिग्यो मुरजोवाद्यविशेषः ॥ एष यक्का रान्तः शब्दः । जी० प्र. ३

आक्षिगण-आक्षिङ्गन-न० आ क्षिगि ल्युट्-आश्लेषे-अष्ट. । ई-षत्प्रशने० प्रव० द्वा. १७० नि. चू. उ. १ दश० अष्ट. ६

आक्षिगनवट्टि-आक्षिङ्गनवर्त्ति-स्त्री० शरीरप्रमाणे उपधाने (तारिसगंसि सयणिज्जंसि साक्षिगनवट्टिप) सहाक्षिगनवर्त्त्या शरीरप्रमाणेनोपधानेन यत्तत्तथा-सू. प्र. प्रा. २० । जी० प्र. ३ । भ० श. ११ उ. ११ । झा० अ. १

आक्षिगणवट्टिया-आक्षिङ्गनवर्त्तिका-स्त्री० शरीरप्रमाणे दीर्घे, गणोपधाने, आक्षिगनवर्त्तिका नाम शरीरप्रमाणं दीर्घं गणोपधानम् । कल्प० ॥

आक्षिगाणिया-आक्षिगानिका-स्त्री० पुरुषप्रमाणे उपधाने, आक्षिगनिकायां पुरुषप्रमाणायां राजेति बुद्ध्या समाक्षिग्य

राजान्तः पुर्यः शेरते. जी० प्र० १

आर्लिगपुक्खर-आर्लिगपुक्खर-न० मुरजमुखे, म० श. २ व.
८ मुरजमुखे, च म० श. ६ व. ७ जं० । आ. म. प्र०
१ अ. । राज० ॥

आर्लिपत-आर्लिपत-त्रि० आर्लिपं कुर्वति (आर्लिपंतं वा विर्लि-
पंतं वा साश्चर्य) नि. च. उ० ३

आर्लिपावत-आर्लिपयत्-त्रि० आर्लिपं कारयति (अप्यरेण वा
आर्लिपणजापणं आर्लिपावतं वा) नि० चू. उ. १७

आर्लिधरग-आर्लिधरुह-न० आर्लिधरनस्पतिविशेषस्तन्मया-
नि गृहकाणि । आर्लिमये गृहे, राज० ।

आर्लिच-आर्लिच-त्रि० समंततो दीप्ते. “ जह आर्लिचे गेहे,
कोइ पसुचं नरं तु वोहेजा ” आसमन्ततो दीप्ते गृहे, व्य०
उ. ३ अंत० अ. ५ अभिविधिना ज्वलिते, म० श. २ उ. १
प्रदीपने, न० कोटिमघरे वसंत आर्लिचंमि वि न रुज्जई तणे
आर्लिचिपिप्रदीपनकेपि न दहते इति-व्य. उ. ४
आर्लिच-त्रि. आ. विप. क. कृतावेपने, दत्तादीपने, च वाच० ॥

आर्लिच-आर्लिच-त्रि० वने, (अत्येगद्या पुढवीकाइया
आर्लिच) आर्लिचः शिवायां शिवापुत्रके च वग्ना इति
म० श. १९ उ. ३

आर्लिच-त्रि० । आ. शिखर क आर्लिचे, वधौ ॥ ४९ ॥ इति
प्राकृतसूत्रेण आर्लिचे संयुक्तयोर्ययासंख्यं वध इत्येतौ भव
तः प्रा० । आर्लिगिते संवके (शिवाभिराश्चिष्ट इयम्नसां
निधिः । आर्लिचमि रसितारमुच्येः) इति माघः वाच० ।

आर्लिचपणाश्चिष्टवदण-आर्लिचपणान्शिखरवन्दन-न० सत
विशे वन्दनकदोषे, तस्य (आर्लिचमणाश्चिष्टे रयहरसीसे य होइ
चरमंगो) वृ० । अर्लिचमनाश्चिष्टं चेति पदद्वयमाश्रित्य
रजोहरणशिरसो विपये चतुर्भंगिका भवति । सा च अहो कायं
काय इत्याद्याचर्तकान्ते संभवति । रजोहरणं करच्यमाश्रि-
प्यति शिरश्चेत्येको १ रजोहरणं श्रित्यति न शिर इति द्विती
यः २ शिरःश्रित्यति न रजोहरणमिति तृतीयो ३ न रजोहरणं
न शिरः श्रित्यति ४ इति चतुर्थो भंग इति अत्राऽऽद्योभंगः
बुद्धः । शेषजंगत्रये आर्लिचप्रदोपदुष्टप्रकृतवन्दनमवतरति ।
प्रव. द्वा. १ ध० अधि २ । आच० । आ. सू. २ अ. ॥

आर्लि (दी) वग-आर्दीपक-त्रि० आर्दीपयत्यगृहमाशि
ना । आ. दीप निच प्खुब् गरगृहस्य दाहके, गृहादिदीपनक
कारिषु प्रइन० छा० ३ । अग्निदातरि ज्ञा० अ. २ उदीपके, च
वाच० ॥

आर्लि (दी) वण-आर्दीपन-न० आ. दीप निच व्युद्
तणुद्वादिचूर्णमिश्रितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनभेदे,
उदीपने, च वाच० ॥ आम्रादिप्रदीपने (आर्लीवणेहि य) व्या
कुल्लोकानां मोषणार्थं आम्रादिप्रदीपनैः । विपा० अ. १ ।

आर्लि (दी) विप-आर्दीपित-त्रि० आ. दीप निच क दत्ता-
दीपने गृहाङ्गनादौ, उदीपिते, च वाच० ॥

आर्लितं (सिं) दग-आर्लितं (सिं) न्दक-पुं. धान्यविशे
पे दशा. (आर्लिसंदगत्ति) चपलकाः जं. टी० (आर्लिसंदगत्ति)
चपलकप्रकाराः चपलका पचान्ये । प्र. श. ६ उ. ७
आर्लिह-स्पृग् स्पशं तु. पर. सक. अनिद । स्पृशः फासफंस-

फरिसिचिविहालुंखाविहाः ॥ ८१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृश-
तेराविहादेशः आर्लिह प्रा. ॥ स्पृशति अस्पाहीत् अस्पाही
त् अस्पृक्तं पस्पर्श । वाच० ॥

आर्लिहमाण-आर्लिहसत् वि० विन्यस्यति, (आर्लिहमाणे
२ अणुप्यविसर) आर्लिहन् २ विन्यस्यन् २ अनुप्रवि-
शति ॥ जं० ॥

आर्लिहिज्जमाण-आर्लिह्यमानं वि० विन्यस्यमाने, (मंरुहेहि
आर्लिहिज्जमाणेहि) जं० ॥

आर्ली-आर्ली-ली० सख्याम् ॥ प्रा० ॥

आर्लीह-आर्लीह वि० आ-विह-क-युक्तासनविशेषे ॥ वाचा० ॥

तत्र दक्षिणमूर्धमप्रतो मुखं कृत्वा वाममूर्धं पश्चान्मुखं प्र
सारयति । अंतरावह्योरपि पादयोः पंचपदोः ततो
वामहस्तेन धनुर्गृह्णत्वा दक्षिणहस्तेन प्रत्यंचामाकर्षति तत्र
आर्लिहम् ॥ व्य० उ-१ आ० म-अ-१ ॥ आ-चू-॥
उत्त० १ अ. । नि० चू-उ ११

आर्लीण-आर्लीन-त्रि. आर्ली कर्तरि क आर्लिष्टे, वाच० आर्लि
गिते, कल्प० सुत्रिष्टे, ज्ञा० अ २
किंचिल्लने, च ॥ जं० ॥ प्राकृते (आर्लिष्टोऽष्टी ॥ ५४ ॥)
इति सूत्रेणाद्वियतेः अर्ली इत्यादेशो भवति । अर्लिअइ
अर्लीणो ॥ प्रा० ॥ (अर्लीण्यमाणुत्तस्सवणा) आर्ली-
नौ मस्तकमिच्छौ किंचिल्लनौ नतु टप्परी प्रमाणयुक्तौ स्वप्न
माणोपेतौ श्रवणौ कर्णौ येषां ते ॥ जं० ॥ (आर्लीणे महए
विर्लीणे) आर्लीनः सर्वगुणैराधिगतः ॥ कल्प० ॥ (आर्लीणगु-
त्तो परिच्यप) आर्चा० अ ३ उ २ ॥ भावे कः संश्लेषे, न०
तत्र साधु अण् वगे धातुभेदे तस्य धात्वन्तरसंश्लेषकारक
त्वात् तयात्वं । वाच० ॥

आर्लीणगुत्त-आर्लीनगुत्त-त्रि० आर्ली मर्यादयन्त्रियरो-
धादिकया लीन आर्लीनो गुत्तो मनोवाक्यकर्मभिः कूर्मवत्सं-
वृत्तगात्रः । आर्लीनश्चासौ गुत्तश्चार्लीनगुत्तः । इन्द्रियरोधादियुते
मनोवाक्यकर्मभिर्गुत्ते, कूर्मवत्संवृत्तगात्रे, च आर्चा० अ. ३ उ. २
(आर्लीणगुत्तो परिच्यप) आर्लीनो गुत्तश्च परिब्रजेत् ॥ आर्चा० ॥

आर्लु-आर्लु-पुं० आर्लु-वा-मित्तु ऋणनिष्ठ रस्य लः वा
पेचके, मेढके, । शब्दरत्ना० स्वपवारिधानिकायाम् सनाले
जलपात्रभेदे, ली० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः
“ कंदो बहुविधो लोके आर्लुशब्देन जण्यते ॥ कच्चार्लुश्चैव घंटार्लु,
पिम्माहुश्चैव कंरादिकम् ॥ काष्ठार्लुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा
अनेकराः ” । वाच० ॥

आर्लु-आर्लु-पि० पिकायाम् । आर्लिशदन्तकाय वनस्पति
जीवानधिस्त्य- (आर्लु तह पिम्माहु वत्तीसं जाणिवं अणंता-
इं) आर्चा० अ. १ उ. ३ ॥

आर्लु तह पिम्माहु वृचन्ति एष अणन्तनामेण । ध० अ० २ ।
आर्लु इति दीघान्तोप्यत्र ॥

आर्लुई-आर्लुकी-ली० बलीभेदे, । आर्चा० अ. १ उ. ५
॥ प्रव. द्वा. १ ० ॥

आर्लुख-दह-दाहे-भस्मीकरणेच सक० न्वा० प० अनि-
द-दहेरहिं लुखौ ॥ २०७ ॥ इति प्राकृत सूत्रेण दहेरा-
लुंखादेशः आर्लुखइ नहइ प्रा०

आर्लुख-स्पृग्-स्पशं तु० पर० सक० अनिद (स्पृशः फासफंसफ-

रिसिखिबिहालुंखाविहा. ८१ ॥ इति प्राक्तसूत्रेषु स्पृशे-
राहुंखादेशः आलुंखः ॥ प्रा० ॥

आलुचण—आलुचन-न० आ० लुचि. लुट् उत्पादने, केशा-
देर्वन्धराहित्ये, च ॥ वाच ० ॥ ग्रहणे, ॥ आब ० ॥

आलुटण—आलुठन-न० आ लुटि. ल्युट् वलादपहरणे,
वाच ० ॥

आलुपं-आलुम्ब-त्रि० आसमंतालुपतीत्यालुपः धनापहारके,
आलुपे सहसाकारे । स हि लोनाजिज्ञतान्तः करणोऽपगत-
कर्तव्याकर्तव्यविवेकोऽर्थज्ञो नैकदत्तदृष्टिरैहिकामुष्मिकविपाक-
कारिणीर्निश्चायनगश्कर्तनचौर्यादिकाः क्रियाः करोति ॥ आचा-
अ. २ उ. १० ॥ (आलुपह विभुपह) आलुपतवस्त्रादिकं
विभुपत सर्वस्वापहारेण ॥

आलुग (य) आलुक पुं० आ. लाति पृथ्वीकासरोरं वा आ-
ला. मित्रं रु संज्ञायां कन्. शेषनागे, कासादौ, च आलु. स्वा-
र्थे कन् कन्दभेदे, न० वाच० ॥ (तरुणपद्माद्युत्ति वा)
आलुकं कन्दविशेषः । तच्चापेकप्रकारमिति विशेषपरिग्रहार्थं
पद्माद्युक्तमित्युक्तम् ॥ अणु० अ. १ ॥ साधारणशरीरवाद-
रवनस्पतिकायिकानीधकृत्य (साधारणशरीरा अणोगहा
ते पक्वित्या आलु प मूत्रप चं व सिंगवरे तदेव य) उक्त०
अ. ३६ ॥ ज० श. ७ उ. २ ॥ प्रज्ञा० पद १० ॥ जी०
प्र. १ ॥

आलूण-आलून-त्रि० लू० क० ईपच्छिन्ने, सम्यक्छिन्ने, च
तेनामरवधूहस्तैः सदयालूनपद्धवाः कुमार० ॥ वाच० ॥ वि-
शीर्णे, ॥ आ० म० ॥

आलेदुयं-आलेपुम्-अव्य० आश्लेषं कर्तुमित्यर्थे, स्वार्थेकश्च वा
शते प्राक्तसूत्रेण स्वार्थे कः ॥ प्रा० ॥

आलेप-आलेप-पु० आ-लिप् घञ्-उपलेपे, आलिम्पने, च
आलिप्यते कर्मणि ल्युट् आलिप्यमाने, च ॥ वाच० ॥

आलेवण-आलेपन-न० आ-लिप् ल्युट् उपलेपे, आलिम्पने, च
वाच० ॥ सकृद्वेपने, नि० लू० उ. १२ ईपलेपने, ॥ वृ० ॥ दिवा
गृहीतगोमये रात्रौ व्रणाद्यालेपननिषेधो ॥
नि० लू० ॥

जे निक्खू दिया गोमयं पणिग्हेत्ता । दिया
कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा
विदिपंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥ जे निक्खू दिया गोमयं
पणिग्हेत्ता रत्ति कायं सि वणं आलिपेज्ज वा विलि-
पेज्ज वा आलिपंतं वा विदिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥
जे निक्खू रत्ति गोमयं पणिग्हेत्ता दिया कायंसि वणं
आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥
जे निक्खू रत्ति गोमयं पणिग्हेत्ता रत्ति कायंसि वणं
आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा विदिपंतं
वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥ चउकजंगमुत्तं उच्चारयव्वं । कायः
शरीरं व्रणः क्षतं तेण गोमयेण आलिपइ सकृत् विदिपइ
अनेकशो ऽपरिवासिते मासइहुं । परिवासिते चउजंगे
चउइहुं तवकाइविसिद्धा आणादिया दोसा । गाहा ।

दियएतो गोमत्तेणं चउकजयणा तु जाव ऐवुत्ता ॥ एतो
एगतरं पक्खेत्ताणाहिणो दोसा ॥ २१६ ॥ चउकजयण
चउजंगो चत्तिउदेसए जाव ऐवुत्ता इहंपि सवेव । गाहा ।
ततुप्पत्तिं दुक्खं अजिज्जतो वेयणा एत्तिव्वाए । अप्पाणे
अव्वहितो तं दुक्खहिया सते सम्मं ॥ २१७ ॥ अव्वो-
च्छित्तिणिमित्तं जीयइए समाहिहेउं वा । एतेहि कार
एहिं जयणा आलिपणं कुज्जा ॥ २१८ ॥ पूर्ववत् गोमय
गहणा इमा विधी गाहा । अजिणववोसइासत्ति इतरे
उवयोगं काउगहणं तु माहिंसअसत्तीगव्वं अप्पातवच्चं
व वितथाता ॥ २१९ ॥ वोसिरियमोत्तं धेत्तव्वं तं बहुणं
त्तस्सासविइयरं चिरकाइ वोतिरियं तं पि उवकरे तु ग-
हणं दिणत्तंसत्तं पि मादित्तं धेत्तव्वं मोहिसासतिगव्वं
तं पि अणायवेत्तियं णायामित्यर्थः । तं असुसितं
वितथाती जवति आयवत्तं पुण सुसियं सप्पगुणकारी
मुत्तं जे निक्खू दिया आलिपणजायं पणिग्हेत्ता दिया
कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं
वा विदिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे निक्खू दिया
आलिपणजायं पणिग्हेत्ता रत्ति कायंसि वणं आलि-
पेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं विलिपंतं वा साइज्जइ
॥ ४४ ॥ जे निक्खू रत्ति आलेवणजायं पणिग्हेत्ता दिया
कायंसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा
विदिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे निक्खू रत्ति
आलेवणजायं पणिग्हेत्ता रत्ति कायंसि वणं आलि-
पेज्ज वा विलिपेज्ज वा आलिपंतं वा विदिपंतं वा
साइज्जइ ॥ ४६ ॥ आलेवण जातं आलेवणप्प
गारा ॥ गाहा ॥

दियरातो लेवेणं, चउकजयणाउ जाव ऐवुत्ता ॥

एतो एगतरं, मव्वेत्ताणादिणा दोसा नि. लू. उ. १२
पर्युपितेनालेपनजातेनालेपननिषेधो । बृहत्कट्टे ॥

णो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा पारि यसिएणं
आलेवणजाएणं आलिपित्तए वा विदिपित्तए वानन्नत्थ
आगाढोहिं रोगायंकोहिं ॥

एवं ब्रह्मसूत्रमप्युच्चारणीयं ॥ व्याख्यातः कल्पते निर्ग्रन्थानां
वा ऽ परिवासिते नालेपनजातेनालेपयितुं वा ईपलेपयितुं
विद्वेषयितुं विशेषेण लेपयितुं नान्यत्र आगाढेभ्यो रोगातंकेभ्य
इति सूत्रार्थः ॥

अथ भाष्यं ॥

मव्वेज्जणं लिप्पइ, एस कमो होइ वणतिगिच्चाए ।

जइ तेण तप्पमाणं, माकुण किरियं सररीस्स ॥

परः प्राह ॥ ननु व्रणचिकित्सायां पूर्वं व्रणो मृत्कृत्वा ततः
पिमी आदानेन आलिप्यते एष क्रमस्ततः प्रथमं मृद्वणसूत्रमुक्त्वा
पश्चादालेपनसूत्रं प्रणितुमुचितमिति ज्ञावः । यदि चैतत्तत्र न
प्रमाणं ततोमा शरीरस्य क्रियामकार्षीरिति सूरिराह ।

आलोच्येण पडण्ड, जो उवणां मवणेण किं तत् ।

हांद्वि वणो वमासे, आलोचो दिज्जइ समणं ॥

नायमेकान्तो यद्वच्यं वणे प्रकृणमाहे पनं च जवति । किन्तु कुत्रचिदेकतरं कुत्राप्युभयं ततो यः किञ्च वण आलोच्येण प्रगुपीनवति तत्र किं प्रकृणेन कार्यं किञ्चिदित्यर्थः । यद्वा । मा मे वणो जविष्यतीति कृत्वा प्रथममेवालोच्यः शमनमौषधं दीयते किञ्च ॥

चाउर उकज्जं करिचि, जह् लान्जकज्जपरिचामी ।

अणुणुविसंतविज्जवे, जुज्जइ न उ सव्वज्जइसु ॥

अत्यातुरे आगाढे कार्यं यथा क्षामं आलोच्यो मूक्षणं वा यः प्रथमं अन्यतमेनैव चिकित्सां कुर्यात् । कुत्र नाम परिपाटिः क्रमो विद्यते इदमेव व्यनक्ति यः स हि भावा विद्यमानविवृति सूत्रचिकित्सायां क्रियमाणायामाहुर्पूर्वा चिकित्साशास्त्रेण भणिना परिपाटिर्युज्यते घटते न पुनः सर्वजातिषु अतः किमत्र क्रमनिरीक्षणमेति ॥

सुत्तंमि कट्ठियंमि, आलोचवत्ति चउल्लह् हुंति ॥

आणाइणाइदोसा, विणा इमंहि तुगणेहि ॥

सूत्रार्थकथनेन सूत्रे आरुहे सति निर्युक्तिविस्तर उच्यते । यथा लेपं रात्रौ स्थापयति । तदा चतुर्लघु, आह्लादयश्च दोषाः विराधना च क्रमीभिः स्थानैर्भवति ॥

निधे दवे पर्णीए, आवज्जणपाणतव्वणव्वरणा ।

आयंके विविज्जा, सो मासवहुगा य ॥

स्निग्धे छवे प्रणीते आलोच्ये स्थापिते प्राणिनामायततत्कृण-करणं तस्य द्रवादेः स्यन्दनं भवति । अत्र दोषभावना प्राग्वत् ॥ आतंके च रोगे विपर्यासेन क्रियाकरणे वक्ष्यमाणं प्रायश्चित्तं मासेति ॥ आगाढानागाढकारणमन्तरेण पदे परिवासयति । ततः प्राशुकादौ स्थाप्यमाने चतुर्लघु । अप्राशुकादौ चतुर्गुरु । इदमेव व्याचष्टे ॥

तिव्विय संचयदोसा, तथावि से द्वाव्वज्जवणद्विहणं वा ।

अवीच्यं विइए, उज्जमणुज्जंति जे दोसा ॥

त एवं संचयादयो दोषा मन्तव्याः ॥ त्वन्वियः सर्पः मृशेत् द्वालोच्यो वा जिह्वया वा लेहने कुर्यात् । तृतीये च दिने अम्ब्रीवृत्ते तदुच्यते । अनुज्जतो वा ये दोषास्तान् प्राप्तान् यत एते दोषास्ततः ॥

दिवसे २ गहणं, पिट्टमपिट्ठे य होय जयणाए ।

आगाढे निक्खिखणं, अपिट्ठे पिट्ठे य जयणाए ॥

यदा ग्ञानार्थमालोच्यो न प्रयोजनं भवति तदा दिवसे २ ग्रहणं विधेयं । तत्र प्रथमं पिष्टस्य पश्चादपि पिष्टस्यापि यतनया कर्त्तव्यं जवति । आगाढे च ग्ञानत्वे आलोच्यस्य निक्षेपणं परिवासनमपि कुर्यात् । तदप्यपिष्टस्य पिष्टस्य वा यतनया कर्त्तव्यम्

अथा ऽऽतंकाव्यज्यासं व्याख्याति ॥

आगाढे अणागाढं, अणागाढे वा वि कूणइ आगाढं ।

एवं तु विवज्जासं, कुणइ ववाए कफतिगिच्छं ॥

आगाढे ग्ञानत्वे अनागाढां क्रियां करोति चतुर्लघु । अनागाढे वा आगाढं करोति चतुर्लघु यदा वाते चिकित्सनीये कफचिकित्सां करोति । एष विपर्यासो मतव्यः ।

अय सेसे बहुगायत्ति पदं व्याचष्टे ।

अगिज्ञाणो खलु संसो, दव्वार्हे ति विह् आवइ जडो वा ।

पाच्छेत्ते मग्गणथा, परिवासित्तं तस्सिमा तस्स ॥

ज्ञेयो नाम य आगाढोऽनागाढो वा ग्ञानो न भवति यो वा उच्यते तस्य परिवासयत इयं प्रायश्चित्तमार्गणा ।

फासुगमफासुगे वा, अचित्तचित्ते परिचणं तेवा ।

आसिणे हसिणे हसए, अणाहारा हारव्वहुगुगा ।

प्राशुकं स्थापयति चतुर्लघु । अप्राशुकं स्थापयति चतुर्गुरु अचित्ते स्थाप्यमाने चतुर्लघु सन्नित्ते चतुर्गुरु परित्ते चतुर्लघु अनन्ते चतुर्गुरु स्नेहेगते स्नेहावगाढे चतुर्गुरु अनाहारे चतुर्लघु आहारे चतुर्गुरु ॥ वृ० ॥

आलोच्यते अनेनेत्यालोच्येन आलोच्येनसाधने छव्ये, आलोच्यो तिविधो वेदनप्रशमकारी पाककारी व्रणादिणीहरणकारी । नि० चू० उ० ३ ॥

आलोच्यजाय-आलोच्यजात- न० आलोच्यप्रकारे, (आलोच्य-णजायणं आलोच्येज्ज वा विदोच्येज्ज वा) नि० चू० उ० ३ ॥

आलोह-आलोख- पुं० आ-लोख-घञ् सम्यक्लेखने, आधारे, घञ् लेखपत्रे, च ॥ वाच० ॥ चित्रे, ॥ आ० म० प्र० ॥

आलोख-आलोख्य- त्रि० आ-लोख- एयत्- चित्रादौ लेख्यदेवादिप्रतिबिम्बे, विधातुमात्रेण्यमशङ्कतः । माघः । इति संरंमिणो वाणीवत्स्यालेख्यदेवताः । माघः । अहो रूपमात्रेण्यस्य शकु० लेखनीये- त्रि० आधारे एयत् चित्रे ॥ वाच० ॥

आलोइऊण-आलोइक्य- अव्य० विमृश्येत्यर्थे (आलोइऊणा एवं) आलोच्य विमृश्येति ॥ पंचा. वृ. १४ वृ. ३ ॥

आलोइय-आलोकित- त्रि. आ-लोक्- क. दृष्टे ॥ वाच. ॥ (आलोइयं इगियमेव नच्चा) आलोकितं निरीक्षितमिति ॥ दश. अ. ए उ. ३ ॥ आलोइयपान्नोयणनोई से निमग्ने) आलोकितं प्रत्युपेक्षितमशानादिभोक्तव्यं तदकरणे दोषसंज्ञात् ॥ आचा० अ० उ० उ० २ ॥

आलोचित- त्रि० आ- लुञ्. णिच्. क आलोचनाविषयीचूते विशेषदर्शनादिना कृतालोचने, (आलोचितमिच्छियेणेति) सां० कौ० इति कर्त्तव्यतयावधारिते च ॥ वाच० ॥ निवेदिते ॥ म. श. २ उ. १ ॥ (आलोइयमि आराहणावणालोइय भयणा) आलोचिते गुरोरपराधजाहे निवेदिते, ॥ आच० ॥ आलोचनावति, च ॥ म० ॥ श. उ० उ. २ ॥

आलोइयणिदिय-आलोचितनिन्दित- त्रि० सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधौ, ॥

कयपावो वि मणुस्सो, आलोइयनिदियगुरु सगासे ।

होइ अइरेगलहुओ, हरियमरुव्व चारवहो ॥

आलोइयनिदिश्रान्ति० आलोचितनिन्दितः सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधिरित्यर्थः ॥ ध० अधि. २ ॥

आलोइयपान्कित-आलोचितप्रतिक्रान्त- त्रि० आलोचितं गुरुणा निवेदितं यदतिचारजातं तत् प्रतिक्रान्तमकरणविषयी कृतं येनासावालोचितप्रतिक्रान्तः तास्मिन् आलोचितश्चासावालोचनादानात्प्रतिक्रान्तश्च मिथ्या दुष्कृतदानादलोचितप्रति-

कांतः ॥ म० श. २ उ. १ । आलोचनाप्रदानपूर्वं प्रदत्तमिथ्या
उच्यते, (आलोच्यपमिक्षता गवयति तत्रोगणे) वृ० ॥
आलोचना-आलोचक-त्रि० पश्यति आचा० अ. ५ ॥
आलोच्य-आलोचितव्य-त्रि० प्रकाशनीये, पंचा० वृ. १५
निवेदनीये अपराधादौ, च. ॥ पंचा० वृ. १७ ॥
आलोच्य-आलोचक-पुं० आलोच्यतेऽनेन आ लुक् लोक् वा
करणे घञ् प्रकाशे । दश० अ. २ ॥ आव० ॥ (आलोच्यो
उज्जोओ दित्तो ज्ञासापहा पयासो य) प्रा० को० ॥ ज्ञा० १०
अ. आलोचकस्थाने गवाक्षादौ, च वाच० ॥

एषो गाहावइकुलस्त, आलोच्यं वा यिगलं वा संधि वा
दगन्वणं वा हाओपगन्विज २ अंगुलिग्याए वा उद्दि
सिय उद्दिसिव उल्लमिय उन्नमिय २ णिज्जाएज्जा ॥

आलोचकस्थानं गवाक्षादिकम् आचा. अ. १ उ. ५ आलोच्य
यिगलं दारं आलोच निर्गृहकादिरूपं दश० अ. ५ ॥ आलो-
च्यत इत्यालोचः लोके, तथा चावश्यके लोकपर्यायशब्दान-
धिकृत्य (आलोच्यपलोच्य संलोक्यैककट्टा) आ० म० ॥
आचारंगे (लोयालोच्यपवंचाओ पमुच्चति) आलोच्यत
इत्यालोचः कर्मणि घञ् । लोके चतुर्दशरज्जात्मके आलोको
लोकालोचस्तस्य प्रपंचः पर्यासापर्यासकसुभगादिछन्दविक-
ल्पस्तद्यथा । नारको नारकत्वेनालोच्यते एकेन्द्रियादिरेके-
न्द्रियादित्वेनैवं पर्यासापर्यासकाद्यपि वाच्यम् । तदेवं नृतात्प्र-
पंचान्मुच्यते । चतुर्दशजीवस्थानान्यतरव्यपदेशाहो न जवति
इति यावत् ॥ आचा० ॥ दृष्टिविषये क्षेत्रादौ ॥ ज्ञा० अ० १ ॥
दृष्टिविषये ॥ औप० ॥ आलोचनमालोचः भावे घञ् दर्शने, ।
आव० ॥ ज्ञा० अ. २ ॥ (आलोच्य समणस्स भगवओ महावी-
रस्स पणामं करे) आलोके दर्शनमात्रे, ॥ कल्प० ॥ आलो-
चनमालोचः मर्यादयाऽन्निविधिना वालोचनम् निरीक्षणं, (पि-
क्वणनिरिक्वणावि य आलोच्यपलोच्येणगट्टा) ओघ० ॥

आलोच्य-आलोचक-त्रि० आ-लुक्-णिच्-पवुल् आलोचना-
कारके, ॥ वाच० ॥ आलोचनाया योग्या आलोचका आलो-
चनाशब्दे ॥ व्य० उ. १ ॥

आलोच्य-आलोचक-त्रि० आलोचनमालोचस्तस्मिन्नालो-
के चतुर्माशोकचत्रं दर्शनशब्दे, आलोच्यचलं चक्कुं मणुवतं
उक्करं यिरं काठं । आव० टी० ।

आलोच्य-आलोचन-न० आ. लुक् लोच वा भावे ल्युट्
दर्शने, ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ दश० अ. ४ ॥ ततस्तदालो-
चनतत्पराणाम् । लुचनालोचनप्रीतिः स्वर्गिभिर्नानुच्यते ॥
कुमार० । “व्रजति हि सफलत्वं वल्लभालोचनेन,, माघः ॥
वाच० ॥

निरीक्षणे, ॥ आव० ॥ निरूपणे, ॥ ओघ० ॥ प्रकाशे, प्रश्न०
छा. १ सं. ॥

आलोचन-न० आ-लुक् णिच् भावे ल्युट् विशेषधर्मादिना
विवेचने नैया० । वाच० ॥ विचारणे, (पुत्रामेव आलोपज्ञा)
आलोच्येष्टिचारयेत् ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ । आलोच्येह-
त्तावधानो भवेदित्यर्थः ॥ आचा० अ. २ अ. १ उ. ६ ॥
सामान्यवस्तु ग्राहिज्ञानविशेषे, च सामान्यवस्तुग्राहिज्ञानमा-
लोचनम् । तत्तत्कल्पताऽर्थवग्रहवक्तव्यताऽवसरेऽवग्रहशब्दे ॥
आलूमर्यादायां लोच्यदर्शने मर्यादयाऽलोचनं दर्शनमालोच-

नम् ॥ नि० च० उ. २० । निवेदने, उपदर्शने, च आलोच्य-
दायणं च दाकणं आलोचनं यथा गृहीतमक्तपाननिवेदनं
तयोरेवोपदर्शनञ्च प्रश्न० सं. द्वा. १ । आलोच्यहि गुरुच्यो
निवेदयेति ॥ उपा० अ. ३ ॥ स्था० ग. ३ ॥ आलोच्यत्तप
आलोचयितुं गुरवे अपराधान्विवेदयितुम् ॥ स्था० २ ग. ॥
आलोचनं गुरोः पुरतः स्वापराधस्य प्रकटनम् ॥ घ० ॥
आलूमर्यादायाम् सा च मर्यादा इयं ।

जह् वालो जंपंतो कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह् आलोइज्जा, मायामयविष्णुमुक्को उ ॥

अनया मर्यादया लोच्यदर्शने चुरादित्वाभिच् लोचनं लोचना
प्रकटीकरणं आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रकाशनमिति
भावः । यत्प्रायश्चित्तमालोचनमात्रेण शुरुयति तदाऽऽलोचना-
हंतया कारणे कार्योपचारालोचनम् । प्रायश्चित्तभेदे ॥ प्रव० ॥
छा. ए७ ॥ व्य० उ. १ ॥

अस्याशेषवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनाहंशब्दे च ॥
सामाचारीभेदे च तच्च पिमादिनिवेदनं, ॥ ग० अधि२ ॥ लोच-
नपर्यन्ते, अव्य० । “ आलोचनान्तं श्रवणं वितत्य ” रघुः ।
वाच० ॥

आलोच्य-आलोचन-आलोचन-न० प्रकाशमुखे ज्ञाजने ॥
प्रश्न० सं. १ छा. ॥

अह कोइ न इच्छेज्जा, तत्रो जुजेज्ज एकत्रो ।

आलोच्यजायणे साहू, जयं अयरिसामियं ॥

आलोचनज्ञानं मत्तिकाद्यपोहाय प्रकाशप्रधाने भाजने इत्य-
र्थः ॥ दश० अ. ५ उ ॥

आलोच्य-आलोचना-ली० आलूमर्यादायाम् सा च मर्या-
दा इयम् ॥

जह् वालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह् आलोइज्जा, मायामयविष्णुमुक्को उ ॥

अनया मर्यादया लोच्यदर्शने चुरादित्वाभिच् लोचनालो-
चनं प्रकटीकरणम् आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रका-
शनम् प्रव० छा० ए७ । व्य० उ. १० ॥ जीत० ॥

विषयाः

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थः स्वरूपं च ।

(२) इत्यादिनिक्षेप आलोचनायाः ।

(३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।

(४) तिहारादिजेदेनालोचना त्रिविधा तज्जेदाश्च ।

(५) शब्दोच्चारणार्थमालोचनकरणविधिः ।

(६) आलोचनार्थे विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ।

(७) आलोचनायां शिष्याचार्यपरीक्षणे-आवश्यक-
दिद्वाराणि ।

(८) काऽलोचना गृहीतव्या तानि स्थानानि ।

(९) इत्यादि चतुर्विधमालोचनीयम् ।

(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताऽप्रशस्तइत्यादयः ।

(११) यथाचूतेषु इत्यादिष्वालोचना तादृशानां प्रति-
पादनम् ।

- (१२) आलोचनासमयवर्णनम् ।
 (१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ।
 (१४) गीतार्थमन्त्राद्य श्रुत्यानुष्करणादौ दोषगुणादि-
 कं ज्ञावयना यद्विधेयत्वम् ।
 (१५) मरणाजिमुखेनाप्यालोचना करणीयात्र ब्राह्म-
 णदृष्टान्तः ।
 (१६) अद्विज्ञातोऽने व्याधदृष्टान्तज्ञावना ।
 (१७) स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचना ।
 (१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थानकाश्च ।
 (१९) सामुद्रानिकाऽतिचारालोचना ।
 (२०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ।
 (२१) सम्पगालोचनादाने किं लिङ्गम् ।
 (२२) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ।
 (२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिर्जगः सदृष्टा-
 न्तः ।
 (२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको जवति ।
 (२५) आलोचनायाः फलम् ।

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थस्वरूपं च ॥

आ अभिविधिना सकलदोषाणां लोचना गुरुपुरतः प्रकाशना
 आलोचना भ० द्वा. १७ उ. ३ ।

आसामस्त्येन स्वगतऽकरणीयस्य वागादियोगत्रयेण गुरोः
 पुरो ज्ञावदुद्भवा प्रकटनमालोचना ध० अधि. २ गुरुभ्यो
 निजदोषकथने, ध० अधि. २ ॥ आमर्यादायां लोचदृष्टने
 आलोचना नाम आलोचना प्रकटना ऋजुभावेनेति ॥ पं० चू० ॥
 आलोचनमालोचना मर्यादायाऽलोचनं दर्शनमाचार्यादेरालो-
 चनेत्यभिधीयते । ओघ० ॥

आलोचना नाम जहा अप्णो जाणति तहा परस्स
 पागमं करेइ । नि० चू० उ० २० ॥

आ अपराधमर्यादाया लोचनं दर्शनमाचार्यादेः पुरत इत्या-
 लोचना ध० अधि. ३ ।

गुरोः स्वचरितप्रकाशनात्मके, प्रायश्चित्तजेदे, ॥ पंचा. वृ. १६
 " व्यवहारो आलोचना सोही पच्छित्तमेव एगहा " व्यव-
 हार आलोचना शोधिः प्रायश्चित्तमित्येकार्थः ॥ व्य० उ. २
 आलोचनाया एकार्थिकानि प्रतिपादयन्नाह ॥

आलोचना वियरुणा, सोही सब्जावदायणा चेव ।

निद्रागरहविउहा, सद्बुद्धरणेय एगहा ॥ १३ ॥

आलोचना विकटना बुद्धिः सज्ञावदापना णिदणगरहण
 विउठण सद्बुद्धरणं चेति एकार्थिकानि इति ॥ ओघ. ॥

आलोचना प्रयोजनतो हस्तशताद्वहिर्गमनादौ गुरोर्विकटना
 ॥ आव० ॥ स्था० उ. ४ ॥

जे निक्कळू मासियं परिहारहाणं पमिसेविता आलो-
 एज्जा । व्य० उ० १ ॥

आलोचयेत् लोचदृष्टने चुरादित्वाभिच् आङ्मर्यादायाम्
 आ मर्यादाया (जह वालो जंपतो) इत्यादि रूपया आलोचयेत्
 क्षयात्मनस्तथा गुरोः प्रकटीकुर्यात् ॥ व्य० उ. १ ।

अथालोचनाशब्दार्थमाह ॥

आलोचयणं अकिञ्च, अभिविधिणा दंसणं तिल्लिगेहिं ।
 वइमादिएहिं सम्मं, गुरुणो आलोचयेया ॥ २ ॥

व्याख्या । आलोचनमालोचना हेयेति योगः । आलोचनमेव
 किमित्याह । अकृत्ये अकरणीयविषये स्वगतस्याकृत्यस्येत्यर्थः ।
 अभिविधिना सामस्त्येनेत्याड्यैः दर्शनं प्रकाशनमिति लोच-
 धातोः कारितां तस्यार्थ इति शब्दोऽग्रे योदयते । कथमकृत्यद-
 र्शनमित्याह । द्विगैः परोक्षकृत्यगमकैर्हेतुभिर्वागादिभिर्वचन-
 कायविकारविशेषैः । सम्यक्भावशुद्ध्या कस्यतदर्शनमित्याह ।
 गुरोरालोचनाचार्यस्येति । एषा आलोचना प्रकरणाद्विज्ञेया
 ज्ञातव्या तच्चब्दज्ञानार्थेनिरिति गार्थार्थः ॥ पंचा. वृ. १५
 आलोचनास्वरूपं व्यवहारकल्पे यथा ॥

"आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं कार्यसमा-
 तेरूँ वा यदि वा पूर्वमपि पश्चादपि गुरोः पुरतो वचसा
 प्रकटीकरणम् ॥ ३ ॥ व्य. १ उ. ॥

(२) अन्यादिनिक्षेप आलोचनायाः ॥

आलोचनानिक्षेपश्चतुर्धा तथाच महानिशीधे अ. ७ ॥

तंजहा नामालोचणं उवणालोचणं दव्वालोचणं जावा.
 लोचणं एते चउरो वि पए अणे गहा वि [१]

उघोइज्जंति तत्थ ताव समासेणं णामालोचणं नाममेतेणं
 उवणालोचणं पोत्थयाइसुमाविहिंयं दव्वालोचणं नाम जं
 आलोएत्ताणं असदजावत्ताए जहोवइष्टं पायच्छित्तं
 नाण्णुचिहे एते तअोवि पए एगंतेणं गोयमा ! अपसत्थे जे
 यणं से चउत्तपए जावालोचणं नाम तेणं तु गोयमा ! ।

आलोएत्ताणं निंदित्ताणं गरहित्ताणं पायच्छित्तमणु.
 चरित्ताणं जाव णं आयहियहाए संपाजित्ताणं संक.
 ज्जुत्तमहं आराहेज्जा से जवयं कयरेणं से चउत्थे यए
 गोयमा ! जावालोचणं से जयवं ! जावालोचणं जेणं
 निक्कळू परित्से संवेगगगए सीखितवदाणजावण
 चउक्खंधमुसमणधम्मपाराहणाकंतरसिए मयजयगारवा-
 दीहिं अवंतविप्पमुके सच्चजावनाजावंतरेहिं नीसह्वे आ-
 लोइत्ताणं विसोहिए य पमिगाहित्ताणं तहत्ति समणुहि-
 या सवुत्तमं संजमकिरियमणुपाविज्जा ॥ तं जहा ॥

कयाइं पावाइं, इमाइं जीहिं अट्ठाणवज्जए ।

तेसिं तित्थयरवयणेहिं, सुप्पी अम्हाणकीरउ ॥ १ ॥

परिनिव्वाणं तयं कम्मं, धोरं संसारदुक्खदं ।

मणोव्वयकायकिरियाहिं, सील्लजारं धरेमिहं ॥ २ ॥

जह जाणइ सव्वन्नू, केवली तित्थंकरे ।

आयरिए चरित्ते, उवज्जाए य सुसाहुणो ॥ ३ ॥

जह पंचलोयपादो, य सताधम्मो य जाणए ।

तहालोएमिहं, सव्वं तिक्खमित्तं पि न निन्हवं ॥ ४ ॥

तत्थ जं पायच्छित्तं, गिरिवरगुरुयं पि आवए ।

तमणुच्चरेमिहं, सुप्पीं जह पावं विक्खिज्जए ॥ ५ ॥

मरिञ्चणं नरयतिरिपसु, कुञ्जीपापसु कर्त्यइ ।
 कत्यय करवत्तनतेहिं, कत्यइ जिन्नो उ सूखिए ॥ ६ ॥
 धंसणं घोवणं कहविमि, कत्यइ च्छेयणं जयणं ।
 वंधणं ए कहविमि, कत्यइ दमणमंकणं ॥ ७ ॥
 णत्यणं वाहणं कहिमि, कत्यइ वहणत्ताखणं ।
 गुरुक्कमणं कहिं, विकत्यइ जमवारविधणं ॥ ८ ॥
 उरपाठिअठिकमिजंगं, परवसो तएहं हुहं ।
 संतावुव्वेवदारिदं, विसहिहासे पुणो विहं ॥ ९ ॥
 नारहं चेव सव्वंपि, नियदुचारियं जहद्वियं ।
 आलोएत्ता निदिता, गरहिता पायच्छित्तं चरित्तुणं ॥ १० ॥
 निदहेमि पावयं कम्मं, अतिसंसारदुक्खयं ।
 अञ्जुठित्ततवं घोरं, धीरं वीरपरकम्मं ॥ ११ ॥
 अञ्चतकरुयं कठं, दुक्खरं दुरणुचरं ।
 उगगायारं जिणान्निहियं, सयलकल्लाणकारणं ॥ १२ ॥
 पायच्छित्तनिमित्तेणं, पाणसंधारकारयं ।
 आयरेण तवंचरिमो, जेणुज्जेसोक्खइं तणुं ॥ १३ ॥
 कसाए विह्वीकट्टुं, इंदिए पंचनिग्गहं ।
 मणोवइकायदंमाणं, निग्गहं धणियमारंजं ॥ १४ ॥
 आसवदारे नेरंजित्ता, चत्तमयमच्छरअमपरिसो ॥
 गयरागदोसमोहोहं, निस्संगो निपरिग्गहो ॥ १५ ॥
 निम्ममो निरहंकारं, सररीरअञ्चतनिप्पिहो ॥
 महव्वयाइं पावेमि, निरइयाराइं निच्छिओ ॥ १६ ॥
 हठीहा अहन्नोहं, पावोपावमती अहं ॥
 पाविट्ठो पावकम्मोणं, वाहमोहमायारो ॥ १७ ॥
 अहं कुसीलोठचरित्ती, निह्वसूणोवमो अहं ॥
 चिखतो निक्खिओ पावी, कूरकम्माहं निग्घिणो ॥ १८ ॥
 इणमो दुह्वहं वज्जिजं, सामन्नं नाणदंसणं ॥
 चारित्तं वा विराहित्ता, अणालोइयनिंदिय ॥ १९ ॥
 गरहियअकयपच्छित्तो, वावज्जंतो जई अहं ॥
 ता निच्छयं अणुत्तारे, घोरे संसारसायरे ॥ २० ॥
 निव्वुमोजवकोरिहिं, समुत्तारं ताण वा पुणो ॥
 जरा जाव ण पीनेइ, वाही जाव न केइ मे ॥ २१ ॥
 जाविंदिया ण हाइंति, ताव धम्मं चरित्तु हं ॥
 निहहमपरेण, पावाइं निदिउं गरहिउं चिरं ॥ २२ ॥
 पायच्छित्तं चरित्ताणं, निक्खंको जवामि हं ।
 निक्खुसनिक्खंकाणं, सुच्छावाणं गोयमा ॥ २३ ॥
 वन्नो नहं जयं गहिया, सुहराम विपरिविच्चुणं ।
 कलिकट्टुसकम्मपल्लमुक्कं, जइणो सिज्जिज्जतक्खणं ॥ २४ ॥
 ताव यं देवलोगम्मि, निव्वुओ एसयंपहे ।
 देवउंउहिनिग्घोसे, अच्चरासयसंकुवे ॥ २५ ॥
 तओ चुया इहागंतुं, सुकुट्टुप्पत्तिं वज्जित्तुणं ।

निव्विन्नकामजोगाय, तवं कौलं मया पुणो ॥ २६ ॥

अणुत्तरविमाणेसुं, निव्विसिउणे हमागया ।

हवंति धम्मतिथयरा, सयलतेलोकबंधवा ॥ २७ ॥

एस गोयम ! विन्नेए , सुपसत्थे पए जावालोयणं ।

नाम अक्खयंसिखसोक्खदायगो ॥ २८ ॥ तिवेमि ॥

(३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।

आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदेन भेदा यथा ओघ० ॥

आलोचना दुविहा, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।

एकेका चउकन्ना, दुवगसिस्सावसाणा य ॥ १२ ॥

आलोचना च द्विविधा मूलगुणालोचना । उत्तरगुणालोचना

चेति । सा च द्विविधाप्येकैकमूलगुणालोचना उत्तरगुणालोचना

च (चउकणाणुवग्गत्ति) चयोरपि साधुसाध्वीवर्गयोरेकै-

कस्य चतुष्कर्णा भवति । एक आचार्यः द्वितीयआलोचकः सा-

धुरेवं साधुवर्गं चतुष्कर्णा जवति साध्वीवर्गोऽपि चतुष्कर्णा

भवति । एका प्रवर्त्तिनी द्वितीया तस्या एव या आलोचयतीति

साध्वी एवं साध्वीवर्गं चतुष्कर्णा जवतीति । अथवा एकैका

मूलगुणे उत्तरगुणे च चतुष्कर्णा भवति । चयोश्च साधुसाध्वी

वर्गयोर्मिद्वितीयोरष्टकर्णा भवति । कथमात्मद्वितीयः प्रवर्त्तिनी

चात्मद्वितीया आलोचयति यदा तदाऽष्टकर्णा भवति । सामा-

न्यसाध्वी वा यद्यालोचयति तदाष्टकर्णाश्चेति अथवा ॥

उकणा होज्जा, यदा बुद्धो आयरिओ हवइ ।

तदा एगागिस्सवि, साहुणीदुगं आलोएइ ।

एवं उकणा हवइ, सव्वहा साहुणी उ अज्ज ।

विइयाए आलोयव्वं, न तु एगागिणी एत्ति ॥

एवं तावदुत्सर्गतः आचार्य आलोचयति शल्यं तदभावे

सवदेशेषु निरूपयित्वा आलोचयितव्यं एवं तावत् यावत्

सिद्धानामप्यालोचते साधूनामभावे ततश्चैवं सिद्धानाम्ना

आलोचना दातव्येति ॥

तथाच बृहत्कल्पे राहस्यिकीं पर्वदमधिकृत्याह ॥ वृ. ॥

सद्व्युत्करणे समणस्स, चाउकस्सा रहसिया परिसा ।

अज्जाणं चाउकणा, उकन्ना अडकन्ना वा ॥

द्विविधं शल्यं ह्यशल्यं ज्ञावशल्यं च द्रव्यशल्यं कंटकादि

ज्ञावशल्यं मायानिदानमिथ्यात्वादि अथवा भावशल्यं मूलो-

त्तरगुणातिचारस्ततः श्रमणस्य भावशल्योद्धरणे आचार्य-

समीपे आलोचयत इत्यर्थः । राहस्यिकी पर्वद् भवति । कथं-

चूतेत्यत आह । चतुष्कर्णा चावाचार्यस्य चै साधोरिति च

त्वारः कर्णा यत्र सा तथा । आचार्याणां चतुष्कर्णा पदकर्णा

वा तत्र यदा निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थाः पुरतः आलोचयति तदा चतु-

ष्कर्णा । यया निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थपार्श्वे आलोचयतः यदा च

द्वितीयस्यविरगुरुसमीपे आलोचयति सद्वितीया जिज्ञुकी

तदा षड्कर्णा । स द्वितीयतरुणगुरुसमीपे सद्वितीयाया स-

भिजुक्क्या आलोचयन्त्या अष्टकर्णा तत्र प्रथमतः संयतस्य

चतुष्कर्णा ज्ञावयति ।

आलोचना पञ्जङ्ग, गारवपरिवज्जितो गुरुसगासे ।

एगंतमणावाए, एगो एगस्स निस्साए ॥

एकांते अनायाते एकोऽद्वितीय एकस्याद्वितीयस्याऽचार्य-

स्य निश्चया नत्पुनरुक्त इत्यर्थः । गौरवपरिवर्जितः श्रद्धास्त्र-
नगौरवपरिवर्जितो गौरवादि सम्यगाशोचयितव्यं न भवती-
ति तन्प्रतिशेधः गुह्यमपीति आशोचनाऽचार्यसमीपे आलोच-
नां प्रयुक्ते । कथमन्याद ।

विरहं हि दिनाभिगमह, उन्कुलुनो पंनञ्जनिसेजा वा ।

एत सयकवे परपदं, मोतु च ऽति सिजा वा ॥

एकांति यत्र काऽपि न निष्ठति नत्र विरहे ऽन्ने प्रदेशे पूर्वं गुरो-
निश्चयां कृत्वा पूर्वमुत्तमं चरति । कां वा दिग्गमभिगृह्य
वेदनकं दन्वा उन्कुलकः प्रवञ्जो जज्ञिः अथासौ व्याधिमान्
प्रनतं वा ह्यन्वनीयं ततो निश्चयामनुज्ञाप्याऽशोचयति । एष
रूपऽत्र आशोचनाविधिः । परपदे नाम संयती तत्र उन्नं मुक्त्वा
आशोचना दातव्या नियथा च न कार्यते । इयमत्र भावना ।
यदा संयती संयतस्य पुरत आशोचयति तदा उन्नं वर्जयति
किं तु यत्र शोकस्य संशोकस्तत्राशोचयति निश्चयां वाचा-
र्यस्य न करोति ॥ आत्मनाऽन्युत्थिता आलोचयति । श्रमणी-
मधिकृत्याऽशोचनाविधिश्चतुष्कर्णत्वमाह ॥

आलोचयणं पञ्जङ्ग, गौरवपरिवर्जिता गणिण्या ८ गणिण्या ८ ।

एगंतमणावाए, एगा एगाए निस्साए ॥

या श्रमणी गौरवपरिवर्जिता गणिण्याः पुरत आलोचनां
प्रयुक्ते । केन्याह । एकांति अनायाते एका अद्वितीया एकस्या
अद्वितीयाया गणिण्या निश्चया ततो गुरुसमीपे श्रमणस्यैव
श्रमण्या अपि गणिण्याः पुरतः आलोचयत्याश्चतुष्कर्णा पर्यद्
जयति ॥

पदकर्णमाह ॥

आलोचयणं पञ्जङ्ग, एगंते बहुजनस्स संखोए ।

अत्रिनियथेरगुणो, सविइया निक्खुणि निहुया ॥

अद्वितीयस्य विरगुरुसमीपे सच्चितीया भिक्षुकी निभूता
निर्व्यापारा न दिशो नापि विदिशः आलोचयति नापि यत्किं-
चिदुल्लापयति इत्यर्थः । एवं भूता सती एकांति बहुजनस्य
संश्लोके आलोचनां प्रयुक्ते ॥

अथ कीदृशी तस्या द्वितीया जयतीत्यत आह ॥

नाणदंसणमपन्ना, पोढा वयसपरिणया ।

इंगियागारसंपन्ना, जणिआ तीसेवि इज्जिया ॥

ज्ञानदर्शनसंपन्ना प्रौढा समर्था या संयतस्य तस्या वा-
जावं विज्ञाय न मंत्रणं कर्तुं ददाति किंतु वदति यथाहोचितं
तर्हि ब्रजामो नोचेदालोचनयापि न प्रयोजनमिति । यया वय-
म्ना परिणता परिणतवयास्तथा इंगिताकारसंपन्ना इंगितेना-
कारेण च यस्य यादृशो जावस्तस्य तं जानातीत्यर्थः एवं जूता
सा तस्या द्वितीया गणिण्या सा पुनः कियद्दरे तिष्ठति ।
उच्यते । एके सूरयो वदति यत्रो नयोरकारा दृश्यंते तावन्मात्रे
परे ब्रुवते यत्र श्रवणं शब्दस्येति ॥

अष्टकर्णमाह ॥

आलोचयणं पञ्जङ्ग, एगंते बहुजनस्स संखोए ।

सच्चित्तियतरुणगुरुणो, सविइया निक्खुणि निहुया ॥

एकांति बहुजनस्य संश्लोके सच्चितीयस्य तरुणगुरोः समीपे
सच्चितीया तादृशी प्रायुक्ता ॥

संप्रति यादृशस्य आचार्यस्य चित्तीयस्तादृशमाह ॥

नाणेण दंसणेण य, चरित्तवविणयआलयगुणेहि ।

वयपरिणामेण य, अजिगमेण इयरो हवइ जुत्तो ॥

ज्ञानेन दर्शनेन चारित्र्येण तपसा विनयेन आलयगुणैर्विद्वि-
ष्टाभिः प्रतिवेक्षनादिभिरुपशमगुणेन च यथा वयःपरिणामेन
अजिगमेन सम्यक् शास्त्रार्थकौशलेन युक्तो भवत्याचार्यस्येतरो
चित्तीयः ॥ वृ. ॥

सशब्दमालोचयितव्यम् । ओघनिर्युक्तौ ॥

गंतूण गुरुसगासं, काउण य अंजलिं विनयमूलं ।

पव्वेण अत्तसेही, कायवा एसओ उवएसो ॥१९॥

सुगमा ॥

न हु सुज्जइ ससत्तहो, जह जणियं सासणे धुवरयाणं ।

उत्तरिय सव्वसत्तहो, सुज्जइ जवो धुअकिलेसो ॥२०॥

न हु चैव शुद्धयति सशब्दः पुरुषः कथं पुनः शुद्ध्यते । यथा
जणितं धुतरजसां शासने तथा शुद्धयते । कथं पुनः शुद्ध्यति
अत आह । उद्धृतः सर्वशब्दो जीवः शुद्ध्यति धुतक्लेश इति ।
तस्माद्यद्यपि कथमपि किंचिदकार्यं कृतं ततस्तदालोच-
यितव्यं ॥

कथं पुनस्तत्कृतं भवतीत्यत आह ॥

सहसा अन्नाणेण व, जीएण व पेह्विएण व ।

कपंवसणे णायं, केण व मूढेण वा रागदोसेहि ॥२१॥

सहसा अप्रतर्कितमेव प्राणिवधादिकर्म कार्यं यदि कृतं
ततस्तस्मात्प्रतिक्रमितव्यमित्येतद्वितीयगायायां वदयते । अ-
ज्ञानेन च कृतं न तत्र प्राणिज्ञातां व्यापादितस्य भीतेन तेन
आत्मभयात् माचूदयं मां मारयिष्यतीत्यत आह । प्राणिव्यपरो-
पणं यदि कृतं प्रेरितेन वा परेण यदि कृतं व्यसनेन वा आपदा
यदि कृतं आतंकेन ज्वराद्युपसर्गेण यदि कृतं मूढेन वा राग
दोषैर्यदि कृतं किंचिदकार्यं ततः ॥

जं किंचि कयमकज्जं, न हु तं खब्जापुणो समायरियं ।

तस्स परिक्रमियव्वं, न हु तं हियएण वोढव्वं ॥२२॥

यत्किंचित्कृतमकार्यं तत्पुनर्न हु नैव समाचरितुं क्षम्यं उप-
लभ्यते । यथा तथा प्रतिक्रमितव्यं । एतदुक्तं भवति । किंचि-
दकार्यं कृत्वा पुनर्यथा तत्रैव भवति नैव क्रियते तथा तस्य
प्रतिक्रमितव्यं न तु तदकार्यं हृदयेन वोढव्यं सर्वमालोचयित-
व्यमित्यर्थः ॥

कथं पुनस्तदालोचयितव्यमित्यत आह ॥

जह वालोअपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह आलोअज्जा, मायामयविप्पमुक्कोओ ॥२३॥

सुगमा ॥

तस्स य पायच्छित्तं, जं मगविज्ज गुर वज्जइसंति ।

तं तह आयरियव्वं, अणवच्छपसंगजीएणं ॥ २४ ॥

तस्य च साधोर्थत्वायश्चित्तं मार्गविदो गुरव उपदिशंति ।
तत्प्रायश्चित्तं तेनैव विधिना आचरितव्यं कथमनवस्थाप्रसंग-
जीतेन सना आचरितव्यं अनवस्था नाम यद्यकार्यसमा-
चरणात्प्रायश्चित्तं न कृतं तदा अन्येऽपि न समाचरिष्यन्ति ॥
न वि तं सत्यं व विसं, बहुप्पज्जो य कुणइ वेयालो ।
जंतं व दुप्पज्जंतं, सण्णो य पमाणो कुप्पो ॥ २५ ॥

न तत्करोति दुः खं शस्त्रं नापि विषं नाऽपि दुः प्रयुक्तो दुः
साधितवेतावः यंत्रं वा दुःप्रयुक्तं सण्णो वा कुरुः प्रमादिनः
पुरुषस्य दुः खं करोति ॥

जं कुण्डं जावसहं, अणुद्विं उत्तिमहकावमि ।

दुह्वजवोहीयंतं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ २६ ॥

यत्करोति भावशाल्यं अनुद्धृतं शस्त्रादिदुःखानि पुनरेकभव
एव ज्वरति अतः संयतेन सर्वमालोचयितव्यं ।

ता उच्छरंति गार व, गहियासूखं पुणञ्जवद्ययाणं ।

मिच्छादसणसहं, मायासहं नियाणं च ॥ २७ ॥

ततः एवमालोच्य गौरवरहिता मुनयः उच्छरंति उत्पाटयंति
शूलं पुनर्जवत्तानां यत् मिथ्यादर्शनशाल्यं मायाशाल्यं निदा-
नशाल्यं च उच्छरंतीति ततः ॥

उच्छरियं सव्वसहो, आलोच्य निदिओ गुरुसगासे ।

होइ अइरेगदुहो, उच्छरियजसव्वजारवहो ॥ २८ ॥

सुगमानवरं अतिरेकप्रत्यर्थं दृष्टुर्भवति उत्तीरयमरो उत्तारि
तनोरामारवहो गदैनादिः स यथा दृष्टुर्भवति । एवमालोचिते
सति कर्मद्विष्टुत्वं जवतीति । यतश्चैवंविधः सः ॥

उच्छरिय सव्वसहो, जत्तपरिणाए वणियमाउत्तो ।

मरणाराहणजुत्तो, चंदगविज्ज समाणेइ ॥ २९ ॥

उद्धरितसर्वशाल्यो जक्तपरिष्ठाप जक्तप्रत्याख्याते वनिकम
त्यर्थं अयुक्तप्रयत्नपरः मरणाराधनयुक्तः स एवंविधश्चंद्रवेधं
समानयति करोतीत्यर्थः । अत्र च कथानकं राधावेधमंगीकृत्य
आवश्यकादवसेयमिति ॥ ओघः ॥

(४) विहारादिजेदेनालोचना त्रिविधा तद्देदाश्च ॥

आलोचना त्रिविधा । तद्यथा । विहारालोचना उपसंपदालोच-
नाऽपराधालोचना च व्य. उ. १

तत्रप्रथमां विहारालोचनां तावदाह ॥

तं पुण ओहविजागे, दरजुत्ते ओह जाव जिन्नोउ ॥

तेण परेण विजागो, संजमसज्जाइजयणाओ ॥ १ ॥

तत्पुनर्विहारालोचनं द्विधा तद्यथा (ओहविभागे) इति
प्राकृतत्वात् तृतीयार्थं सप्तमी । ओघेन विभागेन वा ओघः
समान्यं विभागो विस्तरः । तत्र ये साधवः समाना (ओदर-
जुते) इति ईषद्भुंके वास्तव्यसाधुभिरिति गम्यते । भोक्तु-
मारब्धवतां वास्तव्यसाधूनामित्यर्थः । प्रादूर्णकाः समागताः
(तदहत्ति) ओघेनालोचयंति । यथा अल्पा विराधना मूलगु-
णेष्वल्पा पार्श्वस्थादिषु दानग्रहणतश्चेत्येवमालोच्य मंरल्यां
जुजते तत्र यदि मूलगुणापराधनिमित्तं वा प्रायश्चित्तं पंचका-
दि यावत् । भिन्नो भिन्नमासः भिन्नमासपर्यंतमापन्ना भवन्ति
तदा ओघालोचनामालोच्य साधुभिः प्रशस्तस्य प्रशस्तो वि-
पक्षः ततोऽयमर्थः । प्रशस्ते वा दिवसे रात्रौ वा न स्यातामिति
“ विवक्त्वातो होंउ तइयाउ ” इति तृतीया पुनरपराधालोच-
ना विजागतो दीयमाना विपक्षतः सर्वस्यवाक्यस्य विपक्षव्य-
वच्छेदप्रत्ययसाधारणत्वादिपक्षत एव प्रशस्त एव
दिवसे रात्रौ वा भवतीति जावः ॥

सांप्रतमोघालोचनायाः प्रकारमाह ॥

अप्पा मूलगुणेसुं, उत्तरगुणतो विराहणा अप्पा ।

अप्पापासत्यादिमु, दाणुज्जहसंपयो गाहा ॥ २ ॥

अल्पा स्तोका विराधना मूलगुणेषु प्राणातिपातनिवृत्त्यादि
षु रात्रिभोजनविरमणपर्यंतेषु अल्पा विराधना । उत्तरगुणेषु
पिण्डविशुद्ध्यादिषु अल्पा विराधना । पार्श्वस्थावसन्नकुशील-

संसक्तेषु दानग्रहसंप्रयोगतः दानसंप्रयोगतो ग्रहणसंप्रयोग-
तश्च । एषा ओघात् ओघेनालोचना एवमालोच्य मंरल्यामेकत्र
समुद्दिशंति ॥ व्य. उ. १ ॥

विहारविभागालोचनाया विधिमाह ॥

जिकखादिनिगयेसुं, रहिणविरुयांत फट्ठगपईओ ।

सव्वसमकखं केई, ते वीसारियं तु सारेंत ॥

भिक्षादिनिर्गतेषु भिक्षादि आदि शब्दाद्विचारचू मिगमनार्थ-
मन्यप्रयोजनार्थं वा बहिर्विनिर्गतेषु शेषेषु साधुषु । किमुक्तं
भवति । यस्यां वेदायां शिष्याः प्रतीच्छकाश्च बहिर्विनिर्गता
भवन्ति । तदानीं रहिते रहितस्य एकाकिन आचार्यस्य समीपे
स्पर्धकपतिकाः स्पर्धकस्वामिनो विकटयन्ति । आलोचयंति ।
केचित्पुनराचार्या एतत् द्रुवते । ये स्पर्धकपतिना सह समा-
गताः साधवस्तेषां समक्षं स्पर्धकपतयो विकटयन्ति । किं
कारणमिति चेत् आह । ते वीसारियं तु सारेंति । यस्मात्ते य-
त्किमपि विस्मृतं तत् स्मारयन्ति कथयन्ति ॥ व्य. उ. १ ॥

(५) शब्दयोच्छरणार्थमालोचनाकरणविधिः ॥

शल्योद्धरणायाऽलोचना विधेया तत्फलं च केवलज्ञानम्
तथाच महानिशीथे १ अ. ॥

एवरं सुहासुहं, सव्वं सुविण्णं समवधारण ॥

जं तत्त सुविण्णे, पासे तारिसगतं तहा जवे ॥ ५१ ॥

जईणं सुंदरं पासे, सुमिणगंतो इमं महा ॥

परमत्ततत्तसारत्तं, सव्वलुच्छरणं सुणेतु णं ॥ ५२ ॥

देज्जा आलोचणं सुच्छं, अहमयहाणविराहिओ ॥

रंजंतो धम्मतित्थयरे, सिध्दे दोगगासाट्टिए ॥ ५३ ॥

आलोएत्ता ण णीसहं, सामएणेण पुणो विय ॥

वंदित्ता चेइए साहू, विहपुव्वेण खमावण ॥ ५४ ॥

खामित्ता पावसल्लसत्त, निम्मूलुच्छरणं पुण्णो ॥

करेज्जा विहिपुव्वेण, रंजंतो समुरासुरं जगं ॥ ५५ ॥

एवं होज्जण निस्सहो, सव्वजावे पुणोरवि ॥

विहिपुव्वं चेइए वंदे, खामे साहंमिए तहा ॥ ५६ ॥

नवरं । जेण समं वुत्थो, जेहिं सच्चि पविहरिओ ॥

खरफारिं चोइओ, जेहिं जेहिं सयं वाइओ ॥ ५७ ॥

जे वियकज्जमकज्जे वा, जाणिओ खरफरसानिदुत्तुरं ॥

जाणियं जेण वा किंचि, सोजइ जीवई जई मुओ ॥ ५८ ॥

खामेयव्वो सव्वजावेण, जीवंतो जत्थ चिट्ठई ॥

तत्त गंतूण विणएण, मउवी साहुसाक्खियं ॥ ५९ ॥

एवं खामणमरिसामणं, काउं तिहुअणसुवि जावओ ॥

सुच्छो मणवइकाएहिं, एयं धोसेज्ज निच्छिओ ॥ ६० ॥

खमावेमि अहं सव्वे, सव्वे जीवा खमंतु मे ॥

मित्ति मे सव्वचूएसु, वेरं मज्ज ण केण वि ॥ ६१ ॥

खमामि अहं पि सव्वेसिं, सव्वजावेण सव्वहा ॥

जवे जवेसु वि जंतूणं, वाया मणुसा य कम्मणा ॥ ६२ ॥

एवं धोसे तु वंदिज्जा, चेइय साहू विहियओ ॥

गुणमावि विहीदुल्लं, स्वामाणमरिसामणं करे ॥ ६३ ॥
 त्वमावेतु गुणं मम्मं, नाणमाहिमं न मात्तिओ ॥
 काळणं वंदिउणं च, विहिदुल्लेण एणोवि य ॥ ६४ ॥
 पग्मत्तनमारुत्तं, मद्दुल्लेणमिमं सण ॥
 मुणेज्जा तहमाओण, जह आलोयतोचेव ॥ ६५ ॥
 उप्पाण केवलं नाणं, दिने ग्मिजावत्थहि निसद्धा ॥
 आलोयणा जण, आलोयमाणायं चेव उप्पन्नं तत्थ-
 केवलं ॥ ६६ ॥
 केविं विमोमिो नाये, महामत्ताण गोयम ! । जेहिं जा-
 वणा लोययं, तेहिं केवल नाणमुप्पाइयं ॥ ६७ ॥
 हाहा दुदु कमे माहृहाहा दुदु विचिंतिरे ।
 हाहा दुदुजाणिरे साहु, हाहा दुदुमाणुमते ॥ ६८ ॥
 संगोयोयणे तह य, जावाओयणकेवली ॥
 पयमेव केवली चेव, मुहणांतणकेवली ॥ ६९ ॥
 तहा पच्छित्तकेवली, मम्मं पडावेरग्गकेवली ॥
 आलोयणकेवली तहय, हा हं पाविच्चिकेवली ॥ ७० ॥
 उमुत्तमग्गं पन्नए, हाहा अणायारकेवली ॥
 सावज्जं न करोमिच्चि, अक्खंमिय सीलकेवली ॥ ७१ ॥
 नवसंजमवयमं, रक्खे निंदणगरहणे तहा ।
 सव्वतो मील्लनंरक्खे, कोरुपच्छित्ते वि य ॥ ७२ ॥
 निप्परिकम्मं अ कंरुणो, अणिमिसत्थी य केवली ।
 एगपामिच्चदोपदरे, मूणव्वयकेवली तहा ॥ ७३ ॥
 न सक्कोकाउ सामज्जं, अणसणे वामि केवली ।
 नवकारकेवली तहय, य निचाओयणकेवली ॥ ७४ ॥
 नीसल्लकेवली तह य, सद्दुल्लेणकेवली ।
 धनोमिचित्तं पुत्तो, स ताहंपी किन्न केवली ॥ ७५ ॥
 मद्दुल्लो हं न पारेमि, वल्लकट्टयकेवली ।
 परस्समुच्चं विहाणे य, चाउम्मासी य केवली ॥ ७६ ॥
 संवच्चरमहपच्छित्ते, जहा चन्नजीविते तहा ।
 अणिचे खण्णविच्छंसी, मणुपत्ते केवली तहा ॥ ७७ ॥
 आलोयं निंदं दियण, घोरपच्छित्तउक्करे ।
 लखोवज्जग्गपच्छित्ते, संमाहिया सण केवली ॥ ७८ ॥
 हत्थोसरणनिवासे य, अठकवलासि केवली ।
 एगसिच्छगपच्छित्ते, दसव्वसो केवली तहा ॥ ७९ ॥
 पच्छित्तादवगोवेसु, पच्छित्तच्छकयकेवली ।
 पच्छित्तपरिसमत्ती, य अठ स उक्कोसकेवली ॥ ८० ॥
 न मुच्छिवि न पच्छित्ता, नावरं खिण्णकेवली ।
 एगं काळण पच्छित्तं, वीथं न जवे जह चेव केवली ॥ ८१ ॥
 तं वा यराम पच्छित्तं, जेण गच्छइ केवली ॥
 तं वा यराम जेण तमं, सफली होइ केवली ॥ ८२ ॥
 किं पच्छित्तं चरंतोहं, चिहणो तवलीजिणा ॥

ण माणंण लंघेयं पाण, परिचयणकेवली ॥ ८३ ॥
 अन्नं होही सरिं मे, नो वोही चेव केवली ॥
 मुल्लप्पमिणं सरिरेणं, पाविणीउहणकेवली ॥ ८४ ॥
 अण्णाइपावकम्ममज्जं, निष्कोवेमीह केवली ।
 वीयंतं न समायरियं, पमाया केवली तहा ॥ ८५ ॥
 देहे खवउ सरिं मे, निज्जराजावउ केवली ।
 सरिंरस्स संजमं सारं निक्कल्लं तु केवली ॥ ८६ ॥
 मणसा विखंमिण सील्ले, पाणेण धरामि केवली ।
 एवं वड्ढकायजोगेणं, सील्लं रक्खे अहं केवली ॥ ८७ ॥
 एवमाई अणादीया, काळाउ एते मुणी ।
 केइयाओयणासिच्छे, पच्छित्ता जाह गोयमा ! ॥ ८८ ॥
 खंता दंता विमुत्ता य, जिइंदी सव्वजासिणो ।
 उक्कायसमारंजाओ, विरत्ते तिविहे एओ ॥ ८९ ॥
 तिइंका सवसंवरिया, इत्थिकहासंगवज्जिया ।
 इत्थियं लावन्निरयाय, अंगोवंगणिरक्खणा ॥ ९० ॥
 निम्ममत्ता सरिरेवि, अप्पमिच्च महायसा ।
 नीयाइत्थियगन्नवसहीणं, बहुदुक्खाओ जावओए ?
 तहा तोपरिसेणं, जावेणं दायव्वा आलोयणा ।
 पच्छित्तं पि व कायव्वं, तहा जहा चेव एहिं कयंए ॥ ९१ ॥
 न पुणो तहा आलोयणव्व, मायामंजेण केणइ ।
 जह आलोयणं चेव, संसार बुद्धिचवे ॥ ९२ ॥
 अणंतं एणइकाळाओ, अत्तकम्मं हिं दुम्मइ ।
 बहुविकप्पकड्ढोद्वे, आलोए तेवि अहोण ॥ ९३ ॥
 ८० ५० ॥ नहु सिज्जई स स सद्धो, जह जणियं सा-
 सणं धुरयणा ।
 उच्छरियसव्वमद्धो, सिज्जइ जीवो धुअकिड्ढेसो ॥ ९४ ॥
 मुवहुंपि जावसद्धं, जे नाओयंति गुरुसगासंमि ।
 निसद्धासंथारग, मुच्चित्तिआराहुगा हुंति ॥ ९५ ॥
 अप्पापि जावसद्धं, जे नाओयंति गुरुसगासंमि ।
 वंतं पि सुयसमिच्छा, नहु ते आराहुगा हुंति ॥ ९६ ॥
 नवि ते सत्थं च विसं, च दुप्पज्जो वि कुणइ वेयादो ।
 जंतं च दुप्पज्जत्तं, सप्पुव्वपमाइओ कुच्छो ॥ ९७ ॥
 जं कुणइ जावसद्धं, अणुद्वियं उत्तमहकाळांमि ॥
 उल्लज्जोहियत्तं, अणंतं संसारियंतं च ॥ ९८ ॥
 तत्थुच्छरंति गौरव, रहिया मूत्रं पुणज्जवज्जयणं ॥
 मिच्छादंसल्लसद्धं, मायासद्धं नियाणसद्धं च ॥ ९९ ॥
 मरिजं ससद्धमरणं, संसारानुविमहाक्किहम्मि ॥
 सुचिरं जमंति जीवा, अणोरपारंमि ओइन्ता ॥ १०० ॥
 व्याख्या । मुत्वा आसेज्य सशक्त्यमरणं प्रतीतं ततः किमि-
 त्याह । संसारानुविमहाक्किह्मे भवारण्यगुरुगहने सुचि-
 रमतिदीर्घकाळं भ्रमंति पर्यटंति जीवा देहिनाः अनर्वाक् पारे

अर्वाक्षभागपरजागवर्जिते अवतीर्णा अवगाढा इति संवेगं कृतेति योगः ॥

तथा ॥

उष्णरियसव्वसद्धा, तिथ्यगाराणाए सुत्थिया जीवा ।

जवसयकयाइं खविओ, पागाइं गया सिवं थामं ॥ ४३ ॥

व्याख्या ॥ उद्धृत सर्वशल्याः कृतालोचनास्तैर्यकराज्ञायं जिनोपदेशे सुस्थिताः सुष्ठु व्यवस्थिताः संतो जीवा देहिनः भवशतकृतानि जन्मशत विहितानि कृपयित्वा प्रकृपय्यश-
ल्योद्धारसामर्थ्यात् पापानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरु-
पञ्चं (थामंति) स्थानं सिद्धावयमित्यर्थः ॥

सद्धुष्करणं च इमं, ति लोगवंधहिं दांसियं सम्मं ।

अवितहमारोगफलं, धणोहं जेणिमं णायं ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शल्योद्धरणमालोचना च शब्दः पूर्वगायाद्व्योक्तार्थोपेक्षया समुच्चयार्थः । इदमनंतरोक्त विधानं त्रिलोकवंधु-
भिर्जितैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं । सम्यक् सोपपत्तिकं अवितय-
मव्यभिचारि आरोग्यकृतं ज्ञावारोग्यसाधकं ततश्च धन्योऽहं
पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छल्योद्धरणं ज्ञातमवगतं ॥

ता उष्णरेमि सम्मं, एय एयस्स णाणरासिस्स ।

आंवोदय असेस, अणियाणो दारुणविवागं ॥ ४५ ॥

व्याख्या । ता इति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुद्धारम्य-
पनयामि सम्यग् न्यायेन एतत् भावशल्यं एतस्य गुरोर्ज्ञान-
राशेः अत्र सद्बोधनिकरस्यावेद्य कथयित्वाऽशेषं सकल
मनिदानो निर्निदानः सत् दारुणविपाकं सौक्ष्म्यं शल्यमिति
प्रक्रमः ॥

इय संवेगं काजं, मरुगाहरणादिएहिं विधेहिं ॥

दृढपुणकरणाजुत्तो, सामायारिं पणंजंजा ॥ ४६ ॥

॥ व्या० ॥ इति एवमनंतरगाथाचतुष्कोक्तप्रकारं संवेगं
शुभाध्यवसायविशेषं कृत्वा विधाय कैरित्याह । मरुगाहरणा-
दिभिर्नाम्हणोदाहणाद्यैः समयप्रसिद्धैश्चिन्दैर्द्विगैर्मरणाभ्युप-
गमेनाऽपि शुक्तिः कार्येत्येवंचूतार्थ-नामकैः ॥ पंचा-वृ-१५.

नविसुज्जंतिससल्ला, जहज्जणियं सव्वजावदंसीहिं ।

गरणापुणन्जवरहिआ, आलोअणनिंदणासादु ॥ ४७ ॥

(६) आलोचनीये विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ॥

संप्रति यत् आलोचनीयं तदालोचनाविषयं तस्य विधिमाह ।

मूळगुणपढमकाया, तत्थवि पढमं तु पंथमादीसु ।

पायअपमज्जणादी, विइए उद्धाइपंथे वा ॥

इह द्विधा अपराधा (मूलगुणापराधा उत्तरगुणापराधाश्च
तत्र उजयसंज्ञे प्रथमं) मूलगुणापराधालोचना । तेष्वपि मू-
लगुणापराधेषु मध्ये प्रथमं मूलगुणापराधः प्राणातिपात इति
सः प्रथममालोचनीयः । स च प्रज्जीवकायविषय इति काया
प्रथमत आलोचयिष्यास्ते च कायाः पृथिव्यादिक्रमेण तत्र सूत्रे
उपन्यस्ता इति (तत्थवि) तेष्वपि कायेषु पृथिव्यादिषु
मध्ये प्रथमं पृथिवीकायमेवमालोचयेत् । पंथमादीसु पादअ-
पमज्जणादी, पंथादिषु यत् पादप्रमार्जनादि कृतं । किमुक्तं न-
वति । पथि व्रजिता स्थंमिहादस्थंमिहाद्वा स्थंमिहं कृष्णमृ-
त्तिकातो वा नीलमृत्तिकां नीलमृत्तिकातो वा कृष्णमृत्तिका
मेवं शेषवर्णेष्वपि ज्ञावनीयं । संक्रामता पादयोर्ग्रामार्जनं न
कृतं । तथा वातोद्धूतेन सचित्तेन रजसासचित्तया वा मृत्ति-

कया संसृष्टेन हस्तेन संसृष्टेन मात्रकेण वा यत् त्रिकाग्रहणं
कृतं । तदेव मयाऽऽलोच्येति सर्वत्रापि सामर्थ्यात् योजनीयम्
“विध्यगद्वाइ पंथेवा,, इति पृथिवीकायविराधनालोचनानंतरं
द्वितीये अप्कायविषये यदुदकाद्रादि आदिशब्दात्सस्तिग्धादि
परिग्रहः । एतदुक्तं भवति । उदकारेण सस्तिग्धेन वा हस्तेन
मात्रेण त्रिकाग्रहं कृतं पथि वा मार्गे वा अयतनया उदक-
मुत्तीर्णं वा एवमादि तयालोचयेत् ।

तइए पइट्टियादी, अन्निधारणवीयणादिवाउंमि ।

वीयाइघट्टपंचमे, इंदिये आणुवायतो ठट्टे ॥

अप्कायविराधनालोचनानंतरं तृतीये तेजस्काये यत् प्रति-
ष्ठितादितेजसि परंपरादिप्रतिष्ठितं ज्ञकं पानं वा गृहीतं ॥ आदि-
शब्दात् सद्योपिति वा वसतावस्थानं कृतमित्येवमादीतिमावः ।
तदा लोचयेत् । तदनंतरं वायौ वातकाये यत् अन्निधारणवी-
जनादि कृतं । घर्मांतं वहिर्वातोऽभिसंधारितो भक्तं पानं श-
रीरं वा बीजनिकादि वा जीवितं एवमादि तदालोचयेत् । ततः
पंचमे वनस्पतिकाये “वीयाइघट्टत्ति,, । यत् बीजादिघट्टनं
आदिशब्दात् हरितकायादिपरिग्रहः उपलक्षणमेतत् । तेन
यदि वा बीजादिकं भिक्षासु पतितं गृहीतमित्येवमादि तदा-
लोचयेत् । तदनंतरं पण्ड्रेष्वन्न त्रसकाये इन्द्रियानुपात्त इन्द्रिय-
वृत्तिक्रमेणालोचना दातव्या ॥ तद्यथा । प्रथमतो । चंद्रियाणां
संघट्टनपरितापनाद्यालोचयेत् । तदनंतरं त्रिन्द्रियाणां चतुर्-
न्द्रियाणां ततः पंचैन्द्रियाणामिति । एवं प्रथममूलगुणापराधेषु
क्रमेणालोचितेषु सत्सु ॥

दुव्वासियइसयादी, विए तइए य जावियगहणं ।

संघट्टणपुव्वरयादी, इंदियआलोमहेहुसो ॥

द्वितीये मूलगुणापराधिमृषावादे मृषावादविषये यत् दुर्जा-
पितहासितादियत्किमपि दुर्जापितं हासेन वा मृषावादो
भणितः आदिशब्दात् । क्रोधेन वा मानेन मायया वा लोभेन वा
यत्किमपि मृषा भणित मिति परिग्रहस्तदालोचयेत् । तदनंतरं
तृतीयेन मूलगुणापराधे अदत्तादानलक्षणे यत् अयाचितस्य
तृणरुगलकादिग्रहणं उपलक्षणमेतत् । तेन अनुज्ञाप्य वा अव-
ग्रहं कायिकादिभ्युत्सृष्टं भवेदित्यादि परिग्रहः । तदालोचयेत् ।
मैथुनविषये तर्तमैथुने यत् घट्टने पूर्ववतादि । किमुक्तं भवति ।
चैत्यजवनम हिमादिषु प्रचूतजनसंमर्दे स्त्रीशरीरसंघट्टने
स्पर्श आस्वादितो भवेत् । पूर्ववतकीर्तितं वा अनुस्मृतं
स्यात् (इंदियत्ति) इन्द्रियाणि वा मनोहरणानि उपलक्ष-
णमेतत् । वदनस्तनादिमत्तिसुमनोहरमवेक्ष्य मनाक् रागं
गतो भवेत् । इत्यादि तदालोचयेत् ॥

मुच्छातिरित्तपंचमे, ठट्टे लेवामुअगयसुंगदी ।

गुत्तिसमिइविवक्खा, णामि गहणुत्तरगुणेसु ॥

चतुर्थमूलगुणापराधालोचनानंतरं पंचमे मूलगुणापराधे
परिग्रहे विषयचूते यत् उपकरणेषु मूर्च्छा कृता भवेत् ।
(अशरित्ति) अतिरिक्तो वा उपधिः परिगृहीत एतदालो-
चयेत् । तदनंतरं षष्ठे मूलगुणापराधे राजिजोने (लेवामेत्ति)
लेपकृदवयवः कथमपि पर्युपितो ज्ञेयः । अगदं वा शुंछ्या-
दिकं किंचित्सन्निहितं परिशुक्तं भवेत् । एवमादि आलोचयेत्
एवं क्रमेण मूलगुणापराधालोचनां दत्वा तदनंतरमुत्तरगुणेषु
विषयेषु गुत्तिसमिति विपक्षाः कृताः । अनेषणीयग्रहणं वाऽ
कारि । किमुक्तं भवति । गुत्तिषु कदाचिदगुप्तः स्यात् । समि-

निवृत्तादिदन्तिनोऽनेरणीयं वा जक्तं वा पानं वा गुहीतं
स्यादित्यादि जाडोच्येत् तथा ॥

नतमि विवृतादिणि, तत्रोच्यते यं जंनं उज्जामयं ।

एषा विवृतादियुग, दोन्यं उवसंपणागांतं ॥

नन्यपि विवृतादिणि वरं शारीरप्राणः दीर्यमांतरीशक्तिर्य-
च्छान्तपः कुर्वन् शरीरस्मान्निवृत्तनायान्ति न संयमयोगेषु
सीदति वरं च दीर्यं च ददाति नमोहारे षष्ठस्तस्मिन्
तपसो द्विमेतदस्यापि उपधानं तस्मिन्नायनं नायमः कृत-
प्लदपि जाडोच्येत् । एषा विवृतावकटना विवृतालो-
चना । उपसंपदालोचनापि प्रायः पञ्चरूपा कथ्यते यद्वानात्यं
तत् वक्ष्ये ॥ व्य० ।

तत्रप्रथम उपसंपदालोचनाया अपराधालोचनायाश्च वि-
वृतालोचनया सह नानात्वं दर्शयति ॥

एगमणेगा दिवसेनु, हांड ओहं य पद्विजागे य ।

उवसंपयावराहे, नायमनायं परिच्छंति ॥

उपसंपदापराधश्च उपसंपदापराधस्तस्मिन् आलोचनेति
प्रस्तावात् गम्यते उपसंपदालोचना अपराधालोचना चेत्यर्थः ।
प्रत्येकं द्विधा (ओघे य) इत्यादि तृतीयायै सप्तमी ।
ओघेन पद्विजागेन च तथा एकैकापि दिवसेषु चित्यमाना
(एगमणेगा) इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । एक-
दिवसिकी अनेकदिवसिकी च भवति । ओघालोचना एक-
दिवसिकी । विवृतालोचना एकदिवसिकी अनेकदिवसिकी
चैत्यर्थः ॥

नतंमुक्तमनानात्वमधुनानात्वमुपदर्शयति । (नायमनायं
परिच्छंति) उपसंपद्यमानो द्विविधो जवति । ज्ञानोऽज्ञातो
वा । तत्र यदि ज्ञातस्ततः न न परीक्ष्यते तस्याग्रेऽपि ज्ञातत्वात्
अथाज्ञातस्तर्हि स आवश्यकतादिभिः पदैः परीक्षणीय इति ॥

संप्रति यदुक्तं विजागेन (अप्रसक्तं दिण) मित्यादि ।
नदधान्यानुकाम आह ॥

दियरातो उवसंपय, अवराहेदिवसनोपसन्धमि ।

उव्वातो दिवसं, निहंतु अतिक्रमेगुरुगा ॥

विवृतालोचनायत् । उपसंपदालोचनापि विभागेन प्रशस्ते
या दिवसे रात्रौ वा दातव्या दोषाजायात् । तथा पूर्वमृजि
रनुज्ञानात् । अपराधे अपराधप्रिये पुनरालोचनादिवसतो
इति सप्तम्यन्तात् तद्दिवसे उपलक्षणमेतत् । रजन्यां वा
प्रशस्ते विधि व्यतीपातादिदोषवर्जितं “ व्याख्यानतो विशेष
प्रतिपत्तिरिति ” न्यायात् व्याख्यादिषु प्रशस्तेषु दातव्या नाऽ
प्रशस्तेषु एषा जिनाज्ञा । तथा उव्वातो तद्विवसमिति यस्मिन्
दिवसे उपसंपद्यमान आगतः । तस्मिन् दिवसे यदि उद्घात-
परिघात इति कृत्वा न पृष्ठ आचार्येण ततः स आचार्यः शुद्धः ।
त्रयाणां तु दिवसानामतिक्रमे । किमुक्तं भवति । त्रिषु दिव-
सेषु मध्ये यदि न पृष्ठस्ततश्चतुर्थे दिवसे तस्यापृच्छतः
परिहारस्थानं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । एतच्च उपरि व्या-
ख्यास्यते ॥

समागुन्नगुनिमित्तं, उवसंपजेते य होइ एमेव ।

अष्टमणुमेन वरं, विजागतो कारणे नइयं ॥

उपसंपद्यमानो द्विधा तद्यथा । समनोऽज्ञोऽसमनोऽज्ञश्च-
तत्र समनोऽज्ञस्य सप्तमिपे समनोऽज्ञ उपसंपद्यमानो द्विकनि-
मित्तं उपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च न चारिचार्थं

येन चरं प्रति सप्तदश एव समनुज्ञे द्विकनिमित्तं मुपसंप-
द्यमान एवमव विवृतालोचनेव भवत्यालोचना । इयमत्र
ज्ञावना । समनोऽज्ञो द्विकनिमित्तं मुपसंपद्यमान अवोचनां विवृ-
तालोचना मिव ओघेन ददाति । पद्विजागेन च पद्विजागे-
नालोचना । एकदिवसेन वा भवत्यनेकदिवसैर्वा । एवं सम-
नोऽज्ञस्य उपसंपदालोचना (अणमणुणणे) त्यादि । अन्यो
नाम निम्न संभोगिकः समनोऽज्ञोऽसंविन्नः सोऽज्ञोऽसमनो
ज्ञश्च उपसंपद्यमान द्विक निमित्तं मुपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञाना-
र्थं दर्शनार्थं चारिचार्थं वा तस्मिन् तथोपसंपद्यमाने पूर्वव-
दालोचनां विधिः । अत्राऽपीयं ज्ञावना अन्योऽसमनोऽज्ञो वा
आलोचनां ददाति । ओघेन पद्विजागेन च ददान एकदिव-
सेन वा ददाति । अनेक दिवसैर्वा नवरमिति विशेषे-
ण पुनरत्र विशेषः । तस्याऽज्ञस्यासमनोऽज्ञस्य वा आलोच-
ना उत्सर्गतो विभागतः सर्ववाक्यं साधारणमिति विभागत
एव कारण पुनर्नैजितं विकल्पितं वेदाप्राप्तौ विभागालोचना
जवति सत्रम सार्थादिषु पुनः कारणेषु तदप्राप्तयोधे नालो-
चनेतिभावः । एषा जज्ञा अपराधालोचनाया अपि द्रष्ट-
व्या तथाहि । अपराधालोचना व्युत्सर्गतः पद विजागेन दात-
व्या अपवादकारणे पुनः संभ्रम सार्थादिब्रह्मणा ओधेनापीति ।
संप्रति उच्यते । तादृच समिति व्याख्यानुकाम आह ।

पदमदिणमविफाळे, लहु विइए गुरुतइए लहुया ।

तेव्विय तम्हाकहणे, मुच्छममुच्छोविमेहिंतु ॥

यः स मनोऽज्ञ उपसंपदनाथं मागतस्तं यथाचार्यः प्रथमदिवस-
मिति सप्तम्यर्थे द्वितीया प्रथमदिवसेन (विष्फाळे) देशी-
यचनमेतत् पृच्छतीत्यर्थः । उक्तं च “ विष्फालनत्ति पुच्छणत्ति
या एगडुमिति ” यथा कुत आगत कुत्र वा गमिष्यसि । किं
निमित्तं वा समागत इति । ततस्तस्य दिवसे एव मविष्फा-
लेन परिहारस्थानं (लहुयत्ति) मासलघु द्वितीयेऽपि दिवसे
यदि न पृच्छति ततो (गुरुत्ति) मास गुरु (तश्यत्ति-
तृतीये दिवसेऽप्यपृच्छने (लहुया) इति चत्वारो लघुमासा-
चतुर्थेऽपि दिवसे यदि न पृच्छति । ततः (तिहं तु अश्क-
मे गुरुगा) इति वचनाच्चतुर्गुरु पंचमादिषु दिवसेष्वप्यपृच्छने
तदेव चतुर्गुरु (तिहं तु अश्कमे) गुरुगा इति निरवधितया
वचनप्रवृत्तेः । “ तच्चिन्नयतस्साकहणे ” इति ते च प्रायश्चित्तवि-
शेषाः क्रमेण तस्याकथने । तद्यथा । स पृष्ठः सन् यदि ज्ञेते
कथयिष्यामि न तु कथयति । तस्मिन् प्रथमदिवसे अकथने
मासलघु । द्वितीयदिवसेऽप्यकथयतो मासगुरु । तृतीयदिवसे
चतुर्थेऽपि चतुर्थे दिवसेऽप्यकथयतो चत्वारो गुरुमासाः । ततः परं
पंचमादिष्वपि दिवसेष्वकथने तदेव चतुर्गुरु ।

इदानीं उद्घातो तद्विवसमिति व्याख्याया अवसरः । तद्विवसे
प्रथमदिवसे उद्घात इति कृत्वा न पृच्छति । तत आचार्यः
प्रथमदिवसे अविष्फालेऽप्यपृच्छने (लहुयत्ति) लघु न दोष-
गुरुः शुद्ध इत्यर्थः । कारणवशेनापृच्छनात् द्वितीयदिवसे न
पृच्छति मासगुरु तृतीयदिवसेऽप्यपृच्छने चतुर्गुरु । एवं तेनोप-
संपद्यमानेन पृष्ठेन वा यदव्याख्यातं जवति । तथाचाह ॥ ननु
केन कारणेन वा समागत इति । तत आगतार्थे चतुर्गुरुः (सु-
च्छममुच्छोवत्ति) शुद्धोऽशुद्धो वा अत्र चत्वारो मंगास्तद्यथा निर्ग-
मनमप्यशुद्धमागमनमप्यशुद्धं १ निर्गमनमशुद्धमागमनं शुद्धं २
निर्गमनं शुद्धमागमनमशुद्धं ३ निर्गमनमपि शुद्धमागमनमपि

शुद्धं ऽ तत्र प्रथमभंगेनिर्गमन (इमेर्दितुत्ति) पञ्चवैद्यमा
पैकारैश्चितितान्येव चाराणि दर्शयति ॥

अहिगरणविगतिजोगे, पणिणीए यच्छुद्धनिष्क्रमे ।

अज्ञसंश्रुवच्छेरे, सच्छन्दमतीपयाहियन्वो ॥

यदि स उपसंपद्यमानोऽधिकरणतः स्वस्थानान्निर्गतः
(विगतिचि) विवृतेर्द्वौपट्यात् (योगचि) योगोच्छहनभी-
रुतया (पणिणीपत्ति) प्रत्यनीकोऽत्र मे साधुरिति बुद्ध्या
तथा यच्छुद्धं इत्यादिस्तद्व्यति वा बुद्ध इति वा निर्द्वैतं
इति वा अज्ञस इति वा स्वच्छन्दमतिरिति वा विनिर्गतस्ततः
स्तस्य निर्गमनमशुद्धमिति कृत्वा (पयहियन्वोचि) परिह-
र्त्तव्यः । तदपरिहरणे प्रायश्चित्तं तत्राधिकरणाविषये प्राय-
श्चित्तमाह ।

गिहिसंजय अहिगरणे, लहुगुरुगा तस्स अप्पणोच्छेदो ।

विगइं न देइ धेत्तुं, उत्तुरयं व गहिये वि ॥

गृहिभिः संयतेश्च सहाधिकरणे विनिर्गतं यद्याचार्यः
स्वीकरोति ततो यथाक्रमं प्रायश्चित्तं द्वाघुगुरुकं । इयमत्र
भावना । यदि गृहस्थेन सहाधिकरणं कृत्वा विनिर्गतस्तं
यद्याचार्यःसंगृह्णाति ततस्तस्याचार्यस्य परिहारस्यानं चत्वारो
द्वघुमासाः अथ संयतेन सममधिकरणं कृत्वा समागतं संगृ-
ह्णाति ततश्चत्वारो गुरुकाः । तस्य पुनरागंतुकस्य (पणत्ति)
रात्रिदिवपंचकप्रमाणाः पर्यायस्य च्छेदः । इहाधिकरणादि-
दोषतो विनिर्गतास्ते प्रज्ञे वा सति तदुक्त्वशादवसीयते ।
तत्र विवृतिदोषविनिर्गतपृष्टस्य वा य उक्तिविशेषस्तं दर्शयति
(विगतिमित्यादि) आचार्यो विवृतिं घृतादि कांग्रहणां य
अददाति तथा योगवाहिभिर्योगोत्तीर्णैः कायोत्सर्गकरणतो
गृहीतोऽपि परिपूर्ण विवृतिजातेऽन्यैर्लुक्ते या उचरिता विवृ-
तिस्तामपि नानुजानाति किंच ।

नववज्जिया विदेहो, पगइए पुव्वलोअहं जंते ! ।

तव्जात्रियस्स इएहं, नयगहणं धारणं कत्तो ॥

वज्जिवावोनाम देशीवचनत्वादिभूः । उक्तं च “ वज्जियाव-
गोच्छ ” इति नववज्जियाववत् देहो यस्य स तथा । इयमत्र
भावना । स ब्रूते अहं भगवन् ! नवेकुतुल्यो मम देहो यथा
स इक्षुः पानीयेन विना शुष्यति तथा ममापि देहो विवृतिं
विना सोदति । अन्यथाऽहं स्वभावेन दुर्बलो न विवृतिमंत-
रेण वद्विको भवामि । तथा सर्वदैव विवृत्याचितदेहस्ततस्त-
ज्ञावितस्य सतो ममेदानीं तस्याऽभावेन वद्वं न च सूत्रा
ऽर्थस्य वा ग्रहणमशक्तत्वात् । पूर्वं गृहीतस्य सूत्रस्याव-
धारणं कुतः तत् अशक्त्या सर्वे दूरत एव विस्मृतं । ततोऽहं
विनिर्गतः ॥

संप्रति योगविषये प्रत्यनीकविषये चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

एगंतरनिव्वगत्ती, जोगोपव्वत्तिगोवमे अत्ति ।

बुक्कूखविपसु गेएहइ, जिहाणि कहेइय गुरूणं ॥

तस्मिन् गच्छेयोग एकांतरनिर्विकृतिकः । किमुक्तं भवति ।
सपृष्टोवा ब्रूते । तस्यैवार्थस्य गच्छे योग एकांतरोपवासेनो-
ह्यते । एकांतरा चाम्पेन वा तथा योगवाहिनो योगोत्तीर्ण-
स्यापि ते आचार्या विवृतिं न विसृजति । ततः कर्कशा सुत्र
योगा इति विनिर्गतः ॥ न तथा तत्र गच्छे मे मम प्रत्यर्थिकः ।
प्रत्यनीकोऽस्ति स कथं विसामाचारीयोगेषु “ बुक्कूखविपसुचि ”
बुक्के विस्मृते सामाचारीविशेषे स्वहिते दुःप्रत्युपेक्षणादिके

मां गृह्णाति अत्यर्थं खरंटयति । अथवा बुक्कस्वहितेषु जातेषु
तानि बुक्कस्वहितानि अपराधपदे विघ्नाणीवविघ्नाणि गृह्णा-
ति गृहीत्वा गुरूणां कथयति । पश्चात् गुरवो मां खरंटयति
ततो विनिर्गतः ॥

संप्रति बुद्धस्य स्तब्धस्य चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

चंकमणादिउठाणे, कमिगहणं काउ नत्थि वाहि एवं ॥

जुंजइ समयकोसं, तयदेति नेमिबुद्धेवं ॥ १ ॥

स्तब्ध एवं ज्ञापते चक्रमणादावुत्थाने कटिग्रहणं स्वाध्यायश्च
नास्ति । एतदुक्तं भवति । यद्याचार्यश्चक्रमणं कुर्वति । आदि
शब्दात् यदि वा कायिक्यादिभूमिं गच्छत्यागच्छति वा तथा
तथाऽप्यन्युत्थातव्याः । तेषां नायकत्वात् । ततः एवं चक्रम-
णादावनुत्तिष्ठतामस्माकं कटी वा तेन गृह्यते चूयोभूय
उत्थाने पश्चिमं भावात् सूत्ररूपस्याऽर्थरूपस्य वा स्वाध्याय-
स्य हानिः । अथ नान्युत्थीयतेऽतः आचार्यः प्रायश्चित्तं
ददाति खरंटयति च । ततोऽहं विनिर्गतः बुद्धः पुनरेवं ब्रूते
यत्किमप्युत्कृष्टं शिखरिणीमोदकादि तदाचार्यः स्वयं लुक्ते
न त्वस्माद्वेशेन्यो ददाति । अन्येन्यो वा बाह्यदुर्बलप्राघुर्णके-
न्यो ददाति ततः एवमसहमानोऽहं निर्गतः ॥

अथवा निर्द्वैतसंयोरुक्तिविशेषं प्रकटयति ॥

आवासियापमज्जण, अकरणे उज्जदंरुनिष्क्रमो ॥

वाद्यावच्छादीहा, निक्खायरिया य उज्जामा ॥ १ ॥

योनिर्द्वैतस्य स पृष्टः सन्नेवं वक्ति आवश्यक प्रमार्जनीकरणे
उदग्रदंरा आचार्याः । इयमत्र भावना । यदि कथमपि निर्ग-
च्छन् प्रविशन् वा आवश्यको नैपथिको च न करोति दंरादिकं
वा गृह्णन् निक्षिपन्वा न प्रमार्जयति । तत आचार्या निरुक्तं पाः
संतः उग्रं प्रायश्चित्तरूपं दंरुं प्रयच्छति ततोऽहं दंरुप्रथादि-
निर्गतः । यः पुनरद्वयः स एवं ब्रूते । बाह्याद्यर्थाय बाह्यवृक्षा-
दीनामर्थाय । तस्मिन् गच्छे दीर्घमिक्षाचार्या अथवा कुह-
कं कर्कशं वा तत् क्षेत्रं ततो दिने दिने उज्जामा भिक्षाचार्या
प्रतिदिवसमन्यत्र ग्रामान्तरे गत्वा भिक्षा नीयते इति भाव-
स्तथा यदिकथमप्यपर्याप्तेन समागम्येत ततो गुरुः खरंट-
यति किं वसतौ न महानसमस्ति येनापर्याप्तः समागतः ।
तस्मा दनूयोऽपि व्रज भिक्षार्थं यतः काहोऽद्यापि बहू प्राप्य
इति ततोऽहं निर्गतः ॥

सांप्रतमनुबच्छैरस्वच्छन्दमत्योरुक्तिविशेषं दर्शयति ॥

पाणसुणगा व जुंजंति, एगत्तो जंरुंजंति अप्पुवच्छो ॥

एगागिस्स न दव्वजा, वद्विरं धेवीपि सच्छंदो ॥

अनुबच्छोऽनुबद्धवैरो भवति भंभित्वाऽपि भंभनं कवहस्त-
मपि कृत्वा पाणशुनका इव एकत्र जुंजते ॥ इयमत्र भावना ।
यथा पाणाश्चरणाद्याः शुनकाः कुक्कुराः परस्परं भंभित्वा तत्क-
णादेवैकत्र जुंजते । एवं तत्र संयता अपि नवरं मिथ्यादु-
ष्टं परस्परं दाप्य इति विशेषः । अहं पुनर्न शक्नोमि हृदय-
स्थेन शलेन तैः सह एकत्र समुद्देष्टुमिति विनिर्गतः । स्व-
च्छन्दमतिः पुनरेवं भायते एकाकिनः सतः स्तोकमपि न द-
न्यं चक्षितुं । किमुक्तं भवति । संज्ञाचूमावप्येकाकिनः सतो
न गंतुं प्रयच्छति किंत्वेवं भवते नियमात्संघाटक रूपतया
केनापि सहितेन गंतव्यं । ततस्तमसहमानोऽहमत्रागतः । एता-
न्यधिकरणादीनि पदान्याचार्यः श्रुत्वा तं परित्यजति । एतं
अधिकरणादिपदैरागतस्य तस्योपसंपद्यमानस्य चाप्रतीच्छ-
तश्चाचार्यस्येदं प्रायश्चित्तं ।

जइ नंरुणपरिणीए, बुद्धे अणुवचरोस चउगुरुगा ॥
सेसा ण हुंति द्दहुगा, एमेव पन्निच्छमाणस्स ॥
यो यतिनिः सह नंरुणं कृत्वा समागतः । यश्च तत्र मे प्रत्य-
नीकः साधुरिति कृत्वा समागच्छेत् । यश्च बुद्धो यश्चानुवच-
रोषः । एतेषामुपसंपदं प्रतिपद्यमानानां प्रायश्चित्तं चतुर्गु-
णैः चत्वारो गुरुमासाः । शेषाणां नन्दनकारिविकृतिद्वययो-
गनीरुस्तन्निर्दोषस्त्वच्छन्दमतीनां द्रष्टुका इति चत्वारो व-
ष्टुकाः । यः पुनराचार्यस्तदाचार्यानुगुण्या प्रायश्चित्तदान-
मन्त्रेण च प्रतीच्छति तस्यापि प्रायश्चित्तमेवमेव । तद्यथा ।
यतिमंनकारिप्रत्यनीकानुगुणानुवचैरानुप्रतीच्छतश्चत्वारोमा-
साः शेषान् पदप्रतीच्छतश्चत्वारो द्रष्टुमासाः । अथवा ये एते
दोषा उक्तास्तेषां मध्ये एकेनापि दोषेण नागतो भवेत् कित्त्वे
जिर्वैद्यमाणास्तानेवाह ।

एगे अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।

गिज्ञाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुणे ॥

यदि एक एकाकी पश्चादाचार्यः ।

यदिवा अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।

गिज्ञाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुणे ॥

यदि एकतः । अकल्पिकवस्त्रादिसहितः स च कल्पिकव-
स्त्राद्युपादने द्वाब्धिमानयथा तदाचार्योऽल्पाधारः सूत्रार्थ-
नैषणविकल्पः स च पृष्ठः सन् सूत्रार्थकथने निपुणः शक्तिमान्
यदि वा तदाचार्यः परिवारो वा स्थविरो जरसा वृद्धशरीरः ।
स च तेषां प्रतिजागरूकः अथवा पश्चादेकोऽनानः । स च तस्य
चिन्ताकारी यदि वा पश्चात्तत्रैको बहुरोगी नाम बहुभिः
साधारणैरागैर्ज्ञाप्यशरीरः स च तस्य वर्त्तापकः । यदि वा
पश्चात्तनाचार्यपरिवारः सर्वोऽपि निर्दोषो न गुर्वार्हान् करोति
केवलं तज्ज्ञात् किमपि करोति । तथा तत्र पश्चात् गुरोः केना-
पि सह प्राप्नोत वर्त्तमानमस्ति । प्राप्नोत नाम अधिकरणं । स
च गुरोः क्रमेण अपनतः साहाय्यकारी एवं प्राग्वर्त्तमाने यदि
समागतो भवति । तदा तस्य निर्गमनमशुद्धत्वाच्च परित्या-
ज्यमिति ॥

एनामेव गाथां व्याख्यातुकाम प्रथमत एका परिणताऽल्पा-
धारद्वाराणि व्याख्यानयति ॥

एगाणियं पमोत्तुं, वत्थादि अकप्पएहिं वा सहियं ।

अप्पाधारावायणं, तं चेव य पुच्छिओ देइ ॥

एकमेकाकिनं पश्चादाचार्यं मुक्त्वा यदि समागतः । अथ-
वा वस्त्राद्यकल्पिकैः प्रथममपि गृहीतैरकल्पिकैर्वस्त्रादिभिः
सहितं मुक्त्वा एतेनापरिणत इति व्याख्यातं । यदि वा अल्प
सूत्रस्याऽर्थस्य वा आधार इति स आचार्यस्तमेवपृष्ट्वा शेषसा-
धु च्यो वाचनां ददाति तादृशं मुक्त्वा एतेनाऽल्पाधार इति
विवृतं ॥

थेरं अतिमहद्धं, अजंगमं मोत्तु आगतो गुरुं तु ॥

सो व परिसाव थेरा, अहं तु अट्ठावगोत्तिसिं ॥ १ ॥

स्थविरेमेव व्याचष्टे अतीव महान्तमजंगमं गमनशक्तिविकलं
गुरुं उपहृत्क्षणमेतत् परिवारं वा स्थविरमुकरूपमुक्त्वा यदि
समागतः स च प्रतिजागरूकस्तथा च तस्य पृष्टस्य सतोऽमु-
मेवोक्तिविशेषं दर्शयति । स च आचार्यः स्थविरः पर्यट्वा
परिवारो वा आसीत् अहं तु तेषां गुर्वार्दीनां वर्त्तापकः प्रति
जागरूक एतेन स्थविर इति पदं व्याख्यातं ॥

ग्लानबहुरोगनिर्दोषमपदानि व्याख्यानयति ॥

तत्थ गिलाणोएगो, जप्पसरीरो य होइ बहुरोगी ॥

निद्वम्मा गुरुआणं, न करोति सभं पमोत्तुणं ॥ १ ॥

तत्र गच्छे ग्लान एकोऽस्ति यदि वा बहुरोगी यो जाप्यशरीरो
भवति । स बहुरोगी तं ग्लानं बहुरोगिणं वा विमुच्य यदि
स समागतस्तथा निर्दोषपरिषद्विषये तस्य पृष्टस्य सत
उक्तिविशेषं दर्शयति । निर्दोषार्थमासनारहितस्तस्य
ममाचार्यस्य शिष्याः सर्वथा गुर्वार्हान् कुर्वन्ति । मां प्रमुच्य
मम पुनराज्ञां न कुर्वन्ति । तादृशं वा निर्दोषं परिवारं मुक्त्वा
यदि समागतस्तर्हि स न प्रतिग्राह्यः । केवलमयमुपदेशस्तस्मै
दातव्यः ॥

तमेवाह ॥

एयारिसं विओसज्ज, विप्पवासो न कप्पई ॥

सीसायरियपन्निच्छे, पायच्छित्तं विहिज्जइ ॥ १ ॥

एतादृशमेकाक्यादिस्वरूपं गुरुमन्यं वा ग्लानादिकं
व्युत्सज्य परित्यज्य विशेषेण प्रवासोऽन्यत्र गमनं
विप्रवासो भवेत् तव न कल्पते । बहुगुणाधारो भवान्
कथमीदृशं कृतवान् । तस्मात् अद्यापि प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य
पश्चात् गच्छ । स च समागतस्तस्य प्राक्तनाचार्यस्य शिष्यो
वा स्यात् प्रतीच्छको वा एवमागतमुपसंपद्यमानं योऽन्याचार्यः
प्रतीच्छति सोऽपि प्रायश्चित्तमाह । ततः शिष्यप्रतीच्छकाचा-
र्याणां प्रायश्चित्तं विवक्षुरिदमाह ॥

(सीसारियपत्त्यादि) शिष्ये आचार्यं प्रतीच्छके च प्रायश्चि-
त्तं विधीयते । प्रायश्चित्तदानविधिरुच्यते इति भावः ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

एगे गिज्ञाणगे वा, तिहवि गुरुगा उ सीसमादीणं ॥

सेसे सिसे गुरुगा, पन्निच्छद्दहुगा गुरुसरिसं ॥

एकस्मिन् एकाकिनि गुरौ ग्लाने वा तत्र गच्छे तिष्ठति यदि
समागतः । शिष्यः प्रतीच्छको वा आचार्येण वा तथा समा-
गतः सन् यदि प्रतीच्छतस्तदा शिष्यादीनां शिष्यप्रतीच्छ-
काचार्याणां त्रयाणामपि प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।
यः पुनरन्यः शेषोऽपरिणताऽल्पाधारस्थविरबहुरोगमंदधर्म-
परिचारवृत्तणस्तस्मिन् शेषे यदि समागतः शिष्यः ततस्त-
स्य प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अथ प्रतीच्छकः
समागतस्तर्हि तस्य द्रष्टुकाश्चत्वारो द्रष्टुमासाः (गुरुसरि-
समिति) गुरोरपि प्रतीच्छकसदृशं प्रायश्चित्तं । किमुक्तं
भवति यदि शिष्यं प्रतीच्छति ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरु-
मासाः । अथ प्रतीच्छकं तर्हि चत्वारो द्रष्टुका इति ॥

सीसपन्निच्छे पाहुण, च्छेदो राइंदियाणि पंचेव ।

आयरियस्स उ गुरुगा, दोवेए पन्निच्छमाणस्स ॥

यदि प्राप्नोते गुरोः केनापि सहाधिकरणावर्त्तमानः शिष्यः
प्रतीच्छको वा समागतः । तदा तस्य प्रतीच्छकस्य वा प्राय-
श्चित्तं पंचरात्रिदिवानि पर्यायस्य वेदः । आचार्यस्य पुनर्दा-
वप्येतौ प्रतीच्छतः प्रतिगृह्यतः प्रायश्चित्तं । गुरुकाश्चत्वारो
गुरुमासाः । तदेवं प्रथममंगे निर्गमनदोषा उक्ताः आगमनम-
शुद्धं तदा भवति यदा व्रजिकादिपु प्रतिषिध्यमानः समागतस्त
त्रापि प्रतिबंधनिमित्तं प्रायश्चित्तं सूत्रानुसारतो धक्यं ।
गतः प्रथमो जंगः द्वितीयमंगोऽप्येतादृश एव न वरं । तत्रा-

गमनं शुद्धं कचिदपि ब्रजिकादौ प्रतिबंधकरणात् तृतीयचतुर्थजंगावनक्रमेणाऽह ॥

एतदोसविमुक्तं, वड्यादी अपरिविद्धमायातं ॥

दाऊणं पच्छिंतं, पमिवद्धं पमिच्छेज्जा ॥ १ ॥

एतैरन्तरोदितैरधिकरणकारित्वविकृतिर्वापट्यादिदोषैर्विमुक्तमेतेन निर्गमनं शुद्धमुक्तं । तथा ब्रजिकादौ अपरिवद्धं कचिदपि प्रतिबंधमकुर्वतमायातमनेनाऽगमनं शुद्धमपि दर्शितं एव चतुर्थोऽंगः । एष एवोत्सर्गतः श्रेयानिति ज्ञापनार्थं तृतीयजंगात्पूर्वमुक्तः । एवं चूतं प्रतीच्छेत् । तृतीयभंगमाह (उणे) त्यादि यस्त्वधिकरणकारित्वादिदोषैर्विनिर्मुक्तो निर्गतः केवलं ब्रजिकादिषु प्रतिबद्धमप्यपवादपदेन ब्रजिकादिषु प्रतिबंधकारणमनूत्तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं दत्त्वा प्रतीच्छेत् ॥

(७) आलोचनायां शिष्याऽचार्यपरीक्षणे आवश्यककादिद्वाराणि ॥

शुद्धं पमिच्छिऊणं, अपरिच्छणा द्दहयतिभिदिवसाणं ।

रिस्से आयरिए वा, पारिच्छा तत्थिमा होइ ॥

शुद्धं निर्गमनागमनादिदोषरहितं प्रतीच्छद्य प्रतिगृह्य त्रीन् दिवसान्यावत् परीक्षते । किमेव धर्मश्रद्धावान् किं वा नेति यदि पुनर्न परीक्षते । ततोऽपरीक्षणे परीक्षणाकरणे (द्दहयति) मासत्रयं प्रायश्चित्तं आचार्यान्तराभिप्रायेण चतुर्मास-बधु । सा च परीक्षा उन्नययाऽपि शिष्य आचार्यं परीक्षते आचार्याः शिष्यं उन्नययापि च परीक्षा आवश्यककादिपदैस्तथाचाह ॥ (सिस्सिइत्यादि) तत्र तस्मिन् उपसंपद्यमाने प्रतीच्छते सति शिष्ये आचार्ये च परस्परमियमावश्यककादिपदैर्विद्व्यमाणा परीक्षा भवति ॥

तामेवाह ॥

आवस्सयपमिद्वेहण, सज्जाए जुंजणा य जासाय ।

वीयारे गेल्ले, निक्खगहणे पमिच्छंति ॥

आवश्यकै, प्रतिवेखने, स्वाध्याये, भोजने, भाषायां, विचारे, वहिर्भूमौ, गत्वाने, निष्काग्रहणे, च परस्परमाचार्यशिष्यौ परीक्षयेते ॥

तत्राऽवश्यकदिपदान्यधिकृत्य यथाचार्यः शिष्यं परीक्षते तथोपदर्शयति ॥

केइ पुव्वनिसिद्धा, केइ सारेइ तन्न सारेइ ।

संविगोसिक्खमगइ, सुत्तावडिमो अणाहो हं ॥

केचित्साधवोऽपमादयः तस्योपसंपत्कालात् पूर्वमेव आवश्यकदिपदैषु ये दोषास्तेऽन्यो निषिद्धा यथा आचार्या इदमिदं च माकार्षुरिति । ते तत्रैव वर्तमानास्तिष्ठन्ति । ये पुनः केचित् अभिनवदीक्षितत्वादिना कारणेन प्रमाद्यन्ति तान् गुरुः सारयति । सम्यग् ययोक्तानुष्ठाने वर्तयति । तं पुनरुपसंपन्नं प्रमादस्याने वर्तमानमपि न सारयति । तत्र यदि स उपसंपद्यमानः संविशो नयति । ततः सोऽप्रतिनोद्यमानः सन्नेवं चिंतयति । येषु स्थानेष्वन्यत्र प्रमाद्यत आचार्याः सारयन्ति अहो अहमनाथः परित्यक्त एतैरिति चिंतयित्वा संविशविहारमिच्छन् आचार्यपादमूले गत्वा (सुत्तावडिमो) इति निपातः पादपूरणाच्छिन्नमुक्तावशीप्रकाशान्यश्रूणि विमुंचन् पादयोः पतित्वां शिक्षांमार्गयते याचते यथा मामप्यत्यादरेण

भगवन्तः शिक्षयन्तां मां शरणमुपागतं परित्यजत एवं परीक्षानिर्वर्तितः परिग्राह्यः । इतरस्तु परित्याज्यः ॥

तत्राऽवश्यकै यथा परीक्षा कर्त्तव्या तथोपदर्शयति ॥

हीणाहियविवरिए, सतिविवळे पुव्वट्टंते चोएइ ॥

अप्पणवो देती नममंति इहं सुहं वसिउं ॥

हीनं नाम यत्कायोत्सर्गसूत्राणि मंदमंदमुच्चार्य शेषेषु साधुषु चिरकाळं कायोत्सर्गे स्थितेषु पश्चात्स कायोत्सर्गे तिष्ठति । इत्यादि । अधिकं नाम कायोत्सर्गसूत्राण्यति त्वरितमुच्चार्यानुत्प्रेक्षाकरणार्थं पूर्वमेव कायोत्सर्गे तिष्ठति रत्नाधिके वोत्सार्तिकायोत्सर्गपश्चाच्चिरेण स्वं कायोत्सर्गमुत्सारयति इत्यादि । विपरीतं नाम प्रादोपिकान् कायोत्सर्गान् प्राभातिकानि व करोति । प्राज्ञातिकान् प्रादोपिकानि इत्यादि । हीनाधिकं च विपरीतं समाहारद्वंद्वस्तस्मिन्प्रमादतोर्वर्तमानात् अथवा सूर्यं किञ्च अस्तमितमात्रे एव निर्व्याघाते सर्वैरपि साधु-जिराचार्येण सह प्रतिक्रमितव्यं । यदि पुनराचार्यस्य श्राद्धादिधर्मकथादिभिर्व्याघातस्ततो बालवृद्धानासहान् निषद्याधरं च मुक्त्वाशेषैः सूत्रार्थस्मरणार्थं कायोत्सर्गेण स्यातव्यं । ये सत्यपि वळे पूर्वं कायोत्सर्गे न तिष्ठन्ति तान्पूर्वमितिष्ठतश्चोदयन्ति यः पुनः परीक्षयते तं प्रमाद्यन्तमपि न शिक्षयति । ततो यदि स एवं व्यवस्यति । यथा आत्मीयान् प्रमाद्यतश्चोदयति । न मामिति सुखमिह वसितुमिति । स इत्थं चूतः पंजरभग्नो ज्ञातव्यो न प्रतीच्छनीयः ॥

जो पुण चोइज्जंते, दट्ठुण नियत्तए ततो ठाणा ।

जणइ अहं जेवत्तो, चोएह ममंपि सीयंतं ॥

यः पुनश्चोद्यमाना न शिक्ष्यमाणान् शेषसाधून् दृष्ट्वा ततः स्थानात् निवर्त्तितैर्भणति । गुरुपादमूले गत्वा मन्युभराक्रांतो गद्गदस्वरेण अहं युष्मच्छरणमागतोऽपि भगवन् युष्माभिः शिक्षाया अप्रदानतस्त्यक्तः । न चैतन् भगवतां परमकरुणापरीतचेतसामुचितं । तस्मात्प्रमादमाध्माय मामपि सीदन्तं शिक्षयध्वमिति एव इत्थंचूतः प्रतिग्राह्यः कृता आवश्यकमधिकृत्य परीक्षा ॥

संप्रतिप्रतिवेखनस्वाध्याय भोजनभाषाचाराणि अधिकृत्य तामाह ॥

पमिद्वेहणसज्जाए, एमेव य हीणआहियविवरीयं ।

दोसेहि वा वि जुंजइ, गारत्थियद्वहणसासा ॥

एवमेवावश्यकोक्तेनैव प्रकारेण प्रतिवेखने, स्वाध्याये, च हीनमधिकं विपरीतं च कुर्वत आत्मीयान् शिक्षयते न तु तं परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् तत्र प्रतिवेखनाया हीनाधिकता नाम यत् कालतो हीनामधिकां वा प्रतिवेखनां करोति । खोटकादिभिर्वा हीनामधिकां वा । विपरीतता नाम प्रजाते यत् मुखपोतिकादि क्रमेण न प्रत्युपेक्षते । किं तु स्वेच्छया यदि वा पूर्वोक्तेरपि निःपश्चिमं प्रत्युपेक्षते । अपराएहे तु सर्वं प्रथममित्यादि । स्वाध्याये हीनता नाम यदिप्राप्तयामपिकाव वेद्यायां कालप्रतिक्रमणं करोति अधिकता यदतिक्तांतयामपि कालवेद्यायां कालं प्रतिक्रामति । वंदनादिक्रियायां वा तदनुगतां हीनाधिकां करोति विपरीतता पौरुषीपाठमतिक्तांतयां पौरुष्यां पठति । उक्ताधिकं पौरुष्यामिति तथा भोजनद्वारे आलोकादिविधानसूत्रोक्तेन न चूत्ते दोषैर्वाऽपि (असुरसुरं अचवचवं अद्वयमवदंविद्यमि) त्यादि विपरीतरूपैश्चेत् ।

तत्रात्मीयानतथा संज्ञानान् शिक्षयते न तु परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् ज्ञाप्याद्वारे या अगारस्थिते भाषागृहस्थभाषा च दृष्टमाया स्यूरस्वरभाषा तां भाषते । तत्रात्मीयान् तथारूपया भाषया भाषमाणान् शिक्षयते न पुनः परीक्ष्यमाणमित्यादि विभाषा पूर्ववत् ॥

शेषाणि त्रीणि चाराण्येकगायया प्रतिपादयति ॥

धर्मिद्वसामायोरिह, ह्वेइ अतरंतगं न पन्निजये ॥

अज्जीणतो जिक्खं, न हिंरुइ अणेसणाइ च पेह्वेइ ॥

स्येन्निहे सामाचारो पादप्रमाज्जनरुगलकप्रहणं दिनलोफ, नादिरूपां हापयति परिभवति विहं पत्तीत्यर्थः । तत्र तथा सामाचारी विहंपत आत्मीयान् साधून् शिक्षयते न परीक्ष्यमाणमित्यादि प्राग्वत् । गतं विचारचारम् ॥

ज्ञानद्वारमाह । अतरंतगं असमर्थं ज्ञानमित्यर्थः । न प्रतिजागृतिं नापितस्य ज्ञानस्य खेदमल्लकादि कंसमर्णयति । अत्रापि ज्ञानमप्रतिजाग्रत आत्मीयान् साधून् शिक्षयते । न तु परीक्ष्यमाणमित्यादि भाषा पूर्ववत् । गतं ज्ञानचारं ।

जिह्वाग्रहणद्वारमाह । अज्जीणतः सन् भिक्षां न हिंरुते भणितोऽपि च इपदहिंरुते सति प्रतिनिवर्तते अनेपणायां भिक्षां गृह्णाति । आदिशब्दात् कौटिल्ये न चोत्पादयति इत्यादि परिगृहः । तं तथा भिक्षाग्रहणे प्रवर्तमानमपि न शिक्षयति । किं त्वात्मीयान् साधून् इत्यादि प्राग्वत् । तस्य चाग्रे द्वार्यां स्थानाज्यां प्रवर्तते । ततस्ते पव च स्थाने प्रतिपादयति ॥

जयमाणपरिह्वते, आगमणं तस्स दोहिं ठाणेहिं ।

पंजरजग अजिमुहे, आवस्सगमादि आयरिण् ॥

तस्योपसंपद्यमानस्यागमनं चाज्यां स्थानाज्यां प्रवेत् । तद्यथा । यतमानेज्यः परिजवदज्यश्च यतमाना चाय, संविन्नाः परिभवतः पार्श्वस्यादयः । उक्तं च ।

सो पुण जयमाणगाण, वा सहुण मूढात्ते । आगतोहुज्जा परिजवताण मूढा उ, आगणे हुज्जा परिजवता नाम पासत्थ ।

इति । तत्र यो यतमानसाधूनां सूत्रादागतः संज्ञानदर्शनार्थं पंजरभग्ने वा समागतो भवेत् । यः पुनः परिभवतां मूढादागतः स चारित्र्यच्युतकुलमः समागतो भवेत् । अच्युतकुलमो वा ज्ञानदर्शनार्थमिति । अथ वा यो यतमानेज्यः समागतः स पंजरभग्ने यः पुनः परिभवदज्य च्युतकुलमभ्याचार्यं समागतः । सोऽभिमुखः पंजराजिमुखः पतयोर्द्वयोरपि समागतयोरवश्यकादिभिः पदैराचार्येण परीक्ष्यमाणानपि सीदतः पश्यति, तत् आचार्येज्यः कथयति । तेन कथिते सति यथाचार्यः सम्यक् प्रतिपद्य तान्प्रमादिनः प्रति नोदयति । प्रायश्चित्तं च प्रयच्छति । ततस्तत्रोपसंपत्तयः । अथ कथिते ऽपि हे आचार्यास्तूष्णीं तिष्ठति । भणति वा किं तव यद्येतेन सम्यग्वर्तते । तर्हि अन्यत्र गच्छतरे उपसंपत्तयः । न तत्रेति त्रय यतमानेज्यः समागतः पंजरभग्ने इत्युक्तं तत्र पंजरे इति किमुच्यते । तत् आह ॥

पणगाइसंगहो होइ, पंजरो जायसारणाणोसं ।

पच्छित्तं चढमणाहिं, तिवारणं, सवणिदिहेतो । ॥

पंचकः नाम आचार्यापाच्यप्रवातिस्यविरगणावच्छेदकरूपं आदिशब्दात् जिह्वो वृषजाः क्षुल्लकवृक्षाश्च परिगृह्यते । तेषां संग्रहः पंचकादिसंग्रहो भवति । पंजरः अथवा आचा-

र्यादीनामन्योन्यं परस्परं यत् । मृदुमधुरभाषया सोपाह्वं धा शिक्षयति एष वा पंजरः । यदि वा यत् प्रायश्चित्तं चमढनाभिरसमाचार्यो निवारणपूर्वं स्वरपुरुषैस्त्वर्जयित्वा पश्चात्प्रायश्चित्तप्रदानेन यदा सामाचारीतो निर्वर्तते तत् पंजरः अत्रार्थे शकुनिदृष्टतः । यथा पंजरे शकुनेः शब्दाकादिभिः स्वच्छंदगमनं निवार्यते । तथा आचार्यादिपुरुषगच्छपंजरे सारणाशब्दाकया सामाचारीरूपोन्मार्गगमनं निवार्यते इति । अत्र ये यतमानानां मूढात् ज्ञानदर्शनार्थमागतं ये च परिजवतां मूढात् चारित्र्यमागच्छन् ते संग्रहीतव्याः । ये पुनः पंजरभग्ना ज्ञानदर्शनार्थमागतं ये च परिजवतां मूढात् ज्ञानदर्शनार्थमागमन् ते न संग्रहीतव्याः । तत्र ये संग्रहीतव्यास्ते एको वास्मादनेको वा यत् आह ॥

ते पुण ढगमणेगाणं, गाणं सारणा जहा पुवं ॥

उवसंपयआउहे, अणाउहे अचहिं गच्छे ॥ ? ॥

ते पुनरुपसंपद्यमानाः कदाचिदेको वा स्यादनेको वा तत्रानेकेषां या सारणा सा यथापूर्वं कल्पाध्ययने " उवपसो सारणा चेव तस्या पनिसारणा " इत्यादिना ग्रंथेन भणिता तयाऽत्रापि दृष्ट्या यः पुनरेकोऽसमीचीनं कुर्वन् शिक्ष्यमाणश्च यद् व्यावृत्तः शिक्को प्रत्यभिमुखोभवति । ततस्तस्मिन् आवृत्ते पृष्ठीसमर्थे प्रत्यजेदात्तस्यावृत्तस्य उपसंपन्नवति यदि पुनर्नीवर्तते । तदा तस्मिन् अनावृत्ते इदं भण्यते । अन्यत्र गच्छमात्रं स्या इति । अथवा इदमुत्तरार्द्धम् (आवस्सगमाइआयरिण्) इति यदुक्तं तस्य व्याख्यानं आवश्यकादिषु गच्छवासिनः प्रमादिनो दृष्ट्वा आचार्याय कथयेत् । कथिते च सति यदि आचार्यः सम्यगावर्तते निजसाधून् सम्यक् शिक्षयते प्रायश्चित्तं च तेज्यः प्रयच्छति ततस्तस्मिन् आवृत्ते तस्य तत्रोपसंपन्नवति । अथ कथिते नावर्तते तूष्णीं करोति न भणति किं तवैतैः स्वयं सम्यग्वर्तथा इति । तदाऽन्यत्र गच्छेदिति । यदुक्तं प्राक् ॥

दाऊणं पच्छित्तवज्जंतपी, पच्छिजेज्जाः

इति ॥ तत् व्याख्यानयति । (निगमणे, अपरिखुद्धे, इमाय जयणाए वारंति) तृतीये भंगे निर्गमेने परिखुद्धे, प्रागुक्तदोषवर्जिते आगमने अशुद्धे ब्रजिकादिषु प्रतिबंधकरणादिषु प्रतिबंधकरणात्तृतीये पदे अल्पदोषतया प्रतीच्छाशुद्धौ सत्यां प्रायश्चित्तं प्रतिबंधमात्रनिष्पन्नं ददाति । दत्त्वा च प्रतीच्छति निर्गमेने पुनः प्रथमजंगे द्वितीयजंगे वा अधिकरणमेव अधिकरणादिभिः । एषोऽपरिणय वा इत्यादिभिर्वा दोषैरपरिखुद्धे न प्रतीच्छनीयः किंतु वारणीयः । तं वाऽतया बह्विधमाणाऽथतनया वारयति ॥

तामेवाह ॥

नटियसंक्रियसंथान, मंरुद्धी जिक्खवाहिराणयणं ।

पच्छित्तविउस्सग, निगमसुत्तस्स ढणणेण ॥

यः पंजरभग्ने ज्ञानदर्शनार्थमागतः तं प्रतीयं वाग्यतनायचं श्रुतमभिज्ञपसि । तन्मम पार्श्वे नास्ति अथ स ब्रूयात् मया श्रुतं यथाऽमुकोऽग्रयोऽमुकस्यपार्श्वे गुप्ताभिः श्रुत इति तत् इदं वक्तव्यं श्रुतः स ग्रंथः केवलमिदानीं बहुषु स्थानेषु शंकितं जातं न च शंकितं श्रुतमन्यस्मै दीयते प्रवचने निषधात् तस्मादन्यत्र निःशंकितश्रुतात् गवेषयस्व । यस्तु स्वच्छंदमतिःसंघाटकोच्छिन्नः संज्ञाचूिममप्येकाकिना गंतुं वञ्चयामिति

सामागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । अस्माकमाचार्यपरंपरात इयं सामाचारी संज्ञाचूमिमात्रमपि न गंतव्यमेतच्च तव दुष्करमतोऽन्यत्र गच्छ तावदिति । यः पुनरनुवचैरस्वेनागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । मंरुहीति । अस्माकमीदृशी सामाचारी यदवश्यं मंरुह्यांसमुद्देष्टव्यं । यद्यपि च न पठति न शृणोति वा तथापि सूत्रपौरुष्यां मंरुह्यामुपविश्यायः श्रोतव्यः न कदाचनानपि साधूनां स्वच्छंदत्वमेतच्च भवतोऽप्रीतिकरं तस्मादन्यत्र गम्यतां । यस्त्वत्सत्वेनागतस्तं प्रतीदं वाच्यं । (निष्कषवाहिराणं) । भिक्षाया बहिः प्रदेशादानयनं । किमुक्तं प्रवति ॥ अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालवृद्धाः स ग्ञानाः साधवः ते च भिक्षां न हिंरुते । ततो यदि प्रतिदिवसं भिक्षां बहिः प्रदेशादानयसि ततस्तिष्ठ परमेतत् दुष्करं तव तस्मात् यत्र सुखेन तिष्ठसि तत्र याहि किमत्र कञ्चेशसहनेन यस्तु निर्दम्मा उग्रदंभा आचार्या इति विनिर्गतस्तंप्रतीदमुत्तरं (पच्छित्तं) अस्माकमियं सामाचारीयदिदुः प्रमार्जनादिमात्रमपि करोति । तदातत्कालमेव प्रायश्चित्तं यथोक्तं दीयते न कालक्षेपेण नापि पक्षपातादिना स्तोत्रहोत्रेण यस्तु विकृतिवत्पटो न मह्यं विकृतिमनुजानातीति विनिर्गतस्तं प्रतीयं वाग्यतना (अविचस्सगत्ति) अस्माकमप्ययं सामाचार्यागमः ॥ अन्युत्सर्गोऽनुत्कलनं विकृतेरिति व्याख्यानतो गम्यते । योगवाहिना अयोगवाहिना वा विकृतिर्न ग्राह्या इत्यर्थः । अत्राधिकरणप्रत्यनीकस्तव्यं बुद्धविषये यतनानोक्ता विचित्रत्वात् सूत्रभाष्यगते सूत्राधिकरणे यतना यथा कल्पाप्ययने तथा दृष्टव्या । शेषविषया तु विनेयजनानुग्रहायान्निधीयते तत्र यप्रत्यनीकस्तत्र मे प्रत्यनीकोऽस्तीत्यागतः स ज्ञायते ममापि शिष्याः प्रतीच्छकाश्च ईषदपि प्रमादं न कुरुते मह्यं कथयति । अहं च दोषानुरूपं दंरुं प्रयच्छामि । अन्यथैकतरपक्षपातकरणतो गच्छमुद्राभंगः । सर्वज्ञाज्ञाविद्योपश्च । तस्मादत्रापि तव दुष्करमिति न स्थातुमुचितं स्तव्यः पुनरेवं भण्यते । अस्माकमियं सामाचारीचक्रमणादि कुर्वति गुराव ज्युत्यानं अनज्युत्तिष्ठतः प्रायश्चित्तदानमिति बुद्धं प्रत्येपा वाग्यतना उक्तद्वयानिमोदकादीनि अस्माकं बालवृद्धानुग्रहायान्निधीयते दीयते । तदेव स्वच्छंदचारित्रप्रवृत्तीनां निवारणे वाग्यतनोक्ता यदि पुनरेते तथा निवारिता अपि न वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रत्यावर्त्तते नापि निर्गच्छति येऽपि च विशुद्धनिर्गमाः प्रतीच्छिताः संतः सीदंति तेषां परिस्थापने यतनामाह (निगममुत्तस्स उल्लेखेण) यदा परिस्थापयितुमिच्छ्यमाणस्य स्वयं भिक्षादिनिमित्तं निर्गमो भवति । यदा रात्रौ निर्गम्या सुस्तदा तं त्यक्त्वा नष्टव्यं ॥

कथमित्याह ॥

उन्नेनाप्रकटमल्पसागारिकं किमुक्तं प्रवति । ये अपरिणता बाह्यादयो वा तत्र गच्छे तेषां न कथ्यते यथाऽमुमेवं त्यक्त्वा नष्टव्यमिति । भा रहस्यज्ञेदं कार्पुण्येति कृत्वेति एष गायार्थः ॥ सांप्रतमेनामेव गाथां विनेयजनानुग्रहाय विवृणोति ॥

नत्येयंमिज मिच्छसि, सुयं मया आमसंकियं तं तु ।

न य संकियं तु दिज्जइ, निस्संकप्पुए गवेस्साहि ॥

यदिच्छसि शास्त्रं श्रोतुं तदेतत् मे मम पार्श्वे नास्ति । अथ श्रूयात् । मयेदं श्रुतं यथाऽमुकं शास्त्रं प्रवक्षिः श्रुतमिति । तत्राह । आमं तत् शास्त्रं केवलमिदानीं शक्तितं ज्ञातं न च शक्तितं दीयते । तस्माच्चिः शंकश्रुतान् गवेष्य ॥

(संघारुत्ति) मंरुहीति च चारुद्वयं व्याचिख्यासुराह ॥

एगागिस्स न दव्वजा, वियारादी विजयणसच्छंदे ।

नोयणसुत्ते मंरुही, पढंते वा निओयंति ॥

स्वच्छन्दे स्वच्छंदमतौ निवारणार्थमियं वाग्यतना अस्माकमेकाकिनः सतोविचारादावपि बहिर्भूम्यादावपि तत्र द्रव्यं गन्तुमिति । अनुवचैरे । इयं वाग्यतना । अस्मदीया मुनिवृणा जोजने सूत्रे उपलक्षणमेतत् अथ वा पठतोऽपि मंरुह्यां नियोजयति । एतच्च तव दुष्करमिति ॥

अधुना “ निष्कषवाहिराणयणं पच्छित्तविचस्सगगे ” इति त्रीणि चाराणि व्याख्यानयति ॥

अद्वसं ज्ञपति वाहि, निक्खं वहिंरुसि अमहएत्थवादादी ।

पच्छित्तं हारुहं, अविजस्सगो तहा विगई ॥

अद्वसं प्रति भणत्याचार्याः । अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालादयस्ते च भिक्षां न हिंरुते ततो यदि बहिर्भिक्षां हिंरुसे । तर्हि तिष्ठ अन्यथा ब्रज स्थानान्तरमिति । निदम्मर्माणं प्रति पुनरिदं वदति अस्माकं केऽपि दुःप्रमार्जनादौ कृते प्रायश्चित्तं हारुहं देशोपदमेतत् तत्कालमित्यर्थः । दीयते अन्यथा मूलत एव सामाचारो विद्योपप्रसक्तेः विकृतिवत्पटं प्रति पुनरियं वाग्यतना योगवाहिनो वाऽस्माकं गच्छे विकृतेरज्युत्सर्गोऽनुत्कलनं प्रवांश्च दुर्बलशरीरो न वेकुरि पानीयैर्विकृत्याऽप्यस्वभावास्तस्मादन्यत्र प्रयाहीति ॥

अत्र चोदक आह ॥

तित्थ जेवे मायमोसो, एवं तु जेवे अणुज्जं मं तस्स ।

वुत्तं च उज्जुजूते, सोही तेओकदंसीहि ॥

यदेतत् निर्गमनाशुद्धे उपायेन प्रतिपेधनमुक्तं तत्र कस्यचिन्मतिः स्यात् । एवं प्रतिपेधतो माया भवति । मृषावादश्च । तत्र यत् परिचितं तन्मायाविद्यमानमपि श्रुतं नास्ति शक्तितं वा तिष्ठतीत्यादि कुर्वाणस्य मृषावादः । एवं तु अमुना प्रकारेण पुनर्माया मृषां कुर्वते जेवत् । तस्याऽनार्जवमनुजुता मायातः कुटिलभावभावात् उक्तं पुनर्लेशोक्त्यदर्शनाभिरिदं शोधिकलेपः उज्जुजूते सोही उज्जुज्यस्तेत्यादेः प्रदेशाति श्रवणात् ततो नेदं माया मृषा भाषणमुचितमिति ॥

अत्र सूरिः प्रत्युत्तरमाह ॥

एसअगिते जयणा, गीते वि करंति जुज्जई जं तु ॥

विदेसकरं इह ए, मच्छरिव दोव फुरुक्खो ॥ ? ॥

एषा अनंतरोदिता वाग्यतना अगीते अगीतार्थे गीतेऽपि गीतार्थेऽपि निर्गमनाशुद्धे निवारणा क्रियते । स्फुटारुक्कैर्यथा एवं चूतदोषात् त्वमत्रागत एवं चूतदोषश्च न सुविहितैः प्रतीच्छयते इति न चैवं जणितगीतार्थो हि सर्वमपि सामाचारीमवबुध्यते । अवबुध्यमानाश्च कथमप्रीतिं विद्वेषं वा कुर्वतीति ॥

तथाचाह ॥ (करंति जुज्जई जंतु) यत् अत्र युज्यते युक्तिमापतति तत् गीतार्थः कुर्वति । ना प्रीत्यादिकमिति । इहरत्ति । इतरथा यद्यगीतार्थेऽपि स्फुटारुक्कैर्निवारणा क्रियते । ततः स्फुटारुक्के भाषिते सति स्फुटं नाम सद्भूतदोषोच्चारणं रुक्कं स्नेहोपदर्शनरहितं यदि वा स्फुटमेव परस्य रुक्कतोत्पादनात् रुक्कं स्फुटारुक्कं तस्मिन् भाषितेन तत् भाष्यमाणं वचस्तेषां विद्वेषकरं विद्वेषोत्पादकं भवति । अगीतार्थत्वात् चितयति च मत्सरभावेनैते सूत्रमर्थं वा न प्रयच्छंति । ततो मत्सरिण

एत इति पदं च चिन्तयित्वा स्वपदे परपदे च मन्त्रगण एते इति प्रकल्पयति । ततो लोके मन्त्रप्रवादो विष्पकरं च तच्चस्तेषां मा नृदिनि प्रागुक्तयतनया निवारणा क्रियते यत्नेमायाद्वादोपसंभवः । यतः परप्रीत्यनुवादयतनया पत्तिनामनुदरतया चोभयोरपि गुणकारित्वमवश्यं तत्रा वाच्यतना क्रियते । न विप्रतारणयुह्येति ॥

एतेषामेव प्रतीच्छने अपवादमाह ॥

निगमनुमुवागण, चारिया गेहण, समाजं ॥

अद्विगपमिणिआणुयच्छ, मेगागिनदं न साणज्जा ॥

निगमोऽशुक्लं यस्य स निगमोऽशुक्लं उपायनप्रागुक्तयतनाङ्गणेन चरितं समानुत्तं संनं गृह्णाति । किमुक्तं भवति । यदि स तथा प्रतिपिबः सन् शूने भगवन्मित्र्या मे दुष्टते न पुनरेवं करिष्यामि । किन्तु यथा नृपं जगिष्यथ तथा करिष्यामि । मुक्तं मया पापस्यतायां दुर्गतियत्नेन इति । तत एव तं समानुत्तं गृह्णाति किं सर्वमपि नेत्याह ॥ (अद्विगपेत्यादि) योऽधिकरणं कृत्वा समागतस्तं यच्च मे तत्र प्रत्यनीकोऽस्तीत्युक्त्यान् तं तथा अनुवहरेण येन च पश्चादेकाकी आचार्यस्यक्तस्तं च न (साणज्जा) न सामयेत् न सामीकुर्यादिति भावः ॥

केवलं प्रत्यनीके अपवादोऽस्ति तमेवाभिधत्सुगह ॥

परिणीयंमि उ जयणा, गिहंमि आयरियमादिदुष्टमि ॥

संजयपरिणीए पुण, न होति उवमामि जयणा ॥

प्रत्यनीके जजना तामेवाह । गृहिणी गृहस्थे आचार्यादिदुष्टे । किमुक्तं भवति । यदि कोऽपिनाम गृहस्थ आचार्यस्य आदिशब्दादुपाध्यायप्रवर्तिस्थविरगणावच्छेदानां शेषनिर्दूषणां च प्रतिष्ठः स चापेक्षया उपशम्यमानोऽपि नोपशांतस्ततस्तस्मिन् आचार्यादिप्रदुष्टे गृहिण्यनुपशांतिं तज्यादागतः सन् प्रतिगृह्यते । यदि पुनः स श्रूयात् संयतोमे तत्र प्रत्यनीकोऽस्ति ततस्तस्मिन् संयतप्रत्यनीकेन भयत्युपसंपत् न स प्रतिगृह्यते इत्यर्थः । अथवा स भग्यते । गच्छ त्वं क्रमयित्वा समागच्छ । एवमुक्तो यदि तत्र गत्वा तं न क्रमयति ततो न स प्रतिगृह्यते अथ तेन गत्वाऽसौ क्लामितः केवलं स एव न क्रमते तर्हि पश्चादागतः प्रतिग्राह्यः । अथ स वक्ति मया स तदानीमिवागच्छता क्लामितः । तदा तस्मिन्नुपशांतिं स नियमान् प्रतिगृह्य एव न भवति नजजानिर्दोषत्वात् ॥

सो पुण उवसंपज्जे, नाणट्टा दंसणे, चारिते, य ।

एएति नाणत्तं, बुच्छामि अहाणुपुज्जीए ॥

स पुनरुक्तप्रकारेण संगृह्यमाण उपसंपद्यते ज्ञानार्थं ज्ञाननिमित्तं दर्शने दर्शननिमित्तं सप्तम्या निमित्ते विधानात् । दर्शनप्रज्ञावकशास्त्रनिमित्तमित्यर्थः । चारित्रार्थं चारित्रनिमित्तं एतेषां ज्ञानार्थमुपसंपद्यमानानां नानात्वमेदं यथोपन्यासं या आनुपूर्वी तथा वक्ष्यामि ॥

प्रतिज्ञातेमव निर्वाहयति ॥

वत्तणा संघणा चेव, गहणे मुत्तत्य तदुजए ।

वेयावचे खमणे, काळे आवकहाएय ॥

ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चोपसंपत्प्रत्येकं त्रिधा । तद्यथा सूत्रं चार्थश्च तदुजयं च सूत्रार्थतदुभयं तस्मिन् सूत्रेऽर्थे तदुभयस्मिन्नेत्यर्थः । निमित्तसप्तमी चेयं । ततोऽयं भावार्थः । ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चोपसंपद्यमानः प्रत्येकं सूत्रार्थं वा उपसंपद्यते ।

अर्थार्थं वा तदुभयार्थं चेति । पुनरेकैका प्रत्येकं भवति त्रिधा । तद्यथा । वर्तनेति अत्र सप्तमीलोपः प्राकृतत्वात् । वर्तनायां वर्तनानिमित्तमेवमेव संघनायां संघनानिमित्तं ग्रहणे ग्रहणानिमित्तं तत्र पूर्वगृहीतस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा पुनःपुनः रज्यसनं वर्तना । पूर्वगृहीतस्य विस्मृतस्य पुनः संस्थापनं संघना । तथा ग्रहणे तत्प्रथमतया अपूर्वस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा ग्रहणनिमित्तं पदं ज्ञाने दर्शने च प्रत्येकं भवति त्रिधा उपसंपत् चरणोपसंपद्यमानां द्विधोपसंपद्यते । तद्यथा । वेयावुत्थे कृपणे च वेयावुत्थनिमित्तं कृपणनिमित्तं च । ते द्विधा उपसंपद्यमानाः फालता यावज्जीवं भवेयुश्च शब्दादित्यराह ॥

एनामेव गायं व्याख्यानयति ॥

दंसणानाणे मुत्तत्य, तदुजए वत्तणा य एक्केके ॥

उवसंपया य चारिते, वेयावचे य खमणे य ॥ ? ॥

दर्शनविशोधकानि यानि सूत्राणि शास्त्राणि वा तानि दर्शनशेषाणि सूत्राणि शास्त्राणि वा ज्ञानं । तत्र दर्शनज्ञाने च प्रत्येकमुपसंपद्यति । सूत्रनिमित्तमर्थनिमित्तं यदुजयनिमित्तं च । एकैकस्मिन् सूत्रादौ प्रत्येकं वर्तना संघना ग्रहणं च । किमुक्तं भवति । सूत्रेऽपि वर्तनानिमित्तमुपसंपद्यते । संघना निमित्तमुपसंपद्यते । अपूर्वग्रहणनिमित्तं वा उपसंपद्यते । एवमर्थेऽपि त्रितयमुभयेऽपि त्रितयमिति दर्शनेऽपि नवविधोपसंपदं ज्ञानेऽपि नवविधेति । चारित्रे चारित्रविषया उपसंपत् वेयावुत्थे, कृपणे च ॥

शुद्धअपरिच्छणे, दहुगा अकत्ते सारणा अणापुच्छा ।

तेमु विमासो दहुतो, वत्तणादिमुत्त्याणमु ॥ ? ॥

यदेतदुत्सकाशे सूत्रं तत् सर्वमधीतं । ततोऽनुज्ञातेन विधिना आपृच्छ्य भजकादिष्वप्रतिबध्यमान आगतः । आगतश्च सन् श्रीन् दियसान् यावत् परीक्षितः शुद्धः । इत्युक्तं यो न प्रतीच्छत्याचार्यस्तस्य प्रायश्चित्तं दण्डकाश्चत्वारो दण्डमासाः । योऽपि उपसंपन्नो वर्तनानिमित्तं संघनानिमित्तं ग्रहणनिमित्तं वा स यदि वर्तनां संघनां ग्रहणं वान करोति तदा तस्मिन् वर्तनादिक्रमकुर्वति प्रत्येकं त्रिष्वपि स्थानेषु वर्तनादिषु मासोदयुक्तः प्रायश्चित्तं । आचार्योऽपि यद्युपसंपन्नं प्रमाद्यते न सारयति तदा तस्मिन्नपि सारणा । अत्र चित्रकित्तोप आश्रित्यात् । अनुज्ञेति त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु मासदण्ड । एतच्च प्रायश्चित्तविधानं सूत्रविषयम् । अर्थे पुनर्वर्तनादिमकुर्वति शिष्ये अर्थनिमित्तमुपसंपन्नं प्रमाद्यते वर्तनादिष्वसारयति गुरो च प्रत्येकं त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं मासगुरु । उजयविषये च व्योरोपि प्रत्येकं वर्तनादि त्रिष्वपि स्थानेषु पृथक् उभयं प्रायश्चित्तं मासगुरु मासदण्डु चेति । एतच्च गाथायामनुक्तमपि संप्रदायादवसितं । यथा (अणापुच्छा) इति । अणापृच्छायामनुज्ञायामित्यर्थः । अत्र चत्वारो भंगास्तद्यथा । अननुज्ञातोऽननुज्ञातेन सह वर्तनां करोत्येकोभंगः १ अनुज्ञातो अननुज्ञातेन सहेति द्वितीयः २ अननुज्ञातोऽनुज्ञातेनेति तृतीयः ३ अनुज्ञातोऽनुज्ञातेनेति चतुर्थः ४ एवं संघनायां ग्रहणेऽपि च प्रत्येकं चत्वारो भंगाः । एवमर्थेऽपि तदुजयस्मिन्नपि च प्रत्येकं वर्तनादिषु चत्वारो भंगाः । तत्र सूत्रविषये त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकमाद्येषु भंगेषु दानस्य गृहहानस्य च प्रायश्चित्तं मासदण्ड । तपःकालविक्षेपितं । तद्यथा । वर्तनायामाद्येषु

त्रिषु जंगेषु मासद्वयं संधनायां मासद्वयं । तपो गुरुकाद्वयं ।
ग्रहणे मासद्वयं चान्यां गुरुस्तद्यथा तपसा कालेन च । एव
मयं तपःकालविशेषितं मासगुरु । तदुन्नयप्रायश्चित्तमर्थविप-
र्यं च प्रायश्चित्तं गाथानुपात्तमपि व्याख्यानादवगतं । चतु-
र्यजंगः पुनः सर्वत्रापिशुद्ध इति न तत्र कस्याऽपि प्रायश्चित्त-
मिति । इहाचार्यस्याऽपि प्रमादतः सूत्रादिषु वर्तनादिकमकु-
र्वन्तमुपसंपन्नमसारयतः प्रायश्चित्तमतो नियमात्स आचार्येण-
सारयितव्यस्तथा च एतदेवाह ॥

सारेयवो नियमा, उपसंपन्नोति जं निमित्तं तु ।

तं कुण सु तुमं जंते!, अकरेमाणे विवेगोऽह ॥

स उपसंपन्नो नियमात्सारयितव्यः कथमित्याह । अहो न दंत !
ज्ञानाद्यन्यासकारितया परमकल्याणयोगिन् ! इह शिष्यस्याऽ-
प्याचार्येण प्रोत्साहनार्थं तथाविधयोग्यतासंज्ञवमधिकृत्यैवं वि-
धमप्यामंत्रणं कर्त्तव्यमिति ज्ञापनार्थं । अन्यथा भदंतोति गुर्व-
मंत्रणे रूढत्वात्तत्रैव न्यायं न शिष्ये इति । यन्निमित्तमुपसं-
पन्नस्त्वं तत्कुरु । एवमेकस्मिन्निवारं सारितोऽपि यदि न करोति-
वर्त्तनादिकं ततस्तस्मिन्नुर्बति विवेक एव परित्याग एव
कर्त्तव्यः । तुरेवकारार्थः ॥

(यदुक्तमणापुच्छा) इति तत् व्याख्यानयति ॥

अणुणुन्नमणुणुण, दितं पमिच्छंतं जंगचरो उ ।

जंगतियंमि वि मासो, दुहतोणुणुण सप्पो उ ॥

अननुज्ञातो मकारोऽवाकणिकः । अननुज्ञातो ददाति इत-
रस्तु प्रतीच्छतीत्येवं ददानप्रतीच्छतां चत्वारो भंगास्तत्र-
भंगत्रिकेऽपि आद्येऽपि त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकं
प्रायश्चित्तं मासो द्वयमासः । अर्थे गुरुमासस्तदुन्नयस्मिन्
तदुभयं प्रायश्चित्तमिति व्याख्यानात् ॥ (दुहतोणुणुण)
इति उभयतो ददानतया प्रतीच्छकतया चाऽनुज्ञाते भंग-
इत्युत्थः शुद्ध एव । तुरेवकारार्थः एषोऽङ्कारार्थः । भावार्थस्तु
प्रगेवोपदर्शितः ।

एष प्रायश्चित्तविधिज्ञानार्थमुपसंपद्युक्त एवं दर्शनार्थमुपसं-
पदि छल्यस्तथा चाह ॥

एमेव दंसणावी, वत्तणमादी पया उ जह नाणे ।

वेयावच्चकरो पुण, इत्तरितो आवकीहो य ॥

यथा ज्ञाने वर्तनादिपदान्यधिकृत्य प्रायश्चित्तविधिरुक्त एव-
मेव अनेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि वर्त्तमानादीनि पदान्यधिकृत्य
वेदितव्यः । गता ज्ञानदर्शनोपसंपत् ॥

इदानीं चारित्रोपसंपत् भावनाया ॥

तत्र काले (आवकहाय य) इति पदं व्याख्यानयति ।
(वेयावच्चे) त्यादि वैयावृत्यकरो वैयावृत्यार्थमुपसंपन्नः पुन-
र्हिंघा इत्वरः स्वल्पकालभावी यावत्कथिको यावज्जीविभावी ।
अस्य च द्विविधस्याऽपि वैयावृत्यकरापणविधिरयं एको ग-
च्छवासी वैयावृत्यकरोऽपरः प्राधूर्णकः स च वक्ति अहं वैया-
वृत्यं करोमि ॥

तत्र विधिमाह ।

तुह्वेसु जो सुह्वर्षी, अन्नस्स व वारणं निच्छंते ।

तुह्वेसु व आवकही, तस्स मएणं च इत्तरिओ ॥

यदि द्वावपि कालस्तुल्यावित्वरौ च तत्र यद्येकोऽहं वि-
मान् अपरोऽहं विद्विहस्तर्हि तयोस्तुल्ययोः स द्विविधः स
कार्यते इतरस्तु उपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि-

यावत्कथिकौ तत्रापि यो द्विविमान् स कार्यते इतरोऽन्येभ्यो
दीयते । यदि पुनर्द्वावपि स द्विविधौ यावत्कथिकौ च तत्र
अन्यतर उपाध्यायादेः कार्यते । अथैकोऽपि तस्य नेच्छति
तत आंगंतुको विमुच्यते । अथ द्वावपि स द्विविधकावित्वरौ
च तत आंगंतुक उपाध्यायादीनां वैयावृत्यं कार्यते सूत्राद्याप-
कश्च उपाध्यायादिवैयावृत्यफलप्रदर्शकस्ततः प्रोत्साहना-
र्थं पठनीयः ॥

उवज्जायवेयावच्चं, करेमाणे समणे ॥

निगंगे महानिज्जरे, महापज्जवसाणे होई ॥ १ ॥

इत्यादि । अथ नेच्छति तर्हि तस्मिन्नन्यस्य उपाध्यायादिवै-
यावृत्यमनिच्छति वा शब्दोभिमन्त्रकमत्वात् । वारणं चेत्येवं
योजनीयः । द्वावपि वारकेण कार्यते कियत्कालमेकः किय-
त्कालमपर इति । यदि वास्तव्यो वैयावृत्यकरोऽनुमन्यते ।
अथ नाऽनुमन्यते तत आंगंतुकस्तावंतं कालं प्रतीक्षाप्यते ।
यावत् वास्तव्यस्य वैयावृत्यस्य इत्वरकालसमाप्तिमपयाति ॥
अथ न प्रतीक्षते तर्हि विसृज्यते अथ चयोरपि तयोर्वैयावृत्यक-
रापणविधिः ॥

अथ एक इत्वर एको यावत्कथिकस्तत्राह (तुह्वेसु च) इत्या-
दि । तुल्ययोर्द्वेभ्योऽसमानयोर्वावत्कथिकः स कार्यते । इतरो
ऽन्यस्योपाध्यायादेः सन्नियोजनीयः । अथ वास्तव्यो यावत्क-
थिकस्तर्हि स भण्यते त्रिश्रम्य त्वं तावत् यावदित्तरः करोति
तथा चाह । तस्य वास्तव्यस्य वैयावृत्यकरस्य भेदेन इच्छया
इत्तरो वा कार्यते वैयावृत्यकरस्तथा प्रज्ञापितोऽपि नेच्छति
तर्हि न कार्यते । स हि पश्चादपि यास्यति । तत इतरो वास्त-
व्यो न करिष्यतीति । अथ इत्तरो यावत्कथिकश्च द्वावपि
स द्विविधौ तत्र यावत्कथिकः कार्यते । इतरोऽन्यस्य नियुज्यते
विसृज्यते वा । अथवा इत्तरः स द्विविधस्तत्र यावत्कथिको
भण्यते । विश्रम्य तावत् वर्त्तितव्यम् । यावदेष्ट इत्तरः स द्व-
विधः करोति । पश्चात्तमेव करिष्यसि । अथ नेच्छति तर्हि
स एव कार्यते । इतरस्त्वन्यस्मै दीयते । तस्य तत्रानिच्छाया-
स विसृज्यते अथ इत्तरोऽहं विद्विहस्तर्हि तयोस्तुल्ययोः स द्विविधः
कार्यते । इतर उपाध्यायादेः समर्प्यते । अथ तस्य तत्रा-
निच्छा तर्हि विसृज्यते । इह यदि वास्तव्यवैयावृत्यकरेणा-
ननुज्ञातो वैयावृत्यं कारयति । यदि वा नापृच्छया अन्यवैया-
वृत्यकरं स्थापयति तदा तस्याऽचार्यस्य बहवो दोषास्ता-
नेवाह ॥

अणुणुणुणाए दुहुगा, अचियत्तमसाहजोग दाणादी ।

निज्जरं महती हु जवे, तवस्सिमाई ए करणे वी ॥

वास्तव्यवैयावृत्यकरणाननुज्ञायामुपलक्षणमेतत्तस्यानापृच्छा-
यां वा यथांगंतुकमित्तरं वैयावृत्ये स्थापयति । ततस्तस्य प्राय-
श्चित्तं द्वयुकादचत्वारोऽष्टमासाः । अन्ये भवते अनापृच्छायां
मासद्वयं । अननुज्ञायां चतुर्दश । अन्ये चाननुज्ञायामनापृच्छायां
वा वैयावृत्यपदे अन्यस्येत्तरस्य स्थापने वास्तव्यस्य अवियत्त-
मप्रीतिरुपजायते । अप्रीत्या च कलहं कुर्यात् (असाहजो-
मादी) इति यानि दानादीनि दानश्रद्धादीनि कुक्षानि योम्यानि
तान्यांगंतुकवैयावृत्यकरस्य न साधयति । न कथयति त-
स्मात्स इत्तर आंगंतुको वैयावृत्यकरः प्रज्ञाप्यते । त्व तपस्या-
दीनां कृपकादीनां वैयावृत्यं कुरु तेषामपि क्रियमाणे वैयावृत्ये-
महती निजरा ॥ तदेवं वैयावृत्यकारं गतम् ॥

इदानीं कृपणचारावसरः ॥

आवकई इचरिण, इचरियाविगिट् तह विगिट् य ।

समणामंतणखमणे, अणिच्छमाणं न ओ नियोगो ॥

कृपक उपसंपद्यमानो द्विधा यावत्कृषिक इत्यरञ्च तत्रैवरो द्विधा विहृष्टतपः कारी अविहृष्टतपः कारी च । तत्र चतुर्थे षष्ठ्यष्टमकारौ अविहृष्टतपः पुनः । दशमादितपः कारौ विहृष्ट तपःकृन् तयोर्द्वयोरप्युपसंपद्यमानयोः (समणामंतणत्ति) आचार्येण स्वगच्छस्यामंत्रणं प्रच्छन्नं कर्त्तव्यं । यथा आचार्या ! एष विहृष्टतपः करणार्थं समागतः किं प्रतीक्ष्यतामुत प्रति-
पिच्यतानिति । तत्र यदि तेयामनुमतं भवति । तदा प्रतीक्ष्यते अनिच्छयां प्रतिपिच्यते यदि पुनः केचिन्न मन्यते तर्हि यः कश्चिन्नेष्टवान् तमनिच्छते तस्य कृपकस्य वैयावृत्ये यज्ञान् नियोजयेत् । यज्ञान्नियोगस्य स्वे निवेद्यात् । यस्तु प्रतीच्छितः । स पृष्ठ्यः किं त्वविहृष्टं तपः करोषि अविहृष्टं वा यदि ह्यत अविहृष्टं ततो ज्ञेयोऽपि प्रष्टव्यं न्वं पारणकदिने कोटशोभवति । यदि प्रादं ग्ञानोपमः तत्राह ॥

आगिणश्रुकिन्नम्मं तं, जणंति मा खप करोहे सज्जायं ।

सक्काकिशोमेउं जेवि, विगिट्ठेणं तर्हि विरं ॥

अविहृष्टे तपसि क्लान्त्यन्तं भणन्ति सूरयो माकृपय माकृपणं कृन् न युक्तं तत्र कृपणं कन्नुमशस्यभावादिर्त्ययः । तस्मात्कुरु स्वाध्यायं तपः करणात्स्वाध्यायकरणस्य बहुगुणत्वात् । अपि च । स्वाध्यायोऽपि परमं तपः । यत उक्तं ॥

वारसविहम्मि वि तवे सच्चिन्न तरवाहिरे कुसज्जादिहे ॥

न वि आत्थि न विरहोहिइ, सज्जायसपं तवोक्कम्मं ॥

अज्ञानोपमस्त्वाविहृष्टतपः कारो तपः कार्यते यस्तु विहृष्टं तपः करोति स यद्यपि पारणकदिने ग्ञानोपमो जायते तथापि स कार्यते । यत ग्राह (सक) इत्यादि अदि शब्दः पुनरर्थं ये पुनस्तपस्यिनो विहृष्टेन तपसा पारणकदिने क्लमयितुं शक्याः क्लम्यन्ते इति भावः तत्र तेषु तपस्विषु चितरेत् दद्यात् तपः करणं तेषां तथा रूपाणामपि समनुजानीयात् । न तु वारणी-
यं विहृष्टतपः करणस्य महागुणत्वात् केवलं भक्तपानं ज्ञेय-
जादिकमानास्य दातव्यं । अयं ग्ञानोपमो न भवति । किंतु स्वयमेव संस्तारकप्रतिषेधनादीन् व्यापारान् सर्वानप्यहीना स्तिरिक्तान् करोति प्रतीच्छते एवं च तत्र यो विहृष्टेन तपसा ग्ञानोपमो ज्ञायते । तत्रेयं सामाचारी ॥

अन्नपमिच्छणे लहुगा, असति गिलाणोवमे अरंते य ।

पमिलेहणसंथारग, पाणग तह मत्तगतं च ॥ १ ॥

तस्मिन्नाच्छे यद्यन्यः कोऽपि विहृष्टतपः कारी कृपको विद्यते स च पारणकदिने ग्ञानोपमो वा ज्ञेयः ग्ञानोपमो वा तथापि तस्मिन्विद्यमाने कृपके अन्यं कृपकमाचार्यो न प्रतच्छेत् प्राक्त नस्य हि कृपकस्य पारणकदिने ग्ञानोपमस्याग्नानोपमस्य वा सतोऽवश्यं कर्त्तव्यं । न च द्योवैयावृत्यकरणे साधवः प्रमत्तं तस्मान्न प्रत्येपणीयः । यदि पुनः साधवोऽनुमन्यते सोऽपि प्रतीक्ष्यतां तस्यापि वैयावृत्यकरणे समाधिमुत्पादयिष्याम इति तदा प्रतीच्छनीयः यदि पुनर्गच्छे विद्यमानेऽपि विहृष्टतपः कारिणि कृपके गच्छाननुमताचार्योऽन्यं प्रतीच्छति तदा तस्यान्यप्रतीच्छने प्रायश्चित्तम् ।

लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः (असत्ति) तथा असति प्रा-
योग्यद्वये ये दोषास्ते च वक्तव्याः । तेचामी । द्योः कृपकयो-

युगपत्पारणकदिने समापतिते पर्याप्त्या पारणकद्वये अज्ञान-
तोऽसति असंस्तरणं भवेत् । असंस्तरणाच्च यदेपणादि प्रेरय-
ति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्याऽपतति आज्ञाजंगादयश्च
दोषा जायते । तथा पारणकप्रायोग्यद्वयसंपादनेन संस्तरण-
मकुर्वन्तु साधुषु विषये सोऽप्रीतिं कुर्यात् । अप्रीत्या च
अनागाढाभागाढां वा परितापनां प्राप्नुयात् । तथा च सति
तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तमाचार्यस्य अन्यच्च शिष्याः प्रतीच्छ-
काश्च द्योरापि कृपकवैयावृत्यकरणतो भग्ना एवं चित्तये-
युर्यथा अन्यान्यकृपकवैयावृत्यकरणेन नाऽस्माकं सूत्रमर्थो
वा तस्मादन्यत्र यज्ञात् इति । तथा (गिलाणोवमे) इति तेषु
गच्छासिषु साधुषु वास्तव्यकृपकवैयावृत्यकरणेन व्यापृतेषु
ग्ञानोपमो जायते । तदा तस्याऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गु-
रुकाः । (अरन्तेयत्ति) तथा गच्छ वास्तव्यकृपककरणव्या-
पृततया भक्तपानं धागंतुकस्याददानेन स भक्तार्थं पानार्थं वा
स्वयं हिंरुते प्रतिषेधनादिक्रियां च स्वयमेव कुर्यात् ।
हिंरुमानश्च ध्रुवा पिपासया शीतोष्णेन वा पीकितो यद्यना-
गाढां परितापनां प्राप्नोति तदा प्रायश्चित्तमाचार्यस्य चतुर्लघु
अथागाढं तदा चतुर्गुरु । अयं सूत्रेति तदा पदलघु ॥ तथा
परिताप्यमानो यदेपणां प्रेरयति तदा तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं
अयं न प्रेरयति । तदा प्रनृतमदतोयदानागाढादिपरितापनां
प्राप्नोति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं । अयं तत्र गच्छेऽन्योवास्तव्यः
कृपको न विद्यते । तदा नियमतः प्रतीच्छनीयः । केवलं
सोऽपि गच्छानुमत्या । अन्यथा न किमपि तस्य गच्छः करि-
ष्यति । तत्र यदि प्रमादतो वैयावृत्यभीस्तया गच्छो नालुम-
न्यते । तदा स प्रज्ञापनीयः । अयं कारणवशा
तस्तदा न प्रतीच्छनीयः । यदि पुनर्गच्छाननुमत्याऽपि प्रतीच्छति
तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तथा गच्छानुमतौ
यो यतः प्रतीक्ष्यते ततः कृपकप्रायोग्यमानयति । अननुमतौ
च नकोऽपि किमप्यानयतीत्यसति पारणकदिने पर्याप्त्याप्रा-
योग्यद्वये असंस्तरणमसंस्तरणाच्च परितापनादुद्धः । तन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तथा पारणकदिने ग्ञानोपमो जायते
तथा शेषसाधुप्रयोजनान्तर व्यापृततया भक्तपानं वा ददानेषु
स्वयं हिंरुमाने ये दोषास्तेऽपि वक्तव्याः ॥ संप्रति तस्य कृप-
कस्य वास्तव्यस्याऽगंतुकस्य वा कृतप्रत्याख्यानस्यापि यत्
प्रतिदेवस कर्त्तव्यं तदाह । (पमिलेहणे) त्यादि । तस्यो-
पकरणं कल्पादि यथायोगमुभयकाहं प्रतिषेधनीयं संस्तारक-
श्च तस्य कर्त्तव्यः । तथापानकं पानीयं तस्योचितमानीय
दातव्यं तथा मात्रकविकं च उच्चारमात्रकं प्रखवणमात्रकं
खलमात्रकं च यथाकाहं समर्पणीयं परिस्थापनीयं च ॥
सांप्रतमेनामेव गाथां व्याख्यानयन् प्रथमतो (अन्नपमिच्छणे
लहुगा) इति च व्याख्यानयति ॥

दुण्णेगतरे खमाणे, अन्नपमिच्छंतसंथरे आणा ।

अप्पत्तिपरीतावण, सुत्ते हाणि अन्नहिं च इमे ॥

वास्तव्ये कृपणे कृपके द्वयोः ग्ञानोपमयोरन्यतरस्मिन्विद्य-
माने यदि गच्छानापृच्छया अन्यं प्रतीच्छति । तदा तस्मिन्नित्यं
प्रतीच्छति प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वार इति वाक्यशेषः । तथा
युगपत् द्वयोः पारणकदिने युगपत्समापतिते प्रायोग्यद्वये
अज्ञानतोऽसति यदि वास्तव्यकृपकवैयावृत्यकरणव्यापृतना-
मागंतुकस्य वैयावृत्यकरणे वेदातिक्रमतोऽसंस्तरणं ज्ञेयं
तस्मिंश्चासंस्तरणे यादेपणादि प्रेरयति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचा

यस्य तथा (आणत्ति) आज्ञापदकदेशपदसमुदायोपचा-
रात् आज्ञाङ्गानवस्थामिथ्याविराधनादोषाः प्रादुःष्युः । तस्य
वा संस्तरणे अप्रीतिरप्रीत्या च परितापननिमित्तमपि प्राय-
श्चित्तं तथा शिष्याः प्रतीच्छकाश्चैवं चित्तयैयुरस्माकं
द्वयोः कृपकयोः वैयावृत्यकरणव्यापृतानां सूत्रे हानि
रूपलक्षणमेतत् अर्थे च तस्मादन्यत्र ब्रजामः । संप्रति
(गिह्याणो धामभ्रमतेयत्ति) व्याख्यानयति (गेह्येण तुल्य
गुरुणा भ्रमते परितावणा य संयकरणे । णेसणगहणागहण-
ङ्गुगह्नि रंतमुच्छाय) साधुपु वास्तव्यकृपक वैयावृत्यकरणतः
प्रयोजनान्तर व्यापृततया वा वैयावृत्यमकुर्वत्सु यथागतुकः
कृपको ग्ज्ञानतुल्यो ग्ज्ञानोपमो जायते । तदा सूरः प्रायश्चित्त
चतुर्गुरुकाः । तथा भक्तं पानं च अददत्सु स्वयं (दुग्दुर्हि रंतत्ति)
छिकार्थं च हिंरुमाने स्वयं वा उपकरणस्य प्रत्युपकरणदेः कर-
णे या परितापना अनागाढा वा (मूर्च्छायति) मूर्च्छा च तन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तत्रागाढपरि तापननिमित्तंचतु-
र्दधु । आगाढपरि तापननिमित्तं चतुर्गुरु मूर्च्छानिमित्तं पट
दधु । णेसणगहणागहणे । इति स स्वयं हिंरुमानः कुधापि-
पासया वा शीतेन वा उष्णेनवा परितापितः सन् यदि
नेषणीयमपि गृह्णाति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमग्रहणे ऽनेषणो-
यस्य प्रवृत्तं हिंरुमानो यद्वामोति । आगाढपरि तापनादिकं
तन्निमित्तं मपि यत् एवमादयो दोषाः । तस्माच्छ्रुतमापुच्छय
तदनुमत्या प्रतीच्छेत् । प्रतीच्छितस्य च सर्वप्रयत्नेन निजरा-
र्थतया कर्त्तव्यमिति । इह आगतः सन्प्रथमदिवसेपि प्रच्छनी-
यो यथा केन कारणेन त्वमिहागतो ऽसीति अन्यथा यदि तम-
पृष्ठेव आलोचना मदापरित्वा च संवासयति । तदा प्रयश्चित्तं
तदेवाह ॥

पदमदिणमि न पुच्छे, बहुओ मासो उ वाङ्गुरुओ य ।

तइयमि हुंति बहुगा तिहं तु अतिक्रमे गुरुगा ॥

यदि प्रथमे दिने न पृच्छेत् तर्हि तस्या ऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं
बहुमासः द्वितीये दिने पृच्छतो मासगुरु तृतीये जवति च-
त्वारो बहुमासाः । त्रयाण तु दिनानामतिक्रमे चतुर्था दिषु
दिवसे ष प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अधुना
अपवादो भण्यत यदि कार्यादिप्रयोजन वशात्तमेक द्वे त्रीणि
दिनानि षण्मासानपि यावत् पृच्छति तयपि न प्रायश्चित्तं
मास् तथाचाह ॥

कज्जे नत्तपरिणणा, गिह्याणराया य धम्मकहवादी ।

छम्मासा उक्कोसा, तेसिं तु वड्कमे गुरुगा ॥

कार्ये कुत्रगणसं घविषये व्यापृतो ज्वेदाचार्यः । तथाकेना
ऽपि साधुना नृकपरिहृता कृता तस्य समीपे लोकोन्मुयानाग-
च्छति । तत्राचार्यो धम्मकथने व्यापृतः । ग्ज्ञानप्रयोजने वा-
व्यापृतः ॥

(रायाएधम्मकहीति)

राजाचधर्माधी प्रतिदिवसमेति ततस्तस्य धर्मः कथयि
तव्य इति धर्मकथिक त्वेन व्यापृतः । वादीवा कश्च न प्रवृत्तः
समुत्थितः स निग्रही तव्य स्तत एतैः कारणैर्व्यापृतः सन्
आचार्यो जधन्यत एकं द्वे त्रीणि वा दिनानि उत्कर्षतो यावत्
षण्मासास्ता वदागं तुकं प्रष्टुमालोचनां वा प्रदापयितुं न प्र-
पारयेत् । इत्थमप्रपारणे च दोषाभावः तेषां षण्णां मासानां
पुनर्व्यतिक्रमे किमुक्तं भवति । षण्मासेभ्यः परतोऽपि यदि न
पृच्छति ना ऽपि दाययत्वालोचनां ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य

गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।

अन्यतु ब्रुवते । षण्मासानां परतो यदि न प्रतीच्छत्यालोचनां
ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अन्ये
तु ब्रुवते षण्मासानां परतो यदि न प्रतीच्छत्यालोचनां तदा
बहुमासः । द्वितीयदिनेऽप्यप्रतीच्छने मासगुरु । तृतीयदिने
चतुर्दधु । दिनत्रयातिक्रमे चतुर्थादिपुदिनेष्वप्रतीच्छने चतुर्गु-
रुका इति कार्यादिप्रयोजनवशतो व्यापृत इमां यतनां
कुर्यात् ॥

अन्नेण पक्किच्छावे, तस्मासति सयं पक्किच्छए रत्तिं ।

उत्तरवीमसाए, खिन्नो य निसिंपि न पक्किच्छे ॥

यद्यन्यो गीतार्थस्तस्याचार्यस्य समीपेऽस्त्यालोचनाहस्तर्हि
स संदेशनीयो यथा ऽयमापुच्छता । मालोचनाचास्य प्रती-
क्ष्यतामिति । अथ नास्त्यन्यो गीतार्थस्तदा तस्य गीतार्थस्या
ऽसति ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशोऽभावे स्वयमेव राज्ञौप्रतीच्छि-
त्यालोचनां अथ यथा श्रुतिज्ञेन पल्लुकः षण्मासान् यावत्
वादं दत्त्वा निर्जित एवं दीर्घकावावलाविनिविवादे राज्ञावप्युत्त-
रविमर्शेन प्रत्युत्तरचित्तया खिन्नपरिश्रान्तो निशायामपि न
प्रतीच्छत्यालोचनां दत्तामिति अथवा अत्राप्यपवादस्त
मेवाह ॥

दोहितिहिं वा दिणेहिं, जइच्छिज्जइ तेनहोइ पच्छित्तं ।

तेणपरमगुणवणा, कुल्लादिरन्नो व दीवंति ॥

यदि षण्णां मासानां परतो चाज्यां दिनान्यां त्रिजिवां दिनैः
परप्रवादी नियमात् पराजेप्यते कुल्लादिकार्यं वा समाप्तिमु-
पयास्यतीत्येवं निश्चीयते । ततस्तेष्वपि दिनेष्वप्रच्छने आ-
लोचनाया अप्रतीच्छने वा न प्रायश्चित्तं भवति । अथ
ज्ञायते तेष्वप्येकदिनादिषु दिवसेषु न कुल्लादिकार्यसमाप्ति
र्भविष्यति । न च परवादीजेप्यते तदा षण्मासाऽसमाप्ता चेव
राज्ञः समीपे गत्वा ज्ञापनीयम् । यथाहं दिनमेकमकृणिको
नविष्यामि नान्यथा अग्रहीया इति कुल्लादिकार्येष्वपि कुल्लादी
न्यनुज्ञापयति तथाचाह (तेण परमित्यादि ।) तेनेत्यन्यथं
तत इत्यर्थे ततः षण्मासेभ्यः परं कार्यापरिच्छितौ संज्ञान्यमा
नायामनुज्ञापना कुल्लादीदिनमेकयावत्कर्त्तव्या राज्ञश्च वादिवि-
षये कारण दीपयत्याचार्याः यथाऽहं कारणवशेन दिनमेकम-
कृणिकोमविष्यामीति । एवं चेन्न कुर्वति तदा प्रायश्चित्तं
चतुर्गुरुकाः । तदेवमुक्तः कृपणोपसंपद्विधिरिदानीं ज्ञानार्थ
दर्शनार्थं प्रतीच्छितो नियमादालोचनां दापयितव्यस्तच्च
दाप्यमानः कथमालोचनां ददाति उच्यते ॥

आलोचना तह चेव य, मूलुत्तरे न वरिविगमिपइमंतु ।

इत्थं सारणवायण, निवेयणं तेवि ए मेव ॥

यथा सांज्ञोगि कानां विहारालोचनायां मूलगुणातिचारविषये
उत्तरगुणातिचारविषये च भणितं । तथात्रापि जणितव्यं ।
किमुक्तं जवति । उपसंपद्यमानोऽप्यालोचनां ददानः पूर्वं मूल
गुणातिचारात्यागुक्तक्रमेणालोचयति पश्चादुत्तरगुणानिति ।
नवरमयं विशेषः । विकटिते आलोचिते एकत्र स्थितान्
जिज्ञास्थितान्वा प्रत्येकं वन्दित्वा इदं भणति ॥

आलोचयणामे दिस्सा, इच्छामि सारणवारणवोयणं ।

तेऽप्येवमेव प्रतिजगन्तो निवेदनकुर्वन्ति (अज्जो अम्हे वि-
सारेज्जा वारेपज्जा) इति गता उपसंपदालोचना साम्प्रतम-
पराधालोचनयाऽत्र प्रकृतं ॥

एमेव य अवगृहे, किं तेन कया तद्धि विविचसोही ।

अहिरणादीमाहति, गीत्योवा तद्धि नत्थि ॥

यथा विहारालोचना यामुपसंपदालोचनायां चाविधिर्भणित
पद्यमेव तथैव अपराधे अपराधालोचनायामपि द्रष्टव्यो याव-
त्पृष्ठो वा अपृष्ठो वा येन अहमपराधालोचकः समागतः । ततः
आचार्यैर्वक्तव्यः । केनकारणेन ते त्वया तत्रैव स्वगच्छे एव
नहना विशोधिः प्रायश्चित्तांगीकरणेन एवमुक्ते यदि साधयति
कथयति अधिकरणादीनि । अधिकरणं तं सह आदिशब्दान्
प्रागुक्तविरुनियोग प्रत्यनीकादि कारणपरग्रहः । अथवा वक्ति
तत्र गीतार्थो नास्ति । तत्राधिकरणादिष्विष्टकारणेषु
समागत एव प्रतिजणनीयः ॥

नत्थि इहं पन्नियग्गा, खुल्लेवत्तं उग्गमावे य पच्छित्तं ।

संकीयमादीव पदे, जहक्कम्पं ने तह्वि नासे ॥

अस्तीति निपातो बहुवचनार्थः प्रतिचारका नाम अप-
राधापन्नस्य प्रायश्चित्ते दत्ते तपः कुर्वते ग्वानायमानस्य धैर्या
वृत्त्यकरास्ते इह मे पार्थे न संति खल्लेकेत्रं नाम मंदभिक्षं यत्र
वा प्रचूनमुपकारि घृतादिद्रव्यं न लप्स्यते तादृशमिदं क्षेत्रं
तथाविधानश्रद्धायाकान्तायात् वयमपि न स्तोकेऽप्यपराधे
उग्रं प्रायश्चित्तं ददुमः तथा गुरुपारंपर्यं समागमात् तथा
यानि (नत्थि संकीय संघात्रे) न्यादि प्रागुक्तार्थापन्यस्तानि
शंकितादीनि पदानि तानि संभवेन यथाक्रमं तथेति समुच्चये
विज्ञापित श्रूयान् यथा प्रायश्चित्तमन्त्रमनुमृत्य प्रायश्चित्तं
दीयते तदिदानीं विस्मृतं शंकिते वा जाते नचार्थं स्मरामि ।
ततः कथं प्रायश्चित्तं प्रयच्छामि अथवा प्रायश्चित्ते प्रतिपन्ने
मति तत्तपः त्वयह कर्तव्यं । तत्रचेयमस्माकं सामाचारी
वहिरृमिमात्रमपि संघाटकं विना न गंतव्यं यदि पुनः कोऽपि
गच्छति तनस्तस्मै प्रायश्चित्तमत्युग्रं ददामि इत्येवं यथासंज्ञं
शंकितादीनि श्रूयान् न तु दद्यादालोचनामिति यस्तु निर्गमन
शुद्ध आगमनेन शुद्धं वा प्रतीच्यते तस्यालोचनायां विधि-
र्वक्तव्यः ॥ व्य. उ. १ ।

नन्वहृत्प्रेक्षनासेविते यत्कर्मवर्धं तदनुजयनीय भवेत्यालोच-
नायां को गुण इत्या शंकायाम् ॥

आमेविते वक्किवेणा, जोगादिहिं होंति संवागा ।

अणुतावो ततो खल्लु, एमा सफद्धा मुणोयन्वा ॥ ३ ॥

(पंचा) वृ. १५ आसेवितेऽप्याचरितेऽपि अनासेविते
कर्माभावात् फलैर्वाज्ञाऽनुपादनादित्यपि शब्दार्थः । अहृत्ये
साधूनामविधेये कथमित्याह अनामोगादिभिरज्ञान प्रभृति-
भिस्तद्यथा ॥

सहसाणानोगेण व, ज्ञीएण व पेहिएणव परे ए व ।

सणेणायं केण व, मूढेण व रागदोसेहिं ॥

भवति जायते कुतः इत्याह संवगा संसारमयादनुतापः
पश्चात्तापः प्राकृताहृत्य विषयस्तज्जन्यकर्म कृपणहेतुचूतः
आलोचनायामिति गम्यते ततः किमित्याह । ततो ऽनुतापात्
खल्लुर्वाक्यालंकारे एपाआलोचना स फद्धा सार्थिका (मुणो-
यन्वति) ज्ञातव्येति गार्थार्थः ॥

अथ कथमनुतापादालोचना सफद्धा भवतीत्यत आह ॥

जहसंकिद्धेसओ इह, वंथो वोदारणओ तहा विगमो ।

तं पुण इमीए णियमा, विहिणा स ऽ सुण्णत्ताए ॥

व्याख्या । यथा यच्छ संक्षेपाद्यागादिब्रह्म चित्तमाखिन्या
दिहा कृत्यासेवने बंधो ऽशुभकर्म्मोपादानं जीवस्य जवति व्य-
वधानं दैर्घ्यं शोधन इति वचनात् शुद्धिः ततो व्यवधानात्प-
श्चात्तापरूपचित्तविशुद्धेः सकाशात्तथा तद्विगमा निर्जरणम-
कृत्यकरणजन्याशुभकर्मणो जवति यदेवं ततः किमित्याह
(तंपुणत्ति) तत्पुनर्व्यवधानमनया नियमादवश्यतया भवति-
विधिना विधानेन वक्ष्यमाणेन सफद्धासुप्रयुक्तया ज्ञाव-
सारं प्रवर्तितयेत्यतः सफद्धेयमिति गार्थार्थः विधिना प्रयुक्ता
लोचनाव्यवधानतः सफद्धा स्यादित्युक्तमथोक्तद्वैयव विपर्य-
यमाह ।

इहरहा विवज्जओ वि हु, कुवेज्ज किरिया दिणायतोणेओ ।

अवि होज्ज तत्थ सिच्छीआणाजंगा न उणएत्थ ।

व्याख्या । इतरथाऽविधिप्रयोगे आलोचना या विपर्ययोऽपि
व्यवधानाभावेन आलोचना निष्फलत्वमपि अनर्थफलत्वं वा
स्यात् न केवलं विधिना सफलत्वमपि विधिना विपर्ययोऽपि स्या-
दित्यपिशब्दार्थः दुर्वाक्यालंकारे । कुत एवमिदमित्याह ।
कुर्वेद्यक्रियादिज्ञाततः कुर्विषय प्रवर्तितरोगाचेकित्साप्रभृत्यु
दाहरणनादिशब्दादविधिविधासाधनादि परिग्रहः हेयो
ज्ञातव्यः । अविद्यालोचनायां विशेषमाह । अपीति संभाव्यत
एतत् यदुत भवेज्जायेत पुण्यानु भावात् तत्र कुर्वेद्य
चित्कित्सायां सिद्धिः प्रयोजननिष्पत्तिरारोग्यमित्यर्थः न पुन-
रत्र नत्वविध्यालोचनायामिष्टसिद्धिः कुत इत्याह आज्ञाभंगा-
दासोपदेशान्नतुपादनादिति गार्थार्थः एतदेव स्पष्टयन्नाह ॥

तित्यगराणं आणा, समं विहिणा उ होइ कायन्वा ।

तस्समहा उकरए, मोहादतिसांकिद्धेसोत्ति ॥

बंधो य संकिद्धे सा, ततोए सोवेति तिच्चतरगाओ ॥

ईसिमद्विणं ए वत्थ सुज्झनीवीरसादीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या । तीर्थकराणां जिनाना माज्ञोपदेशः सम्यक् भावतः
विधिना नुवक्ष्यमाणविधानेनैव भवति स्यात् कर्तव्या विधि
विपर्यये दोषमाह तस्या जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे अवि-
धिविधाने पुनः कुत इत्याह । मोहादज्ञानात् किमित्याह अति-
संक्षेपं आत्यंतिकं चित्तमाखिन्यं भवति इति शब्दः समाप्ता
विति बंधाशुभकर्म्मबंधः पुनः संक्षेपादुक्तरूपाद्भवति । कि-
चेतस्ततः संक्षेपात्त सः नेवासौ कर्मबंधोऽपैत्यपगच्छति
किंनृतात् संक्षेपादित्याह । तीव्रतरकादकृत्यासेवाहेतुचूत-
संक्षेपापेक्षयाऽतिशयोक्त्यात् अविगाहोचना कृताज्ञाभंगज-
न्यादित्यर्थः ॥

इहार्थे दृष्टान्तमाह ॥

इयन्मखिनं मनाम्मदयुक्तं न नैव वल्लंवासः शुद्धयति निर्मली
भवति नीवीरसादिभिर्गुहिकाद्रव्यप्रभृतिर्निर्वहुतरमाखिन्यहेतु-
मिरादिशब्दात् खधिरादिपरिग्रहः । यथाहीनमखिनं प्रचुरमा-
खिन्यहेतुना शुष्यत्येवमहृत्यासेवाकृतोबंधोऽतिगाढतरबंधहेतु-
ना आज्ञाभंगहेतुचूतसंक्षेपेनापैतीति गाढाद्वयार्थः पंचा. वृ. १५ ॥
व्यवहारे आलोचनायाश्चेमे गुणाः ॥

द्वहुरी द्वादीजणणं, अप्पपर नियत्ति अज्जवं सोही ।

दुकरकरणं विणओ, निसद्वत्तं च सोहि गुणाद्वधोजीवो ॥

बधुता यथा जारवाही अपहृतजारोबधुर्जवति तथा आलोचको
पुधृतशब्दो बधुर्जवति इति बधुत्तत्वात् रहादनं रहादिणा

दिक इ प्रत्ययः प्रवृत्तिस्तस्याजननमुत्पत्तिरुद्भादिजनन-
प्रमोदोत्पाद इति यावत् तथा ह्यतीचारधर्मतत्त्वस्य चित्त-
स्य मध्यगिरिपवनसपङ्केणैव आलोचनाप्रदानेनातीचार-
धर्मापगमतो भवति संविज्ञानं परममुनीनां महान्प्रमोद-
इति । तथा (अपपरनियत्तित्ति) आलोचनाप्रदानतः
स्वयमात्मनो दोषेभ्यो निवृत्तिः कृता तांचहृष्टाऽप्यन्ये आलोचना-
भिमुखा ज्वंतीत्यन्येषामपि दोषेभ्यो निवर्तनमिति । तथा
यदतीचारजातं प्रति सेवितं तत्परस्मै प्रकटनामात्मन आर्जवं
सम्यग्विज्ञावितं ज्ञवति । आर्जवं नाम अमायाविता तथा
अतीचारपेकमद्विनस्यात्मनश्चरणस्य वा प्रायश्चित्तजलेन
अतीचारपेकप्रकाशनतो निर्मलता शोधिः । तथा दुष्करकरणं
दुष्करकारिता तथाहि यत्प्रतिसेवनं तन्नदुष्करं अनादिज्ञवा-
न्यस्तत्वात् यत्पुनरालोचयति तत् दुष्करं प्रवृत्तमोक्षा-
नुयायि वीर्योल्लास विशेषणैव तस्य कर्तुमवयत्वात् । तथा
(विणर्त्तित्ति) आलोचयता चारित्र्यविनयः सम्यगुपपादितो
ज्वति (नेस्सद्वृत्त) मिति सशल्य आत्मा निः शल्यः कृतो
ज्वतीति निःशल्यता एते शोधिगुणा आलोचनागुणाः आलो-
चनाशोधिरित्यनर्थान्तरत्वात् । व्य.उ. १ ।

आलोचनायां दत्तायां ये गुणा ज्वन्ति ते भक्तप्रत्याख्यान-
शब्दे वदन्ते ।

(८) आलोचनाग्रहीतव्या तानि स्थानानि ॥

आलोचना येषु कार्येषु कर्तव्या तानि व्यवहारकल्पे यथा
(आलोचयन्ति का पुणकस्स सगासे व होइ कायव्वा । केसु
व कज्जेसु ज्वे गमणा गमणादि एस्सु तु) का किंस्वरूपालो-
चनेति प्रथमतः प्रतिपाद्यं ततस्तदनंतरं कस्य सकाशे समीपे
ज्वति कर्तव्यालोचनेति वाच्यं तथा केषु कार्येषु भवत्या-
लोचना तत्र प्रतिपत्तिरुद्भावाय संक्षेपतोऽत्रैव निर्वचनमाह ।
गमनागमनादिकेषु गमने आगमने आदिशब्दात् शय्यासं-
स्तारकवस्त्र पात्रपादप्रोन्नकग्रहणादिपरिग्रहः । तुशब्दो
विशेषणः । संचैतद्विशिनष्टि गमनागमनादिष्ववश्यकर्तव्येषु
सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टमावतया निरतिचारस्य वृद्धस्थस्याप्र-
मत्तस्य यत् रालोचना ज्वतीति आह यानि नामावश्यकर्तव्या-
नि गमनादीनि तेषु सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टमावतया निरति-
चारस्याप्रमत्तस्य किमालोचनया तामन्तेरेणाऽपि तस्य शु-
त्वात् यथासूत्रं प्रवृत्तेः सत्यमेतत्केवलं याचेष्टानिमित्ता सूक्ष्म-
प्रमादनिमित्ता वा सूक्ष्मा आश्रवक्रियास्ना आलोचना मात्रेण
शुद्ध्यतीति तच्छुद्धिनिमित्तमालोचना उक्तं च ॥

जया उवउत्तो नेरइयारो ये करेइ ये करणिज्जायत्ते
जोगा तत्थ को विसोही आलोइए आणाओइए वा गुरु
जणइ तत्थ जाविट्ठ निमित्ता सुहुमां आसवकिरिया ता
उसुंजति आलोयणामेत्तणंति ॥

तत्र का नामालोचनेति यत्प्रथमं चारं तत्सुप्रसिद्धत्वादन्यत्र
वा कल्पाध्ययनादिषु व्याख्यातं तथापि स्थानाशून्यार्थकिंचिदु-
च्यते । आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं
कार्यसमाप्ते रूढं वा यदि वा पूर्वं मपि पश्चादपि गुरोः पुरतो
वचसा प्रकटीकरणं सालोचना उपरितनेषु प्रायश्चित्तेषु केषु
चित्संज्ञवाति केषुचिन्न संज्ञवाति । तत्र येषु संज्ञवाति तत्प्रति-
सिद्ध्यर्थमिदमाह ॥

विइए नत्थि वियरुणावा उ विवेगे तहा वि उस्सग्गो
आलोयणाउ य नियमा गीयसगीए व केप्पिं वि ॥

चित्तीये सूत्रक्रमः प्रामाण्यानुसरणात् प्रतिक्रमणं तस्मिन्
चित्तीये प्रतिक्रमणलक्षणे प्रायश्चित्ते नास्ति विकटना आलो-
चना तथाहि सहसाऽनाभोगतो वा यदा किंचिदाचरितं भवति
यथा मनोक्तेषु शब्दादिर्विद्विष्य गोचरमागतेषु एव मनोक्तेषु
छेपगमनं तदा तदनंतरमेव मिथ्यादुष्कृतमिति ज्ञेते तच्च तेनैव
शुद्धिं यातीति नालोचयति (वा उविवेगत्ति) वा शब्दो वि-
ज्ञापायां विवेके विवेकाहं प्रायश्चित्ते आलोचनाया विभाषा
कदाचित् भवति कदाचिन्नज्वतीतिभावः । तथाहि तत्
विवेकाहं नाम प्रायश्चित्तं यत्परिस्थापनया शुध्यति यत्र-
यदकल्पिकमाधाकर्मिकादिपूर्वमविदितत्वेन गृहीतं पश्चाच्च-
यमपि ज्ञातं तत्तदा परिस्थापयतः शुभ्रज्ञावनाध्यारोहे केव-
लज्ञानमुत्पद्यते । तदाऽसौ कृतकृत्यो जात इति नालोचयति
अनुत्पन्ने तु ज्ञानातिशये नियमादागत्य गुरुसमीपमालोचय-
तीति । (तदाविउस्सग्गोइति) यथा विवेके आलोचना विभा-
षा तथा व्युत्सर्गेऽपि किमुक्तं भवति । व्युत्सर्गेऽपि कदाचिदा-
लोचना भवति । कदाचिन्नज्वति । यथा स्वप्ने हिंसादिकमा-
सेवितं तच्छुद्धिनिमित्तं च कायोत्सर्गः कृतस्तदनन्तरं च
शुभ्रज्ञावनाप्रकर्षितः केवलज्ञानमुत्पादति । मरणं वा तस्याऽक-
स्मिकमुपजातमिति नास्त्यालोचना अनुत्पन्ने तु ज्ञाने जीवितं
यावत्नियमादवश्यं विकटना यत् आलोचयति ॥ यथा ॥

स्वप्ने मया हिंसादिकमासेवितं कायोत्सर्गेण च विशोधित-
मिति ॥

तच्चालोचनाहं प्रायश्चित्तमेतेषु स्थानेषु भवति । व्य.उ. २० १

करणिज्जेसु उजोरेसु, उउमत्थस्स त्तिक्खुणो ॥

आलोचयणपच्छित्तं, गुरूणं अंति एसिया ॥

करणीया नाम अवश्य कर्तव्या योगाः श्रुतोपदिष्टाः संयमहेतवः
क्रिया अथवा योगामनोकायव्यापाराः (जोगो विरियं थामो
उच्छाहपरकमो तहा चेद्धा सत्ती सामत्थं चिय जोगस्स हवंति
पज्जाया) इति वचनात् तेषां अवश्यं कर्तव्यं इमे कर्म इव वसतौ सं-
दीनगात्रः सुप्राणिहितपाणिपादाऽवतिष्ठते वचनमपि सत्यमस-
त्या मृपां वा ज्ञेते न मृपां वेति मनसोऽप्यकुशलस्य निरोधनं कुश-
लस्यादीरणमेवं रूपेषु करणीयेषु सम्यगुपयुक्तस्य निरतिचार-
स्येति वाक्यशेषः सातिचारस्योपरितनप्रायश्चित्तसंज्ञवात्
वृद्धस्थस्य परोक्षज्ञानिनो न तु केवलज्ञानिनस्तस्य कृतकृत्यत्वे-
नालोचनाया अयोगात् उक्तं च (उउमत्थस्स हवइ आलोयणा
न केवद्विणो) इति तच्चा तत्रोक्तेन प्रकारेण निश्चित इत्येवं-
शीलो भिक्षुस्तस्य यतेरालोचनाप्रायश्चित्तं स्यात्तदपि च
गुरूणामंतिके समीपे नान्येषामिति ॥ प्रव.उ. द्वा. १८ धर्म.
अ. ३ ॥

इह करणीया योगा इति सामान्यनोक्तम् ।

अधुनानामग्राहं करणीययोगप्रतिपादनार्थमाह व्य.उ. १ ।

जिक्खवियार विहारे, आणसुय एवमाइक्खेसु ।

अविगामियंमि अविण तो, होज्जअसुप्पे व परिजोगो ॥

जिज्ञाया विचारे विहारे अन्येष्वपि चेवमादिकेषु कार्येषु
आलोचनाप्रायश्चित्तं भवतीति वर्तते इयमत्र भावना गुरु-
मापृच्छ्य गुरूणाऽनुज्ञातः सन् श्रुतोपदेशोपयुक्तः स्वयोन्य-
भिज्ञावस्त्रपात्रशय्यासंस्तारकपादप्रोन्ननादि यदि वा आचा-
र्योपाध्याय स्थविरब्रह्मज्ञानशैक्वकज्ञापकासमर्थप्रायोप्यवस्त्र-
पात्रनक्तपानौषधादि गृहीत्वा समागतो विचार उच्चार चूमि-

स्तस्माद्वा सनागतो विहारो वसतावस्थाव्यायिकं तमकृन्वा-
वन्तते रम्यत्र गमनं तत एवमादिग्रहणं चैत्यवन्दनानिमित्तं पूर्व-
गृह्योत्पत्तिपक्षकशस्यासंस्तारकप्रत्यर्पणानिमित्तं बहुश्रुता-
पूर्वसंविद्यन्तानां वन्दनप्रत्ययं वा मशयव्ययच्छेदाय वा धाड-
स्वज्ञान्यवपणविहाराणामवयोधाय वा साधर्मिकाणां वा
सयमोन्साहनिमित्तं हस्तशतात्परत्नमास्तत्र वा गन्वा समा-
गतो यद्यपि नास्ति कश्चिदनीचारस्तथापि यद्वापि यद्वा विधि-
गुरुसमझमाज्ञोचयितव्यम् अन्यथा सूक्ष्मचष्टे निमित्तानां
सूक्ष्म प्रमादनिमित्तानां वा क्रियाणां शुद्ध्यभावात् अन्य-
घनिरतिचारोऽपि यदि गुरोः समझं नाज्ञोचयति ततोऽचिनयो
भवति । अशुचपरिभोगो वा । तथाचाह । अविकटितेष्वालो-
चितोऽचिनयोऽशुचे वा परिभोगो भवेत्तद्वालोचिते तृणयदोपा-
भावः न त्वचिनयदोपाभावः स्यादशुचपरिभोगाभावः कथमुच्यते
कनाऽपि साधुना भिक्षु प्रचुरास्तकारपुरस्तरा ब्रह्मा तस्य
शक्तिमुपजातं किनामेयं भिक्षा शुद्धा वा तत्र यद्यनालोच्य
शुक्ते ततोऽशुचपरिभोगो भवति तेनालोचितं आचार्येण पुष्ट-
मन्यदिवसेषु तस्मिन् गृहे कीदृशी जिज्ञा अवज्यत कियंतो
वा भोजनकारिणः प्राधूर्णका वा केऽप्यागताः संग्रंभी वा
जाना इत्यादि विज्ञाया एव च पुष्टे तेन यवावस्थितं कथितं-
तनः आचार्येण ज्ञाता शुद्धा अशुद्धा वा तस्मादालोचयितव्यं ॥
अन्यच्च ॥

उपमत्यो तद्ब्रह्मा वा हवेज्ज उवत्रागो ॥

आलोएतोउहृद सो उं वाविषाणईसोया ॥

अन्यच्च किञ्चान्यदित्यर्थः । ग्रामास्थिकः सामान्यस्तापुगतः
उपयोगस्तथा यथावस्थितवस्त्वनुसारी अन्यथावा विपरीतो
नवेत् । आचार्यस्तु मतिमेधाधारणादिगुणसमन्विततया बहुश्रु-
ततया वातिज्ञयज्ञानी ततः शक्तिमालोचिते अशक्तिमालो-
चितो निःशक्तिं करोति तथा यद्यपि गृह्यतः शक्तिमुपजातं
। तथापि । कदाचिदालोचयन् स्वप्रज्ञयाऽप्युहते ततः शुद्धम्
मशुद्धं वा स्वयमेव जानाति यदि वा तदीयामालोचनां श्रुत्वा
श्रोताऽप्याचार्यादिकः पूर्वोक्तेनप्रकारेणयदिवा आचार्यादि-
कस्य पार्श्वे बहवो लोकाः समागच्छन्तिवहुज्यश्चबहु शृण्वन्
कदाचित्तमपि विषयं लोकतः श्रुत्वा जानाति शुद्धमशुद्धं वा
तस्मादालोचयितव्यं । यदुक्तं । (गुरुणं अतिपे सिया) इति तन्न
स्यादित्यस्य व्याख्यानमाह ॥

आसंकमवहियंमि य होइ सिया अवहिण् तयं पगयं ॥

गणतत्तिविष्पमुक्के तिकखवे वावि आसंका ॥

ए यात्तशब्द आशंकमिति प्राकृतत्वादाशंकायामवधृते चार्थे
आशंका नाम विज्ञाया यथा स्यादिति कोऽर्थः ॥
कदाचिद्भवेत् कदाचिन्न भवेत् । अवधृतं नाम अवधारणं
तत्र तयोर्द्वयोरर्थयोर्मध्येऽवधृतेऽवधारणे प्रकृतमधिकारः ।
अवधारणार्थोऽत्रस्याच्छब्द इतिज्ञावः । ततोऽयमर्थः ॥ गुरु-
णामन्तिकेनियमादालोचना यदि वा आशंकायामपि कृतं
तत्रायमर्थः ॥ गुरुणामन्तिके स्यात्तावदालोचना यदि पुनरा-
चार्यो गणतत्तिविष्पमुक्तो भवति ततस्तस्मिन्गणतत्तिविष्पमुक्ते-
उपाध्यायस्य समीपे आलोचना अयोपाध्यायस्याऽपि कुत्रा-
दिकार्ये श्राद्धादिकथनैर्वा व्याक्षेपस्तस्तोऽन्यस्य गीतार्थस्य
तदभावे गीतार्थस्याऽपि समीपे आलोचयितव्यं गतमालो-
चनाप्रायश्चित्तम् आलोचनीयाऽतिचाराः व्यवहारशब्दे ।

तिहृमइकमाणं आलोएज्जा पमिकमेज्जा णिदेज्जा
गराहिज्जा जाव पमिवजेज्जा तं जहाणाणाइकमस्स
दंसणाइकमस्स चरिता इकमस्स एवं वइकमाणं अइ-
याराणं अणायारा एणं स्या ठा. ३ ॥

अतिक्रमाणांत्रयाणां गुरवे निवेदनम् ॥

तिहृं अइकमाणंति । पष्ठया चित्तीयार्थत्वा त्रीनतिक्रमाना-
लोचयेत् । गुरवे निवेदयेदित्यादि । प्राग्वत्तत्त्वं यवत्करणात्
विसोहेज्जा विउहेज्जा अकरणयाए अन्तुहेज्जा अहारिभं तवो
कम्मं पायच्चित्तमित्येत्तव्यमिति ॥ स्या. टी. ।

अयालोचयितव्यापराधदर्शनार्थं माह पंचाशके वृ. १५ ।

आलोएयन्वा पुण अइयोरा मुहुमवायरासमं ।

एणाया रादिगया पंचविहं सोय विणेओ २२ ।

व्याख्या । आलोचना विधिस्तावदय मालोचयितव्याः पुनः
प्रकाशनीयास्तु अतीचारा अपराधाः सूक्ष्मवादराः बहु
गुरका न तु ब्रह्मचर्यवादरा एववा सम्यग् भावशुध्याज्ञा-
नाधारादिगता ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवीर्याचारविषयाः पंच-
विधः पंचप्रकारः स च आचारः पुनर्विज्ञेयो ज्ञातव्य इति
गायार्थः ।

१ कः पुनस्सोऽतिचारः कुतोवा प्रभृत्यालोचयितव्यमिति
प्रत्तपच्चक्खणा शब्दे ॥

(ए) अन्यदिचतुर्विधमालोचनीयं ॥

किंपुनस्तदालोचनीयं । उच्यते । चतुर्विधं । द्रव्यादि
तथा चाह ।

(वेयणमचित्तद्वं जणवयसट्ठाणे होइ खेत्तम्मि ।

दिण निसि सुभिक्ष दुभिक्षकावे भावम्मि हेइयरे) ॥
उच्यतश्चेतनं सचित्तमुपलक्षणमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकल्पिकं यत्किंचित्सेवितं क्षेत्रतो जनपदे वा
अचनि वा कालतो दिने निशिवा यदि वा सुभिक्षे वा दुभिक्षे
वा जावे हेइयरे सप्तमी तृतीयाथे । नृपेन इतरेण वा
ग्लानेन सता यतनया वा दर्पतः कल्पतो वा लोचयति ।
कथमित्याह (जह वाहो जंपतो कज्जमकज्जं चवक्कयं भणई ।
तं तहा आलोएज्जा मायामयविष्पमुक्को) ।

यथा वाहो मातुःपितुर्वा पुरनो जलपन् कार्याकार्यञ्च ऋजु
कमकुट्टिहं भणतितथा आलोचकोऽपिमायामदाविष्पमुक्तः सन्
तदालोचनीयं । यथा ऋजुजावेनालोचयेत् व्य. उ. ४ ॥

गोचरचर्यातः प्रतिनिवृत्तस्यालोचना पञ्च वस्तुके । यद्वा ।
(चितितु जोगमखिहं नवकारेणं त ओ उ अरित्ता ।

पढिऊण ग्रयंताहे साहू आलोअए विहिणा ॥ ३ ॥)

पुनः चितयित्वा योगमखिहसामुदानिकं नमस्कारेण ततश्च
तदनंतरं पारयित्वा णमोअरहंताण मित्यनेन । ततः पठि-
त्वा स्तवमितेश्चतुर्विंशतस्तवपाठानन्तरं गुरुसमीपं गत्वा
साधुर्जावतश्चारित्रपरिणामपन्नः सन्नालोचने तद्विज्ञानिवे-
दनं कुर्याद्विधिना प्रवचनोक्तेनेति गायार्थः । पं. व. ॥

गोचरचर्याया आगत्य गुरोरावेद्यालोचनं गोचरचर्याशब्दे ॥
गोचरचर्यायामकृत्यं प्रतिपेद्यालोचयतो मोक्षमार्गाराध-
कत्वमाराधना शब्दे ॥ भ० ॥ श. उ. ६ ॥

यज्वहारकल्पे ॥

(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताप्रशस्तद्रव्यादयः ॥

अपराधालोचनामाधिकृत्य प्रशस्ताप्रशस्तद्रव्यादयो यथा
व्य० ॥ १ ॥

दन्वादिवचननिगमः, पसत्यमपसत्त्वेते दुहेकेके ।

अपसत्येवज्जेतं पसत्यएहिं तु आलोए ॥

अपराधालोचनायां दीयमानायां द्रव्यादयो अन्यक्षेत्रकाव-
भावाश्चत्वारश्चतुःसंख्याका अपेक्षणीया भवन्ति । तथा
(अजिमाहृतिं दिशामभिग्रहः कर्तव्यः । ते च द्रव्यादयो
दिशश्च एकैकं प्रत्येकं द्विधा द्विप्रकारास्तद्यथा । प्रशस्ता
अप्रशस्ताश्च तत्र प्रशस्तान् द्रव्यादीन् अप्रशस्ताश्च दिशो
वर्जयित्वा प्रशस्तैर्द्रव्यादिभिर्दिग्विशेषैश्च । किमुक्तं भवति ।
प्रशस्तेषु द्रव्यादिषु प्रशस्ताश्च दिशोऽभिगृह्य आलोचनां
दद्यात् ॥

तत्राप्रशस्तद्रव्यादिप्रतिपादनार्थमाह ॥

जगधरे कुम्भे य, रासीसुय जे दुमा य अमणुष्सा ।

तत्थ न आलोएज्जा, तप्पमिवक्खदिसा तिंभि ॥

यत्र स्तंभकुला कुल्यादीनामन्यतमत्किमपि पतितं तत्
जन्मगृहं तत्र तथा (कुम्भेसुइति) कुड्यग्रहणात् कुड्यमात्रा
विशेषे यत्र पागंतं (रुहेसुय) इति तत्र रुहेषु रुद्रगृहेषु तद्ध
राशिषु अमनोज्ञातिवमापकोऽवादिधान्यराशिषु ये च दुमा
अमनोज्ञा निष्कण्टकिप्रभृतयोऽमनोज्ञा अप्रशस्ता सूत्रिते
तेष्वप्याश्रयभूतेषु उपलक्षणमेतत् अप्रशस्तासु तिथिषु अप्र-
शस्तेषु च संख्यागतादिषु नक्षत्रेषु अप्रशस्ताश्च याम्यादिदि-
शोऽभिगृह्य नालोचयेत् । किंतु तत्रातिपक्षे प्रशस्तद्रव्यादि-
रूपे आलोचयेत् तथा प्रशस्ताश्च तिस्रो दिशः पूर्वामुत्तरां
प्रतीचींचाभिगृह्य आलोचयेत् । इदानीममनोज्ञाधान्यराश्यादिषु
द्रव्यादित्वयोजनामाह ॥

अमणुष्साधणरासी, अमणुष्सादुमायहोति दव्वंमि ।

जगधररुद्धसर, पवायदद्दा इरिक्कंमि ॥

अमनोज्ञाधान्यराशयो अमनोज्ञद्रुमाश्च भवन्ति द्रव्ये द्रष्ट-
याः । जन्मगृहं प्रागुक्तस्वरूपं (रुद्धि) रुद्धग्रहं (उसरति)
ऊपरं यत्र तृणादि नो गच्छति । चिन्नदंका तटीप्रपातः भृगु-
प्रपातादिकं वा दग्धं दचदग्धमादिशब्दाद्विद्युच्छतादिपरिग्रहः
इत्यादि सर्वे क्षेत्रं द्रष्टव्यं तत्र यत् अमणुष्सा दुमाय
होति दव्वंमीत्युक्तं तदेतत् व्याख्यानयति ॥

निष्पत्तकंष्टद्वे, विज्जुहते खारकमय इहे य ।

अयत्तलयत्तं व सीस, गदव्वे धसायअमणुष्सा ॥

निष्पन्नाः स्वभावतः पत्ररहिताः करीरादयः । कंठकिनो
वदरीवच्चूषप्रभृतयः । विद्युच्छता विद्युत्प्रपातभग्नाः क्षाररसा
मोरहप्रभृतयः । कटुकाः कटुकरसा रोहिणी कुटजनिवादयः ।
दग्धादावदग्धाः एतान् दुमान् अमनोज्ञान् जानीहीति वाक्य-
शेषः न केवलममनोज्ञाधान्यराशयो मनोज्ञा दुमाश्च द्रव्ये
वर्जनीयाः । किंतु अयत्तपुताप्रसीसकराशयो द्रव्ये वर्जयि-
तव्याः (अमणुष्साधनराशी) इति व्याख्यानयति । अमनो-
ज्ञानि धान्यानि चशब्दः । पुनरर्थममनोज्ञाधान्यराशयः ॥

संप्रति कावतो यदिच सा वर्जनीयास्तानाह ॥

पमिकुट्टिहगदिवसे, वज्जेज्जाअट्टमि च नवमि च ।

वट्ठि व चउत्थि वारासिंच, दोएहंपि पक्खाणं ॥

इह इहप्रत्ययः प्राकृतेस्वार्थे प्रतिकृष्टा एव प्रतिकृष्टेष्टकाः ।
ते च ते दिवसाश्च प्रतिकृष्टेष्टकादिवसाः । प्रतिपिष्ठा दिवसा-
स्तान्वर्जयेत् । तानेव नामत आह चयोरपि शुक्लकृष्णरूपयोः
पक्षयोरष्टमीं नवमीं पृष्ठीं चतुर्थीं द्वादशीं च । एता हि तिथयः
शुभप्रयोजनेषु सर्वेष्वपि स्वभावत एव प्रतिकृष्टास्ततो वर्ज-
नीयाः इदं कावतोऽप्रशस्तं वर्ज्यं संख्यागतादिकं नक्षत्रं
तदेवाह ॥

संज्जागयं रविइरं, सगहं विहंवि च ।

राहुहयं गहजिन्नं, वज्जए सत्तनक्खत्ते ॥

संख्यागतं नाम यत्र नक्षत्रे सूर्योऽनंतरं स्यास्यति । तत्
आदित्यपृष्ठस्थितमन्येपुनराहुयस्मिन्नुदिते सूर्ये उदेति तत्
संख्यागतमपरे त्वेवं ध्रुवते यत्र रविस्तिष्ठति । तस्माच्चतुर्दश
पंचदशं वा नक्षत्रं संगतं यत्र रविस्तिष्ठति । पूर्वघाटिके नक्षत्रे
पूर्वदिशा गंतव्ये यदा अपरयादिशा गच्छति । तदा तत्
विघारं विगतघारमित्यर्थः । यत्तत्क्रूरग्रहेणाक्रांतं तत् सग्रह
विहंवि यत् सूर्येण परिगृज्य भुक्तं अन्ये त्वाहुः । सूरगतान्
नक्षत्रान् पृष्ठतस्तृतीयं तत् पृष्ठतस्तृतीयं विहंवि इति । राहु-
इतं यत्र सूर्यस्य चंद्रस्य वा ग्रहणं यस्य मध्ये नग्रहोऽग्रमत
ग्रहभिन्नं । एतानि सप्तनक्षत्राणि चन्द्रयोगयुक्तानि वर्जयेत् ।
यत् एतेष्विमे दोषाः ॥

संज्जागयंमि कद्धो, होइ कुञ्चुत्तं विहंविनक्खत्ते ।

विहोरपरविजयो, आदिच्चगए अनिव्वाणी ॥

जं सगहंमि कीरइ, नक्खत्तेतत्थवुग्गहोहाइ ।

राहुइ यंमि यमरणं, गहजिन्ने सोणिउग्गाहो ॥

संख्यागते नक्षत्रे शुभप्रयोजनेषु प्रारब्धमाणेषु कलहो
रामिभवति । विहंवनक्षत्रे कुभक्तं विहारे परेषां शत्रूणां
विजयः । आदित्यगते रविगते अनिर्वाणिरसुखं स्वग्रहे पुनर्न-
क्षत्रे यत्क्रियते तत्र व्युद्ग्रहः संग्रामो भवति । राहुइते मरणं
ग्रहभिन्ने शोणितोऽज्ञारः शोणितविनिर्गमः । एवं चूतत्प्रशस्त-
द्रव्यक्षेत्रकावभावेषु नालोचयेत् किंतु प्रशस्तेषु तत्र प्रशस्ते
द्रव्ये शाल्यादिप्रशस्तधान्यराशिषु मणिकनकमौक्तिकवज्र-
वैरूर्यपद्मरागादिराशिषु च प्रशस्तं क्षेत्रं साक्षादाह ॥

तप्पमिवक्खेत्ते, उच्चुवणा साद्धिवेइयधरेवा ।

गंजीरमाणुणाए, पयाहिणावत्तउदयएय ॥

तस्य प्रागुक्तस्याप्रशस्तस्य क्षेत्रस्य प्रतिपक्षे प्रशस्तेक्षेत्रे
इक्षुवने उपलक्षणमेतत् । आरामे वा पत्रपुष्पफलोपेते
(साद्धि) वन शब्दोऽत्रापि संबध्यते । शाद्धिवने चैत्यगृहे
वा शब्दो विकल्पो न तथा गंभीरे गंभीरं नाम ज्ञानादिदोष
वर्जितं शेषजनेन च प्रायेणावकाशनीयमध्यमभागं स्थानं गंभी-
रमस्थाद्यमिति वचनात् सानुनादे यत्रोच्चरिते शब्दे प्रतिशब्दः
समंतात् उत्तिष्ठति । तत्सानुनादं तथा प्रदक्षिणावत्तमुदकं
यत्र नद्यां पद्मसरसि वा तत् प्रदक्षिणावत्तौदकं तस्मिन्वा
वशब्दो वा शब्दार्थः कचिच्छा शब्दस्यैव पाठः । प्रशस्त
कावमाह ॥

उतदिणसेसकाळे, उव्वट्ठाणा गहाय जावंमि ।

पुव्वदिसउत्तरा वा, चारंति य जाव नवपुव्वी ॥

उक्तानि यानि दिनानि अष्टम्यादीनि तेज्यो ये शेषा द्वितीया-
दयो दिवसास्ते च स काष्ठश्च उक्तदिनशेषकाष्ठस्तस्मिन्-
शस्ते व्यतीपातादिदोषवर्जिते उपपन्नक्षणेमेतत् । प्रशस्ते च
करणे प्रशस्ते च मुहूर्ते एतत् काष्ठतः प्रशस्तमुक्तं
भावेतः प्रशस्तमाह । उच्चं स्थानं येपान्ते उच्चस्थाना
ग्रहाः । भावे भावविषयं प्रशस्तं । किमुक्तं भवति ।
जावत उच्चस्थाने गतेषु तत्र ग्रहाणानुच्चं स्थानमेवं (सूर्यस्य
मेप उच्चः स्थानं । सोमस्य वृषः । मंगलस्य मकरः । बुधस्य कन्या
बृहस्पतेः कर्कटकः । शुक्रस्य मीनः । शनैश्चरस्य तुला । स-
र्वेषामपि च ग्रहाणामात्मीयादुच्चः स्थानात् यत्सप्तमं स्थानं
तत् नीचः स्थानं । अथवा जावतः प्रशस्ता ये सोमग्रहा बुध-
शुक्रबृहस्पतिशशिन एतेषां संवधिषु राशिषु एतैस्त्वद्वोक्तेषु च
क्षेत्रेषु आलोचयेत् । तथा तिक्तोदिशः प्रशस्ता ग्राह्याः । तद्यथा
पूर्वा उत्तरा वरंती च वरंती नाम यस्यां जगवानर्हद्दिहरति
सामान्यतः केवलज्ञानी मनः पर्ययज्ञानी अवधिज्ञानी चतुर्दशपूर्वी
त्रयोदशपूर्वी यावन्नवपूर्वी यदि वा योयस्मिन् युगे प्रधान
आचार्यः स प्रातिहारिकान् यथा विहरति । एतासां तिसृणां दि-
शामन्यतमस्या दिशोऽभिमुख आलोचनाहोऽवतिष्ठते तस्ये-
यं सामाचारी ॥

निमज्जासति पमिहारी य, किङ्कर्म काउयं जलुकुओ ।

पहुपमिसेवरिसां, सुयग्रणुषवेउं निमज्जमातो ॥

आत्मीयकटपैरपरिचुत्तराचार्यस्य निषद्यां करोति । अस-
ति आत्मीयकटपानामभावे अन्यस्य सक्तान् वा कल्पान्
गृहीत्वा करोति । कृत्वा च यथाचार्यः पूर्वाभिमुखो निषादति
तत आलोचकोदक्षिणत उत्तराभिमुखोऽवतिष्ठते । अथाचार्य-
उत्तराभिमुखो निषद्यः । तत आलोचको वामपार्श्वे पूर्वाभिमु-
खस्तिष्ठति । वरंती च दिशं प्रत्यभिमुखो जवति । ततः कृति
कर्मद्वादशावर्तवदनकं कृत्वा प्रवृद्धोऽजघ्नियेन स प्राजघ्निः ।
उत्सर्गत उक्तदुक्स्थितः सन् आलोचयेत् । यदि पुनर्वहुप्रति-
सेवितमस्तीति चिरेणालोचनापरिसमाप्तिमुपयास्यति तावन्तं
च काष्ठमुक्तदुक्तः स्यात् न शक्नोति । यदि वा अशौरोगवत
उक्तदुक्तस्य सतोऽशीसि क्लोभमुपयांति ततो बहुप्रतिसेवी ।
अशः सुवहुसु गुरुमनुज्ञाप्य निषद्यायामैपग्रहिकपादप्रोम्ने
वा अन्यस्मिन्वा यथाहो आसने स्थितः आलोचयति किंपुनस्त-
दालोचनीयं उच्यते । चतुर्विधं द्रव्यादि । तथा चाह ॥

चेयणमचित्तदब्धं, जणवयसट्टाणे होइ खेत्तमि ।

दिपनिसिसुजिक्ख, छुब्बिक्खकाळे जावंमिहेट्टियरे ॥

उच्यतश्चेतनं सचित्तमुपलक्षणमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकाल्पिकं यत्किंचित्सेवितं क्षेत्रतो जनपदे वा
अध्वनि वा काष्ठतो दिने निशि वा यदि वा सुमिक्षे वा भावे
हेट्टियरे सप्तमी तृतीयायै हृष्टेन शतरेण वा ग्धानेन सता यतनया
वा दर्पतः कल्पतो वा तत् आलोचयति ॥

(११) यथानूतेषु-उच्योदिष्वालोचना-तादृशानां
प्रतिपादनम् ॥

सम्प्रति यथाभूतेषु द्रव्यादिष्वालोचना तथाभूतद्रव्यादि
प्रतिपादनार्थमाह ॥ १ व्य० १ उ. ॥

आलोचना विहाणं, तं चेव जं दिव्वाखित्ताळे य ।

जावे सुद्धममुच्छो, ससाण्णिप्पे सातिरेगाइ ॥ १ ॥

आलोचनाविधानं तदेवात्राऽपि सविस्तरमभिधानव्यं यद्-

क्तं प्रथमसूत्रे (द्रव्यादिचरमिमाहे) त्यादिना ग्रंथेन ततः प्रा-
गुक्तदोषवर्जिता आलोचना प्रशस्ते उच्ये क्षेत्रे काळे भावे च
प्रागुक्तस्वरूपे दातव्या नाऽप्रशस्ते । इह प्रतिसेवितं चिन्ता भ-
वति । शुद्धमशुद्धं च । तत्र यत् शुद्धेन जावेन प्रतिसेवितं यत-
नया च तत् शुद्धं । तच्च गुरुत्वादेते न प्रायश्चित्तविषयाः ।
यत्त्वशुद्धेन भावेन प्रतिसेवितमयतनया च तद्शुद्धं । तच्च
प्रायश्चित्तविषयेऽशुद्धत्वात् तस्मिन् आशुद्धे प्रायश्चित्तानि केव-
लानि मासिकादीनि सातिरेकाणि च तत्र सातिरेकाणि (स-
सिणिक्के) इति सस्तिग्धे हस्ते मात्रके वा सति तेन त्रिज्ञाग्र-
हणत उपपन्नक्षणेमेतत् तेन बीजकासंघटनादिनाऽपि सातिरे-
काणि उच्यन्ति तत्र सातिरेकाणि उच्यन्ति ॥ व्य० पंचा० ॥

(१२) आलोचनासमयवर्णनम् ॥

काळो पुण एताए, पक्खादी वड्ढितो जिणिदेहिं ॥

पायं विसिद्धिगाए, पुव्वारिया तहा चाहु ॥ ए ॥

व्या० । काळोऽवसरः पुनः शब्देष्वेवं योज्यं । आलोचनाया
विधिस्तावदर्थः । काष्ठः पुनरेतस्या आलोचनायाः पक्षादिर-
क्तमासप्रभृतिरादिशब्दाच्चतुर्मासादिग्रहः वर्णितवक्तोर्जिनैरर्ह-
द्भिः प्रायो बाहुल्येन । प्रायोग्रहणं यदैव विशिष्टमपराधमाप-
न्नस्तदैवालोचनां कदाचित्करोति ग्धानत्वोत्थितो दीर्घध्वगता-
दिर्वा न पक्षादिकमपेक्षत इत्येतदर्थसूचनार्थं किं सर्व-
स्यालोचनायाः पक्षादिकाश्च इत्यत्राह । विशिष्टकाया विशेष-
वत्याः सामान्या पुनरावश्यकस्य प्रतिदिनं विधीयत एवेति
पक्षादिकमालोचनाकाष्ठं पूज्यवचनेन दर्शयितुमाह । पूर्वा-
चार्या जद्रवाहुस्वामिभिश्चास्तथा च तेनैव प्रकारेण पक्षादिप्र-
तिपादनपरतया आहुर्बुवत इति गार्थार्थः यदाहुस्ते ।

तदेवाह ॥

पक्खिक्खचाउम्मासे, आलोचनाणियमसो उ दायव्या ॥

ग्रहणं अजिग्गाहाण य, पुव्वगाहिए णिवेएउं ॥ १० ॥

व्या० ॥ पक्षेऽर्द्धमासे भवं पक्विकं पर्व चतुर्दशी पंचदशी
वा । चतुर्षु मासेषु भवं चातुर्मासं पर्व च ततो द्वैकत्वात्पा-
क्षिकचातुर्मासे किमित्याह ॥ आलोचना उक्तार्था ह्रस्वत्वं
प्राकृतत्वात् (नियमसावृत्ति) सकारस्य प्राकृतत्वान्नियमेन
वावश्यतयैवान्यनियमा दातव्या देया । तथा ग्रहणं चोपादानं
विधेयमजिग्रहाणां नियमानां चः समुच्चयार्थो योजितश्च
पूर्वगृहीतान् प्रागुपात्तान् निवेद्य गुरोराख्यायेति गार्थार्थः ॥
किंपुनः पक्षादावजिग्रहाणामेत्येत्याह ॥

जीयमिणं आणाओ, जयमाणस्सविद्या दोससब्जावा ॥

पम्हसणपमायाओ, जल्लकुंजमहादिणाएण ॥ ११ ॥

व्या० ॥ जितमाचरितं पूर्वमुनीनामिदं पक्षादावनतिचारणा-
मप्योद्यत आलोचनादानं तथा आज्ञातः आतोपदेशात्पक्षादा-
वालोचनेति प्रकृतं तथा यतमानस्याऽपि च संयमे घटमा-
नस्याऽपि चास्तामितरस्य दोषसंज्ञावादतिचारसमवादालो-
चनेति प्रकृतमथकथं यतमानस्यातिचार इत्याह । (पम्हस-
णंति) विस्मरणं प्रमादश्च प्रमत्तता ताज्यामत्रोदाहरणमाह ।
जल्लकुंजमहादि ज्ञातेन नीराधारघटमास्तिन्यहेतुप्रवृत्त्युदाहर-
णेन यथाहि जल्लकुंजं नित्यं प्रकाल्यमानेऽपि मलसंचयो
भवतीत्येवं यतमानस्याऽप्यतिचारभाव आदिशब्दात् ग्रहक-
चवरादिग्रहः । आह ।

जहगेहं पतिदियहं, सोहियं तहय पक्खंसंथोसु ।

सोहियज्जइ सविसेसं, एवमिहयांपि नायव्वम् ॥

इति गाथार्थः ॥

आलोचना परसाक्षिकी कर्तव्या पंचा० वृ० १५

आलोचयणं अदाउं, सति अस्समिवि तहप्पणो दाउं ।

जे विहुं करोति सोहिं, ते विससन्ना विणिहिद्धा ॥

आलोचनां विकटनामदत्वाऽविधाय शुक्तिं कुर्वन्ति । स्वकल्प-
नया तथा (सङ्ग्रहमिविति) अन्यस्मिन् परस्मिन् गीतार्थे
सत्यपि विद्यमानेऽपि तथेति समुच्चये आत्मनः स्वस्यैव दत्त्वा
विधाय ब्रज्जादेः कारणान् अनेन च परसद्भावे परस्यैव तां
यच्छन् शुरुयतीत्युक्तं भवति यदाह ।

उत्तीसगुणसंपन्ना, गणएते णावि अवस्सकायव्वा ।

परसक्खिया विसोही, सुद्धवि ववहारकुसलेण ॥

परभावे त्वात्मनोऽपि यच्छन् शुच्यति केवलसिद्धान् साङ्गी-
कृत्य यदाह । (सिद्धा च साणायतया) गीतार्थप्राप्तौ निवे-
दयिष्यामीत्यवसायान् स्वयमेव प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य तद्धि-
दधानो गीतार्थः शुद्धयतीत्युक्तं भवतीति । येऽपि अपिशब्दाद्ये
न कुर्वन्त्येवं । हुशब्दोऽङ्गकृतो । कुर्वन्ति शोधिं विशुक्तिं प्राय-
श्चित्तप्रतिपत्त्यादिना ते तदन्येऽपि सशल्याज्ञावशद्यो
पेता विनिर्दिष्टाः उक्ता जिनैरिति गाथार्थः । स्वयं श-
ल्योद्धारं सशल्यतैवेति दृष्टान्तेनाह ।

किंरयाणुणावसंमपि, रोहिज जइ वणो ससद्धोउ ।

ओहोइ अपच्छो, एवं अवएहवणो विचिनो ॥ ४० ॥

क्रियाहेनापि व्रणचिकित्सावेदिनाप्यास्तां तदन्येन सम्य-
गपि सर्वथाऽप्यास्तामसम्यक् रोहितो रूढतां नीतः यथा
यच्छत्रवृणो देहकृतं सशल्यो दुष्टगर्जोपातः सन्तुशब्दो-
ऽन्वधारणं निष्क्रमश्च भवति जायते अपश्य एवाहित
एव परिणतौ मरणकारणत्वात् एवं तद्वदन्यस्मै अनिवे-
दितशल्यस्यापथ्या एवानंतमरणादिकारणत्वात्कोऽसावित्याह
अपराधाव्रणोऽपि चरणरूपशरीराश्रयातिचारकृतमपि न के-
वलं देहव्रण एव विज्ञेयो ज्ञातव्यस्तत्त्वतस्तस्यानुद्धृतत्वा-
दन्यविनिवेदनमेव हि शल्योद्धार इति गाथार्थः ।

इदानीं यस्मै आलोचना दीयते तेनाऽप्यालोचयितव्यम्
इत्येतदेवं प्रदर्शयन्नाह ओघ० ।

(उत्तीसेत्यादि) जातिकुलवस्त्ररूपादिषट्त्रिंशद्गुणसमन्वि-
तेनाऽपि अवश्यं पर साक्षिका विशुक्तिः कर्तव्या सुप्नुअपि-
ज्ञानक्रियाव्यवहारकुशलो न सुविहितेनेति ॥ व्य० उ० १० ।

जह कुसलो वि वेज्जो, अन्नसस कहेइ अत्तणेवाहि
विज्जसस य सोयंतो, पमिकम्मं समारजतो ॥

जाणं तेणविएवं, पायच्छित्तविहिमप्पणो विउणं ।

तहावे य पगमत्तरं, आलोएयव्वं होइ ॥

यथा सुकुशलोऽपि वैद्योऽन्यस्याऽत्मनो व्याधिं कथयति ।
सोऽपि वैद्यस्य श्रुत्वा व्याधिकथनं ततः प्रतिकर्म समारजते ।
एवं प्रायश्चित्तविधिनात्मनो निपुणं जानताऽपि तथापि प्रकट-
तरमालोचयितव्यं भवतीति कृत्वा अन्यस्य समीपे आलोच-
यितव्यम् ॥ ओघ० ॥ ग० अधि० १ ॥

(१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ॥

आलोचनापनियमा गीयसमीप व केसिवि । (आलोच-
णाउं) इत्यादि । सा आलोचना नियमादवश्यं तथा गीतामिति

प्राकृतत्वात् । षष्ठ्यर्थे प्रथमा तस्य गीतार्थस्य सकाशे कर्तव्या
नाऽगीतार्थस्य अत्रैव मतांतरमाह । (अगणिकेसिवि) केषां-
चिदाचार्यणामिदं मतं उत्सर्गतस्तावदाचार्यस्य समीपे आ-
लोचयितव्यं । यदा पुनराचार्यः संज्ञादिप्रयोजनगतो भवति ।
गीतार्थस्यापि समीपे तदा भिक्षाद्यालोचनीयमिति ॥

गीतार्थस्यालोचना देयेत्युक्तमथ दुर्लभत्वे तस्य यद्विधेय-
त्तादाह ॥ पंचा० वृ० १५ ॥

सल्लुप्फरणनिमित्तं, गीयस्सन्ने सणाउउकोसा ॥

जोयणसयाइं सत्त, उवारसवरिसाइ कायव्वा ॥ ४१ ॥

व्या० । शल्योद्धारणानिमित्तमालोचनार्थगीतस्य गीतार्थस्य गुरो-
रन्वेपणा तु गवेपणा पुनरुत्कर्षादुत्कृष्टतः कियात् केवकाह-
विषयेत्याह ।

योजनशतानि प्रतीतानि सप्त तु सप्तैव यावत् तद्वा द्वादशव-
र्षाणि संवत्सरान् यावत् कर्तव्या विधेयेति । इह च । शेष-
विशेषणानुपादानेन यद्गीतार्थग्रहणं कृतं तत्सकलोक्तगुणयु-
क्ताचार्यान्नामे संविश्रम्य गीतार्थमात्रस्याऽप्यालोचनाऽचार्यत्वज्ञा-
पनार्थं यतः श्रूयतेऽपवदतो गीतार्थसंविश्रमाक्षिकसिद्धपुत्रप्रव-
चनदेवतानामज्ञाभसिद्धानामथालोचना देया सशल्यमरणस्य
संसारकारणत्वादित्याह च ॥

(संविश्रमे गीयत्येससई पासत्यमई सा रूवीति) गाथार्थः ॥
प्रवच० द्वा० १२ ए ॥

(तथा च व्यवहारकल्पे विहारलोचनामधिकृत्य—) १
व्य० उ० १ ॥

पक्खियचउवसंवच्चर, उकोसं वच्चरउकोसं वारसएह-
वरिसाणं । समणुन्ना आयरिया, फरुगपतितायविंमति ॥

समनोक्षा एकसंभोगिका आचार्याः परस्परं तथा स्पष्टकप-
तयश्च स्वमूलाचार्यस्य समीपे पाक्षिके तत्राभावे चातुर्मासिके
तत्राप्यज्ञावे सांवत्सरिके तत्राप्यसत्यन्यदा (उकोस) मित्या-
दि ॥ उत्कर्षतो द्वादशजिर्वर्षैः सूत्रे षष्ठी तृतीयार्थे प्राकृतत्वा-
द्दूरादप्यागत्य विहार विकटयंति प्रकटयंति । आलोचयंतीत्यर्थः ॥
एष गाथाकारार्थः । ज्ञावार्थो वृक्षसंप्रदायादवसातव्यः ॥

सवार्यं संजोइया आयरिया पक्खिए आलोएति
उभोयएयणीयस्स आलोएइ । रायणितोविओ मराय-
णियस्स आलोएइ जइसेरायणिओ नाच्छि । जइ पुण
ओमराणिणितोविओगो वा गीयत्यो न जवइ । तो वा
चउम्मासिए आलोएइ तथा वि असंवच्चरिए तथा विं
अतसीए जत्थ मिहइ रायणियस्सओ मगीयत्यस्स वा
तत्थ उकोसेणं वारसहिं वरिसेहिं दूरतोवि आगंतुं
आलोएयव्वं । फरुगयइहिं वि आगंतुं आलोएयव्वं
फरुगयइयावि आगंतुं पक्खियाइ अमूलायरियस्स समीपे
आलोएति इति ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

जे निक्खवू अन्नयरं अकिच्चणं पमिसेक्त्ता इच्छेज्जा
आलोइत्तए जत्येव अप्पणो आयरियं उवज्जाए पासि-
ज्जा कप्पई तेसिं तिए आलोइत्तएवा पमिकमित्तए वा
विउदित्तए वा सोहित्तए वा अकरणाए अव्वुदित्तएवा

अहारिहं तवोकम्मं पायच्चित्तं पन्निवज्जत्तए वा णो
चेव णं अप्पणो आयारियं उवज्जाए पासेज्जा जत्येव
संजोइयं बहुस्सुयं बहु आगमं पासेज्जा कप्पइ से तंम्-
त्तिए आलोइत्तए वा जाव पन्निवज्जत्तए वा णो चेवणं
संजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासे जाव जत्ये
व असंजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासेज्जा
कप्पइसेवं संजिएआलोइत्तए वा जाव पन्निवज्जत्तए वा णो
चेवणं अन्नसंजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं आगामियं पासे-
ज्जा वा सारुवियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासेज्जा कप्प-
इ तंसांतेए आलोइत्तए वा पन्निवज्जत्तए वा जाव पन्निव-
ज्जत्तए वा नो चेवणं सारुवीयं बहुस्सुयं वज्जागमं पासे
ज्जा जत्येव समणो वासगंपच्चा करुवहुस्सुयं वज्जाग-
मं पासेज्जा कप्पइ से तंसांतेए आलोइत्तए वा जावपानि-
वज्जत्तए वा णो चेवणंसमणो वासगं पच्चाकरं बहु-
स्सुयं वज्जागमं पासेज्जा जत्येव दसमं जाविद्याइं चेइया
इ पासेज्जा कप्पइ से तंसांतेए आलोइत्तए वा जावपानि-
वज्जत्तए वा णो चेव समजाविद्याइं चेइयाइं पासेज्जा
वहियागामस्स वा जाव सान्निवेसस्स वा पाइणाजिमुहे वा
उदिणाजिमुहे वा करपद्वपारिमाहियं शिरसावत्तं मत्तए
अंजजिकट्टु कप्पइ सेएएवं ववइत्तए एवइयामे अवराहा
एवं तिकखु चा य अहं अवरप्पे अरिहंताणं सिद्धाणे
अंतिए आ लोएज्जा पन्निवज्जत्तए निदेज्जा जाव पाय-
च्चित्तं पन्निवज्जत्तए सिद्धिं ॥ ३३ ॥

व्याख्या । भिक्षुरन्यतरत् अकृत्यस्थानं सेविचा प्रतिस्वयं
इच्छेत् । आलोचयितुं स वादोचयितुमिच्छेत् यत्रात्मन आचा-
र्योपाध्यायपदयत्तत्रैव गत्वा तेषामंतिके समीपे आलोचयेद्
तीचार जातं वचसा प्रकटीकुर्यात् प्रतिकामेन्मिथ्यादुष्टं
तद्विषये दद्याद्यावत्कारणात् निदे ज्जा गरहेज्जा विचट्टेज्जा
विसोहेज्जा । अकरयाए अचुहेज्जा अहारिहं तवो-
कम्मं पायच्चित्तं पन्निवज्जत्तए) इति परिग्रहः तत्र
निदाद्यात्मसादिकं जुगुप्सेत् गह्वं गुरुसादिकं निद्यात्
इह निदनगह्वणमपि तात्त्विकं तदा प्रवर्तते यदा तत्करणतः
प्रतिनिवर्तते ॥ तत आह (उवहेज्जा) इति तस्माद-
कृत्यप्रतिसेवनात् व्याघतं निवर्तते । व्याघृतावपि कृताव
पापात्तदा मुच्यते यदात्मनो विशोधिर्भवति । तत आह ।
आत्मानं विशोधयेत् । पापमलस्फोटनतो निर्मलीकुर्यात् । सा
च विशुद्धिरपुनः करणतायामुपपद्यते । ततस्तामेव । पुनः
करणतामाह । अकरणतया पुनरन्युत्तिष्ठेत् पुनरकरतया
अन्यस्थानेऽपि विशोधिः प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिर्भवति । तत आह
यथाहं यथायोग्यं तपः कर्म तपोग्रहणमुपलक्षणं वेदादिकं
प्रायश्चित्तं प्रतिपद्येत् । याद पुनरात्मीयेष्वाचार्योपाध्यायेषु
सत्सु अन्येषामंतिके आलोचयति । ततः प्रायश्चित्तं तस्य चतु-
र्गुणं यदि पुनरात्मन आचार्योपाध्यायान् पश्येत् अभावाद्दूर-
व्यवधानतो वा ततो यत्रैव सांभोगिकं साधर्मिकं विशिष्टसा-
माचारिनिष्पन्नं बहुश्रुतं रुदेद्रथादि कुशलं उद्भ्रामकमुद्यतवि-

हारिणं पाठांतरं बह्वगममर्थतः प्रज्ञातागमं पश्येत्तस्यांऽतिके
आलोचयेद्वापि यावत्करणात्पन्निवज्जा इत्यादि पदकदं-
कपरिग्रहः । यदि पुनस्तस्य प्रावे अन्यस्य सकाशे आलो-
चयति । तदा चतुर्गुणं वक्तव्यं । सांभोगिकसार्धमिकवहुश्रु-
तस्यांतिके तस्याऽप्यभावे सारूपिकस्य बहुश्रुतस्यांऽतिके
समानांतरं सरूपं तत्र भवः सारूपिको वक्ष्यमाणस्वरूपः
तस्याऽप्यभावे यत्रैव सम्यग्भावितानि जिनवचनवासितांतः
करणानि दैवतानि पश्यति तत्र गत्या तेषामंतिके आलोच-
येत् तेषामप्यभावे बहिर्ग्रामस्य यावत्करणात् ॥

नगरस्स वा निगमस्स वा रायहुणिण वा खंरस्स वा ।

पट्टणस्स वा दोएणमुहस्स वा असमस्स वा संवाहस्स
वा सन्निवेसस्स वा ॥

इतिपरिग्रहः प्राचीनाभिमुखो वा उदीचीनाभिमुखो वा सूर्य-
दिग्निमुख उत्तरदिग्भिमुखो वा इत्यर्थः ॥ इह चिरंतनध्या-
करणेषु दिश्यपिस्त्रियामभिधेयामासीत्प्रत्ययः स्वार्थे भवति ।
तत एवं निर्देशः । पूर्वोत्तरादिग्रहणमालोचनायामेतथोरेव
दिशयोरर्हत्वात् । करतद्वान्यां प्रकपेण गृहीतः करतद्वप्र-
गृहीतः । तं तथा शिरस्यावर्तो यस्य स शिरस्यावर्तः कंठे
काष्ठवदलुकसमासः । तं मस्तके अंजतिं कृत्वा एवं वक्ष्यमा-
णरीत्या वदत् ॥

तामेव रीतिं वक्ष्यति । एतावतो मे ममापराधाः ए-
तावत्कृत्व एतावतो वारान् यावदहमपराध एवमपराध ए-
वमर्हतां तीर्थकृतं कथंभूतानमित्याह । सिद्धानामुपगतम-
लकलंकानामंतिके आलोचयेदित्यादि पूर्ववदेषु सूत्रसंक्षेपार्थः ॥

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः । तत्र यदुक्तमकृत्यं स्थानं से-
वित्वेति तद्विषयमुपदर्शयति ।

अन्यपरं तु अकिण्वं, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।

मूलं व सव्वदेसं, ए मेव य उत्तरगुणेषु ॥

अन्यतरदकृत्यं पुनः सूत्रोक्तं मूलगुणे मूलगुणविषयमुत्तरगुणे
वा उत्तरगुणविषयं वा तत्र मूलं मूलगुणविषयं सर्वदेशं वा
सर्वस्यामूलगुणस्याच्छेदे देशतो वा इत्यर्थः । एवमेवानेनैव प्र-
कारेण उत्तरगुणेष्वपि द्वैविध्यं ज्ञानीयं । तद्यथा । उत्तरगु-
णस्याऽपि सर्वतो देशतो वा उच्छेदेनैव तत्रैव व्याख्यानांतर-
माह ॥

अहवा पणगादीयं, मासादीयं वावि जाव अम्मासा
एवं तथारिहं खड्डु, वेदादि चउएहवेगथरं ॥

अथवेति अकृत्यस्य स्थानस्य प्रकारांतरतोपदर्शने पंचकादि-
कं रात्रिदिवपंचकप्रवृत्तिप्रायश्चित्तस्थानमकृत्यं स्थानं यदि वा
मासादि तच्च तावद्यावत्पणमासाः । एतत् खलु अकृत्यस्थानं
तापार्हं तपोरूपप्रायश्चित्तार्हयादि वा वेदादीनां चतुर्णां प्राय-
श्चित्तस्थानमकृत्यस्थानं तदेवमधिकृत्य स्थानं व्याख्याय यथा-
स्वकीयाचार्योपाध्यायादीनामदर्शनं संभवति । तथाप्रति-
पादयति ॥

आउयवायायं, वाहुहहगीयं चपत्ताकां तु ।

अपरकममासज्ज व, मुत्तमिणंतदिसा जाव ॥

स्वकीयानामाचार्योपाध्यायानामायुषो व्याघातोऽभवत् । जी-
वितस्य बहुघातसंकुलत्वात् यदि वा तस्यैवाऽलोचकस्यायु-
र्यावदाचार्योपाध्यायादिसमीपे गच्छति तावत् न प्रभवति
स्तोकावशेषत्वात् । तत आयुषो व्याघातं वा आश्रित्य तथा

भविष्यति कावो यत्र दुर्बलं गीतार्थः आलोचनाईस्तत
पण्यन्त कावमधिकृत्य दुर्बलं गीतार्थं चाश्रित्य तथा जंघावद्व-
परिहान्या रोगातंकेण वा जातोऽपराक्रम आलोचकस्ततस्तं
वा प्रतीत्य सूत्रमधिकृतं प्रवृत्तं यावद्दिशादिसूत्रं । अत्र पर
आह । ननुपूर्वमेकाकिविहारप्रतिमासूत्राणि व्याख्यातानि ।
यथा एकाकिविहारे दोषाः । तदनंतरं पार्श्वस्थादिविहारोऽपि
प्रतिपिद्धः । ततो नियमाद्रुद्धे वस्तव्यमिति नियमितं । एवं च
नियमिते कथमेकाकी जातो येनोच्यते यत्रैवात्मन आचार्यो-
पाध्यायान्पश्येत्तत्रैव गत्वा तेषामंतिकं आलोचयेदित्यादि ।

अत्र सूरिराह ॥

सुत्तमिणं कारणियं, आयरियादीण जत्थ गच्छंमि ।

पंचएहं हो असती, एगो व जहिं न वसियव्वं ॥

सूत्रमिदमधिकृतं कारणिकं कारणे जवं कारणिकं कारणे
सत्येकाकिविहारविषयमित्यर्थः । इयमत्र भावना । बहुनि ख-
ल्लाशिवादीनि एकाकित्वकारणानि ततः कारणवशतो यो
जात एकाकी तद्विषयमिदं सूत्रमिति न कश्चिद्दोषः अशिवा-
दीनि तु कारणानि मुक्त्वा आचार्यादिविरहितस्य न वर्त्तते
वस्तुं तथा चाह । यत्र गच्छे पंचानामाचार्योपाध्यायगणा
वच्छेदिप्रवृत्तिस्थविरूपाणामसदभावो यदि वा यत्र पंचानाम-
न्यतमोऽप्येकोन विद्यते । तत्र न वस्तव्यमनेकदोषसम्भवाच्चा
नेव दोषानाह ।

एवं असुत्तगिद्वाने परिष्कुलकज्जमादिवग्गु ।

असुत्तसतिसद्वस्सा जीवियथाते चरणघातो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एकादिहीने गच्छे एकोऽशुभकार्यं मृतक-
स्थापनादौ अपरो लहानप्रयोजनेष्वन्यः परिज्ञायां कृतभक्तप्र-
त्याख्यानस्य देशनादौ अपरः कुत्रकार्यादौ व्यग्र इति । अन्य-
स्य पंचमस्याऽप्यंत्यावस्थाप्राप्तस्य आलोचनाया असंभवेन
सन्यस्य सतो जीवनाशे चरणव्याघातश्चरणगात्रभ्रंशश्चरण-
भ्रंशे च शुभ्रगतिविनाशः । अत्र पर आह ॥

एवं होइ विरोहो आलोचनापरिणतोऽ मुच्छोऽ ।

एगंतेण पमाणं परिमाणो वीन खलु अमहं ॥

नवेधं सति परस्परविरोधस्तयाहि भवद्भिरिदानीमेवमुच्य-
ते । सशल्यस्य सतो जीवितनाशे चरणभ्रंशः । प्राकृत्वेवमु-
क्तमदत्तालोचनेऽप्यालोचनापरिणामपरिणतः शुभ्र इति ततो
भवति परस्परविरोधः । अत्र सूरिराह (एगंते णेत्यादि) न
खल्वस्माकं स्वशक्त्यनिर्गहनेन यथाशक्तिप्रवृत्तिविरहितः के-
वद्वपरिणामः एकातेन प्रमाणं तस्य परिणामाभासत्वात्किंतु
सूत्रं प्रमाणीकुर्वतो यथाशक्तिप्रवृत्तिसमन्वितः । नचैकाद्यभावं
गच्छे वसन् सूत्रमनुवर्त्तते । ततस्तस्य तात्त्विकपरिणाम एव
नेति सशल्यस्य जीवितनाशे चरणनाशः । पुनरपि वक्तव्या-
तरं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति ।

चोयग किं वा कारण, पवएह सती तहिं न वसियव्वं ॥

दिहंता वाणियए, पिंनियआत्ये वसिजुकाभो ॥ १ ॥

चादक आह ॥ यत्रपंचानां परिपूर्णानामसदभावः तत्र न व-
स्तव्यमित्यत्र किंवाकारणं को नाम दोषः ॥ सूरिराह ॥ अत्र
अधिकृतार्थं वाणिजोपीमितार्थेन वस्तुकात्मेन दृष्टान्तः ॥ उप-
मागायायां सप्तमी तृतीयायै ॥ इयमत्र भावना ॥ कोऽपि व-
णिक् तेन प्रभूतार्थं पोषितस्ततः सोऽचित्तयत्कुत्र मया वस्त-
व्यं यत्रैवमर्थं परिचुजेऽहमिति ततस्तेन परिचित्येदं निश्चय्ये ॥

तत्थ न कप्पइ वासो आहारो जत्थ नत्थि पंच इमे ।

राया वेज्जाधणिमं नेवइया ख्वजक्खा य ॥

तत्र गमनं कष्टपते वासो यत्रैमे वक्ष्यमाणाः पंच नाधाराः ।
केते इत्याह । राजा नृपति वैद्यो भिषक् अन्ये च धनवन्तो
नैतिका नीतिकारिणो रूपयक्षाः धर्मपाठकाः कस्मादिति
चेदत आह ॥

दविणस्स जीवियस्स व,वाघातो होज्ज जत्थ नत्थेतो ।

वाघाए एगतरस्स, दव्वसंधारुणा अफट्ठा ॥

यत्र नसंत्येते राजादयः परिपूर्णाः पञ्च नियमतो दविणस्य
धनस्य जीवितस्य वा व्याघातो भवेत् वैद्येन विना जीवितस्य
राजादिजिर्विना धनस्य व्याघातो चैकस्य धनस्य जीवितस्य
वा द्रव्यसंघादना द्रव्योपार्जना विफलता परिभोगस्यासम्भवा-
दथवा ॥

रक्खा जुवरक्खा वा, महरयय अमच्चतहकुमारैहिं ।

एएहिं पभिग्गहिं, वसेज्ज रज्जं गुणविसाहं ॥

राज्ञा जुवराजेन महत्तरकेनामात्येन तथाकुमारैरेभिः पंच प-
रिगृहीतं राज्यं गुणविशालं जवति गुणविशालत्वात् तद्वसेत्
आचार्योपाध्यायप्रवर्तिस्थविरगीतार्थोन् प्रतिपाद्य १ व्य० उ १
एवमाचार्यपंचकसमेते गच्छे वस्तव्यं । यदि पुनः किंचिदप-
राधं प्राप्तो जवति गच्छच्च पंचकपरिहीनस्तदायं दृष्टान्तः ।

जह पंचकपरिहीणं, रज्जंमरज्जयवारेजव्विगं ।

उग्गहियसगमपिरुगं, परंपरवच्चए सामिं ॥

यथा राज्यं राजादिपंचकपरिहीनं संतं रुमरं स्वदेशोत्थो
विप्लवः जयं परचक्रसमुत्थं तस्कराश्चौरास्तैरुच्छिन्नमुपगतं प-
रित्यज्य आत्मीयं यशकटपिटकमुद्गृह्य परंपरंस्वामिनं द्राग्
व्रजति यत्र स्वास्थ्यं व्रजते ।

इयंपंचकपरिहीने, गच्छे आसन्नकारणे साहू ।

आलोचनामद्वहंतो, परंयाव चसिच्छे ॥

इत्येवमनेन दृष्टान्तप्रकारेण पंचकपरिहीने आचार्यादिपंचक
विरहिते गच्छे प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः साधुः कारणेन प्रागु-
क्तेन आयुर्व्याघातादिरूपेण निजाचार्यादीनामंतिके आलोचना
मद्वभमानः सूत्रोक्तया नीत्या परंपरमन्यसांज्ञोगिकादिकं
तावद्भूजति यावत्सिद्धान् गच्छति । एतदेव सविशेषमाह ।

आयरिए आलोचना, पंचएहं असति गच्छे वहियाजो ।

वोच्चयेचउल्लुगा, गीयत्ये होति चउगुरुगा

आचार्याचार्यसमीपे आलोचनादातव्या । गच्छे पंचानामा-
चार्यादीनामसति गच्छाद्वहिर्गतव्यं इयमत्र भावना । प्राय-
श्चित्तस्थानमापन्नेन साधुना नियमतः स्वकीयानामाचार्याणां
समीपे आलोचयितव्यं तेषामभावे उपाध्यायस्य तस्याऽप्य-
भावे प्रवर्तिनस्तस्याऽज्ञावे स्थविरस्य तस्याऽप्यज्ञावे गणाव-
च्छेदिनः अथ स्वगच्छे पंचानामप्यज्ञावस्ततो यद्विरुद्धमि-
त्सांज्ञोगिके गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेण आलोचयितव्यं ।
सांभोगिकानामाचार्यादीनामभावे संविज्ञानामसांज्ञोगिकानां
समीपे गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेणालोचना प्रदातव्या ।
यदा पुनरुक्तक्रमोल्लंघनेनालोचनां प्रयच्छति तदा प्रायश्चित्तं
चतुर्लघु । तथा चाह (वावुच्छे चउल्लुगा) इति व्यत्यस्ते
विपर्यये लक्ष्यक्रमोल्लंघने इत्यर्थः । चत्वारो लघुकाः लघुमासाः
यदि पुनरुक्तक्रममुल्लंघयन् अगीतार्थसमीपे आलोचयति । तदा

प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं । एतदेवाह (गीत्ये हाति चतुर्गुणा)
तदेवं संविज्ञानां संभोगिकात् यावत् विधिरूढः ।
संप्रति शेषान्प्रति विधिमाह ॥

संविगे गीत्ये, सस्विपञ्चाक्रमे य गीत्ये ।

परिक्रमे अष्टाद्विंशति, अमती अन्त्य तस्येव ॥

संविगे अन्यसंभोगिकश्रवणे अस्ति अविद्यमाने पार्श्व-
स्थस्य गीतार्थस्य समीपे आशोचयितव्यं तस्मिन्नापि गीतार्थे
पार्श्वस्थे अस्ति सारूपिकस्य वक्ष्यमाणस्वरूपस्य गीतार्थस-
मीपे तस्मिन्नापि सारूपिके अस्ति पश्चात्कृतस्य गीतार्थसमीपे
आशोचयितव्यं । एतेषां च मध्ये यस्य पुरत आशोचना दातुमिष्य
ते । तमन्युत्पाप्य तदनंतरस्य पुरत आशोचयितव्यं । अन्य-
त्थानं नाम वंदनकप्रतीकनादिकं प्रत्यन्युपगमकारोपणा ॥
तथा चाह । (परिक्रमे अष्टाद्विंशति) अन्युत्थिते वंदनाप्रती-
कनादिकं प्रति कृतान्युपगमेऽतिप्रातां ज्ञेयत्वं नान्यथा अयं
ते पार्श्वस्थादय आत्मानं हीनगुणं पश्यन्तां नान्युत्तिष्ठति तत
आह (असति) असति अविद्यमाने अन्युत्थाने पार्श्वस्था-
दीनां निषद्यामारच्य प्रणाममात्रं कृत्वा शोचयनीयमितरस्य
तु पश्चात्कृतस्य इत्वरसामायिकारोपणं शिगप्रदानं च कृत्वा
यथाविधि तदतिक्रमाशोचनीयं (अन्त्य तस्येव) यदि
पार्श्वस्थादिकोऽन्युत्तिष्ठति । तदा तेनान्यत्र गंतव्यं येन
प्रवचनज्ञाघवं न भवति । तत्र च गत्वा तमापन्नप्रायश्चित्तं
शुद्धतपो वहति मासादिमुत्कर्षतः परमासपर्यवसानं यदि
वा प्रागुक्तस्वरूपं परिहृतपः । अथ सनाऽन्युत्तिष्ठति शुद्धं च
तपः । तेन प्रायश्चित्तं दत्तं ततस्तत्रैव तपो वहति । एतदेव
अस्ति इत्यादिकं व्याख्यानयति ॥

असतीति शिगकरणं, सामाज्यं इतरं च कृतिकर्म ।

तस्येव सुष्ठुतपो, गवेसणा जाव सुहृदुक्त्वे ॥

अस्ति अविद्यमाने पश्चात्कृतस्याऽन्युत्थाने गृहस्थत्वात्
शिगकरणं इत्वरकाशं शिगसमर्पणं तथा इत्वरमित्तरकाशं
सामायिकमारोपणीयं । ततस्तस्यापि निषद्यामारच्य कृति
कर्म वंदनकं कृत्वा तत्पुरत आशोचयितव्यं । तदेवमसतीति
व्याख्यातमभूना तस्येव च व्याख्या । यदि पार्श्वस्थादिको
नान्युत्तिष्ठति शुद्धं च तपस्तेन प्रायश्चित्तं तथा दत्तं ततस्तत्रैव
तत् शुद्धं तपो वहति यावत्तपो वहति । तावत्तस्याशोचना-
प्रदायिनः सुखदुःखे गवेययति । सर्वमुदंतं वहतीत्यर्थः ।
पश्चात्कृतमेव विधिमाह ॥

शिगकरणं निसेजा, कृतिकर्ममणिच्छतो पणामो य ।

एमे व देवयाए, न वरं सामाज्यं मुचुं ॥

पश्चात्कृतस्येत्वरकाशसामायिकारोपणपुरस्सरमित्तरकाशं
शिगकरणं रजोहरणसमर्पणं तदनंतरं निषद्याकरणं ततः
कृतिकर्म वंदनकं दातव्यं । अथ स वंदनकं नेच्छति । तत-
स्तस्य कृतिकर्ममनिच्छतः प्रणामो वाचा कायेन प्रणाममात्रं
कर्त्तव्यं पार्श्वस्थादेरपि कृतिकर्म्ममनिच्छायां प्रणामः कर्त्तव्यः ।
एवमेव अनेनैव प्रकारेण देवताया अपि सम्यक्त्वजावितायाः
पुरतः आशोचयति ते वरं सामायिकारोपणशिगसमर्पणं न च
कर्त्तव्यमविरतत्वेन तस्यास्तद्योन्यताया अज्ञावात् । यदुक्तं
(गवेषणा जाव सुहृदुक्त्वे) इति तद्व्याख्यानयति ॥

आहारउवाहिसेजा, एएसणमादीमु होइ जइयव्वं ।

अणुमोयणकारावण, सिक्खत्तिपयम्मिंतो सुद्धो ॥

आहारः पिंम उपशिषात्रनियोगादिः शय्या वसतिरेषणाश-
ब्दः प्रत्यकमभिसंबध्यते । आहारैषणायामुपश्लेषणायां शय्यै-
षणायामादिशब्दाद्विनयवैयर्थ्यादित्युच्यते च भवति । तेन यति-
तव्यं कथमित्याह । अनुमोदनेन कारापणेन च । किमुक्तं भव-
ति । यदि तस्याऽशोचनाईस्य कश्चिदाहारादीनुत्पादयति ।
ततस्तस्यानुमोदनाकरणतः प्रोत्साहने यतते । अन्यथाऽन्यः
कश्चिन्नोत्पादयति ततः स्वयमाशोचक आहारादीन् शुक्लानु-
त्पादयति । अथ शुद्धं नोत्पद्यते । ततः श्राक्तात् प्रोत्साहाक-
ल्पिकानप्याहारादीन् यतनया उत्पादयतीति । अथाकल्पिका
नाहारादीनुत्पादयतः तस्य महती मलिनतोपजायते । अथ च-
सशुद्धिकरणार्थं तदतिक्रमागतस्ततः परस्परविरोधः । अत्राह
(सिक्खत्तिपयम्मिंतो सुद्धो) यद्यपि नाम तस्याशोचनाई-
स्यार्थायाकल्पिकानप्याहारादीनुत्पादयति । तथाप्यासेवना-
शिक्षा तस्याऽतिके क्रियते । चित्तिपदे अपवादपदे स तथा
वर्तमानः शुद्ध एव एतदेव भावयति ॥

चोइयसे परिवारं, अकरेमाणे जणाइ वा सट्ठे ॥

सव्वोच्छित्तिकरिस्स उ, सुयजत्तीए कुणहयूयं ॥

प्रथमतः । से तस्याशोचनाईस्य परिवारं वैयर्थ्यादिकम-
कुर्वन्तं चोदयति शिक्षयति । तथा प्रहणासेवना शिक्षानि-
ष्णात् एष तत एतस्य विनयवैयर्थ्यादिकं क्रियमाणं महानि-
र्जराहेतुरिति । एवमपि शिक्षमाणो यदि न करोति । ततस्त-
स्मिन्नकुर्वन्ने स्वयमाहारादीनुत्पादयति । अथ स्वयं शुद्धं
प्रायेग्यमाहारादिकं न ज्ञाते । ततः श्राक्तान् भणति प्रज्ञाप-
यति प्रज्ञाप्य च तेन्योऽकल्पिकमपि यतनया संपाद-
यति नच वाच्यं तस्यैव कुर्वन्तः कथं नदोषो यत आह
(अव्वोच्छित्तोत्त्यादि) अव्यवच्छित्तिकरणस्य पार्श्वस्थादेः
श्रुतनक्त्या हेतुज्ञतया अकल्पिकस्याप्याहारादेः श्रुतमन्त्रा-
पूजां कुर्वन्तं ययं नच तत्र दोषएवमत्रापि । इयमत्र भावना ॥
यथा कारणे पार्श्वस्थादीनां समीपे सूत्रमर्थं च गृह्णानोऽक-
ल्पिकमप्याहारादिकं यतनया तदर्थं प्रतिसेवमानः शुद्धो प्रह-
णशिक्षायाः क्रियमाणत्वादेवमाशोचनाईस्याऽपि निर्मितं
प्रतिसेवमानः शुद्ध एव आसेवनाशिक्षायास्ततस्समीपे क्रियमा-
णत्वादिति । एतदेव स्पष्टतरं भावयति ॥

दुविहा सती एनेसिं, आहारादी करेइ सव्वेसिं ।

पणहाणी य जयंतो, अत्तट्ठाए वि एमेव ॥

इह परिवाराभावे तस्याऽशोचनाईस्य कर्त्तव्यमिति सामा-
चारो तेषां च पार्श्वस्थादीनां दुविहा असती इति परिवारा-
भावो द्विविधः । विद्यमानाभावोऽविद्यमानाभावश्च । विद्यमानः
सन् अभावोऽसत्त्वं वावृत्त्यादेरकरणात् विद्यमानाभावः ।
अविद्यमानः सन्नभावोऽविद्यमानाभावः । तत्र द्विविधेऽप्यभावे
(सं) तस्याशोचनस्याऽहारादिकं सर्वकल्पमकल्पिकं वायतनया
करोति उत्पादयति । यतनया कथमकल्पिकमुत्पादयति इति
चेदत आह । पंचकहान्या यतमानः । किमुक्तं भवति । अप-
रिपूर्णमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनापत्तौ गुरुज्ञाघवपर्यालो-
चनया पंचकादिपंचकहीनमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनां
करोति । तामपि यतनया पंचकग्रहणमुपश्लक्ष्य तेन देशादि
हान्यापि यतमान इति ऊच्यते । एवं सर्वत्र न केवलमाशोच-
नार्हायेमेवं यतते किं तु कारणे समुत्पन्ने आत्मार्यमन्येवमेवं
पंचकहान्या यतते इति । यदुक्तं सम्यक्त्वभावितायाः पुरत
आशोचयितव्यमेतदेतज्जावयति ॥

कोरंटं जहा जावि, यच्छर्मं पुच्छिञ्जण वा अन्नं ॥

असाति अरहं सिद्धे, जाणतो सुद्धो जावेव ॥ १ ॥

कोरंटं नाम मरुकच्छं उद्यानं तत्र भगवान्मुनिसुव्रतस्वामीर्हञ्जरींणं समवसृतसूत्र तीर्थकरेण गणधरेश्च बहूनि प्रायश्चित्तानि च दीयमानानि तत्रत्यया देवतया दृष्टानि ततः कोरंटं गत्वा तत्र सम्यक्त्वज्ञावितदेवताराधनार्थमष्टमं कृत्वा तत्र च सम्यक्त्वकांपितायादेवतायाः पुरतो यथोचितप्रतिपत्तिं पुरस्सरमाहोचयति । सा च प्रयच्छति यथाहं प्रायश्चित्तं । अयं सा देवता कदाचित् च्युता भवेत् पश्चादन्या समुत्पन्ना तथा च न दृष्टतीर्थकरस्ततः साष्टमेनाकंपिता द्यूते महाविदेहे तीर्थकरमापृच्छ समागच्छामि ततः सा तेनाऽनुज्ञाता महाविदेहे गत्वा तीर्थकरं पृच्छति पृष्ट्वा च समागच्छत्यसाधेवं प्रायश्चित्तं कथयति । यथा च कोरंटकमुद्यानमुत्तमं गुणशिक्षादिकमपि छप्यम् अत्राप्यञ्जरींणं वर्तमानस्वाम्यादीनां समवसरत्वात् । तासामपिदेवतानामभावे अर्हत्प्रतिमानां पुरतः स्वप्रायश्चित्तदानपरिज्ञानकुशल आहोचयति । ततः स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं तामप्यसत्यभावे प्राचेनादिदिगभिसंख्योऽर्हतः सिद्धान्तिसमीक्ष्य जानन्न प्रायश्चित्तदानविधिः । विद्वान् आहोचयति । आहोच्य च स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं सचतथा प्रतिपद्यमानः शुद्ध एव सत्रोक्तविधिना प्रवृत्तेः । यदपि विरहितं तत्रापि शुद्धप्रायश्चित्तप्रतिपत्तेरिति । कोरंटं जहेत्यत्र यथाशब्दोपादानात्कोरंटकसमुद्दिशताऽन्यान्यऽप्युद्यानानि सूचितानि प्रकटयिष्यामः ।

सोहीकरणा दिट्ठा, गुणसिलमादीसु जह य साहूणां ।

नोदंति विसोहीतो, पच्छुप्पण्णा व पुच्छंति ॥

गुणशीलादिपूजानेषु यामिदेवताभिः साधूनां तीर्थकरैर्गणधरैश्चानेकशो विधीयमानानि शोधिकरणानि दृष्टानि ताः स्वयं ददति प्रयच्छति । विशोधीः प्रायश्चित्तानि याः पुनः प्रत्युत्पन्नाः देवतास्ता महाविदेहेषु गत्वा तीर्थकरान् पृच्छंति । पृष्ट्वा च साधुच्यः कथयति ॥ आ. म. १ उ० ग. आधि. १ प्रतिमा. श्लो. ६४ ॥

(१४) गीतार्थमवाप्य शब्दानुष्करणदौ दोषगुणादिकं जावयता यद्विधेयत्वम् ॥

अयं गीतार्थमवाप्य शब्दानुष्करणदौ दोषगुणादिकं भावयता यद्विधेयं तदाह । पंचा० । वृ. १५ ॥

मरिञ्जं ससहमरणं, संसारान्विमहाकम्बिमि ।

सुचिरं जमंति जीवा, अणोरपारंमि ओइन्ना ॥ ४३ ॥

व्या. । मृत्वा आसेव्य सश्लयमरणं प्रतीतं ततः किमित्याह । संसारान्विमहाकम्बिल्ले प्रधारण्यगुरुगहने सुचिरं प्रति दीर्घकालं जमंति पर्यटंति जीवा देहिनः अनर्वाकपारे अर्वाक् प्रागपरभागवर्जिते अवतीर्णा अवगाढा इति संवगं कृत्वाति-योगः तथा ॥

उच्छरियसव्वसद्धा, तित्थगराणाए मुच्छिया जीवा ।

जवसयकयाइं खविओ, पावाइं गया सिवं थामं ॥ ४३ ॥

व्या० । उद्धृतसर्वशब्दाः कृताहोचनास्तीर्थकराज्ञायां जिनेपदेशे सुस्थिताः सुप्तु व्यवस्थिताः संतो जीवा देहिनः जवशतकृतानि जन्मशतविहितानि कृपायित्वा प्रकृप्य शब्दो-च्छरसामर्थ्यात् यानि यानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरुपपन्नं थामंति स्थानं सिद्धावयमित्यर्थः ।

सद्वलुच्छरणं चमंति, दोगवंधूहि दंसियं सम्मं ।

अवितहमःरोगफलं, धम्मोहं जेणिमं णायं ॥ ४४ ॥

व्या० । शब्दानुष्करणमाहोचना चशब्दः पूर्वगाथाद्योक्ता-र्थापेक्षया समुच्चयार्थः । इदमनंतरोक्तविधानं त्रिहोक्कबंधुभिर्जिनैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं सम्यक् सोपपत्तिकं अवितथ-मव्यभिचारि आरोग्यफलं भावारोग्यसाधकं ततश्च धम्मोऽहं पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छब्दानुष्करणं ज्ञातमवगतम् ॥

तालुच्छरोमि सम्मए, य एयस्स णाणरासिस्स ।

आवेदियं असेसं, अणियाणो दारुणविवागं ॥ ४५ ॥

व्या० ता इति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुच्छरास्यपनया मिसम्यग् न्यायेन एतत् भावशाल्यं एतस्य गुरोर्ज्ञानराशेः अग्रे सद्बोधानिकरस्याज्वेद्य कथयित्वाऽशेषं सुकलं अनिदानो निर्निदानः सन् दारुणविपाकं रौद्रफलं शल्यमिति प्रक्रमः ।

इयसंवंगं काळं मरुगाहरणादिएहिं विधेहिं ।

दढ पुण करणजुत्तो, सामायारिं पढंजेज्जा ॥

व्या० । इति एवमनंतरंगाथाचतुष्कोक्तप्रकारसंवंगं शुभाध्यवसायविशेषं कृत्वा विधाय कैरित्याह मरुगाहरणादिजि-त्राह्मणोदाहरणाद्यैः समयप्रसिद्धैश्चिन्हैर्दिग्दर्शनाद्युपगमेनापि शार्कः कार्येत्येवं भूतार्थगमकैः सशब्दतादोपज्ञापकेर्वा आदिशब्दात्पोढमहापीठादिग्रहः दृढमत्यर्थमपुनः करणयुक्तः पुनरमुमपराधं न करिष्यामीत्यभिप्रायवान् सन् सामाचारी-माहोचनागतसमाचारं वंदनकदाननिश्चादानादिकं प्रयुज्जी-त विद्वयादाहोचनाकारिणि ॥

(१५) मरणाऽज्निमुखेनाऽप्याहोचना करणीयाऽत्र

ब्राह्मणदृष्टान्तः ॥

मरुकज्ञातं चैतत् ॥

नगरे पाटञ्जीपुत्रे, विप्र आनीत् त्रिज्ञोचनः ।

वेदवेदांगगर्जार्थं, विशारदशिरोमणिः ॥ १ ॥

तस्य पार्श्वे वटुः कोऽपि, समा यातः प्रणम्य तम् ॥

उवाच मयका मोहा, त्परदाररतिः कृता ॥ २ ॥

तस्यपापस्य मे शुद्धिः, क्रियतां सोऽप्यज्ञापत ।

तन्नावस्य परीक्षार्थं, यथा ज्ञो विप्रपुत्रक ! ॥ ३ ॥

तस्मां द्वाहमयीं नारीं, फुल्लकिम्बुकसन्निजाम् ।

आक्षिपय यतो नान्य, त्प्रायश्चित्तमिहागसि ॥ ४ ॥

तेनापि पापजीतेन, प्रतिपन्नमिदं ततः ।

सोऽपि विज्ञाय तन्नावं, शुद्धिमन्यां न्यवेदयत् ॥ ५ ॥

अथवा मरुकोदाहरणमेवं ॥

वज्रं ब्राह्मणः कोऽपि वेदांषु विशारदः ।

स्वागमाहितबोधेन, धर्मार्थोज्ज्वल तापसः ॥ १ ॥

ततस्तपस्यतस्तस्य, वसतस्तापसाश्रमे ।

कंदमूलाशिनोऽत्यर्थं, कष्टानुष्ठानकारिणः ॥ २ ॥

स्नानाद्यर्थं नदीतीरे, प्रयातस्यैकदा किञ्च ।

पश्यतो मत्स्यबंधानां, मत्स्यमांसस्य चक्षुणम् ॥ ३ ॥

तत्र जाताजिह्वापस्य, जेमितस्य प्रयाच्य तत् ।

तस्यैवाऽजीर्णदोषेण, समुत्पन्नो महाज्वरः ॥ ४ ॥

तत्रिकेत्सार्थमानतो, वैद्यः सोऽपि च पृष्ठवान् ।
 किञ्चो स्त्वं चतुर्वान् ब्रूहि, सोऽप्यनापत दृञ्जया ॥५॥
 कंदमूत्रफलाहारा, स्तापना यत्पञ्चुजते ।
 तज्जुक्तं न पुनस्तेन, कथितं मत्स्यचक्रणम् ॥ ६ ॥
 वैद्योऽपि तस्य वाच्येन, ज्ञान्या तं वातकञ्चरं ।
 तथा विधाक्रियां चक्रे, नचाहृद्वररुक्ता ॥ ७ ॥
 पुनः पृष्ठोऽथवैद्येन, तदेवाख्यातवानसौ ।
 चक्रे क्रियां मतामेव, विशेषान्नत्वद्गुणः ॥ ८ ॥
 अन्यदावेदनाक्रांतो नीतोऽसौ मृत्युराह सात् ।
 दृज्जां विहाय वैद्याय, न्यगादीन्मत्स्यचो जनं ॥ ९ ॥
 तनवैद्योऽन्यगादीन्, दृष्टु दृष्टु त्वया कृतं ।
 यदर्थंति दिनानिदं नाख्यातं रोगकारणं ॥ १० ॥
 अधुनापि कृतं साधु संधा यत्साधितं त्वया ॥
 निदानं ज्वररोगस्य, करोमीतो रुजः क्षयम् ॥ ११ ॥
 तस्योचितं ततो वैद्यः, क्रियां कृत्वा तत्कं व्यधात् ॥
 व्याधिव्याधायपेनांगं, पुष्टदेहं महोजसमिति ॥ १२ ॥

(१६) अदत्तालोचने व्याधदृष्टान्तज्ञावना.

कंटगमादिपांवेष्टे, नोच्छरद् सयं नहेइ एकहृण ।

कमर्ताज्ञयवणगण, आगद्वणं खोभियामरणं ॥

इह किञ्च व्याधा वने संचरत उपानहौ पादेषु नोपनहति मा
 हस्तिन उपानहोः शब्दान् श्रौरिति । तत्रैकस्य व्याधस्याऽ
 न्यदा वने उपानहौ विना परिभ्रमतो द्वयोरपि पादयोः कंट-
 कादयः प्रविष्टा आदिशब्दात् ऋक्त्वं किलिचान्निपरिग्रहः ॥
 तान्प्रविष्टान् कंटकादीन्स्वयं नोच्छरति । नापि भोजिकायै
 निजनायै व्याधिं कथयति । ततः स तैः पादतत्त्वप्रविष्टैः
 कंटकादिभिः पीडितः सन् वनगतो हस्तिना पृष्ठतो धावता
 प्रेर्यमाणो धावन् कमर्तातः स्थले कमरे इव मंदगतिरहत्-
 ततः प्रातो हस्ती प्रत्यासन्न देशमिति जानन् ध्रुवाङ्गानंगत्वा
 (आगवण) मितिवैकल्यं प्राप्तः । ततो मरणमेव गत्याङ्गरा-
 थः । ज्ञावार्थस्त्वयं ।

एगो बाहो उवाहणातो विणावणे गतो तस्स पाय-
 त्वा कंटगाईणं जरिया ते कंटगाइयानो सयमुच्छरियानो
 विय बाहीए उद्वाराविधा अत्रया वणे संचरंतो हत्तियणा
 दिष्टो तो तस्स धावंतस्स कंटगाइया दूरतरंसे पविष्ठा ।
 ताहे अतिदुक्खेण अर्द्धितो महापायवो इवाच्छिन्नमूढो
 हत्तियणएणं पवेयणचूतो पणितो हत्तियणा विणासितो ॥
 वितिए सयमुच्छरती अणुण्डिए जोइयाए नीहरइ ।
 परिमदणदंतमझादि पूर्णं वणगयपत्तातो ॥

अन्यो चित्तीयो व्याध उपानहौ विना वने गतः । तस्य वने
 संचरतः कंटकादयः पादतले प्रविष्टा स्तान्स्वयमुच्छरति ये च
 स्वयमुच्छ्रुतं न शकान् अनुद्भूतान् भोजिकया निजभार्यया
 व्याधा नीहारयन्ति निष्काशयन्ति तदन्तरं तेषांकंटकादिवेध-
 स्थानानामगुणदिना परिमर्दनं तदन्तरं दंतमझादिना आदि-
 शब्दात् । कर्ममझादिपरिग्रहः । पूर्णं कंटकादिवेधानां ततोऽ
 न्यदा वनगतः सन् हस्तिना उग्रोऽपि पत्तायितो जातो जीवि-

तव्यमुरवानामाजागी एष दृष्टतः । सांप्रत दार्ष्टिक्योज-
 नामाह ॥

वाहत्याणी साहू, वाहिगुरुकंटकादिअवराहा ।

सोही य ओतहाइ, पसत्थनाएण वणतो उ ॥

व्याधस्यानीयाः साधवः व्याधिस्यानीयो गुरुः कंटकादि-
 स्थानीया अपराधा औपधानि दंतमझादीनि तत्स्थानीया
 शोधिः अत्र द्वौ व्याधदृष्टांतौ प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च आद्योऽप्रशस्तो
 द्वितीयः प्रशस्तः । तत्र प्रशस्तेन ज्ञातेन दृष्टान्तेनोपनयः क-
 र्तव्यः । आचार्योऽपि यदि तान् उपेक्षते ततः कंटकादीनामु-
 पेक्षको व्याध इव सोऽपि दुस्तरामापदमाप्नोति । तथा
 चाह ॥

पमिसेवंते उवेकवइ नयणं ओवीद्वए अकत्यंतो ।

संसारहत्तियहत्तयं पावति विवरार्यामयरोवि ॥

इतरोऽपि आचार्योऽपि तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । यः प्रतिसेव-
 मानात् उपेक्षते ननु निषेधति न वा कुर्वतोऽकुर्वाणात् प्रायश्चि-
 त्तमुत्पीरयति । न भूयः प्रायश्चित्तदानदंनेन ताभ्यन् कारयति
 सविपरीतमार्चार्थपदस्य हि यद्वोक्तनीत्या परिपादनफलमचि-
 रात् मोक्षगमनं तद्विपरीतं संसार एव हस्तिहस्तं प्राप्नोति ।
 दुस्तरं संसारमागच्छतीति भावः । उपसंहारमाह ॥

आलोयमणालोयणदोसा य, गुणा य वसियया एए ॥

पते अनन्तरोदिता आलोचनायां गुणा आनालोचनायां दोषा व-
 णिताः उ० १ आगमव्यवहारिणां सकादो आलोचना (आगम-
 नववहारी) शब्दे ॥

इदानीं मागम्यवहारीणामभावे समयादुत्सारेणोत्कृष्टतानां
 श्रुतः व्यवहारिणां सन्निवादाच्चयत इति । जेत ।

(१७) स्वगणपरगणवातिसकानां समीपे आलोचना.

स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचना ऽङ्गचूडिका-
 याम् ॥

कट्टणं जंते सहुरूवे आयरिय उवज्जाए पमायवंते । स-
 गण परगण वातियाणं समीपे पावं आलोइज्जा तएणं
 अज्जसुइम्मे जंबू एवं वयासी । जंबू जिणसासणे ववहारो
 वज्जवंतो तिय चिकवू अण्णागदकम्मं अस्सतरं अकिच्च-
 द्वाणं पमिसेवित्ता आलोएज्जा तस्य पासेज्ज पुणो आय-
 रियउवज्जायं बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए
 आलोइत्तए पमिक्कमत्तए णिंदए गरिहारत्तिए उिओ-
 दित्तए अकरणयाए अनुदित्तए अहारिहं पायच्छित्तं
 पमिवज्जित्तए जत्थेवणो आयरियउवज्जायं पासेज्ज बहु
 सुयं बहुआगमं तत्थेव संजोइय उवज्जाय आयरिय-
 पासेज्ज बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए जाव
 पमि वज्जित्ता । १ । जत्थेणो संजोय आयरियउवज्जायं
 पासेज्ज तत्थेव अण संजोइय आयरिय उवज्जायं पासे-
 ज्ज तत्थेव बहुस्स आगमं तस्संतियं जाव पमिवज्जि-
 त्तए । ६ । जत्थेव णो अस्ससंजोइय आयरिय उव-
 ज्जायं पासेज्ज तत्थेव सावयं पासेज्ज बहुस्सुअं तस्संति-
 ए आलोयत्तए ॥ ४ ॥ जत्थेव णो सावयं जत्थेव सार
 विहं जत्थेव णयेतत्थेव पच्छा कम्मजाव आलो० । ५ ।

जत्येव णो पच्छा० । तत्थे समजावियाइं चेइयाइ
पासिज्ज जाव कप्पइ जत्येवणो समजावियाइं पासिज्ज
तत्थेव गमेणगरस्स वाहिं पाइणानिमुहस्स वा उदीणा-
जिमुहस्स वा द्विच्चा आलोइज्जा जाव पविज्जिज्जा
एवं जंबू जहाविवएहारइसएपप्पत्तं तहा करिज्जा णोय
रपासंमि एसु रंजेज्जा ।

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च स्वपक्षपरपक्षयोरालोचना व्यव-
हारकल्पे तथा च व्यवहारसूत्रम् उ. ५ ।

जे निर्गन्थानिर्गन्थीज्यसंज्ञोइया सियाणे एहं कप्पइ
अप्पमसं कप्पइ अणमणहस्स अंतिए आलोइत्तए अ
थिय इत्थ केइ आलोयणा रिहे कप्पति से तस्संतिए-
आलोइ तएणज्जिया इत्थं के इ अणो आलोयणारिहे
एवएहं कप्पइ अप्पमससंतिए आलोइत्तए ॥ १९ ॥

व्य० ५ उ० अस्य सूत्रस्य संबंधप्रतिपादनार्थमाह ॥

थेरो अरिहो आलोयणाए आचारकप्पितो जोगो ।

साय न होइ विवक्खं नेव सपरके अगीएसु

स्थविरः पूर्व सूत्रे स्मिहितः स च आलोचनाया अर्हः सो-
ऽपि च योग्य आलोचनाया ज्वत्पाचार कल्पिक आचारप्रक-
ट्पा जिधानाध्ययन धारी । तत एवंसति सा आलोचना न विप
क्के नाऽपि सपक्के अगोतेप्पगीतार्थेषु भवति । तत्र संयता
संयतीनां विपक्कः संयत्यः संयतानां । सपक्कः संयता
संयतीनां संयत्यः संयतीनां तत्र विपक्के सपक्के वा गीतार्थ-
पञ्चाशोचनाप्रतिषेधार्थमधिकृतं सूत्रं व्याख्याय निर्ग्रन्थानिर्ग्र-
न्थो वा संमेलिका स्युस्तेषां (नोएहमिति) वाक्यालंकारे कल्प
ते अन्योन्यस्य परस्परस्याऽतिके आलोचयितुमगीतार्थत्वा-
त् अस्ति चेदत्र कश्चिदालोचनाहं एवं सति न कल्पतोऽन्यान्य-
स्यातिके आलोचयितुमेव सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ सम्मेलीविज्ञानं
संप्रपंचप्रतिपाद्य ॥

सांप्रतमालोचनाविधिमाह ॥

आलोयणा सपक्खे, परपक्खे चउगुरुं च ।

आणादी निन्नकहदि, विराहणं दट्टुण व जावसंबंधो ॥

आलोचना सपक्के दातव्या । तथा ।

निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थस्य पुरत आलोचयति । निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थाः
पुरतो यदि पुनर्विपक्कालोचयति । यथा निर्ग्रन्थे निर्ग्रन्थाः
पुरतो निर्ग्रन्थी वा निर्ग्रन्थस्य तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं
कित्वाज्ञादयश्च दोषाश्च शब्दैर्भिन्नक्रमः सचतयैवयोजितः
कस्मादेवमत आह भिन्नकहादि इत्यादि च चतुर्थव्रताति-
चारमालोचयत्याः संयत्याभिन्न कथादोषो भवति चतुर्थव्रता
तिचारकथनतस्तस्याः कदाचि दालोचनाधारस्य ज्ञावज्ञेदो
भवतीत्यर्थः । आदिशब्दात् पट्ठी चूता सा यांचामिति कुर्या-
दिति परिग्रहः एवं सति शीलं विराहणं दट्टुण भावसंबंधो
दृष्टिविकारेण मुखविकारेण वा स वा सा वा ज्ञावं दट्टु
मामिच्छतीत्यभिप्रायं ज्ञात्वा संबंधो घटना स्यात् एतदेव
व्याख्यानयति ॥

मूलगुणेषु चउत्ये, विगमिज्जंते विराहणा हुज्जा ।

नित्यकचिद्धिमहुरा, गतो य ज्ञावं वियाणंति ॥

अलगुणेषु मध्ये चतुर्थे मूलगुणातिचारे विकथ्यमाने आलो-

च्यमाने विराधना शीलस्य भिन्नकथादिना प्रागुक्तस्वरूपेण
भवति तथा निच्छक्का धृष्टा सती यांचां या कुर्यात् तथा
दृष्टिरागतो मुखरागतोवा परस्य ज्ञावं विजानीते यथा मामेव
एषा वा इच्छतीति ततो घटना स्यात् न केवलमेते विपक्के
आलोचनायां दोषः कित्त्वमेऽपि तानेवाह ॥

अप्यव्ययनिवृत्त्या, पिल्लणया जईपगासणे दोसा ।

वयणां वि होइ गुम्मा, नियए दोसे पगासिति ।

वंदत्ते वा उट्टे वा, गच्छो तह दहुसगत्तणाण गणे ।

विगमिंतपिं जडिउडुं, ददुणुदाहकुवियन्तू ॥

यतेः संयत्याः पुरतः प्रकाशने आलोचनायामिमे दोषाः
तद्यथा अप्रत्ययः किमेया वराकी जानातीति तवाज्ञातो यत्कि
मपि सा प्रायश्चित्तं ददाति तत्र विश्वासाभावः । तथा चूयोऽप
राधकरणे गुरुगरीयांसं दंभं दास्यतीति महत्याशंका संयती
नां तु पुरुषस्य न जयमिति निर्जयता तज्ज्ञावाच्च चूयो-
चूयोऽपराधकारण प्रवृत्तिस्तथा (पेवृणयेति) यदि
महत्प्रायश्चित्तं ददाति ततः संयतो ज्ञेते न भवत्येतत्प्राय-
श्चित्तं कित्तिदमित्येवं प्रायश्चित्तस्य प्रेरणा । तथा वृत्ति-
न्यपि यदि संयतस्य पुरत आलोचयति ततः सा निज-
कान् दोषान् प्रकाशयंती गम्या ज्वति यथा एकवारं
तावदिदमाचरितं चूयोऽपि संप्रति मया सह स समा-
चर्यतां पश्चात्प्रायश्चित्तं दास्यते इति द्वितीयगथा संप्र-
दायात् व्याख्येया । यद्येवं तर्हि कथं पूर्वमार्थिकाः चेदश्रुतम-
धीयेरन् कथं चालोचनां दद्युस्तत्तुचरमाह ।

ततो जाव अज्जरक्खिय, आगमववहारिणो वियाणत्ता ।

न जविस्माति दोसो, तितो वायंती उच्छेदसुयं ॥

यावदार्थरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽचूचवन्ते चागमव्य-
वहारवद्वेन विज्ञाय यथा एतस्याश्चेदश्रुतवाचनायां
दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि चेदश्रुतं वाचयतिस्म ।

आरेणागमरहिया, मा विदाहिं तितो नवाएंति ।

तेण कहं कुव्वंतं, सोहितु अपाणमाणीतो ॥

आर्थरक्षितादारत आगमरहितास्ततस्ते माचेदश्रुताध्ययनतः
संयत्यो विज्ञास्यंति विनङ्गयंतीति हेतोश्चेदश्रुतानि संयतीर्न
वाचयंतीति । अत्राह । तेन चेदश्रुताध्ययनाभावेन कथं ताः
संयत्योऽजानानाः शोधि कुर्वंतु । अत्राचार्य आह (ततो जाव
अज्जरक्खियसगणे पगासइ सुवणीतां । असतीए विवक्खंमि
वि एमेव य हांति समणावि) यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः
स्युच्छेदश्रुतं च संयत्योऽधीयेरन् ततो यावदार्थरक्षितास्तावत्
वृत्तिन्याः स्वस्त्वाने स्वपक्के संयतीनां प्रकाशने प्रकाशनाम-
कार्पुः स्वपक्काभावे विपक्केऽप्यालोचितवन्त्यः श्रमण्यः । एव
मेव श्रमणा अपि ज्वंति ज्ञातव्याः । किमुक्तं ज्वति । श्रमणा
अपि सपक्के आलोचितवन्तस्तदज्ञाने विपक्केऽपि श्रमणी नां प-
श्चै इत्यर्थः दोषाभावात् । आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावम-
वबुध्य चेदश्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्येथति । आर्थरक्षि-
तादारतः पुनः श्रमणानामेव समीपे आलोचयति श्रमण्योऽपि
श्रमणानामागमव्यवहारश्चेदादत्रैव परमतमाशंक्य दूषयति ॥

मेहुणवज्जं आरेण, केइ समणेसु ता पगासंति ॥

तंतु न जुज्जइ जम्हा, दहुसगदोसा सपक्खेवि ॥

आर्थरक्षितादारतः श्रमणेषु श्रमणानां पार्श्वे ताः श्रमण्यः
प्रकाशयंत्यालोचयंति मैथुनवर्ज्य मैथुनं पुनः श्रमण्यः श्रमणी-

नामेव सकाश आशोचयति इति केचिद् व्याचक्षते तत्तु न युज्यते
यस्मान् वयुक्कदापाः सपक्षेऽपि । किमुक्तं भवति । श्रमणो
ऽपि स्वकत्रयुद्धारतस्तुत्रस्वरूपस्वकदायतः परिवर्तितं कुर्युः
परिभयं वा समुत्पादययुस्तस्मान्मनुनमपि श्रमणानामेवातिक
विकटनीयं ।

असती कनजोगी, पुण मुत्तुगं संकियाइं ठाणाइं ॥

आइसे धुवकम्मिय, तरुणी धेरस्त दिट्ठिपहे ॥ ? ॥

आर्यरजितकात्रेऽपि यदि संयत्या मृत्तुणापरध्वआलोचयि-
तव्यस्तर्हि संयत्याः सकाशे आशोच्यते । तस्याऽसति अता
वयः कृत्येणां कृतः सूत्रतोऽर्थतश्च वेदप्रपञ्चः स्थविरस्तस्य
समीपे आशोचयति नवरं शंकितानि स्थानानि चक्षमाणानि
शून्यगृहादीनि मुक्त्वा किञ्चाचोणे अचिते प्रदेशे आशोचयितव्यं
यत्र ध्रुवकर्मिको दृष्टिपथे वर्तते दृष्ट्या पश्यति न तु गृणाति ।
तत्र जयनिकांतरिता आशोचयति । तरुणो धेरस्येत्येष तृतीयभं
ग उपात्तः । स च देशभंगानां त्रयाणामप्युपपन्नकणं । ते चेमे ।
स्थविरा स्थविरस्याशोचयति १ स्थविरा तरुणस्याशोचयति २
तरुणो स्थविरस्याशोचयति ३ तरुणो तरुणस्य ४ यदुक्तं मु-
क्त्वा शंकितानि स्थानानि ॥

संप्रति तान्येवोपदर्शयति ॥

सुमघरदेउउउज्जाण, रसापच्छमुवस्सयस्संतो ॥

एयंविज्जे ज्ञायंति, तिग्गिचउरोहवा पंच ॥ ? ॥

शून्यगृहं देवकृत्रं उद्यानमरूपं प्रच्छन्नं च स्थानम् तथा
उपाश्रयस्यांशमन्ये पतद्विज्जे पतद्विहिते प्रदेशे आलोचना-
निमित्तं तिष्ठति । ते च जघन्यतरुया यदि वा चत्वारोऽथवा
पंच ते च त्रिप्रभृतयो वक्ष्यमाणभंगकानुसारेण प्रतिपत्तव्याः
भंगकानेवाह ॥

धेरतरुणेमु जंगा, चउरो सव्वत्थपरिहरे दिट्ठि ॥

दोएहंपुण तरुणाणं, धेरे धेरी यमचुरसं ॥ ? ॥

स्थविरतरुणेषु भंगाश्चचारस्ते च प्रागेवोपदर्शिताः । स्थविरा
स्थविरस्याशोचयतीत्यादि ॥ तत्र यदि जयनिकाया अयकाशो
नास्ति ततः सर्वत्र चतुर्थ्यपि जंगेषु दृष्टिं परिहरेत् । चूमिगत
दृष्टिका सती आशोचयेत् यथा आलोचनाहः गृणाति तत्र
चतुर्भंगे चर्याः स्थविरः स्थविरा च प्रत्युरसमिति । प्रत्यासर्था
सहायो दीयते । येन परस्परं तां दृष्टिं न वध्नीतानापि मुख
विकारं कुरुतः । एवमस्मिन् चतुर्थे भंगे चत्वारो भवन्ति ॥

धेरो पुण असहाओ, निगंयी धेरिया वि ससहाया ।

सारिसवयं च विवज्जे, असती पंचमं कुज्जा ॥ ? ॥

तृतीयभंगे पुनः स्थविरोऽसहायोऽपि भवतु । तरुणः पुनः
स्थविरासहाया दीयते । द्वितीयभंगे निर्गंयी स्थविराऽपि
ससहाया कर्तव्या । तरुणस्याऽशोचनाहस्य सहायोऽस्तु वा
न वा कश्चिद्वेषः । एवं तृतीये द्वितीये च भंगे त्रयो जना
भवन्ति । तथा सदृशवयो नियमतः सहायानां विवर्जयेत् तद
संज्ञाव सदृशवया अपि भवेत् । तत्र प्रथमभंगे चतुर्थभंगे
वा सदृशवयः सहायसमवे पंचमकुल्लककुल्लकां वा पटुकां
कुर्यात् ॥

ईसिं अमोयताविद्या, उ आलोचयए विवक्खंमि ।

सारिपक्खे उकुडु, पंजलिचिहोवणुसुतो ॥

विपक्षे श्रमणस्य समीपे श्रमणी आलोचयति ईषत् अचनता

ऊर्ध्वस्थिताः सदृशपक्षे पुनः श्रमणः श्रमणस्य पार्श्वे पुनरु-
पकुसुका । कृतप्राज्ञोऽप्यशोचयति । अथ सोऽर्थव्याधिपीडित-
स्ततोऽनुज्ञापनां कृत्वा अनुज्ञातः सन् निपद्यामुपविष्टमाशोच
यति ॥

दिट्ठीए होंति गुरुणा, सविकाराओ सरत्तिसा जणिया ।

तस्स विवद्वितरागे, तिगिचउजयणाए कायव्वा ॥

यो दृष्ट्या दृष्टिं वध्नाति तस्य दृष्टौ सविकारायां भवन्ति प्राय-
श्चित्ततया चत्वारो गुरुकास्तत्र ये ते द्वितीयका दत्तास्ते यदि
एकतर पश्यति तत आशोचनातोऽपसारयति यथा अपसर-
तापसरत युयं न किमप्याशोचनया प्रयोजनमिति । अथ सा
निर्गंयी स्वभावत एवोरावशरीरा सविकारा दृष्टा अपसरेति
जणिता सती अपसृता तथापि तस्याऽशोचनाचार्यस्य यदि
तस्या उपरि विवर्द्धितो रागस्तर्हि तस्मिन् सति यतनया
चिकित्सा कर्तव्या ॥

तामवयतनामाह ॥

अमोहिं पणारिहि, जाहो नियतेडं से न तीरति अ ॥

धेत्तुणानरणाइति, गच्छजयणाए कायव्वा ॥

यदा अन्ये प्रकारैस्तं भावं निवर्तयितुं न शक्नोति तदा त-
स्याः संयत्या आतरणानि वस्त्राणि गृहीत्वा यतनया चिकि-
त्सा कर्तव्या ॥

एतामेवाह ॥

जारितवणाहे ठिया, तारिसणहि तमस्तती चरिया ॥

संजझिविणोयकेयण, वेउवणं चिहुरंगोहे ॥

यादृशैः सन्निवर्धनैः प्रावृतेः सा संयती उपविष्टा दृष्टा ताद-
शैर्वर्धनैस्तमोऽधकारमस्यास्तीति तमस्वती रात्रिस्तस्यां तरुण-
साधुर्यरितः प्रावृतः क्रियते ततः संजझीति दूती प्रप्यते ततो
विनावित्तुको नरविहीनो य ओको निवासो गृहमित्यर्थः । तत्र
केतनं संकेतो दीयते दत्त्वा च स तत्र स्थितस्तावत्तिष्ठति या-
वत्स तरुणसाधुः संयतीनेपथ्योपेत आगच्छति । तस्मिन् आगते
चिकुरेण केशेषु गन्धोश्च विक्षेपनं क्रीडनं करोति तत्र यद्येता
वता शुक्रनिपाततस्तिष्ठति ततः सुंदरं । अथ नोतर्हि संयत
नेपथ्याऽपसार्यते प्रकारांतरमारभ्यते ॥

तदेव प्रकारांतरमाह ॥

अहवा वि सिच्छुपुत्तिं, पुत्तिं गमेज्जण तीए सिवणहि

आवरियकाझियाए, सुसागरादिसंगेहो ॥

अथवेति प्रकारांतरद्योतने पूर्वं सिच्छुपुत्तीं गमयित्वा तस्याः
संयत्याः शिवार्यरावृत्य काञ्चिकायां कृष्णायां रात्रौ शून्यगृहा
दिषु तथा सह तस्य मेघः संगमः कर्तव्यः । व्य. ॥

सा चोदाचनाऽऽचार्याशिष्यभावे भवति तत्र च शिष्या
चार्याणामियं मर्यादा सामाचारि पच्छिन्नशब्दे ॥

संप्रति यादृशा उत्सर्गं आलोचनाहंस्तानभिधित्सुराह ॥
व्य० ५ उ० ॥

गीयत्या कयकरणा, पोढा परिणामिया य गंजीरा ।

चिरदिक्खिया य बुद्धा, जईणं आलोचना जोगा ॥

गीतार्थः सूत्रार्थतदुजयनिष्पातत्वात् कृतकरणा अनेक-
वारमालोचनायां सहायीजनवान् प्रौढाः समर्थाः सूत्रतोऽर्थ-
तश्च प्रायश्चित्तदाने पश्चात्कर्तुमशक्यत्वात् परिणामिकावाऽ
परिणामिका वा गंभीरामहत्प्यालोचकस्य दोषे श्रुते अप-
रिश्वाविणश्चिरं दीक्षिताः प्रचूतकं प्रवजिता बुद्धाः श्रुतेन

पर्यायेण वयसा च महान्तं एवंभूता यतीनां साधूनामुप-
लक्षणमेतत् संयतीनां आलोचनायोग्याः ॥ व्य. उ. ५ ॥

तथाच महानिशीथे

जयत्रं कस्मा लोएज्जा, पच्छित्तं को वदिज्ज वा ।

कस्स व पच्छित्तं देज्जा, आलोवेज्जा वा कहंगो ॥

लोयणं ताकेवदीणवहूसुवि । जोयणसएहिं गंतुणं सु-
च्छन्नावेहिं दिज्जए । चउणाणीणं तथा जावे एवं ।
ओहिमईसुजस्स विमद्वयेरे तस्स तारतम्मेण दिज्जई ।
उमग्गपन्नविंत्तस्स उस्सग्गोपणियस्स य । उस्सग्गयणो-
चेव सव्वजावं तरेहिणं । ? । उवसंतस्स दंतस्स संजयस्स
तव स्सणो । सुभित्ती गुत्तीपहाणस्स दद्वीरितस्स अस्स-
द्वजाविणो । १ । आलोएज्जा पच्छित्तं देज्जादाविज्जवा
परं । अहन्तिस्सं दुदिट्ठं पायच्छित्तं अपुच्चरो ॥ ३ ॥

पंचा० वृ. १५ आचारवान् ज्ञानासेवाद्यां ज्ञानादिपंचप्रका-
राचारयुक्तोऽयं हि गुणत्वेन श्रेय्यवाक्यो भवति । तथा
(आहारवत्ति) अवधारः आलोचकोक्तापराधानामवधारणा
तद्वान्सहिसर्वापराधेषु यथावत् शुद्धिदानसमर्थो भवति तथा
(व्यवहारत्ति) मनुबद्धोपाद्व्यवहारवान् आगमश्रुताऽज्ञाधारणा
जीतलक्षणपंचप्रकारव्यवहाराऽन्यतरयुक्तः व्यवहारवान् यथा
वत् शुद्धिकरणसमर्थो भवतीति तथा (ओवीद्वपत्ति) लज्जया
अतिचारान् गोपायंतमुपदेशविशेषैरपव्रीभयति विमतलज्जां
करोतीत्यपव्रीभकः अयं ह्यालोचकस्याऽन्यतमुपकारको भवती-
ति अवधारादिपदत्रयस्य च कर्मधारयः कार्यः तथा (पकुच्चोति)
आलोचिताऽतिचाराणां प्रायश्चित्तदानेन इच्छिप्रकरणं कारयती
त्येवंशील इत्येतदर्थस्य सामायिकस्य कुर्वन्नातोर्दर्शनात् प्रकु-
र्वी आचारवत्त्वादिगुणयुक्तोऽपि कश्चित् शुद्धिदानं नाश्रुयुग
च्छतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं प्रकुर्वीत्युक्तं । चः समुच्चये । तथा
(निज्जाधत्ति) प्राकृतत्वान्निर्वापकोपपत्तेः प्रायश्चित्तस्य निर्वा-
पकोऽयं हि तथा विधत्ते यथा साधुर्महदपि प्रायश्चित्तं बोद्धुं
शक्नोत्यतएवायमिहमहोपकारीति तत्तथा अपायान् दुर्भिक्ष-
दुर्वृत्तत्वादिकानैहलौकिकानर्थान् पश्यति । अथवा दुर्वृत्त-
बोधिकत्वादिकान् पारलौकिकान् सातिचारानां तान् दर्श-
यतीत्येवं शीलोऽप्रायदर्शो अयं चात एवाऽलोचकस्यापकारी
तथा न परिश्रवति आलोचकोक्तमहत्तमन्यस्मै न निवदय
तीत्येवं शीलोऽपरिश्रावी तदन्यो ह्यालोचकाणां बाधवकारी
स्याच्चः समुच्चये । बोद्धव्यो ज्ञेय इति आलोचनाचार्य इति
योगः ॥ पं. चू. ।

तहपरहियम्मि जुत्तो, विसेसओ सुहुमनावकुसलमती ।

जावाणुमाणवं तह, जोग्गो आलोयणपरिओ १५

तथेति समुच्चये । परहिते परोपकारे युक्तः उद्युक्त
उद्यत इत्यर्थः । तदन्यो हि परेषामवधारको भवति । तथा
विशेषत आचार्यान्तरापेक्षया विशेषण सूक्ष्मभावकुशल-
मतिः लोकशास्त्रगताऽस्यूतार्थनिपुणबुद्धिः अत एव जावा-
नुमानवान् परचेतसामिगितादिभिर्निश्चायकः । अयं हि
परभावाजुसोरण शुद्धिदाने शक्तो भवति । तथेति समुच्चय
योग्य उचित आलोचनाचार्यो विकटना गुरुक्तगुणकदाप
ज्ञान्यो हि न शुद्धिकरणक्षम इति गाथाऽर्थः ॥ पंचा. वृ. १५ ।

तथा च स्थानांगे—स्थानं ॥ ग. ८

(१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थान-
काश्च ॥

अट्ठहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ आलोयणा
पमिच्छित्तए । तं जहा । आयावरं आहारवं ववहा रवं
उव्विज्जए पकुव्वए अपरिस्सावी णिज्जवए अ-
वायदंसी ॥

अट्ठहीत्यादि । सुगमं । नवरं । आयावरंति ज्ञानदिपंचप्रका-
राचारवान् ज्ञानांगेवनाभ्यामाहारवन्ति अवधारणावान्
आलोचकेनालोच्यमानानामतिचाराणामिति आह च ।

आयावरमायारं, पंचवि मुणाई जोय आयरइ ।

आहारवमहारे, आलांइ तस्स तं सव्वन्ति ॥

ववहारवति आगमश्रुताज्ञाधारणजीतलक्षणानां पंचानां
मुक्तरूपाणां व्यवहाराणां ज्ञातेति (उव्वीद्वपत्ति) अपव्रीभ-
ति विद्वज्जीकरोति यो लज्जया सम्यगनालोचयन्तं सर्वं
यथा सम्यगलोचयति तथाकरोतीत्यपव्रीभिकः अट्ठहिं—
तं च ॥

ववहारवत्तरं, आगममाइ उ मुणइ पंचविहं ।

ओवीनुवगूहंतु, जह आलोए इत्तसव्वन्ति । ? ।

(पकुच्चपत्ति ।) आलोचिते सति यः शुद्धिं प्रकरणं कारय-
ति संप्रकरोति जणितं च (आलोचयंमि सोहिं जो कारावे
इ सो पकुच्चोओत्ति । अपरिस्सात्ति) न परिश्रवति नालो-
चकदोषानुपश्रुत्याऽन्यस्मै प्रतिपादयति य एवंशीलः सोऽप-
रिश्रावीति यदाह (जो अन्नस्स उ दोसे न कहेइ अपरिसा-
इ सो होशति ।) (निज्जवपत्ति) निर्यापयति तथा करोति
यया गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्यो निर्वाहयतीति निर्यापक इति
न्यगादि च (निज्जवओ तह कुणइनिव्वहेईजेण पच्छित्तंति ।)
(अवायदंसिति ।) अपायाननर्थान् चित्तभंगानिर्वाहादीन्
दुर्भिक्षदौर्बल्यादिकृतान् पश्यतीत्येवंशीलः सम्यगनालोच-
नायां च दुर्लभबोधिकत्वादीनपायान् शिष्यस्य दर्शयतीत्यपा-
यदर्शोति जणितं च ॥

उव्विक्खवउव्वज्जाइ, इहलोएजाणए अवाएउ ।

उदंसइय परलोए, उव्वहव्वोहित्तसंसारोत्ति ॥ ? ॥

ग० १५ ग० ७ उ० । स्था ० ग० ८ ।

दसहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं आ-
लोयणं पमिच्छित्तए तंजहा आयावरं आहारवं जाव
अवायदंसी पियधम्मे ददधम्मे । ग. १०

अधिकमिह प्रियधर्माधर्म प्रियो दृढधर्माय आपद्यापि धर्मान्न-
चक्षतीति । आलोचितदोषाय प्रायश्चित्तं देयम् ।

अट्ठहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं आ-
लोएत्तए । तंजहा । जाइसंपन्ने कुलसंपन्ने विणयसंपन्ने नाण-
संपन्ने दंसणसंपन्ने चरितसंपन्ने खंते दंते ।

टी० (अत्तदोसत्ति) आत्मापराधमिति जातिकुत्रे माता-
पितृपक्षौ तत्सम्पन्नः प्रायोऽकृत्यन्न करोति कृत्वाऽपि पश्चाता-
पादालोचयतीति तदग्रहणं यदाह ॥

जाइकुलसंपन्नो, पायमकिचं न सेवइ किंचि ।

आसेविउंचयच्छा, तग्गुणओसम्ममालोएत्ति ॥

वितयसंज्ञः सुखेनैवालोचयति तथा ज्ञानसंपन्नो देवविपा-
कं प्राप्यश्चित्तं वावगच्छति यतो ॥

वा विज्ञाणेन संपन्नो, देवविवागं वियाणित्रो घोरं ।

आलोचयि सुहं विषयं, पावच्छित्तं च अवगच्छति ॥ १ ॥

दर्शनसंपन्नः शुद्धोऽहमिति एषं श्रद्धते चरित्रसंपन्नो नृपस्त-
मपरायं न करोति सम्यगालोचयति प्रायश्चित्तं च निर्वाहयति
इति उक्तं च ॥

सुद्धो तद्वत्ति सम्मं, सदहर्हं दंशणेण संपन्नो ।

चरणेण संपन्नो, न कुण्डं शुद्धो तमवराहंति ॥ १ ॥

ज्ञानतः परं भणितोऽप्याचार्येन कथ्यतेति । आह च ॥

खंतो आपरिणहिं, फरुतं जणित्रो वि न विरुसेति ॥

दान्तः प्रायश्चित्तं दत्तं वाहुं समर्थोभवतीति । आह च ॥

दंतो समर्थो वाहुं पच्छित्तं जमिह दिज्जए तस्तात्ति ॥

॥ स्यात् ७ ग ॥

दसहिं गणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं

आलोचयति । तं जहा । जाइसंपन्ने कुलसंपन्ने एवंजहा

अद्वष्टाणे खंते दंते अमाइअपच्छाणुतावी ॥ ग १०

(एवंति) अनेन क्रमेण यथा अष्टस्यानके तयेदं सुव्रपठनीय-

मित्यर्थः कियद्दूरं यावत् (खंतेदंतेत्ति) पदे तथाहि ॥

विणयसंपन्ने नागसंपन्ने दंसणसंपन्ने चरणसंपन्नेति ।

अमाइअ पच्छाणुतावीति ॥

पदद्वयमिहाधिकं प्रकटं च नवरं ग्रन्थान्तरोक्तं तत्स्वरूपमि-
दम् ॥

नोपश्लिजं चेमाइ, अपच्छयावो न परितप्पेति ॥

(१७) सानुदानिकाऽतिचारालोचना ।

ओघनिर्युक्तौ सामुदानिकानतिचाराधिष्ठित्य इदानीं सामु-
दानिकानतिचारान् आलोचयति यदि व्याक्षेपादिरहितो गुरु-
र्भवति अयं व्याक्षिप्तो भवति । तदा नालोचयतीत्येतदेवाह ।

वि.क्खत्तपराहते, विप्पमत्ते माकयाइआलोए ।

आहारं च करोतो, णीहारं वा जइ कोइ ॥ ७८२ ॥

व्याक्षिप्तो धर्मकथादिना स्वाध्यायेनापराणहुनो पराङ्मुखः
अन्यतोऽभिमुखः प्रमत्तः विक्रययति एवं विधे गुरुं कदा-
चिदालोचयेत् तथा आहारं कुर्वति सति तथा नीहारं वा
यदि करोति ततो नालोचयति । इदानीमेतामेव गाथां भा-
ष्यकारो व्याख्यानयन्नाह ।

दारगाहा ।

कहणाइवक्खित्ते, विगहाए पमत्ते अन्नत्रो ।

वमुहो अतरमकाए, वाणीहारे संकमरणं वा ॥ ७८३ ॥

धर्मकथादिना वा प्रमत्तः अन्यतोऽभिमुखो वा भवति
जुंजतेऽपि वा नालोचनीयं किं कारणं (अंतरति) अंतरायं
भवति यावदालोचनां शृणोति अकारकं वा शीतलं भवति
यावदालोचनां वा शृणोति तथा नीहारमपि कुर्वतो नालोच-
नीयं किं कारणं यत् आशंक्या साधुजनितया कायिकादि-
निर्गच्छति अथ धारयति ततो वा मरणं भवति यस्मादेते दो-
षास्तस्मात् ।

अनुक्खित्ताज्जत्तं, उवसंतमुवडियं च नाज्जणं ।

अस्सोणचेत्तमहावी, आलोएत्ता सुसंजए ॥ ७८४ ॥

धर्मकथादिना व्याक्षिप्ते गुरौ आलोचयेत् आयुक्तमुपयो-
गतत्परं उपशांतमनाकुशलगुरुं दृष्ट्वा उपस्थितमुद्यतं च ज्ञात्वा
पंचविधं अनुज्ञाप्य मेधावी आलोचयेत् सुसंयुतः साधुः ।
इदानीमेतामेव गाथां व्याख्यानयन् भाष्यकृदाह ॥

कहणाइ अवक्खित्ते, कोहाइ अणाज्जे तदुवज्जे ।

संदिसहत्ति अणुत्ता, काउण विदिन्न मालोए ॥ ७८५ ॥

धर्मकथादिना व्याक्षिप्तोऽप्यादिजिरनाकुशे तदुपयुक्ते भिक्वा-
लोचनोपयुक्ते (संदिसहत्ति) अणुत्तं काउण संदिसत्त आलो-
चयामीत्येवं अनुज्ञां कृत्वा मार्गस्थित्वेत्यर्थः (विदिन्नत्ति)
आचार्येण दत्तयामनुज्ञायां ज्ञात इत्येवं वक्षणायां तत
आलोचयेत् ।

तथा च पञ्चाशकेऽहद्वारविवरणायाह पंचा० वृ० १५

संविगोभव मादी, मइमं कप्पट्टिओ अणासंसी ।

पप्पवणिज्जो सट्ठो, आणाइत्तो दुदुकमतावी ॥ १२ ॥

तत्विहिंसमसूगो खट्ठु, अजिगाहासेवणदिद्धिगजुत्तो ।

आलोचनापयाणे, जोगो जणितो जिणिदेहिं ॥ १३ ॥

व्या० संविग्रस्तु संसारभीक्ष्णवाऽलोचनाप्रदाने योग्यः इति
योगः । तस्यैव पुष्करकरणाच्यवसायित्वात् पुष्करं चालोच-
नादानं यदाह (अविरायाचाराख्यानयुच्चरियं कहे) तथा
अमायी अशत्रुः याहीहि न यथा यावत् पुष्कृतं कथयितुं
शक्नोति तथा मतिमान् विद्वान्स्तदन्यो ह्यालोचनीयादिसवरूप-
मेव न जानाति । तथा कथयितः स्वविरजातसमासकल्पादि
व्यवस्थितादन्यस्य ह्यतोऽचारविषया जुगुप्सैव न स्यात् यथा
अनाशंसी आचार्याधारधनाधारहितः सांसारिकफलान-
पेक्षो वा । आशंसिनो हि न समप्रातिचारालोचना संभव-
त्याशंसाया एवातिचारत्वात् । तथा प्रज्ञापनीयः सुखावबो-
ध्यस्तदन्यो हि स्वाग्रहादकृत्यविषयान्निवर्तयितुं न शक्यते
तथा श्रावः श्रावः स हि गुरुत्वां शुक्तिं श्रूयते । तथा आज्ञा
वान् आतोपदेशवत्तां सहि प्रायोऽकृत्यं न करोत्येव तथा
पुष्कतेनातिचारासेवनेन तप्यते । अनुतापं करोत्येव शीघ्रः
पुष्कततापी स एव तदालोचयितुं शक्नोतीति । तथा तच्चि-
धिसमुत्सुकः खट्वालोचनाकल्पनादस एव स हि तद्विधिं
प्रयत्नेन परिहरति । तथा अभिग्रहासेवनादिनिर्द्वेषादिनि-
यमविधानविधायनानुमोदनप्रभृतिर्विगैरालोचनायोग्यतावक्ष-
णैर्युतो युक्तोयः स तथा । आलोचनाप्रदाने प्रतीते योग्योऽहो
भणित उक्तोजिनिदैस्तीर्थकरैरिति गाथाद्वयार्थः । ओघः ॥

किमेतावन्त एव करणीययोगा आहोस्विदन्येऽपि सन्ती-
त्याह ।

जं चन्नं करणिज्जं, जेयणो हत्थसयवाहिगयारियं ।

अविगमयम्मि अशुद्धो, आलोयंतो तयं सुद्धो ॥ ७८६ ॥

यच्च पूर्वोक्तकरणीयव्यापारेऽप्योऽन्यदुत्तकरणीयं क्षेत्रप्रति-
वेक्षनास्थिगुह्यान्वेषणशोद्धनिष्क्रमणाचार्यसंवेक्षना चिह्नस्त-
शानोद्धिराचरितं तस्मिन्पूर्वोक्ते च करणीययोगनिबन्धे अवि-
कटिते गुरोरप्रकाशितेऽनालोचिते अशुद्धः समित्याद्यतिचार-
वेष्टावान् आलोचयंस्तं करणीययोगनिबन्धं शुद्धः आलोचना-
ख्यप्रायश्चित्तं समित्याद्यतिचारवेष्टास्य निवर्तनास्तशता-
न्यन्तराचरितं किञ्चित्प्रश्रवणादिकमालोच्यते । किञ्च
खेदसंधानजलनिवसनोत्थानविजुंजणाकुशप्रसारणोच्छास-
निः श्वासचेष्टादिकमालोच्यते ॥ अत्राह शिष्यः । करणीय
योगेष्वाहारादिग्रहणाद्येषु यथोक्तविधिना कृतेऽपि यथा-

लोचनाप्रायश्चित्तयोग्यता ज्ञाति । तर्हि न किमपि कर्तव्यं
व्रतमादाय प्रथममेव सङ्गरेष्यनशनङ्कार्यं । गृहस्थाह । तत्र ।
एवं सति तीर्थोच्छेदः स्यात् । कः केन प्रतिबोध इष्यते ।
किञ्च न खलु माहिन्याऽशंकया वस्त्राणि न परिधीयन्ते ।
अपरिधानेर्हि विवस्त्रतया सर्वेषां पञ्चरूपतापत्तिस्ततः परिधीयन्ते
एव । जातमाहिन्यानि च जलेन प्रक्षाल्य निर्मलीक्रियन्ते ।
एवं चारित्र्यमपि करणीययोगकरणे संजातातिचारलेशमहं
आलोचनाप्रायश्चित्तजलेन विशोध्य निर्मलीकार्यं ॥

अतिचारलेशवशतोऽपि तच्छुद्ध्ये भवत्यालोचना परं निर-
तिचारस्य किमित्याह ।

कारणविणिगयस्सय, सगणानुपरगणागयस्स विय ।

उवसंपयाविहारे अ, आलोचनापरिचारस्स ॥ ए ॥

टीका । कारणेनाऽशिवजुर्निर्गतराजादिप्रत्यनीकत्व श्राने,
त्तमार्थिविराधनागुर्वदेशाच्चिनिर्गतस्य निरतिचारस्याऽ
य विराधितसमितिगुप्तिकस्याऽप्यालोचना ज्ञवति । सा च
क्षिप्ता । ओघतो विज्ञागतश्च । तत्र यः कारणविनिर्गतः
पक्षान्यन्तरे समागच्छति । आगतमात्रश्चैर्यापयिकीमप्रतिक्रम्य
समुद्देशवेद्याया अर्वागेवाऽलोचयति । तस्याऽप्येवालोचनामात्रं
ज्ञवति ॥ यथा ॥

अप्पा मूदगुणा सुविराहणा, अप्पा उत्तरगुणेषु ।

अप्पा पासस्याइसु, दाणगह संपज्जोहा ॥

अल्पशब्दोऽज्ञावचाचीतिन मूदगुणेषु विराधना अट्पा न कदा-
चिदुत्तरगुणेष्वप्यट्पा न काचित्पाश्वस्थावसन्नादिषु दानप्र-
हान्यां संप्रयोगः सम्पर्कः सोऽप्यल्पः । सोऽपि नासीदित्यर्थः
इयमोघालोचना । यस्तु पक्षान्यन्तरागतोऽपि समुपदेशा-
नन्तरमालोचयति । यावत्पक्षात्परतः समागतः समुद्देशाद-
र्वागप्यालोचयति । तयोर्निरतिचारयोरपि विभागालोचना
विशेषालोचना सुव्यक्ता । निः शेषनिजाऽनुष्ठितनिवेदनरूपा ।
वस्तुतस्तु शिष्यायां धर्मचक्रस्य मयुरार्यां स्तूपस्य पुरु-
कायां जीवत्स्वामिप्रतिमायाः तीर्थरुज्ज्वलानिः क्रमणज्ञाननिर्वा-
णतूमीनामयोध्यादीनां दर्शनार्थं स्वजनगोकुलविवाहादि सं-
स्क्रिकाम्रेक्षार्थं यत्र विशिष्टाहारोपधी हन्येति । तत्र द्विप्सया
रम्यदेशदिदृक्कयादिना चागुर्वनदेशाच्चिनिर्गतोऽकारणाविनि-
र्गतस्तस्य साऽतिचारत्वेन बृहत्तरप्रायश्चित्तशोध्यत्वान्नालो-
चनामात्रेण शुद्धिः । तथा स्वगणात्सामौगिकरूपादेकमन्त्री
भोजिनः उभयतोऽपि संविन्ना संविग्ररूपादागतस्याऽपि च-
निरतिचारस्य उपसंपयत्ति उपसंपद्यमानस्य सा चोपसंपत्य-
चथा । श्रुतग्रहणायान्यमाचार्यमुपसंपद्यमानस्य श्रुतोपसं-
पत्तश्चार्गवजतोममयोष्माकीनिश्रेतिमार्गोपसंपत्तः ४ विनयं कर्तुं
गच्छांतरमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपत्तः ५ ज्ञाप्यकृताऽन्युक्तं ॥

उपसंपयपंचविहा, सुय सुहुदुक्खे यवित्तमग्गे य ।

विणउपसंपयाविविय, पंचविहा होइ नायव्वा ॥

एतासामन्यतरामुपसंपदं प्रथममाददानस्य विभागालोचना
ज्ञवति । विहारसि । विहारे कृते निरतिचारस्याऽप्यालोचना
भवति । अयं ज्ञावः । एकाहात्पक्षात्पक्षा यदा सांज्ञौगिकाः
स्पर्धकपतयो गीतार्थाचार्या मिद्वन्ति । तदा निरतिचारेऽप्य-
न्योन्यस्य विहारालोचनां स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां
ददतीति ॥ जीत ॥

(५०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ॥

एहं चन्नं नासं जूयं तह ढंढुर च वज्जेज्जा ॥

आलोएज्जा सुविहिओ, हृत्यं मत्तं च वावारं ॥ ५६ ॥

नृत्यन्नाऽलोचयति । चन्नंश्च नाऽलोचयति । अङ्गानि चावय-
न्नालोचयति । तथा गृहस्थभाषया नालोचयति । किं तर्हि
संयतभाषया आलोचनीयमिति । तद्यथा । “ सुयारियाओ ”
इत्येवमादि, तथा आलोचयन् केन स्वरेण नालोचयति मिणि
मिणे ॥ तथा ढंढुरेण च स्वरेण उच्चैर्नालोचयति । एवं विधं
स्वरं वर्जयेत् । किम्पुनरसावालोचयतीत्येतदाह ॥

आलोचयेत्सुविहितः हस्तमुदकस्निग्धं तथा मात्रकं गृहस्थसत्कं
कट्युकादि उदकाद्रादिं तथा गृहस्थया कृतमव्यापारकुर्वता
तदेतच्चालोचयति । इदानीमेनामेव गाथां व्याख्यान्यन्नाह ॥

करपायस्समुह, सीसत्तिय उट्माईहिण दिण्णाम ॥

चन्नं हृत्यसरीरे, वल्लं काए नूयजावे य ॥ ५७ ॥

करस्य तथा पादस्य च्चविशरसः अङ्गः ओष्ठस्य चैवमा-
दीनामङ्गानां सविकारं चन्नं नर्तितं नाम तच्च नर्तितं कुर्वन्ना
लोचयति । चन्नं हस्तस्य शरीरस्य कुर्वन्नालोचयति ।
तथा चन्नं कायस्य करोति मोदनं कुर्वन्नालोचयति तथा
भावतश्चन्नं अन्यथा गृहीतमन्यथा आलोचयति ॥

अरुवियहुज्ज गारत्तिय, नासा उवज्जए मूयढ्ढूरं च सरं ।

आलोएवाचारं, संसट्टियकरमतो ॥ ५८ ॥

आलोचयेत्गृहस्थभाषया न आलोचयति यदुत (वङ्गणीउ
वट्टाउ मंमलका वट्टा) इत्येवमादि किन्तु संयतभाषया आलो-
चनीयं (सुयारियाउ) इत्येवमादि सूक्ष्मस्वरे मनाश्च ढंढुर च
महान्तं स्वरं वर्जयित्वाऽलोचयति । व्यापारं गृहस्थाः संयन्धि
नं तथा संसृष्ट उदकाद्रादि इतरं असंसृष्टं किं तत्करं संसृष्टं
असंसृष्टं च उदकेन तत्रा मात्रकं गृहस्थसत्कं मेक्षिकादि उद-
कसंसृष्टेति । एतदालोचयति ॥ ओघ । पं. व. ॥

तथाच स्थानाङ्गे ग्रा. १. ।

दस आलोएणादोसा पणत्ता ।

आकंपइत्तु अणुमाणइत्तु, जं दिट्ठवारं च सुहुपं वा ॥

चन्नं सदाउन्नं, बहुजण अव्वत्ततस्तेवि ॥ १ ॥

टीका । आकम्प्य आवर्ज्येत्यर्थः । यदुक्तं ॥

वेयावच्चाइहिं पुव्वं, आकपइत्तु आयरिए ॥

आलोएइ कहुं मे, थोवं वियरेज्ज पच्छिच्चंति ॥ १ ॥

(अणुमाणइत्ता) अनुमानं कृत्वा किमयं मृदुदण्ड उतोप्र-
दण्ड इति ज्ञात्वेत्यर्थोऽयमभिप्रायोऽस्य । यद्ययं मृदुदण्ड-
स्ततो दास्याम्यालोचनामन्यथा नेति उक्तञ्च ॥

किं एस उग्गदंनो, मिउदंनो वात्तिएवमणुमाणो ॥

अण्णोयवित्तिओवं, पच्छिच्चं मज्जदेज्जाहिंति ॥ १ ॥

(जंदिट्ठति) यदेव दण्डमाचार्यादिना दोषजातं तदेवालोच-
यति । नान्यदोषश्चायमाचार्यं रज्जनमात्रपरत्वेनासंविग्रत्वा
दस्येति । उक्तञ्च ॥

दिट्ठाव जेपरेणं, दोसावियेभयं तेच्चियण एण्णे ॥

सोहिज्जया जाणंतु, वएसो पयावदोतोउत्ति ॥ १ ॥

(वायारवंति) वादरमेवातिचारजातमालोचयति न सूक्ष्म
मिति (सुहुमंवात्ति) सूक्ष्ममेव वातिचारमालोचयति । यः
किं सूक्ष्ममालोचयति स कथं वादरं संतं नालोचयत्येवं रूपं
ज्ञावसम्पादनायाचार्यस्येति । आह च ।

वायरवद्दुवाहे, जो आलोएइ सुहुमनालोए ॥

अहवा सुहमाशोए वरमणंतोउएवं तु ॥ ? ॥

जो सुहमे आशोए, सो किह नाशोय वायरे दोसाति ॥

(उक्तं) प्रच्छन्नाशोचयति यथात्मनैव वृणोति नाचार्यं भणितं (उणेतह आशोए जह नवरं अण्णणा सुणंति)

(सहउदयति) शब्देनाशुक्लं शब्दाकुलं बहुचन्द्रेनाशोचयति ।

यथान्येऽप्यगोतार्यास्तन्नृण्यन्तीत्यज्ञाणि च । (सहउदयवृष्टं

सहेणाशोय जह अग्निवायिवोहेति बहुजणंति) यद्वो जना

आशोचनाचार्या यस्मिन्नाशोचने नद्वहुजनं । अयमभिप्रायः ॥

एगस्ताशोइत्ता जो, आशोएसणोवे अण्णस्स ॥

ते चैवय अवराहे, तं होइ बहुजणं नामोत्ति ॥ ? ॥

(अव्यत्तेति) अव्यक्तस्याज्ञातार्थस्य गुरोः सकाशे यदाशो

चनं तत्तत्संबन्धादव्यक्तमुच्यते । उक्तञ्च । (जो य अभीयत्य

स्स आशोए तं तु होइ अव्यक्तमिति तस्स विति) ये

दोपा आशोचयितव्यास्तत्सेवी यो गुरुस्तस्य पुरतो यदाशो

चनं स तत्सेविवक्षकणमाशोचनादोस्तत्र चाऽयमभिप्रायः

आशोचयितुः ॥

जह एसो सत्तुहो, नो दाही गुरुमेव पच्छित्तं ॥

इय जो किञ्चिद्वचित्तो, दिण्णा आशोयणा तेणति ॥

ज. श. १५ उ. ७ । घ. अ. धे. २ । पं. चू. ॥

दस दोसविपमुक्कं, तम्हा सव्वं अग्हमाणेणं ।

किंपि कयमकज्जं, तं जहवत्तं कहेयव्वं ॥ ३२ ॥

द० प० ॥

आशोचनायाम्परवचने दोपा (चवहार) शब्दे ॥

कयमुनरात्मनः शोधितात्मन्याशोचयेदित्याह ॥

जह वाशो जंपते, कज्जमकज्जं च उज्जयं जणति ।

तं तह आशोएज्जा, मायामयावेपमुक्को ॥ ४७ ॥

व्याख्या । यथा यच्छास्त्रः शिशुर्जल्पन्मायमाणः विवक्षित

मिति गम्यते । कार्यमकार्यं वा विधेयमविधेयं वा निर्विदोष

मृजुकं अवक्रमयन् गोपायन्नित्यर्थः । भणत्यभिधत्ते मात्रादि-

कं प्रतीतमित्याशोचनीयाऽपराधं तद्वा तच्छब्दाख्यवक्तव्यमवक्त

व्यं वाऽशोचयेत् गुरोर्निवेदयेत् । मायामदविप्रमुक्तस्तु शत्रुता

गर्वरहित एव मायामदयुक्तो हि न सम्यगाशोचयितुं शक्नो-

तीत्यतस्तद्रहित इत्युक्तम् । व्य० उ० ४ । १० । पंचा० वृ० १५

आशोचनाविधिः ॥

एत्यं पुण एसविही, अरिहो अरिहमि दसयति कमेण ।

आसेवणादिणा खलु, सम्मं पुव्वादि सुप्पीए ॥ ८ ॥

व्याख्या । अत्राशोचनायां पुनः शब्दस्य चैवं संबन्धो विधि-

नाशोचना देया । अत्र पुनः एषोऽयं वक्ष्यमाणो विधिः क-

ल्पस्तच्छा । अहं आशोचनादानोचितः । तथा अहं आशोच-

नादानयोग्ये गुरौ विषयचूने (दस्य इति) ददाति प्रयच्छ-

ति तथा क्रमेणाऽनुपूर्व्येण किं विधेयेत्याह । आसेवनादिना

खलु प्रतिपेवाप्रभृतिनैव आदिशब्दादाशोचनाक्रमग्रहः । त-

था सम्यग्यथावत् आकुट्टिकादिज्ञावप्रकाशनतः ॥

तथा छव्यादिशुद्धौ छव्यक्षेत्रकाक्षनावशुद्धौ सत्यां प्रश-

स्तेषु छव्यादिष्वित्यर्थः ॥

अथ सम्यागिति यदुक्तं तत्राह ॥

तह आलुट्ठियदण्णो, कप्पमायण्णवजयणाए ॥

कज्जे वा जयणाए, जहट्ठियं सव्वमाशोए ॥ १८ ॥

व्याख्या । तथेति शब्दः समुच्चये । यथाक्रममाशोचनाक्रमेव

माकुट्ट्यादिकृतत्वमपीत्येतदर्थः । आकुट्टिकोपेत्यकरणं दण्यो

चलग्नादिः । प्रमादो मद्यादिस्मृतिज्ज्ञादिर्वा एषां द्वन्द्वोऽत-

स्तेऽन्यस्तत आकुट्टिकावर्षप्रमादस्तथा कल्पतो वाऽशिवा-

दिपुष्टाद्वम्यनतो वा कल्पश्च यतनादिविषय इत्यत आह ।

यतनया यथाशक्तिसंयमरक्षारूपया कार्ये वा प्रयोजने वा

संज्ञमहेतोः प्रदीपनकादावयतनयाऽनापेक्षितसारितरविज्ञाग

तया यदासेवितं तदिति गम्यं यथास्थितं यथावृत्तं सर्वे सम-

स्तमकृत्यमाशोचयेत् । गुरुभ्यो निवेदयेच्छुद्धिकाम इति-

गाथार्थः ॥ १० ॥ पंचा० १५ वृ० ॥

(११) सम्यगाशोचनादाने किं द्विङ्गम् ॥

सम्यगाशोचनादाने किमुनद्विङ्गमित्याह ॥ पंचा० वृ० १५

आशोयणासुदाणे, द्विङ्गमिणे विति मुणियसमयत्या ।

पच्छित्तकरणमुचितं, अहकरणं चैव दोसाणं ॥ ४८ ॥

व्याख्या । आशोचनासु दाने सम्यगाशोचनायां द्विङ्गं चिन्ह-

मिदं वक्ष्यमाणं श्रुते आहः । मुणियसमयत्या ज्ञातिसंज्ञातार्थाः

प्रायश्चित्तकरणं विशुद्धिविशेषासेवनमुचितं योग्यं गुरुपदेशा-

नुसारितथा अकरणकमेवविधानकमेव चैवेत्यवधारणे दोषा-

णामाशोचितापराधानामिति गाथार्थः ॥

कञ्जमुनराशोचनादानं शुद्धिकरणं जवतीत्याह ।

इयजविपहाणाणं, आणाए सुट्ठियाए होति इमं ॥

गुणट्ठाणसुद्धिजननं, सेसं तु विवज्जय फलंति ॥ ४९ ॥

व्याख्या । इत्येवमुक्तानीत्या भावप्रधानानां संवेगसाराणां

तथा आज्ञायामासोपदेशे सुस्त्रितानां सन्तु व्यवस्थितानां

भवन्ति स्यात् इदमाशोचनादानं गुणस्थानशुद्धिजनकं प्रमत्ता-

दिगुणविशेषनिर्मेयताप्रायकं शेषं तत्कादन्यत्पुनर्विपर्ययफलं

गुणस्थानकाशुद्धिजनकमिति शब्दः समासाविति गाथार्थः ॥

तथाच महानिशीये अ० ? ॥

खंता दंता विमुत्ता य, जिइदी सव्वजासिणो ॥

उक्कायसमारंजाओ, विरत्ते तिविहेणओ ॥ ८९ ॥

तिदंभा सव्वसंवरीया, इत्थिकहासंगवज्जिया ॥

इत्थिसंज्ञावनिरया जीय, अंगोवंगनिरक्खणा ॥ ९० ॥

निम्मपत्ता सरिरेवे, अप्पनिवप्ता महायसा ॥

जीया इत्थित्थिगव्व, सहोणं बहुकुत्ताओजावओए ?

तहातो परिसेण, जावेणं दायव्वा आशोयणा ॥

पच्छित्तं पिअ कायव्वं, तहा जहा चैव एहिंकरं ॥ ९१ ॥

न णा तहा आशोएयव्वं, मायारुंजेण केणई ॥

जह आशोयणं चैव, संसारं वुट्ठीज्जे ॥ ९२ ॥

अणंतणाइकाइआओ, अत्तकम्पेहिं पुम्मइ ॥

बहुविकप्पकट्ठावे, आशोए तेवी अहोणए ॥ ९३ ॥

गोयम ! केसं धिना माई, साहिमोतं निवोधय ॥

जेमाशोयणपच्छित्ते, जावदोसिककुसिए ॥ ९४ ॥

ससहे घोरमहं पुक्खं, हरिहियासंमुक्खसहं ॥

अणुहवतिं चिट्ठति, पावकम्पे नराहमे ॥ ९५ ॥

गुरुणा संजमं नाम, साहू निद्वंसे तहा ॥

दिट्ठिवायाकुसीले य, मणःसीले तहेव य ॥ ९६ ॥

सुहुमाले यगे तहय, परवंचयसा दोयगे तह ॥

किं वा द्योयगा तहयणं, किंवा द्योयगे तहा ॥ ए७ ॥
 अकयाद्योयणे चैव, जणरंजवणे तहा ॥
 नाहं काहामि पच्छित्तं, उम्मासा द्योयणमेव य ॥ ए८ ॥
 मायारंजपवंचीय, पुरकमतववरणकहो ॥
 पच्छित्तं मे किंचि, न कायाद्योयणुच्चरे ॥ १०० ॥
 आसणाद्योयणक्खाई, दहं पच्छित्तजायगो ॥
 अम्हाणा द्योयं चेहे, मुहंवाद्योयगे तहा ॥ १०१ ॥
 गुरुपच्छित्ताहमसकेय, गिह्याणाद्वंणं कहे ॥
 आम्हाद्योयगे साहू, सुणासुएणि तहेवय ॥ १०२ ॥
 निच्छिन्ने वियपच्छित्ते, न काहं बुद्धिसायगे ॥
 रंजवणमंत्तलोमाणं, वाया पच्छित्ते तहा ॥ १०३ ॥
 पन्निवज्जणपच्छित्ते, चिरयादए वेसगे तहा ।
 अण्णणिहियपायाच्छित्ते, अस्सज्जणियस्सहायं तहा ॥ १०४ ॥
 आउट्ठीयमहापावे, कंदप्पादप्पे तहा ।
 अजयणासेवणे तहय, सया असुयपच्छित्ते तहा ॥ १०५ ॥
 दिट्ठयोच्छयपायच्छित्ते, सयं पच्छित्तकप्पगे ।
 एव इयं इच्छयपच्छित्तं, पुव्वाद्योयमणुस्सरे ॥ १०६ ॥
 जाइमयसंकिए चैव, कुल्लमदसंकिए तहा ।
 जाइकुल्लोजयमयासंके, सुत्तत्ताजिस्सिरे सकयिंए तंही ॥ १०७ ॥
 तवोमया संकिएचैव, पन्निच्चासयसंकिए तहा ।
 सक्कारमयद्रुप्पे य, गारवसंदूसिए तहा ॥ १०८ ॥
 अपुज्जो वा विहंजंमे, एगजंमेव चित्तगे ।
 पाविणंपि पावतरे, सकलुसचित्ताद्योयगे ॥ १०९ ॥
 परकहावगे चैव, अविणयाद्योयगे तहा ।
 अदिहीयाद्योयगे साहू, एवमादी दुरप्पणो ॥ ११० ॥
 अणंतेणाइकाद्वेणं, गोयमा ! अत्तदुक्खिया ।
 अहो अहो जावसत्त, मिं जावदोसेक ओगए ॥ १११ ॥
 गोयम ! णंते चिट्ठंति, जे अस्सादिए सत्ताद्विए ।
 नियजासदोससत्ताणं, जुज्जंते विरसं फलं ॥ ११२ ॥
 चिट्ठइस्संति अज्जवि, तेणं सत्तेण सत्ताद्विए ।
 अणंतंपि अणाययं, काद्वे तम्हा सत्तं न धारएस्सं मु
 णित्ति ॥ ११३ ॥

(११) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ॥

आलोचनाक्रमश्च ।

ते य पन्निसेवणाए, अणुद्योमा होंतिवियरुणाएय ।
 पन्निसेववियरुणाए, एत्थ चउरो जवे जंगा ॥ ११४ ॥
 तांश्चातिचारान्प्रतिसेवनानुद्योमेन यथैव प्रतिसेवितास्तेनै-
 वानुक्रमेण कदाचिच्चिन्तयति । तथा (वियरुणाएत्ति) विक-
 टना आलोचना तस्यच अनुद्योमा एव चिन्तयति एतदुक्त-
 मभवति । पदमं दहदुओ दोसो पन्निसेविउ पुणोवदो वदुतरो
 चित्तेइ । एवमेव ततश्च प्रतिसेवनायां अनुकूलमालोचनायामपि
 अनुकूलमेव । यतः प्रथमं दहदुओ दोष आलोच्यते पुनर्वृहत्तरः
 पुनर्वृहत्तमः इति एष प्रथमो भंगः । अन्नोपन्निसेवणा अनु-

कूलो न उणवियरुणा एतदुक्तंभवति ।

आसिवियं पदमं वदं पुणो लहुयं पुणोवदं ।

पुणो वदुतरं चित्तेइ ॥

एवमेव ततश्च प्रतिसेवनायाः । अनुकूलं । अनुकूलं नत्वालो-
 चनाया यतस्तत्र प्रथमं दहदुओच्यते । पुनर्वृहत्तरः पुन-
 र्वृहत्तमः इति एष द्वितीयो भंगः । “ अन्नो पन्निसेवणाएवि
 अणुकूलो आलोयणाए पुण अणुकूलो, ” एतदुक्तं भवति ।
 अद्विवियद्वापन्निसेवणाएवि अणुकूलो आलोयणाएवि अण-
 उकूलो । एतदुक्तमभवति पदमं वदो पन्निसेविओपुणो वदु-
 यरो चित्तेत्ति पुण जं जहा संभरइ पदमं वदो पुणो दहदुओ
 पुणो वदो पुणो वदुयारो एवं अपन्निवियद्वं चित्ते तस्स ण
 पन्निसेवणाणुकूलो यणाणुकूलो एस्स चउत्थो एस्सो वज्जेयव्वो ॥
 इदानीममुमेवार्थं गाथाद्वेनोपसंहरन्नाह ।

(पन्निसेववियरुणा एय होइ इत्थपि चउभंगो) इदं व्या-
 ख्यातमेवेति ॥ ओघः ॥

तथा च पंचाशकेषु १५ ॥

दुविहेण एल्लोमेण, आसेवणावियरुणानिहाणेणं ।

आसेवणाणुद्योमं जं जह आसेवियं विपरे ॥ १६ ॥

आलोयणाणुद्योमं, गुगवराहे उपच्छओ वियरे ।

पणगादिणा कमेण, जहजह पच्छित्तबुद्धि ॥ १७ ॥

व्याख्या । द्विविधेन द्विप्रकारेणानुद्योम्येन क्रमेण द्वै विध्य-
 मेवाह । आसेवना यदानुद्योम्यं तदासेवनमेव विकटनेन च
 यत्तादिकटनमेवानस्ते एवाभिधाने यस्य तत्तथा तेनासेवन
 विकटनाभिधानेनालोचनां ददातीति चारगाथासंविधिपद-
 संवंधनीयं । तत्रापि स्वरूपत आह । आसेवनानुद्योम्यमुक्त
 शब्दार्थं तदिति शेषः । यत्किं येन क्रमेणासेवितं यथा सिंचितं
 विकटयत्यालोचयत्यालोचनाकाराति । आलोचनानुद्योम्यं पुन-
 र्व्यक्तशब्दार्थं तद्यदिति शेषः । गुरुकापराधान्महातिचारान्
 तु शब्दः पुनरर्थः । स च योजित एव पञ्चउत्ति प्राकृतत्वात्प-
 र्वाद्यापराधानंतरं विकटयत्यालोचयति । कथमित्याह । पण
 गाइणत्ति । समयज्जापत्वात्पंचकादिना पंचदशकप्रभृतिना
 क्रमेणानुपूर्व्या किमित्याह ।

यथा यथायनेयेन प्रकारेण प्रायश्चित्तवृद्धिर्विशुद्धिर्वर्जनं तथा-
 तथायद्विकटयतीति प्रकृतमिह च दध्यावचोरपंचकं नाम प्राय-
 श्चित्तं गुरुके तु दशकं गुरुतरे तु पंचदशकमित्येवमादीति
 तुशब्दः पूरणार्थः । अत्र च गीतार्थे आलोचनानुद्योम्येनैवालो-
 चयति कारणं तु गीतार्थगम्यमितरस्त्वासेवनानुद्योम्येनालोच-
 ना तु दोम्यानजिज्ञत्वा तस्य च कारणमतिचाराणां सुस्सर
 त्वमिति गाथाद्वयार्थः ॥

संयतीनामालोचना । महानिशीथे अ० १ ॥

गोयम ! समणीणोसंखा जा उन्निकलुसनीसद्ववीसु-
 च्छुनिम्मद्ववमणमाणसाल अज्जप्पाविसोहीए आलो-
 यत्ताणसुपरिपुरुं । नीसकं निखितं निरावं नियवं निय-
 दुच्चरियमाईयं सर्वपिजावसत्तं अहारिहं तवो कम्मं पाय-
 च्छित्तं मणुचरित्ताणं निष्पोपपावकम्ममदलोवकदंकाओ-
 लप्पन्नदिव्वपरकेवदनाणाओ महाणुजावाओ महाय ।
 साओ महासत्तसंपन्नाओ सुगणाहेयनामाधेयाओ अणं-
 तमसोक्खं मोक्खं पत्ताओ ॥

कासिच गोयमा नमे, पुत्रजागाण स हिमो ॥
 जेसिमाओयमाणीणं, उप्पणंसमणीणकेवदं ॥ १॥
 हाहाहापाकम्माणं, पावापावमतीअहं ॥
 पावं ठाणं वि पावयए. हाहाहाउट्टिचिं नमे ॥ २ ॥
 हाहा हाइच्छे जावं, मे ताविहजं मेउवट्टियं ॥
 तहावीणयोर वीरुगं, कट्टंतवमंजमं थरं ॥ ३ ॥
 अणंतपावरासीओ, संमिद्धियाओ जयानवे ॥
 तइयाइच्छित्तणं वृद्धे, वृद्धं पावाण कम्मणा ॥ ४ ॥
 एगपिमी चूताणं, समुदयंतणुतो तह ॥
 कोरमि जह न पुणो, इत्थीहं होमि केवद्वी ॥ ५ ॥
 दिट्ठीए वि न रुंरुमि, सीदं हंसमणि केवद्वी ॥
 हाहामणेणमे किंपि, अट्टदुट्टद्विचितियं । ६ ॥
 तमाओइच्छावहं, सुच्छिणिणहेहं समणिकेवद्वी ॥
 दिव्वूणमज्झावणं, रुवं कंतिदिचित्सिं ॥ ७ ॥
 माएरपयं गाहमाजं तु, खयमणरुमणीय केवद्वी ॥
 वातमोत्तण नो अओ, निच्छयं मह तणुच्छिवे ॥ ८ ॥
 उक्कायं समारंजं, न करेहंसमणिकेवद्वी ॥
 पोण्णकरो कारुगुज्जतं एणाहे जहणं तरे तहा । ९ ।
 जणाणा एवि ण दंशेमि, सुसंगुत्तं गोवं गासमणी य
 केवद्वी ॥ बहुजवंतरकोमीओ, थोरं गज्जपरंपरं ॥ १०॥
 परियदंतीए सुवृद्धमे, णाणचारीत्तसंजुअं । माणुस्स
 जम्मं सुसंमत्तं, पावकम्म कवयं करं ॥ ११॥ तासव्वजा
 वणीसद्धा, आओएमी खणेखणे ॥ पायच्छित्तमणुद्वामि,
 वीयंतं न समारंजं ॥ १२ ॥ जेणागउड्ढचित्तं, वायामणु
 साय कम्मणु । पुढविदगागणिवाज्ज, हरियकायं तह
 वय ॥ १३ ॥ वीयकायसमारंजं, विति चउपंचिंदिया
 णया ॥ सुसाणं पि न जासेमि, समरक्खं पि आदिअयं
 ॥ १४ ॥ न गिएहांसि मणंतवि, णपच्छं मणसावि
 मेहुणं ॥ परिगहं न काहामि, मूढुत्तरगुणरव्वणं तहा
 ॥ १५ ॥ मयनयकसायदंरुसु, गुत्तिमुमितिंदिएसु य ।
 अठारसीअं गसहस्साहि द्वियद्वीतणु ॥ १६ ॥ सज्जाय-
 ज्जाणयोगेसु, आनिरमं समणीकेवद्वी ॥ तेलोकवक्खण-
 कवंज धम्मतिथंकरेण जं ॥ १७ ॥ तमहंदिगंधारेण,
 जाणिज्जइ विजंते निप्पिदियं ॥ मज्जोमजीय दोरंरुमा,
 फाद्विज्जामि तहेवय ॥ १८ ॥ अहपाक्खिप्यामि दिअग्निं,
 अहवा ठिजे जइसिरं ॥ तावीहं नियमवयजंगं, सीद
 चारित्तखंरुणं ॥ १९ ॥ मणसा वी एकजं, मकएण
 कुण समणिकेवद्वी ॥ खरुहगोणजाइसुं, सरागाहिंठिया
 अहं ॥ २० ॥ विक्रमं पि समायरियं, अणंतं जवजवंतरे
 तमेव खरकम्ममहं, पवज्जाए द्वियाकुणं ॥ २१॥ थोरंध
 यारपायाद्धा, जेणंणोणिहरं पुणो ॥ ठंरियाणमाणुसं

जंम्मं तवं च बहु दुक्ख जायणं ॥ २२ ॥ अणिच्चं
 रवणविच्छंसी, बहुदंरं दोपसंकरं । तत्थवि इत्थीसं-
 जाया, सयद्वत्तेओकनिंदिया ॥ २३ ॥
 तहावि पावियं धम्मं, णिविग्घमणं तराइयं । ताहं त न
 विराहेमि, पावदोतेण केणई ॥ २४ ॥ सिंगाररागसवि-
 गारं, साहिद्वीसं न विट्ठिमो । पसंताए विदिट्ठिण, मा
 तु धम्मोवएसंगं ॥ २५ ॥ अन्नं पुरिसं न निज्जा य, एणद्वं
 समणिकेवद्वी । तं तारिसं महापावं, काओ अकहणीय
 तं ॥ २६ ॥ सद्धमविउपन्नं जह, दत्ताओयसमणिकेवद्वी ।
 पमादि अणंतसमणी उ, दाउसुच्छीओयणं । नीसद्धोके-
 वदं यप्प, सिद्धा उ अणादीकाद्वेण गोयमा ! खंता दंता
 व मुत्ताउ जिइंदिया उ सव्वजाणिए उ । उक्कायस-
 मारंजा विरया तिविहेण उ । तिदंरु सव्वसंजुमा पुरि-
 सकहासंगवज्जिया पुरिससंदवविरया उ पुरिसंगोवंगनि
 रक्खणा निममत्ताउ सरीरे अप्पक्खिद्धा उ महायसा
 नीयत्थिगव्वजवसहीणं बहुदुक्खाओ जवसरणओ तहा
 ताएरिसेणं जावेणं दायव्वा आओयणा पायच्छित्तं पि
 कायव्वं ॥

तह जह एयाहिं समणिहिं कयं णउणं तह आओए-
 यव्वं । माय, रुंजेण केणई जह आओयमाणी णं पावक-
 म्मवुट्ठीजवे अणंतेणा इकाद्वेणमायाउ तत्थ कम्मदोसेणं
 कवमाओयपकाउसमणी उ सद्धीउ आतिउ गयस्सरेणं
 उविधं पुढविंग या । ३३ । उकासिवगोयमा ! नामेसा-
 हिमां तंति बोधयजाउ आओयमाणि उ जावदोसेसु उ-
 त्तरगपावकम्ममद्वपचद्विया जवसंजमसीद्विगाणं एीसद्धत-
 पसंसियं तं परमजावविसोहिए विणाखणच्छं पि नाजवे
 तो गोयम ! केसिमित्थिणं चित्तविसोहिं सुनिम्मज्जाजवंतारं
 विमो होही जेण नीसद्धयाजावे उट्टट्टमदसमदुवावसेहिं
 सुक्खंतिकेवि समणि उत हवि यसरंगजावं गाणाओयं-
 तीणं चउरंतिवहुविहवि कप्पकद्धोद्वमालाओ किलगाहणं
 वियरं तंतेण दविवज्जजा २५ दुखगाहमणसागरं ते कह-
 माओयणं दि तुं जासि चित्तं पि नोवसे सद्धंजो ताणमु-
 च्छरए ॥ २६ ॥ स वंदणीओखणे खणे । असणेहि पीय-
 पुव्वेणं धम्मसुच्छसावियं । सीदंगगुणद्वानेसु उच्चमेसुं
 थरेइ जो । ५ ठीवहुबंधणमुकंगिहकद्वत्ता विचारगा ।
 सुविमुच्छसुनिम्मद्वचित्तं णीसद्धं सोमहायशो दद्ववो
 वंदणीओ य देविंदाणं सउत्तमो दीणत्थी सव्वपरिचूयं
 विरइद्धाणे जो उच्चमे वरेणा दोएमि अहं समणी देक
 हं किंचि सा हुणि बहुदोसं न कहं समणी जं दिट्ठं
 समणिहितं कहं असावज्ज कहासमीण बहु आद्वंवणा
 कहा पमा ।

या खावगा समीए पाविट्टा बल्लमोफी कहा लोगविरुद्ध-
कहा तह य परवएसा लोयणीसुयपच्छित्ता तहया
जायादीमयसंकिया । सूसगारजीरुया चेव गारवत्ति-
पट्टसिया तहा । एवमादि अणेगजवादेसवसद्धेहिं प्रि-
यानिरंतरा अणतेणं कावसमएणं गोयमा ! अइकंतेणं
अणंताउ समाणोओ बहुवावसंहगया गोयमा ! अणं
ताउ चिहंति जाअणादी सद्धसद्धीया । जावदोसे कसे-
द्धेहिं चुजमाणीओ कट्टविरसं घोर गततरं फलं चिट्ठइसं-
ति अज्जावि तेहि सद्धेहिं सद्धिया अणंतं पि अणायं
काअं तम्हा सद्धं सुसुहुमं पि समणी एो धारेज्ज रवणं
त्तिवेमि

(२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिजंगः सह-
घ्रान्तः ॥

आलोचनायां दत्तायामपि विरतिजंगो न कश्चिद्यः । महानि-
शीथे । अ. ७ ॥

पाणाइवाय विरइ, सेवफल्लया गिएहिउण ताधीमं
मरणायं मिपत्ते मरेज्जविरइ न खंभिज्जा ? अद्वियव-
एस्स विरइ, सावज्जं सव्वमवि न जासिज्जा परदव्वह-
रण विरइ, करेज्ज दिन्ने वि मादोयं २ घरणं दुप्परवं
जव्वयस्सकाउं परिगहवायं ॥ राइजोयएविरइ, पं-
चिंदियनिग्गहं विहणा ३ अन्ने य कोह माणा, एग
दोसे य आलोयणं दाउं । पमाहारअहंकारे, गायडे
सव्वं पव्वतणे । जह तव संजमसज्जा यम, गाणमाइसु-
सुद्धिं जावेहिं उज्जमियव्वं गोयमा ! विज्जुद्वयाचंच
वे जीवे किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं पुढविकायं
विराहिज्जा कत्यगंतुं समुज्जिही किं बहुणा गोयमा ! इत्थं
दोउणं आलोयणं वाहिणंपाणिं तहिं जम्मे जो पिण-
कत्य । उज्जुमिही किं बहुणा गोयमा ! एत्थं दाउणं
आलोयणं उन्हववइ जाअय जाइ फुत्तिउत्ता कत्यसुज्जिही
किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयणं वाउकायं
उदिरिज्जा कत्यगंतुं समुज्जिहि किं बहुणा णं गोय-
मा ! एत्थं दाउणं आलोयणं जोहरियतणं कप्पांवाफरिसे
कत्यमसु फिहि किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयणं
अकमइ वीजकायं जो कच्छगंतो समुज्जिही किं बहुणा
गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयं वियलं दीविति चउपंचि-
दियपरिठावे जो कत्य समुत्थही किं बहुणा गोयमा
इत्थं दाउणं आलोयणं उकाए जो तं न रक्खेज्जा ।
सुहुमे कत्तसमुच्चिही किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं
आलोयणं तसथावरो जो न रक्खे कत्यगंतुं समुच्चिही
आलोयणींदियगरहियओविकयपायच्छित्तनिसद्धो उत्तम
ठाणंमिउउपुढवारंजं परिहरिज्जा । आलोयनिंदियगर-

हियविकयपायच्छित्तनीसद्धो उत्तमठाणंमि उिओ-
जोइ ए मा फुसावेज्जा । आलोयनिंदियगरहिओविकयपा-
यच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि उिओमाविराहिज्जा अत्ता
एणं आलोयनिंदियगरहिउगकयपायच्छित्तसंविग्गेच्छित्तं
पि तणं हरियं असइमणं मा फरिसे आलोयनिंदियगर-
हियो विकयपायच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि उिउ जाव-
ज्जीवं एतोसिं वेइंदियतेंदियचउरो पंचिंदियाणं जीवाणं
संघट्टणपरियावणं किंजावणोदवणमाकासी आलोयनिंदि-
यगरहिओविकयपायच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि उिओ
सावज्जं मानणिज्जा आलोयनिंदियगरहिओ विकय-
पायच्छित्तसंविग्गो लोयतेण विज्जूं गहियागहिओ खिवि
उदिन्ना आलोयनिंदियगरहिओ विकयपायच्छित्तनियो-
सद्धोजोइत्थि संदोवेज्जा गोयमा ! कत्यमुज्जिहिआलोय-
निंदियगरहियओविकयपायच्छित्तसंविग्गोचउदसधम्ममुव
गरणे उट्टमापरिहणं कुज्जा तेसुं पि वि ममतो अमुच्छिओ
अगाइओ दइहविया अहवा कुज्जाउ ममतं तासुद्धी
गोयमा ! नत्थि किं बहुणा गोयमा ! नत्थि इत्थं दाउणं आ-
लोयणं रयाणिए आविए पाणम्कत्यगम् तु समुज्जिही
आलोयनिंदियगरहिओ विकयपायच्छित्तनीसद्धो छ-
क्केमेणरक्खे जो कत्यसुद्धिं लजेज्ज से । महा. अ. ७ ॥

आलोचनायां दत्तायां विरतिभङ्गो न करणीयस्तथा उप-
चारात्तत्कारणतत्प्रमादक्रियायाच्च । ध. २ अ. ।

आलोचनायाः प्रायश्चित्तस्य प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमित्तत्वा-
त्तदात्मके प्रथमे योगसङ्ग्रहे, च । “ प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमि-
त्तत्वादालोचनादय एव तथोच्यन्ते, ” सम. ३१ स. । मोक्ष-
साधनयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणाऽऽचार्यायां लोचनां दत्तेति ।
अत्रोदाहरणम् ।

उज्जेणि अट्टणे खल्लु, सिंहगिरि सोपारए पुह हवई ।
मच्छिअमद्धे डुरुद्ध, क्वविओ फलिहमद्धे अ ॥ ? ॥

डुरुद्धखनिया ग्रामाः फल्लहीशब्दो देश्यो वण्णीवाची ।

उज्जयिन्यामुज्जयिन्यां, समस्तनगरावलीः ।

जितशत्रुर्नृपस्तत्र, मद्धस्तस्याट्टनाजिधः ॥ ? ॥ इत्यादि,
(अट्टन) शब्दे तत्कथा ।

यथाट्टनस्तथाचार्यः, पताकानिर्वृत्तिः पुनः ।

साधुर्महोऽपराधास्तु, प्रहारास्तान् गुरोर्हि यः ? ०

आलोचयति निः शल्य, स निर्वाणपताकिकां ? १

त्रैलोक्यरगे गृहहाती, त्युक्ताः शिष्यगुण इमे ।

आव. क. । आ. चू. । आव. ॥

(२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको
जवाते ।

जिक्खू य अक्खरं अक्खिद्धाणं पत्तिसेवित्ता सेणं तस्स
ठाणस्स अणालोयपकिंते कोहं करइ । णत्थि तस्स

आराहणा । सेणं तस्स णणस्स आलोइयपनिक्कंते काळं करेइ । अत्थि तस्स आराहणा । जिकव्व अणयंरं अकि-
चच्चाणं पमिसेविच्चा तस्स णं एवं जवइ पच्चाविणं अहं-
चरिमकाअसमयंति एयस्स णणस्स आलोइयस्सामि
जाव पमिक्कमिस्सामि । सेणं तस्स णणस्स आणा-
लोइयपनिक्कंते जाव णत्थि तस्स आराहणा । सेणं
तस्स णणस्स आलोइयपनिक्कंते काळं करेइ । अत्थि
तस्स आराहणा जिकव्व अणयंरं अकिचच्चाणं पमि-
सेविच्चा तस्स णं एवं जवइ जइ ताव समणोवासयावि
काअमासे काअं किच्चा अणयरेसु देवओएसु देवचाए-
उववत्तारो जवन्ति । किमंग पुण अणवणिएयदेवत्तणं पि
एो वानिस्सामिच्चि कद्दु सेणं तस्स णणस्स आलोइय-
पनिक्कंते काळं करेइ नत्थि तस्स आराहणा । सेणं तस्स
णणस्स आलोइयपनिक्कंते काळं करेइ अत्थि तस्स आ-
राहणा सेवं जंते ! जंतेत्ति ॥ ज. १० श. ५ उ. ।

टीका । इह च शब्दश्चेदित्येतस्यायं वर्तते । स च भिक्षो-
रकृत्यस्थानासेवनस्य प्रायेणासंभवप्रदर्शनपरः (पमिसेवि-
त्तत्ति) अकृत्यस्थानं प्रतिपेविता प्रवर्तते गम्यं । वाचनांतरे
त्वस्य स्थाने (पमिसेविज्जात्ति) दृश्यते । सेणंति । स भिक्षुः
तस्स णणस्सति तत्रस्थानम् अणपन्नियदेवत्तणं पि नो व
मिस्सामिति अणपन्निका व्यंतरनिकायविशेषास्तत्संबन्धिदेव-
त्वमणपन्निकदेवत्वं तदपि नोद्वेप्ये इति भ. ॥ टी. ।

(५५) आलोचनाफलम् ॥

आलोयणाएणं जंते ! जीवे किं जणयइ आलोयणा-
एणं मायाणिआ । मिच्छादरिसणसङ्घाणं मोक्खमग-
विग्घाणं अणंतसंसारवंधणाणं उच्छरणं करेइ । उज्जु-
जावं च जणयइ । उज्जुजावपमिक्कएणे वियणं जीवे अमाइ
इत्थिवेयं नपुंसगवेयं च न चुच्चइ पुव्ववक्कं च णं निज्जरेइ ॥

५ उक्तं अ० ५५ ॥

गुरुश्रुत्यां कुवतोऽप्यतीचारसंभवे आलोचना तथा माया-
शास्त्रं निदानं ममाऽस्तपःप्रवृत्त्यादेरिदं स्यादिति प्रार्थना-
त्मकं मिथ्यादर्शनं सांशयिकाद्येतानि शङ्कानि च शङ्कानि तेषां
ततः कर्मधारये मायानिदानमिथ्यादर्शनशङ्कानि तथाहि तो
मरादिशङ्कानि तत्काष्ठद्वयं खादानेप्यायते दुःखदायिन्येवं मा-
यादीन्यपीत्येवमुच्यते तेषां मोक्षविघ्नानां पापानुबंधनत्वेन
मुक्त्यंतरायाणां तथानेन संसारं बद्धयंति वृद्धिं नयंतीत्यने-
तसंसारवर्द्धनानि तेषामुच्छरणमपनयनं करोति तदुच्छरणतश्च
ऋजुभावं चार्जवं जनयति ॥ (उज्जुजावपमिक्कएणयत्ति)
प्रतिपन्नऋजुजावश्चजोवेऽमायी मायागहितस्ततः पुंस्त्वनिबंध
नत्वाद्मायित्वस्य (इत्थिवेयत्ति) प्राग्वह्निदुलोपलब्धिवेदं नपुं-
सकवेदं च न वप्नोति पूर्ववत् च तदेव च यच्च सकलमपि
कर्म निज्जरयति क्लृपयति तथा च मुक्तिपदमाप्नोतीत्यभिप्रा-
यः । उक्तं हि । “ उक्तियदंशो साहू अविरेण उवेति सासयं
गणं । सोच्चियं गुहियदंशो संसारपक्कअंशो होत्ति ॥ ५५ ॥ ”
उक्तं टी० ॥

आलोचनापरिणतस्य त्रिमाणस्यापि आधारकत्वमाराध-
नाशब्दे ॥

तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कद्दु एो आलोएज्जा
णोपमिक्कमेज्जाणो णिंदेज्जा णो गरहेज्जा एो विउदेज्जा
णो विसोहेज्जा णो अकरणाया ए अन्नुदेज्जा एो
अहारिहं पायच्छित्तं तवोकम्म पमिवज्जज्जा । तं० ।
अकरि सुवाहं करेमि वाहं करिस्सामि वाहं । तिहिं
ठाणेहिं मायी मायं कद्दु एो आलोएज्जा एो पमि-
क्कमेज्जा जाव नो पमिवज्जज्जा । तं जहा । अकि-
त्ती वा मे सिया अवने वा मे सिया अविणये वा मे सिया
तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कद्दु एो आलोएज्जा जाव
एो पमिवज्जज्जा तं० किच्चि वा मे परिहाइस्सइ जसोवा
मे परिहाइस्सइ पूयसकारे वा मे परिहाइस्सइ । तिहिं ठा-
णेहिं मायी मायं कद्दु आलोएज्जा पमिक्कमेज्जा
निंदेज्जा जाव पमिवज्जज्जा । तं० । मायी स्सणं अस्सि दो
गेगरहिं जवइ उववाए गरीहए जवइ आयाइ गरीहया
जवइ । तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कद्दु आलोएज्जा जाव-
पमिवज्जज्जा तं अमाइस्सणं अस्सि दोगे पसत्थे जवइ
उववाए पसत्थे जवइ आयाइ पसत्थे जवइ । तिहिं
ठाणेहिं मायी मायं कद्दु आलोएज्जा जाव पमिवज्जज्जा
तं० । एणद्वयाए दंसणद्वयाए चरितद्वयाए स्या. ठा. ३. ॥

तिहिं ठाणेहिमित्यादि व्याख्या । मायी मायावान् मायं ।
मायाविषयं गोपनीयं प्रच्छन्नमकार्यं कृत्वा नो आलोचयेत्
मायामेवेति शेषसुगमं नवरमालोचनं गुरुनिवेदनं प्रति-
क्रमणं मिथ्यादुष्कृतदानं निंदाऽऽमसाद्विकागर्हागुरुसाक्षिका-
विज्ञोदं तदच्ययसायनिच्छेदनं । आत्मनश्चात्रिचस्य वाऽ
तिचारमद्वक्तावनमकरणताऽऽयुत्थानं पुनर्नैतत्करिष्यामी-
त्यच्युपगमः । अहारिहं । यथो चित्तं पायच्छित्तं पापच्छे-
दकं प्रायश्चित्तविशोधकं वा तपः कर्म निर्विघ्नतिकादिप्रति-
पद्येत तद्यथा अकार्यमहमिदमतः कथं निन्दामित्यालोचयि-
ष्यामि स्वस्य महात्म्यहानिप्रोत्तेरित्येवमभिमानात् । तथा-
करोमि चाहमिदानीमेव कथं साध्विति भणामि करिष्या-
मीति चाहमेतदकृत्यमनागतं कावेऽपीति कथं प्रायश्चित्तं प्रति-
पद्येत इति कीर्तिर कदिग्गामिनी प्रसिद्धिः । सर्वदिग्गामिनी
सैव वर्णो यशः । पर्यायत्वादस्य अथवा “ दानपुण्यफला की-
र्तिः पराक्रमकृतं यशः ” तच्च वर्णयति तयोः प्रतिषेधोऽकी-
र्तिरवर्णश्चेति । अविनयः साधुकृतो स्यादिति । इदं च सूत्र-
मप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं मायं कद्दुति मायां कृत्वा मायां
पुरस्कृत्य माययेत्यर्थः । परिहास्यति हीना प्रविष्यति पूजा
पुष्पादिभिः । सत्कारो वन्नादिभिर्निदिमेव विवक्षितमेक
रूपत्वादिति । इदं तु प्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं शेषं सुगमं ।
उक्तविपर्ययमाह ।

(तिहिं) मित्यादि सूत्रत्रयं स्फुटं किन्तु मायी (मायंकद्दु
आलोएज्जाति) इह मायो अकृत्यकरणकाळ एव आलोचनादिका
हेत्वमायेवालोचनाद्यन्यथानुपत्तरिति (अस्सि सति) अयं यतो
मायिन इह लोकाद्या गर्हिता प्रवन्ति । यतश्चामायिन इहलो-
काद्याः प्रशस्ता जवन्ति यतश्चामायिनः आलोचनादिना निरती-
चारीभूतस्य ज्ञानादीनि स्वस्वभावं लक्षन्ते । ३ तऽहम्

मायी कृत्वा आलोचनादि करेःमीति ज्ञावः ॥
आलोचनाय-आलोचनाय-पुं० अभिमुख्येन गुरोरा
त्मदोषप्रकाशनमालोचना स एव नयः । आलोचनायाः नयभेदे,
तत्कथ्यता (सामाज्य) शब्दे विशेष आ. च. २ अ. ।

आलोचनारिह-आलोचनाह-न. आ मर्यादया “ जहवालो
जंपतो, कजमकजं च उज्जुओ भणइ । तं तह आलोइज्जा,
मायमयविष्णुमुकोय ” इत्येवंरूपयाऽऽलोचनं गुरोः पुरतः
प्रकाशनं तद्वन्मात्रेणैव यस्य पापस्य इच्छिस्तदालोचनाहं
तद्विशोधिकं प्रायाश्चित्तमप्युपचारादालोचनाहं । जीत.
व्य. उ. १ आलोचनां गुरुनिवेदनां विशुद्धये यदर्हत्यतिचार-
जातं तदाऽऽलोचनाहन्ति शोधकमालोचनाद्वङ्गणं प्रायश्चित्त-
मप्युपचारादालोचनाहं ग. अ. १।२ औप. प्रायश्चित्तभेदे ।
आलोचनाहं यद्गुरुनिवेदनया इच्छयतीति वा, ३ वा. भग. श.
२५ उ. ७ आलोचना गुरुनिवेदनम् । तथैव यच्छुद्ध्यत्य
तिचारजातं तत्र तदर्हत्वादालोचनाहं । तच्छुद्ध्यर्थं यत्प्राय-
श्चित्तं तदप्यालोचनाहन्ति चालोचनैव स्यात् वा १० । ६॥
एतस्याशेषवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनायोग्ये आचा-
र्यादिके. पु. ते चालोचनाशब्दे व्य० उ. १० ध. अधि. २
नि. च. उ. २० ॥

आलोचनायारिओ-आलोचनाचार्य-पुं० विकटनागुरौ (जोगो
आलोचनायारिओ) आलोचनाचार्यो विकटनागुरुस्त च
कीदृशो योग्य इत्यालोचनाशब्दे । पचा० १५ वृ. ध. अधि. २ ॥
आलोचनाविहिंसुत-आलोचनाविधिसूत-न० शिष्यनिवेदि
तप्रायश्चित्तपर्यालोचनविषयप्रयाश्चित्तमिधायिनि सूत्रे आ-
लोचनाविधिसूता नाम गुरुं शिष्येण गुरोर्निवेदिते गुरुणा
प्रायाश्चित्तपर्यालोचनविषयाणि प्रायाश्चित्तमिधायिनि नि०
च. उ. २ ॥

आलोचरिस्तिणज-आलोचदर्शनीय-त्रि० आलोचं दृष्टिगोचर
यावद् दृश्यतेऽप्युच्चत्वेन यः स आलोचदर्शनीयः न. श. ९ उ. ३३
आलोके दृष्टिविषये क्षेत्रे स्थितोऽप्युच्चतया दृश्यते यः स आ-
लोचदर्शनीयः अत्युच्चतया यावद्दृष्टिगोचरं दृश्यमाने इति
अ० १ (दंसणरइयाओप्रदरिस्तिणजा) आलोचं दृष्टिपदं या-
वद्दृश्यते अत्युच्चत्वेन या सा आलोचदर्शनीयेति औप०
नात्युच्चतया आलोचमात्र एव दर्शनीये मङ्गल्यत्वात् प्रस्थान-
समये द्रष्टु योग्ये, च ॥

दरिस्तिणरइयाओप्रदरिस्तिणजा ॥

आलोके बहिः प्रस्थानसमयजाविनि दर्शनीया रुद्रं योग्या
मङ्गल्यत्वात् अन्ये त्वा हुराओके दर्शनीयान पुनरत्युच्चा आलो-
चदर्शनीयेति राज० ॥

आलोच-आलोच-त्रि० इषत् लोचः प्रा० स० इषच्चञ्चले, ।

“आलोचपुष्करमुखोल्लसितैरभीक्ष्णम् माघः” वाच. ॥

आलोचिय-आलोचित-त्रि० आ लुङ् णिच् क ईपञ्चञ्च-
हीकृते ॥

आवन्त-आवन्त-पुं० अवन्तरयं राजा अण् अवन्तिदेशाधिपे
चञ्चवंश्ये नृपभेदे, वाच० ॥

आवन्तिअज्जयण-आवन्त्यध्ययन-न० आचाराङ्गस्य नवब्रह्म
चर्याध्ययनान्तर्गते लोकसारख्ये पञ्चमेऽध्ययने । आवन्तीत्या
चारस्य पञ्चमाध्ययनम् तत्र ह्यादावेवाधन्तीत्याद्यापको विद्यते
इत्यादानपदेनैतन्नाम । अनु० । आवन्तीति आद्यपदेन नामान्त-

रेण तु लोकसार इति स्था० वा. ए । सम० । आव०
(आयाण पर्यावन्त । गोणनामेण लोकसारोत्ति) आदीयेत
प्रथममेव गृह्यत इत्यादानम् तच्च तत्पदं चादानपदम् तेन
करणभूतेनावन्तीत्येतन्नामाध्ययनादावावन्तीशब्दस्योच्चारणात्
आचा० अ. ५ उ. १ ॥

आव-(जाव) यावत्-त्रि० आदेयोजः ॥ ४५ ॥ इति प्राकृत-
सूत्रेण पदार्थस्य जो वा जवति आपं होपोऽपि । प्रा० ।
यत्परिमाणमस्य मतुः । यत्परिमाणे स्त्रियां ङीप् यावति
सत्फल्ये अवग्रौ, व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । अर्थः अमरः ।
एतच्छब्दयोगे द्वितीया । वाच० ॥

आवक-यावत्कथ-प्रत्य० यावज्जीवमित्यर्थः । आवकहं ज-
गवं समित्तासि ॥ १६ ॥ यावत्कथमिति यावज्जीवम् आचा०
अ. ए उ. ४ ॥

आवकहा-यावत्कथा-स्त्री० यावती यत्परिमाणा कथा मनु-
ष्योऽयं देवदत्तादिर्वाऽयमिति व्यपदेशलक्षणा यावत्कथा
यावज्जीवे जत्यवियणं आवकहाय चिद्वृत्त्या वा. ४ से पा
रप आवकहाय यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः । आचा० अ. ९
उ. ४ जे आवकहा समाहिण कियंतं काहं यावत् कथा देव
दत्तो यद्दत्त इति कथा यावदिति सूत्र० अ. १ अ. २ धृष्टा
आवकहाय गुरुकुञ्जवासं न मुंचति ॥ १६ ॥ यावत्कथं यावज्जी-
वम् । पंचा १० वृ. ११ ॥

आवकाहिय-यावत्कारिक-त्रि० यावज्जीविके । पंचा० वृ. ११
एतथ उसावय धम्मं, पायमणुव्वयगुणव्वयाइ च । आवकाहियाइं
सिक्खा, वयाइं पुण इत्तरां— ॥

इति पंचा० १ वृ. । यावत्कारिकानि यावती यत्परिमाणा कथा
मनुष्योऽयमित्यादेव्यपदेशरूपा यावत्कथा तस्यां ज्ञानि
यावत्कारिकानि यावज्जीवानीत्यर्थः । पंचा. ॥

यावत्कारिकानीति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि भावनी
यानीति । आव. । सामयिकभेदे-तच्च मध्यमभेदेऽहत्तीर्थंकर
तीर्थान्तर्गत जाधूनामवसेयम् । तेषामुपस्थापनाया अभावात् ।
पंचा वृ. ११ । आत्मनः कथां यवद्यदास्ते तद्यावत्कथं
यावज्जीवमित्यर्थः । यावत्कथमेव यावत्कारिकम् । सामा-
यिकचरित्रगुणप्रमाणभेदे, । एतच्च भर्तृरावेतप्याद्यचरम-
वर्जमध्यमतीर्थंकरसाधूनां महाविदेहयतीनां च संभवति ।
अनु. । यावत्कथस्य भाविन्यपदेशान्तराभावात् यावज्जीवि-
कस्य सामयिकस्याऽस्तित्वात् यावत्कारिकः । सामायिक
संयतभेदे, । स च मध्यमजिनमहाविदेहजिनसम्बन्धिसाधुः ।
भ० श. २५ उ. ७ । प्रतिक्रमणभेदे, च स्यात् वा. ॥ यावत्कारि-
कं यावज्जीविकं महाव्रतं कृत्वा निरुद्धं प्रतिक्रमणत्वं
चाऽस्य निवृत्तिवृत्तिगुणान्तरार्थयोगादिति । आव० ॥

पंच यमहव्वयाइ, राई च्छट्टाई चाउजा मोअं ।

नत्तपरिन्ना य तहा, दुहं पि अ आवकाहियाइ ॥

पंच महाव्रतानि प्राणातिपातादिनिवृत्तिवृत्तिगुणानि राइ-
भोयणवृद्धांति । उपव्रतणवत् रात्रिभोजननिवृत्तिपट्टा-
नि पुरिमपश्चिमतीर्थंकरयोस्तीर्थ इति । चतुर्यमश्च निवृत्ति-
धर्म एव भक्तपरिज्ञा च तथा चशब्दादिगितमरणादिपरिग्रहः
चयोरपि पुरिमपश्चिमयोः चशब्दान्मध्यमानां च यावत्कारि-
कान्येतानीति गार्थः ॥

अशनभेदे, च-भ० श. २५ उ. ७ ॥

सेकितं आवकहिण आव ५ छुविहे प० तं पा

आवगमणं य नत्तपच्चवखणाय ॥ प्रव० छा. ६६२०. अ १ ।

१. आवग-आवक-वि० अवति, अव पणु-रङ्गके, वाच०
२. आवज-आतोच्च न० (ओतोऽस्माज्ज्याज्ज्याप्रकोष्टतोद्याशरोवेद
नामनोहरसरोरुहे को इच वः ॥ १ । ५६ इति प्राकृतसूत्रे-
णोतोऽस्म्यं वा जयति तस्मिन्योगं च यथा संनवं फकार-
तकारयोर्विशेषः । प्रा० । वीणादौ वाचं, अत्रायावहुत्तयता
(आउज) शब्दे ।

आ उज्जगु-आवर्जन-न० उपयोगे व्यापारे, च केवलिसमुद्धा-
तगन्तुमनसा केवलिना कर्तव्यमावर्जकरणमधिकृत्य (आव-
ज. इगमुव गेगो वावारा वा तद्व्यमाइए) तदर्थं समुद्धातक
रूपार्थमादौ केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येवंरूप
उद्धावत्रिकायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारोवाऽऽवर्जनमुच्यते ।
इति विशेषः । अत्रिमुखीकरण, आ० नृ० ॥

आवर्जित-आवर्जित-वि० वृज-णिच्-क्त० अभिमुखे, आ. च०
आवर्जितकर-आवर्जितकर-न० अभिमुखीकरणे, । केव-
लिसमुद्धातपूर्वे कर्तव्ये केवलिनोव्यापारविशेषे च आ. च०
कां वेदावर्जितकरणमिति वर्णयन्ति ।

तेषामप्यवर्जितशब्दस्यऽतिमुखपर्यायवाचित्वात् आव-
र्जित-करणसिद्धिः कथमावर्जितमप्युच्यते यथा ढोके दृष्टेत-
दावां जितो मनुष्याभिमुखीकृत इति तथा च सिद्धान्तः । (सिरूप
र्यापः रेण. मा. भ. म. ख.) कर्णं यत्तदावर्जितकरणं येन कारणेन
परं त आत्मा नियमात् सिद्धतत्पर्यायपरिणामाभिमुखो भव-
तीत्यर्थः ॥

आवर्जिकरण-आवर्जिकरण-न० समुद्धातकरणार्थमादौ
केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येवं उद्धावत्रि-
कायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वा आवर्जनमुच्यते । तथा
चूतस्य करणमावर्जिकरणम् केवलिसमुद्धातापूर्वे केवलिन-
ना कर्तव्ये व्यापारज्ज्ञे, विशेषः ।

आव (६) (५) (४) त-आवर्तपुं० आवर्तनमावर्तः सचस
मुद्रादेशकपिशोपाणांचेति । स्था० दा. ४ । इ. अ. १ । आ. म.
प्र. । आवर्तयति प्राणिनं भ्रामयतीत्यावर्तः । सूत्र० श्रु. १ अ.
३ । आ. वृत्. भावादौ घञ् चकाराकारेण जडस्यपरिभ्रमणे ।
वाच० ॥ तस्याधूर्तादौ ॥ १ । ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण तस्य
भवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा बाहुवक्राधिकाराद् धूर्तादावपि
प्रा० । जज्ञादीनां परिभ्रमणे अचा० अ० १ उ. ५ आवर्त
आवर्तनं परिभ्रमणमिति ज्ञा० अ० १ मोहावर्तं महाजीमं ।
मोहोमोहनीयं कर्म तद्वत् तत्र विशिष्टभ्रमिजनकत्वादावर्तो
यस्मिन्स तथा विद्यस्तमिते आव । स्था० दा. ४ ॥

चत्तारि आवत्ताप मत्ता । तं खरावत्ते उन्नयावत्ते गूढावत्ते
आमिसावत्ते वा । आवर्तन्तेपरिभ्रमन्ति प्राणिनो यत्र स आवर्तः
संसारो आचा० अ. १ । ५ (आवट्टे सो एसंगमभिजाणति)
आचा० अ. ३३ । १ आवट्ट इत्यादि भावावर्तो जन्मजरामर-
णरोगशोकत्रयसोनोपनिपातात्मः संसार इत्युक्तं हि "रागद्वेष-
चशाविद्धं, मिथ्यादर्शनदुस्तरं ॥ जन्मावर्तं जगत् क्षिप्तं, प्र-
मादाद्भ्राम्यते नृशं ॥ १ ॥ भावओतोऽपिशब्दादिकामगुणवि-
षयाभिज्ञाप आवर्तश्च श्रोतश्च आवर्तश्रोतसी तयोरगच्छे-
न्यां सम्यग्धः संगस्तमभिजानत्यात्रिमुख्येन परिच्छिन्नचित् यथा
यं संग आवर्तश्रोतसाः कारणं जानानाश्च परमार्थतः कोऽभि-

धीयतेयोऽनर्थं ज्ञात्वा परिहरति यश्चायमर्थः । संसारश्रोतः
संग रागद्वेषात्मकं ज्ञात्वा यः परिहरति स एव चावर्तः
श्रोतस्रोतः संगस्याभिज्ञाता (आवट्टमेवमनुपरियट्टन्ति भावा-
वर्तः संसारस्तमरहृदधृष्टीर्थन्यायेनानुपरिवर्तन्ते । तारवेव
नरकादिगतिपुन्यो २ भवन्तीति आचा० अ. ५ उ. १ ॥

(विषये आवट्टमेयं तु पेहाए एत्थ विरमेज्जवेदवी) आवट्टं
तु इत्यादि रागद्वेषकपायविषयावर्तं कर्मबन्धावर्तं वा तुशब्दा-
त्यु नः शब्दायं भावावर्तं पुनरुपेक्षायाऽस्मिन् भावावर्तं विषय
रूपे । वेदविद्गमविद्विरमेदाश्रवचारान्नोर्धं विद्विष्यात् ।
आचा० अ. ५ उ. ६ संसारकारणे, शब्दादिगुणे, च (जेगुणे
से आवट्टे जे आवट्टे से गुणे) आचा० अ. १ उ. ४
आवर्तो नामादिभेदाच्चतुर्था । नामस्यापने कृष्णे छव्यावर्तः
स्वामित्वकरणाधिकरणेषु यथा संनवं योज्यः । स्वामि-
त्वेनद्यादीनां कचित्त्वविभागे जडपरिभ्रमणं छव्यावर्तः
द्रव्याणां वा हंसकारं नवचक्रवाकादीनां ज्योतिः क्रीरुता
मावर्तो नादावर्तः । करणं त तेनैव जडद्रव्येण भ्रमता यद-
न्यदावर्तते तृणकावेवादि स द्रव्येणावर्तः । तथा त्रुसीस
कत्रोहरजतसुवर्णोरावर्तमानैर्यदन्यत्तदन्तः पात्या वर्तते । स
छव्येरावर्तते इति । अधिकरणत्वविषयगामेकास्मिन् जडद्रव्ये
आवर्तः ॥ तथा रजतसुवर्णरीतिकात्रुसीसकेष्वेकस्थीकृतेषु
बहुषु छव्येष्वावर्तः । भावावर्तो नामान्यो भावसङ्क्रान्तिः
औदरिकभावोदयाद्या नरकादिर्गातचतुष्टयेषु भावावर्तः ।
आचा. १ अ. ५ उ. ॥

उत्कटमोहोदयापादितविषयाभिज्ञापसंपादकसंप्रार्थनावि-
शेषे, सूत्र० श्रु० १ अ० ३ ॥

अह मे संति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धाजत्य वसुप्पन्ति, सीयन्ति अबुहा जाहिं ॥ १४ ॥

टीका । अथेत्यधिकारान्तरदर्शनार्थः । पाठातरं वा अहो
इति । तच्च विस्मये इमे इति प्रत्यक्षासन्नाः सर्वजनविदित
त्वात् संति विद्यन्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति प्राणिनं भ्रामयं-
तीत्यावर्तोस्तत्र छव्यावर्त्ता नद्यादेर्भावावर्तास्तूत्कटमोहोदया-
पादितविषयाभिज्ञापसंपादकसंप्रार्थनाविशेष एते चावर्त्ता
काश्यपेन श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनाऽनुत्पन्नद्विव्यज्ञाने
नवेदिताः कथिताः प्रतिपादिताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अव-
गततन्वा आवर्तविषाकवेदिनस्तेन्योऽवसर्पते प्रमत्ततया त-
द्दृग्गामिनो भयं त्युद्धास्तु निर्विवेकतया ये ह्यवसीदंत्यासक्तिं
कुर्वन्तीति । आवर्तने, वाच. छादशावर्तोदिवन्दनकगते सूत्रा-
भिधानगर्भे कायव्यापारविशेषे । आवर्त्तोऽवरासेवय आव-
पानः पुन्यभवनं ।

उत्खाणमेव आवट्टं आणुपरियट्ट आचा० अ. ५ उ. ३

दुःखाणमित्यादि । दुःखानां शरीरमानसानामावर्तः पौनः
पुन्यभवनमनुपरिवर्तते दुःखावर्तावमनौ बध्नस्यत इत्यर्थः ॥
णिच् प्राये अच् पुनः पुनश्चावने परिवर्तने । धातूनां छावणे ।
चिन्तायाश्च । चिन्तयाहि चित्तं स्वविषयेषु पुनः पुनश्चाव्यते
इति तस्यास्तथात्म्यम् । ध्रुवाख्यघोटकचिह्ने रोमसंस्थानभेदे ।
आवर्तनः दशावर्तयुक्ताः प्रशंसायाम् णिनिः ते च । छातुर-
स्यौशिरस्यो चौ, चौ द्वौ रन्धोपरन्धयोः । एको भावे ह्यपाने
च, दशावर्त्ता ध्रुवाः स्मृताः ॥ १ ॥ पयोधिपक्वे जडभ्रमः
मल्लि. वाच० ।

आवर्तो देवमणिनमह्यानां महावक्रणतया प्रसिद्ध इति जं
आवर्त्ताकारे, देहिनां रोमसंस्थानभेदे, च वाच० आदर्तोदाक्ती-

णे भागे, दक्षिणः शुभकृत्तुणाम् । वामो वामेऽतिनिन्द्यः स्यात्, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ १ ॥ कल्प० । राजावर्तनामके मणौ पु. वाच० । माण्डवकृष्णभेदे आवर्तादीनि मणीनां वृक्षणीति ॥ आ. म. प्र. जी. प्र. ३ राज. । मेघाधिपभेदे, वाच० । स्तनितकुमारेन्द्रस्य घोषस्य स्वनामख्याते लोकपात्रे स्तनितकुमारेन्द्रस्य महाघोषस्य स्वनामख्याते लोकपात्रे, च स्था ग. ४ न. श. ३ उ. ८ स्वनामख्याते जंबूद्वीपस्ये दीर्घवैतादद्यप्यवर्ते, स्था० ग. ए एकखुरे चतुष्पदस्थवचरपञ्चेन्द्रियातिर्यग्योनिकभेदे, प्रज्ञा. पद १ अहोरात्रभवे स्वनामख्याते पञ्चविंशतितमे मुहूर्ते, सम० स. ३४ । स्वनामख्याते ग्रामे (आवर्ते, मुहूर्तासे) ततो जगवान् आवर्ते ग्रामे वृद्धदेवगृहे प्रतिमां प्रतिपन्न इति आ. म. द्वि. । आ. चू. माक्षिकथातौ, न० वाच० स्वनामख्याते विमानभेदे, सम० स १७ । जंबुमंदरपौरस्थे सीताया महानद्या उत्तरस्थे स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, स्था ग. ८ । दो आवत्ता स्था० ग. २ महाविदेहस्थे चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, च । जं ॥

कहिणं जंते महाविदेहे वासे आवत्तणामं विजए पणत्ते गोअमा ! णीद्ववंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहे-णेणं सीआए माहणए उत्तेरणं एण्डिणे कूरस्स वक्खागपव्वयस्स पच्छिमेणं दहावतीए महाणइए पुरच्छिमेणं एत्यणं महाविदेहे वासे आवते णामं विजए पणत्ते सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स ॥ जं. ।

आव (६) पञ्चावरणसेद्वियसोत्तिय सोवत्तिय पूसमाण-वक्खमाणगत्यंरुमकरंरुजारामाराफुद्धावद्वियपउमपत्त सागरतरंगवणद्वयपउमद्वयजत्तचित्तं ॥

आवर्तप्रत्यावर्तेश्रेणिश्रेणिस्वस्तिकपुण्यमाणवर्द्धमानकमत्समाएकमकराराकजारमारपुष्पावलिपन्नपत्रसागरतरंगवा सतीव्रतापश्रवताभक्तिचित्रनखनामख्याते नाट्यविधिभेदे, राज० ॥

आव (६) त्कूरु-आवर्तकूरु-न० महाविदेहस्थनखिनकूटवक्खकारपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटे, । जं. ॥

आव (६) त्पण-आवर्तन-आवृत आधारे ल्युट् सूर्यस्य पश्चिमादि गवस्थितवृक्षायाः पूर्वदिगमनसमये मध्याह्नकात्रे “ आवर्त ना तु पूर्वाराहोऽपराहस्तु ततः परम् ” स्मृतिः वाच० विद्वयने, (आवट्टती तय असाहुकम्मा) आवर्तते विद्वीयंते इति ॥ सूत्र० १ श्रु. ५ अ. ॥

पीरुने, (आवट्टतीकम्मसु पावणसु) आवर्त्यते पीरुचते दुःखभाग् जवतीति सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

आकंपेने (कहणाउट्टणआगमणपुच्छणा दीवणा य कज्जस्स) आवर्तनमाकंपनं राज्ञो जत्तीभवनमव्यं ए उ. ।

आ. वृत भावे ल्युट् आलोमणे, गुणने, च धातूनां जावणे आवर्तयेति संस्कारचक्रम् आ. वृत णिच् कर्तरि ल्यु विष्णौ, (आवर्तनो निवृत्तात्मा विष्णुसह०) जम्बुद्वीपपक्षीपत्रभेदे च । आवर्त्यतेऽनया ल्युट्डीप् दर्व्याम् स्त्री आधारे ल्युट्डीप् धातुष्वयञ्जावणाया चूषायाम्, करणे, ल्युट्वेष्टने, प्राचीरादौ ज्ञ० । वाच० ॥

आव (६) त्पणपेडिया-आवर्तनपीठिका-स्त्री० इंद्रकीलिकानिवेशस्थाने, आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलके निवेद्यत इति जी. ३ प्र.

(वझरामयीतो आवत्तणपेडिआउ) आवर्तनपीठिका ना मयत्रेन्द्रकीलका उक्तं च विजयद्वाराचिन्तायाम् जीवादिगमरूढीकाकारेण “ आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको भवतीति ” ॥ राज० । जी. जं० ॥

आव (६) त्पणज-आवर्तनीय-त्रि० आ. वृत-णिच्-अनी १५ जावणीये धात्वादौ, वाच० ॥

आव (६) तय-आवर्तक-पुं० आवर्त एव स्वार्थे कन् आ धर्तशब्दार्थे प्रा. ॥

आव (६) त्तायंत-आवर्तायमान-त्रि० आवर्त कुर्वाणे भ० श. ११ उ. ॥ प्रदक्षिणं ज्रमति, च कल्प० ॥

आवत्तायंतवृत्ताभियविमलसरिसनयणं ।

(आवत्तायंति) आवर्त कुर्वाणं तद्वद् ये वृत्ते च तदिदिव विमले च सदृशे च परस्परं ते लोचने यस्य स तथा त । ज. ११ श. ११ उ. ॥

(आवत्तायंति) आवर्तायमानं प्रदक्षिणं भ्रमन्पूर्वादिभिर्यत् (प्रवरकगति) प्रवरकनकं तद्वत् वृत्ते (तन्वियविगति) विमला या तन्वित् विद्युत् तत्सदृशे नयने लोचने यस्य स तथा तम् । कल्प० ॥

आवर्तिय-आपतित-त्रि० समन्तात्पतिते, ॥

आवण आपण-पुं० हृष्टे, कल्प० ॥

आवरण-आवरक-न०-आ वृ-करणे अप् संज्ञायां वल् अप-वरके, आच्छादके वल्छादौ, ॥

आवरण-आवरण-न० आव्रियते देहोऽनेन आ वृ करणे ल्युट् वाच. । आ मर्यादया वृणोतीत्यावरणम् । स्था. ४ ग. ।

अंगरक्षादिके, ज्ञा० ८ अ. ।

कवचादिके उत्त० ३ अ. ।

(जाणावरणपहरणे) आवरणं कवचादि आ. क०

आवरणे कवचादीं सूत्र० १ श्रु. ८ अ. ।

(जोहाणयं उप्पती आवरणानं पहरणानं च) आवरणानां सन्नाहानाम् स्था० ए ग. ॥

आवरणानां कंकटानाम् ज्ञा० १६ अ. ।

स्फुरकादिके (सचावसरपहरणावरणभरियजुसज्जाणं) आवरणानि च स्फुरकादीनि । औप. । फलादिके, आचा १ अ. ५ उ. ।

आव्रियते आकाशमनेनेत्यावरणम् प्रसादनगरादिके, स्था० ए ग. ॥

आच्छादनसाधनमात्रे, वाच. स्थगने, वृ. १ उ. ।

ईषद्वरणे आवरिज्जइ वा णिवारइज्जइवा आवरिज्जइति इष. द्विथिते । ज० ए श. ३३ उ. ।

आव्रियते चैतन्यमनेन वेदान्तिमतसिद्धे चैतन्यावरणे अज्ञाने, वाच० ।

आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणम्यच्चा आवृणोत्याच्छाद्यति जन्यादिभ्यः कर्तर्यनट्प्रत्यये आवरणम् । मिथ्यात्वादिके कर्मभेदे, स च जीवव्यापाराहतकर्मवर्णान्तः पाती विशिष्टपुरुषसमूहः । कर्म० । प्रव० ३१५ द्वा. ।

तच्छब्दविधमज्ञानावरणं दर्शनावरणं च (नाणस्स दंसाणस्स आवरणं वेयणीयं य) पं. सं. ३ छा० ।

(पढमं नाणावरणं वीर्यं पुणदंसाणस्स आवरणं) ज्ञायते परिच्छिद्यते वस्तु अनेनेति ज्ञानं । सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषग्रहणात्मको बोधः । आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्या-

वरणं मिथ्यात्वादि, सचित्तजीव्यापाराहतकर्मवर्णनाः तः पाती विनिष्ठः पुत्रवत्समूहज्ञानस्य मत्यादेरावरणं ज्ञानावरणं तथा दृश्यतेऽनेनैति दर्शनं सामान्यविशेषात्मकं वस्तुनि सामान्य-ग्रहणात्मको यो प्रस्तस्यावरणं दर्शनावरणं प्रव. ११५. छा. ॥ कर्म. । पंचप्रकारं ज्ञानावरणं चतुष्प्रकारं दर्शनावरणम् क. प्र. । आवरणानि मतिज्ञानावरणं श्रुतज्ञानावरणं चाधि-ज्ञानावरणमनः पर्यायज्ञानावरणं केवलज्ञानावरणं चतुर्दर्शनावरणं चतुर्दर्शनावरणं चाधिदर्शनावरणं चाधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणं ब्रह्मणानि नव । पंचविधं ज्ञानावरणं नव-विधं दर्शनावरणं आवरणानि ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरण-नवकस्वरूपाणि ॥ कर्म. ॥

पंचविहं नाशवरणं, नव ज्ञेया दंसणस्स ।

ते च जेदा ज्ञानावरणस्य (नाणावरण) शब्दे । दर्शनावरणस्य (दंसणावरण) शब्दे ।

आवरणस्य द्विविधानि स्पर्शकानि जवन्ति । सर्वोपघाती-नि देशोपघातीनि च । सर्वे स्वाचार्य्ये गुणनुपपन्तीत्येवं शीघ्रानि सर्वोपघातीनि । स्वाचार्य्यस्य गुणस्य देशमुपपन्नं तीत्येवं शीघ्रानि देशोपघातीनि । आह च प्राप्यकृत ।

मइसुयनाणावरणं, दंसणमोहं च तदुपघातीणि ।

तत्फट्टुगाईं दुविहाईं, सच्चदेसोवघाईणि ॥ आ. म. द्वि ? आ. ॥ पं. सं. ३ छा. ।

मिथ्यात्वादिकं च किङ्कस्याऽऽवारकमित्याह ।

अहुणो जस्सोदयओ, न ज्ञप्पज्ज दंसणाईसामइयं ॥

द्वयं पुणो व जस्सइ, तदिहावरणं कसायइ ॥

सुगमा । नवरं तदिह कपायादिकर्मावरणमुच्यते । तत्राऽनन्तानुबन्धिकपायचतुष्टयं मिथ्यात्वञ्च सम्यक्त्वस्याऽवरणं । श्रुतस्य श्रुतज्ञानाऽवरणं । चारित्रस्य चारित्रमोहनीयमिति ॥

तदेवाह ॥ पढमेल्लुयाण उदणत्थादि ॥

अथवा पातनान्तरमाह ।

अहवा खयाइओ, केवद्धाईं जं जेसिं ते कई कसाया

को वा कस्सावरणं, को वक्खयाईं क्को कस्म ॥ ११६ ॥

अथवा यत्केवद्धादिकमादिशब्दादर्शनचरित्रपरिग्रहः एषां कपायाणां कयादिता भवत्यादिशब्दात्क्रायापशमादि परिग्रहः । ते कति कपायाः को वा कस्य साहायिकस्याऽवरणं को वा कयादिक्रमः । कस्येति गाथार्थः ॥

अथ क्रमेणोत्तरमाह ॥

पढमील्लुयाण उदण, नियमा संजोयणा कसायाणं ।

सम्मइंसणद्वंजं, जवत्तिप्पी या विन द्दहंति ॥ ११७ ॥

तत्र प्रथमील्लुकानां संयोजनाकपायाणामुदये नियमात्सम्यग्दर्शनद्वंजं जवत्तिप्पी अपि न द्दहन्ते । किमुताऽन्यथाः । इत्यङ्गरयोजना । प्राचार्य्यस्त्वयं । प्रथमा एवं देशोच-नतः प्रथमिल्लुकास्तेषां प्रथमिल्लुकानामनन्तानुबन्धिबोधमान-मायालोभानामित्यर्थः । प्राथम्यद्वैपां सम्यक्त्वात्प्रथमगुणविधातित्वात् कपणक्रमादिति । उदये विपाकाऽनुजवे राति नियमादियमेन अस्य व्यवहितसम्यग्धस्स च दर्शित एव । किं विशिष्टानां प्रथमिल्लुकानामित्याह । कर्मणा तत्फलज्ञ-तत्संतारे संयोजनाहेतवः कपायाः संयोजनाकपायास्तेषामुदये नियमात्सम्यगविपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं । सम्यक्त्वं

तस्य हानः तं जवं सिद्धियेषान्ते भवत्सिद्धिकाः ॥ ननु सर्वेषामपि सिद्धिर्भवे एव कस्मिंश्चिद्वचति । किमनेन व्यव-च्छिद्यते । सत्यम् । किंविह व्याख्यानाद्भव एव भवा गृह्य-न्ते । तद्वर्मासिद्धिका इत्यर्थः । तेषां न द्दहन्ते किमुताऽन्यथाः । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

प्राप्यम् ॥

खवाणं पडुव पढमा, पढमगुणविगाइणोत्ति वा जम्हा ।

संयोयणा कसाया, जवादिसंजोयणा उत्ति ॥

गतायैव ॥ विशेषे ० ॥

आओ वजवादानं, तेण कसाया जओ कस्साया ।

चचारि बहुव्वयणओ, एवं वीआदओ वी मया ॥

ते च बहुवचननिर्देशाच्चत्वारः क्रोधादयो गम्यन्ते । एवं देशविरत्याद्युत्तरोत्तरगुणपातित्वादितीयतृतीयचतुर्थत्वेन कपा-यशब्दादिवाच्यत्वेन च द्वितीयादयोऽपि प्रताः सम्मता इति ॥ भवत्सिद्धियावीत्येतद् व्याख्यानयति ॥

जवत्तिप्पीयावि जणिण, नियमा न द्दजंति तहमज्जवावि ।

अविसद्वेणवगहिया, परित्तसंतारिया ईया ॥

भवत्सिद्धिका अपीत्युक्तेऽपि शब्दादज्ज्यास्तं नैव द्दहन्ते इत्यवगम्यत एव । अथवाऽपि शब्दात्परित्तसंतारादयोऽपि न द्दहन्ते इति गम्यत इति गाथार्थः ॥ ११९ ॥

उक्ताः सम्यक्त्वस्याऽवरणभूताः कपाया अथ देशविरत्या-वरणभूतास्तानाह ॥

विअ कसायाणुदये, अप्पक्खणाणामधेज्जाणं ।

सम्मइंसणद्वंजं, विरया विरईं न उ द्दहंति ॥

सर्वप्रत्याख्यानं देशप्रत्याख्यानञ्च न येषामुदये द्दह्यतेऽप्र-त्याख्यानाः । अकारस्य सर्वप्रतिषेधवचनत्वादप्रत्याख्यान-इति नामधेयं येषामप्रत्याख्याननामधेयानां द्वितीयस्य देशवि-रतिगुणस्याऽऽचारकत्वात् । द्वितीयास्ते च ते कपायास्तेषां द्वितीयकपायाणामुदये भव्याः सम्यग्दर्शनद्वंजं द्दहन्ते इति वाक्यशेषः ॥ अयं च वाक्यशेषः (विरयाविरईं न उ द्दहंति) इत्यत्र तु शब्दोपादानात् द्दह्यते । एषामुदये भव्याः सम्यग्दर्शनद्वंजं द्दहन्ते ते विरताविरति देशविरतिमुनर्दहन्ते इति वाक्यसङ्गतोऽस्ति विरति वा । विरतिश्च यस्यां निवृत्तौ सा वि-रताविरतस्तामिति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

प्राप्यम् ॥

सर्वं देसो वजओ, पक्खवाणं न जेसिमुदणं ।

ते अप्पक्खवाणा, सव्वनिसेइ मओकारो ॥ ११८ ॥

सम्मइंसणद्वंजं, द्दजंति जवियति वक्सेसोयं ।

विरयाविरइविसेसे, णं तुसइंसद्वखिओयंच ॥ ११९ ॥

गतायैव ।

अथ तृतीयस्य सर्वविरतिगुणस्याऽऽचारकास्तृतीयकपा-यानाह ॥

तइयकसायाणुदए, पक्खवाणावरणनामधेज्जाणं ।

देसिकदेसविरईं, चरित्तद्वंजं न उ द्दहंति ॥

सर्वविरतिश्चतुर्थगुणपातित्वात्कपणक्रमाच्च तृतीया स्ते च ते कपायाश्च तृतीयकपायाः क्रोधादयः चत्वारः तेषां मुदये कथं नूतानामावृत्तवन्त्यावरणाः प्रत्याख्यानं सर्वविरति द्दहणं तस्यावरणा एतदेव नामधेयं यपांते प्रत्याख्यानावरण

नामधेयास्तेषां । अहं न त्वग्रथः ख्याननमधेयानामुदये
संवधा प्रत्याख्यानं नास्त्युक्तं । तत्राप्रतिषिद्ध्यादिहापि
आवरणशब्देन प्रत्याख्यान इत्यस्यैव निषेधो गम्यत इति ।
क एषां प्रतिविशेष इत्यत्रोच्यते । तत्र नञ्सर्वनिषेध उक्तः ।
इह त्वाङ्गोमर्यादेषदर्थत्वादासर्वविरतिप्रत्याख्यानमर्यादया अ-
थवा ईषत्सावधायानां नुमतिमात्रविरतिरूपं प्रत्याख्यानमावृण्वं
तीति प्रत्याख्यानानावरणा इति व्युत्पत्तेस्सर्वविरतिरूपप्रत्या-
ख्याननिषेधार्थं एवायं वर्तते न देशविरतिप्रत्याख्याननिषेधे ।
आवरणशब्दैस्तथाचाह देशश्च देशकदेशौ तत्र देशः स्यूत
प्राणातिपातादि, एकदेशस्तु तस्यैव दृश्य नस्पातकायाद्य-
तिपातस्तयोर्विरतिः निवृत्तिस्तां बभूव इति वाक्यशेषः (चरि-
त्तत्वं न नवहंति) इत्यत्र तुशब्दोपादानादेव वच्यते । चरन्त्य-
निदितमनेनेति चारित्रं । अष्टविधकर्मचयरीकीकरणाद्वाचा-
रित्रं । सर्वविरतिक्रियेत्यर्थः । तस्य ब्रह्मस्तमेषामुदये बभूव
देशैकदेशविरतिं पुनर्न बभूव इति निर्युक्तिगाथार्थः । विशेषः ॥
प्रत्याख्यानानावरणवक्तव्यता (पञ्चकूलाणावरण) शब्दः ॥
अथोक्तमेवार्थं संगृह्य विभक्तिपुस्तकाच्चतुर्थकपायाणां यथा
ख्यातचरित्रादिविधातित्वं च दिदर्शयिषुराह ॥

मूत्रगुणानं बभूव, न बहू मूत्रगुणघाणो उदये ।
संज्ञगुणानं उदये, न बहू चरणं अहं क्वायं ॥

इह सम्यक्त्वं महाव्रताणुव्रतानि च मूत्रजृता गुणा मूत्र-
गुणाः उत्तरगुणानामाधारजृतास्तेषां मूत्रगुणानां ब्रह्मं न
बभूव । कदेत्याह । यथोक्तान् मूत्रगुणान् हंतुं शीबन्धेषां ते
मूत्रगुणघातिनस्तेषां मूत्रगुणघातिनामनंतानुबन्धि अप्रत्या-
ख्यानप्रत्याख्यानानावरणानां छादशानां कपायाणामुदये
पतच्च (पटमिल्लुयाण उदये) इत्यादिना सर्वं ज्ञावितमेव
तथा ईषज्ज्वलनासंज्वलनाः संपादि ज्वलनाच्चासंज्वलनाः परी
पहादिसंपाते चारित्रिणमपि ज्वलन्तीति वा संज्वलनाः
क्रोधादय एव चत्वारः कपायास्तेषामुदये न बभूव बभूव वा
त्यजतिचरणं चारित्रं किंसर्वमपि नेत्याह । यथैव तीर्थकरण
धरैराख्यातं । अकपायमित्यर्थः । सकपायं तु बभूव । नच
यथाख्यातचारित्रमात्रमेवोपपत्तिं संज्वलनाः किं तु विशेष
चारित्राणामपि देशोपघातिनो बभूव । तदुदये शेषचारित्र
देशाभिचारसिद्धेरिति निर्युक्तिगाथार्थः । विशेषः आव. म. ।
आवरणसत्त्व-आवरणशास्त्र-न० आब्रियते आकाशमनेत्या-
वरणम् । जवनप्रासादनगरादि तल्लक्षणं शास्त्रमपि तथा वास्तु
विद्यात्मके पापश्रुतज्जेदे, स्था० ए ग. ।

आवरणावरणपवित्रात्ति -आवणावरणपवित्रात्ति-न० नाद्वय
विधिभेदे, ॥

चंदावरणपवित्रात्ति च सूरवरणपवित्रात्ति च आवरणा
वरणपवित्रात्ति णामं दिव्यं णट्टविहं उवदेसेइ ॥

अन्नावरणप्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्तियुक्तमावरणावरण
प्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्तिनामकमष्टमं नाट्यविधिमुपदर्श
यन्ति । राज० ॥

आवरणी-आवरणी- स्त्री० आवरणकारिण्याम् विद्यायाम्,
ज्ञा० १६ अ० ॥

आवरिज्जमाण-आब्रियमाण- त्रि० खलपमानं, (आवरिज्ज-
माणवा । आवरिज्जमाणत्ति) स्वप्नमानानि प्र० १५ श० १७० ।

आवरित्ता-आवृत्त्य- अत्र्य० आवरण कृत्वत्यर्थे (आवरित्ता
चिह्नं) स्था० ॥

आवरिय-आवृत्त- त्रि० आ० वृ क कृतावरणे, अप्रकाशीकृते,
अच्छादिते, वाच० (आवरिओ कम्मेहि) आवृत्तःप्रच्छादितः
नि० च० १ उ० । आवरिया विरणमुहे) आवृत्ता अपि सन्न-
रुसन्नाहा । अपि व्य० १ उ० ॥

आवरिसण-आवर्षण- न० उदकादिना षट्कप्रदाने, ॥

समज्जणआवरिसणउवज्जेवणसुहुमदीएवए चेव ।

आवर्षणमुदकेन षट्कप्रदानमिति वृ० उ० १ ॥ आवरिसणं
पाणिण उक्तासण नि० च० २ उ० । (उवज्जेवणसम्मज्जणा
वरिसण) आवर्षणं गन्धोदकादिनेति ग० २ अत्रि० अनु. ।
उदगादि आवरिसणं उदकेनादिशब्दाद् घृतेन तैलेन वाऽऽव-
र्षणं करोति वृ० ४ उ. ॥

समन्ताद्वर्षणे (आवरिसेज्जा) आसमन्ताद्वर्षेत् राज० ॥

आवरिहिय-आवर्हित- त्रि० आ० वृह उद्यमने णिच् क आ
वर्हाहंसायाम् कः । उत्पादिते, उन्मूलिते, वाच० ॥

आववण-आववन-न० मोदने (गल्लगववववणमारणाणि)
गल्लस्य कण्ठस्य गववस्य शृंगस्याऽववनं च मोदनम् प्रदनं
१ द्वा० ॥

आव (द्वि) द्वी-आव (द्वि) द्वी स्त्री० आ वव वा डीप्
पङ्क्तौ विशेषेण अणु० १ अ० (कौचावलीइ वा हारावलीइ
वा ववयावलीइ वा) आववपदोपादानं वर्णोत्कट्यप्रतिपाद-
नार्थम् । जं० । अस्यायोजीवाजोवशब्दे दृष्टव्यः ॥

आवविय-आववित- त्रि० आ वव चवने क ईषच्चविते, स-
म्यक्चविते, च । वाच० । आमोदिते, ॥

(अणववियंओववियं) अववितं यथात्मनो ववस्य चववि
तमिति मोदनं न भवतीति । उक्त० २६ अ० ॥

आवविय (या) णिवाय-आवविकानिपात-पुं० आववि
कया क्रमेण निपातः संपात आवविकानिपातः क्रमेण संपाते, ॥
ताजोगेति वयुस्त आववित (त) याणिवाते आहितेति
वदेज्जा ताइति ॥

आस्तां तावदन्यकथनीय सम्प्रत्येतावक्तव्यते । योग इति ।
वस्तनो न क्वत्रजातस्य (आवविकानिवायोति) आवविकया क्रमे-
ण निपातश्चन्द्रसूर्यः सह संपात आख्यातो मयेति वदेत् सू०
प्र. प्रा. १० । चं. प्र. प्रा. १० ।

आवविय (या) पविट्ट-आवविकाप्रविट्ट-त्रि० आववि-
कासु श्रेणिषु प्रविष्टा व्यवस्थिता आवविकाप्रविष्टाः श्रेण्या
व्यवस्थिते, जी. ३ प्र. ॥

इमे सेणं जंते ! रयणप्पणाए पुढवीए णरगा किं संति
ता प० गो० दुविहा पं० तं आववियपविट्टा य आवविली
यवाहिराय तत्यणं जे ते आववियपविट्टा ते तिविहा
पं. तं. वट्टा ? तंसा २ चउरंसा ३ जी. प्र. ३ ।

आवविकास्ते संस्थानमधिकृत्य त्रिविधाः प्रज्ञास्तद्यथा ।
वृत्तास्थस्त्राश्रतुरक्षाः । जी. टी. ।

साहम्मीसाणेसु णं जंते ! कणेसु विमाणे किं संतिता
प० गो० दुविहा पं० तं आववियेयाए वाहिराय ॥

तत्रावविकाप्रविष्टानि नाम यानि पूर्वदिषु चतसृषु दिक्षु
श्रेणयोर्व्यवस्थितानि यानि पुनरावविकाप्रविष्टानां प्रागणप्रदेशे

कुलुमप्रकर इय यतस्ततो विप्रकीर्णानि तान्यहहि कावाहानि ।
तानि च पुष्पावकीर्णानिन्यन्ते । पुष्पाणीव इतस्ततो-
धकीर्णानि विप्रकीर्णानि पुष्पावकीर्णानि इति ध्युपस-
जी० टी. ४ प्र. ॥

आवत्रिय (या) पवित्रात्ति-आवत्रिकापवित्रात्ति-न०
दिव्ये नाट्यविधिनेदे. ॥

चंद्रावत्रिपवित्रात्ति च सूर्यावत्रिपवित्रात्ति च हंसावत्रि-
पवित्रात्ति च एगावत्रिपवित्रात्ति च तारावत्रिपवित्रात्ति च
मन्नावत्रिपवित्रात्ति च आवत्रियपवित्रात्ति एतानि दिवं
णट्यावेहं उच्यते ॥

चन्द्रावत्रिप्रविमत्तिः सूर्यावत्रिप्रविमत्तिः, चंद्रावत्रिप्रविमत्तिः
हंसावत्रिप्रविमत्तिः कावत्रिप्रविमत्तिः, तारावत्रिप्रविमत्तिः, मु-
क्तावत्रिप्रविमत्तिः, कनकावत्रिप्रविमत्तिः, रत्नावत्रिप्रविमत्तिः, धा-
तुनात्मकमावत्रिप्रविमत्ति नाम पञ्चमं नाट्यविधिमुपदर्श-
यन्ति राज० टी० ॥

आवत्रिय (या) बाहिर-आवत्रिकावाह-त्रि० इतस्ततो
विप्रकीर्णं, अत्र यच्छत्यन्तद् (आवत्रियापविट्ट) शब्दे उक्तम्
जी० ४ प्र० ॥

आवत्रिया-आवत्रिका-स्त्री० पङ्क्तौ वृ० ३ उ. । आवत्रिका
पङ्क्तिरभिधीयते । आवत्रिकापङ्क्तिः पङ्क्तिरिति वचनात् पं०
सं० (प्रमरावत्रियत्ति वा) प्रमरावत्रि प्रमरपङ्क्तिः । राज०
एकान्ते स्थितायां विच्छिन्नायाम्मागम्यां च । या विच्छिन्ना
एकान्ते भवति मरुद्वी सा आवत्रिका या पुनः स्वस्थान एव
सा मरुद्वी । व्य० ४ उ. ।

अथावत्रिकाया मरुद्व्याश्च कः प्रतिविशेष इत्यत आह ॥

त्रिणात्रिष्विसेसो, आवत्रियाएव अंतर्गति ।

मरुद्वीए सट्टाणं, सच्चित्ताएषु संक्रमति ॥

आवत्रिकामरुद्व्याः परस्परं त्रिणात्रिष्विसेसो विशेषः आवत्रिका
त्रिणा विविक्त एकांतो भवति । मरुद्विका त्वच्छिन्ना (आव-
त्रियतत्त्वत्रिणा मरुद्विया होह अच्छिन्ना उ) इति वचनात् ।
एतदेव मुख्यकमाह । आवत्रिकायामुपाध्यायकोऽन्तर्मध्ये वि-
विक्ते प्रदेशे तिष्ठति । मरुद्व्या पुनः स्वस्थानमाभवनं च पाठ-
यितरिसंक्रामतिसच्चित्ताणिपु तत्त्वेऽगगतसच्चित्ताद्विषयं (आव-
त्रियमरुद्विकमो पुष्टतो त्रिष्विसेसभेदेन) व्य० १० उ. । क्रमे,

सूर. प्र० १० प्रा. चं. प्र. १० प्रा. कावत्रिविशेषे, असंख्येयसम-
यसंघातात्मकः कावत्रिविशेष आवत्रिका । विशेषः । असंख्यतैः
समयैरावत्रिका जघन्ययुक्ता संख्येयसमयराशिमानेति । तं० ।
अनु० । असंख्यातसमयसमुदायात्मिका आवत्रिकाः कुल-
कभवप्रवृत्तकालस्य पदपञ्चाशदुत्तराद्विंशतमभागगृता इति.
स्था० ना. २ चं० प्र. प्रा. २० आ० म० ।

असंख्येयज्ञाणं समयाणं समुद्रयं समं समागमेणं सा एगा
आवत्रियत्ति पवुचइ । ज० ।

टी० असंख्येयज्ञाणं समयाणं ये समुद्रया वृन्दानि तेषां
याः समितयो मीहानि तासां यः समागमं सयोगः सुसमु-
द्रयसमितिसमागमस्तत्र यत्काशमानं भवतीति गम्यते । स
कावत्रिज्ञेति प्राच्यत (संख्येया आवत्रियत्ति) किल पद प-
ञ्चाशदधिकशतद्वयमावत्रिकानां क्षुल्लकभवप्रवृत्तं भवति भ. ६
श. ७ उ. ॥ अनु० विशेषं न० पं० सं. दर्श० कर्मण्योत० ॥
आवसंत-आवसत्-त्रि० आवासं कुर्वति ॥

(सुयमे आउसंतेणंजगवया एवमक्खायं) सुयमे आउसंतेणंति
मयेत्यस्य विशेषणात्तत आडिति गुरुदाशितमर्यादया वसता
अनेन तत्त्वतो गुरुमर्यादावर्तित्वरूपत्वात् गुरुकुलवासस्य तद्विधा
नमयत उक्त ज्ञानादिहेतुत्वात् स्था. १ उ. (गारमावसंतोहि)
आगारमावसदग्निः सेवमानैः आचा० ५ अ. ३ उ. ॥

आवसह-आवसथ-पुं० आवसत्यत्र आवस अथञ्. गृहे,
सूत्र० २ श्रु. २ अ. ॥

प्रति० (आवसहं च जाणमतं च) आवसथं गृहमिति सूत्र०
१ श्रु. ४ अ. । आश्रये, (आवसहं वासमुत्तिष्ठामि) आवस-
थं वा गुप्ताश्रयं समुच्छृणोमि आचा० ७ अ. २ उ. । परि-
व्राजकाश्रये उज्जाकारे गृहे, आवसथः परिव्राजकाश्रय इति
प्रश्न० १८० । आवसथास्तापसाश्रया उज्जादयः । दशा.
(जेणवपरिव्यायगावसेहे तेणव उवागच्छउ परिव्यायावस
हेत्ति) परिव्राजकमठः ज० २ श. १ उ. केचनावसेमुज्जा-
कारेण गृहेषु वसतीति सूत्र० २ श्रु. २ अ. आर्याच्छंदोरचिते
कोपनेदे, वाच० ॥

आवसाहिय-आवसथिक-पुं० आवसथो गृहं तेन च
रंतीत्यावसथिकः । प्रति० सूत्र० १ श्रु. १ अ. आवसथे गृहे व-
सति उण् स्त्रियां डीए गृहस्थे, वाच० आवसथास्तापसाश्रया
उज्जादयस्तत्रवसतीत्यावसथिकाः ॥ दशा० तीर्थिकविशेषे
सूत्र० २ श्रु. ७ अ. आवसथिकाः केचनावसेषु उज्जाकारेषु
गृहेषु वसतीति सूत्र० २ श्रु. २ अ. ॥

आवसाहे-आवसति-स्त्री० वसत्यत्र गृहे वसतिः रात्रिः
सम्यक् वसतिः प्रा० स० निशीथे, वसतेः सम्यक्त्वञ्चावश्य
गृहवासयोग्यत्वं तच्चाकारेणैव वश्यं भवतीति तस्य तयात्वम्
वाच० ॥

आवस्सय-आपाश्रय-पुं० आश्रमर्यादाजिविधिविवाची । आमर्या-
दयाऽभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इदमित्यापा-
श्रयः । सामायिकादिके आवश्यके, ॥

विशेषावश्यके आवश्यकपर्यायानामान्यधिकृत्य ।

आवस्सयं अवस्सकरणिज्जं धुवनिग्गहे विसोहीय ।

आमर्यादयाऽभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इद-
मित्यापाश्रयं गुणाधार इत्यर्थः । नन्वाधारवाचक आपाश्रय
शब्दः पुर्व्विज्ञे वर्तते । तत्कथमापाश्रयमिति नपुंसकत्वमिति-
चेन्न । प्राहृनशैशीवशतोऽदोपादिति । विशेषः ।

आवश्यक-न० अवश्यं भाव आवश्यकं चन्मनोज्ञादि-
न्यश्चेति मनोज्ञादेरधिकृतत्वात्तुञ् । आ० चू. २ अ. ।

अवश्यंजावे नैयत्ये, वाच० अवश्यं कर्म आवश्यकं अवश्य-
कर्तव्यक्रियानुष्ठाने, । नं०

आवस्सगपरिमुद्धीय, होति जिक्खुस्स विझाई ।

आवश्यकपरिमुद्धीय आवश्यं करणीययोगनिरतिचारतेति ।
दशा० अ. १० । चा. । आव. । धर्म. । अनु. । पंचा. । स्था.
१० उ. । नियमात्कर्तव्ये, आवश्यकानि नियमत एव करणी-
यानीति आव० ४ अ. । अवश्यंजावित्वाचाच्यत्वाचावश्यकं
स्था० ४ अ. अनु. । अवश्यंजावित्वाचाच्यत्वाचावश्यकं
मुनयकावं क्रियते इति भावः । क्वचिदितिकर्मणि वाहुलकाद्
प्रत्ययः । पुणोदरादय इति निपातनात्. शेषरूपसिद्धिः । अथवा
ज्ञानादिगुणानामासमन्ताच्छयमात्मानं करोति । यदि वा आ-
समन्ताच्छया इन्द्रियकषायादिभावशत्रवो यस्मात्तदाव-

इयकं । शेषाचेतिकप् प्रत्ययः यदि वा ज्ञानादिगुणकदम्बकं
मोक्षोवा आसमन्ताद्भ्यः क्रियतेऽनेनत्यावश्यकं । आ० म०
प्र० १ अ. । प्रव० । स्था. । ग. । विशेष० । श्रोत्र० ।

दंसणविणए आवस्सए असीद्वन्वए निरइआरो ।

आवश्यकं अवश्यकर्तव्यं संयमन्यापारनिष्पन्नं तस्मिन्पि
विशुद्धाद्युत्तरगुणकत्वापे, इति । आ० क० । ज्ञा. ।

तत्प्रतिपादके सामायिकादिपरमध्ययनकत्वापात्मके अङ्गबाह्ये
श्रुतविशेषे च अनु० । विशेष० । स्था० । नदी० ।

समएणं सावणय, अवस्सकायव्वं हवई जम्हा ।

अंतो अहो नितस्सय, तम्हा आवस्सयं नाम २ सेत्तं
आवसयं ॥

टी० श्रमणादिना अहोरात्रस्य मध्ये यस्मादवश्यं क्रियते ।
तस्मादावश्यकं । एवमवश्यकरणीयादिपदानामपि व्युत्पत्ति-
द्वेष्ट्या । उपलक्षणत्वादस्य इति गार्थाः । अनु. ॥

तद्वाच विशेषावश्यक । आवश्यकस्य पर्यायनामान्याभि-
धित्सुराह ।

पर्यायाः ॥

तस्सानिन्नत्याइं, सुपसत्थाइं जहंनु निययाइं ।

अव्वामोहाइं, निनित्तमाहपज्जाय नामाइं ॥

तस्याऽवश्यकस्य पर्यायनामान्याह इति संबन्धः । कथंचू-
तान्यभिन्नार्थानि सुप्रशस्तानि यथाथं व्यवस्थितस्तथैव निय-
तानि निश्चितानि । किमित्याह ॥ अव्वामोहादिनिमित्तं एका-
र्थिकैर्हि पर्यायनामभिर्ज्ञातेभ्योऽन्यस्यानेभ्योन्यनामश्रवणतः
शिष्यो नमुह्यति । आदिशब्दानानादेशजविनेयानां सुखेनैवार्थे
प्रतिपत्तिर्भवति इत्यादि वाच्यमिति ॥

कानि पुनस्तानि पर्यायनामानेत्याह ।

आवस्सयं १ अवस्सकरणिज्जं २ धुव ३ निग्गहो ४

वितोहिय ५ अज्जयण ६ उक्कवग्गो ७ घनाउ ८

आराहणा ९ मग्गो १०

एतानि दश पर्यायनामानि ॥

अत्राऽवश्यकमिति कः शब्दार्थः इत्याह ।

समएण सावणय, अवस्सकायव्वं हवई जम्हा ।

अंतो अहो नितस्सय, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

श्रमणादिभिरहोरात्रिमध्यवश्यकरणत्वावश्यकमितीह तात्प-
र्यमिति ॥

एतदेव सविशेषमाह ॥

जदवस्सं कायव्वं, तेणवस्सयमिदं गुणाणं वा ।

आवस्सयमाहारो, आमज्जायाज्जिमहिवाइ ॥

आवस्संवा जावं, करेइ जं नाणदंसणगुणाणं ।

संनिच्छजावणत्तयणैहि, वा वासयं गुणोत्तो ॥

यद्यस्मादवश्यं कर्तव्यं तेन तस्मादावश्यकमिदमित्येत्तत्त्वा-
त्तन्नागाद्याः पर्यवसितार्थकयनमेव । अत्रवा आङ्गमय्यादाभि-
विधिविवाची । आमर्यादया अन्निविधिना वा गुणानामाश्रय
आधार इदमित्यापाश्रयं गुणधारमित्यर्थः । नन्वाऽधार
वाचक आपाश्रयशब्दः पुंलिङ्गे वर्तते । तत्कथमापाश्रय
तीति नृपुंसकत्वमिति चेन्न । प्राकृतशैलीवशतोऽदेष्पादिति ।
अथवा ज्ञानादिगुणानामासमन्ताद्भ्यमात्मानकरोतीत्यावश्य-
कं । यथा । अन्तं करोतीत्यंतकः । सान्निध्यभावच्छाद-
नैर्वा आवासकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति ।

वसनिवास इति गुणान्यमात्मानं गुणैरासमन्ताद्भासयति
गुणसंनिध्यमात्मनः करोतीत्यावासकं । अथवा यथावद्
वासधृपादिभिस्तथा गुणैरासमन्तादात्मानं भासयति भावय-
ति रंजयत्यावासकं । यदि वा वस आच्छादने गुणैरासमन्ता-
दात्मानं दादयति । उद पट्ट संवरणं । दापेभ्यः संवृणात्या
वश्यकमिति तदेतदेवमावस्सयत्याद्यं पर्यायनाम व्याख्यातं ।

शेषाण्यतिदिशन्नाह ॥

एवं विअ सेसाइं, विउसासुय दक्खणाणुसारेण ।

कमसो वत्तन्वाइं, तहा सुयक्खंधनामाइं ॥

एवमेव शेषाण्यपि अवश्यकरणीयादिनामानि सिद्धान्तवृत्त-
णाऽनुसारेण क्रमशो विदुषा वक्तव्यानि । तद्यथा । मुमुक्षुनि-
रवश्यं क्रियत इति अवश्यकरणीयमिदमुच्यते । तथा अर्थतो
ध्रुवत्वाच्छास्वतत्वात्ध्रुव । निग्रहाने इन्द्रियकपायादयो प्रावश-
न्नवोऽनेनेति निग्रहः । अन्ये तु प्रवाइतोऽनादिकादीनध्रुवं कर्म
तन्निग्रहाने अनेनेति ध्रुवनिग्रह इत्यकमचेदं पर्यायनाम व्याच-
कृते । कर्ममन्त्रिनस्याऽत्मनोविशुद्धिहेतुत्वादिशुद्धिः । सामा-
यिकादिपरमध्ययनात्मकत्वादध्ययनपदकं । वृज्जी वर्जने वृज्यन्ते
दूरतः परिह्रियन्ते रागादयो दांपा अनेनेति वर्गः । अन्येतुपर-
मध्ययनकत्वापात्मकत्वादध्ययनपदकवर्ग इतीदमत्येकमेव प-
र्यायं नाम ब्रुवते । अभिप्रेतार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वान्यायः
अथवा जीवकर्मसंबन्धापनयनान्यायः । अयमभिप्रायो यथा
कारणिकैर्दृष्टैः न्यायोऽयोरर्थप्रत्यर्थिनोर्दृष्टिमिद्वयादिसंबन्धे
चिरकांक्षानमप्यपनयत्येवं जीवकमणोरनादिकादीनमप्याश्र-
याश्रये जावसम्यधमपनयतीत्यावश्यकमपिन्याय उच्यते । मो-
क्षाराधनहेतुत्वादापराधना मोक्षपुराणपकत्वान्मार्ग इव मार्ग
इति ॥ विशेष० ॥ अनु० ॥ आ० ॥ चू० ॥ आ० म० प्र० ॥

आवश्यकस्य चतुर्थी निक्षेपो नामस्यापनाच्छ्रभावनेदात्
सेकितं आवस्सयं २ चउच्चिहं पप्पत्तं । तंजहा ।

नामावस्सयं १ उवणावस्सयं २ दव्वावस्सयं ३ जा-
वावस्सयं ४ ॥

(सेकितं आवस्सयं) मित्यादि अत्र से शब्दो मागधदेशी
प्रसिद्धोऽथ शब्दार्थे वर्तते । अथ शब्दस्तु वाक्योपन्यासार्थः ।
स्तथा चात्कम् ॥

अयं प्रक्रियाप्रज्ञानान्तर्यमंगलोऽपन्यासनिर्वचनसमुच्चयेष्विति
किमिति परप्रश्ने । तदिति सर्वनामएवप्रक्रान्तपरामर्शार्थे ।
ततश्चायं समुदायार्थेऽयं किं स्वरूपं तदावश्यकं । एवं
प्रश्रिते सत्यान्वायः शिष्यवचनाऽनुरोधेन समाधानार्थं प्रत्यु-
च्चार्य निर्देष्टुमिति ॥

(आवस्सयं चउच्चिहं) इत्यादि अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम् ।
अथवा गुणानामासमन्ताद्भ्यमात्मानं करोति इत्यावश्यकम् ।
ययाऽन्तं करोतीति अन्तकः । अथवा आवस्सयंति प्राकृत
शैल्या आवासकं । अत्र वस निवासे इति गुणान्यमात्मानं
वा समन्ताद्भासयति गुणैरित्यावश्यकं (चउच्चिहं पप्पत्तं)
चतस्रो विधा जेदा अस्येति चतुर्विधम् प्रज्ञप्तं प्ररूपितमर्थत
स्तीर्थकैः सूत्रतो गणधरैस्तद्यथा (नामावस्सयं) मित्यादि
नामानिधानतद्रूपमावश्यकं नामावश्यकं आवश्यकं मिधा-
नमेवेत्यर्थः । अथवा नाम्ना नाममात्रेणाऽवश्यकं जीवादी
त्यर्थस्तद्वृत्तकृष्णश्चेदम् । यद्वस्तुनोऽनिधानं स्थितमन्यार्थं तदर्थ-
निरपेक्षे पर्यायनिधेयं च नाम यादृच्छिकं च तथा विनेयाऽनु

प्रहार्यमेतद्व्याख्या यद्वस्तुन इन्द्रादिराभिधानमिन्द्र इत्यादि
वर्णोपनिषद्भिन्नेव आद्यशक्यकृष्णवर्णचतुष्टयावधिमात्र
निर्देशः ।

आद्यशक्यकृष्णवर्णचतुष्टयावधिमात्रं । यत्तदोर्निःपानसिंसं
न्यात्तन्नामेनि संतर्कः ॥

अथ प्रकारान्तरं नान्नोलङ्घनमाह । स्थितमन्याये तदर्थ-
निरपेक्षं पर्यायानभिधेयञ्चेति तदपि नामयत्कथंचतुमित्याह ।
अन्यथासावयव्य अन्यायां गोपात्रदारकादिलक्षणस्तत्र
न्यितमन्येन्द्रादादर्थं यथार्थत्वेन प्रसिद्धं तदन्यत्र गोपात्रदार-
कादां यदारोपितमित्यर्थः । अतएवाह । तदर्थनिरपेक्षमिति ।
तस्येन्द्रादिनाम्नोऽर्थः परमेश्वर्यादिरूपस्तदर्थः । स चा-
सावयवेति वा तदर्थस्तस्य निरपेक्षं गोपात्रदारकादौ तथा
तदर्थस्याऽभावात्पुनः किमूतं तदित्याह । पर्यायानभि-
धेयमिति । पर्यायानां शक्रपुरन्दरादीनामनभिधेयमवाच्य
गोपात्रदारकादयो हीन्द्रादिशब्दे रूच्यमाना अपि शचीपत्य-
दिरिव शक्रपुरन्दरादिशब्दैर्नाभिधीयन्ते । अतस्तन्नामाऽपि
नाम तद्वतोरनेदोपचारात्पर्यायानभिधेयमित्युच्यते च । शब्दा-
धाम्न एव लक्षणान्तरसूचकं शचीपत्यादौ प्रसिद्धं । तन्नाम
वाच्यार्थज्ञाने अन्यत्र गोपात्रदारकादौ यदारोपितं तदपि नामे-
ति तात्पर्यम् । तृतीयप्रकारेणापि लक्षणमाह । यादृच्छिकं-
च तथ्यति । तथाविधन्युत्तिज्ञानं मित्यकपित्यादिरूपं यादृ-
च्छिकं स्वेच्छया नाम क्रियते तदपि नामेत्यार्यार्थः ॥ अनु० ॥

अथ नामावश्यकस्वरूपनिरूपणार्थं सूत्रकार एवाह ॥

सैकितं नामावस्सयं १ जस्स णं जीवस्स वा अजीवस्स
वा जीवाण वा अजीवाण वा तज्जुनयस्स वा तज्जुनया-
ण वा आवस्सणत्ति नामं कज्जइ सेत्तं नामावस्सयं ॥

अथ किं तन्नामावस्सकमिति प्रश्ने सत्याह । (नामावस्सयं
जस्स ण) मित्यादि । अत्र चिकललक्षणेनाऽङ्गेन सूचितं हि
तीयमापि (नामावस्सयं) ति पदं छष्ट्यं । एवमन्यत्राऽपि
यथासंभवमन्यहम् । णमिति वाक्यालङ्कारे । यस्य वस्तुनो
जीवस्य वा अजीवस्य वा जीवानामजीवानां वा (तज्जुनय-
स्स वा) तज्जुनयानां वा आवश्यकमिति यन्नाम क्रियते तत्र
मावश्यकमित्यादिपदेन संबन्धः ॥ नाम च तदावश्यकं चेति-
व्युत्पत्तिरयवा यस्य जीवादिवस्तुनः आवश्यकमिति नाम क्रि-
यते । तदेव जीवादिवस्तु नामावश्यकं । नाम्ना नाममात्रेणाऽव-
श्यकं नामावश्यकमिति व्युत्पत्तिर्वाशब्दाः पञ्चान्तरं सूचका
इति समुदायार्थस्तत्र जीवस्य कथमावश्यकमिति नाम संभ-
वतीत्युच्यते । यथा लोके जीवस्य स्वपुत्रादेः कश्चित्सीह
को देवदत्त इत्यादि नाम करोति । तथा कश्चित्स्वाभिप्रायव-
शादावश्यकमित्यापि नाम करोति । अजीवस्य कथमिति चेष्ट-
यते । इहावश्यकमावासकशब्दयोरकार्थता प्रागुक्ता । ततश्चो-
र्लक्षणेऽन्विता बहुकोटराकाराणो वृक्षाऽन्यो वा तथाविध
कश्चित्पदार्थविशेषपसर्पादेरावासोऽयमिति लोकेऽन्यपदि
इयत एव । स च वृक्षादिर्यद्यप्यनन्तैः परमाणुलक्षणैरजीव
द्रव्यैर्निष्पन्नस्तथाप्येकस्कंधपरिणतिमाश्रित्यकाजीवत्वेन विव-
क्षित इति स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादेकानि वयस्यावास-
कनाम सिद्धम् । जीवानामपि वहुनामावासकनाम सन्दृश्यते ।
यथा इष्टकापाकाद्यभिर्मुपिकावास इत्युच्यते । तत्र ह्यनौ किल
मुपिकाः संसृज्यन्तस्तपामसङ्ख्येयानामग्निजीवानां पूर्वव-
दावासकनाम सिद्धम् । अजीवानान्तु यथा नीलं पक्षिणाम्
घ्रास इत्युच्यते । तन्नौरं बहुभिस्तृणाद्यजीवैर्निष्पद्यते । इति

वहुनां जीवानामावासकनाम भवति । इदानीमुन्यस्यावा-
सकसंज्ञा भाव्यते । तत्र गृहदीर्घिका अशोकवनिकाद्युपशो-
नितः प्रासादादिप्रदेशो राजादेरावास उच्यते । सौधर्मादि-
विमानं वा देवानामावासोऽभिधीयते । अत्र च जलवृक्षादय-
स्सचेतनरत्नादयश्च जीवा इष्टकाः काष्ठादयो चेतनरत्नादय-
श्चाजीवास्तन्निष्पन्नमुन्यं तस्य कप्रत्ययोपादाने आवास-
क संज्ञा सिद्धा । उभयानां त्वावासकसंज्ञा यथा सम्पूर्णनग-
रादिकं राजादीनामावास उच्यते । सम्पूर्णः सौधर्मादिक-
लो वा इन्द्रादीनामावासोऽभिधीयते । अत्र च पूर्वोक्तप्रासा-
दविमानयोर्द्वयत्वादेकमेव जीवाजीवोभयं विवक्षितमत्र तु
नगरादीनां सौधर्मादिकल्पानां च महत्त्वाद्बहुनि जीवाजी-
वोनयानि विवक्षितानिति विवक्ष्यानेदो दृष्टव्यः एवमन्यत्रा-
ऽपि जीवादीनामावासकसंज्ञा यथा सम्भवं ज्ञावनीया ॥

दिङ्मात्रप्रदर्शनाथत्वादस्य निगमयन्नाह । (सेतमित्यादि)
(सेत्त) मित्यादि वा कश्चित्पाठः तदेतन्नामावश्यकमित्यर्थः ॥

इदानीं स्थापनाऽवश्यकनिरूपणार्थमाह ।

सैकितं उवणावस्सयं १ जसं कट्ठकम्मे वा पोत्यकम्मे
वा चित्तकम्मे वा लिप्पकम्मे वा गंधिमे वा वेढिमे वा
पूरिमे वा संघाइ मे वा अक्खेवा वराउए वा एगोवा अणे
गोवा सज्जावउवणा वा असज्जावउवणा वा असज्जाय
उवणा वा आवस्सएत्ति उवणाउविज्जइ सेत्तं उवणाव-
स्सयं । नाम उवणाणं कोपश्वेसेतो णामं आवस्सकहिअं
उवणा इत्तरिआ वा होज्जा आवकहिआ वा ॥

टीका । सैकितमित्यादि अयं किंतु स्थापनावश्यकमिति
प्रश्ने सत्याह । (उवणा आवस्सयं जसं) मित्यादि । तत्र
स्थाप्यते शुष्कोऽयमित्यनिप्रायेण क्रियते निर्वर्त्यत इति स्था-
पना । काष्ठकर्मादिगतावश्यकवत् साध्यादिरूपा । सा चासौ
आवश्यकतद्वतोरनेदोपचारादावश्यकं च स्थापनावश्यके
स्थापनालक्षणं च सामान्यत इदमुक्तं । यत्तु तदर्थवियुक्तं
तदभिप्रायेण यच्च तत्करणे हेत्यादिकर्म तत्स्थापनेति
क्रियते अल्पकालं च ॥ १ ॥ इति विनेयाऽनुग्रहार्थमत्रापि व्या-
ख्यातुशब्दो नामलक्षणस्य स्थापनालक्षणस्य भेदसूचकः । स
चासावर्थश्च तदर्थो भावेन्द्रमावावश्यकदिलक्षणस्तेनवियुक्तं
रहितं यद्वस्तु तदभिप्रायेण भावेन्द्राद्यभिप्रायेण क्रियते स्थाप-
ते तत् स्थापनेति संबन्धः । किंविशिष्टं यदित्याह । यच्च तत्करणे
तेन भावेन्द्रादिना सहकारिणः सादृश्यं तस्य तत्करणे तत्स-
दृशमित्यर्थः । चशब्दात्तदकरणिचाक्षादिवस्तु गृह्यते । अवस-
दृशमित्यर्थः । किंपुनस्तदेवं जूतं वस्त्वित्याह । हेत्यादिकर्मैति
हेत्यप्युत्तशिकादीत्यर्थः । आदिशब्दात् काष्ठपुत्तविकादि गृह्यते
अक्षरादि अनाकारं किर्यतं कालं तत् क्रियते इत्याह । अल्प-
कालो यस्य तदल्पकालं मित्वरकालमित्यर्थः । च शब्दाद्भाव-
त्कार्यकं शाश्वतप्रतिमादि यत्पुनर्मवेन्द्राद्यर्थरहितं साकार-
मनाकारं वा तदर्थान्निप्रायेण क्रियते तत् स्थापनेति तात्पर्य-
मित्यार्यार्थः ॥

इदानीं प्रकृतमुच्यते (जसंति) णमिति वाक्याऽलङ्कारे यत्काष्ठ
कर्मणि वा चित्रकर्मणि वा वराटके वा एको वा अनेको वा
सज्जावस्थापनायां वा असज्जावस्थापनायां वा । आवस्सणत्ति ।
आवश्यकतद्वतोरनेदोपचारात्तत्तानिह गृह्यतेतत्रैको वा अने-
को वा कथं जूतां अत उच्यते । आवश्यकक्रिया चाआवश्यक

क्रियावन्तो वा (उचणा उविज्जुत्तेत्ति) स्थापनारूपं स्थाप्यते क्रियते आवृत्या बहुवचनांतत्वे स्थापनारूपाः स्थाप्यते तत् स्थापनावश्यकमित्यादिपदं संयन्त्र इति समुदायार्थः । काष्ठकर्मादिष्वावश्यकक्रियां कुर्वतो ये स्थापनारूपा साध्यादयः स्थाप्यन्ते तत् स्थापनावश्यकमिति तात्पर्यम् । अधुना अवयवार्थमुच्यते । तत्र क्रियत इति कर्म काष्ठकर्म काष्ठनिष्कृष्टं रूपकमित्यर्थः । चित्रकर्म चित्रलिखितं रूपकं (पोत्थकम्मवेत्ति) अत्र पोत्थं पोतं वस्त्रमित्यर्थः तत्र कर्म तत्पञ्चवनिष्पन्नं वा उल्लिखारूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्थं पुस्तकं तच्चेहं संपुटकरूपं गृह्यते । तत्र कर्म तन्मध्ये वर्तिकालिखितं रूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्थं तालपत्रादि तत्र कर्म तच्चेदनिष्पन्नं रूपकं लेप्यकर्म लेप्यरूपकं ग्रन्थिम कोशज्ञातिशयाद् ग्रन्थिसमुदायनिष्पादितं रूपकं वेष्टिमं पुष्पवेष्टनक्रमेण निष्पन्नमानन्दपुरादि प्रतीत्य रूपमयवा एकं द्वे त्रीणि चत्वारि वेष्टित्वा यत् किञ्चित् रूपकं तत्स्थापयति तच्चेष्टिमं । पुरिमं भरिमं पित्तज्ञादिमयप्रतिमावत् । संघातिमं बहुवस्त्रादिखरुसंघातनिष्पन्न कञ्चुकवत् । अङ्गश्र्चदनको वराटकः कपर्दकः । अत्र वाचनान्तरे अन्यान्यपि दन्तकर्मादिपदानि दृश्यन्ते । तान्यप्युक्तानुसारतो भावनीयानि । वा शब्दाः पञ्चान्तरसूचकाः । यथासम्भवमेवमन्यत्रापि एतेषु काष्ठकर्मादि आवश्यकक्रियां कुर्वतः एकादि साध्यादयः सङ्गावस्थापनया असङ्गावस्थापनया वा स्थापनावश्यकं । तत्र काष्ठकर्मादिष्वाकारवती सङ्गावस्थापना साध्याद्याकारस्य तत्र सङ्गावात् । अङ्गादिषु तु नाङ्कारवती असङ्गावस्थापना साध्याकारस्य तत्रासङ्गावादिति निगमयन्नाह । (सेत्त मित्यादितदेतत् स्थापनावश्यकमित्यर्थः । अत्र नामस्थापनयोरभेदं पश्यन्निदमाह (नाम छवणाणं कोपइविसेसोत्ति) नामस्थापनयोः कः प्रतिविशेषो न कश्चिदित्यभिप्रायः । तथाह्यावश्यकदिभावावश्यकान्ये गोपाशदारकादौ द्रव्यमात्रे यथावश्यकदि नाम क्रियत तत् स्थापनापि तथैव । तच्चान्ये काष्ठकर्मादौ छव्यमात्रे क्रियतेऽतो ज्ञावश्यकं छव्यमात्रे क्रियमाणत्वात् विशेषान्नानयोः कश्चिद्विशेषः । अत्रोत्तरमाह । (नामं आवकहिय) मित्यादि नाम यावत्कथिकं स्वाश्रय्यव्यवस्थास्तित्वकथां यावदनुवर्तते न पुनरन्तराऽन्यपरमते । स्थापना पुनरित्तरा स्वल्पकाहभाविनी वा स्थाप्यावत् कथिका वा स्वाश्रय्यव्यवस्था अवतिष्ठमानेऽपि काचिदितराऽपि निवर्तते । काचित्तु तत्सतां यावदवतिष्ठत इति भावस्तथाहि । नाम आवश्यकदिकं मेरुजम्बूदीपकलिङ्गमगधसुराष्ट्रादिकं चाद्यात् स्वाश्रयो गोपाशदारकदेहादिः शिवासमुच्चयादिर्वासमस्ति तावदवतिष्ठति इति । तद्यावत् कथिकमेव । स्थापनात्वावश्यकत्वेन योग्यः स्थापितः स कृष्णांतरे पुनरपि तथाविधप्रयोजनसम्भवे इच्छत्वेन स्थाप्यते । पुनरपि च राजादित्वेनत्यल्पकाहवर्तिनः शाश्वतप्रतिमादिरूपा तु यावत्कथिकावर्तते तस्मात्तु अर्हदादिरूपेण सर्वदा तिष्ठतीति स्थापनेति व्युत्पत्तेः । स्यपनात्वमवस्येयं ननु स्थाप्यत इति स्थापना शाश्वतत्वेन केनापि स्थाप्यमानत्वाभावादिति । तस्माज्ज्ञावश्यकद्रव्याधारसाम्येऽप्यस्त्यनयोः काहकृतो विशेषः । अत्राह । ननु यथा स्थापना । काचिदल्पकाहनीना तथा नामापि किञ्चिदल्पकाहनीमेव । गोपाशदारकादौ विद्यमानेऽपि कदाचिदेकनामपरावृत्तिदर्शनमुच्यते ।

सत्यं । किन्तु प्रायो नाम यावत् कथिकमेव । यस्तु काचिदन्य-

थोपश्रजः । सोऽयत्वात्त्रेह विवक्षित इत्यदोषः । उपश्रज्जणमात्रं चेदं । काहमेदं नैतयोर्भेदं कथनमपरस्यापि बहुप्रकाराभेदस्य सम्भवात्तथाहि । यथेन्द्रादिप्रतिमास्थापनायां कुएरुवांगदादि ज्ञपितः सन्निहितशचीवज्रादिराकार उपश्रज्यते । न तथा नामेन्द्रादौ । एवं यथा स्थापनादर्शनाद्भावः । समुल्लसति नैव मिन्द्रादिश्रवणमात्राद् । यथाच तत् स्थापनायां लोकस्योपयाचित्वापूजाप्रवृत्ति समीहितज्ञानादयोदृश्यन्ते नैव । नामेन्द्रादिवित्तेव मन्यदपि वाच्यमिति ।

उक्तं स्थापनावश्यकम् ।

अत्र नाम इदानीं छव्यावश्यकनिरूपणाय प्रदत्तं कारयति । सेकिंतं दन्वावस्सयं दन्वावस्सयं दुविहं पप्पुत्तं । तंजहा । आगमत्रो अ नो आगमत्रो अ ॥

टी० अथ किंतु छव्यावश्यकमिति पृष्टे सत्याह । (दन्वावस्सयं दुविहं) मित्यादि तत्र द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्याया निति छव्यं विवक्षितयोरतीतभविष्यज्ञावयोः कारणम् अनुसृतं विवक्षितज्ञावं अनुज्ञविष्यत्विद्वितभावं चास्ति इति द्रव्यभूतस्य भाविनो वा ज्ञावस्य हि कारणं तु यल्लोके तत् छव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनचेतनं कथितम् ।

व्या० । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः कथितं तत्कथंभूतं छव्यं यत्कारणं हेतुः कस्येत्याह । ज्ञावस्य पर्यायस्य कथंभूतस्येत्याह ।

ज्ञूतस्या तीतस्य ज्ञाविनो वा भविष्यतो वा लोके आधारज्ञूते तत्र सचेतनं पुरुषादि अचेतनं च काष्ठादि ज्ञवति ।

एतदुक्तं भवति ।

यः पूर्वं स्वर्गादिष्विन्द्रादित्वेन ज्ञूत्वा इदानीं मनुष्यादित्वेन परिणतः अतीतस्येन्द्रादिपर्यायस्य कारणत्वात्संप्रतमपि द्रव्यमिन्द्रादिरभिधीयते । अमात्यादिपदपरिज्ञाप्रामात्यादिवत् तथा अत्रेऽपि य इन्द्रादित्वेनोत्पस्यते स इदानीमपि ज्ञविष्यदिन्द्रादिपदपर्यायकारणत्वात् द्रव्यत इन्द्रादिरभिधीयते । ज्ञविष्यद्राजकुमारराजवत् । एवमचेतनस्यापि काष्ठादेः तत् ज्ञविष्यत्पर्यायकारणत्वेन छव्यता भावनीयेत् इति तात्पर्यार्थः । इतः प्रकृतमुच्यते । तच्चेह छव्यरूपमावश्यकं प्रकृतं तत्रावश्यकोपयोगाधिष्ठितः साध्यादिदेहावन्दनकादिसूत्रोच्चारण वक्ष्यमाणमागमः । आवर्तादिका क्रिया चावश्यकमुच्यते । आवश्यकोपयोगगुण्यस्तु ता एवं देहागमक्रिया द्रव्यावश्यकं । तच्च चिविधं प्रज्ञप्तमिति । तद्यथा । आगमत आगममाश्रित्य । नो आगमतो नो आगममाश्रित्य नो आगमशब्दार्थं यथावसरमेव वक्ष्यामः । चशब्दो ह्ययोरपि स्वस्वविषये तुल्यप्राधान्यस्थापनार्थः ।

अत्राद्यभेदं जिज्ञासुराह ।

सेकिंतं आगम त्रो दन्वावस्सयं २ जस्सणं आवस्स-
एत्ति पदं तिक्खितं द्वितं जितं मितं परिजितं नाम समंघोस-
समं अहीणक्खवरं अणच्चक्खवरं अन्वाइप्पक्खवरं अक्ख-
ल्लिअं अमिअिअं अत्रच्चामेहियं पप्पुप्पुप्पं पप्पुप्पुप्प-
घोसं कंठोविप्पमुक्कं गुस्वायणोवगयं सेणं तत्तय वाय
णाए पुच्छणाए परिअट्टणाए धम्मकहाए नो अणुपहाए
कम्हा अणुवत्रोगे दन्वमिंतं कट्ठु ।

टी० । से किंतं मित्यादि—अथ किं तदागमतो द्रव्यावश्यकमिति आह । (आगमतो दन्वावस्सयं जस्सणं) मित्यादि-

णमिति पूर्ववत् । जस्तसि यस्य आवस्सयति पयंति । आव
इयकपदामिधेयं शास्त्रमित्यर्थः । ततश्च यस्य कस्यचिदा
वश्यकशास्त्रं शिक्षितं जितं यावत् । वाचनोपगतं भवति
(स्रेणं तथेति । सजन्तुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनप्रच्यना
परिवर्तनाधर्मकदभिवर्तमानोऽप्यावश्यकोपयोगे अवर्तमान
आगतः आगममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः ।
अत्राह । नन्वागममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमित्यागमरूपमिदं
आवश्यकमित्युक्तम् प्रवति । एतच्छास्त्रं । यतः आगमो
ज्ञानं ज्ञानं च भाव एवेति । कथमस्य द्रव्यत्वमुपपद्यते । सत्य-
मेतं कित्यागमस्य कारणमात्मा तदधिष्ठितो देहशब्दोपयोग
ज्ञान्यसूत्रोच्चारणरूप इहास्ति ननु साक्षादागमः । एतच्च
त्रितयमागमकारणत्वाकारणे कार्योपचारादागम उच्यते ।
कारणं च विवक्षितभावस्य अव्यमेव प्रवतीत्युक्तमेवेत्यदोषः ।
अनु० ॥

शिक्षितादिपदानां व्याख्या शिक्षितादि शब्दे ॥

उदात्तादिवापैरविक्रमं प्रतिपूर्णघोषं । अत्राह ।

घोषं सममित्युक्तमेव तत्क इह विशेष इत्युच्यते । घोषसम-
मिति । शिक्षाकाश्रमधिकृत्योक्तं । प्रतिपूर्णं घोषं तु परावर्तना-
दि काश्रमधिकृत्येति विशेषः ॥

तदेवं यस्य जन्तोरावश्यकशास्त्रं शिक्षितादिगुणोपेतं भव-
ति । स जन्तुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनया शिष्याभ्यापनद्व-
णया प्रध्वज्यार्थादिर्गुरु प्रति प्रशस्तद्वणयापरावर्तनया पुनः पुनः
स्सूत्रार्थाऽप्यासन्नं णया धर्मकयथार्हिसाधिधर्मप्ररूपणस्व-
रूपया । वर्तमानोऽप्यनुपयुक्तत्वादिति साध्याहारमाग-
मतो अव्यावश्यकमित्यनेन सम्यग्धः । ननु यथा वाचनादि
निस्तत्र वर्तमानोऽपि अव्यावश्यकं प्रवति । तथातुल्येष्टयाप
तत्र वर्तमानस्तद्वति नत्याह । (नो अणुपेहापत्ति) अनुप्र-
क्रया ग्रन्थार्थानुचितनरूपया तत्र वर्तमानो न द्रव्यावश्यक-
मित्यर्थः । अनुप्रेक्षायामुपयोगमन्तरेणाऽज्ञावाहुपयुक्तस्य च
द्रव्यावश्यकत्वायोग्यादिति ज्ञावः । अत्राह परः । (कम्हति)
ननु कस्मादावाचनादिभिस्तत्र वर्तमानोऽपि अव्यावश्यकं कं-
स्माच्चानुप्रेक्षया तत्र वर्तमानो न तथेति प्रच्छकानि प्रायः । एवं
प्रष्टेस्त्याह । (अणुवभागादव्य) मिति कृत्वा उपयोजन-
उपयोगोपि जोवस्य बोधरूपोव्यापारः । सचेह विवक्षितार्थं चि-
त्तस्य विनिवेशस्वरूपो गृह्यते । न विद्यते सा यत्र सोऽनुप-
योगः पदार्थः । सविवक्षितो पयोगस्य कारणमात्रत्वात् अ-
व्यमेव भवतीति कृत्वाऽस्मात्कारणादनन्तरोक्तमुपपद्यते इति
शेषः । एतदुक्तम् । प्रवत्युपयोगपूर्वका अनुपयोगपूर्वकाश्च
वाचना प्रच्यनादयः संभवत्येव तत्रेह अव्यावश्यकचिन्ता प्र-
स्तावादनुपयोगपूर्विका गृह्यते । अतएव सूत्रेणाभिहितस्य
ऽप्यनुपयुक्तस्याध्याहारस्तत्रकृतोऽनुपयोगस्तु भावशून्यता तच्छू-
न्यं वस्तु अव्यमेव भवतीत्यतोवाचनादिभिस्तत्रवर्तमानोऽपि
अव्यावश्यकम् । अनुप्रेक्षा तूपयोगपूर्विकैव संभवत्यतस्तत्र
वर्तमानो न तथेति ज्ञावार्थः । अत्राह ।

नन्वागममतोऽप्युक्तो वक्ता अव्यावश्यकमित्येतावच्छेदसिद्धेः-
शिक्षितादिश्रुतगुणकीर्तनमनर्थकम् । अत्रोच्यते । शिक्षिता
गुणोत्कीर्तनं कुर्वन्निदं ज्ञापयति । यदुतैवं चूतमपि निर्दोषं
श्रुतमुच्चारयतोऽनुपयुक्तस्य अव्यश्रुतं अव्यावश्यकमेव भवति
किं पुनः सदोषमुपयुक्तस्य तु स्वहितादिदोषदुष्टमपि निगदतः
श्रुतमेव प्रवति । एवमन्यत्रापि प्रत्युपेक्षणादिक्रियाविशेषाः
सर्वे निर्दोषा अप्यनुपयुक्तस्य तयाविश्रफलशून्या एव सपद्यन्ते

उपयुक्तस्य तु मतिवैकल्यादितः सदोषा अप्यमी कर्ममहापगमा
यैवेत्यहं विस्तरेण ॥

इह जिनमते सर्वमपि सूत्रमर्थश्च श्रोतृजनमुपेक्ष्य (नत्थिन-
पहिं विहुणं सुत्तं अत्थो व जिणमप किंचि आसज्जउसोयारं
नए नयविसारओपूया) इति वचनात् इदमपि अव्यावश्यकं
न यैश्चिन्त्यते ते च मूलजेदानाश्रित्य नैगमादयः सप्त तदुक्तं ॥

निगमसंगहववहा, उज्जसुए चेव होई वोधव्वे ॥

सदयसमजिरूढे, एवं चूते य मूलनया ॥ १ ॥

तत्रनैगमस्तावत्किर्यति अव्यावश्यकानीच्छतीत्याह ॥

नैगमस्सुणं एगो अणुवउत्तो आगमओ एगं दव्वाव-
स्सयं दोसि अणुवउत्ता आगमउं दोसि दव्वावस्सयाइ
तिणिण अणुवउत्ता आगमओ तिणि दव्वावस्सयाइ एवं
जावइआ अणुवउत्ता आगमओ तावइआइ दव्वावस्सयाइ
एवमेव वहारस्संवि संगहस्स णं एगो वा अणेगो वा
अणुवउत्तो वा अणुवउत्तावा । आगमओ दव्वावस्सयं
दव्वावस्सयाणि वा उज्जसुअस्स एगे अणुवउत्तो आग-
मतो एगं दव्वावस्सयं पुहुत्तं नेच्छइ तिहं सहानयाणं-
जाणए अणुवउत्ते अवत्तु कम्हा जइ जाणए अणु
वउत्ते न जवसि सेत्तं । आगमउं दव्वावस्सयं ।

टी० निगमस्सेत्यादि । सामान्यविशेषादि प्रकारेण नैकोऽपि
तु बहवो गमा वस्तुपरिच्छेदो यस्यासौ निरुक्तविधिना कका-
रस्य बोधाद् नैगमसामान्यविशेषादिप्रकारैः बहुरूपवस्त्वनु-
गमपर इत्यर्थः । तस्य नैगमस्यको देवदत्तादिरनुपयुक्त आग-
मत एक अव्यावश्यकं द्वौ देवदत्तपद्दत्तावनुपयुक्तौ आगमतो
अव्यावश्यकं त्रयो देवदत्तपद्दत्तसोमदत्ता अनुपयुक्ता आ-
गततस्त्रीणि द्रव्यावश्यकानि । किं बहुना । एवं यावन्तो देव
दत्तादयोऽनुपयुक्ताः तान्यतीतादि कावत्रयवर्तीनि नैगमस्या-
गततो अव्यावश्यकानि एतदुक्तं प्रवति । नैगमो हि सामा-
न्यरूपं विशेषरूपं च वस्तुच्युपगच्छत्येव न पुनर्वैद्यमाणसं-
ग्रहवत्सामान्यरूपमेव । ततो विशेषत्वादित्यस्येह प्राधान्येन
विवक्षितत्वाद्यावन्तः के चन देवदत्तादिविशेषा अनुपयुक्ता
स्तावन्ति सर्वाण्यप्यसौ द्रव्यावश्यकाने न पुनःसंग्रहवत्सामान्य
वादित्वादिकमेव च (व्यवहारस्सत्ति) व्यवहारणं व्यवहारो
लौकिकप्रवृत्तिरूपस्तत्प्रधानो नयोऽपि व्यवहारस्तस्याप्येव-
मेव । नैगमवदको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽथागत एकं द्रव्या
वश्यकमित्यादि सर्ववाच्यमिदमुक्तं प्रवति । व्यवहारनयो
लोकव्यवहारोपकारिण एव पदार्थानुपगच्छति न शेषान् ।
लोकव्यवहारे च जहाहरणवर्णापिप्रदानादिकेघटनिव्वादि
विशेषा एवोपकुर्वाणा इत्यनृते न पुनस्तदतिरिक्तं तत्सामान्य
मिति विशेषानेव वस्तुत्वेन प्रतिपद्यतेऽसौ न सामान्यं व्यव-
हारानु पकारित्वादिविशेष व्यतिरेकेणाऽनुपगच्छमानत्वाच्चैत्यतो
विशेषादिनैगममतसाम्येनाऽहिष्टः । अत्र चातिदेशेन चेष्टार्थ
सिद्धेर्ग्रहणार्थं संग्रहमतिक्रम्य व्यवहारोपन्यासः कृत इति
भावनीयं (संग्रहस्सेत्यादि) सर्वमपि श्रुवनत्रयाऽन्तर्वैचित्तव
स्तूनि कुर्वन् संगृह्णाति सामान्यरूपतयाऽप्यवस्यतीति संग्रह-
स्तस्य मते एको वा अनेको वा अनुपयुक्तोऽनुपयुक्ता वा यदा
गतो अव्यावश्यकं द्रव्यावश्यकानि वा तत्किमित्याह (स
एगात्ति) तदेकं द्रव्यावश्यकम् इदमत्र हृदयं । संग्रहनयः सा-

मान्यमेवाभ्युपगच्छति न विशेषानभिदधाति च सामान्या-
विशेषादव्यतिरिक्ताः स्युः । अव्यतिरिक्ताः स्युः । अव्यतिरिक्ता वा
यथाद्यः पङ्क्तः । तर्हि न संत्यमी निःसामान्यत्वात् खरविषाण
वत् । अथापरः पङ्क्तस्तर्हि सामान्यमेव तेतदव्यतिरिक्तत्वात्सा
मान्यस्वरूपवत् स्यात्सामान्यव्यतिरेकेणा विशेषासिद्धेर्यानि का
निचिद्रव्यावश्यकानि तानि तत्सामान्याव्यतिरिक्तत्वादेकमेवं
संग्रहस्य द्रव्यावश्यकमिति (उक्तस्युस्ते) त्यादि । ऋज्व-
तीतानागतपरकीयपरिहारणमांजशं वस्तु सूत्रयत्यभ्युपगच्छ-
तीति । ऋजुसूत्रः । अयं हि वर्त्तमानकावभावात् वस्तु अभ्यु-
पगच्छति नातीत विनष्टत्वाच्चाभ्युपगच्छति मनुपन्नत्वाच्चर्त्तमान
कावभावापि स्वकीयमेव मन्यते स्वकार्यसाधुकत्वात् स्वधन-
वत्परकीयन्तु नेच्छति स्वकार्याप्रसाधकत्वात् । परधनवत्समा-
देको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽस्यमत्ते आगमत एकं द्रव्यावश्य ।
कमिति (पुहत्तं त्ति) पुहत्तं निच्छति । अतीतानागतने-
दतः परकीयमेदतश्च पृथक्त्वं पार्थक्यं नेच्छत्यसौ किं तर्हि-
वर्त्तमानकावभावं स्वत्वमेव चाभ्युपगच्छति तच्चैकमेवति (तिहं
सहनयाण) मित्यादि शब्दप्रधाना नयाः शब्दनयाः शब्दसम-
भिरुद्धैर्वन्तृतास्ते हि शब्दमेव प्रधानमिच्छन्तीत्यर्थन्तु गौणं
शब्दवासनेवार्थप्रतीतिस्त्रयाणां शब्दनयानां ज्ञापकोऽथवानुप-
युक्त इत्येतदेव तु न सम्भवतीदमित्यर्थः । (कम्हेति) कस्मा-
देवमुच्यते इत्याह । यदिज्ञापकस्तर्ह्यनुपयुक्तो न भवति ज्ञान-
स्योपयोगरूपत्वादिदमत्र हृदयं । आवश्यकशास्त्रज्ञस्तत्र चानु-
पयुक्त आगमतो द्रव्यावश्यकमिति प्राशिर्णोतमेव स्वामी न
प्रतिपद्यते यथावश्यकशास्त्रं जानाति कथमनुपयुक्तोऽनुपयु-
क्तश्चेत् कथं जानाति ज्ञानस्योपयोगरूपत्वात् यदप्याग-
मकारणादात्मदेहादिकमागमत्वेनोक्तं तदप्यौपचारिकत्वाद्
मी न मन्यन्ते । शुचनयत्वेन मुख्यवस्त्वभ्युपगमपरत्वात्तस्मा-
देतन्मते द्रव्यावश्यकस्यासंभव इति निगमयन्नाह (सेत्तमि-
न्यादि) तदेतदागमतो द्रव्यावश्यकन्तेन उक्तम् आगमतो द्रव्या-
वश्यकमिदानीम् ॥

इदानीं नो आगमतस्तदुच्यते ॥ से किं तं नो आगमतो द्रव्या-
वस्तयं २ तिविहं पञ्चत्तं तंजाणयं सरीरं द्रव्यावस्तयं ॥ टी०
अथ किंतन्नो आगमतो द्रव्यावश्यकमिति प्रश्नः । उत्तरमाह
नो आगमतं द्रव्यावस्तयं तिविहं पञ्चत्तमित्यादि नो आगमत
इत्यत्र नो शब्द आगमस्य सर्वनिषेधे देशनिषेधे वा वर्तते
यत उक्तं पूर्वमुनिभिः ॥

आगमसर्वनिषेहे नोसदोऽहंवदेसपमिसेहे ।

सर्वे जह्मसरीरं जव्वस्त य आगमाजावा ॥

व्याख्या । आगमस्यावश्यकदिज्ञानस्य सर्वनिषेधे वर्त्तते
नोशब्दोऽथवा तस्यैव देशप्रतिषेधे वर्त्तते । तत्र (सच्चोत्ति)
सर्वनिषेधश्चाहरणमुच्यते यथेत्युपदेशने (सरीरं) तस्य
ज्ञानतःशरीरं जह्मसरीरं नो आगमत इह द्रव्यावश्यकं भव्यस्य
च योत्यस्य यच्छरीरं तदपि नो आगमत इह द्रव्यावश्यकं
कुत इत्याह । आगमस्यावश्यकदिज्ञानज्ञाणस्य सर्वथा अ-
भावादिदमुक्तं

भवति । जह्मसरीरं जव्वस्त य आगमाजावा ॥
नोशब्दस्याऽत्र पक्षे सर्वनिषेधवचनत्वादिति गार्थार्थः ।

देशप्रतिषेधवचनेऽपि नोशब्दे उदाहरणम् । यथा ॥

किरियागमुचरतो, आवासं कुणई जावमुनेर ।

किरियागमा न होई, तस्स निसेहो जवेदेसे ॥

व्या० । क्रियामावर्त्तादिकं कुर्वन्नित्यध्याहार आगमं च वंद-
नकसूत्रादिकमुच्चारयन् भावद्वान्यो य आवश्यकं करोति सो
ऽपि नो आगमत इह द्रव्यावश्यकमिति शेषः । अत्र च क्रि-
यावर्त्तादिकागमो न भवति जन्मत्वागमस्य च ज्ञानरूपत्वादत-
स्तस्यागमस्य देशे क्रियावक्षणे निषेधो भवति । क्रियाआगमो
न भवतीत्यर्थः अतो नो आगमतइतीह । किमुक्तं भवति । देशे
क्रियावक्षणे आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति गार्थार्थः ॥

तदेवं नो आगमतः । आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकं त्रि-
विधं प्रकृतं तद्यथा जह्मसरीरद्रव्यावश्यकं १ भव्यशरीरद्रव्याव-
श्यकं २ जह्मसरीरं जव्वस्तशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकम् । ३ तत्रा-
द्यभेदं विवरीपुराह ॥

से किंतं जाणयसरीरद्व्यावस्तयं २ आवस्तयस्त पयत्था
हिगारं जाणयस्त जं सरीरयं ववगतं चतुत्तचित्तदेहं
जीवविपपजहुं शिज्जागतं वा संझारयगतं वा निसीहि-
आगतं वा सिद्धिसिद्धातलगतं वापासित्ताणं कोइ जणेज्जा
अहोणंमे णं सरीरसमुत्सणं जिणदिद्वेणं जावेणं
आवस्तएत्ति पयं आधविअं पप्पविअं पक्खविअं दंसिअं
निंदसिअं उवदंसिअं जहा को दिद्वतो अयं धयकुंजे
आसी अयं महुकुंजे आसी सेत्तं जाणयसरीरद्व्यावस्तयं ॥

टी० । अथ किंतं तज्जह्मसरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने निर्वचनमाह ।
(जाणयसरीरद्व्यावस्तयं आवस्तयस्तीत्यादि) ज्ञातवानिति
ज्ञाप्रतिक्षणं शीर्यत इति शरीरं जस्यशरीरं जह्मसरीरं तदेव अनु-
भूतं जवत्वाद् द्रव्यावश्यकं किंतदित्याह । यच्छरीरकं संज्ञापकं
च चपुरित्यर्थः । कस्य संबंधीत्याह । आयस्सपत्तीत्यादि
आवश्यकमिति यत्पदं आवश्यकपदाभिधेयं शास्त्रमित्यर्थः ।
तस्यार्थ एवार्थाधिकारोऽनेके वा तद्वतार्था अधिकारा गृह्यन्ते-
तस्यतेषां वा वाज्ञातु.संबंधि कथं ज्ञातं तदिदं ॥ जह्मसरीरं द्रव्या-
वश्यकं भवतीत्याह व्यपगतच्युतं त्यक्तेदहं जीवविप्रमुक्तमि-
त्युक्तयोजना । इदानीं भावार्थः कश्चिदुच्यते तत्र । व्यपगत-
चैतन्यपर्यायादचैतन्यवक्षणां पर्यायान्तरं प्राप्तमत एव च्युतं
उच्छवासनिःस्त्रासजीवितादिदशविधप्रमाणेभ्यः परिजृष्टम् ।
अचैतन्यं इवासाद्ययोग्यत्वादित्यथा वेद्वादीनामपि तत्प्रसंगा-
त्तन्यश्च परिजृष्टस्वभावादिभिः कैश्चित् स्वजावत एवाभ्युपग-
म्यते । तदपोहार्थमाह । च्यावितं आयुः कथं ते न्यः परिभसि-
तं । ननु स्वभावतस्तस्य सदावस्थितत्वेन सर्वदा तत्प्रसंगादेवं
च सति कथं ज्ञातं तदित्याह । त्यक्तेदहं दिह उपचये त्यक्तो
देह आहारपरिणामजनितोपचयो येन तस्यक्तेदहं । अचेत-
नस्याहारग्रहणपरिणत्योरजावात् । एवमुक्तेन विधिना जीवे-
नात्मना विधमनेकथा प्रकरणेण मुक्तं जीवविप्रमुक्तं किं
तदेतदावश्यकं । जस्य शरीरमतीता वश्यकभावस्य कारण-
त्वाद्व्यावश्यकम् । अस्य च नो आगमत्वमागमस्य तदानीं
सर्वथा जावाचो शब्दस्य चात्र पक्षे सर्वनिषेधे वचनत्वादिति
ज्ञावः । ननु यदि जीवविप्रमुक्तमिदं कथं तर्ह्यस्य द्रव्यावश्य-
कत्वं वेद्वादीनामपि तत्प्रसंगात्तत्पुद्गलानामपि कदाचिदाव-
श्यकवैतुभिर्गृहीत्वा मुक्तत्वसंभवादित्याशङ्क्याह । (सेज्जा
गत) मित्यादि यस्मादिदं शय्यागतं वा संस्तारगतं च नैपोधि-
कीगतं वा सिद्धशिद्धातलगतं वा दृष्ट्वा कोऽपि द्रव्यादहोअने
न शरीरसमुच्छ्रायेण जिनदृष्टितभोवन आवश्यकमित्येतत्पदं
गृहीतमित्यादि यावदुपदेशितमिति तस्मादतीतवर्त्तमान

काश्चमापि वस्त्रेकवस्त्रादिनयानुसारिणामेव चादिनां सम्मवाद्योक्तशरीरस्य द्रव्यावश्यकत्वं न विरुध्यते हेद्वादिद्वे-
र्जने पुनर्नैर्गन्तुः प्रत्ययः कस्याऽपि समुत्पद्यत इति । न तेषां
तत्प्रसंगेनैव करचरणोद्ग्रीवादिपरणोमनान्तरमेवाव-
श्यककारणत्वेन द्रव्यावश्यकत्वं तथाविधप्रत्ययजनकं द्र-
व्यावश्यकं हेद्वादन इतिभाव इति समुदायार्थः । इदानीम-
वयमर्थ उच्यते । तत्र शय्या सदती स्यांगप्रमाणा तां गतं-
ज्ञाप्रतिष्ठितमित्यर्थः । संहारो द्रव्यकोऽद्वितीयहस्तमान-
स्तंगतं तद्रस्यमित्यर्थः । यत्र साधवस्तपःपरिकर्मितशरीराः
स्वयमेव गन्धः भक्तरीक्षणानं प्रतिपन्नपूर्वः प्रतिपद्यते प्रति-
पन्त्यन्ते च तस्मिन्निश्चिततश्चमुच्यते । केचनूणतो यथा नक्ष-
कद्वेतागुणतो वा साधनामाराधनाः सिध्यन्ति । १। तत्रैतिह्य-
त्या अन्येऽप्याचक्षते । यत्रमहर्षिः कश्चित्सिद्धस्तत् सिद्धिश्चि-
तत्वं तद्वत्तत्र स्थितं सिद्धिश्चिदातद्वगतम् । इह निसीहयाग-
तं चेत्यादीन्यपि पदानि वाचनांतरे दृश्यन्ते तानि च सुगमत्वा-
त् स्वयमेव भावनीयानि । नवरं नैर्भिकी शवपरिस्थापनश्रुतिः
अपरं चात्रान्तरे (पासिप्ताण कोऽनृणज्जेति) ग्रंथः । काचि-
दृश्यते स च समुदायार्थकथनावसरणे जित एव यत्र तु न
इत्ये तत्राव्याहारो द्रष्टव्यः । अहो शब्दो दैन्यविस्मयामंत्र-
णेण वर्तते । स चेह त्रिष्वपि घटते तथाहानित्यशरीरमिति
दैन्ये आवश्यकं ज्ञातमिति विस्मयेऽन्यं विपाद्विस्तृतमामंत्र-
यमाणस्यामंत्रणे अनेन प्रत्यक्षतया द्रव्यमानेन शरीरमेव पु-
न्रवस्थातत्वात् समुच्चयस्तेन जिनदुष्टेन तीर्थकराभिमत-
न भावेन कर्मनिर्जरेणाभिप्रायेण अत्रावा जावेन तदाव-
णकर्मक्षयोपशमद्वारेण आवश्यकपदमिधेयं शास्त्रम्
(आधवियंति) प्राकृतशैल्या च्छांदसत्वाच्च गु रोः स-
काशाद्गृहीतं प्रकापितं सामान्यतो विनयेन्यः कश्चितं
प्ररुपितं तेन्य एव प्रतिसूत्रमर्ककन्नतः । दर्शितं प्रत्युपेक्षणा-
दिक्रियादर्शनतः । इदं क्रिया परिश्रमैरत्रोपात्ता । इदं च क्रि-
यते इत्येवं विनयेन्यः प्रकटितमितिभावः । निदर्शितं कश्चि-
दगृह्यतः पर्यानुकम्पया निश्चयेन पुनर्दर्शितं । उपदर्शितं
सर्वनययुक्तिभिः आह । नन्वेन शरीरसमुच्चयेणावश्यक-
कमागृहीतमित्यादि नोपपद्यते गृहणप्ररूपणादीनां जीवधर्म-
त्वेन शरीरस्यावश्यकमानकत्वा सत्यं । किन्तु चूतपूर्वगत्या
जीवशरीरयोरभेदोपचारादिद्विभक्त्युपन्यास इत्यदोषः । पुनर-
प्याह । ननु यद्यपि तच्छरीरकं शय्यादिगतं दृष्ट्वा पूर्वोक्तवक्तारो
भवति तथापि कथं तस्य द्रव्यावश्यकता यत् आवश्यकस्य
कारणमेव द्रव्यावश्यकं प्रवितुमर्हति चूतस्य भाविनो वेत्या-
दि पूर्वोक्तवचनात् । कारणं चागमस्य चेतनाधिष्ठितमेव शरी-
रं नत्विदं चेतनारहितत्वात्तस्यापि तत्कारणत्वेतिप्रसंगात्स-
त्यं । किन्तुतीतपर्यायानुवृत्त्यन्युपगमपरतयानुवृत्त्यातीतमाव-
श्यककारणत्वपर्यायमपेक्ष्य द्रव्यावश्यकताऽस्योच्यते इत्य-
दोषः । स्यादेवं । यद्यत्राद्यैकः कश्चिददृष्टान्तः स्यादिति वि-
कल्पात् प्रच्यति यथा कोऽनृष्टांत इति प्रष्टेत्याह । यथा-
अयं घृतकुम्भ आसीत् । अयं मधुकुम्भ आसीदित्यादि । ए-
तदुक्तं भवति । यत्र मधुनि घृते वा प्रक्षिप्यापनीते तदाधार-
पर्यायातिक्तांतोऽप्ययं मधुकुम्भोऽयं च घृतकुम्भ इति व्यपदेशो-
दोके प्रवर्तते । तथा आवश्यककारणत्वपर्यायेऽतिक्तांतोऽपि
पर्यायानुवृत्त्या द्रव्यावश्यकमिदमुच्यते इति प्रावः । निगमय-
न्नाह । (सेतमित्यादि) तदेतत् इशरीरद्रव्यावश्यकम् ॥
उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकप्रथमनेदः । ॥

द्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किं तं जाविअसरीरद्व्यावस्तयं २ जे जीवे जोणिज-
म्मणिकखंते इमे एं चेव अत्तएणं सरीरसमुत्सएणं
जिणदिट्ठेणं जावेण आवस्तयति पयं सेअकाद्वे सिक्खि-
स्सति न ताव सिक्खति जहां को दिट्ठंतो अयं महुकुजे
जविस्सइ अयं धयकुंजे जविस्सइ सेत्तं जाविअसरीरद-
व्यावस्तयं ॥

अथ किं तद्रव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने सत्याह (भवि-
यसरीर द्रव्यावस्तयं जे जीवे) इत्यादि । विवक्षितपर्यायेण भ-
विष्यतीति भव्यो विवक्षितपर्यायाहस्तद्व्योय इत्यर्थः । तस्य
शरीरं तदेव भाविभाववश्यककारणत्वात् द्रव्यावश्यकं
भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं किं पुनस्तदित्यत्रोच्यते । यो जीवो
योजिज्जन्ममिनिष्कांतोऽनेन च शरीरसमुच्चयेण जिनोपदिष्टेन
भावेन आवश्यकमित्येतत्पदं आगामिनि काद्वे शिक्षिष्यते
न तावच्छिक्ते यज्जीवाधिष्ठितं शरीरं भव्यशरीरद्रव्या-
वश्यकमिति समुदायार्थः सांप्रतमवयवार्थ उच्यते ।
तत्र यः कश्चिज्जीवो जंतुर्योन्या योपिदाव्यदेशदक्षणा-
याः परिपूर्णसमस्तदेहो जन्मत्वेन जन्मसमयेन निष्कांतो
न पुनर्गर्भावस्थ एव पतितो योजिज्जन्मत्वनिष्कांतः । अ-
नेन च शरीरमेव पुन्रवस्थातत्वाद्गुणतिसमयादारभ्य
प्रतिसमयं समुत्सर्पणात् समुच्चयस्तेन । आत्तेन आदत्तेन
वा गृहीतेन प्राकृतशरीरावस्थादात्म्येन वा जिनोपदिष्टेने-
त्यादि पूर्ववत् (सेयकाद्विच्छि) गंदस्तत्वादागामिनि काद्वे
शिक्षिष्यते अध्येष्यते । सांप्रतन्तु न तावद्यद्यपि शिक्षते तज्जी-
वाधिष्ठितशरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं नो आगमत्वं चाप्या-
गमाभावमाश्रित्य मन्तव्यं । तदानीं तत्र वपुष्यागमाज्जावानो
शब्दस्य चात्रापि सर्वनिषेधवचनत्वात् । अत्राह । नन्वाव-
श्यकस्य कारणं द्रव्यावश्यकमुच्यते । यदि त्वत्र वपुष्यागमा-
भावः । कथं तद्विस्तृतं प्रतिकारणत्वं न हि कार्याभावे व-
स्तुः कारणत्वं युज्यते अतिप्रसंगात् । ततः कथमस्य द्रव्याव-
श्यकता । सत्यं । किन्तु भविष्यत्पर्यायस्येदानीमपि योऽस्ति-
त्वमुपचरितनयस्तदनुवृत्त्यास्यद्रव्यावश्यकत्वमुच्यते । तथा च
तदनुसारिणः पठंति भाविनि चूतवदुपचार इति अत्रार्थे दृष्टांतं
दिदर्शयितुः प्रश्नं कारयति । यथा कोऽनृष्टांत इति निर्वचन-
माह । यथायं मधुकुंजो भविष्यतीत्यादि । एतदुक्तं भवति
यथा मधुनि घृते वा प्रक्षेप्यते तदाधारत्वपर्याये भविष्यत्यपि
लोकेऽयं मधुकुंजो घृतकुंजो वेत्यादिव्यपदेशो दृश्यते । तथा-
स्याप्यावश्यक कारणत्व पर्याये भविष्यत्यपि तदस्तित्वपर-
तयानुवृत्त्या द्रव्यावश्यकत्वमुच्यते इति प्रावः । निगमयन्नाह ।
सेतमित्यादि तदेतद्भव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति । उक्तो नो
आगमत द्रव्यावश्यकद्वितीयनेदः ॥

तृतीयनेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं जाणयसरीरजविअसरीरवइरित्तं दव्वा
वस्तयं २ तिबिहं पणत्तं । दोइअं १ कुप्पावयणिअं २
दोउत्तरिअं ३

अथ किं तत् इशरीरं नव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकं
निर्वचनमाह ॥ (जाणगशरीरमविअसरीरवइरित्तं दव्वाव-
स्तयं तिबिहं) इत्यादि यत्र इशरीरं नव्यशरीरयोः संबंधि

पूर्वोक्तद्वक्त्रं न घटते । तदुभाभ्यां व्यतिरिक्तं भिन्नं छव्यावश्यकमुच्यते । तच्च त्रिविधं प्रकृतं । तद्यथा । द्वािकिकंप्रावचनिकं । लोकोत्तरिकम् ॥

तत्र प्रथममेदं जिज्ञासुराह ॥

सेकितं द्वाइअं दव्वावस्सयं २ जे इमे राईसरतद्वर-
मारुंविअकोहुंविअइज्जसेठिसेणावइसत्थवाहप्पजित-
ओकद्वपाप्पजायाए रयणीए सुविमज्जाए फुल्लुप्पज्जक-
मज्जकोमहुम्मिद्विअंमि अह पंरुए पजाए रत्तासोगप
गासकिं सुअसुमुहुंजुअरारागसरित्ते कमज्जागरनद्विणि
संरुवोहए उट्ठिअंमि सूरै सहस्सरसित्तिमिदिणयरे ते असा
जइंते मुहोअणदंतपक्खाद्वणतेद्वफणिहसिच्छत्थयहरि
आद्विअ अदागध्वपुपफगंधमद्वतंतवोदवत्थाइ आइं
दव्वावस्सयाइं काउं ततो पज्जा रायकुदं वा देवकुदं
वा आरामं वा उज्जाणं वा सज्जं वा पव्वं वा गच्छति
सेत्तं द्वाइअं दव्वावस्सयं ॥

द्वोश्यमित्यादि ॥ लोके भवं द्वािकिकं शेषं तथैव अत्र राज-
श्वरा तद्वरादयः प्रजातसमये मुखधावनादि कृत्वा तत
पश्चाज्जकुद्वादौ गच्छति । तत्तेषां सम्बन्धि मुखधावनादि
द्वािकिकं कृशरीरजन्मशरीरव्यतिरिक्तं छव्यावश्यकं मिति
समुदायार्थः ॥

(कल्लं पाउप्पजायाए) इत्यादि कल्यमिति विभक्तिव्यत्य-
येन सामान्येन प्रजाते प्रजातस्यैव विशेषावस्थाः प्राह इ-
त्यादि । प्राहुः प्राकाश्ये ततश्च प्रकाशप्रभातायां रजन्यां
किंचिदुपपन्न्यमानप्रकाशायामिति भावः । तदनंतरं सुवि-
मज्जायां तस्यामेव किंचित्परिस्पृष्टतरप्रकाशायाम् । अथशब्द-
आनंतर्ये तदनंतरं पांडुरे प्रजाते कथं नूत इत्याह । उल्लोत्पल-
कमलकोमले न्मीक्षिते कुल्लं विकसितं तच्च तदुत्पलं च फुल्लो-
त्पलं कमलौ हरिणविशेषः फुल्लोत्पलं च कमलश्च फुल्लोत्पल-
कमला तयोः कोमलमकण्ठोरं दधानां नयनयोश्चोन्मीक्षितमु-
न्मीलनं यत्र प्रभाते । तद्यथा । अनेन च प्रागुक्तायाः सुविमल-
तायाः वक्ष्यमाणसूर्योदयस्थ चांतरालजनिर्नीर्वृत्यादय-
रुणप्रजावस्थामाह । तदनंतरम् (उट्ठिअं सूरिअं) अच्यु-
ज्जे आदित्ये कथं चूते इत्याह । रत्ताशोकप्रकाशकिंशुक-
शुकमुखगुंजार्कसदृशे । रत्ताशोकप्रकाशस्य पुष्पितं
पलाशस्य शुकमुखस्य गुंजार्कस्य च रागेण सदृशे यः सैतथा
तस्मिन् आरक्ते इत्यर्थः । तथा कमलाकरनक्षिनिखंमवोधके
कमलानामाकरा उत्पत्तिभूमयो हृदादिजलाशयविशेषास्तेषु
यानि नक्षिनीखंमनि तेषां बोधको य स तथा तस्मिन्
पुनः किंनूते तस्मिन्नित्याह ॥ सहस्वरश्मौ दिनं क-
रोतीति दिनकरस्तस्मिन् तेजसा ज्वलति । तत्रैवैते भावाः
सर्वेऽपि संतीति ज्ञापनार्थं सूर्यस्य विशेषणबहुत्वं अनेन चो-
त्तरोत्तरकावभाविना आवश्यकरूपकालविशेषणकलापेन प्र-
कृतमध्यमजघन्योद्यमवतां सत्वानामभिमतमावश्यकरणसम-
यमाह । तथाहि । केचित्प्रकृत्योद्यमिनः किंचित्प्रकाशमानायां
रजन्यां मुखधावनाद्यावश्यकं कुर्वन्ति । मध्यमोद्यमिनस्तु त-
स्यामेव सुविमलायामरुणप्रभावसरे वा । जघन्योद्यमिनस्तु
समुद्रते सवितरीति (मुहोवणत्त्यादि) मुखधावनं च दंत-
प्रकाशनं च तैलं च फणिहश्च सिद्धयर्थश्च हरितादिका च आ-
दर्शश्च पुष्पाणि च माल्यं च गंधाश्च तांबूलं च वस्त्राणि च ता-

न्यादियेषां स्नानानरणपरिधानादीनां तानि फणिहः कंकत-
कस्तं मस्तकादौ व्यापारयति । सिद्धार्थाः सर्पपाः । हरिता-
दिका दूर्या एतद्वयं मंगलार्थं शिरसि प्रक्षिपन्ति । आदर्शेषु
मुखादि निर्दिक्ते वस्त्रादि धूपयन्ति अग्रथितानि पुष्पाणि ता-
न्येवग्रथितानि माल्यम् अथवा विकसितानि पुष्पाणि वा
तान्येवाविकसितानि माध्यमेतेषां च मस्तकादिधूपयोगः ।
शेषंस्वरूपत उपयागतश्चप्रतीतमेवयतानि द्रव्यावश्यकानि कृ-
त्वा ततः पश्चाज्जकुद्वादौ गच्छति तत्र रमणीयतातिशयेन स्त्री-
पुरुषमिष्टानि यत्रारमन्ति स विविधपुष्पजात्युपशोभित आरा-
मः वस्त्रानरणादिसमलंकृतविग्रहाः सन्ति हिताशनाद्याहारा म-
दनोत्सवादिषु कीमार्थं द्वाका उद्याति यत्रतच्चम्पकादितरुख-
एरुमणिरुतमुद्यानं भारतादिकथाविनोदेन यश्च द्वाकस्तिष्ठति
सा सजा शेषं प्रतीतम् । अत्राह । ननु राजादिभिः
प्रजाते अवश्यं क्रियत इति धृतपक्षिमात्रेणावश्यकत्वं भवतु-
मुखधावनादीनि प्रावावश्यककारणं न भवन्ति । सत्यं । किंतु
नूतस्य भाविनो वेत्याद्येव द्रव्यलक्षणं मतव्यं । किं तर्हि
(अप्पाहणे वि दव्वसहो) तीतिवचनादाह । अग्रधानवाच-
कोऽपि छव्यशब्दोऽवगंतव्यः । अग्रधानानि च मोक्षकारणभा-
वावश्यकपेक्षया संसारकारणानि राजादिमुखधावनादीनि
ततश्च द्रव्यनूतान्यावश्यकानि द्रव्यावश्यकानि पतानीत्यदोषः
नो आगमत्वं चेहाप्यागमाज्ञावाचोशब्दस्य च सर्वनिषेधव-
चनत्वादित्यलं विस्तरेण निगमयन्नाह ॥

(सेत्तं द्वाइअं) मित्यादि । तदेतद्दशरीरजन्मशरीरव्यति-
रिक्तं द्वािकिकं छव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो
छव्यावश्यकांतर्गतज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तः छव्यावश्य-
कप्रथमज्ञेदः द्वितीयमेद्विनिरूपणार्थमाह ।

सं किंतं कुप्पावयाणिअं दव्ववस्सयं २ जे इमे चरग-
चीरिगचम्मलंमिअज्जिखोरुपुंरं गगोअमगोवत्तिअग्नि
हिधम्मधम्मचित्तगअविरुद्धवैनयिकवुहसावगणजित्तओ
पासंरुत्था कल्ल प्पाउप्पजाए जाए जा वंते असा जइं
ते इंदस्स वा खंदस्स वा रुदस्स वा सिवस्स वा वेसमणस्स
वा देवस्स वा नागस्स वा चूअस्स वा मुगुदस्स वा अ-
ज्जाए वा कोट्टकिरिआए वा उवसेवणस्स मज्जणआव-
रिस्सम धूवपुपफगंधमज्जादिआइं दव्वावस्सयाइं करेति
सेत्तं कुप्पावयाणिअं दव्वावस्सयं ॥

से किंतं कुप्पावचनिकं छव्यावश्यकमत्र निर्वचनं (कुप्पाव-
यणियं दव्वावस्सयन्ति) इमे इत्यादि कुत्सितं प्रवचनं येषां ते
कुप्रवचनास्तेषामिदं कुप्पावचनिकं छव्यावश्यकं किं पुनस्त-
दित्याह । जे इमे इत्यादि ॥ एते चरकचीरिकादयः प्रजात-
समये इंद्रस्कंदारुपक्षेपनादि कुर्वन्ति तत् कुप्पावचनिकं छ-
व्यावश्यकमिति समुदायार्थः ॥

देवताक्षितीशमातापितृगुरुणामविरोधेन विनयकारित्वाद्-
विरुद्धा वैनयिकाः पुण्यपापपरलोकाद्यनञ्चुपगमपरा अक्रिया-
वादिनो विशुद्धाः सर्वपापंमिभिः सह विशुद्धचारित्वाद्ब्राह्म-
ननु यद्येते पुण्याद्यनञ्चुपगमपराः कथं तर्हेषां वक्ष्यमाणमि-
च्छाद्युपक्षेपनं संभवति पुण्यादिनिमित्तमेव तस्य संज्ञावात्सल्यं
किं तु जीविकादिहेतोस्तेषामपि तत्संभवतीत्यदोषः ॥

प्रभृतिग्रहणात् परित्राजकादिपरिग्रहः पापंमं व्रतं तत्र तिष्ठ-
तीति पापंमस्थाः । (कल्लं पाउप्पजायाए) इत्यादिपूर्ववद्वा

वसेजसा ज्वजतीति । इदंस्व धेन्यादि । तत्रैद्रः प्रतीतः स्कन्दः
कात्तिकेयः गडो हगः शिवस्त्वाकारविशेषधरः स एव व्यंतर-
विशेषो वा धेनवर्णो यज्ञनायकः देवः सम्मान्यः नागो भवन
पतिविशेषः यज्ञचूतो व्यंतरविशेषो मुकुन्दो वज्रदेवः आर्या-
प्रशान्तत्वा दुर्गाऽन्येव महिषासुदा । नत्कुट्टनपग कौटुकिया
भशोपचारादिद्रादिदानेन तदायननमनुच्यते । अतः तस्यैद्रा-
दिस्वोपपन्नसम्मानजनवर्णपुष्पवर्णधमाल्यादीनि छव्याव-
श्यकानि कुर्वन्ति । तत्र ईषन्तं जगणादिना प्रतीतमेव । सम्मा-
जनं दंरुपुञ्जनादिना । वर्णं नंशोदकादिना । शेषं गतार्थम् ॥
तदेवं य एते चरकादय इन्द्रादेरुपपन्नादि कुर्वन्ति तत कु-
प्रावचनिकं छव्यावश्यकम् । अत्र द्रव्यत्वमावश्यकत्वं नो
आगमस्य च दौक्तिकद्रव्यावश्यकोक्तमिव ज्ञावनीयं निगयन्नाह
(सेत्तमित्यादि) तदेतत् इशरीरमन्यशरीरव्यतिरिक्तं कु-
प्रावचनिकं छव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो छव्या-
वश्यकान्तगतइशरीरमन्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकदि-
तीयभेदः ॥

अधातृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं लोकोत्तरिअं दव्वावस्सयं जे इमे समणगुण-
मुकजांगीअक्यायनिरणुक्कपा हयाइव उदमा गया इव निरं-
कुवायममहा तु पेइः पां हुरपन्पाउरणा जिणाणमणाणाए
सच्छंदविहरिऊणं इजउकाअं आवस्सयस्स उवट्ठावयं
ति मेमं लोकोत्तरिअं दव्वावस्सयं सेत्तं जाणय सरीरज-
विअसरीरवतिरिक्तं दव्वावस्सयं सेत्तं नो आगमतो दव्वा-
वस्सयं । सेत्तं दव्वावस्सयं ॥

अयं किं तल्लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकमत्र निर्वचनमाह ।
लोकस्यात्तराः साधवः अथवा लोकस्योत्तरं प्रधानं लोकोत्तरं
जिनशासनं तेषु तस्मिन्वा जवन्ति लोकोत्तरिकं छव्यावश्यक-
मिति व्याख्यातमेव किं पुनस्तदित्याह । जे इमेत्यादि । य
एते श्रमणगुणमुक्तयोगित्वादिविशेषणविशिष्टाः साध्वाभासा
जिनानामनाइया स्वच्छंदविरुक्तयोभयकालमावश्यकाय प्र-
तिक्रमणायोपनिष्ठे तत्तेषां प्रतिक्रमणानुष्ठानं लोकोत्तरकं छ-
व्यावश्यकमिति समुदायार्थः । इदानीमवयवार्थं उच्यते । तत्र
श्रमणाः साधवस्तेषां गुणा मूलोत्तरगुणरूपास्तत्र जीववधवि-
रत्यादयो मूलगुणाः पिण्डविशुद्ध्यादयस्सूततरगुणास्तेषु मुक्तो
योगो व्यापारो यैस्ते सर्वधनोदराकृतिगणान्धात् श्रमणगुण-
मुक्ता योगिनः एते च जीववधादिविरतिमुक्ता व्यापारा अपि
मनसा कदाचित्सानुक्ता अपि स्युरित्याह । पदसु कायेषु
पृथिव्यादिषु विषये निर्गता अपगता अनुक्ता मनसा दया
येज्यस्ते तत्रा निरनुक्ताः तच्चतमव हया इव तुरगा इव उहा
माश्चरणनिपातजीवोपमर्दनिरपेक्षत्वात्तद्व्यतिरिक्तं इत्यर्थः ॥
किमपीत्येवं चूतास्ते इत्याह । यतो गजा इव छुष्टिरदा इव
निरंकुशा गुर्वाहाव्यतिक्रमचारिण इत्यर्थः । अत एव घट्टिचि-
येषां जंघे श्लङ्गीकरणार्थं फेनादिना घृष्टेति भावतस्तेष्वय-
वाचयन्निनोरेभेदोपचारात् घृष्टास्तथा मृष्टेति । तैशोदकादिना
येषां कशाः शरीरं वा मृष्टं ते तथैव मृष्टा अथवा कशादिषु
मृष्टं विद्यते येषांते मृष्टवन्तो वत्प्रत्ययलोपान्मृष्टाः तथा ।
(तुण्पोष्ठति) तुप्रामृजिता वदनेन वा वेष्टिताः शीतरक्षादि नि-
मित्तमोष्ठा येषां ते तुप्रोष्ठा तथा मत्तपरीषहासहिष्णुतादूरी-
कृतत्वात्पांडुरो धौतपटः प्रावरणं येषां ते तथा जिनानामनाइ-

या स्वच्छंदं विरुद्धतीर्हकराज्ञा बाह्या स्वस्वरुच्याविविधचेष्टाः
कृत्वा तत्रोत्तरयकालं प्रभातसमयेऽस्तमयसमये च चतुर्थ्यर्थे
पठ्ठीति कृत्वा आवश्यकाय प्रतिक्रमणायोपनिष्ठे तत्तेषामाव-
श्यकम् अत्र द्रव्यावश्यकत्वं भावशून्यत्वात् फलाभावात्वा
दप्रधानतया अवसेयं । नो आगमतो देशे क्रियालक्षण आग-
मानावान्नोशब्दस्य चात्र देशप्रतिषेधवचनत्वादिति अत्र च
लोकोत्तरिके द्रव्यावश्यकं उदाहरणं । वसंतपुरे नगरे अगीता-
र्थसंविष्टे गच्छे एकोविचरति तत्र श्रमणगुणमुक्तयोगीसं
विन्नाज्जासः साधुरेकः प्रतिदिनं पुरः कर्मादिदोषदुष्टमनेषणी
यं भक्तादि गृहीत्वा महता संवेगेन प्रतिक्रमणकाले आलोचय
ति । तस्य गच्छाचार्ये गीतार्थत्वात्प्रायाश्चित्तं प्रयच्छन् जगति प-
श्यत अहौकथमसौ भावमगोपयन् अशशतया सर्वं समालोच-
यति । सुखं हि आसेवना क्रियते दुःखं चेत्यमालोचयितुं तस्मा-
देव अशशतयेव श्रुत्वासौ तथा च तं प्रशस्यमानं दृष्ट्वा अन्येऽप्य
गीतार्थश्रमणाः प्रशंसन्ति चिंतयन्ति च गुरोश्चदिच्छया ज्ञाव्यस्त
हिं दोषासेवनायामसकृत्पातितायामपि न कश्चिदोषः । आलोच-
नाया एव साध्यत्वादित्थं चान्यदा तत्र संविम्नगीतार्थः कश्चि-
दायातस्तेन च प्रतिदिनं तमेव व्यतिकरमालोच्य सूरिरुक्तस्व
मित्यमस्य प्रशंसा कुर्वन् विवक्षितक्रीतीश इव वदयसे । तथाहि
गिरिनगरवासी कश्चिदग्निभक्तो वणिक् पद्मरागरत्नानां गृहं
भूत्वा प्रतिवर्षं चान्दिना प्रदोषयति तथा विवेकतया तत्र नरप-
तिशोके श्लाघमाणः अहो धन्योऽयं वणिग् जगवन्तं हुतभुजामि-
त्थमौदार्यभक्त्यतिशयाऽल्लैस्तत्पर्यति । अन्यदा च प्रवहपव
नपटलप्ररितस्तत्पदोपितदहनः सराजप्रासादं समस्तमपि
तन्नगरं दहतिस्म । असांच राज्ञा दंभितो नगराच्च निष्कासित
स्तदेवं राज्ञा तस्य प्रशंसां कुर्वता आत्मा नगरं लोकाश्च नाशित
स्तथा त्वमपि अस्याप्रविधिप्रवृत्तस्य प्रशंसां कुर्वन्नात्मानं सम-
स्तगच्छं चोच्छ्रयसि यदि पुनरेनेमेक शिष्यसि तदा तथाविध
न पश्य त्वपरिकारानिरुपायतामनुभवसि । तथा ह्यन्येन केनचि
राज्ञा तथैव कुर्वन् कश्चिच्छणिगाकर्णितस्तेज्यो नगरदाहापा-
यदर्शनात् कृतोशन अरण्यं गत्वा किमित्थं न करोषीत्यादि
वचोभस्तिरस्कृत्यदृष्टो निष्कासितश्च एवं त्वमपीत्याद्युप-
नयांगतार्थः । इत्यादि बहुप्रकार भणितो यावदसौ तत्प्रशंसा
तो न नियतते तावत्तेन गीतार्थसाधुना शेषसाधवोभिहिता
एव गणाधिपो महानिर्द्धर्मतास्पदमगीतार्थो यदि न परित्य-
ज्यते तदा भवतां महते अनर्थाय प्रभवतीति तदेवं तत्साध्वाव-
श्यकप्रकारं सर्वं लोकोत्तरिकं छव्यावश्यकमिति निगमयन्नाह
(सेत्तमित्यादि) तदेतल्लोकोत्तरिकं छव्यावश्यकं एतज्जने-
इशरीरमन्यशरीरव्यतिरिक्तं विविधमपि छव्यावश्यकं सम-
र्थितं भवत्यतस्तदपि निगमयति । सेत्तमित्यादि । एतत्समर्थेन
नो आगमतो छव्यावश्यकस्य प्रभेदस्य समर्थितत्वात्तदपि निग-
मयति । सेत्तं नो आगमतो इत्यादि एतत्समर्थेन च यत्प्रक्रांतं ।
छव्यावश्यकं तस्योत्तरः भेदमध्यवसितमतो निगमयति सत्त्वं
दव्वावस्सयमिति तदेतत् द्रव्यावश्यकं समर्थितमित्यर्थः ।

उक्तं संप्रपंचं छव्यावश्यकम् ॥

साम्प्रतमवसरयातभावावश्यकनिरूपणार्थमाह ॥

सेकिंतं जावावस्सयं २ उविहं पसुतं तंजहा आगमतो
अ नो आगमतो अ ॥

टी० ॥ अथ किंतद् भावावश्यकमित्यत्र निर्वचनमाह ॥ जा-
वावस्सयं दुविहमित्यादि वक्तुविवक्षितपरिणामस्य भवनभावं

चक्रे च भावो विवक्षितक्रियानुवृत्तियुक्तो हि वै समाख्यात सर्वैरिन्द्रादिवदिह्दनादिक्रियानुभावात् व्याख्यावक्तुर्विवक्षितक्रियया विवक्षितपरिणामस्य इदनादेरनुभवनमनुवृत्तिस्तथा युक्तोऽर्थः संज्ञवस्तयोरभेदोपचारः सर्वैः समाख्यातो निर्देशनमाह । इन्द्रादिवदित्यादि यथा इदनादिक्रियानुभावात् परमैश्वर्यादिपरिणामेन परिणतत्वादिन्द्रादिभाव उच्यते इत्यर्थः । ज्ञावश्चासावावश्यकं च ज्ञावमाश्रित्य वा ।

तत्राद्यनेदनिरूपणार्थमाह ।

से कितं आगमतो ज्ञावावस्सयं ५ जाणए उवउत्ते सेत्त-
आगमतो ज्ञावावस्सयं ॥

अथ किं तदागमतो ज्ञावावश्यकमत्राह (आगमज्ञावावस्सयं जाणए) इत्यादि ज्ञापकोपयुक्तं आगमतो ज्ञावावश्यकं इदमुक्तं ज्ञवत्त्वावश्यकपदार्थज्ञस्तज्जनितसंवेगविशुद्धानपरिमाणमस्तत्रोपयुक्तं साध्यादिरागममते भावावश्यकम्, आवश्यकार्थोपयोगवत्त्वस्याऽत्र सज्ञावात् भावावश्यकता चात्रावश्यकोपयोगपरिणामस्य सज्ञावात् । ज्ञावमाश्रित्यभावश्यकम् इति व्युत्पत्तेः अथवा आवश्यकोपयोगपरिणामान्वत्त्वात्साध्यादिरपि भावस्ततश्च भावश्चासावश्यकं चेति व्युत्पत्तेरप्यसौ मंतव्य इति (सेत्तमित्यादि) निगमनं ।

अथ भावावश्यकद्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से कितं नो आगमओ ज्ञावावस्सयं ५ वित्तिविहं पप्प-
त्तं । तं जहा । दोइअं कुप्पावणिअं दोगुत्तरिअं ॥

अथ किं तन्नो आगमतो ज्ञावावश्यकमत्राह नो आगमतो ज्ञावावश्यकद्विविधं प्रज्ञं तद्यथा दौर्गन्धं कुप्पावचनिकं दौर्गन्धोत्तरिकं च ॥

तत्र प्रथमभेदनिर्णयार्थमाह ॥

से किं तं दोइअं ज्ञावावस्सयं ५ पुव्वएहे जारहं अ-
परहे रामायणं से तं दोइअं ज्ञावावस्सयं ॥

अथ किं तद्वैकिकं भावावश्यकमित्याह (दोइअं ज्ञावावस्सयं पुव्वएहे) इत्यादि लोके भवं वैकिकं यदिदं लोकः पूर्वाह्णं भारतमपराह्णं रामायणं वाचयति वृणोति वा तद्वैकिकं ज्ञावावश्यकं हि भारतरामायणयोर्वाचनं श्रवणं वा पूर्वाह्णपराह्णयोरेव रुढं विपर्ययेदोपदर्शनात्ततः स्वच्छमनयोर्लौकिकवश्यकर्णीयत्वादावश्यकत्वं तच्चकस्य श्रोतॄणां च तदर्थोपयोगपरिणामसज्ञावात् वा चेत्तं तच्चकः श्रोतारश्च पत्रकपरावर्त्तनहस्तामिनयगात्रसंयमनकाकुलमृगमीहनादिक्रियायुक्ता ज्वन्ति क्रिया वा नामत्वेन प्रागेवोक्ताकिरियागमो न हो इति वचनात् । ततश्चक्रियावृत्तौ देशे आगमस्याऽभावात् आगमत्वमपि भावनीयं नो शब्दस्यात्र देशनिषेधवचनाद्देशे त्वागमोऽस्तिद्वौकिकाभिप्रायेण ज्ञारतादेरागमत्वात्तया निर्दिष्टसमये दौर्गन्धस्तदुपयुक्ता यदवश्यं ज्ञारतादि वाचयन्ति वृण्वन्ति वा तद्वैकिकं भावावश्यकमिति भावमाश्रित्यावश्यकं भावश्चासावावश्यकं चेति वा भावावश्यकमित्यलं विस्तरेण सेत्तमित्यादि गमनम् । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकप्रथमभेदोऽयं ॥ तद्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं कुप्पावणिअं ज्ञावावस्सयं ५ जे इमे चरग-
चीरिगजावपातं रुयायं ५ इज्जांजिहोमजपमन्दरुक्कन-
मोकारमादि आइ ज्ञावावस्सयाइ करेति सेत्तं कुप्पाव-
णिअं ज्ञावावस्सयं ॥

टी० (से किं तं कुप्पावणीय) मित्यादि अत्र च निर्वचनमाह । कुप्पावयणियं ज्ञावावस्सयं जे इमे त्यादि कुत्सितं प्रवचनं ज्ञावावश्यकं कितमुच्यते । य एते चरकचीरकादयः पारंगस्या यथावसरे इज्जांजिहोमादीनि भावरूपान्यावश्यकानि कुर्वन्ति । तत्कुप्पावचनिकं ज्ञावावश्यकमिति संबंधः । तत्र चरकादिस्वरूपं प्रागेवोक्तम् । इज्जांजिह्यादिस्वरूपमुच्यते । तत्र यजनामिति याग इत्यर्थस्तद्विषयो जज्ञस्यजिहिरिज्जांजिह्वः । यागदेवतापूजावसरज्ञावीति हृदयं अथवा यजनमिज्या पूजा । गायत्र्यादि पाठपूर्वकं विप्राणां संध्यर्चनमित्यर्थः । सूत्रांजिहिरिज्जांजिह्व अथवा देशी ज्ञापाया मिज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्वैकैः क्रियमाणः करकुलमृगमीहनादिवृत्तौऽजिहिरिज्जांजिह्वः होमोऽग्निहोत्रिकैः क्रियमाणमग्निहवने जापो मंत्राभ्यासः । मंडुरकात्ति । देशीवचनं मंडु सुखं तेन रक्तं वृषभादिशब्दकरणं मंडुरकं । देवतादिपुरतो वृषभगर्जितादिकरणमित्यर्थः । नमस्कारो नमो भगवते दिवसनाथायेत्यादिक एतेषां चंदे इज्जांजिहो मजापमंदरुक्कनमस्कारास्ते आदिर्येषां तानि । तथा आदिशब्दात् स्तवादिपरिग्रहः एतेषां चरकादिभिरवश्यं क्रियमाणत्वादावश्यकत्वमेतत्कर्तॄणां च तदर्थोपयोगश्रद्धादिपरिणामसद्भावात् ज्ञावत्वं । अन्यच्च चरकादयस्तदर्थोपयोगवृत्तौ देश आगमो देशस्तु करशिरोव्यापारादिक्रिया वृत्तौ नागमस्ततो देश आगमाज्ञावमाश्रित्य नो आगमत्वमवगतव्यं । नोशब्दस्येहापि देशनिषेधपरत्वात्तस्माच्चरकादयस्तदुपयुक्ता यथावसरं यदवश्यमिज्यांजिह्यादि कुर्वन्ति । ततः कुप्पावचनिकं । ज्ञावावश्यकं भावावश्यकशब्दस्य च व्युत्पत्तिर्यत्र तथैव सेत्तमित्यादि निगमनं । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकद्वितीयभेदः । अयं तृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किं तं दोगोत्तरिअं ज्ञावावस्सयं जप्पं समणे वा समणिवा सावओ वा साविआ वा ताच्चित्ते तंमणो तद्वेस्ते-
तदध्यवसिते तदज्जवसाणे तदट्ठीवउत्ते तदपिअकरणे
तमज्ञावणाज्जाविते अस्सत्यकत्थइ मण अकुव्वमाणे उव-
उत्ते जिणवयणधम्माम्भारागस्तमणे प्रत्यंतरे उज्जयोकाळं
आवस्सयं करेति सेत्तं दोगुत्तरियं ज्ञावावस्सयं ॥

सेत्तं नो आगमतो ज्ञावावस्सयं सेत्तं ज्ञावावस्सयं ।

से किं तं दोउत्तरियमित्यादि । अत्र निर्वचनं दोउत्तरियं भावावस्सयं जप्पमित्यादि । जप्पन्ति णमिति वाच्यार्हकारे । यदिदं श्रमणादयस्तच्चित्तादिविशेषणविशिष्टा उभयकार्वा प्रतिश्रमणाद्यावश्यकं कुर्वन्ति । तद्वैकौत्तरिकं भावावश्यकमिति । संतंस्तत्र श्राम्यतीति श्रमणः साधुः । श्रमणी साध्वी । इष्टोति साधुसमीपे जिनप्रणीतां समाचारीमिति श्रावकः श्रमणोपासकः । श्राविका श्रमणोपासिका । वाशब्दाः समुच्चयार्थाः । तस्मिन्नेवावश्यकं चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्येति तच्चित्तः । तस्मिन्नेव मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः तत्रैव हेतुया शुभपरिणामरूपा यस्येति सततं ह्यस्य तथा तदध्यवसितः इहाऽध्यवसायोऽध्यवसितं ततश्च तच्चित्तादिज्ञावयुक्तस्य सततस्मिन्नेवावश्यकोऽध्यवसितं क्रियासम्पादनेन विपर्यस्येति तदध्यवसितः । तथा । तत्तीव्राध्यवसायस्तस्मिन्नेवावश्यकं तीव्रं प्रारंभकाज्ञादारभ्य प्रतिक्षणं प्रकर्षयायिप्रयत्नविशेष-
तः ।

क्षणमव्यवस्थानं यस्य स तथा । तदर्थोऽप्युक्तस्तथावश्य-
कस्यार्थस्तदर्थस्तस्मिन्पुनरुक्तस्तदर्थोपयुक्तः । प्रशस्ततरस्त-
वेगविगुह्यमानस्तस्मिन्नेव प्रतिसूत्रं प्रतिक्रियं चायोपयुक्त-
इत्यर्थः । तथा तदर्थितकरणः करणानि तत्साधकतमानि-
देहरजोहरणमुन्वयस्त्रिकादीनि तस्मिन्नावश्यकं तथोचित-
व्यापारनियोगेनाऽर्पितानि नियुक्तानि तानि येन स तथा । स
भ्यर् यथास्थानं न्यस्तोपकरण इत्यर्थः । तथा तद्भावनाभा-
वितः तस्याऽवश्यकस्य ज्ञावना अव्यवच्छिन्नपूर्वपूर्वतरसं-
स्कारस्य पुनः पुनस्तदनुष्ठानरूपा तथा भाविताज्ञादभावेन
परिणतावश्यकानुष्ठानपरिणामस्तद्भावनाभाविताः । तदेवं-
यथाक्तप्रकारेण प्रस्तुतयतिरेकतोऽन्यत्र कुत्रचित्मनोऽकुर्वन्तु
पञ्चक्षणत्वाच्च काय चान्यत्राकुर्वन्नेकार्थिकानि वा विशेष-
णान्येतानि प्रस्तुतोपयोगप्रकर्षप्रतिपादनपराणि अमूनि च-
द्विगपरिणामतः श्रमणीश्राविकयारपि योज्यानि । तस्मात्त-
च्चित्तादिविशेषणविशिष्टाः श्रमणदयः उभयकालमुभयसंध्य-
यदावश्यकं कुर्वन्ति तद्व्योक्तार्थिकं ज्ञावमाश्रित्य ज्ञावश्चासा-
वावश्यकं चेति वा ज्ञावावश्यकम् । अत्राप्यवश्यं करणादा-
वश्यकत्वं तदुपयोगपरिणामस्य च सङ्गात्वात् ज्ञावत्वं । मुख-
चक्षिकाप्रत्युपकरणरजोहरणव्यापारादिक्रियावक्षणदेशस्याऽना-
गमत्वात् नो आगमत्व भावनीयं । सेतमित्यादि । अनु० ॥

निगमनं तदेवस्वरूपत उक्तं भावावश्यकमनेन चात्राधिकारः
एतदेवं संगृह्य गाढयोपनिबलन् चतुर्विधं निक्षेपमाह ।
विश० ॥

तत्र नामस्थापने श्रुण्वत्वाज्ञोच्यते । ज्ञ्याऽवश्यकं तु द्विधा
आगमतो नो आगमतश्च । तत्राऽगमतः प्राह ॥

आगमओद्वात्रास्य, तमावस्सयं पयं जस्स ।

सिक्खित्थमिवास्तयं, तद्गुणउत्तेनिगदमाणं ॥

आगमतो ज्ञ्यावश्यकं भवति क इत्याह ॥ तदावश्यकं निग-
द्यवदन्नयेता कथंभूतस्तस्मिन्नावश्यकोऽनुपयुक्तस्तदनुपयुक्तः
यस्याऽप्येतुः । किमित्याह । यस्य तदावश्यकपदं प्रथमं शिक्तं
जितमित्यादिविशेषणविशिष्टं भवति । अथ तान्येवाऽनुयोगा-
रादिसूत्रोक्तानि शिक्खितादिविशेषणानि व्यख्यायन्माह ॥

सिक्खित्थं पंतं नीयं हियं मेठियं जियं रुयं । एइस
क्खित्थवप्पाइमियं पारोजयमेरुक्केमणंमि । जहसिक्खि-
ओयं समानांमंतहंतंमि तहाठियाइ नामसमं गुरुत्तणियं
घोससरिसं संगहियमुहत्तात्तओतेय नविहीणक्खमहिय
क्खरं च वोच्चरयणमाहवच्चवाइठक्करमेयं वचा सियव
चासं न खदियमुवन्नहणं पिव आमिदियमसरुवधममे
लोच्चवोशत्तगव्वमहवा आमिदियपयवक्कविच्चेयं । नय
विविहसत्तपह्णवाविमिस्समणण विजमहिंयं वा निच्चा
मेदियकोदिययायसामिव सेरिक्कं वा मन्नाइनियमाणं प
रिपुन्नं च्छेदसाहवत्थेणं नाक्खायरुवोसुं पुण्णुदताइं
घोसोहिं ॥ कंठोदविप्पमुक्कं नाउत्तं वादिसुयजणियं वा
गुरुवायणो वयातं न चोरियं पुच्चयाउ वा ॥

इहानुयोगद्वारेऽप्युक्तं ॥

सेकिंतं आगमओ दव्वावस्सयं २ जस्स एं आवस्स

यत्ति पयं सिक्खित्थं ठियं जियं मियपरिजियं नामसमं घोस
समं अहीणक्खरं अक्खरं अक्खरं अक्खरं अक्खरं अक्खरं
आमिलियं आविवाभेदियं पणिपुन्नं घोसं कंठोदविप्पमुक्कं
गुरुवायणोवगयं सेणं तत्तय वायणाए पुच्चणाए परिअह
णाए धम्मकहाए । वर्तत इत्यध्याहारः ॥

नोअनुपेहाए इहापि वर्तत इति शेषः इदं च सुखं आगमओ-
दव्वावस्सयमित्यादि प्रागुक्तगाथायाः प्रायो व्याख्यातं शक्ति
तादिपदानि द्विद्वानां व्याख्यायंतं तत्र शिक्तमिति कोऽर्थः अंतं
नीतं सर्वमधीमिति स्थितं हृदिव्यवस्थितमप्रच्युतमित्यर्थः । जितं
हृतमागच्छति च वर्णोदिमिः संख्यातमिति यदुत्तममेणाऽप्येत्या
ऽगच्छतितत्सर्वतो जितं स्वकीयेन नाम्नासमं नामसमं यथा
स्वनामं शिक्तं तथा तदप्यावश्यकं तथा यथैव स्वनामस्थि-
तादिविशेषणविशिष्टं घटते । स्थितं जितं मितं परिमितमित्यर्थः ।
एवंतदप्यावश्यकमतः स्वनामसममुच्यते । यच्चानाचार्या-
मिहितोदात्ताऽनुदात्तस्वरितवृत्तैर्वाः सहशमेव गृहीतं
तत् घोषसमं न हीनाकरं नाप्यधिकाकरं (वोच्चवे) त्यादि
यथा प्रात्तानीरिप्रोतरत्तमावाविपर्ययन्यस्तरत्तनिचया भवं-
त्येवं यद्यत्पासितवर्णविन्यासं विपर्ययोपन्यस्तवर्णसंतानमित्य-
र्थः । तच्चकरं न तथावा विक्काकरं इदं वर्णमात्रापेक्षं विव-
क्ष्यते नतु वाक्यापहं पदवाक्यविपर्ययस्तस्य वक्ष्यमाणमी-
दितविपर्ययत्वादिति उपलक्षकत्वाऽनुवृत्तत्वे इहामिव यत्र स्खल-
ति तदस्खलितं । विसदृशानेकधान्यमेवकवद्यन्न मिद्वति तद-
मिश्रितं । अथवा विपर्ययस्तपदवाक्यग्रंथ मिश्रितं नैवं यतद्व
मिश्रितं (अमिलियपवक्कविच्चेयं) अथवेत्यत्रापि तृतीय-
व्याख्यांतरसूचकः संबध्यतं । अमिलितोऽसंसक्तः पदवाक्य
विच्छेदो यत्र त्वाऽमिश्रितमुच्यते । अन्यत्यामेनितं व्याख्यातुमाह ।
नयविविहेत्यादि विविधानि नानाप्रकाराण्येनानि शास्त्राणि
तेषांपदवाक्यावयवरूपा बहवाः पल्लवास्तैर्विमिश्रंयत्यामेनितं
अथवा स्थानाच्छेन्नग्रयितं व्यत्यामेनितं यथा । प्रातराज्यस्य
रामस्य राक्षसा निघ्नं गताः । कोलिकपायसवक्त्रेकीकथावचा
यथोक्तरूपं यन्न भवति तद्व्यत्यान्नेनितं । परिपूर्णं चिदा । सूत्रतो
ऽर्थतश्च । तत्र वंदसा वंदः समाश्रित्य मात्रादिनियतमानं सु-
त्रतः परिपूर्णं । यत्त्वनाकांक्षादिदोषस्तदर्थतोऽपरिपूर्णं यत्कि-
याऽध्याहारं नापेक्षते । अच्चापकश्च तत्रं च भवति तदर्थतः
परिपूर्णमिति ज्ञावः । परिपूर्णं घोषमिति व्याख्यातुमाह (पुन्न-)
मित्यादि । उदात्तादिघोषैः परावर्तनादिकाश्च उच्चारयति ।
तत्परिपूर्णं घोषं । इह च शिक्काकाद्वेऽप्यपकनिगादितोदात्ता-
दिघोषैः समं शिक्कामाणस्य घोषसमं । शेषकाले तु परावर्तनादि
कुर्वन्नुदात्तादिघोषैः परिपूर्णमुच्चारयति तत्परिपूर्णं घोषमि-
त्यनयोर्विशेषः । कंठोदविप्पमुक्कं न तु बालमूकजावितवदन्यत्कं
गुरोः सकाशाद्वाचनया उपयातमायातं न पुनः पुस्तकादेव चो-
रितः स्वतन्त्रेणैवाऽधीतं वाशब्दात्कर्णोच्चारकेन वा गृहीतमिति ।
अत्र प्रेरकः प्राह ।

आगमओऽणुवज्जतो, वत्ता दव्वंति सिक्खमावांसं ।

किंसिक्खियाइ सुयगुण, विसेतणो फल्लमिहत्तहियं ।

नन्वागमतोऽनुपयुक्तो वक्ता ज्ञ्यावश्यकमित्येतावतैव सि-
क्कागतो ज्ञ्यावश्यकं किं शिक्तं स्थितं जितमित्याद्या
वश्यकश्चतुगुणविशेषैरिहाऽन्यधिकं फल्लमिति ॥
अत्रोत्तरमाह ॥

जह सव्वदोसरहियं पि, निगदओसुतमणुवउत्तस्स ॥
 दवस्सुयं दव्वावासयं, च तह स ववकिरिया उवओ ॥१॥
 उवउत्तस्स य खद्वियाइ, यं पिसुद्धस्स जाव ओसुत्तं ॥
 साहइ तहकिरियाओ, सव्वाओ निज्जरफझाओ ॥२॥
 इहाशिक्षितादिविशेषणकज्ञापं कुर्वन्नाचार्यं इति साधयते-
 ततः कथयतीति द्वितीयगथायां क्रिया किंसाधयतीत्याह-
 यथा शिक्षितादिगुणपेतत्वात्सर्वदोषरहितं सूत्रमनुपयुक्त
 स्य निगदतो छव्यश्रुतं वक्ष्यमाणं व्यावश्यकं चोक्तस्वरूपं
 भवति । तथा प्रत्युपेक्षणप्रमार्जनैत्यादि क्रियाऽपि सर्वा अनु-
 पयुक्तस्य कुर्वतो ऽतः प्रणिधानगुण्यत्वाद्द्वयक्रियास्तत्फ-
 लाधिकत्वा भवन्ति । तथा यथैव सामर्थ्यादिदं ज्ञयते उप-
 युक्तस्य त्वतः प्रणिधानयुक्तस्य कारणवैकल्यादिकारणात्कथं
 मपि स्त्वहितादिदोषपुष्टमपि सूत्रं निगदतो भावतः
 शुद्धस्य तस्य ज्ञावसूत्रमेव भवति । तत्र सर्वाऽपि प्रत्युपेक-
 णादिक्रिया उपयुक्तस्य कुर्वतः कर्मनिर्जरकज्ञा एव भवं
 त्यतः संवेष्टापि जगदुक्ताऽनुष्ठानेष्वतः प्रणिधानेऽतिशयः
 प्रयत्नः कार्य इति ॥ विशे. ॥

अथ नो आगमतोऽभिधीतुराह ॥

नो आगमओजाणय, जव्वसररीराइरित्तमावासं ।

लोइयलोउत्तरियं, कुप्पावयणं ज हा सुत्ते ॥

नो आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधं ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं भव्य
 शरीरद्रव्यावश्यकं । तदुभयद्रव्यावश्यकव्यतिरिक्तं च तत्र स-
 म्यकपूर्वाऽधीताऽवश्यकं सिद्धशिद्धातलगतं जीवविप्रमुक्तं
 मुनिशरीरमनुचूतभावत्वात् ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं । यत्पुनरा-
 वश्यकार्थं ज्ञास्यति । न पुनरिदानीं जानाति तत्सचेतनं देव-
 दत्तादिशरीरं योग्यत्वाद्भयशरीरद्रव्यावश्यकं । एतदुभयव्य-
 तिरिक्तं तु नो आगमतो व्यावश्यकं त्रिविधम् । लौकिकं
 लोकोत्तरं कुप्रावचनिकं च । तत्र लौकिकं राजादीनां मुखप्रका-
 खनाद्यावश्यकं लोकोत्तरं येऽमे श्रमणगुणविप्रमुक्ता दिग्गमा-
 न्धारिणः साध्वानासाः प्रतिपदमनेकान्यसंयमस्थानान्यासे-
 व्योभयकावं प्रतिक्रमणाद्यावश्यकं कुर्वन्ति तच्छिज्ञेयं । कुप्राव-
 चनिकं तु यत्पाखं निश्चयं मायतनोपप्रेषणाद्यावश्यकं कुर्वन्ति
 तद्व्योच्यं नोऽशब्दश्चेह सर्वत्रागमे सर्वनिषेधोऽप्युच्यः । एतच्च
 सर्वमपि नो आगमतो व्यावश्यकं सप्रभेदं यथा सूत्रे । अनु-
 योगद्वाराख्ये प्रोक्तं तथा विज्ञेयमिति । इह लोकोत्तरं यन्नो
 आगमतो व्यावश्यकमुक्तं तत्रोदाहरणमाह ॥

लोउत्तरे अजिक्खण, मासेवाजोयओ उदाहरणं ।

सरयणदाहगवाणिय, नाण जइ उवावप्पे ॥

लोकोत्तरं नो आगमतो व्यावश्यकोऽभिज्ञमासेवकलोचकः
 साध्वानासा उदाहरणं । आसेवकश्चासावालोचकश्चेति स-
 मासः । आसेवकलोचकस्य च योऽगीतार्थगुरुः स खलु र-
 त्नादाहकवणिग् ज्ञानेन गीतार्थयति निरुपाख्यः इत्यङ्गराथो
 भावार्थस्तु कथानकगम्यस्तच्च कथ्यते ।

वसंतपुरं नाम नगरं तत्र चाऽगीतार्थः संविग्नाभास एको
 गच्छः सूरिसहितो विचरति । तन्मध्ये चैकः साध्वानासास्ति-
 ष्ठति । स च प्रतिदिनमुदकाऽर्द्धहस्तादिदोषपुष्टान्यनेपणी
 यभक्तपानकादीनि गृहीत्वावश्यककाळे महान्तं संवेगमिवो-
 ष्णन् सर्वं शुर्वीति केऽन्वहमालोचयति गुरुरपित्तैव प्रायश्चित्तं
 प्रयच्छति । तत्र प्रच्छन्नगीतार्थत्वेन नित्यमेव वक्तव्यं धर्म-

श्रद्धाबुरयं महाभागः सुखेनासेव्यते दुष्करं च यदि तथमालो-
 च्यते । अतोऽगच्छत्वादेव शुद्धोऽयमेतच्च दृष्ट्वाऽन्यमुग्धसाधव-
 श्चित्यंत्यहो आलोचयितव्यमेव साध्यं । तच्चेतक्रियते तर्ह-
 कृत्याऽसेवनेऽपि न कश्चिद्दोष इत्येवं सर्वस्मिन् गच्छे प्रायः
 प्रवृत्तमतमंजस इति । इत्थं च व्रजति काळे अन्यदा गीतार्थः
 साधुः कश्चित्तत्र गच्छे प्राघूर्णकः समायातस्तेन चासौ
 विधिः सर्वोऽपि दृष्टस्तश्चित्तमहोऽनेनागीतार्थगुरुणा सर्वो-
 प्ययं नाशितो गच्छ स्तस्तेन ज्ञाणितो गुरुराह ।

त्वममुं नित्यमकृत्यासेवकं साधुमित्थं प्रशंसन् जवसिनगर-
 नृपतेस्तभ्रगरवासिदोऽकस्य च सदृशः कथमित्यत्रोच्यते ।

गिरिनगरं नाम नगरं तत्र चैकोवर्णिक कोटीश्वरो निव-
 सति । स च वैश्वानरभक्तवात्प्रतिवर्षं रत्नानामपवरकं
 मृत्वा बान्हिना प्रदीपयति । तं च तथा कुर्वन्तं राजा नगरलोचकश्च
 सर्वदा प्रशंसति । यन्ना अहो वैश्वानरे ज्ञातिरस्य यदमुं
 भगवंतं प्रतिवर्षमित्थं रत्नैस्तर्पयत्यसौ । एवं च प्रशंस्यमानोऽयं
 मादृततरः प्रतिसंवत्सरं तथाऽनुतिष्ठति । ततोऽन्य दा प्रचक्ष-
 पवनेद्भूतस्तेन प्रदीपितो बन्धिः सराजगृहं समस्तमपि नगरं
 प्रस्मसात्करोति स्म । ततः सनगरेण राज्ञा किमस्मान्गिरि-
 त्थं कुर्वन्नासौ पूर्वनिषिद्धः किंवा प्रशंसित इत्यादि बहु पश्चा-
 त्तापं कृत्वा दंभितो निर्वासितश्च नगरादसौ वणिगिति ।
 एवमाचार्य ! त्वमपि अविधिप्रवृत्तस्याऽस्यसाधोर्नित्यमित्थं प्रशं-
 सां कुर्वन्नमुमात्मानं गच्छं च नाशयसि । तस्मान्मयुरापुरीनरपते
 स्तन्निवासिदोऽकस्य च सदृशोभव यतोऽनर्थभाज भवसि ।
 कथमित्यत्राऽभिधीयते ॥

मयुरानगर्यामपि वैश्वानरभक्तेन केनापीश्वरवणिजा इत्थमेव
 रत्नभूतं गृहं प्रदीपयितुमारब्धम् ततः स नगरलोकेन राज्ञा-
 दंभितः तिरस्कृतश्चासौ वणिगद्वयां गृहं कृत्वा किमित्थं न प्रदी-
 पयसीति निष्कसितो नगरादिति त्वमपीत्थं कुर्वन्नमुमात्मानं
 गच्छं चानर्थेभ्यो रक्षसि तदित्थं युक्तिभिः शिद्ध्यमाणोऽप्य-
 सौ गुरुरगीतार्थत्वेन साग्रहतया निर्धर्मतया च स्वप्रवृत्तेर्नि-
 वर्तते । ततस्तेन प्राघूर्णकसाधुना गच्छसाधवोऽभिहिताः ।
 अब्रमेवंचूतस्य गुरोर्वशवर्तित्वेन परिन्धियतामयमन्यथा सर्वे
 पामनर्थाय संपत्स्यते । ततस्तद्वैवाऽनुष्ठितं तैरिति । तदेवं
 भूतस्य गच्छस्य सत्कं नो आगमतो लोकोत्तरं द्रव्यावश्यकम्
 जिधीयत इति तदेवं सोदाहरणमुक्तं व्यावश्यकं ॥

अधुना ज्ञावावश्यकमभिधीयते । तच्च द्विधा आगमतो नो
 आगमतश्च । तदेतदुभयमप्याह ॥

आगमओजावावस्सयं, तदत्थोवओगपरिणामो ।

नो आगमओजावे, परिणामो नाणकिरियासु ॥

आगमतो भावावश्यकमावश्यकार्थोपयोगपरिणामो नो आ-
 गमतस्तु ज्ञानक्रियोजयपरिणामो मिश्रवचनत्वान्नोऽशब्दस्येति ।
 इदं च त्रिविधमपि दर्शयन्नाह ॥

लोइयलोउत्तरियं, कुप्पावयणं च तं समासेणं ।

लोउत्तरं पसत्तुं, सत्थे तेणाहिगारोयं ॥

तन्नो आगमतो भावावश्यकं त्रिविधं । लौकिकं लोकोत्तरं
 कुप्रावचनिकं । एवं चोपन्यासः पूर्वव्यतिरिक्तव्यावश्यकोऽत्र
 च भावावश्यकवंधानुलोम्यादिना केनापि हेतुना कृतो यावताऽ
 नुयोगद्वारसूत्रेण इत्थमुक्तं । लौकिकं कुप्रावचनिकं लोकोत्तरं
 चेति । तत्र लौकिकं नो आगमतो ज्ञावावश्यकं । पूर्वोक्ते प्रारतं
 अपराल्ले रामायणं वाचनीयमित्यादि कुप्रावचनिकं । मंत्रादि

पाठपुष्पकमिज्याजिहोमादि लोकोत्तरं पुनरुपयुक्तस्य श्रमणा
देमुत्तरवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणवत्तादि क्रियामिश्रमुपयुक्तमाव-
श्यकसूत्रोच्चारणं एवं सर्वत्र ज्ञानक्रियामिश्रता ज्ञावनीया । इह
च त्रिविधेऽपि नो आगमतो ज्ञावावश्यकं पारमार्थिकाऽनुपमाऽ
पवर्गसुखप्राप्तिहेतुत्वाद्दोकोत्तरमेव प्रशस्तं । तदेव चेह शा-
स्त्रेऽधिक्रियत इति । विशेषः । आ० म० प्र० १ अ. । आ०
चू० १ अ. ॥

आवश्यकं च गुरुनाङ्गिकमेव कर्तव्यम् ।

तथा च विशेषावश्यकं ॥

आवस्सयमि निबं, गुरुपादमूत्रमि देसियं मवं होइ ।

वीसंपि हुसंवसत्रो, कारणत्रो जंदजिसेज्जाए ॥

अनेन गुर्वामंत्रणवचनेन आवश्यकं प्रतिक्रमणं गुरुपादमूत्र
एव नित्यं कर्तव्यं इति दर्शितं भवति । यद्यद्यस्मादभिशा-
व्यायां द्वितीयवसतावित्यर्थः । कारणतः कारणवशादि-
श्वगपि संवसतः साधोः कल्पग्रंथे इयं सामाचारी प्रोक्तोति
शेषः का पुनरियं कल्पसमाचारीत्युच्यते ।

जइ खुद्दुगगा वसहीतो, अन्नांतूणा कपयया साहूणो ।

वसंति तत्राचार्यसमीपे (पञ्चमिजं पाठसिय) कावग्रहणो
त्तरं कालं सूत्रार्थपौरुषं कृत्वा अन्यस्यां गच्छंतो अथांतरा
इवापदादिभयं ततोऽयंपौरुषं हापयंति तथा सूत्रपौरुषमपि
कावमपि तथा चरमं कायोत्सर्गं द्वितीयमाद्यं यावत्तिल्लपि-
सहस्वरमौ तत्र यांतीति न केवलं प्रतिक्रमणं कित्वेवमेव
शेषाण्यपि सर्वाणि साधुभिरवश्यं कर्तव्यान्वावश्यकानि ।
गुरुनापृच्छ्य कर्तव्यानीत्येतद्भाषितमामंत्रणवचनाद्येन सर्व-
पामप्यावश्यकानां सामायिकमेवादी मत्तं भदंतशब्दश्च य-
स्मात्तद्वादी निर्दिष्टस्तेनानुवर्तते तत्कोऽसौ सर्वेष्वप्याव-
श्यकेषु कथमित्याह ॥ इदमिदं च करोमि भदन्ता ! इति ।
एतदेवाह ॥

एवं चिय सन्वावस्सयाइ आपुच्छिउण कज्जाइ जाणा
वियमामंतणवयणा । जेण सन्वासिं सामाइयमाइयं ओ
यं जंदंत ! सद्दोयजंतउदाइ एतेणामुवत्तइ तओकोरेमि !
जंत ते सन्वेसु ॥

गतायै । किमिति गुरुनापृच्छ्यैव सर्वावश्यकानि कर्तव्यानी-
त्याह । किञ्चाकिञ्च गुरवो, विदंति विणयपरिवर्तिहेतुं च ।
उत्सासाइय मेत्तुं, तदण्णुगए पणिसिद्धं ॥१॥ पाठसिद्धा ।
यत्र तर्हि गुरुं भवति तत्र किं विधेयमित्याह ॥

गुरुविरहम्मि य उवणा, गुरुवसेवोवदंसणत्थं च ।

जिणविरहम्मि वि जिण, विवसेवणमंतणं सफहं ?

रन्नोवपरोक्खस्स वि, जहू सेवावमंतदेवया एव ।

तह य परोक्खस्स वि, गुरुणो सेवा विणयहेऊ २

अहवा गुरुणुणणाणो, चउगउजाव गुरुसमा एसो ।

इह विणयमूळ धम्मो, वएसणत्थं चउजियं विणयसासाण-

मूळं । विणीजंसंजाऊ जवो, विणयाविप्पमूक्खस्स क-

उधम्मो ३ कउतवो विणउवयारं, माणस्स जेजणापू-

यणा गुरुजणस्स । तित्थयराणय आणा, सुयधम्मा-

राहणा किरिया ॥

पाठसिद्धा एवेति ॥

आवश्यककरणेऽसमाचारी दोषः ॥

न कर्तेती आवस्सं, हिणाहियनिविष् पाउयनिविन्ना !

दंरुगहणादिविणयं, राइणियादीणा न कर्तेति ॥

आवश्यकं सूत्रत एव न कुर्वति । यदि वा हीनं अधिकं वा
कायोत्सर्गाणां हीनकरणतोऽधिकं वाऽनुपेक्षार्थं कायोत्स-
र्गणामेव चिरकावकरणतः कुर्वति । यदि वा निषण्णा उप-
विष्टः प्रावृत्ताः शीताः शीतादिजन्यतः कऽप्यादिप्राचरणप्रा-
वृत्ता निषण्णास्त्वन्वर्तनेन निपतिताः प्रकुर्वति । व्य. १ उ. ।

आवश्यककरणे प्रायश्चित्तम् । महा. ७ अ. ॥

से जयवं केवइयाइ पायच्छित्तस्स णं पयाइ खाइयाइ
गोपायत्थिस्स पयाइ संवाइयाइ से जयवं तेसिणं
संखा इयणं पायच्छित्त पयाणं कितं पढमं पायच्छि-
त्तस्स णं गोयमा ! पइदिणकिरियं सेजयवं किति
पइदेणकिरियं गोयमा ! जं मणुं समयाअहन्निसा-
यणोवरमंजावणुद्वेयव्वाणि संवेज्जाणि आवस्सगाणि ।
से जयवं केणं अट्टेणं एवं चुच्चइ । जहा ण आवस्स-
गाणि गोयमा ! असेसकसिणट्ठकम्मक्खयकारि उज्ज-
मसम्मदंसणं चारित्तं अचंतधोरवीरुगकडमुदुकरं तव-
साहणट्टाए परुविज्जंति । नियमियविज्जुदिट्ठं परिमिएणं
कावसमएणं पयं पयेणाहं निसाणुसमयमाजम्मं अव-
स्समेव तित्थराइसु कीरंति आणुडिज्जयंति उवइसिज्जं
ति परुविज्जंति पन्नविज्जंति सययं एराणं अट्टेणं एवं
चुच्चइ । गोयमा ! जहा ण आवस्सगाणि तेसिं चणं गो-
यमा ! जे जिरकू कालाइकमेणं वेलाइकमेणं समयाइक-
म्माणं आदिसायमाणे अणोवओपमत्ते अवहिहीए अ-
न्नेसिं व असट्ठं उप्पायमाणो अन्नयरमावस्सगं पमाइयत्तं
तेणं वलवीरिएणं सातवेहरुताए आदंयणं कं किंचि-
धेत्तुणं विराइयं पउरियाणाणं जहुत्तमूळं समणुडेज्जा-
सेणं गोयमा ! महा पायच्छित्तं भवेज्जा ॥

अकएसु य पुरिमा, क्षणमायायं सव्वसो चउत्थं तु ।

पुव्वमपेहि यं भिद्धं, मिसिवो सिरिणे दिवासुवणे ५३ ॥

अकृतेषु पुनः क्षणोत्सर्गेषु वंदनकेषु च एकादिषु एकादिभिषु
पुरिमैकाशन्तचामाग्धानि (सव्वसो चउत्थंतु) सर्वस्मिंस्तु
प्रतिहृत्तणे अकृते चतुर्थन्तु । तथा पुर्व्वं सन्ध्यायामप्रेक्षित-
स्थितिमेवे निशि संज्ञोत्सर्गं कृते चतुर्थं । तथा दिवसे निद्राकृ-
ते चतुर्थं ॥ ५३ ॥ जीत. टी. ॥

निव्वीतियपुरिमस्सोअंविहसवपणा य आवासे ॥

आवासे आवश्यकं एकादिकायोत्सर्गाकरणे सर्वावश्यक-
करणे यथासंख्यं निर्व्विकृतिपूर्वाक्षां चाम्ब्रकपणानि । इयमत्र
भावना । आवश्यकं यद्येकं कायोत्सर्गं न करोति ततः प्राय-
श्चित्तं । निर्व्विकृतिकं कायोत्सर्गद्वयाकरणे पूर्वाद्धं त्रयाणा
मपि कायोत्सर्गकरणानामकरणे आचाम्ब्रं सर्वस्याऽपि चाव-
श्याकस्याकरणे अज्ञकार्या इति । व्य. १ उ. ॥

देशतः सर्वतो वाऽऽवश्यककरणकारणान्यभिज्ञागमन-
वेक्षामधिकृत्य व्यवहारकल्पे ॥

आवस्सयं तु काउं, निव्वाधाएण होइ गंतव्वं ।

वायाएण उज्जयणा, देसं सव्वं अ काउणं ॥

व्याघातस्य स्तेनादिप्रतिबंधस्याऽभावेनिर्व्याघातेन भवति । गंतव्यं वसतिराचार्यैः सममावश्यकं कृत्वा व्याघातो न पुनर्हेतु ज्ञूतेन नृजनाविकल्पेन का भजनेत्यत आह । देशं वा आवश्यकं कृत्वा सर्वे वावश्यकमकृत्वा संप्रति यैः कारणैः प्रतिबन्धस्तान्युपदर्शयति ।

तेणासावयवाद्वा, गुम्भिय आराक्खवणपणीणीए ।

इत्थिनपुंसगसंसत्त, वासचिरकट्ठकंटे य ॥

स्तेनाश्चौरास्ते संध्यासमयेऽधकारकल्पिते संचरन्ति । श्वापदानि चाडुष्टानि जूयांसि तदा उदसानि हिंसते व्याघ्रा वा जुजंगमादयो वातादिपानाय जूयांसः संचरन्ति तदा गुल्मेन स समुदायेन संचरतीति गौलिमका आरक्किणाणमप्युपरिस्थायिनो हिंसिकाः पुररक्कास्ते अकावे हिंसमानान् गृह्णति । तथा उवणात्ति । कचिद्देशे एवंरूपा स्थापना क्रियते । तथा अस्तमिते सूर्ये स्थ्यादिषु सर्वथा न सचरणोयमिति प्रत्यनीको वा कोऽप्यंतराविघातकरणार्थं तिष्ठन् वर्त्तते स्त्रियो नपुंसका वा कामबहुवास्तदा उपसर्गयेयुः । संसक्तो वा प्राणजातिनिरयांतरावे मार्गः । ततोऽधकारेणैर्यापथिकी न शुद्ध्यति । वर्षे वा यत्तत् संज्ञान्यते (वासचिरुवलोत्ति) कर्दमो वा पथि भूयानस्ति । ततो रात्रौ पादवग्नः कर्दमः कथं क्रियते (कंउत्ति) कंउका वा मार्गोऽतिवहवस्ते रात्रौ परिहर्तुं न शक्यते । एतेर्व्याघातकारणैः समुपस्थितैः देशतः सर्वतो वा वश्यकमकृत्वा गच्छन्ति तत्र देशतः कथमकृत्वेत्यत आह ॥

श्रुतिमंगलकितिकम्मे, उस्सगो य तिविहकियकम्मे ।

तत्तो य पक्किमणे, आद्योयणायाए किति कम्पो ॥

श्रुतिमंगलमकृत्वा श्रुतिमंगलकरणे चायं विधिः । आवश्यके समाप्ते द्वे स्तुती उच्चार्य तृतीयांस्तुतिमकृत्वा अभिशय्यां गच्छन्ति तत्र च गत्वा चैर्यापथिकं प्रतिक्रम्य तृतीयां स्तुतिं ददति अथ वा आवश्यके समाप्ते एकां स्तुतिं कृत्वा द्वेस्तुती अभिशय्यां गत्वा पूर्वविधिना चारयति । अथ वा समाप्ते आवश्यके अभिशय्यां गत्वा तत्र तिष्ठः स्तुतीर्ददति । अथवा श्रुतिन्यो यदवकिततत्कृतिकर्म तस्मिन्नकृतेऽभिशय्यां गत्वा तत्रैर्यापथिकोप्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृतिकर्मकृत्वा स्तुतीर्ददति (काउस्सगो य तिविहत्ति) त्रिविधे कार्योत्सर्गे क्रमण कृते तद्यथा चरमकार्योत्सर्गमकृत्वा अभिशय्यांगत्वा तत्र चरमकार्योत्सर्गादिकं कुर्वति । अथवा द्वैकार्योत्सर्गौ चरमावकृत्वा यदि वा त्रीनपि कार्योत्सर्गान् अकृत्वा अथ वा कार्योत्सर्गेऽन्योऽर्वाकनं यत् कृतिकर्म तस्मिन्नकृते उपशृङ्गणमेतत् । ततो अर्वाकने कामणेयदि वा ततोऽप्यर्वाकने कृतिकर्मणि अकृते अथ वा ततोऽप्यर्वाकने प्रतिक्रमणे अकृते यदि वा ततोऽप्यर्वाकने आद्योचने अकृते अथवा ततोऽप्यर्वाकने कृतिकर्मणि अकृते अभिशय्यामुपगम्य तत्र तदाद्यावश्यकं कर्तव्यमिति । एवमावश्यकस्य देशतोऽकरणमुक्तमिदानीं सर्वस्याकरणमाह ।

काउस्सगमकाउं, कितिकम्माद्योयणं जह्मेणं ।

गमणम्मी एसविही, आगमणम्मीविही वोत्थं ॥

यो देवसिकातिचाराशुप्रेक्षार्थं प्रथमः कार्योत्सर्गस्तम्यकृत्वा किमुक्तं भवति । सर्वमावश्यकमकृत्वाऽभिशय्यां गच्छन्ति । किमेवमेव गच्छन्ति । उतास्ति कश्चन विधिरुच्यते । अस्तीति ब्रूमः । तथा चाह । (कितिकम्माद्योयणं जह्मेणंति) ।

जघन्येन जघन्यपदे सर्वमावश्यकमकृत्वा सर्वे गुरुन्योवन्दनं कृत्वा यश्च सर्वोत्तमज्येष्ठः स आद्योच्य तदनंतरमभिशय्यांगत्वा सर्वमावश्यकमहीनं कुर्वति । एषोऽभिशय्यायां गमनेऽभिसंज्ञातः प्रत्यागमने पुनर्यापथिस्तमिदानीं वदथे ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

आवस्सगं अकाशं, निव्वाधाएण होइ आगमणं ।

आयायामि उ जयणा, देशं सव्वं च काउणं ॥

यदि कश्चनापि व्याघातो न भवति ततोनिर्व्याघातेन व्याघाताभावेनावश्यकमकृत्वाऽभिशय्याता वसतावागमनं भवति । आगत्य च गुरुभिः सऽवश्यकं कुर्वति व्याघाते नृजना कापुनर्नृजनयत आह । देशमावश्यकस्य कृत्वा सर्वे वाऽऽवश्यकं कृत्वा तत्र देशत आवश्यकस्य करणमाह ॥

काउस्सगं काउं, कितिकम्माद्योयणं पक्किमणं ।

किङ्कमं तिविहं वा, काउस्सगं परिष्साय ॥

कार्योत्सर्गमाद्यं कृत्वा वसतावागत्य शेषं गुरुभिः सह कुर्वति । अथ वा द्वौ कार्योत्सर्गौ कृत्वा यादेवा त्रीन्कार्योत्सर्गान् कृत्वा अथ वा कार्योत्सर्गत्रयानंतरं यत् कृतिकर्म तत्कृत्वा अथवा तदनंतरमाद्योचनमपि कृत्वा यदि वा तत्परं यत्प्रातेक्रमण तदपि कृत्वा अथवा तदनन्तरं यत्कृतिकर्म त्विमेदं कामणादर्वाकनं परञ्चेल्यथे ॥ तदपि कृत्वा पाठांतरं तिविहं ते त्रिभूतकृतिकर्मापेक्षया त्रिविधं वा कृतिकर्म कृत्वा अथवा कार्योत्सर्गे चरम पाण्मासिकं कृत्वा परिष्ठाप्रत्याख्यानं तामपि वा कृत्वा । अत्रायं विधेः । सर्वसाध्वश्चरमकार्योत्सर्गवसतावागत्य गुरुसमीपे वन्दनं कृत्वा सर्वोत्तमश्च ज्येष्ठः आद्योच्य सर्वे प्रत्याख्यानं गृह्णति । अथवा सर्वमावश्यकं कृत्वा एकां स्तुतिं दत्वा शेषे द्वे स्तुती कृत्वा शेषं गुरुसकाशे कुर्वति ॥ तदेवमुक्तं देशतः आवश्यकस्य करणमश्रुतां सर्वतः कारणमाह ॥

श्रुति मंगलं च काउं, आगमणं होति अग्निनिसिज्जातो ।

वितियपदे जयणाउ, गिद्वानमादी उ कायव्वा ॥

अथवा प्रत्याख्यानं तदनंतरं श्रुतिमंगलं च श्रुतित्रया कर्षणरूपं तत्र कृत्वा अभिशय्यात आगमनं भवति । तत्रेयं समाचारी गुरुसमीपे ज्येष्ठ एक आद्योचयति आद्योच्य प्रत्याख्यानं गृह्णातीति शेषेः ज्येष्ठस्य पुरत आद्योचना प्रत्याख्यानं च कृतं वन्दनं च सर्वे ददति कामणं च । चित्तीयपदे अपवादपदे ग्ञानादिषु प्रयोजनेषु नृजना कर्तव्या । किमुक्तं भवति ग्ञानादिकं प्रयोजनमुद्दिश्य वसतौ नागचेष्टयुरपीति ग्ञानादीन्येव प्रयोजनान्याह ॥

गेद्वान्मासमहिता, पडुठ अंते जुरे निवेअगणी ॥

अहिगणहत्थि संजम ए, गेद्वान्निवेयणा नवरिं ॥

ग्नानत्वमेकस्य बहूनां साधूनां तत्राऽभवत् ततः सर्वेऽपि साध्वस्तत्र व्यापृतीचूता इति न वसतावागमनं अथवा वर्षे पतितुमारब्धं मिहिका वा पतितुं दद्या यद्वा (पठुत्ति) प्रविष्टाः कोऽप्यंतराविरूपकरणाय तिष्ठति । अतः पुरं वा तदानीं निर्गतुमारब्धं । तत्र च राजा उद्योपितं यथा पुरुषेण न केनापि स्थ्यासु संचरितव्यं । राजा वा तदा निर्गच्छति । तत्र हयगजपुरुषादीनां संमर्दः अग्निकायोवांतरावे महान् उत्थि तोऽधिकरणं वा गृहस्थेन समं कथमपि जातं बृहदृषजा स्तदुपशमयितुं दद्या हस्तिसंभ्रमो वा जातः । किमुक्तं भवति ।

हस्ती कथमप्याज्ञानस्नेहं ज्ञेयत्वा ज्ञानासनःस्वेच्छया तदा परित्रमति । एतेन कारणेण नानाचेष्टयुरपि वर्तते नवरमेतेषु कारणेषु ज्ञेये ज्ञानत्वे विशेषः यदि ज्ञानत्वमाणादमुपजातमे कस्यवद्वत्ता वा तदा गुणानां निवेदना कर्त्तव्या ॥ व्य. १ उ. ॥ काशाद्यतिक्रमेण, ऽवश्यके प्रायश्चित्तम् । तथा च महानिर्णये ७ अ. ॥

एवं जेणं भिक्खुं सुताङ्कमेणं कालाङ्कमेणं आवस्सगं कुर्वीया । तस्मै एणं कारणिणस्स मित्रकर्म गोयमा ! पायज्जे उ वस्सेज्जा जइ एणं आकरिणिगतंसिं तूणं जहाजो गं चउत्त्याइं ॥

आवश्यके च प्रमादो न कार्यः । पं० ज्ञा० ।

माकुणहप्पमायं, आवस्सएहिं संजमतवोतहाणेहिं ।

एिस्सतारं माणुस्सं, दुव्वज्जज्ञाजं वियाणेत्ता ॥

(माकुण हप्पमायं,) अमानानाः प्रतिपेधे माकुरुत कपाययोगादिभिः प्रमादं आवश्यकरणीयमावश्यकं । किञ्चित् तदा-वश्यकं संयमतपोप्यानादिभिः । एष आवश्यकः तप एव उपधानं तपो पधानं किमर्थं । यस्माभिः सारं मानुष्यं जल-बुद्बुदसमानं कुशाग्रजज्ञविपुसन्निभं चेत्यादि ततश्चैवं गुणं जातीयं दुर्ध्वजं दुःप्राप्यमित्यर्थः । विविधमनेकप्रकारं वा ज्ञात्वा दिद्वेतो ॥ पं. च. ॥

आवश्यकप्रमादे प्रायश्चित्तम् ॥

सेज्जयवं जेणं गणी किञ्चि आवस्सगं पमाएज्जा गोयमा ! जेणं गणा अकारणिगे किञ्ची खणमेगमवि पमाएसेणं अवदंउवस्मेज्जाजओणं तुम महाकारणिगे वि संतं गणी खणमेगमविणकिञ्चि णियमावस्सगं पमाए भेणं वेदे पूए-दद्वेवे जावणं सिच्छे वुच्छे पारगएखीणट्ठकम्ममझे नीरए उवइसेज्जा सेसं तु मइयाए वंघेणं सत्थाणे चेव जाणिहिइ एवं पच्छिच्छे विहिं सोउण्णाणुट्ठी अदीणमणे जं जइय जहा थामं जे से आराइगे जणिए । महा० ७ अ० ॥ सम्प्रति आवकस्य वहरंजरनस्याऽप्यावश्यकं न दुःखांतो प्रवतीति दर्शयितुमाह ।

आवस्सएण एण, सावओ जइवि बहुरओ होइ ।

उवत्ता एमंतकिरियं, काही अचिरेण काझेणं

आवश्यकमेतेनेति पश्विधमावावश्यकरूपेण नतु दंतधावना-दिना द्रव्यावश्यकेण आवको यद्यपि बहुरजा बहुवर्धमान-कर्म्मो बहुरतो वाविधवस्तुवाधारंभासको भवति तथापीत्यध्या-हारदृष्टः खानां शारीरमानसानां (अंतकिरियं) अंतक्रियां विनाशं करिष्यत्यचिरेण स्तोकेनैव कावेन-अत्र चांतक्रिया-यां अनंतरहेतुर्यथास्थानचारित्रं तथापि परंपराहेतुस्मिन्मपि जायते सुदर्शनादेरिवेति । ध० २ अधि. ॥

आवकस्याऽवश्यकम् ॥

अविहओ ववहारो, काझे तह जोयणं च संवरणं ।

चे इहरागमसवणं, सकारो वंदणाईय ॥ पंचा०

नत्वावश्यककरणमित्यसंगतं आवकं प्रति व्रतादिवत्तस्याऽ-गमे विधेयतया उपदिष्टत्वात्तथा ह्यसौ उपासकदशादौ मूढा-ग्नेमनोपदेशोक्षापकं चोपलब्ध्यते तदुत्तररूपे आवकप्रज्ञप्तादौ

च तथैव च आवकप्रतिदिनक्रियां प्रतिपादयताऽचार्येण चिश्चंदणमो ध्येतावदेवोक्तमथ ब्रूये ।

समणेण सावएणय, अवस्सकायव्वयं हवइजम्हा ।

अंतो ग्रहो निसिस्सय, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

इत्यस्यामनुयोगे वारगाथायां आवकस्य तदुपदिष्टमिष्टसि-द्धौ हेतुः नैवं तत्र चैत्यवदनादिनैवावश्यकस्य गतार्थत्वा-द्यतोयदवावश्यं कर्त्तव्यं तदेवावश्यकमवश्यककर्त्तव्यं च चैत्य-पूजावदनादिआवकस्य यदि पुनरिदं पश्विधावश्यकमवश्यक-कर्त्तव्यतया आवकस्यापदिष्टमनविष्यत्तदा य एवपश्विधावश्य-ककारी स एव आवकोनविष्यन्नचैवमविरतानामपि सामायि-ककारिणां आवकत्वान्युपगमादिति । अत्रोच्यते । यदुक्तमु-पासकदशादवावश्यकत्वात् आवकाणामावश्यकमयुक्तमिति । तदयुक्तमनुपदिष्टवस्यासिद्धत्वात्तथाहि । यद्यप्युपासकदशा-दौ नोपदिष्टं । तत्तेषां तथाप्यनुयोगद्वारेण तदुपदिष्टं तथाहि ॥

जं इमंसमणे समणीवा सावए वा साविथा वा तच्चित्ते तम्मणे जाव उज्जओकाइं उव्विहं आवस्सयं करेति सेत्तं दोउत्तरियं जावावस्सयंति ॥

यश्चेत्तं । चैत्यवन्दनादि आवकस्याऽवश्यकमिति तदप्यसं-गतं (मज्झयणउक्कवग्गो) इत्यादि तदेकार्थिकपदोपपत्त्यासेन तस्य पश्विधत्वेन निश्चितत्वाद्दुमास्वातिवाचकेनाऽप्यस्य सम-र्थितत्वात्तथाहि । तेनोक्तं । सम्यग् दर्शनसंपन्नः पश्विधावश्य-कनिरतश्च आवको प्रवतीति गम्यते । तथा अशरसमाचरित-त्वादिजीतव्रतकृष्णानामिहोपपद्यमानत्वेन जीताभिधानपंचमव्य-वहारसमर्थितत्वात्तथा । यदुक्तं । (समणेण सावएण य) इत्यत्र गाथायां यदि पश्विधावश्यक विवक्षितमनविष्यत्तदा तत्कारिण एव आवका अभविष्यन्नान्ये इति । तदप्यसंगतं । श्रमणपक्षेऽप्यस्य दूषणस्य समानत्वात्तथाहि । य एव पश्विधमा-वश्यकं कुर्वन्ति त एव श्रमणाः स्युस्ततश्च कारणजाते प्रति-क्रमणकारिणां मध्यमतीर्थसाधूनामश्रमणता स्यान्न चैवमथ चरमतीर्थसाधूनाश्रित्ययं गाथोक्ता । सत्यं । केवलं यदि आवकाणां पश्विधावश्यकप्रज्ञापनार्थापि स्यात्तदा किं दूषण-मिति । अथ ब्रूये पश्विधावश्यकमतिचारश्चिरूपं वर्तते । न च आवकाणामावेक्षणादि दशप्रकारश्चुर्मेध्यादेकापि प्रक-ल्पादिग्रंथेषूपपद्यन्ते । न च तेषामतिचारा घटते । संज्वलनो-दय एव तेषामुक्तवादित्यत्रोच्यते । यद्यपि आवकाणां प्रकल्पा-दिग्रंथेषु बुद्धिर्न दृश्यते । तथाप्यसौ आवकजीतकल्पादेः सका-शादवश्यान्युपगतव्या । अन्यथोपासकदशासु यदुक्तं किञ्च भगवान् गौतममुनिरानन्दआवकं प्रत्यवादीत् ॥

तु माणं आणं दाएयस्स अट्ठस्स आलोयाहि पणिकमाहि निंदाहि गरिहाहि अहारिहं तवोक्कम्मपायाच्चित्तं पाने-वज्जाहीति ॥

तत्कथं घटेतास्तपव ज्ञापकादतिचारा अपि तेषां भवतीति सिद्धं यज्ञाचारा असंज्वलनोदयेऽपि भवन्ति । तथा प्रागुक्तं किञ्च यदीदं चैत्यवदनादिकमावश्यकं स्यात्तदाऽतो अहो-निसिस्सय इति मुनिवचनेन सन्ध्याद्वय एव आवकस्य तद्वि-धेयं स्यात् श्रूयते । पुनरेवं ॥

दंसणसुच्छिनिमित्तं, तिकाइं देववदणाइयंति

अतः सन्ध्याध्यकरणनियमः पश्विधावश्यकस्यैवोपपद्यते साधूनामिवेति किञ्च ॥

सर्व्वंति जाणिऊणं, विरई खवु जस्सव्विया नत्थि ।

सोसव्वविरइवाइ, चक्कइदेसं च सर्व्वं च ॥

इत्यनया गाथया सामयिकसूत्रं सर्व्वशब्दवर्जं श्रावकस्योक्तं । चतुर्विंशतिस्तवस्तु सम्मग्दशनश्रुतिनिमित्तत्वात् सम्यग्दर्शनस्य च श्रावकस्याऽपि शोधनीयत्वात्कर्तृविशेषस्य चानभिहितत्वादाचरितत्वाच्चापन्न एवास्येति । किंचर्यापथिका प्रतिक्रमणस्य गमनागमनमात्रेण शब्देन जगवत्यां शंखोपाख्यानकेषु पुष्कलिश्रावककृतत्वेन दर्शितत्वाद्गमनागमनशब्दस्य चर्यापथिकापर्यायतया जगवत्यामेव तेपुतेष्वख्यानकेषु श्रोतृनिर्मुक्तिचूर्ण्यं च प्रसिद्धत्वादीर्यापथिकाकायोत्सर्गं च चतुर्विंशतिस्तवस्तव प्रायश्चित्तनीयत्वाच्चाऽसौ सिद्ध इति वन्दनकमपि गुणवत् प्रतिपत्तिरूपत्वात् गुणवत् प्रतिपत्तेश्च श्रावकस्याऽप्यविरुद्धत्वात् कृष्णादिभिश्च तस्य प्रवर्तितत्वात्संगतमेवास्य नतु ॥

पंचमहव्यजुत्तो, अनन्नसमानपरिवज्जियमती य ।

संविग्गनिज्जरट्ठी, किई कम्मकरो, हवइ साहुत्ति ॥

अनया निर्मुक्तिगाथया साधुग्रहणेन श्रावकस्य व्यवच्छेदान्न संगतं । तस्य वन्दनकं नैवं ततः साधुग्रहणं तत्र तदन्यवन्दनकोपपन्नार्थं नतु श्रावकव्यवच्छेदार्थं । यदि तु व्यवच्छेदार्थमनविष्यत्तदा साध्या अपि व्यवच्छेदो नविष्यन्न चासौ संगतो मातृविशेषणं वन्दनकनिषेधाद्यदाह ।

मायरं पियरं वा वि, जेट्ठगं वा वि जायरं ।

किइकम्मं न कारेज्जा, सव्वेराइं एिए तदा ॥

तथा (पंचमहव्यजुत्तो) अनेन यथा महाव्रतग्रहणादणुव्रतयुक्तस्य व्यवच्छेदस्तथा पंचग्रहणाच्चतुर्महाव्रतयुक्तस्य मध्यतीर्थसाधोरपि व्यवच्छेदः स्यान्नचैतद्विष्टमित्यतो निर्विशेषं वन्दनकमपीति प्रतिक्रमणं तु सामान्यत ईर्ष्यापथप्रतिक्रमणजननेनैव सिद्धमथ विचित्राभिग्रहवतां श्रावकाणां कथमेकेन प्रतिक्रमणसूत्रेण तदुपपद्यते । यतो प्रतिपन्नान्यतरव्रतस्य तदतिचारासंभवस्तदसंभवे च तदुच्चारणमसंगतमेवान्यथा महाव्रतातिचाराणामप्युच्चारणप्रसंग इति । नैवमप्रतिपन्नान्यतरव्रतस्यापितदतिचारोच्चारतो श्रद्धानादिविषयस्य प्रतिक्रमणस्यानुमतत्वाद्यत उक्तं ॥

पदिसिद्धाणं करणे, किच्चाणं अकरणे पक्किमणं ।

असद्वहणेय तहा, विवरीयपरूवणाए य ॥

अत एव साधुप्रतिपन्नास्त्रयुपासकनिश्चुप्रतिमासु (एगारस पई उवासगपनिमाहि वारसंहि त्रिकखुपनिमाही) त्येवं प्रतिक्रमति । नतु यद्येवं तदा साधुप्रतिक्रमणसूत्रेणैव ते प्रतिक्रामंतु को वा किमाह केवत्र श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रमग्रावतादिविषयस्य प्रतिसिद्धाचरणस्य प्रपञ्चानिधायकत्वात् सोपयोगतरमिति तेन ते प्रतिक्रामंति नतु साधुप्रतिक्रमणाङ्गिन्न श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रमयुक्तं । निर्मुक्तिनाप्यचूर्ण्यदिभिरतंत्रितत्वेनार्थत्वान्नैवमावश्यकत्वादिदशशास्त्रीव्यतिरेकेण निर्मुक्तीनामज्ञावे नौपपातिकाद्युपांगानां च चूर्ण्यभावेनानार्पत्वप्रसंगात्ततः प्रतिक्रमणमप्यस्ति । तेषां कायोत्सर्गस्तु ईर्ष्यापथप्रतिक्रमणात् पंचमप्रतिमाकरणात् सुमझाश्राविकादिनिदर्शनतश्च श्रावकस्य विवेकतया प्रतिपत्तयो यादे हि साधवोऽपि भंगभयात्साकारं कायोत्सर्गं प्रतिपद्यन्ते तदा गृहिभिः सुतरामसौ तथा प्रतिपत्तयः साधवपेक्षया तेयामनैष्ठिकत्वादिति । एवं प्रत्या-

ख्यानकमपि नतु परिष्ठापनिकादय आकाराः साधूनामेव घटन्ते । ततो गृहिणामयुक्तमेतन्नैवं यतो यथा गुर्वादयः परिष्ठापनिकस्याऽनधिकारिणोऽपि यथा वा भगवतीयोगवादिनो गृहस्थं संसृष्टाद्यनधिकारिणोऽपि परिष्ठापनिकाद्याकारोच्चारणेन प्रत्याख्याति अस्वं सूत्रमुच्चारणीयमिति न्यायादेव गृहस्था अपीति न दोषस्तस्मात्प्राविधमप्यावश्यकं श्रावकस्यास्तीति प्रतिपत्तयमित्यक्षं प्रसंगेन विस्तरेणेति गायार्थः ॥ ४४ ॥ पंचा० १ वृ० ॥ ज्ञाता० १ अ० । ध० २ अधि० ॥

आवस्सय-आवश्यक- न० समग्रस्याऽपि गुणग्रामस्याऽवासकमित्यावश्यकम् । अनु० । सामायिकादिके, । स्था० २ गा० ॥

आवासक-न० गुणशून्यमात्मानं मासमन्तादासयति गुणैरित्यावासकम्-सामायिकादिके, ॥ ग० २ अधि० अथवा आऽवस्सयति प्राकृतशैल्याऽऽवासकम् ॥ गुणशून्यमात्मानं गुणैरावासयतीत्यावासकम् । गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीति ॥ आ० म० प्र० १ अ० । अनु० ॥

सन्निज्जनावत्थापमहिं वावसयं गुणओ ।

सान्निध्यभावत्थापनैर्वा आवसकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति । वस निवास इति गुणशून्यमात्मानं गुणैरासमन्तादासयति गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीत्यावासकम् । अथ वा यद्वा वस्त्रं वासशूपादिनिस्तथा गुणैरासमन्तादात्मानं वासयति भावयति रंजयत्यावासकम् । यदि वा वस आच्छादने गुणैरासमन्तादात्मानं ऋदायति ऋद संवरणे दोषेभ्यः संवृणोत्यावासकमिति विशेषः ॥

आवस्सयकरण-आवश्यककरण-न० केवलिसमुद्घातात्पूर्वं केवलिना क्रियमाणे व्यापारज्जे, शब्दा ते स्वोपात्तमनुष्यायुपेतः प्रकृत्यवशाद्भुक्तस्याऽन्तर्मुहूर्ते शेषे सिध्यत्पर्योयान्निमुखा अवश्यककरणमिति प्रश्ने प्रदर्श्यते । अन्वर्थत्वादवश्य कारणसंज्ञायाः भास्करवत् अवश्यकरणीयत्वादवश्यककरणं कुर्वतीति । कथमिदमावश्यककरणमिति कथमिदमन्वर्थेति दर्श्यते । अर्थमनुगता या संज्ञा सान्वर्था । अर्थमंगीकृत्य प्रवर्तत इत्यर्थः । कथमिह यथा भास्करसंज्ञा अन्वर्था । कथमन्वर्थानासं करोतीति भास्कर इति यो ज्ञासनार्थमंगीकृत्य प्रवर्तत इत्यर्थः । तथावश्यककरणमिति इयं संज्ञा अन्वर्था कञ्चमिति चेत् ब्रूमहे । अवश्यं क्रियत इत्यावश्यककरणं इति । योऽवश्यकरणार्थोऽवश्यककर्तृव्यतार्थमंगीकृत्य प्रवर्तते यस्मात्तस्मात्सर्वकेवलिभिः सिद्ध्यच्चिरवश्यं क्रियमाणत्वादवश्यककरणमित्यर्थसंज्ञासिद्धिरथवावश्यं भाव आवश्यककं छंद मनोज्ञादिभ्यश्चेति मनोज्ञादिरधिकृतत्वात् बुद्धिसत्यावश्यकसिद्धिः । आवश्यककं करणं आवश्यककरणं । कुतः दोके दृष्टत्वाद् मल्लस्य कक्षाबंधकरणवत् यथा मल्लोयुयुत्सुनावत्वा शाटकं युध्यते । स हि प्रथममेव शाटकेन कक्षं धृत्वा अतः परं कृतावश्यकं कक्षाबंधकरणं योद्धुमारभेत । तथांतरमुद्धर्तयः शेषेण केवलिभावसिद्धता प्रथममेवेदं करणं अवश्यं कर्तव्यमित्यावश्यककरणमिति आ. चू. २ अ. ।

आवस्सयकिइ-आवश्यककृत्ति-खी० प्रतिक्रमणकरणे, ध०, ३ अधि० ॥

आवस्सयटीका-आवश्यकटीका] खी० हरिभद्रस्वामिविरचितायामावश्यकवृत्तौ, आव० ६ अ. ॥

यदर्जितं विरचयता सुबोधां, पुण्यं मयाऽवश्यक

शास्त्रटीकां । जवे जवे तेन ममैवमेव, जूयाज्जिनोक्ते
उनुमेनेः प्रयासः ॥ ९ ॥

इयञ्च द्वाविंशतिसहस्रात्मिका “द्वाविंशतिसहस्राणि,
अग्राग्रन्यनित्तल्लयया । अनुत्तुप्पुंद्सां मान, मस्या उद्देशतः
कुनम्” १ आव. ॥

आवस्सयणिज्जुत्ति—आवश्यकनिर्गुक्ति स्त्री. प्रख्यातुस्वा-
मिविरचित्तयावश्यक व्याख्यानं, । तथाचावश्यकनिर्गुक्ति
विवृण्वन् मन्त्रयगिरिराह । आन. प्र. १ अ. ।

नत्वा गुणपदकमत्रं, प्रजावत्तस्य मन्दशक्तिरपि ॥

आवश्यकनिर्गुक्ति, विवृणोमि ययागमं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

यद्यपि च विवृतयोऽस्या, स्मन्ति विचित्रास्तथापि
विषमास्ताः । संप्रति च जनो जग्धी, जूयानिति
विवृत्तिसंरम्भः ॥ ४ ॥

तत्र प्रज्ञावत्ताप्रवृत्त्यर्थमादौ प्रयोजनादिकमुपन्यसनीयम-
न्यथा न युक्तोऽयमावश्यकप्रारम्भप्रयासो निष्प्रयोजनत्वा-
त्कण्टकशास्त्रामर्दनवत् निरनिश्रेयत्वात्काकदन्तपरीक्षावत्
अन्तर्धक्तवाहश दग्धमानि परुषा इत्यादि वाक्यवत् ।
स्त्रेच्छाविरचित शास्त्रयद्येत्याशङ्कतः प्रज्ञावन्तो न प्रवर्तेरन् ।
तथा मङ्गलमप्यादौ चक्यमन्यथा ।

कर्तुः श्रोतॄणां चाविघ्नेनेष्टफलसिद्धियोगात् ॥

प्रज्ञावत्तां प्रवृत्त्यर्थं फलादित्रयतं स्पष्टं ॥

मंगलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्ध्ये ॥ १ ॥

आवश्यकनिर्गुक्तौ काश्चन निर्गुक्तिगाया अन्यकृत्काः प्राक्-
तास्ताश्च टीकाकृता तत्र व्याख्यानावसरे तथा सूचितास्ता-
स्वपि काश्चिटीकाकारेण निर्गुक्तिहृततत्वेन मता अपि अ-
न्यकृत्का इति क्लेषकश्रेणिशब्दः ॥ मन्त्रयगिरिवचसा दर्श-
यिष्यामि कारणशब्देऽपि कारणशब्दे ॥

आवस्सयपरिसुद्धि—आवश्यकपरिसुद्धि—स्त्री० अवश्यंकर-
णीययोगनिरतिचारतायाम् ॥

आवश्यकपरिसुद्धीय, ह्येति निजबुद्धिं द्विगां ॥

आवश्यकपरिसुद्धिश्चावश्यकरणयोगनिरतिचारता च
नवति भिन्नोर्भावसाधोर्द्वागनीति दश० १० अ. ॥ द्वा. १७ चा. ॥

आवस्सयवहरित—आवश्यकव्यतिरिक्त— न० अंगवाह्यं श्रु-
तमेवे, ॥

तथाचांगवाह्यं श्रुतमधिकृत्य प्रश्नसूत्रमाह ।

सेकितं आवश्यकं १ चउव्विहं पसत्तं । तंजहा । सामा-
इयं १ चउव्वीसउउ २ वंदणयं ३ पन्निमणं ४ का-
लसगो ५ पच्चखाणं ६ । सेत्तआवस्सयं । सेकिं तं आ-
वस्सयवहरितं । आवस्सयवहरितं दुविहं पसत्तं । तंजहा ।
काहियं उक्काहियं च । न० ॥

टी० ॥ अयंकिं तदंगवाह्यं सूरिराह ।

अंगवाह्यश्रुतं द्विविधं प्रकृतं । तद्यथा । आवश्यकं च आव-
श्यकव्यतिरिक्तं च । तत्रावश्यकं आवश्यकं आवश्यक-
तन्त्रक्रियानुष्ठानमित्यर्थः । अथवा गुणानामभिविधिनः वश्य
मात्मानं करातीत्यावश्यकं । आवश्यककर्तव्यसामायिकादि
क्रियानुष्ठानं तत्प्रतिपादकं श्रुतमपि आवश्यकं । च शब्दः

स्वगतानेकमेदसूचकः । (से किं त) मित्यादि अथार्कितदा-
वश्यकं । सूरिराह ॥

आवश्यकं पद्विधं प्रकृतं । तद्यथा । सामायिकमित्यादि निगद-
सिद्धं सेत्तमित्यादि तदेतदावश्यकं सेकितमित्यादि । अत्र
कितदावश्यकं व्यतिरिक्तं वा आचार्य आह । आवश्यकं व्य-
तिरिक्तं द्विविधं प्रकृतं । तद्यथा । काहिकमुत्काहिकं च । तत्र
यद्विवसनिशा प्रथमपश्चिम पौरुषीद्वये एव पठ्यते तत्का-
हिकं । काहने निर्वृत्तं काहिकमिति त्युत्पत्तेः । यत्पुनः काह-
वेलावर्जं सर्वकाहेषु पठ्यते तदुत्काहिकं । आह च चूर्णकृत
तत्तत्काहियं दिणराएण पदम चरमपोरसी सुपडिज्जइ । जं
पुणकाहवेलावज्जं पडिज्जइ तं उक्काहियंति । तत्राएल्लप चक-
व्यकत्वात् नं. टी० ॥

आवस्सयवहरितेत्यादि । यदिह दिवसनिशा प्रथमपश्चिम
पौरुषीद्वये एव पठ्यते तत्काहनेनिर्वृत्तं काहिकमुत्तराध्ययनादि-
यत्पुनः काहवेलावर्जं पठ्यते तदूर्ध्वं काहिकादित्युत्काहिकं
दशवैकाहिकादीनि । ग. १ ग. ॥

आवस्सयावृत्ति—आवश्यकवृत्ति स्त्री० आवश्यकविवरणे आ-
म. प्र. १ अ. ॥

आवस्सयविसुद्धि—आवश्यकविसुद्धि स्त्री० आवश्यककरणिय
योगनिरतिचारतायाम्, ॥

आवश्यकविसुद्धिश्चाजिहोर्द्वागन्यकीर्तयन् । आवश्यकविसु-
द्धिश्चावश्यकणीययोगनिरतिचारता । एतानि भिन्नोर्द्वागन्य
कीर्तयन् गौतमादयो महर्षयः । चा० १७ चा० ॥

आवस्सयसुयक्खवध—आवश्यकश्रुतस्कंध—पु० षष्ठांशुतविशेषा-
णांस्कंधः श्रुतस्कंधः । आवश्यकं च तत् श्रुतस्कंधश्चावश्यक
श्रुतस्कंधः । अत्रावावश्यकं च तत् श्रुतंचावश्यकं श्रुतं ।
तस्यपरुष्ययनसमुदायात्मक आवश्यकं श्रुत स्कंधः । स्वनाम
ख्याते श्रुतविशेषे, । विशेषे. । द्वा. ॥

आवस्सयस्त जइसो, तत्थं गाइण अट्टपुच्छी ओ ।

ते होइ सुय क्वंधो, अऊयणा इं च नउ सेसा ॥

यथावश्यकस्याऽनुयोगस्तच्चावश्यकं श्रुतविशेषस्तर्ह्यत्रांगादी-
न्याथित्याष्टौ पृच्छाः संजवन्ति । तद्यथा ।

आवस्स यन्न किं अंगं, अंगाइ सुयक्खंधो सुवरकंधाअ-
ऊयणं अऊयणाइं उद्देसो

उद्देसा इति अत्रोत्तरमाह ॥ इह तदा वश्यकं परुष्ययन-
समुदायलक्षणः श्रुतस्कंधः प्रत्येकमध्ययनानिच भूमिति । शे-
पाः पदप्रकाराः प्रतिपेक्ष्याः असंजवित्वादिति । अत्रप्रेरकः
माह ।

ननु नंदिवरकाणे, जणियमणं गं इहं कओ संका ।

जसइ अक ओ संका, तस्स नियमं वदाए इ ।

ननु नंध्यने व्याख्यायमाने । (इमं पुण वन्धणं पवुच्च,
अंगवाहिरस्स उद्देसोसमुद्देसो अणुआणुओगो पव्वस)
इत्यादिवचनादावश्यकमंगवाह्यत्वाद्गं न जवतीति भणित-
मेवेति । कुतोऽत्रांशका येन प्रच्छ क्रियते । अत्र निर्वचनमाह ।
भण्यतेऽत्रोत्तरं । श्रुतस्कंधादि विषये तवदस्येवा शंका ।
तत्राऽस्यार्थस्याऽनिर्णयतत्वात् अतस्तद्विषयास्तावत्कर्तव्या एव
पृच्छाः । अंगानंगरूपतायामपि यदा नंध्ययनमश्रुत्वा विनेयः
प्रथमत एवेदं शृणोति । तथा अकृते नंदिव्याख्यानेऽस्येव
च शंका । किमावश्यकमंगं तद्वाह्यं वेति । आह । ननु नद्य-

ध्ययनं श्रुत्या तत् आवश्यकं श्रोतव्यमितीत्यं क्रमोऽतः कथं
मध्ययनस्य प्रथमव्याख्यानाकरणं येन प्रस्तुतशंका स्यादि
त्याशंक्याह । (तस्ते) त्यादि तस्य प्रथमं नदिव्याख्यान
करणस्याऽत एवांगाऽनगप्रश्ननिर्णयवचनादाचार्योऽनियमं दर्श-
यति । पुरुषाद्यपेक्षयाऽन्यथापि नद्यादिव्याख्यानकरणादिति ।
आह । ननुमंगलार्थं सर्वेषामपि शास्त्राणामादौ नदिव्याख्या-
नम् कर्तव्यमेवेति कथं तदनियम इत्याह ।

नाणानिहाणमित्तं, मंगलमिष्टं नती एवरकाणं ।

इह सन्वत्थाणे जुज्जइ, जं सावीसुं सुयक्खंधो ॥

ज्ञानपंचकाभिधानमात्रमेव शास्त्रादौ मंगलमिष्टं ननु तस्या
नद्याः सर्वस्या अपि शास्त्ररूपाया इहास्थाने व्याख्यानं युज्यते
तथाहि पथि प्रस्थितैर्मंगलचूतं दधिदूर्वाकृतादिवस्तूनामभि-
धानदर्शनादीन्येव मंगलतया गृह्यते ननु तद्भक्षणतद्गुणवर्णा-
दीन्यपि क्रियते । तथेहापि ज्ञानोत्कीर्तनमात्रमेव मंगलं यु-
ज्यते ननु नदिव्याख्यानमिह तस्य स्थानत्वात्तत्रावश्यकशास्त्रा-
रंजे शास्त्रांतरचूताया नद्या व्याख्यानं युज्यते अतिप्रसंगान्न च
वक्तव्यं सर्वशास्त्रांतरचूतैव नदी यद्यत्स्मात्साविष्वक्पृथगेव
श्रुतस्कंधतया सिद्धीति प्रसिद्धा श्रुतस्कंधत्वं चास्याः पदवाक्य
समूहात्मकत्वेनैव द्रष्टव्यं नत्वध्ययनकशापात्मकं परिनापित-
मेकाध्ययनरूपत्वेन रुढत्वादिति । ननु यदि नदिव्याख्यानस्य-
स्थानमिदं तर्हि किमितीत्यमादौवेवं प्रवज्जिज्ञानपंचकं विस्तरेण
व्याख्यातमिति पौर्वापर्येण स्ववचननिरोध इत्याशंक्याह ।

इहसाण्णहमुइयं न उ नियमोयमहवा पवादोयं ।

दाइज्जइ कहणा, एकयाइ पुरिसादवि क्खाय ।

इहावश्यकारंभे यद्विस्तरेण ज्ञानपंचकस्यादौ व्याख्यातं
तत्सानुग्रहं शिष्याऽनुग्रहमास्थायोदितमस्माभिर्नपुनरयं निय-
म एव ज्ञानोत्कीर्तनमात्रस्यैव नियमेन मंगलतयात्राऽजीष्टत्वा-
दथवा कथनया कथनविधेरपवादोऽयं दृश्यते यथेह पुरुषा-
द्यपेक्षया कदा क्रमेणापि शास्त्राणि व्याख्यायन्ते अन्यारंजेभ-
यान्यद्वा व्याख्यायत इति तस्मादावश्यकश्रुतस्कंधस्याऽनुयोग
इति स्थिते किमिदानीं कर्तव्यमित्याह ।

आवस्सयसुयक्खंधो, नामं सत्थस्स तस्स जेजेया ।

ताइ अज्जयणाइ, नासो आवस्सयाइणं ॥ १ ॥

कप्पोपिहविहाणं, जहत्थ मजहत्थज्जसुप्पत्ति ।

नामे चव परिणाग, चं जइ होहि इ जहणं ॥ २ ॥

इह प्रस्तुतशास्त्रस्यावश्यकश्रुतस्कंध इति नाम तस्यचावश्य-
कस्य ये सामायिकादयःपङ्क्ताः स्तान्यऽध्ययनान्यऽभिधीयते
तत् आवश्यकतादिपदानामावश्यकं श्रुतस्कंधोऽध्ययनमित्येषां
पदानां न्यासो निक्षेपः पृथक्कार्यःकुतश्चस्मरुतेत्यतस्तर्हि किंचि-
न्नाम तावद्यथार्थं भवति यथा दीपो दहन् इत्यादि । किंचित्
त्वयथार्थं भवति यथापलाशो मरुप इत्यादि अपरं त्वथशून्यंभव-
ति यथा नित्यकपित्थइत्यादि यथार्थं च शास्त्राभिधानमित्य-
ते तत्रैव समुदायार्थावगतेरतो नामन्येव परीक्षाविचारणाक्रिय-
ते ततोप्राप्तमिदं यदि यथार्थं स्यादिति । विशेषः ॥

अथ सामायिकाद्यध्ययनानामर्थाधिकारदर्शनार्थं प्रस्ताव-
नामाह ।

किंपुण णक्कज्जयणं, जेणज्जत्था हिगाराविणिज्जत्तं ।

सामाइयाइयाणां, ते य इमे तज्जहासंखं ॥

आह किं पुनरिह कारणं येन परमध्ययनमिदमावश्यकं परमध्य-

यनानि तत्र तेज्यः परमध्ययनमिति समासः अत्राच्यते । येन
परमभिरर्थाऽधिकारविनिर्यक्तं नियुक्त ।
निबद्धं ते च परमर्थाऽधिकाराःसामायिकादीनां षष्णामध्ययनानां
यथासंख्यमेव छप्यन्ता इति । विशेषः ॥

नन्वावश्यकं किमिति परमध्ययनायकोच्यते परमर्थाधि-
कारयोगात् क पुनस्ते इत्याशंक्य तदुपदर्शनार्थमाह ।

आवास्सगस्त एं इमे अत्याहिगारा जवन्ति । तंजहा ।

सावज्जजोगविरइ, उक्कित्तण्णगुणवज्जयपरिभवत्ती । खल्लि
अस्सय निंदप्पा, वणत्तिगिच्छं गुणधारणं चव ॥

आवश्यकपरमध्ययनस्य वक्ष्यमाणा अर्थाधिकारा जवन्ति । त-
द्यथा । सावज्जजोगाहा व्याख्या । प्रथमसामायिकलक्षण-
अध्ययने प्राणातिपातादिसर्वसावद्योगविरतिरर्थाधिकारः
(उक्कित्तणत्ति) द्वितीये चतुर्विंशतिस्तत्वाध्ययने प्रधानकर्म-
कारणत्वात्तद्व्यवाधिविशुद्धिहेतुत्वात्पुनर्विधित्वात्तद्व्यवसा-
ययोगविरत्युपदेशकत्वेनोपकारित्वाच्च तीर्थकारणं गुणो-
त्कीर्तनार्थाधिकारः ॥ (गुणवज्जयपरिभवत्ति) गुणा मूढोत्तर-
गुणरूपा व्रतपिण्डविशुद्ध्यादयो विद्यन्ते यस्य स गुणवास्त-
स्य प्रतिपत्तिर्वेदनादिकं कर्तव्येति तृतीये वेदनाध्ययनेऽर्थाधि-
कारश्च शब्दात्पुष्टालभ्यने गुणवतोऽपि प्रतिपत्तिकर्तव्येति द्रष्ट-
व्यं । उक्तं च ॥

परियायपरिसपुरिसं, खेत्तं काढं च आगमं नाढं ।

कारणाजाए ताए, जाहारिहं जस्स संजोगं ॥

(खजियस्स य निदणत्ते) स्वहितस्य मूढोत्तरगुणपुप्रमा-
दाचीर्णस्य प्रत्यागमसंवेगस्य जंतोर्विशुद्धयमानाध्यवसायस्या-
कार्यमिदमिति भावयतो निदाप्रतिक्रमणे अर्थाधिकारः । व्रण-
ति गच्छतीतिव्रणः । व्रणचिकित्सा कायोत्सर्गाध्ययनेऽर्थाधि-
कारः । इदमक्तंभवति । चारित्रपुरुषस्य योऽतिचाररूपो
भावव्रणस्तस्य दशविधप्रायाश्चित्तं भेषजेन कार्योत्सर्गा-
ध्ययने चिकित्सा प्रतिपाद्यते (गुणधारणा चवत्ति)
गुणधारणा प्रत्याख्यानाध्ययने अर्थाधिकारः । अयमत्र
प्राचार्यः । मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारं
संधारणं यथा भवति तथा प्रत्याख्यानाध्ययने प्ररूपणां
करिष्यते च शब्दादन्येऽर्थाधिकारा विज्ञेयाः । एवकारोऽवधारण
इति गार्थः । तदेवं यदादौ प्रतिज्ञातमावश्यकं निक्षेपस्या-
मीति इत्यादि । तत्रावश्यकश्रुतस्कंधलक्षणानि त्रीणि पदानि
निकृष्टानि । सांप्रतं त्वध्ययनपदमवसरयात्त मपि निक्षेपस्यते
वक्ष्यमाणनिक्षेपानुयोगचारबोधनिष्पन्ननिक्षेपे तस्य निक्षेप्य
मानत्वाद्वापि भणने च ग्रंथगौरवापत्तेरिति ॥

इदानीमावश्यकस्य यद्व्याख्यानं यच्च व्याख्येयं तदुपदर्श-
यन्नाह ।

आवस्सयस्स एसो, पिंरुत्थो वप्पिओ समासेणं ।

एत्तो एकेकं पुण, अस्सज्जयणं किच्चइस्सामि ॥ १ ॥

तं जहा । समाइयं १ चउवीसत्थओ २ वेदणय ३

परिक्रमणं ४ काउसग्गो ५ पचक्खणं ॥

व्या० आवश्यकस्यावश्यकपदानिधयेस्य शास्त्रस्य एष
पूर्वोक्तप्रकारपिप्रादिसमुदायार्थो वर्णितः कथितः । समा-
सेन संक्षेपेण । इदमत्र इदं । आवश्यकश्रुतस्कंध इति शास्त्र
नाम पूर्वं व्याख्यातं । तच्च सामर्थ्यं ततश्च यथा सात्वर्थादा

चारादीनामत एव तद्वाच्यशास्त्रस्य चारित्राद्याचारोऽत्राभिधास्यते इत्यादिब्रह्मणः समुदायार्थः प्रतिपादितो भवत्येवमत्राप्यावश्यकभुतस्कंध इति सान्त्वधननामकयनादेवावश्यं करणीयं सावधयोगविरत्यादिकं वस्तुत्राजिधास्यत इति समुदायार्थः प्रतिपादितो भवति अत ऊर्ध्वं पुनरेकैकमध्ययनं कीर्त्तयिष्यामीति गायार्थः । तत्कीर्तनार्थमेवाह तद्यथा सामायिकं चतुर्विंशतिस्तवो वंदनं प्रतिक्रमणं कायोत्सर्गप्रत्याख्यानं । विशेषः ० । आ० म० प्र. १ अ. ॥

आवस्सयाणुओग-आवश्यकानुयोग-पुं० आवश्यकव्याख्याने, अनु० । आ० चू. ० १ अ. । विशेषः ॥

कथपवयणप्पणामो, वोच्छं चरणगुणसंगहं सयदं ।

आवस्सयाणुओगं, गुरुवपसाणुसारेणं ॥

व्याख्या । वोच्छमिति क्रिया वक्ष्येऽभिधास्येत्यर्थः । किमित्याह (आवस्सयाणुओगांति) अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं सामायिकादिरूपं । क्वचिदावास्याणुयोगमिति पाठस्तत्राप्यासमेतात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं चास्यति तैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायिकादिरूपमेव तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिपेधान्यामर्थप्ररूपणमित्यर्थः किंविशिष्टः सन्नि-
त्याह (कथपवयणप्पणामोत्ति) प्रोच्यते ज्ञेनास्मादस्मिन्वा जीवादयः पदार्था इति प्रवचनं । अथ वा प्रशब्दस्याव्ययत्वेनाऽनेकार्थद्योतकत्वात्प्रगतं जीवादिपदार्थव्यापकं प्रशस्तमादौ वा वचनं छादशां गणिपिटकं आदित्वं चास्य विवक्षिततीर्थकरोपक्या द्रष्टव्यं । नमस्तीर्थयेति वचनात्तीर्थकरोणापि तन्मस्करणादिति । अथवा जीवादित्वं प्रवक्षीति प्रवचनामिति व्युत्पत्तेर्छादशां गणिपिटकोपयोगानन्यत्वाच्चातुर्विधश्रीभ्रमणसंधोऽपि प्रवचनमुच्यते । कृतो विहितो यथोक्तप्रवचनस्य प्रणामो नमस्कारो येन मया सोऽहं कृतप्रवचनप्रणामः किंस्वरूपमावश्यकानुयोगमित्याह (चरणगुणसंगहंति) चर्यते मुमुक्षुजिरासेन्यते इति चरणं । अथवा चर्यते गम्यते प्राप्यते भवोदधेः परकूडमनेनेति चरणं । अतश्चरणधर्मदयो मूढगुणाः गुणयते संख्यायत इति गुणाः पिंरुविशुद्धाद्युत्तरगुणरूपाः चरणं च गुणाश्च चरणगुणाः अथवा चरणशब्देन सर्वतो देशतश्च चारित्रमिह विवक्षितं । गुणशब्देन तु दर्शनज्ञाने ततश्च चरणं च गुणौ च चरणगुणास्तेषां संगृहीतिः संग्रहश्चरणगुणसंग्रहस्तं स च देशतोऽपि भवतीत्याह । सकलं परिपूर्णं आह । नत्वावश्यकानुयोगस्तावदावश्यकव्याख्या नं । चरणगुणसंग्रहस्तु ज्ञानदर्शनचारित्रसंगृहीतिरूपस्ततोऽत्यंतजिज्ञाधिकरणत्वात्कथमनयोः सामानाधिकरण्यं सत्यं किंतु (सामास्यं च तिविहं सम्मत्तुष्यं तदाचरितं चेत्यादि) वक्ष्यमाणवचनादेकोऽपि सामायिकानुयोगस्तावत्संपूर्णं चरणगुणसंग्राहकः । किं पुनः सकलावश्यकानुयोगस्ततश्च संपूर्णचरणगुणसंग्रहयुक्तत्वादावश्यकानुयोगोऽपि संपूर्णचरणगुणसंग्रहत्वेनोक्तो यथा दंरुयोगा इणः पुरुष इत्यदोषः अथ वा चरणगुणानां संग्रहोयत्राऽवश्यकानुयोगेऽसौ चरणगुणसंग्रह इति बहुव्रीहिपक्षे प्रेयमेव नास्ति केवलमस्मिन् पक्षे सकलमिति विशेषणमावश्यकानुयोगस्य चरणगुणसंग्रहसंपूर्णत्वापेक्षैव द्रष्टव्यमित्येतच्च कष्टगम्यमित्युपेक्षते । आह । ननु यदि (सामास्यं च तिविहं) मित्यादि वक्ष्यमाणवचनात्सामायिकस्य संपूर्णचरणगुणसंग्राहकत्वं तर्हि तदनुयोगस्य तदरूपत्वे किमायातं नैतदेवं सामायिकं हि व्याख्येयं अनुयो-

गस्तु व्याख्यानं व्याख्येयव्याख्यानयोश्चैकानिप्रायत्वादिहाभेदेन विवक्षितत्वाददोषः इत्यत्रमितिचर्यति अनेन च संपूर्णचरणगुणसंग्रहब्रह्मणेन स्वरूपविशेषणेनावश्यकानुयोगस्य महार्थतां दर्शयति प्राप्यकारः । आह । ननु यदि त्वया आवश्यकानुयोगः स्वमनीषिकया वक्ष्यते तदाऽनादेय एवायं प्रेक्षावतां ब्रह्मस्थत्वे सति स्वतंत्रतया जिघीयमानत्वाद्द्रव्यापुरुषवाक्यवदिति परवचनमाशंक्य तदुपन्यस्तहेतोरसिद्धतां उपदर्शयन्नाह (गुरुवपसाणुसारेणांति) गुणंति तत्त्वमिति गुरुवस्तुतीर्थकरणश्रावयस्तेषामुपदेशो भणनं तदनुसारेण तत्पारतंत्र्येणावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये ननु स्वमनीषिकया अतः स्वतंत्रयाऽजिघीयमानत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति प्रावः । यो हि ब्रह्मस्य सत्यरमगुरुपदज्ञानपेक्षं स्वतंत्रमेव वक्ति रथ्यापुरुषस्येव तस्य वचोऽनादेयमिति ॥

वयमपि मन्यामहे केवलं तदिह नास्ति परमगुरुपदेशानुसारेणैवावश्यकानुयोगस्य मयाऽभिधीयमानत्वादिति । तदेव कृतप्रवचनप्रणामो गुरुपदेशनिश्चयसकलं चरणगुणसंग्रहरूपमावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये इति परिमार्थः ॥

आह । ननु श्रीमद्ब्रह्महृत्प्रणीता सामायिकानियुक्तिरिह भाष्ये व्याख्यास्यते । तत्कथमिदमावश्यकानुयोगोऽजिघीयते तदेवमभिप्रायापरिज्ञानात्तथाहि । सामायिकस्य वक्षुध्यावश्यकैकदेशत्वादावश्यकरूपता तावन्न विरुच्यते । तन्निर्युक्तिस्तद्व्याख्यानरूपैव व्याख्यानयोश्चैकानिप्रायत्वादेककत्वमित्यनंतरेमेवोक्तं । तस्मात्सामायिकस्य तन्निर्युक्तेश्च सर्वस्यावश्यकत्वात्तस्य चेह व्याख्यायमानत्वादावश्यकानुयोगरूपताप्राप्यस्य न विहन्यत इत्येवंविस्तरेण । अस्याश्च गाथायाः प्रथमपादेन विघ्नसंघातार्थं मंगलहेतुत्वादिप्रदेवतानमस्कारः कृतः । शेषपादत्रयेण त्वभिधेयप्रयोजनसंबंधाभिधानमकारि । तत्रावश्यकानुयोगं वक्ष्ये इति ब्रुवता आवश्यकानुयोगोऽस्यशास्त्रस्याऽभिधेय इति साक्षादेवोक्तं प्रयोजनसंबंधौ तु सामर्थ्यादुक्तौ तथाहि संपूर्णचरणगुणसंग्राहकत्वं दर्शयता ज्ञानदर्शनचारित्राधारताऽस्य शास्त्रस्य दर्शिता भवति । तद्वरूपणि शास्त्राणि पाठनश्रवणादिजिज्ञासुर्वाह्यमानानि स्वर्गोपवर्गप्राप्तिनिबधनानि भवतीति प्रतीतमेव । अतः स्वर्गमोक्षप्राप्ताविरस्य शास्त्रस्य प्रयोजनमिति सामर्थ्यादुक्तं भवति । अजिघेयाऽजिघायकयोश्च वाचकब्रह्मणः संबंधोऽप्यर्थोऽजिघेयाऽभिहितो भवति । अस्यां च संबंधप्रयोजनाजिघानादिचर्यायां बह्वपि वक्तव्यमस्ति केवलं बहुषु शास्त्रेष्विति चर्चितत्वेन सुप्रतीतत्वात्तथाविधसाध्यशून्यत्वाच्च नेहाच्यते । अनेन चाऽभिधेयभिधानेन शास्त्रस्य श्रवणादौ शिष्यप्रवृत्तिः साधिता भवति । अन्यथा हि न श्रवणादियोग्यमिदं निरभिधेयत्वात्काकदंतपरीक्षावदित्याशंक्य नेह कश्चित्प्रवर्त्तते । उक्तं च ॥

सीसपवित्तिनिमित्तं, अजिघेयपत्रो अण्णाइं संवन्धो ।

ओवत्तयाइं सत्ये, तस्सुवन्नं मुणिजिहुरा ॥

एवं मंगलाद्यजिघाने व्यवस्थापिते कश्चिदाह । नन्वेहदादय एवेष्टदेवतात्वेन प्रसिद्धास्तत्किमिति तान्विहाय ग्रंथकृता प्रवचनस्य नमस्कारः कृतः । इत्यत्रोच्यते । नमस्तीर्थयेति वचनादहंदादीनामपि वचनमेव नमस्करणीयं अपरं चाहंदादयोऽस्मदादिजिघेयप्रवचनोपदेशेनैव ज्ञायते तीर्थमपि च चिरकालं प्रवचनावष्टेनेनैव प्रवर्त्तत इत्यादिविवक्षायाऽहंदादिन्योपि प्रवचनस्य प्रधानत्वात्ज्ञानादिगुणात्मकत्वाच्चेष्टदेवतात्वं नविरुद्धत

प्रवचननमस्कारं च कुर्वन्निः पूज्यैः सिद्धांततत्वावगमरसाऽनु-
रजितदृढयत्वादात्मनःप्रवचनभक्त्यतिशयःप्रख्यापितो जयति
इत्यन्नमितिविस्तरेण । मंगलादिविचारविषयह्याक्षेपपरिहारा-
दिकमिहैव ग्रंथकारोऽपि संक्षेपेण वक्ष्यतीति तदेवमित्यं गाथा
सर्वोऽपि चायं ग्रंथो महामतिभिः पूर्वसूरिभिर्गंभीरवाक्यप्र-
बंधैः व्युत्पन्नभणितिप्रकारेण व्याख्यातः तच्च व्याख्यान
मित्थं युक्तमपि गौरव्यं पांडुरोगन्यायेन मतिमांद्यात्संप्रतकाही-
नशिष्याणां न तथाविधार्थावगमहेतुतां प्रतिपद्यत इत्याकलस्य
मंदमतिनापि मया तेषां मंदतरमतीनां शिष्याणां अर्थावगमनि-
मित्तममुना ऋजुभणितिप्रकारेणैव गाथा व्याख्याता । सर्वोऽपि
च ग्रंथोऽयमनेनोद्धेयं व्याख्यास्यत इति प्रतिपत्तव्यं । न च
वक्तव्यं येषां महामतिपूर्वपुरुषवचनैरर्थावबोधो न संपद्यते तेषां
मंदबुद्धेर्भवतो वचनेन कुतोऽयंसंपत्स्यते इति यतो जायत एव
समानशीलवचनैः समानशीलानामर्थप्रतिपत्तिर्यदाह ।

गामिद्वयाण गामिद्वु, एहिं मिच्छाण हति मिच्छेहिं ।

सम्मं पमिवत्ती ओ, अत्थस्स नविबुहजणिणहिं ॥

नियभासायेज्जएति, समाणसीलंमि अपमिवत्ती ।

जायइ मंदस्स वि, न उण विविह सकयपवंधेहिं ॥

इत्येवंबहुभाषितेनेति गार्थः । आवश्यकानुयोगोऽत्राऽभि-
धास्यत इत्युक्तं किंपुनरस्य फलादिकं यदवगम्य वयं तच्चूव-
णादौ प्रवर्त्तामहे इति प्रेक्षावन्निष्पद्यवचनमाशङ्क्यावश्यकानु-
योगस्य फलादीन्यभिधित्सुस्तत्संग्रहपरां चारगाथामाह ॥

तस्स फलजोगमंगल, समुदायत्था तहेवदाराइं ।

नव्वेयनिरुत्तकम, पओयणाइं चवच्चाइं ॥

व्याख्या । तस्येत्यवश्यकानुयोगस्य प्रेक्षावतांप्रवृत्तिनिमित्तं
फलं मोक्षप्राप्तिलक्षणं तावदत्रग्रंथेवक्तव्यं ततोऽस्यप्रयोगःशि-
ष्यप्रदाने संवन्धोऽवसरः प्रस्तावो वाच्यः । आवश्यकानुयोगे च
क्रियमाणे किं मंगलमित्येतदपि निरूपणीयं सामायिकाद्यध्य-
नानां (सावज्जजोगविरइ ओ, कित्तणगुणवओ अपमिवत्ती)
त्यादिगाथया समुदायार्थश्च सावद्ययोगविरत्यादिकोऽभिधा-
नीयः । फलं च योगश्च मंगलं च समुदायार्थश्चेति समासः
(तहेवदाराइं) तथा चाराणि चोपक्रमनिकेपादीनि कथनी-
यानि तेषांचाराणां भेदावक्तव्यः । तद्यथा आनुपूर्वी । नामप्रमा-
णवक्तव्यतार्थाधिकारसमवतारभेदादुपक्रमः पौढा । ओघनि-
ष्पन्ननामनिष्पन्नसूत्राद्यापकनिष्पन्नभेदादिकेपस्त्रिधा । सूत्रनि-
र्युक्तिभेदादनुगमोऽपि । नैगमादिभेदान्नयाःसप्तविधा इत्यादि ।
उपक्रमणमुपक्रमो निकेपणं निकेप इत्यादि निरुक्तं च शब्द-
व्युत्पत्तिरूपं भणनीयं । तथा (कमत्ति) तेषामुपक्रमादि चारा-
णांप्रथममुपक्रम एव ततो यथाक्रमं निकेपादय एवेत्येधंरूपो
योऽसौ नियतःक्रमःसयुक्त्याभिधानतोनिर्हेष्टव्यो युक्तिं चात्रैव
वक्ष्यति । तद्यथा नानुपक्रांतं निक्षिप्यतेना निक्षिप्तमनुगम्यत
इत्यादि तथोपक्रमादिचाराणां एवं प्रयोजनं शास्त्रोपकाररूपं
नगरदृष्टेन वाच्यं । यथा सप्राकारं महानगरं किमप्यकृतचारं
लोकस्य नाश्रयणीयं भवत्येकादिचारोपेतमपि सुखनिर्गमप्र-
वेशं जायते चतुर्चारोपेतं तु सर्वजनाभिगमनीयं सुखनिर्गम-
प्रवेशं च संपद्यते । एवं शास्त्रमप्युपक्रमादिचतुर्चारयुक्तं सुबोधं
सुखचित्तनधारणादिसंपन्नं भवतीत्येवमुपक्रमादि चाराणां
सुखावबोधारूपः शास्त्रोपकारः प्रयोजनमिहवक्ष्यत इति
भावः । भेदश्च निरुक्तं च क्रमश्च प्रयोजनं चेति छंदःकृत्वा पश्चात्ते

पामुपक्रमादिचाराणां भेद निरुक्तक्रमप्रयोजनानीत्येवं पट्टीतपु-
रुषसमासोविधेयः । चः समुच्चये वाच्यानीति यथा योगमर्थतः
सर्वत्र योजितमेवेति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ॥ १ ॥ विस्तरार्थं तु
भाष्यकार एव दिदर्शयिष्यथोद्देशं निर्देश इति कृत्वा प्रेक्षावतां
प्रवृत्त्यर्थमावश्यकानुयोगफलप्रतिपादितं तावद्गाथामाह ।

नाणाकिरियाहिं मुखो, तम्मयमावस्सयं जओतेणं ।

तव्वक्खाणारंजो, कारणओकज्जसिप्पिच्छिं ॥

व्याख्या । ज्ञानं च सम्यग्ज्ञानवोधरूपं क्रियाचतत्पूर्वकसावद्या-
ऽवद्ययोगनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपा ज्ञानक्रिये ताज्यां तावन्मोक्षोऽशे-
पकर्ममलकलंकाभावरूपः साध्यत इति सर्वेषामपि शिष्यानां प्र-
माणसिद्धमेव दर्शनस्य ज्ञान एवांतर्निहितत्वादिति । यदि नाम
ज्ञानक्रियाज्यां मोक्षस्तर्ह्यवश्यकानुयोगस्य किमायातं येन फ-
लवत्तया प्रेक्षावतां तत्र प्रवृत्तिः स्यादित्याह तन्मयमावश्यकं
ताज्यां ज्ञानक्रियाज्यां निवृत्ततन्मयं ज्ञानक्रियास्वरूपमावश्यकं
तत्कारणत्वादिति ज्ञावः । यथा ह्यायुर्धृक्कारणत्वेनोपचारा-
ल्लोके धृतमायुरुच्यते नरुचलोदकं वा पादरोगकारणत्वात्तथैवा-
भिधीयते एवं प्रस्तुतानुयोगविपर्ययतं सामायिकादिपरुध्य-
नसूत्रात्मकमावश्यकमपि सम्यग्ज्ञानक्रियाकारणत्वात्स्वरूप-
मेव तदध्ययनश्रवणचित्तनतदुक्ताचरणप्रवृत्तानामवश्यं सम्यग्-
ज्ञानक्रियाप्राप्तेस्तस्मादुक्तन्यायेन ज्ञानक्रियात्मकं यत् आवश्यक-
मतस्तस्यावश्यकस्य व्याख्यानं अनुयोगस्तद्व्याख्यानं तस्यारं-
जप्रेक्षावता क्रियमाणो न विरुध्यते । आवश्यकात्सम्यग्ज्ञानक्रि-
याप्राप्तिचारेण मोक्षलक्षणफलसिद्धेः । नान्वित्यंतर्ह्यवश्यकत्वात्स-
म्यग्ज्ञानक्रियाप्राप्तिस्ताज्यां च मोक्षलक्षणफलसिद्धिरित्येव
मावश्यकस्यैव पारंपर्येणमोक्षात्मकं फलं स्यात् नपुनस्यदनु-
योगस्य फलचिंता त्वस्यैवेह प्रस्तुतेतिचित्तसंयं क्तिवावश्यकं
व्याख्येयं तद्व्याख्यानं चानुयोगो व्याख्यानंचव्याख्येयगत एव
सर्वोऽभिप्रायः प्रकटीक्रियतेऽतोव्याख्येयस्ययत्फलं व्याख्या-
नस्य तत्सुतरामवसेयं तयोरैकाऽभिप्रायत्वात् तस्मात् मोक्षल-
क्षणं फलमभिवाञ्छता आवश्यकानुयोगेऽवश्यं प्रवर्तितव्यमेव
ततोऽपि ज्ञानक्रियाप्राप्ते स्ताज्यां च मोक्षफलसिद्धिरिति ।

यदि नामावश्यकानुयोगतो ज्ञानक्रियावाऽस्तिस्ताज्यां च मो-
क्षासिद्धिस्तथापि किमिति तत्र प्रवृत्तित्वं न पुनर्यत्र कुत्रचित्प-
ट्टि तत्रादावित्याह । कारणत्कार्यसिद्धिर्नाकारणादिति कृत्वा
कारणे हि सुविवेचितेप्रवर्त्तमानाः प्रेक्षावतः समीहितमप्रति-
दत्तं कार्यमासादयन्ति नाकारणे अन्यथा तृणादपि हिरण्यम-
णिमौक्तिकावाप्तेः सर्वविश्वमदरिद्धं स्यात्कारणं च पारंपर्ये-
णावश्यकानुयोग एव मोक्षस्य न पट्टि तत्रादिकं ज्ञानक्रियाज-
ननचारेण तस्य मोक्षसंसाधकत्वादितरस्य तु पारंपर्येणापि-
तदसाधकत्वादिति गाढार्थः ।

उक्तं फलद्वारमधुना योगद्वारमभिधित्सुराह ।

जव्वस्स मोक्खमगाहि, लासिणो ठिअगुरूवएसस्स ।

आइए जोगामिणं, वाढागिद्वानस्स वाहारं ॥

व्याख्या । यदादौ प्रतिज्ञातं शिष्यप्रदानेऽस्य योग्योऽवसरो
वाच्य इति । तत्राह । समस्तद्वादशांगाऽध्ययनकालस्यादौ प्रथ-
ममिदं पञ्चविधमावश्यकं योग्यमुपदिशन्ति मुनयः शेषसमग्रश्रुत
प्रदानकालस्यादौ प्रथममेवावश्यकप्रदानस्याऽवसर इति ज्ञावः
कस्य पुनरिदमावश्यकं योग्यमादिशन्ति मुनयः इत्याह । भव्य-
स्यमुक्तिगमनयोग्यस्य जंतोः स च कश्चिद्दूरजव्योऽसंजातः ।

मोक्षमार्गाभिवापोऽपि भवति । तद्व्यवच्छेदार्थमाह । मोक्ष-
मार्गः सम्यक् ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपस्तमुत्तरोत्तरविज्ञाद्विरूपम
निवृत्तितुं शीघ्रमस्य स तस्य अयं चैवविधोऽपरिणतगुरुपदे-
शोऽपि स्यात्तद्विरासार्थमाह । स्थितः कर्तव्यतया परिणतो
गुरुपदेशो यस्यासौ स्थितगुरुपदेशस्तस्य किं यथायोग्यमुप-
दिशन्तीत्याह । बाह्यज्ञानयोरिवाहारं यथोपदिशन्ति भिषजोति
गम्यते, । इदमुक्तं भवति । यथा आदौ बाह्यस्य कोमलमधुरा-
दिकं ज्ञानस्य च पेयमुदगयुपादिकं तत्कालोचितं उत्तरोत्त-
रवत्तुष्ट्यादिहेतुमाहारयोग्यं भेषजं समुपदिशति तथेहापि-
भव्यादिविशेषण विशिष्टस्य जंतोरादाविद्वद्भावावश्यकमुत्त-
रोत्तरगुणवृद्धिहेतुचूतयोग्यमुपदिशति तीर्थकरणधरा इति
आवश्यकस्य चादौ शिष्यप्रदानाऽवसरे प्रतिपादिते तदनुयो-
गस्याऽसौ प्रतिपादित एव छद्मव्यस्तयोरैकत्वस्यानन्तरमेवा-
ख्यातत्वादिति गाथार्थः ॥ ४ ॥

आह ननु यस्य ज्ञयादिविशेषणविशिष्टस्यादौ योग्यमिद-
नावश्यकं तस्मै योग्यमित्येतावन्मात्रमेव ज्ञात्वा तद्वद्व्याचार्या
आहो स्विदन्योऽपि तत्र कश्चिद्विधिरपेक्षणीय इति शिष्यवच-
नमाशङ्क्यास्मिन्नेवानुयोगद्वारे तद्दानविधानादि किञ्चित्तेषां
प्रासंगिकमभिहितसुराह ।

कयपंचनमुकारस्स, दित्तिसामाझायं विहिणा ।

आवस्सयमायरिया, कमेण तो सेसयमुअं पि ॥

व्याख्या । ज्ञयादिविशेषणविशिष्टस्यापि शिष्यस्य कृत-
पंचनमस्कारस्य चतुर्थ्यर्थे पृष्टी कृतपंचनमस्काराय मंगला-
र्थमुच्चारितपंचनमस्कृतिमंगलायेत्यर्थः ॥

सामाधिक्यकामावासकं विधिना प्रज्ञस्तद्व्यक्तेरकाशभाव
रूपेण प्रज्ञस्तद्विगजिमुखव्यवस्थापनारूपेण च समयोक्तेन
दद्व्याचार्या नपुन योग्यमित्येतावन्मात्रमेव ज्ञात्वा तत्रावः
(तत उर्ध्वमस्मै किं न किञ्चित् दद्वतीत्याह) क्रमेण ततः शेष
मप्याचारादिश्रुतं प्रयच्छति यावत्तद्व्युत्तरोधः पारमिति गाथार्थः
आवश्यकानुयोगप्रदानेऽप्यथमेव विधिरित्यावेदयितुमाह ॥

तेणेवयाणुओगं, कमेण तेणेव याऽहिगारोयं ॥

जेणविणयहियत्था, यत्थेरकप्पे कपो एसो ॥ १ ॥

चकारोऽपि शब्दार्थोन्निक्रमश्च । ततस्तेनैव पंचनमस्कार
करणादिना क्रमेणानुयोगमपि सूत्रव्याख्यानरूपं दद्व्याचार्या
इति वर्तते अनयोश्च सूत्रप्रदानक्रमानुयोगप्रदानक्रमयोर्मध्ये
तेनैव प्रस्तुतगात्राप्रकांतेनानुयोगप्रदानक्रमेणायमस्मदभिमतो
ऽधिकारः अनुयोगस्यैवह प्रस्तुतत्वादितिभावः । कुतः पुनरि-
हानुयोगप्रदानक्रमेणैवाधिकारः इत्याह । येन कारणेन विनेय
हितार्थं शिष्यवर्गस्योत्तरोत्तरगुणप्राप्तिमपेक्षेत्यर्थः । स्थविरा-
णां गच्छवासिनां साधूनां योऽसौ विकल्पः सामाचारविशेषस्त
स्येयोऽनंतरगाथावक्ष्यमाणलक्षणः क्रमः परिपाटीरूपस्तेन
कारणेनाऽनुयोगप्रदानक्रमेणैवाधिकारोऽयमिति । विशेषः ॥

आवस्सिया-आवश्यक-स्त्री० अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम्
तत्र भवाऽऽवश्यकं अनु० । अवश्यं कर्तव्यं योर्गैर्निष्पन्नाऽऽवश्य-
की स्या० ग्रा. १० । अवश्यं कर्तव्यं चरणकरणयोगैर्निर्वृत्ताऽऽ
वश्यकं जीत । आव. ३ अ. । अप्रमत्तत्वेनावश्यककर्तव्यव्या-
पारे भवाऽऽवश्यकं उक्तं २६ अ. । आवश्यकेषु अप्रमत्ततया
ऽवश्यककर्तव्यव्यापारेषु सत्सु भवाऽऽवश्यकं ग० २ अ.
सामाचारीभेदे, (पट्टमा आवस्सिया नामं) उक्तं २६ अ. ।
प्रथमा सामाचारी आवश्यकं नाम्नी यतः उपाश्रयात् निर्ग-

च्छन् साधुरावश्यकं इति वदति उपाश्रयात् वहिनिःसरणं चाव-
श्यकं विना न स्यात् तेन आवश्यकं इति प्रथमा सामाचारी
ज्ञानाद्यालंबनेनोपाश्रयात् बाहिरवश्यं गमने समुपस्थितेऽव-
श्यककर्तव्यमिदमतोगच्छाम्यहमित्येवं गुरुं प्रतिनिवेदनाऽऽव-
श्यकं इति हृदयम् । अनु० । वृ० १ अ. । स्था० । प्रव० ।

(गमने आवस्सियं कुज्जा) उक्तं गमने स्वस्थानादन्यत्रगमने
अप्रमत्तत्वेन अवश्यककर्तव्यव्यापारे जवा आवश्यकं तां आव-
श्यकं कुर्यात् यतोहि साधोर्गमनं निष्प्रयोजनं नास्ति यदि
अवश्यं किञ्चित्कार्यं समुत्पन्नं वर्तते तदैव साधुः स्वस्थाना-
दुत्थितोस्ति इति भावः ।

अथाऽऽवश्यकं स्वरूपमाह ।

कज्जेणं गच्छंतस्स, गुरुणिओएणमुत्तणीए ।

आवस्सियत्तिणेया, शुष्ठा अष्टयजोगाओ ॥

व्याख्या० । कार्येण ज्ञानादिप्रयोजनेनानेन निष्कारणगमन-
निषेध उक्तो गच्छतो वसतोर्निर्गच्छतः साधोः किंस्वच्छेदेन
नेत्याह । गुरुनियोगेन गुर्वनुज्ञया तत्रापि सूत्रनीत्यागमन्यायेन
(इयास) मित्यादिलक्षणेन किमित्याह ।

आवश्यकं अवश्यकृत्यनिर्वृत्ता निर्गमक्रियात्सूचिका वाक् इ-
ति एवमुक्तन्यायेन ज्ञेयाऽवसेया किञ्चूतशुष्ठाऽनवेद्याकुतइत्या-
ह । अन्वययोगान् अनुगतशब्दार्थसंबन्धान् अन्वच्छांते एव प्र-
कारांतरेण पुनरुच्येति गाथार्थः ॥

कार्येण गच्छत इत्युक्तं किंपुनस्तदित्याह ॥

कज्जंविष्माणं दंसणं, चरित्तजोगाणं साहं जंतु ।

जङ्गो सेसमकज्जं, तत्थ आवस्सियामुष्ठा ॥ १ ए ॥

व्याख्या । इहापि शब्दः पुनरर्थः ततश्चावश्यकं कार्येणग-
च्छतो जवाति कार्यं पुनर्ज्ञानदर्शनेनचारित्र्ययोगादित्रयगतव्यापा-
राणां साधकं हेतुचूतं भिक्काटनादि यत् इह तदिति शेषोद्वेग
स्तुशब्दश्चैवकारार्थस्ततश्च तदेव नान्यत् कस्येत्याह । यतः
साधोः शेषं ज्ञानादिसाधनादन्यदकार्यमप्रयोजनंमुमुक्षुत्वात्सा-
धोरिति किं वातइत्याह नैव तत्र ज्ञानाद्यसाधनप्रयोजनेगच्छत
इति गम्यते आवश्यकं पूर्वाक्तनिर्वचनाद्युद्धानिर्दोषान्वर्था
भावादिति गाथार्थः ।

यद्यसौ न शुद्धा तर्हि किञ्चिद्वा सेत्याह ॥

वज्जेणं पिण्डिसयं, दासायमुसत्तिएव विष्सेयं ।

कुसलेहिं वयणाओ, वदरेणेणंजओजणियं ॥ २ ॥

व्याख्या । वागेव वचनमेव वाङ्मात्रं साविश्रयकीति प्रकृतं वाङ्-
मात्रमित्यत्रावधारणार्थमात्रशब्दस्य व्यवच्छेदं यदाह निर्विषयं
निर्गोचरमनर्थकमित्यर्थः किंफलं च तदित्याह दोषाय कर्मवद्धल
क्षणदृष्टणार्थं कस्मादवमित्याह मृपोति अनृतमिति कृत्वा प्रती-
तं चानृतस्य दोषार्थत्वमिति (एवाति) इहानुस्वारस्याऽऽवर्णं
वदोवशात् एवमुक्तस्वरूपं विज्ञेयं ज्ञातव्यं कुशलेर्निपुणैरन्येषां
ज्ञानासक्तत्वावचननादागमाद्विवक्षितवचनस्यैव प्रस्तावनार्थ-
माह । व्यतिरेकेण प्रकृतमविपर्ययेण यतोयस्माद्गणितमुक्तं सामा-
यिकनिर्मुक्ताविति गाथार्थः ॥

यदुक्तं तदाह ॥

आवस्सियाज आवस्स, एहिं सवेजुत्तं जोगस्स ॥

एयस्सेसो उच्चिओ, इयरस्स णचेव एत्तित्ति ॥

व्याख्या । आवश्यकं तु प्रागुक्तनिर्वचना तु पुनः शब्दार्थः
आवश्यकैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैः समस्तैर्युक्तयोगस्य संयु-
क्तकायादिचेष्टस्य शुद्धा जघतीति शेषः । तदिदं व्यतिरेकभाजितं

तं नैवविधस्य वाङ्मात्रत्वात्तस्या इति कथमेवं विधस्येयं
श्रुत्वा भवतीत्याह एतस्यावश्यकयुक्तस्य एष इति पूर्वतमगा-
थोक्तोऽन्वर्थयोगः आवश्यकीशब्दाच्चाररूपे उचितः संगतो
विद्यमानत्वात् उक्तव्यातिरेकेमाह (इयस्सत्ति) इहोत्तरस्य
पुनरर्थस्य चशब्दस्य संबंधादितरस्य पुनरनावश्यकयुक्तस्य
नैव उचितपण इति प्रकृतं कुतश्त्याह नास्तीति कृत्वाअविद्य-
मानत्वादन्वर्थान्नावादित्यर्थः । अतस्तस्य वाङ्मात्रमेवासावि-
ति गायार्थः ।

उक्ताऽवश्यिकी पंचा० १२ वृ० ॥ ध० ३ अधि० ॥
साम्प्रतमावश्यिकी नैपेधिकी चारुयावयवार्थमभिधितुः
पातनिका गायामाह ।

आवस्सियं च नितो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ॥

एयं इच्छंनानं, गाणिवरतुजंतिण निजणं ॥

आवश्यिकी पूर्वोक्तशब्दाद्वा तां आवश्यिकीं (नितो) निर्गच्छन्
प्रविशन् इत्यर्थः । नैपेधिकीं करोति एतत् आवश्यिकीं (नितो)
निर्गच्छन् यां च (आयं तो) आगच्छन् प्रविशन् इत्यर्थः नैपेधिकीं
करोति एतत् आवश्यिकी रूपद्वयमपि स्वरूपादिजैदभिन्नं इ-
च्छामि ज्ञातुं हेगणिवर ? युष्मदंतिके निपुणं सूक्ष्मं एतत् ज्ञातु-
मिच्छामीति क्रिया विशेषणं एवं शिष्येणोक्ते सत्याह आचा-
र्यः ॥

आवस्सियं चनितो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ।

वज्जणमेयं तु दुहा, अत्थो पूणहोइसो चे व ॥

आवश्यिकीं निर्गच्छन् यां च प्रविशन्नैपेधिकीं करोति एतत्
व्यंजनं शब्दरूपं छिन्ना किमुक्तं जवति आवश्यिकीं नैपेधिकीं
चेति छयं शब्द एव भिन्नमर्थः पुनर्भवत्यावश्यकनैपेधिकयोः
स एव एकएव यस्मादवश्यकतव्ययोगक्रिया आवश्यिकी ॥
निषिद्धात्मनश्चारेण्यः क्रिया नैपेधिकी नह्यसावश्यककर्तव्य
म् व्यापारमुद्धंस्य वर्तते आह । यद्येव जेदोपन्यासः किमर्थः
उच्यते गमनस्थिति क्रियाभेदात् आह । आवश्यिकीं निर्ग-
च्छन्नित्युक्तं तत्र साधो किमवस्थानं कथं यत् आह ।

एगागस्स पसंतस्स, नहोति इरियादयो गुणा होंति ।

गंतव्वमवस्तं, कारणंमि आवस्सिया होइ ॥

एकमग्रमाहंवनं यस्येत्यस्यावेकाग्रस्तस्य स च प्रशस्ताहं
बनोऽपि भवति तत् आह । प्रशांतस्य क्रोधराहितस्य सतस्ति
घृतः किं न भवति ईर्यादयः ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः । इह
ईर्या कार्ये कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते । कारणे कार्योपचारात्
ईर्या आदिर्येवांमात्मसंयमविराधनादीनां दोषाणां ते ईर्यादयो
न जवंति । तथा गुणाश्च स्वाध्यायध्यानादयो जवंति । प्राप्त
तर्हि संयतस्य आगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह । नचाव-
स्थाने खलूक्तगुणसंजवाग्नगंतव्यमवश्यं नियोगतः कारणे
गुरुज्ञानादिसंबंधिनियतस्तत्रागच्छतो दोषास्ततः कारणे ग-
च्छन् आवश्यिकी भवति आह कारणेन गच्छतः किं सर्वस्यै
वावश्यिकी भवति उत नेति उच्यते नेति कस्य तर्हि तदुच्यते ।

आवस्सिया उ आवस्स, एहिं सव्वेहिं जुत्तजोगिस्स ।

मणवयणकायगुत्तिं, दियस्स आवस्सिया होइ ॥

आवश्यिकी आवश्यिकैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैर्युक्ता योगि-
नो भवति शेषकाहमपि निरतिचारस्य क्रिया स्थास्यति भा-
वार्थः । तस्य च गुरुनियोगादिना प्रवृत्तिकाहोऽपि (मण) इत्या-
दिमनोवाक्कायार्थेन्द्रियैर्गुप्तस्य किमावश्यिकी जवति । सूत्रे इहं
यशब्दस्य गाढाजगभयाद्यवहित उपन्यासः कार्यात् पुर्यागि-

क्षियग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थं अस्ति चायं न्यायः सामान्यग्रहणे
सत्यपि प्राधान्यख्यापनार्थं जेदेनोपन्यासो यथा ब्राह्मणा
आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इति उक्ता आवश्यिकी । आ. म.
छि. १ अ. ॥

आवह-आवह-पुं० आवहति आग्निमुख्येन गच्छति आ-वह
अच्-सप्तस्कंधापन्नत्रयोः प्रथमे स्कंधे भूवायौ भूवायुरावहइह
प्रवहस्तदूर्ध्वम्-सि० शि० (आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समी-
रणः । परावहः संवहश्च उरुहश्च महावहः । तथा परिवहः
श्रीमान्) हरि वं० आवहति प्रापयति आ-वह-अच् प्रापके त्रि०
वाच० (णो पूयणं तवसा आवहेज्जा) नापि तपसा पूजनं सत्का-
रमावहेत् न पूजनसत्कारनिमित्तं तपःकुर्यादित्यर्थः सूत्र. ७ अ०
आवहमाण-आवहमान- त्रि-आ-वह-ज्ञानच्-क्रमागते-वाच. ।

आवाव-आवाप-पुं-आ-वप्-आधारे वा घञ् वाच० ।

आवावकहा-आवापकथा-स्त्री० विकथाभेदे व्याख्या भक्तकहा
शब्दे स्था० ॥

आवास-आवश्य न० आवश्यके ध्य० १ उ० ॥

आवास-पुं० आवसन्ति येषु ते आवासाः भ. १ श. ४ उ.
आ-वस्-आधारे-घञ् आश्रये-स्था० वासस्थाने गृहादौ
वाच० जेसि ते आवासा-येषां देवानां ते निधय आवासा
आश्रया इति स्था० ए ग. आवसंत्यस्मिन्नित्यावासः मनु-
ष्यादिभवे मनुष्यादिशरीरे च (अणिच्चमावासमुवेति जंतुणा
आवसंत्यस्मिन्नित्यावासो मनुष्यादिभवेवस्तच्छरीरं वा तम-
नित्यं उपसामीप्येन यंति गच्छन्ति जंतवः प्राणिन इति
आचा० । नरका वासाः नरकावासशब्दे । अथासुराद्यावास-
विषयमजिह्वापं दर्शयति । सम० ।

केवइयाणं जंते असुरकुमारवासा प० गोयमा० इमीसे-
णं रयणप्पजाए पुढवीए असी उत्तरजोयणं सयसहस्स
वाहद्वाए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता अट्टह-
त्तरिजोयणसहस्से एत्थणं रयणप्पजाए पुढवीए चउ-
सविं असुरकुमारावास सयसहस्सा प० तेणं जवणावाहिं
वडा अंतो चउरंसा अहो पोक्खर कप्पिआ संठाण सं-
ठिया उकिमंतर विउल्ल गंजीर खाय फल्लिहा अट्टा-
द्वय चरिय दार गोउर कवाम तोरण पफिउवार देस
जागा जंत मुसल्ल चुसंढि सयण्णि परिवारिया अउजा
अरुयाद्व कोडरइया अरुयाद्वकय वस माला लाउद्धो-
इय महिया गोसीस सरस रत्तचंदण दहरविस्स पंचंगु-
द्वितत्ता काढागुरु पवर कुंदुरुक्क तुरुक्कमज्जंत धूवमधमंथेत
गधुदधुयानिरामा सुगंध वरगंधिया गंधवट्टि जूया अच्छा
सएहा लाएहा घठा मठा नीरया णिम्महा वितिमिरा
विशुच्चा सप्पजा समरीया सउज्जोआ पासाईया दरिस
णिज्जा अनिरुवा पफिरुवा एधं जंजस्स कमातीतं तस्स
जंजं गाहाहिं जणियं तहचेव वप्पओ ॥

टी० वृत्तप्राकारावृत्तनगरवत् अंतः समचतुरस्त्राणि तदवका-
शादेतस्य चतुरस्त्रत्वात् अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थिता-
नि पुष्करकर्णिकापद्ममध्यजागः सचोन्नतसमचित्रविडुकिनीज-
वतीति तथा उत्कीर्णांतरविपुलगम्भीरखातपरिखानि उत्कीर्ण

हृत्वनमुत्कीर्य पाशोरूपं कृतमंतरमंतराद्यं ययोस्ते उक्तोणांतिरे
ते विपुलगम्भीरे खानपरिखे येषां तानि तत्र खातमथ उपरि
च समम्परिखा उपरि विशाखा अथः संकुचिता नयोरंतरेषु
पाश्वी अस्तीति भावः । तथा अष्टाश्रकाः प्राकारस्योपर्याश्रयवि-
शेषाः चरिका नगरप्राकारयोरंतरमष्टदस्तो मार्गः पाशान्तरेण
(चतुरस्यंति) चतुरकाः सभाविशेषाः ग्रामप्रसिद्धाः (दारगोत्र-
रस्ति) गापुरद्वाराणि प्रतोदयो नगरस्येव कपाटानि प्रतीतानि
तोरणान्यपि तथैव प्रनिचाराणि अर्वांतरद्वाराणि तत पतेषां
चंद्र एतानि देशलक्षणेषु प्रागेषु येषां तानि तथा इह देशो
भागश्चानेकार्थस्ततोऽन्योन्यमनयोविशेष्यविशेषणभावो दृश्य-
त इति तथा यंत्राणि पाषाणक्रेपणयंत्राणि मुशश्चानि प्रतीता-
नि ह्युच्यन्तेः प्रहरणविशेषाः शतचक्र्यः शतानामुपधातकारिण्यो
महाकायाः काष्ठशैलस्तम्भयष्टयः ताभिः (परियारयन्ति) परि-
चारितानि परिकरितानीत्यर्थः । तथा आयोध्यानि योधयितुं सं-
ग्रामयितुं दुर्गतत्वाच्च शक्यंते परवर्तयानि तान्ययोधानि अवि-
द्यमाना वा योधाः परवर्तयन्मृता यानि प्रतीतान्ययोधानि
तथा (अभ्याश्रकोष्ठगरयन्ति) अष्टचत्वारिंशदभिरावि-
चित्रछंदोगोपुररचितानि अन्ये भणति अभ्याश्रकशब्दः किञ्च
प्रशंसावाचकः तथा (अभ्याश्रकयवप्रमादन्ति) अष्टचत्वारिं-
शदभिराः प्रशंसाहर्षाः कृता वनमात्रा वनस्पतिपल्लवस्रजो
येषु तानि तथा (लाडयन्ति) यद्भूमिचरणानादिनोपल्लेपनं (उल्लो-
डयन्ति) कुरुचमात्रानां सेटिकादिभिः सन्मृष्टीकरणं ततस्ताज्या
मिचमहितानि पूजितानि (लाडुल्लोड्य) महितानि तत्रा गोशीर्षं
चन्दनविशेषः सरसंचरसेपितं यद्वृक्षचंदनं चंदनविशेषः ता-
ज्यां दर्दराज्यां घनाज्यां दत्ताः पंचांगुल्यस्तत्राहस्तका कुड्येषु
येषु अथवा गोशीर्षसरसस्य रक्तचंदनस्य सत्का दर्दरेण
चपेटाजिघातेन दर्दरेषु वा सोपानवीर्यापि दत्ताः पंचांगुल्यस्त
द्वा येषु तानि गोशीर्षसरसक्तचंदनदर्दरदत्तपंचांगुलित-
त्वानि तत्रा काश्यागुरुः कृष्णागुरुगंधद्रव्यविशेषः प्रवरः प्रधानः
कुण्डलकश्चीमा तुरुष्कः सिलहकं गंधद्रव्यमेव एतानि च तानि
(रुज्जंति) दह्यमानानि चेति विग्रहः तेषां योभूमो (मघ-
मघेनन्ति) अनुकरणशब्दोऽयं मघमघायमानो वहलगंध-
इत्यर्थः । तेनोद्भूराणि उक्तानि तानि तथा तानि च तान्य-
जिरामाणि रमणीयानीति समासः । तथा सुगन्धयः सुर-
जयो ये वरगंधाः प्रधानवासास्तेषां गन्ध आमोदो येष्वस्ति
तानि सुगन्धि वरगंधिकानि तथा गंधवर्ति गंधद्रव्याणां गंध-
युक्तिशास्त्रोपदेशेन निवर्तितपुष्टिकातद्भूतानि तत्कल्पानी-
ति गन्धवर्तिभूतानि प्रवरगन्धगुणानीत्यर्थः । तथा अञ्जानि
आकाशस्फटिकवत् । (सएहन्ति) शृङ्गणानि सुङ्गमस्कंध-
द्वनिष्पन्नत्वात् शृङ्गद्वनिष्पन्नपटवत् (एएहन्ति) मसृणानीत्यर्थः । छुटितपटवत् (छट्टन्ति) मृष्टानि खरशा-
णया पाषाणप्रतिमावत् (मट्टन्ति) मृष्टानीव मृष्टानि सुकु-
मारशाणया पाषाणप्रतिमेव शोभितानि वा प्रमार्जनिकयेव
अतएव (नीरयन्ति) नीरजांसि रजोरहितत्वात् (निम्मलन्ति)
निर्मलानि कठिनमल्लाभावात् (वितिमिराणि) निरंशकारत्वात्
(विशुद्धन्ति) विशुद्धानि निष्कलंकत्वान्नचच्छवत् सकलं-
कानीत्यर्थः तथा (सप्पहन्ति) सप्रभाणि स प्रजावाणि अ-
थवा स्वेनात्मना प्रजातिशोभते प्रकाशते चेति स्वप्रजाणि यतः
(समरीयन्ति) समरीचीनि सकिरणानि अतएव (सञ्-
ज्जोयन्ति) सहृद्योतेन वस्त्वंतरप्रकाशनेन वर्तते इति सो-
द्योतानि (पासाईयन्ति) प्रासादीयानि मनः प्रशान्तिकराणि

(दरिसणिज्जन्ति) दर्शनीयानि तानि हि पश्यन्श्चक्षुषा न
श्रमं गच्छतीति भावः (अभिरूवन्ति) अभिरूपाणि कमनी-
यानि (परिरूवन्ति) प्रतिरूपाणि दृष्टारं प्रतिरमणीयानि
नैकस्य कस्यचिदेवेत्यर्थः । एवमित्यादि यथासुरकुमारावासा
सूत्रे तत्परिमाणमभिहितमेवमेवमिति यथा यद्भवननादि-
परिमाणं यस्य नागकुमारादिनिकायस्य क्रमते घटते तत्त-
स्य वाच्यमिति किञ्चिन् तत्परिमाणमतआह । “जंजंगाहार्हि-
भणितं” यद्यत्रगाथाभिः चउसद्विअसुराणमित्यादिकाजिर-
मिहितं किम्परिमाणमेव तथावाच्यं (तदेत्याह) । (तहचेवव-
षओत्ति) यथा असुरकुमारजवनानां वर्णक उक्तस्तथा स-
र्वेषामसौ वाच्य इति तथाहि ।

केवइयाणं जंते नागकुमारावासा पणुत्ता गोयमा इमी-
सेणं रयणप्पजाए पुढवीए असीउत्तर जोयण सयसह-
स्स पमाणाए उप्पि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता ।
हेट्ठावेगं जोयण सहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तेरजे-
यण सहस्से एत्थणं रयणप्पजाए जुवसीइ नागकुमारा
वाससयसहस्सा पणुत्ता तेणं जवणा इत्यादीनि समः ॥
तथाच जगवत्याम् ॥

केवइयाणं जंते असुरकुमारा जवणावाससयसहस्सा पं.
गोयमा ! चउसद्वि असुर कुमार जवणावाससय सहस्सा
पं० तेणं जन्ते ! किंमया पं० गोयमा ! सव्वरयणामया
अच्छा सएहा जाव परिरूवा तत्थएणं वड्ढे जीवाय पोग्ग
ढाय वक्कामंति विउक्कामंतिचयंति उववज्जंति सासयाणंते
जवणा दव्वड्ढयाए वषपज्जवेहिं जाव फासपज्जवेहिं अ-
सासया एवं जावथणियकुमारावासा ज. श. १ ए उ. ७ ॥
आवासपरिमाणं चासुरादीनामपि दशानां गान्ध्या संगृ-
ह्णाति ॥

चउसद्वि असुराणं, चउरासीइ च होइ नागाणं ॥

वावत्तरि सुवन्नाणं, वाउकुमाराण वषओइ ॥ ३ ॥

दीवादिसाउद हीणं, विज्जकुमारिंदयणियमगीणं ॥

उएहं पि जुवड्ढयाणं, वावत्तरिमो य सयसहस्सा ॥ ५ ॥ सम०
(उएहं पि जुवड्ढयाणंति) दक्षिणोत्तरभेदेनासुरादिनिकायोद्विभेदो
भवतीति युगलान्युक्तानि तत्र पदेषु युगलेषु प्रत्येकं पदसंज्ञाति-
र्जवनलक्षणाभिनि एषां चासुरादिनिकाययुगलानां दक्षि-
णोत्तरदिशोरयं विभागः (चउतीसा चउउत्ता, अट्टत्तिं च
सयसहस्साउं । एणाचत्ताढीसा, दाहिणओ हौति जव-
णाइ ॥ १ ॥ चत्ताढीसत्ति ॥ छीपकुमारादीनां वषणांप्रत्येकं
चत्वारिंशजवनलक्षाणि तीसा चत्ताढीसा, चोत्तिसं चैव
सयसहस्साइ । णयाढा वत्तिसा, उत्तरओहौति जवणाइ ॥ १ ॥
(वत्तिसत्ति) छीपकुमारादीनां वषणांप्रत्येकं षट्त्रिंशजव-
नलक्षणीति ॥ ज० १ श० ५ उ. ।

केवइयाणां जंते ! पुढविकाइयावासा पं० गोयमा !

असंखेज्जा पुढविकाइयावासा पं० एव जाव मणुस्सत्ति ।
॥ टी० ॥ केवइयाणं जंते पुढवीत्यादि गतार्थं । नवरं मनु-
ष्याणां गर्जयुक्तान्तिकानां असंख्यातानामज्ञावात् संख्याता
एवावासाः संमूर्तिमानां त्वसंख्येयत्वेन प्रतिशरीरमावासा-
ज्ञावादसंख्याता इति भावनीयमिति ॥ ज० श० ५ उ० १

केवड्याणमन्ते ! वाणमंतरावासा पं० गोयमा ! इमीसे-
णं रयणप्पजाए पुढवीए रयणामयस्स कंमस्स जोयण-
सहस्स वाहद्वस्स ज्वरि एगं जोयणसयं ओगाहेत्ता हे-
ट्टाचेगं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्जे अट्टसु जोयणमएसु ए-
त्यणं वाणमंतराणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा जोमेज्जा
नगरावाससयसहस्सा पं० तेणं जोमेज्जा नगरा वाहिं
वट्ठा अंतो चउरंसा एवं जहा जवणवासीणं तहेव णेय-
व्वा । एवरं । परागमात्ताउत्ता सुरम्मा पासाइया दरि-
सण्णिज्जा अजिरूवा पमिरूवा केवड्याणं जंते वाणमंतर
जोमेज्जणयरावाससयसहस्सा पं० गोयमा ! असंखेज्जा
वाणमंतरा जोमेज्जा णयरावासासयसहस्सा पं० तेणं
जंते ! किंसट्ठिया पं० २ सेस तं चेव ॥ ज० १ ए श०
५ ३० १ ॥

॥ टी० ॥ भोमेज्जनगरत्ति । भूमेरंतर्जवानि भौमेयकानि तानि
च तानि नगराणि चेति विग्रहः ॥ भ० टी० ॥

अरुणोदगे समुदे गंतूणं पंच आवासा । द्वी० ॥

निरयावासा निरयावासशब्दे । भावेल्युद् सम्यग्वासे वाच०
॥ निवासे, प्रश्न० ४ छा० ॥ औप० ॥ अवस्थाने, सम० ॥
स० ७० ॥ स्था० ४ ग० ॥ (आगारमावसंता वि) अ-
गारं गृहं तदावसन्तस्तस्मिंस्तिष्ठंतो ग्रहस्था इत्यर्थः सूत्र० १
श्रु० ९ अ० ॥ (तं जोइच्चयं च सया वसेज्जा) आवसेत सेवे-
त गुर्वन्तिक एव यावज्जीवं वसेत् सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । (क-
म्मोवगाकुणिमे आवसंति-) आ समन्तात्सति तिष्ठंतीति ॥
सूत्र० नीमे, व्य० १ उ० ॥

आवासपञ्चय-आवासपर्वत- पुं० निवासपर्वते पर्वते, (गोयू-
जस्स णं आवासपञ्चयस्स) स० ॥

आवासय-आवश्यक- न० हुसयरवशपसां दीर्घः १ । ४३
इति प्राकृतसूत्रेण प्राकृतवृक्षणवशात्तुसा याद्या उपर्यधोवा ये-
षां शकारयकारसकाराणां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो ज्वति
प्रा० ॥ अवश्यकर्तव्ये सामायिकादिके, विशेष० ॥

आवासक न० आसमन्तात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति
तैर्युक्तं करोतीत्यावासकम् सामायिकादिके, विशेष० । आवासो
नीरुमावास एवावासकः नीमे, पु० वासगगयं तु पोसति वास-
गगयंति प्राकृतत्वादाद्याकारस्य द्वोपः आवासो नीरुमावास
एवावासकः । व्य० १ उ० (सावासागापविठं मन्नामाणं)
स्वकीयादावासकात्स्वनीमात्. सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ॥

आवासयाणुओग-आवासकानुयोग- पुं० । आवश्यकव्या-
ख्यानं, “ आवासयाणुओगं ” आ समंताद्ज्ञानादिगुणैः शून्यं
जीवं वासयति तैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायिकादिरूपमेव
तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिषेधा-
न्यामर्थप्ररूपणमित्यर्थः विशेष० ॥

आवाह-आवाह-पुं० आहूयंते स्वजनास्तांबूददानाय यत्र स
आवाहः । विवाहात् पूर्वं ताम्बूददानोत्सवे, जी ३ प्र. ।
अजिनवपरिणीतस्य वधूवरस्यानयने । प्रश्न० सं. ४ द्वा. ॥
वत्ता वरगृहानयने, च प्रश्न० ४ द्वा. ॥

आवाहण-आवाहन-न०-आ. वह-णिच्-ल्युट्-सान्निध्याय
देवानामावाहने-वाच० ॥

आवाहविवाहवरकहा-आवाहविवाहवरकथा-स्त्री० आवाह
विवाहप्रधानायां परिणेतृकथायां, (आवाहविवाहवरकहावि)
आवाहोऽभिनवपरिणीतस्य वधूवरस्यानयनं विवाहश्च पाणि-
ग्रहणं तत्प्रधानां या वरकथा परिणेतृकथाआवाहविवाहवरा
वा या कथा सा तथा सापि न कथयितव्येतिप्रक्रमः ।
प्रश्न. सं. ४ द्वा. ॥

आविह-आविची-स्त्री० । अविचदेशोऽज्ञायाम्-राज० ॥

आविधत्ता-आविध्य-अव्य० परिधायेत्यर्थे (पातंव वा सु-
वणसुतं वा आविधेज्ज वा पिण्णिधेज्ज वा) आचा० ६ अ.
३ उ. ॥

आवीक्क (वीक्क) म्म (न्)-आविष्कर्मन्-न०-प्रगटक्रिया-
याम्-स्था० ए ग. कल्प० ॥

आविट्ट-आविष्ट-त्रि०-आ-विप-क्त-भूतादिग्रस्ते, आवेद्ययुक्ते,
निविष्टे, व्याप्ते, च-वाच० ॥ अधिष्ठिते, स्था ५ ग. ॥ प्रविष्टे, (म-
च्छाविट्टाव केयणे) केतने मत्स्यबंधने प्रविष्टा निर्गतिकाः ।
सूत्र १ श्रु. ३ अ. । युक्ते, च सम० ३ स. ॥

आविष्-आविष्-त्रि० आ-व्यध्-क्त-तारितेऽविष्के, विद्रिते,
क्षिते, च (नश्यतीपुर्थथाऽऽविष्कः) मनु-वाच. परिहिते, कल्प
औप० ॥ (आविष्कमणिसुवण्णे) आविष्कानि परिहितानि म-
णिसुवर्णानि येन सः । तं. ॥ औप० ॥ आविष्कानि परिहितानि
मणिसुवर्णानि वृक्षणया मणिसुवर्णानि सुवर्णमयादिचूर्णणानि
येन स तथा तस्मिन् । कल्प. ॥ (आविष्कवर्गधारियमद्वदामक
दाव) परिहितप्रबंधपुष्पमादासमूहे, । ज्ञा. २ अ. ।

आविष्कीरवलय-आविष्कीरवलय-त्रि० आविष्कानि कीर-
वलयानि कीरत्वर्गवसूचकानि वलयानि येन तथा तस्मिन्
सुभटोहि यदि कचिदन्योऽप्यस्ति कीरव्रतधारी तदाऽऽसौ मां
विजित्य मोक्षयत्वेतानि वलयानीति स्पर्कयन् यानि कटकानि
परिधत्ताति तानि कीरवलयानीत्युच्यन्ते । औप० ॥ कल्प० ॥
ज्ञा० १ अ. ॥

आविज्ञाव-आविर्जाव-पुं० आविस्-भू-घञ् प्रकाशे, वाच० ।
(आविज्ञावतिरोजावमेत्तपरिणामिद्वयमेवायं) आविर्भाव-
अकुएरुदादिरूपेण तिरोभावश्च मुद्रिकादिभावेन आविर्भाव-
तिरोभावौ । तावेव तन्मात्रम् तेन परिणेतुं प्रवर्तितुं शीलं य-
स्य तदाविर्भावतिरोभावमात्रपरिणामि सुवर्णादिकं द्रव्यमेवेदं
नतु तदतिरिक्ता गुणाः । विशेष० ।

आविष्णूय-आविर्भूत-त्रि० आ-विस्-भू-कर्त्तरि-क्त-प्रक-
टिते, अजिव्यक्ते, । वाच० ॥

आविद्ध-आविद्ध-त्रि० आकुवे, (कञ्जुसाविद्धचेयसे) सम०
सूत्र० ॥ अस्वच्छे, आविद्धमाविमद्धमस्वच्छमिति-जी० ३. प्र. ।
आविद्धति दृष्टिं स्तृणाति-विद्ध स्तृतौ-क-कलुपे, अयं विद्ध भे-
दने विद्धप्रकृतिकत्वात् वर्गवमध्य इति रायमु० वाच० ॥
“ विद्धसोऽप अणाविद्धे-” अनाविद्धोऽकलुपो रागद्वेषासंपृक्त-
तया मत्वरहितोऽनाकुलो वा विषयाप्रवृत्तेः स्वच्छचेता इति
सूत्र० १ श्रु. १५ अ. ।

आविद्धप्पा-आविद्धात्मन्-पुं० । आकुशात्मनि, (अभयं करे
भिक्षु अणाविद्धप्पा) अनाविद्धो विषयकपायैरनाकुल आत्मा
यस्यासावनाविद्धात्मा ॥ सूत्र० १ श्रु० १७ अ. ।

आविह-आविध-पुं० आविधत्तेऽनेन आ-व्यध-यज्ये क० वा काष्ठादि.

वेधनसाधने सूच्याकारात्रे अस्त्रे, वाच. ॥

आची-आची-त्री० अचिरं स्थायं-अण्-डीप्-रजस्वलायां ना
र्याम्, गर्भयन्त्यां, च । गर्भस्येदनाचीनां, प्रणाशः श्याचपाण्डु
ता-स्तु० ॥ वाच. ॥

आचीइमरण-आचीचिमरण-न० आसमन्ताहीचय प्य चीचय
आयुर्दक्षिकविच्युतिवृक्षा अयस्या यस्मिन्तदावीचि अथवा
वीचिचिच्छेदस्तदमावादीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतन्यास्तदेवं नृत्तं
मरणमावीचिमरणम् । प्रतिक्षणमायुर्द्वयविच्युतनक्षत्रेण मरण-
भेदे, सम० १७ स. ।

“ आणमयं निरंतरं, मावीचिमयं नं जगति ।

पंचविहं दृष्ट्वे खेत्ते, कात्रे जये चाये य संसारे, ॥

अणुसमयं समयमाश्रित्य इदं च व्यवहितसमयाश्रयणतो-
ऽपि भयनीति मातृजातिरित आह । निरंतरं न सान्तरालमंत-
राज्ञानायान् किं तदेवंविधमावीचिसंज्ञितं आसमन्ताही
चय इव चीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षिको-
दयात्पूर्वयुर्दक्षिकविच्युतिवृक्षा अयस्या यस्मिन्मरणे तदा
वीचि तन् आवीचीति मज्ञा संजाता यस्मिन् तदावीचिसं-
ज्ञितं नारकादित्वादितत्त्वं स्पष्टम् । अथवा वीचिचिच्छेदस्तद-
भावादीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतन्यात् उभयत्र प्रमत्तान्मरणं
तदेवं नृत्तं प्रतिक्षणमायुर्द्वयविच्युतनक्षत्रेणमावीचिमरणं
पंचविधं जगति । तथैकरणधरादयोऽस्मिन् संसारे जगति
पंचविधमयं, (इत्ये क्षेत्रे कात्रे भवे भावे च) इत्या-
वीचिमरणं क्षेत्रावीचिमरणं कात्रावीचिमरणं जवावीचिमरणं
भावावीचिमरणं चेत्यर्थः ॥ तत्र इत्यावीचिमरणं नाम यन्ना-
रकनिर्यश्रामराणानुपत्तिसमयाश्रयनृत्तनिजनिजायुः कर्मद-
क्षिकानामनुसमयमनुज्ञाधनादिच्युतं तु तत्र नारकादिभेदाद्य-
नुविधमेवं नारकादिगतिचानुविध्यापेक्षया तद्विषयं क्षेत्रमपि,
चतुर्विधं ततस्तन्प्राधान्यापेक्षया क्षेत्रावीचिमरणमपि चतु-
र्विधम् । कात्र इति यथाऽयुष्कफालो गृहाने नक्षत्रयाफालस्त-
देवादिष्वसंज्ञयात् स च देवायुष्कफालादिभेदापत्तुर्विधस्त-
त्प्राधान्यापेक्षया कात्रावीचिमरणमपि चतुर्विधमेव । चतुर्वि-
धजवापेक्षया भवावीचिमरणमपि चतुर्विधं । तेषामेव च
नारकादीनां चतुर्विधमायुः क्षयवृद्धिं ज्ञावप्राधान्यापेक्षया,
जावावीचिमरणमपि चतुर्विधेति ॥ प्र० १५७ द. ।

आसमन्ताहीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षि-
कोदयात्पूर्वपूर्वायुर्दक्षिकविच्युतिवृक्षा अयस्या यस्मिन्तदा-
वीचिकम् । अथवा अविद्यमाना वीचिचिच्छेदो यत्र तदवी-
चिकम् । अवीचिकमेवावीचिकम् तत्र तन्मरणं चेत्यावीचि-
कमरणम् । मरणभेदे, ॥ भ० १३ श. ७ उ. ॥

आचीइसमय-आचीचिसंज्ञित-न० । आ समन्ताही चय
इव चीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षिकोदया-
त्पूर्वं पूर्वायुर्दक्षिकविच्युतिवृक्षा अयस्या यस्मिन्मरणे तदा-
वीचि तत् आवीचीतिसंज्ञा संजाता यस्मिन्तदावीचिसंज्ञितं
तारकादित्वादितत्त्वं आवीचिसंज्ञके मरणभेदे, प्र० १५७ द. ॥

आवीकम्-आविष्कर्म्म-न० प्रगट्कर्मणि, कल्प० ॥

आवृक्ष-विज्ञापन-न० वि ज्ञा. णिच्-पुक्-ह्युद्-विशेषेण यो-
धने, वाच० ॥

(विज्ञापेयौकायुक्तौ । ४ । ३७) इति प्राकृतसूत्रेण विपूर्वस्य

जानातेत्यन्तस्य योकाभावुक इत्येतावादेशौ वा-योकाश्च आशु-
कश्चविणवर्ह । प्रा. व्या. ॥

आवृष्टि-आवृष्टि-त्री० आ-वृप्-क्तिन्. सम्यग् वर्षणे, वा-पं ।

आवेदिय-आवेष्टित-त्रि० सख्द्वेष्टिते, -स्था० १० ॥ ठि० ।

सर्वतोवेष्टिते, च. प्र० १६ श० ६ उ. । सव्यभो समंतात्
आवेदिय परिवेष्टियं-आवेष्टियंति सख्द्वेष्टितम् परिवेष्टियं
ति असख्द्वेष्टिते-स्था० ॥ आवेष्टियंति अमिविधिना चेष्टितं
सर्वत इत्यर्थः परिवेष्टियंति पुनः पुनरित्यर्थः ॥ भ० ॥

आवेष्टियपरिवेष्टिय-आवेष्टितपरिवेष्टित-त्रि० गाढतरं संवेष्टि-
ते, ॥ प्रज्ञा० पद १५ ॥

आवेय-आवेग-पुं० आ-विज्-घञ्-त्वरायाम्, अष्ट० ॥

आवेत-त्रि० वृत्ते प्रदेशे कुक्ष्येऽवष्टय कर्त्तव्यते, । व्य० उ० ॥

आवेयग आवेदक-त्रि० आ-चिद्-णिच्-एवद् विज्ञापके ।

आवोम-आव्योम-अव्य. व्योम मर्यादाकृत्येत्यर्थः, - (आदीप-
माव्योमसमस्वभावम्) आव्योमं व्योममर्यादाकृत्येति स्यात् ॥ स्तो-

त्रास-अश्व-पुं. अश्वुते व्याप्नोति मार्गम्-अश्व-फन्-घोटके ज्ञा. १७

प्र. ॥ अश्व. ॥ अश्वस्तुरंग इति औप. ॥ आसो सत्तीवाहो-एका०
वाहोकादिदेशोत्पन्ने जात्यश्वे दश. ६ अ. ॥ जात्या आश्वगम-
नशीला अश्वः-शेषा घोटकाः जी. ३ प्र. ।

अश्वानां वर्णको ज्ञाताध्ययने यथा ।

वहवे तन्त्र आसे पासंति । किं ते हरिरेणुसोणिमुत्तग-
आङ्गावेहो-ज्ञा० १७ अ० ॥

यद्वैशाश्वान् घोटकान् पश्यति स्म कितेति किञ्चूतान् अ-
प्रोच्यते । हरित्यादि ॥ आर्धघवेदोक्ति । आकीर्णा जात्या अश्वः
तेषां वेदोक्ति वर्णनार्था धाव्यपक्षतिराकीर्णचक्षुः । सचायं
हरिरेणुसोणिमुत्तगसकविद्वमज्जारपायकुङ्कुर्वोरुसमुग्ग-
यसामवण्णा गोहमगोरंगोरपारुगोरा पवालवण्णा य
धूमवण्णा य केई ॥ १ ॥ तत्रपत्तरिद्ववण्णा साहीवण्णा
य जासवण्णा य केई जंपिय तिलकीरुगय साहोयरि-
ट्गाय पुंरुपड्याय कण्णीरुय केई ॥ २ ॥ चक्राग-
पट्टवण्णा सारसवण्णा य हंसवण्णा य केई । केई
अब्जवण्णा पक्षतत्रमेहवण्णा य बाहुवण्णा य केई ॥ ३ ॥
संज्जाणुरागसरिसा सुयमुहगुंज्जरागसरिसच्छकेई । ए-
लापारुगोरा सामज्यागवद्वसामदा पुणोकेई ॥ ४ ॥
वहवे आणे अणित्ते सा सामा का सीसरत्तपीया । अब्ब-
तविमुष्ठा त्रियणं आङ्गाण जाङ्कुलविणीयागमच्छरा
हयवरा जहोवण्ण सकमवाहिणोवि य णं सिक्खाविणीय
विणया लंघणवग्गणधावणधोवणतिवई नईणसिक्खवग्गई
किं ते मणसा विज्जविहिंताई अणेगाई आससयाई
पासंति ॥

तत्र हरिकेणवश्व नीलवर्णपांशवःश्रेणिसूत्रकं च बाहकानां चर्म
दिदरवरकरूपं कटिसूत्रं तस्मिन् प्रायः कालकं जवति सह कपिलेन
पक्षिविशेषेण यो मार्जारो विनाहः स च तथा पादकुङ्कुटविशेषः
स च तथा धोरं कार्यासीकला तस्यसमुत्तकं संपुटमभिभावस्य

कार्पासीफलमित्यर्थः तच्चेति छन्दस्तत एवामिव श्यामो व-
र्णो येषां ते तथा । इह च सर्वत्र छितीयाथं प्रथमाऽस्त-
निति तथा गोधूमो धान्यविशेषः तद्वद्गौरमंगं येषां ते
तथा । तथा गौरी या पाटवा पुण्यजातिविशेषस्तद्वदे गौरास्ते
तथा ततः पदस्य कर्मभारयः । गोधूमगौरांगौरपाटवा-
गौरास्तान् तथा प्रवालवर्णाश्च विष्णुवर्णान् अभिनवपल्लव-
वर्णान् वा रक्तानित्यर्थः (धूमवर्णायाति) धूमवर्णाश्च धूमवर्णान्वा
पांशुरानित्यर्थः (केइत्ति) कांश्चिन्न सर्वानित्यर्थः । इदं च हरी-
त्यत आरभ्य पांशुशब्दे कल्पितार्थं रूपकं प्रवर्तते । तावत्पत्राणि
तावताभिधानवृत्तवर्णानि रिष्टा च मदिरा तद्वर्णो येषां ते ता
वत्पत्ररिष्टवर्णास्तां स्तथा शाखिवर्णान् शुक्लानित्यर्थः । (भा
सावर्णायाति) भस्मवर्णाश्च भ्रासो वा पक्विविशेषस्तद्व-
र्णाश्च कांश्चिदित्यर्थः (जंपियतिवर्कामगायति) यापिताः
कावांतरं प्राप्ता ये तिलकीटा धान्यविशेषास्तद्वदे वर्णसाधर्म्या
त्ते तथा तान् यापिततिलकीटकांश्च (सावोयरिष्टगायति)
सावलोके सोद्योतं यद्विष्टकं रत्नविशेषस्तद्वदे वर्णसाधर्म्या
त्ते सावलोकरिष्टकास्तांश्च (पुंरुपइयायति) पुंराणि धवला
नि पदानि पादा येषां ते तथा त एव पुरुषादिकास्तांश्च तथा
कनकपृष्ठान् कांश्चिदिति रूपकं ॥ १ ॥ (चक्राग पट्टवर्णायाति)
चक्रवाकः पक्विविशेषस्तद्वदे वर्णो येषां ते तथा तान्
सारसवर्णाश्च । हंसवर्णान् कांश्चित् इति पद्यादौ (केइ अञ्ज-
वणेति) कांश्चिदेवाञ्जवर्णान् (एकतलमेहवर्णायाति) एकः
पक्षपत्रो यस्तद्वस्ताववृत्तः स च मेघश्चेति विग्रहस्तस्येव
वर्णो येषां ते तथा तान् (परिवर्तमेहवर्णायाति) कचित्पाठः
तथा (बाहुवर्णायाति) इति वधुवर्णान् कांश्चित्पिङ्गवानित्यर्थः ।
बहुवर्णानिति कचित् दृश्यते रूपकमिदं ॥ ३ ॥ तथा (संज्ञाणु-
रागसरिसत्ति) संज्ञानुरागेण सदृशा वर्णत इत्यर्थः (सुयमु-
हगुंजरागसरिस चक्रे इति) शुक्रमुखस्य गुंजारस्य च प्रती
तस्य रागेण सदृशो रागो येषां तथा तान् । अत्र इह कांश्चिदि-
त्यर्थः (पट्टापाकगौरात्ति) पट्टा पाटवा पाटवाविशेषोऽथवापट्टा
च पाटवा चेत्येवापाटवे । तद्वद्गौरा ये ते तथा तान् (सामलयाग-
वत्सामला पुणो केइत्ति) श्यामवृत्ता प्रियंगुवृत्ता गवत्वं च
महिषशृंगं तद्वत् श्यामवृत्तं पुनः कांश्चिदिति रूपकं ॥ ४ ॥
(वहवे अणे अणिट्टेसत्ति) एकवर्णेनान्यपदिश्यानित्यर्थः ।
अतएवाह ॥ (सामाकासीसरित्तीपीयति) श्यामाकाश्च
कासीसं रागद्वयं तद्वदेते कासीसास्ते च रक्ताश्च पीताश्च ये
ते तथा तान् शयवानित्यर्थः (अञ्चतविसुद्धावियणंति) नि-
र्दोषांश्चेत्यर्थः । णमित्यङ्कारे (आइण जाइकुवविणीयगयम-
चरत्ति) आकीर्णानां यवादिगुणयुक्तानां संवर्धिनी जातिकुले
येषां ते तथा ते च ते विनीताश्च गतमत्सराश्च परस्परानह-
नचर्जिता निर्मत्सराश्चेति । ते तथा तान् (हयवरत्ति) हयाना-
मश्वानां मध्ये वपान् प्रधानानित्यर्थः (जहोवदेसकमवाहिणो
वियणंति) यथोपदेशकममिव उपदिष्टपरिपाटनतिक्र-
मेणैव बोद्धुं शीलं येषां ते तथा तानपि च णमित्यङ्कारे (सि
खाविणयत्ति) । शिक्षयेवाश्वदमकपुरुषशिक्षाकरणादिव वि-
नीतोवाप्तो विनयो यैस्ते तथा तान् (वधणवगगणधावणधोर-
णतिपईर्जइणसिक्खियगईत्ति) वधनं गर्तादीनां वधानं कूर्दनं
धावनं वेगवज्रमनं धोरणं चतुरत्वं गतिविषयं त्रिपद्मीमल्लस्येव
रंगल्लस्यां गतिविशेषः । एतद्रूपा जाविनी वेगवती शिक्षितेव
शिक्षितागतियैस्ते तथा तान् किं ते इति किमपरं (मणसा
वि गन्विहं ताइत्ति) मनसाऽपि चेतसाऽपि न केवलं वपुषा

(उच्चिहिताइत्ति) उत्पतंति (अणेगाइं आससयाइत्ति) न
केवलमश्वानेकैकशोऽपि तु अश्वशतानि पश्यन्ति स्मेति गम-
निकामात्रमेतदस्य वर्णकस्य । भावार्थस्तु बहुश्रुतबोधयति ॥
धावमानस्याश्वस्योदरवर्त्तिशब्दविचारो जगवत्याम् ।

आसस्सणं जंते ! कखु धावमाणस्स किं कखुकुत्ति
कोइ गोयमा ! आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य जग
यस्स य अंतरा एतं कखुकुए नाम वाए समुच्चिए जेणं
आसस्स धावमाणस्स कखुकुत्ति कोइ ॥ ज० १ श०
३ उ० ॥

॥ टी० ॥ हृदयस्य यकृतस्य दक्षिणकुक्किगतोदरावयवविशेष
स्यान्तरान्तरात्वे । ज० टी० ॥

अश्विनीनक्षत्राधिष्ठातरि देवे, तदधिष्ठातृके अश्विनीनक्षत्रे, च
अश्वनामको देवविशेष इति जं० ॥ अश्वोऽश्वदेवतोपज्ञकिता
ऽश्विनीति चं० १० प्रा० ॥ आशुगमनादश्वः मनसि, जी. ३
प्र. ॥ प्रज्ञा. १ पद ॥

आज्ञ-पुं०-अशनमाशः । अश्वभोजने-घञ्-भोजने-आ. म.
प्र० १ अ. ॥ (सामासाए पायरासाए) प्रातरशनं प्रातराशःप्रत्युप
स्येव भोजनमिति सूत्र. १ श्रु. १ अ. ॥

कर्मणि उपपदे कर्त्तरि अण्-उपपदस० तत्तद्वस्तुनक्षके ।
यथा हुताशः आश्रयाशः मांसाशः पलाशः हविष्याशः ॥
वाच० ॥

आसइ- (न) आश्रयिन्-आ-श्रि-इनि-आश्रयकारके, आश्रिते,
“मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन” रघुः । पर्यन्ताश्रयिभिः निजस्य सदृ-
शं नाम्नः किरातैः कृतम् रत्ना. । वाच. ॥

आसइत्ता-आश्रित्य-अ० आ. श्रि-ल्यप्-अवबुध्येत्यर्थे,
वाच० ॥

आसंकाणिज-आशंकनीय-त्रि- । आ-शकि-अनीयर् शंकया
विषयीकार्ये-अनिष्टतया चिन्तनीये, च वाच. ॥

आमंग-आसंग-पुं० । अभिष्वङ्गे, । प० ॥ स्वरूपम् ॥

आसंगेऽप्यभिधाना, दसंगसक्त्युचितमित्यफजमेतत् ॥

नवतीष्ठपदमुच्चै, स्तदप्यसंगं यतः परमं ॥ ११ ॥

आसंगेपीत्यादि ॥ आसंगेऽपि चित्तद्रोषे सति विधीयमाना
नुष्ठाने इदमेव सुंदरमित्येवरूपे अभिधानं शास्त्रोक्तविधेरजावा
त् शक्तिरनवरतप्रवृत्तिः न विद्यते संगो यस्यां सेयमसंगाभि-
ष्वंगो न्नावती असंगा चासौ शक्तिश्च तस्या उचितं योग्य-
मिति कृत्या फजमेतदिष्टपत्ररहितमेतदनुष्ठानं भवति जायते ।
इष्टपत्रदमिष्टपत्रसंपादकमुच्चैरित्यर्थं तदपि शास्त्रोक्तमनुष्ठान
मसंगमभिष्वंगरहितं यतो यस्मात्परमप्रधानं आसंगयुक्तं
ह्यनुष्ठानं तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्यं च न मोहोन्मूलनवा-
रेण केवलज्ञानोत्पत्त्ये प्रभवति तस्मात्तदर्थिना आसंगस्य
दोषरूपता विज्ञेयेति । प०. १४ वि. । द्वा० । गार्थ्ये, सूत्र. १ श्रु. ३
अ. रगे आचा० अ. ५३. उ. ४ ॥

आसंग-पुं० वासंगेहे, “ आसंगो आसवर्णं आश्रयणं वासंगे
हस्मि ” देशी. व. १ श्लो. ६६ ॥

आसंदय-असन्दक-न०-आसनाविशेषे, (आसनमासनकादीत्ति)
आचा. १ अ. ५ उ. ॥

आसंदिधा-आसंदिका-स्त्री०-मंत्रिकायाम्- (आसंदिधं च न-

वसुत्तं) आसंदिकां मंचिकाम् सूत्र. १ ध्र. ४ अ. ॥

आसंदी-आसन्दी-स्त्री-आसद्यतेऽस्याम्-आ-सद्-अद्-आदिनि
गौरा. ङीप्-उपवेशनयोग्ये आसनयंत्रे कुक्ष्यद्वायाम्, वाच. ॥
मंचके, सूत्र० १ ध्र. १ अ. (आसंदी पक्षियके य) आसंदी-
त्यासनविशेष इति । सूत्र० १ ध्र. ९ अ. ॥

आसंवर-आशाम्बर-पुं० दिगंबरं जैनसाधुभेदे, -पतेन यदाहु
राशाम्बराः न स्त्रीणां निर्वाणमिति तदुपास्तम् इति । नं. ॥

आसंसप्यओग-आशंसाप्रयोग-पुं० आशंसनमाशंसाभिवा-
पस्तस्याः प्रयोगो व्यापारणम् करणमाशंसाप्रयोगः । आशं
सैव वा प्रयोगोव्यापार आशंसाप्रयोगः । आशंसाया व्यापारे,
च आशंसारूपे व्यापारे, । प्रव० १ द्वा. ॥ आशंसप्यओगो
नाम निदानकारणम् इति ॥ नि. चू. १ उ. ॥

दसविहे आसंसप्यओगे ५० तं जहा ? इहलोगासंस-
प्यओगे २ परलोगासंसप्यओगे ३ इहलोगासंसप्य
ओगे ४ जीवियासंसप्यओगे ५ मरणासंसप्यओगे ६
कामासंसप्यओगे ७ जोगासंसप्यओगे ८ ज्ञानासंसप्य
ओगे ९ पूयासंसप्यओगे १० सकारासंसप्यओगे । स्या.
१० ग. ॥

दसविहेत्यादि । आशंसनमाशंसा इच्छा तस्याःप्रयोगो व्या-
पारणं करणमाशंसैव प्रयोगो व्यापारः आशंसाप्रयोगः सूत्रे
च प्राकृतत्वात् (आसंसप्यओगेति) ज्ञातं तच्च इहस्मिन्
प्रज्ञापकमनुप्यापेक्षया मानुषत्वपर्याये यो वर्तते लोकःप्राणि-
वर्गः स इहलोकस्तद्व्यतिरिक्तस्तु परलोकस्तत्रेहलोकं प्रति
आशंसाप्रयोगो यथा ज्ञेयमहमितस्तपश्चरणाच्चक्रवर्त्यादि-
रितीहलोकाशंसाप्रयोगः १ एवमन्यत्रापि विग्रहः कार्यः । परलो-
काशंसाप्रयोगो यथा भवेयमहमितस्तपश्चरणादिन्द्रःसमानि-
को वा २ द्विधा लोकाशंसाप्रयोगो यथा भवेयमिन्द्रस्ततश्च-
क्रवर्ती ३ अथवा इह लोके इह जन्मनि किंचिदाशास्ति एवं
परजन्मन्युभयत्र वेति एतत्त्रयं सामान्यमतोऽन्ये तच्छिष्याः ।
एवास्ति च सामान्यविशेषयोर्विचित्रापेक्षो भेद इत्याशंसाप्रयो-
गाणां दशधात्वं न विरुध्यते । तथा जीवितं प्रत्याशंसा चिरस्मे
जीवितं ज्ञवत्विति जीविताशंसाप्रयोगः ॥ ४ ॥ तथा मरणं प्रत्या-
शंसा शीघ्रं मे मरणमस्त्विति मरणाशंसाप्रयोगः ॥ ५ ॥ तथा
कामौ शब्दरूपे तौ मनोऽहौ मे ज्ञयास्तामिति कामाशंसाप्रयो-
गः ॥ ६ ॥ तथा जोगाः गंधरसस्पर्शास्ते मनोऽहौ मे ज्ञयासुरिति
भोगाशंसाप्रयोगः ॥ ७ ॥ तथा कीर्तिः श्रुतादिवाजो ज्ञयादिति
ज्ञानाशंसाप्रयोगः ॥ ८ ॥ तथा पूजा पुण्यादिपूजनं मे स्यादिति
पूजाशंसाप्रयोगः ॥ ९ ॥ सत्कारः प्रवरवस्त्रादिभिः पूजनं तन्मे
स्यादिति सत्काराशंसाप्रयोगः ॥ १० ॥ स्या. टी. ॥ आव. ६ अ. ॥

आसवण-वासगेहे, देशी. १ व. ६६ श्लो. ।

आसक्व-पक्षिविशेषे, “ आसक्वञ्चो सिरिवण ” श्रीरिति व
दतीति श्रीवदः प्रशस्तः पक्षिविशेषः । देशी. १ व. ६७ श्लो. ।

आसक्वंध-अश्वस्कंध-पुं० हयग्रीवायाम्, स्या. २ ग. ।

आसंसा-आशंसा-स्त्री-आशंसनमाशंसा-अभिवाये, प्रव. ५.

छा. ॥ आव. ६ अ. ॥ आशंसनमाशंसा-इच्छायाम्, स्या.

आशंसनमाशंसा-अप्राप्तप्रापणाभिवाये, -आचा. ॥ १ अ. उ. २

अहवा आसंसा एतं परिणयमेहाविणे वसयं एएहिं

कज्जेहिं दंरं समारंजेज्जा-आचा. २ अ० २ उ. ॥

टी. ॥ अथवा आशंसनमाशंसा अप्राप्तप्रापणाभिवायेः
तदर्थं दण्डसमादानमादत्ते तथाहि ममैतत्परत्परारि वा प्रेत्य
परलोके चोपस्थास्यत इत्याशंसया क्रियासु प्रवर्तते राजानं
वा ऽर्थाशाविमोहितमना विव्रगति-आचा. ॥ विशेषावश्यके
आशंसादूषितं प्रत्याख्यानमधिकृत्य ॥

आसंसाजा पुणे, सेविस्सामिति दूसियं तीए ।

या एवीवधपरिणामरूपा कथंभूतः परिणाम इत्याह । एणं
प्रत्याख्याने देवलोकादौ सुरांगनासंज्ञोगादिभोगानहं सेविष्ये
इत्येवं भूतपरिणामरूपा च या आशंसा तस्या प्रत्याख्यानं दूषितं
भवति । विशेष० ॥ आ. म. छि. १ अ. ।

तथा च सूत्रकृतांगे—

से जिवसु अकिरिए अबूसए अकोहे अमाणे अमाए
अलोहे उवसंते परिनिबुणे णो आसंसं पुरतो कुज्जा
इमेणं मे दिट्ठेण वा सुएण वा मुएण वा एणएण वा विना-
एण वा इमेण वा सुचरियत्तव्वनियमवंचेवरवासेण इमेण
वा जायामायानुत्तिएणं धम्मणेइं उवए पेव्वा देवो सिया
कामजोगा वसवत्ति सिप्पे वा अदुक्ख ममुणे एत्थ
एत्थविणो सिया ॥ २ श्रु. १ अ. ॥

सेजिक्खु इत्यादि ॥ समूलोत्तरगुणव्यवस्थितो भिक्कुर्नास्य
क्रिया सावध्या विद्यते इत्यक्रियः संवृतात्मकतया सांपरायिक-
कर्माबंधक इत्यर्थः । कुत एवभूतो यतः प्राणिनामलूषकोऽर्हिस
कोऽनुपमर्दक इत्यर्थः । तथा न विद्यते क्रोधोयस्येत्यक्रोध ए-
वममानोऽभ्यास्यलोभः कपायोपशमाच्चोपशान्तः शीतीभूतस्त-
दुपशमाच्च परिनिर्वृत इव परिनिर्वृतः । एवं तावदैहिकेभ्य-
कामजोगेभ्यो विरतः पारलौकिकेभ्योऽपि विरत इति दर्शय
ति । नो आसंसं इत्यादि । नो नैवाशंसां पुरस्कृत्य ममानेन
विशिष्टतपसा जन्मांतरे कामजोगावाप्तिर्भविष्यतीति । एवंभू-
तामाशंसां न पुरस्कुर्यादित्येतदेव दर्शयितुमाह । इमेण मे
इत्यादि । अस्मिन्नेव जन्मन्यमुना विशिष्टतपश्चरणफलेन दृष्टेना
मर्षोपध्यादिना पारलौकिकेन च श्रुतेनार्किकधर्मिभूतब्रह्मद-
त्तादीनां तथा (मुपणवत्ति) भूतनं ज्ञानं जातिस्मरणादिना
ज्ञानेन तथाचार्थादेःसकाशाच्छिज्ञानेनाऽवगतं ममापि विशिष्टं
प्रविष्यतीत्येवं नाशंसां विदध्यात् । तथाऽमुना सुचरित्रतपो
नियमब्रह्मचर्यवासेन तथामुना वा यात्रामात्रावृत्तिना धर्मेणा-
नुष्ठितेनातोस्माद्भवाद्युतस्येत्यजन्मांतरे स्यामहं देवस्तत्रस्थस्य
च मे वशवर्तिनं कामभोगा भवेयुरशेषकर्माऽविद्युतोवा सिक्को-
ऽदुक्खः शृज्जाशुज्जकर्मप्रवृत्त्येवमेवभूतोऽहं स्यामागामिकाव
इत्येवमाशंसां न विदध्यादिति । यदि वा विशिष्टतपश्चरणा-
दिनाऽऽगामिनि काहेममाणिमाह्विमेत्यादिकाद्यप्रकारा सिक्कि-
र्भविष्यतीत्यनया च सिक्क्या सिक्कोऽहमदुःखोऽशुजो वामस्यस्य
इत्येवं रूपामाशंसां न कुर्यात् । तदकरणे च कारणमाह । एत्थ
विइत्यादि । अत्रापि विशिष्टतपश्चरणे सत्यपि कुतश्चिन्निमि-
त्तादुपनिधानसङ्गावे सति कदाचित्सिक्किः स्यात्कदा चिच्च
नैवाशेषकर्मकयत्तङ्गणा सिक्किः स्यात् । तथा चोक्तं (जेजत्तिया
उहेओ, भविस्सते चेव तत्तिया मोक्खे) इत्यादि । यदि
वाऽप्राप्यणिमाद्यशुणकारणे तपश्चरणादौ सिक्किः स्यात्कदा-
चिच्च न स्यात् तद्विपर्ययोपि वा स्यादित्येवं व्यवस्थिते प्रज्ञापू-
र्वकारणां कथमाशंसा कर्तुं युज्यते इति । सिक्किश्चाद्यप्रकारेण

अणिमा १ गरिमा २ दधिमा ३ महिमा ४ प्राप्तिः ५ प्राकार्य-
६ ईशित्वं ७ वशित्वं ८ यत्र कामावसायित्वमिति । तदेवमै-
हिकार्यमाभिमिकार्यं च कीर्त्तिवर्णश्लोकाद्यर्थं च तपो न विधे-
यमिति स्थितं ॥ ५ ॥ सूत्र ० टी० २ श्रु० १ अ० ॥

आसंसाविष्पमुक्क-आशंसाविप्रमुक्त- त्रि० इहलोकाद्यपेक्षया
विप्रमुक्ते, पं० सू० ॥ ४ ॥ आशंसया विनिर्मुक्तोऽनुष्ठानं सर्व-
माचरेत् । मोक्षं भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः प्रव० ५
छा० ॥

आसंसि(न)-आशंसिन्- त्रि० आ-शन्-स-णिनि-आशंसौ
आशंसाकर्त्तरि, स्त्रीयां ङीप्-चाच. ॥ (ध्रिञ्जुत्तो अणासंसी)
अनाशंसी श्रोतृभ्यो न वस्त्राद्याकाङ्क्षति-आचा. १ उ० ॥

आसंसित्ता-आशंसित्- त्रि० आ-शंस्-तृच्-जाविशुभेच्छा-
वति, स्त्रियां ङीप्-चा० ॥

आसंसिय-आशंसित- त्रि० आ-शन्स्-क-कथिते, इङ्गाविप-
यीजूते, जावे क आशंसायाम् न० वाच० ॥

आसकण-अश्वकर्ण-पुं० अश्वमुखघीपात्परतोंऽतरद्वीपभेदे,
(अंतरद्वीप) शब्दे विवृत्तिः । स्वा. ४ ग० । प्रव. १६३ द्वा. ॥

आसण-आसन-न० आस्यते उपविश्यतेऽस्मिन्नित्यासनम् ।
आतापनास्याने, उक्त. १ अ. । वसत्यादौ, सूत्र. १ श्रु. १ अ. ।
स्याने, उक्त. १ अ. १ उ. । वृ. ५ उ. । आस्यते स्थीयतेऽस्मिन्निति
शय्यायां आचा. १ अ. ५ उ. । पीठफलकादौ, आच. ४ अ. ।
स्या. ए ग० । नि. चू. १ उ. । सम. स. १० । आच. ५ अ. ।
आधारवृक्षणे धर्मोऽस्ति कायादीनां लोकाकाशादिके, आ. १
अ. उपवेशन योग्यनिपद्यादिकं, वृ. ३ अ. । विष्टरे, प्रश्न. १
छा० । हंसासनादिके, जी. ३ प्र. । जग. १ श. ११ उ. ।
उपवेशने, स्वा. ए ग० ॥

निर्ग्रन्था यादृशानि आसनानि कल्पन्ते तान्याह ।

नो कप्पइ निगंझीए ठाणाइयाए हुं तए नो कप्पइ नि-
गंघिए पन्निमइइयाए हुं तए पदं नेसज्जियाए उक्कु-
गासणियाए दंभासणियाए लगंरुसाइयाए पडमन्थि-
याए उत्ताणियाए अन्तरकुजियाए एगपासियाए ॥

नो कल्पन्ते निर्ग्रन्थाः स्थानाय तथा भवितुं पदं प्रतिमा-
स्थायिन्या नैपेधिकाया उत्कुटिकासनिकाया वीरासनिकाया
दंभासनिकाया लगंरुशायिन्या अवाङ्मुखाया उत्तानिकाया
अन्ते कुञ्जिकाया एकपार्श्वशायिन्या इति सूत्राक्षरसंस्कारः ॥
अत्र ज्ञाप्यकारो विषमपदानि व्याख्यानयति ॥

उदघाणं द्वाणे, यंततु पन्निमाउ हुंति नासाई ॥

पंचवाणिसिज्जाउ, तासि विजासाउ कायव्वा ॥ १ ॥

व्या० । स्थानायतं नामोर्ध्वस्थानरूपमायतं स्थानं तद्यस्याम-
स्ति सा स्थानायतिका । केचित्तु (ठाणाङ्ग) मिति पठन्ति तत्रा-
यमर्थः । सर्वेषां निपदनादीनां स्थानानामादिभूतमूर्ध्वस्था-
नमतः स्थानानामादौ गच्छतीति स्थानादिगंतुच्यते तद्योगा-
द्यार्थिकापि स्थानदिगेति व्यपदिश्यते । प्रतिमा मासिक्यादि-
का तासु तिष्ठतीति प्रतिमास्थायिनी (नेसज्जियायन्ति) निपद्याः
पञ्चैव जवन्ति तासां विभाषा कर्तव्या साचेयम् निपद्यानामोपवे-
शनविशेषास्ताः पञ्चविधास्तद्यथा ॥

समपादयुता गोनिपधिका हस्तिशुभ्रिका पर्यङ्का अर्धपर्यंका-
चेति तत्र यस्यां समौ पादौयुतौ च स्पृशतः सा समपादयुता

यस्यान्तु गौरिवोपवेशनं सा गोनिपधिका यत्र तु ताच्यामुप-
विश्यैकं पादमुत्पाटयति सा हस्तिशुभ्रिका पर्यङ्का प्रतीता
अर्धपर्यंका यस्यामेकं जानुमुत्पाटयति एवं विधया निपद्यया च-
रतीति नैपधिकी उत्कुटिकासनन्तु सुगमत्वाङ्गाप्यकृता न व्या-
ख्यातम् ॥

वीरासनन्तु सीहासणेव जहमुक्कजाणु कणिविष्टो ॥

दंभे लगंरुजवमा, आयतखुज्जायडुएहंपि ॥ १ ॥

वीरासनं नाम यथा सिंहासने उपविष्टोऽन्यस्तपादवस्ते तथा
तस्यापनयने कृतेऽपि सिंहासनव्यतिरेके मुक्तजानुकव निरा-
लंबनेऽपि यदतिदुष्करं चैतदतएव वीरस्य साहसिकस्यासनं
वीरासनमित्युच्यते तदस्यास्तीति वीरासनिका । दंभासनि-
का लगंरुशायिका पदद्वये यथाक्रमं दंभस्य लगंरुस्य चायतकु-
ब्जताच्यामुपमा कर्तव्या तद्यथा । दंभस्येवायतं पादप्रसारणेन
दीर्घं यदासनं तदंभासनं तदस्यास्तीति दंभासनिका ।
लगंरुं किञ्च डुस्संस्थितं काष्ठं तद्वत्कुब्जतया मस्तकपार्ष्णि-
कानां भुवि लगनेन पृष्ठस्य चाङ्गनेत्यर्थः । या तु यथाविध्य-
भिग्रहविशेषेण शेते सा लगंरुशायिनी । अवाङ्मुखादीनि तु प-
दानि सुगमत्वाङ्ग व्याख्यातानीति दृष्टव्यम् । एते सर्वेऽप्यभिग्रह-
विशेषाः संयतीनां प्रतिपिक्ताः एतान्प्रतिपद्यमानानां दोषानाह ॥

जोणी खुज्जणपिह्वण, गुरुगा पत्ताणहोइ सङ्करण ।

गुरुगासवेन्नगम्मी, कारणे गहनं वग्घरणं च ॥

व्या० । उर्ध्वस्थानादौ स्थानविशेषस्थिताया आर्यिकाया-
योनेः क्वाजो जवेत् तरुणा वा यथास्थितां दृष्ट्वा प्रेरयेयुः प्रति-
सेवरन् अतएवैतानभिग्राहान् प्रतिपद्यमानायास्तस्याश्रुतु-
गुरु भुक्तजोगिनीनां च येन कारणेन स्मृतिकरणं शतरासां
कौतुकं च जायते तथा वद्व्यमाणसूत्रे प्रतिपद्यिष्यमाणं
सेवेन्द्रकं तुम्बकं यदि निर्ग्रन्थी गृह्णाति तदा चतुर्गुरु स्मृति-
करणादयश्च त एव दोषाः कारणेन तस्यापि गृह्णन् धारण-
चानुज्ञातम् । एतच्चाप्रस्तुतमपि बाधघातार्थं स्मृतिकरणादिदो-
षसाम्यादत्र भाष्ये भाष्यकृताऽभिहितमिति संज्ञावयामः ।
अन्यथा वा सुधिया परिभाष्यम् ॥

वीरासणगोदोही, मुत्तं सव्वे विताणकप्पन्ति ।

ते पुण पमुच्च वेडं, मुत्ताओअजिगहं पप्प ॥

अन्तरोक्तासनानां मध्यात् वीरासनं गोदेहिक्कासनं च मुक्-
त्वा शेषाण्यूर्ध्वस्थानादीनि सर्वाण्यपि तासां कल्पन्ते आह
सूत्रे तान्यपि प्रतिपिक्तानि तत्कथमनुज्ञायन्त इत्याह । तानि
पुनः शेषाणि स्थानानि चेष्टां प्रतीत्य कल्पन्ते न पुनरभिग्रहावि-
शेषं सूत्राणि पुनरभिग्रहं प्राप्य प्रतीत्य प्रवृत्तानि तत इदमुक्तं
जवति । अभिग्रहविशेषास्तूर्ध्वस्थानानि संयतीनां न कल्पन्ते ।
सामान्यतः पुनरावश्यक्यादिवेद्यायां यानि क्रियन्ते तानि कल्प-
न्ते एवापरः प्राह । ननु चाभिग्रहादिरूपं तपः कर्म निर्धारणा-
र्थमुक्तं ततः किमेवं संयतीनां तत्प्रतिपिच्यते उच्यते ।

तत्रो सोउ अगुच्चा ओ, जेण सेसं न लुप्पइ ।

अकामियं पि पेह्वेज्जा, वारिउत्तेण जिगहो ॥

व्या० । तपस्तदेव जगवद्भिरनुज्ञातं येन शेषं ब्रह्मचर्यादिकं गुण-
कदंबकं न लुप्यते कथं पुनः शेषं लुप्यत इत्याह अकामियमि-
त्यादि । दंभायतादिस्थानस्थितामार्यिकां दृष्ट्वा कश्चिदुदी-
र्णकर्म्म नाम कामी काममनिच्छन्तीमपि प्रेरयेत् प्रतिसेवेत

तेन कारणेन वारित एतादृशस्तासामभिग्रहः । किन्तु ॥

जे य दंसादधोपाण, जेय संसपगा जुवि ।

विद्वस्स अट्ठियातावि, सहन्ति जह संजया ॥

व्या० । इह द्विधा कायोत्सर्गश्चेष्टायामभिभवत्तत्राभिभव-
कायोत्सर्गस्तासां प्रतिपिच्छ इति कृत्वाऽभिधीयते ये च दंश-
मशकादयः प्राणिनो ये च जुवि संसर्पकाः संचरणशीला
उन्दिरीकादयस्ते कृतानुपडवान् यथासंयताः सहन्ते
तथा ता अप्यार्यिकाश्चेष्टाकायोत्सर्गस्थिता आवश्यकदि
वेद्यायां सम्यक् सहन्ते तत एवं ता अपि कर्मनिर्जरां कुर्वन्ति
आह यद्युद्गर्णकर्मणा तरुणादिना प्रेयमाणापि सा संयती-
नामुत्पादयति ततः किमिति येनाभिग्रहाविशेषेण बहुतरा कर्म
निर्जरा भवति सर्वा यत उच्यते ॥

वसिज्जा वंचचेरंसि, जुज्जमाणी तुकीदितु ।

तदाचित्तं तत्तदंति, थेरा आवयसज्जीरणो ॥

व्या० । यद्यपि काचिदार्थिका धृतिवद्वयुक्ता युज्यमाना प्रति
सेव्यमानापि भावतो ब्रह्मचर्यं वसेत् तथापि स्थविरा गौतमा
दयः सूरयः प्रवचनापयशः प्रमादजीरवस्तां न पूजयन्ति न प्र-
शंसन्तीत्यर्थः किंच ॥

तिव्वान्निग्गहसंजुत्ता, णाणमोणासणे रता ।

जहा मुज्जन्ति जयउ, एगाणंगं विहारिणो ॥

लज्जं च वंचजज्जं च, रक्खन्तीउतवोरता ।

गच्छे चेव विमुज्जन्ति, तहा अणसणादिहि ॥

व्या० । तीव्रैर्व्यादिविषयैरभिग्रहैः संयुक्तः स्यान्मौनासन
विशेषेषु रता एकानेकविहारिणः कचिदेकाकिविहारिणो
जिनकल्पिकादय इत्युक्तं केचिच्चानेकविहारिस्थविरकादिपका
इत्यर्थः एवंविधा यतयोयथा बुध्यन्ति तथा निर्ग्रन्थोऽपि ब्रज्जां
ब्रह्मचर्यं च सूत्रोक्तविधिना रक्षन्त्यस्तपोरता स्वाध्यायादितपः
कर्मपरायणा गच्छ पव वसन्त्योऽनशनादिभिर्यथोचितैस्तपो-
भिः शुक्रयन्ति न तीव्रैरभिग्रहैः । अपिच ॥

जोविदिच्छंणोहुज्जा, इत्थिविधोतुकेवल्ली ।

वसते सोवि गच्छन्ती, किमुच्छीवेदसिंघणा ॥

व्या० । योपि दग्धेन्यो नस्मीकृतवेदमोहनीयकर्मा स्त्रीचिन्हो
वहिः स्त्रीवृक्षणवृक्षितः केवली भवति सोऽपिगच्छवासे वसति
किंपुनर्या संयती स्त्रीवेदेन सेव्यनासासुतरां गच्छे वसेदिति-
ज्ञावः । यद्यप्युक्तं यदि न स्वादयति ततः कोनाम तस्याभिग्रह
ग्रहणदोषः तदप्युक्तं प्रतिसेव्यमानाया आस्वादनस्य याद-
च्छिकत्वात्कथमिति चेदुच्यते ॥

अद्यायं घट्टियं ज्जाइ, फुफुगा सहसायइ ।

कोवितो ववृती वाहा, इत्थी वेदेवि सोगमो ॥

व्या० । अद्यातं उल्लुक्तं घटितं चावितं सत् यथा ध्यायति
प्रज्वलति यथा फुफुकाघटितं साहसायति भृशं दीप्यते यथा
व्याधिरपथ्यासेवनादिना कोपितो वर्धते । स्त्रीवेदस्याऽपि
समवगमो मन्तव्यः सोपि घटितः प्रज्वलतीत्यर्थः । अतोयाह
च्छिकर्मास्वादनमिति आह । संयतीनां प्रतिपिच्छा अमी
अभिग्रहाः परं संयतानां का वार्ता अत्रोच्यते ।

कारणमकारणेषिय, गीयत्थमिय तहा अमीयंमि ।

एए सव्वे विपए, संजयपक्खे विजासिज्जा ॥

व्या० । यान्येतानि व्युत्पद्यकायिकत्वादीनि पदान्युक्तानि तानि
कारणे सिद्धादिजिरभिचूतस्य देवताकंपननिमित्तं वा गीता
र्थस्याऽगीतार्थस्य वा कल्पन्ते अकारणे पुनरगीतार्थस्य
न कल्पन्ते गीतार्थस्य निष्कारणे निर्जरानिमित्तं कल्पन्ते
अचेद्वत्त्वादिकमपि गीतार्थस्य जिनकल्पं प्रतिपद्यमानस्य
कल्पते एवं संयतपक्षे एतान्यचेद्वत्तादीनि सर्वाण्यपि पदानि-
विभाषयेत । सावश्यकं आसने निर्ग्रन्थीनां ॥

नो कप्पइ निग्गन्धीणं सावस्तयंसि आसणांसि आसइत्त
एवा तु अट्ठित्तेवा कप्पइ निग्गन्थाणं सावस्तयंसि
आसणांसि आसइत्तएवा तु यट्ठित्तेवा ।

सावश्रयं नाम यस्य पृष्ठतोऽवष्टेजो भवति । एवंविधे आसने
निर्ग्रन्थीनां नो कल्पते निर्ग्रन्थानां सावश्रये आसने आसितुं वा
कल्पते निर्ग्रन्थ एतादृशे आसने यद्युपविशति शरते वा तदा
तएव गर्वादयो दोषाश्चतुर्गुणं च प्रायश्चित्तं च्छितीयपदे अल्प-
सागारिकस्थविरोधानो वा उपदिशेत् । निर्ग्रन्थानामपि न
कल्पते यद्युपविशति तदा चतुर्बहु सूत्रं तु कारणात् तदेव
कारणमाह ॥

सावस्तय इत्यादि पश्चार्धं योवृक्ष आचार्यः स पूर्ववृत्ते गृह-
स्थैस्सार्धं निष्पादिते सावश्रयेऽप्यासने उपविष्टोऽसागरिके
पक्षान्तेवा यच्चिनेयानां वाचनां दद्यात् सूत्रम् ॥

नोकप्पइ निग्गन्धीणं सविसाणांसि पीठंसि वा फलगांसि
वा आसइत्तएवा तुयहि एवा कप्पइ निग्गन्थाणं सविसा-
णांसि पीठंसिवा फलगांसि वा आसइत्तएवा तुयहित्तएवा ॥

सविषाणं नाम यथा कपाटस्थोभयतः शृंगे भवतः । एवं यत्र
भिसिकादौ पीठे फलके वा विषाणं शृङ्गं भवति तत्र निर्ग्र-
न्थानामासितुं वा न कल्पते निर्ग्रन्थानान्तु कल्पते । निर्ग्रन्थास्तु
सविषाणे पीठे फलके वा यद्युपविशति शरते च तदा चतु-
र्गुणं आज्ञादयश्च दोषाः । तथा ॥

सविसाणे उड्डाहो, पावमादीयते पम्किड्डम् ।

वितियपए बासासु, कप्पइ णिणए विसाणम्मि ॥

सविषाण आसने उपविशत्यामार्यिकायामुड्डाहो भवति ।
पादकर्मादयश्च दोषास्संभवन्ति । ततः प्रतिकुष्टं तत्रोपवेशनं
मितिगम्यते द्वितीयपदे वर्षासु पीठफलकदुर्बलभतायां सविषाण
मपि गृह्यते तस्य च विषाणं छिन्त्वा परिष्ठाप्यते एवं छिन्ने
विषाणे स्थविराया अन्यस्या वा कल्पते ॥

जंतु द्दज्जइ णिचुं तं, थेरीणं दद्वंति सविसाणं ।

इंति यसे दंरुपाजं, णणघणमट्ठिया एवा ।

यत्र पुनःस्थानं न कल्पते ततः सविषाणमपि तदासनं स्थ-
विरसाक्षीनां साधवः प्रयच्छन्ति । तदियं च दंरुपादप्रोक्षणं
घनं दादयन्ति । तेनच चेष्टित्वा स्पृष्टतरं कुर्वन्तीत्यर्थः । मृ-
त्तिकया परिवेष्टयन्ति निर्ग्रन्थानां सविषाणमपि कल्पते । कुत
इत्याह ।

समणाणउ ते दोसा, न हुंति तेण तउपणुप्पा य ।

पीठं आसणहेठं, फलगं पुण होइ सेज्जहा ।

श्रमणानां पुनस्ते पादकर्मादयो दोषान् भवन्ति ततो चेदपि
पीठफलके सविषाणेऽप्यनुज्ञाते । तत्र पीठमासनहेतोः फलकं
पुनः शय्यार्थं शयननिमित्तं वर्षासु गृह्यते । अथ किमर्थं वर्षासु
तत्रोपवेशनं शयनं वा क्रियते इत्याह ॥

कुत्थण आयदयडा, उज्जायग अरिसवायरक्खडा ।

पाणा सीतल दीहा, रक्खडा होइ फडगंतु ।

आर्क्षायां चूमौ स्याप्यमानाया निषद्यायाः कथनं न्रवति शीत-
त्वायां च चूमावुपविशतां धान्यं न जीयेति ततो ग्लानत्वेनात्म
विराधनोदयार्थं च जीवदयानिमित्तं वर्षाभूमौ नोपवेष्टव्यं ।
(उज्जायगंति) भूमेराक्षाभावेन मक्षिनीभूतस्योपधे जुगुप्सनीय
ता स्यात्तद्वशांसि वाकुञ्चेयुः वातोवाऽधिकतरं प्रकुप्येत तत-
प्लेषां रक्षार्थं पीठकं गृहीतव्यं । तथा शीतत्वायां चूमौवहवः
पनकप्रवृत्तयः प्राणिनः संमूर्च्छेयुः ततो चूमौ च योनीनां तेषां
विराधनाभवति दीर्घजाताया वा भूमेर्निर्गत्य दशेयुरुपलक्षण-
मिदं । ततोपधिको न जीर्णतादयोऽपिदोषा न्रवन्ति । प्लेषां
रक्षार्थं वर्षासु फलकं गृह्यते । वृ. ५ उ० ॥

गुरोः पुरतः आसन विधिं (विणय) शब्दे वदयामि ।

सुखस्थिरासनोपेतं-स्थिरसुखमासनमिति पतंजलिः छा. ३३ द्वा.

आसणअभिगह-आसनानिग्रह-पु० यत्र यत्रोपवेष्टुमिच्छ-
न्ति तत्र तत्रासननयने, पंचा० २ वृ. ॥

तिष्ठत एव गुरोरादरेणासनानयनपूर्वके अत्रोपविशत इति
न्रणने दर्शनविनयभेदे, प्रव० । सम ९.१ स. । नि. चू. १
उ. । ध. ३ अधि. ॥

आसणगय-आसनगत-त्रि० स्वस्थाने स्थिते, उक्त० । आसना-
सीने (आसणग कोण पुच्छे जाणवसेज्जाग ओकयाइवि) उक्त. ।

आसणचाग-आसनत्याग-पु० आसनत्यागे, पीठकाद्युपनयने
छा० ३९ छा. ॥

आसणत्य-आसनस्थ-त्रि० उत्कृष्टकागोदोहिकावीरासना
द्यवस्थे, आचा. १ भु. ए अ. । (आसणत्यो पढिउमारवा-
हेति) नि. चू. १ उ. ।

आसणदाण-आसनदान-न० पीठकाद्युपनयने, ध. १ अधि. ।

आसणपयाण-आसनप्रदान-न० आसनदानमात्रे दर्शनविनय
रूपे विनयभेदे, ग. । नि. चू. ॥

आसणाणुप्पयाण-आसनानुप्रदान-न० गौरवमाश्रित्यासन-
स्य स्यानान्तरसंचारणे, भ. १४ द्वा. ३ उ. । पंचा. १८ वृ
स्था. ७ ग. ॥

आसस-आसन्न-त्रि० निकटवर्तिनि, उक्त० १ अ. । स्था. आ
म. पंचा. ३ वृ. । ध. ३ अधि. । आच. । प्रत्यासत्तिमति, पो. "उज्जे
णीप नयरीए आसन्नोणमाणं गामा" आ. म. ॥

आससन्नरूपइज-आसन्नरूपप्रतिज-त्रि० परतीर्थीकादी-
नामुत्तरदानसमर्थे, ग. १ अधि. । सुरौ. प्रव. ॥

आसससिद्धिय-आसन्नसिद्धिक-त्रि० समासर्त्ताभूतनिवृत्ति
के, पं० ॥

आसतर-अश्वतर-पु० वेसरे, ध० नि. चू० ॥

आसत्त-आसक्त-त्रि० चूमिद्वग्ने ज्ञा. चूमौ संवासे न० ॥

आसत्ति-आसात्ति-स्त्री० योगिपरिभाषितेऽर्थे ज्ञा. जेदे स्था.
वाधिर्यकुंठतांश्वजमताजिघ्रतामूकताकौण्यपंगुत्वकैश्योदा -
वर्तमत्तत्तारूपैकादशेन्द्रियवधतुष्टिनवकविपर्ययसिद्धयष्टकविप-
र्ययलक्षणसप्तदशबुद्धिभेदादष्टविंशतिधासक्तिः ॥

आसत्तोसत्त-आसत्तोसत्त-त्रि० आ अवाङ् अथोचूमौ सक्त
आसत्तो चूमौ द्रव्य इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्त उत्सक्तः चूमौ उल्लोचने

उपरि च संबन्धे, जी० । कल्प० ।

आसत्थ-अश्वत्थ-० पु० न० पिप्पले नि० चू० स० ॥

आश्वस्त-त्रि० मार्गजनितश्रमापनयनेनाश्वत्थतामुपगते, कल्प०
भ० ११ द्वा. ११ मनागाश्वसिते ओ० (आसत्था मंजाव कर-
पल समोसरह) ज्ञा० ।

आसदेत्ता-अस्वाद्य-अन्य० आस्वादनं कृतेत्यर्थे (सहफरिस
रसरुवगन्धे आसदेत्ताभवद्) स्था. ७ ग. ।

आसधर-अश्वधर-पु. अश्वधारकपुरुषे, औ. येऽश्वान् धारयन्ति ।

आसपुरा-अश्वपुरा-स्त्री. पद्मविजये पुरीयुगले, स्था. (दो आ-
सपुराओ) स्था. ८ ग०

आसम-आश्रम-पु० तापसावसयोपलक्षिते आश्रयविशेषे, व्य०
दर्श. जी. प्रथमस्तापसादिभिरावासितः पश्चादपरोऽपिज्ञोक-
स्तत्र गत्वावसति वृ. नि. चू. प्रज्ञा. औ. आचा. अनु. तीर्थ-
स्थाने, च. स्था. ॥

(ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽपि स्तथा) इति चतुर्षु, द्वोक
प्रसिद्धेषु अवस्थाविशेषमाहु मनुष्येपु ।

आसमदग-अश्वमर्दक-त्रि. घोटकानां मर्दनाधिकारिणि पुरुषे. ज्ञा ।

आसमपय-आश्रमपद-न. तापसाश्रमोपलक्षिते स्थाने. उक्त.
(कणखलं नाम आसमपदं) आ. म. छि. ।

आसमजेय-आश्रमजैद-पु० " ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्र-
स्थोऽपि स्तथादिनोक्तस्वरूपे क्षमिकाविशेषे, पंचा० १० वृ. ।

आसमाण-आसीन-त्रि० निषण्णे, (अजयं आसमाणोय पाण क्षया-
हिं हिंसइ) आसीनो निषण्णतयाऽनुपयुक्त आकुंचनादि जावेन.
। द० ४ अ. ।

आसमि-आश्रमिन्-पु० द्विजिनि, पं. व. १ छा. ।

आसमित-अश्वमित्र-पु० सामुच्छेदानां निन्हवानां धर्माचार्ये,

योहि महागिरिशिष्यस्य कौन्ठिन्याभिधानस्य. शिष्यो मिथि
हायां नगर्यां ददमीगृहेचैत्ये अनुप्रवादाभिधाने पूर्वे नैपुणि
के वस्तुनि विन्रच्छेदनाय वक्तव्यतायां (पशुपन्नसमया
नेरइया वोच्छिज्जिस्सन्ति एवं जाव वैमाणियात्त एवं विति-
याइ समए सुवत्तन्न) मित्येवं रूपमादापकमधीयानो मि
थ्यात्वमुपगतः सामुच्छेदिकनिन्हावान् प्रावर्तयत् इति
समुच्छेदिकशब्दे विवृत्यर्थेनाऽन्वेष्टव्यः ॥ स्था० ७ ग. ।
उक्त. १ अ. विशेषे ॥

आसमुह-अश्वमुख-पु० आदर्शमुखद्वीपस्य परतोऽतररूपे.

तत्स्थे मनुष्ये च अन्तररूपशब्दे विवृत्तिः उक्त. ३६. अ. ।
प्रव. । ३६३ छा. । स्था. ४ ग. ॥

आसय-आशक-त्रि० नोजिनि, आचा० ५ अ. ४ उ. । आशय
स्वकीयदर्शनाच्युपगमे, सूत्र० १३ १ अ. । परिणामे, छा-
३९ छा० । अभिप्राये, सूत्र, १ भु. १५ अश्ववसायविशेषे,
पो० ३ विव. ।

प्रणिधिप्रवृत्तिविजय, सिद्धिविनीययोगभेदतः प्रायः ।
धर्महैराख्यातः शुभाशयः पंचधात्र विधौ ॥ ६॥

प्रणिधानादिराशिरुक्तस्तमेव संख्याविशिष्टं नामग्राहमाह ।
(प्रणिधीत्यादि) प्रणिधिश्च वृत्तिश्च विजयश्च सिद्धिश्च
विनीययोगश्च एतत्पञ्च भेदास्तानाधित्य कर्मणि ल्यङ्द्वोपे पञ्च
मी । प्रणिधिप्रवृत्तिविजयसिद्धिविनीययोगभेदतः प्राय इति

आचुर्येण शास्त्रेषु धर्मैर्धर्मवेदिनिराख्यातः कथितः शुभा
शयः शुभपरिणामः पंचधा पंचप्रकारः । अत्र प्रक्रमे विधौ कर्त-
व्योपदेशः । प्रतिपादिताशयपंचकस्यतिरेकेण पुष्टिशुद्धिद्वय
लक्षणव्यमनुबंधि न भवतीति प्रणिधानादिना स्वरूपमन्यत्र
दृष्टदृष्टजन्मवेदनीये कर्माशये क्लेशकर्मविपाकादयैरपर-
मृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः पो० टी० छा० ॥

आश्रय- पु० आश्रयतीत्याश्रयः धूमवद्वाकादौ हेतौ, अनु० ।
प्रत्यये, आचा. १ अ. । आधारे, छट्. । आद्ये, स्या. ३ ग. ।
भजनीये, झा० १० अ. ॥

आस्यक्त- न० मुखे, झा० ए अ. । जी. । आचा. (आसेननाथि
पुरो) आस्येन मुखेन द० ५ अ. ॥

आसयंत-आश्रयन्-त्रि० गृह्णति, विशे. ईपद्भजमाने भ. १३
श. ६ उ. आश्रयणीयं वस्तु. ज. ११ श. ११ उ. ॥

आसयन्नेय-आशयन्नेद-पु० अच्यवसायविशेषे, कथमये वरा
कोधर्मकान्तारोत्तरणेन निविज्ञास्तुखविरहभाजनं भविष्यतीत्या
दिरूपे, प्रति० ॥

आसयमहत्त-आशयमहत्त्व- न० आशयस्य विपुलत्वे, पो०
१ वि० ॥

आसयविमेष-आशयविशेष- पु० चित्तोत्साहातिशये, छा०
२१ छा० ॥

आसरयण-अश्वरत्न- न० चक्रवर्तिनोऽश्वोत्कृष्टे, यक्षसहस्रा
धिष्ठितेऽश्वे, स० १४ स० ॥

जरतस्य कमलामेढं णामेण आसरयणं सेणार्द्धकमेणं
समजिरुद्धे । जं० आ० च० १ स० ॥ स्या० ७ ग० ॥ प्रज्ञा०
१ ए पद. ॥

अश्ववर्णकः

तएण तं असीइमंगलमूप्पिअं णवणउइमंगलपरिणाहं
अप्पसयमंगलमायतं षत्तीस मंगलमूप्पिअसिरं चउरंगु-
लकसुणं वीसइ अंगुल वाहागं चउरंगुलजाणूकं सोलस
अंगुल जंघागं चउरंगुलमूप्पिअखुरं मुत्तोढीसंवत्त वक्षि-
अमज्जं ईसिअंगुलपक्षपट्टं संगयपट्टं सक्षयपट्टं सजाय-
पट्टं पसत्यपट्टं विसिद्धपट्टं एणी जम्भुणय विअयधट्टपट्टं
वित्तदयकसणिवायअं केह्वाअप्पहारपरिवज्जिअंगं तवणी
ज्जहासम्भदिह्वाणं वक्खण सुफुल्लधासगविचित्तरयणर-
जुपासं कंचण मणि कणग पयर गणाणाविह घटिअ
जादमुत्तिआ जादएहिं परिमंनिएण पट्टेण सोजमाणे-
ण सोजमाणकट्टेयण इंदनीअमरगयमसारगल्लमुहमण
रइअ आविष्कमाणिकमुत्तग विअसिअं कणगमय परम
सुकयतिअकं देवमइविकप्पिअं सुवरिंदवाहणजोगं वयं
सुरूवं दुईज्जमाण पंचवाह चामरा मेढगं धरेंतं अण-
व्जवाहं अचेद्वणेयण कोकासी अवहलपत्तलअसेया
वरणनवकणगतविअतवणिज्ज ताडुज्जी हासयंसि अजि-
सेअयोणं पोक्खरपत्तमिव, सद्धिद्वविन्दु अचंचलं चंचल
सरीरं चोक्खवरगपरिव्यायो विवहिद्वीयमाणं २ खुर-
चक्षणचंचु पुनेहिं धरणिअद्वं अजिहणमाणं २ दोवि

अचक्षणेजमगसमगं मुहाओ विणिग्गमतं च सिग्घयाए
मुणादतंतु उदगमाविणिस्साए पक्कमतं जाइकुलरूपववयप-
सत्थवारसावत्तकविमुच्छदक्खणं सुकुलपसूअं तेहाविं
नहयं विणीयं अणु असुंकुमादलोमनिच्छविं सुजायं
अमरमणपवणगरुदजणं चंवदासिग्घगामिं इसिमिव, ख-
त्तिखमाए सुसीसमिव, पक्कखया विणीयं उदगहुतवहपा-
साणं कइमसकर सताहुइह्व तनकरगविसमपन्नार गिरि-
दरीत्थासु जघण पिह्वाणिरिणासमत्यं अचंचपाणिअं
दंरपातिअणं सुपाति अकादताहु च कादहेंसि जिअ-
निइं गवेसं जिअपरिसहं जच्चजातीयमद्वहाणिं सुगपत्त
सुवप्पकापेद्वाजिरामं कमलामेढं णामेणं आसरयणं ॥

टीका ॥ तएण तं असीइमंगलमूप्पिअ इत आरज्य सिणा-
वक्षमेण समभिरुद्धे इत्येतदंतेन सूत्रेण पदयोजना । तत इति-
क्रियाक्रम सूचकं वचनं तं प्रसिद्धगुणं नाम्ना कमलामेढं अश्वरत्नं
सेनापतिक्रमेण सन्नाहादिपरिधानविधिना समजिरुद्ध आरुद्धः
किंविशिष्टमित्याह । अशीत्यंगुलानि उन्नितं अंगुलं चात्र मानवि-
शेषः । नव नवत्यंगुलानि एकोनशतांगुलानि एकोनशतांगुल-
प्रमाणः परिणाहो मध्यपरिधिर्यस्य तत्तथा । अष्टोत्तरशतां-
गुलानि आयतं दीर्घं सर्वत्र मकारोऽन्त्याक्षणिकः । तुर-
ङ्गाणां तुंगत्वं खुरतः प्रारज्य कर्णावधि परिणाहः पृष्ठपार्श्वो-
दरांतरावधि । आयामो मुखादिपुच्छमूर्ध्वं । यदाह पराशरः ।
मुखादापुच्छकं दैर्घ्यं, पृष्ठपार्श्वोदरांतरात् । आनाह उच्छ्रयः
पादा, दिङ्गयो यावदासनम् ॥ १ ॥ तत्रोच्चत्वसंस्थामेढनाय-
साक्षादेव सूत्रकृदाह ॥ बोधितशिरस्कं चतुरंगुलं (बत्तीसमि-
त्यादि) । द्वाविंशदंगुलप्रमाणं कर्णकं नृस्वकर्णत्वस्य जात्यतुर
गलक्षणत्वात् । अनेन कर्णयोरुच्चत्वेनास्थिरयौवनत्वमभिहितं
शंकुकर्णत्वात् हयानां यौवनपाते वनितास्तनयोरिव मनयोः
पातः स्यात् । दीर्घत्वात् अत्र योजनीयाः क्रमप्राप्त धान्येन
पूर्वकर्णविशेषणं ज्ञेयं पञ्चाक्षिरसः अश्वश्रवसोरुर्ध्वं मुखत-
त्वात् विशत्यंगुलप्रमाणा वाहाः शिरोभ्रामाधोवर्ती जानुनोरु-
परिवर्ती प्राङ् चरणजगो यस्य तत्तथा । चतुरंगुलप्रमाणं जानु
बाहुजंघासंधिरूपोऽवयवो यस्य तत्तथा । पौरुशांगुलप्रमाणा
जंघा या च संख्या पूर्वोक्ता असीवर्ती खुरावधिरवयवौ यस्य त
तथा चतुरंगुलोच्छ्रिताः खुराः पादतलरूपा अवयवा यस्य त
तथा । एवामवयवानामुच्चत्वमीदृशेन सर्वसंख्या पूर्वोक्ता अशी
त्यंगुलरूपा मकारः सर्वत्रान्त्याक्षणिकः । यतु श्रेष्ठाश्वमानमाश्रि-
त्याक्षौकिकपराशरग्रंथे “ जघन्यमध्यश्रेष्ठानामश्वानामायीति-
र्भवेत् । अंगुलानां शतं हीनं विशत्या दशभिस्त्रिभिः १ परि-
णाहाङ्गुलानि स्यात् सप्ततिः सप्तसप्ततिः । एकाशीतिः समा-
सेन त्रिविधस्याद्वयाक्रमम् २ तथा पष्ठिअतुल्यपष्ठिअपठिः समु-
च्छ्रयः । त्रिपंचसत्तकयुताः विशतिः स्थान्मुखायतिः ३ इत्यत्र
सप्तनवत्यंगुलान्यायति एकाशीत्यंगुलानि परिणाहः अष्टपष्ठं
गुलानि समुच्छ्रयः सप्तविंशत्यङ्गुलानि मुखायतिरित्युक्तमस्ति
तदपरश्रेष्ठहयानाश्रित्य । नतु चक्रवर्तिरत्नमाश्रित्य दृष्टआयं
विशेषः । पुरुषोत्तमेधे सामुद्रिके उत्तमपुरुषाणामष्टोत्तरशतां
गुलाण्युत्तमेधः । उत्तमोत्तमानां तु विंशत्युत्तरशताङ्गुलानि
अनेनास्य प्रमाणोपेतत्वं सूचितं । सम्प्रत्यवयवेषु लक्षणोपे-
तत्वं सूचयति । मुक्तोढी नाम अथ उपरि च सङ्कीर्णा मध्ये-

त्वीपच्छिशावा कोष्ठिका तद्धत्तं चतुर्त्तं सम्यग्वर्तुलं वलितं नम-
नस्वजावं ननु स्तब्धमध्यं यस्य तत्तथा । परिणाहस्यमध्यपरि-
धिरूपस्य चैव चित्यमानत्वाद्वाचितेयमुपमा । ईपदंगुलं याव-
त्प्रणतं ननु प्रारब्धं अतिप्रणतस्योपवेष्टुर्दुःखावहत्वात् पृष्ठे पर्यायस्थानं यस्य तत्तथा आरोहकसुखावहपृष्ठकमित्यर्थः । स-
म्यग् यथा क्रमेण नतं पृष्ठं यस्य तत्तथा । सुजातं जन्मदोषरहितं
पृष्ठं यस्य तत्तथा । प्रशस्तशास्त्रिहोत्रवृत्तानुसारि पृष्ठं यस्य
तत्तथा । किं बहुना विशिष्टपृष्ठं प्रधानपृष्ठमिति यावत् । उक्तं
पृष्ठे पर्यायस्थानवर्णनं । अथ तत्रैवावशिष्टभागं विशिनष्टि ।
एणी हरिणी तस्या जानुवदुन्नतं उभयपार्श्वयोर्विस्तृतञ्च च-
रमभागे स्तब्धं सुदृढं पृष्ठं यस्य तत्तथा । चेन्नो जलवशः क्षता वा
कशा चर्मदण्डस्तेपां निपातास्तेस्तथा अकंठानुप्रहरैस्तर्जक-
विशेषाघातैश्च परिवर्जितं अश्वचारमनोऽनुकूलचारित्वात्
अंगं यस्य तत्तथा । तपनीयमयाः स्थासका दर्पणाकारा अ-
श्वालंकारविशेषा यत्र तदेवंविधं अद्विष्टान् मुखसंयमनविशेषो
यस्य तत्तथा । वरकनकमयानि सुष्ठुशोभनानि पुष्पाणि स्था-
सकाश्च तैर्विचित्रा रत्नमयी रज्जुः पार्श्वयोः पृष्ठोदरान्तवर्त्य-
वयवविशेषयोर्यस्य तत्तथा । वध्यंते पट्टिकाः पर्याणदृढीकर-
णार्थमश्वानामुभयोः पार्श्वयोरिति कांचनयुतमणिमयानि के-
वलकनकमयानि च प्रतरकाणि पत्रिकाभिधाननूपणानि अन्त-
रान्तरायेषु तानि तथाभूतानि नानाविधानि घटिकाजातानि
मौक्तिकजातकानि च तैः परिमंभितेन पृष्ठेन शोभमानकंकतना-
दिरत्नमयं मुखमंनार्हं रचितं आविष्माणिक्यं प्रोतमाणि-
क्यसूत्रकं हयमुखनूपणविशेषणविशेषस्तेन विभूषितं कनक-
मयपद्मेन सुष्ठु कृतं तिलकं यस्य तत्तथा देवमये न स्वर्गिचानु-
र्येण विविधप्रकारेण कल्पितं सजितं । सुरवरेन्द्रावहनमुखैः
श्रवा हयस्तस्य योग्यं मंजुलकरणान्यासस्तस्या व्रजगतादि-
त्यस्य लघुप्रत्यये व्रजनं प्रापकं । ये गत्यर्थास्ते प्राप्यर्त्ता इति वच-
नात् । अयंभावः । यादृशं सुरवर्त्ता अयमुच्चैः श्रवाः करोति तादृ-
शोऽयमपि । अत्र पष्ठग्रथे द्वितीया प्राकृतत्वात् । यथासरूपं
सुन्दरं भवति इतस्ततो दोषायमानानि सहजचंचलाङ्गत्वाद्-
लज्जालम्बिकर्षणमृगविनिवेशितत्वेन पंचसंख्याकानि या-
नि चारुणि चामराणि तेषां मेघक एकस्मिन् मूर्धनि संगमस्तं-
धरहृत्चामरा इत्यत्र स्त्रीनिर्देशः समयस्तिरूप एव । गौरमतेन
वा चामरा इत्यादन्तः शब्दः । अत्रापि मृगशब्दे व्याख्यायमाने मू-
र्धाङ्कारपञ्चोक्तोभवाति ननु कर्णाद्यङ्कारः दृश्यते लोके एकं चा-
मरं मूर्धाङ्कारचूतं चामरं एकं च कर्णाङ्कारभूतं एकं च भागा-
ङ्कारचूतं एकं च कर्णाङ्कारचूतामिति तेनययौक्त्याख्यानेमे-
व सुन्दरं । अथ देवमतिविकल्पितादिविशेषविशिष्ट उच्चैः श्रवा-
नामशक्रद्वयोऽपि स्यादित्याह । अनभ्राचारीवाहोऽश्वः उच्चैः श्र-
वास्तदन्य (अद्वजवाहमिति) पाठे तु अद्वजं चूरि वहतीति-
अद्वजवाहस्तत् अजेवेदोपादिना असंकुचिते नयने यस्य तत्त-
था । अतएव कोकासिते विकसिते बहुले दृढे अनश्रुपातित्वात्
पत्रवै पद्मवती ननु पेट्टुस्तिकरोगवशाद्भोमराहिते अक्षिणी
यस्य तत्तथा । सदाचरणे शोभायै दंशमशकादि-
रक्षार्थं वा प्रच्छादनपटेन च कनकानि नव्यवस्तुवर्णानि
यस्य तत्तथा । स्वर्णतंतु स्यूतप्रच्छादनपटमित्यर्थः । तप्तं
तपनीयं तद्गुरुणे तालुजिह्वे यत्र तदेवं विधमास्यं यस्य त-
त्तथा । ततः पूर्वविशेषणेन कर्मधारयः । श्रीकाया लक्ष्म्या
अग्निपेकोऽभिपेक्षन् नाम शारीरलक्षणं घोणायां नासिकायां

यस्य तत्तथा । क्वचित्पागन्तरेतु (सिरिसातिसे अधोण)मिति
दृश्यते तत्र शरीरं शरीरपुण्यं तद्धृतिश्वेताघोणायस्येति
तथा पुष्करपत्रमिव कमलदलमिव सलिलस्य बिन्दवोयत्र
तदेवं विधं कोऽर्थः यथा पुष्करपत्रं जलान्तस्थं वाताहतजल-
बिन्दुयुतं भवति । तथैतदपि सलिलं पानीयं द्वावण्यमित्यर्थः ।
तस्य बिन्दवः गटास्तैर्युतं बिन्दुगृहणेनाऽत्र प्रत्यंगं द्वावण्यं
सूचितं लोकेऽपि प्रसिद्धमेतत् । मुखेऽस्य पानीयमिति अचंच-
लं स्वामिकार्यकरणे स्थिरं साधुवाहित्वात् चंचलं शरीरं जा-
तिस्वजावात् । अथ यदि चंचलाङ्गस्तदायुर्मध्यवस्तुस्वापिस्वा-
ङ्गप्रवर्तको भविष्यतीत्याह । चोक्तः कृतस्नानश्चरको धादिभि-
क्वाचर परिव्राजको मस्करी ततश्चरकसहितः परिव्राजकश्च-
रकपरिव्राजकः प्रथमा द्वितीयाथे । नचोक्तपरिव्राजकमिव प्रा-
कृतशैल्या अकारप्रक्षेपादभिधीयमानं श्चरुभिः संसर्गशंकया
आत्मानं संवृण्वान्ति आभीक्ष्ण्ये चात्र द्विर्वचनम् ।
एवमग्रेऽपि भाव्यं । अथाऽस्य क्रियाविशेषैर्जात्यत्वं लक्षयति । खुर-
प्रधानाश्चरणाखुरचरणास्तेपां चंचुपुटा आघातविशेषास्तैश्चर-
णीतलमभिज्ञेन ननु चूतविशेषेन सामान्यतः पुंसश्चाऽश्वस्योप-
लक्षणमिति एतस्य लक्षणत्वेन शास्त्रिहोत्रे प्रतिपादनाद्यतः
“खुरैः खनेद्यः पृथिवी मश्वोदोकोत्तरः स्मृतः” इति । अश्वचारप्र-
योगनर्तितो हि हयोऽप्रादावुदस्यति तत्रास्यशक्तिविशेषेण चरणे
दर्शयति द्वावपि च चरणौ यमकसमकं युगपन्मुखाङ्गिनिर्गम-
दिव निस्सारयदिव कोऽर्थः । इदमग्रेऽपि भाव्यं नयत्तथा
मुखान्तिकं प्रापयति यथा जन उत्प्रेकते इमौ मुखान्निर्ग-
मयति पुनः क्रियांतरदर्शनेनैतद्विशिष्टाणि । शीघ्रं तथा
लघवविशेषेण मृणादं पद्मनादं तस्य तंतुः सूत्राकारोऽव-
यवविशेषः सच उदकं च ते अपि निश्चयावलंब्य आस्तामन्य
दुर्गादिकं प्रकामत् संचरत् । अयमर्थः । यथा अन्येषां संचरि-
णूनां मृणादतत्तद्कादावप्येभकेन भवतः तथा नास्येति सूत्रे
चैकवचनमार्पत्वात् तथा जातिर्मातृपुत्रः कुलं पितृपुत्रः
रूपं सदाकारसंस्थानं तेषां प्रत्ययो विश्वासो येन्यस्ते च ते
प्रशस्ताः प्रदक्षिणावहत्वात् शुभस्थानास्थितत्वाच्च ॥ येद्वाद-
शावर्तास्ते यत्र तत्तथा बहुव्रीहिलक्षणः कः प्रत्ययः ।
विशुद्धा निर्दोषा मिश्रितानि लक्षणानि अश्वशास्त्रप्रसिद्धानि
यस्य तत्तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । द्वादशा
वर्ताश्च इमे वराहोक्ताः । “ये पाणि गजकर्णसंस्थिताः
पृष्ठमध्यनयनोपरि स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्ते-
ल्लादसहिताः सुशोभनाः ॥ १ ॥ अत्रचूत्तिज्ञेशः । प्रपाण-
मुत्तरोष्ठतलं गजः कंठं यत्र स्थित आवर्तो देवमणिनाम
हयानां महालक्षणतया प्रसिद्धः । कर्णौ प्रतीतौ एतेषु स्थानेषु
संस्थितास्तथोष्ठपर्याणस्थानं मध्यं प्रतीतं । नयने अपि
तथैव तदुपरि स्थिताः तथा ओष्ठौ प्रतीतौ । सक्थिनी
पाश्चात्यपादयोर्जानूपरिजागनुजौ प्राक्पादयोर्जानूपरिगः कुक्षि-
रनवामो दीक्ष्णकुक्ष्यावर्तस्य गर्हितत्वात् ॥ पार्श्वौ प्रसिद्धौ
तज्जताः ललाटं प्रतीतं तदवर्तनासहिताः अत्र कर्णं नयनादि-
स्थानानां द्विसंख्याकत्वेऽपि जात्यपेक्षतया चादशैव स्थानानि
स्थानभेदाऽनुसारेण स्थानिज्ञेदा अपि चादशैवेति ॥ तथा
सुकुक्ष्मप्रसूतं हयशास्त्रोक्तं क्षत्रियाश्च पितृकं मेधावी स्वामी
पदसंज्ञादि प्राप्तार्त्ताधारकं अदुष्टं विनीतं स्वामीष्टकारित्वात् ।
अणुकतनुकानामतिसूक्ष्माणाम् सुकुमाशानां लोम्नां स्निग्धा
विविधं यत्र तत्तद्ग । सुष्ठु यानं गमनं यस्य तत्तथा । अमर-
मनः पवनगरुडाः प्रतीताः तान् वेगाधिक्ये न जयतीति अमरमनः

पवनगरुडजायि अतएव चपञ्चं शीघ्रगतिकं पश्चात्पदद्वयस्य कर्मधारयः । क्वांया क्रोधानाच्चेन नत्वस्तामर्थ्येन या क्मा तथा ऋषिमिवानगारमिव क्माप्रधानत्वात्तस्य न चरणयोर्विज्ञादायकं । न तु मुखेन दंशकं न च पुच्छाघातकरमिति । सुशिष्यमिव प्रत्यङ्गतो चिनीनं । अत्र ताकारः प्राकृतशैली भवस्तेन प्रत्यङ्गचिनीनं । उदकं हृतवदोऽग्निः पापाणाः पांशुः रेणुः कर्दमः शर्करं सन्नपुपञ्चनं स्थानं सवालुकं । अत्रार्थ उल्लभ्यः । बहुवचनिकताकणं स्थानं तदं नदीतटं कटको निरिन्तित्वविषमप्राग्भागे प्राग्वत् । निरिदर्यः प्रतीनाः । तासु हवनमनिकाकणं प्रेरणं आरुह्य पुनोऽग्निमुखं दर्शनधावना दिना संज्ञाकरणपूर्वकं प्रवर्तनं निस्तारणा तत्पारप्रापणा तत्र समर्थना चन्द्रः सुभट्टः रणापातितं द्रव्यं पततीत्येवंशीलं दंरुपाति अतर्कितमेव प्रतिपन्नं स्कंधावारे पतनशीलं अनेनाऽऽत्यंतनस्वभावोऽपि सूत्रिनः । मार्गादिखेदेष्वपि नाश्रुपातय तोन्येवं शीघ्रमनश्रुपाति तत्रा अकाशतां अश्यामतां पूर्व रक्तावर्णितेऽपि यत्पुनरकाशतां इति विशेषण तत्तद्वनः श्यामत्वमतीतरामपलङ्गणमिति तन्निषेधस्यापनार्थं चः समुच्चये । कालेऽराजकानां राजनिर्णयार्थकाधियासनादिके समये चेपेते शब्दायत्येवं शीलं काष्ठेऽपि जितनिद्राभास्त्वस्येन तत् जितनिद्रं । त्यक्ताव्रस्यमित्यर्थः । कार्येष्वप्रमादित्वात् यथा श्रुतार्थे व्याख्यायमाने ह्यशस्त्रविरोधस्तथाहि । “सदैव निद्रा वशगा. निद्रा चेदस्य संचयः । जायते संगरे प्राप्ते, कर्मास्य च जज्ञणे ” इति । यद्वा जितनिद्रं समावसरप्राप्तत्वा द्भरत्वेनाल्पनिद्राकत्वाच्च । नया गवेषकं मूत्रपुरीषोत्सर्गादौ उचितानुचितस्थानान्वेषकं । जितपरिपहं शीता तपायातुरत्वेऽपि अखिलं जात्यं प्राधान्या जातिमातृपकुलतत्र भवं जात्यं जातीयं निर्दोषकमित्यर्थः । निर्दोषपितृकृत्यं तु प्रागुक्तं । ईदृगुणयुक्तो हि समयं स्वामिने न ह्यहति मातृमुखा वगतस्वकारणत्वात् व्यतिकरः प्रकुपितचित्तितस्वामिदोहकफिः शोरवत् मल्लिविचिकित्सकुसुमं तद्वत्शुभ्रं श्रेष्ठमत्वेनाना विज्ञितपूतिगंधिच घ्राणं पाया यस्यतत्तथा । इकारः प्राकृत शैली जवः । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः । शुक्रपत्रवत् शुक्र पिच्छवत् सुपुवर्णो यस्य तत्तथा । कोमलत्वं कायेन ततः पदद्वयस्य कर्मधारयसमासः मनोभिरामम् । जं. टी. ॥

आसरह-अश्वरय-पु० अश्वप्रधानो रथोऽश्वरथः ज्ञा० १ अ. अश्व. युक्तोरथोऽश्वरथः । अश्वेन युक्ते रथे, (चाउग्वटं आसरयणं उहृष्टे) नि० सू० १३ अ. ।

आसराय-अश्वराज-पु० अणद्विषपट्टनगरे जाते पौरपाटकुल मरुने गुर्जरधराधिपतौ, अणद्विष वारुधपट्टणे य पौरवाह कुलमरुणा आसराय कुमरदेविवर्णया गुर्जरधराहिवर्ष । प्रधानेऽश्वे, स्था० ५ ग० ।

आसव-आसव-पु० अपकायतेजस्कायपवनवनस्पतिकायादि पिएरूपे । पि० । मूत्रद्वयज्वरसारनिषेधे, प्रज्ञा० पत्रादि-वासकद्रव्यभेदादनेकप्रकारे निर्याससारे, जी० मादकरसे अष्ट. कुसुमोत्पन्ने मये उक्तं । चंद्रहासादिके, रा० ।

आश्रव-आ-श्रवति यत् करति जवं यैस्ते आश्रवाः सूक्ष्म रंघ्रेषु भ० । अश्रोत्यादत्ते कर्म यैस्ते आश्रवाः । धर्म० । आश्रवति प्रविशति कर्म येन स आश्रवः । सूत्र० । आश्रवति अष्टप्रकारकं कर्म येन स । आ० । सम्म० । आश्रयते उपा-ज्यते कर्म एभिः श्याश्रवाः । प्रव० । उक्तं । प्राणातिपात मृपावादादत्तादानमैधुनमिथ्यात्वादिषु । आव. । परिग्रह लक्षणेऽपि वा. । आचा० । रा० । विषयकपायादिकेषु वा. ।

आचा० । ओ० । सू० । कर्मप्रदेशद्वाररूपेण पु० । सू० पापोपादानकारणेषु । ग० । औ० । रागे-आसवे । आश्रवति प्रविशति येन कर्माण्यात्मनीति आश्रवाः कर्महेतुरिति ज्ञावः । स्या० । ग० । (एगे आसवे) आश्रवति प्रविशति येन कर्माण्यात्मनीति आश्रवः कर्मवन्धहेतुरिति ज्ञावः । सर्वेन्द्रियकपाया व्रतक्रियायोगरूपक्रमेण पंचचतुः पंचपंच-विंशतिजेदः । उक्तं । इन्द्रिय ५ कसाय ४ अव्यय ५ किरिया ३५ पण चउ अपंच पणवीसा । जोगतिपणेव भवे आसो भेयाउ वाया लक्ष्ति । तदेवमयं छिचत्वारिंशति-छिद्योऽथवा छिविद्योऽव्यभावजेदात्तत्र द्रव्याश्रवो यज्जला-न्तरगततावादी तथाविधपरिणामेन त्रिद्वैजं प्रवेशनामावा आश्रवस्तु यज्जीवानाम्येच्छित्यादिभिर्भूतः कर्मजसंचय इति सावाश्रव सामान्यादेक एवेति । सम० । स्था० ॥ आचा० । कर्म० प्रव० ।

जे आसवते परिस्सवा । आचा० ।

य इति सामान्य निर्देश आश्रवत्यष्टप्रकारं कर्म यैरारंभै-स्ते आश्रवाः परिसमन्तात्श्रवति गच्छति यैरनुष्ठानविशेषैस्ते परिश्रवाः येष्वश्रवाः कर्मवन्धस्थानानि तेष्वपरिश्रवाः ॥ कर्मेनिर्जरास्पदानीदमुक्तं जवति । यानीतरजनाचरितानि स्र-गंगनादीनि सुखकारणतया तानि कर्मवन्धहेतुत्वादाश्रवाः पुनस्तान्येव तत्त्वविदां विषय सुखपराङ्मुखानां निस्सारतया संसारसरणिदेश्यानीति कृत्वा वैराग्यजनकान्यतः परिश्रवा निर्जरास्थानानि आश्रवतीत्याश्रवः कर्मवन्धके आचा० ४ अ० ६ उ. । आश्रवति तत् शोभनत्वेनाशोभनत्वे वा गृह्णातीत्या-श्रवाः । सूत्र० १ श्रु० १४ अ. आ समन्तात् शृण्वन्ति गृह्णन्ती गुरुवचनमाकर्णयन्तीत्याश्रवाः उत० १ अ. गुरुवचने स्थिते । आश्रवो वचने स्थित इति हैमः उत० १ अ. ।

आसवनिरोधजाव-आश्रवनिरोधजाव-पु० आश्रवस्य कर्मा दानहेतोरविरतलङ्गणस्यान्तरार्थस्य निरोधो निषेधो यस्तस्य यो जावः सत्ता स तथा संवरसत्त्वे, पंचा० । वृ० ।

आसवदार-आश्रवदार-न० । आसवणं जीवतमगे कर्मजल-स्य संगजनमाश्रवः कर्मवन्धनमित्यर्थः । तस्य चारार्णाव चारा णि उपाया आश्रवचाराणि स्था० ५ ग० । कर्मोपादानोपायेषु मिथ्यात्वादिषु, । स. १ स. ।

पंच आसवदारा । प० मिच्छत्तं अविर्दे पमाया कसाया जोगा ॥ आव० ? अ० ॥

आ० जू० । प्राणातिपातादिषु । स्था० । आव. । आचा ० ।

अत्येगे गोयमा पाणी, जेए यं मणुए विसं ।

आसवदारे णिरोहादि, इयहे पसोक्खं चरे । महा० ॥

आसवजावणा-आश्रवजावणा-लो० । आसवतत्वालोचने, ध. । अ. आश्रवभाचना चैवं ।

मनोवाक्यकर्माणि, योगाः कर्म शुजाशुजं ।

यदाश्रवन्ति जंतूना, माश्रवास्तेन कीर्तिताः ॥ १ ॥

मैत्रयादिवासितं चेतः, कर्म स्यूते शुजात्मकं ।

कपायविषयाक्रांतं, त्रितनोत्यशुजं मनः ॥ २ ॥

यतोन्पत्र-मैत्र्या सर्वेषु सत्त्वेषु, प्रमोदेन गुणाधिके ।

माध्यस्थेनाविनीतेषु, कृपया दुःखितेषु वा ॥ ३ ॥

सततं वासितं स्वांतं, कस्यचित्पुण्यशास्त्रिनः ।
वितनोति शुभं कर्म, चित्त्वारिंशदात्मकमिति ॥ ४ ॥
तथा-श्रुत्तार्जनाय निर्मिथ्यं, श्रुतज्ञानाश्रितं वचः ।
विपरीतं पुनर्ज्ञेयं, मशुत्तार्जनहेतवे ॥ ५ ॥
शरीरेण च सुप्तेन, शरीरी चिनुते शुभं ।
सततारंजिणा जंतु, घातकेनाशुभं पुनः ॥ ६ ॥
कषायविषया योगाः, प्रमादाचरती तथा ।
मिथ्यात्वमार्तरौद्रं चे, त्यशुभं प्रति हेतवः ॥ ७ ॥

नन्वेते वंशं प्रति हेतुत्वेनोक्ताः । यदाह वाचकमुख्यः । मिथ्या
दर्शनाविरतिप्रमादकपाययोगा वंधहेतव इति तत्किमाश्रव-
भावनायां वंधहेतूनामेतेषामभिधानं सत्यं आश्रवजावंध-
भावनापि महर्षिर्निर्भावनात्वेनोक्ता । आश्रवभावनयैव गता-
र्थत्वात् आश्रवेण कषायात्ताः कर्मपुत्रज्ञा आत्मना संवद्व्यमाना
बंध इत्यभिधीयंत यदाह सकषायत्वाज्जीवः कर्मणा योग्यान्
पुत्रज्ञानादत्ते सबन्धः स्यात् इत्यतोऽपि कर्म पुत्रज्ञादान-
हेतावाश्रवे वंधहेतूनामभिधानमदुष्टं । ननु तथापिबंधहेतूनां
पाठो निरर्थकः नैवं वंधाश्रवयोरेकत्वेनोक्तत्वादाश्रवहेतूनामे-
वायं पाठ इति सर्वमवदातमिति ।

आसवमाण-आसवत्-त्रि० शनैः प्रस्रवति-(उदयं आसवमाणं
पेहारा) आचा० ४ अ. १ उ. ।

आसवर-अश्ववर-पु० अश्वानां मध्ये प्रधाने-औ० । म० ए
श. ३३ उ. ।

आसवसक्कि-(ए) आसवसक्तिन्- त्रि० आस्रवा हिंसाद-
यस्तेषु सक्तं संगं आस्रवसक्तं तद्विद्यते यस्य आस्रवसक्ती
हिंसाद्यनुपगवति, आचा० । ५ अ. १ उ. ।

आसवार-अश्ववार-पु० अश्वारूढपुरुषे-म० । ए श. ३३ उ. ।
ततो आसवारेण दिष्टो-आ० म० ॥

आसवोदगा-आसवोदका-स्त्री० आसवमिव चंद्रहासादिपर-
मासवमिवोदकं यासां ताः आसवोदकाः । आसवमिष्टोदकास्तु
वापीषु । जी० ३ प्र. । रा० ।

आससेण-अश्वसेन-पु० चतुर्दशे महाग्रहे-जं-कल्प० । पार्श्व-
जिनपितरि, स० । कल्प० भरतक्रेत्रेऽवसर्पिण्यां जातस्य चतु-
र्थचक्रिणः पितरि, स० । आव० ।

आसा-आशा-स्त्री० वांग्रयाम् ज्ञा० १ अ. तं० । इच्छाविशेषे
प्रश्न० । भोगाकांक्षायाम् । आसं च ब्रह्मं च विर्गिव धीरे
आचा० । आहारोपकरणगणस्वजनशरीराद्यनभिष्वंगरूपाया-
मिच्छायाम् । अनु० । अप्राप्तार्थानां प्राप्तिसंभावनायाम्
औ० । परसत्त्ववस्तुप्राप्त्यभिप्राये । आतु. ।

आसाइ जो पहुचंत, देइ सदा सत्तमप्पणो वस्स ।

इय सव्वत्थमूढा, परिहरियन्वा सया आसा ॥ संवा. ॥

उत्तररुचकपर्वतस्य विजयकूटवासिन्यां दिक्षुमार्याम् । स्या.
७ ग. छी० । दिशि, च वाच० ।

आसाई-आश्वयुजी-स्त्री० अश्वयुगश्चिनी तस्यां जवाइवा-
युजो । आश्विनेयमासजाविन्याममायां पूर्णिमायां । जं० ।

आसाएनाए-आशातयत्-त्रि० आशातनां कुर्वति । स्या०
४ ग. ।

आस्वादयत्-त्रि० इक्ष्वादेरिव ईषत्स्वादयति बहु त्यजति च
आचा० कल्प० । वि० ।

आसाग्रह-आशाग्रह-पु० चित्तव्याक्रेषकारित्वात् ग्रहतुल्य-
वांग्रयाम् ।

आराध्य जूपतिमवाप्य ततो धनानि, जोह्यामहे किञ्च
वयं सततं सुखानि । इत्याशया वत विमोहितमानसानां,
काञ्चः प्रयाति मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ १ ॥ एहिगच्छ
पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर । इत्याद्याशाग्रहग्रस्तैः क्रीदन्ति
धनिनोऽर्थिजिः २ आचा० ॥

आसाढ-आपाढ-पु० । आपाढी पूर्णिमा यत्र मासे स आपाढः ।
आपाढीपूर्णिमा घटिते मासे, । आपाढे मासे सकृत् कर्कसंक्रां
तौ उत्कर्षतोऽष्टादशमुद्गतौ दिवसो भवति । स० १७ स. ।
आसादेणं मासे एगूणतीसं राईदिआई राईदियणेणं
प० । स. २६ स. ॥

आपाढपुर्णिमाण उकोसपए अट्टारसमुद्गते दिवसे
जवइ जहन्विया छ्वात्तसमुद्गता राई जवइ ज० ११ श.
११ उ. । उक्त० । २६ अ. ॥

आव्यक्तिकनिन्दवानां धर्माचार्ये, विशेष । ग. । आपाढो
येन हि श्वेतोऽव्यां नगर्यां पोद्वासा उग्राने च शिष्याणां प्रतिपन्ना
गाढयोगानां रात्रौ हृदयशूत्रेण मरणमासाद्य दिवेन सूत्रातद-
नुकंपया स्वकीयमेव क्लेशवरमधिष्ठाय सर्वा समाचारीमनुप्रव-
र्तयता योगसमार्तिं शीघ्रं कृत्वा वंदित्या तानभिहितं च क्लम-
णीयं भदंता ! यन् मया यूयं वंदनकारिताः यस्य च शिष्या
इयच्चिरमसंयतो वन्दितोऽस्माभिरिति विचिंत्या व्यक्तमतमा-
श्रिताः । स्या. ग. ७ । उज्जयिन्यामवधाविते स्वनामख्याते
आचार्ये च । स्थिरीकरणशब्दे कञा० । नि० चू० ।

आसाढपान्विया-आपाढप्रतिपत्-स्त्री० । आपाढपूर्णमास्या
अनन्तरा प्रतिपदापाढप्रतिपत् । श्रावणकृष्णप्रतिपदि, स्या० ।
४ ग. ॥

आसाढजूः-आपाढजूति-पु० धर्मरुचिसुरिशिष्ये, पिएऊ० ।

विश्वकर्मा नाम नटः तस्य छे दुहितरौ ते च छे अप्यतिसुरूपे
अतिशयातेयनवदनं कांत्या दिनकरकरोज्जासितकमलश्रियं नय-
नयुगलेन चंचरीककुल्लवलययुगलं पीनोन्नतनिरंतरेण पयोध-
रयुगलेन संहततालफलयुगलं बाहुयुगलेन सपल्लवावताः
त्रिवाहिनंगुरेण मध्यभागैर्नद्रायुधमध्यं जघनविस्तरेण जान्द-
चीपुदिनेदेशं करयुगलेन गजकलभनासाजोगं जंघायुगलेन
कुरुविंदवृत्तसंस्थितिचरणयुगलेन कूर्मदेहाकृतिं सुकुमारतया
शिरीषकुसुमसंचयं वचनमधुरतया वसंतमासोन्मत्त कोकि-
लारवं अन्यदा च तत्र यथाविहारक्रमं समाययुः । धर्मरुचयो
नाम सूर्यः । तेषामंतेवासी प्रज्ञानिधिरापाढभूतिः स भिक्कार्थ-
मटन् कथमपि विश्वकर्मणो नटस्य गृहे प्राविशत् । तत्र च
द्वयः प्रधानो मोदकः द्वारे च विनिर्गत्य तेन चिंतितमेव
सूरीणां प्रविष्यति तत आत्मार्यं रूपपरावर्त्तमाधायान्यं
मोदकं मार्गयामि ततः काणरूपं कृत्वा पुनः प्रविष्टो द्वयो
द्वितीयो मोदकः । ततो जूयोपि चिंतितं एव उपाध्यायस्य
प्रविष्यति । ततः कुञ्जरूपमभिनिर्वर्त्य पुनरपि प्रविष्टः द्वयः

तृतीयो मोदकः। एष द्वितीयसंघाटकसाधार्म्यविषयतीति विचिंत्य
कुष्टिरूपं कृत्वा चतुर्थवेद्यायां प्रविष्टः। ब्रह्मचर्यार्थं मोदकः प-
तानि च रूपाणि कुर्वन् मादोपरिस्थितेन विश्वकर्मणा नटेन
ददृशे । चिंतितं चानेन सम्यगेयोऽस्माकं मध्ये नटो जयति ।
परं केनोपायेन स यतितव्य इति। एवं च चिंतयतः समुत्पन्ना
तस्य शेनुपी दुहितृज्यां कौभयित्वा प्रहीतव्य इति। ततो मा-
लाहृत्तीर्थं सादरमाकार्यायादभूतिः पात्रजरणप्रमाणैर्मोदकैः
प्रशोभितः जणितश्चासावहो जगवन् ! प्रतिदिवसमस्माकं भ-
क्तदानग्रहणेनानुग्रहोऽनुविधातव्यः ततो गतस्वोपाश्रयमापाद-
भूतिरकययञ्चाते रूपपरावर्त्तनदृष्टांतं विश्वकर्मा निजकुटुंबस्य
भणिते च दुहितरौ यथा सादरं दानस्नेहदर्शनादिना तथाक-
र्तव्यं । यथा शुष्माकमायत्तोभवति प्रतिदिवसमायाति च भि-
कार्यमापादभूतिर्दुहितरावपि तथैवोपचरतः ततोऽन्यतमनुरक्त
मधगम्य रहसि भणितो यथायमत्यंतं तवानुरक्तस्ततोऽस्मान्
परिणीय त्वं परिशुद्धैवेति अत्रांतरे च तस्योदयमियाय चारि-
त्रावरणकर्म गङ्गितो गुरुपदेशः प्राणे सति विवेको दूरीभूतः
कुञ्जजात्यभिमानस्ततस्तेनोक्तमेवं भवतु परमहं गुरुपादांतिके
क्षिणं विमुच्य समागच्छामि गतो गुरुसमीपं प्रणतस्तेषां पाद-
युगलं प्रकटितो निजाभिप्रायः । ततो गुरुभिरवादि वत्स ! नेदं
शुष्मादृशां विवेकरत्नैकशरणानामवगाहितसकलशास्त्रार्थाना-
मुभयलोकजगुष्मन्नीयं समाचरितुमुचितं । तथा (दीहृसीहं प-
रिपाक्षि, कण विसप्लु वच्छ मारमसु । को गोपयमि बुद्धिं
उपाहंत रिचण वाहाहि) इत्यादि । तत उवाचापादभूतिर्जग-
वन् ! यथा यूयमादिशथ तथैव केवलप्रतिकूलकर्मणोदयः ।
प्रतिपक्षभावनारूपकवदुर्वलतया मदनशब्देन निरंतरं समुज-
स्यभृगनयनरमणीकटाक्षविशेषोपनिपातमादधता शतशो मे
जर्जरीकृतं हृदयं एवं चोक्त्वा गुरुपादान् प्रणम्य तदंतिके रजो-
हरणं मुक्तवान् । ततः कथमहममीषामनुपकृतोपकारिणाम-
पारसंसारोदधिनिमग्नं जंतुसमुच्चरणैकचेतसां सकलजग-
त्परमबंधकुलानां गुरुणां पृष्ठं ददामीति पश्चात्कृतपादप्रचारो
हा कथमहं नूयोऽन्येर्विधगुरुणां चरणकमलं प्राप्स्यामीति
विचिंतयत वसतेर्विनिर्गत्य विश्वकर्मणो भवनमायातः । परि-
भाषितमस्य सादरमनिमपदप्रथा नटदुहितृज्यां वपुः प्रत्य-
भासत । सकलजगद्वाश्चर्यमस्य रूपं ततोऽप्यचिंतयतामिमे अहो
कौमुदीशशकंमरुदमिवास्य मनोहरकांतिवदनं, कमलदल-
युगलमिव नयनयुगलं गरुत्मत इव तुंगमायतं नासानाढं कुंदं
मुकुटश्रेणिव सुस्निग्धा दशनपक्षितः, महापुरकपाट मिव
विशालमस्य मांसद्वं, वक्षःस्थलं भृगरिपोरिव संवर्तितः कटि-
प्रदेशो निगूढजानुप्रदेशं जंघायुगलं सुप्रतिष्ठितकर्मयुगलमिव
चरणयुगलं ॥ ततो विश्वकर्मा अवोचत् महाजाग तवायत्ते
अप्यमू कन्यके ततः स्वीक्रियतामिति । ततः परिणीते ते द्वे
अपि तेन कन्यके जणिते च विश्वकर्मणा यो नामैतादृशीमप्य-
वस्थां गतो गुरुपादान् स्मरति सनियमादुत्तमप्रकृतिः । तत
एव जिज्ञावर्जनार्थं सर्वदैव मधुपानविरहिताजिष्णुष्माभिः
स्थातव्यं । अन्यथैव विरक्तो यास्यति । आपादभूतिश्च सकल-
कलाकलापपरिज्ञानकुशलो नानाविधैर्विज्ञानातिशयैः सर्व-
पामपि नटानामग्रणीर्ब्रूव ततस्ते च सर्वेपि नटाः स्वां स्वां-
युर्वीति स्वस्वगृहे विमुच्य च राजकुलंगता । आपादभूति
जार्याज्यामपि चिंतितमद्य राजकुले गतोऽस्माकं प्रज्ञां सक-
लामपि च रात्रिं गमयिष्यति । ततः पिबामो यथेच्छमासव-
मिति तथैव कृतं । मद्रवशाद्ब्रह्मपगतचेतने विगतवस्त्रे द्वितीय

भूमिकाया उपरि सुप्ते तिष्ठतः । राजकुले परराष्ट्रदूतः समा-
यात इति राज्ञो व्याक्षेपो ब्रूव । ततो नयसर इति कृत्वा
प्रतीहारेण मुक्तक्षिता सर्वेऽपिनटाः समागता स्वं स्वं प्रवनं
आषाढभूतिश्च निजावासे समागत्य यावत् द्वितीयभूमिका
मारोहति । तावत्ते द्वे अपि निजभार्ये विगतवस्त्रे बीभत्स्ये
पश्यति ततः स महात्मा चिंतयत् अहो मे मूढता अहो मे
निर्विवेकता, अहो मे दुर्विद्वसितं, यदेतादृशमप्यद्युचिकरं-
रुक्नूतानामथो गतिनिबंधनानां कृते परमशुचिभूतमिह पर-
लोककल्याणपरंपराजनकमाक्षेपेण मुक्तिपदनिबंधनं संयम-
मुज्जाम्यब्रूव ततोऽद्यापि न मे किमपि विनष्टमपि, गच्छामि
गुरुपादांतिकं, प्रतिपद्ये चारित्र्यं, प्रज्ञाद्वयामि पापपंकमिति,
विचिंत्य गतो गृहात् । दृष्टः कथमपि विश्वकर्मणा ब्रह्मि-
ङ्गितादिना यथा विरक्त एव यातीति ततः सत्वरं निजदु-
हितरावुत्थाप्य निर्जस्तयति । हा दुरात्मके ! हीनपुण्यचतुर्द-
शीके ! शुष्मद्विद्वसितमेतादृशमवशोक्य सकलनिधानभूतो
युष्यङ्गर्तो विरक्तो यातीति तद्यदि निवर्त्तयितुं शक्नुथस्तर्हि
निवर्त्तयथो नो चेत् प्रजीवनं याचध्वमिति । ततस्ताः ससंजमं
परिहितवसनाः पृष्ठतः प्रधाव्य गच्छतः पादयोर्द्वेगता वदंति
च । हा स्वामिन् ! क्षमस्वैकमपराधं निवर्त्तस्व मास्माननुरक्ताः
परिहर एवमुक्तोपि स मनागपि चेतसि न रज्यते ततस्ता-
ज्यामवाचि । स्वामिन् ! यद्येवं तर्हि प्रजीवनं देहि येन पश्चा-
दपि शुष्मप्रसादेन जीवामस्तत एव जयत्विति दाक्षिण्यव-
शादनुमत्य प्रतिनिवृत्तः । ततः कृतं भरतचक्रवर्त्तिनश्चरित-
प्रकाशकं राष्ट्रपादं नाम नाटकं । ततो विज्ञतो विश्वकर्मणा
सिंदूरथो राजा । देव ! आषाढभूतिना राष्ट्रपादं नाम नाटकं
विरचितं । तत्संप्रति नर्तयतामिति । परं तत्र राजपुत्रपंचशतै-
राजरणविचूषितैः प्रयोजनं । ततो राजा दत्तानि राजपुत्राणां
पंचशतानि तानि यथातथमापादभूतिना शिक्षितानि ततः
प्रारब्धं नाटकं नर्त्तितुं तत्र आषाढभूतिना शिक्षित इदं वा
कुवंशसंज्ञतो भरतश्चक्रवर्त्तिपदस्थितो । राजपुत्राश्च यथायोगं
कृताः सामंतादयः । तत्र च नाटके यथा भरतेन भारतं वद-
खनं प्रसाधितं । यथा चतुर्दशरत्नानि नव महानिधयः प्राप्ता
यथा वा दर्शगृहावस्थितस्य केवलाशोकप्रादुर्भावो, यथा च
पंचशतपरिवारेण सह प्रवृज्या प्रतिपन्ना तत्सर्वमप्याग्निनीयते
ततो राजा लोकेन च परितुष्टेन सर्वेणापि यथाशक्ति हारकुंभला-
दीन्याभरणानि सुवर्णवस्त्राणि च प्रदत्तानि । ततः सर्वजनानां
धर्मज्ञानं प्रदाय पंचशतपरिवार आषाढभूतिर्गंतुं प्रावर्तत ।
ततः किमेतादिति राजा निवारितस्तेनोक्तं किं भरतश्चक्रवर्त्ती-
प्रव्रज्यामादाय निवृत्तोऽयं नाहं निवर्ते । इति गतः सपरिवारो
गुरुसमीपं वत्साजरणादिकं च समस्तं निजजार्याज्यां दत्तवान्
तच्च प्रजीवनकं किञ्च तयोर्जातं । गृहीता दीक्षा तदपि च
नाटकं विश्वकर्मणा कुसुमपुरे नर्त्तितुमारब्धं । तत्रापि पंचश-
तसंख्याः क्षत्रियाः प्रव्रजंतो निःक्षत्रियां पृथिवीं करिष्यंतीति
नाटकपुस्तकमनौ प्रवेक्षितं । पि० । मायापिने इदमुदाहर-
णम् ॥

आपाढा-आपाढा-स्त्री० नक्षत्रभेदे (दो आसाढा) स्था० १

वा० । द्वे आपादे पूर्वापादा उत्तरापादा च-चाच० । ०

आसाढायरिय-आपाढाचार्य-पुं० आव्यक्तिकनिह्वाचाचार्यौ० ।

आसाढी-आपाढी-स्त्री० आपाढानक्षत्रयुक्ता पूर्णमासी आपाढी

आपाढमानभाषिन्यां पर्णिमायाम्-मू० च० आष० ।

आसापास-आशापाश-पु० । इच्छाविशेषरूपे बन्धने आसा-
पासपमिवरूपाणाः । आशा इच्छाविशेषः सैव पाशो बन्धनं
तेन प्रतिबद्धाः संरुद्धा निर्यान्त इति गम्यं प्राणा येषां ते
तद्वा । प्रश्न० ३ छा० (किं किं कुण्ड जीवो आसापासेण वा
बद्धो),-संघा० ।

आसावह्वी-आशावह्वी-स्त्री० सोमनाथभंगसमये यवनैर्ना-
शितस्य कर्णेदेवस्य मातरि, ती० ।

आसाय-आस्वाद-पु० आ ईपदपि अ इति न स्वादः आस्वाद
मनागस्वादे रसनेन्द्रियजन्ये ज्ञाने । आस्वाद्यतेऽनेनेति कृत्वा
यत्प्रकर्षाद्व्ययरससंविभुपजायतेऽस्मिन् । छा० ज्ञा० । विशेषः ।
अग्निदाये २ आचा. ८ अ० ।

आसायण-आशातन-न० आ समन्ताच्छातयति मुक्तिमार्गाद्
भ्रंशयति इत्याशातनम् अनन्तानुबन्धिकपायवेदने । विशेषः ।

आसायणा-आशातना-स्त्री० ज्ञानादिगुणा आ सामस्येन शा-
त्यन्ते अपचस्यन्ते याभिस्ता आशातनाः स्था० । प्रतीपवर्त-
नेषु । अधिकेषु । सम्म० विनयज्ञेषु आव. । प्रतिपि-
द्धकरणेषु । आ० चू० । वधुतापादनेषु । द० । आतु० । आ-
शातना ज्ञानदेवगुर्वादीनां जघन्यादिभेदाः त्रिविधाः तत्र
ज्ञानस्य, तत्र जघन्या ज्ञानाशातना ज्ञानोपकरणस्य निष्ठीवन-
स्पर्शेऽतिकस्थे, च । तस्मिन्नधोवातनिसगोहीनाधिकाक्षरो-
च्चार इत्यादिका १ मध्यमा आकाक्षिकं निरुपधानतपो वा
ऽध्ययनं त्रांत्यान्यथार्थकल्पनं ज्ञानोपकरणस्य प्रमादात्पादा-
दिस्पर्शा रूपातनं चेत्यादिरूपा २ उत्कृष्टत्वनाक्षरमार्जनं उप-
र्युपवेशनशयनादिज्ञानोपकरणेऽतिकस्थे उच्चारदिकरणं
ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा निंदा प्रत्यनीकतोपघातकरणमुत्सवभा-
षणं चेत्यादिस्वरूपा ३ जघन्या देवाशातना वासकुपिकाद्या-
स्फाटनश्चांसवस्त्रांच्छादिस्पर्शाद्या १ मध्यमा शरीराद्यश्च ह्या
पूजनं प्रतिमानूनिपातनं चेत्याद्या २ उत्कृष्टा प्रतिमायाश्च-
रणश्लेष्मस्वेदादिस्पर्शनजंगजननावहेदनाद्या च ॥ श्रुताशा-
तना फलमुद्योगशब्दे महा० । प्रवचनाशातक आचार्यः ।
महा० ५ अध्या० ॥

से जयवं जेणं केई कहिं कयाई पमायदोसत्रो पवयण
मासाएज्जा । से एं किं आयरियं पावेज्जा । गोयमा !
जेणं केई कहिं वि कयाई पमायदोसत्रो असई कोहेण
वा माणेण वा मायाए वा दानेण वा रागेण वा दोसेण
वा नएण वा हासेण वा मोहेण वा अन्नाणदोसेण वा
पवयणस्स अन्नयरट्टाणे वड्ढेत्तेणं पि अणगारं असमा-
यारीपरुवमाणे वा अणमन्नेमाणे वा पवयणमासाएज्जा
से णं वोहिं पि णो पावे किंमं ! आयरियपवज्जं । से
जयवं ! किं अजब्बे मिठादिट्ठी । आयरिये जवेज्जा ।
गोयमा ! जवेज्जा । एतं च णं इंगादमद्गार्हिन एसे
जयवं ! किं मिच्छदिट्ठी निखमेज्जा । गोयमा ! निक्ख-
मेज्जा देवस्य ॥

अथवा देवाशातना जघन्या ब्रह्म मध्यमाश्चत्वारिंशदुत्कृष्टा-
श्चतुरशीतिस्ताश्च क्रमेणैवमाहुः ॥

तंबोद्व १ पाण २ जोअण, ३ बाहणह ४ त्थीजोग ५
सुवण ६ निट्ठवणं ७ ॥ मुत्तु ८ चारं ९ जूअं, १० वज्जे
जिणमंदिरस्संते ॥ १ ॥

इति जघन्यतो दश देवाशातनाः । प्रव० ३८ द्वा तंबोदेत्या-
दिगाथायां तांबूद्वपानभोजनोपानत्तृतीजोगस्वपननिष्ठीवनानि
मूत्रं प्रस्रवणं उच्चारं पुरीषं दूतमंधकादि वर्जयेत् । तीर्थक्ष्मा-
शातनाहेतुत्वाज्जिनमंदिरस्यांस्तर्विवेकी जन इति ।

मुत्त १ पुरीसं २ पाणं ३ जाणा ४ सण ५ सयण ६
इत्थि ७ तंबोद्वं ८ निट्ठीवणं च ९ जूअं १० जूआइ-
पदोयणं ११ विगहा १२ ॥ १॥ पल्हत्थीकरणं १३ पिहु-
पासायपसारण १४ परुप्परविचाओ १५ परिहासो १६
मच्छरित्रा १७ सीहासणमाइपरिजोगो १८ ॥ २ ॥
केससरीरविजूसण १९ अत्ता २० सि २१ किरीर २२
चमरधरणं च २३ धरणं २४ जुवईहिं सविआरहास २५
खिहुप्पसंगाय २६ ॥ ३ ॥ अकयसुहकोस २७ मत्ति-
णंगवत्थ २८ जिणपूअणामणसोअणेगयत्तं २९ सचि-
त्तद्विआणविमुआणं ३० ॥ ४ ॥ अचित्तद्विअवु-
स्सणं च ३१ तहणेगसानिअत्तचिं ३२ जिणदंसणेअ-
णंजलि ३३ जिणंमि दिट्ठमि अ अपूआ ३४ ॥ ५ ॥
अहवा अणिउकुसुमाइपूअणं ३५ तह अणायरपावत्ती
३६ जिणपमिणीअनिवारण ३७ चेइअदव्वस्सुवेहणमो
३८ ॥ ६ ॥ सइसामत्थिउवाणह ३९ पुव्वं चिइवदणा-
इपदणं च ४० जिणजवणाइविआणं चादीसायणा
ए ॥ ७ ॥

इति मध्यमतश्चत्वारिंशदाशातना ॥ उत्कृष्टाः ८४ । ध० ।
खेदं १ केद्वि २ कद्वि ३ कद्व ४ कुद्वदयं ५ तंबोद्व ६
मुग्गादयं, ७ गाद्वी ८ कंगुलिआ ए सरीरयुवणं १०
केसे ११ नहे १२ दोहिअं १३ । जत्तोसं १४ तय १५
पित्त १६ वंत १७ दसणा १८ विस्सामणा १९ दामणं,
२० दंत २१ च्छी २२ नह २३ गह्व २४ नासिअ २५
सिरो २६ सोत्त २७ ठवीणमद्वं २८ ॥ १ ॥ मुत्तं २९
मीद्वण ३० द्विक्खयं ३१ विजजणं ३२ जंकार ३३
उट्ठासणं ३४ गणी ३५ कप्पळ ३६ दाद्वि ३७ पप्पळ
३८ वनी विस्सारणं ३९ नासणं ४० अकंदं ४१ वि-
कहं ४२ सरुच्चुयजणं ४३ तेरिअसंहावणं ४४ अग्गी-
सेवण ४५ रंथणं ४६ परिखणं ४७ निस्सीहिआजं-
जणं ४८ ॥ २ ॥ अतो ४९ वाणह ५० सत्थ ५१
चामर ५२ मणोणेगत्त ५३ मणंगणं ५४ सच्चिआण ५५
मचाय ५६ चायमजिण ५७ दिट्ठीइनो अंजती ५८ सा-
नेगुत्तरमंगजंग ५९ मज्झं ६० मोद्वि ६१ सिरोसेहरं
६२ हुड्डा ६३ जिहुगेहिआइरमणं ६४ जोहार ६५
जंरुकिअं ६६ ॥ ३ ॥ रेक्कारं ६७ धरणं ६८ रणं ६९
विचरणं वाट्ठाण ७० पल्हत्थिअं ७१ पाळ ७२ पाय-
पसारणं ७३ पुहुपुनी ७४ पंकं ७५ रओ ७६ मेहुणं

७७ जुअं ७८ जेमण ७९ गुज्ज ८० विज ८१ व-
णिजं ८२ सिज्जं ८३ जअं ८४ मज्जणं । एमाईअं
अमज्जकज्जभुज्जुआवेज्जे जिणिदादण ॥

विषमपदार्थे यथा ॥ आसायणाओ चुअसी इति । अष्टाविं-
शत्तमं चारमाह ॥ खेअं केअिकविमित्यादि शार्दूलवृत्तचतुष्ट-
यमिदं व्याख्यायते । तत्र जिनमयने इदमियं च कुर्वन्नाशातनां
करोतीति तात्पर्यार्थः । आयं त्रामं ज्ञानादीनां निःशेषकल्याण
संप्लुतावितानाविकव्वीजानां शातयति विनाशयत्याशा-
तनाः । तत्र खेअं मुत्तश्रेष्ठमाणं जिनमंदिरे त्यजति । तथा केअि
क्रीमां करोति । तथा कअि वा कअहं विधत्ते तथा केअा धनु-
वेदादिकाः खलूरिकायामिव तत्र शिक्ते । तथा कुअव्वयं गं-
रूपं विधत्ते तांवूअं नत्र चर्वयति तथा तांवूअसंबंधिनमुज्जव-
माचीअं तत्र मुंचति । तथा गाअीअकारमकारादिकास्तत्र
ददाति । तथा कंगुअिकां अर्ध्वां महतीं च विधत्ते । तथा
शरीरस्य धावनं प्रज्ञाअनं कुरुते । तथा केशान् मस्तकादिभ्य
स्तत्रोत्तारयति । तथा नखान् हस्तपादसंबंधिनः किरति ।
तथा लोहितं शरीराभिर्गतं तत्र विसृजति तथा भक्तोपं सुखा-
दिकां तत्र आदति तथा त्वचं व्रणादिसंबंधिनां पातयति । तथा
पित्तत्रातुविशेषमौषधादिना तत्र पातयति । तथा वांतं वमनं
करोति । तथा दशनान् दंतान् क्षिपति तत्संस्कारं वा कुरुते ।
तथा विश्रामणामंगसंवाधनं कारयति तथा दामनं बंधनमजा-
दिनिरात्रां विधत्ते तथा दंताक्लिनखगंगनासिकाशिरश्रोत्रव्रीणां
संगंधिनं मंत्रं जिनगृहे त्यजति तत्र अविः शरीरं शोषाश्च तद-
वयवा इति प्रथमवृत्तं । तथा मंत्रं नृतादिनिग्रहवृत्तं राजा-
दिकार्यपर्याशोचनरूपं वा कुरुते । तथा मीअनं कापि स्वकीयवि-
वाहादिकृत्ये निर्णयाय वृत्तपुरुषाणां तत्रोपवेशनं । तथा लेख्यकं
व्यवहारादिसंबंधि तत्र कुरुते तथा विभजनं विभागं दयादा-
दीनां तत्र विधत्ते । तथा भांगारं निजद्रव्यादिविधत्ते तथा
दुष्टासनं पादोपरि पादस्थापनादिकमनौचित्योपवेशनं कुरुते ।
तथा णाणी गोमयापिण्डः कर्पटं वस्त्रं दात्रिमुज्जादिर्द्विद्वरूपा
पर्णटवटिके प्रसिद्धे । तत एतेषां विसारणं च उच्चापनकृते
विस्तारणं । तथा नाशनं नृपदायादादिभ्येन चैत्यस्य गर्भगृहा-
दिष्वंतर्धानं तथा आक्रंदं रुदितविशेषं पुत्रकव्वत्रादिवियोगं
तत्र विधात्ते तथा विविधाः कथा रमणीयरमण्यादिसंबंधिनीः
कुरुते तथा शराणां बाणानामिधूषाणां च घटनं सरज्जति पाठे
तु शराणां अखाणां च धनुः शराणां घटनं । तथा तिरश्चाम-
श्वगवादीनां संस्थापनं तथा अश्लेवनं शीतादौ सति तथा
रंधनं पाचनमन्नादीनां तथा परीक्षणं रुण्यादीनां तथा नैपेधि-
कीभजनमवश्यमेव हि चैत्यादौ प्रविशद्भिः सामाचारीचतुरै-
र्नैपेधिकी करणीया । ततस्तस्य अकरणं भजनमाशातनेति
छितीयवृत्तार्थः । तथा अत्रस्य तथा उपानहोस्तथा शस्त्राणां
खड्गादीनां चामरयोश्च देवगृहाद्विहरोच्चनं मध्ये वा धरणं
तथा मनसोऽनेकांतता नैकाग्र्यं नानाविकल्पकल्पनमित्यर्थः अ-
ज्यंजनं तैलादिना तथा सच्चिदानां पुष्पतांवृक्षपत्रादीनामत्यागो
वहिरमोक्षणं तथा त्यागः परिहरणमजीए इति अजीवानां हा-
ररत्नमुज्जिकादीनां वहिस्तन्मोचनो हि अहो जिज्ञाचराणामयं
धर्मइत्यवर्णवादो दुष्टोक्तैर्विधीयते । तथा सर्वज्ञप्रतिमादष्टौ
दृग्गोचरतायां नो नैवांजलिकरणमंजलिविरचनं तथा एकशट-
केन एकोपरितनवलेणे उत्तरासंगमंग उत्तरासंगस्याकरणं
तथा मुकुटं किरिटं मस्तकं धरति तथा मौलिं शिरवेष्टनवि-
शेषरूपं करोति तथा शिरः शोखरं कुसुमादिमयं धत्ते ।
तथा हुंभा पारापतनालिकेरादिसंबंधिनीं विधत्ते तथा

जिहुहसि कंदुकः गिंदुका तत्क्षेपिणी चक्रयष्टिका ताज्या-
मदिशब्दाज्जालिका कपर्दिकादिजिश्च रमणं क्रीडनं तथा
तथा ज्यात्कारेण पित्रादीनां । तथा ज्ञानानां विद्यानां क्रिया
कक्षा चोदनादिका इति तृतीयवृत्तार्थः । तथा रेकारं तिरस्का-
रप्रकाशकं रेरे रुद्रदत्तेत्यादि वक्ति । तथा धरणकरोधनमप-
कारिणामधमर्षादीनां च तथा रणं संग्रामकरणं । तथा वि-
चरणं वायानां विजहीकरणं तथा पर्यस्तिकाकरणं । तथा
पाडुका काष्ठादिमयं चरणरक्षणोपकरणं तथा पादयोः प्रसा-
रणं स्वैरं निराकुश्रतायां । तथा पुटपुटिकादापनं तथा एकं
कर्दमं करोति निजदेहावयवक्लाहनादिना तथा रजो धूली-
तत्र पादादिहर्गनां । जाटयति । तथा मैयुनं मिथुनस्य कर्म ।
तथा यूकां मस्तकादिभ्यः क्षिपति वीक्षयति वा तथा जेमनं
भोजनं तथा गुह्यं शिगं तस्यासंवृतस्य करणं जुज्जमिति तु
पाठे शुद्धं दृग्युद्धवाहुशुद्धादि । तथा विज्जति वैद्यकं तथा वा
णिज्यं क्रयवृत्तं तथा शय्याकृत्वा तत्र स्वपिति तथा जलं
पर्यस्तपानाद्यर्थे तत्र मुंचति पिबति वा तथा मज्जनं ज्ञानं तत्र
करोति । एवमादिकमवद्यं सशेषं कार्यं ऋजुकः प्रांजवचेता
उद्यतो वा वर्जयज्जिह्वाद्ये जिनमंदिरे एवमादिकमित्यनेने-
दमाह न केवञ्मेतावत्य एवाशातनाः किंत्वन्यदपि यदुनोदितं
हसनचञ्चनादिकं जिनाद्ये तदप्याशातनास्वरूपं ज्ञेयं नन्वेवं
तंबोक्षपाणेत्यादिगाढ्यैवाशातनादृशकस्य प्रतिपादितत्वाच्चे-
पाशातनानांचैतद्दृशकोपलक्षितत्वेनैव ज्ञास्यमानत्वादयुक्त-
मिदं चारंतरमिति चेन्न सामान्याभिधानेपि बाह्यादिवोधनार्थं
विभिन्नविशेषाभिधानं किं यत एव यथा ब्राह्मणाः समागता
वसिष्ठोपि समागत इति सर्वमनवद्यं नन्वेता आशातना जि-
नाद्ये क्रियामाणा गृहिणां कंचन दोषमावहति । उतैवमेव
न करणीयास्तत्र ब्रूमो न केवलंगृहिणां सर्वसावद्यकरणो-
द्यतानां भवज्रमणादिकंदोषमावहति किं तु निसद्याचारर-
तानां मुनीनामपि दोषमावहतीत्याह । आसायणाउ इत्यादि
पताः आशातनाः परिस्फुराद्विधदुः खपरंपराप्रभवज्रम-
णकारणमिति विभाव्य परिज्जाव्य यतयोऽस्नानकारित्वेन
मज्जमक्षिनेदेहत्वात् न जिनमंदिरे निवसति । इति समयः
सिद्धांतस्तमेव समयं व्यवहारज्जाप्योक्तं दर्शयति दुष्प्रिगंधे-
त्यादि । एषा तनुः स्नापितापि दूरभिगंधमवप्रस्वेदआविणीतथा
छिन्नावायुपयोऽधोवायुनिर्गम उत्तश्वास निश्वासनिर्गमश्च यदा
छिन्ना मुखेन अपानेन च वायुवहो वापि वातवहनं च तेन
कारणेन न तिष्ठति यतश्चैत्ये जिनमंदिरे यद्धेवं व्रतिनिश्चैत्ये
पवाशातनाभीकभिः कदाचिदपि न गंतव्यं । तत्राह तिन्निवा-
कत्तुइत्यादितिस्रः स्तुतयः कायोत्सर्गादनंतरं या दीयंते ताः
यावत्कर्षति भणतीत्यर्थः किंविशिष्टास्तत्राह त्रिश्लोकाः ।
त्रयः श्लोकाः ब्रंदोविशेषरूपा आधिक्येन यासुतास्तथा सिद्धाणं
बुद्धाणामित्येकश्लोको जोदेवाणवि इति छितीयं पक्षोवि नमो-
कारो इति तृतीयं इति अत्रेतनगाथाद्यं स्तुतिश्चतुर्थीगीतार्थो-
चरणेनैव क्रियते गीतार्थाचरणं तु मूळगणधरभणितमिव सर्व-
विधेयमेव सर्वैरपि मुमुक्षुभिरिति तावत्काव्यमेव तत्र जिनमं-
दिरेऽनुज्ञातमवस्थानं यतीनां कारणेन पुनर्धर्मश्रवणाद्यर्थमुप-
स्थितं त्रिविकजनेपकारादिनां परतोपि चैत्यवेदनाय अत्रतोपि
यतीनामवस्थानमनुज्ञातं । शेषकावे तु साधूनां जिनाशातना-
दिभयाज्जानुज्ञातमवस्थानं तीर्थकरणधरादिजिस्ततो व्रति-
भिरप्येवमाशातनाः परिहियंते । गृहस्थैस्तु सुतरां परिहर-
णीया इति इयं तीर्थकृतामाज्ञा आज्ञाजगश्च महतेऽनर्थाय-

संपद्यते यदाहुः (अणाइ चियचरणमित्यादि) दर्श० । तीर्थ-
कराशातनाः । वृ० । तत्र तीर्थकरं यथा शातयति तथा-
जिधीयते ॥

पादुमियं अणुमसुति, जाणंतो किं च जुंजती जोगे ।

धीतित्यपि य वचति, अतिकरकरदेसणायावि ॥

प्राकृतिकां सुराविरचितसमवसरणमहार्यादिपूजावक्रणाम
हेन्र यदनुमन्यते तन्न सुंदरं । ज्ञानत्रयप्रमाणेन च भवस्वर-
रूपं जानन् विपाकदारुणान् भोगान्निमित्ते जुंके मल्लिनाथस्य
स्त्रिया अपि यत्तीर्थमुच्यते । तदनीवासमीचीना अतीव
कर्कशा अतीवदुरनुचरा तीर्थकरैः सर्वोपायकुशलैरपि यदि
कामाकृता साप्ययुक्ता ॥

असुच एवमादी, अविगमिमासुविति दोगमाहिताणं ।

परिरुवमकुर्वंतो, पावति पारांचियं द्वाणं ॥

अन्येष्वेवमादिकं तीर्थकृतमवर्षं ज्ञाप्यते तथा अपीत्यन्युच्य
ये । त्रिलोकमहितानां जगवतां याः प्रतिमास्तास्वपि यद्यवर्षं
भाप्यते एतासां पापाणादिमयीनां माह्यालंकारादिपूजा
क्रियते एवं कवन्प्रतिरूपं वा विनयं वंदनस्तुतिस्तवादिक्ता-
सामेव बुद्ध्या अकुर्वन्पारांचिकं स्थानं प्राप्नोति अग्रमहिषी श-
ब्दे ताभिः सहैवाः भोक्तुमनीशाः प्रैत्याशातनाभयादित्युक्तम
गुरोः १० वृ० ॥ जेमिक्खु जदंतं अण्यरीए अण्यरीए
अच्चासायाणाए अच्चासाइए अच्चासायंतंवा साइज्जइ ४
दसासु तेत्तीसं आसायणा भणिता तासिं अण्यतराए आसा
दणाए आसादेति आडित्युपसर्गो वाचकः पदद्वयिसरणगत्य
वसादनेषु । गुरुं पशुच्च विणयारणे जं फंजतमायं सादेतीति
आसादणा य सो य आसादणा चउच्चिहा गाहा ।

दन्वे खेत्ते काद्वेजावे आसायणा मुणेयन्वा ॥

एतेसिं एाणत्तं वोच्चापि अहाणुपुव्वीए ॥ ३६ ॥

चउपह दव्वादियाण इमावक्खागाहा ॥

दन्वेआहारादिसु खेत्ते गमणादिएसु नायन्वा ॥ ३७ ॥

दन्वे आहारादिएसु सेहेराइणिण सकिंअसणं वाह आहा-
रेमाणे तत्थ सेहतराए खट्ठंखट्ठं आहारेति सेहराणिण सकिं
असणं वाहपरिगाहेत्ता तरातिणियं अणापुच्छित्ता जस्स इ-
च्छेति तस्स खट्ठं खट्ठं दव्वति आदिग्गहणाओ वच्चादिया
गुरुणो अदंसिया पमिजुंजति खेत्ते पुरतो पासतो मग्गओ वा
आसणं गमणं करेति आदिग्गहणातो चिट्ठणिसीयणादी
आसणं करेति काद्वंमि विवच्चासाणमसट्ठे पतिस्सियस्स रातो
वा वि याद्वे वा वाहरणमाणस्स अपमिपुणेत्ता जवति त्रिण
पमिसुणेयव्वं तस्स पुण विणए अपमिसुणेमाणस्स उस्सत्तं
भवति तेण वि वच्चासो भवति जवे जं गुरु जणंति तेण प-
मिवज्जति अपमिवज्जंतय मिच्चा जवति गाहा ॥

काद्वंमि विवच्चासे मिच्चा पमिवज्जणा जावे, काद्वे तु
सुणेमाणे अपमिसुणेतस्स होति आसायणा, हितादि-
फरुसाजावे अंतरजासा य कहणाया ॥ ३८ ॥

काद्वेत्ति रातो वावियाद्वे वा गुरुणो वाहरं तस्स सुणंतो वि
असुणेतो वि व अच्चाति एस काद्वसादणा इदार्णि जावा-
सादणां । मिच्चापि पमिवत्तितो भावेत्ति हि स्तिच्छि वत्ता किं
तुमं ति वा फरुसं भणति गुरुणोवा धम्मकहं तस्स अंतरजा-
सए सा भावासायणा दव्वादिएसु चउसुवि इमो अविणय-
दोस्तो गाहा ॥

गुरुपव्वइया आसा-यणा तु धम्मस्स मूढेवेदो य ॥

चउपददोसा एते एत्तो वेसेसियं वोच्छं ॥ ३९ ॥

गुरुविनयकरणे कम्मक्खए जो आतोत सादेति अहवा गुरु-
पव्वतितो पाणाओ आउतं अविणयदोसो ण सादेति न भव-
तोत्यर्थः । विणओ धम्मस्स मूढं सो य अविणयजुत्तो तस्स वेदं
करेति । अहवा धम्मस्स मूढं सम्मत्तं गुरुआसायणा ए
तस्स वेदं करेति दव्वादिएसु चउसु वि पते सामण्तो दा-
सा जणियाएत्तो पक्के, कस्स वि वेसेसेण भणामि ॥

सच्चित्तखट्टकारग, अविकरुणमदंसणे जवे दोसो ॥

इंगाव अविचित्तेणि, गलगुत्तहातिसेसे तु ॥ ४० ॥

गुरुणो अणाद्वोनियं अपमिदेसियं वा जइ जुंजति ता इमे
दोसा सच्चित्तं फज्जकंदादी जुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा जुंजेज्ज तं
अजीरं तं हादेज्ज व मारेज्जसरीरस्स वा अकारगं जुंजेज्ज
तेण से वाही जुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा जुंजेज्ज तं अजीरंतं
महादेज्ज व मारेज्ज व सरीरस्स वा अकारगं जुंजेज्ज तेण
सेवा ही जंजेज्ज इंगावसधूमं वा जुंजेप्रविधीए वा जुंजे सुरु
सुरं चेव चउ अविद्वंजितं स परिसामिमणचयणकापसु वा
गुत्तो जुंजे सच्चित्तविहाद्वोयवज्जिते तणीयं जवति । णाणादि-
सयणा सणयावणा य गुरुभावे सच्चिविहो आद्वोगो, सत्ता वि
जयण सुविहियाणं सेसुत्तिराइणिण सकिं खट्ठं मायं एइ
रसिय ३ मकुसं इत्यादिगव्वपट्ठाज्जया तुरिप अतिप्पमाणेणं
वा कव्वे उव्वे आयराहणा । दिया दोसा सव्वासादणा गता ।
इदार्णि खेत्तासादणा दोसा गाहा ॥

घट्टणरेणुविणासे, तिपास जावणजवे पुरतो ।

खेत्ते काद्वगद्विते गिज्ञाणअमुणेत्त अधिकरणं ॥ ४१ ॥

आसणं गच्छंतस्स गुरुणा संघट्टणा जवति पादुदियरेणुणा
य वत्थुविष्सासे भवति सो जति पासतो वामतो दाहिणतो
मग्गतो य पुरतो गच्छतओ भावणा आयरियस्स एसवखेत्तासा
दणा गता इमे काद्वगतो वियाद्वेवा पिड्डिज्जति आयरियस्स
वहरतस्स अपमिसुणेमाणस्स सीसस्सा गिज्ञाणविराहणा
हवे उव्वकरणदाहो वा अजंगमो वा आयरिओज्जे अपमि
सुणेमाणो वा अणेण । साहुणा भणितो कीस । अकण्ठासुएण
अच्छसित्ति उत्तराउत्तरेण अधिक रणसंभवो काद्वसादणा
गता ॥

इदार्णि भावासायणा गाहा

साहादीए अवसा, परउत्तियगंमपरिज्जवो दोए ।

जावासायणएसा, संमपणाउदणा चेव ॥ ४२ ॥

सेहादिणो विचित्तेज्जं जहा एते अमहं जेइतरा आयरियस्स
वज्जां करोति तहा णज्जति एण एसपतितो ते विसेहा अवज्जां
करेज्ज एवं ससिस्सेह परिज्जतो परितित्थियाण विगम्मो भवति
दोगो य परिज्जतो भवति एते जावासादणा दोसा गुरुणो
उपदेसपदणे समणा उदंतस्स भावासादणा चेव मिच्चा पमि
वज्जणा जवति । अस्य व्याख्या । गाहा ।

मिच्चापमिवत्तीए जं जावा जत्थ होंति सब्भूया ।

तेसु व तहं पमिवज्जणा य आसायणा य तम्हा ॥ ४३ ॥

मिहा अदंतं प्रतिपादनं प्रतिपत्तिः जत्येत्ति दव्वादिएसु जीवा-
दिपदेसु हा सुत्तज्जयणसुयक्खंधेसु वा सब्भूया जे जिण-
एणत्ताभावा ते गुरु अयाणंतो परिसामज्जे पमवोनि तत्थ

उचदेसासीसो तुष्टिका अञ्जति जाह उट्टिवक्खाणाओ ताह सीस एगते गुरुणा सञ्चायं सहति अह सीसो तेसु पदत्थेसु परिसामञ्जे चैव वितहपमिचज्जणा एत्थ वुत्तानं करिज्जा ताहे अविणयो जवति । अविणयपमिचत्ती ए य तम्हा आसायणा भवति । अहवा परिसामञ्जे गुरु चोदिनो वितहपमिचज्जणं करोति न सम्यक् प्रतिपद्यत इत्यर्थः । तम्हा सीसस्स आसायणा भवति अहवा गुम् जाणतो चैव अण्णाहा अत्यपमिचवति मा परप्पवादी दोसं गएट्ठेज्ज जहा सच्चस्स केवद्विस्साज्जग-वंदो णात्थि उवओगा एगो प्रयोगप्रतिपादनमित्यर्थः । तहसेह-तराप तो जाणति जहा अवसिञ्चतं पणवेत जतिवितहपमिचज्ज तिआसादणा सेहस्स चोदगाहा जमत्थं आयरिओ ण याणति तमत्थं सीसो कहं जाणति जण्णति । गाहा ॥

जंगारणगारत्ते सुतंतु, सहसमुतं तजं किंचि ।

तं गुरुअं एह कहणे, ऐव मिदं अपमिचत्ती ॥ ४४ ॥

भंतेण सेहतरापण गिहत्थत्तणे सुपट्ठयं अणगारत्ते वा अण-तो सुयं अप्पणो वाहितं तं गरुस्स अण्णाहा कहितस्स सो भणज्जा ण एयं जवमिचज्जपमिचत्तिओ आसादणा भवति । गाहा ॥

एवं जणतो दोसा, इमं सुतं वणं हिमए एवं ।

सब्भयमसब्भए, एवं मिच्छाज्ज पमिचत्ती ॥ ४५ ॥

एवं गुरुपमिचज्जं भणतो आसादणा दोसो जवति अहवा सीसो गुरु भणइ तुज्ज एवं पन्नावितस्स समयविराहणा दोसो जवति मम एयं सुयं अणायरियसमीवे एवं पणविज्जंते समयविराहणा दोसो न जवति एवं सीसस्स सब्भयमसब्भयं एवापरिसामञ्जे मिच्छा पमिचत्तिओ आसायणा जवति । गाहा ।

वितियं पढे ततिए, य होति गेळ्ळमकज्जमादीसु ।

अच्छाणादी वितिए, ओसणादी चउत्थंमि ॥ ४६ ॥

वितियत्ति अववायपदं पढेत्ति दव्वासायणा ततिपत्ति-काआसादणा वितियत्ति अच्छाणादिषु खेत्तासादणा चउत्थि-त्तिउसआदिषु कियस्स तत्थ पढमतत्तियत्ति मेळणं पटुच्च वितियपदं जघाति । गाहा ।

होज्ज गुरु गिळाणो, अपत्थदव्वं व से इट्ठं ।

अवगरुपदंसितं वा, जुंजे खट्ठं चगेळेज्ज ॥ ४७ ॥

गुरुं गिळाणो तस्स य जं अपत्थदव्वं तं वट्ठं ताहे त अवि-यमितं अदंसियं वा सज्जुंजे अणस्स वा अणापुच्छाय खट्ठं दव्वयत्ति मासोरा तिणिओ सयं जुज्जिहत्ति एवं गुरुक्खण्डा अविणयं पि करेत्तो सुद्धा ॥ गाहा ॥

कंठाइ साहण्ठा अथ, बंजघावलीणो अट्ठाणे ।

संवाधुवस्सए वा, विस्सामगिळाण्णेदसुए ॥ ४८ ॥

खेत्तासादणं पटुच्च अवत्तो भणति अट्ठाणे कंदासादण्डा पुर-तो गच्छति विसमे वा अववट्ठपासतो अट्ठीणो गच्छति गिळाणस्स वा अवट्ठज्जण्डा अट्ठीणो अञ्जति बाहुस्सएया आसणट्ठिओ अञ्जति गच्छति वा आयरियस्स वा विस्सा-मणं कारंते आसणं चिट्ठति संघट्ठेति वा गिळाणस्स उव्व-त्तणादी करेत्तो संघट्ठणादी करेति अणवा चिट्ठति । यसुयं वा वक्खाणंतो अप्पसहं वक्खाणेति मा अपरिणया सुणेहिं-ति ताहे सोतारा आसणं उविज्जंति इमकोलाववादो गाहा ॥

काळेगिळाणवावरुसेहस्स वसारियं जवे वाहिं ।

संवाधुवस्सए वा अहिकरणादी इमा दोसा ॥ ४९ ॥

राओ वा दिया वा गिळाणवावरु गुरुस्स वाहरंतस्स ण देज्ज सहं सेहस्स वा सागारियं वोहि अंतोहिंतो सुणेंता वि सहणादज्जमासमायगासरं पच्छज्जिजाणिता उप्पवाहिंति सा हुहिं वा ओतओतं संवाहुस्स एयासज्जं अद्वजंतो उट्ठपिचं वयंतस्स वा अधिकरणादी दोसा भविस्संति तम्हा आय-रिओ सणियं वा हरति तं च असुणंतो तुसिणीओ सुद्धे अ-धिकरणदोसमया वा तुसिणीओ अञ्जति तद्वा वि सुद्धो गाहा ।

उट्ठावं तु असत्तो दाउं गिळाणो तहेव उट्ठेउं ।

तुसिणी तत्थगओ वा सुणेज्ज सो वाहरंतस्स ॥ ५० ॥

वावाहरंतस्स गुरुस्स गिळाणो उट्ठावं दाउमसत्तो गिळा-णो तुसिणीओ । अत्येज्जं वा आसत्तो तत्थ गतो पमिसुणेज्ज शब्दं ददातीत्यर्थः ।

इदाणीं जावस्स अववादो भणति गाहा ।

वणतिरहे जइ एवं हवेज्ज गिहोसमिहरहा दोसा ।

तुज्जे वि ताव ऊहह जणति पगासे वि दढमूढे ॥ ५१ ॥

सेहतरापण आयरिओ परि सामज्जेण वत्तव्वो जहा तुमं पमवेसि एवं ण भवतित्ति तो कहिं तेण भाणियव्वं उच्यते जहा हं पणवेति जति एवं जणति तो गिहोसं इहरहा जहा तुमं पणवेह एवं समयविराहणा दोसो भवति तुज्जेविमया-भिहितं अत्थं जहह किं घमतिण घमतीति तावशब्दः परिमा-णवाचकः जहा इमेण जे पहेण गंतव्वं जावति तं दव्वं एव इणमत्यं पुज्जावरेण ताव ऊहह जा जवे अमिगओ अहवा पादपूरणे वा दढं जो मूढो जूतत्थं पमिवज्जंतो पगासं परि-सामज्जेवि भणति ओसणादी चउत्थंमि ॥ अस्य व्याख्या गाहा ।

विरहुत्तमट्ठायंतं उसएणं जणति परिसमज्जेवि ।

ऐवि जाणसि हिता वरुपमियं किं जवे तेणं ॥ ५२ ॥

ओसणो आयरिओ विरहे एगते बहु भणितो सागारवविरमा-हित्ति अट्ठायंतो अविरमंत्यर्थः । परिसामत्ये वि जणति ण याणसि तुमं हि तवा अहियवारुणरुपमितेण वा किं तुज्जे पणं पादेहिं वा संघट्ठिज्जति जेण सो अवमाणिनो चित्तत एते मंदं चयमिव पेक्खंता इदाणि म वससुद्धोसेण दोस-मिव पासंति । तंण एतेसिं दोसो नामज्जदोसो उज्जमामि । नि० चू० उ. १० । द. अ. ए उ. १

तेत्तीसं आसायणाओ पएणत्ता तंजहा सेहे राइ-

णिअस्स पुरओ गंता जवइ आसायणा सेहस्स ॥ १ ॥

सेहे राइणियस्स सपक्खं गंता जवइ आसायणा

सेहस्स ॥ २ ॥ सेहे राइणियस्स आसायणा सेहस्स

३ एवं एएणं अजिद्धावेणं सेहे राइणियस्स पुरओ ।

चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ४ सेहे राइणियस्स

सपक्खं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ५ सेहे राइ-

णियस्स आसणं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ६

सेहे राइणियस्स पुरओ निसीइत्ता जवइ आसायणा सेह-

स्स ७ सेहे राइणियस्स सपक्खं निसीइत्ता जवइ आसाय-

णा सेहस्स ८ सेहे राइणियस्स आसणं निसीइत्ता

जवइ आसायणासेहस्स ९ एवं एएणं अजिद्धावेणं सेहे

राज्ञिणं सच्चि बहिया विहारचूमिं निक्खंते समाणे
तत्थ पुब्बामेव सीहतराए आयामइ पच्छाराज्ञिण
आसायणा सेहस्स १० सेहे राज्ञिणं सच्चि बहिया
विहारचूमिं वा निक्खंते समाणे तत्थ पुब्बामेव सीहतरा
ए आद्योएइ पच्छा राज्ञिण आसायणा सेहस्स ११
सेहे राज्ञियस्स राओ वा विआद्ये वा बाहरमाणस्स
अज्जो के सुत्ते के जागरे तत्थ सेहे जागरमाणे राज्ञि-
यस्स अप्पमिमुणेत्ता जवइ आसायणा सेहस्स १२ सेहे
राज्ञियस्स पुब्बं संदावित्ता तं पुब्बामेव सीहतराए आ-
द्यवइ पच्छा राज्ञिण आसायणा सेहस्स १३ सेहे अ-
सणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पमिगाहिता तं
पुब्बामेव सीहतराए गिहस्स आद्योएइ पच्छा राज्ञिय-
स्स आसायणा सेहस्स १४ सेहे असणं वा ० ४ ॥
पमिगाहिता पुब्बामेव सीहतराए गिहस्स पमिदंसेइ
पच्छा राज्ञिण आसायणा सेहस्स १५ सेहे असणं वा ०
४ पमिगाहिता पुब्बामेव सीहतराए अन्नस्स उवाणिमं-
तेइ पच्छा राज्ञिण आसायणा सेहस्स १६ सेहे रा-
ज्ञिणं सच्चि असणं वा ४ पमिगाहिता तं राज्ञियं
अणापुच्छित्ता जस्स जस्स इच्छइ तस्स तस्स खण्डं २
दसयइ आसायणा सेहस्स १७ सेहे राज्ञिणं सच्चि
असणं वा ४ आहारमाणे तच्च सेहे खड्डं खड्डं मायं
मायं रसियं रसियं उसदं उसदं मणुषं मणुषं मणामं
मणामं निष्णं निष्णं लुक्खं लुक्खं आहारेत्ता जवइ
आसायणा सेहस्स १८ सेहे राज्ञियस्स बाहरमाणस्स
अप्पमिमुणेत्ता जवइ आसायणा सेहस्स १९ सेहे
गायणियं खण्डं खण्डं वत्ता जवइ आसायणा सेहस्स
२० सेहे राज्ञियं किं वइत्ता जवइ आसायणा सेहस्स
२१ सेहे राज्ञियं तुमं इइवत्ता जवइ आसायणा सेह-
स्स २२ सेहे रायणियं तज्जाणं तज्जायं पमिज्जाणिता
जवइ आसायणा ० २३ सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमा-
णस्स नो सुमिणे जवइ आसायणा सेहस्स २४ सेहे
रायणियस्स कहं कहेमाणस्स नो सरसि एवं वत्ता
जवइ आसायणा ० २५ सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमा-
णस्स कहं आजिंदित्ता जवइ आसायणा सेहस्स २६
सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमाणस्स परिसंजित्ता जवइ
आसायणा सेहस्स २७ सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमा-
णस्स तीसे य परिसाए आणुडिआए अजिन्नाए अवो-
च्छिन्नाए अवोगमाए दोच्चं पि तच्चं पि तामेव कहं कहेत्ता
जवइ आसायणा सेहस्स २८ सेहे राज्ञियस्स सेज्जा-
संयारणं पाणं संगटित्ता हत्थेणं अणुसुवेत्ता गच्छइ
आसा ० २९ सेहे राज्ञियस्स सेज्जासंथारं चिट्ठित्ता

वा निसीइत्ता तुयट्ठित्ता वा जवइ आसायणा सेहस्स ३० से
हे रायणियस्स उच्चासणं सिवा ३१ समासणं सिवा
चिट्ठित्ता वा निसीइत्ता वा तुयट्ठित्ता वा जवइ आ-
सायणा सेहस्स ३२ सेहे राज्ञियस्स बाहरमाणस्स तत्थ
गए चेव पमिमुणित्ता जवइ आसायणा सेहस्स ३३ ॥

टी० ॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तमस्यानकं तत्र आथः सम्यग्दर्शना-
द्यवातिवृत्तकणस्य शातनाः खण्डना निरुक्तादाशातनास्तत्र
शैकोऽल्पपर्यायो रात्रिकस्य बहुपर्यायस्य आसन्नमासस्तिर्य
था रज्जोचक्षादिस्तस्य दृगति तथा गन्ता भवतीत्येवमाशातना
शैक्यस्येत्येवं सर्वत्र (पुरास्ति) अप्रतो गन्ता भवति (स-
पक्वति) समानपक्वं समपाश्वं यथा भवति समभ्रण्या
गच्छतीत्यर्थः । (चिट्ठित्ति) स्थाता आसिता भवति याव-
त्करणादशाश्रुतस्कन्धानुसारेणान्या इह छष्ट्यास्ताश्चैवमर्थतः
आसन्नपुरः पार्श्वतः स्थानेन तिष्ठोऽत्र निरीदनेन च तिष्ठः तथा
विचारचूमौ गतयोः पूर्वतरमाचमतः शैकस्याशातना १० एवं
पूर्वं गमनागमनमाद्योच्यतः ११ तथा रात्रौ को जागर्तीति पृष्टे
रात्रिकेन तच्चनमप्रतिश्रुतः वतः १२ रात्रिकस्यापूर्वमाद्यपनीयं
कंचन अचमस्य पूर्वतरमाद्यपतः । १३ अशनादिवृत्तमपरस्य
पूर्वमाद्योच्यतः । १४। एवमभ्यस्योपदर्शयतः । १५। एवं निमं
त्रयतः । १६। रात्रिकमनापृच्छ्याऽन्यस्मै प्रकादि ददतः । १७ ।
स्वयं प्रधानतरं जुजानस्य । १८। कचित् प्रयोजने व्याहरतो
रात्रिकस्य च वा प्रतिश्रुतः । १९। रात्रिकमप्रति तत्समकृता
वृद्धता शब्देन बहुधा ज्ञायमाणस्य । २०। व्याहृतेन मस्तकेन
वन्दे इति वक्तव्ये किम्भणसीति द्रुवाणस्य । २१। प्रेरयति
रात्रिके कस्य प्रेरणायामिति वदतः । २२। आचार्यज्ञानं किं न
प्रतिचरसीत्याद्युक्ते त्वं किं न तं प्रतिचरसीत्यादि ज्ञतः । २३।
धर्मं अर्थयति गुरावन्यमनस्कतां भजतोऽनुमोदयति इत्यर्थः ।
२४। कथयति गुरो न स्मरसीति वदतः । २५। धर्मकथामा-
च्छिदतः । २६। भिक्षावेद्या वर्त्तते इत्यादि वचनतः पर्यदं भि-
दानस्य । २७। गुरुपदभेदोऽनुत्थितायास्तथैव व्यवस्थिताया धर्म
कथयतः । २८। गुरोः संस्तारकं पादेन घट्टयतः । २९। गुरोः
संस्तारके निरीदतः । ३०। उच्चासने निरीदतः । ३१। समास-
नेऽप्येवं । ३२। त्रयस्त्रिंशत्तमा सूत्रोक्ता च रात्रिकस्याद्यपतस्तत्र
गत एवासनादिस्थित एव प्रतिश्रुतोति आगत्य हि प्रत्युत्तरं
देयमिति शैकस्याशातनेति । सम० ३३ स० । दशा ० ।

अहवा अरिहंताणं आसायणाइ सज्जाए किंचि ।
नाहीअं जा कंठसमुद्दिद्धा नितीसासायणाओ गाथाद्वयं
सं० व्या० । आसायणा समत्ता समत्ता व सा पमिक्क-
मणसंगहणी अत्रपदं । अरिहंताणं आसायणाए सिच्छा-
णं आसायणाए आयरियाणं आसायणाए उवज्जा-
याणं आसायणाए साहूणं आसायणाए साहुणीणं
आसायणाए सावयाणं आसायणाए सावियाणं आसा-
यणाए देवाणं आसायणाए इह दोगस्स आसा-
यणाए परदोगस्स आसायणाए केवद्विपन्नत्तस्स धम्मस्स
आसायणाए सदेवमणुआसुरस्स दोगस्स आसायणाए
सव्वपाण वूअजीवसत्ताणं आसायणाए कादस्स य

आसायणाए सुअस्स आसायणाए सुअदेवआए आसा-
यणाए वायणायरिअस्स आसायणाए जंवाइष् वच्चापे
द्वियं हीणक्खरं अक्खरं पयहीणं विणयहीणं योस-
हीणं जोगहीणं सुद्धिं उद्धुपमिच्चियं अकाझे कओ
सिज्जाओ कोजे न कओ सिज्जाओ अस्सज्जाइयं ॥

सांप्रतं सूत्रोक्ता एव त्रयस्त्रिंशद्व्याख्यायते । तत्र अरहंताणं
आसायणाए अर्हतां प्राङ्निरूपितशब्दार्थानां संबंधिन्या आशा-
तनया यो मया दैवसिंकोऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्याहुषृत-
मिति क्रिया एवं सिद्धादिपदेष्वपि योज्येति इत्यं चामिदधत्ता-
मर्हतामाशातना भवति ॥

नत्थि अरहंतत्ति जाणंतो कीस जुंजई जोगे । पाहुनियं
उवजीयं एव वदं उत्तरं णमो ॥ १ ॥ जोगफलनिवत्ति य पु-
नपगनीए मुदयवाह्वा । जुंजई जोगे एवं पाहुनियाए इम
गुणमु ॥ २ ॥ पाणादिपुणोपकअयातिमुहपायवस्स वेदाए ।
तित्थंकरनामाए उदया तह वीयरगत्ता ॥ ३ ॥ सिष्ठाणं
आसायणाए (सिष्ठानामाशातनया क्रिया पूर्ववत्) सिष्ठाणं
आसायणा एवं जणतस्स हेइ मुहस्स । एत्थिणि चेद्धा
वासइ वावी अहव उवओगे ॥ ४ ॥ रागदोसा धुवत्ति तहेव
अन्नकाद्वमुवओगे । दंसणनाणाणं तू होइ असव्वन्तुया
चेव ॥ ५ ॥ अन्नोनावरणाहव एगत्तव्वं वा वि नाणदंस
णओ । जन्नति न वा एएसिं दोसो एगो वि संजवइ ॥ ६ ॥
अत्थिच्चि नियमसिष्ठा सदाओ चेव गम्पए एवं । नचेद्धा
वि जवंति विरियक्खयओ न दोसो हु ॥ ७ ॥ रागदोसा
न जवे सव्वकसायाण निवसेसखया । जियसा जन्वाण
जुगवमुवओगो ण य मया ओय ॥ ८ ॥ न पि हू आव-
रणाओ दव्वद्विय वा मएणं पु- रागत्तं वा जवति दंसण-
नाणाणदोन्नं पि ॥ ९ ॥ पाणउदंसणणए पमुव पाणं तु
सव्वमेव । दंसव्वं उदंसणं तीएमसव्व नुया का हु ॥ १० ॥
सणयं व पमुच्चागवायं वओगो दोन्नं पि । एवमसव्वन्तु
ना दोसो एसो न संजवइ ११ आयरियाणं आसायणाए
आचार्याणामाशातनया क्रिया पूर्ववत् आसातना तु । रुहरो
अकुल्लिणोत्ति य दुम्मोहो दमगमंदवुच्चिया । अवियण्णहा
जल्लच्छि सीसो परिजवइ आयरियं १२ अहवा विवए
एवं उवएसपरस्स देति एवं तु । दसविहवेयावच्चे कायव्वं
सयं न कुव्वंति १३ रुहरो विन्नाणवुहो अकुल्लिणोत्ति य
गुणद्विओ किहणु । दुम्मेहादीणि वि ते जणंत संताइ दुम्मे
हा १४ जाणंति न वि य न एवं निष्कम्मा मोक्खकारणं पाणं
। निच्चंपच्चासयता वेयावच्चादि कुव्वंति १५ उवज्जा
याणमासायणाए उपाध्यायानामाशातनया क्रिया पूर्ववत्
आशातनापि साक्षेपपरिहारा यथाचार्याणां नवरं सूत्र-
प्रदा उपाध्याया इति । साहूणं आसायणाएत्ति साधूना

माशातनया क्रिया पूर्ववत् । जो सुणियसमयसारो साहु
समुद्दिस्स जासए एवं । अविसहणा तुरियग्गा ते जंरुणं
काउं च तह चेव १६ पाणमुण्याव जुंजंति एगत्तो तह
वि रुवनेवत्त्या । एमादिवयदवन्नं मूढो न सुणेइ एयं तु १७
अविसहणादिसमेया संसारसजावजाणणा नेव । साहू धो
वज्जाया जओ य जुंजंति एगओ तह वि १८ रुवण वत्थं
एवंमादिवयदुवणं मुट्ठेति एयं तु । अविसहणादिसमया
संसारसहावजाणणा एव साधुयोवकसाया जओ य
जुंजंति ते तहवि १९ साहुणीणं आसायणाए ।

साध्वीनामाशातनया क्रिया पूर्ववत् । आशातना ।

कज्जहिणिया बहुउवही अह वा वीसमणुवदवा समणी
गयाणियापुत्तजंरु धुमवाह्विजस्स सेवादो । २० ।

अत्रोत्तरं ।

कज्जहेत्ति ऐवणाउण कसाए कम्मबंधए पएति ।

संजलणाण सुदयु ईसिं कज्जहे वि को दोसो २१ उवही
धुविकप्पो वंजव्वयरक्खणत्थमत्तासि । जाणिओ जिणेहि
जम्हा तम्हा उवहंमिणो दोसो २२ समणाण णेयएया
उवदायदो सम्ममापुसरंताण । आगेमचिहिमहत्थाजिण-
वयणसमाहिअप्पाणं २३

सावगाण आसायणाए । आवकाणामाशातनया क्रिया तथैव
जिनशासनभक्ता गृहस्थाः आवका जण्यंते । आशातना तु
ब्रह्मण मणुस्सत्तं पाऊण वि जिणमयं ण जे विरतियमिव जंति
कहंते श्रणोवुच्चंति लोगम्मि । सावगमुत्तासायणमिच्छुत्तरक-
म्मपरिणदधसेण जइ वि पवज्जंति णति तह वि वणत्ति मग्ग
ट्ठिया । सम्यग्दर्शनादिमार्गस्थितत्वेन गुणयुक्तत्वादित्यर्थः ।
साविगाणं आसायणाए आवकाणामाशातनया क्रियाक्केप-
परिहारौ च पूर्ववत् देवाणं आसायणाए देवानामाशातनया
क्रिया तथैव आशातना ॥

कामपसत्ता विरतीए, वज्जिया अणमिसा य णिचेद्धा ।

देवा सामत्थं मित्रिणय, तित्थस्सुएणतिकरा य ॥

एत्थ पसिंदी मोहणि, यसायवेयकम्मउदयायो ।

कामपसत्तविरति, कमेदयउव्विणयत्तोसिं ॥

अणमितदेवसजावा णिचेद्धा अणुत्तरा कियकिन्ना ।

कादणुजावाति बुसपिअणत्थ कुव्वंति ॥

देवीणं आसायणाए देवीनामाशातनया क्रियाक्केपपरिहारौ
च प्राग्वत् इह लोकस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् इहलोको मनु-
ष्यलोकः आशातना तस्य वितथप्ररूपणादिति । परलोकस्स
आसायणाए परलोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । परलोको
मनुष्यस्य नारकतिर्यगमराः आशातना त्वस्य वितथप्ररूपणा-
दिनैव द्वितयेप्याक्केपपरिहारौ च स्वसत्या कार्यौ केवलपन्न-
त्तस्स धम्मस्स आसायणा केवलप्रज्ञस्य धर्मस्याशातनया
क्रिया प्राग्वत् स च धम्मो द्विविधः । श्रुतधर्मश्चातिवधर्मश्च
आशातना तु ॥

पागयजासा निवर्द्ध को वा जाणइ पणीयं केणेयं ।

किं वा चरणेण तू दाणेण विणाञ्ज नवइत्ति ॥

उत्तरं ।

वाङ्मन्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकाक्षिणां ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धांतः प्राकृतः कृतः ॥

निपुणधर्मप्रतिपादकत्वाच्च सर्वज्ञप्रणीतत्वमिति चरणमाश्रित्याह ।

दानमौरविकेणापि चंदाद्वेनापि दीयते ।

येन वा तेन वा शीघ्रं न शक्यमानिरक्षितुं ॥

दानेन जोगानापनोति यत्र तत्रोपपद्यते ।

शीघ्रेण जोगान् वर्गं च निर्वाणं चाधिगच्छति ॥

तथाभयदानं दाता चारित्रवान्निमत एवेति । सदेवमण्ड्यासुरस्स द्योयस्स आसायणाए सदेवमनुष्यासुरस्य लोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । आशातना तु वितथप्ररूपणादिना आह च भाष्यकारः ।

देवादीयं द्योयं विवरीयं जणइ सत्तदीवुद्धिं ।

तह कयपयावदीणं पगतिपुरिसाण जोगे वा ॥

अत्रोत्तरं ।

सत्तसु परमियसत्ता मोक्खसुवत्तणं पयावइणा ।

केण कत्रो तणपच्छा पयईए कहं पवत्ति ॥ १ ॥

जेय चेयणेति पुरिसत्थनिमित्तं किञ्च वयपवत्तत्ती सा य तीसे चिय अपत्तिपरोत्ति सत्त्वंचिय विरुद्धं सव्वपाणचूय-जीवसत्ताणं । आसायणाए सर्वपाणिचूतजीवसत्त्वानामाशातनया क्रिया प्राग्वत् । तत्र प्राणिनो द्वीन्द्रियादयः व्यकोच्छ्वासनिश्वासा अपि चूयो भवन्ति भविष्यन्ति चेति चूतानि पृथिव्यादयः जीवन्तीति जीवा आयुष्ककर्मा तु तव युक्ताः सर्व एवेत्यर्थः सत्त्वाः सांसारिकसंसारतीतेभदाः एकार्थिका वा ध्वनय इति आशातना तु विपरीतप्ररूपणादिनैव तथा ह्यंगुष्ठपर्वमात्रो र्हीन्द्रियात्मेति पृथिव्यादयस्त्वजीवा एव स्यंदनादि-चैतन्यकार्यानुपलब्धेर्जीवाः कृणिका इति सत्त्वाः संसारिणः अंगुष्ठपर्वमात्रा एव भवन्ति संसारतीताः नश्यन्त्येवापि तु प्रत्यातदीपकलोपमो मोक्ष इति । उत्तरं देहमात्रेणैव सुखदुःखादि तत्कार्योपलब्धेः पृथिव्यादीनां त्वलपचैतन्यत्वात्तत्कार्यानुपलब्धिर्नाजीवत्वादिति जीवा अन्येकांतकृणिका न जवन्ति निरन्वयनाशे उत्तरकृणस्यानुपपत्तेः निर्हेतुकत्वादेकांतनष्टस्यासद्विशेषात् सत्त्वाः संसारिणः प्रत्यक्षा एव संसारतीता अपि विद्यन्ते एवेति जीवस्य सर्वया विनाशाज्ञावात्तथा तैरप्युक्तं । नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः । उन्नयो-रपिदृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शान्निः” इत्यादि । कादस्स य आसायणाए “ कादः पवति भूतानि कादः संहरते प्रजाः । कादः सुप्तेषु जागर्ति कादोहि दुरतिक्रमः ” इत्यादि कादोऽस्ति तमंतरेण वक्रुद्धचंपकादीनां नियतः पुष्पादिप्रदानभावो न स्यात् न च तत्परिणतिर्विश्वं एकांतनित्यस्य परिणामानुपपत्तेः । “ सुयस्स आसायणाए ” । श्रुतस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् आशातना तु ॥

को आउरस्स कादो, मइलंवरधोव्वणे व कादो अ ।

अइ मोक्खहेतुनाणं, को कादो तस्स कादो वा ॥

इत्यादि उत्तरं ॥

जोगो २ जिणसासणंमि पुत्तक्खयो पज्जत्ता ।

अन्नोन्नमवाहंतो अन्वत्तो होइ कायव्वो ॥

प्राग्धर्मचारेण श्रुताशातनोक्ता इह तु स्वतंत्रश्रुतविषयेति न पौनरुक्त्यं । सुयदेवयाए आसायणाए श्रुतदेवताया आशातनया क्रिया प्राग्वत् आशातना तु श्रुतदेवता सा न विद्यते अकिंचित्करी वा न ह्यनधिष्ठितो मौर्नाद्रः खल्वागमः अतोऽसावस्ति न वा किंचित्करी तामाहंय्य प्रसस्तमनसः कर्मक्षयदर्शनात् (वायणारियस्स आसायणाए) वाचनाचार्यस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । तत्र वाचनाचार्य उपध्यायस्संदिष्टो य उदे-शादिकं करोति अशातना त्वियं निर्दुःखसुखप्रचूतं वा वंदनं । दापयति उत्तरं तु श्रुतोपचारः एष क इव तस्यात्र दोष इति । “जंवाइद्धं वच्चामेद्वियं हीणक्खरियं अच्चक्खरियपयहीणं घोस-हीणं जोगहीणं सुदुद्दिशं दुदुपकिञ्चियं अकाद्वे कत्रो सज्जाअं काद्वे न कओसज्जाओ असज्जायं सज्जाइयं सज्जाए न सज्जायंति एष चउदशसुत्ता पुविल्लयाय एगूणवीसंतिपत्ते तेत्तीसमासायणस्सवन्ति ” एतानि चतुर्दश सूत्राणि श्रुतकत्वापकगोचरत्वान्न पौनरुक्तभाजीनीति तथा दोषदुष्टं श्रुतं यत्पठितं तद्यथा आविर्भूतं विपर्यस्तरत्नमादावदनेकप्रकारेण या आशातना तथा हेतुभूतया योऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमितिक्रिया एवमन्यत्रापि योज्या व्यत्याग्रेमितं कोद्विकपायसवत् हीनाकारं अकारन्यूनं अत्यकारं अधिकाकारं पदहीनं पादेनैव हीनं अकृतोचितविनयं घोषहीनं उदात्तादिघोषहिरतं योगहीनं सम्यक्कृतयोपचारं सुष्ठु दत्तं गुरुणा दुष्ठु प्रतीतं कब्रुपितां तरात्मनि अकाद्वे कृतस्वाध्यायो यो यस्य श्रुतस्य काद्विकादेरकाद्व इति काद्वेन कृतः स्वाध्यायः यो यस्यात्मीयोध्ननकाद्व उक्त इति अस्वाध्यायिके स्वाध्यायितं । आच० ४ अध्य ॥ आत्मानं परवानाशातयदिति । १ । आच० ॥

अणुवीइजिक्खुधम्ममाइक्खमाणो णो

अत्ताणं आसाइज्जा णो परं आसाएज्ज णो अस्साइं पाणाइं जूताइं जीवाइं सत्ताइं आसाएज्जा से अणासायए अणासायमाणे व उज्जमाणाणं चूयाणं जीवाणं सत्ताणं जहा से दीवे असंदीवे एवं से सरणं जवति महामुणी ।

टी० ॥ अतस्तेषां क्रांत्यादिकं दशविधं धर्मं यथायोगं प्रागुपन्यस्तं शांत्यादिपदभिहितमनुविचिंत्य स्वपरीयभिक्षणशीलां भिक्षुधर्मकथाद्वयिमानाचकीत प्रतिपादयेदिति यथा च धर्मं कथयेत्तदा (अणुवीइ भिक्खुमा) इत्यादि यावत् भवति सरणं (महामुणित्ति) स भिक्षुर्मुमुक्षुरनुविचिंत्य पूर्वापरेण धर्मे पुरुषं वाहोच्य यो यस्य कथनयोग्यस्तं धर्ममाचक्षाण आडिति मर्यादया यथानुष्ठानं सम्यग्दर्शनादेः शातना आशातना तथात्मानं नो आशातयेत्तथा धर्ममाचक्षाण यथोन्नमनआशातना न प्रवेद्यदिवात्मन आशातना चिन्धा रुच्यतो भावतश्च द्रव्यतो यथाहारोपकरणादेर्द्रव्यस्य कादातिपातादिकृताशातना बाधा न भवति तथा कथयेदाहारादिद्रव्यबाधया च शरीरस्यापि पीमा भावाशातनारूपा स्यात् कथयतो वा यया गात्रभंगरूपा भावाशातना न तस्य स्यात्तथा कथयेदिति । तथा नापरं शुश्रूषुः आशातयेत् यतः परो हीननया कुपितः सन्नाहारोपकरणशरीरान्यतरपीमायै प्रवर्त्तताऽतस्तदाशातनं वर्जयन् धर्मं ब्रूयादिति ।

तथा नान्यान्वासामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् नो आशातयेच्चाधयेत् एवं स मुनिः स्वतोऽनाशातकरैरनाशातयन् तथा परानाशातयतोऽनुमन्यमानोऽपरेषां वक्ष्यमानानां प्राणिनां भूतानां सत्त्वानां जीवानां यथा पीमा नोत्पद्यते तथा धर्मं

कययेदिति तद्यथा यदि भौतिककुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिदाना नि प्रशंसन्यवदतन्मागादीनि वा ततः पृथिवीकायादयो व्यापा दिता भवेयुरथ दूषयन्ति ततोऽपरेणामंतरायापादनेन तत्कृतो बंधविपाकानुभवः स्यादुक्तं च ।

जे उ दाणं पसंसन्ति वहमिच्छन्ति पाणिणं ।

जे उ णं पसिसेहेति विचिन्त्येयं करन्ति ते ॥

तस्मात्तदवदतन्मागादिविधिप्रतिपेक्ष्युदात्तेन यथावस्थितं दानं शुद्धं प्ररूपयेदसावद्यानुष्ठानं चेत्येवं च कुर्वन्नुभयदोषपरिहारी जन्तूनामाध्यासचूर्जवतीत्येतत् दृष्टान्तद्वारेण दर्शयति यथा सौदीपो संदीनः शरणं भवत्येवमसावपि महामुनिः तद्ब्रह्मणोपायोपदेशतः दध्यमानानां वधकानां च तदध्यवसायाभि यच्छते न विशिष्टगुणस्यानापादानान्तराण्यो ज्ञवति तथा हि यथोद्दिष्टेन कथाविधानेन धर्मकथां कथयन् कांश्चन प्रधाजयति कांश्चन श्रावकान्विधत्ते कांश्चन सम्यग्दर्शनयुजः क-
नेति केयोचितप्रकृतिभङ्गतामापादयति । आचा० उ०अ० व्य०
आसायणिज्ज-आश्वादीय-त्रि० आ. स्वद णिज्ज ह्दहुल-
मिति कर्तयेनीयः । प्रज्ञा० जी० ईपत्स्वादयोऽप्ये, दशा० ज० ।
आसायवभिया-आस्वादप्रतिज्ञा-स्त्री० विषयभोगप्रतिज्ञायाम्
आन्त्रा० ।

आसारत-आसारयत्-त्रि० ईपत्स्वस्थानत्याजनेनसारयति,ज्ञा०
आसाक्षिप-आशाक्षिक-पु० उरः परिसर्पस्थवचरपंचेन्द्रिय-
तिर्यग्गन्धे, प्रज्ञा० ।

सेकिंत आसाक्षिया ? कहि णं जंते ! आसाक्षिया समु-
जंति गोयमा ! अंतो माणस्सखेत्ते अद्वाइज्जेमृ दीवेमु
णिच्चावाण पप्परसमु कम्मज्मीसु वायातं पडुच्च पंचसु
महाविदेहेसु चक्कुवट्टी खंधावारेसु वामुदेवखंधावारेसु
वज्जदेवखंधावारेसु ममंझियखंधावारेसु महामंझियखंधा-
वारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु निगमानिवेसेसु खेम
निवेसेसु कच्चननिवेसेसु मरुन्ननिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु
पट्टणनिवेसेसु आगरनिवेसेसु आसमनिवेसेसु संवाहनि-
वेसेसु रायहाणिनिवेसेसु एप्पसिणं चेव विणासेसु एत्थ णं
आसाक्षिया समुजंति । जहन्नेणं अंगुलस्स असंखिज्जइ
जागमिच्चीए ओगाहणाए, उक्कोसेणं वारसजोयणाइ ।
तहाणुखं च णंविक्खंजवाहद्वेणं जूमि दाक्षिणाणं समु-
ट्ठेत्ति । असत्ती मिच्छादिट्ठी अच्चाणी अंतोमुहत्तप्पाउ
या चेव काइं करेइ । सेत्तं आसाक्षिया ॥ जी० ॥

आसावग-आश्रावक-त्रि० बन्धके विशेष० ।

आसाविणी-आसाविणी-स्त्री० शतच्छिन्नायाम् ।

जहा आसाविणि जाइअंधे डुरुहिया, इच्छति पारजाणं
तु अंतराय विसीयति । सूत्र. शु० १ । अ० ११ ॥

आसास-आश्वास-पु० आश्वासन्यस्मिन्नित्याश्वासो नामा-
दिसूत्रव्यतिरिक्तो ह्येतो यानपात्रद्वीपादौ भावनो ज्ञानादौ
आचारान्ते आचा० धीरो भव अहं ते सर्वमपि वैयावृत्यं
करिष्ये-इत्यादिरूपे प्राणिनामाश्वासने, वृ० प्रश्न. विश्रामे, भारं
वहत आश्वासाः स्था० ।

जारणं वहमाणस्स चत्तारि आसासा पप्पत्ता तंजहा जत्थ
णं अंसाओ अंसं साहरइ तत्थ विय से एगे आसासे
पप्पत्ते जत्थ वि यणं उच्चारं वा पासवणं वा परिठावंति
तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं एण-
गकुमारावासंसि वा सुवन्नकुमारावासंसि वा वासं उव्वेइ
तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं आव-
कहाए चिट्ठइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते ।
एवमेव समणोवासगस्स चत्तारि आसासा प० तं० जहा
सीलन्वयगुणव्यवेरणपच्चक्खाणपोसहोववासाई प-
निवज्जइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य
णं सामाइयं देसावगासियमाणपप्पत्ते तत्थ वि य से एगे
आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं चाउदासिए मुट्ठिपुत्ति-
मासीसु पप्पत्ते पोसहं सम्मं आणुपप्पत्ते तत्थ वि य
से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं अपच्छिममारणं-
तियसंझेहणणूसणाकूसिएजत्तपाणपप्पत्ते पा-
ओवगए कादमणवकंखमाणे विहरइ तत्थ वि य से
एगे आसासे पप्पत्ते ॥

भारं धान्यमुक्तादिकं वहमानस्य देशान्तरं नयतः पुरुषश्च
अश्वासा विश्रामाः । मेदश्च तेषामवसरजेदेनेति यत्रावसरे अं-
शादेकस्मात् स्फुटार्द्रशमिति स्कन्धान्तरं संहरति नयति
जारामिति प्रक्रमः तत्रावसरेपि चेति उत्तराश्वासापेक्षया स-
मुच्चये स तस्य बोद्धुरिति परिष्ठापयति व्युत्पृजति नागकुमा-
गवासादिकमुपलक्षणमतोऽन्यत्र वा यतने वा समुपैतीति
रात्रौ घसति यावती यत्परिमाणा कथा मनुष्योऽयं देवदत्तादि-
र्वयमिति व्यपदेशलक्षणं यावत्कथा तथा यावज्जीवमित्यर्थः ।
तिष्ठति वसतीत्यर्थं दृष्टान्त एवमेवेत्यादिदार्ष्टान्तिकः श्रमणान्
साधुनुपास्त इति श्रमणोपासकः श्रावकस्तस्य सावद्यव्या-
पारभारकान्तस्याश्वासास्तद्धिमोचनेन विश्रामाश्चित्तस्याश्वा-
सनानि स्वास्थ्यानि इदं मे परलोकभीतस्य वाणमित्येवंरूपा-
णीति स हि जिनागमसंगमावदातशुद्धितया आरम्भपरिग्र-
हौ दुःखपरंपराकारिसंसारकान्तारकारणभूततया परित्या-
ग्यावित्याकलयन् करणभटवशतया तयोः प्रवर्तमानो महान्तं
वदं संतापं जयं चोद्धति भावयति चैवंहि ।

एयं जिणाण आणा-चरियं मह एरिसं अलएणस्स ।

एयं आलप्पाअं अच्चादूरं वि सवयइ ॥ १ ॥

हयमम्हाणं नाणं हयमम्हाणं मणुस्समाहप्प ॥

जे किअ लप्पविवेया विचिट्ठिमो वादवा बुव्वत्ति ॥२॥

यत्रावसरे शीलानि समाधानविशेषा ब्रह्मचर्यविशेषा वा
व्रतानि स्थूलप्राणातिपातविरमणादीनि अन्यत्र तु शीलान्यगु-
व्रतानि सप्तशिक्षाव्रतानि तदिह न व्याख्यातं गुणव्रतादीनां
साक्षादेवोपादानादिति गुणव्रते दिग्ब्रतोपभोगपरिभोगव्रतल-
क्षणे विरमणान्यनर्थदण्डविरतिप्रकारा रागादिविरतयो वा
प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि पौषधः पर्वदिनमष्टम्या-
दि तत्रोपवसनं भक्तार्थः पौषधोपवास एतेषां चंष्टस्तान्
प्रतिपद्यतेन्युपगच्छति तत्रापि च स तस्यैक आश्वासः प्रज्ञेते
यत्रापि च सामाधिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगप्रतिसे

वनलक्षणं यद्वावस्थितः श्रावः श्रमणचूतो जवति तथा देशे दिग्गतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य विज्ञागोवकाशोऽवस्थानम-
वतारो विषयो यस्य तद्देशावकाशं तदेव देशावकाशिकं दिग्ग-
तगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य प्रतिदिनं संक्षेपकरणलक्षणं सर्व-
त्रतसंक्षेपकरणलक्षणं वानुपादयति प्रतिपत्यनन्तरमखण्डमा-
सेवत इति तत्रापि च तस्यैव आश्वासः प्रकृत इति उद्दिष्टे-
मावास्यापरिपूर्णमित्यहोरात्रं यावत् आहारशरीरसत्कारत्या-
गब्रह्मवर्गव्यापारलक्षणमेदोपेतमिति यत्रापि च पश्चिमैवा
मंगलपरिहारार्थमपश्चिमा चासौ मरणमेवान्तो मरणान्तस्तत्र
जवा मारणान्तिकी सा चेत्पश्चिममारणान्तिकी सा चासौ
सँद्विष्यते अनया शरीरकपायादीनि सँद्विष्यन्तात्तपोविशेषः
सा चेति अपश्चिममारणान्तिकसँद्विष्यन्तात् तस्याः (कुसणत्ति)
जोषणा सेवनालक्षणो यो धर्मस्तथा (कुसिणत्ति) जुष्टः
सेवितोऽथवा क्रिप्तः कृपितदेहो यस्स तथा । तथा भक्तपाने
प्रत्याख्याते येन सः पादपवत् उपगतो निश्चेष्टतया स्थितः पाद-
पोपगतः अनशनविशेषं प्रतिपन्न इत्यर्थः । कालं मरणकालं
अनवकाङ्क्षन् तत्राऽनुत्सुक इत्यर्थः विहरति तिष्ठति । स्था०
४ ग० ॥

आसासंकरसमुज्जव-आश्वासांकुरसमुज्जव- न० आश्वास ए
वांकुरप्ररोहस्तस्य समुज्जव उत्पत्तिर्यस्मात्तदाश्वासांकुरस
मुज्जवम् ग्लानस्याश्वासप्ररोहधीजे, । वृ० १ उ० ॥

आसासदीव-आश्वासद्वीप-पु० आश्वास्यतेऽस्मिन्निति आश्वा
सः स चासौ द्वीपश्चाश्वासद्वीपः यदिवा आश्वसनमाश्वासः
आश्वासाय द्वीप आश्वासद्वीपः । नदीसमुद्रवहुमध्यप्रदेशे,
भिन्नबोधिस्थादयो यमवाप्याश्वासंति तस्मिन्द्व्यद्वीपविशे-
षे, स च द्विधा सन्दीनोऽसदीनश्च-आचा० ६ अ० ३ उ०
पं० सू०—

आसित्त-आसित्त-पुं० स्त्रीशरीरावसक्ते, “ नपुंसकविशेषे ,,
स च मोहोक्ततया मेहनं योनावनुप्रवेश्य नित्यमास्ते वृ० ४
उ० पं० भा० पं० चू० ॥

जो विगहं अणुप्पवेसिअ ढतीसा गारिअं स आसित्तो
णयसे जावोवसमं अल्लजंतो सो वि अपुमं जवे पं० जा० ।

सुगंधजलच्छटादानेन कटप० उदकच्छटने दश० । कृता-
सेके जी० १ प्र० ३ प्र० । ज्ञा० १ अ० आ० म० प्र० ६ अ० ।
ईपत्तिके. भ० ए श० ३३ उ० ।

(आसित्तसित्तसुईअ सम्मट्ठरथंतरावणविहियं) आसि-
त्तानिषत्तिकानि च तदन्यथा अत एव सुचिकानि पवित्राणि
संमृष्टानि कचवरापनयनेन रथ्यामन्यानि आपणवीथयश्च हृद-
मार्गा यत्र तत्तथा ज० ए श० ३३ उ० ।

आसिम-आशिमन्-पुं० आशोर्भाव इमनिच् रिच्छत् । शीघ्रत्वे
वाच० ।

आसिय-आश्रित-त्रि० प्रतिष्ठिते स्था० ६ ग० आश्रयं प्राप्ते
शरणागते वाच० ।

आश्विक-त्रि० अश्वान् मारचूतान् हरति वहति आवहति वा
उक्त्वा मारचूतस्याऽश्वस्य हारके वाहके आवाहके । अश्वस्य
निमित्तं संयोग उत्पातो वा उक्त्वा अश्वज्ञामसूचके संयोगे
उत्पाते निमित्ते च । वाच० ॥ अश्वस्वामिनि, ४ व्य. ॥

जो णाम् सारहीणं, सहेजो नदवाइणो दमए ।

छुट्टे वि अ जोआसे, दमेइ तं आसियंविच्छि ।

पं० व० ? द्वा० ॥

आसियावण-आश्रितापन-न० अपहरणे वृ० १ उ० । निष्का-
शयितुमासादने । व्य० १० व्य० सैत्ये, वृ० ४ उ० ।

आसियावाय-आशीर्वाद-पु० बहुपुत्रो बहुधनो बहुधर्मो दी-
र्घायुस्त्वं भूया इत्यञ्जीष्टौ, आसियावायवियागरेज्जा-सूत्र० १
श्रु० १४ अ० ।

आसी-आशी-स्त्री० सर्पदंष्ट्रायाम्-विशेष० । स्था० ४ ग० ।

आसीण-आसीन-त्रि० उपविष्टे । प्रश्न० १ सं० द्वा० ।

आसिते । आच० ३ अ० ।

आसीविस-आशीविष-पु० आश्वयो ऋग्रास्तासु विषं यस्य सः ।

आसीदाढातगय महाविसा आसीविसा इति ।

दंष्ट्राविषे दर्वाकरसर्पनेदे, । प्रज्ञा० १ पद । जी० १ प्र० नागे.
प्रश्न० १ छा० । स्था० ४ ग० आशीविष इवाशीविषः यथा
हि तमत्यन्तमवजानानो मृत्युमेवाप्नोति एवमेतमपि मुनिमव-
जानानानामवश्यंजावि मरणम् । आशीविषलब्धिमाति शापानु-
ग्रहसमर्थे । उक्त० १३ अ० ।

(आशीविषाणां भेदाः)

कइविहा एं जंते ! आसीविसा पप्पत्ता ३ गोयमा !

छुविहा आसीविसा पप्पत्ता । तंजहा । जाइ आसीवि-
सा य कम्मआसीविसा य ॥

कइइत्यादि । आसीविसत्ति ॥ आशीविषा दंष्ट्राविषाः । जाइ
आसीविसत्ति । जात्या जन्मना आशीविषा जात्याशीविषाः
कम्मआशीविसत्ति ॥ कर्मणा क्रियया शापादिनोपघातकरणे
नाशीविषाः कर्माशीविषास्तत्र पंचेन्द्रियतिर्यक्तो मनुष्याश्च
कर्माशीविषाः पर्याप्तका एव एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो
वगुणतः खल्वाशीविषा भवन्ति शापप्रदानेनैव व्यापादयन्ती
त्यर्थः । एते चाशीविषलब्धिस्वभावात्सहस्रारान्तदेवेष्वेवोप-
पद्यन्ते । देवास्त्वैत एव ये देवत्वेनोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्था-
यामनुभूतभावतया कर्माशीविषा इति । उक्तंच । शब्दार्था-
भेदसंवादिज्ञाप्यकारेण । आसीदाढातगय, महाविसासीवि-
साछुविहमेया । ते कम्मजाइमेपण, णेगहा चउविहविगप्पा ॥
॥ १ ॥ ज० टी० ८ श० ३ उ० ॥

जात्याशीविषाः ।

जाइआसीविसाणं जंते ! । कइविहा ३ पप्पत्ता गोय-
मा ? चउविहा पप्पत्ता । तंजहा । विच्छुयजाइआसी-
विसे १ मंमुकजाइआसीविसे २ उरगजाइआसीविसे ३
मणुस्सजाइआसीविसे ४ । स्था० ४ ग० । ज० ॥
विच्छुयजाइआसीविसस्सणं जंते । केवइए विसए पप्पत्ते ३
गोयमा ! । पन्नूणं विच्छुयजाइआसीविसे अरुजरहप्प-
माणमेत्तं वोदिविसेणं विसट्ठमाणं पकरेत्तए एवइए विसए
नोचेवणं संपत्तीए करिसु वा करंति वा करिस्संतिवा मंमु
कजाइआसीविसपुच्छा गोयमा ! पन्नूणं मंमुकजाइआसी
विसे जरहप्पमाणमेत्तं वोदिविसेणं विसपरिगयं सेसंतं चेव
जाव करिस्संति वा । एवं उरगजाइआसीविसस्सावि । नवरं ।

जंबुद्वीवप्पमाणमेत्तं वोदिं विसेणं विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करिस्संति वा । मणुस्सजाइआसीविसस्स वि एवं चेव । नवरं । ममयखेत्तप्पमाणमेत्तं वोदिं विसेणं विस-परिगयं सेसं तं चेव जाव करिस्संति वा ॥

(केवइणत्ति) कियान् । विसणत्ति । गोचरो विपस्येति गम्यं । अचररहप्पमाणमेत्तंति । अर्धभरतस्य यन्प्रमाणं सातिरेक-त्रिपष्ट्यधिकयोजनशतद्वयवृत्तं तदेव मात्रा प्रमाणं यस्याः तथा तां (॥ वोदिंति ॥) ननु (विसेणत्ति ।) विपेण स्व-कीयाद्याप्रभवेण करणनूतेन (विसपरिगयंति) विप्रं भावप्रधान-न्यासिद्वैशस्य विपतां परिगता प्राप्ता विप्रपरिगतास्तस्तामत एव । विसइमाणत्ति । विकट्यन्तां विद्वन्तीम् (करेत्तणत्ति) कर्तुम् (विसंपत्ति) गोचरोऽज्ञां श्रयवा (से) तस्य वृद्धि-कस्य (विसइयाणत्ति) विप्रमेवार्थो विप्रार्थस्तद्भावस्तत्ता त स्या विप्रार्थताया विपत्वस्य तस्यां वा (नो चेवत्ति ।) नै-वेत्यर्थः (संपत्तीणत्ति) संपत्त्या एवंविधयोधिसम्प्राप्तिद्वारे-ण (करिस्सुत्ति) अकार्यवृद्धिका इति गम्यत इह चैकवचन-प्रक्रमेण बहुवचननिर्देशो वृद्धिकाशीविषाणां बहुवचनाना-र्थमेवं कुर्वन्ति करिष्यन्ति त्रिकाशनिर्देशाश्चासीनां त्रैकालिक-व्यापनार्थः । समयखेत्तंति । समयक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रं ॥

कर्माशीविषाः ॥ ८०

जइ कम्मआसीविसे किं नेरइयकम्मआसीविसे तिरि-क्खजोणियकम्मआसीविसे मणुस्सकम्मआसीविसे देव कम्मासीविसे । गोयमा ! नो नेरइयकम्मआसीविसे ति-रिक्खजोणियकम्मआसीविसे वि मणुस्सकम्मआसीविसे दे-वकम्मआसीविसे वि । जइ तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे किं एगिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे जाव पंचि दियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गोयमा ! नो एगिंदियति-रिक्खजोणियकम्मआसीविसे जाव । नो चउरिंदियतिरि-क्खजोणियकम्मआसीविसे पंचिदियतिरिक्खजोणियकम्म-आसीविसे जइ पंचिदियजावकम्मआसीविसे किं सम्मुच्छिम-पंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गव्ववक्कंतियपंचि-दियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउव्वि यसरिस्स चेओ जाव पज्जत्ता संखेज्जवासाउयगव्ववक्कं-तियकम्मचूमियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे नो अपज्जत्ता संखेज्जवासाउ य जावकम्मआसीविसे । जइ मणुस्स कम्मआसीविसे किं समुच्छिममणुस्सकम्मआसीविसे गव्वव-क्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे ५ गोयमा ! नो समुच्छिममणु-स्सकम्मआसीविसे गव्ववक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउव्वियसरिं जाव पज्जत्ता संखेज्जवासाउ य कम्म-चूमियगव्ववक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे नो अपज्जत्ताजा-वकम्मआसीविसे । जइ देवकम्मआसीविसे किं जवणवासी-देवकम्मआसीविसे जाव वेमाणियदेवकम्मआसीविसे गोयमा ! जवणवासीदेवकम्मआसीविसे वि वाणमंतरदेवजोइसियवे-माणियदेवकम्मआसीविसे वि । जइ जवणवासीदेवकम्मआसी

विसे किं असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव थाणियकुमारजावकम्मआसी विसे ५ गोयमा ! असुर-कुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव थाणियकुमारजा-वकम्मआसीविसे जइ असुरकुमारजावकम्मआसीविसे किं प-ज्जत्ता असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे किं अप-ज्जत्ता असुरकुमारजावकम्मआसीविसे गोयमा ! नो पज्जत्ता-असुरकुमारजावकम्मआसीविसे अपज्जत्ता असुरकुमारजव-णवासीजावकम्मआसीविसे । एवं थाणियकुमाराणं । जइ वा-णमंतरदेवकम्मआसीविसे किं पितायवाणमंतरदेवकम्म-आसीविसे एवं सव्वेसि अपज्जत्तगाणं जोइसियाणं सव्वेसि अपज्जत्तगाणं । जइ वेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं क-प्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे कप्पातीयवेमाणियदेव-कम्मआसीविसे गोयमा ? कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे नो कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ कप्पोवगवे-माणियदेवकम्मआसीविसे किं सोहम्मकप्पोवगजावकम्म-आसीविसे जाव अचुयकप्पोवगजावकम्मआसीविसे गोयमा ! सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि जाव सह-स्सारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि, नो आणय-कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे जाव नो अचुयक-प्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ सोहम्मकप्पोव-गवेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं पज्जत्ता सोहम्मकप्पोव-गजावकम्मआसीविसे अपज्जत्ता सोहम्मजावकम्मआसीविसे-गोयमा ! नो पज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्म-आसीविसे अपज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसी-विसे एवं जाव नो पज्जत्ता सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदे-वकम्मआसीविसे अपज्जत्ता सहस्सारकप्पोवगजावकम्म-आसीविसे ॥

टी० एवं (जहा वेउव्वियसरिं रसभेओत्ति) यथा वैक्रियं भणत जीवभेदो भणितः तथेहापि वाच्योऽसावित्यर्थः । स चायं-गोय-मानो संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गव्व-वक्कंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे किं संखेज्ज-वासाउयगव्ववक्कंतियपंचिदियातिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे असंखेज्जवासाउ य जाव कम्मआसीविसे गोयमा संखेज्जवा-साउ य जाव कम्मआसीविसे नो असंखेज्जवासाउ य जाव क-म्मआसीविसे जइ संखेज्जजावकम्मआसीविसे किं पज्जत्तसं-खेज्जजावकम्मआसीविसे अपज्जत्तसंखेज्जजावकम्मआसीविसे ? गोयमा । शेषं लिखितमेवास्ते । भ. टी. । ८ श. १ उ. ॥

एतदेवसंक्षिप्याह ।

(आसीविस इति) आश्रयो दृष्टास्तासु विषं येषां ते आशी-विषाः ते द्विविधा जातितः कर्मवत्तच्च तत्र जातितो वृद्धिच-मं हूकोरगमनुष्यजातयः क्रमेण बहुवहुतरबहुतमाविषाः वृद्धि-च फविषं हि उत्कर्षतोऽधर्जरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोति । मंरूकविषं भरतक्षेत्रप्रमाणं । जुजंगमाविषं जंबुद्वीपप्रमाणं । मनुष्यविषं समयक्षेत्रप्रमाणं । कर्मवत्तच्च पंचिदियतिर्यग्यो

नयो मनुष्या देवाश्चासहस्रात् । एते हि तपश्चरणानुष्ठा-
नतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृद्धिचक्रजंगादिसाध्यां क्रियां
कुर्वन्ति । शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्तीति ज्ञावः । देवा-
स्त्वपर्याप्तावस्त्वायां तच्छक्तिमंतोऽवसातव्याः । ते हि पूर्वं म
नुष्यजने समुपाज्जिताशीविषद्वयः सहस्रांतदेवेष्वग्निन-
वोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्गविकाशीविषद्वयसंस्का-
रादाशीविषद्वयमंतो व्यवहियन्ते । ततः परं तु पर्याप्तावस्था-
यां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्व्यपदेशज्ञाजः । यद्यपि
च नाम पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति ।
तथापि न द्विविध्यपदेशो भवप्रत्ययतस्तथा रूपसामर्थ्यस्य
सर्वसाधारणत्वात् गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो द्विविरिति
प्रसिद्धिः ॥ आ. म. प्र. १ अ. । विशेष प्रव० छा० १३ ए
जंबूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वक्र
स्कारपर्वतविशेषे, स्था० ४ । ८ । ग. । (दो आसीविस्ता)
स्था० १ ग० ।

आसीविसत्त-आशीविषत्व-न० शापानुग्रहसामर्थ्य-स्था. ५ ग. ।

आसीविसत्तावणा-आशीविषतावना-स्त्री० आशीविषत्वं पूर्वा-
क्तस्वरूपं ज्ञान्यते प्रतिपाद्यते यासु ग्रन्थपद्धतिषु ता आशीवि-
षतावना अंगवाह्यकादिकथ्यते । पा० आशीविषभावनायां
पिटिकायामाशीविषत्वद्वयेयथा समाचरणैराशीविषतया-
कर्म वध्यते व्य० १ उ. सा च चतुर्दशवर्षपर्यायस्य दीयते
प० व० १ छा. ॥

आसीविसद्वि-आशीविषद्वि-स्त्री० (तपश्चरणमाहा-
त्म्याद्, गुणादितरतोपि वा ॥ आशीविषसमर्थाः स्युर्निग्रे-
ऽनुग्रहेऽपि च ॥ १ ॥ ग० अधि० । इत्युक्तस्वरूपे निग्राहऽनुग्र-
हसामर्थ्ये. ग. अ. । आ० चू० १

आसीस-आशिष्-स्त्री० आ. शास किप्-आङ्पूर्वकत्वात् अत
इत्वम् गोणादित्वादन्यस्यात्वम् । इष्टार्थाविष्करणे प्रार्थने,
च । वाच० ।

आसु-आशु-अव्य. शीघ्र-वि० । नि० आव. । सूत्र० विप्रे
सूत्र० १ शु. ४ अ. ॥ स्वप्कावे-आव. ।

आसुकार-आशुकार-पु० करण कारः आचिक्तीकरणं गृह्यते
आशु शीघ्रं कार आशुकारः । मारणे, । तद्धेतुत्वाद्दहिविपवि-
सूचिकादौ, आव० मरणावसरे, च । आतु० ॥

आसुकारोवगय-आशुकारोपगत-त्रि० आशुकारेण शृङ्गादिनो
परतः काद्वगत आशुकारोपगतः । शृङ्गादिना मृते । व्य. ४ उ. ।

आसुग-आशुग-पु० आशु-गम्-ङ-वायौ, । सूर्ये वाणे । वाच०

आसुपण-आशुपण-पु० आशु शीघ्रं कार्याकार्येषु प्रवृत्तिनिवृ-
त्तिरूपा प्रज्ञा मतिर्यस्य स आशुपणः उक्तं विप्रप्रज्ञे । सूत्र०
१ शु. १४ अ. पटुबुद्धौ । सदसद्विवेकविक्रमे । सूत्र. १ शु. १
अ. निरावरणत्वात् आव० सर्वत्र सदोपयोगाद्व्यस्ये०
सूत्र १ शु. ६ अ. । मनसाऽपर्याप्तोच्यैव पदार्थपरिच्छित्तिविधा
यके सूत्र० १ शु. ६ अ. । केवलज्ञानानि उत्पन्नदिव्यज्ञाने
(णेआमुणीकासव आसुपणे) सूत्र. १ शु. ६ अ. ॥

आसुर-आशुचर-त्रि० शीघ्रसंचरणशीघ्रे-विशे० ।

आसुर-आसुर-न० असुरकुमारभावे, उक्त० । असुरभावनाज-
नितेऽनुष्ठाने, । स्था. पणवन्धेन कन्याप्रदाने - विवाहभेदे-अ०

आसुरता-आसुरता-स्त्री० आसुरभावे. स्था० ।

आसुरा-री-आसुरी-स्त्री० असुरा भवनपतिदेवविशेषास्तेपा-
मियमासुरी येष्वनुष्ठानेषु वर्त्तमानोऽसुरत्वं जनयति तैरात्मनो
वासने वृ. उप. स्था० ।

चउहिं गणेहिं जीवा आसुरत्ताए कम्मं पकरेति तज्जहा
कोवसीदयाए पाहुमसीदयाए संसत्ततवोकम्मेणं नि-
मित्ताजीवयाए । स्था. ४ ग.

व्या० चउहिं गणेहिमित्यादि कंठ्यं नवरं असुरेषु भव आ-
सुर असुरविशेषस्तज्जाव आसुरत्वं तस्मै आसुरत्वाय तदर्थं
मित्यर्थः अथवा असुरतायै असुरताया वा कर्म तदायुष्कादि
प्रकुर्वन्ति कर्तुमारभन्ते तद्यथा क्रोधनशीघ्रतया कोपस्वभाव-
त्वेन प्राभृतशीघ्रतया क्लृप्तनसंयधतया संसक्ततपःकर्मणा
आहारोपधिशय्यादि प्रतिवर्त्तनावतपश्चरणेन निमित्ता जीव-
नतया त्रैकालिकज्ञाभावाभादिविषयनिमित्तोपात्ताहाराद्युप-
जीवनेनेति । स्था. ४ ग. ।

अथासुरीमाह ।

आणुवक्खिगहो वि य संसत्ततवोनिमित्तमाएमी ।

निकिन्निराणुकंपो आसुरियं जावणं कुणइ ॥

अनुवक्खविग्रहसंसक्ततया निमित्तादेशी निष्कृपो निरनुकंप-
स्सन्नासुरी जावनां करोतीति निर्युक्तिसमासार्थः । वृ. उ. १
प्रव० ध० । प० व० । आसुर्यपि सदा विग्रहशीघ्रत्व १ संसक्त-
तपः २ निमित्तकथन ३ निष्कृपता ४ निरनुकंपता ५ भेदेन
पंचविधा उक्तं च सञ्चिगाहेत्यादि १ असुराणामियमासुरी
सूत्र० । रौद्राणां रुद्रकर्मकारिणां भावदिशि, उक्त० ।

आसुरि-असुरि-पु० सांख्याचार्यकपिशप्रथमशिष्ये, यदाह आ-
सुरिः विविक्ते दृक्परिणतौ भोगोऽस्य कथ्यते । स्था० । आ०
म० प्र. आ. चू. ।

आसुरिय-आसुरिक-पु० असुराणां चारुकोपेन चरन्तीति
आसुरिकाः । प्राक्संयतभवे कृतचरुकोपेषु, असुरत्वेनोत्प-
न्नेषु । आतु० ।

आसुर्य-न० असुरभावे, प्रश्न० ।

आसुरत्त-आसुरत्त-त्रि० आशु शीघ्रं रुतः कोपोदयादिसृढो
रूपं लुप विमोहने इति वचनात् म. श. ७ उ. ए । शीघ्रं को-
पविमूढबुद्धौ. भ० । श. ६ उ. १ । स्फुरितकोपविभे । ज्ञा. ।
अ. २ । जं. ।

आसुरोक्त-त्रि० आसुरमसुरसत्ककोपेन दारुणत्वात्
उक्तं भणितं यस्य स आसुरोक्तः । असुरसदृशकोपेन दीर्घ
शब्दकारिणि, नि० ।

आशुरुष्ट-त्रि. आशु शीघ्रं रुष्टः क्रोधेन विमोहितो यः सः नि० को-
पेन विमोहिते, विपा. अ- ए वि० । कुपिते विपा० । रुद्धे-
ज्ञा० । अ १६

आसूणि-आशूनि-न० येनाशनः सन् आ समन्ताच्चूनीभवति
वहवानुपजायते तदाशूनीत्युच्यते । घृतपानादौ आहारविशेषे
रसायनक्रियायां, च सूत्र० १ अ ६ । आसूणिमस्त्रिरागं
च गिद्धवज्रायकम्मगं-सूत्र० ।

आसूणिय-आशूनि-त्रि० ईषच्चूनीकृते-प्रश्न० ।

आसेय-आसेक-पु० । आ सिच्-घञ्-जडादिना वृद्धादेरीष-
त्सेचने, आ सम्यक् सिच्यते येन. । करणे व्युद् आसेचनसा-
धने प्राप्ते, वाच० ।

आसेवण-आमेवन.-न० सम्पन्नसेवने, सततसेवने पानः पुन्ये,
च वाच० । सम्पन्नप्राप्ते- । मेयुनक्रियायाम्, । द० ।

आसेवणा-आसेवना-स्त्री० प्रतिसवायाम्, पंचा. । संयमस्य
विपरीताचरणे, -ध० अधि० ३ । प्रव. । अन्त्यासे, आ० च०
यथावस्थितमुवानुष्ठाने । सूत्र० ध्रु० १ अ० १४ ।

आमेवणाकुसीद-आमेवनाकुसीद-पु० संयमस्य विपरी-
तारधनया कुसीद, प्रव० । स्वरूपमस्य कुसीदशब्दे ॥

आमेवणासिकता-आमेवनाशिभा.-स्त्री०" औधिकी दशधा
ऽऽख्या च तथा पदविभागयुक् । नामाचारी त्रिधेत्युक्ता तस्याः
सम्पन्न प्रपादनम्" इत्युक्तश्रवणे शिवाजिदे-य. अधि. ३ ।

आमेविय-आमेवित-त्रि० सव्यकरणान् (ज्ञा० आचा० पंचा०)
प्रतिसेविते, सम्पन्न सेविते, पानः पुन्येन सेविते, च नाचे.
क्तः आसेवनायाम्, । वाच० ।

आसोअ-अवयुज्-पु० । आश्विनमासे, -जो० (आसोअमा-
यासाय नेमिजिणिदस्स) । आ. म. प्र० ।

आसोत्य-अवत्य-पु० बहुवीजकृष्टविशेषे, प्रश्न० ।

आहंमु-आत्यातवति, प्रश्न० ।

आहृ-आहृत्य-अव्य० सहसा इत्यस्य (आचा०) कदा-
चिदित्यस्य वाच्ये न० नि. च. ४ व्य. । आचा० । उक्त०
आहृत्य अव्य० ङाकिन्वा आचा० । उपेत्य । आचा० ॥

व्यवस्थाप्य । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ । सूत्र. परिज्ञान्य । परिभागी-
कृत्यइत्यस्य वाच्ये, आचा० "आहपदिज्ञमाणं ज्ञेयमाणे"सव्ये
आहृत्य दीयमानं स्वस्थानात्साध्वर्ममजिमुशदानमानीय,
दशा. ।

आहृचा-आहृत्या-स्त्री० आहनने, -प्रहारे, । नि० ।

आहृ-आहृत्-पुं-प्रहृष्टिकायां, वृ० ॥

आहृदु-आहृत्य-अव्य. व्यवस्थाप्य अपाहृत्य वेत्यर्थे । सूत्र०
अजिह्वं आहृदु देसियं । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ ।

आहृ-आहृत-त्रि० प्रत्यादौः ८ । १ । ६ । इति तस्य नः
प्रा० साध्वर्षे यद् गृहस्थेन नीयते तदाहृतम्. सूत्र० ध्रु० १ अ० ५
आनीते, -आव० आचा० दर्श० । प्राहणके- वृ० उ. २ ।
आहृतं चिद्वा स्वप्राप्ताहृतं परप्राप्ताहृतं । सप्रत्यवायमप्रत्यवायं
चेत्याद्यन्याहृतशब्दे । जीत० नि. चू० व्य० ।

आहृमिया-आहृतिका-स्त्री० प्राहणके-वृ० उ० २ ।

आहृत्तद्विय-याथात्म्य-न० यथातथाज्ञाचो याथातथ्यमधर्म-
मार्गसमवसरणाख्यायने तत्रैकार्ये-तत्त्वे सत्तानुगतसम्य-
कृत्ये-चारित्र्ये, च-सूत्र० यथावस्थितेऽर्थे । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ पर-
मार्थेन परमार्थचिन्तायां सम्यग्ज्ञानादिके-सूत्र० ध्रु० १ अ०
१३ । तत्प्रतिपादके उपोदशे सूत्रकृताध्ययने । सम० ३३ स. ।

आहृम्-आहृम्-या. हम् गतौ. आपूर्वः । आहृम्ह
आहृम्माति-प्रा० ।

आहृम्पत्-आहृन्ममान-त्रि० वाद्यमानेषु पणवादिषु, आहृम्
ताणं पणवाणं पणिहाणं । प्रा० ।

आहृ-आहृत-त्रि० अनुवचके-स्था० प्रेरिते-आव० रा०
आवश्यकर्तव्ये-गमनागमनादौ । प्रव० । चूर्णिते, । प्रति० ।

आहृत-त्रि० उपदर्शिते-प्रति० ।

आहृयात-न. आस्थानकप्रतिवचके-प्रज्ञा० जी० स्था० । आ०
म. प्र० । न० ।

आहृत्त-आनयत्-त्रि० आनयति, -द० ।

आहृण-आहृण-न० व्यवस्थापने, आचा० । स्वीकरणे
आचा० । आनयने, -सूत्र० ध्रु० १ अ० १ । आचा० आदाने,
ग्रहणे, सूत्र० ध्रु० १ अ० ८ ।

उदाहृण-न० उदाहृत्ये प्रावल्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ-
इत्युदाहरणम् द० साध्यसाधनान्वयप्रदर्शने दृष्टान्ते, आ.
म. प्र. । विशेष० ।

आहृणं दुर्विहं चउर्विहं होइ इकमेकं तु ।

आ अभिविधिना न्दियते प्रतीतौ नीयते अप्रतीतोऽर्थोऽनेन-
त्याहृणं यत्र समुदितं पत्र दार्ष्टान्तिकोऽर्थ उपनीयते यथा
पापं दुःखाय ब्रह्मदत्तस्येवेति । द० अ० १ स्था० ।

आहृणे चउर्विहे पत्रते । तंजहा आवाए ।

उवाए उवणाकम्मे पणुपन्नविणासीआ ॥

सांप्रतमुदाहरणमभिधातुकाम आह ॥

चउहा खलु आहृणे होइ अवाउ उवाय उवणा य ।

तह य पणुपन्नविणासमेव पदमं चउविगपं ॥ ९४ ॥

व्या० चतुर्त्वा खलुदाहरणं भवति अथ चतुर्त्वा खलुदाहरणे
विचार्यमाणे भेदो भवति । तद्यथा । अपायः उपायः स्थापना
च तथा च प्रत्युत्पन्नविनाशमेवेति स्वरूपमेव प्रपंचेन जेदतो
निर्युक्तिकार पत्र वक्ष्यति द० अ० १ अपायादीनां व्याख्याऽ
न्यत्र स्वस्थाने ।

आहृणतद्देश-आहृणतद्देश-पु० तस्य देशस्तद्देशः स
चासावुपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वादाहरणशब्दस्य पूर्व-
निपाते । आहृणतद्देशः । दृष्टान्तार्थदेशेनैव दार्ष्टान्तिकस्यार्थ
स्योपनयनं क्रियते तत्तद्देशे उदाहरणमिति-यथा चन्द्र इवमुख-
मस्या इति । इह हि चन्द्रे सौम्यत्ववक्षणेनैव देशेन मुखस्योपन-
यननानिष्टेन नयननासावर्जितत्वं कक्षकादिना । स्था० ग. । ४ ।
आहृणतद्देशे चउर्विहे पत्रते तंजहा अणुसाट्टि उवावमे
पुञ्जाणिस्सावयणे । अनुशास्त्रादीनां व्याख्या स्वस्थाने ।

आहृणतद्दोस-आहृणतद्दोप-पु० तथा तस्यैवाहरण तद्देश-
स्यैवाहरणस्य संबन्धी साक्षात्प्रसंगसंपन्नो वा दोपस्तद्दोपः
स चासौ धर्मं धर्मिण उपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वेन पूर्व-
निपातादाहरणतद्दोपः । अथवा तस्याऽऽहरणस्य दोपो य-
स्मिंस्तत्तथा । दुर्देतुमेदं, -स्था० ग. ४ इह साध्य साधन के
वल्यं नाम दृष्टान्तदोपो यच्चासत्यादिवचनरूपं तद्दोपाहरणं
यथा सर्वथाहमसत्यं परिहरामि गुरुमस्तककर्त्तनवादि ।
यद्वा साध्यासिद्धं कुर्वदपि दोपान्तरमुपनयति तदपि तदेव
यथा सत्यं धर्ममिच्छति लौकिकमुनयोऽपि " वरं कृपश-
ताचायी वरं वापीशतात क्रतुः । वरं क्रतुशतातुत्रः सत्यं पुत्र-
शताहरमिति " । १ । वचनवक्तृनारदवादिति अनेन च श्रुतः
पुत्रक्रतुप्रवृत्तिषु प्रायः संसारकारणेषु धर्मप्रतीतिराहितेति
आहृणतद्दोपतेति यथा वा बुद्धिमता केनापि कृतमिदं
जगत्सन्निवेशविशेषवत्यात् घटवत् स चेश्वर इति अनेन हि
स बुद्धिमान् कुंजकारतुल्योपीश्वरः सिध्यतीति ईश्वरश्च
स विवक्षित इति स्था० । ४ ग.

तद्यथा ।

आहृणतद्दोसे चउर्विहे पत्रते । तं जहा । अधम्मजुत्ते
पणिलोमे आत्तोवणीए डुरोवणीए ॥

स्था० ग. ४ दश० अ. २ ।

आहारिज्जमाण—आह्रियमाण—त्रि० खाद्यमानं पुद्गले आहारे अन्यवन्हियमाणे, स्था० ग. १० । आहारतया जीवेन गृह्यमाणे, । स्था० ग. ३ ।

आहरित्तए—आहर्तुम्—अन्य० अदनं कर्तुमित्यर्थे, । तं० ।

आहरिसिय—आधर्षित—त्रि० भर्त्सिते, आ० म. प्र० ।

आहवण—आह्वान—न० संशब्दने, पंचा० १ वृ. (अग्निकुमाराहवणे ध्रुवं एगं इह वेति) । पंचा० ।

आहवणी—आयर्वणी—स्त्री० स्वामिधानायां सद्योऽनर्थकारिण्यां विद्यायाम्, सूत्र० श्रु. २ अ. २ ।

आहा—काङ्—धा० आकाङ्क्षायां, काङ्क्षेराहाहिंलंघाहिंलंखवच्चवंकमहसिहविबुंषाः । णिहाण । इति काङ्क्षेराहादेशः । आहाइ । काङ्कति । प्रा० ।

आहार—आधार—पु० अधिकरणे, विशेष० आ. चू. अ. १ अनु० ।

दोएहं गन्नत्याणं आहारे पं. तं. मणुस्साणं चैव पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चैव ॥

टी० च्योरेव गर्जस्थयोराहारोऽन्येषां गर्मस्थैवाभावादिति । स्था० ग. २ । स चतुर्भेदस्तद्यथा वैपयिको व्यापक औपश्लेषिकः सामीप्यकश्च आ. म. छि. यथा ।

आहारोआहेयं च होइ दव्वं तहेव जावा य ।

रुच्यं आधारे भवति पर्यायाणाम् । विशेष० । आश्रये, ज्ञा० अ. २ आह्वयने, संथा० आधेयस्यैव सर्वलोकानामुपकारित्वात् (ज्ञा० अ. १) आधार इवाधार आश्रय इति यावत् । सम्यक्त्वे, यथा धरातलमन्तरेण निराहंवं जगदिदं न तिष्ठति एवं धर्मजगदपि सम्यक्त्ववक्त्रणाधारव्यतिरेकेण नावतिष्ठति इति तया भावनीयम् । प्रव. ध्र० । आधारणादाधारः । आकाशे, भ० श. २ उ. २ ।

आहार-पु०—आहरणमाहारः । ग्रहणे, क-प्र० । भोजने, प्रश्न० अन्यवहरणे प्रव० ।

आहारनिकेपः ।

नामं उवणा दविण् रवेत्ते जावे य होंति बोधव्वो ।

एसो खलु आहारेनिकेवो होइ पंचविहो ॥

(नामं उवणेत्यादि) नामस्थापना द्रव्यक्षेत्रभावरूपः पंचप्रकारो भवति निकेप आहारपदाश्रय इति । तत्र नामस्थापने अनादृत्य द्रव्याहारं प्रतिपादयितुमाह ।

दव्वे सच्चित्तादी खेत्ते नगरस्स जणवओ होइ ।

जावाहारो तिविहो ओए द्योमे य पक्खेवे ॥

(दव्वे इत्यादि) द्रव्याहारे चिंत्यमाने सच्चित्तादिराहारस्त्रिविधो भवति । तद्यथा सच्चित्तोऽचित्तो मिश्रश्च तत्रापि सचित्तः पृथिवीः पृथिवीकायादिकः । तत्र सचित्तस्य पृथिवीकायस्य वक्त्रणादिरूपापन्नस्याहारो ऋष्टव्यः तथाकायादेरपीति एवं मिश्रोऽचित्तश्चायोऽन्यः नवरमग्निकायमचित्तं प्रायशो मनुष्या आहारयति ओदनादेस्तद्रूपत्वादिति । क्षेत्राहारस्तु यस्मिन्क्षेत्रे आहारः क्रियते उत्पद्यते व्याख्यायते । यदि वा नगरस्य यो देशो धान्यधनादिनोपजोग्यः स क्षेत्राहारः । तद्यथा । मयुरायाः समासजो देशः परिभोग्यो मयुराहारो माउरकाहारः खेमाहार इत्यादिभावाहारस्त्वयं । कुधोदयाङ्गकपर्यायोपपन्नं वस्तु यदाहार-

यति स जावाहार इति तत्रापि प्रायश आहारस्य जिह्वेन्द्रियविषयत्वात्तिककटुककषायास्त्रवणमधुररसा गृह्यते । तथा चोक्तं “राईभत्ते जावओ तित्ते वा जाव मधुरेत्यादि” अन्यदपि प्रसंगेन गृह्यते । तद्यथा । खरविशदमन्यवहार्यं भक्ष्यं तत्रापि पुष्पाढ्य ओदनः प्रशस्यते न शीतः । उदकं तु शीतमेव तथा चोक्तं शैत्यमपां प्रधानो गुणः । एवं तावदन्यवहार्यं द्रव्यमाश्रित्य भावाहारः प्रतिपादितः । सांप्रतमाहारकमाश्रित्य जावाहारं निर्युक्तिरुदाह । भावाहारस्त्रिविधस्त्रिप्रकारो भवति । आहारकस्य जंतोस्त्रिभिः प्रकारैराहारोपादानादिति । प्रकारानाह (ओहेति) तैजसेन शरीरेण तत्सहचरितेन च कर्मणा कर्मणेनान्यां घ्राज्यामप्याहारयति यावदपरमौदरिकं शरीरं न निष्पद्यते । तथा चोक्तं “तपण कम्मएणं आहारेइ अणंतं जीवो । तेण परं मिस्सेणं जाव शरीरस्स निप्पत्ती ॥ तथा । ओहारा जीवा सव्वे आहारगा अपज्जत्ता ” । लोमाहारस्तु शरीरपर्याप्त्युत्तरकावं बाह्यया त्वचा लोमजिराहारो लोमाहारस्तथा प्रक्षेपेण कवचादेराहार प्रक्षेपाहारः स च वेदनीयोदयेन चतुर्भिः स्थानैराहारसंज्ञावाह्यवति । तथाचोक्तं “चण्हि णणेहि आहारसन्ना समुप्पज्जइ तं जहा ओमोछयाए दुहावियणिज्जस्स कम्मस्स उदयणं मई एतमओवओ गेणंति ॥

सांप्रतमेतेषां त्रयाणामप्येकयैव ग्राह्यया व्याख्यानं कर्तुमाह । शरीरेणोयाहारो तयायफासेण लोमआहारो ।

पक्खेवाहारो पुण कावद्धितो होइ नायव्वो ॥

शरीरेणेत्यादि ॥ तैजसेन कर्मणेन च शरीरेणौदारिकादिशरीरानिष्पत्तेर्मिश्रेण च य आहारः स सर्वोऽप्योजाहार इति केचिद् व्याचक्षते । औदारिकादिशरीरपर्याप्तपर्याप्तकोर्पीन्द्रिया नापानजायामनःपर्याप्तिजिरपर्याप्तकः शरीरेणाहारयन् ओजाहार इति गृह्यते तदुत्तरकावं त्वचा स्पर्शेन्द्रियेण आहारः स लोमाहार इति । प्रक्षेपाहारस्तु कावद्धिकः कवचप्रक्षेपनिष्पादित इति ज्ञातव्यो भवति के ओजाहाराः के लोमाहाराः के प्रक्षेपाहारा पुनरप्येषामेव स्वामिविशेषेण विशेषमाविर्भाव्यन्नाह ॥

ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुणेयव्वो ।

पज्जत्तगा य द्योमे पक्खेवे होइ नायव्वो ॥ ४ ॥

ओयाहार इत्यादि । यः प्रागुक्तः शरीरेणौजसाहारस्तेनाहारेणा हारका जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्तका ज्ञातव्याः । सर्वाग्निः पर्याप्तिभिरपर्याप्तास्ते वेदितव्याः । तत्र प्रथमोत्पत्तौ जीवः पूर्वशरीरपरित्यागे विग्रहेणाविग्रहेण चोत्पत्तिदेशे तैजसेन कर्मणेन शरीरेण तत्तत्सहचरितसंपानकवत्तत्प्रदेशस्थानात्पुरुषानादत्ते तदुत्तरकावमपि यावदपर्याप्तकावस्था तावदाज आहार इति पर्याप्तकास्त्रिन्द्रियादिभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः केषांचिन्मतेन शरीरपर्याप्तका वा गृह्यते तदेवं ते लोमाहारा भवन्ति तत्र स्पर्शेन्द्रियेणोष्मादिना तत्तच्छ्रायया शीतवायुनोदकेन प्रीयते प्राणी गर्भस्थोऽपि पर्याप्त्युत्तरकावं लोमाहार एवेति प्रक्षेपाहारे तु जजनीया यदैव प्रक्षेपं कुर्वति तदैव प्रक्षेपाहारो नान्यदा लोमाहारता तु वाय्वादिस्पर्शात्सर्वदैवेति स च लोमाहारश्चक्षुष्मतामर्वागृष्टिमतां न दृष्टिपथमवतरत्यतोऽसौ प्रतिसमयवर्ती प्रायशः प्रक्षेपाहारस्तूपवर्ज्यते प्रायः स च नियतकाक्षीयः । तद्यथा । देवकुरुत्तरकुम्भमवा अष्टमभक्ताहाराः संख्येयवर्षागुणमनियतकाक्षीयः प्रक्षेपाहार इति ॥ सांप्रतं प्रक्षेपाहारं स्वामिविशेषेण दर्शयितुमाह ॥

एणिदियदेवाणं नेरङ्ग्याणं च नत्थि पक्खेवो ।

सेसाणं पक्खेवो संसारत्थाण जीवाणं ॥

(एणिदिय इत्यादि) एकमेव स्पष्टं ज्ञियं येषां भवति ते एकेन्द्रियाः पृथिवीकायादयस्तेषां देवनारकाणां च नास्ति प्रकृतेस्तु हि पर्याप्त्युत्तरकाष्ठं स्पष्टं ज्ञियं वाहारयंतीति कृत्वा लोमाहाराः तत्र देवानां मनसा परिकल्पिताः शुभाः पुद्गलाः सर्वेणैव कायेन परिणमन्ति नारकाणां त्वयुजा इति । शेषास्त्वौदारिकशरीरा द्वीन्द्रियादयस्तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां प्रकृपाहार इति । तेषां संसारस्थितानां कायस्थितेरेवाभावात्प्रकृपमन्तरेण काव-
त्रिक आहारो जिह्वेन्द्रियसङ्गादिति अन्ये त्वाचार्या अन्यया व्याचक्रते तत्र यो जिह्वेन्द्रियेण स्पृहशरीरे प्रक्षिप्यते स प्रकृपाहारः यस्तु घ्राणदर्शनश्रवणैरुपवृत्तयते धातुभावेन परिणमति स ओजाहारः । य पुनः स्पष्टेन्द्रियेणैवोपवृत्तयते धातुभावेन प्रयाति स लोमाहार इति । सूत्र० शु. २ अ० ३ प्रव० द्वा० २० ॥
सांप्रतं कावविशेषमधिकृत्याऽनाहारकानभिधित्सुराह ।

एकं च दोवसमए तिन्निवसमए मुहुत्तमप्यं वा ।

सादीयमनिहणं पुण कावमणाहारगा जीवा ॥

एकं चेत्यादि । तत्र “विग्गहगइमावन्ना केवल्लिणो समोदया अयोगीया । सिद्धा य अणाहारा सेसाआहारगा जीवा” अस्या द्वे-
शतोऽयमर्थः उत्पत्तिकाले विग्रहगतौ वक्रगतिमापन्नाः केवल्लिणो लोकपूरणकाले समुद्रतावस्थिता अयोगिनः शैलेऽश्व-
स्थाः सिद्धाश्चानाहारकाः शेषास्तु जीवाहारकाः इत्यवगतव्यं तत्र भवाद्भवांतरं यदासमश्रेण्या याति तदानाहारको न वृत्तयते यदापि विश्रेण्यामेकेन वक्रणोत्पद्यते तदापि प्रथमसमये पूर्व-
शरीरस्थेनाहारितं द्वितीयैव त्ववक्रसमये समाश्रितशरीरस्थेने-
ति वक्रव्ये तु त्रिसमयोत्पत्तौ मध्यसमयेनाहारक इति । इतरयो-
स्त्वाहारक इति वक्रव्ये तु चतुः समयोत्पत्तिके मध्यवर्तिनोः स-
मययोरनाहारकश्चतुः समयोत्पत्तिश्चैव जवति । त्रसनाभ्या ब-
हिरुपरिष्ठाद्घोषस्तापापर्युत्पद्यमानो दिशो विदिशि विदि-
शो वा दिशि यदोत्पद्यते तदा वृत्तयते । तत्रैकेन समयेन त्र-
सनामी प्रवेशो द्वितीयनोपर्ययो वा गमनं तृतीयन च बहिर्निः-
सरणं चतुर्थेन तु विदिक्षुत्पत्तिदेशप्राप्तिरिति । पंचमसमयस्तु
त्रसनाभ्या बहिरेव विदिशो विदिशुत्पत्तौ वृत्तयते । तत्र च मध्य-
वर्तिषु आनाहारक इत्यवगतव्यं । आद्यंतसमययोस्त्वाहारक
इति । केवल्लिसमुद्घातेपि कार्मणशरीरवर्तित्वा तृतीयचतुर्थे पं-
चमसमयेष्वनाहारको द्रष्टव्यः । शेषेषु त्वौदारिकतन्मिश्रवर्तित्वा
दाहारक इति (मुहुत्तमप्यं चत्ति) अंतर्मुहूर्तं गृह्यते । तच्च केवली
स्वायुषः कृते सर्वयोगनिरोधे सति नृस्वपंचाक्षरोद्गिरणमा-
त्रकावम् यावदनाहारक इत्येवमवगतव्यं सिद्धजीवास्तु शैले-
श्वस्थाया आदिसमयादारज्यान्तमपि कावमनाहारका
इति । सांप्रतमेतदेव स्वामिविशेषविशेषिततरमाह ।

एकं च दोव समए केवल्लिपरिवज्जिया अणाहारा ।

पंचमि दोणि दोए य पूरिए तिन्नि समयाओ ॥

एकं चेत्यादि ॥ केवल्लिपरिवर्जिताः संसारस्था जीवा एकं द्वौ
वा अनाहारका भवन्ति ते च चिद्विग्रहत्रिविग्रहोत्पत्तौ त्रिचतुः
सामयिकायां द्रष्टव्याः चतुर्विग्रहपंचसमयोत्पत्तिस्तु स्वल्प-
सत्त्वाश्रितेपि न साक्षादुपात्ता । तथा चान्यत्राप्यभिहितं ए-
कं चैव वानाहारकः । वाशब्दात् त्रीन् वा आनुपूर्व्या अन्युदग्र
उत्कृष्टतो विग्रहगतौ चतुरः समयानागमेऽभिहिताः ते च ।

पंचमसमयोत्पत्तौ वृत्तयते नान्यत्रेति । जवस्थकेवल्लिणस्तु समु-
द्घाते मये तत्करणोपसंहारावसरे तृतीयपंचमसमयौ चैव लो-
कपूरणाच्चतुर्थसमयेन सहितास्तस्यः समया भवन्तीति ।

पुनरपि निर्युक्तिकारः सादिकमपर्यवसानं कावमनाहारकत्वं
दर्शयितुमाह ॥

अंतो मुहुत्तमप्यं सेवेसीए जवे अणाहारा ।

सादीयमनिहणं पुण सिद्धायणाहारगा होंति ॥

(अंतोमुहुत्तमित्यादि) शैलेऽश्वस्थाया आरज्यसर्वथानाहा-
रकः सिद्धावस्थाप्राप्तावनंतमपि कावं यावदिति पूर्वं तु काव-
ल्लिकाव्यव्यतिरेकेण प्रतिसमयमनाहारकः कावल्लिकेन तु
कादाचित्क इति । सूत्र. शु. २ अ. ३ ॥ सयोगिकेवली अना-
हारक इति वदतां दिग्म्वराणां तस्याऽऽहारकत्वसाधनेन
प्रतिषेधः कृतः । सूत्र० । सम्म० । तदेवं संसारस्था जीवा
विग्रहगतौ जवन्येनैकं समयं उत्कृष्टतः समयत्रयं भवस्थकेव-
ली च समुद्घातावस्थाः समयत्रयमनाहारकः शैलेऽश्वस्था
यांत्वंतर्मुहूर्तं सिद्धास्तुसादिकमपर्यंतं कावमनाहारका इति
स्थितं ॥

सांप्रतं प्रथमाहारग्रहणं येन शरीरेण करोति तद्दर्शयति ॥

जोएण कम्मएणं आहारेई अणंतं जीवा ।

तेण परं मीसेणं जीवशरीरस्स पज्जत्ती ॥

जोएणेत्यादि । ज्योतिस्तेजस्तदेव तत्र वा भवं तैजसं कार्म-
णेन वाहारयाति । तैजसकार्मणे हि शरीरे आसंसारभाविनि
ताज्यामेवोत्पत्तिदेशं गता जीवा प्रथममाहारं कुर्वन्ति ततः
परमौदारिकमिश्रेण वैक्रियमिश्रेणेन वा यावच्छरीरं निष्पद्यते
तावदाहारयन्ति । शरीरनिष्पत्तौ त्वौदारिकेण वैक्रियेण वाऽऽहा-
रयन्तीति स्थित । सूत्र० शु. २ अ० ३ । आ० ।

केवल्लिनां प्रवृत्तावाहारनिर्हारौ ॥ स० ॥

पृथ्वीकायिकादीनामाहारनिरूपणम्—कथं किं वा ते आह-
रन्ति ॥

सुयं मे आउसंते णं जगवया एवमक्खायं इह खलु
आहारपरिष्ठा णामज्जयणे तस्स णं अयमपेइ इह खलु
पाईणं वा सव्वत्तो सव्वावन्ति च णं लोगांसि चत्तारि वी-
यकाया एवमाहिज्जन्ति । तं जहा अग्गवीया मूढवीया पो-
रवीया खंधवीया ते सिं च णं अहाविणं अहावगासे
णं इहे गतिया सत्ता पुढवीजोणिया पुढविसंजवा पुढवीनु-
क्कमे तज्जोणिया तस्संजवा तदुक्कमा कम्मोवगा
कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु
स्खवत्ताए विउट्ठंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं
पुढवीणं सिणेहमाहारंति ॥ १ ॥

॥ टी० ॥ सुभ्रमस्वामी जंबूस्वामिनमुद्दिश्येदमाह । तद्यथा शु-
तं मयाऽऽयुष्मता तु भगवतेदमाख्यातं । तद्यथा । आहारपरि-
ह्वेदमभ्ययनं तस्य चायमर्थः । प्राच्यादिषु दिक्षु सर्वतः इत्यु-
र्ध्वाधो विदिक्षु च (सव्वावन्ति) सर्वस्मिन्नपि लोके क्षेत्रे
प्रज्ञापकभावदिगाधारभूतेऽस्मिन् चत्वारो बीजकाया बीजमे-
व कायो येषां ते तथा बीजं वक्ष्यमाणं चत्वारो बीजप्रकारा
समुत्पत्तिज्ज्ञेदा जवन्ति तद्यथा अग्रे बीजं येषामुत्पद्यते ते तद्वत्ता
द्विसहकारादयः शाब्दादयो वा । यदिवाप्राण्येवोत्पत्तौ

कारणतां प्रतिपद्यते येषां कोरंटादीनां ते अग्रवीजास्तथा मूलवीजा आर्द्रकादयः पर्ववीजास्त्विद्वादयः स्कंधवीजाः सल्लक्यादयः । नागार्जुनीयास्तु पठंति (वणस्सइकाइयाणं पंचविहा बीजवक्कंती एवमाहिज्जइ तं जहा अग्गमूलपोरुखंधवी यरुहा षट्ठापि एमंदिया समुच्चिमा वीया जायंते) यथा दग्धवनस्थवीषु नानाविधानि हारितान्युद्भवन्ति पञ्चिन्यो वाऽज्जिनवतमागादाविति तेषां च चतुर्विधानामपि वनस्पतिकायानां यद्यस्य बीजमुत्पात्तिकारणं तद्यथा बीजं । तेन यथाबीजेनेति । इदमुक्तं भवानि । शाल्यंकुरस्य शाखिवीजमुत्पात्तिकारणं । एवमन्यदपि छप्रव्यं । यथावकाशेति यो यस्यावकाशः यद्यस्योत्पत्तिस्थानमथवा चूम्यंबुकाद्याकाशवीजसंयोगा यथावकाशे गृह्यते तेनेति । तदेवं यथाबीजं यथावकाशेन चेहास्मिन् जगत्येके केचन सत्त्वा ये तथाविधकर्मोदयाधनस्पतिपूतिस्तवस्ते हि वनस्पतावुत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका जवंति यथा तेषां वनस्पतिबीजं कारणमेवमाधारमंतरेणोत्पत्तेरजावात्पृथिव्यपि शैवालजंवालादेरुदकवादिति । तथा पृथिव्यां संजवः सदा जवनं येषां वनस्पतीनां तथा । इदमुक्तं भवति । न केवलं ते सद्योनिकायस्थितिकाश्चेति । तथा पृथिव्यामेव विविधमुत्पादयत्येन क्रमः क्रमणं येषां ते पृथिव्युक्रमाः । इदमुक्तं जवति । पृथिव्यामेव तेषामूर्ध्वक्रमणलक्षणा वृद्धिर्भवति । एवं च ते तद्योनिकास्तत्संजवास्तद्व्युत्क्रमा इत्येतदनूद्याप्यपरं विधातुकाम आह ॥

कम्मोवगा इत्यादि । ते हि तथाविधेन वनस्पतिकायसंभवेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तेष्वेव वनस्पतिपूपसामीप्येन तस्यामेव च पृथिव्यां गच्छंतीति कर्मोपगा भण्यन्ते तेहि कर्मवशात् वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव पुनरपि वनस्पतिपूपं गच्छन्ते । न चान्यत्रोक्ता अन्यत्र जविष्यंतीति उक्तं च । “कुसुमपुरोत्ते बीजे मथुरायां नाङ्कुरः समुद्भवति । यत्रैव तस्य बीजं तत्रैवोत्पद्यते प्रसवः ” तथा ते जीवाः कर्मनिदानेन कारणेन समाकृष्यमाणास्तत्र वनस्पतिकाये वा व्युक्रमाः समागताः संतो नानाविधयोनिकासु पृथिवीष्वित्यन्येषामपि पक्षां कायानामुत्पात्तिस्थानभूतासु सचित्ताऽचित्तमिश्रासु वा श्वेतकृष्णादिवर्णतिकादिरससुरज्यादिगंधमृदुकर्कशादिस्पर्शादिकैर्विकल्पैर्वहुप्रकारासु भूमिषु वृक्षतया विविधा वर्तन्ते ते च तत्रोत्पन्नास्तासां पृथिवीनां स्नेहं स्निग्धभावमाददते स एव च तेषामाहार इति । नच ते पृथिवीशरीरमाहारयंतः पृथिव्याः पीरामुत्पादयन्ति ॥ सूत्र० श्रु. २ अ- ६ ।

ते जीवा आहारंति पुढवीशरीरं आजतशरीरं तेजशरीरं वाजशरीरं वणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचिच्चं कुव्वंति परिविच्छत्यं तं शरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं विपरिणयं सारूवियकरं संतं अवरेवियणं तेसिं पुढविजोणिवाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावस्साणा णागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणा विहसरीरपुग्गलविडव्वित्ता तेजीवा कम्मोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥

टी० एवमप्यायतेजोवायुवनस्पतीनामायोज्यं । अत्र च पीरानुत्पादनेऽयं दृष्टान्तः । तद्यथा । अणोद्भवाद्या जीवामातुरुष्मणा विवर्धमाना गर्जस्था एवोदरगतमाहारयंतो नातीव पीरामुत्पादयंत्येवमसावपि वनस्पतिकायिकः पृथिवी-

वीस्नेहमाहारयन्नातीव तस्याः पीरामुत्पादयति उत्पद्यमानः समुत्पन्नश्च वृद्धिमुपगतोऽसदृशवर्णरसाद्युपेतत्वात् बाधां विदध्यादपीति । एवमप्यायस्य भौमस्यांतरिक्षस्य वा शरीरमाहारयति तथा तेजसो जस्मादिकं शरीरमाददति । एवं वाय्वादेरपीति छप्रव्यं । किंचहुनोक्तेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां यच्छरीरं तत्ते समुत्पद्यमाना अचित्तमपि स्वकायेनावष्टभ्य प्रासुकीकुर्वन्ति । यदि वा परिविध्वस्तं पृथिवीकायादिशरीरं किंचित्परितापितं कुर्वन्ति ते वनस्पतिजीवा एतेषां पृथिवीकायादीनां तच्छरीरं पूर्वमाहारितमिति तैरेव पृथिवीकायादिभिरुत्पत्तिसमये आहारितमासीत् स्वकायत्वेन परिणामितमासीत् । तदधुना वनस्पतिजीवस्तत्रोत्पद्यमान उत्पन्नो वा त्वचास्पर्शनाहारयत्याहार्यं च स्वकायत्वेन विपरिणामयति विपरिणामितं च तच्छरीरं स्वकायेन सह स्वरूपतां नीतं सत्तन्मयतां प्रतिपद्यते । अपराण्यपि मूलशाखाप्रतिशाखापत्रपुष्पफलादीनि तेषां पृथिवीकायिकानां वृक्षाणां नानावर्णानि । तथाहि । स्कंधस्यान्ययाचूतो वर्णो मूलस्य चान्यादृश इति । एवं यावन्नानाविधशरीरेषु पुद्गलविकुर्वितास्ते जवंतीति । तथाहि । नानारसवीर्यविपाका नानाविधपुद्गलोपचयात्सुरूपकुरूपसंस्थानास्ते जवंतीति । तथा दृढालपसंहननाः कृशस्थूलस्कंधाश्च भवंत्येवमादिका नानाविधस्वरूपाणि विकुर्वन्तीति स्थितम् । केषांचिच्छाक्यादीनां वनस्पत्याद्या स्वावरजीवा एव न भवंतीति अतस्तत्प्रतिषेधार्थमाह । ते जीवा इत्यादि । ते वनस्पतिपूतपन्ना जीवा उपयोगलक्षणात्वाजीवानां तेषामप्याश्रयोत्सर्पणादिकया क्रिययोपयोगो लक्ष्यते । तथा विशिष्टाहारोपचयापचयान्यां शरीरोपचयापचयसंज्ञावाद्भ्रंजजीवाः स्वावरास्तथाच्छिन्नप्ररोहणात्स्वापात्सर्वत्वगपहरणे मरणादित्येवमादयो हेतवोऽत्र छप्रव्याः यदत्र कैश्चित्पूत्रेपि वनस्पतीनां चैतन्ये सिद्धानैकांतिकत्वादिकमुक्तं स्वदर्शनानुरागात्तदपकर्णनीयं न हि सम्यगार्हं तमतामिहोऽसिद्धविरुद्धानैकांतिकोपन्यासेन न्यामोह्यते सर्वस्य कथंचिद्व्युपगतत्वात्प्रतिषिद्धत्वाच्चेति ते जीवास्तत्र वनस्पतिषु तथाविधेन कर्मणा उपपन्नगाः । तच्चेदं एकैन्द्रियजातिस्थावरनामवनस्पतियोग्यायुष्कादिकमिति तत्कर्मोदयेन तत्रोत्पन्ना उच्यन्ते न पुनः काक्षेश्वरादिना तत्रोत्पाद्यन्ते इत्येवमाख्यातं तीर्थकरादिभिरिति । एवं तावत्पृथिवीयोनिका वृक्षा अभिहिताः सूत्र० श्रु० २ अ० ३ ।

सांप्रतं तद्योनिकेष्वेव वनस्पतिषु अपरे समुत्पद्यन्त इत्येतद्दर्शयितुमाह । सूत्र०

आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंजवा रुक्खवुकमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं । तत्त वुकमा पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खत्ताए विजहंति ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणां रुक्खाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आजतेजवाजवणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचिच्चं कुव्वंति परिविच्छत्यं तं सरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं विपरिणामियं सारूविकरं संतं अवरेवियणे तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावन्ना णाणागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणाविह-

सरीरपुग्गलविज्जविया ते जीवा कम्मोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ३ ॥

टी० । सुधर्मस्वामी शिष्योद्देशेनेदमाह ॥ अथापरमेतदाख्यातं पुरा तीर्थकरेण यदि वा तस्यैव वनस्पतेः पुनरपरे वद्व्यमाणमाख्यातं यदश्वेदास्मिन् जगत्येके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः सत्त्वाः प्राणिनो वृक्षा एव येनिरूपयन्ति स्यान्माश्रयो येषां ते वृक्षयोनिकाः । इह च यत्पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेष्वभिहितं तदेतत्प्रापि वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिषु तदुपचयकृत्सर्वमायोज्यं यावदाख्यातमिति । सूत्र. श्रु० १ अ० ३ ।

साम्प्रतं वनस्पत्यवयवानधिष्ठित्याऽऽह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंजवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्खत्ताए विज्जंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आउते उवाउवणस्सइसरीरं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुब्बंति परिविष्टत्थं तं सरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं विपरिणाभियं सारुविकरं संतं अवरेवियणं तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा पाणावन्ना जाव ते जीवा कम्मोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ४ ॥

अथापरमेतदाख्यातं तददर्शयति । इहास्मिन् जगत्येके न सर्वे तथाविधकर्मोदयवर्तिनो वृक्षयोनिकाः सत्त्वा भवन्ति तदवयवाश्रिताश्च परे वनस्पतिरूपा एव प्राणिनो भवन्ति तथा यो ह्येको वनस्पतिजीवः सर्ववृक्षावयवव्यापी ज्वनति तस्य चापरे तदवयवेषु मूलकंदस्कंधश्वत्वाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजभूतेषु दशसु स्थानेषु जीवाः समुत्पद्यन्ते ते च तत्रोत्पद्यमाना वृक्षयोनिका वृक्षवृक्षमाश्रयन्ते इति । शेषं पूर्ववत् इह च प्राक्चतुर्विधार्थप्रतिपादकानि सूत्राण्यभिहितानि । तद्यथा वनस्पतयः पृथिव्याश्रिता भवंतीत्येकं १ तच्छरीरं अण्कायादिशरीरं वाऽऽहारयंतीति द्वितीयं २ तथा विवृष्टास्तदाहारितं शरीरमन्वितं चिह्नस्तं च कृत्वात्मसात्कुर्वतीति तृतीयं ३ अन्यान्यपि तेषां पृथिवीयोनिकानां वनस्पतीनां शरीराणि मूलस्कंधकंददीनि नानावर्णानि भवंतीति चतुर्थं ॥ ४ ॥ एवमत्रापि वनस्पतियोनिकानां वनस्पतीनामेवंविधार्थप्रतिपादकानि चतुष्पकाराणि सूत्राणि द्रष्टव्यानीति यावत्ते जीवा वनस्पत्यवयवमूलस्कंधादिरूपाः कर्मोपपन्नगा भवन्त्येवमाख्यातं । सूत्र-श्रु. २-अ. ३ ॥

अथ वृक्षोपमृत्युत्पन्ना वृक्षानाश्रित्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंजवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्खेषु मूलत्ताए कंदत्ताए खंभत्ताए तयत्ताए साद्धत्ताए पवाद्धत्ताए पत्तत्ताए पुफत्ताए फलत्ताए वीयत्ताए विज्जंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आउते उवाउवणस्सइसरीरं पाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं

अचित्तं कुब्बंति परिविष्टत्थं तं सरीरं जाव सारुविकरं संतं अवरे वि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं मूलाणं कंदाणं खंभत्ताणं तथाणं साद्धाणं पवाद्धाणं जाव वीयाणं सरीरा पाणावन्ना पाणागंधा जाव पाणाविहसरीरं पुग्गलविज्जविया ते जीवा कम्मोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ५ ॥

अथापरमेतत्पुराऽऽख्यातं यच्चद्व्यमाणमिहैके सत्त्वा वृक्षयोनिका जवंति तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षास्तेष्वेव प्रतिप्रदेशतया ये परे समुत्पद्यन्ते तस्यैकस्य वनस्पतेर्मूलारंजकस्योपचयकारिणस्ते वृक्षयोनिका इत्यभिधीयन्ते । यदि वा ये ते मूलकंदस्कंधशस्त्रादिकाः पूर्वोक्तदशस्थानवर्तिनस्त एवमभिधीयन्ते तेषु च वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु कर्मोपपादननिष्पादितेषु उपर्युपरि अच्यारोहंतीत्यध्यारुहा वृक्षोपरि जाता वृक्षाभिधानाः कामवृक्षाभिधाना वा द्रष्टव्यास्तदभावे वाऽपरे वनस्पतिकायाः समुत्पद्यन्ते वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिष्विति । इहापि प्राग्ब्रूयानि सूत्राणि द्रष्टव्यानि ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंजवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवक्कमा कम्मोववन्नगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं अज्जारोहत्ताए विज्जंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव सारुविकरं संतं अवरे वि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्जारोहणं सरीरा पाणावन्ना जाव मक्खायं ॥ ६ ॥

तद्यथा योनिकेषु वृक्षेष्वपरेऽध्यारुहाः समुत्पद्यन्ते ते च तत्रोत्पन्नाः स्वयोनित्तुतं वनस्पतिशरीरमाहारयन्ति तथा पृथिव्यसेजोवा र्यादीनां शरीरकमाहारयन्ति तथा तच्छरीरमाहारितं सदचित्तं चिह्नस्तं परिणामितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्थापयन्त्यपराणि च तेषामध्यारुहाणां नानाविधरूपसंग्रहस्पशोपेतानि नानासंस्थानानि शरीराणि ज्वनन्ति ते जीवास्तत्र स्वकृतकर्मोपपन्ना जवंतीत्येतदाख्यातमिति प्रथमं सूत्रम् । सूत्र-श्रु. २ अ० ३ ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया अज्जारोहसंजवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएसु अज्जारोहेसु अज्जारोहत्ताए विज्जंति ते जीवा तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहणं सिण्हेहमाहारंति ते जीवा आहारंति ते जीवा पुढवीसरीरं जाव सारुविकरं संतं अवरे वि य णं तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहणं सरीरा पाणावन्ना जाव मक्खायं ॥ ७ ॥

द्वितीयं त्विदमथापरं पुराख्यातं । ये ते प्राग्ब्रूयानिषु वृक्षेषु अथ्यारुहाः प्रतिपादितास्तेष्वेवोपरि प्रतिप्रदेशोपचयकर्त्तारोऽध्यारुहवनस्पतित्वेनोपपद्यन्ते ते च जीवा अथ्यारुहप्रदेशोपपन्ना अथ्यारुहजीवास्तेषां स्वयोनित्तुतानि शरीराण्याहारयन्ति । तथाऽपराण्यपि पृथिव्यादीनि शरीराणि आहारयन्ति अपराणि चाथ्यारोहसंभवानामथ्यारुहजीवानां नानाविधवर्णकादिकानि शरीराणि जवंतीत्येवमाख्यातं ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजो-
णिया अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा
अज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहत्ताए विउटंति ते जीवा
तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहाणं सिणेहमा
हारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरा आउसरीरा
जावसारुविकरुं संतं अवरं वि य णं तेसिं अज्जारो
हजोणियाणं अज्जारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जाव
मक्खायं ॥ ८ ॥

तृतीयं त्विदं ॥ अहावरमित्यादि । अथापरं पुराख्यातं तद्यथा
इहैके सत्त्वा अध्यारुहसंभवेष्वाध्यारुहत्वेनोपपद्यन्ते ये चैवमुत्प-
द्यन्ते तेऽध्यारुहजीवा आहारयन्ति तृतीये त्वध्यारुहयोनिकाना-
मध्यारुहजीवानां शरीराणि छद्म्यानीति विशेषः ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया
अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा अ-
ज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहेसु मूळत्ताए जाव वीयत्ताए
विउटंति ते जीवा तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारो
हाणं सिणेहमाहारेंति जाव अवरं वि य णं तेसिं अज्जा
रोहजोणियाणं मूळाणं जाव वीयाणं सरीरा णाणावन्ना
जाव मक्खायं ॥ ९ ॥

इदं तु चतुर्थकं तद्यथा (अहावरमित्यादि) अथापरमिद-
माख्यातं । तद्यथा इहैके सत्त्वा अध्यारुहयोनिकेष्वध्यारुहेषु
मूळकदस्कंधत्वक्शाखाप्रवाहपत्रपुष्पफलबीजप्रावेनोपपद्यन्ते ते
च तथाविधकर्मोपगमा ज्वन्तीत्येतदाख्यातमिति शेषं तदेवेति ।
साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तशेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव णाणाविहजोणियासु पुढवीसु तणत्ताए
विउटंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं
सिणेहमाहारेंति जाव ते जीवा कम्मोववन्ना ज्वन्तीति
मक्खायं १० एवं पुढविजोणिएसु तणेषु तणत्ताए विउ
टंति जाव मक्खायं ११ एवं तणजोणिएसु तणेषु तण-
त्ताए विउटंति तणजोणीयं तणसरीरं च आहारेंति जाव
मक्खायं १२ एवं तणजोणिएसु तणेषु मूळत्ताए जाव वीय-
त्ताए विउटंति ते जीवा जाव एवमक्खायं १३ एवं ओसहीणं
वि चत्तारि आद्यावगा १४ एवं हरियाणं वि चत्तारि आ-
द्यावगा ॥ १५ ॥

साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तं शेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह । (अहा-
वरमित्यादि) अथापरमिदमाख्यातं यदुत्तरत्र वद्यते । तद्यथा
इहैके सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसंभवाः पृथिवीव्युत्क्रमा
इत्यादयो यथा वृक्षेषु चत्वार आद्यावका एवं तृणान्यप्याश्रित्य
छद्म्याः । ते चामी नानाविधासु पृथिवीयोनिषु तृणत्वेनोप-
पद्यन्ते पृथिवीशरीरं चाहारयन्ति १० द्वितीयं तु पृथिवीयो-
निकेषु तृणेषूपपद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्तीति ११ तृतीयं तु
तृणयोनिकेषु तृणेषूपपद्यन्ते तृणयोनिकं शरीरं चाहारयन्तीति
१२ चतुर्थं तृणयोनिकेषु तृणावयवेषु मूलादिदशप्रकारेषु

त्पद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्त्येवं यावदाख्यातमिति १३ एव
मौपध्याश्रयाश्चत्वार आद्यावका जणनीयाः १४ नवरमौपधि-
ग्रहणं कर्तव्यमेवं हरिताश्रयाश्चत्वार आद्यावका भणनीयाः ।
कुह्णेपु त्वेक एवाद्यावको छद्म्यस्तद्योनिकानामपरेषाम
भावादिति ज्ञावः ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजो
णियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कूहण-
त्ताए कंडुकत्ताए उव्वेहणियत्ताए निव्वेहणियत्ताए
सज्जत्ताए ठत्तगत्ताए वाम्माणियत्ताए कूरत्ताए विउटंति
ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमा-
हारेंति ते वि जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरं
वि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं
सरीरा णाणावग्मा जाव मक्खायं एगो चैव आद्यावगो
सेसा तिसि णत्थि ॥ १६ ॥

इह चामी वनस्पतिविशेषा लोकव्यवहारतोऽनुगतव्याः प्रज्ञा-
पनातो वाचसेया इति । अत्रार्थं सर्वेषामेव पृथिवीयोनिकत्वा-
त्पृथिवीसमाश्रयत्वेनाभिहिताः इह च स्थावरानां वनस्पते-
रेव प्रस्पष्टचैतन्यवृक्षगणत्वात्तस्यैव प्राक्प्रदर्शितं चैतन्यं ।

सांप्रतमपकाययोनिकस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया
उदगसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणावि
हजोणिएसु उदएसु रुक्खत्ताए विउटंति । ते जीवा ते
सिं णाणाजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा
आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरं वि य णं तेसिं
उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावग्मा जाव
मक्खायं । जहा पुढविजोणियाणं चत्तारि गमा अज्जा-
रुहाणं वि तहेव तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि
आद्यावगा जाणियन्वा । एक्केके तहा उदगजोणियाणं
रुक्खाणं इक्केके ॥ १७ ॥ अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता उ
दगजोणिया उदगसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा
णाणाविहजोणिएसु उदयेसु उदगत्ताए अवगत्ताए पणग-
त्ताए सेवादत्ताए कट्ठं वुगत्ताए हरुत्ताए कसेरुगत्ताए कच्छ-
जाणियत्ताए उप्पन्नत्ताए पल्लमत्ताए कुमुयत्ताए नल्लिणत्ताए
सुज्जगत्ताए सोगंधियत्ताए पौनरियत्ताए महापौनरियत्ताए
सयपत्ताए सहस्सपत्ताए एवं कहद्वारकोकणपत्ताए अरविं-
दत्ताए तामरसत्ताए जिसजिसमुणाद्वपुक्खद्वत्ताए पुक्ख-
द्वत्थिजगत्ताए विउटंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणिया-
णं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवी
सरीरं जाव संतं अवरं वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उद
गाणं जाव पुक्खद्वत्थिजगाणं सरीरा णाणावग्मा
जाव मक्खायं एगो चैव आद्यावगो ॥ १८ ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतच्छ्रयमाणमाख्यातं तद्यथा

इहैके सत्त्वास्तथाविधकर्मोपचयादुदकं योनिरुपतिस्थानं
येषां ते तथा । तथैतदेकं संज्ञयोः येषां ते तथा । याचत्कर्मनि-
दानेन संज्ञानितास्तदुपक्रमा भवतीति ते च तत्कर्मवशाया
नानाविधयोनिपृथक्केषु वृक्षत्वेन व्युत्क्रामन्नुपच्यते । ये च जीवा
उदकयोनिका वृक्षत्वेनोत्पन्नास्ते तच्चरीरमुदकं शरीरमाहार-
यन्ति न केवलं तदेवान्यदपि पृथिवीकायादिशरीरमाहारयं-
तीति शेषं पूर्ववत् यथा पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वार आ-
द्यापका एवमुदकयोनिकानामपि वृक्षाणां ज्वन्तीत्येवं द्रष्टव्यं
अपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पाभावादिति किं तर्हि एक एवा-
द्यापको भवति १७ एतेषां हि उदकाकृतीनां वनस्पतिकायानां
तथावयवपनकशैवज्ञादीनामपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पस्याऽ
भावादिति । एते च उदकाश्च या वनस्पतिविशेषाः कञ्चुका
हमादयो लोकव्यवहारतोऽवसेया इति ॥ १७ ॥

साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वनस्पत्याश्रयमाद्यापकत्रयं दर्श-
यितुमाह ।

अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता तेसिं चैव पुढवी-
जोणिएहिं रुखेहिं रुखजोणिएहिं रुखेहिं रुख-
जोणिएहिं मूत्रेहिं जाव वीएहिं रुखजोणिएहिं अज्ज-
रोहेहिं अज्जारोहजोणिएहिं अज्जारोहेहिं अज्जारोह-
जोणिएहिं मूत्रेहिं जाव वीएहिं पुढविजोणिएहिं
तणेहिं तणजोणिएहिं तणेहिं तणजोणिएहिं मूत्रेहिं
जाव वीएहिं एवं ओसहीहिं वि तिन्नि आद्यावगा एवं
हरिएहिं वि तिन्नि आद्यावगा पुढविजोणिएहिं वि
आएहिं काएहिं जाव कूरेहिं उदगजोणिएहिं रुखेहिं
रुखजोणिएहिं रुखेहिं रुखजोणिएहिं मूत्रेहिं जाव
वीएहिं एवं अज्जारोहेहिं वि तिन्नि तणेहिं वि तिन्नि
आद्यावगा ओसहीहिं वि तिन्नि हरिएहिं वि तिन्नि
उदगजोणिएहिं उदएहिं अवएहिं जाव पुखलत्थि-
नएहिं तसपाणचाए विउटंति ॥ १८ ॥

टीप्पत्यथा । पृथिवीयोनिकैर्वृक्षैर्वृक्षयोनिकैर्वृक्षैस्तथा वृक्षयो-
निकैर्मृदादिभिरिति एवं वृक्षयोनिकैरप्यारुहैस्तथाऽप्यारुहयो-
निकैर्मृदादिभिरिति एवमन्येपि तृणादयो चट्टाः एवमुदक-
योनिकेष्वपि वृक्षेषु योजनीयं ॥ १८ ॥

तदेवं पृथिवीयोनिकवनस्पतेरुदकयोनिकवनस्पतेश्च भेदानु-
पदर्श्याऽधुना तदनुवादेनोपसंजिघृक्षुराह ॥

ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं उदगजोणियाणं रुख-
जोणियाणं अज्जारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओ-
सहीजोणियाणं हरियजोणियाणं रुखाणं अज्जारुहा
णं तणाणं ओसहीणं हरियाणं मूत्राणं जाव वीयाणं
आयाणं कायाणं जाव करवाणं उदगाणं अवगाणं जाव
पुखलत्थिजगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति
पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य एं तेसिं रुखजोणि-
याणं अज्जारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओसहि-
जोणियाणं हरियजोणियाणं मूत्रजोणियाणं कंदजोणि-
याणं जाव वीयजोणियाणं आयजोणियाणं कायजोणि-

याणं जाव कूरजोणियाणं उदगजोणियाणं अवगजोणि-
याणं जाव पुखलत्थिजगजोणियाणं तसपाणाणं सरी-
रा णाणावसा जाव मक्खायं ॥ १९ ॥

(तेजीवा इत्यादि)ते वनस्पतिरूपज्ञा जीवाः पृथिवीयोनिकानां
तथोदकवृक्षाप्यारुहतृणौषधिहरितयोनिकानां वृक्षाणां यावत्सेन
हमाहरयतीत्येतदाख्यातमिति । तथा वसनां प्राणिनां शरीर
महारयन्त्येतदवसाने द्रष्टव्यमिति । तदेवं वनस्पतिकायि-
कानां सुप्रतिपाद्यत्वेतन्त्यानां स्वरूपमभिहितं शेषाः पृथ्वी-
कायादयश्चत्वार एकैऽपि उत्तरत्र प्रतिपादयिष्यन्ते । सूत्र-
श्रु. २ अ. ३ ।

उत्पन्नादिजीवानामाहारो वनस्पतिशब्दे ।

मनुष्याणाम् ॥

साम्प्रतं वसकायस्याऽवसरः स च नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवमे-
दजिन्नः तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानुमानग्राह्या दुष्कृतकर्म-
फलश्रुजः केचन संतीत्येवं ते ग्राह्या तदाहारोऽप्येकान्तेना-
शुनपुञ्जनिवर्तित ओजसा प्रक्षेपेणेति । देवा अप्रयधुना
बाहुल्येनानुमानगम्या एव तेषामप्याहारः शुभ एकातेनौ-
जोनिवर्तितो न प्रक्षेपकृत इति । सचाभोगनिवर्तितो नाजो-
गकृतश्च । तत्र नाभोगकृतः प्रतिसमयभावी आभोगकृतश्च
जघन्येन चतुर्भक्तकृत उत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशदर्पसहस्रनिष्पा-
दित इति शेषास्तु तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां च मध्ये मनुष्याणाम-
न्यर्हितत्वात्तानेव प्राम्दर्शयितुमाह ॥

अहावरं पुरस्त्रायं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं तं जहा
कम्मचूमगाणं अकम्मचूमगाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं
मिन्नकखयाणं तेसिं च णं अहावीएणं अहावकासेणं
इत्थीए पुरिस्ससयं कम्मकराए जोणिए एत्थणं मेहु
एवत्तियाए वणायं संजोगे समुप्पज्जते उहुओ वि सिणेहं
संचिणंति तत्थणं जीवा इत्थिच्चाए पुरिस्सत्ताए णपुं
सगत्ताए विउटंति ते जीवा माओओयं पिउसुक्कं तं
तदुजयं संसट्ठं कज्जुसं किच्चिसं तं पढमत्ताए आहारमाहा
रंति ततो पच्चा जं से माया णाणाविहाउ रसविईउ आ
हारमाहारंति ततो एगदेसेणं ओयमाहारंति आणुपुञ्जे
ए वुद्धा पड्डिपागमणुविन्ना ततो कायातो अजिनिवट्टमाणा
इत्थि वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति णपुंसं वेगया
जणयंति ते जीवा रुहरा समाणा माउक्खीरं सपिं आहा
रंति आणुपुञ्जेण वुद्धा ओयणं कुम्मासं तसथावरेय पाणे
ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव सारुविकरं संतं
अवरे वि य एं तेसिं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं कम्मचू-
मगाणं अकम्मचूमगाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं मिन्न-
कखूं सरीरा णाणावसा ज्वन्तीति मक्खायं ॥ २० ॥

(अथावरं पुरस्त्राय) मित्यादि । अयानंतरमेव तु पुरा पूर्वमाख्या-
तं तद्यथा आर्याणामनार्याणां च कर्मभूमिजाऽकर्मभूमिजादीनां
मनुष्याणां नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समा-
ख्यातं तेषां च स्त्रीनपुंसकभेदभिन्नानां । यथावीजनेति । यद्यस्य
वीजं तत्र स्त्रियाःसंबंधि शोणितं पुरुषस्य च शुक्रं एतदुभयमन्य-
विध्वस्तं शुक्राधिकं सन्मनुष्यस्य शोणिताधिकं स्त्रियास्तत्स-

मता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते । तथा यथावकाशेनेति । योऽर्थस्यावकाशो मत्तुर्दरकुड्यादिकस्तत्रापि किञ्च त्रामा स्त्रिया दक्षिणा कुक्षिः पुरुषस्योभयाश्रितः पंढ इति । अत्र चाविध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजमिति चत्वारो भंगाः तत्राप्याद्य एव भंगक उत्पत्तेरवकाशो न शेषेषु त्रिविधिति । अत्र च स्त्रीपुंसयोर्वेदो द्ये सति पूर्वकर्मनिवर्तितायां योनौ मैयुनप्रत्यायिको रताभिद्या योदयजनितोऽभिकारणयोररणिकाष्टयोरिव संयोगः समुत्पद्यते तत्संयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्पित्सवो जंतव स्तैजसकर्मणाऽन्यां शरीराऽन्यां कर्मरज्जुसंदानितास्तत्रोत्पद्यंते ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाचिन्वत्यविध्वस्तायां योनौ सत्यामिति । विध्वस्यते तु योनिः “पंचपंचाशिका नारी सप्तसप्ततिः पुरुष इति” तथा द्वादश मुहुर्त्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोनिर्नैव तस्तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपगच्छत इति । तत्र जीवा उन्नयोरपि स्नेहमाहार्यं स्वकर्मविपाकेन यथा स्वं स्त्रीपुंसपुंसकभावेन । (विजृम्भित्ति) वर्तते समुत्पद्यत इति यावत् । तदुत्तरकाळं च स्त्रीकुक्षौ प्रक्षिप्ताः सन्तः स्त्रिया हारितस्याहारस्य निर्यासं स्नेहमाददति तत्स्नेहेन च तेषां जंतूनां क्रमोपचयादानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते (सत्ताहं कल्लवं होइ सत्ताहं होइ बुबुयं) इत्यादि तदेवमेनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमोजसा मिश्रेण वा दोमभिर्वा नुपूर्व्वेणाहारयंति यथाक्रममानुपूर्व्वेण वृद्धिमुपगताः संतो गर्भपरिपाकं गर्भनिष्पत्तिमनुप्रपन्नास्ततो मातुःकायादभिनिवर्त्तमानाः पृथग्भवन्तः संतस्तद्योनेर्निर्गच्छन्ति । ते च तथाविधकर्मोदयादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा जनयंत्युत्पादयंत्यपरे केचन पुंभावं नपुंसकभावं च । इदमुक्तं भवति । स्त्रीपुंसपुंसकभावः प्राणिनां स्वकृतकर्म निवर्त्तितो भवति न पुनर्यो यादगिह जवे सोमुऽपिमेव तादृगेवेति । ते च तदहर्जातवावकाः संतः पूर्व्वभवाऽन्यासादाहाराज्जिवापिणो भवन्ति मातुःस्तन्यमाहारयंति तदाहारेण चानुपूर्व्वेण च वृद्धास्तदुत्तरकाळं नवनीतदध्योदनादिकं यावत्कुल्माषान् श्रुजते तथाहारत्वेनोपगतास्त्वान् स्थावरांश्च प्राणिनस्ते जीवा आहारयंति तथा नानाविधपृथिवीशरीरं वचनादिकं सचेतनं वाहारयंति तच्चाहारितमात्मसात्कृतं सारूप्यमापादितं सत् रसाखड्मांसभेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातव इति सप्तधा व्यवस्थापयंत्यपराण्यापि तेषां नानाविधमनुष्याणां शरीराणि नानावर्णान्याविर्भवन्ति । ते च तद्योनिकत्वात्तदाधारनूतानि नानावर्णानि शरीराण्याहारयन्तीत्येवमाख्यातमिति ॥ ११ ॥ सूत्र ७ श्रु. १ अ. ३ ।

तिर्यग्जलचराणाम् ।

एवं तावद्गर्भयुक्तांतजमनुष्याः प्रतिपादितास्तदनंतरं संसृष्टनजानामवसरस्तांश्चोत्तरत्र प्रतिपादयिष्यामि । सांप्रतं तिर्यग्योनिकास्तत्रापि जलचरानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं जलचराणं पचिंदियतिरिक्खजोणियाणं । तंजहा । मच्छाणं जाव सुममाराणं तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकरा तहेव जाव ततो एगदेसेणं ओयमाहारंति आणुपुव्वेणं बुद्धा पडिपागमणुविन्ना ततो कायाओ अज्जिनिवहमाणा अंमं वेगया जणयंति पोयं वेगया जणयंति से अंमे उब्भिज्जमाणे इत्थिं वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति नपुंसगं वेगया जणयंति ते जीवा

रुहरा समाणा आणुसिण्णेहमाहारंति आणुपुव्वेणं बुद्धा वणस्सतिकायं तसयावरे य पाणे ते जीवा आहारंति । पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे विय णं तेसिं नानाविहाणं जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं सुसुमाराणं सरीरा णाणावक्खा जाव मक्खायं ॥ ११ ॥

अथानंतरमेतच्छ्रुयमाणं पूर्व्वमाख्यातं । तद्यथा । नानाविधजलचरपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां संबंधिनः कांश्चित्त्वनामग्राहमाह । तद्यथा । (मच्छाणं जाव सुसुमाराणं) मित्यादि तेषां मत्स्यकच्छपमकरग्राहसुसुमारादीनां यस्य यथा यद्वीजं तेन तथा यथावकाशेन यो यस्योदरादाववकाशस्तेन स्त्रियाः पुरुषस्य च स्वकर्मनिवर्त्तितायां योनावुत्पद्यते ते च तत्राभिव्यक्ता मातुराहारेण वृद्धिमुपगताः स्त्रीपुंसपुंसकानामन्यतमेनोत्पद्यते । ते च जीवा जलचरा गर्भाद्व्युत्क्रांताः संतस्तदनंतरं यावद्बुद्धरंति वधवस्तावदप्स्नेहमपकायमेवाहारयंति आनुपूर्व्वेण च बुद्धाः संतो वनस्पतिकायं तथापरांश्च त्रसंस्थावरांश्चाहारयंति यावत्पंचेन्द्रियानप्याहारयंति तथा-चोक्तं “ अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम शतयोजनविस्तरः । तिमिगिलगिन्नोऽप्यस्ति तन्नित्तोऽप्यस्ति राघवः ” तथा ते जीवाः पृथिवीशरीरं कर्दमस्वरूपं क्रमेण वृद्धिमुपगताः संत आहारयंति तच्चाहारितं समानरूपीकृतमात्मसात्परिणामयंति शेषं सुगमं यावत्कर्मोपगता भवन्तीत्येवमाख्यातं ॥ ११ ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं चउप्पययन्नयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं एगरवुराणं दुखुराणं गंभीपदाणं सणप्पयाणं ते सिं चणं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थिपुरिसस्स यकम्म जाव मेहुणवत्ति एणं संजोगे समुपज्जं तेदुहओसिण्णेहं संचिणंति तत्थणं जीवा इत्थिच्चाए पुरिसत्ताए जाव विजृम्भंति ते जीवा मानओयं पिउभुक्कं एवं जहा मणुस्साणं इत्थि वि वेगया जणयंति पुरिसंपिनपुसंग पि ते जीवा रुहरा समाणा माउक्खीरं सपिं आहारंति आणुपुव्वेणं बुद्धा वणस्सइकायं तसयावरेय पाणे ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे विय णं तेसिं णाणाविहाणं चउप्पययन्नयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं एगुराणं जाव सणप्पयाणं सरीरा णाणावक्खा जाव मक्खायं ॥ १३ ॥

टी० अथापरमेतदाख्यातं नानाविधानां चतुष्पदानां तद्यथा । एकखुराणामित्यश्वखुरादीनां, तथा द्विखुराणां, गोमहिष्यादीनां तथा गंभीपदानां हस्तिगंकादीनां, तथा सनखानां सिंहव्याघ्रादीनां, यथाबीजेन यथावकाशेन सकृद्वपर्याप्तिमवाप्योत्पद्यते तयोत्पन्नाः संतस्तदनंतरं मातुः स्तन्यमाहारयन्तीति । क्रमेण च वृद्धिमुपगताः संतोऽपरेषामपि शरीरमाहारयन्ति । शेषं सुगमं यावत्कर्मोपगताः भवन्तीति ॥ १३ ॥

सांप्रतमुरःपरिसर्पानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं उरपरिसप्पययन्नयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं तेसिं चणं तंजहा अहीणं अयगराणं असांशियाणं महोरगाणं तेसिं चणं अहावीएणं अहावगासेणं

इत्थीए पुरिस जाव एत्यणं मेहुणं एवं तं चेव नाएत्तं
तेमिं च णे अन्नं वेगइया जणयंति पोयं वेगइया जण-
यंति मे अन्ने उन्निज्जमाणे इत्थि वेगइया जणयंति पुरिसं
पि एणुंसं पि ते जीवा रुहरा समाणा वाउकायमा
हारंति आणुपुवेणं वुद्धा वणस्सत्तायं तसयावरपाणे ते
जीवा आहारंति पुढवि सरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं
णाणाविहाणं उरपरिसप्पयदयरतिरिक्खा पंचिदियअ-
हीणं जाव महोरगाणं सरीरा एणावस्सा णाणांश्चा जाव-
मक्खायं ॥ २४ ॥

टी. नानाविधानां बहुप्रकारणामुत्साये प्रसर्पति तेषां । तद्यथा
अहीनामजगराणामाशाद्विकानां महोरगाणं यथावकाशेन
यथावीजत्वेन चोत्पत्त्यां भजत्वेन पोतजत्वेन वा गर्भाभिर्गच्छ-
तीति ते च निर्गता मारुप्माणं वायुं चाहारयंति तेषां जाति-
प्रत्ययेन तेनैवाहारेण क्षीरादिनैव वृद्धिरुपजायते । शेषं सुगमं
यावदाख्यातमिति ॥

संप्रतं ह्युपरिसर्पानुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं जुयपरिसप्पयदयरपं
चिंदियतिरिक्खजोणियाणं तं जहा । गोहाणं नउ-
द्याणं सिहाणं सरगाणं सन्नाणं सरघाणं खराणं घर-
कोइल्लियाणं विस्सजराणं मुसगाणं मंगुसाणं पयझाइ-
याणं विराड्लियाणं जोहाणं चउप्पाइयाणं तेसिं च णं
अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य जहा
उरपरिसप्पाणं तहा जाणियव्वं जाव सारुविकनं संतं
अवरे वि य णं तेसिं णाणाविहाणं जुयपरिसप्पपंचिदि-
ययदयरतिरिक्खाणं तं गाहाणं जाव मक्खायं ॥ २५ ॥

टी० नानाविधानां भुजाभ्यां ये परिसर्पन्ति तेषां । तद्यथा ।
गोधानकुट्टादीनां स्वकर्मोपात्तेन यथावीजेन यथावकाशेन
चोत्पत्तिर्भवति । ते च भजत्वेन पोतजत्वेन चोत्पन्नास्तदनंतरं मा-
रुप्पगवायुना वाहारितेन वृद्धिमुपयाति शेषं सुगमं यावदा-
ख्यातमिति ॥

संप्रतं खेचरानुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं खहचरपंचिदियतिरि-
क्खजोणियाणं तं जहा चम्मपक्खीणं होमपक्खीणं समु-
ग्गपक्खीणं विततपक्खीणं तेसिं च णं अहावीएणं
अहावगासेणं इत्थीए जहा उरपरिसप्पाणं नाणत्तं ते
जीवा रुहरा समाणा माउगात्तसिणेहमाहारंति आनु-
पुवेणं वुद्धा वणस्सत्तायं तसयावरे य पाणे ते जीवा
आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं
णाणाविहाणं खहचरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चम्म-
पक्खीणं जावमक्खायं ॥ २६ ॥

नानाविधानां खेचराणामुत्पत्तिरेवं छद्म्या यथा चर्मपक्षिणां
चर्मकीटवल्गुग्रीवभृतीनां तथा होमपक्षिणां सारसरजहंस-
काकबकादीनां समुद्रपक्षिविततपक्षिणां बहिर्द्वीपवर्तिनामेतेषां
यथावीजेन यथावकाशेन चोत्पन्नानामाहारक्रियैवमुपजायते ।

तद्यथा । सा पक्षिणी तदंशकं पक्काज्यामावृत्य तावत्तिष्ठति
यावत्तदंशकं तदुष्मणा हारितेन वृद्धिमुपगतं सत् कल्लवावस्थां
परित्यज्य चञ्चादिकानव्यवान् पारिस्समापय्य भेदमुपयाति
तदुत्तरकावमपि मात्रोपनीतेनाहारेण वृद्धिमुपयाति शेषं
प्राग्वत् ॥ २६ ॥

विकलेन्द्रियाणाम् ।

व्याख्याताः पंचैन्द्रिया मनुष्यास्तिर्यञ्चश्च तेषां चाहारे चेद्धा ।
आभोगनिवर्तिताऽनाभोगनिवर्तितश्च तत्रानाभोगनिवर्तितः ।
प्रतिकृणन्नाभोगनिवर्तितस्तु यथास्वं हृद्देहनीयोदय-
जातीति ।

संप्रतं विकलैन्द्रियानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणिया
णाणाविहसंजवा णाणाविहदुक्कमा तज्जोणिया तस्संजवा
तदुक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्तुक्कमा णाणा-
विहाणं तसयावराणं पोग्गद्याणं सरीरेसु वा सचिचेसु
वा अचिचेसु वा अणुसुयत्ताए विउदंति ते जीवा तेसिं
णाणाविहाणं तसयावराणं पाणाणं सिणेहमाहारंति ते
जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं
तेसिं तसयावरजोणियाणं अणुसूयगाणं सरीरा एणाव-
स्सा जाव मक्खायं ॥ २७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतदाख्यातमिहास्मिन् संसारे
एके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः सत्त्वाः प्राणिनो नानावि-
धयोनिकाः कर्मनिदानेन स्वकृतकर्मण उपदानचूतेन तत्रो-
त्पत्तिस्त्वाने उपक्रम्यागत्य नानाविधप्रसथावराणां शरीरेषु
अचिचेषु सचिचेषु वा (अणुसुयत्तापत्ति) अपरशरीरा-
श्रिततया परनिश्रया विवर्तते समुत्पद्यते इति यावत् ते च जीवा
विकलैन्द्रियाः सचिचेषु मनुष्यादिशरीरेषु युकाद्विज्ञादिकत्वेनो-
त्पद्यन्ते । तथा तत्परिहृज्यमानेषु मंचकादिष्वचिचेषु मत्कुणत्वे
नाविर्भवन्ति तथाऽचिचित्भीतेषु मनुष्यादिशरीरेषु विकलैन्दि-
यशरीरेषु वा ते जीवा अनुस्यूतत्वेन परनिश्रयाः कृम्यादित्वेनो-
त्पद्यन्ते । अपरे तु सचिचे ते तेजःकायादौ मूषिकादित्वेनात्पद्यन्ते
यत्र चाग्निस्तत्र वायुरित्यतस्तदुद्भवा अपि छद्म्याः तथा पृ-
थिवीमनुश्रिय कुण्डुपिपीठिकादयो वर्षादावूष्मणा संस्वेदजा
जायन्ते तथोदके पूतरका मोल्लणकज्जमरिकाच्छेदनकादयः स-
मुत्पद्यन्ते तथा वनस्पतिकाये पनकज्जमरादयो जायन्ते तदेवं
ते जीवास्तानि स्वयानिशरीराण्याहारयन्ति इत्येवमाख्यातमिति ।

संप्रतं पंचैन्द्रियमूत्रपुरीषोद्भवनानुसुमतः प्रतिपादयितुमाह
एवं दुरूवसंजवत्ताए ॥ २८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तपरामर्शः । यथा सचित्ताचित्तशरीरनिश्रया
विकलैन्द्रियाः समुत्पद्यन्ते तथा तत्संभवेषु मूत्रपुरीषवांतादिषु
अपरे जंतवो दुष्टं विरूपं रूपं येषां क्रम्यादीनां ते दुरूपास्त-
त्संभवत्वेन तद्भावेनोत्पद्यन्ते ते च तत्र विष्टादौ देहाभिर्गते-
ऽनिर्गते वा समुत्पद्यमाना उत्पन्नाश्च तदेव विष्टादिकं स्वयो-
निचूतमाहारयन्ति । शेषं प्राग्वत् ॥ २८ ॥

एवं खुरदुगत्ताए ॥ २९ ॥

संप्रतं सचित्तशरीराश्रयान् जंतून् प्रतिपादयितुमाह (एवं
खुरदुगत्ताए इत्यादि) एवमिति यथा मूत्रपुरीषादावुत्पादस्तथा
तिर्यक्शरीरेषु । खुरदुगत्तापत्ति । चर्मकीटतया समुत्पद्यन्ते ।

इदमुक्तं भवति जीवतमेव गोमहिष्यादीनां चर्मणोतः प्राणिनः संमूर्च्छ्यते ते च तन्मांसचर्मणी भक्षयन्ति भक्षयन्तश्च चर्मणो विवरानि विदधति गच्छन्तेति यु विवरेषु तिष्ठन्तस्तदेव शोणितमाहारयन्ति । तथा अचित्तगन्नादिशरीरेऽपि तथा सचित्ताचित्तवनस्पतिशरीरेऽपि धुणकीटकाः संमूर्च्छ्यन्ते ते च तत्र संमूर्च्छन्तस्तच्छरीरमाहारयन्तीति ॥ ३९ ॥

साम्प्रतमप्यायं प्रतिपादयिषुस्तत्कारणञ्जुतवातप्रतिपादनपूर्वकं प्रतिपादयतीत्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता एाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणेणं तत्थ बुक्कमा एाणाविहाणं तस थावरणं पाणाणं सरीरेषु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा तं सरीरं वायसं सिच्छं वा वायसंगहियं वा वायं परिगहियं उट्ठ वाएसु उट्ठनागी जवति अहेवाएसु अहेजागी जवति तिरियंवाएसु तिरियंजागी जवति तं जहा ओसाहिमए महियाकरए हस्तणुए सुओदए ते जीवा तेसिं पाणाविहाणं तसथावरणं पाणाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरं वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं ओसाणं जाव सुओदगाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३० ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतद्वक्ष्यमाणं पुरा पूर्वमाख्यातं इहास्मिन् जगत्त्येके सत्त्वास्तथाविधकर्मोदया नानाविधयोनिकाः संतो यावत्कर्मनिदानेन तत्र तस्मिन्वातयोनिके ऽप्याये व्युत्क्रम्यागत्य नानाविधानां बहुप्रकाराणां त्रसानां दंडुरप्रभृतीनां स्थावरानांच हरितवृक्षादीनां प्राणिनां सचित्ताचित्तजैदभिन्नेषु शरीरेषु तदप्यायशरीरं वातयोनिकत्वादप्यायस्य वायुनोपादानकारणञ्जुतेन सम्यक् संसिद्धं निष्पादितं तथा वातेनैव सम्यग्गृहीतमभ्रपटव्वांतरनिवृत्तं तथा वातेनान्योन्यानुगतत्वात्परिगतं तथोर्व्वगत्येव वातेपूर्व्वभागी भवत्यप्यायो गगनगतवातवशादिव संमूर्च्छते जडं तथाभ्रस्ताकृतेषु तद्वशाद्भवत्यत्रोजागीत्यप्याय एवं तिर्यग्गतेषु तिर्यग्भागी जवत्यप्यायः । इदमुक्तं भवति । वातयोनिकत्वादप्यायस्य यत्र यत्रासौ तथाविधपरिणामपरिणतो जवति तत्र तत्र तत्कार्यं नूतं जडमपि संमूर्च्छते । तस्य चाभिधानपूर्व्वकं भेदं दर्शयितुमाह । तद्यथा (ओसत्ति) अवश्यायः (हिमयेति) शिशिरादौ वातेरिता हिमकणाः । मिहिका धूमिकाः । करकाः प्रतीताः (हरतणुयत्ति) तृणाग्रव्यवस्थिता जडविद्वः शुद्धेदकं प्रतीतमिति । इहास्मिन्मुदकप्रस्तावे एके सत्त्वास्तत्रोत्पद्यन्ते स्वकर्मवशगास्तत्रोत्पन्नास्ते जीवास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावरानां स्वोत्पत्त्याधारतूतानां स्नेहमाहारयन्ति ते जीवास्तच्छरीरमाहारयन्ति अनाहारकान जवंतीत्यर्थः शेषं सुगमं यावदेतदाख्यातमिति ३० ॥ तदेवं वातयोनिकमप्यायं प्रदर्शयितुमाह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंजवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थ बुक्कमा तसथावरजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्ठन्ति ते जीवा तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरं वि य णं तेसिं-

तसथावरजोणियाणं उदगाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३१ ॥

अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगति उदकाधिकारे वा एके सत्त्वास्तथाविधकर्मोदया वातवशोत्पन्नत्रसस्थावरशरीराधारमुदकं योनिरूपत्तिस्थानं येषां ते तथा तथोदकसंजवा यावत्कर्मनिदानेन तत्रोत्पित्सवस्त्रसस्थावरयोनिकेपूदकेष्वपरोदकतया विवर्तते समुत्पद्यते ते चोदकजीवास्तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्त्यन्यन्यपि पृथिव्यादिशरीराण्याहारयन्ति । तत्र पृथिव्यादिशरीरमाहारितं सत् सारूप्यमानीयात्मसात्प्रकुर्वन्त्यपराण्यपि तत्र त्रसस्थावरशरीराणि निवर्तते तेषां चोदकयोनिकानामुदकानां नानाविधानि शरीराणि निवर्तन्ते इत्येतदाख्यातम् ॥ ३१ ॥

तदेवं त्रसस्थावरसंजवमुदकयोनित्वेन प्रदर्शयितुमाह । शेषणमप्यायसंजवमेवाप्यायं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहे गतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्ठन्ति ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं जीवाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरं वि य णं जीवाणं उदगजोणियाणं उदगाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३२ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगत्युदकाधिकारे वा एके सत्त्वाः स्वकृतकर्मोदया उदकयोनियुदकेष्वुत्पद्यन्ते ते च तेषामुदकसंभवानामुदकजीवानामात्माधारतूतानां शरीरमाहारयन्ति शेषं सुगमं । यावदाख्यातमिति ॥ ३२ ॥

साम्प्रतमुदकाधारानपरान् पूतरकादिकांस्त्रसान् दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु तसपाणत्ताए विउट्ठन्ति ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरं वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३३ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातमिहैके सत्त्वा उदकयोनियु चोदकेषु त्रसप्राणितया पूतरकादित्वेन विवर्तन्ते समुत्पद्यन्ते ते चोत्पद्यमानाः समुत्पन्नाश्च तेषामुदकयोनीनामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति शेषं सुगमं यावदाख्यातमिति ॥ ३३ ॥

साम्प्रतं तेजस्कायमुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता एाणाविहजोणिया जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा एाणाविहाणं तसथावरणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अगणिकायत्ताए विउट्ठन्ति ते जीवा तेसिं पाणाविहाणं तसथावरणं पाणाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरं वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अगणीणं सरीरा पाणावस्सा जाव मक्खायं सेसा तिन्नि आझावगा उदगाणं ॥ ३४ ॥

(अहावरमित्यादि) अथैनदपरमाग्यात् इहास्मिन् संसारे एकं केचन सन्धाः प्राणिनन्तयाविधकर्मोदयवर्तिनो नानाविधयोनयः प्राक् सन्तः पुरजन्मनि तथाविधं कर्मोपादाय तत्कर्मनिदानेन नानाविधानां वसन्त्यावराणां प्राणिनां संचित्त्याचित्तु शरीरेषु चाग्निव्येन विचरन्ते प्रादुर्भवन्ति । तथाहि । पंचेन्द्रियतिरश्चां इतिमद्विधादीनां परस्परं युक्त्यायमने विषाणमंघ्रौ स्मिन् अग्नि- रन्तिष्ठते एवमचित्तोऽपि नदाम्बिसंघर्षादग्नेरन्यात् तया र्छा- दित्यादिशरीरेष्वपि यथासंभवमायाजनीयं तया स्थावरं चैव यनस्पन्दुपद्मादिषु संचित्ताचित्तोऽयन्निर्जायाः नमुत्पद्यन्ते ते आग्निजीवास्तन्त्रोपग्रास्तेषां नानाविधानां वसन्त्यावराणां स्नेहनाहारयति । शेषं सुगमं यावद्व्यवर्तित्वेवमारयात् । अपरं शयोऽन्याज्ञापकाः प्राग्दृष्टव्या इति ।

साम्प्रतं चायुकायमुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरस्वायं ईहेगतिया सत्ता एाणाविद्जोणि-
याणं जाव कम्मनियाणेणं तन्त्रुक्कमा पाणाविद्वाणं तस-
थावरणं पाणाणं सरिरेनु सचित्तमु वा अचित्तमु वा वाउ-
कायत्ताण विजुंति जहा अगणीणं तहा जाणियव्वा च-
चारि गमा ॥ ३५ ॥

अथापरमेतदाख्यातमित्याग्निकायागमेन व्याख्येयम् । सा-
म्प्रतमदोषजीवाधारं पृथिवीकायमधिष्ठ्याह ॥

अहावरं पुरस्वायं ईहेगतिया सत्ता पाणाविद्जोणि-
याणं जाव कम्मनियाणेणं तन्त्रुक्कमा पाणाविद्वाणं तस
थावरणं पाणाणं सरिरेनु सचित्तमु वा अचित्तमु वा पुद-
विचाण मक्करत्ताण वाडुयत्ताण इमाओ गाहाओ आणु-
गंनव्वाओ पुढवी य सक्करा वा कुयाय उव्वे सिद्धा य
जोगण्से । अयत्त उयत्तं मीसग रूपं सुत्राणं यव्वेरेयं ? हरि-
याव्वे हिं गुल्लण मणोसिद्धा मासगंजणपवाव्वे । अन्नपमल्ल
पवाव्वु य वापरकाण मणिविद्वाणा २ गोमंजण य रूप
अंके फल्लिहिय जोगहियक्खे य । मग्गयममग्गव्वे चूयमो-
यग्ग इंदणीव्वे य ३ चंदण गेरुयहंमगव्वे पुल्लण मोगंधिण य
वांस्सव्वे । चंदणपजवेरुल्लिण जल्लकंते मूरकंते य ४ प्याओ
एणमु जाणियव्वो एओ गाहाओ जाव मूरकंताण विवुहंति
ते जीवा तेसिं एाणाविद्वाणं तसथावरणं पाणाणं सिणेह
माहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अव्वरं
वि य एं तेसिं तसथावरजोणियाणं पुढवीणं जाव
मूरकंताणं सरिरे पाणावणा जाव मक्खायं सेसं
तिणिण आन्नवगा जहा उदगाणं ॥ ३६ ॥

अथापरमेतत्पूर्वमाख्यातं इहैके सत्त्वाः पूर्वं नानाविध-
योनिकाः स्वरुतकर्मवशा नानाविधवसन्त्यावराणां शरीरेषु
पृथिवीत्वेनोत्पद्यन्ते । तद्यथा । सर्पशिरस्सु मणयः, करिंदतेषु
मौक्तिकानि, स्थावरं चैव विषादिषु तान्येवेति । एवमचित्तं
पुण्ड्रादिषु व्रधणनावेनोत्पद्यन्ते । तदेवं पृथिवीकायिका नाना
विधासु पृथिवीषु शर्करावायुकोपक्षशीताव्रणणादिभावेन
तथा गोमेदकादिरत्नभावेन च वादरमणिविधानतया समुत्प-
द्यन्ते । शेषं सुगमं । यावच्चत्वारोऽन्याज्ञापका उदकागमेन
नतव्या इति ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं सर्वोपसंहारद्वारेण सर्वजीवान् सामान्यतो विज-
णिपुराह ।

अहावरं पुरस्वायं सव्वे पाणा सव्वे चूता सव्वे जीवा
सव्वे सत्ता एाणाविद्जोणिया पाणाविद्वाणं सत्ता पाणा
विद्वाणं सरीरजोणिया सरीरसंजवा सरीरवुक्कमा
सरीराहारा कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मगतीया कम्म-
ट्टिइया कम्मणा चैव विप्परिया समुव्वेति ॥ ३७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातं । तद्यथा । सर्वे
प्राणा प्राणिनो ऽत्र च प्राणिनृतजीवसत्वशब्दाः पर्यायत्वेन
दृष्टव्याः । कथंचिद्देवं चाश्रित्य व्याख्येयाः । ते च नानाविध-
योनिका अतो नानाविधासु योनिपूतपद्यन्ते नारकतिर्यन्तरा-
मराणां परस्परगमनसंभवात्ते च यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्तच्छ-
रीराण्याहारयन्ति तदाहारवन्तश्च तत्रागुताश्रवद्वारतया कर्म-
वशाग नारकतिर्यङ्गनरामरगतिषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितयो
भवन्ति । अनेनेदमुक्तं भवति । यो यादगिह भवे स ताहेगवा-
मुत्वापि जयतीत्येतन्निरस्तं भवति । अपितु कर्मोपगाः कर्मनि-
दानाः कर्मायत्तगतयो भवन्ति । तथा तेनैव कर्मणा सुखवि-
प्तयो ऽपि तद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ॥ ३७ ॥

साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह ॥

से एवमायाणहसे एवमायाणित्ता आहारगुत्ते सहिए
समिए सयाजए त्तिवेमि ॥ धियमुय क्वंथस्स आहारप
रिष्सा एाम तईयमज्जयणं सम्पत्तम् ॥

यदेतन्मथादितः प्रवृत्त्युक्तं । तद्यथा । यो यत्रोत्पद्यते स तच्छ-
रीराहारको भवति आहारगुमश्च कर्मादत्ते कर्मणा च
नानाविधासु योनिषु अरहदृष्टान्यायेन पौनःपुन्येन पर्यट-
तीत्येवमाजानीतं यत् एतद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ।
एतत्परिज्ञाय च सदसच्चिवयहारगुमः पञ्चजिस्समित्तिभि-
स्समितो यदि वा सम्यक् ज्ञानादिके मार्गे इतो गतः समि-
तस्तथा सह हितेन वर्तते सहितः सन् सदा सर्वकाशं याव
दुच्छ्वासं तावद्यनेन तत्संयमानुष्ठाने प्रयत्नवान् भवेदिति । इति
परिसमाल्लेखं ब्रवीमीति पूर्ववत् । गतोऽनुगमः साम्प्रतं नया-
स्ते च प्राग्दृष्टव्याः ॥ ३८ ॥ समाप्तमाहारपरिज्ञाख्यं तृतीयम-
ध्ययनम् ॥ ३८ ॥

आहारस्य द्विक ॥

अहिं दिसाहिं जीवाणं आहारे पवत्तइ ।

तंजहा पाईणाण जाव अहाए ॥ स्था० ठा० ६ ।

आहारः प्रतीतः सोऽपि पदस्त्वेव द्विकु एतद्व्यवस्थितप्रदे-
शावगाढपुद्गलानामेव जीवेन स्पर्शनात्स्पृशानामेवाहरणात् ।
स्था० टी० ॥ जीवा० प्र० १ ॥ स च देशतः सर्वतश्च ।

दोहिं ठाणेहिं आया आहारेइ देसेण वि सव्वेण वि ।

आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण ओज आहारापेक्षया
आहारमेव परिणमयति परिणामन्नयति खड्वरसविनागेन भक्ता
श्रयदेशस्य षोडहादिना रुक्षत्वात् देशतोऽन्यथा सर्वतः । स्या०
ठा० १ टी० ॥

चतुर्थतिषु आहारः ॥

णेइयाणं चउव्विहे आहारे पवत्ते तंजहा ।

इंगाओगे मुम्पुरोवमे सीयजे हिमसीयजे ॥

नारकानाहारतो निरूपयन्नाह । नैरय्याणमित्यादि । व्यक्तं केवलं अंगारोपमः अल्पकावदाहत्वान्मुमुरोपमः स्थिरतरदाहत्वाच्छीतत्वः शीतवेदनोत्पादकत्वात् हिमशीतत्वोऽत्यन्तशीतत्वोऽत्यन्तशीतवेदनोत्पादकत्वात् अधोऽध इति क्रम इति ॥ स्था० ग० ४ ।

तिरिक्खजोणियाणं चउच्चिहे आहारे पं. तं. कंकोवमे विद्वोवमे पाणमंसोवमे पुत्तमंसोवमे । मणुस्साणं चउच्चिहे आहारे पं. तं. असणे जाव साइमे । देवाणं चउच्चिहे आहारे पं. तं. वसमंते गंधमंते रसमंते फासमंते ॥

तिरिक्खजोणियाणमित्यादि । व्यक्तन्नवरं कंकः पक्विविशेषस्तस्याहारेणोपमा यत्र स मध्यमपदद्वोपात्तकङ्कोपमः । अयमर्थो यथा हि कंकस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखभक्ष्यः सुखपरिणामश्च भवति एवं यस्तिरश्चां सुखभक्ष्यस्तुखपरिणामश्च स कङ्कोपम इति । तथा विद्वे प्रवेशाच्च विद्वमेव तेनोपमा यत्र स तथा । विद्वे हि अन्नधरसास्वादं जडिति यथा किल किञ्चित्प्रविशति एवं यस्तेषां गन्धविद्वे प्रविशति स तथोच्यते । पाणो मातङ्गस्तन्मांसमस्पृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःखाढ्यं स्यादेवं यस्तेषां दुःखाढ्यस्तस्य पाणमांसोपमः । पुत्रमांसन्तु स्नेहपरतया दुःखाढ्यतरं स्यादेवं यो दुःखाढ्यतरः स पुत्रमांसोपमः क्रमेण चैते शुभसमा शुजाशुजतरा वेदितव्याः वर्णवानित्यादौ प्रशंसायामतिशायने वा मतुरिति । स्था० ग० ४ ॥ टी० ॥

आहारमधिकृत्य वक्तव्यार्थाः ।

सचित्ताहारद्वी केवति किंवा वि सव्वतो चेव ।

कतिजागं सव्वे खलु परिणामे चेव बोधव्वे ॥ १ ॥

एगिंदियसरीरादि दोमाहारे तहेवमणजक्खी ।

एतोसिं तु पदार्णं विजावणा होइ कायव्वा ॥ २ ॥

प्रथमोऽधिकारस्तच्चित्तपदोपलक्षितस्तस्य चैवं (नैरय्याणं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा) इत्यादि १ द्वितीय आहारार्थिन इति २ तृतीयः । (केवइयन्ति) कियता कावेन आहारार्थः समुत्पद्यते इत्यादिरूपः ३ । चतुर्थः किमाहारमाहारयन्तीति पदोपलक्षितः ४ । पंचमः सर्वत इति पदोपलक्षितस्तस्य चैवं- (नैरय्याणं सव्वतो परिणामन्तीत्यादि) । ५ । चेव शब्दस्तमुच्ये (कइभांगति) गृहीतानां पुद्गलानां कतिजागमाहारयन्तीत्येवमादि षष्ठोऽधिकारः ६ तच्चा (सव्वं इति) यान्पुद्गलानाहारतया गृह्णन्ति तान्किं सर्वानपरिशेषान् आहारयन्ते उत सर्वानित्येवमुपलक्षितः सप्तमोऽधिकारः ७ तथा अष्टमोऽधिकारः परिणामः परिणामरूपो बोध्यः सचैवं (नैरय्याणं भंते ! जे पोगव्वे आहारत्ताए गिण्हंति तेणं तेसिं पुग्गळा कीसत्ताए जुज्जो २ परिणामन्तीत्यादि-) रूपः ८ नवमोऽर्थोऽधिकारः एकैन्द्रियादीनि शरीराणि सचैवं- (नैरय्याणं भंते ! किं एगिंदियसरीराइं । आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइं आहारंति) इत्यादि ९ दशमोऽधिकारो दोमाहारो दोमाहारवत्तत्त्वतारूपः । १० । एकादशो मनोजक्विचत्त्वतारूपः । ११ । एतस्मिं तु इत्यादि । एतेषां स्वामान्यतोऽनन्तरमुद्दिष्टानां पदानामर्थोऽधिकाराणां विभावना विस्तरतः प्रकाशना नाम भवति कर्तव्या । सुव्रकारवचनमेतत्प्रतिज्ञातमेव निर्व्वोहयितुकामो यथोद्देशनिर्देश इति न्यायात्प्रथमाधिकारं विज्ञावयति । प्रज्ञा० पद० २५ । भ० श० १ उ १ ॥

सचित्ताहाराः ॥

नैरय्याणं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा मीसाहारा ? गोयमा ! नो सचित्ताहारा अचित्ताहारा नो मीसाहारा एवं असुरकुमारा जाव वेमाणिया । उराविय सरीरा जाव मणूसा सचित्ताहारा वि अचित्ताहारा वि मीसाहारा वि ॥

नैरयिका भदन्त ! किं सचित्ताहाराः सचित्तमाहारयन्तीति सचित्ताहाराः एवमचित्ताहारा मिश्राहारा इत्यादि भावनीयं जगवानाह- (गोयमेत्यादि) इह वैक्रियशरीरिणो वैक्रियशरीरपरिपोषयोग्यान् पुद्गलानाहारयन्ति ते चाचित्ता एव संजवन्ति न जीवपरिगृहीता इत्यचित्ताहारा नापि मिश्राहाग एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना भवनपतयो व्यन्तरज्योतिष्का वैमानिकाश्च वेदितव्याः । औदारिकशरीरिणः पुनरौदारिकशरीरपरिपोषयोग्यान्पुद्गलानाहारयन्ति ते च पृथिवीकायिकादिपरिणामपरिणता इति ।

सचित्ताहारा मिश्राहारा अपि घटन्ते । तथाचाह । (उरावियसरीरी जाव मणूसा इत्यादि) औदारिकशरीरिणः पृथिवीकायिकेभ्यः आरज्यं यावन्मनुष्याः । किमुक्तं भवति पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिरूपा एकैन्द्रिया द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च एते प्रत्येकं सचित्ताहारा अपि अचित्ताहारा अपि मिश्राहारा अपि वक्तव्याः ॥ उक्तः प्रथमोऽधिकारः ॥

सम्प्रति द्वितीयानष्टपर्यन्तान्सप्ताधिकारान् चतुर्विंशतिद्वैकक्रमेण युगपदभिधितुः प्रथमतो नैरयिकाणामभिधत्ति ।

नैरय्याणं भंते ! आहारद्वी ? हुंता आहारद्वी ऐरय्याणं भंते ! केवइकावस्त आहारद्वे समुप्पज्जइ ? गोयमा ! ऐरय्याणं उच्चिहे आहारे पप्पत्ते । तं आजोगनिवत्ति- एय अणजोगनिवत्ति ए य । तत्थ एं जे से अणा-जोगनिवत्ति ए से एं आणुसमयं अविरहि ए आहारद्वे समुप्पज्जइ । तत्थ णं जे से आजोगनिवत्ति ए से णं असंखे-ज्जसमइ ए अंतो मुहुत्ति ए आहारद्वे समुप्पज्जइ ॥

(नैरय्याणमित्यादि) नैरयिका णमिति वाक्याद्वहारे भदन्त ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भगवानाह (हुंतेत्यादि) हुंतेत्यनुमतौ अनुमतमेतत् गौतम ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भदन्त ! नैरयिका णमिति पूर्व्ववत् (केवइ कावस्तसि) प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे षष्ठी । कियता कावेन आहारार्थ आहारवत्क्षणं प्रयोजनं आहारामिज्ञाप इति यावत्समुत्पद्यते-जगवानाह (गोयमेत्यादि) नैरयिकाणां द्विविधो द्विप्रकार आहारस्तद्यथा । आभोगनिर्वर्तित आहारयामिती इच्छापूर्वनिर्मापित इति यावत् । तद्विपरीतोऽनाभोगनिर्वर्तितः । आहारयामिती विशिष्टेच्छामन्तरेण यो निष्पाद्यते प्रावृत्कावे प्रचुरतरसूत्राद्यभिव्यंगशीत पुद्गलाद्याहारवत्सोऽनाभोगनिर्वर्तित इति भावः । (तत्थणमित्यादि) तत्राजोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽनाभोगनिर्वर्तितः आहारः (सेणमिति) पूर्व्ववत् अनुसमयं प्रतिसमयं २ समयं २ इत्यर्थः । इत्यदीर्घकादोपजोगस्याहारस्यैकवारमपि ग्रहणे तावन्तं कावमनुसमयमभवति । तत आन्नवपर्यन्तं सातत्यग्रहणप्रतिपादनार्थमाह । अधिरहित आहारार्थस्तमुत्पद्यते । अथवा सततप्रवृत्ते आहारार्थोऽपांतरावे

सुखस्वस्तिन्यायेन कथञ्चिद्विरेधे भावेऽपि दोके तद्गणनया अनुममयमिति व्यवहारः प्रवर्तते । ततोऽपान्नराज्ञे विरहाभावप्रतिपादनार्थमिन्द्रुक्तं । अनुसमयविरहितोऽनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः समुत्पद्यमान भोज आहारादिना प्रकारेणावसेयः । (तन्मयमित्यादि) तत्राभोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽसावनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः सोऽसंख्येयसामाधिक्योऽसंख्येयः स्वर्गनिर्वर्तितम् । यथान्तेत्येयसमयनिर्वर्तितं तत् जघन्यपदेऽन्यन्तमुद्धर्तितकन्तयानि । न हीनमत आन्तमुद्धर्तित आहारार्थः समुत्पद्यते । किमुक्तं भवति । अन्तमुद्धर्तकादं यावन्न्यवर्तने न परतो नैरयिकाणां हि योऽसावाहारात्मात्म्यमित्रायः न परिगृहीताहारद्रव्यपरिणामेन यज्जनितमतितीव्रतरं दुःखं न ज्ञावादन्तमुद्धर्तान्निर्वर्तने । तत आन्तमुद्धर्तिका नैरयिकाणामाहारार्थः (नैरयिकाणमित्यादि) नैरयिकाणिभिनिपुञ्चयन् किञ्चरमाहार्यन्ति भगवान्द्रव्यादिभेदस्तमाहार्यन्तीति निरूपयितुकाम ब्राह्म (गोयमेत्यादि) ॥

किमाहारमाहारयन्ति ॥

गेरस्या एं जंते ! किमाहारमाहंरंति ? गोयमा ! दन्वओ अणंतपदेसियाई खेतओ असंखजपदेसोगाढाई काज्ञओ अन्नतरकाज्ञाट्टेतियाई जावतो वन्नमंताई गंधमंताई रममंताई फाममंताई जाई जावओ वन्नमंताई आहारंति ताई किं एगवन्नाई आहारंति जाव किं पंचवन्नाई आहारंति ! गोयमा ! ठाणमगणं पमुच एगवन्नाई पि आहारंति । जाव पंचवन्नाई पि आहारंति विहाणमगणं पमुच काज्ञवन्नाई पि आहारंति जाव मुक्किज्ञाई पि आहारंति । जाई वन्नओ काज्ञवन्नाई आहारंति ताई किं एगगुणकाज्ञाई आहारंति जाव दमगुणकाज्ञाई आहारंति मंखिज्ज अमंखिज्ज अणंतगुणकाज्ञाई आहारंति । गोयमा ! एगगुणकाज्ञाई पि आहारंति जाव अणंतगुणकाज्ञाई पि आहारंति एवं जाव मुक्किज्ञाई । एवं गंधतो वि रसनो वि । जाई जावओ फासमंताई ताई नो एगफामाई आहारंति नो दुफासाई आहारंति । नो तिफासाई आहारंति चउफासाई पि आहारंति । जाव अट्टफामाई पि आहारंति । विहाणमगणं पमुच कक्खमाई पि आहारंति जाव खुक्खवाई पि आहारंति । जाई फासओ कक्खमाई आहारंति ताई किं एगगुणकक्खमाई आहारंति । जाव अणंतगुणकक्खमाई आहारंति गोयमा ! एगगुणकक्खमाई पि आहारंति जाव अणंतगुणकक्खमाई पि आहारंति एवं अट्टविहफासा जाणियन्वा । जाव अणंतगुणखुक्खवाई पि आहारंति । जाई जंते ! अणंतगुणखुक्खवाई आहारंति ताई किं पुछाई आहारंति अपुछाई ! गोयमा ! पुछाई आहारंति नो अपुछाई आहारंति जहा जासुहेसए जाव नियमा ढ्हिसिं आहारंति ओसन्नं कारणं पमुच वन्नओ काज्ञनीळाई गंधओ दुन्निगंधाई रसओ तिचरसककुयाई फासओ कक्खरुगख्यसीतखुक्खवाई

तेसिं पोराणा वन्नगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे विपारि—
णामइत्ता परिपीडइत्ता परिसामइत्ता परिविच्छंसइत्ता
अने अपुन्ने वन्नगुणे गंधगुणे फासगुणे उप्पामेत्ता
आयसरिरखित्तोगाढे पोगगळे सव्वप्पणयाए आहारमा
हारेइ ॥

टी० गौतम ! ज्यतो द्रव्यस्वरूपपर्यालोचनायां अनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि । अन्यथा ग्रहणासंभवात् न हि संख्यातप्रदेशात्मका असंख्यातप्रदेशात्मका वा स्कंधा जीवस्य ग्रहणयोग्या प्रवन्ति । क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि । फालतोऽन्यतरस्थितिकानि जघन्यस्थितिकानि मध्यमस्थितिकानि चतुष्टस्थितिकानि चेति भावार्थः । स्थितिरिति चाहारयोग्यस्कंधपरिणामत्वेनावस्थानमवसेयं । जावतो वर्णवन्ति गंधवन्ति रसवन्ति स्पर्शवन्ति च । प्रतिपरमाद्यैकैकवर्णगंधरसस्पर्शभावात् । (जाई भावओ वन्नमंताई) इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं प्रगवानाह । (गोयमा ! णमगणं पमुचेत्यादि) तिष्ठन्ति विशेषा अस्मिन्निति स्थानं सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गणमन्वेर्णं तत्प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः । एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपि इत्यादि सुगमं । नवरं तेषामनन्तप्रादेशिकानां स्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्वमित्यादि व्यवहारनयमतापेक्षया । निश्चयनयमतापेक्षया तु अनन्तप्रादेशकस्कंधायाणां पञ्चवर्ण एव प्रतिपत्तव्यः । (विहाणमगणं पमुचेत्यादि) ॥ चिद्व्यक्तमितरव्यवच्छिन्नं धानं पोषणं स्वरूपस्य यत्तद्विधानं विशेषः कृष्णो नील इत्यादिविशेष इति यावत्तस्य मार्गणं तत्प्रतीत्य त्यक्त्वा सवर्णान्यप्याहारयतीत्यादि सुगमं । नवरमेतदपि व्यवहारतः प्रतिपत्तव्यं । निश्चयतः पुनरवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव ॥ जाई वन्नओ काज्ञवन्नाई पीत्यादि ॥

सुगमं । यावदनन्तगुणसुक्किज्ञाई पि आहारंति । एवं गंधरसस्पर्शविषयाणि सूत्राण्यपि जावनीयानि (जाई जंते ! अनन्तगुणसुक्खवाई इत्यादि) यानि भदन्त ! अनन्तगुणरूपाणि उपलक्षणमतत् । एवं गुणकाज्ञादीन्यप्याहारयन्तीति तानि च भदन्त ! किं स्पृष्टान्यात्मप्रदेशस्पर्शविषयाण्याहारयन्ति उतास्पृष्टानि । प्रगवानाह । स्पृष्टानि नो अस्पृष्टानि (जहा भासुहेसए जाव नियमा ढ्हिसिं) अत ऊर्ध्वं यथा ज्ञाप्योद्देशके प्राक्सूत्रमभिहितं तथात्रापि दृष्टव्यं । तत्र तावत् यावन्नियमाः (ढ्हिसिं) पदं तच्चैवं ।

जाई पुछाई आहारंति ताई जंते ! किं ओगाढाई आहारंति गोयमा ! ओगाढाई आहारंति णो अणोगाढाई आहारंति । जाई जंते ओगाढाई आहारंति ताई किं अणंतरोगाढाई आहारंति परंपरोगाढाई आहारंति गो० अणंतरोगाढाई आहारंति नो परंपरोगाढाई आहारंति जाई अणंतरोवगाढाई आहारंति ताई जंते ! किं अणुं आहारंति वादराई आहारंति ? गोयमा ! अणुं पि आहारंति वायराई पि आहारंति । जाई जंते ! अणुं पि आहारंति वायराई पि आहारंति ताई किं उहुं आहारंति अहे आहारंति तिरियं आहारंति ! गोयमा ! उहुं पि आहारंति अहे वि आहारंति तिरियं पि आहारंति जाई जंते ! उहुं पि आहारंति अहे पि आहारंति तिरियं पि आहारंति

ताईं आइं पि आहारंति मज्जे आहारंति पज्जवसाणे
आहारंति ? गोयमा ! आइं पि आहारंति मज्जे वि आहा-
रंति पज्जवसाणे वि आ० । जाइं जंते ! आइं पि आहारंति
मज्जे वि आहारंति पज्जवसाणे वि आहारंति ताईं जंते !
किं सविसए आहारंति अविसेए आहारंति ? गोयमा !
सविसए आहारंति नो अविसेए आहारंति । जाइं जंते !
सविसए आहारंति ताईं किं आणुपुण्विए आहारंति ।
अणुपुण्विए । गो० ! आणुपुण्विए आहारंति नो अ-
णुपुण्विए आहारंति । जाइं जंते ! आणुपुण्विए आहा-
रंति ताईं किं तिदिसिं आहारंति । चउदिसिं आहारंति
पंचदिसिं आहारंति षडदिसिं आहारंति ?

अस्य व्याख्या । इहात्मप्रदेशैः संस्पर्शनेनात्मनः प्रदेशा
वगाढात्केत्राद्बहिरपि सम्भवति ततः प्रश्नयति । (जाइं जंते !
इत्यादि) यानि भदन्त ! स्पृष्टान्याहारयन्ति तानि किं अव-
गाढानि आत्मप्रदेशैः सह एककेत्रावस्थापीनि उत अनवगा-
ढानि आत्मप्रदेशावगाढकेत्राद्बहिरप्यस्थितानि । भगवानाह ।
गौतम ! अवगाढान्याहारयन्ति नानवगाढानि । उत अवगाढा-
नि आत्मप्रदेशावगाढकेत्रे किमनन्तरावगाढानि । किमुक्तं भव-
ति । यथात्मप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगाढानि तैरात्मप्रदेशैस्ता-
न्येवाहारयन्ति उत, परम्परावगाढानि एकद्व्याद्यात्मप्रदेशा-
व्यवहितानि । जगवानाह । गौतम ! अनन्तरावगाढानि आहा-
रयन्ति नो परम्परावगाढानि । यानि भदन्त ! अनन्तरावगाढा-
न्याहारयन्ति तानि किमणूनि स्तोकान्याहारयन्ति उत वादरा-
णि प्रभूतप्रदेशोपचितानि । जगवानाह । अणून्यप्याहारयन्ति
वादराण्यप्याहारयन्ति । इहाणुत्ववादरत्वे तेषामेवाहारयो-
ग्यानां स्कन्धानां प्रदेशस्तोक्तत्वाद्बहुव्यापेक्षया वेदितव्ये इति ।
यानि भदन्त ! अणून्यप्याहारयन्ति तानि भदन्त ! किमूर्ध्व-
मूर्ध्वप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति अधस्तिर्यग्वा । इह ऊर्ध्वाध-
स्तिर्यक्त्वं यावति केत्रे नैरयिको ज्वगाढस्तावत्येव केत्रे तद-
पेक्षया परिभाषनीयं । भगवानाह । ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति ऊ-
र्ध्वप्रदेशावगाढान्यप्याहारयन्ति एवमधोऽपि तिर्यग्वापि । यानि
भदन्त ! ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति अधोऽप्याहारयन्ति तिर्यगप्या-
हारयन्ति तानि किमादावाहारयन्ति मध्ये आहारयन्ति पर्य-
वसाने आहारयन्ति । अयमत्राभिप्रायो नैरयिका ह्यनन्तप्रा-
देशिकानि द्रव्याण्यन्तर्महूर्त्तं काढं यावदुपभोगोचितानि
गृह्णन्ति ततः संशयः किमुपभोगोचितस्य काढस्यान्तर्मुहूर्-
त्तप्रमाणस्यादौ प्रथमसमये आहारयन्ति उत मध्ये मध्येषु
समयेषु आहोस्वित्पर्यवसाने पर्यवसानसमये ? जगवा-
नाह । गौतम ! आदावपि मध्येऽपि पर्यवसाने ऽप्याहा-
रयन्ति । किमुक्तं जवति । उपभोगोचितस्य काढस्यान्तर्मु-
हूर्त्तप्रमाणस्यादिमध्यावसानेषु समयेषु आहारयन्ति उत
अविषयाणि स्त्रोचिताहारयोग्यान्याहारयन्ति । जगवानाह ।
गौतम ! स्वविषयानाहारयन्ति नो अविषयान् । यानि भद-
न्त ! स्वविषयानाहारयन्ति तानि भदन्त ! किमानुपूर्व्या
आहारयन्ति अनानुपूर्व्या ? आनुपूर्व्या नाम यथासन्नं । तद्वि-
परीता अनानुपूर्व्या । भगवानाह । गौतम ! आनुपूर्व्या सूत्रे
छितीया तृतीयार्थं वेदितव्या प्राकृतत्वात् यथा आचाराङ्गे-

(अगणिपुट्टा) इत्यत्र आहारयन्ति नो अनानुपूर्व्या ऊर्ध्वम-
धस्तिर्यग्वा यथासन्नं नतिक्रम्याहारयन्तीति ज्ञावनीयानि ।
भदन्त ! आनुपूर्व्या आहारयन्ति तानि किं (तिदिसिंति) । तिद्यो-
द्विशः समाहृतास्त्रिद्विक् तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयन्ति च-
तुर्द्विशः पंचद्विशः षड्विद्विशः वा इह लोकनिष्कुटपर्यन्ते जघन्य-
पदे त्रिद्विग्यवस्थितमेकद्विग्यवस्थितं वा अतस्त्रिद्विशः
आरभ्य प्रश्नः कृतः । भगवानाह । गौतम ! नियमात् षड्विद्विशः
व्यवस्थितान्याहारयन्ति । नैरयिका हि वसनाढ्यां मध्ये व्यव-
स्थितास्तत्र चावश्यं षड्विद्विक् संजय इति । (ओसन्नकारणं पशु-
ञ्चेत्यादि) ओसन्नशब्दो बाहुल्यवाची । यथा ओसन्नं देवा-
सायं वेयणं वेयंतीत्यत्र । तत ओसन्नकारणं बाहुल्यकारणं
प्रतीत्य कितद्बाहुल्यकारणमिति चेदुच्यते । अशुभानुभाव-
एव । तथापि प्रायो मिथ्यादृष्ट्यः कृष्णादीन्याहारयन्ति न तु
जविव्यत्तीर्थकरादयः । तत ओसन्नेत्युक्तं । वर्णतः काढनी-
त्वादि । गन्धतो घुरज्जिगन्धादि । रसतस्तिककटुकानि । स्प-
शतः कर्कशगुरुशीतुरुकादि इत्यादि तेषामाहार्यमाणानां पुज्ज-
वानां पुराणान् अत्रेतनान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् स्पर्शगुणान्
(विपरिणामइत्ता परिपीडइत्ता परिसारइत्ता परिविहंसइत्ता)
एतानि चत्वार्यपि पदान्येकार्थिकानि विनाशार्थप्रतिपाद-
कानि नाना देशजविनेयानुग्रहार्थमुपात्तानि विनाश्य किमि-
ति आह । अन्यानपूर्व्वान्वर्णगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणा-
नुत्पाद्य आत्मशरीरकेत्रावगाढान् पुज्जवान् (सव्वप्पणयाए)
सव्वोत्तमना सव्वैरेवात्मप्रदेशैराहारमाहाररूपानाहारयन्ति ॥
प्रज्ञा. पद २८ । जी. प्र. १ । भ. श. ६ उ० ४ ।

नेरइया एं जंते ! जे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति
ते किं आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति
अणंतरखेत्तोगाढेपोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति परं पर-
खेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति ? गोयमा ! आय-
सरीरखेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति नो अणं-
तरखेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति नो परंपर-
खेत्तोगाढे जहा नेरइया तहा जावे वेमाणियाणं दंरुओ ॥

टी० नेरइयाणमित्यादि । (अत्तमायाए) । आत्मना आदाय
गृहीत्वेत्यर्थः । जीवाधिकारादेवेदमाह । (आयसरीरे खेत्तो-
गाढेत्ति) स्वशरीरकेत्रे अवस्थितान्यर्थः । (अणंतरखेत्तो-
गाढेत्ति) आत्मशरीरावगाढकेत्रापेक्षया यदनन्तरं केत्रं तत्रा-
वगाढानीत्यर्थः (परंपरखेत्तोगाढेत्ति) आत्मकेत्रानन्तरकेत्रा-
द्यत्परं केत्रं तत्रावगाढानीत्यर्थः) ॥ ज. श. ६ । उ० १० ।

नेरइयाणं जंते सव्वओ आहारंति सव्वओ परिणा-
मंति सव्वओ ऊससन्ति सव्वओ नीससंति अज्जिक्खणं
आहारंति अज्जिक्खणं परिणामन्ति अज्जिक्खणं ऊससं-
ति अज्जिक्खणं नीससंति आहव आहारंति आहव परि-
णामंति आहव ऊससंति आहव नीससंति । हुंता गोय-
मा ! नेरइया सव्वओ आहारंति एवं चेव जाव आहव
नीससंति नेरइयाणं जंते ! जे पोग्गद्वे आहारत्ताए
गेहंति ते णं पोग्गद्वेणं सेयाद्वंसि कतिजागं आहारंति
कइजागं आसायंति ? गोयमा ! असंखेज्ज जागं आहा

गंनि अणंतचागं आम्माणंति नेरइयाणं जंते ! जे पोग्ग
वे आहारत्ताए गिएहंति ते किं सव्वे आहारंति नो
सव्वे आहारंति गोयमा ! ते सव्वे अपरिमेमिण्णा-
हारंति ॥

(नेरइया णं भंते इत्यादि) प्रश्नमुच्यते नृगम् । (नेरइयाणं-
भंते ! जे पोग्गत्ताइत्यादि) नैरयिका णमिति पूर्ववत् जद-
न्त ! यान् पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति नैरयिकास्तेषां गृही-
तानां पुज्जानां (नेकावेसि) णयन्कावे ग्रहणकालोत्तरका-
लग्रहणकालमित्यर्थः (कञ्जानं नि) कतिथं ज्ञागमाहार-
यन्ति आहारतयोपपुज्जंते । तथा । कतिज्ञागं कतिथं ज्ञागमा-
माहार्यमाणपुज्जानामास्याद् गृह्णन्ति । न हि सर्वे पुज्जाना-
आहार्यमाणान्यास्यादमायन्ति इति पृथक् प्रश्नः । जगवा-
नाह । गान्तम् ! अमरेयेयं ज्ञागमाहारयन्ति । अन्ये तु गवादि-
पृथग्गृह्णन्त्यासग्रहणं ध्वं परिमृशन्ति । आहार्यमाणानां च पुज्ज-
जानामनन्तज्ञागमास्वादयन्ति । शेषास्त्वनानास्वादिता एव
शरीरपरिणाममापद्यन्ते इति ॥

नेरइया णं जंते ! जे पोग्गवे आहारत्ताए गेहंति ते णं
तेसिं पोग्गत्ता कोसत्ताए जुज्जो जुज्जो परिणमंति ?
गोयमा ! सो ईदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अणि-
ट्ताए अकंतत्ताए अप्पियत्ताए अमाणत्ताए अमाणम-
त्ताए अणिच्चियत्ताए अजिज्जियत्ताए अहत्ताए नो उहृ-
त्ताए दुक्खात्ताए नो मुहत्ताए एनेसिं जुज्जो जुज्जो परि-
णमंति असुरकुमाराणं जंते ! आहारट्ठी ? हंता ! आहा-
रट्ठी । एवं जहा नेरइयाणं तहा असुरकुमाराणं विजा-
णियव्वम् जाव तेसिं जुज्जो २ परिणमन्ति । तत्थ णं
जेसे आजोगनिव्वत्तिए सेणं जहन्नेणं चउत्थजत्तस्स
उक्कोसेणं सातिरेगस्स वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्प-
ज्जइ आसन्नकारणं पकुच्च वन्नओ हादिदमुक्किट्ठाइं
गंधओ मुट्ठिगंधाई रसओ अविद्वमहुराई फासओ
मउल्लदुयण्णिधुएहाई तेसिं पोराणं वन्नगुणे जाव फासिं
दियत्ताए जाव माणमत्ताए ईच्चियत्ताए जिज्जियत्ताए
उट्ताए नो अहत्ताए मुहत्ताए नो दुहत्ताए तेसिं
जुज्जो २ परिणमंति सेसं जहा नेरइयाणं एवं जाव
यणियकुमाराणं । नवरं आजोगनिव्वत्तिए उक्कोसेणं दिव
सपहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ॥

नैरयिका णमिति पूर्ववत् यान्पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति-
इह ग्रहणं विशिष्टमवसेयं । ततो ये उज्जितशेषाः केवल-
हारपरिणामयोग्या एवावतिष्ठन्ते ते आहारतया गृह्यमाणाः
पृष्टा छद्ग्याः । अन्यथा निर्व्वचनसूत्रमपेक्ष्य पूर्व्यापरविरोध-
प्रसङ्गां न च भगवच्चने विरोधसम्भावनाऽप्यस्ति तत इद-
मेव व्याख्यानं सम्यक् । अत एवविधपूर्व्वापरे विरोधाशङ्का-
व्युदासायै पूर्व्वसूरिभिः काविकसूत्रस्यानुयोगः कृतः उक्तञ्च ।
“जं जह सुत्ते भाणियं तदेव तं जइ वियावणा नत्थि । किं
कावियाणुजोगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहि” ॥ १ तान् किं सर्व्वान-

नाहारयन्ति उत नो सर्व्वान् सर्व्वकदेशचूतान् । जगवानाह ।
तान्सर्व्वानविशेषेणाहारयन्ति उज्जितशेषाणामेव केवलाना-
माहारपरिणामयोग्यानां गृहीतः स्यात् (नेरइयाणमित्यादि)
नैरयिका णमिति पूर्व्ववत् । यान्पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति ते
पुज्जाना णमिति पूर्व्ववदेव । नैरयिकाणां कीदृक्तया किं स्वरू-
पतया भूयः २ परिणमन्ते । भगवानाह । गौतम ! श्रोत्रेन्द्रि-
यतया यावत्करणाच्चक्षुरिन्द्रियतया घ्राणेन्द्रियतया जिह्वे-
न्द्रियतयेति परिग्रहः । स्पर्शेन्द्रियतया इन्द्रियरूपतयापि
परिणममाणाः शुद्धरूपाः किंत्वेकांताशुभरूपाः । यत आह ।
(अणिट्ताए इत्यादि) इष्टा मनसा इच्छाविषयी कृता यथा
“शोभनमिदं जातं यदित्यमिमे परिणता इति” । तद्विपरीता
अनिष्टास्तद्भावस्तत्ता तथा इह किंचित्परमार्थतः श्रुतमपि
केवाञ्चिदनिष्टं भवति । यथा मक्त्रिकाणां चन्दनकर्पूरादिस्तत
आह (अकंतत्ताए) कांताः कमनीयाः अकांता अत्यन्ताशुभ-
वर्णोपेतत्वात् अत एवाऽप्रियतया न प्रिया अप्रिया दर्शनापात
कावेऽपि तत्प्रियशुद्धिमात्मन्युत्पादयतीति भावः । तद्भावोऽप्रिय
ता तथा (असुजत्ताए इति) न शुभा अशुभा अशुभगन्धर-
सस्पर्शात्मकत्वात् तद्भावस्तत्ता तथा (अमणत्ताए इति)
न मनोहा अमनोहा विपाककावे दुःखजनकतया न मन
प्रदादहेतव इति भावः । तद्भावस्तत्ता तथा (अमाणमत्ताए)
भोज्यतया मन आप्नुवंतीति मन आपा प्राकृतत्वात्पका-
रस्य मकारत्वे मणाम इति सूत्रनिर्देशः । न मन आपा अमन
आपा न जातुचिदपि भोज्यतया जंतूनमनोज्ञान् कुर्वन्तीति
ज्ञावः । तद्भावस्तत्ता तथा अत एव । (अणिच्चियत्ताए इति)
अनीप्सिततया भोज्यतया स्वादितुमिष्टा ईप्सिता न ईप्सिता
अनीप्सितास्तद्भावस्तत्ता तथा । (अभिज्जियत्ताए) अजि-
घ्यानमभिध्या अभिवाप इत्यर्थः । अभिध्या सज्ज्ञाता येव्वि-
ति अभिधितस्तारकादिदर्शनादितच् प्रत्ययः । तद्भावस्तत्ता
तथा । किमुक्तं भवति । ये गृहीताहारतया पुज्जाना न ते तृप्ति-
हेतवोऽनूचन्ति न पुनरनिव्वपणीयत्वेन परिणमन्ते तथा ।
(अहत्ताए इति) अधस्तया गुरुपरिणामतयेति ज्ञावः । नो
ऊर्ध्वतया लघुपरिणामतया अत एव दुःखतया गुरुपरिणाम
परिणतत्वात् न सुखतया लघुपरिणामपरिणतत्वान्नावात् । ते
पुज्जानास्तेषां नैरयिकाणां भूयः परिणमन्ते एतान्येव आहारा-
यिन इत्यादीनि सम चाराणि । असुरकुमारादिषु भवनपतिषु
चिंचित्थिपुरिदमाह (जहा नेरइयाणमित्यादि) यथा नैर-
यिकाणां तथा असुरकुमाराणामपि भणितव्यं । यावत् तेसिं
जुज्जो २ परिणमन्तीति पर्यन्तपदं । तत्र नैरयिकसूत्रस्य
विशयमुपदर्शयति (तत्थ णं जेसे इत्यादि) एवं चोपदर्शित
सूत्रमन्मतीनां यथास्थितं प्रतीतिमागच्छति ततस्तदनुग्र-
हाय सूत्रमुपदर्शयते (असुरकुमाराणं भंते ! आहारट्ठी ? हंता
आहारट्ठी असुरकुमाराणं भंते ! केवइ कावस्स आहारट्ठे
समुप्पज्जइ ।) अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति कावेऽतिक्रान्ते सति
भूय आहारार्थः समुत्पद्यत इत्यर्थः । (असुरकुमाराणं दुविहे
आहारे पञ्चते । तंजहा । आभोगनिव्वत्तिए अणभोगनिव्व-
त्ति ए । तत्थ णं जेसे अणभोगनिव्वत्तिए सेणं अणुसमयम
विरहिण आहारट्ठे समुप्पज्जइ । तत्थणं जेसे आजोगनिव्व-
त्ति ए सेणं जहन्नेणं चउत्थजत्तस्स उक्कोसेणं सातिरेगस्स-
वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ।) अत्र तु चउत्थमत्त-
स्सेति सप्तम्यर्थे षष्ठी । चतुर्थमक्त आगमिकीयं संज्ञा एकस्ति-

न्दिबसेऽतिकान्ते इत्यर्थः । जूयो जघन्येनाहारार्थः । समुत्प-
द्यते । एतच्च दशवर्षसहास्रायुषां प्रतिपत्तव्यमुत्कर्षतः साति-
रेके अन्त्यधिके वर्षसहस्रेऽतिक्रान्ते । एतच्च सागरोपमायुषा-
मवसेयं ॥

असुरकुमाराणं जन्ते ! किमाहारमाहारयन्ति ? गोयमा !
दन्वत्रो अणंतपपएसियाइं खेत्तत्रो असंखेज्जपएसोगा-
ढाई काद्वत्रो अन्नयरठियाइं जावत्रो वन्नमंताइं गंधमं-
ताइं रसमंताइं फासमंताइं जावनियमा । ङदिसिं आहा-
रन्ति ओसन्नं कारणं पमुच्च वन्नत्रो हाञ्जिदसुकिञ्जाइं,
गंधओ सुरजिगंधाईं, रसत्रो अंबिन्नमधुराईं, फासत्रो
मउयन्नहुणिधुएहाईं, तेसिं पोराणं वन्नगुणं गंधगुणे फास-
गुणे जाव इच्छियत्ताए अज्जिज्जियत्ताए उड्डत्ताए नो
अहत्ताए सुहत्ताए नो उड्डत्ताए एतेसिं जुज्जो २ प-
रिणमन्ति * यथा चासुरकुमाराणां सूत्रमुक्तं । तथा नाग
कुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्यन्न-
वरमाजोगनिवर्त्तिताहारार्थं चिन्तायामुत्कर्षाजिधानानुसा-
रेण * “उक्कोसेणं दिवसपहुत्तस्स आहारहे समुप्पज्जइ” *
इति वक्तव्यं । एतच्च पल्योपमासंख्येयजागायुषां तदधि-
कायुषां चावसेयं । शेषं तथैव । तथा चाह । एवं जाव
थणियकुमाराणमित्यादि * ॥

सम्प्रति पृथिवीकायिकानामेतान्सप्ताधिकारान् चिन्तयितुकाम-
म आह । पृथ्वीकायिकानाम् ॥

पुढविकाइयाणं जन्ते ! आहारडी हन्ता आहारडी । पुढवि-
काइयाणं जन्ते ! केवइकालस्स आहारहे समुप्पज्जइ ।
गोयमा ! अणुसमयं अविरहिण आहारहे समुप्पज्जइ ।
पुढविकाइयाणं जन्ते ! किमाहारमाहारन्ति । एवं जहा ।
णेरइयाणं जाव ताइं जन्ते ! कइदिसिं आहारेइ निव्वाघाए
णं ङदिसिं वाघायं पमुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं
सिय पंचदिसिं नवरं उसन्नकारणं न जस्सइ । वन्नओ
काद्वनीन्नलोहियहाञ्जिदसुकिञ्जाइं, गंधओ सुब्जिगंध
उब्जिगंधाईं, रसओ तिचरसकमुयकसायअंबिन्नमधुराईं,
फासत्रो करकरुफासगरुयद्वहुयसीतउसिणाणिच्छुक्खा
इं, तेसिं पोराणा वन्नगुणा । सेसं जहा । नेरइयाणं
जाव आहच्च नीससन्ति पुढविकाइयाणं जन्ते ! जे पोग्गद्वे
आहारत्ताए गेएहन्ति । तेसिं णं जन्ते ! पोग्गद्वेणं सेयाद्वंसि
कतिजागं आहारन्ति । कतिजागं आसायन्ति ? गोयमा ! अ-
संखेज्जाइजागं आहारन्ति अणंतजागं आसायन्ति पुढ-
विकाइयाणं जन्ते ! जे पुग्गद्वे आहारत्ताए गेएहन्ति तेकिं सव्वे
आहारन्ति नो सव्वे आहारन्ति जहेव णेरया तहेव । पुढ-
विकाइयाणं जन्ते ! जे पोग्गद्वे आहारत्ताए गेएहन्ति
तेणं तेसिं पोग्गद्वेणं कीसत्ताए जुज्जो जुज्जो परिण-
मन्ति ? गोयमा ! फांसिदियवेमाणियत्ताए तेसिं जुज्जो २

परिणमन्ति । एवं जाव वणस्सइकाइया । वेइंदियाणं जन्ते !
आहारडी ? हन्ता गोयमा ! आहारडी । वेइंदियाणं जन्ते !
केवइकालस्स आहारहे समुप्पज्जइ जहा णेरइयाणं न
वरं तत्थणं जेसे आजोगनिव्वत्तिए सेणं असंखेज्जसमए
अंतो मुहुत्तिए आहारहे समुप्पज्जइ सेसं जहा पुढवि-
काइयाणं जाव आहच्च नीससन्ति नवरं नियमा ङदिसिं
वेइंदियाणं पुच्छा जे पोग्गद्वे पक्खेवाहारत्ताए गेएहन्ति
तेणं तेसिं पोग्गद्वेणं कइजागं आहारन्ति । कइजागं आसा-
यन्ति । एवं जहा नेरइयाणं । वेइंदियाणं जन्ते ! जे पोग्गद्वे
आहारत्ताए गेएहन्ति । तेसिं किं सव्वे आहारन्ति । वेइं-
दियाणं दुविहे आहारे पएणते । तज्जहा । दोम आहारे
य पक्खेवाहारे य । जे पोग्गद्वे दोमआहारत्ताए गेएहन्ति
ते सव्वे अपरिसेसे आहारन्ति । जे पोग्गद्वे पक्खेवाहार-
त्ताए गेएहन्ति तेसिं असंखेज्जइजागमाहारन्ति अणेगाइं
च णं जागसहस्साइं अफासाइज्जमाणाणं अणास्साइज्ज-
माणाणं विच्छंसमागच्छन्ति ॥ प्रज्ञा. पद २८ ॥

टी० (पुढविकाइयाणं भन्ते ! इत्यादि) सर्वं पूर्ववदसुरकु-
मारवज्जावनीयं नवरं (निव्वाघाएणं ङदिसिमित्यादि) व्या-
घातो नाम अद्वोकाकाशेन प्रतिस्वन्नं व्याघातस्तस्यान्नावो-
निर्व्याघातः । “ शब्दे यथाचदव्ययपूर्वपदार्थनित्यमव्ययीभाव ”
इत्यव्ययीभावस्तेन वा तृतीयायामिति विकल्पेन आम्बिधाना-
त्पक्षेऽन्नाम जावः । नियमादवश्यतया पशुदिशि व्यवस्थितानि
पशून् यो दिग्गन्ध आगतानि ख्याण्याहारयन्तीति जावः ।
व्याघातम्पुनः प्रतीत्य द्वाकेनिकुटादौ स्यात्कदाचित् । त्रिदिशि
तिसृज्यो दिग्गन्ध आगतानि कदाचिच्चतुर्दिग्गन्धः कदाचि-
त्पञ्चदिग्गन्धः । काञ्च जावनेति चेदुच्यते । इह द्वाकेनिकुटे
पर्यन्ताधस्त्यप्रतराग्निक्वोणावस्थितो यदा पृथिवीकायिको वर्त-
ते तदा तस्याधस्ताद्वोकेन व्याप्तत्वादधोदिक् पुद्गलाभावः ।
आग्नेयक्वोणावस्थितत्वात्पूर्वदिक् पुद्गलाभावो दक्षिणदिक्पु-
द्गलाभावश्च । एवमधः पूर्वोदक्षिणरूपाणां तिसृणां दिशाम-
द्वाकेन व्यापन्नता अपास्य याः परिशिष्टा उर्ध्वा अपरा उत्तरा
च दिग् व्याहृता वर्तन्ते तत आगतान्पुद्गलानाहारयन्ति यदा
पुनस्स एव पृथिवीकायिकः पश्चिमां दिशामुच्चर वर्तते तदा
पूर्वा दिग्गन्धधिका जाता । ऐच दिशौ दक्षिणाधस्त्यरूपे अद्वो-
केन व्याहृते इति स चतुर्दिगागतान्पुद्गलानाहारयति । यदा-
पुनरूर्ध्वं चितीयादिप्रतरगतपश्चिमदिगवद्वन्ध्व तिष्ठति तदा
अधस्त्याऽपि दिग्गन्धधिका लभते केवलदक्षिणैवैका पर्यन्त-
वर्तिनी अद्वोकेन व्याहृतेति पश्चदिगागतान्पुद्गलानाहारयन्तीति
शेषं सूत्रं समस्तमपि पूर्ववद्भणनीयं यस्तुविशेषस्तमुपद-
र्शयति (न वरमुसन्नकारणं न हवइ इत्यादि) सुगमं (फा-
सिंदियवेमायत्ताए इति) विपममात्रा विमात्रा तस्यान्नावो
विमात्रता तथा इष्टानिष्टा नानाज्जदत्तयेति जावो न तु यथा
नारकाणामेकान्ताशुजतया सुराणां च शुजतयैवेति । एवं जाव
वणस्सइकाइयाणन्ति । यथा पृथिवीकायिकानां सूत्रमुक्तमेव-
मसेजोवायुवनस्पतीनामपि प्रणनीयं । सर्वेषामपि सकलद्वो-
कव्यापितयो विशोषाभावात् (वेइंदियाणं जन्ते ! इत्यादि)
सुगमं नवरं । (दोमाहारे पक्खेवाहारेयत्ति) दोम आहारे

लोमाहारः । पक्विप्यतेऽर्थान्मुखे इति प्रहेपः स चासावाहारश्च प्रहेपाहारः तत्र यः खल्वोघतो वर्षादिषु पुद्गलप्रवेशो मूत्रादि-
गम्यस्स लोमाहारः । कावलिकमुखप्रहेपाहारः । तत्र यान्पुद्ग-
लान् लोमाहारतया गृह्णाति तान्सर्वानपरिक्षोपानाहारयन्ति
तेषां तथा २ स्वभावत्वात् । यान्पुद्गलान्प्रहेपाहारतया गृह्ण-
ति तेषामसंख्येयतमं प्रागमाहारयन्ति । अनेकानि पुनर्भाग-
सहस्राणि बहवोऽसंख्येया प्रागा इति अस्पृश्यमानानामना-
स्वाद्यमानानां विध्वंसमागच्छन्ति । किमुक्तं प्रवति । बहूनि
संख्याण्यंतर्बहिश्च अस्पृष्टान्येवाऽनास्वादिदान्येव विध्वंसमा-
यान्ति नवरं ययायोगं केचिदतिस्थोऽत्यतः केचिदतिसौदम्यतः
इति । प्रज्ञो ॥ पद ॥ २७ ॥

सम्प्रत्यस्पृश्यमानानामनास्वाद्यमानाञ्च परस्परमल्पबहुत्व-
मभिधित्सुराह ॥

एएसिणं जंते ! पोग्गद्वाणं अणासाइज्जमाणाणं अफा-
साइज्जमाणाणं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा ? गोयमा !
सव्वत्थो वा पोग्गद्वा अणासाइज्जमाणा अफासाइज्ज-
माणा पोग्गद्वा अणंतगुणा ॥

(एएसिणं भंते ! इत्यादि) इह एकैकस्मिन्स्पर्शयोग्ये भागे
अनन्ततमो प्राग आस्वाद्यो प्रवति ततो येनास्वाद्यमानाः
पुद्गलास्ते स्तोका एवाऽस्पृश्यमानपुद्गलापेक्षया तेषामनन्तप्रा-
गवर्तित्वात् । अस्पृश्यमानास्तु पुद्गला अनन्तगुणाः ॥

वेइंदियाणं जंते जे पोग्गद्वा आहारत्ताए पु० ! गोयमा !
जिब्बिंदिय फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं जुज्जो प,० एवं
जाव चउरिंदिया नवरं अणेगाइं च एं जागसहस्सा
इं अणुग्धाइज्जमाणाइं अफासाइज्जमाणाइं विध्वंस-
मागच्छन्ति ॥

टी० ॥ (जिब्बिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए इति ।) विमा-
त्रात्रापि प्राग्बद्धावनीया । एवं जाव चउरिंदिया । एवं द्वीन्द्रि-
योक्तप्रकारेण । सूत्रं तावद्वक्तव्यं यावच्चतुरिन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिय-
गते सूत्रं प्रायः समानवक्तव्यत्वात् । यस्तु विशेषस्स उप-
दर्श्यते नवरमित्यादि यान्पुद्गलान्प्रहेपाहारतया गृह्णाति
तेषां पुद्गलानामेकमसंख्येयतमं प्रागमाहारयन्ति । अनेकानि
पुनर्भागसहस्राणि संख्यातीता असंख्येयप्रागा इत्यर्थः ।
अनाघ्रायमाणानि अस्पृश्यमानानि अनास्वाद्यमानानि विध्वं-
समागच्छन्ति तानि च यथायोगमतिस्थौल्यतोऽतिसौदम्य-
तश्च वेदितव्यानि । अत्रैवाद्यप्यबहुत्वमाह ।

एतेसिणं जंते पोग्गद्वाणं अणुग्धाइज्जमाणाणं अणा-
साइज्जमाणाणं अफासाइज्जमाणाणं य कयरे कयरेहिं
तो अप्पा वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पोग्गद्वा अणु-
ग्धाइज्जमाणा अणासाइज्जमाणा अणंतगुणा अफासा-
इज्जमाणा अणंतगुणा तेइंदियाणं जंते ! जे पोग्गद्वा
पुच्छा गोयमा ! घाणिंदिय जिब्बिंदिय फासिंदिय वेमाय-
त्ताए तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति । चउरिंदियाणं
चर्क्खिंदिय जिब्बिंदिय घाणिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति सेसं जहा तेइंदियाणं
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा तेइंदिया नवरं तत्थणं

जेसे आजोगनिव्वत्तिए से जह्नेणं अंतो हुत्तस्स उ-
क्कोसेणं ठट्ठजत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ । पंचिंदियति-
रिक्खजोणियाणं जंते ! जे पोग्गद्वाणं पुच्छा, गोयमा !
सोइंदिय चर्क्खिंदिय घाणिंदिय जिब्बिंदिय फासिंदिय
वेमायत्ताए जुज्जो मुज्जो परिणमंति । मणूसा एवं चेव
नवरं आजोगनिव्वत्तिए जह्नेणं अंतोमुहुत्तस्स उक्को-
अट्ठमजत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ । वाणमंतरा जहा
नागकुमारा एवं जोइसिया वि नवरं आजोगनिव्वत्तिए
जह्नेणं दिवसप० उक्कोसेण वि दिवसपहुत्तस्स आहारट्ठे
समुप्पज्जइ । एवं वेमाणिया वि नवरं आजोगनिव्वत्ति-
ए जह्नेणं दिवसप० उक्को० तेतीसाए वासस हस्साणं
आहारट्ठे समुप्पज्जइ । सेसं जहा असुरकुमाराणं जाव
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति सोहम्मे आजोगनिव्वत्तिए
जह्नेणं दिवसप० उक्कोसेणं दोएहं वाससहस्साणं
आहारट्ठे समुप्पज्जइ । ईसाणे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं
दिवसपु० सातिरेगस्स उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोएहं वास-
सहस्सा । सणंदकुमाराणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं दोएहं
वाससहस्साणं उक्कोसेणं सत्तएहं वाससहस्साणं ।
माहिंदे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं दोएहं वाससहस्साणं सा-
तिरेगाणं उक्कोसेणं सत्तएहं वाससहस्साणं सातिरेगाणं ।
वंचदोए पुच्छा । गोयमा ! जह्नेणं सत्तएहं वाससहस्साणं
उक्कोसेणं दसएहं वाससहस्साणं । दंतए पुच्छा । गोयमा !
जह्नेणं दसएहं वाससहस्साणं उक्कोसेणं चोदसएहं
वाससहस्साणं । महासुक्केणं पुच्छा । गोयमा ! जह्नेणं
चोदसएहं वाससहस्साणं उक्कोसेणं सत्तदसएहं वास-
सहस्साणं । सहस्सारे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं सत्तदसएहं
वाससहस्साणं उक्कोसेणं अट्ठारसएहं वाससहस्साणं
आणतेणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं अट्ठारसएहं वाससह-
स्साणं उक्कोसेणं एगूणवीसाए वाससहस्साणं । पाणएणं
पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं एगूणवीसाए वाससहस्साणं
उक्कोसेणं वीसाए वाससहस्साणं । आरणेणं पुच्छा ।
गोयमा ! जह्नेणं वीसाए वाससहस्साणं उक्कोसेणं
एकवीसाए वाससहस्साणं । अच्चुएणं पुच्छा ! गोयमा !
जह्नेणं एकवीसाए वाससहस्साणं । उक्कोसेणं वावीसाए
वाससहस्साणं । हेट्ठिम २ मेविज्जगाणं पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं वावीसाए वाससहस्साणं उक्कोसेणं तेवीसाए
वाससहस्साणं । एवं सव्वत्थ सहस्साणि जाणिय-
व्वाणि । हेट्ठिमज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जह्नेणं तेवीसाए
उक्कोसं चउवीसाए हेट्ठिमउवरिमाणं पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं चउवीसाए उक्कोसेणं पणवीसा । मज्जिमहेट्ठिमा-
णं पुच्छा । जह्नेणं पणवीसाए उक्कोसेणं ठव्वीसाए ।

मज्जिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नें उक्कोसेणं सत्तावीसाए । मज्जिम उवरिमाणं पुच्छा । गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसाए । उक्कोसेणं अघावीसाए । उवरिमहे-
ठिमाणं पुच्छा । गोयमा ! जहएणं अट्ठावीसाए उक्कोसेणं
एगूणतीसाए । उवरिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहएणं
एगूणतीसाए उक्कोसेणं तीसाए उवरिमं शेविज्जगाणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेणं तीसाए उक्कोसेणं एकतीसाए वाससह-
स्साणं । विजयवेजयंतजयंतअपराजियाणं पुच्छा । गोयमा !
जहन्नेणं एकतीसाए उक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं ।
सव्वसिप्पदेवाणं पुच्छा, । गोयमा ! अजहन्नमणुक्को
सेणं तेत्तीमाए वाससहस्साणं आहारं समुप्पज्जइ ॥
टी० । एएसिणं जंते ! इत्यादि । इह एकैकस्मिन् भागे स्पर्शयोग्येऽनन्ततमोभाग आस्वादयोग्यो ज्ञातः । तस्याप्यनन्त-
तमोभाग आग्रायमाणयोग्यः । ततो यथोक्तमल्पबहुत्वं ज्ञातः
शेषं सर्वं सुगमं । पंचेन्द्रियसूत्रे-जहन्नेणं अंतो मुहुत्तस्सति ।
पष्ठ्याः सप्तम्यर्थत्वादन्तर्मुहुत्तं गते सति त्रय आहारार्थः
समुत्पद्यते उत्कर्षतः पष्ठ्यकेऽतिक्रान्ते एतच्च देवकुरुत्तरकु-
रुत्तिर्य्यक्षुपंचेद्विषापेक्षया द्रष्टव्यं । मनुष्यसूत्रे उक्कोसेणं अठ-
मजत्तस्सत्ति । उत्कर्षतोऽष्टमभक्तेऽतिक्रान्ते । एतच्च तास्वेव
देवकुरुत्तरकुरुपु द्रष्टव्यं व्यंतरसूत्रे नागकुमारसूत्रवत् । ज्योति-
ष्कसूत्रमपि तथैव यस्तु विशेषस्तमुपदर्शयति । नवरं (जह-
न्नेण वि दिवसपुहुत्तस्स उक्कोसेण वि दिवसपुहुत्तस्सत्ति)
ज्योतिष्का हि जघन्यतोऽपि पल्योपमाष्टमभागप्रमाणाद्युप-
स्ततस्तेषां जघन्यपदेऽप्युत्कृष्टपदेऽपि दिवसपृथक्त्वेऽतिक्रान्ते
त्रय आहारार्थः समुत्पद्यते । पल्योपमासंख्येयभागायुषां च
स्वरूपत एव दिवसपृथक्त्वातिक्रमे त्रय आहारार्थस्समुत्पद्यते ।
वैमानिकसूत्रे-नवरं (आज्ञोगनिव्वत्ति ए जहन्नेण दिवसपुहु-
त्तस्स इति) एतत्पल्योपमाद्यायुषामवसेयं । उक्कोसेणं तेत्ती-
साए वाससहस्साणं ति । एतदनुत्तरसुराणामवसेयं । इह
यस्या यावन्ति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्यास्तावत्सु वर्ष-
तश्च स्थितिपरिमाणं परिभाष्य वैमानिकसूत्रं सकलमपि
स्वर्यं विज्ञेयमिति ॥ प्रज्ञा. पद. ॥ २८ ॥

संयतशब्दे तदाहारः ॥

नैरयिकाः किंवीचिद्रव्याण्यवीचिद्रव्याणि बाह्यरयन्ति ।

णेरइयाणं जंते ! किं वीचिं दव्वाइं आहारंति अवीचिं
दव्वाइं आहारंति ? गोयमा ! णेरइया वीचिदव्वाइं पि
आहारंति अवीचिदव्वाइं पि आहारंति । से केणट्ठेणं
जंते ! एवं बुद्धइ । णेरइया वीची तं चेव आहारंति !
गोयमा ! जेणं णेरइया एकपदे सूणां पि दव्वाइं आहारंति
तेणं णेरइया वीचिदव्वाइं आहारंति जेणं णेरइया पणि
पुण्णाइं दव्वाइं आहारंति तेणं णेरइया अवीचिदव्वाइं
आहारंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ जाव आहा-
रंति एवं जाव वेमणिया आहारंति ॥

टी. । वीइं दव्वाइंति ॥ वीचिर्विचिक्तेद्रव्याणां तदवयवानां
च परस्परं पृथग्भावो “विचिर पृथग्भाव” इति वचनात्
तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि एकादिप्रदेश

नूनानीत्यर्थः । एतन्निषेधादवीचिद्रव्याणि । अयमत्र ज्ञातो-
यावता द्रव्यसमुदायेनाहारः पूर्यते स एकादिप्रदेशो नो
वीचिद्रव्याण्युच्यते । परिपूर्णस्त्ववीचिद्रव्याणीति टीका-
कारः । चूर्णिकारस्वाहारद्रव्यवर्गणा अधिष्ठेयं व्याख्यात-
वान् तत्र च याः सर्वोत्कृष्टा आहारद्रव्यवर्गणास्ता अवीचि-
द्रव्याणि । यास्तु ताज्य एकादिना प्रदेशेन हीनास्ता वीचि-
द्रव्याणीति (एगपपसूणां पि दव्वाइंति) एकप्रदेशोनान्यपि
अपि शब्दादनेकप्रदेशोनान्यपीति ॥ ज. १४ श. ६ उ. ॥

अनन्तरा हाराः परम्पराहाराः ।

णेरइयाणं जंते ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाणया ततो परिणामणया ततो परियारणया
ततो पच्छा विज्जवणया ? हंता गोयमा ! णेरइया अणंत-
राहारा ततो निव्वत्तणया ततो परियाणया ततो
परिणामणया ततो परियारणया ततो पच्छा विज्जवणया
असुरकुमारणं जंते ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया
ततो परियाणया ततो परिणामणया ततो विज्जव-
णया ततो पच्छा परियारणया ? हंता गोयमा ! असुर-
कुमारा अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया जाव ततो
पच्छा परियारणया । एवं जाव थणियकुमारा । पुढवि-
काइयाणं जंते ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाणया ततो परिणामणया ततो परियारणया ततो
विज्जवणया ? हंता गोयमा ! तं चेव जाव परियारणया नो
चेव णं विज्जवणया एवं जाव चउरिंदिया नवरं वाउका-
इया पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा णेरइया
वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ॥

टी० । नैरयिका णमिति चाक्यातङ्कारे । भदन्त ! परमक-
ल्याणयोगिन् ! परमसुखयोगिन् ! वा अनन्तरमुपपातकैत्र-
प्राप्तिसमयमेव आहारयन्तीत्यनन्तराहाराः । ततो निव्वत्त-
णया इति । ततोऽनन्तराहारग्रहणादारभ्य क्रमेण शरीरस्येति
निर्वर्तिता निव्वत्तिर्भवति । ततो परियाणया इति । ततश्च
रीरनिव्वत्तेरारभ्य पर्यादानं यथायोगमङ्गप्रत्यङ्गैर्लोमाहारादि-
ना समन्ततः पुद्गलादानं । ततो परिणामणया इति । ततः
पुद्गलादानादनन्तरं तेषां पुद्गलानामपरिणामनमिन्द्रियादिरूप-
तया परिणमत्यापादनं । ततो परियारणया इति । तत इन्द्रिया-
दिरूपतया परिणमत्यापादनादूर्ध्वं परिचारणा यथायोगं शब्दा-
दिविषयोपभोगः ततः पश्चात् विकुर्व्वणा वैक्रियद्विधिवशात्
विक्रिया नानारूपा एवमुक्ते जगवानाह-हंता गोयमेत्यादि ।
हंतैत्यन्यनुज्ञायां हंता गौतम ! नैरयिका अनन्तराहारा इत्या-
दि । तदेवं यथा नैरयिकाणामनन्तराहारादिवक्तव्यतोक्ता तथा
असुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्या
नवरं पूर्व्वविकुर्व्वणं पश्चात्परिचारणा ते हि विशिष्टशब्दाद्युप-
भोगवाञ्छायां पूर्व्वमिष्टं वैक्रियरूपं कुर्व्वन्ति पश्चात् शब्दाद्युप-
भोगमित्येव नियमः । शेषास्तु शब्दाद्युपभोगसंपत्तौ सत्यां
हर्षवशाद्विशिष्टशब्दाद्युपभोगवाञ्छातोऽन्यतो वा कुतश्चि-
त्कारणाद्विकुर्व्वते । ततस्तेषां पूर्व्वं प्रविचारणा पश्चाद्विकुर्व्व-
णेति पृथिवीकायविषये प्रश्नसूत्रे तथैव उत्तरसूत्रे तावद्वक्तव्यं
यावत्परिचारणा तेषामपि स्पर्शोपभोगसंज्ञात् । नो चेव णं

विश्वव्यवस्थिति । न चैव तेषां विकुर्वणा वाच्या वैक्रियवधेर-
संज्ञवात् । एवमित्यादि । एवं पृथिवीकायवदकायादयो
वातकायवर्जास्तावद्व्येतव्या यावच्चतुरिन्द्रियाः सर्वेषामपि
वैक्रियवधेरसंज्ञेन सूत्रस्य समानत्वात् वातकायान् प्रति चि
शेषमभिधितुः समानगमन्यात्पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणामपि
वातकायैः सहानिर्देशमाह । नवरमिन्यादि । जहा नेरइया
इति । यथा नैरयिकास्तथा वक्तव्याः । किमुक्तं भवति । नैर-
यिकवद्विकुर्वणाप्येतषां वक्तव्या वैक्रियवधिसंज्ञवात् । सा च
प्रविचारणायाः पश्चादिति । बाणमंतरजोइसियवेमाणिया
जहा असुरकुमारा इति । असुरकुमाराणामिव व्यन्तरादीना-
मपि पूर्व विकुर्वणा पश्चात्परिचारणा वक्तव्येति ज्ञावः । सुर-
गणानां सर्वेषामपि तथा स्वाज्ञा-भ्यात् । उक्तञ्च सूत्रटीकायां
“पुत्रं विश्वव्यवस्थां खलु पञ्चा परिचारणा सुरगणां । सेसाणं
पुत्रं परियारणाञ्च पञ्चा विश्वव्यवस्था,, इति । प्रज्ञा. ३४ पद ।

सम्प्रत्याहारविषयमाभोगं चिचिन्तयिषुरिदमाह ।

णेरइया एं जंते ! आहारे किं आन्नोगनिव्वत्तिए अ-
णान्नोगनिव्वत्तिए ? गोयमा ! आन्नोगनिव्वत्तिए चि
अणान्नोगनिव्वत्तिए वि । एवं असुरकुमाराणं जाव
वेमाणियाणं नवरं एगिंदिया णं नो आन्नोगनिव्वत्तिए
अणान्नोगनिव्वत्तिए । णेरइया एं जंते ! जे पोग्गळे आ-
हारत्ताए गेएहंति ते किं जाणंति पासंति आहारंति उ-
दाहु न जाणंति न पासंति आहारंति गोयमा ! न
जाणंति न पासंति आहारंति । एवं जाव तेइंदिया ।
चउरिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! अत्येगइया न जाणंति
पासंति आहारंति, अत्येगतिया न जाणंति न पासंति
आहारंति । पांचिंदियातिरिक्खजोणियाणं पुच्छा । गोयमा !
अत्येगतिया जाणंति पासंति आहारंति अत्येगतिया
जाणंति न पासंति आहारंति अत्येगतिया न जाणंति
पासंति आहारंति, अत्येगतिया न जाणंति न पासंति
आहारंति । एवं मणुस्सावि । बाणमंतरजोइसिया
जहा णेरइया । वेमाणियाणं पुच्छा । गोयमा ! अत्ये
गतिया जाणंति पासंति आहारंति अत्येगतिया न
जाणंति न पासंति आहारंति । से केण्डेणं जंते ! एवं
बुद्धइ-वेमाणिया अत्येगतिया जाणंति पासंति आहा-
रंति । अत्येगतिया न जाणंति न पासंति आहारंति ?
गोयमा ! वेमाणिया उविहा पप्पत्ता, तंजहा भाई
मिच्छदिट्ठी उववन्नगा य अमाई सम्मादिट्ठी उववन्नगा
य । एवं जहा इंदियउदेसे पढे जणिण तहा जणि-
यव्वं जाव से तेण्डेणं गो. एवं बुद्धइ ॥

टी० आभोगनिर्वर्तितो यदा मनःप्रणिधानपूर्वमाहारं गृ-
ह्णाति शेषकाहसनाभोगनिर्वर्तितः स च होमाहारोऽवसा-

तव्यः । एवं शेषाणामपि जीवानामाभोगनिर्वर्तितोऽनाभोग
निर्वर्तितश्चाहारो भावनीयः । नवरमेकेन्द्रियाणामतिस्तोका
पटुमनोद्वयव्यवधिसंपन्नत्वात् । पटुतर आभोगो नोपजायते ।
इति तेषां सर्वदानाभोगनिर्वर्तित एवाहारो न पुनः कदाचिद-
प्याभोगनिर्वर्तितः । अधुनाहार्यमाणपुद्गलविषये ज्ञानदर्शने
चिन्तयति । नैरइयाणं इत्यादि । नैरयिकाणमिति वाक्याह-
हूरे । नदन्त ! यान्पुद्गलानाहारतया गृह्णाति ।

भगवानाह गौतम ! जानन्त्यवधिज्ञानेन होमाहारतया
तेषामतिसूक्ष्मत्वेन नारकावधेरविषयत्वात् ॥ न च
पश्यति चक्षुरिन्द्रियविषयाभावात् । द्वीन्द्रिया न जानन्ति ।
मिथ्याज्ञानतया तेषां सम्यक्परिज्ञानाभावात् । द्वीन्द्रियाणां
हि मन्यज्ञानं तदापि चास्पृष्टमनःप्रक्षेपाहारमपि न ते स्वयं
गृह्यमाणमपि सम्यक् जानन्ति न च पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रिया-
नावात् । एवं त्रीन्द्रिया अपि ज्ञानदर्शनाविकला भावनीयाः ।
चतुरिन्द्रियाः । अत्येगइयति । सन्त्येकके स्वयं गृह्यमाणम-
प्याहारप्रक्षेपकत्वरूपमपि न जानन्ति । मिथ्याज्ञानत्वात् ।
तेषामपि हि द्वीन्द्रियाणामिव मत्यज्ञानं तदापि चाविस्पष्टमिति
चक्षुषा पुनः पश्यति चक्षुरिन्द्रियसद्भावात् । तथाहि । पश्य-
न्ति मक्षिकादया गुमादिकमिति एवमाहारयन्ति तथा सन्त्ये
कके चतुरिन्द्रिया ये न जानन्ति मिथ्यात्वाच्च च पश्यन्ति अन्ध
कारादिना चक्षुर्दर्शनस्य व्याहृतत्वात् अनाभोगसंज्ञवाच्चा ।
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतिरश्चां चतुर्भंगी प्रक्षेपाहारं होमाहारश्चाधि-
कृत्य ज्ञावनीया । तत्र प्रक्षेपाहारमधिकृत्यैवं ज्ञावना । सन्त्ये-
कके तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया ये प्रक्षेपमाहारं जानन्ति सम्यग्ज्ञानि-
तया तेषां यथावस्थितपरिज्ञानात् । पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियज्ञा-
वात् । एवमाहारयन्ति । सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववन्न च
पश्यन्ति दर्शनस्यान्यकारादिना अनाभोगेन वा व्याहृत
त्वात् । तथा सन्त्येकके ये न जानन्ति मिथ्याज्ञानतया सम्यक्
परिज्ञानाभावात् । पश्यन्ति पुनश्चक्षुरिन्द्रिययोगात् । तथा
सन्त्येकके ये न जानन्ति । मिथ्याज्ञानत्वाच्च च पश्यन्ति पूर्व-
वत् । एवमाहारयन्ति होमाहारापेक्षया त्वेवं ज्ञावना सन्त्ये
कके तिर्यक् पञ्चेन्द्रिया ये होमाहारमपि जानन्ति विशिष्टा
वधिज्ञानपरिकल्पितत्वात् । पश्यन्ति । तथाविधकृत्योपशम-
भावत इन्द्रियपाटवस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमाहारयन्ति ।
यथा सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववत् । न च पश्यन्ति तथा
विश्रस्येन्द्रियपाटवस्याज्ञावात् । तथा सन्त्येकके न जानन्ति
पश्यन्ति तथारूपपाटवाज्ञावादिति एवं मनुष्याणामपि होमा-
हारप्रक्षेपाहारौ प्रतीत्य चतुर्भंगी ज्ञावनीया । बाणमंतरजो-
इसिया जहा नेरइया । नैरयिकावधिरिव व्यन्तरज्योति-
ष्कावधिरपि मनोभाक्तेव्यप्याहारपुद्गलानामविषयत्वात् ।
वेमाणियाणं पुचंति । वेमानिकानाम्पृथक् सूत्रं वक्तव्यं ।
वेमाणियाणं भते ! जे पोग्गळे आहारत्ताए गेएहंति ते किं
जाणंति पासंति उदाहु न जाणंति न पासंति आहारंति इति ।
भगवानाह गोयमेत्यादि । माया पूर्वमवकृता विद्यते येषान्ते
मायिनो मायया हि यथा तथा वादरूपकृतया कलुषकर्म
प्रादुर्भावः । कलुषे च कर्मण्युदयमागते भवप्रत्युद्वादाद्युप-
जायमानो ज्ञधिर्नातिसमीचीनो भवति । एते च
सम्यग्दर्शो वेदितव्याः । तथा मिथ्याविपर्ययस्ता दृष्टिर्जि-
नप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषान्ते मिथ्यादृष्टयः । मायि-
नश्च मिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयस्ते च ते उपपन्नाश्च
मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नास्त एव स्वार्थिककप्रत्ययविधानात्

मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकास्ते चोपरितनोपरितनप्रैवैयकपर्यवसाना विज्ञेयाः ॥ तेषां यथायोगमवश्यं मिथ्यादृष्टित्वस्य मायित्वस्य च भावात् । तद्विपरीता अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकास्ते चानुत्तरविमानवासिनस्तेषामवश्यं सम्यग्दृष्टित्वं पूर्वानंतरभवे नितरां प्रतनुक्रोधमानमायादोषत्वस्योपशान्तकषायत्वस्य च भावात् । आह च मूलटीकाकारः (वेमाणिया माशमिच्छदिट्टी उववन्नगा जाव उवरिमगेवेज्जा अमायिसम्मादिट्टी उववन्नगा) अनुत्तरा एव गृह्यन्ते इति । एवं जहेत्यादि । एव मुक्तेन प्रकारेण प्राक् यथा इन्द्रियसत्के प्रथमोद्देशके ज्ञातं तथा ज्ञापितव्यं । तच्च तावत् यावत्सर्वान्तिमं । से एणमित्यादिना निगमनवाक्यं तच्चैव—

तत्थ एं जे ते मायिमिच्छदिट्टीउववन्नगा तेणं न याणंति न पासंति आहारंति तत्थ णं जे ते अमायिसम्मादिट्टी उववन्नगा तेणं दुविहा पणत्ता । तं अणंतरोववन्नगा परंपरोववन्नगा य । तत्थ एं जे ते अणंतरोववन्नगा ते न याणंति न पासंति आहारंति । तत्थ णं जे ते परंपरोववन्नगा ते दुविहा पणत्ता । तं पज्जत्तगा य अपज्जत्तगाय तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते न याणंति न पासंति आहारंति । जे ते पज्जत्तगा ते दुविहा पणत्ता । तं उवउत्ता य अपुवउत्ता य । तत्थ एं जे ते अपुवउत्ता ते न याणंति न पासंति आहारंति । तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति आहारंति से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ । अत्येगइया न जाणंति न पासंति आहारंति । अत्येगइया जाणंति पासंति आहारंति इति ।

अस्यायमर्थः । सूत्रे ये ते मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नका उपरितनोपरितनोपरिप्रैवैयकपर्यवसाना इत्यर्थः । ते मनोभ्रमद्वारायोग्यानुद्भवान् न जानन्ति अवधिज्ञानेन तदेवावधेस्तेषामविषयत्वात् । न पश्यन्ति चक्षुषा तथाविधपाटवाभावात् । येऽप्यमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नका अनुत्तरविमानवासिन इत्यर्थः । ते हि प्रा अनन्तरोपपन्नकाः परम्परोपपन्नकाश्च । प्रथमसमयोत्पन्ना अप्रथमसमयोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अत्र ये ते अनन्तरोपपन्नकास्ते न जानन्ति न पश्यन्ति प्रथमसमयोत्पन्नतयाऽवधिज्ञानोपयोगस्य चक्षुरिन्द्रियस्याभावात् । किन्त्वेवमेवाहारयन्ति । तत्र ये ते परम्परोपपन्नकास्ते द्विविधास्तद्यथा पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तत्र ये ते अपर्याप्तास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति पर्याप्तानामसंपूर्णत्वेनावध्याद्युपयोगाभावात् । येऽपि पर्याप्तास्तेऽपि द्विविधास्तद्यथा उपयुक्ता अनुपयुक्ताश्च । तत्र ये ते उपयुक्तास्ते जानन्ति अवधावनं शतो यथाशक्तिनियमेन ज्ञानस्य स्वविषयपरिच्छेदाय प्रवृत्तिसंभवात् । पश्यन्ति चक्षुषा इन्द्रियपाटवस्य तेषामतिविशिष्टत्वात् । ये त्वनुपयुक्तास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति अनुपयुक्तत्वादेव । उपयुक्ता अपि कथं मनोभ्रमद्वारायोग्यानुद्भवान् जानन्ति इति चेदुच्यते । इहावश्यकप्रथमपीठिकायामवधिज्ञानाधिकारेऽभिहितं “संखेज्जकम्मद्वे होए धोकणयं पडियं” ॥ अस्यायमर्थः । कामर्षणशरीरद्रव्याणि पश्यन् क्षेत्रतो लोकस्य संख्येयान् प्रागान्पश्यन्ति । कावतः स्तोकाः पल्योपमं वाचत् अनुत्तरास्तु सम्पूर्णा लोकनामीपश्यन्ति । “सम्भिन्नजोगनाधिधि

पासन्ति अनुत्तरधे वा” इति वचनात् । ततस्ते मनोभ्रमद्वारायोग्यान्पि पुद्गलान् जानन्ति । आह च मूलटीकाकारः । ते जानन्ति आहारयति च विबुद्धत्वादवधेरिन्द्रियविषयस्य चातिविबुद्धत्वात्पश्यन्त्यपि इति । अत्रेन्द्रियविषयस्येति इन्द्रियपाटवस्येति भावः । उपसंहारवाक्यं प्रतीतार्थं ॥

सम्प्रत्येकेन्द्रियशरीरादीनामधिकारमभिधित्सुराह ॥

नेरइयाणं जंते ! किं एगिंदियसरीराइं आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइं आहारंति ? गोयमा ! पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एगिंदियसरीराइं पि आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइं पि आहारंति । पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा एगिंदियसरीराइं आहारंति । वेइंदिया पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एवं चेव पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा एगिंदियसरीराइं आहारंति । एवं जाव चउरिंदिया जाव पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एवं पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा जस्स जइ इंदिया तस्स इंदियसरीराइं ते आहारंति । सेसं जहा नेरइया जाव वेमाणिया ॥

टी. ॥ नेरइयाणं जंते ! इत्यादिप्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह । गोयमेत्यादि । पूर्वोऽतीतो ज्ञावस्तस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा ताम्प्रतीत्य एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्करणत्वात् द्वित्रिचतुरिन्द्रियशरीरपरिग्रहः । पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । इयमत्र ज्ञावना । यदा तेषामाहार्यमाणानां पुद्गलानामतीतो ज्ञावः परिज्ञाव्यते तदा ते किञ्चित्कदाचित् एकेन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् द्वीन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् त्रीन्द्रियशरीरतया कदाचित् चतुरिन्द्रियशरीरतया कदाचित् पञ्चेन्द्रियशरीरतया ततो यदि पूर्वज्ञाव इदानीमध्यारोप्य विवद्व्यते तदा नैरयिका एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्पञ्चेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति प्रवति । पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्चेत्यादि । प्रत्युत्पन्नो वार्तमानिकः स चासौ ज्ञावश्च प्रत्युत्पन्नज्ञावस्तस्य प्रज्ञापना तां प्रतीत्य नियमादवश्यतया पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । कथमिति चेदुच्यते । इह प्रत्युत्पन्नज्ञावप्रज्ञापनां करोति नय ऋजुसूत्रो न शेषा नैगमादयः । ऋजुसूत्रश्च क्रियमाणं कृतमन्यवन्द्ध्यमाणमन्यवद्वतं परिणम्यमाणं परिणतमन्युपगच्छति । अन्यवन्द्ध्यमाणश्च पुद्गलास्ते उच्यन्ते ये स्वशरीरतया परिणम्यमाना वर्तन्ते । अन्यवन्द्ध्यमाणं चाज्यवद्वतं परिणम्यमानञ्च परिणतमिति तन्मतेन शरीरमेवाज्यवन्द्ध्यते । स्वशरीरञ्च तेषां पंचेन्द्रियशरीरास्तेषामत उक्तं नियमात्पञ्चेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति । एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना भवनपतयो वक्तव्याः । पृथिवीकायिकसूत्रे प्रत्युत्पन्नज्ञावप्ररूपणाचिन्तायां नियमादेकेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं । तेषामेकेन्द्रियतया तच्चरीराणामेकेन्द्रियशरीरत्वात् । एवं द्वीन्द्रियसूत्रे नियमाद् द्वीन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं । त्रीन्द्रियसूत्रे नियमात् त्रीन्द्रियशरीराणि चतुरिन्द्रियसूत्रे नियमाच्चतुरिन्द्रियशरीराणीति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्या व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकाश्च नैरयिकवद्वक्तव्याः तथाचाह (पुदवीकायाणं पुच्छा) इत्यादि ॥ प्रज्ञा० प० २८ ॥

अधुना होमाहारधिकारं विज्ञायिषुस्दिमाह ॥

नेरइया णं जंते ! किं होमाहारा पक्खेवाहारा ? गोय-
मा ! होमाहारा नो पक्खेवाहारा । एवं एगिदिया सव्वे
देवा य जाणियिच्चा जाव वेमाणिया । वेइदिया जाव
मणुस्सा होमाहारा वि पक्खेवाहारा वि ॥

(नेरइयाणमित्यादि) सुगमं नवरं नैरयिकाणां प्रक्षेपाहारो
न भवतीति वैक्रियशरीराणां तथा स्वजावन्वात् होमाहारोऽ
पि च पर्याप्तानामवसेयो नापर्याप्तानामिति ॥ (एवमेगिदिया
इत्यादि) एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेण एकेन्द्रियाः पृथिव्यसे-
जोवायुवनस्पतयः सर्वे देवाश्चासुरकुमारादयो यावद्वैमानिका
भणितव्यास्तत्रैकेन्द्रियाणां प्रक्षेपाहारजावो मुखाभावात् ।
असुरकुमारादीनां वैक्रियशरीरितया तथा स्वजावात् द्वित्रिच-
तुरिन्द्रियास्तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च होमाहारा अपि वक्त-
व्याः । प्रक्षेपाहारा अपि उन्नयरूपस्याप्याहारस्य तेषां संभवात्
चरममर्थाधिकारमभिधित्सुराह ॥

नेरइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ? गोयमा !
ओयाहाराणो मणजक्खी एवं सव्वे उगद्वियसरीरा वि
देवा सव्वे जाव वेमाणिया ओयाहारा वि मणजक्खी वि ।
तत्थ णं जे ते मणजक्खी देवा तेसि णं इच्छामणे समुप्पज्जइ
इच्छामो णं मणजक्खणं करित्तए तए णं तेहिं देवेहिं एवं
मणसीकए समाणे खिप्पामेव जे पोग्गद्वा इच्छा कंता जाव
मणामातेसि मणजक्खत्ताए परिणमंति से जहा नामए
सीता पोग्गद्वा सीतं पप्पसीतं चेव अतिवइत्ताणं चिट्ठंति
उसिणा वा पोग्गद्वा उसिणं पप्पउसिणं चेव अति-
वइत्ताणं चिट्ठंति एवामेव तेहिं मणजक्खणे कए समाणे
से इच्छामणे खिप्पामेव अवेति ॥

(नेरइया णं जंते ! इत्यादि) ओज उत्पत्तिदेशे आहारयो-
ग्यपुद्गलसमुहः । ओज आहारो येषान्ते ओजआहारा मनसा
भक्षयन्तीत्येवं शीला मनोज्ञकिणः । तत्र नैरयिका ओज आहारा
भवन्ति । अपर्याप्तावस्थायामोजस एवाहारस्य संज्ञवात्
मनोज्ञकिणस्थिते न प्रवन्ति मनोज्ञकिणवृद्धाणां ह्याहारस्स उ-
च्यते । ये तयविधशक्तिवशान्नमनसा स्वशरीरपृष्ठिजनकाः
पुद्गला अन्यवन्दिह्यन्ते । यदच्यवहरणानन्तरञ्च दृष्टपूर्वः प-
रमसन्तोष उपजायते नचैतन्नैरयिकाणामस्ति । प्रतिबुद्धक-
र्मोदयवशतस्तथारूपशक्त्यभावादेवं (सव्वे उगद्वियशरीरा-
वि) इति । एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेणैदारिकशरीरिणोऽपि
सर्वे पृथिवीकायिकादयो मनुष्यपर्यवसाना वक्तव्याः । त-
द्यथा । (पुढविकाइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ?
गोयमा ! ओयाहारा नो मणजक्खी त्यादि) देवा इत्यादि दे-
वास्सर्वे यावद्वैमानिका ओजआहारा अपि मनोज्ञकिणोऽपि
वक्तव्याः । तद्यथा—

असुरकुमारा णं जंते ! किं ओयाहारा मणोजक्खी ?
गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि जाव वेमाणियाणं
पुच्छा गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि ॥
सम्प्रति मनोज्ञकित्वं देवानां यथा प्रवति तथोपदर्शयति ।
तत्र तेषु संसारिषु जीवेषु मध्ये णमिति वाक्ष्याद्वंकारे । ये-
मनोज्ञकिणो देवास्तेषां णमिति प्राग्वत् । मनःप्रस्तावादाहार-

विषयं समुत्पद्यते । केनोल्लेखेनेत्यत आह इच्छामो अभिलषा-
मो णमिति पूर्ववत् मनोज्ञकिणमिति मनसा भक्षणं मनोभ-
क्षणं कर्तुमिति तत एवं तैर्मनसि कृते व्यवस्थापिते मनोज्ञक-
णे सति तथा विधद्युभक्तमोदयवशात् क्षिप्रमेव तत्कालमेवे-
ति भावः । ये इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञाः मन आपा पुद्गलास्ते
पां व्याख्यानं प्राग्वत् । तेषां देवानां मनोभक्ततया परिणमन्ति
कथमित्यत्रैव दृष्टान्तमाह (से जहा नामए) से शब्दोऽथशब्दा-
र्थः सचात्र वाक्योपन्यासे यथा नामेति विवक्षिताः शीताः
पुद्गलाः शीतं शीतयोनिकं प्राणिनं प्राप्य ते शीतत्वमेवातिव
ज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति किमुक्तं भवति । विशोपतइशी-
तीचूय शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्त इति ।
उगः वा पुद्गला उष्णस्य उष्णयोनिकं प्राप्य उष्णमेव उष्णत्वमे-
वातिवज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति विशोपतस्स्वरूपद्वाराजसम्पत्त्या
तस्य सुखित्वायोपतिष्ठन्त इति ज्ञावः । एवमेव अनेनैव प्रका-
रेण तैर्देवैः प्रागुक्तरीत्या मनोज्ञकणे कृते सति स तेषां देवा-
नामिच्छा मन आहाराविषयेच्छा प्रधानमनः क्षिप्रमेवापैति
तृप्तिनावान्निवर्तत इति भावः । इयमत्र भावना यथा शीत
पुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्ते उष्ण
पुद्गला वा उष्णयोनिकस्य तथा देवैरपि मनसाऽच्यवन्दिह्य-
माणाः पुद्गलास्तेषां तृप्तये परमसंतोषाय चोपकल्पन्ते तत
आहारो विषयामिलापनिवृत्तिर्भवतीति । अत्र च ओज आहा-
रादिविज्ञागप्रतिपादिका इमास्सुत्रकृताङ्गनिर्युक्तिगाथाः ।

सरीरेणोसयाहारो तयादिफासेण होम आहारो ।

पक्खेवाहारो पुण कावद्विओ होइ नायव्वो ॥ १ ॥

ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुणेयव्वो ।

पज्जत्तगा य होमे पक्खेवे होंति जइयव्वो ॥ २ ॥

एगिदियदेवाणं नेरइयाणं च णत्थि पक्खेवो ।

सेसाणं जीवाणं संसारत्थाणपक्खेवा ॥ ३ ॥

होमाहार एगिदियाओ नेरइयसुरगणा चेव ।

सेसाणं आहारो होमे पक्खेवओ चेव ॥ ४ ॥

ओयाहार मणजक्खिणो य सव्वे वि सुरगणा होंति ।

सेसा हवन्ति जीवा होमे पक्खेवओ चेव ॥ ५ ॥

अथ क आहार आजोगनिर्वर्तितः को वाज्ञाभोगनिर्वर्तितः इति
चेदुच्यते । देवानामाभोगनिर्वर्तित ओज आहारः स चापर्या-
प्तावस्थायां होम आहारोऽपि अनाभोगनिर्वर्तितस्स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोभक्षणवृद्धाणः स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोज्ञकिणवृद्धाणनिर्वर्तित आहा-
रोऽपर्याप्तावस्थायां होमाहारः पर्याप्तावस्थायां नैरयिकवर्जानां
होमाहारो नैरयिकाणां होमाहार आजोगनिर्वर्तितोऽपि द्वीन्द्रि-
यादीनां मनुष्यपर्यवसानानां यः प्रक्षेपाहारस्स आजोगनि-
र्वर्तित पवेति ॥

नैरयिकादिषु आहारपुद्गलानां त्रयोपचयादिजीवशब्दे ।

आहारपदस्य द्वितीये उद्देशेऽर्थाधिकाराः ।

आहारत्रयियसन्नी लेस्सादिट्ठी य संजयकत्ताए ।

नाणाजोगुवओगे वेदेयसरीरपज्जत्ति ॥ १ ॥

प्रथमं सामान्यत आहाराधिकारो, द्वितीयो ज्ञानाधिकारो
मन्यविशोपिताहाराधिकारः । एवं तृतीयः संज्ञाधिकारः, अतुर्थो
वेदेयाधिकारः, पंचमो दृष्टाधिकारः, षष्ठः संयताधिकारः, सप्तमः

कषायाधिकारो, ऽष्टमो ज्ञानाधिकारो, नवमो योगाधिकारो, दशम उपयोगाधिकारः, एकादशो वेदाधिकारो, द्वादशः शरीराधिकारः, त्रयोदशः पर्याप्त्याधिकारः । इह ज्ञ्यादिग्रहणेन तत्प्रतिपक्षचूता अभव्यादयोऽपि सूचिता रुष्टव्याः । तथैवाग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥

तत्र प्रथमं सामान्यत आहाराधिकारं विज्ञावधिषु रिदमाह ।

जीवे णं जंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा !

सिय आहारए सिय अणाहारए । एवं नेरइए जाव असुरकुमारे जाव वेमाणिए । सिध्दे णं जंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! एणाहारए अणाहारए ।

जीवेणं जन्ते ! इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं जनवानाह । गोयमे त्यादि गौतम ! स्यात्कदाचिदाहारकः कदाचिदनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । विग्रहगतौ केवलसमुद्घाते शैलेश्य वस्यायां सिद्धत्वे चानाहारकः शेषास्ववस्थास्वाहारक उक्तं च । “ विग्राहगश्मावन्ना, केवलिणो समोदया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारगा जीवा ” ॥१॥ तदेवं सामान्यतो जीवचिन्तां कृत्वेदानीं नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डक क्रमेणाहारानाहारकचिन्तां करोति (सिद्धेणं जन्ते ! किं आहारेत्यादि) सुगमं तदेवं सामान्यतो जीवपदे नैरयिकादिषु चैकवचनेन आहारकानाहारकत्वचिन्ता कृता ॥

सम्प्रति बहुवचनेन तां चिकीर्षुराह ॥

जीवाणं जंते ! किं आहारया अणाहारया ? गोयमा !

आहारया वि अणाहारया वि । नेरइयाणं पुच्छा ?

गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा । आहारगा । ? ।

अहवा आहारगा य अणाहारगे य । २ । अहवा

आहारगा य अणाहारगा य । ३ । एवं जाव वेमाणिया

। नवरं । एगिंदिया जहा जीवा । सिध्दाणं पुच्छा ।

गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा ॥

प्रश्नसूत्रं सुगमं । जगवानाह । गौतम ! आहारका अपि अनाहारका अपि सदैव बहुवचनविशिष्टा उच्येते ऽपि वक्ष्यन्ते इति भावः । तथाहि । विग्रहगतिव्यतिरेकेण शेषकाहं सर्व्वेऽपि संसारिणो जीवा आहारका विग्रहगतिस्तु कचित्कदाचित्कस्यचित्तु भवतीति सर्व्वकाहमपि वक्ष्यमाना सम्प्रति नियतानामेव वक्ष्यते तत आहारकेषु बहुवचनं अनाहारका अपि सिद्धास्सदैव वक्ष्यन्ते ते चाभ्यन्तरेऽनन्तगुणाः । अन्यच्च सर्व्वकाहमेकैकस्थ निगोदस्य प्रतिसमयसंख्ययज्ञागो विग्रहगत्यापन्नो वक्ष्यते ततो ऽनाहारकेष्वपि बहुवचनं नैरयिकसूत्रे सर्व्वेऽपि तावज्जवेयुराहारकाः । किमुक्तं प्रवति । कदाचिन्नैरयिकाः सर्व्वेऽप्याहारका एव प्रवन्ति न त्वेकोऽप्यनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । उपपातविरहात्तथाहि । नैरयिकाणामुपपातविरहो द्वादश मुहूर्त्ता एतावति चान्तरे पूर्व्वोत्पन्नविग्रहगत्यापन्ना अपि आहारका जाता अन्यस्त्वनुत्पद्यमानत्वात् । अथवा आहारका अनाहारकपदे बहुवचनमनाहारकपदे एकवचनमिति ज्ञावः । कथमेष भङ्गे घटामियतीति चेदुच्यते इह नरकेषु जन्तुः कदाचिदेक उत्पद्यते कदाचिद् द्वौ कदाचित्त्रयश्चत्वारो यावत्संख्याता असंख्याता वा । तत्र यदा एक उत्पद्यते सोऽपि विग्रहगत्यापन्नः प्रतिसमयसंख्यातानां वनस्पतिषु

प्रतिसमयमनन्तानां विग्रहगत्यापत्पाद्यमानानां वक्ष्यमानतया अनाहारकपदे ऽपि सदैव तेषु बहुवचनस्य सम्प्रवात् । तथाचाह (एवं जाव वेमाणिया नवरं एगिंदिया जहा जीवा इति) ॥ एवं नैरयिकोक्तभङ्गप्रकारेण शेषा अप्यसुरकुमारादयस्तावद्वक्तव्या यावद्वैमानिकाः । नवरमेकेन्द्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपाः प्रत्येकं यथा उच्येतेऽपि बहुवचनेन जीवा उक्तास्तथा वक्तव्याः ॥ सिद्धेण्वेक एव भ्रंगो आहारका इति सकलशरीरग्रहाणितस्तेषामाहारासंभवात् । बहुनाञ्च सदाभावादिति । गतं प्रथमधारम् ।

द्वितीयं भव्यद्वारमभिधित्सुराह ।

जवसिद्धिणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ?

गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए एवं जाव वेमाणिए ।

जवसिद्धिणं भंते ! इत्यादि ॥ भवैः संख्यातैरनन्तैर्वा सिद्धिर्यस्यासौ जवसिद्धिको जव्यस्स कदाचिदनाहारकः । विग्रहगत्याद्यवस्थायां प्रवति अन्ये च पूर्व्वोत्पन्नतया आहारका अप्रवन् । तदा एष भङ्गो वक्ष्यते । तृतीयभङ्गमाह-अहवा आहारगा य अणाहारगा य । अत उच्येतेऽपि बहुवचनं एष च भ्रंगो यदा वहवो विग्रहगत्यापत्पद्यन्ते तदा रुष्टव्यः । शेषजगतास्तु न संभवन्ति आहारकपदस्य नैरयिकाणां सर्व्वदैव बहुवचनविषयतया वक्ष्यमानत्वात् । एवमसुरकुमारादिषु स्तनितकुमारपर्य्यवसानेषु द्वीन्द्रियादिषु च वैमानिकपर्य्यन्तेषु प्रत्येकं भङ्गविकं ज्ञावनीयम् । उपपातविरहात्तथा । प्रथमभङ्गस्य एकादिसंख्यतयोत्पत्तेः । शेषस्य च भङ्गद्वयस्य सर्व्वत्रापि वक्ष्यमानत्वात् । एकेन्द्रियेषु पुनः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपेषु प्रत्येकमेकशेष एवैको भ्रंगः । आहारका अपि अनाहारका अपि पृथिव्यप्तेजोवायुषु प्रत्येकं जायमाना अनाहारकाः शेषकाहं त्वाहारका एवं चतुर्विंशति दण्डकेऽपि प्रत्येकं वाच्यं । तथाचाह-एवं जाव वेमाणिए । अत्र च सिद्धिविषयं सूत्रं न वक्तव्यं मोक्षपदप्राप्ततया तस्य जवसिद्धिकत्वायोगात् ॥

अत्रैव बहुवचनेनाहारकानाहारकत्वचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जवसिद्धिया णं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहार

गा । जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो अजवसिद्धिए वि ।

एवं चेव नो जवसिद्धिए नो अजवसिद्धिएणं जंते !

जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! नो आहा

रए अणाहारए एवं सिध्दे वि । नो जवसिद्धिया नो

अजवसिद्धिया णं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहा

रगा ? गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा एवं

सिध्दा वि ॥

(भवसिद्धिणं जंते ! इत्यादि) अत्राप्याहारद्वार इव जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमुजयत्र च बहुवचनेनैक एव भ्रंगो यथा आहारका अपि अनाहारका अपि शेषेषु नैरयिकादिषु स्थानेषु भ्रंगविकं कदाचित्केवलं आहारका न त्वेकोऽप्यनाहारकः । अथवा कदाहारकः एकोऽनाहारकः । अथवा । आहारका अपि अथवा ऽनाहारका अपि । उच्येतेऽपि बहुवचनं । तथाचाह । “ जीवे गिंदियवज्जो तियजंगो ” इति । यथाच भवसिद्धिके एकस्मिन् बहुषु आहारकानाहारकत्वचिन्ता

कृता तथा अभवसिद्धिकोऽपि कर्तव्या । उभयत्रापि एकवचने न भंगसंख्यायास्तर्थापि समानत्वात् । तथा चाह । अन्नवसिद्धिः पत्रं चैव । अभवसिद्धिकोऽपि अन्नवसिद्धिः इव एकवचने बहुवचनेन वक्तव्यमिति । यस्मिन् न भवसिद्धिको नाप्यभवसिद्धिकः स सिद्धः स हि अन्नवसिद्धिको न ज्ञवति ज्ञवातीत्यन्वात् अभवसिद्धिकस्मिन् कृत्या यस्मिन्निगमनयोग्यो न ज्ञवति स उच्यते ततो अन्नवसिद्धिकोऽपि न ज्ञवति सिद्धिप्राप्तत्वात् । तथाच सति नान्नवसिद्धिकानां अन्नवसिद्धिः कन्वचिन्तायां हे एव पदे । तद्यथा । जीवपदं सिद्धपदञ्च उन्नयत्राप्येकवचने एक एव जंगो ज्ञानारक इति बहुवचनेऽप्येक एवानाहारक इति ॥ * संक्षिप्तारम्भः ॥

सन्नीणं जंते ! जीवे किं आहारः अणहारः ? गोयमा ! सिय आहारः सिय अणहारः । एवं जाव वेमाणि नवरं । एगिंदियविगिंदिया न पुच्छिजंति । सन्नीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणहारगा गोयमा ! जीवादिभ्यो त्रिजंगो जाव वेमाणि ॥

(सन्नीणं भंते !) इत्यादि ॥ प्रश्नमंत्रं मुगमं निर्वचनसूत्रमाह । गोयमेत्यादि । विग्रहगत्याऽनाहारकः शेषकाश्चमाहारकः । ननु संज्ञी समस्तो उच्यते विग्रहगतौ च मनो नास्ति ततः कथं संज्ञी सन्ननाहारको वच्यते उच्यते इह विग्रहगत्यापन्नोऽपि संज्ञ्यायुक्तवदनात्मसंज्ञी व्यवहियते यथा नारकायुक्तवदनाहारको न कश्चिदेषः । एवमित्यादि । एवंमुपदर्शनेन प्रकारेण तावदन्त्यं यावद्वैमानिकाऽवैमानिकसूत्रं, न वरं मेकेन्द्रियविकिन्दिया न प्रष्टव्याः । किमुक्तं भवति तद्विषयसूत्रं सर्वथा न वक्तव्यं तेषाममनस्कतया संज्ञित्वायां गात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे नैरयिकादिपदेषु च प्रत्येकं सर्वत्र भङ्गस्य तद्यथा-सर्वेऽपि तावद्वैयाराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च २ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ तथाचाह । “ जीवाद्भ्यो त्रिजंगो जाव वेमाणि ” इति ॥ तत्र सामान्यतो जीवपदे प्रथमभंगं सकलत्रोक्तापेक्षया संज्ञित्वेनोत्पातविरहाभावात् । द्वितीयजंगे एकस्मिन् संज्ञिनि विग्रहगत्यापन्ने तृतीयजंगे बहुषु संज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु, एवं नैरयिकादिपदेष्वपि जंगनावना कार्यो ॥

असंज्ञिद्वारम्भः ॥

असन्नीणं जंते ! जीवे किं आहारः अणहारः ? गोयमा ! सिय आहारः सिय अणहारः एवं एरइए जाव वाणमंतरे नवरं जोइसियवेमाणि न पुच्छिजंति । असन्नीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणहारगा ? गोयमा ! आहारगा वि अणहारगा वि एगो जंगो । असन्नीणं जंते ! एरइया किं आहारगा अणहारगा ? गोयमा ! आहारगा वा अणहारगा वा अहवा अहारः य अणहारः य अहवा आहारः य अणहारगा य । अहवा आहारगा य अणहारगा य एवं एते उजंगा । एवं जाव एणियकुमारा, एगिंदियेषु अजंगकं वेइंदिय जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु त्रिजंगो मणुस्सवाणमतरेसु उजंगा नो सन्नी नो असन्नीणं जंते ! जीवे किं आहारः

अणहारः ? गोयमा ! सिय आहारः सिय अणहारः । एवं मणुस्से वि । सिद्धे अणहारः पुहुत्तेण नो सन्नी नो असन्नी जीवा आहारगा वि अणहारगा वि मणुस्सेसु त्रिजंगो सिद्धा अणहारगा ॥

(असन्नीणं भंते ! इत्यादि) अत्रापि विग्रहगतावनाहारकः शेषकाश्चमाहारकः (एवं जाव वाणमंतरे इति) एवं सामान्यतो जीवपद इव चतुर्विंशतिदंशकक्रमेण तावदन्त्यं । यावदान्वयन्तरो वानव्यंतरविषयसूत्रं । अथ नैरयिका जव नपतयो वानव्यन्तराश्च कथमसंज्ञिनो येनासंज्ञिसूत्रे तेऽपि पठ्येत इति उच्यते । इह नैरयिका जवनपतयो व्यन्तराश्च संज्ञिच्योऽप्युत्पद्यन्ते । संज्ञिच्योऽपि असंज्ञिच्योत्पद्यमाना असंज्ञिन इति व्यवहियन्ते । संज्ञिच्य उत्पद्यमानाः संज्ञिनस्ततो संज्ञिसूत्रेऽपि ते उक्तप्रकारेण पठ्यन्ते । ज्योतिष्कवैमा निकास्तु संज्ञिच्य पयोत्पद्यन्ते । नासंज्ञिच्यः असंज्ञित्वव्यवहारजायादिह ते न पठ्यन्ते । तथाचाह । “ जोइसियवेमाणि न पुच्छिजंति ” किमुक्तं जवति । तद्विषयसूत्रं न वक्तव्यं तेषामसंज्ञित्वाभावादिति । बहुवचनचिन्तायां सामान्यतो जीवपदे एक एव जंगस्तद्यथा आहारका अपि अनाहारका अपि प्रतिसमयमेकेन्द्रियाणामनन्तानां विग्रहगत्यापन्नानामत एवानाहारकाणां सदैव वच्यमानतयाहारकपदेऽपि सर्वदा बहुवचनजावात् । नैरयिकपदे परजंगाः । तत्र प्रथमो भंग आहारका इति अर्थं च जंगो यदाऽन्यो संज्ञी नारक उत्पद्यमानो विग्रहगत्यापन्नो न वच्यते । पूर्वोत्पन्नास्त्वसंज्ञिनः । सर्वेऽन्याहारका जातास्तदा वच्यन्ते । द्वितीयोऽनाहारक इति एव यदा पूर्वोत्पन्नो संज्ञी नारक एकोऽपि न विद्यते । उत्पद्यमानस्तु विग्रहगत्यापन्ना बहवो वच्यन्ते तदा विज्ञेयः । तृतीय आहारकश्च अनाहारकश्च द्वित्वेऽपि प्राकृते बहुवचनचिन्तायामेवोऽपि जंगस्तमीचीन इत्युपन्यस्तः । तत्र यदा चिरकातोत्पन्न एको संज्ञी नारको विद्यते । अधुनोत्पद्यमानोऽपि विग्रहगत्यापन्न एकस्तदायं भंगः चतुर्थः आहारकश्चानाहारकश्च एकश्चिरकातोत्पन्ने एकस्मिन्संज्ञिनि नारके विद्यमाने बहुष्वधुनोत्पद्यमानेषु असंज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु छद्म्यः पंचमः आहारकाश्चानाहारकाश्चायं चिरकातोत्पन्नेषु बहुषु असंज्ञिषु नारकेषु अधुनोत्पद्यमाने विग्रहगत्यापन्ने एकस्मिन्संज्ञिनि विज्ञेयः । षष्ठः आहारकाश्चानाहारकाश्चैषु बहुषु चिरकातोत्पन्नेष्वुत्पद्यमानेषु चासंज्ञिषु वेदितव्यः । एवमेते परजंगा एवमुपदर्शितेन प्रकारेण एते परभंगास्तद्यथा । आहारकपदस्य केवन्नस्य बहुवचनेनैकः । १ । अनाहारकपदस्य केवन्नस्य बहुवचनेन द्वितीयः । २ । आहारकपदस्यानाहारकपदस्य च युगपत्प्रत्येकमेकवचनेन तृतीयः । ३ । आहारकपदस्यैकवचनेन अनाहारकपदस्य बहुवचनेन चतुर्थः ॥ ४ ॥ आहारकपदस्य बहुवचनेन अनाहारकपदस्यैकवचनेन पञ्चमः ॥ ५ ॥ उन्नयत्रापि बहुवचनेन षष्ठः ॥ ६ ॥ शेषास्तु जंगा न सम्भवन्ति । बहुवचनचिन्तायाः प्रकान्तत्वात् । एते च परभंगा असुरकुमारादिष्वपि स्तनितकुमारपर्यवसानेषु वेदितव्यास्तथा चाह “ एवं जाव थणियकुमारा एगिंदियेषु अजंगमिति ” एकेन्द्रियेषु पृष्ठिव्यसेजोवायुवनस्पतिरूपेष्वभंगकं जंगकामावः । एक एव जंग इत्यर्थः । सचाऽयं आहारका अपि अनाहारका अपि । तत्राहारका बहवः सुप्रसिद्धा अनाहारका अपि प्रतिसमयं पृथिव्यसेजो-

वायवः प्रत्येकमसंख्येयाः । प्रतिसमयं वनस्पतयो जन्ताः सर्वकाष्ठं वृक्ष्यन्ते इति तेषु बहवः सिद्धाः स्त्रीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियेषु प्रत्येकं जंगत्रिकं । तद्यथा । आहारका अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च तत्र द्वीन्द्रियान् प्रतिभावना यदा द्वीन्द्रिय एकोऽपि विग्रहगत्यापन्नो वृक्ष्यते तदा पूर्वोन्पन्नाः सर्वेऽप्याहारका इति प्रथमो भंगः । यदा पुनरेको विग्रहगत्यापन्नस्तदा पूर्वे सर्वेऽप्याहारका उत्पद्यमानस्वेकोऽनाहारक इति । यदा तत्पद्यमाना अपि बहवो वृक्ष्यन्ते तदा तृतीयः । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियेष्वपि ज्ञावना कार्या । मनुष्यव्यन्तरेषु परुजंगाः । ते च नैरयिकेषु च भावनीयास्तथाचाह । “ वेईदियजावपचिदियतिरिक्खजोणियसु । तियभंगो मणुसवाणमन्तरेसु वभंगा ॥ १ ॥ ” इति । नो संझी नो असंझी च केवली सिद्धश्च । ततो नोसंझिनोअसंझित्वचिन्तायां त्रीणि पदानि तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह “ नो सन्नी नोअसन्नीणं जंते ! जीवे ” इत्यादि । स्यात्कदादिदाहारकः केवलिनः समुद्घाताद्यवस्थाविरहे आहारकः । स्यात्कदाचिदनाहारकः । समुद्घातावस्थायां सिद्धत्वावस्थायां वा भावनीयं । सिद्धे अणाहार्य इति । सिद्धे सिद्धविषये सूत्रे । अणाहार्य इति वक्तव्यं (पुहुत्तणंति) पृथक्त्वेन बहुत्वेन चिन्तायामिति प्रथमः (आहारगा वि अणाहारगा वि इति) तत्राहारका अपि ग्रहणां केवलिनां समुद्घाताद्यवस्थाविरहितानां सदैव वृक्ष्यमानत्वात् । अनाहारका अपि सिद्धानां सदैव ज्ञावात्तेषां चानाहारकत्वादिनि (मणुस्सेसु तियजंगो इति) मनुष्यविषयं भंगत्रिकं तद्यथा । आहारका एष भंगो यदा न कोऽपि केवली समुद्घाताद्यवस्थागतो भवति । अथवा । आहारकाश्चानाहारकश्च । एष जंगो एकस्मिन्केवलिनि समुद्घाताद्यवस्थागते सति वृक्ष्यते अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च । एषु बहुषु केवलिषु समुद्घाताद्यवस्थागतेषु सत्सु वेदितव्यः ॥ प्रज्ञा ० ॥ वेद्याद्वारम् ।

सवेसेणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारएसिय अणाहारए एवं जाववेमाणि ए सवेस्सा एं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । एवं कण्हेस्सा नी ववेस्सा काववेस्साए वि ! जीवेगिंदिय तियजंगो तेउवेस्साए पुढविआउवणस्सकाइयाणं व जंगा सेमाणं जीवादिओ तियजंगो जेसि अतियतेउवेस्सा पम्हवेस्साए सुक्खेसाए य जीवादिओ तियजंगो अवेस्सा जीवा मणुस्सा सिद्धाएगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो आहारगा ॥ टीका । सामान्यतः सवेइयसूत्रमाह । (सवेसणं भंते ! जीवे इत्यादि) इदं सामान्यतो जीवसूत्रमिव भावनीयं । अत्रापि सिद्धसूत्रं वक्तव्यं सिद्धानामवेइयत्वात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु च पृथिव्यादिषु प्रत्येकमेक एव जंगस्तद्यथा । आहारका अपि अनाहारका अपि उजयेपामपि सदा बहुत्वेन वृक्ष्यमानत्वात् । शेषेषु तु नैरयिकादिषु प्रत्येकं जंगत्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ अमीपाश्च भावना प्राग्वत् । तथाचाह । “ जीवेगिंदियवज्जो

तियजंगो इति ” एवमित्यादि । एवं यथा सामान्यतः सवेइयसूत्रमुक्तं तथा कृष्णवेइयाविषयमपि नीलवेइयाविषयमपि कापोतवेइयाविषयमपि सूत्रं च वक्तव्यं । सर्वत्र सामान्यतो जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमनङ्गकं शेषपदेषु भङ्गत्रिकं । तेजोवेइयाविषयमपि सूत्रमेकत्वं प्राग्वत् बहुत्वं पृथिव्यप्यवनस्पतिषु परुजङ्गाः तेषु कथं तेजोवेइयासंज्ञव इति चेदुच्यते । प्रवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधस्मैशानादेवानां तेजोवेइयाध्वतातत्रोत्पादज्ञावात् । उक्तञ्चास्या एव जंगवत्याः प्रज्ञापनायाश्चूर्णौ “ जेणं तेषु जयणवइ वाणमंतरजोइसियसोहम्मी साणया देवा ॥ उववज्जन्ति तेणं तेउवेस्सा ववभइ १ ” इति । ते परुजङ्गा इमे सर्वे आहारकाः ॥ १ ॥ अथवा सर्वेऽनाहारकाः २ अथवा आहारकाश्चानाहारकः ३ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ४ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ५ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ६ । शेषाणां जीवपदादारभ्य सर्वत्रापि भङ्गत्रिकं । तथाचाह (तेउवेस्साएपुढवी आउवणस्सकाइयाणं वभंगा सेसाणं जीवाइओ तियभंगो इति) आह किं सर्वेपामविशेषेण जीवपदादारभ्य भङ्गत्रिकमुत केपां चिदत आह (जेसि अतिय तेउवेस्सा इति) येषामस्ति तेजोवेइया तेषामेव भङ्गत्रिकं वक्तव्यं न शेषाणां । एतेन किमावेदितं भवति । नैरयिकविषयं तेजोवायुविषयं चिच्चित्तुरिन्द्रियविषयञ्च तेजोवेइयासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पद्मवेइयासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पद्मवेइया च येषां संभवति तद्विषयं तयोः सूत्रं वक्तव्यं तत्र पद्मवेइया शुक्लवेइया च । तिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु वैमानिकेषु च वृक्ष्यते न शेषे प्विति । तयोः प्रत्येकं चत्वारि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियपदं मनुष्यपदं वैमानिकपदञ्च सर्वत्राप्येकवचनचिन्तायां स्यादाहारक इति भंगो बहुवचनचिन्तायां भङ्गत्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ । तथाचाह (पम्हवेस्साए सुक्खेसाए जीवाइओ तियभंगोत्ति) अवेइया जीवास्ते चारोगिकेव जिनः सिद्धाश्च ततः स्यात्त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्याः सिद्धाश्च । सर्वत्राप्येकवचनेन बहुचनेन चानाहारगा इति ॥

सम्प्राति सम्यग्दष्टिं धारम् ॥

सम्पदिट्ठीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! सियआहारगा सिय अणाहारगा । वेईदिय तेईदिय चउरिंदियजंगो । सिद्धा अणाहारगा अवसेसाणं तियजंगो । मिच्छदिट्ठीसु जीवेगिंदियवज्जो तिय जंगो । सम्मा मिच्छदिट्ठीणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! आहारए नो अणाहारए एवेमिंदियविगिंदियवज्जं जाववेमाणिए एवं पुहुत्ते वि ॥

सम्यग्दष्टिश्चेहोपशमिकसम्यक्त्वेन सास्वादनसम्यक्त्वेन क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेन क्षाधिकसम्यक्त्वेन वा प्रतिप्रसन्नः सामान्यत उपपादानात्तथैव चात्रे भङ्गचिन्तायामपि करिष्यमाणत्वात् । तत्रोपशमिकसम्यग्दष्ट्यादयः सुप्रतीताः वेदकसम्यग्दष्टिः पुनः क्षायिकसम्यक्त्वमुत्पादयन् चरमप्राप्तमनुभववत्संयः । एकत्वे सर्वेष्वपि जीवादिपदेषु प्रत्येकमेव जंगः स्यादाहा-

रकः स्यादनाहारक इति नवरमत्र पृथिव्यादिविषयमूत्रं यत्
व्यं तेषां सम्यग्दृष्ट्यायोगात् उन्नयानाद्यो (पुढ्याङ्गु) इति
वचनाद्वहुचचनविषयमूत्रं । सामान्यतो जीवपदे आहारका
अपि अनाहारका अपीत्येष एव भेगः उन्नयेयामपि मदा
सम्यग्दृष्टानां यद्व्येनं तन्न्यमानत्वात् । नैरयिकजननपति-
तिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कर्ममानिकेयु प्रत्येकं भं-
गत्रिकं । तद्यथा कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचिदाहा-
रका एकस्यानाहारकाः २ कदाचिदाहारका अनाहारकाश्च ३
द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु नो पञ्चभेगाः । ते च प्राग्वज्ञायनीयाः ।
हीन्द्रियादीनां च सम्यग्दृष्टिर्मप्यन्तावस्थायां सम्भवति ।
सास्यादनमन्यकृत्वापेक्षया द्रष्टव्यं । मित्रास्वनाहारकाः ।
एतेषां श्रायिकमन्यकृत्वनुक्तत्वात् । नया चाह (वेद्विद्येतं-
द्वियचतुरिन्द्रियेषु ४ भेगा मित्रा श्राणाहारका धवमेमाणं ति-
यजंगो) मिथ्यादृष्टिर्निर एकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः
स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुचचने जीवपदे पृथिव्यादि-
पदेषु च प्रत्येकमाहारका अपीति उन्नयेयामपि सर्वदेव तेपु
पदेषु बहुचचने तन्न्यमानत्वेन शेषेषु तु सर्वेषु स्थानेषु भंगत्रिकं
मिद्वस्त्रे चात्र न वक्तव्यं । सिद्धानां मिथ्यात्वापगमादतदे-
वाह ॥ " मित्रादिद्रिमु जीवेगिदियवज्जो तियजंगो सम्मा-
मिच्रदिद्रीणं जंते ! जीवे " ॥ इत्यादि प्रथमसूत्रं सुगमं
प्रगयानाह । गौतम ! आहारको नो अनाहारकः फरसा
दिति चेष्टुच्यते-इह संसारिणामनाहारकत्वं विप्रहर्ता
न सम्यग् मिथ्यादृष्टिर्विप्रहर्तायभावतोऽनाहारकत्वाभावः ।
एवं चतुर्धनतिदगुरुकर्मणं सर्वत्रापि वक्तव्यं । नवरमेकै-
न्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यान्तेषां सम्यग् मिथ्यादृष्ट्यासं-
भवात् । एवं बहुचचनेऽपि वक्तव्यं । तद्यथा ॥

* सम्मा मिच्र दिद्रीणं जंते ! जीवा किं आहारगा !
गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा सम्मामिच्रदिद्रीणं
जन्ते ! नैरया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा !
आहारगा नो अणाहारगा । एवमेगिदियविगिन्द्रियवज्जा
जाव वेमाणिया ॥ *

इति ॥ गतं दृष्टिद्वारम् ॥

सम्प्रति संयतद्वारम् ॥

संजणं जंते ! किं आहारणं अणाहारणं ? गोयमा !
सिय आहारणं सिय अणाहारणं एवं माणुसे वि । पु-
हुत्तेणं तियजंगो असंजणं पुच्छा, गोयमा ! सिय आहारणं
सिय अणाहारणं पुहुत्तेणं जीवेगिदियवज्जो तियजंगो
संजतासंजते जीवे पंचिदियतिरिक्खजोणिणं माणुसे एते
एगत्तेण विपुहुत्तेण वि आहारगा नो अणाहारगा नो
संजते नो असंजणं नो संजयासंजणं जीवे सिध्दे य एते
एगत्तपुहुत्तेण वि नो अहारगा अणाहारगा ॥

संयतत्वं मनुष्याणामेव तत्र चे पदे । तद्यथा । जीवपदं मनु-
ष्यपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह (संजणं भंते ! जीवे इत्या-
दि) सुगमं नवरं । अनाहारकत्वं केवलसमुद्घातावस्थाया-
मयोगित्वावस्थायां वेदितव्यं शेषकालमाहारकत्वं । एवं । (म-
णुस्तेविति) एवं मनुष्याविषयं सूत्रं वक्तव्यं । तद्यथा ।
(संजणं जंते ! मणुसे किं आहारणं अणाहारणं ? गोयमा ! सिय
आहारणं सिय अणाहारणं) भावनान्तरमेयोक्ता (पुहुत्तेणं

तियभंगोत्ति) पृथक्त्वेन बहुचचनेन जीवपदे मनुष्यपदे च
प्रत्येकं भंगत्रिकं । तद्येवं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारका एव
भंगो यदान कोऽपि केवलसमुद्घातमयोगित्वं वा प्रतिपन्नो
भयति वेदितव्यः । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एव एक-
स्मिन् केवलसिने समवहते शैलेरीगंतं वा प्राप्यते अथवा आ-
हारकाश्च अनाहारकाश्च एव घटेषु केवलसिपु समवहतेपु शै-
लेरीगंतं वा तन्न्यते । असंयतसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादा-
हारक इति वक्तव्यं । बहुचचने जीवपदे पृथिव्यादिषु च पदे-
षु प्रत्येकमाहारका अनाहारका अपि इत्येव भङ्गः । शेषेषु तु नै-
रयिकाविषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं संयतासंयतदेशविर-
तास्तं च तिर्यक्पंचेन्द्रिया मनुष्या वा न शेषाः शेषाणां स्व-
भावत एव देशविरतिपरिणामाभावादेव चैतेषां त्रीणि
पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियपदं
मनुष्यपदञ्चैतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु एकवचने बहुचचने च आहा-
रका भवन्ति । भवान्तरगतः केवलसमुद्घातावस्थायां
च देशविरतिपरिणामाभावात् नो संयतो नो ऽसंयतो नो सं-
यतासंयतो । गतं संयतद्वारम् । तच्चितायां चे पदे । तद्यथा ।
जीवपदं सिरूपदञ्च । उन्नयत्रा ऽप्येकवचने बहुचचने
चानाहारकत्वमेव वक्तव्यं नत्वाहारकत्वम् । सिद्धानामना-
हारकत्वात् ॥

सम्प्रति कथायद्वारम् ॥

सकमाईणं जंते ! जीवे किं आहाणं अणाणं सिय
आहाणं सिय अणाहाणं एवं जाव वेमाणिए पुहुत्तेणं
जीवेगिदियवज्जो तियजंगो । कोहकसाईमु जीवाईसु
एवं चेव नवरं देवेमु उन्नगा माणकसाईमु मायाकसा
ईसु देवेणरइणमु उन्नगा अवमेसाणं जीवेगिदियवज्जो-
तियजंगो । होजकसाईमु नेरइणमु उन्नगा । अवसे-
मेसु जीवेगिदियवज्जो तियजंगो अकसाई जहा नो सबी
नो असन्नी ।

(सकसाईणं जंते ! जीवे) इत्यादि ॥ एकवचनविषयं सूत्रं
सुगमं । बहुचचने (जीवेगिदियवज्जो तियभंगोत्ति)
जीवपदे पृथिव्यादिषु च पञ्चसु पदेषु प्रत्येकं आहारका अपि
अनाहारका अपि वक्तव्यं । उन्नयेयामपि सकपायाणां
सदेव तेपु स्थानेषु बहुचचने तन्न्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु
भंगत्रिकं । कोहकसाय, एवंचेवति क्रोधकपाययपि एवमेव
सामान्यतः सकपायवदवसंयः । तत्रापि जीवपदे पृथिव्यादि
पदेषु चाभङ्गः शेषेषु तु स्थानेषु भंगत्रिकमिति ज्ञावः । किं सर्वे
ष्वपि शेषेषु स्थानेषु भंगत्रिकं नेत्याह । (नवरं देवेसु उन्नगा)
देवा हि स्वजायत एव होमयहुदा भवन्ति । न क्रोधादिव-
हुदाः । ततः क्रोधकपायिण एकादयोऽपि तन्न्यन्ते । इति
परमज्ञास्तद्यथा । कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव क्रोधकपा-
यिण एकस्यापि विप्रहर्तापक्षस्यातन्न्यमानत्वात् १ कदा-
चित्सर्वेऽप्याहारका एकस्यापि क्रोधकपायिणस्तत आहा-
रकस्याप्राप्यमाणत्वात् क्रोधादयो हि मानाद्युदयवि-
विक्त एवेह विवद्वयते । न मानाद्युदयसहितोऽपि तेन
क्रोधकपायिणः ततः कदाचिदाहारकस्य सर्वथाऽप्य-
ज्ञावः ॥ २ ॥ तथा कदाचिदेक आहारको एकोऽनाहारकः
॥ ३ ॥ कदाचिदेक आहारको बहुवोऽनाहारकाः ॥ ४ ॥
कदाचिद्वह आहारका एकोऽनाहारकः ॥ ५ ॥ कदाचिद्व-

हव आहारका बहुवोऽनाहारकाः ॥ ६ ॥ इति मानकपायसूत्रं मायाकपायसूत्रं चैकवचने प्राग्वत् । बहुवचने विशेषमाह । (माणकसाईसु) इत्यादि । मानकपायिषु मायाकपायिषु बहुवचने चिन्त्यमानेषु देवेषु नैरयिकेषु च प्रत्येकं परमंगाः । नैरयिका हि भवस्वभावतः क्रोधबहुला देवास्तु लोभवहु-
लास्ततो देवानां नैरयिकाणाञ्च मानकपायो मायाकपायश्च प्रविरज इति प्रागुक्तप्रकारेण परमंगाः । जीवपदे पृथिव्यादि पदेषु च प्रत्येकमङ्गकमाहारकाणामनाहारकाणां च मानक-
पायिणां मायाकपायिणाञ्च प्रत्येकं सदैवतेषु स्थानेषु बहुत्वेन लक्ष्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु मङ्गत्रिकं । लोभकपाय सूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचने विशेषमाह (लोभकसा ईसु इत्यादि) लोभकपायिषु नैरयिकेषु परमङ्गस्तेषां लोभ-
बहुलतया परमङ्ग्यसंज्ञत्वात् । जीवेष्वेकेन्द्रियेषु च प्राग्वदेव एव मङ्गः । आहारका अप्यनाहारका अपीति (अकसाई जहा नो सन्नी नो असन्नीति) अकपायिणो नो संज्ञिनो नोऽसंज्ञिनो उक्तास्तथा वक्तव्याः किमुक्तं जवति । अकपायिणोऽपि मनुष्याः सिद्धाश्च । मनुष्या उपशान्तकपायादयो वेदितव्याः ॥ अन्ये-
षां सकपायित्वात् । तत एतेषामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं सिरूपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकः स्याद-
नाहारक इति वक्तव्यं । सिरूपदेऽप्यनाहारक एवेति । बहुवचने जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीति । केवलानामाहा-
रकाणां सिद्धानामनाहारकाणां सदैव बहुत्वेन लक्ष्यमान-
त्वात् । मनुष्यपदे मङ्गत्रिकं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहा-
रकाश्च ३ ज्ञावना प्रागेवानेकशः कृता सिद्ध पदे त्वनाहारक एक एव ॥

सम्प्रति ज्ञानद्वारम् ॥

नाणी जहा सम्मदिङ्गी । आभिनिबोहियनाणी सुय-
नाणीसु वेईदियतेईदियचउरिंदियेसु ङजंगा । अवसेसु जी-
वादिओ तियजंगो । जेसिं अत्थि ओहिनाणी पंचिदिय-
तिरिक्खजोणिया मणूसा य आहारगा नो अणाहारगा
अवसेसेसु जीवादिओ तियजंगो जेसिं ओहिनाणं मणपज्ज
वनानं जीवा मणूसा य एगत्तेणवि पुहत्तेणवि आहारगा
नो अणाहारगा केवलनाणी जहा नो सन्नी नो असन्नी
अन्नाणीमति अन्नाणी सुयअन्नाणी जीवेगिंदियवज्जो ति-
यजंगो विजंगनाणी पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणूसा
य आहारगा नो अणाहारगा अवसेसेसु जीवादिओ
तियजंगो ॥

(तत्र नाणी जहा सम्मदिङ्गीति) ज्ञानी यथा प्राक् सम्य-
ग्दृष्टिरुक्तस्तथा वक्तव्यस्तद्यथा ॥

* नाणीणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गो०
सिय आहारए सिय अणाहारए नाणीणं जंते ! नेरईए
किं आहारए अणाहारए ? गो० सिय आहारए सिय
अणाहारए एवमेगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए नाणीणं
जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गो० आहा-
रगावि अणाहारगावि नाणीणं जंते ! नेरईया किं

आहारगा अणाहारगा गो० सव्वे वि ताव होज्जा
आहारगा ? अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा
आहारगा य अणाहारगा य एवं जाव थणियकुमारा ।
वेईदियाणं पुच्छा गो० सव्वे वि ताव होज्ज ? आहारगा
अहवा अणाहारगा य २ अहवा आहारगेय ३ अहवा
आहारगे य अणाहारगा य ४ अहवा आहारगा य
अणाहारगे य ५ अहवा आहारगा य अणाहारगा य
६ एवं तेईदियचउरिंदिया वि ज्ञाणियव्वा अवसेसा जाव
वेमाणिया जहा नेरईयाणं सिद्धाणं पुच्छा गो० ॥ *

(अणाहारगा इति) आभिनिबोधिकज्ञानसूत्रे चैकवचने
प्राग्वदवसेयं । बहुवचने द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु मङ्गाः । अथ शेषेषु
जीवादिस्थानेष्वेकेन्द्रियवर्जेषु मङ्गत्रिकं तच्चैवं ॥

* आभिनिबोहियनाणी णं जंते ! जीवा किं आहारगा

अणाहारगा ? गोयमा ! सव्वेवि ताव होज्ज आहारगा ?
अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा आहार-
गा य अणाहारगा य ३ इत्यादि । तथा चाह । आभि-
निबोहियनाणी सुयनाणी सुयवेईदियचउरिंदियेसु ङ-
जंगा अवसेसेसु जीवादिओ तियजंगो तेसिं अत्थि इति *

सुगमं । नवरं जेसिं अत्थि येषां जीवानामाभिनिबोधिकज्ञा-
नश्रुतज्ञानेस्तः । तेषु मङ्गत्रिकं वक्तव्यं न शेषपृथिव्यादिष्विति ।
अवधिज्ञानसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचनचित्तायां पंचेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिका आहारका एव नत्वनाहारकाः । कस्मादि-
ति चेदुच्यते । इह पंचेन्द्रियतिरश्चामनाहारकत्वं विग्रहग-
तौ । न च तदानीं तेषां गुणप्रत्ययतोऽवधिस्तज्जवो गुणानामे-
वासंज्ञवाच्चाप्यप्रतिपतितवधिर्देवोमनुष्यो वा तिर्यक्पद्यते ।
ततोऽवधिज्ञानिनः सन्तः पंचेन्द्रियतिरश्चोऽनाहारकत्वायोगः ।
शेषेषु तु स्थानेष्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जेषु प्रत्येकं मङ्गत्रिकं ।
एतदेवाह ।

“ ओहिनाणीणं पंचिदियतिरिक्खजोणिया आहारगा अव-
सेसेसु जीवादिओ तियजंगो । जेसिं अत्थि ओहिनाण मिति ॥ ”

मनः पर्यायज्ञानं मनुष्याणामेव ततो द्वे पदे । तद्यथा ।
जीवपदं मुनयत्रापि चैकवचने बहुवचने च मनः पर्यायज्ञा-
निन आहारका एव वक्तव्याः नत्वनाहारका विग्रहगत्याद्यव-
स्थायां मनः पर्यायज्ञानासंज्ञत्वात् । केवलज्ञानी यथा प्राक्
नो संज्ञी नोऽसंज्ञी उक्तस्तथा वक्तव्यः । किमुक्तं जवति
केवलज्ञानचिन्तायामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो
जीवपदं मनुष्यपदं सिरूपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे
मनुष्यपदे चैकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारकः इति
वक्तव्यं सिरूपदे त्वनाहारक इति बहुवचने सामान्यतो जीव
पदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्यपदे मङ्गत्रिकं ।
तच्च प्रागेवोपदिष्टं सिरूपदे त्वनाहारका अपि अज्ञानि-
सूत्रं मत्त्यज्ञानिसूत्रं श्रुताज्ञानिसूत्रं च एकवचने प्रागेव बहुव-
चनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु पृथिव्यादिषु प्रत्येकमाहा-
रका अनाहारका अपि इति वक्तव्यं शेषेषु मङ्गत्रिकं । विज-
ज्ञानिसूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचनचिन्तायां पंचेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिका मनुष्या आहारका एव वक्तव्याः । नत्वनाहा-
रका त्रिमङ्गज्ञानसाहितस्य विग्रहगत्या तिर्यक्पंचेन्द्रियेषु

मनुष्येषु चोत्पत्तिसम्भवात् । अथशेषेषु स्थानेषु एकेन्द्रियविक-
कशेन्द्रियवर्जेषु प्रत्येकं भंगविकं । गतं ज्ञानद्वारम् ॥

संमति योगद्वारम् ॥

सजोगीसु जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो मणजोगी वडजो-
गी य जहा सम्मामिच्छादिद्वी । नवरं वडजोगी विग-
झिदियाण वि कायजोगीसु जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो ।
अजोगी जीवमणूससिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र सामान्यतः सयोगीसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचने जीवै-
केन्द्रियपदानि वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु जङ्गविकं, जीवपदे
पृथिव्यादिपदेषु च पुनः प्रत्येकमाहारका अपि अनाहारका
अपीति जङ्ग ज्ञयेपामपि सदैवतेषु स्थानेषु बहुत्वेन लक्ष्य-
मानत्वात् । मणजोगी वडजोगी जहा सम्मामिच्छादिद्वीयति ।
मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च । यथा प्राक् सम्यग्मिथ्यादृष्टय
उक्तास्तथा वक्तव्याः । एकवचने बहुवचने वाऽऽहारका एव
वक्तव्या नत्वनाहारका इति भावः (नवरं वडजोगी विगझिदि-
याणवित्ति) नवरमिति । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रादत्रायं विशेष-
पः । सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं विकलेन्द्रियाणां नास्तीति तत्सूत्रं
तत्रोक्तं । वाग्योगः पुनर्विकलेन्द्रियाणामप्यस्ति तत्सूत्रमपि
वाग्ययोगे वक्तव्यं । तच्चैव ॥

* मणजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ?

गोयमा ! आहारए नो अणाहारए एयमेर्गिन्दियवज्जं
जाव वेमाणिए एवं पुहुत्तेण वि ॥ *

काययोगिसूत्रमत्येकवचने बहुवचने च सामान्यतः सयोगि-
सूत्रमिव (अजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारए) तेनात्र त्रीणि
पदानि । तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदं च त्रिष्वपि स्थानेष्वेकवचने
बहुवचनेनाहारकत्वमेव ॥

अधुना उपयोगद्वारम् ॥

सागाराणामारोवज्जत्तेसु जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो
सिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र साकारोपयोगसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने सर्वत्र स्यादना-
हारक इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक इति बहुवचने जी-
वपदे पृथिव्यादिपदेषु आहारका अपि अनाहारका अपीति
भङ्गः । शेषेषु जङ्गविकं । सिद्धास्त्वनाहारका इति सूत्रो-
ल्लेखस्त्वयं ॥

* सागारोवओमोवज्जत्तेणं जंते ! जीवे किं आहारए अणा-
हारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए ॥ *
गतमुपयोगद्वारं ॥

वेदद्वारम् ॥

सवेदजीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो । इत्थिवेयपुरिसवेणसु
जीवइओ तियजंगो । नपुंसकवेदए जीवेर्गिन्दियवज्जो
तियजंगो । अवेयए जहा केवल्लणाणी ॥

सामान्यतः सवेदसूत्रमेकवचने स्यादाहारकस्यादनाहारक
इति बहुवचने जीवपदे एकेन्द्रियश्च वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु
जङ्गविकं जीवपदे एकेन्द्रियेषु च पुनः प्रत्येकमभंगकं आहारका
अनाहारका अपीति स्त्रीवेदसूत्रं पुरुषवेदसूत्रं च एकवचने तथै-
व नवरमत्र नैरयिकैकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यास्तेषां नपुं-
सकत्वात् बहुवचने जीवादिषु प्रत्येकं भंगविकं । नपुंसकवेदे-
ऽपि सूत्रमेकवचने तथैव नवरमत्र जवनपतिव्यन्तरज्योतिष्क

वैमानिका न वक्तव्याः । तेषां न नपुंसकत्वाद्वहुवचने जीवै-
केन्द्रियवर्जेषु भंगविकं । जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पृथिव्या-
दिषु पुनरभंगकं प्रागुक्तस्वरूपमिति । अवेदो यथा केवली तथा
एकवचने बहुवचने च वक्तव्याः । जीवपदे मनुष्यपदे च एक-
वचने स्यादाहारकस्यादनाहारक इति बहुवचने जीवपदे
आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्येषु भंगविकं सिद्धे
त्वनाहारका इति वक्तव्यमिति ज्ञावः ॥ गतं वेदद्वारम् ॥

शरीरद्वारम् ॥

ससररीरे जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो । उराद्वियसरीरिसु
जीवमणूसेसु तियजंगो । अवसेसा आहारगा नो अ-
णाहारगा जेसि अत्थि उराद्वियसरीरं वेज्जवियसरीरी
आहारगसरीरीय अणाहारगा जेसि अत्थि तेयगकम्म-
गसरीरी जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो । असरीरी जीव
सिद्धा य नो आहारगा अणाहारगा ॥

शरीरद्वारे सामान्यतः शरीरसूत्रे सर्वत्रैकवचने स्यादाहारकः
स्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु शेषेषु
स्थानेषु प्रत्येकं भंगविकं । जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येक
मजङ्गकं प्रागुक्तमिति । औदारिकसूत्रमेकवचने तथैव नव
रमत्र नैरयिकमवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका न वक्त-
व्यास्तेषामौदारिकशरीराभावात् । बहुवचने जीवपदे मनु-
ष्यपदेषु च प्रत्येकं भंगविकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेसु
राहारका एव भंगो यदा न कोऽपि केवली समुद्रातगतयोगी
वा । अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च एव एकीस्मिन्केवल्लिनि
समुद्रातगते ऽयोगिनि वासति प्राप्यते । अथवा आहारका
श्चानाहारकाश्च एव भंगो बहुषु केवल्लिषु समुद्रातगतेषु
अयोगिषु वा सत्सु वेदितव्यः । शेषास्तेकेन्द्रियधीन्द्रिय
त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रियतियेक् पंचेन्द्रिया आहारका एव वक्त-
व्याः नत्वनाहारकाः । विग्रहगत्युत्तीर्णानामेवौदारिक
शरीरसम्भवात् । वैक्रियाहारकशरीरिणश्च सर्वे ऽप्येकवचने
बहुवचने आहारका एव नत्वनाहारका नवरं येषां वैक्रियमा-
हारकं वा संजवाति त एव वक्तव्या नान्ये । तत्र नैरयिक
मवनपतिवायुकायिकतियेक्पंचेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवै-
मानिकेषु आहारकं मनुष्येभ्येव । सूत्रोल्लेखश्चायं ।

* वेज्जवियसरीरेणं ! जंते जीवे किं आहारए अणाहारए ?
गोयमा ! आहारए नो अणाहारए ! वेज्जवियसरीरेणं
जंते ! नेरए किं आहारए अणाहारए ? गोयमा !
आहारए नो अणाहारए ॥ *

इत्यादि । तैजसकर्मणशरीरसूत्रे वैकवचने सर्वत्र स्यादा-
हारकस्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु
स्थानेषु भंगविकं जीवपदे एकेन्द्रियेषु पुनरभंगकं । अशरीरि-
णस्सिद्धास्तेन तत्र द्वे एव पदे । तद्यथा । जीवास्सिद्धाश्च ।
तत्रैकवचने बहुवचने चोन्नयत्राप्यनाहारक एव ॥ गतं शरी-
रद्वारम् ॥

सम्प्रति पर्याप्तद्वारम् ॥

आहारपज्जत्तिपज्जत्तए सरीरपज्जत्तीपज्जत्तए इंदिय
पज्जत्तिपज्जत्तए आणापाणपज्जत्तीपज्जत्तए एतासु
चउसु वि पज्जत्तीसु जीवेसु मणूसेसु य तियजंगो अवसेसा

आहारगा नो अणाहारगा जासामणपज्जत्तिपंचिंदियाणं अवसेसाणं नत्थि आहारपज्जत्ती अपज्जत्तए नो आहारए अणाहारए एगत्तेण वि पुहत्तेणवि । सरीरपज्जत्तिअपज्जत्तिए सिय आहारए सिय अणाहारए । चउरिद्वियासु चउसु अपज्जत्तीसु णेरइयदेवमणूसेसु ढ जंगा । अवसेसाणं जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । जासामणपज्जत्तीए जीवेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणीएसु य तियजंगो । णेरइयत्ते देवमणूसेसु ढ जंगा । सव्वपदेसु एते एगत्तपुहत्तेण जीवादिओ दंरुगोपुच्छाए जाणियव्वो जस्स जं अत्थि तस्स तं पुच्छिज्जइ जं नत्थि तं न पुच्छिज्जइ जाव जासामणपज्जत्तीएसु अपज्जत्तएसु णेरइयदेवमणूसेसु ढ जंगा सेसेसु य तियजंगा ॥

तत्रागमे पर्याप्तयः पञ्च ज्ञापामनः पर्याप्त्योरेकत्वेन विवक्षणात् । तथाहारपर्याप्त्या पर्याप्ते शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ते इन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्ते प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्ते ज्ञापामनःपर्याप्त्या पर्याप्ते चिन्त्यमानेऽत्रैव सर्वसंकल्पनामाह । एतासु पञ्चस्वपि पर्याप्तिषु समर्थितासु चिन्त्यमानास्विति शेषः । प्रत्येकमेकवचने जीवपदे मनुष्यपदे च स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति । शेषेषु तु स्थानेषु आहारका इति बहुवचने (जीवेसु मणूसेसु य तियजंगोत्ति) जीवपदे मनुष्यपदे च भङ्गत्रिकश्च वक्तव्यं । तच्चौदारिकशरीरसूत्रमिव ज्ञावनीयं । अवशेषास्तर्वेऽप्याहारका वक्तव्याः नवरं ज्ञापामनः पर्याप्तिपञ्चेन्द्रियाणामेवेति । तत्सूत्रे एकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्याः किन्तु शेषाः । तदेवाह । भासामणपज्जत्ती पंचिंदियाणं नत्थि इति । आहारपर्याप्त्यपर्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्राप्यनाहारको वक्तव्यो नो आहारक आहारपर्याप्त्या ह्यपर्याप्तो विग्रहगतावेव वक्ष्यते उपपातक्रेत्रप्राप्तस्य प्रथम समय एवाहारकपर्याप्त्या पर्याप्तत्वज्ञावादन्यया तस्मिन्समये आहारकत्वानुपपत्तौ बहुवचने त्वनाहारका इति । शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारक इति । तत्र विग्रहगतावनाहारक उपपातक्रेत्रप्राप्तस्तु शरीरपर्याप्तिपरिस्समार्ति यावदाहारक इति । एवमिन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे ज्ञापामनः पर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने (चउरिद्विया) इत्यादि । उपरितनीषु शरीरपर्याप्तिप्रभृतिषु चतसृसु अपर्याप्तिषु चिन्त्यमानासु प्रत्येकं नैरयिकदेवमनुष्येषु षड्जंगा वक्तव्यास्तद्यथा । कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचित्सर्वेऽप्यनाहारका एव २ कदाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः ३ कदाचिदेक आहारको बहवोऽनाहारकाः ४ कदाचिद्बहव आहारका एक आनाहारकः ५ कदाचिद्बहव आहारका बहवश्चानाहारकाः ६ अवशेषाणां नैरयिकदेवमनुष्यव्यतिरिक्तानां जीवैकेन्द्रियवर्जं भङ्गत्रिकं वक्तव्यं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पुनश्शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे इन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमभङ्गकं आहारका अपि अनाहारका अपि । उभयेपामपि च सदा बहुत्वेन वक्ष्यमानत्वात् । भाषा-

मनः पर्याप्त्यपर्याप्तकास्त्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वचन्ति किन्तु पञ्चेन्द्रिया एव । येषां हि भाषामनः पर्याप्तिसंभवोऽस्ति त एव तत्पर्याप्ताः प्रोच्यन्ते न शेषा इति । ततस्तत्सूत्रं । बहुवचने जीवपदेऽपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिपदे च भङ्गत्रिकं । पंचेन्द्रियतिर्यग्यो हि सम्मूर्च्छिताः सदैव बहवो वक्ष्यन्ते । ततो यावदद्यान्यन्यो विग्रहगत्यापन्ने वक्ष्यमाने द्वितीयो भङ्गः आहारकाश्चानाहारकाश्च इति । यदा तु विग्रहगत्यापन्ना अपि बहवो वक्ष्यन्ते तदा तृतीयो भङ्गः । आहारकाश्चानाहारकाश्चेति जीवपदेऽपि भङ्गत्रिकमेतदपेक्षया । (णेरइयत्ति) नैरयिकदेवमनुष्येषु प्रत्येकं षड्जंगाः । ते च प्रागेवोक्ताः । इह भव्यपदादारभ्य प्राय एकत्वेन बहुत्वेन च विवक्षितानि सूत्राणि जीवादिदण्डकक्रमेण नोक्तानि ततो माचून्मन्दमतीनां सम्मोह इति तद्विषयमतिदेशमाह (न सव्वपएसु एगत्ते) इत्यादि । एते जीवाद्यो दण्डकास्त्वपदेषु सर्वेष्वपि पदेषु एकत्वेन बहुत्वेन च पृच्छया उपलक्षणमेतन्निर्वचने च प्रणितव्याः । किं सर्वत्राप्यविशेषेण कर्तव्या । नेत्याह । यस्येत्यादि । यस्य यदस्ति तस्य तत्पृच्छति तद्विषयं सूत्रं भवत्येत यस्य पुनः यन्नास्ति न तस्य तत्पृच्छ्यं न तद्विषयं तस्य सूत्रं वक्तव्यमिति भावः । कियदूरं यदेव कर्तव्यमिति शङ्कायां चरमदण्डकवक्तव्यतामुपदिशति (जाव भासामणपज्जत्तीएसु) इत्यादि ज्ञावितार्थ इहाधिकृतार्थज्ञावनार्थमिमाः पूर्वोच्यार्थप्रतिपादिता गाथाः ।

सिध्देगिंदियसाहिया, जहिं तु जीवा अजंगयं तत्थ ।
सिध्देगिंदियवज्जे-हिं होइ जीवेहिं तियजंगो ॥ १ ॥
असन्नीसु य नेरइय, देवमणूएसु होंति छजंगा ।
पुहविदगतरुगणेषु य, ढजंगा तेउत्तेसाए ॥ २ ॥
कोहे माणे माया, ढजंगा सुरगणेषु सवेसु ।
माणे मायात्तेजे, नेरइएहिं पि छजंगा ॥ ३ ॥
आज्जिणिवोहियनाणे, सुयनाणे खलु तेहव सम्मत्ते ।
ढजंगा खलु नियमा, वियतियचउरिंदियेसु जवे ॥ ४ ॥
उवरिद्वउपज्जत्ती-सु चउसु नेरइयदेवमणूएसु ।
छजंगा खलु नियमा, वज्जे पढमा उपज्जत्ती ॥ ५ ॥
सन्नी विसुद्धेस्सा, संजयहिद्विद्वतिसुयनाणेसु ।
त्थीपुरिसाणयवेद्वेवि, ढजंगा खलु तियजंगो ॥ ६ ॥
सम्माभिच्छमणवइ, मणनाणे बावपंमियवेउव्वी ।
आहारसरीरंमि य, नियमा आहारया होंति ॥ ७ ॥
ओहिम्मिभि जंगंमि, नियमा आहार पाउ नायव्वा ।
पंचिंदिया तिरिच्छा, मणूया पुण होंति विजंगा ॥ ८ ॥
ओरावसररिम्मि य, पज्जत्तीं च पंचसु तेहव ॥
तियजंगो जियमणूए-सु होंति आहारगा सेसा ॥ ९ ॥
णो जव अरूविद्वेसा, अजोगिणो तेहय होंति असरीरी ।
पढमाए अपज्जतिए, तउ नियमा अणाहारा ॥ १० ॥
सन्नासन्नविउत्ता, वेयकसाणो य केवद्विणो ।
तियजंग एकवयणं सिध्दाणाहारया होंति ॥ ११ ॥
एताश्च सर्वा अपि गाथा उक्तार्थप्रतिपादकत्वान्नावितार्था

इति न ज्ञेयो भाव्यन्ते । अन्यगौरवमयात् । न वरं । (एकव-
यणे सिद्धाणाहारया इति इति ।) एकवयणे इत्यत्र तृती-
यायै सप्तमी । एकवचनेन एकार्येनेति ज्ञावः । सर्वत्र सिद्धा
अनाहारका जवन्तीति विज्ञेयम् ॥ प्रज्ञा ० २७ पद ॥

जीवः कं समयमनाहारकः !

तेणं कावेणं तेणं समएणं जाव एवं-वयासी जीवेणं
जंते ! कं समयमणाहारणं जवइ ? गोयमा ! पढमे समये
सिय आहारणं सिय अणाहारणं, वितिए समये सिय
आहारणं मिय अणाहारणं, तइए समये सिय आहारणं
सिय अणाहारणं, चउट्ये समए नियमा आहारणं, एवं
दंरुओ जीवा य एगिंदिया य चउट्ये समए सेसा तइ
ए समए ॥ ज०-७ श. ? उ. ॥

(कं समयमणाहारणं) परजवंगच्छन् कस्मिन्समये-
ऽनाहारको जवतीति प्रश्नः । उत्तरन्तु यदा जीव ऋजु-
गत्योत्पादस्थानं गच्छति तदा परभवायुगः प्रथम एव समय
आहारको जवति । यदा तु विग्रहगत्या गच्छति तदा प्रथम-
समये वक्रऽनाहारको जवति, उत्पत्तिस्थानाऽनवाप्तौ तदा-
हरणीयपुञ्जानामजावादत आह (पढमे समए सिय
आहारणं सिय अणाहारणं) तथा यदा एकेन वक्रेण
छान्यां समयाच्यामुत्पद्यते तदा प्रथमेऽनाहारको चितीये-
त्वाहारको यदा तु वक्रघटेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा
प्रथमे चितीये चानाहारक इत्यत आह (वीयसमये सिय
आहारणं सिय अणाहारणं) तथा यदा वक्रघटेन त्रिभि-
स्समयैरुत्पद्यते तदा चयोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारको यदा
तु वक्रघटेण चतुर्भिस्समयैरुत्पद्यते तदा चो समयत्रयेऽनाहा-
रकश्चतुर्थे तु नियमादाहारक इति कृत्वा (तइए समए सिय०)
इत्याद्युक्तं वक्रत्रयं केथं जवति । नाड्या बहिर्विदिग्न्यवस्थि-
तस्य सतो यस्याधोदोकादूर्ध्वदोके उत्पादो नारुया बहिरेव
दिशि भवति सोऽवश्यमेकेन समयेन विश्रेणितस्समश्रेणीं
प्रतिपद्यते चितीयेन नामीन्द्रविशति तृतीयेनोर्ध्वदोके गच्छति
चतुर्थेन द्वाकनामीतो निर्गत्योत्पत्तिस्थानं उत्पद्यते । इह
चाद्ये समयत्रये वक्रत्रयमवगन्तव्यं । समश्रेणैव गमनात् ।
अन्ये त्वाहुः । वक्रचतुष्टयमपि सम्भवति । यदाहि विदिशो
विदिश्येवोत्पद्यते तत्र समयत्रयं प्राग्वत् । चतुर्थसमये तु
नामीतो निर्गत्य समश्रेणीं प्रतिपद्यते पञ्चमेन तत्पत्तिस्थानं
प्राप्नोति । तत्र चाद्ये समयचतुष्टये वक्रचतुष्कं स्यात्तत्र चाना
हारक इति । इदञ्च सूत्रे न दर्शितं प्रायेणेत्यमनुत्पत्तेरिति
(एवं दंरुओति) अमुनाऽभिज्ञापेन चतुर्विंशतिदण्डको वा
व्यस्तत्र च जीवपद एकेन्द्रियपदेषु च पूर्वोक्तभावनैव
चतुर्थे समये नियमादाहारक इति वाच्यं । शेषेषु तु पदेषु
तृतीयसमये नियमादाहारक इति । तत्र यो नारकादिवसस्त्र
सेष्वेवोत्पद्यते । तस्य नाड्या बहिस्तादागमनं गमनञ्च ना-
स्तीति तृतीयसमये नियमादाहारकत्वम् । तथाहि यो मत्स्या
दिभरतस्य पूर्वजागादिवरत-पश्चिमजागस्याऽधो नरकेषूपद्य
ते । स एकेन समयेन भरतस्य पूर्वजागात्पश्चिमं जागं याति द्वि-
तीयं तु तत परवतपश्चिमं भागं ततस्तृतीयेन नरकमिति ।
अत्र चाद्योरनाहारकस्तृतीयेत्वाहारक एतदेव दर्शयति
(जीवाय एगिंदिया य चउट्ये समये सेसा तइयसमपत्ति ॥
कस्मिन् समये सर्वाल्पाहारकः ।

जीवेणं जंते ! कं समयं सव्वप्पाहारणं जवइ ? गोय-
मा ! पढमसमयोवववणं वा चरिमसमयजवत्थे वा एत्थ
णं जीवे सव्वप्पाहारणं जवइ दंरुओ जाणियव्वो जाव
वेमाणियाणं । ज०-७ श. ? उ. ॥

कस्मिन्समये सर्वाल्पः सर्वथा स्तोको न यस्मादन्यः स्तोक-
तरोऽस्ति स आहारोयस्य सः सर्वाल्पाहारः स एव सर्वा-
ल्पाहारकः (पढमसमयोवववणं) प्रथमसमय उत्पन्नस्य
यस्य प्रथमो वा समयो यत्र तत्प्रथमसमयं । तदुत्पन्नमुत्प-
त्ति यस्य स तथा उत्पत्तेः प्रथमसमय इत्यर्थः । तदाहार ग्रह
णहेतोः शरीरस्याऽल्पत्वात्सर्वाल्पाहारता भवतीति । (चर
मसमयभवत्थेवति) । चरमसमये भवस्य जीवितस्य तिष्ठति
यः स तथा आयुषश्चरमसमय इत्यर्थः । तदानीं प्रदेशानां
संहतत्वेनाऽल्पेषु शरीरावयवेषु स्थितत्वात्सर्वाल्पाहारतेति ।

वनस्पतिः सर्वाल्पाहारकः ।

वणस्सइकाइया णं जंते ! कं कादं सव्वप्पाहारणा वा
सव्वमहाहारणा वा जवंति ? गोयमा ! पाठसवरिसा र-
त्तेसु णं एत्थणं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारणा जवंति ।
तयाणंतरं च णं सरए, तयाणंतरं च णं हेमंते, तयाणंतरं
च णं वसंते, तयाणंतरं च णं गिम्हासु, णं वणस्सइकाइया
सव्वप्पाहारणा जवंति । जइ णं जंते ! गिम्हासु वणस्स-
इकाइया सव्वप्पाहारणा जवंति । कम्हाणं जंते ! गि-
म्हासु वहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया फल्लिया
हरिय गरेरिज्जमाणा सिरिए अतीव अतीव जवसो जेमाणा
जवचिद्धंति ? गोयमा ! गिम्हासु णं वहवे जसिएजो-
णिया जीवा य पोग्गद्धा य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति
विज्जमंति चयंति जवज्जंति । एवं खड्डु गोयमा !
गिम्हासु वहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया जाव
चिद्धंति । से नूणं जंते ! मूद्धा मूजजीवफुमा कंदा कंदजीव
फुमा जाव वीया वीयजीवफुमा ? हंता गोयमा ! मूद्धा
मूजजीवफुमा जाव वीया वीयजीवफुमा । जइणं जंते !
मूद्धा मूजजीवफुमा जाव वीया वीयजीवफुमा कम्हाणं
जंते ! वणस्सइकाइया आहारंति परिणमंति ? गोयमा !
मूद्धा मूजजीवफुमा पुढवीजीवपमिवच्चा तम्हा आहा-
रंति तम्हा परिणमंति कंदा कंदजीवफुमा मूजजीव
पमिवच्चा तम्हा आहारंति तम्हा परिणमंति एवं जाव
वीया वीयजीवफुमा फज्जजीवपमिवच्चा तम्हा आहारंति
तम्हा परिणमंति ।

(वणस्सइ) इत्यादि । (कं कादंति) कस्मिन्कावे ।
(पाठसेत्यादि) । प्रावृणादौ बहुत्वाज्जन्नेहस्य महाहार-
तोक्ता प्रावृद् श्रवणादिर्वयारात्रोऽभ्युजादिः । (सरपत्ति)
शरत् मार्पशीर्षादिस्तत्र चाल्पाहारा भवन्तीति ज्ञेयं ।
ग्रीष्मे सर्वाल्पाहारतोक्ता । अत एव च शोषेण्वयल्पाहारता
क्रमेण द्रष्टव्येति । (हरितगरेरिज्जमाणाति ।) हरितकाश्च ते
नीलका रेरिज्यमानाश्च देदीप्यमाना हरितकरेरिज्यमानाः ।

(सिरिपत्ति ।) वनवृद्ध्या । (उसिणजोणिपत्ति ।) उष्ण मेव योनियैपान्ते उष्णयोनिकाः । (मूत्रामूत्रजीवफुरुत्ति ।) मूत्रानि मूत्रजीवैः स्पृष्टानि व्याप्तानीत्यर्थः । यावत्करणात् (खंखांशजीवफुरा) एवं (तथा साक्षा पवाला पत्ता पुष्पा फलवृत्ति) दृश्यं । (जडण) मित्यादि । यदि नदन्त ? मूत्रादीन्येव मूत्रादिर्जावैः स्पृष्टानि तदा (कम्हत्ति) । कस्मात्केन हेतुना कथमित्यर्थः । वनस्पतय आहारयन्ति । आहारस्य जूमिगतान्मूत्रादिजीवानां च मूत्रादिव्याप्त्यै वाचस्थितत्वा त्केपाश्चिच्च परस्परव्यवधानेन जूमैर्द्वैरवर्तितत्वादिति । अत्रोत्तरं । मूत्रानि मूत्रजीवस्पृष्टानि केवलं पृथिवी जीवप्रतिवक्षानि । (तम्हत्ति) । तस्मात्तत्प्रतिवन्धाच्चेतोः पृथिवीरसं मूत्रजीवा आहारयन्ति कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः केवलं मूत्रजीव प्रतिवद्धा स्तस्मात्तत्प्रतिवन्धान्मूत्रजीवोपात्तं पृथिवीरसमाहारयन्तीत्येवं स्कन्धादिष्वपि वाच्यं ॥ ज. श. ७ उ. २ ॥

आहारकाणां कायस्थितिः (कायद्विष्ट) शब्दे उक्ता ॥ अदत्तमाहारमाहारयन्ति ॥

जे निक्खू आयरिय उवज्जाएहिं अदिन्नं आहारं आहारेइ आहारंतं वा साइज्जइ ॥ २२ ॥ जे निक्खू आयरियउवज्जाएहिं अविदिन्नं विगयं आहारेति आहारंतं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥

आचार्य उपाध्यायः । असहीणोवायरिए उवज्जाओ पुच्छि ज्जइ । अथवा उवज्जायगहणेणं जो जं पुरतो काउं विहरति सो तेण पुच्छियव्वो अविदिष्णं अदत्तं अणुष्सा यं अण्णायं अण्णतरं गहणतोणवविगत्तीओ जो आहारेइ तस्स मासबहुं एस सुत्तत्थो ॥ नि० चू० ४ ॥

ओपधीराहारयति ।

जे निक्खू कसिणाओ ओसहीओ आहारेइ आहारंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥

कसिणा संपुष्ठा दव्वतो अभिष्ठा ओसहीओ साविमातियाओ आहारेति जुंजति तस्स मासबहुं कसिणत्ते ओसहीए दव्वजावेहिं चउमंगो कायव्वो दव्वतो ॥

कसिणत्तमोसहीणं, दव्वे जावे व उक्कजयणाउ ।

दव्वेण जातु सकझा, जीवजुता जावितो कसिणा ॥ २५ ॥

कसिणा सम्पुष्ठा अखंभिता अण्णुभिता जावकसिणा जा सचेयणा ॥

सतुसा सचेयणा विय, पढम जंगोउ ओसधीणीउं ।

वित्तिओ सचेतणा अतु-सा ओखाएभता अतिच्छभिता ॥

जा सतुसा दव्वतो अणिष्ठा सचेयणा य एस पढमजंगो जा सचेयणा अतुसा चेयणा तंझवा सउसा वा खंभिता अतिच्छमा एगउच्छमा वा कता एस वित्तियजंगो ॥

णियगात्तिमतिक्रता सतुसा बीयाउ तत्तियत्रोजंगो ।

पढममातिविबरीओ चउत्थजंगोमुणे तव्वो ॥ २७ ॥

णियगा आत्मीयस्थिति मतिक्रता अचेतना इत्यर्थः । दव्वतो पुण सतुसा अखंभिता अण्णुभिता एरिसा जा ओसहीओ एस तत्तियजंगो जावतो णियगात्तिमतिक्रता दव्वतो भिष्णो ए स पढमजंगविवरीतो चतुर्थजंगो भवतीति ।

एतेसु चउमंगेसु इमंपच्छित्तं ।

दोसु लहुया दोसु दहुओ, तवकावविसेसिता जथा कमसे ।

परितोसधीणसोधी, एसे व गुरुअणंताणं ॥ २८ ॥

आइल्लेसु दोसु जंगेसु चउवहुं । पच्छिमेसु दोसु जंगेसु मासबहुं जहाकमं आतिह्वातो समारम्भ तवकावविसेसिया कायव्वा । पढमे दोहिं वि गुरु वित्ति ए तव गुरु तत्ति ए काव-गुरु चउत्थे दोहिं वि बहु एवं परिते भणियं अणंतवीएसु एवं पच्छित्तं गुरुगं दत्तव्वं ।

चोदगआह ।

अण्णोण्णेण विरुद्धं तु, सोविमुत्तं मा जणसा ।

संघट्टणे तुसोही, पंचाहा जुंजतो सुत्तं ॥ २९ ॥

सुत्तगहणतो इहसुत्ते वित्तिएसु मासबहुं सो वि गहणाउ इहेव पढिगाए अत्थेवीएसु पाणं दत्तं एए दो वि अण्णोण्ण विरुद्धा एवं मा जणाहि आचार्याआह सातु संघट्टणे पच्छरुं पंच राइन्दिया अत्थेण जे वीएसु भणित्ता ते संघट्टणा इमं पुण जुंजओ सुत्ते मासबहुं अंतो भणियं तम्हातो अण्णोण्णविरुद्धं अण्णे आयरिया वक्खवाणंति । अत्यतो चोइए आचार्य उत्तरमाह अण्णोण्णेण गाहा शेषं पूर्ववत् ।

पुणरवि चोयगआह ।

गा०-जं च वीएसु पंचावो, कुंमरोट्टेसु मासियं ।

तत्थपाती तु सो वीयं, कुंमरोट्टेणिवसाउ ॥ ३० ॥

प्रचोदको भणति वीएसु संघट्टिएसु पणगकुंमरोट्टेसु संघट्टितेसु मासबहुं एत्थ किं कारणं तुसमुहीकणिया कुक्कसमीसा कुमगं जणाति असत्थो बहतो आमो चेयणं च तंझवे दोट्टो भणति आयरिओ भणति तये पाी तु पच्छरुं चोइते तत्थेव उत्तरं भणति पाति रक्खति सो तुसो तं वीयं तेणं तत्थपणं कुंमरोट्टे पुण णितुसा तेण वत्थमहंततवरी पीमा अतो तत्थ मासितं ।

गा०-एते सामण्णतरं, कसिणं जोऊ अधिउ आथारे ।

सा आणा अणवत्थं, मिच्छत्त विराधणं पावे ॥ ३१ ॥

तिव्वमुगमासचववगा गोधूम चणयसाविकंगुमातीयाणं अणंतरं कसिणं जुंजति सो आणाती दोसे पावति इमे दोसा ।

गा०-पल्लिमंथोआणाइमं, जो णिग्घातो असंजमे ।

अतिजुत्ते य आयाए, पत्थारंमि पसज्जणा ॥ ३२ ॥

चमत्रयमातयासु संग्गासु सचित्तासु अचित्तासु वा पल्लिमंथो पगरि सिं संजमो मंथिज्जति जेण सो पल्लिमंथो साहू-ए वा तओ अण्णाइएणा जोणीचूते वीए जोणी घातो भवतीति सचित्ते असंजमो भवति रसाव्वे वा अतिजुत्ते विसू-यत्ति आयविराहणा अण्णतरे वा दीहे रोगायकं भवति तत्थप-त्यारपसंगो प्रसूरणं प्रस्तारप्रसंगः उत्तरोत्तरदुःखसंभव इत्यर्थः । तत्थ परितावमहाउक्खे ॥

गा०-वित्तियपदं मेझाणे, अट्टाणे चेव तह य उमंमि ॥

कसिणोसहीणगहणो, जतणाए कप्पती काउं ॥ ३३ ॥

वेज्जुवद्वेसागिवाणो जुंजति भत्तावभंमे अट्टाणे अकच्चं ता वा उमेकसिणो वा उमेकसिणोसही गहणं करेज्ज तं पि वयणा-ए पण्णगतिमासपत्तो पण्णचरिमजंगेण ततो तत्तियजंगे, ततो वित्तियमंगे, ततो पढमेण एवं गहणं काउं कप्पति ॥

यावज्जीवं कियदुत्तं ॥

चत्तारि य उसासकोभिसए जाव चत्ताहीसं च

ऊसास सहस्रां जीवतो अष्टतेवीसं तंदुलवाहे
 जुंजः । कहमाजसो अष्टतेवीसं तंदुलवाहे जुंजः ।
 गोयमा ! छुव्वज्ञाणं खंभियाणं वडियाणं उडियाणं ख-
 यरुससपवाह्याणं ववगयतुमकाणियाणं अखाणाणं
 अफुमियाणं फन्नगसरीयाणं एकिकं वीयाणं अष्टतेरस-
 पडियाणं पत्ययणं सेवियणं पत्थ ए मागहए कद्धंपत्थो
 ? सायंपत्थो २ चउसाट्ठितंदुलमाहस्मीओ मागहओ प-
 त्थो विसाहस्मिणं कववणं वनीसं कवडा पुरिसस्स
 आहारो ? अट्ठाविसं इत्थीयाए २ चउवीसं पं-
 रुगस्स ३ एवमेवआजसो एयाए गणणाए दो असईओ
 पसई ? दो पसईउमेइया हांइ २ चउवीसं पंरुगस्स ३ एव
 मेव आजसो चत्तारी सेइयाकुडउ चत्तारिकुडया पत्थो
 ४ चत्तारि पत्था आढगं ५ सट्ठीएआढगाणं जहन्नाए
 य कुंजे ६ असीए आढगाणं मज्झिमेकुंजे ७ आढगसयं
 उक्कोमए कुम्मे ८ अट्ठेव आढगमयाणि वाहो एएणं
 वाहपमाणेणं अष्टतेवीसं तंदुलवाहे जुंजः ते य गणिय
 निदिट्ठा “चत्तारि य कोप्पिसया, सट्ठि चैव य हवति
 कोप्पियो । असीइं च तंदुलमय-सहस्रा हवतिचित्ति वि-
 क्खायं” ४६०८०००००० तं एवं अष्टतेवीसं तंदुल-
 वाहे जुंजो अष्टउट्ठे मुगाकुंजे जुंजः । अष्टउट्ठे मु-
 गाकुम्मे जुंजतो चउवीसं नेहाढगसयाइं जुंजः चउवीसं
 नेहाढगसयाइं जुंजोवत्तीसं उवणपन्नसहस्राइं जुंजः
 वत्तीसं उवणपन्नसहस्राहं जुंजतो ण्णपन्नगसामगसयाइं
 नियंसेइ दोमासीएण परियट्ठणएणं मामिणं वा परि-
 यट्ठेणं वारसपरुसामगसयाइं नियंसेइ एवमेव आजसो
 वाससयाउयस्स सव्वं गणियं तुडियमवियं नेहउवणजोयणं
 उायणंपि एयं गणियप्पमाणं डुविहं जणियं महरिसीहिं
 जस्सत्थि तस्स गुणिज्जइ जस्स नत्थि तस्स किं गणिज्जइ ॥
 ‘ववहारगणियदिट्ठं, सुहुमं निच्छयगयं मुण्येयव्वं ॥
 जइ एयं नविण्यं, विसमा गणणा मुण्येयव्वं’ ॥ ? ॥

चत्वारि उच्छवासकोटिशतानि यावच्चत्वारिंशउच्छवास-
 सहस्राणि जीवन्सार्धं चाविंशति तंदुलवाहान् चक्ष्यमाण-
 स्वरूपान् ज्ञुनक्ति । कथं हे आयुष्मन् ! हे सिद्ध्यर्थनन्दन ! सार्धं
 चाविंशतितंदुलवाहान् ज्ञुनक्ति संसारिती-हे गौतम ! दुर्बल-
 कया स्त्रिया कर्मितानां वलवत्या रामया वृटितानांशुर्पादिना
 खदिरमुशखप्रत्याहतानां व्यपगततुपकणिकाणां अखंभानां
 सम्पूर्णवयवानां अस्फुटितानां राजिरहितानां (फन्नगस-
 रियाणं) फन्नक वीनितानां कर्करादिकर्षणेन एकैकवीजानां
 वीननार्थं पृथक् २ कृतानामित्यर्थः । एवं विधानां सार्धद्वाद-
 शपलानां तंदुलानां प्रस्थकोभवति णं चाक्याहकारे ॥ पल-
 मानं यथा पंचभिर्गुंजाभिर्मपः पोरुशमायाः कथं अशीर्त्त-
 गुंजाप्रमाण इत्यर्थः । स यदि कनकस्य तदासुवर्णं संज्ञः नान्य
 स्यरजतादेरितिचतुर्भिः कथं पलमिति विंशत्यधिकशतत्रय-
 गुंजाप्रमाणमित्यर्थः (२२०) सोपि च प्रस्थकः सगंधे जवो माग-

ध इत्युच्यते कलन्ति श्वः प्रातः काढइत्यर्थः प्रस्थो भवति भोज-
 नायति सायमिति संख्यायां प्रस्थो भोजनायेति १ एकस्मि-
 न्मागधप्रस्थके कति तंदुला भवन्ति इत्याह । चउसाट्ठि १
 चतुः पट्ठि तंदुलसहस्रिको मागधप्रस्थोभक्त्येकः एवं कवव-
 कातिभिः तंदुलैः स्यादित्याह (विसाहस्मिणं कववणेति)
 द्विसाहस्रीकेण तंदुलेन कववो भवति तत्र गुंजा कति जवन्ति
 यथा एकविंशत्यधिकशतप्रमाणः किंचित्पूना एका गुंजाचेति
 अनेन कववमानेन पुरुषस्य द्वाविंशत् कववरूप आहारो जवति १
 स्त्रिया अष्टाविंशतिकववरूप आहारः २ पंरुगस्य नपुंसकस्य
 चतुर्विंशतिकववरूप आहारः ३ (एवमेवेति) उक्तप्रकारेण
 चक्ष्यमाणप्रकारेण च हे आयुष्मन् पतया गणनया पतन्मानं
 जवति । अथासत्यादिमानपूर्वकं अष्टाविंशतिसहस्राधिकवक्त्रं
 तंदुलमानं चतुः पट्ठीकववप्रमाणं प्रस्थद्वयं प्रतिदिनं जुंजन्-
 प्रतिवर्षेण कति तंदुलवाहान् कतितंदुलांश्च ज्ञुनक्तीत्याह
 (दो असईओ पसई इत्यादि) धान्यभृतोऽचाङ्मुखीकृतो
 हस्तोऽसतीत्युच्यते द्वाज्यामसतीज्यां प्रसूतिः १ द्वाज्यां
 प्रसूतिज्यां सेतिका भवति २ चतसृजिः सेतिकाजिः कुरुवः ३
 चतुर्भिः कुरुवैः प्रस्थः ४ चतुर्भिः प्रस्थैराढकः ५ पच्छ्याआ-
 ढकैर्जघन्यकुंभः ६ अशीत्याढकैर्मध्यमकुंजः ७ आढकशतेनो
 त्कृष्टः कुंभः ८ अष्टभिराढकशतैः चाहोजवति ए अनेनवाह
 प्रमाणेन सार्धद्वाविंशति तंदुलवाहान् ज्ञुनक्ति वर्षशतेनेति ने
 च वाहोक्तं तंदुला गणयित्वा संख्यां कृत्वा निर्दिष्टाः कथिताः
 यथा चत्वारिकोटिशतानि पट्ठिचैवकोटयः अशीतिस्तंदुलश-
 तसहस्राणि जवतीत्याख्यातं कथितं एकेनप्रस्थेन चतुः पट्ठि
 स्तंदुलसहस्राणि भवन्ति प्रस्थद्वयेनाष्टाविंशतिसहस्राधिकं
 वक्त्रं भवति प्रतिदिनं द्विर्भाजनेन एतावत्तंदुलान् ज्ञुनक्तीति
 अतोष्टाविंशतिसहस्राधिकवक्त्रं वर्षशतेन पद्मविंशतिनसहस्रमा-
 नत्वात् पद्मविंशतसहस्रैर्गुण्यन्ते । शून्यानि पंच भवन्ति चत्वा-
 रिकोटिशतानि पट्ठि कोटयः अशीतिवक्त्राणि । ४६०८००००००
 तंदुलानामिति (तं पवंति) तदेवंसार्धद्वाविंशति तंदुलवा-
 हान् जुंजन् सार्धपंचमुज्जुमान् ज्ञुनक्ति सार्धपंचमुज्जुमान्
 जुंजन् चतुर्विंशति स्नेहाढकशतानि ज्ञुनक्ति चतुर्विंशति स्नेहा-
 ढकशतानि जुंजन् पद्मविंशतवर्षसहस्राणि ज्ञुनक्ति पद्-
 मविंशतवर्षपन्नसहस्राणि जुंजन् पद्मपटकशटकशतानि (नियंसे
 इति) परिदद्याति । द्वाज्यां मासाज्यां (परियट्ठणन्ति) परावर्त्त-
 मानत्वेनेति वा अथवा मासिकेन परावर्त्तित्वेन द्वादशशतशटक
 शतानि नियंसे इति परिदद्याति (एवमेवेत्ति) उक्तप्रकारेण हे
 आयुष्मन् वर्षशतायुषः पुरुषस्य सर्वगुणितं तंदुलप्रमाणादि-
 ना तुज्जितं पन्नप्रमाणादिनामवित्तमसत्तीप्रसूत्यादिना प्रमाणे
 न तत्किमित्याह । स्नेहवर्षभोजनाच्छादनमिति पतत्पूर्वोक्तं
 गणितप्रमाणं द्विधामणितं महर्षिभिः यस्य जन्तोरास्ति तंदु-
 लादिकं तस्य गुण्यते यस्य तु नास्ति तस्य किं गुण्यते न
 किमपीति व्यवहारगणितदृष्टं सूत्रन्यायमंगीकृत्य कथितं
 सूत्रं निश्चयगतं ज्ञातव्यं यदि एतन्निश्चयगतं जवती तदा एत
 दव्यवहारगणितं नास्त्येव अतो विपमा गणा ज्ञातव्येति १
 आहारकारणानि ॥

अहिं गणोहिं सुमणे निगन्थे आहारमाहारमाणे
 णाइकमइ तंजहा “वेयण वेयावचे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए ।
 तह पाणिवत्तियाए, अट्ठं पुण धम्मचित्ताए” ॥

॥ टी० ॥ कपठश्च शवर माहारमशनादिक माहारयज्ञश्च वह-

रन् नातिक्रामत्याज्ञां पुष्टिकारणत्वादन्वयात्त्वतिक्रामत्येव रागादिभवा च तथा वेदनत्यादिगाथा वेदना च कुष्ठेदनावैयावृत्य चाचार्यादिकृत्यकरणं वेदना वैयावृत्यं तत्र विषये जुञ्जीत वेदनोपशमनार्थं वैयावृत्यकरणार्थेति ज्ञावः ईर्या गमनं तस्याः विगुष्टिर्युगमात्रनिहितदृष्टित्वमीर्याविगुष्टिस्तस्यै इदमीर्याविगुष्ट्यर्थे इह च विगुष्टिशब्दोपादीर्यार्थमित्युक्तं वुञ्जितो हीर्या गुह्यावशक्तः स्यादिति तदर्थमिति च समुच्चये संयमः प्रेक्षाप्रेक्षाप्रार्मजनादिवक्षणस्तदर्थं तथेति कारणान्तरसमुच्चये प्राणा उच्छ्वासादयोवद्वंवा प्राणास्तेषां तस्य वा वृत्तिः पावनं तदर्थं प्राणसंधारणार्थमित्यर्थः पष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्तायै गुणनानुप्रेक्षार्थमित्यर्थः इत्येतानि पदं कारणानीति स्या० ६ गणा० ।

अधुनाकारणे द्वारमाह ।

गहिं कारणेहिं साहू, आहारेन्तो य आयरः धम्मं ।

गहिं चैव कारणेहिं, नज्जुहिन्तो वि यायरः ॥

परुज्जिर्वदयमाणस्वरूपैः साधुराहारयन्त्र्याहारमाचरति धर्मं परुभिरेवकारणे वदयमाणस्वरूपे भोजनकारणनिवधनैः (निज्जुहिन्तो विस्ति) परित्यजन्नप्याचरति धर्मं तत्र यैः परुज्जिः कारणैराहारमाहारयति तानि निर्दिशति “वेयण वेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए । तहपाणिवत्तिचाप, उट्ठं पुण धम्मचिन्ताए ” इह पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् (वेयः इति) कुष्ठेदनोपशमनाय तथा आचार्यादीनां वैयावृत्तिकरणाय तथा ईर्यापथि संशोधनार्थं तथा प्रेक्षादिसंयमनिमित्तं तथा प्राणप्रत्ययार्थं प्राणसंधारणार्थं पष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्ताजिगृह्यार्थं जुञ्जीतेति क्रियासंबन्धः ।

एनामेव गाथां विवृण्वन्माह ।

नत्थि बुहाए सरिसा, वियणा जुंजेज्ज तप्पसमणट्ठा ।

ठामो वेयावच्चं, न तरः काउं अओ जुंजे ॥

इरियं न विसोहेई, पेहाईयं च संजमं काउं ।

यामो वा परिहायई, गुणनमणुप्पेहासु य असुत्तो ॥

नास्ति कुभ्राया वुञ्जकाया सदृशी वेदना उक्तं च “पयसमा नत्थि जरा, दाहिइस्समो य परिज्जवो नत्थि । मरणसमं नत्थि जयं, खुहासमा वेयणा नत्थि ॥ तं नत्थि जन्न वाहइ, तिन्नतुसमिच्चं पि यए कायस्स । सन्निज्जं सव्वजुहाइ, देति आहारहियस्स ” ततस्तत्प्रशमनार्थं जुञ्जीत तथा ठामो वुञ्जितः सन् वैयावृत्यं न शक्नोति कर्तुं । तथाचोक्तं । “गल्लइ वलं उच्छाहो, अवइ सिद्धिहे इ सयल्लवावारे । नासइ सत्तं अरई, विवट्ठ असणरहियस्स ” अतो वैयावृत्यकरणाय जुञ्जीत । तथा वुञ्जितः सन्नरीयापयं न शोधयत्यशक्तत्वादतस्तज्जोधननिमित्तं वा अशनीयात् तथा कुधार्तः सन् न प्रेक्षादिकं संयमं विधातुमक्षमतः संयमाजिगृह्यार्थं जुञ्जीतं तथा स्यामं वलं प्राण इत्येकार्थः ततः वुञ्जितस्य परिहीयते परिहारं याति । ततोऽशनीयात् तथा गुणनं ग्रन्थपरावर्तनमनुप्रेक्षा चिन्ता तयोरुपलक्षणमेतत् वाचनादिष्वपि वुञ्जितः सन् असक्तोऽसमर्थो भवति ततोऽशनीयात् इत्यंभूतैश्च परुज्जिः कारणैः समग्रैरन्यतमेन वा कारणेनाहारयन्त्राति क्रामति ।

संप्रत्यभोजनकारणप्रतिपादनार्थं संबंधगाथामाह ।

अहवं न कुज्जाहारं, गहिं गणेहिं संजओ ।

पच्छा पच्छिमकालम्मि, कारं अप्पखमं खमं ॥

अथवा परुभिः स्यनैर्वदयमाणस्वरूपैः संयतः आहारं न कुर्यात् तत्र विचित्रा सूत्रगतिरिति पष्ठं शरीर-व्यवच्छेदवक्षणं कारणं व्याख्यानयति (पच्छा इत्यादि) पश्चात् शिष्येयान्पादनादि सकलकर्तव्यतानंतरे पश्चिमे कावे पाश्चात्ये वयसि (अप्पखमंति) संवेखनाकरणेनात्मानं कृपयित्वा यावज्जीवमशनप्रत्याख्यानकरणस्य क्लमं योग्यमात्मानं कृत्वा भोजनं परिहरेन्नान्यथा । एतेन शिष्यनिष्पन्नाद्यज्ञावे प्रथमे वा द्वितीये वा वयसि संवेखनामन्तरेण वा शरीरपरित्यागार्थमशनप्रत्याख्यानकरणे जिनाज्ञाभङ्गमुपदर्शयति । पिरु० ॥

(ज्ञावत एवाहरेदिति अस्मिन्नेव शब्दे ।)

आहारत्यागकारणानि ।

गहिं गणेहिं समणे निग्गंये आहारं वोच्छिदमाणेण इक्कमइ तंजहा “आतंके उवसग्गे, तितिकखणे वंजचेरगुत्तीए । पाणिदया तवहेउं, शरीरवोच्छेयणट्ठाए ”

(वोच्छिदमाणेति) परित्यजन् आतंके ज्वरादावुपसर्गे राजस्वजनादिजनिते प्रतिकूलस्वभावे तितिक्षणे अधिसहने कस्याः ब्रह्मचर्यगुप्तेः मैथुनव्रतसंरक्षणस्याहारत्यागिनो हि ब्रह्मचर्यं सुरक्कं स्यादिति । प्राणिदया च संपातिम-वसादिसंरक्षणं तपश्चतुर्थादि पणमासान्तं प्राणिदया तपस्तच्च तच्छेतुश्च प्राणिदया तपो हेतुस्तस्मात् प्राणिदया तपो हेतोर्दयादि निमित्तमित्यर्थस्तथा शरीरव्यवच्छेदार्थं देहत्यागाय आहारं व्यवच्छिन्दन्नातिक्रामत्याज्ञामिति प्रक्रम इह गाथे । “आयंको जरमाई, रायासन्नाइ गय उवसग्गे । वंजवयपावणट्ठा, पाणिदया वासमहियाई ॥ १ ॥ तवहेउ चउत्त्याइ, जाव य ठम्मासिओ तवो होइ । उट्ठं शरीरवोच्छे यणट्ठयाहोति अणहारात्ति ॥ २ ॥ ” स्या० ६ गणा० ॥

संप्रत्यभोजनकारणानि निर्दिशति ।

आयंके उवसग्गे, तितिकखणं वंजचेरगुत्तीसु ।

पाणिदया तवहेउ, शरीरवोच्छेयणट्ठाए ॥

आतंके ज्वरादावुत्पन्ने सति न जुञ्जीत । तथा उपसर्गे राजस्वजनादिक्लृते देवमनुष्यतिर्यक्कृते वा संजाते सति तितिक्षार्थं मुपसर्गसहनार्थं तथा ब्रह्मचर्यगुप्तिस्त्विति । अत्र पष्ठचर्यं सप्तमी । ततोऽयमर्थः ब्रह्मचर्यगुप्तीनां परिपालनाय तथा प्राणिदयार्थं तथा तपोहेतोस्तपः करणनिमित्तं तथा चरमकावे शरीरव्यवच्छेदार्थं सर्वत्र न जुञ्जीतेति क्रियासंबन्धः ।

एनामेव गाथां विवृण्वन्माह ॥

आयंको जरमाई, रायासन्नाइ गय उवसग्गे ।

वंजवयपावणट्ठा, पाणिदया वासमहियाई ॥

आतंको ज्वरादिस्तस्मिन्नुत्पन्ने सति न जुञ्जीत यत उक्तं “वट्ठावरोधिनिर्दिष्टं ज्वरादौ वंघनं हितं । क्लृतेऽनिवसमक्रोध-शोककामक्लृतज्वरान्, राजस्वजनादिक्लृते उपसर्गे यद्वा देवमनुष्यतिर्यक्कृते उपसर्गे जाते सति तदुपशमनार्थं नाऽशनीयात् । तथा मोहोदये सति ब्रह्मव्रतपावनार्थं न जुञ्जीत भोजननिषेधे हि प्रायो मोहोदयोविनिवर्तते । तथा चोक्तम् ॥ “ विषया विनिवर्तन्ते, निराहारस्य देहिनः । रसवर्जं रसोऽप्येवं, परं दृष्ट्वा निवर्तते ” । तथा । वर्षे वर्षति मिहिकायां वा निपतन्त्यां प्राणिदयार्थं नाशनीयात् । आदिशब्दात् सूक्ष्ममंजूकादिसंस्कृतायां मृमौ प्राणिदयार्थमटनं परिहरन् न जुञ्जीत ।

तदेतच्च चतुर्थाई, जाव उम्पामिओ तवो होई ।
उठं शरीरवोच्छे-यणद्वया होई अणाहारो ।

तेपदेनोस्तपः कण्ठनिमित्तं न तुंजीन तपश्चतुर्थाईकं चतु-
र्थाद्वारस्य तावद्वयनि यावन्त्यागमामिकं पणमानप्रमाणं प-
रतो भगवद्वेमानस्यामिनीये तपसः प्रतिपधात पणं पुनः
प्रागुक्तविधिना चरमकाये शरीरवोच्छेदनाय नवव्यनाहारः ।
तदेवमुक्तं काण्ठहारं । पि० । उक्त० । अ. ३० ॥

जह कारणं तु तत्, परस्मै तेमिं च होति पम्हाई ।
नाणाजिगस्मेवं, आहारो मोववनेमस्स ॥

यया पदस्य तन्मयः कारणं तेषामपि च कारणं पम्हाणि
जयन्ति । एवमेव प्रकारेण ज्ञानादिविकस्य (मोक्षनंतमस्त-
त्ति) । नेमशब्दो देश्यः कार्यानिधाने नहः ततो मोक्षो नेमः
कार्यं यस्य तस्य कारणं भवत्याहारः । पि० । नि० ७० १ उ. ॥

आहारप्रमाणद्वारम्

वत्तीमं किर कवज्ञा, आहारो कुच्छिपूओ जणिओ ।
पुरिसस्म महिद्वियाण, अट्ठावीसं जंव कवज्ञा ॥

पुरुषस्य कुच्छिपूरक आहारो मध्यप्रमाणो द्वाविंशत्कवज्ञः
किञ्चेत्याहारस्य मध्यमप्रमाणतासूचकः । महिद्वियाः कुच्छिपू-
रक आहारो मध्यमप्रमाणोऽष्टाविंशतिकवज्ञः । नपुंसकस्य
चतुर्विंशतिः स चात्र न गृहीतो नपुंसकस्य प्रायः प्रवृत्त्यानर्ह-
त्वात् कवज्ञानाञ्च प्रमाणं कुकुट्टी इहम् । कुकुट्टी च द्विधा ।
द्रव्यकुकुट्टी भावकुकुट्टी च । द्रव्यकुकुट्टीपि द्विधा । उदर-
कुकुट्टी गत्रकुकुट्टी च । तत्र साधोऽर्द्धं यावन्मात्रेणाहारेण
न न्यूनं नाऽप्यात्मानं जयति स आहार उदरकुकुट्टी । उदर-
पूरक आहारः कुकुट्टी च उदरकुकुट्टीति मध्यमपदशोपिस्त-
मासाश्रयणात् । तस्य द्वाविंशत्तमो भागोऽष्टमकं तन्प्रमाणः
कवज्ञः स्यात्तया गत्रः कुकुट्टीव गत्रकुकुट्टी गत्र एव कुकुट्टी-
न्यर्थः । तस्यान्तराष्टममरुक् । किमुक्तं भवति । अविष्टृतस्य
पुंसो गत्रान्तराष्ट्रे यः कवज्ञोऽविष्टृतः प्रविशति तावत्प्रमाणं
कवज्ञमश्रियात् । अथवा शरीरमेव कुकुट्टी तन्मुखमरुक्
तत्राङ्गिकपोषणमुखां विरुतिमनापाय यः कवज्ञो मुखे प्रवि-
शति तन्प्रमाणम् । अथवा कुकुट्टी पक्विणी तस्या अंशकं प्रमाणं
कवज्ञस्य । जावकुकुट्टी येन आहारेण युक्तेन न न्यूनं नाऽ
प्यत्याप्तातमुदरमनयति । धृतिञ्च समुद्भवति । ज्ञानदर्शन-
चारित्राणाञ्च वृद्धिरुपजायते । तावत्प्रमाण आहारो जावकु-
कुट्टी । अत्र जावस्य प्राधान्यविवक्षणादेष प्राण द्रव्यकुकुट्ट्य-
प्युक्तः । इह जावकुकुट्टी उक्तः । तस्य द्वाविंशत्तमो भागो अष्टम
कप्रमाणो तत्कवज्ञस्य ।

एत्तो किणईहीणं, अण्दं अण्दुण्णं च आहारं ।
साहुस्स वेति धीरा, जायामायं च ओमं च ॥

एतस्मात् द्वाविंशत्कवज्ञप्रमाणादाहारात् (किणई इति)
किञ्चिन्मात्रया एकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्विधा कवज्ञैः सा-
धोर्हीनं हीनतरं यावद्वर्द्धमर्हस्याऽप्यर्द्धमाहारं यात्रामात्र
माहारं धीरास्तीर्थकृदादयो भुवन्ते न्यूनञ्च एष यात्राहार एष
एव वाऽवमाहार इति जावः । पि० ॥

संप्रति प्रमाणदोषानाह ॥

पणामं च निगामं च, पाणीयं जत्तपाणमाहारे ।

अइवहुयं अइवहुसो, पमाणदोमो मुणेयवो ॥

यः कामं निकामं प्रणीतं वा जत्तपानमाहारयति तथाऽतिवहु-
कमतिवहुशश्च तस्य प्रमाणदोषा ज्ञातव्याः ॥

संप्रति प्रकामादिस्वरूपमाह ॥

वत्तीसाइपरेण, पणाम निचंतामिव उ निकामं ।

जं पुण गद्वितामिणेहं, पणीयमिति तं बुहा विंति ॥

द्वाविंशदादिकवज्ञेभ्यः परेण परतो बुद्धानस्य यद्भोजनं
तन्प्रकामभोजनं तदेव तत्प्रमाणातीतमाहारं नित्यन्तं प्रति-
दिवसमभ्रतो निकामभोजनम् । यत्पुनर्गद्वितान्नेहं भोजनं
तत्प्रणीतं बुधास्तीर्थकृदादयः श्रूयते ॥ तथा-

अइवहुयं अइवहुसो, अइप्पमाणेण जोयणं जुत्तं ।

हाएज्ज व वामेज्ज व, मारेज्ज व तं अजीरंते ॥

अतिवहुकं वक्ष्यमाणस्वरूपमतिवहुशोऽनेकशोऽभ्युप्यता सता
भोजनं जुत्तं सत् हादयेत् अतीसारं कुर्यात् तथा वामयेत्
यद्वा तदजीर्यन्मारयेत् । तस्मान्न प्रमाणातिक्रमः कर्तव्य इति ।

संप्रति अतिवह्नादिस्वरूपमाह ।

वहुयातीयमइवहुं, अइवहुसो तिन्निसिन्नि परेणं ।

तंचिय अइप्पमाणं, जुंभेज्ज वा अतिप्यंते ॥

वहुकातीतमतिशयेन वहु अतिशयेन निजप्रमाणाभ्यधिक-
मित्यर्थः । तथा दिवसमभ्ये यस्त्रीन् चारान् जुंभे त्रिभ्यो वा
चारेभ्यः परतस्तद्भोजनमतिवहुशः । तदेव च चारत्रयातीत-
मतिप्रमाणमुच्यते अइप्पमाणं त्यवयवो व्याख्यातः । अस्यैव
प्रवृत्तान्तरेण व्याख्यानमाह ॥ जुंभे यद्वा अत्युप्यन् एष अइ-
प्पमाण इत्यस्य शब्दस्यार्थः । अइप्पमाण इत्यत्र च शान्त्य-
प्रत्ययस्ताञ्छील्यविवक्षायां यद्वा प्राकृतवक्षणावशादिति ।

संप्रति प्रमाणयुक्तहीनतरादिभोजने गुणानाह ।

हियाहारा मियाहारा, अप्पाहारा य जे नरा ।

न ते विज्जा चिगिच्छंति, अप्पाणं ते तिगिच्छगा ॥

हितं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च द्रव्यतोऽविरुद्धानि द्रव्याणि
भावत एवणीयं तदाहारयति ये ते हिताहाराः । मितं प्रमा-
णोपेतमाहारयन्तीति मिताहाराः । द्वाविंशत्कवज्ञप्रमाणा-
दप्यल्पमल्पतरं वा आहाराः । सर्वत्र वा बहुव्रीहिः हित
आहारो येषां ते हिताहारा इत्यादि एवंविधा ये नरास्तान्
वैद्या न चिकित्सन्ति हितामितादिभोजनेन तेषां रोगस्थैवा
संज्ञयान् किं त्वेते स्यन्त एव रोगोत्थानप्रतिषेधकरणेनाऽऽत्म-
नैवात्मनस्ते चिकित्सकाः ।

सांप्रतमहितहितस्वरूपमाह ॥

तेद्वद्वहिसमा जोगा, अहितं उ खीरदहिकंजियाणं च ।

पत्थं पुण रोगहरं, विनासगं होइ रोगस्स ।

दधितैश्वर्यस्तथा क्षीरदधिकांजिकानां च यः समायोगः
सोऽहितो विरुद्ध इत्यर्थः । तथा चोक्तं शाकमूलफलपिण्याक-
कपित्थवृक्षवणैः सह करीरदधिमत्स्यैश्च प्रायः क्षीरं विरुच्यते
इत्यादि अविरुद्धद्रव्यमेलनं पुनः पथ्यं तच्च रोगहरं प्रादुर्भूत
रोगविनाशकरं न च प्राविनो रोगस्य हेतुः कारणम् । उक्तं च
“अहिताशनसम्पर्को, बहुरोगोद्भवो यतः । तस्मात्तदहितं
पथ्यं, न्याय्यं पथ्यनिषेधणम्” ।

सांप्रतं मितं व्याचिख्यासुराह ।

अट्टमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दो जागे ।

वाउपविचारणट्ठं, व्वज्जायउ जणयं कुज्जा ॥

इह क्वि सर्वसुन्दरं परमिर्नगैर्विज्ज्यते तत्रार्थं भागवत-

रूपमशनस्य सव्यंजनस्य तक्रशाकादिसहितस्याधारं कुर्यात् तथा चै भागौ द्रव्यस्य पानीयस्व पष्टं तु भागं वायु प्रविचरणार्थं न्यूनं कुर्यात् इह कावापेक्षया तथा तथा आहारस्य प्रमाणं भवति । कावश्च त्रिधा तथा चाह-

सिञ्चो जसिणो साहारणो य, कावो तिहा मुण्येवो ।
साहारणंमि कावे, तत्थाहारे इमा मत्ता ॥

त्रिधा कावो ज्ञातव्यस्तद्यथा शीत तृणः साधारणश्च तत्र तेषु कावेषु मध्ये साधारणे कावे आहारविषया इयमनंतरोक्ता मात्रा प्रमाणम् ॥

सीए दवस्स एगा, जत्ता चत्तारि अहव दो पाणी ।

उसिणे दवस्स दोन्नि उ, तिन्नि वसेसा उ जत्तस्स ॥

शीते अतिशयेन शीतकावे छव्यस्य पानीयस्यैको भागः कल्पनीयश्चत्वारि प्रक्तस्य । मध्यमे तु शीतकावे चै भागौ पानीयस्य कल्पनीयौ त्रयस्तु प्रागा प्रक्तस्य । वा शब्दो मध्यमशीतकावसंस्चनार्थः । तथा उष्णे मध्यमोष्णकावे चै भागौ छव्यस्य पानीयस्य कल्पनीयौ शेषास्तु त्रयो प्रागाः प्रक्तस्य । अत्युष्णे च कावे त्रयो भागा छव्यस्य शेषौ द्वौ प्रागौ प्रक्तस्य । वा शब्दोऽत्रात्युष्णकावसंस्चनार्थः सर्वत्र च षष्ठो प्रागो वायुप्रविचरणार्थमुक्तोऽतो मोक्तव्यः ।

संप्रति प्रागानां स्थिरचरविभागप्रदर्शनार्थमाह ।

एगो दवस्स जागो, अवट्ठिनो जोयणं दो जागा ॥

वट्ठति व हाइति व, दो दो जागा उ एक्के ॥ १ ॥

एको छव्यस्य भागोऽवस्थितो द्वौ प्रागौ भोजनस्य शेषौ तौ द्वौ प्रागौ एकैकस्मिन् प्रक्ते पाने चेत्यर्थः । वट्ठंते वा-हीये, ते वृद्धिं वा व्रजेते हानिं वा व्रजेते इत्यर्थः । तथा हि । अति-शीतकावे द्वौ प्रागौ भोजनस्य वट्ठंते अत्युष्णकावे च पानीय-स्य । अत्युष्णकावे च द्वौ भागौ भोजनस्य हीयेते अतिशीत-कावे पानीयस्य ।

एतदेव स्पष्टं भावयति ॥

एत्थ उ तइयचउत्था, दोन्नि य अणवट्ठिया जवे जागा ।

पंचमउट्ठो पढमो, विइओ विअवट्ठिया जागा ॥ १ ॥

आहारविषयौ तृतीयचतुर्थौ प्रागावनवस्थितौ तौ ह्यतिशीतकावे प्रवतोऽत्युष्णकावे च न प्रवतः । तथाऽयं पानविषयः पंचमो भागो यश्च वायुप्रविचरणार्थं षष्ठो प्रागो यौ च प्रथमद्वितीयात्वाहारविषयावेते सर्वेऽपि प्रागा अवस्थिता न कदाचिदपि प्रवन्तीति ज्ञावः । तदेवमुक्तं प्रमाणद्वयम् । पि० । सूत्र. १ श्रु. ७ अ० । “आहारार्थं कर्म कुर्यादनिन्द्यं, स्यादाहारः प्राणसंधारणार्थं ॥ प्राणा धार्यास्तत्त्वजिज्ञासनार्थं, तत्त्वं ज्ञेयं येन चूयो न चूयात्” ॥ १ ॥ आचा० अ० ३ उ० १ ॥

प्रणीताहारजोजनं न युक्तं ब्रह्मचारिण इति (बम्हचेरस्समा हि) शब्दे ॥

स्तोकाहारफलं (पम्किमण) शब्दे ॥

आहारस्यांगारधूमादिदोषाः (अंगारधूमादि) शब्देषु उक्ता-अपि संग्रहेणाह ॥

अह जंते ! सङ्गादस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणजोयणस्स के अट्ठे पप्पत्ते ? गोयमा ! जेणं नि गंथे वा निगंथी वा फासुएसणिज्जं असणपाण २ पम्कि गहेत्ता संमुच्चिए गिप्पे गट्ठिए अज्जोववप्पए आहारं

आहारेइ एसणं गोयमा ! सङ्गाद्वे पाणजोयणे जेणं निगंथे वा निगंथी वा फासुएसणिज्जं असण ४ पम्कि गहेत्ता महया अप्पत्तियकोहकिद्वामं करेमाणे आहारमाहारेइ एस एं गोयमा ! सधूमे पाणजोयणे जेणं निगंथे वा जाव पम्किगहेत्ता गुणुप्पायणहेउं अस्सदव्वेणं सार्द्धं संजोएत्ता आहारमाहारेइ एस एं गोयमा ! संजोयणादोसदुट्ठे पाणजोयणे एएणं गोयमा ! सङ्गाद्वस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणजोयणस्स अट्ठे पप्पत्ते ॥

(सङ्गाद्वस्सत्ति) चारित्रेन्धनमङ्गारमिवयः करोति भोजनविषयरागाग्निः सोऽङ्गार एवोच्यते तेन सह यद्वर्तते पानकादि तत्साङ्गारं तस्य (सधूमस्सत्ति) चारित्रेन्धनधूमहेतुत्वाद्भूमो द्वे-पस्तेन सह यत्पानकादि तत्सधूमं तस्य (संजोयणादोसदुट्ठस्सत्ति) संयोजना छव्यस्य गुणविशेषार्थं द्रव्यान्तरेण योजनं स इव दोपस्तेन दुष्टं यत्तत्तथा तस्य (जेणंति) विभक्तिपरिणामाद्यमाहारमाहारयन्तीति संबन्धः (मुच्चि-पत्ति) मोहवान् दोपानभिज्ञत्वात् (गिप्पेत्ति) तद्विशेषाकां-कावान् (गट्ठिपत्ति) तद्गततस्नेहतन्तुभिः संदर्भितः (अज्जो-ववप्पत्ति) तदेकाग्रतां गतः (आहारमाहारे त्ति) भोजनं करोति (एसणंति) एष आहारः साङ्गारं पानभोजनम् (महया अप्पत्तियंति) महदप्रतीतिकमप्रेम (कोहकिद्वामंति) क्रोधात्क्रमः शरीरायासः क्रोधात्क्रमोऽतस्तं (गुणुप्पायण-हेउंति) रसविशेषोत्पादनायेत्यर्थः ॥ ज. ७ श० १ उ० ।

उत्तरगुणानधिष्ठत्याह ॥

सुप्पे सिया जाए न दूसएज्जा ।

अमुच्चिएण ज्जुववन्नएवा ॥

धित्तिमं विमुक्के ए य पूयणट्ठि ।

न सिट्ठोयगामी य परिव्वएज्जा ॥ २३ ॥

निक्खम्म गेहाउ निरावकंखी ।

कायंवि उस्सेज्ज नियाणडिन्ने ॥

णो जीवियं णो मरणावकंखी ।

चरेज्ज जिक्खू वडयाविमुक्केत्तिवेमि ॥ २४ ॥

(सुप्पेसिया इत्यादि) उन्नमोत्पादनैषणभिः शुद्धे निर्दोषे स्यात् कदाचिद्यते प्राप्ते पिप्पे सति साधू रागेद्वेषाभ्यां न दूषयेत् । उक्तं च “ वायादीसेसणसं, कम्ममि गहणंमि जीव नहु च्छिओ । इण्ह जह न ठव्विज्जसि, जुंजंतो रागदोसोहि ” तत्रापि रागस्य प्राधान्यख्यापनायाह । न मूर्धितोऽमूर्धितः सद्दपि शोभनाहारत्वाभे सति गृह्णिमकुर्वन्नाहारयति । तथा नाऽध्युपपन्नस्तमेवाहारं पौनः पुन्येनानजिह्वषमाणः केवलं संयमयात्रापावनार्थमाहारमाहारयेत् प्रायो विदितवेद्यस्यापि विशिष्टाहारसन्निधावभिन्नापातिरेको जायत इत्यतोऽमूर्धितोऽनध्युपपन्न इति च प्रतिषेधद्वयमुक्तम् । उक्तं च “ ह्रुत्तमोगो पुरा जो वि, गीयथो वि य भाविओ । संते साहारमाईसु, सांवि-खिप्प तु खुज्जइ ” ॥ सूत्र. श्रु. १ अ० १० ॥

शास्त्रानिष्ठान्त आहारः ॥

अहं ज्ञेते ! सत्थानीयस्म, सन्यपरिणामियस्म, एमि-
यस्म, वेमियस्म, समुदाणियस्म, पाणजोयणस्म, के अष्टे
पमात्ते ? गोयमा ! जेणं निर्गमं वा १ निक्खित्तमत्थमु-
संज्ञं ववगयमाज्ञावत्तुगविज्ञेवणे ववगयचुयचइयचत्तदं
जीवविप्पजडं अकयमकारियममंकाणियमणादूयमक्रिय-
करुमणुदिटं नवकोमिपरिसुद्धं दमदोमविप्पमुक्कं उग-
मउप्पायणेमणानु परिमुद्धं वीङ्गात्तं वीङ्गमं संजो-
यणा—दोसविप्पमुक्कं अगुरमुरं अचवचवं अदुयमविज्ञांविं
अपरिमामि अक्खेवजंजवणाणुत्तेवणुत्तयं संजमजाया
मायावत्तिं संजमजारवहणद्वयाए विज्ञमिव पणग-
चणं अप्पाणेणं आहारमाहारं एसणं गोयमा !
सत्थानीयस्म, सन्यपरिणामियस्म, नाव-पाणजोयण-
स्म, अयमष्टे पमात्ते तं चेव मंवं ज्ञेते ! ज्ञेत्ति ॥

(सत्थानीयस्म) शास्त्रादभ्यासद्वारात्तमुत्तीर्णं शास्त्राती-
तम् एवं ज्ञेते च तत्राविश्रमशुकादिवदपरिणतमपि स्यादत
आह (सन्यपरिणामियस्म) वर्णादीनामन्यथा करणे-
नान्वित्ताहृतस्यैवार्थः । अनेन प्राप्नुकन्वमुक्तम् (एसिय-
स्म) एषणियस्य गवेषणाविशुद्ध्या गवेषितस्य (वेसि-
यस्म) विशेषणं विविधैर्वा प्रकारैरेषितं व्येषितं गृह-
णैवणासंस्पृष्टाविशोद्धिं तस्य अथवा वेपो मुनिनेपथ्यं स
हेतुर्ज्ञेते यस्य तद्विषयं आकारमात्रदर्शनादवाप्तं नन्वावर्जनं
या अनेन पुनरुत्पादनादोपापोहमाह । (समुदाणियस्म)
ततस्ततो निष्कारूपस्य किं ज्ञेता निर्ग्रन्थ इत्याह । (निक्खित्त
सन्यमुसंज्ञेति) त्यक्तवद्वादिशास्त्रमुसंज्ञः (ववगयमाज्ञा-
वत्तुगविज्ञेवणेति) व्यपगतपुष्पमाज्ञाचंदनानुत्तेपनः स्व-
रूपविशेषणे चेमे न तु व्यपगच्छेदायं निर्ग्रन्थानामयं रूपन्या-
देवेति (ववगयचुयचइयचत्तदं) व्यपगता स्वयं पृथ-
ग्भूता ज्ञेयवस्तुसंज्ञया आगंतुका वा कृत्यादयश्च्युता
भूताः स्वत एव परतो वा अन्यवहारीवरन्यात्मकाः पृथिवीका-
धिकादयः । (चइयत्ति) त्याजिता भोज्यइत्यात् पृथक्का-
रिता दायकेन (चत्तंति) स्वयमेव दायकेन न्यक्ता नइय
इत्यात् पृथक् कृता देहादेदविचक्र्या देहिनो यस्मात् स तथा
तमाहारम् । वृक्ष्याख्या तु व्यपगत औद्यतश्चेतनापर्यायाद-
पेतश्च्युतो जीवनक्रियातो भ्रष्टश्चावितस्तत् एवाऽऽयुष्कृतेण
भ्रंशितस्यक्तदेहः परित्यक्तजीवसंसर्गजनिताहारप्रज्ञवोपच-
यस्तत् एषां कर्मधारयोऽतस्तं किमुक्तं भवतीत्याह (जीव
विप्पजडंति) प्राप्नुकमित्यर्थः (अकयमकारियमसंकाणिय
मणादूयमक्रियकरुमणुदिटं) अकृतं साध्यर्थमनिर्घतितं
दायकेन एवमकारितं दायकनेव अनेन विशेषणद्वयेनानाध्याक-
मिक उपात्तः असंकल्पितं स्यात् संस्कृतं साध्यर्थतया न
संकल्पितं अनेनाप्यनाध्याकमिक एव गृहीतः स्यात्
मारुतस्य साध्यर्थं निष्ठां गतस्याऽपि आध्याकमिकत्वात् ।
न विद्यते आहृतमाह्वानमामन्त्रणं नित्यं मदगृहे पोषमात्र-
मत्रं ब्राह्ममित्येवं रूपं कर्मकराद्याकरणं वा साध्यर्थं स्थानान्त
रादन्नाद्यानयनाय यत्र सोऽनाहृतोऽनित्यपि एवोऽनन्याहृतो
वेत्यर्थः । स्पर्श्या वाऽहृतं तन्निषेधादनाहृतो दायकेनास्पृष्ट्या
दीयमान इत्यर्थः । अनेन भावतोऽपरिणतानिष्ठान पणणा-
दोपनिषेध उक्तोऽतस्तमकृतकृतं क्रयेण साधुदेयं न कृत

मनुदिष्टमनौद्देशिकं (नवकोमिपरिसुद्धं) इह कोटयो
विभागास्ताश्चेमा वीजादिकं जीवं न हन्ति न घातयति घ्नन्तं
नानुमन्यते । ३ । एवं न पचति । ३ । न श्रीणाति । ३ । इत्येवं
रूपाः (दसदोसविप्पमुद्धं) दोषाः शंकितम्राकृतादयः ।
(उगमउप्पायणेसणानुपरिसुद्धं) उन्नमश्च आध्याकमो-
दिः पोरुशविधः । उत्पादना च धात्रीदृत्यादिका पोरुश-
विधेव उन्नमोत्पादने एतद्विषया या एषणा पिएन विज्ञ-
द्धिस्त या सुष्ठु परिशुद्धो यः स उन्नमोत्पादनैपणानु
परिशुद्धोऽतस्तम् अनेन चोक्तानुक्तसंग्रहः कृतः । वीतां-
गारादीनि क्रियाविशेषणान्यपि ज्ञवन्ति । प्रायोऽनेन च प्रांसं-
पणा विज्ञद्धिरुक्ता (असुरसुरंति) अनुकरणशब्दोऽयम्
एवं (अचवचयमित्यपि) (अदुयंति) अक्षीघ्रं (अविधं-
चियंति) नातिमन्यरम् (अपरिस्तामिति) अनवयवोऽजितं
(अक्खेवजंजवणाणुत्तेवणुत्तयं) अक्षोपांजनं च शकट-
धूर्तंक्षणं व्रणानुत्तेपनं च कृतस्योपधेन विधेपनं अक्षोपांजन-
व्रणानुत्तेपने ते इव विवक्षितार्थसिद्धिरसादिनिरिज्यकृता
साधर्म्याः सोक्षोपांजनव्रणानुत्तेपनभूतोऽतस्तं क्रियाविशे-
पणं वा ॥ ५ ॥ (संजमजायामायावित्तिं) संयमयात्रा
संयमानुपादनं संव मात्रा आश्रम्यनसमूहांशः संयमयात्रा
मात्रा तदर्थं वृत्तिः प्रवृत्तिर्यत्राहारे स संयमयात्रामात्रावृत्तिको
ऽतस्तं संयमयात्रामात्रावृत्तिकं वा यथा भवति संयम-
यात्रामात्रा वा प्रत्ययो यत्र स तथाऽतस्तं संयमयात्रा
मात्राप्रत्ययं वा यथा ज्ञवति । एतदेव वाक्यान्तरेणाह ।
(संजमभारवहणद्वयाएत्ति) संयम एव भारस्तस्य वहनं
पादनं स एवार्थः संयमभारवहनार्थस्तद्भावस्तत्ता तस्यै
(विज्ञमिव पणगचणं अप्पाणेणंति) विज्ञे इव रन्ध्रे इव
पद्मगृतेन सर्पकल्पेनात्मना करणभूतेन आहारमुक्त
विशेषणं आहारयति शरीरकोष्ठके प्रक्षिपति । यथा किल
विज्ञे सर्प आत्मानं प्रवेशयति पार्थ्वानसंस्पृष्टाश्वेवं साधुर्व
दनकंदरपार्थ्वानसंस्पृष्टाश्चाहारं तदसंचारणतो जगद्विज्ञे
आहारं प्रवेशयतीति । (एसणंति) एषोऽनंतरोक्तविशेषण
आहारः शास्त्रातीतादिविशेषणस्य पानभोजनस्यार्थोऽभिधेयः
प्रज्ञः । ज०-९ श. १ उ० ॥ अनु० । वि० ।

आहारपरिष्ठापना (परिष्ठावणा) शब्दे ॥

नक्तपरिष्ठा तु समाध्यर्थमाहारो दीयते । (इति भक्तपरिष्ठा)
शब्दे । युगश्चिनः कन्दाद्याहारा आसन् ऋषयस्त्वामिनाऽ
आहारिणः कृताः ।

सूत्रं । जे निक्खं पिउमंदपद्दासयं वा पमोलपद्दासयं वा
विद्वपद्दासयं वा सीउदगवियट्ठेण वा उसिणोदगवि-
यट्ठेण वा संफाणिय संफाणिय आहारं आहारं वा
साइज्ज ॥ १४ ॥

पिउमंदो निवो पद्दासं पत्तं संफाणियंति धोविउं अहवा
संफोमिउं मेहितुमित्यर्थः ।

गा०-आहारमणाहारस्स, मग्गणा णिमसा कता होति ।
निवपमोद्दादीहिं, दियराओ चउक्कजयणाओ । ३८ ।

को आहारो को वा अणाहारो एतेहिं विवपमोद्दाइयहिं मग्ग-
णा कता जवति आहार आणाहारो दियरे वा रतिं चउज्जो
दियागहिं दियाउत्तं एवं च भणो ॥

गा०-जा हट्ठाहारा, चउव्विहो परियासियं तं तु ।

णिवपनोद्वादीयं सति लाजे जं व परिवसति ॥ ३९ ॥
हृदो णिरेगो णिन्वाधितो समत्तो तस्स जो आहारो असणा-
इच्चव्विहो तं परियासितं जो जुजति चउज्जेणेण तस्स
पच्छित्तं । इमं ।

गा०-आहारे चउज्जेणे, चउगुस्सेतरे व चउल्लहणा ॥
सुत्तं पुण तद्विवसं जो धुवति अचेतणा पलासो ॥ ४० ॥
आहारे परियासिते चउसु चउगुरुगं इतरे अणाहारिमेसु
चउसु विज्जेणसु चउल्लहं इमे पुण सुत्तं जो तदेवसियं अचित्तं
धुविओ जुजति तस्स भवति अणाहारियं परियासियं पमुच्च
भसति ॥

गा०-जयणपदाण चउएहं, अस्मतराएण जो तु आहारे ।
णिवपनोद्वादीयं, सो पावति आणमादीणि ॥ ४१ ॥
चउरो जंगा जयणापदात्तेहिं जो आहारेति तस्स आणा-
दिदोसा संफाणंति सुत्तपदं तेस्सि मावक्खा ॥

गा०-सतिणव उसिणेणव, वियमेणं धोवणानुपससा ।
अहवा जायं धोवति, संफाहो एगहाणेगाहं ॥ ४२ ॥
एगाहाणेगाहं एगाणेगादिवसपिप्पिताणि धोवति इमा विराहणा ।
गा०-उद्धवतविराधणता, पाणादीया समुच्चंति ।

तद्विवसधोवणद्धा, तं णिस्सितघाती जुजंतो ॥ ४३ ॥
उद्धं रातीजोयणवयं तं विराहिज्जाति मच्छियातिपाणा तत्थ-
तिद्धिति ते गिहिकोशद्विया तिणंति किज्जतेसु वा पिप्पिणसु
कुंयुमाती संमुच्चंति । आद्य शब्दः तर्कणादिदोपादिप्रति-
पादनः यथा गवाद्यां ब्राह्मणान् परिजोययेत् पते परिवसिते
दोसा इमे तदेवसिते वि द्विवपत्ताति अणद्धा धेत्तुं धोविजं
जुजंतस्स तस्सिसियपाणिघातो भवति धावंतस्स य प्हा-
वणदोसो अतो तदेवसियपि ण कप्पति जुजितं कारणा
कप्पति ॥

वितियपदं गेहसो, वेज्जुवएसे य दुद्धजंदव्वं ।
तद्विवसंजत्तणए, वीयं गीयत्यसंविगे ॥ ४४ ॥
गिज्ञाणकारणे वेज्जुवदेसेण संफाणे दुद्धजं दव्वं वा अणेग-
दिवसे संफाणेति तदेवसियं पुण परसंफाणियं गेहंति
असति अप्पणा वि संफाणेति तदेवसियमि अ लभंते वितिय-
मिति आगाढे पओयेणे गीतये संविगे सविगरणं पि करे-
ज्ज तं पुण पित्तादिरोगाणं पसमणद्धा इमं गेहेह ॥

पउमप्पलमाउल्लुंगे, एरंमे चेव णिवुपत्ते य ।
वेज्जुवदेसे गहणं, मीतत्ये विकरणं कुज्जा ॥ ४५ ॥
पित्तुदपय पउमप्पलमासिं वाए निवाए मातुल्लुंगं वा परंमो
संभेणं च पत्ता तद्विवसं जयणापत्ति । अस्य व्याख्या । वेज्जु-
वएसे गहणंति । वितियं संविगेत्ति । अस्य व्याख्या । गीयत्ये
विकरणं कुज्जापतदेवार्थं स्फुटतरं करोति ॥

संफाणितस्स गहणं, असती धेत्तूण अप्पणा धोवे ।
तद्विवसिगिहंजासति, णेगा विणिसा तु संफाणो । ४६ ॥
तदेवसियस्स अलाजे अणेगदिवसे वि करेति ॥ नि. चू. २ उ. ।
(सच्चित्तवृत्त मधिष्ठायनाहारः कार्यं इति सच्चित्तखण्डशब्दे ॥)
(आहारग्रहणविधिः-गोयरचरिया, शब्दे ॥)

संसार चक्कावे, सव्वे ते पुग्गलामए बहुसो ।
अहारिया य परिणा-मियाय न यहं गओ तत्ति ॥ ४७ ॥

आहारनिमित्तेण, अह यं सव्वेसु नरयल्लोएसु ।
उववन्नोमिय बहुसो, सव्वासु य मिच्छजार्इसु ॥ ४८ ॥
आहारनिमित्तेण, मिच्छा गच्छंति दासणे नरए ।
सावित्तो आहारो, न खमइ मणसा वि पच्छेजं ॥ ४९ ॥
महा० प० ॥

आन्हियते इत्याहारः । ओदनादौ, ॥ सूत्र० ॥ १ श्रु. ७ अ. ।
चउविहे आहारे प० तं असणे पाणे खाइमे साइमे ॥
स्था० ४ ग० ॥ अउविहे आहारे पप्पत्ते तं ॥
माणुस्से असणे पाणे खाइमे साइमे अमाणुस्से असणे
पाणे खाइमे साइमे । स्था० ८ ग० ॥
असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तहा ।
एसो आहारविही, चउविहो होइ नायव्वो ॥ ५० ॥
अशनं मरुकोदनादि पानं चैव आकापानादि खादिमं फल्लादि
स्वादिमं गुमादि एव आहारविधिश्चतुर्विधो जवति ज्ञातव्य इति
गाथार्थः । आच० । ६ अ० ।

सांप्रतं समयपरिप्रापया शब्दार्थनिरूपणायाह ॥
आसुं खुहं समेइं, असणं पाणाणुवगहे पाणं ।
खे माइ खाइमंति, साएइ गुणे तओ साइ ॥ ५१ ॥
सव्वो वि अ आहारो, असणं सव्वो वि वुच्चं पाणं ।
सव्वो वि खाइमंति अ, सव्वो वि अ साइमं होइ ॥ ५२ ॥
जइ असणं चि अ सव्वं, पाणगमविवज्जणंमि सेसाणं ।
हवइ असेसविवेगो, तेण विजत्ताणि चउरो वि ॥ ५३ ॥
असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तहा ।

एवं परुविअं मीस-इहि ओ जे सुही होइ ॥ ५४ ॥
(आसुत्ति) आसु शीघ्रं क्षुधां बुद्ध्यां समयतीति
अशनम् । तथा प्राणानामिन्द्रियादिलक्षणानामुपग्रहे उपकारे
यद्वर्तते इति गम्यते तत्पानमिति । खमित्याकाशं तच्च सु-
खविवरमेव तस्मिन्मातीति खादिमम् । स्वादयति गुणान्
रसादीन् संयमगुणान्वा यतस्ततः स्वादिमं । हेतुत्वेन तदेवा-
स्वादयतीत्यर्थः । विचित्रनिरुक्तिपाठाद्भ्रमाति रौति तदभ्रमर-
इत्यादिप्रयोगदर्शनात् साधुरेवाऽयमन्वर्थः इति गाथार्थः
॥ ५१ ॥ उक्तः पदार्थः पदविग्रहस्तु समासभाक् पदविषय
इति नोक्तः अधुना चाद्वयनामाह ॥ (सव्वो वि यत्ति) यद्यन-
तरोदितपदार्थापेक्षया अशनादानीति । यतः सर्वोऽपि
चाहारश्चतुर्विधोऽपि तथा । अशनं सर्वोऽपि चोच्यते ।
पानकं सर्वोऽपि च खादिमं सर्व एव च स्वादिमं जवति
अन्वर्याविशेषात् । तथा हि यथैवाशनमोदनमंरकादि
क्षुधं शमयति एवं पानमपि तत्तथैव द्राक्षाक्षीरपानादि ।
खादिममपि फल्लादि, स्वादिममपि गुमादि । यथा च पानं प्रा-
णानामुपग्रहे वर्तते एवमशनादीन्यपि तथा चत्वार्यपि खे मान्ति
चत्वार्यपि वा स्वादयन्ति अस्वाद्यन्ते चेति न कश्चिद्विशेषस्त-
स्मादयुक्त एव जेद इति गाथार्थः ॥ ५२ ॥ इयं चाद्वयना । प्रत्यव-
स्थानं तु यद्यपि पतदेव तथापि तुल्यत्वार्थप्राप्तावपि रूढितो नीति-
प्रयोजनं च संयमोपकारकमस्यैवं कल्पनया अन्यथा दोषस्त-
था चाह (जइ असणत्ति) यद्यशनमेव सर्वमाहा-
रजातं गृह्यते ततः शेषापरिमोगेऽपि पानकाद्यवर्जने उदका-
परित्यागे शेषाणामाहारभेदानां निवृत्तिर्न कृता भवतीति

वाक्यशेषः ततः का नो हानिरिति चेत् भवति विशेषविवेकः
अस्ति च शेषाहारजेदपरित्यागः न्यायोपपन्नत्वात् प्रकाशपूर्वं
नेत्यर्द्धं कुक्ष्या पठ्यते अर्द्धं प्रसवाय कल्पन इत्यपरिणतानां
श्रद्धा च न जायते एवं सामान्यविशेषजेदनिरूपणया सुखाय
संयं सुखश्रद्धेयं च भवतीति गायार्थः ॥ ३९ ॥

तथा चाह-असणंगाहा, असनं पानकं चैव स्वादिमं स्वादिमं
नया । एवं प्ररूपितं सामान्यविशेषभावनाख्याते तथ्यावधेया
धात् श्रद्धा प्रवर्तते उपपन्नकार्यन्याहोयने पाल्यते च सुख
मिति गायार्थः । ४० ॥

उपस्कृतसंपन्नादिना आहारचातुर्विध्यम्

चञ्चल्विहे आहारे पं० तं० उक्तरूपसंपन्ने उक्तरूप
संपन्ने सजावसंपन्ने परिजुमिय संपन्ने ॥

उपस्कृतयेत्तेन्युपस्कृतो दिव्यादिस्तेन संपन्नो युक्त उपस्क
रसंपन्नस्तथा उपस्करणमुपस्कृतं पाक इत्यर्थस्तेन संपन्न भोद-
नकर्मकादिः उपस्कृतसंपन्नः पागन्तरेण नो उपस्कारसंप-
न्नो दिव्यादिभिरसंस्कृत श्रोदनादिः । स्वजावेन पाकं चिना
संपन्नः सिरुः द्राक्षादिः स्वजावसंपन्नः (परिजुसियात्ति)
पर्युषितं रात्रिपरिवसनं तेन संपन्नः इष्टिकादिः यतस्ताः पर्यु-
षिताकन्ननीकृता आम्बरसा भवति ।

आहारस्य द्वाैकिकाशैकिकोत्तरिकाश्च जेदाः (पिशुशब्दे
वश्यते) पिशुरूपत्वात् तस्य ।

आहारपरिआवणम् ।

॥ सूत्रं-जे निक्खू असणं वा ४ अणागादे परिसा-
वेद परिसावतं वा साइज्ज ॥ १८४ ॥

जे निक्खू परिसावियस्स असणं वा ४ तथा पमाणं वा
चुज्जपमाणं वा विदुप्पमाणं वा आहारं आहारेद
आहारतं वा साइज्ज ॥ १८५ ॥

अद् भोजने । खाद भक्षणे । पा पाने । स्यद् आस्वादाने-
एने चतुरो तिष्ठिदो अणायरं वा जे रातो अणागादेण आगा
दं अणागादं तंमि जो परिचसावेति तस्स चउगुरुं आणाति
विराहणा य भवति इमा निज्जुत्तिगाहा ।

जे निक्खू असणादि, रातो अणागादणिकखेज्जादि
सो आणा आणवत्थं मिच्छत्तविराहणं पावे । १८६ ॥

(आगादचातुर्विध्यमागादशब्दे)

अणागादे इमं सुत्तं अणागादं परिवसावेति तस्स य सोहि
संजमो य विराहणादोसा य तत्थ संजमे इमा विराधणा ॥
समुच्चति तहिं वा, असो आगंतुगावद्वगंति ।

परनोपरगल्लमाणा, विसएमव असणादि ॥ १८७ ॥

असणादिपरिवेसावित किमिरसगादीपाणा समुच्चति
अणो वा मुच्छिद्यमसगमकोरुपिणीगिगादी परंति तक्केति
परंपरतो वा भवति तं परिवासिद्वं मच्छिद्यगपदंगमुसगा
दि तक्केति, मच्छिद्यतो गिहिकोइलिया तक्केति, गिहिकोइलंग
मज्जारो तक्केति, मज्जारं साणो तक्केति, पस तक्केता परंपरओ
अह च जायणं परिगल्लितं तत्थ चि परिगल्लितं एवं चैव तक्केत्त
परंपरओ, अत्र मधुवेदोपाख्यानं दृष्टव्यं एसा संजमविराहणा
द्वाला तथा वितो वा, उंदरपिमी व परुणमुक्कं वा ।

घरकोइलमुत्तेज्जा पिवीलगा मरणतो णाणं ॥ १८८ ॥

भत्ते पाणे वा परिवासियविते सप्पादिणा जंघासणेण द्वा-
द्याधिसंसमिस्सा मुक्को हवेज्जा तथा विसेण वा फीसतं हवे-
ज्जा तहिं वासगतोहि धीयं निसवं तं परेज्जा । घरकोइलो वा
मुत्तेज्जा गिहिकोकिन्न अवयवसंसमिस्सेण मुत्तेण पोद्वे किन्न
गिहिकोइला समुच्चति मुइंगा समुदि वा पमिपायत्थ मुइंगासु
मेहा परिहायति । मेहापरिहाणीए णाणं विराहणा सेसेसु आय-
विराहणा परियावणा परियावणादि जाव चारिमं पावती
वितियपदे आगादो कारणे निक्खिवंतो अदोसो तं च इमं ॥

वितियपदं गेदसो, अट्ठाणो मे य उत्तमहेय ।

एतेहि कारणेहि, जयणाए णिक्खमे निक्खू ॥ १८९ ॥

गिज्ञाणस्स पदं दिव्धं अवमंते अट्ठाण पावं नाणं असंयरणे
दुग्गिक्खे य असंयेरेते उत्तमदुपामिक्खस्स असमाहाणे
तक्खणमद्वंजे एवमादिकारणेहि जयणा ते परिवसेज्जा इमा
जयणागाहा ॥

सवहूपमुहे वा, ददरमतणातीअपारे-उज्जेत ।

उंदरजए सरावं, कंटियउवरिअहेजूत्ति ॥ १९० ॥

लाउए सवोदं उज्जति अण्णमुहे वा कुरुमुहादिसु तत्थ बोदुं
चमेण घणेण वा चीरेण ददरेति ददरासति सरावादीपिआणं
दातुं संधिमयणेण विपति उगणेण मट्ठियाए वा ततो अज्जा
वाहं एगंत उव्वंति, जत्थ उंदरजयं तत्थ सिकं एकातुं चेहासे
उव्वंति, जदि रज्जए उंदरा अवतरंति तत्थंतरा सरावं उव्वंति,
कंटकाउ काउं वा कहमे उरुमुहा करंति । एसा उवरिक्खि
हूमिउयस्स वा अहोजूती करंति परिगल्लजया चेहा स-
ट्ठियस्स अहोजूती करिज्जति जत्थ पिवाविगजयं तसगाय-
णत्थि रज्जवा मूसगेहि उदेण जयं तत्थिमा आल्लयविही ।

ईसिं नूमिमपत्तं, असणं वा विच्छिणरक्खट्ठा ॥

परिद्वेहउज्जयकात्ते, अगीय अंतरं न अगंतु । १९१ ॥

भूमिप ईसिं अपत्तं रज्जए उसरंति आसणं वाहेट्ठा अण-
ण्णिरंतं उव्वंति किमेवं उविज्जति जदि मूसगेण रज्जविज्जति
तो सपाणभोयणं परितं पिण निज्जति रक्खिथं भवति पुच्चा
वरासु य सज्जासु परिद्वेहपमज्जणा करंति अगीतगिहणाणा
जत्थ वसहीए, तत्थ उव्वंति ते वा अगीय-गिहणाणा अस्सत्थ
उव्वंति । नि० ११ उ. ॥

आहारप्रतिपादकत्वात् प्रज्ञापनाया अष्टाविंशे पदे, च ।
प्रज्ञा० १ पद ॥

आहारएसणा-आहारपणा-खी०-आहारस्य एसणा ग्रहणाद्
गवेयणादिग्रहणस्तदर्थसूचकत्वादाहारैयणा । कुमपुष्पिका नाम
नि दशवैकान्तिकस्य प्रथमे अध्ययने, दश० १ अ० ॥

आहारओ-आहारतस्- अव्य० व्यप् होपे कर्मणि पंचमी ।

आहारमाश्रित्येत्यर्थे, “आहारओ पंचकवज्जणेण” आहार
माश्रित्य पञ्चकं वर्जयन्ति । “वसणं पलांसुः करजीकीरं गोमां
सं मयं चेत्येतत्पंचकवर्जनेन मोक्षं वदन्ति ।” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ॥

आहारग-आहारक- न०-चतुर्दशपूर्वविदाऽऽहियते गृह्यते
इत्याहारकमथवा ऽऽहियन्ते गृह्यन्ते केचनः समीपे सूक्ष्म
जीवादयः पदार्था अनेनेत्याहारकम् । अनु० । विशेष० । स्या० ।
ज० १ । शरीर जेदे, स० ।

अणाहारगशब्दे दंरुक्कमुक्कम् ॥

ओजोहोमप्रक्षेपाहाराणामन्यतमाहारमाहारयतीति आहो-
रकः । अनाहारकविहक्षणे जीवे, कर्म० ॥ चतुर्दशपूर्वविदा

तथाविधकार्योत्पत्तौ विशिष्टव्यवशादान्निह्यते निवर्त्यते इत्याहारकं । अथवाऽऽनिह्यते गृह्यते तीर्थकरादि समीपे सूक्ष्मजीवादयः पदार्था अनेनेत्याहारकं । कृद्वहुत्वमिति कर्मणि करणे वा णकः । यद्वादि “ कर्जमि समुप्पन्ने, सुयकेवविष्णा विसिद्धवक्षीए । जं इत्थ आहरिज्जइ, जणंति आहारगं तं तु ॥१॥ ” कार्य्यं चेदं । पाणिदय-रिद्धिरिसण, उम्मत्थां वगवहण हेऊ वा* संसयवुच्चेयत्थं, गमणं जिणपायमूढम्मि २; कर्म० । एतच्चाहारकं कदाचनापि लोके सर्वथा पि न भवति तच्चाऽनवनं जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः पणमासान् यावत् । उक्तं च “ आहारगाई लोके उम्मासा जा न होंति विकयाई । उक्कोसेणं नियमा, एक्कं समयं जहन्नेणं ”, जी० १ प्र. । प्रज्ञा० २० पद । पं० सं० । द्वा. । आव० । सूत्र० ।

आहारकशरीरं चतुः कृत्वा मोक्ष इति न सर्वस्य चतुर्दशपूर्विण इति (समुग्धाय) शब्दे ॥ ओगाहणशब्दे तदवगाहना ॥ आहारकाः सदैवानाहारका विग्रह गतौ सदैवानाहारकाः भवन्ति, स्था० २ ग० ॥ आहारकशरीरं वति, विशेष० ॥ आहारकशरीरव्यवस्थे कल्प० ॥

आहारगंगोवंगणाम-आहारकाङ्गोपाङ्गनामन्- न०-अङ्गोपाङ्गनामकर्मज्ञेदे, यदुदयादाहारकशरीरत्वेन परिणतानां पुङ्गवा नामङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरुपजायते, कर्म० ॥

आहारगजुग-आहारकयुग- न०-आहारशरीराहारकां गोपाङ्गवक्त्रेण आहारकवक्त्रे, कर्म० ।

आहारगणाम-आहारकनामन्- न०-आहारकनिबन्धने नास्ति कर्म० ॥

आहारगङ्ग-आहारकद्रिक- न० आहारकशरीराहारकांगो पाङ्गवक्त्रेण नामकर्मोत्तरप्रकृतिद्वयेऽर्थे, पं० सं० ॥

आहारगवक्षि-आहारकवक्षि- स्त्री० आहारकशरीरकरण शक्तौ, आहारकशरीरं च हस्तप्रमाणमेकस्मिन् जवे, द्विः संसारे च चतुः कृत्वस्तीर्यकरस्फीतिदर्शनार्थं चतुर्मासाः । ग० २ अधि । प्रव० ॥

आहारगवर्गणा-आहारकवर्गणा- स्त्री० आहार एवाहारक स्तत्रायोग्यवर्गणा आहारकवर्गणा आहारकशरीरग्रहणकप्रायोग्यवर्गणायाम् कर्म० प्र० । वगणाशब्दे स्वरूपं ।

आहारगसमुग्धाय-आहारकसमुद्घात-पु० आहारके प्रारब्धमाणे समुद्घात आहारकसमुद्घातः । प्रव० ॥ आहारकर्मविषये, पं० सं० ॥ चतुर्दशपूर्वविद आहारकवक्षिमतं क्वचित्संदेहापगमाय तीर्थकरांतिकगमनार्थमाहारकशरीरं समुपादातुं वहिरात्मप्रदेशप्रवेशे, आचा० ॥ आहारकसमुद्घातस्तु जीवप्रदेशान् शरीरादेर्वहिनिक्रम्य बाह्यमात्रमायामतश्च संल्येयानि योजनानि दणं निसृजति निसृज्य च यथा स्थूलानाहारकशरीरनामकर्मपुद्गलान् शातयति ॥ स्था० ग० ७ । प्रज्ञा० ॥

आहारगशरीरकायप्रयोग-आहारकशरीरकायप्रयोग-पु० आहारकशरीरनिवृत्तेः प्रधानेऽङ्गे । ज० ८ श० १ उ० ।

आहारगुत्त-आहारगुप्त-त्रि० अनतिमात्राप्रस्निग्धाहारभोजिनि, आव० ४ अ. । सूत्र० ॥

* सुहुमंपञ्चवगवहणहेतुं, इति पात्रो जीवाजिगम टीकायाम् ।

आहारजति-आहारजतृप्ति-स्त्री० भोजनजनितयुक्तोपशमे, पंचा० ६ वृ. ॥

आहारजाइ-आहारजाति-स्त्री० अन्यवहार्यसामान्ये, पंचा. ५ वृ.

आहारजात-आहारजात-न० अन्यवहार्यसामान्ये पंचा० १० वृ.

आहारणीइ-आहारनीति-स्त्री० संस्कृताहारजक्षणप्रकारे, ऋपभस्वामिनो गृहावासात् पूर्वमसंस्कृताहारेण आसन् ते च तदा ऋपभस्वामिनाऽआहारिणः कृताः इति उक्तमशब्द उक्तं । आ० चू० ॥

आहारणीहार-आहारनिहार-पु० विसर्जने, विद्विसर्जने, नि० चू० २ उ० ॥

आहारपइष्मा-आहारपरिज्ञा-स्त्री० आहारस्य परिज्ञाप्ररूपके सूत्रकृतांगस्य २ ध्रु० द्वितीयेऽध्ययने, स्था० ७ ग० । आव० । प्रश्न० ५ अ० । द्वा० ॥

आहारपचक्खाण-आहारप्रत्याख्यान-न० सदीपाहारपरिहारे, तत्फलं यथा ॥

आहारपचक्खाणेणं जंते ! जीवे किं जणयइ ? आहारपचक्खाणेणं नीवियासंसप्यओगं वोच्चिदइ जीवियासंसप्यओगं वोच्चिदित्ता जीवे आहारमंतरेण न संकि विससइ ॥ ३९ ॥ उक्त. २ ए अ. ॥

हेजदन्त ! आहारस्य प्रत्याख्यानेन सदीपाहारत्यागेन उपवासादिना जीवः किं फलं जनयति गुरुराह हे शिष्य ! आहारप्रत्याख्यानेन जीवो जीविताशंसप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति । जीविते प्राणधारणे आशंसा अभिवापस्तस्याः प्रयोगो व्यापारो जीविताशासंसप्रयोगस्तं व्यवच्छिनत्ति निवारयति जीविताशंसा रहितो मुनिर्न क्लेशभाक् स्यात् इति भावः ॥

उ-ति-चगविहारेसु कप्पम् वधुप्रवचने यथा-

जट्टं धन्नं सव्वं, वदाम् अक्खोरुउच्चुगं सुद्धिया ॥

फट्ठपक्कन्नं सव्वं, बहुव्विहं खाइमं मेयं ॥ ४८ ॥

दंतवणं तंवोद्धं, चित्तं तुद्धसी कुहेरुगाइयं ॥

महु पिप्पल्ली सुंठि मरी, पप्पगं जाइफट्ठाणं च ॥ ४९ ॥

एद्धदुगं वविगं अजमोयतियं तियं च अन्नयाणं ॥

स कप्पुर-कविट्ठाइं, हिंनुव्वणयाण असनगं च ॥ ५० ॥

विम्ववण वणिगव्वुद्धं, कंठकरुक्खाणच्छल्लिया सव्वा ।

फोफट्ठकसेद्धपुक्खा, रजवासपप्पकूट्ठगयच्छल्ली ॥

तिव्वुय सुगंधि धप्पय, पत्तजम्भी पप्पम्भी वरट्ठा य ॥

रसजाइ जेसज्जपमुहं साइमं अणेगाविहं ॥ ५१ ॥

दुविहारे काप्पिज्जइ, पाणं साइ मणेगहासव्वं ॥

तिविहारे पाणं, पुण चउहारे किमवि नो कप्पं ॥ ५२ ॥

साइमगयासिमासिं, न कप्पए तह पसंग दोसाओ ॥

गुरुव्वणहिंनुसीधव, जीरय धरणा वरट्ठा य ॥ ५४ ॥

अजमो अतियं कविट्ठं, आमल्लं च तह कपूरकंदा य ॥

अंबोद्धगं च सूया, एमाइ असणव्वहारो ॥ ५५ ॥

चउहारे रयणीए, काप्पिज्जइ जाणिमाणिं वत्थूणि ॥

समजागकया तिहवा, जूनिवोमीर चंदणयं ॥ ५६ ॥
 गोमुत्तं कमुगोहिणी, वन्धी अमया य रोहिणी तुंगा ॥
 गुग्गुलवया कनीरय, त्रिपंचग जासगणो ॥ ५७ ॥
 तह आसगंधि वंजी, चीरुद्विहा य कुंदरुकुटा ॥
 विसनाइ य धमामो, बोद्वय बीया अरिडा य ॥ ५८ ॥
 मीरुन्न भजिट्टकेंद्वि, कुमारे कंथरं वेरकटा य ॥
 कप्पाववीय पत्तय, अगुगुतुल्पा य तंतु वना ॥ ५९ ॥
 धवखयरपलामाई, कंटकल्लवणवुद्धियासाणा ॥
 जं कमुयरमपरिगयं, आहारं पिच्छ अणाहारं ॥ ६० ॥
 इचाइ जं आणिट्टं, पंकुवमंतं जवे अणाहारं ॥
 जं इच्छाप ज्ञंजइ, तं मव्वं हवइ आहारं ॥ ६१ ॥

आहारपञ्जति-आहारपर्याप्ति- स्त्री० आहारपुञ्जप्रदण-
 रिणमनहेतावान्मनः शक्तिविशेषे, -पं० मं० ॥ यथा बाह्यमा
 हारकदाय खड्गरसरूपतया परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः ।
 । कर्म० । दर्श० । जी० १ प्र. । नं० । प्रज्ञा० १ पद ॥ प्रव० ॥
 पर्याप्तिर्नाम शक्तिस्तत्र यथा शक्त्या करणतया मुक्तामा
 हारं खड्गरसरूपं च या करोति सा ॥ वृ० १ उ. ।

आहारपू-आहारपूति-स्त्री० (अस्मिन्ने श्रोमोयसि, रायडुंठ
 जप व गेवन्ने अचाण रोहपथा, गहणं आहारपूव ३०९)
 इत्युक्तवद्वाणायामाहारशुद्धी, नि० नृ० १ उ. ।

आहारपोसद-आहारपोष- पु० आहारः प्रतीनस्तद्विरय
 स्तत्रिमित्तं पोषध्रष्टाहारपोषधः । आहारविशेषन्यागे, “आहा
 रपोसदो डुविहो, देसे सत्थे यदेसे अ अमुगाविगतिआयंवित्र
 पज्जसि वा दो वा १ सत्थे चउविहोत्ति आहारो अहोरत्तं पञ्च
 क्कमा” आच० ६ अ. ! आहारपोषधो देशतो विचकिते विहृतेरवि
 हृते एवाऽऽम्यस्य वा सत्तदेव चिरेव वा जोजनमिति सर्वतस्तु
 चतुर्विधस्याहारस्याहोरात्रं यावत्प्रत्यान्यान् । घ० २ अधि. ।

आहारसंज्ञा-आहारसंज्ञा- स्त्री० कुह्नेदनीयोदयात्कावलि
 कायाहाराय पुञ्जोपादानक्रियैव संज्ञायतेऽनया तस्या नित्या-
 हारसंज्ञा ॥ ज० ७ अ. ८ उ. । स्या० १० ग. ॥ आहारान्निहापरूपे
 कुह्नेदनीय प्रभवे आत्मपरिणामविशेषे, कर्म० ॥ अभिज्ञायश्च
 मर्मवैरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद्यदीदमवाप्यते ततः समीचीनं भ-
 वतीत्येवं शब्दार्थोद्धेखानुबन्धः स्वपुष्टिनिमित्तनृतप्रतिनियत
 वस्तु प्राप्त्यवधारणरूपः । जी० १ प्र. । प्रज्ञा० ७ उ. ।

संज्ञाशब्दवच्यता (सप्ता) शब्दे ।

चउहि गणेहि आहारसप्ता समुप्पज्जइ । तं जहा
 ओमकोच्याए बुहवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मईए
 तद्वोवओणेणं ॥ स्या. ४ ग. ॥

टी०-अवमकोष्ठतया रिक्तोदरतया मत्या आहारकथाश्रवणा
 दिननितया तद्योपयोगेन सततमाहारचिन्तयेति ॥

आहारतृष्णाख्ये कर्मणि, मोहाभिव्यक्तचैतन्यस्य, द्वा. ३० द्वा. ।

आहारदिचागणुद्धाण-आहारादित्यागानुष्ठान न० भोजन
 देहसत्काराऽऽश्रय्यापारपरिहारकरणे । पंचा० १० वृ. ॥

आहारिज्जमाण-आहियमाण त्रि० संगृह्यमाणे, अन्यवन्दि
 यमाणे च, ज० १ श. १ उ. ॥ खाद्यमाने, स्या० १० ग. ।

आहारिज्जस्समाण-आहिरिप्यमाण त्रि०-अनागते कावे आ-
 हारं करिष्यमाणे अ. १ श. । १ उ० ।

अहारित्तप-अहर्तुम् अन्य०-अन्यवहर्तुमित्यर्थे आचा० ।

आहारित-आहारित- त्रि० मुक्ते, तं० ॥ आहारत्वेन गृहीते,
 अनु० ॥

आहारयन्त्र-आहर्तव्य- त्रि० अन्यवहार्ये स्या० ३ ग. ॥

आहारेमाण-आहारयत्-त्रि० अन्यवहरति, स्या० ६ ग. आचा० ॥

आहारेसणा-आहारैषणा-स्त्री० अन्यवहार गवेषणायां दश १ अ. ।

आहारोवचय-आहारोपचय- त्रि० आहारोपचयोऽस्य ।
 आहारोपचिते, “ आहारोवचया देहा परीसहपजंगुरा ”
 आचा० ७ अ. २ उ. ।

आहारोवचिय-आहारोपचित-त्रि० आहाररूपतया संचितेषु,
 भ० १६ श. २ उ. ।

आहारवणा-आचारवना-स्त्री० उद्देशमात्रे अपरिगणनायाम् पि० ॥

आहि-आधि-पुं० शारीरमानसपीमाविशेषे, पो० १५ विव. ।

मनः पीमायां, । ज० १ श. १ उ. ।

आहिमग-आहिमक-पु० भ्रमणशीले गच्छनिर्गतसाधौ, औ० ।
 इदानीमाहिमकान् प्रतिपादयन्नाह ॥

उवएस आणवसा, दुविहा आहिमगा समासेणं ।

उवमदेसदंसण, एजाई हुंति एववसा ॥ ९७ ॥

तत्र एकं उपदेशहिमका त्रपरे अनुपदेशहिमका एवमेतत्
 द्विधा अहिमका मुणितव्यास्तत्र उवदेसन्ति । द्वारपरा
 मर्शः (देसदंसणत्ति) देशदर्शनाय द्वादशवर्षाणि यः पर्यवसितस
 सूत्रार्थो गृहीत्वा एति उपदेशहिमका अनुपदेशोत्तमी भवति
 (एजाई हुंति एववसा) स्तूपादिगमनशीला अनुपदेशा
 हिमकाः औ० । व्य० ।

आहिमिजाण-आहिड्य- अन्य० परिब्रम्येत्यर्थे, । संया० ।

आहिक्-आधिक्य- न० सजातीयपरिणामप्राप्त्यर्थे, द्वा० ॥

आहिदेविय-आधिदेविक- न० यक्राकृतप्रहाद्यावेश हेतुके

डुः खादौ, स्या. ग० ॥

आहिजांतिय-आधिजांतिक- न० मनुष्यपशुपक्षिमृगसरी
 सृपस्यावरनिमित्ते दुः खादौ, स्या० ग० ॥

आहिय-आख्यात-त्रि० प्रतिपादिते, कथिते, । सूत्र० १ श्रु १ ।

स्या० अनु० । आख्यानकप्रतिपक्षे, सू० प्र. । आविर्जाविते,
 भावे कः अभिप्रेत्य, इहमेगेसि आहियं । सूत्र० ॥ श्रु० अ

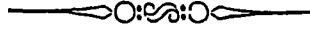
आहित-त्रि० प्रवचन ऋषिजापितादौ आत्मनि वा व्यवस्थिते
 सूत्र. । व्यवस्थापिते, स्या. ४ ग. । निवेशिते, जं० । द्वौकि
 ते, अनुष्ठिते, । सूत्र० । प्रयोगविश्रुताऽन्यां स्वकर्मपरिणत्या
 या जनिते । आचा० । समताकिते च, सूत्र० ॥

आहियमि-आहिताग्नि-पुं० कृतावसथादिब्राह्मणे, दश. अ. ए
 उ. १ । अग्निं गृहीत्वा ऋषिजाचितायां स्थापितवन्तस्तेन कार-
 णेनाहिताग्नयः । आ० म० प्र. ॥

आहियविसेसत्त-आहितविशेषत्व-न० शेषपुरुषवचनापेक्षया
 शिष्योत्पादनमतिविशेषतायां । रा० । सत्यवचनातिशये, । सम० ।
 आहीर - आजीर - पुं० गोचारिप्रधाने देशजं दे । कल्प.
 (आभीरदेशे अचञ्चपुरासन्ने कृष्णवैष्णवयोर्मध्ये ब्रह्म

द्वीपः। कल्पः। अहिर इति ख्याते शूद्रजातीये, सूत्र. १ श्रु. १ अ. ॥
आहु-आहोतृ-त्रि० दातरि, । झा. १ अ. । औ० ॥
आहुणिज्ज-आहवनीय-त्रि० सम्प्रदानभूते झा० १ अ. । औ० ॥
आहुणिज्जमाण-आधूयमान-त्रि० कम्पमाने विद्रवमुपागते, ।
झा० ए अ. । औ० ॥
आहुणिय-आधुनिक-पु० अष्टाशीतेर्महाग्रहाणां पंचमे, । दो
आहुणिया, स्या० १ ग. । कल्प० । जं० । सू० प्र० ॥
आहूय-आहूत-त्रि० कृतान्हाने, वाच० । अ. उ. ।
आहूय-अव्य० उपादायेत्यर्थे, (कम्मआहूय जंच्छं) कर्मा-
हूय ॥ आचा०
आहेउ-आधातुं-अव्य० आधानं कर्तुमित्यर्थे । सूत्र०, १ श्रु. एअ. ।

आहेण- न० विवाहोत्तरं वधूपवेशे वरगृहे क्रियमाणे जोजने ।
। आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ॥
आहेवच्च-आधिपत्य- न० । अधिपतेः कर्माधिपत्यस्-रक्कार्थम्
जं० । कल्प० । स० । ज० । प्रज्ञा० । आ० म० प्र० । झा०
। वि० । स्वामितायाम् । स्या० ए ग. । तदाश्रितलोकेन्यः
आधिक्येन तेष्ववस्थायित्वे, औ० ॥
आहेवण-आक्षेपण-न० पुरकोजादिकरणे, प्रश्न० १ द्याः ॥
आहोहिय-आधोऽधिकः- पु०-नियतक्षेत्रयित्वेविषयाव
धिज्ञानिनि ॥ ज. ७ श. ७ उ. । स. प्रज्ञा. ।
आजोगिकः- पु०-आजोग उपयोगः स प्रयोजनं यस्य तदा
भोगिकम् उपयोगप्रधाने, । कल्प० ॥

इति श्रीमद्वृहत्सौधर्मतपागच्छीय--कलिकालसर्वज्ञ

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य्य १००८ श्री

श्रीविजय—राजेन्द्रसूरिविरचिते

अभिधानराजेन्द्रे “आकारादि

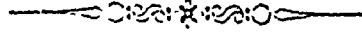
शब्दसङ्कलनम् ”

॥ समाप्तम् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

५.

३३ (ति.)

(इकार)

इ-इ-पु. अस्य विष्णोरपत्यम् अ. इञ् कामदेवे, गायत्री । एका० ।
न हि रुक्मिण्यां विष्णोर्दान् कृष्णात् जातः । तत्कथा च
यथा-रुक्मिण्यां वानुदेवाच्च ब्रह्म्यां कामो भूतव्रतः । शम्भु
रान्तकरो जज्ञे, प्रद्युम्नः कामदर्शनः । रुक्मि० १६३ अ. । एवं व्यु-
त्पत्तिमत्त्वेन कामदेवस्यैव इश्वरार्थतानाभिज्ञापस्येति वदवः ।
कामदेवदेवत्याच्च अभिज्ञापे औपचारिक इत्यन्ये । वाच० ।
कम्पे, सायके, मय्ये, सरसीरुहफेम्भे, । शक्रचापे, घाणे
कनत्रायाम्, रचनायाम्, क्रीणीनृत्कुहरे, पद्मद्वे, हाने, गतौ
च । एका० न अर्थकस्य अ इत्यस्येदम् अ इञ् । जेदे ३ सरो
पोत्ता, ४ निराकरणे, ५ अनुकम्पायाम्, ६ गदे, ७ विस्मये, ८
निन्दायाम् ए सम्बोधने, च । अव्य० चादि । निपातकान्
कृत्वा अस्य प्रमाणं तेन इ इञ् इत्यादौ न सन्धिः । वाच०
वाक्यालंकारे, च । सङ्घि निपातः पादप्रणाय प्रयुज्यते "इह
वा जुह्वे वा" इ शब्दो निपातो वाक्यालङ्कारार्थ इति । औप० ।
ज्ञा० १ अ० । "उसने इ वा पदमराया इ वा, पदमज्जिक्का
यरे इ वा, पदमज्जिणे इ वा पदमनित्यंकरे इ वा" क. सू० ।
इकारः सर्वत्र वाक्यालंकारे इति वृत्तिः । कल्पः । (सुप्तंमि
अणुष्ठादं इह इ पुन अन्यतो निम्नेहेह) व्य० । इ पादप्रणये
इति वृत्तिः व्य. ५ उ. ॥ तथा चाह वररुचिः स्वप्राप्तवक्राणे
। "इजेगपादप्रणये इति" आ. म. ङि. । "इह इ भणिया
पुरिसजाया" । व्य. सू. । इ इति पादप्रणये इति वचनात्
सानुस्वारता प्राकृत्यात् । प्राकृते हि पदान्ते सानुस्वारता
भवतीति । व्य० १ उ. ।
इ-इ गतौ-ज्यादि० सकर्म० अनिद् अयति पेयीत् इयाय इयतुः
इयुः इययिथ इयेथ आयन् । इ ई इति प्रश्नेपात् अयं च धातुः
कटी गतौ इत्यत्र द्वयः । सि० कौ० । वाच० ॥
इ (क) । इक् स्वरणे इति वचनादिति भ० १ श० २
उ० । अधिपूर्वक एव कित् । कित्करणमधीगर्थेत्यादौ विशे-
पार्थम्य । अदादि० पर० सक० अनिद् अध्येति अध्येयीत् ।
वाच० ॥
इ (झ) इह-अध्ययने "इह अध्ययने इति वचनादिति" भ०
१ श० १ उ० ॥ अध्ययने अधिपूर्वं एव ङित् अदा० आत्म०
सक० अनिद् अधीते अधीयीत् अध्येत् । वाच० ।
इ (ण) इण गतौ "इण गतावेति वचनादिति भ० १ श. १
उ. ॥ णित् इहो भेदार्थम् अदा० पर. सक. अनिद् एति इतः
यन्ति इयात् इहि ऐत् आयत् अगात् । वाच० ॥
इ (त्) -इत्-त्रि० एति गच्छति इ किप् गत्वरे, व्याकरणो

क्ते प्रक्रियाकाशेचारिते अस्यायिनि वर्णनेदे, यया तिप् सिप्
इत्यादौ पकारादि ॥ वाच० ।

इ (स्) -इप्-त्रि० इप् इच्छायां किप् । इच्छायुक्ते १ कर्मणि किप्
इप्पमाणे, २ त्रि० ३ अक्षे, इप्यते इप् अन्तर्गतैष्ये कर्मणि किप्
४ एणणीये, इप्-गतौ भावे किप् । ५ यात्रायाम्, स्त्री० वाच०
इ (ति) इति-अव्य० इण् किन् १ आद्यर्थे "गई इय" इति शब्द-
आद्यर्थस्ततश्च "गई इदियकाय" इत्यादि द्वारकत्वापेऽवधिर्वक्तव्य
इति । विशे० । इयत्ताप्रदर्शने, माने, वाच० (सम्मत्तति) इति
शब्दः इयत्ताप्रदर्शनार्थः पते भुवादयः सम्यक्त्वान्ता चायि-
शतितरिति न न्यूनाधिकाः परिपहा भवन्तीति । प्रव० ८४ द्वा. ।
उपप्रदर्शने, "महया जणसदेह वा" इह संधिप्रयोगादिति-
शब्दो ङप्रत्ययः स चोपप्रदर्शने इति वृत्तिः । ज्ञा० १ अ० ।
"इति चोदकदिद्वं तं पमिदंतु कथिजते ससज्जावो उवदं
सणे इति,, नि. सू. ३ उ. ॥ औप. । स्या० ८० ३ ।
सूत्र० २ थु० ४ अ. । विशे. । "इचेवं संवत्तरियं थेरकण्यं"
इतिः रूपप्रदर्शने तं पूर्वोपदर्शितं सांवत्सरिकं स्यविरकल्प-
मिति वृत्तिः । कला० । नि० चू. ४ उ. । "असोगवणेह वा"
इति शब्द उपप्रदर्शने अनुस्वारलोपः संधिश्च प्राकृतत्वादिति
भ० १ श. १ उ. । औप० । प्रश्न० । गच्छा० । "इति भो इति
जोत्ति ते अणमणस्स किच्चाइं । करणिच्चाइं पच्चणुवममाण
विहरंति" (इति भोत्ति) एतत् कार्यमस्ति भोशब्दश्चामन्त्रणे
इति । ज० ३ श. १ उ. ॥ "उल्लेखे" इतिशब्द उल्लेखार्थ इति ।
र० । "तए णं से पावप देवे तस्स णं दीवस्स जाणवि
माणस्स अंतो वहुसमरमणिज्जं जूमिमागं विउव्वइ से जहा
नामए आक्षिगपुस्सरेह वा" इत्यादि इति । शब्द उपमा-
नृतवस्तुपरिसमाभिद्योतक इति आ. म. प्र० । इति शब्दाः
सर्वेऽपिस्वस्वोपमानृतवस्तुसमाभिद्योतका इति, ज० । राय० ॥
"तन्यं जे ते किआहामणीतणा यतेसि णं अयमेया रुवेवखा
चासे पणत्ते तंजहा से जहा णामएजीमूतेह वा" इत्यादि सूत्रं
इतिशब्द उपमानृतवस्तुनामपरिसमाभिद्योतकः इति । ज० ॥
एवकारार्थे, अहवा इतिशब्द एवकारार्थे दृष्टव्य इति
नि० चू० २ अ० ॥ "अहवा इतिसहो एवार्थे" नि० चू० अ१५ ।
एवं प्रकारार्थे, उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, पो० प्र० १० । "महम्मयं
हुःक्खत्ति वेमि" ॥ इतिशब्द एवमर्थे, एवमहं ब्रवीमीत्य-
र्थः । आचा ६ अ० । अमुना प्रकारेणेत्यर्थे, सूत्र. २ थु० ४
अ० । "मिच्छा पावयणेति य इत्येवं प्रकारे" स्या० ८० ए ॥
पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शः, ॥ "इतिकम्मं परिखाय,, इतिः पूर्व
प्रक्रान्तपरामर्शक इति । आचा० २ अ० ६ उ० ॥
उचियं खलु कायव्वं, सच्चत्थ सया णरेण बुद्धिमता ।

इइ फलसिद्धी णियमा, एस चिय होइ आणत्ति ॥

इत्यनेनोचितकरणेन फलसिद्धिरिति वृत्तिः । पंचा० ६ वृ०
इइ विज्ञामगुसंचरे” इतीत्वेवरूपां विद्यां सम्यग् ज्ञानपावन
रूपामन्विति वक्ष्यत्य संचरेत् सम्यक् संयमाऽन्वनि यायादि
ति सूत्रार्थ इति ॥ उक्त० २२ अ० ॥ इति संखाप” इतिःरूपप्रद
ज्ञानं, इत्येतत्पूर्वोक्तनीत्योच्चावचस्थानोत्पादादिकामिति वृत्तिः
आचा० १ अ० ३ उ० । “यिरसंघयणं तिकटुत्तं अगुप्पविसामि”

इति कृत्वा इति हेतोस्तदनु प्रविशामीति वृत्तिः । ज० १५
श. १ उ० “अधारणिजमिति कटु तुरण निगिहइ” इति
कृत्वा इति हेतोरित्यर्थः । ज० १३ श० ७ उ० । समाप्तौ, झा० २
अ० । परिसमाप्तिप्रदर्शने, “से हु मुणी परिणाय कम्मोति
वेमि” इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थविचारः कर्मबन्ध
हेतुविचारश्च सकलबोद्धेशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः
आचा० १ अ० १ उ० सूत्र० । सम० । विपा० । वाक्यस
माप्तौ, इति शब्दो वाक्यसमाप्त्यर्थ इति । विशे० । यया-
“गिहत्यधम्माओ चुक्कंति” ग० । दर्श० । वाक्यार्थसमाप्तौ
पंचा० । यया-“से अट्टी संजयोत्ति” इति शब्दो व्यव
स्थितवाक्यार्थपरिसमाप्तौ, प्रश्न० सं० छा० ४ ॥ अधिका
रपरिसमाप्तिद्योतके, यया“से केणट्टेणं जंते । एवं इइ भरहे
वासे” । २ । इति सूत्रेण नामार्थं प्रच्युतो गौतमस्य प्रति
वचनाय “तच्छयं विणीआए रायहाणीए भरहेणाम राया
चाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्या” इत्यादिसूत्रैर्भरतचरित्रं प्रप
ञ्चितं तच्च परिसमाप्तमित्यर्थः । जं० । स्वरूपपरामर्शं, अस्माकं
तोरित्यर्थे, -उक्त० ।

जाणाहि मे जायण जीविणोत्ति, सेसावसेसं वज्जओतवस्सी।

जानीतावगच्छत (मेत्ति) सूत्रत्वात् मां (जायजीविणोत्ति)
याचनेन जीवनं प्राणधारणमस्येति याचनजीवनं आर्पत्वादि-
कारः पठ्यते च “जायणजीविणोत्ति” इतिशब्दः स्वरूप
परामर्शकस्तत एवं स्वरूपं यतश्चैवमतो मह्यमपि ददध्व-
मिति भावः । कदाचिदुक्तप्रमेवासौ वाच्य इति तेषामाशयः
स्यादत् आह । अथवा जानीत मा याचनजीवितं याचनेन
जीवनशीलत्वात् द्वितीयार्थे पठ्यते । पाठान्तरे तु प्रथमा ।
इतीत्यस्माद्धेतोः किमित्याह-शेषा विशेषमुद्धरितस्याप्यु-
रितमन्तः प्राप्तमित्यर्थः । व्रजभतां प्राप्नोतु तपस्वी यतिर्वराको
वा । उक्त० १२ अ० ॥

जामिपणे इत्यादिपु इतिशब्दो हेत्वर्थे, स्था० ३ उ० ॥

प्रकाशने, निदर्शने, प्रकारे, अनुकर्षे, प्रकरणे, स्वरूपे,
सान्निध्ये, विवक्षानियमे, मते, प्रत्यक्षे, व्यवस्थायाम्, परामर्शे,
माने, प्रकर्षे, उपक्रमे च । तत्र स्वरूपद्योतकता त्रिधा ॥
“शब्दस्वरूपद्योतकता प्रातिपदिकार्थं द्योतकता वाक्यार्थ-
द्योतकताचेति तत्र शब्दस्वरूपद्योतकत्वे तद्योगेन प्रथमा
“वरेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते” ॥ “अत एव
गवित्याह, जूसत्तायमितीदृशमिति” भर्तृहरिः ॥ प्रातिप-
दिकार्थद्योतकत्वे प्रथमा । “क्रमादमुं नारद इत्यवोधि सः” ।
(इत्यादौ) माघ० । वदन्त्यपणोति च तां पुराविदः ।
कुमारसम्भ० । वाक्यार्थद्योतकत्वेन प्रथमा । निपातेना-
निहिते प्रातिपदिकार्थे एव प्रथमाविधानात् । वाक्यस्य
च शक्त्या वक्ष्यया वा एकार्थबोधकत्वाभावेन प्रातिपदि-
कत्वाभावात् ॥ जूसत्तायामितीदृशं” भर्तृ० । “श्रुतार्थस्य

परित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परि-
संख्या त्रिदोषिका, मीमांसकाः । तत्र हेतौ इतीव धारामव-
धीर्य, नैप० । “इति स्म सा कारुतरेण लेखितं” नैप० ।
प्रकारे, “इति मदमदनाज्यां राणिणः स्पष्टरागाः” माघ० प्र
काशार्थे, “इतिहरि” इत्यादौ अव्ययी० । इदमर्थे, विरोधिसि-
द्धमितिकर्तुमुद्यतं । प्रकरणे, इति कृत्यमिति कर्तव्यम् इति
वृत्तम् । वाच० ॥ इण् गतौ प्रावेक्षिन् आच० । गतौ, संथा० ।
चेष्टायाम् । आच० । ज्ञाने, वाच० । प्रवृत्तौ, च स्त्री० । स्था०
छा० ७ ।

इइ (ति) कह-इतिकथ-त्रि० इति इत्थं कथा यस्य । अर्थ-
शून्यवाक्यप्रयोक्तारि, अश्रद्धेयवचने, । वाच० ।

इइ (ति) कायव्या-इतिकर्तव्यता-स्त्री० इत्येवं रूपा कर्त-
व्यानां प्रावः कर्तव्यता ।

सर्वत्रानाकुलता, यतिजावान्ययपरा समासेन ।

कादादिग्रहणविधौ, क्रियेति कर्तव्यता ज्ञाति ॥

इत्युक्तद्वयार्था क्रियायाम्, इति कर्तव्यता माह (सर्वत्रे-
त्यादि) सर्वत्र सर्वस्मिन्नानाकुलता निराकुलता अतश्चरा यते
प्रावः सामाधिकरूपस्तस्याऽव्ययपराव्ययानावनिष्ठाऽनाकु-
लता वायतिजावान्ययपरा न किञ्चिद्यतिभावाद् व्यत्ययगच्छ
तीति कृत्वा तद्योच्यते विशेष्यत्वात् क्रियाभिसंबध्यते समासेन
संक्षेपेण कादादिग्रहणविधौ काहस्वाभ्यायादिग्रहणविधिं वि-
पया क्रिया चेष्टा स्वशास्त्रप्रसिद्धा इतिकर्तव्यता भवति
इत्येवं रूपा कर्तव्यानां प्रावः कर्तव्यतोच्यते पौ० ३ विव० ।

इइ (ति) ह-इतिह-अव्य० इति एवं ह किञ्च द्वन्द्वः । उप
देशपरंपरायाम्, यथाऽत्र वटे यक् इत्युपदेशपरंपरैव न तु
केनापि दृष्ट्वा तथा कथितमिति तस्य प्रसिद्धिमात्रता इति
होच्यते : सि० कौ० । वाच० ।

इइ (ति) हास-इतिहास-पु० इतिह पारम्पर्योपदेश आस्ते
ऽस्मिन् । आस् आधारे घञ्-६ त. वाच० । पुराणे, - (इतिहास
पंचमाहं) इतिहासः पुराणं पंचमो येषां ते तथेति । कल्प० ।
इतिहासः पुराणमुच्यते इति । औप० । पुरुषस्य द्वास्ततिक-
लान्तर्गते कलाविशेषे, कल्प० “धर्मार्थकाममोक्षाणामुप-
देशसमन्वितम् ॥ पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते” ॥
उक्तत्रकृपे पुरावृत्तप्रकाशके भारतादिग्रंथे, ॥ वाच० ।

इ ओ(त्तो)(दो) (एत्तो) इतस्-अव्य० इदमन्तिसिन् इशादेशः
“तो दो तसो वा” प्रा० ७ । २ । १६० इति प्राकृतसूत्रेण तो दो
इत्यादेशौ वैकल्पिकौ । पंचाशके । एत्तो इति । अस्मादित्यर्थे,
वाच० (इओ चुतेसु दुहमदृष्टुम्) इतः स्थानान्युतो जन्मा
न्तरं गत इति । सूत्र. १ श्रु. १० अ० ॥ (इओ आउवखण्डुया)
इतो मनुष्यजन्मनः सकाशादायुः कृये मरणे सति च्युता इति
प्रश्न. १ द्वा० । (एत्तोऽणाभोगंमि विपस्वचणिज्जो इमो होइ)
एतोचि इतोऽस्मादाज्ञास्त्वित्वात् प्रज्ञापनीयो ज्ञवतीति योगः
। पंचा० ३ वृ. ॥ इतः स दैत्यः प्राप्तश्चीनं एवार्हति क्षयम् ।
“इतो निपीदेति विसृष्टं चूमिः” ॥ कुमा. । प्रयुक्तमप्यस्मिमितो
वृथा स्यात् ” रघुः । वाच० ।

इंखिणिया-इंखिणिका-स्त्री० परनिन्दायाम् । “अण्ड इंखिणिया
उपाविद्या” इंखिणिया परनिन्दा तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात्
पापिकैव दोषवत्येव अथवा स्वस्थानादधमस्थाने पातिकाति
वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

इंखिणिका हि कर्णमूले घटिकां चात्रयान्ति ततो यज्ञाः खड्वा-
गम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रवृत्तिवर्जितं कथयन्तीत्युक्तञ्चक्रेणे
नैमित्तिकविशेषे. च (इंखिणियास्यं वा पुच्छा) इति आ०
म० प्र० । नि. सू. ॥

इंखिणी-इङ्गिणी-खी० अन्यनिन्दायाम्, (अहं सेयकरी अ
नेसि इंखिणी) अथाऽनंतरमर्मा अधेयस्करी पापकारिणी
इंखिणीति निन्दा अन्येयामनां न कायेति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु०
१. अ० ॥

इंग-इङ्ग-पु० इंगि जाये यज्ञ । १. चञ्चने, २. कम्पने, ३. इङ्गने, च
कर्तरि अच् । जङ्गमे, न्याया सृष्टिमिदं नव्यं, यद्येदं यद्य नेङ्गति
भा. व० अङ्गे. च । वाच० ॥

इंगाल-अङ्गार-पु. धिगतभूम्याये दहमाने इन्धनादिके,
उत्त. ३६ अ. । अंगार इत्येतत् प्रकरणे पञ्चविधाः शब्दाः ।

इंगालकर्म-अङ्गारकर्म-न० अंगारकरणपूर्वकस्तद्विधायकं एवं
यदन्यदपि चक्षिणमरममपूर्वकं जीवानामिष्टकादिपाकरूपं
तदङ्गारकर्म तस्मिन्. ॥ उपा. अ. १ ॥

इंगिअ (य) इङ्गित-न० प्रा० । इंगि जाये कः । चञ्चने, इ-
द्वगतजावावेदकं, वाच. । निपुणमतिगम्ये प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचके
इन्द्रवृश्चिः कंपादिके आकारे चेष्टाविशेषे, उत्त. १. अ. । “इंगि
अन्नितियपन्निययवियाणिया-” उत्त. अ० १. इङ्गितेन नयनादि
चेष्टाविशेषेण चिन्तितं परेण हृदि स्थापितं प्रार्थितं चाऽभि-
पितं च जानन्ति आस्तया तान्निरिति वृत्तिः । दशा. । “आलोह
यं इंगियमेव मन्त्रा, जो वंदमाराह पस पुजो” । दश. ९. अ३. उ
अगोपांगादिमोदनात्मके स्वचित्तविकारसूचके चेष्टाविशेषे,
च (न जं पियं इंगियपेहियं वा—इंगितमङ्गोपाङ्गादिमोदने
स्वचित्तविकारसूचकं तच्च खीणां न साधुना रागेण छष्टव्य
मिति । उत्त. ।

इंगिअज-इंगितङ्ग-पु० “जोअ” पाद. १-सू. ८३ इति सूत्रेण
जस्य बुद्ध्या । नयनादिचेष्टाविशेषके, प्रा० व्या० ।

इंगिअपु-इंगितङ्ग-पु० नयनादिचेष्टाविशेषके, प्रा० व्या० ।

इंगिअ (य) मरण-इंगितमरण-न० इंगिते प्रदेशे मरणमि-
गिनमरणम्, मरणविशेषे, तच्चक्ष्यता इंगिणीमरणशब्दे । ग. ।
पंचा. । दश. ।

इंगिणी-इंगिनी-खी० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव चेष्टयतेऽस्याम
नशनक्रियायामितीङ्गिनी श्रुतविहिते क्रियाविशेषे, तद्विशिष्ट
यावत्कथिकानशनतपोभेदे, च । ध. ३ अधि. । उत्त. । सम. ।

इंगिणीमरण-इंगिनीमरण-न० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव
चेष्टयतेऽस्यामनशनक्रियायामिति इंगिनी श्रुतविहितः क्रिया
विशेषस्तद्विशिष्टमनशनमिङ्गिनी तथा मरणमिङ्गिनीमरणम् ।

सम. १७ स. । तदुपपन्नं वा मरणमिङ्गिनीमरणम् ॥ ध.
३ अधि. । उत्त. ५ अ० । प्रव. । पण्डितमरणविशेषे, । तच्च
चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यातुर्निष्पत्तिकर्मशरीरस्येङ्गितदेशा-
न्यंतरवर्तिन पथेति । सम. १७ स. । तद्वृत्तं चेदम् ॥

“इंगियदेसंमि सयं, चउविहाहारचायनिष्पन्नं । उव्यत्तणा-
इजुत्तं, नजेणउ इंगिणीमरणं” ॥ ११ ॥ स्या १ उ० ॥ अत्र
नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः परपरिकर्मविवर्जनं च भवति ।
स्वयं पुनरङ्गितदेशाऽन्यतरे उव्वत्तनादिचेष्टात्मकं परिकर्म
यथासमाधि विदधाति । प्रव. द्वा० दश. । संया० ॥

धर्मसंग्रहेऽपि “इंगिनीमरणं चेष्टा, वतामाहारवर्जनात् ॥”
आहारवर्जनात्सर्वाहारपरित्यागात् चतुर्विधाहारपरित्यागेने-
त्यर्थः । इंगिनीमरणमुक्तञ्चक्रेण चेष्टावतां परिमितचेष्टासहि
तानां सर्वाहारत्यागाद्भवति । अयं जावः । अस्य प्रतिपत्त्या
तेनैव क्रमेणायुषः परिहाणिमवबुध्य तादृशसंहननाज्ञायात्पा
दपोषगमनकर्तुमशक्तः स्तोककावजीवितानुसारेण संश्लेषनां
दृष्ट्या प्रव्रज्याकावादारज्यं च विकटनां दत्त्वा चतुर्विधाहारं
नियमात्प्रत्याख्याति । तथाविधे एव च स्थापिते एकाकी ग्रायात
उष्णं उष्णतश्च ग्रायां संक्रामन्नित्तिगितदेशे संचेष्टः सम्यग्ग्या-
नपरायणः प्राणान् जहाति । अयं च परवृत्तपरिकर्मरहितः
स्वयं तत् करोति । ध. ३ अधि. ।

अथ भक्तपरिज्ञातोऽस्याः को विशेष इत्याह ।

आयुषपरपरिकर्मं, जत्तपरिज्ञा य अणुष्णाता ।

परवज्जिया य इंगिणि, चउविहाहारविरि या ॥

भक्तपरिज्ञायां द्वे अपरिज्ञाते तद्यथा आत्मना स्वयं परि-
कर्म परेण च इंगिनी पुनः परवर्जिता परस्त्व परिकर्म न
कार्यते । तथा भक्तपरिज्ञायां चतुर्विधस्य त्रिविधस्याहारस्य
विरतिर्भवति इंगिन्यां तु नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः ।

परपरिकर्मविवर्जनमेव भावयति ।

ठाणं निसीय तुवट्टण, इत्तरियाइं जहा समाहीए ।

सयमेव य सो कुत्ति, उवसगपरीसहा य अहियासे ॥

संययणधितिजुत्तो, नवदसपुच्छा सुएण अंग वा ।

इंगिणियातावगमं, नीहारी वा अनीहारी ॥

स्थानं उर्ध्वस्थानं निपीदनमुपवेशनं च त्वग्वर्तनं शयनं
पतानि इत्वरकाणि स यथासमाधि स्वयमेव करोति न तु
परतः कारयति । तथा दिव्यादीन् उपसर्गान् कुधादिपरि-
सर्गांश्च सम्यग्ग्यास्ते सहते । तथाहि चतुर्विधाहारप्रत्या-
ख्यानात्तस्य पानकमपि जवति । नाप्यपवादतश्चरमाहार-
दानमिति । तथा संहननेन त्रयाणांमाद्यानामन्यतमेन धृत्या
च युक्तस्तथा श्रुतेन सूत्रतो यस्य पूर्वाणि नवदश वा केचनानि
अंगानि । स इङ्गिनीमरणं प्रतिपद्यते । व्य० द्वि० १० उ० ।

निशीयचूर्णौ तु ।

जाय अय्यो णिन्निस्ति ताव ऐयव्वं पंचधाउ वेउणं इंगि-
णीमरणं । परणओ इंगिणीए आयं वेयावच्चं परो न कहेइ
णियमा चउविहाहारविरिइं जइ वहिं पमिचजइ तो अणीहारिमं
अह गच्छे तो णीहारिमं पढमविइयसंघयणी पमिचजइ जेण
अहीयं एवमपुव्वस्स तदयं आयावत्तुं एक्कारसंगी वा
पमिचजइ धितियवज्जकुट्टसामाणं सव्वाणि उवसग्गाणि अ-
हियासेइ । नि० चू० ११ उ० ।

इंगिनीमरणमाह ।

पव्वज्जादी काउं, नेयव्वं जाव होइवोच्छिती ।

पंच तुद्वेऊण तवो, इंगिणिमरणं परिणओ उ ॥

प्रव्रज्यादिकं प्रव्रज्या शिष्या ग्रहणं व्रतारोहः अर्थग्रहणमनि-
यतं वा संगच्छस्य परिपूर्णस्य निवृत्तिं गच्छनिवृत्तिकरणेन च
तीर्थस्याव्यवच्छेदः कृतः तत आह । तावद्दृष्टाव्यं यावद्भवति
व्यवच्छिन्तिः तत्पर्यंतं कृत्वा पंचतपः तत्र सःवैकत्ववत्तद्वृ-
णानि तोदयित्वा स इंगिनीमरणं परिणतः प्रतिपन्नो भवति ।
व्य० १० उ० ॥

(अस्य सविचाराविचारत्वसपरिकर्माऽपरिकर्मत्वनिर्हारित्वानिर्हारित्वानि मरणशब्दे ।)

(अस्य परिणतमरणेषु मध्यमत्वं परिणयमरण शब्दे) ।

इंगिनी मरणं विशिष्टतरधृति संहननवतामेव भवतीति परिणयमरणशब्दे ।

इंगिनीमरणञ्चाणक्यः प्रतिपन्नस्तद्यथा ॥

पारुद्विपुत्तमि पुरे, चाणको नाम विस्तुत्रो आसी ।

सन्वारंजनिवत्तो, इंगिनीमरणं अहं निवत्तो ॥

पाटलीपुत्रे पुरे चाणक्यनामा मन्त्री विश्रुतः ख्यात आसीत् सर्वारम्भनिवृत्तः त्यक्तसर्वराज्यव्यापारः इंगिणीमरणं इंगित-
ज्ञप्रदेशाद्वह्निर्निर्गमरूपं मरणमथ निवृत्तः सुप्तः आस्त ततः
गोत्राटके इंगिनीमरणं प्रतिपद्य तस्मिन्करीषे सुप्तः इंगिनी-
मरणेन व्यवस्थितः । इदम् ।

इंगियदेसमि सयं चउच्चिहाहारवाय निप्पन्नं ।

अप्पकिक्कम्मे नियमा अन्नेण य इंगिणीमरणं ॥

इह यच्चाणक्यस्य इंगिनीमरणं ज्ञातं न पुनरिगिनीमरणमेव
यतः श्रावकाणां पादपोषणमिगिनीमरणनिषेधः । यदाह ।

“ सञ्जावि य अज्जाउ, सञ्जे वि य पढमसंघयणवज्जा । सञ्जे
वि देसविरया, पच्चक्खाणओ मरंति ” इति । संथा० ।

इंगिनीमरणविधानम् यथा ।

इंगिणिमरणविहाणं, आपवज्जं तु विअरुणं दाओ

संज्ञेहणं च काओ, जहासमाही जहाकाहं ॥

इंगितमरणविधानमेतदाप्रज्यमेव प्रज्याकाढादारज्य वि-
कटनां कृत्वा संज्ञेखनां च कृत्वा ययासमाधि ज्ञ्यतो भाव
तश्च यथा कावमिति गार्थः ।

पच्चक्खइ आहारं, चउच्चिहं णियमओ गुरुसमीवे ।

इंगिअदेसमि तहा, चहं पि हु इंगिअं कुणइ ॥

प्रत्याख्यात्याहारमशनादिचतुर्विधं नियमात्तान् त्रिविधं गुरु
समीपे इंगितदेशे तथा परिमिते चेश्रमर्पांगितं करोतीति
गार्थः ।

उच्चत्तइ परिअत्तइ, काइअमाईसु होइ विनासाउ ।

किञ्चपि अप्प णच्चि, अज्जं जइ नियमेण धिइवजे उ ॥

उच्चर्तते परावर्तते कार्याकादिषु ज्वीत विभाषा प्रकृतिमा
त्मसात्करोति वा न वा कृत्यमप्यात्मनैव युक्ते । उपाधिप्रत्यु
पेक्षणादिनियमेन धृतिवज्ञी स जगवानिति गार्थः । पं.
व० १ द्वा ।

(इङ्गितमरणवक्तव्यता मरणशब्दे वक्ष्यते ।)

इंगियागारसंपन्न-इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगितं निपुणमाति-
गम्य प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचक मियद् भूशिरःकंपादि आकारःस्थू-
लधीसंवेद्यः प्रस्थानादिभावान्निर्व्यजको दिग्वह्नोकनादिः अ-
नयोर्द्वे इंगिताकारौ सम्यक् प्रकर्षेण जानातीति इङ्गिता
कारसंपन्नः । इङ्गिताकारयोः प्रकर्षेण ज्ञातरि, । उक्त. १ अ० ।

इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगिताकाराभ्यां संपन्नो युक्तः इंगि-
ताकारसंपन्नः । इंगिताकाराभ्यां युक्ते. उक्त. १ अ० ।

इंगियागारसंपन्नो, सेवीणीएत्ति बुच्चइ” इंगिताकारौतावद-
र्थात् गुरुगतौ सम्यक् प्रकर्षेण जानाति इंगिताकारसंपन्नः ।
यद्वा इंगिताकाराभ्यां गुरुभावपरिज्ञानमेव कारणे कार्योपचा

रादिगिताकारशब्देनोक्तं तेन संपन्नो युक्तः स इत्युक्तविशेष-
णान्वितो विनीतो विनयान्वित इति सूत्रपरामर्शोच्यते ।
तीर्थकृष्णधरादिभिरिति गम्यते । उक्त. १ अ० ।

इंगुई-इंगुदी-स्त्री, वनस्पतिविशेषे, तत्पक्षेन तैलविधानं जव-
तीति । आचा० अ० उ० ॥

इत- यत्-त्रि. आगच्छति, (इतस्स पच्चुगच्छएया) आगच्छतो
गौरस्याऽग्निमुखं गमनमिति भ० । श. १४ उ. ३ ॥

इंद-इन्द्र-पु० इन्द्रतीतीन्द्रः । अनु० । इदि परमैश्वर्यं इति धा-
त्वगुसारादिन्द्रनादिन्द्र आत्मा । सर्वेन्द्रयोऽपवृद्धिसर्वोपनो-
गरूपपरमैश्वर्ययोगात् । आत्मनि, (जीवे) नं. १ द्वा. । आ०
म० । स्था. ।

इन्दो जीवो सञ्चोववृद्धिजोगपरमेसरत्तएओ ।

इदिपरमैश्वर्यं इन्द्रनात्परमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः । परमै-
श्वर्यमस्य कुत इत्याह (सञ्चो) इत्यादि आवरणाभावे सर्वं
स्यापि वस्तुन उपलब्धमाधानाज्ञावेपु सर्वस्यापि त्रिजगत्तस्य
वस्तुनः परिजोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यम्
विशेषः ।

इन्द्रनादिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्त इत्यर्थः एवं ज्ञतेन चार्थेन युक्त-
मिदं नाम । परमार्थतस्त्रिदशाधिपे एव वर्तते तस्य तात्त्विक-
परमैश्वर्ययुक्तत्वात् । आ० म० प्र० । अनु० ॥ इन्द्रः शक्रः
पुरन्दरः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । अष्ट० । राज० सहस्राक्षः
। प्रति. । इति पर्यायाः । परमैश्वर्ययोगादिन्द्रः प्रजौ, (परमे-
श्वरे,) स्था. उ० ४ । महति, च । स्था. ४ उ० । ऐश्वर्यान्विते त्रि.
नृपमात्रे, उपमितसमासे उत्तरपदस्थः श्रेष्ठत्वद्योतकमनुजेन्द्रः
वारेणेन्द्र इत्यादि । वाच० ।

इन्द्रशब्दस्य निक्षेपः स्थानाङ्गे दर्शितो यथा.

तओ इन्दा पछत्ता तंजहा नामिन्दे उवण्णिदे दव्विदे ॥

(तओ इन्देत्यादि) ज्याख्या सा च सुकरैव नवरं ।

नामेन्द्रः ।

इन्द्रनादैश्वर्यादिन्द्रः नाम संज्ञा तदेव यथार्थमिन्देत्यङ्गरा-
त्मकमिन्द्रो नामेन्द्रः । अथवा सचेतनस्याचेतनस्य वा यस्येन्द्र
इत्ययथार्थं नाम क्रियते स नामनामवतोरजेदोपचारात् नाम
चासाविन्द्रश्चेति नामेन्द्रः । अथवा नामैवेन्द्र इति इन्द्रार्थे
शून्यत्वान्नामेन्द्र इति ।

नामद्वक्त्रं पुनरिदम् ।

“ यद्वस्तुनोऽभिधानं, स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षं ॥

पर्यायानभिधेयं, च नाम यादृच्छिकं च तथा” ॥ १ ॥ इति

अयमर्थः यद्वस्तुत्वादिना यथार्थमिन्द्रइत्याद्युक्तं स्थित-
मित्यादिना त्वयथार्थं गोपाढादाविन्देत्यादि यादृच्छिकमन-
र्थकं क्त्यादीति । अथवा यदिन्द्रनाद्यर्थनिरपेक्षं गोपाढादि
वस्तुन इन्द्र इत्यादिकमभिधानमययार्थतया शक्तादावन्य-
त्रार्थे स्थितं तन्नामेति । इन्द्रादिवस्तुनोवाऽभिधानमिन्द्रना-
द्यर्थनिरपेक्षं सन्नोपाढादावन्यत्रार्थे स्थितं तन्नामेति । स्था.
३ उ० ॥

अत्तान्निप्पायकया, सत्ता चेयणमचेयणं वावि ।

उवणादीनिरविकखा, केवलसत्ताउ नामिंदो ॥

चेतनेऽचेतने वा द्रव्ये या आत्माभिप्रायेण स्वेच्छया इन्द्र
प्रभृतिसंज्ञा कृता साऽपि स्थापनादिसापेक्षा स्यादत आह ।
स्थापनादीनां स्थापनाद्व्यभावादीनां निरपेक्षा । किमुक्तं

जवति । यत्र स्थापनादीनामेकमपि नास्ति किन्तु केवला एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा स नामेन्द्रः । उक्तं नामेन्द्रवक्त्रणम् । वृ. १ उ. ॥

स्थापनेन्द्रमाह ॥

तथा इन्द्राद्यनिश्रयेण स्थाप्यत इति स्थापना द्वेष्यादिकर्मसंबन्धः स्थापनेन्द्रः । इन्द्रप्रतिमा साकारस्थापनेन्द्रः अङ्गादिन्यासस्त्वितर इति । स्थापनाद्वक्त्रणमिदम् । यन्तु तदर्थवियुक्तं, तदभिप्रायेण यच्च तत्करणम् । द्वेष्यादिकर्म तत्स्थापनेति क्रियतेऽप्येकपक्षश्चेति ॥ १ ॥ तथा “द्वेषगहस्यी इत्येति एषः, सञ्ज्ञाविधा जवे उवणा । होह असञ्ज्ञावो पुण, इत्येति निरागर्हो अक्लोत्ति” ॥ २ ॥ ॥ स्था. ३ उ० ।

अधुना स्थापनेन्द्रवक्त्रणमाह ॥

सञ्ज्ञावमसञ्ज्ञावे, उवणा पुण इंदकेउ भार्ग्या ।

इत्तरमणिचरा वा, उवणा नामं तु आवकहं ॥

स्थापना स्थापनेन्द्रः पुनस्सञ्ज्ञावेऽसञ्ज्ञावे च इन्द्रकेत्वादि का इन्द्रकेतुप्रभृतिको द्रष्टव्यः । अत्रादिशब्दादिन्द्रप्रतिमा क्वराटकादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना । या इन्द्र इति स्थापना अक्वराटकादिष्वसञ्ज्ञावेन या चेन्द्रकेत्विन्द्रप्रतिमादिषु सञ्ज्ञावतः स स्थापनेन्द्रः । इह नामस्थापनयोः कः प्रतिविशेष उच्यते (इतर इत्यादि) स्थापना इत्तरा च जवति यावद्द्रव्यजाविनी यावद्द्रव्यजाविनी चेत्त्यर्थः । नाम पुनर्नियमात् यावत्कथिकं यावद्द्रव्यभावी एष प्रतिविशेषः । वृ. १ उ. ॥

संप्रति नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रकारान्तरेण

प्रतिविशेष-मभिधित्सुराह ।

जह उवर्णिदो वुच्चइ, अण्णुगहर्त्थी हि तह न नामिन्दो ।

एसे व दव्वजावे, पूयायुतिश्चिन्नाणत्तं । ? ।

यथा स्थापनेन्द्रः अनुग्रह एवार्थोऽनुग्रहार्थः स येषामस्ति अनुग्रहार्थिनस्तैर्वाग्निः स्तूयते पुण्यादिभिरुच्यते च न तथा नामेन्द्रो माणवकस्ततो महान् नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रतिविशेषः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण द्रव्येन्द्रे भावेन्द्रे च पूजास्तुतिव्यभिचिर्नानात्वमवसातव्यम् तद्यथा । द्रव्येन्द्रोऽपि नामेन्द्रश्चानुग्रहार्थिभिः न स्तूयते नापि पूज्यते यस्तु भावेन्द्रः स स्थापनेन्द्र इव स्तूयते पूज्यते च ततो द्रव्येन्द्रभावेन्द्रयोरपि महान् प्रतिविशेषः । अन्यच्च द्रव्येन्द्र इन्द्रव्यभिर्हीनो यस्तु भावेन्द्रः स तद्व्यभिर्संपन्नस्तथाहि स सामानिकत्रायस्त्रिंशकादिपरिवृतो विशिष्टवृत्तिमान् स्वीतं राज्यमनुभवति उपयोगचिन्तायामपि भावेन्द्र उपयोगव्यभिमान् द्रव्येन्द्र उपयोगव्यवस्था परित्यक्त इति वृ. १ उ. ॥

द्रव्येन्द्रमाह ।

तथा द्रवति गच्छति तांस्तान्पर्यायान्दूयते वा तैस्तैः पर्यायैर्द्रोर्वा सत्ताया अवयवो विकारो वा वर्णादिगुणानां छावस्समूह इति द्रव्यम् । तच्च जूतभावं भाविभावं चेति आह च “ दवप दूयते दोरव, यवो विगारो गुणाणसंदावो ॥

दव्वं जव्वं जावस्स जूयजाव्वं च जं जोगन्ति ॥ तथा “ जूतस्य जाविनो वा जावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं गदितम्” ॥ १ ॥ तथा अनुपयोगो द्रव्यमप्रधानश्चेति तत्र द्रव्यं चासाविन्द्रश्चेति द्रव्येन्द्रः ॥ स्था. ३ उ० ॥

स च चिन्धा । आगमतो नो आगमतश्च । तत्रागमतः खल्वगममधिकृत्य ज्ञानापेक्षेत्यर्थः । नो आगमतस्तु तद्विपर्ययमाश्रित्य तत्रागमत इन्द्रशब्दोऽप्येताऽनुपयुक्तो द्रव्येन्द्रोऽनुप-

योगो द्रव्यमिति वचनात् । अयमेवार्थो मङ्गलमाश्रित्य भाष्ये उक्तस्तथाहि “आगमोऽणुवत्तो, मंगलसहाणुवासिओवत्ता । तत्राणुवत्तो, वियोवत्तोत्ति नो दव्वंति” तथा नो आगमतस्त्रिविधो द्रव्येन्द्रस्तद्यथा ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रो ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रो ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्येन्द्रश्चेति ॥ तत्र ज्ञस्य शरीरं ज्ञशरीरं ज्ञशरीरमेव द्रव्येन्द्रः ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रः एत उक्तं जवति । इन्द्रपदार्थैर्ज्ञस्य यच्छरीरमात्मरहितं तदतीतकावानुभूततद्भावानुवृत्त्या सिद्धशिज्ञातज्ञादिगतमपि घृतघटादिन्यायेन नो आगमतो द्रव्येन्द्र इति । इन्द्रज्ञानशून्यत्वाच्च तस्येह सर्वनिषेध एव नोशब्दार्थः । तथा ज्ञव्यो योग्य इन्द्रशब्दार्थे ज्ञास्यति यो न तावद्विजानाति समव्यः इति तस्य शरीरमव्यशरीरं तदेव ज्ञव्येन्द्रोऽव्यशरीरद्रव्येन्द्रः अयमत्र ज्ञावार्थो ज्ञाविर्नो वृत्तिमङ्गलकृत्येन्द्रोपयोगाधारत्वात्मधुघटादिन्यायेनैव तद्भावादिशरीरं मव्यशरीरद्रव्येन्द्र इति नो शब्दः पूर्ववत् । उक्तञ्च मङ्गलमधिकृत्य “मंगलपथयज्ञाणय, देहोमव्वस्स वा स जीवो वि । नो आगमो दव्वं, आगमरहिओत्ति जं मणियंति” ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्त द्रव्येन्द्रो ज्ञव्येन्द्रकार्येष्वव्यापृत आगमतोऽनुपयुक्तद्रव्येन्द्रवत् । तथा यच्छरीरमात्मद्रव्यं वातीतज्ञव्येन्द्रपरिणामन्तश्चोभयातिरिक्तद्रव्येन्द्रो ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रवत् । तथा यो ज्ञव्येन्द्रपर्यायशरीरव्योऽप्युक्तशरीरव्यं भावीन्द्रपर्यायमात्मद्रव्यं तद्व्युज्यातिरिक्तो द्रव्येन्द्रः मव्यशरीरद्रव्येन्द्रवत् । सचावस्थाभेदेन त्रिविधस्तद्यथा एकजविको वद्वायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्चेति । तत्रैकस्मिन् जवे तस्मिन्नेवातिरिक्तान्ते भावी एकभाविको योऽनन्तर एव भावेन्द्रतयोत्पत्त्यते इति स चोत्कर्षतस्त्रीणिपल्योपमानि जवन्ति देवकुर्वादिमियुनकस्य जवनपत्यादीन्धतयोत्पत्तिसंज्ञादिति । तथा स एवेन्द्रायुर्बन्धानन्तरं बद्धमायुरनेनेति वद्वायुरुच्यते । स चोत्कर्षतः पूर्वकोटिनिर्माणं यावदस्मात्परतः आयुष्कवन्धमावात् । तथा अभिमुखे सम्मुखे जघन्योत्कर्षाभ्यां समयांतमुद्भूतानन्तरं ज्ञावितया नामगोत्रे इन्द्रसम्बन्धिनी यस्य स तथा । तथा भावैश्वर्ययुक्ततीर्थकरादिज्ञावेन्द्रपेक्षयाऽप्रधानत्वाच्छाकादिरपि द्रव्येन्द्र एव द्रव्यशब्दस्याप्रधानार्थेऽपि प्रवृत्तेः ॥ स्था. ३ उ० ३ ॥

॥ द्रव्येन्द्रवक्त्रणमाह ।

दव्वं पुण तद्वच्छी, जस्सातीता जविस्सते वा वि ।

जीवो वि अणुवत्तो, इंदस्स गुणे परिकहेइ ॥

द्रव्यं द्रव्यविषयः पुनरिन्द्रोयस्स तद्व्यभिर्द्रव्येन्द्रव्यतिरिक्ता भविष्यति स च प्रतिपत्तव्यः । किमुक्तं भवति । यस्सर्वमिन्द्रत्वं प्राप्नोति यश्च प्राप्स्यति स यथाक्रमं जूतभावत्वाद्भाविभावत्वाच्च द्रव्येन्द्रः । उक्तं च । “जूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतनाचेतनं कथितम्” यो वापि इन्द्रस्य गुणान् परस्मै परिकथयति परमनुपयुक्तः सोऽपि द्रव्येन्द्रः अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात् वृ० १ उ० ॥ उक्तो द्रव्येन्द्रः ॥

ज्ञावेन्द्रमाह ।

भावेन्द्रस्त्वहं त्रिस्थानकानुरोधाओक्तस्तद्वक्त्रणं चेदमज्ञावमिन्दनक्रियानुजवनवक्त्रणपरिणाममाश्रित्येन्द्रः इन्दनपरिणामेन जवतीति वा स चासाविन्द्रश्चेति ज्ञावेन्द्रो यदाह “ ज्ञावो विवक्षितक्रिया-नुचूतियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वज्ञैरिन्द्रादिव-दिहैदनादिक्रियानुजवात् ॥ १ ॥ सच द्विधा आगमतो नो आगमतश्च तत्रागमत इन्द्रज्ञानोपयुक्तो जीवो ज्ञावेन्द्रः कथ

मिहेन्द्रोपयोगमात्रात्तन्मयतावगम्यते । नह्यभिज्ञानोपयुक्तो
माणवकोऽग्निरिव दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियाप्रसाधकत्वा
भावादिति चेन्नाग्निप्रायापरिज्ञानात् । संविद्ज्ञानमवगमो
भाव इत्यनर्थान्तरं । तत्रार्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया इति
सर्ववादिनामविसंवाद्स्थानं यथा कोऽयं घटः किमयमाह घट-
शब्दं किमस्य ज्ञानं घट इति अग्निरिति च यज्ञज्ञानं तद्व्य-
तिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणो गृह्यते । अन्यथा तज्ज्ञानेसत्यपि
नोपपन्नयेताऽतन्मयत्वात् प्रदीपहस्तान्धवत् पुरुषान्तरवत् ।
नचानाकारं तत्पदार्थान्तरवद्विवक्षितं पदार्थापरिच्छेदप्रसंगात्
बन्धाद्यभावश्च ज्ञानाऽज्ञानसुखदुःखपरिणामान्यत्वादाकाशव
न्नचानन्नः सर्वपत्र दहनाद्यर्थक्रियाप्रसाधको भस्मच्छन्नाग्निना
व्यभिचारादिति कृतं प्रसंगेन । नो आगमतां भावेन्द्र इन्द्र-
नामगोत्रे कर्मणि वेदयन् परमैश्वर्य्यज्ञाजनं सर्वनिपेधवचन-
त्वात्त्रोशब्दस्य यतस्तत्र नेन्द्रपदार्थज्ञानमिन्द्रव्यपदेशनिबन्ध-
नतया विवक्षितमिन्द्रनक्रियाया एव च विवक्षितत्वात् । अथवा
तयविविधज्ञानक्रियारूपो यः परिणामः स नागम एव केवज्ञो
न चानागम इत्यतो मिश्रवचनत्वात्त्रोशब्दस्य नो आगमत इ
त्याख्यायत इति । ननु नामस्यापनाद्व्येष्विन्द्राभिधानं विव-
क्षितज्ञावशून्यत्वात् द्रव्यत्वं च समानं वर्तते अतश्च क एपां
विशेषः आह च “ अग्निहाणं दध्वत्तं, तदत्यसुत्तत्तणं च
तुल्लाहं । को भाववज्जियाणं नामाईणं पइविसेसोत्ति ” ॥ १ ॥
अत्रोच्यते यथा हि स्थापनेन्द्रः खलु इन्द्राकारो बह्वयते तथा
कर्तुः सदृचूतेन्द्राभिप्रायो भवति तथा द्रष्टुस्तदाकारदर्शना
दिन्द्रप्रत्ययस्तथा प्रणतिकृतधियश्च फलार्थिनः स्तोतुं प्रवर्तन्ते,
फलं च प्राप्नुवन्ति । केचिद्देवतानुग्रहाच्च तथा नामद्रव्येन्द्र-
योरिति तस्मात्स्थापनायास्तावदित्यं नेद्र इति । आह च
“ आगाराग्निपात्रो, वुच्छिक्कीया फलं च पाएण । जह दीसइ
उवणिन्दे, न तहा नामिन्द्र दध्विन्दे त्ति, । यथा च द्रव्येन्द्रो-
भावेन्द्रकारणतां प्रतिपद्यते तयोपयोगापेक्षायामपि तदुपयो-
गतामादयत्यवाप्तवांश्च न तथा नामस्थापनेन्द्रावित्ययं वि-
शेष इति । आह च “ ज्ञावस्स कारणं जह, दध्वं ज्ञावो य
तस्स पज्जाओ । उवओगपरिणमइओ, न तहा नामं न वा
उवणंत्ति ” ॥ स्या० ३ ग० ॥

अत्र पर आह ॥

न हि जो धमं वियाणइ, सोउ धमी जवइ नो य वा अग्गी॥
नाणात्तिय ज्ञावोत्ति य, एगट्टमतो अदोसोत्ति ॥ १ ॥
न हि यो घटं विजानाति स घटी नवति यस्य वा-श्विज्ञानं
सोऽग्निः प्रत्यक्षे विरोधात् ततो यदुक्तमिन्द्रस्स बाह्गारं वि-
जाणमाणो तदुवउत्तो इति, तन्मिथ्या । अत्र सूरिराह । ज्ञान
मिति भाव इति वा च शब्दादध्यवसाय इति उपयोग इति वा
एकार्थमतोऽदोषः । इयमत्र भावना । अर्थाभिधानप्रत्ययास्तु-
ल्यनामधेयास्तथाहि घटोऽपि बाह्यो घट इत्युच्यते घटशब्दो-
ऽपि घट इति घटज्ञानमपि घट इति । ज्ञानं च ज्ञानिनोऽप्युक्
घटज्ञान्यपि घट इत्युच्यते अग्निज्ञान्यपि अग्निरित्यदोषः ॥

एतदेव भावयति ॥

जमिदं नाणं इन्दो, तव्वतिरिचिंति ततोय तन्नाणी ॥

तम्हा खलु तन्नावं, वयंति जो जत्थ उवउत्तो ॥ १ ॥

यदिदमिन्द्र इति ज्ञानं तस्मात्तज्ज्ञानी इन्द्रज्ञानी व्यतिरि-
च्यते तस्माद्यो यत्रेन्द्रादुपयुक्तः तस्य तद्भावंमिन्द्रादिज्ञावं

तत्त्वविदस्सूर्यो वदन्ति । ज्ञानज्ञानिनोरजेद एव कथं सिद्ध
इति चेदुच्यते विपक्षेऽनेकदोषप्रसंगात् ॥

तमेवाह ॥

चेयणस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणा उ अन्नत्ति ।

दवियं अन्नवखणं खलु, हविज्जं न य वन्धमोक्खाउ ॥

चेतन्यस्य जीवा जीवस्य चेतनाया अन्यत्वे रुध्यं जीवद्वय
मन्नक्षणं चेतनाद्वक्षणो जीव इति द्वक्षणरहितं नवेत् । चेत-
नाया घटादिवज्जीवादप्येकान्तव्यतिरिक्तत्वाल्लक्षणभावे च
बह्व्यस्याऽप्यत्राव इति खरभृगवदत्यन्तमसन् जीवोऽप्यत्य-
न्तमसन् स न बध्यते बन्धस्य वस्तुधर्मत्वाभापि मुच्यते बन्धा-
त्रावादिति बन्धमोक्षावपि न स्यातामय मन्येथा अचेतनोऽपि
संबध्यते मुच्यते चेति तदप्ययुक्तमचेतनानामप्येवंधर्मास्ति-
कायादीनां बन्धमोक्षप्रसक्तस्मात्साधूकमिन्द्रशब्दार्थं ज्ञा-
नम् तदुपयुक्तोभावेन्द्र इति । वृ० १ ग० ॥ उक्ता नामस्थाप
नाद्रव्येन्द्राः ।

इदानीं भावेन्द्रं त्रिस्थानकावतारेणाह ।

तत्रो इंदा पप्पत्ता तंजहा णाणिन्दे दंसणिंदे चरित्तेन्दे ।

(तत्रोइंदेत्यादि-) कथं नवरं ज्ञानेन ज्ञानस्य ज्ञाने वा
इन्द्रः परमैश्वरो ज्ञानेन्द्रोऽतिशयवत् श्रुताद्यन्यतरज्ञानवशविवे-
चितवस्तुविशारः केवज्ञी वा एवं दर्शनेन्द्रः क्वायिकसम्यग्दर्-
शनी चारित्रेन्द्रो यथाख्यातचारित्रः पतेपां च भावेन सक-
लज्ञावप्रधानक्वायिकलक्षणेन विवक्षितक्वायोपशमिकलक्षणेन
वा ज्ञावतः परमार्थतो वेन्द्रत्वात् सकलसंसार्यप्राप्तपूर्वगुण-
बद्धमीलक्षणपरमैश्वर्य्ययुक्तत्वात् भावेन्द्रतावसेयेति ।

भावेन्द्रलक्षणमाह ।

जो पुण जहत्य जुत्तो, सुप्पणयाणं तु एस ज्ञाविन्दो ।

इन्द्रस्स व अहिगारं, वियाणमाणो तदुवउत्तो ॥ १ ॥

यः पुनर्यथार्थेन यथावस्थितेन अर्थेन परमैश्वर्य्यलक्षणेन
इदि परमैश्वर्य्य इति वचनात् साक्षादिन्द्रनामगोत्राणि कर्माणि
वेदयमान इत्यर्थः स भावेन्द्रः । एष शुक्लनयानां शब्दादीनां
यथावस्थितार्थग्राहकाणां वर्तमानविपर्ययाणां संमतो न
शेषोनामिन्द्रादिः । अथवा इन्द्रस्य इन्द्रशब्दस्याधिकारमर्थं
जानन् तदुपयुक्तस्मिन्मिन्द्रशब्दार्थं उपयुक्तो भावेन्द्रः उप
योगो भावनिक्षेप इति वचनात् ॥ उक्तमाध्यात्मिकैश्वर्य्यापे-
क्षया ज्ञावेन्द्रत्रैविध्यम् ।

अथवा ह्यैश्वर्य्यापेक्षया तदेवाह ।

तत्रो इन्दा पप्पत्ता तं जहा-देविंदे असुरिंदे मणुसिंदे ।

तत्रो इंदेत्यादि भावितार्थन्नवरं देवा वैमानिका ज्योतिष्क
वैमानिका वा रुढेः । असुरा जवनपतिविशेषा भवनपतिव्यं-
न्तरा वा सुरपर्युदासात् मनुजेन्द्रश्चक्रवर्त्यादिरिति ॥ स्या०
३ ग० ॥

तेचेन्द्रा स्यानाङ्गे चतुःपट्टिर्दिशितास्तत्र देवेन्द्रा यथा ।

दो असुरकुमारिंदा पन्नत्तातंजहा चमरे चेव वल्ली चेव । दो
नागकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा धरणे चेव जूयाणंदे चेव ।
दो सुवण्णकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा वेणुदेवे चेव वेणुदाही
चेव । दो विज्जुकुमारिंदा पं० तं० हरिचेव हरिस्सहे
चेव । दो अग्गिकुमारिंदा पं० तं० अग्गिसिहे चेव अग्गि
माणवे चेव । दो दीवकुमारिंदा पं० तं० पुत्ते चेव वसि-

द्वे चैव । दो उदधिकुमारिंदा पं० तं० जलकंते चैव जल
प्पजे चैव । दो दिसाकुमारिंदा पं० तं० अमियगई चैव
अमियवाहणे चैव । दो बाजकुमारिंदा पं० तं० वेदंवे चैव
पञ्जणे चैव । दो थणियकुमारिंदा पं० तं० घोसे चैव
महाघोसे चैव ।

(दोअसुरेत्यादि) अच्छुएचेवेत्येतदन्तं सूत्रं सुगमम् ।
नवरं असुरादीनां दशानां जवनपतिनिकायानां मेवपेक्षया
दक्षिणोत्तरदिग्द्वयाश्रितत्वेन द्विविधत्वाद्भिन्नतिरिक्तास्तत्र
चमरो दाक्षिणात्यो वञ्चो त्वौदीच्य इत्येवं सर्वत्र स्था० ॥
२ ग० ॥

एतेषां सङ्ग्रहो यथा ॥

“चमरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंत ४ अग्निसीहे यए ।
पुणे ६ जलकंते वि य, ७ अमिय ८ विदंवे य ए घोसेय” ॥
१० ॥ एते दक्षिणनिकायेन्द्रा इतरे तु “वलि १ ज्ञ्याणंदे
२ वेणुदावि ३ हरिस्सहे ४ अग्निमाणव ५ वसिष्ठे ६
जलप्पमे ७ अमियवाहणे ८ पहंजणे एमहावोसे” ॥ ज० टी. ।
३ श० १ ग० ।

व्यंतरेन्द्रा यथा ।

दो पिसायइंदा पं० तं० काळे चैव महाकाळे चैव ।
दो ज्ञयइंदा पं० तं० सूरूवे चैव पमिरूवे चैव । दो ज
किंखदा पं० तं० पुष्पजदे चैव माणिजदे चैव । दो र
वखसिंदा पं० तं० जीमे चैव महाजीमे चैव । दो कि
नरिंदा पं० तं० किन्नरे चैव किपुरिसे चैव । दो कि
पुरिसिंदा पं० तं० सप्पुरिसे चैव महापुरिसे चैव ।
दो महोरगिंदापं० तं० अइकाये चैव महाकाये चैव ।
दो गंधर्विदापं० तं० । गीयरई चैव गीयजसे चैव । स्या० ॥
एवं व्यंतराणामष्टनिकायानां द्विगुणत्वात् पोरुशेन्द्राः । स्या० ।
२ ग० ॥ एतेषु च प्रतिनिकायं दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वौ चिह्नौ
स्याताम् ।

अणपन्निकायादीनां व्यंतरविशेष बाणव्यन्तरनिकायानां
मिन्द्रा यथा ।

दो अणपनिंदा पं० तं० संनिहिण चैव समाणेचैव ।
दोपणपनिंदा पं० तं० धाए चैव विधायेचैव । दो इसिवा
इंदा पं० तं० इसिचैव इसिवाळे चैव । दो ज्ञयवाय
इंदा पं० तं० ईसरे चैव महेसरे चैव । दो कंदिंदा पं०
तं० सुवत्थे चैव विसाळे चैव दो महाकंदिंदा पं० तं०
हासे चैव हासरई चैव । दो कुंजइंदा पं० तं० सेए चैव
महासेए चैव ॥ दो पयगिंदा पं० तं० पए चैव पयगवई चैव ॥

अणपन्निकायादीनामष्टनिकायानामेवव्यंतरविशेषनिकायानां द्विगु
णत्वात् पोरुशेति । स्या० २ ग० ॥

ज्योतिष्कदेवानामिन्द्रा यथा ॥

जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पं० तं० चंदे चैव
सूरे चैव ॥

ज्योतिष्काणां त्वसंख्यातचन्द्र सूर्यत्वे ऽपि जातिमात्राश्रय-
णाद्वावेव चन्द्रसूर्याख्याविन्नास्तौ ॥ स्या० २ ग० ॥

सौधर्मादिकल्पेन्द्रा यथा ॥

सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं० सके चैव
ईसाणे चैव एवं सणंकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु दो इंदा पं०
तं० सणंकुमारे चैव माहिंदे चैव । वंजळो य दंतगे दो
इंदा पं० तं० वंजे चैव दंतए चैव महासुक सहस्सारेसु
एणं कप्पेसु दो इंदा पं० तं० महासुके चैव सहस्सारेचैव
आणय-पाणया-रण-च्छुतेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं०
पाणए चैव अच्छुए चैव ॥

सौधर्मादि कल्पानान्तु दशेन्द्राः स्था० २ ग० ॥ अंतिम
देवलोको चतुष्टय इन्द्रद्वय सङ्गावादिति ज० ३ श० ९ च० ॥
इत्येवं सर्वेऽपिचतुः षष्ठिरिति ‘देवेन्द्रस्तव’प्रकीर्णके च सर्वे
इन्द्रा गायथा प्रदर्शिता स्तद्यथा ॥

वत्तीसा देविंदा, जस्स गुणेहिं उवहम्मिया ढायं ।

नो तस्स वि यच्छेयं, पायच्छायं नु वेहामो ॥ ६ ॥

वत्तीसं देविंदत्ति, जणियमित्तं निसापि यं जणइ ।

अंतरजासं ताहे, को होमाको वहद्वेणं ॥ ७ ॥

कयरे ते वत्तीसं, देविंदा को व कत्थ परिवसइ ।

केवइया कस्स ठिई, को जवणपरिगहो तस्स ॥ ८ ॥

केवइया च विमाणा, जवणा नगरा च हुंति केवइया ।

पुढवीण य वाहुद्धं, उव्वत्तविमाणवन्नो वा ॥ ९ ॥

कारंति व काळेण, उक्कोसं मज्झिमजहन्नं ।

उस्तासो निस्तासो, ओही विसओ व कोःकोसिं ॥ १० ॥

विणय उवयार उवहंमि, या इहा स वसमुव्वहंतीए ।

पनिपुच्छि उ पियाए, जणसु अणु तं निसामेह ॥ ११ ॥

सुअण्णाणसागराओ, सुविणं उ पनिपुच्छणाइ यं द्दच्छं ।

पुण वागरणावद्विअं, नामा वलियाइ इंदाणं ॥ १२ ॥

सुणु वागरणावद्विअं, रयणं वयणं सियं च वीरेहिं ।

तारावद्विअं धवद्वं, हियण पसन्नचित्तेणं ॥ १३ ॥

रयणप्पजाइं कुरु निकुरु, वासीसु तणु तेज्जेसागा ।

वीसं विकसियणयणा, जवणवई मे निसामेह ॥ १४ ॥

दो जवणवई इंदा, चमरे वइरोअण असुराणं ।

दो नाग कुमारिंदा, ज्ञ्याणंदे य धरणे य ॥ १५ ॥

दो सुयणु सुवणिंदा, वेणुदेवय वेणुदालिंदा ।

दो दीवकुमारिंदा, पुणे य तहा वसिष्ठे य ॥ १६ ॥

दो उदहिकुमारिंदा, जलकंते जलप्पजे य नामेणं ।

अमियगई अमियवाहण, दिसाकुमाराण दो इंदा ॥ १७ ॥

दो वा उ कुमारिंदा, वेदंवे पञ्जणा य नामेणं ।

दो थणिय कुमारिंदा, घोसे य तहा महाघोसे ॥ १८ ॥

दो विज्जुकुमारिंदा, हरिकंत हरिस्सहे य नामेणं ।

अग्निसिह अग्निमाणव, ह्यासणवइ वि दो इंदा ॥ १९ ॥

एए विकसियनयणे दस, दिसीविय सिय जसा मए कहिया ।

सुण वाणमंतराणं जवणवई आणुपुव्वीए ॥ ६७ ॥
 पिसाय नूअ जक्खा य, रक्खसा किन्नरा य किंपुरिसा ।
 महोरंगा य गंधन्वा, अट्टविहा वाणमंतरा ॥ ६८ ॥
 एए ट्टिउ समासेणं, कम्मिया जे वाणमंतरा देवा ।
 पत्तेयं पियवुच्चं सोल्लस इंदे महिहिए ॥ ६९ ॥
 काळे य महाकाळे, सुरूव पक्खिख पुन्न जहेय ।
 अमरवई माणज्जे, जीमे य तहा महाजीमे ॥ ७० ॥
 किन्नर किंपुरिसे खलु, सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे ।
 अईकाय महाकाए, गीयरई चेव गीयजसे ॥ ७१ ॥
 सन्निहि ए सामाणे, धाए विधाये इसीय इसिवाए ।
 इस्सर महिस्सरेया हवइ सुवत्थे विसाळेय ॥ ७२ ॥
 हासे हासरई वि अ सेए अ तहा जवे महासेए ।
 पयए पययवई, वि य नेयव्वा आणुपुव्वीए ॥ ७३ ॥
 अप्पहिया उ तारा, नक्कत्ता खलु तओ महहिहिए ।
 नक्खते हिं तु गहा गहेहिं सूरा तउ चंदा ॥ ७४ ॥
 कप्पवई विय वुच्चं, वारस इंदे महिहिए ॥ ७५ ॥
 पढमो सोहम्मवई, ईसाणवइए सवाप्पिओ वीओ ।
 तत्तो सणकुमारो, हवइ चउत्थोउ माहिंदो ॥ ७६ ॥
 पंचमए वल्लिंदो, उट्ठो पुण एत उट्ठदेविंदो ।
 सत्तम ओ महसुक्को, अट्ठमउ जवे सहस्सारो ॥ ७७ ॥
 नवमो अ आणतिंदो, दसमो पुणपाणतेंदे विंदो ।
 आरण इक्कारसमो, वारसमो अच्चुए इंदो ॥ ७८ ॥
 एए वारस इंदा, कप्पवई कप्पसामिया जणिया ॥
 आणार्इसरियं, वा तेण परं नत्थि देवानां ॥ ७९ ॥
 इन्द्राणां भवनस्थित्यादिवक्तव्यता तत्तच्छब्दे ॥
 अनीकानि तदधिपतयश्चाऽणीक शब्दे ॥
 अग्रमहिष्यो जगमाहिंसी शब्दे ॥
 उत्पातपर्वता उपायपर्वय शब्दे कल्पेन्द्रा कप्प शब्देऽपि ॥
 परिषदः परिच्छद-शब्दे विमानानि विमाण शब्दे ॥
 लोकपाळा लोकपाल शब्दे ॥
 सामानिकाः सामाणिय शब्दे ॥
 इंद्राणामेकाऽवतारित्वान्नेकावतारित्वादि-प्रज्ञोत्तरमुखेन प्रति-
 पादितं यथा । सम्प्रति ये इन्द्राः संति ते सर्वेऽप्येकावतारि-
 णो नवेति प्रज्ञः । सम्प्रति ये इन्द्राः संति तेषां मध्ये केच-
 नैकावतारिणो न सर्वे इत्युत्तरमिति । हीर० । इंद्रायतने, च
 इंदस्स वा जावकोटकिरियाए वा उवलेवणं संम-
 ज्जणआवरिस्सणधूवपुप्फगंधमह्लादिआइं दव्वावस्सयाइं
 करेति ॥

अत्रोपचारादिन्द्रादिशब्देन तदायतनमप्युच्यत इति-अनु०
 टी० इन्द्र देवताके ज्येष्ठा नक्षत्रे, अधिष्ठातरि अधिष्ठेयस्यो
 पचारात् । जं ७ व० । स्था० ७ ग० । अनु० । जेष्ठा इंददेवयाए । इति
 ज्यो० । विष्कुम्भादिषु योगेषु पर्यवर्षे योगे, वाच० ॥

हृणस्य शुक्लस्य च पक्वस्य पञ्चदशदिवसेषु स्वनामख्याते
 सप्तमे दिवसे, कल्प० । सूर० । जीर्णपुरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिदा-

रके, (तत्कथा सामाद्य शब्दे) अप्रव्याकरणान्तर्गते व्याकरण
 विशेषे, आव० २ अ० ॥ कुटजवृक्षे राज्ञौ, च धरणिः । जारत-
 वर्षीयं क्षीपनेदे, शब्द मा० । इंदो ग्रंथ प्रसिद्धे, पणमात्रा प्रस्ता
 वे, आद्यन्तगुरुद्वयेन द्विध्वयमन्थेन युते चतुर्थे जेदे, इन्द्रवार-
 पयाम् स्त्री० टाप् ॥ वाच० ॥

ऐन्द्र-त्रि० इन्द्रस्येदम् इन्द्रसम्बन्धिनि, (ऐन्द्रं धाम न्हदि
 स्मृत्वा) ऐन्द्र मिति । इदिपरमैश्वर्यं इति धात्वनुसारादि-
 न्द्र आत्मा तस्य सम्बन्धि ऐन्द्र धामेति । नयो० ।

इंदकंत-इन्द्रकान्त- न० विमानविशेषे सम० १ ए स० ॥

इंदका (गा) इय-इन्द्रकायिक- पु० त्रीन्द्रियसंसारसमाप-
 न्नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० । जी० । (बोधव्वा इंदगाईका)
 उक्त० ३६ अ० । कायिका इत्यपि कुत्रचिद्व्योक्तप्रसिद्धा स्त्रीन्द्रि-
 याः । उक्त० टी० ॥

इंदकील-इन्द्रकील-पुं० गोपुरावयवविशेषे । औप० । (गोमेज्ज-
 मयाइंदकीला) संपादितकपाटद्वयाधारभूतः प्रवेशमध्यभाग
 इति । राज० । गोपुरकपाटयुगसंनिवेशस्यानमिति । ज० ३
 श० २ उ० । जं० । इन्द्रस्य कील इव अत्युच्चत्वात् मन्दरपर्वते
 इन्द्रस्य कील इव इन्द्रध्वजे । न० । वाच० ॥

इंदकुंजर-इन्द्रकुंजर- पु० ६ त० येरावते, तस्याऽमृतमन्थन
 काले इन्द्रेण गृहीतत्वात् तथात्वम् यथाह "श्वेतैर्दन्तैश्चतुर्भि-
 स्तु, महाकायस्ततः परम् । येरावतो महानागोऽनवद्वज्रभृता-
 धृतः ॥ जा० आ० । इन्द्रगजशक्रगजादयोऽप्यत्र० । वाच० ॥

इंदकुंज-इन्द्रकुम्भ-पु० कुम्भानामिन्द्रः इन्द्रकुम्भो राजदन्ता
 दिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । महाकलशे, राज० । मर्हि
 दकुंभसवाणा) कुम्भाना मिन्द्र इन्द्रकुम्भो महाश्वासावि-
 न्द्रकुंजश्च तस्य समाना महेन्द्रकुंजसमाना महाकलशप्रमा-
 णा इति जं० १ प्र० । जी० । राज० । वीतशंकाया राजधान्या उत्तर
 पूर्व दिग्भागस्थिते उद्याने, (तीसेण वीयसोगाए रायहाणीए
 उत्तर पुरच्छिमं दिसीभाए इंदकुंजणामं उज्जाणे इति, ज्ञा० ए
 अ० । नेमिजिनस्य प्रथम शिष्ये, च । सम० २४ स० ।

इंदकुमारिया-इन्द्रकुमारिका-स्त्री । स्वनाम ख्यातायां योषि
 ति । आ० म १ अ० ।

इंदकेउ-इन्द्रकेतु-पु० इन्द्रयष्टधाम, प्रश्न० ४ छा० (सोइंदके-
 उं पासेत्ति लोकेण महिजंतं) इति आ० चू० ॥

इंदगोवग-इन्द्रगोपक-पुं० इन्द्रं गोपायतीति । नि० चू० । गोपे
 रक्कोऽस्य वर्षाजवत्वात्तस्य । वाच० । प्रथमप्रवृत्ताक्ष
 भाविनि कीटविशेषे, स हि प्रवृत्तः सन्नीपत्याणुरक्तो भवती-
 ति । राज० । आ० म-प्र० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । आचा० । जी० । (इंदगोवग-
 समप्पनेसु ॥) इन्द्रगोपको वर्षासु कीटकविशेषस्तेन च समा
 प्रभा येणां ते तथा तेषु रक्तेष्वित्यर्थः । ज्ञा० । अयञ्च विकलेन्द्रि-
 यजीवविशेष इति-अनु० । स च संसारसमापन्नत्रीन्द्रियजी-
 वविशेष इति-प्रज्ञा० पद० १ । जी० । (इंदगोवमाइया णेगहा
 एवमाइओ) इन्द्रगोपादिकाः इन्द्रगोपको (ममोहा) इति प्रसि-
 द्ध एवमादिकास्त्रीन्द्रिया अनेकधा जीवा इति । उक्त ३ अ० ।

चउरिंदिय इंदगोवादि । नि० चू० १ अ० ।

इंदगह-इन्द्रग्रह-पुं० ग्रहविशेषे । जी० ३ प्र० ।

इंदगि-इन्द्राग्नि-पुं० द्वि० व० इन्द्रश्चाग्निश्च देवताद्वन्द्व० ।
 शक्रान्योर्मिहितयोर्देवतयोः । वाच० । विशाखानक्षत्राधिष्ठातरि

देवे, अनु० । “दो इंदग्गी” अष्टाशीतिमहाप्रहान्तर्गते सप्तत्रिंशत्तमे महाप्रहे च । स्या० २ गा० विस्वाहा इंदुगिदेवयाण इति । ज्यो० । तदधिष्ठातृके विशाखानक्षत्रे च । अधिष्ठातृयधिष्ठे यस्योपचारादिति । जं० ७ वक्र० । कल्प० ।

इंदुचंदण-इन्द्रचन्द्रन-न०-इन्द्रप्रियं चंद्रनम् शा० त० हरिचन्दने, वाच० ।

इंदुचिञ्जिनी-इन्द्रचिञ्जिनी-स्त्री०-इन्द्रस्यात्मनः प्रिया चिञ्जिनी शा० त० व्रतानेदे, सा च इन्द्रतुल्यवर्णकुसुमा पुष्पान्वित मञ्जरीका दीर्घवृन्ता युग्मफलाश्रित्या कट्टी शीतवीर्या पित्तश्रेष्ठमकासघ्नादपहृमिताशित्नी चक्षुष्या च । गजनिधं० वाच० ।
इंदुजव-इन्द्रजव-न०-पु०-इन्द्रस्य कुटजवृक्षस्य यवावृत्तिवीजत्वात् यव इव बीजम् । कुटजवृक्षस्य यवाकारे निकरसे स्वनामव्यति धीज , “ पेन्द्रो यवग्निरश्वपन्नः, संप्रादी कट्टीशित्तः । ज्वरातिमारकाशः-क्रमिचीसर्पकुण्डनुत् ॥ दीपनो गुदकी वाक्त्रवातास्त्रश्रेष्ठमश्रुजित् । ज्ञाय० प्र० । वाच० ।

इंदुजसा-इन्द्रजस-स्त्री०-पांश्चाब्देगस्यकापिल्यनगरस्य प्रज्ञानामकराजो भार्यायाम्, तस्य च चन्द्रो ज्ञायाः । “ इन्द्रयसु १ इंदुजसा २ इंदुसिरो ३ चुवृणीदेवो ४ य ” । उच. १३ अ० ॥

इंदुजात्र-इन्द्रजात्र-न०-हासततिकज्ञान्तर्गते कज्ञाविशेषे, कल्प. । इन्द्रेण कौशल्यार्थेभ्यर्षेण जात्रं कृष्टुं श्रावणं यथास्थितवस्तुदर्शनाक्रमत्वसाधनात् । इन्द्रस्य परमेश्वरस्य जात्रं मायैव वा मन्त्रापन्नादिना अन्यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथात्वेन दर्शनसाधने (कुहक) (वाजी) १ पदार्थे, २ मायारूपे जात्रे च । इन्द्रेण इन्द्रकृतेन योगविशेषेण जात्रं कृष्टुं श्रावणं च । इन्द्रजात्रं च इन्द्रविशेषसंयोगेन अष्टवस्तुदर्शकन्यापारः (फ्या-मेष्टरि) इति आंगव्रतनापाप्रसिद्धः । मन्त्रद्रव्य विशेषेण वस्तुनोऽन्यथाकरणञ्च । वाच० ।

इंदुजात्रि (न्) इन्द्रजात्रिन्- त्रि०-चेपरचनादिस्वरपरदासोत्पादके विस्मापके, स्या० ४ गा० ॥

इंदुजात्रिय-इन्द्रजात्रिक-त्रि०-इन्द्रजात्रं दिक्षपतयास्यस्य उन् । इन्द्रजात्रकारके, । इन्द्रजात्रिकीत्यप्यत्र स्त्रियां ङीप् वाच० । आ० म० । विशेष० ।

इंदुजज-इन्द्रजज-पु०-इन्द्रत्वमूचको वा ध्वज इन्द्रध्वज इति । अतिमहति ध्वजे, । प्रव० ४० द्वा० ॥

“ आगासगओ कुमिनी सहस्र परिमंभियाचिरामो इंदुजजओ पुरओ गच्छइ ” ॥

(आगासगओत्ति) आकाशगतोऽत्यर्थं तुरुमिन्त्यर्थः (कुमिभित्ति) द्रष्टुपताकः संजाव्यते । तत्सहस्रैः परिमंभित्तवचासावभिरामश्चातिरमणीय इति विग्रहः । (इंदुजजओत्ति) शेषध्वजापेक्षयाऽतिमहत्वात् इन्द्रश्चासौ ध्वज इव इन्द्रध्वज इति । (पुरओत्ति) जिनस्याग्रतो गच्छतीति दशमोऽतिशयः । सम० ३४ स० ॥

इंदुज्या-इन्द्रज्या-स्त्री०-इन्द्रसम्बन्धिन्यां तत्संतोपाय स्यापितायां ध्वजायाम्, वाच० । तदुत्पत्तिरावश्यकपूर्णां जरत. कथामधिकृत्योक्ता यथा—

ताहे सो सकं जणति तुज्जेहि केरिसेण रूवेण तत्थ अत्थ हति ताहे सक्को जणति ए सक्का तं माणुसेणं दहुं ।

ताहे सो जणति । तस्स आकितिं पेच्जामि । ताहे सक्को जणति जेण तुमं उच्चमपुरिसो तेण ते अहं दामि एग पदेसं ताहे एगं अंगुलिं सन्वाञ्जंकारविचूसितं काऊण दाएति सो तं दट्ठणं अतीव हरिसं गतो । ताहे तस्स अट्ठाहियं महिमं करेति ताए अंगुलीए आकितिं काऊण पच्चा स इंदुज्या एवं वरिसे वरिसे इंदमहो पव्वत्तो । पढम उस्सवो जरहो जणति तुमं सि देविंदो अहं माणुस्सिंदो मितामो एवं होजात्ति । आ. चू २० अ. ॥

इंदुहाण-इन्द्रस्थान-न०-भवननगरविमानरूपे चमरादिसम्बन्ध्याश्रये, स्या० ६ गा० ॥ तत्रेन्द्रोपपातविरहितकावो यथा-
इंदुहाणे णं जंते ! केवतियं कावं विरहिते उववाते णं पण्णते ? गो० ! जह्मणेणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्मासा (इंदुहाणेणमित्यादि) इन्द्रस्थानं जदन्त ! कियन्तं कावमुपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तम् ! भगवानाह गौतम ! जघन्येनैकं समयं यावत् उत्कर्षतः पण्मासान् । जी० ३ प्र० ॥ ३० ॥
स्थानाङ्गेपि ।

एगमेगे णं इंदुहाणे उक्कोसेणं उम्मासे विरहिए उववाएणं (एगत्यादि) एकैकमिन्द्रस्थानं चमरादिसम्बन्ध्याश्रयो भवननगरविमानरूपस्तदुत्कर्षेण पण्मासान् यावद्विरहितमुपपाते नेन्द्रापेक्षयेति । स्या. ६ गा. ॥ इन्द्रोपपातविरहिते इन्द्रस्थाने किं जवतीति जीवाभिगमे प्रतिपादितम् । तद्यथा-
तेसिं णं जंते ! जया देवाणं इंदे चयति से कहमिदाणीं पक्कंरंति ? गो० ! चत्तारि पंच सामाणिया तट्ठाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति नाव तत्थ अस्से इंदे उववस्से जवति ॥

पुनः प्रश्नयति (तेसिं णं जंते इत्यादि) तेषां जदन्त ! ज्योतिष्कदेवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकावे कथं प्रकुर्वन्ति । भगवानाह । गौतम ! यावच्चत्वारः पंच वा सामानिका देवाः समुद्वितीभूय तत्स्थानमुपसंपद्य विहरन्ति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेदत आह यावदन्यस्तत्र इन्द्र उपपन्नो जवति । जी० ३ प्र० ॥

एवं बाह्यज्योतिष्कदेवेन्द्रस्थानेऽपि तथाच सूर्यप्रज्ञप्तौ ।

ता तेसिं देवाणं जाव इंदे चयति से कथमिदाणिं पक्कंरंति ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तट्ठाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति जाविंदा तत्थोववस्सगा इत्थं इंदे उववस्से जवति ता इंदुहाणे केवतियं कावं विरहिते उववाते पण्णते ता जह्मणेणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्मासे ॥

(ता तेसिं णं जंते) ता इति पूर्ववत् तेषां ज्योतिष्काणां देवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकावे कथं प्रकुर्वन्ति भगवानाह ता इत्यादि पूर्ववत् चत्वारि पंच वा सामानिका देवाः समुद्वितीभूय तच्चून्यमिन्द्रमुपसम्पद्य विहरन्ति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेदत आह । यावदिन्द्रः तत्रेन्द्रउपपन्नो जवति (ता इंदुहाणेणोत्ति) ता इति पूर्ववत् इन्द्रस्थानं कियत्कावमुपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तं ? भगवानाह (ता इत्यादि) जघन्येन एकं समयं यावत् उत्कर्षेण पण्मासान् । सूर्य० ११ पा. ॥ इन्द्राणां प्रत्येकं स्थानानि तच्चदेवस्थानानिरूप

णावसरे (गण) शब्दे । इन्द्रयष्टिस्थापनाय कृते स्थाने च ॥
जेण्वे इन्ददृष्टाणे तेण्वे उवागए ।

(इंददृष्टाणेत्ति) यत्रेन्यष्टिरुर्ध्वं क्रियत इति । अन्तः ।

इंदणवत्त-इन्द्रनक्षत्र-न०-इन्द्रस्वामिकं नक्षत्रम् । ज्येष्ठान-
क्षत्रे, तस्य तत्त्वामिकत्वात्तथात्वम् । इन्द्रनामकं नक्षत्रम् ।
फाल्गुनीनक्षत्रे च । वाच० ।

इंदणाग-इन्द्रनाग- पु०-वसंतपुरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठि-
कुमारं, तेन च वाद्यतपसा सामायिकं बध्नामिति (सामाश्य)
शब्दे । आ० म० छि० ॥

इंदणील-इन्द्रनील-पु०-इन्द्र इव नीलः श्यामः । वाच० । खर
वादरपृथिवीकायात्मके नीलरत्नविशेषरूपे मणिविशेषे, उक्त०
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । राज० । जी० । प्रज्ञा० । कल्प० ।
औप० । (नीलम्) इति ख्याते मरकतमणौ, तल्लक्षणमुक्तं
रत्नपरीक्षायाम् । “ कीरमध्ये क्षिपेन्नीलं कीरश्चेन्नीलतां
ब्रजेत् । इन्द्रनील इति ख्यातं सर्वरत्नोत्तमोत्तमम् ” वाच० ।

इंदतोया-इन्द्रतोया-स्त्री० इन्द्रमैश्वर्यान्वितं तोयमस्याः, इन्द्रेण
पूरितं तोयमस्या वा । गन्धमादनसमीपस्थे नदीनेत्रे ॥ इन्द्र-
तोयां समासाद्य गन्धमादनसन्निधौ । भा. प० १४ वाच. ॥

इंददत्त-इन्द्रदत्त-पु० स्वनामख्यातेऽभिनन्दनजिनस्य प्रथमजि-
त्तादातरि, सम० १४स० । आ. म. । वासुपूज्यजिनस्य पूर्वजव-
के एतन्नामधेये च । सम. १४स. ॥ इन्द्रपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
नृपे, तत्कया मानुष्यदुर्बलत्वे । तितिक्षायाम् शीघ्रे च समज्जवाति
आ. म. । आ. क. । आ. चू० । उक्त. । पं० व० । आच. ।
व्य. । विपा. । नि० चू. । इन्द्रपुरं नगरं इंददत्तो राया ।
इति । आ. चू. १ अ० । इन्द्रपुरे इंददत्ते य । व्य. १ खं० ६ उ० ।
इंदपुरइंददत्ते, वावीससुआ सुरिंददत्ते अ ।

महुराए जिअसत्तु सयंवरौ निवुई एव ॥ ए० ॥

अस्य व्याख्या ॥ कथानकादवसेया । तच्चेदं । इंदपुरं नगरं
इंददत्तो राया तस्स इच्छा णं देवी से वावीसं पुत्ता अन्ने जणंति
एगाए देवीए ते सव्वे रत्नो पाणसमा अन्ना एक्का धूया अम-
च्चस्स सा जं परिणय तेण दिट्ठा सा अन्नया कयाइ न्हाया स
माणी अत्यइ ताहे रायाए दिट्ठा का एसा तेहिं जणियं तुज्जं
देवी ताहे सो ताए समं एकं रत्तिपुत्तो वेढा जं च रायाए
उल्लवियं सत्तंकारो तेण तं पत्तए विहियं सो य सार
वेइ नव्वहं मासाणं दारओ जाओ तस्स दारचेरुणि तद्विवस
जायाणि तं अगियओ पव्वयओ बहुलिया सागरग ताणि सह
जायाणि तेण कल्लायरियस्स उवणीओ तेण वेढाइयाओ वाव-
त्तरिकल्लओ गहियाउ जाहे ताओ गाहेइ आयरिओ ताहे ताणि
कट्ठंति किं त्रिय पुव्वपरिचरण ताणि रोमंति सो वि ताणि
न गणेश गहियाओ कल्लओ ते अन्ने गाहिजंति वावीसं पि कु
मारा जस्स ते अप्पिजंति आयरियस्स तं पिट्ठंति मत्थपहिं
य ह्णंति अह उवज्जाओ ते पिट्ठेइ अपढंते ताहे सहेति मा-
इमिस्सिगाणं ताहे ताओ जणंति । किं सुवभाणि पुत्तजम्मा
णि ताहे न सिक्खियाइ य महुराय जितसत्तुराया तस्स सुया
निव्वुइनाम कन्नगा सा अलंकियपन्नाउवणीया राया जणइ
जो ते रोयइ सो ते जत्ता ताहे ताए नायं जो सूरौ वीरो वक्तो
सा पुण रज्जं देज्जा ताहे सा तं वल्लवाहणं गहाय गया इंदपुरं
नगरं रायसपुत्ता वहवे अहवा दूओ पयाट्ठिउ ताहे आवाहिया
सव्वे रायाणो ताहे तेण रायाणएण सुयं जहासाए हट्टुट्ठा

उसियपन्नागं नगरं कयं रंगो कओ तत्थ चक्कं तत्थ एगं-
मि अक्खे अट्ट वक्काणि तेसि पुरउ धूया उविया सा
पुण पुच्छिमि विधेयव्वा राया सन्नद्धो निगतो सहपुत्तोहिं ता
हे सा कन्ना सव्वालंकारजूसियाए मंभिया से अथइ
सो रंगो रायाणय ते पत्तेयदंरुज्जटभोयणा जारिसो दोवती ए
ए तत्थ रत्नो जेट्टपुत्तो सिरिमाद्धीनामकुमारो भणिओ एस
दारिया रज्जं च ज्ञोत्तव्वं सो वि तुट्ठो अहं नूणं अन्नेहिं तो
रातिहिं अब्भहिओ ताहे सो भणति विदेहिंति ताहे सो
अकयकरणो तस्स समूहस्स मज्जे तं भणु घेत्तुं च्चेव न वातेइ
किहविणेण गहियं तेण जंतो वव्वइत्तो वच्चउत्ति करं
मुमं तं जग्गं एवं कासइणा अरयंवो वीणं कासइ दो तिन्नि
अन्नांसि वाहिरेण चवणिति तेण वि अमच्चेण सो णत्तगो णसा
विओ तद्विवसमाणिओ तत्थ अत्यइ ताहे राया ओहयमणसंक-
प्पो करयवपल्लवमुहो अहो अयं बोयमज्जे पुत्तोहिं धरिसिओ-
त्ति अत्यइ ताहे सो अमच्चो पुत्तइ किं तुज्ज देवाणुणिया ओ
हया जाव ज्जायइ ताहे सो जणइ एयहिं अण्णहाणो कओ ताहे
भणइ अत्य पुत्तो अन्तो वि तुत्तं कहिं सुरिंददत्तो नाम कुमारो
तं सो वि ताव विन्नासेउ ताहे तं राया पुत्तइ कहं मम परिसो-
पुत्तो ताहे ताणि सिट्ठाणि रहस्साणि ताहे राया तुट्ठो जणइ
सेयं तवपुत्ता एते अट्टवक्को जेत्तुण रज्जसोक्खं निवुत्तिदारियं
पावित्तए ताहे सो कुमारो गणं आलीढं गइरुण गेहइ धनु
वक्खान्निमुहं सरं संधेइ ताणि तस्स रुवाणि ते य कुमारो सव्व
ओरोमावेंति अन्ने यदोन्नि पुरिसा असिच्चगहत्तो ताहे सो पणा
मं रत्नो उवज्जायस्स य करेइ सो वि से उवज्जाओ जयं दापइ
एय दोन्नि पुरिसा जइ फिरसि सीसं ते फिरइ तेसि दोन्निवि
पुरिसाणं तेण चत्तारिते य वावीसं अगणंतो ताणं अट्टुह रह-
चक्काणं त्रिदाणि जाणिऊण एगमि त्रिदे नाऊण अप्पिरुयाए
दिट्ठिए तामि वक्खत्तेण अन्नमियमणं आऊणमाणेण साधीती-
या अक्किमि विष्ठा तत्थ उक्कुट्टसीहनादसाधुक्कारो दिन्नो एसा द-
वतितिक्खा एस चेव विन्नासाजावे वि उपसंहारो । जहा कुमारो
तहा साहु, जहा ते चत्तारि तहा चत्तारिकसाया, जहा ते वा
वीसं कुमारो तहा वावीसं परीसहा, जहा ते रुवे मण्सा तहा
रागदोसा, जहा पुत्तविगा विधेयव्वा तहा आराहणा, जहा निव्वु
त्तिदारिया तहा सिद्धितितिक्खत्ति गयं ॥ आव० ४ अ० ।

“ आसीदिन्द्रपुरं नाम, नगरं गुरुकं गुणैः ।

तत्राभवच्छ्रियामिन्द्र, इन्द्रदत्तो महीपतिः ॥ १ ॥

प्रीतिपात्रः कलत्राणां, तस्य द्वाविंशतिः सुताः ॥

वभूवुर्भूमिपालस्य, प्राणैर्ज्योऽप्यतिवह्नुजाः ॥ २ ॥

अन्या नार्या जवत्तस्य, चूपस्यामात्यपुत्रिका ॥

सा च तेन परं दृष्टा, पाणिग्राहं प्रकुर्वता ॥ ३ ॥

अथान्यदा कदाचित्सा, ऋतौ स्नाता विद्वोकिता ॥

राज्ञा पृष्टाश्च पार्श्वस्था, यथैषा कस्य का च भोः ॥ ४ ॥

ते ऊजुर्देव देवी ते, ततो राजा तया सह ॥

रात्रिमेकामुवासाथ, तस्या गर्भोऽजवत्तदा ॥ ५ ॥

सा च पूर्वममात्येन, जणिताऽऽसीद्यदा तव ॥

गर्भो नृतां जवेद्भवे, तदा त्वं मे निवेदयेः ॥ ६ ॥

ततः सा गर्जसंभूतिं, राजसंवासवासरं ॥

मुहूर्तं राजजल्पं च पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ७ ॥

सत्यंकाराय तत्सर्वं, व्यद्विषत्सोऽपि पत्रके ॥

सम्यक् तां पालयामास, कावे चाजनि दारकः ॥ ८ ॥

तद्दिने दासरूपाणि, ययुश्चत्वारि तद्गृहे ॥

शक्तिः पर्यंतश्चायं यद्वर्त्तमानगन्तव्यं ॥ १७ ॥
मुनेन्द्रदत्त ज्येष्ठा, राजगुप्तोः श्रुताभिधा ॥
कलागुरुत्वा पाश्वे, कलाः कोरं गुरुं नवन ॥ १८ ॥
गुरुत्वा कलास्तस्य, चक्षुरे नानुपद्रवान् ॥
न चानां प्राविभद्रव्यान्तुपस्तु व्यजीगन्तु ॥ १९ ॥
ते च प्राविगनिः पुत्रा प्राप्तामाणाः कलाः किय ॥
निम्नस्तिभ्य कलानां, गात्रीस्तस्य तदा दृष्टुः ॥ २० ॥
मुनिणा नागिनस्ते नृ, स्तनान्नृन्यां न्यवेदयन् ॥
न च ताः कुपिताः प्राप-अन्तर्गतेगभाजनम् ॥ २१ ॥
एवं ते यमुनजाना, मुनिणा समुपार्जिताः ॥
एताः मद्रुगानां, प्राप्ताग्यवन्तं नृप ॥ २२ ॥
तन्मुता निर्गुननाम, यवनेन्द्रे मुद्रा ॥
यस्य तेन सायाचि, भक्तानं नृपुं याद्विजयम् ॥ २३ ॥
सा पुनस्तनमुद्राया चरदिन्द्रपुरं प्रति ॥
राजपुत्रा यतस्तत्र ज्योतिः स्तान्सदृशान् ॥ २४ ॥
ततः मन्द्रपुरं प्राप-अप्रशोकमन्विता ॥
मुद्रेन केन्द्रदत्तेन राडाऽकारि पुरं मरुः ॥ २५ ॥
निर्गुन्या भणितं राडां, रायायेवं करिष्यति ॥
यः कुमारः स मे जनां जयिष्यत्यपरे न नृ ॥ २६ ॥
तदाकार्यं नृपो रं कर्तव्यमानं तत्र च ॥
एकव्राह्मेष्ट चक्राणि तस्यः पञ्चका तथा ॥ २७ ॥
सा च चक्राणि वापेन, जेतव्याधो विचरिना ॥
ततः जैन्ययुतो राजा, रं नर्यां सपुत्रकः ॥ २८ ॥
निर्गुनिश्रेष्ठदेवस्य, स्थितास्तनविप्ररा ॥
यथास्त्वं च निविष्टेषु, स्मामेननागदिषु ॥ २९ ॥
आदिशे ज्येष्ठपुत्रेऽयं, राडा श्रीमाशिनानकः ।
विश्रा राधां गृहाणेमां, कन्यां राज्यं च पुत्रकः ॥ ३० ॥
ततः सोऽभिहितवन्, साधसोर्कापविप्ररः ।
राजाक नय तां जेतु-मेवं ते रापका र्थि ॥ ३१ ॥
ततो राजा स्तुष्टप्राणां, मृगतां धीयं तदृणात् ।
गुडाच दन्तविष्यस्तगंगा नृन्यस्तदृष्टिकः ॥ ३२ ॥
ततोऽमान्यस्तमापुच्छन्, देवः किं दैन्यवान्भवान् ।
सोऽप्योचन्मुनिरुत्तरं, भो श्रिपिता जने ॥ ३३ ॥
ततोऽमान्योऽयदृष्टुं ययान्योपि च ते मुनः ।
विश्वेन सोऽपि देवेन राधायेवं नियुज्यतां ॥ ३४ ॥
राजाऽप्योचन्कुतो मेऽन्यः, मुतोऽमान्योऽप्युवाच तम् ।
महोद्विजस्ततः पदं दर्शयामास तस्य तत ॥ ३५ ॥
संज्ञानप्रत्ययो राजा संतुष्टस्तं यज्ञान च ।
आनयाऽमान्यं तन्पुत्रं, तस्य ते सोऽप्यदर्शयत् ॥ ३६ ॥
आशिङ्गय मुनिं चाप्राय, तं यभापे मुतोत्तमम् ।
कन्यां गृहाण राज्यञ्च जित्वा राधां स्वमहतां ॥ ३७ ॥
यदादिशति तातस्तत्करोमीत्यभिधाय सः ।
धनुर्देवापदेशेन राधां जेतुमुपस्थितः ॥ ३८ ॥
तान्यस्य चतुरूपानि ते च ह्यविशतिः मुताः ।
चकृतासीनरी ह्यं च नाना चक्ररुपद्रवान् ॥ ३९ ॥
कलाचार्योऽप्योचत्तं न चेद्राधां विभेत्स्यति ॥
तदेतौ च शिरो धत्सु मेत्स्येते दागुणौ नरौ ॥ ४० ॥
ततोऽसायवगाथैतान् लब्धव्रजोऽप्रमादवान् ।
चक्राणामन्तरं ज्ञात्वा राधां द्रागिति विस्वान् ॥ ४१ ॥
ततश्चास्फुलितं तूर्यं साधुकारः कृतो जैनः ।
राजादिस्तोपितो बोधोऽढाकन्या च तेन सा ॥ ४२ ॥ पंचा०

श्रावस्तीवास्तव्ये कपिश्रपितुः काश्यपस्य मित्रे, कपिश्रस्यो-
पाध्याये स्वनामख्याते ब्राह्मणे, उक्त० ७३०॥ तथा च कपिश्रकथा
याम् “सावत्वीण णयरीण पिश्रमितो इन्द्रदत्तो नाम माहणो
इति” उक्त० । तत्कथा कपिश्रशब्दे । मयुरानगरस्थे स्वनाम-
ख्याते पुरोहिने च । तत्कथा यथा-मयुरायां इन्द्रदत्तः पुरोहि-
तोऽस्ति स जिनशासनप्रत्यनीकः स्वगवाक्षस्यः सन् श्रयोनि-
गच्छतो जैनयनेमस्तकोपरि निजचरणं विततं करोति । एवं
निरन्तरं कुर्याणं तं दृष्ट्वा साधुन कोपि कुर्याति परमेकः श्रावकः
कुपितः तत्पादच्छेदप्रतिज्ञामकरोत् अन्यानि तच्छिञ्चाणि अल-
जमानेन, तेन श्रावकेण तत्स्वरूपं गुरोः पुरः कथितम् । गुरु-
णोक्तं सागेन सत्कारपुरस्कारपरीषदः साधुनेति । तेन स्वप्र-
तिज्ञा कथिता । गुग्मभक्तम् । अस्य गृहे किं जायमानमस्ति
तेनोक्तं नवीनप्रासादे राजा निमग्न्यमाणोऽस्ति पुरोहितेन ।
गुग्मभक्तं तर्हि त्वं तत्प्रासादे प्रविशन्तं राजानं करे धृत्वा
प्रासादोऽयं पतिष्यतीति कथय । अहं च प्रासादं विद्यया पा-
नयिष्यामि । ततस्तेन तयाहने प्रासादः पतितो राज्ञोक्तं
किमिदं ज्ञातं । श्रेष्ठिनोक्तं महाराज ! अनेन तव मारणाय कपटे
मणिरुतमचूत् ततो गृहेन राज्ञा स पुरोहितस्तस्य श्रेष्ठिनोऽर्पितः
स च श्रेष्ठी इन्द्रकीञ्चके तस्य पादं शिष्ट्या प्रतिज्ञापूर्णायां च
पिष्टमयं पादं दृष्ट्वा शिष्टवान् उक्तवाञ्च सर्वं तत्स्वरूपं पुरोहि-
तेनोक्तमतः परं भवेदृशं करिष्यामीति । जानुकपेन श्रावकेण
स मुक्तः । उक्त० २ अ० ॥

इत्यभिन्द्रदत्तो पुरोहिशो गवस्यद्विश्रो मिच्छदिद्री अहोवधं
तस्म साहस्य मन्युण उचरि पायं कुणतो संकेण गुग्मभक्ति
पायक्षीणा कथां” ती० ॥

इन्द्राग-इन्द्राग-पु० इन्द्रस्य तदध्वजस्य साधनं दारु देव-
दारु मृगे इन्द्रदुमादयोप्यत्र । वाच० ॥

इन्द्राग-इन्द्राग-पु० कौटिकगच्छस्थे मुस्यितमुप्रतिबुद्धा
परनामधेययोः कौटिककाकन्दकयोः शिष्ये स्वनामख्याते
आचार्ये, “द्वियमुण्णिमुक्ताणं कौटिककाकन्दगाणं यग्धा-
यच मगुच .” अन्तेवाम्नी धरे अज्जइन्द्रागै कौटिकगुत्ते ॥
इति —कल्प० । “तदनु च मुहस्तिशिष्या, कौटिककाकंद
कायजायेनाम् । मुस्यितमुप्रतिबुद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः सम
भूत् ॥ तत्रेन्द्रागिन्द्र-जगवान् श्रीदिग्वसंसूरीन्द्रः ॥
जान गच्छा० ॥

अयं च गरतरगच्छपट्टावक्यनुसारेण धीरजिनात्रयोदशः ॥
तपेगच्छपट्टावकीप्रमाणतो दशमः ।

इन्द्रपञ्च-इन्द्रपर्वत- पु० इन्द्रनामकपर्वतः । महोत्पर्वते,
इन्द्रवर्णः पर्वतः । नीलवर्णं गिरिभेदं, वाच० ॥

इन्द्रपादियया-इन्द्रप्रतिपत्- स्त्री० अश्वयुक्पूर्णिमायां अन-
न्तरभायिन्याम्महाप्रतिपदि तस्यां चास्वाध्याय इति— ।
स्था० ४ ग० ।

इन्द्रपुर-इन्द्रपुर-न० इन्द्रदत्तनृपस्य भारतवर्षस्थे स्वनामख्याते
नगरे, आच० ४ अ० ए० ८० ॥ आ० चू० । आ. म. ।
स्था० । इहेय जंबूद्वीवे जारहेवासे इन्द्रपुरणामणयेर, ॥ इति
विपा० १० अ० ४० ॥ “पुरमिन्द्रपुरं नाम साक्षादिन्द्रपुरं किल” ॥
आ० क० ॥ माणीपुरस्थे स्वनामख्याते नगरे च ॥ “माणी
पुरं णयरं णागदत्ते गाहावई इन्द्रपुरे अणगारे पञ्चिजानिप
जाय सिद्धे इति” विपा० ७ अ० ॥

इंद्रपुरग-इन्द्रपुरक-न० (वेसवामिय) गणस्य चतुर्थं कुबेरु
चतुर्थं कुबेरु । तद् होइ इंद्रपुरगं च । कल्प०-
इंद्रपुरोहित-इंद्रपुरोहित- पु०-६ त० । सुराचार्यवृह-
स्पतौ-वाच० ।

इंद्रभूइ-इन्द्रभूति-पु०-स्वनामख्याते महावीरस्य प्रथमगण
धरे प्रथमगणनायके प्रथमशिष्ये, प्रव० ८ द्वा० । सम० ।
सूत्र० । “समणस्स जगवओ महावीरस्स जेठे अंतवासी इंद्र-
भूई अणगारे गोयमसगोत्तेणं इति । कल्प० । अन्त० ।
विपा० । “जिणवीरस्सेकारस पढमो से इंद्रभूइयत्ति णामेण
इंद्रभूइत्ति गोयमो वंदिकण विविहेण” । चं०प्र० १पा०॥

तत्कथाच-“ इंद्रभूईणामो पंचखंभियसयपरिवारो सव्व
प्पहाणो मग्गहा विसय सो य जन्नदीक्खितो मक्खितो य
मज्झिमा य अज्जति इय उज्जाणो देवुज्जावं पासिच्चा हरि-
सियमणो चित्तेज्जं भासति तेसि पुरओ अहो मया मंतोहिं
सुरा आहूया जे जने समुवठिता एवं वोत्तूणं खंभिगेहिसह
निग्गतो उज्जाणे अ पासमाणो उत्तरपुरच्छिमे दिसि जाय
देवसन्निवायं पासति जासति किमेतंति । अर्होहिं से कहितं
जहा एस सिस्सरायपुत्तो महावीरवत्थमाणो तवं काउं
केवली जाओ किं सव्वसू सव्वजावदरिसी तं वयणं सो ओ
जासति अमरसिओ को अन्नो ममाहिंतो अज्जहितो जस्स
देवा एति ताहे वच्चामो जसं पराजिणंमि किं सो जाणति
एति ण पणिहाणेण पहावितो पंचखंभियसतपरिवारो वेदप
दाणय अथो जगवता से कहितो एतय समंतो संवुओ य
जणइ पंचखंभियसते एस सव्वसू अहं पव्वयामि तुम्हे जाहि
छित्तं करोहि ते जणंति जदि तुम्हे परिसगा हांता पव्वयह
तो अहं का अन्ना गमिस्सि एवं सो पंचसयपरिवारो पव्वत्ति
तो । आ० चू० १ अ० ॥

तेहि देवाः स्वं यइवाटं परिदुत्तय समवसरणञ्चावि निपाति
तवन्तः तांश्च तथा दृष्ट्वा लोकोऽपि तत्रैव जगाम जगवन्तं त्रिद-
शलोकेन पूज्यमानं दृष्ट्वा अतीव हर्षं चक्रे प्रवादश्च सञ्जातः ।
सर्वज्ञो ऽत्र समवसृतस्तं देवाः पूजयन्तीति । अत्रान्तरे खल्व्वाक-
र्णितसर्वज्ञप्रवादो ऽमर्षाध्मातइन्द्र भूतिर्जगवन्तं प्रतिप्रास्थितः

“सोऽत्र कीरमाणं, महिं देवेहिं जिणवरिंदस्स ॥

अहं अहं माणीय, अमरिसिओ इंद्रभूइत्ति” ॥ १ ॥

श्रुत्वा जनपरंपरात् आकर्ण्य पाठान्तरतो दृष्ट्वा वा महिमां
पूजां देवैः क्रियमाणां जिनवीरेन्द्रस्य जगवतो वर्धमानस्वामिनः
अयास्मिन् प्रस्तावे एति आगच्छति जगवत्समीपं अहमेव
विद्वानिति मानोऽस्येति अहं मानी अमर्षो मत्सरविशेषः स
संजातोऽस्य सोऽमर्षितः मयि सति कोऽन्यः सर्वज्ञ इत्यपनया-
म्यद्य सर्वज्ञत्वादमित्यादिसंकल्पकदुषितान्तरात्मा कोऽस्मा-
वित्याह । इंद्रभूतिरिति नाम्ना प्रयितः स च भगवत्समीपं प्राप्य
जगवन्तञ्च चतुर्ल्लिखदतिशयसमन्वितं देवासुरनरेश्वरपरि-
वृतं दृष्ट्वा माशङ्कत्तदप्रतस्तस्यै ॥

एतदेव सविस्तरं ज्ञाप्यकार आह ।

मोत्तूण ममं जोगा, किं वच्चइ तस्स पायमूळंमि ।

अन्नो वि जाणइ मए, त्रियंमि कत्तो वियं एयं ॥

मां सकवशास्त्रपारंगं मुक्त्वा किमेव लोकस्तस्य पादमूळं
व्रजति नचासौ मदपेक्षया किमपि जानाति तथाहि मयि प्रति-
वादिनि स्थिते अन्योऽपि किमपि जानातीति कौतस्त्यमेतत् ।
नैवैतत् संभवतीति भावः ॥

पुनरप्याह ॥

वच्चेज्ज च मुक्खजणो, देवा उ कहमणेण विम्हयं नीया ।
वंदंति संयुणंति य, जेण सव्वसुवुद्धीए ॥

वृजेद्वा तत्पादमूळं मूर्खजनो मूर्खतया युक्तायुक्तविवेक
विकलत्वात् देवास्तु कथमनेन विस्मयं नीता येन विस्मय
नयनेन सर्वज्ञबुद्ध्या तं वन्दन्ते संस्तुवन्ति च ।

अहवा जारिसतोच्चिय, सो नाणी तारिसा सुरा ते वि ।
अणुसरिसो संजोगो, गामनमाणं च मुक्खाणं ॥

अथवा यादृश एव स ज्ञानी तेऽपि सुरास्तादृशा एव मूर्खा
इत्यर्थः । ततोऽनुसदृशोऽनुरूपः संयोगस्तस्य ज्ञानिनः एतेषां
च देवानाम् । कयोरिवेत्याह- ग्रामनटयोरिव मूर्खयोर्यथा
ग्रामे मूर्खो नटोऽपि तथाविधविद्याविकलत्वात् मूर्ख इति पर-
स्परं तयोः संयोगोऽनुरूपमेवमेषोऽपीति ॥

काउं हयप्पयावं, पुत्तो देवाण दाणवाणं च ।

नासे हं नीसेसं, खणेण सव्वन्नुवायं से ॥

देवानां च दानवानां च पुरतोऽप्रे तथाविधप्रश्नजातैर्हृतप्र-
तापं कृत्वा कृणमात्रेण (से) तस्य सर्वज्ञत्वाद् निःशेषमहं
नाशयामि ॥

इय वोत्तूणं पत्तो, दट्टूणतिशोक्कपरिवुनं वीरं ।

चोत्तिसातिसएहिं, स संकितो वचितो पुरतो ॥

इति पुर्वोक्तमुक्त्वा प्राप्ता भगवत्समीपं दृष्ट्वा च जगवन्तं वीरं
त्रैलोक्यपरिवृतं चतुर्ल्लिखदतिशयनिधिं स शङ्कितः पुरतोऽ
वस्थितः ॥

अत्रान्तरे ।

आनद्धो य जिणेणं, जाइजरामरणविप्पमुक्कणं ।

नामेण य गुत्तेण य, सव्वन्नू सव्वदरिसीणं ॥

आज्ञापितः संज्ञापितो जिनेन जगवता महावीरेण जातिः प्र-
सूतिर्जरावयोहानिद्वक्त्रा मरणञ्च दशविधप्राणविप्रयोग
रूपमेभिर्विप्रमुक्तस्तेन कयमाज्ञापित इत्याह नाम्ना हेइन्द्रभूते!
इत्येवंरूपेण तथा गोत्रेण च यथा हेगौतमगोत्र ! किं विशिष्टे-
न जिनेनेत्याह । सर्वज्ञेन सर्ववर्दशिना, आह- यो जरामरणवि-
प्रमुक्तः स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिदं विशेषणमिति चेन्न नयवा-
दपरिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्तनिरासार्थत्वात् । तथाहि-कै-
श्चित् गुणविप्रमुक्तमोक्षवादिभिरचेतना मुक्त इष्यते ततस्त-
न्निरासार्थमुक्ते । सर्वज्ञेन सर्ववर्दशिनिति इत्यं नामगोत्राचार्यं
संज्ञापितस्य तस्य चिन्ताऽनवत् तथा चाह-

हे इंद्रभूइ गोयम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेइ ।

सो मं पि मे वियाणइ अहवा को मं न याणाई ॥

हेइन्द्रभूते ! गोतम ! स्वागतमिति जिनेनोक्ते स चिन्तयति
अहो नामापि मे विजानाति अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं को
मां न जानाति ।

जइ वा हिययगयं मे, संसय मन्नेज्ज अहव च्छिंदेज्जा ।

ततो होज्ज विम्हतो मे, इय चित्तंतो पुणो जणिओ ॥

यदि मे हृत्तं संशयं मन्येत जानीयात् अथवा त्रिगुणादप
नयेत् ततो मे विस्मयो भवेत् भविष्यति इति चिन्तयन् पुन
रपि जगवता भाणितः । किं भाणित इत्याह-

किमने अत्थि जीवो, उयाहु नत्थिस्सि संसओ तुज्जा ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो ॥

हेगौतम ! किं मन्यसे अस्ति जीव उत नास्तीति नन्वयमनुचित एव संशयो यतो ऽयं संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिर्वहन इति । तान्यमूनि वेदपदानि “ विज्ञानघन एवेतेन्यो ज्ञतेन्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्तीत्यादि ” तथा स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादीनि च एतेषां च वेदपदानामयमर्थो भवतश्चेतसि विपरिवर्तते । विज्ञानमेव घनान्दादिरूपत्वात् विज्ञानघनः स एव एतेन्योऽप्युक्तः परिच्छिद्यमानस्वरूपेण्यः पृथिव्यादिवृक्षेण्यो ज्ञतेन्यः समुत्थाय उत्पद्य पुनस्तान्येवानुविनश्यति तान्येव ज्ञतानि अनुसृत्य विनश्यति तत्रैवान्यकरूपतया संज्ञीनो भवतीति ज्ञावः न प्रेत्यसंज्ञास्ति मृत्वा पुनर्जन्म प्रेत्येत्युच्यते तत्संज्ञास्ति न परलोकसंज्ञास्तीति भावः । ततः कुतो जीवः युक्तोपपन्नधायमय इति ते मतिः यतो नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते अतीन्द्रियत्वात् नाप्यनुमानेन यस्तस्माद्विद्विद्विज्ञिसम्बन्धपूर्वकञ्च । न चात्र विद्विज्ञा सह सम्बन्धः प्रत्यक्षगम्यो विद्विज्ञोऽतीन्द्रियत्वात् । नाप्यनुमानगम्योऽनवस्थाप्रसक्तेस्तदपि हि विद्विद्विज्ञिसम्बन्धग्रहणपूर्वकं तत्रापि चेयमेव वार्ता, इत्यनवस्थानुपपन्नः । नाप्यागमगम्यः परस्परविरुद्धार्थतया तयागमानां प्रमाणत्वाभावात् । तथाहि केचिदेवमाहुः “ एतावानेव लोकोऽयं, यावद्विन्दियगोचरः । भवेद्वृकपदं पश्य यद्दन्त्य यदुश्रुताः ” इत्यादि । अपरे प्राहुर्नैरूपमीक्षवः पुज्जा इत्यादि पुज्जे रूपं निषेधयन्ति अन्तर्ज्ञत आत्मेत्यर्थः अन्ये पुनरेवम् “ अकर्ता निर्गुणो भोक्ता ” इत्यादि । अपरे एवम् “ स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, नचैते सर्वे एव प्रमाणम् परस्परविरोधात् व्यर्थनिधायकपरस्परविरुद्धाभ्युपगमप्रसक्तत्वात् आत्मानं विद्मः किमस्ति नास्तीत्ययं तयानिप्रायः । तत्र वेदपदानां चार्थं न जानासि च शब्दात् युक्तिर्द्वयं च । तथाहि वेदपदानामयमर्थः विज्ञानघन एवेति ज्ञानोपयोगदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः प्रतिप्रेदशमनन्तविज्ञानपर्यायः संपातात्मकत्वात् वा विज्ञानघन एव शब्दोऽत्रधारणं विज्ञानघनादनन्यघनत्वात् विज्ञानघन एव एतेन्यो ज्ञतेन्यः क्लियुदकादिन्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद्भवति तद्विज्ञानज्ञोपशमनस्य तत्रोक्तत्वात् अन्यथा निरावम्यनतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तरेवं सर्वत्र ज्ञावनीयम् । तत उक्तं तेन्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति पुनस्तानेव ज्ञतानि अनु विनश्यति ते विवक्षितेषु ज्ञतेषु व्यवहितेषु वा आत्मापि तद्विज्ञानघनात्मना उपरमते अन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते यदि वा सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठत इति न प्रेत्यसंज्ञास्ति न प्राकृतिकघटादिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते । सांप्रतविज्ञानोपयोगनिमित्तत्वात् अथवा एवं व्याख्या विज्ञानघन एवेतेन्यो ज्ञतेन्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यतीत्येतन्न यतः प्रेत्यसंज्ञास्ति परलोकसंज्ञास्ति । यदप्युक्तं नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनमात्मनः प्रत्यक्षसिद्धात्तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्तथाहि स्वसंविदिता एवावग्रहेहापायादय उदयन्ते क्षीयन्ते वा ततस्तद्गुणस्य स्वसंविदितत्वात् सिद्धमात्मनः प्रत्यक्षत्वम् । अथ ब्रवीष्व ज्ञतगुणाश्चैतन्यं तथा वेदप्युक्तम् “ एतेन्यो ज्ञतेन्यस्समुत्थायेत्यादि ” ततः कथं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे ते आत्मनः प्रत्यक्षत्वं ज्ञानस्यात्मत्राणत्वा

ज्ञावात्-तदयुक्तम् भूतगुणत्वे सति पृथिव्याः काठिन्यस्यैव सर्वत्र सर्वदा चोपबन्धनप्रसंगात् । न च सर्वत्र सर्वदा चोपबन्ध्यते चैतन्यं क्षोष्टादौ मृतावस्थायां चानुपबन्धमात् । अय तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं शक्तिरूपेण ततो नोपबन्ध्यते तदसम्यक्विकल्पध्यानतिक्रमात् सा-हि शक्तिश्चैतन्याद्विवक्षणा उत चैतन्यमेव यदि विद्वक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चैतन्यमस्ति न हि पदे विद्यमाने पदरूपेण घटस्तिष्ठतीति वक्तुं शक्यं तथाचाहान्योऽपि “ रूपान्तरेण यदि तत्तदेवास्तीति मा रटीः । चैतन्यादय्यरूपस्य भावे तच्छिद्यते कथम् ” । अथ चितीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव तत्कथमनुपबन्ध्यः आवृत्तत्वा दनुपबन्ध इति चेत्तत्त्वावृत्तिरावरणं तथावरणं किं ज्ञतानां विवक्षितपरिणामानामुत परिणामान्तर-माहोस्विदन्यदेव ज्ञतातिरिक्तं किञ्चित् । तत्र न तावद्विवक्षितपरिणामाभावः एकान्ततुल्यरूपतया तस्यावारकत्वायोगात् अन्यथा तस्याप्युत्पत्त्यरूपतया ज्ञावरूपतापत्तिर्भावत्वे पृथिव्यादीनामन्यतमो भावो नवेत् “ पृथिव्यादीन्येव ज्ञतानि तत्त्वमिति यचनात् ” पृथिव्यादीनि च ज्ञतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकाणीति कथमावारकत्वं तस्योपपत्तिमत्-अयपरिणामान्तरं तदयुक्तं परिणामान्तरस्यापि ज्ञतस्वभावतया ज्ञतवद्व्यञ्जकत्वस्योपपत्तेर्नावारकत्वस्य, अथान्यदेव ज्ञतातिरिक्तं किञ्चित्-तदतीवासमीचीनम् । ज्ञतातिरिक्ताऽन्युपगमे चत्वात्यैव पृथिव्यादीनि ज्ञतानि तत्त्वमिति तत्त्वसंख्याव्याघातप्रसंगात् अपि चेदं चैतन्यं प्रत्येकं वा ज्ञतानां धर्मः समुदायस्य वा न तावत्प्रत्येकमनुपबन्धनात् नहि प्रतिपरमाणुसंवेदनमुपबन्ध्यते । अपि च यदि प्रतिपरमाणुसंवेदनं नवेत्तर्हि पुरुष सहस्रवैतन्यबुन्दमिव परस्परं निम्नस्वभावमिति नैकरूपं नवेत् । अथ चैकरूपमुपबन्ध्यते अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं सकलशरीराधिष्ठितानेकस्वरूपतया नुभवात् अथ समुदायस्य धर्मस्तदप्यसत्प्रत्येकमसत्समुदायेऽपि न भवति यथा रेणुषु तैलं स्यादेतन्मन्त्राङ्गेषु प्रत्येकं मदशक्तिरदृष्टापि समुदायेऽपि नवन्ती दृश्यते तच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः तदसम्यक् प्रत्येकमपि मन्त्राङ्गेषु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्यादिगुणदर्शनात् तथाहि दृश्यते माधुर्यमिक्कुरसे धातकीपुष्पे च मनाक् विकलतोत्पादि, न चैवं चैतन्यं सामान्यतोऽपि ज्ञतेषु प्रत्येकमुपबन्ध्यते ततः कथं समुदाये तद्विबुधमर्हति मा प्रापत्सर्वस्य सर्वत्राज्ञावप्रसक्तप्रसङ्गात् । किंच यदि चैतन्यं ज्ञतधर्मत्वेन प्रतिपन्नं ततोऽवश्यमस्यानुरूपो धर्मः प्रतिपत्तव्यः आनुरूप्याभावे जलकाठिन्ययोरेव परस्परधर्मधर्मिभावोऽनुपास्तः न च ज्ञतानामनुरूपो धर्मो वैद्वक्षणात् तथाहि चैतन्यं बोधस्वरूपममूर्तं च ज्ञतानि तद्विवक्षणां ततः कथमेषां परस्परं धर्मधर्मिज्ञावः । नापि चैतन्यमिदं ज्ञतानां कार्यमत्यंत विद्वक्षणतया कारणज्ञावस्याप्ययोगात् तथा चोक्तम् “ काठिन्याबोधरूपाणि, ज्ञतान्यध्यक्षसिद्धितः । चेतनाजगतद्रूपा सा कथं तत्फलं नवेत् ” अपिच यदि ज्ञतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं न सकलमपि जगत् प्राणिमयं नवति परिणतिविशेषसङ्गावाभावादिति चेन्न सोऽपि परिणतिविशेषसङ्गावः सर्वत्रापि कस्मान्न नवति सोऽपि हि ज्ञतमात्रनिमित्तक एव ततः कथं तस्यापि क्वचित् कदाचिद्भावाः । अन्यच्च स किरूपः परिणतिविशेष इति वाच्यं कठिनत्वादिरूप इति चेत्तथाहि काष्ठादिषु दृश्यन्ते घृणादिजन्तवो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वा-

द्विविशेषस्तत्प्राणिमयं न शेषमिति तदप्यसत् व्यभिचारदर्शनात्
तथाह्यविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे कचिद्भवन्ति कश्चिच्च
कठिनत्वादिविशेषमन्तरेणापि संवेदजा नभसि च मूर्च्छिता
जायन्ते किंच समानयोनिका अपि विचित्रवर्णसंस्थानाः प्रा-
णिनो दृश्यन्ते । तथाहि—गोमयाद्येकयोनिंसंभविनोऽपि केचि-
न्नीलजन्तवोऽपरे पीतकायाः अन्ये विचित्रवर्णाः संस्थानमध्येतेषां
परस्परं विभिन्नं तद्यदि जूतमात्रनिमित्तं चैतन्यं ततएकयोनिकाः
सर्वेऽप्येकवर्णसंस्थाना ज्ञेयुर्न ज्ञवन्ति तस्मादात्मन एव तत्तत्क-
र्मवशात्तथा तथोत्पद्यन्ते इति । स्यादेतत् आगच्छन् गच्छन्
वा आत्मा नोपपन्न्यते केवलं देहे सति संवेदनमुपपन्नमाह दे-
हाभावे च तस्यामेवावस्थायां न, तस्मान्नात्मा किंतु संवेदनमा-
त्रमेवैकं तच्च देहकार्यं देहे एव च समाश्रितं कुरुचचित्रवत् नहि
चित्रं कुरुचविरहितमवतिष्ठते नापि कुरुचांतरं संक्रामति आग-
मनं वा कुरुचांतरात् किंतु कुरुच एवोत्पन्नं कुरुच एव च विह्वी-
यते एवं संवेदनमपि तदप्यसत् आत्मा हि स्वरूपेणामूर्तं आन्त-
रमपि शरीरमसिद्धमत्वात्र चक्षुर्विषयस्तदुक्तमन्यैरपि “अन्त-
रा नवदेहे पि सुद्धमत्वात्नोपपन्न्यते । निष्कामन् प्रविशन्वा
त्मानाभावो नीकणादपि” तत आन्तरशरीरयुक्तोऽप्यात्मा आगच्छ-
न्गच्छन्वा नोपपन्न्यते विगतस्तूपपन्न्यते । तथाहि कृमेरपि
जन्तोस्तत्काळोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः प्रतिबन्धः
उपघातमुपपन्न्य पलायनदर्शनात् यश्च यद्विषयप्रतिबन्धः स
तद्विषयपरिशीलनाज्यासपूर्वकस्तथादर्शनात् न खल्वत्यन्ताप-
रिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते ततो ज-
न्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशीलनाज्यासजनितसंस्कारनि-
बन्धन इति । सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं तथा च केचि-
त्पठन्ति “शरीराग्रहरूपस्य नजसः संज्ञवो यदा । जन्मादौ
देहिनो दृष्टः किं न जन्मान्तरा गतिः, ॥ अयागतिः प्रत्यक्ततो
नोपपन्न्यते ततः । कथमनुमानादवसीयते नैष दोषः अनुमेय-
विषये प्रत्यक्वृत्तेरनन्युपगमात् परस्परविषयपरिहारेण हि
प्रत्यक्कानुमानयोः प्रवृत्तिरिष्यते ततः कथं स एव दोषः । आह
च “अनुमेयेऽस्ति नाभ्यक्तामिति कैवात्र दृष्टता । अभ्यक्त्स्यानु-
मानस्य विषयो विषयो न हि” अथ तज्जातीयेऽपि प्रत्यक्वृ-
त्तिमन्तरेण कथमनुमानमुदयितुमुत्सहते न खलु यस्याग्नि-
विषया प्रत्यक्वृत्तिर्महानसेऽपि नासीत्तस्यायत्र कितिधरादौ
धूमात्सूक्ष्मजानुमानं जवति तदन्यसम्यक् अत्रापि तज्जातीये
प्रत्यक्वृत्तिर्भावात् तथा ह्याग्रहोऽन्यत्र परिशीलनाज्यासप्रवृत्तः
प्रत्यक्त एवोपपन्न्यस्ततस्तदुपपन्ननेहान्यनुमानं प्रवर्तते उ-
क्तं च “आग्रहस्तावदज्यासात् प्रवृत्तमुपपन्न्यते । अन्यत्राभ्य-
क्तः साक्षात्ततो देहेऽनुमा न किम्” योऽपि च दृष्टान्तः । प्रागु-
प्यस्तः सोऽप्ययुक्तो वैषम्यात् तथाहि चित्रमचेतनं गमनस्व-
भावराहितश्च आत्मा च चेतनः कर्मवशाद्गत्यागती च कुरु-
ते ततः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्यं ततो यथा कश्चिद्दे-
वदत्तो विवक्षिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारंभं कृत्वा ग्रामा-
न्तरे गृहान्तरमास्थायावतिष्ठते तच्छदात्मापि विवक्षिते भवे-
देहं परिहाय भवान्तरे देहान्तरमारचय्यावतिष्ठते । यश्चो-
क्तम् तच्च संवेदनं देहकार्यमिति चाक्षुषादिकं संवेदनं
देहाश्रितमपि कथंचिद् जवतु चक्षुरादीन्द्रियद्वारेण तस्यो-
त्पत्तिसंज्ञवात् यत्तु मानसं तत्कथं न हि तद्देहकार्यमुपपत्ति-
मव्युक्तयोगात् । तथाहि तन्मानसं ज्ञानं देहादुत्पद्यमान-
मिन्द्रियरूपाद्वा समुद्घातानीन्द्रियरूपाच्चा केशनखाद्विहङ्गणा

तत्र न तावदाद्यः पक्व इन्द्रियरूपादुत्पत्ताविन्द्रियबुद्धि-
वद्वर्तमानार्थग्रहणमसक्तेः इन्द्रियं हि वार्तमानिक एवार्थं
व्याप्रियते तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानं इन्द्रिय-
ज्ञानमिव वर्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव भवेत् अथ
यदा चक्षुरूपविषये व्याप्रियते तदा रूपे विज्ञानमुत्पादयति
न शेषकात् ततस्तदपि विज्ञानं वर्तमानार्थविषयं वर्तमाने
एवार्थं चक्षुषो व्यापारात् । रूप विषयव्याप्रीवजावे च
मनोज्ञानं ततो न तत्प्रतिनियतकावविषयम् एवं शेषेष्वपि
इन्द्रियेषु वाच्यम् ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्तमानार्थग्रहण-
प्रसक्तिस्तदसाधीयो यत इन्द्रियाश्रितं तदुच्यते यदीन्द्रिय-
व्यापारमनुसृत्योपजायते इन्द्रियाणां च व्यापारः प्रतिनियते
एव वार्तमानिके स्वस्वविषये मनोज्ञानमपि यदीन्द्रिय व्यापारा-
श्रितं तत इन्द्रियज्ञानमिव वार्तमानिकार्थग्राहकमेव जवेत् अन्य-
था इन्द्रियाश्रितमेव तत्र स्यात् तथा च केचित्पठन्ति “अक्व-
व्यापारमाश्रित्य भवदक्वजमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रेति कथ-
मक्वजवं जवेत् । ” अथानीन्द्रिय रूपादिति पक्वस्तदप्ययुक्त-
स्तस्याचेतनत्वात् नन्वचेतनत्वादिति कोऽर्थः यदीन्द्रियविज्ञान-
रहितत्वादिति तदप्यते एवं यदि नामेन्द्रिय विज्ञानं ततो न
भवति मनोविज्ञानं तु कस्मान्न जवति । अथ मनोविज्ञानं
नोत्पादयतीत्यचेतनत्वं तदा तदेव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञा-
र्थकदेशासिद्धो हेतुः तदप्यसत् अचेतनत्वादिति किमुक्तं
जवति स्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुराच्चिद्रूपतयानुपपन्न्यते स्पर्शादयो
हि स्वस्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुराच्चिद्रूपानुपपन्न्यन्ते ततस्तेऽन्यो-
ज्ञानमुत्पद्यते इति युक्तं केशनखादयस्तु न मनोज्ञानेन तथा स्फु-
राच्चिद्रूपा उपपन्न्यन्ते कथं तेऽन्यो मनोज्ञानं जवतीति प्रति-
धायन्तु सुप्रियः ओह च “चेतयन्तो न दृश्यन्ते केशस्मश्रुनखा-
दयः । ततस्तेऽन्यो मनोज्ञानं जवतीत्यतिसाहसम् ” अपि च
यदि केशनखादिप्रतिबन्धं मनोज्ञानं ततस्तदुद्भेदे मूलत एव न
स्यात् तदुपघाते चोपहतं भवेन्न च भवति तस्मान्नायं पक्वः
क्वोदकम् । किंच मनोज्ञानस्य सूक्ष्मार्थनेतृत्वस्मृतिपाटवादयो
विशेषा अन्यव्यतिरेकाज्यां व्यत्यासपूर्वका दृष्टाः तथाहि
तदेव शास्त्रमीहापोहादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिज्ञायते
ततः सूक्ष्मसूक्ष्मतरार्थावबोधे लब्धसति स्मृतिपाटवं चापूर्व-
मुज्जृम्भते एवं चैकशास्त्रे अन्यासतः सूक्ष्मार्थनेतृत्वशक्तौ
पाटवशक्तौ चोपजातायामन्येष्वपि शास्त्रांतरेषु अनायासेनैव
सूक्ष्मार्थावबोधः स्मृतिपाटवं चोद्भवति तदेवमन्यासहेतुकाः
सूक्ष्मार्थनेतृत्वादयो मनोज्ञानस्य विशेषदृष्टाः । अथच कस्य-
चिदिह जन्मान्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यन्ते ततोऽवश्यं पार-
लौकिकाज्यासहेतुका इति प्रतिपत्तव्यं कारणेन सह कार्य-
स्यान्यथानुपपन्नत्वप्रतिबन्धेन दृष्टतकारणस्यापि तत्कार्यत्व-
विनिश्चितेः । ततः सिद्धः परलोकयायी जीवः । सिद्धे च
तस्मिन् परलोकयायिनि यदि कथांचिदुपकारी चाक्षुषादेर्वि-
ज्ञानस्य देहो भवेत् न कश्चिद्दोषः कयोपशमहेतुतया देहस्यापि
कथंचिदुपकारित्वाज्युपगमात् न चैतावता तन्निवृत्तौ सर्वथा
तन्निवृत्तिः नहि वह्निरसादितविशेषो घटो वह्निनिवृत्तौ समू-
लोद्भेदं निवर्तते केवलं विशेष एव कश्चनापि यथा सुवर्णस्य
ध्रुवता एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्रति-
बन्धो निवर्तते न पुनः समूहं ज्ञानमपि यदि पुनर्देहमात्रनिमि-
त्तकमेव विज्ञानमिष्यते देहनिवृत्तौ च निवृत्तिमव तर्हि देहस्य
तस्य भस्मावस्थायां मा भूत्तदेहं तु तथाचूते एवावतिष्ठमाने
मृतावस्थायां कस्मान्न जवति प्राणापानयोरपि हेतुत्वात्तद

जावेन भवतीति चेन्न प्राणापानयोर्ज्ञानहेतुत्वायोगात् ज्ञानादेव
च तयोरपि प्रवृत्तिस्तथाहि यदि मन्दौ प्राणापानौ विक्षुब्धमि-
ष्यते ततो मन्दौ जवतः दीर्घौ चेत्तर्हि दीर्घाविति यदि पुनर्देह-
मात्रनिमित्तौ प्राणापानौ प्राणापाननिमित्तं च विज्ञानं तर्हि
नेत्यभिज्ञावशात् प्राणापानप्रवर्त्तमाना दृष्टप्राणापाननिमित्तं च
यादिविज्ञानं ततः प्राणापाननिन्हासातिशयसंभविज्ञानस्यापि
निन्हासातिशयौ स्याताम् अवश्यं हि कारणे परिहीयमाने
अनिवर्त्तमाने च कार्यस्यापि हानिरुपचयश्च भवति यथाम-
हति मृत्पिण्डे महान् घटोऽप्ये चावपीयान् अन्यथा कारणमेव
तत्र स्यात् भवतः प्राणापाननिन्हासातिशयसंभवे विज्ञान-
स्यापि निन्हासातिशयौ, विपर्ययस्यापि जवात् मरणाव-
स्थायां प्राणापानातिशयसंभवेऽपि विज्ञानस्य न्हासदर्श-
नात् । स्यादेतत् तत्तदानीं वातपित्तादिनिर्दोषैर्देहस्य-
विगुणीकृतत्वात् प्राणापानातिशयसंभवेऽपि चैतन्य-
स्यातिशयसंभवो ऽत एव मृतावस्थायामपि चैतन्यदेहस्य
विगुणीकृतत्वात् तदसमीचीनतरमेव सति मृतस्यापि पुनरु-
ज्जीवनप्रसक्तेः । तथाहि मृतस्य दोषाः समीभवन्ति समीभ-
वनं च दोषाणामवसीयते ज्वरादिविकारादर्शनात् समत्वं चा-
रोग्यं तथाचाहुर्वृद्धाः “तेषां समत्वमारोग्यं क्लृप्तवृद्धी विपर्यय”
इति । आरोग्यत्वाज्जवादेहस्य पुनरुज्जीवनं भवेत् अन्यथा
चेह कारणमेव चेतसो न स्यात् तद्विकाराभावाज्जावात्तु
विधानात् एवं हि देहकारणता विकारस्याश्रयेया स्यात्
यदि पुनरुज्जीवनं जवेत् स्यादेतदयुक्तमिदं पुनरुज्जीवनप्र-
संगोपादानं यतो यद्यपि दोषा देहस्यावैगुण्यमाधाय निवृ-
त्तास्तथापि न तत्तत्तस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः न हि दहनकृतो
विकारः काष्ठे दहनविवृत्तौ निवर्त्तमानो दृष्टः तदयुक्तमिह
हि कर्त्तिकचिदनिवर्त्य विकारारम्भकम् । यथा वह्निः काष्ठे
श्यामतामात्रमपि वह्निना कृतं काष्ठे वह्निनिवृत्तौ निवर्त्तते किंचि-
त्पुनः कचिन्नित्यविकारारम्भकं यथा स पत्राग्निः सुवर्णं तथाहि
अग्निना क्रमात्सुवर्णं जवति अग्निनिवृत्तौ निवर्त्तते तत्र वाता-
दयो दोषा निवर्त्य विकारारम्भकाश्चित्साप्रयोगदर्शनात्
। यदि पुनरनिवर्त्य विकारारम्भका जवेयुर्त्तिर्न तद्वि-
कारनिवर्त्तनाय चिकित्सा विधीयते वैफल्यप्रसंगात् न च
वाच्यं मरणात् प्राग्दोषा अनिव र्त्यविकारारम्भका मरणकाले
च निवर्त्य विकारा इति एकस्य एकैव निवर्त्यानिवर्त्यविकारा-
रम्भकत्वायोगात् । न ह्येकमेव तत्रैव निवर्त्यविकारारम्भकं
चानुभवितुमर्हति तथा दर्शनात् । ननु द्विविधो हि व्याधिः
साध्योऽसाध्यश्च । तत्र साध्यो निवर्त्यस्वजावस्तमेव चाधि-
कृत्य चिकित्सा फलवती असाध्यो ऽनिवर्त्तनीयः न च साध्या-
साध्यभेदो न वा व्याधिद्वैविध्यमप्रतीतं सकललोकप्रसिद्धत्वात्
व्याधिश्च दोषेण कृतस्ततः कथं दोषाणां निवर्त्यानिवर्त्यविकारा-
रम्भकत्वमनुपपन्नमिति तदप्यसत् जवन्मते साध्यासाध्यव्याध-
नुपपत्तेस्तथाह्यसाध्यता व्याधेः कचिदायुः कथा च तथाहि तस्मि-
न्नेव व्याधौ समाने ऽप्यौषधवैद्यसंपर्के कचिच्चिन्त्रियते कश्चिन्नकचि-
त्पुनः प्रतिकूलकर्मोदयात् प्रतिकूलकर्मोदयजानितो हि श्वित्रादि-
व्याधिरौषधसहसैरपि कश्चिदसाध्यो जवति एतच्च द्विविधम-
पि व्याधेरसाध्यत्वमर्हतामेव मते संगच्छते न जवतो जूतमात्र-
तत्त्ववादिनः कचित्पुनरसाध्यो व्याधिर्दोषकृतविकारनिवर्त्तन-
समर्थो निषेधस्याभावात् वैद्यस्य वा वैद्यौषधसंपर्काभावे हि
व्याधिः प्रसर्पन् सकलमप्यायुरुपक्रमते न तु वैद्यौषधसं-
पर्काभावादेवास्माकमपि पुनरुज्जीवनं भविष्यति न हि तद-

स्ति किञ्चिदौषधं वैद्यो वा यत्पुनरुज्जीवयति तदप्ययुक्तं
वैद्यौषधौ हि दोषविकारनिवर्त्तनार्थमिष्येते न पुनरत्यन्तासतं
श्चेतन्यस्येत्पादनार्थं तथाप्युपगमात् दोषकृताश्च विकारा मृ-
तावस्थायां स्वधमेव निवृत्ता ज्वरादेरदर्शनात्ततः किं वैद्यौष-
धान्वेषणेनेति तदवस्थ एव पुनरुज्जीवनप्रसंगः । अपि कश्चिदो-
पाणामुपशमेष्यकस्मान्निवृत्ते कश्चिच्चातिदोषदुष्टत्वेऽपि जीव-
ति तदेतद्भवन्मते कथमुपपत्तिमर्हति तथा च केचिदुच्यते “दोष-
स्योपशमेष्यस्ति मरणं कस्यचित्पुनर्जीवनं दोषदुष्टत्वेत्येतन्न
स्याद्भवन्मते” अर्हतां तु शासने यावदायुः कर्मविजृम्भते
तावद्दोषैरतिपीडितोऽपि जीवति आयुःकर्मद्वये च दोषा-
णामधिकृतावपि म्रियते तन्न देहमात्रकारणं संवेदनम् । अन्यच्च
बेहः कारणं संवेदनस्य सहकारिजृतं वा भवेदुपादानचूतं वा
यदि सहकारिजृतं तदिष्यत एव देहस्यापि क्लृप्तोपशमहेतु-
तया कथञ्चिद्विज्ञानहेतुत्वाप्युपगमात् । अयोपादानभूतं तद-
युक्तमुपादानं हि तत्तस्य यद्विकारेणैव यस्य विकारो यथा
मृदूघटस्य न च देहविकारेणैव विकारः संवेदस्य देहवि-
काराभावेऽपि जयदोःकादिना तद्विकारदर्शनात् तत्र देहउपा-
दानं संवेदनस्य तथा च पठन्युपादानब्रह्मणमपरे अधिकृत्य हि
यद्वस्तुना यः पदार्थो विकार्यते उपादानं तत्तस्य युक्तं गोगवया-
दिवत् एतेन यदुच्यते मातापितृचैतन्यमेतच्चेतनस्योपादानमिति
तदपि प्रतिक्रियते तत्रापि तद्विकारे विकारित्वं तद्विकारे वा
विकारित्वमिति नियमादर्शनात् । अन्यच्च यत् यस्योपादानं त-
त्तस्मादभेदेन व्यवस्थितं यथा मृदो घटः मातापितृचैतन्यं सुत-
चैतन्यस्योपादानं ततः सुतचैतन्यं मातापितृचैतन्यादभेदेन व्यव-
तिष्ठत न व्यवतिष्ठते तस्माद्यत्किञ्चिदेतत् तत्र भूतधर्मा भूतकार्यं
वा चैतन्यं किंचात्मनो गुण इति तद्गुणस्य प्रत्यक्षसिद्ध आत्मा
अनुमानसिद्धश्च तच्चानुमानमिदं रूपादीन्न्द्रियाणि विद्यमानप्र-
योजकानि कर्मकरणत्वे सति ग्राह्यग्राहकरूपत्वात् यः कर्म-
करणे सति ग्राह्यग्राहकरूपस्सद्भिद्यमानप्रयोजको यथा शंदेशो
यः पिण्डेकर्मकरणरूपाणि च सन्ति ग्राह्यग्राहकरूपाणि रूपा-
दीन्न्द्रियाणि ततो विद्यमानप्रयोजकानीति न चेन्द्रियाणां स्वत-
उपलम्भकत्वं येन रूपादिग्रहणं प्रति तेषां कर्तृत्वेमेवोपगम्येत न
करणत्वमचेतनत्वेन स्वत उपलम्भकत्वायोजनात् तथा चात्र
प्रयोगः यदचेतनं तन्नोपलब्धं यथा घटोऽचेतनानि च द्रव्येन्द्रि-
याणि न चायमसिद्धो हेतुः यतः खलु द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्यु-
पकरणरूपाणि निर्वृत्युपकरणे च पुञ्जमयं पुञ्जमयं च सर्व-
मचेतनं पुञ्जानां काठिन्यावबोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्मि-
त्वायोगात् धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो यथा काठिन्यं प्रति
पृथिवी यदि पुनरनुरूपत्वाभावेपि धर्मधर्मिजावो जवेत् ततः
काठिन्यजन्मथोरपि संभवेत् तत्र भवति तस्मादचेतनाः पुञ्जाः
तथाचेतनं “वाहसनावममुत्तं, विसयपरिच्छेदयगं च चेत्यन्नं ।
विवरीयसहावाणि य, वृयाणि जगत्पसिद्धाणि ॥ १ ॥ ता धर्म-
धर्मिजावो, कहमेपसिं अणुजगामेय । अणुरूपत्वाभावे,
काठिन्यजगाम किं न जवे ॥ २ ॥ ततः स्वत उपलम्भकत्वाभावात्
रूपादिग्रहणं प्रतीन्द्रियाणां कारणभाव एव न कर्तृभाव इति
स्थितम् । अयं चेदमनुमानं स भोक्तृकमिदं शरीरं जोग्यत्वात्
स्यान्नस्थितौदनवत् भोग्यता च शरीरस्य जीवेन तथा निव-
सता शुज्यमानत्वात् द्वयोरपि च प्रयोगयोः साध्यसाधनप्र-
तिबन्धासिद्धदृष्टान्ते प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेति नोक्तविज्ञाद्विज्ञी सं-
घन्धाग्रहरूपदोषावकाशः । आगमगम्योप्येव जीवः तथा चागमः
“अर्णवद्विद्युगुणं जीवं, दुन्नेयं मंसचक्षुणा । सिद्धं पस्तंति

सव्यन्तु, नाणसिद्धा य साहुणो” अत्र ज्ञानसिद्धाः साधवो
त्रयस्यैवद्विनः शेषं सुगमम् नचागमानां परस्परविरुद्धार्थं
तथा सर्वेषामप्यप्रामाण्यमन्युपयं सर्वज्ञसूत्रस्यावश्यं प्रमा
णत्वेनान्युपगमाहत्वाद्याप्यसम्यक् प्रमाणाप्रमाणविभागा
परिणतेः प्रेक्षावतां कितिप्रसंगात् । अथ कथमेतत् प्रत्येयं
यथायमागमः सर्वज्ञसूत्र इति उच्यते—यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणा
नुमानेन वा न वाच्यते नापि पूर्वापरव्याहतः सोवसीय सर्वज्ञ
प्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासम्भवात् ततस्तस्माद्यसिद्धं
तत्सर्वं सुसिद्धम् । उक्तञ्च “ दिष्टेण इष्टेण य, जमि विरोहो
न हुज्जर् कर्हि वि । सो आगमतत्तो ज्ञ, नापं तं सम्मनाणं
ति ॥ ततः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणसिद्धत्वाद्देवदत्तप्रतिष्ठित
त्वाच्च सौम्य ! अस्ति जीव इति प्रतिपत्तव्यम् ॥ आ० म०
द्वि० ॥ (इह वेद पदोपन्यासस्तेन वेदानां प्रमाणत्वेनाङ्गीकृत
त्वात्) । आह—

त्रिंमि समयमि, जाइरामरणविष्णुकेणं ।

सो समयो पवइओं पंचहिं सह खंमियसएहिं ॥

उक्त प्रमाणेन जिनेन प्रगवता वर्धमानस्वामिना जरामर-
णान्यामुक्तवक्त्राणां विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन त्रिने
निराकृते शंशये स इन्द्रजितः पंचभिः स्तैरिभक्तैः शत्र-
शतैः सह श्रमणः प्रव्रजितः सन् साधुः संवृत्त इत्यर्थः । आ०
म० द्वि० । आव० ॥ अ० सू० ।

कल्पसुबोधिन्यामिन्द्रजितेः कथा विस्तरेण एवं प्रतिपादिता
यदा जगवान् महावीरो विहरन् अपापापूर्वी महसेनवने
जगाम तत्र च यज्ञं कारयतः सोमिन्नविप्रस्य गृहे बहवो
ब्राह्मणाः मिश्रिताः (कल्प०) अन्येऽपि उपन्यास्य शङ्कर ईश्वर
शिवजी जानी गङ्गाधर महीधर भूधर वल्मीधर श्रीधर
पिण्ड्या विष्णु मुकुन्द गोविन्द पुरुषोत्तम नारायण ध्रुवे श्रीपति
उमापति विद्यापति गणपति जयदेव व्यास महादेव शिव-
देव गङ्गापति गौरीपति त्रिवानी श्रीकण्ठ नीलकण्ठ हरिहर
रामजी रावण मधुसूदन नरसिंह कमलाकर जोसी पूनो
रामजी शिवराम इत्यादयो मिश्रिताः सन्ति अत्रान्तेर च-
भगवन्नमस्यार्थं मागच्छतः सुरासुरान् विदोष्य ते अचिन्त-
यन् अहो यज्ञस्य महिमा यदेते सुराः साक्षात्समागताः अथ
तान् यज्ञमण्डपं विहाय प्रनुपाश्वं गच्छतो विज्ञाय द्विजाः विपे
डुस्ततोऽमी सर्वज्ञं वन्दितुं यान्ति इति जनश्रुत्या श्रुत्वा इन्द्र
जितः सामर्पश्चिन्तयामास । अहो मयि सर्वज्ञे सत्यपि अप-
रोऽपि स्वं सर्वज्ञं ख्यापयति दुःश्रवमेतत् कर्णकटु कथं नाम
श्रूयते । किं च कदाचित्कोऽपि मूर्खः केनाचिद्भूतेन वञ्च्यते
अनेन सुरा अपि वञ्चिताः यदेवं यज्ञमण्डपं विहाय तत्समीपं
गच्छन्ति । अथवा यादृशोऽयं सर्वज्ञस्तादृशा एवैते सुरा अनु-
रूप एव संयोगः यतः—

“ पश्यानुरूपमिन्द्रिन्द्रेण माकन्दशेखरो मुखरः ।

अपि च पिचुमन्दमुकुञ्ज-मौकुलिकुञ्जमाकुञ्जं मलितं ” ॥ १ ॥

(तथापि नाहमेतस्य सर्वज्ञादोषं सहे)

यतः । न्योमिन् सूर्यद्वयं किं स्याद्दुहायां केसरिद्वयम् ।

प्रत्याकारे च खड्गौ द्वौ, किं सर्वज्ञावहं स च ॥ २ ॥

ततो जगवन्तं वन्दित्वा प्रतिनिवर्तमानान् सोपहासं जनान्
पप्रच्छ नो नो दृष्टः स सर्वज्ञः कीदृशः किंस्वरूप इति जनेस्तु
“ यदि त्रिबोकी गणनापरः स्यात्तस्यासमार्तिर्यादि नायुपः
स्यात् ॥ पारेपरार्थं गणितं यदि स्यात्, गुणयनिद्विशेषगुणो-
पि स स्यात् ॥ १ ॥

इत्याद्युक्ते सति स दधौ ॥

नूनमेव महाधूर्तो मायायाः कुलमंदिरम् ॥

कथं लोकसमस्तोऽपि विज्रमे पातितोऽमुना ” ॥ १ ॥

न क्लमे क्लणमात्रं तु तं सर्वज्ञं कदाचन ॥

तमस्तोममपाकर्तुं सूर्यो नैव प्रतीकते ॥ ३ ॥

वैश्वानरः करस्पर्शं केशरोल्लुञ्चनं हरिः ॥

क्षत्रियश्च रिपुक्लेषं न सहन्ते कदाचन ॥ ४ ॥

गता गौरुदेशोद्भवा दूरदेशं जयाज्जर्जरा गौर्जरास्त्रासमीयुः ।
मृता मालवीयास्तिबद्धास्तिबद्धांगो-द्भवा जङ्घिरे परिहृता म-
द्भयेन, ॥ ५ ॥ अरे दाटजाताः क थाताः प्रणष्टाः प्रदिष्टा अपि
द्राविना ब्रीमवार्ता ॥ अहो कदि क्षिप्तातुरे मय्यमुस्मिन्, जग
त्युक्ते वादिदुर्भिक्षमेतत् ॥ ६ ॥ “ तस्य ममाग्रे कोऽसौ,
वादी सर्वज्ञमानमुद्धति ॥ इति तत्र गन्तुमुक्तं, तमप्रिचूतिर्ज-
गादेवम्, ॥ ७ ॥ “ किं तत्र वादिकीडे, तव प्रयासेन यामि
यन्धोऽहम् ॥ कमलोन्मूलनहेतो-र्नैतव्यः किं सुरेन्द्रगजः, ॥
॥ ८ ॥ अकथयदयेन्द्रजितिर्यद्यपि मद्भ्रातृजय्य एवासौ ।
तदपि प्रवादिनाम श्रुत्वा स्थातुं न शक्नोमि ॥ ९ ॥ चित्रं चैव
त्रिजगति सहस्रद्वो निर्जिते मया वादैः ॥ क्षिप्रचटस्याख्या
मिव ककुंदुकोऽसौ स्थितो वादी ॥ १० ॥

अस्मिन्नजिते सर्वे जगज्जयोद्धृतमपि यशो नश्येत् ।

अल्पमपि शरीरस्यं शल्यं प्राणान् वियोजयति ॥ ११ ॥

त्रिद्रे स्वल्पेऽपि पोतः किं, पाथोद्यौ न निमज्जति ।

एकस्मिन्निष्ठके हृष्टे, दुर्गः सर्वोऽपि पात्यते ॥ १२ ॥

इत्यादि विचिन्त्य विरचितवाद्दशतिबद्धः स्वर्णयज्ञोप-
वीतभूषितः स्फारपीताम्बराम्बरः कैश्चित्पुस्तकपाणिभिः
कैश्चित् कमण्डलुपाणिभिः कैश्चिद्दर्भपाणिभिः सरस्वती-
कण्ठाभरण वादिविजयवल्मीकशरण-वादिमदगञ्जनवादिमुख
भञ्जन-वादिगजसिंह-वादीश्वरविह-वादिशिंहाष्टपद-वा-
दिविजयविशद-वादिबृन्दभूमिपाल-वादिशिरिकाव-वादि
दक्षीकृपाण-वादितमज्जाण-वादिगोभूमधरदमर्दित-वादिमर
दृ वादिघटमुद्गर-वादिभूकजास्कर-वादिसमुद्रागस्ति- वादि
तरुन्मूलनहस्ति-वादिसुरेन्द्र-वादिगरुडगोविन्द-वादिजन
राज-वादिकंसकृष्ण-वादिहरिणहरि-वादिभूयमल्ल-वादि
हृदयशल्य-वादिगणजीवक-वादिशत्रुप्रदीपक-वादिचक्र
चूर्णमणि-पाणिस्तशिरोमणि-विजितानेकवादिसरस्वती
वल्गुप्रसाद इत्यादिविरुद्धवृन्दमुखारितादिक्चक्रैः पंचभिश्चात्र
शतैः परिवृत इन्द्रजितिवीरसमीपं गच्छन्निन्तयामास । अहो
धृष्टेनानेन किमेतत् कृतम् । यदहं सर्वज्ञादोषेन प्रकोपितः

यतः “ समीराजिमुखस्थेन, दवाग्निर्जावितोऽमुना ।

कपिकच्छता देह-सौख्यायाविक्षिता ननु ॥ १ ॥ ”

(किं मेतेन अधुना निरुत्तरीकरोमि यतः)

तावद्दर्जति खद्योतस्तावद्दर्जति चन्द्रमाः ।

उदिते तु सहस्रांशौ न, खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥

सारङ्गमातङ्गतुरङ्गपूगाः पलाय्यतामाहु वनादमुष्मात् ॥

साटोपकोपस्फुटकेशरश्रीमृगाधिराजोऽयमुपेतवान् यत्नं ३

मम ज्ञान्यजराद्यक्षा, वाद्ययं समुपस्थितः ॥

अद्य तां रक्षनाकण्डू-मपनेष्ये विनिश्चितम् ॥ ४ ॥

वक्त्रेण मम दक्षत्वं साहित्ये संहिता मतिः ॥

तर्कं कर्कशतात्यर्थं क शास्त्रे नास्ति मे श्रमः ॥ ५ ॥

अज्ञेयं किमु वज्रस्य, किमसाध्यं महात्मनां ॥

धुधितस्य न किं खाद्यं किं न वाच्यं खलस्य च ॥ ६ ॥

तथा ममापि त्रैलोक्य-जित्वरस्य महौजसः ॥
अजेयं किमिवास्तीह तद्वज्रमि जयाम्यमुम् ॥ ७ ॥
इत्यादि चिन्तयन् प्रभु-मवेह्य सोपानसंस्थितो दधौ ।
किं ब्रह्मा किं विष्णुः सदाशिवः शङ्करः किं वा ॥ ८ ॥
चन्द्रः किं स न यत्कञ्चिद्विदुः सूर्योऽपि नो तीव्ररुक्
मेरुः किं न स यश्चित्तान्तकविनो विष्णुर्न यत् सोऽशितः ॥
ब्रह्मा किं न जरातुरः स च जराजीर्णं यत्सोऽस्तु-
र्ज्ञातं दोषविजिताविद्यगुणकीर्णोन्तिमस्तीर्यकृत् ॥ ९ ॥
हेमसिंहासनासीनं सुरराजनिषेवितम् ॥
दृष्ट्वा वीरं जगतपूज्यं चिन्तयामास चेतसि ॥ १० ॥
कथं मया महत्त्वं हा, रक्षणीयं पुराजितम् ॥
प्राप्तादं कीदृशकोहेतो-र्जङ्ग को नाम वाञ्छित ॥ ४ ॥
एकेन चाजितेनापि मानहानिस्तु का मम ॥
जगज्जैत्रस्य किं नाम करिष्यामि च सांप्रतम् ॥ ५ ॥
अविचारितकारित्वं महो मे मदुर्धियः ॥
जगदीशायतारं य-ज्जुमेनं समागतः ॥ ६ ॥
अस्याग्रेऽहं कथं ब्रूये पाद्वे यास्यामि वा कथम् ॥
संकटे पतितोऽस्मीति शिवा रक्षतु मे यशः ॥ ७ ॥
कथञ्चिदपि भाग्येन चेद्भवेदत्र मे जयः ॥
तदा परिभूतमूर्धन्यो जवामि युवनत्रये ॥ ८ ॥
इत्यादि चिन्तयन्नेप सुधा मधुरया गिरा ॥
आज्ञापितो जिनन्द्रेण नामगोत्रोक्तिपूर्वकम् ॥ ९ ॥
हे गौतमेन्द्रचूते त्वं सुखेनागतवानसि ॥
इत्युक्ते अचिन्तयन्नेति नामापि किमसौ मम ॥ १० ॥
जगत्त्रितयविख्यातं को वा नाम न वेत्ति माम् ॥
जनस्यावाद्यगोपाहं प्रवृत्तः किं दिवाकरः ॥ ११ ॥
प्रकाशयति गुप्तं चेत्संदेहं मे मनःस्थितम् ॥
तदा जानामि सर्वज्ञ-मन्यथा तु न किञ्चन ॥ १२ ॥
चिन्तयन्तमिति प्रोच प्रभुः को जीवसंशयः ॥
विभावयसि नो वेद पदार्थं शृणु तान्यय ॥ १३ ॥
समुद्रो मथ्यमानः किं गङ्गापूरेऽथवा किमु ॥
आदिब्रह्मचरिः किं वा वीरे वेदचरिर्धर्मौ ॥ १४ ॥

वेद पदानि च “ विज्ञानघन एवैतेन्यो चूतेन्यः समुत्थाय
तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसङ्गास्तीति ” त्वं तावदेतेषां
पदानामर्थमेवं करोषि यत् विज्ञानघनो गमनागमनादिचेष्टा
वान् आत्मा एतेन्यो भूतेन्यः पुण्यव्यसजो वाय्वाकाशेन्यः
समुत्थाय प्रकटीभूय मद्यागिन्यो मदशक्तिरिव ततस्तानि
चूतान्येव अनुविनश्यति तत्रैव विद्यं याति जले बुद्बुद् इव
ततो चूतातिरिक्तस्य आत्मनो—ज्ञायात् न प्रेत्यसङ्गाऽ
स्तीति मृत्वा पुनर्जन्म नास्तीति । परमयुकोऽयमर्थः शृणु
तावदेतेषामर्थम् । विज्ञानघन इति को ऽर्थः विज्ञानघनो ज्ञान
दर्शनोपयोगात्मकं विज्ञानं तन्मयत्वादात्माऽपि विज्ञानघनः
प्रति देशं प्रदेशमनन्तज्ञानपर्यायात्मकत्वात् स च विज्ञानघन
उपयोगात्मक आत्मा कथञ्चिद्वैतस्तद्विकारेन्यो वा घटा
दिन्यः समुत्तिष्ठते उत्पद्यत इत्यर्थः । घटादिज्ञानपरिणतो
हि जीवो घटादिन्य एव हेतुचूतेन्यः प्रवीत घटादिज्ञानपरि
णामस्य घटादिवस्तुसाम्येकात्वात् । एवं च एतेन्यो चूतेन्यो
घटादिवस्तुन्यस्तदुपयोगरूपतया जीवः समुत्थाय समु
त्पद्य तान्येव अनुविनश्यति कोऽर्थः तस्मिन् घटादौ वस्तुनि नष्टे
च्यवते वा जीवो ऽपि तदुपयोगरूपतया नश्यति अन्योपयो
गरूपतया उत्पद्यते सामान्यरूपतया अवतिष्ठते ततश्च न प्रेत्य

सङ्गाऽस्ति कोर्थः न प्राक्तनी घटाद्युपयोगरूपा संज्ञा अवति
ष्ठते वर्तमानोपयोगेन तस्या नाशितत्वादिति । अपरं च स वै
अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, तथा दृढकोर्थः दमो दानं
दया इति दकारत्रयं यो वेत्ति स जीवः किञ्च विद्यमानभोक्तृक
मिदं शरीरं जोग्यत्वात् ओदनादिवत् इत्याद्यनुमानेनापि ।
तथा “ वीरे घृतं तिष्ठे तैलं काष्ठे ऽग्निः सौरजं सुमे । चन्द्र
कान्ते सुधा यद्-चयात्माप्यङ्गतः पृथक् ” ॥ एवं च प्रभुवचनै
भिश्चसंदेहः श्रीहृन्मूर्तिः पञ्चशतपरिचारैः प्रव्रजितः । तत्क
णाच्च “ उष्यन्नेह वा १ विगमेह वा २ भुवेह वा ३ इति ” प्रभुव
दनात्रिपदीं प्राप्य द्वादशाङ्गीं रचितवात् । कल्प ॥

हृन्मूर्तिवर्णको यथा—

तेषां काष्ठेण तेषां समरणं समणस्स जगवओ महावी-
रस्स जेष्ठे अंतेवासी, इंदुज्जती एणं अणगारे गोयम
गोचेणं सत्तुस्तेहे समचउरंसंठाणसंठिए वज्जस्सिह-
नारायसंधयणे कणगपुद्गणिएसपमहगारे उग्गतवे दि-
त्तवे तत्तवे महातवे उरावे धारे धोरगुणे धोरतवस्सि
धोरवंजचेरवासी उच्छूदसरिरे । संखिचविउद्वतेउद्वेस्से
चउदसपुव्वी चउणाणोवगए सव्वक्खरसप्पिवाती सम
एस्स जगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उच्छूजाणू अहो-
सिरे उजाणकोटोवगए संजमेणं तवसा अण्णणं जावे-
माणे विहरइ ॥

(तेषामित्यादि) तेन काष्ठेन तेन समयेन श्रमणस्य जग-
वतो महावीरस्य (जेष्ठेति) प्रथमः (अन्तेवासिति) शिष्यः
अनेन पदव्येन तस्य सकलसंघनायकत्वमाह (इंदुभूषिति)
हृन्मूर्तिरिति मातृपितृकृतं नामधेयं (नामंति) विभक्तिविप-
रिणामात् नास्तेत्यर्थः अन्तेवासी किल विवक्षया आवकोऽपि
स्यादित्यत आह । (अणगारंति) नास्त्यगारं विद्यत इत्यन
गारः अयञ्चावगीतगोत्रोऽपि स्यादित्यत आह (गौतम
गोचेणंति) गौतमसगोत्र इत्यर्थः । अयञ्च तत्काष्ठोचितदेह
मानापेक्षया न्यूनाधिकदेहोऽपि स्यादित्यत आह (सत्तुस्ते-
हेति) सप्तहस्तोच्छ्रयः अयञ्च वृक्षणहीनोऽपि स्यादित्यत आह
(समचउरंसंठाणसंठिएति) समं नाजेषुरपि अथश्च
सकलपुरुषवृक्षणोपेतावयवतया तुल्यं तच्च तच्चतुरस्रं च प्र-
धानं समचतुरस्रमयवा समाः शरीरवृक्षणोक्तप्रमाणा विसं
वादिन्यश्चतस्रोऽश्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम् । अथयस्त्वह चतु-
र्दिग्भागोपवर्धिताः शरीरावयवा इति । अन्ये त्वाहुः—समा-
अन्यूनाधिकाश्चतस्रोऽप्यश्रयो यत्र तत् समचतुरस्रम् अथयश्च
पर्यकासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम् आसनस्य वृद्धादोपरिजा-
गस्य चान्तरं दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुनश्चान्तरं वामस्कन्ध
स्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति अन्ये त्वाहुर्विस्तारोत्सेधयोः सम
त्वात् समं चतुरस्रं तच्च तत्संस्थानं चाकारः समचतुरस्रसं-
स्थानं तेन संस्थितो व्यवस्थितो यः स तथा । अयं च हीनसं-
हननोऽपि स्यादित्यत आह (वज्जसिहणारायसंधयणेति)
इह संहननमस्थिसंघयविशेषः वज्रादीनां वृक्षणमिदम्—
“ रिसहो य होइ पट्टो, वज्जं पुण कीद्वियं विजाणाहि । उभ
ओमक्कम्बधो गारायं तं, वियाणाहि सि ” तत्र वज्रं च तत्की-
द्विकाकीद्वितकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्ययुक्तत्वात् । ऋषभश्च क्षो-
हादिमयपट्टवृक्षाष्टसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वात् । वज्रपर्वजः
स चासी नाराचं च उन्नयतो मकंदव्यनिवृक्षाष्टसम्पुटोपम

सामर्थ्योपेतत्वात् वज्रर्षभनाराचं तत्संहननमस्थिसंचयवि
शेषोऽनुत्तमसामर्थ्यायोगाद्यस्यासौ वज्रर्षभनाराचसंहननः ।
अन्ये तु कीदृकादिमत्त्वमस्थानेव वर्णयन्ति अयञ्च निन्द्यवर्णो
ऽपि स्यादित्यत आह (कण्यपुत्रयनिधसपद्मगोरे) कनकस्य
सुवर्णस्य (पुत्रगति) यः पुत्रको द्ववस्तस्य यो निकषः कपपट्ट
के रेखावक्त्रणः तथा (पद्महृत्ति) पद्मपद्माणि केसराणि तद्
जौरो यः स तथा । वृद्धव्याख्या तु—कनकस्य न दोहदेर्यः पुत्रकः
सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकषो रेखा तस्य यत्पद्म
बहुदत्तं तत्तज्जौरो यः स तथा अथवा कनकस्य यः पुत्रकोद्भूतत्वे
सति विन्दुस्तस्य निकषो वर्णतः सदृशो यः स तथा (पद्म
हृत्ति) पद्मं तस्य चेह प्रस्तावात्केसराणि गृह्यन्ते ततः पद्मवज्रौ
रो यः स तथा । ततः पदस्यस्य कर्मधारयः अयञ्च विशिष्ट
चरणरहितोऽपि स्यादित्यत आह (उग्रमतवेत्ति) उग्रमप्रधृष्यं
तपोऽनशनादि यस्य स उग्रतपाः यदन्येन प्राकृतपुंसा न
शक्यते चिन्तायितुमपि तद्धिधेन तपसा युक्त इत्यर्थः (दिप्त
तवेत्ति) दीप्तं जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवनगहनदहनस-
मर्थतया ज्वलितं तपो धर्मध्यानादि यस्य स तथा (तत्ततवेत्ति)
तप्तं तपो येनासौ तप्ततपाः एवं हि तेन तत्तपस्तप्तं येन कर्माणि
सन्ताप्यन्ते न तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः सन्तापितो यतो
ऽन्यस्यास्पृश्यमिव जातमिति (महातवेत्ति) आसंशादोप-
रहितत्वात् प्रशस्ततपाः (उरावेत्ति) जीम उग्रादिविशेषण
विशिष्टतपःकरणात्पार्श्वस्था नामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः ।
अन्ये त्वाहुः ॥ (उरावेत्ति) उदारः प्रधानः (घोरेति)
घोरो निर्वृणः परिहृन्धियादिरिपुगणविनाशमाश्रित्य निर्दय
इत्यर्थः ॥ अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमाहुः (घोरगुणेति) घोरा
अन्यैर्नुचरा गुणा मूढगुणादयो यस्य स तथा (घोरतव-
स्सिति) घोरैस्तपोभिः स्तपस्वीत्यर्थः (घोरवज्रचेरवासिति)
घोरं दारुणमल्पसत्त्वैर्नुचरत्वाद्यद्ग्राह्यं तत्र वस्तुं शीघ्रं
यस्य स तथा (उच्छ्रूढसरीरेति) उच्छ्रूढं उज्जितमिवोज्जितं
शरीरं येन तत्संस्कारत्यागात्स तथा (संखितविचलतेय
वेसेति) संक्षिप्त शरीरान्तर्धानत्वेन नृस्वतां गता विपुला
विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वा-
त्तेजोवेद्या विशिष्टतपोजन्यद्विधिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला
यस्य स तथा । मूढटीकाकृता तु (उच्छ्रूढसरीरसंखितविचल-
तेयवेसेति) कर्मधारयं कृत्वा व्याख्यातमिति (चन्द्र-
सपुव्विति) चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते यस्य तेनैव तेषां
रचितत्वादसौ चतुर्दशपूर्वां अनेन तस्य श्रुतकेवादितामाह स
चावधिज्ञानादिविक्रवोपि स्यादत आह (चञ्जनावेगगणपति)
केवलज्ञानवर्जनज्ञानचतुष्कसमन्वित इत्यर्थः उक्तविवेपणद्व-
ययुक्तोऽपि कश्चिन्न समयश्रुतविषयव्यापिज्ञानो भवति
चतुर्दशपूर्वविदां पद स्थानकपतितत्वेन श्रवणादित्यत आह—
(सव्वक्खरसन्निवाइति) सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्चतस्र-
योगाः सर्वेषां चाक्षराणां सन्निपाताः सर्वाक्षरसन्निपातास्ते
यस्य जेयतया सन्ति स सर्वाक्षरसन्निपाती । श्रव्याणि वा
श्रवणसुखकारीणि अक्षराणि साङ्गत्येन नितरां वदितुं शील-
मस्येति श्रव्याक्षरसन्निवादी स च एवं गुणविशिष्टो जगवान्
विनयराशिरेव साक्षादिति कृत्वा शिष्याचारत्वाच्च (सम-
णस्स जगवओ महावीरस्स अदूरसामंते विरहतीति) योग
स्तत्र दूरं च विप्रकृष्टं सामन्तञ्च सन्निहृष्टं तन्निषेधाददूरसामन्तं
तत्र नातिदूरे नातिनिकट इत्यर्थः । किंविधः संस्तत्र विहरती

त्यत आह (उच्छ्रूजाणुत्ति) ऊर्ध्वं जानुनी यस्यासानूर्ध्वजानुः ।
शुरूथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिपद्याया अभावाच्चोत्कुटु-
कासन इत्यर्थः (अहोसिरेति) अधोमुखो नोर्ध्वं तिर्यग्वा
विक्षिप्तदृष्टिः किंतु नियतचूभागनियमितदृष्टिरिति भावः ॥
(जाणकोटोवगणपति) ध्यानं धर्म्यं शुक्लं वा तदेव कोष्ठः कु-
सूत्रो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठोपगतो
यथाहि कोष्ठके ध्यानं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं ज्वल्येवं स जगवान्
ध्यानतो विप्रकीर्णं ध्यायन्तःकरणवृत्तिरिति (संजमेणंति)
संचरेण (तवसति) अनशनादिना चशब्दः समुच्चयार्थो
बुधोऽत्र रुद्रव्यः संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्व
ख्यापनार्थं प्रधानत्वं च संयमस्य नवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तप
सश्च पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन ज्वति चाग्निनवकर्मानुपादा-
नात् पुराणकर्मक्षपणाच्च सकलकर्मक्षयवक्त्रणो मोक्ष इति ॥
(अप्पाणं भावेमाणे विहरइ इति) आत्मानं वासयं
स्तिष्ठतीत्यर्थः । ज० १ श० १ उ० । चं० ॥ पद्मग्रहणेन पद्मकेस
राण्युच्यन्ते अवयवे समुदायोपचारात् यया देवदत्तस्य हस्ता
प्ररूपोऽवयवोऽपि देवदत्तः तथा च देवदत्तस्य हस्ताग्रं
स्पृष्ट्वा लोको वदति देवदत्तो मया स्पृष्ट इति । सू० प्र० पा०
चं० (गणधर शब्देऽस्य मातापितृपुरादीनि)

इन्द्रेसज्ज—इन्द्रजेपज— न० इन्द्रेण प्रकाशितं भेसजम् । शु-
एठयाम् । शब्दरत्न० । वाच० ।

इन्दमह—इन्द्रमह— पु० इन्द्रः शक्रस्तस्य महः प्रतिनियतादिव-
सभावी उत्सव इन्द्रमहः । प्रतिनियतदिवसजाविनि इन्द्रस-
न्तोपार्थे महोत्सवरूपे महामहजेदे, । जी० ३ प्र० । जं० । झा०
आचा० । रा० । “इन्दमहेइवा” । ज० श० ए उ० ३३ । विपा० ।
इन्दमहो आसोयपुणिणमाय भवतीति । आ० चू० अ० ४ ॥
आव० । स्था० । प्रव० । नि० चू० । “ इन्द्रमहापायं पद-
नियया ऊसवा हंति” ॥ उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये
प्रतिनियतजाविनि इन्द्रादिमहा इति । आ० म० प्र० । अयंच
जरतकावादेव प्रवृत्त इति । आ० म० प्र० (प्रवृत्तिकारणमि-
दज्जया शब्दे) ।

इन्दमहकामुग—इन्द्रमहकामुक—पु० इन्द्रमहे वर्षादिकाहे कामुकः
कामयिता । कुकुरे, वर्षादावेव तेषां व्यवयधर्मो लोकप्रासिद्धः ।
वाच० ॥

इन्दमुष्ठाजिसित्त—इन्द्रमूर्च्छाजिषित्त—पु० एकैकपक्षस्य पञ्च-
दशदिवसेषु स्वनामख्याते सप्तमे दिवसे, “इन्दमुष्ठाजिसित्तेय”
चं० १० पाहु० । ज्यो० । जं० ॥

इन्दय—इन्द्रक—पु० इन्द्रशब्दार्थे, स्था. ६ ग० ।

इन्दयणिरय—इन्द्रकनिरय—पु० निरयेन्द्रकमहानिरये, स्था. ६ ग० ।

इन्दराय—इन्द्रराज—पुं० इन्द्रे, “घणसमप इन्दरायस्स” ति० ॥

इन्ददृष्टि—इन्द्रयष्टि—स्त्री० इन्द्रकेतौ, निव्वत्तमहेव्व इन्ददृष्टी
विमुक्कसंधिवंधणा ॥ झा० १ अ० ॥

इन्दवइरा—इन्द्रवज्रा—स्त्री० स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ ग-
उक्ते द्वादशाक्षरपादके वर्णवृत्तजेदे, वाच० । वृत्तर० ॥

इन्दवंसा—इन्द्रवंशा—स्त्री० स्यादिन्द्रवंशा ततजैरसंयुतैः वृत्त-
र० उक्ते द्वादशाक्षरपादके वर्णवृत्तजेदे, वाच० ॥

इन्दवसु—इन्द्रवसु—स्त्री० पांचावदेशस्थकांपिल्यनगरनिवास्ति
ब्रह्मदत्तस्य ज्ञार्यायाम् । उक्त० १३ अ० ॥

इंदवागरण—इन्द्रव्याकरण—न० शब्दशास्त्रभेदे, कल्प० ।

तच्च जगवत इषभदेवस्य समये संजातम् ॥

अहं तं अम्मा पियरो, जाणिता अहियअट्टवासं तु ।

कयकोउयत्तंकारं, वेहायारियस्स उवणेति ॥

अयं भीषणानन्तरं कियत्काव्यातिक्रमे जगवन्तमधिकाष्टवर्षं मातापितरौ ज्ञात्वा कृतानि कौतुकानि रक्षादीनि अलङ्काराश्च केषूपादयो यस्य स तथा तं प्रवरहस्तिस्कन्धगतं तु परितो-मुक्ताजालमाल्यदाम्ना उत्रेण त्रियमाणेन चामरान्यां वीज्यमानं मित्रज्ञातिपरिजनसमेतं लेखाचार्याय उपाध्यायाय उपनयतः । पाठान्तरं वा “उवणीसु” उपनीतवन्तौ उपाध्यायस्य महासिंहासनं रचितं अत्रान्तरे देवराजस्य खट्वासनकम्पो वज्रं । अथावधिना च प्रयोजनविधिं विज्ञाय अहो खल्वपत्यस्नेहविवक्षितं हृद्यनवयगुरुं प्राति मातापित्रोरेण जगवन्तमपि लेखाचार्यायापनेतुमन्युद्यताविति संप्रधार्यगत्य च उपाध्यायपरिकल्पिते वृद्धासने भगवन्तं निवेद्य शब्दलक्षणं पृष्ठवान् । कल्प० ॥

अमुमेवार्थे प्रतिपादयति ।

सकौ य तस्ममकखं, जयवंतं आसणे निवेसिता ।

सदस्स लक्खणं पुञ्जे, वागरणं अवयवा इदं ॥

शक्रो देवराजस्तत्समं लेखाचार्यसमं जगवन्तं तीर्थक-रमासने निवेद्य शब्दलक्षणं पृष्ठति जगवता च व्याकरणमन्यथायि । “व्याक्रियन्ते लौकिकाः सामयिकाश्च शब्दा अनेनेति व्याकरणं” शब्दशास्त्रं तदवयवाः केचन उपाध्यायेन गृहीतास्ते च संदर्भितास्ततः पेन्द्रं व्याकरणं संजातम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥

इंदसत्तु—इन्द्रशत्रु—पु० इन्द्रः शत्रुः शातयिता यस्य । वृत्रासुरे, वाच० ॥

इंदसम्म (न) इन्द्रशर्मन्—पुं० आस्थिकग्रामस्थस्य शूलपाणियक्षस्यार्चके ग्राहणे, “इन्द्रशर्मा भृतिन्दत्त्वा ग्राम्यैस्तस्यार्चकः कृतः” इति ॥ आ० क० । आ० चू० । “तस्य इंदसम्मो नाम पनियारगो कओ” ॥ आ० म० द्वि० । मोराकसन्निवेशस्य स्वनामख्याते गृहपतौ च (तत्कया महावीरस्य मोराकसन्निवेशं गतस्य विहारसमये—महावीरशब्दे वक्ष्यते)

इंदसत्तह—इन्द्रशत्रुज—पु० इन्द्रजातः वर्षाकालजातशत्रुजः । इन्द्रगोपे, वाच० ॥

इंदसिरि—इन्द्रश्री—स्त्री० पंचालदेशस्थकाम्पिल्यनगरनिवासिनो ब्रह्म (राज) दत्तस्य भार्यायाम्, उक्तं ० १३ अ० ।

ऐन्द्रश्री—स्त्री० इन्द्रो जीवस्तस्येयमैन्द्री सा चासौ श्रीश्चैन्द्रश्रीः । आत्मगुणलक्ष्म्याम्, “ऐन्द्रश्रीसुखमग्नेन, वीढावग्रमिवालिखमसन्निधानन्दमग्नेन, पूर्णं जगद्वेक्ष्यते । १ ।” अष्ट० १ प्र० ।

इंदसेहि—ऐन्द्रश्रेणि—स्त्री० इन्द्राणामियमैन्द्री सा चासौ श्रेणिश्चेति ऐन्द्रश्रेणी । इन्द्रपत्न्यै, “ऐन्द्रश्रेणिनता प्रतापभवनं प्रव्याङ्गिनेत्रामृतं सिद्धान्तोपनिषादिचारचतुरैः प्रीत्या प्रमाणी कृता । मूर्तिः स्फूर्तिमती सदा विजयते जैनेश्वरी विस्फुरन्मोहोन्मादघनप्रमादमदिरामत्तैरनालोकिता” ॥ १ ॥ प्रति० ।

इंदसेणा—इन्द्रसेना—स्त्री० ६ त० । इन्द्रस्य कटकै, “गंधव्वनहृदयगय—रहज्जअणियाणसव्वइंदाणं । वेमाणियाणि वसहा, महिसा य अहोनिवासीणं” ॥ ४५ ॥ संघ० सू० । (स्वरूपमधिप-

तयश्च अणिय शब्दे) जंबूमन्दरोत्तरवर्तिन्यां रक्तवतीम्महानदी-समुपयान्त्याम्महानद्याम्, । स्था० १० ग० ।

इंदा—इन्द्रा—स्त्री० इदि रत्न इन्द्रवारुणायाम्, । राजनि ० । श-च्याम्, शब्दर० । वाच० ॥ जम्बूमन्दरोत्तरवर्तिन्यां रक्तवतीं महानदीं समुपयान्त्याम्महानद्याम्, स्था० १० ग० । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, स्था० ६ ग० ।

ऐन्दी—स्त्री० इन्द्रो देवता यस्याः सा ऐन्दी । पूर्वस्यान्दिशि स्था० १० ग० । ज० । विशेष० । “इंदा विजयदाराणुसारतो” ॥ ऐन्दी दिक् विजयद्वारानुसारतः प्रतिपत्तव्या यत्र विजयद्वारं सा ऐन्दीति भावार्थः । आ० म० द्वि० ॥ या रुचकात् विजयद्वारानुसारेण निर्णिगता दिक् सा ऐन्दी । ऐन्दी नामपूवैत्यर्थः ॥ आ० म० द्वि० ॥

इंदाणी—इन्द्राणी—स्त्री० इन्द्रस्य पत्नी । डीए आनुक् च । इन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, । स्था० ४ ग० ।

इंदायरिय—इन्द्राचार्य—पु० योगविधिकारके स्वनामख्याते-आचार्ये, जैनइ० ॥

इंदासण—इन्द्रासन—पु० इन्द्र आत्मा अस्यते विक्रियतेऽनेन असु क्षेत्रे करणे ह्युद् । (सिद्धि) संविदावृक्षे तत्सेवने हि आत्मनो विक्रियत्वात्तस्य तथात्वम् । पञ्चमात्रिकस्य प्रस्तावे आदिलघुके शेषगुरुद्वयात्मके प्रथमे भेदे, वाच० ॥

इंदाहिद्विया—इन्द्राधिष्ठित—त्रि० इन्द्रयुते, “इंदाहिद्विया” इति । इन्द्राधिष्ठिता तद्युक्तत्वादिति । ज० ३ श० १ उ० । “दशकणा इंदहिद्विया पक्षता” । सौधर्मादीनामिन्द्राधिष्ठितत्वमेतेष्विन्द्राणां निवासादिति वृत्तिः । स्था० १० ग० ।

इंदाहीण—इन्द्राधीन—त्रि० इन्द्रवश्ये, ज० ३ श० १ उ० ।

इंदाहीणकज्ज—इन्द्राधीनकार्य—त्रि० इन्द्रवश्यकार्ये, ज० ३ श० १ उ० ॥

इंदिय—इन्द्रिय—न० इदि परमैश्वर्यं इदितो नुम् इन्दनादिन्द्र आत्मा (जीव) सर्वे विषयोपलब्धि (ज्ञान) जोगवृत्तणपरमैश्वर्ययोगात् तस्य विद्धं चिह्नमविनाभाविविद्धसत्तासूचनात् प्रदर्शनादुपपन्नान् व्यञ्जनाच्च जीवस्य विद्धमिन्द्रियविद्धमिन्द्रियविषयोपलब्धत्वात् ज्ञापकत्वसिद्धिः तत्सिद्धौ उपयोगवृत्तणो जीव इति जीवत्वसिद्धिः । अष्ट० । आ० म० द्वि० । तेन दृष्टं सृष्टं ज्ञेयं दत्तमिति वा इन्द्रियम् । स्था० ५ ग० । इन्द्रियमिति निपातनसुत्राच्छपानिष्पत्तिः—न० । जी० । विशेष० । पा० । प० सं० । इन्द्रशब्दादियप्रत्यय इति । प्रज्ञा० १५ पदा० आ० चू० ॥ श्रोत्रादौ, । उक्तं ० १६ अ० । सूत्र० । नयनवदनजघनवक्त्रस्य लनामिककादौ, उक्तं ० १६ अ० “नो निर्गमे इत्थीणं इदि याई मणोहराई मणोरमाई आलोइत्ता निज्जाइत्ता भवति” उक्तं ०

इंदो जीवो सन्वो—वृक्षादिजोगपरमेसरत्तणत्त ।

सोत्ताइजेयमिंदिय—मिह तद्धिगाइ जावाउ ॥

इदि परमैश्वर्यं इन्दनात्परमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः परमैश्वर्यस्य कुत इत्याह (सन्वो इत्यादि) आचरणाभावे सर्वस्यापि वस्तुन उपपन्नान्नाभावेषु सर्वस्यापि त्रिजगत्तस्य वस्तुनः परिजोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यं तस्येन्द्रस्य जीवविद्धं चिह्नं तेन दृष्टं वा निपातनादिहेन्द्रियमुच्यते

तल्लिङ्गादिजावादिति । तच्च श्रोत्रादिभेदं श्रोत्रनयनत्राणरसनस्पर्शनभेदात्पञ्चविधमित्यर्थः । विशेषः ॥

स्था० । प्रव० । सूत्र० । पञ्च स्पर्शादीनि बुद्धीन्द्रियाणि वाक् पाणिपादपायूपस्यरूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि एकादशं मन इति सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

तस्य च नोऽन्द्रियत्वं स्थानाङ्गे उक्तम् । तद्यथा—

बहिं इन्द्रियत्वा पक्षत्ता तंजहा सोऽंदियत्वे जाव फासिंदियत्वे नो इंदियत्वे ।

तत्र श्रोत्रेन्द्रियादीनामर्थो विषयाः शब्दादयः मनस आन्तरकरणत्वेन करणत्वात्करणस्य चेन्द्रियत्वान्तररूढ्या वा मनस इन्द्रियत्वान्तरविषयस्येन्द्रियार्थत्वेन परिन्द्रियार्थो इत्युक्तम् । औदारिकादित्वार्थपरिच्छेदकत्ववृक्षणधर्म द्वयोपेतमिन्द्रियं तस्यैदारिकादित्वधर्मवृक्षणदेशनिषेधा—श्रोत्रेन्द्रियमनः सादृश्यार्थत्वाद्वा नोऽशब्दस्यार्थपरिच्छेदकत्वे नेन्द्रियाणां सदृशमिति तत्सहचरमिति वा नोऽन्द्रियं मनस्तस्यार्थो विषयो जीवादि नो इन्द्रियार्थ इति । स्था० ६ भा० ।

१—इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं छव्यादितो द्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

२—इन्द्रियाणां बाहुल्यपृथक्त्वप्रदेशावगाहनास्तद्व्यात वे दना च ।

३—इन्द्रियाणां पृथुत्वं तदवगाहना च ।

४—इन्द्रियाणामध्वपवहुत्वं तदगुणाश्च ।

५—नैरयिकादिषु संस्थानाद्यल्पवहुत्वचिन्तनम् ।

६—इन्द्रियाणां वर्तमानार्थग्राहकत्वम् ।

७—इन्द्रियाणां स्पृष्टास्पृष्टविषयता तद्ग्रहणप्रकारश्च ।

८—इन्द्रियाणां प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तनम् ।

९—श्रोत्रवृक्षणादीन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नयनमनसोरप्राप्यकारित्वम् ।

१०—इन्द्रियाणां विषयनिरूपणम् ।

११—इन्द्रियासंभूतत्वरूपस्येन्द्रियासम्बरदोषस्य चाभिधानम् ।

१२—इन्द्रियाणां गुप्तागुप्तदोषाभिधानम् ।

१३—अनामितानि चेन्द्रियाणि दुःखाय प्रवन्ति इत्यत्रोदाहरणानि ।

१४—इन्द्रियाश्रितत्वे जीवानां भेदाः ।

(१) इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं छव्यादितो द्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

कश्चं जंते ! इंदिया पक्षत्ता ? गोयमा ! पंचिंदिया पक्षत्ता तंजहा सोऽंदिए चर्खिंदिए घाणिंदिए जिर्विंदिए फासिंदिए ।

कति कियत्संख्याकानि णमिति वाक्यादङ्गारे भदन्त ! इन्द्रियाणि प्राग्निपतितशब्दार्थानि वक्तव्यानि भगवानाह । गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रकृताणि तान्येव नामत आह “ सोऽंदिये ” इत्यादि । प्रज्ञा० १५ पद ।

एतानि च पञ्चापि इन्द्रियाणि नामादिभेदाच्चतुर्विधानि तं नामाह चउच्छा, दव्वं निव्वित्ति उवगरणं च ।

आगासे निव्वित्ति, चित्तावज्जाय माअन्नो ॥

तन्नामेन्द्रियस्थापनेन्द्रियमित्यादि भेदाच्चतुर्धा तत्र इभव्य-शरीरव्यतिरिक्तं छव्यं छव्येन्द्रियं निर्वृत्तिरूपकरणं चेति द्विजदेम् । विशेषः ।

ज्ञावतो ब्रह्मपुण्यागात्मकानि आह च तत्त्वार्थसूत्रकृत् निर्वृ-

त्युपकरणे छव्येन्द्रियब्रह्मपुण्यागो भावेन्द्रियमिमि । तत्र निर्वृत्तिर्नाम प्रतिविशिष्टः संस्थानविशेषः साऽपि द्विविधाः बाह्या-अन्तरा च तत्र बाह्या पर्पटिकादिरूपा सा च विचित्रान प्रतिरूप नियतरूपतयोपदेष्टुं शक्यते ॥ तथाहि । मनुष्यश्रोत्रे नेत्रयोरुभयपार्श्वतो भाविनी भ्रूयौ चोपरितनश्रवणवन्धापेक्षया सप्ते बा-जिनीनेत्रयोरुपरि तीक्ष्णे चाग्रजागे इत्यादि जातिभेदाभाना-विधा आश्रयन्तरा तु निर्वृत्तिः सर्वेषामपि जन्तूनां समानता मेव बाधिरूपेण वक्ष्यमाणानि संस्थानादिविषयाणि सूत्राणि के वल्लं स्पर्शनेन्द्रियस्य निर्वृत्तेर्बाह्याश्रयन्तरभेदा न प्रतिपत्तव्याः पूर्वसूरिर्जिनिपेधात् । प्रज्ञा० १५ पद । आ० म० द्वि० । तत्त्वार्थमू-लटीकायामनन्युपगमात् । जी० १ प्र० ।

इन्द्रियाणां संस्थानान्याह ।

पुप्फं कल्लं बुयार, धन्न-मसूरादिमुत्तचंदो य ।

होई खुरूपनाणा, किई य सोऽंदियाईणं ॥

श्रोत्रस्यान्तर्निर्वृत्तिः कदम्बपुष्पाकारमांसगोलकरूपा दृष्टव्या । चक्षुषस्तु धान्यमसूराकारा, घ्राणस्य अतिमुक्तककुसुमवत्प्रका-कारा, रसनस्य क्षुरग्राकारा, स्पर्शनं तु नानाकृतिर्छव्यमित्येष श्रोत्रादीनां तन्निर्वृत्तेराकार इति । विशेषः ।

तथाच प्रज्ञापनाया पञ्चदशे पदे ।

सोऽंदिए णं जन्ते ! किं संठिए पक्षत्ते ? गोयमा !

कल्लं बुयापुप्फसंठाणसंठिए पक्षत्ते चर्खिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! मसूरा चंदसंठाणसंठिये पक्षत्ते, घाणिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! अइमुत्तगचंदसंठाणसंठिए पक्षत्ते, जिर्विंदिएणं पुच्छा गोयमा ! खुरूपसंठाणसंठिए पक्षत्ते फासिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! नाणासंठाणसंठिए पक्षत्ते,

तत्रान्तः श्रोत्रेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये नेत्रगोचरोऽतीता केवलदृष्टा अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति शब्दग्रहणोपकारे वर्तते चक्षुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलदृष्टा धान्यमसूराकारा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या रूपग्रहणोपकारे वर्तते । घ्राणेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलदृष्टा अतिमुक्तककुसुमा-कारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या गन्धग्रहणोप-कारे वर्तते । रसनेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये जिनगम्या क्षुरग्रहणा-कारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या रसग्रहणोपकारे वर्तते । स्पर्शनेन्द्रियस्यान्तः केवलदृष्टा देहाकारा काचिन्निर्वृ-त्तिरस्ति या स्पर्शग्रहणोपकारे वर्तते ॥ तंडु० ॥

उपकरणं खड्गस्थानीया बाह्या निर्वृत्तिर्या खड्गधारासमाना-स्वच्छतरपुष्पसमूहात्मिका अश्रयन्तरा निर्वृत्तिस्तस्याः शक्ति-विशेषः इदञ्चोपकरणरूपं छव्येन्द्रियमन्तरे निर्वृत्तेः कथं चिद-र्थान्तरं शक्तिशक्तिमतोः कथंचिद्भेदात्कथञ्चिद्भेदश्च सत्यामापि तस्यामान्तरनिर्वृत्तौ छव्यादिनां उपकरणस्य विघातसम्भवात् तथाहि—सत्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामान्तरनिर्वृत्ता वतिकगोरतरघनगर्जितादिना शक्त्युपघाते साति नपरिच्छे-त्तुमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति । प्रज्ञा० १५ पद ।

विसयगहणसमत्थं, उवगराणिंदियं तरं तं पि ।

जंते ह तणुवघाए गिएहइ निव्वित्तिजावे वि ॥

तस्य एव कदम्बपुष्पाकृतिमांसगोलकरूपायाः श्रोत्राद्यन्तर्नि-

वृत्तेर्यद्विषयग्रहणसमर्थं शक्तिरूपमुपकरणं छव्येन्द्रियमुच्यते शते शेषः । यथा खड्गस्य त्रेत्री शक्तिर्ब्रह्मेवा दाहादिका-
शक्तिस्तथेदमपि श्रोत्राद्यन्तर्निर्वृत्तेर्विषयग्रहणसमर्थशक्तिरूपं
छष्टव्यम् । तर्ह्यन्तर्निर्वृत्तिरेव तत्तच्छक्तिरूपत्वात् पुनर्नेदान्तर-
मित्याशङ्क्याह । तदपीन्द्रियान्तरं छव्येन्द्रियस्य भेदान्तरमि-
त्यर्थः कुत इत्याह (जमित्यादि) यस्मादिह कदम्बपुष्पाद्याह-
तेर्मांसगोवृक्षाकारायाः श्रोत्राद्यन्तर्निर्वृत्तेर्या शब्दादेर्विषयच्छे-
त्री शक्तिस्तस्या वातपित्तादिना उपचाते विनाशे सति यथो-
क्तान्तर्निर्वृत्तिसद्भावेपि न शब्दादिविषयं गृह्णाति जीव
इत्यतो ज्ञायते अस्यन्तर्निर्वृत्तिशक्तिरूपमुपकरणेन्द्रियं छ-
व्येन्द्रियस्य छितीयो भेद इति । विशेषे ० “इंदियाणि डुविहाणि
दर्विदियाणि भावेदियाणि अ दर्विदियं दुविहं णिव्वत्तपाय
उवकारणे य णित्तव्वणाएजहा बोहकारो णणितो पतेण बोहेण
परसुं वालिं थोभणयं च णिव्वत्तेहिंति तेण तं गहाय ततोहिं
पमाणेहिं खंरियाणि जाव कम्मस्स समत्थाणि सा णिव्वत्तपा
कज्जसमत्थाणि जायाणि उवगरणाइ” ॥ आ० चू० १ अ० ॥
जावेन्द्रियमपि द्विधा बन्धिरूपयोगश्च तत्र बन्धिः श्रोत्रेन्द्रियादि
विषयस्तदावरणकृत्योपशमः उपयोगः स्वस्वविषये ह-
व्यनुसारेणात्मनः परिच्छेदव्यापारः । जी० १ प्र० । “भावेदियं
डुविहं बरूपि उवओगत्तो य जाणि जेण जीवेण बरूइ
इंदियाणि सा बरूए णिंदियाणं एगा फासिंदियबन्धि वेदिया-
णं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं पंचेदियाणं पंचविहो उवओगो-
जाहे जेण इंदिएण उवजुज्जति सव्वजीवाय किर उवओगं पडु-
च्चइ पणिंदिया” आ० चू० १ अ० ॥

तदाह ॥

बन्धुवओगो जाविंदियं तु बन्धिपि जो खउवसमो ।

होइ तदावरणाणं, तद्भावे चैव सेसं पि ॥ १ ॥

बन्धुपयोगो जावेन्द्रियं तत्र यदावरणानां तेषामिन्द्रियाणा-
मावारककर्मणां कृत्योपशमो भवति जीवस्य सा बन्धिः शेष
मपि छव्येन्द्रियं तद्वान्न एव बन्धिप्राप्तावेव भवतीति छष्ट-
व्यमिति ॥

उपयोगः क इत्याह ॥

जो सविसयवाचारो, सो उवओगो स चेगकावम्मि ॥

एगेण होइ तम्हा, उवओगाओ उ सव्वो वि ॥ १ ॥

यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापा-
रः स उपयोगः स चैकस्मिन्कावे एकैनेव श्रोत्राद्यन्तरेण
इन्द्रियेण भवति न बुद्ध्यादिभिः तस्मादुपयोगमाश्रित्य सर्वो
पि जीव एकैन्द्रिय एव सर्वस्मिन्कावे देवादीनामप्येकस्यै-
व श्रोत्राद्यन्तरेन्द्रियोपयोगस्य सद्भावादिति । यदुपयोगतः
सर्वोपि जीव एकैन्द्रियस्तर्ह्येकैन्द्रियो द्वीन्द्रिय इत्यादिभेदः
कथमागमनिर्दिष्ट इत्याह—

एगेदियाइजेया, पडुच्च सेसेदियाणि जीवाणं ॥

अहवा पडुच्च बन्धिंदियं पि पंचेदिया सव्वे ॥ १ ॥

अतो जीवानामेकेन्द्रियादयो भेदाः शेषाणि निर्वृत्त्युपकरण
बन्धीन्द्रियाणि प्रतीत्य छष्टव्यं तानि यस्य यावान्ति तावद्दि-
न्यपदेश इति न तूपयोगतः अथवा बन्धीन्द्रियमप्याश्रित्य
वक्ष्यमाणयुक्तितः सर्वे पृथिव्यादयोऽपि जीवाः पञ्चेन्द्रिया ए-
वेति कुतः सर्वे पञ्चेन्द्रिया इत्याह ॥

जं किर वउवाइणं, दीसइ सेसेदियोववंचो वि ॥

तेण त्थि तदावरण-कवओवसमसंजवो तेसिं ॥ १ ॥

यस्मात् किञ्च बकुलचंपकतिलकविरहकादीनां वनस्पति
विशेषाणां स्पर्शनाच्छेषाणि यानि रसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रब्रह्मणा
नीन्द्रियाणि तत्संबन्ध्युपलब्धो दृश्यते तेन ज्ञायते तेषामपि
बकुलादीनां तदावरणकृत्योपशमसंजवो रसनादीन्द्रियावार-
ककर्मकृत्योपशमस्य या च यावती मात्रा अस्तीति अन्यथा हि
बकुलस्य शृंगारितकामिनीवदनाप्यितचारुमदिरागएरूपेण चं-
पकस्यातिमुपजिगम्योदकसेचनेन तिलकस्य कामिनीकटाक्ष-
विक्षेपेण विरहकस्य पञ्चमोद्गारश्रवणेन पुष्पपल्लवादि
संभवो न घटेत् । विशेषे ० ॥ यद्यपि छव्यरूपं भावरूपं चेत्यामि-
न्द्रियमनेकप्रकारं तथापीह बाह्यानिर्वृत्तिरूपमिन्द्रियं पृष्ठमव-
गन्तव्यं तदेवाधिकृत्य व्यवहारप्रवृत्तेः तथाहि बकुलादयः
पञ्चेन्द्रिया इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्विता अनुमानतः
प्रतीयन्ते तथापि न ते पञ्चेन्द्रिया इति व्यवहियते बाह्येन्द्रि-
यपञ्चकासंजवात् । जी० १ प्र० ॥

पंचिंदियव्व वउवो, नरोव्व सव्वविसयोववंचाउ ॥

तह वि न जसइ पंचेदियोत्ति वज्जिंदियाजावा ॥ १ ॥

पंचेन्द्रिय इव बकुल इति प्रतिज्ञा सर्वेषामपि शब्दरूपादिवि-
शेषाणामुपलब्धमादिति हेतुः नरवदिति दृष्टान्तः । ननु बकुलस्य
रसनेन्द्रियोपलब्ध एवोक्तस्तत्कथमस्य सर्वविषयोपलब्धसं-
जव इति सत्यम् मुख्यस्तावत्त एव संभवति गौणवृत्त्या तु
शेषेन्द्रियविषयोपलब्धोऽप्यस्य संज्ञान्यते शृङ्गारितस्वरूप
तरुणीमदिरागंरूपार्पणात् तस्यां च तनुवतास्पर्शाधररस
चंदनादिगन्धशोभनरूपमधुरोद्भापलक्षणाणां पञ्चानामपीन्द्रि-
यविषयाणां संभवादिति अन्यथा वा पञ्चेन्द्रियत्वमस्य सुधि-
या ज्ञावनीयं तर्ह्येकैन्द्रियो बकुलः कथं प्रसिद्धः पञ्चेन्द्रियोऽपि
कस्मान्न व्यपदिश्यत इत्याह ॥ तथापि पञ्चेन्द्रियोऽसौ न
जग्यते बाह्यानां निर्वृत्त्यादि छव्येन्द्रियाणामभावादिति ॥

अमुमेवार्थं कुंभकारव्यपदेशदृष्टान्तेन समर्थयन्नाह ॥

मुत्तो वि कुंजनिव्वत्ति, सत्तिजुत्तोत्ति जह सधमकारो ।

बर्षेदिएण पंचेदियो तहावज्जिरहिओ वि ॥

सुबोधार्थमिन्द्रियाणां बाजक्रम उच्यते । तत्र यदा छव्ये
न्द्रियसामान्यं भावेन्द्रियसामान्यं वाश्रित्य पृच्छयते तदा तद्वान्न
मे चैव “सेसंपित्ति” प्रागुक्तवचनाल्लब्धिमाश्रित्य प्रथमं भा-
वेन्द्रियत्वाभस्ततो छव्येन्द्रियत्वात् इति छष्टव्यम् । यत्तु
छव्येन्द्रियजावेन्द्रियसामान्याद्विभक्तः कृतो बाजः पृच्छयते
विशेषरूपतया पृच्छयते इत्यर्थः तदित्यं द्रष्टव्यं प्रथममि-
न्द्रियावरणकृत्योपशमरूपा बन्धिर्भवति ततो बाह्यान्तरभेद
जिज्ञं निर्वृत्तेः शक्तिरूपमुपकरणं तदनन्तरं चेन्द्रियार्थोप-
योग इत्येतदेवाह ॥

बाजकम्मे उ बन्धि, निच्चउवगरणउवओगो ।

या दव्वेदिय जाविंदिय सामन्नओ कओ निन्नो ॥

व्याख्यातार्या तदेव व्याख्यातमिन्द्रियस्वरूपम् । विशेषे
न० । तं० । आ० म० द्वि० । प्रज्ञा० । जी० । स्था० । पा० ।
अष्ट० । आचा० ।

छव्येन्द्रियभावेन्द्रियभेदाः यथा—

कतिविहा णं जंते ! इंदिया पसत्ता ? गोयमा ! दुविहा
पसत्ता, तं जहा दर्विदिया य जाविंदिया य । कइणं जंते !

दर्विदिया पणत्ते ? गोयमा ! अट्टदर्विदिया पणत्ते, तंजहा दोसोत्ता दोनेत्ता दोघाणा जीहा फासे । नेरइयाणं जंते ! कइ दर्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! अट्टाएते चेव एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराण वि । पुढवि-
काइयाणं जंते ! कइ दर्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पणत्ते । एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइं दियाणं जंते ! कइ दर्विदिए पणत्ते ? गोयमा ! दो दर्विदिया पणत्ता, तंजहा फासिंदिए य जिंविंदिए य । तेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! चत्तारि दर्विदिया पणत्ता दो घाणा जीहा फासिंदिए । चउरिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! अट्टदर्विदिया पणत्ता, तंजहा—दो नेत्ता दो घाणा जीहा फासे सेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एगमेगस्स एं जंते ! नेरइयस्स केवइया दर्विदिया अइया ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वगा ? गोयमा ! अट्ट । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! अट्ट वा सोलस वा सत्तरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स पं जंते ! असुरकुमारस्स केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वगा ? अट्ट । केवइया पुरक्खमा ? अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमाराणं ताव चाणि यच्चं । एवं पुढविकाइयाअउकाइयवणस्सइकाइयस्स वि नवरं केवइया वप्पेह्वगत्ति पुच्छा, एवं उत्तरं एके फासिंदिए दर्विदिए एवं तेउकाइय । वाउकाइयस्स वि नवरं पुरक्खमा नव वा दस वा । एवं वेइंदियाणं वि नवरं वप्पेह्वगपुच्छाए, दोसि । एवं तेइंदियस्स वि वप्पेह्वगा चत्तारि । एवं चउरिंदियस्स वि नवरं वप्पेह्वगा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सवाणमंतरजोइसिय सोहम्मीसाणगदेवस्स जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । सणकुमारमाहिंदवंनइंतंगमुक्कसहस्सार आणयपाणयआरणअच्छुयगेविज्जगदेवस्स जहा नेरइयस्स । एगमेगस्स एं जंते ! विजयवेजयंत-जयंत-अपराजियदेवस्स केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया वप्पेह्वगा ? अट्ट । केवइया पुरक्खमा ? अट्ट वा सोलस वा चउवीसा वा संखेज्जा वा । सव्वअसिद्धगदेवस्स अतीता अणंता वप्पेह्वगा अट्ट पुरक्खमा अट्ट । नेरइया पं जंते ! केवइया दर्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वगा ? गोयमा ! असंखिज्जा । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवाणं नवरं मणुस्साणं

वप्पेह्वगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । विजयवेजयंतजयंत अपराजियदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता अणंता वप्पेह्वगा असंखिज्जा पुरक्खमा असंखिज्जा सव्वअसिद्धगदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता अणंता वा वप्पेह्वगा संखिज्जा पुरक्खमा संखेज्जा ॥

(कइविहाणं जंते इंदिया पणत्ता इति) छव्येन्द्रियं सुगमं प्राग्भावितत्वात् । (कइविहेणं भंते ! दर्विदिया पणत्ता इति) छव्येन्द्रियसंख्याविषयं दण्णकसूत्रञ्च पाठसिद्धम् । एकैकजीवविषयातीतवत्पुनरुक्तद्वयेन्द्रियचिन्तायाम्—यो नैरयिको ऽनन्तरमनुप्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मानुपन्नवसम्बन्धीन्यष्टौ, यः पुनरन्यतरमवेतिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्य तत उद्धृत्तो मनुष्येषु गत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियजवसम्बन्धीन्यष्टौ मनुष्यभवसम्बन्धीनीति पोरुश । यः पुनरनन्तरं नरकादुद्धृत्तस्तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्यतदनन्तरमेकमवेति पृथिवीकायादिको भूत्वा मनुष्येषु समागत्य सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियजवसम्बन्धीनि एकं पृथिवीकायादिभवसम्बन्धि अष्टौ च मनुष्यजवसम्बन्धीनि इति सप्तदश संख्येयकाहं संसारावस्थायिनः संख्येयानि असंख्येयकाहमसंख्येयानि अनन्तकाहमनन्तानि, असुरकुमारासूत्रे—पुरक्खमा अट्ट वा नव वा इत्यादि । तत्रासुरजवादुद्धृत्यानन्तरमवेति मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यत्यतोऽष्टौ, असुरकुमारादयस्त्वीशानपर्यन्ताः पृथिव्यन्वनस्पतिपूतपद्यन्ते ततो योऽनन्तरमवेति पृथिव्यादिषु गत्वा तदनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य नव संख्येयादिज्ञानवना प्राग्वत् पृथिव्यन्वनस्पतिषु पुरक्खमा अट्ट वा नव वेति ॥ पृथिव्यादयो ह्यनन्तरमुद्धृत्य मनुष्येषु पूतपद्यन्ते सिद्ध्यन्ति च तत्र योऽनन्तरमवेति मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मनुष्यजवसम्बन्धीन्यष्टौ यस्त्वनन्तरमेकं पृथिव्या जवमवाप्य तदनन्तरं मनुष्यो भूत्वा सेत्स्यति तस्य नव तेजोवायवो ऽनन्तरमुद्धृत्ता मनुष्यत्वमेव न प्राप्नुवन्ति द्वित्रिचतुरिन्द्रियास्त्वनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्नुवन्ति परं न सिद्ध्यन्ति, ततस्तेषां सूत्रेषु जघन्यपदे नवनवेति वक्तव्यं शेषभावना प्रागुक्तानुसारेण कर्त्तव्या, मनुष्यसूत्रे पुरस्कृतानि छव्येन्द्रियाणि कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्तीति तद्वद्वेवसिद्ध्यतो न सन्ति शेषस्य सन्तीति भावः यस्यापि सन्ति सोऽपि यद्यनन्तरजवे भूयोऽपि मनुष्यो भूत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनः पृथिव्याद्येकजवान्तरितो भूत्वा सिद्धिगामी तस्य नव शेषभावना प्राग्वत् । सन्तुक्कुमारादयो देवा अनन्तरमुद्धृत्ताः न पृथिव्यादिष्ववाप्तानि किन्तु पञ्चेन्द्रियेषु ततस्ते नैरयिकवत्कृत्याः तथाचाह—“ सणकुमारमाहिंद वंभलोयवं तगमुक्कसहस्सार आणय पाणय आरण अच्छुय गेवेज्जगदेवस्सय जहा नेरइयस्स ” विजयादिदेवचतुष्टयसूत्रेषु योऽनन्तरमवेति मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनरेकवारं मनुष्यो भूत्वा भूयोपि मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य पोरुश यस्त्वपान्तराखे देवत्वमनुभूय मनुष्यो भूत्वा सिद्धिगामी तस्य चतुर्विंशतिर्मनुष्यजवे ऽष्टौ देवजवे ऽष्टौ भूयोपि मनुष्यमवेति अप्पाविति संख्येयानि संख्येयं काहं संसारावस्थायिन इह विजयादिषु चतुर्षु गताः प्रभूतमसंख्येयमनन्तं वा काहं संसारं नावतिष्ठन्तेततः संखेज्जा वा इत्येवोक्तं “ मा संखेज्जा अणंता वा ” इति सर्वार्थं सिद्धस्त्वनन्तरमवेति नियमतः सिद्ध्यति ततस्तस्याऽजघन्योत्कृष्टपुरस्कृता अप्पाविति । बहुवचनचिन्तायां नैरयिकसूत्रे वद्वानि छव्येन्द्रियाणि असंख्येयानि नैरयिका

णामसंख्यातत्वात् एवं दोषमूत्रेष्वप्युपयुज्य चकच्यं नवरं मनुष्यमूत्रे “ सियसंखेजा ” इह सम्मूर्च्छिममनुष्याः कदाचित्सर्वथा न सन्ति तदन्तरस्य त्रुविंशतिमुद्गत्प्रमाणस्य प्रागजिज्ञानात्, तत्र यदा पृच्छासमये सर्वथा न सन्ति तदा संख्येयानि गर्भजमनुष्याणां संख्येयत्वात् । यदा तु सम्मूर्च्छिमा अपि सन्ति तदा असंख्येयानि । सर्वार्थनिष्ठमहाविमानदेवाः संख्येया वादरन्त्ये महाशरीरन्त्ये च नन्ति परिमितकेशवर्ति-त्वात् नतो यद्वापि पुरन्दृतानि वा तेषां छव्येन्द्रियाणि संख्येयानि ॥

एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया दव्वि-
दिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वागा ?
अट्ठ । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि
कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा चउवीसं
वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स
एणं जंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया दव्विदिया
अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वागा ? गो-
यमा ! नत्थि । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्सइ
अत्थि कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा
चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा ।
एवं जाव थणियकुमारत्ते । एगमेगस्सएणं जंते ! नेरइयस्स
पुढविकाइयस्स केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा !
अणंता । केवइया वप्पेह्वागा ? गोयमा ! एत्थि । केवइया
पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ एत्थि जस्स
अत्थि एक्को वा दो वा तिन्नि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
अणंता वा । एवं जाव वणस्सइकाइयत्ते । एगमेगस्सएणं
जंते ! नेरइयस्स वेइंदियत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ?
गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वागा ? गोयमा ! एत्थि,
केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्स अत्थि कस्स नत्थि ।
जस्स अत्थि दो वा चत्तारि वा ढ वा संखिज्जा वा अ-
संखिज्जा वा अणंता वा । एवं तेइंदियत्तेवि नवरं पुर-
क्खमा चत्तारि वा अट्ठ वा वारस वा संखिज्जा वा असं-
खिज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्तेवि नवरं पुर-
क्खमा ढ वा वारस वा अट्ठारस वा संखिज्जा वा असं-
खिज्जा वा अणंता वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते
जहा असुरकुमारत्ते । मणुस्सत्ते वि एवं चेव नवरं केवइया
पुरक्खमा अट्ठ वा सोल्लस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा अणंता वा, सव्वेसिं मणुस्सवज्जाणं पुर-
क्खमा मणुस्सत्ते कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थिचित्ति एवं
न बुच्चइ । वाणमंतरजोइसियसोहम्मग जाव गेवज्जगदे-
वत्ते अतीता अणंता । वप्पेह्वागा नत्थि । पुरक्खमा कस्स
अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा
चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा ।
एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स विजयवेजयंतजयंतअप-

राजितदेवत्तेकेवइया दव्विदिया अतीता ? नत्थि केवइया
वप्पेह्वागा ? नत्थि । केवइया पुरक्खमा ? कस्सइ अत्थि
कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा । सव्वट्ठ
सिद्धदेवत्ते अतीता नत्थि, वप्पेह्वागा नत्थि, पुरक्खमा क-
स्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एवं जहा
नेरइए दंरुओ नीतो तहा असुरकुमारोणवि नेयव्वो जाव
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं नवरं जस्स सट्ठाणे जइ वद्धि
ह्वागा तस्स तइ जाणियव्वा । एगमेगस्सएणं जंते ! मणुस्स
स्स नेरइयत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अ-
णंता केवइया वप्पेह्वागा नत्थि केवइया पुरक्खमा ?
कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं
वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा ।
जाव एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते नवरं एगिंदिय
विगद्धिंदियएसु जस्स जत्ति पुरक्खमा तस्स तत्तिया
जाणियव्वा । एगमेगस्स एणं जंते ! मणुस्सस्स मणुस्सत्ते
केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केव-
इया वप्पेह्वागा ! गोयमा ! अट्ठ, केवइया पुरक्खमा कस्सइ
अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा
चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा ।
वाणमंतरजोइसिय जाव गेवज्जगदेवत्ते जहा नेरइयत्ते । एग-
मेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स विजयवेजयंतजयंतअप-
जियदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा !
कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा
सोल्लसं वा । केवइया वप्पेह्वागा एत्थि । केवइया पुर-
क्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ
वा सोल्लसं वा । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स सव्वट्ठ
सिद्धदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! क-
स्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ, केव-
इया वप्पेह्वागा नत्थि, केवइया पुरक्खमा कस्सइ अ-
त्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । वाणमंतरजोइ-
सिया जहा नेरइए । सोहम्मगदेवेवि जहा नेरइए नवरं
सोहम्मगदेवस्स विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केव-
इया अतीता ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अ-
त्थि अट्ठ केवतिया वप्पेह्वागा नत्थि, केवतिया पुरक्खमा
कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा
सोल्लस वा । सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते जहा नेरइयस्स एवं
जाव गेवज्जगदेवस्स सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते ताव नेयव्वं । एग-
मेगस्सएणं जंते ! विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवस्स नेर-
इयत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता,
केवइया वप्पेह्वागा ? एत्थि, केवतिया पुरक्खमा ? नत्थि ।
एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते । मणुस्सत्ते अणंता

अतीता वच्छेद्वगा एत्थि, पुरक्खमा अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा । वाणमंतरजोइसियत्ते जहा ने रइयत्ते । सोहम्मदेवत्ते अतीता अणंता वच्छेद्वगा अत्थि पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते विजयवेजयंतजयंत अपराजितत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । केव तिया वच्छेद्वगा अट्ठ, केवतिया पुरक्खमा कस्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एगमेस्स णं जंते ! विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवस्स सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते । केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! एत्थि । केव-
तिया वच्छेद्वगा एत्थि, केवतिया पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ एत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एगमेस्स णं जंते । सव्वट्ठसिच्छदेवस्स नेरइयत्ते केवतिया दव्विदिया अ-
तीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वगा नत्थि, पुरक्खमा नत्थि । एवं मणुस्सवज्जं जाव गेवेज्जगदेवत्ते मणुस्सत्ते अतीता अणंता, केवइया वच्छेद्वगा नत्थि । केवइया पुरक्खमा अट्ठ । विजयवेजयंतपराजिय देवत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि अट्ठ । केवइया वच्छेद्वगा ? एत्थि । केवइया पुरक्खमा ? एत्थि । एगमेस्स णं जंते ! सव्वट्ठसिच्छदेवस्स सव्व ट्ठसिच्छदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! एत्थि, केवइया वच्छेद्वगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खमा , नत्थि । नेरइयाणं जंते ! नेरइयत्ते केवइया दव्विदिया-
अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वगा ? असंखे ज्जा । केवइया पुरक्खमा ? अणंता । नेरइयाणं जंते ! असुर कुमारत्ते केवतिया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा ? अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते । नेरइयाणं जंते ! विजयवेजयंत जयंतापराजियदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? नत्थि । केवतिया वच्छेद्वगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा ? असंखेज्जा । एवं सव्वट्ठसिच्छदेवत्तेवि एवं जाव पंचिदियतिरिक्ख जोणियाणं सव्वट्ठसिच्छ देवत्ते जाणियव्वं । नवरं वणस्सइ काइयाणं विजयवेजयंतजयंतापराजियदेवत्ते सव्वट्ठसि च्छदेवत्ते य पुरक्खमा अणंता । सव्वेसिं मणुस्ससव्वट्ठसि च्छगवज्जाणं सट्ठाणं वच्छेद्वगा असंखेज्जा परट्ठाणे वच्छे-
द्वगा नत्थि । मणुस्सा णं जंते ! नेरइयत्ते अतीता अणंता । वच्छेद्वगा नत्थि । पुरक्खमा अणंता । एवं जाव गेविज्जदेवत्ते नवरं सट्ठाणे अतीता अणंता । वच्छे-
द्वगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । पुरक्खमा अणंता । मणुस्सा णं जंते ! विजयवेजयंतजयंतापराजि

यदेवत्ते केवतिया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! संखि ज्जा दव्विदिया अतीता केवतिया वच्छेद्वगा नत्थि, केवतिया पुरक्खमा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । एवं सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते वि वाणमंतरजोइसियाणं देवाणं एवं चेव सोहम्मदेवाणं एवं चेव नवरं विजयवेजयंतजयंता पराजियदेवत्ते अतीता असंखेज्जा वच्छेद्वगा नत्थि, पुर क्खमा असंखिज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते अतीता नत्थि वच्छेद्वगा नत्थि पुरक्खमा असंखिज्जा । एवं जाव गेवि ज्जदेवाणं । विजयवेजयंतजयंतापराजियाणं देवाणं जंते । नेरइयत्ते केवतिया दव्विदिया अतीता ! गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वगा नत्थि । केवइया पुरक्खमा एत्थि । एवं जाव जोइसियत्ते नवरं एसिं मणुस्सत्ते अतीता अणंता केवइया वच्छेद्वगा नत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते सट्ठाणे अतीता असंखेज्जा । केवइया वच्छेद्वगा असंखेज्जा । केवइया पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते अतीता एत्थि, वच्छेद्वगा एत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवाणं जंते ! नेर इयत्ते केवइया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया वच्छे द्वगा एत्थि । केवइया पुरक्खमा नत्थि । दारं । कतिणं जंते ! जाविंदिया पप्पत्ता ? गोयमा ! पंचजाविंदिया पप्पत्ता तंजहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए । नेरइयाणं जंते ! कइ जाविंदिया पप्पत्ता ? गोयमा ! पंच जाविंदिया पप्पत्ता, तंजहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए । एवं जस्स इंदिया तस्स तात्तिया जाणियव्वं । जाव वेमाणियाणं ॥ एगमेस्स णं जंते ! नेरइयस्स केवइया जाविंदिया अतीता गोय-
मा ! अणंता । केवइया वच्छेद्वगा पंच । केवइया पुर-
क्खमा पंच वा दस वा एकारस वा संखेज्जा वा असं-
खेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमारस्सवि नवरं पुर क्खमा पंच वा दस वा छ वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमारस्स । एवं पुढवि काइया आलकाइया वणस्सइकाइस्स वि । वेइंदिय-तेइंदिय चउरिंदियस्सवि । तेउकाइय-वाउकाइयस्स वि । एवं चेव नवरं पुरक्खमा छ वा सत्त वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिदियतिरिक्खज्जोणियस्स जाव ईसाणस्स जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुर-
क्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि ति जाणियव्वं । सणंकुमार जाव गेवेज्जगस्स जहा नेरइयस्स । विजय-वेजयं त-जयंत-अपराजियदेवस्स अतीता । अणंता वच्छेद्वगा पंच, पुरक्खमा पंच वा दस वा पन्नरस वा संखिज्जा वा । सव्वट्ठसि च्छगदेवस्स अतीता अणंता, वच्छेद्वगा पंच, केवइया पुर-
क्खमा पंच । नेरइयाणं जंते ! केवइया जाविंदिया अतीता ?

गोयमा ! अणंता, केवइया व्हेद्वगा असंखेज्जा, केव-
इया पुरक्खमा अणंता । एवं जहा दव्विदियासु पोह-
त्तेणं दंरुओ जणिय्वो तहा जाविंदिएसु पोहत्तेणं दंरु-
ओ जाणिय्वो । नवरं वणस्सइकाइयाणं व्हेद्वगावि
अणंता ॥ एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केव-
इया जाविंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, व्हेद्वगा
पंच, पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि
पंच वा दस वा पन्नरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
अणंता वा । एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराणं ।
नवरं व्हेद्वगा नत्थि । पुढविकाइयत्ते जाव वेइंदियत्ते
जहा दव्विदिया, तेइंदियत्ते तहेव नवरं पुरक्खमा तिप्पि-
वा ठ वा नव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा ।
एवं चउरिंदियत्ते वि नवरं पुरक्खमा चत्तारि वा अट्ठ वा
वारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं
तेचेव गमो चत्तारि नेय्वो, जे चेव दव्विदिएसु नवरं त-
तिय-गमो जाणिय्वो, जस्स जइ जे इंदिया ते पुरक्खमेसु
मुण्येव्वा, चउत्थगमो जहेव दव्विदिया जाव । सज्ज
सिन्धुदेवाणं सज्जसिन्धुदेवत्ते केवतिया जाविंदिया
अतीता नत्थि । व्हेद्वगा संखेज्जा पुरक्खमा नत्थिचि
(एगमेगस्स णं जंते नेरइयस्स नेरइयत्ते इत्यादि कस्सइ
अत्थि कस्सइ नत्थिचि) यो नरकाउचुत्तो ज्ञयोऽपि नैर-
यिकत्वं नावाप्स्यति तस्य न प्रवन्ति यस्त्ववाप्स्यति तस्य स-
न्ति सोपि यद्येकवारमागामी ततोऽष्टौ द्वौ वारौ चेत्तर्हि षोडश
यदि वा त्रीन् वारान् ततश्चतुर्विंशतिसंख्येयानि वारान् आगामी
न संख्येयानीत्यादि मनुष्यत्वचिन्तायां कस्सइ अत्थि कस्सइ
नत्थि इति न वक्तव्यं मनुष्यागमनस्यावश्यमावित्वात् ततो
जघन्यपदेऽष्टौ । उत्कर्षतोऽनन्तानीति वक्तव्यं विजयवेज्यत्.
जयंतापरजितचिन्तायामतीतानि ह्येन्द्रियाणि न सन्ति क-
स्मादिति चेदुच्यते इह विजयादिषु चतुर्षु गतो जीवो निय-
मात्तत्र उचुत्तो न जातुचिदपि नैरयिकादिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्
पर्यवसानेषु तथा व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु मध्ये समागमि-
ष्यति तथा स्वाप्ताव्यान्मनुष्येषु सौधर्मादिषु वा गमि-
ष्यति तत्रापि जघन्यत एकं छौ वा प्रवानुत्कर्षतः संख्ये-
यान् न पुनरसंख्येयाननन्तान्वा ततो नैरयिकस्य विजयादित्वे
अतीतानि ह्येन्द्रियाणि न सन्तीत्युक्तं पुरस्कृतान्यष्टौ षो-
डश वा विजयादिषु द्विरूपस्त्रयानन्तरजवे नियमतो मोक्ष
गमनात् । एवं यथा नैरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतौ स्थानेषु
चिन्ता कृता तथा असुरकुमारादीनामपि प्रत्येकं कर्त्तव्या ।
पूर्वोक्तभावनानुसारेण स्वयमुपयुज्य परिज्ञावनीया प्रोवे-
न्द्रियसूत्राण्यपि सुगमान्येव केवलं ह्येन्द्रियगतभावना-
नुसारेण तत्र भावना प्रावयितव्या इति । प्रज्ञा १५ पद ।
तत्र यानि ह्येन्द्रियाणि तानि जीवानां पर्याप्तौ सत्यां भव-
न्ति यानि च भावेन्द्रियाणि तानि संसारिणां सर्वावस्थाभावी-
नीति-तं०

(२) इन्द्रियाणां बाहुल्य-पृथक्त्वप्रदेशावगाहना-स्तद्व्या-
तवेदना च ॥

तत्र बाहुल्यादि यथा—

सोइंदिए णं जंते ! केवइयं बाहुल्लेणं पप्पत्ते ? गोयमा !
अंगुलस्स असंखेज्जइजागे बाहुल्लेणं पप्पत्ते एवं फासिंदिए
(सो इंदिए णं जंते ! केवइयं बाहुल्लेणं पप्पत्ते इत्यादि) इदमपि
पाठसिद्धं उक्तश्रायमर्थोऽन्यत्रापि “ बाहुल्लतो य सन्वाइ अं-
गुलअसंखेज्जभागमिति ” अत्राह-यद्यङ्गुलस्यासंख्येयजागो बाहु-
ल्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य ततः कथं खड्गकुरिकाद्यभिघाते अन्तःशरी-
रस्य वेदनानुभवः तदेतदसमीचीनं सन्त्यग् वस्तुतत्त्वा परिज्ञा-
नात्त्वगिन्द्रियस्य विषयः शीतादयः स्पर्शाः यथा चक्षुषो
रूपं गन्धो घ्राणस्य स्पर्शनं च खड्गकुरिकाद्यभिघाते अन्तः शरी-
रस्य शीतादिस्पर्शवेदनमस्ति किन्तु केवलं दुःख वेदनं तच्च
दुःखरूपवेदनामात्मा सकलेनापि शरीरेणानुभवति न केवले
न त्वगिन्द्रियेण ज्वरादिवेदनावत् ततो न कश्चिद्दोषः अथ
शीतत्वपानकादिपाने अन्तः स्पर्शवेदनाप्यनुभूयते ततः कथंसा
घटाग्रमाद्यते इति उच्यते-इहत्वगिन्द्रियं सर्वत्रापि प्रवेशपर्य-
न्तवर्त्ति विद्यते तथा पूर्वसुरिभिः व्याख्यानात्तथा चाह मूढटी-
काकारः सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्त्तित्वाच्च त्वचोऽन्यतरोऽपि शुबिर-
स्योपरि त्वगिन्द्रियस्य भावाद्गुणपद्यते ततः शीतस्पर्शवेदना-
नुभवः ॥ प्रज्ञा १५ पद (तद्व्यातवेदनापिज्ञेयतोऽव्याख्याता)
(३) इन्द्रियाणां पृथक्त्वं तदवगाहना च ।

पृथक्त्वविषयं सूत्रमाह ॥

सोइंदिए णं जंते ! केवइयं पोहत्तेणं पप्पत्ते ? गोयमा !
अंगुलस्स असंखेज्जइजागे पोहत्तेणं पप्पत्ते एवं चक्खि-
दि ए घाणिदि ए वि जिब्बिदि एणं पुञ्जा, गोयमा ! अंगुल-
पुहत्तेणं पप्पत्ते फासिंदिएणं पुञ्जा, गोयमा ! शरीरपमाण
मेत्तेणं पप्पत्ते ।

(पोहत्तेणं पप्पत्ते इत्यादि) इह पृथक् स्पर्शनेन्द्रियव्यति-
रेकेण शेषाणामिन्द्रियाणामात्माहुत्वेन प्रतिपत्तव्यं स्पर्शने-
न्द्रियस्य उच्छ्रयांगुत्वेन । ननु देहाश्रितानीन्द्रियाणि देह-
श्चोच्छ्रयाहुत्वेन प्रमीयते “ उस्सेहपमाणतो मिणसु देहमि-
तिवचनात् ” ततः इन्द्रियाण्युच्छ्रयाहुत्वेन मातुं युज्यन्ते ।
नात्माहुत्वेनेति । तदयुक्तम् जिह्वादीनामुच्छ्रयांगुत्वेन पृथक्त्वं
प्रमित्तच्युपगमे त्रिगव्यूतीनां मनुष्याणां रसान्यवहारोच्चेद
प्रसक्तेस्तथाहि-त्रिगव्यूतादीनां मनुष्याणां परगव्यूतादीनां च
हस्त्यादीनां स्वस्वशरीरानुसारितया अतिविशालानि
मुखानि जिह्वाश्च ततो यद्युच्छ्रयाहुत्वेन तेषां कुरप्रकारतयो
कस्यान्यन्तरनिर्वृत्यात्मकस्य जिह्वेन्द्रियस्याहुत्वं पृथक्त्वव-
क्तं विस्तारः परिगृह्यते तदा अल्पतया न तत्सर्वं जिह्वां व्याप्नु-
यात् सर्वव्यापित्वाभावे च योऽस्ती बाहुल्येन सर्वात्मना जिह्वाया
रसवेदनवत्प्रतिप्राणप्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छेदमाप्नु-
यादेवं घ्राणादिविषयेपि यथायोगं गन्धादिव्यवहारोच्चेदो
प्रावनीयः तस्मादात्माहुत्वेन जिह्वादीनां पृथक्त्वमवसेयं नोच्छ्र-
यांगुत्वेनेति । आह च भाष्यकृत “ इन्द्रियमाणे विणय, जणियजं
जति गाठयाइणं । जिब्बिदियाइमाणं, संववहारं विरुज्जेज्जा ”
अस्या अक्षरगमनिका तत उच्छ्रयांगुलमिन्द्रियमाणोपि आ-
स्ता मिन्द्रियविषयपरिमाण चिन्तायामित्यपिज्ञेयार्थः प्रजनीयं
विकल्पनीयं कापि गृह्यते इत्यर्थः किमुक्तं प्रवति स्पर्शनेन्द्रिय
पृथक्त्वपरिमाणचिन्तायां ग्राह्यमन्येन्द्रियपृथक्त्वपरिमाणचिन्ता-
यां न ग्रहं तेषामात्माहुत्वेन परिमाणकारणादिति कथं

मेतदवसेयमिति चेदत आह यद्यस्मात्सर्वेषामपीन्द्रियाणां मुच्यन्त्याहुत्वेन परिणामकारणम् त्रिगन्धूतादीनामादिशब्दात् छिगन्धूतादि परिग्रहो जिह्वेन्द्रियादिमानं सूत्रोक्तसंव्यवहारं विरुध्यते । यथानन्तरमेव ज्ञावितमिति ।

सम्प्रति कतिप्रदेशावगाहनेति प्रतिपादयति ।

सोइंदिए णं जंते ! कइ पदेसिए पसते ? गोयमा !

अणंतपदेसिए पसते एवं जाव फासिंदिए सोइंदिए णं जंते ! कइ पदेसोगाढे पाणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्ज पदे-सोगाढे एवं जाव फासिंदिए । (टीका न गृहीता)

(४) इन्द्रियाणामल्पवहुत्वं तद्गुणाश्च ।

एतेसि णं जंते ! सोइंदिय चक्खुइंदियघाणेंदियजिब्बिंदियफासिंदियाणं ओगाहण्ठयाए पदेसट्ठयाए ओगाहण्ठयाए पदेसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ गोयमा ! सव्वत्थोवे चक्खिंदिए ओगाहण्ठयाए । सोइंदिय ओगाहण्ठयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिय ओगाहण्ठयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदियओगाहण्ठयाए संखेज्जगुणे । फासिंदियओगाहण्ठयाए असंखेज्जगुणे । पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवे । चक्खिंदिएपदेसट्ठयाए सोइंदिए पदेसट्ठयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिए पदेसट्ठयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदिएपदेसट्ठयाए संखेज्जगुणे । फासिंदियपदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणे । ओगाहण्ठयाए पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवे । चक्खिंदिए ओगाहण्ठयाए पदेसट्ठयाए सोइंदिए ओगाहण्ठयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिए ओगाहण्ठयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदिए ओगाहण्ठयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए ओगाहण्ठयाए असंखेज्जगुणे । फासिंदियस्स ओगाहण्ठयाएहिंतो चक्खिंदिएपदेसट्ठयाए अणंतगुणे । सोइंदिए पदेसट्ठयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिए पदेसट्ठयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदिए पदेसट्ठयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणे ।

(पणसि णं जंते ! इत्यादि) सर्वस्तोकं चक्रुरिन्द्रियमवगाहनार्थतया किमुक्तं नवति सर्वस्तोकप्रदेशावगाहं चक्रुरिन्द्रियं ततः श्रोत्रेन्द्रियमवगाहनार्थतया संक्षेपगुणमतिप्रचूतेषु प्रदेशेषु तस्यऽवगाहनाज्जावतततोऽपि घ्राणेन्द्रियमवगाहनार्थतया संख्येयगुणमतिप्रचूतेषु प्रदेशेषु तस्यावगाहनोपपत्तेस्ततोऽपि जिह्वेन्द्रियमवगाहनार्थतया असंख्येयगुणं तस्याहुत्वापृथक्त्वपरिमाणविस्तारमकत्वात् यस्तु दृश्यते पुस्तकेषु पाठः संख्येयगुण इति सोऽपि पाठो युक्त्युपपन्नत्वात्तथाहि—चक्षुरादीनि त्रीण्यपीन्द्रियाणि प्रत्येकमहुत्वा संख्येयमागविस्तारमकानि जिह्वेन्द्रियं त्वहुत्वा संख्येयपृथक्त्वविस्तारमतोऽसंख्येयगुणमेव तदुपपद्यते नतु संख्येयगुणमिति ततः स्पर्शनेन्द्रियमसंख्येयगुणम् । तथा ह्यहुत्वापृथक्त्वप्रमाणविस्तारं जिह्वेन्द्रियं प्रयत्नं द्विप्रभृत्या नवन्यः स्पर्शनेन्द्रियं तु शरीरप्रमाणमिति सुमहदपि तदुपपद्यते संख्येयगुणमिति । यस्तु बहुषु पुस्तकेषु दृश्यते पाठोऽसंख्येयगुणमिति सोऽपि पाठो युक्तिविकलत्वात् । तथा ह्यात्माहुत्वापृथक्त्वपरिमाणं जिह्वे-

न्द्रियं शरीरपरिमाणं तु स्पर्शनेन्द्रियशरीरमुत्कर्षतोऽपि-द्वक्त्योजनप्रमाणं ततः कथमसंख्येयगुणमुपपद्यत इति । अनेनैव क्रमेण प्रदेशार्थतयापि सूत्रम् ज्ञावनीयम् । उक्तप्रकारेणैव चोन्नयसूत्रमपि ।

इदानीमिन्द्रियगुणविषयकं सूत्रमाह ।

सोइंदियस्स णं जंते ! केवतिया कक्खरुगुर्यगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंतो कक्खरुगुर्यगुणा प० एवं जाव फासिंदियस्स सोइंदियस्स णं जंते ! केवत्थो मउयत्तहुयगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंतो । एवं जाव फासिंदियस्स, एतेसि णं जंते ! सोइंदिय—चक्खिंदिय—घाणेंदिय—जिब्बिंदिय फासिंदियाणं कक्खरुगुर्यगुणाणं मउयत्तहुयगुणाणं कक्खरुगुर्यगुणमउयत्तहुयगुणाणय कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा । सोइंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । जिब्बिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । मउयत्तहुयगुणाणं सव्वत्थो वा फासिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा जंतिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । सोइंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । कक्खरुगुर्यगुणाणं मउयत्तहुयगुणाणय सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा । सोइंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । जिब्बिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । सोइंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । सोइंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा ।

यानि कर्कशगुरुगुणादिसूत्राणि तानि पाठसिद्धानि नवरमल्पवहुत्वे चक्रुः श्रोत्रघ्राणजिह्वस्पर्शनेन्द्रियाणां यथोत्तरं कर्कशगुरुगुणा अमीपामेव च पश्चानुपूर्व्या यथापूर्वं मृदुलघुगुणा अनन्तगुणास्तथैव यथोत्तरं कर्कशतया यथापूर्वं चातिकोमलतयोपलब्ध्यमानत्वात् युगपदुन्नयाल्पवहुत्वसूत्रे फासिंदिय—कक्खरुगुर्यगुणोहिंतो तस्स चैव मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा इति सरीरेहिं कति पया एव, प्रदेशा उपरि वर्तिनः शीतातपादिसम्पर्कतः कर्कशा वर्तन्ते । अन्ये तु बहवः तदन्तर्गता अपि मृदव इति घटन्ते । स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुणेष्वन्यो मृदुलघुगुणा अनन्तगुणा इति । प्रज्ञा० १५ पद० ॥

(५) असून्येव संस्थानादीन्यल्पवहुत्वपर्यन्तानि द्वाराणि नैरयिकादिकेषु चिन्तयति ॥

नेरइयाणं जंते ! कइ इंदिया पसत्ता ! गोयमा ! पंच इंदिया पसत्ता तेजहा सोइंदिए जाव फासिंदिए । नेरइया-

एँ जंते ! सोइंदिए किं संठिए पसत्ते ? गोयमा ! कइं बुयासंठाणसंठिए पसत्ते । एवं जहा ओहिया वत्तव्वयो जणिया तहेव नेरइयाणं पि अप्पा वा बह्या वा दोष्मि-
त्रि नवरं नेरइयाणं जंते ! फासिंदियस्स किं संठिए पसत्ते गोयमा ! उव्विहे पसत्ते तंजहा जवधारिणिज्जे य उत्तर वेजव्विए य तत्थ एँ जेमे जवधारिणिज्जे सेणं हुंरुगमंठाण संठिए तत्थ एँ जेसे उत्तरवेजव्विए ते चेव सेसं तं चेव । अ-
मुरकुमाराणं जंते ! कइं इंदिया पसत्ता ? गोयमा ! पंचि दिया पसत्ता एवं जहा ओहियाणं जाव अप्पावहुगाणि दोष्मि वि नवरं फासिंदिए उव्विहे पसत्ते तं जहा जव धारिणिज्जे उत्तरवेजव्विए य तत्थ एँ जे ते जवधारिणि ज्जे से एँ समचउरसंठाणसंठिए पसत्ते तत्थ एँ जे ते उत्तरवेजव्विए से एँ नाणासंठाणसंठिए सेसं तं चेव एवं जाव थणियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं जंते ! कइं इंदिया पसत्ता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पसत्ते पुढवि काइयाणं जंते ! फासिंदिए किं संठाणसंठिए पसत्ते ? गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पसत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं वाहट्ठेणं पसत्ते ? गोयमा ! अं-
गुत्तस्स असंखेज्जज्जाणं वाहट्ठेणं पसत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं पोहत्तेणं पसत्ते ? गोयमा ! सरिर-
प्पमाणमेत्तेणं पसत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए कति-
पदेसे पसत्ते ? गोयमा ! अणंतपदेसिए पसत्ते पुढ-
विकाइयाणं जंते ! फासिंदिए कइं पदेसोगाढे पसत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसोगाढे पसत्ते एतेसि एँ जंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाए पदेस-
ट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदिए ओगाहणट्टयाए ते चेव पदेसट्टयाए अणंतगुणे । पुढविकायियाणं जंते ! फासिंदियस्स केवइया कक्खरुगस्यगुणा पसत्ता ? गोय-
मा ! अणंता एवं मउयत्तहुयगुणा वि एतेसि एँ जंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगुणाणं मउ-
यत्तहुयगुणाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगु-
णा तस्स चेव मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा एवं आउकाइ-
याणं वि जाव वणस्सइकाइयाणं नवरं संठाणे इमो विसेसो दच्चव्वो आउकाइयाणं वि तुगविंदुसंठाणसंठिए पसत्ते । तेउकाइयाणं सूइकझापसंठाणसंठिए पसत्ते । वाउकाइयाणं पनागारसंठाण संठिए पसत्ते । वणस्स-
इकाइयाणं नाणासंठाणसंठिए पसत्ते, वेइंदियाणं जं-
ते ! कइं इंदिया पसत्ता ? गोयमा ! दोइंदिया पसत्ता तंजहा जिब्बिंदिए य फासिंदिए य दोएहं पि इंदियाणं

संठाणं वाहट्ठं पोहत्तं पदेस ओगाहणा य जहा ओहियाणं जणिया तहा जाणियव्वा नवरं फासिंदिए हुंरुसंठाण-
संठिए पसत्ते इमो विसेसो एतेसि एँ जंते ! वेइंदियाणं जिब्बिंदियफासिंदियाणं ओगाहणट्टयाए पदेसट्टयाए
ओगाहणपदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोय-
मा ! सव्वत्थोवे वेइंदियाणं जिब्बिंदिए ओगाहणट्टयाए फासिंदिए ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे पदेसट्टयाए
सव्वत्थोवे वेइंदियाणं जिब्बिंदिए पदेसट्टयाए फासिंदि-
यपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे ओगाहणपदेसट्टयाए सव्व-
त्थोवे वेइंदियस्स जिब्बिंदिए ओगाहणट्टयाए फासिंदि-
य ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे फासिंदियस्स ओगाह-
णट्टयाएहिंतो जिब्बिंदियपदेसट्टयाए अणंतगुणे फासि-
दिएपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे वेइंदियाणं जंते ! जि-
ब्बिंदियस्स केवइया कक्खरुगस्यगुणा ५० ? गोयमा ! अणंता एवं फासिंदियस्स वि एवं मउयत्तहुयगुणा वि एते-
सि एँ वेइंदियाणं जिब्बिंदियफासिंदियाणं कक्खरुगस्य-
गुणाणं मउयत्तहुयगुणाणं कक्खरुगस्यगुणाणं मउयत्तहु-
यगुणाणं य कयरे कयरे हिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा वेइंदियाणं जिब्बिंदियस कक्खरुगस्यगु-
णा फासिंदियस्स कक्खरुगस्यगुणा अणंतगुणा फासि-
दियस्स कक्खरुगस्यगुणेहिंतो तस्स चेव मउयत्तहुयगुणा
अणंतगुणा जिब्बिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा
एवं जाव चउरिंदियत्ति नवरं इंदियपरिवुट्ठिकायव्वा तेइ-
दियाणं धाणिंदिए थोवे चउरिंदियाणं चकिंविदिए थोवे
सेसं तं चेव । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं य
जहा नेरइयाणं नवरं फासिंदिए उव्विहसंठाणसंठिए
पसत्ते तंजहा समचउरसेणिगोहपरिमंरुत्ते सादिखुज्जे
वामणे हुंमे वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुर
कुमाराणं ॥

नेरइयाणं जंते ! इत्यादि । सुगमं नवरं नेरइयाणं जंते फा-
सिंदिए किंसंठिए पसत्त इत्यादि । द्विविधं हि नैरयिकाणां
शरीरं जवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च तत्र भवधारणीयं तेषां ज-
वस्वभावत एव निर्मूलं विद्युत्पक्वोत्पादितसकलव्रीवादिरोम-
पक्षशरीरवदतिविभक्तसंस्थानोपेतं यदप्युत्तरवैक्रियं तदपि
हुगरुसंस्थानमेव तथाहि यद्यपि ते वयमतिमुन्दरशरीरं विकु-
र्विष्याम इत्यभिसन्धिना वैक्रियशरीरमारजन्ते तथा पि तेषां
अत्यन्ताद्युमं तथाविधनामकर्मोदयादतीवाद्युभतरमेवोपजा-
यते इति-असुरकुमारसूत्रे. जवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानं
तथा स्वाभाव्यात्-उत्तरवैक्रियन्तु नानासंस्थितं स्वेच्छया
तस्य निष्पत्तिजावात् प्रथिव्यादिविषयाणि तु सूत्राणि सुप्र-
तीतान्येव प्रज्ञा० १५ पद० ॥

(६) इन्द्रियाणां च वर्तमानार्थग्राहकत्वम्
अथे य पशुप्पाणे, विणियोगे इंदियं बहइ ॥

इन्द्रियं पुनश्चक्षुरादिकं विनियोगं व्यापारं व्रजते प्रत्यु-
त्पन्ने वर्तमानार्थविषयं नातीतानागतार्थविषयमिति ज्ञावः ॥
वृ० १ उ. । इन्द्रियं हि वार्त्तमानिक एवार्थे व्याप्रियते तत्
स्तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानमिन्द्रियज्ञानमिव
वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव ज्ञेयम् ॥ अथ यदा
चक्षुरूपविषये व्याप्रियते तदा रूपविज्ञानमुत्पादयति न शेष
काव्यं ततस्तद्रूपविज्ञानं वर्त्तमानार्थविषयं वर्त्तमान एवार्थे
चक्षुषो व्यापारात् स्वरूपविषयव्यावृत्त्यभावे च मनोज्ञानं ततो
न तत् प्रतिनियतकालविषयमेवं शेषेष्वपीन्द्रियेषु वाच्यमानं ॥

(७) श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपादयिपुरादौ
विषयान्स्तदग्रहणप्रकारश्चाह ॥

*दोहिं गाणेहिं आया सदाइं सुणेइं तं देसेण वि आया
सदाइं सुणेइं सव्वेण वि आया सदाइं सुणेइं एवं रुवाइं
पासइं गंधाइं आघायइं रसाइं आसाएइं फासाइं पमि
संवेएइं ॥ *

(देशेणविस्ति) । देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपधा
ते सति सर्वेण वा अनुपहृतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संज्ञिन्नश्रोत्रा
भिधानव्यवयुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यप
दिश्यते एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वाच्यां एवं रूपादी
नपि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपघातादेशेनास्वाद
यतीत्यवसेयमिति । देशसर्वाच्यां सामान्यतः श्रवणाद्युक्तं
विशेषविवक्षायां प्रधानत्वात् देवानां तानाश्रित्य तदाह ।

दोहिं गाणेहिं देवे सदाइं सुणेइं तं जहा देसेण वि देवे
सदाइं सुणेइं सव्वेण वि सदाइं सुणेइं जावणिज्जरेइं ॥

(दोहीत्यादि) एतदपि विवक्षितशब्दादिविशेषोपापेक्षया
सूत्रचतुर्दशकं नेयमिति देशतः सर्वतो वेति अनन्तरोक्ता
भावाः शरीर एव सति सम्भवन्तीति देवानां च प्रधानत्वात्तेषां
मेव । स्या० ३ ग० ।

पुट्टाइं जंते ! सदाइं सुणेइं अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं ?
गोयमा ! पुट्टाइं सदाइं सुणेइं नो अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं
पुट्टाइं जंते ! रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पासंति ?
गोयमा ! नो पुट्टाइं रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पा-
संति पुट्टाइं जंते ! गंधाइं अग्घाति अपुट्टाइं गंधाइं अ-
ग्घाति ? गोयमा ! पुट्टाइं अग्घाइं नो अपुट्टाइं अग्घाइं ।
एवं रसाण वि फासाण वि नवरं रसाइं आसाइं फासाइं
पमिसंवेदेति अजिज्जाओ कायवो ॥

(सदाइं सुणेइं इत्यादि) प्राकृतत्वात्सूत्रे शब्दशब्दस्य न
पुंसकत्वमन्यथा पुंस्त्वं प्रतिपत्तव्यं । स्पृष्टान् जदन्त ! श्रोत्रे
न्द्रियमिति कर्तृपदं सामर्थ्याद्व्यज्यते । शब्दान् शृणोति तत्र
स्पृश्यन्ते इति स्पृष्टास्तान् तनौ रेणुमिवाङ्घ्रिजितमात्रानि
त्यर्थः “ पुटं रेणुं व तणुमि ” इति वचनात् शब्दन्ते प्रतिपा
द्यन्ते अथो एजिरिति शब्दाः तान् शृणोति शृणोति उपल
भ्यते इति यावत् । विमुक्तं भवति । स्पृष्टमात्राप्यत्र च शब्द
ख्याणि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभन्ते । न तु घ्राणेन्द्रियादिवत् वरु
स्पृष्टानीति कस्मादिति चेदुच्यते इह शब्दख्याणि घ्राणे
न्द्रियादिविषयभूतेभ्यो ह्येभ्यः सूक्ष्माणि । तथा बहूनि
तथा तत्कैत्रमाविशब्दयोग्यव्यवसकानि च ततः सूक्ष्मत्वा-
दतिप्रभूतत्वात् तदाऽप्यद्रव्यवासकत्वाच्चात्मप्रदेशैः स्पृष्टमात्रा-

एयपि निर्वृत्तेन्द्रियमध्ये प्रविश्य जटित्युपकरणेन्द्रियमभिव्य
ज्यन्ति । श्रोत्रेन्द्रियं च घ्राणेन्द्रियाद्यपेक्षया स्वविषयपरि
च्छेदे पटुतरं ततः स्पृष्टमात्राप्यपि तानि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभं
ते नास्पृष्टान् सर्वथात्मप्रदेशैः संबन्धमप्राप्तान् श्रोत्रेन्द्रियस्य
प्राप्तविषयपरिच्छेदस्वभावात् यथाच श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तका-
रितातयानन्ध्ययनटीकादौ चर्चितमिति ततोऽवधार्यम् (पुट्टा
इं जंते ! रुवाइं इत्यादि) ॥ सुगमं निर्वचनमाह । गौतम ! न
स्पृष्टानि रूपाणि पश्यति चक्षुः कित्त्वस्पृष्टानि चक्षुषोऽप्राप्ति
कारित्वाच्च तच्चाप्राप्तिकारित्वं तत्त्वार्थटीकादौ सविस्तेरेण
प्रसाधितमिति ततोऽवधारणार्थं गन्धादिविषयाणि सूत्राणि
सुप्रसिद्धानि नवरं स्पृष्टान् गन्धानाजिघृक्षीत्यादियद्युक्तं त
थापि वरुस्पृष्टानीति ह्यव्ययम् यत् उक्तमावश्यकनिर्गुणौ (पुट्टं
सुणेइत्यादि) तत्र स्पृष्टानीति-पूर्ववत् वद्वानिति-आत्मप्रदेशै
रात्मीकृतान् “ वरुमप्यीकयं पपसेहिं ” इति वचनात्-विशेष
पणसमासश्च वरुश्च ते स्पृष्टाश्च वरुस्पृष्टास्तान् इहस्पृष्टास्प
र्शमात्रेणापि भवन्ति । यथा शब्दस्ततः स्पर्शमात्रव्यवच्छे
देन स्पर्शविशेषप्रतिपत्तिरव्याहता स्यादिति वरुग्रहणं वरु
पा ये स्पृष्टास्तान् परिच्छिन्नत्तिनान्यानि कस्मादेवमिति चेदुच्यते
गन्धादिख्याणां वादरत्वावदपत्वाद्भावकत्वाच्च-घ्राणादी-
न्द्रियाणामपि श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया मन्दशक्तिकत्वादिति । प्रज्ञा०
पद० १५ ।

इन्द्रियाणां प्राप्याऽप्राप्यकारित्वम् ।

चत्तारि इंदियत्था पुट्टा वेदेति । तं जहा । सोइंदियत्थे
१ घ्राणिंदियत्थे २ जिघिंसदियत्थे ३ फासिंदियत्थे ४

(पुट्टत्ति) स्पृष्टा इन्द्रियसंबन्धा (वेपतित्ति) वेद्यन्ते आ
त्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्रामार्थपरिच्छेद-
स्वभावत्वादिति ॥ स्या० ४ ग० ।

आह च ॥

पुट्टं सुणेइं सदां, रुवं पुण पासइं अपुट्टं तु ॥

गंध रसं च फासं च, वरुपुट्टं वियागरे ॥ १ ॥

श्रोत्रेन्द्रियं कर्तृशब्दं कर्मतापन्नं शृणोति । कथंचूतमित्याह ॥
स्पृष्टत इति स्पृष्टस्तं स्पृष्टं तनौ रेणुवदाङ्घ्रिजितमात्रमित्यर्थः ॥
इदमुक्तं भवति स्पृष्टमात्राप्येव शब्दख्याणि श्रोत्रमुपलभ-
न्ते यतो घ्राणादीन्द्रियविषयभूतख्यानेभ्यस्तानि सूक्ष्माणि
बहूनि प्रावुकानि च पटुतरं च श्रोत्रेन्द्रियं-विषयपरिच्छेदे
घ्राणेन्द्रियादिगणादिति श्रोत्रेन्द्रियस्य च कर्तृत्वं शब्दश्रवणा
न्यथानुपपत्तेर्ज्ञेयते । एवं घ्राणेन्द्रियादिष्वपि वाच्यम् ता-
नि पुनः कथं गन्धादिकं गृहहन्तीत्याह ॥ गन्ध्यत इति गन्ध-
स्तमुपलभते घ्राणेन्द्रियम् । रस्यत इति रसस्तं च गृहहाति
रसनेन्द्रियम् स्पृष्टत इति स्पर्शस्तं च जानाति स्पर्शनेन्द्रि-
यम् । कथंचूतं गन्धादिकमित्याह । वरुस्पृष्टं तत्र स्पृष्टमिति पू-
र्ववदेव वरुं तु गाढतरमाङ्घ्रिजितमात्रप्रदेशैस्तोयवदात्मी-
कृतमित्यर्थः । ततश्च गन्धादिख्यासमूहं प्रथमं स्पृष्टमाङ्घ्रिजितं
ततश्च स्पर्शनानन्तरं वरुमात्रप्रदेशैर्गाढतरमाङ्घ्रिजितमेवो-
पलभते घ्राणेन्द्रियादिकमित्येवं व्यागृणीयात् प्ररूपयेत्
प्रज्ञापकः । यतो घ्राणेन्द्रियादिविषयभूतानि गन्धादि
ख्याणि शब्दख्यापेक्षया स्तोकानि वादराण्यभावाकानि च
विषयपरिच्छेदे श्रोत्रापेक्षया पटुं च घ्राणादीन्यतो वरुस्पृष्ट
मेव गन्धादिख्यासमूहं गृह्णन्ति न पुनः स्पृष्टमात्रमितिभावः
ननु यदि स्पर्शनान्तरं वरुं गृहहन्ति तर्हि ‘ पुट्टवरु ’ मिति

पात्रो युक्त इति चेदुच्यते । विचित्रत्वात्सुत्रगतेरित्थं निर्देशो
ऽर्थतस्तु यथा त्वयोक्तं तथैव दृष्टव्यम् । अपरस्त्वाह ।
यद्वचं तत्स्पृष्टं भवत्येव विशेषवन्धे सामान्यवन्धस्यान्तर्जा-
चात् ततः किं स्पृष्टग्रहणेनेति तदयुक्तं सकलश्रोतृसाधारणत्वा-
च्छास्त्रारम्भस्य प्रपञ्चितज्ञानग्रहार्थमर्थपक्षिगम्यार्थाजिघाने
ऽप्यदोषादिति चतुरिन्द्रियं त्वप्राप्तमेव विषयं गृह्णातीत्याह
“रूपं पुण पासइ अपुटुं त्विति” रूपं कर्मतापन्नं च चक्षुरस्पृष्ट-
मप्राप्तमेव पश्यति पुनः शब्दस्य विशेषणार्थत्वादस्पृष्टमपि
योग्यदेशस्थमेव पश्यति नायोग्यदेशस्थस्यैवार्थादिकटकुल्या-
दिव्यवहितं वा घटादीति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

अर्थे तद्व्याख्यानाय ज्ञाप्यम् ।

पुटुं रेणुं व तण्मि, वरुमपीकयं पपसेहि ।
त्रिष्ठाइं चिय गिएहइ, सदद्ववाइजुताइं ॥
बहुसुहुमजावुगाइं, जं पठुरयं व सोत्तविष्णाणं ।
गंधाइं दव्वाइं, विवरीयाइं जओ ताइं ॥
फरिसाणत्तरमत्तर, मत्तप्पए समीसीकयाइं ।
घेप्पंति पठुरयविणाइं जं च न घाणाइकरणाइं ॥
स्पृष्टमित्यस्य व्याख्यानम् ॥

(पुटुरेणुं व तण्मि) । यथा रेणोस्तनौ संवन्धः इत्ये-
तावन्मात्रेण यद्वस्तु संवन्धं तदिह स्पृष्टमुच्यते इति भावः ॥
(वरुमित्यादि) यदात्मीकृतमात्मना गाढतरमागृहीतमा-
त्मप्रदेशैस्तनुबन्धनतोयवन्मिश्रीकृतं तद्वस्तुमुच्यते इत्यर्थः ॥
तत्र (त्रिष्ठाइं चि) अतिस्पृष्टान्येव शब्दद्रव्याणि गृह्णाति
श्रोत्रं यतस्तानि बहूनि सूक्ष्माणि भावुकानि च वासकानि
चेत्यर्थः । पठुतरं च श्रोत्रविज्ञानं गन्धादिद्रव्याणि तु विप-
रीतानि स्तोकावादाभावुकानि यतोऽतस्तानि स्पर्शनान्तरमा-
त्मप्रदेशैर्मिश्रीकृतानि स्पृष्टवस्तूनि गृह्णन्ते । घ्राणादिभिः पटु-
तरविज्ञानानि च न प्रवन्ति यतो घ्राणादिकारणानीतिगाथा-
त्रयार्थः । अयं रूपं पुण पासइ अपुटुं त्वित्यत्रोपपत्तिमाह ।

“अप्यपत्तकारिनयणं, पेयं नयणस्स विसयपरिमाणं । आयं-
गुहेण वक्खं, अइरिच्चं जो अणाणं” प्रागुक्तयुक्त्या अप्राप्त-
कारि अप्राप्तस्यैव वस्तुनः परिच्छेदकारि यतो नयनं मनश्च
ततोऽस्पृष्टमेव रूपं पश्यति नयनेन्द्रियम् । विशेषं (अधिकं
तु विस्तरजयात्र प्रपञ्च्यते तत्तुतत्रैव दृष्टव्यम्)

(८) सम्प्रतीन्द्रियाणां प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तां कुर्वन्नाह ॥
पविट्ठाइं जंत ! सदाइं सुणेइ अपविट्ठाइं सदाइं सुणेइ
? गोयमा ! पविट्ठाइं सदाइं सुणेइ नो अपविट्ठाइं सुणेइ
एवं जहा पुट्ठाणि तहा पविट्ठाणि ॥

(सदाइं इत्यादि) पावसिच्चं नवरं स्पर्शस्तनौ रेणोरिवा-
ऽपि भवति । प्रवेशो मुखे कवचस्येवेति शब्दार्थस्य भिन्नत्वा-
त् भिन्नविषयता स्पृष्टप्रविष्टसूत्राणामिति-प्रज्ञा० १५ पद० ।
(९) श्रोत्रवक्त्राणादिचतुरिन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नय-
नमनसोस्त्वप्राप्यकारित्वम् ।

प्राप्यकारीणीन्द्रियाण्यप्राप्यकारीणिवेति तत्र प्राप्यकारीण्ये-
वेति कणभक्ताङ्गापादमीमांसकसाङ्ख्याः समाख्यान्ति । चक्षुः
श्रोत्रेतराणि तानि तथेति ताथागतः । चक्षुर्वैजानीति तु तथा
स्याच्चादावदातद्वदयाः । तत्र प्रथमे प्रमाणयन्ति ।

चक्षुःप्राप्य मर्ति करोति विषये बाह्येन्द्रियत्वादितो ।
यद्बाह्येन्द्रियतादिना परिगतं तत्प्राप्यकारीकृतं ॥
जिह्वावत् प्रकृतं तथा च विदितं तस्मात्तथा स्थीयतां ।
नाऽत्रासिद्धिमुखश्च दूषणकणस्तद्वक्त्राणीकृतात् ॥ १॥

अच्छिन्नकलनेषु या पुन-यौगपद्यधिषणा मनीषिणाम् ।
पद्मपत्रपटलीविहोपवत्सत्त्वरोदयनिबन्धनैव सा ॥३॥
प्रथमतः परित्यज्य शिबोच्चयं निकटतः कृष्णमीकृष्णमीकृते ।
तदनु दूरतराम्बरमण्डली तिलककान्तमुपेत्य सितत्वेषम् ३
कुर्महेऽत्र वयमुत्तरकेलीं कीदृशी दृगिह धर्मितयोक्ता ।
किन्तु मांसमयगोवकरूपा सूक्ष्मताभृदपरा किमु काऽपि ॥४॥
आदिमा यदि तदापि किमर्थो बोचनानुसरणव्यसनी स्यात् ।
बोचनं किमुत वस्तुनि गत्वा संसृजोत्प्रिय इव प्रणयिन्याम् ॥५॥
प्रत्यक्कावधः प्रथमप्रकारे प्राकारपृथ्वीधरसिन्धुरादिः ।
संलक्ष्यते पद्मपटोपटंकी प्रत्यक्कावधे कलयाऽपि नो यत् ॥६॥
पक्षेऽपरत्राऽपि स एव दोषः सत्पन्न वस्तु प्रतिवीक्ष्यतेऽक्षि ।
संसर्पणे वाऽस्य सकोटरत्नप्राप्त्यापुमान् किं जरद्वमः स्यात् ॥

चक्षुषः सूक्ष्मतापक्षे सूक्ष्मता स्यादमूर्तता ।

यद्वात्यपरिमाणत्व-मित्येषा कल्पनोजय ॥ ८ ॥

स्याद्भोमवद्व्यापकता प्रसक्त्या सर्वोपलम्भः प्रथमप्रकारे ।
प्राकारकान्तरविहारहारमुख्योपलम्भो न भवेद्वितीये ॥ ९ ॥
न खलु न खलु शास्त्रं स्वप्रमाणात्प्रतिष्ठे पटकटशकटादौ भेद-
कारि प्रसिद्धम् । अथ निगदसि तस्मिन् तस्मिच्चक्रं क्रमेण,
प्रसरति तत एतत्स्यादनवप्रकाशम् ॥ १० ॥ तथाहि-
प्रोहाममाणिक्यकणानुकारी दीपाङ्कुरस्त्विदपटलीप्रजावात् ।
किं नैव कश्मीरजकज्जवादीनृप्रथीयसोऽपि प्रथयत्यशेषान्
॥ ११ ॥ नन्वेवमप्यङ्गनिराक्रिया स्यात्पक्षे पुरस्तादुपलक्षिते-
ऽस्मिन् । प्रौढप्रज्ञामण्डलमणिरुतोऽर्थो नाज्ञास्ते यत्प्रतिभा-
समानः ॥ १२ ॥ अथाप्यनुद्भूततया प्रज्ञायाः पदार्थसंपर्क-
जुषोप्यनीक्षा । सिद्धिस्तदानीं कथमस्तु तस्या ब्रवीषि चेतै-
जसताख्यहेतोः ॥ १३ ॥ रूपादिमध्ये नियमेन रूपप्रकाशक-
त्वेन च तैजसत्वम् । प्रज्ञापसे चक्षुसि संप्रसिद्धं यथा प्रदीपा-
ङ्कुरवितुदादौ ॥ १४ ॥ तदिदं ध्रुवविमिश्रणमङ्गपुरन्धीक-
पावपाद्वीनाम् । अनुहरते व्यञ्जिचारोपलक्षणसंनिकर्षेण ॥ १५ ॥
रूपव्यवरूपेऽपि विशेषणे स्याच्छेत्तोरनैकान्तिकताङ्गनेन । त-
स्यापि चैत्तेजसतां तनोषि, तत्त्वादिना किन्तु तदाऽपराधम्
॥ १६ ॥ सौवीरसौचैवसैधवादि निश्चिन्वते पार्थिवमेव धीराः
कृशानुज्ञावोपगमोऽस्य तस्मादयुक्त एव प्रतिभात्यमीषाम्
॥ १७ ॥ तथाच-सौवीरसौवर्चस्वसैधवादिकं स्यादाक-
रोद्भूतिवशेन पार्थिवम् । मृदादिवन्न व्यभिचारचेतनं चामी-
करेणानुगुणं निरीक्ष्यते ॥ १८ ॥ चामीकरदेवरपि पार्थिव-
त्वं विगेन तेनैव निवेदनीयम् । शाब्दप्रमाणेन न चाऽत्रवा-
धा पक्षस्य यन्नास्ति तदत्र सिद्धम् ॥ १९ ॥ अङ्गनं मरिच-
रोचनादिकं पार्थिवं ननु तथापि सम्मतम् । अङ्गनेऽपि तदसौ
प्रवृत्तिमा-नप्रयोजकविस्मयस्वरुम्बरी ॥ २० ॥ हनूमल्लोख-
बांगूल-बम्वात्ते साधनादतः । न सिद्धिस्तैजसत्वस्य दृष्ट-
सुस्पष्टदूषणात् ॥ २१ ॥ चक्षुर्न तैजसमभास्वरतिग्मजावा-
दमनोवदित्यनुमितिप्रतिषेधनाच्च । सिद्धिं दधाति नयनस्य न
तैजसत्वं तस्मादमुष्य घटते किमु रश्मिवत्ता ॥ २२ ॥ अपिच ।
प्रत्यक्कावधः समलक्षि पक्षे न रश्मयो यदृदृशि दृष्टपूर्वाः । तथा च
शास्त्रेण तैव काव्या-तीतत्वदोषोऽप्युदपादि हेतोः ॥ २३ ॥
अनुद्भवपुण्यो भवेद्युश्चैरश्मयस्तत्र ततो न दोषः । नन्वेवमेत-
स्य पदार्थसार्थप्रकाशकत्वं न सुवर्णवत् स्यात् ॥ २४ ॥
आलोकासाचिन्ववशाद्यास्य प्रकाशकत्वं घटनामियति ।
नन्वेवमेतत्सच्चिवस्य किं स्यात्प्रकाशकत्वं न कुटीकुटादेः २५ ।

अथास्तु कामं ननु तैजसत्वं-मुत्तेजितं किं न भवेत्त्वयास्य ।
तथा च नव्यस्त्वदुक्त एषो-ऽद्वैतप्रवादोऽजनि तैजसत्वे ३६
उत्पद्यन्ते तरणिकरणश्रेणिसंपर्कतश्चे-त्तत्रोद्भूताः सपादि
रुचयो लोचने रोचमानाः । यदृष्टव्यं न खलु तपनालोकसं
पत्प्रतान-स्तस्मिन्हेतुर्भवति हि दिवा दीपभासामजासः ॥ ३७ ॥
अत्रेयं प्रतिक्रिया-मुष्टिग्राह्ये कुवलयदलद्वयामल्लिम्बाविहिते
स्फीते ध्वान्ते स्फुरति चरतो धूककाकोदरादेः । किं दलद्वयं
क्षणमपि रुचो लोचनेनैव यस्मादालोकस्य प्रसरणकथा
काचिदप्यत्र नास्ति ॥ ३८ ॥ उत्पत्तिरुद्भूततयाय तासां तत्रैव
यत्रास्ति रवि प्रकाशः । काकोदरादेरपि तर्हि नैताः कीट-
प्रकाशे कुशला भवेयुः ॥ ३९ ॥ अविवरतिमिरव्यतिकर-
परिकरितापवर कोदरे कचन । वृषदंश दृशि न दृष्टा
मरीचयः किमु कदाचिदथ ॥ ४० ॥ अत एव विद्वोकयन्ति
सम्य-क्तिमिराङ्कुरकरवितेऽपि कोणे । मूषकपरिपन्थिनः पदा-
र्थान् ज्वलनालोकविजृम्भणं विनैव ॥ ४१ ॥ अत्रोत्तरम्-
चाकचिक्यप्रतीकास-मात्रमत्रास्ति वज्रवत् । नांशवःप्रसरन्त
स्तु, प्रेक्ष्यन्ते सूक्ष्मका अपि ॥ ४२ ॥ मार्जारस्य यदीक्षण
प्रणयिनः केचिन्मयूखाः सखे विद्येरन् न तदा कथं निशि
भृशं तच्चक्षुषा प्रेक्षिते । प्रोन्मीलत्करपुञ्जपिञ्जरतनौ संजा
तवत्युदरे प्रोज्जृम्भेत तवापि हन्त धिपणा दीपप्रदीपाद्यथा
॥ ४३ ॥ कृशतरतया तेषां नोचेदुदेति मतिस्तव प्रभवति
कथं तस्याप्यस्मिन्नसौ निरुपपन्नवा । घटननिपुणा साक्षा
त्प्रेक्षाविधौ हि ततिस्त्विषां न खलु न समा धीमन् ! सा
चोभयत्र विज्ञायते ॥ ४४ ॥ अमृदगमृषिकारीणां तस्मादस्ति
स्वयोग्यता । यया तमस्यपीकृन्ते, न चकूरश्चिमवत्युनः ॥ ४५ ॥
इत्थं न चक्षुषि कथंचिदपि प्रयाति. संसिद्धिपङ्क्तिमिथं खलु
रश्मिवत्ता । तस्मात्कथं कथय तार्किकचक्षुषः स्यात् प्राप्यैव
वस्तुनि मतिः प्रतिबोधकत्वम् ॥ ४६ ॥ बहिरर्थग्रहोन्मुख्यं
बहिः कारणजन्यता । स्थायित्वं वा बहिर्देशे किं बाह्येन्द्रियता
जवेत् ॥ ४७ ॥ तत्रादिमायां जिदि चेतसा स्या-देतस्य हे
तोर्व्यञ्जिचारचिह्नम् अप्राप्यकारि प्रकरोति यस्मान्मन्दा
किनी मन्दरबुद्धिमेतत् ॥ ४८ ॥ दोषः स एवोत्तरकल्पनायां
यदात्मनः पुद्गल एव बाह्यः । चेतश्च तस्मादुपजायमान मे-
तद्वहिःकारणजन्यताभूत् ॥ ४९ ॥ चेतः सनातनतया क-
लितस्वरूपं सर्वापकृष्टपरिमाणपवित्रितं च । प्रायः प्रिय
प्रणयिनीप्रणयातिरेका-देतत्करोति हृदये ननु तर्कतज्ज्ञाः ॥ ५० ॥
एतदत्र विततीक्रियमाणं प्रस्तुतेतरदिव प्रतिजाति ! वि-
स्तराय च भवेदिति चिन्त्यं तच्छिद्वोक्य गुरुगुम्फितवृत्तिम्
॥ ५१ ॥ पक्षे तृतीये विषयप्रदेशः शरीरदेशो यदि वा
बहिः स्यात् । स्थायित्वमाद्ये विषयाश्रितत्वं यद्वा प्रवृ-
त्तिर्विषयोमुखी स्यात् ॥ ५२ ॥ प्राचीनपक्षे प्रतिबाद्यसिद्धिः
कलङ्कपङ्कः समुपैति हेतोः । स्यादादिना यत्प्रतिवादिनास्य
नाङ्गीकृतं मेयसमाश्रितत्वम् ॥ ५३ ॥ पक्षे तथा साधनशू-
न्यतास्मिन् दृष्टान्तदोषः प्रकटः पट्टनाम् । जिह्वेन्द्रियं नार्थे
समाश्रितं य-च्छिद्वोक्यमासुरमी कदाचित् ॥ ५४ ॥ छि-
तीयकल्पे किमसौ प्रवृत्ति-रर्थान्निमुख्येन विसर्पणं स्यात् ॥
आश्रित्य किं वा विषयप्रपञ्च-प्रतीतिसंप्रतिबोधकत्वम्
॥ ५५ ॥ पक्षे पुरश्चारिणि सिद्धिबन्धं स्यात्साधनं जैनम-
तानुगानाम् । यस्मान्न तैर्लोचनरश्मिचक्र-मङ्गीकृतं वस्तु-
मुखं प्रसर्पत् ॥ ५६ ॥ निदर्शनस्य स्फुटमेव दृष्टं वैकल्यम-

त्रैव हि साधनेन । पदार्थसार्थं प्रति यन्नसर्पजिह्वेन्द्रियं
केनचिदिष्टपूर्वम् ॥ ५७ ॥ पक्षान्तरे तु व्यभिचारमुद्रा किं
चेतसा नैव समुज्जजृम्भे । यस्मात्तदप्राप्यसुपर्वशैलस्वर्गे
समुत्पादयति प्रतीतिम् ॥ ५८ ॥ शरीरस्य बहिर्देशे स्थायित्वं
यादि जडप्यते । बाह्येन्द्रियत्वमत्र स्यात्संदिग्धव्यञ्जिचारिता
॥ ५९ ॥ अप्राप्तार्थपरिच्छेदे नापि सार्धं न विद्यते । हेतोर्वा
ह्येन्द्रियत्वस्य विरोधो घत कश्चन ॥ ६० ॥ कचित्साध्यनि-
वृत्त्या तु हेतुव्यावृत्तिदर्शनात् प्रतिग्रन्थप्रसिद्धिश्चेत्तदा-
त्रापि कथं न सा ॥ ६१ ॥ रसन-स्पर्शन-घ्राणश्रोत्रान्येन्द्रियता
वत्तात् । चक्षुरप्राप्यविज्ञान-मनोवत् प्रातिपाद्यताम् ॥ ६२ ॥
साध्यव्यावृत्तितोऽत्रापि हेतुव्यावृत्तिरीकृता । नच कश्चि-
द्विशेषोऽस्ति, येनैकत्रैव सा मता ॥ ६३ ॥ बाह्येन्द्रिय-
त्वं सकलङ्कमेव न तार्किकान् प्रीणयितुं तदपि । भूवि-
भ्रमो दुर्ज्ञेगजामिनीनां वैदग्ध्यज्ञाजो जजते न चेतः ॥ ६४ ॥
किंचात्र संसूचितमादिशब्दाद् वृत्ते पुरश्चारिणि कारकत्वं ।
यत्प्राप्यकारित्वसमर्थनाय नेत्रस्य तत्काणदृग्गजानाम् ॥ ६५ ॥
यस्मादिदं मन्त्रजपोपसर्प-प्रोद्गमरामाव्यञ्जिचारदोषात् ।
उत्ताद्वयेतादृक्कारावकेलि-कलंकितश्रीकामिवावजाति ॥ ६६ ॥
तथाहि । कनकानिकपङ्क्तिगन्धान् मुग्धान् मुहुर्मधुरास्मितां चतुर्द-
कुटिलभूविज्ञान्तिं कटाक्षपटुच्छदाम् । विजगति गतां कश्चि-
न्मन्त्री समानयति क्षणात्तरुणरमणीमारान्मन्त्रान्मनोबुवि सं-
स्मरन् ॥ ६७ ॥ कश्चिदत्र गदति स्म यत्पुनर्मन्त्रमन्त्रणगवीसमा-
नयेत् । युक्तमेव मद्विरेक्षणादिकं तेन नाभिहितदूषणोदयः
॥ ६८ ॥ मन्त्रस्य साक्षादघटना प्रियादिना परंपरातो यदि
वा निगद्यते । साक्षान्न तावद्यदयं विहायसो ध्वनिस्वरूपस्तव
सम्मतो गुणः ॥ ६९ ॥ ततोऽस्य तेनैव समं समस्ति संस-
क्तिवार्ता न तु पद्महाद्वया । अथाक्रावम्यनवेदनं स्या,
मन्त्रस्तथाप्यस्त्वियमात्मनैव ॥ ७० ॥ अथापि मन्त्रस्य निवे-
द्यते त्वया संसकिरेतपतिदेवतात्मना । संतोषपोपप्रगुणा
च सा प्रियां प्रियं प्रति प्रेरयाति स्वयोगिनीम् ॥ ७१ ॥ भू-
महेऽत्र ननु देवतात्मना मन्त्रवर्णविसरस्य का घटा । अम्य-
रस्य गुण एव तत्कथं देवतात्मनि भजेत संगतिम् ॥ ७२ ॥
आश्रयद्वारतोऽप्यस्य संसर्गो नास्ति सर्वथा । व्यापकजन्य-
योर्यस्मान्-संसर्गो नामुना मतः ॥ ७३ ॥ व्यापकेषु वदति
व्यतिपङ्क-यस्तु तेन मनसा ध्वनिना वा-ऽतीतवस्तुविषयेण
विमृश्य स्पष्ट एव विद्वसन्-व्यञ्जिचारः ॥ ७४ ॥ अयस्का-
न्तादेनेकान्त-स्तथाऽत्र परिभाष्यताम् । आक्षेपश्च समा-
धिश्च ज्ञेयो रत्नाकरादिह ॥ ७५ ॥ कारकत्वमपि तत्र शो-
भते प्राप्यकारिणि यदीक्षणे मतम् । प्राप्य वस्तु वितनोति
तन्मतिं नैव चक्षुरिति तत्त्वनिर्णयः ॥ ७६ ॥ अक्षिचन्द्रकल-
नेषु येत्यदःप्राक् प्ररूपितमुपैति नो घटाम् । रश्मिसंचयविप-
क्षितं हि तत्ते च तत्र नितरां व्यपाकृताः ॥ ७७ ॥ किंच ।
चक्षुरप्राप्यधीकृत्, व्यवधिमतोऽपि प्रकाशकं यस्मात् ।
अन्तःकरणं यद्द्वयतिरेके स्यात् पुना रसना ॥ ७८ ॥ अथ
द्रुमादिव्यवधानभाजः प्रकाशकत्वं दृष्टो न दृष्टौ । ततोऽप्य
यं हेतुरसिद्धतायां धौरेयज्ञावं विजरांवभूव ॥ ७९ ॥ एतन्न
युक्तं शतकोटिकाच-स्वच्छोदकस्फाटिकजित्तिमुख्यैः ।
पदार्थपुञ्जे व्यवधानमाजि संजायते किं नयनान्न संचित्
॥ ८० ॥ दम्भोक्षिप्रभृतिप्रतिग्रन्थमिदुराश्लेषोचिपश्चक्षुषः सं-
सर्गोपगताः पदार्थपटवो पश्यन्ति तत्र स्थिताम् । एवं
तर्हि समुच्छलन्मलजरे जित्वा जलं तत्क्षणा-त्तेनाप्यन्तरि-
तस्थितीननिमिषा नाद्वोक्येयुर्न किम् ॥ ८१ ॥ विध्याता-

स्तेन तेचेष्टिमञ्जज्जनरार्त्तिं प्रजन्ते न शान्तिं, किं चास्त्रः
काचक्रयोदरविचरगतं निष्पन्नेत्तत्तदानीम् । दोषश्चेन्नैव तूर्णं
यद्यमुदयने नृननच्युदरुपः सर्पेयुस्तर्हि नैताः कथमपि
रुच्योऽहोचनस्यापि तस्मिन् ॥ ७३ ॥ प्रवति परिगमश्चे
द्वेगवत्वादमं! पां कतिपयकलयास्तु क्षीरपातस्तदानीम् । न
च भवति कदाचिद्बुद्धस्यापि तस्मात्प्रपतनमिति युक्तं
स्तस्य नाशः किमाद्यु ॥ ७३ ॥ किञ्च ॥ कलशकुविशप्राका-
राद्यत्रिविष्टपकन्दरा-कुडरकक्षितं विश्वं वस्तु प्रतीक्षणं-
गुरम् । ज्वन्ननकक्षिकायत्किञ्चिस्मिन्नन्तरतात्रमः प्रभ-
वति वृद्धिर्न्ये शाक्यः कथं प्रतिहन्ते ॥ ७४ ॥
तस्यां स्येमा तदस्मिन् व्यवधिन्मुना प्रहयते येन सर्वम्
तत्सिद्धा नेत्रयुक्तिर्व्यधिपरिगतस्यापि भावस्य सम्यक् ।
कुड्यावप्रधनुर्विज्वति किमु न चेन्नेदृशी योग्यतास्य प्राप्त-
स्यापि प्रकाशे प्रजवति न कथं ह्योचनाङ्गवुक्तिः ॥ ७५ ॥
किं वा न प्रतिनासते शशधरं कर्मापि तद्रूपवत् दृग्बद्धि-
स्तत्तदस्य वदये वदयेत किं ह्योचनम् । तस्माच्चुपि योग्य-
तय शरणं साक्षी च नः प्रत्यय-स्तत्तत्प्रगुण प्रतीहि नयने-
ष्वप्राप्यधीः कर्तृताम् ॥ ७६ ॥ रत्ना० २ परि० ५ सूत्रे ।
तथा । च विशेषावश्यकंऽपि नन्विन्द्रियत्वे तुल्येऽपि केयमुप-
परीक्षिका यच्चतुषु स्पर्शनादीन्द्रियेषु प्राप्यकारिताऽन्युपग-
म्यते ननु नेत्रमनसारित्याह-

उवघाया णुगहृत्त्रो, जंताइं पत्तकारीणि ।

तत्र विषयचूतं शब्दादिकं वस्तुप्राप्तं संक्षेपद्वारेणासादितं
कुर्वन्ति परिच्छिन्दन्तीति प्राप्तकारीणि प्राप्यकारीणि स्पृ-
ष्टार्थप्राहीणीत्यर्थः । कुतः पुनरेतान्येव प्राप्यकारीणीत्याह ।
उपघातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोर्दशनात्कर्तृशक्यत्वादि
स्पर्शने, विकटुकाद्यास्वादने, अशुच्यादिपुञ्जप्राणे, भेर्यादिश-
ब्दश्रवणे, त्वक्कुक्कुणनाद्युपघातदर्शनाच्चन्दनादिस्पर्शने, क्षीरश-
र्कराद्यास्वादने, कर्पूरपुञ्जप्राणे, मृक्षमन्दशब्दाद्याक्षणने तु
शैत्याद्यनुग्रहदर्शनादित्यर्थः । नयनस्य तु निश्चितकरपत्रप्रो-
हसङ्क्रादिर्वाक्प्राणेऽपि पाटनाद्युपघातानुग्रहोपघातानुग्रहो-
कर्पूराद्यवलोकेऽपि शैत्याद्यनुग्रहानुभवत् । मनसस्तु च-
ह्यादिचिन्तनेपि दाहाद्युपघातदर्शनाज्जलचन्दनादिचिन्ता-
यामपि च पिपासोपशमानुग्रहाऽसंभवाच्चेति ।

अत्र परः प्राह ।

जुज्जइ पत्तविसयया, फरिसणरसणेन सोत्तयाणेसु ।
गिएहंति सविसयं चिउ, जुत्ताई जिन्नदेशं पि ॥ ७०५ ॥

प्राप्तः स्पृष्टे विषयो ग्राह्यवस्तरूपो यथोक्ते प्राप्तविषये तयो-
र्भावः प्राप्तविषयता सा युज्यते घटते । कस्मिन्नित्याह । स्पर्-
शनं रसनं चेति समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् स्पर्शनरसनेन्द्रिय-
इत्यर्थः । अनजिमतप्रतिपेधमाह । न श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविष-
यता युज्यते । यद्यस्मात्कारणादितो विवक्षितास्त्वदेशादि
अदेशमपि स्वविषयमेव गृहीतोऽस्यार्थस्थानुजवसिद्धत्वात् न
हि शब्दः कश्चिच्छ्रोत्रेन्द्रिये प्रविशन्नुपब्रज्यते नापि श्रोत्रेन्द्रि-
यं शब्ददेशे गच्छन् समीक्ष्यते न चान्यामन्येनापि प्रकारेण
विषयस्पर्शनं घटते । दूरे एव कस्यापि शब्दः श्रूयत इत्यादि
जनोक्तिश्च श्रूयते कर्पूरकुम्भकुसुमादीनां दूरस्थानामपि गन्धो
निर्विवादमनुश्रूयते च तस्मात् श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविषयता न
युज्यत एवेति गायार्थः । अत्रोच्यते-

पावंति सहगंधा, ताई गुंतुं सयं न गिएहंति ।

जं ते पोग्गन्नमइया, सक्किरिया वाउवहणाउ ॥ ७०६ ॥

धूमोव्व संहरण उ, दाराणु विहाणओ विसेसेण ।

तोयव्व नियंवाइसु, पमियायाओ यवाउव्व ॥ ७०७ ॥

(पावंति सहगंधा ताई) शब्दगन्धौ कर्तृचूतौ ते श्रोत्र
घ्राणेन्द्रिये कर्मतापत्रे अन्यत आगत्य प्राप्नुतः स्पृशत इति
प्रतिज्ञा । अनजिमतप्रकारप्रतिपेधमाह । गुंतुं सयं न गिएहं
तित्ति) ताईति-संबध्यते अत्रापि । ततश्च ते श्रोत्रघ्राणे कर्तृ-
चूते पुनः स्वयं शब्दगन्धदेशं गत्वा न गृहीतः शब्दगन्धाविति
विनाक्तिन्यत्ययेन संबध्यते आत्मनोऽव्याहकरणत्वाच्छ्रोत्रघ्राण-
योः स्पर्शनरसनवादिति । ननु शब्दगन्धावपि श्रोत्रघ्राणे कुतः
प्राप्नुत इत्याह । (जं ते पोग्गन्नमइया सक्किरियत्ति) यस्मा-
त्कारणात्तौ शब्दगन्धौ सक्किरिया गत्यादिक्रियावन्तौ तस्माद-
न्यत आगत्य श्रोत्रघ्राणे प्राप्नुतः कथंचूतौ सन्तौ सक्किरिया ता-
वित्याह । पुनः पुञ्जमयौ यदि पुनरपौरुक्षिकत्वादसूतौ स्यातां
तदा यथा जैनमतेन सक्रियेष्वकाशादिषु गतिक्रिया नास्ति
तथैव तयोरपि न स्यादित्याहोच्य पुञ्जमयत्वविशेषणमकारि
पुञ्जमयत्वे सति सक्रियाविति प्रावः ॥ यच्चैवंचूतं तत्र गति-
क्रियास्येव यथा पुञ्जसकन्धेष्वित्याह-ननु पुञ्जमयत्वेऽपि
सति शब्दगन्धयोर्गतिक्रियाऽस्तीति कुतो निश्चीयत इत्याह (वा
उवहणाउ धूमोव्वत्ति) वायुना वहनं नयनं वायुवहनं तस्मा-
दिदमुक्तं भवति यथा पवनाद् धूम इव गतिक्रियाभाजौ तौ तथा-
विशेषणद्वारानुविधानतस्तोयवत्तद्वन्तावेतौ तथा पर्वतनितम्भा-
दिषु प्रतिघातात्प्रतिस्खलनाच्चयुवदेतौ गतिक्रियाश्रयाविति-
गायार्थः । हेत्वन्तरेणापि शब्दगन्धयोः सुयुक्तिकं गति-
क्रियावत्त्वं समर्थयन्नाह-

गेहंति पत्तमर्थं, उवघायाणुगहोवन्नप्पीओ ॥

वाहिज्जपूनासा-रिसादओ कहमसंवप्पे ॥ ७०८ ॥

प्राप्तमन्यत आगत्यात्मना सह संबद्धं शब्दगन्धवत्क्षणमर्थं गृ-
हीतः श्रोत्रघ्राणेन्द्रिये इति गम्यते । एतेन शब्दगन्धयोरगम-
नक्रिया प्रतिज्ञाता भवति कुतः प्राप्तमेव गृहीत इत्याह उप-
घातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोरुपबन्धेः तथाहि जेर्यादि-
महाशब्दप्रवेशे श्रोत्रस्य बाधिर्यरूप उपघातो दृश्यते कोमल-
शब्दश्रवणे त्वनुग्रहः घ्राणस्याप्यगुच्यादिगन्धप्रवेशे पूतिरो-
गाऽशौन्याधिरूप उपघातोऽवलोक्यते कर्पूरादिगन्धप्रवेशे
त्वनुग्रहः शब्दगन्धासंबन्धेऽपि श्रोत्रघ्राणयोरैतावनुग्रहोपघा-
तौ प्रविष्यत इति चेदित्याह (वाहिज्जेत्यादि) बाधिर्यं च पूतिश्च
नासाकोयवत्क्षणो रोगविशेषः नासाशौंसि च तानि आदिर्ये-
पां शोणोपघातानुग्रहाणां ते यथानूताः कथमुपगच्छेयुः क सति
इत्याह (असंबन्धेत्ति) स्वदेतुचूते शब्दगन्धवत्क्षणवस्तुनिति ग-
म्यते । इदमुक्तं भवति । श्रोत्रघ्राणाभ्यां सह संबद्धा एव शब्द-
गन्धाः स्वकार्यचूतं बाधिर्योपघातमनुग्रहं वा जनयितुमर्हं
नान्यथा सर्वस्यापि तज्जननप्राप्तेरतिप्रसङ्गादिति गायार्थः ।
तदेवं स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्राणां प्राप्यकारित्वं समर्थितम् ॥
विशे० ॥ आ० चू० ॥

साम्प्रतं नयनमनसोरप्राप्यकारित्वसमर्थनायाह ।

कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते उच्यते विषयकृतानुग्रहो-
पघाताज्जावात् तथाहि यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा गृहीयात्
तर्हि यथा स्पर्शनेन्द्रियं स्रक्चन्दनादिकमङ्गारादिकं च प्राप्तमर्थं

परिचिन्दत्तकृतानुग्रहोपघातभाग् भवति तथा चक्षुर्मनसि अपि भवेतां विशेषाभावात् न च भवतस्तस्मादप्राप्तकारिणी तेन तु दृश्यते एवं चक्षुषो विषयकृतावग्रहोपघातौ । तथाहि-धनपटल-विनिर्मुक्तो नृजसि सर्वतो निविस्तरतमोऽपेतकरप्रसरमग्नि सर्पयन्तमंशुमाश्विनमनवरतमवशोकमानस्य भवति चक्षुषो विघातः शशाङ्ककरकदम्बकं यदि वा तरङ्गमाशोपशोभितं जलं तरुमण्डलं च शम्भुं निरन्तरं निरीक्ष्यमाणस्य चानुग्रहः । तदेतदपरिभाषितजापितं यतो न भ्रमः सर्वथा विषयकृतावनु-ग्रहोपघातौ न भवतः किं त्वेतावदेव वदामो यदा विषयं विष-यतया चक्षुरवलम्ब्यते तदा तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तस्य न भवत इति तदप्राप्यकारि । शेषकाष्ठं तु प्राप्तेनोपघातकेनोप-घातौ भविष्यत्यनुग्राहकेण वानुग्रहस्तत्रांशुमाश्विनो रश्मयः सर्वत्रापि प्रसरमुपाददाना यदांशुमाश्विनः सन्मुखमीदृश्यते तदा ते चक्षुर्देशमपि प्राप्नुवन्ति ततश्चक्षुः संप्राप्तास्ते स्पर्शने-न्द्रियमिव चक्षुरुपगच्छति शीतांशुरश्मयश्च स्वभावत एव शीतत्ववादनुग्राहकास्ततस्ते चक्षुः संप्राप्तास्तस्तत्स्पर्शने-न्द्रियमिव चक्षुरनुगृह्णाति तरङ्गमाश्विनसंकुलजलावलोकेन च जलकणसंपृक्तसमीरावयवसंस्पर्शतोऽनुग्रहो भवति शाङ्ख-लतरुमण्डलावलोकेनपि शाङ्खलतरुच्छायासंपर्कशीतभूतसमी-रणसंस्पर्शात् शेषकाष्ठं तु जलाद्यवलोकेन अनुग्रहाग्निमान उपघाताभावादवसेयो भवति । चोपघाताभावेऽनुग्रहाभि-मानो यथातिसूक्ष्माक्षरनिरीक्षणाद्विनिवर्त्य यथा सुखं नील-रत्नवस्त्राद्यवलोकेन इत्यं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा समासेन संपर्कं यथा सूर्यमीक्षमाणस्य सूर्येणोपघातो भवति तथा हुतवहजलगुहाद्यालोकेन दाहहेतुपाटनादयोपि कस्मान्न भवन्ति अपिच यदि चक्षुः प्राप्यकारि तर्हि स्वदेशगतरो-महाजनशब्दादिकं किं न पश्यति तस्मादप्राप्यकार्येव चक्षुः । ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारि तर्हि मनोवत् कस्मा-द्विशेषेण सर्वानपि दूरं व्यवहितानर्यान् गृह्णाति यदि हि प्राप्तं परिचिन्धात्तर्हि यदेवानावृतमदृशं वा तदेव गृही-यात् नावृतं दूरदेशं वा तत्र चक्षुरश्मीनां गमनासंभवे संपर्कासंभवात् ततो युज्यते चक्षुषो ग्रहणाग्रहणेनान्यथा तथाचोक्तम् “ प्राप्यकारि चक्षुरपलब्ध्यनुपलब्ध्योरनावरणे-तरापेक्षणाच्च ” । यदि हि चक्षुरप्राप्यकारि भवेत् तदा-वरणभावादनुपलब्धिरन्यथोपलब्धिरिति न स्यात् । नहि तदावरणमुपघातकरणसमर्थं प्राप्यकारित्वे तु मूर्तव्यति-घातादुपपत्तिमानव्याघातात् अतिदूरे च गमनाभावादिति प्रयोगश्चात्र न चक्षुषो विषयपरिमाणमप्राप्यकारित्वान्मनोवत् तदेतदयुक्ततरं दृष्टान्तस्य साध्यविकलत्वात् न खलु मनो-प्यशेषान् विषयान् गृह्णाति तस्यापि सूक्ष्मेष्वागमगमादि-पथेषु मोहदर्शनात् तस्माद्यथा मनो प्राप्यकार्येपि स्वावरण-क्षयोपशमापेक्षत्वाच्चित्तियतविषयं तथा चक्षुरपि स्वावरणक्षयो-पशमसापेक्षत्वादप्राप्यकार्येपि योग्यदेशावस्थितनियतविष-यमिति न व्यवहितानुपलब्धप्रसंगो नापि दूरदेशस्थिताना-मिति । अपिच दृष्टमप्राप्यकारित्वेऽपि तथा स्वभावविशेषा-द्योग्यदेशापेक्षणं यथा ऽयस्कान्तस्य न खल्वयस्कान्तोऽयसो-ऽप्राप्यकर्षणे प्रवर्तमानः सर्वस्याप्ययसो जगद्वर्तिनं आकर्षको भवति किंतु प्रतिनियतस्यैव । शङ्करस्वामी प्राह अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी अयस्कान्तश्चायाणुजिः समाकृत्यमाण वस्तुनः संबन्धभावात् केवलं ते आयाणवः सूक्ष्मत्वाच्चोपल-भ्यन्ते इति तदेतदुन्मत्तप्रवृत्तिं तद्ग्राहकप्रमाणभावात् नाहि

तत्र आयाणुसंभवग्राहकं प्रमाणमस्ति न चाप्रमाणकं प्रतिपत्तुं शक्नुमः अथास्ति तद्ग्राहकं प्रमाणमनुमानम्-इह यदाकर्षणं तत्संसर्गपूर्वकं यथाऽयोगोदकस्य संदेशेनाकर्षणं चाय-सोऽयस्कान्तेन तत्र साक्षादयस्कान्ते संसर्गः प्रत्यक्षवाधि-त इति अर्थोत्तरं आयाणुजिः सह दृष्टव्य इति तदपि बाधे-शजल्पितं हेतोरनैकान्तिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात् । तथा हि-मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवक्षितं वस्तु आकर्षति न च को-ऽपि तत्र संसर्ग इति । अपिच यथा आयाणवः प्राप्तमयः समाकर्षन्ति तथा काष्ठादिकमपि प्राप्तं कस्मान्न कर्षन्ति शक्ति-प्रतिनियमादिति चेन्मनसः शक्तिप्रतिनियमोऽप्राप्तावापि तुल्य-पवेति व्यर्थं आयाणुपरिकल्पनम् अन्यस्त्वाह अस्ति चक्षुषः प्राप्यकारित्वे व्यवहितार्थानुपलब्धेरनुमानं प्रमाणं तदयुक्तम्-त्रापि हेतोरनैकान्तिकत्वात् । काचात्रपटलस्फटिकैरन्तरित-स्याप्युपलब्धेः अथैवमाचक्षीयाः नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णाति नायनाश्च रश्मयस्तैजसत्वान्न तेजोद्वयैः प्रति-स्खल्यन्ते ततो न कश्चिदोपः तदपि न मनोरमं महाज्वलादौ स्वजनोपलब्धेस्तस्मादप्राप्यकारि चक्षुरिति स्थितम् न० आ० म० (मनसो ऽप्राप्यकारिता मनः शब्देऽपि) तथाच विशेषावश्यकं—

नयनमनसोरप्राप्यकारित्वमभिधितुर्नयनस्य तावदाह-
लोयणमपत्तविसयं, मणो व जमणुगहाइ सुखंति ।

जलसूरादोयाऽमु, दीसंति अणुगहावधाया ॥

अप्राप्तोऽसंबन्धोऽसंश्लिष्टो विषयो ग्राह्यवस्तुरूपो यस्य तद-प्राप्तविषयं बोधनमप्राप्यकारीत्यर्थः इति प्रतिज्ञा । कुत इ-त्याह-यद्यस्मादनुग्रहादिगून्यमादिशब्दादुपघातपरिग्रहः वा ह्यवस्तुकृतानुग्रहोपघातशून्यत्वादित्यर्थः अयं च हेतुः मना-वदिति दृष्टान्तः । यदि हि बोधनं ग्राह्यवस्तुना सह संबन्ध-तत्परिच्छेदं कुर्यात् तदाग्न्यादिदर्शने स्पर्शनस्येव दाहाद्युप-घातः स्यात् कोमलतल्पाद्यवलोके त्वनुग्रहो भवेत् न चैवं तस्मादप्राप्यकारि बोधनमिति प्रावः मनस्यप्राप्यकारित्वं परस्यासिद्धमिति कथं तस्य दृष्टान्तत्वेनोन्यास इति चेत्सत्यं किन्तु वक्ष्यमाणयुक्तिभिस्तत्र तात्सिद्धमिति निश्चित्य तस्येह दृष्टान्तत्वेन प्रदर्शनमित्यदोषः । अयं परो हेतोरसिद्धतामुद्गा-चयन्नाह (जलसूरेत्यादि) आदिशब्द आलोकशब्दश्च प्रत्ये-कमभिसम्बन्ध्यते ततश्च जलादीनामालोके बोधनस्यानुग्रहो-दृश्यते सूरादीनां त्वालोके उपघात इत्यतोऽनुग्रहादिशून्य-त्वादित्यसिद्धो हेतुरित्यर्थः । इदमुक्तं भवति जलघृतनीलव-सनवनस्पतीन्दुमण्डलाद्यवलोकेन नयनस्य परमाश्वासवृ-णोनुग्रहः समीदृश्यते सूरासितमित्यादिदर्शने तु जलविगलना-दिरूप उपघातः संदृश्यत इत्यतः किमुच्यते (जमणुगहा-इसुखंतीति) गार्थः ॥ अत्रोत्तरमाह—

रुज्जेज्ज पाविउं रवि-कराइणा फरसणं व को दोसो ॥

मणिज्जाणुगहं पि व उवधायाजावओ सोम्मे ॥ २१० ॥

अयमत्रजावार्थः अस्मदभिप्रायानभिज्ञोऽप्रस्तुताभिधायी परो न हि वयमेतद्भूमो यच्चक्षुषः कुतोऽपि वस्तुनः सकाशात्कदापि सर्वथैवानुग्रहोपघातौ न भवतस्ततो रविकरादिना दाहात्मक-तोपघातवस्तुना परिच्छेदानन्तरं पश्चाच्चिरमवशोकयतः प्रतिप-त्तुश्चक्षुः प्राप्य समासाद्य स्पर्शनेन्द्रियमिव दह्येत दाहादिव-क्षणस्तस्योपघातः क्रियत इत्यर्थः एतावता चाप्राप्यकारिच-कुर्वादिनामस्माकं को दोषो न कश्चिद् दृष्टस्य बाधितुमशक्य-

त्वादितिभावः । तथा यन्मन्त्रेणैव मन्त्रं शीतं शीतरश्मि-
जघ्नघृतचन्द्रादिकं वस्तु तस्मिन्स्विरमयज्ञोक्तिः उपघाताना-
वादानुग्रहमिव मन्येन चक्रुः को दोषः इत्यत्रापि मन्त्रेणैव न
कश्चिदित्यर्थः इति गायार्थः आह यन्मुक्त्यायेनोपघातकानुग्रा-
हकवस्तुच्य उपघातानुग्रहानां चक्रुः न ह्ये तर्हि यद्वक्ष्ये
तत्कथं इत्यादिभिरुच्यते ॥

गुं न स्वदेमं, पासः पत्तं मयं च नियमो यः ।

एतेण उ मुत्तिमया उवयायाणुगहो होज्जा ॥

अयं नियमः इदमेवास्मान्निर्णय्यत इत्यर्थः किं तदित्याह
रूपस्य देशो रूपदेशः आदित्यमार्गशोदिसमाक्रान्तप्रदेशरूप
स्तं गत्वा उग्नयनतस्तं समाश्रित्य चक्रुः पश्यति न परि-
च्छिन्नप्रत्यन्यस्याधुनान्यापमिति गम्यते (पत्तंमयंवाचि)
स्वयं वा अन्यत आगत्य चक्रुः प्राप्तं समागतं रूप
चक्रुः पश्यति कित्त्वप्राप्तमेव याग्यदेशस्थं विषयं तत्प
श्यति अत्राह परो नन्वेन नियमेनाप्राप्यकारित्वं चक्रुः
प्रतिज्ञातं भवति नच प्रतिज्ञातवैषम्यं हेतुपत्त्या समन्त-
रेण समीहितवस्तु सिद्धिरित्येतेनुरिहयन्त्यः (जमणुग्गाहाह
गुणंती) त्यनेन पुर्वोक्ता गायार्थयेन विषयवृत्तानुग्रहोप
नानग्नयत्तवृत्तणोपमनिहित एवेति चेददो जराविधुरि-
तस्येव मूर्तिस्मरणशीलता यतो (जमणुग्गाहाहसुषुप्तंतीत्य-
नेन) विषयादनुग्रहोपधानौ चक्रुः नियेययति (भज्जेज्ज
पायिजं रविकराइणा फरिसण्णे) त्यादिना तु पुनरपि
तनस्तौ तस्य समनुजानीत अतो न विषयः कोऽप्येव वचन
क्रम इति नैतदेवमनिप्रायापरिज्ञानाद्यतः प्रथमत एव विषय
परिच्छेदमात्रकात्रेऽनुग्रहोपघातशून्यताहेतुत्वेनोक्ता पश्चात्तु
चिरमवज्ञोकथतः प्रतिपत्तुः प्रामेन रविकिरणादिना चन्द्रमरी
चिनीत्रादिना वा मूर्तिमता संगत एव केनाप्युपघातकेनानु-
ग्राहकेन च विषयेणोपघातानुग्रहौ भवेताम् । अपीत्येतदे-
वाह । (एतेण उ मुत्तिमया इत्यादि) अनेनाभिप्रायेण तौ
पुनरपि समनुज्ञायते न विस्मरणशीलतया यदि पुनर्विषय-
परिच्छिन्तिमात्रमपि तमप्राप्यचक्रुः करोतीति नियम्यते
तदा यदिविषयजगत्प्रिकण्टक-करवात्र-करपत्र-सौवीराजनादि
परिच्छिन्तावपि तस्य दाहस्फोटक्रेदपाटनरीरोगतादिवृत्तणो
पघातानुग्रहप्रसङ्गः नहि समानायामपि प्राप्ता रविकरादिना
तस्य भवन्ति दाहादयो न वन्त्यादिनिः । तस्माद्व्यवस्थित-
मिदं विषयमप्राप्यैव चक्रुः परिच्छिन्नन्ति अंजनदहनादिहृता-
नुग्रहोपघातशून्यत्वान्मनोवत् । परिच्छेदानन्तरं तु पश्चात्प्राप्तेन
केनाप्युपघातकेन अनुग्राहकेन वा मूर्तिमता ह्येन तस्यो
पघातानुग्रहौ न निषिध्यते विषयशक्तीरादिभङ्गणे मूर्तास्वा-
स्यादय इव मनस इति । अत्राऽपरः प्राह-नयनात्रायना
रश्मयो निर्गत्य प्राप्य च रविविम्बरश्मय इव वस्तुप्रकाश-
यन्तीति नयनस्य प्राप्यकारिता शोच्यते सूक्ष्मत्वेन च तेषां
वन्त्यादिभिर्दाहादयो न भवन्ति रविरश्मिषु तथा दर्शनात्त-
देतदयुक्ततरं तेषां प्रत्यक्षादिप्रमाणाप्राप्तत्वेन श्रुतानुमशक्य-
त्वात्तथाविधानामप्यस्तित्वकल्पनेति प्रसङ्गावस्तुपरिच्छे-
दान्यथानुपपत्तेस्ते सन्तीति कल्प्यत इति चेन्न तानन्तरेणापि
तत्परिच्छेदोपपत्तेः नहि मनसोरश्मयः सन्ति न च तदप्राप्तं ।
वस्तु परिच्छिन्नन्ति वक्ष्यमाणयुक्तिजन्यस्तस्य तत्तिष्ठेः न च
रविरश्म्युदाहरणमात्रेणाचेतनानां नयनरश्मीनां वस्तुपरि-
च्छेदो युज्यते नखदन्तजाततवादिगतशरीररश्मीनामपि स्पर्श-

विषयवस्तुपरिच्छेदप्रसङ्गादित्यहं विस्तरेणेति गायार्थः । तदेव
मञ्जनज्वलनादिविषयविहितानुग्रहोपघातशून्यत्ववृत्तकण्ठहेतोर
प्राप्यकारितां चक्रुः प्रसाध्य हेत्वन्तरेणापि तस्य तां प्रसाध-
यितुमाह-

जइ पत्तं गिण्हिज्जज्ज तमायमंनणरओमझाइयं ॥

पिच्छेज्ज यं न पासइ अपत्तकारि तओ चक्रु ॥ १॥

यदि तु प्राप्तं विषयं चक्रुर्गृहीयादित्युच्यते तदा तत्तत्तत्तत्त-
संयद्धमञ्जनरजोमञ्जशशाकादिकं पश्येदवच्यते तस्य निर्वि-
वादमेव तत्प्राप्तत्वेनोपपत्त्येः यस्माच्च न पश्यति ततोऽप्रा-
प्तकारि चक्रुरिति स्थितम् । यद्यप्राप्यकारि चक्रुस्तर्ह्यप्राप्त
त्वाविशेषात्सर्वस्याऽप्येस्याविशेषेणप्राहकं स्यान्न प्रतिनियत
स्येति चेन्न ज्ञानदर्शनावरणोपघातप्रतिबन्धकस्य सद्भावा-
न्मनसा व्यञ्जिचाराच्च तथा ह्यप्राप्यकारित्वे सत्यपि नाविशेषे-
ण सर्वार्थेषु मनः प्रवर्तते इन्द्रियाद्यप्रकाशितेषु सर्वथा अदृष्टा
भुतार्थेषु तत्त्ववृत्तदर्शनादित्यत्र प्रसंगेनेति गायार्थः । तदेवं
व्यवस्थापिता चक्रुःप्राप्यकारिता-विशेषः ॥

तदेवं नयनमनसोर्विस्तरेणाप्राप्यकारितायां साधितायां नय-
न पक्षेऽद्यापि दूषणशेषमुत्पश्यन् परःप्राह-

जइ नयणिंदि य पत्तकारि सव्वन्न गिण्हए कम्हा ॥

गहणागहणं किंयमपत्त विसयत्त सामवे ॥ १ ॥

यद्युक्तं युक्तिन्यो नयनेन्द्रियमप्राप्तकारि तर्हि सर्वमपि त्रिभु-
वनान्तर्वाति वस्तुनि कुर्यात् कस्माच्च गृह्णाति अप्राप्तित्वाविशे-
पादेतन्नयतीकरोति अप्राप्तो विषयो यस्य तदप्राप्तिविषयं त-
द्भावाऽप्राप्तविषयत्वं तस्मिन् सामान्येऽविशिष्टेऽपि सति य-
दिदं कस्यचिदर्थस्य ग्रहणं कस्यचिदग्रहणं तत्किंकृतं किं नि-
यम्यतं नेह किञ्चिन्नियमनमुत्पद्याम इतिभावः इतिगायार्थः ।
तस्माद्गो आचार्य ? तस्य चक्रुः विषयपरिमाणोऽनैत्यमा
प्रोतीत्येतदेवाह-

विसयपरिमाणमनियमपत्त विसयति तस्स मणसोच्च ।

मणसो वि विसय नियमो नक्कमइ जओ समवत्थ ।

विषयस्य ग्राहकस्य परिमाणमनियतमपरिमितं प्राप्नोति तस्य
चक्रुः इति ज्ञानहेतुमाह अप्राप्तविषय इति कृत्वा मनसहा-
येति दृष्टान्तप्रयोगः यदप्राप्तमपि विषयं परिच्छिन्नन्ति न तस्य
तत्परिमाणं युक्तं यथा मनसः । अप्राप्तं विषयमनुगच्छति च-
क्षुस्तस्मात् तस्य तत्परिमाणं युक्तमिति । अथेह प्रयोगे दृष्टा-
न्तस्य साध्यवैकल्ये स्वरूपदर्शयति मनसो दृष्टान्तीकृतस्या-
प्राप्यकारिणो विषयनियमोऽस्त्येवेति शेषः । कुत इत्याह । (मन
सत्ति) तदपिमनः सर्वेष्वर्थेषु न क्रामति न प्रसरति इति गा-
यार्थः । तथाहि-

आत्यगहणेसु मुज्जुइ सत्तेसु वि केवल्लइ गम्मेसु ।

तं किं कयमगहणं अपत्तकारित्तसामप्पे ॥

अर्था एव मतेर्दुः प्रवेशत्वाद्गहनानि तेष्वनन्तेषु सत्स्वपि विद्य
मानेष्वपि कथंभूतेष्वित्याह । केवलं केवलज्ञानमादियेषामव-
धिज्ञानागमादीनां तानि केवलादीनि तैर्गम्यन्ते ज्ञायन्ते केवला-
दिगम्यानि तेष्वेवं भूतेष्वर्थगहनेषु सत्स्वपि कस्यचिन्मन्दम-
तेर्जन्तोर्मनो मुह्यति कुण्ठी भवति । तदवगमनाय न प्रभवति
तान् गहनभूतान् केवलज्ञानादिगम्यान् सतोऽप्यर्थान् गृह्णाति
तात्पर्यं तत्र तदप्राप्तमपि भवन्तं पृच्छामि तदेतन्मनसोऽनुग्रहणम
र्थानां किं कृतं किं निबन्धनमप्राप्तकारित्वसामान्येऽप्राप्तकारित्वे

तुल्येहीत्यर्थः । तस्मान्मनसोऽपि विषयपरिमाणसद्भावादन-
न्तरगायोक्तसाध्यविक्रो दृष्टान्त इति स्थितमिति गायार्थः ॥
तत्किंकृतमग्रहणमर्थानामपीत्यत्र पराऽभिप्रायं आशङ्कमानः प्राह
कम्मादय उवसाहा चउव्व नणु ढोयणे वि तं तुह्वं ।

तुह्वो व उवाहंनो एसो संपन्न विसए वि ॥

यत्केवांचिदर्थानां मनसो ग्रहणं तत्तदावरणकर्मोदयाद्वा स्वभा-
वाद्वा इति परोऽप्यत्र त्वेतद्वोचनेपि तुल्यं यतस्तदप्यप्राप्यकारि-
त्वे तुल्योऽपि कर्मोदयात् तत्स्वभावाद्वा कांश्चिदेवार्थान् गृह्णाति
न सर्वानिति तदेवं नयनस्य प्राप्यकारित्वेऽतिप्रसङ्गवृत्तं प्रा-
प्तकारिवादिना यदुपपन्नमुक्तं तत्परिहृतम् अथवा यो नयनम-
नसोः प्राप्यकारित्वमन्युपगच्छति तस्याप्येतदुपपन्नमापतयेव
यच्च ह्योर्दृष्टं न तदेकस्य दातुमुचितमित्येतच्चेतसि निधाय
प्राह 'तुह्वेवित्यादि' वा इत्ययवा एपोऽतिप्रसङ्गवृत्तं उपादम-
स्तुल्यः समानः केत्याह संप्राप्तविषयत्वेपि नयनमनसोरन्यु-
पमम्यमाने तथाह्यत्रापि शक्यते वक्तुं यदि प्राप्तमर्थं गृह्णाति चकु-
स्तर्ह्यतिसंप्राप्तनयनाञ्जनरजोमलशलाकादीन् कस्मान्नगृह्णाति ।
मनोऽपि प्राप्तान् सर्वानपि किमिति न गृह्णाति घटप्राप्तिकावे-
पदादयो न प्राप्ता एवेति चेन्न तदप्राप्तौ हेत्वभावात्तथाहि न
तावत्कटकुड्यादयस्तेषामाचारकास्तैरन्तरितानामपि मेवादीनां
मनसोऽपरिच्छेदानुभवात्कर्मोदयात्स्वभावाद्वा प्रतिनियतमेव
मनः प्राप्नोतीति चेन्न त्वेतदप्राप्यकारिणो नयनस्यापि समान-
मिति गायार्थः । तस्मात्किमिह स्थितमित्याह ॥

सामत्थानावात्रो मणोव्व विसयपरउ पगिएहेइ ॥

कम्मक्खओवसमओ साणुगहओ य सामर्थं ॥ १ ॥

चक्रुः सिद्धान्तनिर्दिष्टं नियतविषयपरिमाणात्परतो न गृह्णा-
तीति प्रतिज्ञा चक्रुः श्रेह कर्तृत्वं प्रक्रमाद्गम्यते सामर्थ्यान्नावा-
दिति हेतुर्मेनोवदिति दृष्टान्तः सामर्थ्यज्ञावो नयनस्य कुत
इत्याह (कम्मक्खओ इत्यादि) तदावरणकर्मकूपोपशमात्
स्वानुग्रहतश्चाऽप्राप्तेऽपि केचुचिद्योग्यदेशावस्थितेष्वर्थेषु प-
रिच्छेदे कर्तव्ये लोचनस्य सामर्थ्यं जवति इदमुक्तं भवति अ-
प्राप्तत्वे समानेऽपि येष्वर्थेषु ग्रहणविषये कर्मकूपोपशमो जवति
तथा स्वस्यात्मनो रूपाद्योके नमस्कारादिसामर्थ्याः । सकाशाद्
नुग्रहो भवति तेष्वर्थेषु कर्मकूपोपशमसद्भावाच्चेपसामग्र-
नुग्रहाच्चक्रुषो ग्रहणसामर्थ्यं जवति येषु त्वर्थेषु ग्रहणविषये
कर्मकूपोपशमः शेषसामग्र्यनुग्रहश्च नास्ति तेषु तस्य सामर्थ्या-
न्नाव इत्यर्थोपपत्तिर एव गम्यते तस्मादव्यवस्थितमप्राप्यका-
रित्वं नयनस्य । विशेष ॥

इहसुगतमतानुसारिणः श्रोत्रमप्राप्यकारि प्रतिपद्यन्ते तथाच
तद्गत्याः चक्रुः श्रोत्रं मनोऽप्राप्यकारिती तदयुक्तमिहाप्राप्यका-
रि तत्प्रतिपत्तुं शक्यते यस्य विषयकृतानुग्रहोपघातान्नावो यथा
चक्रुर्मेनसोः । श्रोत्रेन्द्रियस्य च शब्दकृत उपघातो दृश्यते सद्यो
जातवाक्कस्य समीपे महाप्रयत्नताम्रितज्ज्वरीरणत्कारश्रवण-
तो यद्वा विद्युत्प्राते तत्प्रत्यासन्नदेशवर्तिनां निर्घोषश्रवणतो व
ध्रिरीजावदर्शनात् । शब्दपरमाणवो हि उत्पत्तिदेशादारभ्य
सर्वतो जलतरंगन्यायेन प्रसरमजिगृह्णानां श्रोत्रेन्द्रियदेशमा-
गच्छन्ति ततः संजवत्युपपातः । ननु यदि श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव
शब्दं गृह्णाति नाप्राप्तं तर्हि यथा गन्धादौ गृह्यमाणेन तत्र दूरा-
सन्नादिनेदप्रतीतिरेवं शब्दोऽपि न स्यात् प्राप्तो हि विषयः
परिच्छिद्यमानः सर्वोपि सन्निहित एव तत्कथं तत्र दूरासन्ना-
दिनेदप्रतीतिर्भवितुमर्हति अथ च प्रतीयते शब्दो दूरासन्नादि

तथा तथा च लोके वक्तारः श्रूयते कस्यापि दूरे शब्द इति ।
अन्यच्च यदि प्राप्तः शब्दो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तर्हि चाण्डालो-
क्तोऽपि शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो गृह्यते इति श्रो-
त्रेन्द्रियस्य चाण्डालस्पर्शदोषप्रसंगः तन्न श्रेयः पदवीप्रतिष्ठाम-
मिस्तिष्ठति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्यकारित्वं तदेतदिति महामोह-
मल्लीमसन्नापितं यतो यद्यपि शब्दोऽप्राप्तो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण
तथा ऽपि यत उच्यते शब्दस्तस्य दूरासन्नत्वे शब्दोऽपि स्व-
भाववैचित्र्यसंज्ञवात् दूरासन्नादिनेदप्रतीतिर्भवति । तथा
हि-दूरोदात्तः शब्दः क्लीणशक्तित्वात् खिन्न उपलब्धयते स्पष्ट-
रूपो वा ततो लोके लोको वदति दूरे शब्दः श्रूयते यस्य च
वाक्यस्यायं ज्ञावायो दूरादागतः शब्द श्रूयते इति स्यादेत-
देवमतिप्रसंगः प्राप्नोति तथाह्येतदपि वक्तुं शक्यते दूरे रूप-
मुपलब्धयते किमुक्तं भवति दूरादागतं रूपमुपलब्धयते ततश्चक्रु-
रापि प्राप्यकारि प्राप्नोति न चिप्यते तस्मान्नैतत्समीचीनमिति
तदयुक्तं यत इह चक्षुषो रूपकृतावनुग्रहोपघातौ नोपलब्धयेत
श्रोत्रेन्द्रियस्य तु शब्दकृत उपघातोऽस्ति एतच्च प्रागेवोक्तं ततो
नातिप्रसंगादानमुपपत्तिमतः । अन्यच्च प्रत्यासन्नोऽपि जनः
पवनस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमानः शब्दं न गृणोति पवनवर्त्मनि लु-
वर्तमानो दूरदेशस्थिर्बाऽपि गृणोति तथाच लोके वक्तारो न
वयं प्रत्यासन्ना अपि त्वदीयं वचः शृणुमः पवनस्य प्रतिकूलम-
वस्थानात् यदि पुनरप्राप्तमेव शब्दं रूपमिव जनाः प्रमिण्यु-
स्ताहि वातस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमाना रूपमिव शब्दं यथा
वस्थितं प्रत्यासन्नाः प्रमिण्युर्न च प्रमिण्वन्ति तस्मात्प्राप्ता एव प-
रमाणवः श्रोत्रेन्द्रियेण परिगृह्यन्ते इत्यवश्यमन्युपगन्तव्यं तथा
च सति पवनस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमानानां श्रोत्रेन्द्रियं न शब्द-
परिमाणवो वैपुल्येन पाप्नुवन्ति तेषामन्यथा वातेन नीयमा-
नत्वात् ततो न ते शृण्वन्तीति न काचित् क्लृप्तिः । यद्यपि
चोक्तं चाण्डालस्पर्शदोषः प्राप्नोतीति तदपि चेतनाविकलपु-
रुषज्ञापितमिवास्मीचीनं स्पर्शोऽप्यवस्थया या लोके
काल्पनिकत्वात् तथाहि न स्पर्शस्य व्यवस्था लोके पार-
मार्थिकी तथाहि यामेव ज्वलमग्रे चाण्डालः स्पृशन् प्रयाति
तामेवपृष्ठतः श्रोत्रियोऽपि, तथा यामेव नावमधिरोहतिस्म चा-
ण्डालस्तामेवारोहति श्रोत्रियोऽपि, तथा स एव मारुतश्चाण्डा-
लमपि स्पृष्ट्वा श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोष-
व्यवस्था तथा शब्दपुद्गलसंस्पर्शोऽपि न भवतीति न कश्चि-
द्दोषः । अपि च यदा लोके केतकीदलानिचयं शतपत्राद्विपुष्प-
निचयं वा शिरसि निवभ्य वपुषि वा मृगमदचन्दनाद्यवलेपन-
मारचय्य विपणिं वीथ्यामागत्य चाण्डालोऽवतिष्ठते तदा तन्न-
तकेतकीदलादिगन्धपुद्गलाः श्रोत्रियादिनासिकास्वपि प्रवि-
शन्ति ततस्तत्रापि चाण्डालस्पर्शदोषः प्राप्नोतीति तदोपज्ञयाना-
सिकेन्द्रियमप्राप्यकारि प्रतिपत्तव्यं नचैतद्भवतोऽप्यागमे प्रति-
पाद्यते ततो वाक्षिशजलिपतमेतदिति कृतं प्रसंगेनेतिानं०भा.म.।

तथाचरत्तावतारिकायाम् "बौद्धाः पुनरिदमाहुः श्रोत्रं न प्रा-
प्य बुद्धिमारुच्छे । दिग्देशव्यपदेशान् करोति शब्दे यतो दृग्व-
त् ॥ ७७ ॥ तथाहि । प्राच्यामत्रविजृम्भते जलमुचा मत्पूजितं
गर्जितं प्रोन्मीत्ययमेष चातकरवो कामकृणं दक्षिणः । केकाः
कोकिकुटुम्बकस्य विजसन्त्येताः कक्षाः काननादिग्देशव्य-
पदेशानिति न किं शब्देस्ति संप्रत्ययः ॥ ७७ ॥ प्राप्यकारि-
यदि तु श्रवणं स्यात्तर्हि तत्र न कथंच न सैषः । प्रस्तुतः समु-
दयाद्यपदेशः शर्करास्पृशि यथा रसनायाम् ॥ ७८ ॥ वेद्या
नुरागप्रतिमं तदेतत् सुस्पृष्टदृष्ट्यभिचारदोषात् । घ्राणं यदेन्द्र-

व्यपदेशनाजं प्राप्तप्रकाशं कुरुते मनोपाम् ॥७०॥ तथाच “मन्द-
मन्दमुद्देश्यं परिणमप्रामादधीमत्तप्राप्त्यः सौरमसुद्धम-
न्युपपन्नं फुल्लः स्फुटं मल्लिकाः । गन्धो यन्तुर एष दक्षिणदिशः
श्रीचन्दनात्मातवानित्येतन्ननु विद्यते तनुभुतां घ्राणात्तया प्रत्ययः
॥ ७१ ॥ अस्ति स्वर्गिण्येणापि व्यभिचारविनिश्चयः । शेष-
योमादधानेन दिग्देश्यपदेशिनी ॥७२॥ तथाहि । सेयं समीरव
हरीहरिचन्द्रनेन्दु-संवादिनी यननुवः प्रसन्नं प्रवृत्ता । स्मीत-
स्फुरत्पुत्रकपञ्जवितंगयष्टिमा मातनोति तरुणी करपल्लवश्च ७३
अयानुमानादधिगम्य तेषां हेतुस्तस्तद्व्यपदेशिनीध्रीः ।
न घ्राणनः स्पर्शननश्च तादृक् प्रत्यक्षरूपा प्रथते मनोपा ॥ ७४ ॥
श्रोत्रेपि सर्वं तदिदं समानमाशोकमानोऽपि न मन्यसे किम् ।
हृदयश्रीकामपिकामोनीं यत्संमन्यते कामुक एव साध्वीम् ७५
स्मृत्वा यथैव प्रतियन्धमाशु शंखादिशब्दाऽयमिति प्रतीतिः ।
प्राच्यादिदूरादिगतेऽपि शब्दे तथैव युक्ता प्रतिपत्तिरेव ॥
॥ ७६ ॥ दिग्देशानां श्रुतिविषयता किंच नो युक्तियुक्ता युक्तवे
वा ज्ञाति न कथं ध्यानरूपत्वमेवम् । तस्माद्विज्ञप्रमिति वि-
पयास्ते विशिष्यन्ति शब्द सिद्धे चैवं ज्ञवतु लुतरां साधने साध्य
सिद्धिः ॥७७॥ अपिच । गृह्यते यदि विनैव संगतिं किं तदानु
गुगमरुते ध्वनौ । दूरतोपि धिपणा समुत्तिपे-द्वयथा तु निक-
टेऽपि नैव सा ॥ ७८ ॥ मुहुर्महति मन्यं स्फुरति सानुशोभा-
मे समुत्तिवतवृत्तीकशकशाकशापश्रुता । सकामतनका-
मिनो कञ्चित्तथोजगामभ्यरा न किं निशि निशम्यते सपदि दूर-
तः काकश्री ॥ ७९ ॥ पटुघटितकपटसंपुटौघे भवति कथं
सदनेऽपि शब्दबुद्धिः । पटुघटितकपाटसंपुटौघे भवति कथं स-
दनेऽपि गन्धबुद्धिः ॥ ८० ॥ तथाहि । कर्पूरपारीपरिरंजना-
जी श्रीखण्डखण्डे मृगानामिभिधे । धूमायमाने पिहितेप्यगारे
गन्धप्रवन्धो बहिरन्त्युपैति ॥ ९१ ॥ द्वारावृतेऽपि सदने प्रणय-
प्रकर्षा-देवं प्रिये स्फुरदपत्रपया स्त्रजंती । द्वारि स्थितस्य सर
साकुश्याश्रिकायाः कर्णातिथीभवति मन्मथसूक्तिमुद्रा ॥ ९२ ॥
एवं च प्राप्त पवैष शब्दः श्रोत्रेणगृह्यते । श्रोत्रस्यापि ततः सिद्धा-
निर्वाधा प्राप्यकारिता, ॥९३॥ रत्ना० २ प० ॥

(१०) संप्रति इन्द्रियाणां विषयपरिमाणनिरूपणार्थमाह-
सोऽइन्दियस्स णं जंते ! केवति ए विषए पसुत्ते ? गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जिजागे उक्कोसेणं चारसहिं
जोयणेहिं तो जिन्ने पुगळे पुट्टे पविट्ठाई सडाई सुणेइ ।
चकिंखदियस्स एणं जंते ! केवति ए विषए पसुत्ते ? गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जिजागो उक्कोसेणं सातिरेगा-
ओ जोयणसयसहस्साओ अचिन्ने पुगळे अपुट्टे अप-
विट्ठाई रुवाई पासते । प्राणिंदियस्स पुच्छा, गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जिजागो उक्कोसेणं नवहिं
जोयणेहिं जिन्ने पोगळे पुट्टे पविट्ठाई गंथाई अग्राई ।
एवं जिर्विन्दियस्स वि । फासिंदियस्स वि ॥

इह श्रोत्रादीनि प्राप्तविषयपरिच्छेदत्वात् अङ्गुलसंख्येयभा-
गादप्यागतं शब्दादिष्वप्यं परिच्छिन्दन्ति नयनं वा प्राप्यकारीति
तज्जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागादव्यवहितं परिच्छिन्नं किमुक-
म्भवति जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागमात्रे व्यवस्थितं पश्यन्ति
ननु ततोप्यतिरिक्त-मिति प्राणिप्रसिद्धाद्यमर्थः । तथाच ना-
तिसञ्चिद्रूपमञ्जरजोमल्लादिकं चक्षुः पश्यति । उक्तञ्च- “अ-
चरमसंखेज्जगुणं भागातो नयणवज्जाणं । संखेज्जगुलजागा

नयणस्स इत्ति” उक्तवर्तस्तु श्रोत्रेन्द्रियं द्वादशान्यो योजनेन्य
आगतान् अचिन्नान् अव्यवहितान् नान्यैः शब्दान्तरैर्वातादिकै-
र्वा प्रतिहतशक्तिकानित्यर्थः पुद्गलान् अनेन पौञ्जलिकशब्दो
नाम्बरगुण इति प्रतिपादितम् । यथाच शब्दस्य पौञ्जलिकता
तथा तत्कार्यटीकायाम् प्रपञ्चितमिति न नूयः प्रपञ्च्यते स्पृ-
ष्टान् स्पृष्टमात्रान् शब्दान् प्रविष्टान् निर्वृतीन्द्रियमध्यप्रविष्टान्
शृणोति न परतोऽप्यागतान् कस्मादिति चेदुच्यते परत आग-
तानां तेषां मन्दपरिणामत्वज्ञावात् तथाहि परतः आगताः
खलु ते शब्दपुद्गलास्तथा स्वाभाव्यात् मन्दपरिणामास्तथो-
पनायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रविज्ञानं नोत्पादयितुमीश्वराः ।
श्रोत्रेन्द्रियस्यैव तत्तथाविधमद्भुततरं वञ्चं न विद्यते येन पर-
तोऽपि आगतान् शब्दान् शृणुयादिति चक्षुरेन्द्रियमुत्कर्षतः
सातिरेकान् योजनशतसहस्रादारज्याश्रितान् कटकुम्भादि
भिरव्यवहितान् पुद्गलान् अस्पृष्टान् दूरस्थितान् अत एवाप्र-
विष्टान् (रूपा इति) रूपात्मकान् पश्यति परतोऽव्यवहित-
स्यापि परिच्छेदे चक्षुषः शक्त्यभावात् नन्वङ्गुलमिह विद्या तद्य-
था आत्माङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलञ्च तत्र “जेणं जयामणा-
सा तेसि जं होइ माणरुवं तं । तं भणियमिहायां गुलजणियपमाणं
पुण इमन्तु ” इत्येवं रूपमात्माङ्गुलं “परमाणु तसरेणू रदरेणू
अगम्यं च बाहस्स । द्विक्खा जूया य जवा अद्गुणा विवाहि
या कमसो । तत्रेन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेनाहोश्चित्त
उच्छ्रयाङ्गुलेन उच्यते आत्माङ्गुलेन तथा चाह चक्षुरेन्द्रिय-
विषयपरिमाणचित्तायां भाष्यकृत “अप्युक्तकारि नयणं मणो
य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयाङ्गुलेन द्वक्खं अयरित्तं
जोयणाणं तु ” । प्रज्ञा. १५ पद ।

अंगुलजोयणद्वक्खो समहिंओ नव वार मुक्कसो विसओ ।
चक्खू तिय-तोयाणं अंगुल अस्संखजागियंते ॥

अस्या व्याख्या-स्त्वं च तदंगुलं च स्वांगुलं जगवद्वज्रादेरार-
ज्य यस्ययद्भवति तेनांगुलेन योजनद्वक्खः समधिकः किञ्चिद्वि-
पयोत्यपरिच्छिन्नेश्चक्षुषः नव द्वादशयोजनानि सांगुलेनेत्यत्रापि
रूप्यः । उक्तवर्त उक्तए ततस्त्रिश्रोत्राणां यथाक्रमं योज्यं-
तत्र त्रयाणां स्पर्शनरसनघ्राणानां नव योजनानि श्रोत्रेन्द्रियस्य
पुनर्द्वादश जघन्यतः पुनरंगुलासंख्येयजागिति गाथार्थः । दर्श० ।
ननु देहप्रमाणमुच्छ्रयाङ्गुलेन क्रियते देहाश्रितानि चेन्द्रि-
याणि ततस्तेषां विषयपरिमाणमपि उच्छ्रयाङ्गुलेन कर्तुमुचितं
कथमुच्यते आत्माङ्गुलेनेति नैष दोषः यद्यपि हि नाम देहाश्रि-
तानीन्द्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्माङ्गुलेनै-
कदेहानन्यत्वादिष्यपरिमाणस्य तथा चासुमेवार्थमाक्षेपपुर-
स्सरं ज्ञाप्य कृदप्याह । “नणु जणियमुस्ससंयंगुल, पमाणतो
जीवंदहमाणाई । देहपमाणं तं चिक्खं व इंदियविसयपरिमा-
णं” ॥ १ ॥ अत्र देहपमाणन्तं चिय इति यत्र उच्छ्रयाङ्गुलमेत्यत्वं
नोक्तं तद्देहप्रमाणमात्रमेव नत्विन्द्रियविषयपरिमाणं तस्या-
त्माङ्गुलप्रमेयत्वादिति अथ यदि विषयपरिमाणमिन्द्रियाणामु-
च्छ्रयाङ्गुलेन स्यात्ततः को दोष आपद्येत पञ्चधनुःशतानि मनुष्या
णां विषयव्यवहारविच्छेदस्तथाहि यद्भरतस्थात्माङ्गुलं तात्कि-
ल्ल प्रमाणाङ्गुलं तच्च प्रमाणाङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलसहस्रेण जवति-
“उस्सेहंगुलमेगं हचइ पमाणांगुलसहसगुणमितिवचनात् ” ।
ततो भरतसगरादिचक्रवर्तिनां या अयोध्यादयो नगरा येषु तु स्क
न्धावारा आत्माङ्गुलेन द्वादशयोजनायामतया सिद्धान्ते प्रसि-
द्धास्ते उच्छ्रयाङ्गुलप्रमित्या अनेकानि योजनसहस्राणि स्युः तथा
च सति तत्रायुधशास्त्रादिषु ताम्रितमेर्यादिशब्दश्रवणेन सर्वपामा

पद्येत् “वारसाहिंजोयणेहिं आजिगिणहपसदं” इतिवचनात् । अथ च समग्रनगरव्यापी समस्तस्कन्धावारव्यापी च विजयढक्कादि शब्द आगमे च प्रतिपाद्यते तथैव च जनव्यवहारस्तत एवमागमे प्रसिद्धः पञ्चधनुः शतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारो व्यवच्छेदं माप्रापदित्यात्माहुत्वेनेन्द्रियाणां विषयपरिमाणमवसात व्यं नोच्छ्रयांगुलेन तथाज्ञाप्यकृत-“जं तेण पंचधणुसय, नरादि विसयविवहारवोच्छेओ । पावइ सहस्सगुणियं, जेण पमाणंगुलं तत्तो” ॥ १ ॥ अत्र तस्मादात्माहुत्वेनेन्द्रियाणां विषयपरिमाणं नोच्छ्रेधाङ्गुलेनेति । उपसंहारवाक्यं स्वतः परिज्ञावनीयम् ॥ प्रज्ञा० १५ पद ॥ अपिच यानि देहस्यात्मभूतान्येवेन्द्रियाणि तान्यपि तावत्सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन मीयन्ते किंपुनरिन्द्रियविषयपरिमाणमिति दर्शयति ॥

इंदियमाणे वि तयं, जयणिज्जं जंति गाउआइणि ।

जिह्वादिद्याइमाणं, संववहारे वि रुज्जेज्जा ॥

इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि तानि चेह “कायव्व पुण्णुगोव य मसूरअइमुत्तयस्स कुसुमं” चेत्यादिना प्रोक्तानि छव्येन्द्रियाणि गृह्यन्ते तेषां मानं प्रमाणमहुत्वासंख्येयभागादिकं तत्रापि कर्तव्ये गृहीतव्ये बोधव्यं वा तदुच्छ्रयांगुलं प्रजनीयं कापि व्यापार्यते कापि नेत्यर्थः स्पर्शनेन्द्रियमेकं तेन मीयते शेषाणि त्वात्मांगुलेनैवेति भावः कुत इत्याह (जमित्यादि) यद्यस्मात्त्रिगव्यूतीत्यादिमानानां युगलधर्मिणां जिह्वेन्द्रियादिमानं य-
श्चुच्छ्रयांगुलेन गृह्यते तदा संव्यवहारे कल्पद्रुमरसादिपरिज्ञान लक्षणे विरुद्धेन न घटेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति “वाहल्लुओ य सव्वाइ अंगुल असंखभाणं एमेव पुहुत्तओ नवरं अंगुल पुहत्तस्स णं इत्यादि वचनात् अंगुलप्रयत्नव्यवहारो न घटते तस्मादात्मांगुलेनैव जिह्वादिमानं घटते ततश्च देहात्मभूतानीन्द्रियाण्यपि सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन यदा न मीयन्ते तदा इन्द्रियविषयपरिमाणस्य दूरे वार्ता इति गाथार्थः । तदेवं “उस्से हपमाणओ मिणे देहं” इत्यत्र पारिशेष्यादेहशब्देन यद्वर्ज्यते तद्दर्शयन्नाह—

तण्णमाणं चिय तेणं, हविज्ज जणियं सुए वि तं चेव ।

एएण देहमाणाइ, नारयाइण मिज्जत्ति ।

तस्मादिन्द्रियपरिमाणे इन्द्रियविषयपरिमाणे चैकान्तेनोच्छ्रयांगुलेनेत्यमाणे दोषस्य दर्शितत्वात्पारिशेष्यात्त्वनुमानमेव तेनात्सेधांगुलेन भवेन्न पुनरिन्द्रियपरिमाणं विषयपरिमाणं वेति ज्ञावः ॥ युगलधर्मिणां रसवेदनव्यवहारस्य चक्रवर्तिभरतनगर्यादिषु भेर्यादिशब्दश्रवणव्यवहारस्य चाज्ञावप्रसङ्गस्य दर्शितत्वादिति । किंचेन्द्रियपरिमाणं तद्विषयपरिमाणं चोच्छ्रयांगुलेन परः स्वमनीषिकयार्थो पत्यैव द्रूते-
न पुनः श्रुते साक्षादेतत् काव्यऽभिहितं किं पुनस्तर्हि साक्षात्तत्राऽभिहितमित्याह (भणिअं सुए वि तं चेवेत्यादि) श्रुतेपि तदेव देहमानमेवोच्छ्रयांगुलेन भणितं नान्यदिति केन पुनर्निग्रन्थे नैतच्छ्रुतेऽभिहितमित्याह (एएणेत्यादि) अर्थनिर्देश एवायं सूत्रावापकस्त्वेव छष्ट्यस्तथा “इच्छणं उस्सेहंगुलपमाणेणं

नेरइय तिरिक्खजोणिय मणुस्सदेवाणं सरीरोवगाहणा उ मिज्जत्ति” ॥ तदस्मिन् सूत्रे शरीरावगाहनैवोच्छ्रयांगुलेमेव त्वेनोक्तो नत्विन्द्रियपरिमाणोद्यतस्तदात्मांगुलेनैव द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ विशे० ॥

तस्मात्सर्वमिन्द्रियविषयपरिमाणमात्माहुत्वेनैवेति स्थितं ननु जयत्वात्मांगुलेन विषयपरिमाणं तथाधिकृतसूत्रोक्तं चक्षुरिन्द्रियविषयपरिमाणं न घटते अधिकस्यापि तद्विषयपरिमाणस्यागमान्तरे प्रतिपादनात् तथाहि—पुष्करवद्दीपाकं मानुपोत्तरपर्वतसमीपवर्तिनो मनुष्याः कर्कसंक्रान्तौ प्रमाणांगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैः एकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितमादित्यमवलोकमानाः प्रतिपाद्यन्ते ॥ शास्त्रान्तरे च तथा तदग्रन्थाः “इगवीसं खलु लक्खा, चउतीसं चेव तह सहस्साइ-
तह पंचसया प्रणिया, सत्ततीसाए अतिरित्ता ॥ १ ॥ इह नयण विसयमाणं, पुक्खरवरदीवळवासमणुयाणं । पुब्बेण य अवरेण य.पिहिं पिहिं होइ मणुयाणं ॥ २ ॥ इत्यादि ॥ ततः कथमधिकृतसूत्रात्मांगुलेनापि घटते प्रमाणांगुलेनापि व्यभिचारिभावात् । उक्तञ्च—“लक्खेहिं पक्खीसाए, सायरं गेहिं पुक्खरधमि ॥ उदए पळ्ळन्ति नरा, सूरं उक्कोसए दिवसं ॥ ३ ॥ ण य णिंदियस्स तम्हा, विसयप्पमाणं जहा सुए भणियं ॥ आउस्सेहपमाणं गुल्लापण्णेण वि न जुत्तं ॥ ४ ॥” प्रज्ञा० १५ पद ।

ननु पुष्करवद्दीपस्य मानुपोत्तरपर्वतद्विधाकृतस्यार्वाग्भागवर्तिन्यर्कं मानुपोत्तरसन्निधानुत्कृष्टे दिवसे कर्कटकसंक्रान्त्यामुदये उपवृत्तत्वादस्तसमये च नरा मनुष्याः सूरमादित्यं पश्यन्ति अवलोकयन्ति, कियदूरं व्यवस्थितमित्याह सातिरेकैरेकविंशतिवृत्तैर्योजनानां । एतदुक्तं भवति “सिया वीससहस्सा, दोयसया जोयणाण तेषह्वा । एगवीससट्ठिभागा कक्कममाइम्मिपेच्छनरा” इति वचनादर्थार्थद्वयं कर्कसंक्रातावुत्कृष्टे दिवसे एतावति दूरे व्यवस्थितं सूर्यं मनुष्याः पश्यन्ति यथा—पुष्करार्धमानुपोत्तरसमीपे प्रमाणांगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैरेकविंशतियोजनलक्षैर्व्यवस्थितमादित्यं तत्र दिने तन्निवासिनो लोकाः समवलोकयन्ति तत्र भ्रमति बाहुल्यात्सूर्याणां च शीघ्रतरगतित्वाद्भुक्तं च “इगवीसमित्यादि” तस्मान्नयनेन्द्रियस्य सातिरेकयोजनलक्षस्वरूपं विषयपरिमाणं यथा श्रुते प्रज्ञापनादिकेऽभिहितं तथा तेन प्रकारेणात्मांगुलोत्सेधांगुलप्रमाणांगुलज्ञानामेकेनापि गृह्यमाणं न युक्तं प्रमाणांगुले निष्पन्नस्यापि योजनलक्षस्य च निष्पन्नसातिरेकैरेकविंशतियोजनलक्षेन्द्रियः एकविंशतितमभागवर्तित्वेन बृहदन्तरत्वात्तस्मादेकत्र सातिरेकं लक्षमन्यत्र सातिरेकैकविंशतिवृत्ताणि योजनानां नयनस्य विषयप्रमाणं भवतः श्रुतस्य पूर्वापरविरोध इति परस्योक्तमिति गाथाद्वयार्थः ॥ विशे० ॥ तथा—नयनस्य त्रिषयोऽप्रकाशकवस्तुपर्वताद्याश्रित्यात्मांगुलेन सातिरेकं योजनलक्षं स्यात् प्रकाशकेत्वादि-
त्यचन्द्रादिवदधिकमपि विषयपरिमाणं स्यात् नात्र विषये नियमः कोपि निर्दिष्टोऽस्ति सिद्धान्ते यतः पुष्करवद्दीपादिमानुपोत्तरपर्वतसमीपे कर्कसंक्रान्तौ मनुष्याः प्रमाणांगुलजैः सातिरेकैरेकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितं रविं पश्यन्तः प्रोच्यन्ते शास्त्रान्तरे इति तदुप ।

सत्यमेतत् । केवलमिदं सूत्रं प्रकाश्यविषयं छष्ट्यं न तु प्रकाशकविषयं ततः—प्रकाशकोधिकरणमपि विषयपरिमाणं न विरुध्यते—इति न कश्चिदोषः । कथमेव विधोऽर्थोऽवसीयत

इति चेदुच्यते पूर्वसृष्टिरुक्तव्याख्यानात् सक्रममपि हि काव्य-
कथनं पूर्वसृष्टिरुक्तव्याख्यानादुत्तरेणैव व्याख्यानयन्ति महा-
धियो न यथाश्रमात्रसन्निवेशं पूर्वगतसुत्रार्थसङ्ग्रहपरतया,
काव्यिकस्तु तस्य क्वचित्सङ्क्षिप्तस्याप्यर्थस्य महता विस्तारेण
क्वचिद्विस्तारवतोऽप्यतिसङ्क्षेपेणानिधाने अर्थाक्तनैः स्वमति यथा
वस्तितार्थतया ज्ञातुमशक्यत्वादत एवोक्तमिदमन्यत्र- “ जं
जह प्रणियमित्यादि ” तस्मात् पूर्वसृष्टिरुक्तव्याख्यानान्नाधिकृत
ग्रन्थविरोधः ॥ आह च भाष्यकृत “ मुत्ताभिप्रायो यं पया-
न्यपि ज्ञेयं तयं न च पयास्तप । वस्तुवाणो विसेसो न हि संदे-
हादिवन्तवणया । प्रज्ञा० १५ पद ॥

सातिरेकयोजनवद् नयनविषयप्रमाणं द्रुवतः सूत्रस्यायमनि-
प्रायः इयं विवक्षा यदुत स्वयं तेजोरूपप्रकाशरहितत्वात्परप्र-
काशनीयं यद्वस्तु पर्वतगतादिकं तत्रैव तत्सातिरेकयोजनवद् न-
यनविषयप्रमाणतया द्रष्टव्यं । ननु स्वयमेव तेजोयुक्तत्वेन प्र-
काशे चन्द्रार्कादिकं प्रकाशके वस्तुनि, एतदुक्तं भवति कश्चि-
न्निर्ममचक्रुर्जायः सातिरेकयोजनवद् नयनं पर्वतादिकं वीक्ष्य
त इति प्रकाशनीयपर्वतगतादिके वस्तुनि नयनस्य तद्विषय-
प्रमाणमुक्तं प्रकाशकत्वादित्यादिकेऽनियमः । कुतः पुनरयं
सूत्राभिप्रायो गम्यत, इत्याह- व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः
कर्तव्या ननु संदेहादुभयपक्षोक्तवद्वक्तव्यात्सूत्रस्य सर्वज्ञप्र-
णीतस्यावज्ञताऽसमञ्जसाजिघासिता व्यवस्थापनीया व्याख्या-
नान्मूत्रं विषयविज्ञानेन धारणीयं न तूमयपक्षोक्तिमानम्रमितै-
स्तन्निरोध उद्भावनीय इत्यर्थः । उक्तंच । “ जं जह सुप्ते जगि-
यं तदेव जह तं वियावणा नस्थि । किं कावियाऽऽश्रोगो
दिद्वे दिद्विप्पहाणेहि । ” तदेवमप्राप्तकारिता विचारप्रक्रमेण
नयनस्य विषयप्रमाणमुक्तम् ॥ विशेषे ॥

तथा प्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणि गन्धादीनुत्कर्षतो
नवयोजनेन्यः आगतान् अचिञ्चान् छव्यान्तरैरप्रतिहतशक्ति-
कान् परिचिञ्चन्ति न परत आगतान् परत आगतानां मन्दप-
रिणामत्वाज्जावात् प्राणादीन्द्रियाणां च तथारूपाणामपि तेषां
परिच्छेदं कर्तुमवश्यकत्वात्-आह च भाष्यकृत । “ वारसंहि-
तो मुत्तं, सेसाणं नवहि जोयणेहि तो । गिएहंति पत्तमत्थं
एतो परतो न गिएहंति ” (प्रज्ञा० १५ पद) मेघगर्जि-
तादिशब्दमुत्कृष्टतो द्वादशयोजनेन्यः समायातं गृह्णाति श्रो-
त्रम्, उक्तशेषाणि त्विन्द्रियाणि प्राणरसनस्पर्शनवद्वक्तव्यानि गन्ध
रसस्पर्शवद्वक्तव्यमुत्कर्षतो नवयोजनेन्यः प्राप्तं गृह्णाति ॥ इतः
परतोऽप्यायातं शब्दादिकमेतानि न गृह्णाति । ननु मेघगर्जिता-
दि विषयः शब्दः प्रथमप्रावृपि दूरे प्रथममेघवृष्टौ सत्यां मृत्ति-
कादिगन्धश्च दूरादप्यायातो गृह्यमाणः समनुभूयते रसस्पर्शौ
तु कथमिति चेदुच्यते- दूरादगतानां गन्धछव्याणां रसोपि
तावत्कश्चिद्भवत्येव स च तेषां जिह्वासंवेद्ये सति यथासंभवं
कदाचित् केनचित् गृह्यत एव । तथा च चकारो भवन्ति “ कटु-
कस्य तीक्ष्णादेर्वा वस्तुनः संबन्धी अयं गन्ध ” इति । यदिह
कटुकत्वं तीक्ष्णादित्वं चोच्यते तत्तस्यैव धर्मस्ततश्च ज्ञाय-
ते जिह्वासंबन्धि तेषां कटुकादिरसोऽपि गृह्यत इति स्पर्शोऽ-
पि शीतादिदूरादपिशिशिरः पद्मसरः सरित्समुद्भवेर्मध्येनाया
तस्य वातादेरनुभूयत एवेति । यद्येवं तर्हि द्वादशनवयोजनेन्यः
परतोऽप्यायाताः शब्दगन्धादयः किमिति न गृह्यन्त इत्याह-

दन्वाणं मंदपरिणा-मत्ता परत्रो न इंदियवदं पि ।

अवरमसंखिज्जगुल-जागओ नयणवज्जाणं ॥

द्वादशनवयोजनेन्यः परतः समायातानां शब्दादिगन्धादि-
छव्याणां मन्दपरिणामत्वात् ननु परतः समायातानां तेषां
तथाविधपरिणामो भवति येन श्रोत्रप्राणादिविज्ञानं जनयेयुः ।
श्रोत्रादीन्द्रियाणामपि च तथाविधं बलं न भवति येन परतः
समायातानि शब्दादिछव्याणि गृहीत्वा स्वविज्ञानं जनयन्तु
तदेवमुक्तमिन्द्रियाणां उत्कृष्टं विषयपरिमाणम् । अथ जघन्यं
तद्विमणिपुराह (अवरमित्यादि) अवरं जघन्यं विषयप्रमाण
मुच्यते किमित्याह । असंख्याततमादद्भुत्वादसंख्येयजागादागतं
गन्धादिकं प्राणादीनि गृह्णाति किमेतत्सर्वेषामपीन्द्रियाणां
जघन्यविषयप्रमाणं नेत्याह नयनवर्जानां नयनस्य तर्हि का वार्ता
इत्याह-

संखिज्ज जागाओ, नयणस्स मणस्स न विसयपमाणं ।

पोगावमिचानिवंधा, जावाओ केवलस्सेवा ॥

अद्भुतासंख्येयजागादद्भुतसंख्येयजागमवधौ कृत्वा नयनस्य
जघन्यं विषयपरिमाणमिति संनिष्ठप्रत्याञ्जनशब्दाकारजोमहा-
देस्तेनानुपलम्भादिति प्रावः । मनसस्तु क्षेत्रतो नास्त्येव
विषयप्रमाणं नियमेन दूरे आसन्ने च तत्प्रवर्तत इत्यर्थः कुत इ-
त्याह । पुद्गलमात्रस्य निबन्धो नियमस्तस्याः प्रावान्मूर्ता
मूर्तसमस्तवस्तुविषयत्वेन पुद्गलेष्वेवेदं प्रवर्तत इत्येवं चूतस्य
नियमस्याभावात्केवलस्येत्यर्थः । इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धं
नियतं न भवति न तस्य विषयपरिमाणमस्ति यथा केव-
लस्य, पुद्गलमात्रनिबन्धाऽनियतं च मनस्ततो नास्य विषयप-
रिमाणं यस्य तु विषयपरिमाणं तत्पुद्गलमात्रनिबन्धरहितम-
पि न भवति यथाऽवधिमनःपर्यायज्ञाने इति । अत्राह-नन्वज्ञै-
कान्तिकोऽयं हेतुर्मतिश्रुतज्ञानात्त्यां व्यभिचारात्तथाहि सूतामू-
तंसमस्तवस्तुविषयत्वेन तावन्नैते पुद्गलमात्रनिबन्धनियताऽथ च
दृश्यते श्रोत्रादीन्द्रियप्रजवेद्योस्तयोर्द्वादशयोजनादिकं क्षेत्रतो
विषयप्रमाणमिति तदेतदसमीक्षिताभिधानमेव यतः इन्द्रियप्र-
जवयोरेवतयोर्दिदं विषयपरिमाणं इन्द्रियाणि च पुद्गलमात्रनि-
बन्धननियतान्येवेति कुतो व्यभिचारः । मनःप्रभवयोस्तु तयोरस्ति
पुद्गलमात्रनिबन्धाज्जावः केवलं तयोः क्षेत्रतो विषयपरिमाणमपि
नास्त्यतः कुतोऽज्ञैकान्तिकतेत्यहंविस्तरेणेति । विशेषेण आ० म०
प्र० । तंउ० । आ० चू० । इन्द्रियाणि च रक्षणीयानि । उक्तंच-

“ इन्द्रियाणि न गुप्तानि दाक्षितानि न चेच्छया । मानुष्यं दुर्लभ-
मप्य न शुकलं विशेषितम् ” इति । आचा० १ श्रु० २
अ० २ उ० ।

(११) अथेन्द्रियासम्भृतानां स्वरूपस्येन्द्रियासंवरदोषस्य
चाभिधायकं गाथाकदंबकं ज्ञाताधर्मकथायाः सप्तदशेऽध्यय-
ने यथा-
करद्वारिजिय महुरतंती-तल ताल वंसककुदाजिरामेसु ।
संदसु रज्जमाणा रमंति सोइंदियवसहा ॥ १ ॥
सोइंदियदुहंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
दिवगरुवमसहंतो, वहवंधं तिच्चिरो पत्तो ॥ २ ॥
थण-जहण-वयण-कर-चरण-णयण-गाव्वियविज्ञासियगइसु
रूवेसु रज्जमाणा, रमंति चक्खिंदियवसहा ॥ ३ ॥
चक्खिंदियदुहंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
जं जहणंमि जहंतं, पयइ पयंगो अबुद्धीओ ॥ ४ ॥
अगुस्वरपवरधूवण-उयमह्वाणुद्वेवणविहीसु ॥

गंधेसु रज्जमाणा, रमंति घाणिंदियवसदा ॥ ५ ॥
 घाणिंदियदुदंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं ओसाहिगंधेणं, विद्वज्जो णिच्चावई उरगो ॥ ६ ॥
 तित्त-कहुय-कसायं, महुरं-वहु खज्ज-पेज्ज-द्वेज्जेसु ॥
 आसायंमि उ गिच्चा, रमंति जिर्विन्दियवसदा ॥ ७ ॥
 जिर्विन्दियदुदंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं गज्जलग्गिक्खित्तो, फुरइ धव्वविरेद्विओ मच्चो ॥ ८ ॥
 उज्जयमाणसुहेसुय, सविज्जवहिययगमणिण्वुइकरेसु ।
 फासेसु रज्जमाणा, रमंति फासिंदियवसदा ॥ ९ ॥
 फासिंदियदुदंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं खणइ मत्तयं कुं-जरस्स दोहं कुंसो तिकखो ॥ १० ॥
 कन्नरिजियमहुरतंती-तद्वताद्व वंसककुहानिरामेसु ॥
 सदेसु जेण गिच्चा, वसट्टमरणं ण ते मरण ॥ ११ ॥
 थणजहण वयण कर चरण गव्विय विज्ञासियगइसु ॥
 रुवेसु जेण रत्ता, वसट्टमरणं ण ते मरण ॥ १२ ॥
 अगुरुवर पवर धूवण, उज्जयमद्वाणु सेवणविहीसु ॥
 गंधेसु जेण गिच्चा, वसट्टमरणं ण ते मरण ॥ १३ ॥
 तित्तं कहुयकसायं, महुरं बहु खज्ज पेज्ज द्वेज्जेसु ॥
 सादेसु जेण गिच्चा, वसट्टमरणं ण ते मरण ॥ १४ ॥
 उज्जयमाणसुहेसुय, सविज्जवहिययमाणिण्वुइकरेसु ।
 फासेसु जेण गिच्चा, वसट्टमरणं ण ते मरण ॥ १५ ॥
 सदेसु य जदेसु य, पावएसु सोय विसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १६ ॥
 रुवेसु य जदेसु, पावएसु चक्खुविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १७ ॥
 गंधेसु य जदेसुय, पावएसु घाणविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १८ ॥
 रसेसु य जदेसु य, पावएसु जिर्विन्दियविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १९ ॥
 फासेसु य जदेसुय, पावएसु कायविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ २० ॥

(कन्नरिजियमहुरतंतीति) कन्ना अत्यन्तश्रवणहृदयहरा अव्य-
 क्तवन्निरूपाः अथवा कदाचन्तः परिमाणवन्त इत्यर्थः । रिमिता
 स्वरघोषना प्रकारवन्तः मधुराः श्रवणसुखकरा ये तन्त्रीतद्वताद्व-
 वंशास्ते तथा । तत्र तन्त्री वीणा तद्वताद्व हस्तताद्व अथवा-
 तद्व हस्तास्ताद्वः कंसिकाः वंशा वेणवः इह च तन्त्र्यादयः
 कदादिभिः शब्दधर्मेर्विशेषिताः शब्दकारणत्वात्ते च ते ककुदाः
 प्रधानाः स्वरूपेणाभिरामाश्च मनोज्ञा इति कर्मधारयोऽतस्तेपु-
 रमन्ते रतिं कुर्वन्तीति योगः । (सदेसु रज्जमाणा रमंति सोयंदि-
 यवसदेति) शब्देषु मनोज्ञस्वनिषु श्रोत्रविषयेषु रज्यमाना
 रागवन्तः श्रोत्रेन्द्रियस्य वशेन वक्षेन ऋताः पीमिता इति
 विग्रहः ये शब्देषु रज्यन्ते तत्कारणेषु तन्त्र्यादिषु श्रोत्रेन्द्रियवशा-
 द्रमन्ते इति वाक्यार्थः । अनेन च कार्यतः श्रोत्रेन्द्रियस्वरूपमु-

क्तम् ॥ १॥ (सोइंदियदुदंतिति) कएठ्या ॥ नवरं शाकुनिक-
 पुरुषसंबन्धी पंजरस्थतित्तिरिद्धिपिक उच्यते ॥ तस्य यो र
 वस्तमसहमानः स्वनिद्वयाभिर्गतो वन्यममरणं धन्वं च पंजर-
 धंधनं प्राप्त इति ॥ २॥ (थणजघणवयणेति) स्तनादिषु तथा
 गर्वितानां सौभाग्यमानवतीनां स्त्रीणां या विज्ञासिता जातवि-
 दासाः सविकारा गतयः तासु चेत्यर्थः (रुवेसु रज्जमाणा रमं-
 ति) ॥ प्रतीतमेव ॥ ३ ॥ (चर्किखदियति) ॥ ४ ॥ कंठ्या ॥
 (अगुरुवरपवणेति) कंठ्या नवरम् अगुरुवरः कृष्णागरः
 प्रवरधूपनानि गन्धयुक्तशुषुपदेशविरचिता धूपविशेषाः (उच-
 यति) ऋतौ १ यान्युचितानि तानि आर्तवानि माध्यानि
 जात्यादिकुसुनानि अनुलेपनानि च श्रीखण्डकुङ्कुमादीनि वि-
 धय पतत्रकारा इति ॥ ५ ॥ (घाणिंदियदुदंति ॥ ६ ॥
 कंठ्या । (तित्तकहुयति) पुर्व्ववन्नवरं तित्तानि निम्बवट्का-
 दीनि कटुकानि शृंगवेरादीनि कयायाणि मुञ्जादीनि अम्बानि
 तकादिसंस्कृतानि मधुराणि खंभादीनि खाद्यानि कूरमोद
 कादीनि पेयानि जलमद्यदुग्धादीनि वेद्यानि मधुशिखरिणी
 प्रभृतीनि आस्वादे रसे ॥ ७ ॥ (जिर्विन्दियति) कएठ्या । नवरं गंधं
 वनिशं तत्र दग्धः कएठे विरुत्तान् उरिक्खित्तो जलादुद्धृतस्ततः
 कर्मधारयः स्फुरति स्पन्दते स्थले भूतले (विरुद्धिओति) प्र
 सारितः क्लिप्त इत्यर्थः यः स तथा । उचभयमाणे-कंठ्या ॥
 नवरं ऋतुषु हेमन्तादिषु जजमानानि सेव्यमानानि यानि सु-
 खानि सुखकराणि तानि तथा तेषु सविज्जवानि समुच्च्युक्तानि
 महावचनानीत्यर्थः । हितकानि प्रकृत्यनुकूलाणि सविज्ञाधानां
 वा श्रीमतां हितकानि यानि तानि तथा मनसो निवृत्तिकराणि
 यानि तानि तथा ततः पदत्रयस्य तद्वयस्य वा कर्म धारयस्तत्ते
 लक्ष्मचन्दनाङ्गनावसनतुल्यादिषु उच्येन्निति गम्यते ॥ ९ ॥
 फासिंदियदुदंति-नावनाप्रतीतैव ॥ १० ॥ अथेन्द्रियाणां सं-
 वरे गुणमाह- (कन्नरिजियमहुरेति) पूर्व्ववन्नवरमिह तन्त्रादयः
 शब्दकारणत्वेनोपचाराच्छब्दा पत्र व्यवस्थिताः अतः शब्देष्वि-
 त्येव तस्य विशेषणतया व्याख्येयास्तथावशेनेन्द्रियपारतन्त्र्येण
 ऋताः पीमिता वशाताः वशं वा विषयपारतन्त्र्यं ऋताः प्राप्ताः
 वशाताः तेषां मरणं वशातर्मरणं वशातर्मरणं (वा नतेमरणपत्ति)
 ध्रियन्ते शब्दसत्त्वादेकवचनप्रयोगेपि बहुवचनं व्याख्यात-
 मिति ॥ ११ ॥ (थणजघणेति) ॥ १२ ॥ एवमन्यास्तिस्रो-
 गाथा पूर्व्वोक्ता वाच्या ॥ १५ ॥ उपदेशमिन्द्रियाश्रितमाह
 (सदेसुयजदति) कंठ्यम् । नवरं । जद्रकेषु मनोज्ञेषु पाप-
 केध्वमनोज्ञेषु क्रमेण तुष्टेन रागवता रुष्टेन रोपवतेति ॥ १६ ॥
 एवमन्या अपि चतस्रोऽप्येतज्याः । इह विशेषोपनयमेवमाचक्षते
 “जह सो काश्चियदीवा, अणुवमसोकखो तहेव जाइधम्मोय ।
 जह आसा तह साहु, वणियव्वणुकुल्लकारि जणो ॥ १ ॥ जह
 सदाइअगिच्चो, पत्ता नो पासवंधणं आसा । तह विसएसु अगि-
 च्चा, वज्जंति न कम्मणो साहु ॥ २ ॥ तह सच्चंदविहारो,
 आसाणं तह इहं वरमुणीणं । जरामरणाइवज्जिय-सायत्ता-
 णंदनिव्वाणं ॥ ३ ॥ जह सदाइसु गिच्चा, वच्चा आसा तहेह विस
 यरया । पावेंति कम्मबंधं परमा सुहकारणं धोरं ॥ ४ ॥ जह ते
 काश्चियदीवा णीया अस्सत्थ दुहगणं पत्ता । तह धम्मपरि-
 वज्जटा, अथम्मपत्ता इहं जीव ॥ ५ ॥ पावेंति कम्मनरवइ-
 वसया संसार वाहियावीण । आसप्पमहपहि व नेरइयइहि-
 पिडुःक्खाइति । ज्ञा० १७ अ० ।

(१२) पञ्चेन्द्रियेषु गुप्तागुप्तयोरुणदोषौ ज्ञाताधर्मकयायां कू-
 र्मान्निधानं चतुर्थेऽन्ययने यथा—

तेणं कावेणं तेणं समणं वाणारसी नाम नयरी होत्वा
 चमप्रां तीसणं वाणारसीए नयरीए उत्तरपुरच्छिमे
 दिमीचाए गंगाए महानईए मयंगतीरद्वहे णामं दहे होत्वा
 अणुपुव्वमुजायवप्पमंजीरसीयजेत्र अच्चविमलसन्नि-
 त्तपत्तिन्ने मञ्जपत्तपुप्फपद्मासे बहुउप्पद्वापउमकु-
 शुमनद्धिनमुजगसोगंधियपुंरुगियमहापुंरुगीयसयपत्तसह-
 स्सपत्तकेसरपुप्फोवचिए पासादिए ॥ ४ ॥ तत्त एं
 वहुणं मञ्जण य कच्चत्ताण य नाहाण य मगराण य
 मुमुमाणा य सयाणि य माहस्सियाणि य जूहा य नि-
 वन्याइं णिक्खिगाइं मुहं मुहेणं अजिरममाणाइं विह-
 रंति तस्स णं मयंगतीरद्वहस्स अदूरसामंते एत्थणमहं एगे
 माडुया कच्चए होत्वा वत्ताओ तत्तयणं उवे पावसियाद्वगा
 परिवसंति पावा चंमाद्वरुहा तद्विच्छा साहस्सिया द्वाहि-
 तपाणिआमिसत्थी आमिसाहाए आमिसणिया आमि-
 सत्तोद्वा आमिसं गवेसमाणा रत्तिवेयाद्वचारिणो दिया प-
 च्छिणया वि चिट्ठंति तएण ताओ मयंगतीरद्वहातो अन्नया
 कयाइं मूरियंनि चिरत्थमयंसि द्वाययासज्जाए य विरद्व-
 माणुसं सिणिसंतं पन्निनिसंतंसि उवे कुम्मगा आहारत्थी
 आहारंति गवेसमाणा सणियं २ उत्तरंति तस्स य म-
 यंगतीरद्वहस्स परिपरे तेणं सव्वतो सम्मंता परियोल्लेमाणेश्च
 विच्छिं कप्पेमाणे विहरंति तयाणंतं च णं ते पावसिया
 द्वगा आहारत्थी आहारं जाव गवेसमाणा माडुया क-
 च्छयातो पन्निनिकुलमंति जेणव मयंगतीरद्वहे तेणव उवा
 गच्छंति तस्मेव मयंगतीरद्वहस्स परिपरे तेणं सव्वओ समं-
 ता परियोल्लेमाणा २ विच्छिं कप्पेमाणे विहरंति तएणं ते
 पावसियाद्वगा ते कुम्मए पासंति जेणव कुम्मए तेणव पहा-
 रत्थगमणा ते तएणं ते कुम्मगा ते पावसियाद्वे एज्जमाणे २
 पामंति २ चा जीया तत्था तसिया उव्विग्गा संजायजया
 हत्थे य पाए य गीवाओ सएहिं काएहिं सहरत्ति २ चा-
 णिच्चद्वा णिप्फंदा तुसणिया संचिट्ठंति तएणं ते पाव
 सियाद्वगा जेणव ते कुम्मगा तेणव उवागच्छंति २ चा ते कु-
 म्मगा सव्वतो सम्मंता उव्वतेत्ति आसारेत्ति चावेत्ति घट्टेत्ति
 फंदेत्ति खोजंति नेहेहिं आडुपंति दंतोहिं य आखोमंति
 नो चेव णं संचाएत्ति तेसि कुम्मगाणं सरीरस्स अवा
 वाहं वा उप्पात्तिच्चए उव्विच्छेयं वा करिच्चए नए णं ते
 पावसियाद्वगा ते कुम्मए दोव्वं पि तव्वं पि सव्वतो समंता
 उव्वत्तेत्ति जाव नो चेव णं संचाएत्ति करिच्चए ताहे संता
 तंता परितंता णिव्विणा समाणा सणियं २ पव्वोरुहत्ति
 एगंतमवकमंति णिच्चद्वा णिप्फंदा तुसिणिया संचिट्ठंति
 तए णं एगे कुम्मए ते पावसियाद्वए चिरगते दूरं गए
 जाणेत्ता सणियं २ एगं पायं निक्खुजंति तत्थ एं ते पाव

सियाद्वगा तेणं कुम्मएणं सणियं २ एगं पायं तिणियं पा-
 सतिश्चा सिग्घं चव्वं तुरियं चंरुं जइएवेगसियं जेणव
 से कुम्मए तेणव उवागच्छइश्चा तस्स णं कुम्मस्स तं पायं
 नखेहिं आडुपंति दंतोहिं आखोमंति ततो पच्छा मंसं च
 सोणियं च आहारोत्तिश्चा ते कुम्मगं सव्वतो सम्मं उव्व-
 त्तेत्ति नो चेव णं संचाएत्ति करेत्तए ताए दोव्वं पि तव्वं
 पि अवकमंति एवं चत्तारिपाया जाव सणियं २ गीवं
 णिणेइश्चा तएणं ते पावसियाद्वगा तेणं कुम्मएणं गीवंता
 य पासंति २ चा सिग्घं चव्वं नहेहिं दंतोहिं कवाव्वं वि-
 हामंति २ चा तं कुम्मगं जीवियाउ ववरोव्वंति मंसं च सो-
 णियं च आहारंति एवावेव समणाउसो जो अम्ह णिग्गंधो
 वा निग्गंधीवा आयरियउव्वज्जायाणं वा अंतिते पव्वए
 समाणे पंच यसे इन्दिया अगुत्ता जवंति सेणं इह जवे
 चेव वहुणं समणाणं समणीणं सावयाणं सावियाणं
 हीद्वणीजे परद्वोगे वि य णं आगच्छइं वहुणं दंमणाणि
 य जाव अणुपरियद्वइ जहा व से कुम्मए अगुत्तिदिए
 तएणं ते पावसियाद्वगा जेणव से दोव्वे कुम्मए तेणव उवा
 गच्छइश्चा तं कुम्मए सव्वतो समंता उव्वत्ति जाव
 दंतोहिं निखोमंति जाव करिच्चए तएणं ते पावसियाद्वगा
 दोव्वं पि जाव नो संचाएत्ति तस्स कुम्मस्स किंचि अवा
 वाहं वा जाव उव्विच्छेयं वा करिच्चए ताहे तंता परितंता
 णिव्विणा समाणा जामेव दिसं पाउव्वनूया तामेव दिसं
 पन्निगया तएणं से कुम्मए तेणव पावसियाद्वए चिरए
 दूरगए जाणिच्चा सणियं २ गीवंतिणेत्ति २ दिग्गद्वोयं
 करंति जमगसमगं चत्तारि पाए नीणेइश्चा ताए उकि-
 ट्ठाए तुरियाए कुम्मगतीए वतीवयमाणेश्च जेणव मयंग-
 तीरद्वहे तेणव उवागच्छइश्चा मिच्छाणानियगसयण
 संवंधि परियेणं सच्चि अजिसमसुगाए यावि होत्वा ए
 वामेव समणाउसो जो अम्हं समणो वा २ पंच यसे इंदि-
 या तिगुत्ताइं जयति जाव जहा से कुम्मए गुत्तिदिए ।

(टीका सुगमत्वाध्याख्यातापि न गृहीता) नवरं “विसण्णु
 इंदियाइं, रुजंता रागदोसनिम्मुक्का । पावंति निव्वुइ सुहं-
 कुम्मुव्व मयंगदहसोव्वं ॥ १ ॥ इयरे उ अणत्थ, परंपराउ
 पावंति पावकम्मवसा । संसारसागरगया, गोमाउ गसियकुम्भो
 व्व । ज्ञा० ४ अ० ॥

(१३) तानि चानामितानि दुःखाय भवन्तीत्यत्र घ्राणेन्द्रिये
 उदाहरणम्—

कुमारो गंधपिओ सो अणवरयं नागकरुणं खेद्वइ । माइ
 सव्वतीए पयस्स मंजूसाए विसं ओह्ण नदीए पवाहियं तेणं
 हिट्ठा उत्तारिया उग्घामेऊण पव्वोइउ पवत्तो पमिमंजूसाइए हि
 ओ समुगको दिट्ठो सो अणुण उग्घामिऊण जंधित्तो मत्तो य
 एवं दुक्खायघाणिदियं । आ० म० द्वि० ॥ फासिदिए उदा-
 हरणम्—

वसंतपुरे नयरे जियसत्तूराया कुसुमाद्विया से भज्जा तासे

अतीव सुकुमाहो फासो राया रत्तिदिनं चितेइ सो ताए निव्व मेव परिजुज्जमाणो अत्यई एवं काहोवव्वई निव्वोह समं मत्ति-
ऊण तीए सह निव्वूढो पुत्तो ज्जेइरचितो ते अरुवीए वच्चंति
सातिसाइया जइं मगई । अच्चीणि से वद्धाणि मावीहेहिंति ।
सिराहिरं पज्जिया रुहरे मूहिया बूह्वा जेण न थिज्जइ ।
बुहाइया उरुमसं दिअं उरुग सो रोहिणीए रोहियांजणवयं प-
त्ताणि आभरणगाणि साववियाणि पत्थ वाणियत्तं करेइ
पंगुय से वीहाए सो वग्गो घटितो सो भणई न सक्खणोमि
एगाणिणी गिहे विचिद्धिअं विज्जयं बामाहिं चितियं वणेण
निव्वाकपंगु सोत्तणो य ततो नेणसो नेइवाहो निवत्तो तेण
गीयच्चलियकहाईहिं आवज्जिया पच्चासा तत्थेव बग्गा जत्ता-
रस्स विहाणि मगई जाहे न वइइ ताहे उज्जाणिया एगतो
सुविग्गो वहुमज्जं पाएत्ता गंगाए पक्खित्तो सा धितं दव्वखा-
इऊण तं वइइ गायंति घरेघरे पुच्छिया जणइ मायापिईहिं ए-
रिसो दिन्नो किं करेमि सो य रायाए कच्छनगरे उच्छवितो रु-
क्खच्छयाए पमुत्तो न परावत्तइयाया तत्थ राया अपुत्तो मतो
आसो अहिवांसितो तत्थ गतो जयजयसहेण परिवोहितो
राया जातो ताणि वितत्थगयाणि रसो कहियं असो वि याणि-
सा पुच्छियासाकइइ । अस्मापिईहिं दिन्नो राया जणइ “वाहुन्त्यां
शोणितं पीतं उरुमांसं च भक्षितम् । गंगायां वाहिता जर्ता
साधु साधु पतिव्रते ” निव्विसयाणि आणत्ताणि एवं फासि-
दिय दोएहं वि दुक्खाय विसेसिता सुकुमाहियाए किं च
“शब्दाःसङ्गे यतो द्रोपा मृगादीनां शरीरजाः । सुखार्थी सततं
विद्वान् शब्दे किमिव संगवान् १ पतंगानां कथं दृष्ट्वा सद्यो रूप
प्रसंगतः । स्वच्छ चित्तस्य रूपेषु किं व्यर्थः संगसंभवः ॥ २ ॥
उरगान् गंधदोषेण परतन्त्रान् समीक्ष्य कः । गंधासक्तो जवे-
त्कोयं स्वभावं वा न चिन्तयेत् ॥ ३ ॥ रसास्वादप्रसंगेन
मत्स्या उत्सादितायतः । ततो दुःखादिजनने रसेकः संगमाप्नु-
यात् ॥ ४ ॥ स्पर्शातिरिक्तचित्तानां हस्यादीनां समैकत
अस्वातंत्र्यं समीक्ष्यापि कः स्यात्स्पर्शनसंगतः ॥ ५ ॥ एवं
विधानीन्द्रियाणि संसारवर्कानि विषयव्यावसानि दुर्जयानि
दुरन्तानि । आ० म० छि० । आ० चू० (अथान्यानुदाहरणानि
' सोइंदियादि ' शब्दे)

(१४) इन्द्रियमाश्रित्य जीवानां भेदा यथा—

बुविहा सव्वजीवा पप्पत्ता तंजहा सेंदिया चेव अ-
णिंदिया चेव ॥

बुविहेत्यादि । कंठ्या चेत्यं नवरं सेन्द्रियाः संसारिणोऽनि-
न्द्रिया अपर्याप्तकेवलीसिद्धाः । स्या० २ ग० ।

अहवा उव्विहा सव्वजीवा पप्पत्ता तंजहा एणिंदिया
जाव पचिंदिया अणिंदिया । स्या० ६ ग० ।

एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः असंज्ञिसंज्ञि-
भेदमिन्नाश्च पंचेन्द्रियाः एते च सर्वेपि प्रत्येकमपर्याप्ताश्च ।
तत्र एकं स्पर्शनवृक्षणमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः पृथि-
व्यप्तेजोवायुवनस्पतयः ते प्रत्येकं द्विधा सूक्ष्मा वादराश्च
तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः सकललोकव्यापिनः वाद-
रनामकर्मोदयात् वादरा लोकप्रतिनियतदेशवर्तिनः । तथा
द्वे स्पर्शनरसनवृक्षणे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः शंखश्च
सूक्तिका—चंदनक कपर्दक जलूकी कामि गंगोत्तक पूत्तरका-
दयः । तथा त्रीणि स्पर्शन—रसन—घ्राणवृक्षणानि इन्द्रियाणि
येषां ते त्रीन्द्रियाः यूका—मत्कुण—गर्दभेन्द्रगोप—कुंभु—मकोट—पिपी

वि—उदेहिका कर्पासास्विक—त्रपुस—बीजक—तुस्युकादयः । च-
त्वारि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्वृक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते च-
तुरिन्द्रियाः । भ्रमर—मक्षिका वंश—मशक—वृश्चिक—कीट—पतंगा-
दयः । पंच स्पर्शनरसन घ्राणचक्षुः श्रोत्रवृक्षणानि इन्द्रियाणि
येषां ते पंचेन्द्रियाः । मत्स्य—मकर मनुजादयः ते च । द्विभेदाः ।
संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च तत्र संज्ञानं संज्ञा चेतनवद्भाविनावयंभाव-
पर्यालोचनं सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः विशिष्टस्मरणादि-
रूपमनोविज्ञानज्ञा इत्यर्थः । यथोक्तं । मनो विज्ञान विकल्पा
असंज्ञिनः एते च सर्वेपि प्रत्येकं सपर्याप्ताश्च । पं० सं० १ ग्रा० । अ-
निन्द्रिया अपर्याप्ताः केवलिनः सिद्धाश्चेति । स्या० ६ ग्रा० । एकेन्द्रि-
यादीनाम्यहो भेदास्तत्तच्छब्देऽपि द्रष्टव्याः (इन्द्रियमाश्रित्य
वन्धोदयसत्तासंवन्धानां विचारः ‘ कम्म ’ शब्दे) रेतसि,
वीर्ये, च । वाच० ।

ऐन्द्रिय—त्रि० इन्द्रियेण प्रकाश्यते अण् । इन्द्रियप्रकाश्ये प्रत्य-
क्तात्मके ज्ञानभेदे, तस्येदं अण् इन्द्रियसंवन्धिनि, वाच० ।

इंदियअवाय—इन्द्रियापाय—पु० इन्द्रियैरपाय ईहितस्य निर्ण-
यरूपोऽन्यवसायः इन्द्रियापायः । ईहितं शार्ङ्ग एवायम् । शार्ङ्ग
एवायमित्यादिरूपेन्द्रियैः कृतेऽवधारणात्मके निर्णये, । “ कइ-
विहेणं भंते ! इंदियअवाय पप्पत्ते सोइंदिय अवाय जाव फा-
सिंदिय अवाय एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ
इंदिया अत्थि ” । प्रज्ञा० १५ पद० ।

इंदियउगहणा—इन्द्रियावग्रहणा—स्त्री० इन्द्रियैः परिच्छेदे, स
च परिच्छेदोऽपायादिभेदादनेकधेति । तद्वेदादि प्रज्ञापना
याम यथा—

कइविहाणं जंते ! इंदियओगाहणा पप्पत्ता ? गोयमा !

पंचविहा इंदियओगाहणा पप्पत्ता तंजहा—सोइंदिय
ओगाहणा जाव फासिंदिय ओगाहणा एवं नेरइयाणं
जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्सतइ अत्थि ।

(कतिविहेत्ति) । कतिविधं कतिप्रकारं भदन्त ! इन्द्रियैर-
वग्रहणं परिच्छेदे प्रज्ञप्तः । प्रज्ञा १५ पद । (अपायेहा वग्रहा
दयस्तत्तच्छब्दे द्रष्टव्याः) ।

इंदियउवओगप्पा—इन्द्रियोपयोगप्पा—स्त्री० इन्द्रियोपयोग-
स्याद्धाकावे, स च यावन्तं कावमिन्द्रियैरुपयुक्तं आस्ते ता-
वत् काव इति । प्रज्ञा० १५ पद ।

कति विहाणं जंते ! इन्दियउवओगप्पा पप्पत्ता ?

गोयमा ! पंचविहा इंदियउवओगप्पा पप्पत्ता तंजहा
सोइंदियउवओगप्पा जाव फासिंदियउवओगप्पा एवं
नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया

अत्थि । एतोसि णं जंते ! सोइंदिय—चर्क्खिदिय—घाणिं
दिय जिर्विज्जदिय फासिंदियाणं जहन्नियाए उवओग
प्पाए उक्कोसियाए उवओगप्पाए जहन्नुक्कोसियाए उव
ओगप्पाए कयेरे कयेरेहिंतो अप्पा वा ४ गोयमा !

सव्वत्थो वा चर्क्खिदियस्स जहन्निया उवओगप्पा सोइं
दियस्स जहन्निया उवओगप्पा विसेसाहिया, घाणिदि
यस्स जहन्निया उवओगप्पा विसेसाहिया, जिर्विज्जदि
यस्स जहन्निया उवओगप्पा विसेसाहिया, फासिंदियस्स

जहन्निया उओगप्चा विसेसाहिया, उकोमियाए उवओ
गप्चाए सक्क्यो वा चक्खिखदियस्स उकोसिया उवओ
गप्चा, सोइंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसा
हिया, घाणिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
जिब्जिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया, फा
सिंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया, जहन्नु
कोसियाए उवओगप्चाए सक्क्यो वा । चक्खिखदियस्स
जहन्निया उवओगप्चा सोइंदियस्स जहन्निया उवओ
गप्चा विसेसाहिया, घाणिदियस्स जहन्निया उवओगप्चा
विसेसाहिया, जिब्जिदियस्स जहन्निया उवओगप्चा
विसेसाहिया, फासिंदियस्स जहन्निया उवओगप्चा वि
सेसाहिया, फासिंदियस्स जहन्नियाहंतो उवओगप्चा
हंतो, चक्खिखदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसा
हिया, सोइंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
घाणिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
जिब्जिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
फासिंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया ।
प्रज्ञा० १९ पद । (टीका सुगमत्वान्न व्याख्यानेति न
गृहीता.)

इंदियउवचय-इन्द्रियोपचय-पुं० उपचीयते उपचयधीयते इ
न्द्रियमेनेत्युपचयः प्रायोग्यपुद्गलसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियाणा
मुपचयः इन्द्रियोपचयः इन्द्रियोपचयवृत्तः परिणामः (प्र०
२० श्र० ३ उ०) इन्द्रियपर्याप्तौ, प्रज्ञा० । तद्वेदेः यथा-

कइविहे णं जंते ! इंदियउवचए पप्पत्ते ? गोयमा !
पंचविहे इंदियउवचए पप्पत्ते तंजहा-सोइंदियउवचए
चक्खिखदियउवचए घाणिदियउवचए जिब्जिदियउवचए
फासिंदियउवचए नेरइयाणं जंते ! कतिविहे इंदियउव-
चए पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पप्पत्ते तं-
जहा सोइंदियउवचए जाव फासिंदियउवचए एवं जाव
वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्स तइविहो चेव
इंदियउवचओ जणियव्वो ॥

(इंदियोपचय पप्पत्ते इत्यादि) सुगमं (जस्स जइ इंदिया इ-
त्यादि) यस्य नैरयिकादेर्यति यावन्ति इन्द्रियाणि सम्भवन्ति
तस्य ततिविधस्तावत्प्रकार इन्द्रियोपचयो वक्तव्यः तत्र नैरयि
कादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां पञ्चविधः पृथिव्यप्तेजोवायु
वनस्पतीनामेकविधो ह्रीन्द्रियाणां द्विविधः शीन्द्रियाणां त्रिवि
धश्चतुरिन्द्रियाणां चतुर्विधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरजो-
तिष्कभैमानिकानां पञ्चविधः । क्रमश्चैवं स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः-
श्रोत्राणीति ॥ प्रज्ञा. १५ पद ॥

इंदियगोयर-इन्द्रियगोचर-पुं० इन्द्रियस्य गोचरः विषयः । शब्दा
दिषु विषयेषु, ते हि प्रतिनियतमेकैकस्येन्द्रियस्य ग्राह्या यथा
श्रोत्रस्य ग्राह्याः शब्दः, त्वगिन्द्रियस्य स्पर्शस्तत्तद्विशिष्टद्रव्यञ्च,
चक्षुषो रूपं तदाश्रयद्रव्यञ्च, रसनाया रसः, घ्राणस्य गन्ध इ-
त्यादि । एवमन्यान्यपि न्यायादिमते तत्तदिन्द्रियग्राह्याण्युक्तानि

यथा “घ्राणस्य गोचरो गन्धो गन्धत्वादिरपि स्मृतः । तथा रसो
रसज्ञायास्तथा शब्दोऽपि च श्रुतेः” । आदिपदात् सुरजित्वास्तु
रजित्वयोर्ग्रहणं तथा रसत्वं माधुर्यादिसहितः एवं शब्दत्व
तारत्व मन्दत्वादिसहितः “उद्भूतरूपं नयनस्य गोचरो द्रव्याणि
तद्वन्ति पृथक्त्वसंख्ये । विज्ञागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं
परिमाणयुक्तम्” वाच ॥

इंदियगाम-इन्द्रियग्राम-पुं० इन्द्रियसमुदाये, “बलवानि
न्द्रियग्रामः परिणतोऽप्यत्र मुह्यति” आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
इंदियचोर-इन्द्रियचौर-इन्द्रियरूपे चोरे, “जिणवयण अणु
गया मे, होउ मईज्जाणजोगमह्ठीणा । ताहे इंदिय चोरा,
करिंति तवसंजमविहोमं ॥ ७७ ॥ ” महा० प० ॥

इंदियजय-इन्द्रियजय-पुं० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां जयः ।
इन्द्रियजयः । इन्द्रियाणामत्यन्ताज्ञाक्तिपरिहारेण स्वस्वविका-
रनिरोधे, ध० १ अधि० । “अजिइंदियहि चरणं, कठं व घुणेहि
कीरइ असारं । तो धम्मत्थिहिदहं, जइअव्वं इंदियजयस्मि ४॥
इन्द्रियपराजयग्रन्थे, तत्स्वरूपञ्चाष्टके यथा-

विज्ञेपि यदि संसारा-न्मोक्षप्राप्तिश्च कांक्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥ १ ॥
वृक्षास्तृष्णाजलापूर्णं-रावधादैः कित्तेन्द्रियैः ।
मूर्च्छामनुकञ्जं यञ्जन्ति विकारविप्रपादपाः ॥ २ ॥
सरित्सहस्रदुष्पूरस्समुद्योदरसोदरः ।
तृप्तिमानिन्द्रियग्रामोऽभवचृप्तोऽन्तरात्मना ॥ ३ ॥
आत्मानं विषयैः पाशैर्नैववासपराङ्मुखैः ।
इन्द्रियाणि नियमन्ति मोहराजस्य किङ्कराः ॥ ४ ॥
गिरिमृत्सनां धनं पश्यन्धावतीन्द्रियमोहितः ।
अनादिनिधनं पाशैर्ज्ञानधनं न पश्यति ॥ ५ ॥
पुरस्पुरस्सरन् तृष्णा मृगतृष्णानुकारिषु ।
इन्द्रियायैषु धावन्ति त्यक्त्वा ज्ञानामृतं जमाः ॥ ६ ॥
पतङ्गमीनेजमृङ्ग-सारङ्गा यान्ति दुर्दशाम् ।
एकैकेन्द्रियदोषाच्च दुष्टैस्तेषां न पञ्चसिः ॥ ७ ॥
विवेकद्विपदैर्यकैस्समाधिधनतस्करैः ।
इन्द्रियैर्न जितो योऽसौ धीराणां धुरि गणयते ॥ ७७ ॥ अष्ट० ॥

“संयमाद् ग्रहणादीनामीन्द्रियाणां जयस्ततः” ।

टी०-संयमादिग्रहणाद्यो अग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वा-
नि तत्र ग्रहणमिन्द्रियाणां विषयाजिमुखीवृत्तिः, स्वरूपं सामा-
न्येन प्रकाशकत्वम्, अस्मिता अहंकारानुगमः, अन्वयार्थव-
त्त्वे प्रागुक्तवृत्ते । तेषां यथाक्रमं संयमादिन्द्रियाणां जयो
नयति । तदुक्तं ग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वसंयमादिन्द्रि-
यजय इति । द्वा० २६ द्वा० । “आपदां कथितः पन्था इन्द्रिया-
णामसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् १॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुजौ । निगृहीतानि सृष्टा-
नि स्वर्गाय नरकाय चेति ” सर्वथेन्द्रियजयस्तु यतीनामेव
इह तु सामान्यतो गृहस्थधर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तं युक्त-
मिति । ध० १ अ० । पंचानामपि स्पर्शादीनामिन्द्रियाणां जयो
दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः इन्द्रियजयहेतुत्वादिन्द्रियजयः ।
तपोविशेषे, तद्वृत्तणादि यथा “पुरिमहेकासणं निव्विगई
अत्रायंविहोववासोहिं । एगवयाइ य पंचाहिं होइ तवो इंदिये
जमांसि” तपति निर्देहति दुष्कर्माणीति तपः तत्तु नानाविधो
पाधिनिवधनत्वादनैकप्रकारं तत्त्वेन्द्रियजयमूलत्वाज्जिनधर्म-
स्य प्रथममिन्द्रियजयाहं यत्तपः तत्प्राह प्रथमदिने पूर्वार्द्धे

द्वितीयदिने एकाशनकं तृतीयदिने विकृतिकं चतुर्थदिने आ-
चासहं पञ्चमदिने उपवासः इत्येवं पञ्चमिस्तपोदिनैरेकाहता-
श्रेणिः परिपाटी चेत्येकार्थाः । एकैकं चेन्द्रियमाश्रित्यैवं स्व
रूपा एकैका हता क्रियते ततः पञ्चमिहताभिः पञ्चविंशत्या
दिवसैरिन्द्रियजयाख्यस्तपोविशेषो जवति इन्द्रियाणां स्पर्श
नादीनां पञ्चानामपि जयो दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः ।
इन्द्रियजयहेतुत्वादिन्द्रियजयः । यद्यपि सर्वान्यपि तपांसी
न्द्रियजये प्रभविष्णुनि तथापीन्द्रियजयमाहम्य क्रियमाणत्वा
दस्यैव तपसस्तत्तुत्वं पूर्वसूरिजिरभिहितमेवमुत्तरत्रापि
वाच्यम् । प्रव० २७० द्वा० ॥

इंदियट्टाण-इन्द्रियस्थान-न० स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रा-
ख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानान्यवकाशाः । श्रोत्रादीन्द्रिया-
णामुपादानकारणेषु आकाशादिषु, (पंचिदियट्टाणाणि) इन्द्रि-
याणां चामूनि स्थानानि तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिरात्म-
कत्वात् । घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात् । चक्षुरिन्द्रिय-
स्य तेजस्तद्रूपत्वात् । रसनेन्द्रियस्यापः । स्पर्शनेन्द्रियस्य
वायुरिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ॥

इंदियणिग्गह-इन्द्रियनिग्रह-पु० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां निग्र-
हो नियन्त्रणं स्पर्शादिविषयेषु ह्याम्पट्यपरिहारेण वर्तनम् ।
तदात्मके संयमनेदे, ध० ३ अधि० । इष्टेतेषु शब्दादिषु राग
द्वेषाकरणे च । “ इंदियाणं च निग्गहो ” इन्द्रियाणां च
श्रोत्रादीनां निग्रह इष्टेतेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणमनगरा-
गुणः । आव० ४ अ० ॥

इंदियाणिरोह-इन्द्रियनिरोध-पु० इन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्रा-
णचक्षुःश्रोत्ररूपाणां निरोधः स्वस्वविषयेभ्यो निवर्तनम् । इ-
ष्टानिष्ठविषयेषु रागद्वेषाभावे, ध० ३ अधि० ॥ चक्षुरादि-
करणपञ्चकसंयमे, सम्म० । तदात्मके कारणनेदे च । ध० ३-
अधि० । ओघ० ।

इंदियणिव्वत्तणा-इन्द्रियनिर्वर्तना-खी० इन्द्रियाणां निर्वर्त-
ना बाह्याज्यन्तररूपा या निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनम् ।
इन्द्रियाकारमात्रस्य निष्पादने, तद्वेदादि यथा-

कतिविहे णं जंते ! इंदियनिव्वत्तणा पप्पत्ता ? गोयमा !
पंचविहा इंदियनिव्वत्तणा पप्पत्ता तंजहा सोइंदियनि-
व्वत्तणा जाव फासिंदिय निव्वत्तणा एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि तस्स तइया
चेव सोइंदियनिव्वत्तणा णं जंते ! कइ समइया पप्पत्ता
? गोयमा ! असंखेज्जा समया अंतो मुहुत्तिया पप्पत्ता ।
एवं जाव फासिंदियनिव्वत्तणा । एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं ।

निर्वर्तना नाम बाह्याज्यन्तररूपा या निर्वृत्तिराकारमात्रस्य
निष्पादनं तदनन्तरं सा निर्वर्तना कति समया भवतीति
प्रश्ने ऽसंख्येयाः समयास्तस्या भवेयुरिति निर्वचनं वाच्यम् ।
प्रज्ञा० १५ पद ।

इंदियणाण-इन्द्रियज्ञान-न० इन्द्रियेण जनितं ज्ञानम् । प्रत्यक्ते
ज्ञाने, वाच० ।

इंदियणाणावरण-इन्द्रियज्ञानावरण-न० इन्द्रियशब्दादिसा-
मान्योपयोगावरणे, व्य० १० उ० । (एतद्वेदादिदृष्टान्ताः परि-
णामय-शब्दे)

इंदियत्थ-इन्द्रियार्थ-पु० इन्द्रियैरर्थ्यन्ते अधिगम्यन्त इती-
न्द्रियार्थाः । ग० ४ । अर्थ्यन्ते ऽभिज्ञप्यन्ते क्रियार्थिभिरित्यर्थाः
इन्द्रियाणामर्था इन्द्रियार्थाः । स्था० ५ ग० । प्रव० । नि० चू० ।
“ चत्तारि इंदियत्था पुठवेदंति तंजहा सोइंदियत्थे, घाणिंदिय-
त्थे, जिंमिंदियत्थे, फासिंदियत्थे ” टी० (पुठत्ति) इन्द्रियसम्बद्धा
वेद्यस्ते आत्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्तार्थ-
परिच्छेदस्वभावादिति । उक्तञ्च । “ पुट्टं सुणेइसइमित्वादि ” ॥
स्था० ४ । “ पंच इंदियत्था पप्पत्ता तंजहा सोइंदियत्थे जाव
फासिंदियत्थे ” श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रं तच्च तदिन्द्रियं श्रोत्रेन्द्रियं
तस्यार्थो ग्राह्यः श्रोत्रेन्द्रियार्थः शब्दः एवं क्रमेण रूपरस गन्धे
स्पर्शाश्चक्षुराद्यर्थो इति । स्था० ५ ग० । अस्य पंडित्वमपि “ ठ
इंदियत्था पप्पत्ता तंजहा सोइंदियत्थे जाव फासिंदियत्थे नो
इंदियत्थे ” स्या० ६ ग० ॥

इन्द्रियार्थानामतीतप्रत्युत्पन्नानागतनेदा यथा-

दस इंदियत्थातीता पप्पत्ता तंजहा देसेण वि एगे सहा
इं सुणिंसु सव्वेण वि एगे सहाइं सुणिंसु । देसेण वि
एगे रुवाइं पासिंसु सव्वेण वि एगे रुवाइं पासिंसु ।
एवं गंधाइं रसाइं फासाइं जाव सव्वेण वि एगे फासाइं
पमिसंवेदिसु । दस इंदियत्था पप्पत्ता पप्पत्ता तंजहा
देसेण वि एगे सहाइं सुणिंति सव्वेण वि एगे सहाइं
सुणिंति । एवं जाव फासाइं । दस इंदियत्था अणागया
पप्पत्ता तंजहा देसेण वि एगे सहाइं सुणिस्सइ सव्वेण
वि एगे सहाइं सुणिस्सइ । एवं जाव सव्वेणवि एगे फा-
साइं पमिसंवेदिसइ ।

(दस इंदियत्थादि) कंठ्या नवरं (देशेणवित्ति) विवक्षित-
शब्दसमूहपेक्षया देशेन देशतः कांश्चिदित्यर्थः एकः
कश्चित् श्रुतवानिति (सव्वेणवित्ति) सर्वतया सर्वानि
त्यर्थः । इन्द्रियापेक्षया वा श्रोत्रेन्द्रियेण देशतः संज्ञितश्रोत्रो
द्विष्युक्तावस्थायां सर्वेन्द्रियैः सर्वतोऽथैकवर्णेन देशत
उभाज्यां सर्वत एवं सर्वत्र । स्या० १० ग० ।

तुह्वे वि इंदियत्थे, एगो सज्जइ विरज्जइ एगो ।

अवज्जत्थं तु पमाणं, न इंदियत्था जिणव्वेति ॥

तुल्येऽपि समानेऽपि इन्द्रियार्थे इन्द्रियविषये रूपादौ रागहे-
तवेको रज्यते रागमुपगच्छति । द्वितीयो विरज्यते विषयप-
रिणामस्य दारुणतां परिजाघयन् विरक्तो भवति । तस्मात्प्राय
श्चित्तापत्यनापत्तिविषये अध्यात्मनान्तरपरिणामस्य प्रमाणं न
इन्द्रियार्थो इति जिना जगवन्तः सर्वज्ञा ब्रुवते । व्य० प्र० २ उ० ॥

(इन्द्रियार्थेषु रागकरणे प्रायश्चित्तं-विसय-शब्दे) (इन्द्रि-
यार्थसंवेदनप्रकार-इंदिय-शब्दे)

इंदियत्थ (वि) कोवण-इन्द्रियार्थ (वि) कोपन-न० इन्द्रि-
यार्थानां शब्दादिविषयाणां विकोपनं विकोप इन्द्रियार्थविको-
पनम् । कामविकारे, स्था० ए ग० । (एतस्य रोगोत्पत्ति
कारणता रोगुत्पत्ति-शब्दे) ॥

इंदियपज्जत्ति-इन्द्रियपर्याप्ति-खी० यथा धातुरूपतया परि-
णमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणामयति सा इन्द्रियपर्या-
प्तिः । तथा चायमर्थोऽन्यत्रापि प्रत्यन्तरेणोक्तः पञ्चानामि-
न्द्रियाणां प्रायोग्यानुष्ठानं गृहीत्वाऽनाभोगनिर्वर्तितेन वीर्येण

तद्भावयनयनशक्तिरिन्द्रियपर्यामिरिति, पर्याप्तिजेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । कर्म० । न० । पं० सं० ॥

इंदियपय-इन्द्रियपद- न० इन्द्रियवक्तव्यता प्रतिबन्धे प्रज्ञा पनायाः पञ्चदशे पदे, । न० १३०४७० । अत्र च चातुर्दशकौ तत्र च प्रयमेदेशके ये ऽर्थाधिकारास्तत्सद्वाहकमिदं गाथाद्वयम् संज्ञाणं बाह्यं, पोहत्तं कऽ पदेम ओगाहे ।

अप्पा बहुपुष्टपीवच वि, विनय परिमाण अणगारे ॥ १ ॥

अदाय असियमणी, पुष्टपणे तैलफाणियवसा य ।

कंवन्नशूणायेगन्न, दीवोदहि लोमओगे य ॥ २ ॥

(संज्ञाणं बाह्यलक्षणादि) प्रथममिन्द्रियाणां संस्थानं वक्तव्यम् । संस्थानं नाम आकारविशेषः ततो बाह्यलक्ष्यं वक्तव्यं या ह्यलक्ष्यं नाम बहुलता पितृत्वमिति भावः । तदनन्तरं पृथक् विस्तारः । तदनन्तरं (कति पदेशात्ति) कतिप्रदेशमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । ततः (ओगाहमिति) कति प्रदेशावगाढमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । तदनन्तरमवगाहनादिविषयं कर्कशादिगुणविषये चाल्पवहुत्वं ततः (पुष्टि) स्पृष्टग्रहणमुपलक्षणं तेन स्पृष्टास्पृष्टविषयं सुत्रं वक्तव्यं तदनन्तरं (पविष्टि) प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्ताविषयं ततो विषयपरिमाणं ततो ऽनगारविषयं तदनन्तरं वशाविषयं ततः कम्पवविषयं ततः स्पर्शविषयं तदनन्तरं (विग्नवति) अगासथिग्नविषयं ततो ह्रीपोदधिविषयं ततो लोकविषयं तदनन्तरमेवालोकाविषयमिति । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० ।

भवद्वितीये त्वर्याधिकारसंग्राहकं गाथाद्वयम् ।

इंदिय उवचयनिव्व-तण्णायसमया जवे असंखेज्जा ।

लक्ष्मी उवओगाह्वा, अप्पा बहुए विसेसहिया । १ ॥

ओगाहणा अवाए, ईहा तह वंजणा वगहे य ।

दर्विंदिय जाविंदिय, तीया वप्पा पुरेक्खमाया य ॥ २ ॥

(इंदिय उवचय इत्यादि) प्रथमत इन्द्रियाणामुपचयो वक्तव्यः उपचीयते उपचयनीयते इन्द्रियमनेनेत्युपचयः प्राये ग्यपुञ्जसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियपर्याप्तिरित्यर्थः । तदनन्तरं निर्वर्तना वक्तव्या । निर्वर्तना नाम बाह्यान्तररूपाया निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनं तदनन्तरं सा निर्वर्तना कति समया भवतीति प्रश्ने ऽसंख्येयाः समयास्तस्या भवेयु रिति निर्वचनं वाच्यं तत इन्द्रियाणां द्वाविंशत्दावरणकर्म त्रयोपशमरूपा वक्तव्या । तत उपयोगाह्वा तदनन्तरमहप बहुत्वे चिन्त्यमाने पूर्वस्याः २ उच्चरोत्तरा उपयोगाह्वा विशे पाधिका वक्तव्या ततः (ओगाहणा इति) अवग्रहणं परिच्छेदो वक्तव्यः स च परिच्छेदोऽप्यायादिजेदादनेकधेति तदनन्तरमपयो वक्तव्यस्तत ईहा तदनन्तरं व्यञ्जनावग्रहश्चशब्दस्यानुकार्यसमुदायकत्वादर्थवग्रहश्च वक्तव्यः । तदनन्तरं द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियसूत्रं ततो ऽतीतवचपुरस्कृतानि इत्येन्द्रियाणि तदनन्तरं भावेन्द्रियाणि विचिन्तनीयानि । प्रज्ञा १५ पद २ उ० ।

इंदियपरिणाम-इन्द्रियपरिणाम- पु० इन्दनादिन्द्रः आत्मज्ञान लक्षणपरमैश्वर्ययोगात्तस्येदमिन्द्रियमिति । निपातनादिन्द्रशब्दादियप्रत्ययः । इन्द्रियाण्येव परिणामः इन्द्रियपरिणामः । इन्द्रियरूपे जीवस्य परिणामभेदे, प्रज्ञा० १२ पद ।

इंदियवत्त-इन्द्रियवत्त-न० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां बलं स्वस्व

विषयग्रहणपाटवमिन्द्रियवत्तम् । इन्द्रियाणां स्वविषयग्रहणपाटवे, (इंदियवत्तपुष्टिवक्षाणं) इन्द्रियवत्तस्य पुष्टिरतिशायी पोषः इन्द्रियवत्तपुष्टिस्तां वर्कयन्ति नन्वादित्वादन । इन्द्रियवत्तपुष्टिवर्कनाः । जी० ३ प्रति० (अस्य बहु जेदा वीरिय-शब्दे छष्टव्याः)

इंदियमोहिय-इन्द्रियमोहित- त्रि० विषयासक्ते, अष्ट० ॥

इंदियज्ञप्ति-इन्द्रियज्ञप्ति- स्त्री० इन्द्रियाणां जप्तिः । तदावरणकर्मत्रयोपशमरूपायां पञ्चेन्द्रियत्वप्राप्तौ, । प्रज्ञा० १५ पद । तद्भेदा यथा “कति विहा णं जंते ! इंदियवत्त पण्णत्ता ? गोयमा ! पंचविहा इंदियवत्त पण्णत्ता तंजहा-सोइंदियवत्त जीव फासिंदियवत्त । एवं नेरइयाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अतिय तस्स तावइया भाणियव्वा” प्रज्ञा० १५ पद ॥

इंदियवत्त-इन्द्रियवत्त- त्रि० इन्द्रियवशेन तत्पारतन्त्र्येण ऋतः । पीभितः इन्द्रियवशतः इन्द्रियवशं वा ऋतो गतः इन्द्रियवशातः । इन्द्रियपारतन्त्र्येण पीभिते, इन्द्रियपारतन्त्र्यं गते च । म० १२ श० २ उ० ॥

इंदियविजय-इन्द्रियविजय- पु० तपोविशेषे, पंचा० १९ वि० ।

(एतद्वक्तव्यता इंदियजय शब्दे) ॥

इंदियविजति-इन्द्रियविजति- स्त्री० इन्द्रियविजगे, सा च पञ्चाश-एकोन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ०

इंदियविसय-इन्द्रियविषय-पु० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोहरूपादय इन्द्रियविषयाः । चक्षुरादीनां विषयेषु रूपादिषु, उक्त० ५ अ० । इन्द्रियविषयजेदा इन्द्रियविषयपुञ्जपरिणामभेदाश्च भगवत्यास्तृतीयशतकदशमोद्देशके जीवाभिगमस्य ज्यौतिष्कोद्देशके च प्रतिपादिता (विसय शब्दे छष्टव्या)

इंदियविसयवसगय-इन्द्रियविषयवशागत- त्रि० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोहरूपादयस्तद्वशां गताः प्राप्ता इन्द्रियवशागताः । रूपादिविषयवशागते, । उक्त० ५ अ० ॥

इंदियवीरिय-इन्द्रियवीर्य- न० ओत्रेन्द्रियादीनां स्वस्वविषयग्रहणसामर्थ्यं, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । (तद्भेदा निक्षेपावसरे वीरियशब्दे, वल्लशब्दे च) ॥

इंदियसंवरण-इन्द्रियसंवरण- न० पञ्चेन्द्रियाणि तेषां संवरणं इष्टानिष्ठविषयेषु रागद्वेषाभ्यां प्रवर्तमानानां निग्रहणमिन्द्रियसंवरणम् । इन्द्रियाणां निग्रहणे, । पा० सू० ॥

इंदियसप्पिगरिस-इन्द्रियसन्निकर्ष- पु० इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः सह सन्निकर्षः सम्यग्भेदः । प्रत्यक्षसाधने इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः संवन्धभेदरूपे-प्रत्यक्षजनकस्यापारे, । वाच० ।

इंदियावरण-इन्द्रियावरण-न० इन्द्रियविषयेष्वेव शब्दादिषु विशोपयोगावरणे, व्य० द्वि० १० उ० । (एतद्भेदादिवक्तव्यता दृष्टान्त-परिणामक शब्दे)

इंदीवर-इन्दीवर-न० हरितभेदे वनस्पतिविशेषे, । प्रज्ञा० १ पद ।

नीलोत्पले उत्पन्नमात्रे च । वाच० । निष्पल्लवं वियाणहकुवलयमिंदीवरं च ॥ प्रा० ना० ॥

इन्दु-इन्दु-पु० उन्दति चन्द्रिकया च्रवं क्लिष्टां करोति उन्द-उ आदेरिच । चन्दे, प्रा० ना० ॥

इन्दुत्तरवर्गिसग-इन्द्रोत्तरावर्तसक-न० विमानविशेषे, सम१ ए० स० ।

इंधण-इन्धन-न० इध्यतेऽनेन इन्धकरणे व्युद । काष्ठवृण करी

पादौ, “ जह चिरसंचियमिधण मन होयवण सहिओ डहं
महइ ” इन्धनं काष्ठादीनि । आव० ५ अ० । कोद्वपत्तावमादी
इधणेण फळाइ पञ्चति । नि० चू० १५ उ० । दाहे, काष्ठादौ
च । “ ओसारिए धणजरो जह परिहाइ कमसो दुआसो वा ”
अपसारितेधनजरो ऽपनीतदाहसंघात इति । आव० ५ अ० ।
इन्धयति इन्ध णिच्-ल्यु० दीपनकर्त्तरि, त्रि० प्रावे ल्युट् । उज्वा
वने, न । वाच० । उहीपने, उक्त. १४ अर्थ० ।

इधणधूम-इन्धनधूम-पु० दारुधूम, नि० चू० १ उ० ।

इधणपत्तियाम-इन्धनपत्तियाम-न-इन्धनपक्वे आम्रफले, कोद्व
पत्तावमादी इधणेण फळाइ पञ्चति ॥ जहा कोद्व पत्तावेण
अवगादि फळाणि चेदे ता पाविज्जं आदिग्रहणेण साधिप-
त्तावेण वि तत्थ जेण पक्का फळा ते इधण पत्तियामं भणति ।
नि० चू० १५ उ० ।

इधणसाढा-इन्धनशाढा-स्त्री-यत्र तृणकरीषकचवरास्तिष्ठन्त्ये
वम्भूते गृहे, वृ० २ उ० । इधणसाढा जत्थ तणा करिसताराअ
त्यत्ति” । नि० चू० १६ उ० ।

इंधिय-इन्धित-त्रि-प्रज्वालिते, “ सदेहिं रुवेहि य गंधिते तु मो
हग्निं सदिप्पत्ति हिणसत्ते ” स्त्रियाः शब्दे यैश्च इन्धितः प्रज्व
लितो मोहाग्निः कस्यापि हीनसत्त्वस्य शुक्तजोगिनो ऽभूत्
भोगिनो वा संदीप्यत इति । वृ० ४ उ० ।

इक-इक-न०देशी-कापि प्रवेशने, तथा च विशेषावश्यके
सामयिकनिरुक्तिमधिकृत्योक्तम् “ इकमप्प पवेसण मेयं
सा सामाइयं नेयं ” इकशब्दो देशीवचनः कापि प्रवेशार्थे प्रव
र्तते इति । विशेष० ॥

इक्क-इक्क-न०ढंढणसदृशे तृणविशेषे, प्रश्न० । ३ सं० द्वा० पर्व
क (ग) जातीये वनस्पतिविशेषे, प्रश्ना० १ पद सूत्र० । वणस्सइ
जेआ इक्का वामाणं पसिष्ठा इति। नि० चू० २ उ० । आचा० वृ० ।
इक्कमय-इक्कमय-त्रि० इक्कमो वनस्पतिभेदः (नि० चू० २ उ०)
तन्मये संस्तारकादौ, वृ० ३ उ० ।

इक्खण-ईक्का-न०-ईक् भावे ल्युट् । पर्यालोचने, “ तम्हादवि
इक्खपणिए ” ईक्ख तद्विपार्कं आलोचयेति सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० । दर्शने, करणे, नेत्रे, वाच० ।

इक्खाग (गु) इक्खाकु-न०-आर्यकुलभेदे, अनु० । प्रश्ना० ।
तच्च प्रथमप्रज्ञापतेर्नामस्य जगवत् ऋषभदेवस्य कुलमिति ।
स्या० ६ ग० । कुलार्थेषु ऋषभदेवस्वामिवंशोऽज्ञेषु, औप०
कल्प० । ज० । आचा० । कोशलजनपदे च । यत्रायोध्या नग-
रीति, ज्ञा० ५ अ० ।

ऐक्वाक-पु०-इक्खाकुवंशोऽज्ञे, आ० क० । ऋषभदेवस्वा
मिनो वंशस्य तद्वंशजानां चैक्खाकुनामकरणं यथा “ देसू-
णगं च वरिसं सक्कागमणं च वंसवणं य ” आ० म०
प्र० । सक्को वंसवणे इक्ख अगू तेण होति इक्खागा” ति० ।
कथानकशेषं “ जीयमेवं तीय पच्चुप्पसुमणागयाणं देवाणं
पढमतिथयराणं वंसवृणं करेत्तए ततो तियसगण संपदि
वुमो सक्को आगतो पच्चा किहरिक्क हत्थतो पविसामित्ति
महंत इक्खु वड्ढि गहाय आगतो इतो य नाभिकुलगरो उस्स-
ज्जसामिणा अंकगएण अत्थइ सक्केण य उवागएण इक्खुवड्ढिह
गएण जपएणं विजपएणं भयवं वड्ढाविओ । भयवया वड्ढीसु
दिट्ठी पामिया ताहे सक्केणं भणियं भयवं इक्ख अगू अक्क भ-
क्केणं प्रक्षयसि ताहे सामिणा पस्सथ वक्कणधरो अलंकियविज्ज-

सिओ दाहिणहत्यो पसारितो अतीव जगवयस्स तासु हरिसो
जातो तएणं सक्कस्स देविदस्स देवरुओ अयमेयारुवे संकप्पे
समुप्पज्जित्ता जम्हा जयवं तित्ययो इक्खुं अजिजसइ तम्हा
इक्खागुवंसो भवउ । आ० म० प्र० । गाथाक्करगमनिका
अथ सज्जातकिञ्चिदूनवर्षे जगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं ।
शक्रः स्वजातामिति विचिन्त्य कथं रिक्तापाणिः स्वामिस
मीपंयस्यामीति महतीमिश्रयष्टिमादाय नाजिकुलकराङ्गस्थ
स्य प्रजोरेये तस्यौ दृष्ट्वा चेक्षुयाष्टिं दृष्टवदनेन स्वामिना करे
प्रसारिते इक्षुं प्रक्षयसीति भणित्वा तां दत्त्वा इक्षुजिह्वाया
त्स्वामिनो वंश इक्षुवाकुनामा जवतु । कल्प० । आ० चू० ।
शक्रः सौधर्मेन्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इक्षुं गृहीत्वा आगतः
अक अग कुट्टिवायां गतौ अनेकार्थत्वात्तातूनां अक् धातो
रौणादिके उण् प्रत्ययः अकुशब्दो ऽजिह्वापार्थः ततः स्वामी
इक्षोः आकुनाभिवायेण करं प्रासारयत् शक्रः आर्पयत् तेन कार
णेन जवति । इक्षुवाकुवंशमवाः ऐक्षुवाकाः । आ० क० ।
“ आसी य इक्खु भोई इक्खागा तेण खत्तिया होति ” क्वत्रि
या येन कारणेन याहुल्येनेकुजोजिन आसन् तेन कारणेन
ते क्वत्रिया इक्षुवाकवो लोके ख्याताः । आ० म० प्र० । आ० चू० ।

इक्खाग (गु) कुल-इक्षुवाकुकुल-न०-इक्षुवाकूणां कुलं
इक्षुवाकुकुलम् । ऋषभदेवस्वामिवंशे, आ० म० प्र० ।
इक्खाग (गु) नृमि-इक्षुवाकूनृमि-स्त्री०-अयोध्यायाम्,
तीर्थ० “ इक्खागनृमिउज्जा, सावत्थि विणीय कोसलपुरं
च ” आव० २ अ० ।

इक्खाग (गु) राय-इक्षुवाकुराज- पु०-इक्षुवाकूणामिदवा
कुलवंशजानामथवा इक्षुवाकुजनपदस्य राजा । इक्षुवाकुवं
शीयानां कोशलजनपदस्य वा नृपे, ज्ञा० ५ अ० । उक्त० ।
परिवुद्धी इक्खागराया” स्या० ७ ग० ।

इक्खाग (गु) वंश-इक्षुवाकुवंश-पु०-ऋषभदेवस्य वंशे, “ आ
सीइक्खाग वंस संजुओ नाजिनामकुलगरो ” इति० ति० ।
(वक्तव्यता इक्खाग (गु) शब्दे)

इक्खु (उच्छु)-इक्षु- पु०- इत्येते ऽसौ माधुर्यात् “ इक्खु प्र
वासीकौ ” इति प्राकृत सूत्रेणादेरत उत्त्वम् प्रा० व्या १ पाद
५ अस्या० औपे इक्खु इति च भवति प्रा० व्या० । मधुररसो
पेते असिपत्रे स्वनामख्याते, वाच० । पर्वकवनस्पतिकाय
भेदे, उक्त० । प्रश्ना० । चतुर्विंशतिधान्यान्तर्गते धान्यभेदे, प्रव०
१५६ द्वा० । इक्षुवरट्टिका सम्भाव्यत इति। धर्म० १ अधि० “ उच्छु
जवसाधिकाधिया इति ” औप० “ इक्षुग्रहणाग्रहणे यथा-
“ से निक्खु वा निक्खुणी वा अभिक्खेज्जा उच्छवणं उवागच्छि
त्तए जे तत्थ इस्सेर जाव उम्माहंसि अह निक्खू इच्छेज्जा
उच्छुजोत्तए वा पायए वा सेज्जं उच्छू जाणेज्जा स खंनं जाव
णो परिगाहेज्जा अतिरिच्छिच्छिं तहेव तिरिच्छिच्छिं तहेव
से निक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण अभिक्खेज्जा अंतरु-
च्छूयं वा उच्छुगभियं वा उच्छुत्रोयगं वा उच्छुसावगं वा
उच्छुमावगं वा जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा
अंतरुच्छूयं वा जाव मावगं वा स अंनं जाव णो परिगा-
हेज्जा से निक्खू वा निक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंत-
रुच्छूयं वा जाव मावगं वा अप्पंनं जाव परिगाहेज्जा अति-
रिच्छिच्छिं तहेव परिगाहेज्जा । इक्षुसूत्रत्रयमप्याम्रवन्नेयमिति
नवरं अंतरुच्छूयंति पर्वमप्यामिति आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।

इच्छका (च्छाका) र-इच्छाकार-पु० एषणमिच्छा स्वाभिप्रायस्तया
करणं तत्कार्यनिर्वर्तनमिच्छाकारः । गच्छा० ३ अधि० । विव-
क्तिक्रियाप्रवृत्त्युपगमः । अनु० । इच्छया वद्वाभिबोधमन्तरेण

कारः इच्छाकारः इच्छाक्रियेत्यर्थः इति । स्था० १० ग० । प्रव० ।
 आ० म० प्र० । इच्छायाः करणमिच्छाकार इति । वृ० १ उ० ।
 स्वकीयान्निष्ठापे, । “इच्छाकारेण संदिह भगवन् देवसि अं
 आशोऽमि” इच्छाकारेण निजेच्छयेति । आत्मीयेच्छयेति ।
 स्वकीयान्निष्ठापेण न पुनर्वैज्ञानियोगेनेति च । ध० ३ अधि० ।
 तदात्मके षष्ठे सामाचारीवेदे च । इच्छाकारो अ ऋदुओ इति ।
 उक्त० १६ अ० । इच्छाकारेण ममेदं कुरु इच्छाप्रधानया क्रियया
 न वज्ञाभियोगपूर्विकयेति । स्था० १० ग० । इच्छाकारेण
 ममेदं कुरु तत्र चाहं करोमीति निर्देशोऽन्युपगमो वा इच्छा-
 कार इति । ध० ३ अधि० । प्रव० । आ० म० प्र० । वृ० ।
 “इच्छाकारो य सारेण” इति । उक्त० १६ अ० । सारेण इति
 औचित्येनात्मनः परस्य वा कृत्यप्रतिप्रवर्तते । तत्रात्म-
 सारेण यथेच्छाकारेण युष्मच्चिकीर्षितं कार्यमिदमहं करो
 मीति । अन्यसारेण च मम पात्रवेषपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति
 ग० ३ अधि० । अस्य च प्रयोगः स्वार्थम्परार्थं वा चि-
 कीर्षन् यदा परमन्यर्थयेते इति । स्था० १० ग० “इच्छा-
 कारपत्रोगो णाम जं इच्छया करणं तं वज्ञानियोगादिणा इच्छे-
 यस्स अत्यस्स संपयत्यं इच्छाकारसहं पञ्ज्जति । आ० चू० ३
 अ० । उत्सर्गतः साधूनां सति सामर्थ्यं कार्यार्थपरो नाज्यर्थ-
 यितव्यः अग्निगूहितवज्रवीर्येण जाव्यं तत्कार्यस्य असामर्थ्यं
 अप्रावीण्ये वा रत्नाधिकं विहायान्येषामन्यर्थनाविषयमिच्छा
 कारं करोति । यदि वा नाज्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यस्तत्प्रयो-
 जनकरणशक्तो निर्जरार्थी साधुः कंचन साधुं चिकीर्षित-
 कार्यं विनाशयन्तं गुरुतरकार्यकरणासमर्थमविनाशयन्तमप्य-
 न्यर्थयन्तं वाज्जिह्वपितकार्यकरणाप्यन्यतरं साधुं दृष्ट्वा तत्कार्यं
 कर्तुकामस्तत्रापि इच्छाकारं प्रयुज्जीत । इच्छाकारेण युष्मदी-
 यमिदं कार्यं करोमीति युष्माकमिच्छाक्रियया करोमि न वज्ञा-
 दित्यर्थः । ध० ३ अधि० ।

तत्रेच्छाकारो येष्वर्थेषु क्रियते तत्प्रदर्शनार्थमाह ।

जइ अब्जत्येअ परं, क्तरणजाते करेज्ज सो को वि ।

तत्थ वि इच्छाकारो, न कप्पइ वज्ञानिओगो उ ॥

यदि इत्यन्युपगमे अन्यथा साधूनामकारणे अन्यर्थना नैव
 कल्पते । ततश्च यदि अन्यर्थयेत् परमन्यं साधुं ग्ञानादौ
 कारणजाते समुत्पन्ने सति ततस्तेनान्यर्थयमानेन इच्छाकारः
 प्रयोक्तव्यः । यदि वा अनन्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यः साधुः (से)
 तस्य कर्तुकामस्य कस्यचित् साधोः कारणजातं कुर्यात् ।
 तत्रापि तेनानन्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुकामेन
 इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः । इह विरहः केचिदनन्यर्थिता एव
 परकार्यकर्तार इति कोपातिग्रहणम् । अथ कस्मादिच्छाकार-
 प्रयोगः क्रियते । उच्यते-वज्ञानियोगो मा चूदिति हेतोस्तथा
 चाह अतो न कल्पते वज्ञानियोगः साधूनाम् तत इच्छाकार-
 प्रयोगः कर्तव्यः । तु शब्दः क्वचिद्वज्ञाभियोगो मा चूदिति क-
 ल्पते इति सूचनार्थः ।

उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह ।

अब्जुवगमंमि निज्जइ, अब्जत्येउं न वट्ठइ परो उ ।

अग्निगूहियवज्रविरिण्ण, साहुणा ताव होयव्वं ॥

यदि अन्यर्थयेत्परमित्यस्मिन् यदि शब्दप्रदर्शिते अन्युपगमे
 सति ज्ञायते किमित्याह । अन्यर्थयितुं न वर्तते न युज्यते परः ।
 किमित्यत आह-न निगूहिते वज्रवीर्ये येनासावनिगूहितव-
 ज्रवीर्यस्तेन । वज्रं शारीरं, वीर्यं मानसशक्तिविशेषः तावच्छब्दः

प्रस्तुतार्थप्रदर्शकः । एवमनिगूहितवज्रवीर्येण तावत्साधुना
 प्रवितव्यम् । पागन्तरं वा “अग्निगूहियवज्रवीरिण्ण जेण
 साहुणा होयव्वं ” अस्यायमर्थो येन कारणेन अनिगूहित-
 वज्रवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः अतोऽन्यर्थयितुं न
 युज्यते पर इति आदेत्थं तर्ह्यन्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्या-
 सोऽनर्थकः । उच्यते —

जइ होज्ज तस्स अनज्जो, कज्जस्स विणाणाइ न तं वाणं ।

गिज्ञाणाइ विहिपहोज्जा, वावमो कारणेहिं सो ॥

यदि जवेत्तस्य प्रस्तुतस्य कार्यस्यानज्जो समर्थः यदि वा न
 विजानाति तत्कार्यं कर्तुं वाणमिति निपातः पादपूरणार्थः ग्ञाना-
 दिर्वा जवेत् व्यापृतः कारणैरसौ तदा संजातद्वितीयपदान्य-
 र्थनागोचरमिच्छाकारं रत्नाधिकं विहायान्येषां करोति तथाचाह

रत्ताणि य वज्जेत्ता, इच्छाकारं करेइ सेसाणं ।

एयं मज्जं कज्जं, तुब्जेह करेह इच्छाणं ॥

रत्नानि द्विविधानि ह्यरत्नानि भावरत्नानि च । तत्र मरकत-
 वज्रेक्ष्मणीवैभूर्यादीनि ह्यरत्नानि सुखमधिकृत्य तेषामने-
 कान्तिकत्वादनत्यन्तिकत्वाच्च । जावरत्नानि सम्यग्दर्शन-
 ज्ञानचारित्राणि सुखनिबन्धनतामङ्गीकृत्य तेषामैकान्तिक-
 त्वात् अत्यन्तिकत्वाच्च जावरत्नमधिको रत्नाधिकस्तं वर्ज-
 यित्वा इच्छाकारं करोति । शेषाणां कथमित्याह । एतन्मम
 कार्यं वल्लसीवनिकादिरूपं कुरुत इच्छया न वज्ञानियोगे-
 नेति । तत्रयदुक्तम् । (जइ अभ्रत्येज्ज परं कारण जाते इति)
 तत्र प्रथमगाथया यदीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः । द्वितीय-
 गाथया कारणजातानि कथितानि । अनया तु पूर्वार्धेनान्यर्थना-
 विषयो दर्शितः । उत्तरार्धेन त्वन्यर्थनायाः स्वरूपम् । संप्रति
 “करेज्जवासे कोइ” इति अस्य गाथावयवस्यावयवार्थः प्रति-
 पादनीयस्तत्रान्यकरणसंज्ञकारप्रतिपादनायाह ॥

अहवा वि विणासंतं, अब्जत्यं तं च अस्सदड्ढणं ।

अन्नो कोइ जणिज्जा, तं साहुनिज्जण्डाउ ॥

अथवेति “जइ अब्जत्येज्ज परं कारणजाए” इत्यपेक्षया प्रका-
 शं ततो द्योतनार्थं विनाशयन्तं चिकीर्षितं कार्यमपिशब्दात्-
 सोऽप्यस्मिन् गुरुतरे कार्ये समर्थस्ततो यदि स तत्र व्यापृतो
 जवति तर्हि तेन गुरुतरप्रयोजनं सीदतीति परिज्ञाव्य विना-
 शयन्तमपि, यदि वा स्वयमसमर्थतया अभिज्ञापितकार्यकर-
 णाय साधुमन्यमन्यर्थयन्तं दृष्ट्वा निर्जरार्थी कोऽप्यन्यः साधुः
 साधुं जणेत् । किं मणेदित्याह—

अह यं तुज्जेमेयं, करेमि कज्जं तु इच्छाकारेण ।

तत्थ वि से इच्छइ से, करेइ मज्जायमूलीयं ॥

अहमित्यात्मनिर्देशे युष्माकमेतत् कर्तुमभीष्टं कार्यं करोमि
 इच्छाकारेण युष्माकमिच्छाक्रियया न वज्ञादित्यर्थः तत्रापि
 स कारापकः साधुः इच्छति इच्छाकारं (से) तस्य स्वयमि-
 च्छाकारेण कर्तुमन्युद्यतस्य करोति नत्वसौ तेनेच्छाकारेण
 याचितस्ततः किमर्थमिच्छाकारं करोतीत्यत आह-मर्यादामूलीय
 म । मर्यादा साधूनां व्यवस्था तस्या मूळं मर्यादामूळं तत्र-
 जवो मर्यादामूलीय इच्छाकारस्तं निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां
 विजक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतोर्द्वितीया । ततोऽयमर्थः मर्या-
 दामूळजत इच्छाकारस्तथाहि-साधूनामियं मर्यादा न किंचि-
 दवस्थाव्यतिरेके ऽ कश्चित्कारयितव्यः । तदेवं व्याख्यातोऽधि-
 कृतो गाथावयवः ॥

मंप्रति तत्त्ववि इच्छाकार इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य विषयं
प्रदर्शयति—

अहं वा सगं करंतं, किं वा अन्नस्स वा वि दह्माणं ।
नस्स वि करेइ इत्यं, मज्जं पि इमं करेहेत्ति ॥

अथवा स्वकमान्मीयं पात्रक्षेपनादि किं कुर्वते अन्यस्य वा
किंचित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा नस्यापि अस्तां प्रायुक्तस्येत्यपि शब्दा-
यः आपन्नप्रयोजनः सन् इच्छाकारं कुर्यात्—कयमित्याह—ममा-
पीदं पात्रक्षेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥

इदानीमन्ययित्तसाधुविषयं विधिं प्रदर्शयति ॥

तत्त्व वि सो इच्छं से, करेइ दीवेइ कारणं वा वि ।

इहरो आणुगहत्तं, कायव्वं साहुणा किच्चं ॥

तत्रापि एवमन्ययित्तस्य साधोरन्ययित्तसाधुरिच्छाकारं
करोति इच्छाकारं तव करोमि । अथ तेन गुर्वदिसत्कं कार्या-
न्तरं कर्तव्यं तर्हि दीपयतिकारणं चापि इतरथा गुर्वदिकार्य-
कर्तव्याभावे सत्यनुग्रहायमवश्यं साधोः कृत्यं कर्तव्यमिति ।
अपिशब्दात् किंतेच्छाकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह—

अहं वा नाणाईणं, अह्माए जइ करेज्ज किच्चाणं ॥

वेयावच्चं किंची, तत्त्ववि तेसिं जवे इच्छा ॥ १ ॥

अथवा ज्ञानादीनामादिशब्ददर्शनचारित्रपरिग्रहः । अर्थाय
यदि कुर्यात् कृत्यानामाचार्यादीनां वैयावृत्यं कश्चित्साधुः
पात्रान्तरं च किंचीति किंचिद्भि आवणादि तत्रापि तेषां कृत्या-
नां—तं साधुं वैयावृत्यं नियोजयतां प्राव इच्छति भवेदिच्छा-
कार इच्छाकारपुरस्सरं योजनीय इत्यर्थः किमित्यत आह
यस्मात्—

आणा वज्जाजियोगो, निगंथाणं न कप्पए काउं ।

इच्छा पडंजियव्वा, सेहए रयणिए तह ॥

आज्ञापि ममाज्ञा भवतेदं कार्यमेवंरूपा तथा विवर्कितं कार्य-
माज्ञापितस्याप्यकुर्वतो वज्जात्कारेण नियोजनं वज्जाजियोग
एतैर्वापि निर्ग्रन्थानां न कल्पते कर्तुं किन्तु इच्छेति इच्छाकारः
प्रयोक्तव्यः प्रयोजनेऽनुत्पन्ने सति शैक्वे तथः रक्षाधिके च
आज्ञापादिप्रष्टुकामेन आद्यन्तग्रहणान्मन्यस्यापि ग्रहणमिति
व्याख्यायान्येषु च पपु तावत्स उक्तः । अपवादतस्त्वाज्ञावज्जा-
जियोगावपि छविनीते प्रयोक्तव्यौ तेन चेहोत्सर्गनः संवास
एव न कल्पते बहुजनादिकारणप्रतिवस्तुतया त्वपरित्याज्यः
अथ विधिः प्रथममिच्छाकारेण योज्यते कुर्ध्वाज्ञया पुन
वज्जाजियोगेनेति आह च ॥

जह जव्वाह्वाणं, आसाणं जणवपसु जायाणं ।

सयमेव खल्लिणगहणं, अहंवावी वज्जाजियोगेणं ॥

पुरिसज्जाए वि तह्मा, विणीय विणयंमि नत्थि अजियोगो ॥

सेसंमि उ अजिओगो, जणवयजाए जहा आसो ॥

यथा जात्यवाहिकानामध्वानां जनपदेषु मगधादिषु जाता-
नां च शब्दलोपोत्र छद्मः स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति ।
अथवाऽपि वज्जाजियोगेन खलीनं कविकं किमुक्तं प्रवति ।
यथा जात्यवाहिकानामध्वानां स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति
जनपदजातानां च वज्जाजियोगेन एवं पुरुषज्ञातेपि ज्ञातश-
ब्दः प्रकारवचनः पुरुष प्रकारेऽपि कथ्यते इत्याह (विणीय
विणय इति) विविधप्रकारं नीतः प्रापितो विनयो येन स
विनीतविनयस्तस्मिन्नास्याजियोगः स्वयमेव विनये प्रवर्तनात्

खलीनग्रहणे जात्यवाहिकस्येवातः (सेसंमि उ अजियोगोत्ति)
शेषे विनयरहिते अजियोगो वज्जाजियोगः प्रवर्तते कथानका-
जनपदजाते यथा चैष गाथाद्वयसमुदायार्थः । अवयवार्थस्तु
द्वयस्यस्तत्त्वेदं । “ वाहवविसए एगो आसकिसोरो सो
दमिज्जिउकामो वेयावियवेवाए, अहियासकाणि ए माए ! अ
त्येऊण वाहियाव्वीए नीओ खल्लिणं से होइयं सयमेव तेणगहियं
विणीय इत्ति राया सयमेवारुद्धो मोयहियइच्छियं वृद्धो रत्ता उ-
यरिउण आहारवयणादिणा सम्मं पमियारेउ पइदियं ह च मुक्क-
त्तणं तो एवं वहति न तस्स वज्जाजियोगो पवत्तइ । अवरो पुण
मगहादिजनवयजाओ आसो सो दमिज्जिउकामो वियाववे-
वाए हिअ वासित्तो नायरं पुच्छति किमेयंति ताए भणियं
पुत्त ! विणयगुणकत्तं ते एयं कल्लं पुण मा खलीणं पमिच्छि-
हसि मा वा वहिसि तेण तहेव कयं रत्ता चिरं कोरकोरेण पिहि-
तो वज्जाविकवियं दाऊण वाहिओ पुणा जवसंसे निरुद्धे
तेण माऊए कहिए सा भणइ पुत्त ! इव्वे दिट्ठियफलमिणं
तं दिट्ठो भयमग्गो जो मग्गो ते रुक्खइ तं करेहिसि एस्स दिट्ठो
अयमुवणतो जो सयं न करेइ वेयावच्चादित्तथ वज्जाजियोगो
विषयट्ठा विज्जइ जणवयंजाए जहा आसो इत्ति ” तस्माद्वज्जा-
जियोगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युतेच्छाकारं दत्त्वा
अनन्यार्थितेनैव वैयावृत्यादिकर्तव्यम् । तथापि अनन्यार्थि
तस्य स्वयमिच्छाकारकरणं न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अवन्त्यणाए मरुओ, वानरओ चेव होइ दिट्ठतो ।

गुरुकरणे सयमेव य, वाणिगगा दोन्नि दिट्ठता ॥

अन्यर्थनायां मरुको छद्मन्तः पुनः शिष्यनोदनायां वानर-
कश्चैव भवति छद्मन्तः गुरुकरणे स्वयमेव तु द्वौ वणिजौ
छद्मन्तः एष गाथा समासार्थो व्यासार्थः कथानकेन्यो स्वसा-
तन्वस्तानि चामूनि “ एगस्स साहुस्स बल्ली अत्थि सो न
करेइ वेयावच्चं वाहवुह्माणं आयरिएण चोइओ भणइ को मं
अभत्तेइ आयरिएण जणितो तुमं अवन्त्यणं मगंतो खुक्कि-
हिसि जहा सो मरुगो नाणमयमत्तो कत्तिपुप्पिमाए नरिंद-
जणवपसु दाणं देउमच्छुट्टिपसु न तत्त्व वच्चइ भज्जाए जणि-
तो जाहे सो भणइ एगं ताव सुह्माणं परिगहं करेमि विणयं
घरं तेसिं गच्छामि जस्स आसत्तमस्स कुवस्स कज्जं सो मम
अणेत्ता देउ एवं सो जाव जीवाए दरिहो जातो एवं तुमं पि
अत्थणं मग्गमाणो खुक्किहिसि निघए एतेसिं वाहवुह्माणं
जाणे चेव अहं अण्णो वेयावच्चं करेमि अन्ने अत्थिवरंतगा
तुज्ज चिए सइकि एवं चेव विराहिति ततो सो एवं भणिओ
एवं सुंदरं जाणंता अण्णो कीस न करेइ । आयरिया भणंति
सरिसो तुमं तस्स वानरस्स जहा एगो वानरो रुक्खे अत्थइ
वासासु सीतवार्तेहिं जमिज्जतो ताहे सुघराए सवणिगाए
भणिओ वानर ! पुरसोसि तुमं निच्छयं वहसि वाहुदंभाइ जो
पायवस्स सिहरेणं करेसि कुम्पिमाहिं वासो एवं विभणिओ
तुन्नि को अत्थइ ताहे सो दाच्चपि तच्चपि जणइ ततो सो रुद्धो
तं रुक्खं दुरिहिउ मादत्तो सा नट्ठा तेण तीसे तं घरं सुवं
विक्खिक्खं जणइ न विसिसमं महत्तिआ न विसिसमं सोहि
वावणिट्ठा वा सुअरे अत्थसु विघरा जा गहसि बोग तिच्चिसु
सुहं इदाणि अत्थ एवं तुमं पि ममं चेव उवरिएण जाओ किंच
मम अच्चं पि निजदारं अत्थि तेण ममं बहुतरियाणि घरा तं दाहं
खुक्किहामि जहा सो वाणिगगा दो वणिजौ जाव ववहरंति एगो
पढमपाउसो मल्लं दायव्वं होहितित्ति सयमेव आसादपुष्पिमा

ए धरं पुच्छा इतो वीराणं अट्टं वा तिभागं वा दाऊण वा वि-
ससयं ववहरइ तेण तद्विवसं विकुणो दाहल्लो इयरो कुक्को
एवं तो अचित्तेणेण सुत्तया नासंति ते हियते नट्टेहिं गच्छ-
सारवणा भावेण गच्छस्स अपभियण्णो बहुतरं मे नासइ
इति तथाचाह * सुत्तयेसु अचित्तेण, आदेसे बुद्धसेहगेत्ते ।
वात्ते खमगे चाइ, इह्मायी अणिट्ठिया १ एपहिं कारणेहिं—तु
वचुतो उ होइ आयरिओ । वेयावच्चे करणं, कायव्वं तस्स
सेहेहिं २ जेण कुत्तं आयत्तं, तं पुरिसं आयरेण रफ्फेज्जा ।
नहिं तुवंमि विण्णु, अरया साहरया होंति ३ * आदेशे प्राघूर्णेके
वृत्ते शैक्के ग्लाने तथा वात्ते वधुवयसि कपके च यथाचार्यः
स्वयं वैयावृत्यं करोति तर्हि सूत्रार्थयोरचिन्तनं प्रवति तथा
वादिनि आगते ऋद्धिमति च नगरश्रेष्ठ्यादौ आदिशब्दाद्वा-
जादिपरिग्रहः । आचार्यं वैयावृत्याय पानकादिगते प्रवचनद्वा-
शवं भवति अनर्हिका एते अनीश्वरप्रवजिता एते इत्यर्थः । तंत
एतैः कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायणां तुम्बज्जतो भवति
ततो वैयावृत्यविषये यत् करणं करणीयं तत्तस्य शेषैः कर्तव्यं
न पुनः स स्वविषये परविषये वा वैयावृत्यं प्रवर्तमान उपेक्षणीय
एतदेवाह (जेणेत्यादि) येन पुरुषेण कुत्तमायत्तं तं पुरुषमाद-
रेण रक्केत यतो नहु नैव तुम्बे विनष्टे अरकाः साधारकाः साधा-
रा भवन्ति आह इच्छाकारेणाहं तत्र प्रथमादिकादिकमान-
यामीत्याद्यभिधाय यदा वक्ष्याभावाच्च संपादयति तदा
निर्जरात्वाजविक्रयस्तस्येच्छाकारस्ततः किं तेनेत्याशङ्क्याह
* वेयावच्चे अञ्जु—द्विगुस्त सञ्जाए काउकामस्स । वामो चैव
तवसिस्स होइ यदीणमणस्स * वैयावृत्ये संयमव्यापारे
अञ्जुत्यितस्य, तथा अञ्ज्या प्रसन्नेन मनसा इह लोकपरलोका-
शंसाविप्रमुक्तेन कर्तुंकामस्य (वामो चैव तवसिस्सस्ति)
प्रकारणाभिर्जराया वाम एव तपस्विने प्रवति अद्वय्यादौ
अदीनं मनो यस्यासावदीनमनास्तस्यादीनमनसः ॥ आ० म०
द्वि० । पंचा० । आ० चू० ।

इच्छमाण—इच्छतु—त्रि० अजिज्ञप्यति, पंचा० ५ विव० ॥

इच्छा—इच्छा—स्त्री० एषामिच्छा—इषु इच्छायाम् । इष—भावे श
प्रत्ययः स्था० १० ग० । आ० म० प्र० । मायाकपायनेदे,
सम० ५१ स० । अजिज्ञापे, प्रश्न ५ द्वा० । पंचा० । आव० ।
सूत्र० । दश० । स्या० । वृ० । “ इच्छामि गमि (इत्तं) का
उस्समं ” इषु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषैकवचनस्य “ इषुग-
मयमां उ ” इति उत्वे इच्छामीति प्रवति इच्छाम्यजिज्ञापामि स्था-
तुमिति । आव० ५ अ० । सम्प्राप्त्यमानज्ञाभस्यार्थस्याभिज्ञापा-
तिरेके, आतु० । आगतानागतान्यतरार्थप्रार्थनायाम् , ध०
३ अधि० । अजिज्ञाये, नं० । ग० । विशे० । चेतःप्रवृत्तौ, आचा०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० । अञ्जुपगमे, ध० २ अधि० प्रीतौ, द्वा०
२० द्वा० । प्रीतिसाधकभावाजिज्ञापे, अष्ट० २७ । स्पृहाया-
म्, अष्ट० ११ । परिग्राह्यवस्तुविषयकवाञ्छाकरणे, संथा० ।
पंचा० । अन्तःकरणप्रवृत्तौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । इन्द्रिय-
मनोनुकूलायाम्प्रवृत्तौ, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । विव-
क्षितक्रियाप्रवृत्त्यञ्जुपगमे, अनु० ॥

एतस्य निक्षेपो यथा—

नामं उवणा दविण, खित्ते कात्ते तहेव जावे अ ।

एसो खलु इच्छाए, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥ १ ॥

नामस्थापने गतार्थं छव्येच्छा सचित्तादिछव्याजिज्ञापः । अनु-
पयुक्तस्य वेच्छामीत्येवं प्रणतः क्षेत्रेच्छा मगधादिकेच्छाभिज्ञापः ।

कात्तेच्छा रजन्यादिकात्ताजिज्ञापः “ ख्यणिमहिसारियाउ,
चोरा परदारिया य इच्छंति । ताद्यायरां सुजिक्खं, बहुधन्ना
केइ उव्विक्खं ” जावेच्छा प्रशस्तेतरभेदा प्रशस्तज्ञानाद्यभि-
ज्ञापः । आव० ३ अ० । आ० चू० ॥

विस्तरेणेच्छानिक्षेपमाह ॥

जाइ इच्छइ अत्थं, नामादि तस्स सा हवई इच्छा ।

नामंमि जंतु नामं, इच्छसि नामं व जं जस्सि ॥ २ ॥

यो नाम यमर्थं नामादिवक्ष्यमाणमिच्छति तस्य सा प्रवति
इच्छा यो नामेच्छसि तस्य नामेच्छा । स्थापनामिच्छतः स्था-
पनेच्छा । एवं छव्येच्छादिकमपि ज्ञावनीयम् । इच्छायाश्च
निक्षेपः पोढा । तद्यथा—नामेच्छा स्थापनेच्छा छव्येच्छा
क्षेत्रेच्छा कात्तेच्छा भावेच्छा । तत्र नामेच्छामभिधित्सुराह—
नाममित्यादिना तु नामत्रिपया इच्छा इयं नाम देवदत्ता
दिकस्य नाम इच्छा नामेच्छेति भावः । अथवा यस्येति नाम
स नामनामवतोरनेदोपचारात् नाम चासौ इच्छा च नामेच्छा ।

स्थापनेच्छामाह ।

एमेव होइ उवणा, निक्खिप्पइ इच्छ एव जं उवणं ।

सो मित्ताइ जह सं—जवतु दव्वादिसुं जणसु ॥ ३ ॥

एवमेवानेनैव नामगतेन प्रकारेण प्रवति स्थापनेच्छा अति-
देशोक्तमेव यदिच्छेति निक्षिप्यते सा स्थापना चासाविच्छा
च स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः । अथवा यतः स्थापनामिच्छति
सा स्थापनेच्छा स्थापनीया इच्छा स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः ।
छव्येच्छा द्विधा आगतो नो आगततश्च । तत्र आगतत इच्छा
पदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तो नो आगततस्त्रिधा—इशरीर-
भन्वशरीरे प्राग्वत् तद्व्यतिरिक्ता च यद्व्यतिरिक्ता सा च त्रिधा
सचित्तछव्येच्छा अचित्तद्रव्येच्छा मिश्रद्रव्येच्छा । तत्र सचित्त-
छव्येच्छा त्रिधा—द्विपदचतुष्पदापदनेदात् । तत्र द्विपदा सचित्त
छव्येच्छा यत् स्त्रियमिच्छति पुरुषमिच्छति इत्येवमादि । चतु-
ष्पदसचित्तछव्येच्छा यदश्वमिच्छति गावमिच्छतीति । अप-
दसचित्तद्रव्येच्छा आन्नस्येच्छा मातुलिङ्गस्येच्छेत्यादि । अचि-
त्तछव्येच्छा सुवर्णछव्येच्छा हिरण्येच्छादि । मिश्रछव्येच्छा
सुवर्णाद्यङ्गकारविनृपितस्य द्विपदादेरिच्छा । अथवा द्रव्यादिषु
क्षेत्रकात्तेषु यथासंनवं स्वामित्वादि । स्वामित्वं त्वकरणा
करणानि भणतः स्वामित्वादिभिः प्रकारैः द्रव्यक्षेत्रकात्ते-
च्छा वक्तव्येति ज्ञावः । तत्र स्वामित्वेन छव्येच्छा यथा आत्मनः
पुत्रमिच्छति इत्यादि करणेन यथा मद्याद्यज्यवहतेन तैरिच्छा
कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा सुप्रतारितायां
शय्यायां स्थितस्य कामेच्छा समुत्पद्यते क्षेत्रकात्तावचेतनौ
ततो न तयोः स्वयं स्वामित्वेनेच्छा प्रवति ततः करणाधि-
करणाज्यां तत्र योजना तत्र क्षेत्रेण वक्ष्येन क्षीरनेच्छा
वपनेच्छा जायते । अधिकरणेन यथा गृहे स्थितस्य जोगेच्छा
कामेच्छा वा, सद्गुरुकुलवासे सम्पत्तुगृहानेच्छा वा समुपजायते
इत्यादि । कात्ते करणे यथा यौवनकात्तेन धनेच्छा कामेच्छा वा
जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा हेमन्ते रात्रौ शीतेन पीडि-
तः सूर्योक्तकात्तामिच्छति । भावत इच्छा द्विधा—आगततो नो
आगततश्च तत्रागततः इच्छेति पदार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्त “ उ-
पयोगो ज्ञावनिक्षेप ” इति वचनात् नो आगतत आह—

जावे पसत्थमपस—स्थिया य अपसत्थियंत इच्छामो ।

इच्छामो य पसत्थं, नाणादीयं तिविहमित्थं ॥ ४ ॥

आगमतो ज्ञायत इच्छा द्विधा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । मकारो
लाङ्गणिकः । तत्राज्ञानादिविषया इच्छा अप्रशस्ता, प्रशस्ता
ज्ञानादिविषया । व्य० प्र० ३ उ० ।

इच्छाचिन्तितुक्तेः फलं यथा—

कैरिज्जं जो अत्तो, संपत्तीए न तं मुहं तस्स ॥

इच्छाविणिविचीए, जं खलु बुद्धप्पवाओ अं ॥ ६॥

कांश्यतेऽजिह्वप्यते योऽयः आदिप्रस्राप्या न तत्सुखं तस्या-
र्थस्य इच्छाविनिवृत्त्या यत्खलु सुबुद्धप्रावादोऽयमाप्तप्रादोय
मिति गार्थायः ।

मुत्तीए वचिचारो, तत्तो जं सा जिणेहि पन्नत्ता ॥

इच्छा विणिविचीए, चेव फलं पगरिसं पत्तं ॥ ७॥

मुक्त्या व्यभिचारस्तत्काङ्क्षणे तत्प्राप्त्यैव सुखभावादेत-
दाशङ्क्याह । तत्र यद्यस्मादसौ मुक्तिर्जनैः प्रज्ञा तीर्थकरै-
रुक्ता इच्छाविनिवृत्तेरेव फलं न पुनरीच्छापूर्वकमिति प्रकर्षं
प्रातस्सामाधिकं संयतादेरारज्योत्कर्षेण निष्ठाप्राप्तमिति गा-
थार्यः । किंच—

जस्मिच्छाए जायइ, संपत्ती तं पडुच्चिमं जणिअं ।

मुत्ती पुण तदजावे, जप्पणिच्छा केवली जणिया ॥ ८॥

यस्यायस्येच्छया प्रवृत्तिनिमित्तभूतं यज्जायते संप्राप्तिस्त-
नर्थं विज्ञयादिकं प्रतीत्येदं भणितं काङ्क्ष्यते इति । मुक्तिः पुन-
स्तदभावे इच्छाऽभावे जायते । कुत इत्याह—यद्यस्मादनिच्छाः
केवलिनो जणिताः “अमनस्काः केवलिन” इति वचनादिति
गार्थायः । पं० व० १ द्वा० । पक्षस्य पञ्चदशसु रात्रिषु स्वनाम-
व्यातायामेकादश्यां रात्रौ च । ज्यो० ४ पा० ॥ जं० ॥ चं० ।
ईप्सा—स्त्री० आन्तुमिच्छा आप्-सन्-अ । आन्तुमिच्छायाम्,
इच्छायां च । वाच० ।

इच्छाकाम—इच्छाकाम—पु० पणमिच्छा सैव चित्ताजिह्वापरुप-
त्वात्काम इच्छाकामः । इच्छारूपे कामे, “इच्छा पसत्यमप-
सत्यिगा य” । इच्छा प्रसस्ताऽप्रशस्ता च । अनुस्वारो ऽत्राङ्ग-
णिकः सुखमुखोच्चारणार्थः । तत्र प्रशस्ता धर्मेच्छा मोक्षेच्छा ।
अप्रशस्ता युक्तेच्छा राज्येच्छा । व्यक्ता इच्छाकामा इति ।
दश० २ अ० ।

इच्छागहण—इच्छागहण—न० अभिप्रायपरीक्षणे, वृ० १ उ० ।

इच्छागहं—इच्छागहं—पु० यथागहं, “एसो उ अहा गंदो इच्छा-
गहं पण्डा” १७ इति । आच० ३ अ० ।

इच्छाजम—इच्छायम—पु० यमनेदे, “इच्छायमो यमेव्विच्छा,
युता तद्वत्कथामुदा” —इच्छेति तद्वता यमवता कथातो या मुदा
प्रीतिस्तथा युता सहिता यमेव्विच्छा इच्छायम उच्यते इति ।
द्वा० २० चा० ।

इच्छाजोय—इच्छायोग—पु० इच्छाप्रधानो योगो व्यापारः इच्छा
योगः । योगभेदे, तल्लक्षणं यथा—

चिकीर्षोः श्रुतशास्त्रस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

काज्ञादिविक्रयो योग इच्छायोग उदाहृतः ॥ ९ ॥

चिकीर्षोः तथाविधकृत्योपशमाभावेऽपि निर्व्याजमेव कर्तु-
मिच्छोः श्रुतार्थस्य श्रुतागमस्य अर्थ्यते ऽनेन तत्त्वमिति कृत्वा
र्थशब्दस्यागमवचनत्वात् । ज्ञानिनोऽपि अवगतानुष्ठेयतत्त्वा-
र्थस्यापि प्रमादिनो विकथादिप्रमादवतः काज्ञादिना विक्रयो-
ऽसम्पूर्णो योगश्चैत्यवन्दनादिव्यापार इच्छायोग उदाहृतः
प्रतिपादितः ।

प्रधानस्येच्छायोगत्वे तदङ्गस्यापि तथात्वमिति दर्शयन्नाह ।

साङ्गमप्येककं कर्म, प्रतिपन्ने प्रमादिनः ॥

न त्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र मज्जति ॥ ३ ॥

साङ्गमपि अङ्गसाकल्येनाविक्रमपि एककं स्वल्पं किंचि-
त्कर्म प्रतिपन्ने बहुकाव्यपिनि प्रधाने कर्मण्यादते प्रमा-
दिनः प्रमादवतः न त्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र इग्योगे
निमज्जति निमग्नं भवति । अन्यथा हीच्छायोगाधिकारी जग-
वान् हरिजलसुरियोगदृष्टिसमुच्चयप्रकरणप्रारम्भे मृषावाद-
परिहारेण सर्वतौचित्यारम्भप्रदर्शनार्थं न त्विच्छायोगतो
योगमित्यादिनाविवक्षत् । वाङ्मनस्कारमात्रस्याव्यस्य विधि-
शुद्ध्यपि संभवात् । प्रतिपत्तस्वपर्यायान्तनूतत्वेन च प्रकृत-
नमस्कारस्यापीच्छायोगप्रज्ञवत्वमदुष्टमिति विज्ञावनीयम् ।
द्वा० १९ द्वा० ।

इच्छाणुलोम—इच्छाणुलोम—त्रि० इच्छाऽनुकूले, प्रतिपादयितुयो

इच्छा तदनुलोमा तदनुकूला इच्छा इच्छाणुलोमा । ज्ञापामेदे,
स्त्री० । ज० १० श० ३ उ० । इच्छाणुलोमा नाम यथा कश्चित् किं-
चित् कार्यमारभ्यमाणः कंचन पृच्छति स प्राह—करोतु जवा-
न ममाप्येतदभिप्रेतमिति । प्रज्ञा० ११ पद ॥

इच्छाणुलोमिय—ऐच्छाणुलोमिक—त्रि० इच्छा चेतःप्रवृत्तेर-

जिप्रायस्तस्यानुलोममनुकूलम् तत्र भवमैच्छाणुलोमिकम् ।

इच्छाभावानुकूल्यताभाजि, । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ॥

इच्छापणीय—इच्छापणीत—त्रि० । इच्छियमनोविषयानुकूला

प्रवृत्तिरिहेच्छा तथा विषयाभिमुखमभिकर्मबन्धसंसारान्नि-
मुखं वा प्रकर्षेण नीतः इच्छापणीतः । इच्छया विषयान्निमुखं
कर्मबन्धाभिमुखं संसाराभिमुखं वा नीते, “इच्छापणीता
बंका णिकेया” ये चैवंचूतास्ते वङ्गा निकेता वङ्गस्यासंयमस्या-
ऽऽमर्यादया संयमावधिभूतया निकेतभूता आश्रया इति ।
आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ॥

इच्छापरिमाण—इच्छापरिमाण—न० इच्छाया धनादिविषयस्या-
भिज्ञापस्य परिमाणं नियमनभिज्ञापरिमाणम् । देशतः परि-
ग्रहविरतिरित्यर्थः । स्या० ५ ग० । इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया
वाञ्छा तस्यास्तथा परिग्राह्यवस्तूनाम्परिमाणमिष्यता इच्छापरि-
माणम् । पंचा० १ वि० । धनधान्यादिनवविधपरिग्रहप्रमाणद्व-
क्षणद्वक्षणे पञ्चमे अणुव्रते, । तल्लक्षणं यथा—

परिग्रहस्य कृत्स्नस्याऽमितस्यं परिवर्जनात् ॥

इच्छापरिमाणकृतिं जगद्गुः पञ्चमं व्रतम् ॥ १९ ॥

परिग्रह्यत इति परिग्रहस्तस्य कीदृशस्य कृत्स्नस्य नवविध-
स्येत्यर्थः चतुःषष्टिरेदोष्येष नवविधपरिग्रहे अन्तर्भवतीति, न
कोपि विरोधः । पुनः कीदृशस्य तस्य अमितस्य परिमाणरहित-
स्य परिवर्जनास्यागात् त्यागनिमित्तचूतेनेत्यर्थः इच्छाया अजि-
ह्वापस्य यत्परिमाणमिष्यता तस्य कृतिःकरणं तां पञ्चमं व्रतं
अधिकापादणुव्रतं जगद्गुरुव ऊचुर्जिना इति संदङ्गः । इदमत्र
तात्पर्यम् परिग्रहविरतिर्द्विधा सर्वतो देशतश्च । तत्र सर्वथा सर्व-
भावेषु मूर्खत्यागः सर्वतः तदेव देशतस्तत्र आवकाणां सर्वतः
तत्प्रतिश्रुतेरशकौ देशतस्तामिच्छापरिमाणरूपांप्रतिपद्यतेयतः
“अपरिमितपरिग्रहं समजोवासाओ पचक्खाइ । इच्छापरि-
माणं उवसंपज्जइ से अ परिग्गहे दुविहे पण्णत्तं तंजहा सचित्त
परिग्गहे अचित्तपरिग्गहे अ स्ति । ध० २ अधि० । परिग्रहणं
परिग्रहः अपरिमितश्चासौ परिग्रहश्चेति समासः अपरिमितप-

रिमाणस्तत्र श्रमणोपासकः प्रत्याख्याति सचित्तादेः परिमाणत्वं परिग्रहाद्विरमतीति भावना । इच्छायाः परिमाणं तदुपसंपद्यते सचित्तादिगोचरेच्छापरिमाणं करोतीत्यर्थः । स च परिग्रहः द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्येति प्राग्वत् । सह चित्तेन सचित्तं द्विपदचतुष्पदादि तदेव परिग्रहस्त्वचित्तापरिग्रहः । अचित्तं वस्तु रत्नकुप्यादि तदेवाचित्तापरिग्रहः । आव० ६ अ० ॥

ननु गृहे स्वल्पद्रव्येऽपि सति परिग्रहपरिमाणे तु द्रव्यसहस्रशक्तादिप्रतिपत्त्या इच्छावृत्तिसंज्ञवात् को नाम गुण इति चेन्मैवम् इच्छावृत्तिस्तु संसारिणां सर्वदा विद्यमानैव यतो नमिराजर्पिवचनमिच्छं प्रति—“ सुवक्ष रूपस्स य पञ्चया भवे, सिया हु के तोससमा असंखया । नरस्स बुरुस्स न तेहि किञ्चि, इच्छा हु आगाससमा अणंतया ” एवं चेच्छाया अनन्तत्वे तदियत्ताकरणं महते गुणाय यतः “जह २ अप्पो वे हो, जह २ अप्पो परिग्गहारंभो । तह २ सुहं पवहुइ, धम्मस्स य होइ संसिद्धी ” तस्मादिच्छाप्रसरं निरुह्य सन्तोषे यतितव्यं सुखस्य संतोषमूलत्वात् । यदाह—आरोगासारिअं माणुत्तणं सञ्चसारिओ धम्मो । विज्जा निच्चयसारा, सुहाई संतोससाराइ ” । तदेवमेतद्वत्तस्याऽत्रापि संतोषसौख्यवृद्धीत्यैवजनप्रशंसादिफलं परत्र तु नरामरसमृद्धिसिद्ध्यादि । अतिशोनाजिज्ञूततया चैतद्वत्तस्यास्वीकृतौ विराधनायां दारिद्र्यदास्यदौर्भाग्यदैर्गत्यादि । यतः “ महारंभयाप महापरिग्गहाप कुणिमाहारेणं पंचिंदिअवहेणं जीवा नरयाअअं अज्झइत्ति ” । मूर्ध्निवान् हि उत्तरोत्तराशक्तार्थितो दुःखमेवानुभवति । यदाह—“ उक्खणइ खणइ निहणइ, रत्ति न सुअइ दिआ विअ ससंको । धिपइ उएइ सययं, वंझिअ पमिळांअं कुणइ ” । ९ । परिग्रहत्वमपि मूर्ध्निवैव मूर्ध्निमन्तरेण धनधान्यादेरपरिग्रहत्वात् । यदाह “ अपरिग्रह एव जवे—इच्छाज्रणाद्यशक्तोऽपि पुमान् । ममकारविरहिते सति, ममकारे सङ्गवान्नयः ” ॥ १ ॥ तथा “ जां पि वत्तं व पायं वा, कं वत्तं पायपुंउणं । तं पि संजमवज्झइ, धारिंती परिहरंती अ १ न सो परिग्गहो वुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा । मुच्छापरिग्गहो वुत्तो, इइवुत्तं महेसिणत्ति ” । तेन मूर्ध्निनियमनार्थं सर्वमूर्ध्नित्यागाशक्तस्यैतत् पञ्चममणुव्रतम् ॥ ४० २ अधि० । तथाच पञ्चाशके—

इच्छापरिमाणं खलु, असयारंजविणिवित्तिसंज्ञणं ।

खत्ताइवत्थुविसयं, चित्तादविरोहओ चित्तं ॥ १७ ॥

इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया वाञ्छा तस्यास्तथा परिग्राह्यवस्तुनः परिमाणमित्या इच्छापरिमाणं खलु वाक्यालंकारे पञ्चमाणुव्रतं जवतीति प्रक्रमः । तच्चेच्छापरिमाणं किंफलमित्याह । असदारम्भविनिवृत्तिसंजनकमसुन्दरारम्भप्रवृत्तिनिवन्धनम् । जवती हीच्छापरिमाणे कृते इच्छाविषयीकृतकतिपयपदार्थानां किञ्चिन् शुभ्रव्यापारेऽपि प्राप्तेरसुन्दरतरव्यापारेभ्यो विनिवृत्तिर्यतः—प्रज्ञातार्थप्राप्त्यर्थमेव ज्ञूतघाताद्यसुन्दरव्यापारेषु प्रायः प्राणिनः प्रवर्तन्ते इति । तच्च क्षेत्रादिवस्तुविषयं क्षेत्रादीनि वृत्तिशेषप्रवृत्तीनि वस्त्वन्वर्थो विषयो गोचरोऽस्येति विग्रहस्तदुक्तम् ॥ “ धणं धन्नं खेत्तं वत्थुरुपं सुवक्षं कुवयं दुपयं चउणपयं चेत्थादि ” अत्रचादिशब्दः प्रकारवचने क्षेत्रादयः क्षेत्रप्रकारा धनादय इत्यर्थः । चित्तं मन आदियेषां चित्तदेशवंशादीनां ते तथा तेषामविरोध आनुकूल्यमनुरूपं चित्ताद्यविरोधस्तस्याः चित्ताद्यविरोधतः (चित्तादविरोहओत्ति) पागान्तरं तत्र च चित्ताद्यविरोधतो वृत्ताद्यविरोधतो वेति

व्याख्येयम् । किमित्याह ॥ चित्तं बहुप्रकारमेतत्तथाहि कश्चिन्निःस्वोऽपि विपुलचित्तो जवति अन्यस्वन्यथा । तथा कस्यचिद्भूरिवित्तमन्यस्य स्तोक्तम् । तथा कचिद्देशेऽत्यन्तं धान्यचतुष्पदादिसंग्रहो विधीयते अन्यत्र तु न तथा । कोऽपि राजवंशोऽन्यो ब्राह्मणवर्णिग्वंश्यादिस्तस्य च प्रायो राज्यादिसंज्ञवासंभवौ स्त इत्येवं सत्रचित्तचित्तादीनामविरोधनानेकविधपुंनिस्तद्विधीयमानमनेकथा जवतीति गायार्थः ॥ पंचा १ विव० । (इच्छापरिमाणव्रतस्योदाहरणम्, विस्तरतः स्वरूपज्ञानन्दकथायामाणं दशब्दे) “ तत्थय पंचमाणुव्वप अनियतस्स दोसाणि य तस्स गुणा तत्थोदाहरणं । “ लुद्धनंदो कुसीमन्नियं लुद्धनंदो विणट्ठो सावगो पुइओ भंभागरवइ थविओ ॥ आव० ६ अ० । परिग्गहे असंतुट्ठस्स दोसा संतुट्ठस्स गुणा तत्थ उदाहरणम् ॥ लुद्धनंदो कुसीसा तो उट्ठीहिं विक्कियातो एमंतण्ण गमणं । पुत्तेहिं णिद्धियातो अडुक्खिज्जती जग्गा वोएण दिट्ठा णो कहितं बुरुण्णदेणं पाया जग्गा सावगो पूजितो । एवं जग्गा णामोक्कारे । आ० चू० ६ अ० ।

अहं वाणिगिणी रयणाणि विकिणइ बुहाप मरंति सेट्ठेण जणिआ पतिओ पमिक्कओ नत्थि अन्नस्स नियाणि ताए जणइ जं जोगं तं देहिं सो तत्थ देइ सुजिक्खे तीए भत्तारो आगओ पुच्छइ रयणाणि केहिं जणइ वत्तियाणि मे केहिं दिन्नाणि सा जणइ गोहुम सेइयाए एक्केकं दिन्नं अमुगस्स वाणियगस्स सो वाणियगो तेण जणिओ रयणाणि अप्पेहिं पूरं वा मोल्लं देहिं सो नेच्छइ तओ रओ मूलं ठाओ ए रिसे अग्घं वट्ठमाणे पयस्स मणिरयणस्स एएण पत्तिथं दिन्नं सो विष्सासिओ पढमं पुण ताणि रयताणि रयणाणि सावगस्स विकेण याणि ठाइयाणि तेण परिग्गहपयाणातिरित्ता इति का कं न गहियाणि सावगेण नेच्छइ सो पुइओ, । आव० ६ अ० । एवमादिज्झणा पुणो इमा जवेज्ज संतोसं गहियमादीणि आया मणमाणेण एवं गेहिस्साम्मो णं चित्तेजा । आ० चू० ६ अ० । इदं चातिचाररहितमनुपालनीयं तथाचाह ।

इच्छापरिमाणस्त समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअन्वा न समायरिअन्वा तंजहा खित्तवत्थुप्पमा णाइक्कमे । १ । हिरन्नसुवन्नप्पमाणाइक्कमे । २ । धणधन्नप्पमाणाइक्कमे । ३ । दुपयचउणप्यप्पमाणाइक्कमे । ४ । कुविअप्पमाणाइक्कमे । ५ ।

इच्छापरिमाणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः । तद्यथा । क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः तत्र सस्योत्पत्तिभूमिः क्षेत्रं तच्च सेतुकेतुनेदाद्विविधं तत्र सेतुक्षेत्रमरघट्टादिसेक्यं केतुक्षेत्रं पुनराकाशपतितोदकनिष्पाद्यं वास्त्वगारं तदपि त्रिविधं खातमुत्सृतं खातोत्सृतं तत्र खातं भूमिशृङ्कादि उत्सृतं प्रासादादि खातोत्सृतं भूमिशृङ्कादयोपरि प्रासादादि पतेषां क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः । प्रत्याख्यानकार्त्वं गृहीतप्रमाणोद्धृत्तनामित्यर्थ इति । तथा हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमस्तत्र हिरण्यं रजतमघटितं घटितं वाने कप्रकारं द्रव्यादि सुवर्णप्रतीतमेव तदपि घटिताघटितमे तदग्रहणाच्चेन्न नीलमरकताद्युपलभ्यः अक्षरगमनिका पूर्ववत् । तथा धनधान्यप्रमाणातिक्रमः तत्र धनं गुरुखण्डशर्करादिगोमहिष्यजाविकारं प्रतुगादि, धान्यं ब्रीहिकोच्चमुष्णमापतितगोधूमयवादि अक्षरगमनिका प्राग्वदेव । तथा द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः । तत्र द्विपदानि दासीदासमयूरहंसादीनि

चतुष्पदादि हस्यभ्रमद्विष्यादीनि अङ्गरगमनिका प्राग्बदेव ।
तथा छिपदचतुष्पदप्रमाणानि क्रमः । तत्र कुप्यमासनशयन-
जंरुकरोदकत्रोहाद्युपस्करजातमुच्यते एतद्ग्रहणाच्च वल्ल
कं वक्षःपरिग्रहः । अङ्गरगमनिकापूर्ववत् । एतान् क्षेत्रवास्तु-
प्रमाणातिक्रमादीन् समाचरन्ति चरति पञ्चमाणव्रतमिति ।
“एवमद्रोसा जीवयायाऽन्या ज्ञाणियन्वा” । आव० ६ अ० १० ॥

तस्य खेत्तव्यतुष्पमाणादिषु जं पमाणं गहितं तं णातिक्रमिज्ज
व्वं । अद्वा जं पणं गहीनं तो अहीनं चारेणियो अडुवेज्जा
पेम्मिमुल्ले या देज्जा असमन्थो तं धणादिकात् ताहे खेत्तं वल्लु
वा देज्जा एव पविरत्ता विरत्तवित्तरो विमासियव्वो सो य सा
वगो चित्तेज्जा जहा मप दव्वप्पमाणं जं गहितं तं अज्जावि न
पूरेति । एसो य धारणितो तस्स छाण इमं देति तिमिसापि किं
दव्वेज्जस्सवगो चेव इमं देति ते ममापि किं दव्वेज्जस्सवगे चेव
इमं । एवं खेत्तव्यतुष्पमाणातिक्रमणं कुणतो अतियरति ।
एवमाद्रिविज्ञासा सव्वत्थ एसो विभागे उवसंपुणो सयसह
स्से वा कोमिप वा सव्वंगणिज्जमाणं । तस्स एसेव पक्को
अतियारो विभागे पदे पदे अतियारो विज्ञासियव्वो एयाणं
यत्तप्पमाणे गहितं संववहारंतेपि वा सया ण कयविक्रयस्स
द्विगे २ परिमाणं करंति जं धरत्तिण न करंति । तस्स य पव
वखातिस्ति आरंजपरिगहदमणवाहणादि एप्पसु पदेसु विभा
सियव्वं । जधाविहं पथ ज्ञावणा “जह १. अप्पो होमो, जध
जध ४ अप्पो परिगहारंजो । तह २ सुहं पवहति, धम्मस्स
य होति संसिद्धी ” धन्ना परिगहं उज्जि-ऊण मूझमिह सव्व
पावाणं । धम्मचरणंपवन्ना, मणेण पवमविचित्तेज्जा ” आ. नू. ६ अ.

धनधान्यक्षेत्रवास्तु, रूप्यं स्वर्णं च पञ्चमे ॥

गोमनुष्यादिकुप्यं च, तेषां संख्या व्यतिक्रमः ॥ ४७ ॥

धनं धान्यं क्षेत्रं वास्तु रूप्यं सुवर्णं गोमहिष्यादिकुप्यं चेति
पञ्चानां संख्या यावज्जीवं चतुर्मासादिकावाधियपरिमाणं
गृहीतं तस्य ये अतिक्रमा उल्लंघनानि ते पञ्चमे पञ्चमाणव्रतेऽ
तिचारा ज्ञेयास्तत्र धनं गणिमधरिममेयपरिच्छेद्यभेदाच्चतुर्धा
यदाह “गणिमं पुंगफत्ताइ, धरिमं तु कुकुमगुमाइ । मेज्जं चोप
रत्तोणाइ, रयणवत्थाइपरिच्छेज्जं ॥ १ ॥ धान्यं चतुर्विंशति-
धा व्रताधिकार एवोक्तं सप्तदशधापि यतः “सावि १ जव २
वीहि ३ कुहव, ४ रावय ५ तिज ६ मुग्गा ७ मास ८ चवत्तए
चणा १० तुवरि ११ मसूर १२ कुहत्था, १३ गोधूम १४ निष्पा
व १५ अयसि १६ सिणा ॥ १७ ॥ धनं च धान्यं चेति समा-
हारः । अत्रात्र च समाहारनिर्देशात्परिग्रहस्य पञ्चधात्वेना-
तिचारपञ्चकं सुयोज्यं भवति । क्षेत्रं च वास्तुचेति समाहारः
न्द्रः तथा रूप्यं रजतं घटितमघटितं चानेकप्रकारमेवं सुवर्णम
पि रूप्यं च स्वर्णं चेति समाहारः गावश्च मनुष्याश्चेति गोमनु-
ष्यं तदादि र्यस्येति समासः गवादिमनुष्यादि चेत्यर्थः । तत्र
गवादि गोमहिषमेपाविककरजसरजहस्यभ्वादि मनुष्यादि पु
त्रकृत्तदासदासीकर्मकरशुकसारिकादि, तथा कुप्यं रूप्यं
स्वर्णं व्यतिरिक्तं कांस्यशोहताग्रसीसक्रत्रपुमुद्गाण्णत्वाविसार
विकारोदं किकाष्ठमञ्चकमञ्चिकामसूरकरयशकटह्लादिगृहोप-
स्काररूपमिति यच्चात्र क्षेत्रादिपरिग्रहस्य नवविधत्वेन नव
संख्यातिचारप्राप्तौ पञ्चसंख्यात्वमुक्तं तत्सजातीयत्वेन शेष-
भेदानामत्रैवान्तर्भावत्वात् । शिष्यहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्य
मगतोर्वैवाकृतत्वात् पञ्चकसंख्ययैवातिचारपरिगणनमनुचि-
तमतो धनधान्यादिसंख्ययातिचाराणां गुणनमुपपन्नमिति

धर्मविन्दुवृत्तौ । ननु प्रतिपन्नसंख्यातिक्रमा भङ्गा एव स्युः कथम
तिचारा इत्यत आह ॥

बन्धनाद्योजनात् दाना-दूर्जतो जावतस्तथा ॥

कृतेच्छापरिमाणस्य, न्याय्याः पञ्चापि न ह्यमी

बन्धनात् योजनात् दानात् गर्भतो भावत इत्यमी गृहीतसं-
ख्यातिक्रमाः पञ्चापि पञ्चसंख्याका अपि कृतेच्छापरिमाणस्य
प्रतिपन्नपञ्चमव्रतस्य आवकस्य न न्याय्या न घटमाना व्रतमा-
ख्यित्वहेतुत्वात् । अयं भावः । न साक्षात्संख्यातिक्रमः किन्तु
व्रतसापेक्षस्य बन्धनादिभिः पञ्चभिर्हेतुभिः स्वबुद्ध्या व्रतभङ्ग-
मकुर्वत एवातिचारा भवन्ति बन्धनादयश्च यथासंख्येन धनधा-
न्यादीनां परिग्रहविषयाणां संबध्यन्ते तत्र धनधान्यस्य बन्धनात्
संख्यातिक्रमो यथा कृतधनधान्यपरिमाणस्य कोऽपि वक्ष्यमन्य
छा धनं धान्यं च ददाति तच्च व्रतजङ्गनयाच्चतुर्मासादिपरतो गृह-
गतधनादिविक्रये वा कृते ग्रहीष्यामीति ज्ञावनया बन्धनात्
नियन्त्रणात् रज्ज्वादिसंयमनात्सन्त्यकारदानादिरूपाद्वा स्वी-
कृत्य तद्गृहे एव स्थापयतोऽतिचारः ॥ १ ॥ तथा क्षेत्रवास्तुनो
योजनात् क्षेत्रवास्त्वन्तरमीदृशनात् गृहीतसंख्यातिक्रमोऽति-
चारो जवति तथाहि किञ्चैकमेव क्षेत्रं वास्तु चेत्यभिग्रहवतो
ऽधितकरतद्विज्ञापे सति व्रतजङ्गमयात् प्राक्तनक्षेत्रादिप्रत्या-
सन्नं तद्गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्तिर्जीत्या-
द्यपनयने च तत्तत्र योजयतो व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिच्चिरतिबाध
नाच्चातिचारः ॥ २ ॥ तथा रूप्यस्वर्णस्य दानाद्विरतरणाद्गृही-
तसंख्यायाः अतिक्रमः । यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना रूप्या
दिसंख्या विहिता तेन च तुष्टराजादेः सकाशादधिकं तद्व्यं
तच्चान्यस्मै व्रतभङ्गमयात् ददाति पूर्वेऽवधौ ग्रहीष्यामीति
ज्ञावनयेति व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिच्चिरतिबाधनाच्चातिचार इति
॥ ३ ॥ गोमनुष्यादिर्गर्भतः संख्यातिक्रमो यथा किञ्च केनापि
संवत्सराद्यवधिना छिपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं तेषां च
संवत्सराद्यवधिमध्ये एव प्रसवेऽधिकद्विपदादिभावाद्व्रतजङ्ग-
स्यादिति तद्भ्यात्कियत्यपि कावे गते गर्भग्रहणं कारयतो गर्भ-
स्य छिपदादिभावेन बहिर्गततदज्ञावेन च कथंचिद् व्रतभङ्गाद-
तिचारः ॥ ४ ॥ कुप्यस्य ज्ञावतः संख्यातिक्रमो यथा कुप्यस्य
या संख्या कृता तस्याः कथंचिद् द्विगुणत्वे चूते सति व्रतजङ्ग-
नयात्तेषां चयैकैकं महत्तरं कारयतः पर्यायान्तरकरणेन
संख्यापूरणात् स्वाभाविकसंख्यावाधनाच्चातिचारः । अन्ये
त्याहुः तदर्थत्वेन विवक्षितकावावधेः परतोऽहमेतत् करोटिका
दिकुप्यं ग्रहीष्याम्यतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यव-
स्थापयतोऽतिचारः । नामत उक्ताः पञ्चातिचाराः ॥ ४०२ अधि ।

इच्छापरिमाणकिङ्—इच्छापरिमाणकृति—ली० इच्छाया अग्नि
लापस्य यत्परिमाणमियत्ता तस्य कृतिः करणं इच्छापरि-
माणकृतिः । पञ्चमेऽणुव्रते, ४० २ अधि० । (तत्कथ्यता
इच्छापरिमाण शब्दे)

इच्छामि (मे) च—इच्छामात्र—न० अभिप्रायमात्रे, सूत्र १ श्रु०
७ अ० ।

इच्छामुच्छा—इच्छामूर्त्ता—ली० इच्छा च परधनं प्रत्यभिज्ञापः
मूर्त्ता तत्रैव गाढाभिप्रेतारूपा तच्चेतुक्त्वादत्तग्रहणस्येति ।
इच्छामूर्त्ता त्रिंशत्स्वधर्मेषु समावेशेऽधर्मचारभेदे, प्रश्न० ५ अ० १०
इच्छाबोज—इच्छाबोज—पु० इच्छा अग्निलापः सा चासौ बो-
भश्च इच्छाबोमः । शुक्लशुक्लोऽतिशुक्लो यथा । महाबोजे,

“ इच्छाद्वोभो च उचहिमश्नेगोत्ति ” स्या० ६ ग० । “ इच्छा
द्वोभं न सेवेज्जा ” । इच्छारूपो द्वोभः इच्छाद्वोभश्चक्रवर्तिष्व्या
जिह्वाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत
सुरार्द्धदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवन्निदानं न कुर्यादित्यर्थः । आचा०
१ श्रु० ८ अ० ८ उ० । “ इच्छाद्वोभे मोत्तिमगस्स पल्लिमंथू
आहारोवहिदेहेसु इच्छाद्वोभे च सज्जई ” । स्या० ६ ग० ।

इच्छाद्वोभिय- इच्छाद्वोभिक-त्रि० इच्छाद्वोभो यस्यास्ति
स इच्छाद्वोभिकः । महेच्छे, अधिकोपधौ, स्या० ६ ग० (अस्य
मुक्तिमार्गपरिमन्यत्वं पल्लिमंथशब्दे)

इच्छाद्वोद्व-इच्छाद्वोद्व-पु० इच्छा अजिह्वापः सा चासौ द्वोभ
श्चेच्छाद्वोद्वो महाद्वोभ इत्यर्थः यथा निष्ठा निष्ठा महानिष्ठेति ।
अधिकोपकरणादिमेतन्नक्षणे महाद्वोभे, “ इच्छाद्वोद्वेय उचहि
मतिरागात् ” इच्छाद्वोद्वस्तु स उच्यते यल्लोभाभिज्ञतत्वेनोपधि-
मतिरिक्तं गृह्णाति इति । “ इच्छाद्वोद्वे मोक्खमगस्स पल्लि-
मंथू ” इच्छाद्वोद्वो मोक्षमार्गस्य प्रतिमंथुः स च “ इच्छाद्वो-
द्वेय उचहिमतिरेगा बहुओ ति वि हं च तहि अतिरेगे जे णणिय
दोसा ” वृ० ६ उ० ।

इच्छिय-इच्छित-त्रि० इच्छा संजाता ऽस्येति इच्छितः तारका-
दित्वादितच् । स्पृहायुक्ते, । वाच०

ईप्सित- त्रि० आप् सन् क० । मनोवाञ्छिते, तं० । पं० चू० ।
जं० । पं० ज्ञा० । ज्यो० । ज्ञा० । “ इच्छियमेयं देवाणुप्पिया ”
इति-कल्प० । क्रियाफलेन प्राप्तुमिष्टे, कर्तुरीप्सिततमं कर्म
। पा० । “ निर्वृत्यञ्च विकार्यं च प्राप्यञ्चेति त्रिधा मतम् । तच्चेप्सि-
ततमं कर्म, चतुर्थान्यत्तु कल्पितम् ” भर्तृ० इच्छाविषये, वाच०
इच्छियकामकामि (न्)-ईप्सितकामकामिन्-त्रि० ईप्सितान्
मनोवाञ्छितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते अर्थात् भुज्यन्ते
इत्येवं शीला येते तथा ईप्सितकामकामिनः । मनोवाञ्छितश-
ब्दादिविषयज्ञोक्तरी, “ इच्छिय कामकामिणो इति ” । जं० । श्वक्क.
इच्छियत्य-ईप्सितार्थ- पु० मनोवाञ्छितेऽर्थे, पं० ज्ञा० “ सुत्तत्य
णिज्जराओ मोक्खो वा इच्छियत्योत्तु ”- पं० ज्ञा० । एवं गुण-
जुत्तो विशेष्यः ईप्सितानर्थान्नुप्राप्नोति द्रवत इत्यर्थः ।
पं० चू० ।

इच्छियपिच्छिय-इच्छितप्रतीच्छित-त्रि० इच्छासंजाताऽस्ये
ति इच्छितं प्रतीच्छासंजाताऽस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च
तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । इच्छाप्रतीच्छो-
भयधर्मे, । “ इच्छियपिच्छियायण ” इच्छाया अवग्रह इ
च्छितप्रतीच्छितेन इच्छितप्रतीच्छितम् आजवनव्यवहारस्था
पना यथा यत्पयि तन्यते तदस्माकं यद्ग्रामे तत् युष्माकम्
यदिवा यत्तच्चित्तं तदस्माकं यदचित्तं तद्युष्माकम् । अय
वा या स्त्रीव्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्मा
कम् । यद्वा बाहो युष्माकं वृद्धोऽस्माकम् । अथवा यः सार्थे-
न सह व्रजतां बाजः सोऽस्माकं अस्माकं सार्थेयुष्माकम् । यदि
वा-यो यद्व्रजते तत्तस्यैव एवं व्रूतेनीच्छितप्रतीच्छितेन य आज
वनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । व्य० द्वि० ४ उ० ।

ईप्सितप्रतीप्सित-त्रि० ईप्साप्रतीप्सोभयधर्मोपेते, । ज्ञा० १ अ.
इष्टप्रतीष्ट-त्रि० इच्छाप्रतीच्छोभयधर्मोपेते, “ इच्छियमेयं पणि
च्छियमेयं इच्छियपणिच्छियमेयं ” इच्छियंति-इष्टां ईप्सितं
वा पणिच्छियंति प्रतीष्टं प्रतीप्सितं वा अज्युपगतमित्यर्थः
इष्टप्रतीष्टमीप्सितप्रतीप्सितं वा । धर्मेद्वययोगात्-अत्यन्ता-

दरख्यापनाय चैवं निर्देशः । ज्ञा० १ अ० । “ इच्छियमेयं देवा-
णुप्पिया पणिच्छियमेयं देवाणुप्पिया इच्छियपणिच्छियमेयं
देवाणुप्पिया ” इच्छियमेयंति ईप्सितं तत् पणिच्छियमेयंति प्र-
तीष्टं युष्मन्मुखादयत्तदेव गृहीतमिच्छियपणिच्छियंति उभय-
धर्मोपेतम् । कल्प० ।

इच्छियव्व-ईप्सितव्य-त्रि० सर्वैरपि मुमुक्षुजिरीप्स्यते प्राप्तुम-
र्थ्यत इतीप्सितव्यः । व्यवहारे, । “ तत्तो य इच्छियव्वे, आयारे
चेव ववहारे ” व्यवहारस्यैतान्येकार्थिकानि । व्य० १ उ० ।

एष्टव्य-त्रि० इष्टवाञ्छायाम् तव्य । प्रार्थनीये, । आव० ४ अ०

इज्जंजि-इज्याञ्जि-पु० यजनमिज्या इत्यर्थः तद्विषयो जज्ञ-
स्याञ्जिः इज्याञ्जिः यागदेवतापूजावसरप्रावीति वृद्धयम् ।
अथवा यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां स-
न्ध्यार्चनमित्यर्थस्तत्राञ्जिः इज्याञ्जिः अथवा देशीयभा-
पया इज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्भक्तैः क्रियमाणः
करकुञ्जद्वमीद्वनद्वणोञ्जद्विरिज्याञ्जिः । यागदेवतापूजा-
वसरमाविनि जज्ञाञ्जिद्वौ, विप्राणां गायत्र्यादिपाठपूर्वकसन्ध्या
र्चनविषयके जज्ञाञ्जिद्वौ, मातुर्नमस्कारार्थन्तद्भक्तैः क्रियमाणे
करकुञ्जद्वमीद्वने च । अनु० । (कुप्रावचनिकभावावश्यक
मधिकृत्य व्याख्यातम्)

इज्जंति-इयन्ती-स्त्री० आगच्छन्त्याम्-“ दिव्वंसो सिरिमि
ज्जंति, दंमेन पमिसेहप ”-दश० ८ अ० २ उ० ।

इज्जा-इज्या- स्त्री० यजनमीज्या यज्-ज्ञावे क्यप् स्त्रीत्वादाप् ।

यागे, (देवपूजायाम्) अनु० पूजायाम्, स्या० १० ग० । भ० ।
औप० । यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वके विप्राणां
सन्ध्यार्चने, देशीभापया मातरि च । अनु० । यजेदार्थत्वा
त् २ दाने, संग्रामे च । कर्मणि क्यप् ४ प्रतिमायाम्, ५
कुट्टिमन्याञ्च । जूके, अमर० । वाच० ।

इज्जिस-इज्यैष-त्रि० इज्यां पूजामिच्छयेष्यति वा यः स इज्यैषः ।

पूजामिष्टापिणि, -ज० ए १० ३३ उ० । इज्यां पूजां इच्छयेष्य-
न्ति वा ये ते इज्यैपास्त एव । स्वार्थे इकप्रत्ययविधानादिज्यै-
पिकाः । पूजामिष्टापिणिः, -भ० ।

इज्ज-इन्ध-दीतौ-रुधा०-आ०-अक०-सेट्-निष्ठायामनिट् वर्तमा-
ने चातो निष्ठा । वाच० इन्धौ जा-इति-प्रा-सूत्रेण संयुक्तस्य जा
इत्यादेशः । इज्जइ-इन्धे-प्रा० व्या० २ पा० ८ अ० ।

इज्जमाण-इज्यमान-त्रि० दीप्यमाने, पुञ्चावरदादिषु चराग
पार्हि वा पार्हि मंदायं मंदा इमे इज्जमाणः, इति । राज० ॥

इष्टगा-इष्टका-स्त्री० इष्ट तक्रन् टाप् । इष्टिका पितृदैवत्ये इति
नियमोक्तत्वम् । (ईट्) मृदादिनिर्मिते मृतखण्डजदे, -दारत्तिङ्
वारं भक्षति तं पुञ्चकयमिष्टगाहिं उष्ट्य मुग्धानेति । नि० चू० १
उ० । पि० । “ पयावेह इष्टकाओ ममघरद्वयाप ” पाचयत चेष्टका
गृहार्थमिति । प्रश्न० २ द्वा० ॥

इष्टगापाग-इष्टकापाक-पु० इष्टकापचने, पि० ॥

इष्टा-इष्टा-स्त्री० इष्ट्यानुष्टेष्टासंदष्टे ८ अ० २ पा० । इति प्रा० सूत्रेण
इष्टा शब्दस्य निषेधान्न उः । प्रा० । इष्टकायाम्, स्या० ८ ग० ॥
इष्टाक्ष-इष्टाक्ष-न० इष्टकायाम्, “ होज कट्टसिद्धं वा वि इष्टाक्षं
वा वि पगया उवियंसं कमट्टाप, तं च होज चत्ताचत्तं ६५ ”

भवेत् काष्ठं शिवा चापि इष्टाद्यं वात्येकदा एकस्मिन् काष्ठे प्रा-
वृतादीं स्थापितं संक्रमायै तच्च भवेच्चक्राचक्रमप्रतिष्ठितं नतु
स्थिरमेवेति सूत्रार्थः । दशा० ५ अ० ॥

इष्टावाय-इष्टापाक-पु० इष्टकायाः पचनस्याने, “इष्टा चाप्यं वा” ।
स्या० ८ ग्रा० ॥

इष्ट-इष्ट- त्रि० इष्यते स्म प्रयोजनवशात् अर्थ क्रियाविनिर्दिष्टि-
ष्टः । स्या० २ ग्रा० । विपा० । अ० । म० । ज० । इष्ट कर्मणि
क्तः । प्रत्यानुपेक्षामंदेष्ट ८ अ० २ पा० । इति-प्रा० सूत्रेण तः
प्रा० स्या० । अभिप्रेते, “ आरंभ निरोज्जनि आस्तवाय ”-यथा
ऽऽरंभस्तथाऽऽस्तवाय कर्मोपादानायष्टाभिप्रेत इति । वृ० ३
अ० । अभिप्रेते । प्रदत्त० ३ ग्रा० । विशेष० । पंचा० । पा० । अजिज्ञा-
पणीय, आव० ४ अ० । अभिज्ञायाविषयभूते, ज्ञा० ८ अ० । अभि-
प्रेतं, जी० ३ प्रति० । अविरोधिनि, -त्र० । इष्टाविषये, तं० ।
राज० । मनस इष्टमापन्ने, जी० १ प्र० । इन्द्रियमनःप्रमोद-
दायिनि, -ज्ञा० १८ ग्रा० । ईप्सिते, पंचा० १२ विव० । योग्ये, ।
विश० । वृद्धेन, प्रिये, अ० । अष्ट० । ज्ञा० । नि० । पंचा० ।
“ इष्टं ईं कंतं हि य विष्पह्णा- ” सूत्र० १ श्रु ५ अ० १
अ० । विहिते, -उत्त० १६ अ० । इष्टञ्च इष्टाविषयः तच्च
द्विविधं गौणं मुख्यं च । तत्र इत्तरञ्चानधीनञ्चाविषयो मुख्यं त
द्वाधनं गौणम् । तत्र मुख्यमिष्टं मुख्य दुःस्वाभावश्च । तदिच्छाया
इत्तरञ्चानधीनत्वात् । तन्माधनं पाकजोनादि गौणं मुख्यं
दुःस्वाभावैर्अयं तदिच्छायाः समुत्पेयात् । अनिष्टमिष्टमिष्ट-
ञ्च त्रिविधं कर्म चोच्यते । इच्छाया कल्पिते, “ इष्टान्तिरष्टाणि-
ता व्येकाक्षिता विनाजितेष्टेन ” शीघ्रा- । वाच० । यज्ञाये क-
यज्ञादे, -न० आव० १ अ० । ज्ञा० म० प्र० । कर्मणि क्त-पूजि-
ते, -अ० प० । पराकृष्टके, पु० संस्कारे, न० । वाच० । ऋत्वि-
ग्भिर्मन्त्रसंस्कारै-त्राहणानां समकृतः । अन्तर्वेद्यां हि यद्वत्त-
मिष्टं तद्वत्तमिष्टं । १ । ज्ञा० १ ग्रा० । प्रति० । “ एकाक्षि-
कर्महयनं वेतायां यच्च द्यते । अन्तर्वेद्याच्च यद्वत्तमिष्टं तद-
मिष्टीयते ” जातुकर्त्तुं धर्मकार्यं, न- । “ इष्टं दत्तमधीतं वा
विमुदयेत्यनुकीर्तनात् ”-देवशः । ज्ञानतोषिते, । वाच० ।
इष्टगंध-इष्टगंध- पु० कर्मधारय० । सुगन्ध्या, इष्टो गन्धो ऽस्य ।
सुगन्धिष्ये, त्रि० वायुकायाम्, न० मेदि० । ज्ञा० । पंचा० ।
आ० । वाञ्छिते, । पंचा० १२ विव० । अ० ।

इष्टतत्तद्वत्तणवाङ् [न्]-इष्टतत्त्वदर्शनवादिन्-पु० यौरुभेदे, व० ।
इष्टतर-इष्टतर-त्रि० अजीप्सिततर, “ तेषां किं हर्मणी एतौ
इष्टयण चेव ” । ते कृष्णमण्य इति जीमूतादेरिष्टतरका
एवं कृष्णेन वर्णेन अजीप्सिततरका एवेति । राज० । जी० ।
इष्टपुर-इष्टपुर-न० इष्टं पुरं पत्तनमिष्टपुरम् ॥ इष्टपत्तने, -“अन-
विस्पन्नवायं, योत्रेत्ता देसश्रवदेसेण । पावंति जहिदपुरं भवा-
रुवि पितहा जीवा” अथवी प्रतीता सप्रत्यपायां व्याघ्रादिप्रत्य-
पायवहुलाम् (वीरता) उल्लङ्घ्य देशकोपदेशेन निपुणमा-
र्गज्ञोपदेशेन प्राप्नुवन्ति यथा इष्टपुरमिष्टपत्तनम् । आ० म० द्वि० ।
इष्टफल-इष्टफल-त्रि० इष्टं वाञ्छितं फलं साध्यं यस्य तदिष्ट-
फलम् । वाञ्छितसाधक, अभिप्रेतेऽर्थे, ईप्सितेऽर्थे च । पंचा०
विव० । ४ अविरोधिनि फले, व० ।

इष्टफलसाहग-इष्टफलसाधक-त्रि० ईप्सितार्थनिष्पादके, पंचा०
४ विव० ।

इष्टफलसिद्धि-इष्टफलसिद्धि- स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, पं-
चा० ४ विव० । अविरोधिफलनिष्पत्तौ, व० ॥

इष्टरूप-इष्टरूप- त्रि० इष्टस्वरूपे, “सुवाहुकुमारे इष्टे इष्टरूपे” ।
विपा० २ अ० १ श्रु० ॥

इष्टवं-इष्टवत्- त्रि० यज्ञ-इष्ट क्त-चतु-स्त्रीयां डीप् । यजनकर्तरि,
इष्टायुक्ते च । इष्टकर्मकर्तरि, त्रि० स्त्रियां डीप् । वाच० ॥

इष्टसद-इष्टशब्द-पु० वीणादिसंवन्धिनि शब्दे, वीणादिसंवन्धा-
श्रवन्तीष्टाः शब्दादयः इति । प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टसिद्धि-इष्टसिद्धि-स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, “सोऽनंगशब्दं
सुणंमि जहा उ इष्टसिद्धि” श्रुत्या आकर्ण्य मङ्गलमित्येवंरूपो
मङ्गलचूतो वा विजयसिद्ध्यादिशब्दो मङ्गलशब्दस्तं शकुने
शकुनविषये यथा तु यद्वदेव इष्टसिद्धिरभिमतार्थनिष्पत्तिर्भव-
ति । पंचा० ४ विव० ॥

इष्टसुय-इष्टसुय-पु० वल्लभे पुत्रे, “इष्टसुयं पेश्चिष्णुकीर्तनं” पं-
चा० ९ विव० ॥

इष्टस्तर-इष्टस्तर- पु० वल्लभस्वरे, -प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टापुत्त-इष्टापूर्त-न० इष्टं च पूर्तं च द्वयोः समाहारः । पृयो-
दरादित्वात् पूर्वपदस्य दीर्घः । इष्टशब्दोक्ते ऋत्विग्भिरिति
वर्जिते दाने, “ वापीकूपतडागादि-देवतायतनानि च । अन्न-
प्रदानमाराम-पूर्तमित्यभिधीयते ” इति । पूर्तं च । प्रति०
वाच० । इष्टापूर्तं दक्षिणपुरुषत्वानभिज्ञो हीष्टापूर्तकारी कामो-
पहतमना वरुयते-इति “ इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्टं नान्य-
चैत्र्यो येऽजिनन्दन्ति मूढाः । ” नाकस्य पृष्टे तेन सुकृतेन भूत्वा
इमं लोकं हीनतरं वा विशन्तीति वचनात्, स्या० १५ श्लो० ।
“ स्तोत्रानामुपकारः स्यादारम्भाद्यत्र चूयसां तत्रानुकम्पा
न मता यथेष्टापूर्तकर्मसु । ” ज्ञा० १ ग्रा० । इष्टापूर्तं न मोक्षाङ्गं
सकामस्योपवर्णितम् । प्रति० ।

इष्टावत्ति-इष्टापत्ति-स्त्री० ६ त० कर्मधा० वा । इष्टस्यापत्तौ,
इष्टायामापत्तौ च । वादिना दर्शितापत्तेः प्रतिवादिन इष्ट-
त्वे हि सा जयति इष्टापत्तौ दोषान्तरमाह । वाच० ।

इष्टिक-इष्टिक-पु० वनजवे ग्रागे, हेम० । अप्रवृत्ते, चाखनीज-
दितशिरा इष्टिकेऽथाधिरुहवान् । आ० क० ।

इष्टि (च्छि) (रिच्छि) ऋच्छि-स्त्री० ऋद्धभावे-किन् । इष्ट-
पादौ ८ अ० २ पा० । इति प्राकृतसूत्रेणेत्यम्-प्रा० ॥ रिः केव
लस्य ८ अ० १ पा० । इति सूत्रेण रि इत्यादेशः प्रा० । अर्द्धि
मुर्द्धांस्ते वा । ८ अ० २ पा० । इति सूत्रेण वा ढः । तपोमाहा-
त्म्यरूपायामामर्षीपथ्यादिकायां लब्धौ, (सम्पादि) उत्त० ३ अ०
दश० । स्या० । न० । विशेष० । आचा० । आ० चू० । पो०
(ऋद्धिनेदाः लब्धिश्चाद्ये व्याख्यास्यन्ते-अस्य विस्तरतः सर्वे
नेदाः लब्धिश्चाद्ये ऋद्धेर्वहुवक्तता समिद्धि शब्देऽपि) “ नथि
नृणं परे लोप, इष्टिवाचि तवस्तिष्ठो । अडुवा वंचिओ मित्ति,
इष्ट भिक्खू न चित्तेप ” । उत्त० ३ अ० ।

ऋद्धिर्वा तपो माहात्म्यरूपा अपिः पूरणे कस्य तपस्विनः सा
च आमर्षीपथ्यादिः पादरजसा प्रशमनं सर्वरुजां साधवः कृणा
त्कुर्युः त्रिभुवनविस्मयं जनान् दद्युः कामांस्तृणाप्राज्ञा “ धर्मा
द्रुलोन्मिश्रित-काञ्चनवर्षादिसर्गसामर्थ्यम् । अद्भुतजीमोर-
शिशासहस्रसंपातशक्ति” श्रेत्यादिका च तस्या अप्यनुपलब्ध्य-
मानत्वादिति ज्ञावः । उत्त० ३ अ० । ईश्वरत्वे, “ जेगविहाइष्टीओ

णेगविहत्ति णाणप्पगारा का ता इह्ठीओ इहत्ति इस्सरियत्तं तं पुण विज्जामंतं तवोमंतं वा विउव्वणागासगमणविजंगणा णादि ऐश्वर्यमिति- नि० सू० १ उ० । स्था० ॥ नरेन्द्रपूजा-चार्यत्वादिके, स्था० ३ उ० । शक्तौ, । ज० १० श० ३ उ० । आत्मशक्तौ प्रव० १४४० । चक्रवर्त्तिमप्यथो नेयदित्यादिकायां विकरणशक्तौ, “अप्परमहाह्मि” ऋक्षिर्विकुर्वाणा तथा सहित इति । उक्त० १ अ० ॥ सम्पत्तौ, पंचा० ८ । “इह्ठीण मूलमेसो” ऋक्षीनां सम्पदां मूलमिव मूलं कारणमेव धर्म इति । पंचा० ८ विव० । परिवारादिके, प्रज्ञा० १ पद० । तं० । ओ० स्या० । वल्लसुवर्णादिसम्पत्तौ, । विपा० ३ अ० । दशा० । सम० । स्या० । प्रतूतवल्हपात्रादिके, स्था० ५ उ० । राज्यैश्वर्यादिके, आतु० । विज्ञतौ, आव० ४ अ० । स्था० । विमानवल्हपणादिकायां समृद्धौ, स्था० ३ उ० । उ० । वृणाप्रादपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपायां समृद्धौ, उक्त० १ अ० । ऋक्षेर्ज्ञेदा यथा-धम्मिह्ठी जोगिह्ठी पाविह्ठी इअ तिहा भवे इह्ठी ध० १ अधि ॥

तिविहा इह्ठी पन्नत्ता तंजहा देविह्ठी राइ इह्ठी गणिह्ठी । देविह्ठी तिविहा पप्पत्ता तंजहा विमाणिह्ठी विगुण्विणिह्ठी परियारणिह्ठी । अहवा देविह्ठी तिविहा पप्पत्ता तंजहा सचित्ता अचित्ता मीसिया । राइ इह्ठी तिविहा पप्पत्ता तंजहा रप्पो अइयाणिह्ठी रप्पो णिज्जाणिह्ठी रप्पो वल्लवाहणकोस कोट्टागारिह्ठी । अहवा राइ इह्ठी तिविहा पप्पत्ता तंजहा सचित्ता अचित्ता मीसिया । गणिह्ठी तिविहा पप्पत्ता तंजहा णाणिह्ठी दंसणिह्ठी चरित्तिह्ठी अहवा गणिह्ठी तिविहा पप्पत्ता तंजहा सचित्ता अचित्ता मीसिया ॥

(तिविहा इह्ठीत्यादि) सूत्राणि सप्त सुगमानि नवरं देवस्येन्द्रादेः ऋक्षैश्वर्यं देवार्द्धरेवं राक्षश्चक्रवर्त्यादिर्गणिनो गणाधिपतेराचार्यस्येति विमानानां विमानवल्हणा वा ऋक्षिः समृद्धिर्वा त्रिशल्लकादिकं बाहुल्यं महत्त्वं रत्नादिरमणीयत्वं चेति—विमानार्द्धमेवति च द्वात्रिंशल्लकादिकं सौधमार्गेषु विमानबाहुल्यं यथोक्तम् । वत्तीसट्ठावीसा, वारस अट्ट चउरो सयसहस्सा । आरणे वंमवोगे, विमाणसंखामवे एसा ॥ १ ॥ पंचासचत्तत्रचवे, सहस्सावंतसुक्क सहस्सारे ॥ सय चउरो आणय, पाणपसु तिञ्जारणचुयए ॥ २ ॥ एक्कारसुत्तरं हेट्टी—मेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए । सयमेगं उवरिमए, पंचेव अणुत्तर विमाणत्ति ॥ ३ ॥ उपवल्हणं चैतत्त जवननगराणामिति वैक्रियकरणवल्हणा ऋक्षिर्वैक्रियऋक्षिः । वैक्रियशरीरैर्हि जम्बूवीपद्वयमसंख्यातान्वा द्वीपसमुद्रान् पूरयन्तीत्युक्तञ्च भगवत्यां चमरेणं जंते ! के महिह्मिण इत्यादि । परिचारणा कामसेवा तदृक्षिः अन्यान् देवान् अन्यसत्का देवी स्वकीया देवीरग्निपुज्यात्मानं च विहृत्य परिचारयति इत्येवमुक्तवल्हणेति ॥ १ ॥ सचित्ता स्वशरीराग्रमहिष्यादिविषया संचेतनवस्तुसंपदचैतना वल्हान्रणादिविषया । मिश्रा अशंकृतदेव्यादिरूपा ॥ २ ॥ अतियानं नगरप्रवेशस्तत्र ऋक्षिस्तोरणहृदशोभाजनसमर्दादिवल्हणा निर्याणं नगराभिर्गमस्तत्र ऋक्षिः हास्तिकल्पनसामन्तपरिवारादिका ॥ ३ ॥ वल्हञ्चतुरङ्गवाहनानि वेगसरादीनि कोशा भाणगारं कोष्टा धान्यभाजनानि तेषामगारं गृहं गेहं

कोष्टागारं धान्यगृहमित्यर्थः तेषां तान्येव वा ऋक्षिर्या सा तथा ॥ ४ ॥ सचित्तादिका पूर्ववद्भावनीयेति ॥ ५ ॥ ज्ञानार्द्धिर्विशिष्टश्रुतसंपत्—दर्शनार्द्धिः प्रवचने निहशङ्कतादित्वं प्रवचनप्रभावकशास्त्रसम्पद्धा । चारित्र्यार्द्धिः निरतिचारता ॥ ६ ॥ सचित्ता शिष्यादिका अचित्ता वल्हादिका मिश्रा तथैवेति इह च विकुर्वाणादि ऋक्षयोऽन्येषामपि भवन्ति केवलं देवादीनां विशेषवत्यस्ता इति तेषामेवोक्त इति । स्था० ३ उ० ।

देवानामुच्यते यथा ॥

सोधम्मीसाणं देवाणं केरिसगा इह्ठी पप्पत्ता ? गोयमा ! महिह्मिया महज्जुइया जाव महाणुजागा इह्ठी पप्पत्ता जाव अचुओ गेवेज्जअणुत्तरा य सव्वे महिह्मिया जाव सव्वे महाणुजावा अणिदा जाव अहमिदाणामं ते देवगणा पप्पत्ता समणाउसो ॥

(सोधम्मीत्यादि) सौधमज्ञानयोजनदन्त ! कल्पयोर्देवाः कीदृशा ऋक्ष्या प्रज्ञा जगवानाह—गौतम ! महर्क्षिका यावन्महानुजागा अमीषां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत् पवं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । जीवा० ४ प्र० १ उ० ॥

सर्वजीवानां येषु यथा शक्तिर्नास्ति तथा आह ॥

अहिं ठाणेहिं सव्वजीवाणं णत्थि इह्ठीति वा जाव पर कमेति वा—तं जीवं वा अजीवं करणयाए अजीवं वा जीवं करणयाए एगसमएणं वा दो जासाओ जासित्तए सयं करं वा कम्मं वेएमि वा मा वा वेएमि । परमाणु पोगगं वा ङिंदित्तए वा ङिंदित्तए वा अगणिकाएण समोदहित्तए वाहिया वा लोगंता गमाणयाए ।

(उह्ठीत्यादि) । पदसु स्थानेषु सर्वजीवानां संसारिमुक्तस्वरूपाणां नास्ति ऋक्षिर्विच्युतिरिति इत्येवं प्रकारा यथा जीवादि—रजीवादिः क्रियते वा विकल्पे एवं द्यातिः प्रेमा माहात्म्यमित्यर्थः । यावत्कारणात् । “जसेइ वा वसेइ वा वीरिप वा पुरिसक्कारपरक्कमेइ वत्ति” इदं च व्याख्यातमनेकश इति न व्याख्यायते तद्यथा— ॥ जीवं वेत्यादि—जीवस्याजीवस्य करणतायां जीवमजीवं कर्तुमित्यर्थः १ अजीवस्य वा जीवस्य करणतायां २ (एगसमएणं वत्ति) युगपद्वा द्वे जापे सत्यासत्यादिके जापेति मिति ३ स्वयं कृतं वा कर्मवेदयामि वा मा वा वेदयामि इत्यत्रेवावशेवेदनेऽवेदने वा नास्ति वशमिति प्रक्रमोऽयं अभिप्राये नही ह्वावशतः प्राणिनां कर्मणः कृपणाकृपणौ स्तो बाहुवद्विन इवापि त्वनाभोगनिवर्तितं ते भवतोऽन्यत्र केवञ्चिसमुद्धातादिति ४ परमाणुपुद्गलं वा वेत्तुं खड्गादिना छिधी दृत्य जेत्तुं वा सूच्यादिना विद्ध्वा वेदादौ परमाणुत्वहानेरभिकायेन वा समवदग्धमतिस्फुल्लत्वेनादाह्यत्वात्तस्येति ५ वहिस्ताद्वा लोकान्नमनतायाम् ६ अहो कस्यापि लोकतापत्तेरिति जीवमजीवं कर्तुमित्युक्तम् । स्था० ६ उ० । गोचरचर्याभूमिभेदे, यस्यामेकां दिशमजिगृह्णोपाश्रयाभिर्गतः प्राज्ञेनैव यथा समश्रेणिव्यवस्थितगृहपङ्क्तौ जिज्ञां परिज्जमन् तावद्याति यावत्पङ्क्तौ चरमगृहं ततो भिक्षां गृहजेवापर्याप्तपि प्राज्ञस्यैव गत्या प्रतिनिवर्तते सा ऋक्षिरिति । वृ० १ उ० । वृक्षौ, सम्पत्तौ, सिद्धौ च । (ऋक्षिदर्शनेन सामायिकं वञ्च्यते तत्कथाच दसारणजहशब्दे)

इष्टि [ष्टि] अप्पवट्टण—ऋक्षप्रवर्तन—न० ऋक्षीनामामपौ पध्यादीनामनुपजीवनेनाप्रवर्तनमव्यापारणम् । आमपौपध्यादीनामप्रवर्तने, द्वा० १८ द्वा०

इष्टिगारव-ऋद्धिगौरव-न० ऋद्ध्या नरेन्द्रादिपूजावृत्तयः
आचार्यत्वादिवृत्तयः वाऽनिमानादिद्वारेण गौरवम् । ऋद्धि-
वा गौरवमृद्धिगौरवम् । ज्ञातृगौरवजन्ते, तच्च ऋद्धिप्रत्य-
निमानप्रतिप्रार्थनाद्वारेणात्मनोऽशुभो जातो भावगौरवमित्य-
र्थः । स्था० ३ ग्रा० ॥

इष्टिगारवज्ञाण-ऋद्धिगौरवध्यान-न० रात्र्यैश्वर्यादिरूपा ऋद्धि-
स्तया गौरवमात्मोत्कर्षरूपं तस्य ध्यानं द्वाणं ज्ञेयस्येव ऋद्धि-
गौरवध्यानम् । ध्यानजन्ते, आनु० ॥

इष्टिपत्त-ऋद्धिप्राप्त- पु० ऋद्धिरामर्षौपध्यादिवृत्तयः तां प्राप्तः
ऋद्धिप्राप्तः आमर्षौपध्यादिवृत्तयामृद्धिप्राप्तः । न० । ऋद्धि-
ञ्च प्राप्नोति प्रथमतो त्रिंशद्विंशत्तरोत्तरमर्षौपध्यादिवृत्तयः श्रुतम-
वगाहमानः श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रतीव्रतरशुभजावनामाधिरोहण
प्रमत्तः सन् । उक्तञ्च “अवगाहते च स श्रुतजज्ञं प्राप्नोति चा-
वधिज्ञानम् । मनसः पर्यायं वा ज्ञानं कष्टादियुक्तिर्वा” इति ।
प्रज्ञा० २१ पद ॥

प्राप्तृद्धि- पु० आमर्षौपध्यादिका ऋद्धिः प्राप्ता येस्ते प्राप्तृद्धयः
प्राप्तमर्षौपध्यादिके, “इष्टिपत्ते य वोऽहमि” इह गायत्र्यङ्ग-
याद्व्यत्ययोऽन्यथा निष्ठान्तस्य बहुव्रीहौ पूर्वनिपात एव भव-
तीति । विशेषः ॥

इष्टिपत्ताणुत्रोग-ऋद्धिप्राप्त्यनुयोग-पु० प्राप्तमर्षौपध्यादिक-
स्य व्याख्यानं, विशेषः । (तच्च विस्तरतो वृत्तिशब्दे दृश्यम्)

इष्टिपत्तारिय-ऋद्धिप्राप्तार्य-पु० आर्यजन्ते, “से कितं इष्टिप-
त्तारिया ऋद्धिपत्ता तंजहा अरिहंता चक्रवर्ती वज्रदेवा
वासुदेवा चारणा विज्ञाहरा” प्रज्ञा० १ पद । स्था० ॥

इष्टिमं (त)-ऋद्धिमत्- त्रि० ऋद्धिरामर्षौपध्यादिका सम्पत्-
तदेवं रूपा प्रचुरा प्रशस्ताऽतिशायिनी वा ऋद्धिर्विद्यते येषान्ते
ऋद्धिमन्तः । प्राप्तमर्षौपध्यादिकृद्धिके, । स्था० ५ ग्रा० ।
“इष्टिमं णाम ईसरोत्ति” नि० चू० १५ उ० । महर्षिके, “एणे
णं इष्टिमंतेण वाणिपणं” ऋद्धिमत्त्वे महर्षिकतायामिति, । वृ०
३ उ० ॥ सम्पदुपेते, । दृश० ७ अ० । तद्देवा यया । “पंचविहा
इष्टिमंता मणुस्सा पणुत्ता तंजहा अरिहंता चक्रवर्ती वज्रदेवा
वासुदेवा भावियप्पाणे अणगारा” । ज्ञातः सत्तासनया
वासित आत्मा येस्ते भावित्तात्मानोऽनगारा इति एतेषां च ऋ-
द्धिमत्त्वमामर्षौपध्यादिभिः अर्हदादीनां तु चतुर्णां ययासंभ-
वमामर्षौपध्यादिनाऽर्हत्वादिना चेति । स्था० ५ ग्रा० २ उ० ॥
“इष्टिमंतं नरिंदस्स, इष्टिमंतं तु आहवे” । ऋद्धिमन्तं सम्प-
दुपेतं नरं दृष्ट्वा किमित्याह । ऋद्धिमन्तमिति ऋद्धिमानयमि-
त्येवंमात्रपेत् । व्यवहारतो भृषावादादिदोषपरिहारार्थमिति
सूत्रार्थः । दृश० ७ अ० ॥

इष्टिमपुत्त-ऋद्धिमत्पुत्र-पु० राजादौ, -इष्टिमपुत्तो वा राजा-
दीत्यर्थे इति ॥ नि० चू० १ उ० ॥

इष्टिरससायगारवपर-ऋद्धिरससातगौरवपर-त्रि० ऋद्ध्या-
दिषु गौरवमादरस्तत्प्रधाना ऋद्धिरससातगौरवपरा ।
ऋद्धिरससातादरप्रधाने, ऋद्धिरससायगारवपरा बहुवे
करणादसा परवर्ते । प्रज्ञा० २ श्रा० ॥

इष्टिरससायगुरु-ऋद्धिरससातगुरु-त्रि० ऋद्धिराचार्यत्वा-
दौ नरेन्द्रादिपूजा रसा मधुरादयो मनोज्ञाः सातं सुख-

मेतानि गुरुपादराविषया यस्य सोऽयमृद्धिरससातगुरुः ।
अथवा एतेर्गुरुस्तेषां प्राप्तावभिमानतोऽप्राप्तौ च प्रार्थनातोऽ-
शुभजावोपात्तकर्मभारतया बहुः । ऋद्धिरससातानामादर-
कारके, -ऋद्धिरससातैरवधौ च । स्था० ३ ग्रा० ॥

इष्टिरससायगुरुया ऋद्धिजीवनिकायघार्यानरया ।

जे लवदिसंति मगं कुमगमगस्सिता तेउ ॥ १५ ॥

(इष्टिरसेत्यादि ।) ये केचन अपुष्टधर्माणः शीतवृद्धिहारिणः
ऋद्धिरससातगौरवेण गुरुका गुरुकर्माण आधाकर्माद्युपजोगेन
पञ्जीवनिकायव्यापादरताश्चापरे तेज्यो मार्गं मोक्षमार्गमा-
त्मानुचीर्ष्युपदिशन्ति तथाहि शरीरमिदमाद्यं धर्मसाधनमिति
मत्वा काव्यसंहननादिहानेश्चाधार्मकाद्युपजोगोपि न दोषये
त्येवं प्रतिपादयन्ति । तच्चैवं प्रतिपादयन्तः कुत्सितमार्गास्ती-
र्थकरास्तन्मार्गाश्रिता भवन्ति तु शब्दादेतेऽपि स्वयूथ्या एतदुप-
दिशन्तः कुमार्गाश्रिता भवन्तीति किं पुनस्तीर्थिका इति । सूत्रं
नि० १ ध्रु० ११ अ० ॥

इष्टिविभूसा-ऋद्धिविभूषा-स्त्री० ऋद्ध्या सत्कारेण निर्यामि-
तायां विभूषायाम्, “इष्टिविभूसा य परिकर्मे” इष्टिसत्कारेण
निजामिया विभूसेति । आव० ५ अ० ॥

इष्टिसंयुक्त-ऋद्धिसंयुक्त- त्रि० ऋद्धयो नानाप्रकारा आमर्षौ-
पध्यादयो बध्ययस्ताभिः संयुक्तः समन्वितः । आमर्षौपध्यादिवृ-
त्तिसमन्विते, । पो० १५ वि० ॥

इष्टिसत्कारसमुदय-ऋद्धिसत्कारसमुदय- पु० ऋद्धिसत्कारस-
मुदाये, “इष्टिसत्कारसमुदयं ममं सरीरगस्स णीहरणं
करेह” ऋद्ध्या ये सत्काराः पूजाविशेषास्तेषां यः समुदायः
स तथा तेन अथवा ऋद्धिसत्कारसमुदायैरित्यर्थः । समुदयश्च
जनानां सङ्ग इति । ज० १५ श० १ उ० । ऋद्ध्या वल्लसुवर्णा-
दिसम्पदा सत्कारः पूजाविशेषस्तस्य समुदायो यः स तथेति ।
विपा० ३ अ० ॥

इष्टिसिय-इष्टिसिय- इष्टिसियत्ति रुद्धिगम्या इति ज० १५ श०
३३ उ० ॥

इष्टि-एतत्-त्रि० विप्रकृष्टवर्तिनि, दे० ना० ॥

इष्टि-एतत्-त्रि० अदूरवर्तिनि, दे० ना० ॥

इष्टि-इदानीम्-अ० एतत्कावेऽर्थे, दे० ना० ॥

इत्त-मत्-प्र० अस्यर्थे, आद्विहोऽव्यवन्तमन्तेत्तेरमणामतोः
५ ए इति मतोरित्तेत्यादेशः यया-कवश्चो माणश्चो प्रा०
५ अ० २ पा० ।

इत्तर-इत्तर-त्रि० इष्टि करप् १ पथिके २ नीचे ३ क्रूरकर्मणि च
४ खण्डे-पु० स्त्रियां कृवन्त त्वान् डीप् सा चाजिसारिकायां
स्त्रियाः । वाच० । स्तोके (अल्पे) अनु० । उक्त० नि० चू०
अल्पकावे, अल्पकादीने, ध० २ अधि० । पंचा० । परिमित
कावे, । प्रव० ६ द्वा० । दृश० । अल्पावस्यायिनि, । “इयमित्तरा
णिवित्ति” विषयोपजोगकावपर्यन्तमाविनी इत्तराऽल्पावस्या
यिनी निवृत्तिरिति । आ० । इत्तरमल्पकावे यावच्चतुर्मासा-
दिकावधिध्वेनेत्यर्थे इति । पंचा । (इत्तरानशनस्य वक्तव्य
ता ‘अणसण’ शब्दे । चित्राज्ञादिगतस्यापनाया इत्तरत्वं
‘उवणा’ शब्दे । इत्तर व्रतानि ‘वय’ शब्दे । इत्तरचारित्राणि
‘चरित्त’ शब्दे । स्थविरकल्पस्येत्वरत्वं ‘कल्प’ शब्दे) प्रति
क्रमणविशेषे च । तच्च स्वल्पकाविकं दैवसिकरात्रिकादि । स्था०

६ ग० । पम्पिकमणं देवसिञ्चं राइञ्चं च इत्तरिञ्चं ” इत्वरं
स्वल्पकाविकं देवसिकादि इति । आव० ४ अ० ।

इत्तरकाल-इत्तरकाल-त्रि० । स्वल्पकाले, अनु० ।

इत्तरपरिगहा-इत्तरपरिगृहा-स्त्री० इत्तरमल्पमुच्यते तत् इत्त-
रमल्पं परिग्रहो यस्याः सा इत्तरपरिग्रहा इत्तरकालं परिग्रहो
यस्याः सा तथा कावशब्दलोपोऽत्र छद्मः । अथवा इत्तरी-
प्रतिपुरुषमयनशीला वेद्येत्यर्थः परिगृह्यत इति परिग्रहा कांश्चि
त्कालं जाटीप्रदानादिना संगृहीता इत्तरी चाऽसौ परिग्रहा
च सा तथा पुंवङ्गावश्चात्र कार्यः । प्रव० ७ द्वा० । जाटीप्रदानेन
कियन्तमपि कालं दिवसमासादिकं स्ववशीकृतायां वेद्यायाम्
म्, आव० ६ अ० । (तां चासेवमानरूपस्य चतुर्याण्वतस्य स्व
दारसन्तोषस्यातिचार इति ‘ सदारसन्तोष ’ शब्दे)

इत्तरपरिगृह्या-इत्तरपरिगृहीता-स्त्री० इत्तरकालं परिगृ-
हीता कावशब्दलोपादिस्वरपरिगृहीता, कियन्तमपि कालं दि-
वसमासादिकं भाटीप्रदानेन स्ववशीकृतायाम् वेद्यायाम्
आव० ६ अ० । ध० ।

इत्तरपरिगृह्यागमण-इत्तरपरिगृहीतागमन-न० इत्तरमल्प-
कालं भाटीप्रदानतः केनचित्स्ववशीकृता वेद्या तस्यां गम-
नम् । ध० २ अधि० । जाटीप्रदानेन कियन्तमपि कालं दिवस-
मासादिकं स्ववशीकृतायां मैयुनासेवने, । आव० ६ अ० ॥
(चतुर्याण्वतरूपस्वदारसन्तोषस्यायमतिचार इति ‘ सदार
सन्तोष ’ शब्दे)

इत्तरवास-इत्तरवास-पु० स्तोकनिवासे, “इह जीवियमेव पास-
हा, तरुणे एव वाससयस्स तुह्यती । इत्तरवासे य वुज्जह, गि
छनरा कामेसु मुच्छिया” ॥ ७ ॥ साम्प्रतं सुवह्व्यायुर्वर्षशतं
तच्च तदन्ते वृद्धयति । तच्च सागरोपमापेक्षया कतिपयनिमेष
प्रायत्वात् इत्तरं वासकल्पं वर्त्तते स्तोकनिवासकल्पमित्येवं
बुध्यध्वं यूयमिति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

इत्तरिय-इत्तरिक-त्रि० इत्तरे स्तोके काव्ये भवमित्वरिकम्
नियतकालावधिके, उक्त० ३० अ० । इत्तरः स्तोकः काव्यो यत्रा
स्ति तदित्वरिकम् । मुहुर्त्तादिप्रमाण । पञ्चा० १० विव० । इत्त
रोऽष्टपः काव्यो वत्सरः दिव्यस्यास्ति वैयावृत्यादेरसावित्वरिकः ।
पञ्चा० १२ विव० । स्वल्पकालीने, “इत्तरियं नाम थोवं इति”
नि० चू० २ उ० । (इत्तरिकाऽनशनस्य वक्तव्यता “ अण-
सण ” शब्दं । इत्तरिकमरणवक्तव्यता ‘ मरण ’ शब्दे । इत्त
रिकोपधिप्रतिशेखना ‘ पम्पिहोहणा ’ शब्दे । इत्तरिकसामायिक
वक्तव्यता ‘ सामाद्य ’ शब्दे इत्तरिक वैयावृत्यवक्तव्यता
वैयावच्च शब्दे) ॥

इत्तरी-इत्तरी-स्त्री० इत्तरी प्रतिपुरुषमयनशीला । भाटीप्रदानेन
स्तोककालं परिगृहीतायां वेद्यायाम् । पञ्चा० १ विव० ॥

इत्तित्र-एतावत्-त्रि० एतत्परिमाणे, । एतदः परिमाणे एतावत्
प्रत्ययः । ‘ यत्तदेतदोऽतोऽरिचिञ्च एतद्वृक् च ’ । ७ । २ । १५६
इति प्राकृतसूत्रेण-एतदं प्रकृत्वा एतावत् स्थाने इत्तित्र
आदेशः । प्रा० व्या० ।

इत्तो (इदो)-(इओ) इत्तस्-अव्य० इदम्-तसिब् अस्मा-
दित्यर्थे ‘ चो दो तसो वा ’ । ७ । २ । १६० । इति प्राकृतसूत्रेण
तसः स्थाने चो दो इत्यादेशौ वा । प्रा० व्या० । अस्मिन्नि-
त्यर्थे च । वाच० ॥

इत्त्यम्-इत्त्यम्-अव्य० इदम्-थमु-इदं प्रकारेण इत्थं जावः इत्थं

भूतः । वाचः० । इदं प्रकारमापन्ने, । प्रज्ञा० २ पद । अनेन प्र-
कारेणेत्यर्थे च । विशेष० । उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, । द्वा० २१ द्वा० ॥
पूर्वोक्तप्रकारेणेत्यर्थे, । छ० ॥

इत्थं-इत्थं इत्थं त्रि० इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्यः । आ० म० द्वि० ।

प्रज्ञा० । अनेन प्रकारेण स्थिते, विशेष० । “ इत्थं च वयश्च
सव्यसो सिद्धे वा हवश्च सासप ” दश० ए अ० ४ उ० ॥

इत्थि (त्थी) आणमणी-रुयाज्ञापनी-स्त्री० आज्ञाप्यते आ-
ज्ञासम्पादने प्रयुज्यतेऽनया सा आज्ञापनी । स्त्रिया आज्ञापनी
रुयाज्ञापनी । स्त्रिया आदेशादयिन्याम्भापायाम् । प्रज्ञा० २ पद ।

इत्थि (त्थी) कम्म-स्त्रीकर्मन्-न० स्त्रियो नरतिरश्च स्तासां कर्म
वशीकरणादिकर्म । स्त्रीणां वशीकरणादिकर्मणि, “ परिगृहि
त्यिकम्मं च तं विज्जं परिजानिया ” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ॥

इत्थि- (त्थी) कज्ञा-स्त्रीकज्ञा-स्त्री० महिवागुणे, ते च
चतुष्पष्टिसंख्याकाः । “ चोसार्द्धं महिवागुणे ” जम्बूटीपप्र-
ज्ञा तु चतुष्पष्टिः स्त्रीकज्ञाश्चेमाः । नृत्यम् १ औचित्यं २ चित्रं
३ वादित्रं ४ मन्त्रम् ५ ज्ञानं ६ विज्ञानं ७ दारुः ८ जलस्तम्भः ९
गीतगानं १० ताडमानं ११ मेघवृष्टिः १२ फलाकृष्टिः १३ तन्त्रम् १४
आरामगोपनम् १५ आकारगोपनं १६ धर्मविचारः १७ शकुनसारः
१८ क्रियाकल्पः १९ संस्कृतजल्पः २० प्रासादनीतिः २१ धर्म-
रीतिः २२ वर्णिकावृष्टिः २३ स्वर्णसिद्धिः २४ सुरभित्तत्र
करणं २५ वीणासंचरणं २६ हयगजपरीक्षणं २७ पुरुषस्त्री-
वृक्षणं २८ हेमरत्नभेदः २९ अष्टादशक्षिपिपरिच्छेदः ३०
तत्कालवृष्टिः ३१ वस्तुसिद्धिः ३२ कामविक्रिया ३३ वैद्यक-
क्रिया ३४ कुम्भजन्मः ३५ सारिभ्रमः ३६ अज्ञनयोगः ३७ चूर्ण
योगः ३८ हस्तशास्त्रं ३९ वचनपाटवम् ४० भोज्यविधिः ४१
वाणिज्यविधिः ४२ मुग्धगमनं ४३ शास्त्रिणाङ्गनं ४४ कथाक-
थनं ४५ पुष्पग्रन्थनं ४६ वक्रोक्तिः ४७ काव्यशक्तिः ४८ सर्व-
ज्ञापाविशेषः ४९ अग्निधानज्ञानं ५० चूपणपरिधानं ५१ नृत्योप-
चारः ५२ गृहाचारः ५३ वेशरचनं ५४ व्याकरणं ५५ परानिकारणं
५६ रन्ध्रनं ५७ केशवन्धनं ५८ वीणानादः ५९ वितण्णावाद् ६०
अंकविचारः ६१ लोकव्यवहारः ६२ अन्त्याकारिका ६३ प्रश्न
प्रहेलिका ६४ इति । अत्रोपज्ञकशानुक्तातिरिक्ताः स्त्रीपुरुष
कज्ञा ग्रन्थान्तरे लोके च प्रसिद्धा ज्ञेयाः । अत्र च पुरुषकज्ञासु
स्त्रीकज्ञानां स्त्रीकज्ञासु च पुरुषकज्ञानां सङ्ख्ये तदुजयोप-
योगित्वात् । ननु तर्हि ‘ चोसार्द्धं महिवागुणे इति ’ ग्रन्थ
विरोध उच्यते न ह्ययं ग्रन्थः स्त्रीमात्रगुणख्यापनपरः किंतु
स्त्रीस्वरूपप्रतिपादकस्तेन कचित् पुरुषगुणत्वेऽपि न विरोधः ।
कज्ञाग्रन्थस्योक्तसंख्याकत्वं तु प्रायो बहुपयोगित्वादित्यऽङ्ग-
विस्तरेण । जं० २ वृक्ष० ।

इत्थि (त्थी) कज्ञेवर-स्त्रीकज्ञेवर-न० योपिच्छरीरे,

अव्वंजे पुण विरई, मोहजुगंठा स तत्तचित्ता य ।

इत्थीकज्ञेवराणं, तत्तिरएमुं च बहुमाणो ४६ ॥

अग्रहणि स्त्रीपरिभोगवृक्षणे पुनः शब्दो विशेषणे तद्भावना
चैवं गुर्वीदिषु स्मरणं कर्त्तव्यमग्रहणि पुनर्विरतिर्निवृत्तिः कार्या
तथा मोहजुगुप्सा स्त्रीपरिभोगहेतुवदादिमोहनीयनिन्दा यथा
यल्लजनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं वीभत्समुल्लवणं मलाविश्रपूति-
गन्धि तद्याचते कामिहृमिस्तदेवम् । किंवा पुनोति न मनोज्ञं
वा मनसा इत्यादि । तथा स्वतत्त्वचिन्तास्वरूपचिन्तनं केषां
स्त्रीकज्ञेवराणां योपिहेहानां यथा शुक्रशोणितसम्भूतं नवच्छि-
च्छं मन्त्रोल्बणमस्थिशृङ्खलिकामात्रं हन्त योपिच्छरीरकं तद्विर-

तेष्वब्रह्मनिवृत्तेषु मुनिषु । चशब्दः समुच्चये बहुमानोत्तरङ्ग-
प्रतिरूपो विधेयो यथा-धन्यास्ते वन्दनीयास्ते नैव श्रेयोऽर्थं पवि-
त्रितं । यैरेव च वन्दनीया काममहो निपातितः । पञ्चा० १ वि० ॥
इत्थि (त्वी) कदा-स्त्रीकथा-स्त्री० स्त्रीणां स्त्रीषु वा कथा
स्त्रीकथा । स्त्रीकथादिकथाभेदे, इत्थं च कथेत्युक्ताणि स्त्री-
विषयान्येन संयमविरुद्धादिकथेति भावनीयेति । स्त्रीक-
थाया भेदा यथा—

इत्थी कदा च विहा पश्चात्ता नंजहा इत्थीणं जाइकहा
इत्थीणं कुञ्जकहा इत्थीणं रुवकहा इत्थीणं नेवत्यकहा ।

ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमाया या प्रशंसा निन्दा वा सा
जात्या जातेर्वा कथेति जातिकथा । यथा-ध्रिक् ब्राह्मणी
ध्रिवाभावे, या जीवन्ति मृता इव । धन्या मन्ये जनैः
शुद्धीः पतिव्रतैर्यनिन्दिता ॥ १ ॥ एव मुग्रादिकुञ्जोत्पन्नाना-
मन्यतमायाः यन्प्रशंसादि सा कुञ्जकथा । यथा-अहो चौबु-
पयपुत्रीणां, साहसं जगतोर्ध्वं । पत्युर्मृत्यो विशान्यशौ, या
प्रेमरहिता अपि ॥ २ ॥ आन्धीप्रभृतीनामन्यतमायाः रूपस्य
यत् प्रशंसादि सा रूपकथा । यथा-चन्द्रवक्त्रा सरोजाङ्गी,
सङ्गीः पीनघनस्तनी । किं वाटी नामतः सा स्या-हेवाना-
मापि दुर्लभा ॥ ३ ॥ तासामेवान्यतमायाः कञ्चवन्धादि नेप-
थ्यस्य यत्प्रशंसादि सा नेपथ्यकथेति । यथा-ध्रिङ्गनारी-
रौद्रीन्या, बहुवसनाच्छादिताङ्गवतिकत्वात् । यद्यौघनं न
यूनां, चक्षुर्मोदाय जवति सदा ॥ स्या० ४ ग्रा० ॥

तत्र जातिकथा-ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा
कुञ्जप्रभृतीनामन्यतमां, रूपकथा आन्धीप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं
प्रशंसति “आन्धीणां च ध्रुवं व्रीडा चक्षितं भूतज्ञे मुखे । आस-
ज्य राज्यज्जरं स्वं, सुखं स्वपिति भ्रमथ-इत्यादिना द्वेष्टि वा
तथा नेपथ्यकथान्धीप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कथादिनेपथ्यं
प्रशंसति द्वेष्टि वा । आव ४ अ० । जाति कथायां ब्राह्मणीप्रभृ-
तीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा, कुञ्जकथायां पुनरुग्रादिकु-
ञ्जप्रभृतां वा । रूपकथा या रूपेदेशेन विधीयते यथा । “आन्धी
णां रूपमैन्दर्यं, काङ्क्षिङ्ग्या जघनं वरम् । बाढ्या विहसितं चारु
कण्ठ्यास्तुरतिप्रया” ॥ अथवा निन्दति । माञ्जिकी त्वनाला
प्या, वराकी रूपवर्जिता । सौराष्ट्री कञ्चजातापि, त्याज्या
दुर्भगदेखरा ॥ नेपथ्यं केशचीवरसमारचनरूपं तद्रूपकथा
नेपथ्यकथा-यथा । बाढ्यास्तु कञ्चुकश्चरुणासीमन्तको
नयः । वेणिघ्नस्तु सौराष्ट्र्याः, काङ्क्षिङ्ग्या नीविघ्नधनम् ।
दर्श० ॥ इत्थिकहा-पसंसा निन्दा सख्या जहा सा तण्णय
तण्ण सुभगा सोममुही पभमपत्तनयणिह्या गुरुयनियेवा उन्न-
यपश्रोहरा वल्लियगयगमणातहा करहगई कागसरा य दुब्भ
गा हवजउरा पिगन्डी दुःसीला दुम्भासा धिच्छीकोनिय इति
ग० १ अधि० । आ० चू० । स्त्रीकथा दूरतस्याज्या तथा च-
“सा तन्वी सुजगा मनोहररुचिः कान्तेक्षणा प्रोगिनी, तस्या-
हारि नितम्बविम्बमयवा विप्रैकितं सुमुवः । ध्रिक्तामुष्म-
ति मञ्जीमसतनुं काकस्वरां दुर्भगा-मित्थं स्त्रीजनवर्णनिन्दन
कथा दूरस्तु धर्मार्थिनाम्” ॥ इति ॥ ध० २० । (स्त्रीकथापरि-
त्यागस्य ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानत्वं ‘वंमचेरसमाहिट्टाण’ शब्दे
'वंमचेरगुत्ति' शब्दे च)

आयपरमोद्दीरण उडाहो सुत्तमाइपरिहाणी ।

वंजवए य अगुत्ती, पसंगदोसा य गमणाइ ॥ १२१ ॥

इत्थिकहं करैतस्स अप्पणो मोहोदीरणं जवति-जस्स वा करे-
त्ति परस्स तस्स मोहोदीरणं भवति-इत्थिकहं करैतो सुओ हो-
एणं उडाहो अहो ज्जाणोववत्ता तवस्सिणो जाव इत्थिकहं करै-
ति ताव सुत्तपरिहाणी आदिसहातो अत्थस्स अण्णसि चउ सं-
जमो गाणं वंमवए अगुत्ती भवति जणियं च “वसहिकहणिसे-
ज्जिदिय, कुहुंतरपुव्वकीदियपणीते । अतिमायाहारविज्ज-सणा
यणं चवंमगुत्तीओ” ॥ एवं अगुत्ती जवति पसंग एव दोसो पसंग-
दोसो कहापसंगाओ वा दोसा भवति ते य गमणादी गमणं
उ थिक्कममई आदिसदाओ वा कुङ्खिणी भवति स विंगणितो
वा आगारिं पमिसेवति संजति वा इत्थकम्मं वा करेति
स्त्रीकथायां प्रायश्चित्तम् । इत्थीणं कदा-इत्थिकहा सा चउ-
विहा इमा—

जातीकथं कुञ्जकथं, रुवकथं बहुविहं च सिंगारं ।

एता कथा कथिते, चतुजमद्वा कावगा चतुरो ॥ १११ ॥

जातिमादिया उ (चउजमद्वत्ति) चत्तारि जमद्वा मास-
उविज्जंति माससामखे किं गुरुगा बहुगा जण्णति (कावगा)
कावगतियगुरुगा मासा तेहिं चउहिं मासेहिं चउगुरुगत्ति
जणियं जवति परिसगा चउगुरुगा चउरो जण्णति जवति जाइ-
कहाए चउगुरुं, कुञ्जकहाए चउगुरुं, रुवकहाए चउगुरुं, सिंग-
रकहाए चउगुरुं एवं चउरो जातिए तवकाहेहिं बहुगं कुळे-
कावगुरुं तवे बहुगं रुवे तवगुरुं कावगुरुं सिंगारे दोहिं वि
गुरुं अहवा चत्तारि जमद्वा जातिमातिसु भवंति के ते कावगा
चउरो चउगुरुगतिं जणियं जवति नवकावविसेसो तदेव
अहवा चउरोति संखा जमदं दो ते य तवकावा ताणि तव
कावा जुयवाणि चउरत्ति भणियं जवति कावगा इति बहुव
यणा चउगुरु ताणि चउगुरुगाणि चउरो अगारस्स वक्खा
एगाहा इमा ॥

माति समुत्थातिपिति, वंसकुळं अहव ओग्गादी ।

वस्माकिचित्थिरुवं, गतिपेहिति जास सिंगारे ॥ १२० ॥

माउप्पसादा रुवं भवति जहा सोमक्षेपणं एवं जा कहा सा
जाइकहा । पिउपसादा रुवं भवति जहा एगो सुवक्खगारो
अव्वत्थं रुवस्सी गणिगाहिं भाग्गिदावं णिज्जाति रिक्कावे
जातेण जाया सा रुवस्सिणी भवति एवं कुळकहा सेसं
कंठं । नि० चू० १ उ० ॥

इत्थि (त्वी) काम-स्त्रीकाम-पु० स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्री-
कामाः । स्त्रियोपवृद्धिता वा काम्यन्त इति कामाः स्त्रीकामाः
रुयादिविषयेषु मदनकामविषयचूतासु स्त्रीषु कामेषु, शब्दा-
दिषु च । स्त्रीकामेषु प्रसक्तानाभ्रकयातना भवतीति यथा—

एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्चिया गिच्छा गढिया
अज्जोववन्ना जाव वासाई चउपंचमाई उहसमाइ वा
अप्पतरो वा जुज्जतरो वा कादं जुंजितुं जोगजोगाई
पविमुत्ता वेरायतणाई संचिणित्ता वहुई पावाई कम्माई
उसभाई संचारकणेण कम्मणा से जहा णामए अय-
गोदइ वा सेदगोदइ वा उदगंसि पक्खित्ते समाणे उदग-
तज्जमइवइत्ताइ अहे धरणितदपइत्ताणे जवइ एवमेव
तहप्पगारे पुरिसजाते वज्जवहुत्ते धूतवहुत्ते पंकवहुत्ते वेरव-
हुत्ते आपत्तियवहुत्ते दंजवहुत्ते णियभिवहुत्ते साइवहुत्ते
अयसवहुत्ते उसन्नतसपाणघाती कावमासे कादं किन्वा

धरणि तद्वमइवत्ताइ अहे णरगतद्वपइद्वाने जवइ ॥६५॥
ते च विषयासक्ततया एतत्कुर्वन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह (एव
मेव इत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एवं ते निष्कृपा निर-
नुक्रोशा बाह्यान्त्यन्तरपर्यदोरपि कर्णनासाविकर्तनादिना दारु-
पातनस्वभावाः । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा स्त्रीषु
मदनकामविषयजूतासु कामेषु च शब्दादिषु इच्छाकामेषु
मूर्धिता गृह्णा प्रथिता अध्युपपन्नाः एते च शक्रपुरंदरादिवत्
पर्यायाः कथञ्चिद्देवं वाश्रित्य व्याख्येयाः । ते च जोगा-
सक्ता व्यपगतपरद्वोकाध्यवसाया यावद्वर्षाणि चतुः पञ्च
षट् सप्त वा दश बालपतरं वा कावं कृत्वा जोगासक्ततया
च परपीनोत्पादनतो वैरायतनानि वैरानुबन्धाननुप्रसूयोत्पाद्य
विधाय तथा सञ्चयित्वा सञ्चिन्त्योपचित्य बहूनि प्रभूततर-
काश्रित्यितिकानि क्रूराणि क्रूरविपाकानि नरकादिषु यातना-
स्थानेषु क्रूरचपाटनशालमल्यवरोहणतत्तत्रपुपानात्मकानि क-
र्माण्यष्टप्रकाराणि बहुरूपप्रनिधत्तनिकाचनावस्थानि विधा-
य तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तत्कर्मगुरवो वा नर
कतलप्रतिष्ठानां भवन्तीत्युत्तरक्रियायापादितबहुवचनरूपयेति
संबन्धः । अस्मिन्नेवार्थे सर्वद्वोकप्रतीतं दृष्टान्तमाह (से
जहा णामपत्ति) तद्यथा नामायोगोद्वकोऽयस्त्रिपरः शिवा-
गोद्वको वृत्ताश्मशकव्रं वाउदके प्रक्षिप्तः समानसंल्लिखतत्वमति
वर्त्यातिद्वङ्ग्याऽथो धरणीतले प्रतिष्ठानो जवति । अधुना दार्ष्ट-
ान्तिकमाह (एवमेवेत्यादि) यथासावयोगोद्वको वृत्तत्वाङ्गी-
घ्रमेवाथो यात्येवमेव तथा प्रकारः पुरुषजातः तमेव वेशतो
दर्शयति । वज्रवद्वज्रं गुरुत्वात्कर्म तद्वहुवस्तत्करणप्रचुरस्त
था वध्यमानकर्म गुरुरित्यर्थः । तथा धूयत इति धूतं प्राग्वहं
कर्म तत्प्रचुरः । पुनः सामान्येनाह पङ्कयतीति पङ्कं पापं तद्वहु-
वस्तथा । तदेव कारणतो दर्शयितुमाह । वैरवहुलो वैरानुब-
न्धप्रचुरस्तथा (पत्तिर्यति) मनसो दुष्प्रणिधानं तत्प्रधानस्त-
था दम्भो मायया परवञ्चनं तदुत्कटस्तथा निकृतिर्मायावेप
भाषापरवृत्तिऽन्नना परजोहबुद्धिस्तन्मयस्तथा सातिबहुव
इति सातिशयेन ध्वयेणापरस्य हीनगुणस्य ध्वयस्य संयोगः
सातिस्तद्वहुवस्तत्करणप्रचुरस्तथाऽयशोऽश्लाघा सहृत्ततया
निन्दा यानि यानि परापकारजूतानि कर्मानुष्ठानानि विधत्ते
तेषु तेषु कर्मसु करचरणच्छेदनादिषु अयशोभागभवतीति
स एवंभूतः पुरुषः कावमासे स्वायुषः कृते कावं कृत्वा पृथि-
व्या रत्नप्रभादिकायास्तद्वमतित्वं योजनसहस्रपरिमाण-
मतिद्वङ्ग्यनरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ भवति ॥ ६५ ॥

एवमेव ते इत्थिकामोहिं मुच्छिया गिष्ठा गढिया गरहि
या अज्जोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं उदसमाइं अ
प्पयरो वा जुज्जयरो वा जुंजिचुं जोगजोगाइं कावमासे
कावं किच्चा अचयरोसु आसुरिएसु किन्विसिएसु ठाणेषु
उववचारो जवति ततो विप्पमुच्चमाणे जुज्जो जुज्जो एव
मूयत्ताए तमूयत्ताए जाइ मूयत्ताए पच्चारयति ॥ ६१ ।
एवमेव पूर्वोक्तैर्नैव कारणत्वेनातिमूढत्वादिना परमार्थमज्जाना-
नास्ते तीर्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः । यदि वा स्त्रीषु
कामेषु च शब्दादिषु मूर्धिता गृह्णा प्रथिता अध्युपपन्नाः । अत्र
चात्यादरख्यापनार्थं प्रभूतपर्यायग्रहणं एतच्च स्त्रीषु शब्दादिषु
च प्रवर्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं संसारकारणं तथाचोक्तं
“ मूलमेव महम्मस्त महादोससमुस्सयमित्यादि ” स्त्रीसङ्गा-

सक्तस्यावश्यंभाविनी शब्दादिविषयासक्तिरित्यतः स्त्रीकाम-
ग्रहणं तत्र चासक्ताः यावन्तं कावमासे तत्सूत्रेणैव दर्शयति ।
यावद्वर्षाणि चतुः पञ्चषट्दशकानि । अयं च मध्यमकावो
गृहीतः । एतावत्कावोपादानं च साजिप्रायं प्रायस्तीर्थिका
अतिक्रान्तवयसपव प्रव्रजन्ति तेषां चैतावानेव कावः संज्ञायते
यदि वा मध्यग्रहणात्तत ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते इति दर्शयति ।
तस्माच्चोपात्तादल्पतरप्रभूततरो वापि कावो भवति । तत्र च
ते त्यक्त्वापि गृहवासं कृत्वा जोगजोगान् इति स्त्रीजोगे सति
अवश्यं शब्दादयो भोगा जोगजोगास्तान् कृत्वा ते च किञ्च
वयं प्रव्रजिता इति न च जोगेभ्यो विनिवृत्ताः यतो मिथ्यादृष्टि
तथा ज्ञानान्धत्वात्सम्यग्विरतिपरिणामरहितास्ते चैवंभूतपरि-
णामाः स्वायुषः कावमासे कावं कृत्वा निकृष्टतपसोपि सन्तो
ऽन्यतरेष्वामुरिकेषु किल्बिषिकेषु स्थानेषूपपादयितारो भव-
न्ति । ते ह्यज्ञानतपसा मृता अपि किल्बिषिकेषु स्थानेषूपपत्स्यन्ते
तस्मादपि स्थानादायुषक्याचिप्रमुच्यमानाश्च्युताः किल्बि-
षिकबहुलास्तत्कर्मशेषेणैववन्मूका एवमूकास्तद्भावेनोत्पद्यन्ते ।
किल्बिषिकस्थानाच्च्युतः सन्नन्तरजवे वा मानुषत्वमवाप्य य-
थैवमूकोऽन्यत्कवाक् समुत्पद्यत इति । तथा (तमूयत्तायेति)
तमस्त्वेन जात्यन्धतया अत्यन्ताऽज्ञानावृततया वा तथा जातिमूक-
त्वेनापगतवाच इह प्रत्यागच्छन्तीति। सूत्र० २२श्रु० २अ० १०दश०॥

इत्थि (त्थी) कामजोग-स्त्रीकामजोग- पु० स्त्रीप्रधाना स्त्रि-
योपवृद्धिता वा काम्यन्त इति कामा जुज्यन्त इति जोगाः
स्त्रीकामजोगाः । शब्दादिकामजोगेषु, स्त्रीकामजोगासक्तानां
परिणाममाह—

एवमेव ते इत्थिकामजोगोहिं मुच्छिया गिष्ठा गढिया
अज्जोववन्ना लुष्ठा रागदोसवसट्ठा ते एो अप्पाणं समु-
च्छेदंति, ते णो परं समुच्छेदंति, एो अस्माइं पाणाइं जूताइं
जीवाइं सत्ताइं समुच्छेदंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आय-
रियं मगं असंपत्ता इति ते एो हच्चाए एो पाराए
अंतरा कामजोगेषु विसन्ना ॥ १९ ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाः स्त्रियोपवृद्धिता वा काम्यन्त
इति कामा जुज्यन्त इति भोगास्तेषु सातवहुवतयाऽजिते-
न्द्रियाः सन्तस्तेषु कामजोगेषु मुच्छिता एकीभावतामापन्ना गृ-
ह्णाः काङ्क्षावन्तो प्रथिता अवबद्धा अच्युपपन्ना आधिभ्येन भो-
गेषु लुब्धा रागद्वेषात्ता रागद्वेषवशगा कामजोगान्धा वा त
एवं कामजोगेषु आश्रववद्धा सन्तो नात्मानं संसारात्कर्मपाशा-
द्वा समुच्छेदयन्ति मोचयन्ति नापि परं सद्गुपदेशदानतः कर्म-
पाशावपाशितं समुच्छेदयन्ति कर्मबंधांस्त्रोदयन्ति नाप्यन्यान्
दशविधप्राणवर्तिनः प्राणान् प्राणिनस्तथा चानूवन् भवन्ति भ-
विष्यन्ति च जूतानि तथा वा आयुष्कधारणाज्जीवास्तास्त-
थासत्वास्तथाविधवीर्यान्तरायक्ष्योपशमापादितवीर्यगुणोपेता
स्तान् समुच्छेदयन्ति । असद्विप्रायप्रवृत्तत्वात् । ते चैवंविधा-
स्तज्जीवतच्छरीरवादिनो द्वोकायतिका अजितेन्द्रियतया काम-
भोगावसक्ताः पूर्वसंयोगात्पुत्रदारादिकात्महीणाः प्रभ्रष्टा आरा-
द्याताः सर्वहेयधर्मेभ्यः इत्यर्थो मार्गः सद्गुणानुरूपस्तमसं-
प्राप्ता इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या ऐहिकामुष्मिकद्वोक्यसद्गुण-
नभ्रष्टा अन्तराह एव जोगेषु विषयास्तिष्ठन्ति। सूत्र० २२श्रु० १ अ० ।
इत्थि (त्थी) गण-स्त्रीगण-पु० स्त्रीसमूहे, “ नो इत्थिगणाणं से-
विता जवइ ” नो स्त्रीगणानां पर्युपासको जवेदिति । स्था० ७९७० ।
इत्थि (त्थी) गवज-स्त्रीगर्ज-पु० स्त्रियाः सम्बन्धी गर्जः स-

जीवपुञ्जपिङ्गकः स्त्रीगर्भः । स्त्रीसम्बन्धिनि सजीवपुङ्गव-
पिङ्गके. ज० ५ अ० ४ उ० । (तद्वक्तव्यता 'गर्भ' शब्दे)
इत्थि (स्त्री) गुम्भ-स्त्रीगुम्भ- न० युवतिजने, । "इत्थिगुम्भं
परिनिश्रुतम्" ॥ स्त्रीगुम्भेन युवतिजनेन सार्द्धमपरपरिवारेण
स परिश्रुतो वेष्टित इति । दशा० १० अ० ॥

इत्थि (स्त्री) चिन्ध-स्त्रीचिन्ध-न० स्त्रिया अन्ताधारणं चिह्नम् ।
योनां. स्त्रिया अन्ताधारणे चिह्ने, स्तनादां, स्त्रीवक्रणे, वाच० ।
इत्थि (स्त्री) चौर-स्त्रीचौर-पु० स्त्रियाः सकाशात् स्त्रीमेव
चौरयन्ति स्त्रीन्पा वा ये चौरास्ते स्त्रीचौराः । चौरविशेषे,
प्रथम० ३ अ० ॥

इत्थि (स्त्री) जण-स्त्रीजन-पु० योपिजने आचा० १ श्रु० ४ अ० ।
इत्थि (स्त्री) जिय-स्त्रीजित-त्रि० स्त्रिया जितः जित् स्त्री-
वज्ये, । स्त्रीजितस्पर्शमात्रेण सर्वं पुण्यं प्राणयति । न चूमौ पात-
की पापात् पपिनां स्त्रीजितात्परः । वाच० ।

इत्थि (स्त्री) डाण-स्त्रीस्थान-न० स्त्रियाः तिष्ठन्ति येषु तानि
स्थानानि निपद्याः स्त्रीस्थानानि । स्त्रीणां निपद्यायाम्, " नो
इत्थिडाणां सेवित्ता जवङ्ग " स्या० ए अ० ॥

इत्थि (स्त्री) णपुंसग-स्त्रीनपुंसक-न० नपुंसकनेदे, " इत्थि
णपुंसगा अपचावणिज्जति " नि० चू० १ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) णाम-स्त्रीनामन्-न० कर्मविशेषे, स्त्रीपरिणामः
स्त्रीत्वं यदुदयाद् भवति । झा० ८ अ० ॥

इत्थि (स्त्री) णामगोमकम्म-स्त्रीनामगोत्रकर्मन्-न० स्त्री
नाम-स्त्रीपरिणामः स्त्रीत्वं यदुदयाद्भवति तत्स्त्रीनाममिति
गोत्रमभिधानं यस्य तत् स्त्रीनामगोत्रम् । अथवा यत्स्त्रीप्रायो-
ग्यं नाम कर्मगोत्रं च तत् स्त्रीनामगोत्रकर्म । स्त्रीप्रायोग्ये नाम
कर्मणि, गोत्रकर्मणि च । झा० ८ अ० ।

इत्थि (स्त्री) तित्थ-स्त्रीतीर्थ-न० स्त्री योपित्तस्यास्तीर्थ-
कर्त्तव्येनोत्पन्नायास्तीर्थं द्वादशाङ्गं संयो वा स्त्रीतीर्थम् । मल्लिती-
र्थकरप्रणीते द्वादशाङ्गे, तत्सम्बन्धिनि संघे च । स्या० १० अ०
(स्त्रीतीर्थस्याश्रयत्वम् 'अच्छेरे' शब्दे)

इत्थि (स्त्री) दोस-स्त्रीदोष-पु० स्त्रीणां दोषे, " इत्थिदोषं
संकिणो ह्येति " स्त्रिया सह जल्पन्तं दृष्ट्वा स्त्रीदोषादङ्गिन्श्च
ते जवन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० (तच्च स्त्रीदोषा 'इत्थि'
शब्दे द्रष्टव्याः)

इत्थि (स्त्री) पञ्चाकर-स्त्रीपञ्चात्कृत-पु० पञ्चात्कृतस्त्रीत्वे,
(इत्थिपञ्चा करो वंधर) जावप्रधानत्वाद्दिहेशस्य स्त्रीत्वं पञ्चा-
त्कृतं चूततां नीतं येनावदेकेनासौ स्त्रीपञ्चात्कृत इति । ज०
८ अ० ८ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) पसुवणी-स्त्रीप्रज्ञापनी-स्त्री० स्त्रीवक्रणप्रति-
पादिकायाम् योगिमृदुत्वमस्यैर्यं मुग्धतेत्यादिरूपायाम्मा
पायाम्, प्रज्ञा० ११ पद । (तद्वक्तव्यता 'ज्ञासा' शब्दे)

इत्थि (स्त्री) परिमुञ्जयण-स्त्रीपरिज्ञाध्ययन-न० सूत्र-
ताङ्गस्य चतुर्थेऽध्ययने, तत्र द्वावुद्देशकौ तदर्थसद्ब्रह्मसूत्रताङ्ग
निर्युक्तौ यथा—

पदमं संयवसंज्ञव, माहि खड्गणाउ होति सीदस्स ॥

चित्ति एहेव खड्गिय-स्स अवत्था कम्मबंधोयं ॥ ५८ ॥

प्रथमे उद्देशके अध्ययनार्थाधिकारः तद्यथा स्त्रीभिः सार्धं

संस्तवेन परिचयेन यथा संज्ञापेन निजकथाद्यावापेनादिग्रह-
णादङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षणादिना कामोत्काचकारिणो जवेदरूपस-
त्वस्य शीघ्रस्य चारित्रस्य स्वव्रताचुशब्दात्तत्परित्यागे वेति ।
द्वितीये त्वयमर्थोधिकारस्तद्यथा शीघ्रस्वव्रित्तस्य साधेरिहै-
वास्मिन्नेव जन्मनि स्वपक्षपरपक्षकृतातिरस्कारादिका विरुद्ध
वना तत्प्रत्ययश्च कर्मवन्धस्ततश्च संसारसागरपर्यटनमिति किं-
स्त्रीभिः कश्चित् शीघ्रात् प्रच्याव्यात्मवशकृतो येनैव मुच्यते
कृत इति दर्शयितुमाह—

सूरा मो मन्ता, कति ववियाहि उवहिप्पहाणाहिं ।

गहियाहुं अजय पज्जोय-कूडवाद्यादिणो बहवे ॥ ५९ ॥

बहवः पुरुषा अभयप्रद्योतकूडवाद्यादयः शूरा वयमित्येवं
मन्यमानाः मो इति निपातो वाक्यात्कारार्थः कृत्रिमाजिः स-
द्भावराहितानिः स्त्रीभिस्तयोपधिर्माया तत्प्रधानाभिः कृतकप
टशतानिष्टृहीत्वा आत्मवशतां नीताः केचन राज्यादपरे शीघ्रात्
प्रच्याव्येहैव विरुद्धानां प्रापिताः । अजयकुमारपदिकयानकानि
च सूत्रादावश्यकदावगन्तव्यानि कथानकत्रयोपन्यासस्तु यथा
क्रममर्त्यबुद्धिविक्रमात्यन्तबुद्धिविक्रमतपस्वित्वख्यापनार्थे इति
यत एवं ततो यत्कर्तव्यं तदाह ॥

तम्हा ए उ वीसंजो, गंतव्वो णिव्वमेव इत्थीसु ॥

पढमुद्देसे जणिया, जे दोसा ते गणंतेणं ॥ ६० ॥

(तम्हेति) यस्मात् स्त्रियः सुगतिमार्गागता माया प्रधाना
वञ्चना निपुणास्तस्मादतदवगम्य नैव विश्रम्भो विश्वासस्ता
सां चिवेकिना नित्यं सदा गन्तव्यो यातव्यः कर्तव्य इत्यर्थः । ये
दोषाः प्रथमोद्देशके अस्योपलक्षणार्थत्वात् द्वितीये च तान्
गणयता पर्यालोचयता तासां मूर्तिमत्कपटराशिभूतानामात्म-
हितमिच्छता न विश्वसनीयमिति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
(विस्तरतः एतदध्ययनार्थाः 'इत्थी'-शब्दे)

इत्थि (स्त्री) परिष्ठा-स्त्रीपरिज्ञा-स्त्री० सूत्रकृताङ्गस्य च-
तुर्थेऽध्ययने, सम० ३३ स० ।

इत्थि (स्त्री) परिसह-स्त्रीपरिपह-पु० स्त्रीयाः परिपहणं-
च तन्निरपेक्षत्वम् ब्रह्मचर्यमित्यर्थः । ज० ८ अ० ८ उ० ।
रुयायतेः स्तूणातेर्वा मृति टित्वाङ्गीपि स्त्री सैव तद्गतरागहेतु
गतिविभ्रमेक्षितकारविश्लोकनेऽपि " त्वरुधिरमांसमेदस्नाय्व
स्यिशिरावणैः सुदुर्गन्धः । कुचनयनजघनवदनोरुसूर्चिगतो म
न्यते रूपम् । १ । तथा " निष्ठीवनं जुगुप्सत्यधरस्थं पिपति मोहितः
प्रसभम् । कुचजघनपरिश्रावं नेच्छति तन्मोहितो जजते । २ ।
इत्यादि भावनातोऽभिधास्यमाननीतितश्च परिषहमाणात्वा-
त्परिपहः स्त्रीपरिपहः । उक्त० २ अ० । प्रव० । परिषहनेदे,
अस्यायमर्थो न स्त्री तस्यायमङ्गप्रत्यङ्गस्थानहसितव्यवहित-
विभ्रमाद्याश्चित्ताक्षेपकारिणीश्चैष्टाश्चित्येन जातुचिच्छक्षुरपि
निक्षिपेन्मोक्षमार्गागतासु ब्रह्मनासु कामबुद्धयेति । प्रव० ८६
छा० । आच० । उक्तं च " दुर्भावसङ्गपङ्का हि मोक्षद्वारगद्गाः
स्त्रियः । चिन्तिता धर्मनाशाय चिन्तयेदिति नैव ताः " । ध० ।

संगो एस मणुस्साणं, जाओ द्योगंमि इत्थिओ ॥

जस्स एया परिभाया, सुकमं तस्स सामणं ॥ १६ ॥

एवमादाय मेहावी, पंकज्या उ इत्थिओ ॥

नो ताहिं विह्वेज्जा, चरेज्जत्तगवेसए ॥ १७ ॥

सज्जन्ति आसक्तिमनुभवन्ति रागादिवसगा जन्तवोऽत्रेति सङ्ग
पपोऽनन्तरं वक्ष्यमाणो मनुष्याणां पुरुषाणाम् । तमेवाह । जा-

ओतीत्यविशेषाभिधानं ततो याः काश्चन मानुष्यो देव्यस्तिर-
श्च्यो वा (द्योगमिति) द्योके तिर्यग्बोकादौ स्त्रियो नार्या
एताश्च हावभावादिभिरत्यन्तमासक्तिहेतवो मनुष्याणामित्ये-
वमुक्तमन्यथा हि गीतादिष्वपि सज्जति एव मनुष्याः मनुष्यो-
पादानं च तेषामेव मैयुनसंज्ञातिरेकः प्रज्ञापनादौ प्ररूपित इति
अतः किमित्याह । (जस्तेसि) यस्य यतेः एताः स्त्रियः
(परिग्रायेति) सर्वप्रकारं ज्ञाताः परिज्ञातास्तत्र ज्ञपरिज्ञेह
परत्र च महानर्थहेतुतया विदिताः तथाचागमः “ विभूसा
इहि संसग्गी, पणीयं रसजोयणं । णरस्सत्तगवेसिस्स, विस्सं
तावओरं जहा ” ॥ १ ॥ प्रत्याख्यानकपरिज्ञया च तत एव च प्र-
त्याख्याताः (सुकरंति) सुकृतं सुण्वनुष्ठितं पागान्तरः सुकरं वा
सुखेनैवानुष्ठितं शक्यं (तस्सति) सुव्यत्ययात्तेन (सामणंति)
श्रामणं व्रतं किमुक्तं भवत्यवद्यहेतुत्यागो हि व्रतरागदेषावेव
तत्त्वतस्तत्तत्तु गकनीतितश्च न स्त्रीज्यः परं तन्मूढमिति तत्प्रत्या-
ख्यानत्वसुकृतत्वं श्रामणस्य यद्वेकनीतितः स्त्रिय एव दुस्त्य-
जास्ततस्तत्त्यागे सक्तमेवापरमिति तत्प्रत्याख्यानतः सुकृत-
त्वं श्रामणस्योच्यते । वद्व्यति हि “ एष उ संगे समझमि-
त्ता, सुहुत्तराचेव भवंति सेसा ॥ जहा महासागरमुत्तरित्ता,
णई जवेज्जा वियगा समाणा ” ॥ १ ॥ अतः किंविधेयमित्याह ।
(एवमादाय) एवमित्यन्तरोक्तप्रकारेणात्यन्तासक्तिहेतुवद्व-
क्तेनाज्ञाव स्वरूपाभिव्याख्या अवगम्य मेधाव्यवधारणशक्ति-
मान् पङ्कः कर्मस्तदभूता मुक्तिपथप्रवृत्तानां विग्रन्थकत्वेन
माद्विन्यहेतुत्वेन च तदुपमास्तुरवधारणार्थः । ततः पङ्कभूता
एव स्त्रियः । पठ्यते च “ एवमादाय मेधावी जहा एया बहुस्सि
गत्ति ” । एवमन्तरमेव वद्व्यमाणमर्थमादाय बुद्ध्या गृहीत्वा
मेधावी तमेवाह यथेत्युपदर्शने एताः स्त्रियः (बहुस्सिगत्ति)
तुच्छशयत्वादिना ब्रह्मास्ततः किमित्याह । नो नैव ताजिः
स्त्रीभिर्विनिहन्त्यात् विशेषः संजमजीवितव्यव्यपरोपणात्मके-
नातिशयेन च सामस्त्यतदुच्छेदरूपेणातिपातयेदात्मानमिति
गम्यते । कृत्यमाह चरेत् धर्मानुष्ठानमासेवेत । आत्मानं गवे
पयेत् कथं मयात्मा भवान्निस्तारणीय इत्यन्वेपयेत् “ आत्म-
गवेपकः सिद्धिस्वरूपापत्ति ” इति वचनात् । सिद्धिर्वात्मा
ततः कथं ममासौ स्यादित्यन्वेपकः आत्मगवेपको यदात्मान-
मेव गवेपयते इत्यात्मगवेपकः किमुक्तं भवति चित्रावकारशा-
स्त्रिनीरपि स्त्रियोऽवबोक्ष्य तद्दृष्टिन्यासस्य दृष्टतावगमात्
ऊगिति तान्योऽहं गृहपसंहारत आत्मान्वेष्टेव भवति उक्तं हि-
“ चित्तमिति न निज्जाप, नारिं वा सुअवांकियं । जक्खरं पिव
दद्वुणं, दिठ्ठिं पमिसमाहरे ” ॥

संप्राति प्रतिमाधारं विवृण्वन् यस्यैताः परिज्ञाता इत्यादि
सूत्रसूचितं चैदंयुगीनजनदाढ्योत्पादकं दृष्टान्तमाह ॥

उसजपुरं रायगिहं, पारुद्विपुत्तस्म होइ उप्पत्ती ।

एण्दे सगराद्वयूद्व-जदसिरीयेगा वरुई य ॥ ३६ ॥

तिहं अणगाराणं, अजिग्गहो आसि चउएहमासाणं ।

वसहीमेत्तनिमित्तं, को हिं उसिओ णिसामेह ॥ ३७ ॥

गणियावरम्मि एको, वितितो उसितो उ वग्गवसहीए ।

ततितो सप्पवसहिण्, को दुक्करकारओ एउ ॥ ३८ ॥

वग्गो वा सप्पो वा, सरीरपीडाकरो उ वत्तवो ।

एणं च दंसणं वा, चारित्तं वा ण पच्चदो जेतुं ॥ ३९ ॥

जगवं पि थूद्वज्जदो, तिकखेचंकिमिओ ए पुण जिस्सो ।

अगिसिहाए वत्थो, चाउम्मासे ण पुण दप्पो ॥ ४० ॥

अन्नो वि य अणगारो, जणमाणो हं पि थूद्वज्जदसो ।

कंवद्वओ य चंदणियाए मईद्वितो एगराईए ॥ ४१ ॥

(उजसगायापदकं) वृषभपुरं राजगृहं पाटलिपुत्रस्य भव-
त्युत्पत्तिः नन्दः शगमावः स्थूद्वभञ्जश्रीयकौ वररुचिस्त्रया-
णामनगाराणामभिग्रह आसीत् (चउएहमासाणं) सुव्य-
त्ययाच्चतुर्षु मासेषु वसतिमात्रनिमित्तं कः कुत्रोपितो निशा-
मयत । गणिकागृहे एको, द्वितीय उपितस्तु व्याघ्रवसतौ,
सर्पवसतौ तृतीयः, को दुक्करकारकोऽत्र तेषु मध्ये व्याघ्रो
वा सर्पो वा शरीरपीडाकरस्तु वक्तव्यो ज्ञानं वा दर्शनं वा चारि-
त्रं वा न प्रत्यक्षो भवेत्तुं जगवानपि स्थूद्वज्जस्तीक्ष्णे निशि-
तासिधारादौ चङ्क्रमितो न पुनः विभ्रे अग्निशिखायामुपितश्चा-
तुर्मास्यां न पुनः दग्धः अन्यो पि चानगारो जणघ्नहमपि स्थूद्व-
भञ्जसमः कम्पद्वकश्चंदनिकायामुच्चारभूमौ मल्लिनित इति
निर्युक्तिं गाथापदकाकारार्थः । एतदर्थस्तु वृषसंप्रदायादव-
सेयः । उक्तं ३ अ० ॥ स च थूद्वभद-शब्दे) “ जहा थूद्व-
भदे णित्थिपरिसहो अहियासितो तहाहियासियव्वा ण उण
जहा तेण णाहियासिओत्ति ”, उक्तं ३ अ० (स्थूद्वज्जद्वक्या
‘ थूद्वज्जद्व शब्दे)

स्त्रीपरिपहोपपत्तौ किंविद्व्यादित्याह—

से प्रचूतदंसी प चूतपरिण्णणे उवमंते समिते सहिते सया
जए दद्वु विप्पामिवेदेति अप्पाणं किमेस जणो करि-
स्सति एस से परमारामो जाओ द्योगमि इत्थिओ मुणि-
णा हु एयं पवेदितं उवाहिज्जमाणे गामधम्महिं अव्वेणीव्व
दासए अविओमोदरियं कुज्जा अवि उहं ठाणं ठाइज्जा
अवि गामाण्णगामं दूइज्जा अवि आहारं वोच्चिंउदिज्जा
अवि चए इत्थीसु मणं पुवंदंरा पच्छा फासा पुवंदंफामा
पच्छा दंरा इच्चे ते कज्जहा संगकरा जवंति पमिउहेहाए
आगमेत्ता आणविज्जा अणासेवणाएत्ति वेमि ।

(सेइत्यादि) स साधुः प्रभूतं प्रमादविपाकादिकमतीता-
नागतवर्तमानं वा कर्म विपाकं द्रष्टुं शीलमस्येति प्रचूतद-
शीं सांप्रतेक्षितयान यत्किञ्चनकारोत्यर्थः तया प्रचूतं सत्वर-
क्वणोपायपरिज्ञानं संसारमोक्षकारणं परिज्ञानं वा यस्य स
प्रचूतपरिज्ञानः यथावस्थितसंसारस्वरूपदर्शित्यर्थः । कि-
ञ्च उपशान्तः कयायानुदयादिन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमाद्वा तया
पञ्चजिः समितिजिः समितः सम्यग् वा मोक्षमार्गमितस्समि-
तस्तथा ज्ञानादिभिः सहितः समन्वितः सह हितेन वा स-
हितः । सदा सर्वकाळं यतः सदायतः । स एवंभूतो ऽप्रमत्तो
गुरोरन्तिकमावसत् प्रमादजनितस्य कर्मणोन्तं विधत्ते स च
रुयाद्यनुकूळपरीपहोपपत्तौ किं विद्व्यादित्याह (दद्वु इ-
त्यादि) दद्वु अवबोक्ष्य स्त्रीजनमुपसर्गकरणयोद्यतमात्मानं
विप्रतिवेदयति पर्यालोचयति तद्यथा सज्यगद्विष्टास्मि तयो
त्क्षिप्तपञ्चमहाव्रतभारशरच्छांकिर्ममकुलद्वयजन्माकार्या-
कारणतयोत्थित इत्येवमात्मानं पर्यालोचयति तं च स्त्रीजनं
किमेव स्त्रीजनो मम त्यक्तजीविताशस्योऽजितैहिकसुखाभि-
वापस्योपसर्गादिकं कुर्यादथवा वैपयिकसुखस्य दुःखप्रती-
काररूपत्वात्किमेव स्त्रीजनः सुखं विद्व्यादित्यो वा पुत्रकलत्रा-
दिको जनो मम मृत्युना जिघृक्षितस्य व्याधिना वा दित्सितस्य

शुच्युपदेशः कर्त्तव्यः । 'मन्दरनिर्जम्बो बहुप्रकारस्तपोविधिः शा
स्त्रोपायानि किन्माविधिवन्तस्यापि कथंचिदुपकारी " पुराणानि
नियन्त्यन्यमपि योषितां नापकर्षाय । यमस्तदपि सामान्येन गु-
णाधिकपुरुषार्थं वा । प्राये अस्मिन्नादोषः तीर्थकरजनन्या-
दयो हि पुनर्द्वारदिभिरपि प्रणताः किमङ्ग ! शेषपुरुषैः । द्वितीये
तु शिष्या अपि आचार्यैर्नामिष्यन्त्यन्ते पदेति ते पिततोऽपहृष्यमा-
णत्वेन निर्वृत्तिजाज्ञेन ज्ञेयः । न चैवं चाकुरुद्रादिशिष्याणां
शारे तच्छ्रवणादिनि मृद्वेनोक्त्यभिचारः । एतेन स्मरणा-
यकृतकृत्यमपि प्रतिक्रियम् । अथ पुरुषविषयं स्मरणाय-
कृतकृत्यमत्र विवक्षितं ननु स्मरणायकृत्यमात्रम् । न च स्त्रि-
यः कदाचन पुंसां स्मरणादीनकुर्वन्तीति न व्यभिचार इति चे-
त्तर्हि पुनर्यति विशेषणं करणीयं करणप्यस्मिन्नादोषः स्त्री
णामपि कासाचिन्पारगतगमरहस्यवासितस्तथातृतां कापि
नथाविधावसरं समुच्चृम्बप्रवृत्तिपराधीनसाधुस्मरणादेर-
विमोक्षात् । अथामहर्षिकत्वेन स्त्रीणां पुण्येभ्योऽपकर्षः सोऽपि
किमाव्याप्तिको समुच्चिन्माश्रित्य बाह्यां वा । नाध्यात्मिको स
न्यगुदशनादिरत्नत्रयादेस्तासामपि सद्गजावात् । नापि बाह्या
मेवं हि महत्यास्तीर्थकरलक्ष्म्या गणधरादयश्चक्रधरादि-
लक्ष्म्याश्चेतरात्रियादयो न भाजनमिति तेषामप्यमहर्षिकत्वे-
नापहृष्यमाणत्वाभ्युत्तयज्ञाचो ज्ञेयः । अथ यासौ पुरुषवर्गस्य
महती समुच्चिस्तीर्थकरत्वलक्षणा सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्षि-
कृत्यमासां विवक्ष्यते तदानीमप्यसकृता स्त्रीणामपि परम-
पुण्यपात्रचूतानां कासाचिन्तीर्थकृत्वाविरोधात्तद्विरोधसाधक-
प्रमाणस्य कस्याप्यभावादतस्याद्यापि विवादास्पदत्वादनु-
मानान्तरस्य चाज्ञावात् । मायादिप्रकर्षवत्त्वनत्यप्यप्रशस्यं
तस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वं दर्शनादागमे च श्रवणात् श्रूयते हि
चरमदारीणिमपि नारदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वं तत्र पुरु-
षेभ्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिषेधे साधीयान् हेतुः यत्पुनर्निर्वा-
णकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वा-
त्तत्प्राप्तपृथ्वीगमनकारणापुण्यपरमप्रकर्षवादिति तेनैवोक्तं तत्र
मोहनीयस्त्विति परमप्रकर्षेण स्त्रीवेदादिपरमप्रकर्षेण च व्य-
भिचारः । नास्ति स्त्रीणां मोहः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्यव-
द्रित्यपि न पेशां धर्मोपकरणचीवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधि-
तत्वादिति स्त्रीनिर्वाणे संक्षेपेण बाधकोच्चारः । साधकोपन्या-
सस्तु मनुष्यत्वा काचिन्निर्वाणविकलतत्कारणत्वात्पुरुषवत् ।
निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादिरन्त्रयं तच्च
नासु विद्यत एवेत्यादित एवोक्तमिति । नास्तिरुमेतद्विपक्षा-
नपुंसकादेरत्यन्तव्यावृत्तत्वाच्च विरुद्धमनैकान्तिकं वा तथा
मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद्व्यक्त्या मुक्त्याविकलकारणवत्या
तद्वती प्रव्रज्याधिकारित्वात्पुरुषवत् । न चैतदसिद्धं साधनं
“ गुण्यणी गालवच्छा य पञ्चावेनं न कण्ठ इति ” सिद्धान्तेन
तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाच्छेषनिषेधस्य शेषाज्यनु-
ज्ञानान्तर्रीयकत्वात् दृश्यन्ते च सांप्रातमप्येताः कृतशिरोलुञ्च-
ना उपात्तापिच्छिका कमण्डलुप्रमुखयतिविज्ञाश्चेति कुतो नैता-
सां प्रव्रज्याधिकारित्वसिद्धिर्यतो न मुक्तिः स्यादिति । रत्ना०
७ परि० ॥

इत्य (त्थी) द्विगसिद्धकेवलज्ञान-स्त्रीद्विगसिद्धकेवलज्ञान-
न० स्त्रीद्विगे वर्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीद्विग-
सिद्धकेवलज्ञानम् । केवलज्ञानभेदे । आ० म० प्र० । इत्य
द्विगेण सिद्धाणं जं नाणं तं इत्यलिंगसिद्धकेवलज्ञानांति । आ०
चू० १ अ० ॥

इत्यि (त्थी) वर-स्त्रीवाक्-स्त्री० खट्वावतेत्यादिलक्षणायां
स्त्रीद्विगप्रतिपादिकायाम्भाषायाम्, प्रज्ञा० ११ पद० ॥

इत्यि (त्थी) वयण-स्त्रीवचन-न० वचनभेदे, स्त्रीवचनं वीणा
कन्यादीति । आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । प्रज्ञा० ॥

इत्यि (त्थी) वस-स्त्रीवश-पु० ६ त० स्त्रीवशीकृते, रुपायत्त
तायां च । वाच० । व्य० । “ इत्थी वसंगया धाता ” स्त्रीव
शङ्कता यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते धाता अज्ञा रागद्वेषो-
पहतचेतस इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

स्त्रीवसङ्कतानामधमत्वञ्च यथा-

समंगुलि वगुहवे, किंकरे तित्थएहायए चेव ।

गच्छावरं खिहदस्य-एएपुरिसाधमाञ्च ॥

जदा इत्थी भणितो रंथेहि तदा जणति अहं उट्टेमि ताव
तुमं अधिकरणीति त्थारं अचणेहिच्चि तस्स त्थारे अचणीते
समंगुलीतो जणति इत्थीवयणाओ दग माणेति सो य होगसं
कितो अपभाप व सुहसुत्ते पगे रोमैतो आणेतिच्चि घग्गु
मावो किंकरो पजाते उथितो इत्थी जणति किंकरेमि त्ति जं
जणति तं करेतिच्चि तित्थएहाय तो जयास्ति णं मग्गति च
तदा इत्थी जणाति गच्छ तमागं तत्थ एहातो कलसं जरेतुमा
गच्छाहिच्चि गच्छावरंस्त्री भोगणकाहे परिवेसणाप इतो
चाहिच्चि जणिताहे गिब्बो इवरिपखंते जोगणं उट्टेत्ति इत्थी
भणितो कम्मं करेहिच्चि ताहे पणिमणति हं द अण्णं हं दत्ति
गेएह अत्तयं पुत्तजमं एयं गेएह जा कम्मं करेमीत्यर्थः । एते
तथ पुरिसा अधमा । नि० सू० १५ उ० ।

धिं तेसिं गामनगराणं, जंसें इत्थी पणायिगा ।

ते य धिक्कया पुरिसा, जे इत्थीण वसंगया ॥

धिमिन्दायां तेषां ग्रामनगराणां येषां स्त्रीप्रणायिका प्रकर्षेण
स्वतन्त्रतया नायिका अत्र धियोने द्वितीयाप्राप्तावपि पृष्टी
प्राप्तत्वात्तथा तेऽपि पुरुषा धिक्कृता धिक्कारं प्राप्तवन्तो ये
स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः । तथा ।

इत्थीओ बलवं जत्थ, गामेसु नगरेसु वा ।

सो गामो नगरं वावी, सिप्पमेव विणिस्सई ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रीयो बलवत्यः स ग्रामो नगरं वा
क्लिप्पमेव विनश्यति । बहुवचनेनोपसंहारो जातौ बहुवचन-
भेदवचनं प्रवर्तते ज्ञापनार्थः ॥ व्य० प्र० १ उ० ।

इत्यि (त्थी) विगह-स्त्रीविग्रह पु-बीशरीरे, व्य-प्र०
२ उ० । आचा० ।

इत्यि (त्थी) विमणणा-स्त्रीविज्ञापना-स्त्री० युवतिप्रार्थना-
याम्, (रमणीसम्बन्धे) सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० (अत्र
दोषादोषविचारः इत्थी शब्दे)

इत्यि (त्थी) विप्पजह-स्त्रीविप्रजह-पु० द्वियो विविधैः
प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः उणादयो
बहुवमिति बहुवचनान्तरः । स्त्रीपरित्यागवाति, “ नारीसु नो
पनिगज्जिज्ञा इत्थीविप्पजहे अणगारे ” इति-उत्त० ७ अ० ।

इत्यि (त्थी) विप्परियासिया-स्त्रीविपर्यासिका-स्त्री० स्वाप्ता
न्तिकक्रियाविशेषे, “ इत्थिप विप्परियासो इत्थीविपरियासो ।
स्वप्ने क्रिया ब्रह्मचर्यविनाश इत्यर्थः विपर्यासो नाम अवम-
चरेमिति ” आ० चू० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) विद्वोयण-स्त्रीविद्वोचन-न० तैतिहापरनाम-
धेये चक्षसंज्ञके करणजेदे, विशे० (तदानयनादिकरण-
शब्दे वक्ष्यते)

इत्थि(त्थी)वेयं-स्त्रीवेद-पु०स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्स-
म्बन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदः । वैपायिकादिके
स्त्रीस्वजावाविर्जावके कामशास्त्रे, "सुपुरित्ता इत्थिवेयं ख्यप्ता"
स्त्रीवेदे खेदज्ञाः स्त्रीवेदो मायाबहुल इति निपुणा अपि स्त्रीणां वशं
ब्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । वेद्यत इति वेदः स्त्रियाः
वेदः स्त्रीवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिहापः । तद्विपाकवेद्यं कर्म्म
ऽपि स्त्रीवेदः । स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिहापे, तद्विपाकवेद्ये नोकपा
यवेदनीयकर्मविशेषं च । प्रज्ञा० २३ पद० । यद्वशात्स्त्रियाः
पुरुषं प्रत्याभिहापो ब्रजति । यया पित्तवशान्मधुरञ्च्यं प्रति स
कुंफुमादाहसमः यथा २ ज्वालयते तथा २ ज्वलति दहति च
एवमवस्थापि यया २ संस्पृश्यते पुरुषेण तथा २ अस्या अधिकत-
रोऽभि हापो जायते क्षुज्यमानायान्तु वृक्षकारीपदाहतुल्योऽभि-
हापो मन्द इति स्त्रीवेदोदयः । कर्म० । स्या० । पं० सं० । सम्प्राप्तः
स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः स्त्रीवेदः स किंस्वरूप इत्यावेदयन्नाह ।

इत्थिवेदेणं जंते ! किंपकारे पं० गो० फुंफुअगिसमा-
णे पप्पत्ते सेत्तं इत्थियात्रो ॥

(इत्थीवेदे णं जंते इत्यादि) स्त्रीवेदेणमिति पूर्ववत् नदन्त-
किंपकारः किंस्वरूपः प्रज्ञः । भगवानाह गौतम ? कुंफुकाग्नि
समानः कुंफुका शब्दो देशीरूपत्वात् कारिपवाचकस्ततः
कारिपाग्निसमानः परिमलनमदनदाहरूप इत्यर्थः प्रज्ञः ।
जी० २ प्रति० ॥ (स्त्रीवेदस्य स्थितिः त्रिई शब्दे । स्त्रीणां
स्वजावादि इत्थी शब्दे) ॥

इत्थि (त्थी) वेयसा-स्त्रीवेदज्ञ-पु० स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं
निपुणे, । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि(त्थी)संकिद्विद्ध-स्त्रीसंक्लिष्ट-त्रि० स्त्रीप्रतिपेविनि, प्रव० ।

इत्थि (त्थी) संग-स्त्रीसङ्ग-पु० स्त्रीपु प्रवर्तने, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ॥ (तच्च प्रधानं संसारकारणमिति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपक्क-स्त्रीसम्पर्क-पु० स्त्रीभिः सह संवासे, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सच्च साधुभिर्न विधेय इति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपरिवुरु-स्त्रीसंपरिवृत-त्रि० स्त्रीभिः समन्ता-
त्परिवेष्टिते, " समंता परिवेष्टिओ परिवुमो ब्रणति परिमाण
जाव तिष्ठि चउरो पंच वा वागरणाणि परतो उट्टादि अप-
रिमाणं कहे कहेतस्त चउगुरुं आणादिया य दोसा एस
सुत्तथो इमा णिज्जुत्तीगाहा—

मज्जं दोएहंत गतो, ससंति ऊसगादि वट्ठेतो ॥

चउदिसिठिताहिंतुवमो, पास गताहिव अप्फुसंतो ॥ ९० ॥

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतीहिं परिवुमो ब्रण-
ति । नि० चू० २ उ० ॥

इत्थि (त्थी) संवास-स्त्रीसंवास-पु० स्त्रीभिः सार्कं परिजोगे,

जतुकुंजे जोइजवट्ठे, आसुजि तत्तेणासमुवयाइ ॥

एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयंति ॥ ९१ ॥

(जतुकुंभेत्यादि) यया जातुपः कुम्भो ज्योतिपाग्निनोपगू-
ढः समावृद्धितोऽजित्तप्तोऽग्निनाग्निमुख्येन सन्तापितः क्षिप्रं
नाशमुपैति छवीनूय विनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसनेन प-
रिजोगेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वया जातुपु कुम्भवत् व्रत-

काग्न्यं परित्यज्य संयमशरीराङ्गयन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० । स्त्रीभिः सार्धमेकत्र वसंतौ, ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पए दविए ॥

तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठानमादाय प्राप्य
विवेकमिति वा कचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकज्ञादाय गृही-
त्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र
न कल्पते न नुद्यते कस्मिन्चनूते मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेष-
रहिते वा साधौ यतस्तान्निः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनाम-
पि सदनुष्ठानविघातकारीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
इत्थि (त्थी) संसत्त-स्त्रीसंसत्त-त्रि० स्त्रीभिः संगते, " ऊरु
कोप्परमादीहिं स घट्टंतो संसत्तो ब्रजति द्विीए वा परोप्परं
संसत्तो संगतो इति " तथा च निर्युक्तिः संसत्ते ऊरुगादि
घट्टंतो इति ॥

छुविथं च होति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ॥

जावो व तासु णिहितो, एमे वि त्थीए पुरिसेसु ॥ ९१ ॥

च सदाओ संसत्तं पि छुविथं ऊरुगादि घट्टंतो संसत्तो दिट्ठि
एवा इत्थीण वा मज्जे अहवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तासु
भावो णिहितो णिवेसितो ताहिं वा तमिणि सेवितो परस्पर
गृह्णानीत्यर्थः । नि० चू० । स्त्रीभिः समाकीर्णं (सेविते) स्थानादां
च । स्या० १०४ । (तच्च साधुभिर्वर्जनीयमिति व्रजचेरगुत्ति शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहा-स्त्रीश्रष्टा-स्त्री० स्त्रीश्रद्धाने, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० । (तत्कयादिकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहाव-स्त्रीस्वजाव-पु० स्त्रीया इव स्वजावो
यस्य । अन्तःपुररक्तके महल्लके, ६ त० स्त्रीणां शीघ्रे च ।
वाच० । सूत्र० । (स्त्रीस्वजावपरिज्ञाने कथानकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सेवा-स्त्रीसेवा-स्त्री-६ त० स्त्रीसम्भोगे, व्यवा
यसधर्मेण नारीसेवने, । वाच० । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा
अकथ्याणकारिण इति । व्य० । " अन्नपानैर्हरेद्वातां यौव-
नस्थां विचूयया । वेश्यां स्त्रीमुपचारेण वृद्धां कर्कशसेवया "
इति-आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत्थी-स्त्री-स्त्री०स्थायतेस्तृणातेर्वा रूटि द्विवाद्ढीपि स्त्रीति
प्रव० ८६ द्वा० । उक्त० । " स्त्रिया इत्थी " १३० इति सूत्रेण
स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा-पञ्जे-थीति । प्रा० ८ अ० २ पा०
योपिति, -अनु० । पंचा० । तं० ।

(१) स्त्रीलक्षणं तच्छब्दनिक्षेपश्च ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्वेदवर्णनञ्च ।

(३) स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानस्यावश्यकता । तत्कृत्यव-
र्णनञ्च ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषाः ।

(५) कतमाग्निः स्त्रिजिस्सार्कं न विहर्त्तव्यम् ।

(६) इह लोके एव स्त्रीसम्बन्धविपाकः ।

(७) स्त्रीसंस्पर्शं दोषाः ।

(८) जोगीनां विरम्यना ।

(९) स्त्रियो विश्वास्याकार्यं कुर्वन्ति ।

(१०) स्त्रीणां स्वरूपस्य शरीरस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

(११) स्त्रीचरित्रं वैराग्योत्पादनाय छुष्टव्यम् ।

(१२) स्त्रीणामशुचित्वं सर्वस्वापकर्षकत्वञ्च ।

(१३) स्त्रीणां बन्धनकारणत्वं तत्क्षेहानुगतस्य दुःखानि च ।

(१४) स्त्रीसंसर्गस्य सर्वया परित्याज्यत्वं तत्प्रागे कारणानि च ।

- (१५) स्त्रीषु शक्तस्य परिग्रहित्वं नानु सव्येन्द्रियगुणैर्न जायन्म ।
 (१६) स्त्रीकस्त्वयोदितिन्येधः ।
 (१७) स्त्रिया त्वाँ विहारस्वाध्यायाहारोधारप्रवृत्ताणपरिष्ठा-
 पनिका धर्मकयादिनिर्धेयः ।
 (१८) स्त्रीणां निर्व्यानादिनिर्धेयः ।
 (१९) स्त्रीस्यानदृषणं तन्मन्त्रागस्तन्मन्त्रातिक्रमे गुणाश्च ।
 (२०) मतान्तराद्यप्येवमदृष्टानि ।

(१) स्त्रीशक्त्यं तन्मन्त्रादिकेषां यथा ।

“ येनेमेदृशमस्त्वर्थ-स्मृयता ह्येवता तन्ना । पुंस्त्वामितेति
 विद्वान्नि सप्त स्त्रीत्वे प्रचरन्ते इति । तयान्यत्राप्युक्तम् । “ स्त-
 नकेशवती स्त्री स्यादिति ” । स्या० ३ गा० १ जी० । स्त्रीश-
 वत्स्य निक्षेपो यथा-तत्र नाम न्यापने गुणान्वादानादस्य स्त्री-
 शब्दस्य द्रव्यादिनिक्षेपायैर्निर्यक्तिकार आह—

द्रव्याजिज्ञासु विंधं द्रव्यं जायै य इतिविधिरुक्त्वो ।

अद्रिज्ञासु तद् मिष्टी, जायै वयंमि भवउत्तो ॥ ५६ ॥

तत्र द्रव्यस्त्री चेधा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः
 स्त्रीपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्ताऽनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा नो
 आगमतो ज्ञातरीरभ्यवहारोऽव्यतिरिक्ता विधा । एकत्रविधा
 यज्ञाऽप्युक्ताभिमुखनामगोत्रा वेति । त्विदृशे ज्ञायतेऽनेनेति चिह्नं
 स्तननेपथ्यादिकं चिह्नं मात्रेण स्त्रीचिह्नं स्त्री । अपगतस्त्रीवेदश्र-
 म्यः केवज्ञा वा अन्यो वा स्त्रीवेधधारी यः कश्चिदिति । वेद
 र्गी तु पुंस्त्वानिज्ञापकः स्त्रीवेदोदयः । अनिज्ञापनायां तु
 निर्यक्तिकृद्देव गाथापश्चाच्चैनाह । अभिज्ञाप्यते इत्यभिज्ञापः
 स्त्रीविज्ञानिधानादहः । तयथा । शास्त्रा मास्त्रा निरिहिरिति ।
 जायस्त्री तु चेधा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः स्त्रीप-
 दार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्त उपयोगो भाव इति कृत्वा नो आगम-
 तस्तु जायविषये निक्षेपे वेद स्त्रीवेदरूपे वस्तुन्युपयुक्ता तदु-
 पयोगानन्यन्याज्ञावस्त्री जयति । यथा अज्ञाद्युपयुक्ता माणव-
 कोऽग्निरेव जवन्येवमत्रापि । यदि वा स्त्रीवेदनित्येतकान्युदय-
 प्राप्तानि यानि कर्माणि तेषूपयुक्तांति तान्यनुजयन्ति जायस्त्री-
 ति एतावानेव जिन्यो निक्षेप इति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्देववर्णनञ्च ।

मे किं तं इत्थीओ १ तिबिहाओ पणुत्ताओ तंजहा तिरि
 क्खजोणित्थीओ मणुस्सत्थीओ देवित्थीओ मे किं तं ति-
 रिक्खजोणित्थीओ १ तिबिहाओ पणुत्ताओ तंजहा ज-
 हयरीओ थययरीओ खहयरीओ । मे किं तं जययरीओ
 १ पंचविहाओ पणुत्ताओ तंजहा मच्छीओ जाव सुमुमारीओ स-
 चं जययरीओ । मे किं तं थययरीओ १ पुविहाओ पणुत्ताओ
 तंजहा चउप्पदीओ य परिसप्पिणीओ य । मे किं तं चउ-
 प्पदीओ १ चउव्विहाओ पणुत्ताओ तंजहा एगखुरीओ जाव
 सणप्पईओ । मे किं तं परिसप्पिणीओ १ पुविहाओ पणुत्ताओ तंज-
 हा उरगपरिसप्पिणीओ य जुयगपरिसप्पिणीओ य । मे
 किं तं उरगपरिसप्पिणीओ १ तिबिहाओ पणुत्ताओ
 तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सचं उरग-
 रिसप्पिणी । मे किं तं जुयपरिसप्पिणी १ अणोमविहाओ
 पणुत्ताओ तंजहा गोहीओ णउद्धीओ सेधाओ सेद्धा
 ओ सेरनीओ सेरिंधीओ सावाओ खराओ पंचओइया

ओ चउप्पइयाओ मूसियाओ सुमुंसियाओ धरोद्विया-
 ओ गोहियाओ जोहियाओ थिरावद्वियाओ सचं जुय
 परिसप्पिणीओ । मे किं तं खहयरीओ १ चउव्विहा पणु-
 ताओ तंजहा चम्मपंखीओ जाव सचं खहयरीओ सचं
 तिरिक्खजोणित्थियाओ । मे किं तं मणुस्सित्थियाओ १
 तिबिहाओ पणुत्ताओ तंजहा कम्मचूमियाओ अकम्म
 चूमियाओ अंतरदीवियाओ । मे किं तं अंतरदीवियाओ
 १ अट्टावीसतिविहाओ पणुत्ताओ तंजहा एगुरईओ आ-
 चीसाओ जाव सुप्पदंताओ सचं अंतरदीवे । मे किं तं
 अकम्मचूमियाओ १ तीसतिविहाओ पणुत्ताओ तंजहा
 पंचसु हमवणसु पंचसु एरमवणसु पंचसु हरिवासेसु पंचसु
 रम्मगवासेसु पंचसु देवकुलसु पंचसु उतरकुलसु सचं अक-
 म्मचूमणमणुस्सीओ । मे किं तं कम्मचूमियाओ १
 पणरसविहाओ पणुत्ताओ तंजहा पंचसु जरहेसु पंचसु
 एरवणसु पंचसु महाविदेहेसु सचं कम्मचूमणमणुस्सीओ १ ।

(सेकितमित्यादि) अथ कास्ता स्त्रियः सूरिराह स्त्रियस्त्रिविधाः
 प्रकृतास्त्रियग्योनिस्त्रियो मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियश्च (सेकितमि-
 त्यादि) तिर्यग्योनिस्त्रियस्त्रिविधास्तद्यथा जज्ञचर्यः स्थज्ञचर्यः
 सचर्यश्च (सेकितमित्यादि) मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तद्यथा
 कर्मभूमिका अकर्मभूमिका अन्तरदीपिकाश्च । कृष्यादिकर्मप्र-
 धाना भूमिः कर्मभूमिः जरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मभू-
 मिजा एवमकर्मभूमिजा नवरमकर्मभूमिर्भोगभूमितिर्यथः ।
 देवकुल्यादिका त्रिंशद्विधा अन्तरे मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा
 तेषु जाता अन्तरदीपास्त एवान्तरदीपिकाः । स्या० ३ गा० ॥

मे किं तं देवित्थियाओ १ चउव्विहाओ पणुत्ताओ तंज-
 हा जवनवासिदेवित्थियाओ वाणमंतरदेवित्थियाओ जोति-
 सियदेवित्थियाओ वेमाणियदेवित्थियाओ मे किं तं जवण-
 वासिदेवित्थियाओ १ दसविहाओ पणुत्ताओ तंजहा असु-
 रकुमारजवणवासिदेवित्थियाओ जाव धणितकुमार-
 जवणवासिदेवित्थियाओ सचं जवणवासिदेवित्थियाओ ।
 मे किं तं वाणमंतरदेवित्थियाओ १ अट्टविहाओ पणु-
 ताओ तंजहा पिमायवाणमंतरदेवित्थियाओ जाव सचं
 वाणमंतरदेवित्थियाओ । मे किं तं जोतिसियदेवित्थिया-
 ओ १ पंचविहाओ पणुत्ताओ तंजहा चंदविमाणजोति-
 सियदेवित्थियाओ सूरविमाणदेवित्थियाओ महविमाण
 देवित्थियाओ णखत्तविमाणदेवित्थियाओ ताराविमाण-
 जोतिसियदेवित्थियाओ सचं जोतिसियदेवित्थियाओ ।
 मे किं तं वेमाणियदेवित्थियाओ १ पुविहाओ पणु-
 ताओ तंजहा सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ ईसा
 णकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ सचं वेमाणित्थियाओ ।
 जी० १ प्रति० । (सुगमत्वाट्टिका न व्याख्याता)

स्त्रियो देवमानुषजेदाद्विविधा एताश्च सचित्ताः अचित्तास्तु
 प्रस्तरहेष्यचित्रादिनिर्मिताः । ध० १ अधि० । शब्देन वयसा
 च स्त्री त्रिविधा मन्दशब्दा मध्यमशब्दा तीव्रशब्दा चेति । वय-

सा तु स्थविरा मध्यमा तरुणी चेति । पुनरेकैका त्रिविधा अपद्रा-
वणमर्तुका प्रोपितमर्तुका स्वाधीनमर्तुका चेति । वृ० १ उ० । मु-
ग्धा मध्या प्रौढा चेति । उक्त० १६ अ० । "इत्थीओ दुविधा अद्रुगुं
त्रिता य वंभणखात्तियवेसिसुहियडुगंठिता संभोइय अक्खरिया
ओ अहवा णरुवरुमादियाओ असंजोइअइत्थियाओ एताओ वि
दुविधा सपरिग्गहा अपरिग्गहाओय । नि० चू० १६ उ० ॥

चत्तारि धूमसिहाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा
वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारित्तियाओ पप्पत्ता तंजहा
वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । चत्तारि अगिसिहाओ प-
प्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव
चत्तारि त्तियाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामा
वत्ता । ४ । चत्तारि वायमंरुद्धिया पप्पत्ताओ तंजहा वा-
मा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारि त्तियाओ
पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ॥ ४ ॥

धूमशिखा वामा वामपादवर्चस्सितयाऽनुकूलस्वजावतया वा
वामत एवावर्तते या तथा चक्षनात्सा वामावर्त्ता १० स्त्रीपुरु-
षवद् व्याख्येया कम्बुद्वयान्ते सत्यपि धूमशिखादिदृष्टान्तानां
स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दसाधर्म्येणोपपन्नतरत्वाद्देनोपादानमिति
११ एवमग्निशिखापि १२ वातमण्मलिका मण्मलेनोर्ध्व-
प्रवृत्तो वायुरिति इह च स्त्रियो माद्विन्योपतापचापल्यस्वजा वा
नवन्तीत्यभिप्रायेण तासु धूमशिखादृष्टान्ततयोपन्यास इति ।
उक्तञ्च "चक्ष्वा मङ्गलणसीत्वा, सिण्हेपरिपूरिया वियावेइ ।
दीवयासिहि व्व महिवा, व्वप्पसरा जवं देइ त्ति" ॥

चत्तारि कूमागरसात्ताओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णा
मेगा गुत्तदुवारा, गुत्ता णामेगा अगुत्तदुवारा, अगुत्ता णा
मेगा गुत्तदुवारा, अगुत्ता णामेगा अगुत्तदुवारा । एवामेव
चत्तारि त्थीओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णामेगा गुत्ति
दिया गुत्ता णामेगा अगुत्तिदिया ४ ॥

तथा कूटस्येव आकारो यस्याः शाखायाः गृहविशेषस्य सा
तथा । अयं च स्त्रीद्विद्वद्वान्तः स्त्रीद्वक्वणदार्ष्टान्तिकार्थसा-
धर्म्यवशात्तत्र गुप्ता परिवारा वृता गृहान्तर्गता वस्त्राच्छादिता-
ङ्गा गृहस्वजावा वा । गुप्तेन्द्रिया तु निगृहीतानौचित्यप्रवृत्तन्धि
या एवं शेषा भङ्गा कृत्वाः । स्था० ४४ अ० । पद्मिनी चित्रिणी हस्ति
नी शङ्खिनीति चतुर्विधाः स्त्रिय इति । उक्त० १६ अ० ।

एतासां वक्त्राणादिकम्—“पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी ह-
स्तिनी तथा । शशो मृगो वृषोऽश्वश्च स्त्रीपुंसोर्जाति वक्त्रणम् ।
नवति कमलनेत्रा नासिकाकुक्षगन्धा अविरलकुचयुग्मा चारु-
केशी कृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला गीतवाद्यानुरक्ता सकल-
तनुसुवेशा पद्मिनी पद्मगन्धा १ भवति रतिरसज्ञा नातिखर्वा न
दीर्घा विबकुसुमसुनासा स्निग्धनीलोत्पलाङ्गी । धनकाग्निकुचाद्या
सुन्दरी वरुद्धीला सकलगुणसमेता चित्रिणी चित्रवक्त्रा २ ।
दीर्घातिदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुण-
शील्ययुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकोवि-
रसिका किञ्च शङ्खिनी सा । ३ । स्यूताधरा स्यूतनितम्बभागा स्यू-
ताङ्गुली स्यूतकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया या
नितम्बस्त्रवा करिणी मता सा ४ शशके पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी
रमते मृगे । वृषजे शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हये । ५ पद्मिनी

पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी क्लारगन्धा च
मद्गन्धा च हस्तिनी । ६ वाच० स्त्रीणामुष्णस्वभावत्वं "शिमहो
इत्थित्ति" ग्रीष्मास्त्री नवतीति । औप० ॥

(३) स्त्रीणां स्वजावादि परिज्ञानस्यावश्यकता तत्कृत्यवर्णञ्च
तत्र स्वजावपरिज्ञानं यथा ॥

जस्सित्तियओ परिष्साया सव्वकम्मावद्वाओ से दक्खू ॥

यस्य स्त्रियः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वं
कर्मावहन्तीति सर्वकर्मावहाः सर्वपापोपादानमृताः स एवा
आकृतीत्स एव यथावस्थितं संसारस्वजावं ज्ञातवानिति । एत-
दुक्तं नवति स्त्रीस्वजावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स जगवान्
परमार्थदर्शयन्तीति । आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानञ्च निर्गुत्तौ यथा ॥

सुसमत्यावसमञ्जा, कीरंति अप्पसत्तिया पुरिसा ॥

दीसंती सूरवादी, णारीवसगा ण ते सूरा ॥ ६१ ॥

परानीकविजयादौ सुष्ठु समर्था अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीजिना-

त्मवशीकृता असमर्था वृद्धेपमात्रभीरवः क्रियन्तेऽल्पसात्विकाः
स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते । तथा
दृश्यन्ते प्रत्यङ्गेषोपवृज्यन्ते । शूरमात्मानं वदितुं शीलं येषां ते
शूरवादिनोऽपि नारीवशगाः सन्तो दीनतां गताः एवंभूताश्च न ते
शूरा इति । तस्मात् स्थितमेतदविश्वास्याः स्त्रिय इति । उक्तं-
च । को वीससेज्ज तांसि, कतिवय जिरियाण छुच्चियद्वाणे ।
खणरत्त विरत्तेणं, धिरत्तु इत्थोण हिययाणं ॥ १ ॥ अणं जणं-
ति पुरओ, अणं पासेइ विज्जमाणीओ । अणं च तांसि हियए,
जं च खमं तं करिंति पुणे ॥ २ ॥ को एयाणं णाहिइ, वेत्तइया
गुम्मगुविज्जहिययाणं । जावं भग्गासाणं, तत्तुप्पन्नं भणंतीणं ।
॥ ३ ॥ महिवायरत्तमेत्ता, उच्चुखं च सक्का चेव । सा पुण
विरत्तमिन्ता, णिवं कूरे विससेति ॥ ४ ॥ महिवादिज्ज करेज्ज व,
मारिज्ज वसं उविज्जवमणुस्संतुत्ता जीवाविज्जा, अहवरणर कं
च पावेज्जा ॥ ५ ॥ ण विरक्खं तेसु कयं, ण वि णेहं ण वि यद्वाण
सम्माणं ॥ ६ कुलं ण पुच्चयं आयत्तं च शीलं महिहियाओ ।
६ मा वीसंजह ताणं, महिवाहिययाण कवरुभरियाणं । णिसेह
निहयाणं, अहियवयणजं पणरयाणं ॥ ७ ॥ मारेइ जियंतं पि हु
मयं पि अणुमरइ काइ भत्तारं ॥ विसहरगइवच्चरियं, वंकाविवंकं
महेत्ताणं ॥ ८ ॥ गंगाएवाहुयं सा-गरे जवं हिमवओ य परि-
माणं ॥ जाणंति बुद्धिमंता, महिवा हिययं ण जाणंति ॥ ९ ॥
रोवावंति व्वंति य, अहियं जंपंति पत्तियावंति ॥ कवरेणय खं-
ति विसं, मरंति ण य जांति सव्वावं ॥ १० ॥ चिंतिंति कज्जम-
णं, अणं संठवइ भासई अणं ॥ आठवइ कुणइ अणं, माइए-
सूणियमि सारो ॥ ११ ॥ असयारंमाण तहा, सव्वेसिं होग
गरहणिज्जाणं ॥ परहोगवैरियाणं, कारणं चेव इत्थीओ ।
॥ १२ ॥ अहवा को जुवइणं, जाणइ चरियं सहावकुम्भिवाण ।
दोसाण आगरो चिय, जणे सरीरेवसइ का सा ॥ १३ ॥ स्रवं
छुच्चरियाणं, इवइ ण णरयस्स वत्तिणी विवुत्ता । मोक्खस्स म-
हाविग्गं, वज्जेयव्वा सया नारी ॥ १४ ॥ धप्पा ते वरपुरिसा, जे
चिय मोत्तु णिययजुवइओ । पव्वइया कयानियमा, सिवम-
यवमणुत्तरं पत्ता ॥ १५ ॥

अधुनायादृक्शूरो भवति तादृशं दर्शयितुमाह ॥

धम्ममि जो ददमई, सोसूरो सत्तिओ य वीरो य ॥

णहु धम्मणिस्साहो, पुरिसो सूरु सुवद्विओ य ॥ ६२ ॥

इत्थुपदेशः कर्त्तव्यः । 'मन्त्रनिर्गन्तो बहुप्रकारस्तपोविधिः शा
म्ना रागादिकिन्माविधिवन्कस्यापि कर्त्तव्यविष्णुकारी' पुराणान्
नियन्त्यन्यमपि गोपितां नापकर्षाय । यतस्तदपि सामान्येन गु-
णाधिकपुराणपेक्षं वा । द्याये अमिहतादोषः तीर्थयजनन्या-
दयो हि पुण्डरीकदिमिरपि प्रगताः किमन्यः । शेषपुराणैः । द्वितीये
तु शिष्या अपि आचार्येनाभिचरन्त्यन्त एवेति न पिततोऽपकृत्यमा-
णत्वेन निवृत्तिजाज्ञेन प्रवेष्टुः । नन्वेवं व्याकुरुष्यादिशिष्याणां
शान्ते न च श्रवणादिति सूत्रेणेति चेन्निति चारः । एतेन स्मरणा-
यकृत्कृत्यमपि प्रतिष्ठितम् । अथ पुराणविषयं स्मरणाय-
कृत्यमत्र विवक्षितं नतु स्मरणायकृत्यमात्रम् । न च स्त्रि-
यः कदाचन पुंसां स्मरणादीन् कुर्यन्तीति न व्यभिचार इति चे-
त्तर्हि पुंसेति विशेषणं करणीयं करणव्यसिद्धतादोषः स्त्री
णामपि कामाचिन्त्यारगतागनरहस्यव्यस्तसमधातूनां चापि
तथाविधायसरे समुच्चैश्च प्रयुक्तिपराधीनसाधुस्मरणादेर-
विरोधात् । अयामर्हत्किञ्चन स्त्रीणां पुराणेष्वप्यप्यः सोऽपि
किमाध्यात्मिकीं समृद्धिमाश्रित्य धातां वा । नाध्यात्मिकीं स-
न्यगदशनादिरत्नव्यादेस्तासामपि सदृशत्वात् । नापि धाता
मेवं हि महत्यास्तीर्थकरवृद्ध्या गणधरादयश्चक्रधरादि-
लङ्घ्याश्चैतरेकाध्यादयो न भाजनमिति नेषामप्यमर्हत्किञ्चे-
नापकृत्यमाणव्यानुक्तयनायो प्रवेष्टुः । अथ यासां पुरुषवर्गस्य
महती समृद्धिस्तीर्थकरवृद्ध्या सा स्त्रीषु नास्तीत्यमर्हत्कि-
ञ्चमासां विवक्ष्यते तदानीमप्यसिद्धता स्त्रीणामपि परम-
पुण्यपात्रचतानां कासांचिन्तीर्थकृत्याविरोधात्तद्विरोधसाधक-
प्रमाणस्य कस्याप्यभावादितस्यापि विवादास्पदत्वादन-
नानान्तरस्य ज्ञायात् । मायादिप्रकर्षवत्त्वेनत्यप्यप्रदास्यं
तस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वदर्शनादागमे च श्रवणात् श्रूयते हि
चरमशरीरिणामपि नागदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वं तत्र पुरु-
षेभ्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिर्बन्ध साधीयान् हेतुः यत्पुनर्निर्वा-
णकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वा-
न्नातनपृथ्वागमनकारणापुण्यपरमप्रकर्षवादि तेनैवोक्तं तत्र
मोहनीयस्यतिपरमप्रकर्षेण स्त्रीवेदादिपरमप्रकर्षेण च व्य-
भिचारः । नास्ति स्त्रीणां मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थव-
दित्यपि न पेक्ष्यं धर्मोपकरणचीवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधि-
नत्वादिति श्रीनिर्वाणे संक्षेपेण धात्रकोच्चारः । साधकोपन्या-
मस्तु मनुष्यत्वी काचिन्निर्वाणविकलतत्कारणत्वात्पुरुषवत् ।
निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयं तच्च
तासु विद्यत एवेत्यादित एवोक्तमिति । नासिद्धमेतद्विपक्षा-
न्पुंसकोदरत्यन्त्यावृत्तत्वात् विरुद्धमनैकान्तिकं वा तथा
मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद्व्यक्त्या मुक्तयविकलकारणवत्त्वा
तद्वती प्रव्रज्याधिकारित्वात्पुरुषवत् । न चैतदसिद्धं साधनं
“गुह्यणी बाहवच्छा य पव्याचवं न कप्यइ इति” सिद्धान्तेन
तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाद्विशेषनिषेधस्य शेषाज्यनु-
ज्ञानान्तरीयकत्वात् दृश्यन्ते च सांप्रातमप्येताः कृतशिरोलुञ्च-
ना उपात्तापिच्छिका कमण्डलुप्रमुखयतिविज्ञाश्चेति कुतो नता-
सां प्रव्रज्याधिकारित्वसिद्ध्यतो न मुक्तिः स्यादिति । रत्ना०
७ परि० ॥

इत्थि (त्थी) द्विगसिद्धकेवलज्ञान-स्त्रीद्विगसिद्धकेवलज्ञान-
न० स्त्रीद्विगे वर्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीद्विग-
सिद्धकेवलज्ञानम् । केवलज्ञानभेदे । आ० म० प्र० । इत्थि
द्विगेण सिद्धाणं जं नाणं तं इत्थिद्विगसिद्धकेवलज्ञानांति । आ०
चू० १ अ० ॥

इत्थि (त्थी) वज-स्त्रीवाक्-स्त्री० खट्वाद्यतेत्यादिवृत्तपायां
स्त्रीद्विगप्रतिपादिकायाम्भाषायाम्, -प्रज्ञा० ११ पद० ॥

इत्थि (त्थी) वयण-स्त्रीवचन-न० वचनभेदे, स्त्रीवचनं वीणा
कन्यादीति । आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । प्रज्ञा० ॥

इत्थि (त्थी) वस-स्त्रीवशा-पु० ६ त० स्त्रीवशांस्ते, कृत्यायत्त
तायां च । वाच० । व्य० । “ इत्थी वसंगया धाता ” स्त्रीव
शङ्कता यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते धाता अज्ञा रागद्वेषो-
पहतचेतस इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

स्त्रीवसङ्गतानामधमत्वञ्च यथा-

समंगुद्वि वगुद्वि, किकरे तित्थाह्वाय च ।

गच्छावरं सिंहदम्-एणपुरिसाधमाञ्च ॥

जदा इत्थी भणितो र्धेहिं तदा जणति अहं चट्टेमि ताव
तुमं अधिकरणीति त्थारं अवणेहिस्ति तस्स त्थारं अवणीते
समंगुद्वीतो जणति इत्थीवयणाओ दग माणेति सो य होगसं
कितो अप्पमाए व सुहसुत्ते पगे रोमैतो आणेतिस्ति वग्गु
मावो किकरो पजाते इत्थितो इत्थी जणति किकरेमि स्ति जं
जणति तं करेतिस्ति तित्थाह्वाय तो जयासि णं मग्गति च
तदा इत्थी जणाति गच्छ तमां तत्थ एहातो कलसं जरेतुमा
गच्छाहिस्ति गच्छावरंस्त्री भोयणकाळे परिवेसणाए इतो
वाहिस्ति जणिताहे गिच्छो इवरिपखंतो भोयणं चट्टेस्ति इत्थी
भणितो कम्मं करेहिस्ति ताहे पमिणति हं अण्णं हंदिस्ति
गेह् अत्तयं पुत्तजमं पयं गेह् जा कम्मं करेमात्थयः । एते
त्य पुरिसा अधमा । नि० चू० १५ उ० ।

धिं तेसिं गामनगराणं, जेसिं इत्थी पणायिगा ।

ते य धिकया पुरिसा, जे इत्थीए वसंगया ॥

धिश्रिद्धायां तेषां ग्रामनगराणां तेषां स्त्रीप्रणायिका प्रकर्षेण
स्वतन्त्रतया नायिका अत्र धिग्योगे द्वितीयाप्राप्तावपि पृष्टी
प्राकृतत्वात्तथा तेऽपि पुरुषा धिक्ता धिकारं प्राप्तवन्तो ये
स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः । तथा ।

इत्थीओ वज्रवं जत्थ, गामेसु नगरेसु वा ।

सो गामो नगरं वावी, खिप्पमेव विणिस्सई ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा वीयो वलवत्यः स ग्रामो नगरं वा
क्लिप्रमेव विनश्यति । बहुवचनेनोपसंहारो जातौ बहुवचन-
मेकवचनं प्रवतीति ज्ञापनार्थः ॥ व्य० प्र० १ उ० ।

इत्थि (त्थी) विगह-स्त्रीविग्रह पु-वीशरीरे, व्य-प्र०
२ उ० । आचा० ।

इत्थि (त्थी) विष्णवणा-स्त्रीविज्ञापना-स्त्री० युवतिप्रार्थना-
याम्, (रमणीसम्बन्धे) सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० (अत्र
दोषादोपविचारः इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) विप्पजह-स्त्रीविप्रजह-पु० त्रियो विविधैः
प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः उणादयो
बहुवृत्तमिति बहुवचनान्तरः । स्त्रीपरित्यागवाति, “ नारीसु नो
पगिज्जिज्ञा इत्थीविप्पजहे अणगारे ” इति-उत्त० ७ अ० ।

इत्थि (त्थी) विप्परियासिया-स्त्रीविपर्यासिका-स्त्री० स्वाप्ता
न्तिकक्रियाविशेषे, “ इत्थिए विप्परियासो इत्थीविपरियासो ।
स्वप्ने त्रिया ब्रह्मचर्यविनाश इत्यर्थः विपर्यासो नाम अवम-
चरेमिति ” आ० चू० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) विद्योयण-स्त्रीविद्योचन-न० तैतिहापरनाम-
धेये चक्षसंज्ञके करणजेदे, विशेष (तद्दानयनादिकरण-
शब्दे वक्ष्यते)

इत्थि(त्थी)वेय-स्त्रीवेद-पु०स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्स-
म्बन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदः । वैपायिकादिके
स्त्रीस्वजावाविर्जावके कामशास्त्रे, "सुपुरिसा इत्थिवेय खेयसा"
स्त्रीवेदे खेदज्ञाः स्त्रीवेदो मायाबहुल इति निपुणा अपि स्त्रीणां वशं
व्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । वेद्यत इति वेदः स्त्रियाः
वेदः स्त्रीवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिवापः । तद्विपाकवेद्यं कर्मा
ऽपि स्त्रीवेदः । स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिवापे, तद्विपाकवेद्ये नोक्तपा
यवेदनीयकर्मविशेषे च । प्रज्ञा० २३ पद० । यद्वशात्स्त्रियाः
पुरुषं प्रत्यभिवापो भवति । यथा पित्तवशान्मधुरद्रव्यं प्रति स
कुंफुमादाहसमः यथा २ ज्वालयते तथा २ ज्वलति दहति च
पवमववापि यथा २ संस्पृश्यते पुरुषेण तथा २ अस्या अधिकत-
रोऽभिवापो जायते जुज्यमानायान्तु उन्नकारीपदाहतुल्योऽभि-
वापो मन्द इति स्त्रीवेदोदयः । कर्म० । स्था० । पं० सं० । सम्प्राप्तः
स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः स्त्रीवेदः स किंस्वरूप इत्यावेदयन्नाह ।
इत्थिवेदेणं जंते ! किंपकारे पं० गो० फुंफुत्रागिसमा-
णे पण्णत्ते सेत्तं इत्थियात्रो ॥

(इत्थीवेदे णं जंते इत्यादि) स्त्रीवेदेणमिति पूर्ववत् जदन्त-
किंप्रकारः किंस्वरूपः प्रज्ञप्तः । भगवानाह गौतम ? फुंफुकाग्नि
समानः फुंफुका शब्दो देशीरूपत्वात् कारिणवाचकस्ततः
कारिणाग्निसमानः परिमलनमदनदाहरूप इत्यर्थः प्रज्ञप्तः ।
जी० २ प्रति० ॥ (स्त्रीवेदस्य स्थितिः विई शब्दे । स्त्रीणां
स्वजावादि इत्थी शब्दे) ॥

इत्थि (त्थी) वेयसा-स्त्रीवेदज्ञ-पु० स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं
निपुणे, । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि(त्थी) संकिद्विद्ध-स्त्रीसंक्लिष्ट-त्रि० स्त्रीप्रतिषेविनि, प्रव० ।

इत्थि (त्थी) संग-स्त्रीसङ्ग-पु० स्त्रीषु प्रवर्तने, सूत्र० १ श्रु०
२ अ० ॥ (तच्च प्रधानं संसारकारणमिति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपक्क-स्त्रीसम्पर्क-पु० स्त्रीभिः सह संवासे, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सच साधुभिर्न विधेय इति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपरिवुरु-स्त्रीसंपरिवृत-त्रि० स्त्रीभिः समन्ता-
त्परिवेष्टिते, "समंता परिवेष्टिओ परिवुरुो जप्सति परिमाण
जाव तिष्ठि चउरो पंच वा वागरणाणि परतो उट्टादि अप-
रिमाणं कहं कहंतस्स चउगुरुं आणादिया य दोसा पत्त
सुत्तथो इमा णिज्जुत्तीगाहा—

मज्जं दोएहंत गतो, ससंति ऊसगादि वहेतो ॥

चउदिसिउिताहिंतुवरो, पास गताहिव अप्फुसंतो ॥ ए० ॥

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतीहिं परिवुरुो जप्स-
ति । नि० चू० २ उ० ॥

इत्थि (त्थी) संवास-स्त्रीसंवास-पु० स्त्रीभिः सार्धं परिजोगे,

जतुकुंजे जोइजवगूहे, आसुत्ति तत्तेणासमुवयाइ ॥

एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयंति ॥ २७ ॥

(जतुकुंमेत्यादि) यथा जातुषः कुम्भो ज्योतिषाग्निनोपगू-
ढः समावृद्धितोऽग्निनाग्निमस्येन सन्तापितः क्षिप्रं
नाशमुपैति छवीभूय विनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसनेन प-
रिजोगेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वथा जातुषु कुम्भवत् व्रत-

काग्रिन्यं परित्यज्य संयमशरीराद्भ्रश्यन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० । स्त्रीभिः सार्धमेकत्र वसतौ, ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पणं दविण ॥

तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठानमादाय प्राप्य
विवेकमिति वा कचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकज्ञादाय गृही-
त्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपण्यिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र
न कल्पते न नुद्यते कास्मिन्द्रव्यचूते मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेष-
रहिते वा साधौ यतस्ताभिः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनाम-
पि सदनुष्ठानविघातकारीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

इत्थि (त्थी) संसत्त-स्त्रीसंसत्त-त्रि० स्त्रीभिः संगते, " ऊरु
कोप्परमादीहिं स घट्टंतो संसत्तो भवति दिष्टीए वा परोप्परं
संसत्तो संगतो इति " तथा च निर्युक्तिः संसत्ते ऊरुगादि
घट्टंतो इति ॥

डुविधं च होति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ॥

जावो व तासु णिहितो, एमे वि त्थीए पुरिसेसु ॥ ए० ॥

च सहाओ संसत्तं पि डुविधं ऊरुगादि घट्टंतो संसत्तो दिट्ठि
एवा इत्थीण वा मज्जे अहवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तासु
भावो णिहितो णिवेसितो ताहिं वा तमिणि सेवितो परस्पर
गृह्णतीत्यर्थः । नि० चू० । स्त्रीभिः समाकीर्णं (सेविते) स्थानादां
च । स्था. १० वा. (तच्च साधुभिर्वर्जनीयमिति व्रजचेरगुत्ति शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहा-स्त्रीश्रद्धा-स्त्री० स्त्रीश्रद्धाने, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० । (तत्कयादिकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहाव-स्त्रीस्वजाव-पु० स्त्रीया इव स्वजावां
यस्य । अन्तःपुररक्षके महल्लके, ६ त० स्त्रीणां शीवे च ।
वाच० । सूत्र० । (स्त्रीस्वजावपरिज्ञाने कथानकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सेवा-स्त्रीसेवा-स्त्री-६ त० स्त्रीसम्भोगे, व्यव-
यसधर्मेण नारीसेवने, । वाच० । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा
अकल्याणकारिण इति । व्य० । " अन्नपानैर्हरेद्वातां यौव-
नस्थां विचूपया । वेश्यां स्त्रीमुपचारेण वृद्धां कर्कशसेवया "
इति-आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत्थी-स्त्री-स्त्री० स्त्रियायनेस्तृणतेर्वा रूटि टित्वाट्टीपि स्त्रीति
प्रव० ८६ द्वा० । उक्त० । " स्त्रिया इत्थी " १३० इति सूत्रेण
स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा-पक्षे-थीति । प्रा० ८ अ० २ पा०
योपिति, -अनु० । पंचा० । तं० ।

(१) स्त्रीवक्त्रणं तच्छब्दनिक्षेपश्च ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्वेदवर्णनञ्च ।

(३) स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानस्यावश्यकता । तत्कृत्यव-
र्णनञ्च ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषाः ।

(५) कतमाभिः स्त्रिभिस्सार्धं न विहर्तव्यम् ।

(६) इह लोके एव स्त्रीसम्बन्धविपाकः ।

(७) स्त्रीसंस्पर्शे दोषाः ।

(८) जोगीनां विमृशना ।

(९) स्त्रियो विश्वास्याकार्यं कुर्वन्ति ।

(१०) स्त्रीणां स्वरूपस्य शरीरस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

(११) स्त्रीचरित्रं वैराग्योत्पादनाय दुष्टव्यम् ।

(१२) स्त्रीणामशुचित्वं सर्वस्थापकर्षकत्वञ्च ।

(१३) स्त्रीणां बन्धनकारणत्वं तस्मैहानुगतस्य दुःखानि च ।

(१४) स्त्रीसंसर्गस्य सर्वथा परित्याज्यत्वं तत्त्यागे कारणानि च ।

- (१५) स्त्रीपुंशकस्य परिप्रदित्वं तासु सर्वेन्द्रियगुणेन जाव्यम् ।
 (१६) स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधः ।
 (१७) स्त्रिया साक् विहारस्वाध्यायाहारोच्चारप्रसवणपरिष्ठा-
 पनिका धर्मकयादिनिषेधः ।
 (१८) स्त्रीणां निर्व्यानादिनिषेधः ।
 (१९) स्त्रीस्यानदृषणं तत्प्रसङ्गत्यागस्तत्सङ्गातिक्रमे गुणाश्च ।
 (२०) मतान्तरीयपूर्वपक्षदृष्ट्यानि ।

(१) स्त्रीवृत्तं तच्छब्दनिक्षेपो यथा ।

“ योनेर्मृदुत्वमस्यैव—स्मृयता ह्रीवता तनौ । पुंस्कामितेति
 त्रिङ्गानि सप्त स्त्रीत्ये प्रचक्षते इति । तयान्यत्राप्युक्तम् । “स्त-
 नकेदशवती स्त्री स्यादिति ” । स्या० ३ वा० । जी० । स्त्रीश-
 ब्दस्य निक्षेपो यथा—तत्र नाम स्यापने कुम्भत्वादानादृत्य स्त्री-
 शब्दस्य द्रव्यादिनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकार आह—

दब्बाजिह्वाव चिधे, दब्बे जावे य इत्यणिक्खेवो ।

आहिह्वावे तह सिद्धी, जावे वेयंमि उवउत्तो ॥ ५६ ॥

तत्र चयस्त्री चेष्टा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः
 स्त्रीपदार्थकस्तत्र चानुपयुक्तो ऽनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा नो
 आगमतो इशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता त्रिधा । एकनाविका
 यद्वाऽप्युष्कामिमुखनामगोत्रा वेति । चिह्नयते ज्ञायतेऽनेनेति चिह्नं
 स्तननेनपद्यादिकं चिह्नं मात्रेण स्त्रीचिह्नं स्त्री । अपगतस्त्रीवेदश-
 स्यः केवशी वा अन्यो वा स्त्रीवेषधारी यः कश्चिदिति । वेद
 स्त्री तु पुरुषाभिज्ञाप्यरूपः स्त्रीवेदोदयः । अजिह्वापञ्चायौ तु
 निर्युक्तिवदेव गाथापश्चाद्वेदाह । अमिह्वाप्यते इत्यजिह्वापः
 स्त्रीत्रिङ्गानिधनशब्दः । तद्यथा । शाखा माखा सिद्धिरिति ।
 जावस्त्री तु चेष्टा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः स्त्रीप-
 दार्थकस्तत्र चानुपयुक्तो ऽनुपयोगो भाव इति कृत्वा नो आगम-
 तस्तु जावविषये निक्षेपे वेदे स्त्रीवेदरूपे वस्तुन्युपयुक्ता तदु-
 पयोगानन्यत्वाद्जावस्त्री प्रवति । यथा अज्ञातुपयुक्तो माणव-
 कोऽग्निरेव प्रवत्येवमत्रापि । यदि वा स्त्रीवेदनिवर्तकान्युदय-
 प्राप्तानि यानि कर्माणि तेषूपयुक्तेति तान्यनुजवन्ति जावस्त्री-
 ति एतावानेव स्त्रियो निक्षेप इति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तन्नेद्वर्णनञ्च ।

से किं तं इत्थीओ ऽतिविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा तिरि
 कखजोणित्थीओ मणुस्सत्थीओ देवित्थीओ से किं तं ति-
 रिक्खजोणित्थीओ ऽतिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा ज-
 लयरीओ थल्यरीओ खहयरीओ । से किं तं जल्यरीओ
 ऽपंचविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा मच्छीओ जाव सुसुमारीओ सं
 तं जल्यरीओ । से किं तं थल्यरीओ ऽदुविहाओ पष्पत्ताओ
 तंजहा चउप्पदीओ य परिसप्पिणीओ य । से किं तं चउ-
 प्पदीओ ऽचउव्विहाओ पष्पत्ताओ तंजहा एगखुरीओ जाव
 सणप्पईओ । से किं तं परिसप्पिणीओ ऽदुविहाओ पष्पत्ताओ तंज-
 हा उरगपरिसप्पिणीओ य जुयगपरिसप्पिणीओ य । से
 किं तं उरगपरिसप्पिणीओ ऽतिविधाओ पष्पत्ताओ
 तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेतं उरगप-
 रिसप्पिणी । से किं तं जुयपरिसप्पिणी ऽअण्णविधाओ
 पष्पत्ताओ तंजहा गोहीओ णउव्वीओ सेधाओ सेह्वा
 ओ सेरमीओ सेरिथीओ सावाओ खराओ पंचोइया

ओ चउप्पइयाओ मूसियाओ सुसुंसियाओ धरोद्विया-
 ओ गोहियाओ जोहियाओ थिरावद्वियाओ सेतं जुय
 परिसप्पिणीओ । से किं तं खहयरीओ ऽचउव्विहाओ पष्प-
 त्ताओ तंजहा चम्पपंखीओ जाव सेतं खहयरीओ सेतं
 तिरिक्खजोणित्थियाओ । से किं तं मणुस्सित्थियाओ ऽ
 तिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा कम्मजूमियाओ अकम्म
 जूमियाओ अंतरदीवियाओ । से किं तं अंतरदीवियाओ
 ऽ अट्टावीसतिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा एगुरईओ आ-
 चीसाओ जाव सुप्पदंताओ सेतं अंतरदीवे । से किं तं
 अकम्मजूमियाओ ऽ तीसतिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा
 पंचसु हमवएसु पंचसु एरसवएसु पंचसु हरिवासेसु पंचसु
 रम्मगवासेसु पंचसु देवकुरुसु पंचसु उत्तरकुरुसु सेतं अक-
 म्मजूमगमणुस्सीओ । से किं तं कम्मजूमियाओ ऽ
 पसरसविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा पंचसु जरहेसु पंचसु
 एरवएसु पंचसु महाविदेहेसु सेतं कम्मजूमगमणुस्सीओ ।

(से किं तं मित्यादि) अथ कास्ता स्त्रियः सूरिराह स्त्रियस्त्रिविधाः
 प्रज्ञासास्तिर्यग्योनिस्त्रियो मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियश्च (से किं तं मि-
 त्यादि) तिर्यग्योनिस्त्रियास्त्रिविधास्तद्यथा जलचर्यः स्थलचर्यः
 खचर्यश्च (से किं तं मित्यादि) मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तद्यथा
 कर्मजूमिका अकर्मजूमिका अन्तरदीपिकाश्च । कृत्यादिकर्मप्र-
 धाना जूमिः कर्मजूमिः जरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मजु-
 मिजा एवमकर्मजूमिजा नवरमकर्मजूमिर्भोगजूमिरित्यर्थः ।
 देवकुर्व्यादिका त्रिंशद्विधा अन्तरे मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा
 तेपु जाता आन्तरदीपास्त एवान्तरदीपिकाः । स्या० ३ वा० ॥

से किं तं देवित्थियाओ ऽचउव्विहाओ पष्पत्ताओ तंज-
 हा जवनवासिदेवित्थियाओ वाणमंतरदेवित्थियाओ जोति-
 सियदेवित्थियाओ वेमाणियदेवित्थियाओ से किं तं जवण-
 वासिदेवित्थियाओ ऽ दसविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा असु-
 रकुमारजवणवासिदेवित्थियाओ जाव थाणितकुमार-
 जवणवासिदेवित्थियाओ सेतं जवणवासिदेवित्थियाओ ।
 से किं तं वाणमंतरदेवित्थियाओ ऽ अट्टविधाओ पष्प-
 त्ताओ तंजहा पिसायवाणमंतरदेवित्थियाओ जाव सेतं
 वाणमंतरदेवित्थियाओ । से किं तं जोतिसियदेवित्थिया-
 ओ ऽ पंचविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा चंदविमाणजोति-
 सियदेवित्थियाओ सुरविमाणदेवित्थियाओ गहविमाण
 देवित्थियाओ णखत्तविमाणदेवित्थियाओ ताराविमाण-
 जोतिसियदेवित्थियाओ सेतं जोतिसियदेवित्थियाओ ।
 से किं तं वेमाणियदेवित्थियाओ ऽ दुविहाओ पष्प-
 त्ताओ तंजहा सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ ईसा
 णकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ सेतं वेमाणित्थियाओ ।
 जी० २ प्रति० । (सुगमत्वाद्दीक्षा न व्याख्याता)

स्त्रियो देवमानुषनेदाद्विधा एताश्च सचित्ताः अचित्तास्तु
 प्रस्तरद्वेष्यचित्रादिनिर्मिताः । ध० २ अधि० । शब्देन वयसा
 च स्त्री त्रिविधा मन्दाशब्दा मध्यमशब्दा तीव्रशब्दा चेति । वय-

सा तु स्थविरा मध्यमा तरुणी चेति । पुनरेकैका त्रिविधा अपद्रा-
वणभर्तृका प्रोपितजर्तृका स्वाधीनजर्तृका चेति । वृ० १ उ० । मु-
ग्धा मध्या प्रौढा चेति । उक्त० १६ अ० । “इत्थीओ दुविधा अदुगुं
ठिता य वंमणखात्तियवेसिसुदियडुगंठिता संभोईय अक्खरिया
ओ अहवा णमवरुमादियाओ असंभोईयइत्थियाओ एताओ वि
दुविधा सपरिग्गहा अपरिग्गहाओय । नि० चू० १६ उ० ॥

चत्तारि धूमसिहाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा
वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारित्थियाओ पप्पत्ता तंजहा
वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । चत्तारि अगिसिहाओ प-
प्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव
चत्तारि त्थियाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामा
वत्ता । ४ । चत्तारि वायमंरुद्धिया पप्पत्ताओ तंजहा वां-
मा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारि त्थियाओ
पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ॥ ४ ॥

धूमशिखा वामा वामपाईर्ववर्त्तितयाऽनुकूलस्वजावतया वा
वामत एवावर्तते या तथा चक्षनात्सा वागावर्त्ता १० स्त्रीपुरु-
षवद् व्याख्येया कम्बुदृष्टान्ते सत्यपि धूमशिखादिदृष्टान्तानां
स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दसाधर्म्येणोपपन्नतरत्वाद्भेदेनोपादानमिति
११ एवमग्निशिखापि १२ वातमण्मलिका मण्मलेनोर्ध्व-
प्रवृत्तो वायुरिति इह च स्त्रियो मास्त्रिन्योपतापचापल्यस्वजा वा
ज्वन्तीत्यग्निप्रायेण तासु धूमशिखादृष्टान्ततयोपन्यास इति ।
उक्तञ्च “चवद्वा मद्दणसीद्वा, सिणेहपरिपूरिया वियावेइ ।
दीवयासिहिच्च महिद्वा, वरुणसरा जयं देइ च्ति” ॥

चत्तारि कूमागारसाक्षाओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णा
मेगा गुत्तडुवारा, गुत्ता णामेगा अगुत्तडुवारा, अगुत्ता णा
मेगा गुत्तडुवारा, अगुत्ता णामेगा अगुत्तडुवारा । एवमेव
चत्तारि त्थीओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णामेगा गुत्ति
दिया गुत्ता णामेगा अगुत्तिदिया ४ ॥

तथा कूटस्थेव आकारो यस्याः शाखायाः गृहविशेषस्य सा
तथा । अयं च स्त्रीवृद्धदृष्टान्तः स्त्रीवृद्धदार्ष्टान्तिकार्थसा-
धर्म्यवशात्तत्र गुता परिवारा वृता गृहान्तर्गता वस्त्राद्यादिता-
ङ्गा गृहस्वजावा वा । गुतेन्द्रिया तु निगृहीतानौचित्यप्रवृत्तानि
या एवं शेषा भङ्गा लब्धाः । स्या० ४ ग० । पद्मिनीचित्रिणी हस्ति
नो शङ्खिनीति चतुर्विधाः स्त्रिय इति । उक्त० । १६ अ० ।

एतासां वृक्षाणादिकम्—“पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी ह-
स्तिनी तथा । शङ्खो मृगो वृषोऽश्वश्च स्त्रीपुंसोर्जाति वृक्षणम् ।
जवति कमलनेत्रा नासिकाकुड्मगन्धा अविरञ्जकुचयुग्मा चारु-
केशी कृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला गीतवाद्यानुरक्ता सकञ्च-
तनुसुवेशा पद्मिनी पद्मगन्धा १ भवति रतिरसज्ञा नातिखर्वा न
दीर्घातिवकुसुमसुनासा स्निग्धनीत्रोत्पद्माङ्गी । घनकाठिनकुचाद्या
सुन्दरी वरुणीया सकञ्चगुणसमेता चित्रिणी चित्रवक्त्रा २ ।
दीर्घातिदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुण-
शील्युक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकोवि-
रसिका किञ्च शङ्खिनी सा । ३ । स्यूद्धाधरा स्यूद्धनितम्बभागा स्यू-
द्धाहुवी स्यूद्धकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया या
नितम्बखर्वा करिणी मता सा ४ । शशके पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी
रमते मृगे । वृषजे शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हये । ५ । पद्मिनी

पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी ! शङ्खिनी कारगन्धा च
मदगन्धा च हस्तिनी । ६ । वाच० स्त्रीणामुष्णस्वभावत्वं “गिमहो
इत्थिचि” ग्रीष्मास्त्री जवतीति । औप० ॥

(३) स्त्रीणां स्वजावादि परिज्ञानस्यावश्यकता तत्कृत्यवर्णञ्च
तत्र स्वजावपरिज्ञानं यथा ॥

जस्सित्थिओ परिष्साया सव्वकम्मावहाओ से दक्खू ॥
यस्य स्त्रियः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वे
कर्मावहन्तीति सर्वकर्मावहाः सर्वपापोपादानभृताः स एवा
काङ्क्षीत्स एव यथावस्थितं संसारस्वजावं ज्ञातवानिति । एत-
दुक्तं जवति स्त्रीस्वजावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स जगवान्
परमार्थदर्शयजूदिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानञ्च निर्युक्तौ यथा ॥

सुसमत्थावसमञ्जा, कीरंति अप्पसत्तिया पुरिसा ॥

दीसंती सूरवादी, णारीवसगा ण ते सूरा ॥ ६१ ॥

परानीकविजयादौ सुपु समर्था अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीजिरा-
त्मवशीकृता असमर्था भूकेपमात्रभीरवः क्रियन्तेऽप्यसत्तिकाः
स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते । तथा
दृश्यन्ते प्रत्यङ्गोपपञ्चयन्ते । शूरमात्मानं वदितुं शीलं येषां ते
शूरवादिनोऽपि नारीवशगाः सन्तो दीनतां गताः एवंभूताश्च न ते
शूरा इति । तस्मात् स्थितमेतदविश्वास्याः स्त्रिय इति । उक्त-
च । को वीससेज्ज तासिं, कतिवय जरियाण डुच्चियट्टाणे ।
खणरत्त विरत्तेणं, धिरत्थु इत्थीण हिययाणं ॥ १ ॥ अणं जणं-
ति पुरओ, अणं पासेइ विज्जमाणीओ । अणं च तासिं हियए,
जं च खमं तं करिंति पुणे ॥ २ ॥ को एयाणं णाहिइ, वेत्तइया
गुम्मगुविहिययाणं । ज्ञावं भग्गासाणं, तत्थुप्पन्नं भणंतीणं ।
॥ ३ ॥ महिद्वयरत्तमेत्ता, उच्छुखं च सक्करा चेव । सा पुण
विरत्तमित्ता, णिवं कूरे विसेसेति ॥ ४ ॥ महिद्वदिज्ज करेज्ज व,
मारिज्ज वसं ठविज्जवमणुस्संतुट्टा जीवाविज्जा, अहवरणर कं
च पावेज्जा ॥ ५ ॥ ण विरक्खं तेसु कयं, ण विण्हं ण वियदाण
सम्माणं ॥ ६ ॥ कुलं ण पुच्चयं आयत्तं च शीलं महिद्वियाओ ।
६ मा वीसंजह ताणं, महिद्वदिहिययाण कवमभरियाणं । णिसेह
निहयाणं, अविद्यवयणजं पणरयाणं ॥ ७ ॥ मारेइ जियंतं पि हु
मयं पि अणुमरइ काइ भत्तारं ॥ विसहरगइवच्चरियं, वं कविवंकं
महेद्वयाणं ॥ ८ ॥ गंगाए वावुयं सा-गरे जलं हिमवओ य परि-
माणं ॥ जाणंति बुद्धिमंता, महिद्वदिहियं ण जाणंति ॥ ९ ॥
रोवावंति खवंति, अद्वियं जंपंति पत्तियावंति ॥ कवमेणय खं-
ति विसं, मरंति ण य जंति सज्जावं ॥ १० ॥ च्चित्तिंति कज्जम-
णं, अणं संवइ भासइ अणं ॥ आदवइ कुणइ अणं, माइए-
भूणियमि सारो ॥ ११ ॥ असयारंमाण तद्वा, सव्वेसिं दोग
गरहणिज्जाणं ॥ परदोगवैरियाणं, कारणं चैव इत्थीओ ।
॥ १२ ॥ अहवा को जुवइणं, जाणइ चरियं सहावकुमिद्वयाण ।
दोसाण आगरो च्चिय, जणे सरीरे वसइ का सा ॥ १३ ॥ सुलं
डुच्चरियाणं, हवइ उ णरयस्स वत्तिणी विवुदा । मोक्खस्स म-
हविग्गं, वज्जेयव्वा सया नारी ॥ १४ ॥ धम्मा ते वरपुरिसा, जे
च्चिय मोत्तुण णिययजुवइओ । पवइया कयनियमा, सिवम-
यवमणुत्तरं पत्ता ॥ १५ ॥”

अधुना यादृक्शूरो भवति तादृशं दर्शयितुमाह ॥

धम्ममि जो दढमई, सोऽसूरो सत्तिओ य वीरो य ॥
णहु धम्मणिरुस्साहो, पुरिसो सूरु सुवद्विओ य ॥ ६२ ॥

धर्मे श्रुतचारित्र्याये दृढा निश्चला मतिर्यस्य स तथा एवंभूतः
स इन्द्रियोऽङ्गिन्द्रियारिजयाच्चरस्तथा सात्विको महासत्वोपे-
तोऽसावेव धीरः स्वकर्मदारुणसमर्थोऽसावेवेति किमिति यतो
नैव धर्मनिरुत्साहः सदनुष्ठाननिरुद्धमः सन्पुरुषाचीर्णमार्गप-
रिभ्रष्टः पुरुषः सुष्ठु यद्वचनमपि श्रुते नवतीति ॥

एतानेव दोषान् पुरुषसंयन्त्रेण स्त्रीणामपि दर्शयितुमाह ।
एते चैव य दोषा, पुरिससमाप् वि इत्थियाणं पि ।
तम्हाण अप्पमात्रो, विरागमगंगंमि तामि तु ॥६३॥

ये प्राक् ङीवप्रध्वंसादयः स्त्रीपरित्रयादिभ्यः पुरुषाणामभि-
हिता एत एव न न्यूनाधिकाः पुरुषेण सह यः समयः संयन्त्रस्त-
स्मिन् स्त्रीणामपि यस्माद्दोषा नवन्ति तस्मात्तासामपि विरा-
गमगंगं प्रवृत्तानां पुरुषपरित्रयादिपरिहारलक्षणाऽप्रमाद एव
श्रेयानिति । स्त्रीपरिज्ञाच्ययनं च विस्तरण स्वापरिज्ञानम्प्रति-
पादितम् तद्यथा—

जे मायरं च पियरं च, विप्पजहा य पुव्वमंजोगं ।
एगे महितं चरिस्सामि, आरतमेहुणो विवित्तेसु ॥१॥

यः कश्चिदुत्तमसत्त्वोमातरं पितरं जननीं जनयितारमेतद्ब्रह्म-
णान्यदपि ज्ञातुपुत्रादिकं पूर्वसंयोगं तथा श्वश्रूवशुरादिकं
पश्चात्संयोगञ्च विप्रहाय त्यक्त्वा चकारौ समुच्चयार्थं एको
मातापित्राद्यभिष्वङ्गजितः कषायरहितो वा तथा सहितो ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यैः स्वस्मै वा हितः स्वहितः परमार्थानुष्ठानविद्या-
यी चरिष्यामि संयमं करिष्यामीत्येवं वृत्तप्रतिज्ञाः । तामेव
प्रतिज्ञां सर्वप्रधानभूतां वेद्यतो दर्शयति आरतमुपरतं मैशुनं
कामान्नित्रापो यस्यासावारतमैशुनस्तदेवंभूतो विविक्तेषु स्त्री-
पशुपएरुक्वजितेषु स्यानेषु चरिष्यामीत्येवं सम्यगुत्थानेनो-
त्थाय विहरतीति कचित्पागो (विविक्तेसिति) विविक्तं स्त्रीप-
एरुक्वादिरहितं स्यानं संयमानुपरोधेपितुं शीलमस्य तथेति ।
तस्यैवं वृत्तप्रतिज्ञस्य साधोर्द्वयत्वविधेर्विक्रीजना-
त्तददर्शयितुमाह—

सुहुमे णं तं परकम्म, उन्नपण इत्थिओ मंदा ।
उवायं पि ता उ जाणंसु, जहा विसंति जिकवुणो एगो ।
तं महापुरुषं साधुं सुहमेणापरकार्यव्यपदेशभूतेन उन्नप-
देनेति उन्नपना कपटजालेन पराक्रम्य तत्समीपमागत्य यदि वा
पराक्रम्येति शीलस्वस्वयोग्यतापत्त्या अभिभूय काः स्त्रियः
कूटवातकादीनामिव मागधगणिकाद्या नानाविधकपटशतक-
रणद्वया विविधविष्योकवत्यो भावमन्दाः कामोद्रेकविधायि-
तया सदसद्विवेकविकल्पाः समीपमागत्य शीलान् ध्वंसयन्ति ।
एतदुक्तं भवति ज्ञातुपुत्रव्यपदेशेन साधुसमीपमागत्य संयमा-
ङ्गशयन्ति तथा चोक्तम् । “ पियसुत्ते भाइकिरुगा, णत्तु च
किरुगा य सयणकिरुगा य ॥ एते जोव्वणकिरुगा, पञ्चन्नपइ-
मद्विद्वियाणं ” यदि वा उन्नपदेनेति गुताभिमानेन । तद्यथा ।
“ कावे प्रसुतस्य जनार्दनस्य, मेधाव्यकारासु च शर्वरीगुमिथ्या
न भापामि विशोऽहिनेत्रे, ते प्रत्यया ये प्रथमाङ्गरेषु ” इत्यादि ॥
ताः स्त्रियो मायाप्रधानाः प्रतारणोपायमपि जानन्त्युत्पन्नप्रति-
जतया विदन्ति । पाठांतरं वा ज्ञातवत्यः यथा श्लिष्यन्ते विवे-
किनोऽपि साधव एके तथाविधकर्मोदयात्तासु सङ्गमुपयान्ति ॥

तानेव सुहमप्रतारणोपायान् दर्शयितुमाह—

पासेजिसं णिसीयंति, अजिकवणं पोसवत्थं परिहंति ।

कार्यं अहेवि दंसंति, वाहु उच्छट्टु कक्खमणुव्वजे ॥३॥
पार्थ्वं समीपे भृशमत्यर्थमुरःपीरमतिस्नेहमाविष्कुर्वत्यो निपी-
दन्ति विश्रम्भमापादयितुमुपविशन्तीति । तथा कामं पुष्पा-
तीति पोषं कामोत्काचकारि शोभनमित्यर्थः । तच्च तद्वत्त्वं
तदभीक्ष्णमनचरतं तेन शिथिलादिव्यपदेशेन परिदधति स्वा-
निज्ञापमावेदयन्त्यः साधुप्रतारणार्थं परिधानं शिथिलीकृत्य
पुनर्निवधन्तीति । तथाऽधःकायमूर्वादिकमनङ्गोद्दीपनाय दर्श-
यन्ति प्रकटयन्ति तथा बाहुमुच्छृत्य कक्षामादर्याऽनुकूलं सा-
ध्वामिमुखं व्रजेत् गच्छेत् संभावनायां विद् संभाव्यते एतदन-
ङ्गप्रत्यङ्गसंदर्शकत्वं स्त्रीणामिति ॥ ३ ॥ अपिच—

सयणासणेहिं जोगेहिं, इत्थिओ एगता णिमंतंति ॥

एयाणि चैव से जाणे, पासाणि विरुवरूवाणि ॥४॥

शय्यतेऽस्मिन्निति शयनं पर्यङ्कादि तथाऽऽस्यतेऽस्मिन्नित्यास-
नमासन्दकादीत्येवमादिना योगेनोपजोगाहेण काहोचितेन स्त्रि-
यो योपित एकदेति विविक्तदेशकाह्लादौ निमन्त्रयन्त्यन्युप-
गमं प्राहयन्ति । इदमुक्तं भवति । शयनासनाद्युपजोगं प्रति साधुं
प्रार्थयन्ति । एतानेव शयनासनानिमन्त्रणरूपान् स साधुर्विद्वि-
तवेद्यः परमार्थदर्शी जानीयादवबुध्येत । स्त्रीसंबन्धकारिणः
पाशयन्ति वधन्तीति पाशा स्तान्विरूपरूपान् नानाप्रकारा-
निति । इदमुक्तं भवति । स्त्रियो ह्यासन्नगामिन्यो नवन्ति ।
तथाचोक्तं । “ अयं वा निव वा, अज्जासगुणेन आरुहाइ वल्ली ।
एवं इत्थी तो वि, जं आसन्नं तमिच्छति ” । १ । तदेवं भूताः
स्त्रियो ज्ञात्वा न तामिः सार्धं साधुः सङ्गं कुर्याद्यतस्तदुपचार-
दिकः सङ्गो दुष्परिहार्यो भवति । तदुक्तं । “ जं इच्छसि वेत्तुं
जे, पुत्तिं तं आमिसेण गिएहाहि । आमिसपासनिबद्धो, काहिइ
कज्जं अकज्जं वा ॥ २ ॥ ४ ॥ किञ्च—

नो तासु चक्खु संधेज्जा, नो वि य साहसं समजिजाणे ॥

णो सहियं पि विहरेज्जा, एवमप्पासु रक्खिओ होइ ॥५॥

नो नैव तासु शयनासनोपमन्त्रणपाशावपाशिकासु स्त्रीषु
चक्षुर्नत्र संदध्यात्संधयेद्वा न तददृष्टौ स्वदृष्टिं निवेशयेत् । सति
च प्रयोजने ईषद्वक्ष्या निरीक्रेत । तथाचोक्तं । “ कार्यं पीष-
न्मतिमाक्षिरीक्रेते योपिदङ्गमस्विरया । अस्तिग्वया दशाज्व-
क्ष्या ह्यकुपितोपि कुपित इव ॥ १ ॥ तथा नापि च साहसम-
कार्यकरणं तत्प्रार्थनया समनुजानीयात्प्रतिपद्येत । तथा ह्य-
स्ति साहसमेतत्संग्रामावतरणवधन्नरकपातादिबिपाकवेदि
नोपि साधोर्योपिदासज्जनमिति । तथा नैव स्त्रीभिः सार्धं ग्रा-
मादौ विहरेत् गच्छेत् । अपि शब्दान्न ताभिः सार्धं विविक्ता-
सनो नवेद्यतो महापापस्थानमेतद्यतीनां यत् स्त्रीभिः सहसा-
ङ्गत्पमिति ॥ तथाचोक्तम् “ मात्ता स्वस्त्वा दुहित्रा वा न विचि-
क्तासनो नवेद्यत् ॥ वल्लवानिन्द्रियग्रामः परिगतोऽप्यत्र मुह्यति
॥ १ ॥ एवमनेन स्त्रीसङ्गवर्जनेनात्मा समस्तापायस्थानेभ्यो
रक्षितो भवति । यतः सर्वोपायानां स्त्रीसंबन्धः कारणमतः स्व-
हितार्थो तत्सङ्गं दूरतः परिहरेदिति ॥ ५ ॥

कथं चेत्ताः पाशा इव पाशिका इत्याह ।

आमंतिय उस्सविय, जिकवुआयसा निमंतंति ॥

एताणि चैव से जाणे, सदाणि विरुवरूवाणि ॥ ६ ॥

स्त्रियो हि स्वभावेनैवाकर्तव्यप्रवणाः साधुमामन्त्र्य यथाहम-
मुकस्यां वेद्यायां भवदन्तिकमागमिष्यामीत्येवं संकेतं प्राहयि-
त्वा तथा (उस्सवियन्ति) संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रम्भजनकैरा-
दापैर्विश्रम्भे पातयित्वा पुनरकार्यकरणायात्मना निमन्त्रयन्त्या-

त्मनोपभोगेन साधुमज्ज्युपगमं कारयन्ति । यदि वा साधोर्न्या-
पहरणार्थं ता एव योषितः प्रोक्षुस्तद्यथा भर्तारमामन्यापृच्छ्या-
हमिहायाता तथा संस्थाप्य भोजनपदधावनशयनादिकया
क्रिययोपचर्य ततस्तवान्तिकमागतेत्यतो भवता सर्वो मज्ज-
जनितामाशङ्कां परित्यज्य निर्भयेन भाव्यमित्येवमादिकैर्वचोभि-
र्विश्रम्भमुत्पाद्य जिह्नुमात्मना निमन्त्रयन्ते । युष्मदीयमिदं शरी-
रकं यादृक्कस्य कोदीयसो गरीयसो वा कार्यस्य क्लमं तत्रैव
निमज्जतामित्येवमुपप्रबोभयन्ति । स च भिक्षुरवगतपरमार्थं
एतानेव विरूपरूपाज्ञानाप्रकारान् शब्दादीन् विषयान् तत्स्वरू-
पनिरूपणतो इपरिज्ञया जानीयाद्यथैते स्त्रीसंसर्गापादिताः
शब्दादयो विषयादुर्गतितगमनैकहेतवः सन्मार्गार्ग्वारूपा इत्ये-
वमवबुध्येत । यथा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च तद्विपाकागमेन
परिहरेदिति । ६ ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषा यथा—

मणवंधणेहिं णेगेहि, कलुण विणीय मुवगसिताणं ।।

अउ मंजुत्ताइं जासंति, आणवयंति जिन्नकहाहिं ।।७।।

मनो बध्येत यैस्तानि मनोबन्धनानि मज्जुत्तात्तापक्खिग्धाव-
लोकनाङ्गप्रत्यङ्गप्रकटनादीनि । तथाचोक्तं । “ णाहपियकं
तसामियदतियजियाओ तुमं मह पिओ त्ति । जीए जीयामि
अहं पव्वसितं मे शरीरस्स ॥ १ ॥ इत्यादिजिरेनैः प्रप-
ञ्चैः करुणात्तापविनयपूर्वकम् (उवगसिताणिति) उपसं-
श्लिष्य समीपमागत्याऽथ तदनन्तरं मज्जुत्तानि पेशत्तानि
विश्रम्भजनकानि कामोत्काचकानि वा भाषन्ते । तदुक्तं
“मितमहुररिजयं जुणुहं एहि इसीकरक्खहसिएहिं । सवि
गारेहि व रागं हिययं पि हियं मयत्थीए ॥१॥ तथा भिन्नकथा-
ज्जी रहस्यात्तापैमैयुनसंवकैर्वचोभिः साधोश्चित्तमादाय तम-
कार्यकरणं प्रत्याज्ञापयन्ति प्रवर्तयन्ति स्ववशं वा ज्ञात्वा कर्म-
करवदाज्ञां कारयन्तीति ॥ ७ ॥ अपिच—

सीहं जहा च कुण्णिमेणं, निब्बजयमेगचरंति पासेणं ।।

एवं धियाउ बंधंति, संवुनं एगतिमण्णगरं ।। ८ ॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शनार्थं । यथा बन्धनविधिज्ञा सिहं पिशि
तादिना मिपेणोपप्रबोध्य निर्भयं गतभीकं निर्भयत्वादेवै-
कचरं पाशेन गल्यन्नादिना बध्नान्ति बध्ना च बहुप्रकारं
कदर्थयन्त्येवं स्त्रियो नानाविधैरुपायैः पेशद्वजापणादिभिः
(एगतिरिति) कंचन तथाविधमनगरं साधुं संवृतमपि
मनोवाक्कायगुप्तमपि बध्नान्ति स्ववशं कुर्वन्तीति । संवृतग्रहणं
च स्त्रीणां सामर्थ्यापदर्शनार्थम् यथाहि । संवृतोपि ताभि-
र्बध्यते किंपुनरपरोऽसंवृत इति ॥ ८ ॥ किञ्च ।

अह तत्थ पुणो एमयंती, रहकारो व णेमि अणुपुव्वी ।।

बद्धे मिए व पासेणं, फंदेते वि ण मुच्चए ताहो ।।९।।

अथेति स्ववशीकरणादनन्तरं पुनस्तत्र स्वाभिप्रेते वस्तुनि
नमयन्ति प्रहं कुर्वन्ति । यथा रथकारो वार्धकिर्नेमिकाष्ठं चक्र-
वाह्यत्रमिरूपमानुपूर्व्या नमयत्येवं ता अपि साधुं स्वका-
र्यानुकूल्ये प्रवर्तयन्ति । स च साधुर्मृगवत् पाशेन बद्धो मोक्षा-
र्थं स्पन्दमानोपि ततः पाशान् मुच्यत इति ॥ ९ ॥ किञ्च ।

अह सेणु तप्पई पच्चा, जोच्चा पायसं च विसमिस्सं ।।

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पए दविए ।। १० ॥

अयासौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके पतितः सन्
कुटुम्बकृते अहर्निशं क्लिश्यमानः पश्चादनुतप्यते । तथाहि ।

गृहान्तर्गतानामेतदवश्यं संज्ञायते । तद्यथा । “ कोधाय
ओको समावित्तु कोहो वणाहिं काहो विज्जउ वित्तको उ-
ग्घामउ पहियउ परिणीयउ कोवकुमारओ पभियतो जीवख
रुप्पमेहि परवंधइ पवेह जारओ ” । तथा “ यन्मया परिजन
स्यार्थै—कृतं कर्म सुदारुणम् ॥ एकाकी तेन दह्येहं गतास्ते फल-
जागिनः ” ॥ १ ॥ इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मके कुटुम्ब-
कूटके पतिता अनुतप्यन्ते । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन स्पष्टयति ।
यथा कश्चिद्विषमिश्रं भोजनं शुकत्वा पश्चात्तत्र कृतावेगाकुलि-
तोऽनुतप्यते । तद्यथा । किमेतन्मया पापेन साम्प्रतेक्षिणा
सुखरसिकतया विपाककटुकमेवंचूतं भोजनमास्वादित-
मिति । एवमसावपि पुत्रपौत्रद्विदृष्टान्तमातृस्वसृभ्रातृव्य
भागिनेयादीनां भोजनपरिधानपरिणयनादङ्कारजातमृतक-
र्मतद्व्याधिचिकित्साचिन्ताकुत्रोपगतस्वशरीरकर्तव्यः प्र-
ष्टेहिकामुष्मिकानुष्ठानोऽहर्निशं । तद्व्यापारव्याकुलितमतिः ।
परितप्यते । तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठान-
स्यादाय प्राप्य विवेकमिति वा कचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकं
चादाय गृहीत्वा स्त्रीजिश्चारित्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासो
वसतिरेकत्र न बल्यते न नुद्यते कस्मिन्मध्यभूते मुक्तिग-
मनयोग्ये रागद्वेषरहिते वा साधौ । यतस्तानिः सार्धं संवा-
सोऽवश्यं विवेकिनामपि सदनुष्ठानविधातकारीति ॥ १० ॥

स्त्रीसंबन्धदोषानुपदेश्योपसंहरन्नाह ।

तम्हा उ वज्जए इत्थी, विसद्वित्तं च कंटगं नच्चा ।।

उए कुञ्जाणि वसवत्ती, आधाते ए से वि णिग्गंये ।। ११ ॥

यस्माद्विपाककटुः स्त्रीभिः सह संपर्कस्तस्मात्कारणात् स्त्रियो
वर्जयेत् । तुशब्दात्तदात्तापमपि न कुर्यात् । कितदित्याह ।
विषोपद्वित्तं कण्टकमिव ज्ञात्वाऽत्रगम्य स्त्रियं वर्जयेदिति ।
अपिच । विपदिग्रकण्टकः शरीरावयवे ज्ञः सन्ननर्थमापा-
दयेत् स्त्रियस्तु स्मरणादपि । तदुक्तं । “विषस्य विषयाणां च
दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपयुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि”
॥ १॥ तथा “वरिविखड्गं विसय, सुदुष्कं सुविसिणमरंति ॥
विसयामिसपुणघाहिया, एरणरपहिं परंति ” ॥ १॥ तथौज ए
कोऽसहायः सन् कुञ्जानि गृहस्थानां गृहाणि गत्वा स्त्रीणां
वशवर्ती तन्निर्दिष्टवेलागमनेन तद्वानुकूल्यं भजमानो धर्ममा-
ख्याति योऽसावपि न निर्ग्रन्थो न सम्यक् प्रवर्जितो निषिद्धाच-
रणसेवनादवश्यं तत्रापायसंज्ञादिति । यदा पुनः काचित्कुत-
श्चिन्निमित्तादागन्तुमसमर्था बुद्धा वा भवेत्तदा परिसहायः सा-
ध्वभावे एकाक्यापि गत्वाऽपरस्त्रीवृन्दमध्यगतायाः पुरुषसम-
न्विताया वा स्त्रीनिन्दा विषयजुगुप्साप्रधानं वैराग्यजननं वि-
धिना धर्मं कथयेदपीति ॥ ११ ॥

अन्वयव्यतिरेकाज्यामुक्तोर्थः सुगमो भवतीत्याभिप्रायवानाह ।

जे एय उंठमण्णुगिप्पा, अन्नयरा हुंति कुसीत्ताणं ।।

सुतवस्सिए वि से जिक्खू नो विहरे सहाणमित्थीसु ।। १२ ॥

ये मन्दमतयः पश्चात्कृतसदनुष्ठानाः साम्प्रतेक्षिण एतदनन्त-
रोक्तम् (उंठंति) जुगुप्सनीयं गच्छं तदत्र स्त्रीसंबन्धादिकमे-
काकी स्त्रीधर्मकथनादिकं वा दृष्टव्यं । तदनु तत्प्राति ये गृह्णा
अध्युपपन्ना मूर्च्छितास्ते हि कुशीदानां प्रार्थ्यस्थावसन्नकुशीद-
संसक्तययाच्छदरूपाणामन्यतरा प्रवन्ति यदि वा काथिकप्प-
स्यक संप्रसार कर्मार्मकरूपाणां वा कुशीदानामन्यतरा भवन्ति
तन्मध्यवर्तिनस्तेपि कुशीदा भवन्तीत्यर्थः । यत एवमतः सुतप-
स्त्रियपि विकृष्टतपोनिष्ठसदेहोपि जिह्नुः साधुरात्महितमिच्छ-

न स्त्रीभिः समाधिपरिपन्थिनीभिः सह न विहरेन्न कचिद्दृष्टेना-
पि संतिष्ठेत् वृत्तीयाथं समी । णामेति वाक्यलंकारे । ज्य-
वित्ताङ्गारपुञ्जवद्दूरतः स्त्रियो वर्जयेदिति भावः ॥ १ ॥

(५) कतमानिः पुनः स्त्रीभिः सार्धं न विहर्तव्य—
मित्यतदाशङ्क्याह ॥

अविधूराहि सुण्हाहि, धातीहि अणुव दासीहि ॥
महतीहि वा कुमारीहि, संपवंसे न कुजा अणुगारे । १३ ।
अपिशब्दः प्रत्येकमजिसंबन्धते । (धूरादिति) दुहितृभि-
रपि सार्धं न विहरेत्तथा स्तुपाः सुनजार्थास्तानिरपि सार्धं
न विविक्तसनादौ स्यातव्यम् । तथा धाव्यः पञ्चप्रकाराः स्त-
न्यदाधिन्या जननीकल्पास्ताभिश्च साकं न स्येयम् । अथवा स-
तां तावदपरा योपिता या अप्येता दास्यो घटयोपितः सर्वाप-
सदास्तानिरपि सह संपर्कं परिहरेत् । तथा महतीभिः कुमारी-
भिर्वाशब्दाल्लक्ष्मीभिश्च सार्धं संस्तवं परिचयं प्रत्यासत्तिरूपं-
सोऽनगारो न कुर्यादिति । यद्यपि तस्यानगारस्य तस्यां दुहि-
तरि स्तुपादौ वा न चित्तान्यथात्वमुपपद्यते तथापि च तत्र
विविक्तसनादावपरस्य शब्दोत्पद्यते अतस्तच्छब्दानिरासार्थं स्त्री
संपर्कः परिहर्तव्य इति ॥ १३ ॥

अपरस्य शब्दा यथोत्पद्यते तथा दर्शयितुमाह ॥

अणुणा इणं च सुह्रीणं वा, अप्रियं ददु एगता होंति ॥
गिष्ठा सत्ता कामेहि, रक्खण पोसणे माणुस्सोसि ॥ १४ ॥
विविक्तयोपिता सार्धमनगारमथैकदा दृष्ट्वा योपिज्जातीनां-
सुहृदां वा अप्रियं चित्तदुःखासिका भवत्येवं च ते समाशङ्के-
न् यथा सत्ताः प्राणिन इच्छामदनकामैर्गृष्टा अध्युपपन्ना-
स्तथाह्येवंचूताऽप्ययं श्रमणः स्त्रीवदनावलोकनासक्तचेताः प-
रित्यक्तनिजव्यापारोऽनया सार्धं निन्दीकास्तिष्ठति । तदुक्तम् ।
मुणं शिरो वदनमेतदनिष्ठगन्धि, जिह्वाटनेन जरणं वहतोदर-
स्य । गात्रे महेन मद्भिने गतसर्वेशोन्नं, चित्रं तथापि मनसो
मदनेऽस्ति वाग्जा ॥ १ ॥ तथातिशोधात्मातमानसाश्चैव-
मनुचुर्यथा रक्षणं पोषणं चेति विगृह्य समाहाय्छन्दः तस्मिन्
रक्षणपोषणे सदादरं कुरु । यतस्त्वमस्या मनुष्योऽसि मनुष्यो
वर्तसे यदि वा परं वयमस्या रक्षाणोपोषणव्यापृतास्त्वमेव मनु-
ष्यो वर्तसे यतस्त्वयैव सार्वभौमिकाकिन्यहर्निशं परित्यक्त-
निजव्यापारा तिष्ठतीति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत् ॥

समणं पि ददु दासी-णं तत्तय त्रि ताव एगे कुप्पंति ॥
अणु जोयणेहि एरयेहि, इत्थिदोससंकिणो होंति । १५ ।
श्राम्यतीति श्रमणः साधुः अपिशब्दो भिन्नक्रमः । तमुदासी-
नमपि रागद्वेषविरहान्मध्यस्थमपि दृष्ट्वा श्रमणग्रहणं तपः-
खिन्नदेहोपलक्षणार्थं तत्रैवंचूतेऽपि विषयद्वेषिण्यपि साधौ ताव-
देके केचन रहस्यस्त्रीजल्पनकृतदोषत्वात्कुप्यन्ति । यदि वा
पात्रान्तरं “ समणं ददुणुदासीणं ” श्रमणं प्रव्रजन्तं उदा-
सीनं परित्यक्तनिजव्यापारं स्त्रिया सह जल्पन्तं दृष्ट्वोपलभ्य
तत्राप्येके केचन तावत् कुप्यन्ति किंपुनः कृतविकारमिति
भावः । अथवा स्त्रीदोषाशङ्किनश्च ते प्रवन्ति ते चामी स्त्रीदो-
षाः भोजनैर्नानाविधैराहारैर्यस्तैः साध्वर्थमुपकाटितैरेतदर्थ-
मेव संस्कृतैरियमेनमुपचरन्ति तेनायमहर्निशमिहागच्छतीति ।
यदि वा भोजनैः श्वशुरादीनां न्यस्तैरर्थदत्तैः सङ्गिः सा वधूः
साध्यागमनेन समाकुञ्चीयता सत्यन्यास्मिन् दातव्येऽन्यदद्या-

त्ततस्ते स्त्रीदोषाशङ्किनो जवेयुर्यथेयं दुःशीवाऽनेनैव सहास्त
इति । निदर्शनमत्र यथा कयाचिद्दृष्ट्वा ग्राममध्यप्रारब्धनटप्रे-
क्षणैकगतचित्तया पतिश्वशुरयोर्भोजनार्थमुपविष्टयोस्ताण्डुवा
इति कृत्वा राशकाः संस्कृत्य दत्तास्ततोऽसौ श्वशुरेणोपल-
क्षिता निजपतिना कुञ्चेन ताजिता अन्यपुरुषगतचित्तत्याशङ्क्य
स्वगृहाभिर्घाटितेति ॥ १५ ॥

कुप्पंति संधवं ताहि, पञ्जडा समाहिजोगेहि ॥

तम्हा समणा ए सभे—नि आयहियाएससिसेज्जाओ । १६ ।

ताभिः स्त्रीभिः सन्मार्गाग्न्याभिः सह संस्तवं तद्गृहगम-
नाज्ञापदानसंप्रेक्षणादिरूपं परिचयं तथाविधमोहोदयात्कुर्व-
न्ति विदधति । किञ्चूताः प्रकर्षेण ज्ञाताः स्वक्षिताः समाधि-
योगेभ्यः समाधिधर्ममध्यानं तदर्थं तत्प्रधाना वा योगाः मनो-
वाक्कायव्यापारास्तेभ्यः प्रच्युताः शीतज्ञविहारिण इति ।
यस्मात् स्त्रीसंस्तवात्समाधियोगपरिभ्रंशो भवति तस्मात्का-
रणात् श्रमणाः सत्साधवो (एसमैति) न गच्छन्ति । सच्चो
भनाः सुखोत्पादकतयाऽनुकूलत्वान्निपद्या इव निषद्या स्त्रीभिः
कृता माया यदि वा स्त्रीवसतिरिति आत्महिताय स्वहितं
मन्यमानाः एतच्च स्त्रीसंबन्धपरिहरणं तासामन्यैहिकामुष्मि-
कापायपरिहारादितिमिति । क्वचित्पश्चार्चमेवं पठ्यते ॥ तस्माह
“ समणाव जहाहि अहिताओ सन्निसेज्जाओ ” अयमस्यार्थः
यस्मात्स्त्रीसंबन्धोऽनर्थाय भवति तस्मात् हे श्रमण साधो तु
शब्दो विशेषणार्थः विशेषेण सन्निपद्या स्त्रीवसतिस्तत्कृतोप-
चाररूपा वा माया आत्महिताच्चेतोर्जहाहि परित्यजेति ॥ १६ ॥
किं केचनाज्युपगम्यापि प्रव्रज्यायां स्त्रीसम्बन्धं ।
कुर्युर्येनैवमुच्यते ओमित्याह ॥

वहवे गिहाइ अवहदु, मिस्सीजावं पत्थया य एगे ।

धुवमगमेव पवयं—ति वाया वीरियं कुसीद्याणं ॥ १७ ॥

वहवः केचन गृहाण्यपहृत्य परित्यज्य पुनस्तथाविधमोहो-
दयान्मिश्रीजाव इति छव्यद्विज्ञमात्रसंज्ञावाद्भावतस्तु गृहस्थ-
समकल्पा इत्येवंचूता मिश्रीजावं प्रस्तुताः समनुप्राप्ता न गृह-
स्था एकान्ततो नापि प्रव्रजितास्तदेवंचूता अपि सन्तो ध्रुवो
मोक्षः संयमो वा तन्मार्गमेव प्रवदन्ति तथाहि ते वक्तारो
भवन्ति यथाऽयमेवास्मदारब्धो मध्यमः पन्थाः श्रेयान् तथा
ह्यनेन प्रवृत्तानां प्रव्रज्यानिर्वहणं भवतीति तदेतत्कुशीलानां वा-
चाकृतं वीर्यं नानुष्ठानकृतम् । तथाहि—ते छव्यद्विज्ञधारिणो वा-
ङ्मात्रेणैव वयं प्रव्रजिता इति श्रुयते ननु तेषां सातगौरवविष-
यसुखप्रतिवृत्तानां शीतज्ञविहारिणां सदनुष्ठानकृतं वीर्यम-
स्तीति ॥ १७ ॥ अपिच ॥

सुक्कं रवति परिसाप, अह रहस्सम्मि पुक्कं करेति ।

जाणंति य एं तहाविया, माइहे महासमेयंति ॥ १८ ॥

स कुशीलो वाङ्मात्रेणाविष्कृतवीर्यः पर्षदि व्यवस्थितो
धर्मदेशनावसरे सत्यात्मानं शुद्धमपगतदोषमात्मानमात्मीया-
नुष्ठानं वा रीति भाषते । अथाऽनन्तरं रहस्येकान्ते दुष्कृतं
पापं तत्कारणं वा ऽसदनुष्ठानं करोति विदधति तच्च तस्या-
सदनुष्ठानं गोपायतोपि जानन्ति विदन्ति के तथारूपमनुष्ठानं
विदन्तीति तथाविदः शङ्किताकारकुशला निपुणास्तद्विद इत्य-
र्थः । यदि वा सर्वज्ञाः एतदुक्तं भवति । यद्यप्यपरः काश्चिदक-
र्त्तव्यं तेषां न वेत्ति तथापि सर्वज्ञा विदन्ति तत्परिज्ञानेनैव

किं न पर्याप्तं यदि वा मायावी महासत्तयामित्येवं तथावि-
दस्तद्विदो जानन्ति । तथाहि प्रच्छन्नकार्यकारी न मां कश्चि-
ज्जानातीत्येवं रागाद्यो मन्यते अथ च तं तद्विदो वदन्ति ।
तथाचोक्तं । “नय द्योः द्योः गण्य ओपिज्ज गयं च तेहं
वा । किहसक्का वंचेउ अत्ता अणहुय कल्लाणो” ॥ १ ॥ १७ ॥
किंचान्यत् ॥

सयं पुक्कं च न वदति, आइओ वि पक्कथति वाळे ।

वेयाणु वीइमाकासी, चोइज्जंतो गिइइसे जुज्जो ॥ १८ ॥

स्वयमात्मना प्रच्छन्नं यदुक्कृतं कृतं तदपरेणाचार्यादिना पृष्ठो
न वदति न कथयति यथाहमस्याऽकार्यस्य कारीति स च
प्रच्छन्नपापो मायावी स्वयमवदन् यदा परेणादिपृष्ठोदितोपि
सन् वाहोऽज्ञो रागद्वेषकलितो वा प्रकृत्यते आत्मानं श्लाघमानोऽ
कार्यमपह्नवति वदति च यथाहमेवंभूतमकार्यं कथं करिष्ये इत्येवं
धार्ष्ट्यात्प्रकृत्यते । तथा वेदः पुवेदोदयस्तस्यानुवीच्याऽऽनुकृत्यं
मैथुनाभिवापं तन्माकर्षीरित्येवं जूयः पुनश्चोद्यमानोऽसौ श्ला-
यति ग्लानिमुपयात्यकर्णश्रुतं विधत्ते मर्मविद्धो वा सखेदमिव
प्रापते । तथा चोक्तम् । “संभाव्यमानपापोह-मपापेनापि किं
मया । निर्विपस्यापि सर्पस्य, भृशमुद्विजते जन” इति अपिच ।

उसिया वि इत्थिपोसे सुपुरिसा इत्थिवेयखेदना ।

पप्सा समन्नितावेगे, नारीण वसं उवकसंति ॥ १९ ॥

स्त्रियं पोपयन्तीति स्त्रीपोपका अनुष्ठानविशेषास्तेषूपिता व्यव-
स्थिता अपि पुरुषा मनुष्या श्रुतभोगिनोपीत्यर्थः स्त्रीवेदज्ञाः
स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं निपुणा अपि तथा प्रज्ञया औत्पत्ति-
क्यादिवुध्या समन्विता युक्ता अन्येके महामोहान्धचेतसो
नारीणां सम्यक् स्त्रीणां संसारावतरणवीथीनां वशं तदायत्त-
तामुपसामीप्येन कपन्ति व्रजन्ति यद्यत्ताः स्वप्रायमाना अपि
कार्यमकार्यं वा भ्रुवते तत्तत्कुर्वते न पुनरेतज्जानन्ति यथैता एवं
भूता भवन्तीति । तद्यथा “एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहे-
तोर्विश्वासयन्ति च नरं न च विश्वसन्ति । तस्मान्नेरेण कुत्र-
शीलसमन्वितेन, नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीया ॥ १ ॥
तथा “समुद्रवीचीव चञ्चस्वजावाः संध्याभरेखेव मुहूर्त-
रागाः । स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थकं निष्पीडितावक्तव्य-
त्यजन्ति ॥ २ ॥ ” अत्र च स्त्रीस्वभावपरिज्ञाने कथानकमि-
दम् । तद्यथैको युवा स्वगृहाग्निर्यं वैशिकं कामशास्त्रमध्य-
तुं पाटलिपुत्रं प्रस्थितः । तदन्तरात्रेऽन्यतरग्रामवार्तिन्यैकया
योषिताऽभिहितस्तद्यथा सुकुमारपाणिपादशोभनाकृतस्त्व-
क् प्रस्थितोऽसि तेनापि यथास्थितमेव तस्य कथितम् । तथा
चोक्तं वैशिकं पठित्वा मम मध्येनागन्तव्यं तेनापि तथैवा-
न्युपगतम् । अधीत्य चासौ मध्येनायातस्तथा च स्नानजो-
जनादिना सम्यगुपचरितो विविधद्रावजावैश्चापहतहृदयः
संस्तो हस्तेन गृह्णाति ततस्तथा महता शब्देन फूट्य ज-
नागमनावसरे मस्तके वारिवर्द्धनिका प्रक्षिप्ता । ततो लोकस्य
समाकुले एवमाचष्टे यथायं गले दग्धेनोदकेन मनाक् मृतः ततो
मयोदकेन सिक्त इति गते च लोके किं त्वया वैशिकशास्त्रो-
पदेशेन स्त्रीस्वभावानां किं परिज्ञातमित्येवं स्त्रीचरित्रं दुर्वि-
ज्ञेयमिति नात्रास्या कर्तव्येति तथाचोक्तम् । “हृदयन्यद्वाच्यन्य-
त्कर्मण्यन्यत्पुरोय पृष्ठेऽन्यत् ॥ अन्यत्तत्र मम चान्यत् स्त्रीणां
सर्वं किमप्यन्यत् ” ॥ २० ॥

साम्प्रतमिहलोक एव स्त्रीसम्यग्धविपाकं दर्शयितुमाह ॥

अत्रि हृत्थपादच्छेदाए, अदुवा वक्कमंस उक्कंते ।

अवि तेय सानितावणानि, निव्वत्तियय खारसिंचणाइं च ॥

स्त्रीसंपर्को हि संसर्गिणां हस्तपादच्छेदनाय भवति । अपि
संभावने संभाव्यत एतन्मोहानुराणां संवन्धास्तपादच्छे-
दादिकम् । अथवा वर्धमानां सोत्कर्तनमपि तेजसाग्निनाऽभिता-
पनानि स्त्रीसंवन्धिभिरुत्तेजितैराजपुरुषैर्मद्वित्रकाण्यपि क्रियन्ते
या दारिकास्तथा वास्यादिना तद्वयित्वा द्वारोदकसेचनानि
च प्रापयन्तीति ॥ २१ ॥ अपिच—

अनु कषणासरेदं, कंउच्छेदणं तितिकसंति ॥

इत्थ पावसंतत्ता, न य विंति पुणो न काहिति ॥ २२ ॥

अथ कर्णनासिकाच्छेदं तथा कण्ठच्छेदनं च तितिकन्ते
स्वकृतदोषान्सहन्ते इत्येवं बहुविधां विरुम्बनामस्मिन्नेव मानु-
षे च जन्मनि पापेन पापकर्मणा संतप्ता नरकातिरिक्तां वेदना-
मनुभवन्तीति । न च पुनरेतदेवं भूतमनुष्ठानं करिष्याम इति
ब्रुवत इत्यवधारयन्तीति यावत् । तदेवमैहिकामुष्मिका दुःख-
विरुम्बना अप्यङ्गीकुर्वन्ति न पुनस्तदकरणतया निवृत्तिं प्रति-
पद्यन्ते इति भावः ॥ २२ ॥ किंचान्यत्—

सुतमेतमेवमेगसिं, इत्थि वेदेति हु सुयक्खायं ॥

एवं पि तावदित्ताणं, अदुवा कम्मणा अवकरंति ॥ २३ ॥

श्रुतमुपलब्धं गुर्वदेः सकाशालोकतो वा एतदिति यत्पूर्वमा-
ख्यातम् । तद्यथा । दुर्विज्ञेयं स्त्रीणां चित्तं दारुणः स्त्रीसंवन्ध-
विपाकस्तथा चञ्चस्वजावाः । स्त्रियो दुष्परिचारा अदीर्घ-
प्रेक्षिण्यः प्रकृत्या ब्रह्म्या भवन्त्यात्मर्गविताश्चेत्येवमेकेषां स्वा-
ख्यातं भवति लोकश्रुतिपरंपरया चिरंतनाख्यासु वा परिज्ञातं-
भवति । तथा स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्संवन्धविपा-
कतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदो वैशिकादिकं स्त्रीस्व-
भावाविर्भावकं शास्त्रमिति । तदुक्तम् । “दुर्ग्राह्यं हृदयं य-
थैव वदन् यद्वर्णान्तर्गतं, प्रावः पर्वतमार्गदुर्गविषमः स्त्रीणां न
विज्ञायते ॥ चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं नैकत्र संतिष्ठते नार्यो
नाम विपादुर्गैरिव द्रता दोषैः समं वर्धिता ॥ १ ॥ अपिच ।
“सुष्ठु विजयासु सुष्ठु वि, पियासु सुष्ठु ब्रह्मपरासु । अर्हसु
माहिं बियासु य, वीसंभो नेव कायव्वो ॥ १ ॥ उज्जेउ
अंगुलीसो, पुरिसो सयलंमि जीवलोयम्मि । कामे त
एण नारी, जेण न पत्ताइ दुःखाइ ॥ २ ॥ अह एयाणं पगई
सव्वस्स करंति वेमणस्साइ । तस्स ण करंति णवरं, जस्स
अलं चेव कामेहि ॥ ३ ॥ किंच कार्यमहं न करिष्यामीत्येव-
मुक्त्वापि वाचा (अदुवाति) तथा पि कर्मणापि क्रियया ऽप
कुर्वन्तीति विरूपमाचरन्ति । यदिवा अतः प्रतिपाद्यापि शा-
स्तुरेवापकुर्वन्तीति ॥ २३ ॥

सूत्रकार एवं तत्स्वरूपाविष्करणयाह ॥

अन्नं मणेण चित्तेति वाया अन्नं च कम्मणा अन्नं ॥

तम्हाणसहं जिक्खू वहुमायाओ इत्थिओ ए च ॥ २४ ॥

पातालोदरगम्भीरेण मनसाऽन्यच्चिन्तयन्ति तथा श्रुतमात्रपेश-
दया विपाकदारुणया वाचा अन्यद्भाषन्ते । तथा कर्मणापुष्टाने
नान्यद्विष्पादयन्ति यत एवं बहुमायाः स्त्रिय इति एवं ज्ञात्वा
तस्मात्तासां भिक्षुः सार्धुनं श्रद्धां तत्कृतया माययाऽऽत्मानं
न प्रतारयेत् । दत्तावैशिकवत् । अत्र चैतत्कथानम् । दत्ता-
वैशिक एकया गणिकया तैस्तैः प्रकारैः प्रतार्यमाणोपि तां न-
ष्टवान् ततस्तयोक्तं किं मया दौर्भाग्यकल्लङ्घितया जीवन्त्या

प्रयोजनमदं त्वत्परित्यक्त्याग्निं विशामि ततोऽसावचोचत् माय-
या इदमप्यस्ति वैशिके तदाऽसौ पूर्वं सुरङ्गामुखे काष्ठसमुदायं
कुत्वा तं प्रज्वालय तत्रानुप्रविश्य सुरङ्गया गृहमागता । दत्त-
कोपि इदमपि चास्ति वैशिके इत्येवमसौ विद्वत्पत्नीपि वातिकै-
श्चितायांप्रकृतस्तथापि नासौ तासुश्रद्धानं कृतवानेवमन्येनापि
न श्रद्धान्यमिति ॥ २४ ॥ किंचान्यत् ॥

युवती समणं वृथा विचित्रंकारवत्यगाणि परिहिता ॥
विरता चरिस्महं स्वयं धम्मपाङ्कखणे जयंतारो ॥ २५ ॥

युवतिरभिनवयौवना स्त्री विचित्रवस्त्राढंकारविज्ञपितशरीरा
मायया श्रमणं वृथा । तद्यथा । विरताहं गृहपासात्त ममा-
नुकूलो भर्ता मह्यं चासौ न रोचते परित्यक्ता चाहं तेनेत्यत-
श्चरिष्यामि धर्ममाचक्षणेति अस्माकं हे भयशतर्तय्याहमेवं
दुःखानां भाजनं न भवामि तथा धर्ममावेदयति ॥

किंचान्यत्—

अद्भु साविया पवाणं, अहमसि साहम्मिणी य समणाणं ।

जलुङ्गणे जह उपज्जोइ, संवासे वि दु विसीएज्जा ॥ २६ ॥

अथवा ऽनेन प्रवादेन व्याजेन साध्वन्तिकं योपिपुसपेत ।
यथाहं आधिकेति कृत्वा युष्माकं श्रमणानां साधर्मिणीत्येवं
प्रपञ्चेन नेदीयसी कृत्वा कृतवाद्युक्तमिव साधुं धर्माङ्गं शयाति
एतदुक्तं भवति योपित्ताग्निं ब्रह्मचारिणां महते ऽनर्थाय
तथाचोक्तम् “तज्ज्ञानं तच्च विज्ञानं तत्तपः स च संयमः । सर्व-
मेकपदे ज्ञेयं सर्वथा किमपि द्वयः १ ” अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्त-
माह यथा जातुयः कुम्भो ज्योतिपोशेः समीपे व्यवस्थित उप-
ज्योतिर्वर्ती विज्ञीयते ह्यवत्येवं योपितां संवासे साक्षिष्ये विद्वान-
न्यास्तां तावदितरो योऽपि विदित्वेवोऽसावपि धर्मानुष्ठानं
प्रति विपीदेत शीतञ्जविहारी भवेदिति । २६ ।

(७) एवं तावत्स्त्री साक्षिष्ये विपाकान् प्रदर्श्य

तत्संस्पर्शजं दोषं दर्शयितुमाह—

जलुङ्गणे जोइ उवगूढे, आसुजितचेण समुवयाइ ।

एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयंति ॥ २७ ॥

यथा जातुयः कुम्भो ज्योतिपद्मिनोपगूढः समाविद्धितोऽग्नि-
ततोऽग्निनाभिमुख्येन संतापितः किंप्र नाशमुपैति हवीभूय
गिनदयत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसेनेन परिजोगेनानगारा नाश-
मुपयान्ति सर्वथा जातुपकुम्भवत् । व्रतकाग्नियं परित्यज्य
संयमशरीराङ्गुश्यन्ति । २७ ।

कुर्वन्ति पावणं कम्मं, पुट्टा वेगे व माहिसु ॥

नोहं करेमि पावन्ति, अंके साइणी मये सचि ॥ २८ ॥

तासु संसाराभिष्वङ्गिणीष्वभिसक्ता अवधीरितैहिकामुष्मि-
कापायाः पापं कर्म मैथुनासेवनादिकं कुर्वन्ति विदधति । परि-
भ्रष्टाः सदनुष्ठानादेकै केचनोत्कटमोहा आचार्यादिना चोद्य-
माना एवमाहुर्वक्ष्यमाणमुक्तवन्तः । तद्यथा नाहमेवंभूतकुड-
प्रसूतः एतदकार्यं पापोपादानतूतं करिष्यामि ममैषा दुहि-
तकल्पा पूर्वमङ्गेशायिनी आसीत् तदेया पूर्वाज्यासेनैव
मय्येवमाचरति न पुनरहं विदितसंसारस्वभावः प्राणायये-
ऽपि व्रतमङ्गं विश्रास्य इति ॥ किंच—

वादास्स मंदं वीजं, जं च कर्म अवजाणई जुज्जो ॥

दुगुणं कोइ से पावं, पूयणकामो विसन्नेसी ॥ २९ ॥

वाहस्याहस्य रागद्वेषाकुलितस्यापरमार्थदृश मत्तद्विचितीय-

माद्यमज्ञत्वमेकं तावदकार्यकरणेन चतुर्यव्रतजङ्गो द्वितीयं त-
दपक्षपनेन मृषावादः । तदेव दर्शयति यत्कृतमसदाचरणं ज्ञयः
पुनररणेन चोद्यमानोऽपजानीतेऽपक्षपति नैतन्मया कृतमिति स
एवंचूतोऽसदनुष्ठानेन तदपक्षपनेन च द्विगुणं पापं करोति ।
किमर्थमपक्षपतीत्याह । पूजनं सत्कारपुरस्कारस्तत्कामस्तदभि-
क्षापी न मे लोके अवर्णवादः स्यादित्यकार्यं प्रच्छादयति । विष-
णोऽसंयमस्तमेवितुं शीघ्रमस्येति विषयेपी । किंचान्यत् ॥

संज्ञोकणिज्जमणगारं, आयगयं निमतणेणाहंसु ॥

वत्यं च ताय पायं वा, अन्नं पाणं पणिगोहं ॥ ३० ॥

संज्ञोकनीयं संदर्शनीयमाहूतिमन्तं कंचनानगरं साधुमात्म-
नि गतमात्मगतमात्मज्ञमित्यर्थः । तदेवंचूतं काश्चन स्वरिण्यो
निमन्त्रणेन निमन्त्रणपुरःसरमाहुर्लुक्कवत्यः । तद्यथा हे शयिन् ।
साधो ! वस्त्रं पात्रमन्यदा पानादिकं येन केनचिद्भवतः प्रयोजनं
तदहं भवते सर्वे ददामीति मदगृहमागत्य प्रतिगृहाण त्वमिति
उपसंहारार्थमाह ॥

णीवारमेवं बुज्जेज्जा, एो इच्छे अमारमगंतुं ॥

वच्छे विसयपासेहिं, मोहमावज्जइ पुणो मंदि ॥ ३१ ॥

एतद्योपितां वस्त्रादिकमामन्त्रणं नीवारकल्पं बुध्येत जनीयात्
थथाहि नीवारेण केनचिद्भक्ष्यविशेषेण सूकरादिवशमा-
नीयते एवमसावपि तेनामन्त्रणेन वशमानायते अतस्तं नेच्छे
दगारं गृहं गन्तुम् । यदिवा गृहमेवावर्त्तो गृहावर्त्तो गृहं भ्रम-
स्तं नेच्छेत् नाभिद्वयेत् । किमिति यतो वद्धो वशीकृतो विष-
या एव शब्दादयः पाशा रज्जुबन्धनानि तैर्वद्धः परवशीकृतः
स्नेहपाशानपत्रोदयितुमसमर्थः सन्मोहं चित्तव्याकुलत्वमाग-
च्छति । किं कर्तव्यमूढो भवति पौनःपुन्येन मन्दोऽङ्गो जरु
इति । उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीयः समाश्न्यते । अ-
स्य चायमग्निसंबन्धः इहानन्तरोद्देशके स्त्रीसंस्तवाचारित्रिस्व-
दनमुक्तं स्वखितशीलस्य या अवस्था इहैव प्रादुर्भवाति
तत्कृतकर्मवन्धश्च तदिह प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेनायात-
स्योद्देशकस्यादिमसूत्रम् ॥

ओए सया ए रज्जेज्जा, जोगकामी पुणो विरज्जेज्जा ॥

जोगे समणाण सुणेह, जह जुंजंति निक्खुणो एगे ॥ ३२ ॥

अस्य चानन्तरं परस्परसूत्रसंबन्धो वक्तव्यः । स चायं संब-
न्धो विषयपाशैर्मोहमागच्छति । यतोऽत ओज एको राग-
द्वेषवियुतः स्त्रीषु रागं न कुर्यात् । परस्परसूत्रसंबन्धस्तु सं-
ज्ञोकनीयमनगरं दृष्ट्वा च यदि काचिद्योषितं साधुमशाना-
दिना नीवारकल्पेन प्रतारयेत्तत्रैजः सन्न रज्येतेति तत्रैजो
ह्यव्यतः परमाणुर्जायतस्तु रागद्वेषवियुतः स्त्रीषु रागादिहैव
वक्ष्यमाणनोत्या नानाविधा विरुम्भना भवन्ति तत्कृतश्च कर्म
वन्धस्तद्विपाकाच्चामुत्र नरकादौ तीव्रा वेदना भवन्ति यतोऽत ए-
तन्मत्वा भावैजः सन् सदा सर्वकालं वाऽनर्थखनिषु स्त्रीषु न
रज्येत । तथा यद्यपि मोहोदयात् भोगाग्निद्विषी प्रवेष्टयान्यै-
हिकामुष्मिकापायान् परिगणय्य पुनस्तान्यो विरज्येत । एतदु-
क्तं भवति क्रमोद्गाताप्रवृत्तमपि चित्तं हेयोपादेयपर्यालोचनया
ज्ञानाङ्कुशेन निवर्तयेदिति । तथा आस्यन्ति तपसा खिद्यन्तीति
श्रमणास्तेषामपि भोग इत्येतच्छृणुत यूयम् । एतदुक्तं भवति गृह
स्यानामपि भोगा विरुम्भनाप्राया यतीनां तु भोगा इत्येतदेव
विरुम्भनाप्रायं किं पुनस्तत्कृतावस्था । तथाचोक्तं मुणं शिर
इत्यादि पूर्ववत् । यथा यथा च भोगानेकेऽपुष्टधर्माणो भिक्व-

त्रो यतयो विरुम्बनाप्रायान् जुञ्जते तथोद्देशकसूत्रेणैव वक्ष्यमाणोत्तरत्र महता प्रवन्धेन दर्शयिष्यामि । अन्यैरप्युक्तम् ।
“ कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकञ्जः क्षुधा क्षामो-
जीर्णः पिठरककपादादितगवः । वृणैः पूयक्षिन्नैः कृमिकुञ्ज-
शतैराविबतनुः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः॥ ”
(८) जोगिनां विरुम्बनां दर्शयितुमाह ॥

अहं तं तु भेदमावन्न-मुच्छितं जिक्वु काममतिवहं ॥
पल्लिजिन्दियाणं तो पच्छा, पादु ष्टमुच्छिपहाणंति ॥ २ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः । तुशब्दो विशेषणार्थः स्त्रीसंस्तवादनन्तरं जिह्वं साधुं भेदं शीलभेदं चारित्रस्खलनमापन्नं प्राप्तं सन्तं स्त्रीषु मूर्च्छितं गुरुमध्युपपन्नं तमेव विशिनष्टि । कामेष्विच्छा-
मदनरूपेषु मतेषु चर्मनसो वा वर्तनं प्रवृत्तिर्यस्यासौ काम-
मतिवर्तः कामाग्निबाधुक् इत्यर्थः । तमेवंभूतं परिभिद्य मद्-
न्युपगतः श्वेतकृष्णप्रतिपन्नो मद्भक्षक इत्येवं परिज्ञाय यदि
वा परिभिद्य परिसार्यात्मसात्कृतं चोच्चार्येति । तद्यथा मया
तव लुञ्जितशिरसो जल्लमवाविबतया दुर्गन्धस्य जुगुप्सनीय-
कक्षावक्त्रोवस्तिस्थानस्य कुलशीलमर्यादावज्जाधर्मादीन् परि-
त्यज्यात्मादत्तस्त्वं पुनरकिञ्चित्कर इत्यादि भणित्वा प्रकुपि-
तायास्तस्या असौ विषयमूर्च्छितस्तत्प्रत्यापनार्थं पादयोर्नि-
पतितः । तथा चोक्तम् । “ व्याजिन्नकेसरवृहाच्छिरसश्च
सिंहा नागाश्च दानमदराजिकृशैः कपोदैः । मेधाविनश्च पुरु-
षाः समरे च शूराः स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा जवन्ति ”
॥ १ ॥ ततो विषयेष्वेकान्तेन मूर्च्छित इति परिज्ञानात्पश्चात्पादं
निजवामचरणमुचृत्योत्तिक्रम्य मूर्ध्नि शिरसि प्रक्षन्ति ता-
मनन्त्येवं विरुम्बनां प्रायन्तीति” ॥ २ ॥ अन्यच्च-

जइ केसिआणं मए जिक्वु, णो विहरे सह णमिस्थिए ।

केसाण वि ह हुंचिस्तं, नन्नत्थ मए चरिजासि ॥ ३ ॥

केशाः विद्यन्ते यस्याः सा केशिका णमिति वाक्यालंकारे ।
हे जिह्वो ! यदि मया स्त्रिया ज्ञार्यथा केशवत्या सह नो विहरेस्त्वं
सकेशया स्त्रिया जोगान् जुञ्जानो ग्रीवां यदि वहसि ततः केशा-
नप्यहं त्वत्सङ्गमाकाङ्क्षिणी लुञ्जिष्याम्यपनेष्यामि । आस्तां
तावदलंकारादिकमित्यपि शब्दार्थः अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद्-
न्यदापि दुष्करं विदेशगमनादिकं तत्सर्वमहं करिष्ये त्वं पुनर्न
मया रहितो नान्यत्र चरेः । इदमुक्तं भवति मयारहितेन भव-
ता कृष्णमपि न स्थातव्यमेतावदेवाहं जवन्तं प्रार्थयामि अहम-
पि यद्भवानादिशति तत्सर्वं विधास्य इति ॥ ३ ॥

(ए) इत्येवमतिपेशद्वैविश्रमजजननैरापातप्रक्षकैरादापैर्विश्र-
म्नायित्वा यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयितुमाह ॥

अहं एं स होई उवञ्चो, तो पेसंति तहा नूएहिं ।

अदाञ्ज्जेदं पेहेहिं, वगुफझाई आहराहिंति ॥ ४ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः णमिति वाक्यालंकारे विश्रमज्ञात्वापानन्तरं
यदासौ साधुर्मदनुरक्त इत्येवमुपपन्नो जवत्याकारैरिङ्गितै-
श्चेष्टया वा मच्छाग इत्येवं परिज्ञातो जवति ताज्जिः कपटना-
टकनायिकाज्जिः स्त्रीभिस्ततस्तदभिप्रायपरिज्ञानादुत्तरकाहं
तथाभूतैः कर्मकरव्यापारैरपशब्दैः प्रेषयन्ति नियोजयन्ति ।
यदि वा तथाभूतैरिति द्विज्ज्ञथयोग्यैर्व्यापारैः प्रेषयन्ति तानेव
दर्शयितुमाह । अदावुत्तुमुं विद्यते येन तददावुच्छेदं पिप्पल-
कादिशस्त्रं (पेहाहिंति) प्रेक्षस्व निरूपय वज्रस्वेति येन पिप्प-

लकादिना वन्धेन पात्रादेर्मुखादि क्रियत इति तथा चल्गुनि शोजनानि
फलानि नारीकेरादीनि अदावुकानि वा त्वमाहरानयेति ।
यदि वा वाक्फलानि च धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्या-
नरूपाया वाचो यानि फलानि वस्त्रादिवाज्ररूपाणि तान्याहरेति
॥ ४ ॥ अपिच ॥

दारूणि साग पागाए, पज्जोउ वा जविस्सती राओ ।

पाताणि य मेरयावेहि, एहि तामेपिड्डओ मदे ॥ ५ ॥

यथा दारूणि काष्ठानि शाकं पक्ववस्तुवादिक् अपशकं
तत्पाकार्यं कचिदन्नपाकायेति पाठस्तत्रात्रमोदकादिकमिति
रात्रौ रजन्यां प्रद्योतो वा जविष्यतीति कृत्वा अतो अटवी
तस्तमाहरेति । तथा पात्राणि पतद्गृहादीनि रज्जयत्वेपय येन
सुखेनैव भिक्षाटनमहं करोमि । यदि वा पादावलक्तकादिना
रज्जयेति । तथा परित्यज्यापरं कर्म तावदेह्यागच्छ मे ममपृष्ठ-
मुत्पावत्येन मर्दय वाधते ममाङ्गमुपविष्टया अतः संहारय-
पुनरपरं कार्यशेषं करिष्यसीति ॥ ५ ॥ किञ्च-

वत्थाणि य मे पमिडेहेहिं, अन्नं पाणं च आहरा हिंति ।

गंधं च रओहरणं च, कासवगं मे समणु जाणाहि ॥ ६ ॥

वत्थाणि च अम्बराणि मे मम जीर्णानि वर्तन्तेऽतः प्रत्युपे-
क्षस्वान्यानि निरूपय यदि वा मलिनानि रजकस्य समर्पय
मनुषार्थं वा मूषिकादिभयान्प्रत्युपेक्षस्वेति । तथा अन्नपा-
नादिकमाहरानयेति तथा गन्धं कोष्ठपुटादिकग्रन्थि वा हिर-
ण्यं तथा शोजनं रजोहरणं तथा दोषं कारयितु महमशक्ते-
त्यतः काश्यपं नापितं मच्छिरो मुण्णनाय श्रमणानुजानीहि
येनाहं बृहत्केशानपनयामीति ॥ ६ ॥

किञ्चान्यत्-

अहु अंणिं अलंकारं, कुक्कुरं मे पयच्छाहि ॥

दोष्णं च दोष्कुसुमं च, वेणुपझासियं च गुद्वियं च । ७ ॥

कुड्डं तगरं च आगरं, संपिड्डं सम्म उसिरेणं ।

तेहं मुहंजिजाए, वेणुफझाई सन्निधानाए ॥ ८ ॥

अथ शब्दोधिकारान्तरप्रदर्शनार्थः पूर्वविज्ञस्थोपकरणान्यधि-
कृत्याभिहितमधुना गृहस्थोपकरणान्यधिकृत्याभिधीयते तद्यथा
(अंजलीमिति) अंजलिं कां कज्जलाधारभूतां नलिकां मम प्र-
यच्छस्वेत्युत्तरत्र क्रिया । तथा कटककेयूरादिकमलंकारं वा तथा
(कुक्कुरं) कुक्कुरं मे मम प्रयच्छ येनाहं सर्वालङ्कारविज्ज्ञ-
पिता वीणाविनोदेन भवन्तं विनोदयामि । तथा दोष्णं च दोष्कुसु-
मं च । तथा (वेणुपझासियं) वंशात्मिका श्लक्ष्णत्वक्
काष्ठिका सा दन्तैर्वामहस्तेन प्रगृह्य दक्षिणहस्तेन वीणावच्चा-
द्यते । तथौषधगुटिकां तथाभूतामानय येनाहमविनष्टयौवना
भवामीति ॥ ७ ॥ तथा (कुट्टमित्यादि) कुष्ठमुत्पलकुष्ठं तथा
ऽगरं तगरं च एते द्वे अपि गन्धिकद्रव्ये एतत्कुष्ठादिकमुशीरे
ण वीरणीमूत्रेण संपिड्डं सुगन्धिं जवति यतस्तत्तथा कुरु तथा
तैलं दोष्प्रकुड्डमादिना संस्कृतं मुखमाश्रित्य (जिजपत्ति) अ-
न्यङ्गाय दौकयस्व । एतदुक्तं जवति । मुखान्यङ्गार्थं तथाविधं
संस्कृतं तैलमुपाहरेति येन कान्त्युपेतं मे मुखं जायेत (वेणु-
फझासिति) वेणुकार्याणि करणकपेटिकादीनि सन्निधिः स-
न्निधानं वस्त्रादेर्व्यवस्थानं तदर्थमानयेति ॥ ८ ॥

किञ्च-

नंदी जुमगाई पाहराहिं, उचोवाणहं च जाणाहिं ॥

सत्थं च सूवच्छेज्जाए, आणीहं च वत्थयं रयावेहि ॥ ९ ॥

सुफणिं च सागपागाए आमझगा इंदगाहरणं च ।

तिज्ञगकरणिमंजणमझागं विमुमे विहूणयं विजाणोहिं । १० ।

(नंदी चुष्मगाइति) छव्यसंयोगनिष्पादितोष्ठमुकृणचूणोऽ
निधीयते । तमेवंभूतं चूर्णं प्रकरोत्येन केनचित्प्रकारेणाहरा-
नयेति । तथाऽऽतपस्य वृष्टेश्च संरक्षणाय उन्नं तयोपानहौ च
ममानुजानीहि । न मे शरीरमभिर्विना वर्तते ततो ददस्वेति ।
तथा शस्त्रं दात्रादिकं स्पृच्छेदनाय पत्रगाकच्छेदनार्थं ढौक्यस्व
। तथा चक्षुमम्बरं परिधानार्थं शुद्धिकादिना रज्यं यथा नील-
मीपत्रीश्च सामस्येन वा नीलं भवत्युपलक्षणार्थत्वात्कृतं यथा
जवतीति ॥९॥ तथा (सुफणिं चेत्यादि) सुष्ठु सुखेन वा फण्यते
काय्यते तत्रादिकं यत्र तत्सुफणिस्त्याग्निपित्रादिकं ज्ञाजनमग्नि-
धीयते तच्छाकपाकार्यमानय । तथा आमलकानि धात्रीफलानि
स्नानार्थं पिच्छोपशमनायान्यवहारार्थं वा । तथोदकमान्हियते
येन तदुदकाहरणं कुटवर्धनिकादि अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद्
घृततैश्चाद्याहरणं सर्वं वा गृहोपस्करं ढौक्यस्वेति । तिष्ठकः
क्रियते यथा सा तिष्ठककर्णां दन्तमयी सुवर्णात्मिका वा श-
लाका यथा गोरोचनादियुक्तया तिष्ठकः क्रियते इति । यदि
वा गोरोचनया तिष्ठकः क्रियते सा च तिष्ठककर्णीत्युच्यते ।
तिष्ठकः क्रियन्ते पिप्यन्ते वा यत्र सा तिष्ठककर्णांत्युच्यते तथा-
ज्जनं सौवीरकादि शलाका अङ्गोरज्जनार्थं शलाका अज्जनश-
लाका तामाहरेति । तथा त्रीप्ते ज्जणाभितापे सति मे मम विधु-
नकं व्यजनकं विजानीहि ॥

संभासगं च फणिहं च, मीहृषिपासगं च आणाहि ।

आदसगं च पक्खाहि, दंतपक्खालणं पवेसाहि ॥ ११ ॥

पूयफणं तंनोदयं, सूई मुत्तगं च जाणाहि ।

कोसं यमो च मेहाए, सुष्ठु खड्गं च खारगादणं च ॥ १२ ॥

एवं संभासिकं नासिकाकेशोत्पादनं फणिहं केशसंयम
नार्थं कङ्कतकं तथा (सीहृषिपासगं) वीणासंयमनार्थमु-
र्णमयं कङ्कणं चानय ढौक्येति । एवमासमन्तादृश्यते आत्मा-
यस्मिन् स आदर्शः स एव आदर्शकस्तं प्रयच्छ ददस्वेति ।
तथा दन्ताः प्रज्ञाल्यन्ते अपगतमज्ञाः क्रियन्ते येन तद्वन्तप्रज्ञा-
लनं दन्तकाष्ठं तन्मदन्तिके प्रवेशयेति ॥११॥ (पूयफणं चेत्या-
दि) पूयफणं प्रतीतं ताम्बूलं नागवल्लीद्वयं तथा सूच्यं च सूत्रं
च सूच्यर्थं वा सूत्रं जानीहि ददस्वेति । तथा कोशमिति चार-
कादिज्ञाजनं तमोचमेहाय समाहर तत्र मोचः प्रस्त्रवणं कार्या-
केत्यर्थः । तेन मेहः सेचनं तदर्थं ज्ञाजनं ढौक्य । एतदुक्तं भव-
ति वहिर्गमनं कर्तुमहमसमर्थो राज्ञौ जयादतो मम यथा राज्ञौ
वहिर्गमनं न जवति तथा कुरु । एतच्चान्यस्याप्यधमतमकर्त-
व्यस्योपलक्षणं रूप्यम् । तथा शूर्पं तण्डुलादिशोधनार्थं
तथोद्वृखलं तथा किंचन क्षारस्य सज्जिकादेर्गोशनकमित्येव-
मादिकलुपकरणं सर्वमप्यानयेति ॥ १२ ॥

किंचान्यत् ॥

चंदावगं च करगं च, वच्चघरं च आजसो खणइ ।

सरपायं च जयाए, गोरहगं च सामणए य ॥ १३ ॥

घाकिं च सभिनिमयं च, चेन्नगोदं कुमार चूयाए ।

वासं समज्जि आवल्लु, आवसहं च जाण जत्तं च ॥ १४ ॥

चंदावकमिति देवतार्चनिकाद्यर्थं ताम्रमयं ज्ञाजनमेतच्च
मयुरायां चंदावकत्वेन प्रतीतमिति । तथा करको जज्ञाधारी

मदिराज्ञाजनं वा तदानयेति क्रिया । तथा वचोऽगृहं पुरीषोत्स-
र्गस्थानं तदायुष्मन् मदर्थं खन संस्कुरु । तथा शरा इषवः
पात्यन्ते क्लियन्ते येन तच्छरपात्रं धनुस्तज्जाताय मत्पुत्राय कृते
ढौक्य । तथा (गोरहगं) श्यहायगं बन्नीवर्दं च ढौक्येति
(सामणयत्ति) श्रमणस्यापत्यं श्रामणिस्तस्मै श्रामणये त्व-
त्पुत्राय गन्धादिकृते भविष्यतीति ॥१३॥ तथा (घाकिं चेत्यादि)
घटिकां मृन्मयकुल्लुभिकां मिश्रितमेन पट्टकादिवादित्रवि
शेषेण सह तथा (चेन्नगोदं) वस्त्रात्मकं कंडुकं कुमार-
हृताय कुल्लुकजृताय राजकुमाररूपाय वा मत्पुत्राय क्रीरुना-
र्थमुपानयेति । तथा वर्षमिति । प्रावृट्कावोऽयमन्यापन्नो-
न्निमुखं समापन्नोऽत आब्रसयं गृहं प्रावृट्कावनिवासयोग्यं
तथा जक्तं च तन्दुलादिकं तत्कावयोग्यं जानीहि निरूपय नि-
ष्पाद्य येन सुखं नैवाऽनागतपरिक्लिप्तावस्थादिना प्रावृ-
ट्कावोऽतिवाह्यत इति । तदुक्तं “ मासैरष्टजिरह्वा च, पूर्वेण
वयसाऽऽयुषा । तत्कर्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते ”
॥ १४ ॥ एवं च ।

आसंदियं च नवमुत्तं, पाउट्ठाइं संकमट्ठाए ।

अउत्तुत्तदोहलट्ठाए-आणप्पा हवंति दासा वा ॥ १५ ॥

मौञ्जे काष्ठपात्रके वा संक्रमणार्थं पर्यटनार्थं निरूपय यतो
नाहं निरावरणपादा नूमौ पदमपि दातुं समर्थेति । अथवा
पुत्रे गर्तस्थे दौहदः पुत्रदौहदः अन्तर्वन्ती फलादावजिह्वाप-
विशेषस्तस्मै तत्संपादनार्थं स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दासा
इव क्रयक्रीता इवाज्ञाप्या आज्ञापनीया भवन्ति । यथा दासा
अज्ञाजितैर्योग्यत्वादाज्ञाप्यन्ते एवं तेषां वराकाः स्नेहपाशा-
वपाशिता विषयार्थिनः स्त्रीभिः संसारावतरणवीथीजिरा-
दिश्यन्ते इति ॥ १५ ॥

अन्यच्च-

जाए फट्ठे समुप्पन्ने, गेएहं सुवाणं अहवा जहाहि ।

अह पुत्तपोसिणो एगे, जारवहे हवंति उट्ठाना ॥ १६ ॥

ज्ञानपुत्रः स एव फट्ठं गृहस्थानाम्, तथाहि पुरुषाणां कामजो
गर्भं तेषामपि फट्ठं प्रधानं कार्यं पुत्रजन्मेति । तदुक्तम् । “ इदं
तत्स्नेहसर्वस्वं, सममाह्वदरिद्रयोः ! अचन्दनमनौशीरं, ददय-
स्यानुद्वेपनम् ॥ १ ॥ यत्तच्छपनिकेत्युक्तं, बाह्वेनाव्यक्तभाषिणा
हित्वा सौख्यं च योगं च, तन्मे मनसि वर्तते—” ॥२॥ यथा
ढाके पुत्रसुखं नाम चित्तीयं सुखमात्मन इत्यादि । तदेवं पुत्रः
पुरुषाणां परमान्युदयकारणं तस्मिन्समुत्पन्ने जाते तदुद्देशे-
न याः विरुम्बनाः पुरुषाणां जवन्ति । अमुं दारकं गृहाण त्व-
महन्तु कर्मासक्ता न मे ग्रहणावसरोऽस्ति । अथ चैनं जहाहि परि-
त्यज नाहमस्य वार्तामपि पृच्छाम्येवं कुपिता सती शूते मयाऽयं
नव मासानुदरेणोदस्वं पुनरुत्सङ्गेनाप्युद्बुधने स्तोकमपि काल-
मुद्विजस इति । दासदृष्टान्तस्वदेशदानेनैव सामर्थ्यं भजते
नादेशनिष्पादनैव तथाहि दासजयात्स्वदोदशं विधत्ते
स तु स्त्रीवशगोऽनुग्रहं मन्यमानो मुदितश्च तथा देशं विधत्ते
“ यदेव रोचते मह्यं, तदेव कुरुते प्रिया । इति वेत्ति न जाना-
ति, तत्प्रियं यत्करोत्यसौ ॥ १ ॥ ददाति प्रार्थितप्राणान् मातरं
हन्ति तत्कृते ॥ किन्नद्यात्किञ्च कुयत्स्त्रीभिरन्यथैतो नरः । २ ।
ददाति शौचं पानीयं, पादौ प्रक्षालयत्यपि । श्रेष्ठमाणमपि गृह्णा-
ति, स्त्रीणां वशगतो नरः ॥ ३ ॥ तदेवं पुत्रनिमित्तमन्यत्वा
यत्किंचिन्निमित्तमुद्दिश्य दासमिवादिशन्ति । अथ तेषां पुत्रान्

पोपितुं शीवं येषां ते पुत्रपोपिण उपलक्षणाथत्वादस्य सर्वादेश-
कारिण एके केचन मोहोदये वर्तमानाः स्त्रीणां निदेशवर्तिनो-
ऽपहस्तितैहिकामुष्मिकापाया उद्धा इव परवशा जारवाहा
भवन्तीति ॥ १६ ॥

किंचान्यात् ॥

राओ वि डाडिया संता, दारगं च संतर्वति धाई वा ।

सुहिरामणा वि ते संता, वत्थधोवा हवंति हंसा वा ॥ १७ ॥

रात्रावप्युत्थिताः सन्तो रुदन्तं दारकं धात्रीवत् संस्थापयन्त्य-
नेकप्रकारैरुद्धापैः । तद्यथा ॥ “ सामि उसणीगरस्स-यणक्क-
उरस्स य हत्यकणगिरिपट्टणसीहपुरस्स चउणयस्स भिन्न-
स्स य कुच्चिपुरस्स य कणकुज्जआयामुहसोरियपुरस्स य ”
इत्येवमादिभिरसंबद्धैः क्रीरुनकत्रापैः स्त्रीचित्तानुवर्तिनः पुरु-
षास्तकुर्वन्ति येनोपहास्यतां सर्वस्य व्रजन्ति सुष्ठु न्हीवज्जा
तस्यां मनोन्तःकरणं येषां ते सुन्हीमनसो व्रज्जाववोऽपि ते
सन्तो विहाय व्रज्जां स्त्रीवचनात्सर्वजन्त्यान्यपि कर्माणि कुर्वते
तान्येव सूत्रावयवेन दर्शयति । वल्लभावाका वल्लभप्रज्ञावका
हंसा इव रजका इव व्रजन्ति अस्य चोपलक्षणाथत्वादस्यदपि
उदकवाहनादिकं कुर्वन्ति ॥ १७ ॥

किमेतत् केचन कुर्वन्तीति येनैवमभिधीयते ।

वाढं कुर्वन्तीत्याह ॥

एवं बहुहिकए पुवं, जोगत्याए जो जियावन्ना ॥

दासेमिव पेसे वा, पमुचूतेव सेण वा केई ॥ १८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तं स्त्रीणामादेशाकारणं पुत्रपोपणवल्लभावना-
दिकं तद्वहुभिः संसाराभिप्लवङ्गिभिः पूर्वं तथापरे कुर्वन्ति कारि-
ष्यन्ति च ये भोगकृते कामजोगार्थमैहिकामुष्मिकापायमपर्या-
लोच्याभिमुख्येन भोगानुकूल्येनापन्ना व्यवस्थिताः सावद्यानु-
ष्ठानेषु प्रतिपन्ना इति यावत् । तथा यो रागान्ध्रः स्त्रीवशीकृतः
स दासवदशङ्किताभिस्ताभिः प्रत्यपरेऽपि कर्मणि नियोज्यते ।
तथा वागुरापतितपरवशो मृग इव धार्यते नात्मवशो भोजनादि-
क्रियाऽपि कर्तुं व्रभते । तथा प्रेष्य इव कर्मकर इव क्रीत इव व-
र्चःशोधनादावपि नियोज्यते । तथा कर्तव्याकर्तव्यविवेकरहित-
तया हिताहितप्राप्तिपरिहारशून्यत्वात् पशुचूत इव यथाहि पशु-
राहारजयमैयुनपरिग्रहाजिह्वा एवं केवलमसावपि सदनुष्ठान-
रहितत्वात्पशुकल्पः । यदि वा स स्त्रीवशगो दासमृगप्रेष्यपशु-
ज्योप्यधमत्वात् कश्चिन्, एतदुक्तं भवति सर्वाधमत्वात्तस्य त-
त्तुल्यं नास्त्येव येनासावुपमीयेत । अथवा न स कश्चिदित्युभ-
यत्राप्युत्पात्तः । तथाहि न तावत्प्रव्रजितोऽसौ सदनुष्ठानरहितत्वात्ता
पि गृहस्थस्ताम्बूशदिपरिभोगरहितत्वात्लोचिकामात्रधारित्वा-
च्च । यदि वा ऐहिकामुष्मिकापुष्टायिनां मध्ये न कश्चिदिति ॥ १८ ॥

सांप्रतमुपसंहारद्वारेण स्त्रीसङ्गपरिहारमाह ॥

एवं खु तासु विनपपं, संथवं संत्रासं च वज्जेजा ।

तज्जातिआइ मे कामा, वज्जकरा य एवमक्खाए ॥ १९ ॥

एतत्पूर्वोक्तं खु शब्दो वाक्यालंकारे तासु यत्स्थितं तासां वा
स्त्रीणां संबन्धि यच्चिह्नमुक्तं । तद्यथा । यदि सकेशया सह
न रमसे ततोहं केशानप्यपनयामि इत्येवमादिकम् । तथा
स्त्रीभिः सार्धं संस्तवं परिचयं तत्संवासं च स्त्रीभिः सहैकत्र
निवासं चात्महितमनुवर्तमानः सर्वापायभीरुस्त्यजेज्ज्ञात् ।
यतस्ताभ्यो जातिरुत्पत्तिर्येषां ते कामास्तज्जातिकामा रमणी-
संपक्कांत्यास्तथाऽवद्यं पापं वज्जं वा गुरुत्वादधःपातकत्वेन
पापमेव तत्करणशीला अवधकरा वज्जकरा वेत्येवमाख्या-

तास्तीर्थकरगणधरादिभिः प्रतिपादिता इति ॥ १९ ॥

सर्वोपसंहारार्थमाह ॥

एवं जयं ए से याय इइ, से अप्पगं निरुमिक्का ।

एो इत्थिणो पमुज्जिखुणो सयं पाणिणा णव्वजेजा ॥ २० ॥

एवमनन्तरनीत्या भयहेतुत्वात्स्त्रीभिर्विहृतं तथा संस्तवस्त-
त्संवासश्च जयमित्यतः स्त्रीभिः सार्धं संपर्को न श्रेयसे असदनु-
ष्ठानहेतुत्वात्तस्येत्येवं परिज्ञाय स भिकुरवगतकामजोगावि-
पाक आत्मानं स्त्रीसंपर्कान्निरुध्य सन्मार्गेण्यवस्थाप्य यत्कु-
र्यात्तद्वर्जयति । न स्त्रियं नरकवीथिप्रायां नापि पशुं वीयेता-
श्रयेत स्त्रीपशुज्यां सह संवासं परित्यजेत् । “ स्त्रीपशुपण्ण
कवीजिता शय्येति ” वचनात्तथा स्वकीयिन पाणिना हस्तेना-
वाच्यस्य (णव्वजेजाति) न संवाधनं कुर्यात् । यतस्तदपि ह-
स्तसंवाधनं चारित्रं शवहीकरोति । यदि वा स्त्रीपशवादिकं
स्वेन पाणिना न स्पृशेदिति । २० । अपिच ।

सुविमुक्ख देसे मेहावी, परकिरिअं च वज्जेण नाणी ॥

मणसा वयसा काएण, सव्वफाससहे अणगारे ॥ २१ ॥

सुष्ठु विशेषेण शुद्धा स्त्रीसंपर्कपरिसंहाररूपतया निष्क-
लङ्का वेद्यान्तः करणवृत्तिर्यस्य स तथा स एवंभूतो मेहावी
मर्यादावर्ती परस्मैख्यादिपदार्था क्रिया परक्रिया तां च ज्ञानी
विदितवेद्यो वर्जयेत्परिहरेत् । एतदुक्तं व्रजति । विप्रयो-
पजोगोपाधिना नान्यस्य किमपि कुर्यात् नाप्यात्मनः स्त्रिया
पादधावनादिकमपि कारयेत् । एतच्च परक्रियावर्जनं मनसा
वचसा कायेन वर्जयेत्तथा ह्यौदारिककामभोगार्थं मनसा न
गच्छति नान्यं गमयति गच्छन्तमपरं नानुजानीते एवं वाचा
कायेन च सर्वेण्यौदारिके नव भेदा एवं दिव्ये ऽपि नव
भेदास्ततश्चाष्टादशभेदभिन्नमपि ब्रह्म विज्ञेयात् । यथाच स्त्री
स्पर्शपरिपहः सोढव्य एवं सर्वानपि शीतोष्णदंशमशकतुण्डा-
दिस्पर्शानपि सहेत । एवं च सर्वस्पर्शसहोऽनगारः साधुर्भव-
तीति ॥ २१ ॥

क एवमाहेति दर्शयति ।

इवेव माहु से वीरे, धुअरए धुअमोहे से जिक्खू ।

तम्हा अज्जन्तथ विमुक्के, सुविमुक्के आमोक्खाएपरि व्वएज्जा सि ।

(पाठान्तरं विहरे आमुक्खाए त्तिवेमि) इच्छेवमाहुरित्या-
दि (इत्येवं यत्पूर्वमुक्तं तत्सर्वसंवीरो भगवानुत्पन्नदिव्यज्ञानः
परहितैकरत आह उक्तवान् । यत एवमतो धूतमपनीतं रजः स्त्री-
संपर्कादिकृतं कर्म येन स धूनरजाः । तथा धूतो मोहो रागद्वेष-
रूपो येन स तथा । पाठान्तरं वा धूतोऽपनीतो रागमार्गो
रागपत्न्या यस्मिन् स्त्रीसंस्तवादिपरिहारात्तत्तथा तत्सर्वजग-
वान् वीर एवाह । यत एवंतस्मात्सन्निभुरभ्यात्मविशुद्धः सु-
विशुद्धान्तःकरणः सुष्ठु रागद्वेषात्मकेन स्त्रीसंपर्केण मुक्तः
सन्नामोक्तायाशेषकर्मक्षयं यावत् परि समन्तात्संयमेऽनुष्ठाने
व्रजेद्ब्रह्मेत्यसंयमोद्योगवान् व्रवेदिति ॥ सूत्र० ॥ २ शु० ४ अ० ।
(१०) स्त्रीस्वरूपस्य स्त्रीचरित्रस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

तत्र स्वरूपनिन्दा यथा—

हा असुइसमुप्पनिया, निग्गया जेण चेव दारेणं ।

सत्ता मोहपसत्था, रमंति तत्येव असुइदारम्मि ॥ ३ ॥

हा इति खेदे अशुचिसमुत्पन्ना अपवित्रोत्पन्ना येनैव द्वारेण
निर्गताः चशब्दाद्योगत्वमापन्नाः सत्त्वा जीवाः मोहप्रस-
क्ता विपमरक्ताः रमन्ते क्रीरुयन्ति । तत्रैवाशुचिद्वारे वेदोक्तं—

समुद्रप्रमत्तकुमारवादिनि । एवं शरीराशुचिन्वे सति शिष्यः प्रयनयति ।

किह ताव परकुनीरी, कइसहस्महिं अपरिने तेहिं ।

वनिज्जइ अनुज्जिविं, जयणंति सकज्जमूढहिं ॥ ४ ॥

हे पुत्र्याः ! कथं तावद् गृहकन्याः स्त्रीद्वयस्येत्यर्थः अपरितः तैरश्रान्तैः परिश्रममगणितैः स्वकार्यमूढैः स्वस्वार्थमौद्व्यगताः कविस्मद्वैः (जयणंति) स्त्रीकथयप्रमाणं जगरूपनित्यर्थः वार्थने वचनविस्तारेण विस्तार्यते । किमुतं जयनम् अशुचिविज्ञं परमापवित्रविवरम् उक्तं च “ चर्ममग्राणं सदाजिन्तमपानोऽशरचासितम् । तत्र मूढाः कथं याति प्राणैरपि धनैरपि ” ॥ ४ ॥ (तत्र प्राणैः शाक्यादयः कथङ्गताः धनैर्धम्मिद्वादय इति)

रागेण न जाणंति, वराया कलमवस्म निष्पमाणं ।

ताणं परिणंदंती, फुल्लं नीलुप्पवणं च ॥ ५ ॥

हे शिष्य ! तीव्रकामरागेण न जानन्ति हृदये, च शब्दादन्ये पां न कथयन्ति वराकास्तपस्विनः कलमवस्मपवित्रमवस्म निर्धमनं खालु इति (ताणंति) पं वाक्यावृद्धारे तज्जघनं (परिणंदंतीति) परमविषयाम्भक्त्यो वणयन्ति कथं वक्तार इवायं इय उन्मेषते फुल्लं प्रफुल्लं विकसितमित्यर्थः नीलोत्पलवचनमिन्द्राधरकाननम् ॥ ५ ॥

कित्तियमिच्छं वने, अमिज्जमइयंमि वचमंवारो ।

रागो हु न कायवो, विरागमुत्ते सरीरमि ॥ ६ ॥

कियन्मात्रं कियत्प्रमाणं (वनेत्ति) वर्णयामि शरीरे वपुषि हु यस्वादेवं तस्माज्जगो न कर्त्तव्यः । स्पृष्टमवज्जस्यामिज्जमस्वाम्यादिवत् । किंचुते अमंथं प्रचुरमस्मिन्निति अमेथमये गूयात्मके इत्यर्थः । चर्वस्वसंवाते परमापवित्रविष्टासमूहे (विरागमुत्तेत्ति) विशिष्टो रागो विरागः मनोज्ञराग इत्यर्थः । तस्य मूढं कारणं कामासक्तानामभ्यारवतीरुपदर्शने चाग्नप्रद्योतस्येव । यद्वा विगतो रागो मन्मथजावो यस्मात्त विरागो वैराग्यमित्यर्थः तस्य मूढं कारणं काष्ठेष्टेष्टेरिव तस्मिन्विरागमुत्ते ॥ ६ ॥

किमिकुलसयसंकिषे, अमुइयमचुक्खे असासयममारे ।

मेयमवपुचरुम्मी, निच्येयं वचहसरीरे ॥ ७ ॥

कुमिकुलशतसंकीर्णं (अमुइयमचुक्खे) अशुचिके अपवित्रमवपुष्यते (अचुक्खे) अशुके सर्वथा धौतुमशक्यत्वात् । अशास्वते क्लृप्तं प्रतिविनश्वरत्वात् । असोर सारवर्जितं (सेयमवपुचरुम्मीति) दुर्गन्धिस्वेदमवाचिगचिगायमानं एवंविधे शरीरे जीवा ययं निर्वेदवैराग्यं व्रजत गच्छत विक्रमयशानुपस्येवेति ॥ ७ ॥

दंतमवकनगुहग, सिंहाणमदे य दावमववहुदे ।

एयारिसवीजत्थे, दुगुच्छणिज्जमि कोराओ ॥ ८ ॥

दन्तमवकर्ममवगूथकसिंहाणमदे चशब्दः शरीरगतानेकमवग्रहणसुचनार्थः । दावामववहुदे पताहशवीजत्ते जुगुप्सनीथे सर्वथा निन्द्ये वपुषि को रागः ॥

को सरुणपरुणविकिरण-विच्छंसणचयणमरणधम्ममि

देहम्मी अहिंवास, कुहियकरुणकड्ढूयमि ॥ ८ ॥

देहे शरीरे कोऽभिहायो वाञ्छा किंचुते शटनपतनविकिरण विध्वंसनचयनमरणधर्मे । तत्र शटनं कुप्रादिनाङ्गुल्यादेः पतनं

वाहादेः खड्गच्छेदादिना विकिरणत्वं विनश्वरत्वं, विध्वंसनं रोगज्वरादिना जर्जरीकरणम्, चयनं हस्तपादादेर्देशक्षयः मरणं सर्वथा क्षयः । पुनः किंचुते कुथितकठिनकाष्ठचूते । विनष्टकर्कशदारुतुल्ये ॥ ८ ॥

कागमुणगाणनक्खे, किमिकुलज्जचे य वाहिज्जचे य ।

देहमि मत्थज्जचे, सुसासज्जत्तमि को रागे ॥ १० ॥

देहे को रागः । किंचुते काकश्वानयोः धूकारीजपणयोर्नक्षत्रे खाद्ये कुमिकुलमक्ते च व्याधिनक्ते च मत्स्यमक्ते स्मशानमक्ते च ॥ १० ॥

अमुई अमिज्जपुणं, कुणिमकळेवरकुमियपरिसवंति ।

आगंतुयसंतवियं, नवविहमसासयं जाणे ॥ ११ ॥

अशुचि सदाऽविशुद्धमेवपूर्णं विष्टाभूतम् (कुणिमकळेवरकुनीति) मांसशरीरहृदयोर्युद्धम् (परिसवंतीति) परित्यक्तं सर्वतो गतं आगन्तुकसंस्थापितं मातापित्रोः शोणितशुक्रपुङ्गवैर्निष्पादितं नवचिच्छं नवरन्ध्रोपेतम् । अशाश्वतमस्थिरम् । एवंविधं वपुस्त्वं जानीहीति ॥ ११ ॥

पिच्छसि मुहं सतिवयं, सविसेसं राएण अहरेणं ॥

सकरुखं सवियारं, तरदाच्छि जुवणत्थीए ॥ १२ ॥

(जुवणत्थीपत्ति) यौवनलियास्तच्छृणा मुखं तुणं नरकतुणं साधुसंयमनूपविपखणं त्वं पश्यसि नन्दिपेणशिष्याहंश्च कस्युल्लभसतीर्थकवत् किंचुतं सतिवकं सपुण्ड्रम् सविशेषं कुङ्कुमकज्जवादिविशेषसहितं केन सह रागेण ताम्युल्लादिरागवता अधरेणोष्टेन सह सकटाक्षमर्कवीक्षणसहितम् सविकारं भूच्छेदासहितं यथा तपस्विनामपि मन्मथविकारजनकं तखे चपक्षे काकशोचनवत् अक्षिणी यत्र तत्तरदाक्षि इति पिच्छसि बाहिरमहं, न पिच्छसी उज्जरं कल्लिमवस्सत्ता ।

मोहेण न चयतो, सीसघर्णिं जियं पियासि ॥ १३ ॥

एवं त्वं यहिर्मृष्टं बाहिर्भागे मगारितं पश्यसि सरागदृष्ट्या वि लोकयसि न पश्यसि अन्धवन्न विद्वोकयसि (उज्जरंति) मध्यगतं कुचेष्टां कुर्वन् (सीसघर्णी कांजियपियसि) मस्तकघटीरसमपवित्रं पिबसि पानं करोषि सुखनादिकारणेति ॥ १३ ॥

सीसघर्णी निग्गाहं, जं निट्ठहसी दुगुच्छसी जं च ।

तं चेव रागरत्तो, मूढो अइच्छिउं पियसि ॥ १४ ॥

मस्तकोऽप्यापवित्ररसं यन्निष्ठे नयासि मूकृतयसि जुगुप्ससे कुत्सां करोषीत्यर्थः । यच्च त्वं तदेवरागरत्तो विषयासक्तो मूढो महामोहं गतः अतिमूर्च्छितः तीव्रगृहि गतः पिबसि ॥ १४ ॥

पूइयसीसकवाहं, पूइयनासं च पूइदेहं च ।

पूइयज्जिविज्जिदं पूइयचमेण यं पिण्ठं ॥ १५ ॥

पूतिकशीर्षकपात्रं दुर्गन्धिमस्तककर्णरं पूतिकनासमपवित्रनासिकं पूतिदेहं दुर्गन्धिगात्रं पूतिकविद्रविभिद्धम् अपवित्रशुविवरवृक्षविवरं पूतिकचर्मणा अशुभाजिनेन पिनद्धं नियन्त्रितम् ॥ १५ ॥

अंजणगुणसुविशुद्धं, न्हाणुव्वट्टणुणेहि सुकुमाहं ।

पुण्णुमीसियकेशं, जणई वावस्स तं रागं ॥ १६ ॥

अंजनगुणसुविशुद्धं तत्रांजनं लोचनकज्जवं गुणा नामकगोफणकराक्षानिकादयस्तैः सुष्ठु विशुद्धमत्यथेशोनायमानं

स्नानोर्ध्वनगुणैः सुकुमारम् । तत्र स्नानमनेकधा क्वावन
मुर्धनं पिष्टिकादिना मन्त्रोत्तारणं गुणा धूपनादिप्रकाराः यद्वा
स्नानोर्ध्वनान्यां गुणास्तैर्मृदुत्वं गतं पुष्पमिश्रितं केशमने-
ककुसुमवासितकुन्तलमेवंविधं तन्मुखं मस्तकं शरीरं वा
वातस्य मन्मथकर्कशवाणविच्छत्वेन सदसद्विवेकविकलस्य
जनयति उत्पादयति रागं मन्मथपारवश्यं येन गुर्वादिकमपि
न गणयति नन्दिसेनापाठनृतिमुन्यादिवत् ॥ १६ ॥

जं सीसपूरत्रोत्ति य, पुष्पाई जणंति मंदविनाणा ।

पुष्पाई चिय ताई, सीसस्स य पूरयं सुणह ॥ १७ ॥

मन्दविज्ञाना मन्मथग्रहप्रथिवीकृताः (जंति) यानि पुष्पाणि
कुसुमानि शीर्षपूरको मस्तकाभरणमिति जणन्ति कथयन्ति
पुष्पाण्येव तानि शीर्षस्य पूरकं शृणुत गूयमिति ॥

मेत्रोवसायरसिया, खेले सिंघाणए य बुजए यं ।

अह सीसपूरत्रो जे, नियगसरीरम्मि साहीणो ॥ १८ ॥

मेदोऽस्थिकृत् वसावस्त्रसा चशब्दोऽनेकशरीरान्तर्गताचय-
वग्रहणार्थः । रसिका वणाद्युत्पन्नाः (खेलेति) कण्ठमुखश्ले-
ष्मा (सिंघाणेति) नासिकाश्लेष्मा (एयंति) वर्चस्कमेतन्मे-
दादिकं (बुजयं) कृपध्वं मस्तके प्रक्षेपयत । अथ शीर्षपू-
रको (जे) जवतां निजकशरीरे स्वाधीनः स्वायत्तो वर्तते ॥ १८ ॥

सा किर पुष्पमिपूरा, वच्चकुमी दुप्पया नवच्छिदा ।

लकरुगंधविदित्ता, वातजणो अइमुच्चियं गिच्छो ॥ १९ ॥

सा वर्चस्ककुटी विष्टाकुटीरिका (किरत्ति) निश्चये दुष्पति-
पूरा पुरयितुमशक्येत्यर्थः । किञ्च तां द्विपदा नवच्छिद्रा उत्क-
टगन्धविदित्ता तीव्रदुर्गन्धव्याप्ता एवंविधा शरीरकुटी वर्तते । तां
च वातजानो मुखेद्वोकः अतिमूर्धितं यथा स्यात्तथा गूच्छो वस्प-
दत्वं गतः ॥ १९ ॥

कथं गृह्ण इत्याह—

जं पेमरागरत्तो, अवयासेऊण गूढमुत्तोद्धिं ।

दंतमलचिक्रणं, सीसघनिकंजियं पियासि ॥ २० ॥

यस्मात्पेमरागरत्तः कामरागप्रथिवीकृतो द्वोकः (अवयासे-
ऊणत्ति) अवकाश्य प्रकाश्य प्रकटीकृत्येत्यर्थः (गूढमुत्तो-
द्धिति) अपवित्रं रामाजगं पुश्चिहं वा जुगुप्सनीयं दन्तानां
मन्त्रः पिपिका दन्तमलस्तन सह चिक्रणं चिगचिगायमान-
मङ्गं शरीरमाद्विद्धय च शीर्षघटीकाजिकं कपातकपर्परखट्टर-
सं चुम्बनादिप्रकारेण (पियसीत्ति) पिचसि अतृप्तवत् घुण्ट-
यस्यतः ॥ २० ॥

दंतमुशलेसु गहणं, गयाणमंसे य ससयमीयाणं ।

वालेसु य चमरीणं, चम्पनहे दीवियाणं च ॥ २१ ॥

गजानां दन्तमुशलेषु (गहणंतीति) ग्रहणमादानं लोकानां
वर्तते । मांसे चशब्दाद्वसाशृङ्गादौ शशकमृगाणां ग्रहणं वर्तते ।
चमरीणां वालेषु ग्रहणं द्वीपिकानां चित्रकव्याघ्रादीनां चर्मनखे
ग्रहणं चशब्दादनेकतिरश्चामनेकावयवग्रहणं वर्तते । को जावः
यथा गजादीनां तिरश्चां दन्तादिकं सर्वेषां भोगाय जवति तथा
मनुष्यावयवो न भोगाय भवति पश्चादतः कथ्यतेऽनेनादौ
जिनधर्मो विधेय इति ॥ २१ ॥

पूइयकाए य इहं, चवणमुहे निच्चकाववीसत्थो ॥

आइक्खसु सव्जावं, किम्हिसि गिच्छो तुमं मूढ ॥ २२ ॥

इह पूतिककाये अपवित्रवपुषि च्यवनमुखे मरणसन्मुखे नित्य-

कावविश्वस्तः सदा विश्वासं गतः (आइक्खसुत्ति) आख्या
हि कथय सज्जावं हाई (किम्हिसि) कस्मादऽसि गृह्णस्त्वं
मूढो मूर्खः यद्वा हे मूर्ख यद्वा हे मूढ ब्रह्मदत्तदशमुखादिवत् ॥ २२ ॥

दंता वि अकज्जकरा, वात्ता वि विवट्टमाणवीजत्था ।

चम्मं पिय वीजत्थं, जण किं तसितं गत्तो रागं ॥ २३ ॥

दन्ता अपि अकार्यकरा वात्ता अपि विवर्द्धमानाः सर्पवत्
वीजत्ता जयंकराः चर्मापि च वीमत्सं जण कथय किं
(तसि) तस्मिन् शरीरे (तमि) त्वं रागं गतः ॥ २३ ॥

सिंजे पित्ते मुत्ते, गूहम्मि य वसाइ दंत कुमीसु ।

जणसु किमत्थं तुज्जं, असुइमिवि वट्ठिओ रागो ॥ २४ ॥
(सिंजे) कफे पित्तमायुषि मूत्रे प्रस्रवणे गूये विष्टायां
(वसाइ) वसायाः (दन्तकुमीसु) दन्तकुमाने यद्वा
मकारोऽन्नाह्निकः दन्तकुड्यां यद्वा (दंतकुमीसु) दंष्ट्रासु
जण कथय किमर्थं तवाद्युचावपि वर्द्धितो रागः ॥ २४ ॥

जंघटियासु ऊरू, पइट्टिया तट्टिया कमीपिठी ।

कमियट्टिवेट्टियाइ, अट्टारसपिठ्ठिअट्टीणी ॥ २५ ॥

(जंघटियासु ऊरुत्ति) जंघास्थिकयोरुत्पत्तिप्रितौ स्यापितौ
यद्वा जंघास्थितयोरुत्पत्ति भवतः (पइट्टियत्ति) अत्रायं पदस-
म्बन्धः तयोरुत्पत्तिः स्थिता तत्स्थिता कटिः श्रोणिर्भवति कट्यां
प्रतिष्ठिता स्थापिता (पिठ्ठि) पृष्ठिर्भवति कट्यास्थिवेष्टि-
तानि अष्टादश १८ पृष्ठस्थानि जवन्ति शरीर इति ॥ २५ ॥

दो अट्टि अट्टियाइ, सोदस गीवट्टियामुण्येववा ।

पिठ्ठिपइट्टियाओ, वारस किन्न पंसुद्धी हुंति ॥ २६ ॥

द्वे अट्टयस्थिनी जवतः पोरुश ग्रीवास्थीनि ज्ञातव्यानि पृष्ठि
प्रतिष्ठिताः द्वादश किञ्चेति प्रसिद्धे पंसुद्धौ भवन्ति ॥ २६ ॥

अट्टिय कट्टिणे सिरन्हा, रूवंधणे मंसचम्मद्वेवम्मि ।

विट्ठा कोट्टागारे, को वच्चघरो व मे रागो ॥

अस्थिभिः (कट्टिणे) कट्टिने यद्वा कट्टिनानि अस्थिकानि
यत्र तत्तथास्मिन् सिराश्रसानां दन्वीतराणां बन्धनं यत्र
तत्तथा तस्मिन्, मांसचर्मद्वेपे विष्टाकोष्ठाकारे वर्चस्कग्रहो-
पमे कलेवरे रे जीव तव को रागः ॥ २७ ॥

जह नाम वच्चकूवो, निच्चं जिणि २ जणंतकायकद्धी ।

किमिण्हिं सुवसुव्वायइ, सो एहिं य पूइयं वहइ ॥ २८ ॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शने नामेति कोमलामन्त्रणे संज्ञावने वा
(वच्चकूवोत्ति) वर्चस्कूपो विष्टावृत्तकूपो भवति किञ्चूतः
भिणिजिणीतिशब्दं (जणंतत्ति) भणन् वृत्तं कथयन् काक-
कल्लिर्वायससंग्रामो यत्र स जिणिजिणित्यभणत्काककल्लिः कभि-
कैर्विष्टानीदृङ्गुभिः सुबुसुबेत्येवं शब्दं करोतीति सुबुसुव्वायते
श्रोतोनिश्च रेहकैः पूतिकं परमदुर्गन्धं वहति स्रवति इत्यर्थः
यथा विष्टाकूपः तथेदमपि शरीरं ज्ञातव्यं मृतावस्थायां रोगा-
द्यवस्थायां वेति । २८ ।

अथ शरीरस्य शवावस्थां दर्शयति गाथात्रयेण ।

उच्छियनयणं खगमुहं, विकट्टियं विप्पन्नवाहुद्वयं ।

अंतविकट्टियमादं, सीसघनी पागनीघोरं ॥

जिणि जिणि जणंत सइ, विसप्पियं सुबुसुव्वित्तमंसारं ।

मिसि २ मिसंत किमियं, थिवि थिवि थिवि अंतवीजच्छं ॥

सहस्तेहिं विविहपासपनिवच्छेहिं कामरागमोहेहिं वचि-
याओ ताओ वि एरिसाओ—तंजहा पगइविसमाओ
१ पियवयणवद्धरीओ २ कइयवेपमगिरिताभिओ ३
अवराहसहस्सयरणीओ ४ पजवो सोगस्स ५ विणा
सो वडस्स ६ सूणा पुरिसाणं ७ नासो द्वज्जाए ८ संक्रो
अविणयस्स ९ निद्धओ नियमीणं १० खणी वड
स्स ११ सररीं सोगस्स १२ जेओ मज्जायाणं १३
आसाओ रागस्स १४ निद्धओ दुच्चरियाणं १५ माइए
संयोहो १६ खड्डणा नाणस्स १७ चड्डणं शीडस्स १८
विण्णो धम्मस्स १९ अरी साहूणं २० दूसणं आयार-
पत्ताणं २१ आरामो कम्मरयस्स २२ फडिहो मुख-
मग्गस्स २३ जवणं दरिदस्स २४ अवि याओ इमाओ
आमीविसो विव कुवियाओ २५ मत्तगओ विव मयण-
परवसाओ २६ वग्गी विव दुच्छिययाओ २७ तणच्छन्न-
कवो विव अप्पगासहिययाओ २८ मायाकारओ विव
ज्वयारसयवंधणपओत्ताओ २९ आयरियसविधं पिव बहु
गिज्ज सञ्जावाओ ३० पुंफुया विव अंतोदहणसीद्धाओ
३१ नगयमग्गे विव अणवड्डियाचित्ताओ ३२ अंतो दुट्ठ
वणो विव कुहियहिययाओ ३३ किएहसप्पो विव
अविसस्सणिज्जाओ ३४ संघारो विव न्नमायाओ ३५
संज्जन्नरागो विव मुहुत्तरागाओ ३६ समुद्वीची वि-
व चड्डस्सजावाओ ३७ मत्तो विव दुप्परियत्तणसीद्धा
ओ ३८ वानरो विव चड्डचित्ताओ ३९ मत्तु विव निव्वि
सेसाओ ४० काडो विव निरगुक्कंपाओ ४१ वरूणो
विव पासहत्थाओ ४२ सड्डिडामिव निम्मगामिणीओ
४३ किवणो विव उत्ताणहत्थाओ ४४ नरओ विव

उत्तासणिज्जाओ ४५ खरो विव दुःसीद्वाओ ४६ दुट्टा
सो विव दुहमाओ ४७ वाओ इव मुहुत्तहिययाओ ४८
अंधयारमिव दुप्पवेसाओ ४९ विसवद्धी अणद्धीय
णिज्जाओ ५० दुट्टग्गहा इव वापी अणवगाहाओ
५१ ठाणज्जटो विव इस्सरो अप्पसंसणिज्जाओ ५२
किपागफट्टमिव मुहमहुराओ ५३ रिच्छमुट्ठी विव वा-
ल्लोअणिज्जाओ ५४ मंसपेसीगहणमिव सोवदवा
ओ ५५ जल्लियनुमट्ठी विव अमुच्चमाणमहणसीद्वाओ
५६ अरिद्धमिव दुट्ठंअणिज्जाओ ५७ कूमकरिसावणो
विव काद्वनिसंवायणसीद्वाओ ५८ चंरसीद्वाओ विव दुक्ख-
रक्खियाओ ५९ अइविसाओ ६० दुग्गंअियाओ ६१ दु-
खचाराओ ६२ अगंजीराओ ६३ अविस्ससणिज्जाओ
६४ अणवत्थियाओ ६५ दुक्खरक्खियाओ ६६ दुक्ख
पाळियाओ ६७ अरइकराओ ६८ ककसाओ ६९ दढ
वेराओ ७० ख्वसोहग्गमलमत्ताओ ७१ नुयगगइकुटि-
दहिययाओ ७२ कंतारगइठाणजूयाओ ७३ कुल्लसयाण-
मित्तजयेण कारिकाओ ७४ परदोसपणासियाओ ७५ कय-
ग्याओ ७६ वल्लसोहियाओ ७७ एगंतहरणल्लोकाओ ७८
चंचल्लाओ ७९ जेईनेमोवरागो विवमुहरागविरागाओ ८०
अवि याइ ताओ अंतरंगजंगसयं ८१ अरज्जुओ पासो
८२ अदाख्या अरुवी ८३ अणाद्वयस्स निद्वओ ८४
अइक्खेवरणी ८५ अणाःमियावाहि ८६ अवि ओगो
विप्पल्लावो ८७ अरु लवसगो ८८ रइवतो ८९ चित्त
विन्नमो ९० सव्वंगओ दाहो ९१ अणवज्जयावज्जा-
सणी ९२ असल्लीद्वप्पवाहो ९३ समुदरओ ९४ ॥

(जाओ चिय इमाओ) इत्त आरत्तय [समुदरओ] इति
पर्यन्तं गद्यं या एव इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः अनेकैः कविवरस-
हस्रैः विविधपाशप्रतिवक्त्रैः कामरागमोहैर्मन्मथरागमूढैः (वणि
याओत्ति) वर्णिताः शृङ्गारादिवर्णनप्रकारेणेति (ताओ वित्ति)
ता अपि ईदृशा वक्ष्यमाणस्थरूपा ज्ञातव्याः तद्यथा (पगइवि-
समाओत्ति) प्रकृत्या स्वभावेन विपमा वक्रजावयुक्ता आवश्य-
कोक्तपतिमारिकावत् १ (पिय०) प्रियवचनवद्वयौ मिष्टवाणी-
मञ्जर्योज्ञातासूत्रोक्तजिनपाशजिनरक्षितोपसर्गकारिणीरत्नरूप-
देवीवत् २ (कइय०) कैतवप्रेमगिरितट्यः कुशिप्यकुञ्जवालक-
पातिका मागधिकागणिकावत् ३ (अवर०) अपराधसहस्र-
गृहस्थाः ब्रह्मदत्तमातृचुलनीवत् ४ (पन्नवो०) अयं स्त्रीरूपो
वस्तुस्वजावप्रजव उत्पत्तिस्थानं कस्य शोकस्य सीतागते
रामस्येव ५ (विणा०) विनाशो बलस्य पुरुषबलस्य क्षयहेतु-
त्वात् । उक्तं च । “दर्शने हरते चित्तं, स्पर्शने हरते बलम् । सङ्ग-
मे हरते वीर्यं, नारी प्रत्यक्षराक्षसी” ॥ इति यद्वा विनाशः क्षयः
कस्य बलस्य शैत्यस्य कोणिकस्त्रीपद्मावतीवत् ६ (सूणा०)
पुरुषाणां शूना वधस्थानं शूरिकन्ताराङ्गीवत् ७ नाशो
लज्जाया लज्जाजावरहितत्वात् लक्ष्मणप्रार्थनकारिकासूर्प-
णखावत् । यद्वा लज्जानाशः अस्याः सङ्गे पुरुषस्य लज्जा-
नाशो भवति गोविन्दछिजपुत्रवत् । यद्वा नाशः क्षयः लज्जायाः

पतिलज्जायाः संघस्याऽऽपादभूतियतिचारित्र्यलुण्ठिकानटपु-
त्रीवत् ८ (संक०) संकरउत्कष्टकक्रकरुञ्ज इति जनो-
क्तिः कस्य अविनयस्य श्वेताङ्गुल्यादिपुरुषाणां भार्या-
वत् ९ (निद्व०) निद्वयो गृहं कासां प्रकृत्यान्तरदम्भानामित्यर्थः
चाणप्रद्योतप्रेषिता अजयकुमारवञ्चिकावेद्यावत् १० (खणीति)
खानिराकरः कस्य वैरस्य जमदग्नितापसस्त्रीरेणुकावत् ११
शरीरं शोकस्य वीरककादम्बिकस्त्रीविनमादावत् १२ जेदो
नाशः मर्यादायाः कुञ्जरूपायाः श्रीपतिश्रेष्ठिपुत्रीवत् यथा मर्या-
दायाः संयमशक्त्या विनाशः आर्द्धकुमारसंयमस्यार्द्धकुमा-
रपूर्वजनवल्लीवत् १३ (आसाओत्ति) आशा वाङ्मा रागस्य
कामरागस्य तत्तेतुकत्वात् । यद्वा आश्रयः स्थानं रागस्य उपल-
क्षणत्वाद्देपस्यापि आपत्त्वादाकारः । यद्वा आर्द्धपदपि अर्द्ध-
ति न स्वादः आ अस्वादः कस्य [रागस्सत्ति] धर्मरागस्य
१४ (निद्व०) निद्वयो गेहं केषां दुश्चरित्राणां नृयंगमचौरभ-
गिनीवीरमतीवत् १५ (माई०) मातृकायाः समूहः कमल-
श्रेष्ठिसुतापद्मिनीवत् १६ (खल०) खलनाः खरुनाः ज्ञान-
स्य श्रुतज्ञानादेः उपलक्षणाच्चारित्र्यादे रणराकुरणामुगिर-
कादिवहुप्रसङ्गे तदजावत्वात् । अर्द्धघ्नकृच्छकवत् १७
(चल०) चलनं शीलस्य ब्रह्मव्रतस्य ब्रह्मचारिणां तस्याः सङ्गे
तत्र तिष्ठतीति भावः १८ (विग्घो०) विघ्नमन्तरायं धर्मस्य
श्रुतचारित्र्यादेः १९ (अरी०) अरिर्निर्दयो रिपुः केषां साधूनां
मोक्षपथसाधकानां चारित्र्यप्राणविनाशकहेतुत्वात् महानरक-
कारागृहप्रक्षेपकत्वाच्चकूटवायुकस्य मागधिकावेद्यावत् २०
[दूस०] दूषणं कलङ्कः केषां (आया०) ब्रह्मवताद्याचाराप-
घानाम् २१ आरामः कृत्रिमवनं कस्य कर्मरजसः कर्मपराग-
स्य । यद्वा कर्म च निविशमोहनीयादि, रश्चकामः, चश्च चौरः,
रचं तस्यारामं वाटिका २२ (फल्लिहंत्ति०) अर्गला यद्वा
ऊर्ध्वकः मोक्षमार्गस्य शिवपथस्य २३ प्रवनं गृहं दरिद्रस्य २४
(अविद्याउद्दिमाउत्ति) अपि च या इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः
पञ्चविधा भवन्ति (आसिवि०) विव शब्द इवार्थे आशीविप-
वत् दंष्ट्राविपश्चुजंगमवत् कुपिताः कोपङ्गता भवन्ति २५ (मत्त०)
मतंगज उन्मत्तमतंगज इव मदनपरवशा मन्मथविह्वला भवन्ति
अभयाराङ्गीवत् २६ (वग्घी०) व्याघ्रीवत् दुष्टहृदयाः दुष्ट-
चित्ताः पादगो मात्रपरमातृमहाबद्धमीवत् २७ (तण०)
तृणच्छन्नकूप इव तृणसमूहाच्छादितान्धवत् अप्रकाशहृदयाः
शतकथावकभार्यारिवतीवत् २८ (माया०) मायाकारक
इव परवञ्चकमृगाधिवन्धक इव उपचारशतवन्धनशतप्रयुक्ताः
प्रयोक्तव्यो वा तत्रोपचारशतानि उपचारिकवचनचेष्टादिशता-
नि बन्धनानि रज्जुस्नेहानि बन्धनशतानि च तेषां (पओत्ताओत्ति)
प्रयोगकर्तव्यः २९ (आयरि०) अत्रापि च इवार्थे आचार्यसावि-
धमिवानुयोगकृतसमीपमिव बहुभिरनेकप्रकारैरनेकपुरुषैर्वा
ग्राह्यो ग्रहीतुं शक्यः । यद्वा आपत्त्वात् (अगिज्जत्ति) अग्राह्यः
सर्वथाग्रहीतुमशक्यः सद्भाव आन्तरचित्ताभिप्रायो यासां ता
बहुग्राह्यसद्भावाः । बहुग्राह्यसद्भावा वा ३० (फुंफु०) फुंफुकः
करीपाक्षिः कोउकस्तत्तु अन्तर्दहनशीलाः पुरुषाणामन्तर्दुः-
खाग्निज्वालनत्वात् । उक्तं च—“ पुत्रश्च मूर्खो विधवा च कन्या,
शठं च मित्रं च पक्षं कलत्रम् । विद्यासकाक्षेपि दरिद्रता च विना-
ग्निना पञ्च दहन्ति देहम्” ३१ (नग्गय०) विषमपर्वतमार्गवत्
अनवस्थितचित्ता नैकत्रस्थापितान्तःकरणा इत्यर्थः अनङ्गसेन-
सुवर्णकारजीवल्लीवत् यद्वा नग्नकमार्गवत् जिनकल्पिकपथ
वत् । नैकत्रचित्ताः यद्वा नग्नकमार्गवत् चूतावेष्टिताचारवत्

नैकत्र स्थानविच्छाः ३२ (अंतोदु०) अन्तर्दुष्टवर्णवत् कुयितद्वयाः
तिन्नमद्योमचरामावत् ३३ (किह०) कृष्णसर्पवत् (अवि०)
विश्वासकर्तुमयोग्या इत्यर्थः ३४ (संघा०) संहारवत् बहुजन्तु-
क्षयवच्छ्रमायाः प्रच्छन्नमातृकाः ३५ (संज्ञ०) सन्ध्याञ्जराग-
वत् मुहूर्तरागाः । तयाविधदुष्टवेद्यावत्-३६ (समुद्ग०) समु-
द्यधीवित्तागरतरङ्गवद्यस्वभावाः चञ्चलस्वाभिप्रायाः ३७
(मच्छ०) मत्स्यवदुष्टपरिवर्तनशीलाः महता कष्टेन परिव-
र्तनं पञ्चाद्वालयितुं शीघ्रं स्वभावो यासां तास्तथा ३८
(चानर०) चानरवत् चञ्चलविच्छाः चपलाभिप्रायाः ३९ (मञ्जु विव)
मृन्मयवत् मरणवत् निर्विशेषाः विशेषवर्जिताः ४० (कावोत्ति०)
दुर्भिक्षात् एकान्तदुःपमाकावो वा यद्वा लोकोको दुष्टसर्प-
स्तद्वत् निरनुकम्पा दयाशयजिता कीर्तिधरराजभार्यो-
सुकासिजननीवत् । ४१ (वरु०) वरुणवत् पाशहस्ताः
पुरुषाणामाक्षिङ्गान्दिभिः कामपाशबन्धनहेतुहस्तत्वात् ४२
(सखि०) सखिद्वयमिव जत्रमिव प्रायो नीचगामिन्यः
स्वकान्तनृपनदीप्रक्षेपिका अधमपङ्ककामिका राज्ञीवत् ४३
[किय०] कृपणवत् उत्तानहस्ताः सर्वेभ्यो मातृपितृवन्बु-
कुटुम्बादिभ्यो विवाहादायादानहेतुत्वात् ४४ (नरत्रो०)
नरकवत् त्रासनीया दुष्टकर्मकारित्वात् महाभयङ्कराः बद्धम-
णासाव्जीवीवेष्यादासीघातिका कुलपुत्रजायिवत् ४५
[खरो०] खरवत् विष्टान्नकगर्दभवत् दुःशीलाः दुष्टाचाराः
निर्वर्जित्वेन यत्र तत्र ग्रामनगरारण्यमार्गकैत्रग्रहोपाश्रयचैत्यगृ-
हगतयात्रिकादौ पुरुषाणां वाञ्छाकारित्वात् । तयाविधेवश्या
दुष्टदासीरग्निकामुग्निकादीनामिव ४६ [दुष्टस्तो०] दुष्ट-
श्ववत् कुलक्षणघाटकवत् दुर्दमाः सर्वप्रकारैर्निर्वर्जिता अपि
पुनः पुरुषसंयोगे स्वकामाभिप्रायकर्षणहेतुत्वात् ४७ [ब्राह्म०]
ब्राह्मवत् शिष्टवत् मुहूर्तद्वयाः मुहूर्तानन्तरं प्रायोऽन्यत्र रागध-
रकवत् कापिलग्राहणासकदासीवत् ४८ [अंधकार०] कृष्ण-
चूतेष्टादिभयमन्धकारमरणधरसमुज्ज्वलतमस्कार्यं वा त-
द्वत् दुष्टप्रवेशाः मायामहान्धकारगहनं येन देवानामपि दुष्टवे-
शत्वात् ४९ [विस०] विषवल्लीवत् हाहाहवविषवतावत्
[अणा०] अनाश्रयणीयाः सर्वथा सङ्गादिकर्तुमयोग्यास्ता-
त्कावप्राणप्रयाणहेतुत्वात् पर्वतकराजस्य नन्दपुत्रीविपकन्या-
वत् ५० [दुष्टगाहा इव०] दुष्टप्राहा निर्दयमहामकरादि-
जलजन्तुसेवित्वावापीवत् । अनवग्राह्या महता कष्टेनापि अप्रवे-
शयोग्याः सुदर्शनश्रेष्ठिवत् ५१ [गणज०] स्थानत्रयः ईश्वरो
ग्रामनगरादिनायकस्तद्वत् । यद्वा स्थानं चारित्रगुरुकुल-
वासादिकं तस्माद्भूटः ईश्वरश्चारित्रनायकः साधुरित्यर्थ-
स्तद्वत् । यद्वा स्थानं सिद्धान्तन्यायानरूपं तस्माद्भूटः
चत्वरूपरूपेण ईश्वरो गणनायक आचार्य इत्यर्थः तद्वत् ।
यद्वा स्थानत्रये दुष्टाचारे रक्त इत्यर्थः ईश्वरः सत्यकीविद्या
धरस्तद्वत् अप्रशंसनीयाः साधुजैः प्रशंसाकर्तुं योग्या नेत्यर्थः
५२ (किपाग०) किपाकफवमिव मुखे आदौ मधुरा महा-
कामरसोत्पादिका परं पश्चाच्छिपाकदारुणाः ब्रह्मदत्तचक्रिव-
त् ५३ (रिक्तमु०) रिक्तमुष्टिवत् पोल्लकमुष्टिकवत् बाह्यो-
जनीयाः अत्यक्तजनद्वेष्टभययोग्या बलकवलीरीतापसवत् ५४
[मंस०] मांसपेशीग्रहणमिव सोपञ्चवा यथा केनापि सामा-
न्यपक्षिणा कुतश्चित् स्थानान्मांसपेशीप्राप्तौ तस्य अन्यदुष्ट
पक्षिकृतानेकशरीरपीडाकारिण उपद्रवा भवन्ति तथा रामा-
ग्रहणेऽनेके इह जवे परमवे दारुणा उपद्रवा जायन्ते । यद्वा
यथा मत्स्यानां मांसपेशीग्रहणं सोपञ्चवं तथा नराणामपीति

५५ [जडि०] अमुञ्चन्ति अत्यजमानाः [जडियचुम्बिनीवि-
वत्ति] प्रदीप्तनृणपूषिकेव दहनशीलाः ज्वालनस्वभावाः ५६
[अरि०] अरिष्टमिव दुर्लङ्घनीयाः ५७ [क्रूर०] क्रूटकार्पाप
ए इवास्त्यनाणकविशेष इव कावविस्वादनशीला काव
विघातस्वभावा अकावचारिण्य इत्यर्थः ५८ [चंरु०] चण्ड
शील इव तीव्रकोपीव दुःखरक्षिता ५९ [अतिविस्त्राप्ति०]
अतिविषादा दारुणविषादहेतुत्वात् यद्वा [अतीति] अति-
क्रान्तो गतोऽकार्यकरणे विषादः खेदो यासां तास्तथा यद्वा
अतीति विषं अतिविषम् आ समन्तात् ददति पुरुषाणां सूरि
कान्तावत् यास्ता अतिविषादाः यद्वा अतीति नृशं दीति ना-
नाविधः स्वादो विषयशाम्पद्यो यासां ता अतिविषादाः अथ
वा अतिविषयात् प्रवृत्तपञ्चेन्द्रियद्वाम्पद्यत्वात् पृथं नरकचूर्मि
यावत् सुसदमातृवत् गच्छन्ति यास्ता अतिविषयगाः प्राकृत-
त्वात् यकारद्वये सन्धिः । यद्वा स्वेन्द्रियविषयाप्राप्तौ अति
विषादा इति । यद्वा अतिवृषं तीव्रं पुण्यं येषान्ते अतिवृषाः
मुनयस्तेपामासमन्तात् वसत्यन्तो बहिश्च कायन्ति यमयन्ति
यम इवाचरन्ति चारित्रप्राणकर्षणत्वेन यास्ताः अति वृषाकाः
यद्वा कायन्ति अमयन्ति समितिगृह्ज्वालनत्वेन यास्ताः अ
तिवृषाकाः यद्वा लोकानामतिवृषे तीव्रपुण्यधने आज्ञुशं चायन्ति
चोरयन्ति यास्ताः अतिवृषाचाः ६० (दुर्गुणि) जुगुप्सिकाः जुगु-
प्सां कर्तुं योग्याः मुनीनाम् ६१ (दुर्गु०) दुरूपचाराः दुष्टोप-
चारान्वितो वचनादिविस्तारो यासां तास्तथा ६२ अगम्नीरा
गम्नीरगुणरहिताः ६३ (अवि०) अविश्वसनीया विश्रम्भं कर्तु-
मयोग्याः ६४ (अण०) अनवस्थिताः नैकस्मिन् पुरुषे तिष्ठन्ती-
त्यर्थः ६५ (दुक्ख०) दुःखरक्षिता कष्टेन रक्षणयोग्याः यौवनाव-
स्थायाम् ६६ (दुक्खपा०) दुःखपाक्षिता दुःखेन पाक्षयितुं शक्या
वाह्यावस्थायाम् ६७ (अर०) अरतिकराः उद्वेगजनिकाः ६८ (क
क्र०) कर्कशा इह परत्र कर्कशदुःखोत्पादकत्वात् ६९ (दृढवैरा इह
परत्रदारुणवैरकारणत्वात् ७० [रुव०] रूपसौभाग्यमदमत्ताः तत्र
रूपं चावाकृतिः सौभाग्यं स्वकीर्तिश्रवणादिरूपं मदीमन्मयजगर्वः
७१ [लुय०] लुजगगतिवत् कुटिलद्वयाः ७२ [कंता०] कान्तार
गतिस्थाननृताः कान्तारे दुष्टश्चापदाकुले महारण्ये गतिश्चैका-
कित्वेन गमनं स्थानं चैकाकित्वेन वसनं तयोर्नृतास्तुल्याः दारु-
णमहामयोत्पादकत्वात् ७३ (कुलस०) कुलस्वजनमित्रेद्वन-
कारिकाः वंशजातिमुहूर्तनाशजनिकाः ७४ [पर०] परदोष-
प्रकाशिकाः अन्यदोषप्रकटकारिकाः ७५ (कय०) कृतं वस्त्रा-
जरणपात्रादिप्रदत्तं घ्नति सर्वथा नाशयन्तीत्येवं शीलाः कृतज्ञाः
७६ [वल्लसो०] यत्तु पुरुषवीर्यं प्रति सङ्गमसङ्गं वा शोधयन्ति
गाढयन्तीत्येवं शीला वल्लशोधिकाः । यद्वा बलेन स्वसामर्थ्य-
वृक्षणेन च निशादौ जारपुरुषादीनां शोधिकास्तच्छुद्धिका-
रिका वल्लशोधिकाः । यद्वा वल्लयोरद्वयोरैक्याद्वरशोधिकाः स्वे-
च्छया पाणिग्रहणकरणत्वात् धम्मिद्वलीवृन्दवत् ७७ (पंग०)
एकान्ते विजने हरणं नेतव्यं पुरुषाणां विषयार्थमेकान्त-
हरणम् यद्वा एकान्ते दूरग्रामनगरदेशादौ स्वकुटुम्बादिजन-
हिते हरणं तत्र पुरुषाणां विषयार्थं दात्वा गमनमित्यर्थः तत्र
कौलाः वनसूकरतुल्याः यथा सूकरः किमपि सारं कन्दा-
दिकं ब्रह्मं प्राप्य विजने गत्वा भक्षयति तथेमाः ७८ [चंच०]
चञ्चलाश्चपलाः ७९ [जोहंमो०] ज्योतिर्माणोपरागवत्
अजिज्ञाजनसमीपरागवत् [मुहरा०] मुखरागविरागा
यथाग्निज्ञाजनसमीपे मुखं रागवद्भवति अन्ते विरागं तथेमाः ।
यद्वा (जोहंमोवरगाओत्ति) पाठे तु ज्योतिर्माणस्येवो-

परागाः यथा ज्योतिर्जाएरुमभिभाजनमुपसमीपे रागवद्भवति तथेमाः वस्त्रादिभिरुप समीपे रागवत्यो भवन्तीत्यर्थः ८० [अविद्याइति] अपि चेति अन्युच्ये आ इति वाक्यालंकारे [तत्रोक्ति] ताः स्त्रियः [अंतर०] अन्तरङ्गसङ्गशतमन्यन्तरविघटनशतम् अस्यापेक्षयायात पुरुषस्य परस्परं मैत्र्यादिवि नाशहेतुत्वात् । यद्वा अन्तर्मध्ये [रंगति] पुरुषाणां ब्रह्मवत्-चारित्रादिरागस्तस्य सङ्गशतं तस्य विघटनहेतुत्वात् ८१ (अरज्जु) अरज्जुकः पाशः रज्जुकं विना बन्धनमित्यर्थः ८२ [अदा] अदारु काष्ठादिरहिता अटवी कान्तारं यथा दारुका अटवी मृगतृणाहे तुर्जवति तथेमाः यथा काष्ठादिरहिता अटवी कदापि न ज्वलति यथेयमपि पापं कृत्वा न ज्वलति न पश्चात्तापं करोतीत्यर्थः वृषजकलङ्कदात्रीश्रावकभार्यावत् । ८३ [अणाव०] न आलस्यमनुत्साहोऽनालस्यं तस्य निवृत्त्यः अकार्यादौ सादरं प्रवृत्तिहेतुत्वात् ८४ [अश्कवेवयरणीत्ति] ईक्षददर्शनाङ्क नयोरिति वचनात् अनैकवैतरणी अदृश्यवैतरणी परमा धार्मिकविकृतिनरकनदी तत्सङ्गे तदवाप्तिहेतुत्वात् अती क्षणवैतरणी वा ८५ [अणा०] अनामिको नामरहितो व्याधिरसाध्यरोग इह परत्र तत्कारणत्वात् ८६ [अवित्रो०] न वि योगः पुत्रमित्रादिविरहः अवियोगः विप्रज्ञापः तीव्रवेदः ८७ अरुक् रोगरहित उपसर्गः [अरु०] यद्वा आर्पत्वाद्ध-कारलोपे अरूपो रूपरहित उपसर्ग उत्पातः ८८ [र६०] रतिः कामप्रिया विद्यतेऽस्येति रतिमान् कन्दर्पोऽयमिति ८९ (चित्त विव्रम) चित्रत्रमकारणम् यद्वा रतिमान् सुखदायी मनोज्ञमो मनोविकारः ९० [सर्वग०] सर्वज्ञः सर्वशरीर व्यापीदाहः ९१ [अणभया वज्रासणीति] अनज्जका अज्जरहिता वज्राशानिर्विद्युत् । यद्वा इयं स्त्री [असणीत्ति] अशनिर्विद्युत् किंभूता अनज्जका मेघरहिता वा पुनः किंभूता वज्रा वज्रतुल्या इत्यर्थः दारुणविपाका [अप्रसूया वज्रासणी-त्ति] पात्रे अप्रसूता अपत्यजन्मरहिता [वज्रोत्ति] वर्या सुन्दरा-कारा एवंविधा रामा [असणि०] अशनिर्विद्युद्वाद्यानां नरकादौ दारुणदहनहेतुत्वात् “अप्रसूयावज्रासुणीति” पात्रे तु अप्रसूता नवयौवना परिणीता अपरिणीता वा सावङ्कारा अनवङ्कारा वा मुग्धा अमुग्धा वा एवंविधा रामा (सुणीति) हरुक्किा-शुनोवत् मण्डनोवत् [वज्रोत्ति] वर्ज्या सर्वथा साधुभिर्मातृकाङ्क्ष-क्षिः ब्रह्मचारिभिरुत्थवत्तरकां काङ्क्ष-क्षिर्वर्जनीयेत्यर्थः । का-यवाङ्मनोजिरिति ९२ [असखिलवपवाहोत्ति०] अजलप्रवा-हः “असखिलवपवाहोत्ति” पात्रान्तम् । अजलप्रवाहः जलं विना-रेल्लिरित्यर्थः ९३ [समुद्रओत्ति] समुद्रवेगः केनापि धर्तु-मशक्यत्वात् ‘समुद्रओत्ति’ पात्रे तु सम्यगर्थं यस्मात्स समर्थः एवंविधः [रओत्ति] वेगः परमस्नेहवतां बान्धवानां परस्परं स्त्रीकवहे सति गृहार्थकरणहेतुत्वात् भद्रातिजघ्रात्यौ श्रेष्ठि-पुत्राविव ९४ ॥

अवि याइं तासिं इत्यियाणं अण्णेषाणी नाम निरुत्ताणि पु-रिसे कामरागपन्निवृत्तं नाणाविहेहिं उवायसयसहस्सेहिं वहवंधणमाण्येति पुरिसाणं नो अन्नो एरिसो अरि-अत्यि ओत्ति नारिओ तंजहा नारी समाननराणं अरि ओ नारिओ १ नाणा विहेहिं कम्मेहिं सिप्पयाइहिं पु-रिसे मोहंतिचि महिवाओ २ पुरिसे मत्ते करंतिचि पम-याओ ३ महंतं कञ्जिजाणयंतिचि महिदियाओ ४ पुरि-

से हावजावमाईहिं रमंतिचि रामाओ ५ पुरिसे अंगा-णुराप करंतिचि अंगणाओ ६ नाणाविहेसु जुप्पजंम-णसंगामारुविसु मुहाणगिन्हणसीउन्हुक्खक्खिहेसमा-ईसु पुरिसे वावयंतिचि ववणाओ ७ पुरिसे जोगनिओ-एहिं वसे ठावंतिचे जोसियाओ ८ पुरिसे नाणाविहेहिं जावेहिं वसंतिचि वसियाओ ९ काई पमत्तजावं काई पयणं सविज्जमं काई सजइंसासिन्व ववहरंति काई सत्तुव-रोरो इव काई पयएसु पणमंति काई उवणएसु उवणमंति काई कोजय नमंतिओ काओ सुकरुक्खनिरिक्खिएहिं सविज्जासमदुरोहिं उवहसिएहिं उवगाहिंएहिं उवसेहेहिं गुरुगदरिसणेहिं नूमिद्विहणविद्विहणेहिं च आरुहणन-दणेहिं च वावयउवगुहणेहिं च अंगुलिफोरुणधणपी-दणकमितरुजायणाहिं तज्जणाहिं च अवि याइं ताओ पासोववसिजं जे पंक्कुवखुप्पिजं जे मच्चुव मरिजं जे अग-णिन्व महिजं जे असिन्व जिज्जिजं जे ॥

(अविद्याइति) पूर्ववत् [तासिं इति] तासामुक्तवक्ष्यमाणानां स्त्रीणामधमाधमानां दासीकुरएमादीनामनेकानि विवि-धप्रकाराणि नामानिरुक्तानि नामपदभञ्जनानि भवन्ति पुरिसे इत्यादि यावत् [नारीओत्ति] स्त्रीएवयति कथं ना-आ-अरि-इति ना इति नानाविधैरुपायशतसहस्रैः कामरागप्रतिबन्धे पुरुषे वधवन्धनं प्रति, आ-इति अणयन्ति प्रापयन्ति [अरीत्ति] पुरुषा-णां च नान्यदशः अरिः शत्रुरस्तीति नार्यः [तंजहति] तत्पूर्वोक्तं यथेति दर्शयति नारीति [तन्हु०] [नार्यादिशब्दानां व्युत्पत्त-यस्तत्तच्छब्दे छष्ट्याः] [काइपमत्तजावंति] काश्चित् का-मिन्यः प्रकर्षेण मत्तजावमुन्मत्तभावं व्यवहरन्ति स्वच्छेष्टं दर्श-यन्तीत्यर्थः । क इव स्वासीव स्वासरोगीवत् । पुरुषाणां स्नेहभावोत्पादनार्थं [काईस०] काश्चित् शत्रुवत् प्रवर्तयन्ति मारणार्थं मर्मस्थानग्रहणेन । यद्वा स्वभर्त्रादीनां जयोत्पादनार्थं रिपुवत्प्रवर्तयन्ति [रोरो] काश्चित् कामतृष्णातृपिताः रो-र इव रङ्ग इव रङ्गपुरुषाणामपि पादयोः पादान् वा प्रणमन्ति-लगन्तीत्यर्थः । [काईउव०] काश्चित् उपनयनैर्नृत्यप्रकादैरुप-नमन्ति स्वसकजाङ्गादिदर्शनार्थम् (काईकोउत्ति०) काश्चित् कौतुकं वचननयनादिभवं कृत्वा विधाय नमन्ति नराणां हास्याद्युत्पादनार्थम् । काओ इति पदमग्रेपियोग्यम् (सुकरुक्ख-निरिक्खिएहिं) काश्चित् सुकटाङ्गानिरीक्षकैः सुष्ठु नेत्रविकार-निरीक्षणैर्वाद्यानापातयन्तीति विशेषः तैः काश्चित् पुरुषानामो-हयन्ति इति (उपहसिएहिं) उपहसितैः काश्चित् हास्य-चेष्टाकरणैः कामिनां हास्यमुत्पादयन्तीति (उवगाहिंएहिं) उपग्रहीतानि पुरुषस्याङ्गिङ्गनैः कान्तनयनाङ्गिङ्गग्रहणकरग्रह-णादीनि तैः काश्चित् नराणां स्वप्नभवां दर्शयन्तीति (उवस-दिएहिं) उपशब्दानि सुरतावस्थायां बलवत्यायमानादीनि-शब्दकरणानि प्रचञ्चलसमीपशब्दकरणानि वा तैः काश्चित् कामिनां कामरागं प्रकटयन्तीति (गुरुगदरिसणेहिं) गुरु-काणि च प्रौढानि पयोधरनितम्बादीनि स्थूलोच्चत्वात्सुन्दराणि-वा यानि दर्शनानि च आकृतयः तानि गुरुकदर्शनानि तैर्दूरस्थाः एव काश्चित् कामिनां स्ववशं कुर्वन्तीति । यद्वा [गु] इति गुह्यप्रका-शनेन पुरुषं पातयन्ति । यद्वा गु इति गुरुं स्वजनकनर्त्रादिकस-

पि विप्रतार्याकार्ये प्रवर्तयन्तीति (१) रु इति रोदनकरणेन पुरुषं मन्त्रेण कुर्वन्ति (२) ग इति स्वपितृर्गृहगमनादिप्रस्तावे पुरुषमन्त्यन्तरागवन्तं कुर्वन्तीति (३) द इति दर्शनेन रक्त-
कृष्णादिदन्तदर्शनेन कामिनो मोहयन्तीति (४) रि इति सं-
ज्वालेनेमां मुञ्च रेमां मा कदर्थयेत्यादिकथनेन कुरामाः पुरुषं
सकामं कुर्वन्तीति आर्पन्वात् रि इति । यद्वा अरि इति रतिक-
लहे अरे मया सहमा कुम् उपशान्मिन्यादि रतिकलहकरणेन
पुन्यं क्रीमयन्तीति आर्पन्वात् अरि इति (५) स इति अन्यो-
क्तशृङ्गारगीतादिकशब्दकरणेन साधूनपि सकामान्कुर्वन्तीति
(६) ण इति सकलजन्मकविकारसज्जलान्यां नेत्रान्यां पुरुषं
सकामं स्ववशंगतं स्वकार्यकर्तारमपराधभोक्तारं कुर्वन्तीति
(७) गुग्गदरिशनैरिति । (जूमिद्विहणविद्विहणेहंचेति)
जूमिद्विहणानि जूमौ पदादिनाऽङ्गरेणानि विद्विहणानि
विशेषतो रेण्यास्तिकादिकरणानि तैः स्वगुहं पुरुषान् ज्ञाप-
यन्तीति जूमिद्विहणविद्विहणैरिति चकारोऽत्र समुच्चयार्थः
(आरुहणनट्टणेहंचेति) आरुहणानि वंशाग्रादिचटनानि
नर्तनानि जूमौ नृत्यकरणानि तैरारुहणनर्तनैः पुरुषादिकमा-
श्रयवन्तं कुर्वन्तीति (चाख्यउचगृहणेहंचेति) चाख्यका मूर्त्ताः
कामिन इत्यर्थः तेषामुपगृहणानि प्रञ्जन्नरकृष्णादीनि तैर्वाङ्को-
पगृहणैः कुरामाः स्वकामेच्छां प्रयन्तीति । यद्वा वाङ्को-
केशकञ्जापास्त्रैरुपगृहणानि रचनः स्वञ्चस्त्राञ्जगदितादीनि
तैर्मन्मथप्रस्तान्प्रमाथमान् स्ववशं कृत्या वशीर्वहचत् वाहय-
न्तीति । च शब्दात्कपिवद्वामयन्ति अश्वचारयन्ति श्रेणिक-
जार्थाधनश्रीराज्ञीवत् । स्वायंप्रामौ प्राणत्यागमापि कुर्वन्तीति
(अंगुलि०) अङ्गुलीस्फोटनानि शौभिककरणानि । यद्वा अङ्गु-
लीनां परस्परं तादनानि । स्तनपीरुनानि करान्यां पयोधर-
चापनानि हस्तान्यां कुचमर्दनानि वा फटितटयातनानि श्रो-
णिभागपीरुनानि करान्यां चक्रगत्या वा तैः कामिनां चित्ता-
न्यान्दोषयन्तीति (तज्जणहंचेति) तर्जनानि अङ्गुलिमस्तक-
तृणादिचावनानि तैर्मन्मथपीरामुत्पादयन्ति कामिनां च शब्दा
उद्भटनेपथ्यकरशौभरणशब्दोत्पादनैः सविज्ञासगत्या चतु-
ष्पयाद्यौ प्रवर्तनैरित्याद्यनेकप्रकारैर्नरान् वृषजतुल्यान् कुर्वन्त्यतः
संयमार्येभिः साधुभिरासां सङ्गस्याज्य इति । तथा (अवि-
याहंति) पूर्ववत् “ताश्रोपासोवचसिउंजे” इति प्राकृतत्वादिङ्ग-
व्यत्ययः । या कुरामादयः स्त्रियः सन्ति जगति [ताओत्ति]
ताः पुरुषान् पाशवत् नागपाशाद्युपादिबन्धनवत् वसितु
धातूनामनेकार्थत्वात् बन्धितुं वर्तन्ते इह परजवे नराणां बन्ध-
नकारणत्वात् [पंकुव्वलुपिउंजेत्ति] ताओत्ति अग्रेपि अनु-
वर्तते याः कुट्टिवाद्यः सन्ति ताः नराणां पङ्कवत् । अगा
धा इव बहुलसमुद्रादिकर्दमवत् कपितुं वर्तन्ते [मच्चव्वम-
रिउंजेत्ति] याः स्यैरियादयः सन्ति ताः नराणां मृत्युवत्
कृतान्तवत् मारयितुं मारणार्थमित्यर्थः प्रवर्तन्ते । [अगणिव्व-
हिउंजेत्ति] या जगति गणिकादयः सन्ति ताः कामिनामग्नि-
वह्मं ज्वालयितुं परिज्जमन्ति [असिब्वच्छिज्जिउंजेत्ति] या
मृगाक्ष्यामाकृतवर्णा परिवाजिकादयः सन्ति ताः कौटिल्य-
करणकाः साधूनपि असिबत्त्वङ्गवच्छेत्तुं द्विधाकर्तुमुत्सहन्ते ।

अथ स्त्रीवर्णनं पद्येन वर्णयति यथा—

असिमसिसारित्थीणं, कंतारकवारुचारयसमाणं ।

घोरनिरवंकंदर, चटंतवीनत्थजावाणं ॥ १ ॥

नारीणां सर्वथा विश्वासो न विधेयः । किंभूतानाम् आसिम-

सीसदशीनो करवालकजज्ञतुल्यानाम् । अयमाशयः यथा
खड्गः पण्डितेतराभिराभिर्दयतया वेदयति तथा अनार्यो नार्यो
ऽपि नरानिह परत्र दारुणदुःखोत्पादनेन वेदयन्ति । यथा च
कजज्ञं स्वभावेन कृष्णमस्य श्वेतपत्रादिसंगमे सति तस्य कृष्ण-
त्वं जनयति, तयोन्मत्तनारी स्वभावेन कृष्णा दुःप्रान्तःकरणत्वा
त्तत्संगमे उत्तमकुलोत्पन्नानामुत्तमानामपि कृष्णत्वमुत्पादयति
यशोधनक्षयराजविमयनादिहेतुत्वात् । पुनः किंचूतानां का-
न्तारकपाटचारकसमानाम् अरुणकपाटकारागृहतुल्यानाम् ।
अयमाशयः । यथा गहनं घनं ध्यात्राद्याकुलं जीवानां भयोत्पाद-
कं भयति तथा नराणां नार्योपि जयं जनयन्ति धनजीवितादिविना
शहेतुत्वेनेति यथा प्रतोल्यां कपाटे दत्ते केनापि गन्तुं न शक्य
ते तथा नरे नार्यो कपाटद्वये दत्ते सति केनापि कुत्रापि धर्म-
चनादौ गन्तुं न शक्यते । यथा च जीवानां कारागृहं दुःखो-
त्पादकं प्रवर्तति तथा नराणां नार्योपीति । पुनः किंचूतानां
(घोरनि०) घोरं रौद्राः प्राणनाशहेतुत्वात् । निकुरम्यं घनं
अगाधमित्यर्थः यत्कमिति जज्ञं तस्य दूरो जयं यस्माद्भावात्साङ्के
तपुराधिपदेवरतिराजस्येव स निकुरम्यकन्दरः । कमिति अव्य
यशब्द उदफवाचकः । चटन् पुरुषं १ प्रति ज्रमन् वीजत्सो
भयङ्करः इह परत्र महाजयोत्पादकत्वादेवविधो भाव आन्तर-
मायावकस्यजावो यासां ता घोरनिरकुम्भकन्दरचवट्ठीभत्स-
भावास्तासां घोरजावानाम् ॥ १ ॥

दोससयगगरीणं, अजससयविसप्पमाणहिययाणं ।

कइयवपन्नत्तीणं, ताणं अन्नायसीत्ताणं ॥ २ ॥

दोषशतगंगरिकाणां दोषाः परस्परकलहमत्सरगाहप्रदान
ममोद्धातनकलहप्रदानजलपनशापप्रदानस्वपरप्राणघातचिन्त-
नादयस्तेषां शतानि तेषाम् । गंगरीका जाजनविशेषास्तासां
दोषशतगंगरिकाणाम् [अजस०] न यशःशतानि अयशः
शतानि तेषु विसर्पचिस्तारं गच्छद्दुदयं मानसं यासां ताः
अयशः शतविसर्पकूट्यास्तासाम् । तथा [कइयवत्ति] कैत-
वानि कपटानि नेपथ्यभाषामार्गगृहपरावर्त्तादीनि [पन्नत्ती-
त्ति] प्राज्ञाप्यन्ते याभिस्ताः कैतवप्रज्ञस्यः यद्वा कैतवानां
दम्भानां प्रकृष्टः इत्येव ज्ञानानि कमलश्रेष्ठिसुतापद्मिनीवद्यासु
ताः कैतवप्रज्ञस्यः । यद्वा कैतवेषु प्रज्ञाया बुद्धेरासिदातानं
यासां तास्तासां कैतवप्रज्ञीनाम् । तथा [ताणंति] तासां
नारीणां अज्ञातशीलानां परिभूतैरप्यज्ञातस्वभावानाम् ।
यदुक्तं— “ देवाणदणवाणं, मंतं निमंतनिउणा जे । इत्थी
चरियस्मि पुणे, ताण वि मंता कहं नट्टा १ जाहंधरेहिं जूमि-
दरेहिं चिविहेहिं अंगरक्खेहिं । निवरक्खियावि होए, रमणी
यम्भमग्गाय २ मच्चपयं जलमज्जे आगासे पंखियाण
पयपंती । मीहवाण हिययमग्गे, तिन्नि वि होए न दीसंति ३”
इति यद्वा न ज्ञातं नाङ्गीकृतं शीघ्रं ब्रह्मस्वरूपं याजिस्ता
अज्ञातशीलास्तासाम् । यद्वा नञः कुत्सायैत्वात्कुत्सितं ज्ञातं
शीघ्रं साध्वीनां याभिः परिवाजिकायोगिन्यादिभिस्ता अज्ञा
तशीलास्तासां मुनिवैरैः प्रसङ्गेकान्तजलपनैकत्रवास्तविश्वा-
ससहचरनादिव्यापारो वर्जनीय इति ॥ २ ॥

अन्नं रयंति अन्नं, रमंति अन्नस्स दिति उट्ठावं ।

अन्नो करुयंतरेत्थो, अन्नो परुयंतरे उवित्थो ॥ ३ ॥

द्वित्र्यादिपुरुषसंज्ञवे अन्यं स्वभावसमीपस्थं नरं रञ्ज-
यन्ति अर्द्धवीक्षणदिना कामरागवन्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । पङ्की-

पतिवधुभ्रातरं प्रति अग्रदत्तस्त्रिमिदनमञ्जरीवत् । यद्वा स्वकुशीलत्वं केनापि ज्ञाते सति (अन्नं रयति) अन्यद्विष भक्षणकाष्ठभक्षणादिकं रचयन्ति कपटेन निष्पादयन्ति । यदा जारस्य स्वान्तःकरणाज्ञापनाय [अन्नं रयति] अन्यदात्म-व्यतिरिक्तं तृणतन्तुदण्डादिकं रदन्ति उत्पादनं कुर्वन्तीत्यर्थः । रद विद्वेखने इति विद्वेखनमुत्पादनमिति । यद्वा अन्यं रयन्तीति अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं पुत्रभ्रातृकान्तमित्रादिकं प्रति रामा अधमकामाः रय गतौ रयु गतौ वा रयन्ते रयंति वा गच्छन्ति । तथा [अन्नं रयति] अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं नरं रमन्ते मैथुनतत्पराः क्रीरयन्तीत्यर्थः पातालसुन्दरीवत् । दृतादि प्रकारेण क्रीरयन्ति वा [अन्नस्सर्दिंति उदावन्ति] अन्यस्योक्तव्यतिरिक्तस्य ददति प्रयच्छन्ति उल्लापं वचनं बोलरूपम् । यद्वा अनेक नरपरिवृता अपि अन्यस्य नरस्य मार्गादिगच्छतः स्थितस्य वा उत्प्रावत्येन द्रापं मन्मथोद्दीपनशब्दं ददतीति । उल्लापयन्ति पाठे तु कामिनरीच्य्यादिसंज्ञवे सति उन्मत्ता कुरामाः अन्यस्मै ददति उल्लातं प्रबलपादप्रहारमित्यर्थः । तथा अन्यः कश्चिद्वर्णवर्णरूपः कटान्तरितः कटान्तर्वर्ती प्रञ्चरङ्कितो जवतीति । तथा अन्यस्तत्कटाक्षवाणसमूहेन ग्वा नीकृतः । पटकान्तरे वस्त्रविशेषान्तरे स्थापितो जवेत् ग्वान-वत् इति । ३ ।

गंगाए वाद्युयाए, सागरजलं हिमवज्ज्यो परिमाणं ।

उगस्स तवस्स गइ, गब्भुप्पत्तिं च विद्वयाए ॥ ४ ॥

सिंहे कुम्भुयारस्स, पुट्टलकुहुहाइयं अस्से ।

जाणंति बुद्धिमंता, महिवाहियं न याणंति ॥ ५ ॥

गङ्गायां वाद्युकां वाद्युकणान्सागरे समुद्रे जलं जज्ञपरिमाण-मित्यर्थः । हिमवतो महाहिमवन्नगस्य परिमाणसुध्वाश्रित्यै कृपरिधिप्रतरघनमानम् । उग्रस्य तीव्रस्य तपसो गतिं फल प्राप्तिरुपां गर्भोत्पत्तिं च (विद्यापत्ति) वनिताया नार्याः सिंहे कुम्भुयारमिति रुद्धि गम्यं (पुट्टलंति) जठरोद्भवं (कुहुहा-इयंति) गतिकावे शब्दविशेषमभ्यघोटके जानन्ति अवगच्छन्ति बुद्धिमन्तः प्रज्ञावन्तः महिवायाः कूटकपटकोदपरवञ्चन परायाः प्रबलमन्मथान्निधगन्धगायमानायाः अतर्कितातुच्छो चञ्चितकञ्चकएवोद्गच्छद्गोयमानमधुरगोयध्वनिमृगीकृतमुनि वरायाः वलाटे पट्टतटघटितघनश्रीखण्डितकचन्द्रचकोरी-कृतचतुरायाः पीनपयोधरपीठबुध्निर्मलमलकस्थूडमुक्ता-फलहारश्वेतदृग्विपञ्चजंगमगतविवेकचैतन्यकृतानेकपाणि-तायाः हृदयं गूढान्तः करणं न जानन्ति न सम्पगवगच्छन्ती-ति । उक्तं च “ स्त्रीजातौ दाम्भिकता, भीरुता चूयसी वणि-ग्जातौ । रोपः कृत्रियजातौ, द्विजातिजातौ पुनर्गोमः ॥ १ ॥ न स्नेहेन न विद्यया न च धिया रूपेण शौर्येण वा, नेप्यावाद भयार्थदानविनयक्रोधक्रुमामार्दवैः । लज्जायौवनजोगसत्य कर-णासत्त्वादिभिर्वा गुणैर्गृह्यन्ते न विभूतिभिश्चलवना दुःशील चित्ता यतः ” ॥ २ इति ।

एरिसुणुजुत्ताणं, ताणं कइयव्व संठियमणाणं ।

न हु जे वीससियव्वं, महिवाणं जीवद्वोगम्मि ॥

ईदृशगुणयुक्तानामुक्तवक्ष्यमाणवक्त्राणान्वितानां तासां नारी-णां कपिवह्वानरवत्संस्थितमनसां नैव जवद्भिः विश्वसितव्यं महिमानां जीवद्वोके इति ॥ ६ ॥

निश्चयं च खल्वयं, पुष्फेहिं विवज्जियं च आरामं ।

निदुष्कियं च धेणुं, दोए विअतिद्विय पिमं ॥ ७ ॥

यादृशमिति गम्यते निर्धन्यकं धान्यकणविचर्जितं चारामं ता दृशं तरुणीमण्डलं द्युभजावनाकुसुमराहितत्वात् । यादृशा नि दुष्किका दुग्धराहिता धेनुगौस्तादृशाश्चरतिनीधर्मध्यानदुग्धा-भावात्तथा दोके अपि शब्दः पूरणार्थे यादृशं (अतिद्वियंति) सर्वथा तैलांशरहितं पिणम् खल्वखणं तादृशं महिवाव्याघ्री मण्डलं परमार्थेन स्नेहतैलविचर्जितत्वात् । ७ ।

जेणंतरेणद्वोय-णाणि निमिसंति तेण य वियसंति ।

तेणंतरे वि हियं, चित्तसहससाउलं होइ ॥ ८ ॥

स्त्रीणां येन परमवल्लजेन सर्वार्थसंप्राप्तिकारकेणान्तरेण विना लोचनानि प्रफुल्लनेत्राणि तत्क्षणे निमिषन्ति संकुचितज्वालं गच्छन्तीत्यर्थः च पुनस्तेनैव परमवल्लजेन स्वार्थप्राप्त्यकारके णान्तरेण विना विकसन्ति प्रफुल्लनेत्राणि भवन्तीत्यर्थः । तेणं तरे इति प्राकृतत्वात्तृतीयायै सप्तमी अपि शब्द एवार्थे तथा कुलस्त्रीणां हृदयं कदाचित्स्ववल्लजे प्रवर्तते स्ववल्लजे सत्यपि कदाचित्तासां चित्तं स्वमानसं सहस्राकुलं स्वकान्तव्यति-रिक्तपुरुषान्तरसदृशेषु आकुलं मन्मथज्वालेन परिभ्रममाणं जवतीत्यर्थः । शाकिनीवत् । अतो मुनिवरैरत्नचरकणपैर मुक्तगृहारम्भजैरासां कुरण्णमुएमीदासीयोगिन्यादीनां यथा कयंचित्परिचयो न कार्य इति । अस्या अन्यदपि व्याख्यानतरं सहस्रसादात्कार्यमिति ॥ ८ ॥ तच्छु० ॥

(१२) स्त्रीणामशुचित्वं यथा—

“मंसं इमं मुत्तपुरीसमीसं, सिंहाणलेखाण य निज्जरंतं । एवं अण्णिच्चं किमिआण वासं, पासं नराणं मइवाहिराणं ” इत्यादि—धर्म० ।

सर्वस्वापकर्षत्वं यथा—

नो रक्खनीसु गिज्जि-ज्जा गंरवत्थासुणेगचित्तासु ।

जाओ पुरिसं पद्वोजित्ता,खेजंति जहाव दासेहिं । १० ।

नो नै वराक्षस्य इव राक्षस्यः स्त्रियस्तास्तु यथा हि राक्षस्यो रक्तसर्वस्वमपकर्षन्ति जीवितं च प्राणिनामपहरन्त्येवमेता अपि तत्त्वतो हि ज्ञानादीन्येवं जीवितं स्वार्थं च तानि चताभिरपह्नियन्त एव तथा च हारिः “ धातोद्धृतो दहति हुतं शुद्धेहमेकं नराणां, मत्तो नागः कुपितजुजगश्चैकदेहं तथैव । ज्ञानं शीलं विनय विभवौदार्यविक्रान्देहान्सर्वानर्यान् दहति वनिता मुष्मि कानैहिकांश्च ” (गिम्भिज्जत्ति) गुरुचेदभिकाङ्क्षावान् जवेत् कीदृशीषु (गंरवत्थासुत्ति) गण्ण गण्ण इह चापचितपिशितपिण्डरूपतया गजत्पूतिरुधिरार्द्रतासंज्ञवाच्च तदुपमत्वाद्गण्णे कुचाबुक्तौ । ते वक्षसि यासां तास्तथाचूतास्तासु वैरा ग्योत्पादनार्थं चैवमुक्तम् । तथा अनेकान्येनेकसङ्ख्यानि चञ्चलतया चित्तानि मनांसि यासां तास्तासु अनेकचित्तासु आ-हच “ अन्यस्याङ्के वलाति विशदं चान्यमाङ्गिङ्ग्य शेते, अन्यं वाचा वपति हसयत्यन्यमन्यं च रौति । अन्यं द्वेष्टि स्पृशति-कशति प्रोर्णते चान्यमिष्टं, नार्यो नृत्यत्तन्निश्च इव धिक् चञ्चला-वाङ्किाश्च ” तथा (जाउत्ति) याः पुरुषं मनुष्यं क्लीनम-पीति गम्यते प्रज्ञोऽन्यत्वमेव शरणात्वमेव च प्रीतिरुदित्यादिका-जिर्वाग्निर्विप्रतार्थं क्रीरन्ति (जहावत्ति) वा शब्दस्यैवका-रार्थत्वाद्येव दासैः पद्यागच्छ मा वद त्वं मायासीरित्यादि-विवक्षितप्रज्ञतिक्लीनाजिर्विप्रसन्तीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

पुनस्तासामेवातिहेयतां दर्शयन्नाह ।

नारीसु नो पगिज्जिज्जा, इत्थिविपयहे अणगरं ।

धर्मं च पेसद्वं नचा, तत्थ ढ्विज्ज जिक्खुमप्पाणं ॥१॥
नारीपु नो नैव प्रगुहोत्प्रशब्द आदिक्कमिणि ततो गृहिमारजे-
तापि न । किं पुनः कुर्यादिति प्राचः (इत्थीविप्पहियत्ति) स्त्रियो
विविधैः प्रकारैः प्रकपेण च जहाति त्यजति इति स्त्रीवि-
प्रजह उणादयो बहुवमिति बहुवचनान्ध । यद्वा (इत्थिचि)
स्त्रियो (विप्पजहोत्ति) विप्रजह्यात्पूर्वत्र नारीग्रहणान्मनुष्यस्त्रिय
एवोक्ता इह च देवतिर्यक्संवाधिन्योपि न्याज्यतयोच्यन्ते इति
न पौनरुक्त्यमुपदेष्टावाद्या । अणगारः प्राग्वत् । उक्तं ० ८ अ० ॥
(स्त्रीणां दुर्ग्राह्यद्वयत्वम् ' इत्थिरज्ज ' शब्दे)

[१३] स्त्रीणां बन्धकारणत्वं-यथा—

वाञ्छवं जलमचेति पिया दोगांस्ति इत्थिओ ८ ॥
इत्थिओ जे ए सेवंति आइमोक्खा दु ते जणा ॥
ते जणा बंधणुमुक्का, नावकंवंति जीवियं ॥ ए ॥

वायुयथा सततगतिरस्त्ववितयाऽग्निज्वालां दहनात्मिकाम-
प्येति अतिक्रामति पराजवति न तथा पराभूयते एवं द्वौके
मनुष्यद्वौके हावजावप्रधानत्वात्प्रिया दयितास्तत्प्रियत्वाच्च
पुरातनकर्मणीया अत्येत्यतिक्रामति न ताभिर्जीयते तत्स्वरूपा
चगमात्तज्जयविपाकदर्शनाच्चेति । तथा चोक्तम् ॥ स्मितेन
प्रावेन मदेन लज्जया, पराङ्मुखैरर्ककटाक्षवीकितैः । वचोभि-
रीर्ष्याकञ्जहेन ढीढया, समस्तजावैः खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ १ ॥
स्त्रीणां कृते भ्रातृयुगस्य जेदं, संवन्धिजेदे स्त्रिय एव सूत्रम् ।
अप्राप्तकामा बहुवो नरेन्द्रा, नारीनिरुत्सादितराजवंशाः ॥ २ ॥
इत्येवं तत्स्वरूपं परिज्ञाय तज्जयं विधत्ते नैताभिर्जीयते इति
स्थितम् । अथ किं पुनः कारणं स्त्रीप्रसङ्गाश्रयद्वारेण शेषाश्रय-
द्वारोपपन्नकृपणं क्रियते न प्राणातिपातादिनेति । अत्रोच्यते केपं
चिद्दर्शनिनामङ्गनोपजोग आश्रयद्वारमेव न जवाति । तथा चो-
क्तुः "न मांसजकृपे दोषो, न मद्ये न च मैयुने । प्रवृत्तिरेषा नृ-
तानां, निवृत्तिस्तु महाफला" ॥ इत्यादि तन्मतव्युदासार्थमेव
मुपन्यस्तमिति । यादि वा । मध्यमतीर्थकृतां चतुर्थीम एव धर्म
इह तु पञ्चयामो धर्म इत्यस्यार्थस्याविर्भावनायानेनोपलक्ष-
णमकारि । अथवा । पराणि व्रतानि सापवादानिदं तु निरपवाद-
मित्यस्यार्थस्याविर्भावनाय प्रकटनार्थैवमकारि । अथवा ।
सर्वाण्यपि व्रतानि तुल्यानि एकलप्रेने सर्वविराधनमिति
कृत्वा येन केनचिन्निर्देशो न दोषायेति । [इत्थिओ इत्यादि]
ये महासत्त्वाः कटुविपाकोऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया
स्त्रियः सुगतिमार्गागताः संसारवीथीभूताः सर्वाविनयराज-
धान्यः कपटजाव्रताकुशा महामोहनशक्यो न सेवन्ते न
तत्प्रसङ्गमभिज्ञपन्ति ते पूर्वभूता जना इतरजनार्ताताः साधवः
आदौ प्रथमं मोक्षांशेषद्वन्द्वो परमरूपो येषान्ते आदिमोक्षाः ।
हुरवधारणे । आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इदमुक्तं भवति
सर्वाविनयास्पदभूतः स्त्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तस्त एवादिमोक्षाः
प्रधानभूतमोक्षाश्चतुर्ष्वप्युपार्योद्यताः । आदिशब्दस्य प्रधानवा-
चित्वाच्च केवलमुद्यतास्ते जनाः स्त्रीपाशबन्धनोन्मुक्ततयाऽशेष-
कर्मवन्धनोन्मुक्ताः सन्तो नावकाङ्क्षन्ति नाभिज्ञपन्ति असंयम-
जीवितमपरमपि परिग्रहादिकं नाभिज्ञपन्ति । यदि वा परित्य-
क्तविषयेच्छाः सदनुष्ठानपरायणा मोक्षैकताना जीवितं दीर्घ-
कालजीवितं नाभिकाङ्क्षन्ति इति ॥ ९ ॥ सूत्रं २ श्रुं १५ अ.
नारीस्नेहे दुःखं यथा "नारीनेहाणुगया, गणइ न सीढं कुलं
धणं धनं । दाणं पाणेन गुणे, गुरुवयणं कुगइगमणपि" दर्शं ० ।

(१४) स्त्रीसंसर्गश्चावश्यम्परित्याज्यस्तथा च ।
वशीकुर्वन्ति ये द्वौके, भृगान् दर्शनतन्तुना । संसर्गवा-
गुरानिस्ते, स्त्रीव्याधाः किञ्च कूर्ध्वते" पंचां १० विव० ।

स्त्रीसंसर्गपरित्यागे कारणमाह ।

जहा कुक्करोपोयस्स, निवं कुलद्वयो जयं ।

एवं खु वंजयारिस्स, इत्थीविग्गहत्तो जयं । १५ ।

यया कुक्कुटपोतस्य कुक्कुटचेल्लकस्य नित्यं सर्वकाष्ठं कुल-
द्वतो मार्जारान्द्रव्यमेवमेव ब्रह्मचारिणः साधोः स्त्रीविग्रहात्
स्त्रीशरीरात् विग्रहग्रहणं मृतविग्रहादपि भयव्यापनार्थमि-
ति सूत्रार्थः । यतश्चैव मतः—

चित्तजित्तिं न निज्जाए, नारिं वा सुअद्वंकियं ।

जक्खरं पिब दडूणं, दिडिं पामिसमाहरे ॥ १६ ॥

चित्तमिति चित्रमतां स्त्रियं न निरीक्षेत न पश्येत् नार्यं वा
सचेतनमेवं स्वद्वंद्वकृतामुपलक्षणमेतदनंदकृतां वा न निरी-
क्षेत कथंचिद्दर्शनयोगेऽपि प्रास्करमिवादित्यमिव दृष्ट्वा दृष्टिं
प्रतिसमाहरेत् चागेव विनिवर्तयेदिति सूत्रार्थः । किंयदुनाह-
दृत्यपायपमिच्छेन्नं, कर्त्तं नासं विगपिण्यं ।

अवि वाससयं नारिं, वंजयारी विवज्जए ॥ १६ ॥

हस्तपादप्रतिच्छिन्नामिति प्रतिच्छिन्नहस्तपादां करणना-
साधिकृतामिति विकृतकर्षणासामपि वर्षशतिकां नारीमे-
वंविधामपि किमङ्ग पुनस्तदृणी तान्तु सुतरामेव ब्रह्मचारी
चारित्रधनो महाधन इव तस्करान् विवज्जेयेदिति । अपिच ।

विज्जसा इत्थिसंसग्गो, पणीयं रसजोयणं ।

नरस्सचगवेसिस्स, विसं तादवणं जहा ॥ १७ ॥

विज्जसा वस्त्रादिवादा स्त्रीसंसर्गः येन केनचित्प्रकारेण सं-
वन्धः प्रणितं रसजो ज्ञं गव्यत्स्नेहरसाज्यवहारः एतत्सर्वमेव
विज्जसादि नरस्यात्मगवेपिणः आत्महितान्वेषणपरस्य विषं ता-
दवणं यथा तावन्मात्रव्यापत्तिकरविषकल्पमाहितमिति सूत्रार्थः ।

अंगपवंगसंठाणं, चारुहवियपीडियं ।

इत्थीणं तं न निज्जाए, कामरागविवहणं ॥ १८ ॥

अङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानीमत्यङ्गानि शिरःप्रभृतीनि प्रत्यङ्गा नि
नयनादीनि प्लेतां संस्थानं विन्यासविशेषस्तथा चारुशोभनं
द्वपितं जल्पितं प्रेक्षितं निरीक्षितं स्त्रीणां संवाधं तदङ्गप्रत्य-
ङ्गसंस्थानादि न निरीक्षेत न पश्येत् । किमित्यत आह । काम
रागविवर्द्धनमिति एतद्धि निरीक्ष्यमाणं मोहदोषान् मैथुना-
भिज्ञापं वर्धयति अत एवास्य प्राक् स्त्रीणां निरीक्षणप्रतिषे-
धाकृतार्थतायामपि प्राधान्यव्यापनार्थो भेदेनोपन्यास इति
सूत्रार्थः । दर्शं ० ८ अ० ॥ तथा चान्यथापि—

"आवर्तः संशयानामाविनयमवर्तं पत्तनं साहसानां, दोषा-
णां सन्निधानं कपटशतगृहं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । स्वर्गघारस्य
विघ्नं नरकपुरमुखं सर्वमायाकरणं, स्त्रीयन्त्रं केन मृष्टं विष-
मविषमयं सर्वद्वौकस्य पाशः ॥ १ ॥ नो सत्येन भृगाङ्ग एव
वदनीभूतो न चेन्दीवर-द्वन्द्वं द्वौचनतां गतं न कनकैरप्यङ्ग-
याष्टिः कृता । किन्त्वेवं कविभिः प्रतारितमनास्तत्त्वं विजान-
न्नापि, त्वङ्मांसास्त्रिमयं वपुर्गृहशान् मत्वा जनः सेवते ॥ २ ॥
यदेतत्पूर्णं नृद्व्यतिहरमुदाराकृतिधरं, मुखाब्जं तच्चङ्गथाः किञ्च
वसति पत्राऽधरमधुः । इदं तत्किं पाक दुःसफलमिवातीव वि-

रसं, व्यतीतेऽस्मिन् कावे विपमिव न्रविष्यत्यसुखदम् ॥ ३ ॥
दीर्घणाक्चिखेन चक्रगतिना तेजस्विना भोगिना,
नीलाब्जद्युतिनाऽहिना वरमहं दष्टो न तच्चक्षुषा ॥
दष्टे सन्ति चिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण पुण्यार्थिनो,
मुग्धाङ्गीक्षणवीक्षितस्य न हि मे वैद्यो न वाप्यौषधम् ॥ ४ ॥

संसार ! तव निस्तर-पदवी न दवीयसी ।

अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरैक्षणः ॥ ५ ॥

नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा,

ये नित्यमाहुरवद्या इति कामिनीनाम् ।

यान्निर्विद्वोदतरत्नांशुकदृष्टिपातैः ,

शक्रादयोपि विजितास्त्ववद्याः कथं ताः ॥ ६ ॥

जल्पन्ति सार्वभन्त्येन, पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।

हृदये चिन्तयन्त्यन्यं, प्रियः को नाम योपिताम् ॥ ७ ॥

संवृत्ये इत्यिवंगामि, अप्रमत्तो संया अविस्सत्थो ।

नित्यरऽवृजचेरं, तन्विर्वीओ न नित्यरऽ ॥ ६७ ॥

सर्वत्र सर्वस्मिन् प्रवजिता प्रवजितरूपे स्त्रीवर्गे अप्रमत्तः नि-
ष्ठाविकथादिप्रमादरहितः सदा सर्वकालमविश्वस्तो विश्वास-
रहितः श्वसन् निस्तरति पात्यतीत्यर्थः । ब्रह्मचर्यं मैशुनत्या-
गुरुं तद्विपरीतः उक्त्विशेषणरहितो न निस्तरति निर्वहति
ब्रह्मचर्यमिति गार्थः । ग० २ अधि० । [साध्वीसंसर्गो
दोषायेति 'अजिया' शब्दे ॥ स्त्रीसंसर्गादि परित्यागो वृजचे
रगुत्ति शब्दे]

[१५] स्त्रीषु सकस्य परिग्रहोऽवश्यं भवतीति यथा—

इत्थीसु सत्ते य पुढो य वाद्वे, परिग्रहं चैव पञ्चव्याणै ॥

स्त्रीषु रमणीष्वासक्तोऽध्युपपन्नः पृथक् २ तद्भाषितहसित
विश्वोक्तशरीरावयवेष्मिति वाद्यवद्वाद्योऽङ्गः सदसद्विवेक-
विकलस्तदवसक्ततया च नान्यथा द्रव्यमन्तरेण तत्संप्राप्तिर्भ-
वतीत्यतो येन केनंचिदुपायेन तदुपायचूतं परिग्रहमेव प्रकर्षेण
कुर्वाणः पापं कर्म समुच्चिनोतीति । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।
[स्त्रीषु कामेषु चासक्तानामवश्यं नरकयातना भवतीति
'इत्थिकाम' शब्दे] स्त्रीषु च सर्वेन्द्रियगुप्तेन भाव्यमे तथा च ॥

सर्विदियाजिनिव्वुने पयासु, चरे मुणी सन्वतो विप्पमुक्के ।

सर्वाणि च तानीन्द्रियाणि च स्पर्शनादीनि तैरजिनिर्वृतः
संवृतेन्द्रियो जितेन्द्रिय इत्यर्थः । क प्रजासु स्त्रीषु तासु हि पञ्च
प्रकारा अपि शब्दादयो विषया विद्यन्ते तथा चोक्तम् ।
“कलानि वाक्यानि विद्यासिनीनां, गतानि रम्याण्यवद्वोकिता-
नि । रतानि चित्राणि च सुन्दरीणां, रसोपि गन्धोऽपि च सुम्वना-
देः ॥ १ ॥ तदेवं स्त्रीषु पञ्चेन्द्रियविषयसम्पन्नास्तद्विषये संवृत-
सर्वेन्द्रियेण भाव्यमेतदेव दर्शयति चरेत्संयमानुष्ठानमनुतिष्ठे
न्मुनिः साधुः सर्वतः सवाह्यान्यन्तरात्सङ्गाद्विशेषेण प्रमुक्तो
निःसङ्गो निष्किञ्चनश्चेत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । स्त्रीणां
दर्शननिषधो यथा— “स्त्रीरम्याङ्गेक्षणतरलितविद्वोचनो हि
दीपशिखायां शबज इव विनाशमुपयाति । ध० ३ अधि० ।
[अत्र प्रायश्चित्तं रायर्पिक शब्दे]

[१६] स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधो यथा—

जत्थित्थीकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उप्पन्ने ।

दिट्ठी विसंदिच्छमी, विसं व मुणिवज्जे गच्छे । ७३ ।

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शः अथवा स्त्रियाः करेण स्पर्शः स्त्रीकर-
स्पर्शस्तमुपलक्षणत्वात् स्त्रीपादादिस्पर्शं च कथञ्चनम्

[अंतरियं] अपि शब्दस्येहापि सम्बन्धादन्तरितमपि वस्त्रा-
दिना जातान्तरमपि किं पुनरन्तरितं कारणेऽपि कण्टकरो-
गोन्मत्तत्वादि उत्पन्ने सञ्जाते सति किं पुनः अकारणे
दृष्टिविषयः सर्पविशेषः दीप्ताग्निश्च ज्वलितवह्निर्विषं च हावा-
हवादीनि समाहारः तदिव वर्जयेत् उत्सर्गमागंण
दूरतः त्यजेन्मुनिः समुदायः [गच्छति] स गच्छः स्यादिति
शेषगाथा नन्दः ।

वालाए बुद्धाए, नत्तु अ दुहिआइ अह य जइणीए ।

न य कीरइ तणुफरिसं, गोयम ! गच्छं तयं जणियं ॥ ७४ ॥

इहाङ्गस्पर्शस्य सर्वत्र सम्बन्धात् वालाया अपि अप्राप्तयौव-
नाया अपि किं पुनः प्राप्तयौवनायाः वृक्षाया अपि अतिक्रान्त
यौवनाया अपि किं पुनरन्तिक्रान्तयौवनायाः पद्मविधायाः
कस्या इत्याह । नप्तृका पौत्री तस्या अपि पुत्रिता पुत्री तस्या
अपि अथवा भगिनी स्वसा तस्या अपि नाववक्षोपवृक्षाणां त्वा-
दस्य दौहित्री त्रातृजामातृद्वीपितृष्वसृमातृष्वसृजननीमातामही
ग्रहः । कोर्थः नप्तृकादिकानामेकादशानां नाववक्षानामपि
स्त्रीणां किं पुनरनाववक्षानां तनुस्पर्शः उपलक्षणत्वात्सविदास-
शब्दश्रवणादि च यत्र गच्छे न च नैव क्रियते हे गौतम ! स
गच्छो जणित इति इह हि सम्बन्धिन्या अपि स्त्रिया अङ्गस्पर्शादि
वर्जनं स्त्रीस्पर्शस्योक्तमोहोदयहेतुत्वात् ॥

जत्थ त्थीकरफरिसं, डिग्गी अरिहो वि सयमवि करिज्जा

तं निच्छयओ गोयम ! जाणिज्जा मूद्वगुणज्जं ॥ ७५ ॥

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शं द्विजं विद्यते अस्याऽसौ द्विजो साधु
वेपचान् अहोऽपि पदव्यादिप्राप्त्यादियोग्योऽपि स्वयमपि
अपेरेवकारार्थत्वात् स्वयमेव कुर्यात्तं गच्छं निश्चयतो हे गौत-
म ! जानीयान्मूद्वगुणज्जं चारित्ररहितमिति ॥ ७५ ॥ स्त्रीकर-
स्पर्शादिकमुत्सर्गपदेन निषिध्यायांपवादपदेनापि निषिध्यति ॥

कीरइ वीयपणं, सुत्तमजणियं न जत्थ विहिणाओ ॥

उप्पन्ने पुण कज्जे, दिक्खा आर्यकमाईए ॥ ७६ ॥

अपेरेऽस्यमानत्वादुत्सर्गपदपेक्षया द्वितीयपदेनापि अपवाद-
पदेनापीत्यर्थः [सुत्तम जणियं] मकारस्यावाङ्गणिकत्वा-
त्सूत्राज्जातं सूत्रानुज्ञातं सर्वथागमनिषिद्धं स्त्रीकरस्पर्शादि-
कमित्यर्थः । ग० २ अधि० । [कण्टकोरुणवत्कथ्यता
विस्तरेण कण्टकोरुण शब्दे]

। १७ । स्त्रियाः सार्कं विहारस्वाध्यायाहारोच्चारप्रसवणप-
रिप्रापनिकाधर्मकथादिनिषेधो यथा—

जे जिकखू आगंतागारेसु वा आरामागारेसु वा गहावंसु-
गहा वड्कुलेसु वा परियागसहेसु वा एगो एगइत्थीए सच्चि
विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४ आहा-
रेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिद्वेइ असयरं वा आण-
रियं मेहुणं अस्सणं पाओगकहं कहेइ कहंतं वा साइ-
ज्जं ॥ १ ॥ नि० चू० ७ उ० ।

कहिंता खलु आगागो, ते उ कहिं कतिविधा उ विसेया ।

आगंतागारादिसु, संविगारविहारमादीया ।

सत्तमस्स अंतसुत्तेत्थीपुरिसागारा कहिता ते कहिं हवेज्ज
आगंतागारादिसु ते आरामादिसु ते आगंतादि इह स-
माणं कतिविधा ते आगारा विसेया । इह अपुव्वरुवियाणि

एगो साहू एगाए, इत्थियाए सद्धि समाणं गामाओ गामं-
तरो अहवा गतागतं चंक्रमणं सज्जायं करोति असणादियं
वा आहारेति उच्चारं पासवणं परिद्वेति एगो एगित्थीए सद्धि-
वियारभूमिं गच्छति अणारिया कामकहा गिरतरं वा अप्पियं
कहं कहेति कामनिट्ठकहाओ एता चेव असमणपाउगं अ-
यवा देसजत्तकहादिसंजमोवकारिका ए जवति सा सञ्चा
असमाणपाउग्गा ।

आगंतारे आरा-भा गारमिह कुत्तावसहे य ।

पुरिसिद्धिएगणं, चउकनयणा छुपस्वे वि॥ १॥

एगे एगित्थिए सद्धि, एगे अणैगित्थिए सद्धि, अणंगा एगित्थी
ए, अणंगा अणैगित्थिए ॥

जा कामकहा साहो, तणारिया झोकिकी चउत्तरिया ।

णिट्ठुरनद्धी कहणं, जागवतपदोसखामण्या ॥ ३ ॥

तत्थ दोइया एरवाहणरथकथा दोगुत्तरिया तरंगवती मझ-
यवती मगधसेणादि णिट्ठुरं एमवद्धी घरकहणं एगो साहू भरु
दक्षिणायहं सच्छेहेणयामो य भागवण पच्छित्तोकिमेयं भल्ली
वरंति तेण साहुणा वारवतिदाहतो आरम्भ जहा वासुदेवे य
पयाओ जहा य कूरवागा जंजणं कोसवीरखपवेसो जहा
जरकुमारगमो जहा य जरकुमारं भल्लिणा हओ मथो य
एवं जल्लिघरुपत्ति सञ्चा कहिया ताहे सो भागवतो यदुट्टो
जितेति । जइयं न भविस्सतितो एस समणो घातेयव्वो सो
गहिओ दिट्ठो यणेण पादे जल्लिघ विट्ठो ताहे आगंतूणं तं साहुं
खामेति जणति य मए एवं चित्तियमासी तं खमेज्जसि एवमा
दी णिट्ठुरा एवमादिपुरिसाणं वित्ताणं जुजेति कहिओ किमु
वा एगित्थियाणं ॥

अवि मायरं पि मद्धि, कथा तु एगागियस्स पुरिसिद्धा ।

किं पुण अणारयादी, तरुणत्थीहिं सहगतस्स ॥ ४ ॥

माइजगिणीमादीहिं अगम्मिर्त्थीहिं सद्धि एगाणियस्स थ
म्मकहावि ए वट्ठति किंपुण अस्साहिं तरुणित्थीहिं सद्धि ॥

अस्सावि अप्पसत्थीसु, कथा किमु अणारिय असज्जा ॥

चक्रमणसज्जायजोयण-उच्चारं तु सविसेसा ॥ ५ ॥

अणाइ वि धम्मकहा अवि सदाओ सवेरगं सगित्थीएसु
एगाणियासु विरुद्धा किंपुण अणारिया जोग्गा अणारिया सा
य कामकहा असम्मा जोग्गा असज्जा । अहवा असज्जा जत्थ
उल्लवित्ति चंक्रमणं सति विज्जमव्रतितागारं दहं मोहुम्भवो
भवति सज्जाए मणहरसहेण भोयणदाणमहणातो विसंभे
उच्चारं ऊण गादित्थणं गदरिसणं ॥

जयणपदा चउण्हं, अणतरजुते तु संजते संते ।

जे जिकखू विहरेज्जा, अहवा विकरेज्ज सज्जायं ॥ ६ ॥

जयणपदा चउत्थगो पुत्तुत्तो ॥

असणादी वोहारे, उच्चारदि व आतरेज्जा ।

हिट्ठुरमसायुजुत्तं, अणतरकथं व जो कथए ॥ ७ ॥

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविगाहणं छुविधं ।

पाविति जम्हा तेणं, एते तु पदे विवज्जेज्जा ॥ ८ ॥

दिठे संजोइगापिजम्हा पते दोसा तम्हा ए कप्पति विहारादि
काउं कारणे पुण करेज्जा ॥ ८ ॥

वित्थिय पदमणप्पजे, गेळसुवसगरोइगट्ठाणे ।

संजमजयवासासु य, खत्तियमादीसु विस्सायं ॥ ९ ॥
अखयज्जो सां सञ्चाणि विहारादीणि करेज्ज । इदाणि
गेळसे ॥ ९ ॥

खमण सहेसम्मि वओत्थे, गेळसे जा विधी समक्खाता ।
सा चेव य वित्थियपदे, गेळसे अट्ठमुहेसे ॥ १० ॥

कंठ्या ॥ नि० चू० ८ उ० ॥

इदाणि सत्तमयवासं तिप्पिवि दाराए पणहापदेसत्ति
आकुयय गाहा । आउमादिया संभमावोहियमच्छादिभय गो
यरं- अमता वासेण अम्मवहतो एगणित्थए वि होज्जा-

जल्लसंजमे थदादिसु, चिट्ठंताणं जवेज्ज चउजंगो ।

एगतरुवएसए वा, वूढगलं ते व सञ्चत्तो ॥ ११ ॥

एग तरज्जामिए उ, वमयमिज्जोज्ज वावि जावसदी ।

एमेवय वा तम्मिवि, तेण जयावाएण लुकारं ॥ १२ ॥

जोइतमाइं विरुद्धे, रोधेरदादिणं तु संजमो होज्जा ।

वोहियमित्थ जएत्ता, गुत्तिणिमिच्चं च एगत्था ॥ १३ ॥

एगो एगत्थीए समं हवेज्ज आउक्कायसंजमेण उदगवाहणे
एगं उखयं थलं पञ्चयं मोगारं वा तत्थ चिट्ठंताणं चउजंगसं-
जवे वा खेत्ताओ खेत्तं संकमेज्जा इत्थ वि चउजंगसंभवो ।
एगतर वसहीए वा खेत्ताउ खेत्तं कमिज्जंति । एवं चउजंग
संभवो हवेज्जा एवं वा तो वि चउजंगसंजवे तेणगमएण
वा गुत्ते चउजंगसंजवेण णिलुक्का अच्चंति । भोइस्स भोत्थिय-
स्स विरोहा एवं गामस्स य रट्ठस्स य परिसंभमे चउजंगसंज-
वो तेणगमएण वा गुत्ते हवेज्जा । वोहियमच्छाभएण पत्ताया
णं चउजंगसंजवेण विहारसज्जायं असणादिया उच्चारदिया
वा पक्कथ णिलुक्कारसंभवो हवेज्जा गुत्ती वा रक्खणं करेत्ता-
णं संभवेज्जा ॥

पुच्चपाविट्ठेगतेरे, वासजएणं विसेज्ज अणतरा ।

तत्थ रहिते परमुहो, एयसुं एयसुं जतीहंति ॥

वासासु वासावासे परंते संजतो संजती वा किंचि णिरो-
वणरि संठाणपविट्ठं हवेज्ज पच्छा इयरं पविसिज्जा विच्छकण
विरहिये दोवि परोप्परं मुहा अच्चंति । सज्जायहाय सुदुत्तवि
वासं परंते संजती सुसट्ठाणे णो पविसंति । नि० चू० ८ उ० ।

जे जिकखू उज्जाणसि वा उज्जाणगिहंसि वा । उज्जा
णसादंसि वा एज्जासिणंसि वा एज्जाणगिहंसि वा
सिज्जाणसादंसि वा एको एगित्थीए सद्धि विहारं
वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४ आहारेइ
उच्चारं वा पासवणं वा परिद्वेइ अमयरं वा अणारियं
मेहुणं अस्सवणपत्रोगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्ज ।

उज्जाणं जत्थ दोगो उज्जाणियाए वच्चति जं वाइसिणगा-
रस्स उवकंठं त्रियं तं उज्जाणं । रायादियाण णिमागणगाणं
णिज्जाणिया नगरागमे वा जं पियं वियं तं णिज्जाणं पत्तेसु चेव
गिहा किरिया उज्जाणणिज्जाणगिहणरेपागारो तस्सेव देसे
अट्ठावगं पागारस्स अहो अट्ठोहत्यो रहमग्गो वरिया वत्ताणगं
दार दा वत्ताणगा पागारपकिनिवक्का तण अंतरं गोपुरं
जेण जणो दगस्स वच्चति सो दगपदो दगवाहो दगमग्गो
दज्जासं दगतीरं सुखं गिहं सुखागारं देसे पहिय सद्धियं
जिजागारं अधोविसाळं च उवरिं संवर्द्धि तं कूमागारं धनं

गारं कोट्टागारं दज्जादितण्डाणं अवोपगासं तणसलो
साक्षिमादि तुसट्टाणं तुससाखो मुग्गादियाणं तुसा गोक-
रिसो गोमयं गोणादि जत्य चिट्ठंति सा गोसाखो गिहं च
जुगादिजाणं अकुट्टासाखा सकुट्टं गिहं अस्सादिअ वाहणा
ताणं साखगिहं वा विक्रयं जंरं जत्य बूट्ठंति सा साखागिहं वा
पासवणो परियागा तेसि आवासथा साखागिहं वा बूढा-
दिया जत्य कमविज्जंति सा कम्मं तंसाखागिहं वा महंतं पा-
हुखे बहुते वा महंतं गिहं महागिहं बहुसु वा उच्चारणसु महा
गिहं महाकुट्टापिण्डकुट्टादी पाहुखे बहुजणो अणाइ बहुते
इमा संगहगाहा ॥

उज्जाणट्टाण दगे, सुएणाकूमात्रुसुसे गोमे ।

गोमग्गाणापाणिगा, परियागमहाकुले सेव ॥ ८५ ॥

एवंति जहा पच्छिमसुत्ते एवं पतेसु उस्सग्गाववातेण चउजं-
गसेनवो वत्तव्यो इमं उज्जाणवक्खणं ।

संजमउज्जाणगिहा-णिग्गमणगिहा विणियमार्दणं ।

इतरे णगरादिणिग्गमे, सुयसज्जादिणिज्जाणगेहा उ॥ ८६ ॥

उज्जाण संजमादिया गाहा इयवेत्ति णिज्जाणे वणियमादिया
णिग्गमगहियं कयं णिज्जाणगिहं अहवा पच्छेणं चित्थियं व-
क्खणं साखगिहाण इमो विसेसो ॥

साखातुअरे पविट्ठा, गेहं कुड्डसहितं तु णेगाविधं ।

वणिजंरसाखपरिजि-चुगादिमहवहुगवाहसे ॥ ८७ ॥

जे जिकवू अट्ठंसि वा अट्ठादियंसि वा चरियांसि वा
पागारंसि वा दारंसि वा गोपुरंसि वा एको एगित्थीए
सच्छि विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४,
आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा
अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा
साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे जिकवू दगंसि वा दगमगंसि वा
दगपहंसि वा दगतिरंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि वि-
हारं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पास-
वणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्स-
वणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥ जे जिकवू

सुखगिहंसि वा सुखसालंसि वा जिष्सागिहंसि वा जि-
ष्सासालंसि वा जिष्सागिहंसि वा जिष्सासालंसि वा कूमागा-
रंसि वा कोट्टागारंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहा-
रं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं
वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अ-
स्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥ जे
जिकवू तणगिहंसि वा तणसाखंसि वा तुसगिहंसि वा तुस-
साखंसि वा तुसगिहंसि वा तुससाखंसि वा एको एगि-
त्थीए सच्छि विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा
४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा
अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा
साइज्जइ ॥ ६ ॥ जे जिकवू जाणगिहंसि वा जाणसाखं-
सि वा जुगगिहंसि वा जुगसाखंसि वा तुसगिहंसि वा

तुससाखंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहारं वा करेइ
सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं
वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओ-
गकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ७ ॥ जे जिकवू
पणियसाखंसि वा पणियगिहंसि वा कुवियसाखंसि वा
कुवियगिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहारं वा
करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं
वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं
अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥ जे
जिकवू गोणसाखंसि वा गोणगिहंसि वा महाकुट्टंसि वा
महागिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्छि विहारं करेइ सज्जा-
यं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा
परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं
कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे जिकवू रात्रो वा वियाखे
वा इत्थीमज्जग्गए इत्थीसंसत्ते इत्थिपरिबुडे अपरिमाणए
कहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥

संजाराती जणिता, संजाएतु विगमो वियाखो उ ।

केसिवीवोवत्थं, एउएणतरे दुविधकात्ते ॥ ८८ ॥

रातीति रातिसंजारीए विगमो वियाखो अथवा जेसि कात्ते
चोरादिया रंजति सा रातीसंजावगमेन्यर्थः । तेद्वियम्मिकात्ते
वि गच्छंति सो वियाखो संजेत्यर्थः ॥

इत्थीणं मज्जम्मि, इत्थी संसत्तपरिबुडे ताहि ।

चतुपरिमाणं तेण, परं कहं तस्स आणादि ॥ ८९ ॥

इत्थीसु भयो वियासु मज्जं भवति उरुकोप्परमादीहि संघ-
ट्ठतो संसत्तो भवति दिट्ठीए वा परोप्परं संसत्तो संसत्तो समं-
ता पस्सिदिट्ठो परिबुडो जणति परिमाणं जाव तिष्ठि चउरो
पंच वा चागरणाणि परतो उट्टादि अपरिमाणकहं कहंतस्स
चउगुरुं आणादिया पक्के सा एसा सुत्तया इमा णिज्जुत्ती ॥

मज्जं दोएहंतगतो, संसत्ते उसगादिवट्ठतो ।

चतुदिसि उिताहिं तुवमो, पासगताहि व अप्फुसंतो ९०

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतोहिं परिबुडो भणति
दुविधं चहोति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ।

जावो व तासु णिहितो, एमेवित्थीअ पुरिसेसु ॥ ९१ ॥

चसहाओ संसत्तं पि दुविधगुरुगादिघट्ठतो संसत्तो दिट्ठीए
वा इत्थीण वा मज्जे अथवा संसत्तस्स इमं वक्खणं तेण तासु
जावो णिहितो णिवेसितो परस्परगृह्णन्त्यर्थः इमे दोसा ॥

इत्थीणात्तिमुहीणं, अवियत्तं असि यावणा जेदो ।

आतपरतदुत्तए वा, दोसा संकादिगा चेव ॥ ९२ ॥

इत्थीणं जेण ततो भाया पिया पुत्तभवयमादी ताणवा जे-
सुही मित्ता पतेसि अवियत्तं हवेज्ज अवियत्ते वा उप्पे
दिया अलिया वेति क रातो क तेसि अस्सेसि वा वसहिमा-
दियाणं वोच्चेदं करेज्जा आयपरआ नयसमुत्थाण पक्कतो
मिद्धिया ण दोसा होज्ज अहवा संकतिप ने रातो मिद्धिता
किं पुण अणायारं करेज्ज संकिते चउगुरु पिरसंकिते मूळं

गेहपादिया दोसा तम्हा णो रातो इत्थीणं धम्मो कहेयव्वो जेव कारणे ॥

वितियपदमणप्पज्जे, णातीवग्गो य संणिसेज्जासु ॥

णाती वा रुवसग्गो, रग्गो अंतपुरादीसु ॥ ८३ ॥

अणवज्जो वा णातिवग्गं वा सो विरस्स गतो ताहे भणेज्जा रत्तिधम्मं कहेह ताहे सो कहेज्ज वरं कोइ धम्मपव्वज्जं वा पन्नि वज्जेज्ज सावगसेज्जातरकुवेसु वा असंकणिजेसु अण्डुसीवे वा णाणायारेसु उवसग्गा वा जहा अंतपुरे अभिजुत्तो अहवा राया जणेज्ज अंतपुरस्स धम्मं कहेह ताहे कहेज्जा तात्थिम विधानं ॥ ९३ ॥

णो ससुम्मि त्तिओदि-ट्टि मियमंवतो इसेसि विकिडीसु।

वेरग्ग पुरिमविमिस्स, तासु किदिगा जुताणं वा ॥ ८४ ॥

णो सणं तितो जणइ य दूरे गयइ मा याम संघेइह तासु दिट्ठि असंवतो इत्तवुट्ठासु दिट्ठिवेधे तो वेरग्गकहं कहेति पुरु सविमिस्साणं वा कहेति अहवा सव्वा इत्थीओ ताहे थेरवि-मिस्साणं कहेति ।

जे त्तिक्खू सगणिव्वियाए वा णिग्गंथिए सव्वं गामा-णुगामं दुइज्जमाणं पुरओ गच्छमाणे पिट्ठउरियमाणिये ओइयमणसंकप्पे चिंतासोगसागरं संविविद्धे करतत्तप-व्हत्थमुहे अट्टज्जाणोवगए विहारं वा करेइ जाव कहंत वा साइज्जइ ॥ ११ ।

सगणेच्चियाससिस्सिणि, अथवा वि सगच्छवासिणीभणितो

परमिस्सिणि परगच्छे, णातव्वा परिगणिच्चाओ ॥ ८५ ॥

सगणेच्चियाससिस्सिणी वा सगच्छवासिणी वा परगणेच्चिगा।

पुरतोवग्गमतो वा, सपव्वज्जातं य पिट्ठतो ।

वचंताणं तेमि, चउकजयणा अ वोच्चत्थं ॥ ८६ ॥

तो अगतो २ तितो साहू वच्चति अथवा पिट्ठितो साधुव-च्चति एत्थ चउजंगो ॥

पुरतो वच्चति साधू, अथवा पिट्ठेण एत्थ चउजंगो ।

अथव ण पुरतो वा उ, पिट्ठे वा एत्थ वा चउरो ॥ ८७ ॥

पुरतो साधू वच्चति णो मगतो पुरतो मग्गओ वच्चति वट्ठसु

पुरतो वि मगतो जणो पुरतो णो मगतो पक्खापक्खीसु णो

वा अहवा इमो चउजंगो । पुरतो सा वायणो पिट्ठतो णो पुरतो

पिट्ठओ सावायं, पुरतो वि सावातं पिट्ठतो वि, सावातं णो

पुरतो णो पिट्ठतो, सावातं णिज्जए अबोच्चत्थं गंतव्वं पुरओ

साधू पिट्ठतो सतीतो ॥

जयणयदोण चतुहं, अणंतरा तेण संजती सहिते ।

ओहत्तमणसंकप्पे, जे कुज्जविहारमादीणि ॥ ८८ ॥

संजतिसहिओ जइ ओइयमणसंकप्पो विहरति ॥

सो आणा अणवत्थं, मिच्छच्चविराहणा तहा उविधं ।

पावति जम्हा तेणं, एतेतुपदे विवेज्जा ॥ ८९ ॥

सो पुण किं ओइयमणसंकप्पो विहरति भवति ॥

अतिचिं करणे पुच्छा, किं कहितेणं अणिग्गह समत्थे ।

दुक्खमणाए किरिया, सिट्ठे सत्तिं ण हावेस्स ॥ ९० ॥

ताओ ओइयमणसंकप्पं दट्ठं पुच्छति जेट्ठतो किं अधिइं

करेइ ताहे संजतो भणेज्जा जो णिग्गहमसत्थो ण भवति तस्स

किं कहिएणं ताहे संजतीओ जणति दुक्खे आणा ते किरिया ण कज्जति णाप पुण दुक्खापक्खिआरो सो अप्पणो सत्तिं ण हा-वेस्स एवं भणिते तदवि गारवेण अकहेते संजतीताइ जणति ॥

अमहं करेति अरती, सुइतदुक्खं इमं असीसंतं ।

इति अणुरत्तं जावं, णालु जावं पदमंति ॥ ९१ ॥

असीसंतं अकहिज्जंतं ताओ अणुगतभावाओ णावं अज्जु-धम्मो अप्पणो जावं ईसेति आकारविकारा य करेज्ज एवं स-परोजयसमुत्था दोसा जवन्ति किं-चान्यत् ॥

पंथे तिण वरिणेम्मं, उवस्सगादीसु एस चेव गमो ।

णिस्संकिता हु पंथे, इत्थमाणिच्छे य वा ताहे ॥ ९२ ॥

णिज्जमे तं णेमंता ण पुरतो उवस्सए वि ओइयमणसं-कप्पेण अत्थियव्वं संजती जइ इच्छेति ताहे चरित्तविराहणा अह णो इच्छति ताहे संजयस्स आयविराहणाति ताए वेहाण संकरेज्ज । कारणे—

वितियपदमणप्पज्जे, गेहसुनिसग्ग उविधमट्ठाण ।

उवधासरीरतेणग-संजमतयवेत्तसंकमणे ॥ ९३ ॥

अणपज्जो ओइयमणसंकप्पो भवे गेहखे इमं ।

पाउग्गस्स अट्ठंजे, एगागिगिग्गाणखत्तिआदिसु वा ।

मंमिगमादिउसग्गा, मुचेज्ज कथं व इति चिंत्ता ॥ ९४ ॥

गिग्गाण पाउग्गंण व्वमति ताहे अट्ठितिं करेज्ज खत्तिआदि सु वा गिग्गाणिसु अट्ठितिं करेज्ज उवसग्गे इमं मंमिएण उवसग्गिज्जंतो उवस्सग्गिज्जंतिसु वा चित्तं करेज्ज उवसग्गे मंमिएण अप्पणो संजतीणं वा इवसग्गे करिति कइं मुचे-ज्जामो त्तिचित्तं करेज्ज उवहीसरीरतेणपात्ति-अस्सं व्याख्या-

उवधिसरीरचरित्ता, जावमुवे ज्ज किएहु आवाय ।

यवसाय सहायस्स वि, सीतति चित्तं धितिमतो वि १०५ ॥

उवधि तेण सरीरत्तेणगा य संजती वा चारि च्छेणे वा कहिं एतेहिंतो अविवेणेण णित्थेरेज्ज परिसे कजे समत्थस्सवि चित्तं सीदति । अट्ठाणेति—

परिसंतो अट्ठाणे, दग्गिजयसंजमे वरोतएहा ।

वोहियमेत्थ जए वा, तिविताए होति एगस्स १०६ ॥

अट्ठाणपरिसंतो तएहा खुहंतो वा अट्ठाणं कइं णित्थेरेज्ज दग्गावहसंजमे अग्गिसंभमे भयादिसंभमे वा चित्ता जवे वोहियमेत्थ जयेण वा चित्ताए परो जवेज्ज । नि० चु० उ ७० ।

(१८) स्त्रीणां निध्यानादिनिषेधो यथा—

एवइयं वइयरं सोच्चा, दुक्खस्संतग वेसिणा इत्थीपरिग-हारंजो, वच्चाधोरं तवं चरे । १ । वियासएत्था सयिया पर-मुही, अट्ठंकिया वा अनट्ठंकिया वा, निरिक्खमाणोपमया हिं दुव्वज्जं, माणुस्समाग्गेहगयावि किस्सइ । २ । चित्तजित्तिं न निज्जाए, नारिं वा सुअट्ठंकियं । जक्खरं पिव दट्ठणं, दिट्ठिं पम्सिमाहरे । ३ । हत्थपायपट्ठिच्छिन्नं, कप्पनासोद्ध कत्तियं । यप्पयं सममाणीय, कुट्ठावाहोदरोरुयं । ४ । तमवित्थियं पुरयणेणं, वंजयारी विवज्जए । थेरजज्जए जा इत्थी, पव्वंगुब्बनजोव्वणा । ५ । जुन्नकुमारी पउत्थ-वइवाहविहवं तहेवय । अंतैउरवासिणी चेव,

परपासंरुसंसिंयं । ६ । दिक्खियं साहुणी वा वि, वेसं
तहय नपुंसं । कएहिं गोणिं खरिं चैव, वरुवि अविद्ध
अविं तहा । ७ । सप्पिंथि पसुद्धिं वा वि, जमरोगमहिद्धं
तहा । विरिसं सट्टमचेद्विक्खं, एवमादी य वित्थिओ
। ८ । गमंति जत्थ रयणीए, अह परिकखे दिणस्स वा
। तं वसहिं सन्निवेसंवा, सव्वोवाएहि सव्वहा । ९ ।
दूरउसुदूरदूरेणं, वंजयारी विवज्जए । एएसिं सप्पिं सं-
त्तावं, अट्ठाणं वा वि गोयमा ! । १० । अन्नासु वा
वि इत्थीसु, खण्णं पि विवज्जए ॥ से जयवं !
किमत्थीयं, णोणं णिज्जाएज्जा गोयमा ! णो एं-
णिज्जाएज्जा । से जयवं ! किंसुणियच्चवत्थाद्वं-
रियविहसियं इत्थीयं नो एं निज्जाएज्जाहु एं विणियं-
स णं ? गोयमा ! उज्जे पहाविणं एो णं णिज्जाए । से
जयवं ! किमिथियं नो आत्तावेज्जा गोयमा ! नो णं
आत्तावेज्जा । से जयवं ! किमिथीसु सप्पिं खण्णमवि
नो वसेज्जा, गोयमा ! णो एं संवसेज्जा । से जयवं !
किमिथीसु सप्पिं नो अट्ठाणं पम्वज्जेज्जा । गोयमा !
एगो वंजयारी एगत्थीए सप्पिं नो पम्वज्जेज्जा ।
से जयवं ! केणट्ठेण एवंबुच्चइ जहा एं नो इत्थीण निज्जा-
एज्जा नो ण माद्ववेज्जा नोणं ति ए सप्पिं परिवसेज्जा
नो एं अट्ठाणं पम्वज्जेज्जा गोयमा ! सव्वएयारोहि
एं सव्वित्थिओ अट्ठाणं पम्वज्जेज्जा ओगेणं संवंधु
किज्जमाणी कामणीए संपत्तिता सहावओ चैव विस-
एहिं वाहिज्जमाण्णि । अणुसमयं ढडिं विदिसासु णं
सव्वत्थ विसए पच्छिज्जा जाव णं सव्वत्थ विसए प-
च्छिज्जा ताव एं सव्वत्थ पयारेहि एं सव्वत्थ सव्वहापुरि
से संकपेज्जा । ताव णं सोइदिओवओगत्ताए चक्खुंदि
ओवओगत्ताए रसिंदिओवओगत्ताए घाणिदिओव-
ओगत्ताए फासिंदि ओवओगत्ताए जत्थ णं केइपुरिसे कंत
रुवेइ वा अकंतरुवेइ वा पसुप्पन्नज्जोव्वणेइ वा अपसुप्प-
ज्जोव्वणेइ वा गयज्जोव्वणेइ वा दिट्ठपुव्वेइ वा इट्ठिमेइ वा
आणिट्ठिमेइ वा इट्ठिपत्तेइ वा अणिट्ठिपत्तेइ वा विसया
उरेइ वा निविन्नकामज्जोगेइ वा उट्ठयावोदिण्णं वा अणु-
पवोदिण्णं वा । महासत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा माहापु-
रिसेइ वा कापुरिसेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा अन्नयरेइ वा
निंदियाहिं महीणं जाइएहिं वा तत्थणं ईहापोहवीमंसं
पञ्जित्ताणं जाव एं संयोगसंपत्तिं परिकपे ताव एं
से चित्ते संखुप्पे जवेज्जा । जाव एं से चित्ते संखुप्पे जवेज्जा
तावणं से चित्ते विसंवएज्जा जावणं से चित्ते विसंवएज्जा
तावणं से देहेमए णं अट्ठासेज्जा । जाव णं से देहेमए
अट्ठासेज्जा ताव णं से दरविदरे इहपरद्वोगावाए पम्हसे

ज्जा । जाव णं से दरविदरे इहपरद्वोगावाए पम्हसेज्जाताव
णं वेत्ताद्वज्जं जयं अयसं आकित्तिमं उच्चट्ठाणाओ निय-
ट्ठाणं ठाएज्जा । जाव एं उच्चट्ठाणाओ नियट्ठाणं ठाएज्जा
ताव एं [चणेज्जा] वच्चेज्जा असंखेयाओ समयावद्विया
जाव णं नीयंति असंखेज्जाओ समयावद्विओ [ताव णं जं
पढमसमयाउ] ताव एं जं पढमसमयाओ कम्मट्ठिइयं तं वीय-
समयं पसुच्चावइया दिणाणं समयाणं संखेज्जं असंखेज्जं अ-
णंतं वा अणुक्कमसो कम्मट्ठिइं संचणिज्जा जाव एं अणुक्क-
मसो अणंतं कम्मट्ठिइं संचिणइ ताव णं असंखेज्जाइं अत्र-
सप्पि ए । कोमिद्वक्खाइं जाव णं काद्वे णं परिवत्तंति तावइ
यं काद्वं दोसुं चैव नरयतिरिच्छासु गतीसु उक्कोसट्ठिइयं
कम्मं आसंकद्वेज्जा जाव णं उक्कोसट्ठितीयं कम्ममासं
कद्वेज्जा ताव णं सेविस्सुत्तिं विवम्भकंति विवद्विय-
त्तावणसरीयं निन्नट्ठादिचेया वोंदी जवेज्जा । जाव
चुयकंति द्वावणसिरियं दिचेया वोंदी जवेज्जा जावणं से सि
इज्जा फरिसिंदि ए ताव एं सव्वहा विवट्ठेज्जा सव्वत्थ
चक्खुरागे जावणं सव्वत्थ विवट्ठेज्जा चक्खुरागे ताव
णं रागारुणे नयणजुयत्ते जवेज्जा । जावणं रागारुणे
नयणजुयत्ते य जवेज्जा ताव एं रागंधत्ताए ए गणेज्जा
सुमहंतगुरुदोसे वयज्जं न गणेज्जा सुमहंतगुरुदोसे नियम
ज्जं न गणेज्जा । सुमहंतयोरपावकम्मसमायरणं सीद्व
खंरुणं न गणेज्जा सुमहंतसव्वगुरुपावकम्मं समायरणं सं-
जमं विराहणं न गणेज्जा घोरंधयारं परद्वोगदुक्खज्जं न
गणेज्जा । आइयं न गणेज्जा । सकम्मगुणट्ठाणं न
गणेज्जा । ससुरासुरस्स विणं जगस्स अद्वं गणिज्ज आणं
न गणेज्जा अणंतहुतो चुद्धसीइजोणिद्वक्खपरिवत्तगव्व-
यरं परं अलक्खणिमिसिच्छसोक्खं चज्जगइंससारदुक्खं
ए पासिज्जा जं पासिणिज्जं पासेज्जाणं अपासणिज्जणं
सव्वज्जणसमूहमज्जसन्निविट्ठाट्ठियाणि वन्नवकमियनिरिक्ख
ज्जमाण्णि वा दिप्पंतकिरणजाद्वं दसदिसी पयासयत्तवंततेय
यसी सूरिए वि तहावि ए पासेज्जा । सुबंधयारे सव्वे
दिसाजाएजाव एं एगधत्ताए ए गणेज्जा । सुमहद्वगुरुदोसे
वयज्जं नियमज्जं सीद्वखंरुणे संजमविराहणे परद्वोगज्ज
आणाजंगाइक्को अणंतसंसार जए पासेज्जा । अपासणि-
ज्जे सव्वज्जणपयमदिणयरे वि ण मन्नेज्जा सुबंधयारे
सव्वेदिसाजाए जाव एं न गणेज्जा सुमहद्वगुरुदोसे वयज्जं
नियमज्जं सीद्वखंरुणीया अचंतनिव्वज्जसोहग्गाइसाए
वित्थीए रागारुणपंरुए पुइंसाणिज्जे अणिरिक्खणिज्जे
वयणकमद्वे जवेज्जा । जाव णं अचंतनिव्वज्ज जाव जवेज्जा
ताव एं फुरफुरेज्जा सणियं सणियं पौरुफुमिनियं व-
त्थोरुहत्थ वाहुद्वइयउरकंठपएसे जाव णं फुरफुरेति पौरु-

फुन नियववत्योरुहृत्यवाहुद्वयउरुकंउपपत्ते तावणं । मो-
दायमाणी अंगपात्रियाहिं निरुवन्नकले वा सेवन्नकले वा
नजेज्जा सव्वंगोवंगे जावणं मोदायमाणी अंगपात्रियाहिं
नजेज्जा सव्वंगोवंगे तावणं मयणसरसन्निवाएणं
जज्जरियसंजिन्ने सव्वरोमकूवे तणू नवेज्जा । जाव
णं मयणसरसन्निवाएणं विच्छल्लिए बौदी नवेज्जा ताव
णं तद्वा परिणमेज्जा । तणू जहा णं मणगं पयलंति
धातूवो जावणं मणगं पयलंति धातूओ तावणं अच्च
त्यं वाहिज्जेति पोग्गलनियं वोरुवाहुद्वयओ जावणं
अच्चत्यं वाहुं वाहिज्जेइ नियवं तावणं दुकरेहिं धरेज्जा
गच्छयिट्ठिं जावणं दुक्खेणं धरेज्जा गच्छयिट्ठिं तावणं सेणो
वन्नकलेज्जा तियंसरीरावत्यं जावणं गोवन्नकलेज्जा ।
अतीयं सारीरवत्यं तावणं दुवाइसेहिं समएहिं दरानि
व्वट्ठंनवे बौदी जावणं दरनिव्वट्ठंनवे बौदी तावणं पानि
कल्लेज्जा । से ऊमामे नीसासे तावणं मंदं मंदं ऊसा
सेज्जा मंदं मंदं नीसामेज्जा जावणं एयाइ इतियाइ जावंतर
अवत्येताराइ विहारेज्जा तावणं जहा गहत्थे केइ
पुरिसेइ वा इत्थिए वा विसंजुज्जाए पिसायाए चार
तिए असंवच्छं संवज्जियं विसंजुज्जं तं अच्चत्यं उद्वावेज्जा
एवं सिया णं इत्थीयं विसमावन्नमोहणमम्मणुत्तावेणं
पुरिसे दिट्ठपुब्बेइ वा अदिट्ठपुब्बेइ वा कंतखेइ वा अ
कंतखेइ वा गजोव्वणेइ वा पपुपन्नजोव्वणेइ वा महा
सत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा सप्पुरिसेइ वा कापुरिसेइ वा
इद्धिमंतेइ वा अणिद्धिमंतेइ वा विसउच्छेइ वा निव्विन्न
कामजोगेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा जावणं अन्न
ये वा केइ निंदिया हमहीण जावइए वा अवन्नत्येणं
समज्जसेणं आमंतेमाणि उद्वावेज्जा जावणं संखेज्ज
जेदन्निनेणं सराणेणं सेरेणं दिट्ठिएइ वा पुरिसो
द्वावेज्जा निज्जाएज्ज वा तावणं जं न असंखे-
ज्जाइ अवसप्पिणीए सप्पिणीकोमिन्नखाइं दोसुं नर-
यतिरिच्छासु गतिसु उक्कोसट्ठितीयं कम्मं आसंकाद्विजं
आसिजं तं निवंधिज्जा नो णं वच्छफुट्ठं करेज्जा । सेवि णं
जं समयं पुरिसस्स णं सररीरवयवफरिसिणानिमुहं ज-
णिज्जा णोणं फरिसेज्जातं समयं चेव तं कम्मट्ठिं वच्छ
पुट्ठं करेज्जा ? नो णं वच्छपुट्ठनिकार्यतिए याव सरि-
म्हिओ गोयम ! संजोगेणं संजुज्जेज्जा से वि णं संजोए
पुरिसायते पुरिसो वि णं जेणं ण संजुज्जे से धम्मे जेणं
संजुज्जे से अधम्मं । से जयवं ! केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा
पुरिसे वि णं ण संजुज्जे से धम्मे जे णं संजुज्जे से णं
अधम्मे गोयम ! जेणं सत्तीए इत्थीए पावए वच्छपु-
ट्ठकम्मट्ठिं चिट्ठइ सेणं पुरिससंगेणं निकाइज्जेइ । तेणं

तु वच्छपुट्ठनिकाइएणं कमेणं सा वराइ तं तारिसं अज्ज
वसायं पकुच्चा एगिंदियत्ताए पुढवाविस्सु गया समाणी
अणंतकाइपरियट्ठेण विणं णोणं पावेज्जा वेइंदियत्तणं
एवं कहावि बहुके सेणं अणंतकाइआओ एगिंदियत्ताए
खविय वेइंदियत्तणं तेइंदियत्तणं चउरिंदियत्तमविसेय
एवं वेइयत्ता पंचिंदियत्तेणं आगया समाणि दुव्वणिगित्थिस
पंरुतेरिच्छा वेयमाणी हाहाचूयकडसरणासिविणेवि अ
दिट्ठसोक्खा निच्चं संतावुच्चेसिया सुहिसयणवंधवविज्जि
या । आजम्मं कुच्छणिज्जं गेहणिज्जं निंदाणिज्जं खंस
णिज्जं बहुकम्मं तेहिं अणेगवाहुसएहिं दप्पोदरजरण
सव्वजोगपरिचूया चउगइए संसारेज्जा अन्नं च णं गोयम !
जाव इयतीए पायइत्थीए । वच्छपुट्ठनिकाइककम्मट्ठिं
समज्जियं इत्थियं अज्जिदासिजकामे पुरिसा उक्किट्ठ २ यरं
अणंतकम्मट्ठिं वच्छपुट्ठनिकाइयं समज्जिणेज्जा (समुच्चि
णेज्जा) तेणं अट्ठेणं गोयम ! एवं वुच्चइ जहा णं पुरिसेवि
एवं जेणं नो संजुज्जे सेणं धम्मे जेणं संजुज्जे सेणं अधम्मे ।
जयवं ! पुरिसेणं पुच्छा जावणं च णं वयासि, गोयम !
ठ विहे पुरिसे नेयं तंजहा अहमाहने ? अहमे २ वि
मज्जिमे ३ उत्तमे ४ उत्तमुत्तमे ५ सव्वत्तमुत्तमे ६ तत्थ
णं जे सव्वत्तमुत्तमे पुरिसे सेणं पुव्वंगुवन्नमयोव्वणं सव्वु-
त्तमखूवद्वावन्नकंतिकादियाए वि इत्थिए नियं वा खूवो वा
स सयं पि चिट्ठिज्जा णो णं मणसा वि तं इत्थियं अज्जिद-
सेज्जा । जे णं से उत्तमुत्तमे से णं जइ कहवितुमितिहाएणं
मणसा सममेकं अज्जिदसेज्जा तहवि वीयसमए मणसं निहं
जिय अत्ताएणं अन्नाएणं निंदेज्जा गरहेज्जा न पुणो वी-
एणं तत्थ मे इत्थियं मणसा वि उ अज्जिदसेज्जा । जेणं
से उत्तमे सेणं जइ कहवि खणमुहुत्तं वा इत्थियं कामेज्ज-
माणे पक्खेज्जा तओ मणसा अज्जिदसेज्जा जावणं
जामच्छजामं वा णो णं इत्थीए संकपं विकपं समाय-
रेज्जा । जइ णं वंजयारिकियपच्चक्खाणागगहे अहाणं
तो वंजयारी नो कयपच्चक्खाणाजिग्गहे तो णं निय-
कज्जत्ते जयणाए उए तिव्वे कामेसु अज्जिदासे जविज्जा
तस्स एयस्स णं गोयम ! आतिय वंधे किंतु अणंतसं-
सारइत्तणं नो निवंधेज्जा । जेणं सेज्जा जे णं से वि मज्जि
मेणं से णं नियकज्जत्तेणं सच्छि नियमं समायरिज्जा णो
णं परकज्जत्तेणं एसे य णं जइ पच्छा उग्गवंजयारी नो
नवेज्जा नो णं अज्जवसायविसेसं तं तारिसमंगीकाउए
अणंतसंसारियत्तणे जयणा जओ णं जे केइ अज्जिग-
यजीवाइपयत्थो सव्वजव्वसत्ते आगमाणुसारेणं सुसां.
हुणं धम्मोवट्ठंजदाणाइदाणसीद्वतवजावणामइ स चउ
व्विहे धम्मखंधे समाणुडेज्जा । सेणं जइ कहइ निय

मवयज्जं न करेज्जा तथो णं सांयपरंपरएणं सुमाणु सत्तंसुदेवत्ताए । जाव णं अपरिव्रियसम्मत्ते निसगोण अजिगमणे वा जाव अट्टारससीदंगसहस्सधारी जवि-
त्ताणं निरुद्धा सव्वदारे विहूयरयमत्ते पावकम्मं खवे-
त्ताणं सिज्जेज्जा । जे य एं से अहमे सेणं सपरिदारास-
त्तमाणसे अणुसमयं कूरज्जवसायज्जवसियचित्तेहिं सा
रंजपरिगहाइसु अनिरए जवेज्जा तद्वा एं जे य से अह-
माहमे सेणं महापावं कम्मं सव्वाओ इत्थीओ वाया मण-
साय कम्मणा तिविहं तिविहेणं । अणुसमयाज्जिसेज्जा
तद्वा अत्तंतकूरज्जवसायज्जवसिएहिं सारंजपरि-
सत्ते काद्वगमेज्जा एसिं दोएहं पि णं गोयमा ! अणंतसंसा-
रयत्तणं ऐयं । जवयं ! जेणं से अहमे जे विणं से अहमा-
माहमे पुरिसे तेसिं च दोएहं पि यं अणंतसंसारियत्तणं
समक्खायं तोय णं एगे अहमे एगे अहमाहमे एतोसिं दो-
एहं पि पुरिसावत्था णं को पइविसेसो गोयमा ! जेणं से अहम-
पुरिसे सेणं जइवि उ सपरदारासत्तमाणसे कूरज्जवसाय-
ज्जवसिएहिं सारंजपरिगहासत्तचित्ते तद्वि एं दि-
क्खियाहिं साहुणीहिं अन्नयरासुं च सीद्वसंरक्खणपोस-
होववासनियराहिं दुक्खियाहिं गारत्थीहिं वा सच्चि आ-
वन्निअ पिद्वियामंति ए वि समणे णो वियमं समायरेज्ज ।
जे य णं से अहमाहमे पुरिसे सेणं नियजणापिज्जं जाव
णं दिक्खियाइहिं साहुणीहिं पि समं वियमं समारिज्जा
तेणं चेव से महापावकम्मे सव्वहमाहमे समक्खा एसेणं
गोयमा ! पइविसेसे तद्वा य जेणं से अहमपुरिसे सेणं
अणंतोणं काद्वेणं वोहिणं पावेज्जा । जओ एं से अह-
माहमे महापावकारी दिक्खियाहिं पि साहुणीहिं पि समं
वियमं समायरिज्जा सेणं अणंतहुतोवि अणंतसंसार-
माहिं निज्जणं पि वोहिं नो पावेज्जा । एसे य णं गोयमा ! वि-
त्ति ए पइविसेसे तत्थ एं जे से सव्वुत्तमे सेणं उन्नमत्थ
वीयरगेण य जेणं तु से उत्तमुत्तमे सेणं अणिट्ठिपजि-
त्तीए जाव णं उवसमायरेज्जा ताव एं निउणीए जेणं च
से उत्तमे सेणं अप्पमत्तसंजए णो एवमेएसिं निरुवणा-
कुज्जा जे उणं मिच्छदिट्ठी जवित्ताणं उगगदंजयारी जवे-
ज्जा हिं सारंजपरिगहाइणं वरिए सेणं मिच्छदिट्ठी चेव
एणं एणोणं सम्मदिट्ठी तेसिं च णं अविइयजीवाइपयत्थ
सव्वनावाणं गोयमा ! नो णं उत्तमुत्तमे अजिनेंदणिज्जे वा
संसणिज्जेवा जवइ जे उत्तमेणं ते अणंतरजवि ए दिव्वोए-
द्वए विसए पच्चेज्जा अच्चेवकयादिइ ते दिव्वित्थियादओ
संविक्खयत्तणं वंजव्याओ परिहरिज्जा णियाण कमे
वा हवेज्जा जे य एं से विमज्जिमे सेणं तं तारिसमज्ज-
वसायमंगीकिच्चा ए विहरिज्जा विरयाविरए दट्ठवे तदा

एं जे से अहमे जे य णं से अहमाहमे तेसिं तु णं एगंतेणं
जहा इत्थीसु तद्वा णं नेइजोवणं कमेइ त्रिइ समज्जेज्जा
एवरं पुरिसस्स एं संचिक्खणं संवेत्थरुहोवरतद्वपक्ख-
एसु द्विगे य अहिययरंरागमुप्पज्जे एवं एते चेव अ पु-
रिसविजागे कासिं च इत्थीणं गोयमा ! जवसत्तं सम्म-
त्तददत्तं च अंगीकाज्जणं जावणं सव्वुत्तमे पुरिसविजागे
ताव णं चित्तणिज्जे नोणं सव्वेसिमित्थीणं । एवं तु
गोयमा ! जीए इत्थीए तिकाद्वं पुरिससंजोगसंपत्तीए
संजया अहाणं पुरिससंजोगसंपत्तीए विसाहुणीए जाव
णं तेरसमे चौदसमे पन्नरसमे णं च समयेणं पुरिसेण
सच्चि ए संजुत्ता णो वि यं संसमायरियं सेणं जद्वा घण-
कट्टतणदारुसमिच्छे केइ गामेइ वा नगरेइ वा रणेइ वा संप-
त्तिचे चंरुगनिद्वसंशुक्कि ए पत्तिचाणं णिरुज्जिय इ,
चिरंणं उवसमेज्जा एवं तु णं गोयमा ! से इत्थी काम-
गीसंपत्तिचा समाणि णिरुज्जिय इ, समयचउक्केणं उव-
समेज्जा एवं इगवीमइमे वावीमइमे जाव णं सत्ततीस-
इमे समए जहाणं पदीवसिहा वावच्चा पुणरवि उसयं वा
तद्वाविहेणं चुन्नयोगेणं वा पयद्वेज्जा एवं सा इत्थी पु-
रिसदंसणेण वा पुरिसाद्वावगदंसणेण वा मदेणं कंदप्पेणं
कामगीए पुणरविउ पयद्वेज्जा एत्थं च गोयमा ! जत्थि-
यं जएण वा दज्जाए वा कुद्वं कुसेण वा जाव णं भम्म-
सप्पाएणं वा तवे य णं अहियासेज्जा नोणं वियमं समा-
यरिज्जा, सेणं धन्ना से पुण पुप्फा, से य एं वंदा, से एं
पुज्जा, से एं दट्ठवा, से णं सव्वदक्खणा, से णं सव्व-
कट्ठाणं कारया, से एं सव्वुत्तममंगलनिही, से एं सुय-
देवया, से णं सरस्सती, से एं अंबहुंकी, से एं अच्चु-
या, से णं इंदाणि, से णं परमवित्तुतमसिच्छी मुत्तीसासया-
सिक्खइत्ति । जे इत्थियं ते चेवणं नो अहियासेज्जा वि-
यमं वा समायरेज्जा से एं अधन्ना, से एं अवंदा, से एं
अपुज्जा, से णं अदट्ठवा, से एं अदक्खणा, से एं जग्ग-
दक्खणा सेणं सव्वअमंगलअकट्ठाणजायणा, से णं
जट्ठसीद्व्वा, से एं जट्ठायारा, से एं परिज्जट्ठचारित्ता, से एं
निंदणिया, से णं गरहिणिया, से एं विसणिज्जा, से एं
कुच्चिणिज्जा, से णं पावा, से एं पावपावा, से णं महा-
पावा, से एं उपेवित्तत्ति एवं तु गोयमा ! वपुद्वणत्ताए,
जीरुत्ताए, कायरत्ताए, दोद्वत्ताए, उम्मायओ वादप्पओ
वा कंदप्पओ वा अणप्पवसओ वा । आउट्ठियए वा जमि-
त्थियं संजमाओ पारिजस्सिय दूरट्ठणे वा गामे वा नगरे
वा रायहाणीए वा वेसग्गहणं अच्चेनिय पुरिसे णं सच्चि
वियमं समायरेज्जा जूओ इ पुरिसं कामेज्ज वा रामेज्ज वा
अहाणं तमेवा दोयत्थियं कज्जमइ परिकप्पेताणं तमा

इवेज्जा तं चेव आर्इ व माणीय सिया णं उम्मायओ वा
दप्पओ वा कंदप्पओ वा अणवस्सओ वा आउट्टियाए
वा कइया परिए वा सामन्नं संजप्पइ वा रायसंसिए वा
वामयद्वच्चिजुत्तेइ वा तवोद्वच्चिजुत्तेइ वा जोगच्चुन्न-
च्चिजुत्तेइ वा विन्नाणद्वच्चिजुत्तेइ वा जुगुप्पहाणेइ वा प-
वयणप्पजावगेइ वा तमिस्थियं अन्नं वा रामेज्ज वा कामे
ज्ज वा अज्जिद्वसेज्ज वा जुजेज्ज वा परिजुजेज्ज वा
जाव णं वियमं वा समायेज्जा । से णं दुरंतपंतद्वक्खणे,
अह्वे, अवंदे, अदद्ववे अपवित्ते, अपसत्थे, अकट्ठाणे,
अमंगद्वे, निंदाणिज्जे, गरहणिज्जे, खिसणिज्जे, कुच्छि-
णिज्जे, से णं पावे, से णं पावपावे, से णं महापावे, से णं
महापावपावे, से णं जइसीले से णं जप्पायरे, से णं नि-
व्वज्जचारित्ते महापावकम्मकारिजयणं पायणि पायजि-
त्तमज्जिज्जा तओणं मंदतुरगेणं, वड्ढेणं सरीरेणं, उत्त-
मेणं संघयणेणं, उत्तमेणं पोरुसेणं, उत्तमेणं सत्तेणं उत्त-
मेणं तत्तपरिमाणेणं, उत्तमेणं वीरियसामत्थेणं, उत्त-
मेणं संवेगेणं, उत्तमाए धम्मसदाए, उत्तमेणं आउक्खणं
तपायच्चे तमाणचेरेज्जा । तेणं तु गोयमा ! साहूणं महा
युजागाणं अट्टारसपरिहारद्वाराणं एववंचचेरुत्तिउ-
वागरिज्जत्ति । से जयवं ! किं पच्छित्तेणं मुज्जेज्जा
गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । से
जयवं ! केणद्वणं एवं बुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं
मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । गोयम ! अत्थेगे-
जेणं नियमिप्पहाणे सट्ठसीद्वे वंसमायरे से णं अस-
द्वेया द्वाइत्ताणं ससद्वे चेव पायच्चित्तमाणचेरेज्जा सेणं
अविमुच्चसककुसं से णं एो मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं उज्जु
पच्चरसरद्वसहावे जहावत्तं एीसद्वं एीसकं सुपरिफुनं
आद्वोइत्ताणं जहोवइद्वं चेव पायच्चित्तमाणचेरेज्जा
से णं निम्मद्वानिककुसविमुच्चासए विसज्जेज्जा । एतेणं
एवं बुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे
जेणं नो मुज्जेज्जा तहा णं गोयम ! इत्थीय एामं पुरि-
साणं महंमाणं सव्वपावकम्माणं वसुहारातमरय पंक-
खाणी सोग्गईमग्गसाणं अग्गद्वाना नारयावयारस्स अं
समोयरन्नवेन्नणी अन्नमयं विसकंदद्वि अणग्गिणियं
चउद्वि अज्जीयणं विसूइयं अणामियं वाहिं आवे
यणं मुच्चं अणोवसग्गं मारिं अणियद्वं गुत्तिं अरु-
ज्जए पासे आहओ मच्चू तहा य णं गोयम ! इत्थी सज्जोगे
पुरिसाणं मणसावेणं अचित्तिणिज्जे अवसुज्जवस-
णिज्जे अप्पसत्थणिज्जे अपसत्थाणिज्जे अहीणिज्जे
अवियप्पणिज्जे असंकप्पणिज्जे अणज्जिद्वसणिज्जे अ-
संजरणिज्जे तिविहं तिविहंति जओणं इत्थीणं नाम पुरि-

स्त णं गोयम ! सव्वप्पगारेसु पिदुस्साहिंयं विज्जं पि वा दो
सुप्पायणं सरंजसंजगं पि वा अपुड्ढम्यं अद्वियचारित्तं
पि व अणाद्वोइयं अणिदियं अगारहिंयं अकयपायच्च-
त्तज्जवमायं पडुव अणंतसंसारपरियट्ठणद्वक्खसंदोहं
कयपायच्चित्तं विसोहिं पि व पुणो असंजमायर णं महंत
पावकम्मसंचयहिंसं पि व सयद्वेतोद्वोक्कनिंदियं अदिठं
परद्वोगपच्चवायधोरंधयारणयवासो इव णिरंतराणेग
द्वक्खनिहिंति अंगपच्चंगसंठाणं चारुद्ववियपेहिंयं अच्ची
णं तं न णिज्जाए कामरागविवह्वणं तहा य इत्थीओ
नाम गोयम ! पद्वयकाद्वयरणीमिव सव्वकाद्वं तणो
वद्वित्ताओ जवंति विज्जु इव खणदिद्वनद्वपेमाओ ज-
वंति सरणागयवायगा इव एकजमियाओ तक्खणपसूय-
जीवंतमुच्चनियसिसुज्जक्खओ इव महापावकम्माओ
जवंति । खरपवणुहचाद्वियद्ववणोदहिंवेद्वाना इव बहु-
विद्वविकल्पकद्वोद्वमाद्वार्इ ण खणं पि एगत्य असं-
त्रियमाणुसाओ जवंति सयंतुरमणोवहीमिव दुक्खगा-
हकइतवाओ जवंति पवणो इव चउद्वसहावाओ जवंति
अग्गी इव सव्वज्जक्खाओ । वाओ इव सव्वफरिसाओ
तकरो इव परत्थद्वोद्वानाओ साणो इव दाणमेत्तमतिओ
मच्चो इव हत्थपरिचित्तनेहाओ एव मारिं अणेगदोसद्व-
क्खपाणिपुन्नसव्वंगोवंगसंजितरवाहिराणं महापावकम्मा-
णं अविण्यविसमंजरीणं तत्तुप्पन्नअणत्थ गत्थ पसूइणं
इत्थी य णं आणावरयनिव्वरंतद्वुग्गंथा सुइविद्वीए कुच्च
णिज्ज निंदणिज्ज खिसणिज्ज सव्वंगोवं गाणं संजितरवा
हिएणं परमत्थओ महासत्ताणं निविन्नकामजोगाणं
गोयम ! सव्वुत्तमुत्तमपुरिसाणं के नाम मुइचेसु विन्नाया
धम्माहम्मेलखणमवि अज्जिद्वानं गच्छिज्जा जासिं च णं
अज्जिद्वसिज्जणं कामे पुरिसे तज्जेणिसंमुच्चिमं पंचिद्वियाणं
एकपसंगेणं चेव णवएहं सयसद्वस्तेणं णियमाओ उद
वगे जवेज्जा ते य अच्चंतसुहमुत्ताओ मंसचक्खुणो ए पा
सिया एएणं अद्वेणं एवं बुच्चइ जहा णं गोयम ! एो इत्थी
णं आद्ववेज्जा नो असंजवेज्जा नो उद्ववेज्जा नो इत्थी
णं अंगोवंगार्इ संणिरिखेज्जा जाव णं नो इत्थीए साद्धिं
रागे वंचयारि अच्चाणं पक्खिज्जेज्जा । महा०२ अ० ॥२

(२०) स्त्रीस्थानदूषणमाह ।

जहा विराद्वानवसहस्स मूद्वे, न मूसगाणं वसही पसत्था ।
एमेव इत्थी निद्वयस्स मज्जे, न वम्मज्जयारिस्स खमो नि
वासो ॥ १३ ॥

यथा विराद्वानवसयस्य मूद्वे विराद्वानस्य आवसयं गृहं विरा-
द्वानवसयं तस्य गृहे समीपे मूपकाणां उन्दुराणां वसतिः
स्थितिः न प्रशस्ता न समीचीना जघति विराद्वानगृहसमीप
मूपकस्थितिर्मरणायैव एवममुना दृष्टान्तेन स्त्रीनिद्वयस्य स्त्रिया

सहितो निवस्यो गृहं स्त्रीनिवस्यस्तस्य स्त्रीनिवस्यस्य मध्ये ब्रह्म-
चारिणो निवासः क्लमो युक्तो नास्ति । तत्र वसमानस्य ब्रह्म-
चारिणो ब्रह्मचर्यस्य नाश एव स्यादिति ज्ञावः ॥ १३ ॥

स्यादिरहिते स्याने वसमानेनापि स्त्रीसम्पाते किं कर्तव्यं
तदाह ।

न रूपद्रावणविद्यासहावं, न जंपियं इंगियपेहियं वा ।
इत्थीणचित्तं सिनिवेसत्ता, दष्टुं ववस्से समणे
तवस्सी ॥ १४ ॥

तपस्वी श्रमणः स्त्रीणामेतत्सर्वमेतच्चैष्टितं चित्ते स्वकीये
मनसि सन्निवेश्य सम्यगवधार्यं द्रष्टुं न व्यवस्येत दर्शनाय.
सोद्यमो न जवेत् । कोथः साधुः स्त्रीणामेतच्चैष्टितं स्वहृ-
दि धृत्वा एतच्चैष्टितं द्रष्टुं व्यवसायं न कुर्यात् । यतो हि ।
पूर्वं मनसः इच्छायाः प्रवृत्तिस्ततश्चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां
प्रवृत्तिरिति । तस्त्रीणां किंकिञ्चैष्टितं तदाह रूपं स्त्रीणां गौरा-
दिवर्णो द्वावण्यं नयनाद्वादकः कश्चिद्गुणविशेषः, विद्यासो-
विशिष्टनयनचेष्टाविशेषः, अथवा मन्यरगतिकरणादिको,
हास्यं स्मितमीपहन्तानां जल्पितं मन्मनोहृत्पादिकम् इङ्गि-
तमङ्गोपाङ्गादिमोदनं स्वचित्तविकारसूचकं, वीक्षितं वक्रा-
वशोकनम् रूपञ्च द्वावण्यं च विद्यासञ्च हास्यं च रूपद्रा-
वण्यविद्यासहास्यानि तेषां समाहारो रूपद्रावण्यविद्यास-
हास्यमेतत्सर्वं स्त्रीणां साधुना रागेण न द्रष्टव्यमिति भावः

अदंसणं चैव अपत्यणं च, अचित्तणं चैव अकित्तणं च ।

इत्थीजणस्सारियजाणजुगं, हियं सयावमजवएरयाणं १५

ब्रह्मव्रते ब्रह्मचर्यं रतानां सावधानानां साधूनामेतदार्थध्यानं
योग्यं हितं वर्तते । आर्यं च तच्छानं च आर्यध्यानं सम्यग्व्यानं
धर्मशुद्धादिकं तस्य योग्यं हितं पर्यं धर्मध्यानस्य स्थैर्यकारको
भवति कोथः यदा हि ब्रह्मचर्यधारिणः एतत् कुर्वन्ति तदा तेषां
धर्मध्यानं स्थिरं स्यादित्यर्थः । तर्हि किमार्थध्यानयोग्यं तदाह ।
स्त्रीणामदर्शनं रागेण अनवबोक्कनं च पादपूरणे एव निश्चये ।
पुनः किं स्त्रीणामप्रार्थनमजिह्वापस्याकरणं पुनः स्त्रीणामचिन्तनं
यत् कदाचित् रूपादिकं दृष्टं तस्य चेतसि न स्मरणमपरि-
भावनमित्यर्थः । पुनः स्त्रीणामकीर्तनं यत्कदाचिद्रूपेण नाम्ना
गुणेन वा न कीर्तनमकीर्तनं नाम गुणोच्चारणस्य अकरणम्
यदि ब्रह्मचारी स्त्रीणां दर्शनं प्रार्थनं चिन्तनं कीर्तनं करोति
तदा तस्य आर्यध्यानस्य उत्तमध्यानस्य स्थैर्यं न स्यात् एत-
द्धर्मध्यानस्य योग्यं हितं नास्ति । ननु कश्चिद्ब्रह्मचर्यं “विकारहे-
तौ सति विक्रियन्ते येनानं चेतांसि त एव धीराः” तत् किं वि-
विक्रियनासनसेवनेन इति चेत्तत्राह ।

कामं तु देवेहिं विजूसियाहिं, न चाइया खोज्जुं तिउत्ता ।

तहा वि एगं ताहियंति नच्चा, विवित्तवासो मुणिणं पस-
त्यो ॥ १६ ॥

हे शिष्य! तथापि मुनीनां विविक्तभाव एकान्तस्थाननिवासः
प्रशस्तः । किं कृत्वा विविक्तभावमेकान्तहितं मत्वा तथा इति
कथं यद्यपि त्रिगुप्तास्तिसृजिगुप्ताः मुनयः काममत्यर्थं देवी-
भिः कोजयितुं ध्यानाच्चाद्ययितुं न ‘चाइया’ इति न शङ्किताः
कीदृशीभिर्देवीभिः आचूषणयुक्ताभिः ; यदि देवाङ्गनाजिरा-
भरणावच्छ्रुताभिरपि साधवो ध्यानाच्च चादितास्तदा मानुषी-
भिस्तु कोमं प्रापयितुमशक्या एव तथापि स्त्रीप्रसङ्गत्यागं मुनी-

नामेकान्तहितं ज्ञात्वा स्यादिरहितोपाश्रये स्थितिः श्रेयसीति
ज्ञावः ॥ १६ ॥

स्त्रीप्रसङ्गत्यागं पुनरागि दृढयति ।

मोक्खान्जिकंखिस्स विमाणवस्स, संसारजीस्स त्रियस्स
धम्मो । न तारिस्सं दुत्तरमत्थि द्वाए, जहित्थिओ वाद्वमाणो-
हराओ ॥ १७ ॥

मोक्खान्जिकाङ्गस्य मोक्खान्जिवायुकस्य मानवस्य संभारभीरो-
रपि तथा धर्मे स्थितस्य श्रुतधर्मे स्थितस्य अत्र संसारे तादृशं
दुस्तरमन्यत् किमपि नास्ति यथा दोके संसारे स्त्री दुस्तरा
स्ति । कीदृशी स्त्री वाद्वमनोहरा वाद्वानामविवेकिनां मनां-
सि हरतीति वाद्वमनोहरा । तुशब्दः पादपूरणे विशेषार्थे च ।

स्त्रीसङ्गातिक्रमे गुणमाह ॥

एएयसंगे समइकमिच्चा, सुहुत्तरा चैव जवंति सेसा ।

जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई जवे अविगंगा समाणा १८

मनुष्याणामेतान् स्त्रीसंवन्धिसङ्गान् समतिक्रम्य शेषाः धन-
धान्यादिसंवन्धाः सुखोत्तराश्चैव भवन्ति । सुखेनोत्तीर्यन्ते
इति सुखोत्तराः यथा महासागरं स्वयंचूरमणसदृशं समुद्रमु-
ल्लङ्घय गङ्गा नदी अपि सुखोत्तरा सुखोल्लङ्घया एव तथा येन स्त्री-
सङ्गस्त्यक्तस्तस्य अन्यसङ्गो धनधान्यादिसंयोगः सुत्यज एव
(अत्र गायत्र्यां चतुर्थपादे बन्दो नुरोधत् “ गंगा जवेज्जा वि-
णई समाणा ” इति पाठो युक्तः) १८ ॥ उक्तं ३२ । अ० ।
स्त्रीस्थानदर्शनादिपरिहारस्य ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानत्वे श्लोकाः
प्रतिपादिताः ।

जं विवित्तमणाइन्नं, रहियं इत्थिजणेणय ।

वंचेचरस्स रक्खव्हा, आद्वयं तुनिसेवए ॥ १९ ॥

साधुर्ब्रह्मचारी तमाद्वयं तमुपाश्रयं निषेवते । तुः पादपूरणे
तं कं य आद्वयो विवित्त एकान्तभूतः तत्रत्यवास्तव्यस्त्री-
जनेन चशब्दात् पशुपण्णकैरपि रहितः पण्णकशब्देन न-
पुंसक उच्यते कात्वाकाद्विभागागतसाध्वीजनं श्राद्धीजनं चा-
श्रित्य विवित्तत्वं ज्ञेयं यदुक्तम् - “अट्टमी पक्खिये मोत्तुं वयणा
काद्वमेव य । सेसकाद्वम्मि ईतीओ, नेया उ अकाद्वचारीओ ”
॥ १ ॥ तस्मात् य आद्वयस्यादिजिरसेवितस्तमाद्वयं ब्रह्मचा-
री साधुश्च निषेवते इत्यर्थः । पुनर्यथाद्वयः अनाकीर्णो गृहस्था-
नां गृहाद्दूरवर्ती किमर्थं ब्रह्मचर्यस्य रक्षार्थं यो हि स्वब्रह्मचर्यं
रक्षितुमिच्छति स एतादृशमुपाश्रयं निषेवते अत्र द्विङ्गव्यत्ययः
प्राकृतत्वात् ॥ १ ॥

मएपाहाय जणणी, कामरागविवहणी ।

वंचेचररओजिक्खू, श्रीकहं तु विवज्जए ॥ २० ॥

अथ द्वितीयं ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुः स्त्रीकथां विवर्जयेत् स्त्रीणां
कथा स्त्रीकथा तां त्यजेत् कीदृशीं कथां मनःप्रह्लादजननी-
मन्तःकरणस्य हर्षोत्पादिकां पुनः कीदृशीं कामरागविव-
र्जनीं विषयरागस्य अतिशयेन वृद्धिकर्त्रीम् ॥ २० ॥

समं च संथवं थीहिं, संकहं च अजिक्खणं ।

वम्वचेचररओ जिक्खू, निव्वसो परिवज्जए ॥ २१ ॥

ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुर्नित्यशो निरन्तरं सर्वदा स्त्रीभिः समं सं-
स्तवं अर्थात् एकाशने स्थित्वा परिचर्यं च पुनः अजीक्षणं
वारं २ संकथां स्त्रीजातिभिः सह स्थित्वा वहीं वार्त्तां परि-
वर्जयेत् सर्वथा त्यजेत् ॥ २१ ॥

अंगपञ्चगसंज्ञां, चारुहृणियपेक्षितं ।

वृजचररओ त्थीणं, चक्रवृ गिज्जं विवज्जए ॥ ४ ॥

ब्रह्मचर्यरतः साधुः स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं चक्रुग्राहं विवर्जयेत् । अङ्गं मुखं प्रत्यङ्गं स्तनजयननाजिकञ्जादिकं संस्थानकं कटिविषये हस्तं दत्त्वा ऊर्ध्वस्यायित्वं पुनः स्त्रीणां चारुहृणित प्रेक्षितं चक्रुग्राहं विशेषेण वर्जयेत् । चारु मनोहरं यदुहृणितं मन्मानांदि जल्पनं प्रकृष्टमीक्षितं चक्रवृहोवनमेतत्सर्वं परित्यजन् कोऽयं ब्रह्मचारी हि स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गं संस्थानं चारुजगितं कदाचैववोवनमेतत्सर्वं दृष्टिविषयमागतमपि ततः स्वकीयञ्चक्रुरिन्द्रिय, यश्चान्निवारयेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

कूयं रुयं गीयं, हसियं धीणियकदियं ।

वृजचररओ त्थीणं, सोयगिज्जं विवज्जए ॥ ५ ॥

ब्रह्मचर्यरतः स्त्रीणां कूजितं रुदितं गीतं हसितं स्तनितं क्रन्दितं श्रोत्रग्राहं कर्णाभ्यां गृहीतुं योग्यं विशेषेण वर्जयेत् न शृणुयादित्यर्थः ५ ।

हासं कीरं रयं दर्पं, सह चृत्तासणाणि य ।

वृजचर रओ धीणं, नाणुचिते कयाइ वि ॥ ७ ॥

ब्रह्मचर्यरतो ब्रह्मचारी स्त्रीणां हास्यं पुनः क्रौर्यं तथा रतं मैथुनप्राप्तिं दर्पं स्त्रीणां मानमर्दनादुत्पन्नं गर्वं पुनः सहसा अपशसितानि सहसा कारणे आगत्य पश्चात्पराङ्मुखस्थितानां स्त्रीणां नेत्रे हस्ताभ्यां निरुध्य त्रयोत्पादनहास्योत्पादनानि सहसा वित्रासितानि उच्यन्ते एतानि पूर्वानुभूतानि कदापि न अनुचिन्तयेत् न स्मरेत् (अत्र सहसाद वित्रासणा णिय " इति कचित्पाठस्तदनुसारेण व्याख्यातम्) । अथ च सह चृत्तासनानि न अनुचिन्तयेत् सह इति स्त्रिया सार्धं नृकमेकासने उपविशन् पूर्वं भोजनानि कृतान्यपि न स्मरेत् सहसासननृकानि इति वक्तव्ये सह चृत्तासनानि इति प्राकृतत्वात् ॥ ७ ॥ उक्तं १६ अ० । (स्त्रीप्रसङ्गे दोषस्तत्र दोषा दोषविचारश्च मेदुण इन्द्र) ।

सांप्रतं मतान्तरं दूषणाय पूर्वपक्षयितुमाह ।

एवमेव उ पासत्था, पन्नंति अणारिया ।

इत्थी वमंगया वाझा, जिणसासण परम्मुहा ॥ ८ ॥

जहा गभं पिद्वागं वा, परि पीडिज्ज मुहुत्तगं ।

एवं विवर्णित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १० ॥

तु शब्दः पूर्वस्माच्छेषार्थः । एवमिति वक्ष्यमाणया नीत्या यदि वा प्राक्तन एव श्लोकोत्रापि संव्यवनीयः (एवमिति) प्राणातिपातादिषु वर्तमाना एक इत्यादि शौक्लविशेषा नीलपटादयो नायवादिक्कमण्डप्रविष्टा वा शैवविशेषाः सदनुष्ठानात् पाश्चैतिष्ठन्तीति पाश्चैत्याः स्वपूथ्यावापाश्चैत्यावसन्नकुशीलादयः स्त्रीपरिपहपराजितास्त एव प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति अनार्याः अनार्यकर्मकारित्वात् । तथाहि । तेवदन्ति । " प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सरागेणापि चेतसा " । किमित्येवं तेऽभिदधतीत्याह । स्त्रीवशंगताः यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते वाझा अज्ञा रागद्वेषोपहतचेतस इति रागद्वेषजितो जिनास्तेषां शासनमाज्ञा कयायमोहोपशमहेतुभूता तत्पराङ्मुखाः संसारान्निवृत्तिणो जैनमार्गविद्वेषिण एतद्वक्ष्यमाणमूचुरिति ॥ ८ ॥ यदुच्यते । दाह (जहा गभमित्यादि) यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । यथा

येन प्रकारेण कश्चित् गएमी पुरुषो गएम् समुत्थितं पिटकं वा तज्जातीयकमेव तदाकृतोपशमनार्थं परिपीरुष पूयरुधिरादिकं निर्गाल्य मुहुर्तमात्रं सुखितो भवति न च दोषेणानुपज्यते । एवमत्रापि स्त्रीविक्षापनायां युवतिप्रार्थनायां रमणीसंबन्धे गएम्परिपीरुनकल्पे दोषस्तत्र कुतः स्यात् । न ह्येतावता क्लृदापगममात्रेण दोषो जवेदिति । स्यात्तत्र दोषो यदि काचित्पीमा जवेत् ॥ १० ॥

दृष्टान्तेन दर्शयति-

जहामंधादए नाम, धिमिअं जुजतीदगं ।

एवं विवर्णित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ ११ ॥

जहा विहंगमा पिंगा, धिमिअं जुजतीदगं ।

एवं विवर्णित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १२ ॥

एवमेव उ पासत्था, मिच्छदिद्वी अणारिया ।

अज्जोववन्ना कामेहिं, पूयणे व्वतरुमए ॥ १३ ॥

यथेत्यमुदाहरणोपन्यासार्थः । मन्धादन इति मेघनामशब्दः संभावनायाम् यथा मेघस्तिमितमनाद्भोरयनुदकं पिवत्या त्मानं प्रीणयति न च तथान्येषां किंचनोपघातं विद्यते । एवमत्रापि स्त्रीसंबन्धे न काचिदन्यस्य पीमा आत्मनश्च प्रीणनमतः कुतस्तत्र दोषः स्यादिति ॥ ११ ॥ अस्मिन्नेवानुपघातार्थं दृष्टान्तबहुत्वख्यापनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह । (जहाविहंगमा इत्यादि) यथा येन प्रकारेण विहायसा गच्छतीति विहंगमा पक्षिणी (पिंगेति) कपिञ्जला साकाश एव वर्तमाना स्तिमितं निजृतमुदकमापिवत्येवमत्रापि गर्भप्रधानपूर्विकया क्रियया अरक्ता क्षिप्रस्य पुत्राद्यर्थे स्त्रीसंबन्धं कुर्वतोपि कपिञ्जलाया इव न तस्य दोष इति । सांप्रतमेतेषां गएम्पीरुनतुल्यं स्त्रीपरिभोगं मन्यमानानां तथैरुकोदकपानसदृशं परपीरुनतुत्पादकत्वेन परात्मनोश्च सुखोत्पादकत्वेन किञ्च मैथुनं जायत इत्यभ्यवसायिनां तथा कपिञ्जलोदकपानं यथा तद्गोदकासंस्पृशेन किञ्च जवत्येवमरक्ताद्विष्टतया दर्भाद्युत्तारणात् स्त्रीगात्रस्पर्शेन पुत्रार्थं न कामार्थं ऋतुकाद्याग्निगामितया शास्त्रोक्तविधानेन मैथुनेपि न दोषानुपपन्नस्तथोच्यते " धर्मार्थं पुत्रकामस्य स्वदारेष्वधिकारिणः । ऋतुकाद्ये विधानेन दोषस्तत्र न विद्यते " इति

एव मुदासीनत्वेन व्यवस्थितानां दृष्टान्तेनैव निर्युक्तिकारो गायत्रयेणोत्तरदानायाह ।

[जह एममंरुज्जेण, सीसंजिज्जुण कस्सइ मणसो ॥

चिंदेज्ज पराहुत्तो, किं नाम ततो ण धेपेज्जा ॥ १३ ॥

जह एाविसंगंरुसं, कोतीधेत्तूण नाम तुण्हक्को ।

अधेएण अदीसंतो, किं नाम ततो नवमरेज्जा ॥ १४ ॥

जह नाम सिरिधराज, कोइरयणेण एामधेत्तूण ।

अत्येज्ज पराहुत्तो, किं नाम ततो नधेपेज्जा ॥ १५ ॥]

यथा नाम कश्चिन्मण्डलाग्रेण कस्यचिच्छिरश्चित्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत् । किमेतावतोदासीनजावावत्तम्यनेन न गृह्येत नापराधी जवेत् । तथा यथा कश्चिद्विपगएरूपं गृहीत्वा पीत्वा नाम तूर्णं प्राचं भजेद्व्येन वाप्यदृश्यमानोसौ किं नाम ततो सावन्पादर्शनात् न म्रियेत । तथा यथा कश्चिच्छृगृह्णाण्मागाराद्वत्तानि महापूर्याणि गृहीत्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत् किमेतावता सौ न गृह्येतेति । अत्र च यथा कश्चित् शत्रुतया अज्ञतया वा

शिरश्चेदे विपगाङ्गपरन्नापहाराख्ये सत्यपि दोषत्रये माध्य-
स्थ्यमववश्यते न च तस्य तदववश्यत्वेनैपि निर्दोषतेति । एव-
मत्राप्यवश्यं भाविरागकार्यमैयुने सर्वदोषास्पदे संसारव-
र्त्तके कुतो निर्दोषतेति । तथाचोक्तम् “प्राणिनां वायकं चैतच्छा-
स्त्रेणांतं महर्षिभिः । नञ्जिकातसकणक प्रवेशज्ञानतस्तथा ॥ १ ॥
मृत्वं चैतद्धर्मस्य जवभावप्रधानम् ॥ तस्माद्विपान्नवत्याज्यमिदं
पापमनिच्छतेति ” निर्युक्तिगायात्रयतात्पर्यार्थः ॥ १२ ॥

साप्रतं सूत्रकार उपहारव्याजेन गणरूपीरुनादिदृष्टान्तवादि-
नां दोषाद्विभावयिष्याह । (एवमेव इत्यादि) एवमिति ग-
णरूपीरुनादिदृष्टान्तयत्नेन निर्दोषं मैयुनमिति मन्यमाना एके
स्त्रीपरीपहपराजिताः सदनुष्ठानात्पाश्वे तिष्ठन्तीति पाद्वस्या
नायवादिकमण्डवचारिणः तुशब्दात् स्वपूरया वा तथा
विपरीता तत्वाग्राहिणी दृष्टिर्दर्शनं येषां ते । तथा आराहं
याता गता सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्या न आर्या अनार्याः । धर्मे
विरुद्धानुष्ठानात् एवंविधा अभ्युपपन्ना गृह्यव इच्छामदन-
रूपेषु कामेषु कामैर्वा करणजैः सावधानुष्ठानेष्विति । अत्र
लौकिकं दृष्टान्तमाह । यथा वा पूतनामाकिनी तरुणके स्तन-
न्धये ऽभ्युपपन्ना एवं तेत्यनार्याः कामेष्विति । यदिवा (पूय-
णत्ति) गुरुरिका आत्माये ऽपत्येऽभ्युपपन्ना एवं ते ऽपीति
कयानकं चात्र । यथा किञ्च सर्वपशूनामपत्यानि निरुदके
रूपे ऽपत्यस्नेहपरीकार्यं क्लितानि तत्र चापरा मातरः स्वकी-
यस्तनधयशब्दाकार्णनेपि कूपतटस्या रुदन्यस्तिष्ठन्ति । उर-
त्री त्वपत्यातिस्नेहेनान्धा अपायमनपेक्ष्य तत्रैवात्मानं क्लिप्त
चतीत्यतो ऽपरपशुच्यः स्वापत्ये ऽभ्युपपन्नेति ।

एवं ते ऽपि कामान्निष्यङ्किणां दोषमाविष्कुर्वन्नाह ।

अणायमपस्संता, पञ्चुप्पन्नगवेसगा ॥

ते पञ्चा परितप्पंति, खीणे आउम्मि जोव्वणे ॥ १४ ॥

जेहिं काळे परिकंतं, न पञ्चा परितप्पए ॥

ते धीरा वंधाणुमुमुका, नावकंखंति जीवित्रं ॥ १५ ॥

अनागतमेत्यत् कावमनिवृत्ता नरकादियातनास्थानेषु महा-
दुःखमपश्यन्तो ऽपर्यलोचयन्तस्तथा प्रत्युत्पन्नं वर्तमानमे-
व वैययिकं सुखाज्ञासमन्वेयन्तो भृगयमाणा नानाविधैरु-
पायैर्भोगान् प्रार्ययन्तस्ते पश्चात् खीणे स्वायुषि जातसंवगा-
यौवने वा अपगते परितप्यन्ते शोचयन्ते पश्चात्तापं विद-
धति । उक्तं च । “इतं मुष्टिभिराकाशं तुपाणां कण्ठनं कृतम् ।
यन्मया प्राप्य मानुष्यं सदर्थं नादरः कृतः ॥ १ ॥ तथा । “विह-
वा वज्रचननिर्दिष्टं जाहं कीरंति जोव्वणमण ॥ वयपरिणा-
मे सरियाइं ताहिं अपक्खुक्कंति ॥ १ ॥ ॥ १४ ॥ ये तूत्तम-
सत्त्वतया अनागतमेव तपश्चरणादायुधमं विदधति न ते पश्चा-
च्छोचन्तीति तद्विशयितुमाह । (जेहिंकाळेइत्यादि) धैरात्म-
हितकर्तृभिः काळे धर्माज्जनावसरे पराप्रान्तमिन्द्रियकपा-
यपराजयायुधमो विहितो न ते पश्चान्मरणकाळे वृत्तावस्था-
यां वा परितप्यन्ते न शोकाकुला जवन्ति । एष्यचनानिर्दिष्टा-
स्तु सांश्चान्दसत्त्वादि । धर्माज्जिनकावस्तु विवेकिनां प्राय-
ज्ञः सर्व एव । तस्मात्स एव प्रधानपुरुषार्थः प्रधान एव च
प्रायज्ञः क्रियमाणो घटं प्राञ्चति । ततश्चायं वाज्ञात्प्रभृत्यचन-
विनयासङ्गतया कृततपश्चरणास्ते धीराः कर्मविदारणस-
हिष्णवो बन्धनेन स्नेहान्मकेन कर्मणा चोत्प्रावश्येन मुक्ता
नायकाङ्कन्ति असंयमजीवितम् । यदिवा जीविते मरणे वा
निरुद्धाः संयमोद्यममत्तयो जवन्तीति ॥ १५ ॥ अन्यच्च-

जहा नई वेयरणी, दुत्तरा इह संपता ।

एवं दोगांसि नारीओ, दुत्तरा अमईमया ॥ १६ ॥

जेहिं नारीण संजोगा, पूयणा पिढतो कता ॥

सव्वमेयं निराकिञ्चा, ते द्रिया सुसमाहिण ॥ १७ ॥

य येत्युदाहरणोपन्यासार्थः यथा वैतरणी नदीनां मध्ये
ऽन्यन्तवेगवाहित्वात् विपमतटत्वाच्च दुस्तरा दुर्लभ्या एव-
मस्मिन्नपि लोके नार्यो अतिमता निर्विवेकेन हीनसत्त्वेन दुः-
खेनोत्तीर्यन्ते । तथाहि । ता हावजावैः कृतविद्यानापि स्वीकुर्व-
न्ति । तथाचोक्तं “सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्ताव-
देवन्दिष्याणां, वज्रां तावद्विधत्ते विनयमपि समाद्वभ्यते ता-
वदेव ॥ ज्ञापाक्केपमुक्ताः श्रवणपयजुषो नीलपद्माण एते
यावह्नीलावतीनां न हृदि धृतिमुपो दृष्टिवाणाः पतन्ति, । तदे-
वंवैतरणी नदीवत् दुस्तरा नार्यो जवन्तीति ॥ १६ ॥ अपिच
(जेहीत्यादि) यैरुत्तमसत्त्वैः स्त्रीसङ्गविपाकवेदिभिः पर्यन्त-
कटवो नारीसंयोगाः परित्यक्तास्तथा तत्सङ्गार्थमेव वखादं
कारमाल्यादिभिरामनः पूजनाकामविभूषा पृष्ठतः कृता
परित्यक्त्यर्थः । सर्वमतस्त्रीप्रसङ्गादिकं क्षुत्पिपासादि प्रति-
क्षोपसर्गकदम्बकं च निराकृत्य ये महापुरुषसंवेतपथं प्राप्ति-
प्रवृत्तास्ते सुसमाधिना स्वस्यचित्तवृत्तिरूपेण व्यवस्थिता नोप-
सर्गैरनुकूलप्रतिकूलरूपैः प्रक्षोभ्यन्ते । अन्येतु विषयान्निष्य-
ङ्किणः ख्यादिपरीपहपराजिता अङ्गारोपरिपतितमीनवद् छाग-
ग्निना दह्यमाना असमाधिना तिष्ठन्तीति ॥ १७ ॥

स्त्र्यादिपरीपहपराजयस्य फलं दर्शयितुमाह

एते ओधं तरिस्संति, समुदं ववहारिणो ॥

जत्यपाणा विसन्नासि, किञ्चंती सयकम्मणा ॥ १८ ॥

तं चजिक्खू परिष्ठाथ, सुव्वते समिते चरे ॥

मुसावायं च वज्जिज्जा-दिन्नादाणं च वोसिरे ॥ १९ ॥

य एते अनन्तरोक्तानुकूलप्रतिकूलोपसर्गजेतार एते सर्वे
ओधं संसारं दुस्तरमपि तरिष्यन्ति । ऊर्वायद्यदृष्टान्तमाह ।
समुद्रं त्वणसागरमिव व्यवहारिणः सांयात्रिका यानपा-
त्रेण तरन्येवं जवौघमपि संसारसंयमयानपात्रेण यतयस्त-
रिष्यन्ति । तथा तीर्णास्तरन्ति चेति । जवौघमेव विशि-
नष्टि । जवौघे संसारसागरे प्राणाः प्राणिनः स्त्रीविषयसङ्गा-
द्विषणाः सन्तः कृत्यन्ते पीरयन्ते स्वकृतेनानुष्ठितेन पापेन क-
र्मणा असद्वेदनीयोदयरूपेणेति ॥ १८ ॥ सांप्रतमुपसंहारव्या-
जेनोपदेशान्तरविधित्तयाह । (तंचभिवक्खइत्यादि) तदे-
तद्यथा प्रागुक्तं यथा वैतरणीनदीवत् दुस्तरा नार्यो येः परि-
त्यक्तास्ते समाधिस्थाः संसारं तरन्ति स्त्रीसङ्गिनश्च संसारा-
न्तर्गताः स्वकृतकर्मणा कृत्यन्त इति तदेतत्सर्वं जिज्ञासुर्लो-
जिभुः परिज्ञाय हेयोपादेयतया बुद्ध्या शोभनानि व्रतान्यस्य
सुव्रतः पञ्चभिः समितिभिः समित इत्यनेनोत्तरगुणवेदनं
कृतमित्येवञ्चतत्त्वरेतसंयमानुष्ठानं विदध्यात् । तथा मृपावा-
दमसद्भूतार्थज्ञापणं विशेषणं वर्जयेत्तथा अदत्तादानञ्च
व्युत्सृजदन्तशोधनमात्रमप्यदत्तं न गृहीयात् । आदिग्रहणात्
मैयुनादेः परिग्रह इति । तच्च मैयुनादिकं यावज्जीवमात्माहिनं
मन्यमानः परिदरेत् । सूत्रं १ श्रुं ३ अं ॥

(स्त्रियां जातमपत्यं पुरुषस्यैवेति-अपच-अष्टे । स्त्रीपुरुषयो-
रन्तरं ‘अणंतरं’ शब्दे । स्त्रीगर्भवकृत्यता ‘गञ्ज’ शब्दे ।
स्त्रीन्यो दृष्टिवाद्यो न दीयत इति ‘दिष्टियाय’ शब्दे । स्त्रीणां

मोक्षसिद्धिः ' इत्थिर्निगमिच्छ ' शब्दे । स्त्रीवसङ्गतस्य निन्दा
' इत्थिवस ' शब्दे । स्त्रीशब्दयुक्ते स्थाने न स्यात्तन्वमिति
' वसन्ही ' शब्दे । स्त्रीसंसक्तस्यानादिनिर्गन्धो ' वसन्चेरसमा-
दिश्रान ' शब्दे ' वसन्चेर गुप्ति ' शब्दे च । स्त्रीणां स्वातन्त्र्यनि-
पेधः ' इत्थिरस्य शब्दे ')

इदं-इदम्-त्रि० 'इदि कमि नञोपस्य । पुरोवर्त्तिनि, । सू० १५०
३ अ० । प्रत्यये । नि० चू० १ उ० । प्रत्यङ्गात्मने च । आ०
चू० ४ अ० । इमामेव लणविजाणिया । इदमः प्रत्यङ्गा-
मन्त्रवाचिन्वादिनि । मूत्र १ थु० २ अ० । " आरंभं जं दुक्त्य
मिणंति गच्छा " इदमिति प्रत्यङ्गोचरापन्नमिति । आचा० १
थु० ३ अ० १ उ० । मूत्र० । प्रश्न० । " दुहतिदं सुयफलाय " ॥
प्रत्यङ्गासन्त्रवाचिन्वादिदम इति । मूत्र० १ थु० ८ अ० । अस्य
च सर्वस्याम् विभक्तौ ॥ " इदम इमः ८ । ३ । ७३ । इति
प्राकृतसूत्रेण इमादेशः इमो-इम-इमं । इमेण-स्त्रीयामिण-इमा
सौ " पुरिग्रयेनवाप्यमिमिआ सौ " ८ । ३ । ७३ इति प्राकृत
सूत्रेण अयमिति पुंलिङ्गे इमिआ इति स्त्रीलिङ्गे चकल्पिक
आदेशः । अहवा अंक अकजो-इमिआ वाणिअधुआ । पक्के
इमा इमा- " पट्टीसत्तम्योः स्तिस्सयोरन् " ८ । ३ । ७४ ।
इति प्राकृतसूत्रेण इमः स्ति स्स इत्येतयोः परयोर्धा अद्भवति
अस्ति अस्म । पक्के इमादेशोपि । इमस्ति इमस्स-अहुआ
धिकारादन्यत्रापि अद् भवति । ण्हि-ण्णु-आहि णभिः एण
आतिगित्यर्थः ' इमंन इः, । ८ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण
इमेनादेशात्परस्य इः स्थानं मेन सङ्गैकल्पिके इदेशे,
अद् पक्के इमस्ति इमस्मि । नन्थः । ८ । ३ । ७६ । इति प्राकृत-
सूत्रेण इदमः परस्य इः स्तिस्मिन्वा इतिप्राप्तस्थो निपठ्यते
। इह इमस्ति इमस्मि । गोऽम् शस्त्रामिस्ति । ८ । ३ । ७७ ।
इति प्राकृतसूत्रेणामशस्त्रामिस्सु इदमो वा ण इत्यादेशो
नवति णं पेच्छ । णं पेच्छ । णेण-णहि कञ् । पक्के इमं इमं इमे-
ण इमंहि । द्वितीयकचनेऽमि । अमेहम् । ८ । ३ । ७८ । इति
प्राकृतसूत्रेणामा सहितस्येदम स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भव-
ति इणं पेच्छ पक्के इमं सौ- अमि च नपुंसके । " ह्रीव स्य-
मदमिणमौ च " ८ । ३ । ७९ । इति प्राकृतसूत्रेण स्यस्या
सहितस्य इदम इणमो इणम् च नित्यमादेशो भवति । इदं
इणमो इणं । धणं चिद्वह पेच्छ वा । प्रा० व्या० ।

इदा (या) णि-इयण्ह-इदानीम्-अव्य० इदमीदानीम् । सरप्र-
त्यये, वाच० इयाणि कोणो कं यत्तव्ययं इच्छह- । अनु० ।
' इयहिप गच्छ ' ॥ इदानीं गच्छामीति । स्था० ३ गा० । ' कामं
खलु आउखो इदाणि ति'-आचा ० २ थु० १ अ० १ उ० ।
" मांसादेया । इतिप्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य विकल्पेन द्वौपे
इयाणि इयाणि । दाणि दाणि । प्रा० व्या० ।

इदुर-इदुर-न० कोष्ठिकामुखगन्ध्या उपरि दीयमानं सुधा-
दिव्यूतं हंचनकादिके, अनु० । महति पिठके, येन समस्तापि
रसवतीस्यगते-राज० ।

इदं-इदाम्-पुं० नमरे, दे० ना० ॥

इद-इद-न-इय भावे क-आतोपे, दीप्तौ, आश्चर्ये च । कर्त्तरि-
क । दीप्ते, गन्धे च । त्रि० । वाच० ।

इध-इध-अव्य० 'इहहचोहस्य' इति प्राकृतसूत्रेण शौरसैन्यां
धः । प्रा० व्या० । इदं इहशादेशः । अस्मिन्कावे देशे दिशि वा
इत्यर्थे, वाच० ॥

इध-(चिह्ण) चिह्न-न० 'चिह्नेन्यो वा' । इति वा न्यादेशः । एहा

पवादः पक्के सोपि । ' कगचजतदपयवां प्रायो लुक् ' ॥
इति प्राकृतसूत्रेण वा चस्य लुक् । लङ्केण, प्रा० व्या० ।

इज्ज-इज्ज-पुं-इजो हस्ती तत्प्रमाणं इव्यमर्हतीति इज्जः ।

अनु० । दण्मादित्वाद् यत् । वाच० । हस्तिप्रमाणं इव्यमर्हतीति
सिपतौ, । औप० । यद्दृश्यस्तुपान्तरित उच्चितकदक्षिका
दण्मो हस्ती न दृश्यते ते इज्जा इति जनश्रुतिरिति । स्था० ६
गा० । जं० । महाधनपतौ, म० ए श. ३३ उ० । आ० म० ।
अधिकतरद्वयो वा इज्ज इति । अनु० । " अद्मा इज्जा धणि-
णो । इति । प्रा० को० । नृपे, हस्तिपके च । पुं- । वाच० ।
स्वनामख्याते वसन्तपुरस्थे श्रेष्ठिनि च । " वसन्तपुरना-
मास्ति, वसन्तर्तुं समं पुरम् । श्रेष्ठी तत्रेज्यनामाऽचू-अं
यसी तस्य धारिणीति- " । आ० क० । वाणिजि, दे० ना० ।

इज्जग (य) इज्जक-त्रि-स्वार्थे कन् इज्जशब्दार्थे, । आ०
म० प्र० । स्त्रियां तु टापि वा अत इत्वम् । इज्जका इज्जिका-
इज्जत्वायां स्त्रियाम् । वाच० ।

इज्जगर्जिन- इज्जकर्मिज्ज-पुं-इज्जवाल्मके, इज्जगर्जिजाणि
नाणाविहभक्वहत्थगयाणि स गिहेहिंता निगयाणि । आ०
म० प्र० ।

इज्जजाइ-इज्जजाति-स्त्री० आर्यजातौ,

उग्विहा जाइ आरिया मणुस्सा पणत्ता तंजहा अंवह्ठा
य कदांदा य, वेदेहा वेदिगाइया । हरिया चुंचुणा चव,
उवनेया इज्जजाइओ ॥ ? ॥

जातिर्मातृकः पक्कस्तथा आर्या अपाया निर्दोषा जात्यार्या वि-
शुद्धमातृका इत्यर्थः । अम्योपेत्याद्यनुपुप्रतिकृतिः परस्म्येना
इज्जजातय इति । इज्जमर्हन्तीतीत्या यद्दृश्यस्तुपान्तरित
उच्चितकदक्षिका दण्मो हस्ती न दृश्यते ते इज्जा इति श्रुति
स्तेषां जातय इज्जजातयस्ता पता इति । स्था० ६ गा० ।

इज्जदास-इज्जदास-पुं० स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, । ती० ।

इज्ज-इज्ज-पुं० इण्-भ- किञ् । हस्तिनि, । जं० २ व० । अनु० ।

इमही-इमही-स्त्री० इः कामस्तस्य मह्यः कामिन्यः स्त्रियाम्, गा.

इ (मा) (मिआ) मी-इयम् स्त्री० प्रत्यङ्गायाम् " पुंस्त्री-

योनवायमिमिआ सौ-८ । ४-७३ इति प्राकृतसूत्रेण स्त्रीलिङ्गे
इमि आदेशः । आजातेः पुंसः । ८ । ३ । ३३ इति जातिवाचिनः
पुलिङ्गाद्वा आत्वम् । इमिप, इमाप, इमिणं इमाणं । प्रा० व्या० ।

इय-इक-देशी० क्वापि प्रवेशार्थे, -इकमिति देशीपदं क्वापि प्र-
वेशार्थे वर्तते इति आ० म० छि० पतस्य निङ्केपो यथा इकमपि
चतुर्धा तद्यथा नामकं स्यापनेकं इव्येकं भावेकं च । तत्र
नामस्थापने प्रतीते । इव्येकं " दोहारस्सगिहगामेयाइ तु
दवाइ " दोरे इति सूत्रे दवरके मौक्तिकान्यधिकृत्य भावि-
पर्यायापेक्षया हारस्य मुक्ताफलकहापस्य विनिवेशनं प्रवे-
शनम् " ए आ अंतुदव्यमि " पतान्युदाहरणानि इव्ये इव्य-
विषयाणि " नाणाइतियं तस्साया पोयणं भावसामाई " तस्ये-
ति सामादि सम्बन्धे । तस्य सामादेरात्मानि प्रोतनमात्मनि
प्रवेशनं भावेकमिति । आ० म० छि० । आ० चू० ।

इत्त-त्रि० गते, समियं उदाहु सम्यक् इतं गतमिति । सूत्र०
१ थु० ६ अ० । आचा० । स्था० । ज्ञाते, परिच्छिन्ने, । आचा०
१ थु० ८ अ० ७ उ० । प्राप्ते, विशेषे । इतो इतः स्थित इत्यनर्था-
न्तरम् । न० । विशेषे । नावे कः । गतौ, ज्ञाने च । वाच० ।

‘ इतो तो वाक्यादौ ’ । इति प्राकृतसूत्रेण वाक्यादौ इति शब्देकारस्याकारः । ‘ इअ जं पिआ वसाणे ’ इअविअ सिअ कुसुमसरो इति । प्रा० व्या० । इति एवमर्थे, “इय सिद्धाणं सोक्खं” इति एवं सिद्धानां सौख्यमिति । औप० । “इय सव्वगुणाहाणं” एवमुक्तेन प्रकारेण सर्वगुणाधानम् इति । आव० । नि० सू० ॥

इयर-इतर-त्रि० इना कामेन तीर्यते तृ अप् । तरति पचाद्यच् । वा । नीचे, पामरे, वाच० ।

इत्तरि ए अय अहमंसिपुण विसिद्धे जाइकुल वलाइ-गुणोववेए एवं अप्पाणं समुक्कस्से ॥

इतरोयं जघन्यो हीनजातिकः कुलवदरूपादिभिर्दूरमपन्नैः सर्वजनावगीतोयमिति । अहं पुनर्विशिष्टजातिकुलवलादि-गुणोपेत एवमात्मानं समुत्कर्षयेदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥ “इयरइयरहिं कुवेहिं” इतरे सामान्यसाधुन्यो विशिष्टतराः साधव इति । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ॥

इयरकुल-इतरकुल-न० अन्तप्रान्तकुले, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ॥

इयरैयर-इतरेतर-त्रि० इतरद्वित्वं समासवद्भावश्च । अन्योन्य शब्दार्थे, । उक्त० १ अ० ॥

इयरैयरसंजोग-इतरेतरसंजोग-पुं० इतरेतरस्य परस्परस्य सं-योगो घटना । परस्परघटनायाम्, तदात्मसंयोगभेदे च उक्त० १ अ० । (तद्वक्तव्यतासंजोगशब्दे)

इयरैयरसावेक्ख-इतरेतरसापेक्ष-त्रि० परस्पराविरोधिनि, इत-रेतरसापेक्षात्वेषां पुनरासवचनपरिणत्या इतरेतरसापेक्षा परस्पराविरोधिनीनि । पो० ।

इयरैयरस्सय-इतरेतराश्रय-पुं० इतरेतर आश्रयति आ-श्रि-अच् अन्योन्याश्रये तर्कदोषभेदे, वाच० ।

इयरैयराजाव-इनरेतराजाव-पु-इतरेतरस्मिन्नजावः । अजाव-विशेषे, इतरेतराजावं वर्णयन्ति स्वरूपान्तरात्स्वरूपव्यावृत्ति रितरेतराजाव इति । स्वजावान्तरान्न पुनः स्वस्वरूपादव तथाऽऽत्स्वप्रसक्तेः स्वरूपव्यावृत्तिः स्वस्वभावव्यवच्छेद इतरे तराजावो ऽप्यापोहनमानिगद्यते ॥ उदाहरणमाहुर्ग्रन्थास्त-म्नस्वजावात्कुम्भस्वभावव्यावृत्तिरिति । रत्ना० ।

इर-इर-धा० ईर्यायाम्, कण्ठादित्वाद् यक् । उभ० । इर्यति इर्यते वाच० । ‘ कियेरे रहरि किल्लायें वा ’ पा० १८६ इति सूत्रेण कि-ल्लायें तस्य प्रयोगबोधनात् । तस्स इर किल्लायें, प्रा० व्या० । पाद पूरणे च । अव्य. व्य० । ईजे इराः पादपूरणे । उ । १२ । १७ इति सूत्रात् “ गेरह इर कल्लमागोवि ” इति- । प्रा० ।

इरमंदिर-इरमन्दिर-पुं० करजे, दे० ना०

इराव-इराव-देशी-गजे, दे० ना० ।

इरिआ-ईर्या-स्त्री-कुट्याम्, दे० ना० ।

इरिण-इरिण-देशी-कनके, दे० ना० ।

इरियज्जयण-ईर्याध्ययन-न० आचाराङ्गश्रुतस्कन्धस्य प्रथम चूलिकान्तर्गते तृतीयेऽध्ययने, तच्चाचाराङ्गपञ्चमाध्ययनावन्त्या ख्यस्य चतुर्थोद्देशकसूत्रम् । गामाणुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जा यं दुपरक्खमित्यादिनेर्यासंक्षेपेण व्यावर्णितेत्यत ईर्याध्ययनं निर्व्यूढमिति ।

अत्र त्रय उद्देशा उद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह निर्युक्तिकारः सन्वेवि यदवि इरिय विसोहि-कारगा तहवि अत्थिपविसेसो । उद्देशे उद्देशे, बोच्छामि समासओ किंपि ॥ १८ ॥

पढमे य उवागमणि-ग्गमोय अच्चाज्जीण च जयणा ।

वितिए आरूढ ठल्लणं, जंघा संतारपुच्छाया ॥ १९ ॥

तइयम्मि अदंसणया-अप्पनिबंधो य होइ उवहिम्मि ।

वज्जेयव्वं च सया, संसारियरायगिहगमणं ॥ २० ॥

(सन्वेत्यादि) सर्वेपि त्रयोपि यद्यपीर्याविशुद्धिकारकारत-थापि प्रत्युद्देशकमस्ति विशेषस्तं च यथाक्रमं किञ्चिच्छया-मि इति यथाप्रतिज्ञातमाह (पढगाहा) प्रयमोद्देशके वर्पा-काढादाधुपागमनं स्थानं तथा निर्गमश्च शरत्काढादौ यथा जघति तदत्र प्रतिपाद्यमध्वनि यतना चोति ष्ठीतीयोद्देशकेन वा-दावारूढस्य ठल्लनं प्रक्षेपणं व्यवर्णयते जंघा संतारं च पानीय यतना तथा नानाप्रकारं च प्रदने साधुनां यद्विधेयमेतच्च प्र-तिपाद्यमिति (तइयम्मि गाहा) तृतीयोद्देशके यदि कश्चि-द्धकादीनि पृच्छति तस्य जानताप्यदर्शनता विधेयैत्यम-धिकारः तयोपधावप्रतिबन्धो विधेयस्तदपहरणे च स्वजन-राजशृङ्गमनञ्च वर्जनीयं न च तेषामाख्येयमिति । आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ॥

इरियद्ध-ईर्यार्थ-त्रि० ईर्याविशुद्धयर्थे, तदर्थमाहरकरणोहि नातिक्रमः ‘ इरियट्ठाण य ’ ईर्यागमनं तस्या विशुद्धिर्युगमात्र-निहितदृष्टित्वमीर्याविशुद्धिस्तस्यै इदमीर्याविशुद्धयर्थम् । इह च विशुद्धिशब्दोपादीर्यार्थमित्युक्तम् वृत्तकितो ईर्या श्रुत्वावज्ञातः स्यादिति । स्था० ६ ठा० (तदर्थमाहरकरणे नातिक्रम इति ‘आहार’ शब्दे)

इरिया-ईर्या-स्त्री-ईरणमीर्या ईरगतिप्रेरणयोरस्मान्नावे एयत्ता गमने, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आचू० । स्था० । आव० । उक्त० । सूत्र० । ईर्यानिक्षेपणार्थं निर्युक्तिद्वयाह ।

एणमं ठवणा इरिया, दव्वे खेत्ते य काल्लजावे य ।

एसो खल्लु इरियाए, णिकखेवोअव्विहो होइ ॥ २३ ॥

दव्वइरिया उ तिविहा, सच्चित्ताचित्तमीसगा चेव ।

खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काळे काळो जहिं जोए ॥ २४ ॥

तत्र ऊच्येर्या सच्चित्ताचित्तमिश्रभेदात्त्रिविधा ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः । तत्र सचित्तस्य वापुरुपादेऽर्ज्यस्य यद्गमनं सा सचित्तऊच्येर्या एवं परमाणादिद्रव्यस्य गमनमचित्तऊच्ये-र्या । तथा मिश्रऊच्येर्या रयादिगमनमिति । क्षेत्रेर्या यस्मिन् क्षेत्रे गमनं क्रियते ईर्या वा वर्णयते । एवं काढेर्यापि ऊच्येति । आचा० । जावेर्याप्रतिपादनायाह- ।

जावइरिया उ छुविहा, चरणगई संजमगई य ।

समाणस्स कहं गमाणं, दोसं होइ पोरिस्सुप्पं ॥ २५ ॥

भावविषयेर्या द्विविधा चरणेर्या संयमेर्या च । तत्र संयमे-र्या सप्तदशाविधसंयमानुष्ठानं यदि वा असंख्येषु संयमस्था-नेष्वेकस्मात्संयमस्थानादपरं संयमस्थानं गच्छतः संयमे र्या जघति । चरणेर्या तु अत्रूचमत्रूचरगत्यर्थाः चरतेर्भावे व्युद्ग चरणं तद्रूपेर्या चरणेर्याः । चरणं गतिः गमनामित्य-र्थः तच्च श्रमणस्य कथं केन प्रकारेण भावरूपगमनं निर्दोषं जवतीत्याह-

आज्ञवणे य कावे, मगे जयणा य चैव परिसुद्धं ।

जंगेहिं सोऽज्ञसविधं, उपरिसुद्धं पसत्थं तु ॥ २६ ॥

तं प्रवचनसंग्रहगच्छार्थादिप्रयोजनं कावः साधनां विहरणयोग्योवसरे मार्गो जनेः पद्व्यां कुक्षः पन्था यतना उपयुक्तस्य युगमात्रदृष्टिं तदेवमात्रम्यनकाज्ञो मार्गयतना पदे-रेकैकपदव्यभिचाराद्ये जङ्गास्तेः पोरुशविधं गमनं प्रवति तस्य च यत्परिशुद्धम् । तदेव प्रशस्तं भवतीति दर्शयितुमाह—

चउकारण परिसुद्धं, अहवा वि होज्ज कारणाज्जाए ।

आज्ञवण जयणाए, कावे मगेय जइयवं ॥ २७ ॥

चतुर्भिः कारणैः साधोगमनं परिसुद्धं प्रवति तद्यथा आत्मन्यनेन दिवा मार्गेण यतनया गच्छत इति अथवा अकावेऽपि गज्ञानाद्यात्मन्यनेन यतनया गच्छतः शुद्धमेव गमनं प्रवत्येवं चूते च मार्गे साधुना यतितव्यमिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० (गमनं च यथा कर्तव्यन्तयेर्याप्ययने आचाराङ्गे प्रतिपादितं विहार-शब्दे छष्ट्यम्) “श्रियं च पञ्चवखायेज्जा ” ईरणमीर्या तां च सूद्धमां कायवागमां मनोगतां वा प्रशस्तां प्रत्याचक्रीति इति । आचा० १ श्रु० ७ अ० १ उ० । ईरणमीर्या गमनम् । तत्कार्यं कर्मणि च । एगेगस्स पसंतस्स, न होंति श्रियादयो गुणा ” ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः इह ईर्या-कार्यं कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते कारणे कार्यापचारादिति । आ० म० छि० । ईर्यासमितौ, “घण्टपरकमं किञ्चा जीवं च श्रियं सया,, जीव प्रत्यञ्चाञ्छेयमीर्यासमितिमिति । उक्त० ईरणमीर्या तत्सूत्राच्चोरणपुरस्सरकायात्सेगात्मकं सामाचारिजेदे च । ग० १ अधि ।

श्रियापञ्चय—ईर्याप्रत्यय—न० ईरणमीर्या गमनं तेन जनितमीर्या प्रत्ययम् । कर्मजेदे, सूत्र १ श्रु० १ अ० (एतच्छ्रुता श्रियावहिय शब्दे)

श्रियावह—ईर्यापथ—पुं० ईरगतिप्रेरणयोरस्माद् जावे एयत् । ईरणमीर्या तस्याः (तयावा) पन्था ‘ ईर्यापथः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । स्था० । ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टः पन्था ईर्यापथः । प्रव० ३ अ० । ईर्या गमनं तद्विषयः पन्था ईर्यापथः । ज० ११ श० १० उ० । आवा० । गमनमार्गे, ज० ३ श० ३ उ० । कश्चेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा भवतीति । आचा० १ अ० १ उ० । ईरणमीर्या तत्सम्बन्धः पन्था ईर्यापथस्तत्प्रत्ययं कर्मर्यापथम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । ईर्यापथप्रत्ययमीर्यापथम् । प्रति० । कर्मजेदे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । एतच्छ्रुतं भवति पथि चतुतो यथा कथंचिद्वनसिन्धेर्यत्प्राणि-व्यापादनं प्रवतीति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (अस्य बन्धन-कारणत्वविचारः कर्मबंध शब्दे) ।

श्रियावहकिरिया—ईर्यापथाक्रिया—स्त्री० क्रियाभेदे, सा च य-उपशान्तमोहादेरेकविधकर्मबन्धनमिति । स्था० ५ अ० । ईर्यापथक्रिया तूपशान्तमोहादारुणसयोगिकेवढिनं यावदिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० (एतस्या विस्तरेण वक्तव्यता श्रियावहिया शब्दे) ।

श्रियावहिय—ईर्यापथिक—न० ईरगतिप्रेरणयोरस्माद्भावे एयत् । ईरणमीर्या तस्याः पन्था ईर्यापथस्तत्र भवमीर्यापथिकम् । आवा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । ईरमीर्या तस्यास्तथा वा पन्था ईर्यापथः स विद्यते यस्य तदीर्यापथिकम् । एतच्च

शब्दव्युत्पत्तिमात्रम् प्रवृत्तिनिमित्तं तु इदम् सर्वत्रोपयुक्तस्य निकषायस्य समीकृतमनोवाक्याक्रियस्य या क्रिया तथा यत्कर्म तदीर्यापथिकम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

ऐर्यापथिक—न० ईरणमीर्या गमनन्तत्प्रधानः पन्था मार्गः ईर्यापथस्तत्र प्रवमैर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्यये कर्मजेदे, ज० ७ श० ७ उ० । कश्चेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा प्रवत्येतच्च व्युत्पत्तिनिमित्तं यतस्तिष्ठतोपि तद्वति प्रवृत्ति-निमित्तं तु स्थित्यजावस्तच्चोपशान्तकीणमोहसयोगिकेवढिनां भवति । सयोगिकेर्वाढिनोऽपि हि तिष्ठतोपि सूद्धमगात्र सञ्चारो प्रवत्युक्तञ्च “केवढीणं जंते! अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा पायं वा आगाहिच्छाणं पडिसाहेरिच्छा पञ्च मंते ! केवढीतेसु चेवागासपदेसेसु पडिसाहेरिच्छा णो इणट्टे समट्टे । कहं केवढिस्सणं वढाईं सरीरोवगरणाईं भवति वढोवगरणाईं प्रवति रणत्ताए केवढिणो संचापत्ति तेसु चेवागासपदेसेसु हत्थं वा पायं वा पडिसाहेरिच्छा ” तदेवं सूद्धमेतरागानुसञ्चाररूपेण योगेन यत्कर्म वध्यते तदीर्या-पथिकमीर्याहेतुकमित्यर्थः । तच्च द्विसमयस्थितिकमेकस्मिन् समये वेदितं तृतीयसमये तदपेक्षया चाकर्ममेतति कथमित्युच्यते यतस्तत्प्रकृतितः सातावेदनीयमकषायत्वात् स्थित्यभावेन वध्यमानमेवं परिशदति असुभावतोनुत्तरावपा-तिकसुखातिशायिप्रदेशतः स्थूढसूद्धमद्वुद्धादिबहुप्रदेशमिति उक्तम्—

अणं वायरमज्जयं, वहुं च लुक्खं च सुक्किं चैव ।

मदं महव्वतंतिय साताबहुद्धं च तं कम्मं ॥

अल्पं स्थितितः स्थितेरेवाजावात् बादरं परिणामतोनुभावतो मृच्छनुजावं बहु प्रदेशे सूद्धं स्पर्शतो वर्णेन शुद्धमदं लोपतः स्थूलचूर्णं मुष्टिमुक्तं कुड्यापतितं लेपवत् महाव्यय-मेकसमयेनैव सर्वोपगमात्सतो बहुदमनुत्तरावपातिकसुखा-तिशयं (श) यायान्ति उक्तमीर्यापथिकम् । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० (एतस्य बन्धविचारः कर्मबंध शब्दे) त्रयोदशे स्थाने च । आवा० । ऐर्यापथिकः केवलयोगप्रत्ययः कर्मबन्ध उपशान्तमोहादीनां सातवेदनीयबन्ध इति । सम० १३ स० (विस्तरेणैतस्य वक्तव्यता श्रियावहिया शब्दे)

श्रियावहियबंध—ऐर्यापथिकबन्ध—पुं० ईर्या गमनम् तत्प्रधानः पन्था मार्ग ईर्यापथस्तत्र भवमैर्यापथिकम् । केवलयोग प्रत्ययं कर्म तस्य यो बन्धस्स तथा । ऐर्यापथिककर्मणो बन्धे, तद्वक्तव्यता यथा ।

श्रियावहियानं जंते ! कम्मं किं ऐरइओ बंधइ, तिरिक्ख जोणिओ बंधइ, तिरिक्खजोणिणी बंधइ, मनुस्सो बंधइ, गणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ देवी बंधइ ? । गो० ! णो णेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ, णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुण्व-पक्खिस्सए पणुव मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति । पक्खिज्जमाणए पणुव मणुस्सो वा बंधइ मणुस्सी वा बंधइ मणुस्सा य वा बंधंति मणुस्सीओ य वा बंधंति अहवा-माणुस्सो य माणुस्सी य बंधइ । अहवा माणुस्सो य माणु-स्सीओ य बंधंति । अहवा माणुस्सा य मणुस्सी य बंधइ-

अहवा मणुस्सा य मणुस्सीओ य वंधंति । तं जंते ! किं इत्थी वंधइ, पुरिसो वंधइ, णपुंसगो वंधइ, इत्थीआ वंधंति पुरिसा वंधंति णपुंसगा वंधंति । एो इत्थी णो पुरिसो एो णपुंसगो वंधइ ? गोयमा ! णो इत्थी वंधइ णो पुरिसो वंधइ, जाव एो णपुंसगा वंधंति । पुन्वपन्नि वण्णए पणुच्च अवगयवेदा वंधंति, पन्निवज्जमाणए पणुच्च अवगयवेदो वा वंधइ अवगयवेदा वा वंधंति । जइ जंते ! अवगयवेदो वा वंधइ अवगयवेदा वा वंधंति तं जंते ! किं इत्थी पच्चाकमो वंधइ ? पुरिसपच्चाकमो वंधइ २ णपुंसगपच्चाकमो वंधइ ३ इत्थी पच्चाकमा वंधंति ४ पुरिसपच्चाकमा वंधंति ५ णपुंसगपच्चाकमा वंधंति ६ । उदाहु इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य वंधइ ? उदाहु इत्थी पच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य वंधंति २ उदाहु इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमो य वंधंति ३ उदाहु इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमा य वंधंति ४ उदाहु इत्थीपच्चाकमो य णपुंसगपच्चाकमो य वंधइ ५ उदाहु पुरिसपच्चाकमो य णपुंसगपच्चाकमो य वंधइ ६ उदाहु इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य णपुंसगपच्चाकमो य वंधइ ७ एवं एए उव्वीसं जंगा । जाव उदाहु इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमा य णपुंसगपच्चाकमा य वंधंति ! गोयमा ! इत्थी पच्चाकमो पि वंधइ, पुरिसपच्चाकमो वि वंधइ, णपुंसगपच्चाकमो वि वंधइ । इत्थी पच्चाकमा वि वंधंति, पुरिसपच्चाकमा वि वंधंति, णपुंसगपच्चाकमा वि वंधंति । ६ । अहवा इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य वंधइ ? २ एवं एए उव्वीसं जंगा जाणियव्वा जाव । अहवा इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमा य णपुंसगपच्चाकमा य वंधंति, । तं जंते ! किं वंधी वंधइ, वंधिस्सइ ? वंधी वंधइ न वंधिस्सइ २ वंधी न वंधइ वंधिस्सइ ३ वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ ४ न वंधी वंधइ वंधिस्सइ ५ न वंधी वंधइ न वंधिस्सइ ६ न वंधी न वंधइ वंधिस्सइ ७ न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ ८ गोयमा ! जवागरिसं पणुच्च अत्येगइए वंधी वंधइ वंधिस्सइ, अत्येगइए वंधी वंधइ न वंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव । अत्येगइए न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ । गहणागरिसं पणुच्च अत्येगइए वंधी वंधइ वंधिस्सइ एवं जाव अत्येगइए न वंधी वंधइ वंधिस्सइ एो चेव एं न वंधी वंधइ न वंधिस्सइ । अत्येगइए न वंधी न वंधइ वंधिस्सइ । अत्येगइए न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ । तं जंते ! किं साइयं सपज्जवसियं वंधइ, साइयं अपज्जवसियं वंधइ अणाइयं सपज्जवसियं वंधइ अणाइयं अपज्जवसियं वंधइ ? गोयमा !

साइयं सपज्जवसियं वंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं वंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं वंधइ एो अणाइयं अपज्जवसियं वंधइ ।

(नो नेरइओ इत्यादि) मनुष्यस्यैव तद्वन्धो यस्माद्वन्धा-
उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकवह्निनामेव तद्वन्धनमिति
(पुव्वपन्निवण्णए इत्यादि) पूर्वं प्राक्काळे प्रतिपन्नमैर्यापथिक
वन्धकत्वं यैस्ते पूर्वप्रतिपन्नकास्तान् तद्वन्धकत्वचित्तीयादि-
समयवर्तिन इत्यर्थः । ते च सदैव बहवः पुरुषा स्त्रियश्च सन्ति
उभयेषां केवह्निनां सदैव जावादत उक्तम् “ मणुस्साय मणु-
स्सीओ य वंधंतिति ” (पन्निवज्जमाणयेत्ति) प्रतिपद्यमानका-
नैर्यापथिककर्मवन्धनप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः । एषां च
विरहसम्भवादेकदा मनुष्यस्य स्त्रियाश्च एकयोगे एकत्वबहु-
त्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः, द्विकयोगे तथैव चत्वारः, एव-
मेते सर्वेऽप्यष्टावेतेदेवाह (मणुस्सो वा इत्यादि) एषां
च पुंस्त्वादि तत्तल्लिङ्गपेक्षया न तु वेदापेक्षया क्षीणोप-
शान्तवेदत्वात् । अथ वेदापेक्षयास्त्रीत्वाद्यधिकृत्याह “ तं जं-
ते । किमित्यादि नो इत्थी इत्यादिना ” च पदत्रयनिषेधेना-
वेदकः प्रश्नितः उत्तरं तु पक्षां पदानां निषेधः सप्तमपदोक्त-
स्तु व्यपगतवेदस्तत्र च पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपाद्यमानकाश्च
ज्वन्ति तत्र पूर्वप्रतिपन्नकानां विगतवेदानां सदाबहुत्वभावा-
दाह (पुव्वपन्नीत्यादि) प्रतिपद्यमानकानान्तु सामयिक-
त्वात् विरहजावेनैकादिसम्भवाद्विकल्पद्वयमत एवाह । (पन्नि-
वज्जमाणेत्यादि) अपगतवेदमेर्यापथिकवन्धमाश्रित्य स्त्री-
त्वादिभूतजावापेक्षया विकल्पयन्नाह । “ जइ इत्यादि तं जंते !
! तदा भदन्त ! तदा कर्म इत्थी पच्चाकमेति भावप्रधानत्वाद्भिदे-
शस्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं ज्ञततां नीतं येनावेदेकनासौ स्त्रीपश्चा-
त्कृत एवमन्यावपि ईहैकैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां पङ्क्ति-
ल्पाः, द्विकयोगे तु त्रिषु द्विकयोगेषु तथैव चादश, त्रिकयोगे
पुनस्तथैवाष्टावेते च सर्वे र्पाङ्गशतिः । सूत्रे च चतुर्भङ्गयष्टभङ्गी-
नां प्रथमं विकल्पा दर्शिताः सर्वान्तिमश्चेति । अथैर्यापथिक-
कर्मवन्धनेमय कादत्रयेण विकल्पयन्नाह (तं भंते इत्यादि)
तैर्यापथिककर्मवन्धी बध्वान् वध्नाति जन्तस्यति चेत्येका
विकल्पः ! एवमन्येऽपि सप्त भङ्गा एषां च स्थापना उत्तरन्तु
(भवेत्यादि) भवे अनेकत्रोपशमादिश्रेणिप्राप्त्या आकर्ष-
णैर्यापथिककर्मानुग्रहणं जवाकर्षस्तं प्रतीत्य अस्यैको जव-
त्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि पूर्वभवे उप-
शान्तमोहसत्वे सत्त्वैर्यापथिकं कर्म बध्वान् वर्तमानजपे
चोपशान्तमोहत्वे वध्नाति अनागतं च उपशान्तमोहावस्थायां
भन्तस्यति । १ । द्वितीयस्तु यः पूर्वस्मिन् जवे उपशान्तमोह-
त्वं बध्वान् वर्तमाने च क्षीणमोहत्वं प्राप्तः स पूर्व बध्व-
वान् वर्तमाने च वध्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्जन्तस्यति । २ ।
तृतीयः पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहत्वे बध्वान् तत्प्रतिपत्तितां
न वध्नाति अनागतं च माहावस्थायां भन्तस्यति । ३ । चतुर्थ-
स्तु शैलेशीपूर्वकाळे बध्वान् शैलेश्यां च न वध्नाति न च
पुनर्भन्तस्यति । ४ । पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि नोपशान्तमोहत्वं
बध्वानिति न बध्वान् अधुना बध्वमिति वध्नाति पुनरप्येव-
त्काळे उपशान्तमोहाद्यवस्थायां जन्तस्यतीति । ५ । षष्ठः पुनः
क्षीणमोहत्वादि न बध्वान् न पूर्व बध्वान् । अधुना तु क्षीण-
मोहत्वं बध्वमिति वध्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्न जन्तस्यती-
ति । ६ । सप्तमः पुनर्जन्मस्य, स हि अनादौ काळे न बध्वान्

अधुनापि कश्चिन्न वध्नाति काशान्तरे तु भन्त्यतीति । १ ।
 अष्टमस्त्वमव्यस्य स तु प्रतीति एव । (गङ्गागिरिसमि-
 त्यादि) एकस्मिन्नेव ज्ञेये पर्यापथिककर्मपुङ्गवानां ग्रहणरूपो
 य आकर्षोऽसौ ग्रहणाकर्षस्तं प्रतीत्यास्त्येकः कश्चिज्जीवः
 प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि-उपशान्तमोहादिर्यैर्ध्यापथिकं
 कर्म वध्नाति नदातीतसमयोपेक्षया वरुवान् वर्तमान-
 समयापेक्षया च वध्नाति अनागतसमयापेक्षया तु न-
 न्त्स्यतीति । १ । द्वितीयस्तु केवली स हातीतकाले वरुवान्
 वर्तमाने च वध्नाति शैलेइयवन्मायां पुनर्न भन्त्यतीति । २ ।
 तृतीयस्तु उपशान्तमोहान्वे वरुवान्स्तत्प्रतिपतितस्तु न वध्नाति
 पुनस्तत्रैव ज्ञेये उपशमश्रेणिप्रतिपत्तो भन्त्यतीति एक-
 मवे चापशमश्रेणी हिः प्राप्यत प्वेति । ३ । चतुर्थः पुनः स-
 योगिन्ये वरुवान् शैलेइयवन्मायां न वध्नाति न च न्त्स्यतीति
 । ४ । पञ्चमः पुनरायुयः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न
 वध्नाति न वरुवान् अधुना तु वध्नाति वध्नाति । तद्वत्त्वाया
 एव चैत्यत्समये तु पूर्व पुनर्नन्त्यतीति । ५ । पष्ठस्तु नास्त्येव
 तत्र न वरुवान् वध्नातीत्यनयोरुपपद्यमानत्वेऽपि न भन्त्य-
 तीत्यस्यानुपपद्यमानत्वात्, तथाह्यायुयः पूर्वभागे उपशा-
 न्तमोहत्वादि न वध्नाति न वरुवान्स्तत्प्रतिपतितसमये च वध्ना-
 ति ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्त्यत्येव न तु न न्त्स्यति समय-
 मात्रस्य बन्धस्येहाज्ञावात्, यस्तु मोहोपशमनिर्ग्रन्थस्य समया-
 न्तरमरणेनैर्यापथिककर्मबन्धः समयमात्रो भवति नासौ
 पष्ठविकल्पहेतुस्तदनन्तरमैर्यापथिककर्मबन्धाभावस्य जवान्त-
 रवर्तित्वात् ग्रहणाकर्षणस्य चेह प्रक्रान्तत्वात् । यदि पुनः सयो-
 गिचरमसमये व ध्नाति ततोऽनन्तरं न भन्त्यतीति विवक्ष्येत
 तदा यत्सयोगिचरमसमये वध्नातीति तद्वन्धपूर्वकमेव स्या-
 द्वावन्धपूर्वकं तत्पूर्वसमयेषु तस्य बन्धकत्वात् । एवं च द्वि-
 तीय एव जज्ञः स्यान्न पुनः पष्ठ इति । ६ । सप्तमः पुनर्नव्यवि-
 शेषस्य, अष्टमस्त्वमव्यस्येति । इह च ज्ञाकार्षोपेक्षेण प्रष्टासु
 जज्ञकेषु “वंधी वंधइ वंधिस्सइ” इत्यत्र प्रथमे भङ्गे उपशान्त-
 मोहः । ‘वंधी वंधइ न वंधिस्सइ’ इत्यत्र द्वितीये क्रीणमोहः ।
 ‘वंधी न वंधइ वंधिस्सइ’ इत्यत्र तृतीये उपशान्तमोहः । ‘वंधी
 न वंधइ न वंधिस्सइ’ इत्यत्र चतुर्थे शैलेइगीगतः । ‘न वंधी
 वंधइ वंधिस्सइ’ इत्यत्र पञ्चमे उपशान्तमोहः । ‘न वंधी वंधइ
 न वंधिस्सइ’ इत्यत्र षष्ठे क्रीणमोहः । ‘न वंधी न वंधइ वंधिस्सइ’
 इत्यत्र सप्तमे ज्ञयः । ‘न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ’ इत्यत्रा
 ष्टमे ऽभ्ययः । ग्रहणापेक्षेण पुनरेतेषु एव प्रथमे उपशान्तमोहः
 क्रीणमोहो वा, द्वितीये तु केवली, तृतीये उपशान्तमोहः, चतुर्थे
 शैलेइगीगतः, पञ्चमे उपशान्तमोहः क्रीणमोहो वा, षष्ठेऽभ्ययः,
 सप्तमे भव्या भाविमोहोपशमो जाविमोहकयो वा, अष्टमे
 त्वज्जव्य इति श्रैर्यापथिकबन्धमेव निरूपयन्नाह “तमित्यादि”
 तदैर्यापथिकं कर्म साङ्गं सपञ्जवसियमित्यादिचतुर्भङ्गां, तत्र
 चैर्यापथिककर्मणः प्रथम एव जज्ञे बन्धोन्त्येषु तदस्मभवा-
 दिति, भ० ८ श० ८ उ० ।

इरियावहिया-ईर्यापथिका-खी०-ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः पथि
 जाता पथिका ईर्या चासौ पथिका च ईर्यापथिकेति । गम
 नप्रधानमार्गात्पत्ते, आ० सू० ४ अ० ।

ऐर्यापथिकी-खी०-ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टस्तत्प्रधानो वा
 पन्था ईर्यापथ्यस्तत्र ज्ञावा ऐर्यापथिकी । स्था० २ उ० ।
 आव० ४ अ० । व्युत्पत्तिमात्रमिदं प्रवृत्तिनिमित्तं तु यः
 केवलयोगप्रत्यय उपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीयकर्म-

बन्धः सा ईर्यापथिकी । प्रच० १२१ द्वा० । क्रियाभेदे-

अजीवकिरिया दुविहा पपुत्ता तंजहा इरिआवहिआ
 चेव संपराइया चेव ।

यत्केवलयोगप्रत्ययमुपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीय-
 कर्मतया जीवस्य पुङ्गवरारोभेभवनं सा ऐर्यापथिकी क्रिया ।
 इह जीवव्यापारेण्यजीवप्रधानत्वविवक्षया जीवक्रियेयमुक्ता
 कर्मविशेषावयोपथिकी क्रियोच्यते यतोनिहितम् “इरियाव-
 हिया किरिया दुविहा वज्जमाणा वेइज्जमाणा य जा पढमस-
 मये वच्चा, धीयसमये वेइया सा वच्चा पुट्टा वेइया णिज्जिता
 से य काले अकम्मं वा वि भवइत्ति । स्था० २ उ० ।

तत्स्वरूपं यथा—

एसाउ होनवत्ती, इरिआवहिआ अओ पचक्खामि ।

इह खलु अणगारस्स, समिइ गुत्तीसु गुत्तस्स ॥६०॥

सययं तु अप्पमत्तस्स, जावओ जाव चक्खुपम्हं पि ।

निवयइ ता सुहुमा हु, इरिआवहिआ किरिअएसा ॥६१॥

इह खल्वनगरस्य साधोः समितिषु ईर्यासमित्यादिषु मनो-
 गुण्यादिषु गुत्तस्य संवृतस्य सततमेवाप्रमत्तस्य उपशान्तमोह
 क्रीणमोहसयोगिकेवलविक्षणस्थानकत्रयवर्तितः । अन्येषां तु
 अप्रमत्तानामपि कपायप्रत्ययकर्मबन्धसद्भावेन केवलयोगनि-
 मित्तकर्मबन्धोदयसंभवात्प्रमत्तज्ञाधेनात्रग्रहणं प्रगवतः पु-
 ष्यस्य यावच्चक्षुः पद्मापि निपतति स्यन्दते इदं च योगस्या-
 पवक्ष्णं ततोऽयमर्थो यावच्चक्षुर्निमेगोन्मेयमात्रोपि योगः संज-
 वति तावत्सूक्ष्मा एकसामयिकबन्धत्वेनात्यल्पासातवन्धवक्ष्ण-
 ना क्रिया भवति । पपा हु स्फुटमैर्यापथिकी क्रिया त्रयोद-
 शीति । प्रच० १२१ द्वा० । आच० ।

विस्तरेण तस्याः स्वरूपं सा कस्य भवति किञ्चूता वा

क्लिष्टकर्मफला वा इत्येतद्दर्शयितुमाह—

अहावरे तेरसमे किरियाट्टाणे इरियावहिएति आ-
 हिज्जइ इह खलु अतत्ताए संदुरुस्स अणगारस्स इरि-
 यासमियस्स जासासमियस्स एसणासमियस्स आयाण-
 नंरुमत्ताणिकखेवणासमियस्स उच्चारपासवणखेव्हासिं-
 णाणजद्धपारिट्ठावणिआसमियस्स मणसमियस्स वयसमि-
 यस्स कायसमियस्स मणगुत्तस्स वयगुत्तस्स कायगु-
 त्तस्स गुत्तिदियस्स गुत्तवंचयारिस्स आउत्त गच्छमाण-
 स्स आउत्तं निट्टमाणस्स आउत्तं णिसियमाणस्स आ-
 उत्तं तुयट्टमाणस्स आउत्तं जुज्जमाणस्स आउत्तं जास-
 माणस्स आउत्तं वत्थं परिग्गहं केवढं पायपुंउणं गिएहमा-
 णस्स वा णिक्खिवमाणस्स वा जाव चक्खुपम्हं पि वा
 यमवि अत्थिविमाया सुहुमा किरिया इरियावहिया नाम
 कज्जइ सा पढमसमए वच्चा पुट्टा वितीयसमए वेइया
 तइय समए णिज्जित्ता सा वच्चा पुट्टा उदीरिया वेइया
 णिज्जित्ता सेयंकाट्ठे अकम्मयावि जवंति एवं खलु तस्स
 तप्पतियं सा वज्जंति आहिज्जइ तेरसमे किरियाट्टाणे इरि-
 यावहिएति आहिज्जइ ॥ से वेमि जे य अतीता जे य पनु-
 पन्ना जे य अगिमिस्सा अरिहंता जगदंता सज्जे ते एयाइ-

चेव तेरसकिरियाद्याणां जासिसु वा जासेति वा जासिस्संति वा पन्नविंसु वा पन्निंति वा पन्निस्संति वा एवं चेव तेरसं किरियाद्याणं सेविंसु वा सेविंति वा सेविस्संति वा ॥ २३ ॥

इह जगति प्रवचने संयमे वा वर्तमानस्य । खलु शब्दोऽवधारणेऽलंकारे वा । आत्मनो ज्ञः आत्मत्वं तदर्थमात्मत्वार्थं संवृतस्य मनोवाक्कायैः परमार्थत एव संवृतस्यैवात्मनो वाऽपरस्य त्वसंवृतस्यात्मतत्त्वमेव नास्ति सद्वृत्तात्मकार्यकारणात् । तदेवमात्मार्थं संवृतस्यानगारस्यैर्यापथिकादिभिः पञ्चभिः समितिभिर्मनोवाक्कायैः समितस्य तथा तिसृभिर्गुणैः पुनर्गुणग्रहणमेतानिरेव गुणिर्गुणो ज्ञवतीत्यस्यार्थस्याविर्भावनायात्यादरस्यापनार्थं वेति । तथा गुणैर्निद्रियस्य नवग्रहचर्यगुणैः पेतग्रहचारिणश्च सतस्तथोपयुक्तं गच्छतस्तिष्ठतो निषीदतो मुनेस्त्वन्वर्त्तनां कुर्वाणस्य तथोपयुक्तमेव वस्त्रं पतद्गृहं कम्बलं वा पादपुञ्जनं वा गृह्यतो निक्षिपतो वा यावच्चक्षुःपद्मनिपातमप्युपयुक्तं कुर्वतः सतोऽत्यन्तमुपयुक्तस्याप्यस्ति विद्यते । विविधामात्रविमात्रा तदेवं विधा सूक्ष्माक्षिपद्मसंचलनरूपादिकेर्थापथिका नाम क्रिया केवलानापि क्रियते । तथाहि । सयंगिजीवो न शक्नोति क्लृप्तमप्येकं निश्चलः स्यातुमग्निना ताप्यमानोदकवत्कर्मणः शरीरानुगतः सदा परिवर्तयन्नेवास्ते । तथाचोक्तं “ केवलीणं ज्ञते! अस्मि समयंसि जेसु आगासपणसेसु ” इत्यादि तदेवं केवलिनोपि सूक्ष्मगात्रसंचारा ज्ञवन्तीह च कारणे कार्योपचारात्तया क्रियया यद्वध्यते कर्म तस्य कर्मणो या अवस्थास्ताः क्रियाः ता एव दर्शयितुमाह । (सापढमसमये इत्यादि) या सावकापायिणः क्रिया तथा यद्वध्यते कर्म तत्प्रथमसमय एव वरुं स्पृष्टं चेति कृत्वा तत्क्रियैव वरुस्पृष्टेत्युक्ता तथा द्वितीयसमये वेदितेत्यनुचूता तृतीयसमयेऽतिजीर्णा । एतदुक्तं भवति । कर्मयोगनिमित्तं बध्यते तत्स्थितिश्च कषायायत्ता तदभावाच्च न तस्य सांपरायिकस्येव स्थितिः किंतु योगसद्भावाद्बध्यमानमेव स्पृष्टतां संश्लेषं याति । द्वितीयसमये त्वनुभूयते तच्च प्रकृतितः सातावेदनीयं स्थितितो द्विसमयस्थितिकमनुभावतः शुभानुभावमनुत्तरोपपातिकदेवसुखातिशायि देशतो बहुप्रदेशमस्थिरवन्धं बहुव्ययं च । तदेवं सयंपथिका क्रिया । प्रथमसमये वरुस्पृष्टा द्वितीयसमये उदिता वेदिताऽतिजीर्णा भवति (सयंकावेत्ति) आगामिनि तृतीयसमये तत्कर्मापेक्षया कर्मतापि च भवति । एवं तावद्गीतरागस्यैर्याप्रत्ययिकं कर्माधीयते संवध्यते । तदेतन्नयोदशं क्रियास्थानं व्याख्यातम् । ये पुनस्तेज्योऽप्ये प्राणिनस्तेषां सांपरायिको बन्धस्ते तु यानि प्रागुक्तानीर्यापथवर्ज्यानि द्वादश क्रियास्थानानि तेषु वर्त्तन्ते तेषां तद्वर्तिनामसुमतां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगानि-मित्तः सांपरायिको बन्धो भवति । तत्र च प्रमादस्तत्र कषायायोगाश्च नियमाद्भवन्ति । कषायिणश्च योगा योगिनस्त्वेते ज्ञान्याः । तत्र प्रमादकषायप्रत्ययिको बन्धोऽनेकप्रकारा स्थितिः । तद्वद्विस्तु केवलयोगप्रत्ययिको द्विसमयस्थितिरेवेर्याप्रत्ययिक इति स्थितम् ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० । भ० । आव० । आ० चू० । (चतुर्विंशतिदण्डकस्या वक्तव्यता किरियाशब्दे) ऐर्यापथिक्याः प्रतिक्रमणावश्यकता यथा ईर्यापथ प्रथमप्रतिक्रमणं कृत्वा न किंचिदन्यत् कुर्यात्तदशुक्तापत्तेरिति । दश० चू० २ ।

तथा च महानिशीथे—

गोयमा एं अप्प. रुक्ताए इरियावहियाए न कप्पइ चेव

काउं किंचि चिइवंदणा जायाइयं फडासायमज्जिकंखुगाणं एणं अट्ठणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जहाणं गोयमा ! समुत्तत्थो जयपंचमंगळा थिरपरिचयं काज्जणं तत्रो इरियावहियं अञ्जीए से जयवं कय एए विहिए तमिरियावहीए महं.ए गोयमा ! जहा णं पंचमंगळमहसुयं खंधे से जय वमिरियावहियमहिज्जित्ताणं । महा० १ अ० ।

एतस्याः प्रतिक्रमणं स्वरूपञ्च यथा—

इच्छामि पन्तिकमिडं इरियावहियाए । विराहणाए गमणागमण । पाणकमणे वीयकमणे हरियकमणे । ओसाउत्तिगपणगदगमटीमकमासंताणासंकमणे जेमे जीवा विराहिया एगिंदिया वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेइंदिया अजिहया वात्तया वेसिया । संघाइया संघट्टिया परियाविया किल्लामिया उदविया ठाणओ ठाणं संकामिया जीवियाओ ववरोविया तस्स मिच्छामि चुक्कं ।

इच्छाम्यभिष्टपामि प्रतिक्रमितुं निवर्त्तयितुमीर्यापथिकार्यां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते । तस्येति योगः अनेन क्रियाकावमाह ‘मिच्छामि चुक्कं’ इति अनेन तु निष्ठाकावमिति तत्रैरणमीर्या गमनमित्यर्थः तत्प्रधानः पत्न्या ईर्यापथः तत्र नवा ईर्यापथिका तथा किंविशिष्टायामित्यत आह । विराध्यन्ते दुस्त्रं स्थाप्यन्ते प्राणिनोऽनयेति विराधना क्रिया तस्यां विराधनायां तस्या योऽतिचार इति वाक्यशेषस्तस्येति योगः विषयमुपदर्शयन्नाह गमनं चागमनं चेत्येकवद्भावस्तस्मिन्स्तत्र गमनं स्वाध्यायादिनिमित्तं वसतिरिति आगमनं प्रयोजनपरिसमाप्तौ पुनर्वसतिमेवेति तत्रापि यः कथं जातोतिचार इत्यत आह । ‘पाणकमणे, प्राणिनो द्वीन्द्रियादयस्त्रयो गृह्यन्ते तेषामाक्रमणं पादेन क्रीरुनं प्राण्याक्रमणं तस्मिन्निति तथा वीजाक्रमणे अनेन वीजानां जीवत्वमाह-हरिताक्रमणे अनेन तु सकलवनस्पतिरेव तथा अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसंतानसंक्रमणे सति तत्रावश्यायोज्ञविशेषः इह चावश्यायग्रहणमिति स यतः शेषजलसंज्ञोगपरिहरणार्थमित्येवमन्यत्रापि भावनीयम् उत्तिगा गृह्णैजाकृतयो ये जीवाः कीटिका नगराणि वा पनक इल्लि दगमृत्तिका विखल्लुः अथवा दगग्रहणादप्यायः मृत्तिकाग्रहणात्पृथिवीकायः मर्कटसंतानं कोटिकाजावमुच्यते ततश्चावश्यायश्चोत्तिङ्गाश्चेत्यादिद्वन्द्वः अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसंतानास्तेषां संक्रमणमाक्रमणं तस्मिन्किंवहुना कियन्तो जेदेनाख्यास्यन्ते सर्वे ये मया जीवा विराधिता दुःखेन स्थापिताः एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयः द्वीन्द्रियाः कृत्यादयः त्रीन्द्रियाः पिपीलिकादयश्चतुरिन्द्रिया नमरादयः पञ्चेन्द्रिया मूषिकादयः अजिहता अजिमुख्येन हताश्चरणेन घट्टिताः उत्तिक्क्य विक्किता वा वात्तिताः पुञ्जीकृताः धूल्या वा स्थिता इति श्लेषिताः त्रिष्टा भूरित्यादिषु वा वगिताः संघातिताः अन्योन्यं गात्रैरेकत्र वगिताः संघट्टिताः मनाक् स्पृष्टाः परितापिताः समन्ततः पीरिताः क्रामिताः समुद्धातं नीताः शानिमापादिता इत्यर्थः । अपह्ताविताः उज्जसिताः स्थानात्स्यानं संक्रामिताः स्वस्थानात्परस्थानं नीताः जीविताद्वधपरोपिता मारिता इत्यर्थः एवं यो जातोतिचारः तस्येत्येतावता क्रियाकावमाह । तस्स मिच्छामि चुक्कं मनेन निष्ठाकावमाह मिथ्यादुष्कृतं पूर्ववदेवं तस्येत्युजयत्र

योजना सर्वत्र कार्या । आय० ४ अ० । इच्छामि पञ्चकामितु
निपुण्यनष्टं पस संलेख्या इरियावहियाप । विस्तरस्तु ग-
मणेत्यादि । आय० चू० ४ अ० ।

ननु द्वयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणनमयेऽथवा सामायिके
कृते सनि एकस्य हस्नादपरेण चरचक्रको पानित उन्नयोर्मध्ये क-
स्येयापयिकी समायाति किमुभयपि प्रतिक्रामनः एको वेति ।
(उत्तरम्) अथ द्वयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणादीं सावधान-
तयेकेन चरचक्रको गृहीतो भवति अथ यदि द्वितीयहस्तवगने-
न हेतुना पतति तदा तस्येयापयिकी समायाति यदि च गृहीतो
प्यसावधानतयेव तदानीयोरपीर्यापयिकी समायातीति । १ ।
तथा यः शुद्धाश्रित्य कुवाणः शुद्धाचारं च पात्रयन् ईयापयिकी
मागतानं जानाति सफियद्भिर्मुहूर्तस्तां प्रतिक्रामतीति (उत्तरम्)
अथ शुद्धाश्रित्यायां क्रियमाणायां सोपयोगनया प्रमार्जनादिविधि-
नोपेक्षणादाह ईयापयिकी नायाति यनस्तामाश्रित्य काष्ठ-
मानमुक्तं ज्ञातं नास्ति तवापि क्रियान्तरे क्रियमाणे ईयापयि-
की प्रतिक्राम्यते यतो महत्यां वेत्तायां मनांयचः कार्यापयोगा-
त्तां तस्यगवगोथो न भवतीति ॥२॥ ईयां गमनं तस्याः पन्था
मार्गं ईयापय स्तत्र जवा या समितिः ईयां समितिश्चक्षणा सा
पेयापयिकी । समितिर्नदे, स्वा० ६ ग० । (तच्छब्दयता इरि-
यासमिद्ध शब्दे । पेयापयिक्यापरिगम्यः कल्प शब्दे । उच्चा-
रादां ईयांप्रतिक्रान्तस्या इति पञ्चकामण शब्दे)

इरियासमिद्ध-ईयां नामिति-श्री० सम्यगितिः प्रवृत्तिः समितिः
ईयायां गमने, समितिश्चतुर्व्यापारपूर्णतयेतीर्यासमितिः ।
समितिर्भेदः । स्वा० ७ ग० । आय० । पा० । सम० । प्रव० ।
तत्स्वरूपं धर्मसंग्रहे यथा- धर्मस्यावरजन्तुजानाभयदान-
दीक्षितस्य मुनेरावश्यके प्रयोजने गच्छतां जन्तुरज्ञानिमित्तं
स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादाग्रादारस्य युगमात्रार्थं यावधि-
गच्छ्य ईरणं ईयां गतिस्तस्यां समितिरीर्यासमितिर्गदाहः "पु-
रश्चो जुगमायाप, पेहमाणो महि चरे । वज्रतो वीथरहरिवाहं,
पाणे अद्गमद्वित्रं ॥ १ ॥ उवायं विस्ममं स्वाणु, विज्जत्रं परि-
ज्जप । संकमेण न गच्छेज्जा, विज्जमाणे परधमं" १ पूर्वविधाप-
योगेन गच्छतां यतोः कथंचित्प्राणिचक्रोऽपि प्राणिवधपापं न
जयति यदाह "उच्चाद्विग्रमि पाण, इरिआसमिधस्स संकम-
द्वाप । वा चज्जिज्जुङ्गिगी मारेज्ज तज्जागपासज्ज ॥ १ ॥ न-
य तस्स तत्तिमित्तो, वंसुहमो विदमिओ समप । गज्जोउयवोगे,
सव्वजावेण सोजम्हा १ तथा "जिअदुपमरदुवज्जीवां, अज-
द्वारस्स निच्छओ हिंसा । पयदस्स णत्थिवंधो, हिंसा मित्तेण स-
मिदस्स", १ ध० ३ अधि० प्रव० । जीवसंरक्षवण जुगमेत्ततर-
दिदस्स अप्पमादिणो संजमो च करणुप्पायणाणिमित्तं जा ग-
मणकिरिया सा इरियासमिती । नि० चू० १ अ० । ईयांसमि-
तिर्नाम रयशकटयानं वाहनाकांतेषु सुर्यरश्मिप्रतापितेषु प्रासु-
कविधक्तेषु पथिषु युगमात्रद्विना ज्ञाया गमनागमनं कर्तव्य-
मिति । आय० ४ अ० । ईयांसमिर्तेविस्तेरेण स्वरूपमाह ।

आश्रवणेण काष्ठे, मगेण जयणापय ।

चतुकारणपरिसुद्धं, संजप इरियं रिप ।

आश्रम्यनेन काष्ठेन मार्गेण यतनया च चतुःकारणैरेभिरेव
आश्रम्यनादिभिः परिशुद्धा निर्दोषा चतुःकारणपरिशुद्धा तां
संयतो यतिरीर्यांगति (रिपति) रीयेतानुष्ठानं विपयतया
प्राप्नुयात् यदा सुख्यत्ययाच्चतुःकारणपरिशुद्ध्या ईर्यारीयेत
गच्छेत् आश्रम्यनादीन्येव व्याख्यातुमाह-

तथाश्रवणं एण-दंसाणं चरणं तथा ।

काष्ठे य दिवसे वृत्ते, मगाउपहृविज्जए ॥

वज्जएतत्र तेष्वश्रम्यनादिषु मध्ये आश्रम्यनं यदाश्रम्य गम-
नमनुज्ञायते निराश्रम्यनस्य हि नानुज्ञातमेव गमनं ततः किमि-
त्याह-ज्ञानं सूत्रार्थज्ञायात्मकागमरूपं दर्शनं दर्शनप्रयोजनं
चरणं चारित्र्यं तथा शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थत्वेन द्वित्वादिजङ्ग-
सुचकस्ततोयमर्थः प्रत्येकं ज्ञानादीन्याश्रित्य चित्कादिसंयो-
गेन वा गमनमनुज्ञातमाश्रम्यनंति व्याचष्टे काष्ठश्च प्रस्तावा-
दीयंगा दिवस उक्तस्तीर्थवृद्धादिभिरिति गम्यते रात्रौ ह्यच-
क्षुर्विषयत्वेन पुष्टराश्रम्यनं विना नानुज्ञातमेव गमनं मार्ग-
णोत्तार व्याख्यातुमाह मार्ग इह सामान्येन पन्थाः स उत्पथे-
नोन्मार्गेण वर्जितो रहितः उत्पथवर्जितः उक्तसंयन्धः उत्पथेहि
वज्रत आत्मसंयमविराधनादयो दोषाः । यतनेति चारं शुद्धपुत्राह ।
द्व्यओ खेत्तओ चव, काष्ठओ जावओ तथा ।

जयणा चउविहा वृत्ता, तं मेवि तयओ मुण ।'

(द्व्यओ इत्यादि) सुगममेव नयरं तामिति चतुर्विधयतनां
मे कीर्तयतः सम्यक् प्ररूपानिधानचारेण संशब्दयतः नृणां
कर्णय शिष्येति गम्यते । यथा प्रतिज्ञातमेवाह-

द्व्यओ चवकुणापेहे, जुगमेत्तं च खेत्तओ ।

काष्ठओ जाव रीएज्जा, उवउत्ते व जावओ ॥

उच्यते इति जीवादिकश्च्यमाश्रित्येयं यतना यच्चकुणा दृष्ट्या
प्रेक्षताचक्राकयेत्प्रक्रमात् जीवादिषु च्यमवलोच्यं च संय-
मात्मविराधना परिहारेण गच्छेदिति ज्ञावो युगमात्रं च चतु-
हेस्तप्रमाणं प्रस्तावात्क्षेत्रं प्रेक्षेत् इयं क्षेत्रतो यतना काष्ठतो
यतना यावत् (रीएज्जसि) रीयते यावन्तं काष्ठं पर्यटति
तावत् काष्ठमिति गम्यते उपउक्तश्च भावतो दत्तावधानो यद्री-
यते इयं भावमङ्गीकृत्य यतना । उपयुक्तत्वेमेव स्पष्टयितुमाह ।
इंदियत्ते विवज्जत्ता, सज्जायं च पंचहा ।

तस्सुत्तीतपुरकारे, उवउत्तो रियं रए ॥

इन्द्रियार्थान् शब्दादीन् विवर्ज्य तदनाप्यवसानतः परिहृ-
त्य स्वाध्यायं चैव चः समुच्चये एवकारोऽपि शब्दार्थस्ततो
यमार्थान् केवलमिन्द्रियार्थान् विवर्ज्य किंतु स्वाध्यायं चापि
पञ्चभूतं वाचनादिभेदतः पञ्चप्रकारं गत्युपयोगापघातित्वा-
त्ततश्च तस्यामेव ईर्यायां मूर्तिः शरीरमर्थाद् व्याप्रियमाणा
यस्याज्जा तन्मूर्तिस्तया तामेव पुरस्करोति तत्रैवोपयुक्ततया
प्राधान्येनाङ्गीकुन्ते इति तत्पुरस्करोऽनेन कायमनसास्तत्प-
रतोक्ता पचसो हि तत्र व्यापार एव न समस्ति एवमुपयुक्तः
सद्दीर्या रीयेत यतिरिति शेषः । सर्वत्र च संयमात्मविराधनैव
विपक्षे दोष इति सूत्रपञ्चकार्यः । उक्त० ४ अ० ।

ईर्यासमितौ उदाहरणं यथा-एको साहू समणगुणजाविओ
इरियासमिद्ध जुत्तो विहरइ । एत्थंतरे सब्बासाणं चलियं ।
पउत्तावही साहुं दट्ठं परमज्जत्तीए वंदइ पसेसइ य देवस-
ज्जामज्जामओ तओ मिच्छदिट्ठी एगो देवो असइहंतो समागओ
साहुस्स, वियारचूमि पइद्विस्स पुरओ मच्चियणमाणाओ
मंडुकलियाओ विगव्वइ । पच्छओ य मत्तहत्थि तथा वि गइं न
भिदइ । तओ हत्थिणा उच्चिक्खिक्खण भूमिप पाप्मिओ न य
सो भयं च न य सरिंरं गणेइ । किं तु सत्ता मे मारियंति । जी-
वद्यापरिणओ अत्थइ । स देवोचि अचलियं तं साहुं पेहत्त
इद्वुत्तं तं निवेयत्ता देवलोगं गओत्ति" पा० । "अहवाअर

हणत्रो समितो असमितो देवताप पादो त्रिषो अक्षप संधितो
इत्यधिकम् ” आ० चू० ४ अ० । (अस्याः प्रवचनमात्रत्वम्
पत्रयणमायाशब्दे) (इर्यासमितौ अनान्नोपप्रतिपेक्षणं जवती-
ति परिसेवणाशब्दे) (इर्यासमितेः परिमन्थवः कृष्ण शब्दे)
इरियासमिजोग-इर्यासमितियोग-पु० इर्यासमितिव्यापारे,
“जे एवं इरियासमिजोगेण ज्ञाविओ भवति अंतरप्पाइति”
प्रश्न० १ चा० ।

इरियासमित-इर्यासमित-पु० ईरणं गमनमीर्या तस्यां समितः
(सम्यक्प्रवृत्तः ज० १ श० १ उ०) (उपयुक्तः । प्रव० ७१
द्वि०) दत्तावधान इर्यासमितः । पुरतो युगमात्रभूजागन्यस्त-
द्विगामिनि, आचा० १ श्रु० ६ अ० । आच० “ इरियासमित
सया जये ” ईरणमीर्या गमनं तस्यां समितः सम्यक्प्राप्तः इर्या
समितः इर्यासमितता प्रथमज्ञावना यतोऽसमितः प्राणिनो-
हिंस्यात् सदाऽतां यत्तः सर्वकादमुपयुक्त इति । आच० ४ अ०
प्रव० । (इर्यासमितस्य विस्तरेण वक्तव्यता इरियासमिज
शब्दे) (इर्यासमितस्य प्राणातिपातधिरमणव्रतस्य प्रथम
भावना जवतीति प्राणाश्वायवेरमण शब्दे-ज्ञावनाशब्दे च
रूप्यम्)

इला-इला-खी० इल-क-चूमौ, वाच० । जम्बूद्वीपान्तर्गते वर्ष-
जेदे, आ० क० । इलावर्धनगरस्यायां स्वनामख्यातायां देवता-
याम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० (तत्कथा इलापुत्र शब्दे) प-
श्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारीजेदे च । ति० ।

इलाकूट-इलाकूट-न० श्रुद्धिमवर्धनधरपर्वतस्ये इलादेव्यधि-
ष्ठिते कूटजेदे, । स्या० ४ ग० ।

इलादेवी-इलादेवी-खी० पश्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारी
जेदे, आ० क० । जं० । आ० म० प्र० । स्या० ।

इलादेवीकूट-इलादेवीकूट- न० श्रुद्धिमवर्धनधरपर्वतस्ये
इलादेव्यधिष्ठिते कूटजेदे, जं० १ वक्ता० ।

इलापुत्र-इलापुत्र-पु० इलावर्धनपुरस्ये इलादेवी प्रसादाज्जाते
स्वनामख्याते श्रेष्ठिखुते, तत्कथा यथा ।

एकस्मिन् कुत्रचिद्गामे श्रुत्वा धर्मं गुरोः पुरः ।
द्विज एकः सपत्नीकः परिव्रज्यामुपाददे । १ ।
तप्यते स्म तपस्तीव्रं प्रीतिर्नागात्परं भियः ।
धिग्जेति स्त्रीशूद्रसङ्गाविचिकित्सा व्यधात्पुनः । २ ।
मृत्वा तौ जग्मतुः स्वर्गं तत्र सौख्येन तिष्ठतः ।
इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निशामएरुलमएरुनम् । ३ ।
इलावर्धननाम्नास्ति पुरं प्रस्पष्टितं परैः ।
सत्योपयाचिता तस्मिन्निशानाम्यस्ति देवता । ४ ।
एका च श्रेष्ठिनी तत्र सिपेवे तां सुतार्थिनी ।
स च द्विजामरः स्वर्गायुत्वा तस्याः सुतोऽभवत् । ५ ।
तस्येलापुत्र इत्याख्या चक्रेत्युत्सवपूर्वकम् ।
खीजीवो विचिकित्सातः संजङ्गे मंखपुत्रिका । ६ ।
प्रातौ स्मरकरिक्रीका-वनं छावपि यौवनम् ।
नृत्यन्ती मंखपुत्री ता-मिहापुत्रोन्यदैकत । ७ ।
अनवत्प्राग्भवे प्रेक्षानुरागस्तस्य तां प्रति ।
नैव तस्य दृष्टस्ते तां सुवैणनापि तोदिताम् । ८ ।
अक्षयो निधिरस्माकमियं नेमां ददामहे ।
यदि नः सहचारी स्यादस्मद्विद्या च शिक्षते ॥ ९ ॥
तदेनामेप लभते नृयसापि धने न च ।

भुक्त्या कुटुम्बं तत्कामस्तेषां सोयानुगोऽभवत् । १० ।
शिक्षितः सोय तद्विद्यां विवाहायाजितुं धनम् ।
वेन्नातटपुरे गत्वा ययाचेऽवसरं नृपः ॥ ११ ॥
इलापुत्रस्य नाट्यस्याऽवसरोऽद्यापि नृपः ।
स्वयं शान्तपुरः सोय पौराः सर्वेपि चाविशन् ॥ १२ ॥
न्यस्तस्तत्र महान् वंशः फलकं तस्य चोपरि ।
न्यस्तौ द्वौ द्वौ तथा दोहकीद्वौ फलकान्तयोः ॥ १३ ॥
तस्योपरि ननतौचैरिहापुत्रो धनाशया ।
धनिनां द्वारि सौवर्ण-यष्ट्यां क्रीडां मयूरवत् ॥ १४ ॥
अथस्तान्मंखपुत्र्या च गायकीवृन्दयुक्त्या ।
गीतं गीतं रसस्फीतं प्रीतं सामानिकैर्यतः ॥ १५ ॥
सच्चिद्रूपाङ्गकापादः करोपात्तासिखेटकः ।
उत्पत्येत्पत्य गगने ददानः किरणानि सः ॥ १६ ॥
अप्रमत्तः सप्तसप्तपुरः पश्चान्मुखानि च ।
फलकप्रान्तकीद्वेषु प्रवेशयति पाङ्गके ॥ १७ ॥
एवं कृते भवद्वलोकः सर्वः सर्वस्वदानधीः ।
राज्ञा दत्ते परं त्यागे प्राक् पश्चाद्दत्ते परे ॥ १८ ॥
नट्यां रक्तो नृपस्तानि भूयो हूयोऽप्यदापयत् ।
तन्मृत्युमीहते राजा स पुनर्धनमीहते ॥ १९ ॥
ज्ञातं तेनाप्यथ यथा नट्यां राजापि रागवान् ।
स च तत्रस्थितो दृष्ट्वा निकटे श्रेष्ठिनो गृहे ॥ २० ॥
युवतीः सादरं साधु प्रतिज्ञान्नतत्पराः ।
साधुदृष्टिः पुनर्भक्त-शुद्धौ तासां न वीक्षणे ॥ २१ ॥
दृष्ट्वा निर्विषया ह्येते धिग्मां विषयरागिणम् ।
तदेवं भावयन् प्राप ज्ञानं तत्रैव केवलम् ॥ २२ ॥
राज्ञोऽप्युन्नितितथ्यानात्तल्लेने मङ्गपुत्र्यापि ।
पट्टराज्ञपि तत्तच्छावयन्ती समासदत् ॥ २३ ॥
ध्रुत्वापरागं स्वं लोकद्वयं ध्यात्वा दुश्चिन्तितं च तत् ।
विरक्तो भावनासक्तः प्राप हृषोऽपि केवलम् ॥ २४ ॥
चतुर्णां केवलतोपत्तौ तत्रैयुर्व्यन्तरामराः ।
साधुवेपं दृष्टस्तेषां वंशं स्वर्णोत्पलं ध्यधुः ॥ २५ ॥
आख्यधर्ममिहापुत्रः प्रत्यवुत्थिततो जनः ।
सम्यक्त्वाभिप्रहार्दानां कोपि किञ्चिदपन्नवान् ॥ २६ ॥
आ० क० । आ० चू० । आ० म० द्वि० । विज्ञे० ।

इलावर्ध-इलापति-पु० पेलापत्यगोत्रस्य प्रकाशके आद्यपुरे, न०
इलावर्ध-इलापत्या-खी० स्वनामख्यातायां तृतीयरात्रौ, कल्प०
इलावर्ध-इलावर्धन- न० इलापुत्रस्य निवासस्थाने पुरजेदे,
इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निशामएरुलमएरुनम् । इलावर्धननामास्ति
पुरं प्रस्पष्टितम्परैः । इति० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।
इदिया-इदिका- खी० तृणपत्रनिस्तृते द्वीन्ध्यजीवविशेषः, ।
आचा० । द्वीन्ध्येलिकायाश्चतुरिन्ध्यत्ये हीरप्रश्ने परिणत-
द्विरावर्पिगणिकृतप्रश्नेपु प्रश्नो यथा-द्वीन्ध्येलिका स्फुटित्वा
चतुरिन्ध्यजमरी कथं भवति । उत्तरम् । इदिकाकलेवरमस्ये
इदिकाजीवोऽपरो वा जमरीत्वेनागत्योत्पद्यत इति । ही० ।
इदियाग-इदिकागति-खी० इदिकाया इव गतिरिदिकागतिः
परलोकगमनार्थं गतिविशेषः, तस्याः स्वरूपं यथा-“इदिका पु-
च्छदेशमपरित्यज्य स्वमुखेनाग्रेतनं स्थानं शरीरप्रसारणेन सं-
स्पृश्य ततः तथा पुच्छे संहरति एवं जीवोपि कश्चित्स्वजवात्त-
कावे स्वप्रदेशैरुत्पात्तस्थानं संस्पृश्य परजवायुः प्रथमसमये
शरीरं परित्यजति । पं० सं० १ चा० ।

इह-इह-मनुवर्षकेप्रत्यये, “मनुवर्षं च सुणेज्जह आले इहचणं च मनुवं च इति ” पं० सं० ३ द्वा० । भावः ।

इह्री-देशी० माद्वि, सिद्धे, वर्षत्राणे च । दे० ना० ।

इह्रीर-देशी० वृष्ट्याम्, वृष्टिधारणे गृहद्वारे च, दे० ना० ।

इह्री-देशी० इरिडे, कोमले, प्रतीहार, लवित्रे, कृष्णधर्मे च दे० ना० ।

इव-इव-अव्य० सादृश्ये, उन्नेजायाम्, न० । ईपदर्थे वाक्या-
लंकारयोग्यता चान्यत्र उपमायामिवेन निव्यसमासो
विभक्त्यदोषश्चेति धातुकेन निव्यसमासः । विभक्तेशोपा-
भावश्च । वागयंविच संपुनौ वागयं प्रतिपत्तये । रयः अस्य
च “ निवपिच विच व च विच इवाथे वा ८ । १ । ८१ ।
इति प्राकृतसूत्रेणवाथे पतेनामय प्रायः प्रयोगो ज्ञयति । कुमु-
क्षं मिव-चंदणं पिव हंसो विच, साअगेव्य खारोअं, सेसस्सच
निम्माओ (कुट्टनीशुप्पत्रवणं च । तं०) कमदं विच पक्के निवुप्प-
लनात्र इवेति । प्रा० व्या० ।

इस-इप-गर्वा, मरणे च । दिवा० पर० सक० सेद इष्याति पे-
प्यत्-पेपीत्-इपित एपित्वा । अनु-ग्रन्थेपणे, गयेपणे । याच० ।

इ (रि) सि-ऋपि-पुं० पश्यन्तीति ऋपयः । श्रौ० प० । उपा० । ऋण-
ज्वृषभन्तृगौ वा ८ । १ । ४१ । इति सूत्रेण चकल्पिको ‘ रि ’
इत्यादेशः । रिस्ती पक्के । इत् रूपार्थः । ८ । १ । १८ । इति
सूत्रेणकारादेशः । इस्ती । अतिशयज्ञानिनि साधौ, द्रौ० ।
अवस्थादिज्ञानयति, उपा० । ज्ञानिनि । भ० ए श० ३१ उ० ।
प्रत्येकयुक्तसाधौ, । पा० ॥ ऋपीणामुत्तमं हेतुमिदिष्टं पर-
मिदिभिः । हिसादोपनिवृत्तानां वृत्तशीलविधर्म्म ॥ ७॥ पश्य
न्ति यथा वृत्तस्त्विति ऋपयो मुनय इति । हा० । सूत्रोत्तर-
गुणयुते मार्या, ध० ३० अधि० । मुनौ, उच० ११ अ० ।
गणव्यनिरिक्ताः शेषाः जिनशिष्या ऋपयः इति । सम० ।
२४ स० । पं० चू० । जे णामिव “ ता इसिणा स पसो, । स
एष ऋपियेतेतं येन ऋपिणाहं यान्ता त्यक्तेति । उच० ११ अ० ।

ऋपेक्षेण यथा ॥

अनिष्ट अवासो समुद्राणचरित्रा, अष्टाय उंठं पय-
रिक्कया य । अप्पोवहीकल्लद्विविज्जणा य, विहार
चरित्रा इसिणं पसत्था ॥ ५ ॥

अनियतवासो मासकल्पादिना अनिकेतवासो वा अगृहे
उद्यानादौ वासः तथा समुद्रानचर्या अनेकत्र यात्रितभिद्वा-
चरणम् अज्ञातोच्छं विमुक्तोपकरणग्रहणविषयं (पश्चि-
क्या य) विजनैकान्तसेविता च अल्पोपधित्वमनुलक्षणयुक्त
स्नोकोपधिसेवि त्वे कल्लद्विविज्जना च तथा नचासिना भएम्-
नविज्जना विवर्जने विवर्जना श्रवणकथादिना परिवर्जनेनित्य-
र्थः । विहारचर्या विहरणस्थितिर्विहरणमर्यादा इयमेवभृता
ऋपीणां साधुनां प्रशस्ता व्याक्षेपाज्ञायात् । आक्षापादनेन प्राव-
चरणसाधनात्पवित्रेति सूत्रार्थः । दश० १ चू० । कपिज्ञा-
दीनामृपीणामिति । छा० २३ द्वा० । स्वनामख्याते ऋपिवा-
दीन्द्रजेदे च । स्या० १ ग० ।

इसिगुत्त-ऋपिगुत्त- पुं० वशिष्ठसगोत्रस्यार्यसुहास्तिनः शि-
ष्ये, वशिष्ठसगोत्रे स्वनामख्याते स्थविरे, । तस्मान् माणव-
गणो निर्गतः तथाच “ थेरेहिं तो णं इसिगुत्तेहिं तो वासिष्ठ
सगोत्तेहिं तो एत्थ णं माणवगणे णामं गणे णिग्गए इति ।

स्वनामख्याते माणवगणस्य प्रथमे कुले च ॥ कल्प० ।

इसिण-इसिन- पुं०-अनार्यदेशजेदे, ज्ञा० १ अ० ।

इसिणिष्या-इसिनिका- स्त्री० इसिनामकानार्यदेशोद्भवायां ना-
र्याम्, प्रज्ञा० १ पद ।

इसितमाग-ऋपितमाग- पुं० तोशविदेशस्ये शैलपुरनगरस्ये
स्वनामख्याते सरसि, “ सेलपुरेइसि तमागमि होति अछा-
हिया । महिमा तोसविदेशे शैलपुरे नगरे ऋपितमागे सरसि
प्रतिवपे महता विच्छेदनाष्टादिका महती महिमा भवतीति ।
वृ० १ उ० । तोशखिननगरस्ये स्वनामख्याते सरसि च । “ तोस-
खिननगरमि इसिवाहो, तोशखिननगरवास्तव्येन वणिजा ऋपि
पाहो नाम वाणमन्तर उज्जयनी कुत्रिकापणात्कीत्वाते बुद्धि-
माहात्म्येन सम्यगाराधितस्ततस्तेन ऋपितभागनाम सरः
वृत्तीमिति वृ० ३ उ० ।

इसिदास-ऋपिदास-पुं० राजगृहस्ये स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि,
अणु० ३ व० ३ अ० । (तद्वक्तव्यता धनश्रेष्ठिवत् अणुत्तरो
वचाइय शब्दे)

इसिदासज्जयण-ऋपिदासाध्ययन-न० । ऋपिदासवक्तव्यता
प्रतिबद्धेऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतीयवर्गस्य तृतीयेऽध्ययने,
अणु० । वाचनान्तरापेक्षया प्रथमेऽध्ययने च । स्या० १० ग० ।

इसिदिप्प (दत्त) ऋपिदत्त- पुं० भरतवर्षवासिसुमतिजिन
समानकाहिके पेरायतवर्षवासिनि जिनजेदे, “ सुमई य जरह-
वाम्मे इसिदिणिजिणो य परवणयवासे य ” ति० । सम० । सु-
स्थितसुप्रतिबुद्धानां कौटिलिकाकन्दकानां शिष्ये, काश्यपगो-
त्रोत्पन्ने स्वनामख्याते स्थविरे च ॥ कल्प० ।

इसिदत्तय-ऋपिदत्तक-पुं० स्वविराट् रिसिगुत्तान्मानवगणस्य
द्वितीये कुले, कल्प० ।

इसिपरिसा-ऋपिपरिपत्त-स्त्री० पश्यन्तीति ऋपयोऽवस्थादि
ज्ञानवन्तः (उपा० १ अ०) त एव परिपत्परिवारः ऋपिपरिपत्त
अतिशयज्ञानिसाधनाम्परिवारे, श्रौ० ॥ महश्महाविषया परि-
साए ” । पश्यन्तीति ऋपियो ज्ञानिनस्तद्रूपा परित्परिवारः
ऋपिपरित्तस्यै । भ० ए श० ३३ उ० ।

इसिवाह-ऋपिपाह-पुं० स्वनामख्याते ऋपिवादिव्यन्तरनि-
काये इन्द्रजेदे, स्या० १ ग० । स्वनामख्याते वाणव्यन्तरे च ।
स च तोशखिननगरवास्तव्येन वणिजा ऋपिपाहो नाम वाणव्य-
न्तर उज्जयनीकुत्रिकापणात् कीत्वा तेन बुद्धिमाहात्म्येन सम्य-
गाराधित इति । वृ० ३ उ० ।

इमिवाहिय-ऋपिपाहिय-पुं० ऋपिवादिव्यन्तरनिकायेन्द्रजेदे,
इसिवाहियमयमहिया इति-इसिवाहियस्स जहसुरघरकार-
यस्त वीरस्स जेहिंसया युवंता सव्वे इदा पवरकित्तिया शदे०
७ प० । आर्यशान्तिनैतिकस्य माठरसगोत्रस्य शिष्ये, स्वना-
मख्याते स्थविरे च । तन्निर्गतायां स्वनामख्यातायां शाखायाम्
स्त्री० टाप् “ थेरेहिं तो अज्जुइसिवाहियहिं तो इत्थणं अज्जु-
इसिवाहिया साहा णिग्गया इति ” कल्प० ।

इसिजहपुत्त-ऋपिजहपुत्त-पुं० स्वनामख्याते श्रावके, ऋपिज-
हपुत्रवत्संविश्रुतायैगुरुसमीपश्रवणसमुत्पन्नप्रवचनार्थकोश-
धेन ज्ञावश्रावकेण ज्ञाव्यमिति । ध० २० ।

ऋपिजहपुत्र कयाचैवं—

तेणं कावेणं तेणं समणं आहंजियाणामं एयरी होत्था
वाणओ संखवणे चेइए वप्पओ तत्थणं आहंजियाए
एयरीए वहवेइसिजहपुत्तप्पोक्खा समणोवासमा परि-

वसन्ति अहे जाव अपरिचृए अजिगयजीवा जीवा जाव विहरन्ति तएणं तेसिं समणोवासयाणं अस्सदा कयावि-
एगयओ समुवागयाणं सहियाणं समुविट्ठाणं सएण
सएणाणं अयमेयारूवे मिहोक्कहा समुद्धावे अन्नत्थिए
समुप्पज्जित्था देवदोएसु णं अज्जो देवाणं केवइयं काळं
ठिई पएणत्ता ? तएणं से इसिजदपुत्ते समणोवासए देव-
ट्ठिइगाहियेहे ते समणोवासए एवं वयासि देव द्वाएसु णं
अज्जो देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं ठिई पएण-
त्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया सं
खे जसमयाहिया असंखेज्जसमयाहिया उक्कोसेणं तेतीसं
सागरोवमट्ठिई पएत्ता तेण परं वोच्चिइणा देवा य देवदोगा
य तएणं ते समणोवासगा इसिजदपुत्तस्स समणोवा-
सगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाएस्स ए
यमइं एो सदहंति णो पत्तिंयन्ति णो रोयन्ति एयमइं अस-
इहमाणा अपत्तियमाणा अरोएमाणा जामेव दिसिं पा-
उब्भूया तामेवदिसं पक्किगया । तेणं काळेणं तेणं स
मएणं समणे जगवं महावीरे जाव समोसहे जाव परिसा-
पज्जुवासइ तएणं ते समणोवासगा इमी से कहाए
द्वप्फट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा एवं जहा तुंगियोदेसए जाव
एमंसन्ति । तएणं समणे जगवं महावीरे तेसिं समणो-
वासगाणं तीसेय महई धम्मकहा जाव आणाए आरा-
हए जवई । तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ
महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठा
उट्ठाए उट्ठेति उट्ठेत्ता समणं जगवं महावीरं वंदन्ति
णमंसन्ति वदित्ता एमंसित्ता एवं वयासि एवं खलु जन्ते !
इसिजदपुत्ते समणोवासए अम्महं एवमाइक्खइ जाव
एवं परूवेइ देवदोएसु णं अज्जो ! देवाणं जहएणेणं
दसवाससहस्साइं ठिई पस्सत्ता तेण परं समयाहिया
जाव तेण परं वोच्चिइणा देवा य देवदोगा य । से कहमेयं
जन्ते ! एवं अज्जो ! त्ति समणं जगवं महावीरे ते
समणोवासए एवं वयासी जेणं अज्जो ! इसिजदपुत्ते
समणोवासए तुज्जं एवमाइक्खइ जाव परूवेइ देवदोगे-
सुणं अज्जो देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं ठिई
पस्सत्ता तं चेव समयाहिया जाव तेण परं वोच्चिइणा
देवा य देवदोगा य सच्चेणं एसमइहे अहं पुणं अज्जो !
एवमाइक्खामि जाव परूवेमि देवदोगेसुणं अज्जो !
देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं तं चेव जाव तेण-
परं वोच्चिइणा देवा य देवदोगा य सच्चेणं एसमइहे ।
तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ एयमइं सोच्चा णिसम्म समणं जगवं महा-
वीरं वंदन्ति एमंसन्ति वदित्ता नमंसित्ता जेणेव इसि-

जदपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छत्ता
इसिजदपुत्तं समणोवासगं वंदन्ति णमंसन्ति एयमइं
सम्मं विणएणं जुज्जो जुज्जो खामेति । तएणं ते सम-
णोवासगा पसिणाइं पुच्छन्ति २ ता अट्ठाइं परियादि-
यन्ति २ ता समणं जगवं महावीरं वंदन्ति णमंसन्ति वंदइ-
त्ता णमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पक्कि-
गया जन्तेति ? जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ
णमंसइ २ ताएवं वयासी पच्छूणं जन्ते ! इसिजदपुत्ते
समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने जवित्ता
आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ? गोयमा ! णो इणट्ठे
समइहे गोयमा ! इसि जदपुत्तेणं समणोवासए बहुहिं
सीद्वव्वय गुणव्वय वेरमण पच्चक्खाण पोसहोववासे-
हिं अहापरिगएहिं तवोकम्मएहिं अप्पाणं जावेमाणे
बहुहिं वासाइं समणोवासगपरियाणं पाउणिहिति २ ता
मासियाए संबेहणाए अत्ताणं जूसेहिति २ ता सट्ठि-
जत्ताइं अणसणाए ठेदेइ छेदेइत्ता आदोइय पक्किंते
समाहिपत्ते कात्तमासे काळं किच्चा सोहम्मए कप्पे अरु-
णाजे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहित्ति । तत्थएणं अत्थे
गइयाणं देवाणं चत्तारि पडिओवमाइं ठिई पस्सत्ता-
तत्थएणं इसिजदपुत्तस्स देवस्स चत्तारि पडिओवमाइं
ठिई जविस्सइ । सोणं जन्ते ! इसिजदपुत्ते देवत्ताओ
देवदोगाओ आउक्खएणं जाव कहिं उवज्जिहिइ ? गोयमा
महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव अंतं काहिति सेव-
जन्ते जन्तोत्ति । जगवं गोयमे जाव अप्पाणं जावेमाणे
विहरइ तएणं समणे जगवं महावीरे अस्स या कयावि
आत्तंजियाओ णयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पक्कि-
णक्खमइ पक्किणक्खमइत्ता वाहिरिया जणवयविहारं
विहरइ । तेणं काळेणं तेणं समएणं आत्तंजिया एमं
णयरी होत्ता । वस्सओ संखवणे चेइए वस्सओ तत्थणं
संखवणस्स चेइयस्स अदूरसामंते पोग्गळे एमं परिव्वाए
परिवसइ । रिउव्वेय जउव्वेय जाव नएसु सुपरिनिट्ठि
ए उट्ठं उट्ठेणं अणिकिखत्तेणं तवोकम्मएणं उट्ठं वाहाओ
जाव आयावेमाणे विहरइ । तएणं तस्स पोग्गद्वस्स
उट्ठं उट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइजइयाए जहा
सिवस्स जाव विजंगे णामं अष्माणे समुप्पे सेणं तेणं
विजंगे णामं अष्माणेणं समुप्पेणं वंजदोए कप्पे
देवाणं ठिई जाणइ पासइ । तएणं तस्स पोग्गद्वस्स परिव्वा
गयस्स अयमेयारूवे अन्नत्थिए जाव समुप्पज्जित्था ।
अत्थिणं मम अतिसेसे एाणदंसणे समुप्पे देवदो-
एसु णं देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं ठिई पस्सत्ता
तेण परं समयाहिआ दुसमयाहिया जाव असंखेज्ज-

समयाहिया उक्कोसेणं दससागरविमाइं तिई पसत्ता तेण परं वोच्छिष्टा देवा य देवद्वोगा य एवं संपेहेइ संपे हेइत्ता आयावणन्मीओ पवोरुजइ पवोरुजइत्ता तिदं रुकुंमिआ जाव, धाउरत्तवत्याओ य गेएहंति २ त्ता जेणे व आहंजिया एयरी जेणेव पारिव्यागावसहे तेणेव उवागए जंरुगणिकखेवं करेइ करेइत्ता आहंजियाए ण- यरीए सिंगारुग जाव पहेसु अषमसस एवमाइ कखइ जाव परूवेइ अत्यिणं देवाणुप्पिया ! मम अति- सेसे णाणदंसणे समुप्पे देवद्वोगेसु एं देवाणं जहूषेणं दसवाससहससे तहेव जाव वोच्छिष्टा देवा य देवद्वोगा य तएणं आहंजियाए एयरीए एवं एएणं अजिह्वावेणं जहा सिवस्स तं चेव जाव से कहमेय भोषेण एवं ? सामी समोसहेजाव परिसापमिगया जगवं गोयमे तहेव निक्खपापरियाए तहेव बहुजणसदं निसा- मेइ तहेव सव्वं जाणियव्वं जाव अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि एवं जासामि जाव परूवेमि देवद्वोगेसु एं देवाणं जहूमेणं दसवाससहससाइं तिई पसत्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिई पसत्ता तेण परं वोच्छिष्टा देवा य देवद्वोगा य । अत्यि एं जंते ! सोहम्मे कपे दव्वाइं सव्वमाइंपि अवप्पाइपि तहेव जाव हंता अत्यि । एवं ईसाणे वि एवं जाव अच्चे वि एवं गेविज्जविमा- णेसु अणुत्तरविमाणेसु वि ईसिप्पजाराए वि जाव हंता अत्यि । तएणं सा महइं महाद्विया जाव पमिगया । तएणं आहंजियाए एयरीए सिंगारुगतिगवसेसं जहा सिवस्स जाव सव्वजुक्खप्पहीणे णवरं तिदंरुकुंमि- यं जाव धाउरत्तवत्थपरिहिए परिवमियविजंगे आहं- जियं णयरं मज्जे मज्जेणं णिगच्छइ जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसीजागं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता तिदंरुकुंमियं च जहो खंदओ जाव पवइओ सेसं जहा सिवस्स जाव अव्वावाहं सोक्खमाणुजवांति सासयं सिद्धा सेवं जंते जंतेत्ति । ज० ११ श० १२ ज० ।

इतिहासिय-ऋषिनापित-न० ऋषयः प्रत्येकबुद्धसाधवस्ते- चात्र नेमिनाथतीर्थवर्तिनो नारदादयो विंशतिः । पार्श्वनाथ- तीर्थवर्तिनः पञ्चदश वर्द्धमानस्वामितीर्थवर्तिनो दश ग्राह्या- स्तेर्भाषितानि पञ्चचत्वारिंशत्संख्यान्यध्वयनानि श्रवणाद्य- धिकारवति ऋषिभाषितानि अङ्गवाह्येषु उक्ताद्विकभुतवि- शेषेषु,

अत्रबुद्धसंप्रदायः॥“सौरियपुरे नयरे सुरवरौ नाम जक्खो धण- जओ सेट्ठी सुजहा जज्जा तेहि अन्नया सुरवरौ विज्ञातो जहा ॥ जइ अम्हाणं पुत्तो होहिइतो तुम्मे महिससयं दोमात्ति।पयं ताणं संजाओ पुत्तो पयंतरे जगवं बद्धमाणसामी ताणि संबुज्झिहि- तित्ति सौरियपुरमागओ तओ सेट्ठीसज्जानिगमओ संबुद्धो अणु-

व्याणि गहियाणि सो जक्खो सुविणए महिसे मग्गइ तेण वि- सेछिणापिट्टमया दिव्वाति । सामिणो उज्झिसीसा धम्मघोसो धम्म जसो य पगस्स असोगवरपायवस्स हेहा परियट्ठंति । ते पुव्व- सेट्ठिया अवरएहेवि गायान परियत्तइ तओ पक्को जणइ तुम्मे एसा दक्खावीओ भणइ तुम्भंति । तउ पक्को काइयत्तुमिं गळ जाव गाय तहेव अत्थइ तउ वि इत्तं वि गळ तत्थवि तहेव अत्थइ तेहि नायं जहा न पक्कस्स विद्वच्छी । तउ समी पुच्छिओ जयवया जणि- यं जहा इहेव सौरियपुरे समुद्विजळं राया आसि जज्जदत्तो ताव- सो । सोमजसा तावसी ताण पुत्तो नारउ ताणिउं अविच्छीणि पक्क दिवसं जिमंति एक्कदिवसं उववासं करंति । अन्नया ताणि नं नार यं पुव्वाएहे असोगपायवस्स हेट्ठा उवेळणं उच्छंति इत्तं यव्वे य- ह्हाउ वेसमणकाइया तिरियं जं भगादेवा तेणं तेणं वीइवयं ता पेच्छंति तं दारयं उहिणा आओइत्ति।सो ताउं चेव देवनिकायाउं तउं ते तस्साणुकंपाए तं गायं थजंति । एवं सो उस्सुक्खाव ज्जाओ अन्नया तेहिं जं जगदेवेहिं पत्तात्ति पाइयाउं विज्जाउं पा- ढिउं तउं कंछणकुंमियाए मणियाओ याहिं आगासें हिमइ अन्नया चारवइ गओ वासुदेवेण पुच्छिओ किं सोयंति सो न म- राति कहेउं तओ अन्नकहा एवं खेवं काऊण अहिट्ठिओ गओ पुव्वविदेहं तत्थ य सीमंधरं तित्थयरं जुगवाहुवासुदेवो पुच्छइ । किं सोयंति तित्थगरेण जणियं सव्वं सोयंति जुग- वाहुणा एक्कवयणेणं वि सव्वं उव्वद्वं नारओ वि तं निसुणित्ता उप्पइक्कणं अवरविदेहं गओ तत्थ वि जुगंवरं तित्थयरं महा- वाहु वासुदेवा तं चेव पुच्छइ । जगवया वि तं चेव वारियं महा- वाहुस्स वि तं सव्वसुवगयं नारओ वि तं सुणित्ता वारवइ गओ वासुदेवं भणइ किं ते तदा पुच्छिय वासुदेवो भणइ किं सोयंति नारओ जणइ सव्वं सोयंति । वासुदेवो भणइ किं सव्वंति तओ नारओ खुमिओ न किंचि उत्तरं देइ । तओ कएह वासुदेवेण भणियं । जय्य ते तं पच्छियं तत्थ पयं वि पुच्छियव्वं जुत्तं तिखिसिओ ताहे नारओ जणइ सव्वं भट्टारओ न पुच्छित्ति चित्ते उमारओ जा ईसरिया संबुद्धो पढममज्जयणं सोय व्वमेव इच्चाइयं वदाति एवं सोइत्ति दृष्टवाणिस्ति ॥ पा० । उत्तराध्यनादिके (देवेन्द्रस्तवादिके) श्रुतविशेषे, आ० म० प्र० । ‘इतिहासिय य जहा’ ऋषिभाषितेषूत्तराध्ययनादिषु । सूत्र० ।

इतिहासियज्जयण-ऋषिनापिताध्ययन-न० प्रश्नन्याकरण- दशायास्तृतीयेऽध्ययने, । स्था० १० ग० ॥

इसिया-इपिका-स्त्री मुज्जागर्जचूतायां शहाकायाम, ‘से जहा- णामए केइ पुरिसे मुंजाओ इसियं अभिणिव्वाइत्ता णं उव- दंसज्जा इसियंति’ तज्जभूतां शहाकां प्रयक्कइत्य दर्शयेदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इसिवंस-ऋषिवंश-पुं० । गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या ऋषयस्तेषां वंशे, तद्वंशप्रतिपादके समवायाङ्गादिभ्युते च । ‘इसिवंसे इयं गणधरवंश इति च गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या ऋषयस्तेषां प्रतिपादकत्वाद्दिवंश इति च । तत्प्रतिपादनं चात्र पर्युषणाकल्पस्य समस्तस्य ऋषिवंशपर्यवसानस्य समवसरणप्रतिक्रमेण ज्ञेयत्वात् । सम० २ स० ।

इतिहाइ (न) ऋषिवादिन-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकाया- नामुपरिवर्तिनि व्यन्तरनिकायविशेषे, श्री० ।

इतिहाइय-ऋषिवादिन-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुप- रिवर्तिनि व्यन्तरजातिविशेषे, प्रश्न० ४ चा० । प्रव० ।

तथा तथा प्राणिनां सुखदुःखादिहेतुतया यत्परिणमन्ते तत्र तथा तथा परिणामने तत्तद्विधासिनामेव तेषां जन्तूनां कर्म-कारणमवसेयं नान्यत्तथाच दृश्यते एव पुण्यवति राज्यमनु शासति नृपतौ तत्कर्मप्रभावतः सुमिह्लादयः प्रवर्तमाना कर्म च जीवाश्रितं जीवाश्च बुद्धिमन्तश्चेतनावत्त्वात् ततो बुद्धिमत्का-रणाधिष्ठितत्वे चेतनावत्कृतत्वे च साध्यमाने सिद्धसाधनम् । अथ बुद्धिमान् चेतनावान् वा विशिष्ट एवेद्वरः कश्चित्साध्य-ते तेन न सिद्धसाधनं तर्हि दृष्टान्तस्य साध्यविकलता वास्यादौ घटादौ चेध्वरस्थाधिष्ठायकत्वेन कारणत्वेन वा व्याप्रियमाण-स्यानुपलब्ध्यमानत्वात् चर्ककिकुम्भकारादीनामेवं तत्र तत्रान्व-यव्यतिरेकता व्याप्रियमाणानां निश्चीयमानत्वात् । अथ चार्क-क्यादयोपीश्वरप्रेरिता एव तत्र तत्र कर्मणि प्रवर्तन्ते न स्वत-स्ततो न दृष्टान्तस्य साध्यविकलता । नन्वेवं तर्हि ईश्वरोप्यन्ये-नेश्वरेण प्रेरितः स्वकर्मणि प्रवर्तते न स्वतो विशेषाभावात् सोऽप्यन्येनेश्वरेण प्रेरित इति विकाहसंख्यायां तमःसंतति-रिवादृष्टपर्यन्तान्यान्यमापाद्यन्ती प्रसरत्यनवरथा । अथ-मन्येया चर्कक्यादिको जन्तुः सर्वोपि स्वरूपेणाङ्गस्ततः सप्रे-रित एव स्वकर्मणि प्रवर्तते भगवांस्वीश्वरः सकलपदार्थ-ज्ञाता ततो नासौ स्वकर्मण्यन्यं स्प्रेरकमपेक्षते तेन नानवस्था, तदप्यसत् इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् तथाहि सकलपदार्थ-यथावस्थितस्वरूपज्ञातृत्वे सिद्धे सत्यन्याप्रेरितत्वसिद्धिः अन्याप्रेरितत्वसिद्धौ च सकलजगत्कारणतः सर्वज्ञत्वसिद्धि-रित्येकासिद्धावन्यतरस्याप्यसिद्धिः । अपिच यद्यसौ सर्वज्ञो-वीतरागश्च तत्किमर्थमन्यं जनमसद्व्यवहारे प्रवर्तयति मध्यस्था हि विवेकिनः सद्भवहार एव प्रवर्तयन्ति नासद्भव-हारे, स तु विपर्ययमपि करोति ततः कथमसौ सर्वज्ञो-वीतरागो वा । अथोच्यते सद्भवहारविपर्ययमेव भगवानुपदेशं ददाति तेन सर्वज्ञो वीतरागश्च यथाधर्मकारिजनसमूहः तं फलमसदनुज्ञावयति येन स तस्मादधर्माच्छावर्तते तत उचि-तफलदायित्वाद्विवेकवानेव भगवानिति न कश्चिद्दोषः तदप्य-समीक्षिताभिधानं यतः पापेपि प्रथमं स एव वर्तयति नान्यो न च स्वयं प्रवर्तते तस्याज्ञत्वेन पापे धर्मे वा स्वयं प्रवृत्तेरयोगा-त्ततः पुनं पापे प्रवर्तयते तत्कलमनुज्ञाय पश्चार्हस्मिं प्रवर्त-यतीति केयमीश्वरस्य प्रेक्षापूर्वकारिता । अथ पापे ऽपि प्रथमं प्रवर्तयति तत्कर्मधिष्ठित एव तथाहि तदेवं तेन जन्तु-ना कृतं कर्म यद्वशात्पाप एव प्रवर्त्यते ईश्वरोपि च जगवान् सर्वज्ञः तथा रूपं तत्कर्म साक्षात् ज्ञात्वा तं पाप एव प्रवर्त्त-यति तत उचितफलदायित्वात्प्रेक्षापूर्वकारिति । ननु तदपि कर्म तेनैव कारितं ततस्तदपि कस्मात्प्रथमं कारय-तीति स एवाप्रेक्षापूर्वकारिताप्रसङ्गः अथाधर्ममसौ न कारयति किंतु स्वत एव सोऽधर्ममाचरति अधर्मकारिणं तु तत्तत्फलमसदनुज्ञावयति तदन्येश्वरवत् । यथाहि तदन्ये-श्वरराजादयो नाम धर्मे जनं प्रवर्तयन्ति अधर्मफलं तु प्रेक्षादिकमनुज्ञावयन्ति तद्वद्भगवानीश्वरोपि, तदप्युक्तम-न्येऽपीश्वराः पापप्रतिषेधं कारयितुमीशाः नहि नाम राजा-नोपि उग्रशासनाः पापे मनोवाक्कायनिमित्ते सर्वथा प्रतिषेध-यितुं प्रजविष्णवः स तु जगवान् धर्माधर्माविधिप्रतिषेध-विधापनसमर्थ इष्यते तत्कथं पापे प्रवृत्तं न प्रतिषेधयति अप्रतिषेधश्च परमार्थतः स एव कारयति तत्फलस्य पश्चादनु-ज्ञावनादिति तदवस्थ एव दोषः । अथ पापे प्रवर्तमानं प्रति-षेधितुमशक्यं इष्यते तर्हि नैवोद्धर्करिद्धमजिघात्स्यं सर्व-

मीश्वरेण कृतमिति । अपिच यदसौ स्वयमधर्मं करोति तथा धर्ममपि करिष्यति फलं च स्वयमेव भोजयन्ते ततः किमीश्वर कल्पनया विधेयमिति । उक्तं च “ अशक्त्याऽन्येभ्यः पाप-प्रतिपक्षं न कुर्वते । स त्वत्पुण्यमशक्तेभ्यो, व्याहृतमतिरिच्यते १ अयमप्यशक्त एवासौ, तथा सति परिस्फुटम् । नेश्वरेण कृतं सर्वमिति वक्तव्यमुच्यते ॥ २ ॥ पापवत्स्वार्थ-कारित्वान् धर्मादिरपि किनतः ३ इति । अथ दुर्बलाः स्वयमसौ धर्माधर्मां करोति तत्फलं त्वीश्वर एव भोजयति तस्य धर्माधर्मफलभोगे स्वयमशक्त्यादिति, तदप्यन्त यतो यो नाम स्वयं धर्माधर्मां विधातुमर्हं स कथं तत्फलं स्वयमेव न भोक्तुमीशो नहि पक्षमोदनं समर्थो नहि भोक्तुमिति श्लोके प्रतीतम् । अथवा जयत्येतदपि तथापि धर्मफलमुन्मत्तदेवाङ्गनासंस्पर्शादिरूपमनुभाषयतु तस्यैष्ट्यादधर्मफलं तु नरकप्रयातादिरूप कस्मादनुभाषयति नहि मय्यस्य भाग्यमवद्यमानाः परमकरुणापरीतचेतसः प्रज्ञावन्ता निरर्थकं परपीनाहेतां कर्मणि प्रवर्तन्ते श्रीकार्या जगवतः तथा प्रवृत्तिरिति चेत् यद्येवं तर्हि कथमसौ प्रज्ञावान् तस्य हि प्रवर्तनं श्रीकामाधर्मं फलं ते पुनः प्राणिनः स्यान्ते स्यान्ते प्राणैर्विजुग्यन्ते । उक्तं च “ श्रीमार्था तस्य क्षीयन्ते तेषां पूर्वक्रिया कुतः । एकस्य क्षणिका तुमिः, अन्यः प्राणैर्विजुग्यते ॥ १ ॥ ” अपिच श्रीमा श्लोके सरागस्योपपन्न्यते जगत्तत्राक्षरं वीतरागस्ततः कथं तस्य श्रीमा सङ्गतिमङ्गति । अथ सोऽपि सराग इत्येतं तर्हि शेषजन्तुरिवावीतरागत्वात् सर्वज्ञो नापि सर्वस्य कर्तव्यपतितम् । अयं रागादिरुतोऽपि स सर्वज्ञः सर्वस्य कर्ता च भवति तथा न्यमावत्वात् ततो न कश्चिद्व्यो नहि स्वभावे पर्यनुयोगो घटनामुपपद्यते । उक्तं च । “ इदमेवं नयेत्येतत्, कस्य पर्यनुयोज्यताम् । अग्निर्देहति नाकाशं, कोऽत्र पर्यनुयोज्यताम् ” ॥ तदेतदसम्यक् यतः प्रत्यक्षतः तथारूपे स्वभावे च गते यदि पर्यनुयोगो विधीयते तत्रेदमुत्तरं विजृम्भते । यया स्वभावे पर्यनुयोगो भवतीति यया प्रत्यक्षेणापह्नयमाने घट्टेदाहं दहतो दाहकत्वरूपे स्वभावे, तथाहि यदि तत्र कोऽपि पर्यनुयोगमाधत्ते यया कथमेव वृद्धिर्दाहकस्वभावा जाता यदि वस्तुत्वेन तर्हि व्यामादिकं न दाहकस्वभावं जयति वस्तुत्वा-दविशेषादिति तत्रेदमुत्तरं विधीयते दाहकत्वरूपो हि स्वभा-वो बह्वः प्रत्यक्षत एवोपपन्न्यते ततः कथमेव पर्यनुयोगमर्हति न हि ह्येऽनुपपन्नता नाम तथाचोक्तम् । स्वभावोऽप्यङ्गतः सिद्धे र्यदि पर्यनुयोज्यते । तत्रेदमुत्तरं वाच्यं, न ह्येदमुपपन्नता ॥ १ ॥ ईश्वरस्तु सर्वजगत्कर्तृत्वेन सर्वज्ञत्वेन च नोपपन्नस्ततस्तत्र तथा-स्वभावत्वकल्पनादवश्यं पर्यनुयोगमाश्रयते । यदि पुनरदृष्टेपि तथा स्वभावत्वकल्पनापर्यनुयोगानाश्रयोऽनुपपन्न्यते तर्हि सर्वो-पि वादी तं तं पक्षमाश्रयन् परेण विक्रान्तस्तत्र तत्र तथा २ स्वभावताकल्पनेन परं निरुत्तरीकृत्य लब्धजयपताक एव जयेत् ॥ उक्तं च ॥ अन्यथा “ यत्किञ्चिदात्माभिमतं विधाय, निरुत्तरस्तत्र कृतः परेण ॥ वस्तुस्वभावैरिति वाच्यमित्यं, तदु-त्तरः स्याद्विजयं समस्तः ॥ किञ्च ॥ सर्वे यदि जगदीश्वरकृतं मन्यन्ते तर्हि सर्वाण्यपि शास्त्राणि सकलदर्शनगतानि तेन प्रय-र्तितानीति प्राप्तं तानि च शास्त्राणि परस्परं विरुद्धार्थानि ततो वश्यं कानिचित्सत्यानि कानिचिदसत्यानि ततः सत्यासत्यो-पदेशदानात्कथमसौ प्रमाणम् । उक्तं च । “ शास्त्रान्तराणि सर्वाणि, यदीश्वरविकल्पतः ॥ सत्यासत्योपदेशस्य, प्रमाण-

दानतः कथम् ॥ १ ॥ अथ सकलानि शास्त्राणि ईश्वरकारितानि किन्तु सत्यान्वेव ततो न कश्चिद्व्योपायकाशस्तर्हि शास्त्रान्तरव-देव नरेश्वरेणान्यदपि व्यधायीति इता तव पक्षसिद्धिरिति । अन्यच्च यादृग्भूतं संस्थानादि बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेनोपपन्नं तादृग्भूतमेवान्यत्रापि बुद्धिमत्तमात्मनो हेतुमनुमापयति यथा जीर्णदेवकुलकूपादिगतं न शेषं नहि सन्ध्याभिरागवह्नीका-दिगतं संस्थानाद्यात्मनो बुद्धिमत्तं कर्तारमनुमापयति तथा प्रतीतिरभावात् तद्वत्तस्य संस्थानादेर्बुद्धिमत्कारणत्वेन निश्चया-भावात् तथा भूतधरादिगतमपि संस्थानादिकं न बुद्धिमत्कार-णपूर्वकत्वेन निश्चितमिति कथं तद्वशाद्बुद्धिमत्तः कर्तुरुन्मानम् । अथ मन्येयास्तदपि संस्थानादि तादृग्भूतमेव संस्थानादिशब्द-वाच्यत्वात् नचैवं तत्कर्तृर्बुद्धिमतोऽनुमाने काञ्चिदपि बाधा-मुपपन्नमहे ततः सर्वं सुस्थितमिति तदयुक्तं शब्दादिरुद्ध-वशाज्जात्यन्तरेपि प्रवर्तन्ते ततः शब्दसाम्यात् । यदि तथारूप-वस्त्वनुमानं तर्हि गोत्वाच्छागादीनामपि विपाणितामनुमीय-तां विशेषाभावात् । अथ तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपपन्न्यते ईश्वरानु-मानेन ततो न कश्चिद्व्योप इति तदेतदतीव प्रमाणमार्गान-भिज्ञतासूचकं यतो यत एव तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपपन्नोऽस्त एव नान्यत्रापि शब्दसाम्यात्तथारूपवस्त्वनुमानं कर्तव्यं प्रत्य-क्षत एव शब्दसाम्यस्य वस्तुतथारूपेण सहाविनाजावि-त्वस्याभावावगमात् । न च बाधकमत्र नोपपन्न्यते इत्येवा-नुमानं प्रवर्तते किन्तु वस्तुसंबन्धवद्वात् तथाचोक्तम् “ ननु बाध्यत इत्येव-मनुमानं प्रवर्तते ॥ संबन्धदर्शनात् तस्य प्रवर्तनं मिहेष्यते ”-इति स च संबन्धोऽत्र न विद्यते तद्वद्वाहकप्रमाणा-भावात् ततोऽनैकान्तकता हेतोरित्यं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा यो यो मृद्विकारः स स कुम्भकृतो यथा घटादिमृद्विकारश्चायं चल्मीकस्तस्मात्कुम्भकारकृत इत्यप्यनुमानं समीचीनतामाच-नीस्कथेत बाधकमात्रादर्शनात् । तथाहि यदि तत्र कुम्भ-कारः कर्ता भवेत्तर्हि कदाचिदुपपन्न्येत न चोपपन्न्येत तस्मा-देव तदयुक्तमिति तदेतदीश्वरानुमानेपि समानम् ॥ यदि हि सर्वस्यापि वस्तुजातस्येश्वरः कर्ता क्वचित्कदाचिदुपप-न्न्येत न चोपपन्न्येत तस्मादप्यतीकमिति कृतं प्रसङ्गं ॥ १ ॥

अथ तदजितममीश्वरस्य जगत्कर्तृत्वाद्युपगम-

मिथ्याभिनिवेशरूपं निरूपयन्नाह ॥

कर्तास्ति कश्चिज्जगतः सचैकः, स सर्वगः स स्ववशः स नित्यः । इमाः कुहेवाकविमम्बनाः स्यु-स्तेषां न येषामनुशा सकस्त्वम् ॥ ६ ॥

जगतः प्रत्यक्षादिप्रमाणोपपन्नद्वयमाणचराचररूपस्य विश्व-त्रयस्य कश्चिदनिर्वचनीयस्वरूपः पुरुषविशेषः कर्ता स्रष्टाऽस्ति विद्यते । तेहीत्यं प्रमाणयन्ति उर्ध्वोपर्वततर्वादिर्कं सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं कार्यत्वाद्यधत्कार्यं तत्तत्सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं यथा घटस्तथाचैवं तस्मात्तथा । व्यतिरेके व्योमादि । यश्च बुद्धिमांस्तत्कर्ता स जगवानीश्वर एवेति । नचायमसिद्धो हेतुर्यतो भूतधरादेः स्वस्वकारणकहापजन्त्यतया अवयवि-तया वा कार्यत्वं सर्ववादिनां प्रतीतमेव । नाप्यनैकान्तिको वि-रुद्धो वा विपक्षादत्यन्तव्यावृत्तत्वात् । नापि काहात्ययापदिष्टः प्रत्यक्षानुमानागमावाधितधर्मधर्म्यन्तरप्रतिपादितत्वात् । नापि प्रकरणसमः तत्प्रतिपन्थिधर्मोपपादनसमर्थं प्रत्यनुमाना-भावात् । न च वाच्यमीश्वरः पृथ्वीपृथ्वीधरादेर्विधाता न भवति अशरीरित्वाकिञ्चित्तात्मवदिति प्रत्यनुमानं तद्वाधकमिति

यतोऽश्वरूपो धर्मी प्रतीतोऽप्रतीतो वा प्ररूपितः । न तावदप्रतीतो हेतोराश्रयासिद्धिप्रसङ्गात् । प्रतीतश्चेन्न प्रमाणेन स प्रतीतस्तेनैव किं स्वयमुत्पादितं स्वतन्त्रं प्रतीयते इत्यतः कथमशरीरत्वं तस्मान्निरवद्य एवायं हेतुरिति । सचैक इति चः पुनरर्थं स पुनः पुरुषविशेष एकोऽद्वितीयः यद्वा हि विश्वविधातृत्वस्वीकारे परस्परविमतसंज्ञावनाया अनिवार्यत्वादेकैकस्य वस्तुनोऽन्यान्यरूपतया निर्माणे सर्वमसमञ्जसमापद्ये तेति । तथा (स सर्वग इति) सर्वत्र गच्छतीति सर्वगः सर्वव्यापी तस्य हि प्रतिनियतदेशवर्तित्वेऽनियतदेशवृत्तीनां विश्वत्रयान्तर्वर्तिपदार्थसाधार्यानां यथावन्निर्माणानुपपत्तिः कुम्भकारादिषु तथा दर्शनात् । अथवा सर्वं गच्छति जानातीति सर्वगः सर्वज्ञः सर्वं गत्यर्था ज्ञानार्था इति वचनात् सर्वज्ञत्वाच्चे हि यथोचितोपादानकारणाद्यनभिज्ञत्वादनुपपत्त्यर्थोत्पत्तिर्न स्यात् । तथा स स्ववशः स्वतन्त्रः सकलप्राणिनां स्वेच्छया सुखदुःखयोरनुज्ञावनसमर्थत्वात्तथा चोक्तम् “ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा भवन्मेव वा, अज्ञो जन्तुर्नाशायमात्मनः सुखदुःखयोरिति” पारतन्त्र्ये तु तस्य परमुखप्रेक्षितया मुख्यकर्तृत्वव्याघातादनीश्वरत्वापत्तिः । तथा (स नित्य इति) अप्रच्युतानुपपन्नस्थिरैकरूपस्तस्य ह्यनित्यत्वे परोत्पाद्यतया कृतकत्वप्राप्तिः । अपेक्षितपरव्यापारो हि भावः स्वज्ञावनिपत्तौ कृतक इत्युच्यते यश्चापरस्तकर्ता कल्प्यते स नित्योऽनित्यो वा स्यान्नित्यश्चेदधिकृतेश्वरेण किमपराधम् । अनित्यश्चेत्तस्याप्युत्पादकान्तरेण ज्ञाव्यं तस्यापि नित्यानित्यत्वविकल्पकद्वयनायामनवस्थादौस्थ्यमिति तदेवमेकत्वादिविशेषणविशिष्टो भगवानीश्वरस्त्रिजगत्कर्त्तृ इति पराच्युपगममुपदर्शयन्ताराकन तस्य दुष्टत्वमाचष्टे । इमा एता अनन्तरोक्ताः कुहेवाकविम्वनाः कुत्सिताः हेवाका आग्रहविशेषाः कुहेवाकाः कदाग्रहा इत्यर्थः त एव विम्वना विचारचातुरीवाहावेन तिरस्काररूपत्वाकि गोपकप्रकारा स्युर्जवेयुस्तेषां प्रामाणिकापसदानां येषां हेस्वामिन् । त्वं नानुशासको न शिक्षादाता तदभिनिवेशानां विम्वनारूपत्वज्ञापनार्थमेव पराभिप्रेतपुरुषविशेषेषु प्रत्येकं तत्तच्छब्दप्रयोगमसूयागर्भमाविर्भावयान्चकार स्तुतिकारः । तथाचैवमेव निन्दनीयं प्रति वक्तारो वदन्ति “ स मूर्खः स पापीयान् स दरिद्रः इत्यादि ” त्वमित्येकवचनसंयुक्तयुष्मच्छब्दप्रयोगेण परेक्षितुः परमकारुणिकतयाऽनपेक्षितस्वपरपङ्कविभागमितरशास्त्रिणामसाधारणमद्वितीयं हितोपदेशकत्वं ध्वन्यते । अतोऽत्रायमाशयो यद्यपि जगवान् विशेषेण सकलजगज्जन्तुजाते हितावहां सर्वत्रय एव देशनावाचमाचष्टे तथापि सैव केषांचिन्निचितनिकाचितपापकर्मकलुषितात्मनां रुचिररूपतया न परिणमते अपुनर्वन्धकादिव्यतिरिक्तत्वेनाथोन्यत्वात्तथा च कादम्बर्यां चाणोपि यनाण “ अपगतमद्वे हि मनसि स्फटिकमणाविव रजानिकरगजस्तयो विशन्ति सुखमुपदेशगणा गुरुवचनममहमपि सद्भिन्नमिव महदुपजनयति । श्रवणस्थितं शृङ्गमभव्यस्येति ” यतो वस्तुवृत्त्या न तेषां जगदानुशासक इति । नचैतावता जगदगुरोरसामर्थ्यसंभावना, नहि कावदष्टमनुजीवयन् समुजीवितेतरदृष्टको विपभिपगुपाद्वम्भनीयोऽतिप्रसङ्गात् । स हि तेषामेव दोषः । न खलु निश्चिन्नचुवनानोगमवभासयन्तोपि ज्ञानवीया भानवः कौशिकशोकस्थाद्वोकहेतुतामज्जमाना उपाद्वम्भसंज्ञावनास्पदम् तथा च श्रीसिद्धसेनः “ सधर्मवीजवपनानघकौशवस्य, यल्लोकयान्धव ! तवापि त्रिज्ञान्यमृन् । तत्राद्भुतं खगकुब्जे-

विह तामसेषु सूर्याशवो मधुकरीचरणावदाताः ॥ १ ॥ अथ कथमिव तत्कुहेवाकानां विम्वनारूपत्वमिति ब्रूमः यत्तावदुक्तं परैः “ किंत्वाद्यो बुद्धिमत्कर्तृकाः कार्यत्वात् घटवदिति तदयुक्तं व्याप्तेरग्रहणात् । साधानं हि सर्वत्र व्याप्तौ प्रमाणेन सिद्धायां साध्यं गमयेदिति सर्ववादसंवादः । स चायं जगन्ति सृजन् सशरीरोऽशरीरो वा स्यात् सशरीरोपि किमस्मदादिवद्दृश्यशरीरविशिष्ट उत पिशाचादिवद्दृश्यशरीरविशिष्टः । प्रथमपक्षे प्रत्यक्षवाधस्तमन्तरेणापि च जायमाने तृणतरुपुण्ड्रधनुस्त्रादौ कार्यत्वस्य दर्शनात् । प्रमेयत्वादिवत्साधारणानैकान्तिको हेतुः । द्वितीयविकल्पे पुनरदृश्यशरीरत्वे तस्य माहात्म्यविशेषः कारणमाहोस्विदस्मदाद्यदृष्टवैगुण्यम् । प्रथमप्रकारः कोशपानप्रत्यायनीयः तत्सिद्धौ प्रमाणाभावात् । इतरेतराश्रयदोषापत्तेश्च । सिद्धे हि माहात्म्यविशेषे तस्यादृश्यशरीरत्वं प्रत्येतव्यं तत्सिद्धौ च माहात्म्यविशेषोपसिद्धिरिति । द्वितीयकस्तु प्रकारो न संवरत्येव विचारगोचरे संशयाऽनिवृत्तेः । किं तस्यासत्त्वाददृश्यशरीरत्वं बान्धव्यादिवत् किंवाऽस्मदाद्यदृष्टवैगुण्यात्पिशाचादिवदिति निश्चयाज्ञावात् । अशरीरश्चेत्तदा दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयौवैपम्यादिरूपो हेतुः । घटादयो हि कार्यरूपाः सशरीरकर्तृका दृष्टा अशरीरस्य च सनस्तस्य कार्यप्रवृत्तौ कुतः सामर्थ्यमाकाशादिवत् । तस्मात्सशरीराशरीरवृत्तौ पक्षद्वयेपि कार्यत्वहेतोर्व्याप्त्यसिद्धिः । किंच त्वन्मतेन काव्यात्ययापदिष्टोप्ययं हेतुः धर्म्येकदेशस्य तरुविष्टदृष्टादेरिदानीमप्युत्पद्यमानस्य विधातुरनुपपन्नयमानत्वेन प्रत्यक्षवाधितधर्म्यनन्तरेहेतुभणनान्तदेवो न कश्चिज्जगतःकर्ता । एकत्वादीनि तु जगत्कर्तृत्वव्यवस्थापनायानीयमानानि तद्विशेषणानि पण्डे प्रति कामिन्या रूपसंपन्निरूपणप्रायाएयेव तथापि तेषां विचारासहत्वस्थापनार्थं किंचिदुच्य तेनैकत्वचर्चस्तावत् यद्वा नामेककार्यकरणे धैमत्यसंभावनेति नायमेकान्तः । अनेककीटिकाशतनिष्पाद्यत्वेपि शकम्भ्रोज्जेकशिल्पिकल्पितत्वेपि प्रासादादीनां नैकसरधानिर्वर्तितत्वेपि मधुच्छन्नादीनां चैकरूपताया अविगानेनोपपन्नमात् । अथैतेष्वप्येक एवेश्वरः कर्त्तृ इत्ये एव चेद्भवतो जवानीपतिं प्रति निष्प्रतिमा वासना तर्हि कुविन्दकुम्भकारादितिरस्कारेण पटघटादीनामपि कर्ता स एव किं न कल्प्यते । अयं तेषां प्रत्यक्षसिद्धं कर्तृत्वं कथमपह्नोतुं शक्यं तर्हि कीटिकादिभिः किं तत्र विराड् यत्तेषामसदृशतादृशप्रयाससाध्यं कर्तृत्वमेकहेतव्येवापद्यते तस्माद्धैमत्यमयान्महेक्षितुरेकत्वकल्पनाभोजनादिव्ययज्यात्कृपणस्यात्यन्तवद्वम्भपुत्रकलत्रादिपरित्यजनेन शुभ्यारण्यानीसेवनमिव । तथा सर्वगतत्वमपि तस्य नोपपन्नं तद्धि शरीरात्मना ज्ञानात्मना वा स्यात् । प्रथमपक्षे तदीयेनैव देहेन जगन्नयस्य व्याप्तत्वादितरनिर्मेयपदार्थानामाश्रयानवकाशः । द्वितीयपक्षे तु सिद्धसाध्यताऽस्माभिरपि निरतिशयज्ञानात्मना परमपुरुषस्य जगन्नयक्रोमीकरणाच्युपगमात् । यदि परमेवं जवत्प्रमाणीकृतेन वेदेन विरोधः । तत्र हि शरीरात्मना सर्वगतत्वमुक्तम् । “ विश्वतश्चक्षुस्त विश्वतो मुखो विश्वतः पाणिस्त विश्वतः पादिति श्रुतेः ” यच्चोक्तम् । तस्य प्रतिनियतदेशवर्तित्वं त्रिजगत्पदार्थानामनियतदेशवृत्तीनां यथावन्निर्माणानुपपत्तिरिति । तत्रेदं पृच्छते स जगन्नयं निर्ममाणस्तद्वादिदत्साक्षाद्देहव्यापारेण निर्मिमीते यदि वा संकल्पमात्रेण । आद्ये पक्षे एकस्यैव चूचूधरादेर्विधानेऽङ्गोदीयसः कावक्षेपस्य संज्ञावाहंहीयसाप्यनेहसा न परिसमाप्तिः । द्वितीयपक्षे तु संकल्पमात्रेणैव

उचितकार्यकल्पनायां नियतदेशस्यायित्वेपि न किञ्चिदुप-
मुत्पद्यामः नियतदेशस्थायिनां सामान्यदेवानामपि संक-
ल्पमात्रेणैव तत्तत्कार्यसंपादनप्रतिपत्तेः ॥
किञ्च तस्य सर्वगतव्यङ्गीक्रियमाणेऽशुचिषु निरन्तरमन्तमसेषु
नरकादिस्थानेष्वपि तस्य वृत्तिः प्रसज्यते तथाचानिष्टापत्तिः ।
अथ शुष्मत्पक्षेऽपि यदाज्ञानात्मना सर्वजगद्वयं व्याप्नोतीत्यु-
च्यते तदाऽशुचिरत्मास्यादादीनामप्युपक्रमसंभावनाकार-
कादिषुः स्वस्वरूपसंवेदनान्मकनया दुःस्थानुभवप्रसङ्गाद्यानि-
ष्टापत्तिस्तुल्येति चेत्तदेतदुपपत्तिभिः प्रतिफर्तुमशक्तस्य धृ-
त्तिभिरैवावकरणं यतो ज्ञानमप्राप्यकारि स्वस्वदस्यमेव विषयं
परिचिन्तन्ति न पुनस्तत्र गत्वा तत्कुतो भवदुपाह्वयः समी-
चीनः । तर्हि भवतोप्यशुचिज्ञानमात्रेण तदज्ञास्यादानुचूतिस्त-
द्भावे हि स्रक्चन्दनाङ्गानरसवन्यादिचिन्तनमात्रेणैव तृप्ति-
सिद्धौ तत्प्राप्तिसंयत्नवैफल्यप्रसक्तिरिति । यत्तु ज्ञानात्मना सर्व-
गतव्ये सिद्धसाधनं प्रागुक्तं तच्च निमात्रमपेक्ष्य भन्तव्यं तथा-
च वक्तारो नयन्ति । “अस्य मतिः सर्वशास्त्रेषु प्रसरति शति” ।
न च ज्ञानं प्राप्यकारि तस्यात्मभ्रमेनैव यद्विनिर्गमाभावाद्-
विनिर्गमे चात्मनोऽचैतन्यापत्त्याऽजीवत्यप्रसङ्गाद्वा हि धर्मो ध-
र्मिणमतिरिच्य कचन केवलं विज्ञातः । यच्च परे दृष्टान्त-
यन्ति “यथा सूर्यस्य किरणा गुणरूपा अपि सूर्याभिप्रेक्ष्य
शुचनं भासयन्त्येवं ज्ञानमप्यात्मनः सकाशाद्विनिर्गम्य प्रमेयं
परिचिन्तन्तीति” तत्र दमुत्तरं किरणानां गुणत्वमस्ति तेषां
तैजसपुण्ड्रमयत्वेन ज्ञप्यत्वात् । यथा तेषां प्रकाशात्मा गुणः
न नेज्यां न जातु पृथग्व्यतीति । तथाच धर्मसंग्रहायां श्री-
हरिजिज्ञाचार्यपादाः “किरणा गुणा न द्रव्यं, तसि पयासो
गुणो न वा द्रव्यं । जनाणं त्रायगुणो, कहमद्रव्यो स अश्रव्यः”
गन्धं न परित्रिदं, नाणं नयं तयस्मि देतस्मि । आयन्यस्मि
य नवरं, अचित्तसत्तीति विद्वेयं । २ । होहोवहस्स सत्ती,
आयत्या चेव निजदेसस्मि । होहं आगरिस्ती दीसद् इह
कजपध्वम्मा ॥ ३ ॥ एवमिह नाणसत्ती, आयत्या चेव इदि
होगं तं । जग् परित्रिदं सव्यं, को ण विरोहो जये तत्य’ ॥ ४ ॥
इत्यादि अथ सर्वगतः सर्वज्ञः इति व्याख्यानं तत्रापि प्रतिनि-
धियते । ननु तस्य सर्वज्ञ्यं केन प्रमाणेन गृहीतं प्रत्यक्षेण परो-
क्षेण वा । न तावत्प्रत्यक्षेण तस्येन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्न-
तयाऽतीन्द्रियग्रहणासामर्थ्यात् । नापि परोक्षेण तत्किं अनु-
मानं शाब्दं वा स्यात् । न तावदनुमानं तस्य त्रिङ्ग्रहण
विज्ञिज्ञिज्ञसंयन्धस्मरणपुर्वकत्वाच्च च तस्य सर्वज्ञत्वेऽनुमेयं
किञ्चिदव्यभिचारिबिम्बं पश्यामस्तस्याऽत्यन्ताविप्रकृष्टत्वेन
तत्प्रतिवक्त्रिङ्गसंयन्धग्रहणाभावात् । अथ तस्य सर्वज्ञत्वं
चिना जगद्वैचित्र्यमनुपपद्यमानं सर्वज्ञत्वमर्थादापादयतीति
चेन्न अविनाभावाऽज्ञावात् । न हि जगद्वैचित्र्यं तत्सर्वज्ञ्यं
चिनाऽन्यथा नोपपन्ना । चिद्विधं हि जगत् स्थावरजङ्गमभेदात्
तत्र जङ्गमानां वैचित्र्यं स्वोपात्तशुभाऽशुभकर्मपरिपाकवशे-
नैव । स्थावराणां तु संचेतनानामियमेव गतिः अचेतनानां
तु तदुपपन्नोपपत्त्यासाधनत्वेनानादिकावसिद्धमेव वैचित्र्य-
मिति । नाप्यागमस्तत्साधकः । सहि तत्कृतोऽन्यकृतो वा
स्यात् । तत्कृत एव चेत्तस्य सर्वज्ञतां साधयति । तदा तस्य
महत्त्वकृतिः स्वयमेव स्वशुणोत्कीर्तनस्य महतामनधिकृत-
त्वात् । अन्यच्च तस्य शास्त्रकर्तृत्वमेव न युज्यते । शास्त्रं हि
वर्णात्मकम् । ते च तादृवादिव्यापारजन्याः । स च शरीर एव
सम्पत्नी । शरीराऽन्युपगमे च तस्य पूर्वोक्ता एव दोषाः ।

अन्यकृतश्चेत्सोऽन्यः सर्वज्ञोऽसर्वज्ञो वा । सर्वज्ञत्वे तस्य द्वैता-
पत्त्या प्रागुक्ततदेकत्वाच्युपगमबाधः । तत्साधकप्रमाणचर्चा-
यामनवस्थापातश्च । अस्त्वज्ञश्चेत् कस्तस्य वचसि विश्वासः
अपरं च भवदभीष्ट आगमः प्रत्युत तत्प्रणेतुरसर्वज्ञत्वमेव
साधयति पूर्वाऽपरविरुद्धाऽर्थवचनोपेतत्वात् । तथाहि
“न हि स्यात्सर्वभूतानि” इति प्रथममुक्त्वा पश्चाच्चैव पवि-
तम् “पद्मशतानि नियुज्यन्ते पशूनां मध्यमे ऽहनि । अश्वमेध-
स्य वचनान्यूनानि पशुजिज्ञिषिः ।” तथा “अग्नीषोमीयं
पशुमाहमेत” “सप्तदश प्राजापत्यान् पशूनाहमेत” इत्या-
दिवचनानि कथमिव न पूर्वापरविरोधमनुरुच्यन्ते । तथा
“नानृतं द्रव्यात्” इत्यादिनाऽनृतजापणं प्रथमं निषिध्य
पश्चाद् “ब्राह्मणार्थेऽनृतं द्रव्यादित्यादि” तथा “न नर्मयुक्तं
वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राज्ञश्च विवाहकावे । प्राणात्यये सर्व-
धनापहारे पञ्चाऽनृतान्याहुरपातकानि ॥ १ ॥ तथा “पर-
द्रव्याणि होष्टवत्” इत्यादिना अदत्तादानमनेकधा निरस्य
पश्चादुक्तं “यद्यपि ब्राह्मणो हवेन परकीयमादत्ते हवेन वा,
तथापि तस्य नाऽदत्तादानम् । यतः सर्वमिदं ब्राह्मणेष्व्या-
दत्तम् । ब्राह्मणानां तु दैर्घ्यव्यादृष्टपलाः परिचुञ्जते तस्मादप-
हरन् ब्राह्मणः स्वमादत्तं स्वमेव ब्राह्मणो चुङ्क्षे वस्ते स्वं ददा-
तीति । तथा “अपुत्रस्य गतिर्नास्ति” इति वृषित्वाऽनेकानि
सहस्राणि कुमारं ब्रह्मचारिणां दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुत्र
संतति, मित्यादि कियन्तो वा दधिमापभोजनात्कृपणा विवे-
च्यन्ते । तदेवमागमोपि न तस्य सर्वज्ञतां वक्ति । किञ्च सर्वज्ञः
सत्त्वसौ चराचरं चेदिरचयति तदा जगदुपपन्नवकरणस्वै-
रिणः पश्चादपि कर्तव्यनिग्रहान् सुखैरिण एतदधिकेपका-
रिणश्चास्मदादीन् किमर्थं सृजतीति तन्नायं सर्वज्ञः । तथा
स्ववशत्वं स्वातन्त्र्यं तदपि तस्य न होदकमम् । स हि यदि
नाम स्वाधीनः सन् विश्वं विधत्ते परमकारुणिकश्च त्वया
वर्ण्यते तत्कथं सुखितदुःखिताद्यवस्थाभेदवृन्दस्थपुटितं घट-
यति शुचनमेकान्तशर्मसंपत्कान्तमेव तु किं न निर्मिमीते । अथ
जन्मान्तरोपाजिततत्तदीयशुभाशुजकर्मप्रेरितः संस्तथा करो-
तीति दत्तस्तर्हि स्ववशत्वाय जज्ञाञ्जिः । कर्मजन्ये च त्रिचु-
घनवैचित्र्ये विज्ञिष्टहेतुकविष्टपमृष्टिकल्पनायाः कष्टैकफलत्वा-
दस्मन्मतमेवाङ्गीकृतं प्रकायता । तथा चायाताऽयं “घटकुल्यां
प्रजातामिति” न्यायः । किञ्च प्राणिनां धर्माधर्मावपेक्षमाणश्च-
दयं सृजति प्राप्तं तर्हि यदयमपेक्षते तन्न करोति इति । नहि
कुशाशो दाह्यादि करोति एवं कर्मापेक्षेद्विधरो जगत्कारणं
स्यात्तर्हि कर्मणीश्वरोऽनीश्वरः स्यादिति । तथा नित्यत्वमपि
तस्य स्वगृह एव प्रणिगद्यमानं हृद्यम् । स खलु नित्यत्वेनैक-
रूपः सन् त्रिचुघनसर्गस्वजावोऽतत्स्वजावो वा प्रथमाविधायां
जगन्निर्माणात् कदाचिदपि नोपरमेत । तदुपरमे तत्स्वजाव-
त्वहानिः । एवं च सर्गक्रियाया अपर्यवसानादेकस्यापि का-
र्यस्य न सृष्टिः । घटो हि स्वारम्भकृणादारज्यापरिसमाभेरुपा-
न्यकृणां यावन्निश्चयनयाग्निस्रायेण न घटव्यपदेशमासादयति
जज्ञाहरणार्थक्रियायामसाधकतमत्वात् । अतत्स्वजावपक्षे
तु न जातु जगन्ति सृजेत्तत्स्वभावायोगागमनवत् । अपिच
तस्यैकान्तनित्यस्वरूपत्वे सृष्टिश्च संहारोपि न घटते नाना
रूपकार्यकारणे नित्यत्वापत्तेः । स हि यैव स्वजावेन जगन्ति
सृजेत्तैव तानि संहरेत्स्वजावान्तरेण वा तेनैव चेत् सृष्टि-
हारयोर्योगपक्षप्रसङ्गः स्वजावाभेदात् । एकस्वभावाकारणा-
दनेकस्वभावकार्योत्पत्तिविरोधात् । स्वभावान्तरेण चेन्न-
ित्यत्वहानिः । स्वजावभेद एव हि लक्षणमनित्यतायाः । यथा

पार्थिवशरीरस्याहारपरमाणुसहकृतस्य प्रत्यहमपूर्वापूर्वोत्पादेन स्वजावनेदादन्त्यत्वम् । इष्टञ्च जावानां सृष्टिसंहारयोः शम्भौ स्वजावभेदः । रजोगुणात्मकतया सृष्टौ, तमोगुणात्मकतया संहरणे, सात्विकतया च स्थितौ, तस्य व्यापारस्वीकारात् पवं चावस्थाभेदस्तद्भेदे चावस्थावतोऽपि भेदादित्यत्वकृतिः । अथास्तु नित्यस्तथापि स कथं सततमेव सृष्टौ न चेष्टते । इच्छावशाच्चेन्न तु ता अपीच्छाः स्वसत्तामात्रनिवन्धनात्मत्वाभाः सदैव किं न प्रवर्तयतीति स पयोपाह्वयः । तथा शम्भोरष्टगुणाधिकरणत्वे कार्यभेदाऽनुमेयानां तद्विज्ञानामपि विषयरूपत्वाच्चित्यत्वहानिः केन निवार्यते इति । किञ्च प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः स्वार्थकारुण्याज्यां व्याप्ता ततश्चायं जगत्सर्गे व्याप्रियते स्वार्थात्कारुण्याद्वा न तावत्स्वार्थात्तस्य कृतकृत्यत्वात् । न च कारुण्यात्परदुःखप्रहाणेच्छा हि कारुण्यं ततः प्राक् सर्गाज्जीवानामिन्द्रियशरीरविषयानुत्पत्तौ दुःखाभावेन कस्य प्रहाणेच्छाकारुण्यम् । सर्गांतरकावे तु दुःखिनोऽवलोच्य कारुण्याज्युपगमे दुरुत्तरमितरेतराश्रयम् । कारुण्येन सृष्टिः सृष्ट्या च कारुण्यमिति । नास्य जगत्कर्तृत्वं कथमपि सिध्यति तदेवमेवंविधदोषकल्पिते पुरुषविशेषे यस्तेषां सेवाहेवाकः स खलु केवलं वल्लवन्मोहविमुख्यनापरिपाक इति । अत्र च यद्यपि मध्यवर्तिनो नकारस्य घटाढोऽद्वान्यायेन योजनादर्थांतरमपि स्फुरति यथा ' इमाः कुहेवाकविमुख्यनास्तेषां न स्युर्येषां त्वमनुशासक इति ' तथापि सोऽर्थः सहृदयेन हृदये धारणां योऽन्ययोगव्यवच्छेदस्याधिकृतत्वादिति काव्यार्थः । स्या० ६ श्लोकः ।

ईश्वरस्य जगदकर्तृत्वं यथा ।

उवगरणानावाञ्च निवेष्टामुत्तयाइ उ वावि ।

ईसरदेहारंने वि तुह्यया वा एवत्था वा ॥

नायमीश्वरः जीवादिकर्माशरीरादिकार्याण्यारभते उपकरणानावाहणमुपकरणरहितकुलावयत्तु न च कर्मचिना शरीराद्यारम्भजीवादीनामन्यदुपकरणं घटते । गर्भाद्यवस्थास्वयोपकरणसंज्ञावाञ्चक्रशोणितादिग्रहणस्याप्यकर्मणोऽनुपपत्तेः । अथवा अन्यथा प्रयोगः क्रियते निश्चेष्टेत्यादिना कर्मशरीराद्यारभते निश्चेष्टत्वादाकाशवत्तथाऽमूर्तत्वादादिशब्दादशरीरत्वाच्चक्रियत्वात्सर्वगतत्वादाकाशवदेव तथा एकत्वादेकपरमाणुवदित्यादि । अत्रोच्यते शरीरवानीश्वरः सर्वाण्यपि देहादिकार्याण्यारभते । नन्वीश्वरदेहारम्भोऽपि तर्हि तुल्यता पर्यनुयोगस्य तथाह्यकर्मा नारभते निजशरीरमीश्वरो निरुपकरणत्वाद्देहादिरहितकुलावयवदिति । अथान्यः कोपीश्वरस्तच्छरीरारम्भाय प्रवर्तते ततः सापि शरीरवानशरीरो वा यद्यशरीरस्तर्हि नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि सैव वक्तव्यता अयशरीरवान् तर्हि तच्छरीरारम्भेऽपि तुल्यता सोप्यकर्मा निजशरीरं नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि । अथ तच्छरीरमन्यः शरीरवांस्तर्हि तच्छरीरारम्भेऽपि तुल्यता नारभतेऽतस्तस्याप्यन्य इत्येवमन्यस्या । अनिष्टं च सर्वमेतत्तस्मान्नेश्वरो देहादीनां कर्ता किंतु कर्म सद्धितीयो जीव एव निष्पयोजनश्चेश्वरो देहादीन् कुर्वन्नुत्पत्तकल्प एव स्यात् । सप्रयोजनकर्तृत्वं पुनरनीश्वरप्रसङ्गः । न चानादिशुक्तस्य देहादिकारणेच्छा युज्यते तस्यारागविकल्परूपत्वात् ॥ विशेषः ॥ तथाच ' इणमन्नं तु अन्नाणं, इहमेगेसिआहिंयाईसरेण कर्मेणोप' इत्युपक्रम्य ' असोत्तत्तमकासीयं अयाणंतामुसंवहे ' इत्युपसंजहार । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

"ईश्वरकर्तृकं सुखं दुःखेऽपि न जवतः यथासावीश्वरो मूर्तोऽमूर्तो वा । यदि मूर्तस्ततः प्राकृतपुरुषस्येव सर्वकर्तृत्वाभावः । अथाऽमूर्तस्तथा सत्याकाशस्येव सुतरां निष्क्रियत्वम् । अपिच यद्यसौ रागादिमात्रस्ततोऽस्मदाद्यव्यतिरेकाद्विश्वस्याकर्तृत्वं । यथासौ विगतरागस्ततस्तत्कृतं सुभगदुर्भगेश्वरदरिद्रादिजगद्वैचित्र्यम् न घटां प्राञ्जति ततो नेश्वरः कर्तति । सूत्र० ॥

यथा कथंचिदीश्वरस्य कर्तृत्वं सूत्रकृताङ्गे प्रतिपादितम् ।

तयेवरोपि कर्ता आत्मैव हि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण सकलजगद्व्यापनादीश्वरः । तस्य सुखदुःखात्पत्तिकर्तृत्वं सर्ववादिनामविगानेन सिद्धमेव । यच्चात्र मूर्तादि दूषणमुपन्यस्तं तदेवंभूतेश्वरसमाश्रयेण दूराच्छेदितमेवेति ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । ऐश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयवत्त्वात् युक्त ईश्वरः परमब्रह्मवादीनां मुक्तेचौक्षानाम्युक्ते अर्हतां जिने च । छा० १६ द्वा० - यो० वि० ।

तेपामीश्वरत्वं यथा-

महेशानुग्रहात्केचिद्योगसिद्धिं प्रचक्षते ।

क्लेशाद्यैरपरामृष्टः, पुंविशेषः स चेज्यते । ? ।

केचित्पातञ्जला महेशानुग्रहात् योगस्योक्तवत्तद्व्यस्य सिद्धिमयोगक्षेमवत्क्षणं प्रचक्षते प्रकथयन्ति स च महेशः पुंविशेषः पुरुषविशेषः इत्यते । कीदृश इत्याह क्लेशाद्यैः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोऽस्पृष्टस्त्रिष्वपि काहेषु तथाच सूत्रं "क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष इत्यते । कीदृश इत्याह ईश्वर इति अत्र क्लेशा अविविधास्मिता रागद्वेषाद्विनिवेशा वदयमाणवत्क्षणाः क्लेशमूलाः कर्माशया दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः अस्मिन्नेव जन्मन्यनुजवनीयो दृष्टजन्मवेदनीयो जन्मान्तरानुजवनीयोऽदृष्टजन्मवेदनीयस्तीद्वसंवेगेन हि कृतानि पुण्यानि देवतारादनादीनि कर्माणि इहैव जन्मनि फलं जात्यायुर्भोगवत्क्षणं प्रयच्छन्ति । यथा नन्दीश्वरस्य जगन्महेश्वराराधनवत्तादिहैव जन्मनि जात्यादयो विशिष्टाः प्रादुर्भूता न चैतदनुपपत्तिः सन्नुपपत्तेन प्रतिवन्धकापनयने केदारान्तरे जलापूरणवत्पाश्चात्यप्रकृत्यापूरणेनैव सिद्धिविशेषोपपत्तस्तदुक्तम् । " जन्मौपधिमन्त्रतपः समाधिजाः सिद्धयः सिद्धिश्चोत्कर्षविशेषः कायकारणस्य जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्या पुराणिमित्तमप्रयोजकं प्रकृतीनां चरणभेदस्तु ततः क्लेशकवदिति । सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगः सात मूले क्लेशरूपवीजे तेषां कुशलाकुशलं कर्मणां विपाकः फलं जात्यायुर्भोगा जवन्ति जातिर्मनुष्यादिरायुश्चिरकावे शरीरसंयन्त्रो भोगा विषयाः इन्द्रियाणि सुखदुःखसंविद्य कर्मकरणजावसाधनव्युत्पत्त्या भोगशब्दस्य, इदमत्र तात्पर्यम् । चित्तं हि द्विविधं साशयमनाशयं च । तत्र योगिनामनाशयं तदाह । ध्यानजननाशयम् अत एव तेषामशुक्लाकृष्णं कर्म तदाह कर्माशुक्लाकृष्णं योगिनस्त्रिविधमितरेषां शुभफलदं कर्म यागादिशुद्धम् अशुभफलदं ब्रह्महत्यादिकृष्णम् उन्नयसंकीर्णं शुद्धकृष्णम् । तत्र शुद्धं दानतपःस्वाध्यायादिमतां पुरुषाणां कृष्णं नाराकिणां, शुद्धकृष्णं मनुष्याणां योगिनां तु विष्वक्कणमिति साशयचित्तमयोगिनाम् तत्र फलवत्यागानुसंधानाज्वात्फलजनकं कर्माशयस्ततस्तद्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्वासनानां चिविधा हि कर्मवासनाः स्मृतिमात्रफलाजात्यायुर्भोगवत्ताश्च तत्राद्या येन कर्मणा यादह शरीरमारब्धं देवमानुषतिर्यगादिभेदेन जात्यन्तरशतव्यवधानेन पुनस्तथाविधस्यैव शरीरस्यारम्भे तदनु रूपामेव स्मृतिं जनयन्ति,

अन्यादृशीं च न्यग्नाचयन्ति देवादिमये नारकादि शरीरोपभोग-
स्मृतिवत् । न चातिव्यवहितयोः स्मृतिसंस्कारयोर्जन्यजनकजा-
वानुपपत्तिर्द्वानुभूतस्याप्यविचक्षितचित्ते वासनात्मना स्थि-
तस्योद्बोधविशेषसहकारेण स्मृतिविशेषपरिणामे व्यवधाना-
ज्जावात्तदुक्तम् । जातिदेशकाद्यव्यवहितानामप्यानन्तर्यं स्मृति-
संस्कारयोरैकरूपत्वात् ताश्च सुखसाधना वियोगाध्यवसाय-
सङ्कलस्य मोहवृक्षस्य बीजस्यानादित्वादादिरहितास्तदुक्तं
तासामनादित्वमाशेषो नित्यत्वात् द्वितीयाया अपि चित्तज्ञ-
मावेयानादिकाद्यं संचिन्तायया यया पाकमुपयान्ति तथा तथा
गुणप्रधानभावेन स्थिता जात्यानुभोगिहक्षणं कार्यमारभन्त
इति । तदेतत्कर्माशयफलं जात्यादिविपाक इति । यद्यपि सर्वे-
पामात्मनां क्लेशादिस्पर्शा नास्ति तथापि ते चित्तगतास्तेषां
व्यपदिश्यन्ते यथा योऽधगतौ जयपराजयौ स्वामिनः, अस्य
तु त्रिष्वपि काष्ठेषु तथाविधोपि क्लेशादिपरामर्शो नास्तीति
विशङ्कणोपमन्येभ्यः ॥ १ ॥

ज्ञानमप्रतिष्य यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥ २ ॥

सात्त्विकः परिणामोत्र, काष्ठा प्राप्ततयेष्यते ।

नाङ्गप्रणाशिकाप्राप्त, इति सर्वज्ञतास्थितिः ॥ ३ ॥

ऋषीणां कापिज्ञादीनामप्ययं परमो गुरुः ।

तदिच्छया जगत्सर्वं, यथाकर्म विवर्त्तते ॥ ४ ॥

ज्ञानादयोऽहंवाप्रतिपक्षाः सहजाश्च शुद्धसत्त्वस्यानादिसंबन्धात्
यथा हीतरेषां सुखदुःखमोहतया विपरिणतं चित्तं निर्मले सा-
त्त्विके धर्मात्मपक्षे प्रतिसंक्रान्तंचिच्छायासंक्रान्तं संवेद्यं भवति
नैवमीश्वरस्य किन्तु तस्य केवल एव सत्त्विकः परिणामो ज्ञान्य-
तया व्यवस्थित इति । किंच प्रकृतिपुरुषसंयोगवियोगयोरीश्व-
रेन्द्राव्यतिरेकेणानुपपत्तेरनादिज्ञानादिमत्त्वमस्य सिद्धम् । १ ।
अत्रेश्वरे सात्त्विकपरिणामः काष्ठाप्राप्ततयाऽप्यन्तोत्कृष्टत्वेने-
ष्यते तारतम्यवतां सातिशयानां धर्माणां परमाणुवत्त्वस्य-
वाकाशे परममहत्त्वस्यैव काष्ठाप्राप्तिदर्शनात् । ज्ञानादीनामपि
चित्तधर्माणां तारतम्येन परिदृश्यमानानां क्वचिन्निरतिशयत्वे
सिद्धे न पुन रङ्गप्रमाणादिकथेन्द्रियद्वाराप्राप्तमुपनीतमिति
हेतोः सर्वविषयत्वादेतच्चित्तस्य सर्वज्ञतया स्थितिः प्रसि-
द्धिस्तदुक्तम् 'तत्र निरतिशयं सर्वज्ञवीजम्' । ३ । अयमीश्वरः
कपिज्ञादीनामपि ऋषीणां परम उत्कृष्टो गुरुस्तदुक्तं 'स पूर्व-
यामपि गुरुः कावेनानवच्छेदादिति तस्येश्वरस्येच्छया सर्वं ज-
गत् यथाकर्म कर्मानतिक्रम्य विवर्त्तते उच्चावचफलज्ञानवति
न च कर्मणैवान्यथासिद्धिरैककारकेण कारकान्तरानुपक्षया-
दिति भावः । ४ । एतद्वृत्तयति—

नैतद्युक्तमनुग्राह्यतत्त्वज्ञावत्वमन्तरा ।

नाणुः कदाचिदात्मा स्यादेवतानुग्रहादपि ॥ ५ ॥

उजयोस्तत्स्वजावत्व-जेदे च परिणामिनि ।

अत्युत्कर्षश्च धर्माणां-मन्यन्नाति प्रसञ्जकः ॥ ६ ॥

एतदीश्वरानुग्रहजन्यत्वं योगस्य न युक्तमनुग्राह्ये तत्त्वभावत्व-
मनुग्राह्यस्वभावत्वमन्तरा विना यतः देवतायाऽनुग्रहादपि अ-
णुतरात्माभवत्वितीन्द्रावृक्षणो कदाचिदपि अणुरात्मान स्यात्
स्वजावापरावृत्तेः । ५ । उजयोरीश्वरात्मनोस्तत्स्वजावत्वजेदे च
व्यक्तिकावृक्षादिजेदेन चित्रिब्रानुग्राह्यानुग्राहकस्वभावज्ञाज-

नस्ये च परिणामिता स्यात् स्वजावजेदस्यैव परिणामजेदार्थ-
त्वात्तयाचायं सिद्धान्तः । ज्ञानादिधर्माणामप्युत्कर्षेणेश्वरसिद्धि-
रित्यपि च नास्ति यतो धर्माणामप्युत्कर्षः साध्यमानो ज्ञानादा-
विवान्यत्राज्ञानादावतिप्रसञ्जकोऽनिष्टसिद्धिः कृत आनुरूपज्ञाना
दिमत्तयेश्वरस्यैव तादृशाज्ञानादिमत्तया तत्प्रतिपक्षस्यापि
सिद्ध्यापत्तेरित्यर्थं च ज्ञानत्वमुत्कर्षापकर्षाऽऽश्रयवृत्ति उत्क-
र्षापकर्षाश्रयवृत्तित्वात्महत्त्ववदित्यत्र ज्ञानत्वं न तथा चित्तध-
र्ममात्रवृत्तित्वाद्ज्ञानत्ववदिति प्रतिरोधो रूपव्ययः । प्रकृति-
पुरुषसंयोगवियोगौ च यदि तात्त्विकौ तदात्मनोऽपरिणा-
मित्वं न स्यात् तयोर्द्विष्टत्वेन तस्य जन्यधर्मानाश्रयत्वकृतेः ।
नो चेत्कयोः कारणमीश्वरेच्छा । किंच प्रयोजनान्नावापि नेश्व-
रो जगत् कुरुते । न च परमकारुणिकत्वाद्वृत्तानुग्रह एवावस्थ-
प्रयोजनमिति भोजस्य वचनं साम्प्रतम् । इत्थं हि सर्वस्याय-
मिष्टमेव संपादयेदित्यधिकं शालावार्तासमुच्चयविवरणः ।

आर्थं व्यापारमाश्रित्य, तदाज्ञापादनात्मकम् ।

युज्यते परमीशस्या-नुग्रहस्तत्र नीतितः ॥ ७ ॥

एवं च प्रणवेनैत-जपात्प्रत्यूहसंक्षयः ।

प्रत्यक् चैतन्यज्ञानश्चे-त्युक्तं युक्तं पतञ्जलेः ॥ ८ ॥

प्रत्यूहा व्याधयः स्थानं, प्रमादादस्यविभ्रमाः ।

संदेहा विरती ज्ञम्य-ज्ञानश्चाप्यनवस्थितिः ॥ ९ ॥

धातुवैषम्यजो व्याधि-स्थानं चाकर्मनिष्ठता ।

प्रमादो यत्न आदस्य-मौदासीन्यं च हेतुषु ॥ १० ॥

आर्थं ततः सामर्थ्यप्राप्तं न तु प्रसह्य तेन वक्तुं तदाज्ञापा-
दनात्मकं व्यापारमाश्रित्य परं कवत्वं तत्र नीतितोऽस्मत्सि-
द्धान्तनीत्या ईशस्यानुग्रहो युज्यते तदुक्तम् । आर्थं व्यापार-
माश्रित्य तत्र दोषोपि विद्यत इति ॥ ७ ॥ एवं चार्थव्यापा-
रेणेशानुग्रहादरे च प्रणवेनोकारेणैतस्येश्वरस्य जपात्प्रत्यूहानां
विघ्नानां संक्षयः विषयप्रातिकूल्येनान्तः करणाभिमुखमव्यति
यत्तद्व्यत्यक् चैतन्यं ज्ञानं तस्य ज्ञानश्चेति पतञ्जलेरुक्तं युक्तं
तस्य वाचकः प्रणवस्तजपस्तदर्थभावत्वं ततः प्रत्यक्चैतन्या-
धिगमोन्तरायाज्ञावाश्चेति सूत्रप्रसिद्धेर्गुणविशेषवतः पुरुषस्य
प्रणिधानस्य महाफलत्वात् ॥ ८ ॥ व्याधिस्थानसंशयप्रमा-
दादस्यविरतिज्ञान्तिदर्शनादव्यधृजमिकत्वानवस्थितत्वानिचि-
त्तविक्षेपास्तेन्तराया इति ॥ ९ ॥ धातुवैषम्यजो धातुकेकादिज-
नितो व्याधिर्ज्वरातीसारादिः स्थानं चाकर्मनिष्ठतादित एव
कर्मप्रारम्भः प्रमादो यत्नः आरब्धेऽप्यनुत्थानशीलता आदस्य
च हेतुषु समाधिसाधनेष्वौदासीन्यं माध्यस्थ्यं न तु पक्षपातः १० ।

विज्रमो व्यत्ययज्ञानं, संदेहः स्यान्नवेत्ययम् ।

अलेदो विषयावेशा-ज्ज्ञेदविरतिः किञ्च ॥ ११ ॥

ज्ञम्यज्ञानः समार्थिनां, जुवःप्राप्तिः कथंचन ।

ज्ञानेपि तत्र चित्तस्या-प्रतिष्ठात्वनवस्थितिः ॥ १२ ॥

रजस्तमोमयाहोपा-धिक्षेपाच्चैतसो ह्यमी ।

सोपक्रमजपाच्चाशं, यान्ति शक्तिं हति परे ॥ १३ ॥

प्रत्यक् चैतन्यमप्यस्मा-दन्तर्ज्योतिः प्रथामयम् ।

वहिर्योपाररोधेन, जायमानं मतं हि नः ॥ १४ ॥

योगातिशयतश्चायं, स्तोत्रकादिगुणः स्मृतम् ।

योगदृष्ट्या शुद्धेष्टो, ध्यानविश्रामचूमिका ॥ १५ ॥

विभ्रमो व्यत्ययज्ञानं रजते रङ्गबुद्धिदिप्रसाधनेपि योगः
इष्टसाधनत्वं निश्चयः संदेहोयं योगः स्याद्वा नवेत्याकारवि-
पयवेशाच्छेदित्यर्थव्याप्येकपक्षणादखेदोनुपरमवक्ष्यः किं
लाविरनिर्भवेत् ११ (नृम्यत्वाभति) कुतोपि हेतोः समा-
धीनां ज्ञेयः स्थानस्याप्राप्तिर्ह्येवामः तामेपि समाधिप्रा-
प्तावपि तत्र समाधिबुद्धि चित्तस्याप्रतिष्ठानिवेशस्त्वनव-
स्थितिः ॥ १२ ॥ अमी हि रजस्तमोमयाहोपाच्येतसोविक्षेपे
एकाग्रताविरोधिनः परिणामाः सोपक्रमा अपवर्तनीयकर्मजनि-
ताः सन्तो जपान्द्रगवत्प्रणिधानाभाशं यान्ति परिनिरूपकमा
शक्तिं हतिदोषानुबन्धशक्तिजङ्गमुज्जययापि योगप्रतिबन्धसाम-
र्थ्यमेवापगच्छन्तीति ज्ञावः ॥ १३ ॥ अस्माद्भगवज्जपान्द्रहि-
र्व्यापारोधेन शब्दादिवहिरर्थग्रहत्यागेनान्तर्ज्योतिः प्रयाज्ञाना
दिविबुद्धिविस्तारस्तन्मयं प्रत्यक्चैतन्यमपि हि जायमानं मतं
नोस्माकं तथैव त्रिकिञ्चाद्यतिशयोपपत्तेः ॥ १४ ॥
योगातिशयतश्चाज्यन्तरपरिणामोक्तर्पाञ्चायं जपः स्तोत्रको-
टिगुणः स्मृतश्चिरन्तनाचार्यैः वाग्योगापेक्षया मनोयोगस्याधिक-
त्वादत एव मौनविशेषेणैव जपः प्रशस्यते तथा बुधैर्विशारदै-
र्योगदृष्ट्या योगजप्रातिज्ञज्ञानेन न्यानस्य विश्रामचूमिका पुनरा-
रोहस्थानं दृष्टः ॥ १५ ॥

ननु यदि यादृश ईश्वरोऽन्युपगतस्तादृशस्य भवद्विरनन्युप-
गमात्कथमार्थव्यापारेणापि तदनुग्रहसिद्धिरित्याशङ्कायां वि-
पयविशेषपक्षपातेनैव समाधानाभिप्रायवानाह ॥

माध्यस्थ्यमवब्रम्भ्यैव, देवतातिशयस्य च ।

सेवा सर्वैर्बुधैरिष्टा, काळातीतोऽपि यज्जगौ ॥ १६ ॥

माध्यस्थ्यमनिर्णीतविशेषकल्लभाभिनिवेशमावलक्षणमवब्र-
म्भ्य देवतातिशयस्य च विशिष्टदेवताख्यस्य च सेवा स्तव-
नन्यानपूजनादिरूपा सर्वैर्बुधैरिष्टा तन्निमित्तकफलार्थत्वेनाभि-
मता स्तवनादिक्रियायाः स्वकर्तृकायाः फलदानसमर्थत्वेपि
स्तवनीयाद्यालम्बनत्वे ततस्तस्यास्तोत्रादेः फललाभस्य स्तो-
त्रादिनिमित्तकत्वव्यवहाराद्यद्यस्मात्काळातीतोपि शास्त्रकृ-
द्दिशेपो जगौ । १६ ।

अन्येषामप्ययं मार्गो, मुक्ताविद्यादिवादिनाम् ।

अभिधानादिजेदेन, तत्त्वनीत्या व्यवस्थितः ॥ १७ ॥

मुक्तो बुद्धोऽर्हन्वापि य-दैश्वर्येण समन्वितः ।

तदीश्वरः स एव स्या-त्तंज्ञाजेदोऽत्र केवलम् ॥ १८ ॥

अन्येषामपि तीर्थान्तरीयाणां किं पुनरस्माकमयमस्मदुक्तो
मार्गो देवतादिगोचरो मुक्तादिवादिनामविद्यादिवादिनां च
मतेनाभिधानादीनां नामविशेषणादीनां जेदेपि तत्त्वनीत्या-
परमार्थत एकविषयतया व्यवस्थितः प्रतिष्ठितः ॥ १७ ॥

मुक्तः परमब्रह्मवादिनां बुद्धाबौद्धानाम् अर्हन् जैनानां वापीति
समुच्चये यद्यस्मादैश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयवक्ष्येण समन्वितो-
युक्तो वर्तते तत्तस्मादीश्वरोऽस्मदुक्तः स एव मुक्तादिः स्यात्
संज्ञाजेदो नामनानात्वमत्र मुक्तादिप्रज्ञापनायां केवलम् ॥ १८ ॥

अनादिशुद्ध इत्यादि-र्यो जेदो यस्य कल्प्यते ।

तत्र तन्त्रानुसारेण, मन्ये सोऽपि निरर्थकः ॥ १९ ॥

विशेषस्यापरिज्ञाना-द्युक्तानां जातिवादतः ।

प्रायो विराधतश्चैव, फलान्नेदाच्च जावतः ॥ २० ॥

अविद्या क्लेशकर्मादि, यतश्च नवकारणम् ।

ततः प्रधानमेवैतत्, संज्ञाजेदमुपागतम् ॥ २१ ॥

अनादिशुद्ध इत्येवंरूप आदिर्यस्य स तथा । तन्त्रानादिशुद्धः सर्व-
गतश्चैवानां सोर्द्धन्न सर्वगतश्च जिनानां स एवप्रतिक्षणभङ्गुरः
सौगतानां यः पुनर्जेदो विशेषो यस्येश्वरस्य कल्प्यते तस्य तस्य
तन्त्रस्य दर्शनस्यानुसारेणानुवृत्त्यामन्ये प्रतिपद्ये सोपि विशेषः
किंपुनः प्रागभिहितः संज्ञाजेद इत्यपि शब्दार्थः निरर्थको निष्प्र-
योजनः ॥ १९ ॥ विशेषस्य मुक्तादेर्देवताविशेषगतस्यापरिज्ञा-
नादवर्णादिशतप्रत्यक्षेण तथा युक्तानामनुमानरूपाणां जातिवा-
दतोऽसिद्ध्यादिहेतुदोषोपपातेनानुमानाज्ञासत्वात्प्रायो बाहु-
ल्येन विरोधतश्चैव वेदान्तिबौद्धादियुक्तीनामेकेषां हि नित्य
एवात्मा प्रपञ्चाधिष्ठातृत्वादर्पणं चार्थत्रियाकारित्वस्य स्वभा-
वभेदनित्यतत्वेनानित्य एवेति फलस्य फलशङ्कयलक्षणस्य गुण
प्रकर्षविशेषवत्पुरुषाराधनसाध्यस्य क्वचिन्तित्यादित्यत्वाद्दो
विशेषे आराध्यगते सत्यन्नेदादविशेषाच्च जावतः परमार्थतः
गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात्तस्य सर्वईमु-
क्तादावविशेषादिति ॥ २० ॥ अविद्या वेदान्तिनां, क्लेशः सां-
ख्यानां, कर्म जैनानाम्, आदिशब्दाद्व्यासना सौगतानां पाशः
शैवानां यतो यस्माच्चकारो वक्तव्यान्तरसूचनार्थः नवकारणं
संसारहेतुस्ततस्तस्मादविद्यादीनां नवकारणत्वाद्धेतोः प्रधान
मेवैतदस्मदनुपगतं भवकारणं सत्संज्ञाभेदं नामनानात्वमु-
पागतम् ॥ २१ ॥

अत्रापि परपरिकल्पितविशेषनिराकरणायाह ।

अस्यापि योऽपरो जेद-श्चित्रोपाधिस्तथा तथा ।

गीयतेऽतीतहेतुज्यो, धीमतां सांप्यपार्थकः ॥ २२ ॥

अस्यापि प्रधानस्यापि योऽपरो नवकारणत्वात्सर्वान्युपगता-
दन्यो जेदोविशेषश्चित्रोपाधिर्नानारूपमूर्तत्वात्तत्त्वादिवक्ष्यस्त
थातथा तत्तद्दर्शनभेदेन गीयते वार्यते अतीतहेतुज्योऽनन्तर-
मेव विशेषस्यापरिज्ञानादित्यादिश्लोकोक्तेज्यो धीमता बुद्धि-
मता सोपि किंपुनर्देवतागत इत्यपि शब्दार्थः । अपार्थकोऽपग-
तपरमार्थप्रयोजनः सर्वैरपि भवकारणत्वेन योगापनयस्या-
स्यापगमादन्यस्य विशेषस्य सतोऽप्यकिञ्चित्करत्वात् ॥ २२ ॥

ततोऽस्थानप्रयासोयं, यत्तद्देनिरूपणम् ।

सामान्यमनुमानस्य, यतश्च विषयो मतः ॥ २३ ॥

यत एवं ततः सतो विशेषस्यापार्थकत्वात्तोरस्थानप्रया-
सोयं तत्त्वचिन्तकानां यत्तद्देदस्य देवादिविशेषस्य निरूपणं
गेवपणं यतश्चानुमानस्य देवताविशेषादिप्राहकत्वेनाभिमतस्य
सामान्यं विषयो मतोऽतोपि सर्वविशेषानुगतस्य तस्याप्रतीते-
रस्थानप्रायासोऽयम् इत्थं च नवकारणमात्रज्ञानात्तदपनय-
नार्थं गुणवत्पुरुषविशेषाराधनं कर्तव्यं विशेषविमर्शस्तु निष्प्र-
योजन इति काळातीतमतं व्यवस्थितम् । एतस्माच्चास्मा-
कमपि । विशेषविमर्शाक्षमस्य स्वाग्रहच्छेदाय सामान्ययोग-
प्रवृत्त्यर्थमनुमतम् अन्यस्य तु निरभिनिवेशस्य शास्त्रानुसारेण
विशेषविमर्शोपि भगवद्विशिष्टोपासनरूपतया श्रद्धामललाह-
नेन तत्त्वज्ञानगर्जवैराग्यजीवानुचूतत्वाद्दिशिष्टनिर्जराहेतुरिति
न सर्वथा तद्वैफल्यमित्यभिप्रायः ॥ २३ ॥

आस्थितं चैतदाचार्यै-स्त्याज्ये कुचितिकाग्रहे ।

शास्त्रानुसारिणस्तर्का-न्नामजेदानुप्रगृहात् ॥ २४ ॥

एतच्च काळातीतमतमाचार्यैः श्रीहरिभक्तसुरिभिरास्थितमङ्गी-
कृतं कुचितिकाग्रहे कौटिल्यावेशे त्याज्ये परिहार्यं कुचितिकाया
गार्थमित्यर्थः । शास्त्रानुसारिणस्तर्कादर्थसिद्धौ सत्यामिति

तिंतु पर्याप्नोति । तदेवं निमित्ताधीनात्मज्ञाभताव्याप्यमत्यन्तपू-
तरूपं पर्वतादेर्धर्मभेदेन ताप्रतिपादनावदातमेवेति तत्राजिधीयते
यदिदं तावन्निमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वं व्याप्यमाह्वयितं तद्व्य-
हारा पर्यायद्वारा वेति जेदोज्ञयी । यद्याद्यः पन्थाः प्रथ्यते त-
दानीमप्रतीतिर्नाम व्याप्योपतापः । यतो ह्यव्ययपतया पृथ्वीप-
र्वतादेर्नित्यत्वमेव प्रतिवादिनाऽऽच्युपेयते । ननु जूजूधराद्यमु-
त्पादवदवयवित्वेन यदेवं तदेवं यदेन्दीवरमवयविरूपं पुन-
रिदं तदुत्पादं वेत्यनुमानेन तन्नित्यता निर्मूलोन्मूलितैवेति
नैतस्मीमवृत्तिविधानप्रधानं यतो जूजूधरादेरवयवित्वमवय-
वारण्यत्वेन । यद्याद्यत्रातवर्तमानतया मन्यते न प्रथमविधा
विबुधावधानग्राम यतो न नामैतत्पृथ्वीपृथ्वीधरप्रजृतिह्वय-
मनूतपूर्वमवयववृद्धेन निर्वर्तितमिति प्रतिवादिनः प्रतीतिर्वि-
द्यते । यदि पुनरवयववृत्तिजेदोभिधीयते तदानीमवयवत्वेन
दोहायमानमतेः यतोऽवयवोयमवयवोयमितीत्यं बुद्धिवेद्य-
मवयवत्वमवयववितानवृत्ति भवति न पुनरुत्पादपराधीनं नि-
त्यत्वेन । ननु नायौनेन दुर्मेदप्रतिपादनेन प्रतीतोयमवयवी
तावद्वादिवितेरेविवादेन पद्मपत्रपात्रदात्रादिरिति न नाम न
प्रतीतोऽपि त्वात्मापि तथा नियमेन प्रतीतोवर्तते न पुनरुत्पा-
दवानित्यनुमेयतत्तुल्यतद्विरुद्धवृत्तितोपपन्नः । यदि तु पर्या-
यद्वारा निमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वं जूजूधरादेरभिधीयते तदा
नरामरादिपर्यायद्वारोत्पद्यमानात्मनोपि बुद्धिमदुत्पाद्यत्वमा-
पद्यते । ननु नरामराद्युत्पादनप्रत्यक्षधर्मधर्मोत्पाद्यानुज्ञवायतन-
भूता तयाविधा तनुरेवोत्पद्यते न पुनरात्मा हवमात्रतोप्यना-
दिनिधनत्वेन यदि पुनरात्माप्युत्पत्तिविपत्तिधर्मो भवति तदा-
नीं भूतमात्रतत्त्ववादिमस्तापत्तिरात्मनः पूर्वोत्तरभवानुयायिनो
जेदिनोऽनन्युपेतत्वेनेति, तन्न वन्धुरं यतो यद्यात्मनोऽजिन्नरूप-
तैवावेद्यते तदान्यतरनरामरादिजववत्स्येवायमपरिमेयानुजयनी
यतत्तद्वचपर्यायं प्रवन्थानुज्ञवनेन द्वितीयादिजवानुज्ञववाज्ञज-
वितुमुपपद्यते, वेद्यते त्वनेनेयं जवपर्यायपरंपरेति । तद्रूपतया
यमुत्पत्तिमानिति नियम्यते । नाप्येवंजूनमात्रतत्त्ववादितापत्ति-
रात्मनो ह्यव्ययपतया नित्यताऽन्युपायेन पूर्वोत्तरभवप्रतीतितः ।
तन्मतेन तु न नाम ह्यव्ययतया नित्यं वेदनं वर्तते यतो जूतध-
र्मतयानेन प्रतिपादितमेतत् । तथैतदनुमानधर्मीन्द्रियोद्वृत्तयो
धेनाईतो वाच्यते रूपं ध्वनिरपि नयनोऽयप्रयाप्रत्येयमित्यादिवत् ।
यतोत्र दोहायमानविधानतत्परनरव्यापारः पृथ्वीपृथ्वीधरा-
भ्रतस्फुरंदरधनुरादिर्भाववातो धर्मीप्ररूपितः । तत्र त्वज्जतरु-
विद्युदादेरिदानीमन्युत्पद्यमानतया वेद्यमानतनोर्विधातानोप-
लभ्यते । ननु जवत्येव वाधेयं यद्येतद्विधानावधानप्रधानः पु-
मानिन्द्रियप्रभवप्रभाह्वयनीजूनतोऽन्युपेतो भवति यावताऽती-
न्द्रियोयमिति नायमुपद्रवः प्रजवति तदनभिधानीयम् । यतो
व्याप्तिप्रतिपादनप्रत्यक्षं मानमत्रेन्द्रियद्वारोद्वृत्तं वेदनं तथा-
भिमतम् । धूमानुमानवत् धूमागुमितेरपि न पारावारोद्भवौ-
र्दयतनूनपात्तदितरतनूनपात्तुत्पत्त्येन व्याप्तिप्रतीतेतीन्द्रियोद्भ-
ववेदनवेद्यजावाह्वयनेनैवानुमानेन भवितव्यमन्यथा तु
तेन व्याप्तिप्रतीतिर्भूतपादैव । ततोऽपि तत्र व्याप्यनाह्वय-
नीजूनतेन तेन बुद्धिमद्विभक्तनानुमेयतापि नाह्वयते । तथात्वेन
प्रतिपादितत्वे तत्तद्वितीन्द्रियवोधावबोध्यतया नियमेनाऽन्युपे-
तव्यम् यदि तु तथाऽन्युपेयते तदा नैतन्निमित्तं तरुविद्युदादेरु-
पपन्नयते । ततोऽनेन वेदनेनात्र शब्धो जवत्येव । ननु धूमान
प्रत्याय्य तनूनपातोप्येवमनेन वेदनेन शब्धो जवति यतो न
तत्रापि विधीयमानानुमानेन प्रमात्रा तनूनपादिन्द्रियवेदनेन

वेद्यते । नदमनोरमं यतोऽत्रानुमातुर्व्यवधिर्विद्यते व्यवधिमान्
पुनः पदार्थानिन्द्रियाह्वयनीभवतीति तदनाह्वयनीजूनतः पर्व-
ततनूनपात्र तेन वाधितुं पर्यते । यदा पुनः प्रमाता तत्र प्रवृत्तो
जवति तदानीमव्यवधानवानयं तनूनपात्तेनोपपन्नयते । तरुवि-
द्युद्वृत्तात्रादिवुद्धिमद्विभक्तं तु तत्र प्रवर्तमानेनापि नितरामव-
धानवतापि नोपपन्नयते ततो भवति तत्रेन्द्रियोद्भववोधावेति
ततोऽपि तयाविधधर्म्यन्तरनिमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वरूपव्या-
प्यप्रतिपादनेन त्वन्मतेन तुरीयव्याप्यामत्योपनिपातः मन्मतेन
त्वन्तव्याप्तिरजावेनानियतप्रतिपत्तिनिमित्तताऽत्र व्याप्यपरा-
चूतिः तयेदं निमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वम् । यदि तन्मात्रमेव
व्याप्यत्वेन प्रतिपाद्यते तर्ह्यनजिप्रेतपदार्थप्रतीतिनिर्वर्तनप-
र्याप्तमनुपलब्धपूर्वात्पत्तिव्यापारेन्द्रसूक्ष्मो मर्त्यपूर्वत्वप्रतीत्य-
योपात्तमृन्मयत्ववत् । न नाम निपेन्द्रसूक्ष्मोऽमृन्मयत्वमपि
विद्यते । ननु यद्यपि मृन्मयत्वं तुल्यमेवोभयत्रापि तथापि
नेन्द्रसूक्ष्मोऽन्यो मानवपूर्वत्वेन प्रतीतो विद्यते । ततो विवाद्-
पदापन्नोप्ययं तत्तुल्यत्वेन न मर्त्यनिर्वर्त्यो भवति तन्नावदातं
यतोऽत्रापि न जूजूधरचुवनादि प्रायः पदार्थाऽन्यो बुद्धिमन्नि-
मित्तोपेतः परिजावितो वर्तते । ततो विवाद्पदवृत्तिप्रतिबद्धोप्ययं
न तथा भवितुं क्षमते । ननु निपादिर्विद्यते बुद्धिमन्निमित्तोपेतः
परिजावितोऽतो विवादापन्नोपि तथाऽनुमातुमनुरूपः । तद-
वद्यं यतोऽन्यत्रापि निपादिरेवमानवनिर्वर्त्यो विभावि बोविद्यते ।
ततः पुरंदरमूर्ध्नापि तनिर्वर्त्येन नितरां जवितव्यम् । ननु नरनि-
मित्तनिपादितः पुरंदरमूर्ध्ना चैरुप्यमुपलब्धयते ततो न तत्र म-
र्त्यनिर्वर्त्यतानुमानमुपपन्नं यदेदं तदानीमेतद्वैरुप्यं निपादितो
जूजूधरचुवनादेरपि परिजाव्यते यतो निपादिनाऽनुपलब्धवु-
द्धिमद्व्यापारात्मनाप्युपपन्नध्वेन नियमतो निर्वर्तितोयं मतिमतेति
बुद्धिरुत्पाद्यते, न पुनर्जुवनादिना । ततो न निमित्ताधीनात्म-
ज्ञाभत्वमात्रं बुद्धिमद्वैतत्वप्रतीतिविधानवन्धुरं यदा तु धरित्री
धरित्रीधरत्रिजुवनादिविधानं न प्रतीतं तदानीं त्रिनयनो ज्वन-
जवनान्तर्जावि भाववातप्रद्योतनप्रवक्ष्येदेनप्रदीपवानिति नि-
धनदानमनोरथप्रयैवेयमितीत्यादिवचनद्वयेन स्यादिकवचन-
त्रयेण यणैस्तुत्रिजिरधिकैर्देशनिरयं व्यधाये शिवसिद्धि-
ध्वंसः ऽति+ते, सि, दा, ऊस्, इत्या एव विजक्तयः तथदधन,
पवजम यरद्वव. एते एवात्रवर्णाः । १ रत्ना० । (जिनानामी-
श्वरत्वं जिनमहत्त्वद्वार्त्रिशिकायामपि सा च 'जिण' शब्दे)

आह्वये, वाच० । प्रज्ञौ, दशा० ए अ० । सम० । दर्श० ।
ग्रामनगरादिनायके, तं० । ईश ऐश्वर्यं ऐश्वर्येण युक्तः ईश्वरः
ग्रामभोगिकादिके, अणिमाद्यप्रविशैश्वर्ययुक्ते च । जी०३ प्रति०
नि० चू० । "ईसर भोइय माई" ईश्वरो भोगिकादिग्रामस्वा-
मिप्रजृतिरुच्यते, वृ० ६ उ० । पंचा० । नियुक्ते, आचा० ।
युवराजादिके, ज० ए श० ३३ उ० ॥ राज० । माण्डलिके,
अमात्ये च । ईश्वरो युवराजो माण्डलिकोऽमात्यो वेति । अनु० ।
स्या० । ईश्वरो युवराजस्तदन्ये च महर्षिका इति । म० १
श० १ उ० । ऐश्वर्यान्वितस्त्रियां टाप्० । प्रभवादिमध्ये
एकादशे वत्सरे च ॥ तत्फलम् । सुजिज्ञं केममारोग्यं, कार्पास-
स्य महर्घता । हवणं मधुगव्यं च, ईश्वरे दुर्लभप्रिये । वाच० ।
स्वनामख्याते जूतवादिद्व्यन्तरविशेषनिकायेन्द्रे, स्या० १ ग०
जम्बूद्वीपस्य बाह्यवेदिकाया उत्तरदिशि स्थिते स्वनामख्याते
महापातालवेदे । स्या० ४ ग० । (तद्वक्तव्यता 'महापाताल' शब्दे)
मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्तमाने स्वनामख्याते महापातालकक्ष-
शे च । जी० ३ प्रति० । (तद्वक्तव्यता 'महापातालकक्ष' शब्दे)

(राजपुरीनगरस्थे स्वनामख्याते नृपे, तत्कया कुम्भेस्सर-
शब्दे) स्वनामख्याते मुनिवरे च, स चागीतार्थदोषेण दुःख-
मवाप्य गोशास्त्रको जातस्तथा च महानिशीथे ।

से जयवं णो वि याणाहिं, ईसरो कोवि मुणिवरो ।
किंवा अगियत्य दोसेणं, पत्तं तेणं कहाहिणो ॥
चउवीसिगाए अनेवि, एत्थ जरहम्मि गोयमा ।
पढमे नित्यंकरे जइया, विहीपुव्वेण निच्चुमे ॥
तइया निव्वाणमहिमा ए-गंतस्से चुरासुरे ।
निवयंते उप्पयंते, दट्ठय एवं तवामित्रो ॥
अहो अच्छेरयं अज्ज-मत्तोयम्मि य पच्छिमो ।
ए इंदजादमुमिणं वा, विदिट्ठे कत्थइ पुणो ॥
एवंविवाहापोहाए, पुव्वीं जाइं सरिजुमो ।
मोहं गंतूण खणमेकं, मारुयासासित्रो पुणो ॥
थरथरस्स य कपंतो निदिठं गरहिउं चिरं ।
अत्तारं गोयमा ! धणियं, सामत्तं गहिय मुज्जओ ॥
अह पंचमुट्ठियं दोयं, जा वा ढवइ महायसो ॥
से विणयं देवया तस्स, रथहरणं ताव दोयई ।
उगं कंठं तवचरणं, तस्स दट्ठए ईसरो ॥
त्वाओ पयकरेमाणा, जाव उ गंतूण पुच्छइ ।
केणं तं दिक्खित्रो, कत्थ, उप्पन्ने को कुत्थे तव ॥
मुत्तत्थं कस्स वा मूढे, साइसयं हेसमज्जिय ।
सो पच्चरागवुढे जाव, सव्वं तस्स विवागरे ॥
जइकुत्थं दिक्खा मुत्तं, अत्थं जह य समज्जियं ।
तं सोऊण अहच्चा सो, इमं चित्तेइ गोयमा ॥
अद्विया अणारित्रो एस, दोगट्ठं तेण परिसुसे ।
ताजारिसमे सजासेइ, तारिसं सो वि जिणवरो ॥
ण किंचेत्य वियारेणं, मुम्हिक्केइ वरं ठिए ।
अहवा एाहिहिं सो जयवं, देवदाणवपणमित्रो ॥
मणासायं पि जं मज्जं, तं पि भिन्निज्ज संसयं ।
ताव स जो हो उ सो होउ, किं वियारेण एत्थ मे ॥
अजिणंदामीह पव्वज्जं, सव्वदोसविमोक्खणिं ।
ता पन्निगत्रो जिणंदस्स, सया से जातणक्खई ॥
जुवणोसं जिणवरं, तो वि गणहरमासियं ।
ठित्रो परिनिव्वुयम्मि, जगवंते धम्मतित्थयरे ॥
जिणाजिहियं मुत्तत्थं, गणहरो जाय रूवई ।
तावमात्तावगं एयं, वक्खवाणम्मि समागयं ॥
पुढवीकाइगमे एगो, वावा एसो असंजत्रो ।
ता ईसरो वि चित्तेइ, सुहुमे पुढाविकाइए ॥
सव्वत्थउद्विज्जत्ति, को ताईं रक्खिउं तरडे ।
हुईं करेइ अत्ताणं, एत्थं एस महायसो ॥
असक्खेयं जणे सयडे, किमट्ठयपव्वइक्खइ ।

अवतकमयमं एवं, वक्खवाणं तस्स वीफुमं ॥
कंठं सोसोयरं द्वाजे, एरिसं कोणुचिट्ठए ।
ता एयं विप्पएत्तूणं, सामगं किंचिमज्जिमं ॥
जं वा तं वा कहे धम्मं, तात्तोउन्हाण उट्ठइ ।
अह वा हाहा अहं मूढो, पावकम्मा एराहमो ॥
एवरं जइ एाणुचिट्ठामि, अन्नो न चिद्धंती जणे ।
जेणायमणंतनाणीहिं, सव्वन्नूहिं पवेदियं ॥
जो एहिं अन्नहा वाए, तस्स आट्ठो ए वज्जई ।
ताहमेयस्स पच्छित्तं, धोरमइउकरं चिरं ॥
दहं सिग्घमुसिग्घयरं, जाव मत्थूण मे जवे ।
आसायणाकयं पावं, आसंजेण विहुव्वती ॥
दिव्वं वाससयं पुन्नं, अह सो पच्छित्तमणुचरे ।
तं तारिसं महाघोरं, पायच्छित्तं सयं मई ॥
काउं पच्छियबुद्धस्स, सया मे पुण वीगत्रो ।
तथावि जा मुणेवक्खा, ता बहिगारमिमागयं ॥
पुढवादीणं समारंजं, साहू तिबिहेण वज्जए ।
दहमूढो हुओ जोई, ताईसरो मुक्कपूझत्रो ॥
विवं तेवं जहिच्छजए, को ए ताईसमारजे ।
पुढवीए नावए सेव, समासीणो विचिच्छई ॥
अग्गीए रक्खक्खाइ, असणक्खाइमसाइम ।
अन्नं न विणा पाणेणं, खणमेकं जीवए कहं ॥
ता किं पि तं पत्थवक्खेज्ज, संपवुयमच्छंतिथं ।
इमस्सेव समागच्छे, ए उ णायं कोइ सहइ ।
ता चिद्धंतु ताव एसेत्थं, वरं सो चेव गणहरो ।
अहवा एसो उणमज्जं, एकोवि जणियंकरे ।
अद्विया एवंविहं धम्म, किंचुहेसे य तं पिओ ॥
साहिज्जइ जो स वि किंचि, ए तु सामवतकमयमं ॥
अहवा चिद्धंतु तावेव, अहयं सयमेव वागरं ॥
सुहं सुहेण जं धम्मं, सव्वोवि अणुट्ठए जणो ॥
न कात्ते कमयमस्सज्ज, धम्मस्सित्ति जा विंचितइ ॥
धमं रित्तो सणीताव, निवमिउ तस्सोवरि ।
गोयम ! निहणं गत्रो ताहे, उववन्ना सत्तमा एसो
सासण सुयणाणसंसग्ग, पीरणीयत्ताइ ईसरो ।
तत्थं तं दारुणं दुक्खं, नरए अणुजविउ चिरं ॥
इहा गत्रो समुदम्मि, महामच्छो जवे उण ।
पुणोवि सत्तमाएय, तित्थिसं सागरोवमे ॥
दुव्विसहं दारुणं दुक्खं, अणुचिद्धिऊण इहागत्रो ।
तिरियपक्खीसु उववन्नो, कागत्ताए स ईसरो ॥
तत्रो वि पढमियं गंतु, उववट्ठिता इहागत्रो ।
दुट्ठसाणो जवेत्ताण, पुणरवि पढमियं गत्रो ॥
उव्वट्ठिता तत्रो इहई, खरो होहं पुणो मत्रो ।

उववसा रासहत्ताए, उव्ववगहणे निरंतरं ॥
ताहे माणुस्स जाईए, एसिमुप्पन्नो मत्तो ।
उववन्नो वयणरत्ताए, माणुसत्तसमागत्तो ॥
तत्तो वि मरिउ समुप्पन्नो, मज्जारत्ता स ईसरो ।
पुणो वि नरयं गंतु (इह,) सीहत्तेण पुणो मत्तो ॥
उववज्जियं चउत्थीए, सीहत्तेण पुणो विहं ।
मरिउणं चउत्थीए, गंतुं इह समागत्तो ॥
तत्तो वि नरयं गंतुं, चकियत्तेण ईसरो ।
तत्तो वि कुट्टिहोक्कणं, बहुउक्खवित्तो मत्तो ॥
किमिहं खज्जमाणस्स, पन्नासं सहिवच्चरे ।
जा काम निज्जरा जाया, तीए देवेसु वज्जित्तो ॥
तत्तो इह ईनरिस्सत्तं, द्वाप्पणं सत्तमिं गत्तो ।
एवं नरगतिरिच्छेसु, कुच्छिय माणुएसु ईसरो ॥
गोयम ! सुइपरिज्जमिळं, धोरदुक्खसुदुक्खित्तो ।
संपइ गोसाळओ जाओ, एससउ वीसरज्जित्तो ॥
तम्हा एहि वियाणित्ता, अचिरागीयत्थेमुणी !
जवेज्जा विदियपरमत्थे, सारासारपरत्तुए । इति ॥

महा० ६ अ० ॥ खनामख्यातेऽभिनन्दनजिनस्य यत्केच । तथा
च प्रवचनसारे श्रीअभिनन्दनस्येश्वरो यत्कः श्यामकान्तिर्गज-
वाहनश्चतुर्भुजो मातुषिङ्गकः सूत्रयुक्तदक्षिणकरकमलद्वयो न-
कुलाङ्कुशान्वितो वामपाणिद्वयश्चेति । प्रव० १७६ ॥

इस्स (ईस) रक्क-ईश्वरकृत-त्रि० ईश्वरविरचिते, “ ईस-
रेण कमेवोए ” । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (जगत ईश्वर
कृतत्वनिराकरणम् ‘इस्सर’ शब्दे-)

इस्स (ईस) रक्कवाइ [न] -ईश्वरकृतवादिन्-पुं० जग-
दीश्वरकृतत्ववादिनि वादिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०
(तन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)

इस्स (ईस) रकारय-ईश्वरकारक-पुं० जगदीश्वरकृतत्ववा-
दिनि वादिविशेषे, - सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (तन्मत
निराकरण ‘मिस्सर’ शब्दे) ॥

इस्स (इसर) रवाई (न) ईश्वरवादिन्-पुं० । ईश्वरस्य
जगत्कारणतद्वादिनि प्रवादिविशेषे; सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३
उ० । तन्मतमाचाराङ्गे दर्शितम्-तद्यथा वैशेषिकास्तनुजवन-
करणादिकमीश्वरकर्तृकमिति प्रतिपन्नास्तदुक्तम् “अन्यो जन्तु-
रनीशः स्या-दात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छे-त्स्वर्गं
वा स्वप्नमेव वे” त्यादिकं प्रवादमात्मीयप्रवाहेन पर्यालोचयेत्त-
द्यथा इन्द्रधनुरादीनां विश्रुतापरिणामत्वात्तन्मात्राणां तदति-
रिक्तेश्वरादिकारणपरिकल्पनायामतिप्रसङ्गः स्यात्तथा घटपटा-
दीनां दारुचक्रचीवरसद्विलकुलालतुरीयमसत्त्वाकाकुविन्दा-
दिव्यापारानन्तरावाप्तात्मत्वाजानां तदनुपलब्ध्यापारेश्वरस्य
करणपरिकल्पनायां रासजादेरपि किं न स्यान्नतु करणादीना-
मप्यवन्वयं स्वकृतकर्मापादितं वैचित्र्यं कर्मणोनुपलब्धेः कुत
एतदिह चेत्समानः पर्यनुयोगोऽपि च तुल्ये मातापित्रादिके
कारणे अपत्यवैचित्र्यदर्शनात्तदधिकेन निमित्तेन ज्ञात्र्यं तच्चे-
श्वराख्युपगमेप्यदृष्टमेवेति दृष्टव्यं नान्यथा सुखदुःखसुजगदु-
भेगादिजगद्वैचित्र्यं स्यादिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ।

(विस्तरेणैतन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)

इस्स (ईस) रविचूड-ईश्वरविचूति-स्त्री० ६ तत्पुरुष० ईश्व-
रस्य विचूतौ, नृपे च । वाच० ।

इस्स (ईस) रसारिस-ईश्वरसदृश-त्रि० ईश्वरस्थानीये, (ई
सरसरिसो गुरु) ईश्वरसदृश ईश्वरस्थानीय इति । व्य० १
उ० । वाच० ॥

इस्स (ईस) रिय (या) मय-ऐश्वर्यमद-पुं० ऐश्वर्येण मदः
ऐश्वर्यमदः । मदस्यानजेदे, -स्या० ७ ग० । सम० । प्रइन० ।

इस्स (ईस) रिय (प्र) सिद्ध-ऐश्वर्यसिद्धि-स्त्री० ईश्वर-
त्वसिद्धौ, -साक्षात्पुणा तद्यथा-“अणिमा दधिमा गरिमा प्रा-
काम्यमीशित्वं वशित्वं प्रतिधातित्वं यत्र कामावसायित्वम्
इति- । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

इस्स (ईस) रीकय-ईश्वरीकृत-त्रि० अनीश्वरे-ईश्वरीकृते,
(ईसरेण अडुवा गामेणं अणिस्सरे ईसरीकए) ईश्वरेण
प्रचुणा अथवा ग्रामेण जनसमूहेनानीश्वर ईश्वरीकृत इति ।
सम० १९ स० । दशा० ।

इस्सास-इप्पास-पुं० इपवोऽस्यन्तेऽनेन । असु केपे करणे घञ् पठ्ठी-
तत्पु० । धनुषि, शरक्केपके, त्रि० (तीरन्दाज) मेदि० । वाच० ।

इह-इह-अव्य० “इदम इमः ७ । ३ । ७१ । इति प्राकृतसूत्रेण-
दम इमादेशः । डेर्मे न हः ७ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण
इदमः कृते मादेशात्परस्य डेःस्याने मेन सह ह आदेशो वा ।
प्रा० । डे स्विस्मित्या ७ । ३ । ५९ । इति प्राकृतसूत्रेण त्यादेशः
प्रातः ‘नत्यः’ ७ । ३ । ७६ । इति प्राकृतसूत्रेण निषिद्धः । इह
इमस्सि इमस्मि । प्रा० । अस्मिन्कावे देशे दिशि वा इत्यर्थे, तद्
खिन्नमिहभूतं चूतगत्या जगत्या । नैप० । अनुभूयमाने लोके च ।
वाच० । (इह सावसेसकम्मा) इह तिर्यग्लोके किंचूताः
सावशेषकर्माणः । “जं वि य इह माणुसत्तणं आगया”
येऽपि चेह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागता इति । “अनुहा इह
हिंसन्ति तसे पाणे” इह जीवलोके हिंसन्ति भ्रन्ति त्रसान् प्राणा-
न् । प्रइन० १ छा० । “इह खलु उज्जीवणिकायाणामज्जयणं”
इहेति लोके प्रवचने वेति । दश० ४ अ० । “इहं वा जवे अनेसु
वा भवगहणेसु” (इहं वित्ति) विन्दुलोपात् इह वास्मिन्
वाऽनुभूयमाने भवे मनुष्यजन्मनीति । पा० । इह खलु
अणादिजीवे इहलोक इति- पं० सू० । जेहेह णिव्वहे भिक्खु
इहास्मिन् लोके इति- सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । “इहेव माणुस्सए
भवे” इहेव प्रत्यक्के मानुष्यके जवे इति । स्या० ७ ग० । “के
वा इत्तो सुयो इहेपेच्चा जविस्सामि” कोवादेवादिरितो मनुष्या-
देर्जन्मनश्च्युतो विनष्ट इह संसारे प्रेत्य जन्मान्तरे जविप्याम्यु-
त्पत्स्यामीति- । वाक्योपन्यासे, “इह खलु पार्देणं वा पमीणं
वा दाहिणं वा उदीणं वा” इहेति वाक्योपन्यासे प्रज्ञापक-
क्तेरे वेति । आ० चा० १ श्रु० १ अ० ।

इहगय-इहगत-त्रि० इह व्यवस्थिते, “से भंते किं इह गय
पोग्गहे परियाइत्ता विकुच्चइ” इह पृच्छको गौतमस्तदपेक्षया
इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकस्ततश्च इह गतान् नरकलोकव्यव-
स्थितानिति । ज० ७ श० । उ० ।

इहत्थ-इहार्थ-त्रि० इहैव जन्मन्यर्थप्रयोजनमज्जोगसुखादिर्यस्य
सः । जोगपुरुषे, । स्या० ४ ग० ।

इहस्थ-त्रि० इहैव जन्मन्यास्था वा इदमेव साध्विति बुद्धि-

र्थस्य स इहास्यः । जोगपुरे, इह लोकपरिवर्त्ते च । स्था० ४ ग०
इहस्य-इहैव विवक्षिते ग्रामादौ तिष्ठतीति इहस्यस्तत्प्रति-
यन्नात् । विवक्षिते ग्रामादौ प्रतिवर्त्ते, -स्था० ४ ग० ।

इहपरलोयविरुद्ध-इहपरलोकविरुद्ध- ३० इह लोकविरुद्धे
निन्द्यादिके, परलोकविरुद्धं खरकर्मादिके, इहलोकपरलोकवि-
रुद्धं गर्दभादिके च । ४० २० । इह लोके विरुद्धकारिणो वध-
वन्धादयोद्गोपाः परलोके च नरकगमनादय इति । तथाचाह-
इह परलोयविरुद्धं, न सेवणं दाणविणयसोद्वृष्टो ।
लोयपिओ जणाणं, जणेइ धम्ममि बहुमाणं ॥

इह लोकविरुद्धं परनिन्दादि यत्तुक्तं । “सव्वस्स चेव निंदा
विसेसओ तहय गुणसमिच्चाणं । उज्जुधम्म फरण हसणं रीढा
जण एयणिज्जाणं ” । १ । बहुजण विरुद्धसंगो, देसादावार
बंधणं तदय । उच्चण जोगो य तदादाणाइवियम् मनेसिं । २ ।
साहु वसणम्मि तो सो सइसामत्यम्मि अपभियारो य । एमाइ-
याइ इत्यं लोगविरुद्धां नेयाणित्ति ” । ३ । परलोकविरुद्धं
खरकर्मादि तद्यथा । “बहुधा खरकर्मित्वं सीरपतित्वं च
शुक्लपातत्वम् । विरतिं विनापि सुवृत्ती करोति नैवंप्रकारा
द्यम्” । उभयलोकविरुद्धं मृतादि । तद्यथा ॥ “मृतं च १मांसं च २
सुरा च ३वेद्या ४ पापकिं ५ चर्यै ६ परदारसेवा ७ । एतानि स-
म व्यसनानि लोके-पापाधिके पुंसि सदा भवन्ति ॥ इहैव निन्द्य
ते शिष्टै-र्यसनासक्तमानसः । मृतस्तु दुर्गतिं याति, गतत्राणो
नराधमः” इति । ४० २० ।

इहपरलोयावाय-इहपरलोकापाय- पु० ऐहिकामुष्मिकविरो
धिनि-तथाचावश्यकै-

रागदोषकसाया, सवाइ किरियासु वट्टमाण्णाणं ।

इहपरलोगावाए, जाइज्जा वज्जपरिवज्जी ॥

रागद्वेषकपायाश्रवादि क्रियासु वर्तमानानामिह परलोकापा-
यान्ध्यायेत् । यथा रागादिभिर्ऐहिकामुष्मिकविरोधिनी । उक्तं च
“रागसंपद्यमानोपि, दुःखदो दुष्टगोचरः । महाव्याध्यमिचूत-
स्य, अपथ्यान्नाभिलाषवत् । १ । द्वेषः संपद्यमानोऽपि, तापय-
त्येव देहिनम् । कोटरस्थोऽथलज्जाशु, दावानल इव क्षुब्धम् । २ ।
दृष्ट्वा तद्रेदमिन्नस्य, रागस्यामुष्मिकं फलम् । दीर्घः संसार
एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शिनिरित्यादि । ३ । दोसाज्जलसंततो,
इहलोगे चेव दुष्मिन्नो जीवो । परलोगम्मि य पावो, पावप-
नियानलं ततो ॥ ४ ॥ इत्यादि- तथा-कपायप्रायाः क्रोधाद-
यस्तदपायाः पुनः । “कोहो पीइ विणासेइ माणो विणय-
नासणो । माया मित्ताणि नासेइ, लोभो सव्वविणासणो ५
कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोभो य पवट्टमाणा ।
चत्तारि एए कसिणो कसाया, सिंचंति मूढाई पुणम्मवस्स”
। ६ । तथा आश्रवाः कर्मवज्जहेतवो मिथ्यात्वादयस्तदपायाः
पुनः । मिच्छन्तमोहियमती, जीवो इह लोग एव दुःखाइ ।
निस्सोवमाइयादो, पावति य समाइगुणहीणे । ७ । “अज्ञानं
खलु कष्टं क्रोधादिभ्योपि सर्वदोषेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा
न चेत्ति येनावृत्तो लोकः । ८ । जीवा पावन्ति एहं पाणवधाद-
विरतियपावेण । नियसु य घायणमादी, दोसे जणगरहिण
पावे । ९ । परलोगम्मि वि एवं, आसव किरियाहि अज्जिण
कम्मे । जीवाणचिरगवायिणि-रयादिगतिगमताणं १० इत्यादि-
आदिशब्दः स्वगतानेकज्जेदकापकः प्रकृतिस्थित्यनुज्ञावप्रदे-
शवन्धः जेदआइक इत्यन्ये । क्रियासु कार्याक्यादिजेदाः पञ्च-

एताः पुनरुत्तरत्र संक्षेपेण वक्ष्यामः । विपाकः पुनः “ किरि,
यासु वट्टमाण, काइगमाईसु दुष्मिन्ना जीवा । इहचेव यपरलोगे
संसारपवट्टगा भणिया” ततश्चैवं रागादि क्रियासु वर्तमानानाम-
पायान्ध्यायेत् । किं विशिष्टः सन्नित्याह । वज्यपरिवर्जो तत्र
वर्जनीयं वज्यमकृत्यं परिगृह्यते तत्परिवर्जो अप्रमत्त इति
गायार्थः । आव० ४ अ० ।

इहजव-इहजव- पु० अत्र जवे, -दशा० १ अ० ।

इहजवेएगेजवे तस्स विप्पनासासि सव्वनासोत्ति एवं जप्प-
ति मुसावायी ।

इह भवे एव प्रत्यक्जन्मैव एको जव एकं जन्म नान्यः परलो-
कोऽस्ति प्रमाणाविपयत्वात् तस्य शरीरस्य विविधैः प्रकारैः
प्रकृत्यो नाशः प्रणाशस्तस्मिन् सति सर्वनाश इति नात्मा शुभा-
शुभरूपं वा कर्माविनष्टमवाशिष्यते । एतं भवोक्तप्रकारेण (जंपति)
जटपन्ति मृपावादिनः मृपावादिनां चैषां जातिस्मरणादिना
जीवपरलोकासिद्धेरिति । प्रश्न २ द्वा० । (परलोकासिद्धेर्वहु-
वक्तव्यता परलोगशब्दे) यो यादृगिह जवे परत्र जवे स तादृ-
शोऽन्यादृशो वेति निर्णयं यथा । अणंते निइए लोए ।
नास्यान्तोऽस्तीत्यनन्तः न निरन्वयनाशेन नश्यति इत्युक्तं
भवतीति । तथाहि यो यादृगिह भवे स तादृगेव परजवेऽप्युप-
पद्यते पुरुषः पुरुष एवाङ्गनाङ्गनैवेत्यादि-सूत्र० १ शु० १ अ० ।

विस्तरणैतच्छ्रुता सुधर्मगणधरसंवादे यथा-

किं मन्ने जारिसो इह, जवम्मि सो परजवे वि ।

वेयपयाण य अत्तं, न याणसी तेसि मो अत्थो ॥

त्वमेवं मन्यसे यो मनुष्यादिर्यादृश इह भवे स तादृशः पर-
जवेपि नन्वयमनुचिततस्ते संज्ञायां यतो धर्मो विरुद्धवेदपदश्रुति-
निबन्धनो वर्तते । तानि चामूनि “पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते,
पशवः पशुत्वमित्यादि । तथा “शृगावो वै एष जायते यः
सुपुरीषो दहते इत्यादि-पपां च वेदपदानाममुमेवार्थं मन्यसे
त्वं पुरुषो मृतः सन् परजवे पुरुषत्वमेवाश्नुते प्राप्नोति । यथा
पशवो गवादयः पशुत्वमेवेत्यादि । अमूनि किञ्च भवान्तर
गतजन्तुसादृश्यप्रतिपादकानि । तथा शृगावो वैत्यादि निवै श-
दशाख्यापकानीत्यतस्तव संशयः । अयं चायुक्त एव यतो अमी-
पां वेदपदानां नायमर्थः किन्तु वक्ष्यमाणलक्षण इति । अत्र
भाष्यम् ।

कारणसरिसं कज्जं, वीयस्सेवंकुरोत्ति मस्यंतो ।

इहजवसरिसं सव्वं, जमवेसि परोसि तमज्जुत्तं ॥

सुधर्मणं प्रति भगवानुवाच । इह कारणानुरूपमेव कार्यं भवति
यथा यववीजानुरूपो यचाङ्कुरः इह जवकारणं चान्यजन्म
ततस्तेनापि इहभवसदृशेन भवितव्यमित्येवं मन्यमानस्त्वं
यदिह जवसदृशं सर्वं पुरुषादिकं परजावेऽप्येवैषि तदयुक्तमेवेति
कुत इत्याह ।

जाइ सरोसिगाड, जूतणओ सासवाणुद्धित्ताह ।

संजायइ गोडोमा-विडोमसंजोगड दुव्वाइ ॥

खखायुवेदेजोणि-विहाणेयविसरसेहिंसो ।

दीसइ जम्हा जम्मं, सुहम्मतो नायमेगत्तो ॥

ततः कारणानुरूपं कार्यमिति । सुधर्मज्ञायमेकान्ततो यतः
शृङ्गादपि शरो जायते तस्मादेव च सर्पपानुक्षितादृज्जुतणकः
शष्पसंघातो जायते । तथा गोडोमाविडोमान्यां दूर्वा प्रजवति

इत्येवं वृक्षायुर्वेदे विंशत्तृणानेकष्वयसंयोगजन्मानो वनस्पतयो दृश्यन्ते । तथा योनिविधाने च योनिप्राभृते विसदृशानेकष्वयसंयोगयोनयः सर्व्वहिंसादिप्राणिनो मणयो हेमादयश्च पदार्था नानारूपाः समुपलभ्यन्ते अतः केयं कार्यस्य कारणानुरूपतेति । अथवा यत एव कारणानुरूपं कार्यमत एव प्रचान्तरे विचित्ररूपता जन्तूनामिति दर्शयति ।

अहव जडविविध्या-गुरुविजम्भं मयं तत्रो चेव ।

जीवं गिणजवात्रो, जवंतरे चित्तपरिणामं ॥

जेण जवंतरवीयं, कम्मविचित्तं तत्रो जिहियं ।

हेउविचित्तत्तणउ, जवंकुरविचित्तया तेणं ॥

जंइ पमिन्नं कम्मं, हेउ विचित्तत्तल विचित्तं च ।

नो तप्पद्वं विचित्तं, पज्जवसंसारिणो सोम्म ॥

अथवा यत एव बीजानुरूपं कारणानुगुणं कार्याणां जन्ममतं तत एवेह प्रचान्तरे जीवं गृहाण प्रतिपद्यस्व । कथंचूतं जातिकुलवद्वैश्वर्यरूपादि विचित्रपरिणामम् । यदि नाम बीजानुरूपं जन्म तथापि कथं प्रचान्तरे विचित्रता जीवानामित्याह । जेण भवंकुरेत्यादि येन यस्मान्नारकातिर्यगादिरूपेण भवनं प्रवः स एवाङ्कुरस्तस्य बीजमिह कर्मैवावसेयं तच्च मिथ्यात्वाविरत्यादिहेतुवैचित्र्याद्विचित्रं तस्मान्मयाजिहितं तस्मात्तज्जन्मस्य प्रचान्तरेत्यापि जात्यादिभेदेन विचित्रता । ततो यदि त्वया कर्म प्रतिपन्नं हेतुवैचित्र्याच्च यदिच तद्वैचित्र्यमन्युपगतं ततः संसारिणो जीवस्य तत्फलमपि नारकातिर्यङ्मनुष्यामररूपेण प्रवनरूपं सौम्य ! विचित्ररूपं प्रतिपद्यस्वेति ।

अत्र प्रमाणमुपचरयन्नाह ।

चित्तं संसारित्तं, विचित्तकम्मफलजावत्रो हेउ ।

इहचित्तं चित्ताणं, कम्माणफलं च दोगम्मि ॥

चित्रं संसारिजीवानां नारकादिरूपेण संसारित्वमिति प्रतिज्ञा विचित्रस्य कर्मणः फलरूपत्वादिति हेतुः । इह यद्विचित्रहेतुकं तद्विचित्रमुपलभ्यते यथेह विचित्राणां कृषिवाणिज्यादिकर्मणां लोक इति । तदेवं कर्मवैचित्र्ये प्रमाणमाह ।

चित्ता कम्मपरिणई, पोग्गद्वपरिणामउ जहा वज्जा ।

कम्माण चित्तया पुण, तप्पेउ विचित्तजावाउ ॥

इह चित्रा कर्मपरिणतिः पुद्गलपरिणामात्मकत्वादिह यत्पुद्गलपरिणामात्मकं तद्विचित्रपरिणतिरूपं दृश्यते । यथा बाह्योद्गादिविकारो वा पृथिव्यादिविकारो वा यत्तु विचित्रपरिणतिरूपं न भवति तत्पुद्गलपरिणामात्मकमपि न प्रवति यथा आकाशम् । यः पुनः पुद्गलपरिणामसाम्येपि कर्मणामावर्णादिभेदेन विशेषतो विचित्रता सा तद्धेतुवैचित्र्यादवगन्तव्या विचित्राश्च मिथ्यात्वादयः प्रदेष्टुं मनिहवादयश्च कर्महेतव इति । अथ परान्युपगमनैव परजवे जीवानां वैसदृश्यं साधयन्नाह ।

अहवा इहजवसरिसा, परजोगो वि जइ सम्मत्रो तेणं ।

कम्मफलं पि इहजव-सरिसं पमिन्नं परलोए ॥

किं जणियमिहं मणुया, नाणागइकम्म कारिणो संति ।

जइ ते तप्पद्वज्जाजो, परे वि तो सरिसया जुत्ता ॥

अथवा यदि इह प्रवसदृशः परलोकसंमतो प्रवतः ततः कर्मफलमपि परलोके इह प्रवसदृशं इहत्य विचित्रशुभाशुक्रियानुरूपं विचित्रं प्रतिपद्यस्वेति । एवं मुकुलितं प्रतिपद्येतदेव

भावयति (किंभाणियमित्यादि) किमेतावता प्रतिपादितं प्रवति इह तावन्मनुष्याः नानागतिहेतुभूतविचित्रक्रियानुष्ठानिनः सन्तीति प्रत्यक्षत एव दृश्यन्ते ततो यदि ते परलोके तत्क्रियाफलज्जाज इष्यन्ते ततो यथैहत्यक्रियाणां स सदृशता तथा परलोकगतजन्तूनामपि सैव युक्ता । ननु योत्र यादृशः स परत्रापि तादृश एवेति अत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

अह इहसफलं कम्मं, न परेत्तो सव्वहा न सरिसत्तं ।

अकयागमकयनासा, कम्माजावो ह वा पत्तो ।

कम्माजावेह कओ, जवंतरं सरिसया व तदजावे ।

निक्कारणलव्वन्ना, जइ तो नासो वि तह चेव ।

अथैवं रूपे इह सफलं कर्मेति इह भव संबन्धे तत्कृत्यादि क्रियारूपं कर्म सफलं नतु परजविकदानादिक्रियारूपं कर्म । ततश्च तत्फलं प्रचान्तरेलोके जन्तुवैसदृश्यम् । अत्रोत्तरमाह । (तो-सव्वहेत्ति) तत एवं सति यत्तवाजिप्रेतं तत्सर्वथा परजवे जीवानां सदृशत्वं न स्यात्तद्विकर्मणा जन्त्यते ॥ तच्च नास्ति पारमविक्रियाणां त्वया निष्फलत्वाज्युपगमत्वा निष्फलत्वे च कर्माभावादय कर्माभावेपि प्रवेत्सादृश्यं तर्ह्यकृतस्यैव तस्य-निर्हेतुकस्यागमः प्राप्नोति कृतस्य च दानहिंसादिक्रियाफलरूपस्य कर्मणो नाशः प्रसज्यति । अथवा मूलत एव कर्मणा मभावः प्राप्तः दानहिंसादिक्रियाणां निष्फलत्वाज्युपगमान्मूलत एव कर्मणो बन्धोपि न स्यादिति ज्ञावः । ततः किमित्याह । कर्माभावेच कारणभावात्कृतो भवान्तरं तदजावे च दूरोत्सारितमेव सादृश्यम् । अथ कर्माभावेपि प्रव इष्यते तर्हि निष्कारण एवासौ स्याद्यदि चैवमयमिष्यते ततो नाशोपि तस्य प्रवस्य निष्कारण एव स्यादतो व्यर्थस्तपोनियमाद्यनुष्ठानप्रयासः । निष्कारणे च भवे ऽन्युपगम्यमाने वैसादृश्यमपि जीवानां निष्कारणं किं नेष्यते विशेषाज्ञावादिति ।

अथ प्रेरकमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

कम्माजावे वि मई, को दोसो होज्ज जइ सजावेयं ।

जह कारणागुरुवं, घमाइकज्जं सहावेणं ॥

अथ परस्यैवंभूता मतिः स्याद्यद्युत कर्माभावेऽपि यदि सद्भाव-वरूपः स्वभाव एवायं स चेत्तर्हि को दोषः स्याद्विनापि कर्म यदि स्वभावादेव प्रवः स्यात्तर्हि किं दूषणं भवेन्न किंचिदित्यर्थः । दृष्टान्तमाह । यथा कर्म विनापि मृत्पिण्डादिकारणानुरूप-घटादिकार्यं स्वभावेनैवोत्पद्यमानं दृश्यते तथा सदृशप्राणिजन्मपरंपरारूपो प्रवोपि स्वभावादेव भविष्यति । अत्रोच्यते । ननु घटोऽपि स्वभावत एव जायते कर्तृकरणाद्यपेक्षित्वात्तस्य, ततश्चेहापि कर्तुरात्मनः पारमविकस्य च शरीरादिकार्यस्य करणं संभाव्यते । तच्च कर्तृकार्यान्त्यां जिज्ञंल्लोकेपि दृश्यते । कुत्राद्यघटान्यां चक्रादिबन्धुहेतात्मनः शरीरादिकार्यं कुर्वतः करणं तत्कर्मेति प्रतिपद्यस्वेति । स्यादेतद्वत्तादेः प्रत्यक्ष-सिद्धत्वाद्भवन्तु कुत्राद्यादयः कर्तारः, शरीरादिकार्यं त्वन्नादि-विकारवत्स्वभावतोपि भविष्यति ततो न कर्मसिद्धिस्तदयु-क्तम् । यतो न स्वाभाविकं शरीरादि आदिमत्प्रतिनियता-कारत्वाद्वद्वदिति । किंच कारणानुरूपमेव कार्यमित्येवं परमवे सादृश्यं त्वया ऽन्युपगम्यते तदपि स्वभाववादिनस्तवाज्ञा-दिविकारदृष्टान्ते परिहीयते । अज्ञादिविकारस्य स्वकारणभूत-पुद्गलज्युपगम्यत्वादि विवक्षितत्वादिति । अपिच ।

होज्ज सहावो वत्तुं, निक्कारण्या च वत्तुधम्मो वा ।

जइ वरुं नत्थि तत्रो, एववप्पीओ खपुप्फं च ॥
अवंतमएववप्पो, विअ अह तउ अत्थि नत्थि तो कम्मं ।
हेऊ वि तदत्थिचो, जो नएकम्मस्स विसयव्व ॥
कम्मस्स वाजिहाणं, होज्ज सजावो चि होउ को दोसो ।
निव्वं च सो सजावो, सरिसो पत्थं च को हेऊ ॥

एतज्जायात्रयमपि प्रायः पात्रेनैव व्याख्यातार्थं नवरं निब्रामि-
त्याह तृतीयगाथोत्तरार्द्धम् । इदमत्र हृदयं स स्वभावो नित्यं
सदृश एव त्वयान्युपगन्तव्यो जवान्तरे सदृशस्यैव मनुष्या-
दिजन्तस्य जननात्तस्य च स्वभावस्य नित्यसदृशत्वे को हेतु-
र्न कश्चिदित्यभिप्रायः । स्वभावतः यद्ययं स्वभावः सदृश
इति चेन्ननु जवविसदृशतायामप्येतद्वक्तुं शक्यत एवेति । किंच
मुत्तो वा मुत्तो वा, जइ मुत्तो तो न सव्वदा सरिसो ।

परिणामो परं पिव, न देहहेऊ जइ अमुत्तो ।
उवगरणज्जावाओ, न य हवइ सुहम्म सो अमुत्तो वि ।
कज्जेमु मुत्तिमत्ता, सुहम्मंविताहिओ चेव ।

सस्वजावो मूर्तोऽमूर्तो वा यदि मूर्तस्तर्हि कर्मणा सह तस्य
को विशेषः, संज्ञान्तरमात्रविशिष्टकर्मवैयर्थ्यमुक्तं स्यादिति । न
चासौ सर्वदैव सर्वथा सदृशो युज्यते परिणामित्वाद्गुणादि-
वदयवा मूर्तत्वादेवात्रादिविकारवदिति । अमूर्तोऽसौ स्वजा-
वस्तर्हि नैव देहादीनामारम्भकोऽनुपकरणत्वाद्देहादिवि-
कृतकुत्राद्यवदमूर्तत्वादाकाशवत् (नय हवइ सुहम्मसो अमुत्तो
वित्ति) किंच सुधर्मन्तितोऽपि स स्वजावोऽमूर्तो न युक्तः
शरीरादेस्तत्कार्यस्य मूर्तिमत्त्वात्तन्मूर्तस्य नभस इव मूर्तं
कायमुपपद्यते । तथा सुखसंवित्यादेश्च नायं मूर्तः । इदमुक्तं
जवति । कम्मं तावज्जवता नेप्यते स्वभाववादित्वात्तत्तश्च श-
रीरादीनि सुखदुःखसंवित्यादीनि च स्वभावस्यैव कार्या-
ण्येष्टव्यानि न तस्य वा मूर्तत्वेनैतान्युपपद्यन्ते । ततो यथा
द्वितीयगणधरवादे कार्यस्य मूर्तत्वात्सुखसंवित्यादेश्च कर्मणो-
मूर्तत्वं साधितं तथेह स्वजावस्यापि साधनीयम् । तथाच प्रा-
गुक्तम् आह । “ननु मोत्तमयमुत्तं, चिय कज्जमुत्ति मत्ताउ । इह-
जइ मुत्तिचणओ, घरस्स परमाणवो मुत्ता । तह सुह संवि-
त्तीउ, संविधिदेयणुज्जवाओ य । वज्जवत्ताहाणीउ, परिणामा
माउयविण्णयमिति”

अयनिकारणता स्वभावमिति द्वितीयविकल्पमधिकृत्याह
अहवा कारणउ चिय, सजावउत्तो वि सरिसया कत्तो ।
किमकारणाउ न जवे, विसरिसया किंच विच्छिन्ती ॥

अथ स्वजावत एव जवोत्पत्तिरित्यत्र अकारणत एवेत्यथ-
मयोभिप्रेतः (तावित्ति) तथापि हन्त ! परजवे सदृशता
कुतः कोऽभिप्राय इत्याह । यथा कारणतः सदृशता जवति तथा
किमित्यकारणत एव विसदृशता न स्यादकस्माच्चाकारणतो
जवविच्छिन्तः कस्मान्न स्यादकस्माच्च जवेत्वरविपाणादिरपि
जवेच्छरीरादीनां च कारणत्वात्तेन चात्रादीनामिव प्रतिनियता
कारणत्वादिरूपता न स्यात्तस्मान्नाकारणता स्वभावत इति ।

अथ वस्तुधर्मोसाविति तृतीयविकल्पमाश्रित्याह ।

अहव सहावो धम्मो, वत्थुस्स न सोवि सरिसओ निव्वं ।
उप्पायड्डिजंगा, चित्ता जं वत्थुपज्जाया ॥

अथ वस्तुनो धर्मस्वभावः सोपि सर्वदैव सदृशो न घटत
इति । किं कथं सर्वदैव शरीरादीनां सदृशतां जनयेत्कथं पुन-

रस्य सदैव सदृशता न घटत इत्याह ॥ (उप्पायेत्यादि)
यद्यस्मादुत्पादस्थितिजङ्गादयश्चित्रा वस्तुपर्याया न च ते सदै-
वावस्थितसादृश्याः नीलादीनां वस्तुधर्माणां प्रत्यक्षत एवा-
न्यान्यरूपतया परिणतिदर्शनात् । किंच वस्तुधर्मोसौ जवत्व-
भाव आत्मधर्मो वासौ स्यात्पुञ्जधर्मो वा । यद्यात्मधर्मस्तर्हि
नासौ शरीरादीनां कारणम् अमूर्तत्वादाकाशादिवदथ पुञ्ज-
धर्मस्तर्हि कर्मैवासौ कर्मणोपि हि पुञ्जास्तिकायधर्मत्वेनास्मा-
जिरज्युपगतत्वादिति । किंच ॥

कम्मस्स वि परिणामो, सुह धम्मधम्मो सपोगल्लमयस्स ।

हेऊ चित्तो जगओ, होइ सहावोत्ति को दोसो ॥

सुधर्मज्ञसौ वस्तुधर्मो जवत्वस्वभावो धर्मो जवति को दोषो न
कश्चित् युक्तियुक्तत्वात्किंविशिष्टो धर्म इत्याह । परिणामकस्य
कर्मणः कथंचूतस्य पुञ्जमयस्य कथंचूतो यः कर्मपरिणाम
इत्याह । हेतुः कस्य जगतो जगद्वैचित्र्यस्य तदेवं कर्मवृत्तणस्य
वस्तुनः परिणामरूपो धर्मो जवति स्वभावो नात्र काचिद्दोषापत्ति
रस्माकमपि सम्मतोऽयमर्थः केवलं सर्वदा सदृशोसौ न भवति
किन्तु चित्रो मिथ्यात्वादिहेतुः वैचित्र्याद्विचित्रो विविधस्वजा-
वः । अतो न तस्मात्परमवे सादृश्यमेव किन्तु विचित्ररूपतेति
यदिवा किमनेनाव्यापकेन मिथ्यारूपेणैकान्तवादेन, सर्वव्या-
पकमवितथरूपं चानेकान्तवादमेव दर्शयन्नाह ।

अहवा सव्वं वत्थु, पइक्खणं चिय सुहम्म धम्मोहिं ।

संजवइ चेइ केहि वि, केहि वि तदवत्थमव्वंतं ॥

तं अप्पणो विसरिसं, न पुव्वधम्मोहिं पच्छिमिह्वाणं ।

सयव्वस्स तिहुयणस्स व, सरिसं सामसु धम्मोहिं ॥

अथवा सुधर्मन्तिकमेक एव परमवः सर्वमेव हि घटपटादिकं
ज्वनान्तर्गतं वस्तु कैश्चित्पूर्वपर्यायैः समानासमानपर्यायैः
प्रतिक्षणमुपपद्यते । कैश्चित्पुनरुत्तरपर्यायैः समानासमानपर्या-
यैर्येति व्युत्पत्तिरिति । कैश्चित्तदवस्थमेवास्ते । ततश्चैवं सति तद्व-
त्थात्मनो पूर्वं धर्मैरुत्तरोत्तरधर्माणां न सदृशं किं पुनरन्य-
वस्तुनाम् । सामान्यधर्मैस्तु सर्वस्यापि त्रिज्वनस्य समानं
किंपुनरेकस्यैव निजपूर्वजन्मन इति ।

ततः किं स्थितमित्याह ।

को सव्वहेव सरिसो, सरिसो वा इहजवे परजवे वा ।

सरिसासरिसं सर्व्व, निवानिच्चाइरूवं च ॥

को ह्यथोऽर्थान्तरैरात्मना वा स इहमवेपि सर्वथा सदृशोऽ-
सदृशो वा किंपुनः परजवे । तस्मात्सर्वमपि वस्तु स्वधर्म-
णापि सह समानासमानरूपमेवेहजवेपीति कुतः परजवे
सादृश्यमेव प्रतिज्ञायते । इति भवत इति जवः । तथा सर्वमपि
नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकमिति ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन प्रतिपादयितुमाह ।

जह नियएहिं वि सरिसो, न जुवा जूवि वाडबुद्धधम्मोहिं ।

जगओ विसमो सत्ताइ, एहिं तह परजवे जीवो ॥

यथेह युवा निजैरप्यतीतानागतैर्वाडबुद्धत्वादिपर्यायैरात्म-
नोपि सर्वथा न समानः सत्तादिमिस्तु सामान्यपर्यायैर्जगति
न केनचित् समानस्तथायमपि जीवः परद्वोकं गतः सर्वेणापि
सह समानासमानरूप एवेति । कुतः सर्वथा सादृश्यमिति ।

एतदेव दृष्टान्तेन भावयति ॥

माणुओ देवीजुओ, सरिसो सत्ताइएहिं जगओ वि ।

देवीर्इहिं वि सरिसो, निचानिचो वि एमेव ॥

मनुष्यो मृत्वा देवत्वमापन्नो जगत्त्रयस्यापि सत्तादिभिः पर्या-
यैः सदृशो देवत्वादिभिस्तु विसदृशः इति नैकान्तेन कापि
सदृशता । तथा द्रव्यतयासौ नित्यः पर्यायतया त्वनित्य इत्या-
द्यपि वक्तव्यमित्याह । नन्वस्मान्निरपि नैकान्तेन परजवे
सादृश्यमन्युपगम्यते किंतु समानजात्यन्वयमात्रमेवेत्यते पुरु-
पादिर्भूतः पुरुषादिरेव भवतीति । एतदप्ययुक्तं कर्मजनितो हि
परभव इति साधितम् । तच्च मिथ्यात्वादि विचित्रहेतुजन्य-
त्वाच्चित्रमेवेत्यतस्तज्जन्यः परजवो विचित्र एव युज्यते नतु
समानजात्यन्वयः सिध्यतीति । किंच ॥

उकरिसा वकरिसा, न समाणाए वि जेण जाईए ।

सरिसगाहे जम्हा, दाणाइ फलं विही तम्हा ॥

सदृशग्रहे समानजातीयताग्रहे सति येन यस्मादीश्वरदरि-
च्छकुडीनाकुडीनादिरूपेणोत्कर्षापकर्षौ न घटां प्राञ्चतः । यो हि
यादृशः इहभवे स यदि परभवोपि तादृश एव तर्हि य इह-
भवे ईश्वरः स परजवोपि तादृश एव एवं दरिद्रेष्वपि वाच्यं
ततश्चेह जवात्परभवे सर्वप्रकारैरप्युत्कर्षापकर्षौ न स्यातां किंत्वे
कान्तसदृशतैव जवेत् (तम्हत्ति) तस्मान्मोक्तव्येयं सादृश्य-
ग्रह इति प्रकमाद्रष्टव्यम् । अथेत्यमाचक्षीथाः मा भूतामुत्कर्षा-
पकर्षौ का नो हानिरित्याह (जम्हा दाणाइ फलं विहीत्ति)
चकारस्य गम्यमानत्वाद्यस्माद्धेतुं परत्रोत्कर्षापकर्षयोरभावे
दानादिफलं वृथा संपद्यते लोको हि परत्र देवादिसमृद्धि-
प्राप्त्या आत्मन उत्कर्षार्थं दानादि प्रवृत्तिं विदधाति यदिचोक्तं
युक्त्या उत्कर्षार्थमावाहरिदो दानतपस्तीर्थावगाहनाद्यपि
कृत्वा ऽमुत्र दरिद्र एव स्यात्तर्हि कतद्दानादिफलमित्यपार्थिका
दानादौ प्रवृत्तिस्तस्मान्न विधेयः सादृश्यग्रह इति । अपिचैत-
स्मिन् सादृश्यग्रहे वेदपदानामप्यप्रमायमापद्यत इति
दर्शयन्नाह ।

जं च सिद्धोगो वइए, स जायए वेयविहियमिचाइ ।

सग्गीयं जं च फलं, तपसंवर्धं सरिसयाए ॥

यच्च शृगावो वै एष जायते यः स पुरीषो दह्यत इत्यादि वेद-
विहितं तदपि परजवसदृशताग्रहे संवर्ध एव स्यात्पुरुषादेर-
मुत्र शृगावताद्यनुपपत्तेः तथा यद्यप्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्ग-
कामः स त्वन्यथाऽग्निष्टोमेन यमराज्यमभिजायत इत्यादिकं
स्वर्गाय फलसूचकत्वात्स्वर्गाय फलं तदप्यसंवर्धं जवेन्मनु-
ष्यस्य त्वदभिप्रायेण देवत्वानुपपत्तेरिति पुरुषो वै पुरुषत्वम-
श्नुते पशवः पशुत्वमित्यादीनां च वेदानामयमर्थः । कोपि पुरुषः
खल्विह जन्मनि प्रकृत्या जद्रको विनीतः सानुक्रोशोऽमत्सर-
श्च मनुष्यनामगोत्रे कर्मणि च मृतः सन् पुरुषत्वमश्नुते नतु
नियमेन सर्व एव अन्यस्यान्यकर्मवशागस्यान्यथाप्युपपत्तेः । एवं
पशवोपि केचिन्मायादिदोषवशात्पशुनामगोत्रे कर्मणि वक्रा
परभवं पशवो जायन्ते नतु सर्वेपि नियमेन कर्मापेक्षित्यर्थे
जीवगतेरिति । विशेषः (च्युतिसमये इहभवः परभवोवति
करणशब्दे चिन्तयिष्यामि)

इहजवियाउय-इहजविकायुप्-न० वर्तमानजवायुपि, । भ०
५ श० ३ उ० ।

इहय-इहक-त्रि० “ स्वार्थे कश्चवा ८ । ११ । ६॥ ” इति प्राकृत
सूत्रेण स्वार्थे कः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे,—वाच० ।

इहरा-इतरथा-अव्य० “इहरा इतरथा” पा० १ । ११ इति प्राकृत-
सूत्रेण इहरा इति इतरथार्थे वा प्रयोक्तव्यं । पक्षे यथा प्राप्तम्

अन्यथार्थे, “इहरा नीसासन्नोहि” पक्षे इतरहा । प्रा० । नि०
चू० । “ इहरा सपरुषघात्रो ” इतरथा अन्यथेति । दर्श० ।
“ इहरा समूहसिद्धो ” इतरथोक्तप्रकारादन्यथा समूहो
रत्नानां सिद्धो निष्पन्न इति—सम्म० इहरा वि य वीयमेयस्स”
इतरथान्यथा भावव्यतिरेकेणेत्यर्थः इति । पंचा० १ विच० ।
“ इहरा अणत्थगंतं ” पंचा० ६ विच० ।

इहलोइय ऐहलौकिक-त्रि० इहलोके भवः उज्ज्वलपदवृद्धिः
वाच० । ऐहिके,—“अन्नस्स पाणस्सिह लोइयस्स” अन्नस्य पा-
नस्य वा कृते ऽन्यस्य वैहिकार्थस्य वखादेः कृते इति । सूत्र० १
श्रु० ७ अ० । इहलोकप्रयोजने, “इहलोइया वि किं पुण” ऐहलौकि-
की इहलोकप्रयोजनापि कृत्यादिकापीत्यर्थः । पंचा० ४ विच०
इहलोकगते, “ इहलोइया विहाणिस्ति ” ऐहलौकिक्यापि इह
लोकगताऽपि न केवलं परलोकगता हानिरिति । पंचा० ३ विच० ।
इहलोककृते, इहजन्मभवे च “ इयलोइयाइ परलोइयाइ जी-
माइ अणेगरूवाइ अविसुव्विदुव्विभगंथाइ सहाइ अणेगरूवाइ”
इहलोके भवा ऐहलौकिका मनुष्यकृताः के ते स्पर्शा दुःखवि-
शेषाः । यदिवा इहैव जन्मनि ये दुःखयन्ति दाएप्रहारादयः
प्रतिकूलोपसर्गास्त इहलौकिका इति । आधा० १ श्रु० ११ अ० ३
उ० । इहलोके जव ऐहलौकिकः । व्यवसायभेदे, य इह जवे
वर्तमानस्य निश्चयोऽनुष्ठानं वा स ऐहलौकिको व्यवसाय इति
स्या० ३ उ० ।

इहलोय-इहलोक-पु० इदम् प्रथमार्थे ह । कर्म० इहलोकः समा-
नलोकः सदृशल्लोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्च इति ।
दर्श० । अस्मिन् लोके, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० “इहलो-
गइहावहंविज” इहास्मिन्नेव लोके हिरण्यस्वजनादिकं दुः-
खमावहतीति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । मनुष्यलोके, स्या०
३ उ० । आव० । “ इहलोकपणिणीए ” इहलोकस्य प्रत्यक्ष-
स्य मानुपत्ववक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीक इति । ज० ८ श० ८ उ०
इहलोगो मणुस्सस्स लोको इति । आ० चू० । अस्मिन् जन्म-
नि, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । मनुष्यजन्मनि, स्या० ४ उ०
इहलोगगवसग-इहलोकगवेपक- त्रि० अन्योन्यप्रकृपानाद्युप-
भोगेन केवलस्येहलोकस्यैवान्वेपके, वृ० १ उ० ।

इहलोकपणिणीय-इहलोकप्रत्यनीक- त्रि० इहलोकस्य प्राय-
क्मानुपत्ववक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीकः इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारि-
त्वात्पञ्चाग्नितपस्विद्विहलोकप्रत्यनीकः । इन्द्रियार्थप्रति-
कूलकारिणि, गतिप्रतीत्य मनुष्यलोकप्रत्यनीकरूपे प्रत्य-
नीकभेदे,—इहलोकोपकारिणां जोगः साधनादीनामुपलवका-
रिणि, इहलोको मनुष्यलोकस्तस्य प्रत्यनीकता तद्वितथप्ररूप-
णेति इहलोकप्रत्यनीकः । मनुष्यलोकस्य वितथप्ररूपणाकर्त-
रि च । स्या० ३ उ० ।

इहलोकपनिवर्ध-इहलोकप्रतिवर्ध-त्रि० निर्वाहादिमात्रार्थि-
नि प्रवज्याभेदे, स्त्री-राप् इहलोकप्रतिवर्ध निर्वाहादिमात्रा-
र्थिनामिति—स्या० ४ उ० (विशेषार्थस्तु पवज्जा शब्दे)

इहलोइयपरलोइय-ऐहलौकिकपारलौकिक-त्रि० इह परत्र च
जव ऐहलौकिकपारलौकिकः । इह परत्र च जवे, तदात्मके
व्यवसायभेदे च । यस्त्विह परत्र च स ऐहलौकिकपारलौ-
किक इति । स्या० ३ उ० ।

इहलोइयपारलोइयकज्ज-ऐहलौकिकपारलौकिककार्य-न० व
र्तमानजवपरजवप्रयोजनसाध्ये,—

इहलोगजय-इहलोकजय-कज्जाणं पारल्लोइयं अहिं ।

तं पिहु ज्ञापपहाणं, सो विय इयकज्जगम्पोत्ति ॥

पेहलौकिकपारल्लौकिककार्ययोर्वर्तमानभवपरजवप्रयोजन-
योः साध्ययोर्मध्ये पारल्लौकिक पारजविकं प्रधानतरं विशेष-
तरतस्य साधनीयत्वात्तदसाधने बहुतमानर्थसंज्ञवात्पारल्लो-
किककृत्यं च जिनपूजेत्यतो नान्यदुपयोगस्थानं वृष्टतरं प्रव-
रसाधनानामिति । तत्र च यन्प्रधानं तद्दर्शयितुमाह ।
(तं पि हुत्ति) तन्पुनः पारल्लौकिककार्यं ज्ञाप आत्मपरि-
णामः प्रधानः साधकतयोत्तमो यस्मिन्स्तद्वाचप्रधानं ज्ञानज्ञा-
वसाध्यमतोसौ ज्ञापविशेषो त्रिदिशुपारल्लौकिककार्याविनां
समाश्रयणीय इति हृदयम् । यदि ज्ञापप्रधानं ततः किमि-
त्याह (सोविचत्ति) स पुनः पारल्लौकिककार्यहेतुज्ञतो
भाव इति कार्यगम्य इत्येवविधमनन्तरोक्तं यत्कार्यं भावस्य
कृत्यं पूजार्थप्रवरपुष्पाद्युपादानरूपं तेन यो गम्यो निश्चेतव्यः
स इति कार्यगम्यः । इतिशब्दः समाप्ताविदमुक्तं ज्ञवति । पर-
ल्लोकसाधन हेतुज्ञतशुभज्ञावकार्यत्वात्प्रवरसाधनोपादानस्य
ज्ञानभावं सफल्यद्विस्तद्धिष्यं भवतीति गायार्थः । पंचा०
४ विव० ।

इहलोगजय-इहलोकजय- न० इहलोकः समानलोकः सदृ-
शलोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्चस्तस्माद्भय-
मिहलोकमम- । दर्श० । मनुष्यादिकस्य सजातीयादन्य-
स्मान्मनुष्यादेरेव सकाशाद्यद्भयं भवति तदिहलोकमयम् ।
इहाधिकृतभीतिमतो जातौ लोकस्ततो भयमिति व्युत्पत्तिः ।
स्या० ७ ग० । आच० । सम० । भयभेदे, तच्च यथा राजामा-
त्यरक्तकादेरकार्यकरणं प्रति प्रजादीनां सिंहादेर्वा मृगादीना-
मिति-दर्श० ।

इहलोगवेयण-इहलोकवेदन- न० इहास्मिन् लोके जन्मनि
वेदनमनुजवनमिहलोकवेदनम्- । इहलोकानुजवने, आच०
१ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज्ज-इहलोकवेदनवेद्य- त्री० इहास्मिन् लोके
वेदनमनुजवनमिहलोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलोक
वेदनवेद्यम् । इहलोकानुभवेनानुभवनीये, आच० १ श्रु० ५
अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज्जावन्धिय, इहलोकवेदनवेद्यापतित- त्रि०
पेहिकभवानुवन्धिनि, “इह लोगवेयणवेज्जावन्धियं । जं आच-
ट्टीकम्मं तं परिष्साय चिंवगमेति ” इहास्मिन् लोके जन्म-
नि वेदनमनुभवनमिह लोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिह-
लोकवेदनवेद्यं तत्रापतितमिहलोकवेदनवेद्यापतितम्- । इद-
मुक्तं भवति-प्रमत्तयतिना ऽपि यदकामतः कृतं कर्म कायसं-
घट्टादिना तदैहिकभवानुवन्धि तेनैव ज्ञेयेन कल्प्यमाणत्वा-
दिति । आच० १ श्रु० ५ अ० ।

इहलोगसंवेगिणी- इहलोकसंवेगिणी- स्त्री० इहलोको म-
नुष्यजन्म तत्स्वरूपकथनेन संवेगिणी इहलोकसंवेगिणी सर्व-
मिदं मानुपत्वमसारमध्वं कदलीस्तम्भसमानमित्यादिरूपे
संवेगिन्याः कथायाः प्रथमे भेदे, स्था० ४ ग० ।

इहलोगावेक्खा-इहलोकपेक्षा- स्त्री० इहलोकालम्बने,

विहियाणुड्डाणमिण्णंति-एवमेयं सयाकरेत्ताण ।

होइ चरणस्स हेऊ, णो इह लोगादवेक्खाए । ४ ।

विहितमात्तागमे विधेयतथानुमतं यदनुष्ठानं क्रिया तच्चिहि-
तानुष्ठानमिदं जिनप्रवनादिकरणलक्षणमिति । अनेनोलेखेन
पञ्चमनेन भावस्तवानुरागलक्षणेन सूत्रविधिद्वक्षणेन वा प्र-
कारेण एतज्जिनप्रवनादिविधानं सदा सर्वकाळं कुर्वतां विद-
धतां ज्ञवति जायते । चरणस्य सर्वविरतिरूपचारित्रस्य हेतु-
निमित्तम् । तदेव जिनप्रवनादि । उक्तविपर्यये यज्ञवति तदाह
नो नैव इह लोकाद्यपेक्षया पेहजविककीत्यादिपारजविकदेव-
त्वरज्यादिपदार्थालम्बनेन । चरणस्य हेतुर्भवति एतज्जिनम-
वनादिविधानं निदानहृषितत्वादिति गायार्थः । पंचा० ६ विव० ।

इहलोगासंसपपओग-इहलोकाशंसाप्रयोग- पुं० । इहलोको
नरलोकस्तत्राशंसा राजा स्यामित्याद्यभिज्ञापस्तस्याः प्रयोगो
व्यापार इह लोकाशंसाप्रयोगः । धर्म० २ अधि० । अपञ्चि-
ममारणान्तिकसंक्षेपनाजोपणाराधनाया अतिचारविशेषे,-
उपा० । स च श्रेष्ठी स्यां जन्मान्तरे ऽमात्यो वेत्येवं रूपा प्रार्थ-
नेति । उपा० १ अ० । आच० आच० ॥

—:—:—:—

(ईकार)

ई-ई- अव्य० क्तिप्- विपादे, दुःखभावनायाम्, क्रोधे, अनुक-
म्पायां, प्रत्यक्षे, सन्निधौ, सम्बोधने, वाच० “ईः कुत्सार्ये पि
पापेपि निपेधे, नयनभ्रमे । ६। एका० । पादपूरणे च । “ई जे-
रा पादपूरणे” ८ । २ । १७। इति । प्रा० मेदिन्यामयं सान्तत-
या पठितः । पृषोदरादित्वात्साधुः । वाच० ।

ई- स्त्री० लक्ष्म्याम्, वाच० । ई रमा मदिरा मोहे, महानन्दे
शिरोभ्रमे । स्त्रीविज्ञेयमुणाद्यन्तो, नातोस्मालोपनं सुपः । ७।

ई यौयोवजसो रूपं, स्यादेमारूपमीः शसि । ईशब्दो द्रव्यप-
र्याये व्ययं वृद्धैः प्रदर्शितम् । ८ । एका० ।

ईति-ईति-पुं० ईयते ई-क्तिच् (१) निम्बे, २ उत्पादिते, त्रि०
३ प्रवासे, । “अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलजाः सूषिकाः खगाः ।
प्रत्यासन्नाश्च राजानः पनेता ईतयः स्मृताः ‘इत्युक्ते ष कृषेरुप-
रुचनेदे च । स्त्री० निरातङ्गा निरीतयः’ रघुः । वाच० ईतिर्धा-
न्याद्युपपञ्चकारी प्रचुरसूषिकादिप्राणिगण इति । सम० ३४
स० । ज० । प्रचुरशलजजगुक्सुषिकाद्या धान्यादिविनाशका
इति । प्रव० ४० द्वा० । प्रायो वर्षासु शस्योपपञ्चकारिणो सू-
षिकादय इति । दर्श० ॥

ईरण-ईरण-न० ईर-भावे ल्युट् प्रेरणे, आच० ४ अ० । “इ-
न्द्रियाणि समीरय ” इन्द्रियाणीष्टानिष्टविषयेभ्यः सकाशाद्वा
गद्वेषाकरणतया सम्यगीरयेदिति । आच० १ श्रु० ९ अ०
उ० । गतौ, आ० म० द्वि० । स्या० । आच० । कथने, ‘वोरे धम्मे
उदीरण ’ उत्प्रावल्येन ईरितः कथितः प्रतिपादितस्तौर्थ-
करणधरादिभिरिति । आच० १ श्रु० ८ अ० ७ उ० । युच्

ईरणा तत्रैव स्त्री० । नन्द्या-ल्यु प्रेरके, त्रि० समीरणः प्रेरयिता
नवेति-कुमा० । वाच० ।

ईरिय-ईरित- त्रि० प्रेरिते, -आव ४ अ० । दर्श० । चोदिते-
“समीरिया कोट्टवलि करिति” समीरिताः पापेन कर्मणा
चोदितास्तान्नारकान् कुट्टयित्वा खल्लः कृत्वा नगरवलि-
न्दितश्चेतश्चाकिपन्तीत्यर्थः इति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ०
कथिते, प्रतिपादिते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । “संके-
पाभिरपेक्षाणां यतीनां धर्म ईरितः” ईरितः प्रोक्त इति-धर्म०
४ अधि० । जनिते, कृते च । “ससद्भासाफरसा उदीरिया”
उत्पावत्येनेरिता जनिता कृता इत्यर्थ इति । आचा० ।

ईसत्रो-देशी, रोजाख्ये मृगे, दे० ना० ।

ईसकव-ईशाख्य- त्रि० ईश ईश्वर इत्याख्या प्रसिद्धिर्येषां ते
ईशाख्याप्रसिद्धे ईश्वरे, ईशानमीशो भावे घञ् प्रत्ययः ।
ऐश्वर्यमित्यर्थः । ईश ऐश्वर्ये इति वचनात् । तत् ईशमैश्व-
र्यमात्मनः ख्यान्ति अन्तर्भूतएयर्थतयाऽऽख्यापयन्ति प्रथय-
न्तीति ईशाख्याः । आत्मन ऐश्वर्यस्य प्रसिद्धिकारके, जी०-
३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

ईसत्त-ईशत्व- न० सर्वत्र प्रभविष्णुतारूपे सिद्धिविशेषे, छा०-
२६ छा० ।

ईसत्य-इषुशास्त्र- न० । चतुष्पाष्टिकत्वान्तर्गते कलाभेदे, ज्ञा०
१ अ० । सच धनुर्वेदः- प्रश्न० ५ द्वा० । ईसत्यति प्राकृतशै-
ल्या इषु शास्त्रं नागवाणादिव्याख्यादिसूचकं शास्त्रम् इति-
जं० २ वक्त० । सम० तथाचावश्यकं भगवत् ऋषभदेवस्य
वर्णनमुपक्रम्योक्तम् “ईसत्यं धनुर्वेदो” इषु शास्त्रं नाम धनु-
र्वेदः स च तदैव राजधर्मे सति प्रावर्त्ततेति- आ० म० प्र० ।
ईस-ईश- पुं० ईश- क- ईश्वर, प्रज्ञा० २ पद । जी० । परमे-
श्वरेषु, महादेवे, रुद्रसङ्ख्यातुल्यसङ्ख्याकत्वात् एकादश-
संख्यायाम्, आर्क्षानङ्गत्रे च । वाच० । ईशानमीशो भावे
घञ् ऐश्वर्ये, ईश ऐश्वर्ये इति वचनात् प्रज्ञा० २ पद ।

ईस-देशी० कीलके, दे० ना० ।

ईसमित्त-ईशमित्र- न० कुबेरे, -प्रा० को० ।

ईसर-देशी० मन्मथे, दे० ना० ।

ईस सह-ईशसख-पुं० पृथीतत्पु० उच्च-समा० कुबेरे-बहु० न उच्च
ईशसखा इत्येव ईशमित्रादयोप्यत्र- वाच० ।

ईसा-ईदर्या-स्त्री० परगुणासहने, उच्च० ३४ अ० ।

ईर्ण्या० स्त्री० ईर्ण्यं जावे स्त्रीत्वात् टाप् । अक्षमायामपरवृत्त्यसहि-
ष्णुतायाम्, । वाच० । प्रतिपक्वाज्युदयोपलम्भजनितो मत्सर-
विशेष ईर्ण्येति । आच० ४ अ० । सम० । आ० म० द्वि० । पै-
शून्यं साहसं छोहमीर्ण्या सूयाऽथ दूषणम् । वाग्दामजञ्च-
पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः । मनुः । एतेषाञ्च । क्रोधप्रव-
र्तकत्वात् क्रोधजत्वम् । अत एव । “कुधद्रुहैर्ण्यासूयार्थानां यं
प्रति कोपः-पा० हुहादयोऽपि-कोपप्रज्ञावा एव गृह्यन्तेऽतो
विशेषणं सामान्येन यं प्रति कोप इति सि० कौ० । धरणेन्द्रभव
नपतीनामग्रमहिषीनां प्रथमपर्वदि- स्या० ३ उ० ।
ईषा स्त्री० ईश-क-शकटस्य दोषकाष्ठे, हल्युगयोर्मध्यस्यकाष्ठे,
बाङ्गलदामे च । वाच० ।

ईसाण-ईशान- पुं० सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमान-
विशेषे, अनु० । सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमानवि-

शेषोपपन्नकृते स्वनामख्याते ऊर्ध्वलोकविशेषे, अनु० ।
कल्पभेदे, स्या० १० उ० । विशे० । आ० चू० । देवलोक-
भेदे, । तल्लोकवासिनि कल्पोपपन्नके वैमानिकदेवभेदे, प्रच०
द्वा० । विशे० ईशानकल्पस्ये ईशानदेवेन्द्रे च । स्या० १० उ०
विशे० । सम० । ईशानस्यानंशवदे वक्तव्यता- (ईशानेन्द्रवक्त-
व्यता गणेशवदे ईसाणिंदशवदेऽपि-) । प्रमौ, । “उतामृत-
त्वस्येशानः ” अमृतत्वस्यामरणज्ञावस्य मोक्षस्येशानः प्रचु-
रिति । विशे० । आ० म० द्वि० । ईश-ताच्छील्ये चानग-ऐश्वर्य-
शीले, -रुद्रमूर्तिभेदे, - पुं० । “अहोरात्रभवेषु त्रिशन्मुहूर्तेषु
स्वनामख्याते एकादशे मुहूर्ते, -जं० ७ वक्त० । दश० प० । कल्प०
ज्यो० । समवायांगे तु पौरुषो मुहूर्त इति । सम० ३ स० ।
ईसाणकल्प-ईशानकल्प-पुं० मेरोरुत्तरवर्त्तिनि परिपूर्णचन्द्र-
मण्डलसंस्थानसंस्थिते कल्पविशेषे, राज० । तद्वक्तव्यता
विशेषे-)

ईसाणवर्त्तिसय-ईशानावतंसक- पुं० ईशानकल्पस्थसकल-
विमानप्रधाने स्वनामख्याते विमाने, -अनु० । तथाच-प्रज्ञा-
पनायाम्पञ्चविमानावतंसकान्प्रतिपाद्योक्तम् “मज्जइत्ये ईसाण
वर्त्तिसय” मध्ये ईशानावतंसक इति-प्रज्ञा० २ पद० ॥

ईसाणिंद-ईशानेन्द्र-पुं० । ईशानकल्पस्यैवमानिकदेवानामिन्द्रे,

तद्वर्णको यथा-

तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया सूख
पाणी वसहवाहणे उत्तरहृदोगाहिवई अट्टावीसविमाण
वाससयसहस्ताहिवई अग्रयंवर वत्यधरे अट्टइयमात्तमउ-
ने नवहेमचारुचित्तचलचंचलकुं नडविदिहाहिज्जमाणंगे
जाव दसदिसाओ उज्जोवेमाणे उज्जोवेमाणे ईसाणकप्पे
ईसाणवर्त्तिसए विमाणे जहेव रायप्पसेणइज्जे जाव
दिव्वं देविहि ॥

(जहेव रायप्पसेणइज्जेति) यथैव राजप्रश्नीयाख्ये अग्र-
यने सूरिकाजदेवस्य वक्तव्यता तथैवचेदेशानेन्द्रस्य किमन्ते
त्याह (जावदिव्वे देवहिमिति) सा चेयमर्थसंक्षेपतः सजायां
सुधर्मायामीशाने सिंहासने अशीत्या सामानिकसहस्रैश्चतुर्भि-
र्लोकपालैरष्टभिः सपरिवाराभिरग्रमहिषीभिः सप्तजिरनीकैः
सप्तजिरनीकाधिपतिजिश्चतस्त्रिश्चाशीतिभिरात्मरक्कदेवस-
हस्राणामन्यैश्च बहुजिदैर्वैद्वीजिश्च परिवृतो महता नृत्तना-
ट्यादिरवेण दिव्यान् भोगजोगान् सुखानो विहरति स्म ।

जाव जायेव दिसिं पाउञ्जए तायेव दिसिं पाकेगए जंते !
त्ति जगवं ! गोयमे समयं जगवं महावीरं वंदई नमंसइ
२ ता एवं वयासी अहो एं जंते ! ईसाणे देविंदे देव
राया महिहिण ईसाणस्स एं जंते ! सा दिव्वा देविहि
काहिं गते काहिं अणुपविडे ? गोयमा ! सरिं गए से
केणएणं जंते ! एवं बुच्चई सरिं गए ? गोयमा ! से
जहा नामए कूमागार सात्तासिया दुहओदित्ता गुत्तागुत्त
दुवारा णिवाया णिवायगंजीरा तीसेणं कूमागारं जाव
कूमागारसात्तादिहंतो जाणियव्वा इसाणेणं जंते ! दे-
विंदे देवरन्नो सा दिव्वा देविहि दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे
देवाणुजावे किन्नादप्पे किन्नापत्ते किन्ना अजीसमसागए

केवा एस आसी पुव्व जेवे किन्नामए वा किंगोत्तेवा-
कयरेसि गांमसि वा नयरांसि वा जाव सन्निवसंसि वा किं
वा दच्चा किं वा जोच्चा किं वा किच्चा किं वा समयारित्ता
कस्स वा तहास्सुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए
एगमावे आयरियं धम्मियं मुवयणं सोच्चा निसम्म जप्पं
ईसाणेणं देविदेणं देवरसं सा दिव्वा देविहि जाव अ-
निसमणायया एवं खुवु गोयमा ! ।

इतश्च जम्बूद्वीपमवधितोऽऽहोक्तयन् भगवन्तं महावीरं राज-
गृहे ददर्श दृष्ट्वा च ससम्भ्रममासनादुत्तस्थौ उत्थाय च
सप्ताष्टानि पद्धानि तीर्थकराजमुखमाजगाम । ततो ब्रह्माट्टतट-
घटितकरकुञ्जतो ववन्दे वन्दित्वा चाभियोगिकदेवान् शब्द-
याश्चकार । एवं च तानवादीन् गच्छत भो राजगृहं नगरं म-
हावीरं जगयन्तं वन्द्यं योजनपरिमणुबलञ्च केचं शोधयत
कृत्वा चैवं मम निवेदयत । ते पि तथैव चक्रुः । ततोऽसौ पदा-
त्यनीकाधिपतिं देवमेवमवादीत् जो १ देवानुप्रिय ! ईशाना-
वतंसके विमाने घण्टामास्फादयन् घोषणां कुरु यद्भुतगच्छ-
ति भो ईशानेन्द्रो महावीरस्य वन्दनाय ततो यूयं शीघ्रं
महद्भ्यां तस्यान्तिकमागच्छत । कृतायां च तेन तस्यां बहुवो
देवाः कुतूहलादिजिह्वस्तस्मीपमुपागतस्तैश्च परिवृतोऽसौ यो-
जनवृक्षप्रमाणयानविमानारूढो जनेकदेवगणपरिवृतो नन्दी-
श्वरद्वीपे कृतविमानसंक्षेपो राजग्रहनगरमाजगाम । ततो
जगवन्तं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य चतुर्भिर्ब्रह्मैर्ब्रह्ममप्राप्तं विमानं
विमुच्य भगवत्समीपमागत्य भगवन्तं वन्दित्वा पर्युपास्ते स्म ।
ततो धर्मं श्रुत्वैवमवादीत् । भदन्त ! यूयं सर्वे जानीथ
पश्यथ केवदं गौतमादीनां महर्षीणां दिव्यं नाट्यविधिमुपद-
र्शयितुमिच्छामोत्यभिप्रायं दिव्यं मएरुपं विदुर्वितवान् । तन्म-
ध्ये मणिपीठिकां तत्र च सिंहासनं ततश्च भगवन्तं प्रणम्य
तत्रोपविशे । ततश्च तस्य दक्षिणादृष्टुजादप्रोत्तरं शतं देव-
कुमाराणां वामाच्च देवकुमारीणां निर्गच्छति स्म । ततश्च विधि-
ध्यातोद्यरवगीतध्वनिरञ्जितजनमानसं द्वात्रिंशच्चिन्तं नाट्यविधि-
मुपदर्शयामासेति (तपणं से दिसाणे देविदे १ तं दिव्वं दे-
वह्मी) यावत्करणादिदमपरं वाच्यं यद्भुत “ दिव्वं देवजुहं
दिव्वं देवाणुभावं पमिसाहरइ पमिसाहरइत्ता खणेण जाय
एगभूए तपणं इसाणो ३ समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमं-
सित्ता नियगपरियावसंपरिबुमेत्ति ” (परियावत्ति) परि-
वारः । (कूनागार सात्रादिहंतोत्ति) कूटाकारेण शिखराक-
ृत्योपश्रिता शाखा या सा तथा तथा दृष्टान्तो यः स तथा ।
सचैवं जगवन्तं गौतम एवमवादीत् ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या
देवर्षिः क्व गता । गौतम ! शरीरकमनुप्रविष्टा । अथ केनयै-
वमुच्यते ? गौतम ! यथा नाम कूटाकारशाखा स्यात् तस्या-
श्चादूरे महान् जनसमूहस्तिष्ठति सच महात्रादिकमागच्छन्तं
पश्यति दृष्ट्वा च तां कूटाकारशाखामनुप्रविशति एवमीशाने-
न्द्रस्य सा दिव्या देवर्षिः शरीरकमनुप्रविष्टा । ज० ३ श० १
उ० । (शक्रेशानयार्थिवादः विधायशब्दे) शक्रस्येशानसमीपे
प्राप्नुर्भावः प्राग्भाव शब्दे) (ईशानेन्द्रस्य पूर्वजवकथा
नामहि शब्दे वक्ष्यामि यावत्तस्य तत्र स्थितिः)

ईसाबु-ईर्ष्याबु-त्रि० ईर्ष्यां लाति-ला-वा-कु-ईर्ष्यायुक्ते, वाच० ।
ईर्ष्याबवो हि अन्तरुपतापपरा एव प्रवन्ति निष्कारणमेवेति ।
यतः “यद्यपि का नो हानिः परकीयां चरति रासजो जाक्काम् ।

असमञ्जसं तु दृष्ट्वा तथापि परिखिद्यते चेतः ” इति । इव्य० ।
नपुंसकजनेदे, । सच यस्य प्रतिसेव्यमानां वनितां विद्वोक्त्य प्र-
काममीर्ष्याऽभिज्ञापो जायते स ईर्ष्यालुरिति । ग० १ अर्थि० ।
घ० । प्रव० । ईर्ष्यालुर्नाम यस्य प्रतिसेव्यमानं दृष्ट्वा ईर्ष्या मै-
थुनाभिलाष उत्पद्यते सोऽपि निरुद्धवेदः काहान्तरेण त्रैरा-
शिको भवतीति-चु० ४ उ० ।

ईसाबु-ईर्ष्यावत्-त्रि० “ आल्लिब्लोह्वावन्तमन्तेन्तेरमणा-
मतोः ” उ० १ । २ । ५ ए । इति प्राकृतसूत्रेण मतोः स्थाने-
आबुरादेशः । ईर्ष्यायुते, - प्रा० ।

ईसि-(ईसिं)(ईसी) ईषत् अव्य०-ईष अति-इः स्वप्नादौ उ० १ ।

इतिप्राकृतसूत्रेणेत्यम् । वा स्वरेश्वर-उ० १ । २४ । इतिप्राक-
तसूत्रेण बाहुलकाधिकारान्मकारादन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः
“ अन्त्यव्यञ्जनस्य ” उ० १ । ११ इति प्राकृतसूत्रेण वा लुक्-
प्रा० । अल्पे, - सम० ३४ स० । स्तोके, - प्रज्ञा० ३६ पद०
अल्पजावे, नि० चू० १ उ० । मनागित्यर्थे, - प्रज्ञा० १७ पद
जी० । औप० । आ० म० प्र० । जं० “ ईसि असो गवरयायवे ”
ईषत् मनागिति- राज० । “ ईसि पादेई ” मनागनगारं ब्रूम्यां
पातयति- इति - म० १६ श० ३ उ० । “ ईसि खंघ समह्वी-
णे ” इह स्कन्धस्युरमित्युच्यते तस्याशोकवरपादपस्य ईष-
न्मनाक् सम्यग्ज्ञानस्तदासन्न इत्यर्थः । राज० । किञ्चिदर्थे च-
सुद्धमार्थे च । ईषत्प्राग्गन्तारख्ये लोकाग्रस्ये पृथिवीविशेषे च-
स्या० ए उ० । औप० (तच्छक्त्यता ईसिपवभारा शब्दे)

ईसिअं-देशी० शवरशिरः पत्रपुटे वशायिते च । दे० ना० ।

ईसि-(ईसिं)(ईसी) उट्टावहांवि(न)-ईषदोष्टावह्मिन्-त्रि०

ईषत् मनाक् ततः परमास्वादतया ऊटित्येवाग्रतो गच्छति
ओष्ठे अवलम्बते लगतीत्येवं शीघ्रं ईषदोष्टावह्मिन् । मनागो-
ष्टावह्मिनि । “ ईसिउट्टावह्मिणी ” - प्रज्ञा० १७ पद० ।

ईसि-(ईसिं)(ईसी) तंवच्छिकरणी-ईषत्ताड्राक्षिकरणी-

ह्मी० ईषन्मनाक् ताड्रे अक्षिणी क्रियेते अनया इति ईषत्ताड्रा-
क्षिकरणी । मदियाम्-मध्यस्य प्रायः सर्वस्यापि तथा स्वभाव-
त्वादिति- प्रज्ञा० १७ पद० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) तुंग-ईषत्तुङ्ग-त्रि० मनागुच्चे, जं० ६ वक्०

ईसिदंत-ईषदन्त- पुं० मनागदन्ते, औप० ।

ईषद्धान्-त्रि० मनागाहितशिद्व्ये गजादौ, - जं० ३ वक्० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पस्रवणिज्ज-ईषत्पङ्कापनीय- ३० ।

मनाक्प्रज्ञापयितुं शक्ये, - पंचा० १२ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारा- ईषत्प्राग्गन्तार- त्रि० ईषत्कुञ्जे
पंचा० १७ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारागय-ईषत्प्राग्गन्तारगत-त्रि० ईष-
दवन्ते, अंत ए अ० । ईषत्कुञ्जे, नद्यादिदुस्तटीस्थिते च ।

(ईसीपञ्जारागयो) ईषत्प्राग्गन्तारगत ईषत्कुञ्जो नद्यादिदु-
स्तटीस्थितो वासौ स्यादिति । पंचा० १७ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारा- ईषत्प्राग्गन्तार- ह्मी० ईषदल्पा-
रत्नप्रज्ञादिपृथिव्या इव महान् प्राग्गन्तारो महत्त्वं यस्याः सा
ईषत्प्राग्गन्तारः । औप० । ईषदल्पो रत्नप्रभाद्यपेक्षया प्राग्गन्तार-
उच्छ्रयादिब्रह्मणो यस्याः सा ईषत्प्राग्गन्तारः । ऊर्ध्वलोकाग्रस्ये
सिद्धानां निवासभूते प्रथिवीभेदे, - (ईसिपञ्जारापुहवी)
ईषत्प्राग्गन्तार ऊर्ध्वलोके प्रवतीति । स्था० ४ उ० । (ईसीप-

ञ्चाराणामा य) (इसिति) अल्पज्ञावे प्र इति प्रायो वृत्त्या ज्ञार इति ज्ञारकतस्स पुरिसस्स पायं पायसो ईसेणयं भवति जाए वट्टित्ता सा पुढवी ईसीपञ्चारा णाम इति एतमग्निहणंतस्स सायदव्वट्टसिद्धविमाणाओ उवरिं वा रसेहिं जोयणेहिं भवति तेण सा ऊर्ध्वद्वोगचूढा भवतीति । नि० चू० १ उ० ।

अस्या अयं स्वरूपो ह्यौपपातिके यथा ।

बहुसमरमणिज्जओ जूमिजागाओ उच्छं चंदम्मि सूरियग्गहगणएक्खत्ततारारूवाणं बहुइं जोयणसहस्साइं बहुइं जोयणसयसहस्साइं बहुइं जोयणकोमीओ बहुजोयणकोमीओ उहंतरं उप्पत्ता सोहम्मीसाणं कुमारमाहिंदवंजदंतगमहासुकसहस्सारआणतपाणतआरणच्छु—यतिन्निय अट्टारे गेविज्जविमाणावासते विती वंत्ताविजयवेजयंतजयंतअपराजियसव्वट्टसिद्धस्स य हाविमाणस्स सव्वउपरिद्धातो धूजियगगो डुवालसजोयणाइं अवाहाए एत्थ णं ईसीपञ्चारा णाम पुढवी पप्पत्ते पणयात्तीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंजेणं एगा जोयणकोमी वयात्तीसं सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दोषि य अउणापप्पे जोयणसए किंचि विसेसाहिं परिरएणं इसियपञ्चाएणं पुढवीए बहुमज्जदेसजाए अट्टजोयणणक्खत्ते अट्टजोयणाइं बाहुद्वेणं तयाणंतं च एणं माताए २ पणिहायमाणी २ सव्वेसु चरियपेरंतसु मच्छियपत्तातो तणुयतरा अंगुलस्स असंखेज्जज्ञागवाहुद्वेणं पप्पत्ता ।

(बहुसमेत्यादि) बहुसत्वेन रमणीयो यः स तथा स्यात् (अवाहेत्ति) अवाधयान्तरेण । औप० । ईपत्प्राग्ज्ञारायाः पृथिव्या बहुमध्यदेशभागो अथोजनिकमायाम-विष्कम्भाज्यामप्रयोजनप्रमाणं क्षेत्रं चाष्टौ योजनानि बाहुद्वयेन चोच्चत्वेनोच्चैस्त्वेनेति भावः प्रज्ञा तदनन्तरं सर्वसुदिक्षु विदिक्षु च मात्रया स्तोत्रया २ प्रदेशप्रहाण्या परिहीयमाना सर्वेषु चरमान्तेषु मक्षिकापत्रतोऽन्यतितन्वी अङ्गुल्यासंख्येयज्ञागं बाहुद्वयेन प्रज्ञा स्यापना । प्रज्ञा० २ पद ।

ईसीपञ्चाराए, सायाए जोयणस्स दोगंतो ।

वारसहिं जोयणेहिं, सिद्धीसव्वट्टासिद्धातो ॥

ईपत्प्राग्ज्ञारा सिद्धजूमिस्तस्या सीताया इति द्वितीयं नाम ऊर्ध्वं योजने इति कान्ते लोकान्तः सापि च ईपत्प्राग्ज्ञाराख्या सिद्धिः सर्वार्थसिद्धाद्वारविमानादूर्ध्वं द्वादशभिर्योजनैर्भवति । अन्ये तु व्याचक्रते सर्वार्थसिद्धाद्विमानाद् द्वादशभिर्योजनैर्लोकान्तक्षेत्रद्वारेणैव तत्त्वं पुनः केवद्विनो विदन्ति तस्मिन् लोकान्ते ईपत्प्राग्ज्ञारोपलक्षिते मनुष्यक्षेत्रपरिमाणे सिद्धाः प्रतिस्थिताः । उक्तं च 'अत्थीसीपञ्चारोवद्वक्खियं मणुयदोय परिमाणं । दोगगगनभोजागो सिद्धक्खत्तं जिणक्खाय, सम्प्रति परिधिप्रतिपादनेस्या एवोपायतः प्रमाणमभिधित्तुराह ।

एगा जोयणकोमी, वायात्तीसं च सहस्साइं ।

तीसं चैव सहस्सा, दो चैव सया अउणवीसाउ ॥

इह ईपत्प्राग्ज्ञारो य आयामविष्कम्भाज्यां पञ्चचत्वारिंशद्यो जनद्वक्काणि प्रमाणम् । अंतो विक्खंजवग्गह, गुणकरणी चट-

स्स परिरओ होइ । इति परिधिगणितेन परिधिपरिमाणमेका योजनानां कोटी द्वाचत्वारिंशद्वक्काणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते एकोनपञ्चाशदधिके १४२३०२४ए शेषं त्वधिकमल्पत्वान्न विवक्षितं प्रज्ञापनातो वाऽवसेयमिति ।

सम्प्रति तस्या एव बाहुद्वयं प्रतिपादयति ।

बहु मज्ज देशजागे, अफे वय जोयणाणि बाहुद्वं ।

चरिमंते सुय ताणुई, अंगुल संखेज्जं जागं ॥

मध्यदेशभाग एव बहुमध्यदेशभागो बहुशब्दस्य स्तोकपरिहारार्थमात्रत्वात् । स च बहुमध्यदेशभाग आयामविष्कम्भाज्यामप्रयोजनप्रमाणस्तत्र बाहुद्वयमुच्चैस्त्वमप्येवायोजनानि ततो यथोक्तप्रमाणान् बहुमध्यदेशभागान् चरमेषु सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च योजनं गत्वा अङ्गुलपृथक्त्वं तयाङ्गुलप्रमाणं (परिहाइत्ति) परिहीयते एवमनेन प्रकारेण हानिभावे सति तस्यास्तावत्प्रमाणमद्व्याः पृथिव्याः । अपि शब्दो जिह्वक्रमो मक्षिकापत्रादपि तनुतराः किमुक्तं भवति । दृष्टपूर्णतयाविधकरोटिकाकारेति भावस्यापना । आ० म० द्वि० ।

अस्याः स्वरूपमौपपातिके यथा—

ईसीपञ्चाराणं पुढवीसेया संखत्तव्विमद्व सोद्धियमुणाददगरयतुसार गोक्खीरहारवप्सा उच्चाणयत्तत्तंठाणसंठिया सव्वज्जुण सुवप्पमई अच्चासएहाहाएहा घट्टामट्टाणीरया णिम्मद्वया णिप्पंका णिक्कंकरुच्चायासमरीचियासुप्पजा पासादिया दरिसणिज्जा अजिरुवा पणिरुवा इसीपञ्चारा । औप० ।

सा च ईपत्प्राग्ज्ञारा पृथिवी श्वेता श्वेतत्वमेवोपमया प्रकटयति (संखद्वद्विमद्वेत्यादि) शङ्खद्वद्वस्य शङ्खद्वद्वचूर्णस्य-विमद्वो निर्मलः स्वस्तिकः शङ्खद्वद्वविमद्वस्वस्तिकः स च मुणाद्वं चन्द्रकरजश्च तूपारं च हिमं च गोक्षीरं च हारश्च तेषामिव वर्णो यस्याः सा । तथा उत्तानकमुत्तानीकृतं यच्चत्रं तस्य यत्संस्थानं येन संस्थिता उत्तानचत्रसंस्थानसंस्थितत्वं च प्रागुपदिशितस्थापनातो ज्ञावनीयम् । (सव्वज्जुणसुवप्पमयी) सर्वात्मना श्वेतसुवर्णमयी । प्रज्ञा० २ पद । आ० म० द्वि० ।

सव्वट्टविमाणाउ, सव्वु परिसाउधुब्बिय ।

वारसहिं जोयणेहिं, ईसिपञ्चार पुढवीउ ॥ १६ ॥

निम्मद्वददगरयवन्ना, तुसार गोक्खीरहारसरिवन्ना ।

उच्चाणयत्तत्तंठाणा, जणिया जिणवरिंदेहिं ॥ १७ ॥

ईसी पञ्चाराए, सायाए जोयणम्मि दोगंतो ।

वारसहिं जोयणेहिं, सिद्धा सव्वट्टसिद्धाओ ॥ १८ ॥

पणयात्तीसं आयाम, वित्थमा होइ सत्तसहस्साइं ।

तं पि तिगुणं विसेसं, परिरओ होइ बोधव्वो ॥ १९ ॥

एगा जोयणकोमी, वायात्तीसं च सयसहस्साइं ।

तीसं च सहस्साइं, दो य सया अउणवीसाउ ॥ २० ॥

खेत्तसमयविधिना अ—डेवजोयणाइं बाहुद्वं ।

परिहाइयचरिमंते, मच्छियपत्ता तणुयतरा ॥ २१ ॥

गंतूण जोयणं जोय, णंतु परिदाइ अंगुलपहत्तं ।

संखत्तव्वसंनिगासा, पेरंता होंति पत्तणूसा ॥ २२ ॥

अकण मुनगमया, नामेण मुदंसणा पचासा य ।
संखतत्र संनिगासा, वत्तागारा य सा पुढवी । ३३। १००५.
उत्तराऽध्ययनेऽपि यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्वर्णा च तदनि-
धानायाह ।

वारसहिं जोगणेहिं, सच्चद्वस्मुवरिंजवे ।

ईसीपञ्चारनामा, पुढवी वत्तसंठिया ॥

छादशजियोजनैः प्रवृत्त्यादित्वात्तनीया सर्वायस्य सर्वार्थ-
नाम्नो विमानस्यापञ्चयं जयेत्तस्मादीपत्यागभारतिनाम य-
स्याः सा ईपत्यागभारनामा । अतो यद्वर्णादिति निषेधः, धान्तत्वे
पि डीप् न भवति । ईपदादिनामोपपन्नं च तदनेकनामयाजि-
भेयत्वात्तस्या उक्तं हि “ईसीती वा ईसीपञ्चारा वा तणुतणु-
त्तीति वा सिद्धीति वा सिद्धाद्वपति वा मुत्तीइ वा मुत्ताद्वपइ
वा होयगोइ वा होयगामइ वा होयपमिनुज्जणइ वा
सच्चपाणचूयजीवसत्तमुहावहाध्वेत्यादि ” पृथिवी जमिः
वत्तमतपत्रं तत्संस्थितमिव संस्थितं संग्रानमस्या इति
वत्तसंस्थिता । इह च विशेषानभिधानेपि, उत्तानमेव वत्तं
गृह्यते यत् आह । जगवान् भव्याहुः । उत्ताणयवत्तय
संठियाओ नठिया जिणवरंइति,—

पणयाव्वीस सय महस्सा, जोगणां तु आयया ।

तायइयं विच्छिन्ना, तिगुणा तस्सेव साहिय परिरया ॥

अट्टजोगणं वाहव्वा, सामज्जस्मि आहिया ।

परिहायमाणपरं, तामच्छीय पत्ताओ तणुयरी ॥

पञ्चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां तु पूरणे आयतता
दीर्घता (तायइयं चेवत्ति) तायतश्चैव प्रमाणात्सहस्रा
द्विस्तरतोपि च पञ्चत्वारिंशच्चत्तसहस्रप्रमाणेति भावलि-
ङ्गनाः (तस्सेवत्ति) प्राग्वत् । तस्माच्चतुरूपद्वयो याः परि-
श्रयः परिधिरिह च त्रिगुण इत्यभिधानेऽपि विशेषाधिकं उ-
च्यते “ सच्चवट्ठीति गुणं सविसेसमिति ” यचनादन्यथाहि
पञ्चात्रिंशत्काधिकयाजनकाटिरेवैतत् परिमाणं स्यात्तथा च
सूत्रान्तरविरोधो यत्सूत्रोक्तं “ एणा जोगणकौमी वायाव्वीसं भवे
शय सहस्सा । तीसं चेव सहस्सा दो चेव सया अउणव-
त्ति ” । पठन्ति च “ तिग्राणसाहियपरिरयत्ति ” अथै अट्टसं-
ख्यानि योजनानि वादृत्य स्थूल्यमस्या इत्युपयोजनत्वाद्वाहु-
ल्या (से) तस्येवत्तप्राग्भारा किं सर्वत्राप्येवमाह । आदि-
मध्यं मध्यप्रदेशा व्याख्याता किमित्येवमत आह । परिसमन्ता-
कीयमाना (परिहियमानी चरिमंतत्ति) चरिमान्तेषु सकल-
दिग्भागावर्तिषु पर्यन्तप्रदेशेषु मक्किगायाः पत्रं पक्को मक्किगा-
पत्रमपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् तस्मादपि तनुतरी अति-
परिक्रुशेति यावत् । हानिश्चात्र विशेषानविधानेपि प्रतियोजन-
मागृह्यपुष्टत्वं उच्यते तथाचान्यत्रावाचि “ गंतूण जोगणं तु
परिहोइ अंगुलपुहत्तत्ति ” अत्र केचित्पठन्ति ॥

अज्जुण सुवप्पगमई, सा पुढवी निम्मव्वा सजावेण ।

उत्ताणगलत्तगसं-ठिया य नठिया जिणवरोहिं ॥

संखककुंदसंकासा पंररा निमव्वा सुमुजा ॥

तत्र च अर्जुनं शुक्लं तच्च तत्सुवर्णकं तेन निर्वृताऽर्जुनसुवर्ण
कमयी सतीपत् प्राग्भारा (निम्मव्वा) स्वच्छा । किमुपाधिवशत
इत्याह । स्वजावेन स्वरूपेण उत्तानकमूर्ध्वमुखं यच्चग्रमेव
वत्तकं तत्संस्थिताच्च भाषितोक्ता जिनवरैः प्राक् सामान्यतः

वत्तसंस्थितेव भाषितोक्ता जिनवरैः । प्रागित्युक्तमिह तत्ता-
नत्वं तच्छिद्रेषु उच्यते इति न पौनस्त्यम् । संखाककुंदानि
प्रतीतानि तत्संकाशा धर्णतस्तत्सदृशी अत एव (पंरुरत्ति)
पाएरुरा भवेता निर्म्मव्वा निष्कलङ्का शुभाः अत्यन्तकल्याणवहा
सुखावहा सुखहेतुत्वेन इति सार्धसूत्रार्थः । उक्तं ३६
अ० । ईपत्यागभारनाया अथै नामधेयानि यथा ।

इसिपञ्चाराणं पुढवीए अट्टनामधेज्जा पप्पत्ता तं
जहा ईसीइ वा ईसिपञ्चाराइ वा तणुइ वा तणुतणुइ वा
सिद्धिइ वा सिद्धाद्वपइ वा मुत्तीइ वा मुत्ताद्वपइ वा
स्था० ८ त् १० ।

प्रज्ञापनायां द्वादश नामधेयानि यथा—

ईसीपञ्चाराणं पुढवीएद्ववावस नामधेज्जा पप्पत्ता
तंजहा-ईसीति वा, ईसीपञ्चाराइ वा, तणुत्ति वा, तणु-
तणुयरीति वा, सिद्धित्ति वा, सिद्धाद्वपत्ति वा, मुत्ति-
इ वा, मुत्ताद्वपइ वा, होयगोति वा होयगगशुजियाति वा,
होयपमिनुज्जणइ वा सच्चपाणचूयजीवसत्तमुहावहाइ
वा । प्रज्ञा० ९ पद ।

ईसीइवत्ति-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् (तणुत्तिवा)
तन्वी वा शेषपृथिव्यपेक्षयाऽतितनुत्वात् । तनुच्योऽपि जगत्प्र-
सिद्धेऽन्यस्तन्वी मक्किगापत्रतोऽपि पर्यन्तप्रदेशेऽतितनुत्वात्तनु-
तन्वी । सिद्धिरिति वा-सिद्धिक्त्रस्य प्रत्यासन्नत्वात् । सिद्धि
क्त्रस्य प्रत्यासन्नतथोपचारात्सिद्धा नामाद्वयः सिद्धाद्वयः एवं
मुक्तिरिति वा मुक्क्याद्वय इतिवेत्यपि परिभाषनीयम् । तथा
लोकाग्रे वर्त्तमानत्वाद्द्वोकाग्रमिति लोकाग्रस्य स्तूपिकेव लोका-
ग्रस्तूपिका तथा लोकाग्रेण प्रत्युह्यते इति लोकाग्रप्रतिवादिनी
(होयगपमिनुज्जत्ति) लोकाग्रमिति प्रतिबुध्यते अवसीयते
या लोकाग्रं वा प्रतिबुध्यते यथा सा तथेति (सच्चपाणेत्ति)
प्राणा द्वित्रिचतुरिन्द्रिया इति भूतास्तरवो जीवाः पञ्चेन्द्रियाः
शेषाः प्राणिनः सत्त्वा उक्तञ्च-“ प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता भूता-
श्च तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया इत्यादिशेषा सत्त्वा उदी-
रिताः ” सर्वेषां प्राणचूतजीवसत्त्वानां सुखावहा उपद्रवका-
रित्वाभावात्सर्वप्राणचूतजीवसत्त्वसुखावहाः । प्रज्ञा० ९
पद ॥ एतेषाञ्च पृथिव्यादितया ततोत्पन्नानां सा सुखावहा
शीतादिदुःखहेतूनामजावादिति । ओप० । ईषदिति वा नाम-
रत्नप्रज्ञाद्यपेक्षया नृस्वत्वात्तस्य एवं प्राग्भारस्य नृस्वत्वात्तस्या
ईपत्यागभारोति वा अत एव तनुरिति वा तन्वीत्यर्थः । अतितनु
त्वात्तनुनुरिति वा । सिद्ध्यन्ति तस्यामिति सिद्धिरिति वा ।
सिद्धानामाश्रयत्वात्सिद्धाद्वय इति वा । मुच्यन्ते सकलकर्म-
जिस्तस्यामिति मुक्तिरिति वा मुक्तानामाश्रयत्वात्मुक्ताद्वय
इति वेति । स्था० ८ त् १० । ईसीति वा ईषद्वपा पृथिव्यन्तरा-
पेक्षया इति-शब्द उपदर्शने वा शब्दो विकल्पने । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईमी) पुरेवाय-ईपत्तुरोवात- त्रि० मनाक्
सस्सेहवाते,—ज० ५ त् १० १ उ० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) मत्त-ईपन्मत्त- त्रि० यौवनारम्भ-
वर्तित्वान्मनागमे गजादौ, जं० ३ वक्क० । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) रहस्स-ईपद्भस्व- त्रि० ईपत्तुप्रे-नृस्वे-
“ ईसिं रहस्स पंचक्खर उच्चारणत्वाय ” (ईसीति) ईपत्तुप्रे-नृस्वे-

न्हस्वानि च यानि पञ्चाक्षराणि तेषां यदुच्चारणं तस्य योऽष्टा
कावस्तस्य तथेति । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) विच्छेयकमुत्रा—ईषद्विच्छेदकटुका—स्त्री०

ईषद् मनाक् व्यवच्छेदे सति तत ऊर्ध्वं कटुका पलादिष्वय-
सम्पर्कत उपलब्धयमाणत्यक्तवीर्येति । मनाज्यवच्छेदे सति
उपलब्धयमाणत्यक्तवीर्यायाम्मदिरायाम्, । प्रज्ञा० १७ पद ।

ईसिं (ईसिं) (ईसी) सिद्धिद (ध) पुष्पप्रकाश—ईषच्छिन्नीन्द्र
(सिद्धीन्द्र) पुष्पप्रकाश—त्रि० ईषन्मनाक् शिद्धीन्द्रपुष्पप्रका-

शानि शिद्धीन्द्रपुष्पसदृशवर्णानि—ईषच्छिन्नीन्द्रपुष्पसदृशव-
र्णं, जी० ३ प्रति । ईषच्छेते “ ईसिं सिद्धिधपुष्पप्रकाशा-
इति मनाक् सिद्धीन्द्रकुसुमप्रज्ञानि ईपत्सितानि इत्यर्थः ।
सिद्धीन्द्रं भूमिस्फोटकं उन्नकम्— । औप० ।

ईसित्त—ईशित्व— न० अशसिद्व्यन्तर्गते सिद्धिविशेषे, ईशित्वञ्च
वशित्वञ्च तथा कामावसायिता— सूत्र० २ श्रु० १ उ० ।

ईहण—ईक्षण—न० ईक्ष भावे ल्युट् दर्शने, करणे ल्युट् २ नेत्रे,
तत्र दर्शने० । वाच० ।

ईहाण्य—ईक्षणिक—त्रि० ईक्षणं हस्तरेखादीक्षणेन शुभाशुभ
दर्शनं शिल्पमस्य उन् शुभाशुभफलकयनेनोपजीविनि सामु-
द्रिके, स्त्रियां टाप् मङ्गला देशवृत्ताश्च ज्ञाश्चक्षुणिकैः सह ।
मनु० । वाच० ।

ईहा—ईहा—स्त्री० ईह—अचेष्टायाम्, उद्यमे, वाञ्छायाम्च । वाच० ।

वितर्क—सम० ईहचेष्टायाम् ईहनमीहा (आभिनिवोधिकज्ञान)
मतिज्ञानविशेषे, विशेष० । आ० चू० । आ० म० प्र० ।

ओघ० । प्रव० । प्रज्ञा० । सा च सतामन्वयिनां व्यतिरेकिणां
चार्थानां पर्यालोचना । विशेष० । तथाच ज्ञाप्यम् । “ ईहासेसा-

सत्वं ” शेषाभिधानानि त्वीहा विमर्षणमार्गणगवेपण संज्ञा-
लक्षणानि सर्वाण्यपि ईहान्तर्भावीनि ह्युच्यन्तीति । विशेष० ।

प्रज्ञा० । वियावर्णंति वा मग्नंति वा ईहणंति वा एगच्छंति ।
आ० चू० १ अ० । अन्ययन्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा ईहेति

विशेष० । ईहा दीर्घपर्यालोचनमिति । न० । “ तद्वियारणे-
ईहा ” तथेत्यानन्तर्यं विचारणं पर्यालोचनमर्थानामिति वर्तते ।

ईहनमीहा तां ब्रुवत इति योगः । आ० म० प्र० । न० । ईहा
स्थाणुरयं पुरुषो वेत्येवं सदर्थालोचनाभिमुखा मतिश्चेष्टेति

ज्ञा० ३ अ० । दृश० । न० । “ याणुमनुसाणुगया, जह ईहा-
देवदत्तस्स ” ईहा सदर्थपर्यालोचनात्मिका स्थाणु मनुष्याऽनु-

गता किमयं स्थाणुः किं वा पुरुष इत्येवंरूपा यथेहा देवदत्तस्य-
जीवतो धर्म इति । ग० २ अ० । पूर्वपरपर्यालोचनमीहेति

दर्श० । “ ईहएवावि ” पूर्वापराविरोधनं पर्यालोचयति अपि-
शब्दः पर्यालोचने किञ्चित्स्वबुद्ध्याप्युत्प्रेक्ष्यत इति सूचनार्थः

न० । आ० म० प्र० । सदर्थान्निमुखो वितर्क इति० । ज्ञा० १ अ० ।
शुक्लवस्त्वन्वेषणरूपा चेष्टा ईहेत्युच्यत इति । ओघ० । अवगृही-

तविषयाकाङ्क्षणीहेति । सम्म० । तदर्थगतसद्भूतविशेषालो-
चनमीहेति । राज० । ईहा किमिदमित्यमुतान्यथेत्येवं सहार्था-

लोचनाभिमुखा मतिचेष्टा इति । औप० । “ ईहायाः स्वरूपं यथा ।
ईह चेष्टायामीहनमीहा सद्भूतार्थपर्यालोचनरूपा चेष्टा इत्यर्थः

किमुक्तं भवति । अवग्रहादुत्तरकावमवायात्पूर्वं सद्भूतार्थ-
विशेषोपादानाभिमुखा असद्भूतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखाः

प्रायोऽत्र मधुरत्वादयः शङ्खादिशब्दधर्मा दृश्यन्ते न कर्कश-

निपुणतादयः शङ्खादि शब्दधर्मा इत्येवंरूपो मतिविशेष ईहा ।

आह च ज्ञाप्यकृत् “ ज्ञूयाञ्चूयविशेषा दाणध्यायान्निमुहमीहा ”

प्रज्ञा० १५ पद । न० । आ० म० प्र० । अवगृहीतार्थविशेषा-

काङ्क्षणीहेति अवगृहीतोऽवग्रहेण विषयीकृतो योऽर्थोऽन्तर

मनुष्यत्वादिजातिविशेषलक्षणस्तस्य विशेषः । कर्णाटल्लाटा-
दिभेदस्तस्याकाङ्क्षणं भवितव्यता प्रत्ययरूपतया ग्रहणाजि-

मुख्यमीहेत्यभिधीयते । रत्ना० १ परि० ।

तथाच—ईहां व्याचिख्यासुराह ।

इय सामाग्नग्रहणा, एंतरमीहा सदृश्यमीमांसा ।

किमिदं सदो सदो, को होज्जव संखसंगाणं ॥

इति शब्दउपदर्शने इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्था-

वग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यक्तवस्तुमात्रग्रह-

णमुक्तं तथा व्यवहारार्थावग्रहेपि यदुत्तरविशेषापेक्षया श-

ब्दादिसामान्यस्य ग्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहा प्रव-

र्तते कथञ्चूतेयमित्याह सतस्तत्र विद्यमानस्य गृहीतार्थस्य

विशेषविमर्शद्वारेण मीमांसा विचारणा केनोद्धेखनेत्याह ।

किमिदं वस्तु मया गृहीतं शब्दोऽशब्दो वा रूपरसस्पर्शरूपः

इदं च निश्चयार्थावग्रहादनन्तरज्ञाविन्या ईहायाः स्वरूप-

मुक्तम् । अय व्यवहारार्थावग्रहानन्तरज्ञाविन्याः स्वरूपमाह ।

(को होज्जवेत्यादि) वा इत्यथवा व्यवहारावग्रहेण शब्दे गृ-

हीते इत्यमीहा प्रवर्तते शाङ्खशाङ्ख्योर्मध्ये कोऽयं भवेच्छब्दः

शाङ्ख्यः शाङ्ख्यो वेति । ननु किं शब्दोऽशब्दोवेत्यादि किं संशय-

ज्ञानमेव कथमीहा नचितुमर्हति सत्यं किन्तु द्विगमात्रमेवेदमि-

ह दर्शितं परमार्थतस्तु व्यतिरेकधर्मनिराकरणपरोऽन्वयधर्मघ-

टनप्रवृत्तश्चापायाजिमुख एव बोध ईहा ह्युच्यते । तद्यथा ‘ अ-

रण्यमतस्तवितस्तमागतो, न चाऽधुना संभवतीह मानवः ।

प्रायस्तदेतज्जन्मादिज्जाजा, जाव्यं रतिप्रियतमारिसमाननाम्ने-
ति ’ एतच्च प्रागुक्तमपि मन्दमतिस्मरणार्थं पुनरप्युक्तमिति

गाथार्थः । विशेष० । प्रव० ।

ईहा पञ्चविधा यथा— ।

कति विहाणं जंते ! ईहा पप्पत्ता ? गोयमा ! पंच-

विहा पप्पत्ता तंजहा सोइंदियईहा जाव फासिंदिय—

ईहा एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्सजइ इंदिया ॥

प्रज्ञा० १५ पद । ईहापि मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात्

पोढैव— प्रव० २१ द्वा० । तथाचाह ॥

से किं तं ईहा ईहा ण्विहा पप्पत्ता तंजहा सोइंदिय

ईहा चक्खिदियईहा घाणिंदियईहा जिज्झिंदियईहा फासिं-

दियईहा नो इंदियईहा तीसेणं इमे एगद्धिया नाणा-

घोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा जवंति तंजहा आजो-

गणया मगणया गवेसणया चिंता वीमंसा सेत्तं ईहा ।

अथ केयमीहा । ईहा पद्धिधा प्रज्ञप्ता तद्यथा । श्रोत्रेन्द्रियेहा

इत्यादि । तत्र श्रोत्रेन्द्रियेणेहा श्रोत्रेन्द्रियेहा । श्रोत्रेन्द्रियार्थाव-

भार्गवता नया गवेप्यतेऽनेनेति गवेपणं तत ऊर्ध्वं सद्गुताथ-
विप्रेयानिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोन्वयधर्माभ्यामा-
लोचनं तद्व्याघो गवेपणता । ततो मुहुर्मुहुः क्रयोपशमविशेषतः
स्वधर्माहुगतसद्गुताथविशेषचिन्तनं चिन्ता तत ऊर्ध्वं क्रयो-
पशमविशेषात्स्फुटतरं सद्गुताथविशेषानिमुखमेव व्यतिरे-
कधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्मापरित्यागतां श्रव्यधर्मविमर्शनं
विमर्शः । सेत्तमीहेति निगमनम् । नं० टी० । अत्र केचिदीहां
संशयमात्रं भवन्ते-तदयुक्तम् । संशयो हि नामाज्ञानमिति
ज्ञानांशरूपा चेदा ततस्सा कथमज्ञानरूपा जवितुमर्हतीति-
नं० । उक्तं च । ईहा संसयमेत्तं केह मत्तयं जओ तमप्राणं ।
मदनाणं सो चेदा कहमप्राणतर्द जुत्तं ” । आ० म० ।
नन्वीहापि किमयं शाहः किवा शार्ङ्ग इति पर्वरूपतया प्रवर्तते
संशयोपि चयमेव ततः काऽनयोः प्रतिविशेषः । उच्यते इह यद्
ज्ञानं शाहशार्ङ्गादिविशेषाननेकाग्रम्यनेन चासद्गुतं विशे-
यमपासितुं शक्नोति किन्तु सर्वान्मना संशयानमिव वर्तते कु-
पत्रीज्ञतं तिष्ठतीत्यर्थः । सद्गुतसद्गुतविशेषापार्युदासपरिकु-
ण्ठितं संशयज्ञानमुच्यते, यत्पुनः सद्गुताथविशेषविषये हेतु-
पपत्तिव्यापारपरतया सद्गुताथविशेषोपादानानिमुखमस-
द्गुतविशेषन्यागानिमुखं च तदीहा । आइच भाष्यकृत “ज-
मणगन्याज्ञवण-मपञ्जुदासपरिकुण्ठितं चित्तं । सइव सव्य
पणयो. तं संसयरुवमप्राणं ॥ १ ॥ जं पुण सयत्यहेऊ, वय-
त्ति वावारनप्परममांइ । जूयाजूयविसंसे, पादाणाभिमुह-
मीहा ” नं० । बुद्धिभेदे, -अवग्रहे बुद्धिः अपाधधारणे मति-
रिति-नं० । बुद्धिगुणभेदे, पंचा० ७ विव० । मतिसम्पदेदे,
स्या० ८ ग० । सा च तदर्थविशेषालोचनमिति-दशा० ४ अ० ।
अवगृहीतस्यार्थस्यासद्गुतविशेषपरित्यागेन सद्गुतविशेषा-
दानानिमुखो बोधविशेष ईहेति-व्य० छि० १० उ० ॥

ईहामर्ह-ईहामति- स्त्री० ईहैव मतिः । तदर्थविशेषालोचनरूपे
मतिभेदे, -जेयगहणमिहेहो’ स्या० ५ ग०-तस्याश्च पङ्क्ति-
धत्वं । तथा-“अव्यिहा ईहामर्ह पण्णत्ता तंजहा खिप्पमीहईव-
ज्जुमीहइ जाव आसिदिक्कमीहइ ” स्या० ६ ग० (टीका
अवगहमइ शब्दे-)

ईहामिय-ईहामृग- पुं० ईहां मृगयते अण् ईहाप्रधानो मृगः ।
पशुभेदे वृके, -औप० । राज० । झा० । आ० म० प्र० । जी०
कल्प० । इहामृगा वृका वरगमा जीवा इति लोके । कल्प० ।
इहामिय उस्सज्ज तुरग मकर विहग वाहग किंनर रुरु सरज
कुंजर वणहय पउमवय भत्तिचित्तं तत्र ईहामृगा वृका-म०
११श०११उ० । कल्प० । दिव्ये नाट्यविधिविशेषे, -तथाच राज-
प्रज्ञीये सूर्याजस्याज्ञया श्रमणस्य जगवतो महावीरस्यान्तिके
समागतैर्देवकुमारैर्देवकुमारीभिश्च दर्शितं द्वाविंशद्भेदं नाट्य-
विधियुपक्रम्योक्तम्-तत्तेणंते वहवे देवकुमारा य देवकुमारीय
ताय समणस्स जगवओ महावीरस्स ईहामिय उस्सज्ज तुरग-
णरमगर विहग वाहग किण्णर रुरु सरज चर कुंजर वणहय
पउमवय भत्तिचित्तं णाम दिव्वं णट्टविहं उवदंसेइ- ईहया
समिया ईहासाव्यो मृगः । कृत्रिममृगे, अलंकारशास्त्रवर्जिते
नाटकभेदे, राज० ।

ईहिय-ईक्षित- त्रि० ज्ञाते “जस्सिमाओ सव्वओ सुप्पन्निहेहि
आओ जवन्ति सुप्प शङ्कादिव्युदासेन प्रत्युपेक्षिताः प्रति उप सा-
मीप्येन ईक्षिता ज्ञाता भवन्तीति । आचा० ।
ईहित- त्रि० ईह क चेष्टिते, निष्पादिते, । “सहीमा गंतुमी-
हियं” अस्मावतान्येन प्रक्षिप्ताऽपरानागतुकानुद्दिश्येहितं
चेष्टितं निष्पादितमिति-सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । “नज्जई
नाणीहियं,, नचानीहितमविचारितं ज्ञायतेऽप्रायविषयं ताया-
तीति । विशेष० ॥

इति श्री-बृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री १००८

श्रीविजयराजेन्द्रसूरि-विरचिते अजि-

धानराजेन्द्रे इकारेकारादि शब्द

सङ्कलनं समाप्तम् ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

(उकार)

उ-उ-अव्य० उ-किप् न तुक् सम्बोधने, कोपवचने, अनुकम्पा-
याम्, नियोगे, अङ्गीकारे, प्रज्ञे च । हेमचन्द्रः । अवधारणे,
आ० म० छि० । चकाराद्ये, न० । अन्तिके, विशे० भृशार्थे,
(जज्ञ शब्दस्यार्थे) आ० म० द्वि० । (उपयोगकरणे,) “उ-
त्ति उवओगकरणौ उ इत्येतदङ्गमुपयोगकरणे, “उ त्ति य उ-
स्सकणाकम्मे” उ इति अव्यक्ताकर्मणि वर्तते । आ० म० द्वि० ।
अतति सातत्येन तिष्ठति अत- रु- शिवे, वाच० । ब्रह्मणि,
गा० तोये, तोयधौ, धरणिधरे, अवसाने, वितर्के, वञ्चनायाम्,
व्यसने, अव्य० हरमौढौ, श्रुचौ, हरा, तपसि, द्रुमाङ्गे, चञ्चा-
जायां, गिरौ, भूमौ विद्वोक्ते, एका० । उपाध्याये, तस्या ऽऽद्या-
क्षरेण ग्रहणात् । गा० । उशब्दात् स्वरुपाथे कारः उकारः पञ्च-
मस्वरे, स च उदात्तानुदात्तस्वरितज्ञेदात् प्रथमं त्रिधा । पुनः
अनुनासिकाननुनासिकज्ञेदेन प्रत्येकं द्विधेति पञ्चविधः । कार-
तकारानुत्तरस्तु न्हस्वदीर्घश्रुतज्ञेदेन प्रत्येकं त्रिविधोऽपि प्रत्येकं
प्रागुक्तज्ञेदपदकात् अष्टादशविधः । चन्द्रमार्गवे च । तत्र
मकारान्तस्यैव तन्नामतेति ग्रहणः । उ इत्येतदङ्कारस्य निपात-
त्वात् प्रगृह्यसंज्ञेति । अक्षपरत्वे न सन्धिः उ उमेशः । सच
चादिगणायः । वाच० ।

उअचत-उद्वर्तमान-त्रि० उद्धृत्य वर्तमाने, । उअचतमि बहो
पाणाणं तेण पुव्व उमिच्च । उअचतमि इति प्राकृतत्वा-
त्पुंस्त्वनिर्देशः । वृ० १ उ० ।

उअविद्य-उद्धृष्टि० त्रि० । उच्छिष्टे, “इह रा भोणिसिज्जत्तं उअविज्जं
चेव गुरुमादी” वृ० १ उ० ।

उइ (दि) ओइ (दि) अ-उदितोदित-त्रि० उदितश्चासावुधत्त-
कुलवत्समृद्धिनिर्वद्यकर्मनिरत्युदयवान् । उदितश्च परमसुख-
संदोहोदयेनेत्युदितोदितः । सर्वथोदयवति पुरुषे, यथा जगतः ।
उदितोदितत्वं चास्य रुपासिद्धम् । स्या० ४ टा० । पुरिमता
दाऽधिपतौ राजभेदे, उदितोदितस्य राज्ञः श्रीकान्तपतेः पुरि-
मतावपुरे राज्यमनुशासतः श्रीकान्तपतेर्निमित्तं वाणारसी
वास्ताव्येन धर्मरुचिना राज्ञा सर्ववक्षेन समागतम् । न० ।
आ० चू० ।

उइ (दि) सु-उदीर्ण- त्रि० उदयप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । प्रश्न० । उक्त० । प्रज्ञा० । उदिते, स्या० ५ गा० । उक्त० ।
ज० । विपाकोदयमागते, । प्रज्ञा० १ ए पद । आचा० । उदीर-
णाकरणेनादिते, भ० १ श० ७ उ० । उक्ते, स्या० ५ गा० ।
उदीच्य- त्रि० उत्तरे, उत्तरदिग्गवे, आ० म० छि० ।

उइ (दि) सुकम्म-उदीर्णकर्मन्- त्रि० उदीर्णमुदयप्राप्तं क
द्विविपाकं कर्म येषां ते तथा । मिथ्यात्वहास्यरत्यादीनामुदये
वर्तमानेषु, “उदीर्णकम्माण उदीर्णकम्मा पुणो पुणां ते
सरहं उहेति” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उइ [दि] सु बलवाहण-उदीर्णवत्तवाहन- पुं० स्त्री०
उदीर्णमुदयप्राप्तं वत्तं येषां तानि उदीर्णवत्तानि । उदीर्णवत्तानि
वाहनानि यस्य स उदीर्णवत्तवाहनः । उदयप्राप्तवत्तवाहनं,
वत्तं चतुरङ्गं गजाश्वरयसुजटरूपं वाहनं शिविकावेसरप्रमु-
खम्, वत्तं च वाहनं च वत्तवाहने, उदीर्णं उदयप्राप्ते वत्तवाहने
यस्य स उदीर्णवत्तवाहनः । उक्त० १८ अ० । उदीर्णमुदयप्राप्तं
वत्तं चतुरङ्गं वाहनं च गिद्धिथिल्ल्यादिरूपं यस्य सोयमुदीर्ण-
वत्तवाहनः । वत्तं शारीरं सामर्थ्यं वाहनं गजाश्वादि, पदान्युप-
लक्षणं चैतत् । उदयप्राप्तवत्तवाहनविशिष्टे, “ कपिल्ले एयरे
राया उदिस्सवत्तवाहणे णामेण संजओ णामस्मिगवउवणि-
माए ” उक्त० १ अ० ।

उइ [दि] समोह-उदीर्णमोह- त्रि० ६ व० । उक्त० (वेद)
मोहनीये “अणुत्तरोववाद्याणं भंते ! देवा किं उदिस्समोहा
उवसंतमोहा स्त्रीणमोहा ” ज० ५ श० ४ उ० ।

उइ [दि] सवेय-उदीर्णवेद- त्रि० उदीर्णो विपाकापञ्चो
वेदो यस्य स तथा ॥ वेदानां विपाकमप्राप्ते, उदीर्णवेदो हि पु-
मान् स्त्रियं कामयते, साऽपीतरं, नपुंसकस्तृप्तयमिति ॥
आचा १ श्रु० १ अ० । ० ।

उइ [दि] य-उदित- त्रि० वद-क्त० संप्र० गदिते, निष्पन्न-
स्यैवं खलु जिनविम्बस्योदिता प्रतिष्ठा- पो० । उक्त०, झा० १
अ० “उमायति वा उइउत्ति वा एगदुमिति । नि० चू० १० उ० ।

उइ (दि) यत्थामिय-उदितास्तमित-त्रि० उदितश्चासौ तथैव
अस्तमितश्च भास्कर इव सर्वसमृद्धिप्रभृत्त्वाद्गतिगतत्वाच्चेति
उदितास्तमितः । पूर्वमुदिते पश्चादस्तमिते, यथा ब्रह्मदत्त-
चक्रवर्ती । स हि पूर्वमुदित उन्नतकुलोत्पन्नत्वादिना स्वशुजो-
पार्जितसाम्राज्यत्वेन च पश्चादस्तमितः । अतथाविधकारण-
कुपितब्राह्मणप्रयुक्तपशुपादधनुर्गोदिकाप्रक्षेपणोपायप्रस्फोटि-
ताक्रिगोदकतया मरणानन्तराप्रतिष्ठानमहानरकवेदनाप्राप्त-
तया वेति, स्या० ४ गा० ।

उई (दी) ए-उदीचीन-त्रि० उत्तरे, स्या० ५ गा० ।

उई (दी) ए-उदीचीना-स्त्री० उत्तरस्यां दिशि, “दो दि-
साव कप्पइ पाईणं चेव उदीणं चेव ” स्या० १ गा० । उई
(दी) णदाहिण वित्थिणे अरुचंदसंठाणसंस्थितः । राज० ।

उई (दी) णपाईण-उदीचीनप्राचीन-स्त्री० उदगेव उदीचीनं
प्रागेव च प्राचीनमुदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात् प्राचीनं
च तत्प्राच्याः प्रत्यासन्नत्वादुदीचीनप्राचीनं दिगन्तरम् । क्षेत्र-
दिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिशि, (जम्बूद्वीपे णं दीवे सूरिया उदीण-
पाईणमुगच्छइ) भ० ५ श० १ उ० ।

उई (दी) णवाय-उदीचीनवात-पुं० उदीचीन उत्तरः वातः उदी-
चीनवातः । उदीच्या दिशः समागच्छति वादरवायुकादिक-
भेदे, प्रज्ञा० १ पद० । स्या० ।

उई (दी) ता-उदीरयित्वा-अव्य० उत्प्रावत्येन ईरयित्वा
कथयित्वेत्यर्थे, “अणुत्तरं धम्ममुईरइत्ता” । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उई (दी) रण-उदीरण-न० उद-ईर-ल्युट् उच्चारणे-वाच०

अनुदयप्राप्तस्य (दक्षिकस्य) कारणेनाकृत्योदये प्रज्ञेपणे,
स्था० ४ ग्रा० ।

उद्दे (दी) रणा-उद्दीरणा-स्त्री० अनुदयप्राप्तं कर्म दक्षिक-
मुदीर्यते उदयावशिकायां प्रवेश्यते यथा सा उद्दीरणा । उदया-
वशिकातो यद्विर्वर्तनीनां स्थितीनां दक्षिकं कपायैः सहितेन
वा योगसंज्ञितेन वीर्यविशेषेण समाकृत्योदये प्रवेशनरूपे
करणभेदे. पं० सं० । तेषामेव कर्मपुञ्जानामाकाङ्क्षप्राप्तानां
जीवसात्मर्थ्य विगोपकृत्योदयायां प्रवेशनमुदीरणा तेषामेव
कर्मपुञ्जानां वन्धसंक्रमाभ्यां लब्ध्वाऽऽत्मज्ञानानां निर्जरण-
संक्रमणकालमन्यन्पञ्चगुण्यनावे सद्भावः सत्ता । कर्म० ।
आन्तराशक्तिविशेषे, । द्वा० । “जीवाणं दीर्घं गणं हि पावकम्
उद्दीर्ये तंजहा । अज्जेवगमिया चैव वेयणाए उवक्कमियाए
चैव वेदणाए पयं वेदेति पयं णिज्जरंति अज्जे० वे० उव०
वेय० ” (व्याख्या स्व स्व शब्दे) स्या० १ ग्रा० । सूत्र० ।
अस्या निशेधा वक्तव्यता यथा तत्र चैते अर्थाधिकारास्तद्यथा
लक्षणं, भेदः, साधनादिप्ररूपणा, स्वामिन्त्वम्, उद्दीरणा, प्रकृ-
तिस्थानानि, तत्त्वामित्वं चेति ॥

तत्र पुरतो लक्षणभेदयोः प्ररूपणार्थमाह ॥

जं करणे णो कट्टिय, उदए दिज्जइ उद्दीरणा एसा ॥

पगइट्टिइ आणुजाग-प्पएसमूलुत्तरविजागा ॥ १११५ ॥

अत्र पूर्वार्धेन लक्षणं ततस्तत्परूपणार्थमाह । यत्र यत्परमा
णवामकं दक्षिकं करणेन योगसंज्ञिकेन वीर्यविशेषेण कपाय
सहितेन असहितेन वा उदयावशिका यद्विर्वर्तनीभ्यः स्थिति
न्योऽस्याकृत्य उदये दीर्यते उदयावशिकायां प्रद्विष्यते एषा
उद्दीरणा च वक्तव्या “उदयावशिया याहिरुल्लट्टिर्द्विर्हितो कसाय-
महिषण वा जोगसन्नेपणं करणेणं दक्षियमाकट्टिय उदयाव-
शियाए पवेसयाणं ” उद्दीरणन्ति सा च किभूतत्यत आह ।
प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशमूत्रोत्तरविजागा । प्रकृतिस्थित्यनुभा-
गप्रदेशमूत्रप्रकृतिभिरुत्तरप्रकृतिभिश्च कृत्वा विजागो भेदो
यस्याः सा तथा । इदमुक्तं भवति । सा उद्दीरणा चतुर्विधा
तद्यथा प्रकृत्युद्दीरणा स्थित्युद्दीरणा अनुज्ञागोद्दीरणा प्रदेशो-
द्दीरणा च । एकैकापि द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिवि-
षया च । तत्र मूलप्रकृतिविषया अष्टधा उत्तरप्रकृतिविषया
चाष्टपञ्चाशदधिकतमेदा तदेवमुक्तौ लक्षणभेदौ । सम्प्रति
साधनादिप्ररूपणा कर्तव्या । सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया
उत्तरप्रकृतिविषया च ॥

तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयामाह ॥

मूलप्पगईत्तु पंचाहं, तिहा दोहं चउव्विहा होइ ॥

आउस्स साइ अधुवा, दसुत्तरसयउत्तरासि पि ॥ १११६ ॥

मूलप्रकृतिपु मध्ये पञ्चानां मूलप्रकृतीनां ज्ञानावरणदर्शना-
वरणान्तरायाणां यावन्मोहगुणस्थानं यस्य समयावशिका-
शेषो न भवति तावत्सर्वजीवानामुद्दीरणाऽवश्यं जाविनी
नामगोत्रयोस्तु यावत्सयोगिचरमसमयस्तावत् । ततः एषा-
मनादिउद्दीरणा ध्रुवा अजव्यानां अध्रुवा, भव्यानां तु ध्योर्वे-
दनीयमोहनीययोर्द्वीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिध्रुवा
ध्रुवा च । तत्र वेदनीयस्य प्रमत्तगुणस्थानकं यावत् उद्दी-
रणा न परतः । मोहनीयस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावत्
न परतः । ततोऽप्रमत्तादिगुणस्थानकज्यः प्रतिपतितो वेदनी-
यस्य उपशान्तमोहगुणस्थानकज्यः प्रतिपतितमोहनीयस्यो-
द्दीरणा सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे

पूर्ववत् । आयुषः पुनरुद्दीरणा सादिरध्रुवा च । तथा ह्यायुषः
पर्यन्तावशिकायां नियमादुद्दीरणान् भवन्ति । ततोऽध्रुवा
पुनरपि परमवात्पत्तिप्रथमसमये प्रवर्तते ततः सादिरिति
तदेवं मूलप्रकृतिपु साधनादिप्ररूपणा । संप्रत्युत्तरप्रकृतिपु तां
चिकीर्षुराह (दसुत्तरेत्यादि) सादिरध्रुवा चेत्यनुवर्त्यते ।
उत्तरासामपि उत्तरप्रकृतीनामपि । दशोत्तरशतसंख्यानां
पञ्चविधज्ञानावरण दर्शनावरणचतुष्टयमिथ्यात्वतैजससप्त-
कवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुलघुनिर्माणान्तराय ।
पञ्चकरूपाष्टाचन्वारिंशद्वर्जानां सर्वशेषप्रकृतीनामित्यर्थः । उ-
द्दीरणा द्विधा तद्यथा । सादिरध्रुवा चासाच साधध्रुवता अध्रु-
वोदयत्वादव सिक्ता ।

मिच्छत्तस्स चउप्पा, तिहा य आवरण विग्ध चउइसगे ।

थिरसुज गेयर उवग्धा, यवज्जधुव वंधिनामेय ॥ १११७ ॥

मियात्वस्योद्दीरणा चतुर्धा । तद्यथा सादिरनादिः ध्रुवा
अध्रुवा च तत्र सम्यक्त्वं गतस्य पुनरनादिर्भवति । ततोऽसौ
सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य त्वनादिः । अजव्यानां ध्रुवा, भव्या-
नामध्रुवा । तथा ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तराय
पञ्चकरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनामुद्दीरणा त्रिप्रकाराः । तद्यथा
अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तथा हेतासां प्रकृतीनां ध्रुवोदय-
त्वेनानादिउद्दीरणा । अजव्यानां ध्रुवा । भव्यानां तु क्षीणमोह-
गुणस्थानके आवशिकाशेषे व्यवच्छेदे भवा ध्रुवा । तथा स्थि-
रशुभे सेतरे । अस्थिराशुभसहितयोस्तयोरुपधातं वज्रैयि-
त्वा शेषाणामध्रुववन्धिनीनां च तैजससप्तकागुरुलघुवर्णादि-
विंशतिनिर्माणलक्षणानां सर्वसंख्यया त्रयस्त्रिंशत्संख्यानामुद्दी-
रणा त्रिधा । तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रानादित्वं
ध्रुवोदयत्वात् ध्रुवा अभव्यानाम् । अध्रुवा भव्यानां सयोगि-
केवलचरमसमये व्यवच्छेदाभावात् । शेषाणां चाध्रुवोदयानां
दशोत्तरशतसंख्यानामध्रुवोदयत्वात् उद्दीरणा सादिरध्रुवा
च प्रागेवोक्ता । तदेवं कृता साधनादिप्ररूपणा ।

सम्प्रति मूलप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

घाईणं उउमत्था, उद्दीरणा रागिणो य मोहस्स ।

तइया उण प्पमत्ता, जोगंता उ त्ति दोहं च ॥ १११८ ॥

चातिप्रकृतीनां ज्ञानावरणीयान्तरायदर्शनावरणायान्तरायरू-
पाणां सर्वेपि त्रयास्था क्षीणमोहपर्यवसाना उद्दीरकाः मोहनी-
यस्य तु रागिणः सरागास्सूक्ष्मसंपरायपर्यवसाना उद्दी-
रकाः तृतीयवेदनीयस्य आयुषश्च प्रमत्ताः प्रमत्तगुणस्थानक-
पर्यन्ताः सर्वेप्युद्दीरकाः । केवलमायुषः पर्यन्तावशिकायां नो-
द्दीरका भवन्ति । तथा ह्योरप्यनामगोत्रयोर्गोत्र्यता सयो-
गिकेवलपर्यवसानाः सर्वेप्युद्दीरकाः । इतिशब्दो निजक्रमो
गाथापर्यन्ते योजनीयः । सच मूलप्रकृत्युद्दीरणापरिसमाप्ति-
द्योतको वेदितव्यस्तदेवं मूलप्रकृत्युद्दीरणास्वाम्युक्तः ।

साम्प्रतमुत्तरप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

विग्धा वरण धुवाणं, उउमत्थो जोगिणो उ धुवा ।

उवघायस्स तणुत्था, तणुकिट्ठीणं तणुयरागा ॥ १११९ ॥

विज्ज इति अन्तरायं ततोऽन्तरायपञ्चकं ज्ञानावरणपञ्च-
कदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां ध्रुवोदयप्रकृतीनां
सार्वभौमस्था उद्दीरकाः । तथा (ध्रुवाणंति) नाम ध्रुवोदयानां

त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां तैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिर-
शुभाशुभगुणस्वप्नुनिर्माणरूपाणां योगिनः सयोगिकेवद्विपर्य-
न्ता उदीरकाः । उपधातिनाम्नस्तु तनुस्थाः शरीरस्थाः शरी-
रपर्याप्त्यपर्याप्त्युदीरकाः तनुकिट्टीकृतां सूक्ष्मकिट्टीकृतान्
अर्थात् द्योतकसत्त्वानां तनुकरागाः सूक्ष्मसंपराया यावच्चरम-
समयावधिका न भवति तावदुदीरकाः ।

तसवायरपज्जत्ते, सेयरगइजाइ दिट्ठिवेयाणं ।

आज्जाणं तन्नामा, पत्तेयसरीरस्स उ तणुत्था ॥२३०॥

त्रसवादरपर्याप्तानां सेतराणां संप्रति ज्ञापना स्यावरसूक्ष्म-
पर्याप्तसहितानामित्यर्थः । तथा चतसृणां गतीनां, पञ्चानां च
जातीनां, तिसृणां दृष्टीनां दर्शनानां मिथ्यादर्शनादीनां, त्रया-
णां वेदानां नपुंसकवेदादीनां, चतुर्णां चायुषां सर्वसंख्यया
पञ्चविंशतिप्रकृतीनां यथास्वं तन्नामास्तन्नामप्रकृतिनामान
उदीरणास्तद्यथा त्रसनाम्नस्त्रसस्ते च शरीरे अपान्तरा-
क्षे गतौ च वर्तमाना उदीरकाः । एवं सर्वेषामपि ज्ञावनीयम्
तथा प्रत्येकनामानः शरीरस्य तनुस्था देहस्थाः तुरेवायं देह
स्था एव ज्वन्तीति गाथार्थः ॥ २३० ॥

आहरयओ णिच्चा, सरीर दुगवेयप्पमोत्तूणं ।

ओराद्वाए एवं, तदुवंगाए तसज्जियाओ व्व ॥२३१॥

ये नरा मनुष्यास्तिर्यञ्च आहारका ओजोद्योमप्रक्षेपाहार-
काणामन्यतममाहारं गृह्णन्ति तत औदारिक उपलक्षणमेतत्
औदारिकवन्धनचतुष्टयस्यौदारिकसंघातस्य । औदारिकाः
किं सर्वेऽपि नित्याः शरीरचिकित्सेदकान् प्रमुच्य शरीरार्थिकं
आहारकवैक्रियलक्षणानां तत्स्थानात्परित्यज्यन्ते हीनौदा-
रिकसङ्घातस्य औदारिकाः किं सर्वेऽपि नेत्याह । शरीरचिकि-
त्सेदकान् प्रमुच्य शरीरार्थिकमाहारकवैक्रियलक्षणं तत्स्था-
वरा एवमुक्तेन प्रकारेण (तदुवंगाए) तदङ्गोपाङ्गनाम्नः
औदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उदीरका वेदितव्याः । केवलं ते त्रस-
कायिका एव न स्याचरास्तेषां तदुदयाजावात् ।

वेउव्विगाय सुरने-इया आहारगा नरो तिरिओ ।

सन्नी वायरपवणो, द्वाप्पिपज्जत्तगो होज्जा ॥२३२॥

वैक्रियशरीरनाम्नः उपलक्षणमेतत् वैक्रियसंघातस्य सुरा
नैरयिका वा गृह्णन्तो यश्च नरस्तिर्यङ् वा सङ्गी वैक्रियलब्धि-
वान् यश्च वादरपवनो दुर्जगनामोदयी द्वाधिपर्याप्तको वैक्रि-
यशरीरलक्षणलब्ध्या पर्याप्तस्ते सर्वेऽप्युदीरकाः ।

वेउव्विगंग उवंगतणु-तुद्वा पवणवायरं हिच्चा ।

आहारगा य विरओ, विउव्वंतो पमत्तेय ॥२३३॥

वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उदीरकास्तनुतुल्या वैक्रियशरीर-
नाम्न उदीरकाः प्रागुपदिष्टास्त एव वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नो-
ऽपि वेदितव्या इत्यर्थः । किं सर्वेऽपि नेत्याह । वादरपवनं
वादरवायुकायिकं हित्वा परित्यज्य शेषा द्रष्टव्याः । आहारक
शरीरनाम्नोऽपि विरतसंयतस्तत् आहारकशरीरं कुर्वन् प्रभक्तः
प्रमादमुपगतस्सन् उदीरको भवति ।

उत्तं ठाणं संघय-णाणं सगद्वा तिरिय नरा ।

देहत्था पज्जत्ता, उत्तमसंघयणाणो सेढी ॥ २३४ ॥

सकलाः पञ्चेन्द्रियस्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च देहस्थाः शरीरनामो
दये वर्तमाना लब्ध्या पर्याप्ताः पक्षां संहननानामुदीरका भव-
न्ति । इहोदयप्राप्तानामेवादीरणा प्रवर्तते नान्येषां ततो
यत्स्थानं यत्संस्थानं संहननं वा उदयप्राप्तं वा भवति तत्तदा

उदीयते । नान्यदा चेति द्रष्टव्यम् । तथा उत्तमसंहननो
वज्रपंभनाराचसंहननः श्रेणीः कृपकश्रेणीर्भवति न शेषसंह-
ननः । तेन कृपकश्रेणिं प्रतिपन्ना वज्रपंभनाराचसंहननमेवा-
दीरयन्ति न शेषसंहननानि उदयाजावादित्यवसेयम् ।

चतुरसस्स तणुत्था, उत्तरतणु सगद्वाजोगज्जूमिगया ।

देवा इयरे हुंमा, तस तिरिय नरा य सेवद्वा ॥२३५॥

चतुरस्रस्य समचतुरस्रसंस्थानस्य तनुस्थाः शरीरस्थाः
उत्तरतनव आहारकोत्तरवैक्रियशरीरिणो मनुष्यास्तिर्यञ्चः
सकलाः सकलेन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया इत्यर्थः । तथा भोगजूमि-
गता देवाश्च उदीरका भवन्ति (इयरेहुंमत्ति) इतरे उक्तशेषाः
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियनैरयिका अपर्याप्तकाश्च पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यङ्मनुष्या एते सर्वेऽपि शरीरस्थाः हुंमसंस्थानस्योदी-
रका भवन्ति (तस तिरियनरा यसेवद्वा) अत्र इतरे इत्यनु-
वर्तते उक्तशेषास्त्रसा ह्रीन्द्रियादयः । पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनु-
ष्याश्च सेवार्ताः सेवार्तसंहननोपेताः सेवार्तसंहननस्योदीरकाः

संघयणाणि न उत्तरे, तणुसु तन्नामगा ज्वंतरगे ।

अणुपुव्वीणं परधा-इस्स उ देहीण पज्जत्ता ॥२३६॥

उत्तरतनुषु वैक्रियाहारकशरीरेषु संहननं न भवन्तीति पक्षां
संहननानामेकतरमपि संहननं न भवति तेन एकस्यापि संहनन
स्योदीरका न भवन्ति । तथा आनुपूर्व्याणां नारकानुपूर्व्यादीनां
चतसृणां तन्नामिका तत्तद्वानुपूर्व्यापि नारकादिनामानो
जवापान्तराद्वगतौ वर्तमाना उदीरका वेदितव्याः । तद्यथा-
नारकानुपूर्व्या नारको भवापान्तराद्वगतौ वर्तमान उदीरक-
स्तिर्यङ्गानुपूर्व्यास्तिर्यङ्क इत्यादि । तथा पराधातनाम्नः शरी-
रपर्याप्तापर्याप्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः ।

वायर पुढवी आयव, णामवज्जियत्तु सुहुमतसा ।

उज्जोयणामतिरिए, उत्तरदेहे य देवजई ॥२३७॥

आतपनामा वादरप्रथ्वीकायिक उदीरकः चशब्दस्यानुक्तार्थ-
समुच्चायकत्वात् वादरपृथ्वीकायिको पर्याप्तो द्रष्टव्यः । तथा
सूक्ष्मान् सूक्ष्मैकेन्द्रियान् सूक्ष्मव्रसांश्च तेजोवायुकायिकान्
वर्जयित्वा शेषास्तिर्यञ्चः पृथिव्यम्बुचनस्पतयो विकलेन्द्रियाः
पञ्चेन्द्रियाः द्वाधिपर्याप्ता उद्योतनामानो यथासंभवमुदीरकाः
भवन्ति । तथा उत्तरदेहे उत्तरशरीरे यथासंभवं वैक्रि-
ये आहारके च वर्तमानो देवोयतिश्च उद्योतनामा उदीरको
भवति । २३७ ।

सगद्वा पइप्पगई, उत्तरतणुदेवजोगज्जूमिगया ।

इट्ठसराय तसो वि य, इतरासिं सनेरइया ॥२३८॥

सकलाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यो वा शरीरपर्याप्तापर्याप्ताः प्र-
शस्तविहायोगातिः उदये वर्तमानस्तथा उत्तरस्यां तनौ वैक्रिय
शरीररूपायां वर्तमानाः सर्वे तिर्यञ्चो मनुष्याश्च तथा सर्वे देव
जोगजूमिकागता द्रष्टव्याः । इष्टगते प्रशस्तविहायोपगतेरु-
दीरकः । तथा इष्टस्वराः सुस्वरनामानस्त्रसा ह्रीन्द्रियादयो-
ऽपि शब्दात्प्रागुक्ताश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गादयो भाषापर्याप्त्याप-
र्याप्ता यथासंभवमुदीरकाः । तथा इतरस्यामप्रशस्तविहा-
योगातिः सुस्वरनामानस्त्रसा विकलेन्द्रियाः सनैरयिका नैरयि-
कसहितास्तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याः केचन यथासंभ-
वमुदीरका वेदितव्याः ।

उत्सासस्स सराण य, पज्जत्ता आणपाणजासासु ।

सव्वप्पणुस्सासो, जासा वि य जानुरुज्जति ॥२३९॥

उच्छ्वासस्वरशब्दयोः एतत्प्राणभाषाशब्दान्यां सह यथासं-
ख्येन योजना । सा चैवं उच्छ्वासनाम्नः प्रायः पानपर्याप्ता-
पर्याप्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः (सराणयत्ति) द्वित्वेपि बहुवचनं
प्राकृतत्वात् । ततः स्वरयोः सुस्वरदुःस्वरयोः प्रागुक्ता उदी-
रकाः सर्वेपि भाषापर्याप्तापर्याप्ता ऋष्याः । यद्यपि स्वरयोः
प्रागेवोदीरका उक्तास्तथापि ते प्रापापर्याप्तापर्याप्ता पवोदी-
रका वेदितव्या इति विशेषोपदर्शनायै पुनरुपादानम् । तथा स-
र्वज्ञानां कवचिनामुच्छ्वासभाषे यावन्नाद्यापि निरोधमुपगच्छत-
स्तावदुदीरितेऽत्र निरोधानन्तरमुदयानावालोदीरणा भवति ।
देवोऽनुजगाणय, एामगञ्जवर्कति उदयकिर्त्ता ।

पञ्जतो वज्जियास, सुहुमं नेरइया सुहुमतेसु तमे ॥ २४० ॥
देवो इत्यादौ जातावेकवचनं केचिद्देवाः केचित्तिर्यङ्मनुष्या
गर्भेऽप्युत्क्रान्ताः सुजगादेयनामान उदीरकोपेतास्तदुदये व-
तेन्त । तथा सूक्ष्मकर्मिण्यसहितान् नैरयिकान् सूक्ष्मवत्सांश्च
यजयित्वा शेषाः पर्याप्तकनामोदये वर्तमाना यशःकीर्त्तय-
दीरकाः ॥

गोउत्तमस्स देवा, नरा य वयणो चज्जहमियराइ ।

तन्वइरित्ता च्चिरय-गरस्स सन्वसायापजवे ॥ २४१ ॥

सर्वे देवा मनुष्या अपि केचिदुच्चैःकुलसमुत्पन्नास्तथा प्रकृ-
तिनो नीचैर्गोत्रिणोऽपि पञ्चमहाव्रतसमबद्धकृतावयण्यः उ-
च्चैर्गोत्रयोदीरकास्तथा इतरासां चतसृणां प्रकृतीनां पुनर्ग-
नादेयायशःकीर्त्तनीचैर्गोत्राणां तद्व्यतिरिक्तानामुक्तयतिरिक्ता
नावेदितव्यास्तत्र पुनर्गनादेययोरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियसंभू-
र्त्तितिर्यङ्मनुष्यनैरयिकाः । अयशः कीर्त्तयः सर्वे सूक्ष्माः सर्वे च
नैरयिकाः सर्वे सूक्ष्मास्वसाः सर्वेऽप्यपर्याप्तकनामोदये वर्तमानाः ।
नीचैर्गोत्रस्य पुनः सर्वे नैरयिकाः सर्वे तिर्यङ्मो मनुष्या अपि
विशिष्टकुलोपपन्नान् व्रतिनश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽप्युदीरका ऋ-
ष्याः । तथा तीर्थकरनाम्नः सर्वेऽप्युदीरकाः सत्यां ऋष्युदीरणा
नान्यदा उदयानावात् ।

इदिअपज्जत्तीए, दुसमयपज्जत्तगा य पाउग्गा ।

निहा पयत्ताण्णवी-एराग खवगेय परिवज्जिय ॥ २४२ ॥

इन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तास्ततो द्वितीयसमयादारभ्य इन्द्रियप-
र्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य इत्यर्थः । निष्ठाप्रचलप्रायोग्या भव-
न्ति । किं सर्वे नेत्याह । क्रीणरागान् कृपकांश्च परित्यज्य
उदीरणादि उदये सति नान्यथा न च क्रीणकृपकयोर्निष्ठाप्रचल-
योः समवति " निहाडुगस्स उदो खीणखवगे परिव-
ज्जति " प्रामाण्यात् ततस्तान् वज्जयित्वा शेषा निष्ठाप्रचलयो-
रुदीरका वेदितव्याः ॥

निदानिहाइण वि, असंखवासा य मणुयतिरिया य ॥

वेडविद्याहारतण्ण, वज्जित्ता अप्पमत्ते य ॥ २४३ ॥

असंख्येयवर्णयुगो मनुष्यतिर्यङ्मो वैक्रियशरीरिणो प्रमत्तसं-
यतांश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेपि निष्ठानिष्ठाप्रचलस्थानां नानामु-
दीरका वेदितव्याः ।

वेयणीयण्णपमत्ता, ते ते वंधगा कसायाणं ।

हासाई उक्कसयं, अपुव्वकरणस्स चरमते ॥ २४४ ॥

वेदनीययोः सातासातरूपयोः प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानकपर्य-
न्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः । तथा ये जीवा येषां कपायाणां बन्धकास्ते
तेषां कपायाणामुदीरका वेदितव्याः । यतो यानेव कपायान्

वेदयते तानेव वध्नाति । " जे वेयइ संबंधे " इति वचनात् । उदये
च सत्युदीरणा ततो युक्तमुक्तं " ते ते वंधंता कसायाणमिति " तत्र
मिथ्यादृष्टिसाक्षादाना अनन्तानुबन्धिनामुदीरकास्तेषां
तद्वेदकत्वात् । अप्रत्याख्यानावरणानां देशविरतिपर्यन्ताः
संज्वलनक्रोधमानमायालोमानां स्वस्ववन्धव्यवच्छेदादुदीरकाः ।
उदीरकाः हास्यादिषड्कस्यापूर्वगुणस्थानका उदीरकाः ।

जावूण खणो पढमो, संहइ हासाणमेव मियरासिं ।

देवा नेरइया जव-इइ केइ नेरइया ॥ २४५ ॥

यावत् प्रथमः कृणः किञ्चिद्दूतो भवति प्रथममन्तर्दूतं
यावदित्यर्थः तावत्प्रियामाहेवाः सुस्वररतिहास्यानामुदीरका वे-
दितव्याः । परस्त्वनियम एव किञ्चिद्दूतं प्रथमकृणं यावच्चैर-
यिका इतरासामसातावेदनीयारतिशोकप्रवृत्तीनां नियमाडु-
दीरकाः । परस्तु तीर्थकरकेवज्ञानब्रामादौ विनिर्यासोपि
भवति । केचित्पुनर्नैरयिकाः सकलामपि भवस्थितिं यावत्
असातवेदनीयारतिशोकानामुदीरका प्रवन्ति । एवमेकैकप्र-
वृत्त्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति प्रवृत्त्युदीरणास्थानमाह ।

पंचएहं च चज्जहं च एकाईजा दसाहं तु ।

तिगहीणाए मोहे, मिच्छे सत्ताए जाव दसए ॥ २४६ ॥

द्वितीयकर्मणि दर्शनावरणीयवृत्तये पञ्चानां चतसृणां प्रकृ-
तीनां युगपदुदीरणा भवति । तत्र चतसृणां चक्षुरवक्षुरवधि-
दर्शनावरणरूपाणां ध्रुवा उद्भास्यानामुदीरणा । एतासां मध्ये
निष्ठापञ्चकमध्यादन्यतमप्रकृतिप्रक्षेपे पञ्चानामुदीरणा ।
तथा मोहे मोहनीये एकादित्रिकहीना तावद् ऋष्या यावद् हासा-
नामेतदुक्तं भवति मोहनीये कर्मणि उदीरणामधिष्ठित्य एका-
दीनि त्रिकहीना निदृशपर्यन्तानि नव प्रकृत्या स्थानानि प्रवन्ति ।
तद्यथा ॥ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ॥ संप्रत्येवामुदीर-

णास्थानानां स्वाभिनमाह ॥ ' मिच्छे सत्ताए जाव दसमिथ्या-
दृष्टेः सत्तादीनि दशपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि प्रव-
न्ति । तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र मिथ्यात्वमप्रत्यास्थान
प्रत्यास्थानावरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यमेव क्रोधादिकाः ।
यत एकस्मिन् क्रोधे उदीयमाने सर्वे क्रोधा उदीर्यन्ते । एवं
मानमायालोत्रेषु ऋष्याः । न च युगपदुदीरणेत्यन्यतमे त्रयो
गृह्यन्ते तथा त्रयाणां वेदानामन्यतमा वेदः । तथा हास्यरत्य-
रतियुगत्रे रतिशोकयुगत्रेऽन्यतरद्वयुगत्रम् । एतासां सप्त-
प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टौ उदीरणा ध्रुवा । अत्र च जङ्गाश्चतुर्वि-
ंशतिस्तद्यथा हास्यरत्यरतियुगत्रे अरतिशोकयुगत्रे च प्रत्ये-
कमेकैको जङ्गः प्राप्यते इति द्वौ जङ्गौ तौ च प्रत्येकं त्रिष्वपि
देवेषु प्राप्यते इति । द्वौ त्रिभिर्गुणितौ जाताः षट् । ते च प्रत्येकं
क्रोधादिषु चतुर्षु प्राप्यन्ते इति षट् चतुर्भिर्गुणितान् चतुर्विंश-
तिरिति । एतस्मिन्नेव सप्तके त्रये वा जगुन्सायामनन्तानुब-
न्धना वा कृते अष्टानामुदीरणानां त्रयादौ प्रत्येकमेकैका
भङ्गकानां चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयोत्र
ऋष्याः । ननु च मिथ्यादृष्टेरवश्यमनन्तानुबन्धिनामुदयः
संभवति उदये च सत्यवश्यमुदीरणा तत्कथं मिथ्यादृष्टि-
नन्तानुबन्ध्युदयरहितः प्राप्यते सप्तानामष्टानां वा अनन्ता-
नुबन्धरहितानामुदीरणा संभवत् । उच्यते इह सम्यग्दर्शनां
सतां केनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्ध्युदयरहितः प्रयोज्यता तत्रैव
च स विभ्रान्तो न मिथ्यात्वादिक्थाय उक्तस्तथाविधसा-
म्यज्जावात् । ततः कालान्तरं मिथ्यात्वं गतः सन् मि-
थ्यात्वप्रकृतयो न्यूप्यनन्तानुबन्धिनो वध्नाति । ततो यन्था-

वन्निकाया यावन्नाद्याप्यतिक्रामति तावत्तेषामुदयो न जवति, उदयाज्जावाच्च उदीरणाया अप्यभावः । वन्धावहिकायां पुनरतीतायामुदयसंभवाद्भवत्येवोदीरणा । ननु कथं संबन्धसमयादारज्य आवहिकायामतीतायामुदयोपि संभवति ततो ज्वाधाकावन्नकृते सति उदयः । अवाधाकावन्नान्तानुबन्धिनां जघन्यतोन्तमुहूर्त्तमुत्कर्षतः चत्वारि वर्षसहस्राणि इति । नैष दोषः यतो वन्धसमयादारज्य तेषां तावत्सत्ता भवति । सत्तायां च सत्यां पतद्ग्रहता तस्यां च सत्यां शेषप्रकृतिद्विकं संक्रामति सक्रम्य तस्य च स संक्रमावहिकायाममतीतायामुदयः उदये च सत्युदीरणा । ततो वन्धसमयादनन्तरमावहिकायामतीतायामुदीरणाभिधीयमाना न विरुध्यते । तथा तस्मिन्नेव सप्तके भयजुगुप्सानन्तानुबन्धिनां बन्धिषु प्रक्षिप्तेषु दशानामुदीरणा । अत्रैव भङ्गकानां चतुर्विंशतिस्तदेवं मिथ्यादृष्टेर्मोहनीयस्योदीरणास्थानान्युक्तानि ।

साम्प्रतं सासादनसम्यग्दृष्टादीनामाह ।

सासायणमि सत्ताइ, नव अविरए ढाइ परमि पंचाइ ।

अट्टविरए चउराइ, सत्त षोवारिद्विमि ॥ २४७ ॥

सासादने सम्यग्दृष्टौ सम्यग्मिथ्यादृष्टौ च सत्तादीनि नव पर्यन्तानि त्रीणि त्रीण्युदीरणास्थानानि भवन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव । तत्र सासादनसम्यग्दृष्टौ अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यतमे चत्वारः क्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । ऋग्यजुर्गव्योरन्यतरद्वयुगलमिति । सप्तमिति सप्तनामुदीरणा ध्रुवा । अत्र प्रागुक्तक्रमेण भङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः । सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टित्वानन्तानुबन्धवर्जास्त्रयोऽन्यतमे क्रोधादयः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । इयोर्युगल्योरन्यतरद्वयुगलं सम्यग् मिथ्यात्वं चेति सप्तानामुदीरणा । अत्र च द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां त्रयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः सप्तानामुदीरणा । अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयोऽत्र चैका चतुर्विंशतिः । अस्मिन्नेव पदके त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वानामन्यतरक्षिप्ते सप्तानामुदीरणास्थानानि जवन्ति । तद्यथा पदं सप्त अष्टौ नव । तत्रैव पशमिकसम्यग्दृष्टेः क्वायिकसम्यग्दृष्टेर्वा अविरतस्य अनन्तानुबन्धवर्जास्त्रयोन्यतमक्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । ऋग्यजुर्गव्योरन्यतरद्वयुगलमिति पञ्चामुदीरणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां “ परमि पंचाइ अट्टात्ति ” विरतसम्यग्दृष्टिपरस्मिन् देशविरते पञ्चादीनि अप्रत्ययन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि । तद्यथा पञ्च पदं सप्त अष्टौ तत्र प्रत्याख्यानवरणसंज्वलनसंज्ञौ क्रोधादीनामन्यतमौ षोऽक्रोधादिकौ । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । इयोर्युगल्योरन्यतरद्वयुगलं सम्यग्दृष्टेर्वा अवगन्तव्या । अत्रच प्रागुक्तक्रमेण चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् । संप्रति प्रमत्ताप्रमत्तज्जघनोर्जावात् युगपत् उदीरणा स्थानान्याह “विरए चउराइ सत्तत्ति” विरते प्रमत्ते अप्रमत्ते च चतुरादीनि सप्तपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि जवन्ति । तद्यथा चत्वारि पञ्च पदं सप्त । तत्र संज्वलनक्रोधादीनामन्यतम एकः क्रोधादिः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । इयोरन्यतरद्वयुगलमित्येतासां चतसृणां प्रकृतीनां विरतस्य क्वायिकसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टेर्वा उदीरणा ध्रुवा अत्रैका भङ्गकानां तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा

तस्मिन्नेव चतुष्के भयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वानामन्यतमस्मिन् प्रक्षिप्ते पञ्चानामुदीरणा । अत्र भङ्गकानां त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेपु युगपत् प्रक्षिप्तेषु सप्तानामुदीरणा अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां त्रयजुगुप्सानाम् । संप्रत्यपूर्वकरणस्योदीरणास्थानान्याह (षोऽविरिद्विमिति) विरता उपरितेन अपूर्वकरणेन चतुरादीनि पदपर्यन्तानि त्रीण्युदीरणास्थानानि आह । तद्यथा चतस्रः पञ्च पदं । तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमः । क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । इयोर्युगल्योरन्यतरद्वयुगलमित्येतासां चतसृणां प्रकृतीनां विरतस्य क्वायिकसम्यग्दृष्टेर्वा उदीरणाऽत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानामेताश्चापूर्वकरणसत्का भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः पञ्चामुदीरणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् एताश्चापूर्वकरणसत्काश्चतुर्विंशतयः । अस्मिन्नेव चतुष्के त्रयजुगुप्सायां वा क्षिप्तानां पञ्चानामुदीरणा । अत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः पञ्चामुदीरणा । अत्रैका चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशतयः परमार्थतः प्रमत्ताप्रमत्तचतुर्विंशतिका भिन्नस्वरूपा इति न प्रथक् गणयिष्यन्ते ।

सम्प्रत्यनिवृत्तिवादरस्योदीरणास्थानान्याह ।

अनियद्विमि दुगंगं, दोजो तणुएगजोग्गचउवीसा ।

एकग उक्कार-दससत्तचउक एकाउ ॥ २४८ ॥

(अनियद्विति) अनिवृत्तिवादे द्वे उदीरणास्थाने । तद्यथा द्वे प्रकृती एका च तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमे क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । अत्र त्रिजिघेदश्चतुर्जिः संज्वलनैर्द्वादश भङ्गाः । वेदेषु क्षीणेषूपशान्तेषु वा संज्वलनक्रोधादीनामेकतमं क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतममुदीरयन्ति । तत्र चत्वारो भङ्गाः (दोजोतणुएगजोग्गसि) तनु-रागयोग्यस्य सूक्ष्मसंपरायस्य सूक्ष्मद्वोजिघेददयमानस्य दोज एवैको मोहनीयमध्ये उदीरणायोग्यो भवति । संप्रति चतुरादिषु दशपर्यन्तेषु उदीरणास्थानेषु विरतायां यावत्तुश्चतुर्विंशतयो जवन्ति तावतीतिरूपयति- (चउवीसेत्ति) दशोदीरणायामेका चतुर्विंशतिः, नवोदीरणायां पदं, अष्टोदीरणायामेकादश सतोदीरणायां दश पशुदीरणायां सप्त पञ्चकोदीरणायां चतस्रः, चतुरदीरणायामेकेति । एताश्चतुर्विंशतयः प्रागेव जवन्ति । केवलं संज्ञिनाममात्रमिदं स्वधिया परिभाषनीयम् । तदेवमुक्तानि मोहनीयस्योदीरणास्थानानि दश । तद्यथा एकचत्वारिंशद् द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्र तैजससप्तकं वर्णादिविंशतिरगुरुदधुस्थिरास्थिरे शुभाशुभे निर्माणमित्येतासां त्रयस्त्रिंशत् प्रकृतीनामुदीरणा ध्रुवा । तत्र मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसवादरपर्याप्तसुभादेयशःकीर्तिरूपे अष्टके प्रक्षिप्ते सति एकचत्वारिंशद्भवति एतासां चैकचत्वारिंशत्प्रकृतीनां केवलसमुद्घातगतः कार्यणकाययोगे वर्तमानः केवली उदीरको भवति । एवैव चैकचत्वारिंशत्तीर्थकरणसहितं द्विचत्वारिंशद्भवति । तस्याश्च तीर्थकरणकेवली समुद्घातगतः कार्यणकाययोगे वर्तमान उदीरकः । तस्यामेवैकचत्वारिंशति औदारिकसप्तकं षष्ठां संस्थानानामेकैकमेतत्संस्थानं वज्रत्रपज-नार/चसंहननम् । उपघातप्रत्येकमित्येकादशके प्रक्षिप्ते सति द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र पशुजिः संस्थानैः पशु भङ्गास्ते च वक्ष्यमाणाः सामान्यमनुष्यभङ्गग्रहणेन गृहीता ऋष्ट्याः ।

पञ्चमुत्तरत्रापि । एतस्याश्च द्विपञ्चाशत्संयोगिकेव त्रिमुक्त-
गतां दारिकमिश्रकाययोगे वर्तमाने उर्द्धरकः पदं च द्विपञ्चा-
शत्तार्थक्यनाममहिता द्विपञ्चाशत्केव त्रिमुक्तं संस्थानं नमच-
नृस्त्रमेव दत्तव्यम् । अस्या अष्टादशिकाः संयोगकेव त्रिमुक्त-
करीदार्गिकमिश्रकाययोगे वर्तमाना वेदितव्याः । तथा सेव द्विप-
ञ्चाशत् पराघातः उर्द्धवासनामप्रशस्नाप्रशस्तीविदायोगति-
रन्यनरा विहायोगतिः सुस्वरदुःस्वरयोरेकतरनामिति प्रक-
पात्रिपञ्चाशत् पदपञ्चाशद्वति । एवं च संयोगिकेव ल्यौ-
टारिककाययोगे वर्तमान उर्द्धरकः सप्तपञ्चाशद्वेवचायोग-
निरोधे पदपञ्चाशत् उर्द्धवासनेपि च निरुद्धे चतुःपञ्चाशत् अत्र
द्विपञ्चाशत्तनुः पञ्चाशद्वत्येव गुणे ऐपेयु तु पञ्चस्तु तार्थक्यनाम् ।
तद्वचमुक्तानि केव त्रिनामुर्द्धरास्यानानि । संप्रत्येकेन्द्रिया-
णामभिधीयन्ते । एकैन्द्रियाणामुर्द्धरास्थानानि पञ्च । तद्य-
था द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रि-
पञ्चाशद्वति तत्र तिर्यगातिरित्येकानुपूर्व्या । स्याद्वरनाम ए-
कैन्द्रियज्ञातिः वादरसूक्ष्मयोरेकतरयोः पर्याप्तापर्याप्तयोरेक-
तरं दुर्भगमनादेयशः कीर्त्ययशः कीर्त्योरेकतरमिन्येता नव-
प्रकृतयः । प्रागुक्ताभिधेयोर्द्धराभिधेयान्निशत्संस्थाकाजिः
सह सम्मिश्रा द्विचत्वारिंशत् भवन्ति । अत्र च जङ्गाः पञ्च ।
नद्यथा वादरसूक्ष्माभ्यां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्ताभ्यामयशः की-
र्त्या सह चत्वारि, वादरपर्याप्तयशः कीर्तिमिश्रकः । सुद्वि-
पर्याप्ताभ्यां सह यशः कीर्तिरुदयो न जयति, तदभावाच्च नोर्द्धर-
णेन कृत्वा तदश्रिता विकल्पा न भवन्ति । एषा द्विचत्वा-
रिंशदपान्तराश्रिता वर्तमानस्य वेदितव्या । ततः शरीर-
स्यस्यौदारिकशरीरौदारिकसंघातां दारिकवन्धनचतुष्टयदुर्भसं
स्थानोपघातप्रत्येकसाधारणान्यामयशः कीर्त्या सह द्वौ स-
हमस्य पर्याप्तापर्याप्तकप्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्या सह
चत्वारि इति दश वादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतः
श्रीदार्गिकपदस्थाने वैक्रियपदकमवगन्तव्यम् । ततश्च तस्या-
पि पञ्चाशदेवोर्द्धराणां योग्या भवन्ति केव त्रिमुक्तं वादरपर्या-
प्तप्रत्येकयशः कीर्तिपदेः एष एव जङ्गः तैजसकायिक वायु-
कायिकयोर्द्धे साधारणयशः कीर्त्योर्द्धयो न भवति तदज्ञा-
वाच्च नाप्युर्द्धराणां ततस्तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । तदेव
सर्वसंख्यया पञ्चाशदेकादश जङ्गस्ततः शरीरपर्याप्ता-
पर्याप्तस्य पराघात उर्द्धवासनेति एकपञ्चाशद्वति । अत्र
जङ्गाः पद । तद्यथा-वादरस्य प्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्य-
शः कीर्तिपदैश्चत्वारः । सूक्ष्मप्रत्येकसाधारणान्यामयशः कीर्त्या
सह द्वौ वादरवायुकायिकस्य च वैक्रियं कुर्वतः शरीर-
पर्याप्तापर्याप्तपराघाते द्विपे एका प्रागुक्ता पञ्चाशत् जयति
पञ्चाशद्वत्र च प्रागवदेक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया चैक-
पञ्चाशद्वतः सप्त जङ्गाः । ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य
उर्द्धवासे द्विपञ्चाशद्वति । अत्रापि जङ्गाः पद । तद्यथा
वादरस्योद्योतेन सहितस्य प्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्ययशः
कीर्तिपदैश्चत्वारः । आतपसहितस्य प्रत्येकयशः कीर्त्ययशः
कीर्तिपदैर्द्वौ जङ्गौ । वादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतः प्राण-
पानपर्याप्तापर्याप्तस्य उर्द्धवासे द्विपे प्रागुक्ता एकपञ्चा-
शत् द्विपञ्चाशत् भवति । तत्र च प्रागवदेक एव जङ्गः ।
तैजसकायिकवायुकायिकयोर्द्धे आतपोद्योतयशः कीर्तीनामु-
दयाजावात् उर्द्धराणां न जयति । ततस्तदाश्रिता जङ्गाः अत्र
न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया द्विपञ्चाशद्विजङ्गाख्योदश तथा-

प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य उर्द्धवाससहितायां द्विपञ्चा-
शत् । आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् द्विपे द्विपञ्चाशद्वति
अत्र जङ्गाः पद । अत्र जङ्गाः ये प्रागातपोद्योतत्वान्यतरसहि-
तायां द्विपञ्चाशद्विमहिताः सर्वसंख्यया चैकेन्द्रियाणां जङ्गा
द्विचत्वारिंशत् द्वीन्द्रियाणामुर्द्धरास्यानानि पद । तद्यथा
द्विचत्वारिंशदपान्तराश्रिता वर्तमानस्यावसेयाः । अत्र च
जङ्गाख्य तद्यथा अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्यायशः की-
र्त्या सह एका भङ्गाः पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य यशः
कीर्त्ययशः कीर्तिचत्वारिंशतिः । ततः शरीरस्यस्यौदारिक
सप्तकं दुर्भससंस्थानसेवार्तसंहननमुपघातनामप्रत्येकनामे
त्येकादशकं प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्व्या चापनीयते । ततो जाता
द्विपञ्चाशत् । अत्र च भङ्गाख्यस्ते च प्रागिव रुद्रव्याः । ततः
शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य विहायोगतिपराघातयोः प्रक्षिप्तयोः
चतुःपञ्चाशत् भवति । अत्र यशः कीर्त्ययशः कीर्तिचत्वारिंशत्
जङ्गौ ततः प्राणपानपर्याप्तस्य उर्द्धवासे द्विपे पञ्चाशत् सु-
स्वरदुःस्वरयोरेकतरस्मिन् पञ्चाशद्वति । अत्रापि प्रागि-
व द्वौ जङ्गौ । अथवा शरीरपर्याप्ता उर्द्धवासे अनुदिते तदुद्योत-
नामिने तद्विते पञ्चपञ्चाशद्वति । अत्र दुःस्वरसुस्वरयशः
कीर्त्ययशः कीर्तिचत्वारिंशत् द्वौ जङ्गौ सर्वेऽपि पदपञ्चाशति पद जङ्गाः
ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां पदपञ्चाशति उ-
द्योतनामिने प्रक्षिप्ते सप्तपञ्चाशद्व भवति अत्र सुस्वरदुःस्वर-
योर्द्धयशः कीर्त्ययशः कीर्तिपदैश्चत्वारो भङ्गाः सर्वे द्वीन्द्रियाणां
भङ्गा द्विचत्वारिंशतिः । एवं त्रीन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियाणां चतुरि-
न्द्रियजातिरभिधातव्या । प्रत्येकं जङ्गा द्विचत्वारिंशतिरवसेया । सर्व-
संख्यया विकत्रेन्द्रियाणां जङ्गाः पदपष्टिः । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां
वैक्रियप्रतिश्रितिनानामुर्द्धरास्यानानि पद । तद्यथा द्विचत्वा-
रिंशत् द्विपञ्चाशत् पदपञ्चाशत् सप्तपञ्चाशद्वति । तत्र तिर्य-
गातिरित्येकानुपूर्व्या पञ्चेन्द्रियजातिखसनामवादननामपर्याप्ता-
पर्याप्तयोरेकतरं सुभगादेययुगद्वज्जगानादेययुगद्वयोरेकतरं यु-
गद्वयशः कीर्त्ययशः कीर्त्योरेकतरोऽन्ये तावन्नव प्रकृतयः प्रागु-
क्ताभ्यस्त्रिंशत्संख्यकाजिधेयोर्द्धराभिः सह चत्वारिंशत्
अपान्तराश्रिता वर्तमानस्य वेदितव्याः । अत्रच भङ्गाः पञ्च । तत्र
पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य सुभगादेययुगद्वज्जगानादेय-
युगद्वयोर्द्धयशः कीर्तिनिश्चत्वारो जङ्गाः । अपर्याप्तकनामो-
दये वर्तमानस्य दुर्भगानादेययशः कीर्तिभिः एक एव भङ्गः ।
इह सुभगादेये दुर्भगानादेये वा युगपद्वयमायातस्तत उर्द्ध-
राणां युगपदेवेति पञ्चैव जङ्गाः । अपरे पुनराहुः । सुभगादे-
ययोर्द्धभगानादेययोर्द्धा नरयिका वा तेन युगपदेका उजयो-
र्द्धवनिनियमोऽन्यादज्ञानात् । ततः पर्याप्तकनामोदये वर्त-
मानस्य सुभगद्वभगानादेययशः कार्ययशः कीर्तिभिरद्वौ
भङ्गाः । अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य तु दुर्भगानादेया-
यशः कीर्तिभिरेक इति । सर्वसंख्यया द्विचत्वारिंशत् नव
ततः शरीरस्यस्यौदारिकसप्तकं पक्षां संस्थानानामेकतम-
संहननमुपघातं प्रत्येकनामत्येकादशकं प्रक्षिप्यते तिर्यगा-
नुपूर्व्या चापनीयते ततो द्विपञ्चाशद्वति अत्र भङ्गानां
पञ्चचत्वारिंशत् तद्यथा पर्याप्तकस्य पदभिः संस्थानैः पदभिः
संहननैः सुभगादेयानादेययशः कीर्तिभिरेक इति । तत्र पर्या-
प्तकस्य पदभिः संस्थानैः पदभिः संहननैः सुभगद्वर्जगान्या-
मादेयानादेयान्यां यशः कीर्त्ययशः कीर्तिचत्वारिंशत् द्वौ शते अष्टा-
शीत्यधिके । अपर्याप्तकस्य तु प्रागुक्तस्वरूप एक एवेति ।
तस्यामेव द्विपञ्चाशति शरीरपर्याप्तापर्याप्तपराघातप्रश-

प्रक्षिप्तयोः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो जङ्गा मतान्तरेणाष्टौ । देवानां प्रशस्तविहायोर्गतेरुदया भावात् तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्रापि स्वमतेन चत्वारो भङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनास्मि नृदिते चतुःपञ्चाशद्भवति अत्रापि प्रागिव स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो, मतान्तरेणाष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनास्मि नृदिते च सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् स्वमतेनाष्टौ भङ्गा मतान्तरेण योमश ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां चतुःपञ्चाशति सुखरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति अत्रापि स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशत् । स्वमतेनाष्टौ भङ्गा मतान्तरेणापि तु योमश ज्ञापापर्याप्तापर्याप्तस्य सुस्वरसहितायां पञ्चपञ्चाशति उद्योते क्षिप्ते पद्पञ्चाशद्भवति । अत्रापि स्वमतेनैव चत्वारो भङ्गा मतान्तरेणाष्टौ सर्वसंख्यया देवानां स्वमतेन षात्रिंशद्भङ्गाः मतान्तरेण चतुःपष्टिः । नैरयिकाणामुदीरणास्थानानि पञ्च । तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशच्चेति । तत्र नरकगतिनरकानुपूर्व्याः पञ्चैन्द्रियजातिप्रसवाद्पर्याप्तकुर्मनानादेयायशःकतिंशय इत्येता नव प्रवृत्तयो ध्रुवोदीरणाभिस्त्रयस्त्रिंशत्संख्यकाभिः सह सम्मिश्रा द्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र च सर्वाण्यपि पदानि अत्रशस्तान्येवेति कृत्वा एक एव जङ्गः । तत्रशरीरस्थस्य वैक्रियसप्तकहंरुकसंस्थानमुपघातप्रत्येकमिति दश प्रवृत्तयः प्रक्षिप्यन्ते । नरकानुपूर्व्यां चापनीयन् । तत एकपञ्चाशद् भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविहायोर्गन्तोः प्रक्षिप्तयोः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । ततो ज्ञापापर्याप्तापर्याप्तस्य सुखरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया नैरयिकाणां पञ्च भङ्गाः । तदेवमुक्तानि नामकर्मणोरुदीरणास्थानानि ।

संप्रत्येतामेव गुणस्थानकेषु दर्शयति ।

गुणिसु नामसु तत्र, सत्ति तिष्ठि अष्टं च उष्टं च ।

अप्पमत्ते दो एक, पंचसु एकस्मि अष्ट ॥ ३४६ ॥

जान्तोर्नामकर्मणोर्गुणितु गुणस्थानेषु मिथ्यादृष्टिप्रभृतिषु सयोगिकेवक्षिपर्यन्तेषु यथासंख्यया नवादिषु सख्यान्नुदीरणास्थानानि प्रवृत्ति । तत्र मिथ्यादृष्टिषु नवोदीरणास्थानानि । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् पञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशदेकपञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पद्पञ्चाशच्चेति । अमूनि च सर्वाण्यपि मिथ्यादृष्टीन्येकैन्द्रियादीन्यधिकृत्य स्वयं परिज्ञावनीयानि । सास्वादनसम्यग्दृष्टेर्द्विदीरणास्थानानि सप्त । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशत्सप्तपञ्चाशच्चेति । तत्र द्विचत्वारिंशत् वादुरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्यदेवानां सास्वादनसम्यग्दृष्टीनामपान्तरावगतौ वर्तमानानामवसेया । तथा एकैन्द्रियाणां शरीरस्थानां पञ्चाशत् देवानां शरीरस्थानामेकपञ्चाशद्वैकेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्यदेवानां शरीरस्थानां द्विपञ्चाशत् एवं नैर-

यिकाणां पर्याप्तानां सासादनसम्यक्त्वे वर्तमानानां पञ्चपञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्यदेवानां पर्याप्तानां पद्पञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदिकानां पर्याप्तानां सप्तपञ्चाशत् । सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्द्वीन्द्रियोदीरणास्थानानि । तद्यथा पञ्चपञ्चाशत्सप्तपञ्चाशच्चेति । तत्र देवनैरयिकाणामेव पञ्चपञ्चाशद्विरतसम्यग्दृष्टेर्द्वीन्द्रियोदीरणास्थानानि तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशच्चेति । तत्र नैरयिकदेवतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्यदेवानां त्रिचत्वारिंशद् देवनैरयिकाणामेकपञ्चाशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्यदेवानां द्विपञ्चाशत्, देवनैरयिकतिर्यक्द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत्, देवनैरयिकाणामेकपञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियवैक्रियतिर्यक्द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशदेतेषामेव पञ्चपञ्चाशदपि तदेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुप्यदेवानां पद्पञ्चाशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदिकायां सप्तपञ्चाशत्, देशविरतस्यादीरणास्थानानि पद् । तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । तत्र एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चेति । तिर्यग्मनुप्यदेवानां वैक्रियशरीरे वर्तमानानामवगन्तव्या । तिर्यग्मनुप्यदेवानामेव स्वज्ञावस्थानां वैक्रियशरीरिणां पद्पञ्चाशत् तेषामेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतसहितानां सप्तपञ्चाशत् प्रमत्तसंयतानामुदीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा एकपञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशच्चेति । तत्र पञ्चाप्येतानि वैक्रियशरीरिणामाहारकशरीरिणां वा छन्दव्यानि पद् पञ्चाशत् पुनरौदारिकस्थानमवगन्तव्यम् । अत्रमत्तसंयतानां द्वे उदीरणास्थानेतद्यथा पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशच्चेति । तत्र पद्पञ्चाशदौदारिके स्थाने इह केवाचित्तु वैक्रियशरीरस्थानामाहारकशरीरस्थानां वा संयतानां वा सर्वपर्याप्तापर्याप्तानां कियत्कावप्रमत्तभावोऽपि वृत्त्यते इति तेषां द्वे अप्युक्तरूपे उदीरणास्थाने । एकः पञ्च मुहूर्ताः पञ्चसु गुणस्थानिकेषु अपूर्वकरणानि वृत्तवाद्दरसुद्धमसंपरायोपशान्तमोहद्वीणमोहरूपेषु एकमुदीरणास्थानं भवति । पद् पञ्चाशत् सा च औदारिकशरीरस्थानमिति (एकस्मिन्नुद्दिष्टि) एकस्मिन् सयोगिकेवद्युगुणस्थानिके अष्टावुदीरणास्थानानि तद्यथा एकचत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । एतानि च प्रागेव सप्तपञ्च भावितानि इति नेह नूयो ज्ञायन्ते । तदेवं चिन्तितानि गुणस्थानकेषु उदीरणास्थानानि ।

संप्रति कस्मिन्नुदीरणास्थाने कति भङ्गाः प्राप्यन्ते इति चिन्तायां तत्तिरूपणार्थमाह ।

गाणकमेण जंगा, वि एकतीसैकारस ।

इगवीस वा वारस-स ए य इगवीसउच्चसया ॥ ३५० ॥

उह अहिया नव सया य, एगहिया य अऊणुत्तारि ।

णात्रो चउदस सयाणि, गुण नउइसया पंच ॥ ३५१ ॥

स्थानक्रमेण एकचत्वारिंशत्येको जङ्गः । स च तीर्थकरकेवलिनः द्विचत्वारिंशति त्रिंशद्भङ्गाः । तत्र नैरयिकानधिकृत्य एकः एकैन्द्रियानधिकृत्य पञ्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च, मनुप्यानधिकृत्य पञ्च, तीर्थकरमधि-

अभिधानराजेन्द्रः ।

“स्थानक्रमेण एकचत्वारिंशत्येको भङ्गः । स च तीर्थकर-
केवलिनः चिचत्वारिंशति त्रिंशद्भङ्गाः । तत्र नैरयिकानधि-
कृत्य एकः एकेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरि-
न्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्य-
कपञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च, मनुष्यानप्यधिकृत्य पञ्च, तीर्थ-
करमधिकृत्य एकः देवानधिकृत्य चत्वारः । ये पुनः सुभगा-
देययोर्दुर्भगानादेययोश्च फेवलकेयवलयोरप्युदयमिच्छन्ति तन्म-
तेन द्विचत्वारिंशति द्विचत्वारिंशद्भङ्गाः यतस्तन्मतेन तिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियाण्यधिकृत्य नव, मनुष्यानाधिकृत्य नव, देवानधि-
कृत्याष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैव । पञ्चाशत्येकादश भङ्गा-
स्तैर्चैकेन्द्रियानेवाधिकृत्य प्राप्यन्ते अन्यत्र पञ्चाशतोऽप्राप्य-
माणत्वात् एकपञ्चाशत्येकविंशतिभङ्गाः तत्र नैरयिकान-
धिकृत्य चत्वारो वैक्रियमनुष्यानप्यधिकृत्य चत्वारः आहा-
रिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य एकः देवानाश्रित्य चत्वारः
इत्येकविंशतिः । मतान्तरेण पुनर्वैक्रियतिर्यक्मनुष्यदेवा-
नाधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येकपञ्चाशति
तदपेक्षया त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः (सवारसतिसययत्ति) स द्वाद-
शाधिका त्रिंशतिभङ्गानां छिपत्रशत्यवगन्तव्या । तत्र एके-
न्द्रियानाश्रित्य त्रयोदश द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधि-
कृत्य प्रत्येकं त्रिकं प्राप्यते इति नव, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधि-
कृत्य पञ्चचत्वारिंशतं मनुष्यान्नप्यधिकृत्य पञ्चचत्वारिंश-
तमिति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् मनुष्यांश्चा-
धिकृत्य प्रत्येकं द्वे षे शते भङ्गानामेकोनवत्यधिके प्राप्यन्ते
इति तदपेक्षया द्विपञ्चाशति भङ्गानां शतानि पट् प्राप्यन्ते ।
त्रिपञ्चाशति भङ्गानामेकविंशतिः । तद्यथा नैरयिकानधिकृत्य
एकः एकेन्द्रियानधिकृत्य पट् वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधि-
कृत्य चत्वारः वैक्रियमनुष्यानप्यधिकृत्य चत्वारः आहारिकश-
रीरिणाधिकृत्य पुनरेकस्तीर्थकरमप्याश्रित्यैकः देवानप्यधि-
कृत्य चत्वारः अत्रापि मतान्तरेण वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनु-
ष्यदेवानधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति
तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति
भङ्गानां पट् शतानि पशुचराणि । तद्यथा नैरयिकानधि-
कृत्यैकः द्वीन्द्रियांस्त्रीन्द्रियांश्चतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं षौ द्वौ
प्राप्यते इति पट् । तिर्यकपञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य
द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ
स्वभावस्थानमनुष्यानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रिय-

मनुष्यान्धिकृत्य चत्वारः संयतान् वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः । संयतानधिकृत्य षौ, देवाधिकृत्योद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य षौ, देवानधिकृत्य षोडश, मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि चाष्टाविति । अत्रापि मतान्तरेण प्रकृतिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिकृत्य षोडश भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति । तदपेक्षया चतुःपञ्चाशति द्व्यधिकानि द्वादश शतानि पञ्च शतानि जङ्गानां नव शतानि एकाधिकानि तद्यथा नैरयिकानधिकृत्यैकः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणोधिकृत्याष्टौ, मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके, वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः, वैक्रियसंयतानधिकृत्योद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणोधिकृत्य द्वौ, तीर्थकरमधिकृत्यैकः, देवानधिकृत्याष्टाविति । मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि, वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिकृत्य षोडश भङ्गाः प्राप्यन्ते । शेषं तथैवेति तदपेक्षया पञ्चपञ्चाशति पञ्चाशीत्यधिकानि सप्तदश शतानि पदपञ्चाशति जङ्गानामेकानसप्तत्यधिकानि चतुर्दश शतानि तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं पद प्राप्यन्ते इति अष्टादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्याष्टौ शतानि चतुःपदधिकानि, वैक्रियशरीरिणोधिकृत्य चत्वारः मनुष्यान्धिकृत्य पञ्चशतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणः संयतानधिकृत्य उद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्यैकः तीर्थकरमाश्रित्यैकः, देवानाश्रित्य चत्वारः । अत्र मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य सप्तदश शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि, वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ, मनुष्यान्धिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि भङ्गानां भवन्ति । सप्तपञ्चाशति जङ्गानां पञ्चाशती एकोननवत्यधिका । तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः २ प्राप्यन्ते इति द्वादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्चाश (तानि) ति एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते पदसप्तत्यधिकानि । तीर्थकरमाश्रित्यैक इति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते । शेषं तथैवेति । तदपेक्षया सप्तपञ्चाशति पञ्चपदधिकान्येकादश शतानि भङ्गानां भवन्ति ” ॥

संप्रति गतिमाश्रित्य स्थानप्ररूपणां करोति ।

पणनवगणकाणि, गङ्गुष्टाणि सैसकम्माणं ।

एगेगमेव मेने य, साहिचिगे य पगईओ ॥३५३॥

मरकगतावुदीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चेति । तिर्यगतावेकचत्वारिंशत् वर्ज्यानि शेषाणि नवोदीरणास्थानानि मनुष्यगतावपि सयोगिकेवलयादीनधिकृत्य पञ्चाशत् वर्ज्यानि शेषाणि नवोदीरणास्थानानि देवगतां वसुदीरणा-

स्थानानि मनुष्यगतिसयोगिकेवञ्च तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । एतानि च सर्वाण्यपि प्राक् सप्रपञ्चं जायतानीति नेह ज्ञेयो जायन्ते । तदेवमुक्तानि नामकर्मणः सप्रपञ्चमुदीरणास्थानानि । संप्रति शेषकर्मणामुदीरणास्थानप्रतिपादनार्थमाह (सैसकम्माणत्ति) शेषकर्मणां ज्ञानावरणवेदनीयायुर्गोत्रान्तरायवृत्तज्ञानामुदीरणास्थानमेकैकमवगन्तव्यं तद्यथा ज्ञानावरणान्तरायगोः पञ्चप्रकृत्यात्मकमैकमुदीरणास्थानं वेदनीयायुर्गोत्राणान्तु वेद्यमानैकप्रकृत्यात्मकं नह्यमीषां द्विधादिकाः प्रकृतयो युगपदुदीर्यन्ते युगपदुदयाज्वात् एतच्च ज्ञानावरणीयवेदनीयानामैकमुदीरणास्थानं प्रागुक्तैकैकप्रकृत्युदीरणायां स्वामित्वं साधयित्वा निश्चित्य गुणस्थानेषु नारकादिषु गतिषु स्वयमेव ज्ञेयं ज्ञातव्यम् । तदेवमुक्ताः प्रकृत्युदीरणाः । सम्प्रति स्थित्युदीरणाभिधानावसरस्तत्र चेति अर्थाधिकारस्तद्यथा वृत्तं ज्ञेयं साधनादिप्ररूपणा अक्षाब्देदः स्वामित्वं चेति ॥

तत्र वृत्तं ज्ञेयं तदयोः प्रतिपादनार्थमाह ।

संपत्ति ए य उदये, पत्रोगोत्रो दिस्स ए उईरणा सा ।

सेचिकाणि ईहिं जाही, पुविहा मूहोत्तगा ए य ॥३५३॥

इह द्विविध उदयः संप्राप्त्युदयोऽसंप्राप्त्युदयश्च । तत्र यत्कर्म दृष्टिकं कालप्राप्तं सदनभूयते स संप्राप्त्युदयः । तथाहि काश्चक्रमणे कर्मदृष्टिकस्योदये हेतुलभ्येकज्ञादिसाम्प्रतिसंप्राप्तौ सत्यामुदयः संप्राप्त्युदयः । यत्पुनरकाशप्राप्तं कर्म तद्वृत्तिकमुदीरणा । तथाचाह या स्थितिरकाशप्राप्तापि सती प्रयोगेण उदीरणाप्रयोगेण संप्राप्त्युदये पूर्वोक्ते स्वरूपे प्रक्षिप्ता सती दृश्यते केवञ्चक्षुषा सा स्थित्युदीरणा । एष वृत्तनिर्देशः । अधुना ज्ञेयं उच्यते (सेचिकेत्यादि) इह यासां स्थितेर्नाभेदः परिकल्पना संभवति ताः पुरुषपरिभाषया सेचिका इत्युच्यन्ते ताश्च द्विधा उदीरणायाः प्रायोग्याः अप्रायोग्याश्च काश्चाप्रायोग्या इति चेदुच्यते बन्धावविका गताः संक्रमावविका गताश्च उदयावविका गताश्च प्रायोग्याः “सकम्भबंध उदयवृत्ताविर्हृणां करणाइ” इति वचनप्रामाण्यात् शेषाश्च सर्वा अपि प्रायः प्रायोग्याः तत्रोदये सति यासां प्रकृतीनामुत्कृष्टबन्धः संभवति तासामुत्कर्षत अवविका द्विकहीना सर्वाण्युत्कृष्टा स्थितिरुदीरणाप्रायोग्या तथाहि उदयोत्कृष्टबन्धानां तु यथासंभवमुदीरणाप्रायोग्याः । आवविकाद्विकहीनायाश्चोत्कृष्टा स्थितेर्यावन्तः समयास्तावन्त उदीरणायाः प्रज्ञेदाः तथाहि उदयावविकाया उपरिवर्तिनी समयमात्रा स्थितिः कस्याप्युदीरणाप्रायोग्यस्य तावत्यवशेषीभूता तिष्ठति एवं कस्यापि द्विसमयमात्रा कस्यापि त्रिसमयमात्रा एव । तावद्वाच्यम् आवविका द्विकहीना कस्यापि सर्वाण्युत्कृष्टा स्थितिरिति । अक्षरयोजना त्वियम् सचिकास्थितिर्न्य उदीरणाप्रायोग्याज्यो यकाज्यो यावतीज्य आवविकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसमयप्रमाणज्य इत्यर्थः उदीरणाप्रयोगेण समाकृत्य स्थितिः संप्राप्त्युदये दीयते तावती तावद्भेदप्रमाणा सा एषा उदीरणा । तदेवं कृता भेदप्ररूपणा । संप्रति साधनादिप्ररूपणा संकर्त्तव्या । सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च ।

तत्र मूलप्रकृतिविषयां साधनादिप्ररूपणार्थमाह ।

मूलीडइअजहन्ना, मोहस्स चउन्विहा तिहा सिया ।

वेउणिया उण हुहासे, सविगप्पा उ उज्जासि ॥३५४॥

मूलस्थितिश्चात्प्राकृतत्वात् प्रत्येकं पट्टीविभक्तित्वापः ततोऽयमर्थः मूलप्रकृतीनां मध्ये मोहस्य मोहनीयस्थितेरुदीरणा अजघन्या चतुर्विधा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाध्रुवा च । तथा मोहनीयस्य जघन्या स्थित्युदीरणा सूक्ष्मसंपराय क्लेपकस्य स्वगुणस्थानकसमयादिकावहिका शेषे वर्तमानस्य प्रवति शेषकात् त्वजघन्या नामाशेषे वर्तमानस्य भवति । ततोऽन्यत्र सर्वत्राप्यजघन्या सा चोपशान्तमोहगुणस्थानकेषु न भवति ततः प्रतिपाते च प्रवति ततोऽसौ सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवा अभव्यानाम्, अध्रुवा भव्यानां, शेषा ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायाणां स्थित्युदीरणा । अजघन्या त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां जघन्या स्थित्युदीरणा क्लीणकपायस्य स्वगुणस्थानसमयाधिकावहिका शेषे वर्तमानस्य भवति शेषकात् त्वजघन्या सा चानादिः सदैव भावात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । नामगोत्रयोस्तु जघन्या स्थित्युदीरणा सयोगिकेवञ्चरमसमये सा चानादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । वेदनीयायुरजघन्या स्थित्युदीरणा द्विधा तद्यथा सादिरध्रुवा च तथा सर्वा हि वेदनीयस्य जघन्या स्थित्युदीरणो एकैन्द्रियस्य सर्वस्तोकस्थितिसत्कर्मणो वञ्च्यते ततस्तस्यैव समयान्तरे प्रवर्तमानसत्कर्मणोऽजघन्या ततः पुनरपि जघन्येति जघन्या । अजघन्या च सादिरध्रुवा च आयुषः पर्यन्तावहिकायां न प्रवति परमवोत्पत्तिसमये च प्रवति सा च सादिरध्रुवा च । तथा सर्वासांप्रकृतीनां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यवहिका द्विधा द्विप्रकारा यथा सादयो ध्रुवाश्च तथाहि सर्वेषामपि कर्मणामायुर्वर्जानामुत्कृष्टा स्थित्युदीरणा मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टः संक्षेपे वर्तमानस्य कियत्कात्वं प्राप्यते । ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततः पुनरपि समयान्तरे उत्कृष्टा संक्षेपे विशुद्धा प्रायः प्रतिसमयमन्यथाभावात् ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे । जघन्या च द्विधा प्रागेव ज्ञाविता अयुषां तु विकल्पत्रये युक्तिः प्राक्तन्येव प्रायोऽवसेया । तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साद्यनादिरूपणा ।

संप्रत्युत्तरविषयां तां चिकीर्षुराह ।

मिच्छतस्तच्चञ्छा, अजहृष्ठा ध्रुवं उदीरणाण तिहा ।

सेसविगप्पा दुविहा, रावविगप्पाय सेसाणं ॥१५५॥

मिथ्यात्वस्य अजघन्या स्थित्युदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाध्रुवा च । तत्र मिथ्यादृष्टेः प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतो मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितौ समयाधिकावहिका शेषायां जघन्या स्थित्युदीरणा सादिरध्रुवा च सम्यक्त्वाच्च प्रतिपतितो जघन्या सा च सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवे अजघन्यव्यापेक्षया । तथा ध्रुवोदीरणानां पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिकेवज्ञदर्शनावरणपञ्चविधान्तरायतैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्यिरास्थिराशुभाशुभगुरुघुनिर्माणख्यानामजघन्या स्थित्युदीरणा त्रिधा । तत्र प्रथमानादिध्रुवाध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकचक्षुरचक्षुरवधिकेवज्ञदर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्लीणकपायस्य स्वगुणस्थानकसमयाधिकावहिका शेषे वर्तमानस्यास्थित्युदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च । शेषा सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः सदैव ज्ञावात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तैजससप्तकादीनां च त्रय-

स्त्रिशत्संख्याकानां नाम च प्रकृतीनां जघन्या स्थित्युदीरणा सयोगिकेवञ्चरमसमये सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । एतासामेव मिथ्यात्वादिप्रकृतीनामप्युत्तरांशसंख्याकानां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यवहिका द्विप्रकारास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथा ह्येतासामुत्कृष्टा स्थित्युदीरणा मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टे संक्षेपे वर्तमानस्य कियत्कात्वं वञ्च्यते ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे जघन्या च प्रागेव ज्ञाविता (सञ्चविकल्पा य संषाणं ति) शेषाणां शेषप्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यरूपा विकल्पास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साद्यध्रुवत्वं चा ध्रुवोदयत्वो-ज्ञावनीयम् कृता साद्यनादिरूपणा ॥

संप्रत्युत्तरस्य स्वामित्वस्य च प्रतिपादनार्थमाह ॥

अप्पाथो सामित्तं, पिण्ड संक्रमे जहा नवरि ॥

तच्चेइमु निरइयगई, एवाविनिमुहिद्धिम्मखीईमु ॥१५६॥

अप्पाच्छेदः स्वामित्वं च यथा स्थितिसंक्रमेऽभिहितं तथैवाप्राप्यवगन्तव्यं नवरमयं विशेषसंक्रमकरणे तदावेदेष्वपि स्थितिसंक्रम उक्तः । उदयाभावेऽपि संक्रमस्य ज्ञावात् । उदीरणा पुनरियं तदुदयेव वेदितव्या । उदयाभावे उदीरणाया अज्ञावात् । इदमपि संक्षिप्तमुक्तमिति किञ्चिद्विशेषतो ज्ञायते । तत्र येषां कर्मणामुदये सति वन्धोत्कृष्टा स्थितिस्तेषां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयतैजससप्तकवर्णादिविंशतिनिर्माणस्यिराशुभागुरु वधुमिथ्यात्वपरो-शकपायत्रसवादपर्याप्तप्रत्येकदुःखरुजगनादेयायशः कीर्तिवैक्रियसप्तकपञ्चेन्द्रियजातिर्हुंरोपघातपराधातोच्चासतपो-द्योताशुनविहायोगतिनीचैर्गोत्ररूपाणां परमशीतिसंख्यानां वन्धवहिकायामतीतायामुदयावहिकात् उपरितर्ना सर्वापि स्थितिः उदीरणाप्रायोग्या केवलं तानि कर्माणि वेदयमानानां वेदितव्या । उदयसत्तेवोदीरणाया अज्ञावात् । वन्धावहिकारहिता च सर्वास्थितिः । इह आवहिकाद्विकरूपोऽप्पाच्छेदस्तदुदयवन्तस्तुदीरणा स्वामिनः येषां तु कर्मणां मनुजगतिसातवेदनीयस्थिरादिपट्टकहास्यादिपट्टकवेदत्रयशुनविहायोगतिप्रथमसंस्थानपञ्चकप्रथमसंहननपञ्चकोच्चैर्गोत्ररूपाणामेकोनस्त्रिशत्संख्याकानामुदये सति संक्रमेणोत्कृष्टा स्थितिः । तेषामावहिका त्रिकहीना सर्वा स्थितिरुदीरणा प्रायोग्या केवलं तानि कर्माणि वेदयमाना वेदितव्या अत्र वन्धावहिका संक्रमावहिकारहिता च सर्वा स्थितिर्यत्स्थितिरीह आवहिकात्रिकरूपोऽप्पाच्छेदस्तदुदयवन्तस्तुदीरणास्वामिनः । एवमुत्तरत्रापि यावत् यावोत्तुदीरणाया अयोग्यः कावस्तावानप्पाच्छेदस्तदुदयवन्तस्तुदीरणास्वामिनो वेदितव्याः । तथा सप्ततिसागरोपमकोटीप्रमाणा मिथ्यात्वस्य स्थितिर्मिथ्यादृष्टिना सताद्धा च तताऽन्तर्मुहूर्तकात् यावन्मिथ्यात्वमनुभूय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ततः सम्यक्त्वे सम्यङ्मिथ्यात्वे चान्तमुहूर्तानां मिथ्यात्वस्थितिः सकदा-मपि संक्रमयति संक्रमावहिकायां चातीतायामुदीरणा योग्या तत्र संक्रमावहिकातिक्रमेपि सान्तर्मुहूर्तो नैव ततः सम्यक्त्वमनुभवतः सम्यक्त्वस्यान्तर्मुहूर्तानां सप्ततिसागरोपमकोटीकोटिप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणा योग्या ततः कश्चित् सम्यक्त्वेप्यन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपाद्यते ततः सम्यग्मिथ्यात्वमनुभवतः सम्यङ्मिथ्यात्व-

स्यान्तर्मुहूर्तं द्विकोना सन्ततिसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवति । तथा आहारक-सप्तमप्रमत्तेन सता तद्योग्योत्कृष्टसंज्ञेनोत्कृष्टस्थितिकं वरु तत्काहोत्कृष्टस्थितिकं मूलप्रकृत्यजिन्नप्रकृत्यन्तरद्विकं च तत्र संक्रमितमतस्तत्सर्वोत्कृष्टा तत्तत्सागरोपमकोटाकोटीस्थि-निकं जातं वयानन्तरं चान्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य आहारकशरीर-मारभते । तच्चारम्भमाणा दृग्द्वयुपजीवनेनैतत्सुख्यजावतः प्रमादजागमवति ततस्तस्य प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरमुत्पा-दयतः आहारकसप्तस्यान्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टास्थितिरुदीरणा-योग्या । अत्र प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरारम्भत्वात् उत्कृ-ष्टस्थित्युदीरणा स्वामित्वप्रमत्तसंयत एव वेदितव्या । शेष-प्रकृतीनां सूत्रकृदेव विशेषमाचष्टे (निरयगणवाचित्ति) नरक-गतेरपिशब्दात् नरकानुपूर्व्याश्च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वा उत्कृष्टां स्थितिं वच्चा उत्कृष्टस्थितिबन्धानन्तरं चान्तर्मु-हूर्तं व्यतिक्रान्ते सति तिसृषु अधस्तनपृथ्वीषु मध्ये अन्य-तरस्यां समुत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये नरकगतेरन्तर्मुहूर्तहीने सर्वापि स्थितिर्विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा उदी-रणा योग्या भवति । नरकानुपूर्वीं चापान्तराद्वगतौ समय-त्रये यावदुत्कृष्टास्थितिरुदीरणायोग्या भवति । अधस्तन-पृथिवीत्रयग्रहणे किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते । इह नरकग-त्यादीनामुत्कृष्टां स्थितिं वप्नन् अवश्यं कृष्णक्षेत्र्यापरिणा-मोपेतो भवति कृष्णक्षेत्र्यापरिणामः पञ्चमपृथिव्यामुत्पद्यते । मध्यमकृष्णक्षेत्र्यापरिणामः पष्ठपृथिव्यामुत्कृष्टकृष्णक्षेत्र्या परि-णामः सप्तमपृथिव्यामित्यधस्तनपृथिवीत्रयग्रहणं कृतम् ॥

देवगतिदेवमण्डुआ-ण्डुपुत्रि आयावविगजसुहृमतिगे ।

अंतोमुहूर्तजागा, ताव ए गूर्णतदुक्कस ॥ ३५७ ॥

देवगतिदेवानुपूर्वामनुप्यानुपूर्वीणामातपस्य विकल्पत्रिकस्य द्विन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिरूपस्य सूक्ष्मत्रिकस्य सूक्ष्म-साधारणापर्याप्तकृष्णस्य स्वस्वोदये वर्त्तमाना अन्तर्मुहूर्त-जागा उत्कृष्टा स्थितिवन्ध्यावसायानन्तर्मुहूर्तं काष्ठं याव-त्परिजृप्ताः सन्तस्तावद्वानामन्तर्मुहूर्तानां तत्तदुत्कृष्टां देव-गत्यादिना उत्कृष्टां स्थितिमुदीरयन्ति । इयमत्र भावना । इह कश्चित् तथाधिधपरिणामविशेषभावतो नरकगतेरुत्कृ-ष्टां स्थितिं दशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणां वरुमारभते ततस्तस्यां देवगतिस्थितौ वध्यमानायामावद्विका उपरि व-न्ध्यावद्विकाहीना आवद्विकामावहीना जाता देवगतिं च व-ध्नन् जघचैषाप्यन्तर्मुहूर्तं काष्ठं यावत् वध्नाति वन्धानन्तरं च काष्ठं कृत्वा अनन्तरसमये देवो जातस्ततस्तस्य देवत्वमनुभ-वतो देवगतिरन्तर्मुहूर्तानां विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्र-माणा उत्कृष्टा स्थित्युदीरणायोग्या भवति । ननुक्तयुक्त्यनु-सारेणावद्विकाधिकान्तर्मुहूर्तानां प्राप्नोति कथमुच्यते अन्तर्मु-हूर्तानेति नैप दोषः यत आवद्विका प्रक्षेप्येति तदन्तर्मुहूर्तमेव केवञ्च गृहान्तरमवगन्तव्यमित्येवं देवानुपूर्व्या अपि वाच्यम् । तथा कश्चिन्नरकानुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं विशतिसागरोपम-कोटाकोटीप्रमाणं वच्चा ततः शुजपरिणामविशेषतो मनुप्या-नुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं पञ्चदशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणं वरुमारभते ततस्तस्यां मनुप्यानुपूर्व्या स्थितौ वध्यमानायामा-वद्विकायामुपरि वन्ध्यावद्विकाहीनामावद्विकामुपरितनीं सक-लामपि नारकानुपूर्वीं स्थितिं संशमयति ततो मनुप्यानुपूर्व्या अपि विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा स्थितिरावद्विका-मावहीना जाता मनुप्यानुपूर्वीं च वध्नन् जघन्याप्यन्तर्मुहूर्तं

काष्ठं यावद्भवति तच्चान्तर्मुहूर्तमावद्विकोनविंशतिसागरोपम-कोटाकोटीप्रमाणा उदीरणा योग्या । ननु मनुप्यगतेरपि पञ्चदश सागरोपमकोटाकोट्येवबन्धेनोत्कृष्टा स्थितिः प्राप्यते तथा मनुप्यानुपूर्व्या अपि नत्वेकस्या अपि विंशतिस्तत उभयोरपि संक्रमोत्कृष्टे संक्रमोत्कृष्टत्वात् विशेषे च कथं मनुप्यगतेरिव मनुप्यानुपूर्व्या अपि आवद्विकात्रिकहीनोत्कृष्टा स्थितिरुदि-रणायोग्या न भवति तत्र युक्तं मनुप्यानुपूर्व्या अनुदयसंक्रमो-त्कृष्टत्वात् तदुक्तं “ मण्डुआण्डुपुत्रिमीसग, आहारग देवजु-अवविगज्जाणि । सुहृमा तिगं तिक्व अणुदय संक्रमण उक्कासा,, अनुदयः संक्रमोत्कृष्टानां च जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तानाया एवो-त्कृष्टस्थितेरुदीरणायोग्यत्वात् मनुप्यगतिस्तुदयसंक्रमो-त्कृष्टा तदुक्तं “ मण्डुयगई साईयं सम्मं विरहा सइय उवेय सुन । खगई रिसम चउरंगइपणुअ उदसंकमुकोसा” ततस्त-स्या आवद्विकात्रिकहीने चोत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भव-ति एवमातपादीनामप्यन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणा योग्या भवतु आतपानामनुबन्धोत्कृष्टं ततस्तस्य स्थितानां प्रकृतीनामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवतु आतपानामनुबन्धोत्कृष्टा ततस्तस्य बन्धोदयावद्विकाद्विक्रपहिते चात्कृष्टस्थितिरुदीरणा प्रायोग्या भावनीया । ननु अनुदयसं क्रमोत्कृष्टा स्थितानां प्रकृतानामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टास्थितिरुदी-रणा योग्या भवतु कथमुच्यते अन्तर्मुहूर्तानेति उच्यते इह देव एवोत्कृष्टे संक्षेत्रे वर्त्तमान एकेन्द्रियाणामेकेन्द्रियप्रायो-ग्याणामातपस्थावरैकेन्द्रियजातीनामुत्कृष्टां स्थितिं वध्नाति ना ऽन्यः स च तां बध्वा तत्रैव देवजघे अन्तर्मुहूर्तं काष्ठं यावत् अवति-ष्ठते ततः काष्ठं कृत्वा बादरपृथ्वीकायिकेषु मध्ये समुत्पद्यते समु-त्पन्नस्तन् शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तः आतपनामोदये वर्त्तमानस्त-दुदीरयति तत एवं सति तस्यान्तर्मुहूर्तं नैवोत्कृष्टा स्थितिरु-दीरणा योग्या न भवति आतपग्रहणं चोपलक्षणं तेनान्यासा-मपि स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकविकितिर्यग्विद्विकौदारिकसप्तका-न्यसंहनननिजापञ्चकरूपाणामेकोनविंशतिसंख्याकानामनुद-यवन्धोत्कृष्टानामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या वेदितव्या । तत्र स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकविकानां प्रावना कृता शेषाणां क्रियते । तत्र नारकस्तिर्यग्विद्विकौदारिकसप्तकान्यसं-हननानामुत्कृष्टां स्थितिं वध्वा ततो मध्यमपरिणामस्तत्र तत्र चान्तर्मुहूर्तं गते सति निजोदये उत्कृष्टोदीरणां करोति ।

तिर्ययरस्स पद्धामं, खिज्जमे जहन्नेगे इत्तो ।

थावर जहन्नेसंते, ए समं आहिगं व बंधंते ॥ ३५८ ॥

गंतूणावद्विमित्तं, कसाय वारसगजय दुंगंठाणं ।

निहा य पंचगस्स य, आया उज्जो य नामस्स ॥ ३५९ ॥

इह पूर्व तीर्थकरनाम्नः स्थितिशुनैरभ्यवसायैरपवर्त्यापवर्त्य पठ्योपमासंख्येयभागमात्रा शेषीकृता ततोऽनन्तरसमये उत्प-न्नकेवलज्ञानः स तामुदीरयति उदीरयतश्च प्रथमसमये उ-त्कृष्टा उदीरणा सर्वदैव च इयन्मात्रैव स्थितिरुत्कृष्टा तीर्थकर-नामतः उदीरणायोग्या प्राप्यते नाधिकेति । तदेवमुत्कृष्टस्थि-त्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति जघन्यस्थित्युदीरणा-स्वामित्वमाह । (जहन्नेगेऽत्ति) इत ऊर्ध्वं जघन्ये जघन्य-स्थित्युदीरणायाः स्वामित्वमजिधीयते प्रतिज्ञातमेव निर्वाह्य-ति । (जावसजहन्नेत्यादि) स्थावरस्य सतो ऽसज्जघन्यस्थित्यु-दीरणा सर्वस्तोकं स्थितिसत्कर्मा तेन समधिकं वा मनागमात्रे-

णाग्निनवकर्मा स एव जघन्यस्थितिकर्मा स्थावर एकैन्द्रियो वध्नन् बन्धावहिकायामतीतायामित्यर्थः । आद्य द्वादशकपायमयजुगुप्सानिष्ठापश्चात्तपोद्योतनाम्नामेकविंशतिप्रकृतीनां जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति द्वाहातपोद्योतवर्जानामेकोनविंशतिप्रकृतीनां ध्रुववन्धित्वादातपोद्योतयोस्तु प्रतिपञ्जाज्ञावात् अन्यत्र जघन्यतरा स्थितिर्न प्राप्यते ततः एकैन्द्रिय एव यथोक्तस्वरूपम् । आसां प्रकृतीनां जघन्यस्थित्युदीरणास्वामी ।

एगिन्दिय जोग्गाणं, इयरा धत्त आझिगं गंतु ।

एगिन्दियगए त-ट्टिय जाण मवि एव्वं ॥ १६० ॥

एकैन्द्रियाणामेव उदीरणा संप्रति या योग्याः प्रकृत्यस्ता एकैन्द्रिययोग्याः । एकैन्द्रिया जातिस्यावराः सूक्ष्मसाधारणनामानस्तासामेकैन्द्रियो जघन्यास्मिन् स्थितिः सत्सत्कर्मा इतरा एकैन्द्रियजात्यादिप्रतिपञ्चता द्वीन्द्रियजात्यादिकाः प्रकृतीर्वन्नाति । तद्यथा एकैन्द्रियजातिद्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातिस्थावरसूक्ष्मसाधारणानां त्रसवाद्-प्रत्येकनामानि ततः एकैन्द्रियजात्यादीन् वन्नाति ततो बन्धावहिकां गत्या अतिक्रम्य बन्धावहिकायाश्चरमसमये एकैन्द्रियजात्यादीनां जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । इयमत्र ज्ञावना एकैन्द्रियः सर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा द्वीन्द्रियजातीः सर्वा अपि परिपाठ्या वन्नाति ततस्तावद्वन्धानन्तरमेकैन्द्रियजातिर्वद्भुमारभते ततो बन्धावहिकायाश्चरमसमये पूर्ववद्धायास्तस्या एकैन्द्रियजातिजघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । इह बन्धावहिकाया अनन्तरसमये बन्धावहिका प्रथमसमयवद्धा । अपि च ता उदीरणाभायान्ति ततो जघन्या स्थित्युदीरणा न प्राप्यत इति कृत्वा बन्धावहिकाश्चरमसमये इत्युक्तं यावत् कावेन प्रतिपञ्चताः प्रकृतीर्वन्नाति तावत्ता कावेनान्यूनं एकैन्द्रियजातिस्थितिर्भवति ततस्तां कतरा प्राप्यते, इति प्रतिपञ्चतप्रकृतिबन्धोपादानम् । एवं स्थावरसूक्ष्मसाधारणानामपि ज्ञावना कर्त्तव्या केवलमेतेषां प्रतिपञ्चताः प्रकृतयः त्रसवाद्प्रत्येकनामानो वदितव्याः । (एगिन्दियागणत्ति) जातीनामपि द्वीन्द्रियादिजातीनामपि एवं पूर्वोक्तप्रकारेण एकैन्द्रियादागतस्तत्स्थितिक एकैन्द्रिययोग्यतया जघन्यस्थितिका जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । अत्रापि ज्ञावना । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिः सत्कर्मा एकैन्द्रियजवाद्भुवृत्य द्वीन्द्रियपु मध्ये समुत्पन्नस्ततः पूर्ववद्धां द्वीन्द्रियजातिमनुजवितुमारभते । अनुजवप्रथमसमयादारभ्य च एकैन्द्रियजातिर्दीर्घं काळं वद्भुं लग्नस्ततस्तथैव त्रीन्द्रियजातिर्वद्भुमारभते ततो बन्धावहिकायाश्चरमसमये तस्या द्वीन्द्रियजातिरेकैन्द्रियजातिभयोपार्जितस्थितिसत्कर्मापेक्षया, अन्तर्मुहूर्तं चतुष्टयबन्धावहिकाचरमसमये ग्रहणे च कारणं प्रागेयोक्तम् । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजात्योरपि ज्ञावना कार्या ।

वेयाणियनो कसाया, रुम्मत्तसंघयणपंचनीणाण ।

तिरिय पुगअयसपुजगणा, पुज्जाणं च संतिगए ॥ १६१ ॥

सातासातवे नीयहास्यरत्नरतिशोकपर्याप्तकान्तिमपञ्चसंहनननीत्रैर्गोत्रतिर्यगातिर्यगानुपूर्व्ययशः कीर्त्तिजुर्गेगानादेयरूपाणामष्टादशप्रकृतीनां संक्षिपञ्चन्द्रियगते जघन्या स्थित्युदीरणा । ज्ञावना त्वियम् । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा

एकैन्द्रियजवाद्भुवृत्य पर्याप्तसंक्षिपञ्चन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नः उत्पत्तिप्रथमसमयादारभ्य च सातवेदनीयमनुजवन् असातवेदनीयं वृहत्तरमन्तर्मुहूर्तं काळं यावत् वन्नाति ततः पुनरपि सातं वद्भुमारभते ततो बन्धावहिकायाश्चरमसमये पूर्ववद्धस्य सातवेदनीयस्य जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति एवमसातवेदनीयस्यापि छष्ट्यं केवलं सातवेदनीयस्थाने असातवेदनीयमुच्चारणीयम् । असातवेदनीयस्य सातवेदनीयमिति हास्यरत्नरससातवद्भावना कार्या आसमाप्तम् । अपयोक्तकम् नाम एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा एकैन्द्रियभवाद्भुवृत्य पर्याप्तसंक्षिपञ्चन्द्रियमध्ये समुत्पन्न उत्पत्तिप्रथमसमयादारभ्य च पर्याप्तकनाम वृहत्तरमन्तर्मुहूर्तं काळं यावत् वन्नाति ततः पुनरपि अपर्याप्तकनाम वद्भुमारभते बन्धावहिकायाश्चरमसमये पूर्ववद्धस्यापर्याप्तकनाम्नो जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति संहननपञ्चकस्य तु मध्ये वेद्यमानं संहननं मुक्त्वा शेषसंहननं प्रत्येकं बन्धकावोऽतिदीर्घं वक्तव्यः । ततो वेद्यमानसंहननस्य बन्धे बन्धावहिकाचरमसमये स्थित्युदीरणा नीचैर्गोत्रमसातवद्वेदितव्यम् । तथा तैजस्कान्तिको वायुकायिको वादरसर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा पर्याप्तसंक्षितिर्यकपञ्चेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नस्ततो वृहत्तरमन्तर्मुहूर्तं काळं यावन्मनुजगतिं वन्नाति तद्वन्धानन्तरं च तिर्यगातिं वद्भुमारभते । तत आवहिकायाश्चरमसमये तस्यास्तिर्यगातिर्जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति एवं तिर्यगानुपूर्व्या अपि वक्तव्यं नवरमपान्तराद्वगतौ तृतीयसमये जघन्या स्थित्युदीरणा वाच्या अयशः कीर्त्तिजुर्गेगानादेयानां चासातवेद्यवज्ञावना कार्या केवलमिह प्रतिपञ्चप्रकृतीनां यशः कीर्त्तिजुर्गेगानां बन्धो वाच्यः ।

अमणागयस्स विरइअंत, सुरनरयगइउवंगाणं ।

अणुपुव्वीति समइग, नराण एगिंदिआ गयगे ॥ १६२ ॥

अमनस्कादसंक्षिपञ्चेन्द्रियाद्भुवृत्य देवेषु वा मध्ये समागतस्य सुरगतनरकगतिर्वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्ना स्वस्वायुर्देव्यस्थित्यन्तरे जघन्या स्थित्युदीरणा । एतदुक्तं ज्ञावति असंक्षिपञ्चेन्द्रियः सर्वजघन्यां सुरगतिस्थितिं बध्वा बन्धानन्तरं च दीर्घकाळं तत्रैव स्थित्वा देवेषु नारकेषु वा मध्ये पत्योपमासंख्येयभागमात्रायुःस्थितिकः समुत्पन्नस्ततस्तस्य देवस्य नारकस्य वा स्वस्वायुपश्चिरस्थित्यन्ते चरमसमये वर्त्तमानस्य यथायोगं देवगतिनरकगतिवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नां जघन्या स्थित्युदीरणा स एवासंक्षिपञ्चेन्द्रियो देवस्य नरकस्य वा भवस्यापान्तराद्वगतौ वर्त्तमानो यथासंख्यं देवानुपूर्वान्नरकानुपूर्व्योश्च तृतीयसमये जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । (नराण एगिंदिआगयगेत्ति) एकैन्द्रियः सर्वजघन्यमनुप्यानुपूर्वीस्थितिः सत्कर्मा एकैन्द्रियभवाद्भुवृत्य मनुष्येषु मध्ये उत्पद्यमानोऽपान्तराद्वगतौ वर्त्तमानो मनुप्यानुपूर्वीस्तृतीयसमये जघन्यास्थित्युदीरणास्वामी ज्ञावति ।

समया हिगइगाए, पढमट्टिअओ सेसवइगाए ।

मिच्छत्ते वेरासु य, संजइनासु वि य सम्मत्ते ॥ १६३ ॥

इह अन्तरकरणे कृते अद्रस्तनी स्थितिः प्रथमा स्थितिरित्युच्यते । उपरितनी तु द्वितीयति । तत्र प्रथमस्थितेः शेषवेद्यायां समयाधिकावहिकाप्रमाणायां मिथ्यात्ववेदत्रिकसंज्वहनचतुष्टयं सम्यक्त्वानां जघन्यस्थित्युदीरणा भवति नवरं सम्यक्त्वसंज्वहनद्वययोः कृते उपशमे वा जघन्या स्थित्युदीरणा छष्ट्या ।

पद्मासंख्यजागृदए, एगिदिआगए मिस्स ।

वेसत्त जागवेउ-दिआए पवेणस्स तस्स ॥३६४॥

पल्योपमासंख्येयभागान्शुद्धये एकै सागरोपमं तावन्मात्रं सम्यग्मिथ्यात्वस्थितिसत्कर्मो एकैन्द्रियजनवाहुदृत्य संज्ञिप-
ञ्चेन्द्रियमध्ये समयतस्तस्य यतः समयादारभ्य अन्तर्मुह-
त्तानन्तरं सम्यङ्मिथ्यात्वस्योदीरणपगमिष्यति तस्मिन्स-
म्यङ्मिथ्यात्वप्रतिपन्नस्य चरमसमय सम्यङ्मिथ्यात्वस्य
जघन्या स्थित्युदीरणा एकैन्द्रियस्तत्कर्मणो जघन्यस्थितिसत्क-
र्मणश्च सकाशाद्घोवर्तमानं सम्यङ्मिथ्यात्वमुदीरणयोग्यं
न भवति तावन्मात्रस्थितिके तस्मिन्नवश्यं मिथ्यात्वोदयसम्भ-
वस्तद्वन्नसंभवात् । तथा यैः समभिर्जागंस्तागरापम ज-
वाति तौ सौ सप्तनागौ यस्य वैक्रियपट्कस्य वैक्रियशरीरवै-
क्रियसंघातवैक्रियवन्नचतुष्टयस्य तद्वद्विसप्तजागैर्वैक्रियं
ततो विशेषणसमासः प्राकृतत्वात् स्त्रीत्वनिर्देशः । इहापि
च " पल्लासंख्यभागेण " इत्यनुवर्तते ततश्च द्विसप्तजागैर्वै-
क्रियपट्कस्य पल्योपमासंख्येयभागहीनस्य पवनस्य वादर-
वायुकायिकस्य तस्य वैक्रियपर्यन्तसमये जघन्या स्थित्युदीरणा ।
एतदुक्तं भवति वादरवायुकायिकः पल्योपमासंख्येयभागही-
नसागरोपमद्विसप्तजागप्रमाणवैक्रियपट्कस्य जघन्यस्थिति-
सत्कर्म बहुशो वैक्रियमारभ्य चरमसमये वैक्रियारम्भे चरम-
समये वर्तमानो जघन्यस्थित्युदीरणं करोति अनन्तरसमये
च वैक्रियपट्कमेकैन्द्रियसत्कर्म जघन्यपट्कमपेक्षया स्तोक-
तरमिति कृत्वा उदीरणयोग्यं न भवति । किंतुद्वयना-
योग्यम् ।

चउरुवसमत्तपेम्मं, पञ्चामिच्चं खवेतु तेत्तीसा ।

उक्कोससंजमप्पा, अंते सुतणुउवंगाणं ॥३६५॥

संसारपरिजन्मणेन चतुरो वाराण् प्रेम मोहनीयमुपजगम्य
ततो मिथ्यात्वमुपवृत्तान्मेतत् सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं
क्रापितं कृपयित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिको देवो जातः ।
ततो देवजवाह्युत्वा मनुष्येषु मये समुत्पन्नस्ततो वर्षाप्रका-
नन्तरं तत्समयसंयमप्रतिपन्नेऽप्रमत्तभावे चाहारकसप्तकं
वर्षास्ततो देशानां पूर्वकोटिष्वत्यसंयमं परिपाक्षितचांस्ततो
देशानपूर्वकोटिपर्यन्ते आहारकशरीरं कृत्वा (सुतणुत्ति) आहार-
कशरीरम् (उवंगत्ति) आहारकाङ्गे (पाङ्गे बहुवचनादाहार-
कवन्नचतुष्टयाहारकसंघातपरिग्रहः तेषां जघन्यां स्थित्युदी-
रणां करोति इह मोहोपशमं कुर्वन् शेषनामकर्मप्रकृतीनां
घातादिभिः प्रभूतं स्थितिसत्कर्म घातयति । देवजवे नापव-
र्त्तनाकरणेनापवर्तयति ततः आहारकसप्तकं वन्धकावे
स्तोकमेव स्थितिसत्कर्म संक्रमयति ततो देशोनपूर्वकोटि-
पादानम् ।

अनुमत्थ खीणरागे, चउदसंसमयाहि गासिगड्डिइए ।

सेसाणुदीरणंते, निजमुहुत्तो तिईकाहो ॥३६६॥

अवस्थक्कीणरागस्य पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरवधिकेवद-
र्शनादरणपञ्चविधान्तरायवृत्तणानां चतुर्दशप्रकृतीनां सम-
याधिकावहिका शेषायां स्थितौ जघन्या स्थित्युदीरणा शे-
षाणां च प्रकृतीनां मनुजगतिपञ्चेन्द्रियजातिप्रथमसंहननौ-
दारिकसप्तकसंस्थानपट्कोपघातप्रशस्ताप्रशस्तविहायांपति
त्रसवादपर्याप्तप्रत्येकशुभगसुखरादेययशःकीर्त्तितीर्थकरोच्चै-
गांत्रवृत्तणानां चात्रिंशत्प्रकृतीनां पूर्वोक्तानां च नाम ध्रुवो-

दीरणायां त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतीनां सर्वसंख्यया पञ्चषष्टिसंख्या-
कानां स्यांगिकेवद्वचरमसमये जघन्या स्थित्युदीरणा तस्याश्च
जघन्यायाः काहो निजमुहुत्तोऽन्तर्मुहुत्तमित्यर्थः । आयुषाम-
प्युदीरणान्ते जघन्या स्थित्युदीरणा । संप्रति भागोदीरणाव-
सरस्तत्र च इमे अर्थाधिकारास्तद्यथा संज्ञाशुभाशुजविपाक-
सूत्रनार्थमाह ।

आणुजागृदीरणए, सन्ना य शुजाशुजविजागो य ।

आणुजागर्वधजणिआ, ताणत्तं पक्खा चेमे ॥३६७॥

अनुभागोदीरणयां संज्ञाशुभाशुजविपाकश्च यथा शत-
काख्ये ग्रन्थे अनुजागा वन्धात्राभिधानावसरं जणितास्तथा
ऽत्रापि छप्य्याः । तत्र संज्ञासंज्ञिद्विजेदात् स्थानसंज्ञा घाति
संज्ञा च । संज्ञा चतुर्विधा एकस्यानको द्विस्थानकस्त्रिस्था-
नकश्चतुःस्थानकश्च । घातिसंज्ञा त्रिप्रकारा तद्यथा सर्व-
घाती देशघाती अघाती च । तथा शुजकर्मणामनुजागः क्षीर-
खण्डोपमः । अशुजकर्मणां त्वशुभघाति घोषातकीनिस्वरसो-
पमः । एषा च स्थानसंज्ञा घातिसंज्ञा शुजाशुजप्ररूपणा च
प्रागनुजागसंक्रमाभिधानावसरं सप्रपञ्चं कृतेति न त्रयो-
विज्ञायते । विपाकश्चतुर्विधः पुद्गलविपाकः क्षेत्रविपाको जव-
विपाको जीवविपाकश्च । तत्र पुद्गलानधिकृत्य यस्य रसस्य
विपाकोदयः स पुद्गलविपाकः । स च संस्थानपट्कसंह-
ननपट्कातपशरीरपञ्चकाङ्गेपाङ्गत्रयोद्योतनिर्माणस्थिरास्थि-
रवणोदिचतुष्काशुरुन्नघुज्जाशुजप्रघातोपघातप्रत्येकसाधार-
णनाम्ना पट्विंशत्प्रकृतीनामवगन्तव्यः । तथाहि संस्थाने
नामादीनि औदारिकादिपुद्गलानेवाधिकृत्य स्वविपाकमुप-
दर्शयन्ति तत आसां रसः पुद्गलविपाक एव । नन्वनया युक्त्याऽ
रत्योरत्योरपि रसः पुद्गलविपाक एव प्राप्नोति । तथाहि
कण्टकादिसंस्पर्शादरतिविपाकोदयो भवति स्रक्चन्द-
नादिसंस्पर्शानु रतेः तत्कथं स नोक्तः । उच्यते रत्यराति-
विपाकस्य पुद्गलव्यजिचारात् । तथाहि कण्टकादिसंस्पर्श-
व्यतिरेकेऽपि प्रियस्मरणादिना कदाचित्पुपरत्योर्विपाकादयो
दृश्यन्ते ततोऽनयोरनुभागजीवविपाक एव युक्तो न पुद्गल-
विपाक एवं क्रोधादिविपाको प्रावनीयः । उक्तं च ।

अरइ रईणं उदयो किन्न जवे पोम्माणानि संपप्पा ।

अण्णुदेहि विकसो एव फोहाइयाणं पि ॥

अस्याश्चाङ्गरगमिनिका । अरतिरत्योरुदयो विपाकोदयः
पुद्गलान् प्राप्य किन्न भवति जवत्येवेति भावः । ततः कथं
तयोः रसपुद्गलविपाको नोच्यन्ते अत्राचार्यः काङ्का प्रत्यु-
त्तरमाह (अण्णुदेहि वि कसो) अत्र सप्तम्यर्थे तृती-
या ततोऽयमर्थः । अस्पृष्टेष्वपि पुद्गलेषु किं न तयोरत्यरत्यो
विपाकोदयो भवति भवत्येवेति भावः । ततः पुद्गलव्यभिचा-
रात् तयो रसपुद्गलविपाको न भवति किं तु जीवविपाक एव
एवं क्रोधादीनामपि वाच्यम् । तथा क्षेत्रमधिकृत्य यस्य रस-
स्य विपाकोदयः स रसः क्षेत्रविपाकः । स च चतसृणामा-
नुपूर्वाणामवगन्तव्यः । तथा भवमधिकृत्य यस्य रसस्य
विपाकोदयः स रसो भवविपाकः स च चतुर्णामायुषामव-
सेयः । अथोच्यते ततः कथं तासां रसो जवविपाको नाजि-
धीयते तदयुक्तं व्यजिचारात् । तथाहि आयुषां स्वजवमन्त-
रेण परजवे संक्रमेणाप्युदयो भवति ततः सर्वथा स्वजवाव्य-
जिचारात्तानि भवविपाकान्युच्यन्ते गतीनां पुनः परभवेऽपि
संक्रमेणोदयो भवति ततः स्वजवव्यभिचारात् न ता जव-

विपाकशून्याः । उक्तं च “ आञ्जवभवविवागाई गईत आञ्ज-
स्स परञ्जवे जम्हा । नो सञ्जवा वि उदञ्जो गईण पुण संक-
मेणाट्टि ” सुगमा शेषाणां त्वष्टसप्ततिसंख्यानां प्रकृतीनां
जीवविपाको रसः जीवमधिकृत्य विपाको यस्यासौ जीव-
विपाकः (नाणत्तं पञ्चयामेत्ति) नानात्वं विशेषो यत्तत्र शत-
काख्ये ग्रन्थे अनुज्ञागवन्धेनोक्तं तदिह वक्ष्ये उक्तस्य च वि-
शेषमित्यर्थस्तथा तत्र बन्धमाश्रित्य अन्ये एवं मिथ्यात्वादयः
प्रत्ययाः उक्ताः । इह उदीरणामाश्रित्य अन्ये एवं वक्ष्यमाणा
ज्ञातव्याः तत्र नानात्वरूपणार्थमाह ।

मीसुदुट्टाणे सञ्जवाइ, दुट्टाणे एगट्टाणे य ।

सम्मतमंतरायं च, देसघाई अचक्खुअ ॥ २६८ ॥

सम्यङ्मिथ्यात्वं स्थानसंज्ञामधिकृत्य त्रिस्थानकं द्विस्थान-
करसोपेतं घातिसंज्ञामधिकृत्य सर्वघातिसम्यक्त्वं पुनरुत्कृष्टो-
दीरणामधिकृत्य त्रिस्थानकरसोपेतं जघन्योदीरणां त्वधिकृत्य
एकस्थानकं घातिसंज्ञामधिकृत्य च देशघाति वेदितव्यम् ।
एतच्च तत्र सर्वथा नोक्तं किंत्विहैव यत्र तत्रानुसारेण भागव-
न्धमाश्रित्य शुभाशुभप्ररूपणा कृता । नच सम्यक्त्वसम्यङ्मि-
थ्यात्वयोर्वन्धः संजवति तत एतद्वर्जा एव तत्राशुभप्रकृतयो
निर्दिष्टाः उदीरणा त्वेतयोरपि भवति तत इह विशेषेणैव तयो-
रुपादानम् । तयान्तरायपञ्चकप्रकारम् । उत्कृष्टमनुभागोदीर-
णामधिकृत्य त्रिस्थानके एकस्थानके च घातिसंज्ञामधिकृत्य
देशघाति वेदितव्यम् । बन्धं प्रतीत्य पुनश्चतुःप्रकारेऽपि रसस्त-
द्यथा-चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । अच-
क्षुर्दर्शनं घातिसंज्ञामधिकृत्य देशघाति ।

गाणेषु चउसु अपुमं, हुंठाणे कक्खरुचगुरुक्कं च ।

आणुपुण्णीओ तीसं, नरतिरियगंत जोग्गा य ॥ २६९ ॥

नपुंसकवेदो बन्धं प्रतीत्य त्रिप्रकारे रसे । तद्यथा चतुःस्थानके
त्रिस्थानके द्विस्थानके च । अत्र तूत्कृष्टमनुभागोदीरणामधि-
कृत्य चतुःस्थानके अनुत्कृष्टं त्वधिकृत्य चतुःस्थानके त्रिस्था-
नके एकस्थानके च । ननु बन्धभावे कथमुदीरणायामेकस्था-
नको रसो नपुंसकवेदस्य प्राप्यते उच्यते क्लेषणाकाले रस-
घातं कुर्वतः तस्य एकस्थानकस्यापि रससंज्ञवात् । तथा
कर्कशनाम गुरुनाम च बन्धं प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके
द्विस्थानके च । इह त्वनुज्ञागोदीरणामधिकृत्य द्विस्थानके तथा
चतस्र आनुपूर्व्यो यावच्चरतिरश्वासुदयं प्रति एकान्तयोग्यास्त्रि-
शतं प्रकृतयस्तद्यथा-मनुष्यायुस्तिर्यगायुर्गतिर्मनुष्यगतिरेक-
न्द्रियजातिर्द्विन्द्रियजातिर्त्रिन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियजातिश्चो-
दारिकसप्तकम् । आद्यन्तवर्जसंस्थानचतुष्टयसंहननषट्क-
मातपस्यावरसूक्ष्मपर्याप्तसाधारणं चेति । ता अपि बन्धं
प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके च । इह
त्वनुज्ञागोदीरणामुत्कृष्टानुत्कृष्टां चाधिकृत्य द्विस्थानके रसे
वेदितव्याः ।

वेया एगट्टाणे, दुट्टाणे वा अचक्खुचक्खू अवेदा ।

जस्सत्थि एगमवि, अक्खरं तु तस्सेगठाणाणि ॥ २७० ॥

स्त्रीवेदः पुरुषवेदोऽनुभागोदीरणामुत्कृष्टमधिकृत्य द्विस्था-
नके अनुत्कृष्टं त्वधिकृत्य त्रिस्थानके एकस्थानके वा ऽवग-
न्तव्यौ । एवमचक्षुश्चक्षुर्दर्शनावरणे च बन्धं प्रतीत्य पुनः
स्त्रीवेदश्चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके वा पुरुषवेदो ऽवकु-

दर्शनावरणे चक्षुर्दर्शनावरणे च चतुःप्रकारेऽपि । तद्यथा
चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । ननु
“ देसघाई अचक्खुयात्ति ” प्रागेवोक्तं तत्किमर्थं पुनरिहा-
चक्षुर्दर्शनावरणोपादानमुच्यते स्थाननियमार्थम् । पूर्वं हि देश-
घातित्वमेवाचक्षुर्दर्शनावरणस्योक्तमत्र तु रसस्थाननियमः ।
(जस्सत्थिपत्ति) यस्य जीवस्य एकमप्यक्षरं सर्वपर्यायैः
परिज्ञातं वर्तते तस्य श्रुतकेवलिनो मतिश्रुतावधिदर्शनावर-
णप्रकृतीनामनुज्ञागोदीरणायामेकस्थानको रसः प्राप्यते
संजवन्नानां तु बन्धे अनुभागोदीरणायां च चतुःप्रकारेऽपि
रसः । तद्यथा । चतुःस्थानकः त्रिस्थानको द्विस्थानक
एकस्थानकश्च ।

मणनाणं सेससमं, मीसगसम्मतमविय पावेसु ।

ठट्टाणवमियहीणा, उक्कोसाणुजागुदीरणा कुणइ ॥ २७१ ॥

मनःपर्यायज्ञानं शेषैः कर्मभिः समं वेदितव्यम् । इयमत्र
भावना । यथा शेषकर्मणामनुज्ञागोदीरणा चतुःस्थानकस्य
त्रिस्थानकस्य द्विस्थानकस्य चरमस्य भवति तथा मनः
पर्यायज्ञानावरणकर्मणामनुभागोदीरणा वरणस्यापि छष्ट्या
एवं पुनर्मनःपर्यायज्ञानावरणस्य चतुःप्रकारोऽपि रसो
जवति शेषकर्मणां तु बन्धे त्रिप्रकारस्तद्यथा चतुःस्थानक-
त्रिस्थानको द्विस्थानकश्च । तानि च शेषकर्माण्यस्मिन् । तद्यथा
केवलज्ञानावरणं निद्रापञ्चकं केवलदर्शनावरणं च साता-
सातवेदनीये, मिथ्यात्वं द्वादश कपायाः षट् नोकपायाः नर-
कायुर्देवायुः नरकगतिर्देवगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्तैजसस-
प्तकं वैक्रियसप्तकमाहारकसप्तकं समचतुरस्रसंस्थानं
हंरुक्संस्थानं वरणपञ्चकं गन्धादिकं रसपञ्चकं स्निग्ध-
रुक्कमृदुलघुशीतोष्णरूपं पट्कम् अगुरुदृग्धूपघातं पराघात
मृच्छासोद्योतप्रशस्ताप्रशस्तविहायो गतित्रयस वादरपर्याप्तप्र-
त्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभधुर्जग दुःस्वरसुस्वरानादेयशःकी-
र्त्तिनिर्माणतीर्थकराश्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राणि च । एतेषां च एको-
त्तरशतं संख्यानां शेषकर्मणामुत्कृष्टमनुभागोदीरणामधिकृत्य
चतुःस्थानको रसः । अनुत्कृष्टं त्वधिकृत्य चतुःस्थानकत्रिस्था-
नको द्विस्थानकश्च मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावरणं चक्षुरच-
क्षुरवधिदर्शनावरणानामुत्कृष्टमनुज्ञागोदीरणामधिकृत्य रसः ।
स च घाती अनुत्कृष्टं त्वधिकृत्य सर्वघाती देशघाती वा ।
केवलज्ञानावरणनिद्रापञ्चकमिथ्यात्वद्वादशकपायाणामुत्कृष्टा-
मनुत्कृष्टां वा अनुज्ञागोदीरणामधिकृत्य रसघाती सर्वघाती
सातासातवेदनीयायुश्चतुष्टयसकलनामप्रकृतिगोत्रद्विकानामु-
त्कृष्टमनुत्कृष्टां वा उदीरणामधिकृत्य रसः सर्वघाती अनुत्कृष्टं-
त्वधिकृत्य सर्वघाती वा प्रतिपत्तव्यः । इदानीमशुभप्रकृतिवि-
षयविशेषमाह (मीसगसम्मतमवेत्ति) अपि च सम्यग्मिथ्यात्वं
सम्यक्त्वं चानुभागोदीरणामधिकृत्य पापेषु पापकर्मसु मध्येऽ
वगन्तव्यम् । घातिस्वभावतया तयो रसस्य अशुभत्वात् शेष-
प्रकृतयस्तु यथाशतकग्रन्थे अनुज्ञागवन्धे शुभाशुभाश्रोक्तास्त-
थात्राप्यवगन्तव्याः । कीदृशे अनुभागसत्कर्मणि वर्तमान
उत्कृष्टमनुज्ञागोदीरणां करोति उच्यते- (ठट्टाणवमियहीणेत्ति)
अनुभागसत्कर्मणि पट्स्थापनाः पतितहीनादपि उत्कृष्टम-
नुज्ञागोदीरणां करोति उच्यते प्रवर्तते एतदुक्तं जवति यत्स-
र्वोत्कृष्टमनुज्ञागं सत्कर्म तस्मिन् अनन्तभागहीने वा संख्यात-
ज्ञागहीने वा असंख्येयशुणहीने वा अनन्तगुणहीने वा उत्कृष्टा
अनुज्ञागोदीरणा प्रवर्तते यतोऽनन्तानन्तस्पर्शकानामनुज्ञागे

कृपते अनन्तानि स्पर्शकानि उत्कृष्टरसान्यद्यापि तिष्ठन्ति । ततो
ऽनन्तभागेऽपि शेषे मृद्धानुभागसत्कर्मोपेक्षयाऽनन्तगुणहीना
उत्कृष्टानुभागोदीरणा वक्ष्यते किं पुनरसंख्येयगुणहीनादावनु-
भागकर्मणीति ।

संप्रति विपाके विशेषमाह ।

विरियंतरायकेवल-दं स एमोहणीयणाणवरणाणं ।

अममत्यपत्तएमु, सच्चदञ्चेतु वि विवागो ॥२७२॥

वीर्यान्तरायकेवलदंशनावरणप्राविशतिविधिमोहनीयपञ्च-
विधज्ञानावरणानां पञ्चविंशत्प्रकृतीनां समस्तपर्यायेषु सर्व-
त्रयेषु सर्वजीवत्रयेषु विपाकः । तथाहि इमा वीर्यान्तरायाः
पञ्चविंशत् प्रकृतयो ज्ञेयतः सकलमपि जीवत्रयमुपपन्नं
पर्यायतस्तु न सर्वानपि यथा मेघरातिनिचिततरैरापि सर्वात्म-
नान्तरितयोरपि सूर्याच्चन्द्रमसोर्न तत्प्रभा सर्वथा अपनेतुं श-
क्यते उक्तं च “सुदु वि मेघसमुदिय, होइ पहा चंदसुराणं”
तथा अत्रापि भावनीयम् ।

गुरुद्वयुगांतपए, मिएमु चकसुस्त रुवदञ्चेसु ।

ओहिस्स गहणधारण, जो गइससंतरायाणं ॥२७३॥

चक्षुषश्चक्षुर्दशनावरणगुरुद्वयुगाः अनन्तप्रादेशकाः स्कन्धा-
स्तेषु विपाकः अवधिदशनावरणस्य रूपिद्रव्येषु शेषान्तरायाणां
दानशानोपभोगान्तरायाणां ग्रहणधारणयोगेषु पुनरुद्भवेषु
विपाको न शेषेषु यावत्येव हि विषये चक्षुर्दशनादीनि व्या-
प्तिरन्ते तावत्येव विषये चक्षुर्दशनावरणादीन्यपि तत् उक्त-
रूपो विषयनियमो न विरुद्धते । शेषप्रकृतीनां तु यथा प्राग्-
विपाकोऽभिहितः पुनरुद्भवविपाकादिस्तथैवात्रावगन्तव्यः । संप्रति
प्रत्ययरूपणा कर्तव्या प्रत्ययोऽपि द्विधा परिणामप्रत्ययो
प्रवप्रत्ययश्च । तत्र परिणामप्रत्ययमधिकृत्याह ॥

वेज्ज्वीय तेयग, कम्मवन्नरसगंधानिच्छलुक्खाउ ॥

सीउएहधिरसुजेयर, अगुरुद्वयुगा य नरतिरिय ॥२७४॥

वैक्रियसत्तकं तैजसकर्मणग्रहणात्तैजससत्तकं गृहीतम् ।
तथा वर्णपञ्चकं गन्धविक्रसपञ्चकं स्निग्धरुक्कशीतोष्णस्थि-
रास्थिरशुभाशुजगुरुद्वयूनि चानुभागोदीरणामधिकृत्य तिर्यग्म-
नुष्याणां परिणामप्रत्ययानि वैक्रियसत्तकं तिर्यग्मनुष्यगतिमनु-
ष्याणां गुणविशेषसमुत्पन्नव्यतिरिक्तं ततस्तदुदीरणापि ते-
षां गुणपरिणामप्रत्यया तैजससत्तकाद्यस्तु तिर्यग्मनुष्यैर-
न्यथाऽन्यथा विपरिणम्य उदीर्यन्ते ततस्तासामपि प्रकृती-
नामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया ।

चतुरंस मज्जय द्दहगा, परघाउज्जुप्पइट्ठखगइसरा ॥

पत्तेगतणू उत्तरतणू, रते जेवि य तणूतईया ॥२७५॥

समचतुरस्रसंस्थानमृदुल्लघुपराघातोद्योतप्रशस्तविहायोग-
तिसुस्वरप्रत्येकनामानां प्रकृतयः । उत्तरतन्त्र्यं वैक्रिया-
हारकलक्षणयोरनुभागोदीरणामधिकृत्य परिणाममधिकृत्य
परिणामप्रत्यया वेदितव्या यत् उत्तरवैक्रिये आहारके वा
शरीरे सति समचतुरस्रसंस्थानामनुभागोदीरणां प्रवर्तमाना
उत्तरवैक्रियादिशरीरपरिणामोपेक्षा । ततः एवापि परिणा-
मप्रत्यया वेदितव्या तथा तृतीया तनुराहारकशरीरमाहार-
कशरीरग्रहणाच्चाहारकसत्तकं गृहीतं द्रष्टव्यम् । तत् अनुभा-
गोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आहारक-
सत्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति । ततस्त-

दनुभागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आह-
रकसत्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति ततस्त-
दनुभागोदीरणापि गुणपरिणामप्रत्ययवेति ॥

देसविरयविरयाणं, सुजगाएज्जसकिच्चिउच्चाणं ॥

पुच्चाणुपुव्वगाए, असंसज्जागो स्थियाईणं ॥२७६॥

देशविरतानां विरतानां च सुभगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणा-
मनुभागोदीरणा परिणामकृता तथाहि सुभगादिप्रत्यक्कृततदुर्भ-
गादिप्रकृत्युदये युनेऽपि यो देशे विरतिं वा प्रतिपद्यते तस्या-
पि देशविरत्यादिगुणप्रजावतः सुजगादीनामेव प्रकृतीनामुद-
यकोटिपूर्वकमुदीरणायोग्या गुणपरिणामे च प्रत्ययतो वेदित-
व्या । इदमुक्तं भवति । खोवेदादीनामतिजघन्यानुभागस्पर्शका-
दारभ्य क्रमेण संख्येयो जागो देशविरतादीनामुदीरणायोग्यो
गुणप्रत्ययतो भवति । परस्वभुभागोदीरणामिति ।

तित्थंकरघाईण य, परिणामप्पच्चयाणि सेसाओ ।

जवपच्चया उ पुत्ता, वियपुव्वत्तसेसाणं ॥२७७॥

तीर्थंकरघातिकर्माणि च पञ्चविधज्ञानावरणनवाविधदर्श-
नावरणनवनोकपायवर्ज्या मोहनीयपञ्चविधान्तरायरूपाणि स-
र्वसंख्यया एकोनचत्वारिंशत्प्रकृतयोऽनुभागोदीरणामधिकृत्य
तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्ययाः । एतदुक्तं भवति । आसां
प्रकृतीनामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया
भवति परिणामो ह्यन्यथाभावेन नयनम् । तत्र तिर्यच्चो मनुष्या
वा गुणप्रत्ययेन अन्यथा बद्धानामन्यथा परिणामस्य एता-
मुदीरणां कुर्वन्ति । (सेसाओजवपच्चयाउत्ति) शेषाः प्रकृतयः
सातासातवेदनीयआयुश्चतुष्टयं पञ्चकौदारिकसत्तकं संहनन-
पट्कप्रथमवर्ज्यं स्वस्थानपञ्चककर्मशगुरुस्पर्शानुपूर्वाचतुष्ट-
योपघाततपोच्चासप्रशस्तविहायोगतिव्रसस्थावरवादरसू-
हमपर्यातापर्याससाधारणदुर्भगदुःस्वरानादेययशःकीर्तिनि-
र्माणनीचैर्गोत्ररूपाः पट्पञ्चाशत्संख्या अनुभागोदीरणा-
मधिकृत्य जवप्रत्यया वेदितव्याः । एतासामनुभागोदीरणा
भवप्रत्ययतो जवतीत्यर्थः । (पुव्वत्तावित्ति) पूर्वोक्ता अपि
प्रत्ययाः पूर्वोक्तशेषाणां प्रागुक्ततिर्यग्मनुष्यव्यतिरिक्तानां
जवप्रत्यया अनुभागोदीरणा वेदितव्या । तथाहि देवनारकै-
र्घतरहितैश्च तिर्यग्मनुष्यैर्नवानां नोकपायाणां पञ्चानुपूर्व्या
उत्कृष्टानुभागस्पर्शकादारभ्येत्यर्थः । असंख्येया अनुजगा
ज-
वप्रत्ययादेवोदीर्यन्ते । तथा वैक्रियसत्तकं तैजससत्तकवर्णपञ्च-
कगन्धविक्रसपञ्चकस्निग्धरुक्कशीतोष्णस्थिरास्थिर-
शुभाशुभगुरुद्वयप्रकृतीनां देवा नैराधिकाश्च जवप्रत्ययतोऽनु-
भागोदीरणां कुर्वन्ति । तथा समचतुरस्रसंस्थानस्य जव-
धारणीये शरीरे वर्तमाना जवप्रत्ययादनुभागोदीरणां देवाः
कुर्वन्ति । मृदुल्लघुस्पर्शपराघातोद्योतप्रशस्तविहायोगतिसु-
स्वरप्रत्येकनामानुत्तरवैक्रियशरीरानामुक्ताः शेषाणां जवप्रत्य-
यतोऽनुभागोदीरणा प्रवर्तते । सुजगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रा-
णामनुभागोदीरणा गुणहीनास्य भवप्रत्ययतोऽवसेया । गुण-
वतां तु गुणप्रत्यया । तथा सर्वेषां पराघातिकर्मणामनुभागो-
दीरणा भवप्रत्यया देवनारकानां तदेव प्रत्ययरूपणा । संप्रति
साधनादिप्ररूपणा कर्तव्या सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्त-
रप्रकृतिविषया च । तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयां तां कुर्वन्नाह ।

घाईणं अजघन्ना, दोएहमणुयकोसिया ति विहाओ ।

वेयणिणुक्कोसो, अनुजहन्ना मोहणीये ॥ २७८ ॥

सादित्राणार्धध्रुव, अध्रुवा य तस्सेसिगायं दुदिगप्पा ।

आउस्त साइअध्रुवा, सन्धविगप्पाउ विज्ञेया । १७९॥

मोहनीयवर्णानां त्रयाणां धातिकर्मणामजघन्या अनुभागो-
दीरणा त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च तथा
येषां क्षीणकपायस्य समयाधिकावहिकायां शेषायां स्थितौ ज-
घन्या अनुज्ञागोदीरणा च सादिर्ध्रुवा च । शेषकात्वं त्वजघन्या
सा चानादिर्ध्रुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाध्रुवे अजघनजघन्यापेक्षया
तथा ह्ययोर्नामगोत्रयोरनुत्कृष्टानुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा
अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च तथा ह्यनयोरनुत्कृष्टानुभागोदीरणा
सयोगिकेवल्लिनि सा च सादिर्ध्रुवा च । शेषकात्वं त्वनुत्कृष्टा
सा चानादिर्ध्रुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा वेद-
नीये अनुत्कृष्टा मोहनीये वा जघन्यानुभागोदीरणा चतुःप्र-
कारा तद्यथा सादिर्नादिर्ध्रुवाध्रुवा च । तथाहि उपशान्तश्रे-
ण्यां सूक्ष्मसंपरायणुत्थायै यद्वन्धसातवेदनीयं तस्य सर्वा-
र्थसिक्तिसंप्राप्तौ प्रथमसमये या उदीरणा प्रवर्त्तते सा उ-
त्कृष्टा । सा च सादिर्ध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चा-
प्रमत्तगुणस्थानकादौ न भवति ततः प्रतिपाते च भवति ततो
ऽसौ सादिः । तत्र स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् ।
तथा मोहनीयस्य जघन्यानुभागोदीरणा सूक्ष्मसंपरायस्य
क्षपकस्य समयाधिकावहिका शेषायां स्थितौ भवति सा च
सादिस्तदनन्तरसमये वा ज्ञावाध्रुवा शेषकात्वं त्वजघन्या सा
चोपशान्तमोहगुणस्थानके न भवति । ततः प्रतिपाते च भवति
ततोऽसौ सादिः । तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे
पूर्ववत् । (तस्सेसियडुविगप्पत्ति) तच्चेपा रीतिः उक्त-
रीतिव्यतिरिक्ता विकल्पा द्विप्रकारा ज्ञातव्या तद्यथा सा-
दयो ध्रुवाश्च । तथाहि चतुर्णां धातिकर्मणामुत्कृष्टा अनुत्कृष्टा च
अनुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते । ततो द्वे अपि
साधध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव ज्ञाविता । तथा नामगोत्रवेदनीया
जघन्या अजघन्या वानुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते
ततो द्वे अपि साधध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव ज्ञाविता । आयुषां तु
सर्वे विकल्पाः साधध्रुवाः सा च साधध्रुवता अध्रुवोदीरणा-
त्वादवसेया । तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साधनादिप्ररूपणा ।

संप्रत्युत्तरप्रकृतिविषयां तां चिकीर्षुराह ।

मउलहगाणुकोसा, चउन्विहा तिहमवि य जहृष्ठा ।

इगधुवा य अध्रुवा, वीसाए होय एकोसा ॥१७०॥

तेवीसाए अजहृष्ठा, उिया पयासिसेसविगप्पा ।

सन्धविगप्पा सेसा, एदावि अध्रुवा य साईय ॥१७१॥

मूळध्रुवध्रुवयोरनुत्कृष्टा अनुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा
सादिर्नादिर्ध्रुवा अध्रुवा च तथा ह्यनयोरनुत्कृष्टानुभागोदीरणा
आहारकशरीरस्य संयतस्य भवति । सा च सादिर्ध्रुवा च
ततोऽन्यासर्वाप्यनुत्कृष्टा सापि आहारकशरीरमुपसंहरतः सादि-
स्तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा त्रयाणां
मिथ्यात्वगुरुकर्कशानामजघन्यानुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्य-
था सादिर्नादिर्ध्रुवाऽध्रुवा च । तत्र सम्यक्त्वं संयमं च युग-
पत्प्रतिपत्तुकामस्य जन्तोर्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुभागोदीरणा
सा चानादिर्ध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा च

सम्यक्त्वात्प्रतिपतितसादिः तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ।
ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । कर्कशगुरुस्पर्शयोजघन्यानुभागोदीरणा
आहारकशरीरसंयतस्य केवलिसमुद्राताग्नितर्तमानस्य पष्ठ-
समये भवति सा च सादिर्ध्रुवा च । समयमात्रत्वान्ततोऽन्या
सर्वाप्यजघन्या सापि केवलिसमुद्राताग्नितर्तमानस्य सप्तमे
समये भवतीत्यादि सादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा तैजस-
सप्तकमूळध्रुवद्वयजघन्याधिकेकादशगुरुव्यस्थिरव्यभनिर्माण-
नाम्नां विशतिप्रकृतीनामनुत्कृष्टाऽनुज्ञागोदीरणा त्रिधा तद्यथा
अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च । तथा ह्येतासामुत्कृष्टानुज्ञागोदीरणा
सयोगिकेवल्लिचरमसमये ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चाना-
दिर्ध्रुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा पञ्चविधज्ञाना-
वरणचक्षुरचक्षुरवधिकेवल्लेखनावरणकृष्णनीलदुरभिसुरजि-
गन्धतिककटुदुःखशीतास्थिराद्युभयपञ्चविधान्तरायरूपाणां त्र-
योविंशतिप्रकृतीनामजघन्या अनुज्ञागोदीरणा त्रिधा तद्यथा
अनादिर्ध्रुवाध्रुवा च । तथा ह्येतासां स्वस्वोदीरणापर्यवसाने-
जघन्यानुभागोदीरणा सा च सादिर्ध्रुवा च । ततोऽन्या
सर्वाप्यजघन्या सा चानादिर्ध्रुवोदीरणात्वात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्
(पर्यायसेसविगप्पत्ति) एतासां पूर्वोक्तानां शेषप्रकृतीनां
शेषविकल्पा मूळध्रुवविंशतीनां जघन्या जघन्योत्कृष्टा मिथ्या-
त्वगुरुकर्कशयोर्विंशतीनां चोत्कृष्टजघन्याः सादयोऽध्रुवाश्च
भवन्ति । तथाहि मूळध्रुवविंशतीनां जघन्या अजघन्या चातु-
भागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते ततो द्वे अपि साधध्रु-
वे उत्कृष्टा च प्रागेव ज्ञाविता । तथा कर्कशगुरुमिथ्यात्वत्रया-
विंशतीनां चोत्कृष्टजघन्या सादयो ध्रुवाश्च भवन्ति । तथाहि
मूळध्रुवविंशतीनामुत्कृष्टा अनुत्कृष्टा चातुभागोदीरणा मि-
थ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते अशुभप्रकृतिवत् ततो द्वे अपि सा-
धध्रुवे जघन्या च प्रागेव ज्ञाविता । शेषाणामुक्तव्यतिरिक्तानां
प्रकृतीनां दशोत्तरशतसङ्ख्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृ-
ष्टजघन्याजघन्यरूपाः सादयोऽध्रुवाश्चावगन्तव्याः । सा च
साधध्रुवता अध्रुवोदीरणात्वादवसेया । कृता साधनादिप्ररूप-
णा । संप्रति स्वामित्वमभिधातव्यं तच्च त्रिधा उत्कृष्टोदीरणा-
विषयं जघन्योदीरणाविषयं च तत्र प्रथमत उत्कृष्टोदीरणावि-
षयं स्वामित्वमाह ॥

दाणाइ अचनखूणं, जेडा आयाहिणीण वडिस्स ।

सुहुमस्स चखुणो पुण, तेइदियसवपज्जत्ते ॥ १७२॥

सूक्ष्मस्य सूक्ष्मकेन्द्रियस्य हीनबन्धकस्य सर्वस्तोकदानाद्य-
चक्षुर्दर्शनविज्ञानबन्धियुक्तस्यादौ प्रथमसमये वर्तमानस्य
पञ्चविधान्तराया चक्षुर्दर्शनावरणरूपाणां पक्षां प्रकृतीनामु-
त्कृष्टानुज्ञागोदीरणा भवति । तथा त्रीन्द्रियस्य सर्वाभिः पर्या-
प्तस्य पर्याप्तिचरमसमये चक्षुर्दर्शनावरणस्योत्कृष्टा अनु-
ज्ञागोदीरणा ।

निज्ययपंचगस्स य, मज्जिमपरिणामसंकिञ्चिस्स ।

अपुमादि असायाणां, निरये जेठिई सम्मत्तो ॥ १७३॥

मध्यमपरिणामस्य तत्प्रायोग्यसंज्ञेशयुक्तस्य सर्वाभिः पर्या-
प्तिभिः पर्याप्तस्य निष्ठापञ्चकस्योत्कृष्टानुभागोदीरणा अत्य-
न्तविशुद्धस्य अत्यन्तसंक्लिष्टस्य वा निष्ठापञ्चकस्योदये
एव भवतीति कृत्वा मध्यमपरिणामग्रहणम् । तथा अपुमा-
दीनां नपुंसकवेदादीनां रतिशोकभयजुगुप्सानामसातस्य
चोत्कृष्टानुज्ञागोदीरणास्वामी नैरयिको ज्येष्ठस्थितिक उत्कृष्ट-

स्थितिकः समाप्तः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वसंक्षिप्तो वेदितव्यः
पंचेन्द्रियसंवायर-पञ्चतन्त्रायासमुत्पत्तिर्गणः ।

वेदञ्चिद्वयसाक्षात्, देवो जेष्टोऽहं सम्पत्तो ॥ १८४ ॥

देवो ज्येष्ठस्थितिकः उक्तस्थितिकश्चायं शस्त्रागारोऽप्यस्थितिकः समाप्तः सर्वाभिः पर्याप्ताभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्धः पञ्चेन्द्रियजातिवत्सवायोरपरात्समावेदनीयस्तुत्तरदेवगतवत्प्रियस-
धकोऽत्रासंख्याणां दशप्रहृतीनामुक्तानुजागोदीरणास्वामी ।

सम्पत्तमीनगाणं, से कात्रे गडिहि तित्थमिच्छत्तं ।

हस्तरङ्गसहस्रा—रगस्तगज्जत्तदेवम् ॥ १८५ ॥

योऽनन्तरं समये मिथ्यात्वं ग्रहीष्यते तस्य सर्वसंक्षिप्तस्य सम्यक्त्वस्य भिन्नस्यान्यथैवासांख्यं संतयमुदये सत्युक्त-
प्रानुभागेदीरणा । तथा सहस्राक्षदेवस्य सवाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तस्य हास्यस्त्योक्तुष्टानुजागोदीरणा ।

गडिहं नययायाणि—द्वयगार्वायाणं दुहचउक्त्तस्य ।

निरउक्त्तसम्मत्ते, असमत्ता पन्नरसंते ॥ १८६ ॥

नैरयिक उक्तुष्टस्थितौ वर्तमानः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वोक्तुष्टसंक्षिप्तशुक्लो नरकगतिहंरसंस्थानोऽपरातोऽप्रस-
स्तविहायंगतिनिर्गोत्राणां (दुहचउक्त्तसत्ति) दुर्भगदुः-
स्तराणां देवायशःकीर्तिरूपस्य सर्वसंख्यया नवानां प्रहृतीनां
हंरसंस्थानमुक्तुष्टानुजागोदीरणास्वामी । तथा अपर्याप्तक-
नाम्नो मनुष्याऽपर्याप्तधर्मसमये वर्तमानः सर्वसंक्षिप्त उक्तु-
ष्टानुजागोदीरणास्वामी । संक्षिप्तित्येवमप्येन्द्रियादपर्याप्तान्म-
नुष्याऽपर्याप्तसंक्षिप्तर इति तिर्यग्मनुष्यग्रहणम् ।

वत्तत्तुगुरुसंख्यया, पुच्छी पुमसंछाणतिरियनामाणं ।

पंचिद्वयतिरिक्त्वो, अष्टमयासद्वानाउ ॥ १८७ ॥

ककेशगुरुस्पर्शेरादिर्वर्ज्यानाञ्च पञ्चानां संहननानां स्त्री-
वेदपुरुषवदयोः आद्यन्तयज्येणां चतुर्णां संस्थानानां तिर्यग्गतश्च
सर्वसंख्यया चतुर्दशप्रहृतीनां तिर्यक्संक्षिप्तपञ्चाष्टादश-
पर्यायुत्तमे वर्तमाने सर्वसंक्षिप्त उक्तुष्टानुभागेदीरणास्वामी ।

मणुआोदात्रियसत्तग-वज्जरिसहनारायसंघयण ।

मणुआोतिपद्मपञ्ज-तो आउगं पि संकिटो ॥ १८८ ॥

मनुष्यः पद्मोपमायुगस्थितिकः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वविशुद्धो मनुष्यगतौ दारिकसमकवज्जरं भनाराचसंहनन-
रूपाणां नवानां प्रकृतीनामुक्तुष्टानुजागोदीरणास्वामी । तथा-
सर्वोक्तुष्टस्य स्वस्थितौ वर्तमानः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्त-
मथ स्वकीयानामायुषां सर्वविशुद्धो नारकायुपस्तु सर्वसंक्षि-
प्त उक्तुष्टानुजागोदीरको जवति ।

हस्सच्छिपज्जत्ता, तन्नामविगज्जज्ञासुहुमाणं ।

आवर निगोयएणि—दियाणमवि वायरो नवरि ॥ १८९ ॥

हृस्वस्थितिकाः पर्याप्तकास्तन्नामानो द्वीन्द्रिया जातिस्वहा-
कर्मानुसारिनाम्नो विक्लवेन्द्रियजातीनां सुहृन्नानगन्धोक्तुष्टा-
नुभागेदीरणास्वामिनः । एतदुक्तं भवति द्विचतुरिन्द्रियाः
सुहृन्माश्च सर्वजगन्स्थितौ वर्तमानाः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः
पर्याप्ताः सर्वसंक्षिप्तया ययासंख्यं द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरि-
न्द्रियजातिनाम्नां सुहृन्नाम्नोऽथोक्तुष्टानुभागेदीरणास्वामिनः
हृस्वस्थितौ वर्तमानाः सर्वसंक्षिप्ता भवन्ति इति कृत्वा
तदुपादानम् । तथा स्यावरसाधारणैकेन्द्रियजातिनाम्नां जय-

न्यस्थितौ वर्तमानो घादरैकेन्द्रियः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः
सर्वसंक्षिप्तः स्यावरनाम्नः स्यावरसाधारणनाम्नः साधारण
एकेन्द्रियजातेर्होवपि उक्तुष्टानुभागेदीरणास्वामिनौ जवतः ।
घादरस्य महान् सर्वसंक्षिप्तो भवतीति कृत्वा तदुपादानम् ।

आहारतण्णपज्जत्त, गोउचरं समयओ य हहुगाणं ।

पत्तयखगइपरावा—याहारतण्ण य विमुद्धो ॥ १९० ॥

समचतुरस्रसंस्थानमृद्धुष्टुस्पर्शप्रत्येकप्रज्ञस्तविहायोगति-
पराघाताहारकसप्तकरूपाणां त्रयोदशप्रकृतीनामाहारकश-
रीरी संयतस्य सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्ध उक्तुष्टा-
नुजागोदीरणास्वामी ।

उत्तरवेउविउज्जो—यणामथाइस्वरपुहवी ।

निरयगर्णं जणिआ, तइए समयाणुपुव्वीणं ॥ १९१ ॥

उत्तरवैक्रिये वर्तमानो घातिः सर्वाभिः पर्याप्ताभिः पर्याप्तः
सर्वविशुद्ध उद्योतनाम्न उक्तुष्टानुजागोदीरणास्वामी तथा
स्वरपृथ्वीकायिक उक्तुष्टायां स्थितौ वर्तमानः सर्वपर्याप्तिप-
र्याप्तः सर्वविशुद्ध यातपनाम्नः उक्तुष्टानुभागेदीरणास्वामी
तथा मनुष्यदेवतानुपूर्याप्तिशुक्ला नरकतिर्यगानुपूर्याः संक्षिप्त
निजकगतीनां तृतीयसंख्ये वर्तमाना उक्तुष्टानुजागोदीर-
काश्च जवन्ति ।

लोमंते सेसाणं, मुजाणमियरासि चउसु वि गर्हसु ।

पज्जत्तकममिच्छस्सो, हीणमणोकिहइस्स ॥ १९२ ॥

योगिनः सयोगिकेवज्ञिनस्ते सर्वापवर्तमानस्य शेषाणामुक्त-
व्यातिरिक्तानां शुभप्रकृतीनां तैजससतकमृद्धुष्टुवर्ज्यज्ञजवर्णा-
धकादशकागुरुद्व्युस्विराशुभगादेययशःकीर्तिनिर्माणोक्तै-
र्गोत्रतीर्थेकरनाम्नां पञ्चविंशतिसंख्यानामुक्तुष्टानुजागोदीर-
णा भवति इतरासां च शुभप्रकृतीनां मतिश्रुतमनःपर्यायके-
वज्जज्ञानावरणकेवददर्शनावरणमिथ्यात्वपोरुद्रकपायककेश-
गुरुवर्ज्यशेषकुवर्णादिसत्तकास्विराशुभरूपाणामेकविंशत्प्रह-
तीनां चतमृषापि गातेषु मिथ्यादोषः सर्वपर्याप्तिपर्याप्तस्य उक्तु-
ष्टे संक्षिप्तो वर्तमानस्यात्कुष्टानुजागोदीरणा जवति तथा अव-
धिज्ञानावरणदर्शनावरणयोस्तस्यैव चतुर्गतिकस्य मिथ्यादुष्ट-
रनवधिकस्य वधित्थिधिरहितस्योक्तुष्टानुभागेदीरणा जव-
ति अवधिद्विधियुक्तस्य हि प्रचूतोऽनुजागः कथं याति तत
उक्तुष्टो न ज्ञप्यते इति न तद्विषयकस्येत्युक्तम् । तदेवमुक्तुष्ट-
ानुभागेदीरणास्वामिन्वम् ।

सम्पत्ति जगन्नानुजागोदीरणास्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह ।

सुयकेवज्जिणो मइमृय—अचक्खुचक्खुणुदीरणा मंदा ॥

विपुज्जपरमोहिणाणं, मणणाणेहि दुगसावि ॥ १९३ ॥

मतिश्रुतज्ञानावरणचक्रुचकुदर्शनावरणानां श्रुतकेवलिनश्च
तुर्दशपुंश्वरस्य क्षीणकपायस्य समयाधिकावधिका शेषायां
स्थितौ वर्तमानस्य मन्दा जगन्नानुजागोदीरणा वर्तते । तथा
क्षीणकपायस्य विपुज्जपरममनःपर्यायज्ञानस्य समयाधिकाव-
धिका शेषायां स्थितौ वर्तमानस्यावधिज्ञानावरणावधिदर्शनाव-
रणयोर्ज्ञानानुजागोदीरणा ।

खवणाएविग्गकेवल, संजज्जणाण य नो कसायाणं ॥

सयसयउदीरणंते, निदापयज्जणाणमुवस्संते ॥ १९४ ॥

क्षपणायोस्तितस्य पञ्चविधान्तरायकेवलज्ञानावरणकेवल-
दर्शनावरणसंयतनत्रुष्टयनवनोकपायरूपाणां विंशतिप्रकृ-

तीनां स्वस्वौदीरणपर्यवसाने जघन्यानुज्ञागोदीरणा । तथा निष्प्रचलयरूपशान्तमोहे जघन्यानुभागोदीरणा वच्यते तस्य सर्वविशुद्धत्वात् ॥

निदानिर्द्धारणं, पमत्तविरये विमुञ्जमाणम् ॥

वेयगसम्पत्तस्स, सगखवणोदीरणा चरमे ॥ १९५ ॥

निदानिज्ञादीनां निद्रा २ प्रचक्षा २ सत्यानर्दीनां प्रमत्तस्य संयतस्य विशुध्यमानस्य अप्रमत्तजावाभिमुखजघन्यानुभागो-दीरणा प्रवर्तते । तथा क्वायिकसम्यक्त्वमुत्पादयतो मिथ्या-त्वसम्यक्त्वमिथ्यात्वयोः क्वापति । तयोर्वेदकसम्यक्त्वस्य द्वयो-पशमिकस्य क्वापणकावे चरमोदीरणायां समयाधिकावद्विक्ता शेषायां स्थितौ सत्यां प्रवर्तमानायां जघन्यानुज्ञागोदीरणा प्रवति सा च चतुर्गतिकानामन्यतरस्य वेदितव्या ॥

से कावे सम्पत्तं, संसंजमगिहृत्त्रो य तेरसंगं ॥

सम्पत्तमेव मीसे, आऊण जहन्नद्विर्दु ॥ २९६ ॥

अनन्तरे कावे द्वितीयसमये यः सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रही-प्यति तस्य त्रयोदशानां मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिचतुष्टयाप्रत्या-ख्यानाधरणरूपाणां प्रकृतीनां जघन्यानुज्ञागोदीरणा । अयमि-ह संप्रदायः । योऽनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रही-प्यति तस्य मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेनानन्तानुबन्धिनाम्, तथा यो धिरतिसयये संयमं ग्रहीप्यति तस्याप्रत्याख्यानावरणकपाया-णां जघन्यानुज्ञागोदीरणा मिथ्यादृष्ट्यपेक्षया हि अविरतिस-म्यग्दृष्टिरनन्तगुणविशुद्धस्ततोऽपि देशविरतोऽनन्तगुणविशुद्ध-इत्युक्तमेवैव जघन्यानुज्ञागोदीरणसंभवः । तथा सम्य-क्त्वमवसीयते इति यः सम्यग्मिथ्यादृष्टिरनन्तरसमये सम्य-क्त्वं प्रतिपत्स्यते तस्य सम्यग्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुज्ञागोदी-रणा सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्युगपत् सम्यक्त्वं संयमं च न प्रतिपा-द्यते तथा विशुद्धेरजावात् किन्तु केवलं सम्यक्त्वमेवेति कृतव-तदेवं केवलमुक्तम् । तथा चतुर्णामायुषामात्मीयामात्मीयजघ-न्यस्थितौ वर्तमाना जघन्यमनुभागमुदीरयन्ति । तत्र त्रयाणा-मायुषां संज्ञेयादेव जघन्यस्थितिबन्धो प्रवतीति कृत्वा जघ-न्यानुभागोऽपि तत्रैव वच्यते । तथा नरकायुषो विशुद्धिवशा-ज्जघन्यः स्थितिबन्धः ततो जघन्यानुभागोऽपि नरकायुष-स्तत्रैव वच्यते । तथा च सति त्रयाणामायुषामतिसंक्लिष्टो जघ-न्यानुज्ञागोदीरकः नरकायुषस्त्वतिविशुद्ध इति ॥

पोग्गद्विवागियाणं, जवाइसमये विसेसमवि चासिं ।

आइतणुणं दोहं, सुहुमो वाउअप्पाउ । २९७ ।

पुद्गलविपाकिन्यः प्रकृतयः तासां सर्वासामपि जवादपि समये भवप्रथमसमये जघन्यानुभागोदीरणा एतच्च सामा-न्येनोक्तं ततः अमुकस्यामुक उदीरक इत्येवंरूपं विशेषमपि चासां प्रकृतीनां वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति । (आइ इत्यादि) आद्योर्द्वयोस्तन्वाइशरीरयोरौदारिकवैक्रिय-रूपयोर्यथासंख्यं सूद्धमो वायुकायिकश्चाट्पायुर्जघन्यानुज्ञागो-दीरकः । इह शरीरग्रहणेन बन्धनसंघाता अपि गृहीता रुष्टव्याः । तत एतदुक्तं भवति औदारिकशरीरौदारिकसंघा-तौदारिकबन्धनचतुष्टयरूपस्यौदारिकपदस्याप्यपर्याप्तकसू-द्धमैकेन्द्रियो वायुकायिकवैक्रियपदस्य च पर्याप्तौ वादर-वायुकायिकोऽट्पायुर्जघन्यानुज्ञागोदीरको प्रवति ।

वेइदिअप्पाउग, तिरयचिरिइइ असप्पिणो वावि ।

अंगोवंगाण हारग, जइ णो अप्पकाइमि । २९८ ।

अयोरङ्गोपाङ्गयोरौदारिकाङ्गोपाङ्गवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नोर्यथा संख्यमल्पायुर्द्वौन्द्रियरतथा असंज्ञी सन् जातो नारकश्चिर-स्थितिकः स च जघन्यानुज्ञागोदीरको प्रवति इयमत्र भावना औन्द्रियोल्पायुरौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उदयप्रथमसमये जघ-न्यमनुभागमुदीरयति तथा संक्लिष्टचेन्द्रियः पूर्वोद्धतितैवैक्रि-ङ्गो-पाङ्गस्तोककात्वं वच्चा स्वभूमिकानुसारेण चिरस्थितिको नैर-यिको जातस्तस्य वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उदयप्रथमसमये दत्त-मानस्य जघन्यानुभागोदीरणा । तथाऽऽहारकस्य प्राकृतत्वात् अत्र स्त्रीत्वनिर्देशः शरीरग्रहणेन च बन्धनसंघाता अपि गृह्यन्ते तत आहारकसप्तकस्य यतेराहारकशरीरमुत्पादयतः संक्लिष्ट-स्य अट्पे कावे प्रथमसमये इत्यर्थः जघन्यानुभागोदीरणा । अमणो समचउरंसु, रिसजणय ओसगचिरिट्टि सेसे ।

संघयणाणयमाणु, ओहुकुगघायाणमवि सुहुमा । २९९ ।

असंक्लिष्टचेन्द्रियोऽल्पायुरिति संक्लिष्टप्रथमसमये तद्वचस्य आहारकः समचतुरस्रसंस्थानवज्रर्भनाराचसंहननयोज्ज्वल-मनुज्ञागमुदीरति अट्पायुर्ग्रहणं संज्ञेयार्थम् । तथा असंक्लिष्टचे-न्द्रिय एवात्मीयायामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमान आहारको भवप्रथ-मसमये शेष इति । तथा शेषाणां संहननानां सेवार्तवज्रर्भनारा-चवर्जानां पूर्वकोट्यायुर्मनुष्या आहारकस्वप्नप्रथमप्रसमये वर्तमाना जघन्यानुभागोदीरकाः इह दीर्घायुर्ग्रहणं विशुद्धति-र्यक्पञ्चेन्द्रियापेक्षया च प्रायोग्या मनुष्या अल्पवत्वा इति मनुष्योपादानम् । तथा सूद्धमैकेन्द्रियः सुदीर्घायुःस्थितिकः आहारकप्रथमसमये हुंजोपघातिनाम्नोर्जघन्यानुज्ञागोदीरकः सेवदृस्त वेइदिय, वारसवासस्त मउयइहगुणं ।

सन्निविमुप्पाणुणा-हारगस्स वीसा अइकिइडे । ३०० ।

औन्द्रियसंक्लिष्टचेन्द्रियस्य स्वभूमिकानुसारेणाऽतिविशुद्ध-स्यानाहारकस्य जघन्यानुभागोदीरणा । तथा तैजससप्तकसू-द्धवज्रवर्जशुभवर्णाधिककादशकारुखदुश्चिरशुजनिर्माणरूपा-णां विशतिप्रकृतीनां संक्लिष्टोऽपान्तरात्तगतौ वर्तमानोऽनाहार-कोमिथ्यादृष्टिर्जघन्यानुज्ञागोदीरणास्वामी वेदितव्यः ।

पत्तेगमुराइसमं, इयरं हुंरेण तस्स परघाओ ।

अप्पाउस्स य आया, उज्जोयाणमवि तज्जोगो ॥ ३०१ ॥

प्रत्येकनाम औदारिकेण समं वक्तव्यम् । औदारिकस्यैव प्रत्येकनाम्नोऽपि सुद्धमैकेन्द्रियसमये वर्तमानो जघन्यानुभागो-दीरको वेदितव्य इत्यर्थः । तथा हुंरेण समानमेतत् साधारण-नाम्नो वक्तव्यम् । तथा सूद्धमैकेन्द्रियस्वाहारकरय प्रथमसमये हुंरनाम्नोर्जघन्यानुज्ञागोदीरणा प्रागज्जिहिता तथा साधारण-नाम्नोऽपि वक्तव्येत्यर्थः । तथा सूद्धमैकेन्द्रियसूद्धमपर्याप्तस्या-ख्यायुष इति संक्लिष्टस्यापराप्तचरमसमये वर्तमानस्य परा-घातनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा । तथा आतपोद्योतनाम्नोस्त-द्योगः प्रथिवीकायिकः शरीरपर्याप्तापर्याप्तः प्रथमसमये वर्त-मानः संक्लिष्टो जघन्यानुज्ञागोदीरकः ।

जानाउज्जोयकरणं, तित्थगरस्स नवगस्स जोगेते ।

करकरुगुरुणमंते, नियत्तमाणस्स केवद्विणो ॥ ३०२ ॥

आयोजिकाकरणं नाम केवलसमुद्धातादर्वाक् प्रवति त-त्राह मर्यादायाम् आमर्यादया केवलदृष्ट्या योजनव्यापारणमा योजनं च तस्यातिशुभ्रयोगानामवसेयमायोजनमायोजिका त-स्याः करणमायोजिकाकरणं केचिदाचार्या वर्जितकरणमित्या-हुस्तत्रायं शब्दार्थः आवर्जितनामाभिमुखीकृतस्तथा च

लोके वक्तारः आवर्जितोऽयं मया संभुवीकृत इत्यर्थः । ततश्च
तया जवत्येनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य करणं
शुन्ययोगव्यापाराणामावर्जितकरणम् । अपरे “ जानाउस्सिय-
करण”मिति पठन्ति तत्रायं शब्दसंस्कारेऽवश्यंकरणम् तयाहि
समुदात्तं केचिन्कुर्वन्ति केचिन्न कुर्वन्ति । इदं त्वावश्यकरणं
सर्वेपि केचिन्नः कुर्वन्तीति तद्यायोजिकाकरणमवश्यकरणम्
तयाहि समुदात्तं केचिन्कुर्वन्ति च । करणमन्वयसमयात्मक-
मन्तुर्दुर्लभप्रमाणम् । यत उक्तम् । प्रज्ञापनायाम्—“ कश्च सम-
णं ज्ञेते ! आउज्जियाकरणे पणत्ते गोयमा ! असंखिज्ज समईए
अन्तेमुहत्तए पणत्ते । इति नज्जा ” तत्राया प्रारब्धयते । ताव-
त्तीर्थकरकेचिन्नः तीर्थकरनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा आ-
योजिकाकरणा हि प्रभृतानुजागोदीरणा प्रवर्तते इत्यर्थात्
ग्रहणम् तया नोद्वक्तुं पुरजिगन्धतिककटुशीतरूक्षस्यिराशु-
नरूपस्य प्रकृतिनवकस्य सयोगिकेचिन्नचरमसमये जघन्यानु-
भागोदीरणा तस्यैव सर्वविशुद्धत्वात् । कर्कशगुरुस्पर्शयोस्तु
केचिन्नसमुदात्तनि वर्तमानस्य केचिन्नः प्रथमसंहारसमये
जघन्यानुभागोदीरणा ।

मेमाण य गइवेइम—मज्झिमपरिणामपरिणयउ होज्जा ।

य त्यशुजाशुनविषय, चियए नउ विहागे य ॥३०३॥

इं गणां सानवेदनीये गतिचतुष्टयजातिपञ्चकानुपूर्वच-
तुष्टयोत्पत्त्यासविहायोगतिचिक्रवसस्थावरवादसूत्रमपर्या-
न्नापर्याप्तनुजगमुस्वरुद्रुःस्वरानादेयायशःकीर्त्यशःकीर्त्यु-
गोत्रनीचैर्गोत्राग्न्यानां चतुस्त्रिंशत्संख्यानां प्रकृतीनां तत्प्रकृतीनां
सादेयवर्णमानाः सर्वेऽपि जीवा मध्यमपरिणामपरिणता जघ-
न्यानुभागोदीरणापरिसाना जघन्यानुभागोदीरणास्वामिनो
जयन्ति । साच सर्वासां प्रकृतीनां सामान्यन जघन्योत्कृष्टानु-
जागोदीरणा । स्वामित्वपरिज्ञानार्थमुपायोपदेशमाह (पञ्चे-
न्यादि) प्रत्ययपरिणामप्रत्ययो भवत्यप्रत्ययश्च प्रकृतीनां शुज-
न्वमशुजन्वं च विपाकादि एतान् सम्यक् चिन्तयित्वा परि-
भाष्य जघन्योत्कृष्टानुजागोदीरणास्वामी ययाचज्ज्ञेयोऽव-
गन्तव्यः । तथाहि । परिणामप्रत्ययानुजागोदीरणा प्राय-
उत्कृष्टा भवति भवप्रत्यया तु जघन्या शुभानाञ्च संप्रदेशप्र-
योजनं जघन्यानुजागोदीरणा अशुभानां च विपरीतं विपरीतं
नृत्कृष्टा इत्यादि परिज्ञाय तत्तत्प्रकृत्युदयवतां जघन्योत्कृष्टा-
नुजागोदीरणास्वामित्वमवगन्तव्यम् । इति तदेवमुक्ता अनु-
जागोदीरणा । संग्रति प्रदेशोदीरणाभिधानावसरस्तत्र च
द्वययोधिकारौ । तद्यथा साधनादि प्ररूपणार्थमाह साच द्विधा
मूत्रप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च तत्र मूत्रप्रकृतिविषयां
साधनादिप्ररूपणां चिकीर्षुराह ।

पंचएहमणुकोसा, तिहा पएसे चउविहहा दोएई ।

संसविगप्पा दुविहा, सव्वविगप्पा य आउस्स ॥३०४॥

ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायरूपाणां पञ्चानां मूत्र-
प्रकृतीनामनुत्कृष्टा प्रदेशविषया उदीरणा त्रिधा त्रिप्रकारा त-
द्यथा अनादिध्रुवाध्रुवा च । तथाहेतासामुत्कृष्टा प्रदेशोदीर-
णा गुणितकर्मांशस्वोदीरणापर्यवसाने व्रज्यते सा च सा-
दिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चानादिध्रुवोदीर-
णत्वात् ध्रुवाध्रुवे अज्ञान्यजक्यापेक्षया तथा द्वयोर्वेदनीयमोहनी-
योरनुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादि-
ध्रुवाध्रुवा च । तथाहि वेदनीयस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा प्रमत्त-
भावानिमुक्तस्य सर्वविशुद्धस्य मोहनीयस्य पुनः स्वोदीरणा-

पर्यवसाने सूत्रमसंपरायस्य ततो द्वयोरपि एषा साधनादीश्र-
ध्रुवा ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सापि चाप्रमत्तगुणस्यानका-
त्प्रतिपतितो वेदनीयस्योपशान्तमोहगुणस्यानकाच्च प्रतिपति-
तो मोहनीयस्य सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य द्वयोरप्यनादिः
ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगप्पाति) एतासां सप्तानामपि
मूत्रप्रकृतीनां शेषा उक्तव्यतिरिक्ता विकल्पा जघन्योत्कृष्टा
द्विधा द्विप्रकारास्तद्यथा सादयोऽध्रुवाश्च । तथाहेतासां
सप्तानामतिसंक्षिप्ता मिथ्यादष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा सा
च सादिरध्रुवा च । संक्षेपपरिणामाच्च व्युत्पत्त्यमिथ्यादष्टिरव्य-
जघन्यतः सापि सादिरध्रुवा च । उत्कृष्टा च प्रागेव भाविता
आयुः सर्वेपि विकल्पा जघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टा द्विविधास्तद्य-
था सादयोऽध्रुवाश्च । सा च साधध्रुवता अध्रुवोदीरणात्वाद्-
वसेया । संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां साधनादिप्ररूपणमाह ।

मिच्चत्तस चउप्पा, सगयाद्वापएहि तिहा अणुकोसा ।

सेसविगप्पा दुविहा, सव्वविगप्पा य सेसाणं ॥३०५॥

मिथ्यात्वस्यानुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा । तद्यथा—
सादिरनादिध्रुवाध्रुवा च तथाहि योऽनन्तरसमये सम्यक्क-
संयमसाहितं प्रतिपत्स्यते तस्य मिथ्यादष्टेर्मिथ्यात्वस्योत्कृष्टा
प्रदेशोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च समयमात्रत्वात् ततोऽन्या
सर्वाप्यनुत्कृष्टा सापि च सत्यत्वात्प्रतिपतितो भवति सादिः
तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा सप्त-
चत्वारिंशत्प्रकृतीनामनुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा त्रिधा । तद्यथा—
अनादिध्रुवा ध्रुवत्वात् । तथाहि । पञ्चविधज्ञानावरणपञ्चवि-
धान्तरायचतुर्विधदर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीण-
कपायस्य गुणितकर्मांशस्य स्वस्वोदीरणापर्यवसाने उत्कृष्टा-
प्रदेशोदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनु-
त्कृष्टा सा च अनादिः ध्रुवोदीरणात्वाद् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा
तैजससप्तकवर्णाद्विंशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुशुनिर्मा-
णानासां त्रयस्त्रिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनां गुणितकर्मांशो-
ऽस्य सयोगिकेचिन्नधरमसमये उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा । सा
च सादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चानादिध्रु-
वोदीरणात्वादासां ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगप्पाद्विहसि)
उक्तोपा विकल्पा जघन्याजघन्योत्कृष्टरूपा द्विविधास्त-
द्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथाहि सर्वासामप्युक्तप्रकृतीनामतिसं-
क्षिप्तपरिणामेति मिथ्यादष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा व्रज्यते
अतिसंक्षिप्तस्य परिणामप्रचयने वा जघन्या ततो द्वे अपि
साधध्रुव उत्कृष्टा च प्रागेव भाविता शेषाणां चोक्तव्यतिरि-
क्तानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघ-
न्याजघन्योत्कृष्टा द्विविधास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साधध्रुवता
च ध्रुवोदीरणात्वादवसेया । कृता साधनादिप्ररूपणा । संप्रति
स्वामित्वमभिधातव्यं तथा द्विधा उत्कृष्टजघन्याप्रदेशोदीरणा-
स्यामित्वात् । तत्र प्रथमत उत्कृष्टोदीरणास्वामित्वमाह ।

अणुजागुदीरणा ए, जहापसागीव एस जेष्ठाए ।

वाईणं अचयरी, ओहीण वि णोहिंजेण ॥३०६॥

घातिकर्मेणां सर्वेषामपि अनुभागोदीरणार्था यो यो जघन्या-
नुजागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः स पञ्चोत्कृष्टप्रदेशोदी-
रणायाः स्वामी गुणितकर्मांशो वेदितव्यः नवरमन्यत इति
श्रुतकेवली इतरो वा अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोग-
रधिविहीनोत्कृष्टप्रदेशोदीरकोचसेयः । (अस्तीति) वेदम-
निसंक्षिप्तमुक्तमिति विशेषतो विनाध्यते अवधिज्ञानावरणब-
र्ज्यानां चतुर्णां ज्ञानावरणानां चकुरचक्रुः क्वद्वदर्शनावरणानां

क्षीणकपायश्रुतिकेवहिन इतरस्य वा गुणितकर्माशस्य सम-
याधिकावहिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा अव-
धिज्ञानावरणयोः पुनरवधिधिरहितस्य क्षीणकपायस्य
समयाधिकावहिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा
निष्प्रचक्षयोरुपशान्तकपायस्य प्रमत्तसंयते अप्रमत्तजावा-
मिमुखे स्त्यानर्द्धिकस्य मिथ्यात्वान्तादुबन्धिकपायाणाम-
नन्तरसमये सम्यक् सयमसहितं प्रतिपत्तुकामस्य मिथ्याह-
ष्टेश्वरमसमये सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यक्प्रतिपत्त्युपात्त्य-
समये अप्रत्याख्यानावरणकपायाणां प्रदेशविरतस्थानन्तरस-
मयाधिकावहिका शेषायां चरमसमये कृपकस्य हानिः हाना-
दिपदकस्यापूर्वकरणगुणस्थानकचरमसमये सर्वत्र गुणितक-
कर्माशस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा वेदितव्या ।

वेयाणियाणां गहिहि, से कालिअप्पमाईमिय विरत्रो ।

संघयणपगतलुग, उज्जो वा अप्पमत्तस्स । ३०७ ।

यः प्रमत्तो द्वितीये समये अप्रमादं ग्रहीष्यति सोऽप्रमत्तो जिवि-
ष्यति प्रमत्तो न पञ्चकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकोद्योतनाम्ना-
मुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा ।

देवनिरयाज गार्णं, जहज्जेहड्डिं गुरुआ साए ।

इयराजण वि अट्टम वासे, एयो अट्टवामाज ॥ ३०८ ॥

देवनारकायुर्धेयथाक्रमं देवनारकौ जघन्यामुत्कृष्टस्थितिकौ
गुरुदुःखयोरुदये वर्तमानौ उत्कृष्टप्रदेशोदीरकौ वेदितव्यौ ।
एतदुक्तं भवति । देवो दशवर्षसहस्रायुस्थितिको गुरु-
दुःखोदये वर्तमानो देवायुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकस्तथा नैर-
यिकद्वयार्धशतसागरोपमायुःस्थितिको गुरुदुःखोदये वर्त-
मानो नारकायुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः प्रवृत्तं हि दुःखमनुज-
वन् प्रवृत्तान् पुत्रवान् परिसादयति इति तदुपादानम् । इतरा
युवोस्तिर्यग्मनुष्यायुर्धेयथासंख्यं तिर्यग्मनुष्योष्टवर्षायुषोऽ-
ष्टमे वर्षे वर्तमानो गुरुदुःखोदये युक्त उत्कृष्टप्रदेशोदीरको भवति
एवं ततिरिगजेग्गा, नियग विमिहे तमु तह अपज्जत्तो ।

संयुच्चिममलुअंते, तिरियगई देसविरयस्स । ३०९ ।

एकान्तेन निरअमेवोदयं प्रति प्रायोग्याः प्रकृत्यस्तासामे
केन्द्रियजातिद्विन्द्रिय जातित्रिन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजान्या-
तपस्थावरसूक्ष्मासाधारणान्मानमथानां निजकविशिष्टेषु निज-
निज प्रकृतावेशिष्टेषु यथा एकेन्द्रियजातिस्यावरनाम्नो वादर
प्रथिवीकायिके सर्वविशुद्धे आतपनाम्नः खरवादरपृथ्वीकायि-
के सूक्ष्मस्य पर्याप्तसाधारणविकत्रेन्द्रियनाम्नां तक्षामसु पर्या-
प्तेषु सर्वविशुद्धेषु उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा देशविरतस्य तस्य
सर्वविशुद्धत्वात् ।

अणुपुव्वीगइडुगाणं, सम्मदिहीउ लुज्जगईणं ।

नीयस्स य से कात्ते, गहियविरयत्ति सो चेव ॥ ३१० ॥

चतुर्दणामानुपूर्वीणां तस्यां तस्यां गतौ वर्तमानः तृतीये सम-
ये सर्वविशुद्धसम्यग्दृष्टिरुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः देवहं नरकति-
र्येगानुपूर्व्याः क्वायिकसम्यग्दृष्टिर्वैकल्या देवनारकगायोरपि
स एव क्वायिकसम्यग्दृष्टिरुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः तथा योऽनन्तर-
समये संयमं प्रतिपत्स्यते स एवाविरतसम्यग्दृष्टिर्दुर्मगादीनां
दुर्मगदुःस्वरानादेययशः कीर्त्तनां नीचैर्गोत्रस्योत्कृष्टप्रदेशो-
दीरकः ।

जोगं उदीरगाणं, जोगंते सरडुगाणुपाणुणं ।

नियगंते केवझिणो, सव्वविशुद्धीए सव्वासिं ॥ ३११ ॥

योग्यन्तदीरणायोगी सयोगी केवही अन्ते चरमसमये
उदीरको यासां ता योग्यन्तोदीरकास्तासां मनुजगतिपञ्चेन्द्रि-
यजात्यौदारिकसप्तकतैजससप्तकसंस्थानपदकप्रथमसंहननव-
र्णादिविशत्यगुरुदुःखपथातपराघातविहायोगतिद्विकत्रसवाद्-
पर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभगादेययशः कीर्त्तिनिर्माणती-
र्थकरोच्चैर्गोत्राणां क्षिपद्विसहस्रानां प्रवृत्तीनां संयोगिकेवही
चरमसमये उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः । तथा केवहिनः स्वरद्विक-
प्राणापानयोर्निजकान्ते स्वस्वनिरोधकावे उत्कृष्टा प्रदेशो-
दीरणा तथाहि स्वरनिरोधकावे सुस्वरदुःस्वरयोः प्राणापान-
निरोधकावे च प्राणापाननाम्न उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा इह
सर्वकर्मणामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणायामेवा परिज्ञाया “ यो यः
स्वस्वोदीरणाधिकारं स स तस्य कर्मणः स्वामी वेदितव्यः ” ।
आयुर्व्यतिरेकेण चान्यत्र सर्वत्रापि गुणितकर्माशत्वेन दाना-
न्तरायादीनामपि पञ्चानां प्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणास्वा-
मित्वं चेति ॥

संप्रति जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामित्वमाह ।

तप्पगइ उदीरगात्ति, संकिञ्चिद्वत्तावे असव्वपगईण ।

ऐयो जहाम्मसामी, अणुज्जागो य तित्थयरे ॥ ३१२ ॥

यस्तासां प्रकृतीनामुदीरकः संप्रतिसंक्षिप्तज्ञावोऽति संक्षिप्त-
परिणामः कृपितकर्माशः सर्वप्रकृतीनां स्वस्वयोग्यानां त्रयाणां
दर्शनावरणीयानां सातासातवेदनीययोर्मिथ्यात्वस्य पोर-
शानां कपायाणां नोकपायाणां सर्वसंख्यया पञ्चत्रिंश-
त्संख्यानां प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिः सर्वपर्याप्तपर्याप्तः सर्व-
संक्षिप्तो निद्रापञ्चकतत्प्रायोग्यसंक्षेपशुक्तो जघन्यप्रदेशो-
दीरणास्वामी । तथा योऽनन्तरसमये मिथ्यात्वं यास्यति सो
ऽतिसंक्षिप्तः सम्यक्त्वसम्यङ्मिथ्यात्वयोर्जघन्यप्रदेशोदीरणा-
स्वामी जयति । तथा गतिचतुष्टयपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकस-
प्तकवैक्रियसप्तकतैजससप्तकसंस्थानपदकवर्णादिविशतौप-
राघातोपघातागुरुदुःखपथासांघातविहायोगातिद्विकत्रसवाद्-
पर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभमुज्जगदुस्वरदुःस्वरादे-
यानादेययशः कीर्त्तिनिर्माणोच्चैर्गोत्रपञ्चविधान्तरायरूपाणां प-
कोननवतिसंख्यानं प्रकृतीनां संक्षिप्तपर्याप्तसर्वाङ्गप्रसङ्गे-
शुक्तो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी आहारकस्य वाऽऽहा-
रशरीरी तत्प्रायोग्यसंक्षेपशुक्त आनुपूर्वीणामपि आतप-
स्य खरवादरपृथिवीकायिकः सर्वसंक्षिप्त एकेन्द्रिजाति-
स्यावरसाधारणनाम्नामेकेन्द्रियः सर्वाङ्गप्रसङ्गेशुक्तः सूक्ष्म-
नाम्नः सूक्ष्मेकेन्द्रियसर्वसंक्षिप्तो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी
अपर्याप्तकनाम्नः पुनरपर्याप्तमनुष्यसर्वसंक्षिप्तेश्वरमसमये व-
र्तमानो जघन्यप्रदेशोदीरको भवति । तथा द्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
जातीनां यथाक्रमं द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सर्वाः संक्षिप्ता जघन्य-
प्रदेशोदीरणास्वामिनः (अणुज्जागोयतित्थयरन्ति) तीर्थ-
करनाम्न एव जघन्यानुज्जागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः
स एव जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी अपि वेदितव्यः तीर्थक-
रकेवही यावदद्यापि योजिकाकरणमारजते तावत्तीर्थकरना-
म्नो जघन्यप्रदेशोदीरको वेदितव्य इत्यर्थः ।

ओहि ओहिजुए अइ-सुहवेयआडगाणं तु ॥

पढमस्स जहन्नाडिइ, सेसाणुकोसगट्टिइ ॥ ३१३ ॥

अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोरवधिद्विधशुक्तः सर्व-
संक्षिप्तो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी । अवधिविद्विक् केवादितो
वह्वः पुत्रताः परिकीणा इत्यवधिविद्विग्रहणम् । तथा चतु-

गमिन्यानुपां स्वभूमिकानुसारेणातीव सुखमनुजवन् जघ-
न्यप्रदेशोदीरको भवति । तत्र प्रथमस्य नरकायुषो दशवर्षसह-
स्रप्रमाणं जघन्यस्थितौ वर्तमानो नैरयिकः स हि शेषनारका-
पेक्षया अतिशयेन सुखी शेषाणां च तिर्यग्मनुष्यदेवायुषामु-
त्कृष्टस्थितौ वर्तमानो नैरयिकः । स हि शेषनारकः स्वस्वयोग्य-
तानुसारेण परमसुखिनो ययासंख्येतिर्यग्मनुष्यदेवा जघ-
न्यप्रदेशोदीरणास्वामिनो वेदितव्याः । इति उदयोदीरणयोः
स्वामित्वेन भेदो नारितः ॥

उई (दी) रिजमाण-उदीरमाण-वि० उद्-ईर-य-ज्ञानम् ।
उदीरणानामनुदये प्राप्तं चिरेणागामिना कावेन यदेदि-
तव्यं कर्म दक्षिकं तस्य विशिष्टाऽध्यवसायवृत्तयेन करणेना-
कृत्यादये प्रक्षेपणं स्यात् चाऽसंख्येयसमयवर्तिनी तथा च
पुनरुदीरणया उदीरणप्रथमसमय एव । भ० १ श० १ उ० ।
उदयमुपनीयमाने, प्रज्ञा० २३ पद । “ उदीरिजमाणो उदी-
रय ” भ० १ श० १ उ० ।

उई (दी) रिय-उदीरित-वि० । उत्प्रावत्येनेरितो जनितः ।
कृते, “ ससहकासाफस्ताउदीरिया ” अकिं कृते, आचा० ।
“ महागुरुणिस्स यराउदीरिता ” उत्प्रावत्येनेरितः कथितः ।
प्रतिपादिते, ‘ धीरे धम्मे उदीरिय ’ आचा० ७ अ० ३ सू० ।
उत्प्रावत्येन प्रेरिते, राद्याणं वेद्याणं चाहियाणं चट्टियाणं
खोभियाणं उदीरियाणं केरिसय सहे भवति । राज० । जी० ।
उदयमुपनीते, प्रज्ञा० २३ पद । भ० । उदीरितास्तु स्वज्ञा-
यतोऽनुदितान् पुत्रान् उदयप्राप्ते कर्मदक्षिकं करणविशेषेण
प्रक्षिप्य यान् वेद्यते इति तत्तम् । भ० १ श० १ उ० ।

उई (दी) रेत-उदीरयत्-वि० । स्वस्थान्तरं प्रेरयति, स्या० ७ उ० ।

उउ-ऊतु-पु० ऊतु किञ्च । “ उदृत्वाद्दौ ७ । १ । ३ । ” ऋतु-
इत्यादिपुंशब्देऽर्द्धत उद् भवति-प्रा० । ऋतुः स्वाभाविकः
ग्रीणां रात्रयः पौनस्य स्मृताः इति मनुके खीणां शानितद-
र्शनयोग्यगर्भधारणसमये कावे, वाच० । नि० सू० ।
लोककृत्या पृथ्वीरात्रप्रमाणद्विमासात्मके कात्रविशेषे, व्य०
१ उ० । जी० । स्या० । भ० । जी० । “ दो मासा उऊ ” ।
प्र० ६ श० ७ उ० । अनु० । स्या० । ज्ञा० । श्रौ० । जं० । ते
च पद-“ तयस्वयं इमे उ उऊ पण्णा तज्जहा पाउसे १ वरिसा-
रस्ते १ सरहे ३ हेमन्ते ४ वसन्ते ५ गिम्हे ६ । ता सञ्चे वि-
णं पकिचंदे उऊ उवे दुवे मासानि च उप्पण्णेणं आदापणं
गणिज्जमाणसातिरेगाइं एगुणसट्ठि १ रातिदिनाइं रातिदि-
यमेणं आहितेत्ति ” । तत्राऽस्मिन् मनुष्यलोके प्रतिसूर्यायनं
प्रतिचन्द्रायनं च खलियमे पद ऋतवः प्रज्ञास्तद्यथा-प्रावृद्,
वर्षारात्रः शरदो, हेमन्तो, वसन्तो, ग्रीष्मः । इह लोके अन्यथा-
भिधाना ऋतवः प्रसिद्धास्तद्यथा प्रावृद् शरद्, हेमन्तः शि-
शिरो, वसन्तो ग्रीष्मश्चेति । जिनमते तु यथास्ताभिधाना एव
ऋतवः । तथाचोक्तम् “ पाउस वासारत्तो, सरथो हेमन्तं
वसंतं गिम्हो य । एण खलु उ णि उऊ, जिणवरदिट्ठा मप-
सिट्ठा ” चं० प्र० ११ पाहु । सू० प्र० । स्या० । जं० ।

ऋतुपरिमाणविचारः ।

एतो उउपरिमाणं, वोचंजामि अहाणुपुव्वीए ।

अतो मएरुवेपु नक्कसूर्यशशिनां प्रतिमुहूर्तं गतिपरिमाण-
प्रतिपादितानामनन्तरस्तुपरिमाणं सूर्यतुपरिमाणं चन्द्रतुपरि-
माणं च यथानुपूर्व्या क्रमेण वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाह-
यितुकामः प्रथमतः सूर्यतुपरिमाणं प्रतिपादयति ।

वे याइच्चा मासा, एकसट्ठिते जवंतहोरत्ता ।

एयं उउपरिमाणं, अवगयमाणो जिणा विति ॥

यौ चावादित्यौ मासौ सूर्यमासौ यावद्द्वयत्रिपरिगणनया
एकपष्टिरहोरात्रा भवन्ति । तथाहि सूर्यमासस्त्रिंशद्द्वयत्रि
एकस्य चाहोरात्रस्य चार्धं ततो द्वौ सूर्यमासावेकपष्टिरहोरात्रा
भवन्ति । एतत् एतावत् क्रमतः सूर्यतोः परिमाणमपगतमानाः ।
मानग्रहणमुपवृत्तकणमपगतसकलक्रोधमानादिवर्गाः जिनास्ती-
र्थकृतो भवते ।

संप्रतमीप्सितसूर्यत्वानयने करणमभिधित्सुराह ।

सूरउउस्साणयणे, पव्वपंचरसगुणं नियमा ।

तिहि संक्खित्तं संतं, वाचट्ठिजागपरिहीणं ॥

उगुणे गट्टीए जुयं, वावीससएण चाइए नियमा ।

जं हांछं तस्स पुणो, उहिहिय सेस उऊ होइ ॥

सेसाणं अंसाणं, वेहि उ चागाहि तेसि जं हांछं ।

ते दिवसा नायव्वा, होंति सचत्तस्स अयणस्स ॥

सूर्यस्य सूर्यसंबन्धेन ऋतोरानयने पर्वपर्वसंस्थानं नियमा-
त्पञ्चदशगुणं कर्त्तव्यम् । पर्वणां पञ्चदशतिथ्यात्मकत्वात् ।
इयमत्र भावना । इह ऋतव आपादादिप्रभवाः युगं च प्रव-
र्तते श्रावणचतुष्टयपक्षे प्रतिपद आरभ्यते । ता युगादितः प्रवृ-
त्तानि यानि पर्वणि तत्संख्या पञ्चदशगुणा क्रियते कृत्वा च
पर्वणामुपरि या विदधितदिनमभिव्याप्य तिथयस्तास्त्वत्र-
संक्षिप्यन्ते इत्यर्थः । ततो “ वाचट्ठिजागपरिहीणंति ” प्रत्य-
होरात्रमर्ककेन द्वापष्टिभागेन परिहीयमाने ये निष्पन्ना अवम-
रात्रास्तेऽनुपचारात् द्वापष्टिजागास्ते परिहीनपर्वसंस्थानं
कर्त्तव्यं ततो (उगुणत्ति) चाज्यां गुणयते गुणयित्वा
च एकपष्ट्यायुतं क्रियते । ततो चाविशेन शतेन जाजितं
यल्लब्धं तस्य पञ्चभिर्जागे ह्ये यन्त्रेपं स ऋतुरनन्तरातीतो
भवति । येऽपि अंशा शेषा उचरिताः तेषां द्वाज्यां भागे
ह्ये यल्लब्धं ते दिवसाः प्रवर्तमानस्य ऋतोर्ज्ञातव्याः ।
एष करणगाथाद्वार्यः । संप्रति करणभावना क्रियते । तत्र
युगे प्रथमे दीपोत्सवे केनापि पृष्ठः कः सूर्यतुरन्तरमती-
तः को वा संप्रति वर्तते । तत्र युगादितः सप्तपर्वण्यतिक्रान्ता-
नीति संप्रतिगन्ते । तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते । जातं पञ्चोत्त-
रशतम् । एतावति विकाळे द्वावमरात्रावभूतामिति द्वौ ततः
पात्येते स्थितं पश्चात् श्युत्तरं शतं (१०३) ततो द्वाज्यां गु-
णयते जाते द्वे पञ्चत्तरं (१०६) तत्रैकपष्टिः प्रक्षिप्यते द्वे शते
सप्तपष्ट्यधिके (१६९) तयोर्द्वाविंशतेन जागो विहयते लब्धौ
द्वा तौ पञ्चभिर्जागे न सहेते इति न तयोः पञ्चभिर्जागहारः ।
शेषारुयंशा उचरन्ति त्रयोविंशतिः । तथा समर्द्धिजाता
एकादश अर्कं च सूर्यतुआपादादिस्तत आगतं चावृत् अति-
क्रान्तौ तृतीयश्च ऋतुः संप्रति प्रवर्तते । तस्य च प्रवर्तमान-
स्यैकादश दिनसा अतिक्रान्ता चादशो वर्तते इति । तथा
युगे प्रथमायामज्ञयतृतीयायां केनापि पृष्ठं के ऋतवः पूर्वमति-
क्रान्ताः को वा संप्रति वर्तते तत्राज्ञयतृतीयायां प्रथमायाः
प्राज्ञयुगस्यादितः पर्वण्यतिक्रान्तान्येकोनविंशतिः ततः एको-
नविंशतिः पञ्चदशभिर्गुणयते जाते द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके
(१७५) अज्ञयतृतीयायां किञ्च पृष्ठमिति पर्वणामुपरितन्य-
स्तिययः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वे शते अष्टाशीत्यधिके (१७७)
तावति काळे अवमरात्राः पञ्च भवन्ति । पञ्च ततः पात्यन्ते

जाते द्वे शते त्र्यशीत्यधिकं (२७३) ते द्वात्र्यां गुण्येते जाता-
नि पञ्च शतानि पद्पष्ट्याधिकानि (५६६) तान्येकपष्टिस-
हितानि क्रियन्ते जातानि पद् शतानि सप्तविंशत्यधिकानि
(६९७) तेषां द्वाविंशेन शतेन जागो न्हियते द्वाभ्याः पञ्च पञ्चादं
शाडुहरन्ति सप्तदश तेषामर्द्धं द्वाभ्याः सार्द्धं अष्टौ । आगतं
पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः पष्ठस्य च ऋतोः प्रवर्तमानस्याष्टौ
दिवसा गताः नवमो वर्तते । तथा युगे द्वितीये दीवात्सवे
केनापि पृष्ठं कियन्त ऋतवोऽतिक्रान्ताः को वा संप्रति व-
र्तते । तत्रैतावति काले पर्वाण्यतिक्रान्तानि एकविंशत्पञ्च-
दशभिर्गुण्येते जातानि चत्वारि शतानि पञ्चपष्ट्याधिकानि
(४६५) अवमरात्राश्चैतावति कात्रे व्यतिक्रामत्यष्टौ ततोऽ-
ष्टौ पात्यानि शेषाणि चत्वारि शतानि सप्तपञ्चाशताधिकानि
(४५७) तानि द्विगुणक्रियन्ते जातानि नवशतानि चतुर्द-
शोत्तराणि (९१४) तथैकपष्टिप्रक्षेपे जातानि नव शतानि
पञ्चसप्तत्यधिकानि (९७५) एतेषां द्वाविंशत्यधिकशतेन भाग-
हरणं, द्वाभ्याः सप्त उपरिष्ठादंशादुहरन्ति एकविंशतिशतं
(१९१) तस्य द्वात्र्यां भागे हते द्वाभ्याः पष्टिसार्द्धाः
सप्तानां च ऋतूनां पद्भिर्भागे हते द्वाभ्य एककः ! एक उप-
रिष्ठात् तिष्ठन्ति आगतमेकसंवत्सरोऽतिक्रान्तः । एकस्य
च संवत्सरस्योपरि प्रथम ऋतुः प्रावृक्षनामा निर्गतो द्विती-
यस्य च पष्टिर्दिनान्यतिक्रान्तान्येकपष्टितमं वर्तते इति एव-
मन्यत्रापि भावना कार्या ।

संप्रतममृनामृतूनां नामान्याह ॥

पाञ्च वासारत्ता, सरत्रो हेमंत वसंत गिम्हो य ।

एए खत्रु ऋषि उज्ज, जिणवरदिष्टा मए सिद्धा ॥

प्रथम ऋतुः प्रावृक्षनामा द्वितीया वर्षारात्रा तृतीया शरच्च-
तुर्थो हेमन्तः, पञ्चमो वसन्तः, पष्ठो ग्रीष्मः । एते परुपि
ऋतवः एवं नामतो जिनवरदष्टाः सर्वज्ञदष्टा मया शिष्टाः
कथिताः । साम्प्रतमेतेषामृतूनां मध्ये क ऋतुः कस्यां तिथौ
समाप्तिमुपयातीति परस्य प्रश्नमाशङ्क्य तत्परिज्ञानाय
करणमाह ।

इच्छा उज्ज दुगणितो, रूवोणगुणित्रो उ पञ्चाणि ।

तस्सप्यं होइ तिही, अत्तसमत्ता उज्ज तीसं ॥

यस्मिन् ऋतौ ज्ञातुमिच्छा स ऋतुः ध्रियते तत्संख्या ध्रियते
इत्यर्थः ततः स द्विगुणितः सन् रूपानः क्रियते । ततः
पुनरपि स चात्र्यां गुण्यते गुणयित्वा च प्रतिराश्ये
तद्विगुणितश्च सन् ऋतवन्ति तावन्ति पर्वाणि छष्ट्यानि तस्य
च प्रतिराशि तस्यार्द्धं क्रियते । ततश्चार्धं यावत् ऋतवन्ति ताव-
त्स्थितयः प्रतिपत्तव्याः । यासु युगभाविनीस्त्रिंशदपि ऋ-
तवः समाप्ताः समाप्तिमैरुपरिति करणगाथाकार्यः । स-
म्प्रति करणजावना विधीयते । किञ्च प्रथम ऋतुर्ज्ञातु-
मिष्टो यया युगे कस्यां तिथौ प्रथमतः प्रावृक्षलक्षण ऋतुः
समाप्तिमुपयातीति । तत्र एकको ध्रियते स द्वात्र्यां गुण्यते
जाते द्वे स्वरूपोनः क्रियते । जात एकक एवं स चूयोपि वि-
गुण्यते द्वे रूपे प्रतिराश्यते तयोरर्द्धं जातमेकं रूपमागतं ।
युगादौ द्वे पर्वणि अतिक्रम्य प्रथमायां तिथौ प्रतिपाद प्रथमः
प्रावृक्षनामा ऋतुः समापत् । तथा द्वितीये ऋतौ ज्ञातुमि-
च्छति द्वौ स्थापितौ तथा चात्र्यां गुणने जाताश्चत्वारस्ते रूपो-
नाः क्रियन्ते । जातास्त्रयस्ते चूयो द्विगुण्यन्ते जाताः पद् ते
प्रतिराश्यन्ते प्रतिराशीनां चार्द्धः क्रियते जातास्त्रय आगतं

युगादितः पद् पर्वाण्यतिक्रम्य तृतीयायां तिथौ द्वितीय ऋतुः
समाप्तिमुपगमत् । तथा तृतीये ऋतौ ज्ञातुमिच्छति त्रयो
ध्रियन्ते । द्वात्र्यां गुण्यन्ते जाताः पद् ते रूपानाः कृताः सन्तो
जाताः पञ्च ते चूयो द्विगुण्यन्ते जाता दश ते प्रतिराशी-
नां चार्द्धं द्वाभ्याः पञ्च । आगतं युगादित आरभ्य दश पर्वा-
ण्यतिक्रम्य पञ्चत्र्यां तिथौ तृतीय ऋतुः समाप्तिमियाय ।
तथा पष्ठे ऋतौ ज्ञातुमिच्छति पद् स्थाप्यन्ते । ते द्वात्र्यां
गुण्यन्ते जाता द्वादश रूपानाः सन्तो जाता एकादश ते
द्विगुण्यन्ते । जाता द्वाविंशतिः । सा प्रतिराशि तयोश्चार्द्धं
क्रियते । जाता एकादश । आगतं युगादितो द्वाविंशतिपर्वा-
ण्यतिक्रम्य एकादश्यां तिथौ पष्ठे ऋतुः समाप्तेति । तथा
युगे नवमे ऋतौ ज्ञातुमिच्छता नव स्थाप्यन्ते ते चात्र्यां
गुण्यन्ते जाता अष्टादश ते रूपानाः क्रियन्ते । जाताः
सप्तदश ते चूयो द्विगुण्यन्ते जाताश्चतुस्त्रिंशत् । संप्रतिराश्यते
तस्या अर्द्धं क्रियते जाताः सप्तदश आगतं युगादितश्चतुस्त्रिं-
शत्पर्वाण्यतिक्रम्य द्वितीये संवत्सरे पौषमासे शुक्लपक्षे द्विती-
यस्यां तिथौ नवम ऋतुः परिसमाप्ति गच्छति । तथा त्रिंशत्तमे
ऋतौ जिज्ञासति त्रिंशद् ध्रियते सार्द्धिगुण्यते जाता पष्टिः सा
रूपाना क्रियते जाता एकोनपष्टिः सा चूयो द्वात्र्यां गुण्यते
जातमष्टादशोत्तरं शतं तत् प्रतिराश्यते तस्यार्द्धं क्रियते जाता
एकोनपष्टिः । आगतं युगादितोऽष्टादशोत्तरपर्वाण्यतिक्रम्य
एकोनपष्टितमायां तिथौ । किमुक्तं ऋतवति । पञ्चमे संवत्सरे
प्रथमे आपादमासे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां त्रिंशत्तम ऋतुः समा-
प्तिमुपायासीत् व्यवहारतः प्रथमापादपथ्यन्त इत्यर्थः संप्रति
वर्षाकाले शीतकाले ग्रीष्मकालेषु चतुर्मासप्रमाणेषु यस्मिन्
पर्वणि कर्ममासापेक्षयाऽधि कोहोरात्रः सूच्यते परिसमाप्तो भवति
तत्प्रतिपादयन्माह ॥

वऽयस्मि उ कायत्त, अतिरत्तं सत्तम पञ्चस्मि ।

वासहिमागेम्हकात्रे, चाउम्मासे विहीयत्ते ॥

वर्षादिमग्रीष्मकालेषु प्रत्येकं चतुर्मासेषु चतुर्मासप्रमाणेषु
पृथक् अनिरात्रा अधिका अहोरात्रा विधीयन्ते तद्यथा एका-
द्वितीयपर्वण्यपरा सदिमपर्वणि । इयमत्र जावना । सूर्यर्तुवि-
न्तायां कर्ममासापेक्षया वर्षाकाले श्रावणादौ तृतीये पर्वणि
गते कोऽधिकाऽहोरात्रो द्वितीयः सप्तमे पर्वणि हेमन्तकालेपि
एकस्तृतीये पर्वणि द्वितीयः सप्तमे ग्रीष्मकालेपि एकस्तृतीये
पर्वणि द्वितीयः सप्तमे । अत्राह पूर्वपूर्वावमरात्रासहितमुक्तम् ।
इदानीं त्वधिकरात्रोपेतमिति किमत्र पर्वकरणमत आह ॥

उज्जतहियं अतिरत्तं, जुगसहियं होइ चाउमरत्तं तु ।

रविसहियं अइरत्तं, सहितहियं अमरत्तं तु ॥

इह पर्वऋतुसहितं विवक्षते तदा विवक्षितं तृतीयादिकं-
वर्षाकालादिसम्बन्धि अतिरात्रमधिकरात्रम् । सूर्यर्तुपरिसमा-
प्तिचिन्तायां तस्मिन् विवक्षिते तृतीयादौ पर्वणि कर्ममासा-
पेक्षयाधिकोऽहोरात्रो ऋतवति । तथाहि कर्ममासस्त्रिंशतदिनैः
सूर्यमासस्त्रिंशता मासद्वयात्मकश्च ऋतुः । ततः सूर्यर्तुपरिस-
माप्तौ कर्ममासापेक्षयैकोधिकोहोरात्रो ऋतवतीति । तथा युगे
चन्द्राभिवर्द्धितरूपं संवत्सरपञ्चकान्ते च पञ्चापि संवत्सरा-
श्चन्द्रमासापेक्षया ततो यदि पर्वयुगसहितं चन्द्रमासोपेतं
विवक्ष्यते तदा विवक्षितं पर्वतृतीयादिकं वर्षाकालादिस-
म्बन्धे अवमरात्रोपेतं ऋतवति कर्ममासापेक्षया तस्मिन् तृतीयादौ
पर्वणि नियमादेकोऽहोरात्रः पततीति भावः । एतदेवाह

(रविसाहयमित्यादि) रविसहितमिति रात्रं किमुक्तं नवति । रविमासनिपाद्यमानतुचिन्तायां तस्मिन् तृतीयादौ वर्षाकादादिसंवन्धिनि पर्यणि तत्र सूर्यतुपरिसमाप्तौ कर्म-मासापेक्षया एकैकोऽधिकोऽहोरात्रः प्राप्यते इति राशिसहित-मवमरात्रं चन्दननिपादितास्तिथीरधिकृत्य कर्ममासापेक्षया विवक्षितं तृतीयादि पर्यहोतरात्रं नवतीत्यर्थः । सम्प्रति येषु मासेषु सूर्यतुपरिसमाप्तिचिन्तायां पूर्वपूर्वसूर्यतुगतित्थ्य-पेक्षयाधिकोऽहोरात्रः परिवर्तते तान् प्रतिपादयति । आसाढ बहुलपक्षे तथा भाद्रपदमासे बहुलपक्षे एवं कार्तिके पौषे फाल्गुने वैशाखे चातिरात्रं बोध्यम् । पूर्वपूर्वसूर्यतुगति-तिथ्यपेक्षया एतेषु पदसु मासेषु अधिकोऽहोरात्रो ज्ञातव्यो न शेषेषु मासेषु । एतदेव सविशेषमाह ।

एकंतरिया मासा, निही य जाधु ता उऊ समप्पति ।

असाढाई मासा, नदवयाइ तिहि सव्वा ॥

इह सूर्यतुचिन्तायां मासा आपाढादयो ऋष्याः आपाढ-मासादारभ्य ऋतुनां प्रथमतः प्रवर्तमानत्वात् त्रयः सर्वा अपि भाद्रपदादिषु मासेषु प्रथमादीनामृतूनां परिसमाप्तत्वा-त् । तत्र येषु मासेषु यासु वा तिथिषु ऋतवः प्रावृणादयः परिसमाप्नुवन्ति ते आपाढादयो मासास्ताश्च त्रयोऽत्र भाद्र-पदादिमासानुगताः सर्वा अपि एकान्तरिता चेदित्य्याः । तथा हि प्रथम ऋतुः भाद्रपदे मासि समाप्तिमुपैति तत एको मास-श्च युगवृत्तणमपान्तरात्रे उक्तः । कार्तिके मासे द्वितीय ऋतुः परिसमाप्तिमियति । एवं तृतीयः पौषमासं, चतुर्थः फाल्गुने, पञ्चमो वैशाखे, षष्ठः आपाढे, एव शेषा अपि ऋतवः पदसु मासेष्वेकान्तरेषु परिसमाप्तिमाप्नुवन्ति नाशेषेषु मासेषु । तथा प्रथम ऋतुः प्रतिपदि समाप्तिमेति च्छितीयः तृतीयस्यां, तृतीयः पञ्चम्यां, चतुर्थः सप्तम्यां पञ्चमो नवम्यां, षष्ठः एकादश्यां, सप्तमस्त्रयोदश्यामष्टमः पञ्चदश्याम् एते सर्वेऽपि ऋतवो बहुलपक्षे ततो नवम ऋतुः शुक्लपक्षे द्वितीययां, दशमश्चतुर्थ्यां मेकादशः षष्ठ्यां, द्वादशोऽष्टम्यां, त्रयोदशो दशम्यां, चतुर्द-शो द्वादश्यां पञ्चदशश्चतुर्दश्याम् एते सप्त ऋतवः शुक्लपक्षे । एते ऋतवः शुक्लपक्षे जाविनः । पञ्चदशापि ऋतवो युगस्यार्धे नवन्ति । तत उक्तक्रमेणैव शेषा अपि पञ्चदश ऋतवो द्विती-ये युगस्यार्धे नवन्ति । तद्यथा-पौरुषः ऋतुर्बहुलपक्षे प्रातप-दि, सप्तदशः तृतीयाया-मष्टादशः पञ्चम्यामेकोनविंशति-तमः सप्तम्यां, विंशतितमो, नवम्यां, मेकादशतितम एका-दश्यां, द्वाविंशतितमः त्रयोदश्यां त्रयोविंशतितमः पञ्चदश्या-मेते पौरुषादयस्त्रयोविंशतिपर्यन्ताः । अष्टो बहुलपक्षे ऋतवः शुक्लपक्षे द्वितीयायां चतुर्विंशतितमः पञ्चविंशतितमश्चतुर्विंश-तमो दशम्यां, मेकोनविंशतमो द्वादश्यां त्रिंशत्तमश्चतुर्दश्या-मेवमेते सर्वेऽपि ऋतवो मासेष्वेकान्तरितेषु तिथिष्वपि चका-न्तरितासु नवन्ति । सांप्रतमेतेषु ऋतुषु चन्दनक्षत्रयोगं च प्रतिपादयिषुस्तद्विषयं करणमाह ।

तिचिसया पंचहिगा, अं । अत्रो सयं च चोत्तीसं ।

एगाइ इव उत्तरगुणा, धुवरासीए स बाधव्वा ॥

त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि अंशा विजागाः किरूपच्छेदकृता एते इत्याह च्छेदशतं चतुर्विंशं किमुक्तं भवति चतुर्विंश-दधिकशतच्छेदेन द्वित्रिंशदहोरात्रं तस्य सप्तानि त्रीणि शतानि

पञ्चोत्तराण्यंशानामिति अयं ध्रुवराशिर्बोध्यः । एष च ध्रुवराशिरेकादिचतुरगुण ईप्सितेन ऋतुना एकादिना त्रिंश-त्ययन्तेनाद्युत्तरेण एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वमुत्तरवृत्तेन गु-णयतेति गुणो गुणितः कर्तव्यस्ततोऽस्मात् शाधकानि शाध-यितव्यानीति प्रतिपादनार्थमाह ।

सत्तट्टि अह्वेत्ते, दुगतिगुणियासमेदिवह्वेत्ते ।

अट्टासीई पुस्से-सोज्जा अजिइम्मि वायाव्वा ॥

इह यत्र अर्धक्षेत्रं तत्र सप्तपट्टि शोध्यानि च सप्तपट्टिः समे समक्षेत्रे द्विगुणिता सती शोध्या एकोत्तरे छे शते तत्र शोध्ये इति ज्ञावः । इह सूर्यस्य पुष्यादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि चन्द्रस्याभिजिदादीनि तत्र सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां पुष्ये पुष्य-विषया अष्टाशीतिः शोध्यानि चन्दनक्षत्रयोगचिन्तायामभि-जिति चिचत्वारिंशत् ।

एयाणि सोहइत्ता, जं संतं तु होइ नखत्तं ।

रविसोमाणं नियमा, तीसाए उउसमत्तीसु ॥

एतानि अनन्तरोदितानि अर्धक्षेत्रद्वयार्धक्षेत्रविषयाणि शोध-कानि शोधयित्वा यदुक्तप्रकारेण नक्षत्रं शेषं भवति सर्वा-त्मना शुक्लिमनुते तत्र क्षेत्रं रविसोमयोः सूर्यस्य चन्द्रमसश्च नियमाद् ज्ञातव्यम् । क इत्याह त्रिंशत्यपि ऋतुसमाप्तिषु एवं करणगायत्रयाक्षरार्थः । सम्प्रति करणनावना क्रियते तत्र प्रथम ऋतुः कस्मिंश्चन्दनक्षत्रे समाप्तिमुपैतीति जिज्ञासायाम-नन्तरोदितः पञ्चोत्तरत्रिंशत्प्रमाणो ध्रुवराशिर्भ्रियते स एको-नगुणितस्तदेव नवतीति ततोऽनेन ध्रुवराशिर्जातस्तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुक्ला स्थिते पञ्चाद द्वे शते त्रिपष्टधिके (१६३) ततश्चतुर्विंशतेन शतेन श्रवणः शुक्लः । शेषजातमेकोनविंशच्छतं (१२९) तेन च धनिष्ठा शुद्धयति तत आगतमेकोनविंशं शतं चतुर्विंशदधिकशतं जागानाम् धनिष्ठासक्तमवगाह्य चन्द्रः प्रथमे सूर्यतुं समापयति । यदि द्वितीयसूर्यतुं जिज्ञासा तदा स ध्रुव-राशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिगुणयते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुक्ला स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (८७३) ततश्चतुर्विंशतेन शतेन श्रवणशुक्लिमुपगत स्थितानि शेषाणि सप्त शतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि (९३९) ततोपि चतुर्विंशतेन शतेन धनिष्ठा शुक्ला जातानि षट् शतानि पञ्चो-त्तराणि (६०५) ततोपि सप्तषष्ठ्या शतमिपक् शुक्ला स्थि-तानि पञ्चात्पञ्च शतानि अष्टत्रिंशदधिकानि (५३८) ते-ज्योपि चतुर्विंशतेन शतेन पूर्वनक्षपदा शुक्ला स्थितानि चत्वारि शतानि चतुरधिकानि (४०४) ततो चाज्यां शताज्यामेको-त्तराज्यामुत्तरनक्षपदा शुक्ला स्थिते शेषे त्रिकोनसप्ततिचतुर्विं-शदधिकं शतं भागानामवगाह्य द्वितीयं सूर्यतुं चन्द्रः परिसमा-पयति । एव शेषेष्वपि ऋतुषु भावनीयम् । सम्प्रति सूर्यनक्षत्र-योगनावना क्रियते स एव पञ्चोत्तरशतप्रमाणो ध्रुवराशिः प्रथमसूर्यतुं जिज्ञासायामेकेन गुणयते एकेन च गुणने तावाने-व जातस्तत्र पुष्यसत्कावट्टासीती शुक्ला स्थिते शेषे द्वे शते सप्तदशोत्तरे (१२९) ततः सप्तषष्ठ्या अष्टेषा शुक्ला स्थितं शेषं सार्द्धशतं (१५०) ततोपि चतुर्विंशच्छतेन मघा शुक्ला स्थिताः पौरुषा आगतं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रस्य पौरुषा चतुर्विंशदधिकानि शतभागानवगाह्य सूर्यः प्रथमर्तुं समापय-ति । तथा द्वितीयसूर्यतुं जिज्ञासायां ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशत-

त्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) ततोऽष्टाशीत्या पुन्यः शुद्धिमगमत् स्थितानि पञ्चादष्टौ शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (८९७) तेन्यः सप्तपञ्चा अष्टेषा शुद्धा स्थितानि शेषाणि पद् शतानि षड्विंशत्यधिकानि (६९६) तेन्यश्चतुर्विंशदधिकेन शतेन पूर्वफाल्गुनी शुद्धा स्थितानि पञ्चाच्चत्वारि शतानि द्विनवत्यधिकानि (४९२) ततोऽपि चात्र्यां शताज्यामेकोत्तराज्यामुत्तरफाल्गुनी शुद्धा स्थिते द्वे शते एकोनवत्यधिके (९८९) ततोऽपि चतुर्विंशतेन शतेन हस्तः शुद्धं स्थितं पञ्चात्सप्तपञ्चाशदधिकं शते (१५७) ततोऽपि चतुर्विंशतेन शतेन चित्रा शुद्धा स्थिता पञ्चात्रयोविंशतिः आगतं स्वातस्त्रियोविंशति चतुर्विंशदधिकशतं भागानामवगाह्य सूर्यो द्वितीयं ऋतुं परिसमापयति । एवं शेषेष्वपि ऋतुषु भावनीयम् तदेवमुक्ताः सूर्यर्त्तवः ॥

संप्रति चन्द्रर्तुप्रतिपादनार्थमाह

चत्वारि उ सयाइं नि, उत्तराइं जुगम्पि चंदस्स ।

तेसिं पि य करणविहिं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

इह एकस्मिन् नक्षत्रपर्याये षट् ऋतवो जवन्ति यथा सूर्यस्य चन्द्रस्यापि च नक्षत्रपर्याया युगसप्तषष्टिसंख्यास्ततः सप्तषष्टिः षड्भिर्गुण्यते जातानि चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि पतायन्तो युग चन्द्रस्य ऋतवो भवन्ति तेषामपि चन्द्रर्तुनां परिज्ञानाय करणविधिं यथातुपुर्व्या क्रमेण वक्ष्यामि । तत्रप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुकामः प्रथमतश्चन्द्रर्तुपरिमाणमाह चंदस्स उ परिमाणं, चत्वारि य केव्वं अहोरत्ता ।

सत्तत्तोसं अंसा, सत्तसड्दिकरणेएण ॥

चन्द्रस्य चन्द्रसंवन्धिन ऋतोः परिमाणं चत्वारः केवद्वाः परिपूर्णा अहोरात्राः सप्तषष्टिच्छेदेकृतेन च छेदेन सप्तत्रिंशदंशाः । एकमुक्तं भवति सप्तत्रिंशत्सप्तषष्टिजागा दिनस्य तथा एकस्मिन् नक्षत्रपर्याये षट् ऋतव इति प्रागेव ज्ञावेतम् । नक्षत्रपर्यायचन्द्रविषयस्य परिमाणं सप्तविंशतिरहोरात्र एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः तत्राहोरात्राणां षड्भिर्भागे हृते ब्रह्मानि चत्वारि दिनानि, त्रीणि शेषाणि तिष्ठन्ति तानि सप्तषष्टिजागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते जाते द्वे शते एकोत्तरे (२०१) तत उपरितना एकविंशतिः सप्तषष्टिजागाः प्रक्षिप्यन्ते जाते छे शते चाविंशे (२२९) तेषां षड्भिर्भागे हृते ब्रह्माः सप्तत्रिंशत्सप्तषष्टिभागा इति ॥

संप्रति चन्द्रऋतोरानयनार्थं करणमाह ॥

चंदं उउ आणयणे, पन्नरस संगुणं नियमा ।

निहि संखित्तं संतं, दावद्धी जागपरिहीणं ॥

चोत्तीससयानिहियं, पंचुत्तरतिसयं संजयं वि जए ।

छाहं उदसूताराहियं, सएहि दप्पा उऊ होति ॥

विवक्षितस्य चन्द्रर्तोरानयने कर्तव्ये युगादितोऽयनपर्वसंख्या नमतिक्रान्तं तत्पञ्चदशगुणं नियमात् कर्तव्यं ततास्तियसंक्षिप्तमिति यास्तिथयः पर्वणामुपरि विवाक्षितान् दिनान् प्रागनिष्क्रान्तास्तास्तत्र संक्षिप्यन्ते ततो द्वाषष्टिभागे द्वाषष्टिजागनिष्पन्नेऽवमरात्रे परिहीनं विधेयं तत एवंचूतं सचतुर्विंशतेन शतेनाभिहितं कर्तव्यं तदनन्तरं च पञ्चोत्तरैस्त्रिभिः शतैः संयुक्तं सत् षड्भिर्दशोत्तरैः शतैर्विजजेत विभक्ते च सति यं ब्रह्मा अङ्गास्ते ऋतवो जवन्ति ज्ञातव्याः । एष करणगा-

थात्रयाङ्गरार्थः । संप्रति करणभावना क्रियते । कोपि पृच्छति युगादितः प्रथमे पर्वणि पञ्चम्यां कश्चन्द्रर्तुर्वर्तते तत्रैकमपि पत्रे परिपूर्णमत्र नाद्याप्यहृदिति युगादितो दिवसाङ्गुपोना ध्रियन्ते ते चात्र चत्वारस्ते चतुर्विंशतेन शतेन गुण्यन्ते जातानि पञ्च शतानि पद्त्रिंशदधिकानि (५३६) तत्र त्रयस्त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते जातान्यष्टौ शतान्येकचत्वारिंशदधिकानि (८४१) तेषां षड्भिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो न्हियते ब्रह्मः प्रथमं ऋतुः अंशा उद्धरन्ति छे शते एकत्रिंशदधिके (२३१) तेषां चतुर्विंशतेन शतेन जागहरणं ब्रह्म एकः अंशानां चतुर्विंशतेन शतेन भागे हृते यल्लभ्यते ते दिवसा ज्ञातव्याः शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति सप्तनवतिस्तेषां षट्केनापवर्तनायां ब्रह्माः सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा आगतं युगादितः पञ्चम्यां प्रथमः प्रावृद्धकृण ऋतुरतिक्रान्ता द्वितीयस्य एको दिवसो गतो द्वितीयस्य च सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिजागाः । तथा कोपि पृच्छति युगादितो द्वितीये पर्वणि एकादश्यां कश्चन्द्रर्तुरिति तत्रैकं पर्वतिक्रान्तमिति एको ध्रियते स पञ्चदशभिर्गुण्यते जाताः पञ्चदश एकादश्यां किञ्च पृष्टमिति तस्याः पाश्चात्या दशये दिवसास्ते प्रक्षिप्यन्ते जाता पञ्चविंशतिः सा चतुर्विंशतेन शतेन गुण्यते जातानि त्रयस्त्रिंशत् शतानि पञ्चाशदधिकानि (३३५०) तेषु त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते जातानि पद्त्रिंशत् शतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि (३६५५) तेषां षड्भिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो न्हियते ब्रह्माः पञ्च अंशा अवतिष्ठन्ते षट् शतानि पञ्चोत्तराणि (६०५) तेषां चतुर्विंशतेन शतेन जागे हृते ब्रह्माश्चत्वारो दिवसाः (४) शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति एकोनसप्ततिः (६९) तस्या द्विकोनापवर्तनायां ब्रह्माः सार्द्धाश्चतुर्विंशत्सप्तषष्टिभागाः आगतं पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः षष्ठस्य च ऋतोश्चत्वारो दिवसाः पञ्चमस्य च दिवसस्य सार्द्धाश्चतुश्चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः । पञ्चमस्यस्मिन्नापि दिवसे चन्द्रर्तुर्वगन्तव्यः ।

संप्रति चन्द्रर्तुपरिसमाप्तिं दिवसानयनाय करणमाह ।

रविधुवरासी पुव्वंच, गुणिय जयएत्तणेए णेएण ।

जं द्वाहं सो दिवसो, सोमस्स उऊ समत्तीए ।

इह यः पूर्वसूर्यर्तुप्रतिपादने ध्रुवराशिरेभिहतः पञ्चोत्तराणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशदजागाः तस्मिन् पूर्वगुणिते ईसतेन एकादिना द्व्युत्तरचतुः शततमपर्यन्तं न द्व्युत्तरवृद्धेन एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वं स्वन्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानेन गुणितस्वकेनात्मीयेन छेदेन चतुर्विंशदधिकशतरूपेण प्रक्ते सति यल्लभ्यं सोमस्य ऋतुसमाप्तौ दिवसो ज्ञातव्यः । यथा केनापि पृष्टं चन्द्रस्य ऋतुः प्रथमः कस्यां तिथौ परिसमाप्तिगत इति तत्र ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रियते (३०५) स एकेन गुण्यते जातस्नायनेव ध्रुवराशिस्ततःस्वकीयेन छेदेन चतुर्विंशदधिकशतप्रमाणेन भागो न्हियते ब्रह्मो द्वौ शेषस्तियति सप्तत्रिंशद्विकेनापवर्तना क्रियते जाताः सार्द्धा अष्टादश । आगतं युगादितो द्वौ दिवसावतिक्रम्य तृतीय दिवसेऽष्टादशसु सप्तषष्टिजागेषु प्रथमश्चन्द्रर्तुः परिसमाप्तिगच्छति द्वितीयचन्द्रर्तुपरिसमाप्तिजिज्ञासायां स ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि पञ्चदशोत्तराणि नव शतानि (९१५) तेषां चतुर्विंशदधिकेन शतेन जागो न्हियते ब्रह्माः षट् शेषमुद्धरति एकादशोत्तरशतं तस्य द्विके-

नापयतीनायां द्वायाः सार्द्धाः पञ्चपञ्चाशत्सप्तप्रभागः
 आगतं युगादितः पदेषु दिवसेन नवतिशान्तेषु सप्तमस्य च दिव-
 सस्य सार्द्धेषु पञ्चपञ्चाशत्संख्येषु भागेषु द्वितीयश्चतुर्थः
 परिसमाप्तिं गच्छति द्वायुत्तरचतुःशततमजिज्ञासां स ध्रुवरा-
 शिः पञ्चात्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टमिः शतैस्त्र्युत्तरगुण्यते द्वा-
 युत्तरद्व्याह्रि द्वायुत्तरचतुःशततमस्य त्र्युत्तरगुण्यते प्रमाण एव
 राशिर्भवति । तथाहि यस्य एकस्माद्धर्ध्वद्वयत्तरगुण्यते राशि-
 र्भवत्येते तस्य स द्विगुणो रूपांशो भवति तथा द्विकस्य त्रीणि
 त्रिकस्य पञ्च चतुष्कस्य सप्त अत्रापि च द्वायुत्तरचतुःशत-
 तमप्रमाणस्य राशेर्द्वायुत्तरद्व्याह्रि राशिश्चिन्त्यते ततोऽष्टौ
 शतानि द्वायुत्तराणि भवन्ति एवं तूतन च राशिना गुणन
 जाते द्वे लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चदशो-
 त्तराणि (२४४९१५) तेषां चतुर्विंशतिगुण्यतेन भागो न्येत
 द्वायानि यथादृग् शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (१८२७)
 अंशाश्चाद्वरन्ति सप्तनवतिस्तस्या द्विकेनापयतीना द्वायाः
 सार्द्धाः अष्टाचत्वारिंशत्सप्तप्रभागः आगतं युगादितोऽष्टाद-
 शसु दिवसशतेषु सप्तविंशत्यधिकैर्वतिशान्तेषु ततः पर-
 स्परसार्द्धेष्वष्टाचत्वारिंशत्संख्यासु सप्तप्रभागेषु द्वायुत्तर-
 चतुःशततमस्य चन्द्रतः परिसमाप्तिरिति ।

सप्रति चन्द्रतुष्टु नक्षत्रयोगपरिज्ञानाय करणमाह ॥

सो चैव ध्रुवो रासी, गुणरासी वि य हवन्ति चैव ।

नक्षत्रं सोहणयि, परिज्ञान पुनश्च नयानि ॥

युगे चन्द्रतर्कनक्षत्रयोगपरिज्ञानाय स एव पञ्चात्तरशतत्रयप्र-
 माणो ध्रुवराशिर्वेदितव्यः गुणराशयोऽपि गुणकारराशयोऽपि
 एकायुत्तरद्व्याह्रि त एव भवन्ति ज्ञातव्या ये पूर्वमुद्दिष्टाः नक्षत्र-
 शोधनान्यपि च परिज्ञानीति । तान्येव यानि पूर्वं भणितानि
 द्विचत्वारिंशत्प्रभृतीनि ततः पूर्वकरणं विवक्षिते चन्द्रतः नक्ष-
 त्रयोग इति जिज्ञासायां स एव पञ्चात्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रुव-
 राशिः ध्रियते (३०५) स एकेन गुण्यते एकेन गुणितः स-
 न्न स नवैवेव भवति ततो जाता द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषे
 तिष्ठतो द्वे शते विपश्यधिकं (१६३) ततश्चतुर्विंशतेन शतेन
 श्रवणः शुद्धः स्थिते पञ्चादिकोत्तराशच्चतं (१२९) तस्य द्वि-
 केनापयतीना क्रियते जाताः सार्द्धाश्चतुःप्रभागः आगतं
 धनिष्टायाः सार्द्धमेकेन चतुःप्रभागानवगाह्य चन्द्रः प्रथ-
 मं स्वक्रतुं परिसमापयति द्वितीयश्चन्द्रतुष्टुजिज्ञासायां स एव
 ध्रुवराशिः पञ्चात्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टमिः शतैस्त्र्युत्तरगुण्यते जातानि नव
 शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत्रानिजितो द्वाचत्वा-
 रिंशत् शुद्धा स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि
 (५७३) ततश्चतुर्विंशतेन शतेन श्रवणः शुद्धमुपगतः स्थितानि
 शेषाणि सप्तशतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि (५३९) ततो
 पि चतुर्विंशतेन शतेन धनिष्टा शुद्धा जातानि पदशतानि पञ्चो-
 त्तराणि (६०५) ततोऽपि सप्तपष्ठ्या शतभिपक्ष शुद्धा स्थितानि
 पञ्चात्तरशतानि अष्टविंशदधिकानि (५३९) एतेन्योऽपि
 चतुर्विंशतेन शतेन पूर्वैर्नक्षत्रा शुद्धा स्थितानि चत्वारिंशतानि
 चतुरधिकानि (४०४) तेन्योऽपि चाज्यां शताज्यामेकोत्तरा-
 ज्यामुत्तरमक्षपदा शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते त्र्युत्तरं (२०३)
 ताज्यामपि भागानवगाह्य द्वितीयं स्व क्रतुं चन्द्रः परिष्ठा-
 पयति । तथा ह्युत्तरचतुःशततमचन्द्रतुष्टुजिज्ञासायां ध्रुवराशिः
 पञ्चात्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टमिः शतैस्त्र्युत्तरगुण्यते जाते द्वे

लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि
 (२४४९१५) तत्रार्द्धक्षेत्रेषु पदेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं सप्तपष्टि-
 रंशाह्यर्द्धक्षेत्रेषु पदेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं द्वे शते एकोत्तरे अंशानां
 पञ्चदशसु नक्षत्रेषु प्रत्येकं चतुर्विंशच्चतमिति पदसप्तपष्ठ्या
 गुण्यन्ते जातानि चत्वारिंशतानि ह्युत्तराणि (४०२) तथा
 पद पञ्चोत्तरेण शतचयेन गुण्यन्ते जातानि द्वादश शतानि
 दशात्तराणि । (१४१०) एते च त्रयोपि राशय एकत्र
 मीळ्यन्ते मीळयित्वाऽवतिष्ठन्तेऽनिजितो द्वाचत्वारिंशत् प्रक्षि-
 प्यन्त जातानि पदविंशच्चतानि पदधिकानि (३६६०)
 एतावानेकां नक्षत्रपर्यायस्तत एतत्पूर्वस्य राशेर्भागो न्हियते
 द्वायाः पष्टिर्नक्षत्राणि पर्यायाः पञ्चादवतिष्ठन्ते पञ्चपञ्चाश-
 दधिकानि त्रयस्त्रिंशच्चतानि (३३५५) तत्रानिजितो द्वा-
 चत्वारिंशच्चतुः स्थितानि शेषाणि त्रयस्त्रिंशच्चतानि त्रयो-
 दशाधिकानि (३३१३) तेषां त्रिभिः सहस्रैर्द्वितीयशतधिकैर-
 नुराशान्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषे ते द्वे शते एकत्रिंशद-
 धिकं (२३१) ततः सप्तपष्ठ्या ज्येष्ठा शुद्धा स्थित चतुःपदधिकं
 पोरुशशतं (१६६४) ततोऽपि चतुर्विंशतेन शतेन मूलं शुद्धं
 स्थिता पञ्चात् लिंशत् (३०) आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य
 विशतं चतुर्विंशदधिकशतं भागानामवगाह्योत्तरचतुःशतत-
 मं स्वक्रतुं चन्द्रः परिसमापयति । ज्यो० १४ पाहु० । चं० प्र० ।

उउंवर [उंवर] उ [रु] हुवर-पु० उं शम्भुं दृष्टोति ख-
 चम्यः प्र०० इत्य वा रुत्वम् । वाच० दुर्गादेश्युद्धम्वरपाद-
 पतनपादपीठेऽन्तदः । १७० । ८ । १ । इति उद्धम्वरशब्द-
 ध्यवर्तिनः वा बुद्ध । प्रा० । (गुडर) इति प्रसिद्धे बहुव्रीजके
 वृद्धविशेषे, जी० १ प्रति० । आचा० । देहल्याम, आ० म०
 छि० । गृहबुके, गृहावयवविशेषे, आचा० । ताम्रे, नपुंसके,
 कुष्ठभेदे च । वाच० । प्रज्ञा० ।

उउंवर (उंवर) रदत्त-उद्धम्वरदत्त-पुं० पाटलीखण्डनगर-
 वास्तव्ये सागरदत्तसार्थवाहसुतः । तद्वक्तव्यता यथा-पाटली-
 खण्डे नगरे सागरदत्तसार्थवाहसुत उद्धम्वरदत्तो नाम्नाऽभूत्
 स च पोरुशभी रंगैरेकदाऽभिचूतो महाकष्टमनुभूय मृतः ।
 स च जन्मान्तरे धिजयपुरराजस्य कनकस्थानाभ्यो धन्वन्तरिना-
 मा वर्य आसीत् मांसप्रियो मांसोपदेशे चति कृत्वा नरक-
 तवानिति । स्या० १० ग्रा० ।

जह णं जंते उक्तेवो सत्तमस्स एवं खलु जंबू तेषां का-
 द्वेण तेषां समएणं पारुलिसंमे णयरे वणसंमे उज्जाणे
 उंवरदत्ते यक्खे तत्थ णं पारुलिसंमे णयरे सिद्धत्थ
 राया तत्थ णं पारुलिसंमे णयरे सागरदत्तसत्थवाहे
 होत्था । अद्दे गंगदत्ता जरिया तस्स णं सागरदत्तस्स
 पुत्ते गंगदत्ताए जरियाए अत्तए उंवरदत्ते णामं दारए
 होत्था । अद्दीणं तेषां काद्वेणं तेषां समएणं जाव परि
 सागया तेषां काद्वेणं तेषां समएणं जगवं गोयमं तहेवए
 जेणेव पारुलिसंमे णयरे तेणेव उवागच्छइ उवा-
 गच्छइत्ता पारुलिसंमे णयरे पुरच्छिमेण दुवारेणं आण-
 प्पविससि तत्थ एं पासइ एणं पुरिसं कच्छइत्तां कोडियं
 दो उपरियं जगंदद्वियं अरिसिद्धं कासिद्धं सासिद्धं सूय
 सुहं सूयहतं सूयपायं सनियहतं सुद्वियं ममियपायं

गुद्वियं सन्मिकषणासियं रसिय ए य पूरण य धिवि
 धिवित्तं वणमुहं किमिजसुयतपगदंतप्यरुहिरं द्वाद्वा-
 पगदंतकषणासं अजिक्खणं २ पूयकवले य रुहिरकव
 ले य किमियकवले य वममाइ कट्ठाइं कट्ठुणाइं वीसराइं
 कूवमाणं मच्छिया चमगरपहगरेण अणिज्जमाणमगं
 फुट्टहमाहमसीसं दंमं खंमवसणं खंममद्वखंमहत्थगयं
 गिहेइ देहं वलियाए वित्तिं कप्पेमाणे पासइइत्ता तदा
 जगवं गोयमे उच्चणियजाव अरुइ अहापज्जत्तं गिएह-
 इइत्ता पारुत्तीसंमाओ णयराओ पान्णिकखमइइत्ता
 जेणेव समणे जगवं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
 जत्तपाणं पान्दिसेइ समणेणं अञ्जसुसुआए जाव विद्वमिव
 पसुगज्जूए अप्पाणेणं आहारमाहारेइ संजमेणं तवसा
 अप्पाणं जावेमाणे विहरइ तएणं से जगवं गोयमे
 दोच्चं पि षट्ठखमए पारणगंमि पढमाए पोरसीए सज्जाइं
 जाव पान्दिसंमं णयरं दाहिणिद्वेणं दुवारेणं आणुप्प-
 विस्सइ । तं चेव पुरिसं पासइ २ ता कच्छूद्वं तहेव जाव
 संजमेणं विहरइ तएणं से गोयमे तच्चं षट्ठं तहेव जाव
 पच्चच्चिमिद्वेणं दुवारेणं अणुप्पविसमाणे तं चेव पुरिसं
 कच्छूद्वं पासइ २ ता चउत्थं षट्ठं उत्तरेणं इमे अज्ज
 त्तिए समुप्पस्ये । अहो णं इमे पुरिसे पुरा पोराणाणं
 जाव एवं वयासी एवं खड्डु अहं जंते ! षट्ठस्स जाव
 रियंते जेणेव पाडद्विसंमं णयरं तेणेव उवागच्छइ २ ता
 पान्दिविपुरे पुरच्चिमिद्वेणं दुवारेणं आणुप्पविद्वे तत्थ एं
 एणं पुरिसं पासइ कच्छूद्वं जाव कप्पेमाणे । तंजहा अ
 हं दोच्चं षट्ठपारणए दाहिणिद्वे दारए तहेव तच्चं षट्ठं
 पच्चच्चिमेणं तहेव ते अहं चउत्थं षट्ठपारणए पान्दि
 उत्तरदारे अणुप्पविद्वे तं चेव पुरिसं पासामि कच्छूद्वं
 जाव वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ चित्ता मम पुव्वज्जे पुच्छा
 वागरेइ । एवं खड्डु गोयमा तेणं काद्वेणं तेणं समएणं
 इहेव जंवूद्वे २ जारहे वासे विजयपुरे णामं णयरं
 होत्था रिच्छइ तत्थ णं विजयपुरे णयरं कणगरहे णामं
 राया होत्था । तस्स एं कणगरहस्स रस्से धणंतरि-
 णामे वेज्जे होत्था अट्ठंगाउवेदे पाढए तंजहा कोमार
 जिच्चं १ साद्वामे २ सद्धकहत्ते ३ कायतिगिच्छा ४
 जंगोद्वे ५ ज्ञयवेज्जे ६ रसायणे ७ जाजीकरणे ८ सिव
 हत्थे ९ सुहत्थे १० लहुहत्थे ११ तएणं धणंतरिवेज्जे
 विजयपुरे णयरं कणगरहस्स रस्से अंतेजरे अस्सेति च
 वड्डणं रईसर जाव सत्थवाहणं आस्सेति च वड्डणं दुव्व
 द्वाण य गिद्व्याण य वाहियाण य रोगियाण य साणा
 हाण य अणाहाण य समणाण य माहणाण य निक्ख
 णाण य करोमियाण य कप्पमियाण य आउराण य

अप्पेगइयाणं मच्छमंसाइं उवदिसाइं अप्पेक्कच्छमंसाइं-
 अप्पेगाहमंसाइं अप्पेमगरमंसाइं अप्पेसुसमारमंसाइं अ-
 यमंसाइं एवं एद्वारोज्ज रुयरमिगससयगोमंसा महिसमं
 सा अप्पेतित्तिरमंसा अप्पेवट्ठकदावककवोतड्डु रुमयूरमं
 सा अस्सेति च वड्डणं जद्वयरथद्वयरखद्वयरामाईणं
 मंसा अप्पाणं वीयसंमे धणंतरियवेज्जे तेहिं मच्छमंसे-
 हिय जाव मयूरमंसेहिय अस्सेति च वड्डहिं जद्वयरथद्व-
 यरखद्वयरमंसेहि य जाव मयूरसएहि य सोद्वहिं य ति-
 द्विएहिय भजिएहि य सुरं च १ आसाएमाणे ४ विहरइ
 तएणं से धणंतरी वेज्जे एए कम्मे ४ सुवहु पावं समज्जि-
 णित्ता वत्तीससयाइं परमाउं पादइत्ता काद्वमासे काद्वं
 किच्चा उट्ठीए पुढवीए उक्कोसं वावीसं सागरोवमाइं उव-
 वस्ये तएणं णरगा उवट्ठित्ता इहेव पान्दिसंमं णयरं साग-
 रदत्ते सत्थवाहे गंगदत्ता चारिया जायणिद्वया वि होत्था ।
 जा जा जाया दारगा विणिधायमावज्जंति तएणं तीसं गंग-
 दत्ताए सत्थवाहिं अश्वया कयावि पुव्वरत्तादरत्तकाद्व
 समयंसि कुट्टं जागरियं जागरमाणे २ अयं अज्जत्थि
 ए ४ समुप्पस्ये एवं खड्डु अहं सागरदत्ते एं सत्थवाहे
 णं सत्थि वड्डहिं वासाइ उराद्वाइ माणुस्सगाइं जोगजो-
 गाइं जंजमाणे विहरइ णो चेव एं अहं दारगं वा हारि-
 यं वा या याजिहितं धणाउणं ताओ अम्मआयो संपुष्सा
 ओ कयत्थाओ कयपुष्साओ कयद्वक्खणाओ सुद्वच्चेणं
 तासिं अम्मयाणं माणुस्सए जम्मजीवियफद्वं जासिं मस्यो
 णियगकुच्छिं संज्ञयगाइं धणदुच्छुद्धगाइं मम ण पर्यं पि
 याति धणमूद्वक्खदेसजागं अतिसरमाणगइं मुच्छगाइं
 पुणो य कोमद्वकमद्वोवमेहिं हत्थेहिं गिरिहज्जण उच्छं
 गं णिवेसियाइं दिति समुद्वारव सुमहुरं पुणो मंजुद्वप्पज
 णिए अहस्य अधस्य अपुष्सा अकयपुष्सा एत्तो एकतरम
 विणपत्ता तं सेयं खड्डु ममं कद्वं जाव जद्वंते सागरदत्तं
 सत्थवाहं आपुच्छित्ता सुवहु पुप्फवत्थगंधमद्व्याद्वंकारे
 गहाय वड्डहिं मित्तणाइं णियवसयणसंबंधि परिजणर-
 हियाइं सत्थि पान्दिसंमाओ णयराओ पडिणक्खमइ २
 ता वहिया जेनेव उव्वरदत्तस्स जक्खस्स जक्खवायतए-
 तेणेव उवागच्छइ २ ता तत्थ एं उव्वरदत्तस्स जक्खस्स मह
 रिहं पुप्फवणं करेइ २ ता जाणुपायवड्डियाए उवाएत्तए
 जइ एं अहं देवाणुप्पिया दारगं वा दारियं वापयामि तो
 णं अहं जावं च दायं च जायं च अक्खयणिहिं च
 अणुवेद्व सा समित्तिकद्वउववाय उवाइणित्तए एवं संपह-
 इत्ता २ कद्वं जाव जद्वंते जेणेव सागरदत्तं सत्थवाहे
 तेणेव उवागच्छइ २ ता सागरदत्तं सत्थवाहं एवं व-
 यासी एवं खड्डु अहं देवाणुप्पिया तुज्जेहिं सत्थि जाव

ए पत्ता तं इच्छामि एं तं देवाणुप्पिया तुज्जेहिं अञ्ज-
णुप्पिया जाव उवाइणित्तए तएणं से सागरदत्ते सत्थ-
वाहे गंगदत्तं जारियं एवं वयासी मणं पि णं देवाणु-
प्पियाए सत्थेव मणोरहे कहणं तुमं दारगं वा दारियं
वा पयाएज्जामि गंगदत्तं जारियं एवमहं अणुजाणीइ ।
तए णं सा गंगदत्ता जारिया एय महं अञ्जणुप्पियाया
समाणी सुवहु जाव मित्तणाइं सत्थि ताओ गिहाओ
पणिणिकखमइ २ ता पाडविसंढं एयरं मज्जं मज्जेणं
णिगच्छइ २ ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ
२ ता पुक्खरिणीए तीरे सुवहुपुप्फगंधमद्वावकारं ठवे
इ २ ता पुक्खरिणीओ गाहेइ २ ता जलमज्जणं करेइ जल-
कीरं करेइ २ ता एहाया कयकोउयमंगद्वा उद्धपडि-
साडिया पुक्खरिणी पच्छुत्तरइ २ ता तं पुप्फु गिएहइ
२ ता जेणेव उंबरदत्तस्स जक्खस्स जक्खायतणे तेणेव
उवागच्छइ २ ता उंबरदत्तस्स जक्खस्स आओए पणा-
मं करेइ २ ता लोमहत्थं परामुसइ २ ता उंबरदत्तं जक्खं
लोमहत्थएणं पमज्जइ २ ता दग्गधाराए अज्जुक्खेइ २ ता
पम्हद्वगाइलप्पीओ लूहेइ सेयाइं वत्याइं परिहेइ मह-
रिहं पुप्फारुहाणं वत्थारुहाणं मद्वा गंधा जुष्मारुहाणं
करेइ २ ता धूवं रुहइ २ ता जाणुपायपडिया एवं व-
यासी जइं णं अहं देवाणुप्पिया दारगं दारियं पयामि
तोणं जाव उवाइणइ २ ता जामेव दिसिं पाउञ्जूया
तामेव दिसिं पडिगया तएणं से धणंतरी वेज्जे ताओ
णरगाओ अणंतरं उवट्ठिता इहेव जंवूदीवे २ जारहेवा
से पारुलीसंढे एयरं गंगदत्ताए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उव-
वस्से तएणं तीसे गंगदत्ताए जारिया तिहं मासाणं बहु
पडिपुष्माणं अयमेवारूवे दोहद्वे पाउञ्जूए धस्साउणं
ताओ अम्मयाओ जाव फलं जाओणं विपुलं असणं
४ उवक्खडावेइ २ ता बहुहिं जाव मित्तपरिबुभाओ
तं विपुलं असणं ४ सुरं च ६ पुप्फ जाव गहाइ पाडवि-
संढं एयरं मज्जं मज्जेणं पणिणिकखमइ २ ता जेणेव
पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ २ ता पुक्खरिणीओ
गाहेइ २ ता एहाया जाव पायच्छित्ताओ तं विपुलं अ-
सणं ४ बहुहिं मित्तणाइं जाव सत्थि आसाएइ ४ दो-
हलं विणेइ एवं संपेहेइ कल्लं जाव जलंते जेणेव साग-
रदत्तसत्थवाहे गंगदत्ता जारिया एयमहं अणुजाणइ
तएणं सा गंगदत्तेणं सत्थवाहेणं अञ्जणुप्पियाया समाणं
विपुलं असणं ४ उक्खडावेइ तं विजलं असणं ४ सुरं
च सुवहु पुप्फं परिगिएहावेइ २ ता बहुहिं जाव एहाया
कयवसिक्कम्मा जेणेव उंबरदत्तजक्खस्स जक्खायतणे

जाव धूवं डहेइ २ ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवाग-
च्छइ २ ता तएणं ताओ मित्त जाव महिद्वाओ गंगदत्ता
सत्थवाहिं सव्वालंकारविज्जूसियं करेइ तं सा गंगद-
त्ताहिं मित्त अणोहिं बहुहिं एयरमहिद्वाहिं सत्थि तं
विपुलं असणं ४ सुरं च ६ आसाएमाणी ४ दोहलं
विणेइ २ ता जामेव दिसिं पाउञ्जूया तामेव दिसिं
पडिगया ते एवं सा गंगदत्ता जारिया पसत्थ दोहवा तं
गव्जं सुहं सुहेणं परिवसइ तएणं सा गंगदत्ता एवमहं
मासाणं जाव दारयं पयाया ठिया जाव णामे जम्हाणं
अम्हं इमे दारए उंबरदत्तस्स जक्खस्स उवाइय दप्पत्ते
तं होळणं दारए उंबरदत्ते एामेणं तएणं से उंबरदत्ते
दारए पंचथाइं परिगाहिए परिवहइ तएणं तस्स उंबरद-
त्तस्स दारगस्स अस्सया कयावि सरीरगंसि जमगसम-
गमेव सोलसरोगायंका पाउञ्जूया तंजहा सासे १ खासे
२ जाव कोढे तएणं से उंबरदत्ते दारए सोलसरोगाइं
कहिं अज्जिणूए समाणे सन्नियहत्थं जाव विहरइ एवं
खलु गोयमा उंबरदत्ते दारए पोरा पुराणाणं जाव विह-
रइ तएणं उंबरदत्ते दारए काढमासे काढं किच्चा कहिं
गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिंति गोयमा उंबरदत्ते दारए
वावत्तारिं वासाइं परमाउसं पाढइ २ ता काढमासे काढं
किच्चा इमी से रयाणाए ऐरइयत्ताए उववज्जिहिंति
संसारो तहेव पुढवीए तओ हत्थिणाउरे णयरे कुकु-
रुत्ताए पच्चायाहिंति जायामित्ते चेव गोडिद्ववहिंति
तत्थेव हत्थिणाउरे एयरं सेट्टी कुलंसि वोही सोहम्मे
महाविदेहे सिम्भिहिंति निक्खेवो सत्तगं अज्जम्भयणं
सम्मत्तं । वि० ७ अ० ।

पाटविस्रारुस्य नगरस्य नवखरमे उद्याने पूज्यमाने यक्षे
च । वि० ७ अ० ।

उज्ज्व (उज्ज्व)रपणग उडुम्बरपञ्चक-न० उडुम्बरकेणोपलक्षितं
पञ्चकमुडुम्बरपञ्चकम् । वट १ पिप्पल्लो २ डुम्बर ३ प्लक्ष
४ काकोडुम्बरी ५ फलवत्तणे फलविशेषपञ्चके, मशकाकारसू-
क्ष्मवहुजीवनिचित्त्वगर्जनीयं ततो योगशास्त्रे उडुम्बरवट-
पञ्चकाकोडुम्बरशाखिनाम् । पिप्पल्लस्य च नाश्रीयात्फलं
कुम्भिकुल्लकुल्लम् । १ । लोकेपि “कोपि कापि कुतोपि कस्य-
चिद्दो चेतस्यकस्माज्जनः । केनापि प्रविशत्युडुम्बरफलप्राणि-
क्रमेण कृणात् । येनास्मिन्नपि पादिते विघटिते विस्फोटिते
ओदिते निष्पिष्टपरिगाक्षिते विद्वक्षिते निर्यात्यसौ वा न वा । ध०
२ अ० द्वाविंशत्यमह्ये, पञ्चा भद्रयाणीति ज० ए० श० ३३ उ० ।

उज्ज्व (उज्ज्व)रपुप्फु (पुफ्फु)-उडुम्बरपुष्प-न० (गूढरफूढ)

उडुम्बरवृक्षकुल्लमे, “उंबरपुप्फु पिव दूढहे” उडुम्बरपु
पुष्पं ह्यलक्ष्यं जवति अतस्तनोपमानम् । भ० । ए० श० ३३ उ० ।

उज्ज्व (उज्ज्व)रवच्च-उडुम्बरवर्चस्-न० उडुम्बरफलसमा-
कीर्णं, “उंबरस्स फला जत्थ किरिवमे उच्चविज्जति तं उंबरव-
च्चं जस्सति” । नि० जू० ३ उ० ।

उज्ज्व (उंठ) रीय-उज्ज्वरीय-पुं० प्रत्युज्ज्वरं रूपको दात-
व्य इत्येवं लक्षणे करे, “ जोर्यंत उंठरीयस्स ” वृ० ३ उ० ॥

उउ (उ) परियह-ऋतुपरिवर्त-पुं० ऋत्वन्तरे, आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

उउदेवी-ऋतुदेवी-स्त्री० वसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिरो-
भिधानदेवतासु, पंचा० १ वि० ।

उउवष्-ऋतुवष्-पुं० शीतकात्रे, उष्णकात्रे च । औ० । अष्टौ
मासा ऋतुवद्दसंज्ञकाः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० ।

उउमास-ऋतुमास-पुं० ऋतुः किल लोकख्या पृथ्वोरात्रप्र-
माणो द्विमासात्मकस्तस्याहमपि मासोऽवयवः समुदायोप-
चारात् ऋतुरेवार्थात्परिपूर्णत्रिंशद्दहोरात्रप्रमाणो मासः ऋतु-
मासः । कर्ममासापरपर्याये मासजेदे, एष एव ऋतुमासः ।
कर्ममास इति वा व्यवहियते । उक्तं च “पसो चैव उउमासो
कर्ममासो सावणमासो भस्वः” इति । व्य० १ खं० १ उ० ।
“उउमासो तीसदिणो, आइच्चो तीस होइ अहुं च” ५ व्य०
प्र० १ उ० । नि०चू० ।

पंच संवच्छरियस्स एं जुगुस्स रिउमासेणं भिज्जमाणस्स
इगसिं उउमासा पमत्ता ॥

अथैकपट्टिस्थानकं तत्र पञ्चेत्यादि पञ्चजिः संवत्सरैर्निवृत्त-
मिति पञ्चसांवत्सरिकम् । तस्य णमिति वाक्यालङ्कारे युगस्य
काद्यमानविशेषस्य ऋतुमासेन चन्द्रादिमासेन मीयमानस्य
एकपट्टिः ऋतुमासाः प्रज्ञाः । इह चायं भावार्थः युगं हि
पञ्चसंवत्सराभिन्नादयति तद्यथा चन्द्रश्चन्द्राभिवर्द्धितश्चे-
ति । तत्र एकोनत्रिंशद्दहोरात्राणि चात्रिंशच्च द्विपट्टिभागा
अहोरात्रस्येत्येवं प्रमाणेन ३६ । ३१ । ६१ कृष्णप्रतिपदामा-
रुच्य पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादश मासपरिमाणश्च-
न्द्रसंवत्सरस्तस्य च प्रमाणमिदम् । त्रीणि शतान्यहं चतुः
पञ्चाशद्वत्तराणि द्वादश च द्विपट्टिभागा दिवसस्य ३५४ । ११
६१ । तथा एकत्रिंशद्दहामेकविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विं-
शत्युत्तरशतं जागानां दिवसस्येत्येवंप्रमाणोऽभिवर्द्धितमास
इति । एतेन ३१ । १११ । ११४ । च मासेन द्वादशमासप्र-
माणोऽभिवर्द्धितसंवत्सरो जघाति स च प्रमाणेन त्रीणि शता-
नि अहां त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्विपट्टिभागा दिव-
सस्य ३५३ । ४४ । ६१ । तदेवं त्रयाणां चन्द्रसंवत्सराणां
द्वयोश्चाभिवर्द्धितसंवत्सरयोरेकीकरणे जातानि दिनानां
त्रिंशद्वत्तराणि अष्टादश शतानि अहोरात्राणाम् १८३० ऋतु
मासश्च त्रिंशत्ताहोरात्रैर्भवतीति त्रिंशत्ता जागहारे द्वाव्वा एक-
पट्टिः ऋतुमासा इति । स० ६१ स० ।

उउय-ऋतुज-त्रि० कावोचिते, “उउयपिंरुमनिहारिसगंधिपसु”
प्रश्न० ५ द्वा० ।

उउवच्छि-ऋतुवच्छि-स्त्री० ऋतुसंपदि, ज्ञा० ए अ० ।

उउवच्छि समत्थजायसोह—ऋतुवच्छिमी समस्तजातशोज—

त्रि० ऋतुवच्छिमेव सर्वर्तुककुसुमसंपदा समस्ता सर्वा सम-
स्तस्य वा जाता शोभा यस्य स तथा । सर्वर्तुषु कुसुमस-
म्पदा सामस्त्येन शोभमाने, “उउवच्छिसमत्थजाय सोहोप
इद्वगंधधूयाभिरामो” ज्ञा० ९ अ० ।

उउवास-ऋतुवर्ष-पुं० चं० स० । ऋतुवर्षकावर्षाकावयोः,
“उउवासे पणगचउमासे” प्रव० ७० द्वा० ।

उउ [उ] संधि-ऋतुसन्धि-पुं० ऋतोः पर्यवसाने, आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

उउसंवच्छर-ऋतुसंवत्सर-पुं० ऋतवो लोकप्रसिद्धा वसन्ता-
द्यस्तत्प्रधानः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः । चन्द्र० १ पा० ।
त्रिंशद्दहोरात्रप्रमाणैर्द्वादशभिर्ऋतुमासैः श्रावणमासकर्ममास-
पर्यायैर्निष्पन्नपृथ्वोरात्रशतत्रयमाने, । स्या० ५ ग० । सावन
संवत्सरपर्याये संवत्सरजेदे, तत्त्वं च यथा ।

विसमं पवाञ्चिणो परि-णमति अणउसुदेति पुप्फफलं ।

वासं ण सम्पवासइ, तमाहु संवच्छरं कम्मं ॥

विपमेण वैपम्येण प्रवालं पल्लवाङ्कुरस्तद्विद्यते येषां ते प्रवा-
लिनो वृक्षा इति गम्यते । परिणमन्ति प्रवालवत्तालवृक्षणया
अवस्थया जायन्ते । अथवा प्रवालिनो वृक्षाः परिणमन्ति
अङ्कुरोद्भेदाद्यवस्थां यान्ति । तथा अनृत्यु अस्वकात्रे ददति
प्रयच्छन्ति पुष्पफलं यथा चैत्रादिपु कुसुमादिदायिनोपि स्वरू-
पेण चूताः माघादिपु पुष्पादि प्रयच्छन्तीति यथा वर्षे वृष्टिमेवो न
सम्यग्वर्षति यत्रेति गम्यते तमाहुर्लक्षणतः संवत्सरं कर्मणं
यस्य स ऋतुसंवत्सरः सावनसंवत्सरश्चेति पर्यायौ । स्या०
५ ग० । जो० ॥

ता एसिणं पंचएहं संवच्छराणं तच्च उउसंवच्छरस्स
उउमासेति स तिमहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केव-
ति ए रातिंदियगेणं आहिताति वदेज्जा । ता तीसेणं राइं-
दियगेणं आहितेति वदेज्जा । ता से एं केवति ए मुहुत्तगे-
पुच्छा ता णवमुहुत्तसताइं णवमुहुत्तगेणं आहितेति वदे-
ज्जा । ता एस णं अच्चाडुवाडसखुत्तकमा उउसंवच्छरे ता
सेणं केवति ते राइंदियगेणं आहितेति । ता तिमि सहे
रातिंदियसते राइंदियगेणं आहिताति वदेज्जा । ता से
एं केवति ते मुहुत्तगेणं आहिते ता दसमुहुत्तसहस्साति
अच्छ य मुहुत्तसताइं मुहुत्तगेणं आहिता ॥

तृतीयं ऋतुसंवत्सरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह ।
(तातीसेणमित्यादि) ता इति पूर्ववत् त्रिंशद्दहोरात्राणि (३०)
रात्रिदिवात्रेण ऋतुमास आख्यात इति वदेत् । तथाहि ऋ-
तुमासयुगे एकपट्टिस्ततो युगसत्कानां त्रिंशद्दहोरात्राणामहोरा-
त्राणामेकपट्ट्या भागो न्हियते द्वाव्वाः त्रिंशद्दहोरात्राः (३०)
(तासेणमित्यादि) मुहुर्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् भगवानाह
“ता नव मुहुर्तसयाइं” इत्यादि । नव मुहुर्तशतानि मुहु-
र्तात्रेणाख्यात इति वदेत् । तथाहि त्रिंशद्दहोरात्राणि ऋतु-
मासपरिमाणमेकैकस्मिन् रात्रिदिवे त्रिंशन्मुहुर्तस्ततः त्रिंश-
त्त्रिंशत्ता गुण्यते नव शतानि भवन्तीति । (ता एपसिणमि-
त्यादि) प्राग्वद्भावनीयम् । चं० ११ पा० ॥

उउसुह-ऋतुसुख-त्रि० ऋतौ कावविशेषे सुखः सुखहेतुः-
ऋतुसुखः । कावोचितसुखप्रदे, “उउसुहसिचञ्जयसमणव-
केण” ऋतौ कावविशेषे सुखा सुखहेतुः ऋतुसुखा शिवा नि-
रूपक्यागया आतपवारणवृक्षणा तथा समनुवचमनवच्छिन्नं
यत्तत्तथा । तेन तत्रेण । औ० ।

ऋतुसुज-पुं० कावोचिते, प्रश्न० ४ द्वा० ॥

उंठ-उउ-न० उउचते अलपालतया गृह्यते इत्युज्जः । ऋक-
पानादौ, स्या० ४ ग० । जुगुप्सनीय भैक्ष्ये, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

तत्तिकेपो तथा "अष्ठा उंजं छुविहं, द्रव्यं भावे य होइ ना-
यव्वं । दब्बुंउणेगविहं होगरिसीणं सुणेयव्वं " व्य० द्वि० १०
उ० । (एतद्व्याख्या अष्टायउंजअग्निगह शब्दे) उंजमियो-
ज्जम् । अल्पाल्पगृहीते भैक्ष्ये, प्र० १६० । अज्ञातपिण्णोउज्ज-
नकत्वादेतत्पदस्य " उंजमिति दुमपुष्पिकाऽध्ययने, द० १३० ।
उंजजीविया-उंजजीविका-स्त्री० एषणायाम्, स्या० ४ ग० ।
उंजजीवियासंपण-उंजजीविकासम्पन्न-त्रि० एषणानिरते,
स्या० ४ ग० ।

उंजवित्ति-उंजवृत्ति-त्रि० कणश आदानरूपेण उंजेन जी-
विकावति, तत्पुत्रा नारदस्तेषामुज्ज्वल्या च भोजनम् । तद-
प्येकान्तरं ते चाऽशोकाश्रो नारदं सुतम् । आ० क्र० । आव०
उंजण-उंजन-न० उन्तेचने, " ण उंजिज्जा ण घट्टिज्जा, णो
णं णिन्वाचप मुणी " द० ७३० ।

उंजायण-उंजायन-पुं० वाशिष्ठगोत्रे ऋषिभेदे, तत्प्रवर्तिते-
गोत्रजे च । स्या० ७ ग० ।

उंडिया-उंणिका-स्त्री० अग्निनवनगरादेर्निवेद्यमानस्य योग-
भूमियोग्यनार्यायामङ्गरसहितमुद्रायाम्, वृ० १ उ० ।

उंडी-उण्डी-स्त्री० पिण्डायाम्, ज्ञा० ३ अ० । वृ० ।

उंडेरिय-उणेरिक-न० तिलकुट्टिकया अर्चनीये स्वादिमभेदे,
यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तवोमेरकादि दास्यामः । स्या० ४
ग० । आ० म० छि० ।

उंणुर- (रू) उन्दर (रू) पुं०-स्त्री उन्द उरु मूपके,
आ० म० प्र० । उंणुरो वा त्वात् सुचंसुक्कं वा मुंचजो ।
नि० चू० ११ उ० ।

उंणुरक-उन्दुरक-न० देवतादि पुरतो वृषभगर्जितादिकरणे,
ग० २ अग्नि० ।

उंदर (रू) माला-उन्दुर (रू) माला-स्त्री० मूपकलजि,
उपा० १ अ० ।

उंदुरमालापरिणप्सुकयचिह्न-उन्दुरमालापरिणप्सुकृतचि-
ह्न-त्रि० उंणुरमालया मूपकलजा परिणक्तं परिणतं सुवृत्तं सुपु-
रचितं चिह्नं स्वकीयलाञ्छनं येन तत्तथा तास्मिन् । उपा० १ अ० ।

उंदर-उम्वर-पुं० उमित्यव्यक्तशब्दं घृणाति वृ० अन्न-द्वारो-
र्ध्वकोष्ठे, वाच० । देहल्याम्, २ आ० म० द्वि० । आव० ।
गन्धर्वभेदे च । वाच० ।

उंज-उम्ज-धा-न्वा-प० पूरणे, आ० म० द्वि० । विशे० ।

उकुक्कुर-उत्त स्या-आ० (उठ्ठा) स्थित्याधारादूर्ध्वपतने उद-
पकुक्कुरौ ऽ॥ १७ इति उत्पूर्वस्य स्याधातोः कुक्कुर इत्यादेशः ।
उकुक्कुर इति प्रुति । प्रा० ।

उक्क-उत्क-त्रि० उदगतं मनोऽस्य उद० नि० क० वाच० । उत्क-
रिठते, " अणुक्काई अपिच्छे अष्ठापसी अब्बोवुप " उच० ।

उक्कचण-उत्कञ्चन-न० शृङ्गाद्यारोपणार्थमूर्ध्वकुञ्चने, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ॥ ॥ उत्कोचायां च । दशा० २ अ० । तच्च हीनगुणस्य
गुणोत्कर्षप्रतिपादनम् । ज्ञा० २ अ० । दीनानूर्ध्वं दण्डयतः
भ० ११ श० ११ उ० । मुग्धवञ्चनप्रवृत्तस्य समीपवर्तिविद-
ग्धरक्षणार्थं कृष्णमव्यापारतयाऽवस्थानम् । उपा० १ अ० ।
औ० । मूर्ध्वं प्रति तत्प्रतिरूपदानादिकमसद्व्यवहारं कर्तुं
प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्तिविचक्षणमयात् कृणे यत्तदकरणमुत्कुञ्चन-

मित्यन्ये । ज्ञा० १७ अ० "उक्कं च णं वज्जातिणा" वसतेर्वान्धा-
दिना कचवरनिष्काशनमिति संभाव्यते । नि० चू० ५ उ० ।
उक्कण-उत्कञ्चन-न० दण्डकोपरिकम्बिनां वन्धनरूपे वस-
तिपरिकर्मणि, ग० १ अधि० ।

उक्कण-उत्कण-स्त्री० " उज्जणो व्यञ्जनो " ऽ॥ १ । २५ ।
इत्यनेन णकारस्यानुस्वारो वा । प्रा० । वर्गेऽन्यो वा ऽ॥ १३० ।
इत्यनेनानुस्वारस्य णकारो वा । प्रा० । इष्टज्ञात्राय कात्वासहन-
रूपं औत्सुक्ये, २ वाच० ।

उक्कपिय-उत्कम्पित-त्रि० चञ्चलीकृते, कल्प० ।

उक्कवण-उत्कम्बन-न० दण्डकोपरि कम्बिनां वन्धनरूपे वस-
तिपरिकर्मणि, वृ० १ उ० । ग० । नि० चू० ।

उक्कविय-उत्कम्बित-त्रि० वंशादिकम्बान्निखवके, आचा० १ श्रु० ।

उक्कच्छिपा-औपकच्छिकी-स्त्री० कक्षायाः समपिमुपकक्षं तत्र
भवा औपकक्षिकी । अध्यात्मादित्वादिक ए प्रत्ययः । साध्यु-
पकरणभेदे, । वृ० ३ उ० । साप्येवविधा स्यूता समचतु-
रस्त्रा सार्कहस्तमाना चतुरोन्नागं दक्षिणपार्श्वं पृष्ठं चाच्छाद-
यति । वामस्कन्धे वामपार्श्वे च वीटकप्रतिवक्षा परिधीयते ।
यदुक्तम् " ऽप ३ अणुकुक्षि उरोरुहे कंठुयां असीवित्रयो ।
एमेव य उक्कच्छिप सा नवरं दाहिणे पासे त्ति । ध० ३ अधि० ।
वेगच्छिया उपजे कंठुकमुत्कट्टियं च ऽदाते । संघामत्रो उचचरो
तत्थ द्रुहत्या उ वसधीयदुत्ति । वृ० ३ उ० ।

उक्कट्टि-उत्कट्टितस्-अव्य० उत्कर्षवशेनेत्यर्थे, सू० प्र० १९ पा०

उक्कट्ट-उत्कट्ट-त्रि० प्रकर्षपर्यन्तवर्तिनि, प्रश्न० १ द्वा० । तीव्रे,
आचा० । उरुते, कल्प० । प्रचुरे, आव० ५ अ० । कलुपत्वे,
व्य० २ खं० २ उ० । उक्कमपुमकुम्भित जलुक्कमपुमवियमफना
भोयकरणद्वयं । उत्कटो घञ्चतान्येनात्वंसनीयत्वात् स्फुटो
व्यक्तप्रयत्नविहितत्वात् कुट्टिशो वक्रस्तत्स्वरूपत्वाज्जटिलः स्क-
न्धदेशे केसरिणामिवाहीनां केसरसद्भावात् कर्कशो निष्ठुरो-
वल्लभत्वात् विकटो विस्तीर्णो यः स्फटादोपः फणासंरम्भः
तत्करणे दक्षो यः स तथा तम् । प्र० १५ श० १ उ० । रक्तेक्षौ,
शरे च । पुं० विषमे, त्रि० सैहीलतायां च स्त्री० । वाच० ।

उक्कडगन्धविलित्त-उत्कडगन्धविलित्त-त्रि० तीव्रगन्धव्यासे, न० ।

उक्कत्त उत्कृत्त-ति० शरीरादूरीकृतचर्मणि, " कप्पिओ फादि-
ओ त्रिषो उक्कत्तो य अणेगसो " उच० १६ अ० ।

उक्कट्टग-उत्कर्तक-पुं० चौरभेदे, ये गेहाद् ग्रहणं निष्काशयन्ति
प्रश्न० ३ द्वा० ।

उक्कत्तिअ-मुक्कत्ति-त्रि० धूर्तदित्वात् तंजागस्य नटः ।
उचिञ्जे, प्रा० ।

उक्कप-उत्कल्प-पुं० ऊर्ध्वं कल्प उत्कल्पः उक्कमैषणोत्पादना-
द्युद्धसमाचारे, । पं० भा० " उक्कप्पो उ इदार्णि, उक्कं कप्पादि
हेति ओक्कप्पो । अहं वा विच्छिद्यक्कप्पो, उक्कप्पो अह-
वण अवेत्तो ॥ उगमउपायणप-सणेसुणिकवो कंदमुल्लफले
गिहिंवे पावजियासु य, ओक्कपं तं चियाणादि ॥ णामणिथंमणि
हेसणि, वेताली चैव अरुवेताली । आदाणपावणेसु य, अ
एहेसु य एवमादीसु । तसपिगिदियमुच्छण-संसेइमच्छणामअ
मिओगे।रोहाइ धव्वण तहवजं, दंरुंयेजं य अगिणस्स । णा-
माणि रुक्खफलाणं, पन्निमाणं देउत्ताणयूमादि । थंमणिपदम
मि ण चवति, हेसणिहेसेत्ति अंगाई । विदिट्ठाण य आणणि

अहव णिबुक्कावणम्मि वेताली । उट्ठाविकुण णिवातो, तक्ख-
णण सुक्खेताली । गम्भाणं आदाणं, करोति तह सारुणं च
गम्भाणं । अज्जिओगवसीकरणे, विज्जा जोगादिहि कुणति ।
विचित्रगमच्छिगममरे, मंडुक्के मच्छप तहा पक्खी । सम्मुच्छा
वेमादी, जो जोली पाहुणेणं च । पसुलहवियं जागं, आहव
णं संतरोहकम्मेयं । कोहादिवंजदंभो, थंभणिअगाणिस्स मंतेणं
एमादि अकराणिज्जं, निक्कारणे जे करोति तू निक्खू । सब्बो सो
उक्कपो, दारं पं जा० । पं चू० ॥

उक्कम-उत्क्रम- पुं० उत्-क्रम-धञ्-अवृद्धिः । पश्चादानुपूर्वा-
नवने, वि० उ अ० । विश० । उक्तान्तौ ऊर्ध्वगतौ च । वाच० ॥

उक्कमंत-उत्क्रममाण- वि० ऊर्ध्व क्रामति, “उक्कमंतसु पाणेषु”
आ० म० प्र० ।

उक्कमवोच्छिज्जमाणवंधोदया-उत्क्रमवुच्छिद्यमानवन्धोदया-
स्त्री० उत्क्रमेण पूर्वमुदयः पश्चाद्वन्ध इत्येवं वक्षणेन व्यवच्छि-
द्यमानौ वन्धोदयौ यासां ता उत्क्रमव्यवच्छिद्यमानवन्धोदयाः ।
वन्धव्यवच्छित्तिपूर्वकोदव्यवच्छित्तिमतीषु प्रकृतिषु, पं० सं० ।

उक्कमसेली-उत्क्रमशैली- स्त्री० विपरीतपरिभाषायाम्, ऊ० ।

उक्कमित्त-उपक्रान्त- वि० उपक्रमकारणैरुपक्रान्ते क्षीणे, “अ-
हवा उक्कमित्तमवन्ति” सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उक्कर-उत्कर- पुं० समूहे, कल्प० । संघाते, आव० ४ अ० ।
उत्सुककरे, करस्तु गवादीन् प्रतिवर्षं राजदेयं हव्यम् । भ०
११ श० ११ उ० । ज्ञा० । जं० ।

उक्कर-उत्करट- पुं० कण्टस्य सहाऽध्यायिनि, आ० म०
द्वि० । (तत्कथा वरुकरण शब्दे)

उक्करिज्जमाण-उत्कीर्यमाण- वि० तुरिकादिजिस्तकारिकया-
जिद्यमाने, आ० म० प्र० ।

उक्कयाजेय-उत्करिकाजेद- पुं० परएरवीजानामिव वीजजेदे
भ० ५ श० ४ उ० ।

उक्करिस-उत्कर्ष- पुं० उत्कर्षणे, उत्सेके, “अतसमुक्करिसत्थं”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उक्कल-उत्कट- वि० प्रकृष्टे, स्था० ५ ग्रा० ।

उत्कल- वि० वृद्धिमतिः ।

पंच उक्कया पप्पत्ता तंजहा दंशुकसे रज्जुकसे तणुकसे
देसुकसे सचुकसे ।

उत्कटा उत्कला वा तत्र दाह आज्ञापराधिदहनं वा
सैन्यं वा उत्कटः । प्रकृष्टो यस्य तेन वोत्कटो यः स दहो-
त्कटो दहनेन वोत्कलति वृद्धिं याति यः स दहोत्कल
इत्येवं सर्वत्र । नवरं राज्यं प्रमुता स्तेनाश्चौरा देशो मएरुवं
सर्वमेतत्समुदयति । स्था० ५ ग्रा० ।

औत्कल-उत्कलाऽजिनोऽस्य अण् औत्कलः । तद्देशानां
राजनि, वाच० फाल्गुमत्या आतारि कल्लिङ्गस्य सहोदरे पल्लं
वास्तव्ये, २ आचा० २ श्रु० २ अ० ११ उ० । (सज्जानिक्खेपेकथा)

उक्कल्लिअं-उत्कल्लिकाण-न० लूतापुट्टाणे अण्मुसुक्को, कल्प०

उक्कल्लिआ-उत्कल्लिका-स्त्री० दधुतरे समुदाये, औ० । ज० ।

त्रीन्त्रियजीवजेदे, (लूतेति संभाव्यते) प्रज्ञा० १ पद । जी०
ज्ञा० । बहरौ, देवोत्कल्लिकादेव बहरिः इति बहरिपरत्वेन
उत्कल्लिकाशब्दस्य व्याख्यानात् स्था० ४ ग्रा० । अन्यत्र देवोत्क

ल्लिका तत्समवायविशेषः । स्था० ३ ग्रा० । उत्कल्लायाम्, का
मादिजातायां स्मृतौ, कोरके, हेलायां च । हेम० ।

उक्कल्लियावाय-उत्कल्लिकावात-पुं० वायुकायविशेषे, स्थित्वा
स्थित्वोत्कल्लिकान्निर्यो वाति स उत्कल्लिकावातः । आचा० १
श्रु० १ अ० ७ उ० । उत्कल्लिकाभिः प्रचुरतरान्निः सम्मिश्रो-
यो वातः स उत्कल्लिकावातः । जीवा० १ प्रति० । उक्त० ॥
उक्कस-उत्कर्ष-पुं० उत्कृष्यते आत्मा दर्पाध्मातो विधीयतेऽने-
नेत्युत्कर्षः । माने, “उक्कसं जलणं एनं मज्जधं च विगिचए”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० । ज्ञावे घञ् । प्राशस्त्ये, अतिशये, उत्कर्षा-
न्विते, उत्पादयकर्षणे, उद्धरणे, वाच० ।

उक्कसण-उत्कर्षण-न० उत्क्रमणे, निवर्तने, उद्गतेण प्ररणसुक्क
सणम् । नि० चू० १७ उ० । गर्वकरणे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उक्कस-उत्कर्षवत्-वि० अश्मदस्थानानामन्यतमेनोत्सेकं कुर्व-
ति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उक्कसमाण-अपक(र्ष)सत्-वि० नृसति, स्था० ५ ग्रा० ।

उक्कसमाणी-अपक(र्ष)सन्ती-स्त्री० पङ्कपनकयोः परिहसत्याम्,
णिगंये णिगंधी सेसंसि वा पंकंसि वा पणगंसि वा उदगंसि
वा उक्कसमाणि वा । स्था० ५ ग्रा० । वृ० ।

उक्कसावंत-उत्कर्षयत्-वि० उक्तामयति, स्थानान्तरं नयति
णावं उक्कसावेइ उक्कसावंतं वा साइइइ उक्कसावेइ स्थत्र
स्थाज्जवे कारयति जलस्थानस्थवे कारयति । नि० चू० १० उ०

उक्का-उत्का-स्त्री० उप दाहे, क नि पस्य लः । सर्वत्र लवरा-
मचन्दे ७ । १ । ७ए इति बलुक् । प्रा० । “अनादौ शेषादे-
शयोर्धित्वम् । ७ २ ८ए । इत्यनेन ककारस्य द्वित्वम् । प्रा० ।

चुसुल्याम्, जी० १ प्रति । सा च सरेखा प्रकाशयुक्ता उत्का
व्य० द्वि० ७ उ० । प्रव० । आव० । प्रज्ञा० । न० । उपरि
प्रकाशमधस्तादन्धकार ईहक् विभ्रमूढो दिग्दाह उत्का
आ० चू० । नि० चू० । “उक्कामहत्तरारेहा पगासकारिणी य
अहवा रेहा । विरहितो विष्फुल्लिगो, पहासकरो ” आ० चू०
४ अ० । निपततो ज्योतिः पिण्डस्य रेखायुक्तस्योदकेत्याख्या ।

ओ० । ये मूलाग्नितो विबुध्य विबुध्यान्निक्काणाः प्रसर्पन्ति ते
उत्का उच्यन्ते । जी० २ प्रति । उत्का गगनान्निः । दश०
४ अ० । उत्का अग्निपिण्डः । स्था० ७ ग्रा० । उद्योतो जूमा-
यप्रतिष्ठितो गगनतलवर्ती दिग्दाह इति प्रसिद्ध उत्काऽस्था०

आव० । उक्त० । शुष्कतृणवस्त्रादिवेष्टिते (मशाव इति
प्रसिद्धे) दीपभेदे, ज्योतिषोक्ते नाक्त्रिकदशभिदे च । वाच० ।

उक्कामुह-उत्कामुख-पुं० अश्वकर्णनाम्नोऽन्तर्द्वीपस्य पूर्वो-
त्तरस्यां विदिशि अष्टौ योजनशतानि अतिक्रम्याष्टयोजनश-
तायामधिष्काम्ये एकोनविंशदधिकपञ्चविंशतियोजनशत-
परिक्रमे पद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरे जम्बूद्वीप-
वेदिकातोऽष्टयोजनशतप्रमाणान्तरे अन्तरद्वीपे, तदास्तव्ये
मनुष्ये च । स्था० २ ग्रा० । (अंतरद्वीप शब्दे वर्णक उक्तः)

उत्केत्र मुखमस्य । प्रेतभेदे, जन्तुभेदे, स्त्री० डीप् वाच० ।

उक्कारियाजेय-उत्कारिकाजेद-पुं० परएरवीजानामिह पुण्ड-
जेदे, स्वरूपं च ॥

सोर्कितं उक्कारियाजेदे २ जाणंभूसया ण वा तिससिगाण
वा मंडूसाण वा मुगासिगाण वा माणसिगाण वा एर-
न्वीयाण वा फुमिया उक्कारियाए जवति सेत्तं उक्कारि-
यानेदे । प्रज्ञा० ११ पद । स्था० ।

उक्ताद्वय-उत्काद्विक-न० उर्ध्वं कात्वात्पठ्यत इत्युत्काद्विकम् ।
दशवैकाद्विकादीनि । स्या० । कात्वेवै (पञ्चविधस्वाध्यायिक)
मात्रवर्ज्यशेषकाद्वयानियमेन पठ्यमाने श्रुतविशेषे, अनु० । पा० ।
“ जं पुण कात्वेवैवजं पठिज्जं तं उक्ताद्वियंति नं० । ”
सैकितं उक्ताद्विञ्च उक्ताद्विञ्च अणेरविहं पप्पुत्ता तंजहा
दसवेयाद्वियं कप्पिया कप्पियं चुल्लकप्पमुयं महाकप्पमुयं
उववाइयं रायपसेणियं जीवाजिगमो पप्पवणा महापप्प-
वणा पमायप्पमायं नंदी आणुओगदाराइं देविदत्थओ
तंहुल्लवेयाद्वियं चंदाविज्जयं सूरपप्पत्ति पोरिसिमेंरुं
मंरुपप्पवेसो विज्जानरणविणिच्छिओ गणिविज्जा जा
एविवत्ती मरणविवत्ती आयविसोदी वियरागमुयं संल्लह-
णामुयं विहारक्कप्पो चरणविही आउरपक्कत्ताणं महा-
पक्कत्ताणं एवमाइ सेत्तं उक्ताद्वियं । नं० । पा० । अनु०
आ० म० द्वि० ।

उक्ताद्वय-उल्कापात-पुं० ६ त० । उल्का आकाशजातस्यापात
उल्कापातः । स्या० । व्योम्नि सम्मूर्च्छितज्वलनपतनरूपे शोक-
प्रसिद्धे स्याद्विपरिणामिकेऽर्थे, अनु० । जी० । सरेत्वं सोद्यते
वा तारकस्यैव पाते, म० ३ श० ६ उ० । उल्कापातादिदोषाश्च
त्रायव्यादिमाण्डेषु ज्वलन्तः शस्त्रानिद्रुत्पीमात्रिधायिनो
भवन्ति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उक्तास-उत्कास-पुं० अभिमानात्स्वकीयसमुद्भादेः प्रकाशन-
रूपे मोहनीयकर्मभेदे, ज० ११ श० ५ उ० ।

उक्तासहस्र-उल्कासहस्र-न० अग्निपिण्डसहस्रे, स्या० उ० ।

उक्कि (क) दृ उत्कृष्ट-त्रि० कृपि विवेचने इत्यस्य धातो-
र्ध्वस्य निष्ठातस्येदं रूपम् । उत्-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-
पार्दी ७ । १ । १७ इति ऋत इत्यम । प्रा० । आपे तु “ तदा सं-
वरमुकृद्धंति ” प्राकृतशैल्या उत्कृष्टम् । दृश० ४ अ० । प्रधाने,
“ धम्मो संगममुकृद्धमहिंसा संजमो तवो ” । दृश० १ अ० ।
म० । प्रशस्ते, जी० ३ प्रति० । प्रव० । कर्पणयुक्ते क्षेत्रादौ च ।
वाच० । उन्मृत्कृष्टे, कृष्टं कर्पणं लघ्यग्रहाणां कर्पणम्
ज० ३ वक्र० । उत्कर्षवति, त्रि० ३ अ० । हर्षवशाज्जायमाने
उत्कर्षे, आ० म० प्र० । कल्प० । गेरुयवृष्टिसेहिय, सोराट्टि
पिट्टुककसकप य । उक्किडुमसंसट्ट, संसेठ चेव वोधवे ”
उत्कृष्टशब्देन कादिज्ञातावुचपुपफलादीनां शस्त्रहतानि श-
रक्षणाणि भण्यन्ते । दृश० १ अ० ।

उक्किट्टवामग-उत्कृष्टवर्णक-पुं० प्रधानचन्दनके, उक्किट्टवण-
गोपरि, समवसरणाविचरुस्स ” पंचा० १ विव० ।

उक्किडुसंकिट्टेस-उत्कृष्टसंक्षेप-पुं० इह सर्वात्कृष्टस्थिति-
जनकानि चरमपङ्क्तिनि दशितानि यानि स्थिति बन्धाध्यवसा-
यस्थानानि तेषां मध्ये यच्चरममध्यवसायस्थानं तदुत्कृष्टस-
ंक्षेप उच्यते । अथवा चरमस्थितिबन्धाध्यवसायस्थान-
संक्षेपसंक्षेप उच्यते । इति परिभाषिते ऽर्थे, कर्म० ।

उक्किट्टसरीर-उत्कृष्टशरीर-त्रि० उत्कर्षवच्छरीरे, “ उक्किट्टे
उक्किट्टसरीरे जविस्सइ ” वि० ७ अ० । आ० म० ।

उक्किट्टा-उत्कृष्टा-स्त्री० प्रशस्तायां गतौ, जी० ३ प्रति० । मनोह-
रायां गतौ, कल्प० । “ उक्किट्टाए तुरियाए चंदाए चवत्ताए जय-
णाए उरुयाए द्वित्वाए देवगईए ” राय० ।

उक्किट्टि-उत्कृष्टि-स्त्री० हर्षविशेषप्रतिभे ध्वनिविशेषे, आ०
म० द्वि० । आनन्दमहाध्वनौ, श्रौ० । वि० । वकारपूर्वके कल-
कवे, अत्र चतुर्थप्रायश्चित्तेन श्रुतिः । जीत० ।

उक्किष्ठा-उत्कीर्ण-त्रि० उत्तं कृ क-नष्टे, आ० चू० १ अ० । अ-
तीव व्यक्ते, प्रज्ञा० । शिवादिषु उत्कीर्णकृते नामकादिरूपे
पदभेदे, दृश० १ अ० । उद-कृ-कर्तरि श उल्लिखिते, कृत-
वेधे, उर्ध्वक्षिप्ते लिखिते च । वाच० ।

उक्किष्ठांतर-उत्कीर्णान्तर-त्रि० ६ व० अतीव व्यक्तान्तरे, प्रज्ञा० ।
जी० । उक्किष्ठांतरविचलंगरीरखायफलिहा (असुरकुमा-
रावासाः) उत्कीर्णपुत्रनमुत्कीर्ण्य पाद्वीरूपं कृतमन्तरालं ययो-
स्ते उत्कीर्णान्तरे ते त्रिपुल्लगम्भीरे स्वातपरिखे येषां तानि उत्की-
र्णान्तरविपुल्लगम्भीरे स्वातमध उपरि च समस्परिखा उपरि वि-
शाहा अधः संकुचिता तयोः अन्तरेषु पाद्वी अस्तीति भावः । स० ।

उक्किचण-उत्कीर्तन-न० उत्तं कृतं व्युद् संशब्दने, विशेष० । आ-
च० । आ० म० द्वि० । व्य० । अनु० । नत्वा जिनं प्रवक्ष्यामि
पर्यायोत्कीर्तनं मुदा० छ० । देवनामादेरुच्चैः कीर्तने च । वाच०

उक्किचणानुपुब्बी-उत्कीर्तनानुपूर्वी-स्त्री० उत्कीर्तनं संशब्द-
मभिधानोच्चारणं तस्यानुपूर्वी अनुपरिपाटिः । आनुपूर्वीभेदे,
अनु० ॥

उक्किचित्तिय-उत्कीर्तित-त्रि० कथिते, चं० २ पाहु० ।

उक्किरिजमाण-उत्कीर्त्यमाण-त्रि० कुरिकादिभिरुत्कारिकया
भिद्यमाने, जं० १ वक्र० । कोट्टपुराण वा उक्किरिजमाणो ण
व विक्किरिजमाणो वा । आ० म० प्र० । जी० ॥

उक्कीरमाण-उत्कीरित-त्रि० वेधनकेन विकिरति, लेखन्यादिना
सृष्टं कुर्याण, तं च केइ उक्कीरमाणं पासित्ता वणज्जा किं जवं
उक्कीरसि, अनु० । कर्म० ॥

उक्कुजिय-उत्कृजित-न० उत्त-कृ-ज-जावे क उपरि हुमिति
करणे, उवरिहुत्ति करणं उक्कुजियं । नि० चू० । कर्तरि क्तः
कृताव्यक्तमहाध्वनौ, प्रश्न० १ द्वा० ॥

उत्कुज्जय-अव्य० कर्त्तव्यं कायमुज्जम्य ततः कुञ्जीचूयेत्यर्थे,
“ असंजप जिक्खु पमियाए उक्कुजिया आवउक्कुजिया ” आचा०
१ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

उक्कुट्ट-उत्कुट्ट-न० पीलुपरिणिकादेरुद्वयचूर्णिते आर्द्रपर्णचू-
र्णे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । सचित्तवणस्स ३ चुष्णा
उक्कुट्टो भणइ । नि० चू० ४ उ० । उक्कुट्टो णाम सचित्तवणस्स
इपत्तकुरुफलाणि वा उक्कुट्टे जुज्जति । नि० चू० १ उ० ।

उक्कुडुग-उत्कुडुक-न० यथास्थानमनवस्थिते, जं० २ वक्र० ।

यथास्थानमनिविष्टे, ज० ७ श० ६ उ० । आसने, पुतालगने
ज्ञा० १ अ० । भूमावन्यस्तपुततयोपविष्टे, प्रव० ६७ द्वा०
पंचा० । “ आगम्मुकुडुओ संतो पुच्छेज्जा यंजविमो ” गुरोः
समीपमागत्य उत्कुट्टकोमुत्कासनः कारणतः पादपुञ्जना-
दिस्थः सन्न शान्तो वा । उक्त० १ अ० । आ० म० । यथा कुकु-
निया पादं पसारी तु बहं चेव । ऊटिति एवं साहु जाहे परि-
ततो ताहे चूमि अच्चिंवतो पसारेंति बहं वा उट्टंतं संयारप-
हए उव्वेति । आ० चू० ४ अ० । “ उक्कने वा जाव पलावे वा तस्स
वाभे संवसेज्जा तस्स अवाजे उक्कुडुए वाणे सज्जिए व
विहरेज्जा उट्टा उगहपकिमा ” आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०
जिनकल्पं प्रतिपन्नः पुनर्नियमात्कुटुकः । वृ० १ उ० ।

उक्कुडुया-उत्कुडुका-स्त्री० आसनाग्रन्थपुतः पादाभ्यामवस्थितः
उत्कुडुकस्तस्य या सा उत्कुडुका । निषद्याग्नेदे, स्या० ५ ग०
आ० म० द्वि० ।

उक्कुडुयासण-उत्कुडुकासन-न० पीगदौ पुतालगनेनोपवेशने,
स्या० ५ ग० वृ० ।

उक्कुडुयासणिय-उत्कुडुकासनिक-पुं० उत्कुडुकासनं पीगदौ
पुतालगनेनोपवेशनरूपमभिग्रहतो यस्यास्ति स उत्कुडुका-
सनिकः । उत्कुडुकासनेनैवोपविशामीत्यभिग्रहधारिणि साधौ
उत्कुडुकासनिकत्वमन्यनुज्ञातं तीर्थकृता कायक्लेशाख्यतपो-
भेदे एषः । स्या० ५ ग० ।

उक्कुरु-उत्कुरु-पुं० इष्टकाकाष्ठादिराशिरूपेऽयं कचवरपुञ्ज,
“ ठिनीइ पञ्चवाया तणपुंजपत्राअगुम्मअक्कुरे ” वृ० १
उ० । आ० म० द्वि० ।

उक्कुस-गम-धा० गतौ, ज्वादि-“ गमेरइ अइच्छाणु वज्जाव-
सज्जोक्कुसे० ८ । ४ । ६१ इति सूत्रेण गमधातोरुक्कुसादेशः
उक्कुसइ गच्छति । प्रा० ।

उक्केर-उत्केर-पुं० उष्णको उष्णीवो उक्केरो पहरोगणो पयरो
प्रा० को० । उत्पीरुने, उत्कारिकाग्नेदेन जिज्ञे, “ दुंदुभिसमा-
रोहे भेप उक्कारिया य उक्केरे ” सूत्र० १ अ० १ अ० उ०

उक्कोरुजंग-उत्कोटनङ्ग-पुं० खोटभङ्गशब्दाथे, “खोरुभंगो च्ति
वा एगठं” व्य० प्र० १ उ० ।

उक्कोमा-उत्कोटा-स्त्री० उत्कोचायां वञ्चयाम्, औप० । ज्ञा० ।
“ उक्कोमाहि य पराजवोहि य दिज्जोहि य ’ वि० १ अ० ।

उक्कोमाञ्चण-उत्कोटाञ्चण-पसमगणपरायण-उत्कोटाञ्चण-पार्वमार्ग-
णपरायण-त्रि० उत्कोटाञ्चणयोर्द्रव्यवहुत्वतरत्वादिभिन्नोक्तं
प्रतीतेर्नदयोः पार्श्वात् गुप्तिगतनरसमीपादुन्मार्गं याचनं
तत्परायणस्तजिष्ठाः । चौर्यविशेषतत्परेषु, “ उक्कोमाञ्चण-
पास मगणपरायणेह गोम्मगजंरुहि ” प्रश्न० ३ छा० ।

उक्कोमिय-उत्कोटिक-त्रि० उत्कोटा उत्कोचा वञ्चत्यर्थः । तथा
ये व्यवहारन्ति औत्कोटिकाः । वञ्चया ऽसद्व्यवहारिषु,
औ० । ज्ञा० ।

उक्कोया-उत्कोचा-स्त्री० वञ्चायाम्, मूर्खं प्रति तत्प्रतिरूप-
दानादिकमसद्व्यवहारं कर्तुं प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्तिविचक्षण-
जयात् विचक्षेण यत्तदकरणम् । ज्ञा० १८ अ० ।

उक्कोस-उत्कर्ष-पुं० उत्कृष्यत इत्युत्कर्षः । उत्कृष्टे, “ एसा खलु
गुरुजत्ती उक्कोसो एसवाण धम्मो उ ” पञ्चा २ विव० । चं
प्रव० । गुणाभिमाने, स्या० ४ ग० । सूत्र० । आत्मनः परस्य
वा मानात्क्रियोत्कृष्टाकरणे, ज० ११ श० ५ उ० । तत्स्वरूपे
मोहनीयकर्मणि, । स० ५२ स० । प्रकर्षे, तद्योगात्कर्षतीति
वा व्युत्पत्तेः । उत्कृष्टे, “ तत्रो वियरुदत्तीओ पदिगाहित्तए
नंजइ उक्कोसा मज्झिमा जहसा ” स्या० ३ ग०

उत्कृष्ट-त्रि० उत् कृष् क केनापुष्पादयः ८ । ४ । ५६
इति उत्पूर्वस्य कृष्धातोः कसहितस्य उक्कोसादेशः । उत्कर्ष-
वति, प्रा० ।

उत्क्रोश-पुं० कुरे, प्रश्न० १ द्वा० । उच्चैः क्रान्दिनि, त्रि० । तत-
चतुरर्थ्याम् उत्करा उत्क्रोशीयः तत्सन्निहिते देशादौ, वाच०

उक्कोसंत-उत्क्रोशात्-त्रि० क्रन्दति, प्रश्न० १ द्वा० ।

उक्कोसग-उत्कर्षक-पुं० उत्कर्षतीत्युत्कर्षः । उत्कर्ष एवात्क-

र्षकः “ उत्कृष्टे, तताणं च उत्तमकठपत्ते उक्कोसए अट्टारसमु-
हत्ते दिवसे भवइ ” चं० १ पाहु० । सू० प्र० । आव० ।

उक्कोसट्टिइय-उत्कर्षस्थितिक-पुं० उत्कर्षा उत्कर्षवत्संख्या-
समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा । तेषामसंख्यातसमय-
स्थितिकानामित्यर्थः । तेषु, स्या० ११ ग० ।

उक्कोसपएसिय-उत्कर्षप्रदेशिक-पुं० उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षाः उत्क-
र्षवन्तः उत्कृष्टसंख्याः परमान्ताः प्रदेशा अणवरते सन्ति
येषां ते उत्कर्षप्रदेशिकाः । तेषु, स्या० १ ग० ।

उक्कोसपद-उत्कृष्टपद-न० उत्कृष्टत्वे, “ उक्कोसपदे अट्ट अरि-
हन्ता ” उत्कृष्टतोऽष्टावर्हन्तो भवन्ति स्या० ८ ग० ।

उक्कोसमयपत्त-उत्कर्षमदप्राप्त-त्रि० उत्कर्षेण मदं प्राप्त उत्क-
र्षमदप्राप्तः । उत्कर्षतो मत्ते, जी० ३ प्रति० ।

उक्कोसिय-उत्क्रोशिक-पुं० गोत्रविशेषप्रवर्तके अपिभेदे,
“ धेरस्स णं अज्जवरसेणस्स उक्कोसियगोत्तस्स ” कल्प० ।

उक्कोसिया-उत्कर्षिका-स्त्री० उत्कर्षवत्याम्, पञ्चा० ८ विव० ।
उत्कृष्टायाम्, सू० प्र० १ पाहु० ।

उक्कव-उक्क-पुं० सम्बन्धे, न० । आ० म० प्र० । परिधानवस्त्र
स्यैकदेशे, आह ध निशीयचूर्णिकृत । परिधानवत्यस्स अग्नि-
तरज्जुणाप उवर्रिकसेणाभिहेठा उक्कवो भणइ एस संयतीनां
प्रवति वृ० १ उ० । नि० चू० । अयसंकारि, सित्ते, वाच० ।

उक्कव (कवा) अ-उत्त्वात-न० उत्-खन् क. आत्वम् । वा
यव्योः स्वातादाचातः ८ । १ । ६९ इत्यनेनादेरकारस्यात्वावि-
कल्पः । ऊर्ध्वमवदीर्णे, प्रा० ।

उक्कवन्न-उत्तमन्न-पुं० उत्-स्तमन्न-घञ् उत्प्रावल्पेन स्तम्भने, संथा० ।

उक्कवन्निय-उत्तमन्निक-त्रि० उत् प्रावल्पेन स्तम्भनमुत्तमन्नः
उत्तमन्न एव उत्तमन्निकः स्वार्थे ङ्कण प्रत्ययः । अवष्टम्भनकेः
प्रतिस्तम्भनवहकादौ, उत्तमन्नयते स्थिरीक्रियते जीवो मुत्ति-
कारणेषु यनेति पर्यन्ताराधने, “ भणकेरिसरस जणिओ संयारा
केरिसे वओ गासे ” संथा० ।

उक्कवमरु-दशी-पुनः पुनः शब्दार्थे, उत्कं “ चउक्कवमं मरुत्ति
वा जुज्जो जुज्जोत्तिवा पुणो पुणोत्तिवा एगट्ठं ” व्य० द्वि० १ उ० ।

उक्कवण-उत्तवन-न० उत्पादने, प्रश्न० १ द्वा० ।

उक्कवणिऊण-उत्तवाय-अव्य० उत्खन्-ल्यप् उपात्येत्यर्थे,
अप्पणो अच्ची जल्लीए उक्कवणिऊण सिवगरस्स हाएति”
नि० चू० १ उ० ।

उक्कवन्नपिय-उत्तवर्ज्य-अव्य० कएक्यनं कृत्वेत्यर्थे, आचा०
२ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उक्कवन्नग-उत्तवन्न-न० (ओक्कवन्नी) इति प्राप्तिङ् कएमनो-
पकारिणि गृहोपकरणे, “ को संयमो चमेहाए सुथुंक्कवन्नगं
च खारं गावणं च ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

उक्कवन्निया-उत्तवन्निका-स्त्री० स्वाव्याम्, उक्कवन्निया याज्ञी जा
साधुणिमित्तं सा अहाकम्मिया ” नि० चू० १ उ० ।

उक्कवन्नित्तु-उत्तिप्य-अव्य० उत् क्तिप ल्यप् उर्ध्वदिश्वेत्यर्थे, तं
उक्कवन्नित्तु न णिवखेवे आसस्सउत्तवन्न ” दश० ५ अ० ।

उक्कवा-उक्का-स्त्री० स्वाव्याम्, पि० । एगाओ उक्कवातो प-
रिप सिज्जमाणे पहाए एकस्मात्पित्रकात् गृहीत्या कुरादि-
कम् आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।

उक्खित-उत्कृष्ट-त्रि० सिक्के, “चंदणोक्षित्तगा य सरिरे” सू. १. ५० १ अ० ।

उत्तिष्ठति ३० उक्त्तिष्ठत् कर्ष्यमाकाशे क्लिप्ते, ज्ञा० १० अ० ।

जज्ञादुद्धृतं, ज्ञा० ११ अ० । उत्पादितं, आच० १ अ० । प्रयमतः समारज्यमाणे गेयजेदे, रा० । जं० । उच्चाटितं च धुस्तरे पुं० वाच० ।

उक्खितचक्षणसा-उत्कृष्टकर्णनाम-त्रि० य० उत्पादितकर्ण नासिकं, वि० १ अ० ।

उक्खितचरण-उत्कृष्टचरण-पुं० स्वप्रयोजनाय पाकभाजना-दुद्धृतं तदर्थमभिप्रद्विज्ञोपाच्चरितितदुग्वेषणाय गच्छतान्यु-त्कृष्टचरणः । स्या० ५ उ० । दायकेन पूर्वमेव भाजनादुद्धृतं स्य ग्वेषकं, प्रतिप्रद्विज्ञोपाधारिणि, ध० ३ अधि० । निष्का-चरणमेदे, आ० १ पं० व. ।

उक्खितत्ताय-उत्कृष्टज्ञान-न० मेघकुमारजीवेन हस्तिभवे वत्समानेन यः पाद उत्कृष्टस्तेनोपशक्तं मेघकुमारचरितमु-त्कृष्टमेवोच्यते । उत्कृष्टमेव ज्ञानमुदाहरणं विवक्षितार्थ-साधनमुत्कृष्टज्ञानम् । मेघकुमारचरितरूपे ज्ञानार्थमकथायाः प्रथमाऽध्ययनोक्तं मेघकुमारचरिते, ज्ञातार्थाऽस्यैवं ज्ञाय-नीयोदयादिगुणवन्तः सहन्त एव देहकष्टमुत्कृष्टैकपदो मेघकुमारजीवो हस्ती वेति । एतदर्थमभिधायकं ज्ञानार्थम-कथायाः प्रथमेऽध्ययने च । ज्ञा० १ अ० । स० आच० । प्रश्न०

उक्खितचणिविखत्तचरण-उत्कृष्टनिष्कृष्टचरण-पुं० पाकभा-जनादुत्कृष्टं निष्कृष्टं तंत्रयान्यत्र च स्थाने यत्तदुत्कृष्टमनि-र्गमम् । अथवा उत्कृष्टं च निष्कृष्टं च यद्यगति म तथोच्यते अनिप्रद्विज्ञोपाधारिणि निष्काचरणे, आ० । मूत्र० ।

उक्खितपणिसिन्धुवागर्ण-उत्कृष्टप्रज्ञाव्याकरण-त्रि० उत्कृष्टमा-नीशोत्कृष्टानि अविस्तारिरूपाणि प्रच्छनीयान्वाद्भनाद्या-क्रियमाणान्वाच्च व्याकरणानि यानि तानि तथा । संविप्तप्रज्ञो-त्तरपु । ज० १६ शा० ५ उ० ।

उक्खितवत्तपुत्रवमहि-उत्कृष्टपूर्ववमति-पुं० क० म० अस्यां यमन वृथमिति साधुनामादौ दर्शनायां वसतां, आच० १ अ० २ अ० ३ उ० ।

उक्खितजत्त-उत्कृष्टजत्त न० पूज्यजत्ते, पूज्यभक्तमुत्कृष्ट-भक्तं पट्टभक्तमेतान्येकार्थिकानि । वृ० १ उ० ।

उक्खितवत्तविंश-उत्कृष्टविंश-पुं० उत्कृष्टस्य शुष्कौदनादि-भक्तं निष्क्रम्यत्यान्नामाम्ब्रप्रत्यात्यानवतामयोग्यस्याव-विष्कृत्यादिद्रव्यस्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणमुद्धरणं मुक्तिमविवेकः । आचामाम्ब्रादिप्रत्याचक्षाणानां भोक्तव्य-द्रव्यस्याऽकल्पनीयद्रव्येण संस्पृशं तदुद्धरणरूपे प्रत्यात्या नाकारे, । “आयवित्रं पञ्चकवाइ अक्षत्यणा भोगे णं सहसा-गारेणं द्वेवात्रेवेणं उक्खितविवेगेणं” पंचा० ५ विव० । ध० । आ० चू० ।

उक्खितत्ताय-उत्कृष्टक-न० उत्तं कृष्-क-ककारात्पूर्वं दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । प्रयमतः समारज्यमाणे गेयादौ, ज० १ चक्र० जी० । रा० । स्था० ।

उक्खितप-उत्कृष्टप-अव्य० उत्तं कृष् ल्यप् “कर्ष्यं कृष्णेत्यर्थं उक्खितपपादं रीपज्ञा” आच० १ शु १ अ ३ उ ।

उक्खितपमाण-उत्कृष्टमाण-त्रि० उर्ध्वं कृष्णमाणे, (उक्खि-

पमाणेहि) प्रकीर्णकैरुत्कृष्टपमाणैरित्यर्थः । प्रश्न० ७४ द्वा० ।

उक्खितवत्त-उत्कृष्टपत्त-त्रि० उत्तं कृष्-शतृ- । उत्कृष्टपेर्गुलु गुग्गोत्थंघाहृत्यं, उ । ४ । ४३ इत्यादिसूत्रस्य वेंकल्पितत्वाद् गुलुगुग्गुदयः प्रेरणे, प्रा० ।

उक्खितवणा-उत्कृष्टवणा-स्त्री० उद्घाटनायां साधूनां संघादाहिः करणे, “अच्छिद्रश्रो य उक्खितवणा ” वृ० १ उ० ।

उक्खितु-तुम्-धा० भेदे, तुदा० कुटा० पर. सक. सेद. (तुमेस्तो टुनुदखुं शोषखुं शोषलुक्कणिलुक्कलुक्ककोच्छूराः ८ । ४ । १६ । इति तुंरुक्खुमादेशः उक्खितुइतुमिति प्रा० ।

उक्खितव-उत्कृष्टप पुं० उत्तं-कृष्-घञ् उत्पादने, श्रो० कर्तारि अच् उत्कृष्टकारके, त्रि० वाच० प्रारम्भ वाक्ये, निर० ।

उत्कृष्टप-पुं० उपादघातेः “उक्खितो तइयस्स” उपा० १ अ. हस्ता उत्पादने, (उक्खितेयेणं देतिणिवावि उचणाति) व्य. ३ उ० ।

उक्खितवग-उत्कृष्टक-त्रि० उद्. कृष् एवञ् कर्ष्यप्रक्षेपे, उत्कृष्ट-प्याहारके चोरे च । वाच० वंशद्वयादिमये मुष्टिप्राहृदरु-गध्यभागे, वायूदीरणके वस्तुनि, भ० ए १० ३३ उ० । ज्ञा० । प्रश्न० ७ ।

उक्खितवण-उत्कृष्टपण-न० उत्तं-कृष् ल्युद् उत्खनने, समुक्-रणे, सूत्र० १ शु० १ अ० । न्यायवैशेषिकप्रसिद्धे पञ्चानां कर्मणामन्यतमस्मिन्, तच्च यदूर्ध्वार्धः प्रदेशाज्यां संयोगवि-जागकारणं कर्मान्यद्यते । यथा शरीरावयवे तत्सम्बन्धे वा मूर्तिमति मुसन्नादौ द्रव्ये ऊर्ध्वभागिराकाशप्रदेशाद्यैः संयो-गकरणमधोदिग्भागावच्छिन्नैश्च तैर्विजागकारणं प्रयत्नवशा-द्यन्तर्कं तदुत्कृष्टपणमुच्यते । सम्म० ।

उगगणफणग-उगगणफणक-न० आर्थकप्रभृतीनां चेत्या समा-गने चम्पकपट्टादिफणकं, व्य. ४ उ० ।

उगगहिया-उगगहिता-त्रि० पञ्चम्यामनेयणायाम्, आच० १ शु० १ अ. १० उ० ।

उगग-उद्-घट-धा० उद् घट-चेष्टायाम्, णि. उद् घटेरुगः उ । ४ । ३३ । उत्पूर्वस्य घटेऽर्थ्यन्तस्य उग इत्यादेशः । उगग उद्घटयति । प्रा० ।

उग-पुं० उग. रक् गभ्रान्तादेशः । कृत्रियाद्वायां गृह्याया-मुत्पन्ने संकीर्णवर्णे, बान्ध० उग्रदण्डकारिन्वाद्युग्रः कष्टप० । आ० म० प्र० । आदिश्रेयावस्थापिते आरक्खंशजे कृत्रियभेदे. ज्ञा० १ आ० । स्य० । आच० । वृ० । कष्टप० । अनु० । श्रो० ज० । छेष्टे, अतिवग दंरणिज्जम् आयरिया उगग उद्घृत्ति वृत्तं जवति नि० ज० । स्वभावत उदात्ते, ज० १० ४ उ० । प्रज्ञा० तंवे, तं० । अग्रवृत्त्ये, ज्ञा० १ अ० । रा० । चं० । संस्था । उत्कटे, उत्त० २० अ० ।

उगगुल-उगगुल-न० ६ त. आरक्किणां कुले, आच० १ शु० १ अ० २ उ० ।

उगगउ-उगग-अव्य० क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्येत्यर्थं, ज० ५ शा० १ उ० ।

उगगंध-उगगन्ध-पुं० उग्रः गन्धः पुष्पादावस्य चम्पकं, कद्-फले, अर्जकवृक्षे, लशुने, च । हिङ्गुनि, न० । उत्कटगन्धाह्वे, त्रि० । यवान्याम्, वचायाम्, अजसादायां, च । स्त्री० टाए मेदिनी० ।

उगगतव-उग्रतपस्-त्रि० उग्रमप्रवृत्त्यं तपोऽनशनादि यस्य स तथा । रा० । वि० । ज० । तीव्रतपसि, संथा० । यदन्येन प्राकृतेन पुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि मनसा (तेन) विविधेन तपसा युक्ते, रा० । उ० । स्या० । ज्ञा० । नि० ।

उगगतेय-उग्रतेजस्-त्रि० ६ व० । तीव्रप्रभावे, तीव्रविषे, “आसीविस उगगतेयकप्पा” प्रश्न० १ सं० छा० ।

उगगपव्वइय-उग्रप्रव्रजित-पुं० उग्राः सन्तः प्रव्रजिताः । दीक्षा माश्रितेषु, आदिदेवेनारक्तकत्वेन नियुक्तानां वंशजेषु, औ० ।

उगगपुत्त-उग्रपुत्र-पुं० ६ त. उग्राणां पुत्राः । उग्राणां कुमारेषु, कत्रियजातिविशेषेषु, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० भ० ॥

उगगपुरिस-उग्रपुरुष-पुं० उग्रपुरुषविशेषे, स्था० । (व्याख्या पुरिसशब्दे-)

उगगम-उग्रम-पुं० उद्गमनमुग्रमः पिएरुदेः प्रभवे,

तद्युगमोपसृई, पञ्चओ एमादि होंति एगट्टा ।

सो पिरस्सिह पगओ, तस्स य दोसा इमे होंति ॥

तत्रेत्युग्रमोत्पादनैपणास्तु मध्ये उद्गमनमुग्रमः । प्रसवनं प्रसूतिः । प्रभवन्नं प्रभवः (एमादृत्ति) एवमादयः आदिशब्दादुद्गवादिपरिश्रहः ज्वान्ति स्युरेकार्याः । अनन्याभिधेयाः शब्दा इति गम्यम् (सोत्ति) स चांक्रमः सचेतनाचतनमिश्रत्विपदादिव्यविषयत्वेन बहुविषयोपि सन् पिएरुस्य नैद्वयस्याधिकृतः प्रस्तुतः । इह पिएरुशक्तिरे दोषा दूषणानि तस्य पिएरुक्रमस्य इमे वद्वयमाणा ज्वान्ति वर्तन्ते । ये हि साध्वर्थं पाकस्थापनप्रकाशनादयो भक्तादिवस्तुनो भक्तस्थापितत्वप्रकटत्वादिरूपेण भवनवृक्षणमुग्रमं दूषयन्ति ते उद्गमदोषा इति गाथार्थः । पंचा० १३ वि० । तत्र प्रथमत उद्गमस्य एकार्थिकानि नामानि नामादिकांश्च भेदान् प्रतिपादयति ॥

उगगम उगोवण मग्गणाय एगट्टियाणि एयाणि ।

नामं उवणा दविए जायम्मि य उगमोहोइ ॥

उद्गम उद्गोपना मार्गणा च एकार्थिकान्येतानि नामानि स च उद्गमइच्छतुर्द्धा भवति तद्यथा (नामंति) नामोद्गमः यत् उद्गम इति नाम अथवा जीवस्य अजीवस्य वा यदुद्गम इति नाम स नामनामवतारेभेदोपचारात् । यद्वा नास्मा उद्गमो नामोद्गम इति व्युत्पत्तेर्नामोद्गमः । स्थापनोद्गम उद्गमः स्थाप्यमानो ह्यव्ये ह्यव्यविषयो ज्ञावेज्ञाव विषयः । तत्र ह्यव्योद्गमो द्विधा आगतो नो आगततश्च । नो आगततोपि त्रिधा । इशरीरजव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात् । तत्र आगततो नो आगततश्च इशरीरजव्यशरीररूपौ ह्यव्यगवेपणावत् ज्ञावनीयौ । इशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु ह्यव्योद्गमम् ॥

तथा नो आगततो भावोद्गवं च प्रतिपादयति ॥

दव्वम्मि वड्डुगई, ज्ञावे तिविहोग्गमो मुण्येव्वो ॥

दं सणनाणचरित्तं, चरितुग्गमेणेत्य अहिगारो ॥ ८३ ॥

ह्यव्ये ह्यव्यविषये उद्गमो वड्डुकादौ वड्डुकादिविषयो वड्डुकादेः संबन्धी वेदितव्यः । अत्रादिशब्दाज्ज्योतिरादिपरिश्रहः । तथा ज्ञावे ज्ञावविषये त्रिविधाप्रकारो ज्ञातव्यः । तद्यथा दर्शने दर्शनविषयो ज्ञाने ज्ञानविषयश्चारित्रे चारित्रविषयः । अत्र तु चारित्रोद्गमेनाधिकारप्रयोजनम् चारित्रस्य प्रधानमोक्ताङ्गत्वात् । तथाहि ज्ञानदर्शने सती अपि न चारित्रमन्तरेण कर्ममज्ञापगमाय प्रभवतः श्रेणिकादौ तथोपज्ञानात् चारित्र

पुनरवश्यं ज्ञानदर्शनाविनाभाविस्वरूपेणापि चाजिनवक्त्रमोपादाननिषेधपूर्वोपाजितकर्मपगमकरणस्वरूपम् ततस्तत्प्रधानमोक्ताङ्गत्वात् तत्प्रधानानुयायिन्यश्च प्रेक्षावतां प्रवृत्तयः । ततोत्र चारित्रोद्गमेन प्रयोजनम् । वरूकुकादेरित्यत्रादिशब्देन ह्यव्यं ज्योतिरुद्गमादिरूपं ह्यव्योद्गमं विवरीतुमाह ॥

जोइसतणोमहीणं, मेहरिणकराणमुग्गमो दव्वे ।

सो पुण जत्तो य जया, जहा य दव्वुग्गमो दव्वो ॥ ८३ ॥

ज्योतिषां चन्द्रसूर्यादीनां तृणानां दर्माणामौपधीनां शाख्यादीनां जीमूतानां ऋणस्य उत्तमर्षा यदा तद्व्यस्य कराणां राजदेवभागानाम् । उपलक्षणमेतत् । अन्येषामपि ह्यव्याणां य उद्गमः स ह्यव्यसंबन्धी वेदितव्यः । स पुनर्ह्यव्योद्गमो यतो यस्मात्सकाशात्स यदा यस्मिन् कावे यथा च येन प्रकारेण ज्वति तथा वाच्यः । तत्र ज्योतिषां मेधानां च आकाशदेशात् तृणानामौपधीनां च भूमर्कणस्य व्यवहारादेः कराणां नृपतिनियुक्तपुरुषादेः तथा यदि ज्योतिषां मध्ये सूर्यस्य प्रभाते शेषाणां तु कस्यापि कस्यांचिद्वेद्यायां तृणादीनां प्रायः श्रावणादौ तथा यथेति ज्योतिषां मेधानां चाकाशे प्रसरणेन तृणानामौपधीनां च जूर्मा स्फोटयित्वा ऊर्ध्वं निस्सरणेन ऋणस्य पञ्चकंशतादिवर्द्धनरूपेण कराणां प्रतिवर्षं गृहस्य छम्भद्यादिश्राह्यमित्येवंरूपेण । एवं शेषाणामपि ह्यव्याणां यतो यदा यथा च यथासंभवमुद्गमो भावनीयः । इह प्राक् “ दव्वम्मि वड्डुगाइ ” इत्युक्तं तेन च वरूकुकाप्रियकुमारकथनकं सूचितमतस्तदेवेदानीं गाथात्रयेणोपदर्शयति ।

वासहरा आणुजत्ता, अत्थाणी जोग्गकिरुकावे य ।

यडगसरावेसु कया उ, मायगा वड्डुगपियस्स ॥ ८४ ॥

जोग्गा अजिष्णमारुय, निसमुब्बन्वो सुइसमुत्थो ।

आहारुग्गामच्चिता, असुइ त्ति पुहा मव्वप्पजवो ॥ ८५ ॥

तस्सेवं वेरुग्ग-ग्गमेण सम्मत्तनाणचरणेण ।

जुगवंकमुग्गमो वा, केवद्वनाणुग्गमो जाउ ॥ ८६ ॥

वामगृहात् वासजवनान् अद्ययात्रानिर्गमः । तत आरथान्य योग्या क्रौरा सा व्यधीयत । ततः कावे भोजनवेद्यायां तस्य वड्डुकप्रियस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य योग्या घटेषु सरावेषु च कृत्वा मोदका जनन्या प्रेषिताः । ते च परिजनेन सह स्वेच्छं तेन ह्युक्तास्ततो ज्यूयापि योग्यक्रौरानिरीक्षणास्तत्तत्तथा तस्य रात्रौ जागरणज्ञावतस्ते मोदका न जीर्णास्ततोऽजीर्णदोषप्रभावतोऽतीव पूतिगन्धिमारुतनिरोगोऽभवत् । तत आहारोद्गमचिन्ता जाता । यथा त्रिससुत्था घृतशुक्कणिक्कासमुद्गवा एते मोदकास्ततः शुचिसमुत्थाः । सूत्रे च जातावेकवचनम् । केवलं द्विधा मव्वप्रभवोऽयं देहस्ततस्तत्संपर्कतोऽशुचयो जाता इत्येवं तस्य वैराग्योद्गमेन ज्ञानदर्शनचारित्राणां युगपक्रमेण वा उद्गमो जातस्ततः केवलज्ञानोद्गम इति गाथाकारार्थः । भावार्थस्तुकथानकादवसेयस्तत्तदम् । श्रीस्थलकं नाम नगरं तत्र राजा ज्ञावुस्तस्य भार्या रुविमणी तयोः सरूपनामा तनयः स च यथासुखं पञ्चभिर्भात्रीभिः परिपाल्यमानः प्रथमसुरकुमार इवानेकहृदयाजिनान्दिनं कुमारज्ञावमभिरुह । ततः शुक्लपक्वचन्दर्विषमिव प्रतिदिनं वसं कदाचिन्निरजिर्वर्मानः क्रमेण कमनीयकामिनीजनमनः प्रह्लादकारिणीं यौवनिकामधिज्ञातम् । तस्मै च स्थज्जावत एव

रोचन्ते मोदकास्ततो लोके तस्य मोदकप्रिय इति नाम प्रसिद्धिमगमत् । स च कुमारोऽन्यदा वसन्तसमये वासजवनान्धातुस्तथा आख्यानमणिकायामाजगाम । तत्र च निजशरीरव्यभिमापाकृतसुरसुन्दरीरूपाहंकारमनोहरविद्यासिनीजनगीतनृत्यादिकं परिभाषयितुं प्रावृत्तः । तत्र च स्थितस्य प्रोजनवशायामागतयां प्रोजननिमित्तं जननी प्रधानसरावसं-पुष्टेः शेषपरिजननिमित्तं च धृष्टेः कृत्वा मोदकान् प्रेषितवती । ततस्तेन परिजनेन सह मोदका यद्वच्चं युजिरे । ते च राज्ञापि गीतनृत्यादिव्याक्षिप्तचित्ततया जागरणप्राप्तो न जीर्णस्ततोऽजीर्णदोषप्रज्ञावतोऽप्रावातोऽप्येव पूतिगन्धिनिर्जगाम । तन्मध्यपुद्गलाश्च सर्वतः परिभ्रमन्तस्तत्वासिकां प्रविशन्तुः । ततस्तथारूपं पूतिगन्धमाधाय चिन्तयामास । यथामी मोदका घृतगुणकणिकादिनिष्पन्नास्ततः शुचिचक्षुष्यसमुत्थापयते । केवलमयं या देहो जननीशोणितजनकशुक्ररूपो द्विधा मलप्रजवत्त्वादशुचिरुपरतत्संपर्कवशातोऽशुचिरूपो जातः । दृश्यन्ते च कर्पूरादयोऽपि पदार्थाः स्वरूपतः सुरजिगन्धयोऽपि देहसंपर्कतः कृणमात्रेण दुरभिगन्धयो जायमानाः । कृणान्तरे शरीरगन्धस्यैव पृथ्यात्मकस्योपलम्भात्तत इत्थमशुचिरुपस्यानेकापायशतसंकुलस्य शरीरस्यापि कृते ये गृहमासाद्य नरकादिकुगतिविनिपातकारीणि पापकर्माणि सेवन्ते ते सचेतना अपि मोहमयनिक्षोपहतविवेकचेतनत्वाच्चेतना एव परमार्थतो वेदितव्याः । यदपि च तेषां शास्त्रादिपरिज्ञानं तदपि परमार्थतः शरीरायासफलम् । यद्वा तदपि पापानुबन्धिकर्मोदयतस्तयाविधज्ञायोपशमनिबन्धनत्वादशुभकर्मकार्येवेति तत्त्ववेदिनामुपेक्षास्पदम् । विद्वत्ता हि सा तत्त्ववेदिनां प्रशंसा ही या यथावस्थितवस्तुविधिदेहोपादेयहानोपादानप्रवृत्तिकृता यां तु सकलजन्माज्यासप्रवृत्त्या कथमपि परिपाकमागतापि सती सदैव तयविधपापकर्मोदयवशात् एका न्ताशुचिरुपेभ्योऽपि युवतिजनवदनजननवक्त्रोहृदिशरीरावयवेषु रामण्यकव्यावर्णनफला सा इह लोकेऽपि शरीरायासफला परलोके च कुगतिविनिपातहेतुरित्युपेक्षणीया ये पुनः परमर्षयः सर्वदैव सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राज्यासतो विदितयथावस्थितदेहोपादेयवास्तव इत्थं शरीरस्याशुचिरुपतां परिज्ञाय युवतिकेवेष्वरेषु नाभिरज्यन्ते नापि कर्माणि स्वशरीरकृतं पापानि समाचरन्ति किंतु शरीरादिनिस्पृहतया निरन्तरं सम्यक्शास्त्राज्यासतो ज्ञानामृताभ्योधिनिमग्नः सममित्रशत्रवः परीपहादिभी रक्षिताः सकलकर्मनिर्मूलनाय यन्ते धन्यास्ते तत्त्ववेदिनस्तानहं नमस्करोमि । तदनुष्ठितं च सर्वमिदानीमनुतिष्ठामि इत्येवं तस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य वैराग्योद्भूतं सम्यक्ज्ञानं ज्ञानचारित्र्याणामुद्भूतं वदन् । ततः केवलज्ञानोद्भूत इति तदेवमुक्तं मोदकप्रियकुमारकथानकम् । संप्रति यदुक्तं चारित्र्योद्भूतनाधिकार इति तत्र चारित्र्योद्भूतनाधिकारः शुक्रस्य रूपव्यो नाशुक्रस्य । अशुक्रस्य मोक्षलक्षणकार्यसंपादकत्वायोगात् न खलु धीजमुपहतमङ्गुरं जनयति । सर्वत्राप्यनुपहतस्यैव कारणस्य कार्यजनकत्वात् चारित्र्यस्य च शुद्धौ कारणं द्विधा तद्यथा । आन्तरं बाह्यं च । ते हि अपि प्रतिपादयति ।

दंष्ट्रणाणपञ्चवर्गं, चरणं मुष्टेः तु तस्मुष्टी ।

चरणेण कम्ममुष्टी, उगममुष्टी चरणमुष्टी ॥

इह यतो ज्ञानदर्शनप्रज्ञं चारित्र्यं ततस्तयोः सुख्यास्तस्य चारित्र्यस्य शुद्धिर्भवति नान्यथा । तस्मादवश्यं चारित्र्यशुचिनिमित्तं

चारित्र्याणां सम्यग्ज्ञानसम्यग्दर्शने च यतितव्यम् । यतश्च निरन्तरं सद्गुरुचरणकमलपर्युपासनापुरस्सरं सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राज्यासकरणम् । एतेन चारित्र्यशुद्धेरान्तरं कारणमुक्तम् । अथ चारित्र्यशुद्ध्यापि किं प्रयोजनं येनेत्यं तच्छुद्धिरन्वेष्ट्यते । अत आह । “चरणेण कम्ममुष्टी” चरणेन विशुद्धेन कर्मणा ज्ञानाचरणीयादिकस्य शुद्धिरपगमो भवति । तदपगमे चात्मनो यथावस्थितस्वरूपज्ञात्मात्मको मोक्षस्ततो मोक्षार्थिना चरणशुद्धिरपेक्ष्यते तथा न केवलयोरेव ज्ञानदर्शनयोः शुद्धौ चारित्र्यशुद्धिः किन्तुऽप्यशुद्धौ च चारित्र्यशुद्धिरनेन बाह्यं कारणमुक्तम् । ततश्चरणशुद्धिनिमित्तं सम्यग्दर्शनज्ञानवत्तापि नियमत उद्भमदोषपरिशुद्ध आहारो ग्राह्यः । ते च उद्भमदोषाः षोडश । तानेव नामतो निर्दिशति ।

आहाकम्मुद्देसिय, पुद्गलमे य मीसजाए य ।

उवणा पाहुनियाए, पाऊपरकीयपामिचे ॥

परियट्टिए अजिहं, अजिजे माहोहं ई य ।

अच्छिजे अणिसिडे, अज्जोयरए य सोलसमे ॥

(एतद्व्याख्या अहाकम्म शब्दे) दर्श० । पं० चू० । ध० । केचित्पञ्चदश मन्यन्ते ते चैवं व्याख्यानयन्ति ननु चामी षोडश उच्यन्ते “अज्जोयरओमीसजायं च दोहं यि एकोनेव” भेदभाधाकर्मोदीनां व्याख्या अन्यत्र अहाकम्मादिशब्देषु विशोधिकोऽप्यविशोधिकोऽपि विभागाः ।

संप्रत्येतेषामेव विभागमाह ॥

एसो सोलस जेओ, दुहा कीरः उगमो ।

एगा विसोहिकोमी, अविसेही उ वावए ॥

षोडशज्जेद उद्भमः सामान्येन चिदा तद्यथा एकाविशोधिकोऽपि एको जेदोविशोधिकोऽपि रूपः । अपरा चाविशोधिकोऽपि रविशोधिकोऽपि रूपः । द्वितीयो जेद इत्यर्थः । तत्र यद्वा दोषद्वये भक्ते तावन्मात्रे अपनीते सति शेषं कल्प्यते स दोषो विशोधिकोऽपि शेषस्त्वविशोधिकोऽपि ।

तत्र प्रथमतोऽविशोधिकोऽपि माह ।

आहाकम्मुद्देसिय, चरमतिगं पुद्गमीसजाए य ।

वायरपाहुनिया वि य, अज्जोयरए चरिमडुगं ॥

आधाकर्मप्रभेदमौद्देशिकस्य विभागौद्देशिकस्यान्त्यजेदत्रयं तथा पूतिभक्तं पानरूपं मिश्रजातं पाषण्डिगृहमिश्ररूपं साधुगृहमिश्ररूपम् । वादराप्राचूतिका अध्यवपूरकस्य च चरमद्विकं स्वगृहपापण्डिमिश्रस्वगृहसाधुरूपम् । एते उद्भमदोषा अविशोधिकोऽपि रूपः अनया चाविशोधिकोऽपि रूपं शुद्धं प्रक्तम् ।

यद्वापद्वयं भवति तद्दोषमाह ।

उद्भमकोमीअवयव-देवादेवे य अकयए कपे-

कंजिय अयामगवाउ, लोयसंसउपुद्गो

उद्भमकोऽपि उद्भमदोषरूपया अविशोधिकोऽपि अवयवेन शुष्कसिक्तादिना तथा क्षेपेन तक्तादिना अक्षेपेन वल्लुचनकादिना संसृष्टं तद्भक्तं तस्मिन्नुज्जितेऽपि कृते अकृते कल्प्ये । अकृतकल्यत्रये इत्यर्थः पात्रे यत्पश्चात्परिगृह्यते तत्पूरितमवगन्तव्यम् । इह कश्चित् मतिद्वैतव्यादित्थं विकल्पते । यथा तदेव साधूनाधाय निर्वर्तितं तदेवैकस्रोतनमाधाकर्म भवति न शेषमवश्रावणकाञ्जिकादि तत्संसृष्टं पूति न प्रवर्तते ततस्तदभिप्रायनिराकरणार्थमाह (कंजिययादि) इह

साध्वर्थमोदने निर्वर्त्यमाने यत्तत्सकाञ्जिकादि तदप्याधा
कर्मादि तदवयवरूपत्वात् । ततः काञ्जिकेन आयागेन अव-
रणेन वा षण्णोदकेन च यत्संसृष्टं तदपि पूतिर्भवति । एत-
देव रूपकत्रयेण ज्ञाप्यकृत व्याख्यानयति ॥

शुक्लेण वि जं जिक्कं तु, असुद्धा धावए जहा दोए ।

इह सुक्केण वि जिक्कं, धोवइ कम्मेण ज्ञाणं तु ।

देवादेवत्ति जं वुत्तं, जं पि दव्वमदेवुत्तं ।

तं पि धेत्तूण कप्पंति, तक्काकिम्मदेवत्तं ।

आहाइ जं कीरइ तंतु कम्मं, वज्जेहि उप्पममपगणं व ।

सौवीर विस्सामएतंतुदोया, कम्मंति तो तगगहणं करेति ।

सुगमं नवरम् । आद्यरूपकेणावयव इति पदं व्याख्यातं
द्वितीयरूपकेण देवादेवर्षेति तत्रायं भावार्थः यदपि बल्लचन-
कादि छव्यमलेपकत्वं तदपि प्रथममनाभोगादिकरणतः
पात्रे गृहीत्वा पश्चात्कथमपि परिज्ञाते परित्यज्य पात्रं कल्प-
यति । कल्पत्रयेण प्रज्ञावयति । किं पुनस्तत्कादिकं लेपकत्वं
गृहीत्वा तत्र सुतरां कल्पत्रयेण प्रज्ञावयनं कर्त्तव्यमिति
परिज्ञापनार्थं । लेपालेप इत्युक्तम् । तथा यदेव मुख्यवृत्त्या
साधूनाधाय क्रियते तदेवाध्याकर्मनान्यादिति बुद्ध्या शिष्या वर्जं
यिष्यन्ति ओदनमेकैकं केवलं न शेषं तन्नुदोदकादिकं ततो
गुरवो भक्ष्वाहुस्वामिनः सौवीरां विश्रामएतंतुदोदकान्य-
प्याध्याकर्मति परिज्ञापनार्थं तदग्रहणं सौवीरादिग्रहणं विशे-
षतः कुर्वन्ति । तदेवं शोधिकोदिरुक्ता ।

संज्ञित विशोधिकोदिमाह ।

सेसा विसोहिकोमी, जत्तं पाणं विगिंच जहसत्ति ।

अणहविलय मीसदव्वे, सव्वविवेगे य वा सुप्पो ॥

शेषा औद्देशिकं नत्रविधमपि च विभागौद्देशिकमुपकरणं पूति-
मिश्रस्याद्यो जेदः स्थापना सूक्ष्मप्राकृतिका प्रादुर्करणं कृतं
प्रामित्यकं परिवर्त्तितमन्याहृतमुद्भिन्नं मात्रापहतमाच्छेद्य-
मनिसूक्ष्ममध्यपरकस्याद्यो जेदश्चेत्येवंरूपाणि विशोधिकोदिः
विशुष्यति शेषं शुद्धं जक्तम् यस्मिन्सूक्ष्मे यद्वा विशुष्यति
पात्रमकृतकल्पत्रयमपि यस्मिन्नुज्जिते सा विशोधिः सा
चासौ कोदिश्च भेदश्च विशोधिकोदिः । उक्तं च “उद्देसियम्मि
नयगं, उवगरणं जं च पूइयं होइ, । जावन्ति य मीसगयं
च, अज्जोयरए पढमपयं । परियट्टिए अज्जिहमे, उज्जिन्ने माओ-
दरेइ य अज्जिजे अणिसुठे, पाउयरकीयपामिन्ने । सुहमा पाहु-
मिया वि य, उवियगपिमे य जो भवे वुविहो । सव्वेविएसिरा-
सी, विसोहिकोमी मुणेयव्वो । अत्र विधिमाह (विगिंच जह
सत्ति) अनया विशोधिकोदित्या यत्संसृष्टमन्नं पानं वा तद्यथा-
शक्तिं विगिंच परित्यज । इयमत्र भावना । भिक्षामटता पूर्वं
पात्रे शुद्धं जक्तं यस्मिन्नेव तत्रैवानाभोगादिकरणवशतो वि-
शोधिकोदिदोषं गृहीतं पश्चाच्च कथमपि ज्ञातं यथैतद्वि-
वर्त्तितं विशोधिकोदिदोषपुष्टं मया गृहीतमिति ततो यदि तेन
विनापि निर्वहति तर्हि सकलमपि तद्विधिना परिस्थापयति ।
अथ न निर्वहति तर्हि यदेव विशोधिकोदिदोषपुष्टं तदेव
तावन्मात्रं सम्यक् परिज्ञाय त्यजति । पुनरवर्त्तितेन सदृश-
वर्णगन्धादितया पृथक् परिज्ञातुमशक्येन मिश्रितं भवति ।
यद्वा छव्येण भक्तादिना अन्यत् जक्तादि तदा सर्वस्यापि
तस्याविवेकः कृते च सर्वात्मना विवेके यद्यपि केचि
सूक्ष्मा अवयवा जगिता जवन्ति यथापि तत्र पात्रे

ऽकृतकल्पे ऽप्यन्यत्परिगृह्यन् शुद्धो यतिस्त्यक्तभक्तादेर्विशोधि-
कोदित्वात् । विवेकश्चतुर्था भवति । तद्यथा छव्यतः क्षेत्रतः
कावतो जावनश्च । तथाचाह ॥

दव्वाइओ विवेगो, दव्वे जं जं जहिं खित्ते ।

कात्रे अकावहीणं, असदो जं पस्सइ जावो ॥

छव्यादिको छव्यक्षेत्रकावभावविषयो विवेकः तत्र यद्छव्यं
परित्यजति स छव्यविवेकः । तथा परित्याज्यं यत्र परित्य-
ज्यते स क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः इति व्युत्पत्तेः ।
तथा याद्विशोधिकोदिदोषपुष्टमकावहीनं शीघ्रं परित्यजति एष
कावतो विवेकः । इह यदेव दोषपुष्टं जक्तादिपरिज्ञातं
तदेव तत्कावविहम्बाभावेन परित्यक्तव्यम् । परित्यागवृत्त्या
वा पृथक् भिन्ने स्थाने कर्त्तव्यमन्यथा जावतस्तत्परिग्रहात्सं-
यमहानिप्रसक्तः । तत उक्तमकावहीनमिति तथा यः असदो
ऽरक्तद्विष्टः सन् दोषपुष्टं पश्यति दृष्ट्वा वा कावहीनं शीघ्रं परि-
त्यजति स भावे भावतो विवेकः । इह निवाहे सति विशोधि-
कोदिदोषसन्मिश्रं सकलमपि परित्यक्तम् । अनिवाहे तु ताव-
न्मात्रं तत्र विधिमुपदर्शयितुकामः प्रथमतश्चतुर्भङ्गिकामाह ।

सुकोल्लसरिसपाए, असरिसपाए य एत्थ चउज्जंगो ।

तुत्थे तुत्थनिवाए, तत्थ तुत्थे दुत्थतुत्थाउ ॥

अत्र शुष्कस्य आर्द्रस्य च सदृशं समानं ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति तथा ऽसदृशं असमानं ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति चतुर्भङ्गी जवति । सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्प-
त्वात् । चत्वारो भङ्गा जवन्तीत्यर्थः ते चामी । शुष्के शुष्कं
पतितं, शुष्के आर्द्रम्, आर्द्रे शुष्कम्, आर्द्रे, आर्द्रमिति । तत्र
येन १ पदेन यौ यौ भङ्गा द्वौ तौ तौ तथा दर्शयति (तत्थ
त्ति) तत्र तुल्ये समाने सति अन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये तुल्य-
निपाते सति चतुर्भङ्गी सदृशस्य वस्तुनः प्रक्षेपे द्वौ प्रथम-
चतुर्थरूपौ भङ्गौ द्वौ तौ च “सुकोल्लसरिसपाए” इत्यनेन
पदेन सूचितौ । तथा द्वौ जङ्गौ द्वितीयतृतीयरूपौ । अतुल्यात्
विसदृशत्वात् प्रक्षिप्यमाणौ द्वौ । तौ च “असरिसपाए य”
इत्यनेन पदेनोक्तौ तदेवं चतुर्भङ्गिकोमजिधाय सप्रत्यनेनैवा-
करणविधिमाह ।

सुक्के सुक्कं पमियं, विगिंचिउ होइ तं सुहं पढेम् ।

वीर्यमि दव्वं ओहुं, गावन्ति दव्वं करं दाउं ॥

तइयमि करं ओहुं, उव्विचइ उयणाइ जं तरइ ।

दुत्थहदव्वं चरिमे, तद्वियमेत्तं विगिंचंति ।

शुष्के बल्लचनकादौ मध्ये यत् शुष्कं बल्लचनकादि पतितं
तत्सुखं जडादिकमनन्तरेण “विगिंचिउ होइ” । परित्यक्तं
भवति । परित्याज्यं भवतीत्यर्थः । एष प्रथमो भङ्गः । तथा
द्वितीयो भङ्गः तथा द्वितीयं भङ्गे शुष्के बल्लचनकादौ मध्ये
आर्द्रे तीमनादिविशोधिकोदिदोषवत्पतितमित्येवंरूपे छवं
काञ्जिकादि तत्र मध्ये ऽपसृतं प्रक्षिप्य पश्चात्पात्रमवनम्य पात्र-
कौण्टिकदेशे च शुद्धभक्तपानरक्षणार्थं करं च दत्त्वा सर्वं छवं
गात्रयन्ति । तथा तृतीये शुद्धम् । आर्द्रे तीमनादौ मध्ये पति-
तं शुष्कतरं बल्लचनकादिरूपमोदनमित्येवंरूपे तत्र तीमनादौ
मध्ये करं हस्तं प्रक्षिप्य ओदनादि यद् यावन्मात्रं शक्नोति ताव-
न्मात्रमशत्रुः सन् उव्विञ्चति आकर्षति ततः शेषं तीमनादिक-
वभते । तथा चरमे आर्द्रे आर्द्रं पतितमित्येवंरूपे यदि तद्व्यं
दुर्लभमन्यत्र न प्राप्यते तत्र उद्देशतस्तावन्मात्रं परित्यज्यन्ति ।
तथाचाह ।

संयरे सव्वमुज्झंति, चउज्जंगो असंयरे ।

असाढा मुज्झंति जेमु, मायावी जेमु वज्झंति ॥

संस्तरं निर्वाहे सति सर्वमपि पात्रे स्थितं विशोधिकोद्विंसं-
स्पृमुज्जति । अस्संस्तरं अनिर्वाहे पुनश्चतुर्भेदा चत्वारोऽन्तरो-
क्ता भङ्गाः । सूत्रे च पुंस्यनिर्देशं आर्यत्वात् । कथंभूतास्ते भ-
ङ्गा इत्याह ॥ येषु भङ्गेषु अस्सोऽस्सत्ताद्विष्टः सन् वर्त्तमानः शु-
द्ध्यति शुद्धमापद्यते । मयावी च येषु वर्त्तते तदेवं विशोधि-
रूपं कोद्विद्वयं सप्रपञ्चमुक्तमिदानीं तदेवोपसंहारव्याजेन
संक्षेपत आह ।

कोमीकरणं छविहं, उगमकोमी विसोहिकोडी य ।

उगमकोडीविकं, विसोहिकोडी अपेगविह्ता ॥

कोमीकरणं छविहं द्विप्रकारं द्विधा कोद्विरित्यर्थः तद्यथा
उज्जमकोद्विर्विशोधिकोद्विष्टः । तत्रोज्जमकोद्विपदकमाध्याकर्मि-
कोद्विशिकान्त्यतो दानुकादिपदभेदा । विशोधिकाद्विः पुनरेक-
विधा । औद्देशिकाद्विरूपा । संप्रत्यन्यथाकोटीः प्रतिपादयति
नव चेव अट्टारसंगं, सत्तावीमा तदेव चउपन्ना ।

नउड दो चेव सयाउ, सत्तरा होइ कोमीणं ॥

प्रथमतः कोटयो नव भवन्ति । तद्यथा स्वयं हननमन्येन
घातनमपरेण हन्यमानस्यानुमोदनम् । तथा स्वयं पचनमन्येन
पाचनंतत्परेण पच्यमानस्यानुमोदनं तथा स्वयं करणम् अन्ये-
न कारणं करणपरेण क्रियमाणस्यानुमोदनम् । इहाद्याः पद-
विशोधिकोद्वयोऽनियमास्तु तिस्रो विशोधिकोद्वयः । एता अपि
नवकोटीः कोपि रागेण सेवते कोपि छेपेण ततो द्विकेन
गुणिता अष्टादश भवन्ति । अथवा एवं ताः कोऽपि मि-
थ्यादृष्टिः कुशास्त्रसंपर्कसमुत्पत्त्यासनावसतो निःशङ्कं से-
वते । कोपि सम्यग्दृष्टिः सन् चिरतोऽप्यनाजोगादिकार-
णतोऽपरिज्ञानतः कोपि पुनः सम्यग्दृष्टिरपि सन् अचिरतत्त्वेन
गार्हस्थ्यमवलम्ब्यमानः ततो मिथ्यात्वादिरूपेण त्रिकेण नव-
गुणितां दशविंशतिर्भवति । रागेद्वयो तत्र पृथग्विवक्ष्यते यदा
पृथग्विवक्ष्यते तदा ताभ्यां सप्तविंशतिर्गुणिता चतुः पञ्चाशद्-
भवति । तथा तथैव नव कोटयः कदाचित् पुष्टमावस्थानमधि-
कृत्य दशविंशकान्त्यादिधर्मपरिपादनार्थं सेव्यन्ते । यथा छु-
जिंके । यदा तु पृथक् विवक्ष्यते तदा ताभ्यां सप्तविंशति-
र्गुणिता कान्तारे वान्येन फलादिना ऽन्यवहते गार्हं देहं धृत्या
कान्तिमार्दवाजैवं यच्च ब्राह्म पात्रयिष्यामीति (हंतीति) एवम-
न्येन घातनाद्यपि प्रावनीयम् । ततो नव दशभिर्गुणिता जाता
नवतिः । इयं च सामानुत्तः चारित्रनिमित्ता केचित्पुनश्चारि-
त्रनिमित्ता विशिष्टज्ञानज्ञानसंज्ञवनिमित्ता च यथास्मिन् कान्ता
रादावनेन फलादिना ऽन्यवहतेन देहमहं धृत्या कान्त्यादिकं
पात्रयिष्यामि प्रभूतानि च शास्त्राण्यधिष्ये इति (हंतीत्यादि)
एषा च ज्ञानस्य प्राधान्यविवक्षणात् ज्ञाननिमित्ता ज्ञायते ।
केचित् पुनश्चारित्रनिमित्ता दर्शनस्थिरीकरणहेतुशास्त्रपरि-
ज्ञाननिमित्ता च यथास्मिन् कान्तारादावनेन फलादिना न्यव-
हतेन देहं परिपालय कान्त्यादिकं पात्रयिष्यामि दर्शनं च निर्म-
लं विशास्ये इति (हंतीत्यादि) एषा च दर्शनस्य प्राधान्य-
विवक्षणाद्दर्शननिमित्ताभिधीयते । तत एवंप्रकारा नवतिरिति
भिर्भवेतिर्गुण्यते ततो द्वे शते सप्तत्यधिकं कोटीनां भवति ।
उक्तं च “रागादमिच्छाद्वाराद्द्वै समपधम्मनाणाद्द्वै । नव नव स-
त्तावीसा, नवनउडै उ गुणकारा” या तु दर्शनस्थिरीकरणार्थं

प्रभूतशेषशास्त्रावगाहनार्थं चारित्रार्थं च सेव्यते सा सामा-
न्यतश्चारित्रनिमित्तायामन्तर्भाव्यते ततोतस्तत्रोक्तज्ज्ञेदसंख्या-
नियमव्याघातः । संप्रत्युज्जमद्वारदोषाणां वक्ष्यमाणोत्पादना-
चारदोषाणां च यतः संभवस्तदुत्थितान् वैवर्त्तयेनाह ।

सोअस उगमदोसे, गिहिणेष उ समुट्टिए वियाणाहि ।

उप्पायणा यदोसे साह उ समुट्टिओ जाण ॥

एतान् अनन्तरोक्तान् पोरुशंसंख्यान् उज्जमदोषान् गृहिणः
सकाशादुत्थितान् विजानीहि । तथा ह्याध्याकर्मोद्विदोषद्वयं
भकादिगृहसैयरेव क्रियते ये तु उत्पादनाया दोषा वक्ष्यमा-
णास्तान् साधुतः साधोः सकाशादुत्थितान् जानीहि । धात्री-
त्वादीनां साधुभिरेव क्रियमाणत्वात् । तदेवमुक्तमुज्जम-
चारम् । पि० । पञ्चा० । इहाध्याकर्म औद्देशिकचरमजेद्वयम् ।
आहारादतिमिश्रजातान्त्यभेदद्वयं वादरप्रभृतिका अथ्यवपूर्वि-
कान्त्यभेदद्वयं चाविशोध्यन्ते कोटि पुरीपलवेनेव तदवयवे-
नापि स्पृष्टं सर्वमाहरतोप्यभिगृह्यकोटयः । तत्संपृक्तं चाद्यादि-
संस्तरे साधनः सर्वं त्यजन्ति । ऊसंस्तरे तु विविच्य तदेव
त्यजन्ति घृतादिकमपि तावन्मात्रमेव त्यजन्ति शेषं यद्यपि तद-
वयवयोगस्तथापि शुक्त्वमिति । जीत० । प्रव० । स्था० ।

उगमं से य पुच्छेज्जा, कस्सचा केण वा कम् ।

सोचा निस्संक्रियं सुच्छं, पणिगाहिज्ज संजए ॥

उज्जमं तत्प्रसूतिरूपं (से) तस्य शङ्कितस्याशानादेः पृच्छेत
तत्स्वामिनं कर्मकरं वा यथा कस्यार्थमेतत्केन वा कृतमिति
श्रुत्वा तद्वचनं न भवदर्थं किंत्वन्त्यार्थमित्येवंभूतं निःशङ्कितं
शुद्धं सत् ऋजुत्वादिभावगत्या प्रतिगृहीत्यासंयतः विपर्यय-
ग्रहणे दोषादिति सूत्रार्थः । तथा “ असणं पाणंगं वावि खाइमं
साइमं तहा । पुण्णसु होज्जममीसं वीपसु हरिपसु वा ”
दश० ५ अ० ५० ।

पोरुशानामुज्जमदोषाणां प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह ।

गुरुगा आह य चरमतिग, मीसवायरसपञ्चवायहडे ।

करुपुडए य गुरुगो, अज्जायरए य चरमदुगे ॥

आध्याकर्मं गृह्यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (चरमंतियत्ति)
औद्देशिकं द्विविधमोघेन विभागेन च । तत्र विभागतो द्वादश
विधं तद्यथा उद्दिष्टं कृतं कर्म च । उद्दिष्टं चतुर्विधमौद्देशिकं
समुद्देशिकमादेशिकं समादेशिकम् । कृतमपि चतुर्विधं तद्यथा
उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च । कर्मापि
चतुःप्रकारं तद्यथा उद्देशकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समा-
देशकर्म च । त्रयचतुष्पका द्वादश इह यावन्तः केचन भिक्षा-
चराः समागच्छन्ति तावतः सर्वान् उद्दिश्य यत् क्रियते तदौ-
द्देशिकमुच्यते । पापएरुन उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशं श्रम-
णानुद्दिश्यादेशं निर्ग्रन्थानधिकृत्य समादेशम् । उक्तं च “ जा-
वन्ति य उद्देशो, पासंरीणं भवे समुद्देशो । समणाणं आदेशो,
निगंथाणं समादेशो ” एतस्मिन् द्वादशविधे विज्ञागोद्देशके
यच्चरमं त्रिकं समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च तत्र
गृह्यमाणे प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकावविशेषिताः (मी-
संत) मिश्रजातं त्रिविधं यावन्तिकमिश्रं पापएरुमिश्रं
स्वगृहमिश्रं च । तत्र पापएरुमिश्रे स्वगृहमिश्रे च
प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपः कावगुरुवः (वायरत्ति) द्विविधा
प्राभृतिका सूक्ष्मा वादरा च तत्र वादरायां गृह्यमाणयां चत्वारो
गुरुकाः (सपञ्चवायाहरेत्ति) यत्र यत्र ग्रामादौ सप्रत्यपाय-

मन्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तदेव येपूर्वमभेदेषु गुरुकास्ते उक्ताः । संप्रति येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति (कथयिष्ये इत्यादि) कृते औद्देशिके चतुः प्रकारेण प्रत्येकं मासगुरुकं तपः काव्यविशेषितम् । तद्यथा यावन्तिके मासगुरु समुद्देशकृते तपोगुरुकं मासगुरु, आदेशकृते काव्यगुरुकं मासगुरु, समा देश कृते मासगुरु छात्र्यां गुरुकं तपोगुरुकं काव्यगुरुकं च (पूतिपत्ति) ज्ञावपूतिकं द्विविधं सूत्रं वादरं च । तत्र सूत्रे नस्ति प्रायश्चित्तं वादरं द्विविधम् उपकरणे भक्तपाने च । अत्र भक्तपानपूतिकं मासगुरु (अज्जोयरपय चरम दुगति) अध्ववपूरकं त्रिविधं तद्यथा यावन्तिकमध्ववपूरकं पाषाणमध्ववपूरकं स्वगृहमध्ववपूरकं च । तत्र पाषाणमध्ववपूरके स्वगृहमध्ववपूरके च प्रत्येकं मासगुरु उक्तानि गुरुकं प्रायश्चित्तान्यधुना बहुकप्रार्थयश्चित्तान्यभिधितुराह ।

ओहविजागुद्देशे, चिरठविण पागने य उवगरणे ।

लोउत्तरपामिचे, परियट्टिकाय पर जावे ॥

सगामाजिहमिग विजहन्, जावंति आयरे लहुओ ।

इत्तरठविण सुहुमा, पणगं लहुगा य सेसेसु ॥

ओद्देशिके मासबधु, विभागौद्देशिके उद्देशे मासबधु, समुद्देशे मासबधु तपो गुरु आदेशे मासबधु काव्यगुरु, समा देश मासबधु । छात्र्यां गुरु । स्थापितं द्विविधं चिरस्थापित मित्तरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापितं मासबधु, प्रादुष्करणं प्रकाशकरणम् । तत्र प्रगटकरणं मासबधु, उपकरणपूतिके मासबधु, प्रमित्यं द्विविधं, बौक्तिकं लोकोत्तरिकं च । लोकोत्तरिके मासबधु । परिवर्तितमपि द्विधा बौक्तिकं लोकोत्तरिकं च । तत्र लोकोत्तरिके परिवर्तिते मासबधु । क्रीतं द्विविधम् । द्रव्यक्रीतं ज्ञावक्रीतं च । तत्र द्रव्यक्रीतं द्विविधम् आत्मद्रव्यक्रीतं परद्रव्यक्रीतं च । ज्ञावक्रीतमपि द्विधा आत्मभावक्रीतं परज्ञावक्रीतं च तत्र परज्ञावक्रीते मासबधु स्वग्रामा-ज्याहृते मासबधु (गतिपत्ति) ग्रन्थिपिहितमुच्यते । यत्र गुरु-धृतादिभाजनमुखे पोतेन चर्मणा वा स्थगयित्वा दवरकेणोपरिग्रन्थिर्दायते ग्रन्थिसहिता मुखा वा तदुपचाराद् ग्रन्थिरित्यर्थं तस्मिन्नुद्दिष्टमाने मासबधु माहापहते षड्विधं जघन्यमुत्कृष्टं च तत्र माहापहते मासबधु तथा यावन्तिके ऽध्ववपूरके मासबधु तदेवं यत्र मासबधुत्वात्स्थानमुक्तमिदानीं यथाः पञ्चरात्रिदि-वानिते उच्येते (इत्तरठविण इत्यादि) इत्तरस्थापिते पञ्चरात्रिदिघ्न नि सूत्रप्रावृत्तिकायामपि पञ्चरात्रिदिवानि (बहुकाय सेसेसुत्ति) येन्ये उद्देशोपास्तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं चत्वारो बहुकास्तद्यथा । औद्देशिके कर्मणि यावन्तिके १ मिश्रजाते २ प्रकाशकरण ३ आत्मद्रव्यक्रीते ४ परद्रव्यक्रीते ५ आत्मभावक्रीते बौक्तिके प्रामित्ये ७ बौक्तिके परिवर्तिते ८ परग्रामा-ज्याहृतनिःप्रत्यपाये ए पिहितोद्दिष्टे १० कपाटोद्दिष्टे ११ उत्कृष्टमाहापहते १२ अन्धेद्ये १३ अनेसृष्टे १४ एतेषु चतु-द्देशसु स्थानेषु चत्वारो बहुकाः ४० १ ७० । जीतकल्पे तु यथाययमाचाम्बं पुरिमार्कनिर्विकृतिकं वा प्रायश्चित्तम् ।

उद्देशियचरिमातिगे, कम्पेपःसंडसुधरमीसे य ।

वायरपाहुडियाए, सपच्चवयाहमे लोजे ॥

अयरं अणंत निविणत्तं, पिहिय रःहय मीसियाईसु ।

संयोग सयंगाद्धे, दुविहनिमित्ते य खमणं तु ॥

औद्देशिकचरमत्रिके कमादेशकर्मसमादेशलक्षणे कर्मणि

आध्याकर्माख्यपाषाणमिश्रेषु गृहामिश्रे च सुवृत्तिशयेन गृहाः सुगृहा अनगारास्तैः सह मिश्रजाते इत्यर्थः । आदरप्रावृत्तिकायां सप्रत्यपाये परग्रामात् हृते लोपिण्णे अदरतिरोध्यवधाने नितरां तिरोव्यवहितमनन्तरितमित्यर्थः तच्चानन्तरितमनन्तरकाये निक्षिप्तम् । तथा संहृतमनन्तरकायेन पिहितम् तथा मिश्रितम् आदेशप्रहणादनन्तरकायापरिणतमनन्तरकायवर्द्धितं च । तेषु अन्तरेन्तरनिक्षिप्तसंहृतापिहितमिश्रितादिषु संयोगसागरयोः सर्वप्रकारयोः संयोगसागाराच्यतज्ञाजने च द्विविधानिमित्ते च वर्तमाननिमित्तं ज्ञविष्यति । निमित्तकथने कृपणं तु इह सूत्रे धिक् पदमधिकमकारकाधिकार्यं संसृ-चकं भवति । अत्र च तुःशब्दोऽधिकस्तेन गुर्वचित्तापिहितं गुरुसंहृते गुरुणि शिवापुत्रकादिके दर्शकरोटिकादेरुपरि भोगासंहृते उत्कृष्टोत्सारिते गलत्कुप्रपादुकारुद्भयोश्चेति सू-च्यते एतेषु सर्वेषु कृपणं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । अध्ववपूरका-दिदोषप्रायश्चित्तं माह ।

अज्जोयरकरूपूय, मायाणं ते परंपरगए ।

मीसाणं ताणंतर गयाई एगमासणयं ॥

सुचकत्वात् सूत्रस्य (अज्जोयरत्ति) अध्ववपूरकान्त्यभेद-ये (कर्तुं) कृतोद्देशकृतसमुद्देशकृतदेशाख्ये विजागोद्देशि-कद्वितीयनेदचतुष्टये (पूरयति) भक्तपानपूतिकर्मणि माथ-यां मायापिण्णे (अणतेत्ति) एकारो लाक्षणिकः (परंपरग-यत्ति) गतशब्दो निक्षिप्तवाची चकारात्पिहितादिग्रहः । ततश्च सचित्तोन्नतकायपरंपरानिक्षिप्तपिहितसंहृतवर्द्धितं चेत्यर्थः । तथा मिश्रान्तानतन्तरगततादिके च अत्रापि गतशब्दो निक्षिप्ता-र्थः आदिशब्दात्पिहितादिग्रहस्तेन सचित्ताचित्तरूपानन्तका-यादिविहितनिक्षिप्तिपिहितसंहृतोन्मिश्रापरिणतवर्द्धिते इत्य-र्थः (एगमासणयति) एवेकाशनं प्रायश्चित्तम् । इदानीं येषु पुरिमार्कप्रायश्चित्तं तान् गाथात्रयेणह ॥

ओहविजागुद्देशो-वगरणपूय उवियपागणि ॥

लोउत्तरपरियट्टिय, पमेय परजावकीए व ॥

सगामाहुरुदहर-जहन्माहोहज्जरेपढमे ॥

सुहुमितिगिच्छासंयव, तिगम विवयदायमोवहए ॥

पत्तेय परंपरठविण-पिहियं मीसे अणंतराईसु ॥

पुरिमहं संकाए, जं संकइ तं समावजे ॥

सामान्यौद्देशिकं विभागोद्देशोद्दिष्टोद्देशसमुद्देशोद्दिष्टस-मादेशाख्यं विजागोद्देशिकप्रथमभेदचतुष्टयम् । उपकरणं पू-तिकाचिरस्थापनाकपटकरणम् । एषां द्वन्द्वस्तस्मिन् लोको-त्तरपरिवर्तिते प्रामित्ययोः परज्ञावक्रीते अत्रापि द्वन्द्वः ॥४१॥ स्वग्रामाहृते दर्दरोद्दिष्टे जघन्यमाहापहते (हज्जरे पढमे-त्ति) चकारोत्रलाक्षणिकत्वाद् यावदर्थिकः मिश्राख्ये ऽध्ववपूरकप्रथमभेदे इहापि द्वन्द्वः सूत्रमचिकित्सावचनसंप्रा-प्तिका पूर्वं पश्चात्संस्तवमुदकार्धमृक्षितमिश्रकर्ममृक्षितरूपं प्र-थ्वीमृक्षितमुदकार्धमृक्षितं मिश्रमृक्षितोत्कृष्टाख्यत्रिविधप्रत्येक मृक्षितं चेति त्रिकं मृक्षितं पिञ्जनं लोचयन्ती कर्त्तयन्ती दायका य दत्ते तत्तदायकोपहृतम् । एषामपि द्वन्द्वः तस्मिन् यथोक्त-म् । “वाले बुद्धे मत्ते उम्मतेवपयजरिण याएयति सेवसवजा एसि दायगोवहयं ॥२॥ ” तदत्र पुरिमार्कप्रस्तावनाज्जेयम् । एतेन्यो दायकेन्यो ग्राहकाणामाचामासू प्रायश्चित्तस्याक्तत्वात् ।

(पत्तयपरपरवियपिहियत्ति) सुदुशोपः प्राकृतत्वादेक-
शब्दस्य चोपपन्नकृपात्वात् सन्निवृत्त्यव्यादिपदकायपरस्थापि-
ततः पिहितेप्यिति हेतुम् । स्थापितं निश्चितमुच्यते । बहुवचना-
स्तद्वत्तद्वर्तितयोश्च (मीसयाणंतराईसुत्ति) सूचकत्वात्सूत्रस्य
मिश्रपृथिव्यादिपदकायानन्तरनिश्चितसंहतोन्मिश्रापरिणतच्छ-
र्हितेप्यित्यर्थः । उन्मिश्रापरिणतयोश्चानन्तरे विशोधने योज्यम् ।
किं तर्हि मिश्रपदकायोन्मिश्रं मिश्रपदकायापरिणतं सत्येव
योज्यम् एषु सर्वेषु मासार्चप्रायश्चित्तशङ्कायां दोषमाशङ्कते
तस्यामप्येकान्तदोषश्च प्रायश्चित्तमापद्यते । जीन० । नि० ।
चू० । आच० (नायादिविषय उद्गमदोषो नावादिशब्दे)
उगमउपायणसणासुपरिसुद्ध-उद्गमोत्पादनैपणासुपरिशुद्ध-
त्रि० उद्गमश्च आधाकर्मादिः पौरुशविधेः उत्पादना च धा-
त्रीद्वयादिका पौरुशविधेः उद्गमोत्पादने पतद्विषया या
यपणा पिएरुविशुद्धिस्तया मुपुपरिशुद्धो यः स उद्गमोत्पादनैप-
णासुपरिशुद्धः । चात्तवारिंशत्पिएरुदोषपरहिते, न० ७ श० १८० ।
उद्गमदोष-उद्गमदोष- पुं० उद्गमनमुद्गमः पिएरुदेः प्रभव
इत्यर्थः । तस्य दोषः । स्या० ३ ग० । उद्गमविषयो दोषः ।
आधाकर्मादिषु पिएरुप्रजवदोषेषु, आचा० । उक्त० । (ते च उ-
द्गमशब्देदर्शिताः)
उद्गममाण-उद्गमजु-त्रि० प्रवृत्तिं गच्छति, "सद्यो विकिसिद्धो
खलु, उद्गममाणे अणंतश्चो नृणिश्रो" । प्रज्ञा० १ पद ।
उद्गमविसोहि-उद्गमविशोधि-स्त्री० नक्तनिरवद्यतारुपे उद्ग-
मोपाधिके, विशोधिभेदे च । स्या० १० ग० ।
उद्गमित-उद्गमित-त्रि० उपाजिते, "वत्यपादातिउद्गणव-
ग्ममिया । नि० चू० २ उ० ।
उद्गमोवधाय-उद्गमोपघात-पुं० उद्गमनमुद्गमः पिएरुदेः प्रभव
इत्यर्थः । इह चाज्ञेदविवक्षया उद्गमदोष एवोद्गमोऽतस्तन
(स्या० ३ ग०) आधाकर्मादिना पौरुशविधेनोपहननं विरानधं
चारित्रस्याकल्पता भक्तादेः स उद्गमोपघातः । स्या० १० ग० ।
पिएरुदेरकल्पनीयताकरणे उपघातनेदे, । स्या० ३ ग० ॥
उद्गम-उद्गम-त्रि० । उद्-गम-क- । अग्रिमभागे, । मनागु-
ज्जते, राय० । ऊर्ध्वगते, व्यग्रस्थिते च । ज्ञा० १ अ० । मंजृते,
आव० ३ अ० । उदिते, । उद्गम इति वा उद्गच्छति वा
एगछमिति । नि० चू० १० उ० । भावे कः । उद्गमै, । 'कंजुग-
पणगंधारं' । कण्ठाद्वा यदुद्गममुद्गमः । स्वरोद्गमलक्षणा क्रिया
तेन । स्या० ७ ग० ।
उद्गम-त्रि० उक्तदे, स्या० ७ ग० ।
उद्गममुत्ति-उद्गममूर्ति-पुं० स्त्री० मूर्तिः शरीरमुज्जते रवौ प्रति-
श्रयाद् बहिः प्रवादवती मूर्तिरस्येत्युद्गममूर्तिको मध्यमपदलोपी
समासः । स्रोतजावेव आहारग्राहके, वृ० २ उ० । नि० चू० ।
उद्गमवित्ति-उद्गमवृत्ति- पुं० स्त्री० उज्जते आदित्ये वृत्ति-
जीवनोपायो यस्य स उज्जतवृत्तिकः । सूर्योद्गमे सति निक्षिपि-
त्वा ज्ञोकरि, "उद्गमवित्तिमुत्ती मणसंकप्पे य हंति आणत्ता'
उज्जते रवौ वृत्तिवर्तनं यस्य स उज्जतवृत्तिः । पातान्तरेणोद्ग-
मूर्तिरिति वा । उज्जते सूर्ये वृत्तिः शरीर वृत्तिनिमित्तं बहिः
प्रचारो यस्य स उज्जतवृत्तिः । वृ० २ उ० । नि० चू० १८०
" निष्क्य य उद्गमवित्तिप आणत्यमिय संकप्पे संग्रमिय" वृ०
२ उ० । (व्याख्या राज्ञोयणशब्दे)

उद्गमवृत्ति-उद्गमवृत्ति-स्त्री० लोकोत्तररीत्या नन्दानामन्यां प्रथमति-
थिरात्रौ, जं० ७ वक्क० । सू० प्र० । चं० प्र० ॥
उद्गमविस-उद्गमविष-पुं० उद्गमं दुर्जरत्वाद्विषं यस्य स उद्गमविषः ।
दुर्जरविषे सपे, ज्ञा० १८ अ० । जी० । उपा० । प्रज्ञा० ॥
उद्गमविहार-उद्गमविहार-पुं० क० स० उक्तदे विहारेण, "अत्यु-
प्रकर्मदहनो दहनोद्गमविहारतः" । ध० ४ अधि० ।
उद्गमविहारि-उद्गमविहारिन्-त्रि० सदनुष्ठानत्वादुदात्ताचारे,
ज० १० श० ४ उ० ।
उद्गमसेण-उद्गमसेन-पुं० । उद्गम सेना यस्य । धृतराष्ट्रपुत्रजेदे,
कुरुवंश्ये नृपभेदे, यजुर्वंश्ये नृपभेदे, वाच० । "वसुदेवहिरण्य-
मस्य वक्तव्यता तत एवाऽवसेया । उद्गमसेणपामोपस्थाणं
सोरुएहं शस्सहस्साण" आ० म० द्वि० । अन्त० । "अहं च भो-
गरायस्स तं च सिअंभगवाहिणो" दश० २ अ० । ग० ।
उद्गमसेणगद-उद्गमसेनगद-न० । जीर्णगदे, "उद्गमसेणगदं ति वा
खंगारगदं ति वा, जुषगदं ति वा, जुषगदस्स णामाई" ती० ।
उद्गम-अवग्रह-पुं० अवग्रहः अनिर्देश्यसामान्यमात्ररूपार्थग्र-
हणरूपे श्रुतनिश्चितमतिज्ञानजेदे, तं आह च चूर्णिकृत् "सा-
मस्यस्स रुवादि विससणरहियस्स अणिहस्सस्स अवगहेणम
वग्गहे-इति" । नं० । विशेष० । रूपरसादिजेदैरनिर्देश्यस्याप्यु-
क्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्यावग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः ।
"अत्याणं उद्गमणं अवग्रहं इति" निरुक्तिगाथां व्याख्या-
नयन् भाष्यकृदाह "सामस्यस्थायवग्रहणमुद्गमो" विशेष० ।
(व्याख्या आनिनिबोहिय शब्दे) सम्म० आ० म० प्र० । तत्र
विषयविषयिसन्निपातानन्तरमाद्यग्रहणमवग्रहो विषयस्य दूय
रूप्यपर्यायात्मनोऽर्थस्य विषयिणश्च निवृत्त्युपकरणलक्षणस्य
रूप्येन्द्रियस्येत्युपलब्ध्युपयोगस्वभावोन्द्रियस्य विशिष्टपुद्गल-
परिणतिरूपस्यार्थग्रहणयोग्यतास्वभावस्य च यथाक्रमेण स-
न्निपातो योग्यदेशावस्थानं तदन्तरोक्तं सूक्ष्माभात्रदर्शनस्व-
भावदर्शनमनुत्तरपरिणामस्वीविषयव्यवस्थापनविकाररूपप्र-
तिपाद्यमवग्रहः । व्य० द्वि० १० उ० ।

(१) अवग्रहजेदाः ।

(२) अवग्रहे द्वाङ्कः ।

(३) अवग्रहनिकेपः ।

(४) उद्गमादितश्चातुर्विध्यं देवेन्द्रादितः पञ्चविधत्वं तत्र
बलीयस्त्वे तारताम्यनिरूपणम् ।

(५) अदत्तादानदोषनिवृत्त्यर्थमवग्रहानुज्ञापनम् ।

(६) विधयाप्यनुज्ञापनीया ।

(७) साधर्मिकावग्रहे उपनिमन्त्रणम् ।

(८) अवग्रहयोग्यं क्षेत्रमवग्रहप्रतिषेधश्च ।

(९) ब्राह्मणाद्यवग्रहीते अवग्रहः ।

(१०) पथ्यवग्रहः ।

(११) आग्नेशुधनादाववग्रहे आम्नफलादिभोजनं द्रव्यवचना-
दाववग्रहश्च ।

(१२) स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वावग्रहः ।

(१३) राजावग्रहो देवेन्द्रावग्रहश्च ।

(१४) राजपरिवर्ते ऽवग्रहः ।

(१५) अवग्रहक्षेत्रमानम् ।

(१६) क्षेत्रत्यागसमयागतेषु अपरेष्ववग्रहपरिवृत्तिः ।

(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमा ।

(१) अवग्रहज्ज्ञेदानाह—

से किं तं उग्राहेरु वृविहे पस्यते तंजहा अत्योगहे य
वज्जणुगहे य । से किं तं वज्जणुगहे ? वज्जणुगहे
चउव्विहे पस्यते तंजहा सोइदियवज्जणुगहे घाणिदिय
वज्जणुगहे जिञ्जिदियवज्जणुगहे फासिदियवज्जणुगहे.
सेत्तं वज्जणुगहे । से किं तं अत्युगहे २ छविहे पस्यते
तंजहा सोइदियअत्युगहे चक्खिदियअत्युगहे घाणिदि-
यअत्युगहे जिञ्जिदियअत्युगहे फासिदियअत्युगहे
नोइदियअत्युगहे । तस्स णं इमे एगच्छिया नाणापोसा
नाणावज्जणा पंचनामधिज्जा नवन्ति । तंजहा उग्राहणया
उग्राहण्यो अवधारणया सवणया अवलंबणया मेहा
सेत्तं उग्राहे ॥

अथकोऽयमवग्रहः सुरिराह । अवग्रहो द्विविधस्तद्यथा
अर्थवग्रहश्च व्यञ्जनावग्रहश्च ॥ नं० । (तस्सणमि—
त्यादि) तस्य सामान्येनावग्रहस्य णमिति वाक्याऽङ्कोर
अस्मिन् वक्ष्यमाणानि एकार्थिकानि (नाना घोसाणांति)
घोषा उदात्तादयः स्वरविशेषाः । आह सूत्रेण "घोसाउ
उदात्तादयो सरविसेसा" नाना घोषायेषां तानि नानाघोषाणि ।
तथा नाना व्यञ्जनानि कादीनि येषां तानि नानाव्यञ्जनानि ।
पञ्चनामान्येव नामधेयानि प्रवृत्तिं तद्यथेति तेषामेवोपदर्शने
(उग्राहणया इत्यादि) यदा पुनरवग्रहाविशेषाननपेक्षायाम्नि
पञ्चापि नामधेयानि चिन्त्यन्ते तदा परस्परं भिन्नार्थानि घेदित-
व्यानि । तथाहि इहावग्रहस्त्रिधा तद्यथा व्यञ्जनावग्रहः सा-
मान्यार्थवग्रहः विशेषसामान्यार्थवग्रहश्च । तत्र विशेषसामा-
न्यार्थवग्रहः औपचारिकः स चानन्तरमेवाग्रे दर्शयिष्यते ।
नं० । कर्म० । विशेष० ।

तत्पुग्राहो उरुवो, गृहणं जहोज्जवज्जणत्थाणं ।

वज्जणत्थो यं जमत्थो, तेणार्हं एतयं वोच्छं ॥

तत्रावग्रहणमवग्रहो द्विरूपो यथा ज्ञवति तथा प्रोच्यते ।
कथमित्याह यद्यस्माद्गृहणं व्यञ्जनार्थयोरेव भवेदन्यस्य ग्राह्य-
स्याज्ञावाचतश्च विपर्ययैविध्यादवग्रहो द्विविध इति ज्ञावः ।
अपरं यद्यस्मात्कारणाद्गृह्यमाणान्यायेन प्राप्यकारिबिन्द्रियो-
पु व्यञ्जनावग्रहादनन्तरमेवार्थोऽर्थवग्रहो ज्ञवति तेनादौ-
प्रथमतस्तर्कं व्यञ्जनावग्रहमेव वक्ष्ये इति गाधार्थाः । विशेष०
नं० । आ० चू० । प्रव० । भ० (व्यञ्जनावग्रहादीनां व्या-
ख्याऽन्यत्र व्यञ्जनावग्रहे मल्लकप्रतिबोधकदृष्टान्तश्च आ-
भिनिबोदिय शब्दे) ।

(२) अवग्रहे दण्डकः ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहे उग्राहे पस्यते? गोयमा ! वृवि
हे उग्राहे पस्यते तंजहा अत्योवग्राहे वज्जणोवग्राहे एवं
असुरकुमाराणं जाव वेमाणियाणं पुढविकाइयाणं जंते !
कतिविहे उग्राहे पस्यते? गोयमा ! वृविहे उग्राहे पस्यते
तंजहा अत्योग्राहे य वज्जणोग्राहे य पुढविकाइयाणं जंते !
वज्जणोग्राहे कइविहे पस्यते? गोयमा ! एगे फासिदियवज्ज-
णोग्राहे पस्यते । पुढविकाइयाणं जंते ! कइविहे अ-

त्योग्राहे पस्यते । एगे फासिदिय अत्योग्राहे पस्यते एवं
जाव वणस्सइकाइयाणं एवं वेइदियाणावि । नवरं वइं-
दियाणं वज्जणोग्राहे वृविहे पस्यते एवं तेइदिय चउरिं-
दियाणं वि नवरं इंदियपरिवुद्धी कायव्वा । चउरिंदि-
याणं वज्जणोग्राहे तिविहे पस्यते अत्योवग्राहे चउव्विहे
पस्यते सेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं ।

टीका सुगमत्वान्न गृहीता अवधारणमवग्रहः । सुन्दरा एत
इत्यवधारणम् । उक्त० । दम्भे, ० । आ० चू० । अयं गृह्णाती-
त्यवग्रहः । उपधौ,—ओघ० । पतद्गृहे, "सुरमुमो दोषणं उग्रा
हं च घेक्ष्णं—" पंचा० ३ विव० । "भगवारे अवग्रह इति यो-
निद्वारस्य सामायिकी संज्ञा" वृ० ३ उ० । प्रव० । अवग्रहाते
स्वामिना स्वीक्रियते यः सोऽवग्रहः । राजावग्रहादौ, प्रति० ।
अवग्रहणीये वस्तुनि,—प्रश्न० ३ छा० । आश्रये, "उमाहं च
अजाइत्ता, अविदिन्ने उ उग्राहे" ध० ३ अधि० ।

(३) अवग्रहनिक्षेपो यथा ।

नामं ठवणा दविण, खित्ते काळे तहेवे जावे य ।

एसो अवग्रहस्स, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥

सचित्तादिद्वयग्रहणं द्रव्यावग्रहः क्षेत्रावग्रहो यो यं क्षेत्र-
मवगृह्णाति तत्र वसामः । ततः सक्तोऽं योजनं काळावग्रहो यो
यं काळमवगृह्णाति वर्षांतु चतुरो मासान् ऋतुचक्रे मासं जा-
वावग्रहः । प्रशस्तेतरभेदः । प्रशस्तो ज्ञानाद्यवग्रह इतरस्तु
क्रोधाद्यवग्रह इति । अथवावग्रहः पञ्चधा ।

द्रव्यादितश्चातुर्विध्यमाह ।

(४) द्रव्यादितश्चातुर्विध्यं देवन्दादितः पञ्चविधत्वं तत्र-
क्षीयस्त्वे तारतम्यनिरूपणं च । तत्र ।

दन्वे खित्ते काळे, जावे विण उग्राहो चउच्छाउ ।

देविंदराय उग्राहो, गिहवइसागरियमाहम्मि ॥३४॥

दवुग्राहो तिविहो, सचित्ताचित्तमीसिओ चेव ।

खेत्तुग्राहो वि तिविहो, उरिहो काऽऽग्राहो होइ ॥३५॥

क्षेत्रावग्रहः क्षेत्रावग्रहः काळावग्रहो जावावग्रहश्चेति । एवं
चतुर्विधोऽवग्रहः । यादवा सामान्येन पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा
देवन्दास्य लोकमध्यवर्त्तो रुचकदक्षिणाधेमवग्रहः राज्ञश्च-
क्रवत्थादेर्भरतादिक्षेत्रं गृह्यतेग्राममहत्तरादेश्रमपाठकादिक-
मवग्रहः । तथा सागारिकस्य शय्यातरस्य पाठशाळादिक-
साधर्मिकाः साधवो य मासकल्पेन तत्रावस्थितास्तेषां व-
सत्यादिरवग्रहः । सपादयोजनमिति तदेवं पञ्चविधोऽवग्रहः ।
वसत्यादिपरिग्रहं च कुर्वता सर्वार्थेतेति यथावसरमनुज्ञाप्या
इति । आ० म० प्र० । आत्मा० । प्रव० । न० ।

तेणं काळेणं तेणं समयेणं सक्के देविंदे देवराया वज्जयाणी
पुरंदरे जाव जुजमाणे त्रिहरइ इमं च णं केवलकपं
जंशुदीवे २ विउळे ओहिणाणे आओएमाणे २ पासइ
समाणं जगवं महावीरं जंबूदीवे दीवे जहा ईसाणे तई-
यसए तहेव सक्केणवि णवरं आनिओगेणं सदावेइ
पायत्ताणियाहिर्वई हरीसुघोसघंटापाळओ विमाणकारी
पाळगं विमाणं उत्तरिद्वे निज्जाणमग्गे दाहिणपुरच्छि-

मिद्वे रत्तिकरपव्वए सेमं तंचेव णामगं सावेत्ता पज्जु-
वासइ धम्मकहा जाव पाडिगया तएणं से सक्के देविदे देवरा-
या सम एस्स जगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोचा
णिसम्म हट्टुट्टसमणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वंदइ
त्ता एमंसइत्ता एवं वयासी कइणं जंते? उगगहेपप्पत्ते सका!
पंचविहे उगगहे पप्पत्ते तंजहा देविदोग्गहे रायोग्गहे
गहवइउगगहे सागारियउगगहे साहम्मियउगगहे जे इमे
अज्जत्ताए ममणा णिग्गंया विहरंति एमिणं अहं उगगहं
अणुजाणामीतिकट्टु समणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ
वंदइत्ता णमंसइत्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं उरुहइ
उरुहइत्ता जामेव दिसिं पाउव्वए तामेव दिसिं पमिगए
जंतेत्ति । जगवं गोयम ! समणं जगवं महावीरं वंदइ
एमंसइ वंदइ इत्ता एवं वयासी जं एणं जंते ! सक्के
देविदे देवराया तुज्जे एवं वन्दति सवेणं एसमइहे हंता
सवेणं । ज० १६ श० ३ उ० ।

अथ कतिऽविधोऽयमवग्रह उच्यते

देविदरायगहवइ, उगगहो सागारिए अ साहम्मि ।

पंचविहम्मि पव्विए, नायव्वा जो जहिं कमइ ॥

देवेन्द्रः शक्र ईशानो वा स यावतः क्षेत्रस्य प्रजवति तावान्
देवेन्द्रावग्रहः राजा चक्रवर्तिप्रवृत्तिको महर्षिः पृथ्वीपतिः
स यावतः पद्मनभ्रतरादेः क्षेत्रस्य प्रवृत्त्वमनुभवति तावान्
राजावग्रहः । गृहपतिः सामान्यमण्डलाधिपतिस्तस्याऽप्य-
ऽधिपत्यविषयान्तं यदनुमिष्येणं स गृहपत्यवग्रहः । सागा-
रिकः शस्यातरस्तस्य सत्तायां यदुपपाटकादिकं स सागा-
रिकावग्रहः । साधर्मिकाः समानधर्माणः साधवस्तेषां संब-
न्धि सक्रोशयोजनादिकं यदा प्रज्यं क्षेत्रं स साधर्मिकावग्रहः ।
एष पञ्चविधोऽवग्रहः । एतस्मिन् पञ्चविधेऽवग्रहे वक्ष्यमाण-
शेदे प्ररूपिते सति ज्ञातव्यो विधिरित्युपस्कारो यो यत्र
देवेन्द्रादौ क्रमतश्चतरति स तत्रावतारणं । य इति संग्रहाधा-
समासार्थः ।

सांप्रतमनामेव विचरीपुरमीपां पञ्चानां मध्ये कः कस्माद्वली-
यानिति जिज्ञासायां तावदिदमाह ।

हेइहे उवरिद्धोहिं, वाहिया नउ लहंति पाहन्नं ।

पुव्वाणुन्नाजिनवं, चउमुनयपच्छिमेजिनवा ॥

अथस्तना देवेन्द्रावग्रहादय उपरितनै राजावग्रहादिनिर्गथा-
क्रमं बाधिता रूपाऽऽयाः । अत एव ननु नैवलज्जन्ते प्राधान्यमुत्त-
मत्वम् । किमुक्तं भवति । राजावग्रहे राजैव प्रभवति न देवे-
न्द्रस्ततो देवेन्द्रानुज्ञातव्यवग्रहे यदि राजा नानुजानीते तदा
न कल्प्यते तदवग्रहे स्थातुम् । अथानुज्ञातो राजा स्वविषया-
वग्रहः परं न गृहपतिना ततस्तदवग्रहेऽपि न युज्यतेऽवस्थातुम् ।
अथानुमतं गृहपतिना स्वभूमिस्वामिऽवस्थानं परं न सागा-
रिकेण स्वावग्रहे ततोऽपि न कल्प्यते वस्तुम् । अथानुज्ञातः
सागारिकेण स्वावग्रहः परं न साधर्मिकैस्तथापि न कल्प्यते
इत्येवमुपरितनैरधस्तना बाध्यन्ते तथानुपूर्वामनुज्ञामजिनवा-
चतुर्षु प्रजनां विकल्प्य केषांचित्साधूनां पूर्वानुज्ञा तदपरेषाम-
जिनवन्ति प्रजना कार्येत्यर्थः । अथ केयं पूर्वानुज्ञा काऽजिनवानु-

ज्ञेयुच्यते । ईहाया अवग्रहः पुरातनसाधुभिरनुज्ञापितः स य-
त्याश्चात्येरेवमेव परिचुज्यते न नृयोऽनुज्ञाप्यते सा पूर्वानुज्ञा
यथा चिरंतनकालवर्तिभिः साधुभिर्देवैरेव यदवग्रहमनुज्ञा-
पितः सैव पूर्वानुज्ञा । सांप्रतकालीनसाधूनामप्यनुवर्तते न
पुनर्भूयोप्यनुज्ञाप्यते अभिनवानुज्ञानामभावाद् । यदा किलान्यो
देवेन्द्रः समुत्पद्यते तदा तत्कालवर्तिभिः साधुभिर्देवसाव-
जिनवोत्पन्नतयाऽवग्रहोऽनुज्ञाप्यते सा तेषामनजिवाऽनुज्ञा
तदपरेषां पूर्वानुज्ञा एवं शेषानुपतिगृहपतीनामपि पूर्वा-
जिनवानुज्ञे जावनीये । सागारिकोपि प्रथमत उपागतैः साधु-
भिर्यजुषाश्रयमनुज्ञाप्यते सा तेषामजिनवानुज्ञा तेषु साधुषु
तत्र स्थितेषु यदन्ये साधवः समागत्य तदनुज्ञापितावग्रहं प-
रिचुज्यते सा पूर्वानुज्ञा तदेवं चतुर्ष्ववग्रहेषु पूर्वजिनवानुज्ञयो-
र्जजना जाविता । तथा पश्चिमे साधर्मिकावग्रहे जिनवानुज्ञैव
भवति न पूर्वानुज्ञा । तथाहि यो यदावग्रहार्थं साधर्मिकमुप-
संपद्यते स सर्वोपि तदानीं तमनुज्ञाप्यैवावतिष्ठते नान्यथे-
त्याजिनवानुज्ञैवैका ।

अयामीपां पञ्चानामपि भेदानाह ।

दन्वाई एकेके, चउहा खित्तं तु तत्थ पाहने ।

तत्थेव य जे दन्वा, काहो जावो असामित्ते ॥

एकैकाऽवग्रहश्चतुर्धा कल्प्यते क्षेत्रतः काहतो जावतश्च ।
तत्र प्रथमतः क्षेत्रावग्रहः प्ररूप्यते कुतोहेतोरिति चेच्छ्रुयते क्षेत्रं
पुनः स्वतन्त्रेषु कल्यादिषु मध्ये प्राधान्येन वर्तते इहावग्रहस्य
प्ररूप्यमाणत्वात्तस्य च तत्त्वतः शक्रादिकैश्चैतत्तयाजिधीय-
मानत्वादिति भावः । यतश्च तत्रैव क्षेत्रे यानि कल्याणि यश्च
कालो जावश्च एतेषां क्षेत्रमध्ये चूतत्त्वामित्वे वर्तते क्षेत्रस्यैव
संबन्धित्वादित्येषां तस्मिन् प्रथमं प्ररूपिते कल्यादयस्तदन्त-
र्गताः प्ररूपिता एव भवन्तीति प्रथमतः क्षेत्रावग्रहं प्ररूपयति ।

पुव्वावरायया खउ, सेढीहोगस्स मज्जयारम्मि ।

जो कुणइ दुहा होगं, दाहिण तह उत्तरइ च ॥

इह सर्वस्यापि लोकस्य मध्यकारे मध्यभागे मन्दरस्य पर्व-
तस्योपरि श्रेणिराकाशप्रदेशपङ्क्तिरेकप्रादेशिकी पूर्वोपरयो-
र्दिशोरायता प्रदीर्घा समस्ति या श्रेणिर्लोकमेकरूपमपि द्विधा
करोति । तद्यथा दक्षिणलोकार्धमुत्तरलोकार्धं च । तत्र
दक्षिणलोकार्धस्य शक्रः प्रवृत्त्वमनुजघाति उत्तरलोकार्धस्य
पुनरीशानकल्पनाय कस्तथादक्षिणलोकार्धं यान्यावद्विकाप्रवि-
ष्टानि पुष्पावकीर्णानि वा विमानानि शक्रस्यैव ज्ञाव्यानि यानि
पुनरुत्तरार्धे तानि सर्वाण्यपि द्वितीयकल्पाधिपतेः । अथ या-
नि मध्यमश्रेण्यां तानि कस्याजवन्तीत्याह ।

साधारण आवहिया, मज्जम्मि अवच्छंदकप्पाणं ।

अच्छं च परिकेवत्ते, तेसिं अच्छं च सक्खित्ते ॥

अपार्श्वचन्द्रकल्पयोरर्धचन्द्राकारयोः सौधमैशानकल्पयोः
पूर्वापरायतायां मध्यमश्रेण्यां वा विमाननामावद्विकासा साधा-
रणा शकेशानयोः । किमुक्तं प्रजाति । तस्यां मध्यमश्रेण्यां
पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि त्रयोदशस्वपि प्रस्तदेषु यानि विमा-
नानि तानि कानिचित् शक्रस्य कानिचिद्रीशानस्याज्ञाव्यानि ।
तत्र यानि वृत्ताकाराणि तानि सर्वाण्यपि शक्रस्यैव, यानि
पुनरुपस्त्राणि चतुरस्त्राणि वा ताभ्येकं शक्रस्य एकमीशानस्ये-
त्येवमुजयोरपि साधारणानि तथाचोक्तम् “जे दक्खिणणे इहा,
दाहिणओ आवही जवे तेसिं । जे पुण उत्तरइहा, उत्तरओ

एतेषु देवेन्द्राद्यवग्रहेषु यानि चेतनानि स्त्रीपुरुषादीनि अंशि-

तानि वस्त्रपात्रादीनि मिश्राणि समाहोपकरणस्त्रीपुरुषा-
दीनि यानि ह्य्याणि स ह्ये ह्यविषयऽवग्रहः । कथंचूत
इत्याह । यो येन शकादिना परिगृहीतः स तस्य संबन्धी
ह्य्यावग्रहः । किमुक्तं भवति । देवेन्द्रावग्रहेऽपि यानि स-
चित्तासचित्तमिश्राणि ह्य्याणि तानि सर्वाण्यपि देवेन्द्र
ह्य्यावग्रहः । एवं राजावग्रहादिष्वपि भावना कार्या ॥

अथ कात्यावग्रहमाह

दोसागराज पद्मो, चण्डी सत्तमय पुव्वतुलसीई ।

सेमनिर्वसि मुहुत्तं, जहन्नमुक्कोमण जयणा ॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहः स हे सागरोपमे यावद्भवति शकस्य
द्विसागरोपमस्थितिकन्यात् चक्री चक्रवर्त्यवग्रहे जघन्यतः
सप्तवर्षशतानि ब्रह्मदत्तवत् । उत्कर्षतः पुनश्चतुरशीतिपूर्व-
शतसहस्राणि जलचक्रवर्तिवत् । तथा च चूर्णीः “चक्रवर्ति
उन्मादो जहन्नेण सच्चवाससया धंभदत्तस्त उण्णोत्तेण सुरा-
सांइ पुव्वसय सहस्साइ भरहस्स ” अथ परः प्राह । तत्र
ब्रह्मदत्तः कुमारनायामष्टार्धशतमापरमृत्तिकये पदपञ्चाशतं
दिग्विजयं पोडशवर्षाण्यतिक्रम्य पदवर्षशतान्येव चक्रवर्ति-
पदवीमनुवृत्तव । भरतोऽपि समसप्ततिपूर्वेलङ्काणि कुमारजा-
यमनुवृत्तवर्षसहस्रं माण्डलिकवमनुपाल्य पट्टवर्षसह-
स्राणि विजययात्रायां व्यतीत्य ततः किञ्चिदुनानि पदपूर्व-
लङ्काणि सर्वं नृमिश्रियं वृत्तजे ततः कथमनगोः सप्तवर्षशता-
नि चतुरशीतिपूर्ववृत्तकाणि च यथाक्रमं चक्रवर्त्यवग्रहः प्रति-
पाद्यमानो न विरुध्यते । नैप दोषः यतो योग्यतामङ्गीकृत्य भरता-
दयो जन्मन एव चक्रवर्तिनो मन्तव्याः । यत उत्पन्नमात्र एव
चक्रवर्त्तन्ति तदीयतथाविधाद्भुतभाग्यसंभारसमावर्जितास्त-
दाज्ञाव्यक्तेन विनासिदेवता उत्पन्नोऽयं सकलमहीयत्तयस्वा-
मीति प्रमादभाजस्तदानुक्रुत्यवृत्तयस्तथाविधाभिन्नापिणस्त-
त्प्रत्नीकयुक्तप्रत्युद्गापहाराय प्रवर्तन्ते इति समीचीनमेव
यथोक्तमवग्रहकालमानम् । अन्यथा वा बहुभुतैरुपयुज्यनिर्व-
चनीयमिति (सेसनिर्वसिमुहुत्तं) चक्रवर्तिनं मुक्त्वा-
यः शयो नृपस्तस्य जघन्यतो मुहुत्तं कात्यावग्रहः । इतराज्या-
भिपेक्षस्यान्तमुहुत्तार्द्धं मरणाज्ज्यपदपरिभ्रंशाद्वा शेषनृ-
पतीनामुत्कृष्टे कात्यावग्रहे भजना कार्या । किमुक्तं भवति ।
अन्तमुहुत्तार्द्धादरज्य समयवृद्ध्या वर्द्धमानानि चतुरशीतिपूर्व-
लङ्काणि यावद्यान्यायुःस्थानानि तेषां मध्ये यद्येषां नृपतीना-
मायुस्यानं निर्धर्तितं योया यावन्तं कालं राज्यैश्वर्यमनुनयति
तस्य स उत्कृष्टः कात्यावग्रहः ॥

एवं गृहवइसागा-रिए वि चरिमे जहन्नग्रो मासा ।

उक्कोसो चउमासा, दोसुवि जयणा उ कज्जामि ॥

एवं गृहपतिसागारिकप्रोत्ति शेषनृपतिवज्जघन्यात्कृष्टश्च
कात्यावग्रहो ह्य्यः । इह च यद्यपि शेषनृपतिगृहपतिसा-
गारिकाणामाशुं पि पूर्वकोटिपर्यवसितान्यपि संज्ञायन्ते तथा
पि चूर्षिकता किमपि बाहुल्यादिकारणमुद्दिश्य चतुरशीति
पूर्ववृत्तपर्यन्तान्येवाग्निहितानीत्यत्रापि तदनुरोधेन तथैव
न्याख्यातानि । तथा चरमे सार्धमिकावग्रहे ऋतुवके मासक-
ल्पविहारिणां जघन्यो मासमेकमुत्कृष्टो वर्षासु चतुरो मासान्
कात्यावग्रहः (दोसु वि भयणा उ कज्जामि) द्वयोरपि
जघन्यात्कृष्टयोः कार्यं समापतितं भजना । किमुक्तं भवति
ऋतनादिभिः कारणैः कदाचिदुत्तुवक्षौ मासौ वर्षासु चत्वारो
मासा न प्रतिपूर्वैरतिरिक्ता वा भवेयुः । गतः कात्यावग्रहः ।

अथ भावावग्रहमाह ।

चत्तारो दइअम्मि, खत्रोवसमियम्मि पच्छिमो होइ ।

मणसीकरणमाणुअं च, जाण जं जत्थ कम्मइ ॥

चत्वारो देवेन्द्राजगृहसागारिकाणामवग्रहा श्रौदधिकेभावे
पक्षेन्ते ममेदं क्षेत्रमित्यादि मूर्गायास्तेषु सद्भावात्तस्याश्च
कशायमाहनीयादयज्यत्वात् । पश्चिमः सार्धमिकावग्रहः
स क्वायोपशमिके भावे वर्तते कपायमोहनीयक्वायोपशमयुक्त-
तया ममेदं क्षेत्रं ममायमुपाश्रय इत्यादिमूर्गायाः साधूनाम-
भावात् । एष भावावग्रहः । तदेवं प्ररूपितः पञ्चविधोऽप्यवग्रहः ।
अथ यदुक्तं चारगाथायां “ पंचविहम्मि परुषियनायव्वो जो
जहिं कमइत्ति ” तदिदानीं प्राव्यते “ मणसीकरणमाणुअं
चेत्यादि ” मनसि करणमनुज्ञां च जानीहि । यद्यत्र देवेन्द्रा-
वग्रहादौ कामति अवतरति तत्र मनसि चेतासि करणमनुजा-
नीताम् । यस्यावग्रह इति मनस्येवानुज्ञापनमिति हृदयं यत्पु-
नर्धचसानुज्ञाप्यते साऽनुज्ञा भूतभूतएत्यर्थत्वादानुज्ञापनोति प्रावः
तत्र देवेन्द्र राजावग्रहद्वयोर्मनसैवानुज्ञापनं करोति गृहपत्यव-
ग्रहस्य मनसा वा वचसा वा सागारिकसार्धमिकावग्रहयो-
नित्यमाह्वयसाऽनुज्ञापना । यथानुज्ञापना यथानुजानीतारमाकं
शर्यां वस्त्रपात्रशेकादिकं चेत्यादि ।

अथ भावावग्रहं प्रकारान्तरेणाह ॥

जावावगग्रहो अहव उहा, मइगहण अत्थ वंजणे उ मई ।

गहणे जत्थ उ गिएह, मणसीकरणअकरणतिविहं ॥

अथवा भावावग्रहो द्विधा मतिभावावग्रहो गृहणभावावग्र-
हश्च । तत्र मतिर्मतिज्ञानरूपो भावावग्रहो मृगापि द्विधा व्यञ्जना
घट्टोऽर्थावग्रहश्च गाथायां बन्धानुलोभ्येत पूर्वमर्थशब्दस्य
निर्देशः गृहणे गृहणविषये भावावग्रहः । यत्र तु यस्मिन् पुन-
र्देवन्त्रावग्रहादौ यदा साधुः किं चिद्वस्तुजातं गृह्णाति सचि-
त्तमचित्तं मिश्रं वा तस्य तदागृहणं भावावग्रहः (मणसिक-
रणत्ति) मनसि करणस्योपलक्षणत्वादानुज्ञापनायाश्चाकरणे
त्रिविधं प्रायश्चित्तम् । एतदेव सविशेषमाह ।

पंचविह पारुविण स, उग्राहो जाणएण धेत्तव्वो ।

अन्नाएउग्राहिए, पायच्छित्तं जवे तिविहं ॥

पञ्चविधेऽवग्रहे प्ररूपितेसतीदं तात्पर्यमभिधीयते स एवं
विधोयगृहो ह्य्यकेनपञ्चप्रकारोयगृहः स्वरूपवेदितो गृहीतव्यो
नाज्ञापकेनकुत इत्याह अज्ञातेऽनधिगमे सति यद्यवग्रहमवगृ-
ह्यति ततस्तास्मिन्नवगृहीते त्रिविधं प्रायश्चित्तं जवेति तदंवाह ।

इक्कनकविणे मासो, चालम्मासो अपीरुफल्लएसु ।

कट्टुक्किचे पणगं, ठारे तह मल्लगार्इसु ॥

इक्ष्मः ढढणी कठिनः शरस्तम्बस्तयोः संस्तारके मासलघु-
काष्टमयेषु पीठेषु फलकेषु च प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः
काष्ठं च काष्ठशकलं कलिञ्च वंशदहं काष्ठकलिञ्च तत्र तथा
कारे प्रस्मनि मल्लकादिषु मल्लकं शरावमादिशब्दात्तृणर-
गलादिपरिग्रहः । एतेषु सर्वेष्वपि पञ्चकं पञ्चरात्रिदिवानि
इति त्रिविधं प्रायश्चित्तमज्ञातावग्रहरूपस्यावग्रहणे ह्य्यम् ।
उक्तोऽवग्रहकल्पिकः । व्य० १ उ० ।

साम्प्रतं ह्य्यावग्रहप्रतिपादनायाह ।

दव्वुग्राहो उ तिविहो, सच्चित्ताचित्तमीसिओ चेव ।

खेत्तुग्राहो वि तिविहो, वुविहे कादग्राहो होइ ॥

अन्यावग्रहस्त्रिविधः शिष्यादेः सचित्तो रजोहरणादेरचित्तः शिष्यरजोहरणादेर्मिश्रः । क्षेत्रावग्रहोऽपि सचित्तादिस्त्रिविध एव । यद्विवा आमनगरारण्यजेदादिति । कात्रावग्रहस्तु ऋतु-वर्षाकाद्वैश्वदेवोऽपि । ज्ञावाऽवग्रहप्रतिपादनार्थमाह ॥

मङ्गलग्रहो य गृहणो-गृहो य ज्ञावग्रहो पुहा होइ ।

इन्दियणोऽदिअत्थ-वज्जणोग्रहोहोइ दसहा य ॥

भावावग्रहो द्वेधा तद्यथा मत्तवग्रहो गृहणावग्रहश्च । तत्र मत्त-वग्रहो द्विधा अर्थावग्रहो व्यञ्जनावग्रहश्च तत्रार्थावग्रह इन्द्रिय-नो इन्द्रियभेदात्पेढा व्यञ्जनावग्रहस्तु चक्षुरिन्द्रियमनोवर्ज-श्चतुर्का स एव सर्वोऽपि मतिज्ञावावग्रहो दशधेति ।

गृहणावग्रहार्थमाह ॥

गृहणोग्रहमि अपरि-गृहस्स गृहणस्सगृहणपरिणामो ।

कह पमिहरियापामिहा-रियं व होइ जइय्वं ॥

अपरिगृहस्य साधोयदा पिएडवसति वस्तुपात्रगृहणपरिणा-मो भवति तदा स गृहणज्ञावावग्रहो भवति तस्मिन् सति कथं केन प्रकारेण ममेदं वसत्यादिकं प्रतिहारिकमप्रतिहारिकं वा ज्ञवत्येवं यतितन्यमिति । प्रागुक्तश्च देवेन्द्रावग्रहः पञ्च-विधोऽप्यस्ति स गृहणावग्रहे द्रष्टव्य इति । आचा ७ अ० ।

एमेव वहुणंपि, पिंमे नवरोमाहस्स उ विजागो ।

किं कतिविहो कस्स कम्मिव, केवइयं वा जवे काळे ॥

अत्र प्रथमपदव्याख्याऽनुपयुक्तत्वात् गृहीता अज्ञावग्रहस्य विभागो वक्तव्यस्तमेवाह । किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा कियन्तं कात्रं ज्ञवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यद्वारव्याख्यानार्थमाह किं उग्गाहोत्ति ज्ञाणिए, ति विहो उ होति चित्तादी ।

एकेको पंचविहो, देविंदादी मुण्येज्जा ॥

किमवग्रह इति जणिते पृष्ठे सूरिराह । त्रिविधो ज्ञवत्यवग्रहश्चि-त्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च । पुनरेकैकः कतिविधः इति प्रश्नमुपजीव्याह एकैकः । पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः कोऽसाचित्याह देवेन्द्रादि देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्डवि-कावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च ।

गतं कतिविधधारमिदानीं कस्य न ज्ञवतीति प्रतिपादयति ।

कस्स पुण उग्गाहोति, परपासंणीण उग्गाहो नत्थि ।

निणहे सेते संयति, अगीते गीतणके वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो ज्ञवतीति शिष्यप्रश्नामाशङ्क्य प्रोच्यते परपापणिग्नामवग्रहो नास्ति ये च निहवाये च सन्नायाश्च संयत्यो गीतार्थपरिग्रहीता ये चागीतार्था गीतार्थनिश्रामनु-पपश्चा यश्च निष्कारणमेकाकी गीतार्थ एतेषां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति (अस्य बहुवचन्यता उच्यसंपयाशब्दे)

बुद्धावासातीते, कात्तातीतेन उग्गाहो ति विहो ।

आहं वणे विशुद्धो, उग्गाहो उ कज्जवुच्चेओ ॥

बुद्धावासातीते मरणेन प्रतिजगत्तया वा आरोगीभूतेन वा ऋणेन वा बुद्धावासे वा अतीते काळे अतीते ऋतुवर्षे काळे मासाधिके अवग्रहस्त्रिविधोऽपि न ज्ञवति । सचि-त्तस्याचित्तस्य मिश्रस्य च गृहणं न कल्प्यते इति ज्ञावः । कुत इत्याह । आहं स्वने बुद्धावासवक्षणे विशुद्धे परिसमाप्ते यस्तत्कार्यचूतोऽवग्रहस्तस्यापि व्यवच्छेदो भवति कारण-ज्ञावे कार्यस्याज्ञावात् वस्तु मन्यते । कात्तातीते विनावग्रहस्य व्यवच्छेदस्तं प्रति दृष्टान्तमाह ।

आगासकुच्छिपूरो, उग्गाहपमिसेहियम्मि काळाम्मि ।

न हु होति उग्गाहो सो, काळे पुगे वा अणुष्मातो ॥

यथा कोऽपि पुरुषो बुभुक्षया पीकितः सन्न चिन्तयति पूर्याम्यु-दरमाकाशेन मे बुभुक्षापगच्छति । स यथा आकाशस्य एव-मेवावग्रहे प्रतिपेधितो यः कालो वर्तते तस्मिन्नुत्पादितः सोऽव-ग्रहोऽवग्रहो न ज्ञवति प्रतिपिच्छकात्वाचीर्णत्वात् । अथवा प्रकारान्तरेण काळद्विकेनानुज्ञातोऽवग्रहः कथमिति चेदाह ।

गिएहाणं चरिमासो, जहि कत्तो तत्थ जति पुणो वासं ।

वायंति अन्नखेत्तो, संती दोमुं पितो दानो ॥

यत्र ग्रीष्माणामुष्णकाळस्य चरमः पश्चादापादनामा मासः कृतस्तत्र यदि पुनरन्यक्षेत्रेऽस्सति तथाविधान्यक्षेत्राज्ञावतो वर्षे च वर्षाकात्रं तिष्ठति ततो ह्येतेषां काळयोर्ग्रीष्मचरममा-सयोर्वर्षाचेत्यर्थतो दानो भवति । एवं करणवतो द्वयोरपि काळयोः सचित्तादिद्वयोऽनुज्ञात इत्यर्थः ।

एमेव य समतीते, वासे तिप्पि दसगा उ उकोसो ।

वासनिमित्त वियाणं, उग्गाहो मासउकोसे ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण वर्षे वर्षाकाळे समतीते यदि मेघो वर्षति ततोऽन्यदिवसदशकं स्थीयते तस्मिन्नपि समाप्ति-मुपगते यदि पुनर्वर्षति ततो द्वितीयं दिवसदशकं स्यात्तद्व्यं त-स्मिन्नप्यतीते पुनर्वृष्टौ तृतीयमपि दशकं तिष्ठति । एवमुत्कर्षत-स्त्रीणि दिवसदशकानि वर्षानिमित्तस्थितानामुत्कृष्टोऽवग्रहः पणमासप्रमाणो ज्ञवति । तद्यथा एको ग्रीष्मचरममासश्चत्वारो वर्षाकात्रमासाः षष्ठो मार्गशीर्षो दिवसदशकत्रयवृत्तवर्ण इति । व्य० ४ उ० । नि० चू० ५ ॥

अदत्तादानदोपनिवृत्त्यर्थमवग्रहोऽनुज्ञापनीयः ॥

समणेजविस्सामि अणगारे अकिंचणे अपुत्ते अपसुप-रदत्तजोगी पावं कम्मं णो करिस्सामीति समुदाए स-व्वं जंते ! अदिष्सादाणं पच्चक्खामि से अणुपावि-सित्ता गामं वा जाव रायहाणि वा णेव सयं अदिच्चं गिएहेज्जा णेवप्पेणं अदिच्चं गिएहावेज्जा णेवप्पेणं अदिच्चं गिएहंतं पि समणुजाणेज्जा । जेहिं वि सद्धि पच्चइए तेसिं पियाइं जिक्खू उत्तयं वा मत्तयं वा डंरुगं वा जाव चम्मच्छेदणं वा तेसिं पुव्वामेव उग्गाहं अण-णुप्पविया अपमिसेहिया अपमज्जिया णो गिएहेज्जवा प गिहेज्ज वा तेसिं पुव्वामेव उग्गाहं अणुप्पविय पमिसेहिय पमज्जिय तत्रो संजयमेव उगिएहेज्ज वा पागिएहेज्ज वा से आगंतारेसु वा ४ अणुवीइउग्गाहं जाएज्जा । जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समाहिट्टाए ते उग्गाहं अणुप्प-वेज्जा कामं खलु आउसो अहालंदं अहापरिणातं वसामो जाव आउसो जाव आउसंतस्स उग्गाहे जाव साहम्मियाए जाव उग्गाहं उगिएहस्सामो तेण परं विहरिस्सामो ॥

आम्यतीति श्रमणस्तपस्वी यतोऽहमत एवंचूतो जविप्या-मीति दर्शयति । अनगारोऽगा बुद्धास्तैर्निष्पन्नमगारं तन्न विद्यत इति अनगारस्त्यक्तगृहपाश इत्यर्थस्तथा अकिंचनो ज

विद्यते किमप्यस्यैव किंचनः निष्परिगृह इत्यर्थः । तथा अपुत्रः स्वजनयन्गुहितो निर्मम इत्यर्थः । एवमपुत्रः द्विपदचतुष्पदादिरहितः यत् एवमतः परदत्तजोषी सन् पापं कर्म न करिष्यामीत्येवं समुत्पद्यैतत्प्रतिज्ञां जवामीति दर्शयति । यथा सर्वं जदन्तादत्तादानं प्रत्याख्यामि दन्तशोधनमात्रमपि परकीयमदत्तं न गृह्णामीत्यर्थः तदनेन विशेषणकदम्बकनापरेषां शाक्यसरजस्कादीनां सन्यक्त ध्वषणात्वं निराकृतं प्रवर्ति । सर्वैर्धनैर्नृत्तां किंचनः श्रमणोऽनुप्रविश्य ग्रामं वा यावज्जाजधानीं वा नैव स्वयमदत्तं गृहीयात्प्रवापरेण ग्राहयन्नाप्यपरं गृह्णन्तं समनुजानीयाद्यर्थां स्माधुनिः सट् सम्यक्प्रव्रजितस्तिष्ठति धातेषामपि संयन्त्युपकरणमननुज्ञाप्य न गृहीयादिति दर्शयति । तद्यथा ह्यत्रकमिति हृद्ग्रहणपरं हृदयतीति वचं चर्पाकल्पादि । यदि वा कारिकाः क्वचित् कुंक्षदेशादावतिष्ठुष्टिं जवाचत्रकमपि गृहीयाद्यायच्चर्मचन्दनकमप्यननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य च नावगृहीयात् सहस्रगृहीयादनेकशः तेषां च संवन्धि यथा गृहीयात्तथा दर्शयति । पूर्वमेव ताननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा प्रसृज्य रजोहरणादिना सहदनेकशो वा गृहीयादिति किञ्च (सेइत्यादि) स निक्षुरागन्तागारादां प्रविश्यानुविचिन्त्य च पर्यालोचयति चिह्नारयोग्यं क्षेत्रं ततोऽवगृहं वसत्यादिकं याचेत् । यश्च याच्यस्तं दर्शयति । यस्तत्रैवचरो गृहस्वामी तथा यस्तत्राधिष्ठाता गृहपतिना निष्कितभरः कृतस्तानवगृहं क्षेत्रायगृहमनुज्ञापयेद्यचेत् कथमिति दर्शयति (काममिति) तयेच्छया खल्विति चाक्यालंकारः आयुष्मन् ! गृहपते (अहाश्रंमिति) यावन्मात्रं कालं जवाननुजानीते (अहापरिष्कार्यति) यावन्मात्रं क्षेत्रमनुजानीते तावन्मात्रं कालं तावन्मात्रं च क्षेत्रमाश्रित्य ययं वसाम इति यावदिहायुष्मन् यावन्मात्रं कालमिहायुष्मतोऽवगृहो यावन्तश्च साधर्मिकाः साधवः समागमिष्यन्ति तावन्मात्रमवगृहं गृहीप्यामस्तत्तत् कथं विहरिष्याम इति । आचा० २ श्रु० ७ अ० १ उ० ॥

(६] विधवाप्यनुज्ञापनीया ।

सागारियग्रहिगारे, अणुवत्तं तस्मि को विसो होति । संदिष्टो वपन् वा, विदवा सूचस्म संवधो ॥

इह पूर्वसूत्रात्सागारिकाधिकारः शय्यातराधिकारोऽनुवर्तते तस्मिन् अनुवर्तमाने सूत्रे कोऽपि स सागारिकः कोऽपि प्रचुरिति प्रतिपाद्यमित्येव विधवा सूत्रस्य संवन्धः । अस्य व्याख्या । न विद्यते धनो प्रतां यस्याः सा विधवा ततो दुहिता जातिकुलवासिनी पितृगृहवासिनी वा इत्यादि । अथवा समासकरणादिदं ऋष्यम् या दुहिता विधवा या च ज्ञातिकुलवासिनी दुहिता । ज्ञातिकुलवासिनी नाम या गृहजामातुर्दत्ता साप्यवगृहमनुज्ञापयितव्या किमङ्ग ! पुनः पिता वा ज्ञाता वा पुत्रो वा स सुतरामनुज्ञापयितव्यः । तथा चाह (से यावती त्यादि) ततो चावप्यवगृहमवगृहीतव्याविति सूत्राक्षरार्थः ॥

संप्रति भाष्यकारो व्याख्यानमाह ।

विगयधवा खलु विधवा, धवं तु न चारमहु नेरुत्ता ।

धारयति धीयते वा, दधाति वा तेण उ धवोत्ति

विगतधवा खलु विधवा । विगतो धवोऽस्या इति व्युत्पत्तेः धवं तु भर्तारमाहुर्नैरुक्ता निष्कृतिशास्त्रविदः । कया व्युत्पत्त्येत्याह । धारयति तां स्त्रियं धीयते वा तेन पुसा सा स्त्री दधाति सर्वात्मना पुष्पाति तेन कारणेन निरुक्तिवशात् धव व्युत्पद्यते ॥

विधवा वा एष्विवज्जइ, किं पुण पिय माइजायपुत्तादी । सो पुण पत्तुवाऽपत्तुवा, अपत्तु पुण तत्थिमो होइ ॥

विधवाऽप्यनुज्ञाप्यते किं पुनः पिता माता ज्ञाता पुत्रादिवो स सुतरामनुज्ञाप्यः केवलं पुनः पुत्रज्ञातृप्रवृत्तिको द्विधा । प्रचुर्यो जवेदप्रचुर्यो । तत्र पुनरप्रजव इमे वदयमाणा जवान्ति तानेव निरुक्तिरुदाह ।

आदेसदासजइए, विरिक्कजामाइए उ दिष्सा य ।

अस्सामिमासो बहुतो, सेसपत्तुणुगहेणं वा ॥

आदेशः प्राधूर्णको दासो किंचनो नृतकः कर्मकरो विरिक्तो गृहीतरिक्तादिज्ञागः पुत्रो ज्ञाता अन्यो वा तयाऽप्यत्र पृथग्गृहे जामातरि पतेऽस्वामिनोऽप्रभव एतान् यदि अनुज्ञापयति तदा प्रायश्चित्तं मासलघु शेषाः प्रभवः स्वामिनास्तान् अनुज्ञापयेत् (अणुगहेणंवाति) अप्रजृणामपि येषां प्रजृणानुगृहः कृतो यथा त्वया कृतं दत्तं वा तत्प्रमाणमिति तेन वा अनुगृहेणाप्रचुर्यपि अनुज्ञापयेत् नान्यथा ।

अप्रजृणामनुज्ञापने दोषमाह ।

दियरातो निचुहुणा, अपहुदोसा आदिन्नदाणं च ।

तरुहा उ अणुणवए, पत्तुं च पत्तुणा च संदिष्टं ॥

गृहपतिगृहवर्तिणि वा, अविजत्तमुतो अदिष्कथा वा ॥

अप्रजृणामनुज्ञापने दोषा दिवा रात्रौ वा निष्काशनं तत्र जनगर्हाविनाशादयो दोषा न केवलं निष्काशनमदत्तादानं च । यस्मादप्रजृणामनुज्ञापने पते दोषास्तस्मात्प्रचुर्यं प्रचुर्यं द्रष्टुं वाऽनुज्ञापयेत् । तमेव दर्शयति (गृहपतिसि) वाशब्दादावि भक्तज्ञातृपितृव्यादिवो प्रभवति । अथवा या दुहिता विधवा निस्तृष्टा गृहे प्रमाणीकृता सापि प्रजवति । यदि वा यः स्वयं दातुं प्रजृणा आदिष्टः सोऽपि प्रजवति । एताननुज्ञापयेत् । न्य० ७ उ० ।

(७) अवगृहीते चावग्रहे उत्तरकालविधिः साधर्मिकागमनं उपनिमन्त्रणम् ।

से किं पुण तत्थोग्गहंसि पवोग्गहिंयंसि जे तत्थ साहम्मिया संजोतिय समणुष्सा उवागच्छिज्जा जे तेण सयमंसियाए असणो वा ४ तेण ते साहम्मिया संजोइया समणुष्सा उवणिमंतेज्जा एो चेव णं परवमियाए उगिज्जिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतरेसु वा ४ जाव से किं पुण तत्थोग्गहंसि पवोग्गहिंयंसि जे तत्थ साहम्मिया अणसंजोइया समणुष्सा उवागच्छेज्जा । जे तेणं संयमंसियाए पीढे वा फट्टए वा सेज्जासंथारए वा तेण ते साहम्मिए अणसंजोइए समणुष्से उवणिमंतेज्जा एो चेव णं परिवमियाए उगिज्जिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतरेसु वा ४ जाव ।

(से इत्यादि) तदेवमवगृहीतेऽवग्रहे स साधुः किं पुनः कुर्यादिति दर्शयति । ये तत्र केचन प्राधूर्णकाः साधर्मिकाः साधवः संभोगिका एकसामाचारीप्रविष्टाः समनोक्षा उद्युक्ताविहारिण उपगच्छेयुरतिवयसो भवेयुस्ते चैवंभूता ये तेमैव साधुना परलोकार्थिना स्वयमेवित्येव्यस्ते च स्वयमेवागता भवेयुस्तांश्चाशनादिना स्वयमाहूतेन स साधुरपनिमन्त्रयेद्यथा गृहीत यूयमेतन्मयानीतमशनादिकं क्रियतां ममानुगृह इत्येवमुपनिमन्त्र-

येन्नचैवं (परचडियापत्ति) परानीतं यदशनादि तत् ज्ञानम-
वगृह्याश्रित्य नोपनिमन्त्रयेत् । किं तर्हि स्वयमेवानीतेन निमन्त्र-
येदिति । तथा (सेइयादि) पूर्वसूत्रवत्सर्वं नवरमसांभो-
गिकान् पीठफलकादिनोपनिमन्त्रयेद्यस्तेषां तदेव पीठकादि
संज्ञोग्यं नाशनादीति ।

(सूत्रम्) अत्थि या इत्था केइ उदस्स य परियावन्नए
यअचिचे परिहरणे रिह सव्वे व उग्गहस्स पुव्वाणुष-
वणा चिह्णइ अहालंदमवि उग्गहो ॥

अस्य संबन्धमाह ।

असहीणेषु वि साहम्मि, तेसुइतिएसु उग्गहो वुत्तो ।

अयमपरो आरंजो, गिहीवि जडे उग्गहे होइ ॥

अत्राधीनेष्वपि क्षेत्रान्तरं गतेषु साधर्मिकेषु द्रव्येषोऽवग्रहः
प्रोक्तः । अयं पुनरपरः प्रकृतसूत्रस्यारम्भो गृहिमिविजडः परि-
त्यक्तो यः प्रतिश्रयस्तीद्विषयेऽवग्रहो जवति । अनेन संबन्धेना-
यातस्यास्य व्याख्या । अस्ति वात्रानन्तरस्तत्र प्रस्तुते प्रतिश्रये
किंचिदाहारार्थं जकादिकं गृहस्थसत्कमुपाश्रये पर्यापन्नं वि-
स्मृतं परित्यक्तमुपाश्रयपर्यापन्नम् अचित्तं प्राशुकं परिहर-
णार्थं साधूनां परिभोक्तुं योग्यं तत्र सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञा-
पना तिष्ठति तत्रोपाश्रये तिष्ठद्भिः पूर्वमेवानुजानीतं प्रायोग्यमि-
त्येव यदवग्रहोऽनुज्ञापितः सैवानुज्ञापना पश्चादुपाश्रयं पर्या-
पन्नगृहणेऽप्यवतिष्ठते न पुनरग्निवमनुज्ञापनं कर्त्तव्यमिति
भावः । कियन्ते कालमित्याह । यथातन्मपि मध्यमद्वन्द्वमा-
त्रमपि कालं यावदवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अथामुमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत्प्रतिपादयति ।

आहारो उवही वा, आहारो जुंणारिहे कज्जा ।

दुविहपरिहारआरिहो, उवही वि य कोयिणावि कोयि ॥

इह सूत्रे किंचिद्ग्रहणे न आहारः उपधिर्वा गृहीतः परिहर-
णार्हगृहणेन तु संप्रवरपरिभोगार्हाः । तत्राहारः कश्चिद्भोज-
नार्हो भवति कश्चित्तु न जवतीति । उपधिरपि कश्चिद्विविध-
परिहारसाधारणार्हपरिभोगरूपस्यार्हो भवति कश्चिच्च न
भवति । तथाहि ।

संसत्तासवपिसियं, आहारो अणुवज्जो ज्ज इच्चादि ।

सुसिरतिणवक्कज्जइयो, परिहारे अणरिहो उवही ॥

संसक्तं द्वीन्द्रियादिजन्तुमिश्रं भक्षपानम् । आसवो मद्यम्
पिशितं पुञ्जम् । इत्यादिक आहारो अनुपभोग्यः । साधूनामुप-
भोक्तुनयोग्यः शुषिरतृणवत्कदादिक उपधिरपि परिहारस्या-
नर्हो मन्तव्या । अर्थादापन्न ओदनादिक आहारो वस्त्रादि-
कश्चापधिः परिजोगार्ह इति ।

वार्यंते अणुषवणा, पायोगै होइ तप्पहमयाए ।

सो चेव उग्गहो खलु, चिह्णइ काळो उ हंदक्खा ॥

साधुभिः प्रतिश्रये तिष्ठद्भिस्तत्प्रथमतया या प्रायोग्यस्यानु-
ज्ञापना कृता जवति सा पक्षोपाश्रयपर्यापन्नस्यापि गृहणे अव-
गृहीतिष्ठति । न पुनर्द्रव्योऽनुज्ञाप्यते । या तु सूत्रे लन्दाख्या
लन्द इत्यभिधानं स काष्ठः प्रतिपत्तव्यः इति कृता सूत्रव्या-
ख्या ज्ञाप्यकृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

पुवंसहा दुविहे, दव्वे आहार जाव अव्वरएहे ।

उवहिस्स ततियदिवसे, इतरे गाहियम्मि जयणाए ॥

पूर्वं प्रथमं निष्ठुन एव वृषणाः समन्तादुपाश्रयमेवावबोक्तवन्तो

द्विविधे हव्ये उपयोगं प्रयच्छन्ति । द्विविधं हव्यं नाम आहा-
र उपधिश्च । तत्राधर्मकादयो गृहिणो विस्मृत्य परित्यज्य
वा गता जवयुः । तेषु गतेषु यावदपराहो जवति तावदाहारं
न गृह्णन्ति परतस्तु गृह्णन्ति उपश्रेस्तु तृतीये दिवसे गते गृहणं
कुर्यन्ति इतरग्राम अर्थजातं तत्कदाचिदगारिणां विस्मृतं भवे-
त् तदेकान्तं निक्षेपणीयम् (गहियंतिति) यदि धानिकादि-
भिर्गृहीतं तथा प्रतिवासिकैर्नष्टो जवेत्तथा तत्रापि यत्तेषां वि-
स्मृतं तद्ययोर्कावधिना गृह्णन्ति । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।
संप्रतिमेनामेव विवृणोति ॥

पायं सायं मज्जं-त्रे यउसज्जा उवस्सयसमेता ।

एहिंति अपिहाए, लहुगो वेसाइमे तत्थ ॥

प्रातः प्रभाते सायं संध्यायां मध्याह्ने च कालत्रये वृषणा उपा-
श्रयं समन्तात् प्रत्युपेक्षन्ते अप्रत्युपेक्षमाणानां दधुको मात्तम् ।
दोषाश्चेम । तत्राप्रत्युपेक्षणं जवन्ति ॥

साहाम्मेयाम्भुधम्मिय, गारच्छिषिखिवाणवोसिरणज्जु ।

गिएहणकट्टणववहार, पच्छकट्टुहाणिच्चिसए ॥

सधर्मिणी संयमी अन्यधर्मिणी परतीर्थिका अगारस्थी
अविरतिका एता प्रदिष्टाः सत्यः साधुप्रतिश्रयसमीपे अर्थ-
जातस्य निक्षेपणं कुर्युः । यद्वा वात्रकं व्युत्सृज्य गच्छेयुः । परि-
पहपराजिता वा कोऽपि संयतो रज्जुबन्धनेन श्रियेत । तत्र राज-
पुरवैर्जाते सति गृहणाकर्षणव्यवहारः पश्चात्कृतोद्वाहनिर्विप
याज्ञापनादयो दोषा भवन्ति । इदमेव ज्ञावयति ॥

नोदणुविष साहम्मिणि, परतित्थिणिगीउदिट्टिराणेण

अणुकंपजहिच्छदा-रिज्जवावं अगारी वा ॥

सधर्मिणी काचिच्च खण्डितशीला गर्भवती उद्वाहोऽयामि-
ति मन्यमानैः साधुजिर्गाढं नितरां रजोहरणादिलिङ्गं बहिः
कृत्वा भवेत्ततः सा मदीयलिङ्गमपहतमिति मन्यमाना तयानो-
दनया कुपिता सती स्वयमपत्यजातं तदाश्रयसमीपे परि-
त्यजेत् परतीर्थिनी तु दृष्टिरागेण अस्माकमपत्यशः प्रवाहो
जविष्यतीति कृत्वा संयतानामुपाश्रयसंनिधौ वात्रकं व्युत्सृजेत्
परं श्लोकश्चिन्तयिष्यति एतैरेवैतज्जनितमिति । अथवा अगारी
काचिदनुकम्पया यदृच्छया वात्रकं तत्र प्रक्षिपेत् तत्रानुकम्प-
या नाम दुष्काळादौ काचिद्दुःस्था योपिज्जीवनाय स्वापत्यं
तदाश्रयान्तिके त्यजति वरमेतं अनुकम्पापरायणा अमुं वात्र-
कं शय्यातरस्यापरस्य वा ईश्वरस्य गृहे निक्षेप्यन्तीति
यदृच्छया अजिसंधिमन्तरेणैवमेव व्युत्सृजति ॥

हाउं व तरेवं वा, अचयंता तेणगा जिवत्थादी ।

एएहिं वि य जणियं, तर्हि व दोसा उजुणदिट्ठा ॥

स्तेनकादयो वस्त्रादिकं इत्तु वा तरीतुं वा (अचयंता)
अशक्नुवन्तः साधूनां प्रतिश्रयसंनिधौ परित्यजेयुः । उपलक्षण-
मिदं तेनान्यतीर्थिकादयः प्रत्यनीकतया हिरण्यसुवर्णादिकम-
पहत्य तत्र निक्षिपेयुः ततो यदि वृषणाः त्रिसंध्यं च सति
प्रत्युपेक्षन्ते तदा लोको ब्रूयात् एतैरेवैतदपत्यजाणं जनितं
सुवर्णार्यमत्र प्रक्षिप्तमिति । यस्तु देहे कोहो हव्यार्थवैरादिक-
रणव्यपरोपितस्य पुरुषादेः शरीरमित्यर्थस्तत्र प्रातिचरणा
कर्तव्या । सम्यक् प्रतिचर्य यदि कोऽपि न पश्यति तदा परि-
ष्टापनीयमिति हृदयम् । तच्च परावग्राहपरकीयनिवेशनादौ
(निवोज्झंति) परित्यजन्ति । किंतु परैरपि गृहीते तच्च नाग इति

अप्पमिचरपमिचराणं, दोमा य गुणा य वप्पिया एए ।
एतेण सुत्तं न कत्तं, सुत्तनिवातो इमो तत्थ ॥

अप्रतिचरणप्रतिचरणयोः प्रतिश्रयस्याप्रत्युपेक्षाप्रत्युपेक्षा-
णयोर्यथाक्रममेते दोमा गुणाश्च वर्णिताः । परमेतेन पर्यन्त-
सूत्रं न कृतं न विहितं किंतु सामाचारीप्रकाशनार्थं सर्वमेत-
द्व्याख्यातमिति । सूत्रनिपातः पुनरयं तत्रेति सूत्रनिपातस्यै-
वापदर्शनार्थः ॥

आगंतुगागारद्वियाणं, कजे आदेसमादिणा कोइ ।

वसिंठं विस्समिंठं वा, उट्टित्तुगया अण्णजोगा ॥

इह यज्जगारिण आगत्यागत्य तिष्ठन्ति तद्वागन्तुकागारम् ।
तत्र कार्ये कारणविशेषतः स्थितानां प्रवृत्तसूत्रमवतरति कथं
मित्याह । आदेशाप्रार्थनाकास्तत्र केचित्पथिका आगन्तुकागारे
रज्ज्यां वासमुपगता दिवा वा भोजनार्थं विश्रामं कृतवन्त-
स्तत उपित्वा विश्रम्य वा किञ्चित् उच्यजातमनाजोगमनि-
च्छन्तो गताः । किंतु स त्यजेदित्याह ।

समिंसत्तुमागरस-सिण्हेगुल्लोणमादि आहारो ।

ओहे अवग्गहम्मि य, होउवही अट्टजातं वा ॥

इहाहार उपधिञ्चेति द्विविधं द्रव्यं भवति । तत्राहारः स-
मितिसकुशाकरसस्नेहगुडलवणादिकः । समितिः कणिका
शर्पं प्रतीतम् । उपधिस्तु द्विधा भवति ओघ उपधिः उपग्रहे
वा । ओघोपधिरुपग्रहोपधिश्चेत्यर्थः । धर्मजातं द्रव्यं यथा ।
परित्यक्तं भवेत् तत्राहारोपधिविषयं तावद्विधिमाह ।

काऊण स सागरिण, पन्थियरणा हारजात अव्वएहे ।

एमेव य उवहिस्सवि, मुष्से दोसा य गह्णएइ ॥

आहारसागारिके प्रदेशे कृत्वा तावत्प्रतिचरणं कुर्वन्ति
यावदपराहः संजायते । एवमेवोपधेरपि शून्ये सूत्रागे स
स्यापनीयः अन्तिकं वा अपहृतमेव तत्र जनदृष्टे मतिदोषा
ग्रहणकर्षणादयो ज्ञेयः ॥

अहवा नुजेज्ज कोयि, उग्गामगवेरियं च हंतूणं ।

देहाण मइत्थी वा, परिसहपराजितो वा वि ॥

अथवा कश्चिद्दुःश्रमकं पारदारिकं वैरिणं वा हत्वा प्रत्य-
नीकतया तत्र प्रक्षिपेत् । स्त्री वा काचिदत्यन्तदुःखिता वै-
हायसमरणमुपाश्रयसमीपे कुर्यात् । परीपहपराजितो वा
संयत एव कोऽपि रज्जुबन्धनेन श्रियेत् “ वरं प्रदधुं ज्व-
क्षितं हुताशनं नवापि भ्रष्टं चिरसंचितं व्रत ” मिति कृत्वा ।
दवियद्ध संखने वा, पुरिसत्था मेहुणो विसेसो वि ।

एमेय समागम्मि, चित्तं काए गिएहणादीणि ॥

कोऽपि कंचित्पुरुषं द्रव्यार्थं ज्ञातनिमित्तं यथा असंखनं क-
लहो वैरमित्यर्थः तेन वा कंचिद् व्यपरोक्ष्य संयतोपाश्रयस-
मीपे परित्यजेत् एवं स्त्रियमपि काचिद्विनाश्य प्रक्षिपेत् ।
नवरं मेषुने विशेषः । किमुक्तं भवति सपत्नीं चतुर्थव्रतावि-
धकारिणीं मत्वा अपरोक्ष्य तत्र व्युत्थजेन् अनायास प्रयासा
ज्यूयादिति कृत्वा । एवमेव श्रमणेऽपि गन्तव्यम् । तमपि कश्चिद्-
पकरणद्रव्यार्थं वैरेण वा मास्येदित्यर्थः । तत्र साधून शङ्केरन्
ततो ग्रहणाकर्षणादीनि पदानि प्राप्नुवन्ति यत एवमतः ।

कालम्मि पहुण्ते, वच्चरमादी उवित्तु पन्थियरणं ।

रक्खंति साणमादी, उप्पजादिट्ठमेषेहि ॥

त्रिसंध्यं वृषभैः समं ततो वसतिः प्रत्युपेक्षणीया । प्रत्युपे-
क्षितायां च यदि किञ्चित् कल्पस्थकादिकं पश्यति कालत्र

पूर्यते ततश्चत्वारदिषु स्थापयित्वा प्रतिचरणं कुर्वाणः प्रच्छन्ना-
वकाशस्थिताः श्वानमार्जारादिना विनाश्यमानाङ्गवत् रक्ताकृतिं
यावत्कल्पस्थकादिकमन्यैष्टमिति ।

बोद्धं पभायकाळे, करिंति जणजाणदयावसमा ।

पन्थियरणा पुण देहे, परग्गहेणेव उच्चंति ॥

यत्तत्र हिरण्यसुवर्णादि केनचित्परित्यक्तं भवति तत्प्रज्ञात
काल एव प्रत्युपेक्षमाणाः सम्यकुनिरीक्ष्य धृपज्ञा जनज्ञापनार्थं
बोद्धं कुर्वन्ति । यथा केनचित्पापिनेहं हिरण्यादिकमश्मदप-
यशोऽर्थनिहितम् पूर्वोक्तोक्तदयश्च द्विविधस्यापि द्रव्यस्य द्वार-
कर्तव्याः । किं कारणमाहरे तेपराहं यावत्प्रतिचरन्तीत्युच्यते ।

बोच्छिज्जई ममत्तं, पेरेण तेसिं च तेण जति कज्जं ।

गिएहता वि विमुच्चा, जतिवि ण बोच्छिज्जती जावो ॥

अपराह्वात्परतस्तेषां पथिकानामाहारममत्वं व्यवच्छिद्यते ।
तेषां साधूनां च यदि तेनादारेण कार्यं भवति ततो गृह्णतोऽपि
विमुक्ताः । यद्यपि च प्रावस्तेषां तदुपरि न व्यवच्छिद्यते
तथाप्यपसमयादूर्ध्वं गृह्णतानं कश्चिद् दोषः । उपधि तु तृतीयदि-
वसे पूर्णं गृह्णन्ति एतावता तद्विषयममत्वस्य व्यवच्छेदात् ।

अव्वोच्छिन्ने जावे, विरागयार्ण पि तं पर्यंसिंति ।

पप्पवणमणिच्छंते, कप्पं तु करेति परिच्छुत्ते ॥

अथ तेषामद्यापि जावो न व्यवच्छिद्यते ततोऽव्यवच्छिन्ने
जावे तेषां स्ववस्त्राणि गवेषयतां चिरादायातानामपि समुपधिं
तु दर्शयन्ति । एवं च तेषां प्रज्ञापनां कुर्वन्ति । अस्मान्निरेतानि
वस्त्राणि स्वीकृतानि ततोऽनुगृहं मन्यमानाः साधूनामनुजानीय
एवमुक्ते यद्यनुजानते ततः सुन्दरम् । अथ नेच्छन्त्यनुज्ञातुं तानि
वस्त्राणि परिच्छुक्तानि तत आत्ममत्तरक्षणार्थं कल्पं कुर्वन्ति ।

अथार्थजातविषयविधिमाह ।

पत्तो नियत्तपट्ठा, करीदि दापंति पत्थणां एधे ।

दरिंसिंति अपिच्छंतो, को पुच्छति केण उवियं च ॥

इहोपाश्रये यद्यर्थजातं पतितमुपलभ्यते तदा तदप्यल्पसागा-
रिकं स्याप्यते । शैकतादयश्च दूरे कर्तव्याः । प्रत्यवनिवृत्तैश्च
सूयस्तत्रैव समायतैर्गृहिभिः पृष्ठाः कुत्रास्माकं तदर्थजात-
मिति ततः करादिना हस्ताङ्गुल्यादिसंज्ञया दर्शयन्ति । अत्र
प्रदेशे पत्रं प्रेक्ष्यम् । अथ ते न पश्यन्ति ततः स्वयमेव तदर्थ-
जानं दर्शयन्ति । यदि ते पृच्छेयुः केनेदमत्र स्थापितं ततो
वक्तव्यं के पृच्छन्ति केन स्थापितं चेति । एवं तावदुपाश्रय-
पर्यापन्ने आहारादौ विधिरुक्ताः ।

अथ शय्यातरादिगृहपर्यापन्नो विधिमाह ।

जम्माहइनयण्हे, गहियागहिएसु सिज्जादी ।

गेहंति असंचइओ, संचइयं वा असंथरणे ॥

प्रता राजपुरुषास्तदादिजयान् नष्टे शय्यातरादौ अथवा
शय्यिकाः प्रातिवेशिमकास्तेर्गृहीतृनिर्धनिकैरागृहीता ऋणं
दापयितुमारब्धास्ततस्तेषु शय्यिकादिषु नष्टेषु तत्र य आहारोऽ
संचयिको दधिघृतादिस्तं गृह्णन्ति । अथ असंस्तरणे तत्र
संचयिकमप्युपध्यादिकं गृह्णन्ति ।

सोविकसेतरण्हे, एमेव य होइ उवहिगहणं पि ।

पुव्वागएसु कहणं, जुजंति दिस्से व मडेवि ॥

प्रातिवेशिमकादिसापेक्षो वा नष्टो जघेत् शतरो वा निरपेक्षः ।
सापेक्षो नाम सूयस्तत्रैवागन्तुकास्तद्विपरीतो निरपेक्षस्त
जो जयस्मिन्नपि नष्टे एवमेवाहारवदुपधेरपि गृहणं कुर्वन्ति ।

सापेक्षान्तेषु च प्रत्यागतेषु कथयन्ति कथितं च दत्तमनुज्ञातं
सत्परिचुञ्जन्ति । ये तु निरपेक्षान्तेषु निर्विवादमेव परि-
चुञ्जते । एवं (अट्टेष्टिचित्) अर्थजातेऽपि गृहणं मन्तव्यम् ।
अत्रैवाक्षेपरिहारायाह ।

पाउगमाणुष्ठाविद्यं, जति ममासि एवमतिपसंगोत्ति ।

आउरजेसज्जवमा, तह संजमसाहगं जं तु ॥

यद्येवं मन्यसे प्रायोग्यं साधुनामुचितं यत्तदेव साधुनामु-
ज्ञापितं नेतरप्रायोग्यमर्थजातादि तत एवमननुज्ञापितमप्यर्थ-
जातं गृह्यतामतिप्रसङ्गो ऋषति तत्राप्यभिधीयते नैकान्तेनार्थ-
जातमप्रायोग्यं यत् आतुरो रोगी तस्य ज्ञेयजोपमा कर्त्तव्या ।
यया पुनरस्याग्निनवोदीर्क्षे ज्वरादौ यदौषधं प्रतिपिच्यते तदे-
वान्यस्यामवस्थायां तस्यैवानुज्ञाप्यते पथमर्थजातमपि पुष्टका-
रणान्नावे प्रतिपिच्यते । यत्तु दुर्निष्कादौ संयमस्य साधकं
तदनुज्ञातमेव । वृ० ३ उ० ।

किञ्च ।

से किं पुण तत्थोगंहासि पवोग्गाहियंसि जे तत्थ
गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा सूती वा पिप्पलए
वा कप्पसोहणए वा णहच्चेदणए वा तं अप्पणो एगस्स
अट्टाए पणिहारियं जाइत्ता णो अष्ममस्स देज्ज वा
अणुपदेज्ज वा सयं करणिज्जं तिकट्ठु सेत्तमादाए तत्थ
गच्चेज्जा २ पुवामेव उत्ताणए हत्थे कट्ठु जूमीए वा
उवेत्ता इमं खट्ठु इमं खट्ठु इमं खट्ठु त्ति आलोएज्जा णो
चेव णं सयं पाणिणा परपाणिंसि पच्चप्पिणेज्जा ॥

(८) स सागारिकानुदकस्त्रीकमुपाश्रयमवगृहं नानुज्ञाप-
येत् यत्र कर्मकरा आक्रोशन्ति यावत्स्नान्ति तत्रापि नावग्रहः ।

से जिकखू वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण उग्गाहं
जाणेज्जा अणंतरहिंयाए पुढवीए ससणिच्चाए पुढवीए
जाव संताणाए तहप्पगारं उग्गाहं णो उगिह्हेज्जा २
से जिकखू वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण उग्गाहं जाणेज्जा
यूणंसि वा ४ तहप्पगारे अंतद्विक्खजाए दुव्वच्चे जाव
णो उग्गाहं उगिह्हेज्जा २ से जिकखू वा २ सेज्जं पुण
उग्गाहं जाणेज्जा कुदियंसि वा जाव णो उगिह्हेज्ज वा
से जिकखू वा २ खंधंसि वा अष्यरे वा तहप्पगारे जाव
णो उगिह्हेज्ज वा २ सेज्जं पुण उग्गाहं जाणेज्जा
ससागारियं सगणियं सउदर्यं सइत्थि सखुड्डं सपसु
समत्तपाणं णो अष्मसं णिक्खमणपवेस जाव धम्माणु
जोग्गिताए सेवं एच्चा तहप्पगारे उवस्सए ससागारि
जाव सखुड्डपसुजत्तपाणे णो उग्गाहं उगिह्हेज्ज वा २
से जिकखू वा २ सेज्जं पुण उग्गाहं जाणेज्जा गाहावइ
कुवस्स मज्जं मज्जेण गंतुं पथे पक्खिचं वा णो अष्मसं
जाव से एवं एच्चा तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गाहं
उगिह्हेज्ज वा २ से जिकखू वा २ सेज्जं पुण उग्गाहं
जाणेज्जा । इह खट्ठु गाहावई वा जाव कम्मकरीओ वा
असमसं अक्रोसंति वा तदेव तेह्मादिसिणाणदिसीओ-
दगवियमादि ए गिह्हेवि य जहा सेज्जाए आत्तावगा ।

णवरं उग्गाहवत्तव्वता । सं जिकखू वा २ सेज्जं पुण
उग्गाहं जाणेज्जा आइसं संद्वेक्खाणो अष्मसं जाव
चिन्ताए तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गाहं उगिह्हे जाव
एयं खट्ठु तस्स जिकखुस्स वा २ ससागियं उग्गाहप-
णिमाए । पढमो उदेसओ सम्मत्तो ॥

(ए) ब्राह्मणाद्यवगृहीतेऽवगृहः ।

से आगंतारेसु वा ३ आणुवीयि उग्गाहं जाणेज्जा
जे तत्थ ईसरे समाहिट्टाए ते उग्गाहं आणुषवित्ता कामं
खट्ठु आउसो अहाद्वंदं अहापरिषायं वसामो जाव
आउसो जाव आउसंतस्स उग्गाहे जाव साहम्मियाए
ताव उग्गाहं उगिह्हेस्सामो तेण परं विहरिस्सामो । मे
किं पुण तत्थ उग्गाहंसि पवोग्गाहियंसि जे तत्थ समणाए
वा माहणाए वा दंरुए वा ठत्तए वा जाव चम्मच्चे-
दणए वा तण्णो अंतोहिंतो वाहिणीणेज्जा वाहिया
वा णो अंतोपवेसेज्जा णो सुत्तं वाणं पक्खिह्हेज्जा णो
वेसिं किंचि वि अप्पतियं पक्खिणीयं करेज्जा ॥

सन्निहुरागन्तागारादावपरब्राह्मणाद्युपजोगसामान्ये कार-
णिकः सन्निहुरादिकं पूर्वक्रमेणावगृहं याचेत् । तस्मिन्नाव-
गृहीते अवगृहे यत्तत्र श्रमणब्राह्मणादीनां ब्राह्मणपकरणजातं
भवेत्तत्रैवाच्यन्तरतो वह्निनिष्कामयेन्नापि ततोऽन्यन्तरं प्रवेश-
येन्नापि ब्राह्मणादिकं सुतं प्रतिबोधयेन्न च तेषां (अप्पतियंति)
मनसः पीनां कुर्यात्तया प्रत्यनीकतां प्रतिकूलतां न विद्ध्य-
दिति । आत्मा० २ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।

(१०) पथ्यऽवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः ।

अणुवच्यन्तो अस्य संवन्धमाह ।

उग्गाहहुमि दिट्ठे, कहियं पुण सो अणुषवेयव्वो ।

अट्टाणादीएभू वि, संजावणमुत्तसंवंधो ॥

अवगृहस्य प्रमोहेष्टेकपुनः सोऽवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः इति
चिन्तायामधिकृतसूत्रेणोच्यते पथ्यप्यवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः ।
अपि शब्दः संभावनायामास्तांग्रामे नगरे वा किंतु संभाव-
नायामध्वन्यपि । तथाचाह अध्वादिकेष्वप्यनुज्ञापयितव्यः ।
एव संभावनासूत्रस्य संबन्धः । संप्रति ज्ञाप्यविस्तरः ।

अट्टाण पुव्वजणियं, सागारियमग्गाणा इहं सुत्ते ।

मग्गाण परिग्गाहिए सा, गारियसेसज्जयणा य ॥

अध्वानि यद्वक्तव्यं तत्सर्वं कल्पाध्ययने भणितमिति पुनःसु-
त्रेऽध्वानं व्रजतां सागारिकमार्गणा शय्यातरमार्गणा क्रियते
तथा केनचित्परिगृहीतेषुक्कादौ सति शेषसागारिके व्रजना-
य विस्तारन्ति तर्हि यावद्विस्तदगृहीतेषुक्कादि तावतः शय्या-
तरान् करोति असंस्तरणे एकमपि शय्यातरमिति भावार्थः ।

संप्रति पूर्वार्थव्याख्यानमाह ।

दिणे दिणे जस्स उवाहियंती, जंमी हवंते व पमादियं वा ।

सागारिये हांति स एगए व, रीढागए सुन्नु जाहं वसंति ॥

दिने दिने यस्य भर्त्ता गर्त्तां वहन्तीमुपजीयन्ते आश्रयन्ति
साधवो यदि वा पमादिका नाम यत्र मध्याह्ने साधार्मिका-
स्तिष्ठन्ति यत्र वा वसन्ति तत्र वस्त्रादिमयं कुवलयनं कुर्वन्ति
तां वा यस्य दिने उपजीयन्ते तदा स पथेकः सागारिकः

शय्यातरो जवति । रीढागतेषु तु अथङ्गया यत्र तत्र गतेषु साधुषु यत्र रात्रौ वसन्ति तद्विषयं स शय्यातः । इयमत्र जावना । यस्य न नियमेन भर्मा वा पमात्रिका वा प्राणिदिन-मुपशीयन्ते किंतु यच्छय्या कस्मिन् दिने कस्यापि तदा यां यां रात्रौ यस्य जण्डयादिकमुपशीयन्ते तस्मिन् दिने स शय्यातः

वीसमंता वि ङायाण्, जे तहिं पढमंतिया ।

पुच्छिउं तेवि चिह्नेय, पंतिण् किमु जहिं वसो ॥

विश्राम्यन्तोऽपि ङायायां ये तत्र पयिकाः प्रथमं स्थितास्तिष्ठन्ति तानपि दृष्ट्वा तत्र तिष्ठेत् नान्यथा किं पुनर्यत्र च साधुस्तत्र स्मृतं ते अनुज्ञापयितव्यान्मनसा जवन्ति ते शय्यातराः संप्रति ए गणपरिग्राहेण सागारिय सेसणभयणा इति ध्यायानयन्नाह वसति वा जहिं रत्ति, एगोणगपरिगह ।

तात्तिण उत्तरं कुज्जा, वा वंत गमसंयरे ॥

यत्र वृक्षस्याधस्तादयत्र वा एकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा पयिकस्य संग्रस्तस्य परिग्रहे साधवो रात्रौ वसन्ति तहिं सर्वानपि तान् शय्यातरान् कुर्युः । अथ न मस्तरन्ति तदात्ममध्ये एकं शय्यातरं स्थापयति । शेषान निर्विशन्ति । एषा शेषे सागारिकं जज्जा । व्य० द्वि० ७७७० ।

आध्रुवनादावग्रह आध्रफलादिभोजनं लघुनवनादाव-ध्रग्रहश्च । तत्र आध्रवनादावग्रहे आध्रफलादिभोजनम् ।

से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा अंबवणं उवागच्छित्तण जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समाहिट्ठाए ते उग्गहं आणुजाणावेज्जा कामं खटु जाव विहरिस्सामो से किं पुण तत्थोग्गहंसि वा पवाग्गहियंसि वा जिकख वा जिकखुणी वा इच्छेज्जा अंबंजोत्तण वा सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा स अंमं जाव ससंताणं तहप्पगारं अंबं अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । से जिकख वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पमं जाव संताणं अतिरिच्छच्छिषं अवोच्छिषं अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । सो जिकख वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छच्छिषं वोच्छिषं फामुयं जाव पमिगाहेज्जा । से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा अंबजित्तं वा, अंबपेसियं वा, अंबचोय-गं वा, अंबसादगं वा, अंबदादगं वा, जोत्तण वा पायण वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तं जाव अंबदादगं वा स अंमं जाव संताणं अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तं वा अप्पमं वा जाव संताणं अतिरिच्छच्छिषं वा अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तं वा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छच्छिषं वोच्छिषं फामुयं जाव पमिगाहेज्जा ॥

स निक्षुः कदाचिदाध्रवनेऽवग्रहमीश्वगादिकं याचेत तत्रस्थ-अ सानि कारणे आध्रं भोक्तुमिच्छेत्तच्छाध्रं साधुं ससन्तान-कमप्राप्तुकामिति च मत्वा न प्रतिगृहीयादिति । किंच

(सेत्यादि) स निक्षुर्यत्पुनराध्रमल्पाध्रमल्यसन्तानकं वा जानीयात्किंत्वतिरश्चीनच्छिषं तिरश्चीनमपादितम् । तथा व्यवच्छिन्नं न खणितं यावदप्राप्तुकं न प्रतिगृहीयादिति । तथा (सेत्यादि) स निक्षुरल्पाध्रमल्पासन्तानकं तिरश्ची-नच्छिषं तथा व्यवच्छिन्नं यावदप्राप्तुकं कारणे सति गृहीया-दिति । एवमाभावय एव संबन्धिसूत्रयमपि नयमिति । नवरम् (अंबजित्तं) आध्रमाध्रपेसी आध्रफली (अंबचो यगंति) आध्रच्छिषी सादगं रसं (सादगत्ति) आध्रशुक्ल-एरानीति ॥

इक्षुवनादावग्रहः

से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा उच्छुवणं उवागच्छित्तण जे तत्थ ईसरे जाव उग्गहंसि अह जिकख इच्छेज्जा उच्छुजोत्तण वा पायण वा सेज्जं उच्छुं जाणे-ज्जा से अंमं जाव णो पमिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिषं-तहेव तिरिच्छच्छिषं तहेव से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण अजिकंखेज्जा अंतरुच्छुयं वा उच्छुगंमियं वा उच्छुचोयगं वा उच्छुसादगं वा उच्छुदादगं वा । जोत्तण वा पायण वा सेज्जं पुण जाणेज्जा । अंतरुच्छुयं वा जाव सादगं वा स अंमं जाव णो पमिगाहेज्जा वा से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंत-रुच्छुयं वा जाव सादगं वा अप्पमं जाव पमिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिषं तिरिच्छच्छिषं तहेव पमिगाहेज्जा

लघुनवनादावग्रहः

से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा लहस-णवणं उवागच्छित्तण तहेव तिषिवि आद्यावगा णवरं लह मुणं से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा लहमुणं वा लहमुणकंदं वा लहमुणचोयगं वा लहमुण-सादगं वा जोत्तण वा पायण वा सेज्जं पुण जाणेज्जा लहमुणं वा जाव लहमुणवीयं वा स अंमं जाव णो पमिगाहेज्जा । एवं अतिरिच्छच्छिषे वि तिरिच्छच्छिषे पमिगाहेज्जा ॥ आचा० २ श्रु० ७ अ० २ उ० ।

सागारिकेण ज्ञाटकप्रदानेन स्वीकृतेऽवग्रहः (सागारियशब्दे)

(१५) स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते चाऽवग्रहः ।

(सूत्रम्) से वत्थुसु अव्वावमेसु अव्वोगमेसु अप-रपरिगहेसु अमरपरिगहासु सत्त्वे व उग्गहस्स पुव्वाणुषवणा चिह्णं । अहाद्वंदमवि उग्गहे ॥

अस्य संबन्धमाह ।

गिहिलग्गह माभिजडे, इति एतो उग्गहो समकवातो । साभिजडे अजडे वा, अयमप्पो होइ आरंजो ॥

स्वामिना जडः परित्यक्तो यो गृहिणां संबन्धी अवग्रहस्तद्विष-य इत्येषो ऽवग्रहोऽवग्रहविधिः समाख्यातः । अथ पुनरन्यः प्रस्तुतसूत्रस्याख्यः स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वा अवग्रहो जव-ति अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निर्गन्थ-स्य वास्तुषु गृहेषु कथं जेतुं अत्राप्युक्तेषु श्रुतितपकिततया व्यापारविरहितेषु अव्याकृतेषु दायादिनिर्विघ्नानेषु ।

अथवा पुनीतकाक्षे केनाप्यनुज्ञानमिति न ज्ञायते यत्तदव्याकृतं तेषु । तथा अपरपरिगृहीतेषु परैरन्यैरनधिष्ठितेषु अमरपरिगृही-
तेषु देवैः स्वीकृतेषु सैवावग्रहः न अपूर्वानुज्ञापना तिष्ठति । यथा
लवमप्यवग्रहे किमुक्तं भवति यावन्तं कावं तानि वस्तूनि तेषां
पूर्वस्वामिनामवग्रहे वर्तन्ते तावन्तं कावं सैव पूर्वानुज्ञापना
तिष्ठति न पुनर्नूयोऽप्यवग्रहोऽनुज्ञापनीय इति सूत्रार्थः ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

खित्तं वत्तुं सेतुं, केतुं साधारणं च पत्तयं ।

अन्वोवरुमन्वोअरु-अपरमरपरिगृहं चेव ॥

इह वास्तु सामान्यतो द्विधा क्षेत्रं वास्तु गृहं वास्तु च । क्षेत्रं
द्विधा सेतुं केतुं गृहं च तत्र अरघट्टजलेन यत्सिच्यते तत्सेतुः । वृ-
ष्टिजलेन तु यन्निष्यद्यते तत्केतुः । गृहं पुनः खातोत्थितोभयभेदा
त्त्रिधा वक्ष्यते । क्षेत्रं गृहं चोत्तरयामपि द्विधा । साधारणं प्रत्ये-
कं च । साधारणं बहूनाम्, सामान्यं प्रत्येकम् एकस्वामिनस्त
त्र पदानि पश्चाद्धेन संप्रदीतुमाह । अव्यापृतमव्याकृतमपरपरि-
गृहीतममरपरिगृहीतं चेति । अथ साधारणपदं विवृणोति ।

होइ य गणगोष्ठीणं, सेणिसाधारणं च दुगमाई ।

वत्तुम्मि एत्थ यप यं, उत्थितखाते तदुत्तरयामि ॥

गणगोष्ठीनां श्रेणीनां वा (दुगमाइति) छिन्निप्रभृतिसंख्य-
कानां छिन्त्यादिजनप्रतिवक्ष्यानां वा यत्क्षेत्रं वास्तु वा सामान्यं
तत्साधारणमुच्यते । अत्र तु वास्तुना अधिकारो न क्षेत्रेण
तच्च वास्तु त्रिधा । उत्थितं खातं तदुत्तरयं च उत्थितं प्रासादः ।
खातं भूमिगृहं तदुत्तरयमथो भूमिगृहमुक्तः प्रासादः ।

अव्यापृतादिपदानि व्याचष्टे ।

समिययमियं न कीरइ, जहिगं अन्वावरुं तयं वत्तू ।

अन्वोगरुमविजत्तं, अणहिहिद्वयमणपक्खेणं ।

यत् शदितं पतितं यत्र व्यापारः केनापि न क्रियते यत्तद्वास्तु
अव्यापृतमुच्यते । अव्याकृतं नाम यदायादैरविभक्तम् अपर
परिगृहीतं नाम यदन्यपक्षेणान्यर्थायवशेननाधिष्ठितं नास्य
परिगृहीतं स्वयमेव तस्य शय्यातर इति ज्ञावः । इदानीमेव
प्तावयति ।

अवरु सुन्नियसामी, जेण विदिषं तु तप्पडमताए ।

अमरपरिगृहीतं पुण, इडादिया रुक्खमादी य ॥

अपरो नाम तत्प्रयमतया साधूनां यद्वत्तं स एव तस्य स्वामी
नान्यः कश्चित् । न परोऽपर इति समासाश्रयणात् । अमरपरि-
गृहीतं पुनर्देवकृतिका वा वृक्षादिकं वा वानमन्तराधिष्ठितं
मन्तव्यम् । अथाव्याकृतादिषु दृष्टान्तानुपदर्शयति ।

अन्वावरुं कुसुंबी, काणिकावोगे य रायगिहे ।

अपरपरोसादेवउ, अमरसक्खे पि सायधरे ॥

अव्यापृते गृहे कुटुम्बिदृष्टान्तः । अव्याकृते तु राजगृहे (का-
णिकेति) पापाणमथः पक्षेष्टका वा धत्तिका महत्तयश्च काणिका
उच्यन्ते तन्मध्ये गृहकारापको वणिग् दृष्टान्तः । परपरिगृ-
हीते ऽपि स एव दृष्टान्तः । अपरपरिगृहीते वृक्षापिशाचगृहं वा
निदर्शनं प्रवर्ततीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरौषुः कुटुम्बिदृष्टान्तमाह ।

नम्मवणं पासाए, संखमिजक्खेणु मिणायकंदी य ।

अत्तं वावोरणं, कुणांति अन्वावरुं तेषां ॥

कुटुम्बिणं सुंदरं घरं कारियं समत्तं तंमि संखडं काउं कळे

पविमामिच्चि चिन्तेइ नवरं वाणमंतरेण रत्तिं भणति । जइ
पविसिहिस्सि तो ते कुडुं उत्थापमि तेण कट्टियाहि फाव्हिहिरुण
मुक्कं चावारं वासे न करेइ । अन्नया साहूहि आगएहि सो
कुटुंबीअणुअविउ तेण न्णसइ दिवयाए, परिग्गहियं । ततो से
अवाओ प्रविस्सइ । साहूहि भणितो अणुजाणसु तुमं वंमि-
स्सामो वयं देवयाए तओ तेण अणुआए तेहि काउस्सग्गेण
जक्खो आकंपिओ भणइ । उवरिल्लुत्तमियं मोत्तुं वासत्था अत्थ
इते छिया तेषु गतेसु जे अन्ने साहुणो इति ते तत्थेव गयंति ।
सन्वेव उग्गहस्स पुव्वाणुअवणा । अथ गाथाकारार्थः । कुटु-
म्बिना प्रासादस्य निर्माणं कृतं ततः संखमिः कर्तुमारब्धो
यक्षेण च स्वप्ने निवेदितं यदि प्रासादं प्रवेदयसि ततः सकु-
टुम्बं भवन्तं व्यपरोपयिष्यामीति तेन कण्टिकाभिः परिक्रितं
तद्गृहम् अन्यमपि च व्यापारं तत्र न करोति तेनाव्या-
पृतमुच्यते । अव्याकृते दृष्टान्तावाह ।

दत्तु अतीयवग्रं महत्तं, काद्वेणतं खीणधणं च जायं ।

ते उंवरीयस्स जयाउ कुट्टी, दाउं यमोत्तं वग्रं जईणं ॥

सगेणं इच्छितेण वाणिज्येण रायगिहे नयरे स जालमात्ता
या घालपंकट्टगाहिं गिहं कारियं सोयं तम्मि निम्माविय पंच
तीहुओ पुत्तो सो पुट्टी जाओ । क्षीणविजय इत्यर्थः । तत्थयं
उंवरीयकरो छिप्पइ ते तं दाउं अवयंता एगपासे कुट्टियं
काउं छिया तं च तेहि संजयाणदित्तं । अथाक्षरगमनिका । ऋ-
क्षित्वे महाक्षित्तायां कस्यापि वणिजो गृहं महत्तं महाजना-
कुलमासितं काद्वेन तत् क्षीणधनं च शब्दादप्यमानुषं च
संजातं ते च तदीयाः पुत्रा उंवरीयस्य प्रत्युत्तम्यरूपको दा-
तव्य इत्येवंलक्षणस्य करस्य भयादेकस्मिन् पार्श्वे कुटीं कृत्वा
मोक्षं च गृहपतीनां दत्त्वा कुटीरके स्वयं स्थिताः । एतदव्या-
कृतमुच्यते । अथ पूर्वानुज्ञापनां व्याख्याति ।

पुन्निद्वियणुअविय-छायं तप्पेवि तत्थ ते य गता ।

एवं सुखवसुषे, सो चेव य उग्गहे होइ ॥

अव्यापृते अव्याकृते वा पूर्वं साधवोऽनुज्ञाप्य स्थिताः तेषां
भासकल्पे वर्षावासे वा पूर्णं शून्यभूते तत्र प्रतिश्रये अपूर्णे वा
कल्पे अशून्यपदोपाश्रये अन्ये साधवस्तिष्ठन्ति ततः पूर्वसाधवः
कल्पं समाप्यान्यत्र गताः परं शून्ये अशून्ये वा तत्र तिष्ठतां
तेषां स एवावग्रहो प्रवर्तते न पुनर्नूयोऽनुज्ञापयन्ति ।

अपरपरिगृहीतं व्याचष्टे ।

अपरपरिगृहीतं पुण, अपरे जत्ती जइ उ चिति ।

अन्वोकरुं पितं चिय, दोषि वि अच्छी अ परसहो ॥

पुनःशब्दो विशेषणार्थः स चैतद्विदिशिनेष्टे अपरिगृहीतं नाम
येन साधूनां तद्वत्तं स एव स्वामी नान्य इति तावदपरिगृही-
तस्यैकोऽर्थः प्रयुक्तः । यद्वा न परे अपरा यतयस्तत्रोपयन्ति तेन-
तदपरपरिगृहीतमव्याकृतमपि तदेव मन्तव्यम् । सर्वेषामपि
साधूनां साधारणमिति कृत्या तदेव द्वावप्यर्थावपरशब्दे प्रवर्तः ।
एको न परोऽपरस्तेन परिगृहीतमपरपरिगृहीतम् द्वितीयोऽ
परैः साधुभिः परिगृहीतमपरपरिगृहीतमिति । अमरपरिगृही-
तं तु वृक्षे वृक्षाधस्तात्ता गृहं मन्तव्यम् । तत्र गृहे यदि पूर्वं
साधवोऽनुज्ञाप्य स्थितास्तदा शेषाणां स एवावग्रहो भवति ।

अथ वृक्षविषयं विधिमाह ।

नूयाइपरिगृहीते, दुगम्मि तमणुअवित्तु सज्जायं ।

एतेण अणुसविण, सो चेव य उगगहो होइ ॥

चूतादिना व्यन्तरण परिगृहीतो यो द्रुमस्तत्र स्वाध्याय्यं कदाचिन्नतव्यं ज्ञवति । तं च व्यन्तरमनुज्ञाप्य स्वाध्यायं करोति । एवमेकेनापि नस्मिन्ननुज्ञापिते शेषाणां साधनां स वृत्तदा वचनो ज्ञवति । अथान्नां वृक्षः परपरिगृहीतोऽप्यस्ति ततः सामो अणुःप्रविज्जइ, द्रुमस्मि जस्मोगगहो व्व असहीण ।

कूरमुरपरिगृहीते, द्रुमस्मि कणिट्टगाण गमो ॥

यस्तस्य द्रुमस्य स्वामी सोऽनुज्ञायते । अथासौ न स्वाधीनस्ततोऽस्वाधीनस्मिन् यस्यायमवग्रहः सोऽनुज्ञानीतामिति वक्तव्यम् । अथान्नां द्रुमः कूरमुरपरिगृहीतस्ततो येषामगारिणां सत्कस्तेषामगन्तुमर्हति न ददाति तत्र कणेष्टका गृहगमो मन्तव्यः । नं सुरं कायोत्सर्गणानुकम्प्य स्वाध्यायादि कुर्वन्तीति ज्ञावः । तत्र चायं विधिः ।

निच्छंतेण व अण्णे, ईसादुमुरेण जं अणुणायं ।

नत्थ वि सो चेव गमो, मागारपिम्मि मगगणा ॥

ईर्ष्यादुमुरेण अन्येन गृहिणा आगच्छता वृक्षसलादिकं साधूनामनुज्ञातं तत्रापि स एव गमः । पूर्वानुज्ञापनावस्थान-
वृक्षेण विज्ञेया न चरतत्र स्थितानां सागारिकपितृकस्थमार्गणा कर्तव्या । तामेवाह ।

जक्खो वि य होइ तरो, वड्ढिमादी गिएहणा जये दोसा ।

सुविणा उवरि एवा, संखन्किगारोवणाजिकखं ॥

येन वड्ढेण स द्रुमः परिगृहीतः स एव तत्र स्थितानां तरुणां अग्यातरो ज्ञवति । ततो यस्तस्य वड्ढिक्रादि निवर्धते स शन्यातरापिणइ इति कृत्वा परिनिवर्धते । वृ० ३ उ० ।

राजावग्रहो देवेन्द्रावग्रहश्च ।

(गृत्रम्) से आणुकट्टेमु वा आणुजित्तिमु वा कुण-
रियामु वा अणुफरियामु वा अणुपंथेसु वा अणुमग्गेमु वा संवग्गहस्स पुव्याणुवणा चिट्ठइ अट्ठाहंमविग्गहे ।

अस्य संबन्धमाह ।

जे चेव दोषि य गता, सागारियरायउगगहो होति ।

तोसिं इह परिमाणं, णिवोग्गहम्मी विसेसेणं ॥

यावच्च द्वौ सागारिकराजावग्रहौ पूर्वसूत्रयोः प्रकृता तयोरेवे-
ह सूत्रे परिमाणमुच्यते तथापि नृपावग्रहपरिमाणं विशेषणा-
जिधीयते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निग्न्यस्य अनुकुर्येषु वा कुड्डवसमीपवर्तिषु प्रदर्शेषु एवमनु-
वृत्तिषु वा अनुपरिखासु वा अनुपथेषु वा अनुमर्यादासु वा इह परिव्रानगरप्राकारयोरपान्तरात्रे हस्ताष्टकप्रमाणो मार्गः ।
परिखा खातिका मर्यादा सीमा शेषं प्रतीतम् । एतेषु सैवा-
वग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति यथाबन्धमपि कालमवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

अणुकुड्डे जितीसुं, वरियाण गारपंथफरिहासु ।

अणुमग्गे सीमाए, णायव्वं जं जहिं कमाति ॥

अनुशब्दः प्रत्येकमजिसंबन्धते अनुकुर्यानुजित्तयोः अनुवरि-
काप्राकारपथपरिखासु च (अणुमगसीमाए) मर्यादा सीमा ततोऽनुमर्यादायामनुसीमायामित्येकोऽर्थः । पथ्यनुज्ञातव्यम् ।
यथात्र सागारिकराजावग्रहानुज्ञापनम् ।

एनां निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति ।

उवकुड्डं अणुकुड्डं, कुड्डसमीवं व होइ एगट्ठं ।

एमेवाससएसु वि, तोस पमाणं इमं होइ ॥

अनुशब्दस्य समीपार्थद्योतित्वादननुकुर्यमुपकुड्डं कुड्डसमी-
पमिति चैकार्थम् । एवमेव शेषेष्वपि अनुभित्यादिषु पदेषु मन्त-
व्यम् । तेषामनुकुर्यादीनामवग्रहविषयमिदं प्रमाणं ज्ञवति ।
वर्तिनचित्तिकुरुगकुड्डे, पथेपगएउगगहो रयणी ।

अणुवरियाए अट्टउ, चउरो रयणी उ परिहाए ॥

वृत्तौ वरुणादिपरिक्रैपरूपायां भित्ताविष्टकादिनिर्मितायां
कटक वलयं च कुरुते पथि धर्ममर्यादायां (वरपणित्ति)
एकहस्तमानावग्रहो ज्ञवति । अनुवरिकायामष्टौ हस्ताः परि-
खायां चत्वारो रतनयः । इदमेव ज्ञावयति ।

वतिसामिणेवतीतो, हत्थो सोवग्गहो ए खंतिस्स ।

तहिं ममकारो जति विय, पणणिम्मगज्जमीए ॥

गृहपतिविवक्षिताया वृत्तेः स्वामी तस्य वृत्तेः परतो हस्त-
मात्रमवग्रहो भवति शेषस्तु सर्वाऽपि नरपतेरवग्रहो मन्तव्यः ।
अथ किकारणं वृत्तिस्वामिनो वृत्तेः परतोऽप्यवग्रहो ज्ञवति इत्या-
ह तस्य गृहपतेः परतो हस्तप्रमाणे ज्ञागणे ममकारो भवति ।
अतो यद्यपि (निम्माणित्ति) मूत्रपादान्ते च तावद्विवक्षित-
गृहसत्त्वा जूमिस्तथापि वृत्तेः परतो हस्तमेकं तस्यावग्रहः
एवं भित्तिकुरुचादिष्वपि ज्ञावनीयम् ।

हत्थं हत्थं मोत्तुं, कुड्डादीणं तु मज्जिमो रण्णो ।

जत्थ न पूरइ हत्थो, मज्जे तिसागो वही रण्णो ॥

तेषामेव कुरुचादीनां हस्तं हस्तमुज्जयोरपि गृहयोर्मुक्त्वा
मध्यमः सर्वाऽपि राज्ञोऽवग्रहः । यत्र तु गृहस्यापान्तराद्वस्या-
तिस्तोक्तया हस्तो न पूर्यते तत्र मध्यमविज्ञागो राज्ञः शेषौ
द्वौ गृहस्वामिनोः । एतदवग्रहपरिमाणमुक्तम् । अत्र चांचरादीनि
स्यानानिपदनादीनि वा कुर्यन् यदि कुरुचादीनां हस्ताज्यन्तरे
फराति ततो गृहपत्यवग्रहो मनसि क्रियते हस्ताद्विहश्चि-
काप्राकारपरिखादिषु च राजावग्रहोऽनुज्ञाप्यते । अट्ठव्या-
मपि यद्यसौ राजा प्रभवति सदा तस्यैवावग्रहः स्मर्यते । अ-
थाप्यौ तत्र न प्रभवति ततो देवेन्द्रावग्रहो मनसि क्रियते ।
वृ० ३ उ० ।

(१४) राजपरिवर्तवग्रहः

"सेरउजगणियट्टेसु" इत्यादिसूत्रद्वयस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

सागरियसाहम्मिय-उगगहगणउचमाणम्मि ।

सुत्तमअंतिमसुत्तं, उवंति राजगहं थेरा ॥

पूर्वसूत्रेऽन्यः सागारिकावग्रहगृहणमुवर्तते ततोऽपि परतरे-
ज्यः साधर्मिकवग्रहणं तस्मिन् अनुवर्तमाने अवग्रहग्रहणप्र-
स्तावात् सप्तमोद्देशकस्यान्तिमं सूत्रम् । सूत्रद्वयं राजावग्रहे स्थ-
विराः कर्त्तारः स्थापयन्ति एषोऽधिकृतसूत्रद्वयसंबन्धोऽनेन सं-
बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य जिको राजपरिवर्तेषु रा-
जपरिवर्तौ नामाश्रेतनो राजा कावगतो नवोऽज्जिपिकस्तेषु पुनः
कथं जूतेषु इत्याह संस्तृतेषु न कोऽपि तद्भाज्यं विलुम्पतीति
ज्ञावः । तथा अव्याकृतेषु येषां दायदानां सामान्यं तद्भाज्यं
तेरविज्जतेषु । अनवच्छिन्नेषु तस्मिन्नेव वंशे अनुवर्तमानेषु अत-
एवापरपरिगृहीतेषु सैवावग्रहस्य पूर्वा अनुज्ञापना तिष्ठति या
तस्य वंशस्यादावनुज्ञापना कृता कियन्तं कावं पुनः सैव पू-
र्वानुज्ञा तिष्ठति तत आह यथाबन्धमप्यवग्रहः । किमुक्तं ज-
वति यावन्तं कावं स वंशोऽनुवर्तते तावन्तमपि कावमवग्रहे

राजावग्रहे सैव पूर्वानुज्ञापना वर्तते न पुनरन्यस्मिन् राक्षि
उपविष्टे स चूयोऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः । एष प्रथमसूत्रस्यार्थः ।
द्वितीयस्योच्यते (स) तस्य जिज्ञो राजपरावर्तेषु अन्येषु
राज्यं प्रतिपन्नेषु असंस्तुतेषु नृदितपूर्वराज्यसंस्थितिषु व्याकृ-
तेषु अन्यवंशेऽपि दायादैर्वा विभज्य समीकृतेषु व्यवस्थितेषु
पूर्ववंशेषु अत एव परपरिगृहीतेषु जिज्ञुजावस्यार्थाय जिज्ञु-
भावो नाम ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि तेषामेव जिज्ञुशब्दप्रवृत्ति-
निमित्तत्वादेतदेव प्रथमोद्देशके सप्रपञ्चं भावितं तस्यार्थाय
स जिज्ञुजावः परिपूर्णो ज्ञयादित्येवमर्थमित्यर्थः । अन्यथा सत्ति-
त्तादीनामनुज्ञापनेऽदत्तादानं स्यात् । द्वितीयेऽपि वारमवग्रहो
ऽनुज्ञापयितव्यः एष द्वितीयस्यापि सूत्रार्थः ।

संप्रतिमेनामेव व्याख्यां ज्ञाप्यहृदय्याह ।

संथरुमो अविशुक्तं, पन्निवखो वा न विज्जती जस्स ।

अण्हिद्वियमत्तेण व, अव्वोगरुदाऽसामन्नं ॥

संस्तुतं नाम राज्यं यदविशुक्तं मो इति पादपूरणे यस्य वा
प्रतिपक्षो न विद्यते नाप्यन्येन केनाप्यधिष्ठितम् । अव्याकृतं
नाम दायिनां सामान्यं न पुनस्तैर्विजक्तम् ।

अव्वोगरुं अविगदं, संदिदं वा वि जं हवेज्जाहि ।

अव्वो च्छिन्नपरंपर-मागतस्तेव यंसस्स ॥

अव्याकृतं नाम यदविकृतं न केनापि विकारमापादितम् यदि
वा यद्भवेत् पूर्वराजेन संदिष्टं यथा एतस्मै राज्यं देयमिति
तत अव्याकृतम् । अव्यच्छिन्नं नाम यत्तस्यैव वंशस्य परंपर-
या समागतमिति ।

पुव्वाणुजा जा पुव्व-एहिं राईहिं इह अणुभाया ।

दंदंतु होऽ काळो, चिच्छ जा उगग्रहो तेसि ॥

पूर्वानुज्ञा नाम या पूर्वकै राज्ञिरनुज्ञाता, “जहाद्वंदमवी-
त्यत्र वंदो नाम जवति काळस्ततोऽयमर्थो यावन्तं काळं तेषा-
मवग्रहस्तवन्तमपि काळं सैवावग्रहे पूर्वानुज्ञा । तदेवं प्रथम-
सूत्रव्याख्या कृता । संप्रति द्वितीयसूत्रव्याख्यानार्थमाह ।

जं पुण असंथरुं वा, सगरुं तह वोगरुं व वोच्छिन्नं ।

नंदमुरियाण व जहा, वोच्छिन्नो जत्थ वंसो उ ॥

यत्पुनरसंस्तुतं शक्यमिव शराकृतया संवरीतुमशक्नुवत्-
तथा व्याकृतं दायदैरन्यवजैर्वा विभज्य अङ्गीकृतम् । व्यवच्छिन्नं
यत्र नन्दमौर्याणामिव वंशो व्यवच्छिन्नः ।

तत्थ उ अणुन्नविज्ज, जिक्खुजावडमगग्रहो निययं ।

दिक्खा भिक्खूजावो, अहवा तइयव्वयादीउ ॥

तत्र नियतमवश्यभावेन जिज्ञुभावार्थो यथावस्थितजिज्ञु-
भावः तत्रैव जिज्ञुभाव इत्याह । दीक्षादिवादिशब्दात्सम्यग्
ज्ञानादिपरिग्रहः । मिज्ञुभावोऽथवा तृतीयमतादिकं जिज्ञु-
भावः । तत्रैव मिज्ञुशब्दस्य परमार्थत्वात्तदेवं कृता सूत्र-
व्याख्या । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

रम्हा कालगयम्मि, अधिरगुरुगा अणुष्ठावे तम्मि ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा इमेसु गणासु ॥

राक्षि काळगते ये द्वौ वा प्रयो वा दायिनस्तेषां मध्ये यः
स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनरस्थिरमनुज्ञापयन्ति तदा-
तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आज्ञादयश्च देवास्तथावि-
राधना आत्मविराधना संयमविराधना वा । एषु वक्ष्यमाणेषु
स्थानेषु तान्येवाह ।

धुवमप्पे तस्स मज्जे, वसथेरेथेरमज्ज संताहे ।

दोसो गयपरदोसो, अणुणुसवणेपिरे गुरुगा ॥

धुवमन्यस्मिन्नन्यवंशजे अस्थिरे तस्य वा पूर्वराजस्य सं-
घन्धिनां दायिनामेकस्मिन् अस्थिरे संयतिरनुज्ञापितः सन् चि-
न्तयति स तथा चिन्तितनास्ति । तथा प्रावस्यान्यथाप्राव
इति स एको मुक्तसन्नाहो वर्तते । तं च विश्वस्तं ज्ञात्वाऽन्य-
दा सोऽन्येन दाय्यादिना मारितो राज्यमधिष्ठितम् ततः
स राजा चिन्तयति । संयतैर्ममामित्रपरिगृहीतैर्येन कारणेना-
साववग्रहमनुज्ञापितस्ततः स प्रसिद्धो घयोरैकतरस्य प्रद्वेपं
कुर्यात् । किमुक्तं जवति निर्विषयत्वादि कुर्यात् । जीवचारित्र-
योर्वा भेदं कुर्यात्तस्मात् यः स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्योऽनु-
ज्ञापने प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

अणुणुसवणे दोसा, पच्छा वा अपितो अवप्पे वा ।

पत्तेपुव्वममंगल, निच्छुजणे य दोसपत्थारो ॥

यदि स्थिरो नानुज्ञाप्यते तदा एतस्मिन्ननुज्ञापिते दोषाः सर्वे
सामान्यपाप्मणाः समीपमागता निर्गन्थानां पुनरवज्ञां कृत्वा
स्थितास्ततः प्रद्वेपितो निष्काशनादि कुर्यात् तस्माद्व्यवच्छिन्न-
वंशे सोऽवश्यमवग्रहमनुज्ञापयितव्यः । किं पूर्वं पश्चात् मध्ये
वा तत्र यदि सर्वैरन्यैः पाखण्डैरनुज्ञापिते स पश्चादनुज्ञा-
प्यते ततः स चिन्तयति अहमेतेषामप्रियोऽवज्ञा यतो ममैतैः
क्रियते तेन पश्चादागताः । अयं प्राप्ते राज्ये पूर्वमनुज्ञाप्यते तदा
कदाचिदमङ्गलं मन्येत ततो (निच्छुभमिति) निष्काशनं
कुर्यात्प्रद्वेपतः प्रस्तारो जीवनात् व्यपरोपणं क्रियेत तस्मा-
न्मन्येऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनर्जन्मक इति ज्ञातो जवति
चानुज्ञाप्यमानो मङ्गलमिति मन्यते तदा पूर्वमन्यनुज्ञापनीयः ।
अयं कथमस्थिरा ज्ञातव्यः कथं वा भद्रकः कथं वा पूर्वकम-
नुज्ञाप्यमानो मङ्गलं मन्यते इति तत आह ।

आहादी आचोगण, निमित्तविसएण वा वि नाऊण ।

जहगपुव्वमणुष्ठा, वपंतमप्पाय मज्जम्मि ॥

अवध्यादीनामतिशयेनादिशब्दान्मनः पर्यवज्ञानश्रुतातिशय-
विशेषपरिग्रहोऽथवा निमित्तविशेषेण । अथात्मनोऽवध्याद्य-
तिशयो निमित्तविशेषो वा न विद्यते तदा अन्यानवध्याद्य-
तिशयिनो निमित्तविशेषं ज्ञात्वा दृष्ट्वा भद्रकमनुज्ञापयेत् ।
प्रातमनुज्ञातं वा मध्ये ।

एएणं विहिणाउ, सो णुष्ठावितो जहेव रज्जेहिं ।

राया किं देमिति य, जं दिप्पं अष्मरादीहिं ॥

एतेनानन्तरोदितेन विधिना सोऽनुज्ञापितो राजा यदा वदेत्
किं ददामीति तदा वक्तव्यं यद्वत्तमन्यै राज्ञिस्तद्देहीति ।

जाणंतो अणुजाणइ, अजाणओ इति तेहिं किं दिप्पं ।

पायोगांति य जणिण, किं पाउगं इमं सुणसु ॥

एवमुक्ते जानानः सर्वमनुजानाति अज्ञायकोऽन्ते तैरन्यै रा-
जादिभिः किं दत्तं तत्र प्रायोग्यमिति भणितव्यम् । तस्मिन्
भणितेषु न वृत्ते किं प्रायोग्यमिति ततो वक्तव्यं शृणुत इदं
प्रायोग्यं तदेवाह ।

आहर उवहिसेज्जा, उणानिसीयणतुयट्टगमणादी ।

यीपुरिसाण य दिक्खा, दिप्पा णो पुव्वराईहिं ॥

नोऽस्माकं पूर्वराजैराहार उपधिः शय्या स्थानमूर्ध्वस्थानं
निषदनं त्वग्वर्त्तो गमनमादिशब्दादागमनपरिग्रहस्तथा स्त्री-
पुरुषाणां दीक्षा अनुज्ञाद्वारेण दत्ता ।

जहो एवं विरह-प्यंते पुण दिक्खवज्जमियराणि ॥

इम सिद्धा इम काउं, निगं ते गुरुगा य आणादी ॥

एवं कथिते सति यो जन्मकः स सर्वविरतिप्रान्तः पुनर्दाक्षा-
चर्जमितराणि सर्वाण्यप्याहारादीनि अनुजानाति प्रव्रज्यां पुन-
र्नाक्षापयति तत्र यदि तस्य राज्ञोऽनुशिष्टमश्रुत्वा आदिशब्दात्
विद्यादि वा प्रभुकरणं वा श्रुत्वा यदि तच्छिष्यात् निर्गच्छ-
न्ति तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका आश्रयश्च दोषाः ।

चेइय सावगपवइउ-काम अंतरनवावइउ य ।

जत्ता अजंगमा वि य, अजत्ति तित्थस्स परिहाणी ॥

अन्यच्च चैन्यानि तेन परित्यक्तानि श्रावका ये च प्रव्रजितु-
कामास्तथा । अतस्ते गाना वाद्या वृद्धा अजङ्गमाश्चेत सर्वे
परित्यक्ता अजकितस्तीर्थकराश्चानान् । तीर्थस्य च
परिहाणिरापादिता । तथा हि ये तत्र विषये प्रव्रजितुकामास्ते
न प्रव्रजिष्यन्ति श्रावका अपि सम्यक्तत्त्वमणुमतानि च गृह्यन्ते न
ग्रहीष्यन्ति ततो ग्रथति तीर्थस्य व्यवच्छेदः । यद्येवं तर्हि
तत्रैव तिष्ठन्तु । तत्राप्याह ॥

अत्यंताण वि गुरुगा, अजत्ति तित्थस्स हाणि जा बुत्ता ।

जाणमाण जाण चेत्ता, अत्यंति अणेत्य वचंति ॥

तत्र तिष्ठतामपि प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः देशान्तरे
भयपोरुरीकस्याप्रतिबोधेन होतव्यं प्रवृत्त्वात् । तथा तीर्थ-
कराणामभक्तिं तिष्ठद्भिः कृत्वा तदाज्ञात्वाऽनुनात्तीर्थस्य
हानिरापादिता तथा स्वयमेव तेन राज्ञोऽस्त्रीपुरुषा न दीक्षि-
तव्या इति । यद्येवं तर्हि किं कर्तव्यमत आह । स्वयं जणन्तः
प्रज्ञापयन्तोऽन्यैर्जाणयन्तस्तिष्ठन्ति । तथापि चेत्स नेच्छेत्तर्हि
ततो देशात् व्रजन्ति ।

अह पुण हवेज्ज दोन्नी, रज्जाइं तस्स नरवरिंदस्स ।

ताहिंयं अणुजाणंतो, दोमुवि रज्जन्ते अप्पवहुं ॥

अथ पुनस्तस्य नरवरेन्द्रस्य स्वयमर्थैर्वा प्रज्ञाप्यमाणस्य
कदाचिद्धे राज्ये जवतस्तत्र तयोर्द्वयोरारज्ययोर्मध्ये एकत्र काप्य-
नुजानाति । यथा मम द्वे राज्ये तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये यत्रैकत्र
जवद्भ्यो रोचते तत्र प्रव्राजयत द्वितीये नानुजानामि । एव-
मुक्ते अल्पबहु परिभाष्य यत्र चूयान् तीर्थप्रव्रज्यादिद्वानस्तत्र
स्थातव्यमेतदेव स्पष्टतरमाह ॥

एक्काहि विदिनं रज्जे, रज्जे एगत्य होइ अविंदसं ।

एगत्य इतियत्तो, पुरिसव्वायस्य एगत्य ॥

एकत्र एकस्मिन् राज्ये वितीर्णमनुज्ञातं भवति । एकस्मिन्
राज्ये वितीर्णे यत्रानुज्ञातं तत्र स्त्रियाः पुरुषा वा अनुज्ञाताः ।
अथवा एकत्र राज्ये स्त्रियोऽनुजानीत एकत्र पुरुषाननु-
जानीते ।

थेरा तरुणा य तहा, दुग्गया अहयां य कुलपुत्ता ।

जाणवयानागुरुया, अरुजंतरयो कुमारो य ।

अथवा एकत्र राज्ये स्थविराननुजानात्येकत्र तरुणान् । अथवा
एकत्र दुर्गतकान् परत्र आद्यान् । यदि वैकत्र कुलपुत्रा-
नपरत्राभीरान् एवमेकत्र जानपदानन्यत्र नागरकान् । एकत्रा-
न्यन्तरकान् अन्यन्तरका नाम ये राजानमतिप्रत्यासन्नीचूया-
वल्गन्ति कुमारो राज्ञो दयादाः । एवमनुज्ञातेर्किं कर्तव्यमित्याह ।
ओहीमादीउ जत्थ, बहुतरया उ पवयंति तर्हि ।

ते त्रिति समणुजाणसु, असती पुरिसेव जे बहुगा ॥

अवच्यादिनादिशब्दात् श्रुतातिशयविशेषेण निमित्तविशे-
षेण वा ज्ञात्वा यत्र बहुतरकाः अनुज्ञाताः सन्ति अवच्यादे-
र्निमित्तविशेषस्य वा अभावे ये बहवः पुरुषास्तानेवानुज्ञाप-
यति न ज्ञेयान् स्ताकानप्रभृतीनि ।

एयाण वि धरति तर्हि, कम्मवणो पुण जणेज्ज तत्थ ।

इम दिद्धा उ अमंगल्ल, मा वा दिक्खेज्ज अत्थत्ता ॥

पतानि अनन्तरोदितानि प्रान्तोऽपिमनार्जकः सन् तत्रा-
त्मीये राज्ये वितरति । यः पुनः कर्मघनो निवरुपापकर्मो
तत्रानुज्ञापनायां क्रियमाणायामिदं दृष्ट्वा दृष्ट्वा अपि सन्तो
यूयममङ्गशास्तस्मादप्रतिष्ठन्तो मा कंचन दीक्षयेयुरिति । वा
शब्दो व्यपेक्षया विकल्पने ।

मा वा दच्छामि पुणो, अजिकखणं वेति कुणति निव्विसए

पजवंतो जणति ततो, जरह्हाहि वतिसति तुमंति ॥

यदि वा मा पुनर्दूयो छद्म्याभ्येतान् । अभीष्टं वा श्रुवन्ति
स्वयमर्थैर्वा पुनः पुनर्विष्णुन्तीति कृत्वा निर्विषयान्करोति
ततो यः प्रजवन् ब्रह्ममाणशुणोपेतो श्रुते नासि त्वं सकलस्य
जगतस्यापि पतियेन निर्विषयत्वाज्ञापनेऽस्माकं जयं स्यादत्र
स्यातुं न दास्यसि ततोऽन्यत्र यास्यासः । तथा इदमपि श्रुते ।

केवइयं वा एयं, गोपयमेत्तं इयं तुहं रज्जं ।

जं पेह्विउ नासिपगं, मंति य मुहुत्तमिणेण ॥

कियद्वा एतन्नोपदमात्रमिदं च राज्यं यत् प्रेयं मुहूर्तमात्रेण
तं दृष्ट्वा गम्यते । एवमुक्ते स राजा प्राह ।

जं होउ तं होउ, पजवामि अहं तु अप्पणो रज्जे ।

सो जणइ नीहमिज्जं, रज्जा तो किं बहुं णाउं ॥

स राजा श्रुते यत् यावन्मात्रं तावन्मात्रं वा जवतु आत्मनो
राज्ये तावद्दहं प्रजवामि । तस्मात्किमत्र बहुना मम राज्या-
दृष्ट्यं निर्गच्छतेति । एवमुक्ते यत्कर्तव्यं तदाह ।

आणुमट्टी धम्मकहा, वज्जनिमिच्छादिण्हि आउट्टो ।

आडिण्ण य सुममकरणं, जह्वा कथं विण्णुणा पुव्वि ॥

अनुशिक्षया अनुशासनेन धर्मकथया विद्यया निमित्तेन
आदिशब्दान्मन्त्रेण चूर्णयोगैर्वा तं राजानमावर्तयेत् अनुकूल-
येत् । अत्रैवमपि न तिष्ठति तर्हि तस्मिन् अस्थिते प्रजोरन्यस्य
करणं कर्तव्यम् । यथा कृतं विष्णुना विष्णुकुमारेण । अथ
कीदृशस्त्वं राजानमन्यप्रभुकारणे प्रेरयन्तीत्यत आह ।

वेज्जव्वियस्यच्छी वा, ईसत्ये विज्जतो रसवल्ली वा ।

तयव्विज्जिपुत्तातो वा, पेह्वेति तमेतरे गुरुगा ॥

यो वैक्रियव्यभिमान् यो वा इषुशास्त्रं निर्मातोऽनेकैरपि पुरु-
षमहाहैर्दुर्जयः । अथवा विद्यावद्ववान् यदि बौरसवल्ली
साधर्मिकाऽथवा तपोव्यभिपुलाकः स तमन्यप्रभुकरणेन प्रेर-
यति । यस्तु सत्यामपि शक्तौ प्रभुमन्यं न करोति तस्मिन्नि-
तरस्मिन्मायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । कथमन्यं प्रभुं करो-
तीत्यत आह ।

तं धेत्तुं वंधिऊण, पुव्वरज्जं ठवेति उ समत्थो ।

असती अणुवसमंते, निगंतव्वं ततो ताहे ॥

तं राजानं गृहीत्वा वन्धनेन च बध्वा समर्थस्तस्य पुत्रं राज्ये
स्थापयति । असति सामर्थ्ये अनुशिक्ष्यादिजिरुपशमयति । स
च तथोपशम्यमानोऽपि नोपशमयति तर्हि ततो देशाच्चिगन्त-
व्यम् । तथाध्वनि यतनामाह ।

नत्तादिफासुएणं, अन्नञ्जमाणे य पणगहाणीए ।
अट्ठाणे कायव्वा, जयणा उग्गा जहिं जणिया ॥
अध्वनि भागं प्राशुके नत्तादावन्नयमाने पञ्चकहान्या
यतना कर्त्तव्या । यत्र ग्रामे नगरे अरण्ये वा पूर्वं कल्पाध्ययने
जणिता । व्य० द्वि० ७ उ० ।

(१५) अवग्रहकेशमानम् ।

(सूत्रम्) सगामंसि वा जाव संनिवेसं वा कण्ड
निगगयाण वा निगगंणीण वा सव्यउसमंता सकोसं जाणणं
उग्गहं तु गिहिहत्ताणं चिद्धित्तए ॥

अस्य संवन्धमाह ।

गामाइयाण वेसिं, उग्गहपरिमाणजाणणासुत्तं ।

काद्वस्स वा परिमाणं, वुत्तं इहइं तु खेत्तस्स ॥

तेपामनन्तरसूत्रोक्तानां ग्रामादीनां कियानवग्रहो जवतीति
शङ्कायामवग्रहपरिमाणज्ञापनार्थमिदं सूत्रमारज्यते । यद्वा
पूर्वसूत्रेषु “ अहाविदमवि उग्गहे इत्यादि ” जणता अवग्रह-
विषयकावस्य परिमाणमुक्तमिह तु क्षेत्रस्य तदेवोच्यते ।
एतेन संवन्धेनायातस्यास्य व्याख्या अथ ग्रामे वा नगरे वा
यावत्संनिवेशे वा कल्प्यते निर्ग्रन्थानां चावग्रहः सर्वः सर्वासु
दिक्षु समन्तात् चतसृष्वपि विदिक्षु सक्रोशं योजनमवग्रहमव-
गृह्य स्थातुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

उग्गहे तिरियं पि य, सकोसं होइ सव्वतो खित्तं ।

इंदपदमाइसुं, विदिसिं सेसेसु चउ पंच ॥

ऊर्ध्वदिग्गो दिग् (तिरियं पिर्यति) तिर्यङ्पूर्वदक्षिणापरो-
त्तरावक्षणाश्चतस्रो दिशः एतामुपदिक्षु गिरिमार्गस्थितानां
सर्वतः सक्रोशयोजनं क्षेत्रं जवतीति च इन्द्रपदादिषु संजवति
इन्द्रपदो नाम गजाग्रपदगिरिस्तत्र ह्युपरिष्ठात् ग्रामो विद्यते ।
अथोऽपि ग्रामो मध्यमश्रेण्यामपि ग्रामस्तस्य चतसृष्वपि दिक्षु
ग्रामाः सन्ति ततो मध्यमश्रेणिग्रामे स्थितानां पट्सु दिक्षु क्षेत्रं
भवति । आदिशब्दादन्योऽपि य ईदृशः पर्वतस्तस्य परिग्रहः
क्षेत्रेषु पर्वतेषु चतसृषु पञ्चसु वा क्षेत्रं सक्रोशं योजनक्षेत्रं
जवति समचूमिकायां व्याघाताभावे दिक्षुचतुष्टयक्षेत्रं व्याघातं
प्रतीत्य पुनरित्यम् ।

एणं व दो व तिप्पि व, दिसा अकामंतु सव्वतो वा वि ।

सव्वत्तो तं अकोसे, अगुज्जणोउ जा खेत्तं ॥

एकदिग्भाविना पर्वतादिव्याघातेन किञ्चिद् ग्रामादिकमेक-
स्यां दिशि अक्रोशं भवति सक्रोशयोजनावग्रहरहितमित्यर्थः ।
एवं दिग्द्वयभाविना व्याघातेन द्वयोर्दिशोरक्रोशं त्रिदिग्भा-
विना तिसृषु दिक्षु चतुष्टयभाविना तु सर्वतोऽप्यक्रोशं ज-
वति । तत्र च सर्वतोऽक्रोशे ग्रामादौ बाह्यान् यावत्क्षेत्रं ततः
परमक्षेत्रमिति । किं च ।

मंजमआयचिराहण, जत्य जवे देहउवधितेणावि ।

तं खवु ए होइ खेत्तं, उग्गेयव्वं च किं तत्थ ॥

यत्र ग्रामादौ प्राप्तानां संयमात्मविराधना जवति यत्र च
देहापधिस्तेना जवन्ति तत् खलु क्षेत्रं न जवति । किंवा
तत्रावग्रहीतव्यं येन क्षेत्रमुच्यते । अथ किं पुनः क्षेत्रमित्याह ।

खेत्तं चव्वमचव्वं वा, इंदमणिंदं सकोसमकोसं ।

वापंतस्मि अकोसं, अरुधजले सावए तेणे ॥

यत्रावग्रहो विचारयितुमुपक्रान्तस्तत् क्षेत्रं चलमचव्वं वा
जवेत् । चव्वं वजिकादिः अवचवं ग्रामादिः । पुनरेकैकं द्विधा
इन्द्रमिन्द्रफीत्तादियुक्तमनिन्द्रं वा तच्चिपरीतम् । तत्र यदच-
व्वमनिन्द्रं वा तस्मात्सक्रोशमक्रोशं वा पञ्चानुपूर्व्या । अथ ता-
नेव जेदान् व्याचिख्यासुरिदमाह । (वाघायस्मीत्यादि) यत्र
यस्यां दिशि व्याघातस्तत्रस्यमक्रोशं भवति । कः पुनर्व्याघात
इति चेदत आह । अट्ठी तस्यां दिशि वर्त्तते (जवेत्ति) समुच्छां
नदी वा ये श्वापदा वा सिंहव्याघ्रादयस्तत्र सन्ति । स्तना
वा उपधिगरीरहरा विद्यन्ते एतैः कारणैः ग्रामादिकनिरुद्धा
ग्रामा गोकुलाद्यभावादवग्रहीतव्यं किमपि तत्र नास्ति ।
अथ सक्रोशमाह ।

सेसे सकोसमंरुल, मूदानिर्वणअणुमयंताणं ।

पुव्वट्ठिताण उग्गहो, सममंतरपट्ठिगा दोण्हं ॥

क्षेपं नाम यदनन्तरोक्तव्याघातरहितं तत्र मूदानिवन्धनं माण-
लमसुमतां सर्वतः सक्रोशं योजनमवग्रहो जवति । कथामेति
चेदुच्यते । मूलग्रामादिकैकस्यां दिशि योजनार्कमर्द्धक्षेत्रेण
समधिकं तावदवग्रहो भवति । स च पूर्वापरान्यां दक्षिणो-
त्तरान्यां वा कृत्वा सक्रोशं योजनं भवति । यद्वा गतिप्रत्याग-
तिन्यामेकस्यामपि दिशि योजनं मन्तव्यं तत्र सक्रोशे अक्रोशे
वा ये पूर्वस्यतास्तेपामवग्रहो भवति । यत्र समकमनुज्ञापितं
तत् क्षेत्रं साधारणम् । अथ संवद्वेयु क्षेत्रेषु समकमेवाग्रज्ञापितं
ततो यदि द्वे अन्तरपट्टिके तत एकपामेका अपरेपामयेका । अथै-
कैवान्तरपट्टिका ततो द्वयोरपि साधारणः । अथ बहवस्त-
थान्तरपट्टिकास्ततः को विधिरित्याह ।

खेत्तरसंतो दूरे, आगसं वा ठिताण समगंतुं ।

अच्छप्पं वा पुगाई, गच्छाण साहारणा होई ॥

द्वित्रिप्रभृतिषु संवन्धेषु क्षेत्रेषु समकमनुज्ञाप्य स्थितानां
काश्चिदन्तरपट्टिकाः क्षेत्रान्तः क्षेत्रस्यान्यन्तरे जवन्ति (दूरे-
त्ति) काश्चित्तु दूरं यान्यः समुदानमूलग्रामानीयमानं
क्षेत्रातिक्रान्तं जवतीति कृत्वा प्रथममादिकायां तन्निवार्यते
(आसन्नोत्ति) काश्चित्पुनरासन्ने यान्यः समुदानं मूलग्राम-
मानीयमानं क्षेत्रातिक्रान्तं न जवति ततो यावत्प्यस्ता अन्तर
पट्टिकास्तासां सर्वासामपि अर्द्धं वा अर्द्धार्द्धं वा चतुर्जाग
इत्यर्थः । वा शब्दात्त्रिभागादिकं चाद्विकादीनां द्वित्रिप्रभृतीनां
गच्छानां साधारणं जवति । अथात्रैव ज्ञाव्यनोभाव्यविधिमाह ।

तणरुगव्वच्छारमद्वग, संथारगजत्ताणमादीणं ।

सद्विहं ते अस्सामी, खेत्तिय ते मोचु णुसवणा ।

तृणरुगव्वच्छारमद्वकसंस्थारकमकपानादीनां सति विद्य-
माने प्राधूर्णे बाधे क्षेत्रिका अस्वामिनः अक्षेत्रिकाणामप्ये-
तान्याजवन्तीत्यर्थः (ते मोचु णुसवणन्ति) येषां तृणादीनां
क्षेत्रिकैरनुज्ञापना कृता तानि मुक्त्वा तान्यक्षेत्रिकाणां नो जव-
न्तीति भावः । किं पुनः क्षेत्रिकाणां जवतीत्युच्यते ।

ओहो उव्वगहो विय, सचित्तं वा वि खेत्तियस्सेते ।

मोत्तूणं पडिहारिय, संथरंतेवणुसवणा ॥

ओग्रोपधिरुपग्रहोपधिव्य । सचित्तं वा शैलादिकम् । एतानि
क्षेत्रिकास्याजवन्ति । यद्यक्षेत्रिका एतेपामेकतरं गृह्णन्ति तदा प्राय-
श्चित्तं परं मुक्त्वा प्रातिहारिकं चिद्विधमप्युपधि तं गृहस्थे-
न्यो मार्गयन्तो न प्रायश्चित्तज्ञाज इति हृदयम् । यः पुनर
प्रातिहारिकस्तं न व्रजन्ते । अथ शीतादिना परिताप्यन्ते तव

एवमसंस्तरं निर्वहन्त्यादेरनुज्ञापना कर्त्तव्या कौत्रिकैरपि संस्तरं
रक्षितेपामनुज्ञाकर्त्तव्या ।

जइ पुण संथरमाणा, ए दिंति इतरे व तेसिं गएहंति ।

तिविधं आदेसो वा, तेण वि ए जाय परिहणी ॥

यदि पुनः संस्तरन्तः कौत्रिकाः असंस्तरन्तः सङ्कोत्रिकाणां
चक्षादिकं न प्रयच्छन्ति इतरे वा अङ्कोत्रिका असंस्तरन्तेऽपि
तेषां कौत्रिकाणामनापृच्छ्य वस्त्रमोटिका वा गृह्णन्ति
तत्स्त्रिविधं जघन्यमध्यमोच्छृण्णिपन्नं पञ्चकमासदुचतु-
र्द्धुवक्ष्यं प्रायश्चित्तम् । सुत्रस्यादेशाच्च नवमं तेन च
स्त्रादिना जायते परिहणित्वक्षिपन्नमपि तेषां प्रायश्चित्तम् ।
इदमेव व्यक्तीकरोति ॥

जे खेतिया मोत्तिणं देति थागं, लंजेवि जागंतु वयं तहाणं ।

पेहंति वा गंतु असंथरम्मि, चिरं वदोएहं पि विराहणाओ ॥

ये कौत्रिका वयमिति कृत्वा प्रक्षपानादेः प्राचुर्येण ह्यज्ञेऽपि
अन्येयां (थागं) अवकाशं न प्रयच्छन्ति तत आगन्तुकानां व्रजतां
या परिहाणिर्भवति ततस्तेषां प्रायश्चित्तम् । अथ कौत्रिणा-
मसंस्तरणेऽप्यागन्तुकाः प्रेरयन्ति प्रेष्यं विना तिष्ठन्ति ते चाग-
न्तुकाः आदेशिकाः प्राज्ञैकाश्च ततश्चिरं वा प्रचृतं कालं वा-
शब्दादित्यं वा कालं न संस्तरणं तेषां भवेत् ततो द्वयेषाम-
प्यागन्तुकानां वास्तव्यानां च या विराधना तक्षिपन्नं प्राय-
श्चित्तम् । यत एवमतः ।

अत्थि हु वसन्नगामा, कुदेशनगरां नमासुहविहारा ।

बहुवरपुत्रगहकरी, सामच्छेदेण वसियव्वं ।

सन्ति विद्यन्ते वृषजग्रामा इहाचार्य आत्मद्वितीयो गणाव-
च्छेदकश्चात्मतृतीय एव पञ्चको गच्छो जवति । ईदशास्त्रो
गच्छः पञ्चदश जनाः एतं यत्र ऋतुवद्धे निर्वहन्ति वर्षासु पुनः
सप्तको गच्छस्तथा आचार्य आत्मतृतीयो गणावच्छेदक
आत्मचतुर्थः । ईदशास्त्रो गच्छः पञ्चविंशतिजना जवन्ति ।
एतं यत्र वर्षावासे जघन्येन निर्वहन्ति ते वृषजग्रामा उच्यन्ते
ते च कीदृशा इत्याह । कुदेशस्य यन्नगरं तेनोपमा येषां ते
कुदेशनगरांपमास्ते च सुखविहाराः सुप्रभजक्षपाना निरुपद्र-
वाश्च । अत एव बहुनामन्यतरोक्तप्रमाणानां त्रिभृतीनां गच्छा-
नामुपग्रहकरस्ततस्तेषु सीमाच्छेदेन बहुभिरपि गच्छैर्वस्त-
व्यम् । न कैरपि परस्परं मत्सरं विधेय इति भावः । सीमा-
च्छेदो नाम साहिका ग्रामार्कवाटकादिविजजनम् । यथा अस्यां
साहिकायां भवद्भिः पर्यटनीयम् अस्यां पुनरस्मात्त्रिरित्यादि ।
यद्वा ये तत्र क्षेत्रे समकं प्राप्तास्तैः समच्छेदेन वस्तव्यं यथा
युष्माकं सचित्तमस्माकमचित्तम् । अथवा युष्माकमन्तः अ-
स्माकं बहिः युष्माकं स्त्रियो अस्माकं पुरुषाः युष्माकं आद्याः
अस्माकमश्राद्याः । अथवा यो यद्व्यस्यते तत्तस्यैव न दातव्यम् ।
इदमेव व्याख्यानयति ॥

एकवीस जह्मणेणं, पुव्वडित्ते उग्राहो इतरे ।

पट्टीपमित्रसजे वा, सीमाए अंतरगामे ॥

पूर्वोक्तनीत्या वर्षासु एकविंशतिजना उपवृक्षणात्वादुवक्षे
पञ्चदश जना यत्र जघन्येन संस्तरन्ति स वृषजग्राम उच्यते ।
उत्कर्षतस्तु द्वयोरपि काशयोर्द्वविंशतसहस्रसंख्याको गच्छो
यत्र संस्तरति स वृषजग्रामः । यत्र ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहः
इतरे प्रक्षपानमात्रसंतुष्टास्तिष्ठन्ति तत्र च सीमाच्छेदा विधा-
तव्यः । कथमित्याह (पट्टी इत्यादि) युष्माभिरन्तरपट्ट्यां

पर्यटनीयमस्माभिः प्रतिवृषजग्रामे प्रतिवृषभो नाम मूत्रग्रामाद-
र्यो जने महान्नामः । अथवा अन्तरपट्ट्याः प्रतिवृषजस्य वा
अर्धं युष्माकमर्धमस्माकमेवं सीमायां मूत्रग्रामस्य प्रतिवृषभ-
ग्रामस्य चान्तरा यो ग्रामस्तस्याप्यर्धं युष्माकमर्धमस्माकमत-
चक्षमनिष्कं च क्षेत्रं मन्तव्यम् ।

अथाचक्षसैन्दवक्ष्यमाह ॥

इंदरकीद्वमणोग्राहो, जत्थ यराया जहिं च पंच इमा ।

सत्यसन्तपुरोहिया, सेणावतिसत्थवाहे य ॥

इन्द्रकीद्वको नाम इन्द्रस्यूणा सा यत्रोत्तिष्ठति इदं मातृका-
यास्तत्रायमवग्रहो न भवति । अनिन्द्रकीद्वकोऽपि यत्र राजा
सूर्याभिषिक्तः परिवसति (रायाजहिं पंचति) यत्र पञ्च वस-
न्ति । श्रेष्ठी अमात्यः पुरोहितः सेनापतिः सार्धवाहश्चेति ॥

अहण सीए व समो-सरे वा विराहणा अणुयाणे ।

एतेसु एत्थि उग्राहो, वसहीए य मग्गाणं अखेत्ते ॥

अथ शीर्षकं नाम यतः परं समुदायेन गन्तव्य सम्यग्मार्ग-
वहनात्तत्र मिद्वितानाम् समवसरणं नाम कुत्रसमवायां गण-
समवायः संघसमवायो वा एतेषु वसता तदवग्रहस्य मार्गणा
कर्त्तव्या । अथ किमर्थमेतेष्ववग्रहो न जवतीत्युच्यते ।

बहुजणसमागते तेसु, होति बहुगच्छमणिवातो य ।

यो पुव्वं तु तदट्ठा-पेह्वे व अकोविया खेत्तं ॥

तेष्विन्द्रकीद्वकादिषु बहु प्रचृतस्य जनस्य समागमो भवति
अथ शीर्षकादिषु च बहुनां गच्छानां सन्निपातो मीढको
भवति । अतः केचिदकोविदस्तदर्थं क्षेत्रमिदमस्माकमेवाभाष्यं
जवत्विति कृत्वा पूर्वमन्ये इह प्रथमं समागत्य मा क्षेत्रं प्रेरय-
रित्येतेषु जावावग्रहोऽधिक्रियते । इदमेव जावयति ।

सच्छादत्तं ता उवाहिमि सिच्छा,

सिच्छे रहस्सम्पि करेज्ज गंतुं ।

एमावयंते यणमच्छरेणं,

तित्थस्स सच्छी उहतो वि हाणी ॥

तथेन्द्रकीद्वदौ श्राद्धा केषांचिदाचार्याणामुपधि वस्त्राद्युप-
करणं दातुं क्षमास्ते च न वर्तन्ते अस्माकमिदं गृहीतुमिति
जगित्वा ते निप्रिकाः ततः श्राद्धाः पृच्छेयुः प्रेषणीयान्यप्य-
ज्ञानि वस्त्राणि किमिति न कल्पन्ते ततो दूरत्वान्नास्माकममूनि
आभवन्तीति वक्ष्यं तेषां पुरतः कथयितव्यम् । तदेव विशि-
नष्टि कथिते सति ते श्राद्धाः मन्युमप्रीतिं वा कुर्वीरन् । ये च
सत्त्वन्धयो श्रमकयादिद्विधसंपन्नास्ते मत्सरिणः वयं किमपि
तावन्न हस्यामहे अतः किमर्थमेवं प्रयासं कुर्म इत्यनुशयेन
तीर्थ धर्मकयादिना न प्रजावयन्ति । ततो (उहतो विहा-
णित्ति) द्वयोरपि सचित्ताचित्तज्ञाजयोः परिहाणिर्भवति ।
तत्र सचित्तहानिः कोऽपि देशविरतिं वा न प्रतिपद्यते । अचित्त-
हानिराहारं वस्त्रादि तथाविधं न प्राप्यते अत एव तेषु नाव-
ग्रहो भवति । वसतिं प्रतीत्य पुनरेतेष्वपि जवति कथमित्याह ।

एगालयड्डियाणं, तुमग्गाणा इरिमग्गाणा नत्थि ।

आसप्से तुडियाणं, तत्थ इमा मग्गाणा होइ ॥

एकाद्वय एकस्यां वसतौ स्थितानामवग्रहस्य मार्गणा
भवति तत्र यः पूर्वं तस्यां वसतौ स्थितस्तस्य सचित्तम-
चित्तं वा आजयति असमकं चैव बहवः स्थितास्तदा साधा-
रणा सा वसतिः । ये तु तस्या वसनेर्दूरे स्थितास्तेषामवग्रह-

स्य मार्गणा नास्ति । ये पुनरासन्ने स्थितास्तेषामियमवग्रहस्य मार्गणा जवति ।

सज्जायकावकाङ्क्ष-निक्षेपण अत्यण्णा असति अंतो ।

वसद्दिगपो पेह्वने, वसद्हा पुण जसेसु पुण ॥

अन्तः प्रतिश्रयस्यान्यन्तरे यदि स्वाध्यायभूमेः कायिकचूमेः पात्रनिर्घेपनभूमेः सन ध्यानादिनिमित्तमुपवेशनं तद्भूमे-
ध्याभावस्ततो या दहिः स्वाध्यायभूमिप्रभृतयस्ताः समकम-
नुज्ञापिताः साधारणाः । अथैके पूर्वस्थिता अपरे च पश्चात्त-
तः पूर्वस्थितानामवग्रहः पश्चादागतास्तु पूर्वस्थिताननुज्ञापय-
न्ति यदि ते प्रेर्यमाणा अवकाशेन जानन्ति इतरे च ते तमप्रे-
र्यमाणं प्रेरयन्ति ततो वसतिविषयेऽपि स एव प्रायश्चित्तादि-
गमो जवति । यः पूर्वं क्षेत्रं प्रेरयतामुपवृत्तकृणत्वादननुज्ञापयितुं
चोक्तः वसतिः पुनरिह या समापूर्णा श्रमणराजकुत्वा तस्याः
प्रेरणायां दोषाः मन्तव्याः । उक्तमवग्रहक्षेत्रम् ॥

अथ चत्रमाह ।

वङ्गामत्यो सेणा, संत्रडे चउविहं चलं खेत्तं ।

एतेसिं णाएत्तं, वोच्चापि अहाणुपुव्वीए ॥

व्रजिकार्थसेनासंबर्त्त इति चतुर्विधं चत्रक्षेत्रम् । एतेषां च-
तुर्णामपि नानात्वं वक्ष्यामि यथापुनर्युग्यं प्रतिज्ञातमेव करोति ।

जेणोगाहिता वङ्गा, मार्गतह दूहन्तिपरिचोगा ।

समवङ्गपुव्वउग्गाह साधारणं जं व णीसाए ॥

येन साधुना सा व्रजिका पूर्वजवगृहीता स व्रजिकावग्रहस्य
स्वामी जवति । तस्य व्रजिकावग्रहस्य किं प्रमाणमिति चिन्ता-
यां नैगमपक्षाश्रिता इमे आदेशाः । तत्रैक आचार्यदेशीयो ज-
णति यावः प्रमाणं भूजागं गावश्चत्वारश्चरितुं व्रजन्ति तावान्
व्रजिकाया अवग्रहः । अपरो वधीति । (तद्वत्ति) तीर्थं जव-
पानस्थानमित्येकोऽर्थस्तत्र जवपानार्थं गावो यावज्जन्ति अ-
न्यः प्राह (दुहत्ति) यत्रोपस्थाने गावो दुहन्ति । आचार्यः प्राह
अयोऽप्येते आदेशाः अयन्तु समीचीन आदेशः (जंमिपरिभोगे-
त्ति) यावति भूभागे जंमिपराकान्तरं यावच्च व्रजिकायाः
समीपे गोनिःपरिचुक्तं एतावद्व्रजिकावग्रहस्य प्रमाणं मन्तव्यं
म् । तत्र च यदि समकं दौ साधुवर्गायेकस्यां व्रजिकायां स्थि-
तो तदा साधारणा सा व्रजिका । अथैकः पूर्वं स्थितो द्विती-
यस्तु व्रजिकान्तरेण समं पश्चादायातस्ततः पूर्वस्यावग्रहो भव-
ति । अथ परस्परनिश्रया स्थितस्ततः साधारणं तत् क्षेत्रम् । यस्या-
श्च व्रजिकाया निश्रया द्वितीया व्रजिका स्थिता तस्यां ये साधव-
स्तेषामवग्रह आभवतीति संग्रहगायासमासार्थः ।

अथैनमेव विवरीधुरगादेशत्रयं निरस्याचार्यो न तं ताव-
द्विभावयति ।

णिगोयरे णोवणगोणियाणं, णोवद्वदुज्जेति व जत्थ गावे ।

अन्नत्थगेणेदिमु जत्थ खुण्णं, सउग्गाहो सेसमणुग्गाहो तु ॥

न गोचरो गवां चारिस्थानं नैव च गवां यत्र पानं नैव यत्रो-
पस्थाने गावो दुहन्ते किंतु व्रजिकाया अटव्यामेव गवादिजि-
र्यावत्कुष्ठम् । आदि शब्दाः कर्मभिश्च यावदाक्रान्तं तावानवग्रहः
शेषं तु गोचरादिस्थानं सर्वमप्यनवग्रहः ।

जइ समगं दो वङ्गा-द्वितानुसाधारणं ततो खेत्तं ।

अणवङ्गापसहिता, तत्येवधेद्विचा अप्पत्ता ॥

यदि समकमेकस्यां व्रजिकायां द्वौ गच्छौ स्थितौ ततः सा-
धारणं तत् क्षेत्रम् । अथ काचित् व्रजिका पूर्वं साधुभिर्वगृहीता-

तत्रान्ये साधवोऽन्यथा व्रजिकाया सहिताः पश्चादागतास्त-
त्र च व्रजिकायां स्थितास्तदा ते पश्चादागता अप्रभवः पूर्वस्थिता
ता एव स्वामिन इति ।

अन्नोन्नं णीसाए, उिताए साधारणं तु दोएहं पि ।

णीसद्विताए अपत्ते, तत्थ वत्थसात्यववसंता ।

अथ पूर्वस्थिताः पश्चादागता अन्योन्यं परस्परं निश्रया स्थि-
तास्तेषां द्वयेषामपि साधारणं क्षेत्रम् । अथ पूर्वस्या व्रजिकाया
निश्रया स्थितायाः आगन्तुकव्रजिकायां ये साधवो वर्तन्ते
ते अत्र तव अन्यत्र ये वसन्तो अवग्रहस्याप्रभवो न स्वामिनः
किमर्थमन्यस्या व्रजिकाया निश्रां सा व्रजिका प्रतिपद्यते । उच्यते ।

दुग्गाद्विआवीरअहिद्विए वा, करेण वाणेव उिएहिं पुव्वं ।

जएण तेयस्सव कारेणं, वपंतगाणं खलु होइ णिस्सा ॥

दुर्गे स्तेनपरचक्राद्यगम्यस्थाने स्थिता साऽन्या व्रजिका । यद्वा
वीरं स्वामिना अधिष्ठिता अथवा तैः प्रथमव्रजिकासंब-
न्धिमिगोः कुक्षिकैस्तत्र निपानं जवपानस्थानं कुतस्त्यमस्ति ततो
यस्य वा कारणेन तस्यां व्रजिकायां तिष्ठतामपरेषां गोकु-
क्षिकानां निश्रा जवति एवमादिका व्रजिका येन कारणेन प-
र्वस्या निश्रा प्रतिपद्यते तद्विहितम् । अथ गन्तुकायाः निश्रा
यथा पूर्वं प्रतिपद्यते तथा दर्शयति ।

जयेण उत्थेउ मणा, वङ्गा अस्साय तत्थ जइ पज्जा ।

पच्चापत्ते निस्सा, जे पुव्वद्वियाए ते पत्तुए ॥

काचिद् व्रजिका जयेनात्यातुमना प्रवृत्तितुकामा अन्या च
नवा व्रजिका यदि तत्रागच्छेत्सा च वद्वता परिग्रहीता
ततः पश्चात्प्राप्ताया अपि तस्या निश्रा पूर्वं प्रतिपद्यते ततो
ये पूर्वस्थिताः साधवस्ते अवग्रहस्य न प्रभवः किंतु पश्चा-
त्प्राप्ता इति । अथ व्रजिकाया एव प्रकारान्तरमाह ।

वङ्गाए उद्वियाए, अत्थंते अहव होज्ज गेह्वन्नं ।

अप्पे तत्थ पविट्ठा, तम्मिव आम्भिमि वा होतु ॥

यस्यां व्रजिकायां साधवः स्थिताः । अन्या च तत्रागन्तुका-
मा तैः श्रुता तत उत्थितायामपि व्रजिकायां तिष्ठताम् । अथवा
ज्ञानत्वं कस्यापि साधोर्नवेत् ततस्तत्रैव स्थितानामन्ये गा-
कुक्षिकाः साधुभिः सहितास्तत्र व्रजिकास्थाने प्रविष्टास्ते च
तत्र अन्यत्र तीर्थं गाः पानीयं पातुं ययुरन्यत्र वा ततो जा-
वग्रहमार्गणा क्रियते ।

जइ वा कुडीपकाद्विमु, पुव्विद्वकतासु ते उिता संता ।

आणम्मिपि पज्जेत्ता, तुहे अस्सामिणो होंति ॥

वा शब्दः प्रकारान्तरद्योतकः यदि ते आगन्तुकाः पूर्वगोकुक्षि-
कतासु कुटीपकाद्विमु स्थितास्ततोऽन्यस्मिन्नापि तीर्थं
गाः पाययन्तोऽस्वामिनो जवन्ति ततो यदि ते पूर्वस्थिताः
साधवो निष्करणिकास्तदा न प्रभवः । अथ ज्ञानादिकारणे
स्थितास्तदा ते स्वामिनो नागन्तुकास्तत्रावग्रहस्य प्रभवः

अन्नत्थ वावि काउं, पाईति कइह पज्जइ निव्वाणो ।

ते खलु न हुंति पहुणो, स जवे तहे पहू हुंति ॥

यद्वा पूर्वकृताः कुटीपमालिका वर्जयित्वा अन्यत्र स्थाने
स्थिता आगन्तुका गोकुक्षिका यदि पूर्वं हृते निपाते गाः पा-
ययन्ति तदा ते आगन्तुकाः साधवो न प्रभवो जवन्ति । यदि
तु स्वभवे तीर्थं स्वाज्ञाविके निपाते पाययन्ति तदा आगन्तुकाः
साधवः प्रभव इति ।

एमेव मासकणे, अतीरिणं उट्टिया य पत्तियरा ।

पुव्विद्धा हुंति पइ-पुमो हउिण न दहंति ॥

एवमेव अतिरिक्ते असंपूर्णे मासकले उत्यिता या पूर्वमजि-
का तत्र प्राप्ता ततः पूर्वसाधव एव प्रभवः । अथ मासकल्पः
पूर्णस्ते च दृष्ट्वा अग्नाना अपि तत्रैव स्थितास्ततो नावग्रहं
सज्जन्ते पश्चात्प्राप्ता एव तत्र प्रभव इति ।

फामुगगायनरुमी, उचारो चैव वामावसहीए ।

दृष्ट्वा वि दहंते च, तदज्ञावे पच्छ जे पत्ता ॥

अथ तत्र प्रानुका गोचरभूमिः उच्चारयिष्य विद्यते घसति-
अ उष्मा प्राप्यते । अन्यथा तत्र तथाविधनास्ति ततो दृष्ट्वा अथैव-
मनन्तरौक्तयुनया सज्जन्ते तदज्ञावे अनन्तरौक्तकारणानां ये
पश्चात्प्राप्ता एव सज्जन्ते । गते वज्रिकाहारम् ।

अथ सार्यहारमाह ।

जेण गहिओ सत्थो, जेण य सत्थ होइ समदोहंति ।

जा वइया पमिसत्था, पुव्वद्वियसाहारणं जं च ॥

येन साधुना सार्यः पूर्वं गृहीतो येन वा सार्यवाहः पूर्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रह आगच्छति । अथ समकमनुज्ञापितस्ततो
द्वयोरप्यवग्रहः यावन्तश्च प्रति सार्या मीढनार्यमयाह्युत्तरास्तत्र
समागम्य मिश्रन्ति तेषु ये साधवस्ते पूर्वस्थित नामुपसंपन्ना
भवन्ति । यत्र परस्परनिश्चया चैव सार्या तिष्ठतस्ततः साधारणं
मन्तव्यमिति । एतदेव स्पष्टयति ।

सत्ये सहपुष्पाणा, एकेणकेण सत्यवादेउ ।

ओपुच्छियावि दिमो, ओणवि मिद्धिया व एगछा ॥

सार्यं यैकेऽपि अथवा प्रथानाः पुरुषास्ते एकेनानुज्ञापिता एके-
न साधुना सार्यवाह आदिष्टस्तस्यां चोपयोग्यं वितीर्णमनु-
ज्ञापितं ततो येन कृतं नातिश्रम्यते तेन यस्मै प्रदत्तं तस्यावग्रहः ॥ अथ
चावप्यनतिक्रमणीयौ ततो द्वयोरपि साधारणं क्षेत्र-
म् । अथ चावप्येकत्र मिश्रितौ अनुज्ञापितौ ततो येन पूर्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रह इति ।

इंतं महद्वसत्यं, नहरा गोपानेच्छएण तो पत्तुणो ।

तुरियं वा आभावति, मएण एमेव अस्सामी ॥

महद्वं बृहत्तरं कमपि सार्यमागच्छन्तं दहरको दधुतरः । सा-
र्यप्रतिवृत्ते ततो ये दधुतरसार्यधासिनः साधवस्ते नावग्रहस्य
प्रभवः । यो वा सार्यो जयेन त्वरितं बृहत्तरसार्यं मिश्रनाथ
भावति तत्रापि ये साधवस्ते एवमेव स्वामिनः । बृहत्तरवासि-
न एवावग्रहस्य स्वामिन इति ज्ञावः ।

अह वीमज्जंगिणादी, दुग्गं वा एत्थ दोवि वसिऊणं ।

वादे हामो पचाए, णिस्सा साधारणं कुणइ ॥

द्वौ सार्यमेकत्र मिश्रितौ परस्परमित्थं निश्चां कुरुते यथा
यदिदमटवीमध्ये नदी दुग्गं वा विद्यते अत्र द्वयेऽपि जना रात्रा
बुपित्वा प्रजाते चक्षयिष्यामः । पुरतो गमिष्यामः इति परस्पर
साधारणानिश्चां यत्र कुरुतस्तत्र सच्चित्तादिकं सर्वमपि साधा-
रणम् । गते सार्यद्वारम् । अथ सेनाद्वारमाह ।

सेणाए जत्थ राया, अरणे अहो जत्थ पविट्टो ।

मो सेसम्मि उग्गहो, जो उ वइया य सो इहइं ॥

यत्र यस्यां सेनायां राजा भवति तत्रावग्रहो न भवति यत्र
वा ग्रामादौ क्षेत्रे स राजा प्रविष्टस्तत्र यद्यप्यन्ये साधवः पूर्वं
स्थिताः सन्ति तथापि यावन्तं कालं स तत्रास्ते तावन्नावग्रहः ॥
दोषं नाम यत्र ग्रामादौ राजा न प्रविष्टो यो वा शूर्यसेनो

राजक इत्यर्थस्तत्रावग्रहो भवति परं तत्र यो वज्रिकायां गम
वक्तुः स इहापि मन्तव्यः । गते सेनाचारम् ।

अथ संवर्तद्वारमाह ।

नागर गो संवट्टो, अणोगहो जत्थ वा य विहो सो ।

सेसम्मि उग्गहो जो, गामाउ सत्थम्मि सो इहइं ॥

नागरको नगरसंघाधी संवर्तोऽनवग्रहो न तत्रावग्रहो भव-
ति । यत्र वा ग्रामादौ स नागरकः संवर्तः प्रविष्टस्तत्रापि नाव-
ग्रहः । शेषो ग्रामेयकसंवर्तस्तत्रावग्रहो भवति परं य एव
सार्यं ग्राम उक्तः स एवेदं उच्यते ॥ वृ० ३ उ० ।

(१६) क्षेत्रत्यागसमय एवागता अपरे तर्हि स एवावग्रहः ।

(सूत्रम्) जदियसं समणे निगंथा मिज्जासंथारयं
विप्पजहंति । तद्विसं अवरे समणा निगंथा हव्वमाग
च्छिज्जा सव्वेव उग्गहस्स पुव्वाणुषवणा चिट्ठइ अहाइं-
दमविग्गहो ॥

अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उग्गहए वउवगतो, मागारिय उज्जहा उ साधम्मि ।

रहितं व हाइं खित्तं, केवतिकोद्वे स संवंधो ॥

पूर्वसूत्रे नावदवग्रह एव प्रकृतः प्रस्तुतो वर्तते । “दोवंपि
अप्पुण्णवित्ता” इति वचनात् । इदमपि प्रकृतसूत्रमवग्रहवि-
षयम् । यद्वा पूर्वसूत्रद्वये सागारिकावग्रह उक्तः इह तु सागा-
रिकावग्रहादनन्तरं सार्धमिकावग्रहः प्रतिपाद्यते । अथवा
पूर्वसूत्रेषु संस्तारकं प्रत्यर्प्यविहारः कर्तव्य इत्युक्तमत्र तु वि-
हारं कृतं तैः साधुभिर्विहरितमपि तत्क्षेत्रं कियन्तं कालमव-
ग्रहयुक्तं भवतीति निरूप्यते एव संबन्धः । अनेनायातस्यास्य
व्याख्या (जदियसंति) प्राकृतत्वात्समर्थ्यं द्वितीया ततो यस्मि-
न्दिवसे श्रमणा निर्ग्रन्थाः शय्या च वसतिः संस्तारक-
श्च । तृणफलकात्मकं शय्यासंस्तारकम् अत्र शय्याग्रहणेन
ऋतुवृक्षकालः सूचितः संस्तारकग्रहणेन तु वर्षाकालः ।
अथ कारणजाते ऋतुवृक्षो यः संस्तारको गृह्यते इति कृत्वा
संस्तारकग्रहणेन द्वावपि गृहीतौ ततः मासकले वर्षावासे
वा पूर्णं शय्या संस्तारकं वा यस्मिन् दिवसे पूर्वस्थिताः सा-
धवो विप्रजहति परित्यजन्ति तद्विवसे एवापरे श्रमणा निर्ग्र-
न्यास्तत्र क्षेत्रे हव्वं शीघ्रमागच्छेयुः ततः क्षेत्रेवग्रहस्य पूर्वानु-
ज्ञापना तिष्ठति । किमुक्तं भवति । य एव ततः क्षेत्रान्निर्ग-
तास्तेषामेवावग्रहेण तत्क्षेत्रं यस्तु तद्विवसमन्ये आगतास्ते
क्षेत्रोपसंपन्ना इति कृत्वा यस्तत्र सच्चित्तादिकं तत्पूर्वस्थिता-
नामाज्ञाव्यं कियन्तं कालं यावदित्याह (अहाइंदमविग्गहो)
इह यस्यां वेद्यायां ते साधवो निर्गतास्तावर्ती वेद्यां यावद्
द्वितीयेऽप्यह्नि तेषामेवावग्रहो भवतीति वक्ष्यते । यतो यथा-
बन्दिमहाप्रैरूपीप्रमाणं मध्यमं गृह्यते एतावन्तमपि कालं-
तदीय एवावग्रहे तत्क्षेत्रम् अतो यद्यागनुकास्तत्र सच्चित्ता-
दिग्रहणं कुर्वन्ति तदा सार्धमिकाः स्तेन्यप्रत्ययं प्रायश्चित्तमा-
पद्यन्ते । अत्र तु सच्चित्तनोपार्धकार इति सूत्रार्थः । अथ निर्गुक्ति-
विस्तरः । तत्र सच्चित्तावग्रहस्यैकविषय इति कृत्वा प्रथमतस्त-
दुत्पत्तिं दर्शयति ।

सुत्तयतलुज्जयंवि-सारणं य धम्मकाहिवाई ।

काज्जुअम्मि व संते, उवसंतो स अथमामजणो ॥

काजधर्मे ऋतुवृक्षवर्षावासवृक्षेण कञ्चित्क्षेत्रे वसतो स्वग्रा-
मजनसकौशायोजनाभ्यन्तरवर्त्यन्यग्रामजनश्चोपशान्तप्रतिषेधः

कथमित्याह । सूत्रमर्थस्तदुजयविशारद आचार्यः सातिशयं प्रवचनव्याख्यानं करोति । कृपको मासकृपणादितपस्तप्यतो धर्मकथाक्रीराश्रवादिविधिसंपन्नतया वैराग्यजननीं धर्मकथां विदधाति । वादी परवादिनं निरुत्तरीकरोति । एवमादिभिः प्रज्ञावकैः स्वग्रामीणोऽन्यग्रामीणश्च ज्ञयान् जानः प्रवज्यायां परिणतः कृतः ॥

नीरोगेण सिवेण य, वासो वासासु णिग्गया साहू ।

अप्पे वि य विहरंता, तं चेवय आगता खित्तं ॥

नीरोगेण ग्लान्यभावेन शोभेन च राजादौ स्यात्पुण्यप्लवाभावेन वर्षावासं कृत्वा तेसाधवो निर्गताः । इह वर्षावासे ज्ञयान् काव एकत्र स्थीयते ततः प्रवृत्तलोकस्थोपशमो भवतीत्यग्निप्रायेण वर्षावासगृहणं कृतम् । अन्यथा ऋतुवर्षेऽपि मासकल्पानन्तरमेव विहारः संभवति एवं ते ततः क्षेत्रान्निर्गताः अन्ये च साधवो विहरन्तस्तदेव क्षेत्रमागतास्तत्रावग्रहचिन्तां चिकीर्षुराह ।

खित्तोगहप्पमाणं, तद्विसं कोति के तहोरत्तं ।

जं वेत्ता णिग्गयाणं, तं वेत्तं अण्णदिवसम्मि ॥

इह केचिदाचार्याः क्षेत्रावग्रहस्य कावप्रमाणं ब्रुवते यस्मिन् दिवसे ते निर्गतास्तमेवैकं दिवसमवग्रहस्तत ऊर्ध्वं राजावग्रहो व्यवच्छिद्यते । केचिन्नु जणन्ति अहोरात्रमवग्रहः । द्वितीयऽहि सूर्योदयेऽवग्रहो व्यवच्छिद्यत इति भावः । सूरिराह द्वावप्येतावनादेशौ अयं पुनरादेशो यस्यां वेद्यायां निर्गतास्तस्यामेव वेद्यायां यावदन्यस्मिन् दिवसे अवग्रहो भवति ततः परं व्यवच्छिद्यते इत्थं कावतः प्रमाणमुक्तम् । क्षेत्रतस्तु सर्वतः कोशयोजनमवग्रहस्तत ऊर्ध्वमनवग्रह इति ।

खित्तम्मि य वमहीय य, उगहो तहिं सिकत्रमग्गया होइ ।

ते वि य पुरिसा पुविहा, रूवं जाणं अजाणं व ॥

इहावग्रहः क्षेत्रे वा भावे वा वसतो वा यदिऽस्कीन्नादिवर्जितं ग्रामनगरादि तदिह क्षेत्रं मन्तव्यं तत्रावग्रहं प्रतीत्य शैक्षमार्गणा कर्त्तव्या । कस्य जवति कस्य वा नेति विचारयितव्यमित्यर्थः । यत्पुनरिच्छकीलकादियुक्तं तदवग्रहयोग्यं क्षेत्रं न भवतीत्येकत्रमभिधीयते तत्र वसतिविषया शैक्षमार्गणा जवति । सा चोपरिष्ठात्करिष्यते । क्षेत्रविषयां तावत्करोति (ते वि य इत्यादि) ये पुरुषास्तत्र क्षेत्रे प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायातास्ते द्विविधाः एकं रूपं जानन्तो परं अजानन्तः । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

जाणंता जानंता, चउविहा तत्थ होंति जाणंता ।

उजयं रूपं सहं, चउत्यओ होइ जसकित्ती ॥

जानन्तोऽजानन्तश्चेति शैक्षा द्विविधाः । तत्र जानन्तस्तावच्चतुर्विधास्तद्यथा एकः शैक्षो विवक्षितक्षेत्रस्थितस्याचार्यादिरुजयं रूपं शब्दं च जानाति । धर्मकथाश्रवणार्थं शिष्यः समागतो रूपेण च तमुपवक्ष्यतीत्यर्थः । द्वितीयो रूपं जानाति न शब्दम् तृतीयः शब्दं न तद्रूपं चतुर्थश्च पुनर्यशःकीर्तिं जानाति यशः सर्वदिग्गामिनी प्रसिद्धिः सैवैकदिग्गामिनी कीर्तिः यश उपलक्षिता कीर्तिर्यशः कीर्तिरिति समासः । यस्तु रूपशब्दयशःकीर्तानामेकमपि न जानाति सोऽजानान उच्यते अथ द्वितीयजज्ञमादौ कृत्वा यथाक्रमममूनेव भजान् व्याचष्टे ।

उच्चारचेनिमांति मु, पासति रूपं विणिग्गयास्सागो ।

इत्ति उ चित्ताणितो, कामगमादी मुणाति सव्यं ॥

चाउत्थो जसकित्ति, भणइ सगेमेव सागिहवासी वा ।

उजयं रूपं सहं, कित्ति व ण जाणते चरिमो ॥

उच्चाररूपमचैत्यवन्दनादिषु कार्येषु विनिर्गतस्याचार्यादि रूपं पश्यति चैको द्वितीयः शैक्षः पश्यति न पुनः स्वरेण जानीते उपाश्रये तस्यानागमनात् । तृतीयस्तु शैक्षः कर्षणादिकर्षकः कृषीवद्वस्तप्रवृत्तिकः सकलमपि दिवसं क्षेत्रादौ स्थित्वा रात्रौ प्रदोषे गृहमुपागच्छन् प्रज्ञाते च ज्ञयांऽपि निर्गच्छेत् । धर्मकथायांप्रवर्तते ननु रूपमवलोकते चतुर्थस्तु शैक्षः स्वग्रामवासी वा दरस्थः सन् तद्रूपं पश्यति न च धर्मकथादिशब्दं शृणोति किन्तु लोकमुखेन तेषामाचार्यादीनां यशः कीर्तिं शृणोति । यस्तु चरमोऽजानानः शैक्षः स रूपशब्दात्मकमुभयं कीर्तिं च न जानाति परं गृहवासनिर्विण्णतया प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायातः । वास्तव्यशैक्षः पञ्चविध उक्तः ।

वायाउओति एवं, पंचविहो आणुपुब्बीए ।

एएसिं संहणं, पत्तयं मग्गया इणमो ॥

वाचादृतो नाम आगन्तुकः शैक्षानांऽन्येवमेव तस्य शैक्षवन्पञ्चविध आनुषंग्यं यथोक्तपरिपाट्यावक्तव्यः । श्रद्धेतेषां दर्शानामपि शैक्षणां प्रत्येकं पृथक् २ इत्येतेषु द्वारपुर्मागणादि वारणा भवति तान्येव द्वाराण्यभिहितुः श्लोकचतुष्टयमाह ।

अव्याघाए पुणो होइ, जावज्जीवपराजिए ।

वाघाओ संपए वावि, उट्ठिओ विहरंति ॥

पहमे विय दिवमे तु, कहकप्पो उ जाणते ।

जाणाविए कहं कप्पो, पच्छे च तहमेविया ॥

उत्ताअणुक्कए यावि, कहं कप्पो जिधागो ।

एग्गापं अजिच्छंते, कहं कप्पो विहिज्जेते ॥

दुविहा मग्गया सोसे, एगपिहा य पमिच्छए ।

परिसेहियवचंते, कहं कप्पो विदसाइ ॥

न विद्यते व्याघातः प्रव्रज्याविघ्नो यस्यासा अव्याघातः शैक्षपूर्वसाधुषु क्षेत्राक्षिणेत्यपि प्रव्रज्यां गृह्णाति न पुनः कावक्षेपं करोतीति ज्ञायः (पुणेहोइत्ति) पुनर्भूयोऽपि यदा फिलते साधवः समायास्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामीति कश्चित् शैक्षो ब्रूयात् (जावज्जीवपराजिएत्ति) यदा यदा अहं प्रव्रजितुमभिलषामि तदा १ नवैर्विघ्नैरुत्तिष्ठमानैर्यावज्जीवमहं पराजितः अत एव मे सांप्रतमपि व्याघात उत्थितो यदेवं साधवो विहारं कृतवन्त इति कश्चिद् ब्रूयात् । एषां शैक्षानामेकतरे प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रव्रजितुमुपस्थिते ज्ञायकं कथंचन प्रकारेण कल्पः पूर्वसाधुसमीपे प्रेयणादिको विधिर्विधीयते तथा वास्तव्ये वाचनाहते वा त्वमस्माकं न जवसीति ज्ञापिते कथं कल्पो जवेत् । ऋजुनाम य आचार्यादिरेतान् शैक्षान् पूर्वसाधुसमीपे प्रहिणोति तद्विपरीतो अनृजुः । एतयोश्चिन्ता कर्त्तव्या । अग्निधारणमेकमनेकान् वा साधून् सम्यगाधाय शैक्षस्य गमनं तत्र कथमाभाव्यानाभाव्यता क्रियते (एग्गामेत्ति) यत्र ग्रामे क्षेत्रिका स्थितास्तत्रैव केनापि धर्मकविना कोऽपि मिथ्यादृष्टिपशमितः स कस्याजवाति (अइच्छंतेत्ति) कमप्याचार्यमग्निधार्यातिक्लामति विवक्षितक्षेत्रमतीत्याग्रतो गच्छति शैक्षे कथं कल्पो विधीयते । तथा शिष्ये शिष्यविषया द्विधा अज्ञातके शैक्षके द्विप्रकारा मार्गणा जवति प्रतीच्छकं च एकविधा केवलमज्ञातक विषया मार्गणा (पडिसेहियव-

खेतेति) भगवता प्रतिपिच्छानप्रतिचारणाव्यापृतैः शैको न प्रवाजनीयो ये तु तं प्रवाज्यान्वत्र प्रेषयन्ति तैः प्रेषिते तस्मिन् गच्छान्तरं प्रव्रजति कथं कल्पो विधीयते । इत्येतत्सर्वं निरूपणीयम् । तत्र संगारः संकेतः स दत्तो यस्य शैकस्य स संगारदत्तः । आदिताग्न्यादेराकृतिगणत्वात्कान्तस्य परिपातः । तस्मिन्नपि कथं कल्पो विधीयते । इत्येतत्सर्वं निरूपणीयमिति द्वारश्लोकचतुष्टयसमासायः । अथ विस्तरार्थं विजगण्णपुः प्रथमतो ये पूर्वमुभयज्ञादयः पुरुषा उक्तास्तद्विषयवक्ष्यमाणः प्रेषणजेन्द्रसंग्रहायाह ।

चत्तारि एवगजाणं—तंगम्मि जाणादिप् वि चत्तारि ।

अजिधारणम्मि एए, खित्तम्मि विपरिणया वा विं ॥

यः पूर्वमुभयज्ञरूपज्ञादिजेदाद्यनुक्तं ज्ञापक उक्तस्तत्र प्रत्येकं चत्वारो नवकाः प्रेषणनवप्रकाररूपा जवन्ति तथा यो ज्ञानानः सन् साधुजिस्त्वमस्माकं न जवन्ति किंतु पूर्वसाधूनामित्येवं ज्ञापितः तत्रापि चत्वारो नवकाः । अभिधारणं नाम मनसि करणं ततः क्लेशिकं मनसि हृत्य यद्येते अव्याघातादय आगताः तदा विपरिणता अपि क्लेशस्वामिन एव जोग्या इति संग्रहायासमासायः । अथैनामेव विवरीपुरव्याघातद्वारमङ्गीकृत्य तावदाह ।

पियमप्पियसज्जावे, दहुं पुच्छति जावसाहंति ।

कुत्थगता ते जगवं, पुच्छवे जणंति किं तेहिं ॥

क्लेशिकेषु निर्गतेषु यः साधुरुभयज्ञः शैकः सन् प्रव्रजामीत्यभिप्रायेणागतो यावदागन्तुकान् साधून् पश्यति ततस्ते साधवस्तस्य प्रियमप्रियं वा भावं प्रहसितमुखतया दीनमुखतया वा दृष्ट्वा पृच्छन्ति किमेवं प्रहृष्टवदनश्चिन्तापरो वा पश्यसि एवं दृष्ट्वा तेन स्वरूपे कथिते सति (साहंति) सद्भावं कथयन्ति यथागतास्ते अन्यविहारेणेति समासस्य यानेवं पुच्छेत् कुत्र गतास्ते भगवन्तः एवं पृष्ट्वा सन्तो जणन्ति किं तैर्जवतः प्रयोजनम् स प्राह—

पव्वइहिंति य जणिते, अनुगच्छगया वयंति दिक्खेओ ।

तेसि समीवं ऐमो, णयवाहण ते नयं सायं ॥

प्रव्रजिष्याम्यहमिति तेन जणिते साधवो वदन्ति ते क्लेशिका अमुकत्र ग्रामादौ गताः वयं भवन्तं दीक्षित्वा प्रव्राज्य तेषां समीपे नयामः । स च तत्कमनन्तरोक्तं वचनं तव नैव व्याहन्ति न विकुट्टयति तेयसि प्रतिपद्यते इत्यर्थः एषोऽव्याघात उच्यते ।

संघारुग एगेणं, पंरुवपसेव मुंनि ए तिषि ।

तरुणमज्जेथेरे, एकंके तिषि नव एते ॥

ततः साधवस्तं प्रव्राज्य संघाटकेन सह क्लेशिकाणामन्तिकं प्रेषयन्ति । अयं संघाटको न पूर्यते तत एकं साधुं सहायं दत्त्वा चाह्वयन्ति तस्याप्यभावे एकाकिनमपि विसर्जयन्ति परं पन्थानमुपदिशेयुः । यतः तरुणस्य जयः प्रकाराः मध्यमस्थविरयोरप्येवमेव प्रत्येकं जयः एते नव जवन्ति एष प्रथमो नवकः ।

पढमदिणसगामे, एको एवगो वितिज्जए वितिओ ।

एमेव परगामे, पढमे विति ए य जे णवगा ॥

एष एकः प्रथमो नवकः प्रथमदिने स्वग्रामे प्रव्राज्य प्रेषयतां मन्तव्यः । द्वितीये दिवसे एवमेव द्वितीयो नवकः एवं ग्रामे नो नवको उक्तौ परग्रामेऽप्येवमेव प्रथमद्वितीयदिवसयोर्द्वौ नवकौ एवमेते चत्वारो नवकाः मुणिरुतं प्रेषयतां जवन्ति ।

एमेव यमुंरिस्स वि, चउरो नवगा हवंति कायव्वा ।

एमेव य इत्थीएवि, एवगाण चउक्कगा डुप्पि ॥

एवमेव वा मुणिरुतस्यापि प्रेष्यमाणस्य चत्वारो नवकाः कर्तव्या भवन्ति एवमेते द्वे नवकचतुष्टयं पुरुषाणामुक्ते स्त्रीणामप्येवमेव द्वौ नवकानां चतुष्कौ संघाटकात्मचित्तीयादिभिः प्रकारैः कर्तव्यौ । अथ क्लेशिकाणामन्तिकं न प्रेषयन्ति किंतु स्वयमेव स्त्रीकुर्वन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

अथ किमर्थममुणिरुतं प्रेषयन्तीत्युच्यते ।

सागारियसंकाए, णिच्छति पिच्छंति वा सयं मासे ।

तत्थ अउ पुणरवि, पच्छिह ममुंरितो एवं ॥

सागारिकाः संज्ञातकास्तेषां शङ्कया माममी उपव्राजयेयुरिति बुद्ध्या स्वग्रामे नेच्छति स शैकः प्रव्रजितुम् । यद्वा अमी साधवः प्रव्राजितं न मां ग्रहीष्यन्ति यदि च तान् साधून् न रुद्धयामि ततः पुनरपि अत्रैव प्रत्येष्यामि प्रत्यागमनं करिष्ये इति बुद्ध्या नागन्तुकैरात्मानं मुक्तापयति एवममुणिरुतं प्रेषयन्ति एतं तावदुभयज्ञविषयो विधिरुक्तः ।

अथ रूपज्ञादिविषयं तमेवातिदिशन्नाह ।

एमेव य एवगकमो, सइं रुवं च होइ जाणंतो ।

जो पुण किंति जाणति, ए ते वयं सिस्सते तस्स ॥

एष एव नवकक्रमः शब्दं रूपं च जानाति शैकैश्चक्षुष्यः शब्दमेव रूपक्षेत्र इत्यर्थः । यः पुनः शैकः कीर्तिमेव जानाति न रूपं न वा शब्दं तस्य शिष्यत्वे निवेद्यते ते वयं न जवामो येषां सकाशे भवान् प्रव्रजितुमायात इति ततो ज्ञात् ।

किं न व कप्पइ तुब्भे, दिक्खेवंतेसि तो न अम्हाणं ।

तत्थ वि सो चेव गमो, एवगाणं जो पुरा जणितो ॥

किंवा गुप्ताकंदीक्षितुं न कल्प्यते ततः साधुनिर्वक्तव्यं तेषामेव त्वमाजवसि नास्माकमेवमुक्ते यद्यसौ जणति यद्येवं तर्हि मां प्रव्राज्य तत्र प्रेषयत श्रमुणिरुतं वा विसर्जयत ततस्तत्रापि स एव गमः प्रकारो यं संघाटकात्मचित्तीयादिभिर्मंदैर्निष्पन्नानां नवकानां पुरा जणितः ॥ अथ “अभिधारणम्मि एए, खित्तम्मि वि परिणया वावि” इति पञ्चाक्षरं व्याचष्टे ।

विपरिणया निज्जातिते, अम्हे तुब्भ भणंत हांतेहिं ।

तह वि य ए वि ते तेसि, अवाहयमादिया हांति ॥

ये अव्याघातादयो वाताः शैका अत्र प्रस्तुतास्ते क्लेशिकमभिधार्य प्रथममागता अपि कुतोऽपि हेतोस्तं प्रति विपरिणतास्ततो यथागन्तुकान् जणन्ति वयं गुप्ताकं सकाशे प्रव्रजिष्यामोऽत्रं प्रयासं तैः पूर्वसाधुजिरिति तथा ऽप्येवं श्रुवाणे अपि ते अव्याघातादयस्ते चागन्तुकानां न भवन्ति किंतु क्लेशिकस्यैव जयन्ति । गतमव्याघातद्वारम् । अथ पुनो दाई ति द्वारमाह ॥

एहिंति पुणां दाई, पुट्टे सिक्खिम्मिइ य मणसाणा ।

वहुदोसे माणुस्से, आणुसासणवग तह चैव ॥

आगन्तुकसाधूनां समीपे कुत्र गता इति पृष्टे ततस्तैः शिष्टाः श्रमुकत्र गता इति कथिते स शैको ज्ञात् (एहिंतिपुणो हाइति) यदा ते पुनरप्यत्रागमिष्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामि य एवं जणति स वक्तव्यः । सौम्य ! बहुदोषे बह्वन्तराये मानुष्ये मा प्रमादं कुरु एवमनुशासनं कृत्वा तथैव नवकगमेन प्रेषणं कर्त्तव्यम् । अनुशासनमेव विशेषत उपदर्शयति ।

जं कद्धे कायव्वं, एरेण आज्जेव तं वरं काडं ।

मच्चू अकलुणाहियओ, न हु दीसति आवयंतो वि ॥

यदा दौक्ताग्रहणादिकार्यं कल्ये द्वितीयादिने नरेण कर्तव्यं तदथैव कर्तुं वरं प्रशस्यं यतो मृत्युरकरुणहृदयः स्वभावादेव कठोराशयस्तथा कथमप्यपतति । यथा आपतन्नपि न हृश्यते उक्तं “ स्वकार्यमथ कुर्वीत पूर्वाह्ने यत्पराह्णिकम् । को हित-
हेति कस्याद्य, मृत्युसेना पतिष्यति । ” तथा ।

तुरहा धम्मं काउं, मा हु पमायं खणं पि कुव्वीथ ।

बहुविग्घो हु चो मा, अवरमं पणिच्चावि ॥

जग्यास्त्वरत्नं धर्मं कर्तुं मा क्णमपि प्रमादं कुरुष्वं कुत इत्याह ॥ बहवश्चलविषयविश्वविकाशमुपघाताग्निदाहादिज्जेदा-
दनेकं विघ्ना जीवितान्तरायाः । यस्मादसौ बहुविघ्नो हुशब्दो यस्मादर्थे अपिशब्दस्य धातुक्तस्यापि गम्यमानत्वात् । यस्मान्मुदृत्तोऽपि बहुविघ्नः आस्तां प्रहरदिवसादिरतो महाभाग मा प्रवज्याग्रहणं अपराह्णमपि प्रतीक्षिष्याः । एवमेव कृत्वा चतुर्जिनैवकैस्तथैव प्रेषणीयम् । गतं पुनो दाशंति द्वारम् ।

अथ यावज्जीवपराजितद्वारमाह ॥

बहुसो उवड्डियस्सा, विग्घा उड्डिति जज्जियति ज्ञोमि ।

अणुसासणपच्चवणा, एवगा य जावसमुमुये ॥

क्लेत्रिकाणां गमनवृत्तान्तं ज्ञात्वा कोऽपि शैक्वो श्रूयाद्बहुशोऽने-
कशः प्रवज्याग्रहणोपायस्थितोऽहं परं वारं वारं विघ्ना नवनया उत्तिष्ठन्ति अतो यदयं जावज्जीवमहं तैर्विघ्नैर्जितोऽस्मि यदेते साधवो विहृतवन्तः अतः परंतेषु समागतेषु प्रवजिष्यामि । एवं ब्रुवाणस्यानुशासनं कर्तव्यम् । भू ! साप्रतं तव चारित्राचारकाणामनुदयो वर्तते अतो मा प्रमादीः को जानाति चूयोऽपि तेषामुदयो भवेत् । आवश्यकादिनिहित-
श्च कर्मवर्त्मदृष्टान्तस्तत्पुरतः प्ररूपणीयः । एवमनुशिष्य प्रस्था-
पनं कर्तव्यं तत्र च तथैव मुणिरुतेन तयोः प्रत्येकं चत्वारो नवका जवन्ति । एवं प्रथमद्वितीयदिवसयोरव्याहृतादीनां कल्पो विधीयते । अथ ज्ञापिते कथं कल्पो वास्तव्ये वाता-
हतेऽपि वेति द्वारमाह ।

वाताहते वि णवगा, ता हव जाणावि ए अइयरे य ।

एमेवय वत्थव्वे, णवगाण गमां अज्जणंते ॥

वाताहतो द्विधा ज्ञापित इतरश्च । यः क्लेत्रिकाणां यशःकी-
र्तिमपि न जानाति स आगन्तुकसाधुनिस्त्वमस्माकं न भवसि ये गतास्तेषामेवाभवसीति सद्भावावगमं कारितो ज्ञापित उच्यते । इतरो नाम यशःकीर्तिरुस्तत्र ज्ञापिते इतरस्मिन् वाताहते प्रवजितुमायाते तथैव चत्वारो नवका भवन्ति । वास्तव्योऽपि शैक्वोऽयं क्लेत्रिकाणां यशःकीर्तिमपि न जानाति तत्रापि नवकानां गम एवमेव मन्तव्यः । अथ वास्तव्यो वाताहतो वा यः कीर्तिमपि न जानाति स कीदृशो भवेदुच्यते ।

वत्थव्वे वायाहम, सेवगपरतिथिवणियए य ।

सव्वे ते उज्जुमाअ-प्पिणाऽमंशाऽ वा जत्थ ॥

वास्तव्यो वा वाताहतो वा यो राजकुलसेवको यो वा पर-
तीर्थिको यश्च वणिक् एते असन्निहितत्वेन यशःकीर्तिमपि गुरुणां न जानीयुः परं प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रवजितुमाय-
तास्तेऽपि क्लेत्रिकाणामाज्ञाव्याः । अथ ऋजुअनृजुद्वारचिन्ता क्रियते । य आचार्य ऋजुर्भवतिस सर्वानप्येतान् क्लेत्रिकाणां-
मर्पयति । यत्र वा क्लेत्रिका भवन्ति तत्र संघाटकादिभिः प्रकारैः
अपयित्वा तौ सद मीक्षयति ।

माइद्धे वारसगं, जाणगजाणं वि एय चत्तारि ।

पच्छव्वे वायहमे, ण वज्जति चत्तरो अणुग्घाया ॥

यस्तु मायावी अनृजुः सन् प्रेषयति तत्र च प्रकाराणां द्वाद-
शकं जवति । तानेवाग्रे वक्ष्यति । तथा ज्ञापके ज्ञापिते च समुदिताश्चत्वारः प्रकारा जवन्ति । तद्यथा ज्ञापकं प्रथमादिव-
वसे न प्रेषयति । १ द्वितीये तमेव न प्रेषयति । एवं ज्ञापि-
तस्यापि द्वौ प्रकारौ एतैर्वदयमाणैश्च प्रकारैर्वास्तव्यं चाताह-
तं वा अप्रेषयतश्चत्वारोऽनुदघाता मासाः नच तान् शिक्षान्
वज्जते कुत्रस्थविरादिनिर्वृत्ताक्लेत्रिकाणां दाप्यते इत्यर्थः ॥

अथात्रैव प्रायश्चित्तवृत्तिमाह :

सत्तरत्तं तथो होति, ततो च्छेदो पहावई ।

वेदेण विष्ठापरियाए, ततो मूहं ततो दुगं ॥

प्रागिव छष्टव्यम् प्रकारद्वादशकमाह ।

तरुणे मज्झिमथेरे, तदिणवित्ति ए य उक्कं ईकं ।

एमेव परगामे, उक्कं एमेव इत्थीसु ॥

पुरिसिन्धि गाण एते, दो वारमगा उ मुंणि ए हांति ।

एमेव व ससिहम्मि य, जाणगजाणवि ए जयणे ॥

तरुणमध्यमस्थविरात्रत्येकं तदिवसे द्वितीयादिने वा प्रेषयत
एकं प्रकारपदकं जवति एतच्च स्वग्रामविषयं परग्राम एवमेव
प्रकारपदकं सर्वेऽप्येते द्वादश प्रकाराः पुरुषेषु जणिता एवमेव
च स्त्रीष्वपि प्रकारद्वादशकं जवति । एते द्वे द्वादशके
पुरुषस्त्रीणां मुणिरुतविषये भवतः । एवमेव च शैक्वकेऽपि
शैक्वद्वादशद्वयं तदेवं ज्ञापिते च प्रत्येकं (भयणसि) भङ्गक
विकल्पास्तेषां चत्वारि द्वादशकानि जवन्ति । अथवा ॥

अव्वाहायपुणोघात, जावज्जीवपराजिया ।

तदिणेपेसणीया-सगामे पकारवारसहा ॥

अन्याघातपुनरागतप्रव्रजितयावज्जीवपराजिताश्चेति त्रयः
शैक्वाः । एतान् तदिने वा प्रेषयन् प्रकारपदकम् । एतच्च स्व-
ग्रामे इतरस्मिन् वा परग्रामे जवतीति कृत्वा द्वात्र्यां गुणितं
द्वादशधा जवति । अथ ऋजु अनृजुद्वारमाह ।

जाणंतमजाणंते, एाइवायसेवाअमाइद्धो ।

सो नेव उज्जुओ खट्ठु, अणुजुओ जाणअप्पेति ॥

जानतोऽजानतो वा शैक्वान् योऽमायावी सक्लेत्रिकाणां स-
मीपे स्वयंयाति परहस्तेन वा प्रेषयति स एव ऋजुक उच्य-
ते । अनृजुस्त्वसौ अभिधीयते यो न समर्पयति न वा प्रेषय-
ति । अथैते वास्तव्यवाताहता जानन्तोऽजानन्तो वा अनृजु-
जिः प्रव्रजितास्ते स्वयं पश्चात्पारिज्ञायन्ते । उच्यते ततोऽनु-
यानादिषु यत्र मिश्रितास्तत्र क्लेत्रिकैः कश्चिदनृजुः प्रव्रजितो
वाताहृतः पृष्टः कथं जवान्प्रव्रजितः स जणति ।

तुज्जे वि य नीसाए, अहमागतो दिविखतो वडोहिं ।

अम्हे किं न पवइया, पुट्ठावणते परिकहेसुं ॥

युष्माकमेव निश्रया अहमागतः । अमीजिः स्ववत्ताहीकितः
मया नृगममी पृष्टास्तत् पभिराख्यातं वयं किं प्रव्रजिता न
भवामो यदेव तान् मार्गयसि । यद्वा न पृष्टाः सन्तः किमपि व्या-
ख्यातवन्तः । एवं रूपशब्दे यशःकीर्तिज्ञो वक्ति । यस्तु कीर्ति-
मपि न जानाति स श्रूयात् ।

वायाहमो तु पुट्ठो, जणाइ अमुगदिण अमुगकाशमि ।

एतेहि दिक्खितो हं. तुम्हे वि सुणासि तत्तामी ॥

तुशब्दस्य विशेषणार्थतया यो वाताहतो यदाःकीर्त्योरपि अ-
ज्ञायकः स पृष्ठे जगति । अमुकदिने प्रतिपदादौ शमुष्मिन्का
ले मार्गशीर्षादौ मासे दीकृताऽहमेतः दीकृानन्तरं च गृणा-
मि । यया स्वयमपि तत्रासीत्तत्रिति ।

एमेव य जसकीत्ति, जाणंते जदा नदा जाणाति ।

तस्स वि तदेव पुच्छा, पावपणिओ वा जहा जातो ॥

एवमेव वास्तव्योऽपि यो यदाःकीर्त्तं जानाति तस्यापि तथैव
स्नानादौ यदा पृच्छा कृता भवति तदा जायते । यदा वा अ-
सौ प्रालम्बनिका बहुधुने जातस्तदा स्वयमेव जानाति नाह-
ममीयामाभाष्यः । एवं तावन् सच्चित्तविषयो विधिरुक्तः ।

अथान्वित्तादिविषयं तमेव निर्दिशामाह ।

एमेव य अविचे, एविदे उवहिम्मि मीसते चेव ।

पुच्छा अपुव्वमुवहिं, दट्ठण अणुज्जु पयाणं ।

एवमेतं अचित्ते चित्तिषे आशेषगोपधिमंदाद् द्विप्रकारे उप
श्रौ मिश्रके च संप्रतिकीर्त्तने विधिमन्तव्यः । कथं पुनरसत्वा-
भाव्यो वा ज्ञायते इत्याह । अपूर्वसारतरमुपधि दृष्ट्वा अनुभू-
तानां तेषामन्तिके पृच्छा भवति । क्षेत्रिकरथं कदा कुत्र वा
गृहीत इत्येवं ते प्रष्टव्या इति भावः ।

एवं वामावामे, उटुवक्के पेये मत्तय वा उाति ।

सव्वत्थ वा हांति उग्गाहो, केमिं वि पदीवदिष्टंते ॥

एवं वर्षाचारं क्रतुवर्कं वा मासवर्गं दिवसपञ्चकं च एवा-
वग्रह इति । पथि वा व्रजतो यत्र कापि आचार्यस्तिष्ठति तत्र स-
र्वतःसक्रोशं योजनमवग्रहो भवति तत्राप्येवमेव सचित्तादीना-
माज्ञाव्यानानाथ्यविधिरवसानव्यः । केषांचिदाचार्याणामयम-
ऽभिप्रायः मार्गे गच्छतां पृष्ठतो नास्त्यवग्रहः ॥ अथं वा
नदिशः कुत्र इत्याह प्रदीपदृष्टान्तोऽयं भवति । यथाहि प्रदीपः
सर्वतः प्रकाशयति नैकामपि दिशं प्रकाशशून्यां करोति एव-
मवग्रहोऽपि सर्वतो भवति न कुत्रचिन्न ज्वल्यपीति । एवं
तावत् क्षेत्रे सचित्तादिविषयो विधिरुक्तः ।

अथाक्षेत्रे तमेव निर्दिशति ।

अविखत्ते वसथीए, जाणविण वि एमेव ।

उज्जुगमणुज्जुगे या, सो चेव गमो हवइ तत्थ ॥

अक्षेत्रे इह फाहादियुक्ते नगरादौ सक्रोशं योजनमवग्रहो
भवति किं तु तत्र यस्यां वसती यः पूर्वस्थितस्तस्यां सचि-
त्तादिकं यदुपतिष्ठते तत्तस्याजयति न पश्चादागतानां तत्रापि
य एव क्षेत्रे गम उक्तः स एव सर्वोऽपि ज्ञापके ज्ञापिते च
क्रतुके अनुक्रुके च वक्तव्य इति । अथ कथं कल्पोऽभिधार-
णाय इति निर्वचामाह ।

अणिदिट्ठ सप्प सप्पि, गहितागहिण य सच्छंदो ।

णिदिट्ठिगिगसाहितो, सप्पि तस्सेव एससस ॥

अभिधारणं प्रव्रज्यार्थमाचार्यदिर्भनसा संकल्पनम् तच्च द्विधा
अनिर्दिष्टं निर्दिष्टं च अनिर्दिष्टं नाम धारयन् कमप्याचार्यं
विशेषतो न निर्दिशति स च अभिधारको द्विधा संज्ञी असंज्ञी
च पुनरैकेको द्विधा गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गश्च एष सर्वो-
ऽप्योद्यतः सामान्येनाचार्यविशेषमनिर्दिश्य प्रव्रजन् स्वच्छन्द
आभाव्यो जयति यस्यान्तिके प्रव्रजति तस्यैवासौ शिष्य
इत्यर्थः । निर्दिष्टं पुनरभिधारणं तदुच्यते यत्रासुकस्याचार्य-
समीपे प्रव्रजिष्यामीति निर्देशं करोति एगोऽपि द्विधा

संज्ञी असंज्ञी च । नृप एकैको द्विधा लिङ्गसहितो लिङ्गरहि-
तश्च । तत्र लिङ्गसहितः संज्ञी यमाचार्यमभिधार्य गच्छति ।
विपरिणतोऽपि तस्यैवासौ भवति नान्यस्य ।

निदिष्टेव असप्पि, गहितागहिण य अगहिण सप्पि ।

तस्सेव अविपरिणतोवे, परिणते जस्स इच्छाया ॥

असंज्ञी नाम गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गो वा जयतु । यस्तु
संज्ञी श्रावकः सोऽगृहीतलिङ्गं पते ज्ञयाऽप्यपरिणते भावे यं
निर्दिष्टमाचार्यमभिधार्य गच्छन्ति तस्यैव भवन्ति । अथ तं
प्रति ज्ञावो विपरिणतस्ततो यस्य सकाशे तेषां प्रव्रजितु-
मिच्छा तस्यैव ते शिष्याः ॥

अथ किं कारणं लिङ्गसहितो व्रजतीत्याह ॥

वारियसमुदाणट्ठा, तेण व गिहजन्ति धम्मसट्ठा वा ।

एएहि लिंगसहितो, सप्पि व सिया असप्पि व ॥

वारिको हरिकस्तद्विषया शब्दा मा चृदिति बुद्ध्या लिङ्गं
गृहीत्वा व्रजति तथा समुदानं जैकं तदर्थं लिङ्गं गृह्णाति गृही-
तलिङ्गो हि सुखेनैव भिक्षामाप्नोति । स्वज्ञावापान्तरात्वे गृहि-
त्रान्त्याधर्मश्रद्धावो वा तिष्ठन्ति एतैः कारणैः संज्ञी वा अ-
संज्ञी साधुसमाचारीनिपुणो लिङ्गसहितः स्यादिति । इह
यो निर्दिशन् प्रव्रजति एकमनेकान् वा निर्दिशेत् तत्र योऽनेकान्
निर्दिशति स एवं संकल्पयति यो मे प्रतिज्ञापिष्यते तस्य
सकाशे प्रव्रजिष्यामि । तद्विषयं विधिमाह ।

णेगा उदिस्म गतो, दिगेणं फाडितो तु एक्केणं ।

दट्ठं व अचक्खुस्स, णिदिट्ठणं गतो तस्स ॥

अनेकानाचार्यानुद्दिश्य लिङ्गेन सहितानां बहूनां निर्दिष्टाना-
मन्तिके गतस्तत्र चकेनास्फाडितः सादरमाभाषितो यदि त-
मन्युपगतस्तदा तस्यैवासौ शिष्यः । अथाज्ञापितोऽपि तमच-
कृष्यमनिर्दिष्टं दृष्ट्वा निर्दिष्टमेव कमप्यन्यमुपगतस्तदा तस्या-
व्रजति । इदमेव सविशेषमाह ।

निदिट्ठमनिदिट्ठं, अणुवगयदिगिगिनो वज्जइ अणो ।

दिगिगी व अदिगिगी वा, सच्छंदेण य आणिदिट्ठो ॥

निर्दिष्टमनिर्दिष्टं वा आचार्यमभिधार्य गच्छन् लिङ्गी लिङ्ग-
सहितः शैक्षो यमाचार्यमन्युपगतस्तस्यैवाजयति नैवान्य-
स्तं लज्जते । यस्वनिर्दिष्टो नाद्यापि कमप्यन्युपगतः स लिङ्गी
वा जयतु अलिङ्गी वा स्वच्छन्देन यमभिधत्तति तस्याजयति ।

एमेव असिह सप्पि, णिदिट्ठसुवगतो ए अषास्स ।

अणुवगतो वि ससिहो, जस्सिच्छति दो असप्पि व ॥

लिङ्गसहितः संज्ञी निर्दिष्टानां बहूनां मध्ये यमेवाच्युपगत-
स्तस्यैवाभवति एवमेव शिखाकोऽपि संज्ञी बहून् निर्दिश्या-
गतो वा तस्यैव निर्दिष्टस्यान्तिके उपगतः प्रव्रजितुं परिणतस्त-
स्यैवासौ शिष्यो जयति नान्यस्य यस्तु सशिखाकः संज्ञी स
कमप्यन्युपगतोऽपि यदि पश्चाद्विपरितस्तदा यस्यान्तिके प्रव-
्रजितुमिच्छति तस्याभवति (दोहअस्सन्ति) द्वौ वा शि-
खाकसशिखाकलक्षणौ यौ असंज्ञिनौ तावपि पूर्व कंचनान्युप-
गतौ पश्चाद्विपरिणतौ स्वच्छन्देन यदुपकण्ठे प्रव्रजतस्तस्या-
भाव्यौ । अस्यैवार्थस्य सुखाववाधाय भङ्गकानाह ।

निदिट्ठससप्पि, अणुवगतोतरअट्ठ दिगिणो जंगा ।

एवमसिहो वि ससिहो वि, अट्ठ सव्वे चउच्चोसं ॥

कमप्याचार्यं निर्दिश्य गच्छन् निर्दिष्टः संज्ञी श्रावकः अच्यु-

पगतः प्रवर्जितुं परिणतः । एतैस्त्रिभिः पदैः (इयरत्ति) प्रतिप-
क्षपदसहितैरष्टौ भङ्गा लिङ्गिनो विङ्गसहितस्य गच्छतो भव-
न्ति । तथाहि निर्दिष्टः संज्ञी अच्युपगतः १ निर्दिष्टः संज्ञी अन-
च्युपगतः १२ । निर्दिष्टो ऽसंज्ञी अच्युपगतः ३ निर्दिष्टो ऽसंज्ञी
अनच्युपगतः ४ अनिर्दिष्टपदेनाप्येवं चत्वारो भङ्गा वृज्यन्ते
एते अष्टौ भङ्गा विङ्गिन उक्ताः । अशिखाके चैवमेव प्रत्येक-
मष्टौ भङ्गा भवन्ति सर्वेऽप्येते मीढिताश्चतुर्विंशतिभङ्गा जा-
यन्ते एतेषु विधिमाह ।

पदम विति ततिय पंच, सत्तम नवम तेरसेसु जंगेसु ।

विपरिणतो वि तस्सेव, होइ सेसेसु सच्छंदो ॥

प्रथमद्वितीयतृतीयपञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशेषु विपरिणतोऽ-
पि यं निर्दिष्टयागतो यं वा अच्युपगतस्तस्यैवाभवति शेषेषु चतु-
र्थपञ्चाशमदशमैकादशद्वादशचतुर्दशदिषु चतुर्विंशतिषु स-
तदशसु भङ्गेषु स्वच्छन्दः स्वेच्छः यः प्रतिजानी तस्यैवाभ-
वतीत्यर्थः । इदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

सुवो विंगी असिहो य, जावतो जस्स अब्जुवगतो सो ।

णिदिद्धमषाविंगी, तस्सेवाणब्जुवगतोत्ति ॥

सर्वो लिङ्गी अशिखाकश्च श्रावको यस्यान्तिके ऽच्युपगतः
स एव तं वृजते । किमुक्तं भवति यो विङ्गसहितो ऽच्युपगतः
स निर्दिष्टोऽनिर्दिष्टो वा संज्ञी असंज्ञी वा नवतु यश्चाशिखाकः
श्रावको ऽच्युपगतः सोऽपि निर्दिष्टो वा भवतु अप सर्वोऽपि यमे-
वाच्युपगतो विपरिणतोऽपि तस्यैवाभवति एतेन प्रथमतृतीयप-
ञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशभङ्गास्सूचिताः । तथा यो विङ्गी नि-
र्दिष्टः संज्ञी च स यद्यप्यनच्युपगतस्तथापि यमेव निर्दिष्टया-
गतस्तस्यैवाभवति न पुनर्विपरिणतोऽप्यन्यस्यानेन द्वितीयो भ-
ङ्गो गृहीतः । शेषेषु तु सप्तदशस्यपि गतेषु यश्चाच्युपगतस्तत्रा-
विपरिणतस्तस्यैव विपरिणतस्तु स्वेच्छायां यत्र तु नाच्युपगत-
स्तत्र विपरिणतो ऽविपरिणतो वा यथा स्वच्छन्दमात्राव्य इति
गतं कथं कल्पो ऽग्निधारण इति द्वारम् ।

अयैकग्रामे इति द्वारमाह ।

असन्नी उवसमितो अ-प्पणो इच्छीइ अत्ताहिं तस्स ।

दङ्गुणं च परिणए, उवसमिते जस्स वा खेत्तं ॥

केनचिर्धर्मकार्यना कश्चिदसंज्ञी मिथ्यादष्टिरुपशमितः प्र-
वृज्यानिमुखीकृतः स यावन्नाद्यापि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ताव-
त्प्रवृजन् क्षेत्रिकस्याभवति । अथ सम्यक्त्वं प्रतिपन्नस्तस्य क्षेत्र-
मन्यस्याचार्यस्य सत्कं ततो ऽप्तावात्मन इच्छया आज्ञवति
यदि क्षेत्रिकस्यापविप्रतस्तस्तस्यैव अथोपशमयत उपस्थित-
स्तत्रोपशमयत् एव एतौ द्वौ मुक्त्वा अन्यस्य नाभवति (अज्ञ-
हिंति) अथान्यक्षेत्रादष्टिरुपशमितस्तदा तस्योपशमकस्या-
भवति । अथ केनापि नो कथितः परमन्यं कमप्याचार्या-
दिकं दृष्ट्वा स्वयमेव प्रवृज्यायां परिणतस्ततोऽसौ क्षेत्राद-
ष्टिरुपशान्त उपशामत आभवति । मूर्तिर्दर्शनद्वारेणोपशम-
नकारिण इत्यर्थः । अथ क्षेत्रान्तरुपशान्तस्ततो यस्य सत्कं
क्षेत्रं तस्याजन्त्यः । अमुमेवार्थं सविशेषमाह ।

परखित्ते वसमाणो, अङ्कमतो व ए वृजति असम्पत्तिं ।

दङ्गुण पुन्वसमी, गाहितसस्साति सा वृजति ॥

परक्षेत्रे मासकल्पे वर्षोवासे वा वसन् अतिक्रामन् वा पर-
क्षेत्रमगृतो गन्तुमनास्तत्रावस्थितो ऽसंज्ञिनमप्रतिपन्नसम्यक्त्वं
स्वयमुपशमितमपि न वृजते । अथ कंचिन्मिथ्यादृष्टिं सम्य-
क्त्वमादिशब्दादुपगतानि वा ग्राहयित्वा क्षेत्रान्तरं गतः पू-
योऽन्यथा तदेव क्षेत्रमायातः स च प्रागुपशमित इदानीं पूर्व-

संज्ञी वृज्यते ततस्तं पूर्वसंज्ञिनं सम्यक्त्वादिग्राहितं स उप-
शमच्छन्देन वृजते । किमुक्तं भवति । उपशमिकं क्षेत्रिकं वा य-
मजिरोचयति तस्याजवति । एवं त्रयाणां वर्षाणामागतो मन्त-
व्यः । त्रिषु वर्षेषु पूर्वेषु स पूर्वसंज्ञी क्षेत्रिकस्यैवाभाव्यो नोप-
शमयतः ॥ आह च चूर्णकृत् "तिसुवरिसेसु पुष्पसु खेत्तियस्स
वा वृजति । तोउवसामितस्सत्ति" गतमेकग्रामद्वारम् ॥

अथातिक्रामन् द्वारमाह ।

मगंतो अष्ठाखित्ते, अग्निधारितो उ जावतो तस्स ।

खित्तिम्मि खित्तियस्स, वहिं वा परिणतो तस्स ॥

शैक्षः कंचिदाचार्यं मार्गयन् वृजति तस्य चान्यक्षेत्रे पर-
कीयक्षेत्राज्यन्तरे पथि गच्छतः कश्चिर्धर्मकथी मिहितः स
यथाकर्षणहेतोःस्तस्य धर्मं कथयति तदा यमाचार्यमग्निधारयन्
वृजति तस्याजवति । अथ जावतः स्वजावादेव कथयति
ततस्तस्य धर्मकथिकस्याजवति । तुशब्दो विशेषणं स त्रैतद्वि-
शिनष्टि यदि क्षेत्राज्यन्तरे स्वजावतः कथयति ततः क्षेत्रपरि-
णतः प्रवृज्यानिमुखीकृतः क्षेत्रिकस्य भवति वहिस्तु परिणत-
स्तस्य कथयत आभाव्य इति । इदमेव व्याचष्टे ॥

अग्निधारितो वृजति, पुच्छित्तो साहुवृजतो तस्स ।

परिसगतो व कहइ, कट्टण हेउं न तं वृजति ॥

कंचिदाचार्यमभिधारयन् शैक्षो वृजति तस्य कोऽपि साधुः
पथि गच्छन् मिहितस्तेन च पृष्ठोऽमुक आचार्यः कुत्रास्त
साधुराह किं तेन भवतः प्रयोजनम् । स प्राह । तस्यान्तिकं
प्रवृजितुकामोऽहं परं दृष्ट्वा तस्य वृजत एवाकर्षणहेतोः (सा-
हित्ति) धर्मं कथयति यत्र ग्रामे कापि पर्यदन्तर्गतस्य धर्मं
कथयत उपस्थितस्ततो वन्दित्वा तथैव स्वाभिप्रायं कथि-
ते स आकर्षणहेतोर्विशेषतो धर्मं कथयति कथिते च यद्य-
सौ प्रवृजितुमभिलषति ततो न तं शैक्षं वृजते । अग्निधारिता-
चार्यस्यैव स आभवति ॥

उज्जुकहए परिणतं, अंतोखित्तस्स खित्तिओ वृजइ ।

खित्तवहिं तु परिणयं, वृजउज्जुकहीण खहु माई ॥

अथासौ कथको धर्मकथी उज्जुकः सद्भावतः कथयति
नाकर्षणहेतोः स च प्रवृज्यायां परिणतः क्षेत्रान्तः परिणत-
क्षेत्रिको वृजते क्षेत्राद्वाहिः परिणतं तु उज्जुको धर्मकथी वृजते
न खहु मायी मायावान् ।

परिणमइ अंतरा अं-तरा य जावोणियात्ति तत्तो से ।

खित्तम्मि खित्तियस्सा, वहिं तु परिणतो तस्स ॥

अथ अन्तरान्तरा तस्य जावः प्रवृज्यायां परिणमते निवर्तते
वा ततः क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिकस्याभवति वहिस्तु परिणत-
स्तस्य धर्मकथिकस्याभवतीति । गतमतिक्रामन् द्वारम् ॥
अथ द्विधा मार्गणा क्षिप्य एकविधा च प्रतिच्छके इति यदुक्तं
तत्र प्रतीच्छकविषयां तावदेकविधां केवलसङ्गातीयविषयां
मार्गणामाह ॥

माया पिया य जाया, जगिणी पुत्तो तहेव धुत्ता य ।

उप्पेते नाववृद्धा, सेसेए जवति आयरिया ॥

माता पिता ज्ञाता जगिनी पुत्रस्तथैव पुहिता वा परव्येते अ-
नन्तरवृद्धीमधिकृत्य नाववृद्धा मन्तव्याः । एते च अग्निधार-
यन्तः प्रतीच्छकरयाभवन्ति । उपवृक्षणमिदं तेन परावृद्धी-
वृद्धा अपि वृद्धयमाणाः षोडश जना अग्निधारयन्तस्तस्यै-
वाजवन्ति । शेषास्तु ये नाववृद्धा भवन्ति तेषु आचार्याः ।

प्रभवन्ति न प्रतीच्छकः इदमेव व्यतीकुर्वन् परंपरावह्यां प्रति-
पादयति ।

मात्रो माया पिया जाया, जगिणी य एव पिउणा वि ।

जायादिपुत्तधृता, सोलसगं वच वावीसं ।

धावीस वसति गगु, पकिच्छओ जति य तपनिधारंति ।

अजिधारमणजिधार, णायमणं तरेण वजं ॥

मातुः संयन्त्रिनो माता पिता भ्राता जगिनी चेति चत्वारो
जनाः पितुः संयन्त्रिनोऽप्येवमेव चत्वारो जनाः (जायादिपुत्तधृ-
यति) भ्रातुः संयन्त्रिनः पुत्रो दुहिता चेति जनद्वयम् आदि-
गच्छात् जगिन्या अण्यपत्यं जगिन्यः भागिन्यो जति चयम् ।
पुत्रस्यापत्यं पौत्रः पौत्रो चेति द्वयम् । दुहितुरपत्यं दौहित्रो
दौहित्रो चेति । सर्वसंख्याया पौत्रशकं नयति । पदवाप्तनतर-
चर्हजना अथ प्रक्रियन्ते ततो द्वाविंशतिर्भवति द्वाविंशतिम-
प्येतान् जनान् प्रतीच्छको व्रजते । यदि च तं प्रतीच्छकमजिधार-
यन्तस्ततस्तत्तत्प्राचार्यस्यैवामाव्या इति नव इतरे उक्ताः ये व्य-
तिरिक्तास्तानभिधारयतो वा ज्ञातकान् वा अज्ञातकान् वा प्रती-
च्छको व्रजते । अथ शिष्याविषयां द्विविधां मार्गणामाह ।

नायगमनायगा पुण, मीमे अजिधारमणजिधारो य ।

दो कखदिदंता स-वे वि जवति आयरिण ॥

द्विविधा मार्गणा तत्र ये शिष्यस्य ज्ञातकाः स्वजना ये चाज्ञा-
तका अस्यजनास्ते तमाभिधारयन्तो वा अनजिधारयन्तो वा स-
र्वेऽप्याचार्यस्याभवन्ति न शिष्यस्य कुत इत्याह धाक्करस्वररुषा-
न्तात् " दासगणसेस्वरो किशो दासो वि सेस्वरोविमे इति "
निदर्शनात् । अथ पकिसेदय कदं कप्पो विहज्जइ इति द्वारं
निरूपयन्नाह ।

हुवुपपन्न गिलाणे, असंथरं ते य चउगुरुच्छेहं ।

वयमाणइमे संथा-पच्छपेनण लजंति ॥

एकत्र ग्रामे गच्छः स्थितस्तेषां च ग्लान उत्पन्नस्तत्प्रतिच-
रणे साधवा व्यापृताः सन्तः सर्वेऽपि भिक्षामटितुं न प्रभवन्ति
ततश्च संस्तरणं संज्ञानमेव ग्लानोऽप्येतत्पत्तरसंस्तरणं शैक्वं
उपस्थितस्ते च ग्लानकार्यमृत्यतया शैक्वं दापयितुं न पारय-
न्ति । अतो भगवद्भिः प्रतिपिद्धं नैतैः शैक्वो दीक्षणीयः । यदि-
दीक्षयन्ति ततश्चतुरो गुरुकाः । अयालानादौ अमीपां प्र-
काराणां कृत्वा प्रेषयन्ति (वयमाण इत्यादि) तं शैक्वं मुण्ड-
यित्वा व्रज त्वमेकाक्येवामुकाचार्यसन्निधाविनि वदन्तो वि-
सर्जयन्ति । यद्वा तस्यैकं कमपि सहायं संघाटकं वा समर्प-
यन्ति एते त्रयः प्रकारा मुपिद्धतस्य भवन्ति । अमुष्मिन्तस्या-
प्येते त्रयः एते प्रमपि तं शैक्वं न व्रजन्ते । परुभिः प्रकारैः प्र-
पयन्त इत्यर्थः । येषां समीपे प्रेषयन्ति तेषामेवासौ शिष्यः ।
अथात्मसमीपे स्थापयन्ति तत इमे दोषाः ।

आयरिय गिलाण गुरुगा, सहस्सा अकरणम्मि ।

चउलहुगा परितावण, णिप्फणदुहतो जंगे य मूहं तु ॥

शैक्वं प्रवाज्य तद्वैद्या वृत्त्यव्याकुलाः सन्तो यद्याचार्याणां ग्लान-
स्य वा वैद्यावृत्ति न कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः । अथ शैक्वस्य न
कुर्वन्ति ततश्चतुर्धुकाः । अथ ग्लानादीनामनागादमागादं वा
परितापना जवति तत आम्भनिप्पन्नम् (दुहतो जंगेयत्ति)
शैक्वस्य यन्निष्क्रमणं ग्लानस्य च यन्मरणमेव द्विधा जङ्ग उ-
च्यते तत्र मूहं जवति । अथ द्वितीयपदमाह ।

संथरमाणे पच्छा, जायं गदिते व पच्छगेलजं ।

अपपव्यइते पव्वइए, संथारणे व वयमाणे ॥

इह गच्छे ग्लानो विद्यते परं नागादं ग्लानत्वं ततः संस्तरति
ते शैक्वमपि वर्तापयितुमाचार्याणामपि कर्तुमेवं प्रवृजिताः ।
शैक्वः पश्चात्त्वग्लानत्वमागादं समजनि ततो वर्तनपरिवर्त-
नादिव्यापृताय चेद्यावद्भिक्षां न द्दिपुनते येऽपि द्दिपुनन्ति ते अपि
न शक्नुवन्ति सर्वेषामपि पर्याप्तमानेतुमेवमसंस्तरणं जातम्
यद्वा मूहतं पय ग्लानत्वं पूर्वं नासीत् किंतु पाश्चात् शैक्वे
गृहीते प्रवृजिते सति ग्लानत्वमुत्पन्नं ततोऽसौ परुभिः प्रकारैः
प्रेषणीयः । तद्यथा अग्रवृजितोऽमुष्मिन्तः प्रवृजितो मुपिद्धतः
पय द्विविधोऽपि त्रिधा संघाटकेन एकसाधुना (वयमाणत्ति)
एकाकी व्रजते व्रजमानैरेकाकित्वेनेत्यर्थः । अथ संथरमाणे प-
च्छा जायति पदं विदोषतो व्याचष्टे ।

नागादं पउणिस्तइ, अचिरेणं तं च जायमाणदं ।

सेहं वट्ठा वेओ, ए जवति गिलाणकिं वा ॥

पूर्वमनागादं ग्लानत्वं जघत् ततः शैक्वे उपस्थिते चिन्तितम् ।
अचिरं शैकाय ग्लानः प्रगुणीजविष्यति । ततः शैक्वे प्रवृजिते
तद्ग्लानत्वमागादं जातं ततस्ते शैक्वं वर्तापयितुं ग्लानकृत्यं च
कर्तुं समकमेव न चरन्ति न शक्नुवन्ति । अतोऽप्येषां समीपे
प्रेषयन्तः गुरुकाः ।

अपकिच्छाण तरेसि जं, सेहविया वमाउ पावेति ।

तं चेव पुव्वजणियं, परितावणसेहजंगाइ ।

इतरे नाम येषां समीपे प्रेष्यते । यदि ते न प्रतीच्छन्ति तदा
चतुर्गुरुकाः । यच्च ते शैक्वव्यापृताः प्राप्नुवन्ति तक्षिप्पन्नं तेषा-
मप्रतीच्छतां प्रायश्चित्तम् । किं पुनस्ते प्राप्नुवन्तीत्याह । तदेव
पूर्वभणितं परितापनशैक्वजङ्गादिकमत्र दोषजातं मन्तव्यम् ।
किमुक्तं जवति ग्लानोऽप्रतिचर्यमाणः परिताप्येत शैक्वो वै-
यावृत्त्येज्जिधीयमाने प्रतिजन्त्येत । आदिशब्दाद् ग्लानस्य मरणं
वा जवेत् ।

संखम्मि वा अट्ठा, अमुंमियं वा य पेसंती ।

वयमाणे एगेण य, संघाउण ए वजंति ॥

संखम्मिकरणं तस्या वा अर्थाय मनोज्ञाहारद्वम्पदशैक्वममुष्मिन्तं
वा प्रेषयन्ति तत्रापि (वयमाणत्ति) एकाकितया प्रेषणेन एक-
साधुना संघाटकेन च पद प्रकारा जवन्ति । एतैः परुभिरपि प्रे-
षयन्तो न व्रजन्ते । इदमेव व्याख्यानयति ।

होहिंति ए मग्गाइ, आवाहविवाहपव्वयमहादी ।

मेहस्स वसागारियं, विहाविस्सइविनेसिति ॥

इह शैक्वः केषांचिदुपस्थितस्तत्र चावाहविवाहपर्वतमहा-
दीनि प्रकाराणि नवाप्राणि प्रत्यासन्नाणि जविष्यन्ति । आवाहो
वहादरगृहानयनं विवाहः पाणिग्रहणं पर्वतमहः प्रतीतः । आ-
दिशब्दात् नडागनदीदृग्दादिपरिग्रहः । शैक्वस्य च तत्र
सागारिकस्तत्प्रवाजनभयम् । यद्वा यद्यं शैक्वोऽत्र स्थास्यति
तदा संखम्मिजोजनगृहमाविद्रास्यति । स चिनइयति । यदि
च वयमनेनैव सह गच्छामस्ततः संखडेः स्फिद्रामः अत एवम-
न्यत्र प्रेषयाम इति विचिन्त्य परुभिः प्रकारैस्तत्प्रेषयन्ति । ते
च व्रजन्ते येषामन्तिके प्रेषयन्ति तेषामेव स चाजवतीति ।
गतं प्रतिपिद्धे व्रजति कथं कल्पो विधीयत इति द्वारम् ।
संप्रति संगारदत्ते कथं कल्पो विधीयते इति द्वारमाह ।

गिहियाणं संगारो, संगारं संगिते करेमाणे ।

आणमोयति मोहिंसं, पव्वावितो जेण तस्सेव ॥

गृहिणां संवन्धी यः संगारो गुप्पदन्तिके अस्मान्निरसंयतः काशादूर्ध्वं प्रवज्या ग्रहीतव्येति संकेतस्तं प्रतीच्छन्न संयतः स्वयं च तैः सार्द्धं संगारममुष्मिन् दिनेऽमुष्मान् प्रवाजयिष्यामीति लक्षणं कुर्वन् हिंसां यावदसौ न प्रवजति तावन्तं काष्ठं षट्कायविराधनाल्लक्षणामनुमोदयति स च शैक्षस्तं प्रति विपरिणतो येन प्रावजितस्तस्यैवाज्ञवति न संकेतदायिन इति । किंच ।

विपरिणमः सत्त्वं व, परत्रो असस्रअस्रतित्थीव ।

मोचुं वासावासं, ण होइ संगारतो इहरा ॥

संकेतकरणानन्तरं शैक्षः स्वयं वा विपरिणमति परतो वा परेण स्वजनादिना स विपरिणम्येत आसन्नविहारिषु वा प्रवजेत् अन्यतीर्थिको ज्ञेयः । अतो वर्षावासं मुक्त्वा इतरया पुष्टाद्वस्त्रं विना संगारो न प्रतीच्छनीयो न वा कर्त्तव्यः किमर्थं पुनः संगारमसौ करोतीत्याह ।

संखरुसप्पायावो, खित्तं मोचत्वयं व मा होजा ।

एएहिं कारणेहिं, संगारकरंति चतुगुरा ॥

संखरिस्तत्र ग्रामे उपस्थितानां परिहर्त्तुं न शक्नोति संज्ञा-तका वा तस्य तत्र चूयांसस्तेषामाग्रहात् शक्नोति गन्तुं क्षेत्रं वा तदतीव सस्निग्धमधुरादारादिवाजापन्नं शैक्षस्य च तत्र सागारिकं ततस्तन्मोक्तव्यं माचूत् । एतैरेवमादिभिः कारणैः । शैक्षस्य संगारं यः करोति तस्य चतुर्गुरु ।

अथ गृहस्थाः किमर्थं संगारं कुर्वन्तीत्याह ।

रिणवाहिं मोक्खेवं, कुमुवविचिं वतित्थि ते गिणहे ।

एमादि अणाउत्ते, करिंति गिहिणो उ संगारं ॥

ऋणं वा व्याधिं वा मोक्षयितुं अपनेतुं कुटुम्बस्य वा पश्चा-न्निर्वहणायोग्यां वृत्तिं संपादयितुं यद्वा ग्रीष्मस्तदानीमतिक्रान्तो वर्षावास आयातः एवमादिभिः कारणैः शैक्षस्याना-युक्ते अक्षणिकतायां गृहिणः संगारं कुर्वन्ति । अथ द्वितीयप-देन संगारे प्रतीप्यमाणं आज्ञाव्यविधिमाह ।

अगविद्धोमिचि अहं, दव्वजति असदेहिं विपरिणतो वि ।

वोयं तप्पाहिंति व, ते वियणं अंतरा गंतु ॥

संगारे कृते यच्च शठैर्ग्लानादिकार्याव्यापृतैः स शैक्षो न गयेषितस्तदाऽसावगवेपितो नैकमपि वारमहममीभिर्गवेपित इति बुद्ध्या विपरिणतोऽपि वज्रयते तेषामेवाज्ञवतीत्यर्थः । परं तेऽपि साधनस्तन्मन्तरा गन्तुं वा नोदयेयुरिति संकेतस्मारणपुर-स्सरं शिक्षयन्ते अथ स्वयं गन्तुं न प्रवन्ति ततः (तप्पाहिंति) संदेशं तस्य प्रेषयन्ति ।

एवं खट्ठु अच्छिन्ने, वेद्या तहं व दिवसेहिं ।

वेद्या पुष्पपुष्पे, बाधाए होइ चउजंगो ॥

एवं तावदच्छिन्ने अनियते संगारे विधिरुक्तः यस्तु द्विभः संगारस्तत्र विधिरभिधीयते द्विभो नाम क्षेत्रतः काष्ठतश्च प्रति नियतः । क्षेत्रतो ग्रामवनखण्डादौ प्रवज्यादानार्थं भवद्भिः समागन्तव्यं काष्ठतो बेलया दिवसैर्मसैश्च प्रतिनियतैस्तत्र च वेद्याया उपवृत्तत्वादिवसैश्च (पुष्पपुष्पेति) पूर्णं अपूर्णं वा संगारे काष्ठे व्याघातो ज्ञेयः । तत्र चयं चतुर्भङ्गी । कालपूर्णा निर्घातं प्राप्तः, १ काष्ठः पूर्णः संघातः, २ संजातकाष्ठोऽप्या-घातपूर्वपरं निर्घातं तत्र प्राप्तः, ३ काष्ठोऽप्यपूर्णो व्याघातोऽपि जातः इति ४ अथवा अन्यथा चतुर्भङ्गी संयतस्य व्याघातो न गृहस्थस्य, गृहस्थस्य व्याघातो न संयतस्य । उयो-रपि व्याघातः । उयोःप्यव्याघातः ।

तत्र संयतस्य व्याघाते विधिमाह ।

मंदट्टिगा ते तहियं वि पत्ते, जे तिंमणा तेय सदा ए होति ।
स दव्वजतीअस्रगतो तहेव, दप्पट्टिया जे ए उ ते दव्वजंति ॥

यत्र ग्रामादौ संकेतः कृत आसीत् तत्र स शैक्षः प्राप्तः साध-वस्तु न प्राप्तास्ततो यद्येवं मन्यते मन्दार्थिनस्तं सद्धिपयं मन्द-प्रयोजना अत एव नायाता इति बुद्ध्या विपरिणतः । ते च साधवो यदि शठप्रवजिकादिप्रतिबन्धयुक्ता न प्रवन्ति ग्लाना-दिकार्यव्यापृता यतो याता इति भावः ततः स शैक्षोऽन्यगतो-ऽप्यन्यमाचार्यमच्युपगतोऽपि तैः साधुजिह्वयते । ये तु दर्पितः स्थितास्ते नैव तं लज्जन्ते येन प्रवाजितस्तस्यैवासौ क्षिप्य इति ।

पंथेधम्मकाहिस्सा, उवसंतो अंतरा उ अस्रस्त ।

अजिधारितो न तस्स उ, इयरे पुण जो उ पव्वावे ॥

यद्यसौ येन साधुना संकेतो दत्तस्तदभिमुखं प्रस्थितः पथि गच्छन् अन्तरा अन्यस्य धर्मकथिनः समीपे धर्ममाकर्ण्योप-शान्तः स च स्वयमजिधारयन् गच्छति तदा तस्यैवाजिधारित-स्याज्ञवति । इतरः पुनरनजिधारयिता ततो धर्मकथी प्रवाज-यति । इदमेव व्याचष्टे ।

पुष्पेहिं पि दिणेहिं, उवसंतो अंतरा उ अस्रस्त ।

अजिधारितो न तस्स उ, इयरं पुण जो उ पव्वावे ॥

पूर्वैरपि शब्दादपूर्वैरपि दिवसैरन्तरा पथि वर्त्तमानो अन्य-स्य सकाशे उपशान्तः सन् अजिधारयति प्रवजामि तावदहम-मीषां समीपे परं पूर्वैरामेवाहं क्षिप्यः एवमजिधारयन् तस्यैव पूर्वाचार्यस्याभवति इतरो नाम यः पूर्वैणां विपरिणतस्तं प्रवाजयति तस्यैव स क्षिप्यः । नियमप्रदर्शनार्थमिदमाह

पूणादिसमोसरणे, दट्टेण वित्तं तु परिणतो अणं ।

तस्सेव से ण पुरिसे, एमेव पहम्मि दव्वं ते ॥

न्यूनादौ समवसरणे तं पूर्वाचार्यं दट्टाऽपि यद्यन्यमेव परि-णतः प्रतिपन्नस्तदा तस्यैवासौ क्षिप्यो न पूर्वस्य एवमेव पथि व्रजतामप्यनाघातानां व्याघ्रविधिरवगन्तव्यः । अथ कः सं-यतस्य गृहस्थस्य वा व्याघातो न जवतीत्याह ।

मेद्वषतेणग नदी, सावयपइणीयवाद्यमहिया वा ।

इइ समणे वाघातो, महिगा वज्जा उ सेहस्स ॥

ज्ञानत्वं तस्य साधोरूपज्ञा स्तेनका वा अन्तरात्वे द्विविधा नदी वा पूर्णा स्वापदा वा व्याघ्रादयः । पथि तिष्ठन्ति प्रत्य-नीको वा तं प्रतिचरन्नास्ते व्याघ्राः सर्प्यास्ते वा पथि गच्छ-न्तं दशन्ति महिका वा पतितुमारब्धा य एवं श्रमणे व्याघातः संजवति शैक्षस्यापि महिकावर्जः सर्वोऽप्येव एव व्याघातो वक्तव्यः । एवं स्वयं विपरिणतमाश्रित्य विधिरुक्तः । अथान्येन विपरिणामितस्य विधिमाह ।

विपरिणामियजावो, ण दव्वजते तं च णो वियाणामो ।

विपरिणामियकहुणा, तम्हा खट्ठु होति कायव्वा ॥

विपरिणामितो विवक्षिताचार्यादुत्तारितो जावो यस्य स विपरिणामितभावः एवंविधः शैक्षो वज्रयते विपरिणामकस्य-जवतीति भावः । क्षिप्यः प्राह तमेव विपरिणमनं तावद्वयं न विजानीमः । सूरिराह । यत एवं भवतो जिज्ञासा तस्माद्वि-परिणामनं विपरिणामितं तस्य कथना प्ररूपणा कर्त्तव्या भवति । तामेवाह ।

दिट्ठमादिउविदेसत्थ, वि गिलाणे मंद धम्म अपमुत्ते ।

णिप्याति णत्थि तस्स, ति विहं गरहं व मा वजति ॥

शैकः कमप्याचार्यमजिधाय गच्छन् मानं कमपि साधुं दृष्ट्वा पृच्छति अनुक आचार्यो भवद्भिः कदाचित् दृष्ट उताहो न दृष्टः एवं दृष्टे स साधुर्विपरिणामने बुद्ध्वा भणति । किं तैः करिष्यसि शैकः प्राह । प्रव्रजितुकामोऽहं तेषां समीपे एवं श्रुत्वा साधुर्दृष्टानपि तान् न मया दृष्टा इति अथवा स्वदेशस्थानपि ज्ञपति विदेशस्थास्ते एवमग्नानानपि ग्नानास्ते ब्रज त्वमपि तस्य द्वितीयः । अथवा ब्रवीति यस्तस्य पार्श्वे प्रव्रजति सोऽवश्यं ग्नानो ग्नानवैद्यावृत्त्ये वा नित्यं व्यापृतो ज्ञवति । अथवा मन्दधर्मिणस्ते ततः किं तव मन्दधर्मता रोचते । यद्वाऽस्मी अल्पश्रुतस्य च प्रहणधारणसमर्थस्तस्य पार्श्वे गतः किं करिष्यसि त्वमेव वा तं पात्रयिष्यसीति । अथवा तस्य शिष्याणां निष्पात्तिरवनास्ति यं प्रव्रजयति स सर्वोऽपि ब्रती ज्ञप्यते म्रियते वेति ज्ञावः । त्रिविधो वा नामवाक्यजनेदात् ज्ञानदर्शनचारित्र्यजनेदात् त्रिप्रकारां गह्रीं वक्ष्यमाणरीत्या यदाऽसौ करोति सा विपरिणामता मन्तव्या । एतां कुर्वन्तश्चतुर्गुणकम् न च तं वैकृं क्षमते अतो नैवं कथनीयम् । किंतु दृष्टादिपदेषु सद्भावः कथनीयः । कथमित्याह ।

जइ पुण तेण ण दिट्ठा, णेव सुया पुच्छितो जणति ।

अप्पे गया विदेसं, तो साहइ जत्थ ते विसए ॥

योऽसौ शैकेण पृष्टस्ततो यदि ते सूर्यो न दृष्टा नैव श्रुतास्ततः पृष्टः सन् भणति अहं न जानामि । अन्यान् अपरान् साधुपृच्छ । अथ जानाति ततो यथा वस्थितं कथनीयं यदि विदेशगतास्ततो यत्र विषये देशे ते वर्त्तन्ते तं कथयति । अथ नाख्याति हीनाधिकं वा आख्याति ततोऽपि परिणामेनाज्ञवति सेसेषु अमृत्भावं, पातित्वमदधम्मवज्जेसु ।

गृह्यते सद्भावं, विपरिणति हीणकदण्डे वा ॥

शेषेषु ग्नानादिषु पदेषु मन्दधर्मवर्जेषु सद्भावं व्याख्याति यद्यप्यसौ ग्नानो जल्पश्रुतो वा शिष्यनिष्पत्तिर्वा तस्य नास्ति तथापि तत्र कथनीयम् । यस्तु मन्दधर्मपात्रस्थादिस्तत्र सद्भावः कथनीयो मा संसारं पारं गन्तुकामः सुतरां संसारे पतिष्यतीति कृत्वा यस्तु ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपःसंपन्नो वादी धर्मकथी संग्रहोपग्रहकारी तद्विषयं सद्भावं यदि गृह्यति अपश्यति हीनकथनं वा करोति अधिकमप्यन्याचार्येभ्यो हीनं कृत्वा कथयतीत्यर्थः । एषा विपरिणामता मन्तव्या । अथ त्रिविधां गह्रीं व्याचिख्यासुस्तत्स्वरूपं तावदाह ।

मीसो कंणगरिहा, हत्यविद्वंवि य अहो य हकारो ।

वेलाकरणाय दिसा, चिप्पतिणामं ण घेत्तव्वं ॥

गह्रीं नाम शैकेण पृष्टस्सन् शीर्षकम्पनं करोति हस्तौ वा धुनीते विवस्त्रितानि वा करोति हस्तावोष्ठौ वा विवस्त्रयतीत्यर्थः । यद्वा ब्रवीति । अहो प्रवृज्यां हाकारं वा करोति हाहा कष्टं यदेवं नष्टो द्योक्तः (वेलात्ति) नामापि न वर्त्तते । अस्यां वेलायां गृहीतुमिति । कर्णौ वा तदीयनामग्रहणे स्थगयति यस्यां वा दिशि स तिष्ठति तस्यां न स्थातव्यमिति ब्रवीति । उपलक्षणत्वादङ्गिणी वा निमील्यति यद्वा तामपि तस्यातिगत्रेण ग्रहीतव्यमतः आस्तामेतद्विषयं पृच्छादिकमिति ।

नाणे दंसणचरणे, सुणे अत्थे य तदुज्जणं चैव ।

अहं हति तिहा गरहा, कायो वाया मणो वावि ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये चेति त्रिविधा गह्री भवति । तत्र ज्ञान-

गह्री नाम न उपस्थितेनैव किंतु तदीयेन ज्ञानेन । दर्शनगह्री तु मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकप्रायोऽसौ । चारित्र्यगह्री सातिचारं चारित्र्योऽचारित्र्यो वासौ । अथवा सूत्रे अर्थे तदुज्जये चेति त्रिविधा गह्री । तत्र सूत्रं तस्य शङ्कितं स्वद्वितमर्थं पुनरवबुध्यते । यद्वा अर्थे नावबुध्यते सूत्रं पुनर्जानाति । उच्चयमपि वा तस्याविशुद्धं जानाति वा किमपीति । अथवा कायवाङ्मनोजेदात् त्रिधा गह्री । तत्र कायगह्री तेषामाचार्याणां शरीरं हुण्मादिसंस्थानं विरूपं वा । वाङ्गह्री मन्मनं काह्वं वा ते जल्पन्ति । मनोऽगह्री न तेषां तथाविधोद्वापोदपाटवं भवाग्रहणसामर्थ्यमिति । अथैषा त्रिविधा गह्री ज्ञवति ।

प्रकारान्तरेण गह्रीमेवाह ।

पव्वयसि ओम कस्स स-कासे अमुगस्स निदिट्ठो ।

आयपराधिगसंसी, उवहणति परं इमोहिं तु ॥

कोऽपि शैकः केनापि साधुना पृष्टः प्रव्रजसि त्वं स प्राह ओम कस्य सकाशे इति पृष्टः सन् भूयोऽप्याह अमुकस्य समीपे । एवं निर्दिष्टे उक्ते स साधुः आत्मानं परस्मादधिकं शंसितुमाख्यातुं शीघ्रमस्येत्यात्मपराधिकशंसी परममीजिः वचनैरुपहन्मि । तद्यथा ॥

अवहुस्सुतो वि एव्वं, जहच्छंदा तेसु वा संसग्गी ।

ओसग्गा संसग्गी व, तेसु एक्केए उज्जि ॥

अहं बहुश्रुतः सोऽवबुध्यतः । अहं विशुद्धपात्रकः स पुनरविशुद्धपात्री । यद्वा यथाचन्द्रास्ते आचार्यास्तेर्वा यथाचन्द्रैः सह ते गाढतरं संसर्गिणः । गाथायां तृतीयायें सप्तमी । अवसन्ना वा तैः सार्धं संसर्गिणो वा एवं पार्श्वस्थादावप्येकैकस्मिन् जेदो द्वौ द्वौ दोषाविवमेव वक्तव्यौ ।

अथ कायवाङ्मनोगह्रीमेव प्रकारान्तरेणाह ।

सीसोर्कपणहत्थे, कप्पदिसा अत्थि काङ्गी गरहा ।

वेला अहो य हात्तिय, णामत्ति काङ्गी गरहा ॥

शीर्षकम्पनं हस्तविवस्त्रनं कर्णस्य अन्यस्यां दिशि स्थापनम् । अङ्गिनिमीलनमनिमिषोचनस्य वा क्लृप्तमवस्थानम् । एषा सर्वाऽपि कायिकी गह्री यन्तु यस्यां वेलायां नाम न गृहीतव्यम् अहो कष्टं हाहाकारकरणं नाम च तस्य कदापि न ग्रहीतव्यमित्यादिज्ञापणं सा कायिकी गह्री ।

अहं माणसिगी गरहा, निज्जाति णित्तवत्तरागेहिं ।

धीरत्ताण ए यं पुण, अजिणंदइ य तं वयणं ॥

अयानन्तरं मानसिकी गह्री मनसि तमाचार्यं जुगुप्सते कथमेतन् ज्ञायते इत्याह नेत्रवक्रयोः संबन्धिनोर्ये रागा मुकुलनविच्छाद्यजयनादयो विकारास्तैः सूच्यते मानसिकी गह्रीति भाणिता साध्विदं कृत्यमेतद्द्रव्यानामित्यादिवचोर्जिनं तदीयं वचनमजिनन्दति धीरतया वा तूष्णीकमास्ते । एवमन्यतरस्मिन् गह्रीप्रकारे कृते तस्य शङ्का ज्ञवति अवश्यमकार्यकारी स आचार्यादिः संभाव्यते । नचामी साधवोऽलीकं ज्ञापन्ते । अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ।

एताणि य अग्गाणि य, विपरिणमणपदाणि सेहस्स ।

उवहिणियइप्पहाणो, कुव्वति अणज्जया केइ ॥

एतानि चानन्तरोक्तानि अन्यानि च अव्यक्तेष्वकावभावाः शैकस्य विपरिणमनपदानि ज्ञवन्ति । तत्र व्युत्पत्त्या मनोज्ञाहरादि ददाति । क्षेत्रनः प्रवृत्तनिवृत्ते मनोनुकूले प्रदेशे तं स्थाप-

यति । कावतो वेद्यायामेव प्रोजयति । जावतस्तस्याकर्षणार्थं हितयुतमुपदेशं ददाति । एवं केचिदनुज्ञाः शठा उपधिः पर-
वञ्चनाभिप्रायो निवृत्तिः कैतवार्थं प्रयुक्तवचनाकाराच्चादनं ते
प्रधाने येषां ते तयाविधिविपरिणामनपदानि कुर्वन्ति ।

उपसंहरन्नाह ।

एए सामण्यरं, कर्षं जो अतिचरेअ दोजेण ।

येरे कुलगणसंघे, चाउम्मासा जवे गुरुगा ॥

एतेयामन्याहतादिद्वारकयापप्रतिपादितानां कल्पानामन्यतर-
कल्पं विधाय आचार्यादिर्लोभदोषतोऽतिचरेत् अतिक्रमेत्
तं सम्यक् ज्ञात्वा कुलगणस्यचिरं कुलादिसमवायेन वा तस्य
पार्श्वोत्तं शैक्वमाकृष्य चत्वारो मासा गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तं
दातव्यम् । अथ स्वविरैः समवायेन वा भणितोऽपि तं शैक्वं
न समर्पयति ततः कुलगणसंघाह्यः क्रियते ॥ वृ० ३ उ० ॥
(साधारणवग्रहस्थितानां कस्य क्षेत्रमिति खेत्तशब्दे) वर्ग-
स्ववग्रहः पञ्जुसणा शब्दे) (अवग्रहस्य ऊर्ध्वतो मानं सागा-
रिय शब्दे) ।

(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमाः ।

साम्प्रतमवग्रहविशेषानधिष्ठयाह ।

से निक्खू वा भिक्खुणी वा आगंतरेसु वा ४ जावो-
गहियंसि जे तत्थ गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा
इत्थेयाई आरयतणाई उवातिकम्म अह भिक्खू जाणे-
ज्जा इमाहिं सत्तहिं पणिमाहिं उगगहं उगिण्हत्तए
तत्थ खलु इमा पढमा पणिमा । से आगंतारेसु वा अणुवी
ति उगगहं जाएज्जा जाव विहरिस्सामो पढमा पणिमा ।
अहावरा दोच्चा पणिमा जस्स णं निक्खुस्स एवं जवति
अहं च खलु अप्पेसिं निक्खुणं अट्टाए उगगहं गिण्ह-
स्सामि अप्पेसिं निक्खुणं उगगहिए उगगह उवद्विस्सा
मि दोच्चा पणिमा । अहावरा तच्चा पणिमा जस्स णं नि-
क्खुस्स एवं जवति अहं च खलु अप्पेसिं निक्खुणं अट्टाए
उगगहं गिण्हस्सामि अप्पेसिं च उगगहिए उगगह एो उव-
द्विस्सामि तच्चा पढिमा । अहावरा चउत्था पणिमा ज-
स्म णं निक्खुस्स एवं जवति अहं च खलु अप्पेसिं नि-
क्खुणं अट्टाए उगगहं एो उगिण्हस्सामि अप्पेसिं च उ-
गगहिए उवद्विस्सामि चउत्था पणिमा । अहावरा
पंचमा पणिमा जस्स णं निक्खुस्स एवं जवति अहं च
खलु अप्पणो अट्टाए उगगहं उगिण्हस्सामि एो दोएहं
एो तिण्णं एो चउएहं एो पंचएहं पंचमा पणिमा । अहा-
वरा छट्ठा पणिमा से निक्खू वा से निक्खुणी वा जस्सेव
उगगह उवद्विएज्जा जे तत्थ अहासमणगते तंजहा । उ-
क्कने वा जाव पलाळे वा तस्स लाजे संवसेज्जा तस्स अ-
ट्ठाजे उक्कुए वा णेसज्जिए वा विहरेज्जा छट्ठा पणिमा ।
अहावरा सत्तमा पणिमा से निक्खू वा से निक्खुणी वा
अहासंघममेव उगगहं जाएज्जा तंजहा पुढविसिहं वा क-
हिसिहं वा अहामंयममेव तस्स द्वाजे संवसेज्जा तस्स अ-

लाजे उक्कुए वा णेसज्जिए वा विहरेज्जा सत्तमा पणिमा
इत्थेतासिं सत्तएहं पणिमाणं अण्णरं जहा पिसेसणाए
सुयंमे आउसंतेणं जगवया एवमक्खायं । इह खलु येरेहिं
जगवंतेहिं पंचविहे उगगहे पण्णत्ते तंजहा देविदोग्गहे राय-
ग्गहे गाहावइउगगहे सागारियउगगहे साहम्मियउ-
गगहे एयं खलु तस्स निक्खू वा निक्खुणी वा सामगियं
उगगहपढिमा समत्ता ॥

स भिक्षुरागन्तागारादाववग्रहे गृहीति यं तत्र गृहपथा-
दयस्तेषां संबन्धीन्यायतनानि पूर्वं प्रतिपादितान्याति-
स्येत्येतानि च वक्ष्यमाणानि कर्मोपादानानि परिहृत्यावग्रहं ग्र-
हीतुं जानीयाः । अथ त्रिकुः सप्तभिः प्रतिमाभिर्गवग्रहविशेष-
वग्रहं गृहीयाच्चतुर्वेयं प्रथमा प्रतिमा । तद्यथा सभिक्षुरागन्तागा-
रादौ पूर्वमेव विचिन्त्यैवञ्जतः प्रतिश्रयो मया ग्राह्यः नान्यथा-
चूत इति प्रथमा । तयास्य च त्रिकोरेवञ्जतोऽभिग्रहो भवति
तद्यथा अहं च खल्वन्येषां साधूनां कृते ऽवग्रहं ग्रहीष्यामि या-
चिष्ये अन्येषां चावग्रहे गृहीते तरितुं पाहयिष्ये वत्स्यामीति
द्वितीया प्रतिमा । सामान्येन इयं तु गच्छान्तर्गतानां संज्ञागि-
कानामसंज्ञागिकानां चोद्युक्तविहारिणां यतस्तेऽन्योन्यार्थं
याचन्त इति । तृतीया त्वयं अन्यार्थमवग्रहं याचिष्ये ऽन्या-
वगृहीते तु न स्थास्यामीति एषा त्वाहाहंदिनानां यतस्ते
सुत्रार्थविशेषमाचार्यादभिकाङ्क्षन्ते आचार्यार्थं याचन्ते । चतुर्थी
पुनरहमन्येषां कृते ऽवग्रहं न याचिष्ये अन्यावगृहीते च व-
त्स्यामीतीत्यं तु गच्छ एवाच्युद्यतविहारिणां जिनकल्पाद्यर्थं प-
रिकर्म कुर्वताम् । अथापरा पञ्चमी अहमात्मकृते ऽवग्रहमव-
ग्रहीष्यामि न चापरेषां द्वित्रिचतुःपञ्चानामिति । इयं तु
जिनकल्पिकस्य । अथापरा षष्ठी यदीयमवग्रहं ग्रहीष्यामि
तदीयमवक्रमादिसंस्तारकं ग्रहीष्यामीतरथोक्तुको वा नि-
पक्ष उपविष्टो वा रजनीं गमयिष्यामीत्येतापि जिनकल्पिका-
देरिति । अथापरा सप्तमी एषैव पूर्वोक्ता तत्वरं यथा संस्कृत-
मेव शिखादिकं ग्रहीष्यामि नेतरद्विति शेषमात्मोत्कर्षवर्जना-
दिपिणैषणावज्ञेयमिति । किञ्च (सुयमित्यादि) श्रुतं मया
आयुष्मता भगवतैवमाख्यातम् । इह खलु स्वविरैर्जगवद्भिः
पञ्चविधो ऽवग्रहो व्याख्यातस्तद्यथा देवेन्द्रावग्रह इत्यादि
सुगमं यावदुद्देशकसमाप्तेरिति । काचा० १ श्रु० ७ अ० १ चू० १
तिहिंउत्तराहिं तिहिं रोहिणीहिं कुज्जा उगगहवसदिट्ठाणं द०
प० । आजवनव्यापारे, व्य० छि० ४ उ० । अवष्टम्भे, श्रौ० । गृह-
स्थिगृहे, उपाश्रयान्तर्वर्तिनि अवगाहो वस्तुनि च । प्रश्न० ।
वृद्धिजगप्रतिबन्धे, अनावृष्टौ, च निग्रहे, गजसमूहे । अवग्राह-
स्तु शापे, वाच० ।

उदग्रह-पुं०विधिग्रहणे द्वा० ।

उग्राहजायण-अवग्रहयाचन-न. अनुज्ञापितपानाश्चाशने, आ-
लोच्याऽवग्रहयाश्चाऽभीक्ष्णायवग्रहयाचनम् । ध० १ अधि० ।

उग्राहणतंग-अवग्रहानन्तक-न० अवग्रह इति येनिद्वारस्य
सामयिकी संज्ञा तस्याऽनन्तकं वरुमवग्रहानन्तकम् । पु-
स्त्वं प्राकृते । नौनिजे मध्यभागविशाले पर्यन्तभागयोस्तु त-
नुके गुह्यकार्यं क्रियमाणे उपकरणभेदे, वृ० ३ उ० । तच्च
निर्ग्रन्थैर्नाहं निर्ग्रन्थीभिस्तु ग्राह्यम् ॥

(सूत्रम्) नो कप्यइ निगंयाणं उग्राहणतंगं वा उग्राह

पट्टं वा धारित्तं वा परिहरित्तं वा ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उज्जयाम्म विय विमिद्धं, वत्थग्गहणं तु वमियं एयं ।

जं जस्स ह्येति जोगं, इदाणि तं तं परिकट्टं ॥

उज्जयं जिज्ञाभिन्ने सूत्रद्वयमेतस्मिन्नाविशिष्टमिदं साधूनां कल्पते न कल्पते वा इत्यादि । विदोपरहितमिदमनन्तरोक्तं वत्थग्रहणं वर्णितमिदानीं तु यद्यस्य संयत्या वा योग्यं तत्तत्सूत्रेणैव साक्षात्परिकथयतीत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । नो कल्पते निरन्तरानामवग्रहानन्तकं वा गृह्यदेशविधानवत् तस्यैवाच्छादकं पट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्रसंक्षेपार्थः । अथ निर्गुक्तिविस्तरः ।

निगंथोगाहधरणे, चउरो हहणा य दोस आणादी ।

अतिरेगओवहिता, द्विगजेदवितियं अरिसमादी ॥

निर्ग्रन्थानामवग्रहानन्तकपट्टयोर्धारणे चत्वारो बहुमासाः । आङ्गादयश्च दोषाः । अतिरिक्तोपधित्वादधिकरणं प्रवेत् । तथा द्विगजेदः कृतो भवति । साधूनां द्विगनिश्चितं न भवतीत्यर्थः । द्वितीयपदविषयमङ्गो रोगादिकं तत्रावग्रहानन्तकं पट्टकं वा धारयेत् । द्वितीयपदमेव जावयति ।

जगंद्वं जस्सरिमा व णिच्चं, गाह्येति पूयं वि ससोणियं वा ।

उद्वाह सज्जायदयाणिमित्तं, सो उग्गहं बंधति पट्टं च ॥

जगंदरः गुह्यसंघो व्रणविशेषो ऽर्शोसि वा यस्य नित्यं पूयं वा रसिकां वा शोणितं वा गत्वति स उद्वाहः स्वाध्यायदयानिमित्तम् अहो अमी ईदृश एव धाव्यन्ते यो जगन्दरादिरोगवान् वहिर्गन्तुमसहिष्णुस्तस्य पट्टो रुधिरं चोपाश्रये कचिन्मात्रं धाव्यते ततस्तस्मात्तत्र इतस्तताद्विहः । अथासौ वहिर्गन्तुमसहिष्णुस्ततो विचारचूमी गतः स्वयमेवावग्रहपट्टकं रुधिरं च धावति । पट्टवन्धने विधिमाह ।

ते पुण ह्येति पुगादी, दिवसंतरिण्हिं वज्जए तेहिं ।

अरुगं इहरा कुत्थइ, तेवि य कुव्वंति णिच्चोद्वा ॥

ते पुनरवग्रहानन्तकपट्टा द्विकादयो चित्रिप्रभृतिसंख्याकाः कर्तव्याः । तैर्दिवसान्तरितैर्व्रणो घट्यते । किमुक्तं भवति येनावग्रहानन्तकेन पट्टकेन यो ऽथ व्रणो वरुः चितीयदिवसे स चन्मोच्य प्रकाट्य वा परिभोग्यो विधेयः । यः पुनराद्यदिनेन परिशुक्तः तेन तस्मिन् दिने व्रणो घट्यनीयः । इतरथा प्रतिदिनं तेनैव पट्टेन वन्द्ये दीयमाने अरुक् व्रणः कुथ्यति प्रतिभावमुपगच्छति । तेऽपि च पट्टाः प्रतिदिनं घट्यमानतया नित्यं सदैवार्क्षाः सन्तः कुथ्यन्ति । अतो द्व्यादयः पट्टाः कर्तव्याः ॥

[सूत्रम्] कप्पइ निगंथा उग्गाहणतंगं वा उग्गाहपट्टं वा धारित्तं वा परिहरित्तं वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । अथ ज्ञाप्यविस्तरः ।

निगंथीण अगिण्हे, चउरो गुरुगा य आयरियमादी ।

तच्चतिणिय ओगाहण, णिवारणे निहसपं ॥

निर्ग्रन्थीनामवग्रहानन्तकस्य पट्टकस्य वा अवग्रहणे चतुर्गुरुकाः । इदं सूत्रमाचार्यः प्रवर्तिनीं न कथयति चत्वारो गुरुवः । प्रवर्तिनी संयतीं न कथयति चत्वारो गुरुवः । आर्थिका न प्रतिशृण्वन्ति मासद्वयं जिज्ञादौ गच्छन्ती यद्यवग्रहानन्तकं वा न गृह्णाति तत एते दोषाः । तच्च त्रिकस्य जिज्ञां गच्छन्त्या

अवगाहनं प्रसरणमन्येषु दिवसेषु अवग्रहानन्तकपट्टाज्यां निवारितमासीत् परं तद्विवसमग्रहीतयोरुधिरमवगाढं ततो लोकस्तद् दृष्ट्वा उपहसनं कुर्यात् । कथमिति चेदुच्यते ॥

खाइगयाए निगयं, रुहिरं दहुमसंजता वदे ।

विगहेवत केणयं जणो, दोसमिणं असमिक्खदिकिखओ ॥

भिक्षायां गतायास्तस्या रुधिरं निर्गतं दृष्ट्वा असंयता वदेयुः यत इत्यामन्त्रणे भोजो लोका धिगहो केनायं स्त्रीद्वक्त्रो जणोऽमुं दोषमसमीक्ष्य दीक्षितः । अपिच ।

उक्कायाए विराहणा, पन्निगमाणादीणि जाणि ठाणाणि ।

तव्जाव पिच्छिऊणं, वितियं असती अहव जुष्ठा ॥

शोणिते परिगृह्यते पट्टकायानां विराधना भवति सा च छष्ट्यमिति कृत्वा प्रतिगमनान्यन्यतीर्थिकगमनादीनि यानि स्थानानि कुर्यात् तन्निष्पन्नं प्रवर्तिन्याः प्रायश्चित्तम् । सचासौ शोणितपरिगृह्यन्नद्वक्त्रो जावश्च तज्जावस्तं प्रेक्ष्य विद्वोक्त्य तरुणा उपसर्गयैयुरिति वाक्यशेषः । द्वितीयपदमत्राभिधीयते (अस-इत्ति) नास्त्यवग्रहानन्तकमयवा जीर्णा स्थविरा सा संयती अतो विद्यमानमपि न गृह्णीयादपि ।

अथेदमेव जावयति ।

दिट्ठं तदिट्ठव्वमहं जणेण,

दज्जाए कुज्जा गमणाइगाई ।

दज्जाइजंगो वहविज्जती से,

दज्जाविणासे य स किं न कुज्जा ॥

यत्पुनर्दृष्टव्यं तत् दृष्टं तावज्जनेन अतो नाहमत्र स्थातुं शक्नोमीति कृत्वा दज्जाया गमनादीनि गृह्णवासे यानादीनि कुर्यात् । यद्वा तस्याः संयत्या दज्जाया जङ्गो भवेत् दज्जाविनाशे च सा किं नामाकृत्यं न कुर्यात् । तथा ।

तं पासिउं जावमुदिष्मकम्मा,

दद्वेज्ज वा सा वि य तत्थ जज्जे ।

तं लोहियं वा विसरक्खमादी,

विज्जा समाद्वन्नति जाययंति ॥

तं रुधिरपरिगृह्यन्नरूपं त्राव दृष्ट्वा केचित्तरुणा उदीर्णकर्माणश्चतुर्थप्रतिसेवनार्थं प्रेरयेयुः । साऽपि च संयती तत्र जजेत् सङ्गं कुर्यात् यद्वा तल्लोहितं सरजस्कादयः कापालिकप्रभृतयः समावृज्य गृहीत्वा विद्याप्रयोगेणाभियोजयन्ति वशीकुर्वन्ति यत एवमतः ।

अंतो धरस्सि वयं तं करोति, जहा एकी रंगमुवेडकामा ।

दज्जापहीणा अह सा जणोयं, संपप्पते ते य करोति हावे ॥

यया नटी नर्तकीरङ्गं नाटयस्थानमुपेतुकामा गृहस्यैवान्तर्मध्ये जयं दज्जाया अभिमवं करोति । अथानन्तरं सा दज्जाग्रहीणा सती जनौघं जनसमुदायं संप्राप्य तान् भावान्द्विविक्षेपादीन् करोति । एवं संयत्यपि भिक्षां गन्तुमनाः प्रतिश्रयमध्य एवावग्रहानन्तकादिभिरुपकरणैरात्मानं प्रावृत्तं करोति ततो भिक्षां पर्यटन्ती त्वरणादिष्वनवलोकाप्रदानेष्वपि सुखेनैव दज्जां पराजयते । अथ द्वितीयपदमाह ।

असईया णंतगस्स उ, पणतिणिगा वप्पओ गेएहे ।

निगमणं पुण दुविहं, विधि अपही तत्थिमा अविहो ॥

अवग्रहानन्तकस्याभावे पञ्चपञ्चाशद्वर्षेभ्य उचीर्णा वा संयती

ग्लानयोनिकतया न गृहीयादपि । इह च भिक्षाया निर्गमनं
द्विविधं विधिना अविधिना च । तत्र तावदयमविधिः ।

उग्राहमादीहि त्रिणा, दुष्मिवसिया वा विउक्खुद्वणवत्था ।
एका दुएय अविहा, चउगुरु आणा य अणवत्था ॥

अवग्रहानन्तकादिजिर्विना जिक्कां निर्गच्छति । दुर्निवसिता
वा जिक्कां पर्यटति । एका वा द्वे वा जिक्कायां गच्छतः पप स-
र्वोऽप्यविधिरुच्यते । अत्र चतुर्गुरुकाः । आज्ञा च जगवतां वि-
राधिता स्यात् । अनवस्था च एकामविधिना निर्गच्छन्ती दृष्ट्वा
अन्याऽपि निर्गच्छतीत्येवंलक्षणा भवति । तथा ।

मिच्छत्तपवमियाए, वायण चउव्वयम्मियाउव्वरो ।

गोयरगयावगहिया, धरिसणदोसे इमे व्वहति ॥

अवग्रहानन्तकादिजिर्विना जिक्कां गता सहसा मूर्च्छादिना
प्रपतेत् ततः प्रपतिताया चातेन वा प्रावरणे समुद्धृते अग्रा-
वृतत्वं दृष्ट्वा लोको मिथ्यात्वं गच्छेत् । यथा नास्त्यमीयाम-
मुष्य दोषस्य प्रतिषेधः कथमन्यथेयमित्यं निर्गच्छेत् । गोच-
रगता वा काचिदविधिनिर्गता केनचिद्विदेन गृहीता धर्षणदो-
षानमूतं वक्ष्यमाणान् व्रजते । ते चोपरि दर्शयिष्यन्ति ।

अयं विधिनिर्गमे गुणमाह ।

अहोरागादीहमिया सणादी, सा राक्खिया होति पदेवि जाव
तिणहंपि चेत्तेण जणोजिजातो, एकं वराविप्पमुचेति एासं
या अर्धोरुकदीर्घनिवसनादिभिः सुप्रावृता निर्गता सा केनचि
रूपितुमारब्धाऽपि पटादावपि यावत् संरक्षिता जवति तिसृणां
च संयतीनां धोलेनाभिजातः शिष्टो जनो ज्ञेयान् मिहती
ति शेषः । या पुनरेकाम्बरा निर्गच्छति सा क्षिप्रं शीघ्रं विनाशं
संयमपरिग्रहमुपैति ।

उव्वोद्विए गुज्जम पस्सतो सा, हाहकितस्सेव महाजणेणं ।

धिधित्ति उच्छुक्किततादियस्स, पत्तो समं रम्मदवो व वेदो ॥

विधिनिर्गतयोः केनचित्प्रत्यर्नकेनोद्वेष्टिते उत्सारितेऽपि धा-
ह्योपकरणे यादवसौ गुह्यं न पश्यति तावन्महाजनेन द्वाहाहृतो
धिधिगिति जणनपूर्वकं च वृत्तिको गाढं जुगुप्सितस्तामि-
तश्चासौ ततस्तस्यैवविधां विरुन्धनां प्रापितस्य वेदो मोहो-
दयोऽरण्यद्वय इव सद्यः शमं प्राप्तः ।

अथ विधिनिर्गमने दोषानाह ।

तत्थे व य पम्भिवो, पम्भिमणादीणि ठाणाणि ।

हिंरुं य वंजचेरे, विधिणिगमणे पुणो वोच्छं ॥

येन सा अविधिनिर्गता धर्षिता तथैव प्रतिबन्धोऽनुरागो
जवेत् तदनुरक्ता वसतिप्रतिगमनादीनि स्थानानि करोति
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्रवर्तिन्या ऋतुसमयगृहीतायाश्च कस्या-
श्चित् हिंदिमबन्धो जवेत् ततश्च महती प्रवचनापन्नाजना
ब्रह्मचर्यविराधना च परिरुद्धैव तस्याः संजायते । विधिनि-
र्गमने पूनर्भूयोऽपि गुणान् वक्ष्ये । एतच्च सान्यासिकीकृत्य
प्रथमं विधिनिर्गमने दोषशेषमाह ।

न केवढं जा उविहम्मिआ सती,

सवच्चतामेति मधुमुहे जणा ।

उवेति अन्ना वि उ वच्चपत्तंत,

अपाउता जा अणियस्सिया य ॥

न केवलमेव सती साध्वी विधर्मिता शीघ्रधर्माद्भाविता
सैव मधुसरे च जने दुर्जनलोके सवाच्यतां सकलङ्कतामुपग-

च्छति । अन्याऽप्येतद्व्यतिरिक्ताऽपि वाच्यपात्रं वचनीययोग्यता-
मुपैति । याऽप्रावृत्ता औपक्षिकाद्युपरितनोपकरणरहिता अग्नि-
वसिता च । अथावग्रहानन्तकाद्यथस्तनोपकरणवर्जिता जवति ।
किं च “ण चूसणं जूसयते सरीरं” रूपणंशरीरं न रूपयति किंतु
शीघ्रं ब्रह्मचर्यं न्हीश्च वज्जा पतदेव इयं स्त्रिया विरूपणम् ।
असुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया दृढयति । गीर्वाणी संस्कारयुक्ताऽपि
संसदि सजायां यद्यसाधुवादिनी जकारमकराद्यसन्ध्याप्रहा-
पिता तदा अपेशत्वा । शिष्टजनजुगुप्सनीयतया न शोभना
जवति एवमियमपि स्त्री द्वारादिविरूपिताऽपि यदि विशाल-
वज्जाधिकला तदा शिष्टजनस्य जुगुप्सनीया जवति । अतः
स्त्रियाः शीघ्रं वज्जा च विरूपणम् । एतच्च शीलवज्जाद्वयं संयत्या
विधिप्रावरणे जवति अतस्तदेवाभिधिसुराह ।

पट्टहोरग चलणी, अंतोवहरादिराणियंसणिया ।

संजामिगुज्जकरणी, अणेगतो वसतिकाले ॥

पट्टकोऽर्थोरुकश्च चावनिना अन्तर्निवसति बहिर्निवसति
संघट्टिका कुञ्जकरणी उपलक्षणात्वादवग्रहानन्तकं कयुक्
औपक्षिकी वानागत एव वसतिकाले जिक्कासमये दृढतरा-
ण्युपकरणानि साध्या प्रावरणीयानि इदमेव विज्ञावयिषुगाह ।

उग्राहणगतविण्हिं, अन्वाओ अतुरिया उज्जिक्खस्स ।

जोहोव्वलंखिया वा, अगिण्हणे गुरुग आणादी ॥

अथावग्रहानन्तकादिजिह्वपकरणैरार्याः संयत्यो जिक्कात्वरि-
ता आत्मानं प्रावयन्ति क इवेत्याह । योध इव वंखिकेव वा यथा
योधः संग्रामशिरसि प्रवेष्टमानः सन्नाहं पिनहति यथा च
वंखिका रङ्गद्वयं प्रविशन्ती पूर्वं चक्षनकादिना गूढाऽपि नष्टम-
वात्मानं करोति एवमार्याऽप्यवग्रहानन्तकादिषु प्रावृता निर्ग-
च्छति । अथैतान्युपकरणानि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुरुकाः आज्ञा-
भङ्गादयश्च दोषाः । अथ विज्ञापकपणार्थमिदमाह ।

जोहोमरुंजहो, पाइणी वंखिया वयद्विस्वंचो ।

अज्जानिक्खग्गहणा, आहरणा होंति एायव्वा ।

आर्याया जिक्काग्रहणं यदुपकरणप्रावरणं तत्रैतानि उदाहर-
णानि ज्ञातव्यानि । तद्यथा योधः प्रतीतः मरुण्जहो मरुण्जस्य
रजोहस्ती २ नाटकिनी नर्तकी ३ लङ्घिका वंशाग्रनर्तकी ४
कदलीस्तम्भः प्रतीतः । तत्र योधदृष्टान्तमाह ।

विणिओ पराजितो मा-रिओ य संखे अवमितो जोहो ।

सावरणो पम्भिक्खो, जयं च कुरुते विक्खस्स ॥

योधः संख्ये संग्रामे अवमितः प्रविशन् व्रणितः पराजितो
मारितो वा जायते । व्रणितो नाम परैः प्रहारजर्जरीकृतः
पराजितः पराजितः मारितः पञ्चत्वं प्रापितः । यस्तु सावरण-
स्तस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमुक्तं भवति यः सन्नाहं पिनह
रणशिरशि प्रविशति स न प्रहारैर्जर्जरीभवति न वा पराज-
यते न वा मरणमासादयति । प्रत्युत विपक्षजयं कुरुते । एव
मार्याऽपि यथोक्तोपकरणप्रावरणमन्तरेण जिक्कां प्रविष्टा तरु-
णैरुपद्रयते सुप्रावृता तु सर्वैरेव तेषामगम्या जवति । उक्तो
योधदृष्टान्तः । संप्रति मरुण्जहोदृष्टान्तं गाथाचतुष्टयेनाह ।

विहिवसता उ मुरुं, आपुच्छति पव्वया महं कत्थ ।

पासंमे य परिक्वति, वेसग्गहणेण सो राया ॥

मोवोहिं व धरिसणा, माउग्गामस्स होइ कुसुमपुरे ।

उज्जावणा पययणे, एिवारणे पावकम्माणं ॥

उज्जसु चीरे सा या, विणिवयहेसु याति जेजहा चारं ।

उच्छुरिया णमा विव, दीमानि कुप्पस्समादीहिं ॥

धिधित्तो वट्टका, तो य द्वाएण तज्जितो मित्रो ।

उद्धोद्धिते णयाणि वा-रितो ततो रायसीहेण ॥ १४ ॥

कुम्भपुरे नगरे मुक्को राया तस्म जगिणी विहवा मा अ-
धया रायं पुच्छद अहं पव्वञ्चकामा तो द्वास्सद कन्य पव्व-
यामिनि । तत्रो राया पाम्भरीणं वेम्मगादणेण परिभयं करेइ ।
हन्धिभिन्ना मंदिता जहा पाम्भगात्रो गाम्भु हन्धि सन्धि-
ज्जाह जणिज्जाह या पोत्तं मुयाहि इधहा धम्मिणे उवध्वेस्सा-
मिन्ति । एवमि य मुक्को मा द्वादिह तो वग्गहा देह जीवम-
स्यं मुक्का तत्रो ण्णेण मित्रेण चाए रायपदे तदाकयं जाव
नग्गीजूया रत्ता सव्यं दिष्टं नवरं ज्जा वि हीए पविट्ठा रायप-
होत्ति णाप हन्धिसन्धिरो मुयमुपुत्तंति तप पदमं मुहपोत्ति-
या मुग्ग ततो निम्भिजा णयं जाणि वाहनिन्हाणि चीवराणि
ताणि पदमं मुयइ जाव वट्टहिं वि मुक्काह नग्गी वि च कंयुका-
दीहिं मुप्पात्तया दीसद ताहं होणेण इधं दो कभो हा पाव
किमेवं मदासइ तवस्सिणं अभिह्वेस्सिन्ति रत्तावि श्रोदोयण-
चारिभो वित्तिं च पस धम्मो सव्यमुदिष्टो अन्नेण य वहुज-
णेण कया मासणस्स पसंसा ॥

ध्याहार्यो विधया स्वरा मुरुगं राजानमापृच्छति कुत्राहं
प्रव्रजामीनि । ततः स राजा वेपथ्रगणेन पात्यगिरुनः परीक्ष-
ते परीक्षार्थमेवं चक्रं हस्तिमित्रैः कुम्भपुरे मातृग्रामस्य पात्य-
गिरुन्नीजनस्य धर्पणा भवति यन्मार्गानिर्देशस्तत्कात्तापेक्षया
तदानीं प्रवचनस्योद्भावना प्रजापना समजनि । येच पापकर्मा-
णः संयतीरभिह्वितुमिच्छन्ति ते निवारणाय न शक्यन्ते ।
अतस्तदेवंविधेन एषा धनच्छलयितुमिति कृत्वा कथं पुनरेतत्
संवृत्तमित्याह (उज्जचीवरेत्यादि) विधिनिर्गता संयती अजि-
हिना उज्ज परित्यज चीवराणि साध्यायमभितथती नृपपय
राजमार्गे यानि यथा बहिरूपकरणानि तानि तथा मुञ्चति एवं
बहुषु वस्त्रेषु मुक्तेष्वपि यदा सा नटीवत् कार्यासिकादिभिः
कञ्चुकादिभिर्यस्त्रैश्चरित्वा सुप्रावृता दृश्यते तदा होकेन स
मित्रो धिन्धिरकृतो हा हा कृतश्च तथा तज्जितो गाहं निर्जन्मिनः
तनश्चावहोकेन स्थितेन गवाहोर्षयिणेन राजसिन्धेनार्सी निदा-
रितः सर्वदृष्टश्चायं धर्म इति कृत्वा साधूनां ममीप जगिनी-
प्रव्रज्याप्रवणार्थं विसर्जितेति उक्तो मुरुगजकृतश्रान्तः ।

अय नर्तकी शंखिकादृष्टान्तद्वयमाह ।

पाए वि उक्खिखंती, न हज्जती णट्ठिया गुणेवत्था ।

उच्छुरिया वा रंगाम्मि, हंखिया उप्पयंतीति ॥

यथा नर्तकी सुनेपथ्या सती पादावप्युत्क्रिपन्ती न हज्जते ।
हंखिका वा रङ्गस्वरं उत्पतन्ती परिकरणशतान्यपि कुर्वती
यथा उच्छुरिता सुप्रावृता सती न हज्जते । एवं संयत्यापि सु-
प्रावृता न हज्जत इति उपनयः । अथ कदलीस्तम्भदृष्टान्तमाह ।

कयदीखंजो व जहा, उवविह्वेवं मुत्तुकरं होति ।

इय अज्जा उवसग्गे, सीलस्स विराहणा दुक्खं ॥

कदलीस्तम्भो यथा पटलवद्वत्त्वा उच्छ्रियितुमुच्छ्रियितुं सुदु-
स्करं भवति एवमार्थिकाऽपि बहुपकरणप्रावृता नोद्धिष्यितुं
शक्या इत्येवं योधादिजिह्वास्तैर्विधिनिर्गताया आर्यायाः
केनचिदुपसर्गे क्रियमाणेऽपि शीलस्य विराधना दुस्करा
मन्तव्या । किंच ।

एका मुक्का य धरिसिया, णिवेदणजतणा य होति कायव्वा ।

वाहमिता जहि तथा, सज्जातरादी सयं वावि ॥

एका काचिद्धिधिनिर्गताऽपि मुक्का एका परैर्धर्पिता ततो
यतनया यथा शेषसंयतसंयतीजनो न जानाति तथा गुरुणां
निवेदना कर्त्तव्या । अथ सा वाहाडिता ततो न परित्यक्तव्या
किंतु शय्यातरादिना स्वयं वा तस्य वार्तापनं विधेयमिति
निर्युक्तिगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवृणोति ।

विहिण्णिगताउ एक्का, सायरियाए गहिता गिहत्थेहिं ।

संवरेण चावेण य, फिमिया अविराहियचारित्ता ॥

एका काचिद्धिधिनिर्गता गोचरचार्यायां पर्यटन्ती गृहस्थैर्गृ-
हीता परं संवृतप्रभावेण सुदःवरणमाहात्म्येन सा अविराधित-
चारित्रा स्फुटिता ॥

द्वाएण वारितो वा, दट्टेण सयं च तं सुणेवत्थं ।

गुदिहं तु वसंतो, सविहह उरमामयतीय ॥

येन सा धर्पितुमारब्धा स होकेन धिक्कारपुरस्सरं वारितः ।
स्वयं वा तां संयतीं सुनेपथ्यां सुप्रावृतां दृष्ट्वा सुदृष्टममीपां
धर्मरहस्यमिति कृत्वा उपशान्तः सन् सविस्मयः पश्चात्तां
संयतीं क्लामयति ।

अणाजोगपमादेण व, असती पट्टस्सणिं अवग्गहणे ।

विहिण्णिगताहव्व, वाहामिताधारुणे गुरुणा ॥

सा कदाचिदनाभोगेनात्यन्तस्मृत्या प्रमादेन वा विकथानि-
च्छादिप्रमत्ततया अवग्रहपट्टस्य वा अज्ञावे एवमेव जिज्ञार्थं
निर्गता एवमविधिनिर्गता वा (आहव्व) कदाचित्प्रहृष्टे अव-
काशे गृहीता ततो गुरुणां यतनया निवेदनीयम् । अथ सा
कदाचिद्वाहामिता ततो यस्तां वाहरयति निष्काशयतीत्यर्थः
तस्य चतुर्गुणाः ॥ कुत इत्याह ।

निव्वदपट्टा सा, जणेइ तेहिं व कच्चमेत्तं च ।

राएगिहीहि सयं वा, तंच सासंतिमा वित्तिं ॥

सा निव्वदा निष्काशिता सती साधूनामुपरि प्रद्वेषं यायात्
प्रद्विष्य च जणति । एतैरेव श्रमणैरित्थं ममैतत् कृतमिति
ततो न परित्यक्तव्या येन च धर्पिता तमनवस्थाप्रसङ्गवार-
णार्थं राज्ञा प्रशासयन्ति गृहिजिवां शिक्षयन्ति यदि प्रजव-
स्ततः स्वयमपि शासन्ते मा द्वितीयं वारमित्थं प्रवर्तयेयमिति
कृत्वा, अथ तस्याः सारणविधिमाह ॥

उविहा णायमणाया, अगीयअन्नायससिमादी तु ।

सब्बावसिं कहिते, सारिता जाव णं पि यती ॥

या वाहामिता सा द्विधा ज्ञाता अज्ञाता च ज्ञातगर्भा अज्ञातगर्भा
चेत्यर्थः । तत्र या अज्ञाता सा अगीतार्थो यथान जानन्ति तथा
संज्ञी श्रावकस्तदादिकुलेषु स्थाप्यते । तेषां संज्ञिप्रभृतीनां
सद्भावः प्रथममेव कथनीयः कथिते च सद्भावे ते मातापितृ-
समानतया तां तावत् सारयन्ति प्राशुकेन प्रत्यवतारेण पादा-
यन्ति यावत्तदीयस्तनयः स्वज्ञाएरुस्तन्यं पिबति स्तन्यपाना-
न् निवर्त्तत इत्यर्थः ॥

जत्थ उ जणेण णातं, उवस्सया तत्थ णय निक्खं ।

किं सक्का उट्ठेउं, वेति अगीते असति सदे ॥

यत्र तु जनेन ज्ञातव्यं येषा वाहामिता तत्रोपाश्रय एव स्था-
प्यते न श्रावकादिकुलेषु । नच सा जिज्ञार्थां हिंसापयितव्या
किंतु शेषसाध्वीभिः साधुजिवां तस्याः प्रायोग्यं ज्ञक्तपानमा-
नीय दातव्यम् । यद्यगीतार्थो जणन्ति किमेवं कीदृश्याः सं-

ग्रहः क्रियते ततः सूर्यो ब्रुवते यदि नाम न संगृह्यते ततः कथयत किं सांप्रतमेपा शक्या परित्यक्तुम् । अथैवं प्रज्ञापिता अपि न प्रतिषेधन्ते ततः श्राद्धान् प्रज्ञापयन्ति । यथा ।

दुरतिक्रमं खु विधियं, अवि य अकामा तवस्सिणी गहिता ।
को जाणति अस्सस्स वि, वित्तं सारवो तेणं ॥

खुरवधारणे दुरतिक्रममेव प्रतिकर्तुमशक्यमेव केनाप्यकार्य-
कारिणदमकार्यं विहितं ततः किं क्रियते । अपि च अकामा
अनिच्छन्ती वद्वादेव तेन पापात्मना तपस्विनी गृहीता । ततः
को जानाति अन्यस्या अप्येवंविधो वृत्तान्तः परवशतया भवे-
त् । तदेनां संप्रति सारयामः परिपाद्याम इत्यर्थः ।

मा य अवस्सकाहिह, किं ए सुतं केसि सच्चर्डणं ते ।

जंमणे णय वयजंगो, संजातो तेसि अज्जाणं ॥

हुं हुं विध्वस्तशीलेयमित्येवमस्यास्त्ववर्णमवज्ञां वा मा
कार्षुः । किं न श्रुतं प्रवृत्तिः कसिसत्यकिनोर्जन्म । यथा तावार्थि-
काज्यां पुरुषसंवासमन्तरेणापि कथंचिदुपात्तवैर्यपुद्गलाभ्यां
प्रमुखवातेन च तयोराधिक्यार्थेन व्रतजङ्गः संजायते विशुद्ध-
परिणामत्वात् । अनयोः कथाक्रमः पञ्चकटपावश्यकटीकाज्या-
मवसातव्यः ।

अवि य हु इमेहिं पंचहिं, ठाणेहि त्थीअ संवसंतीवि ।

पुरिसेण वज्जति गज्जं, दोएण वि गीइयं एयं ॥

अपिचेत्यनुच्यते हु निश्चितं तदेतैः पञ्चजिः स्यान्तैः स्त्री
पुरुषेण सममवसन्त्यपि गर्भे बभूव न केवलमस्मान्निरेतदु-
च्यते । किंतु लोकनापि गीतं संशब्दितमेतत् । तान्येवोपदेशो-
यति ।

हुन्विडहुषिसष्ठा, सयं परो वासि पोगादो वुज्जति ।

वत्थे वा संसंठे, दगआयमणेण वा पविसे ॥

विधृता अनावृता सा चोत्तरीयापेक्षयाऽपि स्यादतो दुःशब्देन
विशेष्यते । दुष्टु विधृता दुर्विधृता परिधानवर्जितेत्यर्थः ।
एवं दुर्विधृता सती दुर्निपेक्षा दुष्टु विरूपतयोपविष्टा सा चासौ
दुर्विधृता दुर्विधृतदुर्निपेक्षा सा शुक्रपुद्गलान् कथंचित्पुरुषानिः
सृत्तान् संगृहीयात् स्वयं वा पुत्रार्थितया शीघ्ररक्षिकतया च
शुक्रपुद्गलान् योनावनुप्रवेशयेत् । परो वा इवश्रुप्रभृतिकः पु-
त्रार्थमेव (स) तस्याः योनौ प्रक्षिपेत् वल्लं वा शुक्रपुद्गलसं-
सृष्टमुपवृत्तत्वात्तथाविधमन्यदपि केशत्वद्वकणयूनार्थरक्त
निरोधार्थं वा तथा प्रयुक्तं तदनु प्रविशेत् । अनाभोगेन
वा तथाविधं वल्लं परिहितं सद्योनिमनुप्रविशेत् । के जानते
न वा तस्या आचम्यन्त्याः पूर्वपतिता उदकमध्यवर्तिनश्च
शुक्रपुद्गलाः अनुप्रविशेयुः । एवं पुरुषसंवासमन्तरेणापि गर्भ-
संभवे जन्वन्तो नास्या अवज्ञां कर्तुमर्हन्ति । एवं प्रज्ञाप्य तेषां
श्राद्धानां गृहे तां स्थापयन्ति । गता ज्ञातविषया यतना ।

अथाज्ञातविषयां तामाह ॥

अविदियजणगज्जम्मिय, सप्पिगादौमु तत्थ वप्पत्था ।

लादिति फासुएणं, डिंगविवेगो य जा पिवति ॥

जनेनाविदितो यो गर्भस्तत्र ये मातापितृसमानाः संज्ञिन
आदिशब्दाद्यथाज्ञरूपा आ तेषां गृहेषु तत्र वा अन्यत्र वा
ग्रामे स्थापयन्ति ते च संज्ञिप्रभृतयस्तां प्राशुकेन प्रत्यवतारेण
लाढयन्ति यापयन्तीत्यर्थः । यावच्चापत्यं भाएरुस्तन्यं पिवति ।
तावत्तया विद्धविवेकः कर्तव्यः ॥

एएसि असतीए, सप्पायगणाववप्पकिट्ठफासुं ।

अस्सो वि जो परिणतो, स सिट्ठवेसइतरागारीए ॥

तेषां संज्ञिप्रभृतीनामज्ञावे ये तस्याः संयत्याः संज्ञातकास्ते-
षां गृहेषु स्याप्यन्ते अज्ञावे यः संयतो नादवच्छः सोऽपि यदि
किट्ठो वृक्षस्तदाऽसौ श्रेष्ठिवेषं कार्यते ततस्ते पुत्रकाद्वारेण याप-
यन्तौ तिष्ठतः । नादवच्छस्याज्ञावे अन्योऽपि यो वयसा परिण-
तः स श्रेष्ठिपुत्रवेषं कार्यते इतरा अगारीवेषं करोति इतरा-
ऽपि गृहिल्लिङ्गं करोति । अत्रेयं प्रायश्चित्तमार्गणा ॥

मूढं वा जाव सणो, ठेदो उगुरुगं जं जहा वहुअं ।

वितियपदे असतीए, उवस्सए व अहव जुष्सा ॥

यदि तथा प्रतिसेव्यमानया स्वादितं ततो मूढम् । वाशब्द
उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः (जाव यणत्ति) पश्चाद्वाख्यास्यते ।
गर्भमाहृतं दृष्ट्वा स्वादयति ठेदः । अपत्यं जातं दृष्ट्वा सहायकं
मे जविष्यतीति स्वदयन्त्याः परगुरुवः । यथा पुनरस्वादितं
तस्याः परप्रत्ययनिमित्तं यत्किमपि यथा वष्टु प्रायश्चित्तं दातुं
युज्यते तदातव्यं (जावत्ति) यावत्तस्या अपत्यं स्तन्यपाना-
पजीवि जवति तावत्तपोर्हं प्रायश्चित्तं न दातव्यम् । द्वितीय-
पदे अवग्रहानन्तकस्याज्ञावे उपाश्रये वा तिष्ठन्ति । अथवा
जीर्णाः स्यविराः शासयन्ति अतो अवग्रहानन्तकं न गृह्णात्यपि ।
अस्या एव पूर्वार्कं व्याख्याति ॥

सेविज्जंते अणुमए, मूढं ठेओ किंनिमं दिस्स ।

होहिति सहागतं मे, जातं दइए उगुरुगा ॥

सेव्यमानया यद्यनुमतं ततो मूढम् । अथ किंनिमं गर्भं दृष्ट्वा
हर्षमुद्ब्रूति ततश्चेदः । पुत्रभाएनं दृष्ट्वा सहायकं मे जविष्यती-
त्यत्रानुमन्यते पदं गुरुवः ।

तेण परं चउगुरुगा, उम्मासा जा ण ताव पूरिति ।

जातु तवारिहसोही, अणुवत्थणिए तप्पतं देती ॥

ततः परं जन्मान्तरं यावत्पणमासा न पूर्यन्ते तावद्यत्र यत्र
स्वादयति तत्र २ चतुर्गुरुवः । यावत्तस्या अर्न्हा सोधिहक्ता
तामनपगतस्तन्ये स्तन्यपानादनपगते अपत्यभाएने न ददाति
मा शून्यं जविष्यतीति कृत्वा ।

मेहुसो गन्नेआ-हिते य सा निज्जियं जति णतीए ।

परपच्चा वहुसगं, तहावि सेठ दिंति पच्छित्तं ॥

मैथुने प्रतिसेव्यमाने गर्भे च आहृते यद्यपि तथा न स्वादितं
तथापि परप्रत्ययार्थं मा भूजीतार्थानामप्रत्यय इत्यर्थः यथा
वष्टुकं प्रायश्चित्तं तस्याः सूर्यः प्रयच्छन्ति । अथ यस्तस्याः
खिसां करोति तस्य प्रायश्चित्तमाह ।

खिसाए होति गुरुगा, वज्जाणिच्छकतो य गमणादी ।

दप्पकते वाउडे, जति खिसति तत्थ वि तहेव ॥

यस्तस्याः खिसां विध्वस्तशीलेत्वान्महिनेयमित्येवं करोति
तस्य संयतस्य संयत्या वा चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । सा च
खिसिता सती वज्जया प्रतिगमनादीनि कुर्यात् निच्छक्का वा
निर्वज्जा भवेत् तत एव सर्वजनप्रकटमात्मानं प्रति सवयेत् ।
अथ दर्पतस्तया मैथुनं प्रतिसेवितं परं पश्चादावृत्ता आलोच
नाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना प्रतिनिवृत्ता तामपि यः खिसति
तस्यापि तथैव चतुर्गुरु । किं कारणमिति चेदत आह ।

उम्मगणे वि गंतुं, ए होति किं सा तवाहिणीसद्धिदा ।

कादोएण फुंफुंगा वि य, विदयं वहु सहे सेऊणं ॥

उन्मागेणापि गत्वा सखिला नदी पश्चात्किं श्रोतोवाहिनी
मार्गगामिनी न प्रवति प्रवत्येवेति ज्ञावः । कुंफुकारीपात्रिः
सोऽपि (वदसहस्रेकण्ठेति) जाज्यक्षित्वा नृशमुदीतो भूत्वेत्य-
र्थः कावेन गच्छति विदीयते विद्यथं याति उपनययोजना सुग-
मा । वृ० ३ उ० । ध० । प्रव० ।

उग्राहपट्ट-अवग्रहपट्ट- पुं० अवग्रहस्य योनिद्वारस्य पट्टः । गु-
ह्यं दशपिधानवस्त्रं । स च वीर्यपातसंरक्षणार्थं च ग्रन् धनवस्त्रे-
ण पुरुषसमानकर्कशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवस्त्रे-
ण क्रियते प्रमाणेन च देहं स्त्रीशरीरगमासाद्य तद्विधीयते । देहो
हि कस्याश्चित्तुः कस्याश्चित्तुः स्पृशः ततस्तदनुसारेण विधे-
यमित्यर्थः ॥

पट्टो वि होइ एको, देहपमाणेण सो उ नइयवो ।

ठादंतंग्राहणंतं, कस्मिन्पक्षो मद्भक्त्यो वा ॥

पट्टोऽपि गणनयैको प्रवति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकचन्ध-
यश्चः प्रयुत्वेन चतुर्द्वलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्री-
कटीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन प्रक्तव्यः । पृष्ठपृष्ठकटीजागयो-
र्द्वयः । संकीर्णकटीभागयोस्तु न्हस्व इत्यर्थः । वृ० ३ उ० ।
(स च निर्ग्रन्थीभिरेव ग्राह्यो न निर्ग्रन्थैरिति उग्राहणतग शब्दे)

उग्राहपरिमा-अवग्रहप्रतिमा- स्त्री० अवग्रहात् इत्यवग्रहो व-
सतिस्तत्प्रतिमा अभिग्रहः अवग्रहप्रतिमा । वसतिविषयका-
निग्रहेषु, (ताः सप्त उग्राह शब्दे दर्शिताः) तत्प्रतिपादके आ-
चाराङ्गस्य पौरुशे अध्ययने च । आचा० १ शु० १ अ० १ उ०
प्रश्न० । स० । आव० । स्या० ।

उग्राहमपमपया-अवग्रहप्रतिमसम्पद्- स्त्री० सामान्यार्थस्य
अशेषविशेषनिरपेक्षानिर्देश्यरूपादेरवग्रहणमवग्रहः स आसौ
मतिसंप्रदायग्रहमतिरस्यद् । मतिसंप्रद्वेदे, दशा० ४ अ० ।
(मइसंपया शब्देऽस्या जेदाः)

उग्राहसमिजोग-अवग्रहसमितियोग- पुं० अवग्रहणीयतृणा-
दिविषयसम्यक्प्रवृत्तिसम्बन्धिनि, प्रश्न० ३ छा० ॥

उ (ओ) ग्राहाइकहण-अवग्रहादिकथना- स्त्री० अवग्र-
हस्य “ देविन्द्रायगहवःसागारसाहभिमग्नाहो चवेत्येवचि-
धस्यादिशब्दाज्जरङ्गितास्तपस्विनो प्रवन्तीत्यादेश यदाह
“क्षुद्रलोकाकुत्रे लोके, धर्मैक्युः कथं हि ते । कान्तदान्तार्थ-
इन्तार, स्तांश्चेत्ताजा नरङ्गतीति” कथनाप्ररूपणा अवग्रहादि-
कथना । देवेन्द्रायवग्रहस्य राजवर्णनस्य प्ररूपणायाम्, “ विस-
यपवेस रणो, उदंसणं उग्राहाइ कहणा य ” पंचा० एविव० ।

उग्राहिय-अवग्रहीत- न० परिवेषणार्थमुत्पादिते, स्या० १ उ०
अवग्रहिक- न० अवग्रहोऽस्याऽस्तीति । वसतिपीठफल-
कादौ औपग्रहिकदण्डक्रादिके उपधिजाते, स्या० १० उ० ।
वज्रदाः ॥

(सूत्रम्) तिविहै उग्राहिए पमपे जं च साहरइ जं च
आसगमि पक्खिवति ॥

अस्य सम्बन्धमाह ॥

पगया अजिग्राहा खलु, सुष्परा ते य जोगवुप्पीए ।

इति उवहरमुत्ततो, तिविहं च अवग्राहिय एए ॥

प्रकृताः खल्वनन्तरसूत्रे श्रुत्वापहृतादिष्वभिग्राह्यस्ते चाभिग्राहाः
श्रुत्तरा प्रवन्ति । योगवृद्ध्या उत्तरोत्तरयोगवृद्धिकरणेन इति
अस्मात् कारणात् उपहृतस्तत्रानन्तरं त्रिविधं द्विविधं वा प्रगृ-

हीतमुक्तमनेन संवन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रिविधमव-
ग्रहीतं प्रकृतं यदवग्रहाति यच्च संहरति यच्च आस्यके प्रक्षिपति ।
एके एवमाहुर्द्विविधमवग्रहीतं प्रकृतं यदवग्रहाति यच्च संह-
तम् । एष सूत्राक्षरसंस्कारः । सम्प्रति भाष्यविस्तरः ।

पग्राहियं साहरियं, पक्खियं च आसए तह य ।

तिविहं उविहं पुण, पग्राहियं चैव साहरियं ॥

यत्प्रगृहीतं यच्च संहृतं यच्चास्ये प्रक्षिप्यमाणमेतत्त्रिविधमव-
ग्रहीतम् । द्विविधं पुनरवग्रहीतमादेशानन्तरेणैव प्रगृहीतं
संहृतं च । अयादेशस्य किं लक्षणमत आह ।

वहुमुत्तमाइमांतु, नयाहयमोहिं जुगपहाणेहिं ।

आदेसो सो उ जवे, अहवा वि नयंतरविगप्पो ॥

यद्बहुश्रुतैराक्षिप्यं नचान्यैर्युगप्रधानैर्वाधितं स प्रवति नाम
आदेशः । अथवा नयान्तरविकल्प आदेशः । तच्छास्त्रमेव-
मुपन्यस्तमिति ॥

सांप्रतमवग्रहीतादिपदव्याख्यानार्थमाह ।

साहरिमाणं ग्राहियं, दिज्जंतं जं च होइ पाउगं ।

पक्खेवए जुगुंठा, आदेसो कुरुमहादीसु ॥

इह अनानुपूर्व्यां ग्रहणं बन्धानुलोमतस्तत् एवं कष्टव्यम् ।
गृहीतं नाम यद्दीयमानं यच्च प्रवति प्रायोग्यं संहृतं नाम
संहियमाणम् । आस्ये प्रक्षिप्यमाणं प्रतीतम् । अत्राह ननु “ जं
च आसगमि पक्खिवइ ” इत्यस्यायमर्थः यत् आस्ये मुखे
प्रक्षिपति तच्चोच्छिष्टमिति लोके जुगुप्सा ततः कथं तद् गृह्यते
सुरिराह (आदेसो कुरुमहादीसु) कुटो घटस्तस्य यन्मुखं
तदादिष्वदिशब्दात् पिठरमुखादिपरिग्रहस्तत्र आदेशव्या-
ख्यानम् । किमुक्तं भवति पिठरमुखादीन्यधिकृत्य “ जं च
आसगमि पक्खिवति ” इति सूत्रं व्याख्यातमतो न कश्चि-
होपः । अथापहृतसूत्रस्यावग्रहीतसूत्रस्य च परस्परं कः प्रति-
विशेषस्तमाह ।

उग्राहियमि विसेसो, पंचमपिंकेसणाउ ढट्टीए ।

तं पि हु अट्टेवकमं, नियमा पुव्वफ्फमं चैव ॥

उपहृतसूत्रे पञ्चमी पिएकैपणा उक्ता अवग्रहीतसूत्रे पुनरस्मिन्
अयं विशेषो यत्पञ्चपिएकैपणातः परा या षष्ठी पिएकैपणा
तस्या अभिधानमिति । तदपि च हु निश्चितं यल्लेपकृतं निय-
माच्च पूर्वोद्धृतमिति ।

संप्रति दिज्जंतं जं च होति पाउगमित्यस्य व्याख्या ।

जुंजमाणस्स उक्खित्तं, पक्खिसिप्पं च तेण उ ।

जहन्नोवहरं तं तु, हत्थस्स परियत्तणे ॥

परिवेषकः पट्टिकायां कूरं गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन तत्र प्रायो-
ग्यस्य दातुकामस्तस्य प्राजनेन क्षिपामीति व्यवसितं तच्च तथा
वृज्जानस्याक्षिप्तं न वृज्जानेन प्रतिषिद्धं पर्याप्तं मा मयं देहि ।
अस्मिन् देशकावे साधुना तत्र प्राप्तेन धर्मलान्नितं ततः परि-
वेषको ब्रूते साधो ! धारय पात्रमेतद्गृहाण ततः साधुना पात्रं
धारितं तत्रानेन प्रक्षिपमिदं हस्तस्य हस्तामात्रस्य परिवर्त्तनात्,
गाथार्थासप्तमी पञ्चम्यर्थे जघन्यमुपहृतं प्रवति । पतेन दीयमान-
मपि व्याख्यातम् । यच्च प्रवति प्रायोग्यमित्यनेन श्रुत्संस्मृतयोः
प्रागुक्तयोरन्यतरद् गृहीतम् । तदेवं “ जं च उग्राहइ इति
व्याख्यातम् । संप्रति जं च साहरियमिति व्याख्यानाय तत्सा-
हरिपति गाथाशकलमुक्तं तज्जावयति ।

अहसाहरिमाणं तु, वृद्धं जो उ दावए ।

ठाणादचक्षितो ततो, ठडा एसा वि एसणा ॥

अथ वर्ष्वापयितुं संहियमाणं यो दापयेत् तस्य वचनतः स परिवेषकस्तस्मात्स्थानतो मनागप्यचक्षितो दद्यात् एतत्संहियमाणमुच्यते । एषाऽपि पृथी एषणा ऊष्ट्या । व्य० द्वि० ।
८ उ० । आचा० ।

उग्गाहिया-अवगृहीता-स्त्री० भोजनकाळे भोक्तुकामस्य शरावादिपूषहतमेव भोजनजातं यत्नतो गृह्यतः पञ्चम्यां पिएनै-
पणायाम्, स्था० ७ ग० । पंचा० । ध० । सूत्र० । (पिन्ने-
णाशब्देऽस्याः स्वरूपम्)

उग्गाह-उग्गाह-न० उद् गाह क० । अतिशये, अत्यन्ते, अति-

शययुक्ते, वि० वाच० । प्रगुणीभूते च । “ इयार्णि किं भणि-
हामो जं तुज्जह पजुत्तं तं उग्गाहम्मि काहामो ” वृ० १ उ० ।

उग्गाह-उग्गाह-पुं० उद्-गृ ऋदोरपंचाधित्वा “ उन्न्योऽग्रः इति
घञ् । उद्गमने, वाच० । आचीत्ते, प्रव० ३८ द्वा० । उग्गाह-
जीर्णरोयद्विङ्गं नागवायुकार्यम् ” वाच० (रात्राबुद्धारे आगते
तस्य प्रत्युक्तिरुणे दोषस्तं च रात्रोपण शब्दे दर्शयिष्यामि)

[सूत्रं] जे निक्खू राओ वाः वियाळे वा सपाणे सजोयणे
उग्गाहो आगच्छेज्ज तं विगिचमाणे वा विसोहेमाणे वा
णाक्कमइ तं उगिद्धेत्ता पचोगिद्धमाणे राइभोयणपनि-
सेवणपत्ते जो तं पचोगिद्धतं वा साइज्जइ ॥ ३४१ ॥

रातिवियाळाण पुव्वकतवक्खाण सह पाणेण सपाणं सह-
भोयणेण सजोयणं उग्गिरणं रत्तयोरेकत्वात्स एव उग्गाहो
भस्सति । सित्य विरहियं केवलं उद्गोपण सह गच्छतीत्यर्थः
भत्तं वा उद्गोपण सह आगच्छति उभयं वा तं जो उग्गिभत्ता
पचोगिद्धति अस्सं वा सातिज्जति कइं पुण सातिज्जति कस्स
वि उग्गाहो आगतो तेण अस्स सट्ठि उग्गाहो मे आगती
पच्चुंगिलित्तप तेण भणियं सुंदरं कयं एसा सातिज्जणा
तस्स पायच्छिच्चं चउगुरु आणादिया य दोसाओ सुत्तयो ।
नि० चू० १० उ० ।

उग्गिस्स-उद्गोर्णि-त्रि० वान्ते, ज्ञा० १ अ० ।

उग्गोवणा-उद्गोपना-स्त्री० विवक्षितस्य पदार्थस्य जनप्रकाश-
चिकीर्षरूपायामेषणायाम्, पिं० ।

उग्गोवेमाण-उद्गोपयत्-त्रि० विमोहयति, उग्गोवेमाणे उ-
ग्गोवेइ । ज० १६ श० ६ उ० ।

उग्गव-पूरि-धा० पूर पूर्य, णिच् “ पूरेग्गामोग्गवोरुमांगुमां-
गुमाहिरे ” ८ । ४ । ६८ । इति पूरेग्गवादेशः । उग्गवइ ।
पूरयति । प्रा० ।

उग्गाइम-उद्घातिम-न० उद्घातो भागपातस्तेन निर्वृतमुच्चा-
तिमम् । वधुनि, स्था० ३ ग० ।

उग्गाइय-उद्घाति-त्रि० उद्घातो भागपातो यत्रास्ति तद्-
घातिकम् । वधुनि प्रायश्चित्ते, स्था० ५ ग० । (अणुग्गा-
इय शब्देऽस्य निक्षेपः) विनाशिते, स्था० १० ग० ।

यत्त उक्तम् “ अक्षेण गिन्नसेसं पुव्वेणं तु संजुयं काठं ।
दिज्जाइ वहुयदाणं गुरुदाणं तत्तियं चवत्ति ॥ १ ॥ ज्ञावना
मासाहेन गिन्ने जातानि पञ्चदश दिनानि ततो मासापेक्षया
पूर्वतपःपञ्चविंशतितमं तद्वर्द्धे सार्द्धद्व्यदशकं तेन संयुतं मासा-

कैज्जातानि सप्तविंशतिदिनानि सार्कानीत्येवं कृत्वा यद्दीयते
तल्लघुमासदानमेवमन्यान्यपि । स्था० ३ ग० ।

उग्गाम-उद्घाट-पुं० उद् घट् घञ् । वाच० । अदत्तार्गत्ते,
ईपत्स्थगितं च । आव० ४ अ० ।

उग्गामकवाम-उद्घाटकपाट-त्रि० निरगद्वितकपाटे, ओ० ।

उग्गाहकवामउग्गामणा-उद्घाटकपाटोद्घाटना-स्त्री० उद्-
घाटमदत्तार्गत्तमीपत्स्थगितं वा किं तत्कपाटं तस्योत्पादनं सुतरां
प्रेरणमुद्घाटकपाटोद्घाटनमिदमेवोद्घाटकपाटोद्घाटना ।
कपाटमुद्घाटय भिक्षणरूपे जिज्ञातिचारे, “ पम्भिमामि गो-
यरचरियाए उग्गामकवामउग्गामणाए ” आव० ४ अ० ।

उग्गाडण-उद्घाटन-न० कपाटस्य सुतरां प्रेरणे, आव० ४ अ०

उग्गामिय-उद्घाटित-त्रि० उद् घट् णिच् । किञ्चित्स्थगिते,
आ० चू० ४ अ० । अनावृते, “ तस्स उ अणंतज्जागो, णिच्छु-
ग्गामोय सव्वजीवाणं ” विद्दे० । “ ते वि तेण उग्गामिया ” आ०
म० द्वि० । आच्छादनरहिते प्रकाशिते, आवरणरहिते प्रकाशिते,
आवरणरहिते कृतोद्घाटने, वाच० ।

उग्गामियस्स-उद्घाटित-त्रि० उद्घाटितं प्रकाशितं यथा
तथा जानाति । विद्दे, वाच० । कथितमात्रे विनेये, न० ।

उग्गाय-उद्घात-पुं० उद् हन् घञ् । (ओकर वगना) प्रति-
घाते, आरम्भे, उच्छुद्धे, मुज्जे, शास्त्रे, ग्रन्थपरिच्छेदे, वाच०
वधूकरणवृत्तणे, प्रायश्चित्तदानायाजगपाते, स्था० ३ ग० ।
आचारप्रकटपाठ्ययने च । आव० ४ अ० ।

उग्गायण-उग्गायतन-न० प्रवाहत एव पूज्यस्थाने, तन्नागज-
वप्रवेशाय मार्गे च । “ उग्गायणेसु वा सेयणवहंसि वा अस्स-
यरंसि वा तहप्पगारंसि ” ५ आचा० १ श्रु० ३ अ० ।

उग्गुस-मृज्-धा० शुद्धौ, रूपे च । “ मुज्जरुसुसं ” ८ । ४ । ५
इति मृज्जरुसुसादेशः । उग्गुसइ मार्जयति । प्रा० ।

उग्गोसिय-उद्घुष्ट-त्रि० संमार्जिते “ उग्गोसिय सुणिम्मव्वं ”
प्रश्न० ५ चा० ।

उग्गोसेमाण-उद्घोपयत्-त्रि० उद्घोपणं कुर्वति, “ सहेणं उ-
ग्गोसेमाणे ” रा० ॥

उचित्र-उचित-त्रि० । शस्ते, परिचिते, युक्ते, वाच० । योग्ये, ज्ञा०
१ अ० । सङ्गते, पंचा० १ विव० । अनुरूपे, आव० ३ अ० ।

उचित्र(य) करण-उचितकरण-न० आज्ञाराधनायाम्, पंचा०
६ विव० ।

उचित्र- (य) करणिज्ज-उचितकणीय-त्रि० विहितकर्त-
व्ये, पंचा० १ विव० ।

उचित्र- (य) किच्च-उचितकृत्य-त्रि० यथार्हदानादौ
ध० २ अधि० ।

उचित्र (य) जोग-उचितयोग-पुं० उचितः स्वभूमिका-
योग्यो योगो व्यापारः । स्वाध्यायाध्ययनादिके संगतव्यापारे,
पंचा० ५ विव० ।

उचित्र- (य) द्वि-उचितस्थिति-स्त्री० अनुरूपप्रतिपत्तौ,
ध० १ अधि० पंचा०

उचिअ(य)त्त-उचितत्व-न० योग्यतायाम्, पंचा० १० विव० ।

उचित्र (य) त्यापायण-उचितार्थापादन-न० अनुरूपव-
स्तुसंपादने, पंचा० ९ विव० ।

उचिअ [य] पविचित्पद्माण-उचितप्रवृत्तिप्रधान-न० सन्धे-
ष्टःमारे.पञ्चा० ११ विव० ।

उचिआ [या] चरण-उचिताचरण-न० १ न० उचिअका-
येस्याचरणे, तच्च विप्रादि विषय नवविधमहापि स्नेहवृत्ति-
कात्स्न्यादिहेतुर्निर्गोपदेवामात्राणांभिः प्रवृत्त्यन्ते ।

सापन्ने माणुअन्ने. जं केड पाणुअन्ति इह चित्ति ।

तं गृह्णइ निष्पिअणं, उचिआचरणम्म माहणं ॥ १ ॥

ने पुण पिइ ? माड ७ नरो-

अंगु ३ पणयिणी ४ अवन्न ५ मयणु ६ ।

गुग्गुण ७ नायर ८ परनि-

नियणु ९ पुग्गिसेण कायव्वं ॥ १ ॥

तत्र पितृविषय कायवर्गमनांमि प्रतीत्य प्रविधर्मोचिन्त्य
क्रमेणाह ।

पिउणो तणु मुस्सुमं, विणपणं किं करुव्व कुणइ सुयं ।

वयणं पि से पानिच्छइ, वयणाअो अपनिअं चव ॥३॥

तनुशुभ्रया चरणज्ञानसंवाहनाभ्यापननिवेदनादिरूपां दे-
शकाज्ञानान्यान्निश्चयेन भोजनशयनीयवस्त्राङ्गरागादिभ्यां पाद-
नरूपां च यितयेन नत्परोधायकादिभिः स्वयं करोति ननु
नृत्यादिभ्यः कारयति । यतः "गुरोः पुरां निपाणस्य, या शांभा
जायेन मुने । उच्चैः मिहसन्नन्धन्यशतांशेनापिमाकुतः १
(अपनिअंस्ति) यदनादयतितमुच्चार्यमाणमेवादिदं प्रमाण-
मेव करोमीति सादरं प्रतीच्छति न पुनरनाकारितशिरोभूत-
नकात्रंरूपां विधानादिनिश्चयजानाति ।

चित्तं पि हु आणुअत्तइ, सव्वपयत्तेण सव्वकज्जेमु ।

उवजीवइ वुत्तिगुणे, निअमज्जावं पयामेइ ॥ ३४ ॥

सुशुद्धिचिचारितमवश्यविधेयमपि कार्यं तदेवाचरन्ने यन्पि-
तुमेनाऽनुकूलमिति ज्ञायः । वृत्तिगुणान् शुभ्रयादीन् सकलव्य-
घटारोगाचरांश्चोपजीयति । अज्यस्यति बहुश्रवणो हि पितृ-
प्रभृतयः सम्यगाराधिताः प्रकाशयन्त्येव कारिरहस्यानि निज-
सद्भावं चित्तानिप्रायं प्रकाशयन्ति ।

आपुत्तिउत्तं पयइइ, करीणज्जेमु निमेइआं गइ ।

खदिए खरीप जाणिआं, विणीअयं न हु विलंवेइ ॥५॥

सविसेमं परिपूरइ, धम्माणुगण मणोरहे तस्म ।

एमाइउचिअकरणं, पिउणो जणणीइ वि तहेव ॥६॥

तस्य पितुरितरानपि मनोरथान् पूरयति श्रेणिकाचिह्नणादे-
रभयकुमारयत् । धर्मानुगतान्स्तु देवपूजागुरुपयुपास्तिधर्मश्र-
धणविगनिप्रतिपत्त्यावश्यकप्रवृत्तिसप्तक्रेत्री वित्तन्ययनीधया-
त्रादीननाथोच्छरणादीन्मनोरथान् सविशेषं बह्मादरेणन्यथः
कर्त्तव्यमेव चेतत् सद्पत्यमिह हांकगुरुषु पितृषु नचार्ह-
र्मसंयोजनमन्तरेणात्यन्तं दुष्प्रतिकारेषु तेषु अन्याऽस्ति
प्रत्युपकारप्रकारः । तथाच स्थानाङ्गसूत्रम् " तिण्हे दुप्पनि-
आरं समणाउसो । तंजहा अस्मापिउणो १ जट्टिस्स २
धम्मायरिअस्स ३ इत्यादि " समग्रोप्याज्ञापको वाच्यः ॥

अथ मातृविषयौचित्यं विशेषमाह ॥

नवरं सेसविसेसं, पयइजावाणुवित्तिमप्यमिमं ।

इत्थीमहावसुद्धं, पराजवं वइ न हु जेणं ॥ ७ ॥

(भविसेमंति) जनकान्मातुः पुज्यत्वादपि यदाह मनुः उपा-
ध्यायाहशाचार्या आचार्येभ्यः शतं पिता । सहस्रं तु पितुर्मा-
ता गौरवेणातिरिच्यते । "

उचिअं एअं पि सहो-अरम्मिजं निअइ अप्पसममेअं ।

जिअं च कणिअं पि हु, बहु मत्तइ सव्वकज्जेमु ॥ ८ ॥

दंमइ न पुढो जावं, सव्वत्तावं कइइ पुच्छइ अ तस्स ।

ववहारम्मि पयइइ, न निगृहइ धेयमाविहविणं ॥ ९ ॥

आविणीअं आणुअत्तइ, मिचेहि तो रहो उवाअजइ ।

सयणजणाओ सिकखं, दावइ अन्नावण सेणं ॥ १० ॥

हिअण ससिणेहो वि हु, पयइइ कुविअं व तस्म अप्पाणं ।

पानिअविणयमगं, आलवइ अ धम्मपिम्मपरो ॥ ११ ॥

तप्पणइणिपुत्ताइमु, समादिट्ठी होइ दाणसम्माणे ।

मावकम्मि उ इत्तो, सविसेसं कुणइ सव्वं पि ॥ १२ ॥

(पयइइस्ति) व्यवहारे प्रवर्तते नत्वव्यवहारे इति ॥

(समादिट्ठिति) स्वपत्न्यपत्यादिविव समष्टिः (साव-
कमिति) सापत्न्येऽपरमातृकं भ्रातरि तत्र हि स्तोकेऽप्यन्तरं
व्यक्तीकृते तस्य वैचित्त्यं जनापवादश्च स्यात् । एवं पितृमातृ-
भ्रातृतुल्येभ्यः पितृमातृभ्रातृभ्योऽपि चित्त्यं चिन्त्यम् । यतः "जनकभ्योप-
पक्तां च यस्तु विद्याप्रयच्छकः । अश्वदः प्राणदश्चैव पञ्चैते
पितरः स्मृताः १ राहः पत्नी गुरोः पत्नी पत्नीमाता तथैव च ।
स्वमाता चोपमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः २ सहोदरः
सहाध्यायी, मित्रं वारोगपात्रकः । मार्गे चाप्यसखा यस्तु
पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ३ " भ्रातृजिह्व मिथो धर्मकार्यविषये
स्मरणादि सम्यक्कार्यम् । यतः " भवगिहमज्जामि पमाय-ज-
ल्लण जतिअम्मि मोहनिहाण । उट्ठइ जोमुअंते, सो तरस
जणे परमयं १ " भ्रातृवन्मित्रेभ्यश्चमनुसर्तव्यम् ।

इअजाइयं उचिअं, पणइणिसयं पि किं पि जं पेमो ।

मप्पणयवयणसम्माण, णे ण तं अजिमुहं कुणइ ॥ १३ ॥

मुस्सुमाइपयइइ, वत्थाचरणाइसमुचिअं देइ ।

नारुयपित्तणयाइमु, जणसंमहेमु वारेइ ॥ १४ ॥

रंजइ रपणपयारं, कुमीअपासंमिसंगमवणेइ ।

गिहकज्जेमु निअोअइ, न विअोअइ अप्पणा सद्धिं ॥ १५ ॥

रज्यां प्रचारं राजमागंधमगमनादिकं निरुणक्ति धर्मावश्य-
कादिप्रवृत्तिनिमित्तं च जननीजगिन्यादिसुशीलवलिताबुद्धि-
मध्यगतामनुमन्यत एव (नविभोइस्ति) न वियोजयति यतो
दिनसाराणि प्रायः प्रमाणि यथोक्तम् । " अवतोअणेण आ-
ता-यणेण गुणकित्तेण दाणेण । उद्वेण घट्टमाणस्स, निज्जरं
जायप, पिम्मं १ अहेसणेण अइदं-सणेण दिट्ठं अणत्तवत्तेण ।
माणेण पघासेण य, पंचविहं जिज्जए पिम्मं २ ।

अवमाणं न पयासइ, खदिए सिकखेइ कुविअमाणुणेइ ।

धणहाणिवुद्धिधर्मां, न वइअरं पयइइ न तीसे ॥ १६ ॥

अपमानं निर्हेतुकं नास्त्ये प्रदर्शयति स्वाहिते किंचिदपराधे
निजृत्तं शिक्षयति । कुपितां चानुनयति । अन्यथा सहसाका-
रितया कृपयातात्पर्यनर्थं कुर्यात् (पयइइस्ति) धनहानि-
व्यतिकरं न प्रकटयति प्रकटिते तु धनहानिव्यतिकरे तुच्छ-
तया सर्वत्र तद्वृत्तान्तं व्यञ्जयति । धनवृद्धिव्यतिकरे च व्य-
क्तीकृते निरगंशव्यये प्रवर्तते तत एव गृहे स्त्रियाः प्राधान्यं
न कार्यम् ।

सुकुशुगयाहिं परिणय-वयाहिं निष्कम्भ धम्मनिरयाहिं
सयणे रमणीहिं पि, पाउणइ समाणधम्माहिं ॥ १७ ॥
रोगाइसु नो विक्खिइ, सुसहाओ होइ धम्मकज्जेसु ॥
एमाइपणइणिमायं, उचिअं पाएण पुरिसस्स ॥ १८ ॥
पुत्तं यइ पुण उचिअं, पिउणो लोद्वेइ वाडजावम्मि ।
उम्मांझिअबुद्धिगुणं, कड्ढासु कुसलं कुणइ कमसो ॥ १९ ॥
गुरुदेवधम्मसुहिसयण, परिचयं कारवइ निचं पि ।
उत्तमओएहिं समं, मित्तीजावं रयावेइ ॥ २० ॥
गिन्हावेइ अ पाणिं, समाणकुड्ढजम्मरूवकआणं ।
गिहचारम्मि निजुणइ, पडुत्तणं वि अ रइकमेण ॥ २१ ॥
पच्चकखं न पसंसइ, वसणोवहयाण कहइ पुरवत्थं ।
आयं वयमवसेसं च, सोहए सयमिमेहिं जो ॥ २२ ॥
प्रत्यक्के गुरवः स्तुत्याः परोक्के मित्रवान्धवाः । कर्मान्ते दास-
मृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः १ इति वचनात्पुत्रप्रशंसा नैव
युक्ता । अन्यानिर्वादादर्शनादिहेतुना चेत्कुर्यात् तदाऽपि न प्र-
त्यक्कं गुणवृक्षज्जावाजिमानादिदोषापत्तेः । द्यूतादिव्यसनिनां
निर्द्धनत्वव्यक्कारतर्जनतामनादिपुरवस्याश्रवणे तेऽपि नैव व्य-
सने प्रवर्तन्ते आयं व्ययं व्ययादुक्तहितशेषं च एतेभ्यः शोध-
यति । एवं च पत्न्याः प्रसृत्यं पुत्राणां स्वच्छन्दत्वमपास्तम् ।
देसेइ नरिंदसज्जं, देसंतरभावपयरुणं कुणइ ।
इच्चाइअवच्चगयं, उचिअं पिउणो मुणेअव्वं ॥ २३ ॥
सयणेसु समुचिअमिणं, जं तेनिअगेहबुद्धिकजेसु ।
सम्माणज्ज सया विहु, करिज्जहाणीसु वि समीवे ॥ २४ ॥
सयमवि तेसिं वसणू, सव्वे सुहो अव्वमंति अम्मिसया ।
खीणविहवाणरोगा, उराणकायव्वमुच्छरणं ॥ २५ ॥
खाइज्ज पिडिमंसं, न तेसि कुज्जा न भुक्कड्ढहं च ।
तदमिचेहिं मित्तिं, न करिज्ज करिज्ज मिचेहिं ॥ २६ ॥
तयजावे तगगेहे, न वइज्ज वइज्ज अत्थ संवंधं ।
गुरुदेवधम्मकजेसु, एगचित्तेहिं होअव्वं ॥ २७ ॥
एमाइसयणोचिअ, मह धम्मायरिअ समुचिअं जणिमो ।
जत्तिवहुमाणपुव्वं, तेसितिसं जं पि पणिवाओ ॥ २८ ॥
तदंसिअनीईए, आवससथपमुहकिच्चकरणं च ।
धम्मोवएससवणं, तदंतिए सुप्पसप्पाए ॥ २९ ॥
आएसं बहुमज्जइ, इमेसि मणसा वि कुणइ नावन्नं ।
रंजइ अवन्नवायं, शुद्धायां पयमइ सया वि ॥ ३० ॥
न हवइ जिहप्पेही, सुहिंव्व आणुअत्तए सुहउहेष्ठ ।
पकिणीअपच्चवायं, सव्वपत्तेण वारेइ ॥ ३१ ॥
खड्धिअम्मि चोइओ गुरुजणेण मज्जइ तहात्ति सव्वं पि ।
चोएइ गुरुजणं पि हु, पमायखलिएसु एगते ॥ ३२ ॥
कुणइ विणओवयारं, जत्तीए समयसमुचिअं सव्वं ।
गाढं गुणानुरायं, निम्मायं वड्ढइ आयम्मि ॥ ३३ ॥
जावोवयारमेसिं, देसंतरिओ वि सुमिरइ सया वि ।
इअ एवमाइगुरुजण, समुचिअमुचिअं मुणेअव्वं ॥ ३४ ॥

जत्थ सयं निवासिज्जइ, नयरे तत्थेव जे किर वसंति ।
ससमाणवित्तिणो ते, नायरया नाम बुद्धंति ॥ ३५ ॥
समुचिअमिणमो तेसिं, जमेगचित्तेहिं समसुहउहेहिं ।
वसणूसवतुद्धगया-गमेहिं निचं पि होअव्वं ॥ ३६ ॥
कायव्वं कजे वि हु, नइक्कमिकेण दंसणं पडुणो ।
कज्जो न मंतजेओ, पेसुन्नं परिहरेअव्वं ॥ ३७ ॥
समुवट्ठिए विवाए, उड्ढासमाणेहिं चैव ठायव्वं ।
कारणसाविकखेहिं, विहुणे अव्वो न नयमग्गो ॥ ३८ ॥
वड्धिएहिं दुव्वज्जणो, सुंकराईहिं नानिचविअव्वो ।
थोवावरोहदोसे, विदंरुचूमिं न नेअव्वो ॥ ३९ ॥
कारणिएहिं समं, कायव्वो जो न अत्थसंवंधो ।
किं पुण पडुणा सप्पि, अप्पहिअं अहिद्वसंतेहिं ॥ ४० ॥
एअं परुप्परं ना-यराण पाएण समुचिआचरणं ।
परतित्थिआण समुचिअ, मह किं पि जणामिं वेसेणं ॥ ४१ ॥
एएसिं तित्थिआणं, निक्खट्ठमुवट्ठिआण निअगेहे ।
कायव्वमुचिअकिच्चं, विसेसओ रायमहिआणं ॥ ४२ ॥
जइ विमणम्मि न जत्तिं, न पक्खवाओ अजगयगुणेसु ।
उचिअं गिहागणसु, तदवि हु धम्मो गिहीणइमो ॥ ४३ ॥
गेहागयाणमुचिअं, वसणावडिआण तह समुच्छरणं ।
दुहिआण दया एसो, सव्वेसिं सम्मओ धम्मो ॥ ४४ ॥
मुंचंति न मज्जायं, जड्ढानिहिणो नाचड्ढाविहु चडंति ।
न कयावि उत्तमनरा, उचिआचरणं विदंधंति ॥ ४५ ॥
तेणं चिअ जगगुरुणो, तित्थयरा वि हु गिहत्थवासम्मि ।
अम्मापिज्जाणमुचिअं, अव्वुट्ठाणाइ कुव्वंति ॥ ४६ ॥

इत्थं नवधौचित्यम् । इत्थं च व्यवहारदृष्ट्यादिभिरीयार्पार्जनं
विशेषतो गृहिधर्म इति निष्कर्षः ॥ टीका सुगमत्वाच्च गृहीता-
धर्म २ अधि० ।

उचिआ (या) एट्ठाण-उचितानुष्ठान-न. आसोपदिष्टत्वेन
विहितक्रियारूपत्वे, "उचियाणुट्ठाणओ विचित्त जइ जोगतु-
ल्लमोएसं" पंचा० ६ विव० ।

उच्च- उच्च-त्रि० उत्कृष्ट वाहू त्रीयते उपर्युपरि निविष्टे-
रवयवैश्चीयतेऽसौ वा उद्० चि. ड. वाच० । समुच्चिते,
उपा० १ अ० । उच्चं ऊव्यजावनेदाद् द्विधा । ऊव्योच्चं धवल-
गृहवासि, जावोच्चं जात्यादियुक्तम् । द० ५ अ० । उत्कृष्टे,
सूत्र० १ श्रु१० अ० । उच्चस्थानस्थितत्वेन ऊर्ध्वोक्तकंधरतया
वा ऊव्यतो, जावतस्वहो अहं दाग्धिमानिति मदात्मात-
मानसः उक्त० १ अ० । "उच्चं अगोचं च गतिं उर्वेति" उच्चं
मोक्षाख्यां सर्वोत्तमां वा गतिं ब्रजन्ति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
उच्च [अ] उच्चैस्-अव्य० उच्च. चि मै. सि. । "उच्चैर्नौचैरायः
अः ८ । १ । ५४ । इति उच्चैः शब्दघटकस्यैतोऽप्रवम्. प्रा० ।
उच्चशब्दात् सिद्धमिति केचित् उच्चैः शब्दस्य रूपान्तरनि-
वृत्त्यर्थं वचनम् । प्रा० । तुङ्गत्वे, महति, उच्चदेशजाते, वाच० ॥
उच्चंतय-उच्चंतग-पुं० दन्तरोगे, जी० ३ प्रति० । जं० । रा० ।
उच्चट्ठाण-उच्चस्थान- न० ग्रहाणामादित्यादीनां मेपादिषु

अनीचस्थानेषु, तानि च दशादिषु अंशोऽंशकचैरमवसेया-
नि । अजन्ममृगाहनाकर्म्मनिर्वाणितोऽंशकचैरमवसेयाः ।
दश १० गिन्य ३ प्रायश्चित्ति २८ निथी १५ न्द्रिय ५ विघ्न २७
चिदात् ३० "उच्चट्टागद्विपुण्ड्रेणु" अर्थात्पुण्ड्रेणु १ पुण्ड्रे
२ मृग ३ कन्या ४ कर्क ५ मीन यजिजोऽर्थाः । दिग्दशना-
प्रायश्चित्ति २८ निथी १५ पु ५ नजत्र २७ चिदात्तिभिः । २० ।
अथ नावः मेरादिगदिन्याः स्वर्गादय उच्चास्तत्राऽपि दशा-
र्दानिश्चान् यावन्ममोच्चाः । एतां पात्रं तु । सुनी २ भारी २
धनी ३ नेता ४ जायते मण्डलाधिपः । ५ । उपनिशक्तयोः च
प्रमादुच्चमदे फलम् ॥ १ ॥ " तिदि उच्चैर्दि नन्दिरो, पंचदि
तह होऽ अचचोऽत्र । तिदि होऽ चणयटी सत्तादि तिन्यकरो
होऽ " कल्प० ।

उच्चत्त-उच्चन्- न० उच्च-न्य । उच्चन्, स्या० २ ग्रा० । वस्तु-
नोत्तरेकधोपान्मृचन्निर्वाणितमपरं निर्यक न्यितस्याऽ
न्यत् गुणोत्तरितरूपम् । स्या० १ ग्रा० (ज्यानिपिकाणामुच्चात्वं
जोऽनित्य शब्दे)

उच्चत्तजग-उच्चत्वजृत्तक- पुं० मृतकनेदे, मृत्युफात्रनियमं
कृत्वा यो नियतं यथावसरं कर्मे कारयेत् स उच्चत्वजृत्तकः ।
स्या० ४ ग्रा० ।

उच्चतरिया-उच्चतारिका- स्त्री० ग्राह्यपेनेदे, स० ।

उच्चपिय-उच्चम्पित- त्रि० प्रायश्चित्ताक्रमिते, "सीसं उच्चं पियं
कथंभूमि य " तं० ।

उच्चफत्त-उच्चफत्त- त्रि० उच्चं चिरकात्रनावि पात्रं यस्मात्तन्
उच्चफत्तः । चिरकात्रेनापकारिणि, "उच्चफत्ता अह गुणो, स
वणिगो" स्य० प्र० ३ उ० ॥

उच्चविक्त्त-उच्चसिप्त- त्रि० यद्वद्वृत्तपरि वारुं प्रसार्यं देयवस्तु
गृहणाय पात्रं धियने तत्र व्याप्रियमाणे, पि० ।

उच्चय-उच्चय- पुं० उद्द० चि० अत्र० । उच्चयने, ज० ८ ग्रा०
ए० उ० । पुण्यदेकत्तेहने, नारीकट्यं एकगुण्यो, "नीचिः
स्यादुष्वायोऽथ यम० " उच्चयप्रथे । वृद्धममुदाये, च ।
कर्म्मणि अच० हस्तान्यामुदभृत्याचचित्ते, निवारि, वाच० ॥

उच्चयवन्-उच्चयवन्ध- पुं० उच्चय ऊर्ध्वं चयनं राशीकरणं तद्-
पो यन्त्र उच्चयवन्धः । अल्लियावणयन्त्रमेदे, ज० ८ ग्रा० ए० उ० ।

उच्चवैत-उच्चयित्वा- अत्र्य० उच्चैः कृत्यैर्यथै, वृ० १ उ० ।

उच्चसद-उच्चशब्द- पुं० वृद्धि शब्दे, स्य० चि० ७ उ० ।

उच्चाकुड्य-उच्चाकुचिक- पुं० अनीचाऽपरिप्यत्र शय्याके, "आ-
णापाणमेयं अभिगदियसिजासणियस्स उच्चाकुड्यस्स " उ-
च्चाकुड्यशय्यावत्त्वं सप्रयोजनं पक्कमये सकृच्च शय्यावन्धक-
त्वम् । कल्प० ।

उच्चाकुचा-उच्चाकुचा- स्त्री० उच्चा हस्तादि यावत् येन पि-
पीत्त्रिकादेर्वेशे न स्यात् सर्पादेर्वा दंशो न स्यात् अकुचा कुच
परिस्पन्द इति वचनात् परिस्पन्दरहिता निश्चलेति यावत् ततः
कर्मेधारये उच्चाकुचा । अनीचाऽपरिस्पन्दार्या कस्यादिमर्या
शय्यायाम्, कल्प० ॥

उच्चागय-उच्चागज- त्रि० उच्चो योगः पर्वतो हिमवान् तत्र
जातमुच्चागजम् । हिमाचलोद्भवे, उच्चागयघाणतल्लस-
तिभं । कल्प० ॥

उच्चागोय-उच्चैर्गोत्र- न० गोत्रकर्ममेदे, यदुदयात्पुनर्निर्धनः

पुरुषो धृक्त्वादिपरिहीणोऽपि पुरुषः सुकुलजन्मभावादेव हो-
मात्पूजां हनते तदुच्चैर्गोत्रम् । यदुदयात्पुनर्निर्धनं प्राप्ति-
सत्काराभ्युत्थानाञ्जलिप्रमहादिरूपपूजाहानिश्च तदुच्चैर्गो-
त्रम् । कर्म० । इक्ष्वाकुवंशादिके, उच्चैर्गोत्रमेयमित्युच्चैर्गोत्राः ।
उच्चैर्गोत्रोद्भवेषु इक्ष्वाकुहरिवंशादिकुलोद्भवेषु, उच्चैर्गोत्रा-
येण पीयागोत्रायेण । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उच्चगागरी-उच्चनागरी-स्त्री० सुस्थितसुप्रतिबुद्धस्थविरा-
जितं तस्य कौटिकगणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० ॥

उच्चागोयणिवन्ध-उच्चैर्गोत्रनिबन्ध-पुं० लोकपूज्यतानिबन्धनो-
च्चैर्गोत्राभिधानकर्मयन्त्रे, "उच्चागोयणिवन्धो सासणधखो
य भोगमि " पंचा १२ विच० ।

उच्चाटन-उच्चाटन-न० उद्द० चद् गिन् ल्युद् । उच्चाटने, स्व-
स्यानाद् विरक्षेण, "उच्चाटनं स्वदेशादेर्ज्ञानं परिकीर्तितम्"
इत्युक्ते पदकर्मन्तर्गतेऽभिचारजेदे च । घाच० ।

उच्चाप्यमाण-उच्चात्प्रमाण- त्रि० उच्चात्प्रमाणं येषां ते
तथा । स्यप्रमाणत उच्चे, कल्प० ।

उच्चार-उच्चार-पुं० उद् चर्-णिच्, घञ् । उच्चारणे, उच्चह्वा
चारो गतिः । गृहादीनां राशिनक्षत्रान्तरसञ्चारे, घाच० ।
शरीरादुत्थायत्येन च्यवतेऽप्ययति उच्चरतीति चोच्चारः । विष्टा
याम्, आचा० २ श्रु० ३ अ० १३ उ० । स० । घाच० । झा० ।
कल्प० । तं० । दशा० । स्या० । (अस्य परिष्ठापनं पारिष्टाव-
णिपा शब्दे वक्ष्यते) वृहच्चरीरचिन्तायाम्, दश० । विद्विस्त-
जने, ध० २ सधि० । जं० (पुरीषोत्सर्गप्रक्रिया-यं किल शब्दे)
(आचार्यस्य वसतायेव विद्विस्तर्जनमसितय शब्दे)

उच्चारणिरौह-उच्चारनिरोध-पुं० । विसिद्धायां सत्यामपि
वज्ञानपुरीषरोधे, एष च रोगकारणम् । स्या० ए० ग्रा० ।

उच्चारपदिक्रमण-उच्चारप्रतिक्रमण-न० उच्चारोत्सर्ग विधाय
ईयांपयिकप्रतिक्रमणरूपे प्रतिक्रमणेदे, स्या० ६ ग्रा० ।

उच्चारपामवण-उच्चारप्रसवण-न० । उच्चारः प्रसवणं च द्वन्द्वः
पुरीषमूत्रयोः तद्विसर्गप्रतिपादके आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुत-
स्कन्धस्य तृतीयेऽध्ययने च । आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपामवणकिरिया-उच्चारप्रसवणक्रिया-स्त्री० उच्चारप्रस-
वणकर्त्तव्यतायाम्, "उच्चारपासवणकिरियापञ्चाहिजमाणे
आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपासवणखेत्तभिधानजह्वापरिष्ठावणियासमद्-उच्चारप्र-
सवणखेत्तशृङ्गाणजह्वापरिष्ठापनिकसमिति-स्त्री० उच्चार-
दीनां पारिष्ठापनिकारुपा समितिः । समितिजेदे, "इत्य इमं
आहारणं पणं मुद्रणेण वि वसते किह्व विनयोहि य
यं किल काश्य लोयतो राया यं किल नापेहयंती न वासिरो
देवयाप श्रेष्ठा जह्वो मयः सामज्जोभो अणुकपाय य कञ्
दिट्ठा भूमिन्ति वासरियति" । पा० । सूत्र० । स्या० । उच्चारपा-
सवणखेत्तसिघाणगपारिष्ठावणियासमिनीए । एत्य वि सत्त
भगा । तस्य उदाहरणं । धम्मरुई पारिष्ठावणिया समितो समा-
हिपरिष्ठावणे अभिगदहगहणं सकासणचवणं मिच्छदिदि
आगमणं किं विद्विया विउच्चणं काइया ससंजता । वाहा-
मिउ पमत्तउ निगतो पेउत्ति । ताहे सरतो साहू जं कित्तामि
ज्जति ति । पच्चणातो देवेण वारितो वदिता गतो । वितियं
दिदिवागप चेह्वो तेण यं किल न पमिहेहिता विवाहो सा-

रक्ति काश्याभो । जातो न पेहितंति न वोसिरंति । देवताए
उज्जोतो कतो अणुकंपाए दिष्टा नृमिति वोसिरियं । एस
समितो । वितिओ असमितो चञ्चवीसं उच्चारपासवणनू-
मीसु । तिष्ठि कावचूमीओ न पन्निवेहेति ञ्णति । किमेत्य
उट्टो उवविसेज्ज देवता उट्टरुवेण तत्थ गिता गितियाए-
गतो तत्थ वि एवं ततियाए ताहे तेण उट्टवितो तत्थ देवताए
पन्निओदितो कीस सत्तवीसं न पन्निवेहेसि समं पन्निवणो ।
एस पारिछावणियासमिती ॥ आ० चू० ।

उच्चारपासवणनूमि-उच्चारप्रसवणनूमि-खी० पुरीपमू-
त्रोत्सर्गत्थण्डेल, पंचा १अ० । उच्चारपासवणनूमि पन्नि-
वेहेइ, न २ इअ० १ उ० । (अत्रोत्सर्गोऽस्याः प्रत्युपेक्षणं
च यंनिव शब्दे)

उच्चारपासवणविहिसत्तिकय-उच्चारप्रसवणविधिसत्तिक-
पुं० पुरीपमूत्रोत्सर्गप्रतिपादके आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्क-
न्धस्य द्वितीयचूमायाश्चतुर्थेऽध्ययने, स्था० ७ग० । आचा० ॥

उच्चारनूमिसंपस-उच्चारनूमिसंपन्न-त्रि० उच्चारप्रसवणा-
दिनूमियुक्ते, 'उच्चारनूमिसंपस-इथीपसुविवाज्जियं' दश० ।

उच्चारिय-उच्चारित-त्रि० उच्चार-तारका-इतच् । कृतविष्ठा-
त्सर्गे, उट्ट चर् णिच् कर्मणि क । यस्योच्चारणं कृतं तादृशवर्णा-
दौ, उट्ट- अन्तर्भूतएयर्थे, चर क । उच्चारिताऽप्युक्तार्थे,
वाच० ॥ " उच्चारिय सरिसाई-सेसाई वि कोवण्डाए ।
वृ० । दश० ।

उच्चाइय-उच्चात्य-अव्य० उट्ट्, चल्, ल्यप् । ऊर्ध्वमुत्क्षिप्ये-
त्यर्थे, उच्चाविय णिहाणीसु" । आचा० १श्रु० ८ अ० १ उ० ।

उच्चद्विय-उच्चाद्वयितृ-त्रि० अपनेतरि, " उच्चावइ यं तं
जाणेज्जा दुरावइयं" ॥ आचा० १श्रु० ३ अ० ।

उच्चाद्वित-त्रि० उट्ट्, चल्, णिच्, क० । उत्पाटिते, "उच्चाद्वि-
यम्मि पाए इरियासमियस्स संकमट्टाए" ओ० । नि०चू० ।

उच्चावइत्ता-उच्चैःकृत्वा-अव्य० उत्पाट्येत्यर्थे, " दो वि पाए,
उच्चावइत्ता सव्वओ समंता समन्निहोपज्जा, छावपि पादौ
उच्चैःकृत्वा छावपि पाण्णी, उत्पाट्येत्यर्थे, प्रज्ञा० १ उ पद० ।

उच्चावय-उच्चावच-त्रि० उच्चं च अवचं च उच्चावचम् ।

उत्त० । अनुकूलप्रतिकूले, म० १ श० ए उ० । अभ्युत्तमेपु
नानाप्रकारे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । " हसंतो नाजिगच्छेज्जा
कुत्तं उच्चावए सया" उच्चं ऊव्यभावभेदाद् द्विधा ऊव्योच्चं
ध्रुवगृहवासि भावोच्चं जात्यादियुक्तमेवमपि ऊव्यतः कुटी-
रकवासी भावतो जात्यादिहीनमिति, दश० ५ अ० । " उ-
च्चावयाहिं सेज्जाहिं तवस्सी भिक्खू थामवं ऊर्ध्वचित्ता "
उच्चा उपलसितहाट्टपलक्षणमेतत् यद्वा शीतातपनिवारक-
त्वादिगुणैः शय्यान्तरोपरिस्थितत्वेनोच्चास्ताद्विपरीतास्त्व-
वच्चा अनयोर्द्वन्द्वे उच्चावचाः । नानाप्रकारा वोच्चावचा-
स्ताभिः शय्यानिर्वसतिभिः । उत्त० ८ अ० । सूत्र० । " अह
निक्खू उच्चावयं मणं णियच्छेज्जा " उच्चावचं शोभ-
नादौ मनः कुर्यादिति । तत्रोच्चं नाम मैवं कुर्वन्तु अवचं नाम
एवं कुर्वन्त्विति । आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० । उत्कृष्टतरे,
औ० । असमज्जसे, " उच्चावयाहिं आउसणाहिं " न० १५
श० १ उ० । स्था० ।

उच्चव्रत-न० उच्चानि महान्ति व्रतानि येषां तानि उच्चव्रतानि
आकारः प्राकृतत्वात् । महाव्रतधरेषु, " उच्चावयाई मुणिणो
चरंति, ताई तु खेत्ताई सुपेसलाई" उत्त० १५ अ० । क० । स०

शेषप्रतापेक्षया महाव्रतेषु, उत्त० १ अ० ।

उच्चासण-उच्चासन-न० उन्नतासने, जी० ३ प्रति० । गुरो-
रासनाडुच्चैरासने, ध० २ अ० । अत्रावे संलावे उच्चसेणा
समासणे-अंतरभासाए उवरिजासाए जं किंचि मज्जं मम-
विणयपरिहीणं सेहे राइणियस्स उच्चासणम्मि संविट्ठित्ता
णिसीइत्ता वा तुयट्ठित्ता भवति आसायणासेहस्स ।
आव० ४ अ० ।

उच्चिय-उचित-न० उच्चताकरणे, उत्पाटने च । औ० ।

उच्चुप्-चट-धा० भेदे. ज्वा. पर. सक. सेट्-धातवोऽर्थान्तरेऽपि
७।४।५।७। इत्यनेन चटतेरुच्चुप् । उच्चुपइ चटति प्रा० ।

उच्चूर्-उच्चूर्-त्रि० नानाविधे, व्य० प्र० ३ उ० ।

उच्चै-उच्चैस्-अव्य० उट्ट् चि० नैसि० । तुङ्गत्वे, उन्नते,
महाति, ऊर्ध्वदेशजाते, वाच० " नाइ उच्चैव नीए वा णासणे
नाइदूरओ " उच्चैः स्थाने मात्तादौ, उत्त० १ अ० । " तत्रा-
ऽस्य विपयतृणा प्रभवत्युच्चैर्न दृष्टिसम्मोहः " उच्चैरत्यर्थे,
न० । पा० । प्रति० । उच्चैरिष्टानिष्टेषु वस्तुषु । उच्चैरतीव्र
कल्पितेषु इष्टानिष्टेषु, द्वा० १८ द्वा० ।

उच्च (क्षाण) उहान्-पुं० उक् कनिन् । गोऽक्षादौ। ७।२। १७।
इति संयुक्तस्य च्छः । प्रा० " पुंस्यन आणो राजवच्च ७ । ३
५६ । इति अनः स्थाने आण इत्यादेशः । वृपमे, प्रा० ।

उच्चंग-उत्सङ्ग-पुं० सञ्ज आधारे घञ् । मध्यभागे, वाच० ।
" उच्चंगे णिवसेत्ता " आ० म० द्वि० । वि० । उत्सङ्ग इव
उत्सङ्गः । पृष्टदेशे, औ० । ज्ञा० । उत्क्रान्तः सङ्गम् अत्या०
स० । सन्यासिनि, सङ्गरहिते तत्त्वज्ञे, प्रा० । स० । ऊर्ध्वतः
संसर्गे च । वाच० ।

उच्चंघ-उच्चमि-उट्ट नम णिच्० धा० । " उच्चमेरुच्चंघोद्धाट्ट-
गुलुगुच्चोपेत्ता " ७।४।३६ इति उत्पूर्वस्य नमेपर्यन्तस्य उच्चं-
घ आदेशः । उच्चंघइ उच्चमयति । प्रा० ।

उच्चत्त-अपच्छत्र-न० अपज्ञदं विरूपं त्र्यं स्वदोषाणां परगु-
णानां चावरणमपच्छत्रम् चतुर्दशे गौणादीके, प्रश्न० १ द्वा० ।
उच्छत्र-न० उच्छत्रं वा न्यूनत्वम् । चतुर्दशे गौणादीके,
प्रश्न० १ द्वा० ।

उच्चरंत-आस्तुएवत्-त्रि० आच्छादयति, " अणिपहिं उच्च-
रंता अभिचूय हरंति परधणाई " प्रश्न ३ द्वा० ।

उच्छदणा-उच्छदना-खी० अपवर्तनायाम्, अपप्रेरणायाम्,
प्रश्न. ३ द्वा० ।

उच्छदिय-उच्छदित-त्रि० ऊर्ध्वगते, प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छद्व-उच्छद्व-धा० उट्ट्-शब्द-च्या० ऊर्ध्वपतने, " उच्छद्व उ-
च्छद्वः । ८।४।७३ उच्छद्वतेरुच्छद्वदेशः । उच्छद्वइ उच्छद्वति प्रा० ।

उच्छद्व-उच्छद्वत्-पुं० ग्रहणे, " तज्जणगलुच्छद्व उच्छद्व-
णाहिं " गलुच्छद्वंति गल्वग्रहणम् । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छद्विय-उच्छद्वय-अव्य० एकपाश्वेन स्थित्वेत्यर्थे, " पत्तगवंधे,
पइरित्तुच्छद्विय पुणो पहे उरणिआ " नि०चू० १ उ० ।

उच्छव-उत्सव-पुं० उट्ट् सू० अप० " सामर्थ्योत्सुकोत्सवे
वा " ७।२।२२ एषु संयुक्तस्य ठो वा भवति । प्रा० । आनन्द-
जनकव्यापारे, विवाहादौ, वाच० । इच्छोत्सवादौ, ज्ञा० १ अ० ।
उच्छादणया-उच्छादनता-खी० सचित्ताऽचित्ततत्तवस्तु-

च्छेदने, अंगार्ण संयुक्तगणं घाताय वाहाय उच्चादग्याय ।
म० १५ वा० १ उ० ।

उच्चायणा-उच्चादना-त्री० जनेरपि व्यवच्छेदने, प्रा० १८ प्र० ।

उच्चाय-उच्चाय-पुं० उद्-धि करणे अच् घञ् वा । उत्तेये,
स्था० ७ वा० ।

उच्चार-आ-क्रम धा० वा० आन० आक्रमणे, "आक्रमेणेहायो-
च्चारन्नुदाः" ८ । ४ । १८ आक्रमेते आदेशा भवति ।

उच्चारद आक्रमति (ते) (केयलन्तु परस्मैपदी) प्रा० ।

उच्चाह-उत्साह-पुं० उद्-सह-घञ् । " योन्माहे घो रश्च रः " ८ । २ । ४८ । उत्साहशब्दे संयुक्तस्य थो वा भवति " त-
त्सप्रियोगे च रस्य रः । उत्थारो उच्चाहो " या३ताये ।

"हस्वात् व्यध्वन्त्सामनिध्वं ८ । २ । २१ । दनिस्तनागस्य
चः । " अनुत्साहोत्तने स्त च्छे " ८ । १ । १३ । इत्यत्र उत्सा-

हपर्युदासात् चपरस्यादेकत्वं उच्चं नाप्रा० । पराक्रमे, जो-

गोति वा विरियं ति वा सामर्थ्यं ति वा पराक्रमति वा उच्चा-

होति वा एगट्वा ॥ प्रा० चू० १ प्र० । पं० सं० । प्रा० म० ।

चीर्ये, सम० । श्रवणादिविषये उत्कटिकादिशेपे, चं० २० पा० ।

उद्यमं, सू० प्र० २० पा० । अध्यवसाये, कर्त्तव्यवृत्त्ये,

स्थिरतरे प्रयत्ने, कट्याणं, श० रत्ना० । सूत्रे, मेदि० कार्या

रन्नेषु संरम्भः स्थेयानुत्साह उच्यते सा० द० उक्तवृत्तणे

धीरसस्य स्थायिनाये च । वाच० ।

उच्चाहिय-उत्साहित-त्रि० त्वमेवास्य कार्यस्य करणे समर्थ
इत्येवमुक्त्यति, पि० ॥

उच्चिपग-अवच्चिम्पक-पुं० चौरविशेषे, प्रदन० । ३ हा० ।

उच्चिपण-उत्क्षेपण-न० जलमभ्यान्मत्स्यादीनामाकर्षणे, प्रदन०
२ हा० ।

उच्चिण-उच्चिन्न-त्रि० उद्-विद् निर्गमनत्वात्, स्था० ५ वा० ।

उच्चिणमागमि-उच्चिन्नस्वामिक-त्रि० निःसर्त्ताभूतप्रवृत्तु,

उच्चिणामागमिवाद् वा उच्चिणारोउपाद् वा उच्चिणगोत्तागा-

राद् वा धनानि । ज० ३ हा० ७ उ० ।

उच्चित्र-उच्चित्र-त्रि० उद्-धि कर्त्तरि क । उचने, संजाते, स-

मुचके, प्रवृत्ते । मेदि० वाच० ऊर्ध्ववृत्ते, द्रौ० ।

इच्छु-इच्छु-पुं० इष्यते स्मै माधुर्यात् इप् फलु । प्रयासीदौ ८ ।

१ । १५ । इति आदेरित उत्तम वा । प्रा० । मधुरसयुक्ते

असिपत्रे, वाच० (इक्षुदाश्चस्य व्याख्या इक्षु प्रकरणे उक्ता)

उच्छुअ-उत्सृक्-त्रि० उत्सृक्यति, प्रेरणे, " मितहादित्वात्-

सुक्त्वं सामर्थ्यात्सुकोत्सवे वा ८ । २ । २२ । इति संयुक्तस्य

त्सनागस्य वा उः । उच्छुओ उत्सुओ प्रा० । इष्टावातेपे फल-

क्षेपासहिणौ, इष्टाद्योक्त्ये च । वाच० ।

इच्छुजिज्ञा-अवक्षिप्य-अव्य० अपसदं किञ्चित् क्षिप्येत्यर्थे,

उच्छुजिज्ञा सावर्थाय ण्यरीय " ज० १५ हा० १ उ० ।

उच्छूद-उच्छूद-त्रि० सुपिते, " उच्छूदेवि तदुभये सपक्वपर-

पक्वतदुभयं होइ " दृ० १ उ० । त्यक्ते, संस्था० । स्वस्थाना-

द्वयक्षिते, निष्काशिते, " आयाणफलियउच्छूददीहवाहृ " ।

तं० । औ० ।

उच्छूदशरीर-उच्छूदशरीर-पुं० उच्छूदमुज्जितमुज्जितमिव उ-

ज्जितं संस्कारपरित्यागाशरीरयेन स उच्छूदशरीरः । चं० प्र०

१ पादु० । सू० प्र० । शरीरसंस्कारं प्रति निस्पृहत्वात्यक्तशरीर-

कल्पे तादृशे मुनौ, ज्ञा० १ प्र० । औ० । म० । नि० "घोरतव-
स्सी घोरयनयारी उच्छूदशरीरं संक्षिप्तविज्जितयत्नेस्स" १
वि० १ अ० ।

उच्छूदशरीरि (घ) १-उच्छूदशरीरिगृह-त्रि० उच्छूदं त्यक्तं
शरीरगृहं यैस्ते उच्छूदशरीरिगृहाः । शरीरगृहयोनिःस्पृह-
त्वात्यक्तपरिकर्मसु, संस्था० ।

उच्छूर-उद्-धा-नेद तुदा० कृदा० पर० सेद । तुमेस्तोड तुष्ट खुष्ट

मुकोफुमोल्मुण्णिण्णुफल्मुफोच्छूराः ८ । ४ । १६ । इत्यनेन

सूत्रेण तुमेरुच्छूरादेशः । उच्छूरश्च तुटति । प्रा० ।

उच्छेद- [ण्] उच्छेदिन्-त्रि० नाशके, हा० २१ हा० ।

उच्छेद [य] उच्छेद-पुं० उद्-विद्-भाये-घञ् । उत्प्रायशेन

वेदो विनाशः । एकान्तोच्छेदे, निरन्वये नाशे, दृश० १ अ० ।

प्रा० म० हि० । "उच्छेओ मुत्तथा णं ववच्छेउत्ति वुत्तं भवति"

नि० चू० १ उ० ।

उच्छेव-उत्क्षेप-पुं० यत्र पतितुमारब्धं तत्राऽन्यस्येष्टकादेः सं-

स्थापने, व्य० हि० ४ उ० ।

उच्छोज-उत्क्षोज-न० उत्प्रायशेन गता शोभा सौभाग्यं सर्व-

जनचक्षत्रजना यस्मात्तच्छुजोन्नमः ॥ पैशुन्ये कर्णजपत्वे, "इहरा

सयगवघाशो उच्छोभाईहि प्रतणो हवुया" दृश० ॥

उच्छोजित-उच्छोजित-त्रि० उन्मूलयति, रा० सहृत्पादादेः प्र-

क्षात्रनं कुर्वति च । "उच्छोजितं वा पथायतं वा साइज्ज" १

नि० चू० १७ उ० ।

उच्छोजण-उच्छोजन-न० सहृदुदपेन कालेन आचा० "एक-

स्मि उच्छोजणा" नि० चू० २ उ० । मुग्नयनककाहस्तपादानां

प्रज्ञात्रनं, व्य० हि० ७ उ० । अयतनया शीतोदकादीनां हस्त-

पादादिप्रज्ञात्रने, "उच्छोणं च कर्कः च तं विज्जं परियाणिया" १

सूत्र १ श्रु० १९ प्र० । (उच्छोजनोऽप्यत्र)

उच्छोजणापहोय-उच्छोजनाप्रधाविन्-त्रि० उच्छोजनेन प्रनृतजज्ञ-

क्षात्रनप्रित्या धौता धौतगात्रा ये ते तथा । प्रचुरजज्ञेन धौत-

शरीरेषु, औ० ।

उच्छोजनापहोय-उच्छोजनाप्रधाविन्-त्रि० उच्छोजनयोदका-

यतनया प्रकर्षणं धायति पादादिशुद्धिं करोति यः स तथा ।

अयतनया प्रचुरजज्ञेन पादादिप्रक्षात्रके, दृश० ४ अ० ।

उच्छोजावत-उच्छोजयत्-त्रि० अन्येन सहजज्ञेन कालनं कार-

यितरि "उच्छोजावतं वा पधोधावतं वा साइज्ज" नि०

चू० १६ उ० ।

उज्जम-उद्यम-पुं० उद्-यम्-घञ् । न वृत्तिः । प्रयासे, प्रयत्न-

नेदं, उद्योगे, उत्तात्रने च । वाच० अनाद्यस्ये, ग० १ अधि०

ज्ञानतपो ऽनुष्ठानादिपुत्साहे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । औ० ।

उज्जमत-उद्यच्छत्-त्रि० उद्यमं कुर्वति, प्रति० । अत्यर्थमपि

प्रयतमाने, अप्पचंचत्तायसुद्धयि उज्जमंता तद्विसुज्जुत्तफम्म

कयदुक्कसंउवियसित्यपिमसंचयपरा" प्रश्न० ३ हा० । त्रिवि-

धायामपि सामाचार्या यथाशक्ति उद्यमं कुर्वति, व्य. प्र० १ उ० ।

उज्जमन-उद्यमन-न० उद्यमकरणे, व्य० प्र० १ उ० । उत्के-

पणे, उत्तात्रने, वाच० ॥

उज्जममाण-उद्यच्छत्-त्रि० उद्यमं कुर्वति, "ए कपेति दुक्कमो,

फलं उज्जममाणायि संजमत्तवेषु " सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उज्जममाणस्त गुणा, जहं हुंति समत्तित्रो तवसु ।

एमेव जहासत्ती, संजममाणे कर्हं न गुणा २ ”

उद्यच्छत उद्यमं कुर्वतः तपःश्रुतयोरिति योगः गुणास्तपो
ज्ञानाव्याप्तिनिर्जरादयो यथा ज्वलन्ति स्वशक्तिः स्वशक्त्युद्य-
मवत एवमेव यथाशक्ति शक्त्यनुरूपमित्यर्थः (संजममाणे
कर्हं न गुणं) संजममाणे संजमं पृथिव्यादिसंरक्षणादि-
वर्णनं कुर्वन्ति सति साधौ कथं न गुणाः गुणा एवेत्यर्थः । अथ
वा कथं गुणा येनाविकल्पसंयमानुष्ठानरहितो विराधकः प्रति-
पाद्यत इत्यत्रोच्यते ॥ आद्य ३ अ ० ।

उज्जय-उद्यत-त्रि० उद् यम् कर्तरे किं । उद्यमयुक्ते, कृतोद्य-
मे, भावे कः उद्यमेन यमेनियमनार्थत्वे कर्मणि कः । उच्चोल्लिते,
वाच० । उद्यतविहारिणि, व्य० प्र० १ उ ॥

उज्जयंत-उज्जयन्त-पुं० रैवतकगिरौ, हेम० । वाच० । यत्राऽरि-
घ्नेभिः सिद्धः । आ. म. प्र. । तद्वक्तव्यता यथा ॥

नामजिः श्रीरैवतका, जयन्ताद्यैः प्रयामि तम् ।
श्रीनेमिपाठिते स्तौमि, गिरनारागिरिश्वरम् ॥ १ ॥
स्थाने देशः सुराश्राव्यं, विभर्ति क्षुब्धेन्यसौ ।
यद्भूमिकामिनीज्ञाते, गिरिरेष विशेषकः ॥ २ ॥
शृङ्गारयन्ति खङ्गाराः दुर्गं श्रीऋषभादयः ।
श्रीपाद्वर्धस्तेजःपुरं, चूर्णितैतदुपत्यकम् ॥ ३ ॥
योजनचतुर्लङ्गेऽस्य, शृङ्गे जिनगृहावलिः ।
पुण्यराशिश्चिन्माति, शरद्वन्धुनिर्मला ॥ ४ ॥
सौवर्षदण्डकदशा-मलशारकशोभितम् ।
चारु चैत्यं चकास्त्यस्यो-परि श्रीनेमिनः प्रजोः ॥ ५ ॥
श्रीशिवास्तुदेवस्य, पादुकात्र निरीक्षिता ।
स्पृष्टार्चिताऽवशिष्टानां, पापव्यूहं व्यपोहति ॥ ६ ॥
प्राज्यं राज्यं परित्यज्य, जरत्तुण्मिव प्रभुः ।
बन्धून् विधूय च स्निग्धान्, प्रपदेऽज महाव्रतम् ॥ ७ ॥
अत्रैव केवलं देवः, स एव प्रतिबन्धवान् ।
जगज्जनहितैषी स, पर्येणैषीच्च निर्वृतिम् ॥ ८ ॥
अत्र एवात्र कल्याण, त्रयमन्दिरमादधे ।
श्रीवस्तुपादो मन्त्रीश-श्चमत्कारितभयकृत् ॥ ९ ॥
जिनेन्द्रविम्बपूर्णन्दु-मण्यपस्था जना इह ।
श्रीनेमिर्मज्जनं कर्तुं-मिच्छा इव चकासति ॥ १० ॥
गजेन्द्रपदनामास्य, कुण्डं मण्यते शिरः ।
सुधाविधैर्जैः पूर्णं, स्नानार्हं तन्वचनकामैः ॥ ११ ॥
शत्रुंजयावतारे च, वस्तुपादेन कारिते ।
ऋषयः पुण्यरीकोष्ठा-पदानन्दीश्वरास्तथा ॥ १२ ॥
सिंहयाना हेमवर्णाः, सिद्धबुद्धसितान्वयाः ।
कम्प्राप्रलुम्बवृत्त्यानि, रत्नं वा संघविग्रहम् ॥ १३ ॥
श्रीनेमिपद्मसूत-मवदोक्तनामकम् ।
विदोक्तयन्तः शिखरं, यान्ति भव्याः कृतार्थताम् ॥ १४ ॥
शाम्भोजाम्भवतीजात-स्तुङ्गे शृङ्गेऽस्य कृष्णजः ।
प्रद्युम्नश्च महाद्युम्न-स्तेपाते हस्तपं तपः ॥ १५ ॥
नानाविधौषधिगणा, जाज्वल्यन्त्यत्र रात्रिषु ।
किंच घण्टाङ्गरच्छत्र-शिखाशादन्त सच्चकैः ॥ १६ ॥
सहस्राभ्रवर्णं लङ्का-रामोन्येऽपि धनव्रजाः ।
मयूरकोकिबामृङ्गी-संगीतशृङ्गा इह ॥ १७ ॥
न स वृको न सा वल्ली, न तत्पुष्पं न तत्फलम् ।
नश्यतेऽत्राजियुक्तैर्य-दित्येतिहाविदो विदुः ॥ १८ ॥
राजीमती गृहागर्जे, कैने नामात्र ग्रन्थते

रथनेमिर्योन्मार्गा-त्सन्मार्गमवतारितः ॥ १९ ॥
पृजास्तवनदानादि, तपश्चात्र कृतानि वै
संपद्यन्ते मोक्षसौख्य-हेतवो प्रव्यजन्मनाम् ॥ २० ॥
दिग्भ्रमावपि योत्राद्रौ, काप्यमार्गेऽपि संचरेत्
सोऽपि पश्यति चैत्यस्था, जिनार्चास्तपितार्चिताः ॥ २१ ॥
काश्मीरगतर्त्तनेन, कूष्माण्डसदृशेन च ।
लेप्यविष्ण्वास्पदे न्यस्ता, श्रीनेमैर्मूर्तिरादमनी ॥ २२ ॥
नदीनिर्जरकुण्डानां, खनीनां वीरधामपि ।
विदां करोच्छात्र संख्यां, संख्यावानपि कः खड्गु ॥ २३ ॥
आसेवनकरूपाय, महातीर्थाय तायिने ।
चैत्यालङ्कृतशीर्षाय, नमः श्रीरैवताद्रये ॥ २४ ॥
स्तुतो मयेति सुरीन्द्र, वर्णितो वृजिनप्रजः ।
गिरिनारस्तु रैहेम-सिद्धभूमिर्मुदस्तु वः ॥ २५ ॥

अत्यि सुराधिमाणं, उज्जितो नाम पव्वभो रम्मो ।
तस्सिहरे आरुहिओ, प्रत्तीप नमह नेमिजिणं ॥ १ ॥
अवाइअंधदेविं, एहवणञ्चणगंधधूवदीवेहिं ।
पूइयकयप्पणामा, ता जोअह जेण अत्थत्थि ॥ २ ॥
गिरिसिहरकुहरकंदर-निज्जरणकवारयिअरुक्खेहिं ।
जोएह खत्तवायं, जह भणियं पुव्वसुरीहिं ॥ ३ ॥
कंदप्पकप्पराग, कुगइविहवणनेमिनाहस्स ।
निव्वाणसिद्धानामण, अत्थि क्षुवणम्मि विस्सेया ॥ ४ ॥
तस्स य उत्तरपासे, दसधणुहेहि अहो मुहविधरं ।
दारम्मि तस्स धिगं, अवयाणे धणुह चत्तारि ॥ ५ ॥
तस्स पसुमुत्तगंओ, अत्थि रसो पव्वसण सय तंभ ।
विधेधि कुणइ तारं, ससिक्कुंदसमुज्जहं सदसा ॥ ६ ॥
पुव्वादिसाय धणुहं-तरेसु तस्सेव अत्थि आगवई ।
पाहणमाया दाहिण, दिसागए वारस धणुहिं ॥ ७ ॥
दिस्सइ अ तस्स पयमां, हिंशुववसो अदिच्चरसो ।
विधेइ सव्वलोहे, फरिसेणं आगिसंगेणं ॥ ८ ॥
उज्जिते अत्थि नई, विहवानामेण पव्वई पमिमं ।
दावेइ अंगुदीए, फरिसरसो पव्वई दारं ॥ ९ ॥
सक्कावयार उज्जित, गिरिवरे तस्स उत्तरे पासे ।
सोत्राणं पंतिआए, पारेवय वसिआ पुढवी ॥ १० ॥
पंचगवसे वक्का, पिमी धमिया करेइ वरतार ।
फेढइ दारिइवाहि, उत्तराइडुक्खकंतारं ॥ ११ ॥
सिहरे विसावसिगे, विसंत पाय कुट्टिमा जत्थ ।
तस्सासन्ने सिहरे, कव्वरुडरुपाम होतारं ॥ १२ ॥
उज्जतरे धयवाण, तत्थ य सुहारवानरो अत्थि ।
सोवामकण्ठिओ, उग्गारुइ विवरवरदारं ॥ १३ ॥
इत्थसएण पविओ, दिक्खइ सोवण्वसिआ सक्खो ।
नीवरणंसयता, सहस्सवे हीर सो नूणं ॥ १४ ॥
तग्गहिज्जण निउत्तो, हणुधंतं विचइ वामपाएण ।
सो ढक्खइ वारदारं, जेण न जाणइ जणा को वि ॥ १५ ॥
उज्जितसिहर उवरिं, कोहि रुहरं खु नाम विक्खायं ।
अवरेण तस्स य सिद्धा, तहुमयपासे मुओ संतु ॥ १६ ॥
तं अयसि तिद्धमीसं, थंभइ पमिआयवंगिअं वंगं ।
दोणच्च वारिहरणं, परितुट्ठा अंगिआ जस्स ॥ १७ ॥
वेगवई नामवई, मणसिजवण्णइ तत्थ पाहाणा ।
तो पिमधम असंते, समसुद्धा होइ वरतारं ॥ १८ ॥
उज्जंतं नाणसिद्धा, तस्स अहोकेण य वसिआ पुढवी ।
उक्कमयमुत्तपिणी, खइरंगारे भवे हेमं ॥ १९ ॥

नाणसिद्धा कयपुढवी, पिमिवक्का य पच्चगव्वेण ।
 द्दहाप वसइ रसो, सहस्सवेही हवइ हेमं ॥ २० ॥
 गिरिवरमासन्ननिअं, अण्णायं तित्तघिसारणं नाम ।
 सिद्धवक्कादपीने, वेला का तत्थ धम्माणं ॥ २१ ॥
 सण्णा नामेण नई, सुवण्णतित्थमिं बद्धु अपहाणा ।
 पमिवाण य सुच्चं, करंति हेमं न संदेहो ॥ २२ ॥
 चित्तकल्लयमिं नयरे, नउअटं अण्णि सेड्ढगं दिव्वं ।
 तस्स य मज्झिमिं त्रिओ, गणवइरसकुं उवरिं ॥ २३ ॥
 उज्जवासी कयपूयो, गणवइओ वल्लिकण एवरक्खा ।
 मा खेवी अण्णि अत्थं, भइवं गंतव्यं संदेहो ॥ २४ ॥
 सहसा सवति तित्थं-करं च हक्खेण. मणहरं सम्मं ।
 तत्थ य तु रयावारा, पाहाणा तेसि दो जाया ॥ २५ ॥
 इको पारयजाओ, पिट्ठो सुत्तेण अंधमुसाप ।
 धमिओ करइ तारं, उत्तारइ पुण्णकंतारं ॥ २६ ॥
 अवत्रोअणसिहरसिद्धा, अवरेणं तत्थ घररसो सवइसु ।
 अपगे केसरिवण्णो, करइ सुच्चं वरं हेमं ॥ २७ ॥
 गिरिपज्जन्नवयारे, अण्णिअ आरत्तमप पंच ।
 नामेण तत्थ वियआ, पुढवी हिमवाय होइ वरहेमं ॥ २८ ॥
 नाणसिद्धा उज्जते, तस्स य मूलमिं मट्ठिआ पीआ ।
 साहामि अलोवेणं, गायामुक्कं कुणइ हेमं ॥ २९ ॥
 उज्जंतपढमसिहरे, आउहिओ दाहिणेण अवयरिओ ।
 तिण्णि धणूसयमित्ते, पूइकरजंविणं नाम ॥ ३० ॥
 उज्जामिअं विणं दि-विक्खण निउणेण तत्थ गंतव्वं ।
 दंरुंतपणि वारस, दिव्वुरसो जंनुफलसरिसो ॥ ३१ ॥
 जउ घोअिअमिं जंमे, सहस्सनाएण विधय तारं ।
 हेमं करइ अवस्सं, हटंतं सुंदरं सहसा ॥ ३२ ॥
 को हंमिभवण पुव्वेण, उत्तरे जाव ताव सा चूमि ।
 दीसइ अ तत्थ पमिमा, सेल्लमया वासुदेवस्स ॥ ३३ ॥
 तस्सुत्तरेण दीसइ, हत्थेसु अदससुपव्वइ पमिमा ।
 अवराह मुहर अंगुट्ठि, आइ सा दावप विवरं ॥ ३४ ॥
 नवअण्णुहाइपविठो, दिक्खइ तुमाइ दाहिणुत्तरओ ।
 हरियावल्लवक्कवण्णो, सहस्सवेहीरसो नृणं ॥ ३५ ॥
 उज्जिते नाणसिद्धो, विक्खाया तत्थ अण्णि पाहाणं ।
 ताणं उत्तरपासे, दाहिण य अहोमुहो विवरो ॥ ३६ ॥
 तस्स य दाहिणजाप, देसअण्णुचूमि ईहिंगुहयवण्णो ।
 अण्णि रसो सयवेही, विधइ सुच्चं न संदेहो ॥ ३७ ॥
 असहरिसहाइकूरे, पाहाणा गणसंगमो अत्थि ।
 गयवरसिंमा किप्पा, मज्झिमफरिसेण ते वेही ॥ ३८ ॥
 जिनजवणदाहिणेणं, नवई अण्णुहेहिं चूमिजवु अयरी ।
 तिरिमण्णुअरत्तविक्का, पमिवाय वंपव हेमं ॥ ३९ ॥
 वेगवई नामनई, मणसिद्धवक्का य तत्थ पाहाणा ।
 सव्यस्स पंचवेहं, सवति धमिआतथं सिग्घं ॥ ४० ॥
 इयउज्जयंतकणं, अविअणं जो करइ जिणमत्तो ।
 कोहंमिकयपणामो, सो पावइ इत्थियं सुक्खि ॥ ४१ ॥ ती० ।
 उज्जयग-उज्जतक-न० प्रामित्याऽपरनामके उद्गमदोषके ॥
 आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।
 उज्जयमइ-उज्जतमति-त्रि० ६ व० । प्रवृत्तचित्ते, “ संजममिउ
 उज्जयमइस्स ” दश० ५ अ० ।
 उज्जयमरण-उज्जतमरण-न० इङ्गिनीमरणदिके पण्णित्तमरणे,
 आचा० १ श्रु० ७ अ० ७ उ० । (वर्णनमिगिनीमरणशब्दे उक्तम्)
 उज्ज-उज्जव-त्रि० उद् ज्वञ्च अच् । दीप्ति, विशदे, वाच० ।

निर्मन्ने, औ० । रा० । जी० । प्रज्ञस्ते, तं० । ज्ञास्वरे, रा० ।
 स० । बुद्धे, रा० । विपक्खेरोनाप्यकलङ्किते, प्रश्न० १ द्वा० । भ० ।
 स्या० । ज्ञा० । “ उज्जवञ्चंतकिससुकुमावपयालसीहिपव-
 रकुरणसिहप ” औ० । “तेणं तत्थ उज्जवं विचवं विचवंपगाढं
 वेयणं पच्चणुजवमाणा विहरंति” तामुज्जवतां तीव्रानुजावेनोक्त-
 तामित्यादि । सूत्र २ श्रु० २ अ० । उज्जवतां दुःखरूपतया
 जाज्वल्यमानां सुखदेशेनाप्यकलङ्कितामिति ज्ञावः । जी०
 २ प्रति० । शृङ्गारे रसे, पुं० स्वर्णे, न० वाच० ।
 उज्जवंत-उज्जवदत्त-त्रि० ज्ञासमाने, नं० ।
 उज्जलाणवत्त-उज्जवदत्तेपथ्य-न० निर्मन्नेवे, ज० ७ श० ८ उ० ।
 उज्जवदत्तेपथ्यवत्तपरिवच्छिन्न-उज्जवदत्तेपथ्यशीघ्र (हव्य)
 परिक्षिप्त-त्रि० उज्जवदत्तेपथ्येन निर्मन्नेवेण (हव्यंति) शीघ्रं परि-
 क्षिप्तः परितृहीतः परितृतो यः स तथा । कृतसत्त्वरसुवेपे,
 भ० ७ श० ८ उ० ।
 उज्जद्विज-उज्जवदत्त-त्रि० उद्गता ज्वाला यस्य स तथा
 ऊर्ध्वगतज्वालायुक्तेनौ, जी० ३ प्रति० । उद्ज्वञ्चक. उद्दीप्ति,
 औ० । उद्दीपने, ज्ञा० १ अ० ।
 उज्जह-उज्जह-त्रि० उद्गतो जलः शुष्कप्रस्वेदो यस्य सः ।
 उज्जतशुष्कप्रस्वेदवति, “ मुंभा कंहुविण्डुंगा उज्जह्वा असमा-
 हिता ” सूत्र १ श्रु० ३ अ० ।
 उज्जवण-उद्यापन-न० उद्. या. णिच्. पुक्. ह्युद् । व्रतसमा-
 सिक्त्ये, तस्य कर्त्तव्यता । तथा नमस्कारावश्यकसूत्रोपदेश-
 माहादिज्ञानदर्शनविधितपःसंवन्धिपूद्यापने जघन्यतोऽप्ये-
 कैकं तत्प्रतिवर्षं विधिवत्कार्यं नमस्कारस्योपधानोद्दहनादि
 विधिपूर्वकमाहारोपणेनावश्यकदिसूत्राणामेवं गाथासंख्य-
 चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चाशत्यादिमोदकनादिकेरादिदौकना-
 दिना उपदेशमाहादीनां सौवर्णादिगर्भदर्शनमोदकलम्पना-
 दिना दर्शनादिना शुद्धपञ्चम्यादिविधितपसामपितत्तदुप-
 वासादिसंख्यनाणकचर्त्तुद्विकानादिकेरोदकादिनानाविध-
 वस्तुदौकनादिनोद्यापनानि कर्षाणि ॥ ए॥ घ० २ अधि० ।
 उज्जाण-उद्यान-न० वल्गुभरणादिसमलंकृतविग्रहाः सन्नि-
 हितासनाद्याहारा मदनोत्सवादिषु क्रीडार्थं लोका उद्यन्ति
 यत्र तच्चम्पकादितरुवृक्षमण्डितमुद्यानम् । अनु० । ऊर्ध्वं यान-
 नमस्मित्युद्यानम् । आव० ४ अ० । ऊर्ध्वं विहस्यितानि प्र-
 योजनाभावाद्यानानि यत्र तदुद्यानम् । नगरात्प्रत्यासन्नवार्तिनि
 यानवाहनक्रीडागृहाद्याश्रयं, रा० । पुष्पफलोपेतवृक्षशो-
 भिते बहुजनभागेय उद्यानिकास्थाने, कटप० । ज० । पुष्पादिम-
 द्बृक्षसंकुले उत्सवादी, बहुजनभागेय कानने, प्रश्न० ५ द्वा०
 रा० । जी० । द० । दशा० । ज० । अनु० । ज्ञा० । स्या० । जं० ।
 “ उज्जाणाइ वा वणाइ वा वणसंडाइ वा वावीइ वा पुक्ख-
 रणीइ वा ” उद्यानानि पत्रपुष्पफलज्जायोपशोभितानि बहुजन-
 स्यविधिवेपस्योन्नतमानसस्य प्रोजनार्थं यानं येष्विति । स्था.
 २ ग० । स० । सामान्यवृक्षवृन्दयुक्ते नगरासन्ने, ज्ञा० १ अ०
 जनक्रीडास्थाने, दशा० ५ अ० । “ उज्जाणं जत्यं शोभो उज्जा-
 णियाप वच्चाति जं वा इति नगरस्स उवकंठं त्रियंतं उज्जाणं
 नि० चू० ८ उ० । प्रतिबोमगामिनि, त्रि० । नि० चू० १ उ० । ऊर्ध्वं यान-
 नमस्मित्युद्यानम् । ऊर्ध्वं यानमुद्यानम् । मार्गस्योन्नते ज्ञागे,
 उद्के, तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसिख दुव्वला ” सूत्र०
 १ श्रु० ३ अ० । आव० १ ।

उज्जाणजत्ता-उद्यानयात्रा-स्त्री० उद्यानगमने, ज्ञा० १ अ० ।
 उज्जाणसंश्रिय-उद्यानसंस्थित-त्रि० उद्यानाकृतौ, ता उज्जा-
 णसंसंश्रिताणं ताव क्वेत्ते " चन्द्र० २ पाहु० ।
 उज्जाणसिर-उद्यानशिरस्-न० उद्वंकमस्तके, " तत्थ मंदा
 विसीयंति उज्जाणसि जरग्गवा " सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।
 उज्जाणियद्वेण-औद्यानिकद्वयन-न० उद्यानगतजनानामुप-
 कारकगृहे, नगरप्रवेशगृहे च । भ० १४ श० १ उ० ।
 उज्जाणिया-उद्यानिका-स्त्री० वस्त्राजरणादिसमलंकृतविभ्र-
 हाणां सन्निहितासनाद्याहारमदनोत्सवादिषु कीडार्थमुद्याने
 गमने, अनु० "उज्जाणे उज्जाणियाए गया" आ० म० द्वि० ।
 उज्जावत्त-उज्जावत्त-न० प्रचूततरभाषणे ऽपि प्रवर्धमानव-
 ले, १ व्य० ।
 उज्जावत्त-उज्जावत्त-न० उद् ज्वल ल्युट् । 'अर्धविष्मात-
 स्याग्नेः सकृदिन्धनप्रक्षेपेण ज्वालने, दश० ५ अ० ।
 उज्जावत्त-उज्जावत्त-अव्य० अर्धे विष्मातं सकृदिन्धनप्रक्षेपे
 ण ज्वालित्वेत्यर्थे, दश० ५ अ० ।
 उज्जावत्त-उज्जावत्त-अव्य० उज्जावत्तं कृत्वेत्यर्थे, " उज्जा-
 वत्ता पज्जावत्ता कार्यं आयावेज्जा " आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।
 उज्जित-उज्जयन्त-पुं० गिरिनारनामके पर्वतविशेषे, पंचा०
 २० विव० । "उज्जितं चैव पर्वदिया उ सुरदुं" आच० ४ अ०
 यत्र " उज्जितसेवसिहरे पंचहिं वत्तीसोहिं अणगारस-
 प्पहिं सक्कि अरिप्पेनेमिः सिद्धः " कल्प० । आ० म० प्र० ।
 (तदर्पणं उज्जयंतं शब्दे उक्तम्)
 उज्जित-उज्जयन्त-पुं० उद्-जृभि-घञ् । विकाशे, स्फुटने, उ-
 द्गता जृम्भा यस्मात् प्रा० व० मुखविकाशननेदे, कर्तरि
 अच् । प्रकाशान्विते उज्जुम्भावति, वाच० ।
 उज्जु-ऋजु-त्रि० अर्जयति गुणान् अर्जं कु नि० ऋजादेशः ।
 "उद्वत्तादौ" ङ । १ । ६ । अनेनादेर्देहोत् उत्त्वम् प्रा० । प्रगुणे,
 सूत्र० २ श्रु० । अवक्ते, औ० । सूत्र० । स्या० । "तं मगं उ-
 ज्जुपाविस्ता ओहं तरति दुत्तरं" ऋजु प्रगुणं यथाऽवस्थितप-
 दार्थस्वरूपनिरूपणद्वारेणावक्रम सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । रा-
 गद्वेषवक्रत्ववर्जिते, स्या० ४ ग० । अविपरीतस्वभावे, स्या०
 २ ग० । कौटिल्यरहिते, आचा० १ श्रु० १ अ० । प्रज्ञा० । सरले,
 जं० २ वक्त्र० । औ० । अव्युत्पन्नबुद्धौ, पंचा० । संयमे, सूत्र० २ श्रु०
 १ अ० । मायारहिते संयमवति, दश० ५ अ० । अमायाविनि,
 मि० सू० १ उ० । " धम्मविज्जति उज्जु आवट्टे " ऋजोर्ज्ञा-
 नदर्शनचारित्राख्यस्य मोक्षमार्गस्यानुष्ठानादकुटिलः यथा-
 वस्थितपदार्थस्वरूपपरिच्छेदाद्वा ऋजुः सर्वोपाधिगुणोऽवक
 इति आचा० १ श्रु० २ अ० । " उवेहमाणो सद्वृत्तेषु उ-
 द्जुमारान्निसंकी " शब्दरूपादिषु यौ रागद्वेषौ तावुपेक्षमा-
 णः अकुर्वन् ऋजुर्भवति यतिर्भवति यतिरेव परमार्थतः ऋजुः
 परस्त्वन्यथाभूतरूपादिपदार्थान्यथाग्रहणाद्वक्रः । आचा० १
 श्रु० २ अ० "पियधम्मो ददधम्मो संविग्गो जिहंदिओ उज्जु"
 आ० म० द्वि० । मार्गनेदे, ऋजुरादावन्तेऽपि ऋजुः प्रतिप्राति
 तत्त्वतोऽपि ऋजुरेवेति तत्कल्पे पुरुषनेदे यः पूर्वापरकाद्यापे-
 क्षया अन्तस्तत्त्ववद्विस्तत्त्वापेक्षया वेति । स्या० ३ ग० वसु
 देवपुत्रनेदे, पुं० वाच० ।
 उद्योत-पुं० उद्योतयतीत्युद्योतः पचादित्वाद्च् । आर्पत्वाद्उज्जति

प्रकाशे, " भज्जापइ सीउएहं तसुउज्जुञ्जायातवेचेव ।
 उक्त० १ अ० ।
 उज्जुआयया-ऋज्वायता-स्त्री० ऋज्वी सरदा सा चासावायता
 च दीर्घा ऋज्वायता । श्रेणि (प्रदेशपंक्ति) नेदे, स्या० ७
 ग० । यया जीवादय ऊर्ध्वलोकादरधोलोकादौ ; ऋजुतया
 यान्तीति । ज० २५ श० ३ उ० ।
 उज्जुकम्-ऋजुकृत-त्रि० ऋजुमायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्य-
 निर्मायितपोधर्मयुक्ते, " अकिंचणा उज्जुकमा निरामिसा
 परिग्गहारंजनियतदोसा " उक्त० १४ अ० ।
 ऋजुकृत-त्रि० ऋजुरकुटिलसंयमदुष्पणिहितमनोवाक्कायनिरोधः
 सर्वसत्त्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्यैकरूपः सर्वश्रकुटिलगतिरिति ।
 यावत् । यदि वा मोक्षस्थानगमनर्जुश्रेणिप्रतिपत्तिः सर्वस-
 च्चारसंयमात्कारणे कार्योपचारं कृत्वा संयम एव सप्तद-
 शप्रकार ऋजुस्तकरोतीति ऋजुकृतं ऋजुकारिणि, अशेषसं-
 यमानुष्ठायिनि संपूर्णानगारे, "जहा अणगारे उज्जुकट्टे णिपाय-
 पन्निवसे " आचा० १ श्रु० १ अ० उ० ।
 उज्जुग (य) ऋजुक-न० दृष्टिवादस्य अप्राशीतिसूत्रेषु प्र-
 थमसूत्रे, सम० ।
 उज्जुग-त्रि० ऋजु यथा तथा गच्छति गम् म० । सरत्त्वव्य-
 वहारिणि, वाणे, पुं० वाच० । मायारहिते, पि० । सरले, उपा० १
 अ० । सूत्र० । ज्ञा० । आचा० । अवक्ते, तं० । "उज्जुयज्जयस्स
 धम्मो सुखस्स चिट्ठइ " आचा० १ श्रु० १ अ० "से हु समणे
 सुयधारप उज्जुप संजए" प्रश्न० ५ द्वा० । संस्फुटे, तिविहे ते
 गच्छस्मि उज्जुयवाउल्लणसाहणा चैव० ' ऋजुसंस्फुटमेव
 व्यावृत्तसाधना व्यावृत्तक्रिया कथनं कर्तव्यम् १ व्य० प्र० १
 उ० । जी० " उज्जुयसमसंहियजन्वतणु कसिणनिरुआप अ-
 वंडहरोमराई " ऋजुका न वक्का समानान काप्पुइत्तुरा सं-
 हिता संतता नत्वपान्तरावे व्यवच्छिन्ना सुजाता सुजन्मा न तु
 कात्वादिवैगुण्यतो दुर्जन्मा अत एव ज्ञान्या प्रधाना तन्वी न
 तु स्यूरा कृष्णा न तु मर्कटवर्णा कृष्णमपि किञ्चित् निर्दी-
 प्तिकं भवति तत आह स्निग्धा आदेया दर्शनपथमुपगता
 सती उपादेया सुजगा इति ज्ञावः । एतदेव विशेषणद्वारेण
 समर्थयते । वट्टहा सववाणिमा अत आदेया तथा सुकुमारा अ-
 कठिना । तत्राकठिनमपि किञ्चित् कर्कशस्पर्शं भवति तत आह
 मृद्धी अत एव रमणीया रम्या रोमराजिस्तनूहपङ्क्तिर्येषां ते
 ऋजुकसमसंहितजात्यतनुकृष्णा सुगन्धादेयवट्टहसुकुमारमृदु-
 रमणीयरोमराजयः ॥ जी० ३ प्रति ।
 उज्जुग- (य) जूय-ऋजुकृत-त्रि० सरलीभूते, सो हि.
 उज्जुयज्जयस्स धम्मो सुखस्स चिट्ठइ, ॥ उक्त. विवरूपे व-
 यनसूत्रमनेदे, ॥ कल्प ॥
 उज्जुग [य] या-ऋजुकता-स्त्री० ऋजुकजावे, कर्मणि-वा-
 तत्त्व. । अमायिनो जावे कर्मणि च । स्या० ३ ग० ।
 उज्जुगा [या] ऋज्वी-स्त्री. ऋजु स्त्रियां वा ङीप् । आर्जव-
 वत्यां स्त्रियाम्, वाच० ॥ माया भागिणी धूया मेहावी उज्जुयाय
 आणती य, ऋजुकामकुटिलामाज्ञताम् । व्य. द्वि० ७ उ० ।
 अग्रसु गोचररूपमिषु प्रथमगोचररूपमौ, उज्जुगआदिश्रोः चैव-
 बहिरंतो उज्जुगं जातितो राउ स णिदइ, ॥ पं० व० । ऋज्वी
 स्ववत्ततेर्ऋजुमार्गेण समश्रेणिव्यवस्थितगृहपङ्क्तौ भिक्षाग्रहणेन
 पङ्क्तिसमापनं ततो द्वितीयपङ्क्तौ पर्याप्तेऽपि भिक्षाग्रहणेन ऋ-

जगत्त्रयैव निवर्तते च भवन्ति । ध० २ अधि० ॥ यस्यामेकां दिशमन्निगृह्योपाध्यानिर्गतः प्राज्ञश्चिन्नेव यथासमश्रणिष्य-
वस्थितः गृहपक्षां निक्तां परिभ्रमन् तावद्याति यावत्पक्षां च
रमगृहं ततो भिक्षामगृहपक्षेव प्रपर्यान्नेऽपि प्राज्ञाक्षिण्यवगत्या
प्रतिनिवर्तते सा ऋज्वी । ग० १ अधि० ।

उज्जुजह-ऋजुजह-पुं० ऋजवोऽशशस्ते च ते जमाश्च विदिष्टो-
हाधिक्येनोक्तमात्रादिण ऋजुजमाः । पंचा० १६ अ० । शिक्वा-
ग्रहणतत्परतया ऋजुपुटप्रतिपाद्यतया मूर्ध्वोपप्रयमतीर्थं हस्ता
धुपु “ एरिमा उज्जुजमाओ वक्क जशु य पच्छिमा ” उक्त० २६
अ० । (एयां स्वरूपं नट्टप्रान्तेन कप्प शब्दे दर्शयिष्यते)

उज्जुत्त-उज्जुत्त-त्रि० उद् युज् क्त । उज्जमवति, संस्था० । उ-
द्यते, आव० ३ अ० । सावधाने, “ तम्हा चंदगविज्जं सफा-
रणं उज्जुण एरिस्तेण ” आनु० । उज्जमपरे, विंश० । अग्रमा-
दिनि, न० । ग० । सूत्रार्थतदुज्जमग्रहणे अपरितान्ते, पं० सू० । उ-
पयुक्ते, व्य० प्र० १ उ० ।

उज्जुदांसि (ण) ऋजुदांशिन्-पुं० ऋजुमोक्षं प्रति ऋजुत्वात्
संयमस्तं पश्यन्त्युपादेयतेति ऋजुदांशिनः । संयमप्रतिशुके-
“ णिगंया उज्जुदांसिणो ” दृश० ३ अ० ।

उज्जुधम्मकरणहमाण-ऋजुधम्मकरणहसन-न० ऋजुनामव्युत्पन्न-
बुद्धीनां धम्मकरणे स्वव्युत्पन्नसारेण कुशलानुगानासेवनं हस-
नमुपहासः ऋजुधम्मकरणहसनम् । अव्युत्पन्नमतीनां धर्मानु-
ष्ठाने प्रवृत्तानाम् धूर्त्तचिरम्यिनः सत्येते इत्यादिरूपे उपहासे ।
पतल्लोकाविरुद्धत्वात्त्याज्यम् । यद्वा चो ह्यव्युत्पन्ना एव लोकास्ते
च तद्धर्माचारहसने मति विरुद्धा एव जयन्ति । पंचा० २ विय० ।

उज्जुपणा-ऋजुपणा-पुं०—ऋजवश्च प्राज्ञाश्च ऋजुप्राज्ञाः
शिक्षाग्रहणतत्परेषु, प्रकृष्टगुणेषु च । मध्यमतीर्थं हस्ताधुपु,
“ मज्झिमा उज्जुपणाओ, तेण धम्मो पुहा कए ” उक्त० २६ अ०
(नट्टप्रेक्षादर्शने तेषां स्वरूपविशेषः कप्प शब्दे) अशुटिलमती,
ति० । “ उज्जुपणे मणुच्चिग्गे, अचक्खिस्तेण चयसा, दश० ५ अ० ।

उज्जुजाव-ऋजुजाव-पुं० सरलत्वे, “ ते उज्जुजावं पक्खिज्ज-
संजण, णिव्वाणमग्गं विरेप चवेह ” ॥ उक्त० २१ अ० ॥

उज्जुजावासवण-ऋजुजावासेवन-न० ६ त० । कौटिल्यप्रत्या-
गरूपस्य ऋजुजावस्यानुष्ठाने, तथ ऋजुजावासेवनमिति ।
ऋजुभाषस्य कौटिल्यप्रत्यागरूपस्यासेवनमनुष्ठानं देशकनैव
कार्यमेवं हि तस्मिन् । अविप्रतारणकारिणि, संजाविते, । स हि
शिष्यस्तदुपदेशान्न कुतोऽपि दूरवार्तः स्यादिति । ध० १ अधि० ।

उज्जु (रिउ) मङ्-ऋजुमति-स्त्री० “ रिउसामग्गे तम्म-
गाहिणी रिउमङ् मणोनाणं । पायं विसंसाधिमुहं ग्रममित्तं
चित्तिं मुणह ” पा० । आ० चू० । मननं मतिः संवेदन
मित्यर्थः ऋज्वी सामान्यग्राहिणी मतिर्ऋजुमतिः । ज० ।
आ० म० प्र० । सामान्यग्राहिण्यां मती, न० । सा च घटोप्तेन
चिन्तित इत्यध्यसायनिवन्धना मनोऽध्यपरिच्छित्तिरिति । ज० ।
कर्म० । अर्कतृतीयोक्त्याहुल्यन्यमनुप्यक्षेत्रवर्तिसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियमनोऽध्यप्रत्यक्षीकरणहेतुमनः पर्यायज्ञानजैदः । ग० १
अधि० । सामान्यघटादिवस्तुमात्रचिन्तनप्रवृत्तं मनः परिणाम-
ग्राहि किञ्चिद्विशुद्धतरमर्कतृतीयाहुल्यहीनमनुप्यक्षेत्रविषयं
ज्ञानमृजुमतिः तद्विधेदः । प्रव० ॥

ऋजुमति-त्रि० ऋज्वी मतिर्यस्यासावृजुमतिः ऋजुमतिर्वाधि-
प्राप्ते ज० । उज्जुमती नाम मणोगतं जावं पशुध सामत्यतेम-

गाहिणी मती जस्स सो उज्जुमती जप्ताति । आ० चू० १ अ० ।
ऋजुमतयस्तु सर्वतः सार्कव्युद्वाधिके मनुप्यक्षेत्रे स्थितानां
संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतं जानन्ति । कल्प० । प्रव० ।
(अस्य ज्ञेयविषयमनं मणपञ्चव शब्दे) नार्गप्रवृत्तयुक्तौ च ।
“ तवोगुणपढाणस्स उज्जुमइयंति संजमारस्स ” दश० ४ अ० ।

उज्जुमजयपीवरपुटसंहयंगुलि-ऋजुमृदुकापीवरपुटसंहताहुलि-
त्रि. ऋजवोऽयका मृदवोऽकृत्रिनाः पीवराः अक्षुभाः पुष्टा मां-
सदाः संहताः सुश्लिष्टाः अद्भुतयो यस्य स तथा । स्वलक्षण-
युक्ताहुलिके, जी० ३ प्रति० ।

उज्जुया-ऋजुया-स्त्री० निवृत्तिपरेऽपि मायापरित्यागे, द्वा० ।
उज्जुयार-ऋजुयार-त्रि० अकौटिल्येन प्रवर्तमाने यथोपदेशं
यः प्रवर्तते न तु पुनर्वक्तव्यताऽऽचार्यादिवचनं विद्वोमयाति प्र-
तिकृत्रयति “ जघणिप चेव सुउज्जुयारे ” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।
उज्जुवाग्निया-ऋजुपादिका-स्त्री० स्वनामख्याते नदीविशेषे,
सा जृम्भिकग्रामनगरस्य बहिर्वहति यस्यास्तीरे जगवतो
वीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । कल्प० ॥

उज्जुववहार-ऋजुव्यवहार-पुं० ऋजु प्रगुणं व्यवहरणमृजु
व्यवहारः । एकविंशतिजावश्रावकगुणानां चतुर्थे गुणे, ॥ अधुना
ऋजुव्यवहारीति चतुर्थजावश्रावकवक्ष्ये यथा ।

उज्जुववहारो चउहा, जहत्थजणणं अववगाकिरिआ ।

हुंतावायपगासण, मित्तीजावो असव्जावो ॥

ऋजु प्रगुणं व्यवहरणं ऋजुव्यवहारः । सचतुर्था यथार्थज-
णनमविसंवादिबचनम् १ अवञ्चका पराव्यसनहेतुक्रियामनो-
वाक्कायव्यापाररूपा २ (हुंतावायपगासणसि) हुंतसि प्राहु
तदौल्या जाविनोऽशुक्लव्यवहाररुतो येऽपायास्तेषां प्रकाशनं
प्रकटनं करोति नट्टः । मा कृयाः पापानि चौर्यादीनि इह परञ्च चा-
नर्थकारिणीत्याश्रितं शिक्षयति ३ मैत्रीजावः सद्भावो निष्कप-
टतायाः ४ । ध० २ अधि० । इत्युक्त ऋजुव्यवहारे यथार्थजण-
नस्वरूपः प्रथमो जेदः । संप्रति चित्तीयं जेदमाह । (अवञ्चि
गाकिरियसि) अवञ्चिका पराव्यसनहेतुः क्रिया मनोवाक्काय-
व्यापाररूपा तत्र द्वितीयमृजुव्यवहारवक्ष्ये उक्तं च तत्पदिरूपं
गविहिणा, उज्जापझाई दिक्कण मज्जहिंयं । दितो हितो वि परं,
नववण मुच्छम्मत्थी ॥ १ ॥ ” वञ्चणकिरियाइ इहं पि केव
लं पायमेव पिच्छंते । तत्तो हरिन्दी इय, नियत्तए सव्वहासु
मई २ ” इति कः पुनरयं हरिन्दी तत्कथोच्यते ।

उद्येणिपुरवरीण, वहिया वणवीहिया इ ववहरइ ।

हरिन्दि वणी दाहि-रुहदंदोहि दुमविहगो ॥ १ ॥

आसन्नसंनिवेसा उ, अन्नया आगया वणे तस्स ।

आहीरी ववहरिउं, पगा घयमाइ धिच्छूण ॥ २ ॥

विक्रिणिउं किणिउं वा, भोणतिट्ठाइसापयं पेइ ।

सिद्धिसिद्धिं रुयग, दुग्गस्स कप्पासमपेसु ॥ ३ ॥

सो य समग्गो समए, तस्मि य तो तांविउं दुवे वारे ।

इगरुवगस्स अप्पइ, सा मुखा वंधप गीउि ॥ ४ ॥

तं तह दट्ठुं सिट्ठी, विचिंतए परपवंचणानिउणो ।

अज्ज मए अज्जिणिओ, अकिळेसं रुयगो एगो ॥ ५ ॥

इय चित्तिउं विसज्जइ, इमो अणुद्युत्तमुज्जयं सव्वो ।

इत्तो नवणिनिमित्तं, पत्तो सगेहिणी तत्थ ॥ ६ ॥

सा चवणिं उवणेउं, जणिआ घयखंरसामिय मईणि ।

एयाइ गिएह सिग्गं, करेसु तं वेउरे पउरे ॥ ७ ॥

सा तां गहिय सगिहे, गंतुं तुहा करइ घयपुन्ने ।
 सिछी गहियहट्टा न्हारं पत्तो नई इत्तो । ७ ।
 कत्तो य आगओ त-गिहम्मि जामाओ वयस्सज्जुओ ।
 अइओ सगुत्तिं चत्ते, ते घयपुन्ने गओ तुरियं । ८ ।
 अहन्हाउ गिहे पत्तो, सिद्धी साहावियं चिय कुजत्तं ।
 परिविष्टिं दंठुं सुष्ठु, रुद्धओ जणइ इय भज्जे ॥ १० ॥
 किं अलसे घयपुत्ता, न कया सा जणइ ते कया किंतु ।
 अणुताव तावियमणो, इय अणं निंदए सिद्धी ॥ ११ ॥
 हा वंचिया मुहाए, धण तव बुद्धेण सा मए सुद्धा ।
 अन्नोहिं तयं चत्तं, पावं मह चैव संजायं ॥ १३ ॥
 हट्टी इच्चिकात्तं, परवंचणपवणमाणसेण मए ।
 छसहदुहनरयदाम-गिहं घणं कह कओ अप्पा ॥ १४ ॥
 इय फूरंतो जाजइ, किं पि चूभागमगओ ताव ।
 मगम्मि मुणी एगं, गच्छंतं द्दुम्मिय जणइ ॥ १५ ॥
 जयवं ! पक्खिखसु खणं, भणइ इमो गच्छिमो सकल्लेण ।
 सिद्धी वि आह किं को वि, नाह परिजमइ परकज्जे ॥ १६ ॥
 अइसयनाणी साहु, जणेश तं चिय जमेसि परकज्जे ।
 सामं मे इच पुट्ठो, बुद्धो तेणैव वयणेण ॥ १७ ॥
 हरिनंदी आणदिय-हियओ वंदिय मुणिं भणइ कथ ।
 चिट्ठह तुज्जे भयवं, ! भणइ मुणी इत्य उज्जाणे ॥ १८ ॥
 तो मुणिकहियं धम्मं, सोअं विज्जवइपहु तुह समीवे ।
 गिएहस्समहं दिक्खं, नवरं पुच्छियससयणम् ॥ १९ ॥
 पणमित्तु मुणिं गेहे, पत्तो मेवित्तु जं पए सयणे ।
 इह तारिसो न द्वाजो, ता दिसि जत्ताइ गच्छामि ॥ २० ॥
 इत्य दुवे सत्याहा, एगो नियरयणपणगमपेइ ।
 तह नेइ इच्छिय पुरं, पुव्व वि ढत्तं न मग्गेइ ॥ २१ ॥
 वीओ न देइ किं चिवि, इच्छिय नयरं च नहु पराणेइ ।
 पुव्वज्जियं पि गिएहइ, वयमित्तो भएइ केण समं ॥ २२ ॥
 ते विति पढमएणं, सिद्धी वज्जरइनियह आगंतु ।
 तो ते पमोयकल्लिया, चल्लिया सह तेण मगम्मि ॥ २३ ॥
 हयवसहाइं अदट्ठं, जणंति ते कथ सत्यवाहो सो ।
 नियहनिसन्नमसोग-हिट्ठओ संसए सिद्धी ॥ २४ ॥
 तो तिविम्हइयमणा, सयणा नमिअं मुणिं समासीणा ।
 पणमिय पुच्छइ सिछी, को इत्य पसत्थ सत्याहो ॥ २५ ॥
 साहु साहइ इह स-व्वजावमेया दुहा उ सत्याहो ।
 तत्थ य पढमो नियओ, सगुज्जुओ सयणुवगुत्ति ॥ २६ ॥
 सो इहियस्स वि जीवस्स, देइ न य कहवि किंपि सुकयधणं ।
 परजवपहे पयट्ठस्स, तस्स न पयं पि सह चवइ ॥ २७ ॥
 कलहाइपहिं एत्तो, हुंपइ पुव्वज्जियं पि सुकयववं ।
 वीओ पुण सत्याहो, सुगुरुगुणरयणगणकल्लिओ ॥ २८ ॥
 जिणसासणसुक्कागर, संभूए निम्मले य सत्थाए ।
 सो संमं देइ निप, पंचमहव्वयमहारयणे ॥ २९ ॥
 जं तेहि पंचरयणेहिं, अज्जियं सुहकरं सुकयदव्वं ।
 नय तं कयावि गिएहइ, कमेण पावइ सियनयरं ॥ ३० ॥
 इय सोअं संविग्गो, हरिनंदी गिएहए समणधम्मं ।
 सयणा वि ससत्तीए, धम्मं गहियं गया सगिहे ॥ ३१ ॥
 हरिनंदीपरवंचण-किरिया सकिरियाइं सो सणिकरवि ।
 कयसकिरिओ अकिरिय-गणम्मि कमेण संपत्तो ॥ ३२ ॥
 इयवेत्थ हरिनन्दिवज्जना-पापसंतमसदृश्यामिनीम् ।
 तां विमुच्य परवञ्चिकां क्रियां, सक्रियाः स्त यद्विवा क्रियेच्छवः
 इति हरिनिन्दिकथा ॥

इत्युक्तञ्च उज्जुववहारेऽवञ्चिकाक्रियेति द्वितीयो जेदः ।
 संप्रति भाव्यपायप्रकाशनस्वरूपं तृतीयं जेदमाह ।
 (हुंतायायपगासणहुंतत्ति) प्राकृतशैल्या ज्ञाविनोऽशुक्ल-
 व्यवहारकृतो येऽपायास्तेषां प्रकाशनं प्रकटनं करोति ज्ञः !
 मा कृयाः पापानि चौर्यादीनि इह परच चानर्थकारीणीत्या-
 थितं शिक्कयति । ज्ञश्चेष्टीय निजपुत्रं धनं न पुनरन्यायप्रवृत्त-
 मच्युपेकृत इति ज्ञावः ।

जज्ञश्चेष्टिकथा चैवम् ॥

हरिदेहं पि व ज्ञद्विह, पुरमत्थि सुवन्नसंगयं सुगयं ।
 तत्थ सुपसत्थनयकुंज-केसरी केसरी राया ॥ १ ॥
 सिद्धी जहो जहो, दंतोव दाणपसरडुल्लिओ ।
 तस्स य वंचणपवणो, धणबुद्धमणो धणो तणओ ॥ २ ॥
 मुणिचित्तं च सकरणं, सअज्जुणं पंरुवाण सिन्नं च ।
 ते कील्लिअं कया वि हु, दुवे वि उज्जाणमणुपत्ता ॥ ३ ॥
 उच्छृढसमा जारं, निवूढदयंपरुद्धगुरुवंसं ।
 सेअपि वसुपइहं, सुपइहमुणिं नियति तहिं ॥ ४ ॥
 ते तं समणुत्तम्म-मुत्तमंगसुनिविट्ठकरयत्ता नमिओ ।
 निसियंति उवियगणं, तो धम्मं कहइ इय सुमुणी ॥ ५ ॥
 कमलसरं पिव मरुमं-रुद्धम्मि तमसम्मि रयणादीवं च ।
 नरमधमिह डलहं लहिय, कुणह सत्तीइ जिणधम्मं ॥ ६ ॥
 इय सुणिअं पियपुत्ता, पहिट्ठचित्ता गहिंतु गिहधम्मं ।
 मुणिचरणे जयसरणे, नमिओ पत्तानिए सरणे ॥ ७ ॥
 ज्ञाविवहुभइ सहोह, सुंदरो भइमाणसो जहो ।
 ववहारसुक्किनिरओ, गिहधम्मं पावयइ विसुक्कं ॥ ८ ॥
 हट्टम्मि ठिओ निच्चं, धणो पुणो तुक्कओ धणे धणियं ।
 कूरुक्कयतुल्लमणो, कूमाईहिच ववहरइणिच्चं ॥ ९ ॥
 अणविक्खिअं अपाप, तेणणीयं पि वेइ पच्छं ।
 तं नाउ सो उ पिउणा, सिउणा वयणेण इय जणियो ॥ १० ॥
 वच्छ अवत्थ पच्छा-अपत्थजत्तं व दोसपनिहत्यं ।
 अन्नाएण दाविस्सस्स, ए अज्जणं सज्जणा विति ॥ ११ ॥
 अन्नाएण वि ढत्तं, दव्वमसुक्कं असुक्कदव्वेण ।
 आहारो वि असुक्को, तेण अज्जुक्कं सरीरं पि ॥ १२ ॥
 देहेण असुक्केण, जं जं किज्जइ कयावि सुहकिच्चं ।
 तं तं न होइ सफळं, वीयं पिव चक्रसरानिहत्तं ॥ १३ ॥
 किंचि ज्ञाविअवाय अन्ना-नयपहपहियाएनराण चित्तेसु ।
 निज्जियकल्लपसरो, अजसज्जो फुरइ जवणम्मि ॥ १४ ॥
 इह य पिवि हुंति कारा, पवासवहवंधहत्येयाई ।
 परलोए पुण दारुण, नरगाईसु डक्खारिं बोली ॥ १५ ॥
 संपासंपायवत्तं, जल्लजल्लण नरिंदमाइसाहीणं ।
 विहविज्जवं नाउ अनाय, उज्जुओ कोह विज्जइहं ॥ १६ ॥
 वच्छ वियाणसु अन्नाय, अज्जियं पि विहवज्जरं ।
 पज्जते अइविरसं, सुज्जिय जवयूल्लजावं च ॥ १७ ॥
 अइलोहनेहपूरिय, अन्नायपईवज्जाविणा इमिणा ।
 नियवयजरज्जण खं-जणेण कोमइलए अप्पं ॥ १८ ॥
 इय जं पिओ वि पिउणा, सो गुरुणा बोहकम्मणा मलिणो ।
 न हु किंपि तं पवज्जइ, चिट्ठइ पुव्वं व अनयपरो ॥ १९ ॥
 अह चोरे णिक्केणं, वरकुंडलजुयल्लसंजुयं हारं ।
 उवणीयं जात्ति धणो, धणेण थोवेण गिएहइ ॥ २० ॥
 चोरकराओ कइया, वि जाव रयणावत्तिं स गिएहइ ।
 निवसिरिहरिओ चिमओ, तो पत्तो तस्स हट्टम्मि ॥ २१ ॥
 तेण य भणिओ वरसि य, संचए दंसए धणो जाव ।

ताव घणउदियाप, पमियारयणावलीज्जत्ति । २३ ।
तं गहिउं उववत्तिय, विमत्तो पुच्छेइ सिठि किं पयं ।
जा किं पि न सो जंपइ, खुहिआ ता जंपप विमत्तो । २३ ।
अन्नं पि इमीइ समं, नहुवरहारकुंरुत्ताइयं ।
तुइ पासे तं पि अहं, मन्ने ता बहु महप्पसु । २४ ।
अन्नइ निवेण नाणे, धणेण देहेण वा न बुद्धिहिंसि ।
अह हण हाणित्ति जणिओ, संपत्तो तन्नचरो तत्य । २५ ।
वत्तो तेण धणो विम-वपुच्छिओ सो भणइ जहा अज्ज ।
वत्तो इत्तो चोरो, से हिज्जंतेण तेण इमो । २६ ।
कहिओ मो सघाणं, नरवरआहरणमाइसव्वाणं ।
तो रयणावत्तिसाहिओ, स तेण नीओ निवसमीवे । २७ ।
तो भिज्जिन्नासुरेण, निवेण से हाविओ धणो अहियं ।
रयणावत्तिकुंरुत्ताइ-रमाइसव्वं समप्पेइ । २८ ।
इय सोऊण अखुहो, भहो गंतुण निवइपासमि ।
दाउं पत्तयाविहवं, कह कहमवि मोयप पुत्तं । २९ ।
तो नाउ बहुअवायं, चइऊण पुहावि उज्जणं वधणं ।
दिक्खं गिण्हिय जाओ, जहो जहाण आभागी । ३० ।
मुक्कवहारसुद्धी, सुमहंतसमुत्तसंतधणगच्छी ।
परिचत्तविमलजावो, नरप पत्तो धणो पावो । ३१ ।
इत्येवमाकर्ण्य सकण्णोका, जइस्य जइकरणं चरित्रम् ।
तज्जाव्यपायापसरेण मुक्तां, अयन्तु नित्यं व्यवहारशुद्धिम् । ३२ ।
इति भद्रश्रेष्ठिकया ।

इत्युक्तं ऋजुव्यवहारं ज्ञाव्यपायप्रकाशनमिति तृतीयो जेदः ।
संप्रति सद्भावतो मैत्रीज्ञाव इति चतुर्थं जेदमाह ॥
(मित्तीजावो य सज्जवत्ति) मित्रस्य भावः कर्म वा मैत्री
तस्या भावो भवनं सत्ता सद्भावान्निष्कपटतया सुमित्रवन्नि-
ष्कपटमैत्री करोतीत्यर्थः । मत्रीकपटभावयोः ग्रायातपयोरिव
विरोधात् । उक्तं च “शाउत्तेन मैत्रीं कलुषेण धर्मे, परोपतापेन
समृद्धिज्ञावम् । सुखेन विद्यां पुरुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये
व्यक्तमपण्णितस्ते । इति चतुर्थं ऋजुव्यवहारजेदः ।

सुमित्रकया चैव ।

सुपुरिस पुरइवसुकरे, वरवत्थे सिरिपुरमि नयरमि ।
सिद्धी आसिनदीणो, समुहदत्तो समुहव्व ॥ १ ॥
सज्जावसारमिच्छी, महंतदिप्पंतकतिकयसाहो ।
पुत्तो तस्स सुमित्तो, मिच्छुव परं असत्तासो ॥ २ ॥
निच्छम्मो चत्त पुणो, होहमओ मगगुव्व पीइहरो ।
परमम्मवेहणपरो, मिच्छो तस्स त्वि वसुमित्तो ॥ ३ ॥
गुणविय कहसि पिण्णो, ववहरणत्थं सुमित्तं वसुमित्तो ।
संगहिय पउरपणिया, वणिया देसंतरे चलिया ॥ ४ ॥
मित्तपओसी दो सु-करिसपरो कोसिउव्व वसुमित्तो ।
उच्छम्मो मित्तधणे, कुणइ विवायं इय पहम्मि ॥ ५ ॥
जीवाण जओ धम्माओ, किं व पावाउ कहसु मह मित्तं ।
जणइ सुमित्तो धम्मओ, नाणुजओ न उण पावाउ ॥ ६ ॥
(यतः) दविणमत्तं कुञ्जमत्तं, आणस्सरियं अजंपुरं विरियं ।
सुरसंपयं सिवपयं, धम्मा उच्चियजियाण धुवं ॥ ७ ॥
जइ पुण पावेण बुद्धि, सिद्धिसंसिद्धिमाइयो हुज्जा ।
तो हुज्ज न को वि इहं, जओ दरिहो असिद्धो य ॥ ८ ॥
रक्खियमिगे वि मयत्तं-उणो ससी हयमिगो वि मिगनाहो ।
सीहो तउ पावा ज-इति इय भणइ वसुमित्तो ॥ ९ ॥
इय वियवत्ता दुद्धि वि, सव्वस्स पणम्मि निम्मयपइत्ता ।
अन्नायधम्मनामे, कमेण कमिवि गया गामे ॥ १० ॥
तत्थ य वसुमित्तं, मच्छरभरपूरिपण नियपक्खं ।

पुत्ता गामीणजणा, पावा उ जउ त्ति जंपत्ति ॥ ११ ॥
जे परवंचणपउणा, विगहियकरुणा सया असच्चवधणा ।
तप्पच्चक्खं पिच्छइ, अतुच्छवच्छोइसंपत्ता ॥ १२ ॥
अन्यैरप्युक्तम् । नातीव सरत्तैर्भाव्यं, गत्वा पइय वनस्थत्ताम् ।
सरत्तास्तत्र विद्यन्ते कुञ्जास्तित्थान्ति पादपाः ॥ १३ ॥
गुणानामेव दौरात्त्याद धुरि धूर्यो निकल्पते ।
असंजातकिणस्कन्धः सुखं जीवति गौर्गन्धिः ॥ १४ ॥
उत्तरदाणअसत्तो, तस्स सुमित्तो मुक्कवसत्यस्स ।
वसुमित्तं सत्या, उघामिओ गहियसव्वस्स ॥ १५ ॥
सो पगागी अन्वी-इनिवदिओ आहिदुक्खतत्तां वि ।
पगईइमित्तभावेण, परिगउ चित्तप एव ॥ १६ ॥
सुज्जंतो रेजियपुव्व, जम्म कम्मकम्मवक्खतमेयं ।
काऊणं संतोसं, वसुमित्ते वज्जिसुपओसं ॥ १७ ॥
इय चित्तिं सुमित्तो, निसाइसावयगणाण वीहंतो ।
इक्कस्स निहुक्को गरु-यविरुवविरुवस्स कुहरमि ॥ १८ ॥
इत्तो निसुणइ दीवं-तरो उवत्ताण इक्कवसिहरमि ।
सो पक्खीणुल्लवियं, महल्लविहणेण पुट्ठाणं ॥ १९ ॥
जो विहगा कहइ मह, कत्तो को इत्थ आगओ इण्हि ।
दीवंतरामिक्खेणं, किंकिरदं व निसुयं वा ॥ २० ॥
तेहि वि जं जइ दिट्ठं, सुयं व दीवंतरेसु वा सव्वं ।
तह चैव तस्स कहियं, पणो पुण भणइ तत्य इमं ॥ २१ ॥
ताय अह पज्जपत्तो, सिंहलदीवा उ तत्थ नरवइणो ।
अत्थि जियमयणघरिणी, धूया धूयामयणेहा ॥ २२ ॥
तीसे य अत्थि वियणइ-पीमियाप तइज्जओ मासो ।
विज्जेहि विपडिसिद्धा, तो पिण्ण दाविओ परहो ॥ २३ ॥
जो मह धूर्य पउणेइ, तस्स विय रेमि रज्ज अरुमहं ।
सीइसमं विय नय को वि, परहंपडिवइ पुण तथा ॥ २४ ॥
अज्ज दिणं षट्ठीपद-हयस्स तातीनयणरोगस्स ।
किं नत्थि ओसहमिह, किंवा अत्थत्ति मह कहसु । २५ ।
अह भणइ बुद्धपक्खी, जाणंतोहिं वि जइ तहा पयं ।
दिवसमि वि न कहिज्जइ, किं पुण रयणीइ हेपुत्तो । २६ ।
तेणुत्तं महगरुयं, कुट्ठं न य कोइ सुणइ इह ताय ।
ता कहसु आह सो वि हु, सुयपुव्वं वत्थमह पयं ॥ २७ ॥
अच्छाणं पवममेहिं, इह निसि वसिण्हिं जइणसाहूहिं ।
संलक्खणुत्ति कहिओ, पस तरु नयणरोगहरो ॥ २८ ॥
जइ कोइ पइ तरुणो, पत्तरसेतीइ अत्थि सुखिविज्जा ।
तो सा पउणुज्जइ बहु, इयं सा उचित्तइ सुमित्तो ॥ २९ ॥
उज्जीवहियामिच्छीइ, मंदिरं दुइय दहणजववाहा ।
सन्नाणरयणजवही, न अन्नहा वित्ति जइणमुणी ॥ ३० ॥
इय नत्थि य तरुणं सर-जइत्ताइं गहिउत्तु सो अप्पं ।
वधइ सिंहलदीवा, गयज्जारुम्हस्स चरणम्मि ॥ ३१ ॥
नीओ तेण तहिं सो, विविउं परहं गओ निवइ पासे ।
विदिओ वि य पमिचत्ती, रन्ना पुट्ठो कुसलवत्तं ॥ ३२ ॥
वाहरिय मयणरेहं, वल्लिमरुत्ताइकाउनिवइ पासे ।
लोयणवेयणरहियं, करेइ तेणं दहरसेण ॥ ३३ ॥
परिणाविय निवकन्नं, दिन्नं रन्त य तस्स रज्जक्कं ।
सो तत्थच्छइ सुत्थिय, हियओ सच्चेसि हियनिरओ ॥ ३४ ॥
वसुमित्तो वहणेणं, कया वि तत्थागयो विणिज्जेण ।
निवदंसरणाइपत्तो, गहिउं कोसल्लियं बहुयं ॥ ३५ ॥
तत्थ सुमित्तं सुमहं-तराय लच्छीइ दट्ठु दिप्पंतं ।
सो चत्तामित्तजावो, थसक्किओ चित्तप पयं ॥ ३६ ॥

एसो पयउपउंसो, जइ कहमावि मज्ज वइयरं रओ ।
पायरइ तओ अहुणा, हिय सव्वस्सो विणस्सामि ॥३७॥
केणावि उ वाएणं, ताएयं मारिमुत्तिचित्तं ।
पाहुमपिपुत्तुनिवइ-रायपासस्मि आसीणो ॥ ३८ ॥
विजणं जाणितु इमो, सुमित्तभज्जणस्मि जाइ मायाए ।
पुच्छियकुसलोदंता, परुपरं जाव अच्चंति ॥ ३९ ॥
ताव सुमित्तणुत्तं, सुमित्तवरमित्त कइवयदिणाणि ।
मा मं जाणा विज्जसु, रत्तो तेणावि पडिन्नं ॥ ४० ॥
अण्णदिणे वसुमित्तो, रहस्मि विन्नवइनरवयं एवं ।
परदोसग्गहणं जइ, वि देवजुत्तंतसुपुरिसाणं ॥ ४१ ॥
तहवि हु गुरुअववाओ, पहुणो मा होउ इय पयपेमि ।
एसो उह जामाऊ, अइ पुरे विज्जुं वसुओ ॥ ४२ ॥
तं सोऊण विसन्नो, करावकुलिसाहओ व्व नरनाहो ।
तं वुत्तंतं सव्वं, सुवुद्धिसच्चिवस्स साहेइ ॥ ४३ ॥
सो पमिभणेइ जइ देव, एवमेयं तओ गुरुअयसो ।
ववहारयारट्ठाणं, जमिमादिवेसु तुह नयरी ॥ ४४ ॥
सहसा निवो वि जंपइ, जा परुहवइ न हु इमं ढाप ।
तो पच्चन्नं पयं, वा वायसुमंति तम्हत्ति ॥ ४५ ॥
आमंति मंति णुत्ते, रहस्मि पुछा निवेण नियधूया ।
किं अकुञ्जीणवियारो, सव्वविओ को विते पइणा ॥४६॥
सा जणइ अविकलंको, ससिणोकिरअत्थि न उण मह पइणो ।
केवलगुणमयसुत्ती, पसुच्चपरगुज्जरक्खट्ठा ॥ ४७ ॥
नियपच्चइ नरेहिं, इत्तो पिच्छणय पिच्छणमिसेण ।
सच्चिवेण बहु सुमित्तो, संजासमयस्मि बाहिरओ ॥ ४८ ॥
पुन्नभरपेरिपणं, तेण वि नियवेसमपपं तइया ।
पछविओ वसुमित्तो, सुवुद्धिपुरिसेहि सो निहिओ ॥४९॥
तं नाउं ति निवो कह, मह दुहिया होहि जाव ऊरेइ ।
सा ताव तत्थ आगं-तु पुच्छिण किं इमं ताय ॥ ५० ॥
तुह वेहव्वकरोह, वच्चे पावुत्ति जंपिण रत्ता ।
सा भणइ तुज्ज जामा-उगो गिहे चिठ्ठे ताय ॥ ५१ ॥
तं आयन्नियरत्ता, रहस्मि पुछो पयंपइ सुमित्तो ।
मज्जत्यमणो सव्वं, तं वसुमित्तस्स वुत्तंतं ॥ ५२ ॥
ता चित्तइ नरिंदो, मिताभावत्तणं इमस्स अहो ।
गम्मच्छरज्जीरुत्त, महो अहो धम्मासुथिरत्तं ॥ ५३ ॥
इय चित्तिओ चमक्खिय-मणो निवो कहइ मंतिपठराण ।
सज्जावक्खरमित्ति, वुत्तं चित्तं सुमित्तस्स ॥ ५४ ॥
तथणु सुमित्तेणं तहिं, पियरो आणाविया पहिट्ठेण ।
नयरिपवेसो रत्ता, कराविओ गुरु विज्जुईए ॥ ५५ ॥
जायायवं ससुद्धी, स परेसि सुहाणकारको जाओ ।
पमिवज्जियपव्वज्जो, कमासुमित्तो गओ सुगइ ॥ ५६ ॥
मित्तीभावविरहिओ, अहिओ सपरेसि सययवसुमित्तो ।
मरिऊण गओ नरण, जमिही संसारमइघोरं ॥ ५७ ॥
पवं सुमित्रस्य समस्तसर्व-संदेहमित्रस्य निशम्य वृत्तम् ।
त्रय्या जना दुस्कलनालविद्या सज्जावमैत्र्यां नृशमाख्यध्वम् ॥
इति सुमित्र कथा ॥
इत्युक्त ऋजुव्यवहारे सज्जावमैत्रीवक्त्राणश्चतुर्थो जेदस्तुत्तको
निरुदितं चतुर्विधमप्युज्जुववहारस्वरूपम् ।
सांप्रतमस्यैव विपर्यये दोषदर्शनपूर्वकं विधेयतामाह-
अन्नहं नृणाणां सु, अवोहिवीयं परस्स नियमेण ।
तत्तो नवपरिवही, तं होज्जा उज्जुववहारं ॥ ४८ ॥
अन्यथा जणनमययार्थजल्पनमादिशब्दाद्वचकक्रियादोषापेया

सज्जावमैत्रीपरिग्रहस्तेषु सत्सु श्रावकस्येति भावः । अवोधेधर्मा-
प्रातेर्धीजं मूढकारणं परस्य मिथ्यादृष्टेर्नियमेन निश्चयेन प्रवर्ततेति
शेषः । तथाहि श्रावकमेतेषु वर्तमानमाहोक्त्य वक्तारः संजवन्ति
धिगस्तु जैनं शासनं यत् श्रावकस्य शिष्टजननिन्दितेऽर्थाक-
भाषणादौ कुकर्माणि निवृत्तिर्नापि दृश्यते इति निन्दाकरणादमी
प्राणिनो जन्म कोटिष्वपि बोधिं न प्राप्नुवन्तीत्यबोधिवीजमिदमु-
च्यते । ततश्चाबोधिवीजाद्भवपरिवृत्तिर्भवति तन्निन्दाकारिणस्त-
न्निमित्तनूतस्य श्रावकस्यापि यदवाचि । शासनस्योपघातो योऽ
नाभोगेनापि वर्तते । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वादन्येषां प्राणिनामिति
। १ । वच्चात्यपि तदेवाहं, परं संसारकारणम् । विपाक दाहणं घोरं,
सर्वानर्थविवर्जनमिति । ततस्तस्मात्कारणादुदयाद्भावे ऋजु
व्यवहारी प्रगुणव्यवहारवान् प्रकृतो भावश्रावक इति । उक्तमृजु-
व्यवहार इति चतुर्थं भावश्रावकवक्त्रणम् । ध० २० ॥

उज्जुसंधिसंखेय-ऋजुसन्धिसंखेयक-पुं० सरखे गन्तव्यदिग्वि-
भागे, “मग्गाउ उज्जुसंधि, संखेयं पवेदेइ । उज्जुसंधिसंखेयया
वा सगरुममां पवेदेइ” नि. चू. १३ उ० ।

उज्जुसुत्त (य)-ऋजुसूत्र. -पुं० अतीतानागतान्युपगमकुटि-
वतापरिहारेण ऋज्वकुटिलं वर्तमानकालजावि वस्तु सूत्रयति
गमयति अज्युपगच्छतीति ऋजुसूत्रः । अतीतानागतयोर्विना-
शानुत्पत्तिज्यामज्युपगमश्च कुटिल इति भावः । ऋज्वचक्रं श्रुत-
मस्येति ऋजुश्रुतः । शेषज्ञानैर्मुख्यतया तयाविधपरोपकारसा-
धनश्रुतज्ञानमैवैकमित्यर्थः । उक्तं च “सुयनाणे अणिउत्तं, केवले
वयणंतरे ॥ अप्पणो य परेसि च, जम्हा तं परिजावण” मिति स्व-
नामख्याते सप्तानां मूढनयानां चतुर्थे नये, अनु० । प्र० । छ० ।
ग० । स्था० । सूत्र० । अष्ट० ॥ अयं हि छव्यं सदपि गुणीजाना-
न्नापयति पर्यायास्तु कणध्वंसिनः प्रधानतया दर्शयतीति । उ-
दाहरन्ति-यथा सुखविवर्तः संप्रत्यस्तीत्यादिरिति । अनेन हि
वाक्येन कणस्यायि सुखाख्यं पर्यायमात्रं प्राधान्येनापि दर्शयते ।
तदधिकरणभूतं पुनरात्मछव्यं गौणतया नार्पयति । आदिशब्दाद्
दुःखपर्यायोऽधुनास्तीत्यादिकं प्रकृतनयनिदर्शनमज्युहनीयम्
अस्यनिरुक्तिगर्भमतम् ।

पञ्चुप्पन्नगाही, उज्जुसुत्तो णयविही मुणेअव्वो ।

अयं च नयो वर्तमानमपीच्छन् स्वकीयमेवेच्छति परकीय-
स्य स्वाजिमतकार्यासाधकत्वेन वस्तुतोऽस्तत्वादिति । अपरं च
जिन्नविज्ञैर्जिन्नवचनैश्चशब्दैरेकमपि वस्त्वभिधीयत इति प्रति-
जानीते यथा तटः तटी तटमित्यादि । यथा गुरुर्गुरुव इत्यादि
तथा इन्द्रादेर्नामस्थापनादिजेटाप्रतिपद्यते वदयमाणनयस्त्व-
तिविशुद्धत्वाद्भिन्नवचनजेटाद्वस्तुभेदं प्रतिपत्स्यते । नामस्थापना
छव्याणि च नाज्युपगमिष्यतीति भावः । इत्युक्त ऋजुसूत्रः अनु० ।
एतदेव विस्तरेणाह ।

उज्जुसुत्तं नाणमुज्जु-सुयमस्स सो यमुज्जुसुत्तो ।

सूचयइ वा जमुज्जुं, वत्थुं तेणु चि सुत्तोत्ति ॥

ऋजुश्रुतं ज्ञानं बोधरूपं ततश्च ऋज्वचक्रं श्रुतमस्य सोऽयमृजु-
श्रुतः । वा अथवा ऋज्वचक्रं वस्तु सूचयतीति ऋजुसूत्र इति ।
कथं पुनरेतदज्युपगतस्य वस्तुतोऽवक्रत्वमित्याह

पञ्चुप्पन्नं संयम-मुप्पन्नं जं च जस्स पत्तेयं ।

तं ऋजुतदेव तस्स, त्थि उ वक्कमन्नं निजमसंतं ॥

यत्सांप्रतमुत्पन्नं वर्तमानकालीनं वस्तु यच्च यस्य प्रत्येकमा-
त्मीयं तदेतदुत्पन्नस्वरूपं वस्तु प्रत्युत्पन्नमुच्यते तदेवासौ नयः
प्रतिपद्यते तदेव वर्तमानमात्मीयं च वस्तु तस्य ऋजुसूत्रनय-

स्याऽस्ति अन्यत्तु शेषमतीतानागतं परकीयं च यद्यस्मादसद-
विद्यमानं ततोऽसन्वादेव तच्छुमिच्छत्यसाविति अत एवाकं
निर्युक्तिहता “ पञ्चुपपन्नगाही, उज्जुसुतनयविही मुण्येव्येति ”
एतन्मतमेव प्रमाणतः समर्थयन्नाह ।

न वि गयमणागयं वा, जात्रो पुत्रलंजत्रो खपुष्पं च ।

न य निष्पओयणाउ, परकीयं परधणमिवत्थि ॥

विगतं विनष्टमतीतमनागतं त्वनुत्पन्नम् । एतदुभयरूपमपि न
भावे न वस्त्वनुपपन्नमालम्ब्यपुष्पवदिति । न च परकीयं वस्त्विति नि-
ष्प्रयोजनत्वात्प्रयोजनाकर्तृत्वात्परधनवदिति ।

अथ व्यवहारनयं युक्तिः स्वपक्षं प्राहयन्नाह ।

जइ न मयं सामन्नं, संवहारोवलच्चिरद्वियंति ।

नाणुगयमस्स व तहा, परकमवि निष्फलतणओ ॥

इव्यवहारनयवादिन् ! यदि तव व्यवहारानुपयोगादनुपप-
न्नाच्च सामान्यं न मतं संग्रहस्य सम्मतमपि नेष्टमित्यर्थः । ननु
तथा तेनैव प्रकारेणैव व्यवहारानुपयोगादनुपपन्नमाद्य गत-
मतिक्रान्तमेव्यच्चाणागतं वस्तु नाच्युपगतस्त्वं युक्तेः समानत्वात्
तथा परकमपि परकीयमपि वस्तु मैषीः स्वप्रयोजनासाधकत्वेन
निष्फलत्वात्परधनवदिति । अथ यदसौ नयोऽच्युपगच्छति त-
त्सर्वमुपसंहृत्य दर्शयति ।

तम्हा निययं संपय- काद्वीणं लिंगवयणजिन्नं पि ।

नामाइभेयविहियं, पडिबज्जइ वत्थुमुज्जुसुओ ॥

तस्मादुज्जुसुतनयः प्रतिपादितयुक्तो वस्तु प्रतिपद्यते । कथं
चूतं निजकमात्मीयं न परकीयं तदपि सांप्रतकाहीनं वर्तमानं
न त्वतीतानागतरूपम् तच्च निजं वर्तमानं च वस्तु शिङ्खचन-
जिन्नमपि प्रतिपद्यते । तत्रैकमपि त्रिशिङ्खं यथा तटस्तटी तटमि-
त्यादि । तथैकमप्येकवचनं बहुवचनवाच्यं यथा गुरुगुरवः आपो
जलं दाराः कञ्चत्रमित्यादि । तथा नामादिभेदविहितमप्यसौ व-
स्तु अन्युपगच्छति । नामस्थापनाद्व्यभावरूपांश्चतुरोऽपि निक्षे-
पान् सामान्यत इत्यर्थः तदिह शिङ्खवयणेत्यादिना अन्युपग-
मव्योपन्यासेन वक्ष्यमाणशब्दनयेन सहास्याच्युपगमभेदो दर्-
शितः शब्दनयो हि शिङ्खजेदाच्चनभेदाच्च वस्तुनो भेदमेव प्र-
तिपत्स्यते न पुनरेकत्वम् । तथा नामादिनिक्षेपेऽप्येकमेव भाव-
निक्षेपं मंस्यते न तु शेषनिक्षेपत्रयमिति तदेवमुक्तः ऋजुसूत्रनयः
विशेषः । (एतन्मतदूषणं सहनय शब्दे) ।

जावत्वे वर्तमानत्व-व्याप्तिधीरविशेषिता ।

ऋजुसूत्रश्रुतः सूत्रे, शब्दार्थस्तु विशेषितः ॥ २९ ॥

भावत्वे वर्तमानत्वव्याप्तिधीरतीतानागतसंबन्धाभावव्याप्यत्वो-
पगन्तृता अविशेषिता शब्दाद्यनिमतविशेषा पक्षपातिनी सूत्रे ऋ-
जुसूत्रनयः श्रुतः सूत्रं च “ पञ्चुपपन्नगाही, उज्जुसुओ य ण विहि
मुण्येव्येति ” अत्र प्रत्युत्पन्नमेव गृहणीतव्येवं शीघ्रः इत्यत्रार्थे
तात्पर्यादुक्तार्थलाभः । अविशेषितपदकृत्यमाह शब्दार्थस्तु विशे-
षित इति । तथाच विशेषितार्थप्राहिणि शब्दादिनये नातिव्या-
प्तिरिति ज्ञावः । सतां सांप्रतनामाद्यर्थानामभिधानपरिज्ञानमुज्जु-
सूत्र इति तत्त्वार्थमाप्यम् । व्यवहारातिशायित्वलक्षणमभिप्रे-
त्य तदतिशयप्रतिपादनीयमेतदुक्तं व्यवहारो हि सामान्यं व्यव-
हारानङ्गत्वान्न सहते कथं तद्व्यर्थमपि परकीयमतीतमनागतं चा-
भिधानमपि तथाविधार्थवाचकं ज्ञानमपि तथाविधार्थविषयमवि-
चार्यं सहतेत्यस्याभिमानो न चायं वृथाजिमानः स्वदेशकाद्यो-
रेव सत्ताविश्रामात् । यथा कथंचित्संबन्धस्य सत्ताव्यवहाराङ्ग-
त्वे प्रतिप्रसङ्गात् । नच देशकाद्योः सत्त्वं विहायान्यदतिरिक्तं

सत्त्वमस्ति तद्योग्यता प्रकृते स्यादसत्ताबोधोऽपि चात्र तत्र खर-
गृह्णादाविव सत्ताप्रतिक्षेपी । विकल्पसिद्धेऽपि धर्मिणि निषेध
प्रवृत्तेस्तत्र तत्र व्यवस्थापितत्वादिति दिग् ॥ २६ ॥

अन्यमप्यत्र विशेषमाह ।

इष्यतेऽनेन नैकत्रा-वस्थान्तरसमागमः !

क्रियानिष्ठाजिदाधार-अव्यक्तावाद् यथोच्यते ॥ ३० ॥

अनेन उज्जुसुतनयैकधर्मिणि अवस्थान्तरसमागमः भिन्नावस्थावा-
चकपदार्थान्वयो नेष्यते न स्वीक्रियते कुतः क्रिया साध्यावस्थाऽनि-
ष्ठा च सिद्धावस्था तयोर्था भिदा भिन्नकालसंबन्धस्तदाऽऽधार-
स्यैकव्यवस्थानावादाचार्येऽभियुक्तसंमतिमाह यथोच्यतेऽभियुक्तैः
पलाशं न दहत्यग्नि-भिद्यते न घटः कश्चित् ।

नासंयतः प्रव्रजति, जन्म्यासिद्धो न सिध्यति ॥ ३१ ॥

अत्र दहनादिक्रियाकाल एव तन्निष्ठाकाल इति, दक्षमानादेर्दग्ध-
त्वाद्यव्यभिचारासद्व्यवस्थाविलक्षणपक्षाद् व्यवस्थावच्छिन्नेन
समं दहनादिक्रियान्वयस्यायोग्यत्वात्पलाशं न दहत्याग्निरित्यादयो
व्यवहारा निषेधमुक्त्वा उपपद्यन्ते । विधिमुक्त्वस्तु व्यवहारोऽप्रापला-
शं दहतेऽघटो निद्यते संयतः प्रव्रजति सिरुः सिष्यतीत्येवमाकार
एव दृष्टव्यः । अत एव “ सो समये पञ्चभ्रश्रोह ” इति नये कृतकरण-
परिसमाप्तिः सिरुस्त्वाऽपि साधने करणन्यापारानुपरमादिति-
॥ नयो ० ॥

अथ ऋजुसूत्रनयस्य भेदमाह ॥

स्वानुकूलं वर्तमान-मृजुसूत्रो हि ज्ञापते ।

तत्र कृष्णिकपर्यायं, सूक्ष्मः स्थूलो नरादिकम् ॥ ३२ ॥

हि निश्चितं ऋजुसूत्रो नयः । वर्तमानं केवलमतीतानागतका-
लरहितं ज्ञापते मनुते । तदपि कीदृशं स्वानुकूलं स्वस्यात्मनोऽ-
नुकूलं कार्यप्रत्ययं मनुते परंतु परप्रत्ययं न मनुते । सोऽपि ऋजु-
सूत्रो द्विभेदो द्विप्रकारः । एकः सूक्ष्म ऋजुसूत्रः । १ । अपरः स्थूल
ऋजुसूत्रः । २ । तत्र सूक्ष्मस्तु कृष्णिकपर्यायं मनुते कृष्णिकाः पर्यायाः
परतोऽत्रस्यान्तरभेदात् पर्यायाणां स्ववर्तमानतायां कृष्णवस्थायि-
त्वमेवावचितमिति । स्थूलस्तु मनुष्यादिपर्यायं वर्तमानं मनुते अती-
तानागतादिनाराकादिपर्यायं न मनुते यो हि व्यवहारनयः काल-
त्रयवर्तिपर्यायप्राहकस्तस्मात् स्थूल ऋजुसूत्रव्यवहारनयेन शं-
करत्वं न द्रष्टव्यम् । अथ च ऋजुवर्तमानकृष्णवस्थायिपर्यायमात्र-
प्राधान्यतः सूत्रयन्निजप्राय ऋजुसूत्रनय इति अतीतानागतकाल-
लक्षणकौटिल्यवैकल्यात्प्राज्जलमिति ॥ ६० ६ अ० । पर्यायनय-
भेदाः । ऋजुसूत्रादयः । “ तत्र उज्जुसूत्रोतिः स्याच्छुक्रपर्यायसं-
श्रिता । नश्वरस्यैव भावस्य, जावास्थितिवियोगतः ॥ देशकाद्या-
न्तरसंबन्धस्वभावरहितं वस्तुतत्त्वं सांप्रतिकमेकस्वाभावमकुटि-
लमुज्जुसूत्रयतीति । ऋजुसूत्रः न होक्स्वभावस्य नानादिकाहंस्तं
वन्धित्वस्वभावमेकत्वं युक्तमेकस्यानेकत्वविरोधात् । न हि स्व-
रूपनेदादन्यो वस्तुभेदः स्वरूपस्यैव वस्तुत्वापत्तेः । तथाहि
विद्यमानेऽपि स्वरूपे किमपरमजिन्नं वस्तु यद्रूपनानात्वेऽप्येकं
स्यादिति । यद्वस्तुरूपं येन स्वजावेनोपलभ्यते तत्तेन सर्वात्म-
ना विनश्यति न पुनः कृष्णान्तरसंस्पृशीति कृष्णिकं कृष्णकान्तरस-
म्बन्धे तत् कृष्णकान्तरस्य कृष्णान्तराकारविशेषाप्रसङ्गात् अतो
जातस्य यदि द्वितीयकृष्णसंबन्धः प्रथमकृष्णस्वभावं नापन-
यति तदा कल्पान्तरावस्थानसंबन्धोऽपि तत्रापनयन् स्वभा-
वजेदे वा कथं न वस्तुजेदः अन्यथा सर्वत्र सर्वदा जेदा-
जावप्रसक्तिः । अकृष्णिकस्य क्रमयोगपद्यान्यमर्थक्रियानुपप-

त्तेरसत्त्वं सद् कार्युपहौकितातिशयमनङ्गीकुर्वतस्तदपेक्षायो-
गादकैपेण कार्यकारिणस्त्वेकार्यमेकदैव विदध्यादिति न क्रम-
कर्तृत्वम् न वा कदाचनापि स्वं कार्यमुत्पादयेत् निरपेक्षस्य निर-
तिशयत्वान्न हि निरपेक्षस्य कदाचित्करणमकरणं वा विरोधात्
तत्त्वतानुकारं स्वभावभूतमङ्गीकुर्वतः कृणिकत्वमेव । व्यतिरिक्त-
त्वे वा संबन्धासिद्धिरपरोपकारकल्पनेऽनवस्थाप्रसक्तिः । युग-
पदपि न नित्यस्य कार्यकारित्वं द्वितीयेऽपि कृणे तत्स्वभावात् ।
ततस्तदुत्पत्तिः तत्क्रमप्रसक्तेः । क्रमाक्रमव्यतिरिक्तप्रकारान्तर-
भावाच्च न नित्यस्य सत्त्वमर्थक्रियाकारित्ववृत्तत्वात्तस्य प्रवृत्त-
स्य च निर्हेतुकत्वेन स्वभावतो भावात् स्वरसन्नङ्गुरा एव सर्वे
भावाः इति पर्यायाश्रितं सुसूत्राभिप्रायस्तदुक्तम् । अतीतानाग-
ता देव, कावसेस्यशिवर्जितम् । वर्तमानतया सर्व-मृजुसूत्रेण
सूत्र्यते ॥ सम्म० । स्या० (अयं च नयो मूलनयत्वेनानुयोगद्वा-
यादिभूतः संमतिकृता पुनः पर्यायनयजेदत्वेनानुपगतः प-
ज्जायणय शब्दे ऽस्य विस्तरतो वर्णनं कारिष्यते) (कृणिकवादः
खणियवायशब्दे) एकत्वानेकत्वसमस्तधर्मकत्वापविकलताया-
स्तदपि विज्ञानवादिपरिकल्पितम् विज्ञानशून्यरूपेण ऋजु-
सूत्रयतीति ऋजुसूत्रः । माध्यमिकदर्शनाऽवलम्बितेन सर्वभावानां
नैरास्त्यं प्रतिपादयति पर्यायास्तिकनयभेदे, (तन्मतं सुखवायशब्दे)

उज्जुमुत्त (य) वयणविच्छेद-ऋजुसूत्रवचनविच्छेद-पुं० ऋजु
वर्तमानसमयं वस्तुस्वरूपावच्छिन्नत्वात्तदेव सूत्रयति परिच्छि-
नन्ति नातीतानागतं तस्यासत्त्वेन कृदित्वात् तस्य वचनं पदं
वाक्यं वा तस्य विच्छेदोऽन्तःसीमिति यावत् ऋजुसूत्रवचन-
स्येति कर्मणि पठ्यते । ऋजुसूत्रस्यैवायमर्थो नान्यस्येति प्ररूपयतो
विच्छिद्यमाने वचने, “मूलणिमेणं पज्जव-णयस्स उज्जुसुय-
वयणविच्छेदो, तस्स वसहाई आसाहपसाहासुहुमभेआ” सम०
उज्जुमुत्ता (या) चास-ऋजुसूत्राचास-पुं० ऋजुसूत्रवदाजा-
सते ऋजुसूत्राभासः । सर्वथा अव्यापत्वापिनि, ऋजुसूत्रवदाजा-
समाने नयाजासे, २० ॥

उज्जुसेटि-ऋजुश्रेणि-स्त्री० ऋजुः सरदा चासौ श्रेणी च । सर-
दाकाशप्रदेशपङ्क्तौ, (उज्जुसेटिपत्ते अफुत्समाणगई अहं एग-
समइएणं अविमहेणं तत्थ गंता सागारोवउत्ते सिज्जइ)
उत्त० २१९ अ० ।

उज्जोणी-उज्जयिनी-स्त्री० अवन्तीजनपदराजधान्याम्, “उज्जे
णीए नयरीए अवन्ति नामेण य विस्सुओ ” संस्या० (उज्जोणि
अहणे खलु०) आव० ४ अ० ॥

उज्जोणग-उज्जयनक-पुं० स्वनामख्याते श्रावकभेदे, उज्जोणगस्स
सावगस्स तथ णियद्विगेणं कावगयस्स मिच्छत्तं जायं,
आव० ४ अ० ॥

उज्जोइय-उद्योतित-त्रि० उद्युत्, क. रत्नप्रदीपादिभिः प्रकाशि-
ते, ग० १ अधि० । ध० । तं० । औ० ॥

उज्जोएमाण-उद्योतयत्-त्रि० प्रकाशयति, “दसदिताउ उज्जो-
एमाण पभासेमाण” जीवा० ३ प्रति० । स्थलवस्तुपदर्शनतः
प्रकाशयति, स्था० ८ ग० । सूत्र० । औ० । उपा० ॥

उज्जोय-उद्योत-पुं० उद्युत्, अद्युत् । वर्तितृणक्षुराकाष्ठादिभिः
अग्निप्रकाशने, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ५ उ० । वस्तुप्रज्ञासने,
स्था० ४ ग० । वस्तुविषये प्रकाशे, न० । आ० म० प्र० । औ० ।
“ देवुज्जोयं करोति ” रा० । “उज्जोओ तह य अंधकारो पपसो
उ पुग्गहाणं परिणामो” सूत्र० १ अ० । अस्य निक्षेपः ।

सांप्रतमुद्योत उच्यते तत्राह-

दुविहो खलु उज्जोओ, नायव्वो दव्वजावसंजुत्तो ।

अग्गी दव्वुज्जोओ, चंदो सूरु मणी विज्जू ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलुशब्दो मूलजेदापेक्षया न वक्त्रपेक्षयेति
विशेषणार्थः । उद्योत्यते प्रकाशयते अनेनेति उद्योतो ज्ञातव्यो वि-
ज्ञेयो अव्यवसायसंयुक्तः । अव्यवसायतो भावोद्योतश्चेति ज्ञावः । तत्र
द्रव्योद्योतोऽग्निश्चन्द्रः सूर्यो मणिश्चन्द्रकान्तादिब्रह्मणो विद्युत्
प्रतीता । एते द्रव्योद्योताः । एतैर्घटादीनामुद्योतनेऽपि तद्गतायाः
सम्यक्प्रतीतेरभावात् सकलवस्तुधर्मानुद्योतना च न ह्यन्या-
दिभिः सदसन्नित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुनः सर्व एव धर्मा-
धर्मास्तिकायादयो वा द्योत्यन्ते तस्मादन्यादयो अव्यवसायतो इति
अधुना ज्ञावोद्योतमाह ।

नाणं जावुज्जोओ, जह जणियं सव्वजावदसीहिं ।

जस्स उवओगकरणे, जावुज्जोयं वियाणाहि ॥

ज्ञायते यथावस्थितं वस्तुत्वेनेति ज्ञानम् । सतो भावोद्योतः
तेन घटादीनामुद्योतने तद्गतायाः सम्यक्प्रतिपत्तेः स्वभावात्तस्य
तदात्मकत्वात् । एतावता वा विशेषणैव ज्ञानं ज्ञावोद्योत इति
प्राप्तमत आह यथा भणितं यथावस्थितं सर्वभावदर्शित्वस्तथा
यद् ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति ज्ञावः । तत्रापि विशेषेणोद्योतः किं तु
तस्य ज्ञानस्योपयोगकरणे सति ज्ञावोद्योतं विजानीहि नान्यदा
तदेव तस्य वस्तुनोऽतत्त्वसिद्धेः । इत्युद्योतस्वरूपमभिधाय सांप्रतं
येनोद्योतनेन लोकस्योद्योतकरा जिना भवन्ति किंतु तीर्थकर-
नामकमोदयतोऽनु सत्त्वार्थसंपादनेन ज्ञावोद्योतकराः पुनर्भवन्ति
जिनवराश्चतुर्विंशतिरिति । अत्र पुनःशब्दो विशेषणार्थः । स
चैतत् विशिनष्टि । आत्मानमधिकृत्य केवलज्ञानेनोद्योतकरा लोक-
प्रकाशकवचनप्रदीपोपेक्षया तु शेषकतिपयभव्यविशेषादधि-
कृत्योद्योतकरा अत एवोक्तं भवन्ति कोऽर्थः न भवन्ति न तु भव-
न्त्येवं काश्चन प्राणिनोऽधिकृत्योद्योतकरत्वस्यासंभवात् । चतु-
र्विंशतिग्रहणमधिकृतावसर्पिणीगततीर्थकरसंख्याप्रतिपादनार्थ-
मुद्योतनाधिकारे एव अव्यवसायतोऽव्यवसायतोद्योतज्ञावोद्योतोद्यो-
तयोर्विशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

दव्वुज्जोओजोओ, पजासई परमियम्मि खित्तम्मि ।

जावुज्जोओजोओ, लोगालोणं पगासेइ ॥

अव्यवसायतोद्योतो अव्यवसायतप्रकाशः पुनरात्मकत्वात्तथाविध-
परिणामयुक्तत्वाच्च प्रकाशयति । पाठान्तरं प्रभासते परिमिते
क्षेत्रे अत्र यदा प्रकाशयति तदा प्रकाशयं वस्तु अभ्यान्विह्यते यदा
तु प्रभासते तदा स एव दीप्यते इति गृह्यते ज्ञावोद्योतोद्योतो
लोकं प्रकाशयति प्रकाशयम् । उक्तः उद्योतः । आ० म० छि० ॥
आ० च० । उद्योतो यद्यपि लोके जेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्यगत आतपः
चन्द्रगतः प्रकाश इति तथाप्यातपशब्दश्चन्द्रप्रज्ञायामपि वर्तते
इति । सूत्रह्माह “ उज्जोवैति तवन्ति पगासेति आहितेति
वदेज्जा ” च० ३ पाहु० । दिवा उद्योतो रात्रावन्धकार इति
दण्डकश्च अंधयार शब्दे उक्तः ।

ऊर्ध्वलोकं तिर्यग्लोके च उद्योतः ॥

उद्बलोगेणं चत्तारि उज्जोयं करेति तंजहा देवा देवीओ-
विमाण आचरणा तिरिक्खलोगेणं चत्तारि उज्जोयं करेति
चंदा सूरु मणी जोती । स्था० ४ ग० ॥

उज्जोयकरण-उद्योतकरण-न० प्रकाशकरणे, आचा० १ ध्रु० १
अ० ४ उ० ॥

उज्जोयग-उद्योतक-त्रि० उद्योतयति प्रकाशयति केवलज्ञानदर्शनाभ्यामिति । अथयवतः स्फुटप्रकाशके, “ सञ्चजगुज्जोयगस्स ” नं० ॥

उज्जोयगर-उद्योतकर-त्रि० उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् लोकस्य केवलालोकेन तत्पूर्यकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । उद्योतकरणशीले तीर्थकृदादी, आ० म० द्वि० । प्रकाशकारिणि, प्रश्न० २ सं० ३७० ।

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतिथ्यरे जिणे ।

अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ॥

उसजमजिअं च वंदे, संजयमजिणंदणं च सुमं च ।

पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥

सुविहिं च पुप्फंदंतं, सीअलसिज्जं वासुपुज्जं च ।

विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥

कुंथुं अरं च मद्धि, वंदे मुणिसुव्वयं नमि जिणं च ।

वंदामि रिद्धनेमिं, पासं तह वप्पमाणं च ॥ ४ ॥

एवं मए अजिअग्रे, रयमलापहीणजरमरणा ।

चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

कित्थियवंदियमहिया, जे ए लोगस्स उत्तमा सिप्पा ।

आरुग्गवोहिअजं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

चंदे मुनिम्मलयरा, आइव्वेसु अहियं पयासयरा ।

सागरवरगंजीरा, सिप्पा सिप्पि मम दिंसंतु ॥ ७ ॥

अस्य व्याख्या तल्लक्षणं चेदम् । “संहिता च पदं चैव पदार्थः पदविग्रहः । चादना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या सूत्रस्य पन्निधाः तत्रास्वलितपदोच्चारणं संहिता सा च प्रतीता अधुना पदानि लोकस्योद्योतकरात् धर्मतीर्थकरान् जिनान् अर्हतः कीर्त्तयिष्यामि चतुर्विंशतिमपि केवलिन इति । अधुना पदार्थः बोध्यते प्रणिता दृश्यते इति लोकः । अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते । तस्य लोकस्य उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् केवलालोकेन तत्पूर्यकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । तस्माद् दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः । उक्तं च । “ दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् समाह्वयते ततः । धत्ते यै तान् शुभस्थाने, तस्मा कर्म इति स्मृतः ॥ ” तीर्थते संसारसागरोऽनेनेति तीर्थं धर्मं एव धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थं तत्करणशीला धर्मतीर्थकरास्तान् । तथा रागद्वेषकपायोदयपरीपदोपसर्गाऽऽप्रकारकर्मजैतृत्वाजिनास्तान् तथा अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तान् अर्हतः कीर्त्तयिष्यामि स्वनामभि स्तोत्रे चतुर्विंशतिरितिसंख्या । अपिशब्दो भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थः केवलज्ञानमेवां विद्यते इति केवलिनः तान् केवलिन इति पदार्थः । पदविग्रहोऽपि यानि समासजाज्ञि पदानि तेषु दर्शित एव । संप्रति चादनावसरस्तत्र तिष्ठतु तावत्सूत्ररूपशिक्षिनिष्ठुक्तिरेवोच्यते । स्वस्थानत्वात् । उक्तं च “ अक्खवियसंहियाइ-चक्खवाणचउक्कए दारिसियम्मि । मुत्तप्फासियनिज्जुत्ति, वित्थरत्थो इमो होई ” आ० म० द्वि० ३० । ईश्वरसिद्धिविषये कृतबहुधर्मे विद्वद्भेदे, उद्योतकरस्तु प्रमाणयति । ज्ञानहेतवः प्रधानपरमाणवोऽदृष्टाः स्वकार्योत्पत्तावतिशयबहुचिन्तमधिष्ठितारमपेक्षन्ते स्थित्वा प्रवृत्तेस्तनुत्तुर्यादिवदिति ॥ सम्म० ॥

उज्जोयगसूरि-उद्योतनसूरि- पुं० देवसूरिशिष्यनेमिचन्द्रशिष्ये

वर्द्धमानसूरिगुरौ वटगच्छस्य प्रथमाचार्यं, ‘ तस्माच्च ’ विमल-चन्द्रः, सहैमसिद्धिर्वचुव सूरिवरः । उद्योतनश्च सूरिः, शोयितञ्जुरि ताहुइव्यूहः । अथ युगनवनन्द (एए५) भित्ते, वपे विक्रम-नृपादतिक्रान्ते । पूर्वाचनितो विहरन्, सोऽर्जुदसुगिरेः सविधमागात् । तत्र वटेहीखेटक-सीमावनि संस्थवरघटाधः । सुमुहूर्ते सूपदेथान् सूरिन् संस्थापयामास । ख्यातस्ततो गणोऽयं वटगच्छा-होऽपि वृद्धगच्छ इति । ग० । पं० ६० । अयं च विक्रमसंवत्- (एए५) मातृवदेशाच्छत्रुञ्जयं गच्छन् मार्ग एव देवलोके गतः । जै० ६० ॥

उज्जोयणाम-उद्योतनामन्-न० उद्योतनिबन्धनं नाम नामकर्मभेदे,

अणुसिणपयासरूवं, जियंगमुज्जोयएइ हुज्जोया ।

जइ देवुत्तरविक्रिय, जोइसखज्जोयमाइव ॥ ४५ ॥

इहोद्योताद्योतनामोदयेन जीवाङ्गं जन्तुशरीरमुद्योतत्वे उद्योतं करोति कयमित्याह । अनुणप्रकाशरूपमुणप्रकाशरूप हि चन्दि-रप्युद्योतत इति तद्व्यवच्छेदार्थमनुणप्रकाशरूपमित्युक्तम् । आह क इवोद्योतादयाज्जन्तुशरीराण्यनुणप्रकाशरूपमुद्योतं कुर्वन्तीत्याह । यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कखद्योतादय इव । तत्र यतयश्च साधवो देवाश्च शूरा यतिदेवाः यतिदेवैर्मनुशरीरापेक्ष्योत्तरकावं क्रियमाणं वैक्रिय यतिदेवोत्तरवैक्रियं ज्योतिष्काश्चन्द्रग्रहनक्षत्रता-राः खद्योताः प्रतीताः ततो यतिदेवोत्तरवैक्रियं च ज्योतिष्काश्च खद्योताश्च ते आदियेपां रत्नौपध्रीप्रभृतीनां ते यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कखद्योतादयस्त इव । अत्र मकारो द्वाक्काणिकः । अयमर्थः यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियं चन्द्रग्रहादियज्योतिष्काः एव खद्योत-रत्नौपध्रीप्रभृतयश्चानुणप्रकाशात्मकमुद्योतं विदधति तथा यदुद-याज्जन्तुशरीराण्यनुणप्रकाशरूपमातपमातन्वन्ति तदुद्योतना-मेत्यर्थः । कर्म० । पं० सं० । प्रव० । आ० ॥

उज्जोयगु-उद्योतद्विक्र-न० उद्योतातपलक्षणे नामकर्मप्रकृति-युग्मे, कर्म० ॥

उज्जोयफुन-उद्योतस्पृष्ट-त्रि० प्रकाशसंयुक्ते, उज्जोयफुनमि तु दण्डमि संजुज्जते जया देहो हेति ततो परिबिंबं ग्रायावप जाससंजोगा,, । नि० चू० १३ उ० ॥

उज्जोवित-उद्योतित-त्रि० उद्- युत्- णिच्- । क- । रत्नप्रदी-पादिभिर्दति, नि० चू० ५ उ० ॥

उज्जअ-उज्जक-त्रि० सद्भिर्वेकशून्ये, “ श्रित्ता तिब्वाजितावेणं उज्जअ असमाहिअ ” सद्भिर्वेकशून्या भिक्षा पात्रादित्यागात्प-गृहभोजितयोद्देशकादिजोजित्वात् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

उज्जण-उज्जण-न० उज्ज-ल्युट्- । वहिर्नयने, विशे० । परि-त्यागे, श्रो० ।

उज्जणविहि-उज्जणविधि-पुं० परिष्ठापनविधौ, व्य० द्वि० ७ उ०

उज्जणा-उज्जना-स्त्री० उज्ज. णि. युच् । उत्सर्गे, अत्राकरणे, आ० ४ अ० ॥

उज्जर-अवजर-पुं० पर्वततटादृक्कस्याऽधःपतने, ज० ५ श, ७ उ० । निज्जरविशेषे, ज्ञा० ५ अ० । प्रवाहे च, । नं० । जं० ।

उज्जरव-अवजरव-पुं० निर्जरशब्दे, ज्ञा० ६ अ० ॥

उज्जरवषी-अवजरवणी-स्त्री० उदकपाते, दगवातो सीत-भारा साथ उज्जरवषी प्रमृति, नि० चू० ५ उ० ।

उज्जाअ-उपाध्याय-पुं० उप, अधि, इ, अण. । “ ऊचोपे ” ८।१। ३७

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह क्त ओच्चादे-
शौ वा जवतः । इति क्त्वे संयोगादित्वाङ्गस्वः । पाठके, प्रा० ॥
उज्जिउं-उज्जित्वा-अव्य० परित्यज्येत्यर्थे, “उज्जिउं वाले वेर-
स्स आभागी भवन्ति.” सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उज्जिऊण-उज्जित्वा-अव्य० उज्जत्वा इदं परित्यज्येत्यर्थे, ‘अप-
सत्यं पणिहाणं उज्जिऊण समणेणं । द० ८ अ० ।

उज्जित्तए-उज्जितुम्-अव्य० सर्वस्यादेशविरतेस्त्यागतः परि-
त्यक्तमित्यर्थे, उपा० २ अ० ॥ “सीद्वचयगुणवेरमणपच्चक्खाण-
पोसहोववासाइं चावित्तए वा खोमिन्नए खमिन्नए भंजित्तए वा
उज्जित्तए” ज्ञा० ८ अ० ।

उज्जिय-उज्जित-न० परित्यागे, अनु० ॥ उज्ज. कर्मणि. क्त. ।
रहिते, अष्ट० । निजे, भिणंति वा उज्जियंति वा एगछमिति ।
आव० ४ अ० ।

चतुर्थ्या बल्लपात्रादि प्रतिमायाम् ॥

दन्वाइदन्वहीणा-हियं तु अमुगं च मे न वेत्तव्वं ।

दोहि विजावनिस्सिट्ठं, तमुज्जिउन्नड्डणो नड्डं ॥

उज्जितं चतुर्थी । अव्यक्तेनकावजावोज्जितमेदात्तत्र अव्यो-
ज्जितं यथा केनचिद्गारिणा प्रतिज्ञातमित्यत्रमाणात् हीनाधिकं
पात्रममुकं वा कमठकप्रतिग्रहादिकं पात्रं मया न गृहीतव्यं तदेव
केनचिदुपनीतं ततः प्रागुक्तयुक्त्या ह्यान्यामपि भावतो निसृष्टं
तदेव ज्ञापितमनवजापितं वा दीयमानं अव्योज्जितम् ।

क्षेत्रोज्जितमाह ।

अमुगुब्भवं एणारे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जं तुज्जेतरहई, सदेस बहुपत्तदेसे वा ॥

अमुकदेशोक्तं पात्रं न धारयामि तदेव च केनचिदुपनीतं तदु-
भान्यामपि पूर्वोक्तहेतोः परित्यक्तं क्षेत्रोज्जितम् यथा पात्रमुज्जे-
र्भरतादयो भरतो नष्टः आदिशब्दाच्चारणादिपरिग्रहः स्वदेशं
गताः सन्तो बहुपात्रदेशे वा तदपि क्षेत्रोज्जितम् ।

कावोज्जितमाह ।

दगदोच्चिगाइ पुव्वे-काले जुगं तदन्नाहिं उज्जे ।

होहिइ वएस्स काले, अजोगयमणागयं उज्जे ॥

दोधिकं तुम्बकं दकस्य जवस्य यज्जियते तुम्बकं तदादिश-
ब्दात्तत्र तुम्बकादिकं च यत्पूर्वस्मिन् ग्रीष्मादौ कावे योग्यं तदन्य-
स्मिन् वर्षाकालादावुज्जेत्तु जविष्यति वा एष्यति कावे ऽयोग्यम-
तोऽनागतमेव यदुज्जेत्तु तदेतदुज्जयथापि कावोज्जितं ज्ञातव्यम् ।

जावोज्जितमाह ।

इच्छूण अस्समसे, पत्ते दो देइ अन्नस्स ।

सो वि अनिच्छइ ताई, जावुज्जिय एवमाइयं ॥

वज्जा अन्यान्याभिनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य
कस्यचिद्वाति अपि च तानि दीयमानानि अपि यदा नेच्छति
तदा एवमादिकं भावोज्जितं छुष्यम् ॥ वृ० १ उ० । नि. चू. । स्था.

उज्जियकप्प-उज्जितकट्ठप-पुं० उज्जितरूपे कल्पनीयेऽर्थे, अं-
रुगमुज्जियकप्पे, नयचूमि खणंति इहरहातिषि असज्जाइयप्प-
माणं अंरुयं निक्षेति वा उज्जियंति वा एगट्ठं तं च कप्पे वा उ-
ज्जियं ज्ञमीय जइ कप्पे ता वाप्पं ॥ आव० ४ अ० ।

उज्जियथोवमाहार-उज्जितस्तोकाहार-पुं० उज्जितधर्मी स्तोकाः

स्वल्प आहारो यस्य स उज्जितस्तोकाहारः । सप्तमपिण्डैपणा-
विषयकान्निग्रहधारके, ॥ आव० ३ अ० ।

उज्जियधम्मग-उज्जितधर्मकं-त्रि० परित्यक्तजनधर्मके, ‘अप्पोसिया

जोयणजाप बहु उज्जियधम्मए” आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।
उज्जियधम्मा-उज्जितधर्मा-स्त्री० यत्परित्यागाहं जोजनजात-
मन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्ह्यत्यक्तं वा गृह्यतः सप्त-
म्यां पिण्डैपणायाम्, पंचा० १९ विव० ॥ स्था० धा० सूत्र० ॥ आव० चू.
उज्जियधम्मिय-उज्जितधर्मिकं-त्रि० उज्जितं परित्यागः स एव
धर्मः पर्यायो यस्यास्ति तदुज्जितधर्मिकम् । सप्तमपिण्डैपणा-
परिवृत्ते, अष्ट० ॥ अहं उज्जियधम्मिया पुव्वदेशे किर पुव्वएह रज्जं
जं तं अवरएहं परिछविज्जति साधुआगमणं च तं पि ज्ञायणगतं
वा देजा इत्यगं वा देजा कप्पति जिणकप्पितस्स पंचविहिग्ग-
हणं थेराणं सत्तविहिं एतासि सत्तएहं पिंसणाणं केइ पढंति
सत्तएहं पाणेसणाणं एवं पणेए वि चउत्थी अप्पळेवा तिळोद-
गादी । आ० चू० ४ अ० ।

उज्जियय-उज्जितक-पुं० विजयमित्यसार्थवाहस्यं सुज्जायां
जान्यायामुत्पन्ने सुते, तच्छक्त्यता दुःखविपाकानां द्वितीये ऽध्य-
यने दर्शिता तद्यथा-

जइणं जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स
अज्जयणस्स अयमट्ठे पप्पत्ते दोच्चस्सणं जंते ! अज्जयणस्स
दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पप्पत्ते तएणं
सुहम्मं अणगारे जंवू अणगारं एवं वयासी । एवं खल्लु
जंवू तेणं काळेणं तेणं समएणं वाणियगामे णाम एयरे
होत्था रिच्छ ३ तस्स णं वाणियगामस्स उत्तरपुरच्छिमे
दिसीभाए दुईप्पद्वासे णाणं उज्जाणे होत्था । तत्थ णं
दुईप्पद्वासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खायतणे होत्था । वप्पओ
तत्थ णं वाणियगामे मित्ते णामं राया होत्था । तत्थ णं
मित्तस्स रस्सो सिरिणामं देवी होत्था । वप्पओ तत्थ णं
वाणियगामे कामज्जया णामं गणिया होत्था । अहीण जाव
सुरूवा वावत्तरिकट्ठापंमिया चउसट्ठिगाणियागुणोववेया एकू-
णतीसे विससे रममाणं । एकतीसरइगुणप्पहाणा वत्तीसपुरि-
सोवयारकुसट्ठा णवंगमुत्तपंमिवोहिया अट्ठारसदेसीजासा-
विसारया सिंगारागारचारुवेसाइगीयरइगंधव्वणइकुसला
संगयगयज्जणियविहियविट्ठासट्ठवियसंटावनिउणजुत्तोवयार-
कुसट्ठा सुंदरथणजहणवयणकरचरणट्ठावप्पविट्ठासकलि-
या उासियथयासहस्सट्ठांजा विदिष्णत्तचामरवाट्ठवेयणिकया
कणीरहप्पयाया होत्था । बहुणं गणियासहस्साणं आहे-
वच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्ठित्तं महत्तरगतं आणईसरसेणावच्चं
करेमाणी पाट्टेमाणी विहरइ । तत्थ णं वाणियगामे विज-
यमित्ते णामं सत्थवाहे परिवसइ । अट्ठे तस्स णं विजयस्स
मित्तमुज्जदाणामं जारिया होत्था । अहीण तस्स णं विज-
यमित्तस्स पुत्ते सुज्जाए भारियाए अत्तए उज्जिए णामं
दारए होत्था । अहीण जाव सुरूवा तेणं काळेणं तेणं स-
मएणं समणे भगवं जाव समोसट्ठे परिसा निग्गया राया वि-
निग्गया जहा कूणिओ निग्गओ धम्मो कहिओ परिसा राया
पणिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स जगवओ
महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदच्च्इ जाव तेयट्ठेसे उट्ठं उट्ठेणं

जहा पञ्चत्तीए पढमं जाव जेणेव वाणियगामे तेणेव उवाग-
 च्छइ उवागच्छइत्ता वाणियउवनीयकुडाई अडमाणे जेणेव
 रायमगे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थणं वहवे हत्थी
 पासई सणच्चवच्चवम्मियगुडिए उप्पीलियकयत्थे उदामिय-
 धंटे एणामणिरयणविबिहगेवज्जे उत्तरंकुडुज्जे पडिकप्पि-
 जयपनागवरपंचामेत्ता आरुदे हत्थारोहे गहिया उहपहर-
 णेए अण्णे य तत्थ वहवे आसे पामई सणच्चवच्चवम्मियगु-
 णिए आविच्छुग्गे उमारियपववरे उत्तरंकुडुयओचूडमुहचं-
 नायरचायरयासकपरिमंडियकमिए आरुदस्सारोहे माहियाओ
 हप्पहरणे तेसिं च एं पुरिमाणं मज्जगयं एगं पुरिसं पासइ
 अवज्जमगवंधणं उक्कतकण्णसं एहेतुप्पियगयं वज्जकरकणिं
 जुयणियत्थं कंठेप्प गुणरत्तमद्वादमं चुप्पगुणियगयं चुप्पयं
 वच्चपाणीपीयं तिलं ९ चेव उज्जिजमाणं काकाणिममाई खा-
 वियंतं एवीखक्खरसएहिं हम्ममाणं अणेगएरणारिसंपरिवु-
 डे चवरे चवरे खंडपडहणं उग्गोसिज्जमाणं इमं च एं
 पयारुवं उग्गोमणं सुणेइ एो खडु देवाणुप्पिया उज्जिनय-
 स्स दारगस्स केई राया रायपुत्तो वा अवरज्जइ । अप्प-
 णो से सयाइं कम्माइं अवरज्जइ तएणं से जगवं गोयमस्स
 तं पुरिसं पासित्ता इमे अज्जत्थिए ४ अहोणं इमे पुरिसे
 जाव एणियपडिहवयं वेयणं वेएसि त्ति कट्टु वाणियगामे एयरे
 उज्जणीयकुले २ जाव अरुमाणे अहापज्जत्तं सुमुदाणं गे-
 एहइ वा णियगामं नयरं मज्जं मज्जेणं जाव पम्भइंसेइ स-
 मणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ एवं वयासी एवं खडु
 अहं जंते तुम्हेहि अरुणाणुप्पाए समाणे वाणियगामं जाव
 तहेव निवेइइ सेणं जंते पुरिसे पुव्वभवे केआसि जाव पच-
 णुव्वभवाणे विहरइ । एवं खडु गोयमा ! तेणं काट्टेणं तेणं
 समएणं इहेव जंबूदीवे दीवे चारहे वासं हत्थिणाउरे एामं
 नयरे होत्था । रिच्छ तत्थ णं हत्थिणाउरे नयरे सुणंदे
 णामं राया होत्था । माहियाहिमवंतमलयमंदरतत्थ एं ह-
 त्थिणाउरे नयरे बहुमज्जदेसजाए तत्थ णं महं एगे गोमं-
 न्वे होत्था । अणेगखंजसयसाणिविडे पासईए ४ तत्थ
 णं वहवे नयरे गोरुवासाणाहा य अणाहा य एयरगवीओ य
 एयरवलीवदा य एयरपडियाओ य नयरमहिसओ य एय-
 रवसजा य पउरतएपाणी य एिञ्जया णिरुञ्जिया सुहं सुहे-
 णं परिवसइ । तत्थ एं हत्थिणाउरे जीमणामे कूडग्गाहे
 होत्था । अहम्मिए जाव उप्पन्निगणंदे तस्स णं जीमस्स
 कूरुग्गाहस्स उप्पन्ना एामं चारिया होत्था । अहीए तएणं
 साउप्पन्ना कूरुग्गाहिणी अण्णया कयाइ आवणसत्ता जाया
 वि होत्था । तएणं तीसे उप्पलाए कूरुग्गाहिणीए तिएहं
 मासाणं बहुपणिपुष्पाणं अयमेया रूवे दोहले पाउव्ज्ज
 धष्ठाज्जं ताओ अम्मयाओ ४ जाव सुलच्छे जाऊण

वहुणं बहुणं एयरगोरुवाणं सप्पहाणं य जाव वसजाणं य
 ऊहेहि य थणेहि य वसणेहि य छिप्पाहि य कुकुहेहि
 य वहहि य कण्णहि य अक्खिहि य णासाहि य जिञ्जा-
 हि य ओट्टेहि य कंवलेहि य सोलेहि य तदंतेहि य जज्जि-
 एहि य परिमुकेहि य द्वापणेहि य सुरं च महं च मेगरं च
 जाइं च मिधुं च पसणं च आसाए माणीओ विसाएमाणी-
 ओ परिजाएमाणीओ परिजुंजमाणीओ दोहदं विणज्जंति तं
 जईणं अहमवि बहुणं एयरं जाव विणिज्जामि तिकट्टु तंसि दोह
 दसिअविणिज्जमाणंसि सुका चुक्खा निम्मंसा उदग्गाउद-
 गमरीना नित्तेयादीणं च मणवयणा पंखुवुडुयमुही इमं च
 एं जीमे कूरुग्गाहे जेणेव उप्पन्ना कूडग्गाहणीए तेणेव उवा-
 गच्छइ उवागच्छइत्ता उहय जाव पासइ पासइत्ता एवं वयासी ।
 किणं तुमं देवाओ हयज्जिया हिंसि तएणं सा उप्पन्ना चारिया
 जीमकूडग्गाहं एवं वयासी । एवं खडु देवा ममं तिएहं मासाणं
 बहुपणिपुष्पाणं दोहलं पाउव्ज्ज धष्ठाणं ४ जाउणं बहुणं
 गोरुवाणं ऊहेहि य जाव द्वावणएहि य सुरं च ६
 आसाएमाणीओ ४ दोहदंविणिंति तए एं अहं देवा-
 णुप्पिया तंसि दोहदंसि अविणिज्जमाणंसि जाव ज्जिया-
 मि । तएणं से जीमकूरुग्गाहे उप्पन्नं चारियं एवं वया
 माणं तुमं देवाणुप्पिया उहज्जियासि अहणं तं तहा क-
 रिस्सामि जहा एं तव दोहदस्स संपत्ती जविस्सइ ताहिं
 इट्ठाहिं कंताहिं जाव समासासेइ तएणं से जीमे कूडग्गाहे
 अच्चरत्तकादसमयंसि एगे अवीए सप्पच्चजावपहरणे साओ
 गेहाओ णिगच्छइ णिगच्छइत्ता हत्थिणाउरं मज्जंमज्जेणं
 जेणेव गोमंनवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता बहुणं एयर-
 गोरुवाणं जाव वसजाणं य अप्पेगइयाणं ऊहेच्छिदइ अप्पे-
 गइयाणं कंवडए णिदइ अप्पेगइयाणं अण्णमाणं अंगोवंगाइ
 विंङ्गेइ विंङ्गेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
 च्छइत्ता उप्पन्नाए कूरुग्गाहणीए ववण्णेइ तएणं सा उप्पन्ना
 चारिया तोहिं बहुहिं गोमंसेहिं सोट्टेहिं सुरं च आसाएमाणीए
 ४ तं दोहदं विणेइ तएणं सा उप्पन्ना कूरुग्गाहणीं संपुष्-
 दोहदवा समाणीयदोहदवा विच्छिप्पदोहदवा संपुष्दोहदवा तं ग-
 व्वं सुहं सुहेणं परिवसइ । तए एं सा उप्पन्ना कूरुग्गाही अ-
 ण्णया कयाइ नवएहं मासाणं बहुपणिपुष्पाणं दारगं पयाया ।
 तए एं तेणं दारएणं जायमित्तेणं चेव महया २ सहेण
 विघुट्टे विसरे आरसिए तएणं तस्स दारगस्स आरो-
 यसइं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे नयरे वहवे एयरगोरुवा
 जाव वसजाणं य जीया ४ उज्जिजगा सव्वओ संमता विप्प-
 द्वाइत्ता तएणं तस्स दारगस्स अम्मपियरो अयमेया रूवे
 एामधेज्जं करेइ जम्हा एं अम्हं इमेणं दारएणं जायमेत्ते
 एं चेव महया २ सहेणं विघुट्टे विस्सरे आरस्सिए तएणं

एयस्स दारगस्स आरसियसदे सोच्चा णिसम्म हत्थिणा-
जरे वहवे एयरे गोरूवा जाव नीया ४ सव्वओ समंता
धिप्पद्वाइत्ता तह्माणं होउं अहे दारए गोत्तासे णामे
णामेणं तए णं से गोत्तासे दारए उम्मुक्कवाअजावे जाव जाए-
यावि होत्था । तए णं से नीमे कूरुग्गाहे अस्सया कयाइं
काअधम्मणा संजुत्ते तएणं से गोत्तासे दारए बहुणं मित्त-
णाइं णियगसयणसवंधिपरिजणेणं सच्चि संपरिवुड रोयमा
णं कंदमाणे वियवमाणे नीमस्स कूरुग्गाहस्स णीहणं करेइ
करेइत्ता नहुइदोइयमयकिच्चाइ करेइ करेइत्ता तएणं से सुणंदे-
राया गोत्तासं दारयं अस्सयाकयावि सयमेव कूरुग्गाहेत्ताए
उवेइ । तए णं से गोत्तासे दारए कूरुग्गाहे जाएयावि
होत्था । अहम्मिए जाव दुप्पन्नियाणंदे तए णं से गोत्ता
से दारए कूरुग्गाहे कट्ठाकट्ठि अप्परत्तकाअसमयंसि एगे
अवीए सप्पप्फवक्कवए जाव गहिया उहपहरणे साओ-
गिहाओ णिज्जइ जेणेव गोमंरुवे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छइत्ता बहु णं एयरमोरूवाणं सणाहा य जाव वियंगत्तेइ
वियंगत्तेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
तएणं से गोत्तासे कूरुग्गाहे तेमिं बहुहि गोमंसेहिं सोद्वेहिं
सुरं च ६ आसाएमाणे ४ विहरइ तए णं से गोत्तासे
कूरुग्गाहे एयकम्मे एयपहाणे एयविज्जे एयसगमायारे सु-
बहुपावं कम्मं समज्जिणित्ता पंचवाससयाइं परमाउं पाअइत्ता
अइउहट्टोवगए कालमासे काअं किच्चा दोच्चाए पुढवीए उ-
क्कोसं तिसागरो णेरइयत्ताए उववस्से । तएणं सा विजयमित्त-
स्स सत्यवाहस्स सुज्जदा नारिया जाइ णिंदुया वि होत्था ।
जाया दारगाविणी हायमावज्जेति तएणं से गोत्तासे कूरु-
ग्गाहे दोच्चाओ पुढवीओ अणंतरं उव्वट्ठित्ता इहेव वाणिय-
ग्गामे एयरे विजयमित्तस्स सत्यवाहस्स सुज्जदा नारिया
कुच्चिसि पुत्तत्ताए उववस्से । तए णं सा सुभदा सत्यवाही
अस्सया कयावि एवएहं मासाणं बहुपन्निपुष्पाणं दारयं पया-
या । तए णं सा सुज्जदा सत्यवाही तं दारगं जायमेवयं चेव
एगंते उकुल्लियाए उज्जावेइ उज्जावेइत्ता दोब्बं पि गिएहावेइ
गिएहावेइत्ता आणुपुव्वेणं सा रक्खमाणी गोवेमाणी संवहेइ
तओ णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एक्कारसमे दिवसे णिवत्ते
संपत्ते वारसाहे अयमेवारूवे गोणं गुणणिप्पथं णामधेज्जं
करेइ जह्मा णं अहे इमं दारए जायमेत्ताए चेव एगंते उक्क-
रुनियाए उज्जिए तह्माणं होउं अहं दारए उज्जियणामेणं
तए णं से उज्जिए दारए पंचधाइं परिगगहिए तंजहाखीर-
धाइं १ मज्जणधाइं २ मंडणधाइं ३ कीलामणधाइं ४ अंकधाइं
५ जहा दहपइस्से जाव णिव्वाय णिव्वायायगिरिकंदरमट्ठी एव
चंपगपायवे सुइं सुहेणं विहरइ । तए णं से विजयमित्ते सत्यवाहं
अस्सया गणिमं च धरिमं च मेज्जं च पारिच्छेज्जं च चउव्विहं नं-

डगं गहाय दवणसमुदं पोयवहणेणं उवगए । तएणं से विज-
यमित्ते तत्थ दवणसमुदे पांचे विवत्तए णिवुमं नंरुस्सारे
अत्ताणे असरणे काअधम्मणा संजुत्ते तएणं तं विजयसत्थ
वाहं जे जहा वहवे ईसरतद्ववरकोहुं वियइब्भसिट्ठिसत्थवाहा
लवणसमुदो पोयविवत्तियं निव्वुरुजंरुसारं कालधम्मणा
संजुत्तं सुणेइ ते तहा हत्थणिकवेवं च बाहिरंरुसारं च
गहाइ एगं तं अवक्कमइ । तए णं सा सुज्जदा सत्यवाही वि-
जयमित्तं सत्यवाहं दवणसमुदे पोएविवत्तिं णिवुमं काअ-
धम्मणा संजुत्तं सुणेइ सुणेइत्ता महया पइसोएणं आपप्पा
ममाणीपरसुनियत्ता विव चंपगद्वया धसइ धरणीतलंसि
सव्वं गहिं साक्षिपाडिया तएणं सा सुज्जदा मुहुत्तंतरेणं आस-
त्था समाणी बहुहिं मित्त जाव परिवुमा रोयमाणी कंद-
माणी विलवमाणी विजयमित्तं सत्थवाहं दोइयाइं मयं
किच्चाइं करेइ करेइत्ता तएणं सा सुज्जदा अस्सया कयावि दव-
णसमुदोतरं च द्वाच्छिविणासं च पोतविणासं च पतिमरणं
च आणुचितेमाणी २ काअधम्मणा संजुत्ता । तएणं पाय-
रगुत्तिथा सुभदं सत्यवाहिं काअगयं जाणित्ता उज्जियगं
दारगं सओ गिहाओ णिच्चुजंति उच्चुजंतित्ता तं गिहंअ-
स्स ददयंति । तएणं से उज्जियदारए अयाओ गिहाओ
निच्चुडे समाणे वाणियग्गामे एयरे सिंथारुगजावपहेसु-
ज्जयखद्वएसु वेसियाघरएसु पाणागारेसु य सुहं सुहेणं परि-
वहइ । तएणं से उवज्जिए दारए अणोहट्टए अणिवारए
सच्छंदमइसयरप्पयारे मज्जप्पसंगी चेरज्जुवेसदारप्पसंगी
जाएयावि होत्था । तए णं से उज्जिए अस्सया कामज्जिया-
ए गणियाए सच्चि संपलिग्गे जाएयावि होत्था काम
ज्जियाए गणियाए सच्चि उरात्ताइं माणुस्सगाइं जोगजोगां
जुंजमाणे विहरइ तएणं तस्स मित्तस्सरएणो अस्सया कयावि
सिरीए देवीए जोणीसूद्वपाउव्वए या वि होत्था । एो
संनाएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सच्चि उरात्ताइं माणुस्स-
गाइं जोगजोगां जुंजमाणे विहइ विहरित्तए तए णं से
मित्ते राया अस्सया कयावि उज्जियए दारए कामज्जियाए
गणियाए गिहाओ णिच्चुजावेइ णिच्चुजावेइत्ता कामज्जि-
यं गणियं अट्ठिजतरयं वेइ । कामज्जियाए गणियाए सच्चि
उरात्ताइं जाव विहरइ तएणं से उज्जियदारए कामज्जिया-
ए गणियाए गिहाओ णिच्चुजाविसमाणे कामज्जियाए
गणियाए मुच्छिए गिच्छे गहिए अज्जोववस्से अस्सत्थ कत्थ
इ सुयं च रतिं च धितं च अविंदमाणे तच्चित्ते तम्मस्से तद्धे-
से तदज्जवसाणे तदद्वोवउत्ते तयप्पियकरणे तज्जावणाजा-
विए कामज्जियाए गणियाए बहुणि अंतराणि य णिदाणि
य विवराणि य पन्निजागरमाणे २ विहरइ । तए णं
से उज्जिए य दारए अस्सया कामज्जियं गणियं अंतरं

लजेऽ कामज्जियं गणियं गेहिं रहस्सइं अणुप्पविसइ
अणुप्पविसइत्ता कामाज्जियाए गणियाए सक्किं उरात्ताइं
जाव विहरइ । इमं च णं मित्ते रायाए हाए जाव कयवलि-
कम्मा कयकोउयमंगलपयच्छित्ते सव्वाइंकारविजूसिय-
माणस्स वागुराए परिखित्ते जेणेव कामगणियाए गिहे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थ एं उज्जियए दारए कामज्ज-
याए गणियाए सक्किं उरात्ताइं जाव विहरमाणं पासइ
पासइत्ता आयुस्सत्ते ४ तिवादिं जिउमिं त्रिद्वामं साहइ
उज्जियं दारयं पुरिसेहिं गिएहावेइ गिएहावेइत्ता अट्टिमुट्टि-
जाणुकोप्परप्पहाणं संजग्गमहियमत्तं कोइ कोइत्ता अवज-
मगवंधणं कोइ कोइत्ता एणं विहारेणं वज्जं आणावेइ ।
एवं खड्डु गोयमा ! उज्जियए दारए पुरा पोराणाणं जाव
पवाणुप्पन्नं विहरइ । उज्जएणं जंते दारए पणवीसं वासाइं
परमाउं पालइत्ता अज्जेवइजागावसेमं दिवसे सूलजिष्णे
कए समाणे काइमासे काइं किच्चा कहिं गमिहिंति कहिं
उववज्जिहिंति ? गोयमा ! उज्जियए दारए पणवीसं वासाइं
पर० अज्जेवइ जागावसेमे दिवसे सूलजिष्णे कए समाणे
काइमासे काइं किच्चा इमीसं रयणप्पजाए पुढवीए ऐरइय-
त्ताए उववज्जिहिंति सेणं तत्थो अणंतरं उवज्जित्ता इहेव
जंबुदीवे दीव जारहे वासे वेयवृगिरिपायमूले वाणरकुइंसि
वाणरत्ताए उववज्जिहिंति सेणं तत्थ उम्मुक्कवाइजावे
तिरियजोए सुमुच्चिए गिच्छे गदिए अज्जोववमो जाए वाणर-
पट्टेएवहेइ । एय कम्मे ४ कालमासे काइं किच्चा इहेव
जंबुदीवे जारहे वासे इंदपुरे एयरे गणियाकुइंसि पुत्तत्ताए
पच्चायाहिंति तएणं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्ते कं
वच्चेहिंति । तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एण्वत्तवा-
रसाहे दिवसे इमं एयास्सं णामथेज्जं करोहिंति । होउणं
पियसेणे एणुंसए तएणं से पियसेणे एणुंसए उम्मुक्कवाइजावे
जोववणुगममुपत्ते विणयपरिणयमित्ते स्वेण य जोवणेण य
झावमेण य उकिट्ठे उकिट्ठासरीरा जविस्सइ । ताएणं से
पियसेणे एणुंसए इंदपुरे एयरे वहवेराइंसर जाव पजियओ
वहुहिं य निज्जापओगेहिं य मंतनुएणंहिं य उड्ढावणेहिं य
एण्हवणेहिं य पण्हवणेहिं य वसीकरणेहिं य अज्जिओ-
गेहिं य अज्जियोगित्ता उरात्ताइ माणुस्सए जोगजोगाइं जुं-
जमाणे विहरिस्सइ । तएणं से पियसेणे एणुंसए एयकम्मे ४
सुवहुपावकम्मं समज्जिणित्ता इक्कीसं वाससयं परमाउं
पालइत्ता काइमासे काइं किच्चा इमीसेरयणप्पजाए पुढवीए
ऐरइयत्ताए उववज्जिहिंति । तओ सिरिसिवे सुसंसारो
तहेव जाव पढमो जाव पुढविसेणं तओ अणंतरं उवचित्ता
इहेव जंबुदीवे भारहे वासे चंपाए एयरीए महिसत्ताए
पच्चायाहिं ति सेणं तत्थ अस्सया कयावि गोटेह्वणहिंजी-
वियाओ वित्रोविसमाणे तत्थेव चंपाए एयरीए सट्टिकुइं-

सि पुत्तत्ताए पच्चायाहिंति सेणं तत्थ उम्मुक्कवाइजावे तहा
रूवाणं थेराणं अंतिए केवइ बोहियअणगारे सोहम्मे कप्पे
जहापढमो जाव अंतं करोहिंति णिवखेवोविइयं अज्जियणं
सम्मतं । वि० २३० ॥ (टीका शब्दार्थमात्रदर्शनीत्युपेक्षिता)

उज्जिया-उज्जिका- खी० धनसार्थवाहसुतस्य धनपात्रस्य
भार्योयाम । ज्ञा० ७ अ ।

उज्जे-यूयम्-युष्मान्-भे तुभ्ये उज्जे तुम्ह तुम्हे उय्हे जसा
८ । ३ । ११ । वो तुम्हे उज्जे तुम्हे उय्हे जे शसा ८ । ३ । १३ ।
इति च युष्मच्छब्दस्य जसा सह शसा सह च उज्जे इत्यादेशः ।
यूयं पदस्य युष्मान् पदस्य चार्थे, प्रा० ॥

उट्ट-उट्ट-पुं० खी० उट्टं पट्टं किञ्च० पृस्यानुट्टे प्रा संदष्टे ।
८ । २ । ३४ । इति उट्टपर्युदासात् पट्ट जागस्य न उः । प्रा० ।
(कट्ट) इति प्रसिद्धे करजपर्याये चतुष्पदजने, अणु० । प्र० ।
'अह जंते उट्टे गोणे खरे धोरुए' प्रज्ञा० ११ पद । स्त्रियां जातित्वान्
डीप् वाच० । कर्म० । जलचरविशेषे च० । मगु उट्टा दगरक्खसो
सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

उट्टपाय-उट्टपाद-पुं० ६ त० । करजचरणे, । धस्सस्स कमिय
ट्टस्स झेयारुवे वे जमणामए उट्टपायति वा" उट्टपाद इति वा
करजचरणो हि जागद्वयरूपोन्नतश्चाधस्तात् प्रवर्ततीति तेन युक्तप्र-
देशस्य साम्यम् । अणु० ॥

उट्टलिङ्ग-उट्टलिङ्ग-न० क्रमेण कपुरीपपिप्पे, दश० ॥ उट्टलिङ्ग-
संस्चितकथा जावग शब्दे)

उट्टिय-अँट्टिक-त्रि० उट्टाशमिदमौट्टिकम् । (उट्टसम्ब-
न्धिनि,) उट्टलोममये सूत्रभेदे, अनु० । स्था० । उट्टियं
कंचलं उट्टियं कंचलं वा पायपुच्छणं प्रवर्तति, नि० चू० १६
उ० ॥ " उचितप्रमाणे, णस्सत्थं " अर्थाद् उट्टिपहिं उदगस्स
घरुपहिं " उट्टिका वृहन्मृगमयजाएनं तत्पूरणप्रयोजनाये घटा-
स्ते उट्टिका उचितप्रमाणा नातिवधवो महान्तो वेत्यर्थः ।
उपा० १ अ० ।

उट्टिया-उट्टिका-खी० उट्टस्याकारः पृष्ठावयव इव आकारोऽस्याः
उत् । मृगमये मद्यभाएरुभेदे, सुरातेवादिनाजनविशेषे, उपा० ७
अ० । उट्टियाकजल्ल संठाणसंघियं उट्टिकाभाजन विवेकस्तस्या-
कजल्लं कपाडं तत्संस्थानं तत्संस्थितम् । उपा० २ अ० ।

उट्टियासमणा-उट्टिकाश्रमण-पुं० उट्टिका महामृन्मयोभाज-
नविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये श्राम्यन्ति तपस्यन्तीत्युट्टिकाश्रमणाः ।
आजीवकश्रमणजनेदेषु, औ० ॥

उट्टी-उट्टी-खी० उट्टजातिस्त्रियाम्, " उट्टीणं ताणि णो हुंति " उ
ट्टीणां तानि दध्यादीनि न प्रवन्ति माहुट्टजावादिताप० च० । ध० ।
उट्ट-उट्टस्था० धा० उट्टः परस्य तिष्ठतेः उक्कुट्टइत्यादेशौ वा
भवतः । उत्थानं, उट्टइ उक्कुट्टइ । प्रा० ॥

उट्ट-ओट्ट-पुं० उट्टते उट्टाहारेण उट्ट कर्मणि यङ् । दशन-
च्छब्दे, निरुपपदोऽष्टशब्दश्च प्रायेण उत्तरोष्ठ एव कविनिः प्रयुज्यते
ताम्रौष्ठपर्यस्तकचः स्मितस्य, कुमा० उपपदे तूभयतः उमामुखे
विम्बफलाधरोष्ठे । वाच० । उपाचियसि जप्पवाड विवफलसखिहा-
हरोठा । प्रज्ञा० २ पद० ।

उद्धृत-उत्तिष्ठ-त्रि० उत्थानं कुर्वति । प्रा० ॥

उट्टच्छिष्यग-ओषुच्छिष्यक-त्रि० ६ व० खणितोष्टे, औ० ।
उट्टा-उत्था-स्त्री० उत्थानमुत्था ऊर्ध्ववर्तने, "उट्टाए उट्टेइ" नि० ।
रा० । वि० ॥ उत्थानमुत्था ऊर्ध्ववर्तनं तथा उत्तिष्ठति ऊर्ध्वोभव-
ति । इह उट्टे इत्युक्ते क्रियारम्भमात्रमपि प्रतीयत तथा वक्तुमु-
त्तिष्ठत इति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमुक्तमुत्थायेति उपागच्छतीत्यु-
त्तरक्रियापेक्षया उत्थानक्रियायाः पूर्वकालताभिधानायात्यायो-
त्यायेति क्त्वाप्रत्ययेन निर्दिशति । यद्यपि द्वयोः क्रियायोः । पूर्वोत्त-
रनिर्देशान्यां पूर्वकाद्य आक्षेपवज्ज्य एव तथापि शुब्जानो व्रजतइ
त्यादौ द्वयोः क्रियायोर्यौगपद्यदर्शनादानन्तर्यसूचनार्थमित्यमुपन्या-
सः उत्थानक्रियासव्यपेक्षत्वाउपागमनक्रियाया इति जं० १ वक्र० ।

उट्टाण-उत्थान-न० उट्ट०स्था०ल्युट् । ऊर्ध्वोन्नयने, ज० ।
७ श० ७ व० । अवणाय गुहं प्रत्यभिमुखगमने, चं० प्र० २० पाहु० ।
सू० प्र० । गुरुमागच्छन्तं दृष्ट्वा ऊर्ध्वोन्नयने, वृ० ३ उ० । उत्थान-
मुपविष्टः सन् यदुर्ध्वोन्नयति, उपा० ६ अ० । औ० । देहचेष्टा
विशेषे, प्रज्ञा० २३ पद । स्था० । उत्पत्तौ, ज्ञा० १४ अ० ।
उट्टसने, न० । प्रथममुन्नयने, उत्त० ११ अ० । चित्तदोषे, उत्था-
ने निर्वेदात् करणमकरणोदयं सदैवास्याः पो० १ विव० ।
करणे ल्युट् । रणे, उत्साहे, पौरुषे, हर्षे च । अधिकरणे ल्युट् ।
राज्यचिन्तनरूपे तन्त्रे, प्राङ्गणे चैत्ये प्रबोधे च । वाच० ।
उट्टाकम्मवन्नवीरियपुरिसक्कारपरक्कम-उत्थानकर्मवन्नवीर्य्यपुरु-
पकारपरक्कम-उत्थानं चेष्टाविशेषः कर्म च भ्रमणादिक्रिया
वन्नं च शरीरसामर्थ्यं वीर्यं च जीवभवं पुरुषकारश्चाजिमानविशेषः
पराकमश्च पुरुषकार एव निष्पादितस्वविषय इति विग्रहे द्वन्द्वै-
कवद्भावः । वीर्य्यान्तरायक्षयक्षयोपशमसमुत्थजीवपरिणाम-
विशेषाणामुत्थानादीनां समूहे, न० । एतेषु प्रत्येकशब्दो योजनीयो
वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमवैचित्त्यतः प्रत्येकं जघन्यादिभेदेनैक-
त्वेऽप्येषामेकजीवस्यैकश क्षयक्षयोपशममात्राया एकविधत्वादेक
एव जघन्यादिरेतद्विशेषो भवति कारणमात्राधीनत्वात्कार्यमात्रा-
या इति सूत्रज्ञावार्थः । शेषं प्राग्बदिति । स्था० १ ग० ॥

उट्टाणपारियावणिय-उत्थानपारियापनिक-न० परियानं विविध-
व्यतिकरपरिगमनं तदेव पारियापनिकश्चरितमुत्थानाज्जन्मन आर-
ज्य पारियापनिकमुत्थानपारियापनिकम् । ज० १५ श० १ उ० ।
उत्थानं चोत्पत्तिः पारियापनिका च काष्ठान्तरं यावत्स्थितिरिति
उत्थानपारियापनिकम् । आज-मचरित्रे जीवनचरित्रे, "सव्वं च से
उट्टाणपारियावणियं परिकरेह" ज्ञा० १७ अ० । गोसावस्स मंख-
द्विपुत्तस्स उट्टाणपारियावणियं परिकरिहियं । म० १५ श० १ उ० ।

उट्टाणसुय-उत्थानश्रुत-न० उत्थानमुत्सन्नं तत्तुः श्रुतमुत्थान-
श्रुतम् । कालिकश्रुतभेदे, न० । "परियट्ठिज्जइ अरिहियं उट्टाणसुयं तु
तत्थ उट्टेइ" ॥ यत्र प्रणिधाय उत्थानश्रुतं परावर्त्यते तत्र कुत्रग्राम-
देशादि उचित्पुति उच्चसीन्नवतीत्यर्थः "तच्च त्रयोदशवर्षपर्य्यायस्य
दीयते व्य० छि० १ उ० । तच्च शृङ्गनादिते कार्यं उपयुज्यते
अत्र चूर्णिकारकृता भावना सज्जेस्सेगस्स कुत्रस्स वा गामस्स वा
नगरस्स वा रायहाणीए वा समेण कयसंकाप्पे आसुरुत्ते चम-
क्किए अण्णासत्ते अण्णसत्तवेसे वि समासुहाणत्थे उववत्ते समा-
णेउट्टाणसुयमज्जयणं परियट्ठेइ तं च एकं दो वा तिषि वा
वारि ताहे से कुत्रे वा गामे वा जाव रायहाणी वा ओहयमणसं-
काप्पे विवधंते डुयं डुयं पहावेंति । ते उट्टेइ उच्चसइत्ति जणियं
होत्ति । न० । पा० ।

उट्टाय-उत्थाय-अव्य० उट्ट० स्था० ल्यप् । उद्यतविहारं प्र-

तिपद्येत्यर्थः । "अहासुयं वदिस्सामि जहा से समणे जगवं उ
ट्टायसंखाए" आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

उट्टिअ (य) उत्थित त्रि० उट्ट० स्था० क० । उद्यप्रामे, रा० ।
अच्युद्धतं, "उट्ठियं पि सूरै" अच्युद्धते आदित्ये, । अनु० । सो उ
ट्टितो चित्तेइ" आ० म० द्वि० । समुपजाते, प्रश्न० ३६ श० । औ०
जावात्थानेन संयमानुष्ठानरूपेण उत्प्रावत्येन स्थित उत्थितः ।
आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । धर्मचरणाद्येतेषु ज्ञानदर्शनचा-
रित्राद्योगवत्सु, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । "अह पासविगमु-
ट्टिए अवि तित्ते इह भासई धुव" सूत्र० १ श्रु० २ अ० । नि० चू० ।
उट्टसिते, वृ० ३ उ० । ओ० । वृद्धियुक्ते, उत्थानयुक्ते, अनुपविष्टे, उ-
त्पन्ने च । वाच० ॥ "एओ वि उट्टिआ संता दारगं च संउवंति
धार्इ वा" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उट्टित्ता-उत्थाय-उट्-स्था० ल्यप्-उत्थानं कृत्वेत्यर्थः, "संका-
भीओ न गच्छेज्जा-उट्टित्ता-अण्णमासणं" ॥ उत्त० २ ए अ० ।
उट्टिअ (य) दंरु-उत्स्थितदंरु-पुं० ६ त० । कृतप्रायश्चित्त
शुद्धौ, उट्टियदंरुो साहृ अचिरेण उवेति सासयं गणं । पच्चि-
त्तं जयाउट्टितं पावं जवति तदा । विसुद्धचरणो मुखं पा-
वत्ति० । नि० चू० २० उ० ।

उट्टित्तु-उत्थाय-अव्य० उट्-स्था० ल्यप् । उत्थानं कृत्वेत्य-
र्थः, उट्टित्तु सपरिवारो "पं० व० ।

उट्टुनहइत्ता-अवष्टीव्य-अव्-ष्टीव् ल्यप् । निष्टीवनं कृत्वेत्यर्थः,
उट्टुनहइत्ता सावत्थीए णयरीए सिंघारुग जाव पहेसु आकट्टवि
काट्टि करेमाणे ज० १५ श० ७ उ० ।

उमंक-उट्टंक-पुं० आयोदधैम्यशिश्यवेदनामकस्य मुनेः शिष्यभेदे,
भार्गवे गौतमस्य शिष्यभेदे च । वाच० । "इंदेण उमंकारिसिप-
त्तीरुवती दिट्ठाए समं अधिगमं गतो सो तओ णिगंउत्तां उ-
मंकेण दिट्ठा. नि० चू० १२ उ० ।

उमय-उट्टज-पुं० न० उट्टेज्यो जायते जन. रु । पत्रादिनिर्मित-
शालायाम्, वाच० ॥ तापसाश्रमे, नि० जी० । स्था० । "जेणेव
सए उमए तेणव उवागच्छति किट्ठिणसंकाइयं उवेति" नि०
"जमहं दियाय राओ य, हुणामि महुसप्पिसं । तेण मे उमओ
दट्ठो, जायं सरणओ जयं" नि० चू० १ उ० ।

उमु-उमु-स्त्री. न. उम्-वा० कु० । नक्षत्रे, उत्त० ११ अ० । जत्रे
च । स्त्रीत्वे वा ऊङ् । कौ० । वाच० ।

ऊमु-पुं० प्रावृडादौ, चं० प्र० । (उउ प्रकरणे सर्वेऽर्था दर्शिताः)

उमुऊमाण-अपोह्यमान-त्रि० नियमने, पंक्तिसि वा पणगंसि वा
उक्कसमाणि वा उमुऊमाणि वा अपोह्यमानां वा पङ्केन उदकेन वा
नीयमानाम् । वृ० ६ उ० ।

उमुवड- उमु (रु) पति-पुं० उरूनां नक्षत्राणां पतिः प्रभु-
रुपतिः चन्द्रे, उत्त० ११ अ० । प्रश्न० । जं० । तं औ० । "चन्द्रः
शशी निशाकरो रजनिकर उमुपतिरित्येवमादयः चन्द्रपर्यायाः ।
आ० म० द्वि० ।

जहा से उमुवड चंदे, नक्षत्रचयपरिवारिण ।

परिपुष्टो पुष्पमासीए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २५ ॥

यथा स उरूनां नक्षत्राणां पतिः प्रभुरुपतिः । क-
इत्याह चन्द्रः शशी नक्षत्रैराश्विन्यादिजिह्वलक्षणात्वाद् ग्रहैस्तारा-
जिह्व परिवारः परिकरः संजातोऽप्येति परिवारितो नक्षत्रपरि-
वारितः प्रतिपूर्णसमस्तकावोपेतः । स चेदक् कदा भवत्यत

आह । पौर्णमास्यामिह च चन्द्र इत्युक्ते मा नृत्त रामचन्द्रादा-
वपि संप्रत्यय इत्युपपत्तिग्रहणम् । उरुपतिरपि च कश्चिदेका-
क्येव जवति मृगपतिवदत्तं उक्तं नक्षत्रपरिवारितः । सोऽप्यपरि-
पूर्णोऽपि द्वितीयादिषु संभवतीति परिपूर्णः पौर्णमास्यामित्युक्त-
मेवं जवति बहुश्रुतोऽसावपि हि नक्षत्राणामिवानेकशश्रुताम-
धिपतिस्तथा तत्परिकरितः सकञ्चकश्रोपेतत्वेन प्रतिपूर्णश्च
जवतीति सूत्रार्थः । उक्तं ११ अ० । चन्द्रमण्मन्त्रे, ज्योः जलेशो,
वरुणे च० । वाच० ॥

उडुवर-उडुवर-पुं० ल्ये, "तिष्ठि सहस्ते सगत्रे कृच्च सण उडु-
वरो हरइ," तं० ।

उडुवामियगण-उडुवाटितगण-पुं० नृजशनिर्गते गणे, "येरेहि-
तो नृजसेहितो नारहायसगोर्त्तेहितो एत्य णं उडुवामियणामं
गणे गिगणय" कल्प० ।

उडुविमाण-उडुविमाण-न० सौधर्मज्ञानयोः प्रथमप्रस्तववर्तिनि
चतसृणां विमानावधिकानां मध्यभागवर्तिनि वृत्ते स्वनामख्याते
विमानकेन्द्रे, "उडुविमाणे णं विमाणे पणयादीसं जायणसयस-
हस्साइ आयामाविक्रमेण" पं० सं० । सौधर्मकल्पे प्रथमे विमाने,
स्या० ४ ग० ।

उडु-उ (ओ) नृ-पुं० प्राच्यदेशजदे, स च मिथिलादेशात्पू-
र्वस्यां दिशीति प्रतीयते । वाच० ॥ तद्देशजे मनुष्ये च । स च
देशोऽनार्यक्षेत्रम् । तद्वासी जनश्च श्वेच्छजातीयः । प्रव० २७
अधि० । सूत्र० । प्रश्न० । वाच० । सर्वत्र उरुशब्दश्चवणात्
उकारादित्वम् । रघुनन्दनेन तु श्रोमश " देशव्यवस्थितमि-
त्युक्तत्वात् " श्रोकारादित्वमपि अस्य देशवाचित्वात् तस्य
राजा तदस्याजिजन इत्यर्थे च । अणु श्रोम । तद्भाजे, तद्भासिनि
च । बहुषु तस्य वृक् । उरु तद्भाजेषु तन्निवासिषु च । वाच० ।
उडुचग-उडुचक-पुं० व्याकुष्टे, उडुचगा वाउट्टी, नि० चू० १ उ०
उडुचका उडुचकास्तान् कुर्वन्ति " वृ० १ उ० ॥

उडु (ई) रुग-उडुएरुक्-पुं० घानप्रस्थतापसभेदेषु, ऊर्ध्वकृत-
दण्मा ये सञ्चरन्ति । श्रो० । ज० ॥

उडुय-उडुयारित-न० (उकार) इति प्रसिद्धे उडुयारे, " जंजा-
इपणं उडुपणं वायणिसमोणं " आव० ५ अ० । वृ० ।

उडुवाण-उडुवाण-न० आकर्षणे, "हियउडुवाणे का उमावणहेउ"
हृदयोडुवाणे चित्ताकर्षणहेतुः । ज्ञा० १४ अ० ।

उडुहा-उडुहा-पुं० उपधाते, "गेव्रणं दिट्ट उडुहाहो, उडुहाह उप-
धातः प्रवचनस्य जवति । श्रो० । प्रवचनवाचवे, उडुहाहो नाम
अहो अमीपामनुकम्पा ये विविक्तानामपि अस्माकं त्रीवराणि न
प्रयच्छन्ति । वृ० १ उ० । उडुहाहो नाम एते मायावन्तः पापा वा
परोपधातकारिणश्च । वृ० ३ उ० । माक्षिन्ये, व्य० प्र० ३ उ० ।
खिसायां च । "योच्छेय पओसाई उडुहाहमनाणि वाओय" प्रवच-
नस्य उडुहाहः खिसा । पि० । नि० चू० ॥

उडुहंत-उडुहियमान-त्रि० प्रत्यासन्नमाकाशे परिभ्रमति, रा० ।

उडुहिय-देशी० पुं० (मकार) इति प्रसिद्धे उडुहिये, उडुहिय वा वात-
णिसमो वा करमाणे आचा० २ श्रु० ।

उडु-ऊर्ध्व-त्रि० उडु-हाड-नृ-पृषो० ऊरुदेशः । उच्चे, उपरि
उपरितने च । वाच० । उडुं दूरं वीड्वइत्ता । स० । ऊर्ध्वमु-
परि, अनु० । ऊर्ध्वलोके, प्रश्न० अध० ३ द्वा० । स्या० । सर्वो-
परिस्थिते मोक्षे, " वहिया उडुमाया य णावकंखे कयाइ वि "
ऊर्ध्वलोकाप्रस्थानं मोक्षम् । उक्तं ६ अ० " तम्हा उडुति
पासहा अइक्खु कामाइ रोगवं " ऊर्ध्वं मोक्षं योऽपिपतित्यागादूर्ध्वं

यद् भवति " सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्पाटिते, हेम० । अनुप-
विष्टे, दण्मायमाने, उत्क्रिप्ते, वाच० । बुने च । अनु० । वमने,
न० । वृ० १ उ० ।

उडुंक-उडुंक-न० मार्गस्योन्नते भूभागे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उडुं (हृ) जाणु-ऊर्ध्व (ऊर्ध्व) जानु-त्रि० ऊर्ध्वं जानुनी
यस्यासावूर्ध्वजानुः । शुरुपुथिन्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया
अजावाच्चोत्कुटुकासने, " उडुं जाणु अहोसिरे भाणकोट्टो-
वणय " म० १ श० १ उ० । जं० । स० प्र० । श्रो० । वि० ।
चन्द्र० । ज्ञा० । सो उडुंजाणु अहोसिरे चिंतितो चिचइ आव० ४ अ०
उडुंकमृग-ऊर्ध्वकाय-त्रि० तापसभेदेषु, ये नाज्ञेरुपर्येव
कणूयन्ति नाधः । ज० ११ श० ९ उ० ।

उडुकाय-ऊर्ध्वकाय-पुं० न० ऊर्ध्वं कायस्य एकदे० ३ त० । देह-
स्योर्ध्वभागे, काके च । " ते उडुकापाई पखजमाणा अवरोहि ।
खंजंति सण्णपहि " छोथैः काकैः वैक्रियैः प्रखाद्यमानाः ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ७ श्रु० ।

उडुगारवपरिणाम-ऊर्ध्वगौरवपरिणाम-पुं० आयुःपरिणामभेदे,
येन आयुः स्वभावेन जीवस्वोर्ध्वदिशि गमनशक्तिवृद्धणपरिणामो
भवति स ऊर्ध्वगौरवगमनशक्तिवृद्धणपरिणामो जवति स ऊर्ध्व-
गौरवपरिणामः । इह गौरवशब्दो गमनपर्यायः । स्या० १० ग० ।

उडुचर-ऊर्ध्वचर-त्रि० उपरिचरे शृङ्गादौ, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।
उडुणिरौह-ऊर्ध्वनिरोध-पुं० वमननिरोधे, " उडुणिरौहे कुट्टं,
ऊर्ध्वं वमनं तन्निरोधे कुट्टं भवति । वृ० ३ उ० ।

उडुत्ता-ऊर्ध्व (ऊर्ध्व) ता-स्त्री० मुख्यतायाम्, अदत्ताय नो उडु-
त्ताय डक्ख ताए नोसुहत्ताय चुज्जो परिणमंति, म० ६ श० ३ उ० ।

उडुत्तासामण-ऊर्ध्व (ऊर्ध्व) तासामान्य-न० ऊर्ध्वमुखेखिताऽनु-
गताकारव्यत्ययेन परिच्छिद्यमानमूर्ध्वतासामान्यम् । सामान्य-
ज्ञेदे, तत्स्वरूपं यथा पूर्वापरपरिणामसाधारणव्यमूर्ध्वतासामान्यं
कटककङ्काणानुगामिकाञ्चनवदिति पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं
छव्यं छवति तास्तान् पर्यायान् गच्छतीति व्युत्पत्त्या त्रिकाढानु-
यायी यो वस्त्वंशस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्याभिधीयते निदर्शनमुत्ता-
ममेव । र० ॥ (अत्रक्षणिक्वादिबौद्धपूर्वपक्षे उत्तरं च खणियशब्दे)

अथ सामान्यं छिप्रकारं दर्शयन्नाह ।

ऊर्ध्वतादिमसामान्यं, पूर्वापरगुणोदयम् ।

पिण्णाश्रितादिसंस्थाना-नुगेका मृद्यथा स्थिता ॥ ४ ॥

पूर्वः प्रथमोऽपरोऽग्रतनो योऽगुणो विशेषस्तयोऽव्यकरणं पूर्वा-
परगुणोदयं पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं छव्यं त्रिकाढी यो वस्त्व-
शस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्याभिधीयते । निदर्शनमुत्तानमेव । यथो
पिण्णो मृत्पिण्णः आश्रितः कुसूत्र इत्यादयोऽनेके संस्थाना आकृ-
त्यस्तासु अनुगता पूर्वापरसाधारणपरिणामव्यवस्था मृत्तिका
तथाकारा स्थिता एतदूर्ध्वतासामान्यं कथ्यते यदि च पिण्णकुसू-
त्रादिपर्यायेषु अनुगतमेकं मृद्व्यवस्था न कथ्यते तर्हि घटादिपर्यायेषु
अनुगतं घटादिद्वयमपि न कथ्यते तदा च सर्वे विशेषरूपं जवतः
क्षणिकवादिबौद्धमतमायाति, अथवा सर्वद्वयेषु एकमेव व्यवस्था
गच्छतीति ततः घटादिद्वये अथवा तदन्तर्वातिसामान्यमृदादिद्व-
ये वानुजवानुसारेण परोर्ध्वतासामान्यमवश्यमङ्गीकर्तव्यम् ।
घटादिद्वयाणि स्तोकपर्यायव्यापीनि पुनर्मृदादिद्वयाणि बहु-
पर्यायव्यापीनि सन्ति इत्येव नरनारकादिद्वयाणां विशेषो ज्ञातव्यः ।

तत्सर्वमपि नैगमनयमतम् । तथा शुद्धसंग्रहयमते तु सदचैतवा-
देन एकमेव छव्यमापद्यते इति ज्ञेयम् । ७० ॥

उद्धृदिसाङ्कम-ऊर्ध्वदिगतिक्रम-पुं० दिग्गतस्यातिचारभेदे,
उपा० १ अ० ।

उद्धृदिसिप्पमाणाङ्कम-ऊर्ध्व (र्ध्व) दिक्प्रमाणातिक्रम-पुं०
दिग्गतग्रहणे, ऊर्ध्वदिशि यावत्प्रमाणं परिगृहीतं तस्याति-
वह्नरूपे, दिग्गतातिचारे, आच० ६ अ० ॥ उपा० ।

उद्धृदिसिन्धय-ऊर्ध्वदिग्गत-न० ऊर्ध्व दिक् तत्सम्बन्धि तस्या
ग्रतम् । पतावती दिग्गुर्वपर्वताधोरोहणादवगाहनीया न परत
इत्येवंचूते दिग्गतभेदे, आच० ६ अ० ।

उद्धृदेह-ऊर्ध्वदेह-पुं०-न० ऊर्ध्व देहस्य शरीरस्योर्ध्वदेहे
“खाणु व्व उद्धृदेहो, काउस्समां तु गइजा” स्याणुरिवोर्ध्वदेहो
निष्प्रकम्पः । आच० ६ अ० ॥

उद्धृपात्र-ऊर्ध्वपाद-त्रि० ६ त० ऊर्ध्वचरणे, “कंदतो कंडुकुंभीसु
उद्धृपात्रो अहोसिरो” उक्त० १९ अ० ॥ “उद्धृपाया सुवइ तहा
तुमं मरणं करहोहिति” आ० म० प्र० ॥

उद्धृवष्-ऊर्ध्ववष्-त्रि० वृक्षाखादौ वक्षे “ रसंतो कंडुकुं-
भीसु, उद्धृवक्षो अवंधवो ” ॥ उक्त० १९ अ० ।

उद्धृजागि (ण्) ऊर्ध्वजागिन्-त्रि० गगनतलजागिनि, उद्धृवापसु
उद्धृभागी भवति ऊर्ध्व गतेपुवातेपूर्वभागी भवत्युक्तायो गगनगत.
वातवशादिवि सम्मूर्च्छते जज्ञम् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

उद्धृमुङ्ग-ऊर्ध्वमृदङ्ग-पुं० ऊर्ध्वमुखे मृदङ्गभेदे, भ० ११ श० १० उ० ।

उद्धृमुङ्गाकारसांज्ञिय-ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसांस्थित-त्रि० ऊर्ध्वमूर्ध्व-
मुखो यो मृदङ्गस्तदाकारेण सांस्थितो यः स तथा । सरावसम्पुटा-
कारे, भ० ११ श० १० उ० ।

उद्धृमुह-ऊर्ध्वमुख-त्रि० ऊर्ध्व मुखमस्य । ऊर्ध्वगतप्रथमप्रसरे,
ऊर्ध्वस्थिताग्रभाग, उन्मितवदने च । स्वाङ्गत्वात् स्त्रियां
ङीष् । ऊर्ध्व मुखस्य एकदेशी. तत्पुरुषः । मुखस्योर्ध्वभाग, न०
वाच० । “ उद्धृमुहलोमजालसुकुमावणिधमउग्रआवत्तपसत्य-
लाभविरई असीरवच्छत्रवत्त्रिजलवत्थे ” ॥ ऊर्ध्व मुखं जूमे-
रुच्छतामङ्कुराणामिव येषां तानि ऊर्ध्वमुखानि यानि लोमानि
तेषां जालं समुहो यत्र स तथा । अनेन च श्रीवत्साकारव्यक्तिर्द-
र्शिता । अन्यथाऽ धोमुखैस्तैः श्रीवत्साकारानुद्भवः स्यात् । सु-
कुमावस्त्रिधा नि नवनीतपिण्मादिछव्याणि तानीव मृदुकानि
आवर्तैश्चिकुरसंस्थानविशेषैः प्रशस्तानि माङ्गल्यानि दक्षिणावर्त्ता
नीत्यर्थः । यानि लोमानि तैर्विरचितो यः श्रीवत्सो महापुरुषाणां
वक्त्रान्तर्वर्ती अन्युन्नतोऽवयवस्ततः पूर्वपदेन कर्मधारयस्तेन उ-
न्ममाच्छादितं विपुलवक्त्रो यस्य स तथा ॥ जं० ३ वक्त्र० ॥

उद्धरहिय-और्ध्वरथिक-पुं० छमके, और्ध्वरथिकशब्दोऽस्ति
‘कप्टेनेष्टविशिशार्थी महापुरीमिव मनुजगतिमनुप्रविशन्ति जन्त-
वोऽनुप्रविश्यापि चास्यामौर्ध्वरथिका इवाकृतसुकृतसंज्ञारा निरी-
कितुमपि नैनं क्षमन्ते । उक्त० १ अ० । उत्तराध्ययनवृहच्छि-
प्रथमपत्रे स कस्य वाचकः इति हीरविजयसूरिं प्रति कल्याण-
विजयगणितप्रश्नो यथा अस्योत्तरं हीरविजयसूरिकृतम् ॥ तथा
च ऊर्ध्वरथिकशब्दमाश्रित्य सिद्धान्तविषमपदपर्यायान्तर्गतो-
त्तराध्ययनविषमपर्याये छमकवाचकत्वमुक्तमस्ति ॥ ३ ॥ ही०

उद्धरेण-ऊर्ध्वरेण-स्त्री० पुं० जातप्रभामिवङ्ग्यः स्वतः परतो
वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मा रेणुऊर्ध्वरेणुः । प्रव० २५४ द्वा० ॥

ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मापवृत्त्ये रेणौ, तद्रूपेऽष्टमद्वयशब्दधी-
कावक्षणे प्रमाणभेदे, ज० ६ श ७ उ० । ज्यो० ॥

उद्धृलोम-ऊर्ध्वरोमन्-पुं० ऊर्ध्वानि रामाण्यस्य । ऊर्ध्वमुखतया-
विकटरोमिण यमदूतादौ, कुशद्वीपसीमापर्वते च । ऊर्ध्वमुखरोम-
युक्ते, त्रि० वाच० । “घोमयपुच्छं च तस्स कविज्ञफरुसाउ उद्ध-
लोमाओ, परुषे कर्कशस्पर्शे ऊर्ध्वरोमिकेन तिर्यग्गवनन्तेनत्यर्थः
दंष्ट्रिके उत्तरोष्ठरोमणि, उपा० । १ अ० ॥

उद्धृलोग (य) ऊर्ध्वलोक-पुं० ऊर्ध्वमुपरि व्यवस्थितो लोक
ऊर्ध्वलोकः अथवा ऊर्ध्वशब्दः शुभपर्यायस्तत्र च क्षेत्रस्य शुभ-
त्वात्तदनुभावाद् द्रव्याणां प्रायः शुभा एव परिणामा भवन्त्यतः
शुभपरिणामद्रव्यायोगाद् ऊर्ध्वो लोको ऊर्ध्वलोकः । उक्तं च “उद्ध-
ति उवरि जं चिय, सुभखंत खेतओ य दव्वगुणा । उप्पज्जति
सुभावा, तेण तओ उद्धृलोगोत्ति” रुचकप्रतरयस्य मध्ये एक-
स्मादुपरितनप्रतरादारज्योर्ध्व नवयोजनशतानि परिहृत्य परतः
किञ्चिन्न्यूनसप्तसप्तयते क्षेत्रलोकभेदे, अनु० । आ० म० द्वि० ।

उद्धृलोगचूडा-ऊर्ध्वलोकचूडा-स्त्री० “ उद्धृलोगस्य चूडा
सिहा ” ऊर्ध्वलोकस्य चूडा शिखा । ऊर्ध्वलोकचूडा । ईपत्राग्रा-
रूपे क्षेत्रचूडाभेदे, नि० चू० १ उ० । “ईसीपन्नारा णामा य ई-
सित्ति” अप्पजावे य इति प्रायेवृत्त्या । ज्ञारश्चित्तभारकृतस्स पु-
रिसस्स गयं पायसो ईसेणयं भवति जाव एवं गिता सा पुढवी
ईसीपन्नारा णाम इति एतमभिहाणतस्स सायदव्वघिसिद्धि-
विणाउ उव्वरि वारसेहिं जोयणेहिं भवति तेण सा उद्धृलोगचूडा
भवति । नि० चू० १ उ० ॥

उद्धृलोगवत्थव्व-ऊर्ध्वलोकवास्तव्य-त्रि० ऊर्ध्वलोकवासिनि,
“ उद्धृलोगवत्थव्वओ अट्ट दिसाकुमारीओ ” ऊर्ध्वलोकवास्तव्या
नन्दनकूटनिवासिन्य इत्यर्थः । ज्ञा० ७ अ० ।

उद्धृलोग (य) विजित्ति-ऊर्ध्वलोकविजित्ति-स्त्री० स्यानाश्र-
यणात्क्षेत्रविजित्तिभेदे, । सा च ऊर्ध्वलोकविजित्तिः सौधर्माद्या उ-
पर्युपरि व्यवस्थिता द्वादश देवलोकाः नवप्रवेयकानि पञ्चमहा-
विमानानि तत्रापि विमानकेन्द्रकावक्षिप्रविष्टुप्पावकीर्णकवृत्त-
व्यस्रचतुरस्रविमानस्वरूपनिरूपणमिति ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

उद्धृवाइयगण-ऊर्ध्ववातिकगण-पुं० श्रमणस्य जगवतो महावीर-
स्य नवगणानां पञ्चमे गणे, स्था० ए ग० । “ थेरेहिं तो जइज-
सेहिं तो भारहायसगोत्तेहिं तो पत्य णं उद्धृवाइय णामं गणे णि-
गाय ” कल्प० ॥

उद्धृवाय-ऊर्ध्ववात पुं० ऊर्ध्वमुच्छन्न यो वाति वातः स ऊर्ध्व-
वातः । वादरवायुकायभेदे, जीवा० १ प्रति० । स्था० । प्रज्ञा० ।
ऊर्ध्वगतो वातः सुश्रुतोक्ते स्वांजाविकगतिरोधेन ऊर्ध्वगते वायौ,
स च मृत्वादेवगधारणाद् भवति । वाच० ॥

उद्धा-ऊर्ध्वम्-अव्य० दिग्भेदे, स्था० ६ ग० ।

उद्धृकम-ऊर्ध्वादिक्रम-पुं० ऊर्ध्वादिषु ऊर्ध्वादि-चक्रपर्यायाः ।
क्रमणं विवक्षितक्षेत्रात्परत इति गम्यते । अक्षरश्रीषु दिक्षु क्रमः
ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमाधोदिक्प्रमाणातिक्रमः । अथ ऊर्ध्वादिक्रमः । ऊ-
र्ध्वक्षणे दिग्गतातिचारत्रये, पंचा० हुं वइ वहुमतियादिक्प्रमाणातिक्रम-
यथा स ऊर्ध्वानां नक्षत्राणां १ विव ।

इत्याह चन्द्रः शशी नक्षत्रैराश्विन्या सौधर्मादिन्यो द्वादशेभ्यः
तीजिश्च परिवारः परिकरः संजातो । कल्पा-
रितः प्रतिपूर्णसमस्तकालोपेतवेमानेषूपपन्ना उत्पन्नाः । कल्पा-
ऊर्ध्वलोकवृत्तपन्नेषु, स्था० २ ग० ।

जे देवा उद्दीववल्गगा तेऽविदा पन्ना । कप्पोववल्गगा वि-
माणोववल्गगा ।

ऊर्ध्वलोकस्तत्रोपपन्नका उत्पन्ना ऊर्ध्वोपपन्नकास्ते च द्विधा क-
ल्पोपपन्नकाः सौधम्मदिदेवलोकोत्पन्नकास्तया विमानोपपन्न-
काः प्रेथेयकानुत्तरक्षणाविमानोत्पन्नाः कल्पातीता इत्यर्थः ।
स्था० २ ग० ।

उत्ता-पुनर-अव्य.पनस्तुनौ वा अरि पृथो.प्राकृते स्वरादसंयुक्तस्यानादेः
इत्यनुवृत्तिसिद्धितस्य । कगञ्जनतदपयवां प्रायो सुमि " ति सूत्र-
स्य कञ्चिदंदिरेपि ह्रस्वविधानात्पकारस्य वा लुक् स उण स पुनः ।
प्रा० । द्वितीयवारं, प्रथमं जेदे च । अमरः (पुणशब्दे सर्वेऽर्थाः
प्रदर्शयिष्यन्ते)

उत्ता (उत्ता) ऊर्ण-वि०ऊर्णा अस्यस्य कारणत्वेन अर्श०
अच् । मेघशोमरचिते चत्त्रादौ, मेघशोमि,स्त्री० वृषाटस्थ चिह्न-
जेदे, वाच० । शब्दे, स च वर्णात्मकोऽर्थः स्थानोर्णालम्बनं तद-
न्ययोगपरिजननम्, यो० । ३ वि० ।

उत्ताइजमाण-उन्नीयमान-वि० उन्नति क्रियमाणे, उन्नति प्राप्य-
माणे, औ० ॥

उत्ताकप्पास-ऊर्णकार्पाश-पुं० कर्म० स० । मेघशोमि, उत्तासिद्धा
काण्णट्टए जवन्ति तस्स रोमा कव्यणिजा कप्पासो भण्णसि
अदवा उत्ता कप्पासो । जे भिन्नु साणकप्पासा उ वा उत्ता-
कप्पासा उ वा । नि० चू० १ उ० ।

उत्ताणान-ऊर्णान-पुं० ऊर्णव सूत्रं नामौ गणैऽस्य अच् समा० ।
वृत्तायान्, दीर्घादिरयमिति केचित् । वाच० "ऊर्णनाज इवाशून्या,
चन्द्रकांत इत्यन्तसाम्" उर्णानाजोऽत्र कर्मदको व्याख्यातः । सम० ।
उत्तामणी-उत्तामनी-स्त्री० उत्तामिय आसियं चि, उत्तामणी इति
निरुक्ते द्वितीयगणानुज्ञायाम्, पं०भा० । नं० ॥

उत्तामिय-उत्ताम्य-अध्य० उद्-नम ल्यप् । उन्नतीकृत्यर्थे, । "उद्दि-
सिय २ उत्तामिय २ णिज्जापजा" आचा० २ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

उत्ताय-उन्नत(य)-वि० उद्० नम० क० । उद्ये, रा० । अन्युद्यते,
जं० २ वक्र० । तुङ्गे, तं० । प्रश्न० । गुणयति, औ० "उज्जय चरि
यदारगोपुरत्तोरणउत्तायसुविभत्तरायमग्गा" । उन्नतानि गुणय-
न्ति उच्चानि च । ज्ञा० १ अ० । स्था० । उन्नतः ऊच्यतः शरीर-
णोच्चितः जायतस्त्वभिमानग्रहप्रस्तः । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।
स्था० (पुरिसजाय शब्दे विवरणम्) उच्चिन्नं नतं पूर्वप्रवृत्तं
नमनमनिमानाहुन्नतमुच्चिन्नो वा नयो नीतिरजिमानादेव उन्नयो
नयाजाव इत्यर्थः । मानविशेषे, पुं० तत्परिणामजनके कर्मणि
च नपुं० । भ० १२ श० ५ उ० । मोहनीये, स० । उग्रपरइयत-
क्षिणतंबसुइणिरुक्कम् — उन्नतरति दतक्षिणताम्रशुचिस्निग्धनस-
उन्नता ऊर्ध्वं नता रतिदा रमणीया स्तक्षिनाः प्रतक्षास्ताम्रा
ईपक्षकाः शुचयः पवित्राः स्निग्धाः स्निग्धच्छाया नखा यस्य ।
सुवक्कणयुकपादाहुदीके, त्रि० जी० ३ प्रति० ।

उत्तायतणुतंविण्णनख-उन्नतनुताम्रस्निग्धनख-वि० उन्नता अ-
निम्नास्तनवः प्रतक्षास्ताम्रा अरुणाः स्निग्धाः कान्ताः नखाः
पादाहुद्वयवयवा यस्य स तथा । सुवक्कणयुकपादाहुदीके,
औ० । जी० । तं० ।

उत्तायमण-उन्नतमनस्-वि० प्रकृत्या औदार्योदियुक्तमनासि,
स्था० ४ ग० ।

उत्तायमण-उन्नतमन्य-वि० उन्नतमात्मानं मन्यते यः स तथा ।

आत्मानमुन्नतमन्यमाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
उत्तायमाण-उन्नतमान-वि० उन्नतो मानोऽस्येत्युन्नतमानः । गर्वा-
भाते, " उत्तायमाणे य णरे महंतमोहेण मुज्जसि " उन्नतो मानो
ऽस्येति उन्नतमानः । उन्नतं चात्मानं मन्यते स चैवंभूतो नरो
भनुष्यो महता मोहेन प्रथममोहनीयोदयेनाज्ञानादयेन वा सु-
हृति कार्याकार्यविक्रो जयति । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
उत्तायवट्ट-उन्नतावर्त-पुं० उन्नत उच्चितः स चासावावर्तश्चेति
उन्नतावर्तः । आवर्तमेदे, स च पर्वतशिखरादौहणमार्गस्य-
घातोत्कलिकाया वा । स्था० ४ ग० ।

उत्तायसाण-उन्नतासन-न० उच्चासने, रा० । जं० । जी० ॥

उत्ता-उ (ऊ) ऊर्ण-स्त्री०ऊर्णयते आच्चादयते, ऊर्णं मा न्हस्वः

मेपादिशोमि, वृषाटस्थलोमसमूहात्मके चिह्नजेदे, वाच० ।
दीर्घादिरयमिति यहयः वाच० । स्था० आ० म० प्र० ।

उत्ताय-उत्ताय-पुं० स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र महावीरस्वामिना
विहृतम् । "ततो सामी उत्तायं वच्चति तत्थंतयं वहुवरं सपणि-
हुत्तं पईताणि पुण दोवि विरुवाणि दंतुराणि य तत्थ गोसा-
लो भण्णइ अहो इमो मुसंजोगे" आ० म० द्वि० ।

उत्ताय-उत्ताय-पुं० प्रणतस्य मदानुप्रेषणादुन्नमनमुत्तायः मानवि-
शेषे, तत्परिणामजनके मोहनीयकर्मणि च । नं० । प्र० १२ श० ५
उ० । स० ॥

उत्ताय-उत्ताय-वि० उन्नता निजा मुद्रा यस्य । विकसिते, निद्रा-
शब्दस्य मुद्रामुकुशीनावरूपनेत्रनिमीलनार्थकत्वेन तथात्वम्
निहारहिते च । वाच० उन्नितं विजृम्भितं हसितं उद्दुष्मि-
त्यादि पर्यायाः । विशेषः ।

उत्ताय-उत्ताय-वि० ऊर्णया निमित्तं संयोग उपपातो वा उद् ।
तक्षिमिच्छादौ, स्त्रियां ङीप् । वाच० । ऊर्णमये सूत्रादौ, आ०
म० प्र० । ऊर्णरोमनिष्पन्ने वस्त्रे, वृ० २ उ० । नि० चू० ॥ उद्-
लोममये रजोहरणे, स्था० ५ ग० । जीत० ॥
उत्ताय-वि० उद्-नी क-ऊर्ध्वं नीते, वितर्किते च । वाच० ।
पृथग्व्यवस्थापिते, "द्वान्यां नयान्यामुन्नीतमपि शास्त्रं कणा-
दिना" । नयो० ।

उत्ताय-उत्ताय-इतो-उत्ताय-देशीपदमेतत् । गर्वं वर्तते इत्यस्मि-
नर्थे, एवं जगितो संतो उत्तायतो सो कहेइ सव्वं तुल्यं द्वि० १० उ० ।

उत्ताय-उत्ताय-पुं० उपति दहति जन्तुनित्युष्णः उष् नक्क उत्त० १
अ० । सूर्यादिपरितापे, पि० । आहारपाकादिकारणे, ज्वलनाद्य-
नुगते स्पर्शजेदे, कर्म० । ग्रीष्मर्तौ, पक्षाण्यौ च । अर्श० अच् ।
तद्वति, आद्यस्यरहिते, दक्के च । वाच० । सीपण उएहेण
सिद्धेण लुक्त्वेण काऊण रुहेण सणेण" आचा० १ श्रु० ५ अ० ६
उ० । (उग्रशब्दनिक्षेपः सीउएड शब्दे)

उत्ताय (उत्ताय) परि (री) सह-उत्तायपरि (री) वह-पुं० उप
दाहे इत्यस्यैणादिकनकप्रत्ययान्तस्य उर्णं निदाघादितापात्म-
कम्-तदेव परीपह उष्णपरीपहः । उत्त० १ अ० । प्र० । स च उष्णेन
तप्तो नैवोप० निन्देच्छायां च न स्मरेत् । वाजिनं व्यजनं गात्राजिपे-
कादि च वर्जयेत् । प्र० ३ अ० ॥ पात्रान्तरेण । "उष्णतप्तो न
तं निन्देच्छायामपि न संस्मरेत् । स्नानगात्राजिपेकादि-वर्जनं
चापि वर्जयेत्" । आ० म० द्वि० ।

पुट्टे गिम्हाहि तावेणं, विमाणेसुप्पिवासिण ॥

तत्थ मेदा वितीरयंति, मच्छा अप्पोदए जहा ॥ ५ ॥

किरीटे च । “ पवित्रं केडयमुष्णीयं, वातातपरजोऽपहम् । वर्षा-
निव्वरजोधर्म-हिमादीनां निवारणम् ” वाच० ॥

उपहोदग-उपणोदक-न० क. स. अनिता तसजज्ञे, कथ्यमानपा-
दशोपाकावशेषपादादिदीनके जज्ञे, “ अप्टमेनांशशेषेण, चतुर्थे-
नार्थकेन वा । अथवा कथनेनैव, सिद्धमुष्णोदकं वदेदिति । वाच०
पुष्कोदणहिय गंधोदणहिय उपहोदणहिय सुभोदणहिय कल्पण
उपहोदग-उपणोपज्ञा-स्त्री० तैत्तपायिकानामके कीटजदे, सङ्गमकः
सौधर्मकलपयासी देवः धीगुपमनयन् “ उपहोदग विज्ववइ
उपहोदग णाम तेलपाइया तां तातां तिक्खोहं तुंमोहं अतीव
दंसति ” आ० म० द्वि० ।

उत्त-उक्त-वि० वच. दुहा. गौणे कर्मणि क. । यस्य ज्ञानाय कथ्य-
ते तादृशे. अनुकेनापि वक्तव्यं, सुहृदा हितमिच्छता । गौणकर्म-
समन्विताद्वारे तु मुख्यं कर्मणि कः । वाच० । अभिहिते, “ तद्युक्तो
तं जिणप्रवणाऽ ” पंचा० ६ वि० । भणिते, आश्रुक्ते, नि० । युक्ते
उक्तं भणितमिति युक्तशब्दस्योक्त्यनुवादः । आ० ५ अ० ॥
उत्तराध्ययने तु व्युत्केत्यनुवादः । उत्त० १ अ० ॥

उत्त-वि० उन्द स्केदने क-या तस्य नः । क्रिञ्जे आर्द्रवस्तु-
नि, वाच० । स्वनामख्याते घनस्फटिजदे, पुं० । अनु० ।

उत्त-वि० वप्-क. निष्क्रिये, ध० १ अधि० । कृतवाये धान्या-
दां ज्ञे. वाच० । कर्पक इव धीजवपनं कृत्वा निष्पादिते, “ देव
उत्ते अण्णोप वंजउत्तेत्तियायेरे ” मू० १ थु० १ अ० ३ उ० ।

उत्तण-उत्तण-न० उक्तं तृणमुत्तणम् । ऊर्द्धगते तृण, “ त्वित्त-
त्तित्तवृत्तमियल्लगाइं उत्तणघणसंकराहं मज्जंतु ” उत्तणै स्तृणध-
नमत्यर्थे संकरानि सङ्कीर्णानि यानि तानि तथा । प्रश्न० १ द्वा०
उद्गतानि तृणानि यत्र उद्गततृणके, “ उत्तणानि वण्णणि निष्पास-
सव्यं चामेदणि ” उद्गतानि तृणानि येयु घनेषु तानि तथा । अनु० ।
उत्तत्य-उत्तवस्त-वि० उक्तवासे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० । जयाज्ञा-
तोत्कम्पादिजयजाये, “ उत्तथा तसिया उच्चिग्गा संजायभया ”
ज० ३ श० १ उ० । “ उत्तत्यमुण्णजयसेतत्या ” प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उत्तप्पसरीर-उत्तप्पशरीर-वि० देदीप्यमानशरीरे, रा० ।

उत्तम-उत्तम-वि० उद्-तमस् । स्वरूपतः सुन्दरे, कल्प० ।
म० । प्रज्ञासास्पदीभूते, जं० १ वक्त्र० । औ० । सर्वोत्कृष्टे, आ०
१ अ० । महति, सूत्र० १ थु० १३ अ० । प्रधाने, पंचा० ९ वि०
प्रश्न० संस्था । “ अयं से उत्तमधम्म, पुव्वछाणस्स पग्गहे ” आ० १
थु० ७ अ० । “ वंमचेरं उत्तमतवनियमनाणदंसणचरित्तविणयमूहं ”
प्रश्न० ३ द्वा० । प्रज्ञा० । संयमे, पुं० दशा० ५ अ० । गिरीणमुत्त-
मत्वाहुत्तमः । मेरौ, “ ता उत्तमसि पव्वयसि ” चं० प्र० १ पाहु० ।
स० प्र० । अन्ये, वि० उत्तमैकाद्यां च० पा० उत्तमशब्दोऽन्त्यार्थः
उत्तानपादस्य पुत्रजदे, ध्रुवस्य प्रातरि पुं० वाच० ॥

उत्तमस्-वि० ऊर्ध्वं तमसोऽज्ञानाद्यत्तत्तया अज्ञानराहिते, ज्ञा० १ अ०
किञ्चित्त्यवदियमहिया, जे होगस्सुत्तमा सिद्धा ॥

कीर्तिताः स्वनामानिः प्रोक्ता बन्दितास्त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तु-
ता महिताः पुष्पादिभिः पूजिताः । क पते इत्यत आह ये पते लो-
कस्य प्राणिभोक्तस्य मिथ्यात्वादिकर्ममत्तकजज्ञकज्ञावेनोत्तमाः
प्रधानाः ऊर्ध्वं वा तमसः इत्युत्तमसः । उत्प्रावल्येनोर्ध्वगमनो-
च्छेदनेष्विति वचनात् । प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते । (सिद्धा
इति) सितं ध्मातं घन्धमेपामिति सिद्धाः कृतकत्वा इत्यर्थः । द्वा० ।

अस्यैव व्याख्यां निर्युक्तिरुदाह ।

मिच्छत्तमोहणिज्जा, नाणावरणाचरित्तमोहाउ ।

तिविहत्तमा उम्मुक्का, तम्हा ते उत्तमा हुंति ॥ ५५ ॥

मिथ्यात्वमोहनीयास्तथा ज्ञानावरणास्तथा चारित्रमोहादित्यत्र
मिथ्यात्वमोहनीयग्रहणेन दर्शनसप्तकं गृह्यते । तत्रानन्तानुबन्धिन-
श्चत्वारः कपायास्तथा मिथ्यात्वादित्रयं च ज्ञानावरणं मतिज्ञाना-
द्यावरणमेदात्पञ्चविधं चारित्रमोहनीयं पुनरेकविंशतिजदे तच्चा-
नन्तानुबन्धिरहिताः छादशकपायास्तथा नव नोकपाया इति
अस्मादेव यत्स्त्रिविधतमसः किमुत्तुक्ताः प्रावल्येन मुक्ताः पृथ-
ग्वृता इत्यर्थः । तस्मात्ते जगवन्तः किमुत्तमा प्रवन्ति ऊर्ध्वं तमो-
वृत्तेरिति गायार्थः ॥ आ० १ अ० । आ० चू० ।

उत्तमंग-उत्तमाङ्ग-न० क. स. सर्वावयवानां प्रधानावयवे, स० ।
शिरसि च । सूत्र० १ थु० ५ अ० २ उ० । उत्त० न० । मस्तक-
स्य अङ्गपूर्वत्वं चक्षुरादीन्ध्याधारत्वात्, वाच० । तात्स्थ्या-
त्केशेषु, “ होयविरुत्तमंग ” अत्र उत्तमाङ्गशब्देन उत्तमाङ्गस्याः
केशा उच्यन्ते । पि० ॥

उत्तमकट्टपत्त-उत्तमकट्टप्राप्त-वि० परमकट्टावासे, ज० ७ श० ६ उ०
उत्तमकाट्टाप्राप्त-वि० उत्तमावस्थां गते, परमकाट्टाप्राप्ते, “ हुसम-
हुसमाए समाए उत्तमकट्टपत्ताए भरहस्स केरिसए आगार
जावपडोयारे पण्णत्ते ” म० ७ श० ६ उ० । परमप्रकर्षप्राप्ते,
प्रकृष्टावस्थां गते, सू० प्र० १ पाहु० ।

उत्तमकट्टा-उत्तमकाट्टा-स्त्री० प्रकृष्टावस्थायाम्, जं० १ वक्त्र० ।

उत्तमकुट्ट-उत्तमकुट्ट-न० उग्रभोगादिके चान्द्रादिके वा कुक्षे,
“ उत्तमकुट्टे वि जायं णिक्कामिज्जइ तपंगळं ” ग० २ अधि०

उत्तमगुण-उत्तमगुण-पुं० प्रधानगुणे, पंचा० ४ वि० ।

उत्तमगुणवहुमाण-उत्तमगुणवहुमान-पुं० उत्तमगुणेषु प्रधान-
गुणेषु जिनेषु वीतरागत्वादिषु वा जिनगुणेषु बहुमानः पक्षपातः
उत्तमगुणवहुमानः उत्तमगुणपक्षपाते, “ उत्तमगुणवहुमाणो
पयमुत्तमसत्तमज्जयारम्मि ” पंचा० ४ वि० ।

उत्तमगुणोध-उत्तमगुणोध-पुं० अनहंकारिणि, “ ण करोति अहं
कारं परिसस्रो उत्तमगुणो य ” पं० ज्ञा० ॥

उत्तमगणसेविय-उत्तमजनसेवित-वि० गणधरसेविते, गणधरा-
णामुत्तमत्वात् । “ उत्तममियं पयं जिण-वोहि होगुत्तमोहं पण्णत्तं ।
उत्तमकट्टसंजनयं, उत्तमजनसेविता होए ” पंचा० ११ वि० ।

उत्तमजत्ता-उत्तमयात्रा-स्त्री० प्रधानयात्रायाम्, पंचा० ९ वि० ।

उत्तमजोगित्त-त्तमयोगित्व-न० अयोगित्ववत्तुणे संवरद्वारे,
स्था० ५ ग० ॥

उत्तमठ-उत्तमार्थ-पुं० उत्तमश्चासावर्थश्च उत्तमार्थः । प्रकृष्टप-
दार्थे, “ इच्चयं महव्वयउच्चारणा उवत्तया जुत्तपायनाणे परम-
ठे उत्तमठ्ठे ” उत्तमश्चासावर्थश्चोत्तमार्थः । प्रकृष्टपदार्थे, मोक्षफ-
लसाधकत्वेन महाव्रतानां सर्ववस्तुप्रदानत्वादिति । पा० ॥
उत्तमः प्रधानोऽर्थो मोक्षो यस्मात्स उत्तमार्थः । पर्यन्तसमया-
राधनरूपे जिनाज्ञाराधने, “ निरट्ठिया णिण्णरुई उ तस्स, जे उत्तमठ्ठे
विवज्जा समेइ ” उत्त० २ अ० । अनशने, “ इच्छामि भंतं उत्तमठं पकि
क्कामि ” (अणसणशब्दे विवरणमुक्तम्) कावधर्मे, आ० ४ अ० ।

उत्तमद्वगवेसय-उत्तमार्थगवेपक-वि० मोक्षाभिदाविणि, “ ण वि
रुठो ण वि तुठो, उत्तमद्वगवेसओ ” उत्त० २५ अ० ॥

उत्तमद्वपत्त-उत्तमार्थप्राप्त-वि० उत्कृष्टानर्थान्प्राप्ते, “ सुसुमाए स-
माए उत्तमठपत्ताए भरहस्स केरिसए आगारजावपडोयारे पण्ण-
त्ते ” उत्तमांस्तत्कावापेक्षयोत्कृष्टानर्थानायुष्कादीन् प्राप्ता उत्तमार्थ-
प्राप्ताः । म० ६ श० ७ उ० ॥

उत्तमछाण-उत्तमस्थान- न० मोक्षस्थाने, " धीरो अमूढसंखी-
सो गच्छ उत्तमछाणं " ॥ आनु० ॥

उत्तमहि (रिद्धि) उत्तमहि- स्त्री० प्रधानविभवे, "सेया य
उत्तमा खलु, उत्तमरिद्धीय कायत्वा " पंचा० ६ विव० ॥

उत्तमणिदंसण-उत्तमनिदर्शन-न० इन्द्रादित्यक्षणेपु, प्रधानसत्व-
ज्ञानेषु, पंचा० १६ विव० ॥

उत्तमणिदंसणजुय-उत्तमनिदर्शनयुत- त्रि० अहीनोदाहरणव-
ति, "उत्तमणिदंसणजुयं विचित्तणयगज्जणं चैव " पंचा० १० ॥

उत्तमधम्मपासिद्धि-उत्तमधर्मप्राप्ति-स्त्री० प्रधानधर्मस्य पूजा-
कात्वे, प्रकृष्टपुण्यकर्मवन्धरूपस्य अशुभकर्मकृयारूपस्य च कात्वा-
न्तरक्रमेण यथाव्यातचारित्र्यरूपस्य निष्पत्तौ, जिनशासनप्रकाशे
च । "उत्तमधम्मपासिद्धि-पूयाए जिणवरिदाणं" पंचा० ४४ विव० ।

उत्तमपसत्यज्जाण-उत्तमप्रज्ञास्थान- न० प्रवृक्षजुययोगे,
" उत्तमपवसत्यज्जाणो, हियएणं इमं विचित्ते " पंचा० १० ॥

उत्तमपुरिस-उत्तमपुरुष-पुं० । तीर्थकृच्चक्रवर्तिवत्तदेववासुदेव-
लक्षणेपु प्रधानपुरुषेषु, "अरहन्नचक्रवर्ती, वलदेवा चैव वासुदेवा
य । एष उत्तमपुरिसा. नहु तुच्छकुलेसु जायति. आ० म० द्वि० ।

"णव दसारमंखाहोत्या तंजहा उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा.
उत्तमपुरुषास्तीर्थकरादीनां चतुः पञ्चाशदुत्तमपुरुषाणां मध्यवर्ति-
त्वात्० । स० । कुम्मुसया जोणी उत्तमपुरिसमाकणं" स्था० ३ ग०

उत्तमपोगाव-उत्तमपुद्गल-पुं० आत्मानि, प्रधानवार्त्ता वा पुद्गल-
शब्दस्ततश्चायमर्थः उत्तमोत्तमे महतोऽपि महीयसि, "से परिप
उत्तमपोगावे" सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ॥

उत्तमपद्मसंजणय-उत्तमपद्मसंजनक-त्रि० मोक्षजनके, पंच० व० ।
उत्तमवद्विरियसत्तनुत्त-उत्तमवद्वीर्यसत्वयुक्त-त्रि० उत्त-
मैर्वद्वीर्यसत्त्वैर्युक्ते, उत्तमयोर्वलवीर्ययोः सत्त्वेन (सत्तया)
युक्ते च । म० ए श० ३३ उ० ।

उत्तममग-उत्तममार्ग-पुं० ज्ञानस्य प्राधान्यं व्यवहारस्य च गौणता-
यत्र तस्मिन्, छ० ॥

उत्तमाविउन्वि (ए)-उत्तमविकुर्वन्-त्रि० उत्तमं विकुर्वन्ती-
त्येवंशीलाः । उत्तमाविकुर्वणशीलेषु, जी० ४ प्रति० ।

उत्तमसुत्त-उत्तमसूत्र-न० कर्म० स. । वेदश्रुते, दृष्टिवादे च ।
किंपु ए तं उत्तमसुत्तं उच्चते "येयसुत्तमुत्तमसुत्तं, अहवा दिट्ठिवा
ओ जसई । येयसुत्तं कम्हा, उत्तमसुत्तं जणति जम्हा । तथ स
पायच्छित्तो विधी भसुति-जम्हा य तेण चरणविसुद्धी करोति
तम्हा तं उत्तमसुत्तं दिट्ठिवाओ वा" नि० चू० १ ए उ० ।

उत्तमसुयवप्पिय-उत्तमश्रुतवर्णित-त्रि० प्रधानागमाजिहिते, पं-
चा० ए विव० ।

उत्तमा-उत्तमा-स्त्री० पूर्णजस्य यक्षेन्द्रस्य तृतीयायामग्रमहि-
ष्याम, स्था० ४ ग० । ज० । (अगमहीसीशब्दे सा उक्ता) हो-
कोकरीत्या प्रतिपद्वात्रौ, चं० १ पाहु० कल्प० । ज० । ज्यो० ॥

उत्तमागार-उत्तमाकार-पुं० उत्तरङ्गादिरूप उपरितनेष्वाकारं,
तेसिणं दाराणं उत्तमागारा सोलसविहोहिं रयेहिं उवसो-
जिया, रा० ॥

उत्तमोत्तम-उत्तमोत्तम-त्रि० महतोऽपि महीयसि, सू० १ श्रु० १३ अ०
उत्तर-उत्तर-न० उत्तीर्थते प्रकृताभियोगोऽनेन उद्. तृ० अच्. उद्
तरप् वा । राजसमीपे वादिकृताभियोगोपनोदके उत्तराख्ये व्य-

वहाराङ्गे, द्वितीयपादे, प्रश्नश्चोद्यधिया प्रश्नस्तस्य खण्डनमुत्तरम्.
इत्युक्ते दोषजञ्जनवाक्ये, जिज्ञासिताविषयावेदके वाक्ये, अन-
न्तरं, वाच० ॥

अस्य निक्षेपः ॥

णामं उवणा दविण, खेत्तदिसा ताव खेत्तपप्पवण ।

पङ्कालं संचयपहा- णाणायणकमगणणतो जावे ।

जहृषरुत्तरं खलु, उक्कोसं वा अणुत्तरं होइ ।

सेसाइं अणुत्तराइं, अणुत्तराइं च णायाइं ॥

इह च सुपो यत्रादर्शनं तत्र सूत्रत्वेन गान्दसत्वाल्मुक् तथोत्तरनिक्षे-
पप्रस्तावात्सूत्रकत्वात्सूत्रस्य 'कमउत्तरेण य गय'मित्युत्तरत्र श्रव-
णाच्च (नामंति) नामोत्तरं (उवणत्ति) स्थापनोत्तरमित्याद्यनिष्ठापः
कार्यस्तत्र नामोत्तरमिति नामेव यस्य वा जीवादेरुत्तरमिति नाम
क्रियतोऽस्थापनोत्तरप्रक्रादि उत्तरमिति वर्षविवन्यासो वा द्रव्योत्त-
रमागमतो ज्ञानानुपयुक्तो नोऽगमतोऽज्ञाशरीरमव्यशरीरे तद्व्याति-
रिक्तं चातस्म्यतिरिक्तं त्रिधा सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन तत्र च सचित्तं
पितुः पुत्रः अचित्तं क्षीरादधि, मिश्रं जननी शरीरतो रोमादिमद-
पत्यम् । इह च द्रव्यपर्यायोजयात्मकत्वेऽपि वस्तुनो ह्यव्याधा-
न्यविवक्षया पित्रादीनां ह्यव्योत्तरत्वं भावनीयम् । क्षेत्रोत्तरं
मेवाद्यपेक्षया यदुत्तरं यथोत्तराः कुरवः यद्य पूर्वं शास्त्रि-
क्षेत्रं तदेव पश्चाद्विष्णुक्षेत्रं दिगुत्तरमुत्तरा दिग्दक्षिणादि-
गपेक्षत्वादस्य । तापक्षेत्रोत्तरं यत्तापदिगपेक्षयोत्तरमित्युच्यते
यथा सर्वेषामुत्तरो मन्दराक्षिः प्रज्ञापकस्य वामं प्रत्युत्तर-
मेकदिगवस्थितयोर्देवदत्तयक्षदत्तयोर्देवदत्तात्परो यक्षदत्तः उत्त-
रः । काष्ठोत्तरं समयादावलिका आवशीकातो मुहूर्त्तमित्यादि ।
सञ्चयोत्तरं यत्सञ्चयस्यापरि यथा धान्यराशेः काष्ठम् । प्रधानोत्तरं
त्रिविधं सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् । सचित्तप्रधानोत्तरमपि त्रिविध-
मेव तद्यथा क्षिपदं चतुष्पदमपदं च । तत्र द्विपदमनुत्तरपुण्यप्र-
तितीर्थकरनामाद्यनुभवनस्तीर्थकरश्चतुष्पदमनन्यसाधारणशौर्य-
धैर्यादियोगतः सिंहः, अपदं रम्यत्वसुरसैन्यत्वादिजिर्जात्यजाम्बून-
दादिमयी जम्बूद्वीपमध्यास्थिता सुदर्शना जम्बुः अचित्तमचिन्त्य-
महात्म्यश्चिन्तामणिः मिश्रं तीर्थकर एव गृहस्यावस्थायां सर्वा-
लङ्काराढेकृतः । ज्ञानोत्तरं केवलज्ञानं विधीनसकलावरणत्वेन
समस्तवस्तुस्वभावावज्जसितया च । यद्वा श्रुतज्ञानं तस्य
स्वपरप्रकाशकत्वेन केवलादपि महार्हिकत्वात् । उक्तं च "सुयना-
णं महिद्वीयं, केवलं तयणंतरं । अप्पणो य परंति च
जम्हा तं परिजावणत्ति" क्रमोत्तरं क्रममाश्रित्य यद्वचति तच्चतु-
र्विधं ह्यव्यतः क्षेत्रतः काष्ठतो जावतश्च । तत्र ह्यव्यतः परमाणो-
र्द्विप्रदेशिकस्ततोऽपि त्रिप्रदेशिक एवं यावदन्त्योऽनन्तप्रदेशिकः
स्कन्धः क्षेत्रतः एकप्रदेशावगाढाद् द्विप्रदेशावगाढः ततोऽपि त्रिप्र-
देशावगाढ एवं यावद्वसानवर्त्यसंख्येयप्रदेशावगाढः । काष्ठतः
एकसमयस्थितोऽद्विंसमयस्थितस्ततोऽपि त्रिसमयस्थितिर्यथावद्
संख्येयसमयस्थितिः । जावत एकगुणकृष्णाद् द्विगुणकृष्णस्ततोऽपि
त्रिगुणकृष्ण एवं यावदनन्तगुणकृष्णो यतो वा ज्ञायोपशमिकादि-
ज्ञावादनन्तरं यः ज्ञायिकादिर्भवति (गणनुत्तरत्ति) गणना
उत्तरमेककाद् द्विकस्ततोऽपि त्रिक एवं यावच्छीर्षप्रहेलिका । ज्ञा-
वोत्तरं ज्ञायिको जावस्तस्य केवलज्ञानदर्शनाद्यात्मकत्वेन सक-
लौदयिकादिज्ञावप्रधानत्वाद्द्वैवमस्य प्रधानोत्तर एवान्तर्जावाद्-
युक्तं भेदेनाभिधानम् । यदेवमन्यान्यमिदमुच्यते एवं हि नामादि-
चतुष्टय एव सर्वनिक्षेपाणामन्तर्जावात्तदेवाभिधेयं तत इहान्यत्र
यन्नामादिचतुष्टयाधिकनिक्षेपाभिधानं तच्छिष्यमतित्युत्पादनार्थं

सामान्यविशेषोक्त्यान्मकत्वस्यापनार्थं च सर्ववस्तुनामिति भाव-
नीयमिति गार्थः ॥ इहानेकधोत्तराभिधानेऽपि क्रमोत्तर-
मेवाधिकारित्येन विषयज्ञाने च विषयी मुक्तातो भवतीति मन्वा-
नो यत्रास्य संज्ञो यत्र चासंभवो यत्र चाज्ञर्थं तदाह । (जहण-
त्ति) जघन्यं सोत्तरं खलुरवधारणे सोत्तरमेव (उक्तासंति)
उत्कृष्टं वाशब्दस्यैवकारणस्य निश्चक्रमन्यादनुत्तरमेव जयति
शेषाणि मध्यमान्युत्तराणीति । अशोआदित्वेनाजन्तत्वात्मनुवो-
पादोत्तरवन्त्यनुत्तराणि च ज्ञेयानि इत्यक्रमोत्तरादीनि हि
जघन्यान्त्येकप्रदेशिकादीन्युपरि द्विप्रदेशिकादिवस्त्वन्तराभावा-
त्सोत्तराण्येव तदपेक्षयैव तेषां जघन्यन्वात् । उत्कृष्टानि त्वन्त्या-
न्यनन्तप्रदेशिकादीन्यनुत्तराण्येव तदुपरि वस्त्वन्तराभावादप्य-
योत्कृष्टत्वायोगात् । मध्यमानि तु द्विप्रदेशिकादीनि त्रिप्रदेशिकाद्य-
पेक्षया सोत्तराण्येकप्रदेशिकाद्यपेक्षया त्वनुत्तराण्युपरितनवस्त्व-
पेक्षयैव सोत्तरत्वादिति गार्थः ॥ उत्त० १ अ० । (शेषग्र-
न्थ उत्तरज्जयणशब्दे) अधिके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्कृष्टे,
उत्त० ३ अ० । प्रधानं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्यात् । तं० । अनु०
“उत्तरा महुरुद्धाव पुता ते ताव मुद्धा” उत्तराः प्रधानाः उत्तरो-
त्तरजाता वा सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । वृद्धौ, “कङ्कपमुत्तरा” कति
प्रदेशा उत्तरे वृद्धौ यस्या सा तथा ज० १३ श० ४ उ० । उपरि
वर्तिनि, अनुत्तरविमानाण्यपु देवेषु, सर्वापरिवर्तित्वात्तेषाम् ।
उत्त० २ अ० । परावते भविष्यति द्वाविंशे तीर्थकरे, स० । ति० । प्रव०

पक्कुद्धावजया वा, कज्जं पि न मेसया उदीरंति ।

पाएण अहो तोन्निव, उत्तरि सोवाहणेणं ति ॥

पादेन सोपानहा आहत इत्युत्तरसदृशोत्तरकारी उत्तरः । इय-
मत्र ज्ञायना । केनापि कश्चित्सोपानहा पदेनोपहतः तेन च गत्वा
राजकुक्षे निवेदिते कारणिकेश्वर आकारितः । कित्वयैप आह-
तः न मया किं तु सोपानहा पादेन एवं सोऽपि दुर्व्यवहारं कुर्वन्
गीतायन सूत्रोपदेशतः उपालब्धः सन्नेतादृशैश्छद्मवचनैरुत्तरं
ददाति । ततः कटूत्तरकरणान्त उत्तर इत्युक्तद्वक्त्रेण अप्रशंस-
नीये व्यवहारिणि, व्य० प्र० १ उ० । स्वविरस्यार्यमहागिरेः
प्रथमशिष्ये, व्य० द्वि० १ उ० । “तणविणणसंजयघा मूल-
गुणा उत्तरा पज्जणया ” उत्तराः उत्तरगुणरूपाः ” वृ० १ उ० ।
उत्तरंग-उत्तराङ्ग-न० द्वारस्थोपरि तीर्थव्यवस्थितमत्तमुत्तराङ्गम्
द्वारस्थोपरि तीर्थव्यवस्थिते काष्ठे, ज० १ वक्क० “जोई सामप
उत्तरंगे ” जी० २ प्रति० ।

उत्तरकंचुय-उत्तरकञ्चुक-पुं० तनुत्राणविशेषे, विपा० २ अ० ।

उत्तरकट्टोवगय-उत्तरकाष्ठोपगत-त्रि० उत्तरां दिशमुपगते, स० ।

उत्तरकरण-उत्तरकरण-न० उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् । इत्य-
करणेदे, तच्च “उत्तरकरणं वंजणं अत्यो उ उचक्खरो सव्वे ”
उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् कर्णवेधादि । यदि वा तन्मूलकरणं
घटादिकं येनोपस्कारेण दारुचक्रादिना अनिव्यज्यते स्वरूपतः
प्रकाश्यते तदुत्तरकरणं कर्तृरूपकारकः सर्वोऽप्युपस्कारार्थ इत्य-
र्थः (प्रपञ्चतः करणशब्दे) ज्ञावकरणेदे, “उत्तरकमसु य जो
यव्वणववसादी भोअणादीसु ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (उत्तर-
करणं क्रमश्रुतयैवतवर्णादिचतुरूपम् फरणशब्दे दर्शयिष्यते)
मूलतः स्वहेतुत उत्पन्नस्य पुनरुत्तरकाद्यं विशेषाधानात्मके कर-
णे, “उत्तरकरणेण कथं, जं किंचि संखयं तु णायव्वं ” उत्त०
नि० । जे निक्खू सूचीप उत्तरकरणं अस्सत्थिण वा गारत्थि-
ण वा कारेति कारितं वा साइज्ज नि० चू० १ उ० । (सूच्या
उत्तरकरणं सूई शब्दे)

(सूत्रम्) तस्स उत्तरि (री) करणेणं पायच्चित्तकरणेणं

अत्रत्योत्तरकरणेति सूत्रावयवं विवृण्वन्नाह ।

खंडिअविराहिआणं, मूलगुणाणं स उत्तरगुणाणं ।

उत्तरकरणं कीरइ, जह सगरुहंगगेहाणं ॥ एए ॥

खण्डितविराधितानां खण्डिताः सर्वथा जज्ञा विराधिता देशतो
जज्ञा मूलगुणानां प्राणानां प्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपाणां सह उ-
त्तरगुणैः पिएरुविशुद्धादिनिवर्तन्त इति सोत्तरगुणास्तेषामुत्तर-
करणं क्रियते आलोचनादीनां पुनः संस्करणमित्यर्थः । दृष्टान्त-
माह यथा शकटरथाङ्गगेहानां वहिश्चक्रगृहाणामित्यर्थः । तथाच
शकटादीनां खण्डितविराधितानामङ्गरावक्षिकादिनोत्तरकरणं क्रि-
यत इति गार्थः । आव० ५ अ० ।

उत्तरकिरिय-उत्तरक्रिय-न० उत्तरा उत्तरवौक्रियशरीराश्रया ग-
तिद्वक्त्रेण क्रिया यत्र गमने तदुत्तरक्रियम् । उत्तरवौक्रियशरीरा-
श्रयगत्या गमने, “जयाणं वा उ याप, उत्तरकिरियं रीयइ” अनु० ॥

उत्तरकुरा (रु) -उत्तरकुरु-पुं० स्त्री० प्राकृते वैकवचनमा-
कारान्तता च । जी० ३ प्रति० ॥ जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उ-
त्तरेण गन्धमादनमाल्यवदन्त्यामावृत्तैर्ध्वजचन्द्राकारे उत्तरतो वि-
स्तृते स्वनामख्याते कुरुनेदे, स्था० २ ग० ॥ एते चाकर्मचूमिने-
दाः । स्था० ६ ग० । प्रव० । तेषां प्रमाणादिव्यवस्था चेत्यम् ।

काहिणं जंते महाविदेहे वासे उत्तरकुराणामेकुरा पप्प-
त्ता गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वा-
सहरपव्वयस्स दक्खिणेणं गंधमायणस्स वक्खारपव्वयस्स
पुरच्छिमेणं माद्ववंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ
णमुत्तरकुरा णामं कुरा पप्पत्ता । पाईणपर्नी णा य या उदीण-
दाहिणविच्छिप्पा अप्पचंदसंगणसंतिआ इक्कारसजोयणसह
स्साइं अड्डयवायात्ते जोअणसए दोप्पि अ एगूणवीसइजाए
जोयणस्स विक्खंजेणं तीसे जीवा उत्तरेणं पाईणपर्नीणा य
या दुहा वक्खारपव्वयं पुट्ठा तंजहा पुरच्छिमिद्धाए कोडिए
पुरच्छिमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा एवं पच्चच्छिमिद्धाए जाव
पच्चच्छिमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा ते व णं जोयणसहस्साइं
आयामेणं तीसेणं धाणं दाहिणेणं सट्ठिं जोअणसहस्साइं
चत्तारि अ अट्टारसे जोअणसए दुवात्तसए एगूणवीसइजाए
जोयणस्स परिकखेवेणं ॥

क नदन्त! महाविदेहे वपं उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवः प्रकृप्ताः गौतम!
मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणतो गन्ध-
मादनस्य वक्त्रस्कारपर्वतस्य पूर्वतो वक्ष्यमाणस्वरूपस्य माल्य-
वतः पश्चिमतः । अत्रान्तरे उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवः प्रकृप्ताः प्राक्
पश्चिमायता उत्तरदक्षिणविस्तीर्णा अर्धचन्द्राकारा एकादशयो-
जनसहस्राण्यष्टौ शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि चै चैकानविंश-
तिनागौ योजनस्य विष्कम्भेन । अत्रोपपत्तिर्यथा महाविदेहविष्क-
म्भात् (३३६०४) कक्षा (४) इत्येवं रूपान्मेरुविष्कम्भेऽपनीते
शेषस्यार्धे कृते उक्ताङ्गराशिः स्यात् ननु वर्षवर्षधरादीनां क्रम-
व्यवस्था प्रज्ञापकापेक्षया अस्ति । यथा प्ररूपकासन्नं भरतं ततो
हिमवानित्यादि ततो विदेहकयनानन्तरं क्रमप्राप्ता देवकुर्व्विमुच्य
कथमुत्तरकुरुणां निरूपणमुच्यते चतुर्दिग्मुखे विदेहे प्रायः सर्वे
प्रादक्षिण्येन व्यवस्थाप्यमानं समये श्रूयते तत प्रथमत उत्तरकुरु-

रुक्थनं ततः पार्श्वस्थौ विद्युत्प्रभसौमनसौ विहाय गन्धमादनमा-
ल्यवद्वक्त्रकारप्ररूपं नरतासन्नाविजयान् विहाय कच्छमहाक-
च्छादिविजयकथनं चेति । अथैतासां जीवानाह (तीसेत्यादि)
तासामुत्तरकुरुणां सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वाजीवा उत्तरतो नील-
वर्णधरासन्ना कुरुचरमप्रदेशश्रेणिः पूर्वोपरायता द्विधा पूर्वपश्चि-
मजागान्यां वक्त्रकारपर्वतं स्पृष्टा एतदेव विवृणोति । तद्यथा
पौरस्त्यया कोट्या पौरस्त्वं वक्त्रकारपर्वतं माल्यवन्तं स्पृष्टा पा-
श्चात्यया पाश्चात्यं गन्धमादननामानं वक्त्रकारपर्वतं स्पृष्टा त्रि-
पञ्चाशद्योजनसहस्राणि आयामेन तत्कथमिदमुच्यते । मेरोः पूर्व-
स्यां दिशि ऋष्यशङ्खवनमायामतो द्वाविंशतियोजनसहस्राणि
एवं पश्चिमायामपि उभयोर्मौलने जातं चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि
मेरुविष्कम्भे दशसहस्रयोजनात्मके प्रक्षिप्ते जातं चतुःपञ्चाश-
तयोजनसहस्राणि एकैकस्य वक्त्रकारगिरेः वर्षधरसमीपे पृथुत्वं
पञ्चयोजनशतानि ततो ह्ययोर्वक्त्रकारगिर्योः पृथुत्वपरिमाणं
योजनसहस्रं ततः पूर्वराशिारपनीयते जातः पूर्वराशिस्त्रिपञ्चा-
शद्योजनसहस्राणीति । अथैतासां धनुः पृष्ठमाह (तीसेणं धणुं
दाहिणेणमित्यादि) तासां धनुः पृष्ठं दक्षिणतो मेरोर्वांसन्न इत्यर्थः ।
पश्चिमयोजनसहस्राणि चत्वारि च योजनशतानि अष्टादशानि
अष्टादशाधिकानि द्वादश चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य परि-
क्षेपेण । तथाहि एकैकवक्त्रकारगिरेरायामास्त्रिशद्योजनसह-
स्राणि द्वे च नवोत्तरे पदं च कक्षाः । ततो ह्ययोर्वक्त्रकारयोराया-
ममीक्षने यथोक्तं मानमिति ॥ जं० ४ वक्त्र० ।

अथैतासां स्वरूपप्ररूपणयाह ॥

उत्तरकुराएणं जंते ! कुराए केरिसए आगारजावपासो-
यारे पप्पत्ते ! गोयंमा बहुसमरमणिज्जन्मिजागे पणत्ते से
जहाणामए आङ्गिगपुक्खरेति वा जाव एवं एगोरुगदीव
वत्तच्चया जाव देवद्वोगपरिग्गहाणं ते मण्णयगणा पप्पत्ता
समणाजसो ॥

(उत्तरकुराएणं जंते इत्यादि) उत्तरकुरुणां सूत्रे एकवचनं प्रा-
कृतत्वात् कीदृश आकारभावस्य स्वरूपस्य प्रत्यवतारसंभवः प्र-
क्षेपः ! जगवानाह गौतम ! बहुसमरमणीयो जूमिभाग उत्तरकु-
रूणां प्ररूपः (सेजहानामए इत्यादि) जगत्पुपरि वनखरुव-
र्णकवत् तावद्वक्त्रं यावत्तृणानां मणीनां च वर्णो गन्धः स्पर्शः
शब्दश्च सर्वाण्येकः परिपूर्णो भवति ॥ पर्यन्तसूत्रं चेदं
दिञ्चं नट्सज्जं गेयं परीयाणं जवे एयारुवे सिया हंता सिया इति”
जो० ३ प्रति ॥ अत्रेदमवधेयम् ॥ (सूत्रपात्रे जाव एवं एगोरुग-
दीववत्तच्चया इति । एकोरुगदीपवर्णक एव स्मारितः वृत्तिकृता
तु एतादृशं पात्रमन्यमानेन एकोरुगवत्कव्यतायामाकिञ्चिदु-
क्त्वा इहैव व्याख्यातमित्यस्मान्निरपि अन्तरद्वीपशब्दे एकोरुगव-
त्कव्यता मूलसूत्रैरेव प्रदर्शिता इह तु तादृशानि सूत्राणि परिक-
ल्प्य टीका संयोजिता) उत्तरकुरुषु आकारप्रत्यवतारस्य वर्णकः
सुपमसुषमाजस्तवर्षस्येव भावनीया सा ओसपिणीशब्दे व्या-
ख्यास्यते नवरम् ॥

उत्तरकुराएणं कुराए उव्विधा मणुस्सा अणुसज्जंति । तंजहा
पम्हंथा १ मियंथा २ अमया ३ सहा ४ तेयली ५ सणिच्चारी ६

(उत्तरकुराएणं जंते इत्यादि) उत्तरकुरुषु कुरुषु जदन्त ! कति-
विधा जातिभेदेन कतिप्रकारा मनुष्या अनुसज्जन्ति सन्तानेनानुव-
र्तन्ते ? भगवानाह-गौतम ! पट्टिधा मनुजा अनुसज्जन्ति तद्यथा
पद्मगन्धा इत्यादि जातिवाचका इमे शब्दाः अत्र विनियजनानुग्र-
हाय उत्तरकुरुविषयसूत्रसंक्षेपार्थं संग्रहणीगाथात्रयमाह-

इसुजीवा धणुपट्टं, जूमी गुम्माय हेरुउहावा ।
निगगञ्जयावणराई, लुक्खामण्णया य आहारे ॥
गेहा गामाय असी, हिरस्सरायाय दासमाया य ।
आस्वरक्षा मत्तवि, वाहमहनट्टसगमा य ॥
आसागावो सीहा, साळीथाण्णयगहुंदसाही ।
गहजुक्खरोगिट्टिह, उव्वट्टणा य अण्णवट्टणा चव ॥

अस्य व्याख्या प्रथममुत्तरकुरुविषयमिषुजीवाः धनुःपृष्ठप्रतिपाद-
नकं सूत्रं तदनन्तरं (जूमिरिति) जूमिषिषयं सूत्रं ततो (गुम्मा
इति) गुल्मविषयं सूत्रं तदनन्तरं हेस्ताखवनविषयं सूत्रं ततः ।
(उहावा इति) उहावाविषयं तदनन्तरं (तिलगइति) तिलक-
पद्मपञ्चकितं ततो वताविषयं तदनन्तरं वनराजिविषयं ततो
(रुक्खाइति) दशविधकटपपादविषयया दश सूत्रदण्डका
(मण्णया य इति) त्रयो मनुष्यविषयाः सूत्रदण्डकास्त-
द्या आद्यः पुरुषविषयो द्वितीयः स्त्रीविषयस्तृतीयः सामान्यतः
उजयविषयः । ततः (आहारे इति) आहारविषयस्तदनन्तरं
(गेहा इति) गृहविषयौ दण्डकौ आद्यो गृहाकारवृक्षाभिधायी
अपरो गेहाद्यभावविषय इति ततो (गामा इति) ग्रामाद्यभाव-
स्तदनन्तरम् (असीति) अस्याद्यभावविषयस्ततो हिरण्याद्यभा-
वविषयस्तदनन्तरं राजाद्यभावविषयस्ततो दासाद्यभावविषय-
स्ततो मात्रादिविषयस्तदनन्तरमरिवैरिप्रभृतिविषयस्तदनन्तरं
मित्राद्यभावविषयस्तदनन्तरं विवाहपदोपलक्षितस्तःप्रतिपे-
धविषयः तदनन्तरं महप्रतिपेधविषयः ततो नृत्तपदोपलक्षितप्रे-
क्षाप्रतिपेधः तदनन्तरं शकटादिप्रतिपेधविषयः ततोऽश्वादिपरि-
भोगप्रतिपेधविषयः तदनन्तरं स्त्रीगत्यादिपरिभोगप्रतिपेधविषयः ।
ततः सिंहादिश्वपदविषयः तदनन्तरं शाल्याद्युपजोगप्रतिपेधविष-
यस्ततः स्थाण्डादिप्रतिपेधविषयस्तदनन्तरं गर्तादिप्रतिपेधविषय-
स्ततो दंशाद्यभावविषयस्ततोऽष्टादिविषयस्तदनन्तरं ग्रह इति
ग्रहदण्डादिविषयस्ततो युरु इति युरुपदोपलक्षितो निम्बादि-
प्रतिपेधविषयः सूत्रदण्डकस्ततो रोगइति रोगपदोपलक्षितो दुष्पू-
तादिप्रतिपेधविषयस्तदनन्तरं स्थितिषुत्रं ततोऽनुपज्जनसूत्रमिति ॥

संप्रति उत्तरकुरुजावियमकपर्वतवत्कव्यतामाह-

काहिणं जंते ! उत्तरकुराए जमगा नामं हुवं पव्वता
पप्पत्ता ? गोयंमा ! नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं
अट्टचोत्तीसं जोयणसत्ते चत्तारिय सत्तजागे जोयणसहस्स
आवाधाए सीताए महाणतीए उज्जओ कूले एत्थ एणं उत्तर-
कुराए कुराए जमगा णाम हुवं पव्वता पप्पत्ता एगमेगेणं
जोयणसहस्सउट्ठं उच्चत्तेणं अक्खजाइं जोयणसयाइं उवे-
हेणं मूत्ते एकमेकं जोयणसहस्सं आयामविकखंजेणं मज्जे
अप्पट्टमाइं जोयणसताइं आयामविकखंजेणं उवरिं पंच-
जोयणसयाइं आयामविकखंजेणं मूले तिसि जोयणसह-
स्साइं एकं वा वट्ठं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिकखे-
वेणं दो जोयणसहस्साइं तिसि य यावत्तरे जोयणसते
किंचि विसेसूणं परिकखेवेणं उवरिं पप्परस एक्कासीते
जोयणसते किंचि विसेसाहिया परिकखेवेणं पप्पत्ता मूल-
विच्छिन्ना मज्जे संखित्ता उप्पि तण्णया गोपुच्छसंठाणसंठिता
सव्वकणगामया अच्चा साह्वा जाव पम्भुवा पत्तेयं २ पज
मवरवेतिया परिकखित्ता पत्तेयं २ वणसंरुपरिकखित्ता
वाणओ दोषं वि तेसिणं जमगपव्वयाणं उप्पि बहुस

मर्याणिज्जन्मिन्नागे पश्यते वषट्त्रो जाव आसयंति ।

क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञौ ? जग-
वानाह गौतम ! नीलवर्तो वषट्पर्यवतस्य दाक्षिणात्याचरमान्ता-
चरमरूपात् पर्यन्तः दृष्टौ योजनशतानि चतुर्विंशानि चतुर्विंश-
दधिकानि चतुर्विंश योजनस्य सम भागान् रुवाधया कृत्वा अपा-
न्तरात्रे मुच्येति भावः । अत्रान्तरे शीताया मदानद्याः पूर्वपश्चिम-
योर्दिशोरुजयोः कुरुयोरत्र एतास्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ
पर्वतौ प्रज्ञौ । तद्यथा एकः पूर्वकूले एकः पश्चिमकूले प्रत्येकं
योजनसहस्रमुच्चस्त्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वधेन
अवगाहेन मेरुव्यतिरेकेण शेषशेषवतपर्वतानां सर्वेषामपि शेषेणो-
च्चैस्त्वापेक्षया चतुर्भागाभ्यामवगाहजावात् मूले एकं योजनस-
हस्रं विष्कम्भः (१०००) मध्ये अर्द्धशतानां योजनशतानि
(७५०) उपरि पञ्चयोजनशतानि (५००) मूले त्रीणि योजन-
शतानि एकं च द्वापष्टं द्वापष्टाधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं
परिक्रमेण प्रज्ञौ (३१६२) मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योजन-
शतानि द्वास्तस्यधिकानि (५३७२) किञ्चिद्विशेषाधिकानि
परिक्रमेण प्रज्ञौ । उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्चशतानि एका-
शीतानि एकाशीत्याधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि
(१५८१) परिक्रमेण एवं च तौ मूले विस्तीर्णौ मध्ये संक्षिप्तौ
उपरि तनुकावत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितौ (सच्चकणम-
या इति) सर्वात्मना कनकमयौ (अर्द्धा जाव परिरुवा इति)
प्राग्वत् तौ च प्रत्येकं २ पद्मवर्षेदिकया परिक्रिप्तौ प्रत्येकं २
यनस्वर्गपरिक्रिप्तौ पद्मवर्षेदिकावर्षको वनस्वर्गवर्षकश्च
जगन्मुपरि पद्मवर्षेदिकावर्षकवर्षकवत् वक्तव्यः (जमक-
पञ्चयाणमित्यादि) यमकपर्वतयोरुपरि प्रत्येकं बहुसमरमणीयो
जमिभागः प्रज्ञः जमिभागवर्षणं च “स जहा नाम ए आक्षिगपु-
क्त्वेरेव वा” इत्यादि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावद्वाणमंतरा देवा
देवी उ य आसयंति सयंति जाव पञ्चण्णमवमाणा विहरंति ॥

तेसि एं बहुसमरमणिज्जाणं जमिजागाणं बहुमज्जदे-
सभा ए पत्तेयं २ पासायवर्षेसका पष्ठा तेणं पासायवर्षे-
सका वावडि जोयणाई अप्पजोयणं च उहं उच्चैणं एक-
तीस जोयणाई कोमं च विकलंभेणं अञ्जुमतज्जसित वषाओ
जमिजगाओ उहोत्ता दो जोयणाई माणिपेठियाओ उवरि
सीहासणा सपरिवारा जाव जमगा चिट्ठंति ।

(तेसिणमित्यादि) तयोर्वहुसमरमणीययोजनमिजागयोर्वहु
मध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञः । तौ च
प्रासादावतंसकौ द्वापष्टयोजनानि अर्द्धयोजनं चोर्द्धमुच्चैस्त्वेन
एकविंशद्योजनानि शोशं चैकं विष्कम्भेन “ अञ्जुमतज्जसित
पहसियाइवे ” इत्यादि यावत् परिरुवा इति प्रासादावतंसक-
वर्षणमुल्लोचवर्षणं जमिजागवर्षणं मणिपीठिकावर्षणं सिंहा-
सनवर्षणं विजयद्रुपवर्षणमङ्गुशवर्षणं दामवर्षणं च निरवशेषं
प्राग्वत् वक्तव्यम् नवरमत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भा-
ज्यां द्वे योजने वाद्व्येन एकं योजनं शेषं तथैव (तेसिणं सिंहा-
सणाणमित्यादि) तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् (अवरुत्तरेणंति)
अपरोत्तरस्यां वायव्यामित्यर्थः उत्तरपुर्वस्यां च दिशि अत्र एता-
स्तु तिसृषु दिक्षु यमकयोर्यमकनाम्नोर्यमकपर्वतस्वामिनोर्देवयोः
प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि
भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञानि । एवमेतेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो
वक्तव्यो यथा प्राक् विजयदेवस्य (तेसिणमित्यादि) तयोः प्रासा-
दावतंसकयोः प्रत्येकमुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि प्रज्ञानि-
इत्याद्यापि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावत् सयसहस्रसप्तगा इति पदम् ।

सम्प्रति नामनिवन्धनं पिपुच्छिपुरिदमाह ॥

से केण्टे एं जंते एवं वुच्चंति जमगा पञ्चया २ गोयमा !
जमगेमु एं पञ्चतेसु तत्थ २ देसे २ तहिं २ वहुज खुड्डियाउ
वावीउ जाव विद्ववंतियाउ तामुणं खुड्डा खुड्डिया जाव
विद्ववंतियासु वहुई उप्पझाई जाव सतसहस्रसप्ताई जमग-
पञ्चाई जमगवषाई जमगा एत्थ एं दो देवा महिड्डिया जा-
व पलिओवमट्टितिया परिवसंति तेणं तत्थ पत्तेयं २ चउएहं
सामाणियसाहस्सीणं जाव जमगाणं पञ्चयाणं जमि-
गाणं य रायहाणीणं अएणेसिं च वहुणं वाणमंतराणं
देवाणं य देवीणं य आदेवचं जाव पाळेमाणा विहरंति ।
से तेण्णेणं गोयमा एवं वुच्चइ जमगपञ्चया २ अडुत्तरं चेणं
गोयमा ! जाव णिच्चा ।

अथ केनायं केन कारणेन एवमुच्यते यमकपर्वतो यमक-
पर्वताविति भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोः णमिति वा-
क्यालंकारे क्लृप्तिसु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्विलपङ्क्तिषु वहुनि
उत्पद्धानि यावत्सहस्रपत्राणि यमकप्रजाणि यमका नाम शकुनिवि-
शेषास्तत्राणि तदाकाराणि एतदेव व्याचष्टे यमकवर्षजानि य-
मकसदृशवर्णानित्यर्थः यमकौ च यमकनामानौ च तत्र तयोर्यमक-
पर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्षिकौ यावन्महाजगौ पल्योप-
मस्थितिकौ परिवसतस्तौ च तत्र प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिक-
सहस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणामन्य-
न्तरमध्यवाह्यरूपाणां यथासंख्यमप्यादश द्वादशदेवसहस्रसंख्या-
कानां सप्तानामनीकाधिपतीनां पौरुशानामात्मरक्तकदेवसहस्रा-
णां (जमगपञ्चयाणां जमगाणं य रायहाणीयमिति) स्वस्य स्व-
स्य यमकपर्वतस्य स्वस्याः यमिकाभिधाया राजधान्या अन्येषां
च वहुनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वयामिकाभिध-
राजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः यावत्करणात् “ पारे-
वधं सामित्तं जट्टितमित्यादि ” परिग्रहस्ततो यमकाकारयमकव-
र्णोत्पन्नादियोगात् यमकानिधेदेवस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वता-
वित्युच्येते । यथा चाह (सेण्णेट्ठेणमित्यादि ।)

सम्प्रति यमकानिधराजधानीस्थानम् ।

कहिणं जंते जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम रायहाणीओ
पाणत्ताओ ? गोयमा ! जमगाणं पञ्चयाणं उत्तारणंति तिरि
यमसंखेज्जदीवसमुदं वितिकमिच्चा अएणम्मि जवूदीवे २ वार-
सजोयणसहस्साई उगाहिच्चा एत्थ एं जमगाणं देवाणं जमि-
गाओ णाम रायहाणीओ पाणत्ताओ वारसजोयणसहस्साई
जहा विजयस्स जाव महिड्डिया ॥

जमगा देवाः क भदन्त ! यमकयोर्देवयोः संबन्धिन्यौ यमिके नाम-
राजधान्यौ प्रज्ञे भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोरुत्तरतोऽन्यस्मि
न् असंख्येयतमे जम्बूद्वीपे २ द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य अ-
त्रान्तरे यमकदेवयोः संबन्धिन्यौ यमकराजधान्यौ प्रज्ञेते चावि-
शेषेण विजयराजधानीसदृश्यौ वक्तव्ये जी० ३ प्रति० ॥

सम्प्रति इदवक्तव्यतामभिधित्सुराह ॥

जंबूमंदरउत्तरेणं उत्तरकुराए कुराए पंचमहदहा पाणत्ता
तंजहा नीलवंतदहे एरावणदहे उत्तरकुसुदहे चंददहे माहा
वंतदहे ।

नीलवन्तमहान्दो विचित्रचित्रकूटपर्वतसमवक्तव्यताज्यां यम-

कामिधानाज्यां स्वसामाननामदेवावासाज्यां पर्वताज्यामनन्तरं
उपस्थिततो दक्षिणतः शेषाश्चत्वार इति एते च सर्वेऽपि प्रत्येकं
दशनिर्देशाभिःकाञ्चनकान्निधानैर्योजनशतोच्चित्तैर्योजनशतमूल-
विष्कम्भैः पञ्चाशद्योजनमानमस्तकविस्तरैः स्वसमाननामदेवा-
धिवासैः प्रत्येकं दशयोजनान्तरैः पूर्वापरव्यवस्थितैर्गिरिभिरुपेता
एतेषां च विचित्रकूटादिपर्वतद्वयनिवासिदेवानामसंख्येयतमज-
म्बुद्वीपे द्वादशयोजनसहस्रप्रमाणास्तन्नामिका नगरी जवन्तीति ॥

नीलवन्दद्ददादीनां विशेषवर्णकः ।

काहि एं भंते ! उत्तरकुराए १ नीलवंतद्वहे नाम दहे पष्पत्ते ?
गोयमा ! जमगाणं पव्याणं दाहिणेणं अट्ठचोत्तीसे जो-
यणस्ये चत्तारि सत्तज्जागे जोयणस्स अवाथाए सीताए महा-
एतीये बहुमज्जदेसजाए एत्थणं उत्तरकुराए २ नीलवंतद्वहे
नाम दहे पष्पत्ते उत्तरदक्खिणाए पाईपमीणवित्थिषे एगं
जोयणसहस्सं आयामेणं पंचजोयणसयातिं विक्खंभेणं दस-
जोयणाई उव्वेहेणं अच्चे सण्हे रयत्तामत्तकूट्टे चउकोणे
समतीरे जाव पक्खिरे उज्जओपासिं दोहि य पउमवरवेति-
याहिं दोहिं वणसंभेहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ते दोएह-
विक्खओ नीलवंतद्वहस्स एं तत्थ १ जाव वहवेत्ति सोमा-
एपक्खिरेवका पष्पत्ता वष्पाओ जाणियव्वो तोरणेत्ति ॥

क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवन्तद्वदो नाम दहः प्रज्ञप्तः ?
भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोर्दक्षिणत्याञ्चरमान्तादर्चाक्
दक्षिणाभिमुखमष्टौ चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशता-
नि चतुरश्रसप्त जगान् योजनस्य अवाधया कृत्वेति गीयते अ-
पान्तराद्वे मुक्त्वेति ज्ञावः । अत्रान्तरे शीताया महानद्या बहुमध्यदे-
शज्ञागे (एत्थणंति) एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवत्
द्वदो नाम दहः प्रज्ञप्तः स च किं विशिष्ट इत्याह उत्तरदक्षिणाय-
तः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः उत्तरदक्षिणाज्यामवयवाज्यामा-
यतः उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनाज्यामवयवाज्यां विस्ती-
र्णः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः । एकं योजनसहस्रमायामेन प-
ञ्चयोजनशतानि विष्कम्भतः दशयोजनान्युद्धेधेन उरुत्वेन अ-
च्छस्फाटिकवद्बहिर्निर्मलप्रदेशः श्रद्धणः श्रद्धणपुद्गलनिर्मापितव-
हिःप्रदेशः । तथा रजतमयं रूप्यमयं कूटं यस्यासौ रजतमयकूट
इत्यादि विशेषणकदम्बकं जगत्पुपरि वाप्यादिवत् तावद्वक्तव्यं
यावदिदं पर्यन्तपदं “ परमहृत्यन्तमतमच्छकच्छपअणगसउणमि-
हुणपरिपरिण इति ” (उज्जयेपासेत्यादि) स च नीलवन्तामन्दहः
शीताया महानद्या उज्जयोः पार्श्वयोः बहिर्विनिर्गतः स तथाचूतः
सन् उज्जयोः पार्श्वयोर्द्वार्यां पञ्चवरवेदिकाज्यां द्वितीये पार्श्वे
त्रितीयया पञ्चवरवेदिकया इत्यर्थः । एवं द्वाज्यां वनखण्डाज्यां
सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्येन संपरिक्षितः पञ्चवरवे-
दिकावनखण्डवर्षकश्च प्राग्वत् । (नीलवंत दहस्स एं तत्थ
तत्थेत्यादि) नीलवन्दहस्य णामिति वाक्यालङ्कारं तत्र देशे तस्य
देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रतिशिष्ट-
रूपकाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि वर्षकस्तेषां प्राग्वच्छब्दः ।
(तस्मिणमित्यादि) तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्ये-
कं २ तोरणं प्रज्ञप्तं (तेषां तोरणा इत्यादि) तोरणवर्णनं पूर्ववत्ता-
वद्वक्तव्यम् याद्वहो “सयसहस्सपत्तगा” इति पदम् ॥

तस्मिण नीलवंतदहस्सणं दहस्स बहुमज्जदेसभाए एत्थ
णं एगेमहं पउमे पष्पत्ते जोयणं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं

सविसेसं परिकखेवेणं अफ्फजोयणं वाहद्वेणं दसजोयणाई उ-
व्वहेणं दो कोमे उसितेजलंतीतो सातिरेगाई दसजोयणाई
सव्वग्गेणं पष्पत्ते तस्सणं पउमस्म अयमेतारूपे वष्पावासे पष्पत्ते
तंजहा वडरामता मृत्तारिद्धामते कंदे वेरुद्धिया मण्णाद्व-
वेरुलियामता वाहिरपत्ता जंबूणयमया अम्भंनरपत्ता तत्र
णिज्जमया केसरा कण्णगामई कक्षिया नाणामणिमया पुक्ख-
दात्थिरया साणं कक्षिया अफ्फजोयणं आयामविक्खंभेणं
तं तिगुणं सविसेसं परिकखेवेणं कोसं वाहद्वेणं सव्वकणगामई
अच्चा सण्हा जाव पक्खिरेवा तीसेणं कक्षियाए उवरिं बहु-
समरमणिज्जदेसजाए पष्पत्ते जाव मणीहिं तस्सणं बहुसमर-
मणिज्जस्स जूमिजागस्स बहुमज्जदेसजाए एत्थणं एगं महं
जवणे पष्पत्ते कोसं च आयामेणं अफ्फकोसं च विक्खंभेणं
देसूणं कोमं उरुदं उच्चत्तेणं अण्णगक्खंजमतसप्पिविद्धं म-
जावणओ । तस्स एं जवणस्स तिदिमिं ततो दारा पष्पत्ता
तंजहा पुरच्छिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं तेषां दारा पंचधाणु-
सयाई उरुदं उच्चत्तेणं अरुद्धाज्जाई धणुसयाई विक्खंभेणं
तावतियं चेव पवेमेणं से ताव कण्णगण्णिजागा जाव
वण्णमाज्जाउत्ति तस्सणं जवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्ज-
जूमिजागं पष्पत्ते से जहानामए आद्विगपुक्खरेति वा जाव
मणीणं वप्पओ तस्स एं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिजागस्स
बहुमज्जदेसजाए एत्थणं मणिपोढिया पष्पत्ता पंचधाणुमयाई
आयामविक्खंभेणं अरुद्धाज्जाई धणुसयाई वाहद्वेणं सव्वम-
णामणिमती ।

(तस्मिणमित्यादि) तस्य नीलवन्तामन्दहस्य बहुमध्यदेश-
ज्ञागे अत्र महदेकं पञ्च प्रज्ञप्तमयोजनमायामतो विष्कम्भतश्च अ-
र्द्धं योजनं वाहुत्येन दशयोजनानि उद्धेधेन उरुत्वेन जलपर्य-
न्तात् द्वौ क्रोशावुच्चितं सर्वांगेण सातिरेकाणि दशयोजनानि प्रज्ञ-
प्तानि । तस्य पञ्चस्य अयं वक्ष्यमाण एतदुपपन्नान्तरमेव वक्ष्यमाण
स्वरूपो वर्ष्मावासो वर्षकनिवेशः प्रज्ञप्तस्तथा वज्रमयं मूलं रिष्ट-
रत्नमयः कन्दो वैभूर्यरत्नमयो नाभः वैभूर्यरत्नमयानि बाह्यपत्राणि
जाम्बूनदमयानि अन्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केसराणि क-
नकमयी पुष्करकक्षिका नानामणिमयी पुष्करस्थिबुका (साणं-
कक्षिका अरुमित्यादि) सा कक्षिका अर्द्धयोजनमायामविष्कम्भा-
ज्यां क्रोशमेकं वाहुत्यतः सर्वात्मना कनकमयी अच्चा यावत्प्र-
तिरूपा यावत्करणात् “सण्हा घटामघा नीरया इत्यादि परिग्रहः”
(तीसेणं कक्षियाए इत्यादि) तस्याः कक्षिकाया उपरि बहुसम-
रमणीयो जूमिभागः प्रज्ञप्तस्तद्वर्णनं च “सेजहानामए आद्विग-
पुक्खरे इवा” इत्यादिना ग्रन्थेन विजयराजधान्या उपकारिकाद्वयन-
स्येव तावद्वक्तव्यं यावन्मणीनां स्पर्शवक्तव्यता परिसमाप्तिः (त-
स्मिणमित्यादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य जूमिभागस्य बहुमध्य-
देशभागे अत्र महदेकं प्रच्यनं प्रज्ञप्तं क्रोशमायामतोऽर्द्धक्रोशं विष्क-
म्भतो देशोर्ध्वं क्रोशमूर्ध्वमुच्चस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टमित्या-
दि तद्वर्णनं विजयराजधानीगतसुधर्मसंज्ञाया इव तावद्वक्तव्यं
यावदिदं सूत्रं (दिव्वतुभियसहसपप्पदिते इति) तदनन्तरं सूत्रमा-
ह । (सव्वरयणामए इत्यादि) सर्वात्मना रत्नमयं अच्छं यावत्

प्रतिरूपं यावत् करणात् 'सपदे जगहे धट्टे मट्टे इत्यादि' परिग्रहः ॥
(तस्सणमित्यादि) तस्य भवनस्य त्रिदिशि त्रिस्तुपु दिक्षु
एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रहृष्टानि तद्यथा
पूर्वस्यामुत्तरस्यां दक्षिणस्यां (तेषां द्वारा इत्यादि) तानि द्वाराणि
पञ्चधनुःशतानि ऊर्ध्वमुच्चस्त्वेन अर्धतृतीयाणि धनुःशतानि वि-
ष्कम्भेन तावदेव अर्धतृतीयाणि धनुःशतानि भावः प्रदेशेन
(सेयावरकणगयूत्रियागान्यादि) द्वाग्घर्णेन विजयद्वारस्येव ताव-
दविशेषेणावसातव्यं यावत् 'वहमात्राओ' इति धनमात्रावक्तव्य-
तापरिसमाप्तिः (तस्सणमित्यादि) तस्य प्रवनस्य उच्चोच्चान्त-
र्बहुसमरमणायै नृमिभागं मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवर्णनं प्राग्वत्
(तस्तेत्यादि) तस्य बहुसमरमणायस्य नृमिजागस्य बहुमज्य-
देशमगे मणिपीठिका प्रहृष्टा पञ्चधनुःशतानि आयामविष्कम्भा-
ज्यामर्धतृतीयाणि धनुःशतानि बाहुल्येन सर्वात्मना मणिमयी
अच्छा यावत् प्रतिरूपा इति प्राग्वत् ॥

तीसेणं मणिपेडियाए उवरि एत्थणं एगे महं देवसयणिज्जे
पण्णते देवसयणिज्जस्त वण्णो से णं पडमे अण्णं एं अट्टस-
त्तेणं तदद्भुत्तत्पमाणमेत्तेणं पडमाणं सव्वतो समंता संप-
रिक्खित्ते तेषां पडमा अण्णजोयणं आयामविक्खंजेणं तं
तिगुणं सविसेमं परिकखेवेणं कोसं बाह्वेणं दसजोयणाइं
उवेहेणं कोसं ऊसिया । जलं ताओ सारिरेगातिं दसजोय-
णातिं सव्वगेणं पण्णत्ताइं तेसिणं पडमाणं अयमेतारूवे व-
ण्णोवासे पण्णत्ते तंजहा इतिरामयामूला जाव एणामणिमया
पुक्खलत्तिग्रया ता उणं कएिण्या उक्कोसं आयामविक्खं-
जेणं तं तिगुणसपरिक्खेवेणं अण्णकोसं बाह्वेणं सव्वकण-
गामईउ अण्णउ जाव पण्णरूवाउ तासि एं कएिण्या उणं
वहसमरमणिज्जा नृमिभागा जाव मणीणं वण्णो गंधाफासो
तस्सणं पडमसस अववत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थणं नी-
लवंतदहकुमारस्स देवस्स चउएहं सामाणियसाहस्सीणं
चत्तारि पडमसाहस्सीउ पण्णत्ताउ एवं सव्वो परिवारो नवरि
पडमाणं जाणियव्वो । सेणं पडमे अण्णहिं तेहिं पडमप-
रिक्खेवेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते तंजहा अट्टिजतरएणं
मज्झिमएणं बाहिरएणं अट्टिजतरएणं पडमपरिक्खेवे वत्तीसं
पडमसयसाहस्सीउ पण्णत्ताउ मज्झिमएणं पडमपरिक्खेवो
चत्तालीसं उपडमसयसाहस्सीओपण्णत्ताओ बाहिरएणं पडम-
परिक्खेवे अरुयालीसं पडमसयसाहस्सीउ पण्णत्ताओ एवोमेव
स पुव्वावरेणं एगा पडमकोलीउ वीसं च पडमसतसहस्सा
जवंतीतिमक्खायां । सेकेण्णत्तेणं जंते एवं बुच्चति नीलवंतदहे ?
गोयमा ! एलीलवंतदहेणं तत्थ २ जाव उण्णत्तेति जाव सय-
सहस्सपत्ताइं नीलवंतपण्णत्तिं नीलवंतवण्णज्जातिं नीलवंत-
दहकुमारेय एत्थ सो चेव गमो जाव एलीलवंतदहे २ ॥

तीसेणमित्यादि) तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं
देवशयनीयं प्रहृष्टम् । शयनीयवर्णकः प्राग्वत् । (तस्सण-
मित्यादि) तस्य भवनस्योपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गल-
कानि इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यम् यावत् बहवः सहस्रपत्रहस्तका
इति सूत्रत इदमधिकं दृश्यते " (सेणमित्यादि) तत् पद्मम-

न्येन अष्टशतैः पद्मानां तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्राणां तस्य सूत्रपत्र-
प्रमाणस्यार्थः तदूर्ध्वं तच्च तदुच्चत्वप्रमाणं च तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणं
तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणं मात्रा येषां तानि तथा तेषां सर्वासु दिक्षु सम-
न्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तं तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमेव तेषां
भावयति (पडमा इति) तानि पद्मानि प्रत्येकमर्धयोजनमाया-
मविष्कम्भाज्यां ओशमेकं बाहुल्येन दशयोजनानि उच्छेधेन क्रोश-
मेकं जत्रपर्यन्तादुच्छ्रितं सातिरेकाणि दशयोजनानि सर्वाग्रैः
(तेसिणमित्यादि) तेषां पद्मानामयमेतद्दूषो वर्णावासः प्रहृष्टः
वज्रमयानि मूत्रानि रिष्टरत्नमयाः कन्दा वैश्वरत्नमया नादाः
तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बूनदमयानि बाह्यपत्राणि तपनी-
यमयानि केसराणि कनकमयः कर्णिका नानामणिमयाः पुष्क-
रस्थिभागाः (तावणं कन्नियाउ इत्यादि) ताः कर्षिकाः क्रोशमा-
यामविष्कम्भाज्यामर्धं क्रोशं बाहुल्येन सर्वात्मना कनकमयः
अच्छाउ जाव पण्णरूव इति प्राग्वत् । (तेसिणं कन्नियाणमित्यादि)
तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरणीयो नृमिजागः प्रहृष्टः तस्य
वर्षिकः पूर्ववत्तावद्वक्तव्यो याधमणीनां स्पर्शः (तस्सणमित्यादि)
तस्य मूत्रचूतस्य पद्मस्य अपरोत्तरेण अपरोत्तरस्यामवमुत्तर-
स्यामुत्तरपूर्वस्यां सर्वसंकलनया तिस्रपु दिक्षु अत्र नीलवतो
नागकुमाररेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां
योग्यानि चत्वारि पद्मसहस्राणि प्रहृष्टानि (पतेणमित्यादि)
एतेनान्तरेऽदितेनाजिज्ञापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवा-
रोऽभिहितस्तथा इहापि पद्मपरिवारो वक्तव्यस्तद्यथा पूर्वस्यां
दिशि चतसृणामग्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि महापद्मानि
दक्षिणपूर्वस्यामन्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देवसहस्राणां योग्यान्यष्टौ
पद्मसहस्राणि दक्षिणस्यां मध्यपर्वदो दशानां देवसहस्राणां यो-
ग्यानि दशपद्मसहस्राणि दक्षिणापरस्यां बाह्यपर्वदो द्वादशानां
देवसहस्राणां द्वादश पद्मसहस्राणि पश्चिमायां सप्तानामनीका-
धिपतीनां योग्यानि सप्तमहापद्मानि प्रहृष्टानि तदन्तरं तस्य छि-
तीयस्य पद्मपरिवेपस्य पृष्ठतश्चतस्रपु दिक्षु पोरुशानामात्मर-
क्कदेवसहस्राणां योग्यानि पोरुशपद्मसहस्राणि प्रहृष्टानि ।
तद्यथा चत्वारि पद्मसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पद्मसह-
स्राणि पश्चिमायां चत्वारि पद्मसहस्राणि उत्तरस्यामिति । तदेवं
सूत्रपत्रस्य त्रयः पद्मपरिवेपा अत्रैव अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्ते
इति तत्प्रतिपादनार्थमाह । (सेणपडमे इत्यादि) तत्पद्ममन्यै-
रन्तरोक्तपरिकल्पितव्यतिरिक्तैस्त्रिभिः पद्मपरिवेपैः सर्वतः
सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तम् । तद्यथा अन्यन्त-
रेण मन्थनेन बाह्येन च । तत्रान्यन्तरपद्मपरिकल्पे सर्वसंख्यया द्वा-
विंशत् पद्मशतसहस्राणि प्रहृष्टानि (३२०००००) मन्थने परिकल्पे
चत्वारिंशत् पद्मशतसहस्राणि (४०००००००) बाह्यपद्मपरिकल्पे अष्टा-
चत्वारिंशत् पद्मशतसहस्राणि प्रहृष्टानि (४८००००००) एवमेव
अननैव प्रकारेण (सव्वावरेणंति) सह पूर्वं यच्च येन वा स-
पूर्वं तत् अपरं च सपूर्वपरं तेन सपूर्वपरेण पूर्वपरसमुदा-
येनेत्यर्थः एका पद्मकांटी विंशतिश्च पद्मशतसहस्राणि प्रवती-
त्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थकुञ्जरेतेन सर्वतीर्थहृतामविसं-
वादिचचनतामाह । कोट्यादिका च संख्या स्वमीलितायां
द्वाविंशदादिशतसहस्राणामेकत्र मीलेन यथोक्तसंख्याया अवश्यं
जावात् संप्राति नामान्वर्थं पिपुच्छिपुराह । अथ केनार्थेन
एवमुच्यते नीलवद्भद्रो नीलवद्भद्र इति भगवानाह । गौतम !
नीलवद्भद्रे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे
बहूनि उपपन्नानि पद्मानि यावत् सहस्रपत्राणि नीलवद्भद्रपत्राणि
नीलवत्त्वान्न नृदाकाराणि नीलवत्त्वानि नीलवत्त्वान्न वर्षधरपर्व-
तस्तद्वर्षानीति ज्ञावः । नीलवत्त्वान्न च नागकुमाररेन्द्रो नागकुमार-

राजो महार्किक इत्यादि यमकदेवचन्निरवशेषं वक्तव्यं यावद्विहरति । ततो यस्मात्तत्तानि पद्यानि नीलवचनानि नीलवचनानामा च तदधिपतिदेवस्ततस्तद्योगादसौ नीलवचनमा हृदः । तथाचाह (से एण्णट्टेणमित्यादि) कहिणं भंते ! नीलवतदहस्सेत्यादि राजधानीविषयं सूत्रं समस्तमपि प्राग्वत् ॥

नीलवदहदे काञ्चनपर्वताः ।

नीलवतेणं पुरच्छिमपच्चिमेणं दसदस जोयणातिं अवाहाए एत्थणं दस दस कंचणगपव्वता पव्वता तेणं कंचणगपव्वता एगमं जोयणसतं उट्ठं उच्चत्तेणं पणवीसं २ जोयणातिं उवेहेणं मूले एगमेणं जोयणसतं विक्खंजेणं मज्जे पव्वतरिं जोयणाइं आयामविक्खंजेणं उवरिं पव्वासं जोयणाइं विक्खंजेणं मूले तिष्ठि सोद्वे जोयणसते किंचि-विसेसाहिता । परिक्रिखेवेणं मज्जे दोष्णि सत्ततीसे जोयणसतं किंचि विसेसाहिता परिक्रिखेवेणं उवरिं एगं अट्ठावन्नं जोयणसतं किंचि विसेसाहिता । परिक्रिखेवेणं मूले विच्छिप्पा मज्जे संखित्ता उप्पि ताण्णा गोपुच्छसंठाण संठिया सव्वकंचणमया अच्चा पत्तेयं २ पञ्चमवउत्तिं पत्तेयं २ वणखंडपरिक्रिखत्ता तेषिणं कंचणगपव्वताणं उप्पि बहुसमरमणिज्जे चूमिजागे जाव आसयत्ति पत्तेयं २ पासायवमंसगा सदा त्रावट्ठिं जोयणिया उट्ठं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंजेणं मणिपेठिया दो जोयणिया सिंहासणा सपरिवारा । मे केट्टेणं एं जंते एवं वुच्चं कंचणगपव्वया गोयमा ! कंचणगेसूणं पव्वतेसु तत्थप्राविउ उप्पत्ताइं जाव कंचणवक्खा जातिं कंचणगा जाव देवा महिठिया जाव विहरंति उत्तरेणं कंचणगाणं कंचणित्ताउ रायहाणीओ अएहम्मि जंव तह्वे सव्वं जाणियव्वं (नीलवतदहस्सणमिति) नीलवतो हृदस्य (पुरच्छिमपच्चिमेणं) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि प्रत्येकं दशभोजनान्यवाधया कृत्वेति गम्यतेऽपान्तराद्वे मुक्त्वेति जावः दश दश काञ्चनपर्वता दक्षिणे उत्तरश्रेणोः प्रज्ञाः ते काञ्चनपर्वताः प्रत्येकमेकं योजनशतमूर्ध्वमुच्चैस्त्वन पञ्चविंशतियोजनान्युद्वेधेन मूले एकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये पञ्चसप्ततियोजनानि विष्कम्भेन उपरि पञ्चाशद्योजनानि विष्कम्भेन मूले त्रीणि पेरुशोत्तराणि योजनशतानि (३१६) किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्रिपेण मध्ये द्वे सप्तविंशे योजनशते (२२७) किंचिद्विशेषेण परिक्रिपेण उपरि एकमष्टापञ्चाशद्योजनशतं (१५८) किञ्चिद्विशेषेण परिक्रिपेण अत एव मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तनुका अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वात्मना कनकमयाः (अच्चा जावपरिक्खाइति) प्राग्वत् । तथा प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकया परिक्रिप्ताः । प्रत्येकं वनखण्डपरिक्रिप्ताश्च पञ्चवरवेदिका वनखण्डवर्षणं प्राग्वत् । (तेषिणमित्यादि) तेषां काञ्चनपर्वतानामुपरि बहुसमरमणीया भूमिभागाः प्रज्ञाः तेषां च वर्षणं प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावत्तुणानां मणीनां च शब्दवर्षणमिति (तेषिणमित्यादि) तेषां च बहुसमरमणीयानां चूमिजागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञाः प्रासादवक्तव्यता सर्वा यमकपर्वतोपरि प्रासादावतंसकयोरिव निरवशेषा वक्तव्या यावत्परिवारसिंहासनवक्तव्यतापरिसमाप्तिः संप्रति नामान्वयं पिपुच्छिपुराह-सेकेण्ठेणमित्यादि प्राग्वन्नवरं यस्मादुत्पन्नादीनि काञ्चननामानश्च देवास्तत्र परिव्रजन्ति

तत्काञ्चनप्रभोत्पन्नादियोगात् काञ्चनकामिधदेवस्वामिकत्वाच्च ते काञ्चनका इति तथाचाह । सेकेण्ठेणमित्यादि काञ्चनिकाश्च राजधान्यो यामिका राजधानीवक्तव्या ॥

उत्तरकुरुहदाः ॥

काहि एं जंते उत्तरकुराए उन्नरकुरुहदे नाम दहे पव्वत्ते ? गोयमा ! नीलवतदहस्स २ दाहिणेणं अट्ठचोत्तीसे जोयणसए एवं चेव गमोण्यव्वो जो एं नीलवतदहस्स सव्वेसिं सरिसके दहसरिसनामा य देवा सव्वेसिं पुरच्छिमपच्चिमे एं कंचणपव्वता दस २ पकप्पमाणा उत्तरेणं रायहाणी अष्टमि जंवुद्वे चंददहे एरावणदहे मालवतदहे एवं एकेकां पेयव्वो ॥

क जदन्त ! जम्बूद्वीपे उत्तरकुरुषु कुरुषु उत्तरकुरुहदो नाम हृदः प्रज्ञाः । भगवानाह । गौतम ! नीलवतो हृदस्य दक्षिणात्याचरमपर्यन्तादष्टौ चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्रं योजनस्य सप्त भागान् अवाधया कृत्वेति गम्यते शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र उत्तरकुरुनाम हृदः प्रज्ञाः यथैव प्राक् नीलवतो हृदस्य आयामविष्कम्भोद्वेधपञ्चवरवेदिकावनखण्डत्रिसोपनप्रतिरूपकतोरणमहामूलाचूतपद्माष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपरिधिपरिक्रिपत्रयवक्तव्यता तथा अन्व्यूनातिरिक्ता वक्तव्या । (मूलाचूतयोः पाठजेदः) नामकारणं पिपुच्छिपुरिदमाह-

“से केण्ठेणं भंते इत्यादि प्राग्वत्” नवरमुत्पन्नादीनि यस्मान् उत्तरकुरुहदप्रज्ञाणि उत्तरकुरुहदाकाराणि तेन तानि तदाकारयोगात् उत्तरकुरुनामाऽत्र तत्र देवः परिव्रसति तेन नन्दो हृदोऽप्युत्तरकुरुः नचैवमितरेतराश्रयदेऽन्मिजागरस्य

नाम्नामनादिकां तया प्रवृत्तेः । एवमन्यत्र चतुर्धाणुमयां नावनीया । उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः पञ्चधाणुमयां कृत्यता च नीलवक्त्रागुमावद्वक्तव्या ततोऽप्यसावु गह्वरेण रति । राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् । चन्द्रहवक्तव्यतामाह । (कहिणं जंते इत्यादि) प्रश्रसूत्रं सुगमं भगवानाह-गौतम ! उत्तरकुरुहदस्य दक्षिणात्याचरमान्तादष्टौ दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुस्त्रिंशानि योजनशतानि चतुरश्रं सप्त भागान् योजनस्य अवाधया कृत्वेति शेषः । शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र अन्मन्नवक्त्राशे उत्तरकुरुषु चन्द्रहदो नाम हृदः प्रज्ञाः । अस्यापि नीलवद्वदस्यैव आयामविष्कम्भोद्वेधपञ्चवरवेदिकावनखण्डत्रिसोपनप्रतिरूपकतोरणमूलाचूतमहापद्माष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपरिधिपरिक्रिपत्रयवक्तव्यता वक्तव्या । नामान्वयसूत्रमपि तथैव नवरं यस्मात् उत्पन्नादीनि चन्द्रहदप्रज्ञाणि चन्द्रहदाकाराणि चन्द्रवर्षाणि चन्द्रनामा च देवस्तत्र परिव्रसति तस्मान्चन्द्रहदामोत्पन्नादियोगात् चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्चन्द्रहद इति । चन्द्रा-राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् । सांप्रतमैरावतहृदवक्तव्यतामाह । कहिणं जंते इत्यादि प्रश्रसूत्रं पाठसिद्धं निर्वचनमाह । गौतम ! चन्द्रहदस्य दक्षिणात्याचरमान्तादष्टौ दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुस्त्रिंशानि योजनशतानि चतुरश्रं सप्त भागान् योजनस्यावाधया कृत्वेति शेषः । शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र एतस्मिन्नवक्त्राशे ऐरावतहृदो नाम हृदः प्रज्ञाः । अस्यापि नीलवक्त्राशे चन्द्रहदस्यैव आयामविष्कम्भादिवक्तव्यता पर्यवसाना वक्तव्या । अन्वयसूत्रमपि तथैव नवरं यस्मादुत्पन्नादीनि ऐरावतहृदप्रभाणि ऐरावतो नाम हस्ती तद्वर्षाणि च ऐरावतश्च नामा तत्र देव

परिवसति तेन परावतः ऋद इति परावतगजधानीयत् काञ्चनकपर्वतवक्तव्यताऽपि राजधानीयक्तव्यता पर्यवसाना तत्रैव अधुना माल्यवन्नामः ऋदवक्तव्यतामाह (कठिणं ज्ञेयं इत्यादि) मुगमं भगवानाह गौतम ! परावतः ऋदस्य दक्षिणात्याञ्चरमान्तादर्चाकः दक्षिणस्यां दिशि अथै चतुर्दिशाणि योजनशतानि चतुरश्र सप्तजागान् योजनस्य अवाधया वृत्तिरिति शेषः । शीताया महानद्या बहुमस्यदेशज्ञाने अत्र एतस्मिन्नाशकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु माल्यवन्नामा ऋदः प्रदक्षतः । न च नीधवद्भद्रवत् आया-मयिक्मनादिना तावद्वक्तव्यतायाम् पञ्चवक्तव्यतापरिसमाप्तिः । नामान्यस्यैवमपि तथैव यस्माद्वृत्तत्वादीनि माल्यवद्भद्रप्रमाणे माल्यवद्भद्राकाराणि माल्यवन्नामा वक्त्रस्कारपर्वतस्त्वर्ध्वानि तद्वर्ध्वानि माल्यवन्नामा च तत्र देवः परिवसति तेन माल्यवद्भद्र इति । माल्यवती राजधानी विजयारजधानी वद्वक्तव्यताकाञ्चनकपर्वतवक्तव्यतापर्यवसाना प्रायत् । जी० ३ प्रति० । (उत्तरकुरुगजजम्बुद्वीपवर्णकोऽन्यत्र) उत्तरकुरुवर्ध्वपता देवः पुं० अथोत्तरकुरुनामार्थं पिपुलिप्रपुरिदमाह ।

संकेणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ उत्तरकुरा २ गोयमा ! उत्तरकुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिद्विए जाव पलि-आमद्विइए सं तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तरा ३ उत्तरकुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिद्विए जाव पलिआवमद्विइ सं तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तरकुराए अउत्तरं च एं जाव सासए ।

संकेणट्टेणमित्यादिप्रतीतिं नयन् उत्तरकुरुनामाऽत्र देवः परिवसति तेनमा उत्तरकुरुव इत्यर्थः । जं० १५ वक्र० । द्वाविंशतीर्यकृतो निष्कमणशिविकायाम्, स्त्री० । स० ।

उत्तरकुरुकूर्म-उत्तरकुरुकूट-न० माल्यवद्भद्रस्कारपर्वतस्य तृतीये कूटे, स्या० ए ग० । मेरोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि, माल्यवद्भद्रपर्वतस्य तृतीयं कूटं हिमवत्कूटप्रमाणं कूटसद्वन्नामकश्चात्र । देवः । जं० ४ वक्र० । महाचिदेदे, गन्धमादनस्य वक्त्रस्कारपर्वतस्य चतुर्थे कूटे, स्या० १० ग० । जं० ।

उत्तरकुरुदह-उत्तरकुरुदह-पुं० उत्तरकुरुषु तृतीये ह्रदे, स्या० ६ ग० । (तन्मानादिउत्तरकुरुशब्दे उक्तम्) ॥

उत्तरकुरुमाणुसञ्जरा-उत्तरकुरुमानुषाप्सरम्-स्त्री० उत्तरकुरुषु मानुषरूपासु अप्सरस्तु, प्रश्न० अध० ४ द्वा० ।

उत्तरकुरुग-उत्तरकुरुग-पुं० यानप्रस्थतापसभेदेषु, यैर्गङ्गायामुत्तरकुरु पव वस्तव्यम् । नि० । भ० ॥

उत्तरकामि-उत्तरकोटि-स्त्री० गान्धारग्रामस्य सप्तम्यां मूर्धन्यायाम्, स्या० ७ ग० ।

उत्तरगंधारा-उत्तरगान्धारा-स्त्री० गान्धारग्रामस्य पञ्चम्यां मूर्धन्यायाम्, ॥ स्या० ७ ग० ॥

उत्तरगुण-उत्तरगुण-पुं० भूगुणपेक्षया उत्तरचूता गुणा वृद्धा इत्युत्तरगुणाः । ज० ७ श० २ उ० । सर्वतः पिएरुविशुद्धादिषु, देशतो दिग्भ्रतादिषु, पंचा० ५ वि० ।

शेषाः पिएरुविशुद्धाद्याः, स्युरुत्तरगुणाः स्फुटम् ।

एषां चानतिचाराणां, पावनं ते त्वमी मताः ॥ ४७ ॥

शेषा उक्तभूगुणेष्वप्योऽवशिष्टास्ते के इत्याह । पिएरुविशुद्धाद्या इति पिएरुविशुद्धिहारादिनिर्दिष्टा सा आदौ येषां जेदानां ते पिएरुविशुद्धाद्याः सप्ततिभेदा इत्यर्थः । उत्तरगुणा उत्तरगुण-

संज्ञकाः स्फुटं प्रकटं स्युर्नवेयुरिति संवत्सरादिशब्दगृहीता जेदास्त्वमे “पिएरुविसोही समिई, भावणपमिमा य इंदियनिरो-हो । पडिबेहणगुत्तीओ, अभिगगा चैव करणंतु” धर्म० ३ अधि० (पाठान्तरेण) “पिएरुस जा विसोही, समिईओ भावणा तयो छविहा । पमिमा अभिगगा वि य, उत्तरगुण मो वियाणाहि” १ सूत्र० ४० १ ४ अ० (एतद्व्याख्या पायच्छित्तशब्दे) पिएरु विशुद्धादयः सार्थाः स्वस्वस्थाने) महाव्रताम्रतेषु, सूत्र० । व्य० नि० चू० । पंचा० । जीत० । आव० । (भूगुणानामिचोत्तरगुणानामपि प्रज्ञो नेष्ट इत्यतिचारशब्दे उक्तम्)

उत्तरगुणकपिय-उत्तरगुणकल्पिक-पुं०

आहारउवहिसेजा, उगमउपपादणेषणा सुष्ठा ।

जो परिगिएहति णिययं, उत्तरगुणकपिओ स खलु ॥

य आहारोपधिषय्या उगमोत्पादनैषणा । सुष्ठा नियतं निश्चितं परिगृह्णाति स खलु उत्तरगुणकल्पिको मन्तव्यः । इत्युक्तरूपे उत्तरगुणयुक्तसामाचारीभेदे, वृ० ६ उ० ।

उत्तरगुणपचक्खाण-उत्तरगुणप्रत्याख्यान-न० भूगुणापेक्षया उत्तरचूता गुणा वृद्धास्वा इत्युत्तरगुणास्तेषु प्रत्याख्यानमुत्तरगुणप्रत्याख्यानम् । प्रत्याख्यानभेदे, ॥ तद्विज्ञेदा यथा-

‘उत्तरगुणपचक्खाणे एं कइविहे पसात्ता ? गोयमा ! दुविहे पाएत्ता तंजहा सव्वुत्तरगुणपचक्खाणे य देसुत्तरगुणपचक्खाणे य । सव्वुत्तरगुणपचक्खाणे एं जंते ! कइविहे पाएत्ते ? गोयमा ! दसविहे पाएत्ते तंजहा अणागयमइकंनं, कोडिसहीयं नियंठियं चैव । सागारमणागारं परिमाणकमं निरवसेसं ॥

अनागतादीनां च व्याख्याऽन्यत्र ॥ ज० ७ श० २ उ० । “भूगुणउत्तरगुणा, जे मे णाराहिया पमाएणं । तमहं सव्वं णिंदे, पमिक्कमे आगामिस्साणं” इति रूपम् । आतुण पंचा० आ० क० ।

उत्तरगुणपमिसेवणा उत्तरगुणप्रतिसेवना-स्त्री० उत्तरगुणविषये प्रतिसेवनायाम्, “इदानीं उत्तरगुणपमिसेवणा जस्यति ते उत्तरगुणापिडविसोहाइ अणेगविहा तत्तयं पिये ताव दप्पियं कप्पियं च पमिसेवणं भणत्ति” ॥ नि० चू० १ उ० (सर्वे पमिसेवणाशब्दे वक्तव्यते)

उत्तरगुणलाप्ति-उत्तरगुणलब्धि-स्त्री० उत्तरगुणाः पिएरुविशुद्धादयस्तेषु चेह प्रक्रमात्तपो गृह्यते तस्य लब्धिः । तपोलब्धौ, “उत्तरगुणवृत्तिस्वममाणस्त विज्ञाचारणदक्षिणामं लब्धिं समुपज्जइ” । ज० २० श० ६ उ० ॥

उत्तरगुणसद्दा-उत्तरगुणश्रद्धा-स्त्री० प्रधानतरगुणाभिलाषे, पंचा. उत्तरगुणासेवणासिक्खग-उत्तरगुणासेवनाशिक्षक-त्रि० उत्तरगुणविषये सम्यक् पिएरुविशुद्धादिकान् गुणान् आसेवमाने, सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० ।

उत्तरचावाला-उत्तरचावाला-स्त्री० नगरभेदे, ताहे सामी उत्तरचावालां उच्चती तथ्य अंतरा कणखलं नाम उत्तमपदम् । आ० चू० २ अ० । ततः स्वामी उत्तरचावालां गतः तत्र पक्के कपणपरणे नागसेनगृहे कीरजोनेन प्रतिभानानि प्रादुर्भूतानि । आ० क० । आ० म० द्वि० ॥

उत्तरचूल-उत्तरचूल-न० वन्दनकं दत्त्वा शब्देन मस्तकेन वन्दे इत्यभिधानरूपे एकोनविंशत्तमे वन्दनकदोषे, ध. २ अधि० आव० । उत्तरचूलिया-उत्तचूलिका-स्त्री० “बाळणं वंदणं मत्थपवंदमि

चूडियाए सा ” यद्वन्दनकं दत्वा पश्चान्महता शब्देन मस्तकेन वन्दे इति यत्र श्रूते तदुत्तरचूडिका मन्त्रव्या । वृ० ३ उ० । आ० चू० ।
उत्तरज्जयण—उत्तराध्ययन— न० बहुव० उत्तराणि प्रधानानि अध्ययनानि रुद्धिवाद्भिनयश्रुतादीनि पट्विशिशुत्तराध्ययनानि सर्वाण्यपि चाध्ययनानि प्रधानान्येव तथापि अमून्येव रुद्ध्या उत्तराध्ययनशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धानि । न० । अङ्गवाह्य-
कादिकश्रुतज्ज्ञे, पा० ।

उत्तराध्ययनशब्दनिर्वाक्ति निर्युक्तिरुद्धविस्तरणाह ।

णामं उवाणा दविण, खेत्तादिसा ताव खेत्तपमवण ।

पङ्कादं संचयपहा—एणाणयकमणणतो जावे ॥

जहमं उत्तरं खलु, उक्कोसं वा अणुत्तरं होइ ।

सेसाइं अणुत्तराई, अणुत्तराई च एमाईं ॥

(नामोत्तरव्याख्या उत्तरशब्दे दर्शिता) उत्तरस्यानैकविध-
त्वेन यदत्र प्रकृतं तदाह ।

कम उत्तरेण पगयं, आयासरस्से व उवरिमाईं तु ।

तम्हाउ उत्तरा खलु, अज्जयणा होंति णायव्वा ॥

कामपेक्षमुत्तरं क्रमोत्तरं शाकपार्थिवादित्वान्मध्यमपदलोपी स-
मासस्तेन प्रकृतमधिकृतमिह च क्रमोत्तरेणेति भावः क्रमोत्तरै-
तानि हि श्रुतात्मकत्वेन कायोपशमिकजावरूपाणि तदरूपस्यैवा-
च्चारङ्गस्योपरिपाठ्यमानत्वेनोत्तराणीत्युच्यन्ते अत आह (आ-
यासरस्से व उवरिमाईं तु) एवकारो निम्नक्रमस्ततश्चाचारस्योपयंवा-
त्तरकादमेवमानीति हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यङ्गाणि पठित-
वन्त इति गम्यते । तुर्विशेषणे विशेषश्चायं यथा शय्यंभवं या-
धदेष क्रमस्तदाचारतस्तु दशवैकादिकोत्तरकादं पठ्यन्त इति (त-
म्हाउति) तुः पूरणे यत्तदोश्च नित्यमभिसंबन्धस्ततो यस्मादा-
च्चारस्योपयंवेमानि पठितवन्तस्तस्मादुत्तराण्युत्तरशब्दवाच्या-
नि खलुर्वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा तत उत्तराण्येवाध्ययनानि
विनयश्रुतादीनि भवन्ति ज्ञातव्यानि अन्यच्च बांछ्यानि प्राकृत-
त्वाच्च द्विङ्ग्यत्यय इति गार्थः । आह यदाचारस्योपरि पठ्य-
न्नान्तत्वेनोत्तराण्यमुनि तत्कियन्त एवाचारस्य प्रसूतिरेपामपि तत
एवाभिधेयमपि यदेव तस्य तदेवान्यथेति संज्ञायपनोदायाह ।

अंगप्पजवा जिणजा—सिया य पत्तेयवुद्धसंवाया ।

वंधं मोक्खे य कथा, छत्तीसं उत्तरज्जयणा ॥

अङ्गाद् दृष्टिवाद्देः भजव उत्पत्तिरेपामित्यङ्गभजवानि यथा
परीपहाध्ययनम् । वदयति हि “कम्मपवायपुप्वे, सत्तरसे पाहुरु-
म्मि जं सुत्तं । सणयं सोदाहरणं, ते चेव इहं पि नायव्वं” जिन-
जापितानि यथाद्रुमपत्रकाध्ययनं तर्हि समुत्पन्नकेवलेन जग-
वता महावीरेण प्रणीतं यद्वदयति “ तानिस्साप भगवं, सी-
साणं देइ अणुसठिं ति ” चः समुच्चये प्रत्येकबुद्धाश्च संवादश्च
प्रत्येकबुद्धसंवादस्तस्मादुत्पन्नानीति शेषः । तत्र प्रत्येकबुद्धाः
कपिलादयस्तेन्य उत्पन्नानीति । यथा कापिलायाध्ययनम् वदय-
ति हि “ धम्मदुयागीअं ” तत्र कपिधेनेति क्रमः संवादसंगतः प्र-
श्नोत्तरवचनरूपस्तत उत्पन्नानि यथा कैशीगौतमीये वदयति
च “ गौतमकेसीओ या, संवाय समुत्थियं तु जम्हेयमित्यादि ”
ननु स्यविरविरचितान्येवैतानि यत आह चूर्णिकृतं । “ सुत्तं थे-
राण अत्तागमोत्ति ” नन्वाध्ययनेऽप्युक्तम् “ जस्स जे तिया सिस्सा
उप्पत्तिया एवेणइयाए कम्मयाए पारिणामिया चउव्विहाए बुद्धीए
उववेया तस्स तत्तियाईं पइन्नगसहस्साईं ” प्रकीर्णकानि चा-

मूनि तत्कथं जिनदेशितत्वादि न विरुध्यते । उच्यते तथा स्थि-
तानामेव जिनादिवचसामिह दृष्टत्वेन तद्देशितत्वाद्युक्तमिति न
विरोधः । वन्धः आत्मकर्मणोरत्यन्तं संश्लेषस्तस्मिन् मोक्षस्तयो-
रेवात्यन्तिकः पृथग्भावस्तस्मिन् कृतानि कोऽभिप्रायो यथा वन्धो
जवति यथा च मोक्षस्तथा प्रदर्शकानि । तत्र वन्धे यथा “ आणा-
अणिहेसकरोत्ति ” मोक्षे यथा “ आणानिहेसकरोत्ति ” आन्यां
यथाक्रमश्चाविनयो मिथ्यात्वाद्यविनाशतत्वेन वन्धस्य चिनयश्चा-
न्तरतपोरूपत्वेन मोक्षस्य कारणमिति तत्त्वतस्तौ यथा जयतस्त-
देवोक्तं जवति मोक्षप्राधान्येऽपि वन्धस्य प्रागुपादानमनादित्वो-
पदर्शनार्थम् । यद्वा “ वन्धे मोक्खेयत्ति ” च शब्द एवकारार्थो
भिन्नक्रमश्च । ततो वन्ध एव सति यो मोक्षस्तस्मिन् कृतान्य-
नेनानादिमुक्तमन्त्रव्यवच्छेदश्च कृतस्तत्र इह मोक्षशब्दार्थानुपप-
त्तिः सकलानुष्ठानवैकल्यापत्तिश्च किमेवं कतिचिदेव नेत्याह । पट्वि-
शिशत्संख्यानि कोऽर्थः सर्वाण्येतदुत्तराध्ययनानीति गार्थः । उत्त०
१ अ० ।

। तानि च पट्विशिशदंमूनि ॥

उत्तीसउत्तरज्जयणा पणत्ता तंजहा । विणयसुयं १ प-
रीसहा २ चाउरंगीज्जं ३ असंखयं ४ अकामसकाममणी-
ज्जं ५ पुरिसविज्जा ६ उरज्जिज्जं ७ काविलियं ८ नमिप
व्वज्जा ९ दुमपत्तयं १० बहुसुयपुज्जा ११ हरिणसिज्जं १२
चित्तसंचयं १३ उमुयारिज्जं १४ सज्जिक्खुगं १५ समाहि-
ट्टाणाईं १६ पायसमणिज्जं १७ संजइज्जं १८ मियाचारिया
१९ अणाहपव्वज्जा २० समुदपाणिज्जं २१ रहनेमिज्जं
२२ गोयमकेसीज्जं २३ समितोओ २४ जन्नतिज्जं २५
सामायारी २६ खलुकेज्जं २७ मोक्खमग्गई २८ अप्पमाओ
२९ तत्रोमग्गी ३० चरणविही ३१ पमायट्टाणाईं ३२ क-
म्मपयडी ३३ लेम्मज्जयणं ३४ अणगारमग्गे ३५ जीवा-
जीवविज्जती य ३६ ॥ उत्त०सं उत्तरज्जयणा ॥

स० । व्य० । आव० ४ अ० ।

उत्तरज्जाय—उत्तराध्याय—पुं० उत्तरा प्रधाना अध्याया अध्य-
यनानि । उत्तराश्च ते अध्यायाश्च उत्तराध्यायाः । विनयादिषु व-
द्विशिशुत्तराध्ययनेषु, “ उत्तीसं उत्तरज्जाए जवसिद्धिए सम्म-
सत्तिवत्ति ” उत्त० ३६ अ० ॥

उत्तरकृच्छ्र—उत्तरार्धकृच्छ्र—पुं० कच्छविजयस्य वैताड्यपर्वतेन
विजक्तस्य उत्तरार्धे, ॥

काहि एं जंते जंवूदीवे दीवे नहाविदेहे वासे उत्तरकृच्छ्रे
एणं विजए पणत्ते ? गोयमा ! वेअरुहस्स पव्वयस्स उत्तरेण
णीद्ववंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेण माद्ववंतस्स वक्खार-
पव्वयस्स पुरच्छिमेणं चित्तकूरुस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छि-
मेणं एत्थ एं जंवूदीवे दीवे जाव सिज्जंति तद्देव णेअव्वं
जं ४ वक्क० । टीकासुगमत्वाज गृहीता ॥ (सिन्धुक्या-
द्यन्यत्र) कच्छविजयविज्राजकस्य वैताड्यपर्वतस्याष्टानां कृत्वा-
नामप्लेमे कूटे, जं ४ वक्क० ।

उत्तरकृच्छ्ररह—उत्तरार्धकृच्छ्ररह— न० वैताड्यपर्वतेन द्विधा विभ-
क्तस्य भरतवर्षस्य उत्तरार्धे ॥

अथोत्तरार्धभरतवर्षे कास्तीति प्रश्नसूत्रमाह ॥

कहि एं जंबुदीवे उत्तरहृत्तरहे णामं वासे पषत्ते ? गोयमा !
चूहहिमवतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं वेअहूसम पव्वय-
स्स उत्तरे एं पुरच्छिमन्नवणसमुदस्स पच्चिमेणं पच्चिम-
न्नवणसमुदस्स पुरच्छिमेणं । एत्थ एं जंबुदीवे दीवे उत्तर-
हृत्तरहे णामं वासे पषत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणा-
दिविच्छिमे पत्तिअकसंतिए छुहा लवणसमुदपुडे पुरच्छि-
मिद्वारे कोनीए पुरच्छिमिद्वारं लवणसमुदं पुटे पच्चिमिद्वारे
जाव पुडे गंगासिधुहिं महाणईहिं तिजागपविज्जेते दोषि
अट्टीसि ज्ञायणसए निषि अ एगुणवीसइभागे ज्ञायणस्स
विक्खंजेणं तस्स वाहापुरच्छिमपच्चिमेणं अट्टारसवाणए
ज्ञायणसए सत्तए एगुणवीसइभागे ज्ञायणस्स अट्टभागं च
आयामेणं तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपकीणायया छुहा
लवणसमुदं पुडा तहेव जाव चोदसज्ञायणसहस्साइं चत्तारि
अ एकहत्तरे ज्ञायणसए ठच्च एगुणवीसइभागे ज्ञायणस्स
किंचिद्विसेसूणे आयामेणं पषत्ता । तीसे धणुपिट्टे दाहिणेणं
चोदसज्ञायणसहस्साइं पंचअट्टावीसज्ञायणसए एकारसयए-
गुणवीसइभागे ज्ञायणस्स परिकखेवेणं ॥

दक्षिणार्द्धभरतसमगमकत्वेन व्यक्तं नवरं (पत्तिअकसंति) पर्य-
ङ्कवत्संस्थितं संस्थानं यस्य तत्तथा द्वे शते अष्टाविंशदधिके औ-
श्चिको नविंशतिजागान् योजनस्य विष्कम्भेनेन अस्य शरस्तु प्रा-
च्यशरसहितस्वैकत्रविस्तारो योजनतः [५२६] कदावतस्तु-
[१००००] अथास्य वाहे आह इत्यादि तस्योत्तरार्द्धभरतश्च वाहा
पूर्वोक्तरूपा पूर्वापरयोर्दिशोरैकाग्रदशयोजनशतानि द्विनवति-
योजनाधिकानि सम चैकोनविंशतिजागान् [६६] योजनस्य
अर्द्धभागं चैकोनविंशतितमभागस्य योजनस्याष्टविंशत्तमभागमि-
त्यर्थः ॥ अत्र करणं यथा गुरुधनुःपृष्ठं कदारूपं [२७६०४३] अ-
स्मात् [२०४१३२] कदारूपं बधुधनुः पृष्ठं शोध्यते जातं [७१९११]
अर्द्धं कृते जातं कदा [३५९५५] कलार्द्धं च तासां योजनानि
[१७६२] कदाः [७] कदार्षं चेति पतच्चैकैकस्मिन् पाश्वेवाहाया
आयाममानम् । अथास्य जीवामाह (तस्सजीवा उत्तरेणमित्यादि)
तस्य जीवा प्रागुक्तस्वरूपा उत्तरेण चूहहिमवन्निरीदिशि प्राचीना-
यना छिद्या लवणसमुदं स्पृष्ट्वा तथैव दक्षिणार्द्धभरतजीवा सुत्रादे-
व “जावत्ति पच्चिम्मिद्वारं लवणसमुदं पुट्टेति” पर्यन्तं सूत्रं ज्ञेयमिति
भावः (चउदसत्ति) चतुर्दशयोजनसहस्राणि चत्वारि चैकस-
त्यधिकानि योजनशतानि पदं चैकोनविंशतिजागान् योजनस्य
किञ्चिच्छेषोऽनाः प्रज्ञाः । अत्र करणं यथा कवीकृतो जम्बूद्वीप-
व्यासः [१९] शून्यं [५] इपूतितः [१९५] शून्यं [४] इपु-
गुणः [१७९] शून्यं [८] चतुर्गुणः [७५६] शून्यं [७] एष
उत्तरभरतार्द्धजीवावर्गः । अस्य वर्गमूले लब्धाः कदाः [२७४९५४]
शेषकदांशाः [२९७७७४] वेदः [५४६६०७] अर्धकदाणां
[१६] भागे योजनं (१४४७१) [६६] उद्धरितैः शेष-
कदांशैर्मध्ये प्रक्षितैः पट्टिकदाः किञ्चिच्छेषोऽना विवक्षिता इति ।
अथास्य धनुःपृष्ठमाह— [तीसेइत्यदि] तस्या उत्तरार्द्धभरतजी-
वाया दक्षिणपाश्वे धनुःपृष्ठम् । अर्थादुत्तरार्द्धभरतस्य चतुर्दशयो-
जनसहस्राणि पञ्चशतान्याष्टविंशत्यधिकानि पकादश चैकोनविं-
शतिजागान् योजनपरिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तमिति शेषः । अत्र
करणम् । यथा उत्तरार्द्धभरतस्य कवीकृत इपुः [१००००] अस्य

वर्गः [१] शून्यं [७] स च वर्गगुणः [६] शून्यं (७) सो-
ऽन्युत्तरार्द्धभरतजीवावर्गेण [७५६०००००००] इत्येवंरूपेण
मिश्रितो जातः (७६२) शून्यम् (७) एष उत्तरार्द्धभरतस्य जीवा-
वर्गः । अस्य मूले लब्धाः कदाः (२७६०६३) शेषकदांशाः
(२६२१५१) वेदराशिः (५५२०२६) कदांशानामेकोनविंशत्या
भागे (१४५२२८) [६६] अत्र शेषांशानामविवक्षितत्वान्नैका-
दशकदाणां साधिकत्वसूचा । अत्र दक्षिणार्द्धभरतादिकेन संबन्धि-
शरादिचतुष्कस्य सुखेन परिज्ञानाय यन्त्रस्थापना, ।

धनुःपृष्ठ-	६७६६ योजन भागः १ । १६	१०४४३ योजन भागः १५ । १९	१४४२८ योजन भागः ११ । १६
जीवाप्रमाणम्	९७४८ योजन भागः १२ । १६	१०४२० योजन भागः १२ । १६	१४४७१ योजन भागः ६ । १९
वाहप्रमाणम्		४८८ योजन भागः १६ । १९	१८९ योजन भागः २ । १९
शर प्रमाणम्	२३७ योजन भागः १९ । १९	२८८ योजन भागः १३ । १९	२५६ योजन भागः ६ । १०
क्षेत्रनाम	दक्षिणभरतार्द्धं	वैतालयपर्वतः	उत्तरभरतार्द्धं

यथा एषां च शरादीनां करणविधिप्रसङ्गतो ऽत्र दर्शितः अतः
परमुत्तरत्र चूहहिमवदादिसूत्रेषु स न दर्शयिष्यते विस्तरजयात्
तज्जिज्ञासुना तु क्षेत्रविचारवृत्तितोऽवसेय इति ॥

अथोत्तरार्द्धभरतस्वरूपं पृच्छति ॥

उत्तरभरतहस्स णं जंते ! वासस्स केरिसए आयरजावपको-
यारे पषत्ते गोयमा ! बहुसमरमाणज्जे जूमिभागे पषत्ते से
जहा णामए आलिगपुक्खरेइ वा जाव कित्तिमेहिं चेव ।
आकित्तिमेहिं चेव । उत्तरहृत्तरहे णं जंते ! वासे मणुआणं
केरिसए आयरजावपकोयारे पषत्ते ? गोयमा ! तेणं मणुया
बहुसंघयणा जाव अप्पेगइआ सिज्जंति जाव सच्चदुक्खा-
णमंतं करेति ॥

उत्तरभरतहस्सणमित्यादि व्यक्तम् । अत्रैव मनुष्यस्वरूपं पृच्छति
“उत्तरहृत्तरहे” इत्यादि इदमपि प्राग्वत् यावदेके केचन सर्वदुः-
खानामन्तं कुर्वतीति नन्वत्रत्यमनुष्याणामर्हदाद्यभावेन मुक्त्यङ्ग-
चूतधर्मभ्रवणाद्यभावात् कथं मुक्त्यवाप्तिः सूत्रस्यौचित्यमश्नाति
इति चेदुच्यते चक्रवर्तिकाले अत्रावृत्तगुहाद्यावस्थानेन गच्छ-
दागच्छदक्षिणार्द्धभरतवासिसाध्यादिज्यो वाऽन्यदापि विद्याधर-
श्रमणादिज्यो वा जातिस्मरणादिना वा मुक्त्यङ्गावाप्तेर्मुक्त्यवा-
प्तिसूत्रमुचितमेवेति ॥ (ऋषभकूटवक्तव्यताऽन्यत्र) वैतालय-

पर्वतस्याष्टमकूटस्योत्तरार्द्धं नरतकूटस्य स्वामिदेवे च । जं० १ वक्त्र० ।
उत्तरद्वज्जरहकूट-उत्तरार्द्धं नरतकूट-न० जम्बूद्वीपे वैताढ्यपर्वत-
स्याष्टमे कूटे, उत्तरार्द्धं नरतनाम्नो देवस्य वासचूतं कूटमुत्तरार्द्ध-
नरतकूटम् मध्यमपदलोपी समासः । तदधिपे च । जं० १ वक्त्र० ।
(अस्य मानादिवैताढ्यपर्वतवक्तव्यतायां वक्ष्यते)

उत्तरद्वज्जरहा-उत्तरार्द्धं नरता-स्त्री० उत्तरार्द्धं नरतकूटस्य स्वा-
मिन उत्तरार्द्धं नरतकूटनाम्नो राजधान्याम् ॥ जं० १ वक्त्र० ।
उत्तरद्वमाणुसकवेत्त-उत्तरार्द्धमानुष्यक्षेत्र- न० मनुष्यक्षेत्र-
स्यार्द्धमर्द्धमनुष्यक्षेत्रमुत्तरं च तदर्द्धमनुष्यक्षेत्रम् । मनुष्यक्षेत्रस्यो-
त्तरेऽर्द्धं, तत्र भवोऽप्युत्तरार्द्धमानुष्यक्षेत्रः उत्तरार्द्धमनुष्यक्षेत्रजवे
“उत्तरद्वमाणुसकवेत्ताणं क्वावृद्धिं चंदा य भासि तु” । स० ।

उत्तरण-उत्तरण-न० बाहुजङ्घादिना सहृद् वा नद्यादेः पारागमने
स्था० ५ ग० । नावादिना संघट्टादिभिः प्रकारैर्नद्यादेः पारागमने, वृ०
६ उ० । (संयतैर्यथा नदी उत्तीर्यते तथा णई शब्दे वक्ष्यते)
अवतरणे च ॥ “ उत्तरणं चंदसूराणं ” जगवतो महावीरस्य
वन्दनार्थमवतरणमाकाशात्समवसरणचूल्यां चक्षुस्सूर्याः शा-
श्वतविमानोपेतयोर्वज्रवेदमप्याश्चर्यमेवेति ॥ स्था० १० ग० ॥

उत्तरदारिणकवत्त-उत्तरद्वारिकनक्षत्र-न० उत्तरं द्वारं येषा-
मस्ति तानि उत्तरद्वारिकाणि तानि च नक्षत्राणि । उत्तरस्यां
दिशि गम्यते येषु तादृशेषु नक्षत्रेषु, “ साइयाणं सत्त-कवत्ता
उत्तरदारिया पक्षत्ता तंजहा साई विसाहा अणुराहा जिह्वा मूलो
पुञ्चासाढा अत्तराआसाढा ” स्था० ७ ग० ।

उत्तरदाहिणायय-उत्तरदक्षिणायत-त्रि० उत्तरदक्षिणस्यामा-
यते, “ उत्तरदाहिणायय पाईण वित्तिये । जं० ४ वक्त्र० ।

उत्तरपद्मोगकरण-उत्तरप्रयोगकरण-न० निष्पत्तेरुत्तरम् । निष्पा-
दनरूपे जीवप्रयोगकरणजदे, आ० चू० २ अ० (तस्य स्वरूपं
करणशब्दे प्रपञ्चतो वक्ष्यते)

उत्तरपगइ-उत्तरप्रकृति-स्त्री० ज्ञानावरणदर्शनावरणादीनां पञ्च-
नवाद्यास्तु अवान्तरप्रकृतिपु जेदेपु, उत्त० ३३ अ० । यथा ज्ञानाव-
रणीयं पञ्चधा मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलतावरणभेदात् । तत्र
केवलतावारक सर्वघाति । शेषाणि देशसर्वघाती-यपि देशनावर-
णीयं नवधा निष्ठापञ्चकदर्शनचतुष्टयभेदात् । तत्र निष्ठापञ्चकं
प्राप्तदर्शनवञ्च्युपयोगोपघातकारि दर्शनचतुष्टयं तु दर्शनवञ्चि-
प्राप्तेरेवात्रापि केवलदर्शनावरणं सर्वघाति शेषाणि तु देशतः ।
वेदनीयं द्विधा सातासातभेदात् । मोहनीयं द्विधा दर्शनचा-
रित्रभेदात् तत्र दर्शनमोहनीयं त्रिधा मिथ्यात्वादिभेदात्
बन्धनतत्त्वैकविधम् । चारित्रमोहनीयं षोडशकपायनवनोकपाय-
भेदात् पञ्चविंशतिविधम् । अत्रापि मिथ्यात्वं संज्वलनव-
र्णं द्वादशकपायाश्च सर्वघातिन्यः । शेषास्तु देशघातिन्य
इति । आयुष्कं चतुर्धा नारकादिभेदात् । नाम चित्त्वा-
रिशब्दे गत्यादिभेदात् त्रिनवतिभेदं चोत्तरात्तरप्रकृतिभे-
दात् । गतिश्चतुर्धा । जातिरेकेन्द्रियादिभेदात्पञ्चधा । शरीरा-
ण्यौदारिकादिभेदात्पञ्चधा औदारिकवैक्रियाहारकभेदाद्द्वौपा-
ङ्गं त्रिधा । निर्माणां नाम सर्वजीवशरीरावयवनिष्पादकमेकधा ।
बन्धननाम औदारिककर्मवर्गैकत्वापादकं पञ्चधा । संघातना-
मौदारिकादिकर्मवर्गणारचनाविशेषसंस्थापकं पञ्चधा । संस्थाना
नि चनुरस्त्रादि षोढासंहननं वज्ररूपजननाराचादि षोढैव स्पशोऽष्ट
धा । रसः पञ्चधा । गन्धो द्विधा । वर्णः पञ्चधा । आनुपूर्वी नार-
कादिचतुर्धा । विहायोगतिः प्रशस्ताप्रशस्तभेदात् द्विधा । अगु-

रुद्रधूपघातपराघातातपोद्योतोच्छ्वासप्रत्येकसाधारणत्रसस्थावर-
शुभाशुभगजुर्जगसुखरुदः स्वरसूत्रमवादरपर्याप्तकापर्याप्तकस्थिरा-
स्थिरत्वानादेयायशःकीर्त्ययशःकीर्तित्तीर्थकरनामानि प्रत्येकमेक-
विधानीति । गोत्रमुच्चनीचजेदात् द्विधा । अन्तरायं दानवाजभो-
गोपजोगवीर्यजेदात्पञ्चधा । आत्रा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ॥

उत्तरपञ्चिञ्चिमिह्व-उत्तरपश्चिम-पुं० वायव्यकोणे, चं० १ पाहु० ॥
उत्तरपुराञ्चिम-उत्तरपौरस्त्य-पुं० ईशानकोणे, जी० १ प्रति० ।
ज० । रा० । क० । औ० । “ तीसे णं मिहिलाए वहिया उत्तर-
पुराञ्चिमे दिसीजाए एत्थणं माणिज्जे णामं चेइए होत्था ” सू०
प्र० १ पाहु० । चं० प्र० ॥

उत्तरपुराञ्चिमा-उत्तरपौरस्त्या-स्त्री० ऐशान्यां दिशि, स्था० १० ग० ।
उत्तरपोद्भवया-उत्तरप्रौष्ठपदा- स्त्री० उत्तरभाद्रपदा नक्षत्रे, अ-
समासे “ उत्तरा प्रोद्भवया-उत्तरा प्रौष्ठपदा ” सूर्य० ४ पाहु० ॥

उत्तरफगुणी-उत्तरफाटगुनी- स्त्री० फलति-फलनिष्पत्तौ फ-
लेर्गुञ्च उणा० उन्नन् गुञ्च गौरा० डीप्-कर्म० । अग्निजि-
दादिषु एकोनविंशे नक्षत्रे, जं० ७ वक्त्र० । वाच० । “ उत्तरफगु-
णी णक्खत्ते दुतारे पक्खत्ते ” स्था० ३ ग० । उत्तरफाटगुनीनक्षत्र-
स्य “ अर्थमा देवता ” ज्यो० ॥

उत्तरफगुणीसणिच्छरसंवच्छर-उत्तरफाटगुनीशनैश्चरसंवत्सर
पुं०-शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र उत्तरफाटगुनीनक्षत्रेण सह शनै-
श्चरो यागमुपयाति । जं० ७ वक्त्र० ।

उत्तरवक्षिस्सह- उत्तरवर्लिकसह- पुं०-स्थविरमहागिरेः
प्रथमे शिष्ये, ततो निर्गते स्वनामस्थाने गणे च । “ थेरेहिताणे
उत्तरवक्षिस्सहंहितो तत्थ णं उत्तरवक्षिस्सहे नामं गणे निग्गए ”
कल्प० ॥ महावीरस्य नवानां गणानां द्वितीयं गणे, “ उत्तरवक्षि-
यस्स य गणे उत्तरवक्षिस्सहगणेत्ति वा ” द्विधा रूपोपलब्धिः
अनुवादानुपपन्नमान् तत्त्वनिश्चयः ॥ स्था० ९ ग०

उत्तरजद्वया-उत्तरजडपदा-स्त्री० अग्निजिदादीनां नक्षत्राणां
पठे नक्षत्रे, ज्यो० । “ उत्तरमद्वयाणक्खत्ते दुतारे पक्खत्ता ”
स्था० ९ ग० । जं० । (उत्तरभाद्रपदनक्षत्राणामजिह्विदेवता
विषयः सर्वो णक्खत्तशब्दे वक्ष्यते)

उत्तरजद्वयासणिच्छरसंवच्छर-उत्तरजडपदाशनैश्चरसंवत्सर-
पुं०-शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र संवत्सरे उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेण
सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते ॥ जं० ७ वक्त्र० ।

उत्तरमंदा-उत्तरमन्दा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य प्रथममूर्धन्यायाम्,
स्था० ७ ग० । गन्धारस्वरान्तर्गतायां सप्तम्यां मूर्धन्यायाम्, जी० ।

उत्तरमंदामुच्छ्रिया-उत्तरमन्दामूर्च्छिता- स्त्री० मूर्च्छेनं मूर्च्छां
सा संजाता अस्या इति मूर्च्छेता उत्तरमन्दया मूर्च्छिता उत्त-
रमन्दामूर्च्छिता । उत्तमन्दानिधया गन्धारस्वरान्तर्गताया सप्त-
म्या मूर्धनया मूर्च्छितायां वीणायाम्, “ से जहा णामपे वयादिया-
ए वीणाए उत्तरमंदामुच्छ्रियाए अंके सुपइठियाए ” इह गन्धारस्व-
रान्तर्गतानां च मूर्च्छनानां मध्ये सप्तमी उत्तरमन्दा मूर्च्छना कि-
र्त्तातिप्रकर्षप्राप्ता ततस्तदुपादानं तथा च मुख्यवृत्त्या वादयिता
मूर्च्छितो जवाति परमभेदोपचाराद्वीणापि मूर्च्छितेत्युक्ता । जं०
१ वक्त्र० । जी० ॥

उत्तरमहुरा-उत्तरमथुरा- स्त्री० नगरीभेदे, “ तेणं कांढेणं तेणं
समएणं उत्तरमहुरा णामं णयरी होत्था । तत्थ य धएधन्नणा
णामणिकणयरयणपडिपुन्नो जउणामसेठी परिवसइ ” दर्श० ।
(ब्रजान्तर्गता मथुरा नगर्येवमुत्तरमथुरेति संभाव्यते)

वाच० । तादृशे उदके, पुरुषजाते च । स्था० ४ ग० (पुरुसजायश
व्दे उत्तानसूत्रे प्रकटीभविव्यति)

उत्ताणग-उत्तानक-पुं० उत्तान एव उत्तानकः । पृष्ठतोऽर्धावनता-
दौ, आ० म० द्वि० । उच्चयवृत्ते, वाच० । “जीवेणं जंतं गन्तुमहस-
माणे उत्ताणए वा पासल्लए वा ” ज० १ श० ७ उ० ॥

उत्ताणणयणपेच्छणिज्ज-उत्ताननयनप्रेक्षणीय- त्रि० उत्तानै-
नयनैः प्रेक्षणीयम् । सौभाग्यातिशयादनिमिषैर्बोचनैः प्रेक्षणीये,
ज्ञा० १ अ० । नि० । उत्ताणणयणपेच्छणिज्जा पासदीया दर-
सणिज्जा अभिरूपा परिरूपा, औ० ॥

उत्ताणत्थ-उत्तानार्थ- त्रि० ६ व० प्रगटार्थे, सूत्रादर्शेषु टी-
कायां तु दृष्ट इति कृत्वा लिखित उत्तानार्थश्च । सूत्र० १ श्रु० ए अ०
उत्ताणहत्थ-उत्तानहस्त- त्रि० प्रतिगृहीतुमूर्ध्वमुखदस्ते, “कि-
वणो विव उत्ताणहत्थाओ” स्त्रियः कृष्णवत्सर्वेज्यो मातापितृव-
न्धुकुटुम्बादिज्यो विवाहादावादानहेतुत्वात्, तं० ॥

उत्ताणिय-उत्तानिक-पुं० अभिग्रहविशेषात् उत्तानशायिनि, दशा.

उत्तार-उत्तार- पुं० उद्-तृ-णिच्-अच्- “उत्तरणे, अणुसो-
ओ संसारो, परिसोओ तस्स उत्तारो” दश० २ अ० । उद्गमने,
चलद्गमने, पारगमने च । उच्चैस्तारः प्रा० स० अत्यन्तौच्चशब्दादौ,
त्रि० । वाच० ॥

उत्तारिय-उत्तार्य-त्रि० उद्-तृ-णिच्-कर्मणि यत् उद्गमनीये, ल्यप्
उद्गमनं कृत्वेत्यर्थे, अव्य० उद्-तृ-कर्मणि एयत् उद्गमनीये, त्रि-वाच०
उत्तारित- त्रि० अवरोहिते, “देवाहिदेवस्स परिमा कायव्वा
वीयमए उत्तारिया ” आ० म० द्वि० ॥

उत्तारेमाण-उत्तारयत्- त्रि० अवरोहिते, स्था० ५ ग० ॥

उत्ताह-उत्ताह-त्रि० उद्-ह्रा० तल प्रतिष्ठायाम्, अच्-प्रतिष्ठिते,
महति, । वाच० । तावस्तु कंसिकादिशब्दविशेषः उत्प्रावर्त्येन
अतीतमस्थानतात्वं वा उत्ताहम् । गेयदोषज्ज्ञेदे, “गायतो मा
पगाहि उत्ताहं ” स्था० ७ ग० अनु० । जी० । जं० ॥

उत्तासइत्ता-(तृ) उत्तासयिता-(तृ)-त्रि० बोधप्रक्षेपादि-
भिः उत्तासकारके, “स हंता वेत्ता जेत्ता लुं पित्ता उत्तासइत्ता
अकरं करिस्सामि” आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।

उत्तासणय-उत्तासनक-त्रि० त्रसी उद्देगे इतिवचनात् । उत्ता-
स्यतेऽनेनेति उत्तासनः उत्तासन एव उत्तासनकः । स्मरणे-
नाभ्युद्देगजनके, ज० ३ श० २ उ० । जयंकरे, ज्ञा० ८ अ० ।
प्रश्न० । उत्तासकारिणि, ज्ञा० ५ अ० । “जीमा उत्तासणा परम
कणहावण्णेणं पणत्ता” । प्रज्ञा० २ पद० ।

उत्तासणिज्ज-उत्तासनीय- त्रि० महाजयंकरे, । नरओविव
उत्तासणिज्जाओ” स्त्रियः नरकवत् उत्तासनीयाः दुष्टकर्मकारि-
त्वात् महाजयंकराः वक्षणा साध्वी जीववेद्यादासीघातिका
कुलपुत्रजात्यावत् । तं० ॥

उत्तासिय-उत्तासित- त्रि० अपघाविते, आव० ४ अ० ॥

उत्ति-उक्ति- स्त्री० वच्-किन्-संप्र० शब्दशक्तौ, एकयोक्तया
पुष्पदन्तौ दिवाकरनिशाकरौ, वाच० । वाचि, अनु० । विशेष० । मणि-
तौ, “गंतीराहरणेहिं उत्तीहिं य ज्ञावसारहिं” पंचा० एविव० ॥

उत्तिग-उत्तिङ्ग-पुं० चूम्यां वृत्तविवरकारिणि गर्दभाकारे जीवे,
ध० २ अधि० । “उत्तिगो परगहजो” नि० चू० १३ उ० ॥
“उत्तिगं चूअका गर्दभाकृतयो जीवाः” कल्प० । आव० । पि-

पीडिकासंतानके, दशा० ३ अ० । आचा० । कीटिकानगरे, वृ०
४ उ० । नृणाग्रं उदकविन्दौ, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।
सर्पच्छत्रादौ, च, “गहणे सुष्मचिच्छिज्जा वीप्सु हरिप्सु वा । उद-
गम्मि तहा निचं उर्तिगपणगसु वा” दश० ८ अ० । त्रि०, न० न० ।
नि० चू० १८ उ० । “णावाएउर्तिगं हत्येण वा पाएण सणंवा,
उत्तिङ्गं रन्ध्रम्, आचा० २ श्रु० अ० उ० ॥

उत्तिगलेण-उत्तिङ्गलयन- न० उत्तिङ्गानां लयनं चूमौ उत्कीर्णं
गृहमुत्तिङ्गलयनम् । लयनसूक्ष्मज्ज्ञेदे, । कल्प० ॥

उत्तिग-उत्तीर्ण-त्रि० उद्-तृ-कर्तरि क्त-निवृत्ते, अष्ट० । पारंगते
कर्मणि क्तः कृतोत्तरणे नद्यादौ, वाच० ।

उत्तिम-उत्तम-त्रि० उद्-तमप् “इः स्वप्नादौ” ८ । १४६ । इत्या-
देरस्य इत्वम् । उत्कृष्टे, प्रा० । वाच० । अपि उत्तम इत्येव
वाहुल्येनोपलभ्यते इति तथैव उत्तप्रकरणं दर्शितम् ।

उत्तिमङ्ग-उत्तमार्थ-पुं० अनशने, नि० चू० १ उ० ।

उत्तिमट्टपडिवस-उत्तमार्थप्रतिपन्न-पुं० स्त्री० अनशनप्रतिपत्ते,
नि० चू० १ उ० ।

उत्तेइय-उत्तेजित-त्रि० उद्-तेज्-णिच्-क्तः । अधिकं दीपिते,
दश० ३ अ० । उत्कृष्टतो जनानीते “संयमास्त्रं विवेकेन शास्त्रेणोत्ते-
जितं मुनेः” । अष्ट० । प्रेरिते, भावे. क्तः प्रेरणायाम्, उद्दीपने च ।
न० अश्वगतिज्ज्ञेदे, न० वाच० ।

उत्तेरु-उत्तेरु-पुं० विन्दौ, “उत्तेरु वात्थुयायनं समत्ति” ॥ पि०

उत्थ-उत्थ-न० वच्-यक् । अग्रणीतमन्वसाध्ये स्तोत्रे चतुर्वि-
शस्तोत्रज्ज्ञेदे, उपचारात् तत्साध्ये उत्थयागे च । वाच० । विशेष० ॥
उत्थंथ-रुथ्-धा० आवरणे, रु० उज्ज० द्वि० अनिद् । रुधेरुथंथ
इत्यादेशो वा जवति । उत्थंथ रुधं । प्रा० । रुणद्धि रुधे इरित्
अरुधत् अरैत्सीत् वाच० ॥

उद्-क्षिप्-धा० तु० ऊर्ध्वक्षेपे, उत्थंथ इ उत्थिवव इ उत्थिपति । प्रा० ॥

उत्थरमाण-उत्तरत्-त्रि० अभिजवति, “उत्थरमाणे सत्त्वं महा-
बोधो पुत्रमेहणिग्घोसो” आव० ४ अ० ।

उत्थय-उत्थय-न० उत्तर उन्नतानि स्थलानि धूल्युच्चयूरुपाणि
उत्थयन्नानि धूलिपुञ्जेषु, ज० ७ श० ६ उ० ।

उत्थिय-अवस्तृत-त्रि० आच्छादिते, “सुहपुष्प चत्तचउत्तं तु गो-
त्थिया होति पांसु” पंचा० ८ विव० ।

उत्थुज्जण-अवस्तोभन-न० अनिष्टोपशान्तये, निष्टीवनेन घुघु-
करणे, एतच्च कौतुकज्ज्ञेदत्वेन साधुभिर्वर्ज्यम् वृ० १ उ० । पं० व० ।

उदउल्ल-उदकार्छ-त्रि० ३ त० । गलदुदकविन्दुयुक्ते, दश० ५
अ० । “उदउल्लं वीयसंसत्तं” दश० ६ अ० । “उदउल्लं अप्पणो
कायं नेव पुच्छेण संविहे” दश० ८ अ० । “उदउल्लं वा कायं उ-
दउल्लं वा वत्थं ससणिद्धं वा कायं ससणिद्धं वा वत्थं न मुत्तेज्जा
न संफुस्सेजा ” । दश० । ४ अ० (अह पुण एवं जाणेज्जा णो
पुरेकम्मकरणं इत्थेण वा असणं वा ४ अफासुयं अणेसणिज्जं
जाव णो परिगाहिज्जा इत्यादि पुर कम्मशब्दे वदयते) आचा०

२ श्रु० १ अ० ५ उ० । उदकार्छं पुनर्यद्विन्दुसहितं प्राजनादि गल-
द्विन्दुरित्यर्थः । ओ० । नि० चू० । उदगउल्लेत्यपि रूपं क्वचिद् दृ-
श्यते ॥ कल्प० ॥

उदउल्लाहड-उदकार्छाहृत- त्रि० उदकार्छं हस्तेन पुरःकर्म
संस्पर्शेनानीते पिण्डे, “सागारिय पिण्डं हस्ति उदउल्लाहने

चात्रमासियं सागारियं पिण्डेसियं उदञ्जहमे'नि०चू०२०३०।
उदञ्जोदर-उदकोदर-न० जज्ञादररगे, जं० २ चक्र० ।

उदक-उदङ्क-पुं० उदङ्को ये नोदकमुदच्यते तस्मिन्, जं० २ चक्र० । जी.
उदच-उदञ्ज-त्रि० उद् अनच् विच्-उदकशब्दार्थे, प्रथमान्ता-
द्यर्थे, दिग्देशादौ, वाच० ।

उदचाण-उदञ्चन-न० उद् अनच् णिच् करणे ल्युट् । पिधानार्थे
पात्रे, (ढक्ल) पात्रे ल्युट् । ऊर्ध्वकूपे, कर्तरि ल्युट् । उक्तेपके,
त्रि० वाच० । अनु० ।

उदंत-उदन्त-पुं० उज्जतोऽन्तो निर्णयो यस्मात् । वार्तायाम्, । झा०
८ अ० " गोसे मे वहेजह उदंतं " ज्य० छि० ४ उ० । आ० म०
प्र० । साधौ, स्वार्थे कन् । तत्रैव उज्जतोऽन्तो ऽस्य पाकचशात्
प्रा० च० गतशेषः । पाकचशात् प्राप्तान्ते, वाच० ॥

उदंतवाहय-उदन्तवाहक-त्रि० वार्ताहर, वाच० ।

उदक-उदक-पुं० उद् अर्क-अच् वा घञ् उत्तरकात्रे, भाविफल-
के शुभाशुभकर्माणि, वाच० । उदये, " केषांचिद्विषयज्वरातुर-
महो चित्तं परेषां विषा-वेगोदककुतर्कमूर्च्छितमयान्येषां तु
चैराग्यतः " अष्ट० ।

उदग (य) उदक-नं० उद् एवुद्. नि. नलोपश्च । जले, (चत्तारि
उदगा पण्त्ता उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदए इत्यादि पुरिसजाय-
शब्दे उत्तानसूत्रावसरे व्याख्यास्यते) (चत्तारि उदगा पण्त्ता तं-
जहा कदमोदए खंजणोदए बासुओदए सेजोदए इति सट्प्रान्तो
भावशब्दे) उदगं च द्विहं वासु दगं च । नि०चू० १०३० । तं० ।
सिरापानीये, दश० ४ अ० । "जेण उदएण मट्ठियाएण य" श्रौ० ।
"तिहि उदगेहि मज्जावेत्ता" जिस्सुदकैग्गोदकोप्पोदकशीतोद-
कैर्मज्जित्वा (स्या० ३ ग०) उदकात्सिद्धिरिति वादिनः ।

एगे य सीओदगसेवणेण, हुएण एके पवयंति मोक्खं ॥
तथैके धारिज्जकादयो प्रागवतविशेषाः शीतोदकसेवनेन स-
चित्ताकायपरिजोगेन मोक्षं प्रवदन्ति । उपपत्तिं च ते अभिदधति-
यथोदकं बाह्यमवपनयन्ति पवमान्तरमपि वस्त्रादेश्च यथोदकान्बु-
द्धिरुपजायते एवं बाह्यशुद्धिसामर्थ्यदर्शनादान्तरापि शुद्धिरुद-
कादेवेति मन्यन्ते ।

एतेषामुत्तरं यथा ॥

उदगेण ये सिद्धिमुदाहरन्ति, सायं च पावं उदगं फुसंता ।
उदगस्य फासेणसिया य सिद्धिः, सिज्जंसु पाणा वहवे दगंसि
तथा ये केचन मुदा उदकेन शीतवारिणा सिद्धिं परलोकमुदा-
हरन्ति प्रतिपादयन्ति सायमपराह्णे विकात्रे वा प्रातश्च प्रत्यूपसि
च आद्यन्तग्रहणात् मध्याह्ने च तदेवं संख्यात्रयेऽयुदकं स्पृ-
शन्तः स्नानादिकाः क्रिया जलेन कुर्वन्तः प्राणिनो विशिष्टां
गतिमाप्नुवन्तीति केचनोदाहरन्ति । एतच्चासम्यक् । यतो
यद्युदकस्पर्शमात्रेण सिद्धिः स्यात् तत उदकसमाश्रिता
मृत्यवन्त्रादयः क्रूरकर्माणो निरनुक्रोशा बहवः प्राणिनः
सिद्धयेयुरिति । यदपि तैरेवोच्यते । बाह्यमलापनयनसामर्थ्यमुद-
कस्य दृष्टमिति तदपि विचार्यमाणं न घटते । यतो यथोदकम-
निष्टमवपनयत्येवमज्जिमत्तमयङ्गरागं कुङ्कुमादिकमपनयति ।
ततश्च पुण्यस्याऽपनयनादिष्टविधातृकृद्धिरुक्तः स्यात् । किंच
यतीनां ब्रह्मचारिणामुदकस्नानं दोषायैव । तथाचोक्तम् । "स्नानं
मददर्पकरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कामं परित्यज्य, न ते
स्नान्ति दमेरताः ॥ अपि च । नोदकविज्ञगान्नो हि, स्नात इत्य-
न्निधीयते । स स्नातो यो व्रतस्नातः, स बाह्याज्यन्तरः शुचिः ॥ १४ ॥

मच्छा य कुम्मा य सिरिसिवा य, मग्गू य उद्दादगरक्खसा य ।
अट्ठाणमेयं कुसला वयंति, उदगेण जे सिद्धिमुदाहरन्ति । १५ ।
किञ्च यदि जज्ञसंपर्कात्सिद्धिः स्यात्ततो ये सततमुदकावगाहिनो
मत्स्याश्च कूर्माश्च सरीसृपाश्च तथा मज्जस्तथोद्गा जज्ञचरविशे-
पास्तथोदकराक्का जज्ञमानुपाकृतयो जज्ञचरविशेषा एते प्रथमं-
सिद्धयेयुर्न चैतद्दृष्टमिष्टम् ततश्च ये उदकेन सिद्धिमुदाहरन्त्येत-
दस्थानमयुक्तमसांप्रतं कुशान्निपुणा मोक्षमार्गमिहा वदन्ति । १६ ।
किञ्चान्यत् ।

उदयं जइ कम्ममज्जं हरेज्जा, एवं सुहं इच्छामित्तमेवं ॥
अंधं वणे यारमणुस्सरित्ता, पाणाणि चेवं विणिहंति मंदा । १६ ।
यद्युदकं कर्ममज्जमपहरेदेवं शुभमपि पुण्यमपहरेत् । अथ पुण्यं
नापहरेदेवं कर्ममलमपि नापहरेत् । अत इच्छामात्रमेवैतद्यु-
च्यते जज्ञं कर्मापरिहारीति । एवमपि व्यवस्थिते ये स्नानादिकाः
क्रियाः स्मार्तमार्गमनुसरन्तः कुर्वन्ति ते यथा जात्यन्धा अपरं
जात्यन्धमेव नेतारमनुसृत्य गच्छन्तः कुपथश्चतयो भवन्ति ना-
जिमेतं स्थानमवाप्नुवन्ति । एवं स्मार्तमार्गानुसारिणो जज्ञशौच-
परायणा मन्दा अज्ञाः कर्त्तव्याकर्तव्यविवेकविकलाः प्राणिन एव
तन्मयान् तदाश्रिताश्च पुत्तरकादीन् विनिघ्नन्ति व्यापादयन्ति
अवश्यं जज्ञक्रियया प्राणव्यपरोपणस्य संज्ञवादिति ॥ १६ ॥

अपि च

पावाइं कम्माइं पकुव्वतोहिं, सिओदगं तू जइ तं हरिज्जा ।
सिज्जंसु एगे दगसत्तधाति, मुसं वयेते जलसिद्धिमाहु । १७ ।
पापानि पापोपादाननूतानि कर्माणि प्राण्युपमर्दकारीणि कुर्व-
तोऽमुमतो यत्कर्मापचीयते तत्कर्म यद्युदकमपहरेत् । यद्येवं स्यात्
तर्हि यस्मादर्थं यस्मात्प्राण्युपमर्दकर्मापादीयते जज्ञावगाहनाच्चा
ऽपगच्छति तस्मादुदकसत्त्वधातिनः पापज्ञयिष्ठा अप्येवं सिद्धयेयुः ।
न चैतद्दृष्टमिष्टं वा । जज्ञावगाहनात्सिद्धिमाहुस्ते मृषा वदन्ति ॥
किञ्चान्यत् ॥

आहंसु महापुरिसा, पुत्विं तत्ततवोधणा ।

उदयेण सिद्धिमावन्ना, तत्थ मंदो वसीयति ॥ १८ ॥

केचन अविदितपरमार्था आहुरुक्तवन्तः । किं तदित्याह । यथा
महापुरुषाः प्रधानपुरुषा वत्कलचीरितारागणार्विप्रभृतयः । पूर्वं
पूर्वस्मिन् कात्रे तस्मानुष्ठितं तप एव धनं येषां ते तत्तत्प्रोचनाः
पञ्चाग्न्यादितपोविशेषेण निष्ठसद्देहास्त एवभूताः शीतोदकपरि-
जोगिनः उपब्रह्मणार्थत्वात् कन्दमूलफलाद्युपभोगेन च सिद्धि-
मापन्नाः सिद्धिं गतास्तत्रैवभूतार्थसमाकर्णने तदर्थसद्भावावैशात्
मन्दोऽङ्गः स्नानादित्याजितः प्राण्युदकादेकपरिभोगेन संयमा-
नुष्ठाने प्रविपीदति । यदि वा तत्रैव शीतोदकपरिभोगे विषीदति
हगति निमज्जतीति याचत् । नचासौ वराक एवमवधारयति
यथातेषां तापसादिब्रतानुष्ठायिनां कुतश्चिज्जातिस्मरणादिप्रत्यया-
दाविर्भूतसम्यग्दर्शनानां मौनीन्ब्रह्मण्यसंयमप्रतिपत्त्या अपगत-
ज्ञानावरणादिकर्मणां भरतादीनामिव मोक्षावासिर्न तु शीतोदक-
परिजोगादिति ॥ १८ ॥ किञ्चान्यत् ॥

अचुंजिया नमि विदेही, रामगुत्ते य चुंजिया ॥

बाहुए उदगं जोच्चा, तहा तारा गणे रिसी ॥ २ ॥

केचन कुतार्थिकाः साधुप्रतारणार्थमेवमूचुः । यदि वा स्ववर्ग्याः
शीतलविहारिण एतद्वदयमाणमुक्तवन्तस्तद्यथा नमी राजा विदे-
हो नाम जनपदस्तत्र जवा वैदेहास्तन्निवासिनो लोकास्तेऽस्य

सन्तीति वैदेही । स एवंभूतो नमी राजा अशनादिकमनुकृत्वा सिद्धिमुपगतस्तथा रामगुप्तश्च राजपिंराहारादिकं शुकैवैव शृङ्गान एव सिद्धिं प्राप्त इति ॥ तथा बाहुकः शीतोदकादिपरिभोगं कृत्वा तथा नारायणो नाम महर्षिः परिणतोदकादिपरिभोगात्सिद्ध इति ॥ ५ ॥ अपिच—

असिञ्चे देवले चैव, दीवायणमहारिप्ती ।

पारासरे दगजोच्चा, वीयाणि हरियाणि य ॥ ३ ॥

एते पुनर्वं महापुरिसा, आहिता इह संमता ।

जोच्चा वीओदगं सिद्धा, इति मेथमणुस्तुत्रं ॥ ४ ॥

असिञ्चो नाम महर्षिर्देवज्ञो द्वैपायनश्च तथा पराशराख्य इत्येवमादयः शीतोदकवीजहरितादिपरिजोगादेव सिद्धा इति श्रूयते ॥ ३ ॥ एतदेव दर्शयितुमाह । (एते इत्यादि) एते पूर्वोक्ता नम्यादयो महर्षयः (पूर्वमिति) पूर्वस्मिन्काले त्रेताद्वापरादौ महापुरुषा इति प्रधानपुरुषा आसन्मन्तात् ख्याताः प्रख्याता राजर्षित्वेन प्रसिद्धिमुपगताः इहाप्याहितप्रवचने ऋषिभाषितादौ केचन संमता अजिप्रेता इत्येवं कुतीर्थिकाः स्वयूय्या वा प्रोचुस्तद्यथा एते सर्वेऽपि वीजोदकादिकं नुक्त्वा सिद्धा इत्येतन्मया भारतादौ पुराणे श्रुतम् ॥ ४ ॥

एतदुपसंहारद्वारेण परिहरन्नाह ॥

तत्त मंदा विधीयन्ति, बाह्चिञ्चाव गदजा ।

पिडितो परिसर्पन्ति, पिट्टसप्यी च संजमे ॥ ५ ॥

इहमेगे उ जासन्ति, सातं सातेण विज्जती ।

जे तत्त आरिअं मग्गं, परमं च समाहिण ॥ ६ ॥

(तत्तेत्यादि) तत्र तस्मिन् कुश्रुत्युपसर्गोदये मन्दा अज्ञानानां विधोपसाध्यां सिद्धिगमनमवधार्य विपीदन्ति संयमानुष्ठानेन पुनरेतद्ब्रह्मन्त्याज्ञाः । तद्यथा येषां सिद्धिगमनमनूत तेषां कुतश्चिन्निमित्तात् जातजातिस्मरणादिप्रत्ययानामवाप्तसम्यग्ज्ञानचारित्राणामेव वञ्चवृत्तीरिप्रवृत्तीनामिव सिद्धिगमनमनूत न पुनः कदाचिदपि सर्वविरतिपरिणामभावशुद्धमन्तरेण शीतोदकवीजाद्युपभोगेन जीवोपमर्दप्रायेण कर्मकृतोऽवाप्यते । विपीदने दृष्टान्तमाह । वहनं बाहो जारोद्वहनं तेन चिञ्चाः कर्षितास्त्रुष्टिता रासजा इव चिपीदन्ति । यथा रासभा गमनपथ एव प्रोङ्गितजारा निपतन्ति एवं ते प्रोज्झ्य संयमजारं शीतविविहारिणो जवन्ति । दृष्टान्तान्तरमाह । यथा पृष्ठसर्पिणो जन्मगतयोऽन्यादिसंज्ञमे सत्युद्भान्तनयनाः समाकुञ्चाः प्रनष्टजनस्य पृष्ठतः पश्चात्परिसर्पन्ति नाग्रगामिनो भवन्त्यपि तु तत्रैवाग्न्यादिसंज्ञमे विनश्यन्त्येवं तेऽपि शीतविविहारिणो मोक्षं प्रति प्रवृत्ता अपि तु न मोक्षगतयो जवन्त्यपि तु तस्मिन्नेव संसारे अनन्तमपि काञ्चं यावदासत इति ॥ ५ ॥ मतान्तरं निराकर्तुं पूर्वपक्षयितुमाह (इह मेगे इत्यादि) इहेति मोक्षगमनप्रस्तावे एके शाक्यादयः स्वयूय्या वा लोचादिनोपतप्ताः । तुशब्दः पूर्वस्मात् शीतोदकापरिजोगादिशेषमाह । ज्ञापन्ते ब्रुवन्ते । मन्यन्ते च इति कचित्पाठः । किं तदित्याह सातं सुखं सातेन सुखेनैव विद्यते भवतीति । तथाच वक्तारो भवन्ति । “सर्वाणि सत्त्वानि सुखे रतानि, सर्वाणि दुःखाश्च समुद्भिजन्ति । तस्मात्सुखार्थं सुखमेव दद्यात्, सुखप्रदाता व्रजते सुखानि” ॥ १ ॥ युक्तिरप्येवमेव स्थिता । यतः कारणानुरूपं कार्यमुपपद्यते । तद्यथा शास्त्रिवीजाच्छाल्यङ्कुरो जायते न यवाङ्कुर इत्येवं प्रीत्यात्मसुखान्मुक्तिसुखमुपजायते ननु लोचादिरूपात् दुःखादिति । तथा ह्यागमेऽप्येवमेव व्यवस्थितम् ॥ मणुष्यं भोयणं मोच्चा, मणुष्यं सयणासणं । मणुष्यंति अगारसि, मणुष्यं भोयणं मणी ॥ १ ॥

तथा मृच्छी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, चूक्तं मध्ये पानकं चापराहे । चाक्काखणं शर्करा चार्करात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥ इत्यतो मनोज्ञाहारविहारादेश्चित्तस्वास्थ्यं ततः समाधिस्तप्यते समाधेश्च मुक्त्यवाप्तिरतः स्थितमेतत्सुखेनैव सुखावाप्तिर्न पुनः कदाचनापि लोचादिना कायकश्लेणेन सुखावाप्तिरिति स्थितम् इत्येवं व्यामूढमतयो ये केचन शाक्यादयस्तत्र तस्मिन्मोक्षमार्गप्रस्तावे समुपस्थिते आराज्जातः सर्वहेयधर्मस्य इत्याद्यो मार्गो जनेन्द्रशासनप्रतिपादितो मोक्षमार्गस्तं ये परिहरन्ति । तथाच । परमं च समाधिज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं ये त्यजन्ति तेऽज्ञाः संसारान्तर्वर्तिनः सदा जवन्ति । तथाहि । यत्तैरजिहितं कारणानुरूपं कार्यमिति तत्रायमेकान्तो यतः शृङ्गाचक्रो जायते गोमयावृश्चिको गोक्षोमाविद्धोमादिज्यो दूवंति । यदपि मनोज्ञाहारादिकमुपन्यस्तं सुखकारणत्वेन तदपि विसृचिकादिस्मृज्वाद्यभिचारीति । अपिचेदं वैषयिकं सुखं दुःखप्रकारहेतुत्वात् सुखाभासतया सुखमेव न जवति । तदुक्तम् । दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः । उक्तीर्णवर्णवदपक्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमिति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥ १ ॥ इति कुतस्तत्परमानन्दरूपमस्यात्यन्तिकैकान्तिकस्य मोक्षसुखस्य कारणं जवति यदपि लोचनशयनभिक्षाटनपरपरिजवश्रुतिपासादंशमशकादिकं दुःखकारणत्वेन जवतोपन्यस्तं तदप्यल्पसत्त्वानामपरमार्थदृशां महापुरुषाणां तु स्वार्थान्युपगमप्रवृत्तानां परमार्थचिन्तकानां महासत्त्वतया सर्वमेवैतत्सुखायैवति । तथा चोक्तम् । तत्संसारनिविष्टो वि, मुनिवरो भट्टरागमयमोहो ॥ जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्टी वि ॥ १ ॥ तथा । सख्यं दुष्कृतसंख्यया च महतां कान्तं पदं वैरिणः, कायस्याशुचिता विरागपदवी संत्रेहेतुर्जरा ॥ सर्वत्यागमहोत्सवाय मरणं जातिः सुहृत्प्रीतये, संपन्निः परिपूरितं जगदिदं स्थानं विपत्तेः कुत इति ॥ १ ॥ अपिचैकान्तेन सुखेनैव सुखेऽन्युपगम्यमाने विचित्रसंसारभावः स्यात्तथा स्वर्गस्थानां नित्यसुखिनां पुनरपि सुखानुभूतैस्तत्रैवोत्पत्तिः स्यात्तथा नारकाणां च पुनर्दुःखानुभवोत्पत्तिस्तत्रैवोत्पत्तेर्नानागत्या विचित्रता संसारस्य स्थानचेतत्तदृष्टमिदं चेति ॥ ६ ॥ सूत्र० १ श्रु० ७ अ० (उदकस्य विषयान्तराणि आउक्काय शब्दे उक्ताणि) भविष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स० । वनस्पतिविशेषे, यथाऽक्तम् “उदए अवए पणए इत्यादि” दश ७ अ० । प्रज्ञा० । जलाशयमात्रं, ज० १ श० ७ अ० । “मदार्यगोत्रे, स्वनामख्याते पेढावपुत्रे, पार्श्वपत्नीये निर्ग्रन्थे,

अहेणं उदए पेढालपुत्रे जगवं पासावच्चिजे णियहे मेयज्जे गोत्तेणं, पासावगिच्चो पुच्छियाइओ अज्ज गोयमं उदगो सावगपुच्छा धम्मं सोउ कहियम्मि उवसंता । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

(उदकस्य गौतमस्वामिनं प्रति प्रश्नः पञ्चकक्षाणशब्दे ब्रूयते) तद्विषयकत्वेन तत्रैवोपन्यसिष्यमाणत्वात् अयं सेत्स्यति ॥ सूत्रकृतद्वितीयश्रुतस्कन्धे नाद्वन्दीयाध्ययनाजिहितस्तद्यथा—उदकनामानगरः पेढावपुत्रः पार्श्वजिनशिष्यो योऽसौ राजगृहनगरबाहिरिकाया नाद्वन्दीयाध्यानाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि हस्तिष्ठीपवनखण्डे व्यवस्थितस्तदेकदेशस्य गौतमं संशयविशेषमापृच्छ्य विचित्रसंशयः सन् चातुर्यामं धर्मं विहाय पञ्चयाम धर्मं प्रतिपेदे इति ॥ सच उत्सर्पिण्यां सप्तमस्तीर्थकरो भविष्यति, स० । कातोदायिप्रवृत्तिवैकादशसंख्ययुक्तिकेषु चतुर्यं, ज० ७ श० १० अ० ।

उदग (दग) गवज—उदकगर्ज— पुं० (उदकस्य) दकस्यो-

दस्य वा गर्ज इव गर्जः । स्या० ४ ग० । काशान्तरेण जलप्रव-
र्णहेतोः पुनरुपगणामे, अ० २ श० ५ उ० ॥

चत्वारि उदगगवना पञ्चत्ता तंजहा हेमगा अञ्जसंघना
सीओसिणा पंचरुचिया ॥

दकस्योदकस्य गर्भा इव गर्जा दकगर्जाः काशान्तरे जलवर्णस्य
हेतवः तत्संस्वका इति तत्त्वमिति । अवश्यायः कृपाजत्रं महिका
धूमिका शीतान्यात्यन्तिकानि एवमुष्णो धर्म एतं हि यत्र दिने
उत्पन्नास्तस्मादुत्कर्षेण व्याहताः सन्तः परनिर्मासैरुदकं प्रसूयते
अन्यैः पुनरेवमुक्तम् । “ पवनान्नवृद्धियु-भजितं शीतोष्णरस्मि
परिवेयाः । जलमस्येन सहोक्तो, दशधा चाम्बुप्रजनहेतुः ॥ १ ॥ ”
तथा-शीतवाताश्च विन्दुश्च, गर्जितं परिवेयणम् । सर्वगर्भेषु जं-
सन्ति, निर्गन्थाः साधुदर्शनाः ॥ २ ॥ तथा-सप्तमे सप्तमे मासे,
सप्तमे सप्तमेऽहनि । गर्भाः पाकं नियच्छन्ति, यादृशास्तादृशं
फलम् ॥ १ ॥ हिमं तुहिनं तदेव हिमकं तस्यैतं हेमकाः हिमपा-
तरूपा इत्यर्थः ॥ (अञ्जसंघउत्ति) अञ्जसंघतानि मध्वराकाशा-
च्छादनानीत्यर्थः आत्यन्तिके शीतोष्णे पञ्चानां रूपाणां गर्जित-
विद्युज्जलवाताम्रलक्षणानां समाहारः पञ्चरूपं तदस्ति येषां ते
पञ्चरूपिका उदकगर्जा इह मतान्तरमेवम् । “ पापे समार्गशीपे,
संन्यारागाभ्युदासपरिवेयाः । नाल्यर्थे मार्गशिर, शीतं पापेऽतिहि-
मपातः ॥ १ ॥ माघ प्रवहो वायु-स्तुषारकलुपयुती रविशशा-
ङ्गौ । अतिशीतं सघनस्य च, ज्ञानोरस्तोदयो धन्यौ ॥ २ ॥ फा-
लग्नमासे रुक्-श्चरुः पवनोऽञ्जसंघवाः स्निग्धाः । परिवेयाश्च
सकक्षाः, कपिशस्ताम्रो रविश्च शुभः ॥ ३ ॥ पवनघनवृद्धियुक्ता-
श्चैव गर्भाः शुभ्राः सपरिवेयाः । घनपवनसखिसविद्युत्स्तनितैश्च
हिताय चेशाश्च इति ॥ ४ ॥ ” तानेव मासजनेन दर्शयति “ माहे
उ हेमगा गम्भा, फल्गुणे अञ्जसंघना । सीओसिणाभो य चित्ते,
वःसाहे पंचरुचिया ॥ १ ॥ ” स्या० ४ ग० । तस्य काशस्थितिः
कायचिदंशधे)

उदगर्जाव-उदकजीव-पु० उदकमेव जीवः । उदकरूपे जीवे, स-
चित्तात्काये, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० (आगकायशधे वि-
पय उक्तः)

उदगर्जाणि-उदकयोनिक-पु० उदकं योनिरूपत्तिस्यानं
येषां ते, “ जलसंभवेषु जीवेषु, “ इहेगतिया सत्ता उदगर्जाणि
उदगसंभवा ” सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

उदकस्य योनयः परिणामकारणभूता उदकयोनयस्त एवोदक-
योनिकाः । उदकजननस्वभावेपु, “ णो बह्वे उदगर्जाणि
जीवा य पोगगशा य उदगत्ता य वक्कमति ” स्या० ३ ग० ३ उ० ।

उदगगाय-उदकज्ञात-न० उदकं नगरपरिखाजत्रं तदेव ज्ञात-
मुदाहरणमुदकज्ञातम् । ज्ञातार्थमेकथायाः प्रथमश्रुतस्य द्वादशाऽ
ध्ययनोक्ते उदाहरणे, तत्प्रतिपादकऽध्ययने च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
आ चू० । आव० । तच्चैव ।

जइ एं जेते समणे एं जगवया महावीरेणं जाव संपत्ते
एं एकारसमस्सं णायज्जयणस्स अयमहे पप्पत्ते । वारसम-
स्स एं जेते समणे एं जगवया महावीरेणं जाव संपत्ते एं
के अहे पप्पत्ते । एवं खलु जंबू तेणं काळेणं तेणं समणं
चंपाणामं णयरी होत्था । पुण्णजे चेइ तीसेणं चंपाए
णयरीए जियसत्तू णामं राया होत्था । तस्स एं जियसत्तुस्स
रम्मो धारिणी णामं देवी होत्था । अहीणसुग्गमाज जाव
सुरूवा तस्स एं जियसत्तुस्स रम्मो पुत्ते धारिणीए अत्तए

अदीणसत्तू णामं कुमारेजुवराया वि होत्था । सुबुद्धी अ-
मच्चं जाव रज्जवूरा चित्तं समणोवासं अजिगयजीवा-
जीवे तीसेणं चंपाए णयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमेणं
एगे फरिहोदए यावि होत्था । मेयवसामंसरुहिरपूयपक्क-
पाचडे मयगकलेवरसंघे अमणुस्से वप्पे एं जाव फामेणं
जे जहा णामए अहिममेति वा गोमडेति वा जाव मयकुहि-
यविण्णिठकिमिणवा वत्तपुरजिगंधकिमिजालाउले संसत्ते अ-
सुइविगयवीजच्छदरसणिजे जेवयास्से सिया । णो इण-
हे समहे एत्तो अणिठतराए चेव जाव गंधेणं पप्पत्ते । तए
एं से जियसत्तू राया अमया कयाइ एहाए कयवत्तिकम्मे
जाव अप्पमहग्गानरणांलंकियसरीरे बहुहिं रईसर जाव स-
त्यवाहपजिईहिं सच्चि भोगणमंरुवंसि जोगणवेज्जाए मुहा-
सणणिसमो विपुलं असणं ४ जुंजेमाणा जाव विहरइ ।
जिमिक्कजुत्तुत्तरागए जाव सुइत्तए तांसे विपुलंसि असणं
४ जाव विम्हए ते बह्वे ईसर जाव पजिई एवं वयासी
अहो एं देवाणुप्पिया इमे मणुस्से असणं ४ वप्पेणं उव-
वेए जाव फासेणं उववेए अस्सायाणिज्जे विस्सायाणिज्जे
पीणणिज्जे दीवणिज्जे सच्चिदियगायपट्हायाणिज्जे तए एं
ते बह्वे रईसर जावपजिईओ जियसत्तूरायं एवं वयासी
तहेव एं सामी जणं तुब्बे वयह अहोणं इमे मणुस्से असणं
पाणं खाइमं साइमं वप्पेणं उववेए जाव पट्हायाणिज्जे तए एं
जियसत्तूराया सुबुद्धीअमच्चं एवं वयासी अहो एं सुबुद्धि अ-
मचे इमे मणुस्से असणं पाणं खाइमं साइमं जाव पट्हायाणिज्जे
तए एं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायस्स य एयमहं णो आढाहं
णो परिपाणाइं जाव तुसिणीए संचिट्ठइ । तए एं जियसत्तू
राया सुबुद्धी अमच्चं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी अहो एं
सुबुद्धी अमच्चे इमे मणुस्से तं चेव जाव पट्हायाणिज्जे तए
एं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तूरा दोच्चंपि तच्चंपि एवं वृत्ते
समाणे जियसत्तू रायं एवं वयासी । णो खलु सामी-अहं
एयंसि मणुस्सि असणं पाणं खाइमं साइमंसि केइ विम्हए
एवं खलु सामि सुव्विजसदा वि पोगगला सुव्विजसदत्ताए
परिणमंति, सुव्विजसदा वि पोगगला सुव्विजसदत्ताए परिणमंति
सुरूवा वि पोगगला सुव्वत्ताए परिणमंति । सुव्विजगंधा वि पोगगला
सुव्विजगंधत्ताए परिणमंति । सुव्विजगंधा वि पोगगला सुव्विजगंध-
त्ताए परिणमंति, सुरसा वि पोगगला सुरसत्ताए परिणमंति,
दुरसा वि पोगगला दुरसत्ताए परिणमंति । सुहफासा वि
पोगगला सुहफासत्ताए परिणमंति, सुहफासा वि पोगगला
सुहफासाए परिणमंति । पत्रोगवीससा परिणया वि यं णं
सामी पोगगला पप्पत्ता तए एं से जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स
अमच्चस्स एवमाइक्कमाणस्स ४ एयमहं णो अच्चा णो

परियाणइ तुसिणीए संचिहइ तए एं से जियसत्तू राया
अषया कयाइ एहाए जाव विजूसिए आसखधवरगए महया
जरुचडगरआसवाहणिया णिज्जायमाणे तस्स फरिहोदयस्स
अदूरसामेते एं वीइयइ तए णं जियसत्तू राया तस्स फरिहो-
दगस्स आजिज्जए समाणे सएणं उत्तरिजे एं आसगं-
पिहेइ एणं तं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता ते वहेव राईसरजाव-
पजिइओ एवं वयासी । अहो एं देवाणुप्पिया इमे फरिहो-
दए अमणुषे वणेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए
अहिमनेइ वा जाव अणामत्तराए चेव तएणं ते
राईसरप्पजिइए जाव एवं वयासी । तहेव एं सामी जणं
तुब्बे एवं वयह अहो एं इमे फरिहोदए अमणुषे वणे-
णं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहिमनेइवा
जाव अमणामतराए तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि
अमच्चं एवं वयासी अहोणं सुबुद्धि इमे फरिहोदए अम-
णुषे वसेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहि-
मनेति वा जाव अमणा मतराए तएणं सुबुद्धि अमच्चे जाव
तुसिणीए संचिहइ तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं
दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी अहोणं तं चेव तएणं से सु-
बुद्धी अमच्चे जियसत्तुणा रक्खा दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते
समाणे एवं वयासी णो खलु सामी अमहं एयंमि फरिहोद-
गंसि केइ विम्वहए एवं खलु सामी सुब्बिसद्दावि पोग्गद्वा
हुब्बिमदत्ताए परिणमंति तं चेव पओगवीससा परिणया
वि यणं सामी पोग्गद्वा पणत्ता तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि
अमच्चं एवं वयासीमाणं तुमं देवाणुप्पिया अप्पाणं च परं-
च तदुजयं च बहुहि य असव्भावुब्बजावणाहि मिच्चित्तानि-
णिवेसेण य वुग्गाहेमाणे वुप्पायमाणे विहराही । तएणं सु-
बुद्धिस्स अमच्चस्स इमेयास्सवे अज्जात्थिए समुपज्जित्था
अहो एं जियसत्तू राया संते तच्चे तहिणए अवितहे संचूए
जिणए पप्पत्ते जावे णो उववज्जंते ते ते सेयं खलु ममजियमत्तु-
स्स रक्खो मत्ताणं तच्चाणं तद्वियाणं अवितहाणं संचूयाणं
जिणए पणत्ताणं जावाणं अनिगमणद्वयाए एयमहं उवायणा-
वेत्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता तिपत्तिणहिं पुरिसेहिं मच्चि
अंतरावणाओ णवधरुए गिएहइ २ ता संज्जाकाअसमयंसि पवि
रत्तमणुसांसि णिसंत पणिणिसत्तांसि जेणेव फरिहोदए तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तं फरिहोदगं गिएहावेइ णवएसु
घडएसु पक्खिवावेइ २ ता सज्जक्खारं पक्खिवावेइ द्वंजिय-
मुद्धिए कारावेइ सत्तरत्तं परिवसावेइ दोच्चंपि णवएसु
धरुएसु गाडावेइ २ ता णवएसु धरुएसु पक्खिवावेइ २ ता
सज्जक्खारं पक्खिवावेइ २ ता लंजिय मुद्धिय कारावे सत्तरत्तं
परिचामावेइ २ ता तच्चंपि णवएसु धरुएसु जाव संवसावेइ
२ ता एवं खलु एएणं उवाएणं अंतरा गद्दावेमाणे अंत-

रापक्खिवावेमाणे अंतरा अवसावेमाणे २ सत्तमत्तए रा-
इंदिइं परिवसावेइ २ ता तएणं से फरिहोदए सत्तयंसि २
परिणममाणंसि उदगरयणे जाए यावि होत्था । अच्छे पत्थे
जवे तणुए फालियवप्पान्ने वणेणं उववेए ४ आसाय-
णिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्हायणिज्जं तएणं सुबुद्धि
अमच्चे जेणेव सं उदगरयणे तेणेव उवागच्छइ २ ता करयदंसि
आसादेइ तं उदगरयणं वसेणं गंधेणं रसेणं फासेणं उव-
वेयं आसायणिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्हायणिज्जं जाणि-
त्ता द्दुत्तुहे बहुहि उदगसंजारणिज्जेहिं दव्वोहिं संजारेइ
२ ता जियसत्तुस्स रक्खो पाणियधारियं पुरिसं सद्दावेइ २
ता एवं वयासी तुमं णं देवाणुप्पिया इमं उदगरयणं गिएहा-
हिं २ जियसत्तुस्स रक्खो जोयणवेलाए उवव्वेइ तएणं से
जियसत्तू राया पाणियधरए पुरिसं सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एय-
महं पण्णिगुणेइ २ ता तं उदगरयणं गिएहइ २ ता जिय-
सत्तुस्स रक्खो जोयणवेलाए उवव्वेइ तएणं से जियसत्तू राया
तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसा-
एमाणा जाव विहरइ जिमियजुत्ततरागए वि यणं जाव परम
सुज्जए तंसि उदगरयणंसि जाव विम्वहए ते वहेव राईसर-
जाव एवं वयासी । अहो णं देवाणुप्पिया इमे उदगरयणे
अच्छे जाव सच्चिदियगायपट्हायणिज्जे तएणं ते वहेव
राईसर जाव एवं वयासी तहेणं सामी जसं तुब्बे वयह जाव
तं चेव पट्हायणिज्जे तएणं जियसत्तू राया पाणियधरयं
पुरिसं सद्दावेइ २ ता एवं वयासी एस णं देवाणुप्पिया-
उदगरयणे कओ आसादिए तएणं से पाणियधरए जियसत्तू
रायं एवं वयासी एस णं सामी मए उदगरयणे सुबुद्धिस्स
अंतियाओ आसाइए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं
सद्दावेइ २ ता एवं वयासी । अहो एं सुबुद्धी अहं तव
अणिट्ठे १ जेणं तुमं ममं कद्दाकालिं जोयणवेलाए इमं उद-
गरयणं ए उवव्वेसि तएणं तुमे देवाणुप्पिया उदगरयणे-
कओ उवव्वे तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं
वयासी एस णं सामी सफरिहोदए तएणं से जियसत्तू राया
सुबुद्धी अमच्चं एवं वयासी केणं कारणेणं । सुबुद्धी अमच्चे
एस फरिहोदए तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं
वयासी एवं खलु सामी तुम्हे तइया मम एवमाइक्खमाणस्स
४ एयमहं णो सद्दह तएणं ममं इमेयास्सवे अज्जात्थिए चित्ति-
ए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुपज्जित्था । अहो एं जियसत्तू
राया संते जाव जावे णो सद्दह णो पत्थियइ णो रोयइत्ति
तं सेयं खलु मम जियसत्तुस्स रक्खो संताणं जाव संचूयाणं
जिणए पप्पत्ताणं जावाणं अनिगमणद्वयाए एयमहं उवायणा-
वेत्तए एवं संपेहेइ २ ता एवं चेव जाव पाणियधारियं पुरिसं
सद्दावेइ २ ता एवं वयासी तुमं णं देवाणुप्पिया उदगरयणं
जियसत्तुस्स रक्खो जोयणवेलाए उवव्वेहिं तं एएणं कारणेणं-

सामी एष से फरिहोदए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमट्ठं णो सद्वहेइ २ ता असद्वहमाणो ३ अविभंतरट्ठणिज्जे पुरिसे सद्वहेइ २ ता एवं वयासी गच्छह णं तुब्बे देवाणुप्पिया अंतरावण्णाओ एववरुए गिएहह जाव उदगसंजारेणिज्जेहिं दव्वेहिं संभारे ह । ने वि तहेव संजारेइ जियमत्तुस्स रएणो उवणेइ तएणं जियसत्तू राया तं उदगरयणं करयट्ठोसि आसाएइ आसाय-णिज्जं जाव सव्विदियगायपट्ठहायणिज्जं जाणिता सुबुद्धि अमच्चं सद्वहेइ २ ता एवं वयासी सुबुद्धि एएणं तुमे संता-तत्य जाव संज्या जावा कओ उववच्चा तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तू रायं एवं वयासी एएणं सामी मए संता-जाव जावा जिणवयण्णाओ उववच्चा तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी तं इच्छामिणं देवाणुप्पियाणं तव अंतिए जिणवयणं णिसामित्तए । तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तुस्स रसो विचिचं केवद्विपाणत्तं चउज्जामं धम्मं परिकहेइ तमाइक्खेति जहा जीवा बुज्जंति जाव पंच आणु-वयाणि । तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अं-तिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठुट्ठे सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी सद्वहामिणं देवाणुप्पिया णिगंथं पावयणं ३ जाव से जहे यं तुब्बे वयह तं इच्छामिणं तव अंतियं पंचाणुव्वइयं सत्त-सिक्खावइयं जाव उवसंपजित्ताणं विहरित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया मा पन्निबंधं करेह । तएणं जियसत्तू राया सुबु-द्धिस्स अमच्चस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं जाव दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिबज्जइ । तएणं जियसत्तू राया समणोवासए जाए अजिगयजीवाजीवे जाव पन्निज्जाभेमाणे विहरइ । तेणं काक्षेणं तेणं समएणं थेरा जेणेव चंपाणयरी जेणेव पुण्णइ चेइए तेणेव समवसट्ठे जियसत्तू राया सुबुद्धियणिगए सु-बुद्धी धम्मं सोच्चा जं एवरं देवाणुप्पिया जियसत्तू रायं आपुच्छामि जाव पव्वयामि अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह तए णं से सुबुद्धी अमच्चे जेणेव जियसत्तू राया तेणेव उवागच्छइ २ ता एवं वयासी एवं खट्ठु सामी मए थेराणं अंतिए धम्मे णिसम्मे सेवियधम्मे इच्छिए पन्नि-च्छिए तए णं अहं सामी संसारजओव्विगगे जीए जाव इच्छामि णं तुब्बेहिं अव्वणुष्साए समाणे जाव पव्वइत्तए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी इच्छामि ताव देवाणुप्पिया कइ वयाइं वासाइं उराहाइं जाव जुंजमा-णा तओ पच्छाए गयाओ थेराणं अंतिए मुंने जविच्चा जाव पव्वइस्सामो । तए णं सुबुद्धी णामं अमच्चे जियसत्तु-स्स रसो एयमट्ठं पडिमुणेइ तएणं तस्स जियसत्तुस्स रसो सुबुद्धिणा सद्धि विपुत्ताइं माणुस्सगाइं जोगभोगाइं जाव पव्वणुभवमाणस्स दुवावसवासाइं वीइक्कंताइं । तेणं का-क्षेणं तेणं समएणं थेरागमणं जियसत्तू राया धम्मं सोच्चा

एवं जं णवरं देवाणुप्पिया सुबुद्धिं अमच्चं आभंतेमि जेष्ठ-पुत्तं रज्जे उवेमि तएणं तुब्बे णं जाव पव्वयामि अहा-सुहं देवाणुप्पिया मा पन्निबंधं करेह । तए णं जियसत्तू राया जेणेव सए गिहे सुबुद्धि अमच्चं सद्वहेइ एवं वयासी एवं खट्ठु मए थेराणं जाव पव्वयामि तुमं णं किं करेसि तए णं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं वयासी जाव के-असो आहारे वा जाव पव्वयामि तं जइ णं देवाणुप्पिया जाव पव्वहि गच्छ णं देवाणुप्पिया जेष्ठपुत्तं कुहुंवे ठावेहिं सहस्सपुरिसवाहिणी सीयं दुल्लिच्चाणं मम अंतिए सीया-ओ जाव पाउव्ववह तएणं से सुबुद्धी अमच्चे सीया जाव पाउ-व्ववइ । तए णं जियसत्तू राया कोहुंविपुसिसे सद्वहेइ २ ता एवं वयासी गच्छह णं तुब्बे देवाणुप्पिया अदिक्खसत्तुस्स कुमारस्स रायानिसेयं उवट्ठेवह । तहेव कोहुंविपुसिसे अजिसिचइ जाव जियसत्तू राया पव्वइए । तए णं जिय-सत्तू रायरिसी एकारसअंगाइं अहिज्जित्ता बहूणि वासा-णि परियायं पाउणिच्चा मासियाणं संलेहणाए सिच्छे । तए-णं सुबुद्धी एकारसअंगाइं अहिज्जित्ता बहूणि वासाणि जाव सिच्छे एवं खट्ठु जंठू समणेणं जगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं वारसमस्स णायज्जयणस्स अयमट्ठे पणत्ते चित्तेमि । “भिच्छत्तमोहिमणा-पावपसत्ता वि पाणिणो वि-गुणा । फरिहोदगं च गुणणो, हवंति वरगुरुपसायाओ ? ” वारसमं णायज्जयणं सम्मत्तं ? २ ॥ ज्ञा० ।

उदगता-उदकता- स्त्री० अष्कायरूपतायाम्, “ णो वहवे उदग-जाणिया जीवा य पोमहा य उदगता य वक्कमंति ” स्या० ३ ग० । उदगदोणि-उदकदोणि- स्त्री० जलभाजने, यत्र तस्योहं शीत-हीकरणायाक्लिप्यते, “ उदगदोणी णिव्वतिए ” ज० १६ श० । १ उ० । दश० “ फलिहगावणा वाणमलं उदगदोणिणं ” उदक-छोगयोऽरहजलधारिका इति । दश० ७ अ० ॥

उदगपरिणय-उदकपरिणत- त्रि० उदकदायकावस्थां प्राप्ते, स्था० ३ ग० ३ उ० ॥

उदगपसूय-उदकपसूत- त्रि० जलोत्पन्ने कन्दादौ, “ उदगपसूया-णि कंदाणि वा मूलाणि वा पत्ताणि वा ” आचा० २ श्रु० १ अ० ॥

उदगपोगगल-उदकपौगल- न० उदकप्रधानं पौगलं पुत्रलसमूहे मेधे, “ तथ ससुद्धियं उदगपोगगलं परिणयं वा सिउकामं अन्न देसं साहरंति ” स्या० ३ ग० ३ उ० ॥

उदगमच्छ-उदकमत्स्य- पुं० इच्छधनुःखण्डे, ‘पप चाशुभसूचक उत्पातविशेषः’, भ० ३ श० ६ उ० ॥ अनु० ॥

उदगमाल-पुं० उदकमात्रा-स्त्री० ६ त० उदकशिखायाम्, वेहा-याम्, स्था० १० ग० ॥

लवणस्सणं समुद्रस्स केमहाद्वए उदगमाद्वे पणत्ते ? गोय-मा ! दसजोयणसहस्साइं उदगमाले पणत्ते ॥

प्रदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य किंप्रमाणा महत्या उदकमात्रा समपानीयोपरिचृता पौरुषयोजनसहस्रोच्चया प्रकृता ? भगवा-नाहगौतम ! दशयोजनसहस्राणि उदकमात्रा प्रकृता । जी० ३ प्राति०

उदगरयाण-उदकरत्न- न० उदकमेव रत्नमुदकरत्नम् । उदक-
जातौ, उच्छ्रे, “अस्मेहि इमस्स वस्मियस्स पढमाए वस्माएभि-
ष्साए उल्ले उदगरयाणे अस्सादिप” ज० १४ ग० १ उ० ॥

उदगरस-उदकरस- पुं० जलरसे, तथो समुद्रा पगइए उदगरसे
ए पषत्ता तंजहा कावोदे, पुष्करादे, सयंचूरमणे, स्या० ३ ग० १ उ०
“अप्पेगइयाउ उदगरसे णं पषत्ता” जं० १ वक्र० ॥

उदग (दग) लेव-उदकलेव-पुं० नावि प्रमाणजलावगाहने,
“अंतो मासस्स तथो दगलेवे करमाणे सबल्लो” स० । दशा० ।
जललेवे, “बहु परियावषे पाणीसु उदगलेवे तहप्पगारे असणं
जाव पणिगाहेज्जा” आचा० २ श्रु० १ अ० ११ उ० ।

उदगवर्ति-उदकवर्ति-स्त्री० जलभृद्दृती, जलाधारचर्ममयभाज
ने, “उदगवर्ति परामुसइ” ज्ञा० १८ अ० ।

उदगवद्दय-उदकवर्दय-न० भाविरेणुसंतापोपशान्तये ज-
लवर्षके वर्दयके, आ० म० द्वि० ।

उदगविन्दु-उदकविन्दु-पुं० जलबिन्दु, पंचा० ४ वि० ।

उदगवेग-उदकवेग-पुं० उदकरये “तिक्खमि उदगवेगे विसममि
विज्जलमि वच्चंतो” व्य० प्र० १ उ० ।

उदगसंज्ञारणिज्ज-उदकसंज्ञारणीय-न० बाह्यकमुस्तादौ, उद-
कवासादौ, “हृत्तुणे बहुहि उदगसंज्ञारणिज्जेहि” ज्ञा० १३ अ०

उदगसत्थ-उदकशस्त्र-न० उदकं शस्त्रमुदकमेव शस्त्रम् । अण्का
यारक्के स्वकायपरकायशस्त्रे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

उदगसिहा-उदकशिखा-स्त्री० वेद्यायाम्, स्या० १० ग० ।

उदग (दग) सीमय-उदक (दक) सीम-पुं० उदक (दक)
स्य शीताशीतादानीयस्य सीमा यत्रासौ उदक (दक) सीमः
मनःशिखाकस्य वेद्यश्चरनागराजस्यावासपर्वते, जी० ३ प्रति०
(तच्छत्यता वेद्यश्चरशब्देवद्वयते)

उदग (दग) हारा-उदकधारा-स्त्री० उदकविन्दुप्रवाहे, ज्ञा० ६ अ० ।

उदगुष्पीद्या-उदकात्पीद्या-स्त्री० तन्नागादिषु जलसमूहे, ॥ भ० ॥
३ श० ६ उ० ॥

उदग-उदग्र-त्रि० उन्नतमग्रं यस्य । उन्मत्ते, स्या० ४ ग० ॥

उन्नतपर्यवसाने, ज० २ श० १ उ० । उक्त० । उक्त्रे, उक्त० १४
अ० । प्रधाने, “जहा से तिक्ख दाणे, उदगे दुप्प हंसए” सीहे-
मियाण पवरे एवं हवइ बहुसुए” उक्त० १३ अ०

उदगचारित्तव उदग्रचारित्तपस् पुं० स्त्री० उदग्र प्रधानं सा-
ध्वचारं सर्वविरतिवृत्तं दशविधरूपं चारित्रतपो द्वादशविधं
यस्य स उदग्रचारित्ततपाः । प्रधानचारित्तपस्क्रे, “चित्तो वि
कानेहि विरत्तकामो, उदगचारित्ततवो महेसी, उक्त० १३ अ० ॥

उदत्त-उदात्त-पुं० उद्- आ० दा० क् । वक्षोत्पत्तिस्थानेषु उच्चै-
रुच्चारिते स्वरं, तद्युक्ते, त्रि० । “अविकल्पनः क्लमावा-नतिगम्भीरो
महावन्नः । स्येयान् निगुढमानो, धीरो दात्तो दृढव्रतः कथितः”
सा० ६ उक्ते (पूर्वपदलोपेन) नायकभेदे, वाच० । कर्तारि कः । उदारे
अयं निजः परो वेति, गङ्गा लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु
वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ पो० १४ वि० । महति, समर्थं, दातरि,
च त्रि० । ज्ञावे क् । दाने, वाद्यभेदे, अलङ्कारभेदे च । वाच० ।

उदत्ताज-उदात्ताज-पुं० गौतमगोत्रविशेषचूते पुरोये, तत्प्रव-
र्त्तिते गोत्रे, तत्र जाते च । “ते उदात्ताजा” स्या० ७ ग० ।

उदय-उदय-पुं० उद्- इ- अच्- प्रादुर्भावे, आचा० १ श्रु० १ अ०

६ उ० । उत्पत्तौ, -विशे० । ज्योतिषोक्ते राशेरुदयरूपे लभे, । आ-
धारे अच् । “यैर्यत्र दृश्यते ज्ञासां स तेषामुदयः स्मृतः” इत्युक्त-
वृत्तणे रवेर्दृष्टियोग्यस्थाने, उदयाचये, पूर्वपर्वते, वाच० । क-
र्मपुद्गलानां यथास्थितिवृत्तानामवाधाकावृत्तयेणापवर्तनविशेषतो
वा उदयप्राप्तानामनुत्पन्नत्वे, विपाकवेदने, क० प्र० । कर्म० ।
दश० । प्रव० । उदयावृत्तिकाप्रविष्टानां कर्मपुद्गलानामुद्भूतस-
मर्थतायाम्, आ० म० प्र० । विपाके, -दश० १ अ० ।

(१) प्रकृत्युदयः तत्र नानात्वं च ।

(२) जघन्यात्कृष्टस्येत्युदयः ।

(३) अनुज्ञागोदयः ।

(४) प्रदेशोदयनिरूपणायसरे साधनादिप्ररूपणास्वामित्वं ।

(५) कस्मिन्गुणस्थाने कियत्यः प्रकृतयो जगवतः क्रीणाः ।

(६) उदयहेतुः ।

(१) तच्छत्यता चैवं तत्र प्रकृत्युदयो यथा-

उदओ उदीरणाए, तुद्धो मोत्तूण एकचत्ताइं ।

आवरणविगमंजलण-लोभंए य दिट्ठिडुगं ॥ ३८८ ॥

आलिगमहिं वेएति, आउगणं अप्पमत्तावि ॥

वेयणियाणि छुयुसमय-तणुपज्जत्ता दायनिदाउ ॥ ३८९ ॥

मणुयगइजाइतसवा-यरं च पज्जत्तसुभगमापज्जं ॥

जमकित्तिमुच्चगोत्तं-पंचाजोगिकेइ तित्थयरं ॥ ३९० ॥

उदय उदीरणायाः तुल्यः किमुक्तं जवति उदीरणायाः प्रकृत्या-
दयः प्रागुक्ता या च साधनादिप्ररूपणा यच्च स्वामित्वमेतत् सर्व-
मन्यूनातिरिक्तमुदयेऽपि रूढ्यम् । उदयोदीरणयोः सहजावि-
त्वात् । तथाहि यत्र उदयस्तत्रोदीरणा यत्र उदीरणा तत्रोदयः
किं सर्वत्राप्येवमिति चेत् उच्यते । अत आह । मुक्त्वा एकचत्ता-
रिशत् प्रकृतीनामासामुदीरणामन्तरेणापि कियत् कावमुदयस्य
प्राप्यमाणत्वात् । तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकं दर्शनावरचतुष्टयान्तर-
पञ्चकसंज्ञवन्नलोभवेदत्रयसम्यक्त्वसमप्रमिथ्यात्वरूपा विं-
शतिः प्रकृतीः स्वस्वोदयपर्यवसाने आवलिकामात्रं कावमधिकृ-
त्य वेदयन्ति । उदीरणामन्तरेणाऽपि केवलैनादयनावलिकामात्रं
कावमनुजवन्तीत्यर्थः ॥ तच्चावलिकामात्रं त्रयाणां वेदानां मिथ्या-
त्वस्य चान्तरकरणस्य प्रथमस्थितौ आवलिकात्रोपायाम् शोषाणं
स्वस्वसत्तापर्यवसाने । तथा चतुर्णामप्यायुषां स्वस्वपर्यवसाने
आवलिकामात्रं कावमुदय एव जवतीति नोदीरणा मनुष्यायुर्वेद-
नीययोर्वा प्रमत्ताप्रमत्तसंयतप्रभृतय उदीरणामन्तरेणापि केवलै-
नैवोदयेन वेदयन्ते न तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ताः
सन्तो द्वितीयस्य समयादारज्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादार-
ज्य इन्द्रियपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि केव-
लैर्नैवोदयेन निजः पञ्चापि वेदयन्ते । तथा मनुष्यगतिपञ्चन्द्रिय-
जातिवसवादरपर्याप्तसुजगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गौरूपा नवप्रकृति-
योगिकेवलिन उदीरणामन्तरेण स्वकावं यावत् केवलिनैवोद-
येन वेदयन्ते । तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्तापर्याप्ताः सन्तो द्वि-
तीयस्य समयादारज्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादारज्य इन्द्रि-
यपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि । क० प्र० ।

होइ अणाइअणंतो, अणिसंतो धुवोदयाणुदओ ।

साइसपज्जवसाणो, अधुवाणं तदयमिच्छस्स ॥

ईदृक् प्रकृतयो द्विधा तद्यथा ध्रुवोदया अध्रुवोदयाश्च । तत्र कर्मप्र-
कृतिका उदयचिन्तायामप्यष्टपञ्चादशादधिकं प्रकृतीनां शतं म-
न्यते अत ऊर्ध्वं वाकरणाष्टकपरिसमाप्तेः कर्मप्रकृतिभिः प्रायो व-

इयते । ततो ध्रुवोदयाः प्रकृतयोऽष्टचत्वारिंशत्संख्या चेदित्यथा-
स्तद्यथा ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयं
मिथ्यात्वं वर्णादिविशतिस्तैजसकर्मसमकस्त्रिस्थिरेषु शुभा-
शुभे अगुरुलघुनिर्माणमिति । एतासामष्टचत्वारिंशत्संख्याकानां
प्रकृतीनामुदयो चिन्ता । तद्यथा अनाद्यनन्तः अनादिसपर्यवसा-
नस्तत्र अभव्याधितानां च ततः कदाचिदपि व्यवच्छेदासंज्ञवात्
प्रव्यानधिरुत्यानादिसपर्यवसानः तेषां मोक्षं प्रतिस्थितानामव-
श्यमुदयव्यवच्छेदसंज्ञवात् । अधुवाणामध्रुवोदयानां प्रकृतीनामु-
क्त्यतिरिक्तानां विशोत्तरशतसंख्यानामुदयसादिसपर्यवसानः अ-
ध्रुवोदयतः परावृत्त्य २ तासामुदयज्ञावात् न केवलमध्रुवोदया-
नामुदयः सादिसपर्यवसानः किन्तु मिथ्यात्वस्य च । तथाहि-
सम्यक्त्वात्प्रतिपतितमधिकृत्य मिथ्यात्वस्योदयः । सादिः पुनरपि
सम्यक्त्वकल्पान्वयवच्छेदादध्रुवः । तदेवं मिथ्यात्वस्योदयस्त्रि-
विध आवेदितस्तद्यथा-अनाद्यनन्तानादिसपर्यवसानः । एतौ च
ह्यवपि भङ्गौ ध्रुवोदयत्वात्तद्गृहेण गृहीतौ तृतीयस्तु जेदः सादि-
पर्यवसानलक्षणस्तदयमिच्छसेत्प्यननावयंयन साक्षादुक्तमिति
पयमिच्छेत्सादया जेया, पुननुत्ता इहावि विजेया ।

उदीरणउदयाणं, जह्नाणं तं तयं वाञ्छं ॥

यथा-किञ्च पूर्वं वन्धविधौ प्रकृतिस्थित्यादयो भेदा उक्तास्तद्यथा
प्रकृतिवन्धः स्थितिबन्धोऽनुजागवन्धः प्रदेशवन्धश्च । तथा इहा-
प्युदयाधिकारे ज्ञेयास्तद्यथा प्रकृत्युदयः स्थित्युदयोऽनुभागा-
दयः प्रदेशोदयश्च । तत्राचार्यः स्वयमेवाग्रे सप्रपञ्चमुदीर-
णकारणं वदयति उदयोदीरणयोश्च प्रायः स्वाभित्वं प्रत्य-
विशेषः सहभावित्वात् । तथाहि-यत्रोदयस्तत्रोदीरणा यत्रोदी-
रणा तत्रोदयः । ततो यथा प्रकृत्यादयो भेदा उदीरणधिकारे
वक्ष्यन्ते यच्च स्वाभित्वं प्ररूपणादिकं तदेतत्सर्वमन्यूनानतिरिक्तम-
त्रापि भावनीयम् । यत्पुनर्नानात्वं तदभिहितसुराह(उदीरणेत्यादि)
उदीरणोदययोः प्रकृत्यादिजेदविषये यतो नानात्वं तद्भेदे शेषं
तदुदीरणावद्भेदमिति ज्ञावः ।

तत्र प्रकृतिजेदविषये नानात्वं दिदर्शयिषुर्गायाद्वितयमाह ।

चरिमोदयपुष्पाणं, अजोगिकालं उदीरणा विरहे ।

देसूणं पुष्पकोमी, मनुयालगव्येणियाणं ॥

तदयच्चिय पञ्जत्ती, जातानिहाणहोइ य चणहं ।

उदओ आवत्रिअंते, तेवीसाए उ सेसाणं ॥

चरमोदयानां चरमे अथांगिकेवल्लिचरमसमये उदयो यासां नाम-
प्रकृतीनां ताश्चरमोदयास्ताश्चेमा नव । तद्यथा मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रिय
जातित्रसनामवां दरनामपर्याप्तनामसुभगनामादेययशःकीर्तिना-
मतीर्थकृतां च जगवतामयोगिकेवल्लिनां तीर्थनाम च । एतासां
नवानां प्रकृतीनामुद्भवैर्गत्रस्य च अयोगिकावस्तावत् काळः यावत्
उदीरणाविरहेऽपि उदीरणाया अवज्ञेऽप्युदय एव केवलः प्रवर्तते ।
तथा मनुष्यायुः सातवेदनीयमसातवेदनीयं चेत्येवरूपाणां ति-
सुणां प्रकृतीनां प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परतः शेषेषु गुणस्थान-
केषु वर्तमानानामुत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी यावत् उदीरणाम-
न्तराण केवल उदयो प्रवर्तते । स चोत्कर्षत इयान् काळः सयो-
गिकेवल्लिगुणस्थानके द्रष्टव्यः शेषस्य गुणस्थानकस्य सर्वस्याप्य-
न्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वात् । अथ कस्मात्सातासातवेदनीयमनुष्यायुषां
प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परत उदीरणा न प्रवर्तते । उच्यते अ-
मीषां ह्युदीरणा संक्षिप्रव्यवसायवशतः प्रवर्तते तथा स्वाभाव्यात्
त्रिंशुचिद्विंशुचतराध्यवसायवर्तिनश्चाप्रमत्तसंयतादयस्ततस्तेषां-
वेदनीयविक्रमनुष्यायुषोऽुदीरणाया अज्ञावः । तथा शरीरपर्याप्त्या-

पर्याप्तानां सतां शरीरपर्याप्ति पर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य याव-
त्तृतीया पर्याप्तिरिच्छियपर्याप्तिः परिसमाप्तिमुपैति तावत्पञ्चानाम-
पि निष्ठाणां तथा स्वाभाव्यात् नोदीरणा प्रवर्तते किन्तुदय एव
केवलस्तथा शेषाणां ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरा-
यपञ्चकसंज्ञवल्लो जेदवद्वयसम्यक्त्वमिथ्यात्वानारकायुपस्तित्य
गायुर्देवायूरूपाणां त्रयांविंशतिप्रकृतीनामावलिः । ततोऽन्तर्ज्ञेता-
थामावलिकायामुदय एव केवलोदीरणा । तथाहि-पञ्चानां ज्ञाना-
वरणप्रकृतीनां चक्रुरचक्रुरवधिदर्शनावरणरूपस्य दर्शनावरणचतु-
ष्टयस्य क्रीणकपायस्य पर्याप्तावलिकायां वर्तमानस्मत्त्वलिकायां प्र-
विष्टत्वात्नोदीरणेत्युदय एव केवलः । एषामेव संज्ञवल्लो जेदस्य
सूक्ष्मसंपरायपर्यन्तावलिकायां मिथ्यात्ववृत्तीपुनपुंसकवेदानामन्त-
रकरणे कृते प्रथमास्थित्यामावलिका शेषाणां नारकायुस्तित्यगायु-
र्देवायुषां स्वस्वगवपर्यन्तावलिकायामुदय एव केवलो नोदीरणा ।
आवलिक्तान्तर्गतस्य कर्मणः सर्वस्याप्युदीरणा तदव्यात् इह-
मनुष्यायुष उदीरणाविरहेऽप्युदयकालः प्रागेव देशानपूर्वकोटी-
प्रमाणमुक्तस्ततो मनुष्यायुषो मिथ्यादृष्ट्यादीनां पर्यन्तावलिकाया-
मुदीरणाविरहेऽपि य उदयकाल आवलिक्तमात्रः स तदन्तर्गत
एव वेदितव्य इति पृथग्नोक्तः । पूर्वकोट्यभिधाने ह्यावलिक्तमात्रं
तदंकेदशतया ज्ञतसामर्थ्यात् उक्तमवशेषं शेषाणां तु प्रकृतीनां
यावदुदयस्तावदुदीरणा यावदुदीरणा तावदुदय इति तदेव
दर्शितः प्रकृत्युदये उदीरणातो विशेषः । संप्रत्यैव मायादिप्ररूप-
णा कर्तव्या सा च चिन्ता मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च
तां द्विविधामपि चिकीर्षुराह ।

मोहे चउहा तिविहे, वोससत्तएहमूझपणईण ।

मिच्छत्तउदयऊहा, अधुवधुवाणं दुविहतिविहो ॥

मोहो मोहनीयस्य कर्मण उदयश्चतुर्थो चतुःप्रकारस्तद्यथा सा-
दिरनादिध्रुवा ध्रुवश्च । तथाहि-उपशान्तगुणस्थानका प्रतिपातिनो
जवेत् सादिस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः । ध्रुवाध्रुवावज्यज्यपे-
क्षया, अवशेषाणां सप्तानां मूलप्रकृतीनामुदयस्त्रिविधस्त्रिप्रकारस्त-
द्यथाऽनादिध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि-ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरा-
याणामुदयः क्रीणमोहान्तसमयं यावत् वेदनीयनामगोत्रायुषा
सयोगान्तसमयम् । न च क्रीणा ज्ञयः प्रदुर्भवति ततः एतासां स-
प्तानामप्युदयोऽनादिर्ज्ययानामध्रुवः कृपकश्रेण्यामाहायथोक्तकावे
तथा उदयव्यवच्छेदज्ञावाद्भव्यानां ध्रुवः कदाचिदपि व्यवच्छेदा-
संज्ञवात् । कृता मूलप्रकृतिषु साद्यादिप्ररूपणा । सांप्रतमुत्तरप्रकृ-
तिचुतां कराति (मिच्छत्तुदउ इत्यादि) मिथ्यात्वस्योदयश्चतुर्को
चतुःप्रकारस्तद्यथा सादिरनादिध्रुवोऽध्रुवश्च । तत्र सम्यक्त्वात्प्रति-
पतितस्य भवेत् सादिस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिध्रुवाध्रुवा
वमव्यभव्यापेक्षया । तथा अध्रुवाणामध्रुवोदयानां प्रकृतीनामुदयो
द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा । सादिरध्रुवश्च । सा च साधुवता
अध्रुवोदयवद्भावनीया । तथा ध्रुवाणां ध्रुवोदयानां प्रकृतीनां प्रागु-
क्तस्वरूपाणां मिथ्यात्ववर्ज्यशेषसमचत्वारिंशत्प्रकृतीनामुदयस्त्रि-
प्रकारस्तद्यथा अनादिध्रुवोऽध्रुवश्च तथाहि घातिध्रुवोदयानां प्रकृतीनां
क्रीणमोहगुणस्थानकचरमसमयः यावदुदयानामध्रुवोदयानामयो-
म्यं न समयस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तानां संवेषामपि संसारजीवानां
मुदयो ध्रुवोदयो नाम नादिध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत् । उक्तः प्रकृत्युदयः

(१) सम्प्रति स्थित्युदयमाह-

उदओ विक्खणं, संपत्तीए सज्जावतो पढो ।

सति तस्मिन्नावीत्रो, पत्रोगजदीरणा उदयो ॥

इह उदयो द्विधा । तद्यथा स्थितिक्रयेण प्रयोगेण वा । तत्र स्थितिरवाच्यकाव्यरूपा तस्याः क्रयेण इत्येकैवाकाव्यभवनारूपणा-मुदयहेतूनामप्राप्तौ सत्यां यः स्वभावत उदयः स स्थितिक्रयेणोदय उच्यते । यो पुनस्तस्मिन्नुदये प्रवर्तमाने सति प्रयोगत उदीरणाकरणरूपेण प्रयोगेण दलिकमाकृत्यानुभवति स द्वितीय उदीरणोदयाभिधान उच्यते । स च उदयसामान्यतो द्विधा । तद्यथा- जघन्य उत्कृष्टश्च । तत्रोत्कृष्टस्थित्युदीरणात्कृष्टस्थित्युदयस्थित्यान्वयिकस्तथा चाह—

उदीरणाजोगाणं, अर्द्धदिङ्गि ए य जोगो उ ।

हस्तुदपगर्द्धिर्णं, निहृमा सगिह्वाण ए ॥

उदीरणायोग्यानामुत्कृष्टस्थितानां प्रकृतीनामुदीरणायोग्येभ्यः स्थितिभ्यः उदययोग्याः स्थितय एकया उदययोग्यया स्थित्या अन्यधिका वेदितव्याः । तथा द्युत्कृष्टायां स्थितौ वक्ष्यमानाया-मवधिकाहेऽपि यावद्वहिकं प्ररूपयति तथा वन्धावधिकायामती-तायामनन्तरस्थितौ विपाकोदयेन वर्तमान उदयावधिकास्त उपरिवर्तिनीः सर्वा अपि स्थितिरुदीरयति उदीर्य च वेदयते ततो वन्धावधिकाहीनयोः शेषयोः सर्वस्या अपि स्थितेरुदयोदीरणे तुल्ये वेद्यमानायां च स्थितौ उदीरणा न प्रवर्तते किन्तूदय एव केवलस्ततो वेद्यमानायां समयमात्रस्थितिभ्योऽधिका उत्कृष्टस्थित्युदीरणा । तत उत्कृष्टस्थित्युदयावन्धावहिकोदयावधिकादीनाञ्जानुत्कृष्टस्थित्युदय उदयोत्कृष्टप्रधानप्रकृतीः वेदितव्याः । शंपा-णां तु यथायागं तत्रान्युक्तनीत्या उदयस्थित्याऽन्यधिकोऽवग-न्तव्यः । संप्रति जघन्यस्थित्युदये विशेषमाह । (हस्तुदपगर्द्धिर्णं) प्रागुक्तानां मनुष्यगतिपञ्चैन्द्रियजातिवसादरपर्याप्तसुजगादेय-यशःकीर्तितीर्थकरनामोच्चैर्गोत्रायुश्चतुष्टयसातासातवेदनीयनि-ष्ठापञ्चकज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयसंज-वनल्लोभवेदत्रयसम्यक्त्वमिथ्यात्वरूपाणामेकचत्वारिंशत्संख्याका-नां प्रकृतीनां निष्ठापञ्चकोनानां सतीनां पद्मत्रिंशत्संख्यानां नहसो जघन्यः स्थित्युदय एकस्थितिरवसेया । निष्ठायां पुनरैकस्थितौ-नां समये वेदितव्यः । किमुक्तं जवति । उत्कृष्टाणां पद्मत्रिंशत्प्रकृ-तीनां जघन्यः स्थित्युदयः समयमात्रैकस्थित्युदयप्रमाणे वेदित-व्य इति । समयमात्रा चैका स्थितिश्चरमा स्थितिरवसेया । निष्ठा-पञ्चकस्य ह्युदीरणाया अभावेऽपि शरीरपर्याप्त्यनन्तरं विपाको-दयकाहे अपवर्तनाऽपि प्रवर्तते । तत एका स्थितिर्न प्राप्यते इति । तद्वर्जनशेषं तु सर्वमपि साद्यादिप्ररूपणादिकं स्थित्युदीरणाया-मेव निरवशेषमवगन्तव्यम् । उक्तः स्थित्युदयः ॥

(३) सम्प्रत्यनुभागेदयमाह ।

अणुजागुदयो वि उदीरणा-ए तुहो जहृमा ए नवरं ।

आवलिगंतेन सम्म-त्तं वेयखीणंतज्ञोनाणं ॥

अनुजागोदयोऽप्युदीरणायास्तुल्यो यथा अनुजागोदीरणा सप्रप-ञ्चमत्र वक्ष्यते तथाऽनुजागोदयोऽपि वक्तव्य इति भावः । किं सर्वथा साम्यमिति चेदत आह । नवरमयं विशेषोऽजघन्यमनु-जागोदयं सम्यक्त्ववेदानां क्षीणान्तानां क्षीणमोहगुणस्थानक-पर्यवसानानां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां प्रकृतीनां संजवनल्लोभस्य च आवाधिकास्ते जानी-यात् । इयमत्र भावना । ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरण-चतुष्टयवेदत्रयसंजवनल्लोभसम्यक्त्वरूपाणामेकोनविंशतिप्रकृती-नां स्वस्वपर्यवसानसमये उदीरणाया व्यवच्छेदे सति परत आ-वधिकां गत्वा आवधिकाचरमसमये जघन्यानुजागोदयस्य प्राप्य-माणत्वादिति । तदेवमुक्तोऽनुजागोदयः । पं० सं० ।

(४) सम्प्रति प्रदेशोदयाभिधानावसरस्तत्र चेमौ अर्थाधिकारौ-तद्यथा साधनादिप्ररूपणास्वामित्वं । साधनादिप्ररूपणा द्विविधा । मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र मूलप्रकृतिविषय साधनादिप्ररूपणार्थमाह ।

अजहृमाणुकोसा, चउव्विहा गिहहचउव्विहा मोहे ।

आउस्स साइअयुवा, संसविगप्पा य सव्वेवि । ३६३ ।

मोहनीयायुर्वर्जानां पक्षां कर्मणामजघन्यः प्रदेशोऽयं चतुर्विध-स्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि कश्चित् कृषितकर्म-शो देवलोकं देवो जातः स च तत्र संक्षिप्तो भूत्वा उत्कृष्टां स्थि-तिं यन्नन् उत्कृष्टप्रदेशाग्रमुर्हयति ततो वन्धावसाने काष्ठं कृत्वा एकैन्द्रियेषु उत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां पक्षां कर्मणां जघन्यप्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरनादि-र्ध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः सोऽपि तस्य द्वितीयसमये जवन् सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा तेषामेव पक्षां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयश्चिन्ना विप्रकार-स्तद्यथा अनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि अमीषां पक्षां कर्मणामनु-त्कृष्टः प्रदेशोदयः प्रागुक्तस्वरूपस्य गुणितकर्माशस्य स्वस्वोदया-न्तगुणश्रेणिविवर्तमानस्य प्राप्यते सचैकं सामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः स चानादिः सदैव भावात् । ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा मोहे मोहनीये अजघन्योत्कृष्टश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि-कृषितकर्माशस्यान्तरकरणे कृते अन्तरकरणे पर्यन्तजाविगोपुञ्जा-कारसंस्थितावधिकाभात्रादिकान्तसमये मोहनीयस्य जघन्य-प्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च । ततो-ऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः सोऽपि ततो द्वितीयसमये जवन् सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा गुणित-कर्माशस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकान्तसमये उत्कृष्टप्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः स चोपशमश्रेणीतः प्रतिपतितो भवन् सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । आयुषि चत्वारोऽपि जेदा उत्कृष्टा जघन्यरूपाः साद्यध्रुवाः । चतुर्षामपि भेदानां यथायोगं नियतका-ष्ठं भावात् । तथा सर्वेषां कर्मणां प्रागुक्तानां पक्षां मोहनीयस्य उक्तशेषौ विकल्पौ उत्कृष्टजघन्यरूपौ साद्यध्रुवौ तौ च प्रागेव ज्ञावितौ कृता मूलप्रकृतीनां साधनादिप्ररूपणा ।

संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां चिकीर्षुराह ।

अजहृमाणुकोसो, सगयाज्ञा एगचउतिहा चउहा ।

मिउत्ते सेसाणं, उव्विहा सव्वे य सेसाणं । ३६४ ।

तैजससप्तकवर्णाद्विंशतिस्थिरास्थिरनिर्माणगुरुद्व्युज्जाद्यु-भज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां सप्त-चत्वारिंशत्प्रकृतीनामजघन्यप्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरना-दिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि-कृषितकर्माशो देव उत्कृष्टे संक्षेपे वर्तमान उत्कृष्टा स्थितिं यन्नन् उत्कृष्टप्रदेशमुर्हयति । ततो वन्धावसाने काष्ठं कृत्वा एकैन्द्रियेषु उत्पद्यते तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां सप्त-चत्वारिंशत्प्रकृतीनां जघन्यप्रदेशोदयः । नवरमाधिकृत्य ज्ञानावर-णावधिदर्शनावरणयोर्वन्धावधिकाचरमसमये देवस्य जघन्यप्र-देशोदये वेदितव्यः । सचैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः । सच द्वितीयसमये जवन् सादिः ।

तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा भ्रमृपा-
मेव सप्तचत्वारिंशत् प्रकृतीनामुक्त्यः प्रदेशोदयः । स चैकसामा-
यिक इति कृत्वा सादिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यमुक्त्यः स चाना-
दिः सदैव ज्ञावात् । भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा मिथ्यात्वे मिथ्यात्वस्य
जघन्योऽनुक्त्यश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधः तद्यथा सादिरनादिभ्रवोऽभ्र-
वश्च । तथा हि-कृपितकर्माशस्य प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः कृतान्त-
रकरणस्य औपशमिकस्य सम्यक्त्वात्प्रच्युतस्य मिथ्यात्वं गतस्या-
न्तरकरणपर्यन्तभाविगोपुच्छाकारसंस्थितावहिकामात्रदक्षिकान्त
समये वर्तमानस्य जघन्यतः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति
कृत्वा सादिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः सोऽपि द्वितीयसम-
ये जघनू सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतति सादिः तत्स्थान-
मप्राप्तस्य पुनरनादिः भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा कश्चिद्गुणितकर्मांशो
यदा देशविरतिगुणश्रेण्यां वर्तमानः सर्वविरतिं प्रतिपद्यते ततस्त-
न्निमित्तां गुणश्रेणिं करोतीति कृत्वा च तावज्ज्ञो यावत् द्वयो-
र्गुणश्रेण्योर्मस्तके तदानीं च कश्चिन्मिथ्यात्वं गच्छति । ततस्त-
स्य मिथ्यात्वस्योक्त्यः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति कृत्वा सा-
दिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यमुक्त्यः सोऽपि ततोऽद्वितीयसमये जघ-
नू सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य
पुनरनादिः भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । एतासां च सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनां
मिथ्यात्वस्य च उक्त्योपौ विकल्पौ जघन्योक्त्यरूपौ द्विधा द्विप्र-
कारौ तद्यथा सादी भ्रवौ तौ च ज्ञावितोवेव शेषाणामभ्रवोदयानां
प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघन्याजघन्यो-
क्त्यनुक्त्यरूपा द्विधा ज्ञातव्याः तद्यथा सादयोऽभ्रवाश्च सा च
साद्यभ्रवता च भ्रवोदयत्वादवसेया कृता साधनादिरूपणा ।

सम्प्रति स्वामित्वमप्यभिधानीयं तच्च द्विधा उक्त्यप्रदेशोदय-
स्वामित्वं जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वं च । तत्रोक्त्यप्रदेशोदयस्वा-
मित्वप्रतिपादनार्थं संजवतीति गुणश्रेणिः सर्वा अपि ररूपयति ॥

सम्मचुप्पासावि य, विरए संजोयणाविणासे य ।

दंसणमोहकखगो, कसायओ सामगुवसंते ॥ ३९९ ॥

खगो य खीणमोहे, जिणे य दुविहे असंखगुणसेदी ।

तदओ तविवरीओ, कालो संखेजगुणसेदी ॥ ३९९ ॥

इह एकादशगुणश्रेण्यः तद्यथा सम्यक्त्वोत्पादे प्रथमा, च्छितीया
श्रावकदेशविरततृतीया विरते सर्वविरतं, प्रमत्ते चतुर्थी, संयोजना
नामनन्तानुबन्धना विसंयोजने पञ्चमी, दर्शनमोहनीयतृतीयक्षप-
णः षष्ठी, चारित्रमोहनीयापशमके सप्तमी, उपशान्तमोहनीये अष्ट-
मी, मोहनीयक्षपकं नवमी, क्षीणमोहे दशमी, सयोगिकवक्षि-
नि अयोगिकेवक्षिनित्वेकादशीति (असंखगुणसेदी उदयश्रोति)
सर्वस्तोकसम्यक्त्वोत्पादगुणश्रेण्यां दक्षिकं ततोऽपि देशविरतिगु-
णश्रेण्यामसंख्येयगुणं ततोऽपि सर्वविरतिगुणश्रेण्यामसंख्येयगुण-
मेवं तावद्वाच्यं यावदयोगिकेवक्षि गुणश्रेण्यां दक्षिकमसंख्येयगुणं
तस्मात् प्रदेशोदयमप्याश्रित एता गुणश्रेण्यो यथाक्रममसंख्येय-
गुणा वक्तव्याः (तविवरीओति) सर्वास्वपि एतासु गुणश्रेणिषु
कात्रस्तद्विपरीत उदयविपरीतः संख्येयगुणश्रेण्या तद्यथा अयो-
गिकवक्षिगुणश्रेणिकादसंख्येयगुण एवं तावद्वाच्यं यावत् सम्य-
क्त्वोत्पादगुणश्रेणिकादः संख्येयः । गुणस्यापना एषा सम्यक्त्वो-
त्पादगुणश्रेणिः । पुनर्यथोत्तरमसंख्येयगुणदक्षिकाकादसंख्येय-
संख्येयगुणाः उपरिष्टाच्च पृथक्त्वेन यथोत्तरविशाखा विशालतराः ।
अथोच्यते कथं दक्षिकं यथोत्तरमसंख्येयगुणं प्राप्यते उच्यते ।
सम्यक्त्वं ह्युत्पादयन् मिथ्यादृष्टिर्नवति ततस्तस्य स्तोत्रं गुणश्रे-
णिदक्षिकं सम्यक्त्वोत्पत्तौ सत्यां पुनः प्रागुक्तगुणश्रेण्यपेक्षया

संख्येयगुणदक्षिका गुणश्रेणिः विशुद्धत्वात् ततोऽपि सर्वविरतस्य
गुणश्रेणिरसंख्येयगुणदक्षिका तस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमुत्तरो-
त्तरविशुद्धप्रकर्षवशात् यथोक्तमसंख्येयगुणदक्षिका भावनीया ॥

संप्रति का गुणश्रेणिः कस्यां गतौ प्राप्यते इत्येतन्निरूपणार्थमाह ।

तिन्नविमपदमद्विओ, मिच्छत्तगए वि होज्ज अन्नजवे ॥

पगयं तु गुणियकम्मे, गुणसेदी सीसगाणुदये ॥ ३९९ ॥

आद्यास्तिको गुणश्रेण्यः सम्यक्त्वोत्पाददेशविरतिसर्वविरति-
निमित्तः ऊटित्येव मिथ्यात्वं गतस्य अप्रशस्तेन चरममरणे
ऊटित्येव मृतस्य अन्यमवे नारकादिरूपपरामवे किञ्चित्कादमुद-
यमाश्रित्य प्राप्यन्ते शेषास्तु गुणश्रेण्यः परभवनारकादिरूपे न
प्राप्यन्ते नारकादिभवो हि अप्रशस्ते मरणे न प्राप्यन्ते न च शेषास्तु
गुणश्रेणिषु सतीष्वप्रशस्तमरणसंज्ञाः किन्तु क्षीणास्वेव । तथा
चोक्तम् । “ऊत्तिगुणाओ पमिप, मिच्छत्तगयमि आस्मा तिन्नि ।
वज्जंति न सेसा साओ, जं हीणास्तु असुजमरणं” तथा प्रकृतमत्र
उक्त्यप्रदेशोदयस्वामित्वे गुणितकर्मांशेन गुणश्रेणिशिरसासु-
दये वर्तमानेन ।

आवरणविगमोहाणं, जिणोदस्याण वा वि नियगंते ।

लहुखवणाए ओहीण-णो हि वत्थिस्स उक्कस ॥ ३९९ ॥

आवरणं पञ्चप्रकारं ज्ञानावरणं चतुःप्रकारं दर्शनावरणं
(विगच्छति) पञ्चप्रकारमन्तरायमेतासां चतुर्दशप्रकृतीनां लघु-
क्षपणार्थां शीघ्रक्षपणायामर्थमन्युद्यतस्य । त्रिविधा हि क्षपणा
लघुक्षपणा चिरक्षपणा च । तत्र योऽष्टवार्षिक एव सप्तमासाज्य-
धिकं संयमं प्रतिपद्यते तत्प्रतिपत्यनन्तरं चान्तर्मुहूर्तेन क्षपणश्रेणि-
मारजते तस्य या क्षपणा सा लघुक्षपणा । यत्तु प्रभूतेन कालेन
संयमं प्रतिपद्यते संयमप्रतिपत्तिरप्यूर्ध्वं प्रभूतेन कालेन क्षपक-
गुणश्रेणिमारजते तस्य या क्षपणा सा चिरक्षपणा तथा च प्रभू-
ताः पुत्रदाः परिसटाग्निं स्तोका एव च शेषीजघन्ति ततो न तथा
उक्त्यः प्रदेशोदयो वच्यते । उक्तं लघुक्षपणया अन्युत्थितस्येति
तस्या गुणितकर्मांशस्य क्षीणमोहगुणस्थानकं चरमसमये गुण-
श्रेणिशिरसि वर्तमानस्योक्त्यः प्रदेशोदयो जवति नवरम् । (ओ-
हीणणोहिलक्खिस्सति) अवध्योऽवधिज्ञानमुत्पादयतो बहवः
पुत्रदाः परिक्षीयन्ते ततो नावधियुक्तस्योक्त्यप्रदेशोदयव्यवज्ञाज
इत्यनवधिबलव्ययुक्तस्येत्युक्तम् । तथा मोहानां मोहनीयानां प्रकृ-
तीनां सम्यक्त्वसंज्ञनचतुष्टयवेदनयाख्यातमष्टानां गुणितकर्मा-
शस्य क्षपकस्य स्वस्वोदयचरमसमये उक्त्यः प्रदेशोदयः । तथा
जिने केवलं उदयो यासां ता जिनादयकास्तासां मध्ये औदा-
रिकसप्तकतैजससप्तकसंस्थानषट्कप्रथमसंहननवर्णादिविंशति-
पराघातोपघातादिगुरुषु विहायोगतिद्विकपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिर-
रक्षुभाशुभनिर्माणरूपाणां द्विपञ्चाशत्प्रकृतीनां गुणितकर्मांशस्या-
योगिकेवक्षिगुणस्थानकचरमसमये उक्त्यः प्रदेशोदयः सुस्वर-
दुःस्वरनिरोधकादोच्छ्वासनास्रः पुनरुच्छ्वासनिरोधकादौ तथ-
अन्यतरवेदनीयमनुप्यायुर्मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसपादपर्या-
प्तसु नगादयशःकीर्तितीर्थकरोच्चैर्गोत्राणां द्वादशप्रकृतीनां गुणि-
तकर्मांशस्यायोगिकेवक्षिगुणस्थानकचरमसमये उक्त्यः प्रदेशोदयः ।

उवसंतपदमगुणसेदीए, निदाहुगस तसेव ।

यावइ सीसगमुवयंति, जाव देवस्त सुरनवो ॥ ३९९ ॥

उपशान्तकषायस्यात्मीयप्रथमगुणश्रेणीशिरसि वर्तमानस्य सुर-
नवकस्य वैक्रियसप्तकदेवद्विकरूपस्योक्त्यः प्रदेशोदयः । तथास्यै-
वोपशान्तकषायस्यात्मीयप्रथमगुणश्रेणीशीर्षकादयानन्तरसमये-
प्राप्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये जाते देवस्य ततः स्वप्रथमगु-

णश्रेणीशिरसि वर्तमानस्य वैक्रियसप्तकदेवाद्विकरूपस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

मिच्छन्ती मीसाणं—ताणुबंधअसमत्प्रीण गिटीण ।

तिरिउदए गंताण य, विइया तइया य गुणसेदी ॥४००॥

इह केनचित् देशविरतेन सता देशविरतिप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततः संयमं प्रतिपन्नस्ततः संयमप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततो यस्मिन्कावे द्वयोरपि गुणश्रेण्योः शिरसि एकत्र मिश्रतः तस्मिन् कावे वर्तमानो गुणितकर्मांशः कश्चिन्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य तदा मिथ्यात्वानन्तानुबन्धनामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः । यदि पुनः सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपन्नस्तर्हि ३ सम्यङ्मिथ्यात्वस्य स्त्यानार्द्ध-त्रिकस्य पुनर्मिथ्यात्वं गतस्यागतस्य वा उत्कृष्टः प्रदेशोदयो वाच्यः । यदि स्त्यानार्द्धत्रिकस्य प्रमत्तस्य संयतेऽप्युदयः प्राप्यते तथा तिर्यक्षु इव उदय एकात्नेन यासां तास्तिर्यगुदयैकान्ता एकद्वित्रिचतुरिन्ध्रियस्यावरसूक्ष्माधारणनामानस्तयोः पर्याप्तनाम्नश्च तिर्यग्भवप्राप्तौ सत्यां देशविरतिसर्वविरतिगुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगे वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वोदये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

अंतरकरणे करणं, होहित्ति जयदेवसस तं मुहुत्तं तो ।

अट्टएहकसायाणं, अएहं पि य नो कसायाणं ॥४०१॥

इह कश्चिदुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽनन्तरसमये अन्तरकरणं न विप्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये कावं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यन्तर्मुहूर्त्तात् परतो गुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगे वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वोदये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः । इह कश्चित् उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽनन्तरसमये अन्तरकरणं न विप्यतीति एतस्मिन् पाश्चात्यसमये कावं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्त्तात्परतो गुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्य प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानावरणकपायाष्टके वेदत्रिकवर्जानां पक्षां नोकपायाणामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

हससर्त्रिई बंधित्ता, अट्टा जोगाड्त्रिइनिसगेणं ।

उकस्सपएपढो—देयाम्मि सुरनारगाऊणं । ४०२ ।

अत्रा बन्धकाद्ययोगमनोवाक्कायनिमित्तं वीर्यम् आदिस्थितिः प्रथमा स्थितिः तस्यां द्वाविकनिक्षेपः आदिस्थितिर्द्वाविकनिक्षेपः । एतेषामुत्कृष्टपदे सति किमुक्तं भवति उत्कृष्टेन बन्धेन कावेन उत्कृष्टे योगे वर्तमानो ह्रस्वा जघन्यां स्थितिं वच्चा प्रथमस्थितौ च द्वाविके निक्षेपस्तमुत्कृष्टं कृत्वा मृतः सन् देवो नारको जातः तस्य प्रथमोदये प्रथमस्थित्युदये वर्तमानस्य देवायुषो नारकस्य नारकायुषोत्कृष्टः प्रदेशोदयः । (अट्टाजोगुत्ति) भोगजूमिषु तीर्थकु मनुष्येषु वा विषये कश्चित् तीर्थगायुः कश्चित् मनुष्यायुः उत्कृष्टं पल्योपमस्थितिकं वच्चा बहु शीघ्रं च मृत्वा त्रिपल्योपमायुष्के तीर्थेषु परो मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नस्तत्र च सर्वालपजीवितमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं वर्जयित्वा अन्तर्मुहूर्तमेकमपवृत्त्येत्यर्थः शेषमशेषमपि स्वस्वापवर्त्तनाकरणेनापवर्त्तयतस्ततोऽपवर्त्तमानानन्तरप्रथमसमयस्तथोस्तिर्यङ्मनुष्यैर्यथासंख्यं तिर्यगापि मनुष्यायुषोरुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

दूजगणाएजजसर्गई, दुगअणुपुव्विस्थिसगनीयाणं ।

देसणमोहे खवणे, देसविरइए व गुणसेदी ॥ ४०३ ॥

इहाविरतसम्यग्दृष्टिर्देशनमोहनीयव्रितयं कपयितुमन्युद्यतो गुणश्रेणिं करोति । ततः स एव देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः सर्वविरतिनिमित्तां गुणश्रेणीं करोति । तत्करणपरिसमाप्तौ सत्यां संक्रिष्टो

सूत्रा पुनरप्यविरतो जातः तस्य तिसृणामपि गुणश्रेणीनां शिरसि वर्तमानस्य तस्मिन्नेव जवे स्थितस्य दुर्जगानोदयायशः कीर्तिर्ना चैर्गोत्राणामुत्कृष्टप्रदेशोदयः । अथ तिर्यकु उत्पन्नस्तर्हि तस्य पूर्वोक्तानां तिर्यग्दिकसहितानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः मनुष्यो जातस्तर्हि मनुष्यानुपूर्वीसहितानामिति ।

संघयणापंचगसस य, वियादीतिन्नि होति गुणसेदी ।

आहारगउज्जो वा—गुत्तरतणु अप्पमत्तस्स ॥ ४०४ ॥

इह कश्चिन्मनुष्यो देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः सदेशविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति । यतः स एव विशुद्धिप्रकर्षवशातः सर्वविरतिप्रतिपन्नस्ततः सर्वविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति । ततः स एव तथाविधशुद्ध्यशसोऽन्तानुबन्धनां त्रिसंयोजनायोऽस्थितस्ततस्तन्निमित्तां गुणश्रेणिं करोति । एवं चितीयादयस्तिस्त्रो गुणश्रेण्यो भवन्ति ताश्च कृत्वा तासां शिरसि सुवर्तमानस्य प्रथमसंहननवर्जानां पञ्चानां संहननानां यथायोग्यमुद्यप्राप्तानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः तथा उत्तरतनौ शरीरे आहारके वर्तमानस्याप्रमत्तमात्रं गतस्य प्रथमगुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्याहारकसप्तकाद्योस्तथोरुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

वेईदियमावणो, कम्मं काऊण तस्सिमं खिप्पं ।

आयावसस उ तच्चे, पढमसमयम्मि व वट्ठो ॥ ४०५ ॥

गुणितकर्मांशः पञ्चेन्द्रियसम्यग्दृष्टिर्जातः सम्यक्त्वनिमित्तां गुणश्रेणिं कृतवान् । ततस्तस्यां गुणश्रेणितः प्रतिपतितो मिथ्यात्वं गत्वा द्वीन्द्रियमध्ये समुत्पन्नः तत्र च द्वीन्द्रियप्रायोग्यां स्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमप्यपवर्त्तयति । ततोऽपि मृत्वा एकैन्द्रियो जातः । तत्र एकैन्द्रियसमां स्थितिं करोति शीघ्रमेव च शरीरपर्याप्तस्तस्य तद्वेदिन आतपवेदिनः खरवाद्रपृथिवीकायिकस्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरप्रथमसमये आतपनाम्नः उत्कृष्टप्रदेशोदयः एकैन्द्रियो द्वीन्द्रियस्थितिं जटित्येव स्वयोग्यां करोति न त्रीन्द्रियादिस्थितिमिति च । द्विन्द्रियग्रहणम् तदेवमुक्तं उत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामी ।

संप्राति जघन्यप्रदेशोदयस्वाम्यत्वमभिधीयते ।

पयगं तु खवियकम्मे, जहभदेवाडिईजिन्नमुहुत्ते ॥

संसे मिच्छत्तगतो, अतिकिन्नट्टो काअयं तु खविगए ॥४०६॥

एगेंदियगो पढमे, समये वमईसु पावरणे ॥

केवडदुगमएपज्जव—चक्खुअचक्खवूण आवरणा ॥४०७॥

जघन्यस्वामीति ज्ञावप्रश्नानोऽयं निर्देशः प्राकृतत्वाच्च ततः परस्याः सप्तम्यां बुद्धं ततोऽयमर्थः । जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वं प्रकृतमधिकारः कृपितकर्मांशेन सूत्रे चात्र सप्तमी नृतीयार्थे वेदितव्या । तत्र कश्चित्कृपितकर्मांशो देवो जघन्यस्थितिर्देशवर्षसहस्रायुस्त्वप्यनन्तरं मुहूर्ते गते सति सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तच्च सम्यक्त्वं दशवर्षसहस्राणि देशानां यावत्परिपाल्य अन्तर्मुहूर्त्तावशेषे जीविते मिथ्यात्वं गतः स चातिसंक्रिष्टपरिणामो वक्ष्यमाणकर्मणामुत्कृष्टस्थितिवन्धमारभते प्रकृतं द्वाविकं तदानीमुद्धृत्यति तावद्यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः संक्रिष्टपरिणाम एव कावं कृत्वा एकैन्द्रियो जातस्तस्य प्रथमसमये मतिज्ञानावरणकेवज्जदज्ञानावरणमनःपर्यवज्ञानावरणचक्षुर्ज्ञानावरणाक्षुर्दर्शनावरणानां जघन्या प्रदेशोदीरणा स्तोका जघति यतस्तस्यानुभागोदीरणा बह्वी प्रवर्तते । यत्र चानुजागोदीरणा बह्वी तत्र स्तोका प्रदेशोदीरणा ततो “ मिच्छत्तगतो अतिकिन्नट्टो ” इत्याद्युक्तम् ॥

ओहीण संजमाउ, देवत्तगए यस्स मिच्छत्तं ॥

उक्कोसं बंधत्रिई बंधे, विकट्टणा आलिगं गंतु ॥ ४०८ ॥

कृपितकर्मांशः संयमं प्रतिपन्नः समुत्पन्नावधिज्ञानदर्शनोऽप्रति-

पतितायधिज्ञानदर्शन एव देवो जातस्तत्रचान्तमुद्भूतं गते मिथ्या-
त्वं प्रतिपन्नस्ततो मिथ्यात्वप्रत्ययेनोक्तृष्टां स्थितिं यदुमारजते प्र-
चूतं दक्षिकं विकर्षयति उच्चर्त्तयति इत्यर्थः । तत आचलिकां
गत्वा अतिश्रम्य बन्धावलिकायामतीतायामित्यर्थः अथच्योरध-
ज्ञानावरणावधिर्दर्शनावरणावधिर्जघन्यः प्रदेशोदयः ॥

वेयाण्यंतरसोगा, चउहिव्व निदपझायस्स ॥

उक्कस्स उिई वंधो, पन्निजागा पवेइया नवरं ॥ ४०९ ॥

च्योर्वेदनीययोः सातासातयोः पञ्चानामन्तरायाणां शोकारत्यु-
च्चोर्त्राणां च जघन्यः प्रदेशोदयोऽवधिज्ञानावरणस्येव वेदितव्यो
निष्ठाप्रचञ्चयोरपि तथैव कथञ्चमुत्कृष्टस्यति बन्धान् प्रतिजग्नस्य
प्रतिपत्तितस्य निष्ठाप्रचञ्चयोरनुजवितुं जग्नस्य चेति द्रष्टव्यम् । उत्कृ-
ष्टस्यति बन्धा हि अतिशयेन संक्रिष्टस्य जवति नचातिसंक्रिष्टो
वर्तमानस्य निजोदयसंभवस्तत उक्तमुत्कृष्टस्यतियन्थात्प्रतिभग्न-
स्येति द्रष्टव्यम् ॥

वरिसवरितिरिययावर, नीयंपि मइसमं नवरं ।

तिन्नि निदानिदा, इंदिय पज्जुत्तिपदमसमयाम्मि ॥ ४१० ॥

वर्षवरो नपुंसकवेदस्ततो नपुंसकवेदतिर्यग्गतिसावरनीचैर्गो-
त्राणां जघन्यः प्रदेशोदयो मतिज्ञानावरणस्येवास्मिन् निदानिडाद-
योऽपि तिस्रः प्रकृतयो जघन्यप्रदेशोदयविषये मतिज्ञानावरणवत्
भावनीयाः । नवरमिन्द्रियपर्याप्त्यापर्याप्त्यप्रदेशप्रथमसमये इति
द्रष्टव्यम् । ततोऽनन्तरसमये उदीरणायाः संजवने जघन्यप्रदेशो-
दयासंजवात् ॥

दंमणमोहे तिन्निहे, उदीरणुदएय आलिगं गंतुं ॥

सत्तएह एवमेवं, उवसमिच्चागए देवे ॥ ४११ ॥

कृपितकर्मांशे तस्य औपशमिकस्य सम्यग्दृष्टेः पशमिकसम्य-
क्त्वात्प्रचयमानस्य अन्तरकरणेन स्थितेन द्वितीयस्थितेन सका-
शात्सम्यक्त्वादीनां दक्षिकानि समाकृत्यायान्यन्तराणि चरमसमये
आवशिकामात्राणां गोपुञ्जाकारसंस्थाने रचितानि । तद्यथा-
प्रथमसमये प्रचूतं दक्षिकं द्वितीयसमये विशेषहीनं तेषामुदयो-
दीरणादय उच्यते तस्मिन् उदीरणादय आवशिकामात्रं गत्वा
आवशिका यावच्चरमसमये विशेषहीनं तेषामुदयोदीरणा उदय
उच्यते तस्मिन् उदीरणादय आवशिकामात्रं गत्वा आवशिकामात्रं
यावच्चरमसमये विशेषहीनं समं सत्यक्त्वमिश्रमिथ्यात्वानां
स्वस्वादययुक्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः । तयानन्तानुबन्धिवर्जं द्वा-
दशकपायवेदपुरयवेदहास्यरतिभयजुगुप्सारूपाः सप्तदश प्रकृ-
तीरुपशमस्य देवशोकं गत्वा एवमेवेति उदीरणादयचरमसमये
तासां सप्तदशप्रकृतीनां जघन्यः प्रदेशोदयः । आसां हि सप्तद-
शोपशमस्य देवशोकं गतस्य एवमेवेति उदीरणानामपि प्रकृती-
नामन्तरकरणं कृत्वा देवशोकं गतः सन् प्रथमसमये एव द्विती-
यस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाकृत्योदयसमयादारभ्य गोपुञ्जा-
कारं विरचयति । तद्यथा उदयसमये प्रचूतं, द्वितीयसमये
विशेषहीनं तृतीयसमये जघन्यप्रदेशोदयो लभ्यते ॥

चउरुवसाम्पितपञ्जा, संजोई य दीहकावसम्मत्ता ॥

मिच्छत्तगए आवालि-गाए संयोजयणाणं तु ॥ ४१२ ॥

चतुरो चारान् मोहनीयमुपशमस्य पश्चादन्तर्मुहूर्तं गते साति
मिथ्यात्वं गतः ततोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययेनासंयोजनात् अनन्तानु-
बन्धिनो यन्नाति ततः सम्यक्त्वं गतस्तच्च दीर्घकावं द्वात्रिंशत्सा-
गरोपमाणां शतं यावदनुपाव्रज्यन् समयसम्यक्त्वप्रजावतः प्रचू-
तान् पुद्गलान् अनन्तानुबन्धिनानां संबन्धिनः प्रदेशसंक्रमतः परि-
साटयति । ततः पुनरपि मिथ्यात्वं गतः मिथ्यात्वाप्रत्ययेन च चू-

योऽप्यनन्तानुबन्धिनो यन्नाति तस्या आवशिकाया बन्धानवाधि-
कायाश्चरमसमये पूर्ववक्षानामनन्तानुबन्धिन्यः जघन्यः प्रदेशोदय
आवशिकायाश्चरमसमये इत्युक्तं संसारे चैकजीवस्य चतुष्टय एव
मोहनीयस्योपशमनो जवति न पञ्चकृत्वा इति चतुःकृत्यो ग्रहणम् ।
मोहोपशमनेन किं प्रभेजनमिति चेदुच्यते । इह मोहोपशमं
कुर्वन् अग्रत्याख्यानादिकपायेण दक्षिकमन्त्र गुणसंक्रमेण प्रचूतं
संक्रमयति ततः क्षीणमोहे शोषाणां तेषामनन्तानुबन्धिषु बन्धकाशे
स्तोकमेव संक्रमयति ततो मोहोपशमग्रहणम् ।

इत्थीए संजमभवे, सन्ननिरुद्धम्मिगंतु मिच्छत्तं ।

देवीए लहुमिच्छी, जेहउिई आलिगं गंतुं ॥ ४१३ ॥

संयमेनोपलक्षितो जयः संयमजवस्तस्मिन् सर्वनिरुद्धे अन्तर्मु-
हूर्तावशेषे स्त्रिया मिथ्यात्वं गतायास्ततोऽनन्तरमवे देवीनूतायाः
शोषमेव पर्याप्ताया उत्कृष्टस्थितियन्धानन्तरमावशिकां गत्वा
आवशिकायाश्चरमसमये स्त्रीवेदस्य जघन्यः प्रदेशोदयः । इयमत्र
जायना । कृपितकर्मांशा काचित् स्त्री देशोनां पूर्वकोटिं यावत्संय-
ममनुपाल्य अन्तर्मुहूर्तं आयुषोऽवशेषमिथ्यात्वं गत्वा अन्तरजवे दे-
वी समुत्पन्ना शीघ्रमेव पर्याप्ता ततः उत्कृष्टे संक्रिष्टे वर्तमाना स्त्रीवे-
दस्यात्कृष्टां स्थितिं यन्नाति । पूर्ववक्षां च उच्चर्त्तयति तत उत्कृष्ट-
बन्धास्मिन् परतः आवशिकायाश्चरमसमये तस्याः स्त्रीवेदस्य
जघन्यः प्रदेशोदयो जवति ।

अप्पप्पो जोगविआणं, चउणुक्कस्सगर्हिणं ते ।

उवरित्योवनिसेगे, चिरंति वासाइ वेईणं ॥ ४१४ ॥

अल्पया बन्धाख्या अल्पेन च यांगेन चितानां यक्षानां चतुर्णां-
मप्यायुषां ज्येष्ठस्थितीनामुत्कृष्टस्थितीनामन्ते वासी अन्तिमे उपरि
सर्वापिरतने समये सर्वस्तोकदक्षिकानिक्लेपे चिरकावं तीव्रासा-
तवेदनया ह्यभिज्ञतानां कृपितकर्मांशानां तत्तदायुर्वेदानां जघन्य-
प्रदेशोदयः तीव्रासातवेदनया ह्यभिज्ञतानां बहवः पुत्राः परिसट-
न्तीति कृत्वा तीव्रसातवेदग्रहणम् ।

संजोयणा वियोजिय, देवजवे जहजगे अइनिरुद्धे ।

बंधियउक्कस्स उिई, गंतूणो गेंदिया सन्नी ॥ ४१५ ॥

सञ्जलहुनरयगए, निरयगई तस्मि सञ्जपज्जत्ते ।

पुण तेअणु पुण्निउ य गई, तुद्वा नेया जवाइम्मि ॥ ४१६ ॥

संयोजनात् अनन्तानुबन्धिनो विसंयोगतः विसंयोजने हि शे-
षाणामपि कर्मणां न्यासां पुत्राः परिसटन्ति इति तदुपादानं ततो
जघन्यदेवत्वं प्राप्तः । तत्र चाभिनिरुद्धे पश्चिमे अन्तर्मुहूर्तं प्रति-
पन्नमिथ्यात्व एकेन्द्रियप्रायोग्यां प्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थितिं बद्ध्वा
सर्वसंक्रिष्ट एकेन्द्रियेषु उत्पन्नस्तत्र चान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा असं-
क्रिष्टु मध्ये समायातः । देवो हि मृत्वा नाऽसंक्रिष्टु मध्ये समायातः
गच्छतीति कृत्वा एकेन्द्रियग्रहणम् । ततो संज्ञिजवात् बहु शीघ्रं
मृत्वा नारको जातः सर्वपर्याप्तिमिश्र शीघ्रं पर्याप्तस्तस्मिन् सर्व-
पर्याप्ति पर्याप्ते नारके नरकगतेर्जघन्यः प्रदेशोदयः । पर्याप्तस्य हि प्र-
चूताः प्रकृतयो विपाकोदयमायान्ति उदयमागताश्च स्तिबुक्तसंक्र-
मेण न संक्रामन्ति तेन प्रकृत्यन्तरदक्षिकसंक्रामावाजघन्यप्रदेशो-
दयः प्राप्यते इति “सञ्जपज्जत्त” इत्युक्तम् । आनुपूर्व्यश्चतस्रोऽपि
गतितुल्या जवन्ति स्वस्वगतितुल्या ज्ञेया ज्ञातव्याः केवलं जवादौ
जवप्रथमसमये वेदितव्याः । तृतीयसमये अन्या अपि बन्धावलिका-
तीताः कर्मलता उदयमागच्छन्ति ततो जवप्रथमसमयग्रहणम् ।

देवगई ओहि समा, उवरिं उज्जो य वेयगो नाहे ।

आहारजाइअचिर, संजमपणुपाविकुणं ते ॥ ४१७ ॥

देवगतौ अवधिसमाज्ञानावरणसमा अवधिज्ञानावरणस्येति च देवगतेरपि जघन्यप्रदेशोदयो द्रष्टव्यः । किं कारणमिति चेदुच्यते यावदुद्योतस्योदयो न भवति तावदेवगतौ स्तिबुक-संक्रमो न जवति तत उद्योतवेदकग्रहणम् । उद्योतवेदकत्वं पर्याप्तस्य जवति नापर्याप्तावस्थायां देवगतिर्जघन्यप्रदेशोदयः । तथा यश्चिरं कावं देशोनपूर्वकोदिरूपं यावत्संयममनुपाह्य अन्तिमे काले आहारकशरीरी जात उद्योतं च वेदयते तस्याहारकसप्त-कस्याजघन्यप्रदेशोदयः चिरकावसंयमपरिपालने हि चूयांसः कर्मपुञ्जाः परिसदिता भवन्तीति कृत्वा चिरकावं संयमग्रहण-म् । उद्योतकरणग्रहणं प्रागुक्तमेवानुसर्त्तव्यम् ॥ ४१७ ॥

सेसाणं चक्षुसमं, तमिव अन्नामिवा जवे अचिरा ।

तज्जोगा बहुगीड, पदेयं तस्स ता ताओ ॥ ४१८ ॥

उक्तशेषाणां प्रकृतीनां चक्षुःसमं चक्षुर्देशानावरणसमं वक्तव्यं तावत् यावदेकेन्द्रियो जातस्ततो येषां कर्मणां तस्मिन्नेवैकेन्द्रियभवे उदयो विद्यते तेषां तत्रैव जघन्यप्रदेशोदयो वाच्यः । येषां तु कर्मणामनुजगतिर्द्विन्द्रियादिजातिचतुष्टयाद्यसंस्थानपञ्च-कौदारिकाङ्गापाङ्गसंहननपदकविहायोगतिर्द्विकत्रससुजगसुस्वर-दुःस्वरादिरूपाणां न तत्रोदयसंजवस्तमेकेन्द्रियभवाद्दृष्ट्य तत्त उदयायोग्येषु भवेषु उत्पन्नस्य तास्तास्तद्भवयोग्या बहोः प्रकृ-तर्वेदनीयमानस्य तद्भवयोग्यबहुप्रकृतिर्वेदनं च पर्याप्तस्योपप-द्यते ततः सर्वाङ्गिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः पर्याप्तस्याप्रभूताः वक्षाः प्रकृतयः उदयमागच्छन्ति उदयप्राप्तानां च प्रकृतीनां स्तिबुकसंक्रमो न भवति तथा च सति विवक्षितप्र-कृतीनां जघन्यप्रदेशोदयो ज्ञेयः परतो गुणश्रेणीद्विकं प्रभूतम-वाप्यते इति स न जवति । क० प्र० । पं० सं० ॥

(५) साम्प्रतमुदयस्य प्रायस्तत्समानत्वादुदीरणायाश्च वक्ष्ण-कयनपूर्वकं कस्मिन् गुणस्थाने कियन्त्यः प्रकृतयस्तस्य भगवतः क्षीणा इत्येतन्निर्दिष्टिकुराह ॥

उदओ वित्रागवो अण-मुदीरणा अपत्ति इह दुवीससयं ।

सत्तरससएमिच्छे, मीससम्मआहारजिणणुदया ॥ १३ ॥

इह कर्मपुञ्जानां यथा स्वस्थितिवद्धानामुदयसमयप्राप्तानां य-द्विपाकेनानुजवनेन वेदनं स उदय उच्यते (उदीरणाप्रपत्तिरिति) कर्मपुञ्जानां यथा स्वस्थितिवद्धानां यदप्राप्तकावे वेदनमुदीर-णा जणयते (इहति) इहोदये उदीरणायां च (दुवीससयंति) द्विविंशच्चतं द्वात्रिंशमधिकविंशं शतं द्विविंशशतं मयूरव्यंस्क-दित्वात्समासस्तत्सामान्यतोऽधिक्रियते इति शेषः । सप्तदशश-तमिच्छन्ति मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने उदये जवति । कथमित्याह । (मीससम्मआहारजिणणुदयति) मिश्रं च (सम्मिति) स-म्यक्त्वं च (आहारति) इहाहारकशब्देन सर्वत्राहारकशरीर आहारकाङ्गापाङ्गवक्ष्णमाहारकद्विकं गृह्यते ततः आहारकं च (जिणत्ति) जिननाम च मिश्रसम्यक्त्वाहारजिनास्तेषामनुदया-त् । इदमत्र हृदयं मिश्रोदयस्तावत्सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थान एव भवति सम्यक्त्वोदयस्त्वविरतिसम्यग्दृष्ट्यादौ आहारकद्विको-दयः प्रमत्तादौ, जिननामोदयः सयोगिकेवल्यादौ, भवति । तत-इदं प्रकृतिपञ्चकं द्वाविंशतिशतादपनीयते ततो मिथ्यादृष्टिगुण-स्थाने सप्तदशशतं जवतीति ॥ १३ ॥

सुहुमतिगमयमिच्छं, मिच्छंतसासणेइगारसयं ॥

निरयाणुपुव्विणुदया, उण थावरइगविगलअंतो ॥ १४ ॥

सूक्ष्मत्रिकं सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणरूपम् आतपं च मिथ्यात्वं च सूक्ष्मत्रिकतपमिथ्यात्वं मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्ट्यावन्तो यस्य तन्मिथ्या-

त्वान्त एतत्प्रकृतिपञ्चकस्य मिथ्यात्वेऽन्तो जवतीत्यर्थः । अयमत्रा-शयः । सूक्ष्मनाम्नः उदयसूक्ष्मेकेन्द्रियेषु, अपर्याप्तनाम्नः सर्वेष्व-पि अपर्याप्तकेषु, साधारणनाम्नोऽनन्तवनस्पतिषु, आतपनामो-दयेषु, वादरपृथिवीकायिकेषु एव नचैतेषु स्थितो जीवः सास्वा-दनादित्वं लभते नापि पूर्वप्रतिपन्नस्तेष्वप्युद्यते सास्वादनास्तु यद्य-पि वादरपर्याप्तैकेन्द्रियेष्वप्युद्यते तथापि न तस्यातपनामोदयस्त-त्रोत्पन्नमात्रस्यासमाप्तशरीरस्यैव सास्वादनात्वगमनात् समाप्ते च शरीरे तत्रातपनामोदयो भवति मिथ्यात्वोदयः पुनर्मिथ्याद-ष्टादेव तेनेतासां पञ्चप्रकृतीनां मिथ्यादृष्ट्यानुदयस्यान्तस्तदिदं प्रकृतिपञ्चकं पूर्वोक्तं सप्तदशशतादपनीयते शेषं द्वादशशतं सास्वादाने उदयं प्रतीत्य भवति । नरकानुपूर्व्यपनयने च एका-दशशतं जवतीत्येतदवाह । “ सासणे इगारसयं नरयाणुपुव्वि-णुदयत्ति ” सास्वादति एकादशशतमुदये जवति नरकानुपूर्व्य-नुदयात् नरकानुपूर्व्या उदयो हि नरके वक्ष्णे गच्छतो जीवस्य भवति । न च सास्वादना नरकं गच्छति यदुक्तं बृहत्कर्मस्तव-ज्ञाप्ये “ नरयाणुपुव्वियाए, सासण सममि होइ नहु उदआ । नरयम्मि जं न गच्छइ, अवधिजइ तेण सा तस्स ॥ ” ततो नर-कानुपूर्वी मिथ्यादृष्टिव्यवच्छिन्नसूक्ष्मत्रिकातपमिथ्यात्ववक्ष्णं प्र-कृतिपञ्चकं च सप्तदशशतादपनीयते शेषं सास्वादाने एकादश-शतं भवतीति [२] (अण्थावरइगविगलअंतुत्ति) (अणत्ति) अनन्तानुवन्धिनश्चत्वारः क्रोधमनमायाद्वोज्ञाः स्थावरनामा (इग-त्ति) एकेन्द्रियजातिर्विकलाः पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षया असंपूर्णद्वि-न्द्रियजातिर्विन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातय इत्यर्थः । इत्येतासां नवानां प्रकृतीनां सास्वादानेऽन्त उदयमाश्रित्य जवति । इयमत्र ज्ञावना । अनन्ताऽनुवन्धिनामुदये हि सम्यक्त्वज्ञान एव न जव-ति । यदाहुः श्रीनन्द्याहुस्वामिपादाः “ पढमिदलुयाण उदये, नियमा संजोयणा कसायाण । सम्महंसणहंजं, भवसिद्धीया वि न लहति ” नापि सम्यग्मिथ्यात्वं कोऽप्यनन्तानुवन्धुदये गच्छति योऽपि पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वोऽनन्तानुवन्धिनामुदयं करोति सोऽपि सास्वादन एव जवतीत्युत्तरेष्वासासमुदयाभावः । स्थावर एकेन्द्रि-यजातिविकलेन्द्रियजातयस्तु यथास्वमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवेद्या एव उत्तरगुणस्थानानि तु संक्षिपञ्चेन्द्रिय एव प्रतिपद्यन्ते पूर्वप्रात-पन्नोऽपि पञ्चेन्द्रियंवेव गच्छतीत्युत्तरेष्वासासमुदयाभाव इति ॥

मीसे सयमणुपुव्वी-णुदयामीसोदएण मोसंतो ।

चउसयमजए समा-णु पुव्विखेवावि अकसाया ॥ १५ ।

मिश्रे संम्यग्मिथ्यादृष्टौ शतमुदये जवति-कथामित्याह । (अणु-पुव्वीणुदयत्ति) इहानुपूर्वीशब्देन नरानुपूर्वीतिर्गणानुपूर्वीदेवा नुपूर्वीवक्ष्णा आनुपूर्वीत्रयी गृह्यते तस्या अनुदयान्मिश्रोदयेन च । अयमत्र ज्ञावः । नरकानुपूर्वी तावदुदयमाश्रित्य सास्वादाने व्यवच्छिन्ना । इह सा न गृह्यते शेषमानुपूर्वीविकं मिश्रदृष्टेर्नोदति तस्य मरणाज्ञावात् । “ न सम्ममीसो कुणइ कावमिति ” वच-नात् मिश्रप्रकृतिः पुनरत्रोदये प्राप्यते । ततः सास्वादनव्यवच्छिन्नं प्रकृतिनवकर्मानुपूर्वीविकं च पूर्वोक्तादशशतादपनीयते शेषा-तिष्ठति प्रकृतीनां नवनवतिः । तत्र मिश्रप्रकृतिप्रक्षेपे जातं शत-मिति (मीसंतुत्ति) मिश्रगुणस्थाने मिश्रप्रकृतेरन्तो भवति । एतदुदये हि मिश्रदृष्टिरेव जवति नान्य इति [३] (चउसयम-जए समाणुपुव्विखेवात्ति) चतुर्मिरधिकं शतं चतुःशतमुदये भवति केत्याह । अयते अविरतिसम्यग्दृष्टौ कथमित्याह । (सम्मत्ति) सम्यक्त्वम् (अणुपुव्वित्ति) आनुपूर्व्यश्चतस्रः ता-सां क्षेपात्प्रक्षेपात् । इदमुक्तं भवति पूर्वोक्तशतान्मिश्रगुणस्थान-

व्यवच्छिन्नैका मिथप्रकृतिरपनीयते शेषा नवनवतिस्तत्र सम्यक्-
त्वात्पूर्वोक्तपक्षद्वयं प्रकृतिपक्षं क्षिप्यते जातं चतुःशतं यतः
सम्यक्त्वमत्र गुण उदयत एव तथा विरतसम्यग्दशां यथास्वं
चतस्रोऽप्यानुपूर्व्यं धृति (वितियकसायत्ति) द्वितीयकपाया अप्र-
त्याख्यानावरणश्चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः ।

मणुतिरिगुपुष्पिविचित्रं, दुहगत्रपाङ्गदुगसत्तरस त्रेओ
सत्तासीइदसितिगिग, आउनिउज्जोय तिकसाया । १६।

(मणुतिरिगुपुष्पिविचित्रं) आनुपूर्व्योऽशब्दस्य प्रत्येकं योजना-
न्मनुजानुपूर्व्यं तिर्यगानुपूर्व्यं (विउज्जोयत्ति) धैक्रियाष्टकं
धैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गानुपूर्व्यं विद्यायुर्नरकगतिनरका-
नुपूर्व्यं नरकायुर्लक्षणं दुर्भगमनादेयद्विकम् । अनदेयाय-
शोकीतिरूपमित्येतासां सप्तदशप्रवृत्तीनामविरतसम्यग्दशाबु-
दयं प्रतीत्य छेदो भवति ततः इमाः सप्तदश प्रकृतयः पूर्वोक्त-
चतुःशतादपनीयन्ते शेषाः (सगसीइदमिति) (५) सत्ताशी-
तिदेशविरते उदये भवति । इदमत्र तात्पर्यम् । द्वितीयकपायो-
दये हि देशविरते लोभ आगमे निषिद्धः । यदागमः "वीयकसाया
गुदये, अप्पञ्चफवाणावरणं । नामधिज्जाणं । सम्महंसणुलंभं,
धिरयाविरयं न उ लहंति" नापि पूर्वप्रपन्नदेशविरत्यादेर्जीवस्य
तदुदयसंभवस्तेनोत्तरेषु तदुदयाभावः मनुजानुपूर्व्यं तिर्यगा-
नुपूर्व्यंस्तु परमवादि समयेषु धिष्वपान्तरालगताबुदयसंभ-
वः । स च यथायोगं मनुजतिरश्चां वर्षाष्टकादुपरिष्ठातसंभविषु
देशविरत्यादिषु गुणस्थानेषु न संभवति । देशत्रिकं नारकत्रिकं
च देवनारकवैद्यमेव । न च तेषु देशविरत्यादेः संभवः धैक्रि-
यशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गानाम्नोस्तु देवनारकेषूदयः । तिर्यगम-
नुष्येषु तु प्राचुर्येणाविरतसम्यग्दृष्ट्यन्तेषु । यस्तुत्तरगुणस्था-
नेष्वपि केषांचिदागमे विष्णुकुमारस्थूलभद्रादीनां धैक्रियद्वि-
कस्योदयः ध्रुयते स प्रविरलतरत्वादिना केनापि कारणेन
पूर्वाचार्यैर्न विवक्षित इत्यस्माभिरपि नेह विवक्षित इति दुर्भ-
गमनादेयद्विकमित्येतास्तु तिस्रः प्रकृतयो देशविरत्यादिषु
गुणप्रत्ययान्नोदयन्त इत्येता अविरतिव्यवच्छिन्ना इति (ति-
रिगिगआउत्ति) तिर्यक्शब्दस्य प्रत्येकं योगात् तिर्यग्गाति-
तिर्यगायुः (निउज्जोयत्ति) नीचैर्गोत्रमुद्योतं वा (तिकसा-
यत्ति) तृतीयः कपायः ध्रियकायः मयूरव्यंसकादित्वात्पूरण-
प्रत्ययलोपी समासः । प्रत्याख्यानावरणश्चत्वारः क्रोधमान-
मायालोभाः (६)

अपच्छेओ इगसी, पमत्तिआहारजुगलपक्खेवा ।

थीएतिगहारदुग, त्रेओउत्तरयिरअपमत्ते ॥१७॥

पूर्वोक्ताष्टप्रवृत्तीनां देशविरतेः उदयमाश्रित्य छेदो भवति
ततः प्रमत्त एकाशीतिर्भवति आहारकयुगलप्रक्षेपात् । इदमत्र
हृदयम् । तिर्यग्गातिर्यगायुपी तिर्यक्वेद्ये एव तेषु च देशवि-
रतान्तान्येव गुणस्थानानि घटन्ते नोत्तराणीत्युत्तरेषु तदुद-
याभावः । नीचैर्गोत्रं तु तिर्यग्गातिस्वाभाव्यात् ध्रुवीदयिकं न
परावर्त्तते ततश्च देशविरतस्यापि तिरश्चो नीचैर्गोत्रोदयोस्त्येव
मनुजेषु पुनः सर्वस्य देशविरतादेर्गुणिनो गुणप्रत्ययादुच्चैर्गोत्रः
मेवोदेतीत्युत्तरं नीचैर्गोत्रोदयाभावः । उद्योतनामस्वभावत-
स्तिर्यक्वेद्यं तेषु च देशविरतान्तान्येव गुणस्थानानि नोत्तरा-
णीत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । यद्यपि यतिवैक्रियेषुद्योतनामो
देति "उत्तरदेहि च देवजई इति वचनात्" तथापि स्वल्पत्वा-
दिना केनापि कारणेन पूर्वाचार्यैर्न विवक्षितं तृतीयकपायोदये
हि चारित्रजात एव न भवति । उक्तं च पूज्यैः " तदयकसा-
यागुदय, पञ्चफवाणावरणनामधिज्जाणं । देसिकदेसविरदं

चरित्तलंभं न उ लहंति " न च पूर्वप्रतिपन्नचारित्रस्य तदु-
दयसंभव इत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । इत्येता अष्टौ प्रकृतयः
पूर्वोक्तसत्ताशीतेरपनीयन्ते शेषा एकोनाशीतिः । तत आहार-
कयुगलं क्षिप्यते यतः प्रमत्तयतिराहारकयुगलस्योदयो भव
तीत्येकाशीतिः । (थीएतिगति) स्थानान्द्वित्रिकं निद्रा २
प्रचला २ स्थानान्द्विरूपमाहारकद्विकमाहारकशरीराहारका-
ङ्गोपाङ्गलक्षणमिति (७) प्रकृतिपञ्चकस्य प्रमत्ते छेदो भवति ।
ततः पूर्वोक्तैकाशीतेरिदं प्रकृतिपञ्चकमपनीयते । शेषाः पदस-
त्तिरप्रमत्ते उदये भवति । अत्रायमाशयः । स्थानान्द्वित्रिको-
दयः प्रमादरूपत्वादप्रमत्ते न संभवति आहारकद्विकं च विकु-
र्वाणो यतिरौत्सुक्यादवश्यं प्रमादवशगो भवत्यत इदमप्य-
प्रमत्ते उदयमाश्रित्य न जायदीति । यत्पुनरिदमन्यत्र ध्रुयते
प्रमत्तयतिराहारकं विवक्ष्य पञ्चाद्विशुद्धिवशात्तत्रस्थ एवाप्र-
मत्तां यातीति तत्केनापि स्वल्पत्वादिना कारणेन पूर्वाचार्यैर्न
विवक्षितमित्यस्माभिरपि न विवक्षितमिति ॥ १७ ॥

समत्तंतिमसंघयण-तिगगच्छेओविसत्तरि अपुण्वे ।

हासाइङ्गकअंतो, विसाठि अनियट्टि वेयतिगं ॥१८॥

सम्यक्त्वमन्तिमसंहननत्रिकमर्द्धनाराचसंहननकीलिकासं-
हननसेवार्त्तसंहननरूपमित्येतत्प्रकृतिचतुष्टयस्याप्रमत्ते छेदो
भवति । तत इदं प्रकृतिचतुष्कं पूर्वोक्तपदसत्तेरपनीयते शेषा
द्वासप्ततिः (अपुष्पिविचित्रं) अपूर्वकरणे उदये भवतीति ।
अयमत्राशयः सम्यक्त्वे क्षपिते उपशमिते वा श्रेष्ठियमारुह्यते
इत्यपूर्वकरणादौ तदुदयाभावः । अन्तिमसंहननत्रयोदयेन
श्रेष्ठिरारोहमेव न शक्यते तथाविधशुद्धेरभावादित्युत्तरेषु
तदुदयाभावः (९) (हासाइङ्गकअंतुत्ति) हास्यमादौ यस्य
पदकस्य तत् हास्यादिपदकं हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्साख्यं
तस्यान्तोऽपूर्वकरणे भवति संक्षिप्ततरपरिणामत्वादेतस्य उत्त-
रेषां च विशुद्धतरपरिणामत्वात्तेषां तदुदयाभाव इति उत्तरे-
ष्वप्ययमुदयव्यवच्छेदहेतुरनुसरणीयः । तत इदं प्रकृतिपदकं
पूर्वोक्तद्विसत्तेरपनीयते शेषाः । (१०) (छसट्टिअनियट्टि)
पट्यपट्टिरनिवृत्तिवादरे भवति । उदयमाश्रित्येति शेषः ।
(वेयतिगं) वेदत्रिकं स्त्रीवेदपुंवेदनपुंसकवेदाख्यम् ।

संजज्जणतिगं उ त्रेओ, सट्टिउहमम्मि तुरियज्जोचंतो ।

उवसंतगुणे गुणसट्टि, रिसहनारायदुगअंतो ॥१९॥

संज्वलनत्रिकं संज्वलनक्रोधमानमायारूपमित्येतासां पक्षां
प्रवृत्तीनामनिवृत्तिवादरे छेदो भवति तत्र त्रियाः श्रेष्ठिमारो-
हन्त्याः स्त्रीवेदस्य प्रथममुदयच्छेदः ततः क्रमेण पुंवेदस्य नपुं-
सकवेदस्य संज्वलनत्रयस्य च पुंसस्तु श्रेष्ठिमारोहतः प्रथमं
पुंवेदस्योदयच्छेदस्ततः क्रमेण स्त्रीवेदस्य परहवेदस्य संज्व-
लनत्रयस्य । परहस्य तु श्रेष्ठिमारोहतः प्रथमं परहवेदस्यो-
दयच्छेदः ततः स्त्रीवेदस्य पुंवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चैतत्प्रकृ-
तिपदकं पूर्वोक्तपदसत्तेरपनीयते शेषाः (सट्टिउहमम्मि)
पटिः सूक्ष्मा संपराये उदये भवति (११) अत्र च तुर्यलोभा-
न्तश्चतुर्थलोभान्तः संज्वलनलोभमव्यवच्छेद इत्यर्थः । तत
इयमेका प्रकृतिः पट्टिरपनीयते शेषा उपशान्तगुणे उपशान्त-
मोहगुणस्थाने एकोनपट्टिरुदये भवति । (रिसहनारायदुग
अंतुत्ति) ऋषभनाराचद्विकं ऋषभनाराचसंहनननाराचसं-
हननाख्यं तस्यामुपशान्तगुणे भवति प्रथमसंहननेनैव क्षपक-
श्रेष्ठ्यारोहणात् इति क्षीणमोहादौ तदुदयाभावः । उपशमश्रे-
ष्ठस्तु प्रथमसंहननत्रयेणारुह्यते तत इदं प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तै-
कोनपट्टेरपनीयते शेषाः (१२)

सत्तावन्नखीणदुचरिमि, निहदुगंतोअचरमिणपन्ना ।

नाणंतरायदंसण, चण्ठेओ सजोगिवायाद्या ॥ २० ॥

सप्तपञ्चाशत् (खीणन्ति) क्षीणमोहस्य (दुचरिमिति) द्विचरमसमये चरमसमयादर्वाक् द्वितीये समये निष्ठाद्विकस्य निष्ठाप्रचलाख्यस्य क्षीणद्विचरमसमयेऽन्त इत्येतत्प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तसप्तपञ्चाशतोऽपनीयते ततः (चरमिति) चरमसमये क्षीणमोहस्येति शेषः (पणपन्नति) पञ्चपञ्चाशदुदये भवति । इदमुक्तं भवति । निष्ठाप्रचलयोः क्षीणमोहस्य चिचरमसमये उदयच्छेदः अपरे पुनराहुः उपशान्तमोहे निष्ठाप्रचलयोरुदयच्छेदः । पञ्चानामपि निष्ठाणां घोलनापरिणामे भवत्युदयः । कृपकाणां त्वतिविशुद्धत्वात् निद्रोदयसंभवः । उपशमकानां पुनरनतिविशुद्धत्वात्स्यादपीति (नाणंतरायदंसणचउत्ति) ज्ञानाचरणपञ्चकं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानावरणरूपमन्तरायपञ्चकं दानव्राजभोगोपभोगवीर्यान्तरायाख्यं दर्शनचतुष्कं चक्रुरचक्रुरवधिकेवलदर्शनावरणवक्त्रणमित्येतासां क्षीणमोहचरमसमये वेदो भवति । (१३) तदनन्तरं क्षीणमोहत्वादित्येतत्प्रकृतिचतुर्दशकं पूर्वोक्तपञ्चपञ्चाशतोऽपनीयते शेषैकचत्वारिंशत्तीर्थकरनामोदयाच्च तत्प्रक्षेपे द्वाचत्वारिंशत्सयोगिकेवलनि भवतीत्येतदेवाह । (सजोगिवायाद्यति) स्पष्टम् ॥

तित्युदयाञ्चरत्ता थिर-खगइदुगपरित्तिगणसंठाणा ॥

अगुरुलघुवसुचउनिमिण-तेअ कम्माइसंघयण ॥ २१ ॥

ननु पञ्चपञ्चाशतो ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनचतुष्कवक्त्रणप्रकृतिचतुर्दशकापनयत एकचत्वारिंशदेव भवति ततः कथमुक्तं सयोगिनि चिचत्वारिंशदित्याशङ्क्याह (तित्युदयति) तीर्थोदयात्तीर्थकरनामोदयादित्यर्थः । यतः सयोग्यादौ तीर्थकरनामोदयो भवति यदुक्तम् “ उदय जस्स सुरासुर-नरवनिवहेहिं पृथ्वो होइ । तं तित्ययरं नामं, तसुविवागो हु केवल्लिणो ” ॥ ततः पूर्वोक्तैकचत्वारिंशति तीर्थकरनामं क्षिप्यते । जाता द्विचत्वारिंशत्सा च सयोगिनि भवतीति । (खरा थिरखगइदुगत्ति) द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् औदारिकद्विकमौदारिकशरीर औदारिकाङ्गोपाङ्गवक्त्रणम् । अस्थिरद्विकमस्थिराशुभाख्यम् । खगतिद्विकं शुभविहायोगत्यशुभविहायोगतिरूपं (परित्तिगति) प्रत्येकत्रिकं प्रत्येकस्थिरशुभाख्यम् । (उसंठाणत्ति) पदसंस्थानानि समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलसादिवाचनकुञ्जहुण्डस्वरूपाणि संस्थानशब्दस्य च पुंस्त्वं प्राकृतवक्त्रणत्वात् यदा ह । पाणिनिः स्वप्राकृतवक्त्रणं विङ्गं व्यभिचार्यपि (अगुरुलघुव-अचउत्ति) चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् अगुरुलघुचतुष्कमगुरुलघूप्रधातपराधातोच्चासाख्यं वर्णचतुष्कं वर्णगन्धरसस्पर्शरूपं (निमिणत्ति) निर्माणम् । (तेयत्ति) तैजसशरीरम् । (कम्मत्ति) कर्मणशरीरम् । (आइसंहनं ति) प्रथमसंहननं वज्ररूपजनाराचसंहननमित्यर्थः ॥

दूसरसुरसाया, साएगयरं च तीसवृच्छेओ ।

वारस अजोगिसुजगा-इज्ज जसन्नयरवेयणिअं ॥ २१ ॥

दुःस्वरं सुस्वरं सातं च सुखमसातं च दुःखं सातासाते तयोरेकतरमन्यतरत्सातं वा असत्तं वेत्यर्थः । ततः एतासां त्रिशतः प्रकृतीनां सयोगिकेवलिन्युदयव्यवच्छेदः । तत्रैकतरवेदनीयं यदयोगिकेवलनि वेदयितव्यं तत्सयोगिकेवलचरमसमये व्युच्छिन्नोदयं भवति (१४) पुनरुत्तरत्रोदयाभावात् दुःखरसुस्वरनाम्नोस्तु भाषापुद्गलाविपाकित्वाद्वायोगिनामेवोदयः शेषाणां पुनः शरीरपुद्गलविपाकित्वात् काययोगिनामेव तेन

हि योगेन पुद्गलग्रहणपरिणामालम्बनानि ततस्तेषु गृहीतेष्वेतेषां कर्मणां स्वस्वविपाकेनोदयो भवति । तेनायोगिकेवलनि तद्योगाभावात्तदुदयाभावः इत्यतस्त्रिशत्प्रकृतयः पूर्वोक्तद्विचत्वारिंशतोऽपनीयन्ते ततः शेषा द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवलिन्युदयमाश्रित्य भवन्तीत्येतदेवाह (वारस अजोगीत्यादि) द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवलनि चरमसमयान्ताश्चरमसमये योगिकेवलिगुणस्थानस्यान्तो व्यवच्छेदो यासां ताश्चरमसमयान्तास्ता एवाह सुभगमादेयम् (जसत्ति) यशःकीर्तिनाम अन्यतरवेदनीयं सयोगिकेवलचरमसमयव्यवच्छिन्नोद्भूतं वेदनीयमित्यर्थः ।

तसतिगपणिदिमण्णया-जगइजिणुचन्ति चरमसपर्यता ॥

(तसतिगति) त्रसन्निकं त्रसवादर्पर्याप्ताख्यं (पणिदिस्ति) पञ्चैन्द्रियजातिः (मण्णुआजगइत्ति) मनुजशब्दस्य प्रत्येकं योगान्मनुजायुः मनुजगतिः (जिणत्ति) जिननाम (उचन्ति) उच्चैर्गोत्रमिति शब्दो द्वादशप्रकृतिपरिसमाप्तिद्योतक इति । कर्म० २ क० पं० सं० एकस्मिन् गुणस्थानेषु, (उदयसत्तास्थानयो जनागुणद्व्याणशब्दे । बन्धोदयसत्तास्थानचिन्ता तत्संयधश्च कम्मशब्दे । ये परिपदा यत्कर्मोदयनिमित्ताः इत्यादि परिसह शब्दे । मारणान्तिक उदयसोढव्य इति वेयणा शब्दे)

(६) उदयहेतुं प्रदर्शयति

द्वं खेत्तं कालो, जवो य भावो य हेयवो पंच ।

हेउसमासेणुदओ, जायइ सव्वाणपमईणं ॥

ईदृक् सर्वासां प्रकृतीनां सामान्यतः पञ्च उदयहेतवस्तद्यथा इत्थं क्षेत्रं कालो भवो प्रावश्च । तत्र इत्थं कर्मपुद्गलरूपं यदि चावाहं किमपि तद्याविधमुदयप्रादुर्भावनिमित्तं यथा श्रूयमाणं दुर्भाषितभावापुद्गलव्यक्रोधोदयस्य क्षेत्रमाकाशं कावः समयादिरूपो जवो मनुष्यादिभवः । प्रावो जीवस्य परिणामविशेषः । एते च नैकैकश उदयहेतवः किन्तु समुदितास्तथा वा हेतुसमासेन उक्तस्वरूपाणां इत्यादीनां हेतुना समासेन समुदयेन जायते सर्वासां प्रकृतीनामुदयः केवलं कापि इत्यादि सामग्री कस्याश्चित्प्रकृतेरुदयहेतुरितिनहेतुत्वव्यभिचारः । उक्ता उदयहेतवः । पं० सं० । उदयगामिणी- उदयगामिनी- स्त्री० उदयं सूर्योदयं गच्छति सुहृतादिना व्याप्नोति गम्-णिनि-ङीप्-सूर्योदयावधिसुहृतादिकाव्यापिन्यां तिर्थी, कर्मोऽनुष्ठाने उदयकाले, कियन्मानस्यग्राह्यता । तन्निर्णयो वैष्णवानां कालप्राध्वे ग्रन्थे । वाच० ।

उदयजिण-उदयजिन-पुं० भविष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स च पूर्वभवे शङ्खनामा थावकः । सप्तममुदयजिनं वन्दे जीवं च शङ्खनाम्नः थावकस्य । प्रव० ४६ द्वा० ।

उदयद्व्याण-उदयस्थान-न० उदयप्रकारे, । पं० सं० । (बन्धोदयसत्ता आश्रित्य उदयस्थानेषु भट्टाः कम्मशब्दे)

उदयठि (ण्) उदयार्थिन्-त्रि० लाभार्थिनि, “ पक्षं जहा वणिण उदयट्ठि आयस्स हेउं पगरेति संगं ” सूत्र० २४०६ अ० ।

उदयण-उदयन-न० उद्-इ-भावे-ल्युद्-उदये, समाप्तौ च ।

अगस्त्यमुनौ, कुसुमाञ्जलिप्रभृतिग्रन्थकारके स्वनामख्याते आचार्ये च । वाच० उदोऽप्याह । नापि प्रतिपक्षसाधनमनिवर्त्य प्रथमस्य साधनत्वावस्थितिशङ्कितप्रतिपक्षत्वादिति । २० । मुमुक्षुकर्मव्यापारतन्त्रं तत्त्वज्ञानवृत्ति नवेति विप्रतिपक्षविधिकोदिरुदयनाचार्याणाम् । न० । वीणाचत्तराजे, उक्त० ३ अ० ।

(तत्कथा चैवम् ।)

जइ णं भंते ! पंचमस्स अज्जयणस्स उक्खेवओ एवं खलु

जंवृ० तेषं कावेणं तेषं समणं कोसंबीणाम् एररीहो-
त्या । रिच्छ ३ बाहिं चंदोत्तरणे उज्जाणे सेयचदे जक्वे
तत्थ णं कोसंबी य एयररीए सयाणिए णामं राया होत्या
महया हिमवंत तस्स णं सयाणीयस्स राणो मियावतीए देवीए
अत्तए उदयणे णामं कुमारे होत्या । अहीणजुवराया
तस्स णं उदयणस्स कुमारस्स पजमवई णामं देवी होत्या
विपा० ९ अ० ।

(उदयनस्य सोमदत्तपुरोहितमुत्तृष्टरूपानिदत्तं पश्चात्त्यां
स्वभार्यायामासक्तं दृष्ट्वा तद्विधानं तत्र वहष्पदत्त शब्दे)
गन्धर्वविद्याप्रगुणे चण्डप्रद्योतभूभूजः पुत्र्या वासवदत्तायाः
शिशुके, आ०क० । आच० । आ०चू० (सणियशब्दे तत्कथान-
कम् । यागन्धरायणसेसियशब्दे तद्विद्वतिः) सिन्धुसौवीरा-
धिपतां च । तद्वृत्तलेशोऽयम् । सिन्धुसौवीरदेशाधिपतिर्दशमु-
कुन्दबद्धभूपसेव्यउदयनराजो विद्युन्मालिसमर्पितश्रीवीरप्रति
मार्चनगननीरोगीभूतगन्धाराद्वापितगुटिकाभक्तगतो जाना
द्रुतरूपायाः सुवर्णमुलिकाया देवाधिदेवप्रतिमायुताया अपह-
तारं मालवदेशभूपमेव्यं चण्डप्रद्योतराजं देवाधिदेवप्रतिमा-
प्रत्यानयनोत्पन्नमन्त्राभे वद्धा पश्चादागच्छन् दशपुरे वर्णासु
तस्यौ । वार्षिकपर्वणि च स्वयमुपवासं चक्रे । भूपादिष्टसूपा-
रेण भोजनार्थं पृष्टेन चण्डप्रद्योतेन विषमिया श्राद्धस्य ममा-
प्यद्योपवाम इति प्रोक्ते भूतसाधर्मिकेऽप्यस्मिन्नक्षत्रमिने मम
प्रतिक्रमणं न शुध्यतीति तत्सर्वस्वप्रदानतस्तद्भाले ममदासी
पतिरित्यक्षराच्छादनाय स्वमुकुटपट्टदानतश्च श्रीउदयनराजेन
श्रीचण्डप्रद्योतः क्षमिनोऽत्र श्रीउदयनराजस्यैवाराधकत्वम् ।
कल्प० । उदयगामिनि, त्रि० । स्वा० ५ डा० ।

उदयणपत्त-उदयनपत्त-पुं० उदयनमुदयगामि प्रवर्तमानं
सत्त्वं यस्य स तथा । तथाविधे पुरुषजानभेदे, स्वा० ५ डा० ।

उदयत्यमण-उदयास्तमन-न० उदयवेलायामस्तवेलायां च । उद-
यत्यमणे सुमुदुत्तसुहृदंसणं " कल्प० ।

उदययम्-उदयधर्मन्-पुं० धर्मकल्पद्रुमकारके आगमगच्छीये-
आचार्ये, जै० ३० ।

उदयपत्त-उदयप्राप्ति-त्रि० उदिते, प्रश्न० सं० ५ डा० ।

उदयपन्नसूरि-उदयप्रज्ञसूरि-पुं० नागेन्द्रगच्छीये सनाम-
ख्याते सूरिभेदे, " प्रमाणसिद्धान्तविरुद्धमत्र, यत्किञ्चिदुक्तं
मतिमान्यदोषात् । मात्सर्यमुत्सार्य तदार्यचित्ताः, प्रसादमा-
धाय विशोधयन्तु । ४ । उर्व्यामेव सुधाभुजां गुरुरिति त्रैलो-
क्यविस्तारणो, यत्रेयं प्रतिभासरादनुमितिर्निर्दिष्टममुज्जृम्भते ।
किंचामी विबुधाः सुषेति वचनोक्तं यदायं मुदा, शंसन्ति-
प्रथयन्ति तामतितमां संवादमेदखिनीम् । ५ । नागेन्द्रगच्छ-
गोविन्द-वक्षोऽलङ्कारकौस्तुभाः । ते विश्ववन्द्यानद्यास्तु रुद-
यप्रभसूरयः ॥ श्रयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२२० वर्षात् १२७७
पर्यन्तं विद्यमान आसीत् । विजयसेनसूरयः शिष्यः वीरध-
वलमहाराजाऽमात्यवस्तुपालस्य मान्य आसीत् आरम्भासि-
द्धिधर्माभ्युदयग्रन्थौ व्यरीरचत् । द्वितीयोऽप्येतन्नामा रवि-
प्रभसूरेः शिष्यः । नेमिचन्द्रसूरिकृतप्रवचनोद्धारस्योपरि-
विषमपदव्याख्यानामूर्त्तिं टीकां कृतवानिति । जै० ३० ।

उदयवन्दुकृष्टा-उदयवन्धोत्कृष्टा-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
प्रकृतिविपाकोदये सति बन्धादुत्कृष्टस्थितिकर्मावाप्यते ता उदयव-
न्धोत्कृष्टसंज्ञाः । पं० सं० । " उदञ्जोसापण्याक" अनायुष आ-

युधत्तुष्टयरहिताः पञ्चेन्द्रियजातिवैक्यद्विकहुण्स्संस्थानपरा-
घाताच्छ्रयासांघातविहायोगतयो गुरुव्युत्थजसकर्मणिर्माणोप-
घातवर्णादिचतुष्कानि स्थिरादिपङ्कं प्रसादिचतुष्कमसातवेद-
नीयं नोवैर्गोत्रं पौरुषाकपायमिथ्यात्वं ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरा-
यपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयमित्येताः पष्टिः प्रकृतयः उदयवन्धोत्कृ-
ष्टाः । एतासामुदयप्राप्तानां स्वयन्धनत उत्कृष्टा स्थितिरवाप्यते तत
एता उदयवन्धोत्कृष्टाभिधेयाः । पं० सं० ॥

उदयवई-उदयावती-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, तत्स्वरूपं च " चर-
मसमयमिं द्रव्यि, जासिं अत्रत्यसंकमे ताव । अनुदयवई इय-
रीओ, उदयवई हाति पगईओ " इति अनुदयवतीकृप्रतिन्यः
इतराः प्रकृतय उदयवत्यो भवन्ति । पं० सं० ॥

यासां दक्षिकं चरमसमय स्वविपाकेन वेदयते संप्रति ता एवो-
दयवतीः प्रकृतीरभिधातुकाम आह ।

नाणंतरायआउग-दंसणचउवेयणीयमपुमिच्छा ।

चरिमुदयउचवेयग-उदयवई चरिमलोचो य ॥

ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकमायुश्चतुष्टयं दर्शनचतुष्टयं
सातासातवेदनीये स्त्रीनपुंसकवेदौ चरमोदयान्यनमवकरूपास्ता-
श्चेमाः । मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातित्रसनामवादननाम पर्या-
सकनाम गुजनामसुस्वरनामादेयनाम तीर्थकरनाम तथा उच्चैर्गोत्रं
वेदकतम्यक्त्यं चरमलोभः संज्वलनलोभः इत्येताश्चतुस्त्रिंश-
त्प्रकृतय उदयवत्यस्तथाहि-ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्श-
नावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीणकपायान्त्यसमये
चरमोदयानां च नाम वेदकलक्षणानां सातासातवेदनी-
ययोर्गोत्रस्य च सर्वसंख्यया द्वादशप्रकृतीनामयोगिकेवक्षि-
चरमसमये संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मसंपरायान्त्यसमये वेदकस-
म्यक्त्यस्य स्वकृपणपर्यवसानसमये स्त्रीनपुंसकवेदयोः कृप-
कध्रण्यामनिवृत्तिवाद्दर्शपरायद्वयोः संख्येयेषु जागेष्वतिक्रान्तेषु
तदुदयान्त्यसमये आयुषां च स्वस्वनवचरमसमये स्ववदन-
मस्ति । तत एता उदयवत्योऽभिधीयन्ते । यद्यपि सातासानवेद-
नीययोः स्त्रीनपुंसकवेदयोश्चावुदयवतीत्वमपि संभवति तथापि
प्रधानमेव गुणमयश्च सत्त्वरूपा व्यपदेशं प्रयच्छन्तीति उदयव-
त्यः पुरुषरूपरूपदिष्टाः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयवद्वज-उदयवद्वज-पुं० विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधि-
कचतुर्दशशते (१४२८) वर्षे जाते श्रीपादकथानामग्रन्थकृतो
वृद्धिसागरस्य गुरौ । जै० ३० ।

उदयरयणगणि-उदयरत्नगणिन्-पुं० 'स्वनामके मुनिसिंहसूरेः
शिष्ये, अनेन विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधिकचतुर्दशशते (१४-
२८) वर्षे रत्नशेखरसूक्तित्थीपादचरित्रस्य प्रथमादर्शो द्विखि-
तः । जै० ३० ।

उदयवीरगणि-उदयवीरगणिन्-पुं० तपागच्छीये संघवीरगणि-
नोऽन्तेवासिनि, जै० ३० ।

उदयसंकमुकृष्टा-उदयसंक्रमोत्कृष्टा-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
विपाकोदये प्रवर्तमाने सति संक्रमत उत्कृष्टस्थितिसत्कर्म ब्रह्मते
न बन्धतस्ता उदयसंक्रमोत्कृष्टाः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयसंतिङ्-उदयसंस्थिति-पुं० सूर्यदेखयविधौ, चं० प्र० ८
पाहु० । सू० प्र० । (सूर्यस्य उदयविधौ विप्रतिपत्तिप्रदर्शनपूर्वक-
सिद्धान्तो यथा-

ता कथं ते उदयसंस्थिती आहितेति वेदेज्जा तत्थ खलु इमाओ
तिसि पडिवत्तिओ पप्पत्ताओ तत्थेगे एवमाहं सु ता जदा
ए जंबूदीवे २ दाहिणहे अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तता

एवं उत्तरहे वि अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति । जता एं उ
तरहे अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अ-
ष्टारसमुद्भूते दिवसे भवति । जदा एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे
सत्तरसमुद्भूते दिवसे जवति तथा एं उत्तरहे वि सत्तरसमुद्भूते
दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे सत्तरसमुद्भूते दिवसे
जवति तदा एं दाहिणहे वि सत्तरसमुद्भूते दिवसे जवति ।
एवं परिहावेतव्वं सोढसमुद्भूते दिवसे पष्परसमुद्भूते दिवसे
चोदसमुद्भूते दिवसे जवति तेरसमुद्भूते दिवसे जाव ता जता
एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वारसमुद्भूते दिवसे तथा एं उत्तरहे वि
वारसमुद्भूते दिवसे जवति । जता एं उत्तरहे वारसमुद्भूते
दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि वारसमुद्भूते दिवसे जवति ।
तता एं जंबुद्वीवे २ मंदरस पव्वयस पुरत्थिमं पव्विच्छिमेणं
सत्तपष्परसमुद्भूते दिवसे जवति सदा पष्परसमुद्भूता राई
भवति अवट्टिताए तत्थ राईदिया पष्पत्ता समणाउसो एगे ए-
वमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु जता एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे
अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तथा एं उत्तरहे वि
अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे अष्टा-
रसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति । एवं परिहावेतव्वं सत्तरसमुद्भूताणंतरे
दिवसे जवति सोढसमुद्भूताणंतरे पष्परसमुद्भूताणंतरे दिवसे
जवति एवं परिहावेतव्वं चोदसमुद्भूताणंतरे जाव ॥

(ता कथं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् कथं केन प्रकारेण सूर्य-
स्य उदयसंस्थितिस्ते त्वया भगवान्नाख्याता इति वदेत् एवमुक्ते
सति भगवानेतदपि यावत्प्रतिपत्तयः तावतीरुपदर्शयति ।
(तत्वेत्यादि) तत्र तस्यामुदयसंस्थितौ विषये तिन्नः प्रतिपत्तयः
परतीर्थिकान्युपगमरूपा प्रज्ञास्तथया तत्र तेषां त्रयाणां परती-
र्थिकानां मध्ये एकं प्रथमाः परतीर्थिका एवमाहुः (ता जयाण-
मित्यादि) तत्र यदा एमिति वाक्याङ्कारे अस्मिन् जम्बूद्वीपे
द्वीपे दक्षिणार्धे अष्टादशमुद्भूतौ दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेपि
अष्टादशमुद्भूतौ दिवसः । तदेवं दक्षिणार्धनियमेनोत्तरार्धनियम
उक्तः । संप्रति उत्तरार्धनियमेन दक्षिणार्धनियमममाह (ताज-
याणमिदि) तच्च यदा उत्तरार्धे अष्टादशमुद्भूतौ दिवसो जवति
तदा दक्षिणार्धेपि अष्टादशमुद्भूतौ दिवसः (ताजयाणमित्यादि)
यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमुद्भूतौ दिवसो जवति
तदा उत्तरार्धेपि सप्तदशमुद्भूतौ दिवसो जवति यदा चोत्तरार्-
धे सप्तदशमुद्भूतौ दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेपि सप्तदश
मुद्भूतौ दिवसः (एवं इत्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण एकैकमुद्भूत-
हान्या परिहातव्यम् परिहानिमेव क्रमेण दर्शयति । प्रथमत उक्त
प्रकारेण पौर्णमासमुद्भूतौ दिवसो वक्तव्यः तदनन्तरं पञ्चदशमुद्भूत-
स्ततश्चतुर्दशमुद्भूतस्ततश्चोदशमुद्भूतः सूत्रपाठेऽपि प्रायुक्तसूत्रा-
नुसारेण स्वयं परिभाषनीयः । सचैवं “ जया एं जंबुद्वीवे द्वीपे
दाहिणहे सोढसमुद्भूते दिवसे भवति तथा एं उत्तरहे सोढसमु-
द्भूते दिवसे भवति जया एं उत्तरहे वि सोढसमुद्भूते दिवसे
भवति तथा एं दाहिणहे वि सोढसमुद्भूते दिवसे भवति ” इत्यादि

द्वादशमुद्भूतदिवसप्रतिपादकसूत्रं साक्षादाह (ता जयाणमि-
त्यादि) ता इति तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्धे द्वादशमुद्भूतौ
दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेऽपि द्वादशमुद्भूतौ दिवसः यदा
उत्तरार्धे द्वादशमुद्भूतौ दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि द्वादशमुद्भू-
तप्रमाणो दिवसः । तदा अप्यादशमुद्भूतदिवसकावे जम्बू-
द्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि सदा सर्व-
काळं पञ्चदशमुद्भूतौ दिवसो भवति सदैव पञ्चदशमुद्भूतौ
रात्रिः । कुत इत्याह । अवस्थितानि सकलकाळमेकप्रमाणानि
एमिति वाक्याङ्कारे तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां
दिशि रात्रि दिवानि प्रज्ञानि हेभ्रमण ! हेआयुष्मन् ! एतच्च प्रथ-
मानां परतांर्थिकानां मूत्रचूतं स्वशिष्यं प्रत्यामन्त्रणं वाक्यम् ।
अत्रैवापसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु) एके पुनरेवमाहुः यदा
जम्बूद्वीपे दक्षिणस्मिन्नार्धे अप्यादशमुद्भूतानन्तरोऽष्टादशच्यो
मुद्भूतच्योऽनन्तरो मनाक् हानो हीनतरो वा यावत्सप्तदशच्यो
मुद्भूतच्यः किञ्चित्समधिक एव प्रमाणो दिवसो जवति तदा उत्त-
रार्धेऽप्यादशमुद्भूतानन्तरो दिवसो भवति यदा चोत्तरार्धे
अष्टादशमुद्भूतानन्तरो दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेऽपि अष्टा-
दशमुद्भूतानन्तरो दिवसः । यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमु-
द्भूतानन्तरो दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेपि सप्तदशमुद्भूतानन्तरो
दिवसः यदा उत्तरार्धे सप्तदशानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि
सप्तदशमुद्भूतानन्तरो दिवसः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्र-
कारेण एकैकमुद्भूतहान्या परिहातव्यं परिहानिप्रकारमेवाह
(सोढसेत्यादि) प्रथमतः पौर्णमासमुद्भूतानन्तरो दिवसो वक्तव्यः ।
ततः पञ्चदशमुद्भूतानन्तरस्तदनन्तरं चतुर्दशमुद्भूतानन्तरस्ततश्च-
योदशमुद्भूतानन्तरः एतेषां हि मतेन न कदाचनापि परिपूर्णमु-
द्भूतप्रमाणो दिवसो जवति ततः सर्वानन्तरशब्दप्रयोगः । द्वाद-
शमुद्भूतानन्तरं सूत्रं तु साक्षाद्दर्शयति ॥

ता जया एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जव-
ति तदा एं उत्तरहे वि वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति जता
एं उत्तरहे वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तथा एं दाहिण-
हे वि वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं जंबुद्वीवे २
मंदरस पव्वयस पुरत्थिमपव्विच्छिमेणं एगे सदा पष्परसमुद्भूते
दिवसे जवति एगे सदा पष्परसमुद्भूता राई जवति अणव-
ट्टिताए तत्थ राईदिया पष्पत्ता समणाउसो एगे एवमाहंसु एगे
पुण एवमाहंसु २ ता जदा एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे अष्टा-
रसमुद्भूते दिवसे जवति तदा एं उत्तरहे दुवाळसमुद्भूता राई
जवति । जया एं उत्तरहे अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति तदा
एं दाहिणहे वारसमुद्भूता राई जवति ता जया एं जंबुद्वीवे
२ दाहिणहे अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं
उत्तरहे वारसमुद्भूता राई जवति । जता एं उत्तरहे अष्टा-
रसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं दाहिणहे वारसमु-
द्भूता राई जवति । एवं एतव्वं सगलोहि य अणंतरेहि
य एकेके दो दो आलावका सव्वेहि दुवाळसमुद्भूता राई
जवति जाव ता जता एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वारसमुद्भू-
ताणंतरे दिवसे जवति उत्तरहे दुवाळसमुद्भूताराई जवति
जया एं उत्तरहे दुवाळसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति
तदा एं दाहिणहे दुवाळसमुद्भूता राई जवति । तता एं

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं
 ऐवत्थि पण्णरसमुहुत्ते दिवसे जवति । एवत्थिपण्णरसमुहुत्ता
 राई जवति वाच्छिम्माणं तत्थ राईदिया पण्णत्ता समणात्तसो
 एगे एवमाहंसु ३ वयं पुण एवं वदामो ता जंबुद्वीवे २ सूरियाउ
 दीणपाईणमुवगच्छंति पाईण दाहिणमागच्छंति पाईण दाहि-
 णमुपगच्छंति दाहिणपश्चिमागच्छंति दाहीणपनीणमुग-
 च्छंति पनीणमुदीणमागच्छंति पडोणउदीणमुपगच्छंति उदी-
 णपाईणमागच्छंति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे दिवसे
 जवति ता तदा णं उत्तरहे दिवसे जवति । तदा णं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं राई जवति ता जदा णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं दिवसे जवति
 तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं
 राई जवति । ता जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे उक्कोसए
 अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे वि उक्कोसए
 अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति जता णं उत्तरहे उक्कोसए
 अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स
 पव्वयस्स पुरच्छिमेणं जह्णिया उवात्तसमुहुत्ता राई जव-
 ति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं
 उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति जता णं पच्चिमेणं
 उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं जह्णिया उवात्तसमु-
 च्चा राई जवति । एवं एएणं गमेणं ऐतव्वं । अट्टारसमुहु-
 च्चाणंतरे दिवसे सातिरेगदुवात्तसमुहुत्ता राई जवति सत्तर-
 समुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राई सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे
 जवति सातिरेगेतेरसमुहुत्ता राई जवति सोत्तसमुहुत्ते दिवसे
 जवति चोदममुहुत्ता राई जवति । सोलसमुहुत्ताणंतरे दि-
 वसे जवति सातिरेगचोदसमुहुत्ता राई जवति । पमारसमुहुत्ते
 दिवसे पण्णरसमुहुत्ता राई पण्णरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेग-
 पण्णरसमुहुत्ता राई जवति । चोदममुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता
 राई चोदसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगसोत्तसमुहुत्ता राई तेरस
 मुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राई तेरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साति-
 रेगसत्तरसमुहुत्ता राई । जह्णए दुवात्तसमुहुत्ते दिवसे जवति
 उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई जवइ एवं जाणितव्वं । ता
 जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वासाणं पढमे समए पडि-
 वज्जति तता णं उत्तरहे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जति ।
 जता णं उत्तरहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति तता णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणंतरपुर-
 व्वखडे कात्तसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ ता
 जया णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं पच्चिमेणं वि वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ । जया णं पच्चिमे णं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्व-

यस्स उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकयकालसमयंसि वासाणं
 पढमे समये पडिवज्जे जवति ॥ जहा समओ एवं आवहियाए
 आणापाणू थोवे हवे मुहुत्ते अहोरत्ते पक्खे मासे उरु एवं
 दस आत्तावका जया वासाणं एवं हेमताणं गिम्हाणं च जा-
 णियच्चा ॥

(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्कं द्वादश
 मुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा उत्तरार्कंऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिव-
 सः । यदा चोत्तरार्कं द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणार्क-
 णंऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तरादि-
 दिवसकावे जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
 ना नैव सदा सर्वकावे पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति नापि
 सदा पञ्चदशमुहूर्तो रात्रिः कुत इत्याह (अणवच्छियाणमित्या-
 दि) अणवस्थितानि अनियतप्रमाणानि णमिति खलु तत्र मन्दर-
 स्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिन्दिवानि प्रज्ञप्तानि
 हेअमण ! हेअयुप्पन् ! अणोपसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु २)
 एके पुनरेवमाहुः । ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे यदा दक्षिणार्कं
 अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्कं द्वादशमुहूर्तो रात्रिः ।
 यदोत्तरार्कं अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा दक्षिणार्कं द्वा-
 दशमुहूर्तो रात्रिः तथा यदा दक्षिणार्कं (अष्टारसमुहुत्ताणं
 तरात्) अष्टादशान्यो मुहूर्तान्योऽनन्तरो मनाक् हीनो हीन-
 तरो यावत्समदशान्यो मुहूर्तान्यः किञ्चिदधिक एवं प्रमाणो
 दिवसो भवति तदा उत्तरार्कं द्वादशमुहूर्तो रात्रिः । तथा
 यदा चोत्तरार्कं अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षि-
 णार्कं द्वादशमुहूर्तो रात्रिः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रका-
 रेण तावद्वक्तव्यं यावत्त्रयोदशमुहूर्तानन्तरदिवसवक्तव्यता एकै-
 कसिन्ध सप्तदशादिकं संख्याविशेषे सक्रैस्समुहूर्तैरनन्तरैश्च
 किञ्चिद्वैर्द्वौ द्वावात्रापकौ वक्तव्यौ सर्वत्र च द्वादशमुहूर्तो रात्रिः
 तद्यथा । “ जयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरसमुहुत्ते
 दिवसे जवइ तथाणं उत्तरहे उवात्तसमुहुत्ता राई जवति जयाणं
 उत्तरहे सत्तरसमुहुत्ते दिवसे जवइ तथा णं दाहिणहे उवात्त-
 समुहुत्ता राई जवइ जया णं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरस-
 मुहुत्ताणंतरे दिवसे जवइ तथा णं उत्तरहे उवात्तसमुहुत्ता राई
 जवइ जयाणं उत्तरहे सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवइ तथा
 णं दाहिणहे उवात्तसमुहुत्ता राई जवइ ” एवं पोरुशमुहूर्तः ।
 पोरुशमुहूर्तानन्तरं पञ्चदशमुहूर्तः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरं चतुर्द-
 शमुहूर्तः चतुर्दशमुहूर्तानन्तरं त्रयोदशमुहूर्तः त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं
 द्वादशमुहूर्तगता अपि नव आत्तापका वक्तव्या द्वादशमुहूर्तानन्त-
 रगतमात्तापकं साक्षादाह (जयाणमित्यादि) यदा जम्बूद्वीपे
 द्वीपे दक्षिणार्कं द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा उत्तरार्कं
 द्वादशमुहूर्तो रात्रिर्भवति यदा चोत्तरार्कं द्वादशमुहूर्तानन्तरो
 दिवसो भवति तदा दक्षिणार्कं द्वादशमुहूर्तो रात्रिः तदाचाष्टा-
 दशमुहूर्तानन्तरादिदिवसकावे जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
 स्य (पुरच्छिमपच्चिमेणंति) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
 नैवास्त्येतत् यद्वा पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति नाप्यस्त्येतत्
 यथा पञ्चदशमुहूर्तो रात्रिर्भवतीति कुत इत्याह (वाच्छिम्माण-
 मित्यादि) व्यवच्छिन्नानि णमिति खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य
 पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिन्दिवानि प्रज्ञप्तानि हेअमण ! हेअ-
 युप्पन् ! अत्रैवोपसंहारमाह (एगे एवमाहंसु ३) एताश्च तिस्रोऽपि
 प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपा जगवतोऽनुमतत्वाद् । अपिच ये तृतीया-
 वादिनः सदैव रात्रिं द्वादशमुहूर्तप्रमाणमिच्छन्ति तेषां प्रत्यक्ष-
 विरोधः । प्रत्यक्ततोऽत्र हीनाधिकरूपा रात्रेरुपलब्ध्यमानत्वात् ॥

संप्रति स्वमतं जगवानुपदर्शयति । (वयंपुणइत्यादि) वयंपुनरे-
वं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामस्तमेव प्रकारमाह (ता जम्बूद्वी-
दीवे इत्यादि) ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यो यथायोग-
मएरुणपरिजम्ब्या भ्रमन्तौ मेरोरुदक्षप्राच्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि
उत्क्रान्तः तत्र चोक्त्य प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामागच्छतः ततो भर-
तादिकेन्द्रापेक्षया प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामुत्क्रान्त्य दक्षिणापरस्यामाग-
च्छतस्तत्रापि च दक्षिणापरस्यामपरविदेहकेन्द्रापेक्षया उत्क्रान्त्या-
पाच्युदीच्यामपरोत्तरस्यामागच्छतस्तत्रापि चापरोत्तरस्यामैराव-
तादिकेन्द्रापेक्षया उत्क्रान्त्य उदक्षप्राच्यामुत्तरपूर्वस्यामागच्छतः
एवं तावत्सामान्यतो द्वयोरपि सूर्ययोरुदयविधिरुपदर्शितो विशे-
षतः पुनरयं यदैकः सूर्यः पूर्वदक्षिणस्यामुत्क्रान्तिं तदा अपरः
उत्तरस्यां दिशि समुत्क्रान्तिं दक्षिणपूर्वोत्तमश्च सूर्यो जरतादीनि
केन्द्राणि मेरुदक्षिणदिग्धर्तानि मएरुणपरिजम्ब्या परिजम्बु प्रकाश-
यति अपरोत्तरस्यामुद्गतः सन् तत ऊर्ध्वमएरुणपरिजम्ब्या परि-
भ्रमन् ऐरावतादीनि केन्द्राणि मेरोरुत्तरदिग्भावीनि प्रकाशयति
भारतश्च सूर्यो दक्षिणापरस्यामागतः सन्नपरविदेहकेन्द्रापेक्ष-
या उदयमासादयति ऐरावतः सूर्यः पुनरुत्तरपूर्वस्यामागतः पूर्व-
विदेहापेक्षया समुत्क्रान्तिं ततो दक्षिणापरस्यामुद्गतः सन् तत
ऊर्ध्वं मएरुणजम्ब्या परिजम्बु अपरविदेहान् प्रकाशयति । उत्तर-
पूर्वस्यामुद्गतः सन् तत ऊर्ध्वं मएरुणगत्या चरन् पूर्वविदेहानवभा-
सयति । तत एव पूर्वविदेहप्रकाशकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्यां भर-
तादिकेन्द्रापेक्षयोदयमासादयति अपरविदेहप्रकाशकस्त्वपरोत्तर-
स्यामिति । तदेवं जम्बूद्वीपे सूर्ययोरुदयविधिरुक्तः संप्रतिकेन्द्रविभा-
गेन दिवसरान्निविभागमाह (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा-
णमिति वाक्यालंकारे जम्बूद्वीपे २ दक्षिणाद्धे दिवसो भवति तदा
उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो जवति एकस्य सूर्यस्य दक्षिणदिशि परि-
जम्बुसंज्ञे अपरस्य सूर्यस्यावश्यमुत्तरदिशि भ्रमणसंभवात्
यदा चोत्तरार्द्धे दिवसस्तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
(पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति
तदानीमेकस्यापि सूर्यस्य तत्राजावात् । (ता जया णमित्यादि)
तत्र यदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि दिवसा
भवति एकस्य सूर्यस्य पूर्वदिग्भागसंज्ञे अपरस्य सूर्यस्याव-
श्यमपरस्यां दिशि जावात् । एतच्च प्रागेव भावितम् । यदा च
पश्चिमायामपि दिशि दिवसो जवति तदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणंति) उत्तरतो दक्षिणतश्च रात्रिर्भवति
(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्राग्वत् जम्बूद्वीपे दक्षि-
णाद्धे उत्कर्षत उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसो भवति तदा
उत्तरार्द्धेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तोऽष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसः
उत्कृष्टो ह्यष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसः सर्वान्यन्तरमएरुणचा-
रित्वे तत्र च यदैकः सूर्यः सर्वान्यन्तरमएरुणचारी जवति तदा
अपरोऽप्यवश्यं तत्समायातश्रेण्या सर्वान्यन्तरमएरुणचारी भव-
तीति दक्षिणाद्धे उत्कृष्टदिवससंभवे उत्तरार्द्धेऽप्युत्कृष्टदिवससं-
भवः । यदा उत्तरार्द्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसो
भवति तदा जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिमपञ्चच्छि-
मेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि जघन्या द्वादशमुद्गर्तो रात्रि-
र्भवति सर्वान्यन्तरे मएरुणे चारं चरतोः सूर्ययोः सर्वत्रापि रात्रे-
र्द्वादशमुद्गर्तप्रमाणाया एव भावात् तथा (ताजयाणमित्यादि)
तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि उत्क-
र्षत उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तो दिवसो भवति तदा मन्दरस्य पर्व-
तस्य पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तो दिवसः कारणं
दक्षिणोत्तरार्द्धगतं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । यदा च मन्दरपर्वतस्य

पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तो दिवसो जवति तदा
जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणंति) उत्तर-
तो दक्षिणतश्च जघन्या द्वादशमुद्गर्तो रात्रिः । अत्रापि कारणं पूर्व-
पश्चिमाद्धे रात्रिगतं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । (एवमित्यादि)
एवमुक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरोदितेन गमेनाज्ञापकगमेन वक्ष्य-
माणमपि नेतव्यम् । किं तद्वक्ष्यमाणमित्याह । (अष्टारसमुद्ग-
त्ताणंतरइत्यादि) यदा मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणात्तरार्द्धयोः
पूर्वपश्चिमयोर्व्या अष्टादशमुद्गर्तानन्तरः सप्तदशज्या मुद्गर्तज्य
ऊर्ध्वं किञ्चिन्यूनाष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसस्तदा पूर्वपश्चिम-
योर्दक्षिणोत्तरार्द्धयोर्व्या सातिरेका द्वादशमुद्गर्तो रात्रिर्भव-
तीति एवं शेषाण्यपि पदानि ज्ञावनीयानि सूत्रपाठोऽपि
प्रागुक्ताज्ञापकगमानुसारेण स्वयं परिज्ञावनीयः । स चैवं
“ ता जयाणं जम्बूद्वीवे दीवे दाहिणद्धे अष्टारसमुद्गत्ताणंतरे
दिवसे हवइ तथा णं उत्तरद्धे वि अष्टारसमुद्गत्ताणंतरे दिवसे
जवइ जया णं उत्तरद्धे अष्टारसमुद्गत्ताणंतरे दिवसे हवइ तथा
णं जम्बूद्वीवे दीवे मन्दरस्स पञ्चयस्स पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणं सा-
तिरेगडुवाइसमुद्गत्ता राई जवइ ता जया णं जम्बूद्वीवे दीवे मं-
दरस्स पञ्चयस्स पुरच्छिमेणं अष्टारसमुद्गत्ताणंतरे दिवसे हवइ
तथा णं पञ्चच्छिमेण वि अष्टारसमुद्गत्ताणंतरे दिवसे हवइ । जया
णं पञ्चच्छिमेण वि अष्टारसमुद्गत्ताणंतरे दिवसे भवइ तथा णं जम्बू-
द्वीवेदीवे मन्दरस्स पञ्चयस्स उत्तरदाहिणेणं साइरेगडुवाइसमु-
द्गत्ता राई जवइ” एवं सप्तदशमुद्गर्तदिवसादिप्रतिपादका अपि
सूत्राज्ञापका भावनीयाः (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे
दक्षिणाद्धे वर्षाणां वर्षाकावस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्यते भवति
तदा उत्तरार्द्धेऽपि वर्षाणां प्रथमसमयो जवति समकाले नैय-
त्येन दक्षिणाद्धे उत्तरार्द्धे च सूर्ययोश्चरणात् यदा चोत्तरार्द्धे
वर्षाकावस्य प्रथमः समयो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य (पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
(अणंतरपुरच्छिमेणंति) अनन्तरमव्यवधानेन पुरच्छितोऽग्रे कृतो
यः संऽनन्तरपुरच्छितोऽनन्तरच्छितीय इत्यर्थः । तस्मिन् काले
(समयंसिन्धि) समयः संकेतादिरपि जवति ततस्तदव्यवच्छे-
दार्थं कावप्रहणं कावश्चासौ समयश्च कावसमयस्तत्र वर्षाका-
वप्रथमसमयः प्रतिपद्यते भवति किमुक्तं जवति । यस्मिन् समये
दक्षिणाद्धे उत्तरार्द्धयोर्वर्षाकावस्य प्रथमः समयो भवति तस्मा-
त्पूर्वमनन्तरे द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकावस्य प्रथमस-
मयो भवति (ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्राग्वत् ।
जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि वर्षाकावस्य प्रथमः
समयो जवति तदा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि
वर्षाकावप्रथमसमयो जवति समकालेनैत्येन पूर्वपश्चिमयोरपि
सूर्ययोश्चरणात् । यदा च पश्चिमायामपि दिशि वर्षाकावस्य
प्रथमः समयः भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
(उत्तरदाहिणेणंति) उत्तरतो दक्षिणतश्च अनन्तरमव्यवधानेन
पश्चात्कृतोऽनन्तरपश्चात्कृतस्तस्मिन् कावसमये वर्षाकावस्य
प्रथमः समयः प्रतिपन्नो जवति जूत इत्यर्थः । इह यस्मिन् समये
दक्षिणाद्धे उत्तरार्द्धे च वर्षाकावस्य प्रथमः समयो जवति तद-
नन्तरेऽग्रेतने द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाणां प्रथमसमयो
जवतीति । एतावन्मात्रोक्तावपि यस्मिन् समये पूर्वपश्चिमयोर्व-
र्षाकावस्य प्रथमः समयो जवति ततोऽनन्तरे पश्चाद्भाविनि समये
दक्षिणोत्तरार्द्धयोर्वर्षाकावस्य प्रथमः समयो जवतीति गम्यते
तत्किमर्थमस्योपादानम् उच्यते इह अस्मान्यामभिहितोऽर्थः प्र-
पञ्चितज्ञानां शिष्याणामतिसुनिश्चितो जवति ततस्तेषामनुग्रहाय

तदुक्तमित्यदोषः ॥ (जहासमयइत्यादि) यथा समय उक्तस्तथा
आवशिकायाणापाणौ स्तोकाको ज्यो मुहुत्तोऽहोरात्रः पक्षो मा-
स ऋतुश्च प्रावृमादिरूपो वक्तव्यः एवं च समयगतमात्रापकमादि-
इत्यादश आत्रापका पते जवन्ति ते च समयगतात्रापकरीत्या स्वयं
परिभावनीयास्तद्यथा " जयाणं जंबुद्वीवे दीवे घासाणं पदमा आव-
लिया पन्निवज्जइ तथा णं उत्तरहे वि चामाणं पदमा आवलिया प-
न्निवज्जइ जयाणं उत्तरहे घासाणं पदमा आवलिया पन्निवज्जइ तथा
णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं अणंतर-
पुरम्भमे कावस्समयंसि घासाणं पदमा आवलिया पन्निवज्जइ ना
जयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं चामाणं
पदमा आवलिया पन्निवज्जइ तथा णं पच्चिमेणं च पदमा आ-
वलिया पन्निवज्जइ जया णं पच्चिमेणं घासाणं पदमा आवलि-
या पन्निवज्जइ तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-
दाहिणेणं अणंतरपच्छाक्रमकावस्समयंसि घासाणं पदमा आवलि-
या पन्निवज्जइ भवइ " इदं च प्रागुक्तव्याख्यानुसारेण व्याख्येयं नवरम्
(आवलिया पन्निवज्जति) आवशिका परिपूर्णा भवति शेषं तथैव
एवं प्राणापानादिका अप्यात्रापका भणनीयाः (पपइत्यादि) यथा
वर्षाणां वर्षाकावस्स पते अनन्तरोदिताः समयादिगता अत्र आत्रा-
पका जणिता एवं (हेमंताणंति) शीतकावस्स (गिम्हाणंति)
श्रीष्मकावस्सोष्णकालस्येत्यर्थः । प्रत्येकं समयादिगता दश आ-
त्रापका जणितव्याः । अयनगतं त्वात्रापकं साक्षात्पठति ॥

ता जता णं जंबुद्वीवेऽदाहिणे पदमे अयणे पन्निवज्जति तदा
णं उत्तरहे वि पदमे अयणे पन्निवज्जइ जता णं उत्तरहे पद-
मे अयणे पन्निवज्जति तता णं जंबुद्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स
पुरच्छिमपच्चिमेणं अणंतरपुरवत्तवडकावस्समयंसि पदमे
अयणे पन्निवज्जति ता जता णं जंबुद्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स
पुरच्छिमपच्चिमेणं पदमे अयणे पन्निवज्जति जया णं पच्चिमेणं प-
दमे अयणे पन्निवज्जति तता णं जंबुद्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाक्रमकावस्समयंसि पदमे अयणे
पन्निवज्जति जहा अयणे तथा संवत्तरे जुगे वाससते
एवं वाससहस्से वासमयसहस्से पुव्वगे पुव्वे एवं जाव सी-
सपहेलिया पलितोवमे सागरोवमे ता जदा णं जंबुद्वीवे २
दाहिणेणं उस्सप्पिणी पन्निवज्जति तता णं उत्तरहे वि उस्स-
प्पिणी पन्निवज्जति जता णं उत्तरहे उस्सप्पिणी पन्निवज्ज-
ति तता णं जंबुद्वीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं
एवत्थि ओसप्पिणी एव अत्थि उस्सप्पिणी अवट्ठि-
तेणं तत्थ काव्हे पप्पत्ते समणाउसो एवं उस्सप्पिणी वि ता
लवणं समुदे दाहिणेणं दिवसे जवति तता णं उत्तरहे दिवसे
जवति जता णं उत्तरहे दिवसे भवति तता णं लवणसमुदे पुर-
च्छिमपच्चिमेणं राई जवति जहा जंबुद्वीवे २ तहेव जाव
उस्सप्पिणी तहा धायइसंनेणं दीवे सूरिया उदीणं तथेव ता
जता णं धायइसंने दीवे दाहिणेणं दिवसे जवति तता णं उत्तर-
हे वि दिवसे जवति जता णं उत्तरहे दिवसे जवति तता णं
धायइसंने दीवे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमपच्चिमेणं राई ज-
वति एवं जंबुद्वीवे २ तहा तथेव जाव उस्सप्पिणी कालो

एवं जहा लवणे समुदे तथेव कावोदे तत्राग्निंतरं पुक्खर-
प्पेणं सूरिया उदीणं पाईणमुगच्छं तथेव ता जता णं अग्निंत-
रपुक्खरप्पेणं दाहिणेणं दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे वि
दिवसे जवति जता णं उत्तरहे वि दिवसे भवति तता णं
अग्निंतरपुक्खरप्पे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमे पच्चि-
मेणं राई जवति सेमं जहा णं जंबुद्वीवे तथेव जाव
उस्सप्पिणीओ सप्पिणी ।

ता जताणमित्यादि सुगमम् । (जहाअयणेइत्यादि) यथा
अयने आलापको भणितस्तथा संवत्सरे जुगे वक्ष्यमाणस्वरूपे
चन्द्रादिसंवत्सरपञ्चाकात्मके वर्षसहस्रे वर्षशतसहस्रे पूर्वाङ्गे
पूर्वं एवं (जाव सीसपहेलियत्ति) अत्र एवं यावत्करणादमु-
न्यपान्तराले पदानि द्रष्टव्यानि " तुडियंगे तुडिय अडडंगे
अडडे अववंगे अववे हूहयंगे हूहये उप्पलंगे उप्पले पडमंगे
पडमे नलियंगे नलिये अत्थनिउरंगे अत्थनिउरे अउयंगे अउए
नउयंगे नउए चूलियंगे चूलिय सीसपहेलियंगे सीसपहेलिय
इति " अत्र चतुरशीतिवर्षलक्षाण्येकं पूर्वाङ्गं चतुरशीतिपूर्वाङ्ग-
लक्षाणि एकं पूर्वमेव पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुरशीतिलक्षैरुणित
उत्तरो राशिर्भवति यावच्चतुरशीतिशीर्षप्रहेलिकाङ्गलक्षाणि
एका शीर्षप्रहेलिका पतावान् राशिर्गणितविषयोऽत ऊर्ध्वं
गणनातीतः स च पत्योपमादि " पलिउवमे सागरोवमे "
अनयोः स्वरूपं संग्रहणीटीकायामुक्तम् । आलापकास्तु स्वयं
वक्तव्याः । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीविषयमालापकं साक्षादाह
(ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य दक्षिणाङ्गे अवसर्पिणी प्रतिपद्यते परिपूर्णा भवति
तदा उत्तरार्द्धेऽपि अवसर्पिणी प्रतिपद्यते यदा उत्तरार्द्धे अव-
सर्पिणी प्रतिपद्यते तदा जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्व-
स्यामपरस्यां च दिशि नैवास्यवसर्पिणी नाप्यस्त्युत्सर्पिणी
कुत इत्याह अविस्मितो णमिति खलु तत्र पूर्वस्यामपरस्यां
च दिशि कालः प्रहसो मया शेषैश्च तीर्थकरैः हेअमणायुप्पन् !
ततस्तत्रावसर्पिण्युत्सर्पिण्यभावः (एवमुत्सर्पिणीवित्ति)
एवमुक्तेन प्रकारेणोत्सर्पिण्यपि उत्सर्पिण्यालापकोऽपि व-
क्तव्यः । स चैवं " ताजयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणेणं पदमा
उस्सप्पिणी पडिवज्जइ तथा णं उत्तरहे वि पदमा उस्सप्पिणी
पडिवज्जइ जया णं उत्तरहे वि पदमा उस्सप्पिणी पडिवज्जइ
तथा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं
नेव अत्थि उस्सप्पिणी अवसर्पिणी अवट्ठिणं तत्थ काले
पप्पत्ते समणाउसो " तदेवं जम्बूद्वीपवक्तव्यतोक्ता संप्रति,
लवणसमुद्रवक्तव्यतामाह । (लवणेणं समुदे इत्यादि)
(तहेवत्ति) यथा जम्बूद्वीपे उद्रमविषये आलापक उक्तस्तथा
लवणसमुदेऽपि वक्तव्यः । सचैवं " लवणेणं सूरिया उदीणं पाई-
णमुगच्छं पाईणदाहिणमागच्छंति पाईणदाहिणमुगच्छदाहि-
णपाईणमागच्छंति दाहिणपाईणमुगच्छ पाईणउदीणमाग-
च्छंति पाईणउदीणमुगच्छ उदीणपाईणमागच्छंति " इदं च
सूत्रं जम्बूद्वीपगतोद्गमसूत्रवत्स्वयं । परिभावनीयं नवरम्भ
सूर्याश्चत्वारो वेदितव्याः " चत्वारि य सागरे लवणे इति
वचनात् " ते च जम्बूद्वीपगतसूर्याभ्यां सह समभ्रेण्या प्रति-
बद्धास्तद्यथा द्वौ सूर्यौ वैकस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य भ्रेण्या
प्रतिबद्धौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य भ्रेण्या अपरौ
तत्र यदैकः सूर्यो जम्बूद्वीपे दक्षिणापूर्वस्यामुद्रच्छति तदा

तत्समश्रेण्या प्रतिवक्षौ सूर्यौ लवणसमुद्रे तस्यामेव दक्षिणपूर्वस्यामुदयमागच्छतस्तदेव जम्बूद्वीपगतेन सूर्येण सह तत्समश्रेण्या प्रतिवक्षौ द्वावपरो लवणसमुद्रे अपरोत्तरस्यां दिशि उदयमासादयतः । तत उदयविधिरपि द्वयोर्द्वयोर्जम्बूद्वीपसूर्ययोरिव भावनीयः । तेन दिवसरात्रिविभागोऽपि क्षेत्रविभागेन तथैव द्रष्टव्यः । तथा चाह । ताजयाणमित्यादि सुगमं नवरं (जहाजं बुद्धीवे इत्यादि) यथा जंबुद्वीवे पुरच्छिमपञ्चच्छिमेण राई भवइ इत्यादिकं सूत्रमुक्तं यावदुत्सर्पिण्यवसर्पिण्यालापकस्तथा लवणसमुद्रेऽप्यन्यूनातिरिक्तं समस्तं भणितव्यं नवरं जम्बूद्वीपे द्वीप इत्यस्य स्थाने लवणसमुद्रे इति वक्तव्यमिति शेषः तदेवं लवणसमुद्रगतापि वक्तव्यतोक्ता । संप्रति धातकीखण्डविषयां तामाह “धायइसंडेणं चूरियाइ इत्यादि” अत्राप्युक्तविधिः प्राग्वद्भावनीया नवरमत्र सूर्या द्वादश “धायइसंडे दीवे वारसचंदा य चुरा य ” इति वचनात् । ततः पदसूर्या दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपगतलवणसमुद्रगतैः सूर्यैः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धाः षट् उत्तरदिक्चारिभिः । संप्रत्यत्रापि क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह (ताजयाणमित्यादि) यदा धातकीखण्डे द्वीपे दक्षिणार्द्धे दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो भवति यदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसस्तदा धातकीखण्डे मन्दरयोः पर्वतयोः पूर्वार्द्धे पश्चिमार्द्धगतयोः प्रत्येकं पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति [एवमित्यादि] एवमुक्तेन प्रकारेण यथा जम्बूद्वीपे उक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यं तत्र तावद्यावदुत्सर्पिण्यालापकः । [कालोपइत्यादि] कालोदे समुद्रे यथा लवणेऽभिहितं तथैवाभिधातव्यं नवरं कालोदे सूर्या द्विचत्वारिंशत् तत्रैकविंशतिर्दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधातकीखण्डगतैः सह समश्रेण्या संबद्धा एकविंशतिरुत्तरदिक्चारिभिः तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन तथैव वेदितव्यः ॥ सांप्रतमभ्यन्तरपुष्करवराद्धवक्तव्यतामाह [ता अर्धमतरपुष्कररद्धे इत्यादि] इदमांषि सूत्रं सुगमं [तहेवत्ति] तथैव जम्बूद्वीप इव वक्तव्यं नवरमत्र सूर्या द्वास्ततः तत्र षट्त्रिंशदक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपादिगतैः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धाः षट्त्रिंशदुत्तरदिक्चारिभिस्तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन प्राग्वदवसेयस्तथाचाह [ताजयाणमित्यादि] सुगमम् । सू० प्र० ८ पादु० ।

उदयसाय (ग) र-उदयसागर-पुं० अञ्चलगच्छीये विद्यासागरसूरिशिष्ये, येन विक्रम सं० (१८०४) वर्षे पाण्डिताणय नगरे स्नात्रपञ्चाशिका नामग्रन्थो व्यरचि । जै० ६० ।

उदयसिंहमुणि-उदयसिंहमुनि-पुं० तपागच्छीये उदयवीरगणिनः शिष्ये, अनेन-वि० सं० (१६४६) वर्षे रत्नशेखरसूरिकृतश्राद्धप्रतिक्रमणवृत्तिः प्रयसादर्शे लिखिता । जै० ६० ।

उदयसेण-उदयसेन-पुं० वीरसेनसूरसेनयोरनयोः पितरि, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सम्मशब्दे कथा-)

उदयावलि-उदयावलि-स्त्री० पृष्ठीतपुं० उदयवतीनाम-उदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयारज्यावधिकामात्रायां स्थितौ, “आवलिप्रतिगं पमोचूणं ” इह उदयवतीनामुदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयादारज्यावधिकामात्रास्थितिरुदयावद्विका वेदितव्या तथैव चिरन्तनग्रन्थेषु व्यवहारात् । पं० सं० ।

उद (य) र-उदर-न० उद-ऋ-अञ्० जठरे, । प्रश्न० ३ ह्रा० । अङ्गान्युपाङ्गानि चेति चिन्ना शरीरावयवास्तत्रेदमङ्गम

स्या० ८ ग्रा० । प्रज्ञा० । उक्त० । आ० चू० । तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः उदररोगे, । वाच० । उदराण्यष्टौ । “पृथक् समस्तरपि चानिद्वाद्यैः (४) लकीहोदरं (५) वरुगुदं तथैव (६) आगुत्तुक्तं (७) सप्तममष्टमं च जठोदरं चेति प्रवन्ति तानि” । प्रश्न० सं० ५ ह्रा० । विपा० । तं० । उपा० ।

उदरंजरि-उदरंजरि-त्रि० उदरं विजर्ति-मृ-खि-मुम् च । पञ्चयज्ञाद्यकरणेनात्मोदरमात्रपोषके, । वाच० ।

उद (य) रंगति-उदरग्रन्थि-पुं० उदरे ग्रन्थिरिव गुल्मरोगे हेम० ।

उद (य) रत्ताण-उदरत्राण-न० उदरं त्रायतेऽनेन त्रै० ल्युट् (कमरबन्ध) उदरबन्धवस्त्रे । हेम० ।

उदराणुगिष्-उदरानुगिष्-त्रि० उदरेऽनुगृह्य उदरानुगृह्यः । उदरभरणव्यग्रेतुन्दपरिमृजे, “कुत्राई जे धावति सा उगाई, आधातिधम्मं उदराणुगिडे” । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

उदरिय-उदरिक-न० जठोदरिके, विपा० १ श्रु० ७ अ० । नि० चू० ।

उदवाह-उदवाह-पुं० उदकं वहति । वह अण् उप० स० जलवाहके मेघे, उदकवाहकमात्रे, त्रि० । वाच० । अपरूपेऽल्पे उदकवाहने, “उदवाहाइ वा पवाहाइ वा ” अपरूपानि अल्पान्युदकवाहनानि तान्येव प्रकर्षवन्ति प्रवाहाः । ज० ३ श्रु० ६ उ० ।

उदहि-उदधि-पुं० उदकानि धीयन्तेऽत्र धा-आधारे कि-उदादेशः समुद्रे, । “जहा से सयंशुउदहीणसेट्टे पांगेसु धरणिंद-माहुसेट्टे” । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । “जहा से सयंशुरमणे, उदही अक्खआदप”-उक्त० १ अ० । (उदधीनां सर्वा वक्तव्यता दीव सागरशब्दे) । (“चत्तारि उदही पञ्चत्ता तंजहा उत्ताण णाममेगे” इत्यादि पुरुषजातशब्दे उदधि सूत्रे वक्ष्यते) (उदधयोऽञ्चा समयेन स्पृष्टा नवेति फरिसणा शब्दे) घनोदधौ, स्या० ३ ग्रा० २ उ० “पुढवीइ वा उदहीइ वा ” प्रविधि रत्नप्रज्ञादिका उदधिस्तदधीनोघनोदधिः । स्या० २ ग्रा० ४ उ० । “वायुपइठिया उदही, उदहिपइठिया पुढवी” । स्या० ४ ग्रा० २ उ० । आर्य-समुद्रनामके आचार्ये, । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । नामैकदेशे नामग्रहणात् । उदधिकुमारे सप्तमभवनवासिनि, । भ० १ श० १ उ० । “दीवदिसा उदहीणं जुववपाणं वावत्तरिमो य सयसहस्सा” स० । प्रश्न० । जलचये, स्या० ३ ग्रा० ४ उ० ।

उदहिकुमार-उदधिकुमार-पुं० सप्तमे भवनवासिनि, प्रज्ञा० १ पद । स्या० । “उदहिकुमारा णं सञ्जे समाहारा सेवं जंते जं तेत्ति । ज० १६ श० १३ उ० । (उदधिकुमारोद्देशवक्तव्यता वर्णादि व्यवस्था भवनवासिशब्दे । (अन्तक्रियादिदण्डकास्तु अंतक्रियेति यदिशब्देषु)

उदहिकुमारावास-उदधिकुमारावास-पुं० उदधिकुमाराणां भवनावासे, “वावत्तरि उदहिकुमारा वाससयसहस्सा पञ्चत्ता” स० । उदहिपइठिय-उदधिप्रतिष्ठित-त्रि० घनोदध्याश्रिते, “उदहिपइठिया पुढवी” भ० १ श० ७ उ० ।

उदहिपुहत्त-उदधिप्रथक्त्त-न० उदधिप्रथक्त्वप्रमाणे प्रज्ञा-सागरोपमशतप्रमाणे, “उदहिपुहुत्तुक्कस्स इयरं पत्तस्स संखत्तम-ज्ञागो” । क० प्र० ।

उदहिमंगल-उदधिमङ्गल-न० समुद्रज्वलनमङ्गले, पञ्चा० एविव० ॥

उदाहिमेहला-उदधिमेखला-स्त्री० उदधिमेखला इव यस्याः । न-ध्यस्थाने, समुद्रवेष्टितायां पृथिव्याम्, वाच० ॥

उदा३-उदायिन्- पुं० स्वनामख्याते कूणिकराजसन्कहस्तिनि,
उदायिहस्तिनः पूर्वोपरजौ यथा ।

रायगिहे जाव एवं वयासी उदाईणं जंते ! हत्तिराया
कओहिंतो अणंतरं उवडित्ता उदाई हत्तिरायत्ताए उव-
वणे । गोयमा ! असुरकुमारोहिंतो अणंतरं उवडित्ता उदाई
हत्तिरायत्ताए उववणो । उदाईणं जंते ! हत्तिराया का-
लमासे काजं किच्चा कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहिं-
त्ति ! गोयमा ! इमीसे रयणप्पत्ताए पुढवीए उक्कोमं सागरो-
वमट्ठितीयंसि एिरयावामंसि एेरइयत्ताए उववज्जिहिंति सेणं
जंते ! तओहिंतो अणंतरं उवडित्ता कहिं गच्छहिंति
गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्जिहि जाव अंतं काहिंति ।
ज० १६ श० १ उ० ।

(टीका सुगमत्वात् गृहीता) कोणिकरायनीये गोशाक्षेन पशुप्रवृत्तसं-
हारे गृहीतकक्षेत्रविशिष्टाजीवे, "अहमं उदाईणामं कुंठियायणिए
अज्जुणस्स गोयमपुत्तस्स सरीरगं विप्पजहामि" इति वीरेप्रति-
नक्षत्रिपुत्रा गोशालः ॥ १५ श० १ उ० । कोणिकपुत्रे, तद्वक्तव्यता चै-
वम उदायि कोणिकपुत्रो यः कोणिके अपक्रान्ते पामसिपुत्रं नगरं
न्यवीविशत् । यश्च स्वजननस्य विविक्ते देशे पर्यदिनेष्वह्य सं-
विग्नगीतार्थसदृशं तत्पर्युपासनापरायणः परमसंवेगरसप्रकर्षम-
नुस्मरन् सामायिकपौषधादिकं सुश्रमणोपासकप्रायेग्यमनुष्ठान-
मन्वतिष्ठत् । एकदा च निशि देशनिर्धाटितरिपुराजपुत्रेण द्वाद-
शवार्षिककल्प्यसाधुना रुतपौषधोपवासः सुखप्रसुप्तः कदायः
कर्तिकाकण्ठकर्तनेन विनाशित इति ॥ स्या० ६ ग० । आ० क०
(विस्तरतोऽयमेवायंः सेणियशब्दे) अयं च निर्वर्तिततीर्थहन्ताम-
कर्मा उत्सर्पितयो वृतीयः सुपाम्भनामा तीर्थकरो नविष्यति ।
"तद्वत्ता उदायिजीवो सुपासो" ती० । आ० च० ।

उदाईत-उदायमान-त्रि० शोभमाने, । श० १ अ० ॥

उदाण-उदान-पुं० अन्-घञ् । कर्त्तव्यं मानोऽस्य कृकाटिकादेशा-
दाशिरोवृत्तौ वायौ, । श० २६ श० । वाच० ।

उदायण-उदायन-पुं० सिन्धुसौवीरेषु वीतिनयनगराधिपतौ
स्वनामख्याते राजनेदे, । तद्वक्तव्यता चैवम ।

तेणं काळेणं तेणं समणं सिंधुसौवीरेषु जणवपमु वीत-
नयणमं एयरं होत्था । वषट्ठो तस्स एं वीतिनय-
स्स एयरस्स वहिया उत्तरपुराच्छिमे दिसि जाए एत्थ णं
मियवणे णामं उज्जाणे होत्था । सव्वोउयवामुओ । एत्थ
एं वीतिनय एयरं उदायणे णामं राया होत्था । महया
वषट्ठो, तस्स णं उदायणस्स रणो पडमावई णामं देवी
होत्था । मुकुमाजवषट्ठो तस्स एं उदायणस्स रणो पजा-
वती णामं देवी होत्था । वषट्ठो जाव विहरति । तस्स
एं उदायणस्स रणो पुत्ते पजावतीए देवीए अत्तए अजी-
इणामं कुमारे होत्था । मुकुमाल जहा सिवज्जे जाव पञ्चु-
वेक्खमाणं विहरइ । तस्स एं उदायणस्स रणो णियए
जायणिज्जे केसी णामं कुमारो होत्था मुकुमाल जाव सुरुवे
से एं उदायणे राया सिंधुसौवीरप्पमोक्खाणं सोलसएहं
जणवयाणं वीज्जयप्पमोक्खाणं तिहं तेसइीणं णगरागर-

वर सयाणं महसेणप्पमोक्खाणं दसएहं राईणं वषट्ठमउज्झाणं
विदिषत्तचामरवालावियणाणं अण्णेसिं चवहूणं राईसरतद्व
जाव सत्थवाहप्पजिईणं आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव कारेमाणे पाळे
माणे समणोवासए अज्जिगयजीवाजीवे जाव विहरइ । तए
एं से उदायणे राया अण्णया कयाई जेणेव पोसहसाद्धा तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जहा संखे जाव विहरइ तए एं तस्स
उदायणस्स रणो पुव्वरत्तावरत्तकाद्वसमयंसि धम्मं जागरि-
यं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अज्जत्थिए जाव समुप्पज्जि-
त्था धम्माणं ते गामागरनगरखेवकव्वरुमरुवदोणमुहपट्ठणास
मसंवाहसग्गिवेसा जत्थ णं समणे जगवं महावीरे विहरइ
धम्माणं ते राईसरतद्ववर जाव सत्थवाहप्पजिईओ जेणं
समणं जगवं महावीरं वंदंति एमंसंति जाव पज्जुवासंति ।
जईणं समणे जगवं महावीरे पुव्वणुपुव्वि चरमाणे गामा-
णु जाव विहरमाणे इहमागच्छेज्जा । इह समोसरेज्जा इ-
हेव वीतीनयस्स णयरस्स वहिया मियवणे उज्जाणे अहाप-
मिस्सुवं उगहं उगिणिहत्ता संजमेणं जाव विहरेज्जा तओ
एं अहं समणं जगवं महावीरं वंदेज्जा णमंसेज्जा जाव प-
ज्जुवासेज्जा । तए एं समणे जगवं महावीरे उदायणस्स रणो
अयमेयारूवं अज्जत्थियं जाव समुप्पसं विजाणित्ता ।
चंपाओ एयरिओ पुषाजद्वाओ चेइयाओ पमिणिक्खमइ
पमिणिक्खमइत्ता पुव्वणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं जाव
विहरमाणे जेणेव सिंधुसौवीरे जणवए जेणेव वीज्जनये ए-
यरं जेणेव मियवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
जाव विहरइ । तए एं वीज्जिए णयेरे सिंधारुग जाव परि-
सा पज्जुवासइ । तए एं से उदायणे राया इमीसे कहाए
लच्छे समणे हट्टुट्टकोहुंविपुुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता
एवं वयासी । सिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वीतिनयं एयरं
सव्विज्जतरवाहिरियं जहा कूणिओ उववत्तिए जाव पज्जुवा-
सइ पडमावइपामोक्खाओ देवीओ तहेव पज्जुवासंति धम्म-
कहा तए एं से उदायणे राया समणस्स जगवओ महावीर-
स्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टउट्टाए उट्टे उट्टे-
इत्ता समणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव एमंसित्ता एवं
वयासी एवमेवं जंते ! तहमेयं जंते ! जावसे जहेयं तुब्भे व-
दह चिकइ जं एवरं देवाणुप्पिया ! अभिइकुमारं रज्जे ठावेमि
तए एं अहं देवाणुप्पिया एं अंतिए मुंडे जवित्ता जाव पञ्च-
यामिअहासुहं देवाणुप्पिया मा पमिचंधं । तएणं से उदायणे रा-
या समणेणं जगवया महावीरेणं एवं वृत्ते समणे हट्टुट्टे स-
माणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वंदित्ता एमंसित्ता तमेव अ-
जिसेकहत्थिं दुरुइ दुरुइत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ मियवणाओ उज्जाणाओ पमिणिक्खमइ पमिणि-
क्खमइत्ता जेणेव वीज्जिए एयरं तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं

तस्स उदायणस्स रणो अयमेयारूवे अन्नत्थिए जाव समु-
पज्जित्था । एवं खलु अजीइकुमारे मम एगे पुत्ते इहे
कंते जाव किमंग पुण पासण्या एतं जइ णं अहं अजीइकु-
मारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिअं
मुंढे जविता जाव पच्चयामि तओ एं अजिइकुमारे रज्जे य
रहे य जाव जणवए य माणुस्सएसु य कामजोगेसु मुच्छिए
गिप्पे गट्टिए अज्जोववसे आणादीयं आणवदगं दीहमच्छं
चाउरंतसंसारकंतारं आणुपरियट्ठिस्मत्ति तं णो खलु मे सेयं
अजीइकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
जाव पच्चइत्तए सेयं खलु मेणियगं जाइणिज्जेकेसीकुमारं
रज्जे ठावेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स जाव पच्चइ-
त्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता जेणेव वीइजए णयरे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता वीइभयं णयरं मज्जं मज्जेणं
जेणेव सए गेहे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाट्ठा तेणेव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता अजिसेकं हत्थि ठावेइ अजिसेका-
ओ हत्थीओ पच्चोरुजइ पच्चोरुजइत्ता जेणेव सिंहासणे-
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता सिंहासणवरंसि पुरच्छाजि-
मुहे णिसीयइ णीसीयइत्ता कोरुंविपुुरिसे सदावेइ सदा-
वेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वीइभयं
णयरं सव्विजतरवाहिरियं जाव पच्चप्पिणंति तएणं से उदा-
यणे राया दोच्चं पि कोरुंविपुुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं
वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! केसिस्स कुमारस्स
महत्थं एवं रायानिसेओ जहा सिवजदस्स तहेव जाणि-
यव्वो जाव परमाउं पाळयाहिं इट्ठजणसंपरिवुणे सिंघुसो-
वीरप्पामोक्खाणं सोलसएहं जणवयाणं वीइजयप्पामो-
क्खाणं तिप्पि तेसट्ठीणं एगरागरसयाणं महसेणप्पामो-
क्खाणं दसएहं राइणं अमोसिं च वहुणं राइसर जाव कोरे
माणे पालेमाणे विहराहत्तिक्कडु जयजयसदं पउजंति
तएणं केसीकुमारे राया जाए महया जाव विहरइ
तए णं से उदायणे राया केसिं रायाणं आपुच्छइ तए णं
ते केसीराया कोरुंविपुुरिसं सदावेइ एवं जहा जमालिस्स
तहेव सव्विजतरवाहिरियं तहेव जाव णिक्खमणाजिसेयं उव-
ट्ठावेत्ति तएणं से केसीराया अणेगगणनायग जाव संपरिवु-
डे उदायणरायं सीहासणवरंसि पुरच्छाजिमुहे निसियावेइ
निसियावेइत्ता अट्ठसएणं सोवणियाणं एवं जहा जमालिस्स
एवं वयामी जण सामि किं देमो किं पयच्छामो किएणावाते
अट्ठे तएणं से उदायणे राया केसिं रायं एवं वयासी इच्छामि
एवं देवाणुप्पिया कुत्तियावणाओ एवं जहा जमालिस्स ए-
वरं पउमावइ अगकेसे पडिच्छइ पियविप्पओगओ दूस्-
हा तए णं से केसीराया दोच्चं पि उत्तरावक्कमणं सट्ठासणं
रयावेइ रयावेइत्ता उदायणं रायं सीयापीतएहिं कट्ठसेहिं से-

सं जहा जमालिस्स जाव सण्णिसणं तहेव अम्पधाई गवरं
पउमावइ हंसजक्खणं परसारुगं गहाय सेसं तं चेव जाव
सिविआओ पच्चोरुहइ पच्चो रुहइत्ता जेणेव समणे जगवं
महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं मह
वीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव वंदइ एमंसइ वंदि-
त्ता एमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीजागं अवक्कमइ अवक्क-
मइत्ता सयमेव आजरणमल्लालंकारं तं चेव जाव पउमावइ
पडिच्छइ जाव यमियव्वं सामी जाव णो पमादीयव्वं तिकहु
केसीराया पउमावइ य समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसं-
ति वंदित्ता एमंसित्ता जाव पमियया तएणं से उदायणे रा-
या सयमेव पंचमुट्ठियं द्वायं सेसं जहा उसजदत्तस्स जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे । भ० ३ श० ६ उ० ।

इयमेव वक्तव्यता कथान्तरसंबन्धिता इत्यम् । जरतक्रेत्रे सौव-
रदेशे वीतभयनामनगरे उदायनो नाम राजा तस्य प्रभावती रा-
ज्ञी तयोर्ज्येष्ठपुत्रोऽजीचिनामाऽजवत् तस्य भागिनेयः केसीनामाऽ
भूत् । स उदायनराजा सिन्धुसौवीरप्रमुखपांरुपजनपदानां वीतजय
प्रमुखविशतत्रिपष्टिनगराणां महासेनप्रमुखाणां दशराजानां वरुमु-
कुटानां वज्राणां चामराणां च पेश्वर्थ पादयन्त्रास्ति । इतश्चम्पायां नग-
र्यां कुमारनन्दी नाम सुवर्णकारोऽस्ति । स च स्त्रीदम्पत्यो यत्र २ स्व-
रूपां दारिकां पश्यति जानाति वा तत्र तत्र पञ्चशतं सुवर्णानि
दत्त्वा तां परिणयति । एवञ्च तेन पञ्चशतकन्याः परिणीताः ।
एकस्तम्भं प्रासादं कारयित्वा तामिस्समं क्रीरति । तस्य च
मित्रं नागिद्वौ नाम श्रावकोऽस्ति । अन्यदा पञ्चशैलद्वीपवास्तव्य-
हासाप्रहासाव्यन्तरीं स्तः । तयोर्भर्ता विद्युन्माद्वी नाम देवोऽस्ति
सोऽन्यदा व्युतः तामिश्चिन्तितं कमपि व्युद्ग्राहयावः सोऽस्माकं
भर्ता जवति स्वयोग्यपुरुषगवेपणाय इतस्ततो व्रजन्तीच्यां ता-
च्यां चम्पानगर्यां कुमारनन्दी सुवर्णकारः पञ्चशतस्त्रीपरिवृतो
दृष्टः । ताच्यां चिन्तितम् । एष स्त्रीदम्पत्यः सुखेन व्युद्ग्राहयिष्यते ।
कुमारनन्दी भणति । के जवन्त्यौ । कुतः समायाते ते आहतुः ।
आवां हासाप्रहासादेव्यौ तद्रूपमोहितः कुमारसुवर्णकारस्ते दे-
व्यौ भोगार्थं प्रार्थितवान् । ताच्यां जणितं यद्यस्मद्भोगकार्यः
तदा पञ्चशैलद्वीपं समागच्छेः । एवं जणिते देव्यौ उत्पतिते गते
स्वस्थानम् । राज्ञः सुवर्णं दत्त्वा पटहं वादयति स्म । कुमारन-
न्दीसुवर्णकारं यः पञ्चशैलद्वीपं नयति तस्य स धनकोटिं ददा-
ति । एकेन स्थविरेण तत्पटहः पृष्टः कुमारनन्दिना तस्य कोटिं
धनं दत्तं स्थविरोऽपि तच्छनं पुत्राणां दत्त्वा कुमारनन्दिना सह या-
नपात्रमारूढः समुद्रमध्ये प्रविष्टः । यावद्दूरे गतस्तावदेकं वटं
दृष्टवान् । स्थविर उवाच । तस्य वटस्याधः इदं वाहनं निर्गमि-
ष्यति तत्र जलावर्तोऽस्तीति वाहनं भङ्गयति । त्वं तु एतद्वटशा-
खामाश्रयेः । वटेऽत्र पञ्चशैलद्वीपात् नारण्डपक्षिणस्समायास्यन्ति
सन्ध्यायां तच्चरणेषु स्वयंपुः स्ववस्त्रेण दृढं बन्धीयाः । ते च प्रजाते
इत उड्डीनाः पञ्चशैलं यास्यन्ति । त्वमपि तैः समं पञ्चशैलं
गच्छेः । स्थविरेण एवमुच्यमाने तद्वाहनं वटधरो गतं कुमारनन्दिना
वटशाखावलम्बनं कृतं भग्नञ्च तद्वाहनम् । कुमारनन्दी तु
भारण्डपक्षिचरणावलम्बेन पञ्चशैले गतः । हासाप्रहासाभ्यां
दृष्टः उरुञ्च । तत्र एतेन शरीरेण नावाभ्यां भोगो विधीयते ।
स्वनगरे गत्वाङ्गुष्ठत आरभ्य मस्तकं थावज्ज्वलनेन स्वश-
रीरं दह यथा पञ्चशैलाधीशो भूत्वाऽस्मद्भोगेहां पूर्णिकुर ।

तेनोक्तं तत्राहं कथं यामि । ताभ्यां करतले समुत्पाद्य म
नगराद्याने मुक्तः । ततो लोकम्नं पृच्छति । किं न्याय तत्राश्र-
म्यं दृष्टम् । स भगनि । दृष्टं श्रुतमनुभूतं पञ्चशैलद्वीपं मया
यत्र प्रशस्तं हासाप्रहासाभिधे देव्यांस्तः । अत्र कुमारनन्दिना
तत्र स्वाहुष्टेऽग्निमारुचयित्वा मस्तकं याचन्स्वशरीरं ज्वाल-
यितुमारब्धः । नदा मिद्वेगाऽयं वाग्निः भो मित्र ! तवेदं कापु-
र्यजनोचितं चेष्टितं न युक्तम् । महानुभाव ! दुर्लभं मनुष्य-
जन्म मा हारय तुच्छमिदं भोगमुखमस्ति । किं च यद्यपि त्वं
भोगार्थी तथापि स्वधर्मानुष्ठानमव कुरु यत उक्तम् । “धनश्चो
धनं चिच्छयाणं, कामश्चो धनं च सन्धकामकरो । मन्गापवन्गसंग-
म-हेऊ जित्तेदिमिओ धम्मो” ॥१॥ इत्यादि शिक्षावार्दमित्रेण स
वार्थमाप्नोऽपि इक्ष्मिनीमरणेन स मृतः । पञ्चशैलाधिपति-
र्जातः नन्मिदम्यं श्रावकस्य महान् नेदो जातः । अहो ! भोग-
कामार्थं जना इत्थं क्षिप्रयन्ति जानन्तोऽपि वयं किमत्र गा-
हंस्थे स्थिताः स इति स श्रावकः प्रव्रजितः । क्रमेण कालं
कृत्वा अच्युतदेवलोकि समुत्पन्नः । अवधिना स स्ववृत्तान्तं
जानाति स्म । अन्यदा नन्दीश्वरयात्रार्थं सर्वदेवेन्द्राश्रयिताः
स श्रावकदेवोऽपि अच्युतेन्द्रेण समं चलितः । तदा पञ्चशै-
लाधिपतेस्तस्य विद्युन्मालिनाम्नो देवस्य गले पटहो लग्नः
उत्तारितो नोत्तरति । हासाप्रहासाभ्यां उक्तम् । इयं पञ्चशैल-
द्वीपवासिनो स्थितिः यद्यन्दीश्वरद्वीपयात्रार्थं चलितानां देवे-
न्द्राणां पुरः पटहं वादयन् विद्युन्मालिदेवरतत्र याति ततस्त्वं
खेदं मा कुरु गललग्नमिमं पटहं वादयन् गीतानि गायन्तीभ्यां
आवाभ्यां सह नन्दीश्वरद्वीपे याहि । ततः स तथा कुर्वन्
नन्दीश्वरद्वीपदेशेन चलितः । श्रावकदेवस्तं सखेदं पटहं
वादयन्तं दृष्ट्वा उपयोगेनोपलज्जितवान् । भणति च भोः त्वं मां
जानासि । स भणति । कः शक्रादिदेवान् न जानाति । ततस्तं
श्रावकदेवः तस्य स्वप्राग्भवस्वरूपं दर्शयति स्म । सर्वं पूर्वं-
वृत्तान्तमाख्याति । ततः संवेगमापन्नः स देवो भणति । तदि-
दानीमहं किं करोमि । श्रावकदेवो भणति श्रीवर्द्धमानस्वामिनः
प्रतिमां कुरु यथा तव सम्यक्त्वं सुम्भिरं भवति । यत उक्तम् ।
“जो कुब्बइ जिण्णडिमं, जिण्णण जियरागदोसमोहाणं ।
सो पावइ अन्नभवे, सुहजणणं धम्मवररयणं” ॥१॥ अन्यच्च ॥
“दारिदं दोहगं, कुजाइकुसरीरकुगइकुमईओ । अवमाणरो-
यसोआ, न हुंति जिण्णविकारीणं” ॥२॥ ” ततः स विद्युन्माली
महाहिमवच्छिन्नरात्रोशीर्षचन्दनदारु छेदयित्वा श्रीवर्द्धमा-
नस्वामिप्रतिमां निर्वर्तितवान् । ताञ्च मञ्जूपायां क्षिप्तवान् ।
तस्मिन्नवसरे परमासान् यावदितस्ततो भ्रमन् वाहनं वायुभि-
रास्फाल्यमानं विलोकितवान् । तत्र गत्वा चासौ तमुत्पात-
मुपशामितवान् । सांयात्रिकाणां च तां मञ्जूपां दत्तवान्,
भणितवाञ्च । देवाधिदेवप्रतिमा चात्तास्ति यत्र चेयं विशेष-
पूजामाप्नोति तत्रेयं देया देवाधिदेवनाम्नैवेयमुद्घाटयिष्यते
भवद्वाहेऽस्यां स्थितायां न कोऽप्युपद्रवो भविष्यति । ततस्तां
लात्वा सांयात्रिका वीतभयपत्तनं प्राप्ताः । तत्रोदायनराजा
तापसभक्तस्तस्य सा मञ्जूपा दत्ता । कथितञ्च सुरवचनं
मिलितञ्च तत्र ब्राह्मणादिको भूरिलोकः भणति च गोविन्दाय
नमः इत्युक्ते मञ्जूपा नोद्धादिता । तत्र केचित् भणन्ति । अत्र
देवाधिदेवश्चतुर्मुखो ब्रह्मास्ति अन्ये केचिद्वदन्ति अत्र चतु-
र्भुजो विष्णुरेवास्ति । केचिद्भणन्ति अत्र महेश्वरो देवाधिदे-
वोऽस्ति । असिन्नवसरे तत्रोदायनराजपट्टराज्ञी चेटकराजपुत्री
प्रभावती नाम्नी श्रमणोपासिका तत्रायाता । तया तस्या

मञ्जूपायाः पूजां कृत्वा एवं भणितं “गयरगदोसमोहो,
सव्वन्नु अट्टपाइहेरसंजुत्तो । देवाहिदेवगुरुओ, अइरामे
दंसणं देउ ॥१॥ ” एवमुक्त्वा तया मञ्जूपायां हस्तेन परशु-
प्रहारो दत्तः उद्धादिता सा मञ्जूपा तस्यां दृष्टाऽतीव सुन्द-
रास्लानपुष्पमालालङ्कृता श्रीवर्द्धमानस्वामिप्रतिमा जातजिन-
शासनोन्नतिः अतीवानन्दिता प्रभावती एवं वभाण । “सव्वन्नु
सव्वदंसण, अपुणभवमवियजिनमणाणंद । जय चिंतामणि
जय गुरु, जय जय जिण्णवीर अकलंको ॥ १ ॥ ” तत्र
प्रभावत्या अन्नः पुरमध्ये चैत्यगृहं कारितं तत्रेयं प्रतिमा
स्थापिता । तां च त्रिकालं सा पवित्रा पूजयति । अन्य-
दा प्रभावती राज्ञी तत्प्रतिमायाः पुरो नृत्यति राजा च
वीणां वादयति तदानीं स राजा तस्यां मस्तकं न पश्यति ।
राज्ञोऽभूतिर्जाता हस्तादीणा पतिता राज्ञ्या पृष्टं किं मया दृष्टं
नतितं राजा मानमावृण्य स्थितः । राजा अतिनिर्वन्धे उक्तवान्
यस्तव मस्तकमपश्यन्नहं व्याकुलीचूतो हस्तादीणां पतितवान्
सा प्रणति मया सुचिरं श्रावकधर्मः न काचिन्मममरणाङ्गीतिर-
स्ति । अन्यदा तत्प्रतिमापूजनाय स्नाता सा राज्ञी स्वचेष्टां प्रति
वस्त्राण्यनयत्युवाच । तया च रक्तानि वस्त्राण्यानीतानि राज्ञी
श्रुता प्राह । जिनगृहे प्रविशन्त्या मम रक्तानि वस्त्राणि ददासी-
त्युक्त्वा चेष्टामादर्शनं दत्तवती मर्मणि प्रत्याहारद्वन्नात्सा मृता ।
प्रभावत्या चिन्तितं हा ! मया निरपराधसर्जवधधरणाद्भूत
जन्ममतः परं किं मे जीवितध्वनं ततस्तया राज्ञ्या राज्ञे उक्तम् ।
अहं जक्तं प्रत्याख्यामि राज्ञा नैवंति प्रतिपादितं तया पुनस्तथै-
वोच्यते । तदा राज्ञा उक्तं च यदि त्वं दवी नृत्वा मां प्रतिबोध-
यसि तदा त्वं जक्तं प्रत्याख्याहि । राज्ञ्या तद्वचोऽङ्गीकृतं भक्तं-
प्रत्याख्याय समाधिना मृता देवलोकां गता देवोऽभूत् । तां
च प्रतिमां कुब्जा देवदत्ता दासी त्रिकाहं पूजयति । प्रभावती
देवस्तु उदायनं राजानं प्रतिबोधयति । न च स तं बुध्यते राजानु
तापसभक्ताऽतः स देवस्तापसस्वरूपं कृत्वाऽमृतफलानि गृहीत्वा
गता राज्ञे दत्तवान् । राज्ञा तानि आस्वादितानि पृष्टश्च तापसः
क एतानि फलानि तापसो भणति । एतन्नगराऽच्युतेऽस्मदाश्र-
मोऽस्ति तत्रैतानि फलानि सन्ति । राजा तेन सममेकाक्येव
तत्र गतः । तापसैस्समाचारैः स इतुमारब्धः राजा ततो नष्टः ।
तस्मिन्नेव घने जैनसाधून् ददर्श तेषामसौ शरणमाश्रितः । भयं
मा कुर्विति राजा आभासितः तापसा निवृत्ताः साधुनिश्च तस्यैवं
धर्म उक्तः । “धम्मो चेवेत्यसत्ताणं, सरणं प्रव सायरे । देवं
धम्मं गुरुं चैव, धम्मइत्थी परिकखप ॥ १ ॥ दस अट्टोस-
रहिओ, देवो धम्मो वि निजणदयसहिओ । सुगुरु य बंभयारी,
आरंजपरिगहा धिरओ ॥ २ ॥ ” इत्यादिकोपदेशेन स राजा प्र-
तिबोधितः । प्रतिपन्ना जिनधर्मे प्रभावती देव आत्मानं दर्शयित्वा
राजानं च स्थिरीकृत्वा स्वस्थाने गतः । एवमुदायनराजा श्राव-
को जातः । इतश्च गन्धारदेशवास्तव्यः सत्यनामा श्रावकः सर्वत्र
जिनजन्ममञ्जूपादितीर्थानि वन्दमानो वैताड्यं यावद्गतः तत्र शा-
श्वतप्रतिमावन्दनार्थमुपवासत्रयं कृतवान् तपस्तुष्ट्या तद-
धिष्ठातृदेव्यास्तस्य शाश्वतजिनप्रतिमा दर्शिता तेन च वन्दि-
ता । अथ तया देव्या तस्मै श्रावकाय कामितगुटिका दत्ता । ततः
स निवृत्तो वीतजयपत्तने जीवितस्यामिप्रतिमां वन्दितुमायातः
गोशीर्षचन्दनमयीं तां वन्दे । देवात्तस्याऽतिसारो रोग उत्प-
न्नः कुब्जया दास्या प्रतिचरितः स नीरुग् जातः तुष्टेन तेन तस्यै
कामाङ्गुलिका गुटिका दत्ता कथितञ्च तासां चिन्तितार्थसाधकप्र-

जावः । अन्यदा सा दासी अहं सुवर्णवर्णा सुरूपा प्रवामीति चिन्तयित्वा एकां गुटिकां जज्ञितवती सुवर्णवर्णा सुरूपा जाता । ततस्तस्याः सुवर्णगुलिकेति नाम जातम् । अन्यदा सा चिन्तयति भोगसुखमनुभवामि एष उदायनराजा मम पिता अपरे मत्तुल्याः केऽपि राजानो न सन्तीति च एरुप्रद्योतमेव मनसि कृत्वा द्वितीयां गुटिकां जज्ञितवती तदानीं तस्य च एरुप्रद्योतस्य स्वप्ने देवतया कथितं वीतजयपत्तने उदायनराज्ञो दासी सुवर्णगुलिकानाम्नी सुवर्णवर्णाऽतीव रूपवती त्वद्योग्यास्ति । च एरुप्रद्योतेन सुवर्णगुलिकायाः समीपे दूतः प्रेषितः । दूतेन एकान्ते तस्या एवं कथितं च एरुप्रद्योतस्त्वामीहृतं । तथा जणितमत्र च एरुप्रद्योतः प्रथममायातु तं पश्यामि पश्चाद्ययारुच्या तेन सह यास्यामि दूतेन गत्वा तस्या वचनं च एरुप्रद्योतस्योक्तं सोऽपि अनिन्नगिरिहस्तिनमधिरुह्य राज्ञौ तत्रायातः । पृष्टस्तया रुचितश्च । सा भणति यदीमां प्रतिमां सार्द्धं नयासि तदाहमायामि नान्यथेति । ततस्तेन तत्स्थानस्थापनयोऽन्याप्रतिमा तदानीं नास्तीति तस्यां राज्ञौ तत्र उपित्वा स्नगरे पश्चाज्गतः । तत्र तादृशीं जिनप्रतिमां कारयित्वा पुनरत्रायतस्तां प्रतिमां तत्र स्थापयित्वा मूर्त्तप्रतिमां दासीं च गृहीत्वा उज्जयिनीं गतः । तत्रानलगिरिणा मूर्त्तपुरीषे कृते तद्वन्धेन वीतजयपत्तनसत्का हस्तिनो निर्मदा जाताः । उदायनराजेन तत्कारणं गवेपितम् । अनलगिरिहस्तिनः पदं दृष्टम् । उदायनेन चिन्तितं स किमयमत्रायातः गृहमानुषैरुक्तं सुवर्णगुलिका न दृश्यते राज्ञा उक्तं चेती च एरुप्रद्योतेन गृहीता प्रतिमां विद्वोकयन्तु तैरुक्तं प्रतिमा दृश्यते परंपुष्पाणि स्थानानि दृश्यन्ते राज्ञा गत्वा स्वयं प्रतिमा विद्वोकिता पुष्पस्थानदर्शनेन राज्ञा ज्ञातं नेयं सा प्रतिमा किं त्वन्येति विपक्षेन राज्ञा दूतश्च एरुप्रद्योतान्तिके प्रेषितः । मम दास्या नास्ति कार्यं प्रतिमां त्वरितं प्रेषयेति दूतेन च एरुप्रद्योतस्योक्तं च एरुप्रद्योतः प्रतिमां नार्पयति तदा सैन्येन समं ज्येष्ठमास एवोदयनश्चक्षितः । यावन्मरुदेशे तत्सैन्यमायातं तावज्जगत्प्राप्त्या तत्सैन्यः नृपाक्रान्तं व्याकुलीयन्तु । तदानीं राज्ञा प्रजावती देवश्चिन्तितः तेन समागत्य त्रीणि पुष्कराणि कृतानि तेषु जगत्प्राप्ताः सर्वे सैन्यं सुस्थं जातं क्रमेण उदायनराजा उज्जयिनीं गतः । कथितवार्तां श्रोतुं च एरुप्रद्योत तव मम च साक्षाद्युक्तं भवतु द्वोकेन मारितेन अभवस्थेन रथस्थेन वा त्वया मया च युद्धमङ्गीकुरु च एरुप्रद्योतेनोक्तं रथस्थेनैव त्वया मया च योद्धव्यम् । प्रजाते च एरुप्रद्योतः कपटं कृतवान् स्वयं अनलगिरिहस्तिनमारुह्य सङ्ग्रामाङ्गणे समयातः उदायनस्तु स्वप्रतिज्ञानिर्वाहो रयारुढः संग्रामाङ्गणे समयातः । तदानीमुदायनेन च एरुप्रद्योतस्य उक्तं त्वमसत्यप्रतिज्ञो जातः कपटं च कृतवानसि तथापि तव मत्तो मोक्षो नास्तीति जणता उदायनेन रयो मरुत्यां क्षिप्तः । च एरुप्रद्योतेन तत्प्रद्योऽनलगिरिहस्ती वेगेन क्षिप्तः । स च हस्ती यं यं पादमुत्क्षिपति तं तमुदायनः शरैर्विध्यते यावत् हस्ती चूर्णौ निपतितः । तत्कन्वापुत्तरन् प्रद्योतो वरुः तस्य ललाटे मम दासीपतिरित्यङ्गराणि लिखितानि । तत उदायनराजेन च एरुप्रद्योतदेशे स्वाधिकारिणः स्थापिताः स्वयं तु च एरुप्रद्योतं काष्ठपञ्जरे क्षिप्त्वा सार्द्धं च नीत्वा स्वदेशं प्रति चक्षितः । सा प्रतिमा तु ततो न उत्तिष्ठतीति तत्रैव सा मुक्ता । अव्यवच्छिन्नप्रयाणैश्चक्षितस्य अन्तरा वर्षाकाशः समयातस्तेन रुद्धो दशजरीराजजिर्ध्वीप्राकारं कृत्वा मध्ये स रक्षितः । सुखेन तत्र तिष्ठति यत्स्वयं हृङ्गे तच्च एरुप्रद्योतस्यापि भोजयति । एकदा पर्यषणादिनमायातं तदा उदायनेन उपवासः कृतः सूपकारैः च एरुप्रद्योतः पृथग् भोजनार्थं पृच्छयते तैरुक्तमद्य पर्यषणादिने उदायनराजा उपोषितोऽस्तीति यद्वचतो रोचते तत्पच्यते । च एरुप्रद्योतेनोक्तं ममाप्यद्योपवासोऽस्ति न ज्ञातं मयाद्य पर्यषणा

दिनं सूपकारैः च एरुप्रद्योतस्य उक्तमुदायनराजाय तेनापि चिन्तितं जानाम्यहं यथायं धृतेसाधर्मिकोऽस्ति तथाप्यस्मिन् वद्धे मम पर्यषणा न शुच्यति च एरुप्रद्योतो मुक्तः क्षामितश्च तदङ्गराज्यादननिमित्तं रत्नपट्टस्तस्य मूर्ध्नि वरुः । स्वविषयश्च तस्य दत्तः । ततः प्रभृति पट्टवद्वा राजानो जाताः । मुकुटवद्वाश्च पूर्वमप्यासन् वर्षारात्रे व्यतिक्रान्ते उदायनराजस्ततः प्रस्थितः व्यापारार्थं यो वणिग्भगस्तत्रायातः स तत्रैव स्थितः दशजरीराजमिर्वासितत्वाद्दशपुरं नाम नगरं प्रसिद्धं जातम् । अन्यदा स उदायनराजः पौषधशाखायां पौषधिकः पौषधं प्रतिपादयन् विहरति । पूर्वरात्रिसमये च तस्यैतादृशोऽग्निप्रायः समुत्पन्नः धन्यानि तानि ग्रामाकरनगराणि यत्र श्रमणां जगवान् श्रीमहावीरो विरहति । धन्यास्ते राजेश्वरप्रभृतयो ये श्रमणजगवतः श्रीमहावीरस्यान्तिके केवलप्रज्ञं धर्मं शृण्वन्ति । पश्चात्पुनरन्तिके सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं शावकधर्मं प्रतिपद्यन्ते । तथा मुएनी चूत्वा आगारादनगारितां व्रजन्ति । ततो यदि श्रमणजगवान् श्रीमहावीरः पूर्वानुपूर्व्यां चरन् यदीहागच्छेत्ततोऽहमपि जगवतोऽन्तिके प्रव्रजामि । उदायनस्यायमध्यवसायो जगवता ज्ञातः प्रातश्चम्पातः प्रतिनिष्क्रम्य वीतभयपत्तनस्य मृगवनोद्याने जगवान् समवसतुः । तत्र पर्यन्मित्रिता उदायनोऽपि तत्रायातो जगवदन्तिके अहं प्रव्रजिष्यामि परं राज्यं कस्यैश्चिद्दामीत्युक्त्वा जगवन्तं वन्दित्वा स्वगृहाभिमुखं चक्षितः । जगवतापि प्रतिबन्धं मा कार्षीरित्युक्तम् । ततो हस्तिरत्नमारुह्य उदायनराजः स्वगृहे समयातः । तत उदानस्यैतादृशोऽध्यवसायः समुत्पन्नः यद्यहं स्वपुत्रमजीचिङ्गमारं राज्ये स्थापयित्वा प्रव्रजामि तदायं राज्ये जनपदं मानुष्यकेषु कामजोगेषु मूर्द्धितोऽनाद्यनन्तं संसारकान्तारं त्रिमिष्यति ततः श्रेयः खलु मम निजकं केशिकुमारं राज्ये स्थापयितुम् । एवं संप्रेक्ष्य शोभने तिथिकरणमूढं कौटुम्बिकपुरुषानाकार्यं एवमवादीत् । क्षिप्रमेव केशिकुमारस्य राज्याभिषेकसामग्रीमुपस्थापयत तैः कृतायां सर्वसामग्र्यां केशिकुमारो राज्येऽभिषिक्तः । ततस्तत्र केशिकुमारो राजा जातः । उदायनराजश्च केशिकुमारं राजानं पृष्ट्वा तत्कृतनिष्क्रमणाभिषेकः श्रीमहावीरान्तिके प्रव्रजितः बहूनि पञ्चाष्टमदशमद्वादशमासार्द्धमासक्षपणादीनि तपः कर्माणि कुर्वाणो विहरति । अन्यदा तस्य उदानयराजपरेन्तप्राप्ताहारकरणेन महान् व्याधिरुपपन्नः वैद्यैरुक्तं दध्यौषधं कुरु । स च उदायनराजपिर्भगवदाज्ञया एकाक्येव विहरति । अन्यदा विहरन् वीतजयगतः । तत्र तस्य भागिनेयः केशिकुमारराजोऽमात्यैर्जणितः स्वामिन्नेष उदायनराजपिः परीपहादिपराचूतः प्रव्रज्यां मोकुकामः एकाक्येव इहायातः । तत्र राज्यं मार्गथिष्यति । स प्राह दास्यामि तैरुक्तं नैष राजधर्मः । पुनः स प्राह तर्हि किं करिष्यति । ते प्राहुर्विषमिश्रमस्य दीयते राज्ञोक्तं ततस्तैरेकस्याः पशुपाट्या गृहे विषमिश्रितं दधि कारितं तेषां शिक्षया तथा तस्य तद्वत्तमुदायनजकं यावद्देवतयाऽपहतम् । उक्तं च तस्य देवतया महर्षेः । तव विषं दत्तं दध्यान्तस्तेन दध्यौषधं परिहर । तद्वाक्यादधि परिहृतं रोगो वर्धितुमारब्धः । पुनस्तेन दध्यौषधं कर्तुमारब्धं पुनरपि तद्वत्तविषं देवतयाऽपहतम् । एवं वारत्रयं जातम् । अन्यदा देवता प्रमत्ता जाता तैश्च विषं दत्तम् । तत उदायनराजः विषं बहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पादयित्वा मासिक्या संवेदनया केवलज्ञानमुत्पाद्य सिद्धस्तस्य शय्यातरः कुम्भकारस्तदानीं कचिद्ग्रामान्तरे कार्याय गतोऽभूत् कुपितया च देवतया वीतजयस्योपरि पांशुवृष्टिर्मुक्ता सकलमपि पुरमाच्छादितम् । अद्यापि तथैवास्ति शय्यातरः कुम्भकारस्तु शनिपट्ट्यां मुक्तः । उत्तर १७ अ० ।

१७ अ० । आ० क० । आ० म० ॥ (अभीक्षिणुमारस्य वक्तव्यता स्वावसरे प्रोक्ता अस्या एव महत्या उदायनयकव्यतायाः केचिदंशा अज्जरफितयानिःवर्गिन्यासिभ्रादिशब्देषु । उदायनस्य पितृवसुर्जन्याः श्रमणोपासिकायाः कथा जयंतीशब्दे)

उदार (राज)-उदार-त्रि० उद्-आ-रा-क-दातरि, महति, सरत्रे, दक्षिणे, गम्भीरे, असाधारणे, वाच० । निस्पृहत्वातिरेकादायवति, । ज० १ ग० १ उ० ।

उदात्त-उदारत्व-न० । अनिधेयार्थस्यानुकूलरूपे, स० । अतिशिष्टगुणयुक्ततास्वरूपे अन्यस्वार्थप्रतिपादकताश्रयणे वा ह्यार्थशतितमे सत्यवचनातिशये, स० ।

उदासीण-उदासीन-त्रि० उद्-आस-शानच्० । रागद्वेषरहिते मध्यस्थे, "उदासीणे फलं वयंति" उदासीना रागद्वेषरहिता मध्यस्था बहुश्रुतत्वे सत्युपशान्तास्तान् स्वद्विषतांश्चोदनाद्यतान् कुर्वन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ॥ "समणपि दददासीणं, तस्य चि ताव एण कुर्वन्ति" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

विषयमानयोरैकतरपक्षानाद्यमके जिगीषानुपपत्तेः शत्रुमित्रभूमितो व्यवहिते परतरे मरुत्वाद्वाहिरंतस्मादुदासीनो यज्ञाधिकः इत्युक्तश्रवणे राजनेदे, वाच० । उपेक्षमाणे च । स्या० ६ ग० । उदाहृत-उदाहृत-त्रि० उद्-आ-हृ-क्त, दृष्टान्ततयोपन्यस्ते कथिते, । वाच० । उपन्यस्ते, उदाहृतं तु "समं मर्षेण अहाउ सो विपरिया समेव" सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उदाहरंत-उदाहरत्-त्रि० प्रतिपादयति, 'सच्च असच्च इति' चितयं ता, "असाहु साहुति उदाहरंता" । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उदाहरण-उदाहरण-न० उदाह्रियते प्रावत्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणम् । दश० १ अ० । उत्पत्तिधर्मकत्वात्साध्यसाधर्म्योत्तरमन्त्रावे दृष्टान्ते, यथा घट इति वैधर्म्योदाहरणं यदनित्यं न प्रवति तदुपपत्तिमदपि न भवति यथाकाशमिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । विशेषः ।

मूलनेदतो द्वैविध्यं निदर्शयति ।

ततोदाहरणं छविहं, चउन्विहं होइ एकमेकं तु ।

हेज चउन्विहो खलु, तेण उ साहिज्जण अत्थ ॥

तत्र शब्दो वाक्योपन्यासाथो निर्धारणार्थो वा । उदाहरणं पूर्ववच्च मूलनेदतो द्वैविध्यं द्विप्रकारं चरितकल्पितनेदाहृत्तरनेदतस्तु चतुर्विधं भवति । तयोर्धेयार्थैकमुदाहरणमाहारणतद्देशतद्दोषोपन्यासमेदात्तच्च वक्ष्यामः ।

नायं आहरणं ति, दिष्टतोवमनिदरिसणं चैव ।

एगटं तु छविहं, चउन्विहं चैव नायव्वं ॥ ५१ ॥

ज्ञायतेऽस्मिन्सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञातम् । अधिकरणे निष्प्रत्ययः । तत्रोदाह्रियते प्रावत्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणमिति दृष्टमर्थमन्तं नयतीति दृष्टान्तः । अतीन्द्रियप्रमाणदृष्टं संवेदननिष्ठां नयतीत्यर्थः । उपनीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थः इत्युपमानम् । तथा च निदर्शनं निश्चयेन दर्शयते अनेन दार्ष्टान्तिक एवार्थ इति निदर्शनम् (एगटंति) इदमेकार्थमेकार्थिकजातम् इह च तत्रागुपन्यस्तं द्विविधमुदाहरणं चतुर्विधं चैवाङ्गीकृत्य ज्ञातव्यं प्रत्येकमपि सामान्यविशेषयोः कथंचिदेकत्वादत एव सामान्यस्यापि प्राधान्यव्यापनार्थमेकवचनाभिधानमेकार्थमित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरप्रयाजमनिकासात्रमेतदिति गार्थार्थः ।

साम्प्रतं यदुक्तं तत्रोदाहरणं द्विविधमित्यादि तद्वैविध्यादिप्रदर्शनायाह ।

चरियं च कप्पियं वा, छविहं तत्तो चउन्विहेकेकं ।

आहरणे तद्देसे, तद्देसे चेषुपन्नासे ॥ ५३ ॥

चरितं कल्पितं चेति द्विविधमुदाहरणम् । तत्र चरितमभिधीयते यदृष्टान्तेन कस्यचिदार्थान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । तद्यथा दुःखाय निदानं यथा ग्रहदत्तस्य । तथा कल्पितं स्वबुद्धिकल्पनाश्लेषनिर्मितमुच्यते तेन कस्यचिदार्थान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । यथा पिप्पलपत्रैरनित्यतायामित्युक्तं च "जह तुम्हे तह अम्हे, तुम्हे वियहोहिय जहा अम्हे । अप्पाहेइ पन्तं, पंथुयपत्तं किसल्लयाणं ॥ नवि अत्थिय नवि यहोही, उल्लावो किसल्लपंथुपसाणं । उधमा, खलु एस कता भवियजणविबोहणट्ठाप" इत्यादिआहेदमुदाहरणं दृष्टान्त उच्यते तस्य च साध्यानुगमाद्विषयकमित्युक्तं च "साध्ये नानुगमो हेतोः साध्याभावे च नास्तित्ता । ख्याप्यते यत्र दृष्टान्ते, स साधर्म्यतरो द्विधा" अस्य पुनस्तद्वक्त्रणाभावात्कयमुदाहरणमित्यत्रोच्यते तदपि कश्चित्साध्यानुगमादिना दार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिजनकत्वात्तत्र उदाहरण इहापि च सोऽस्त्येवेति कृत्वा किं नोदाहरणतेति साध्यानुगमाद्विषयकमपि सामान्यविशेषोभयरूपानन्तधर्मात्मके वस्तुनि सति कथंचिन्नेदवादिन एव युज्यते नान्यस्यैकान्तनेदाभेदयोस्तद्भावादिति । तथाहि सर्वथा प्रतिज्ञा दृष्टान्तार्थनेदवादिनोऽनुगमतः खलु घटादौ कृतकत्वादेरनित्यत्वादितिग्रन्थदर्शनमपि कृतानुपयोग्येय भिन्नवस्तुधर्मत्वात्सामान्यस्य च परिकल्पितत्वादसत्त्वादित्यमपि च तद्वत्त्वेन साध्यार्थप्रतिबन्धकल्पनायामतिप्रसङ्गादित्यत्र बहुवक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरप्रयादिति । एवं सर्वथा अनेदवादिनोऽप्येकत्वादेव तदज्ञावो भावनीय इति । अनेकान्तवादिनस्त्वनन्तधर्मात्मके वस्तुनि तर्कसामर्थ्यात्तद्वस्तुनः प्रतिबन्धवत्त्वेनैव तस्य तस्य वस्तुनो गमकं भवत्यन्यथा तस्मिन् तत्प्रतिपत्त्यसंज्ञव इति कृतं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतम् । चरितं च कल्पितं चेत्यनेन विधिना द्विविधम् । पुनश्चतुर्विधं चतुःप्रकारमेकैकं कथयता आह । उदाहरणं तद्देशस्तद्दोषश्चैवमुपन्यास इति । तत्रोदाहरणशब्दार्थ उक्त एव । तस्य देशस्तद्देशः । एवं तद्दोषः । उपन्यासनमुपन्यासः स च तद्वत्त्वादिवक्त्रणो वक्ष्यमाण इति गार्थार्थः ।

साम्प्रतमुदाहरणमभिधानुकांम आह ।

चउहा खलु आहरणं, होइ अवाओ उवायठवणा य ।

तह य पणुप्पन्नविणा-समेव मढं चउविगणं ॥ ५४ ॥

चतुर्त्वा खलुदाहरणं प्रवति । अथ चतुर्त्वा खलुदाहरणे विचार्यमाणे नेदा प्रवन्ति । तद्यथा-अपायः उपायः स्थापना च । तथा च प्रत्युत्पन्नविनाशमेवेति । स्वरूपमेयां प्रपञ्चेन नेदतो निर्युक्तिकार एव वक्ष्यति । दश० नि० १ अ० । आवा० । (अपायादिशब्देषु अपायाद्युदाहरणादि) एकदेशप्रसिद्ध्या सकलसिद्धयर्थकयने, कर्माणि-ल्युद्-इष्ट-सिद्धयर्थमुच्यमाने दृष्टान्ते, प्रकृतसिद्धयर्थनिदर्शनरूपे उपोक्तते च । करणे-ल्युद्-न्यायमते प्रतिवादिना प्रयुक्तप्रतिज्ञादिपञ्चकान्तर्गते व्याप्तिपक्षधर्मताप्रदर्शके, वाक्यनेदे कथनमात्रे, वक्त्रणसम्यद्धतया प्रामाणिकवाक्योपन्यासे, कथा प्रसङ्गे च । जावे-ल्युद् वाच० । काल्पनिकमप्युदाहरणं प्रवति । नचैतदनुपपन्नमप्यैरपि काल्पनिकदृष्टान्तस्यान्यनुज्ञानाद्यदाह भगवान् प्रवृत्त्याहुस्वामी " चरियं च कप्पियं वा, आहरणं छविहमेव पक्खं । अट्टस्स माहण्ठाहं धणमिव तु पणट्ठाण " न०

उदाहिय-उदाहृत-त्रि० व्याख्याते, “ जा मा तिषि उदाहिया ”
आचा० १ श्रु० ७ अ० १ उ० ।

उदाहु-उताहो-अव्य० विकल्पे, “ किं जवं मुणी मुणीए उदाहो
जुया सेज्जायरए ” उताहो इति विकल्पार्थो निपातः । भ० १५ श०
१ उ० । “ किं जाणया दिषं उदाहु अजाणया ” आचा० २ श्रु० ।
कदाचिच्छब्दार्थे, आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ० ॥

उदाहृतवत्-त्रि० व्याकृतवति, “ उयाहु ते आयं काफुसन्ति इति
उदाहु धीरे ” । आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ० । कथितवति, “ एओ
वमं तथ उदाहु धीरे । सुत्र० १ श्रु० १५ अ० । “ एवं से उदाहु
अणुत्तरनापी अणुत्तरदंसी ” । उक्त० ६ अ० ।

उदि-उदि-पुं० उत-उत्कृष्ट इः कामो यस्य उदिः ॥ उत्कृष्ट-
कामयुक्ते ‘ भर्गो देवस्य धीमहि ’ गा० ।

उदुब्जेय-उदकोद्भेद-पुं० गिरितयादिन्यो जलोद्भवे, । न० ३
श० ६ उ० ॥

उदूढ-उदूढ-त्रि० उद्-—वह-क्त । जडे, स्यूद्धे, घृते, च ।
विवाहितस्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० ।

उदूढ-देशीवचनम्-मुपिते च “ उदूढ सेसवाहिं अंतोवि पंचगि
एहनउदूम ” वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ।

उदूहल-उदूहल-न० ऊर्ध्वं खं ह्यति ह्य० क० पृथो० नि० ।
तएरुवादिखएरुनार्थे काष्ठादिरचिते छव्ये, गुग्गुलौ च । वाच० ।
“ पीढं वा फल्लगं वा णिस्सोणि वा उदूहलं वा अवहट्टुस्स वि
य दुहहेज्जा ” आचा० २ श्रु० ।

उद्-उद्-पुं० उनात्ति छिद्यति उन्द-रक् । जलविमोक्षे, वाच० ।
सिन्धुविषये मत्स्ये, तत्सूद्रमर्चमे निष्पन्ने वल्ले च । आचा० २ श्रु० ।
उद्दङ्ग-उद्दङ्क-पुं० चानप्रस्थतापसभेदे, ऊर्ध्वकृतदण्डा ये सञ्च-
रन्ति, नि० चू० १ उ० । औप० । भ० ।

उद्दंरुविहार-उद्दंरुविहार-पुं० महानगर्यामादिनाथाख्ये, महा-
नगर्यामुद्दंरुविहारे श्री आदिनाथः ॥ ती० ।

उद्दंस-उद्दंश-पुं० उद्दंशति-उद्-दंश-अच्-मस्तकदंशके, वाच० ।
मधुमक्त्रिकायाम्, क० ।

उद्दंसं-उद्दंशाएरु-न० पष्ठीतत्पुं० मधुमक्त्रिकाणामएडरूपे अ-
एरुसूक्ष्मभेदे, क० ।

उद्दंसग-उद्दंशक-पुं० त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

उद्दह-उद्दध-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः पूर्वावल्लिकां सीमन्तक-
प्रभावरकादिशतितमेऽपक्रान्तमहानिरये, स्था० ६ ग० ।

उद्दहमज्जिम-उद्दधमध्यम-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः उत्तरा-
वल्लिकासु सीमन्तकमध्यमान्तरकादिशतितमेऽपक्रान्तमहानि-
रये, स्था० ६ ग० ।

उद्दहवत्त-उद्दधवर्त-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः पश्चिमायां
नरकावल्यां सीमन्तकावर्तस्यापरेण विंशतितमेऽपक्रान्तमहानि-
रके, स्था० ६ ग० ।

उद्दहवसिद्ध-उद्दधवशिष्ट-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः पश्चि-
मायां नरकावल्यां सीमन्तकावर्तस्यापरेण विंशतितमेऽपक्रान्तमहानि-
रके, स्था० ६ ग० ।

उद्दर-उर्ध्वदर-न० उर्ध्वदरः पूर्यते यत्र काले तदूर्ध्वदरम् । प्राकृ-
तशैल्या “ उद्दरं ” । ते च दरा द्विविधा धान्यदरा उदरदराश्च ।
धान्यानामाधारचूता दरा धान्यदराः कटपल्यादयः । उदराण्येव
दरा उदरदरास्ते उन्नयेऽपि यत्र पूर्यन्ते, वृ० १ उ० । सुजिके, ।

नि० चू० १० उ० । उद्विहाओ होति उदरा, पेठे तद् धन्नभाणिया”
ते उदरा द्विविधास्तद्यथा पोष्टदरा धान्यभाजनदराश्च । पोष्टमुदरं
तद्गयादरा पोष्टदराः । धान्यभाजनानि कटपल्यादयस्तान्येव
दरा धान्यभाजनदरा । ऊर्ध्वं यत्र पूर्यन्ते तदूर्ध्वमुदरमुच्यते ।
वृ० १ उ० । नि० चू० ।

उद्दरिय-उद्दम्-त्रि० उद्-उप-क्त-उच्छते, गर्वान्विते, वाच० ।
प्राचल्येन कर्मशत्रुजयं प्रति दर्पिते, । न० ।

उद्ववत्ता-अपञ्चावयितृ-त्रि० प्राणव्यवरोपणात् जीवितविना-
शके, “ उद्ववत्ता आहारं आहारेण इति सेमहया पावेहिं कम्मोहिं
अत्ताणं उयम्मात्ता जवह ” । सुत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उद्ववण-अपञ्चावण-न० जीविताद् व्यपरोपणे, । आचा० २ श्रु० ।
अतिपालनविवर्जितपीनयाम्, । “ उद्ववणं पुण जाणासु, अङ्ग-
वायविवज्जियं पीरं ” पि० । सर्वथा जीवविनाशने च । तच्च
पृथिव्यन्त्योरन्यन्तरसंमर्द्दनाद्यैः अप्कायस्य तु वृद्धितापनदण्डा-
द्यभिघातनपानपादादिकाद्यनैः वनस्पतेः पत्रपुष्पाङ्गुरादिजोदना-
दिभिः । अत्र प्रायश्चित्तमाग्न इति । जीत० । “ उद्ववणं मारणं ”
तत्र प्रायश्चित्तं पागञ्जितम् । नि० चू० १ उ० ।

उद्ववण-अपञ्चावण-गौणहिसायाम्, प्रश्न०-अध० १ छा० ।
विद्ययाऽन्यत्र नयने, वृ० १ उ० ।

उद्ववणकर-अपञ्चावणकर-पुं० मारणान्तिकभेदकारिणि, ग०
१ अधि० ।

उपञ्चवणकर-पुं० धनहरणाद्युपञ्चकारिणि, एषोऽप्रशस्तमनोवि-
नयभेदः, ग० १ अधि० । औप० ।

उद्ववणकरी-अपञ्चावणकरी-स्त्री० जीवानामपञ्चावणकारि-
ण्याम्, “ परितावणकरि उद्ववणकरि चूतोवघाद्यं अन्निकं सणो
जासेज्जा ” आचा० २ श्रु० ।

उद्वविज्जमाण-अपञ्चाव्यमाण-त्रि० मार्यमाणे, “ किञ्चाविज्जमा-
णस्स वा उद्वविज्जमाणस्स वा जाव होमुक्खणणं मायमविहिं
सासारगं दुक्खं जयं पमिसंवेदंति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उद्वविय-अपञ्चावित-त्रि० उच्चासिते, “ परिताविया किञ्चामिया
उद्वविया गणाओ गणं संकामिया ” । ध० २ अधि० । मारिते,
ज० २ श० १ उ० ।

उद्ववेयव्व-अपञ्चावयितव्य-त्रि० जीविताद्व्यपरोपयितव्ये “ अहं
ए उद्ववेयव्वा अण्णे उद्ववेयव्वा एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्चि-
या ” । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

उद्ववेहित-उपञ्चावियितृ-त्रि० उपञ्चवान् करिष्यति, -ज० १५
श० १ उ० ॥

उद्वह-उद्वध-पुं० उद्वगतो रथो यस्मात् १ स्थकीले, उन्नतरथ-
तुल्यः पक्को यस्य । ताञ्चूडविहगे, । मेदिनी०

उद्दाइत्ता-अपद्रूय-अव्य० मृत्वेत्यर्थे, “ जस्र जीवा उद्दाइत्ता
इत्येव चृज्जो २ पञ्चायंति ” स्था० १० ग० ।

उद्दाणभत्तारा-उद्दानजर्तुका-स्त्री० जर्त्रा परिष्ठापितायां स्त्रि-
याम्, “ उद्दाणभत्तारा जत्तारेण परिष्ठापिता ” नि० चू० १ उ०

उद्दाम-उद्दाम-त्रि० उन्नतं दम्भः अच्-समा० । वन्धनरहिते,
“ ताहे उद्दामं गच्छंतस्स कर्त्तव्वे ईसि पाणिप तज्ञाप पक्खा जग्ग्या ” ।
आ० म० द्वि० । अप्रतिनियमे, स्वतन्त्रे, अत्युग्रे च । वाच० । “ एवं
च कुसलजोगे उद्दामे तिक्कम्मपरिणामा ” पं० चू० । उत-उत्कृ-

ए थ्रेष्ठ दाम पाशाख्यमन्त्रं यस्य । यरणे, पुं० गम्भीरं । वि० वाच०
उद्दाम-आ-उद्-धा० इत्यादाकारेण, "आडा ओ अन्दाहानी-
७ । ४ । २५ । उद्दाम-आ-उद्-धा० इत्यादाकारेण, "आडा ओ अन्दाहानी-

अवदान्-पुं० अवदाने, पादादिन्यासेऽधोगमने, " गंगापुत्रि-
णवायुयुद्धासामिन् । ३१० १ अ० । ३० । १० । १० । १० ।
उद्दामयति तृमिमुक्तिनाति उद्-द्व-णिञ्-गयञ्-यद्व्याकृते, य-
नकोऽयं, वाच० । अवमपिण्याः प्रयनारकं, भरतकृपे स्वनाम-
यथातु दृमनेदे, जं० २ यक्र० । कृपेद्वारभेदे च । वाच० ।

उद्दामिच्छा-उद्दामयितुम्-अव्य० । चर्माणि सुस्पयितुमिच्छे, ३१० १ अ० । जोड्रेणना येनेन वा येनेन या तयाऽ वा क-
मेण वा त्रियाय वा त्रियाय वा पामाऽ उद्दामिच्छा नवः ॥ सूत्र०
२ थु० २ अ० ।

उद्दाम-उद्दाम-पुं० उद्-द्व-यञ्-पञ्चायने, । अमरः । वाच० ।

उद्दामाया-अपडावणा-स्त्री० उद्दामने, ज० ३ ज० ६ उ० ।

उद्दाम-उद्दाम-पुं० उद्-द्व-यञ्-पञ्चायने, । अमरः । वाच० ।

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-त्रि० उद्-दिग्-क्त० सामान्यतोऽभिहिते, स्था० ५
उ० । प्रति० । प्रतिपादिने, सूत्र० १ थु० १० अ० । तद्धि-
यक्रिनायप्रजति, सूत्र० २ थु० ९ अ० । वृ० । निर्दिष्टे, । द्वा० ।
नि० चू० । दानाय परिकल्पिते अनपानादिके, । "तस्म्य अफ
मिणो इतिणो पायपत्ता उद्दिष्टमन्त्रं पयिजयति " सूत्र० २
थु० ६ अनियमिते च । वाच० ।

उद्दिष्टकर्म-उद्दिष्टकर्म-त्रि० उद्दिष्टमुद्देशस्तेन कृतं विहितं तद्-
(साच्य) यै संसृते, " उद्दिष्टकर्म प्रत्तं धियज्जतं । किमुपमेस-
मारंजे " । पंचा० १० विच० । साधयपदया कृते साधाकर्मो-
दा, । पंचा० १५ विच० । श्रौतदिके, " उद्दिष्टकर्म हृज्ज, उ-
द्व्यायपमदणो धणं कुण्ड । पचक्यं च जलगण, जो पियदकाम सो
भिकवू " । द्वा० १० अ० । उद्दिष्टं च कृतं च उद्दिष्टकृतम्
आध्यात्मिकं, । द्वा० ।

उद्दिष्टप्रतिमा-उद्दिष्टप्रतिमा-स्त्री० द्वा० सामानात्म्येतिपप्रमादा-
रं न हृङ्गे इत्येवं रूपायां द्वा० सामानात्म्येतिपप्रमादा-

उद्दिष्टनक्षत्रपरिणाम-उद्दिष्टनक्षत्रपरिणाम-पुं० उद्दिष्टं नक्षत्रं आ-
वकुदिस्य कृतं प्रत्तमोदनादि उद्दिष्टनक्षत्रं तत्परिणामं येनामा-
नुद्दिष्टनक्षत्रपरिणामः द्वा० सामानात्म्येतिपप्रमादा-

उद्दिष्टनक्षत्रपरिणाम-उद्दिष्टनक्षत्रपरिणाम-स्त्री० द्वा० द्वा-
म्या आध्यात्मिकप्रतिमायां, तत्परिणामं चैवम् । उद्दिष्टनक्षत्रपरिणाम-
प्रतिमां सा चैव "उद्दिष्टकर्म भक्तं, पि यज्जकिमुय संसमारंजे । सो
दोई खुरमुंनो, सिद्धिञ्च धारते को वि । तिच्यं तुष्टो जाणे, जाणद
वयद ना घति । पुत्रोदियगणजुत्तो, दसमासा काशमाणेण" ।
उपा० १ अ० । तथा श्रमणेति निर्गन्धसद्व्यस्तद्व्युत्पन्नकरणा-
त्स श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः समुद्यये अपिः सं-
प्रायने भवति । श्रानक इति प्रकृतं हेधमण ! द्वा० आयुष्मन् ! इति
सुयमस्वामिना जम्बूस्वामिनमामत्रयतोक्तमित्येकादशीति । इह
चैवं ज्ञावना । पूर्वोक्तसमप्रमाणेपेतस्य श्रुतमुगुरुस्य कृतज्ञाचस्य
या गृहीतसाधुनेपथ्यस्य द्वा० सामानात्म्येतिपप्रमादा-
जिज्ञार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति श्रमणोपासकाय प्रतिपन्नयजिज्ञो-
द्वेयेति ज्ञापमाऽस्य कस्त्वमिति कस्मिंश्चित्पृच्छति प्रतिपन्नश्रमणो-
पासकाऽहमिति श्रुवाणस्यास्यैकादश मासान् यावदेकादशी
प्रतिमा नवतीति । पुस्तकान्तरे त्वेवं "वाचनादसंज्ञसाधप प्रथमा
कथययकं द्वितीया । कथसामाद्वय तृतीया । पोसहोत्रवासनिरप-
चतुर्थी । राहभक्तपरिज्ञाप पञ्चमी । सन्नित्तपरिज्ञाप षष्ठी । दिया

धंभयारी रात्रो परिमाणकने सप्तमी । दिश्रा वि रात्रो वि धंभयारी
अभिमाणपयावि जयति योसक्तकेसरामनहे अष्टमी । आरंजपरि-
माण नवमी । उद्दिष्टनक्षत्रं जप दशमी । समणभूण्या वि प्रवद्वि-
समणाउसो एकादशीति । क्वचित् आरंजपरिज्ञात इति नवमी ।
प्रप्यारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उद्दिष्टमन्त्रचर्जकः श्रमणभूतश्चै-
कादशीति ॥ स० ॥ प्र० ॥

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-त्रि० प्रकाशान्विते, वाच० । "उद्दिष्टे कुशक-
शिपण्डा । पुदवी दग्यारगो य उद्दिष्टो (उद्दिष्टात्ति) अग्नि-
कायः शीतकाशे उद्दिष्टो जयति । वृ० १ उ० ।

उद्दिष्ट-त्रि० उद् रिन्-क्त-अतिहायिते, अधिके, स्फुटे, । पाच० ।

उद्दिष्टावित्तप-उद्दिष्टयितुम्-अव्य० आत्मनो गुरुतया व्यवस्था-
यितुमिच्छे, । वृ० १ उ० ।

उद्दिष्टिज्ज-उद्दिष्टय-अव्य० अनुज्ञाप्येत्यर्थे, । वृ० ७ उ० ।

उद्दिष्टिज्ज-उद्दिष्टयमान-त्रि० वाच्यमाने, । आ० म० द्वि० ।

उद्दिष्टिज्ज-उद्दिष्टयमान-अव्य० स्थयं धारयितुमिच्छे, "दिसं वा
अणुदिसं वा उद्दिष्टिज्ज जहा तस्स गणस्स अपतियं सिया" ।
व्य० द्वि० २ उ० । योगविधिप्रमेण सम्यग्योगेनाधीत्येदमित्येव-
मुद्दिष्टमिच्छे, "स जं कायं उद्दिष्टिज्ज" स्था० १ उ० ।

उद्दिष्टिज्ज-उद्दिष्टय-अव्य० उद्-दिग्-त्यप्-प्रद्व्येत्यर्थे, "से जि
कम् वा २ उद्दिष्टिज्ज उद्दिष्टिज्ज संयारगं जाणज्ज ग्रंमुत्रियाप उद्दि-
ष्टिज्ज उद्दिष्टिज्ज" उद्दिष्टय प्रद्व्येति प्रसार्य । आचा० २ थु० १ अ० ।

उद्दिष्टिज्ज-त्रि० प्राक् संकल्पिते, "उद्दिष्टियवर्धं सयं, पाण जाणज्ज
आचा० २ थु० ॥

उद्दिष्ट-उद्दिष्टय-अव्य० उद्-दिग्-त्यप्-आश्रित्येत्यर्थे, "जता
महम्मो यमु उद्दिष्टिज्ज जिणेस कीरई जो उ" पंचा० ए विच० ॥
अद्दिष्टिज्जेत्यर्थे च । "तत्त भवे आसंका उद्दिष्टिज्ज जई वि कीरए
गोमो । द्वा० १ अ० ।

उद्दिष्टिज्ज-उद्दिष्टिज्ज-त्रि० उज्ज्याश्रिते, "संधुणिय मुद्दिष्टिज्ज मुज्जा-
त्रिययं पदीयियं जाण" । फा० ।

उद्देश-उद्देश-पुं० उद्दिष्टयते नारकादिव्यपदेशेनेति उद्देशः ।
लोके, । आचा० १ थु० १ अ० । उद्दिष्टयते इत्युद्देशः ।
उपदेश, सदसत्कर्तव्यपदेशो, नारकादिव्यपदेशो, "उद्देशोपास-
गस्स गान्ध" उद्दिष्टयते इत्युद्देशो उपदेशः सदसत्कर्तव्यपदेशः स
पश्यति इति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य स विद्यते स्वत एव
चिद्विन्वयत्वात्तस्य अथवा पश्यतीति पश्यकः सर्वज्ञस्तुपदेश-
धर्मा वा नस्य उद्दिष्टयत इत्युद्देशो नारकादिव्यपदेशो उद्देश्यचो-
आदिव्यपदेशो वा न तस्य न विद्यते तस्य प्रागेव मोक्षगमना-
दिति ज्ञायः । आचा० १ थु० २ अ० ३ उ० । गुरुवचने, उक्त० १
अ० । अथयनं, तद्वन्तर्गताधिकारि च । "जणिओ वि य पुज्जोविय
कुट्टेसे विसंसेणं" नं० । समस्तार्थिनां कृते कल्पिते, ध० ३ अधि० ॥
अस्य निक्षेपः । तत्रोद्देशः पोदा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो ह्यव्योद्दे-
शः क्षेत्रोद्देशः फाशोद्देशो प्रावोद्देशश्चेति । नामोद्देशो यस्योद्देश
इति नाम क्रियते । स्थापनोद्देशो उद्देशवतः पुरुषादेः । स्थापना । ह-
व्योद्देशं ज्ञानव्यवहारव्यतिरिक्तं स्वयमेव भाष्यकृदाह ॥

द्वयेण उद्देशा, उद्दिष्टाति जाव जेण द्वयेण ।

द्वयं वा उद्दिष्टे, द्वयञ्चो नदृष्टो ॥

ह्येण रजोहरणादिना यद्देशः यो वा येन सन्नित्तादिना
ह्येणोद्दिष्टयते तत्र सन्नित्तेन यथा गोभिर्गोमान् तुल्यैस्तुल्यग-
तिः गजैर्गजपतिरिति । अन्नित्तेन यथा दूरेन च दूरी उद्देशेण

अत्री कपादेन कपाहीत्यादि । मिश्रेण यथा शकटेन शाकटिको रथेन रथिक इत्यादि । छव्यं वा व्याधिप्रशमनं यदुद्दिशति । अमुकमौषधं छव्यं प्रवता गृहीतव्यमिति । छव्यचूतो वा ज्ञानानुपयुक्तः पदं । न श्रुतस्कन्धादिकमुद्दिशति छव्यार्थी वा छव्यनिमित्तं धनुर्वेदादिकं यदुद्दिशति एष सर्वोऽपि छव्योद्देशः ॥

खित्तिम्मि जम्मि खित्ते, उद्दिशती जाव जेण खित्तेण ।

एवमेवय कावस्स वि, भावे उ पसत्थअपसत्थो ॥

क्षेत्रोद्देशो चिन्त्यमाने यस्मिन् क्षेत्रे अङ्गश्रुतस्कन्धादेरुद्देशः क्रियते व्यावर्ण्यते वा यो वा येन क्षेत्रेणोद्दिश्यते यथा प्ररते भवो प्रारतः । सुराष्ट्रायां प्रवः सौराष्ट्रो मगधेषु भवो मागध इत्यादि । एवमेव च यस्मिन् काले अङ्गादिकमुद्दिश्यते येन वा कालेनोद्दिश्यते यथा सुपमायां भवः सौपमः शरदि जातः शारद इत्यादि एष कालोद्देशः । भावोद्देशो द्विधा । प्रसस्तोऽप्रशस्तश्च । उभयमपि दर्शयति ॥

कोहाइ अपसत्थो, एाणामादीय होइ उ पसत्था ।

उदत्तो वि खल्लु पसत्थो, तित्थकराहार उदत्तादा ॥

क्रोधमानादिरौदयिको भावोद्देशः । ज्ञानदर्शनादिक्रियोपशमिक औपशमिकः क्षाधिकोपशमिको वा भावः प्रशस्तो भावोद्देशो प्रवति उद्योऽप्यौदयिको भावोऽपि तीर्थकराहारयशःकोत्यादिसत्कर्मोदयरूपप्रशस्तो प्रवति । आदिशब्दस्य गाथायां व्यत्ययेन निर्देशो बन्धानुशोभ्यात् । वृ० ३ उ० । उद्देशनमुद्देशः । सामान्याभिधाने, यथाऽध्ययनमिति । आ० म० प्र० । विशेषः । अनु० ॥

उद्देशनिर्देशयोः स्वरूपं ज्ञाप्यकृदाह ॥

अज्जयणं उद्देशो, अजिहियं सामाज्यंति निहसां ।

सामस्यविसिद्धाणं, अजिह्वाणं सत्थनामाणं ॥

शास्त्रं च नाम च शास्त्रनामनी तयोः सामान्यविशिष्टयोः सामान्यविशेषभूतयोरौघनिष्पन्ने नामनिष्पन्ने च निक्षेपे यदभिधानमभिहितं तावुद्देशनिर्देशौ यथा संख्येन चेह यांजना । तद्यथा सामान्यस्य शास्त्रस्यौघनिष्पन्ननिक्षेपे यदध्ययनमित्यभिधानमभिहितं त उद्देश इत्युच्यते । नामनिष्पन्ने च निक्षेपे विशिष्टस्य नाम्नो यत्सामायिकमित्यभिधानमभिहितं स निर्देश इत्यभिधीयतइति ॥

अस्यनिक्षेपो यथा ॥

नामं उवणा दविए, खित्ते काले समासउद्देशे ।

उद्देशम्मि य चावे, एमाई होइ अट्टमत्तो ॥

नामादिनेदाहुद्देशोऽष्टविधस्तद्यथा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो छव्योद्देशः क्षेत्रोद्देशः कालोद्देशो उद्देशोद्देशः समासोद्देशो भावोद्देशो प्रवत्यष्टमक इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥

तत्र नामोद्देशं व्याख्यातुमाह भाष्यकारः ॥

नामं जस्सुद्देशो, नामेणुद्देशेण व जो जेण ।

उद्देशो नामस्स व, नामुद्देशोजिहाणंति ॥

यस्य जीवादेवस्तुन उद्देश इति नाम क्रियते स नामोद्देशः । नामरूप उद्देशो नामोद्देशः यथा गोपालदारकादिरुद्देश इति नाम (नामेणुद्देशेति) यो वा घटपटस्तम्भादिपदार्थो येन घटपटस्तम्भादिनाम्ना उद्दिश्यते प्रतिपाद्यते सोऽपि घटपटादिपदार्थो नामोद्देश उच्यते । उद्दिश्यतेऽभिधीयते प्रतिपाद्यते निजेन नाम्ना इति कृत्वा उद्देशः (नामस्सवत्ति) नाम्नो वा वस्तु सामान्य-अभिधानस्योद्देशनमुच्चारणं नामोद्देशः । किमुक्तं प्रवतीत्याह (अजिहाणंति) वस्तुनः सामान्यं यदभिधानं तन्नामोद्देश इत्यर्थः यथा आम्नादेः वृक्षादिनाम । वा शब्दः सर्वत्र प्रकारान्तरसूचकः ।

अत्र परोऽतिप्रसङ्गमुच्चारयन्नाह ।

एवं नणु सव्वो चिय, नामोद्देशो जओ जिहाणंति ।

दव्वाइणं तेहि व, तेसु व विकीरणस्स ॥

ननु यदि वस्तुनः सामान्याभिधानमात्रमुद्देशोऽभिधीयते एवं तर्हि सर्व एवायं स्थापनाछव्यक्षेत्रकालाद्युद्देशो नामोद्देश एव प्राप्नोति । यतो छव्यादीनामपि हेमरजतादीनां हेमादिकं सामान्याभिधानमिति तैर्वा कसुम्भहरिजादिछव्यैर्हेतुचूतैर्वस्त्रादीनां रक्तपीतमित्यादिसामान्याभिधानं प्रवर्तते । तेषु वा दण्डकुण्डलकिरीटादिद्रव्येषु सत्सु दण्डं कुण्डली किरीटीत्यादिकं सामान्याभिधानं प्रवर्तमानं दृश्यते । एवं स्थापनाक्षेत्रादिव्यपि वाच्यम् । ततो य एव छव्याद्युद्देशोऽभिमतः स एव सर्वोऽपि नामोद्देशः प्राप्नोतीति उद्देशस्यैकविधत्वादष्टविधत्वं विशीर्यत इति । अत्र पराभिहितमन्युपगम्य परिहारमाह ।

सचं सव्वाणुगओ, नामुद्देशोजिहाणमित्तं जं ।

नाणत्तं तह वि मयं, मइकिरियावत्थजेएहि ॥

सत्यमुक्तं प्रवता यतो यत्सामान्याभिधानमात्रं नामोद्देशः स खल्लु सर्वानुगत एव तथापि नामस्थापनाछव्याद्युद्देशानां नानात्वं जेदरूपं मतं सम्मतमेव परमार्थवेदिना कैरित्याह । मतिक्रियावस्तुभेदैस्तथाहि-यादृशी नामेन्द्रे मतिस्तादृश्येव न स्थापनेन्द्रादिपुन्यते किंतु विद्वज्ज्ञेय । नच यां क्रियां नामेन्द्रः करोति तामेव स्थापनाछव्येन्द्रादयः किंचित्सदृशीमेव अत एव नामेन्द्रादिवस्तुनां परस्परं भेदो विज्ञेयो भिन्नमित्यादिहेतुत्वात् घटपटादिवस्तुवदिति ॥ करोति तामेव स्थापनां छव्येन्द्रादिवस्तुवदिति । एवं प्रस्तुतनामस्थापनाछव्याद्युद्देशानामपि मत्यादिभेदाद्भेदो योजनीय इति ॥

अथ स्थापनाद्युद्देशानाह ।

उवणाए उद्देशो, उवणुद्देशत्ति तस्स वा उवणा ।

तं तेण तत्तो तम्मिव, दव्वाइयाणमुद्देशो ।

द्वुद्देशो दव्वं, दव्वपई दव्वंसदव्वो चि ।

एवं खेत्तं खेत्ती, खेत्तपई खेत्तजायत्ति ॥

स्थापनाया उद्देशनमुच्चारणं सामान्येनाभिधानं स्थापनोद्देशः तस्य वा उद्देशस्य अङ्गरादिषु स्थापना स्थापनोद्देशः । अथ छव्योद्देशमाह-छव्यादीनामुद्देशो छव्योद्देशः । आदिशब्दात् छव्यवदादिपरिग्रहः कया पुनर्व्युत्पत्त्या छव्यादयो वाच्या भवन्तीत्याह (तम्मित्यादि) तदेव छव्यमुद्दिश्यते उच्चार्यते छव्यमित्येवं सामान्येनाभिधीयते छव्योद्देशः । छव्यं च तदुद्देशश्चेति कर्मधारयसमासः । अत्र च पक्षे छव्यमेवोद्देशशब्दवाच्यम् । अत एव द्वितीयगाथायामाह (दव्वमिति) अथवा तेन छव्येण हेतुचूतेन य उद्दिश्यते अभिधीयते स छव्योद्देशो यथा द्रव्यपतिरित्यादि । यदिवा ततस्तस्माद्भव्याद्युद्देशोऽभिधानप्रवृत्तिर्छव्योद्देशो यथा छव्यवानित्यादि । अथवा तस्मिन् द्रव्ये सत्युद्देशोऽभिधा-नप्रवृत्तिर्छव्योद्देशो यथा स छव्य इत्यादि सिंहासने राजा चूते काकिन्नः, घने मयूर, इत्यादि वा । एवमुद्दिश्यते तेन वा, इत्यादिब्युत्पत्त्या क्षेत्रं क्षेत्री क्षेत्रपतिः क्षेत्रे जातं क्षेत्रमित्यादिकः सर्वोऽपि क्षेत्रोद्देश इति ।

कालो कालाईयं, कालो वेयंति कालजायंति ।

संखेवो चि समासो, अंगाईणं तत्तो तिण्हं ॥

अंगसुखबंधजयणाण, नियनियप्पजेयसंगहत्तो ।

होइ समासुद्देशो, जहंमंगी तदञ्जेजा ॥

एमेव मुयक्वंधो, जह तस्स तयद्विष्णाया ।

अञ्जयणं अञ्जयणी, तस्स जेया तयत्थसो ॥

काल एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशकालः कालोद्देशः । तेन वा कालोद्देशः कालोद्देशो यथा कालातीतं कालातिक्रान्तमिदं चस्त्विति । ततो वा कालादुद्देशः कालोद्देशो यथा कालो-
पेतं कालप्राप्तमिति । तस्मिन्वा काले जानं कालजातमित्या-
दिकः कालोद्देशः । अथ समासोद्देशं विवचुराह (संखे-
स्यादि) संक्षेपणाविस्तरेण संकोचनं समास उच्यते तत्कोऽ
यं चेह अङ्गादीनां त्रयाणां विवक्षितः एतदेव दर्शयति (अंगे-
त्यादि) अङ्गश्रुतस्कन्धोऽध्ययनमित्येष समासो भवति ॥
कुत इत्याह । निजनिजप्रभेदसंग्रहादिति । अस्याङ्गादिसमा-
सस्योद्देशनमभिधानं समासोद्देशक इति दर्शयति । यथा अङ्ग-
मिति तदेवोद्दिश्यमानत्वादुद्देश इत्यर्थः । तेन वाङ्गरूपसमा-
सेनोद्देशो यथाङ्गाति (तस्सतयुद्धेति) अङ्गात्मकसमानो-
द्देशो यथा तदप्येता अङ्गाप्येता इत्यादि । एवं श्रुतस्कन्धा-
त्मकसमास एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशो यथा तदर्थविज्ञाता
श्रुतस्कन्धार्थेण इत्यादि । एवमध्ययनात्मकसमास एवोद्दि-
श्यते इत्युद्देशो यथाऽध्ययनमिति तेन वा उद्देशो यथाऽध्यय-
नीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा तस्याध्ययनयस्याप्येता । त-
स्मिन्वा अध्ययने सति उद्देशो यथा तदर्थज्ञोऽध्ययनार्थविदि-
त्यादि विवक्षया सर्वं भावनीयमिति ॥

अथोद्देशोद्देशं भावोद्देशं चाह ।

उद्देशो उभिजदे-सणो तयत्थवेत्ता वा ।

उद्देशो यं, जावो भाविति जावमि ॥

उद्देशः पुलाकोद्देशकादिः स एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशोद्देशः ।
स चायं विज्ञेयः क इत्याह । पुलाकोद्देशकादिक उद्देशोऽप्यु-
द्दिश्यमानत्वेनोद्देशोद्देश उच्यते । तेन वा उद्देशोऽभिधानं
यथा उद्देशीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा उद्देशज्ञः । तस्मिन्वा
उद्देशो यथा तस्योद्देशकस्यार्थवेत्ता इत्यादि (भावमिति)
भावविषय उद्देशो भावोद्देशः । क इत्याह (भावोति) औद-
धिको भाव उद्दिश्यतेऽभिधीयते इत्युद्देशो भावश्चासादुद्देश-
श्च भावोद्देश इत्यर्थः । तेन वा भावेनोद्देशो भावोद्देशो यथा
भावीत्यादि पूर्वोक्तानुसारेण वाच्यमिति गायानवकार्थः ॥
अथोद्देशव्याख्यानेन निर्देशमप्यतिदिशन्नाह ।

एमेव स णिदेसो, अट्टविहो सो वि होइ नायव्वो ।

अविसेसियमुद्देशो, विसेसिओ होइ णिदेसो ।

एवमेव यथा उद्देश उक्तस्तथा निर्देशोऽप्यप्रविध एव भवति
घ्रातव्यः । सर्वथा साम्यप्रतिषेधार्थमाह । किंत्वविशेषितसा-
मान्यनामस्थापनादिरूप उद्देशो विशेषितनामादिरूपस्तु स
एव निर्देशो भवतीति विशेष इति निर्युक्तिगार्थः ॥४६॥

भावार्थं तु भाष्यकारः प्राह ॥

नामं जिणदन्वाई, ठवणाविसिद्धवत्थुनिकखेवो ।

दन्वो गोमं दन्नी, रहीति तिविहो सचित्ताइ ॥

वस्तुनः पुरुषार्थपुरुषादिकं सामान्यं नाम स नामोद्देश
उक्तो यत्तु तस्यैव विशेषणमसंग्रहं नाम निर्देश उच्यते यथा
जिनदत्तादिसामान्यस्य चेन्द्रादिवस्तुनः । स्थापना स्थापनेद्देश
उक्तः इह तु विशिष्टस्य सौधमर्मादिपत्यादिवस्तुनो यः स्थाप-
नारूपो निक्षेपः स स्थापनानिर्देशः । द्रव्यस्यापि त्रिविधस्य
सचित्तादेर्विशिष्टस्य यो विशिष्टाभिधानरूपो निर्देशः तत्र

सचित्तद्रव्यविशेषस्य निर्देशो यथा गौरित्यादि अचित्तस्य
तु दण्ड इत्यादि मिश्रस्य तु रथ इत्यादि रथस्य चाश्ववि-
युक्तस्येह मिश्रता भावनीयेति । तेन वा सचित्तादिद्रव्यवि-
शेषणनिर्देशो यथा गोमानित्यादि दण्डी रथीत्यादि ॥

अथ क्षेत्रकालनिर्देशावाह ॥

खेत्ते भरहं तत्थ व, जवोत्ति मगहत्ति मागह्वीवत्ति ।

सरज्जत्ति सारज्जत्ति य, संवच्चरिजत्ति काहम्मि ॥

क्षेत्रं क्षेत्रीत्यादिकः क्षेत्रोद्देश उक्तः । इह तु तदेव विशिष्टं
क्षेत्रं क्षेत्रनिर्देशो यथा भरतमित्यादि । अथवा (मगहत्ति)
मगधजनपद इत्यादि तस्मिन्वा क्षेत्रविशेषे भवः क्षेत्रमित्युच्य-
ते यथा भारत इत्यादि एतच्च स्वयमेव दृष्टव्यम् । मगधेषु
भवो मागध इत्यादि एतच्च गायायामप्यस्तीति काली का-
लोऽयमित्यादिकः कालोद्देश उक्तः । इह तु तस्यैव कालस्य
विशिष्टस्य यो निर्देशो विशिष्टमभिधानं स कालनिर्देशो यथा
शर इत्यादि । तत्र वा कालविशेषे भवः कालनिर्देशोऽभिधी-
यते यथा शरदि भवः शरदः । संवच्छरे भवः सांवच्छरिक
इत्यादि ॥

अथ समासनिर्देशमुद्देशं निर्देशं चाह ॥

आयारो आयारोव, आयारधरे चि वा समासमि ।

आवस्सय मावासयि, तु तत्थ धरोह वायत्ति ॥

सत्थए परिणाइ यव, अञ्जेया यं समासनिदेसा ।

उद्देशयनिदेसो, स पएसो पोग्गनुद्देशो ॥

विस्तरवतां वस्तुनः संक्षेपः समासस्तस्य सामान्याभिधानं
समासोद्देशः उक्तः । इह तु तस्यैव समासस्य विशेषाभिधानं
समासनिर्देशस्तत्र चाङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनज्ज्ञेदात्रिविधः समासो-
द्देशः पूर्वमुक्त इह तु तेषामेव त्रयाणांमङ्गादीनां विशेषाभिधा-
नरूपस्त्रिविध एव समासनिर्देशस्तथा चाह (आयारेत्यादि) आचा-
रप्ररूपणाङ्गविशेषाभिधाननिर्देश्यमानत्वादाचार इति समासनि-
र्देशस्तेन वा आचारसमासेन निर्देशो यथा आचारवानित्यादि ।
तस्माद्वा आचारसमासान्निर्देशो यथा आचारधर इत्यादि । श्रुत-
स्कन्धसमासनिर्देशो यथा आवश्यकमिति । तेन वा आवश्यक-
समासेन निर्देशो यथा आवश्यकीति । अथवा तस्मादावश्यक-
समासान्निर्देशो यथा आवश्यकसूत्रार्थधरोऽयमिति । अध्ययन-
माश्रित्य समासनिर्देशः क इत्याह ॥ आचाराङ्गे प्रथममध्ययनं श-
स्त्रपरिज्ञा इत्यादि तेन वा शस्त्रपरिज्ञासमासविशेषणनिर्देशो य-
था (अञ्जेयायति) शस्त्रपरिज्ञाप्येता अयमित्यर्थ इत्यादि समा-
सनिर्देशः । उद्देशनिर्देशस्तुच्यते क इत्याह । (पएसो चि) अ-
ध्ययनस्य प्रदेशोऽज्ञ इत्यर्थः । यथा जगवत्यां पुत्रोद्देशकस्तस्य
निर्देशोऽभिधानमुद्देशनिर्देश इत्यादीनि । विशेषः ॥ आ० म० प्र० ।
। आ० चू० । वाच्यामीति गुरुप्रतिज्ञारूपे, विशेषः ॥ इदमध्ययना-
दि त्वया पठितव्यमिति गुरुवचनविशेषः ॥

तच्चिधिश्वैवम् ॥

तत्राचाराद्यङ्गस्य उत्तराध्ययनादिकादिकश्रुतस्कन्धस्य औपपा-
तिकाद्युत्कादिकोपाङ्गाध्ययनस्य चायमुद्देशाविधिः । इहाचाराङ्गा-
द्यन्तरश्रुतमध्येतुमिच्छति यो विनेयः स स्वाध्यायं प्रस्थाप्य गुरुं
विरूपयति जगवन्मुक्तं मम श्रुतमुद्दिशत । गुरुपि जगतीच्छाम
इति । ततो विनेयो वन्दनं कृत्वा १ ततो गुरुकृत्याय चैत्यव-
न्दनं करोति तत ऊर्ध्वस्थितो वामपाशैर्कृतशिष्यो योगोत्क्षेप-
निमित्तं पञ्चविंशत्युच्चासमानं कायोत्सर्गं करोति “चेदसु नि-
मग्नयरेत्ति” यावच्चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयतीत्यर्थः । ततः पारित-

कायोत्सर्गः संपूर्णचतुर्विंशतिस्तत्त्वं जगित्वा तथास्थित एव पञ्च-
परमेष्ठिनमस्कारं नारत्रयमुच्चार्य “नाणं पंचविहं पणत्तमित्यादि”
उद्देशानर्दी जगति । तदन्ते चैवं पुनः प्रस्थापनं प्रतीत्य साधेरि-
दमङ्गममुं श्रुतस्कन्धं इदमध्ययनं वा उद्दिशामि क्रमाश्रमणानां
हस्तेन सूत्रमर्थं तदुभयं च उद्दिष्टमित्येवं वदति । क्रमाश्रमणा-
नामित्यादि न्वात्मनोऽहंकारवर्जनार्थमभिधत्ते ततो विनेय इच्छा-
मीति जगित्वा वन्दनकं ददाति २ तत उल्लिखितो प्रवीति
संदिशत किं भणामीति । ततो गुरुर्वदति वन्दित्वा
प्रवेदयत ततो विनेय इच्छामीति जगित्वा वन्दनकं ददाति ३
ततः पुनरुल्लिखितः प्रतिपादयति जवद्भिर्ममामुक्तं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छा-
म्यनुशास्तिम् । ततो गुरुः प्रत्युत्तरयति योगं कुर्वति एवं संदिष्टो
विनेय इच्छामीति भणित्वा वन्दनकं ददाति ४ ततोऽत्रान्तरे न-
मस्कारमुच्चारयन्नसौ गुरुं प्रदक्षिणयति तदन्ते च गुरोः पुरतः
स्थित्वा पुनर्वदति भवद्भिर्ममामुक्तं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छाम्यनुशा-
स्ति ततो गुरुराह योगं कुर्वति । एवं संदिष्ट इच्छामीति ज-
गित्वा वन्दित्वा च पुनस्तथैव गुरुं प्रदक्षिणयति । तदन्ते च पुन-
स्तथैव गुरुशिष्ययोर्वचनप्रतिवचने तथैव च तृतीयप्रदक्षिणं
विदधाति विनेयः । एतानि च चतुर्थवन्दनकादीनि त्रीण्यपि
वन्दनकान्येकमेव चतुर्थं गण्यते एकार्थप्रतिवक्तृत्वादिति ५ तत-
स्तृतीय प्रदक्षिणान्ते गुरुर्निपीदति निपण्यस्य च गुरोः पुरतोऽर्चा-
चनतगात्रो विनेयो वक्ति युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवे-
दयामि । ततो गुरुराह प्रवेदयेति । तत इच्छामीति जगित्वा-
विनेयो वन्दनकं ददाति । ६ । प्रत्युत्थितश्चाध्वारितपञ्चपरमेष्-
ठिनमस्कारः पुनर्वन्दनं ददाति । ६ । पुनरुल्लिखितो वदति युष्माकं
प्रवेदितं साधूनां च तं प्रवेदितं संदिशत करोमि कायोत्सर्गम् ।
ततो गुरुरनुजानीते । कुर्वति ततः पुनरपि वन्दनकं ददाति । ७ ।
एतानि सप्तच्छेत्रवन्दनकानि श्रुतप्रत्ययानि जवन्ति ततः प्रत्यु-
त्थितोऽभिधत्ते अमुकस्थोद्देशानिमित्तं करोमि कायोत्सर्गमन्य-
त्रोच्चवासितादित्यादियच्चदुष्टसृजामीति ततः कायोत्सर्गं स्थि-
तः सप्तविंशतिमुच्चवासांश्चित्तयति “ सागरवरगम्भीरेति ”
यावच्चतुर्विंशतिस्तत्त्वं चिन्तयति इत्यर्थः । “उद्देशसमुद्देशे, सत्ता-
वीसं अणुष्वणिषाण्य” इति वचनात् ततः पारितकायोत्सर्गः
संपूर्णं चतुर्विंशतिस्तत्त्वं भणित्वा परिसमाप्तोद्देशक्रियत्वाद्गुरो-
श्चोभवन्दनकं ददाति तच्च न श्रुतप्रत्ययं किं तर्हि श्रुतदातृत्वा-
दिना गुरुः परमोपकारी । तच्चिनयप्रतिनिमित्तमिति ॥ अनु० ।
आ० म० द्वि० । (श्रुतस्कन्धस्यैवोद्देश इति अणुश्लोकाद्वेत्तव्यम्)
वाचनायां सूत्रप्रदाने, व्य० प्र० १ उ० । श्रुतस्कन्धाङ्गपरावर्तनो-
त्तरकावं च सप्तविंशत्युच्चवासकादः कायोत्सर्गः । “ उद्देश
समुद्देशे सत्तावीसं ” ॥ जी० १ प्रति० । उद्देशे सुहृत्तम् “पुस्तो
इत्या अग्निर्इह, अस्तिषणी य तद्देव य । चत्तारि खिप्पकारीणि,
विज्जारंजे सुसोहणा ॥२७॥ विज्जाणं धीरणं कुज्जा” इति ।

कियत्पर्यायस्य किं श्रुतं दातव्यमित्याह ।

णो कप्पति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्ढाणं वा
खुड्ढियाए वा अव्वंजणजायस्स आयारकप्पे णामज्जयणे
उद्दिसिच्चए वा कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा खु-
ड्ढागस्स वा खुड्ढियाए वा वण्णजायस्स आयारकप्पेणामं
अज्जयणे उद्दिसिच्चए वि २ । व्य० सू० १० उ० ।

न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा कुल्लकस्य वा कुल्लिकाया वा अव्य-
ञ्जनजातस्य व्यञ्जनानुपस्थितोमाणि जातानि यस्य स तथा
तस्य आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं निशीयापरपर्यायमुद्देष्टुम् ।
अत्र कारणं ज्ञाप्यकृदाह ।

अहिअप्पस्स आयारे, अप्पठिते न उ कप्पति ।

अव्वंजणजातस्स, वंजणाण पस्सुवाणा ॥

जहा नरित्तं धारेउ, ऊणणे उ अपव्वट्ठो ।

तहा वि वक्कं बुड्ढाउ, अववायस्स नो सह ॥

अधिकाष्टवर्षस्याप्यपठितेऽप्याचारे अव्यञ्जनजातस्य । अत्र
व्यञ्जनानां प्ररूपणा कर्तव्या सा च सूत्रव्याख्यायां कृता न तु
नैव सूरयः प्रकल्पमाचारप्रकल्पनामाध्ययनं ददति कुत इत्याह ।
(जहेत्यादि) यथा ऊनाष्ट-ऊनाष्टवर्षाचारित्रं धारयितुमप्र-
त्यलोऽसमर्थः तथा अजातव्यञ्जनतया अपक्वबुद्धिरपवाद-
माधारणेन वदति तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा
कुल्लकस्य वा कुल्लिकायावा व्यञ्जनजातस्य आचारप्रकल्पो
नामाध्ययनमुद्देष्टुम् । अथ स्तोककालदीक्षितस्यापि ज्ञातव्य-
ञ्जनस्य दीयते किंवा नेत्यत आह । (अतिवासपरियागस्ते-
त्यादि) ज्ञातव्यञ्जनस्यापि त्रिवर्षपर्यायस्य श्रमणस्य निर्ग्रन्थस्य
कल्पते आचारप्रकल्पो नामाध्ययनमुद्देष्टुम् । यदि पुनस्तथाणां
वर्षाणां अभ्यन्तरत उद्दिशति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः त्रिवर्षपर्यायस्याप्यपरिणामकस्यातिपरिणामकस्य
चोदितस्य चतुर्गुरुकम् ॥

(सूत्रम्) चत्तवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ
सूयगणे नामं अंगे उद्दिसिच्चए पंचवासपरियागस्स समणस्स
निग्गंथस्स कप्पति दसा कप्पववहारा उद्दिसिच्चए वि अट्ठवास
परियागस्स निग्गंथस्स कप्पति ठाणसमवाए उद्दिसिच्चए
दसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति विवाहे-
नामं अंगे उद्दिसिच्चए ॥

चतुर्वर्षपर्यायस्य श्रमणनिर्ग्रन्थस्य कल्पते सूत्रकृतं नामाङ्क-
मुद्देष्टुम् । पञ्चवर्षपर्यायस्य दशकल्पव्यवहाराविकृष्टो नाम
परम्य आरभ्य नव वर्षाणि यावत् तत्पर्यायस्य स्थानं समवा-
यस्य दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रज्ञप्तिः पञ्चममङ्गमेतदेव सहे-
तुकं वक्तुकामो भाष्यकृदाह ।

चत्तवासे सूयगडं, कप्पववहारस्स पंचवामस्स ।

विगट्ठट्ठाणस्स, समवरिसविवाहपप्पत्ती ॥

चतुर्वर्षी पर्यायस्य सूत्रकृतः पञ्चवर्षस्य कल्पव्यवहारानुप-
लक्षणमेतत् दशाश्रुतस्कन्धश्चाविकृष्टपर्यायस्य स्थानं समवा-
यश्च दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रज्ञप्तिरुद्दिश्यते किंकारणमे-
तावत्कालातिक्रमेण तत आह ॥

चत्तवासो गाढमती, न कुसमएहिं तु हीनपज्जाओ ।

पंचवरिसओ जोगो, अववायस्सत्ति तो दिंति ॥

पंचएहुवरिविगिट्ठो, सुयथेरा जेण तेण उवगिट्ठो ।

ठाणे महिद्धियंति य, तेण दसवरिसपरियाए ॥

सूत्रकृताङ्गे त्रयाणां त्रिपष्टयाधिकानां पाषण्डिकशतानां
दृष्टयः प्ररूप्यन्ते । ततो हीनपर्यायो मतिभेदेन मिथ्यात्वं
यायात् । चतुर्वर्षपर्यायस्तु धर्मे अवगाढमतिर्भवति ततः
कुसमयैर्नापन्निह्यते । न चतुर्वर्षपर्यायस्य तदुद्देष्टुमनुज्ञातम् ।
तथा पञ्चमोवर्षोऽपवादस्य योग्य इति कृत्वा पञ्चवर्षस्य दश-
कल्पव्यवहारान् ददति । तथा पञ्चानां वर्षाणामुपरि पर्या-
यो विकृष्ट उच्यते । येन कारणेन स्थाने समवाये न चाधीतेन
श्रुतस्यविरा भवन्ति तेन कारणेन तदुद्देशनं प्रति विकृष्टपर्यायो
गृहीतस्तथा स्थानं समवायश्च महर्द्धिकं प्रायेण द्वादशाना-

मध्यज्ञानां तेन मृचनानि ॥ तेन तत्परिकर्मितमनैः दशवर्ष-
पर्याये व्याख्या प्रजनिरुद्दिश्यते ॥

(सूत्रम्) एकदशवर्षपरियागस्त समणस्स निगंथस्स क-
प्पइ खुट्टियाविमाणविज्जत्ती । महत्थियाविमाणविज्जत्ती मह-
त्थिया विमाणे पविज्जत्ती अंगत्थिया विवाहत्थिया नामं
अज्जयस्समुद्दिस्सित्तए ॥

अस्य व्याख्या ॥

एकदशवर्षपरियागस्त समणस्स निगंथस्स क-
प्पइ य अंगुवंगे, विवाह चैव चूलीयत्थो ॥

अंगाणमंगत्थी, महकप्पमुयस्स वगत्थी उ ।

विवाहत्थिया पुण, पमात्तीण मुण्यत्था ॥

एकदशवर्षस्य चुल्लिकाविमानप्रविभक्तिर्यत्र कल्पेषु विमा-
नानि वर्णयन्ते महतो विमानप्रविभक्तिर्यत्र विमानान्येव विमा-
नविस्तरेणाभिधीयन्ते । अज्ञानामुपासकदशप्रभृतीनां पञ्चानां
चूलिका निरावलिका अङ्गचूलिका महाकल्पश्रुतस्य चूलिका-
वर्गचूलिका व्याख्याचूलिका पुनः प्रजनेव्याख्या प्रथमचूलिका
मन्तव्या ॥

(सूत्रम्) वारसवासपरियागस्त समणस्स कप्पइ अरुणो
ववाए गरुडोववाए वरुणोववाए वेममणोववाए वेदंधरोव-
वाए । वेदंधरोववाए नामं अज्जयस्स उद्दिस्सित्तए ॥

अत्र भाष्यव्याख्याः ॥

वारसवामे अरुणो-ववायवरुणो य गरुडवेदंधरो ।

वेममणुववायतद्वा य, ते कप्पन्ति उद्दिस्सित्तं ॥

द्वादशपर्यायस्य ।

अरुणोपया वृपरिय-इति एतदेवात्र ।

अंजलिमउलियहत्था, उज्जोवेत्ता दमदिसो उ ॥

नागावरुणोवासं, अरुणा गरुडा य वीयगं देति ।

आगतुण पवन्ती, संदि महा किं करेमिच्चि ॥

तेषामरुणोपपातादीनामध्ययनानां ये दशनामानः स्ववरुणाद्यो
देवास्ते यदि तान् प्रविधायाध्ययनानि परावर्तन्ते तदा ते अज्ज-
विमुकुलितहस्ता दशापि दिश उच्यतेत्यन्ति । समागच्छन्ति स-
मागत्य च किकरचूताः पशुपासते तथा नागा धरणा नामानो व-
रुणाश्च गन्धोदकादि वर्णयन्ति । अरुणा गरुडाश्च वीजकं सुवर्णं
ददतः प्रत्यासन्नमागत्य ध्रुवते संदिशत किं कुमो वयमिति ।

(सूत्रम्) तेरसवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स
कप्पइ उट्ठाणमुपसमुट्ठाणमुपदेविंदो देववाए मागए परि-
यावणियाए ।

अस्य व्याख्या ।

तेरसवासे कप्पइ, उट्ठाणमुए तद्वा समुट्ठाणे ।

देविंदपरियावणिया, नागाए तद्देव परिस्माणी ॥

त्रयोदशवर्षस्य कल्पते उद्यानश्रुतं तथा समुत्थानं समुत्थान-
श्रुतं देवेन्द्रपरियापनिका नागानां तथैव परियापनिका नागपरिया-
पनिका इत्यर्थः ।

(सूत्रम्) चउदसपरियागस्त समणस्स निगंथस्स क-
प्पति सुमिणजावणानामं अज्जयस्समुद्दिस्सित्तए ॥

चउदशवर्षपर्यायस्य श्रमस्य निरन्तरस्य कल्पते महास्वप्नजा-

वना नामाध्ययनमुद्देश्यम् “ चोदसवासुट्टिसए ” इत्यादि भा-
ष्यायोत्तरार्द्धं सुप्रतीतमधुनार्थमाह ।

इत्थं तीसं सुमिणा, वायात्ता चैव हुंति महसुमिणो ।

वावत्तरि सव्वसुमिणा, वज्जिज्जेतं फलं तेसि ॥

अथ महास्वप्नजावनाध्ययने विशदत् सामान्यस्वप्नाः द्वाचत्वारिं-
शन्महास्वप्ना चार्थेने फलं चैषां स्वप्नानां चार्थेते ॥

(सूत्रम्) पप्परमवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स कप्पइ ।

चारणभावणानाममज्जयस्समुद्दिस्सित्तए ॥

अत्र भाष्यम् ॥

पप्परसे चारणजा-वणं ति उद्दिस्सिए उ अज्जयणं ।

चारणलप्पी नहियं, उप्पज्जेतं उ अहियम्मि ॥

पञ्चदशे पञ्चदशवर्षपर्यायस्य चारणजावनेत्यध्ययनमुद्दिश्यते
तस्य कोऽतिशय इत्याह चारणज्ञाधिस्तस्मिन्नाधीते उत्पद्यते
येन वा तपसा कृता चारणश्रद्धिरुपजायते तदुपवाच्यते ॥

(सूत्रम्) सोदसवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स कप्पइ ते
अनिसज्जानामं अज्जयस्स उद्दिस्सित्तए सत्तरसवासपरियागस्त
समणस्सणिगंथस्सकप्पतिआसीविसजावणा नामं अज्ज-
यस्समुद्दिस्सित्तए । अट्ठारस वासपरियागस्त समणस्स निगं-
थस्स कप्पति दिट्ठीविसजावणानाममज्जयस्समुद्दिस्सित्तए ।
एगुणवीसवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स कप्पइ दि-
ट्ठिवायनामंगं उद्दिस्सित्तए वीसतिवासपरियाए समणे निगंथे
सव्वमुथाणवाती जवति ॥

अस्य व्याख्या

तेअनिसज्जा सोदस, आसीविसजावणं च सत्तरसे ।

दिट्ठिविमट्ठारस, एगुणवीसदिट्ठिवाओ उ ॥

पौनःपुन्यं तेजोनिर्गमो नामाध्ययनमुद्दिश्यते । सप्तदशे वर्षे
आशीविषजावनानामोद्दिश्यते दृष्टिविषभावनानामाष्टदशे वर्षे
एकानविंशतितमं वर्षं दृष्टिवादी नाम द्वादशमङ्गमुद्दिश्यते । सांप्रत-
मेनेषामध्ययनानामतिशयानाह ।

तेयस्स निसरणं खड्डु, आसीविसतं तद्देव दिट्ठिविसं ।

द्वर्द्धातो समुपज्जे, समहीएसु तु एएसु ॥

एनेपु तेजोनिर्गमप्रभृतिष्वध्ययनेषु यथाक्रमं तेजसो निस्सरणभा-
शीविषत्वं दृष्टिविषमित्येवं ब्रह्मध्वः समुत्पद्यन्ते । इयमत्र जावना ।
तेजोनिर्गमोऽध्ययनेऽधीते तेजोनिस्सरणद्विधिरुपपद्यते येन वा तप-
सा कृत्वा तेजोब्रह्मिर्जयति तत एवमुपवाच्यते आशीविषभावनायां
पठितायामाशीविषत्वब्रह्मिर्ध्वो समावरणैराशीविषतया कर्म
वध्यते तान्युपवाच्यते । एवं दृष्टिविषजावनानामपि जावनीयम् ॥
दिट्ठिवाए पुण होई, सव्वजावणं खड्डुं नियमा ।

सव्वमुथाणवाड-वीसइवासे उ बोधव्वो ॥

दृष्टिवाद पुनर्भवति सर्वभावानां रूपणं प्ररूपणं नियमात् विश-
तिवर्षः पुनः सर्वश्रुतानुपाती भवति सर्वमपि श्रुतं यथा ज्ञाणितेन
योगेन तस्य पठनीयं जवति । अयं कस्य तीर्थकरस्य कावे कि-
यन्ति प्रकीर्णकान्याभवन्त्यत आह

चउदसयसहस्साई, पडमागाणं तु वड्ढमाणस्स ।

सेसाण जत्तया खड्डु, सीसा पत्तयवुट्ठा उ ॥

जगवतो वर्द्धमानस्यामिनः तीर्थं चतुर्दश प्रकीर्णकसहस्राण्यज-
वन् शेषाणां च तीर्थकृतां यस्य यावन्तः शिष्यास्तस्य तावन्ति
प्रकीर्णकानि प्रत्येकवुट्ठा अपि तस्य तावन्तः ।

पत्तस्स पत्तकावेय, वयाणि जो उ उद्दिसे तस्स ।

निज्जरत्ताजो विपुलो, किहमाणं पुण तं निसामेह ॥

पात्रस्य योग्यस्य परिणामकस्येत्यर्थः । एतेनापात्रेऽपरिणामके विपरिणामके वा द्दानो महतीं श्रुतासातनामेतीति प्रतिपादितम् । प्राप्ते कावे यथोदिते एतानि प्रकीर्णकानि च उद्दिशति तस्य सुविपुलो निर्जरात्ताजः । कथं पुनः स विपुलो निर्जरात्ताजः । स्मरिराह तं विपुलनिर्जरात्ताजं कथ्यमानं निशमयतो मते कथयति ।

कम्ममसंखेज्जजवं, खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो ।

अन्नयरगम्मि जोगे, सव्जायम्मी विसंसेग ॥

कर्मज्ञानावरणीयादिकमसंख्येयभागोपाजितमन्यतरकेऽपि योगप्रतिवेखनादावुक्तोऽनुसमयमेव कथयति विशेषतः स्वाध्याये आयुक्तः ।

आयारंगादिघाणं, अंगाणं जाव दिट्ठिवातो उ ।

एस विही विषेओ, सव्वेसिं आणुपुव्वीए ।

आचारादिकानामङ्गानां यावत् दृष्टिवादो दृष्टिवादपर्यन्तानां सर्वेषामानुपूर्व्या एषोऽनन्तरोदितो विधिर्विज्ञेयः । पात्रस्योचिते काले यदुचितमङ्गं तदातव्यं न शेषमित्यर्थः ॥ व्य० १०७० । त्रिवर्षपर्यायो निर्ग्रन्थ आचारादिकुशल आचार्यादितया कल्पते उद्देशयितुम् ॥

तिवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुसले संजमकुमले पवयणकुसले पणत्तिकुसले संगहकुसले उवगहकुसले अक्खयायारे असव्वयायारे अभिष्सायारे असंकिट्ठिडायारचरित्ते बहुस्सुए वज्जागमे जहप्पेणं आयारकप्पड उवज्जायत्ताए उद्दिसित्तए ३ सव्वे वणंसे तिवासपरियाए समणे निगंथे नो आयारकुसले जाव संकिट्ठिडायारचरित्ते अप्पस्सुए अवागमे नो कप्पड उवज्जायत्ताए उद्दिसित्तए ४ एवं पंचवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुसले जाव असंकिट्ठिडायारचरित्ते बहुस्सुए वज्जागमे जहप्पेणं दसाकप्पववहारे दारे कप्पड आयारियउवज्जायत्ताए उद्दिसित्तए ५ सव्वे वणं से पंचवासपरियाए निगंथे जाव अप्पस्सुए अप्पागमे नो कप्पड आयारियउवज्जायत्ताए उद्दिसित्तए ६ अट्ठवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुसले जाव असंकिट्ठिडायारचरित्ते बहुस्सुए वज्जागमे जहप्पेणं वणसमवप्परे कप्पड सं आसे आयारियत्ताए पवित्तित्ताए थेरत्ताए गणित्ताए गणावच्छेइयत्ताए उद्दिसित्तए ७ सव्वे वणं अट्ठवासपरियाए समणे निगंथे णो आयारकुसली जाव संकिट्ठिडायारचरित्ते अप्पस्सुए अप्पागमे णो कप्पड आयारियत्ताए जाव गणावच्छेइयत्ताए उद्दिसित्तए ८ । व्य० सू० ॥

सूत्रपदकम् । अथास्य पूर्वसूत्रेण सह कः सम्बन्धस्तत आह ।

जावपट्ठिच्चेयस्स उपरि, णाम्हाए हो इमं सुत्तं ।

सुयवरणे उपमाणं, सेसा उ हवंति जा वप्पदी ॥

द्रव्यभावपरिच्छेदोपेतः स्वरैरनुज्ञातो गणं धारयति । तद्विपरीतो न धारयतीति उक्तम् । तत्रेदं सूत्रपदकं भावपरिच्छेदस्य परिणामार्थं परिणामप्रतिपादनार्थं भवति वर्तते । यथा चानेन सूत्रपदकेन श्रुतेन चरणे च प्रमाणमभिधीयते

शेषाश्च या लब्धय आचार्याणामुपाध्यायादीनां योग्या यामिः समन्विताः आचार्यतया उपाध्यायादितया वा उद्दिश्यन्ते । ता अपि प्रतिपाद्यन्ते तत्र श्रुतपरिमाणं “जहप्पेणं आयारप्पकप्पधरे” इत्यादिनाचारित्रपरिमाणं “तिवासपरियाए” इत्यादिना शेषपदैर्यथायोगं लब्धयः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रीणि वर्षाणि पर्यायः प्रवृत्त्यापर्यायो यस्य स त्रिवर्षपर्यायः । आभ्यस्यति तपस्यतीति श्रमणः । स च शाक्यादिरपि भवति । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह । निर्ग्रन्थः निर्गतोऽग्रन्थात् द्रव्यतः सुवर्णादिरूपाद् भावतो मिथ्यात्वादिलक्षणादिति निर्ग्रन्थः । आचारकुशलः ज्ञानादिपञ्चविधाचारकुशलः । तत्र कुशल इति द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र यः कुशलं दर्भं दात्रेण तथा लुनाति न कचिदपि दात्रेण च्छिद्यते स द्रव्यकुशलः । यः पुनः पञ्चविधेनाचारेण दात्रकल्पेन कर्म कुशलं लुनाति स भावकुशलः तत्रैवं समासः आचारेण ज्ञानाद्याचारेण कर्मकुशलः कर्मच्छेदकः आचारकुशलः आचारविषये सम्यक् परिज्ञानवान् इति तात्पर्यार्थः । अन्यथा तेन कर्मकुशलच्छेदकत्वानुपपत्तेः । एवं सर्वत्र भावनीयम् । संयमं सप्तदशविधं यो जानात्येव स संयमकुशलः समासभावना सर्वत्र तथैव । अथवा यः कुशलं लुनन्न कचिदात्रेणाच्छिद्यते स लोके तत्त्वतः कुशलो नास्तितेन कुशलशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं दत्तत्वं तच्च यत्रास्ति तत्र कुशलशब्दोऽपि प्रवर्तते इति दत्तवाची कुशलशब्दस्तत एव समासः । आचारे ज्ञातव्ये प्रयोक्तव्ये वा कुशलो दत्त आचारकुशलः ॥ एवं संयमकुशलः प्रवचने ज्ञातव्ये कुशलः प्रवचनकुशलः । प्रज्ञसिर्नाम स्वसमयपरसमयप्ररूपणा तत्र कुशलः । संग्रहणं संग्रहः । स द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यत आहारोपध्यादीनाम् । भावतः सूत्रार्थो तयोर्द्विविधेऽपि संग्रहे कुशलः । उप सामीप्येन ग्रहः सोऽपि द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र येयामाचार्य उपाध्यायो वा न विद्यते तान् आत्मसमीपे समानीय तेषामित्वरां दिशं बुद्ध्वा तावद्धारयति यावन्निष्पाद्यन्ते एष द्रव्यतः उपसंग्रहः ग्रहउपादाने इति वचनात् यः पुनरविशेषेण सर्वेषामुपकारे वर्तते स भावतः उपग्रहः । अक्षताचारता परिपूर्णोपाचारता च चारित्रे सति भवति । चारित्रवता नियमतः शेषाश्चत्वारोऽप्याचाराः सेव्याः चारित्रवतः चारित्रस्यादानतेति वचनात् । ततश्चारित्रवानित्युक्तं द्रव्यम् । नन्वेषोऽप्यर्थ आचारकुशल इत्यनेनोपात्त इति किमर्थमस्योपादानमुच्यते चारित्रं खलु प्रधानं मोक्षार्थं तदपि कण्ठतो नोक्तमिति तदाशङ्काव्युदासार्थमित्यदोषः । तथा अशबलो यस्य सितासितवर्णोऽपेतवलीवर्द इव न कर्तुर आचारो विनेयशिष्यभाषागोचरादिको यस्यासावशबलाचारः । तथा अभिज्ञेन केनचिदप्यतीचारविशेषेण खरिडित आचारो ज्ञानाचारादिको यस्यासावभिज्ञाचारः । तथा असंक्लिष्ट इह परलोकाशंसारूपसंक्लेशविप्रमुक्त आचारो यस्य सोऽसंक्लिष्टाचारः । तथा बहु श्रुतं सूत्रं यस्यासौ बहुश्रुतः । तथा बहुरागमोऽर्थरूपो यस्य स बह्वागमः । जघन्येनाचारप्रकल्पधरो निशीग्राध्ययनसूत्रार्थधर इत्यर्थः जघन्यत आचारप्रकल्पग्रहणादुत्कर्षतो ह्यदशाङ्गविदिति द्रव्यम् । स कल्पते यो भवत्युपायतयोद्देष्टुमिति प्रथमसूत्रार्थः । (सव्वेवणंसे ति वासेत्यादि) । शेषवदोऽथशब्दार्थः । अथ स एव त्रिवर्षपर्यायः श्रमणो निर्ग्रन्थो नो आचारकुशल इत्यादि पूर्वव्याख्यानतसुप्रतीतम् । एवं द्वे सूत्रे पञ्चवर्षपर्यायस्याचार्योपाध्यायत्वोद्देशविषये भावनीये नवरं तत्र जघन्येन दशाकल्पव्यवहारधर इति वक्तव्यम् । ४ । एवमेवाष्टवर्षपर्यायस्याप्याचार्योपाध्याय-

गंगावच्छेदिन्योद्देशविषये हे मूत्रे व्याख्येये केवलं तत्र जघ-
न्येन स्यात्सामान्यार्था गण इति वाच्यं शेषं तथैव । एष सूत्रप्रक-
स्य संज्ञेपार्थः । अधुना निरुक्तिविस्तरः । तत्र तावन्तं प्रथमं च
सूत्रपदानां सामान्येन व्याख्यां चिकीर्षुरिदमाह । भाष्यकृत् ॥

एकारसंगमुत्तम-धारया नवमपुच्छकमजंगी ।

बहुमुख बहुभागमिषा, सुत्तन्यविसारया धीरा ॥

पयगुणोववेया, सुयनियमा णायगामहाणस्य ।

आयरियजवज्जाय-पञ्चतिधरा अणुनाया ॥

एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थमथधारयन्तीत्येकादशाङ्गसूत्रधा-
रकाः (नवमपुच्छति) अत्रापि सूत्रधारका इति संबध्यते
नवमपूर्वग्रहणं च शेषपूर्वाणामुपलक्षणं ततोऽयमर्थः समस्त-
पूर्वसूत्रधारकाः तथा सूत्रोपदेशेन मांज्ञाविस्तोर्धीकृतां न्यस्तो
योगो मनोवाक्कायव्यापारात्मकः सकृन्योगः स येयामस्ति ते
कृतयोगिनः । बहुधृताः प्रकीर्णकानामपि सूत्रार्थधारणान् इह
पूर्वधरा अपि तुल्येऽपि च सूत्रे मर्तिर्वचिष्यतोऽर्थगममपेक्ष्य
पदस्थानपनितास्ततः प्रभूतावगमप्रतिपादनार्थमाह । बहुगमाः
यद्बुः प्रभूतः आगमोयेषां ने तथा एतदेवाह । सूत्रार्थाविशान्दाः
नन्वालापेक्षया सूत्रेऽर्थं च विशान्दाः तथा धिया औत्पत्ति-
क्यादिन्यया बुद्ध्या राजन्ने इति धीरा “ एतद्गुणोपेता इ-
त्यादि ” येऽनन्तरगाथायामुक्ता गुणा एतेर्गुणरूपेता एत-
द्गुणोपेताः । धृतं निघर्षयन्तीति श्रुतिनिर्वापः । किमुक्तं भवति
यथा मुचर्णकारस्तापनिकपञ्चदेहः । मुचर्णं परीक्षते किं सुन्दर-
नथवाऽसुन्दरमिति । एवं स्वसमयपरसमयान्परीक्षते ते
श्रुतिनिर्वाप इति यथा नायकाः स्वामिनो महाजनस्य सगच्छ-
वर्तिनां साधूनामिति भावः । अथवा नायका दानादीनां
प्रापकास्तदुपदेशलाभात् महाजनस्य समस्तस्य संघस्य
इत्येभूता आचार्या उपाध्यायाः प्रवर्तिनश्च विरा उपलक्षणमेत-
ज्जावच्छेदिनश्चानुष्ठानाः नदेवं सामान्यतः सर्वसुखपदाना-
मर्थो व्याख्यातः । संप्रत्येकैकस्य मूलपदस्यार्थो वक्तव्यस्तत्र
येषां पदानां यद्वाच्यः तान्युपलक्षणमाह ॥

आयारकुसुमसंज्ञम-पययणपत्ति संगहोवगदे ।

अञ्जुय अमवज्जिन्न-संकिञ्चिद्वारमंकिणं ॥

अत्र कुशलशब्दः पूर्वार्द्धे प्रत्येकं सम्बध्यते ततोऽयमर्थः
आचारकुशलशब्दस्य प्रवचनकुशलशब्दस्य प्रसक्तिकुशलश-
ब्दस्य संग्रहकुशलशब्दस्य उपग्रहशब्दकुशलस्य च (अफबु-
ण्यदि) अत्राचारशब्दसंपन्नः प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयः ।
अक्षताचारसंपन्नस्य अक्षताचारशब्दसंपन्नस्य अक्षताचार-
स्येत्वर्थः । एवमश्वलाचारसंपन्नस्य अभिन्नाचारसंपन्नस्य
संभिल्लेऽचारसंपन्नस्य च व्याख्या कर्तव्या ॥ व्य० ॥ (कुश-
लशब्दव्याख्या स्वस्थाने)

सांप्रतमक्षताचारादिपदानां सामान्येन व्याख्यानमाह ।

आह्लाकम्मुद्देशिय, उविष रश्य कीय कारियं ठेज्जं ।

उज्जिष्ठा इममाले, वणीमगाजीवण निकाए ।

परिहरति असर्णं पाणं, सेज्जोत्रहिं पूति संकियं मीसं ।

अफबुयमजिन्नमसं-किञ्चिद वासए जुचो ।

आध्यात्मिकं यन्मूलत एव साधूनां कृते कृतम औद्देशिकमुद्दिष्टा-
दिभेदजिन्नं, स्थापितं यत्संयतार्थं स्वस्थाने परस्थाने वा स्थापितं,
रचितं नाम संयतनिमित्तं कांस्यपाज्यादौ मध्ये प्रकृतं निवेद्य
पार्श्वेषु व्यञ्जनानि बहुविधानि स्थाप्यन्ते । तथा क्रीतेन कारि-

तमुत्पादितं क्रीतकारितम् आच्छेद्यं यत् भूतकादिविषयमाच्छिद्य
दीयते । उज्जिन्नं यत्कुतपादिसुखं स्थगितमप्युच्छिद्य ददाति ।
आह्लातं स्वप्राप्ताद्याह्लातादि (माह्लाति) माहापह्लातं घनीपकीचूय
पिण्डं उत्पाद्यते स पिण्डोऽपि घनीपकः । आजीवनं यदाहार-
शय्यादिकं जात्याद्याजीवनेनोत्पादितं (निकापत्ति) मम
एतावद्वातव्यमिति निकाचितम् एतानि योऽशनपानादिश-
व्योपधीश्च परिहरति तथा पूतिकं शक्तिं मिश्रमुपलक्षणमेतद-
ध्यवपूरकादिकं च यश्चावश्यके युक्तः सोऽक्षताचार अभिन्नाचारः
संकिञ्चिद्वारः । तत्र स्थापितादिपरिहारी अक्षताचारः । अन्त्या-
ह्लादिपरिहारी अशयश्लाचारः जात्योपजीवनादि परिहरन् अ-
भिन्नाचारः । सकलदोषपरिहारी असंकिञ्चिद्वारः । संप्रति छात्रवाच्य
द्वितीयमूत्रगतानि अक्षताचारादीनि पदानि व्याख्यानयति ॥

ओसन्नसुयायारो, सवज्ञायारो य होइ पासत्यो ।

जिन्नायारकुसीडो, संसत्तो संकिलिडो उ ।

शयसन्न आचर्यकादिष्वनुष्ठानः कृताचारः । तथा पार्श्वस्थोऽ-
न्योक्तादिभोजी शयश्लाचारः । कुशीडो जात्याजीवनादिपरो
भिन्नाचारः संसक्तः संसर्गवशात्स्थापितादिभोजी । संकिञ्चिद्वारः
संकिञ्चिद्वारः । संप्रत्याचारप्रकल्पधर इति पदं व्याख्यानयति ।

तिविहो य पकप्पधरो, मुत्ते अत्थेय तद्धुजं चैव ।

मुत्तधरवज्जियार्णं, तिगुगुपरिवट्टणा गच्छे ॥

त्रिविधः खसु प्रकल्पधरस्तथा सूत्रे सूत्रतः अर्थतः तद्धुमयतश्च ।
इयमत्र ज्ञावता । आचारप्रकल्पधारिणां चत्वारो भङ्गास्तथा
सूत्रधरोऽर्थधर अर्थधरो न सूत्रधरः सूत्रधरो नार्थधरः सूत्रधरो
नाप्यर्थधरः ४ अत्र चतुर्थो भङ्गः शून्यः । उज्जयिककृतया आ-
चारप्रकल्पधारिन्विशेषणसंभवात् । आद्यानां त्रयाणां भङ्गानां
मध्ये तृतीय भङ्गवर्ती स गणे उद्दिश्यते । यतः स सूत्रधारित-
या गच्छे गच्छस्य परिवर्तको भवति तदभावे द्वितीयभङ्गवर्त्यपि
तस्याप्यर्थधारितया सम्यक्परिवर्तकत्वाच्च चाद्यभङ्गवर्ती तथा-
च्चाह । सूत्रधरवर्जितानामाचारप्रकल्पितानां गच्छे सम्यक् परि-
वर्तनादिकं तृतीयभङ्गं च ततस्त एवोपाध्यायाः स्यान्वा न प्रथ-
मभङ्गवर्तिनः । एवं दशाकल्पव्यवहारधरादिपदानामपि व्याख्या
कर्तव्या ॥

अत्र पर साह ॥

पुब्बं वागो ऊणं, दीहं परियायसंघयणसच्छं ।

दसपुत्तिव ए य धीरे, मज्जार पणियपरुत्तण्णाया ॥

ननु पूर्वमाचार्यपदयोग्यस्य दीर्घं पर्यायो वक्षितः संहननं चा-
तिविशिष्टं अथ च प्रवचनविषयाऽप्युत्तमा आगमतश्चाचार्यप-
दयोग्या जघन्यतोऽपि दशपूर्विकास्तथा धरा शुद्धिचतुष्टयेन विराज-
माना ततः एवं पूर्वं वर्णयित्वा यदेवमिदानीं प्रकुर्यते यथा त्रिव-
र्णपर्याय आचारप्रकल्पधरः उपाध्यायः स्यात्ततः पञ्चवर्णपर्यायद-
शाकल्पव्यवहारधर इत्यादि । सैवा प्ररूपणा मार्जारदि न कल्पा ।
यथाहि मार्जारः पूर्वं महता शब्देनारटति पश्चादेवं शनैः शनैरप-
रटति । यथा स्वयमपि श्रोतुं न शक्नोत्येवं त्वमपि पूर्वमुच्चैः शब्दि-
तवान् । पश्चाच्छनैरिति सुरिराह । सत्यमेतत् केवलं यत्पूर्वमुक्तं
तद्यथास्तथायमङ्गीकृत्य संप्रति पुनः फालानुरूपं प्रकाशयते इत्य-
दोषस्तथाचात्र पुष्करिण्यादौ यौ दृष्टान्तौ तावेवाह ॥

पुक्खरिणी आयारे, आणयणा तेणगा य गीयत्ये ।

आयाराम्मि उ एए, आहरणा होंति नायच्चा ॥

पुष्करिणी वापी आचार आचारप्रकल्पस्य आनयनं स्तेनकाश्चौ-

रा गीतार्था एतानि चत्वार्यहस्यानि दृष्टान्याचार्येण ज्ञातव्यानि
इमानि च ॥

सत्यपरिष्ठाकाय-अहिगमपिरुत्तरज्जयणं ।

रुक्तेयवसजगावो, गोहा सोही य पुक्खरिणी ॥

शस्त्रपरिज्ञा षट्कायाधिगमः षट्जीवनिका इदमेकमुदाहरणं-
पिएरुः उत्तराध्ययनं उत्तराध्ययनानि वृक्षाः कल्पद्रुमादयः वृषजा
वलीवर्दाः गावः गोधाः शोधिः अत्र दृष्टान्तः पुक्खरिणी च सर्व-
संख्यया त्रयोदश आहरणानि ॥

एतानि व्याचिरव्यासुः प्रथमतः पुक्खरिण्याहरणं भावयति ॥

पुक्खरिणीतो पुवं, जारिसया उएह तारिसा एहिं ।

तहवि य ता पुक्खरिणी, ता हवंति कज्जइ कीरंति ॥

पूर्वं सुषमसुषमाकाळे यादशः पुक्खरिण्यो जम्बूद्वीपप्रज्ञतौ व-
एयन्ते इदानीं न तादृश्यस्तथापि च न ता अपि पुक्खरिण्यो भ-
वन्ति कार्याणि च तानिः क्रियन्ते । आचारप्रकल्पानयनाहरणमाह ।

आयारपकप्पो उ, नवमे पुवंमि आसि सोधी य ।

तत्तो विव्य निज्जुदो, इहाणि य तो किं न सुप्ति जवे ॥

आचारप्रकल्पः पूर्वं नवमे पूर्वं आसीत् । शोधिश्च ततोऽभवत् ।
इदानीं पुनरिहाचाराङ्गे तत एव नवमान्नियुह्यानीतः ततः किमेव
आचारप्रकल्पो न जवति किं वा तत शोधिर्नोपजायते । एषोऽप्या-
चारप्रकल्पः । शोधिश्चास्मादवशिष्टा जवतीति ज्ञावः । अधुनास्ते-
नकदृष्टान्तज्ञावनार्थमाह ॥

तालुग्घामिणिं ओसो-वणादिविज्जाहिं तेणगा आसि ।

इहिं ते उ न संती, तहा वि किं तेणगा न खलु ॥

पूर्वं स्तेनकाश्चौरा विजयप्रजवाद्यस्तादोद्घाटिन्यवस्थापिन्या-
दिनिरेपता आसीरन् ताश्च विद्या इदानीं न सन्ति । तथापि किं
खलु ते न जवन्ति जवन्त्येव तैरपि परद्रव्यापहरणादिति भावः ।
अधुना गीतार्थदृष्टान्तं ज्ञावयति ।

पुवं चउदसपुव्वी, इहिं जहणो पकप्पधारीओ ।

मज्जिमगपकप्पधारी, जह सो उ न होइ गीयत्यो ॥

पूर्वं गीतार्थश्चतुर्दशपूर्वी अभवत् । इदानीं स किं गीतार्थो जघन्यः
प्रकल्पधारी न जवति भवत्येवेति भावः । शस्त्रपरिज्ञादृष्टान्तमाह

पुवं सत्यपरिष्ठा, अधीयपढिया य होउ उट्टवणा ।

इहिं उज्जीवणिया, किं सा उ न होउ उट्टवणा ॥

पूर्वं शस्त्रपरिज्ञायामाचाराङ्गान्तर्गतायामधीतायामर्थतो ज्ञातायां
पठितायां सूत्रत उपस्थापना अज्ञादिदानीं पुनः सा उपस्थापना
षट्जीवनिकायां दशवैकालिकान्तर्गतायामधीतायां पठितायां च
न भवति । भवत्येवेत्यर्थः । पिएरुदृष्टान्तभावनामाह ।

वितितमि वंजचेरे, पंचम उद्देश आमगंधमि ।

सुत्तमि पिरुक्कप्पि, इह पुण पिंसेसणाएओ ॥

पूर्वमाचाराङ्गान्तर्गते लोकविजयनाम्निद्वितीयेऽध्ययने यो ब्रह्मच-
र्योऽख्यः पञ्चम उद्देशकस्तस्मिन् यदामगन्धिसूत्रम् । “सञ्चामगंधं
परिष्ठाया निरामगंधं परिव्वयय इति ” तस्मिन् सूत्रतोऽर्थतश्चा-
धीते पिएरुकल्पी आसीत् । इह इदानीं पुनर्दशवैकालिकान्तर्ग-
तायां पिएरुपणायामपि सूत्रोऽर्थतश्चाधीतायां पिएरुकल्पकः
क्रियते षोऽपि च भवति तादृश इति उत्तराध्ययने दृष्टान्तं भावयति ।

आयारस्स उ उवरिं, उत्तरज्जयणा उ आसि पुवं तु ।

दसवेसाद्वियउवरिं, इयाणि किं ते न होंती उ ॥

पूर्वमुत्तराध्ययनानि आचारस्याचाराङ्गस्योपर्यासीरन् । इदा-
नीं दशवैकालिकस्योपरि पठितव्यानि किं तानि तथा रूपाणि न
जवन्ति जवन्त्येवेति भावः । वृक्षदृष्टान्तज्ञावनार्थमाह ।

मत्तंगादी तरुवर, न संति इहिं न होंति किं रुक्खा ।

महजुहाहिव दप्पिय, पुवं वसजाण पुण इहिं ॥

पूर्वं सुषमसुषमादिकाळे मत्तङ्गादयो दशविधास्तरुवराः कल्पद्रु-
मा आसीरन् इदानीं ते न सन्ति किं त्वन्ये चूतादयस्ततः किं ते
वृक्षा न भवन्ति तेषु वृक्षा भवन्तीति ज्ञावः । वृषमद्रष्टान्तमाह ।
(महजुहाहिवेत्यादि) पूर्वं वृषभा महायूयाधिपा दर्पिकाः श्वेताः
सुजाताः सुविजक्तः शृङ्गा आसीरन् इदानीं ते तथाभूता न सन्ति
किंतु पञ्चदशादिगोसंख्यातास्ततः किं ते यूया न भवन्ति जवन्त्ये-
वेति ज्ञावः । अधुना गोदृष्टान्तज्ञावनार्थमाह ॥

पुवं कोटीवप्पा, जूहाओ नंदगोवमाईणं ।

इहिं न संति ताई, किं जूहाई न हंती उ ॥

पूर्वं नन्दगोपादीनां गवां यूयाः कोटीवप्पाः कोटीसंख्याका
आसीरन् इदानीं ते तथाभूता न सन्ति किं तु पञ्चदशादिगोसं-
ख्याकास्तकिं ते यूया न जवन्ति किंतु जवन्त्येवेति । अधुना
योधदृष्टान्तभावनामाह ॥

साहस्सी मद्दा खलु, महपाणा पुवं आसि जोहा उ ।

ते तुह्व नत्थि एहिं, किं ते जोहा न होंती तो ॥

पूर्वं योधा महापाणाः सहस्रमद्दा आसीरन् इदानीं तेषां तुल्या
न सन्ति किंत्वमी ततो हीनास्ततः किं ते योधा न जवन्ति जव-
न्त्येव काहीचित्येन तेषामपि योधकार्यकरणादिति ज्ञावः । शोधि-
दृष्टान्तमाह ॥

पुवं ठम्मासेहिं, स होउ परिहारेण सोही उ ।

इहिं निव्वडियाहिं, पंचकट्ठाणमाईहिं ॥

पूर्वं पर्म्मिर्मासैः परिहारेण वा परिहारतपसा वा शोधिरासी
त इदानीं निर्विकृतिकादिजिरपि च शोधिः पञ्चकट्याणकदशक-
ट्याणकादिमात्रप्रायश्चित्तदानव्यवहारात् शोधिविषय एव ।
पुक्खरिणीदृष्टान्तमाह ॥

किं पुण एव सोही, जह पुव्विह्वा सुपच्छिमा सुं च ।

पुक्खरिणीसुं वत्था, इयाणि सुज्जंति तह सोही ॥

किं केन प्रकारेण पुनरत्राधुना एवं निर्विकृतिकादिमात्रेण शोधि-
र्भवति । सूरिराह । यथा पूर्वासु च पूर्वकावजाविनीपु (पुक्खरिणी)
प्रज्ञतजलपरिपूर्णसु वल्गाणि शुध्यन्तिस्स एवं पश्चिमास्त्रप्यधुना-
तनकावजाविनीपु शुध्यन्ति तथा शोधिरपि पूर्वमिवेदानीमपि
भवतीति एवं दृष्टान्तानभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

आथरियादिचोइस, पुव्वादि आसि पुवं तु ।

एवं जुवाणरूवा, आयरिया हुंति नायव्वा ॥

एवमन्तरोदितदृष्टान्तकदम्बकप्रकारेण यद्यपि पूर्वमाचार्यादय-
श्चतुर्दश पूर्वोदयश्चतुर्दशपूर्वधरादय आसीरन् तथापीदानीमा-
चार्या उपलक्षणमेतत् उपाध्यायाश्च युगानुरूपा दशाकल्पव्यव-
हारधरादयस्तपोनियमस्वाध्यायादिपृथुका अन्येकैवकावभावो-
चितयतनापरायणा भवन्ति ज्ञातव्याः । संप्रति यावत्पर्यायस्य
यावन्ति स्थानानि सूत्रेणानुज्ञातानि तस्य तावन्त्यसंमोहार्यमुप-
दर्शयिपुराह ॥

तिवरिसएगट्ठाणं, दोतियट्ठाणा उ पंचवरिसस्स ।

सन्वाणि विकिन्वो पुण, वोहुं वा एति गणाइं ।

विषये विषयपर्यायस्य एकमेवोपाध्यायलक्षणं स्यान्मनुजातं न द्वितीयमाचार्यव्यवहाराणामपि तस्यालपपर्यायतया प्रभूतत्वेद-
सहित्वाभावेनाचार्यपदयोग्यताया अभावात् । पञ्चवर्ष-
स्य पञ्चवर्षपर्यायस्य हे स्थाने अनुमाने तद्यथा उपाध्याय-
व्यवहाराण्यवहाराण्यपर्यायतया वेदसहस्रव्याविक्रयोपवर्ष-
पर्यायः पुनः सर्वाण्यपि स्थानानि घोडुं शक्नोति बहुतम-
वर्षपर्यायत्वात् ततस्तस्य सूत्रेणोपाध्यायव्यवहाराण्यं गणित्वं
प्रवर्तित्वं स्थविर्गन्धं गणायच्छेदित्वं वाऽनुज्ञातम् । अथ कथं
सर्वाणि यथोक्तानि स्थानानि घोडुं शक्नोति तत्र आह ।

नो इंदियाण य कालेण, जायाणि तस्स दीहिण ।

कायव्वेसु वहुमु य, अप्पा खलु जाविनो तेण ॥

तस्य अप्रवर्षपर्यायस्य दीर्घेणाप्रवर्षप्रमाणेन इन्द्रियनोदन्दि-
याणि जानाति भवन्ति कर्त्तव्येषु च ग्रहप्यात्मा खलु तेन भावि-
तो भवति ततो योग्यत्वान्सर्वाण्यपि स्थानानि तस्यानुज्ञातानि ।

निरुद्धपर्यायस्तद्विवसमुद्देष्टुं कल्पते ॥

(सूत्रम्) निरुद्धपरियाण समणे निगंथे कप्पइ तद्विवसस्स
आयरियत्ताए उदिसित्तए से किमाहु जंत ? अत्थि एं थराणं
तहान्नाइं कुलाइं कमाइं पत्तियाइं जिजाइं वेमामियाइं
ममयाइं समुड्कराइं आणमयाइं वहुमयाइं जवति । तेहिं
कडेहिं तेहिं पत्तिपहिं जिजेहिं तेहिं विमासीएहिं समुड्के-
रिं जेसे निरुद्धपरियाण समणे निगंथे कप्पइ आयरिय
उवज्जायत्ताए उदिसित्तए तद्विवसं ॥ व्य० ३ उ०

अथास्य सूत्रस्य कः सम्यन्त्र उच्यते ।

उत्सगस्त ववादो, हेति विवस्सो उ तेणिमं मुत्तं ।

नियमेण विगिट्ठो पुण, तस्सामी पुच्चपरियातो ॥

इहोत्सर्गस्य विपक्षप्रतिपक्षो भयत्यपवादस्तेन कारणेन
“ तिवरिसपरियाण समणे निगंथे इत्यादि ” रूपस्योत्सर्ग-
स्येदमपवादभूतं सूत्रमुच्यते । अनेन सम्यन्त्रेनायातस्यास्य
व्याख्या । निरुद्धो विनाशितः पर्यायोऽस्य स निरुद्धपर्यायः ।
श्रमणो निर्ग्रन्थः कल्पते युज्यते तद्विवसं यस्मिन् दिवसे प्रव-
ज्यार्थं प्रतिपन्नवान् तस्मिन्नेव दिवसे पूर्वपर्यायः पुनस्तस्य
प्रभूततर आसीत् । तथाचाह । (नियमेणेत्यादि) नियमेन
तस्य पूर्वपर्यायो विक्रष्टो विंशति वर्षाण्यासीत् ततस्तद्विवसं
कल्पते । आचार्योपाध्यायतया उद्देष्टुम् । अत्र शिष्यः प्राह ।
(से किमाहु ? भन्ते !) स शङ्कोऽथ शङ्कायः । अथ किं कस्मात्
कारणात् भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! भगवन्त एवमाहु-
र्यथा तद्विवसमेव कल्पते आचार्योपाध्याययोरुद्देष्टुं न खलु प्र-
व्रजितमात्रस्याचार्यत्वादीन्यारोप्यमाणानियुक्तान्यगीतार्थत्वा-
त् अत्र सूरिराह । (अत्थि एमित्यादि) अस्तीति निपातो
निपातत्वाच्च बहुवचनेऽप्यविरुद्धस्ततोऽयमर्थः सन्ति विद्यन्ते
एमिति वाक्यालंकारे स्थविराणामाचार्याणां तथा रूपाणि
आचार्यादिप्रायोग्यानि कुलानि तेन कृतानि गच्छप्रायोग्यत-
या निर्वर्त्तितानित्यर्थः । येन यथा कालं तेभ्य आचार्यादिप्रा-
योग्यं भक्तमुपधिष्ठोपजायते । उपलक्षणमेतत् तेन केवलं तथा
रूपाणि कुलानि कृतानि किंत्वाचार्यालंकारवृद्धग्लानादयोऽपि
अनेकथा संग्रहोपग्रहविषयी कृता इति द्रष्टव्यं न केवलं कुला-
नि तथारूपमात्राणि कृतानि किं तु (पत्तियाणि) प्रीति-
कराणि धैर्यिकाणि कृतानि (थेज्जाणि) स्थैर्यानि प्री-
तिकरतया गच्छचिन्तायां प्रमाणभूतानि । अथवा स्थिया-

नानि किमुक्तं भवति । नैकं द्वौ वा चारौ प्रीतिकरणानि
कृतानि किंत्वेनेकश इति (वेत्तासियाणि) आत्मनाम-
न्यायां गच्छवासिनां मायारहितकृततया विश्वासस्थानानि
कृतानि विश्वासे जवानि योग्यानि वैश्वासिकानीति व्यु-
त्पत्तः अत एव सम्मतानि तेषु तेषु प्रयोजनेष्विष्टानि संमुदि-
कराणि अविषमत्वेन प्रयोजनकारिणि । सोपि च बहुशो विग्रह-
ेषु समुत्पन्नेषु गणस्य संमुदितमकार्पात् । संमुदिकृततया इष्टेषु
च प्रयोजनेष्वनुकलेपेन मतान्यनुमतानि । तथा बहुनां विलम्ब-
जन्यजानां सर्वेयामित्यर्थः । मतानि बहुमतानि भवन्ति तिष्ठन्ति
शृङ्गं तस्य स्यादिदं रूपं ततो यद्यस्मात्तेषु कुक्षेषु तथारूपेषु रुनेषु
प्रीतिकरेषु पञ्च तेषु स्थंयेषु तेषु वैश्वासिकेषु तेषु समुदिकरेष्वि-
त्यपि भावनीयम् स श्रमणो निर्ग्रन्थो निरुद्धपर्यायोऽजवत् तेन
कारणे न संकल्पते आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देष्टुं त-
द्विवसमिति । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु ज्ञान्यकृद्विदुः
प्रथमतः (संकिमाहुर्भन्तेऽेत्यादि) एतस्यैव व्याख्यानयति ।

चोरण्यतिवासादी, पृव्वं वनेजं दीहपरियाणं ।

ताद्विवसमेव इहिंहु, आयरियादीणि किं देह ॥

चादयति प्रश्नयति परो यथापूर्वं विषयादिकं दीर्घं पर्यायं व-
र्णयित्वा किमिदानीं तद्विवसमेव । आचार्यादीनि ज्ञावप्रधानोऽयं
निर्देशः आचार्यत्वादीनि दत्त । अत्र सूरिराह ।

जएणति तेहिं कायाइ, वेहियाणं तु उवहि भत्ताई ।

गुरुवात्तासहुमादी, अण्णगकरेहु वज्जिया ॥

भगवते अश्रोत्तरं दीयते तैराचार्यादिपदार्थाधैर्धैर्यनयिकानां वि-
नयमर्हन्तीति धैर्यनयिका आचार्यादयः तेषां कृतास्तुत्यादितानि ।
उपधिन्नकानि । किमुक्तं भवति । तथारूपाणि स्थविराणां तै-
र्धैर्यनयिकानि कुञ्जानि कृतानि येन तेभ्यो यथाकालमुपधिर्मेकं
चोपजायते इति । एतेन “ अत्थियं थराणं तथारूपाणि कडाणीति ”
व्याख्यातम् । न केवलं तैस्तथारूपाणि कुञ्जानि कृतानि किं तु
गुरुवात्तासहोदरादय आदिशब्दात् वृद्धग्लानादिपरिग्रहः । अनेक-
प्रकारैरुपगृहीताः संग्रहोपग्रहाज्यामुपप्लव्ज्जे नीताः “ पत्तियाणी-
ति ” सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातम् तच्चेत्यत्र द्वितीयं व्याख्यानमाह

ताइं पीतिकराइं, असई दुव्वसि होसि थेज्जानि ।

संक्रियअण्वेक्खाण, जिम्हजडा ईति विसंजो ॥

अथ वेति प्रतीतं प्रथमव्याख्यानोपेक्षया व्याख्यानान्तरोपदर्शने
स्थैर्यानीति किंत्वसकृदिति । तथा वैश्वासिकानीति कोऽर्थः अन-
पेक्षया स्वपरविशेषाकरणेन प्रचूततराणां संविताङ्गेनेत्यर्थः ।
वेप्याणि विशेषत एषणीयान्याज्जिह्वपनीयानि कृतानि यतस्तानि
जिह्वजडानि जिह्वं मावया रहितानि कृतानीति तेषु विध्वंसो विध्वंस-
स्थानत्वात्स्वाद्यभ्यपेक्ष्याणीति संमुदिकराणीति व्याख्यानार्थमाह ।
सुव्वत्थ अविषमत्ते, ए कारणो होइ संमुदी नियमा ।

वहुसो य विगहेसुं, अकासि गणसमुदिं सो उ ॥

सर्वत्र सर्वेषु प्रयोजनेषु यो नियमाद्विषमत्वेनाकुटिलतया का-
रको भवति (सम्मुदिति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्
संमुदिकरः तान्यापि कुञ्जानि तेन तथारूपाणि कृतानि न केवलं
तेन कुञ्जानि संमुदिकराणि कृतानि । किंतु सोऽपि तु शब्दोऽपि-
शब्दायः । बहुशो बहुभिः प्रकारैर्विग्रहेषु समुत्पन्नेषु बहुपक्ष-
मतो गणस्य गच्छस्य सम्मुदिमकार्पात्, शेषाणि तु पदानि
सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातानि ॥

थिरपरिचियपुव्वसुतो, सरीर्यामावहारविजडो उ ।

पुर्वि विणीयकरणो, करेऽ सुतं सफटमेयं ॥

स्थिरो नाम अचपलः । परिचितं पूर्वस्मिन्पूर्वपर्याये श्रुतं यस्य स परिचितपूर्वश्रुतः । यदि वा प्रत्यागतस्यापि स्वाभिधानमिव परिचितं पूर्वपठितं यस्य स तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तथा शरीरस्य स्थानप्राणस्तस्यापहारोऽपहणं तेन विजडो रहितः शरीरस्थानपहाररहितः । किमुक्तं भवति । पूर्व-तेन सारं वलं वैयावृत्यं वाचनादिषु परिहारयितमिति तथा पूर्वपूर्वपर्याये विनीतानि विशेषतः संयमयोगेषु नीतानि करणानि मनोवाक्यवक्त्राणानि येन स विनीतकरणः संयमयोगादिकं सर्वं तेन पूर्वमगरिहीनं कृतमिति भावः । य ईदृशः पूर्वमासीत् । स एतत्सूत्रं सफटं करोति । ईदृशस्य तद्विवसमाचार्यत्वमुपाध्यायत्वं वा उद्दिश्यते न शेषस्य ततो न कश्चित्पूर्वापरविरोध इति भावः ।

कह पुण तस्स निरुद्धो, परियातो होज्ज तद्विवसतो उ ।

पुव्वा करुसावेक्खो, सणाईहिं वज्जानीतो ॥

कथं केन प्रकारेण तस्य पूर्वः पर्यायो निरुद्धः कथं तावद्विवसि-कस्तद्विवसभावी पर्यायोऽभवत् । अत्रोत्तरमाह (पुव्वकमे-त्यादि) स्वज्ञातिभिः स्वकीयैः स्वजनैः सापेक्षो गच्छसापेक्षः सन् वज्जानीतः सोऽदतः सर्वं संपृच्छनमभूत् एतदेव प्रपञ्च्यमाह ।

पव्वज्जअप्पपंचम, कुमारगुरुमादिउवहिते णयणं ।

निज्जं तस्स निकायण, पव्वतिते तद्विवसपुच्छा ॥

राजा कोप्यमात्यपुरोहितसेनापतिश्रेष्ठिसहितो राज्यमनुशास्ति तेषामेकैकः पुत्रस्तत्र राजपुत्रो राज्ञा राजा भविष्यतीति संभावितः अमात्यपुत्रो अमात्येनामात्यत्वपुरोहितपुत्रः पुरोहितेन पुरोहितत्वे सेनापतिपुत्रः सेनापतिना सेनापतित्वे श्रेष्ठिना श्रेष्ठित्वे तेऽपि पञ्चापि सह क्रीरन्ति । अन्यथा कुमारो राजपुत्र आत्मपञ्चमोऽमात्यपुरोहितसेनापतिश्रेष्ठिपुत्रैः सहेत्यर्थं प्रव्रज्यामगृहीत् । सर्वे च ते-अतीव बहुश्रुता जाता ग्रहणक्षिक्कामासेवनाशिकां चातिशिक्षितवन्तः कुलानि च प्रीतिकरादिरूपाणि कृतानि । आचार्येण च ते-गुर्वादयः संज्ञाविताः । तद्यथा राजपुत्र आचार्यपदे अमात्यपुत्र-चपाध्यायत्वे पुरोहितपुत्रः स्थविरत्वे सेनापतिपुत्रो गणित्वे श्रेष्ठिपुत्रो गणावच्छेदित्वे संभावितः राजादीनां चान्ये पुत्रान विद्यन्ते-ततस्ते सूरसिमीपमागत्य विज्ञापयन्ति यथा नयाम एतान् स्व-स्थानं पश्चादेतैरेव सह समागत्य वयं प्रव्रजिष्यामः एवमुपधिना मातृस्थानेन विज्ञाप्य तेषां ते नयनमुपकरणं कुर्वन्ति । तस्य च राजकुमारस्यात्मपञ्चमस्य नीयमानस्याचार्यो निकाचनं करोति यथा सम्यक्त्वे नियमतोऽप्रमत्तेन भाव्यं अत्र शिष्यस्य पृच्छा चूयः । प्रव्रजिते सति राजकुमारादौ किमिति तद्विवसं यस्मिन् दिवसे प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने आचार्यादिपदस्थापनामोत्तरं वक्तव्यमिति ज्ञावार्थः । इति उपधिना तेषां नयनमुक्तं संप्रति प्रकारान्तरेणापहरणमाह ।

पियरो व तावसादी, पव्वज्जिउमणा उ ते फुरावित्ति ।

ठविया एयादीसुं, ठाणेसुं ते जहा कमसो ॥

पितरो वा तेषां । तापसादयः तापसादिरूपतया प्रव्रजितुम-नसः । तान् राजपुत्रादीन् (फुरावित्ति त्ति) देसीपदमेतत् अप-हारयन्ति । इत्थं च नीताः सन्तस्ते स्वपितृनिर्जयाक्रमं राजादिषु स्थानेषु स्थापिताः ।

निया वि फासुभोजी, पोसहसालायपारिमीकरणं ।

धुवलोयं च करेता, लक्खणपादेय पुच्छंती ॥

जो तत्थ अमूढ लक्खा, रिउकाले तीए एकमेकं तु ।

उप्पाएऊण सुयं, छाविय ताहे पुणो होंति ॥

नीता अपि ते राजकुमारादयः प्रासुकजोजिनः पौषधशाखायां प्रतिदिवसं सूत्रपौरुष्या अर्थपौरुष्याश्च करणं ध्रुवमवश्यं बोधं च ते कुर्वन्ति । ब्रह्मचर्यं च परिपालयन्ति । नवरं वक्त्रणपाठकान् दिने पृच्छन्ति । कस्या महिम्नाया ऋतुकाळे गर्जो वगतीति एवं दृष्ट्वा यासां महिम्नां वक्त्रणपाठका ज्वन्ति तथैतासामृतुकाळे नियमनात् गर्भो वगिष्यतीति ततो या ऋतुकाळे अमूढलक्खा ऋतुकात्रस्य स्वस्य ज्ञात्री तस्यामात्मीयायामेकैकं वारं गत्या वीजं निक्षिपन्ति । एवं चात्मीयमात्मीयं पुत्रमुत्पाद्य यदा यदा-या यो स समयो जायते । तदा तदा तं तं स्वस्वस्थाने स्थाप-यित्वा पुनरागच्छन्तीति ।

अरुत्तुज्जयमेगपरं, पमिवज्जिउकामधेरअसति अच्चे ।

तद्विवसमागतेसुं, ठाणेसु उवति तस्सेव ॥

यस्मिन् दिवसे ते प्रत्यागतास्तस्मिन्नेव दिवसे स्थविरा आचा-र्या अच्युद्यतमेकतरं विहारं जिनकाटिपकं यथावन्दकव्यविहारं वा प्रतिपत्तुकामाः स्वविरत्वात् । अन्यगणधारणेऽसमर्थो स्ता-दृशो न विद्यन्ते ततस्तद्विवसमागतान् राजकुमारादीन् तेषा-चार्यत्वादिषु स्थानेषु स्थापयन्ति “ पुव्वयते दिवसपुव्वे ” यदुक्तं तत्र तामेव पृच्छां ज्ञाययति ।

कह दिज्जइ तस्स गणो, तद्विवसं चेव पव्वइगस्स ।

जएणइ तम्मि ठविए, होंति सुवहुगुणाउ इमे ॥

कथं तस्य राजकुमारस्य प्रव्रजितस्य तद्विवसमेव यस्मिन् दिने प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने गणो दीयते । अत्र सूरिराह ज्ञायते तस्मिन् स्थापने सुप्तु अतिशयने बहुवो गुणा इमे वक्ष्य-माणा भवन्ति तानेवाह ।

साहु विसीयमाणो, अस्सगेव्वसज्जिक्खवउगरणा ।

ववहारइत्थियाए, वाएय अकिंचणकरे य ॥

एते गुणा हवन्ती, तज्जायाणं कुटुंबपरिवट्ठी ।

ओहाणं पि य तेसिं, अणुत्तोमुवसगगतुत्तं तु ॥

साधुर्विपीदन् तान् तथाभूतान् दृष्ट्वा स्थिरो भवति । आर्थिका अपि तेषु स्वचेतासि स्थिरा उपजायन्ते (गेहलक्ष्मि) ग्लानत्वे साधुनामौषधं सुलभं भवति । वैद्योऽपि तेषां प्रभावतोऽनुक्-लां क्रियां करोति । यथा एते राजादिपुत्राः तेषां चामी शिष्या इति । तथा भिक्षा उपगणमपि साधूनामतिबुद्धमम् (ववहा-रो इत्यिया) एते स्त्रिया अपहृतायास्तपां जयतो व्यवहारो ब-भते इयमत्र ज्ञावना । काचित् रूपवती कुमारश्रमणा केनापि राज्ञा गृहीता स्यात् ततस्तेषां गतानां जयेन सा मुच्यते इति वादे च तत्तैरवात्साधवोऽपरिचूता भवन्ति (अकिंचणका-रयन्ति) योऽपि कश्चित्साधूनां प्रत्यनीकः सोऽपि तेषां राजादिकुमारप्रव्रजितानां जयतो न किञ्चित्करोति अथवा किंचनानां साधूनां यदि कथमपि केनाऽप्यर्थजाते प्रयोजनमुपजायते तर्हि तत्सर्वं लोकः प्रायोऽप्राथित एव क-रोति । तदेवमेते अनन्तरोदिता गुणास्तज्जातानां राजादिजा-तीयानां यतोऽतस्ते निरुद्धपर्यायाः प्रत्यागताः प्रव्रजितास्त-द्विवस एवाचार्यादिपदेषु स्थाप्यन्ते । अयं च गुणः कुटुम्बप-रिवृद्धिस्तथाहि यदि नामैते तथाभूतं राज्यादिकमपहाय धर्मं समाचरन्ति ततः किं तेषु तुच्छेषु भोगोपभोगेषु एव-मन्येपि संयमे निष्क्रमन्ति ततो भवति गच्छस्य महती वृद्धिः ।

एतेषामध्वानमुप्रवाजं तदप्यनुलोमोपसर्गनुत्यम् । किमु-
क्तं भवति । यथा कस्याऽपि साध्याः कश्चिदनुलोमान् उपस-
र्गान् प्रकृतवान् संचयं चिन्तयति । यदि परमलेनोपायनात्
मुच्ये नान्यथा ततः एवं विचिन्त्याशुभभावः सपरिसेवते स
च तथाकृतपरिसेवनोऽप्यशुभभाव इत्यन्तर्गच्छाति इति व्य-
वहिते ॥ एवमेतेऽप्यखगच्छाति एव तत्त्वतो मन्तव्याः
एतदेव लेशानो व्याख्यानयन्ताह ।

नाहूणं अज्जाण य, विमीयमाणा ए होति थिरकरणं ।

जइ एरिमा वि धम्मं, करोति अम्मं किंमं पुण ॥

साधूनामार्यिकाणां च विरिद्धानां स्थिरकरणं भवति । तथा
हि केचित्साधवो भोगेषु विरिद्धानस्तान् दृष्ट्वा एवं चिन्तय-
न्ति । यदि तावदीदृशा अपि त्रिपुलराख्यातिका अमी देवकु-
मारिकाः प्रत्याभिरपि निजमहिलाभिरुपसर्गमाणा धर्मं
कुर्वन्ते न पुनर्निजं ब्रह्मचर्यं प्रशितयन्तोऽन एव ते तद्विचरं
पद्माचार्यादिपदेषु स्थापिताः किमङ्गपुनरस्माभिः सुतरां धर्मं
नमाचरणीयम् । विभवादिपरिभ्रष्टादिनि । आर्यिका अपि
चिन्तयन्ति । यदि तावदीदृशाः खल्यस्माकं बान्धवाः संपन्नाः
कथममन्दपुण्या एतेषां सुखमपि निरीक्ष्यन्ते न सीदन्ति ख-
ल्येनादृशार्थपुरुषपरिगृह्यता आर्यिका केवलमपरिभ्रूताः स-
दा वर्तन्ते ॥

किंच तत्त्व उविपमु, दोगो जयं गौरवं करोति ।

गेलभोमहिमाई, मूलजं उवकरण जत्तादी ॥

किं च तत्र तेषु राजकुमारादिपद्माचार्यादिपदेषु स्थापितेषु
लोकौ भयं गौरवं बहुमानं च कुर्वते । ग्लानत्ये भवत्यौपधा-
दिकं सुलभमुपकरणमकादि च ।

संजनिमादीगहणे, ववहारे होइ दुप्पयंसो उ ।

तगारवा उ वादे, हवंति अपगजिया चेव ॥

संजत्यादीनामादिशब्दात् तथाविधचुल्लकादिपरिग्रहः ।
ग्रहणे अपहारे भवत्यसौ राजकुमारादिदुष्पशूयः । तथा
तद्गौरवात् वादे भवन्ति साधवोऽपराजिता एव ।

पमिलीयाअकिंचिकरा, होति अवत्तज्जो अट्टजाए य ।

तज्जायदिकिखण्णं, होइ विवट्ठी वि य गणस्स ॥

प्रत्यनीकाः अकिञ्चित्करा भवन्ति अर्थजाते च समुत्पन्ने कश्चि-
दपि वक्तव्यो न भवति । किंतु सर्वोऽप्यप्रार्थित एव यथौचित्यं
करोति । तथा तेन तज्जातेन राजादिजातेन तद्विचरं एवाचा-
र्यादिपदस्थापितेन गणस्य गच्छस्य वृद्धिर्भवति । शेषं सुप्र-
सूतित्वात्र व्याख्यातम् ।

(सूत्रम्) निरुद्धासपरियाए समणे निगंथे आयरिय-
उवज्जायत्ताए उदिसित्तए समुत्थे य कप्पति, तस्स एं
कप्पस्स देसे अजिज्जेए जवंति से आहिज्जि सामिति
अहिज्जिजा एवं से कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताए उदि-
सित्तए से य आहिज्जे सामिति एोअहिज्जा आ एवं से
नो कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताए उदिसित्तए ? ० ।

निरुद्धासपरियाए समणे निगंथे इत्यादि अस्य सम्यग्ग्रह
अपवदिई तु निरुद्धं, आयरियं तु पुष्पपरियाए ।

इमतो पुण अवधातो, असमत्तमुयस्स तरुणस्स ॥
निरुद्धे । विनाशिते पूर्वपर्याये सत्याचार्यत्वमपवदिदुं प्रवज्या-
दिवस एवाचार्यत्वमनुज्ञातुमन्तरसूत्रेऽयमेनेन सूत्रेणाभिधा-

स्यमानः पुनरपवादोऽसमासश्रुतस्य तरुणस्य । किमुक्तं प्रवत्यल्प-
विषयपर्यायस्यासमासश्रुतस्यापि चापवादतो गणधरत्वमनु-
ज्ञायते ततोऽनेनाप्यपवादोऽभिधानतो प्रवति पूर्वसूत्रेणास्य
सम्यग्ग्रहः । अनेन सम्यग्ग्रहेनायातस्यास्य व्याख्या निरुद्धा विनाशितो
वर्षपर्यायो यस्य स निरुद्धवर्षपर्यायः । एतदुक्तं प्रवति । त्रिपु-
वर्षेषु परिपूर्णेषु यस्य निरुद्धः पूर्वपर्यायो यदि वा पूर्णं त्रिवर्षं
समासश्रुतस्य निरुद्धवर्षपर्याय इति । श्रमणो निर्ग्रन्थः कल्पते-
आचार्योपाध्यायतया । आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देष्टुं
कृत्याह समुच्चेदकल्पे आचार्ये काव्यगते अन्यस्मिंश्च बहुश्रुते
लक्षणसंपूर्णोऽसति तस्य च आचार्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टु-
मपि तस्य आचार्यकल्पस्य निशीधाध्ययनस्य देशोऽधीतो भवति
सूत्रमधीतमर्थोऽद्यापि नाधीयते यदि वार्धो न परिपूर्णोऽप्य-
धीत इत्यर्थः । (सेयइत्यादि) स चेदमधीतवान् पाश्चात्यं
स्थितं देशमप्येऽधीयते तत एवं सति कल्पते आचार्योपाध्या-
यतया उद्देष्टुम् यदि पुनः सोऽप्येव इति चिन्तयन्तप्रि नाधी-
यते इति संज्ञायते । तत एवं सति न कल्पते । आचार्योपाध्या-
यतया उद्देष्टुम् एव सूत्रसंक्षेपार्थः । तत्राल्पवर्षपर्यायस्यासमास-
श्रुतस्यापवादतो गणधरपदानुज्ञानार्थमिदं सूत्रमित्युक्तमतोऽप्य-
वर्षपर्यायत्वं समासहृतत्वं च नाप्यरुद्धावयति ।

तिह्णि जस्स अ पुसा, वासापुणेहि वा तिहिउतं तु ।

वासेहि निरुद्धेहि, इवखण्णजुत्तं पमंसंति ॥

यस्य श्रीणि वर्षाणि व्रतपर्यायतयाऽद्याप्यपरिपूर्णानि एत-
स्यामवस्थायां यदि वा त्रिपु परिपूर्णेषु तस्य तन्निरुद्धवर्षपर्यायत्व-
मजवत् । स त्रिपु पूर्णेषु अपूर्णेषु वा वर्षेषु निरुद्धेषु आचार्ये काव्य-
गते अन्यो बहुश्रुतोऽपि लक्षणसंपूर्णो न विद्यते सचासमासश्रुतोऽ-
पि लक्षणयुक्तो ग्रहणधारणासमर्थश्चेति स्थाप्यते । बहुश्रुतोऽप्यन्यो
न स्थाप्यते किं तु सोऽसमासश्रुतोऽपि लक्षणयुक्तः । किं कारणमत
आह । लक्षणेत्यादि । दोके वेदे समये च विशारदा नायकत्व-
पदाधारोपे प्रशंसन्ति । लक्षणयुक्तं नेतरं बहुश्रुतमपि ततः स
एव स्थाप्यते । अत्र पर आह ।

किं अम्मइ इवखणेहि, तवसंजममुट्टियाणसमणाणं ।

गच्छविचट्ठिनिमित्तं, इच्छिज्जइ सो जह कुमारो ॥

किमस्माकं श्रमणानां तपसंयममुत्थितानां लक्षणैः केवलं लक्ष-
णविहीनाऽपि बहुश्रुतः स्थाप्यतां येनाऽस्माकं स्वाध्यायवृत्तिर्ज-
यति । आचार्य आह । सोऽल्पश्रुतोऽपि लक्षणयुक्ततया गणधर-
पदस्यापनायामिष्यते गच्छविचट्ठिनिमित्तं यथा राज्यवृत्तिनिमि-
त्तं राज्ये कुमारः । एतदेव भावयति ॥

बहुपुत्तो नरवई, सामुइं जणति कं उवेमि निवं ।

दोसगुणएगणे, सो वि य तेसिं परिकहेइ ॥

कोऽपि बहुपुत्रको नरपतिः सामुच्चिकं सामुच्चलक्षणवेत्तारं ज्ञा-
ति । तथा कमहं कुमारं नृपं स्थापयामि एवमुक्तः सोऽपि तेषां
कुमाराणां यस्य दोषा गुणा वा एकैके च विद्यन्ते तत्सर्वं
परिकथयति तत्र दोषा इमे ॥

निरूमं च डमरं, मारीनुज्जिक्खचोरपउराई ।

धणधनकोसहाणी, वलवति पवंतरायाणो ॥

निर्धूमकं नाम अपलक्षणं यत्प्रजावतो राज्यमनुशासति रन्धनी-
यमेव न भवति डमरं यद्दशाद्राज्यं डमरयदुलं भवति । प्रभूत-
स्वदेशोत्थोपप्लवा एवोपजायन्ते इत्यर्थः । मारियद्वशान्मारिदो-
पोपहतं प्रचुरं दुर्जितमुपयाति । चोरप्रचुरं यद्दहवश्चौरा उच्छ-
रन्ति । धनहानिर्यतः सर्वत्र धनकथः संभवति । धान्यहानिर्य-

तन्नावावृष्टेऽपि मेघे सस्यनिष्पत्तिस्तादृशी नोपजायते । कोश-
हानिर्यतः कोशकृत्यः बलवत्प्रत्यन्तराजकं यतो बलवन्तः प्रत्यन्त-
राजाः सर्वे भवन्ति एते कस्याप्येकः कस्याप्यनेकं दोषाः अधुना
गुणमाह ॥

खेमं सिवं मुजिकखं, निरुवसगं गुणेहिं उववेयं ।

अजिसिंचंति कुमारं, गच्छे वि तयाणुरुवंतु ॥

क्षेमं नाम सुलक्षणं यद्वशात्सर्वत्र राज्ये नीरोगता शिवं यतः
सर्वत्र कल्याणं सुभिक्षसंभवः । निरुपसर्गा यतः सकलेऽपि देशे
मारिर्मराद्युपसर्गासंभवः । एतेऽपि गुणाः कस्याप्येकः कस्या-
प्यनेकं कस्याऽपि सर्वे तत्र यथा सर्वथा दोषोपेतमधिकृतैश्च गुणैः
सर्वैरप्युपेतं कुमारं राजामात्यादयो राज्येऽजिपिञ्चन्ति तथा
गच्छेऽपि तदनु रूपं राजकुमारानुरूपं सर्वथा दोषविनिर्मुक्तमेकान्त-
तो गुणैरुपेतमाचार्यादिपदे । सिञ्चन्ति एतदेव स्पष्टयति ॥

जह ते रायकुमारा, सुलकखणा जे सुहा जणवयाणं ।

संतमविसुयसमिच्छं, नच वेंति गुणे गुणविहणं ॥

यथा ते राजकुमाराः सलक्षणा ये स्थापिताः सन्तो जनप-
दानां शुभाः । कल्याणकारिणः त एव स्थाप्यन्ते न शेषास्त-
था सुरयोऽपि गच्छवृद्धिमपेक्षमाणाः सन्तमपि श्रुतसमृद्धं
गुणविहीनं न गणे स्थापयन्ति ॥

लकखणजुत्तो जइ वि हु, न समिच्छमुतेण तह वि तं ववण ।

तस्स पुण होति देसो, असमत्तो पक्कपनामस्स ॥

लक्षणयुक्तो यद्यपि हु निश्चितं स्थापयेत् । तस्य पुनर्देशो
भवत्यसमाप्तः ॥ प्रकल्पनाम्नो निशीथाध्ययनस्य कथं पुनर्दे-
शोऽसमाप्त इत्याह ॥

देसो सुत्तमधीतं, न तु अत्था अत्थतो व असमत्ती ।

सगणे अणरिहगीता, सतीपणिएहेज्जमेहिंतो ॥

प्रकल्पं द्विधा शरीरं सूत्रमर्थश्च । तत्र देशः सूत्रमधीतं नत्व
र्थः । अथवा अर्थोऽपि कियानधिगतः केवलमर्थतः समाप्ति
र्नाभूत् । ततो ये स्वगणे आचार्यलक्षणविहीनतया गीतार्थो
अपि सन्तोऽनर्हाः आचार्यपदायोग्यास्तेभ्यः आचार्यपदोप-
विष्टः सन्नर्थं गृहीयात् । अथ स्वगणे गीतार्थो न विद्यन्ते । त
हिं तेषामसत्यभावे पभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो गृहीयात्तानेवाह ।

संविगमसंविगे, सारुवियसिप्पुत्तपच्छिन्ने ।

पडिक्कंत अब्जुत्थिए, संती अब्जुत्थ तत्थेव ॥

स्वगणे गीतार्थानामभावे अन्येषां सांभोगिकानां समसुख-
दुःखानां गीतार्थानामन्तिके गत्वाऽधीते तेषामप्यभावेऽन्य-
सांभोगिकानां गच्छं प्रविश्य पठति । तेषामप्यभावे पार्श्व-
स्थादीनां संविग्नपाक्षिकाणामन्तिके केवलं तत्संयमयोगेष्व-
भ्युत्थाप्य एतावता संविग्नैति व्याख्यातम् । अधुना असंवि-
ग्नैत्यादि व्याख्यायते । असंविग्नान् सारूपिकान् संयतरूपधा-
रिणः सिद्धपुत्रप्रच्छन्नान् सिद्धपुत्रान् पश्चात्कृतांश्चाश्रयेत् ।
कथंभूतानित्याह प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितान् असंयमव्यापारान् प्र-
तिक्रान्तान् संयमं प्रत्यभ्युत्थितान् तेषामप्यसति अभावे अ-
न्यत्र यत्र ते न ज्ञायन्ते तत्र गत्वा तेषामन्तिके अधीते ना-
न्यत्र तेषामगमने तत्रैव पठेत् यत्र ते स्वव्यापारेण स्थिता वर्त्त-
न्ते । इयमत्र भावना पार्श्वस्थादीनां संविग्नपाक्षिकाणामभावे
ये पूर्वं संविग्नः गीतार्थो आसीरन् तेषां पश्चात्कृतानां पुनः
प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानामन्तिके गृहीयात्तेषामप्यभावे संयम-
योगं प्रत्यभ्युत्थितानां सिद्धपुत्राणामन्तिके तेषामप्यभावे अन्य-

त्र तान् संयतरूपकान् कृत्वा तेषामन्तिके अन्यत्रागमने तत्रै-
व तान् तथारूपान् कृत्वा सागारिकाणामभावे तेषामन्तिके
ऽधीते एतदेवाह ।

सगणे परगणे वा, मणुअसोसिं वा वि असतीए ।

संविगपक्खिएसुं, सरुवि सिप्पे सु पढं तु ॥

स्वगणे गणधरपदानर्हगीतार्थानामन्तिके परगणे वा मनोहे वा
सांभोगिके तदभावे अन्येषां वा असांभोगिकानामन्तिके तेषा-
मप्यसत्यभावे संविग्नपाक्षिकेषु पार्श्वस्थादिषु प्रथममेव प्रतिक्रा-
न्ताभ्युत्थितेषु तेषामप्यभावे सरूपिषु संयतरूपिषु प्रतिक्रान्ता-
भ्युत्थितेषु पश्चात्कृतेषु तेषामप्यभावे प्रथममेव स्वरूपिषु सिक्के-
षु सिक्कुपुत्रेषु एतत्प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानधिकृत्योक्तं तदभावे अ-
न्यत्र विधिमाह ।

मुंडं च धरेमाणे, सिंहं च फेरं च अणिच्चससिहे वि ।

लिंणेण मसागारिए, वंदणगादीण हावेति ॥

ते पश्चात्कृतादयो यदि न प्रतिक्रान्ता अभ्युत्थिताः किं तु विद्म
तो गृहिस्था वर्तन्ते । अन्यत्र गत्वा तान् मुण्डं च धरमाणान्
धारयतः कारयति । यदि पुनः सशिरवाकाः सन्ति ततः शिखां
स्फेदयति । अथ शिखास्फेदनं ते नेच्छन्ति ततः सशिखानापि
स्थापयित्वा इत्वरं श्रमणाद्विद्धं तेषां समर्पयन्ति । व्याख्यान-
वेद्यायां च चोदपट्टकं मुखपातिकां च ग्राहयन्ति तेषामपि तथा
चूतानां पार्श्वे पठता यथा प्रतिकरूपश्रुतविनयः प्रयोक्तव्यः । तेषु
न वारणीयः । अथ ते अन्यत्र गमनं नेच्छन्ति तर्हि तत्रैवासागा-
रिके सागारिकसंपातरहिते प्रदेशविशेषे विद्धेन रजोहरणमुख-
पोत्तिकादिना श्रमणरूपधारिणः कारयित्वा पठनीयम् । ते च
तत्रापि तथा पठन्तो न वन्दनादीनि हापयन्ति ॥

आहारउवहिसेज्जाए, समणमादीसु होइ जइयवं ।

अणुमोयणकारावण-सिक्खत्तिपदम्मि तो सुप्पो ॥

तेन तेषां समीपे पठनाहारोपधिशय्यानामपणादिषु भवति
यतितव्यम् । तदाऽनुमोदने कारापणे च न च कारणकारापणा
नुमोदनदोषैः स परिगृह्यते । यतः शिक्षा मयाऽस्य समीपे
गृह्यते इति द्वितीये पदे वर्तते । ततः स शुरु इति । इयमत्र
भावना । यदि स पार्श्वस्थः पश्चात्कृतादिः पाठयन्नात्मनः आहा-
रोपध्यादिकमात्मनैवोत्पादयति । ततः सुन्दरम् । आत्मना नोत्पा-
दयति । तत आह ।

चोयइ से परिवारं, अकारमाणं जणति वा सप्पे ।

सव्वोच्छित्तिकरस्स हु, सुयजत्तीए कुणह पूयं ॥

से तस्य परिवारं विनयमकुर्वन्तं चोदयति प्रज्ञापयति । यथा मह-
दिदं ज्ञानपात्रमतः क्रियतामस्योत्कृष्टाहारसंपादनेन विनय इति
परिवारस्याभावे श्राद्धाच्चासिक्कुपुत्रपुराणंतरूपान् जणति यथा
अव्यवच्छित्तिकरस्यास्य श्रुतजक्त्या कुरुत पूजामिति । एतानानु-
मोदनकारापणे व्याख्याते । संप्रति स्वयमुत्पादनमाहारादीनां
भावयति ॥

उविहा सत्ती एसिं, आहारादी करोति ते सव्वं ।

पणहाणीए जयंतो, अट्टताए वि एमेव ॥

द्विविधस्य प्रतिपरिचारकस्य सिक्कुपुत्रादेश्वेत्यर्थः । असत्यभावे
तेषां पार्श्वस्थपश्चात्कृतादीनामाहारादिकं स सर्वमात्मना करो-
ति । तत्रापि स प्रथमतः शुरुमुत्पादलाज्ञे पञ्चकपरिहान्या यत-
मानोऽशुरुमपि पञ्चकपरिहानियतनानामशुक्षाज्ञे पञ्चकप्राय-
श्चित्तस्थानप्रतिसेवनात् उत्पादयति तदसंभवे दशकप्रायश्चित्त

स्यानप्रतिसेवनात् एवं तावत् यावद्यत्तुर्गुरुकमसंप्राप्तः । तथापि स नस्योत्पादयति । एवमेवात्मायै पञ्चकपरिहान्या यतते । किमुक्तं भवति । उक्तमादिदोषत्रयशुद्धमलममानः पञ्चकादियतनया त्रिभिरपि दोषैरशुद्धं गृह्णाति स तथा कुर्वन्नपि ज्ञाननिमित्तं प्रवृत्तन्यात् कृतयतनाविषयपुरुषकागत्यात् रागद्वेषविगृहितत्वाच्च शुद्ध इति (आचार्योपाध्यायादिषु मृतेषु नवरुहरस्य तन्वदे स्थापना) (मृत्रम्) निगम्यस्स एं णवरुहरतरुणगस्म आयरियउव-ज्जाए विस्सेज्जा णो मे कप्पइ अणायरियउवज्जायस्म ह्यो चए कप्पइ मे पुव्वआयरियं उट्ठिमाविता ततो पच्छा उव-ज्जायं मे किमाहु जंतं दुसंगहिए समणे निगम्ये तंजहा आयरिएणं उवज्जाएण य ॥

निगम्यस्तेन्यादि अयास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ॥

आयरियाणं सीसो , परियातो वावि अह कितो एस ।

सीमाणकेरिमाण व, ठाविज्जइ सो उ आयरिओ ॥

पूर्वसूत्रे आचार्यस्थापनीय उक्तः । आचार्याणां च शिष्या जवन्तीति तद्वक्तव्यतार्थमिदं सूत्रम् अथवा पूर्वसूत्रेषु पर्यायोऽधि-कृतोऽस्ति चेत् सूत्रे एव पर्यायस्तथा च “नवरुहरतरुणग्रहणं” यदि वाऽनन्तरसूत्रे य आचार्यः स्थापनीयः उक्तः स कीदृशानां शिष्याणां स्थाप्यते । इतीदमेनेन सूत्रेणोच्यते । अनेन संबन्धे-नाथानस्यास्य व्याख्या । निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्याशङ्कारे नवरु-हरतरुणस्य नवस्य रुहरस्य तरुणस्य वा आचार्यसहित उपा-ध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायश्चेत्यर्थः । विष्कम्भो यावन्म्रियते ततः से तस्य नवदुहरतरुणस्यानाचार्योपाध्याय-स्य मतो भवितुं वर्तितुं न कल्पते किं तु पूर्वमाचार्यमुद्देशाः स्थापयित्वा ततः पञ्चाहुपाध्यायमुद्देशा अप्येवमाचार्योपाध्याय-स्य सतो भवितुं कल्पते । से किमाहुः । सेशब्दोऽयशब्दार्थः । अथ भदन्त ! किं कस्मात् कारणात् जगवन्त एवमाहुः सुरिराह । द्वाज्यामाचार्योपाध्यायान्यां संगृहीतो हिंसंगृहीतः श्रमणो निर्ग्र-न्थः सदा जयति । तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन च एष सूत्रसंके-पार्थः व्यासार्थे तु भाष्यकृद्विचकुर्वन्वादिशब्दार्थानामर्थमाह

निव्ररिमो होइ नरो, आसोऽन्नमगं तु रुहरगं वेति ।

तरुणे चत्तामत्तरुण, मज्झिमो थेरतो सीमो ॥

प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य त्रीणि वर्षाणि नाधिकमन्येप त्रिवर्षो जयति नवः तन्नय पर्यायेण चत्वारि वर्षाण्यारज्य यावद्योरु-शकं वर्षम् अत्राहुर्मर्यादायां यथा आपाटलिपुत्राष्टौ देवः । किमुक्तं जयति । पाटलिपुत्रं मर्यादीकृत्यारतो वृष्टे देवः । इत्यत्र ततोऽय-मर्थः । यावत्परिपूर्णाणि पञ्चदशवर्षाणि पौरुशाद्वर्षाद्वर्षाकं तदुदरकं ध्रुवन्ते समयविदः । ततो जन्मपर्यायेण पौरुशवर्षा-ण्यारज्य यावच्चत्वारिंशद्वर्षाणि तावत्तरुणः । ततः परं यावत्स-प्ततिरेकेन वर्षेणोना तावन्मध्यमः । ततः परं सप्ततरारज्य स्थविरः शिष्यः ॥

आणवकस्स वि रुहरग-तरुणगस्स नियमेण संगहं विंति ।

एमेव तरुणमज्जे, थेरम्मि य संगहो नियमे ॥

यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिवर्षोत्तीर्णः सोऽनवक उच्यते । तस्यापि आस्तां नवकस्येत्यपि शब्दार्थः । उदरकः सन् तरुणकस्तस्य द्वाद-शवर्षाण्यारतो यावत्पञ्चदशवर्षाणि तावदित्यर्थः नियमेन संग्रह-मभिस्थापिताः आचार्योपाध्यायानां संग्रहणं भवते अन्ननवस्था-पिताचार्योपाध्यायाः संग्रहीतेन तेनावश्यं वर्तितव्यमिति भावः ।

नया यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रीणि वर्षाणि नाद्याप्युत्तीर्णः स नवक-स्तस्मिन्नवके तरुणे मध्यमे स्थविरं च शब्दादुदरं च । एवं पूर्वो-क्तेनैव प्रकारेण संग्रहं भवते । किमुक्तं जयति । नवकस्य रुहरस्य वा तरुणस्य वा मध्यमस्य वा स्थविरस्य वा नवकत्वादेव निय-माचार्योपाध्यायसंग्रहो वेदितव्य इति ॥

वा खलु मज्झिमयेर-गीयमगीए य होइ नायव्वं ।

उट्ठिसिणा उ गीए, पुव्वायरिए उ गीयत्थे ॥

वा शब्दो विज्ञापायां खलु निश्चितं त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णत्वेनानवके मध्यमे स्थविरं च प्रत्येकं गीते अगीते वर्षाणानानात्वं ज्ञातव्यम् । तदेवाह ॥ (उट्ठिसिणा उ अगीते) अगीतार्थे उद्देशाना इयमत्र ज्ञावता । ये मध्यमाः स्थविरा वा त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णा अप्यगीता-र्यास्ते नियमात् यः स्थापितो गणधरः तस्य शिष्या वयद्वयन्ते । इति गीतार्थेषु न स्थविरं मध्यमे च पूर्वाचार्यः पूर्वाचार्यसंग्रहः । ये मध्यमा स्थविराः गीतार्थाः पूर्वाचार्यदिशं धारयन्तीति ।

नवदुहरतरुणगस्सा, विहीए विमुंजियम्मि आयरिए ।

पच्छन्ने अजिसे तो, नियमा पुण संगहे ठाइ ॥

नवश्च रुहरकश्च तरुणश्च समाहारे द्वन्द्वः । तस्य पुनः संग्रहा-र्थमाचार्यं विष्कम्भिते विधिना नियमेनान्यस्य गणधरस्याभिपेकः कर्तव्यः । अविधिना अभिपेककरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः । कोत्र विधिरिति चेदुच्यते । आचार्यः कालगतो न प्र-काश्यते यावदन्यो गणधरो न स्थापितः तथाचाह (पच्छन्नेत्ति) आचार्ये कालगते पच्छन्ने देशे अभिपेकः करणीयः । एतदेवाह ।

आयरिए काव्वगए, न पगासेज्ज अट्ठविहे गणहरस्मि ।

रामेव अणजिसिसे, रज्जकखोचो तहा गच्छे ।

अस्थापिते अन्यस्मिन् गणधरे आचार्यः कालगतो न प्रकाश्यते । अत्र दृष्टान्तो राजा काल गतस्तावन्न प्रकाश्यते यावदन्यो नाभि-पिच्यते । अन्यथा अनजिपिके राक्षि यथा राज्यकोभो भवति । दायदेः परस्परविरोधतः सर्वं राज्यं विलुप्यते इत्यर्थः तथा ग-च्छेऽन्यस्मिन्नस्यापिते गणधरे यथाचार्यः कालगतः प्रकाश्यते तदा गच्छकोभो जयति तमेवाह ॥

अण्णाहोवहाणसच्छंदा, खिच्छेतेणा सपक्खपरपक्खे ।

लयकंपणा य तरुणे-सारणमाणोवमाणे य ॥

केपांचिदनाथा वयं जाता इत्यवधानं ज्ञेयं केपांचित् (सच्छं-दत्ति) स्वच्छन्दचरिता अपरे केचित् किताः किञ्चित्ता भवेयुः । तथा स्तेनाः स्वपक्वे परपक्वे चोत्तिष्ठन्ति इताया इव साधूनां क-म्पनं तथा तरुणानामाचार्यपिपासयाऽन्यत्र गमनम् । तथाऽसार-णा संयमयोगेषु सीदतां पुनः संयमाध्वन्यप्रवर्त्तना । तथा माना-पमानं च सांप्रतमेतानेव दोषान् व्याचिख्यासुः प्रथमतोऽनाथाव-धानस्वच्छन्दचारितं किञ्चित्त्वानि व्याख्यायति ।

जायामो अणाहो चि, अण्णाहि गच्छंति केइ ओहावो ।

सच्छंदा व जमंति, केइ खंताउ होज्जाहि ।

वादा वृक्षास्तरुणा वा केचिदगीतार्था आचार्याणां विप्रयोगे जातावयमनाथा इति विचिन्त्य केचिदन्यत्र गच्छन्ति । केचिदव-धावेयुः तथा केचिन्मन्दधर्मश्रद्धाका गणादपक्रम्य स्वच्छन्दा ज-मन्ति । अपरे केचिदाचार्यविप्रयोगतः किता किञ्चित्ता अपगत-चित्ता भवेयुः । स्वपक्वपरपक्वस्तेनानुवृत्ताकम्पनं चाह ।

पासत्थगिहत्थादी, उन्निकखावेज्ज खुड्ढादीओ ।

इया वा कंप्पमाणा उ, केइ तरुणा उ अच्छंति ॥

स्वपक्वपार्श्वस्थादयः परपक्वे गृहस्थादयः । अत्रापि शब्दात्परती-

र्थिकग्रहणं क्षुल्लकादीन् उन्निष्क्रामयेयुः । किमुक्तं जवति पार्श्व-
स्थादयः क्षुल्लकादीन् विपरिणमय्य पार्श्वस्थादीन् कुर्युः । अन्य-
तीर्थिकाः स्वज्ञातयो गृहस्थानिति । तत्रैव वातेनेव कम्पमानाः
संयमे परीपहैः केचित्तरुणास्तिष्ठन्ति । इयमत्रजावना । यथा
पद्मज्ञताऽन्यस्मिन्ननवप्रस्थासतो वातेन कम्पमाना तिष्ठति । एवं
केचित्तरुणा गच्छेऽपि वर्तमानाः संयमानाः संयमे परीपहैः ॥
कम्पमानास्तिष्ठन्तीति । तरुणदोषमस्मारणादोषं चाह ॥

आयरियपिवासाए, काद्वगयं तु सोऽनु ते वि गच्छेज्जा ।

गच्छेज्ज धम्मसङ्गा, वि सारयितुगच्छस्म असती ॥

केचित्तरुणा आचार्यपिपासयाऽनाचार्यमन्तरेण ज्ञानदर्शनचा-
रित्रज्ञानोऽनुत्तरो जवति तस्मादवश्यमाचार्यसमीपं वर्तितव्य-
मित्याचार्यवाञ्छया काद्वगतं श्रुत्वा तेऽप्यन्यत्र गच्छेयुः । तथा
धर्मश्रद्धा अपि केचित् सारयितुरजावे गच्छान्तरं गच्छेयुः । माना
पमानदोषमाह ।

माणिया वा गुरुणं तु. थेरादीत्थकेचित्रो नात्थि ।

माणं तु तत्रो अन्नो, अवमाणजयाउवगच्छेज्जा ॥

तत्र केचित्स्थविरादय एवं चिन्तयेयुः यथा सर्वकाष्ठं मानिता
वयं गुरुजिः । अत्र गाथायाम् ।

पगासिज्जा कालगयं, एयदोसरक्खट्ठा ।

अप्पम्मि ववत्थविण, तोह पगासेज्ज काद्वगयं ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मादेतदोपरकार्यमाचार्यं काद्वगतं न प्र-
काशयेत् यदा पुनरन्या गणधरो व्यवस्थापितो जवतितदाऽन्य-
स्मिन् व्यवस्थापिते काद्वगतं प्रकाशयेत् आचार्योपाध्यायादिषु
मृतेषु निर्ग्रन्थ्या आचार्यादिपदोद्देशः ।

(सूत्रम्) निगमंथीएणं एवमरुहरतरुणियाए आयरियउवज्जाए
पवित्तिणियं विसंजेज्जा एणो से कप्पइ अणायारिय
अणुवज्जाइयत्ताए अपवत्तिणिए य होत्तए कप्पइ से
पुव्वं आयरियं उद्दिमावित्ता तत्रो पच्छा उवज्जायं
ततो पच्छा पवित्तिणियं से किमाहु जंतेति संगहिंया स-
मणी-निगमंथी तं तह आयरियाणं उवज्जाएणं पवित्ति-
णिएय ॥ १२ ॥

निर्ग्रन्थ्या णमिति पूर्ववत् । नवरुहरतरुणाया नवाया रुहराया-
स्तरुण्या वा इत्यर्थः । आचार्योपाध्यायः समासोऽत्र पूर्ववत्
आचार्योपाध्यायमेतत् । प्रवर्तिनी च विष्कंज्जुयात् ग्रियते ततः
(से) तस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपलक्षणमेतत् प्रवर्तिनीर-
हितायाश्च नो कडपते जवितुं किंतु पूर्वमाचार्यमुद्दिश्यापि ततः
पश्चादुपाध्यायं ततः पश्चात्प्रवर्तिनीकया जवितुं कडपते से कि-
माहु रित्यादि । अयं भदन्त ! किं कस्मात्कारणाद् जगवत एव-
माहुः । सूरिराह त्रिजिः संगृहीताः श्रमणो निर्ग्रन्थी सदा जव-
ति । तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एष सूत्रसंके-
पार्थः । अत्रायमाक्षेपः । किं कारणं ननु यत्त्रिजिः संगृहीता नि-
र्ग्रन्थी जवति । तत्राचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणानुपदर्शयति ।

दूरत्थम्मि वि कीरइ, पुरिसे गारवजयं सबहुमाणं ।

उंदेय अवट्ठती, चोएउं जे सुहं होइ ॥

दूरस्थेऽपि पुरुषे स्वपरपक्षेण च क्रियते गौरवं जयं सबहुमानं
चेत्यर्थः । इयमत्र भावना यद्यपि नाम आचार्य उपाध्यायो वा संय-
तीनां दूरे वर्तते तथापि दूरस्थस्यापि पौरुषस्य गौरवेण भयेन वा

कोऽपि संयतीनामपन्यायं न करोति । किं तु स्वपक्षे परपक्षे च
सुबहुमानो जायते । तथा संयती प्रवर्तिन्याच्छब्दे अवर्तमाना
चोदयितुं जे इति पादपूरणे इति वचनात्सुखं जवति । किमुक्तं
भवति आचार्योपाध्यायभयतो न काचिदपि संयती आचारक्षि-
तिमाचरति । याऽपि काचिदाचरति । सापि प्रवर्तिन्या सावष्ट-
म्भं शिष्यते । अथ शिष्यमाणापि न प्रतिपद्येत ततः प्रवर्तिनी
वृते । आचार्यस्योपाध्यायस्य चाहं कथयिष्यामि । ततः सा जी-
ता प्रवर्तिन्या उपपाते तिष्ठति । एते आचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणाः ॥
संप्रति प्रवर्तिनीसंग्रहे गुणानाह ।

मिहो कहाजट्टरविट्ठरहिं, कंदप्पकिड्ढावउसत्तण्हिं ।

पुव्वावरं ते सुयनिद्वकालं, गिएहाइ तिणं गणिणीसहीणा ।

मिथः कथापरस्परं जक्तादिविकथाकरणं जट्टरविट्ठरं नाम तेषु
गृहस्थप्रयोजनेषु कुण्ठलविण्टलादिषु वा प्रवर्तनम् । एताभ्यां
कन्दर्पक्रीडा कन्दर्पोद्भेकजननीकायवाक्छेष्टावत्कुसुतं शरीरो-
पकरणविज्ञपाकरणम् । एताभ्यां च तथा पूर्वरात्रे अपररात्रे च
गणिन्या प्रवर्तिन्यास्वर्धना सती संगृह्यते । तथा तत्प्रवर्ति-
नीसंग्रहोऽपि साध्याः श्रयान् । एतदेवविभावयिषुल्लोकेष्वपि
स्त्रियास्त्रिविधं संग्रहमाह ।

जायं पित्तवसा नारी, दत्ता नारी पतिव्वसा ।

विहवा पुत्तवसा नारी, नत्थि नारी सयंवसा ॥

जाता सती नारी पितृवशा पितुरायत्ता जवति । दत्ता परि-
णीता सती नारी पतिवशा भर्तुरायत्ता विधवा मृतपतिका ना-
री पुत्रवशा । नास्ति एवं च सति नारी कदाचनापि स्वयंवशा ।
अमुमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह ।

जायंपि य रक्खंती, मातापित्तिसासुदेवरादिषं ।

पतिनायपुत्तविहवं, गुरुगणिगणिणीं य अज्जंपि ॥

जातामपि नारी रक्खतौ मातापितरौ । दत्तां परिणीतां रक्कन्ति
श्वश्रुदेवरभर्त्रादयः । देवरग्रहणं स्वसुरज्जादेरुपलक्षणम् । वि-
धवा पुनः पिता भ्राता पुत्रो वा यदि जीवन्ति पित्रादयस्तर्हि स-
र्वेऽपि रक्कन्ति । एवमार्यकामपि गुरुराचार्यो गणी उपाध्यायः
गणिनी प्रवर्तिनी रक्कति ॥

एगागिणि अपुरिसा, सकवाडयरपरं तु नोपाविसे ।

सगणे व परगणे वा, पव्वतिया पीयसंगहिंया ॥

यथा जट्टाद्यधीना नारी एकाकिनी अपुरुषा भर्तादिपुरुषरहि-
ता सकपाटं परगृहं न प्रविशति एवं प्रव्रजिता पित्रिसंगृहीता
आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीसंगृहीता स्वगणे परगणे वा एकाकि-
नी न गच्छति ।

आयरियउवज्जाया, सययं साहुस्स संगहो दुविहो ।

आयरियउवज्जाया, अज्जाएणपवत्तिणी तइयो ॥

संगृह्णातीति संग्रहः । संग्राहक इत्यर्थः साध्वोः सततं सर्व-
काष्ठं संग्रहः संग्राहको द्विविध आचार्योपाध्यायौ । अर्थिकाणां
त्रिविधस्तद्यथा द्वावाचार्योपाध्यायौ तृतीयः प्रवर्तिनी । अत्रैवा-
पवादपदमाह

वितियपदे सा थेरी, जुष्ठा गीया य जइ खलु जवेज्जा ।

आयरियादी तिहवि, असतीए न उ दिसा विज्जति ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे सा प्रव्रजिता स्थविरा वयसा वृद्धा जी-
र्णा चिरकादप्रव्रजिता गीता उत्सर्गापवादसामाचारीकुशलतया
गीतार्था यदि खलु जवेत् ततः आचार्यादीनामाचार्योपाध्यायप्र-

वर्तिनीनां तिसृणामप्यज्ञाचे न संग्राहकमाचार्यमुपाध्यायं प्रवर्ति-
नीं च उद्देशापयेत् दोषासंज्ञात् आचार्योद्विषवधावितेपूद्देशः

(सूत्रम्) निष्कम्पगणाधो अवकम्पमेहुणधम्मं पमिसेविज्जा
तिष्मि संवच्छरायं तस्स तप्पतिर्यं णो कप्पइ आयरियत्तं वा उव-
ज्जायं जाव गणावच्छेयत्तं वा उदिसिच्च वा धारित्त वा
तिहि संवच्छरेहिं वीतिकंतेहिं चउत्थयंसि संवच्छरांसि पड्डियंसि
उड्डियंसि त्रियंसि उवसंतस्स पमिविरयस्स निव्विगारस्स एवं
से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं उदिसिच्च वा धारित्त वा
वा ? ३ गणावच्छेयत्तं वा अणिसिचित्ता मेहुणधम्मं पमि-
सेवेज्जा जाव तस्स तप्पतिर्यं नो से कप्पइ आयरियत्तं वा जाव
गणावच्छेयत्तं वा उदिसिच्च वा धारित्त वा । ? ४ गणा-
वच्छेय गणावच्छेयत्तं णिक्खिवित्ता मेहुणधम्मं पमिसेवि-
ज्जा तिष्मि संवच्छरायं तस्स तप्पतिर्यं णो कप्पइ आयरियत्तं
वा जाव उदिसिच्च वा धारित्त वा तिहिं संवच्छरेहिं
वितिकंतेहिं चउत्थयंसि संवच्छरांसि पविंयंसि पड्डियंसि
उवड्डियंसि त्रियस्स उवसंतस्स उवरयस्स पमिविरयस्स नि-
व्विगारस्स एवं से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं
वा उदिसिच्च वा धारित्त वा । ? ५ एवं आयरियउवज्जा-
यगावि दो आलावगा । ? ६ । ? ७ ।

अयस्य सूत्रस्य कः सम्यन्धस्तत आह ।

नवतरुणे मेहुएहुं, कोई सेवेज्ज एस संबंधो ।

अचंतजकखणादि-व्वसंगहो एत्य विसए वा ॥

अप्परियाए वि गणो, दिज्जइ बुत्तंति मा अतिपसंगा ।

सेवियमपुष्पापज्जय, दाहंति गणं अतो सुत्तं ।

एवंसूत्रे नवतरुणादिकः साधुरुरुक्तस्तत्र कोऽपि नवतरुणो मोहो-
दयवशात् मैयुनं सेवते कृतमैयुनसेवाकस्य च यथाऽऽचा-
र्यत्वादिकमुद्देश्यं तथाऽनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते इत्येव सू-
त्रसम्यन्धः । अत्रह्मणादेहेतोरत्रह्मणः कृष्णादिनिमित्तं संग्रहः ।
आचार्यादिकोऽनन्तरसूत्रेऽजिहितः अत्रापि स एव संग्रहो-
ऽजिधीयते इति । अथवा पूर्वतरुणेषु सूत्रेषु अपर्यायेऽपि गणो
दीयते इत्युक्तं तद्विषयाचार्यादिपदानुज्ञानात् त पतत श्रुत्वा
मा अतिप्रसङ्गान्मैयुनं सेवित्वा अपूर्णे पर्याये गणं दास्यति
तत एा निवारणार्थमिदं सूत्रम् । अनेन सम्यन्धेनायातस्या-
स्य व्याख्या । जिभ्रुर्गणादपक्रम्य मैयुनं प्रतिसेवते तस्य
त्रीणि संवत्सराणि यावत्तत्प्रत्ययं मैयुनसेवाप्रत्ययं न कल्प-
ते आचार्यत्वमुपाध्यायत्वं यावत्करणात्प्रवर्तित्वं स्यविरत्व-
मिति प प्रहः । गणावच्छेदित्वं वा उद्देश्यमनुज्ञातुमतोऽपि
तस्य क ते स्वयं धारयितुं किन्तु विपु संवत्सरपु व्यतिक्रान्तेषु
श्रुत्यो संवत्सरे प्रस्थिते प्रवर्तितामरवति तच्च प्रस्थित-
त्वमनिमुचीभवनमात्रेऽपि जवति तत आह । अस्थिते अव-
र्त्तमाने स्थितस्य वर्तमानस्य किं विशिष्टस्य सत इत्याह । उप-
शान्तस्य उपशान्तवेदेऽद्यस्य तच्चोपशान्तत्वं प्रवृत्तिनिषेधादव-
सीयते तत आह उपरतस्य मैयुनप्रवृत्तेः प्रतिनिवृत्तत्वं दाक्षिण्य-
वशादिमात्रतोऽपि भवति । तत आह मैयुनेच्छाप्रतिकूल्येन
विरतः तस्य तदापि च प्रतिविरतत्वं विकारादर्शनतोऽपि मैयु-
नाजिह्वापदेतुकिकाररहितस्तस्य कल्पते आचार्यत्वं यावत्गणा-

वच्छेदित्वं वा उद्देश्यं वा धारयितुं वा एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।
व्यासार्थे तु ज्ञावतो ज्ञाप्यरुदाह ।

दुविहो साविकिखयरो, निरवेकखो उदिसि जाइजयणाए
जोगं च अकाज्जणं, जाव स वेस्सादि सेवेज्जा ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलु मैयुनप्रतिसेवकस्तद्यथा सापेक्ष इतर-
इतरो निरपेक्षः तत्र निरपेक्षो य उदीर्णं वेदोदयं यो वा याति यो
गं यतन्या योगमकृत्वा यदि वा स वेद्यादिकां सेवेत । एव वि-
विधोऽपि निरपेक्षः गुरुतीर्थकरापेक्षारहितत्वात् ॥

सावेकखो उ उदिसि, आपुच्छे गुरुं तु सो जति उवेक्खे ।
ता चउगुरुगा जवति, सीसो व अणापुच्छए गच्छे ॥

यदि पुनरुदीर्णं उदयप्रोते मोहे उदिते वेदे इत्यर्थः । गुरुमापृच्छ-
ति समापेक्षः सह अपेक्षा यस्यास्ति स समापेक्ष इति श्रुत्युत्पत्तेः ।
तत्रापृच्छायां यदि स गुरुपेक्षां कुरुते ततस्तस्य प्रायश्चित्तं च-
तुर्गुरुका जवन्ति । स च साधुरनापृच्छगुरुं याति तर्हि तस्यापि
प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः । सा च पृच्छा वीन्वारान्कर्तव्या । तथा चाह ।

अहवा सइ दो वार्वी, आयरिए पुच्छ अकडजोगी वा ।

गुरुगा तिष्मि उ वारे, तम्हा पुच्छेज्ज आयरिए ॥

अथवा । सख्देकं वारं यथाचार्यान् पृच्छति तथापि प्रायश्चित्तं
चतुर्गुरुकाः अथ द्वौ वारौ पृच्छति न तृतीयमपि वारं तदापि चतुर्गु-
रुकाः । अथवा वारत्रयपृच्छायामपि कृतायां यदि अकृतयोगी
यतनायोगमकृत्वा गच्छति तदानीमपि चतुर्गुरुकाः । यत एवमेकं
द्वौ वा वारौ पृच्छायां प्रायश्चित्तं तस्माद्वीन् वारान् आचार्यान्
पृच्छेत् लोकेऽपि तथा दर्शनात्तथा चाह ।

बंधे य वाते य पमारणे य, दंडेसु अन्नेसु य दारुणेसु ।

पमत्तमत्ते पुण चित्तेहं, लोए वि पुंडंति उ तिप्पि वारे ॥

राज्ञा बंधे आदिष्टे यदि वा घाते प्रहारे अथवा प्रमारे कुमरण-
मारणे अन्येषु च दण्डेषु इस्तपादच्चेदादिषु दारुणेष्वदिष्टेषु-
लोके वीन् वारान् राजा पृच्छयते । किमर्थमित्यत आह प्रमत्तेन-
व्याक्तिनेन यदि वा मद्यपानेन मत्तेनादिष्टं भवेत् प्रशान्तस्य पुन-
श्चित्तमुपजायते । यथा मा मार्यतामिति वारत्रयमनापृच्छायां स
रुष्यते किमिति स मारित इति । एवं यथा राजा केनापि वीन्
वारान् पृच्छयते तथाऽचार्योऽपि ॥

आलोइयम्मि गुरुणा, तस्स चिकिच्छा विहीए कायव्वा ।

निव्विगितिगयादीया, नायव्वा कमेणमेणं तु ॥

आलोचिते वारत्रयमापृच्छायां कृतायां गुरुणा आचार्येण तस्यो-
दितवेदस्य साधोर्विधिना चिकित्सा कर्तव्या सा चिकित्सा निर्वि-
कृतिकादिका क्रमणानेन वक्ष्यमाणेन ज्ञातव्या तमेव क्रममाह ।

निव्वायमिय अवमोदरिय, वेयावक्खे तहेव त्राणे य ।

वाहिरुणे य मंडलि-चोयगवयणं व कप्पड्डी ॥

प्रथमतो निर्विकृतिकं कारयितव्यः तत्र यदि निर्विकृतिकं तपः
कुर्वतो नोपशाम्यति वेदस्ताहिं निर्विकृतिकेनावमौर्दयं कारयित-
व्यं तथाप्यनुपशाम्यति ततश्चतुर्थादिकं कार्यन्ते तथाप्यतिष्ठति
वैयावृत्यं कारणीयं वैयावृत्येनाप्यतिष्ठति स्थानेन ऊर्ध्वस्थानेन
तिष्ठति तथाप्यनुपशाम्यति आहिंरुनं कार्यते । देशकाहिंरुकानां
सहायो दीयते इत्यर्थः । तत्र यदि एव परिश्रमणोपशान्तो ज-
यति वेदस्ततः सुन्दरमथ नोपशाम्यति ततो यदि स बहुश्रु-
तस्ताहिं स सूत्रमण्णवी च दाप्यते । अत्रार्थे चोदकवचनं यथा
किमर्थं स मण्णवी दाप्यते । सूरिराह । दृष्टान्तोऽत्र कप्पड्डीति

कुलवधूः । “ एगो सेट्टी तस्स पुत्तो धणोवज्जणनिमित्तं देसंतरं गतो । जारिया सेट्टिसमीवे मुक्का । सा य सुहभेयणतंवाववि-
लेवणमंरणपसाहणरया घरवावारमकुणंती अन्नया उम्मत्तिया
जाया । दासचेर्मी नण्ण । पुरिसं मग्गेह तीए सेट्टिणो कहियं
तेण चित्तिं । जावज्ज वि न विणस्सति ताव चित्तेमि उवायं
सेट्टिणी भणिया कव्वहं काळण तुमं गच्छ जेण सा घरवावारे बु-
ज्जुत्ति अस्सहा विणिसिंहिति । एवं सामत्येकण अन्नया सेट्टी
घरमागओ आमोवखं मग्गइ सा न देइ तो सेट्टिणा महतो कव्व-
हो कतो सा पेड्डिळण निस्सारिया । सा य वहुय कव्वहसइ
सोळण तत्थागया सेट्टिणा जणिया । भत्ति घइए तुमे अज्जण-
भित्ति सव्वो वावारे कायव्वो सा तहेव करितुमारळा । तओ
तीए वावारवाउवाए ज्ञोयणमवि वियाववेवाए कुतो मंरणप-
साहणं । दासचेर्मीए जणियं मग्गितो चिट्ठति पुरिसो कया मेळि-
ज्जइ तीए जणियं मरणस्स वि मे अवसरो नत्थि कतो पुरिसस्स”
एवं । यथा तस्या गृहव्यापारव्यापृततया वेदोपशान्तिरचूतया
ऽस्यापि सूत्रमणुस्यपि व्यापारव्यापृततया कदाचिद्वेदोपशा-
न्तिः संजायते । ततः सूत्रमणुस्यमर्थमणुस्यं च दाप्यत इति व्यण ।
(अत्राचार्यसाधूनामवधावनविषये बहुवक्तव्यं तच्च व्यवहार-
ज्ञाप्यतोऽवसेयं वक्षत एव किञ्चिदत्रोक्तम्) बहुश्रुतोऽपि पापो
न कल्पते आचार्यादितया उद्देशम् ।

(सूत्रम्) बहवे निक्खुणो बहुसु तवन्नागमावहुसो बहुसु
आगाढादेसु कारणेसु माइमुसावाइअसुइपापजीवी जाव
जीवाए तेसिं तप्पतियं नो कप्पइ जाव उदिसित्तए वा धारि-
त्तए वा एवं गणावच्छेइया वि एवं आयरियउवज्जाएया-
वि बहवे निक्खुणो बहवे गणावच्छेइया बहवे आयरियउव-
ज्जाया बहुसुआ वन्नागमवहुसो बहुसु आगाढादेसु माइ-
मुसावाइअसुइपावजीवी जाव जीवाए तेसिं तप्पति णो
कप्पइ आयरियत्तं वा उवज्जायत्तं वा पवत्ति वा थेरत्तं
वा गणधरत्तं वा गणावच्छेइयत्तं वा उदिसित्तए वा धारि-
त्तए वा । इति व्यवहारस्स तइओ उद्देशो ॥ ३ ॥

सूत्रसप्तकम् अथास्य पूर्वसूत्रैः सह सम्यन्धमाह ॥

वयत्रितियारे पगते, अयमविअन्नोउस्स अइयारो ।

इत्तिरियपमत्तं वा, वुत्तं इदमावकहियं तु ॥

पूर्वसूत्रेषु व्रतस्य मैथुनविरत्यादेरतीचारः प्रकृतोऽधिष्ठतोऽयमपि
चान्यस्तस्य व्रतस्यातिचार इति तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रसप्तक-
म् । अथवा पूर्वसूत्रेषु त्रीणि संवत्सराणि यावदाचार्यत्वादीनि न
कल्पते इति वचनादित्वरमपात्रमुक्तमिदं पुनः सूत्रसप्तकेनाजिघ्री-
यमानमपात्रं यावत्कथिकं बहुशो यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि क-
ल्पन्ते इति वक्ष्यमाणत्वं ॥

अहवा एगहिगारे, उद्देशो तइयओ उ व्यवहारे ।

केरिसितो आयरिओ, उयिज्जइ केरिसो नेत्ति ॥

अथवेति संबन्धस्य प्रकारान्तरोपदर्शने व्यवहारे तृतीयोद्देश-
काधिकारे यथा कीदृशः आचार्यः स्थाप्यते कीदृशो न । तत्र
यादृशः स्थाप्यो यादृशश्च न स्थाप्यस्तादृश उक्तोऽयमन्यो न स्थाप्य-
त इति प्रतिपादनार्थमेव सूत्रसप्तकारम्भः ॥

अहवा दीवगमेयं, जह पनेसिप्पो अनिक्खमाइओ ।

सागारियसेवि एवं, अनिक्खओहावणकरी य ॥

अथवेति पूर्ववत् । दीपकमेतत्सप्तसूत्रकं पूर्वसूत्रेष्वधिकारार्थोद्दी-
पनार्थमिदं सूत्रसप्तकमधिकमेवार्थमुपदर्शयति । यथानेन सूत्रसप्तके
न अजीवणं मायी बहुशो मायावी यावज्जीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु
प्रतिपिच्छस्तथा मैथुनसूत्रपञ्चकमध्ये यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्र-
द्वये च सागारिकसेवी मैथुनप्रतिसंवी संवत्सरत्रयातिक्रमे योग्य
उक्तः सोऽप्येवमजीवणं सागारिकसेवी सन् यावज्जीवं प्रतिपि-
च्छो द्रष्टव्यः । तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि न कल्पन्ते इति
प्रावस्तया अवधावनसूत्रकेऽपि यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्रद्वये
वर्षत्रयातिक्रमेण योग्य उक्तः सोऽपि यदि अजीवणमवधावन-
कारी भवति ततस्तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादिपदप्रतिपक्षः ।
अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुर्वहु श्रुतं सूत्रं यस्या-
सौ बहुश्रुतः । बहुरागमोऽर्थपरिज्ञानं यस्य स बह्वागमः । तथा
कुलप्राप्तं गणप्राप्तं यत्सचित्तादिकं व्यवहारेण वेत्तव्यं कार्यं वा
आगाढगाढं कारणं तेषु आगाढागाढेषु बहुप्रचूतेषु बहुशोऽनेक-
प्रकारं मायी मायावान् मृपावादी अशुचिराहाद्यर्थमव्यवहारी
पापजीवी कोटवाद्याजीवी तस्य यावज्जीवं तत्प्रत्ययं मायित्व-
मपावादित्वादित्प्रत्ययं न कल्पते आचार्यत्वं वा यावत् गणावच्छे-
दित्वं वा उद्देशं वाऽनुज्ञातुं स्वयं वा धारयितुम् । एष प्रथमसूत्र-
संक्षेपार्थः । एवं गणावच्छेकसूत्रमात्रायां पाध्यायसूत्रं च भावनी-
यं पाठोऽपि सुप्रतीतः । यथा च त्रीणि सूत्राण्येकत्वेनांक्तानि
इत्येवं त्रीणि सूत्राणि बहुत्वे वक्तव्यानि । सप्तमं बहुभिक्षुवहुग-
णावच्छेदिवह्वाचार्यविषयं तदपि तथैव । अत्रभाष्यकृदाह ॥

एगत्तवहुत्ताणं, सव्वेसिं तेसिमेगजातीणं ।

सुत्ताणं पिमेणं, वोच्चं अत्थं समासेणं ॥

एकत्वबहुत्वादिसंबन्धिनां सर्वेषामेतेषां सूत्राणामेकजातीयाना-
मेकप्रकाराणां पिमेनाप्युक्तो वैविकत्येन प्रतीतः । तत्र प्रथम-
मेकत्वबहुत्वविषयावाक्केपपरिहारावाहः ॥

एगत्तियसुत्तेसुं, जणिएसुं किं बहु पुणोग्गहणं ।

चोयगसुणसू इणमो, जं कारणं मो बहुग्गहणं ॥

एकत्वेनैकवचनेन निवृत्तान्यैकत्विकानि तेष्वैकत्विकेषु किं पुन-
र्बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रचतुष्टयोपादानं स्मरिराह । यत्कारणं
येन कारणेन मो इति पादपूरणे बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रा-
पादानं तत्कारणमिदं हेतोदक ! शृणु तदेवाह ।

लोगम्मि सयमवज्जं, होइ अदमं सहस्स मा एवं ।

होहिति उत्तरियम्मि वि, उत्ता उ कया बहुकए वि ॥

लोके बहुभिरङ्गन्ये सेवितेऽयं न्यायः शतमवयवं सहस्रमदण्डं
तत एवमौत्तरिकेऽपि लोकांतरिकेऽपि व्यवहारे प्रसङ्गो मा चू-
दिति तत्प्रतिषेधार्थं चत्वारि सूत्राणि बहुकेऽपि बहुवचने कृतानि ।
सांप्रतमागाढागाढकारणादीनि पदानि व्याचिख्यासुराह ॥

कुल्लगणसंघप्पत्तं, सच्चित्तादी उ कारणागाढं ।

जिदाणि निरीहिता, माथ । तेणैव असुतीउ ॥

सच्चित्तनिमित्तोऽचित्तनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुत्रेक्षितो यथेदं
सच्चित्तादिकं विवादास्पदीभूतं कुत्रेन वेत्तव्यमिति तत्कुत्रप्राप्त-
मेवं गणप्राप्तं सङ्गप्राप्तं जावनीयम् । यत्र यत्सचित्तादिकं विवा-
दास्पदीभूतं व्यवहारेण वेत्तव्यं कुत्रप्राप्तं वा तत्कारणागाढं
कारणम् । तथा कथमहमेनं व्यवहारमाहाराद्युपग्रहे वर्तमानं नो-
ज्जितं जिघामिति बुद्ध्या परेषां जिघ्राणि निरीक्ष्यमाणो मायी
तेनैव मायित्वेनैव सोऽशुचिः तमेवाशुचिं छव्यभावजेदतः प्ररूपयति
दब्बे जावे असुती, जावे आहारवदणादीहि ।

कणं कुण्ड अकणं, विविहेहि य रागदोमेहि ॥
अशुचिर्हि वा ज्ञेयतो भावतश्च । नत्र योऽशुचिना ज्ञिमगाधो
यो वा पुगीयमुत्तम्य पुनः न निर्णयति स ज्ञेयतोऽशुचिः ।
जाये भावतः पुनरशुचिगहाग्यन्धनादिभिर्विविधैः रागद्वैतैः क-
ल्पनमयस्य कवेति । किमुक्तं भवति । आहारोपधिशय्यादि-
निमित्तं वन्दनोर्विद्वत्पदिना वा नापिनो यदि वा एष मम स्व-
गच्छसंस्थी स्वमुत्तमवन्धीति रागनांऽथवा न मामप्य वन्दते
धिरूपं वा नापितवानिन्यादिहेतुनाऽप्यं श्रुतोऽप्यं श्रुतोपदेशेनाज्ञा-
व्यमनाभाव्यं करोति । अनाज्ञाव्यमन्याभाव्यं सांख्यवहारी ज्ञाच-
तोऽशुचिः । एतदेव मुख्यतमाह ।

दन्वे भावं अमृती, दिव्यस्मीचिह्नमादिशितो उ ।
पाणनिवायादीहि उ, नावामि उ ह्राद अमृद्विओ ॥
अशुचिर्हि वा ज्ञेयं नाव च नत्र ज्ञेय विद्यादिना ज्ञिप आदिश-
ब्दान्मृत्तमदिपरिग्रहः । जाये प्राणातिपातादिजिनेवत्यशुचिः ॥
तप्पत्तियमेनमि, आयरियादी न देति जा जीव ।
के पुण जिक्खुमे य, बहुमुयमादिणो हुनि ॥
तन्प्रत्ययं मायाविन्वादिप्रत्ययं येषां भिक्षुप्रवृत्तीनां यावज्जीव-
माचार्यादीनि ज्ञायप्रयानोऽयं निर्देशः । आचार्यत्वादीनि न ददा-
ति । के पुनस्ते आह । त्रिकुक् उपलक्षणमेतन् गणावच्छेदका-
चार्योपाध्यायाश्च मृशोक्तो न केवलमेतं कित्तिमे च बहुश्रुतादयो
जयन्याचार्यादिपदानामनर्हान्नामनिर्यक्तिरुदाह ॥
अवहृस्मुने य ओमि, पमिमवओ यतो अप्पचिते य ।
निरवेकत्तपमत्तमाऽ-अणरिहं जुंगिए चेव ॥

अवहृश्रुतोऽयमः प्रतिसेयको यतः आत्मचिन्तकः निष्पेक्षः प्रम-
त्तो मायी अनर्हो जुक्तिश्च । एतं मृग्यादिपदानामनर्हाः ।
सांप्रमेतानेव व्याख्येयानुराह ।

अवहृस्मुनो पक्खो, अणहीओमा तिवरिरओ ।
निकारणे वि जिक्खु, कारणपमिमवेनं जो उ ।
अच्छज्जयअप्पचितो, निरवेकत्तो वाझमादीसु ।
अन्नयरपमायजुत्तो, अमन्वरुची होइ माऽओ ।
अवन्नकखणा अणरिहा, उज्जायाहादि अ जो जुवत्ता ॥
चउरो य जुंगिया खड्डु, अचंति य जिक्खुणा एतं ॥

अवहृश्रुतो नाम येनाचार्यप्रकल्पो निद्रीथाप्ययननामकः सूत्रतो
ऽयंतश्च नाधीतः अवमो नाम साविधपरतो यस्य प्रवज्यापर्यायण
त्रीणि वर्पाणि नाद्यापि परिपूर्णानित्यर्थः । प्रतिसेयको नाम यो
जिक्खुः निष्कारणोऽपि कारणज्ञावेऽपि पञ्चकादीनि प्रायश्चित्त-
स्यानानि प्रतिसेयते । आत्मचिन्तको योऽच्युतमरणं वा प्रति-
पत्तुं निश्चितो निश्चितवान् निरपेक्षो वाझादिषु चिन्तारहितः प्रमत्तः
पञ्चानां प्रमादानामन्यतरेण प्रमादेन युक्तः असत्ये मृगभाषणे
असंयमे वा रुचिर्यस्यासावसत्यरुचिर्भवति । मायी किमुक्तं जय-
त्यजीव्णं मायाप्रतिसेवनशीलो मायीति अपन्नक्षणं येनामाचार्य-
त्त्वक्षणानि न विद्यन्ते ये च पूर्वमुक्ता अत्यधधातनादय एते सर्वेऽ-
नर्हाः । जुक्तिका जातिकर्मशीलशरीरजेदतश्चतुर्का । एतेऽपि
प्रायुक्ता एतं सर्वेऽपि भिक्षवोऽत्यन्तमाचार्यत्वादिपदानामनर्हाः ।
यदि पुनर्वहृश्रुतो जवेत् अवमोऽपि त्रिवर्षपर्यायोक्षीणः प्रतिसेव-
कोऽप्यप्रतिसेवकोऽप्रतोऽप्ययतनातः प्रतिविरतो निरक्षेपः सोपे-
क्षाचूतः प्रमत्तोऽप्यप्रमत्ततामुपगतस्तदा जयन्त्येतेऽप्यमाचार्य-
त्वादिपदानां योग्याः ।

संप्रति सत्तानामपि सूत्राणां संज्ञविषयमाह ।
अहंवा जो आगादं, वंदणआहारमादि संगहितो ।
कणं कुण्ड अकणं, विविहेहि य रागदोमेहि ॥
माई कुण्ड अकज्जं, को माई जो जंवे मुसावाई ।
को पुण मोसावाई, असुई पावसुयजीवी ॥
अथवाति सूत्रस्याख्या प्रकारान्तरोपदर्शने यो वन्दनादिभिः व-
न्दनार्थेयाद्युत्पादिना आहारादिभिराहारोपधिशय्यादिजिरागाद-
मत्यर्थं संगृहीतः सन् विविधैश्च रागद्वैतैः प्रागुक्तस्वरूपैः कल्प-
मप्याभाव्यमप्यकल्पमनाभाव्यं करोति । सत्तानामपि सूत्राणां
विषयः (माई कुण्ड इत्यादि) कः पुनरेवमकार्यं कल्पमप्यना-
भाव्यमकल्पमप्यनाभाव्यमित्यर्थः करोति एवं शिष्यस्य प्रश्न-
माशङ्क्यसूत्ररूपाह । मायी मायावान् को मायी तत आह यो
जवेत् मृगवादी कः पुनः मृगवादी तत आह अशुचिः कोऽशु-
चिः सूत्ररूपाह पापजीवी एतस्य व्याख्यानं पापश्रुतोपजीवी
कादशादिशास्त्रोपजीवीत्यर्थः ।

किह पुण कज्जमकज्जं, करेज्ज आहारमादिसंगहितो ।
जह् कम्मवि नगरम्भा उप्पणं संघकज्जं तु ।
कथं पुनराहारादिसंगृहीतः सन् कार्यमुपलक्षणमेतत् आचार्य-
मपि कार्यं करोति । अथ सूरिनिर्देशनमाह । यथा कस्मिंश्चित्तरा-
ग्रे किमपि सत्तु कार्यमुपलक्षं सचित्तादिनिमित्तं वास्तव्यसहस्य व्य-
वहारो जात इत्यर्थः ॥ स च वास्तव्यसहनेन उच्युं न शक्यते ॥
(अन्यद्वयं व्यवहारशब्दे) एतद्विषयमुक्ते पुनर्व्यवहारति
सुमहती आशातना मतलोपश्च तथा चाह-
आगादमुसावादी, वितितयण उ होवतिवण उ ।
माई य पावजीवी, असुईकिन्ने कण्णदंइ ॥

आगादे कुल्लकार्यं संघकार्यं वा आभाव्यस्य वाऽनाभाव्यस्य वा
ज्ञानतया रागद्वैतान्यां वा जणनात् । मृगं वदतीत्येवं शीघ्रः
आगादे मृगवादी द्वितीयतृतीये मृगवादादत्तादानविरतिरूपे
मते होषयति । तत्र द्वितीयमृतशोषो मृगवादादभणनात् तृतीय-
मृतशोषोऽनाभाव्यं प्रादयतोऽनुमतिदोषजावात् । तुशब्दात् शो-
षाण्यपि मतानि होषयति । एकव्रतशोषो सर्वव्रतशोष इति वच-
नान् । मायी सूत्रमुल्लङ्घ्य शोषोत्तरैर्व्यवहारकरणात् । पापजी-
वी दुर्व्यवहारादिकरणात् । परदत्तापहाराण्युपजीवनात् । अत
एवाशुचिर्मृगवादिवादिदोषपुष्टत्वात् । अशुचित्वादेव यथा कल-
कदगुरुः संज्ञाक्षितः स्पष्टं न कल्पते एवमेवोऽपि न कल्पते
शिवजीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु स्थापयितुमिति ॥ व्य०३ उ० ।
(गणान्तरे उद्देशना उद्देशना शब्दे)

न व्यतिकूलदिशमुद्दिशेत् ॥
(सूत्रम्) णो कप्पति णिगंथीणं वितिकिछं दिमं वा
उद्दिस्सिण्णं वा धारिण्णं वा उ कप्पति णिगंथाणं विति-
गिद्धियं दिमं वा अदिस्सं वा उद्दिस्सिण्णं वा धारिण्णं वा । ए ।
न कल्पते निर्ग्रन्थीनां व्यतिकूलमतिशयेन क्षेत्रतो भावतश्च वि-
कृतां दिशमनुदिशं वा उद्दिष्टमनुज्ञातुं नापि स्वयं धारयितुं वा
इत्येव सूत्रद्वयाकार्यः ।

संप्रति ज्ञायम् ।
उविहं पि य वितिगिहं, णिगंथीणुद्दिस्संति चउगुणा ।
आणाऽणो य दोसा, दिहंतो होइ कोसज्जण ॥
द्विविधमपि विकृष्टं क्षेत्रविकृष्टं भावविकृष्टं चेत्यर्थः । निर्ग्र-

न्यानां दिशमुद्दिशति । अस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आज्ञा द्यश्च दोषास्तत्र विकृष्टां दिशमुद्दिशतो ये दोषास्तत्र को भवति दृष्टान्तस्तमेव ज्ञायति ।

उवसामिया जघनेण, कोसद्वेणं गते य माताम् ।

तं चेव दिसंती य, निखंता अन्नगच्छम्मि ॥

वारिज्जंती वि गया, पन्निवप्पा सा यतेण पावेणं ।

जिणवयणवाहिरेणं, कोसलएणं अकुलएणं ॥

एकः कोशद्वयः कोशद्वयोत्पन्न इत्यर्थः । तेनान्यदेशं गतेन यतमानेन सदनुष्ठानपरायणेन कापि श्राविका उपशमिता स च कोशद्वयस्तं देशं गतः तस्मिन् गते सा श्राविका अन्यस्मिन् गच्छे तत्रागते तस्य समीपे निष्कमितुमुपास्थिता यथा मां निष्कामयत परं मम स एव कोशद्वयः आचार्यः एवं सा तमेव व्यपदिशन्ती तैर्दीक्षिता । सा च दीक्षाप्रतिपत्त्यनन्तरं वार्यमाणाऽपि कोशद्वयसमीपे गता । सा च पापेन जिनवचनवाहोनाकुलजेन कोशद्वयेन प्रतिपन्ना । एष दोषः क्षेत्रविकृष्टां दिशमुद्दिशतः ।
अत्र पर आह ॥

कोसलएहि कारण, गहणं बहुदोसद्वाउ कोसलगो ।

तम्हदोसुकमया, गहणं इह कोसले कारणमत्रो ॥

कोशद्वयस्य ग्रहणं कृतम् । सूरिराह यस्मात्कोशद्वयो देशः स्वजावात् बहून् दोषान् बाति आदत्ते अतिबहुदोषलो बहुदोषवान् तस्मात् दोषोक्तदृष्टयात्र कोशद्वयस्य ग्रहणम् अपि च ।

अंधं अकू(मयं), अवियमरहदयं अवोगिह्वं ।

कोसद्वयं च अपावं, सएसु एकं न पेच्छामो ॥

अन्धमन्धदेशोत्पन्नमक्रूरमतकमक्रूरामिप्रायमपि च महाराष्ट्रकमवोगिह्वमवाचाहं कोशद्वयं चापापंशतेषु मध्ये एकं न प्रेक्षामहे इति प्रसिद्धिरतः कोशद्वयग्रहणम् । पुनरपि प्राह

कोसलए जे दोसा, उद्दिस्संतुम्मि किन्न सेमाणं ।

ते तेसि होज्ज व न वा, इमेहि पुण नोद्दिसे तेवि ॥

ये दोषा कोशद्वये दिशमुद्दिशन्ति ते किं न शेषाणां दिशमुद्दिशन्ति किं न ज्वान्ति भवन्त्येवेति भावः । सूरिराह । ते दोषास्तेषां ज्वेयुर्वा न वा कोशद्वये पुनर्निर्णयमाप्नुवन्ति देशविशेषजन्योऽपि गुणदोषहेतुत्वात्ततः कोशद्वयोपादानम् । एते पुनर्वर्द्ध्यमाणास्तानपि शेषदेशोत्पन्नान् क्षेत्रविकृष्टानोद्दिशेत् । अन्यच्च ।

अन्नं उद्दिसिऊणं, निखंता वा सरागधम्मम्मि ।

अप्पोसम्मि मत्तं न तु, अग्गाणं पि संजवति ॥

वा शब्दो दूषणान्तरसमुच्चये अद्यकालजाविनि सरागधर्मे अन्यमाचार्यमुद्दिश्य निष्क्रान्ता परमन्योन्यस्मिन् परस्परस्मिन् यन्ममत्वं तत् व्यग्राणामपि व्यग्रचित्तानामपि न तु नैव ज्वति कित्वेकचित्तानामुपजायते सा चैकचित्तता अत्र नास्ति तथा चाह ।

सुचिरं पि सारिया ग-च्छइत्ति मययाइ गच्छस्स ।

सोयंतवोयणासु य, परिज्जयामिचि मन्नेज्जा ॥

सुचिरमपि कालं सारिता शिक्षिता सती गमिष्यतीति मन्यमानस्य गच्छस्य न तस्या विषये ममता ममत्वं मायातिसीदन्त्याः संयमयोगेषु शिथिलीभवन्त्या यश्चोदनाः शिक्षास्तासु दीयमानासु साऽन्यत्र गन्तुमनाः परिजृताऽस्मीति मन्यते ततस्तस्या अपि न गच्छस्योपरि ममता । किं च

गमणुस्सुएण चित्तेण, सिक्खातोवि न गेएहइ ।

वारिज्जंती वि गच्छिज्जजा, पंथदोसे इमे लभे ॥

गमनोत्सुकेन चित्ते शिक्षा अपि नानाप्रकारा ग्रहणशिक्षा आसेवनाशिक्षाश्च न गृह्णाति । तथा वार्यमाणाऽपि तस्य क्षेत्रविकृष्टस्यान्यस्याचार्यस्य समीपं गच्छेत् तत्र च पथि दोषानिमान् वर्द्ध्यमाणान् लभते । अत्र यदुक्तं प्राक् एतैर्वर्द्ध्यमायैर्दोषैस्तानपि नोद्दिशेदिति तद्व्याख्यानावसरस्तानेव दोषानाह ॥

मिच्छत्तसोहिसागा-रियादिपासंरुतेणसच्छंदा ।

खेत्तविगिट्ठे दोसा, अमंगलं जवविगिट्ठम्मि ॥

मिथ्यात्वं मिथ्यात्वगमनं शोधेरभावस्तथा सागारके अगारसहिते आदिशब्दादनागारे एकाकिन्या उपाश्रये दोषाः । तथा पापएडविपरिणामनं स्तेनैरपहारस्तथा स्वच्छन्दा स्यात् । न गच्छाधीना तथा च सति भूयांसो दोषाः । एते क्षेत्रविकृष्टे उद्दिश्यमाने दोषाः । भावविकृष्टे उद्दिश्यमाने अमङ्गलं तेन संयमजीविताद्भवजीविताद्वा भ्रश्येत्समाद्वावविकृष्टाऽपि नोद्दिश्यः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं शोधिद्वारं चाह ॥

उवदेसो तसि अत्थि, जेणेगागी उ हिणए ।

इति मिच्छं जणो गच्छे, कत्थमाहिं च कुज्जउ ॥

उपदेशः तासामेकाकिनीनां नास्ति येन स तादृशः स्त्रीजन एकाकी हिंडते । तत इति अस्मात्कारणादुपदेशाभावलक्षणा-जनः स्त्रीजनो मिथ्यात्वं गच्छेत् । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ॥ शोधिद्वारमाह । क्षेत्रप्रायश्चित्तमापन्ना सती कुत्र शोधि कुर्यात् । नैव कुत्रापीति भावः एकाकिनीत्वान्न च प्रायश्चित्तस्थानमप्रायश्चित्तस्थानं वा सा जानाति तत इतोऽपि शोच्यभावः । सागारिकादिद्वारं पापएडद्वारमाह ।

सागारमसागारे, एकाए वस्सुए जवे दोसा ।

चरिगादिविपरिणामण-सपक्खपरपक्खनिएहादी ॥

सागारे आगारसहिते असागारे आगाररहिते उपाश्रये एकास्या एकाकिन्या दोषा भवन्ति । तत्र सागारे दीपस्पर्शनादयो दोषाः । अनागारे कुलटाजारादिप्रवेशनम् । गतं सागारिकादिद्वारम् । पापएडद्वारमाह (चरगादित्यादि) स्वपक्षे परपक्षे च विपरिणामनं तत्र स्वपक्षे निहवादिभिरादिशब्दात्पार्श्वस्थादिपरिग्रहः । परपक्षे चरकादिभिः । स्तेनद्वारं स्वच्छन्दद्वारं चाह ।

तेणेहि वा विहिज्जइ, सच्छंउड्डाणगमणमादीया ।

दोसा जवंति एए, किंच न पावेज्ज सच्छंदा ॥

स्तेनैर्वा द्रव्यापहारिभिर्वा सार्धं गच्छन्ती ह्रियते तथा स्वच्छन्दमुत्थानं स्वच्छन्दगमनमित्यादयश्चैते दोषा एकाकिन्या भवन्ति । किं वा स्वच्छन्दा सती सा किं न प्राप्नुयात्सर्वदुःखस्थानमाप्नुयादित्यर्थः । संप्रति भावविकृष्टे दोषानाह ।

गौरवजयसमीकरा, अविदूरत्ये वि होइ जीवत्ते ।

को दाणिममुग्धातस्स, कुणइ न य तेण जं किंच ॥

अपि दूरस्थेऽपि जीवति सति तद्विषया गौरवभयसमीकरा भवन्ति भूयस्तन्मिलनादिप्रत्याशासंभवात् । इदानीं पुनस्तस्य समुद्रातस्य को गौरवं भयं समीकारं वा करोति नैव कश्चित् यत् यस्मात् न च नैव तेन सर्वप्रयोजनातीतत्वात् ॥

कोसद्वयज्जा नत्थि य, दोसा सविसेसजवविगिट्ठम्मि ।

उविहं पी विनिगिट्ठं, तम्हा उ न उद्दिस्सेज्जाहि ॥

एवं दोषा ये मिथ्यात्वगमनादयः क्षेत्रविकृष्टेऽभिहितास्त एव

लविशेषा भावविकृष्टेऽपि ज्ञानव्याः केवलं कोशलवर्जाः कोशल-
लदोषा हि भावविकृष्टे न भवन्ति मृतत्वेनासंभवात्तस्मात्
द्विविधमपि व्यतिकृष्टं क्षेत्रविकृष्टं भावविकृष्टं च नोद्दिशेत् ।

अथैवापवादपदमाह ॥

वित्तिर्यं तिव्वणुरागा. मंवंथी वा न ते य सीयंति ।

इत्तरदिमाड नयणं, अन्वाहाण य दूरम्मि ॥

द्वितीयपदमपवादमधिकृत्य क्षेत्रविकृष्टमपि उद्दिशेत् । यदि सा
धर्मग्राहिण्याचार्यं तीमानुरागा जवेत् स चाचार्यस्तस्याः संवन्धि-
स्वजनो न च ते आचार्याः संयमयोगेषु सीदन्ति उद्यतविहारि-
ण इत्यर्थः केवलं तस्या इत्यत्र दिशोऽनुग्रहनीयाः यावन्ते स्वक
आचार्या न मिश्रति तावद्वयमाचार्या एते उपाध्याया इयं प्रवर्ति-
नीति ततः स्वाचार्यसमीपे विधिना नयनमव्याघातं च दूरं ते आ-
चार्यास्ततः संदेशं कथयन्ति यथा शुम्भदीयधर्मशिष्याऽस्माकं
पाश्वे प्रतिपन्नदीक्षिका वर्तते सा प्रतिग्राह्या ।

जावविगिट्टे वि एमेव, समुज्जातोत्ति वा न वा ।

नत्थ आसंकिण वंथो, निस्संके उ न वज्जति ॥

जावविकृष्टेऽप्येवमेव द्वितीयपदमवगन्तव्यमिति जावः कवमित्या-
ह । किं समुद्रातकाज्ञागनः किं वा नेत्येवं तस्मिन् भावविकृष्टे-
तस्या वन्धः क्रियते निःशङ्किते तु जावविकृष्टे सा न वध्यते ।

अथैव प्रकारान्तरमाह ।

अह्वा तस्स सीसं तु, जति सा उ समुद्दिसे ।

विकप्पेट्टे तहिं खेत्ते, जयणा जा उ सा जवे ॥

अथवा यदि सा तस्य शिष्यं समुद्दिशति कथयति मम ते ए-
वाचार्या अहं तु तच्चिन्त्यसमीपे स्यास्यामीति तदा भावविकृ-
ष्टेऽपि तस्या वन्धः क्रियते तत्र या विकृष्टे क्षेत्रे यतनोक्ता सात्रापि ज-
वति ज्ञातव्या तदेवं निर्ग्रन्थीसूत्रं व्याख्यातमधुना कल्पयति द्वारम्

निगंथाण वि विगिट्टो, दोसा ते चेव गोत्तुकोसलर्यं ।

मुत्तनिवातो निगण, संविगे य सेसइत्तरिण ॥

निर्ग्रन्थानामपि विकृष्टे उद्दिश्यमाने य एव निर्ग्रन्थीनां दोषा-
मिथ्यात्वादय उक्तास्त एव कोशलवर्कमेकं दोषं मुक्त्वा दोषाः
सर्वे निरवशेषा दृष्टव्याः । यद्येवं तर्हि सूत्रमनर्थकमविषयत्वा-
दन आह “सूत्रनिपातोऽभिगते संविगे च शेष इत्यरिकः” इत्यम-
त्र भावना । अत्रिगतो ज्ञाततत्त्वः श्रावः पुराणो वा संविग्नः स्व-
यं योऽपि तस्य धर्मदेशक आचार्यः सोऽपि संविग्नस्तस्मिन् सूत्र-
निपातो यस्तु शेषः स्वयं न सम्यक् ज्ञाततत्त्वस्तस्य पथि व्रजतो-
मिथ्यात्वादयो दोषास्तस्य दीक्षामाधाय इत्यरिको दिग्बन्धः क्रि-
यते पुनः प्रेष्यते एतदेव व्याचिख्यासुराह ।

सट्ठो पुराणो वा जइ, दिगंयेत्तुण वयति अन्नत्थ ।

तस्स वि विगिट्टवंथो, जा इच्छं ताव इत्तरिको ॥

श्रावः श्रावकः पुराणः पश्चात्कृतो वाशब्दो विकल्पने अधिगत-
तत्त्वः स्वयं संविग्नो योऽपि तस्य धर्मग्राहक आचार्यः सोऽपि
संविग्नः स इत्यंभूतो यदि विद्वं गृहीत्वाऽन्यत्र क्षेत्रविकृष्टसूत्रा-
चार्यसमीपे व्रजति तस्य विकृष्टो दिग्बन्धः कर्तव्यो यावच्च तत्र
तिष्ठति तावत्तस्यास्मीय इत्यरिको दिग्बन्धः ॥

मिच्छत्तादी दोसा, जे वुत्ता ते उ गच्छतो तस्स ।

एगागिस्स वि न जवे, इति दूरगते वि उद्दिशणा ॥

य एव पूर्वं मिथ्यात्वादयो दोषा उक्तास्तेऽपि तस्यैकाकि-
नोऽपि गच्छतो न भवन्ति ज्ञाततत्त्वत्वात्संविग्नत्वाच्च इति

हेतोस्तस्य दूरगतेऽपि क्षेत्रविकृष्टेऽपि गुरावुद्देशनं भवति ।

गीयपुराणोवट्टं, धारंतो सततमुद्दिशंतं तु ।

ओसन्नं उद्दिशइ, पुव्वदिसं वा सयं धरण ।

चोइज्जंतो जो पुण, उज्जमिहिति तं पि नाम वंथंति ।

सो सततं उद्दिशणा, इति जयणा खेत्तवितिगिट्टो ॥

गीतो नाम सूत्रार्थनिष्पन्नः । पुराणः पश्चात्कृतश्रमणभावः स
निष्कमितुकामोऽन्येषामाचार्याणामुपस्थितस्तस्य च पूर्वाचा-
र्योऽवसन्नो विदेशस्थश्च स तं सततमेवामिधारयति येषां च स-
मीपे निष्कमितुमुपस्थितस्तान्प्रति उद्दिशति भणतीत्यर्थः ।
मम स एवाचार्य इति तं गीतं पुराणमुपस्थितपूर्वमाचार्य-
मवसन्नमभिधारयन्तं वचसा तमेवोद्दिशन्तं च प्रति यस्य
समीपे निष्कमितुमुपस्थितः स पूर्वाचार्यो विदेशस्थः योऽन्य-
स्तस्य संवन्धी संविग्नस्तमुद्दिशति यथा स तवाचार्य इति-
अथवा स्वयं तेनास्मीयावसन्ना दिक् धारयितव्या न पुनः स ते-
न तदोद्देशयितव्यः तस्यावसन्नत्वाद्यदि वा तमप्यवसन्न-
मुद्दिशति । केवलमनेन प्रकारेण । केनेत्यत आह (चोइज्जंतो
इत्यादि) यः पुनर्ज्ञायते चोद्यमानः शिष्यमाण उद्यंस्यति सं-
विग्नो भविष्यति तमपि नाम ते आचार्या व्रजन्ति यथा ते त-
वाचार्य इति ॥ ये पुनर्ज्ञायन्ते न चोद्यमानाः संविग्नो भविष्य-
न्ति तेषु शेषेषु नोद्देशनमिति भजना । गतं क्षेत्रविकृष्टम् ॥

संप्रति भावविकृष्टमाह ।

एमेव य कालगते, आसन्ने तं च उद्दिशइ गीयत्थो ।

पुव्वदिसधारणं वा, अगीयमुत्तुण काळगयं ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण कालगते तस्य मूलाचार्यो यदि
स्वयं गीतार्थो भवति तदा तस्य येऽन्ये आसन्ने आचार्यास्ते वा
उद्दिशन्ति पूर्वदिशं वा धावति । अथ स स्वयमगीतार्थस्त-
दा तस्य कालगतं मुक्त्वा शेषोऽन्य उद्दिश्यते इति । व्य० द्वि.
७ उ० । (व्यतिकृष्टकाले स्वाध्यायो नोद्दिश्यते इति सज्जाय-
शब्दे) उद्देशफलमाह परः किमत्र पुनः कारणं यदुद्देशः क्रि-
यते । अनुद्दिष्टं कस्मान्न पठ्यते तन्नाह ।

बहुमाणविणयआउ-त्ताय उद्देशतो गुणा हुंति ।

पढमाए सो उ सव्वो, एत्तो वुच्छं करणकालं ॥

उद्देशे हि क्रियमाणे श्रुतस्य श्रुताधारस्य वाऽध्यापकस्योपरि
बहुमानमान्तरः प्रीतिविशेषो भवति विनयश्च प्रयुक्तः स्यादाशु-
क्ता च महती व्रजति एते उद्देशतो गुणा भवन्ति एष सर्वोप्य-
ङ्गादिविषय उद्देशः प्रथमोद्देशः ॥ व्य० ७ उ० ॥

(आचार्योऽवसन्ने उद्देशविधिरवधावनं च ओहावण शब्दे
वक्ष्यते) उद्—दिग्—घञ्— अनुसंधाने, अन्वेषणे,
अनिवृत्ते, उपदेशे च । आधारे घञ् । उपदेशे, यथोद्देशं संज्ञापरि-
ज्ञापम् । वाच० ।

उद्देशण—उद्देशन— न० अङ्गादौ पठने ऽधिकारित्वे, स्था० ४
ग० ३ उ० ।

उद्देशणकप्प—उद्देशनकट्ठप—पुं० वाचनासामाचार्याम्, ।

एमुवसंपदकण्णो, वोच्छं उद्देशकप्प महण्णो ।

उद्दिशणावायणानि य, पाठणता चेव एगछा ॥

मुत्तत्थ तच्छजयाई, पवायते ताव जाव संधाणं ।

बहुपचवायपाए, विजेढ जजियं तु संधाणं ॥

संधाणमंतगमणं, असिवादी पञ्चवादणोगविहा ।

विजडे तोणिक्वित्ते, जोगे रुद्रो पुणक्वेवा ॥
जदि कारणेण केण वि, णिक्वित्तो तो सउक्खिव पुणो वि ।
अहदप्पाणिक्वित्तो, तो णं उक्खिप्पती जुजो ॥
उद्दिट्ठमि य अंगे, सुयस्वधम्मि य तहेव अज्जयणे ।
आसज्जपुरिसकरणं, तिट्ठाणे होति पभिसेहा ॥
अंगादि उ दिट्ठो पुरि-सं दहूण अपरिणामादी ।
अत्थति वसट्ठरादिहि, अवणीया दीवणाऊणं ॥
ताहे णिक्विप्पत्तीसु, तिट्ठाणे जं तु जणितपडिसेहो ।
तं सुत्तमत्थतदुजए, एतेसिं तिएह पभिसेहो ॥ पं० ना० ।

इयाणि वाहणाकण्णो गाहा ।

सुत्तमत्थतदुजयं, पुण सुत्तत्थ तदुभयं वा ।
ताव वाएइ जाव, संधाणं नाम जएअच्छं ॥

किं निमित्तं न समाणं जण अरुं होज्जा । उच्यते बहुपञ्चवा-
यताए विजडे जोगे निक्खित्ते भणियं होइ प्रहया य संवणा य
संवणा नाम पुरवि जो न उक्खेवो समाणंति वुत्तं होइ जइ
असिवाइ कारणेहिं निक्खित्तो जोगो तो से पुणो वि सारिज्जइ ।
अह दप्पेण सट्ठयाए वा निक्खवइ ताहे न उक्खिप्पइ पुणो जो-
गो अहाचार्यो किमर्थं मैक्कं न पर्यटति वैयावृत्त्यं वा न करोति
उच्यते वाएपि ते आयरिओ जो हिंरुइ उएहकावें सीयकावें-
वासासु हिंरंतो वाएण घेप्पइ सो वाएसु चरंतो कवामाइं उ-
ग्राकेंतो सुत्तत्थतदुभयाणं परिहाणी गच्छस्स सीसपभिच्छगाणं
गिलाणा रोवणा य उएहकावें वा पित्ताइरोइओ अइवहुयं वा
पाणयं पीठ उच्चाइ उ न तरइ समुदिसिओ उवगरणं च पभिले-
हंतो वाएण घेप्पेज्जा तत्थ वि सुत्तत्थाइपरिहाणी गणाओए जहा
गोवाहो गावीओ तिण्ह वेलाओ पत्रोएइ पुव्वएहगम्भएहा-
वरणेसु तहा आयरिओ वि पुव्वएहे ताव आवासयसुत्तत्थमरुदी-
ए गणाओयं करेइ । मज्जएहे समुहसवेलाए अवरएहे वि पुणो
सज्जायवेलाए आवासए वा को आगओ अणागओ वा परी-
सहपराइओ वा पिव मुज्जाए वा पभिओ तत्थ नाहिंडइ अत्यंतो
सज्जाणि जाइकायकिलेसो य हिंरंतस्स पच्चा किलेसामिन्नओ
सुत्तत्थाणि चित्तिज्जण देइ न य नासेइ मेढीपमाणं आधार इत्यर्थः ।
द्वन्मेढीए वइच्चा परिगहिया सुइं जमंति ज्ञावमेढीए
आयरिया मेढीभूया तम्मि य सज्जे सनियट्ठंति जाणंति य
अत्यंता कांस्य हिंरुइ गिहिनिसेजं वा जो वाहेइ तं जाणंति-
अत्यंता अकारए आयरिआणं हिंडंताणं जं सरीरस्स अ-
कारयं अक्खल्लमाइनीणियं जइ गेएहइ समुदिसइ य सरीरा-
पच्छं गिलाणाइ दोसा अपभिसेहेइ अकारिकमिति ताहे लोओ
उड्डहइ । आयरिओ चेव अजिइंदिओ जंपिति निच्छइ किं पव्व-
इयत्थ वात्तेण सुपण वा खज्जेज्जा गिलाणारोवणासुत्ताइपरिहा-
णी गच्छविणासो य मणचित्ता गणं न चित्तेइ हिंडंता वाल-
वुट्ठे गिलाणसेहपाहुणयाइवालवुट्ठा य न तरति दीहभिक्खा-
यरियं हिंडिओ गिलाणस्स न कोइवावारिं तओ गेएहंतओ
वा अहवा वारैति गिलाणस्स गेएहइ पाउग्गं ते य न गेएहं-
ति अहवा जं वा तं वा आणंति ताहे जइ भणंति किं परिसं
गिलाणस्स नाणीयं ताहे तेहिं भएहइ केरिसापहिं तुव्मे सयमे-
व हिंडंता किं लभइ दीसंता तुव्मे पडिरूवा लामीणं एवं
सेहपाहुणाणं पि न कोइ गेएहंतओ संदिसंतो वा जइ पुण
अच्छंतो वालवुट्ठादयो सव्वे चित्तंते गिलाणस्स पाहुणयाणं
वा पाउग्गं गेएहावेंतो इट्ठित्ति इट्ठिप य रायमत्तं दंडभडभो-
इया वा आगया धम्मं सुणेमो त्ति जाव आयरियं भिक्खं

गया ते खिसिऊण पडिगया परिसा आयरिया भिक्खं पि
से न कोइ आणेइ । अह अत्यंतो तेसिं धम्मं कहंतो ते पव्व-
यंता वा सावगा वा हुंता अहा भइया वा दाणसक्का वा हुंता
पवयणउवगहकरा वा हुंता तेसिं चंदगवेज्जससरिसो आगमो
“ जहा एगेण रत्ता अमच्चेण य धम्मो सुओ ते य अक्खित्ता
तेहिं गंतूण अंतेउरं कहियं जहा परिसा तारिसा य आय-
रिया पच्चा विययदिवसे महादेवी अमच्चा य समागया
धम्मं निसामेंति जाव भिक्खं गया पच्छा खिसिउं पडिगया
ताओ वि य पव्वयंताओ वि सावियाओ वा हुंताओ एए
दोसा । वारि वा आगओ पुच्छइ किं आयरिया केणइ सिट्ठं
भिक्खाए गया पच्छा वारि भएइ किह सो अत्था ए जाणि-
हिइ जो दिवसं भिक्खं हिंडंतो अत्थइ अहवा परिससंतो त्ति
काऊण नीसडावेइ सो वि उव्वाओ न तरइ उत्तरं दाउं पच्छा
पवयणोव्भावणया अह अच्छंदो पच्छा सत्थाणि चित्तंते न
परवाइहेउणा वा निमित्तेण वा पराइणं तो पच्छा पवयणउ-
व्भावणया कया हुंता गाहा “गणहारिस्सा हारो” गाहा “सिद्धं
उद्दिट्ठमि ” उयंगसुयंगअज्जमेण उद्दिट्ठे आसज्जणाय
प्राप्य पुरिसं उदिसावेउं ताहे अत्थइ अदूरवदूरेहिं अहवा अ-
विणीओ वि गइपडिवद्धो वा अविओ स वि य पाहुडोत्ति
एवमादि दोसा पच्छा नाया ताहे निक्खिप्पइ जोगो तिट्ठाणं
गागसुत्तत्थतदुभयसु पडिसेहो कारणो वा असिवाइमति-
वाएज्जा एस वायणाकण्णो । पं० चू० ॥

उद्देशणकाल-उद्देशनकाल-पुं० उद्देशसमुद्देशानुज्ञानार्थं पर-
वन्दनकदानकायोत्सर्गत्रयसमयप्रसिद्धे क्रियाविशेषे, ध० ३
अधि० ॥ उद्देशनकाला यत्र श्रुतस्कन्धेऽध्ययने च यावन्त्य-
ध्ययनानि उद्देशका वा तत्र तावन्त एव उद्देशनकाला उद्देशा-
वसराः श्रुतोपचाररूपाः इति । “छुर्वीसं दसाकप्पववहाराणं
उद्देशणकाला पप्पत्ता ” । सम० । ते चैव दशाश्रुतस्कन्धस्य
दशस्यध्ययनेषु दशसु च कल्पस्य पदसु च व्यवहारस्योद्देश-
कैष्विति तैरविधिना गृहीतैः ध० ३ अधि० । पूर्वविंशति-
रुद्देशनकाला दशाकल्पव्यवहाराणं तत्र गाथा “दस उद्दे-
णकाला, दसाणं छुवेव हुंति कप्पस्स । दस चैव ववहारस्स,
दसाकप्पस्स हुंति छुर्वीसं ” ॥ प्रश्न० सं० ५ द्वा ।

गुड्डियाएणं विमाणपविजत्तीए तइए वग्गे चत्तादीसं उद्दे-
सणकाला पप्पत्ता महाद्वियाएणं विमाणपविजत्तीए तइए
वग्गे तेयादीसं उद्देसणकाला पप्पत्ता महाद्वियाएणं विमा-
णपविजत्तीए चउत्थे वग्गे चोयादीसं उद्देसणकाला पप्पत्ता
महाद्वियाएणं विमाणपविजत्तीए पंचमे वग्गे पणयादीसं
उद्देसणकाला पप्पत्ता नवएहं वंजचराणं एकावसं उद्देसण-
काला पप्पत्ता ॥

(वंमचेराणंति) आचाराः प्रथमश्रुतस्कन्धाध्ययनानां श-
रूपपरिज्ञादीनाम् । तत्र प्रथमे सप्तोद्देशका इति सप्तोद्देशनकाला
एवं द्वितीयादिषु क्रमेण पद चत्वारः पदसप्तैवमेकपञ्चाशदिति ।
अयारस्स एणं सचूलियागस्स पंचासीइ उद्देसणकाला पप्पत्ता ।

तत्राचारस्य प्रथमाङ्गस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरू-
पस्य (सचूलियागस्स इति) द्वितीये हि तस्य श्रुतस्कन्धे
पञ्च चूलिकास्तासु च पञ्चमी निशीथाव्येह न गृह्यते भिन्नप्र-
स्थानरूपत्वात्तस्यास्तदन्याश्चतसस्तासु च प्रथमद्वितीये सप्त-
सप्त्यध्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थ्या चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं

सह चूलिकाभिर्वर्त्तत इति सचूलिकाकस्तस्य पञ्चाशीतिरु-
द्देशनकाला भवन्तीति प्रत्यध्ययनमुद्देशनकालानामेतावत्सं-
ख्यत्वात्तथाहि प्रथमश्चतुर्स्कन्धे नवस्वध्ययनेषु क्रमेण सप्त प-
ञ्चत्वारश्चत्वारः पद पञ्च अष्टत्वारः सप्तचेति द्वितीयश्रुत-
स्कन्धे तु प्रथमचूलिकायां सप्तस्वध्ययनेषु क्रमेण एकादश
त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां सप्तैकसराणि अध्ययना-
न्येवं तृतीयाकाध्ययनात्मिका एवं चतुर्थ्यपीति सर्वमालने
पञ्चाशीतिरिति । सम० ॥

उद्देशणा-उद्देशना-खी० वाचनायाम्, पाठने, पं० भा० । अ-
न्याचार्योपाध्यायोद्देशना ॥

(सूत्रम्) जिक्वय इच्छिञ्जा अन्नं आयरियउवज्जायं
विहरित्तए नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव
गणावच्छेदयं वा आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए कप्पइ
से आपुच्छित्ता आयरिया जाव गणावच्छेदयं वा अन्नं
आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए ते से विपरिज्जा एवं से कप्पइ
अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए नो से कप्पइ तेसिं
कारणं अदावित्ता अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए
कप्पइ से तेसिं कारणं दीवित्तं अन्नं आयरियउवज्जायं
उद्दिशावित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरमन्यदाचार्योपाध्यायमुद्देशयितु-
माचार्यश्चोपाध्यायश्चाचार्योपाध्यायं समाहारद्वन्द्वः । यद्वा आचा-
र्ययुक्तोपाध्याय आचार्योपाध्यायः शाकपायित्वान्मन्त्रमपदद्वयोपी
समासः आचार्योपाध्यायावित्यर्थः तावन्त्यानुद्देशयितुमात्मन
इच्छेत् ततो नो कल्पते अनापृच्छाचार्यं वा यावज्जणावच्छेदकं
वा इत्यादि प्राग्वत् रूपव्यम् तथात्वकल्पने तेषामाचार्यादीनां
कारणमदापयित्वा अन्निवेद्य अन्यमाचार्योपाध्यायमुद्देशयितुमा-
त्मनो गुरुतया व्यवस्थापयितुमेष सूत्रार्थः ।

अथ जाप्यम् ।

मुत्तम्मि कट्टियम्मि, आयरियउवज्जाय उद्दिशा विंति
तिहव्व उद्धिसिज्जा, एणो खल्लु दंसणचरित्ते ।

सूत्रे सूत्रार्थे आकृष्टे उक्तम् । निर्युक्तिविस्तर उच्यते । आचार्या-
पाध्यायमभिनवमुद्देशयन् त्रयाणामर्थोद्देशित् । ज्ञानार्थं दर्श-
नार्थं चारित्र्यार्थं चेति ॥

नाणे मद्दकप्पसुतं, मिस्सित्ते को पि उवगए ।

तस्सट्ठ उद्दिशिज्जा, सा खल्लु सेच्छा ए जिणआणा ॥

ज्ञाने तावदभिधीयते । केषांविदाचार्याणां कुले गणे वा महा-
कल्पश्रुतमस्ति तैश्च गणसंस्थितिः कृता योऽस्माकं शिष्यतया
गच्छति तस्यैव महाकल्पश्रुतं देयं नान्यस्य तत्रोत्सर्गतो नो गन्त-
व्यम् यद्यन्यत्र नास्ति तदा तस्य महाकल्पश्रुतस्यायायं तमप्या-
चार्यमुद्देशेत् । उद्दिश्य वाऽधीते तस्मिन् पूर्वाचार्याणामेवान्तिके
गच्छेन्न तत्र तिष्ठेत् । कुत इत्याह । सा खल्लु तेषामाचार्याणां
स्वेच्छा न जिनाज्ञा नहि जिनैरिदं प्रणितं शिष्यतयोपगतस्य
श्रुतं दातव्यमिति ॥

अथ दर्शनार्थमाह

विज्जामंतनिमित्ते, हेज्ज सत्तट्ठदंसणट्ठाए ।

चरित्तट्ठ पुव्वगमो, अहव इमे हुंति आपसा ॥

विद्यामन्त्रनिमित्तार्थं हेतुशास्त्राणां च गोविन्दनिर्युक्तिप्रवृत्तीना-
मर्थाय यद्यन्य आचार्य उद्दिश्यते तद्दर्शनार्थं गन्तव्यं चारित्र्यार्थं

पुनरुद्देशेन पूर्वं प्रागुक्त एव गमो जवति । अथवा तत्रैते आदेशा
प्रकारा भवन्ति ।

आयरिओवज्जाए, ओसम्मोहाविते विकारगते ।

ओसप्पे छव्विहे खल्लु, वत्तमवत्तस्स भग्गएया ॥

आचार्यं उपाध्यायो वा अवसन्नः संजातः अवधावितो वा गृह-
स्थीचूतः काष्ठं गतो वा यद्यवसन्नस्ततः पशुविधो भवेत्
पार्श्वस्थोऽवमग्नः कुशीद्वः संसक्तो नित्यवासी यथाच्छन्दश्चेति ।
यश्च तस्य शिष्य आचार्यपदयोन्यः स व्यक्तोऽव्यक्तो वा जवेत्
तत्रेयं मार्गेणा ।

वत्ते खल्लु गीयत्थे, अव्वत्ते वयण अहव अगीयत्थे ।

वत्तिच्छसारपेच्छण, अहवा सप्पे सयं गमणं ॥

अत्र चत्वारो जङ्गाः । तत्र वयसा व्यक्तः योमशवार्यकः श्रुतेन च
व्यक्तो गीतार्थः । एष प्रथमो जङ्गः । वयसा व्यक्तः श्रुतेनाव्यक्त एषोऽ
र्थतो द्वितीयः । श्रुतेन व्यक्तः वयसा अव्यक्तः । अथमर्थतस्तृतीयः
अव्वत्ते वयण अहव अगीयत्यति चतुर्थो जङ्गो गृहीतः स चायं
वयसाऽव्यक्तः श्रुतेन चाव्यक्त इति ४ तत्र प्रथमभङ्गे द्विधाऽपि
व्यक्तस्य इच्छा अन्यमाचार्यमुद्दिशति तावत् तमासन्नीचूतमाचा-
र्यं सारयितुं साधुः संघाटकं प्रेषयति । अथासन्नः स आचार्यस्ततः
स्वयमेव गत्वा नोदयति नोदनायां चैवं काष्ठपरिमाणम् ॥

एगाहपणगपक्खे, चात्तम्मासोवरिस जत्थ वा मिलइ ।

चोयइ चोयवेइ वा, ऐच्छते सयं तु वट्ठाओ ॥

एकाहं नाम दिने गच्छो नोदयति एकान्तरितं वा तथा प-
ञ्चाहं पञ्चानां दिवसानामन्ते एवं पक्षे चातुर्मासे वर्षान्ते वा
यत्र वा समयसरणादौ मिलति तत्र स्वयमेव नोदयति अप-
रैर्वा स्वगच्छीयैर्नोदनं कारयति यदि सर्वथापि नेच्छति ततः
स्वयमेव तं गणं वर्त्तापयति ।

उद्दिंसइ व अन्नदिन्नं, पयावणट्ठा न संगहट्ठाए ।

जइ एणम गारवेण वि, सुपज्जाणिच्छे सयं वाइ ॥

अथवा स उभयव्यक्तोऽन्यां दिशमपरमाचार्यमुद्दिशति ।
तच्च तस्यावसन्नाचार्यस्य प्रतापनार्थं न पुनर्गणस्य संग्रहोप-
ग्रहनिमित्तं स च तत्र गत्वा भणति । अहमन्यमाचार्यमुद्दि-
शामि यदि यूयमित्थानान्नोपरमध्वे ततः स चिन्तयेत् अ-
हो अमी मयि जीवत्यप्यपरमाचार्यं प्रतिपद्यन्ते मुञ्चामि पा-
र्श्वस्थतां यदि नामैवं गौरवेणापि पार्श्वस्थत्वं मुञ्चेत्ततः सुन्दरं
अथ सर्वथा नेच्छत्युपरन्तु ततः स्वयमेव गच्छाधिपत्ये ति-
ष्ठति गतः प्रथमो भङ्गः । अथ द्वितीयपदमाह ॥

सुअवत्तो वयावत्तो, जणइ गणं तेन सारितुं सत्ता ।

सारिहिं सगणमेवं, अस्सं च वयाम आयरिअं ॥

यः श्रुतेन व्यक्तो वयसा पुनरव्यक्तः स स्वयं गच्छं वर्त्ताप-
यितुमसमर्थः ॥ ततः आचार्यं भणति । अहमप्रासवयास्तेन-
त्वदीयं गणं सारयितुं न शक्तः । अतः सारय स्वगणमेवं अहं
पुनरन्यस्य शिष्यो भविष्यामि अथवा अहमेते चान्यमाचार्यं
व्रजामः उद्दिशामीत्यर्थः ॥

आयरियउवज्जायं, निच्छंते अप्पणा य असमत्थे ।

तिगसंवच्छरपप्पं, कुड्ढगणसंघे दिसावंधो ॥

एवं भणित आचार्य उपाध्यायो वा यदि नेच्छति संयमे स्थातुं
सचात्मना गणं वर्त्तापयितुमसमर्थः । ततः कुले संत्तकमाचा-
र्यमुपाध्यायं वा उद्दिशति । तत्र श्रीणि वर्षाणि तिष्ठति तमा-
चार्यं सारयति ततः त्रयाणां परमः स चिन्तादिकं कुलाचार्यो

हरतीति कृत्वा गणाचार्यमुद्दिशति तत्र संवत्सरं स्थित्वा सं-
घाचार्यस्य दिग्बन्धं प्रतिपद्य वर्षार्द्धं परमासान् तत्र तिष्ठति ।
कुलगणाच्च संघं सं कामनाचार्यमिदं भणति ।

सच्चितादिहरता, कुलं पि णेच्छाम जं कुलं तुज्ज ।

वचामो अस्सुगणं, संघं च तुमं जइ न वयसि ॥

यत् त्वदीयं कुलं त्वदीया आचार्या अस्माकं वर्षत्रयादूर्ध्वं
सच्चितादिकं हरन्ति अतः कुलमपि नेच्छामो यदि त्विदा-
नीमपि न तिष्ठति ततो वयमन्यगणं संघं वा व्रजामः ॥

एवं पि अष्ठीयंते, नाहेत्तअमृपंचमे वरिसे ।

संजमेव धारङ्गणं, अनुलोमेणं च सारेइ ॥

एवमर्द्धपञ्चमे वर्षे पूर्वाचार्यो नोदनाभिः प्रतापितोऽपि
यदि न तिष्ठति तत एतावता कालेन स धृतव्यक्तो वयमपि
व्यक्ता जाता इति कृत्वा स्वयमेव गणं धारयति । यत्र च पू-
र्वाचार्यं पश्यति तत्रानुलोमवचनैस्तथैव सारयति ।

अहव जइ अत्थि थेरा, सत्तापरिकट्टिऊण तं गच्छं ।

हुहा वत्तसरिसस्स, तस्स उ गमो मुणेयव्वो ॥

अथवा यदि तस्य धृतव्यक्तस्य स्थविरस्तं गच्छं परिवर्तयितुं
शक्नोततः कुलगणसंघेषु नोपतिष्ठेत् किन्तु स स्वयं सूत्रार्थो
शिष्याणां ददाति । स्थविरास्तु गच्छं परित्यज्यन्ति एवं च द्वि-
धा व्यक्तसादृश्यस्यास्य गमो ज्ञातव्यो भवति गतो द्वितीयनङ्गः ।

अथ तृतीयं नङ्गमाह ।

वत्तवओ उ अगीओ, जइ थेरा तत्थ केइ गीयत्था ।

ते मंतिए पढंतो, चोएइ असइ अस्सुत्थ ॥

यो वयसा व्यक्तः परमगीतार्थस्तस्य गच्छे च यदि केऽपि
स्थविरा गीतार्थाः सन्ति ततस्तेषां स्थविराणामन्तिके पठन् गच्छ-
मपि परिवर्तयति अवसन्नाचार्यं चान्तरतो नोदयति तेषां गीतार्थ-
स्थविराणामन्नावे गणं गृहीत्वा अन्यत्रोपसम्पद्यते गतस्तृतीयो
नङ्गः । अथ चतुर्थं नङ्गमाह ।

जो पुण उभय अवत्तो, वड्ढावग असइ गो उद्दिनई ।

सव्वे वि उद्दिस्ता, योत्तूणं उद्दिस्तांति इमे ॥

यः पुनरुभयया श्रुतेन वयसा वा व्यक्तस्तस्य यदि स्थविराः
पाठयितारो विद्यन्ते । अपरे च गच्छवर्त्तापकास्ततोऽसावपि ना-
न्यमुद्दिशति । स्थविराणामन्नावे स नियमादन्यमुद्दिशति सर्व-
ऽपि नङ्गचतुष्टयवर्तिनोऽन्यमाचार्यमुद्दिशतांऽमून् मुक्त्वा उद्दि-
शन्ति तद्यथा ।

संविग्गमगीयत्थं, असंविग्गं खलु तहेव गीयत्थं ।

असंविग्गमगीयत्थं, उद्दिस्माणस्स चउगुरुगा ॥

संविग्गमगीतार्थमसंविग्गं गीतार्थमसंविग्गमगीतार्थं चेति
श्रीनान्याचार्यत्वेनोद्दिशतश्चतुर्गुरुकाः एतेन यथाक्रमं कावेन तपसा
तद्व्रजयेन चतुर्गुरुकाः कर्तव्याः । अथैवं प्रायश्चित्तवृत्तिमाह ॥

सत्तरत्तं तवो होइ, तत्रो वेत्तो य हावई ।

तेण्णच्छिखपरीआए, तत्रो मूलं तत्रो हुगं ॥

एतान्योन्यामुद्दिशतो वर्तमानस्य प्रथमं सप्तरात्रं चतुर्गुरु, द्वि-
तीयं सप्तरात्रं पद्मद्यु तृतीयं परगुरु, चतुर्थं चतुर्गुरुकच्छेदः ।
पञ्चमं पद्मद्युक्तः षष्ठं परगुरुकस्तत एकदिवसे मूर्ध्नि द्वितीये
अनवस्थाप्यं तृतीये पाराञ्चिकम् । अथवा परगुरुकतपोऽनन्तरं
प्रथमत एव सप्तरात्रं पद्मद्युकच्छेदस्ततो मूर्धानवस्थाप्यपाराञ्चि-
कानि प्राग्वत् । यद्वा तपोऽनन्तरं पञ्चकादिच्छेदः सप्तसप्तदिना-

नि भवन्ति तेषां प्रायश्चित्तं विज्ञाय संविग्गो गीतार्थः उद्दिष्टः ।
तत्रापि विदोषमाह ।

उद्दाणविरहियं वा, संविग्गं वा वि वयइ गीयत्थं ।

चउरो य अणुगमाया, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

पद्मजिः स्थानैर्वक्ष्यमाणैर्विरहितमपि संविग्गं गीतार्थं यदि स
दोषकायिकादिसहितं न वदति आचार्यत्वेन उद्दिशति तदा च-
त्वारोऽनुद्धातास्तत्राप्याज्ञादयो दोषाः । इदमेव व्याचष्टे ॥

उद्दाणाजोणियगो, तत्थ रहियकाइयाइ ता चउरो ।

तं विय उद्दिस्माणे, उद्दाणगयाण जे दोसा ॥

पदस्थानानि नाम पार्श्वस्थः अवसन्नः कुशीलः संसक्तो यथा-
च्छन्दो नियतवासी चेति एतैः पद्मनिर्विरहितो ये कयिकादयः
कयिकप्राश्रिकनामाकसप्रसारकाख्याश्चत्वारस्तानप्युद्दिशतस्त-
एव दोषा ये पदस्थानेषु पार्श्वस्यादिषु गतानां प्रविष्टानां
भवन्ति । एष सर्वोऽन्यवसन्ने आचार्यं विधिस्तुः । अथावधावि-
तकालगतयोर्विधिमाह ॥

ओहावियकालगते, जो अवत्तो स उद्दिस्वावेत्ति ।

अन्नत्ते ति विहे वा, णियमा पुण संगहद्दाए ॥

अवधाविते कालगते वा गुरौ त्रिविधेऽपि प्रथमनङ्गवर्जं भङ्ग-
त्रयेऽपि योऽन्यक्तः स यदा इत्थं जवति तदा अन्यमाचार्यमुद्दि-
शयति अथवा त्रिविधेऽपि कुत्रसत्के गणसत्के संघसत्केवाचा-
र्योपाध्याये आत्मना उद्देशं कारयति स चाव्यक्तत्वाग्निपमात् सं-
ग्रहोपग्रहाथैवोद्दिशति आचार्यं गृहीज्जतमवसन्नं वा यदा पश्य-
त्तदेत्थं जणति ।

ओहाविय ओसन्ने, जणइ अणाहो वयं विणा तुज्जे ।

कमसासमसागरिए, दुप्पमिणंततो तिण्हं ॥

अवधावितस्यावसन्नस्य वा गुरोः क्रमयोः शीर्षे सागारिके प्रदे-
शे कृत्वा भणति जगवन् अनाथा वयं युष्मान् विना अतः प्रस्ती-
द चूयः संयमे स्थित्वा समाधीकुरु मिन्नकट्पाक्षस्मान् । शिष्यः
पृच्छति तस्य गृहीज्जतस्याचारित्रस्य वा चरणयोः कयं शिरो-
विधीयते गुरुराह-दुप्पतिकरं दुःखेन प्रतिकर्तुं शक्यं यत्स्वया-
णां तद्यथा मातापित्रोः स्वामिनो धर्माचार्यस्य च यदुक्तं “तिण्हं
दुप्पमिणारं समणोऽसो अस्मापिउस्स भद्दिस्स धम्मायरिय-
स्स य इत्यादि” । तत एवमवसन्नेऽवधाविते वा गुरौ चिनयो
विधीयते । किञ्च ।

जो जेण जम्मि ठाणम्मि, ठाविओ दंसणे व चरणे वा ।

सो तं तओ वुत्तंत-म्मि वि, काउं जवे निरणो ॥

योः येनाचार्यादिना यस्मिन् स्थापितस्तद्यथा । दर्शने वा चरणे
वा स शिष्यस्तं गुरुं ततो दर्शनाद्वाच्यते तत्रैव दर्शने चरणे वा
स शिष्यस्तं गुरुं कृत्वा स्थापयित्वा अनृण ऋणमुक्तो भवति ।
कृतप्रत्युपकार इत्यर्थः । अथ “कप्पइ तेस्स कारणं दीविता
इत्यादि” सूत्रावयवं व्याचष्टे ।

तिस्सु वि दीवियकज्जा, विसाज्जिता जइ अ तत्थ तं णत्थि ।

णिक्खिवइ वयंति दुवे, निक्खुकिंदाणि निक्खिवत ॥

त्रिष्वपि ज्ञानदर्शनचारित्रेषु व्रजन्तो निक्षुप्रभृतयो दीपितकार्याः
पूर्वाक्तविधिना निवेदितवन्तः स्वप्रयोजनेन गुरुणा विसर्जिता
गच्छन्ति । यदि च तत्र गच्छे तदवसन्नादिकं कारणं नास्ति तत
उपसंपद्यते नान्यत्रोति ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदइए य इच्छिजा अन्नं आयरियउवज्जायं

उद्दिष्टावित्तं नो मे कप्पइ गणावच्छेदयत्तं अनिक्खित्ता
अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ मे गणावच्छेदय
त्तं एणिक्खित्ता अत्तां आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं नो मे
कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा ३
अन्नं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ मे अणापुच्छित्ता जाव उद्दिष्टावित्तं
नो मे कप्पति तेमि कारणं अदीवित्ता अन्नं आयरियउवज्जा-
यं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ मे तेमि कारणं दीवित्ता अन्नं जाव
उद्दिष्टावित्तं कप्पइ आयरियउवज्जायं य इच्छेत्ता । अत्तां
आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं । नो मे कप्पइ आय-
रियउवज्जायं तं अनिक्खित्ता अन्नं आयरियउवज्जायं
उद्दिष्टावित्तं कप्पइ आयरियउवज्जायं तं निक्खित्ता अ-
न्नं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं एत्तां से कप्पति अणा-
पुच्छित्ता । आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा ॥ अत्तां
आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं कप्पति मे अणापुच्छित्ता
आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा अत्तां आयरियउवज्जायं
उद्दिष्टावित्तं य तं मे वितरंति एवं मे कप्पति एवं नो मे
कप्पइ जाव विहरित्तं तेमि कारणं अदीवित्ता अत्तां आय-
रियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ तेमि कारणं दीवित्ता
जाव उद्दिष्टावित्तं ॥

सुत्रद्वयव्याख्या प्राग्वन् अव भाष्यम् “निक्खित्तवचयन्ति पुत्रे इत्या-
दि” पञ्चमं कौ गणावच्छेदकौ आचार्य उपाध्यायश्च यथाक्रमेण गणा-
वच्छेदित्वाचार्यन्वमुपाध्यायन्त्यं निक्षिप्य व्रजन्तु यस्तु भिक्षुः स
किमिदानीं निक्षिपतु गणानायात्र किमपि तस्य निक्षेपणीयमस्ति
नस्य निक्षेपणं नात्ममिति ज्ञावः । अथ गणावच्छेदकाचार्ययोग-
पनिक्षेपणविधिमाह ॥

पुण्ड्रहाणं पुण्ड्रवि, एणिक्खित्तं हाणं उज्जमंतेमु ।

नीयंतेमु य सगाणा, वच्च मा ते विणाभिज्जा ॥

द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरर्थाय गतयोर्द्वयोरपि गणावच्छेदकाचार्ययोः
स्वगणस्य निक्षेपणं ये उद्यच्छन्तः संविग्ना आचार्यास्तेषु जवति
अथ सीदन्तस्त ततस्तं स्वगणं गृहित्वा व्रजन्ति न पुनस्तेषा-
मन्तिकं निक्षिपन्ति । कुत इत्याह मा ते शिष्यास्तत्र सुताः सन्तो
विनश्येयुः । इदमेव ज्ञाययति ॥

वत्तमि जो गमो खलु, गणावच्छे सो गमो उ आयरिया ।

निक्खित्तवणे तम्मि चत्ता, जमुदित्ते तम्मि ते पच्छा ॥

यो गम उज्जयन्त्यं निक्षिपतुः स एव गणावच्छेदके आचार्य-
च मन्तव्यः । नवरं गणनिक्षेपे कृत्वा तावात्मद्वितीयावात्मतृतीयो
वा वर्तते ततः स्वगणे एव यः संविन्नो गीतार्थः आचार्यादिस्तत्रा-
त्मीयसाधुनिक्षिपति । अथासंविन्नस्य पार्श्वे निक्षिपति ततस्ते साध-
वः परित्यक्ता मन्तव्याः तस्मान्न निक्षेपणीयाः किन्तु येन केन प्रका-
रेणात्मना सह नेतव्यास्ततोऽयमाचार्यः स गणावच्छेदक आचार्यो
पथिमुद्दिशति तस्मिन् तान् आत्मीयसाधून् पश्चान्निक्षिपति ।

यथाहं गुप्ताकं शिष्यस्तथा इमेऽपि गुप्तादीयाः शिष्या इति
भावः । इदमेवाह ।

जह अप्पगं तहा ते, ते ण य हप्पंत तेण घेत्तच्चा ।

अपहृष्यंते गिहहइ, संघाडं मुत्तु सव्वे वा ॥

यथा आत्मानं तथा तानपि साधून्निवेदयति तेनाप्याचार्येण प्रमा-
णेषु साधुषु ते प्रतीच्छकाचार्यसाधवो न प्रदीतव्याः तस्यैव तान्
प्रत्यर्पयति । अथ वास्तव्याचार्यस्य साधवो न पूर्यन्ते ततः एक-
संघाटकं तस्य प्रयच्छति तं युक्त्वा शोणानात्मना गृह्णाति । अथ
वास्तव्याचार्यः सर्वथैवासहायस्ततः सर्वानपि गृह्णाति ॥

सुह असुहस्स वि तेण वि, वेयावच्चाइसव्वकायव्वं ।

तेनेसि अणाए सा, वावारेत्तं न कप्पंति ॥

तेनापि प्रतीच्छकाचार्यादिना तस्याचार्यस्य सहिष्णोरसहिष्णो-
र्वा धेयावृत्त्यादिकं सर्वमपि कर्त्तव्यं तेषु साधवस्तेषामाचार्या-
णामादेशानन्तरेण व्यापारयितुं न कल्पन्ते । वृ० ४ उ ॥

उद्देशिय (उ) - औद्देशिक- ५० उद्देश्यमुद्देशः यावदर्थिका-
दिप्रणिधानमित्युक्तमदोषस्तेनोक्तमेव निर्वृत्तं तत्प्रयोजनं चौद्देशि-
कम् । द्वितीयोक्तमदोषद्वये भक्तादौ, तदभेदोपचारात् द्वितीयोक्तम्
दोषे च । पंचा० १३ विव० । पि० । प्रव० । द० । स्या० ।

अस्य निर्युक्तिर्यथा—

उद्देशिअसाहुमाई, ओमच्चए तित्तुविअरणं जं च ।

उच्चरियं मीसेत्त, तविअं उद्देशिअं तं तु ॥ ४४ ॥

उद्दिश्य वाचा साध्यादीर्निर्गन्त्यशाक्यादीनवमात्येय दुर्मि-
क्तापगमे निष्कावितरणं प्राभूतकादीनां यत् उद्दिष्टोद्देशिकम्
यच्चोद्धारितमोदनादि मिश्रयित्वा व्यञ्जनादिना वितरणं तत्कृतौ-
द्देशिकं यच्च तत्प्रागुक्तादिना मोदकचूरीवन्धवितरणं तत्कर्मौ-
द्देशिकमित्येवं चेत्तसि निश्चाय सामान्येनापसंहारयौद्देशिकं तदे-
तत् तु शब्दः स्वगतभेदविशेषणार्थ इति गार्थार्थः । प० व० ।
साधुयोगे सति यद्दिश्य कृत्वा दीयते तदौद्देशिकम् । उक्त०
१४ अ० । आध्यात्मिके, कल्प० । यत्पूर्वमेव सरसचूर्णकादि
साधुद्विश्य पुनरपि संतस्रमुक्तादिना संस्क्रियते तद्द्विदेशिकम् ।
आचा० २ श्रु० २ अ० । “ उद्देशियं तु कर्म पत्यं उद्दिष्टस्य कीरणं
जति ” पंचा० १७ विव० । अर्थिनः पाक्षिणः श्रमणान्वादि-
श्य दुर्मिक्ताप्यादौ यद्भक्तं वितरितं तदौद्देशिकमिति स्था० एताः ।

तद्भेदा यथा तच्च समासतो द्विधा भवति । द्वैविध्यमाह ॥

ओद्देण विजगेण, उहवप्पं तु वासयविजागे ।

उद्दिष्टकर्मकम्मे, एक्के चउक्कओ जेओ ॥

विधिवमौद्देशिकं तद्यथा ओघेन विजागेन च । तत्र ओघः सामा-
न्यं विभागः पृथक् करणम् । इयं चात्र ज्ञावना नादत्तमिह किमपि
लभ्यते ततः कतिपयां भिक्षां दत्ता इति बुद्ध्या कतिपयाधिक-
तन्त्रलादिप्रकेपेण यत्निर्वर्तमशनादि तदौद्देशिकम् ओघेन सा-
मान्येन स्वपरपृथग्विजागकरणभावरूपेणोद्देशिकमौद्देशिक-
मिति व्युत्पत्तस्तथा विवाहप्रकरणादिषु यद्भूतं तत् पृथक्
कृत्वा दानाय कल्पितं सद्भिन्नागौद्देशिकं विजागेन स्वसत्ताया उ-
त्तीर्थं पृथक्करणेनौद्देशिकं विभागौद्देशिकमिति व्युत्पत्तेः तत्र ओ-
घेनाधविषयमौद्देशिकं तत्स्याप्यनात्र व्याख्येयं किं तत्र व्याख्यास्य
इति ज्ञावः । यत्तु विभागविषयं तद् (चासत्ति) सूचनात्सूत्रमिति
न्यायाद् द्वादशप्रकारम् । द्वादशप्रकारतामेव सामान्यतः कथयति
(उद्दिष्टेत्यादि) प्रथमतस्त्रिधा विजागौद्देशिकम् । तद्यथा उद्दिष्टं
कृतं कर्म चातत्र स्वार्थमेव निष्पन्नमशनादिकं निष्काचराणादानाय
पृथक् कल्पितं तद्द्विष्टम् । यत् पुनरुद्धारितं सत्स्याद्योदनादिकं
निष्कादानाय करम्यादिरूपतया जातं तत्कृतमित्युच्यते । यत्पुन-
र्विवाहप्रकरणादावुद्धारितं मोदकचूर्णादि तद् द्यूयोऽपि भिक्षाचरा-
णां दानाय गुरुघृतादिदानादिना मोदकादि कृतं तत्कर्मैत्याभिधीय

ते । एकैकस्मिन् अदिष्टादिकेनेदे चतुष्को बह्व्यमाणश्चतुःसंख्यो जेदो भवति । त्रयश्चतुर्निर्गुणिता द्वादश ततो विभागोद्देशिकं द्वादशांशः । संप्रत्योद्देशिकस्य पूर्वस्थापिततथा मुक्तस्य प्रथमतः संभवमाह ॥

जीवामु कहंवि उमे, निययं जिकखाविता कइदमोहे ।

दिहु नत्थि अदिचं जु-जइ अकयं न य फइइ ॥

इह जिकानन्तरं केचिद् गृहस्था एवं चिन्तयन्ति । कथमपि महता कष्टेन जीविता श्रममदुर्भिक्षे ततो नियतं प्रतिदिवसं जिकां दद्यो यतो हु निश्चितं हन्तीति स्वसंबोधने नास्त्येतत्तदुत्तं जवान्तरं अदत्तमिह जन्मनि शुज्यते नापीह जवे अकृतं शुजं कर्म परलोके फलति । तस्मात्परलोकाय कतिपयभिक्षाप्रदानेन शुजं कर्मोपार्जनीयमित्यर्थोद्देशिकसंज्ञकः ।

संप्रत्योद्देशिकस्वरूपं कथयति ॥

सा उ अविसेसियम्मवे, जत्तस्मि तंमुझे वुहइ ।

पासंणीण गिहीण व, जो एहि इयस्स जिकवड्डा ॥

सा तु गृहनायिका योषितप्रतिदिवसं यावत्प्रमाणं भक्तं पच्यते तावत्प्रमाण एव भक्ते पक्षुमारज्यमाणे पाखण्डिनां गृहिणां वा मध्ये यः कोऽपि समागमिष्यति तस्य भिक्षार्थं भिक्षादानार्थमविशेषितमेव । स्वार्थमेतावदेतावच्च भिक्षादानार्थमित्येवं विज्ञागरहितमेव तन्नुदानाधिकतरान् प्रक्षिपति एतदप्योद्देशिकम् । अत्र परस्य पूर्वपक्षमाशङ्क्योत्तरमाह ।

उत्तमत्थो उद्देसं, कहं वियाणाइ चोइए य जणइ ।

उत्तमत्तो गुरु एवं, गिहत्थसइइ नेट्टाए ॥

अश्वस्थः केवली कथमोद्देशिकं पूर्वोक्तस्वरूपं विजानाति न होव अश्वस्थेन ज्ञातुं शक्यते यथा स्वार्थमारज्यमाणे पाके भिक्षादानाय कतिपयतन्तुप्रक्षेप आसीदिति । एवं नेदिते प्ररणे कृते गुरुर्जणति । एवं बह्व्यमाणप्रकारेण गृहस्यशब्दादिचेष्टाया-मुपयुक्तो दत्तावधानो जानानीति । एतदेव ज्ञाययति ।

देन्ना उ ताउ पंच वि, रेहा उ करेइ देइव गणंती ।

देहइ उ मा यइओ, अवणेहय एत्तिया जिकखा ॥

यदि नाम भिक्षादानसंकल्पतः प्रथमत एवाधिकतन्तुप्रक्षेपः कृतो जवेत्तर्हि प्राय एवं गृहस्थानां चेष्टाविशेषा जवेयुः यथा दत्तास्ताः पञ्चापि भिक्षाः । इयमत्र ज्ञावना । कोऽपि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टाय साधवे तत्त्वामी निजजनार्थया भिक्षां दापयति सा च साधौ गृहवति एवेत्यं प्रत्युत्तरं ददाति । यथा ताः प्रतिदिवसं संकल्पिताः पञ्चापि भिक्षा अन्यभिक्षाचरंज्यो दत्ता इति । यद्वा भिक्षां ददन्ती दत्तभिक्षापरिगणनाय नित्यादिपु रेखां करोति । अथवा प्रथमेयं भिक्षा चितीयेयं भिक्षेत्येवं गणनाय ददाति यदि वा काचित् कस्या अपि संमुखमेवं भणति यथा अस्मद्विष्टजन्तुसत्कापिटकादेर्मध्यादेहि मा इत इति । अथवा प्रथमतः साधौ विवक्षितगृहे भिक्षार्थं प्रविष्टे काचित् कस्याः संमुखमेवमाह अपनय पृथक् कुरु विवक्षितास्थानादेतावतीं भिक्षां भिक्षाचरंज्यो दानायेति । तत एवमुत्पापश्रवणरेखाकर्षणादिदर्शनैव अश्वस्थेनाप्योद्देशिकं ज्ञातुं शक्यते ज्ञात्वा च परिह्रियते । ततो न कश्चिदोपः अत्र चायं वृक्षसंप्रदायः । संकल्पितासु दत्तासु पृथ-गुक्तसु वा शेषमशनादिकं कष्टमवसेयमिति इह उपयुक्तः सन् शुद्धमशुद्धं वा आहारं ज्ञातुं शक्नोति । तानुपयुक्तस्ततो गोचरविषयां समान्यत उपयुक्ततां प्रतिपादयति ॥

सदाएसु साहू मुच्चं न कारेज्ज गोयरगओ य ।

एसणजुत्तो होज्जा, गोणीवच्चो गवत्तेव्व ॥

इह साधुगोचरं गतो भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् शब्दादिपु शब्दरूपरसादिषु सूत्रां न कुर्यात् किंचेषणायुक्त उक्तमादिदोषगवेपणाभियुक्तो भवेत् यथा गोवत्सो (गवत्सि) गोत्रक्त इव । गोवत्सदृष्टान्तमेव गाथाद्वयेन ज्ञाययति ।

उत्तममरणवग्गा, न पाणियं वच्चए न वा वारो ।

वणियागमअवरुहे, वच्चगरुणं खरंटणया ॥

पंचविह विसयसोक्खे, खणी बहू समहिंयं गिहं तं तु ।

न गणेइ गोणिवच्चा, मुच्चियगहिओगवत्तस्मि ॥

गुणाद्यं नाम नगरं तत्र सागरदत्तो नाम श्रेष्ठी तस्य भार्या श्रीमती नाम श्रेष्ठिना च पूर्वतरं जीर्णमन्दिरं जङ्गला प्रधानतरं मन्दिरं कारयामासे । तस्य चत्वारस्तनयास्तदया गुणचन्द्रो गुणसेनो गुणधूमो गुणशेखरश्च । एतेषां च तनयानां क्रमेण चतस्र इमा बन्धस्तया प्रियंहुव्रतिका प्रियंगुरुचिका प्रियंगुसुन्दरी प्रियंगुसारिका च । कावेन च गच्छता श्रेष्ठिनो भार्या मरणमुपजगाम । ततः श्रेष्ठिना प्रियंगुव्रतिका सर्वगृहसंनारे समारोपिता गृहे च सवत्सा गौर्विद्यते तत्र गौर्दिवसे बहिर्गत्वा चरति वत्सस्तु गृह एव बद्धोऽवतिष्ठते । तस्मै चारिं पानीयं च चतस्रोऽपि बन्धो यथायोगं प्रयच्छन्ति । अन्यदा च गुणचन्द्रप्रियंगुव्रतिकापुत्रस्य गुणसागरस्य विवाहदिवसे उपतस्थे । ततस्ताः सर्वा अपि बन्धस्तस्मिन् दिने सविशेषमाजरणविज्ञापिताः स्वपरममरणादिकरणव्यापृता अज्जयन् । ततो वत्सस्तासां विस्मृतिं गतो न काचिदपि तस्मै पानीयादि दौकितवती । ततो मध्याह्ने श्रेष्ठी यत्र प्रदेशे वत्सो वर्तते तत्र कथमपि समायातः वत्सोऽपि च श्रेष्ठिनामायान्तं पश्यन्मारुतितुमारव्यवान् ततो जङ्गे श्रेष्ठिना यथाद्यापि वत्सो वुञ्चकितस्तिष्ठतीति । ततः कृपितेन तेन ताः सर्वा अपि पुत्रवन्धो निर्भत्सयामासिरे ततस्त्वरितं प्रियंगुव्रतिका अन्या च यथायोगं चारिं पानीयं च गृहीत्वा वत्सामभिमुखं चचाह वत्सश्च ताभिः सुरसुन्दरीभिरिव समबद्धकृतमपि तादृशं गृहं नावलोक्ते नापि ताः सरागदृष्ट्या परिज्ञायति । किं तुतामेव चारिं पानीयं वा समानीयमानं सम्यक्परिभावयति । सूत्रं सुगमं नवरं (पंच विहेत्यादि) पञ्चविधविषयसौख्यस्य खनय इव खनयो या बन्धस्ताभिः समधिकमतिशयेन रमणीयतया अधिकतरं तद्गृहं न गणयति न हृष्टा परिभावयति नापि तावधूरेवं साधुरपि भिक्षार्थमट्टन् रमणीं नावलोकयेत् नापि गीतादिषु चित्तं बध्नीयात् किंतु भिक्षामात्रानयनादानाद्युपयुक्तो जवेत् । तथा च सति जानाति शुद्धमशुद्धं वा प्रकादिकम् तथाचाह ।

गमणागमणुक्खेवे, जासियसोयाइइदियाजुत्तो ।

एसणमणोसणे वा, तह जाणइ तम्मणो समणो ॥

गमनं साधोर्भिक्षादानार्थं भिक्षानयनाय दात्र्या व्रजनम् आगमनं भिक्षा गृहीत्वा साधोरभिमुखं चलनम् । उक्तोपो भाजनादीनामूर्द्धमुत्पादनमुपलक्षणमेतत्तेन निक्षेपपरिग्रहस्ततो गमनादिपदानां समाहारो द्रष्टव्यस्तस्मिन् । तथा भाषितेषु जल्पितेषु देहि भिक्षामस्मै साधवे इत्यादिरूपेषु श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैरुपयुक्तस्तथा वत्स इव तन्मनाःस्वयोग्यमरूपानाय परिभावनमनाः सन् श्रमण एषणामनेषणां वा सम्यग्जानाति ततो न कश्चिदोपः । उक्तमोद्देशिकम् । संप्रति विभागोद्देशिकं विभाषिषुः प्रथमतस्तवत्तस्य संभवमाह ॥

महईए संखरुण, उव्वरियं कूरवज्जणायं ।

पउरं दइण गिही, जणइ इमं देहपुनइ ॥

इह संखडि नाम विवाहादिकप्रकरणं संखरड्यन्ते व्यापा-

द्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संज्ञादिति व्युत्पत्तेस्तस्यां संख-
ड्यां यदुद्धरितं कुर्याज्जनादिकं शाल्योदनादिकमुद्धरितं प्रचुरं
नदृष्ट्वा गृही भणति स्वकुटुम्बनृमिकारकमेतत् यथा इदं दे-
हि पुण्यार्थं भिक्षाचरेभ्यः । तत्र यदा तथैव ददाति तदा तदु-
द्धिष्टं यदा तु तदेवं करम्यादिकं करोति तदा तत्कृतं यदा तु
मोदकादिभ्योऽपि गुडपाकदानादिना मोदकादि करो-
ति तदा तत्कर्म । एवं विभागौद्देशिकस्य संभवस्तथा चाह ।
भाष्यकृन् "तत्तियस्मेवं संभवइ पुत्रमुद्धिष्टं संभवति" । संप्र-
ति तदेव विभागौद्देशिकं विना तत्रोद्धरितं प्रचुरं करम्यदावेवं
पूर्वोक्तं प्रकारेण विभागौद्देशिकं पूर्वमुद्धिष्टं संभवति । संप्र-
ति तदेव विभागौद्देशिकं विभागतो भेदेन शिष्यगणहितार्थं
प्रत्यकारो ज्ञाति ।

उद्देशियं समुद्देशियं च आपोस्यं ममाएसं ।

एवं कर्मे य कर्मे, एकैके चउच्चिहं जेओ ॥

विभागौद्देशिकं चतुर्धा । तद्यथा औद्देशिकं समुद्देशिकमादेशं
ममादेशं च । एवं कृते च कर्माणि एकैकस्मिन् चतुष्कश्चतुः सं-
ख्यो भेदो दृष्टः सर्वसंख्यया द्वादशधा विभागौद्देशिकम् । संप्र-
त्यौद्देशिकादिकं व्याचिन्त्यासुराह

जावन्ति य मुद्देशं, पामंडीणं जवे समुद्देशं ।

ममणाणं आपसं, निर्गंयाणं समाएसं ॥ १५० ॥

इह यदुद्धिष्टं कृतं कर्म वा यावन्तः केऽपि भिक्षाचराः समागमि-
ष्यन्ति पापपरिणामो गृहस्था वा तस्यः प्रवेष्ट्याऽपि दातव्यमिति
संकल्पितं ज्ञाति तदा तदौद्देशिकमुच्यते ॥ पापपरिणामं देयत्वे-
न कल्पितं समुद्देशं श्रमणानामादशानिर्ग्रन्थानां समादेशम् ।
संप्रत्यमीषामेव द्वादशानां भेदानामवन्तरज्जदानाह ।

त्रिभमच्छिन्नं दुविहं, दवे खेत्ते य कालजावे य ॥

निष्पाड्यानिष्पन्नं, नायव्वं जं जहिं कमइ ॥

उद्दिष्टौद्देशादिकं प्रत्येकं द्विधा तद्यथा त्रिभमच्छिन्नं च । त्रि-
भं नियमितमीच्छन्ननियमितम् पुनरपि त्रिभमच्छिन्नं च चतुर्धा
तद्यथा छव्ये क्षेत्रे कावे जावे च । एवं यथा उद्दिष्टौद्देशिकं
प्रत्येकमप्यथा तथा निष्पादितं निष्पन्नमिति निष्पादितं गृहिणा
स्वार्थं कृतेन निष्पन्नं यत्करम्यादि मोदकादि वा तन्निष्पादितं
निष्पन्नमित्युच्यते । ततो यन्निष्पादितं निष्पन्नं यत्र कृते कर्माणि
वा क्रमाति घटते यथा यदि करम्यादि तर्हि कृते, अथ मोदकादि
तर्हि कर्माणि । तत्प्रत्येकमौद्देशिकादिभेदाभिन्नं त्रिभमच्छिन्नं वे-
त्यादिना प्रकारेणाप्यथा ज्ञातव्यम् । संप्रत्यमुमेव गार्थार्थं व्याचि-
न्त्यासुः प्रथमतो छव्याद्यच्छिन्नं व्याख्याति ॥

जत्तुवरितं खड्डु संखडिण, तद्विसमन्नादिवसे वा ।

अंतो वाहिं च सव्वं, सव्वदिणं देइ अच्छिन्नं ॥

यत्संखड्या भक्तमुद्धरितं तदिह प्रायः संखड्या भक्तमुद्धरितं प्रा-
प्यते इति संखडिप्रहणमन्यथा त्वन्यत्रापि यथासंभवं छप्यम् ।
(तद्विसमिति) व्यत्ययोऽस्यासामिति प्राकृतशृङ्गावशात्सत-
म्यर्थे प्रथमा ततोऽयमर्थः यस्मिन् दिवसे संखडिस्तस्मिन्नेव
दिवसे यदाऽयस्मिन् दिवसे गृहनायको जार्थया दापयति यथा
यदन्तर्गृहस्य यत्र वहिरेनेन क्षेत्राच्छिन्नमुक्तं तत्सर्वं समस्तम-
नेन छव्याच्छिन्नमुक्तं सर्वदिनं सकलमपि दिनं यावदुपशृङ्गा-
मेतत्तेन कर्मरूपं मोदकादि प्रचृतान्यपि दिनानि यावदिति दृष्ट-
व्यम् । अनेन काश्चाच्छिन्नमुक्तं अच्छिन्नमनवरतं तद्विह । प्राचा-
च्छिन्नं तु स्वयमन्युह्यं तच्चैवं यदि तव रोचते यदि वा न रोचते

तथाऽप्यवश्यं दातव्यमिति ॥ संप्रति द्रव्यादिच्छिन्नमाह ।

देह इमं मा सेसं, अंतो वाहिं गयं व एगयरं ।

जाव अमुगत्ति वेला, अमुगं वेलां व आरव्व ॥

इदं शाल्योदनादिकमुद्धरितं देहि मा शेषं कोऽवकुरादि अनेन
छव्याच्छिन्नमुक्तं तदपि च शाल्योदनादिकमन्तर्व्यवस्थितं वा एक-
तरं न शेषम् । अनेन क्षेत्राच्छिन्नमुक्तम् । तथा असुकस्या वेद्याया आर-
ज्य यावदमुका वेद्या यथा प्रहारादारज्य यावत्प्रहरद्वयं तावदे-
हि । अनेन काश्चाच्छिन्नमुक्तम् । जावच्छिन्नं तु स्वयमन्युह्यम् । तच्चैवं
यावत्ते रोचते तावदेहि मा स्वर्वाचमतिक्रम्यापि । संप्रत्युद्दिष्टमधि-
कृत्य कष्टाकल्पविधिमाह ॥

दव्वाइच्छिन्नं पि हु, जइ जणइ कोवि मा देह ।

नो कप्पइ त्रिभं पि हु, अच्छिन्नकरं परिहरंति ॥

इह यदुद्धरितं क्षेत्रादिभिः पृथग्विधैरितं तदतिरिच्य शेषं समस्त-
मपि कल्पते । तस्य दानार्थं संकल्प्य स्थापितत्वान्नावात् । केव-
लं छव्यादिच्छिन्नमपि दृष्ट्वा छव्येक्षेत्रादिभिः पृथग्विधैरितमपि हु-
निश्चितं यदि गृहस्वामी आरत एव देयस्य वस्तुनो नियतादवधेर-
वांगपि भणति । यथा मा इत ऊर्कं कस्मायपि देहीति । यथा
प्रहरद्वयं यावत् पूर्व किञ्चिदातुं निरोपितं ततो दानपरिणामा-
न्नावाद्वांगेव निषेधति । मा इत ऊर्कं दद्यादिति तच्छिन्नमपि
कल्पते । तस्य संप्रत्यात्मसत्तापि कृतत्वाद्यत्पुनरच्छिन्नकृतमच्छि-
न्नमनिर्धारितं कृतं वर्तते तत्परिहरन्ति अकल्प्यत्वादित्यमेव
जगदवाङ्माविजुम्भणात् । यदा त्वच्छिन्नमपि पश्चादानपरिणामा-
न्नावाद्वांगेव आत्मार्थीकृतं जवति तदा तत्कल्पते ॥

संप्रति संप्रदानविभागमधिकृत्य कल्पविधिमाह ॥

अमुगाणं ति वि दिज्जउ, अमुकाणं न एत्थ उ विजासा ।

जत्य नईणविसिद्धो, निदेसो तं परिहरंति ॥

अमुकेभ्यो दद्यान्मा अमुकेभ्य इत्येवं संप्रदानविषये संकल्पे कृते
विनाया छप्या कदाचित् कल्पते कदाचिन् । तत्र यदा कल्पते
तदादेयं तदाह (जत्येत्यादि) यत्र देयवस्तुनि यतीनामप्यवि-
शेषेण निर्देशो जवति यथा ये केचन गृहस्था अगृहस्था वा
भिक्षाचरा यदि वा ये केचित्पापपरिणामो यदा ये केचन श्रमणास्ते-
भ्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्ति । यत्र तु यतीनामेव विशेषेण
निर्देशो यथा यतिभ्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्त्येव नात्र कश्चि-
त्संदेह इति तत्र पृथग्विशेषेण नोक्तम् । यदि पुनर्गृहस्थेभ्य एव
दीयतां यदि वा चरकादिभ्य एव पापपरिणामो न शेषेभ्यस्तदा
कल्पते । अपिच ॥

संदिसते जो सुणइ, कप्पए तस्म सेसए उवणा ।

संकाक्षियसाहणं वा, करोति असुण इ मा थेरा ॥

यन्नाद्याप्यौद्देशिकं जातं वर्तते केवलं तदानीमेवोद्दिश्यमानं
वर्तते यथा इदं देहि मा शेषमित्यादिदृश्यमानमर्थिन्यो दानाय च-
क्षेनेन संकल्पमानं यः साधुः शृणोति तस्य तत्कल्पते तदैव दो-
षान्नावात्तदपि च उद्दिष्टौद्देशिकादि छप्यं न कृतं कर्म च ।
यत उक्तं मूत्रटीकायाम् अत्र चायं विधिः "संदिससंतं जो सुणइ,
साहुदेसुदेसयं । एवञ्च न य कर्म, कम्माइ तं कप्पए" तदैव दोषा-
न्नावादिति यस्तु संदिश्यमानं न शृणोति तस्य न कल्पते कुत
इत्याह (उवणत्ति) स्थापनादवात् । स च निर्गतः सन्नन्येभ्यः
साधुभ्यो निवेदयति । तथा चाह (संकल्पितयेत्यादि) अश्रुते
शेषसाधुजिरनाकर्णितं इयं पूर्वपुरुषाचीर्णा मर्यादा यदुत संक-
ल्पितया एकसंघाटकोऽन्यस्मै कथयति सोऽप्यन्यस्मै इत्येवरूपया

(साहणांति) कयनं करोति वाशब्दो यदि साधवो बहुप्रमाणा-
स्तत एकस्यावस्थानमिति सूचनार्थं स सर्वेभ्यो निवेदयति य-
थात्रास्मिन् गृहेऽत्राजिपुत्रनेपणा वर्तत इति । एवमपि यः संघा-
टकैः कयमपि न ज्ञातं ज्वति तेषां परिज्ञानायामाह ।

मा एयं देह इमं, पुष्टे सिद्धमि तं परिहरन्ति ।

जं दिन्नं तं दिन्नं, संपद् देहि गिहन्ति ॥

साधुनिमित्तं कुतोऽपि स्थानाद् निष्क्रामाददती कयाचिन्निपि-
ध्यते मा एतद्देहि किञ्चिद्विचकितभाजनस्थं देहि तत एवं कृते
निषेधिते साधुः पृच्छति किमेतन्निपिध्यते किं वा इदं दाप्यते
इति ततः सा प्राह । इदमेव दानाय कल्पितम् नदमिति तत
एवं शिष्टे कथिते साधवस्तत्परिहरन्ति । यदि पुनर्यद्वत्तं तद्वत्तं
मा शेषं संप्रति दद्यादिति निषिध्यात्मात्माकृतमौद्देशिकं ज्वति
तदा तत्कल्पते इति कृत्वा गृह्णन्ति तदेवमुक्तमुद्दिष्टौद्देशिकम् ।
संप्रति कृतौद्देशिकस्य संज्ञवहेतुं स्वरूपं च प्रतिपादयति ।

रसनायणहेतुं वा, मा कुच्छीहिं इमा सुहं च दाहोमि ।

दाहिमाई आयत्तं, करेइ कूर्मं कर्म एयं ॥

मा कोहिंति अवन्नं, परिकृष्टमि यं व दिज्जइ सुहं तु ।

वियणेण फाणिएण व, मिडेण समं तु वट्ठंति ॥

रसेन दध्यादिना रुक्षमिदं जाजनं तस्मादेतेन दध्यादिना यदु-
द्धरितं शाल्योदनादि तत् करम्बीकृत्य इदं जाजनं करोमि येना-
न्यप्रयोजनमनेन क्रियते इति । रसजाजनहेतोर्गृहा इदं दध्या-
दिना अमिश्रितं कथिष्यते । न च कथितं पाषण्ड्यादिभ्यो दातुं
शक्यते । यद्वा दध्यादि सन्मिश्रमेकेनैव प्रयासेन सुखं दीयत इत्या-
दिना कारणजातेन दध्याद्यायत्तं दध्यादिसन्मिश्रं करोति कर-
म्बीदनम् । एतत् कृतं ज्ञातव्यम् । तथा यदि भिन्नं जिन्नं मोदका-
शोकवर्त्यादिचूर्णं दास्यामि ततो मे पाषण्ड्यादयोऽत्रैवमद्वेषां
करिष्यन्ति यद्वा परिकृष्टमितमेकत्र पिण्डीकृतं सुखेन दीयते ।
अन्यथा क्रमेण मोदकाशोकवर्त्यादिचूर्णः स्वस्वस्थानादानान्या-
नीय दाने नूयान् गमनागमनप्रयासो भवति । अपान्तराद्ये सा
चूर्णिर्हस्तात् क्षरित्वा पतति ततो विकटेन मधेन देशविशेषापे-
क्षमेतद्यच्छा फाणितेन कक्षवादिना यद्वा स्निग्धेन घृतादिना
मोदकचूर्णादिसमं वर्तयति पिएरुतया ग्रन्थन्ति । अत्र चर्योगो-
धयोः पूर्वार्द्धाभ्यां संज्ञवहेतव उक्ता उत्तरार्द्धाभ्यां तु स्वरूपम् ।
संप्रति कर्मौद्देशिकस्य संज्ञवहेतुं स्वरूपं चातिदेशेनाह ।

एयेव य कम्ममि वि, उएहवणे तत्थ नवरि नाणत्तं ।

तावियविट्ठीणएणं, मोगगचुन्नी पुण्णकरणं ॥

यथा कृतस्य संभवस्वरूपं चोक्तमेवं कर्मण्यपि द्रष्टव्यं नवरं
नच कर्मणि उष्णापने उष्णीकरणे नानात्वं विशेषस्तथा हि
नापितविलीनेन तापितेन विलीनेन च गुडादिना मोदक-
चूर्णयोः पुनर्मोदकत्वेन करणं नान्यथा तथा तुवर्थादि भक्तमपि
रात्र्युषितं द्वितीयदिने भूयः संस्कारापादनेन कर्मतया निष्पा-
द्यमानं नाग्निमन्तरेण निष्पाद्यते ततोऽवश्यं कर्मण्युष्णापने
नानात्वम् । संप्रत्यत्रैव कल्प्याकल्पविधिमाह ॥

अमुगंति पुणो रच्छं, दाहमकप्पं तमारओ कप्पं ।

खेत्ते अंतो वाहिं, वग्नेसु इत्थं पेरेवं वा ॥

भिक्षार्थं प्रविष्टं साधुं प्रति यदि गृहस्थो भणति यथान्य-
स्मिन् गृहे विहृत्य व्यावर्त्तमानेन त्वया भूयोऽपि मद्वृहे स-
मागन्तव्यं यतोऽहममुकं मोदकचूर्णादि भूयोऽपि राद्धगुड-
पाकादिदानेन मोदकादि कृत्वा दास्यामि एवमुक्ते तथा कृत्वा

चेददाति तर्हि तन्न कल्पते कर्मौद्देशिकत्वात् । आरात् भूयः
पाकारम्मादवर्त्ताक पुनः कल्प्यं दोषाभावात् । तथा क्षेत्रेऽन्तर्ब-
हिर्वा काले स्वस्तनं परतरदिनमव वा अकल्प्यमारनः कल्प्यम् ।
इयमत्र भावना । यद् गृहस्थान्तर्बहिर्वा मोदकचूर्णादिकं मोद-
कादितया उपस्करिष्यामि कालविचक्षायां यद्यच्च स्वः परतरे
वा दिने भूयोऽपि पद्यामि-जन्तुभ्यं दास्यामीत्युक्ते तथैव चेत्
कृत्वा ददाति ततो न कल्पते भूयोऽपि पाकादारतस्त्वसंसक्तं
कल्पते ॥ तथा चाह ॥

जं जट्ठ व कयं दाहं, तं कप्पइ आरओ तहा अकयं ।

कय पाकमणिट्ठत्त-ट्ठियं पि जावत्ति यं मोत्तुं ॥

यत्सामान्यतो द्रव्यं यद्वा यथा क्षेत्रनिर्धारणेन वा भूयोऽपि
कृतं दास्यामीत्युक्ते तथैव कृतं चेददाति तदा न कल्पते तथा
अकृतं तु भूयोऽपि पाकादारतः कल्पते । यत् निर्धारितक्षेत्र-
कालव्यतिकरेण पच्यते तन्न दातुं संकल्पितमिति कल्पते यत्
क्षेत्रे कालनिर्धारणमविचक्षितं च सामान्यतो भूयोऽपि प-
क्त्वा दास्यामीति संकल्पितं तदन्तर्बहिर्वा स्वस्तने परतरदिने
वा न कल्पते । अथ कर्मौद्देशिकं कृतपाकमात्मात्माकृतमपि
यावदर्थिकं मुक्त्वा शेषमनिष्टं नानुजातं तीर्थकरणधर्मैर्याव-
दर्थिकं त्वात्मात्माकृतं कल्पते । अथ आधाकर्मकर्मौद्देशिकयोः
परस्परं प्रतिविशेष उच्यते । यत्प्रथमत एव साध्वर्थं निष्पा-
दितं तदाधाकर्म यत् पुनाराद्धं सद् भूयोऽपि पाककरणेन
संस्क्रियते तत् कर्मौद्देशिकमिति । उक्तमौद्देशिकद्वारम् ॥ पि० ।
दर्श० । नि० चू० । प्रव० । पंचा० । ग० । ध० । जीत० । व्य० ।

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, दाणट्ठा पगमं इमं ॥ ४७ ॥

अशनं पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यम् अशनमोदनादि पानकं वारता-
त्वादि खाद्यं बहुकादि स्वाद्यं हरीतक्यादि यज्जानीयादामन्त्रणा-
दिना शृणुयाद्वा अन्यतः यथा दानार्थं प्रकृतमिदं दानार्थं प्रकृतं
नाम साधुवादनिमित्तं यो ददात्यव्यापारपाषण्डिभ्यो देशान्त-
रादेरागतो वणिक्प्रभृतिरिति सूत्रार्थः ।

तारिमं जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ४८ ॥

तादृशं भक्तपानं दानार्थं प्रवृत्तव्यापारं संयतानामकल्पिकं यत्-
श्चैवमतः ददतीं प्रत्याचक्षीत न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ।
अमणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, पुन्नुट्ठा पगमं इमं ॥ ४९ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५० ॥

असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, वणिमट्ठा पगमं इमं ॥ ५१ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५२ ॥

असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, समणट्ठा पगमं इमं ॥ ५३ ॥

तं भवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५४ ॥

उद्देशियं कीयगमं, पूडकम्मं च आहं ।

अञ्जोपरपामिञ्चं, मीसजायं विवञ्जए ॥ ५५ ॥

एवं पुण्यार्थं प्रदत्तं नान साधुवादान्नीकरणेन यन्पुण्यार्थं कृतमिति एवं वनीपकार्यं वनीपकाः कृपणाः एवं श्रमणार्थमिति श्रमणा निर्द्वन्त्याः शान्त्यादयः अस्य प्रतिपेक्षः पूर्ववत् । अत्राह पुण्यार्थप्रकृतपरित्यागे शिष्टकृतेषु वस्तुना भिक्षाया अग्रहण-मेव शिष्टानां पुण्यार्थमेव पाकप्रवृत्तेः । तथाहि न पितृकर्मादिव्य-पोहेनात्मार्थमेव क्षुद्रसन्धवन्प्रवर्तन्ते शिष्टा इति नैतदेवमजिप्रा-यापरिज्ञानात् स्वज्ञोग्यातिरिक्तस्य देयस्यैव पुण्यार्थकृतस्य निधे-धात् । स्वभृत्यज्ञोग्यस्य पुनरुचितप्रमाणस्यैतत्पर्यदृष्ट्यादेयस्य कुशलप्रणिधानकृतस्याप्यनिषेधादिति एतेनादेयदानाभावः इत्यु-क्तं देयस्यैव यदृच्छादानोपपत्तेः कदाचिदपि वादेन यदृच्छादानो-पपत्तेः तथा व्यचक्षारदर्शनात् शनीदृष्टस्यैव प्रतिपेधात् । तदा रन्मदोषेण योगात् यदृच्छादाने तु तदज्ञायेऽप्यारम्भप्रवृत्तेर्ना-स्तौ तदर्थं इत्यारम्भदोषायोगात् । दृश्यते च कदाचित्सूतका-दाखिव सर्वेभ्य एव प्रदानविकला शिष्टाभिमतानामपि पाकप्र-वृत्तिरिति विहितानुष्ठानत्वाच्च तथाविधग्रहणान्न दोष इत्येवं प्रमद्वेनाङ्गरामनिकामात्रफलत्वात्प्रयासस्य ॥ दश० ५ अ० । “ आहृद् देसियं तं चैतियं सियातणो सयं हुंजइ ” सूत्र० ५ श्रु० १ अ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

“ उद्देशिय जायंति य उद्देशिय मासवहुं दोहिं धि वहुं पासंम समुदेसिय मासवहुं कावगुद समणाए सए मासवहुयं तवगुद निर्गयसमापसिय मासवहुं दोहिमि गुरु जायन्ति कमे मासवहुं दोहिं धि वहुं पासंमकमे मासगुदं कावगुदं समणकमे मासगुदं तवगुदं निर्गयसमादेसकमे मासगुदं दोहिं त्रिगुदं जायंति कमे चउवहुं दोहिं वहुं पासंमसमुदेसकमे चउ-गुद समणादेसकमे चउगुद तवगुद निर्गयसमापसकमे चउगु-रु दोहिं गुरु ” पं० चू० । उद्देशिके चरमत्रिके कर्मादेशकर्मस-मादेशवक्त्रणे कर्मणि कृपणं प्रायश्चित्तम् । जीत० । कर्मादेशिके विभागौद्देशिकं आचामाश्रमम् । उद्देशिकमाश्रमिकमित्यर्थः । साधुनिमित्तं कृतमशनपानखादिमवस्त्रपानव्यसतिप्रमुखम् । तच्च प्रथमचरमजिनतीर्थं एकं साधुमेकं साधुसमुदायमेकमुपाश्रयं वा आश्रित्य कृतं तत्सर्वेषां साध्वादीनां न कल्पते द्वाविंशतिजि-नतीर्थे तु यं साध्वादिकमाश्रित्य कृतं तत्तस्यैव अकलयमन्त्रेषां तु कल्पते इति द्वितीयः । कल्प० ॥

आहा आधयकम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मं, कप्प वि ण व कप्पती तस्स ॥

आधाकर्म अधःकर्म आत्मनमात्मकर्म चैत्योद्देशिकस्य साधु-द्विश्य कृतस्य प्रकादेशत्वादि नामानि । यत्पुनराधाकर्म तत्कस्य कल्पते कस्य वा न कल्पते एवं शिष्येण पृष्टे सूरिराह ॥

संघस्सोहविजाए, समणासमणीण कुडगणे संघे ।

कममिहट्टिय ण कप्पति, अट्टिअकप्पे जमुदिस्स ॥

अस्य व्याख्या सविस्तरं तृतीयोद्देशके कृता । (सा अकम्पट्टिय-शब्दे उक्ता अतोऽत्राक्षरायमाश्रमुच्यते) ओघतो वा विभागतो वा सङ्घस्य श्रमणानां श्रमणीनां कुडस्य गणस्य वा संघस्य वा-संकल्पेन यत् प्रकृपानादिकं कृतं तत्स्थितकल्पितानां प्रथमपश्चि-मसाधूनां न कल्पते ये पुनरस्थितकल्पे स्थितास्तेषां यदुद्दिश्य कृतं तस्यैवैकस्य न कल्पते अन्येषां तु कल्पते द्वितीयपदे तु स्थितकल्पिकानामपि कल्पते यत् आह ॥

आयरियं अजिसेए, जिक्खुम्मि गिज्ञाणगम्मि जयणा उ ।

तिक्खुत्तमविपवेसे, चउपरियट्टे ततो गहणं ॥

आचार्ये अभिषेके भिक्षौ वा ग्लाने संजाते सति आधाकर्मणो प्रजना सेवनाऽपि क्रियते । तथा अट्टीविप्रकृष्टोऽप्या तस्यां प्रवे-शे कृते यदि शुक्लं न लक्ष्यते ततस्त्रिः कृत्वा शुक्लमन्वेपितमपि यदि न लब्धं ततश्चतुर्थं परिवर्ते आधाकर्मणो ग्रहणं कार्यं गत-मौद्देशिकचारम् । वृ० ६ उ० ॥..

साद्वीधतगुलगोरसण-वेसु वद्धीफत्तेसु जातसु ।

दाणट्टकरणसह्वा, आहाकम्मेण मंतणता ॥

आहाआहेयकम्मे, आयाहम्मेय अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मे, णायव्वं कप्पती कस्स ॥

संघस्स पुरिमपाच्छिम-समणाणं तह य चेव समणीणं ।

चउरो जवगमगाणं, पच्छा सएहायगा समणं ॥

संघस्स मज्झिमे प-च्छिमे य समणाणं तह य समणीणं ।

चतुरो पक्खिस्स ताणं, पुच्छा सएहायगा गमणं ॥

जज्ज य जट्ठा सव्वे, पुरिमा चरिमा य वक्कजट्ठा तु ।

तम्हा तेसिं संर-क्खणह सव्वं परिकुट्ट ।

अवगतजट्ठा मन्नि-साहु तह चेव ते परिणमंति ॥

कप्पाकप्पं दंसिय, तेसिं वज्जं परिकुट्टं ।

परिसाणं पुव्विसोव्वो, चरिमो पुणं उरएणाव्वओ कप्पो ।

मज्जो विमुक्कचरणो, एवं कप्पो एणंतव्वो ॥

आयरिए अजिसेगे, जिक्खुम्मि गिज्ञाणगम्मि जयणा तु ।

तिक्खुत्तो अरुविपवे-सणम्मि चउपरि यदतओ गहणं ॥

असिवे ओमोदरिए, रायउडे विवादउडे वा ।

अप्पाए गेलएहे, आहाकम्मं तु जयणा य ।

जदि सव्वे गीतत्था, ताहे आडोयणा गहे जणिता ॥

अहं होति मीसगजणो, पायच्छित्तं तवोकम्मं ।

चउरो चउत्यज्जे, आयामेगासणे य पुरिमहे ॥

णिव्वित्तं दातव्वं, सतं व पुव्वोमहं कुज्जा ।

संपस्सेह विजगे, समणा समणी य कुडगणस्सेव ॥

कममिहं ठितेण कप्पति, अट्टितकप्पे जमुदिस्स ।

आयरिए अजिसेगो, जिक्खुम्मि गिज्ञाणगम्मि भयणा तु ॥

अरुविपवेसे असीते, तिय परियट्टे तवोगहणं । पं० जा० ।

इयारिणं उद्देशियं अहाअहे य कम्मो तं पुण उद्देशियं पुरिम-पच्छियाणसंघस्स ओघेण य समणाणं वा समणीणं वा कुलग-णस्स वा जइ ओहेणे व करंति त्रियकप्पे वि अट्टियकप्पे वि न कप्पइ । जया पुण रिसभसामिसंतयाणं अज्जाणं अज्जियाणं वा उदिस्स करेइ तं रिसभसामिसंतयाणं दोरहवि न कप्पइ अजियसामिसंतयाणं गेरहंति अजियसामिसंतयाणं अज-याणं कयं अजियाणं कप्पइ अजियाणं वा कयं अजियाणं कप्पइ पडिस्सए वि जइ पक्कम्मि गामे गणे तु करेइ एयं दो वा जं तत्थ ए गयेइ पडिस्सयं तेसिं कप्पइ गणिएसु विप-डिस्सएसु जे पाहुणया पच्छासन्नातके जहा कप्पेसु । पं० चू० । उद्देशियचरिमतिग-औद्देशिकचरमत्रिक-न० कर्मादेशिकस्य

पाषण्डभ्रमणनिर्ग्रन्थविषये भेदत्रये, “ कस्मुद्देशियचरमतिगं
पुयं मीसचरिमपाहुडिया ” दश० ५ अ० ।

उद्देहगण-उद्देहगण-पुं० वीरस्य गणानां तृतीयगणे, स्था० ए ठा० ।

“ थेरेहितोणं अज्जरोहणेहितो कासवगुत्तेहितो तत्थ णं उद्दे-
हगणे नामं गणे निग्गए तस्सिमाओ चत्तारि साहाओ नि-
ग्गयाओ छच्च कुला एवमाहिज्जंति । तंजहा से किं तं
साहाओ एवमाहिज्जंति तं जहा । उदुंवरिज्जिया १ मासपू-
रिया २ मइपत्तिया ३ पन्नपत्तिया ४ सेत्तं साहाओ से किं तं
कुलाइं २ एवमाहिज्जंति तं जहा “पढं च नागभूअं १ वीअं
पुण सोमभूइअं होइ । २ । अहउल्लं गच्छतइयं, चतुत्थयं-
इत्थलिज्जं तु ॥ पंचमगं नंदिज्जं, छट्ठं पुण पारिहासयं होइ
उद्देहगणस्सेए, छच्च कुला हुंति नायव्वा ” ॥ कल्प० ।

उद्देहलिया-उद्देहलिका-स्त्री० कुहणभेदे, आचा० १ अ० ५ उ० ।

उद्देहिगा-उद्देहिका-स्त्री० उद्गतो दोहोऽस्य क० ५ अत इत्वम्
जीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । “काष्ठनिश्रिता पुणेहि-
हिका ” आचा० १ अ० ४ उ० । तेइदियाण उद्देहिकाइ जं वा
चए वेजो उद्देहिकया सक्रया मृत्तिकया, । ओ० । “तओउद्देहिगं
तओ वि वणप्फई ” महा० ॥

उद्देही-देशी-उपदेहिकायाम् । दे० ना० ।

उच्छंसण-उच्छर्षण-न० उद्-धृष् ल्युद् वधे, ओ० । दुष्कुलीने-
त्यादिभिः कुलाद्यभिमानपातनार्थं वचने, स्त्री० । ज्ञा० १६
अ० । “ उतावयाहिं उच्छंसणाहिं उच्छंसेइ ” ॥ भ० १५ श० १
उ० । उन्मूलनायामाक्रोशे, ओ० ॥

उच्छंसिय-उच्छर्षित-त्रि० खरणिते, “ उच्छंसिया य तेणं
सुठु वि जाणाविया य अप्पाणं ” । वृ० ३ उ० । आ० म० ।
अवभाषिते, उच्छंसियमो लोगंसि भागहारी व होहितीमोण,
नि० चू० ४ उ० ।

उच्छयणजवण-ऊर्ध्वधनजवन-न० उच्चविरलगेहेषु, ॥ भ० ॥
ए श० ३३ उ० ।

उच्छलणवंधण-ऊर्ध्वचरणबन्धन-न० ऊर्ध्वचरणस्य बन्धन-
रूपे शरीरदण्डे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उच्छरिअ-देशी-निषिद्धे, दे० ना० ।

उच्छाण-ऊर्ध्वस्थान-न० कायोत्सर्गोऽवस्थाने, ध० ४ अधि० ।

उच्छट्ठ-उच्छृत्य-अव्य० ऊर्ध्वकृत्येत्यर्थे, “पलिभिदियाणं तो पच्छा
पाडुद्धुमुद्धिपहाणंति” निजं वामचरणमुच्छृत्योत्तिष्ठ्य मूर्ध्नि
शिरसि प्रघ्नन्ति “ वाहू उच्छट्ठ कक्खमणुव्वजे ” वाहुमुच्छृत्य
कक्षामादश्यानुकूलं साध्वभिमुखं व्रजन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।
“उच्छट्ठपादं रीपज्जा” पादं संहत्याग्रेतलेन पादं पातप्रदेशं वा
तत्रातिक्रम्य गच्छेत् ॥ आचा० २ श्रु० । अवकृप्येत्यर्थे च । व्य०
प्र० २ उ० ।

उच्छडा-उच्छृता-स्त्री० तृतीयापिण्डेषणायाम्, सा च स्वव्या-
पारेण मूलभाजनाद् भाजनान्तरे भक्तमुच्छृतं स्थाल्यादौ स्व-
योगेन भोजनजातमुच्छृतं तच्च साधोर्गृह्यतः उच्छृता भिक्षा भ-
वति । धर्म० ३ अधि० । स्था० । नि० चू० । (तां च सूत्र-
तः पिण्डेसणा शब्दे वक्ष्यामि)

उच्छत- (य) उच्छत-त्रि० उद् हन्-क० । वाक्यादिचञ्चले,
अविनीते, प्रगल्भे, उद्गते, वाच० ॥ उत्पाटिते च । ज्ञा० १ अ० ।

उच्छततमंधकार-उच्छततमोऽन्धकार-पुं० न० अतिशयप्रवले त-
मिन्ने, प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उच्छत्य-देशी-विप्रलब्धे, दे० ना० ।

उच्छपूरित-ऊर्ध्वपूरित-त्रि० श्वासपूरितोर्द्धकाये, ऊर्ध्वस्थिते-
धृत्या पूरिते, शरीरदण्डदण्डिते, ॥ प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छमंत-उद्धमायमान-त्रि० कृतोद्धानेषु शंखादिषु, “उद्ध-
मंताणं संखाणं सिंगाणं संखियाणं खरमुहीणं पिरिपिरिया-
णं ” रा० ।

उच्छमाण-उद्धमान-न० शङ्खगृह्णशङ्खिकाखरमुखीपेयापिरिपि-
रिकाणां वादने, रा० ।

उच्छय-उच्छय-त्रि० उद्धृत्य पानकर्त्तरि, । वाच० उच्छुरे, ज्ञा० १ अ०

उच्छया-उच्छता-स्त्री० दर्पातिशयेन गतौ, “तुरियाए चवत्ताए चं-
माए सीहाए उच्छयाए ठेयाए दिव्वाए गईए ” ज० ११ श० १० उ० ।
सदर्यायां देवगतौ च । भ० ५ श० ४ उ० ।

उच्छरण-उच्छरण-न० उद्-ह-भावे-ल्युद्-मुक्तौ, वमने, ऋणशुद्धौ, उ-
न्मूलने, । उत्तारणे, उत्थापने, उद्धृत्य हरणे परिवेषणे, वह्निनिष्काश-
ने, उत्पादने, वाच० । विकर्तने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० अपनयने च, ।
सूत्र० १ श्रु० ए अ० । उच्छिष्टे, दे० ना० ।

उच्छरिउ-उच्छृत्य-अव्य० आकृप्येत्यर्थे, “उच्छरिउ अबवज्जइ सल्ले-
ण मल्लिज्जइ णेउ ” पंचा० १६ विव० ।

उच्छरित्ता-उच्छृत्य-अव्य० उत्पाद्येत्यर्थे “तंलयं सव्वसो वित्ता उ-
च्छरित्ता समूला य ” उक्त० २३ अ० ।

उच्छरित्तु-उच्छृत्य-अव्य० निष्कृप्येत्यर्थे, “अणाउत्तो उच्छरित्तु गा-
विंति सोणियचउत्थे ” पंचा० १६ विव० ।

उच्छरिय-उच्छृत-त्रि० उद्-धृ-क० । उत्पाटिते, “फलेइ विसज्जक्खीणं
साओ उच्छरिया कह ” । उक्त० २३ अ० । पृथगवस्थापिते “ उच्छ-
रियं रुंदसुयसमुदाउ ” पंच० “जेणुच्छरिया विज्जा, आगासगमा
महापरिक्खाउ ” आ० म० द्वि० ।

उच्छरियसव्वसल्ल-उच्छृतसर्वशब्द-त्रि० कृतालोचने, पंचा० १६
विव० ।

उच्छविय-देशी-आर्धिते, दे० ना० ।

उच्छाउ-देशी० विप्रमोक्षतप्रदेशश्रान्ते, संघाते च । दे० ना० ।

उच्छायमाणग-उच्छावत्-त्रि० उत्तिष्ठति, “बहुचंडुडुडुसावयस-
भाहयउच्छायमाणगरपूरघोरविकंसणत्यबहुत्वं” प्रश्न० अध० २ द्वा० ।
उच्छार-उच्छार-पुं० उद्ध्रियते उद्-ह-भावे-घञ् मुक्तौ, ऋणशुद्धौ, उ-
च्छारणे, वाच० । अयोकरणे, अपहरणे, अनु० । अपवादे, । व्य० उ० ।
कर्मणि-घञ् । सर्वधनाद्धृत्य ज्येष्ठादिभ्यो देये अंशजदे
वाच० ।

उच्छारणा-उच्छारणा-स्त्री० “पावलेण उवेच्च चउट्ठयपयधारणाउ
छारो” उत्प्रावत्येन उपेत्य वा उच्छृतानामर्थप्रदाना धारणा उच्छार-
णा । धारणाव्यवहारे, व्य० १० उ० ।

उच्छारपलिओवम-उच्छारपत्योपम-न० वक्ष्यमाणस्वरूपवात्ताग्राणां
तत्संज्ञानां वा तद्द्वारेण द्वापसमुक्ताणां वा प्रतिसमयमुच्छारण
मपोकरणमपहरणमुच्छारस्तद्विषयं तत्प्रधानं वा पत्योपममुच्छार-
पत्योपमम् । पत्योपमभेदे, ॥

तत्स्वरूपं यथा—

से किं तं उच्छारपलिओवमे २ दुविहे पणत्ते तंजहा सु-

हुमे अ ववहारिए अ । तत्थ णं जे से सुहुमे से उप्पे तत्थ
ए जे मे ववहारिए से जहानामए पट्टेसिआ जोयणं आ-
यामविकखंजेणं जोअणं उच्चेवहेणं नं तिगुणं मविमेमं
परिकखेवेणं सेणं पट्टे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ उक्को-
सेणं सत्तरत्तपण्डाणं मंसट्टे संनिचितं जरिते वालग-
कोडीणं तेषां वालगगा नो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
नो कुहेज्जा नो विद्धंसिज्जा णो ५ पुत्ताए हव्वमागच्छेज्जा
तओ णं समए २ एगमेगं वालगं अवहाय जावइणं काले-
णं से पट्टे खीणं नीरए निद्धेवे णिट्टिए जवइ सेत्तं ववहा-
रिए । उच्चारपलिओवमे एणसि पट्टवाणं कोमाकोमी ह-
वेज्ज दसगुणिया तं ववहारिअस्स उच्चारसागरोवमस्स
एगस्स जवे परिमाणं २ एण्हि ववहारिअ उच्चारपलिओ-
वमसागरोवमेहि किं पओअणं एण्हि ववहारिअपलिओ-
वमसागरोवमेहि एण्हि किंचिपपआअणं केवडं पणुवणा
पणविज्जइ सेत्तं ववहारिए उच्चारपलिओवमे । से किं तं
सुहुमे उच्चारपलिओवमे २ से जहाणामए पट्टे सिआ जो-
अणं आयामविकखंजेणं जोअणं उच्चेवहेणं तं तिगुणं स-
विमेमं परिकखेवेणं से णं पट्टे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ
उक्कोसेणं सत्तरत्तपण्डाणं मंसट्टे संनिचितं जरिते वालग-
कोडीणं तत्थ णं एगमेगे वालगं अमंखिज्जाइ खंमाइ
कज्जइ ते वालगदिट्ठीणं आगाहणाउ असंखेज्जइ जा-
गमेत्ता सुहुमस्स पणुगजीवस्स सरीरोगाहणाउ असंखेज्ज-
गुणा तेषां वालगगा णो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
णो कुहेज्जा णो विद्धंसिज्जा नो पुत्ताए हव्वमागच्छेज्जा
तओ णं समए २ एगमेगं वालगं अवहाय जावइणं काले-
णं से पट्टे खीणं नीरए निद्धेवे णिट्टिए जवइ सेत्तं
सुहुमे उच्चारपलिओवमे एणसि पट्टवाणं कोमाकोमी ह-
वेज्ज दसगुणिया तं सुहुमस्स उच्चारसागरोवमस्स एगस्स
जवे परिमाणं एण्हि सुहुमउच्चारसागरोवमेहि किं पओ-
अणं एण्हि सुहुमउच्चारपलिओवमसागरोवमेहि दीवसमु-
दाणं उच्चारणंघेपइ केवडंआणं जंते दीवसमुदा उच्चरेणं
पणुत्ता गोयमा ! जावइआणं अट्टाज्जणं उच्चारसा०
उच्चारसमयाए वइआणं दीवसमुदा उच्चरेणं पणुत्ता सेत्तं
सुहुमे उच्चारपलिओवमे सेत्तं उच्चारपलिओवमे ॥

(सेकितं उच्चारपलिओवमे इत्यादि) उच्चारपल्योपमं चिचिअं
प्रकृतं तद्यथा वालाग्राणां सूक्ष्मखण्डकरणान् सूक्ष्मं च तेषामेव
सांख्यवहारिकप्रत्यक्षवहारिभिर्गृह्यमाणानामखण्डानां यथाव-
स्थितानां ग्रहणात्प्ररूपणमात्रसंख्यवहारोपयोगित्वाद्यावहारिकं
चेति । तत्र यत्सूक्ष्मं तत्स्याप्यम् । तिष्ठतु । तावद्यावहारिकप्ररूप-
णापूर्वकत्वादेतत्प्ररूपणा पश्चात्प्ररूपयिष्यते इति भावस्तत्र यत्त-
द्यावहारिकमुच्चारपल्योपमं तदिदमिति शेषस्तदैव विवक्षुराह
(से जहानामए इत्यादि) तद्यथा नाम धान्यपल्य इव पल्यः स्यात्स
च वृत्तत्वादायामविकम्भाज्यां दैर्घ्यविस्ताराज्यां प्रत्येकमुत्से
धाहुत्वकमनिष्पन्नं योजनञ्चैवमुच्चत्वेनापि तद्योजनं त्रिगुणं सवि-

शेषं परिकेपेण त्रिमितिमङ्गीकृत्येति सर्वस्यापि वृत्तपरिधेः किं-
चिन्न्यूनरम्भागाधिकत्रिगुणत्वादस्यापि पल्यस्य किञ्चिन्न्यूनप-
रम्भागाधिकानि त्रीणि योजनानि परिधिर्भवतीत्यर्थः । स पल्यः
(एगाहिय घेयाहियत्ते आहियत्ति) पट्टीवचनलोपादेकाहिक-
द्याहिकयाहिकमुत्कर्षतः सप्तरात्रप्ररूढानां तृतो वालाग्राकोटी-
नामिति संबन्धः । तत्र मुगिरुते शिरस्येकेनाह्वा यावत्प्रमाणा वा-
लाग्राकोटय उत्तिष्ठन्ति ता एकाहिकयः चाज्यां तु या उत्तिष्ठन्ति
ता आहिकयः । कथमत इत्याह संसृष्टम आकर्णपुरितः संनिचित
प्रचयविदोपाश्रिविकृतः किं बहुना एवं चूतोऽसौ चूतो येन तानि
वालाग्राणि नाग्निर्दंष्ट्रे वायुरपहर्दतीव निचितत्वादनिपवनाव-
पि न तत्र क्रामत इत्यर्थः (णो कुल्येज्जत्ति) नो कुल्येयुः प्रचयवि-
दोपादेव सुपिराभावात् वायोरसंभवाच्च नासारतां गच्छेयुः अत
एव च (नो परिविर्कं संजत्ति) कतिपयपरिसादनमप्यङ्गीकृत्य
न परिविर्कसंयत्यर्थः अत एव च (नो पुत्ताए हव्वमाग-
च्छेज्जत्ति) न पृतिवन्न कदाचिदप्यागच्छेयुर्न कदाचिदगन्वित्रां
प्राप्तेयुरित्यर्थः (तओणंति) तेज्यो वालाग्रेज्यःसमये समये प-
र्ककं वाक्षाग्रमपहृत्य काक्षा मीयते इति विशेषः । ततश्च (जावइ
एणमित्यादि) यावता काक्षेन स पल्यः क्षीणां वालाग्राकर्पणात्
क्रयमुपागतः अपरुष्टप्रान्यकोष्टागारवत्तया (नीर्यत्ति) निर्गतो
रजः सूक्ष्मवालाग्राऽपरुष्टप्रान्यरजः कोष्टागारवत्तया (निद्धेवि-
त्ति) अत्यन्तसंश्लेषात्तन्मयतां गतयाऽग्राग्रेपापहाराश्लेषैः अप
नीतमित्यादि गतप्रान्यंरजकोष्टागारवदेभित्तिभिः प्रकारैर्निष्ठितो
विशुद्ध इत्यर्थः । एकार्थिका वा पते शब्दाः अत्यन्तपिशुद्धिप्रति-
पादनपराः । वाचनान्तररुदयमानम् अन्यदपि पदमुक्तानुसारेण
व्याख्येयम् एतावत्काक्षस्वरूपं यादृमुच्चारपल्योपमं प्रवति
एतच्च पल्यान्तर्गतवालाग्राणां संख्येयत्वात्संख्येयैः समये-
स्तदपहारसंभवात्संख्येयसमयमानं द्रष्टव्यम् । सेतमित्यादि
निगमनं व्यावहारिकं पल्योपमं निरूप्याथ सागरोपममाह ।
(एणसि पट्टाणगाहा) एतेपामनन्तरोक्तपल्योपमानां दशभिः
कोटाकोटिभिरेकं सागरोपमं भवतीति तात्पर्यम् । शिष्यः
पृच्छति एतैर्व्यावहारिकपल्योपमसागरोपमैः किं प्रयोजनं
कोऽर्थः साध्यते तत्रोत्तरं नास्ति किंचित्प्रयोजनं निरर्थक-
स्तर्हि तदुपन्यास इत्याशङ्क्याह केवलं प्रज्ञापना प्रज्ञाप्यते
प्ररूपणामात्रं क्रियत इत्यर्थः । ननु निरर्थकस्य प्ररूपण्याऽपि
किं कर्तव्यमतो यत्किंचिदुन्मत्तवाक्यवदेवमभिप्रायापरिज्ञाना
देवं हि मन्यते चादरे प्ररूपिते सूक्ष्मं सुखावसेयं स्यादतो वा-
दप्ररूपणा सूक्ष्मोपयोगित्वाद्यैकाततो नैरर्थक्यमनुभवति ।
तर्हि नास्ति किंचित्प्रयोजनमित्युक्तमसत्यं प्राप्नोतीति चेन्नैव-
मेतावत्प्रयोजनस्याल्पत्वेनाविचक्षितत्वादेव वादराद्धापल्यो-
पमा ह्यवपि वाच्यम् । (सेकितं सुहुमे इत्यादि) गतार्थमेव
“जाव तत्थ गं एगमेगे वालागे असंखेज्जाइमित्यादि ” पूर्वं
वालाग्राणि सह जाल्येव गृहीतान्यत्रत्वेकैकमसंख्येयखण्डा
कृतं गृह्यत इति भावः । एवं सत्येकैकखण्डस्य यन्मानं भव-
ति तन्निरूपयितुमाह (तेषां वालगदिट्ठीओगाहणाओ इ-
त्यादि) तानि खण्डाकृतवालाग्राणि प्रत्येकं दृष्टव्यगाहनात्
किमसंख्येयभागमात्राणि दृष्टिश्चतुर्द्वारोत्पन्नदर्शनरूपा सांख-
गाहते परिच्छेदद्वारेण प्रवर्तते तत्र वस्तुनि तदेव वस्तु दृष्टव-
यगाहना प्रोच्यते ततोऽसंख्येयभागवर्तीनि प्रत्येकं वालाग्राख-
ण्डानि मन्तव्यानीदमुक्तं भवति यत् पुद्गलद्रव्यं विशुद्धचक्षु-
दर्शनः लुब्धस्य पश्यति तदसंख्येयभागमात्राण्येकैकशस्ता
न्येव भावतो द्रव्यतो निरूप्याथ ज्ञेयतस्तन्मानमाह (सुहुम-
स्सेत्यादि) अयमत्र भावार्थः सूक्ष्मपनकजीवशरीरं यावत्क्षेत्र

मवगाहते ततोऽसंख्येयगुणानि प्रत्येकं तानि भवन्ति वादर-
पृथिवीकायिकपर्याप्तशरीरानुल्यानीति वृद्धवादः । एषां च वा-
लाग्रखण्डानामसंख्येयत्वात् प्रतिसमयमुद्गारे किल संख्येया
वर्षकोट्योऽतिक्रामन्त्यतः संख्येयवर्षकोटिमानमिदमवसेयं शे-
षं तूक्तार्थप्रार्थं यावत् जावइया अष्टाद्विंशत्यमित्यादि । याव-
न्तोऽर्द्धतृतीयसागरोपमेपूद्धारसमया वालाग्रोद्धारोपलक्षिताः
समया उद्धारसमयाः पतावन्तो द्विगुण २ विष्कम्भाद्-
द्वीपसमुद्रयथोक्तेनोद्धारेण प्रक्षप्ताः असंख्येया इत्यर्थः । उक्त-
मुद्धारपल्योपमम् । अनु० । कर्म० ।

उद्धारसमय-उद्धारसमय-पुं० वालाग्रोद्धारोपलक्षितेषु समये-
षु, अनु० ॥

उद्धारसागरोपम-उद्धारसागरोपम-न० उद्धारविषयं तत्प्रधानं
वा सागरोपममुद्धारसागरोपमम् । दशभिः कोटाकोटीभिर्गुणिते
सागरोपमभेदे, स्था० १ टा० । (तच्च सूक्ष्मव्यवहारिकभेदेन
द्विधा उद्धारपल्योपमभेदे दर्शितम्)

उद्धारवणा-उद्धारवना-स्त्री० शीघ्रं तस्य कार्यस्य निष्पादने, व्य०
१ उ० । उद्धारवत्येन धावना । गच्छोपग्रहार्थं दूरक्षेत्रादौ गमने,
ध० ३ अधि० ।

उद्ध्य-उद्ध्य-त्रि० उद्भूते, कृतनिर्वाहे, “नामनिमित्तं तत्त्वं यथा
तथा चोद्भूतं पुरा यद्विद्” ॥ पौ० ॥

उद्ध्यिकण्टक-उद्ध्यकण्टक-त्रि० उद्भूता स्वदेशत्याजनेन जीवी-
तत्याजनेन वा कण्टका यत्र तदुद्भूतकण्टकम् । प्रतिस्पर्द्धिगोत्रज-
रहिते, रा० । औ० ॥

उद्ध्यिदंड-उद्ध्यदंड-पुं० उद्भूत उत्पादितो गृहीतो दण्डो येन स
उद्भूतदण्डः गृहीतप्रायश्चित्ते, व्य० १ उ० (उद्ध्यिदंडो गिहत्थो
दंडशब्दे वक्ष्यते)

उद्ध्यिसत्तु-उद्ध्यसत्तु-त्रि० उद्भूताः शत्रवो यत्र तदुद्भूतशत्रुः देश-
निर्वासितागोत्रजैर्विरिःणि, औ० । रा० ।

उद्ध्यिमुह-उद्ध्यिमुख-त्रि० ऊर्ध्वरुतमुखे, “उद्ध्यिमुहकलंडुतापुष्पग
संश्लेषसंश्लेषा आहिति वदेऽजा” ॥ चंड० ४ पादु० ।

उद्ध्युमय-उद्ध्युमात-त्रि० आपूर्णे, उद्भूतायशब्द आपूर्णपर्यायः यत-
उक्तम् “अभिमानचिन्हेन पमिहत्यमुद्भूमाय आदिरेदं च जाण-
आचक्षे” ॥ नं० ।

उद्ध्युमाण-उद्ध्युमान-त्रि० उत्पाद्यमाने, “उद्ध्युममाण दगर
यरयंध्रारचरणे” ॥ औ० । प्रश्न० ॥

उद्ध्युय-उद्ध्युत-त्रि० उद्. धृ. क. उद्भूते उत्क्रिते, उद्भूते, ज्ञा० १-
अ० । इतस्ततो विप्रसृते, “काष्ठागरुपवरकुंदुरुक्तुरुक्कधूमध-
मघंतगंधुशुभाभिरामे” चं० १ पादु० । सूर्य० । स. । औ० । रा०
प्रकटीकृते, क० । उत्कम्पिते, “वाउद्ध्युयविजयवेजयंती” औ० ।
“वाउद्ध्युयविजयवेजयंती वृत्तातिवृत्तकविद्या” जी० ३ प्रति०
चं० । उत्कटे च । स० ।

उद्ध्युया-उद्ध्युता-स्त्री० वातोद्भूतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव-
गता, रा० । जीवा० ।

उद्ध्युर-उद्ध्युर-त्रि० उद्भूताधूरस्मात् प्रा. व. अच्. स. । निरक्ते,
प्रारब्धे, दृढे, उच्चे, वाच० । उद्भूते, आ. म. प्र० ।

उद्ध्युस्सिय-उद्ध्युस्सित-त्रि० ऊर्ध्वमुच्चिते, “से जोयणे णवणव
ति सहस्से उद्ध्युस्सितो हंहुसहस्समेगं” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

उद्ध्युवत-उद्ध्युवत्-त्रि० ऊर्ध्वं नमयति, प्रा० ।

उत्पद्य-उत्पत्ति-न० उद् पत्. क. उत्पत्तने, “उत्पद्यउत्पद्य-
तुरियचवज्जङ्गणसिग्धवेगार्हं” औ० । “अदृढासं काकण उ-
त्पद्य” आ० म० प्र० । उद्भूते, “णञ्चा उत्पद्यं दुक्खं वेय-
णाणं दुहट्ठिण” उक्त० १ अ० । “उत्पद्य पमिचयमाणे वसस्य”
आचा० । १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । ऊर्ध्वगते च । त्रि० वाच० ।
उत्पद्यपमिचयमाण-उत्पत्तिप्रतिपत्त-त्रि० पूर्वसंयमारोहणा-
दुत्पत्तिते पश्चात्पाकोदयात्प्रतिपत्ति, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।
उत्पत्त-देशी० उच्चये, समूहे, पङ्के, वले च । दं० ना० ।

उत्पद्-उत्पद्-पुं० उत्पत्ति, उद् पद् गतौ-अच्. वृक्षादीनां त्वच-
मुद्भिद्य उद्भूते निर्यासे, वाच० । त्रीन्ध्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद् ।
उत्पद्-उत्पद्-त्रि० उद्. पत्. क. । प्रादुर्भूते, ग० । प्रश्न० । सं-
जाते, दर्श० । “उत्पद्मि अण्तेण, उमिच्छामत्यिण णाणे ।
उत्पत्तिस्वप्नोवे च । “उत्पद्मे वा विगमे वा धुवे वा”
सत्तावत्क्षणम् आ० म० द्वि० । विशेष० ।

उत्पद्मकोउद्भूत-उत्पद्मकुतूहल-त्रि० उत्पद्मं प्रागभूतं कुतूहलं
यस्य उत्पन्नोत्सुक्ये, सू० प्र १ पादु० ।

उत्पद्मगारव-उत्पद्मगौरव-त्रि० उत्पद्ममिद्विषयतया जात
गौरवं यस्यस तथा । कमनीयतया जातगौरवे, “उत्पद्मगारे एवं
गणितं परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उत्पद्मणाणदंसणधर-उत्पद्मज्ञानदर्शनधर-पुं० सादिकेवज्ञ-
ज्ञानदर्शनोपयुक्ते, “समणे जगवं महावीरे उपपण्णाणदंसणधरे
अरहा जिणे केवली” उत्पद्मज्ञानदर्शनधरो न तु सदा संसिद्धः
भ० १ श्रु० ७ उ० ।

उत्पद्मकुक्ख-उत्पद्मदुःख-त्रि० संजातदुःखे, “इह खलु जोगपन्व-
इणं उत्पद्मदुक्खेणं संजमे अरइसमावस चित्तेणं” दश० १ चू० ।
उत्पद्मसंसय-उत्पद्मसंशय-त्रि० उत्पन्नानवधारितार्थज्ञाने,
रा० । सू० प्र० ।

उत्पद्मसद्व-उत्पद्मशब्द-त्रि० उत्पन्ना प्रागभूता सती चूता
श्रद्धा यस्यासौ उत्पन्नशब्दः । जातशब्दे, “उत्पद्मसद्वे संजायस-
द्वे समुत्पद्मसद्वे उद्याप उद्भू” जं० १ वक्त्र० । रा० । सू० प्र० । ज्ञा० ।

उत्पद्माणुत्पद्म-उत्पन्नानुत्पन्न-त्रि० उत्पन्नश्चानुत्पन्नश्च उत्प-
न्नानुत्पन्नः । मयूरव्यंसकादय इति समासः । यथा कृताकृतं शु-
क्ताशुक्तमित्यादि । एवं प्रकारश्च समासः स्याद्वादिन एव युक्ति-
मियति न शेषस्य एकान्तवादिन एकत्रैकदा परस्परविरुद्ध-
मानज्युपगमात् । कस्यचिन्नयस्य मतेनोत्पन्ने कस्यचिदनुत्पन्ने,
“उत्पद्माणुत्पद्मो, एत्य णया णंगमस्सणुत्पद्मो । सेसाणं उत्पद्मो,
जइ कत्तो तिविहसामित्ता” आ० म० द्वि० । (नमुक्कारशब्दे
उत्पत्तिघारे स्पष्टीभविष्यति)

उत्पत्ति-उत्पत्ति-स्त्री० उत्पादनमुत्पत्तिः । प्रसूतौ, विशेष०
उत्पादने; उद्भूतौ, आ० चू० । (उत्पत्तौ नयानां मतानि नमुक्का-
रशब्दे उत्पत्तिघारे स्पष्टी भविष्यन्ति) सा च चतुर्धा । उत्पत्तिश्च-
तुर्धा जीवाज्जीवस्योत्पत्तिर्यथा मातापितृभ्यां पुत्रस्य जीवाद्जी-
वस्योत्पत्तिर्यथा सजीवदेहान्तरकेशादेः । अजीवाज्जीवस्योत्पत्ति-
र्यथा काष्ठादुष्णकस्य । अजीवाद्जीवस्य दुग्धादध्नः । ग० ।
निदानकारणे, “उत्पत्ती रोगाणं तस्स मण्णोसइयविजंगी”
नि० चू० २० उ० । उपमाने, प्रव० । ऊर्ध्वं पतने, ऊर्ध्वगतौ च ।
उत्पद्यते प्रयमतो ज्ञायतेऽनेन उद् पद् करणे क्तिन् । प्राथमिक-
प्रतीतिविषयप्रवृत्तिसाधनेऽसाधनताबोधके कर्मस्वरूपज्ञापके
विधिवक्त्ये, वाच० ॥

उत्पत्तिया—आत्मत्तिकी—रत्न० उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्म-
परिश्रानादिकं प्रयोजनं यस्याः सा आत्मत्तिकी तदस्य
प्रयोजनमिति इकण् ॥ नं ॥ अदृष्टाद्यताननुभूताविषयादकस्माद्
भवनशोलायां बुद्धौ, रा० । ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं क्षयो-
पशमः तत्कथमुच्यते उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या इति उच्यते
ज्ञायोपशमः सर्ववृद्धिन्नाधारः ततो नास्ती भेदेन प्रतिप-
त्तिनिवन्धनं भवति । अथ च वृद्धान्तरभेदेन प्रतिपत्त्यर्थं
व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न
किमपि विनयादिकं विद्यते केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव
साक्षात्सिद्धिः । नं ॥

आत्मत्तिक्या लक्षणम् ।

पुञ्जमद्रिट्टमनुयम—वेद्यतत्त्वणविमुद्गगद्विअत्था ।

अव्वाहयफलजोगा, वृद्धी आप्पत्तिया नाम ॥२॥

पूर्वं बुद्धयुत्पादात्प्राक् स्वयं चक्षुषा न दृष्टो नाप्यन्यतः श्रुतो म-
नसाऽप्याविदितोऽप्यलौचितस्तस्मिन् ज्ञेयेषु बुद्धयुत्पादकाले
विशुद्धो यथावस्थितो गृहीतोऽवधारितोऽर्थो यस्याः सा तथा ।
पुञ्जमद्रिट्टेयादौ मकारोऽस्लाक्षणिकः । तथा अव्याहतेन अवा-
धितेन फलेन परिच्छेदेनार्थेन योगो यस्याः सा अव्याहृतफ-
लयोगा बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम । संप्रति विनेयजनानुप्रहाया-
स्याः स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणान्याह ।

जरहसिन्नपणियरुक्खे, खुहुगपडसरुकायउच्चारे ।

गयपायणगोत्रखंभे, खुहुगमगित्थिपड पुत्ते ॥ ३ ॥

जरहसित्तं मिद कुक्कुरु, तित्थवावुयहत्थिअगरुवणसंभे ।

पायमअइया पत्ते, खारुहिद्वापंचपियरो य ॥ ४ ॥

महुसिन्न्यमुदिअंकेड, नाणए जिकखंचेगनिहाणे ।

मिक्खा य अत्थसत्थे, इच्छायमह सयमहस्से ॥ ५ ॥

आसामर्थः कथानकेभ्योऽवसेयः । तानि च कथानकानि
विस्तारतोऽभिधीयमानानि ग्रन्थगौरवमापादयन्ति ततः संक्षे-
पेणोच्यन्ते । उज्जयिनी नाम पुरी तस्याः समीपवर्ती कश्चिन्न-
टानामेको ग्रामः तत्र च भरतो नाम नटः तस्य भार्या परासु-
रभूत् तनयश्चास्य रोहकमिधोऽद्याप्यल्पवयसास्ततस्तेन
स्वस्य तनयस्य च शृङ्गपाकरणायास्या समानिन्ये धृष्टः ।
सा च रोहकस्य सम्यग्न वर्तते ततो रोहकेण सा प्रत्यापादि
मातर्न मे त्वं सम्यक् वर्तसे ततो आस्यसीति ततः सा से-
र्ष्यमाह रे रोहक ! किं करिष्यसि ? रोहकोऽप्याह । तत्क-
रिष्यामि येन त्वं मम पादयोरागत्य वसिष्यसीति ततः सातम-
वज्ञाय तूष्णीमतिष्ठत् रोहकोऽपि तत्काद्यादारज्य गाढसंजाता-
मिनिवेशोऽन्यदा निशि सहसा पितरमेवमज्ञाणीत् भो भो पितरेप
पद्यायमानो गोहो याति तत एवं बालकवचः श्रुत्वा पितुराशङ्का
समुद्रादिनूनं विनष्टा मे महेक्षेति तत एवमाशङ्कावशात्तस्याम-
नुरागः शिथिली बभूव । ततो न तां सम्यक् संभाषते नापि विशेष-
तस्तस्यै पुष्पताम्बूलादिकं प्रयच्छति दूरतः पुनरपास्तं शयनादि
ततः सा चिन्तयामास नूनमिदं बालकविचेष्टितम् अन्यथा कथ-
मकाएम् एवैव दोषाभावे पराङ्मुखो जातः ततो बालकमेवम्
वादीत् वत्स रोहक ! किमिदं त्वया चेष्टितं तव पिता मे संप्रति-
दूरं पराङ्मुखीभूतः रोहक आह किमिति तर्हि त्वं सम्यग्न वर्तसे
तयोक्तमित ऊहं सम्यग्न वर्तिष्ये । ततो बालक आह जयं तर्हि
मा खेदमाकार्षीस्तथा करिष्ये यथा मे पिता तथैव त्वयि वर्तते
इति ततः सा तत्काद्यादारज्य सम्यग्न वर्तितुं प्रवृत्ता । रोहको-
ऽन्यन्यदा निशि निशाकरप्रकाशितायां प्राक्जनकदाशङ्कापनोदाय

बाह्यजावं प्रगटयन् निजज्ज्ञायामहुत्यग्रेण दर्शयन् पितरमेवमाह
भो पितरेप गोहो याति गोहो यातीति । तत एवमुक्तं स पिता
परपुरुषप्रवेशाज्जिमानतो निष्प्रत्याकारं कृपाणमुज्जीर्य प्राधावत रे
कथय कुत्र यातीति ततः स बालको बाह्यक्षीर्णं प्रकटयन्नहु-
त्यग्रेण निजज्ज्ञायां दर्शयति पितरेप गोहो यातीति ततः स
ग्रीहित्वा प्रत्यावृत्तश्चिन्तयतिस्म च स्वचेतसि प्राक्तनोऽपि पुरुषो
नूनमेवंविध एवासीदिति धिग्मया बालकवचनादलीकं संज्ञाय
विप्रियमेतावन्तं काहं कृतमस्यां प्रार्थयामिति पश्चात्तापाद्वादत-
रमस्यामनुरक्तो बभूव । सोऽपि रोहको मया विप्रियं कृतमास्ते-
ऽस्या इति कदाचिदेषा मां विपादिना मारयिष्यतीति विचिन्त्य
सदैव पित्रा सह युक्लं न कदाचिदपि केवलः । अन्यदा च पित्रा
सहोच्चयिनीं पुरीमगमत् दृष्ट्वा च तेन त्रिदशपुरीवोज्जयिनी स-
चिस्मयचेतसा च सकलाऽपि ययाचत्परिभाषिता । ततः पित्रैव
सह नगर्यां निर्यातुमारभे पिता च तत्र किमपि विस्मृतमिति
रोहकं सिप्रातटेऽवस्थाप्य तदानयनाय भूयोऽपि नगर्यं प्रावि-
कत् । रोहकोऽपि च तत्र सिप्राभिषत्सिन्धुसैकते बाह्यचापव-
शात् सप्राकारं परिपूर्णमपि पुरं सिकताजिराद्विषत् । इतश्च
राजा अभववाह्निकायामश्वं वाहयन् कथंचिदेकाकीभूतस्तेन पया
समागन्तुं प्रावर्तत तं च स्वद्विखितनगरीमध्येन समागच्छन्तं
रोहकः अवादीत् भो राजपुत्र माऽनेन पया समागमः । तेनोक्तं
किमिति । रोहक आह । किं त्वं राजकुलमिदं न पश्यति । ततः स
राजा कौतुकवशात्सकलामपि नगर्यं तदाद्विखितामवैकृत पप्रच्छ
च तं बालकं रे अन्यदाऽपि त्वया नगर्यं दृष्टाऽऽसीत् न वा ।
रोहकः प्राह नैव कदाचित्केवलमहमधैव ग्रामादिहागतः ।
ततश्चिन्तयामास राजा अहो बालकस्य प्रज्ञातिशयः । ततः
पृष्टो रोहकः वत्स किं ते नाम क वा ग्राम इति । तेनोक्तं रोहक
इति मन्त्राम प्रत्यासन्ने च पुरोग्रामे वसामीति । अत्रान्तरे
समागतो रोहकस्य पिता चलितौ च स्वग्रामं प्रति द्वावपि
राजा च स्वस्थानमगमत् चिन्तयति स्म च ममैकोनानि म-
न्त्रिणां पञ्चशतानि विद्यन्ते तद्यदि सकलमन्त्रिमण्डलमूर्द्धा-
भिषिक्तो महाप्रज्ञातिशायी परमो मन्त्री संपद्यते ततो मे राज्यं
मुखनैवेधते बुद्धिवलोपेतो हि राजा प्रायः शेषवलैरल्पवलोऽ
पि न पराजयस्थानं भवति परांश्च राज्ञो लीलया विजयते । एवं
चिन्तयित्वा कतिपयादिनानन्तरं रोहकबुद्धिपरीक्षानिमित्तं
सामान्यतो ग्रामप्रधानपुरुषानुदिश्यैवमादिष्टवान् यथा युष्म-
द्ग्रामस्य बहिरतीव महती शिला वर्तते तामनुत्पाठ्य राजयो-
ग्यमण्डपाच्छादनं कुरुत । तत एवमादिष्टे सकलोऽपि ग्रामलो-
को राजादेशं कर्तुमशक्यं परिभावयन्नाकुलीभूतमानसो बहिः
सभायामेकत्र मिलितवान् पृच्छति स्म परस्परं किमिदानीं
कर्त्तव्यं दुष्टो राजदेशोऽस्माकमापतितो राजादेशाकरणे च
महाननर्थोपनिपातः । एवं च चिन्तया व्याकुलीभूतानां तेषां
मध्यदिनमागतं रोहकश्च पितरमन्तरेण न भुङ्क्ते पिता च ग्राम-
मेलापके मिलितो वर्तते । ततः स क्षुधापीडितः पितुः समीपे
समागत्य रोदितुं प्रावर्तत पीडितोहमतीव क्षुधया ततः समाग-
च्छ गृहे भोजनायति । भरतः प्राह वत्स ! सुखितोऽसि
त्वं न किमपि ग्रामकष्टं जानासि । स प्राह पितः किं तदिति ।
ततो भरतो राजादेशं सविस्तरमचकथत् । ततो निजबुद्धिप्राग-
ल्भ्यवशात् भट्टिति कार्यस्य साध्यतां परिभाव्य तेनोक्तं मा
आकुलीभवत यूयं खनत शिलाया राजोचितमण्डपनिष्पाद-
नायाधस्तात् स्तम्भाश्च यथास्थानं निवेशयत भिक्तीश्चोपले-
पादिना प्रकारेणातीव रमणीयाः प्रगुणीकुरुत । तत एवमुक्ते
सर्वैरपि ग्रामप्रधानपुरुषैर्मन्यमिति प्रतिपन्नम् । गतः सर्वोऽपि

ग्रामलोकः । स्वगृहे भोजनाय भुञ्ज्या च समागतः शिलाप्रदेशे प्रारब्धं तत्र कर्म कतिपयदिनैश्च निष्पादितः परिपूर्णं मण्डपः । कृता च शिला तस्य आच्छादनं निवेदितं राज्ञे राजनियुक्तैः पुरुषैर्देवनिष्पादितो ग्रामेण देवादेशः । राजा प्राह कथमिति ततस्ते सर्वमपि मण्डपनिष्पादनप्रकारं कथयामासुः । राजा पप्रच्छ कस्येयं बुद्धिस्ते ऽवादिषुर्देव ! भरत-पुत्रस्य एषा रोहकस्य औत्पत्तिकी बुद्धिः । एवं सर्वेष्वपि संविधानकेषु योजनीयं ततो भूयोऽपि राजा रोहकबुद्धिपरी-क्षार्थं मेढकमेकं प्रेषितवान् । एष यावत्पलप्रमाणः संप्रति वर्तते पक्षातिक्रमेऽपि तावत्पलप्रमाण एव समर्पणीयो न न्यूनो नाप्यधिक इति तत एवं राजादेशे समागते सतिसर्थोऽपि ग्रामो व्याकुली चूतचेता बहिः सजायामेकत्र मिश्रितवान् सगौरवमाकारितो रोहकः आज्ञापितश्च ग्रामप्रधानैः पुरुषैः वत्स ! प्राचीनमपि दुष्ट-राजादेशसिन्धुं त्वयैव निजबुद्धिसेतुबन्धेन समुत्तारितः सर्वोऽपि ग्रामः । ततः संप्रत्यपि प्रगुणीकुरु निजबुद्धिसेतुबन्धेनास्यापि दुष्टराजादेशसिन्धोः पारमधिगच्छाम इति । तत उवाच रोहको वृकं प्रत्यासन्नं धृत्वा मेढकमेकं यवसदानेन पुष्टीकुरुत यवसं हि भक्षयन्त्येव न दुर्बलो जविष्यति वृकं च दृष्ट्वा न वृकि-माप्स्यते ततस्ते तथैव कृतवन्तः पक्षातिक्रमे च तं राज्ञः सम-र्पयामासुः तोदने च तावत्पलप्रमाण एव जातः । ततो भूयोऽपि कतिपयदिनानन्तरं राजा कुर्कुटः प्रेषितः एष द्वितयं कुर्कुटं विना योधयितव्य इति एवं संप्राप्ते राजादेशे मिश्रितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सभायामाकारितो रोहकः कथितश्च राजादेशः । ततो रोहकेणादर्शको महाप्रमाण आनायितो निर्मुष्टश्च चूत्वा सम्यक् ततो धृतः पुरो राजकुर्कुटस्तस्य ततः स राजकुर्कुटः प्रतिवि-स्वमात्मीयमादर्शो दृष्ट्वा मन्त्रतिपक्षोऽयमपरः कुर्कुट इति मत्वा साहंकारं योक्तुं प्रवृत्तो जरुचेतसो हि प्रायस्तिर्यङ्गो ज्वनति । एवं च परकुर्कुटमन्तरेण योधिते राजकुर्कुटे विस्मितः सर्वोऽपि ग्रामलोकः संपादितो राजादेशः निवेदितं च राज्ञो निजपुरुषैः । ततो भूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमे राजा निजादेशं प्रेषित-वान् युष्मद्ग्रामस्य सर्वतः समीपे रमणीया बालुका विद्यते ततः स्यूता बालुकामया कतिपया दवरकाः कृत्वा शीघ्रं प्रेषणीया इति एवं राजादेशे समागते मिश्रितः सर्वोऽपि बहिः सजायां ग्रामः पृष्टश्च रोहकस्ततो रोहकेण प्रत्युत्तरमदाय नटा वयं ततो नृत्य-मेव वयं कर्तुं जानीमो न दवरकादि । ततो राजादेशश्चावश्यं कर्तव्यः ततो बृहद्वाजकुञ्जमिति चिन्तना अपि कतिचिद्बालु-कामया दवरका जविष्यन्तीति तन्मध्यादेकः कश्चित्प्रच्छन्नुभूतः प्रेषणीयो येन तदनुसारेण वयमपि बालुकामयान् दवरकान् कुर्म इति । ततो निवेदितमेवं राज्ञो नियुक्तपुरुषैः । राजा च निरुत्तरीकृतः तूष्णीमास्त । ततः पुनरपि कतिचिद्दिनानन्तरं जीर्णहस्ती रोगग्रस्तो मुमूर्षुर्ग्रामे राज्ञा प्रेषितः यथाऽयं हस्ती मृत इति न निवेदनीयाऽयं च प्रतिदिवसमस्य वार्ता कथ-नीया अकथने ग्रामस्य महान् दारुः । एवं च राजादेशे समागते तथैव मिश्रितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सजायाम् । पृष्टश्च रोहकस्ततो रोहकेणोक्तं दीयतामस्मै यवसः पश्चाद्यद्भ-विष्यति तत्करिष्यामः । ततो रोहकादेशने दत्तो यवसस्तस्मै रात्रौ च स हस्ती पञ्चत्वमुपगतः । ततो रोहकवचनतो ग्रामेण गत्वा राज्ञे निवेदितम् । देवाऽयं हस्ती न निपीदति नोत्तिष्ठति न कवचं गृह्णाति न नीहारं करोति नाप्युच्छ्वासनिःश्वासां विद-धाति किं बहुना देव ! कामपि सचेतनचेषां न करोति ।

ततो राज्ञा जणितं किं रे मृतो हस्ती ततो ग्रामलोक आह देव ! देवपादा एवं ध्रुवते न वयमिति । तत एवमुक्ते राजा मौनमा-धाय स्थितः । आगतो ग्रामलोकः स्वग्रामे । ततो भूयोऽपि कतिपयदिनातिक्रमे राजा समादिष्टवानस्ति यौष्माकीणं ग्रा-मे सुस्वादुजलसंपूर्णः कूपः स इह सत्वरं प्रेषणीयः । तत एवमादिष्टो ग्रामो रोहकं पृष्टवान् । रोहक प्राह । एष ग्रामेयकः कूपो, ग्रामेयकश्च स्वभावाद्भीरुर्नयति न च सजातीयमन्तरेण विश्वासमुपगच्छति ततो नागरिकः कश्चिदेकः कूपः प्रेष्यतां ये-न तत्रैव विश्वस्य तेन सह समागमिष्यति इत्येवं निरुत्तरीकृत्य मुत्कञ्जिताः राजनियुक्ताः पुरुषाः तैश्च राज्ञो निवेदितं राजा च स्वचेतसि रोहकस्य बुद्ध्यतिशयं परिभाव्य मौनमवगम्य स्थि-तस्ततो भूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमेऽभिहितवान् । वन-खण्डो ग्रामस्य पूर्वस्यां दिशि वर्तमानः पश्चिमायां दिशि कर्त-व्य इति अस्मिन्नपि राजादेशे समागते ग्रामो रोहकबुद्धिमुपजी-व्य वनखण्डस्य पूर्वस्यां दिशि व्यवतिष्ठते ततो जानो ग्रामस्य पश्चिमायां दिशि वनखण्डः निवेदितं च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः । ततः पुनरपि कालान्तरे राजा समादिष्टवान् बहिःसंपर्कमन्तरेण पायसं पक्वमिति तत्रापि सर्वो ग्राम एकत्र मिश्रितो रोहक-मपृच्छत् रोहकश्चोक्तवान् तन्नुद्वानतीव जज्ञेन भिन्नान् कृत्वा दि-नकरकरनिकरसन्ततकरीषपक्षाद्यादीनामुष्मणि तन्दुलपयोभृता स्याद्भी निवेद्यतां येन परमान्नं संपद्यते तथैव कृतं परमान्नं निवेदितं राज्ञो विस्मितं तस्य चेतः । ततो राज्ञा रोह-कस्य बुद्ध्यतिशयमवगम्य तदाकारणाय समादिष्टं येन बालकेन मद्रादेशाः सर्वेऽपि प्रायः स्वबुद्धिबलात्संपादिता-स्तेन चावश्यमागन्तव्यम् परं न शुक्लपक्षे न कृष्णपक्षे न रात्रौ न दिवा न वज्रायया नाप्यातपेन नाकाशेन नापि पादाभ्यां न पथा नाप्युत्पथेन न स्नातेन नास्नातेन तत एवमादि-ष्टे स रोहकः कण्ठस्नानं कृत्वा गन्त्रीचक्रस्य मध्यचूमिभागेन करणमारुढो धृतबाह्वनीरूपातपत्रः संध्यासमयेऽभावश्याप्रतिप-त्संगमे नरेन्द्रपार्श्वमगमत् । स च रिक्तहस्तो न पश्येच्च राजानं देवतां गुह्यमिति लोकश्रुतिं परिजान्य पृथिवीपिण्ममेकमादाय गतः प्रणतो राजा मुक्तश्च तत्पुरतः पृथिवीपिण्मस्ततः पृष्ठो राज्ञा रोहकः । रे रोहक ! किमेतत् ? रोहकः प्राह देव ! देवपादाः पृथिवी-पतयः ततो मया पृथिवी समानीता । श्रुत्वा चेदं प्रथमदर्शने मङ्ग-लवचः तुतोय राजा मुत्कञ्जितः शेषग्रामलोकः रोहकः पुनरात्मपार्श्वे शायितः गते च यामिन्याः प्रथमे यामे रोहकः शब्दितो राज्ञा, रे रोहक ! जागर्षि किं वा स्वपिपि । देव ! जागर्षि रे तर्हि किं चिन्तयसि स प्राह देव अव्यत्यपत्राणां किं दारुमो महान् उत शिखेति तत एवमुक्ते राजा संशयमापन्नो वदति साधु चिन्तितं कोऽत्र निश्चयः । ततो राजा तमेव पृष्टवान् रे कथय कोऽत्र निर्णय इति तेनोक्तं यावद्द्यापि शिखाग्रजागो न शोपमुपयाति तावद्द्वे अपि समे ततो राज्ञा पार्श्ववर्तो लोकः पृष्ठः तेन च सर्वेणान्यविज्ञानतः प्रतिपन्नं ततो भूयोऽपि रोहकः सुस्वान् पु-नरपि च द्वितीययामेऽपगते राज्ञा शब्दितः पृष्टश्च रे किं जागर्षि किं वा स्वपिपि स प्राह देव ! जागर्षि किं रे चिन्तयसि देव ! जागर्षि कोदरे कथं जम्भ्युत्तीर्णा इव वर्तुलगुहिका जायन्ते तत एवमुक्ते राजा संश-यापन्नस्तमेव पृष्टवान् कथय रे रोहक ! कथमिति स प्राह देव संव-र्तकाभिधानवातविशेषात् । ततः पुनरपि रोहकः सुस्वाप तृतीये यामेऽपगते भूयोऽपि राज्ञा शब्दितः रे किं जागर्षि किं वा स्व-पिपि सोऽवादीव देव ! जागर्षि किं रे चिन्तयन्वर्तसे देव खाम-हिवाजीवस्य यावन्मात्रं शरीरं तावन्मात्रं पुच्छमुत हीनाधिक-मिति तत एवमुक्ते राजा निर्णयं कर्तुमशक्तः तमेवापृच्छत् रेकोऽत्र

निर्णयः देव सममिति ततो रोहकः सुमः प्राजातिके च मङ्गुप-
दहनस्त्वेन सर्वथ प्रसरमधिरोहति राजा प्रयोधमुपजगाम श-
ब्दितवाञ्च रोहकः स च निजान्नमुपागच्छेत् न प्रतिवाचं दत्त-
वान् । ततो राजा व्रीडाकट्टिकाया मनाकृतं स्पृष्टवान्ततः सोऽप-
गतनिजो जातः स्पृष्टश्च रे किं स्वपि स प्राह देव
जागमिं किं रे तर्हि कुर्वन्तिष्ठसि देव ! चिन्तयन् । किं चिन्त-
यसि देव एतच्चिन्तयामि कतिभिर्जातां देव इति । तत एवमुक्ते
राजा सर्वान् मनाकृत् तूष्णीमतिष्ठत् तन्क्षणानन्तरं पृष्टवान् क-
थय रे कतिभिरहं जात इति । स प्राह देव पञ्चभिः राजा चूयो-
ऽपि पृष्टवान् केन केनेन रोहक आह एकेन तावद्भ्रमणेन वैश्र-
मणस्यैव जयतो दानशक्तेर्दानात् । द्वितीयेन आण्णाग्नेन वैरिस-
सुहं प्रति नृणां प्रसूय कोपदर्शनात् । तृतीयेन रजकेन यतो
रजक इव वस्त्रं परिनिपील्य तस्य सर्वस्वमपहरन् दृश्यते । चतु-
र्थेन वृश्चिकेन यन्मामपि बाणकं निजान्नमुत्तं व्रीडाकट्टिकाप्रण
वृश्चिक इव निर्दयं नुदन्मि । पञ्चमेन निजपिशा येन यथावस्थितं
न्यायं सम्यक्परिपात्रयामि । एवमुक्ते राजा तूष्णीमास्थाय प्रा-
जातिककृत्यमकार्षीत् जननीं च नमस्कृत्यैकान्ते पृष्टवान् । कथ-
य मातः ! कतिभिरहं जात इति सा प्राह यन्स ! किमेतत् प्रष्टव्यं
निजपिशा त्वं जातः । ततो रोहकतेजः राजा कथितवान् वदति
च मातः स रोहकः प्रायोऽशीकनुर्दिने जयतीति । ततः कथय
सम्यक् तत्त्वमिति तत एवमतिनिर्वैश्वर्ये सति सा कथया-
माम् । यदा त्वदृग्गोधानमासीत् तदाऽहं यद्विरुचान्वैश्रवण-
जनाय गतवती वैश्रवणं च यक्षमतिशयरूपं दृष्ट्वा हस्तसंस्पर्शेन
च संजातमभद्रोन्मादा जोगाय तं स्पृष्टितवती । अपान्तरात्रे च
समागच्छन्ती चण्डाग्रयुवानमकमतिरूपमपश्यं ततस्तमपि जोगा-
य स्पृष्टयामि स्म । ततोऽर्वाकेन जागे समागच्छन्ती तथैव रज-
कं दृष्ट्वाऽग्निश्रपितवती । ततो गृध्रमागता सती तयाविधात्मव-
चशात् वृश्चिकं कणिकामयं जङ्गणाय हस्ते न्यस्तवती । ततस्त-
त्संस्पर्शतो जातकामोदका तमपि जोगायार्शसितवती तत एवं
यदि स्पृष्टामात्रेणापि पितरः संजयन्ति तर्हि सन्तु परमार्थतः
पुनरेक एव ते पिता सकलजगत्प्रसिद्ध इति । तत एवमुक्ते
राजा जननीं प्रणम्य रोहकबुद्धिर्विस्मितचेताः स्वाचास्त्र-
प्रासादमगमत् । रोहकं च सर्वेषां मन्त्रिणां मूर्धान्निषिक्तं
मन्त्रिणमकार्षीत् तदेवं भरहसिलेति व्याख्यातम् ॥ १ ॥

संप्रति पण्यति व्याख्यायते । द्वौ पुरुषौ एको ग्रामेयकः अप-
रो नागरिकः । ततो ग्रामेयकः स्वग्रामाच्चिर्मिटिका आनयन्
प्रतोलीद्वारे वर्तने तं प्रति नागरिकाः प्राह यद्येताः सर्वा अपि
तव चिर्मिटिका जङ्ग्यामि ततः किं मे प्रयच्छसि प्रति ग्रामेयकः
आह योऽग्नेन प्रतोलीद्वारेण मोदको न याति तं प्रयच्छामि ततो
छात्र्यामपि वरं पणितं कृताः साक्षिणो जनाः ततो नागरिकेण
ताः सर्वा अपि चिर्मिटिकाः मनाकृत् २ जङ्गित्वा मुक्ताः उक्तं च
ग्रामेयकं प्रति जङ्गिताः सर्वा अपि त्वदीयाः चिर्मिटिकास्ततो
मे प्रयच्छ यथा प्रतिज्ञातं मोदकमिति । ग्रामेयकः प्राह न मे चि-
र्मिटिका भङ्गिताः ततः कथं ते प्रयच्छामि मोदकमिति नागरिकः
प्राह । भङ्गिता मया सर्वा अपि चिर्मिटिका यदि न प्रत्येपि तर्हि
प्रत्ययमुत्पाद्यामीति । तेनोक्तमुत्पाद्य प्रत्ययम् ततो छात्र्यामपि
विपणिवीथ्यां विस्तारिता विक्रयाय चिर्मिटिकाः समागतो जनः
क्रयाय ताश्च चिर्मिटिका निराद्वय लोको वक्ति ननु भङ्गिताः
सर्वा अपि त्वदीया चिर्मिटिकाः तत्कथं वयं गृहीमः एवं लोकेनोक्ते
साक्षिणां ग्रामेयकस्य च प्रतीतिरुद्वादि कुजितो ग्रामेयकः हा
कथं नु नाम मया तावत्प्रमाणो मोदको दातव्यः । ततः स जयेन
कम्पमानो विनयनमो रूपकमेकं प्रयच्छति नागरिको नेच्छति
ततो ये रूपके दातुं प्रवृत्तः तथापि नेच्छति । एवं यावच्छतमपि
रूपकाणां नेच्छति ततस्तेन ग्रामेयकेण चिन्तितं हस्ती हस्तिना

प्रयते ततो धूर्त एव नागरिको वचनेन मां वञ्चितवान् नापरनाग-
रिकमन्तरेण पञ्चात्कर्तुं शक्यते इत्यनेन सह कतिपयदिनानि
व्यवस्थां कृत्वा नागरिकधूर्तानियतगामि तथैव कृतं दत्ता चैकेन
नागरिकधूर्तेन तस्मै बुद्धिस्ततः तद्बुद्धिबलेन पुष्पिकापणे मोदक-
मेकमादाय प्रतिबुद्धिर्जनं धूर्तमाकारितवान् साक्षिणश्च सर्वेऽप्या-
कारिताः ततस्तेन सर्वसाक्षिसमकामिन्प्रकीलके मोदकोऽस्था-
प्यते प्रणितश्च मोदकः यादि रे यादि मोदक ! स न याति तत-
स्तेन साक्षिणोऽधिकृत्योक्तं मयैवं युष्मत्समकं प्रतिज्ञातं यद्यहं
जितो भविष्यामि तर्हि स मया मोदको यः प्रतोलीद्वारेण न
निर्गच्छति एषोऽपि न याति तस्मादहं मुक्तश्च इति एतश्च साक्षि-
निरस्यैव पार्श्ववर्तिभिर्नागरिकैः प्रतिपन्नमिमे प्रतिजितः प्रति-
च्छन्ती धूर्तः । शूतकारनागारेकधूर्तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २ ॥

(कथ्येति) वृद्धोदाहरणं तद्भावना कचित्पथि पथिकानां सह-
कारकज्ञान्यादातुं प्रवृत्तानामन्तरायं मर्कटाका विदधते ततः पथि-
काः स्वबुद्धिबलादस्तुतत्वं पर्यालोच्य मर्कटानां संमुखं लोष्टकान्
प्रेषयामासुः ततो रोषावरुचेतसो मर्कटाः पथिकानां संमुखं सह-
कारकज्ञानि प्रचिक्षेपुः पथिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ३ तथा (सुदु-
र्लभा) अद्भुतीयकानरणं तद्वादहरणभावना राजगृहं नगरं तत्र
प्रसेनजितः प्रसेनरिपुसमूहविजेता राजा चूयांसस्तस्य तनयाः
तेषां च सर्वेषामपि मध्ये श्रेणिको राजा नृपवृक्षसंपन्नः स्वचेत-
सि परिजायितोऽत एव च तस्मै न किञ्चिदपि ददाति नापि
वचसापि संस्पृशति मा शैवेरेष परासुर्विधीयेतेति बुद्ध्या स च
किञ्चिदप्यज्ञमानो मनुभरवशात्प्रस्थितो देशान्तरं जगाम ।
क्रमेण वेन्नातदं नगरम् तत्र च क्रीणयिजवस्य श्रेष्ठिनो विपणौ-
समुपविष्टः तेन च श्रेष्ठिना तस्यामेव रात्रौ स्वमे रत्नाकरो निज-
छादितं परिणयन् दृष्ट्वा आसीत् तस्य च श्रेष्ठिकपुण्यप्रभावतः
तस्मिन् दिने चिरसंचितप्रभूतफ्राणकविक्रयेण महान् लाभः
समुत्पादि मन्त्रेच्छहस्ताद्याऽनर्घ्याणि महारत्नानि स्वल्पमौल्येन
समपद्यन्त ततः सोऽचिन्तयत् अस्य महात्मनो मम समीपमुपविष्ट-
स्य पुण्यप्रभाव एषः यन्मया महती चूतिः एतावती समासादि-
ता आहूति च तस्यातिमनोहररामवशोक्त्य स्वचेतसि कल्पयामा-
स स एष रत्नाकरो यः स्वमे मया रात्रौ दृष्टः ततस्तेन कृतकरा-
ज्जज्ञिसंपुटेन विनयपुरःसरमानापितः श्रेष्ठिकः । कस्य यूयं प्राहू-
णिकाः । श्रेष्ठिक उवाच जयतामिति । ततः स एवं नूतवचनश्र-
वणतो धाराहतकदम्बपुष्पमिव पुत्रकितसमस्ततनुयष्टिः सयहु-
मानं स्वगृहं नीतवान् श्रेष्ठिकं जोजनादिकं च सकलमप्यात्मना-
ऽधिकतरं संपादयामास पुण्यप्रभावं च तस्य प्रतिदिवसमात्मनो
धनज्ञानबुद्धिसंभवेनासाधारणमजिसमीक्ष्यमाणः कतिपयदिना-
तिक्रमे तस्मै स्वछादितं नन्दानामानं दत्तवान् श्रेष्ठिकोऽपि तथा
सह पुरंदर इव पौत्रोऽस्या मन्मथमनोरथनापूरयत्पञ्चविधभोग-
दाहसो यनूव । कतिपयवासरातिक्रमे च नन्दाया गर्भाधानम-
नूत् इतश्च प्रसेनजित्त्वान्तसमयं विभाव्य श्रेष्ठिकस्य परंपरया
वार्तामधिगम्य तदाकारणाय सत्वरमुद्रवाहनान् पुरुषान् प्रेषया-
मास ते च समागत्य श्रेष्ठिकं विज्ञप्तवन्तो देव ! शीघ्रमागम्यतां
देवः सत्वरमाकारयति ततो नन्दां समापन्नसत्यामाणञ्च “अहं
रायगिहं पंडुरबुद्धिं गोपादा । जह्म अहं हि कजं तो एज्जहंति”
एतद्वाक्यं कचित् सिद्धित्वा श्रेष्ठिको राजगृहं प्रति चञ्चितवान्
नन्दायाश्च देवलोकाच्युतमहानुजावगर्भसत्त्वप्रभावतः एवं दौह-
दमुद्वादि यदहं यदि प्रवरकुञ्जरमधिकृढा निखिलजनेच्यो धन-
दानपुरस्सरमभयप्रदानं करोमीति पिता च तदित्यनूतदीहद-
मुत्पन्नं ज्ञात्वा राजानं विज्ञाय पूरितवान् काह्नकमेण च प्रवृत्ते

प्रसवसमये प्रातरादित्याविम्बमिव दश दिशः प्रकाशय—
नजायत परमसूनुस्तस्य च दौहदानुसारेण अभय इति
नाम चक्रे सोऽपि चाजयकुमारो नन्दनवनान्तर्गतकल्पपादप
इव तत्र सुखेन परिवर्द्धते शास्त्रग्रहणादिकमपि यथाकावं कृत-
वान् । अन्यदा च स्वमातरं पप्रच्छ मातः ! कथं मे पिता-
ऽनूदिति ततः सा कथयामास मूलत आरज्य सर्वं यथावस्थितं
वृत्तान्तं दर्शयामास च शिखितान्यङ्गराणि । ततो मातृवचनता-
त्पर्यावगमतो शिखिताङ्गरार्थावगमतश्च ज्ञातमभयकुमारेण यथा
मे पिता राजगृहे राजा वर्तते इति एवं च ज्ञात्वा मातरमभाषीत्
व्रजामो राजगृहे सार्येन सह वयमिति । सा प्रत्यवादीत् वत्स !
यद्गणसि तत्करोमीति ततोऽभयकुमारः स्वमात्रा सह सार्येन
समं चक्षितः प्राप्तो राजगृहस्य बहिः प्रदेशं ततोऽजयकुमारस्तत्र
मातरं विमुच्य किं प्रवर्तते संप्रति पुरे कथं वा राजा दर्शनीय
इति विचिन्त्य राजगृहं प्रविष्टः । तत्र पुरःप्रवेशे एव निर्जलकूप-
तटे समन्ततो लोकः समुदायेनावतिष्ठते पृष्ठं चाजयकुमारेण कि-
मित्येव लोकमेवापकः ततो लोकैर्नोक्तम् । अस्य मध्ये राजो-
ऽङ्गुल्याजरणमास्ते तत् यो नाम तटे स्थितः स्वहस्तेन गृह्णाति
तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति तत एवं श्रुते पृष्टाः प्रत्यास-
न्नवर्तिनो राजनियुक्ताः पुरुषाः तैरप्येवमेव कथितं ततोऽजयकु-
मारेणोक्तमहं तटे स्थितो गृहीष्यामि राजनियुक्तैः पुरुषैरुक्तं गृ-
हाण त्वं यत्प्रतिज्ञातं राजा तदवश्यं करिष्यते ततोऽजयकुमा-
रेण परिज्ञावितमङ्गुल्याभरणं दृष्ट्वा सम्यक् तत आर्चगोमयेनाह तं-
संलग्नं तत्तत्र ततस्तास्मिन् शुष्के मुक्तं कूपान्तरात्पानीयं भृतो
जलेन परिपूर्णः स कूपः तरति चोपरि सोऽङ्गुल्याजरणः शुष्कगो
मयस्ततस्तदस्थेन सता गृहीतमङ्गुल्याभरणमजयकुमारेण कृत-
श्चानन्दकोलाहलो लोकैः, निवेदितं राजो राजनियुक्तैः पुरुषै-
राकारितोऽजयकुमारो राजा, गतो राज्ञः समीपं मुमोच पुरतोऽङ्गु-
ल्याभरणं पृष्टश्च राजा वत्स ! कोऽसि त्वम् । अभयकुमारेणोक्तम् ।
हेदेव ! युष्मदपत्यं राजा प्राह कथम् । ततः प्राप्तनवृत्तान्तं कथि-
तवान् ततो जगाम महाप्रमोदं राजा चकारोत्सङ्गे अभयकुमार
शुम्बितवान्सनेहं शिरसि पृष्टश्च श्रेणिकेनाभयकुमारो वत्स ! कते
माता वर्तते देव ! बहिःप्रदेशे ततो राजा सपरिच्छदः तस्याः
सन्मुखमुपागमत् । अभयकुमारश्चाग्रे समागत्य कथयामास स-
र्वं नन्दायाः ततः सान्मानं मण्ययितुं प्रवृत्ता निषिद्धा च अज-
यकुमारेण मातर्न कल्पते कुलस्त्रीणां निजपातिविरहितानां निज-
पातिदर्शनमन्तरेण भूषणं कर्तुमिति समागतो राजा पपात राज्ञः
पादयोर्नन्दा सन्मानिता च नृपणादिप्रदानेनातीव राजा सस्नेहं
प्रवेशिता महाविभूत्या नगरं तपुत्रा स्थापितश्चाभयकुमारोऽमा-
त्यपदं इति अजयकुमारस्योत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ४॥

तथा (पडात्ति) पटोदाहरणसद्भावना द्वौ पुरुषौ एकस्य
आच्छादनपटः सौत्रिकोऽपरस्योर्ध्वमयः तौ च सह गत्वा
युगपत्स्नातुं प्रवृत्तौ तत्रोर्ध्वमयपटस्वामी स्वपटं विमुच्य द्वि-
तीयसत्कं सौत्रिकं पटं गृहीत्वा गन्तुं प्रस्थितो द्वितीयो याचते
स्वपटं स न प्रयच्छति ततो राजकुले च व्यवहारो जातः
ततः कारणिकैर्द्वयोरपि सिरसी कंकतिकयाऽवलेखिते ततोऽ
वलेखने कृते सति ऊर्ध्वमयपटस्वामिनः शिरसः ऊर्ध्ववयवा
विनिर्जग्मुः ततो ज्ञातं नूनमेव न सौत्रिकपटस्य स्वामीति
निगृहीतोऽपरस्य समर्पितः सौत्रिकपटः कारणिकानामौत्प-
त्तिकी बुद्धिः ॥ ५॥ (सरडत्ति) सरडोदाहरणतद्भावना कस्याचि-
त्पुरुषस्य पुरीषमृत्तजतः सरडो गुदस्याधस्ताद्विलं प्रविशन्
पुच्छेन गुदं स्पृष्टवान् ततस्तस्यैवमजायत शङ्का नूनमुदरे मे

सरडः प्रविष्टः ततो गुहं गतो महतीमधूर्ति कुर्वन्नऽतीव
दुर्बलो बभूव वैद्यं च पप्रच्छ वैद्यश्च ज्ञातवानसंभवमेतत्
केवलमस्य कथंचिदाशङ्का समुदपादि ततः सोऽवादीत् यदि
मे शतं रूपकाणां प्रयच्छसि ततोऽहं त्वां निराकुलाकरोमि तेन
प्रतिपन्नं ततो वैद्यो विरेचकौषधं प्रदाय तस्य लाक्षारस-
खररिदं कृत्वा सरडं घटे प्रक्षिप्य तस्मिन् घटे पुरीषोत्सर्ग
कारितवान् ततो वैद्येन दर्शितः तस्य पुरीषखररिदतो घटे
सरडो व्यपगता तस्य सर्वा शङ्का जातो बलिष्ठशरीरो वैद्यस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ६ ॥

(कायात्ति) काकोदाहरणं तद्भावना वेद्यातटे नगरे केनापि
सौगतेन कोऽपि स्वतपटञ्जुलकः पृष्टः भो जुलक ! सर्वज्ञाः
किल तवार्हन्तस्तत्पुत्रकाश्च यूयं तत्कथय कियन्तो अत्र पुरे
वसन्ति वायसाः ततः जुलकश्चिन्तयामास शठोऽयं प्रतिश-
ठाचरणेन निर्लोठनीयः ततः स्वबुद्धिवशात् इदं पठितवान्—
“ सट्टिं कागसहस्सा, इह यं छिन्नायडे परिवसन्ति । जइ ऊण-
गय वसिया, अम्भहिया पाहुणा आया ” ततः स भिज्जुः
प्रत्युत्तरं दातुमशक्नुवन् लकुडाहतशिरस्क इव शिरःकण्डू-
यमानो मौनमाधाय गत इति जुलकस्योत्पत्तिकी बुद्धिः ॥
अथवा अपरो वायसदृष्टान्तः कोऽपि जुलकः केनापि भागव-
तेन दुष्टबुद्ध्या पृष्टो भोः जुलक ! किमेव काको विद्यामितस्ततो
विक्षिपति जुलकोऽपि तस्य दुष्टबुद्धितामवगम्य तन्मर्मवित्
प्रत्युत्तरं दत्तवान् युष्मत्सिद्धान्ते च जले स्थले च सर्वत्र
व्यापी विष्णुरभ्युपगम्यते ततो यौष्माकीणं सिद्धान्तमुपश्रुत्य
एवोऽपि वायसोऽचिन्तयत् किमस्मिन् पुरीषे समस्ति विष्णुः
किं वा नेति ततः स एवमुक्तो वाणाहतमर्मप्रदेश इव घूर्णितचे-
तनो मौनमवलम्ब्य रूपा धूमायमानो गतः इति जुलकस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ७—८ ॥

(उच्चार्येति) उच्चारोदाहरणं तद्भावना काचित्पुरेकोऽपि धिग्जा-
तीयः तस्य भार्या अभिनवयौवनोद्भेदरमणीया लोचनयुगलव-
क्रिमावलोकनमहाभङ्गीनिपातनताडितसकलकामिकुरङ्गहृद-
या प्रवलकामोन्मत्तमना आसीत् सोऽन्यदा धिग्जातीयः—
तया भार्यया सह देशान्तरे गन्तुं प्रवृत्तोऽपान्तराद्वै च
धूर्तः कोऽपि पथिको मिश्रितः । सा च धिग्जातीया भार्या
तस्मिन् रतिं धृक्वती ततो धूर्तः प्राह मदीया एषा भार्या
धिग्जातीयः प्राह मदीयेति ततो राजकुले व्यवहारो जातः ।
ततः कारणिकैर्द्वयोरपि पृथक् कृत्य ह्यस्तनदिनभुक्त आ-
हारः पृष्टो धिग्जातीयेनोक्तं मया ह्यस्तनदिने तिहा जङ्गितास्त-
ज्ञार्यया च । धूर्तेनान्यत्किमपि उक्तं ततो दत्तं तस्याः कारणि-
कैर्विरेकोपधं जातो विरेको दृष्टाः पुरीषान्तर्गतास्तित्वा दत्ता सा
धिग्जातीयस्य निर्घाटितो धूर्तश्च । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥
(गयत्ति) गजोदाहरणं तद्भावना वसन्तपुरे नगरे कोऽपि
राजा बुद्ध्यातिशयसंपन्नं मन्त्रिणमन्त्रेणमाणः चतुष्पथे हस्तिनमा-
खानस्तस्मै वन्दयित्वा घोषणामचीकरत् योऽमुं हस्तिनं तोलय-
ति तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति इमां घोषणां श्रुत्वा क-
श्चिदेकः पुमान् तं हस्तिनं महासरसि नावमारोपयामास तस्मिन्
आरुढे यावत्प्रमाणा नौर्जज्ञे निमग्ना तावति प्रमाणे रेखामदात्
ततः समुत्तारितो हस्ती तटे प्राक्षिप्ता गणरुद्धैककल्पा नावि ग्रावा-
णस्ते च तावत्प्राक्षिप्ताः यावत् रेखां मर्यादीकृत्य जले निमग्ना
नौस्ततस्तोषिताः सर्वे ते पापाणाः कृतमेकत्र पक्षपरिमाणं निवे-
दितं राज्ञे देव एतावत्पक्षपरिमाणो हस्ती वर्तते ततस्ततोऽपि राजा
कृतो मन्त्रि मण्डलमूर्च्छाजिपितः परमो मन्त्री तस्योत्पत्तिकी बुद्धिः
१० (पायणेत्ति) जणस्तदुदाहरणं विद्यो नाम कोऽपि पुरुषो राज्ञः

प्रत्यासन्नवर्ती तं प्रति राजा निजदेवीं प्रशंसति अहो निरामया मे देवी या न कदाचिदपि वातनिसर्गं विदधाति । विटः प्राह देव ! न भवतीदं जातुचित् । राजा अवादीत् कथं विट आह देव धूर्ता देवी ततो यदा सुगन्धिपुष्पाणि चूर्षवासा त्वां सम्पूजयति नासिकाग्रे तदा ज्ञातव्यं वातमुञ्चतीति ततोऽन्यदा राज्ञो तथैव परिभाषितं सम्पूजयन्ते च हसितं ततो देवी हसननिमित्तकयनाय निर्वन्धं कृतवती ततो राजाऽतिनिर्वन्धे कृते पूर्ववृत्तान्तमचकथत् । ततश्चुकोप तस्मै विद्याय देवी आङ्गुष्ठो देशत्यागेन । तेनापि जज्ञे नूनमकथयत् पूर्ववृत्तान्तं देवो देव्यास्तेन मे चुकोप देवी । ततो महान्तमुपानहो जग्ममादाय गतो देवीसकाशं विज्ञापयामास देवीम् । देवि ! यामो देशान्तराणि देवी उपानहो जग्मं पार्श्वे स्थितं दृष्ट्वा पृष्ठवती रे किमेव उपानहो जग्मः । सांज्वादीत् देवि यावन्ति देशान्तराण्येतावतीनि रुपानङ्गिगन्तुं शक्यामि तावत्सु देव्याः कीर्तिर्विस्तारणीया तत एवमुक्ते मा मे सर्वत्राप्यपकीर्तिर्जायेतेति परित्राव्य देवी वज्रात् तं धारयामास । विटः स्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ११ ॥

(गोलोत्ति) गोलकोदाहरणं तद्भावना लाक्षागोलकः कस्यापि बालकस्य कथमपि नासिकामध्ये प्रविष्टः तन्मातापितरावतीव आतौ बभूवतुः दर्शितो बालकः सुवर्णकारस्य तेन च सुवर्णकारेण प्रतनाग्रभागया लोहशलाकया शनैः २ यत्नतो लाक्षागोलको मनाक् प्रताप्य सर्वोपि समाकृष्टः सुवर्णकारस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः । ११ । (खंभत्ति) स्तम्भोदाहरणं तद्भावना । राजा मन्त्रिणमेकं गवेषयन् महाविस्तीर्णतटाकमध्ये स्तम्भमेकं निक्षेपयामास तत एवं घोषणां कारितवान् यो नाम तदस्थितोऽमुं स्तम्भं दवरकेण वध्नाति तस्मै राजा शतसहस्रं प्रयच्छति तत एवं घोषणां धृत्वा कोऽपि पुमान् एकस्मिन् तटप्रदेशे कोलके भूमौ प्रक्षिप्य दवरकेण वध्वा तेन दवरकेण सह सर्वतस्तटे परिभ्राम्यन् मध्यस्थितं तं स्तम्भं वध्वान् लोकेन च बुद्ध्यतिशयसंपन्नतया प्रशंसितो निवेदितश्च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः तुतोप राजा ततस्तं राजा मन्त्रिणमकार्षीत् तस्य पुरुषस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १३ (खुल्लत्ति) खुल्लको दाहरणं तद्भावना कस्मिंश्चित्पुरे काचित्परिव्राजिका सा यो यत्करोति तदहं कुशलकर्मा सर्वं करोमीति राज्ञः समक्षं प्रतिज्ञां कृतवती राजा च तत्प्रतिज्ञासूचकं पटहमुदघोषयामास । तत्र च कोपि खुल्लको भिक्षार्थमट्टं पटहशब्दं श्रुतवान् श्रुनश्च प्रतिज्ञार्थः ततो धृतवान् पटहं प्रतिपन्नो राजसमक्षं व्यवहारो गतो राजकुले खुल्लकस्ततस्तं लघुं दृष्ट्वा सा परिव्राजिकात्मीयं मुखं विहृत्स्वावज्ञयाभिधत्ते कथय कुतो गितामि तत एवमुक्ते खुल्लकः खं मेदं दर्शितवान् ततो हसितं सर्वैरपि जनैरुद्बुध्यं च जिता परिव्राजिका तस्या एवं कर्तुमशक्तत्वात् ततः खुल्लकः कायिक्या पद्ममालिखितवान् सा कर्तुं न शक्तेति ततो जिता परिव्राजिका । कुल्लकस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १४ । (मग्गति) मार्गोदाहरणं तद्भावना कोऽपि पुरुषो निजजनार्थं गृहीत्वा वाहनेन ग्रामान्तरं गच्छति अप्रान्तरात्वे च कचित्प्रदेशे शरीरचिन्तानिमित्तं तद्भार्यावाहनाद्गतीर्णवती तस्यां च शरीरचिन्तानिमित्तं कियद्भार्या गतायां तत्प्रदेशवर्तिनी काचित् व्यन्तरी पुरुषस्य रूपसौभाग्यादिकमवलोक्य कामातुरा तदूपेणागत्य वाहनं विद्वान्ना सा च तद्भार्या शरीरचिन्तां विधाय यावद्वाहनसमीपमागच्छति तावदन्यां स्त्रियमात्मसमानरूपां वाहनरूढां पश्यति सा च व्यन्तरी पुरुषं प्रत्याह एषा काचित् व्यन्तरी मदीयं रूपमाचर्य तव सकाशमागच्छति ततः खेटय सत्वरं

ततः स पुरुषः तथैव कृतवान् । सा चारदन्ती पश्चाद्गन्ना समागच्छति पुरुषोऽपि तामारदन्तीं दृष्ट्वा मूढचेता मन्दं खेटयामास ततः प्रावर्तत तयोस्तद्भार्याव्यन्तरीनिर्गुरामापणादिकः परस्परं कलहः ग्रामे च प्राप्ते जातः तयो राजकुले व्यवहारः पुरुषश्च निर्धैर्यमकुर्वन्नुदासीनो वर्तते । ततः कारणिकैः पुरुषो दूरे व्यवस्थापितो भणिते च द्वे अपि स्त्रियौ युवयोर्मध्ये या काचिदमुं प्रथमं हस्तेन संस्पृहयति तस्याः पतिरेव न शोषायाः । ततो व्यन्तरी दूरतः हस्तं प्रसार्य प्रथमं स्पृष्टवती ततो ज्ञातं कारणिकैरेषा व्यन्तरीति । ततो निर्धोदिता द्वितीया च समर्पिता स्वपतेः कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः १५ । (इत्थत्ति) ह्युदाहरणं तद्भावना मूलदेवकएरुरीकौ सह पन्थानं गच्छतः इतश्च कोऽपि सन्मार्थाकः पुरुषः तेनैव पथा गन्तुं प्रावर्तत कएरुरीकश्च दूरस्थितः तद्भार्यागतमतिशायि रूपं दृष्ट्वा साभिज्ञावो जातः कथितं च तेन मूलदेवस्य यदीमां मे संपादयसि तदाहं जीवामि नान्यथेति ततो मूलदेवोऽवादीत् मात्वर्यचूरहं ते नियमतः संपादयिष्यामि । ततस्तौ द्वावप्यवकितौ सत्वरं दूरतो गतौ ततो मूलदेवः कएरुरीकमेकस्मिन्वननिकुञ्जे संस्थाप्य पथि ऊर्वस्थितो वर्तते ततः पश्चादायातः सन्मार्थाकः स पुरुषो भणिनो मूलदेवेन । भो महापुरुष ! महिम्नाया मेऽस्मिन्वननिकुञ्जे प्रसन्नो वर्तते ततः कृणमात्रं निजमहिम्नां विसर्जय, विसर्जिता तेन आगता कएरुरीकपार्श्वे ततः कृणमात्रं स्थित्वा समागता । “आगं गूण य ततो, परमं धेनुं मूलदेवस्स । धुत्ती जणह हसंती, पियं खुणे दारओ जाओ” इयोरपि तयोरौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(पश्चत्ति) पतिदृष्टान्तः तद्भावना इयोज्ञानेरेका भार्या लोके च महाकौतुकमहो द्वयोरभ्येया समानुरागेति पतञ्च श्रुतिपरंपरया राज्ञोऽपि श्रुतं परं त्रिसमयमुपागतो राजा । मन्त्री ब्रूते देव ! न भवति कदाचिदप्येतदवश्यं विशेषः कोऽपि भविष्यति राज्ञोक्तं कथमेतदवश्यम् । मन्त्री ब्रूते देवाचिरादेव यथा ज्ञास्यते तथा यतिष्यते । ततो मन्त्रिणा तस्याः स्त्रिया लेखः प्रेषितो यथा द्वावपि निजपती ग्रामद्वये प्रेषणीयावेकः पूर्वस्यां दिशि विवक्षिते ग्रामेऽपरोऽपरस्यां दिशि । तस्मिन्नेव च दिने द्वाभ्यामपि गृहे समागतव्यम् । ततस्तथा यो मन्दबल्लभः स पूर्वस्यां दिशि प्रेषितोऽपरोऽपरस्यां दिशि । पूर्वस्यां दिशि यो गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च संमुखः सूर्यः । यः पुनरपरस्यां दिशि गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च पृष्ठतः । एवं च कृते मन्त्रिणा ज्ञातमयं मन्दबल्लभोऽपरोऽत्यन्तबल्लभः । ततो निवेदितं राज्ञो राजा च न प्रतिपन्नं यतोऽवश्यमेकः पूर्वस्यां दिशि प्रेषणीयोऽपरोऽपरस्यां दिशि । ततः कथमेव विशेषोऽवगम्यते ततः पुनरपि मन्त्रिणा लेखप्रदानेन सा महेलोका द्वावपि निजपती तयोरेव ग्रामयोः समकं प्रेषणीयौ तथा च तौ तथैव प्रेषितौ मन्त्रिणा च द्वौ पुरुषौ तस्याः समीपे समकं तयोः शरीरापाटवनिवेदकौ प्रेषितौ द्वाभ्यामपि च सा समकमाकारिता ततो यो मन्दबल्लभशरीरपाटवनिवेदकः पुरुषस्तं प्रत्याह स देवो मन्दशरीरी द्वितीयोऽत्यातुरश्च वर्तते ततस्तं प्रत्याह गमिष्यामि । तथैव कृतं ततो निवेदितं राज्ञो मन्त्रिणा प्रतिपन्नं राजा तथेति । मन्त्रिण औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १७ ॥

(पुत्तत्ति) पुत्रदृष्टान्तः तद्भावना कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्य पुत्रोऽपरावन्त्या परं सापि तं पुत्रं सम्यक्पालयति ततः स पुत्रो विशेषं न जानीते यथेयं मे जननी इयं नेति सोऽपि वणिक् सन्मार्थापुत्रो देशान्तरं गतो गतमात्र एव परासुरभूत् ततो द्वयोरपि तयोः कलहोऽजायत । एका जणति ममैव पुत्रस्ततोऽहं

गृहस्वामिनी द्वितीया तु वक्ति का त्वं ममैष पुत्रः ततोऽहमेव-
गृहस्वामिनीति । एवं तयोः परस्परं कञ्चहे जाते राजकुत्रे व्यव-
हारो जातः । ततोऽमात्यः प्रतिपादयामास निजपुरुषान् भो पूर्व-
रूपं समस्तं विज्जय ततो दारकं चैव जागौ करपत्रेण कुरुत
कृत्वा चैकं खण्डमेकस्यैव समर्पयत द्वितीयं द्वितीयस्यै । तत एत-
दमात्यवाक्यं शिरसि महाज्वलासहस्रावलीढवज्रोपनिपात-
कल्पं पुत्रमाता श्रुत्वा सोत्कम्पहृदयान्तः प्रविष्टतिर्यक्शिलेव दुः-
खं वक्तुं प्रवृत्ता हेस्वामिन् ! महामात्य न ममैष पुत्रो न मे किञ्चिदर्थ-
न प्रयोजनमेतस्या एव पुत्रो भवत्वियं गृहस्वामिनी च अहं पुनरमुं
पुत्रं दूरस्थितापि परगृहेषु दारिद्र्यमपि कुर्वती जीवन्तं रुद्ध्या-
मि तावता च कृतकृत्यमात्मानं प्रपत्स्ये । पुत्रेण विना पुनरधुनापि
समस्तोऽपि मे जीवदोकोऽस्तमुपयाति इतरा च न किमपि वक्ति
ततोऽमात्येन तां सुदुःखां परिभाव्य उक्तमेतस्याः पुत्रो नास्यादिति ।
सैव च सर्वस्य स्वामिनी कृता द्वितीया तु निर्धाटिता अमात्यस्यै-
त्युक्तिः । १८ जरहसिद्धमैढेत्यादिका च गाथा रोहक सेविधान-
नसुचिका सा च प्रागुक्तकथानकानुसारेण स्वयमेव व्याख्येया ।
(मधुसिद्धेत्यादि) मधुयुक्तं सिद्धं तद्दृष्टान्तज्ञावना कश्चित्कौलि-
कः तस्य जार्या स्वैरिणी सा चान्यदा केनापि पुरुषेण सह कचित्प्र-
देशे जादिकामध्ये मैथुनं सेवितवती मैथुनस्यितया च तया अपरि-
भ्रामरमुत्पन्नं दृष्टं क्लृप्तमात्रानन्तरं च गृहे समागता । द्वितीये च दि-
वसे स्वभर्ता मदनं क्रीणस्तया निवारितो मा क्रीण । हि मदनं म-
हत् त्रामरमुत्पन्नं दर्शयामि । ततः सक्रयणाद्विनिवृत्तो गतौ च तौ
द्वावपि तां जातिं न पश्यति सा कथमपि कौलिकी त्रामरं न दृष्ट-
वती ततो येन संस्थानेन मैथुनं सेवितवती तेन संस्थानेन स्थिता
ततो भ्रामरं दृष्टवती दर्शयामास च कौलिकाय कौलिकोऽपि
च तथारूपं संस्थानमवलोक्य ज्ञातवान्नूनमेवा दुराचारिणी
ति । कौलिकस्यैत्युक्तिः । १९ ॥

(मुह्यति) मुद्रिकोदाहरणं तद्भावना कचित्पुरे कोऽपि
पुरोधाः सर्वत्र ख्यातसत्यवृत्तिर्यथा परकीयाभिज्ञेपानादाय
प्रभूतकालातिक्रमेऽपि तथास्थितानेव समर्पयतीति एतच्च
ज्ञात्वा कोऽपि द्रमकः तस्मै स्वनिक्षेपं समर्प्य देशान्तरं प्रभू-
ततरमगमत् प्रभूतकालातिक्रमे च भूयोऽपि तत्रागतो याच-
ने स्वं निक्षेपं पुरोधाश्च मूलत एवापलवति कस्त्वं कीदृशो
वा तव निक्षेप इति । ततः स रङ्गो वराकः स्वनिक्षेपमलभमा-
नः शून्यचित्तो बभूव । अन्यदा च तेनामात्यो गच्छन् दृष्टो या-
चितश्च देहि मे पुरोहित ! सुवर्णसहस्रप्रमाणं निक्षेपमिति ।
तत एतदाकर्ण्य अमात्यः तद्विषयकपापरीतचेताः बभूव ।
ततो गत्वा निवेदितं राज्ञः कारितश्च दर्शनं द्रमकोऽपि राज्ञा
भणितः पुरोधा देहि तस्मै द्रमकाय स्वं निक्षेपमिति । पुरोहि-
तोऽवादीत् देव ! तस्याहं न किमपि गृह्णामि । ततो राजा
मौनमधात् । पुरोधसि च स्वगृहं गते राजा विजने तं द्रमकं
पृष्ठवान् रे कथय ! सत्यमिति ततस्तेन दिवसमुहूर्तस्थानपा-
श्वेवर्तिमानुपादिकं कथितम् ततोऽन्यदा राजा पुरोधसा समं
रन्तुं प्रावर्तत परस्परं नाममुद्रा संचारिता ततो राजा यथा
पुरोधा न वेत्ति तथा कस्यापि मानुपहस्ते नाममुद्रां समर्प्य
तं प्रति वभाण रे पुरोधसो गृहे गत्वा तद्भार्यामेवं ब्रूहि यथाऽ
हं पुरोधसा प्रेषितः इयं च नाममुद्राभिज्ञानं तस्मिन् दिने
तस्यां वेलायां यः सुवर्णसहस्रं नवलको द्रमकस्तकः त्वत्स-
मक्षममुकप्रदेशे मुक्तोऽस्ति तं भट्टिति समर्पय तेन पुरुषेण
तथैव कृतं सापि च पुरोधसो भार्या नाममुद्रां दृष्ट्वाऽभिज्ञान
मिलनतश्च सत्यमेव पुरोधसा प्रेषित इति प्रतिपन्नवती ।
ततः समर्पयामास तं द्रमकनिक्षेपं तेन पुरुषेणानीय राज्ञः स
मर्पितो राजा चान्येषां बहूनां नवलकानां मध्ये स द्रमकनव-

लकः प्रक्षितः । आकारितो द्रमकः पार्श्वे चोपवेशितः पुरोधा
द्रमकोऽपि तथात्मीयं नवलकं दृष्ट्वा प्रमुदितहृदयो विकसित-
लोचनोऽपगतचित्तसूयताभावः सहर्षं राजानं विज्ञापयितुं
प्रवृत्तो देव ! देवपदानां पुरत एवमाकारो मदीयो नवलकस्त-
तो राजा तस्मै समर्पयामास । पुरोधसो जिह्वाच्छेदमन्त्रीकर-
त् । राज्ञः औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २० ॥

(अंकत्ति) अङ्कदृष्टान्तभावना कोऽपि पार्श्वे रूपकसहस्रनव-
लकं निक्षेपितवान् तेन च निक्षेपप्रादिणा तं नवलकमधः प्रदेशे
छित्त्वा कूटरूपकाणां संज्ञतः तथैव च सीवितः । ततः काष्ठा-
न्तरे तस्य पार्श्वान्निक्षेपस्वामिना स्वनिक्षेपो गृहीतः परिज्ञावितः
सर्व्वतः तथैव दृश्यते मुद्रादिकं तत उद्धाटिता मुद्रा यावत् रूप-
कान् परिज्ञावयति तावत्सर्व्वानपि कूटान्पश्यति ततो जातो रा-
जकुत्रेण तयोर्व्यवहारः । पृष्ठः कारणिकैर्निक्षेपस्वामी ज्ञोः कति-
संख्यास्तव नवलके रूपका आसीरन् स प्राह सहस्रं ततो गण-
यित्वा रूपकाणां सहस्रं तेन ज्ञतः स नवलकः स च परिपूर्ण
ज्ञतः केवलं यावन्मात्रमधस्ताच्छिन्नस्तावन्मूय इति उपरि सी-
वितुं न शक्यन्ते ततो ज्ञातं कारणिकैः नूनमस्याऽपहृता रूपकाः
ततो दापितो रूपकसहस्रमितरो नवलकस्वामिनः । कारणिका-
नामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २१ ॥

(नाणत्ति) कोऽपि कस्यापि पार्श्वे सुवर्णपणजृतं नवलकं क्षि-
प्तवान् ततो गतो देशान्तरं प्रचूते च काष्ठातिक्लान्ते निक्षेपप्राही
तस्मान्नवलकाज्जात्यसुवर्णमयान् पणान् गृहीत्वा हीनवर्णकसु-
वर्णपणान् तावत्संख्याकान् तत्र प्रक्षितवान् तथैव च स नवलकः
तेन सीवितः ततः कतिपयदिनानन्तरं स नवलकस्वामी देशा-
न्तरादागतः स्वं च नवलकं तस्य पार्श्वे याचितवान् सोऽपि स-
मर्पयामास परिज्ञावितं तेन मुद्रादिकं तथैव दृष्टम् । ततो मुद्रां
स्फोटयित्वा यावत्पणान्परिज्ञावयति तावच्छीनवर्णसुवर्णकमयान्
पश्यति ततो वचूव राजकुत्रे व्यवहारः पृष्ठं च कारणिकैः कः
काष्ठः आसीत् यत्र त्वया नवलको मुक्त इति । नवलकस्वामी
प्राह । अमुक इति ततः कारणिकैरुक्तं स चिरन्तनकाष्ठोऽधुना
तनकाष्ठकृताश्च दृश्यन्तेऽमी पणास्ततो मिथ्याज्ञापी नूनमेव नि-
क्षेपप्राहीति दृष्टिरतो दापिताश्च तस्य तावत्पणास्तमिति । कार-
णिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २२ ॥

(जिक्खुत्ति) भिक्षुदाहरणं तद्भावना कोपि कस्यापि जिक्कोः
पार्श्वे सुवर्णसहस्रं निक्षेपितवान् काष्ठान्तरे याचते स च जिक्कोर्न प्रय-
च्छतिकेवलमद्यकल्ये वा ददामीति विप्रतारयति ततस्तेन दू-
तकारा अवज्ञगितास्ततस्तैः प्रतिपन्नं निश्चितं दापयिष्यामः । ततो
दूतकारा रक्तपटवेषेण सुवर्णखोटिकां गृहीत्वा समागता वदन्ति
च वयं चैत्यवन्दनाय देशान्तरं गियासवो यूयं परमसत्यतापात्र-
मत एताः सुवर्णखोटिका युष्मत्पार्श्वे स्यास्यन्ति एतावति चाव-
सरे पूर्वं संकेतितः स पुरुषः आगत्य याचते स्म जिक्को ! सम-
र्पय स्यापनिकामिति ततो जिक्कोणाजिनवमुच्यमानसुवर्णखोटि-
का लम्पटतया समर्पिता तस्य स्यापनिका तस्मै । मा एतासामह-
माज्ञागी जायेयेति बुद्ध्या तेऽपि च दूतकाराः किमपि मिथ्यान्तरं कृत्वा
स्वसुवर्णखोटिकां गृहीत्वा गताः । दूतकाराणामौत्पत्तिकी बुद्धिः २३
(चेम्भगानिहाणत्ति) चेष्टका वाक्का निधानं प्रतीतं दृष्टान्तभावना
द्वौ पुरुषौ परस्परं प्रतिपन्नसखिजावावन्त्या क्वचित्प्रदेशे ता-
न्यां निधानमुपवेश्ये तत एको मायावी ब्रूते स्वस्तनदिने शुभे न
क्वचे ग्रहीष्यामो द्वितीयेन च सरस्वतनस्कतया तथैव प्रतिपन्नम् ।
ततस्तेन मायाविना तस्मिन् प्रदेशे रात्रावागत्य निधानं गृहीत्वा
तत्राङ्गारकाः प्रक्षिप्ताः ततो द्वितीयदिने तौ द्वावपि जृत्वा गतौ
दृष्टवन्तौ तत्राङ्गारकान् । ततो मायावी मायया स्वोरस्तामगाक्-

न्दिनुं प्रावर्तत वदति च हा हीनपुण्या वयं देवेन चक्रुर्दन्वा
ऽस्माकं समुप्यादिते यन्निधानमुपदिद्याद्भारका दर्शिताः पुनः
पुनश्च द्वितीयमुखमवज्ञाकते ततो द्वितीयेन जज्ञे नूनमनन हन
धनमिति ततस्तेनाप्याकारसंवरणं कृत्वा तस्यानुशासनार्थमूचे
मा वयस्य खेदं कार्याः न खलु खेदं पुनर्विधानप्रत्यागमनहेतुः ।
ततो गतौ द्वावपि स्थं गृहं ततो द्वितीयेन तस्य मायाविनो ह्ये-
मर्थां सजीवेव प्रतिमा कारिता सा च गृहीतौ मर्कटौ प्रतिमा-
याश्चोत्सङ्गे हस्ते शिरसि स्कन्धे चान्यत्र च यथायोग्यं तयोर्मर्कट-
योर्जङ्गमं मुक्तवान् तौ च मर्कटौ कुधापीनितौ तत्रागत्य प्रतिमाया
उत्सङ्गादेर्जज्ञे भक्तिवन्तौ एवं च प्रतिदिनं करणे तयोस्तादृश्ये-
व शैली समजनि । ततोऽन्यदा किमपि पर्वाधिकृत्य मायाविनो द्वा-
वपि पुत्रौ भोजनाय निमग्नितौ समागतौ च भोजनवेद्यायां तद्गृहे
भोजितौ च तेन महार्गारवेण भोजनानन्तरं च तौ महता सुखेना-
न्यत्र संगोपितौ । ततस्तेकदिनायसानेमायावी स्वपञ्चशोधिकरणा
य तद्गृहमागतः ततो द्वितीयस्तं प्रति दूने मित्रः तौ तव पुत्रौ म-
र्कटावन्तौ ततः सखेदं विस्मनचेता गृहमध्यं प्राविशत् ततो ह्ये-
प्यमयि प्रतिमामुत्सार्य तस्याने समुपावेशिनो मुक्तौ स्वस्था-
नात् मर्कटौ च किञ्चिन्नयमानौ तस्योत्सङ्गे शिरसि स्कन्धे वा-
गन्य विव्रनौ । ततो मित्रमवादीत् ज्ञो वयस्य ! तावेतौ तव पुत्रौ
तथाच पश्य तव स्नेहमात्मीयं दर्शयतः । ततः स मायावी प्राह
वयस्य ! किं मानुषावकस्यान्मर्कटौ जातौ वयस्य आह जवतः
कर्मप्रातिकूल्यवशात् तथाहि किं सुवर्णमङ्गराी जवति परमा-
वयोः कर्मप्रातिकूल्यदेतदपि जातं तथा तव पुत्रावपि मर्कटाव-
न्तामिति । ततो मायावी चिन्तयामास नूनमहं ज्ञातोऽनेन ततो
यद्युच्चैः शब्दं करिष्ये ततोऽहं राजग्राहो भविष्यामि पुत्रौ चान्य-
था मे न जवतः ततस्तेन सर्वं यथावस्थितं निवेदितं दत्तञ्च
जागः इतरेण च समर्पितौ पुत्रौ तस्यैतत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १४ ॥

(सिक्खन्ति) शिक्षा धनुर्वेदे तदुदाहरणभावना कोऽपि
पुमानतीव धनुर्वेदकुशलः स परिभ्रमन्मन्त्रकेश्वरपुत्रान् शिक्ष-
यितुं प्रावर्तत तेभ्यश्चेश्वरपुत्रेभ्यः प्रभूतं द्रव्यं प्रापितवान् ततः
पित्रादयस्तेषां चिन्तयामासुः प्रभूतमेतस्मै दत्तवन्तः । ततो य-
दासौ यास्यति तदैवं मारयित्वा सर्वं ग्रहीष्यामः एतच्च कथं
मपि तेन ज्ञातं ततः स्वयन्धूनां ग्रामान्तरवासिनां कथमपि
ज्ञापितं यथाहममुकस्यां रात्रौ नद्यां गोमयपिण्डान् प्रक्षे-
प्यामि भवद्भिस्ते प्राह्या इति । ततस्तैस्तथैव प्रतिपन्नं ततो
द्रव्येन संवलिता गोमयपिण्डास्तेन कृताः आतपेन शोपिता-
स्तत ईश्वरपुत्रान् प्रत्युवाच यथैषोऽस्माकं विधिर्विचक्षितप-
र्व्वणि स्नानमन्त्रपुरस्सरं ते सर्वेऽपि गोमयपिण्डा नद्यां प्राक्षि-
प्यास्ततः समागतौ गृहं तेऽपि गोमयपिण्डा नीता वन्धुभिः
स्वग्रामे । ततः कतिपयदिनातिक्रमे तानीश्वरपुत्रान् तेषां च
पित्रादीन् प्रत्येकं मुक्तलयाप्यात्मानं च वसुमात्रपरिग्रहोपेतं
दर्शयन् सर्वजनसमक्षं स्वग्रामं जगाम पित्रादिभिश्च परिभा-
वितौ नास्य पार्श्वे किमप्यस्तीति न मारितः । तस्यैतत्पत्तिकी बु-
द्धिः १५ (अर्थसत्येति) अर्थशास्त्रमर्थविषयं नीतिशास्त्रं तद्व-
ष्टान्तभावना । कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्याः पुत्रोऽपरा
वन्ध्या परं साऽपि पुत्रं सम्यक् परिपालयति ततः पुत्रो विशे-
षं न बुध्यते यथेयं मे जननी नेयमिति सोऽपि वणिक् सभा-
र्यापुत्रो देशान्तरमगमत् । यत्र सुमतिस्वामिनस्तीर्थकृतो ज-
न्मभूमिः तत्र गतमात्र एव च दिवं गतः सपत्न्योश्च पर-
स्परं कलहोऽभूत् एका श्रूते ममैव पुत्रः ततोऽहं गृहस्वामिनी
द्वितीया श्रूतेऽहमिति ततो राजकुले व्यवहारो जातः तथापि

न निर्वलति एतच्च भगवति सुमतिस्वामिनि तीर्थकरे गर्भ-
स्थिते जनन्या मङ्गलादेव्या जज्ञे तत आकारिते द्वे अपि
ते सपत्न्यौ ततो देव्या प्रत्यपादि कतिपयदिनानन्तरं मे पुत्रो
भविष्यति स च वृद्धिमधिरुद्धोऽस्याशोकपादपस्याधस्तादुप-
विष्टो युष्माकं व्यवहारं ह्येत्यति । तत एतावन्तं कालं याव-
दविशेषेण खादतां पिबतामिति ततो न यस्याः पुत्रः साऽचि-
न्तयत् लब्धस्तावदेतावान् कालः पश्चाच्चद्विविष्यति तत्र जा-
नामः । ततो हृष्टप्रदनयाऽनया प्रतिपन्नं ततो देव्या जज्ञे नैषा
पुत्रस्य मातेति निर्भर्त्सिता द्वितीया च गृहस्वामिनी कृता । दे-
व्या श्रौतपत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(इत्थीसमहेति) कोऽपि स्त्री तस्या भर्ता पञ्चत्वमुपागतः
सा च वृद्धिप्रयुक्तं लोकेन्यो न व्रजतं ततः पतिमित्रं जणितव-
न्ती मम दापय लोकेन्यो धनमिति । ततस्तेनोक्तं यदि मम जाग
प्रयच्छसि । तयोक्तं यदिच्छसि तन्मह्यं दद्या इति ततस्तेन लोके-
न्यः सर्वं ह्यव्यमुदग्राहितं तस्यै स्तोत्रं प्रयच्छति सा नेच्छति
ततो जातो राजकुले व्यवहारः ततः कारणिकैर्युदग्राहितं ह्यव्यं
तत्सर्वमानायितं कृतौ द्वौ जागौ एको महान् द्वितीयोऽष्टप इति
ततः पुष्टः कारणिकैः पुत्रः कं भागं त्वमिच्छसि स प्राह महा-
न्तमिति । ततः कारणिकैरुक्तार्यो विचारितो यदिच्छसि तन्मह्यं
दद्या इति त्वं चेच्छसि महान्तं भागं ततो महान् जाग
एतस्या द्वितीयस्तु तवेति । कारणिकानामैतत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १७

(सयसहस्सति) कोऽपि परिव्राजकः तस्य रौप्यमयं महाप्र-
माणं भाजनं खोरयसंज्ञं स च यदेकवारं गृणोति तत्सर्वं तथै-
वाऽवधारयति ततः स निजप्रज्ञागर्वमुच्चहृन् सर्वत्र प्रतिज्ञां
कृतवान् यो नाम ममापूर्वं आचयति तस्मै द्दामिदं निजजाज-
नमिति । न च कोऽप्यपूर्वं आचयितुं शक्नोति स हि यत्किमपि
गृणोति तत्सर्वमस्त्वद्वितं तथैवानुवदति । वदति चात्रोऽपीदं
मया श्रुतं कथमन्यथाहमस्त्वद्वितं जणामीति एतत्सर्वं ख्याति-
मगमत् ततः केनापि सिरूपुत्रेकेण ज्ञातप्रतिज्ञेन तं प्रत्युक्तमपूर्वं
आचयिष्यामि । ततो मित्रितो नृयान् लोको राजसमक्षं व्यवहा-
रो वनूव । ततः सिरूपुत्रोऽपाठीत् । “तुज्जपिया मह पिण्णो, धारेइ
अणूणं सयसहस्सं । जइ सुयुपव्वं दिज्जइ, अहं न सुयं खोर-
यं देसु” जितः परिव्राजकः सिरूपुत्रेण । सिरूपुत्रस्यैतत्पत्तिकी-
बुद्धिः ॥ १८ ॥ नं० ॥ आ० म० द्वि० । आ० च० । आ० क० ।

उत्पयंत-उत्पतन्-वि० ऊर्द्धं पतति, “उत्पयंताणि पतंता भमंता
पुत्रकम्भोदयोपगया” प्रश्न० १ द्वा० ।

उत्पयण-उत्पतन-न० उत्-पत् ल्युट् ऊर्ध्वगमने, स्या० १० उ० ।

उत्पयणिवय-उत्पातनिपात-पुं० उत्पात आकाशे उल्लङ्घनं नि-
पातस्तस्मादवपतनम् (जं० ४ वृत्त०) उत्पातपूर्वो निपातो य-
स्मिन् स उत्पातनिपातः । नाट्यविधिभेदे, “उत्पयणिवयपसत्तं
संकुचियं पसारियरयारयं भंतं समं शामं दिव्वं णट्टवि-
हिं उवदंसेत्ति” रा० । जी० ।

उत्पयणी-उत्पतनी-स्त्री० विद्याभेदे, यां जपन् स्वत एव पत-
त्यन्यं चोत्पातयति ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उत्पयमाण-उत्पतत्-वि० ऊर्द्धं पतति, स्त्रियाम् । “उत्पय-
माणी विव धरणिताला” उत्पतन्ती ऊर्द्धं यान्ती ॥ ज्ञा० ६ अ० ॥

उत्परिवादी-उत्परिपाटी-स्त्री० विपर्यासे, “उत्परिवाडी
गहणे, चाउम्मासा भवे लहुगा” ग० १ अधि० ॥

उत्परिवादीकरण-उत्परिपाटीकरण-न० विपर्ययकरणे, “उत्प
रिवादी करणे, दोसा सम्मं तहा करणे” पं० व० ।

उत्पल-उत्पल-न० उद्-पल्-अच् प्राकृते “ कगटडतदयशपस
×क×पा मूर्ध्वं लुक् ” ७ । २। ७७ इति संयोगादेर्लुक् । प्रा० । पक्षे
विशे० । “ फुट्टुत्पलकमलकोमलुम्मिलियं ” ज्ञा० १ अ० । वि० ।
कल्प० । औ० । गर्दभके, श्वेतकुमुदे, आ० म० प्र० । “ पक्खंत-
रेसु वहुइं पउमाइं जाव सयसहस्सावत्ताइं ” जी० ३ प्रति० । १। ०।
ईपनीले जशरुहे, जं० १ वक्क० । नीलोत्पले, जी० ३ प्रति । ज० ।
तं० । स० । आचा० । रक्तकमले, कल्प० । उत्पलं त्रिविधं नीलं रक्तं
श्वेतञ्च । वाच० । अत एव उत्पलशब्दस्य, नीलोत्पलं रक्तकमलं
गर्दभकं नीलोत्पलादीत्येवं विभिन्ना अर्था उपपन्न्यन्ते (उत्पलस्य
उपपातः परिमाणमवधार उच्चत्वं यावत्समुद्घात उद्वर्तनाः द्वा
त्रिंशता द्वैर्विण्णफइ शब्दे वक्ष्यते) कुष्ठे गन्धद्रव्यविशेषे, “ प-
उमुप्पल्लगंधिए ” स० । तच्च उत्पलं कुष्ठमिति प्रसिद्धम् ॥ जं० ३
वक्क० । जी० । तं० । चतुरशीतावुत्पल्लशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । अनु० । स्या० । दशमे कल्पे चतुर्थविमाने च । स० ।
स्वनामख्याते पार्श्वपत्नीये परित्राजके, पुं० । अस्थिकग्रामे
वीरभगवति शूद्रपाणियक्केणोपसृष्टे, “ तस्य उत्पल्लो नाम पुराणो
पासावच्चिजतो परिव्रायगो अट्टंगमहाणिमित्तजाणगो जणपा-
सातो सौकण मा तित्यगरो होज्जा अट्टिइं पकरेइ । आ० म० द्वि० ।
आ० क० । “ तस्य उत्पल्लो नाम पच्छाकरो परिव्वाओ पासा-
वच्चिजो णेमिच्छिओ भोमउत्पातसुमिणअंतद्विक्खअंगसरद्वक्ख-
णवजणअट्टंगमहाणिमित्तजाणओ । आ० चू० १ अ० । उक्तान्तं पञ्च
मांसम् । अत्या० स० । मांसशून्ये, त्रि० । वाच० स्वनामख्याते
क्षीपसमुक्ते च । प्रज्ञा० १५ पद० ।

उत्पल्लग-उत्पल्लग-न० चतुरशीतौ हुहुकशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । जं० । स्या० ।

उत्पल्लकन्द-उत्पल्लकन्द-पुं० मूत्रबीजे कन्दजेदे, स्या० ५ ग० ।
उत्पल्लगुम्मा-उत्पल्लगुम्मा-स्त्री० जम्बूसुदर्शनाया दक्षिणपूर्वस्यां
पूर्वदिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।

उत्पल्लणाव-उत्पल्लणाव-न० नीलोत्पलादेराधारे, आचा० १ अ० १ अ०
उत्पल्लवैटग-उत्पल्लवृन्त-पुं० उत्पल्लवृन्तानि नियमविशेषाद् गृ-
ह्यतया नैकत्वेन येषां सन्ति ते उत्पल्लवृन्तिकाः । आजीविकश्रम-
णजेदेषु, औ० ॥

उत्पल्लहृत्यग-उत्पल्लहृत्यक-पुं० उत्पल्लहृत्यजलजकुसुमविशेषे, ।
आ० म० द्वि० । जीवा० । रा० ।

उत्पल्ला-उत्पल्ला-स्त्री० शङ्खमार्यायाम्, स्या० ९ ग० । “ तस्स-
णं संखस्स समणोवासगस्स उत्पल्ला णमं जारिया होत्या सु-
कुमाव जाव सुरुवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा जाव
विहरइ ” ज० ११ श० १ उ० । (संखशब्देऽन्यत्) कावस्य
पिशाचेऽस्य तृतीयाग्रमहिष्याम्, ज० १० श० ५ उ० । (तस्या
जवत्रयवकन्यता अगमहिंसी शब्दे उक्ता) जीमाजिधानकूटग्रा-
हिणो भार्यायाम्, यस्याः पुत्रो गोत्रासो मृत्वा भरकं गत्वा ततो
विजयसार्थवाहस्य भद्रायामुज्जितको नाम दारकोऽभवत् । विपा०
२ अ० । (वक्तव्यता उज्जियशब्दे उक्ता) जम्बाः सुदर्शनाया दक्षि-
णपूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।

उत्पल्लिणीकन्द-उत्पल्लिणीकन्द-पुं० जलजवनस्पतिविशेषे, “ प-
उमुप्पल्लिणीकन्दे, अंतरकन्दे तदेव फिह्ठी य । एते अणंतजीवा
एगो जीवोन्निसमुणावे ” । प्रज्ञा० १ पद० ।

उत्पल्लुज्जला-उत्पल्लुज्जला-स्त्री० जम्बाः सुदर्शनाया दक्षिण-
पूर्वस्यामुत्तरस्यां नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० । जं० ।

उत्पल्लव्य-उत्पल्लव्य-त्रि० उत्पल्लव्य निर्गते, उत्पल्लव्यस्तु द्विधा
सारूपी गृहस्थश्च । ध० २ अधि० ।

उत्पल्ल-उत्पल्ल-पुं० उन्मार्गे, “ आवज्जे उत्पल्लं जं तु ” सूत्र० १
श्रु० १ अ० । ओ० । “ पंथा उ उत्पल्लं नेति ” नि० चू० ३ उ० ।
कदर्ये पयि, वाच० ।

उत्पल्लजाइ-उत्पल्लयायिन्-पुं० न० उन्मार्गगामिनि युग्ये, तत्तु-
ल्ये शिङ्गावशेषे, परस्मयगते वा पुरुषे च । स्या० ३ ग० ।
उत्पल्लेन-देशी० । महाराष्ट्रादि देशविशेषप्रसिद्धेऽर्थे, प्रा० ।

उत्पा-उत्पाद-पुं० प्राकृते स्त्रीत्वं तयारूपत्वं च “ एगा उत्पा ”
प्राकृतत्वाद्धत्वाद् : स चैकसमये एकपर्यायापेक्षया नहि तस्य
युगपद्धत्वाद्द्वयादिरस्ति अनपेक्षिततद्विशेषकपदार्थतया चैका-
ज्जाविति । स्या० १ ग० ।

उत्पाइत्ता-उत्पादयितृ-त्रि० उत्पादनशीले, स्या० ७ ग० । उ-
त्पादके, स्या० ४ ग० ।

उत्पादयितुम्-अव्य० संपादयितुमित्यर्थे, “ उत्पाइत्ता एगे य स-
प्प पुब्बुप्पन्नाणं ” स्या० ४ ग० ।

उत्पाइय-औत्पातिक-त्रि० उत्पादने निर्वृत्तमौत्पातिकम् । पांशु-
पातादौ, तन्निमित्तके अस्वाध्याये च । आव० ४ अ० । रुधिरवृ-
ष्ट्यादीनामनिष्टसूचकानां हेतुष्वनर्थेषु, “ उत्पाइयावाही ” उत्पातो-
ऽनिष्टसूचकरुधिरवृष्ट्यादयस्तद्वेतुका येऽनर्थस्ते औत्पातिकाः सः ।
उत्पाइयपवण-औत्पातिकपवन-पुं० उत्पातजनितवायौ, प्रश्न० ३ द्वा० ।

उत्पाइयपव्वय-औत्पातिकपर्वत-पुं० अस्वान्नाविके, “ उत्पाइ-
यपव्वयं व चंकमंतं सक्खं मत्तं गुगुगुहुंतं ” स्वामाधिकपर्वतो
हि न चङ्क्रमते अत उच्यते औत्पातिकपर्वतमिव चङ्क्रम्यमाणम्
पाठान्तरेण तु औत्पातिकपर्वतमिव । औ० । ज्ञा० ॥

उत्पाइयाविच्छिन्नकोउहल्लत्त-उत्पादिताविच्छिन्नकौतूहल्लत्त-
न० श्रोतॄणां स्वविषये उत्पादितं जनितमविच्छिन्नं कौतूहलं
कौतुकं येन तत्तथा । तद्भावस्तत्त्वम् । श्रोतॄणु स्वविषयाद्भुतविस्म-
यकारितारूपे षड्विंशे सत्यवचनातिशये, रा० ॥

उत्पाडण-उत्पाटन-न० उद्-पट्-णिच्-ल्युट्-ज्मैरुक्तेः, प्रश्न०
१ द्वा० । उत्खनने, “ सक्कुत्पाटनतः, शादिरपि फल्लवहः पुंसः ”
पो० १४ विव० । नि० चू० ॥

उत्पाफिय-उत्पाटित-त्रि० उन्मूलिते, “ उत्पाफियनयणदंसणव-
सणासणस्स ” आ० क० ॥

उत्पाय-उत्पात-पुं० न० उत्पतनमुत्पातः । उद्-पत्-घञ्-ऊर्क-
गमने, स्या० १ ग० । प्रकृतिविकारे, तद्रूपे सहजरुधिरवृष्ट्यादौ,
तत्प्रतिपादनपरे शास्त्रे च । यथा राष्ट्रोत्पातादि स्या० ९ ग० ।
प्रश्न० । स० । अनु० । सूत्र० । आव० । “ साहिए वरिसाइ
जम्मि जायइ भन्नइ तमुप्पायं ” सहजरुधिरवृष्ट्यादि यस्मिन्
जायते तदुत्पातान्निधं निमित्तम् । आदिशब्दादस्थिवृष्ट्यादिपरि-
ग्रहः । यथा “ मज्जानि रुधिरास्थीनि, धान्यागारान् वशास्तथा
मघवा वपेते यत्र, भयं विद्याच्चतुर्विधमित्यादि । प्रव० । अन्ना-
द्विविकारवत् विस्तरतः परिणामत उत्पातः “ पंसुयमंसरुहरे,
केससिन्नावुत्तितहरउग्घाए । मंसंसिद्धारुहरे, अहोरत्तं अवसेसे
जच्चिरं सुत्तं ” इत्येवं रूपे उत्पाते ऽस्वाध्यायिकं क्रियत इति
आ० चू० । आव० ॥ (विस्तरतोवर्णनमसज्जाइय शब्दे) उत्पातवि-
चारोऽङ्गविद्यासु दर्शितोवृहत्संहितासु च । गुभाशुनसूचकोत्पातश्च
दिव्यान्तरीक्षजौमनेदात् त्रिविधः । स च वृहत्संहितायां यथा-

यानत्रेरुपातान्, गर्गः प्रोवाच तानहं वदये । तेषां सङ्क्षेपोऽयं,
प्रहृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ अपचारेण नराणां-मुपसर्गः पापसञ्च-
याद्भवति । संसृचयन्ति दिव्या-न्तरिक्षजैर्मास्तदुत्पाताः ॥
मनुजानामपचारा-दपरक्ता देवताः सृजन्त्येताम् । तत्प्रतिघाताय
नृपः, शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत । दिव्यं ग्रहकैर्वैकृत-मुल्कानिर्घातपच-
नपरिवेषाः । गन्धर्वपुरपुरन्दर-चापादि यदान्तरिक्षं तत् ॥
जौमं चरस्थिरभवं, तच्छान्तिमिराहतं शममुपैति । आत्मसुतको-
शवाहन-पुरदारपुरोहितेषु लोकेषु ॥ पाकमुपयाति दैवं परि-
कल्पितमपृथा नृपतेः । दैवतयात्राशकटा-क्वचक्रयुगकेतुजङ्घप-
तनानि ॥ संपर्थासनसादन-सङ्गाश्च नृदेशपशुभेदाः । ऋषि-
धर्मपितृग्रह-प्रोद्भूतं तद् द्विजातीनाम् ॥ शत्रुघ्नोक्तापादोद्भवं
पशूनामनिष्टं तत् । गुरुसितशनैश्चोत्तमं पुरोधसां विष्णुजं
च लोकानाम् ॥ स्कन्दविशाखसमुत्थं माण्डविकानां नरे-
न्द्राणाम् । वेदव्यासे मन्त्रिणि विनायके वैकृते चमूनाये ॥ धात-
रि सविश्वकर्मणि लोकानावाय निर्दिष्टम् । देवकुमारकुमारी-
चनिताप्रप्येषु वैकृतं यत्स्यात् ॥ तन्नरपतेः कुमारककुमा-
रिकास्त्रीपरिजनानाम् । रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेतदेव निर्दे-
श्यम् ॥ मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥ राष्ट्रे
यस्यानभिः प्रदीप्यते दीयते चनेन्धनवान् । मनुजेश्वरस्य पीडा
तस्य सरापदस्य विज्ञेया ॥ जज्ञमांसाङ्गज्वलने नृपतिवधः प्रहरणे
रणां रौद्रः । सैन्यग्रामपुरेषु च नाशो वह्नेर्मयं कुरुते ॥ प्रासादज-
वनतोरण-केत्वादिष्वनलेदग्नेषु । तमिता वा पणमासात् परच-
क्रस्यागमो नियमात् ॥ धूमोऽग्निस्समुत्थो रजस्तमश्चाद्विजं महा-
भयदम् । व्यज्रे निशुयुनाशो दर्शनमपि चाह्निदोषकरम् ॥ नगर-
चतुष्पादाएनजमनुजानां प्रयकरं ज्वलनमाहुः । धूमाग्निविस्फु-
ल्लिङ्गैः शस्याम्बरकेशैर्मृत्युः ॥ आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः । कोश-
निर्गमनवेपनानि वा । वैकृतानि यदि वायुधेऽपराण्याशु रौचरण-
संकुलं वदेत् । इत्यग्नि वैकृतम् ।

शाखाजङ्गैश्कस्माद् वृक्षाणां निर्दिशेद्वृक्षोद्योगम् । हसने देशजं-
शं रुदिते च व्याधिराहुत्यम् ॥ राष्ट्रविज्रेश्वरनृतौ बाहवधोऽ-
तीव कुसुमिते वाते । वृक्षात् क्षीरस्त्रावे सर्वद्वयक्यो भवति ॥
मये वाहननाशः संत्रासः शोणिते मधुनि रोगः । स्नेहे दुर्भिक्षज-
यं महद्भयं निःसृतं ससिद्धे ॥ शुष्कविरोदे वीर्यान्संक्षयः शोष-
णे च विरुधनानाम् । पतितानामुत्थाने स्वयं भयं दैवजनितं च ॥
पूजितवृक्षे ह्यनृतौ कुसुमफलं नृपवधाय निर्दिष्टम् । धूमस्तस्मिन्
ज्वाला-यवा जवेनृपवधायैव ॥ सर्पत्सु तरुषु वापि-जनसङ्ख्यो विनि-
र्दिष्टः । वृक्षाणां वैकृत्ये दशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ इति वृक्षवैकृतम्
नालेश्चयवादीनामेकस्मिन् द्वित्रिसम्भवो मरणम् । कथयति-
तदधिपतीनां यमलं जातं च कुसुमफलम् ॥ अतिवृक्षिः शस्यानां
नानाफलकुसुमजवो वृक्षे । भवति हि यद्येकस्मिन् परचक्रस्याग-
मो नियमात् ॥ अर्धेन यदा तैजं भवति तिलानामेतद्वता वा स्यात्
अन्नस्य च वैरस्यं तदा च विन्ध्याद्भयं सुमहत् ॥ विहृतं कुसुमफलं
चा ग्रामादयवा पुराद्वहिः कार्यम् । इति शस्यवैकृतम् ।

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यां कुद्भयं सपरचक्रम् । रोगो ह्यनृतुज-
घ्रायां नृपवधोऽनज्जातायासः ॥ शीतोष्णविपर्ययासे नो सम्यगुत्पु-
च संप्रवृत्तेषु । प्रणमासाद्याष्टनयं रोगभयं दैवजनितं च ॥ अन्य-
तौ सप्ताहं प्रवन्धवर्षं प्रधाननृपमरणम् । रक्ते शस्त्रोद्योगो मांसा-
स्थिवसादिनिर्मरकः । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्विधैर्नैत्र्यं
विद्यात् । अङ्गारपांशुवर्षे विनाशमायाति तन्नगरम् ॥
उपला विना जलधरैर्विकृता वा प्राणिनो यदा वृष्टाः । छिद्रं
वाप्यतिवृष्टौ शस्यानामीति सज्जननम् ॥ क्षीरघृतद्वौद्राणां द-

ध्नो रुधिरौष्णवारिणां वर्षे । देशविनाशो ज्ञेयोऽसृग्वर्षे चापि
नृपयुक्तम् ॥ यद्यमलेऽर्के ज्ञाया न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा ।
देशस्य तदा सुमहद्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ व्यज्रे नभसीन्द्र-
धनुर्दिवा यदा दृश्यते ऽथवा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा
भवेत् कुद्भयं सुमहत् ॥ सूर्येन्दुपुर्जन्यसमीरणानां योगः स्मृतो
वृष्टिविकारकाले ॥ इति वृष्टिवैकृतम् । अपसर्पणा नदीनां न-
गरादचिरेण शून्यतां कुरुते । शोषश्चाशोष्णामन्येषां वा
हृदादीनाम् ॥ ज्ञेहा सृम्मासवहाः सङ्कुलकुषा प्रतीपगाश्चा-
पि । परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयन्ति पणमासात् ॥ ज्वाला
धूमकाथारुदितोत्कृष्टानि चैव कूपानाम् । गीतप्रजलिपतानि
च जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ तोयौत्पत्तिरक्षाते गन्धरसविपर्य-
ये च तोयानाम् । सलिलाशयविकृतौ वा महद्भयं तत्र शुभ-
कृत्यम् ॥ इति जलवैकृतम् । प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुः
प्रभृतिसम्प्रसृतौ वा । हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसङ्ख्यो
भवति ॥ वडवोऽप्रमहोहिपगोहस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेवाम् ॥
इति प्रसववैकृतम् । परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधु
धेनूनाम् । उक्षाणां चान्योऽन्यं पिबति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥
मासत्रयेण विद्यात् तस्मिन्निःसंशयं परागमनम् ॥ इति चतु-
ष्पादवैकृतम् ॥ यानं वाहवियुक्तं यदि गच्छेन्न ब्रजेच न वाहयु-
तम् । राष्ट्रभयं भवति तदा चक्राणां सादमङ्गे च ॥ अनभिहि
ततूर्यनादः शब्दो वा ताडितेषु यदि नायात् । व्युत्पत्तौ वा
तेषां परागमो नृपतिमरणं वा ॥ गीतरचतूर्यनादा नभसि
यदा वा चरस्थिरान्यत्वम् ॥ मृत्युस्तदागदा वा विस्वरतूर्ये
पराभिभवः । गोलाङ्गलयोर्भङ्गे दर्वीशूर्पाद्युपस्करविका-
रे ॥ क्रोष्टुकनादे च तथा शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् । इति
वायव्यवैकृतम् ॥ पुरपक्षिणो वनचरा वन्या वा निर्जया
विशन्ति । पुरं नक्तं वा दिवसचरा कृपाचरा च । चरन्त्यहनि । सन्ध्या
द्वयेऽपि मण्डल-मावभ्रतो मृगा विहङ्गा वा । दीप्तायां दिश्यथवा
क्रोशन्तः संहता जयदाः ॥ श्वानः प्रदन्त इव द्वारे वा सन्ति
जम्बुका दीप्ताः । प्रविशेन्नरेन्द्रनवने कपोतकः कौशिको यदि वा ॥
कुक्कुटरुतं प्रदोषे हेमन्तादौ च कोकिलावापः । प्रतिहोममण-
लचराः श्येनाद्याश्चाभ्यरे जयदाः ॥ गृहचैत्यतोरेषु घरेषु च पक्षि-
सङ्घसंपाताः । मधुवल्मीकाम्भोरुहसमुद्भवाश्चापि नाशाय ॥ श्व-
निरस्थिरशवावयव-प्रवेशनं मन्दिरेषु मरकाय । पशुशस्त्रव्याहारे
नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ इति मृगपदयादिवैकृतम् ॥ शक्रवजेन्द्र-
कीलस्तम्भद्वारप्रपातजङ्गेषु । तद्वत्कपाटोरणकेतूनां नरपतेर्मर-
णम् ॥ सन्ध्याद्वयस्य दीप्तिर्मोत्पत्तिश्च काननेऽनश्रौ । विद्याजावे
चुमेदरणं कम्पश्च भयकारी ॥ पाषाणानां नास्तिकानां च प्रकः
साध्याचारप्रोज्जितः क्रोधशीलः । ईर्ष्युः क्रूरो विग्रहासक्तचेता
यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ प्रहर हरग्निधि जिन्धीत्यायु-
धकाष्टाभमपाणयो बाह्याः । निदगन्तः प्रहरन्ते तत्रापि जयं भव-
त्याशु ॥ अङ्गारगैरिकायैर्विकृतप्रेताभिबेखनं यस्मिन् । नायकचि-
त्रितमथवा कृत्ये कृत्यं याति न चिरेण ॥ दूतापटाङ्गशवलं न सन्ध-
योः पूजितं कलहयुक्तम् । नित्योच्छिष्टस्त्रीकं च यद्गृहं तत्कथं
याति ॥ इदेषु यातुधानेषु निर्दिशेन्नरकमाशुसंप्राप्तम् ॥ इति शक्रव-
जेन्द्रकीलादि वैकृतम् ॥

नरपतिदेशविनाशो केतोरुदयेऽथवा गृहेऽर्केन्दोः । उत्पातानां
प्रजवः स्वर्तुजवश्चाप्यदोषाय ॥ ये च न दोषान् जनयन्त्युत्पातां
स्तानृतुस्वभावकृतान् । ऋषिपुत्रकृतैः श्लोकैर्विधादैतैः समासो
क्तैः । प्रजाशानिमीकणसन्धानिर्घातनिःस्वनाः । परिवेषरजाध-
मरत्कार्कास्तमनोदयाः ॥ सुमेज्योऽन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलश्रीमाः ।
गोपक्षिमद्वृक्षिश्चक्षिवाय मधुमाधवे ॥ तारोल्कापातकमुप कपि-
लाकैन्दमण्डलम् । अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेण्वनिनाहतम् ॥

रेक्तपद्धारुणं सान्ध्यं नमः कुम्भार्णवोपमम् । सरितां चास्युसं-
शोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् ॥ शक्रायुधपरीवेपविद्युच्छृङ्खलविरो-
हणम् । कम्पोद्धतनवैकृत्यं रसनं दरणं क्लिते ॥ सरानशुदपानानां
वृक्षधूर्ध्वतरणप्लवाः । सरणं चास्त्रिगेहाणां वर्षासु न भयावहम् ॥
दिव्यस्त्रीनृतगन्धर्वविमानाद्द्युतदर्शनम् । नक्षत्राणां ग्रहाणां च
दर्शनं च दिवाम्बरे ॥ गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु । स-
स्यवृद्धिरपां हानिरपापा शरदि स्मृताः ॥ शीतानीबनुपारत्यं न-
र्दनं मृगपक्षिणाम् । रक्षोयज्ञादिसत्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥
दिशो धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः । उच्चैः सूर्योदयास्तौ च
हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ हिमपातानिलोत्पाता विरूपाद्द्युतदर्शनम् ।
कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोष्कापातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्जोद्भवाः स्त्री-
षु गोऽजाश्च मृगपक्षिषु । पत्राङ्कुरवतानां च विकाराः शिशिरे
शुभाः ॥ ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्तौ शुभप्रदाः । ऋतोरन्यत्र
चोत्पाता दृष्टास्ते नृशदारुणाः ॥ उन्मत्तानां च या गाथाः शिशूनां
भाषितं च यत् । स्त्रियो यच्च प्रजापते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥
पूर्वं चरति देवेषु पश्चाच्छ्रुति मानुषान् । नाचोदिता वाग्वदति
सत्या ह्येषा सरस्वती ॥ उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपि बुद्ध्या
विख्यातो जवति नरेन्द्रवल्गुभश्च । एतन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं य-
ज्ज्ञात्वा जवति नरस्त्रिकालदर्शी (४६ अ०) दिव्यान्तरिक्षाश्रय-
मुक्तमादौ मया फलं शस्तमशोजनं च । प्रायेण चरेषु समागमे
षु युद्धेषु मार्गादिषु विस्तरेण ॥ भूयो वराहमिहिरस्य न युक्तमे-
तत् कर्तुं समासकृदसाविति तस्य दोषः । तज्ज्ञैर्न वाच्यमिदमेव
फलानुगीतिर्यच्चर्हिचित्रकमिति प्रथितं वराङ्गम् ॥ स्वरूपमेव
तस्य तत्प्रकीर्तितानुकीर्तनम् । प्रवीक्ष्य हं नचंदिदं तथापि मेऽत्र
वाच्यता । उत्तरवीथिगता द्युतिमन्तः, केमसुनिक्ताशिवाय सम-
स्ताः । दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः, शुद्ध्यतस्कारमृत्युकरास्ते ॥
कोष्ठागारगते नृगुपुत्रे पुण्यस्थे च गिराम्प्रजविण्णौ । निर्द्वैराः
क्षितिपाः सुखभाजः संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ पीडयन्ति यदि-
कृत्तिकां मघां रोहिणीं श्रवणमैन्द्रमेव वा । प्रोज्ज्यसूर्यमपरे ग्रहा-
स्तदा, पश्चिमादिगयनेन पीड्यते ॥ प्राच्यां चेदध्वजवदवस्थिता
दिनान्ते, प्राच्यानां भवति हि विग्रहो नृपाणाम् । मध्ये चेद्भवति
हि मध्यदेशपीठा, रूक्मैस्तैर्न तु रुचिरेर्मयुखवीजः ॥ दक्षिणां क-
कुजमाश्रितैस्तुतैर्दक्षिणापयपयोमुचां क्रयः । हीनरूकतनुजिह्व-
विग्रहः स्पृष्टदेवकिरणान्वितैः शुभम् ॥ उत्तरमार्गोऽप्युत्तराः
शान्तिकरास्ते तन्नुपतीनाम् । ह्रस्वशरीरा जस्मसवर्णा, दोषकराः
स्युर्देशनृपाणाम् ॥ नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां, धूमज्वाला-
विस्फुलिङ्गान्विताश्चेत् । आलोकं वा निर्निमित्तं न याति,
याति ध्वंसं सर्वलोकः स नृयः ॥ दिवि भाति यदा तु-
हिनांशुयुगं, द्विजवृद्धिरतीव तदाशु शुभा । तदनन्तरवर्ण-
रणोऽर्कयुगे जगतः प्रलयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥ मुनीनजिजितं
ध्रुवं मयवतश्च ज्ञंसं स्पृशन् । शिखी धनविनाशकृत् कुशल-
कर्महा शोकदः । शुजङ्गममथ स्पृशेद्भवति वृष्टिनाशो ध्रुवं
क्रयं व्रजति विद्रुतो जनपदश्च बाह्यकुलः ॥ प्राग्गारेषु चरन्
रविपुत्रो, नक्षत्रेषु करोति च वक्रम् । छर्मिकं कुरुते भयमुग्रं मि-
त्राणां च विरोधमवृष्टिम् ॥ रोहिणी शकटमर्कनन्दनो, यदि मि-
नक्षेत्रे रुधिरोऽथवा शिखी । किं वदामि यदनिष्टसागरे, जगदशे-
षोऽपि नैव संक्षयम् ॥ उदयति सततं यदा शिखी, चरति भव-
क्रमस्त्रिवो व वा । अनुजवति पुराकृतं तदा, फलमशुभं सचरा-
चरं भूतम् ॥ धनुःस्थायी रूक्षो रुधिरसदृशः शुद्ध्यकरो, वलो-
द्योतं क्षुब्धः कथयति जयं ज्यास्य च यतः ॥ अवाक् गुह्यो गोघ्नो,
निधनमापि शस्यस्य कुरुते, ज्वलन्धूमायन् वा नृपतिमरणायैव
भवति ॥ स्निग्धः स्थूलः समगुह्यो विशालस्तुङ्गश्चोदग्विचरन्नाग-

वीथ्याम् । दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तो लोकानन्दनं कुरुतेऽतीव
चन्द्रः ॥ पित्र्यमैत्रपुरुद्वतविशाखात्वाप्येत्य च युनक्ति शशाङ्कः ।
दक्षिणेन न शुभोहितकृत्यात् यद्युदक् चरति मध्यगतो वा ॥
परिध इति मेघरेखा या तिर्यग्नास्करादयेऽस्ते वा । परिधिस्तु
प्रतिसूर्यो दण्डस्तुजुरिन्द्रचापनिभः ॥ उदयेऽस्ते वा भानोर्ये
दीर्घा रश्मयस्तमोऽवास्ते । सुरचापखण्डमृजुयद्, रोहितमैरा-
वतं दीर्घम् ॥ अर्धस्तमयात्सन्ध्या व्यकीर्णता न तारका यावत् ।
तेजःपरिहानिमुखाङ्गानोरर्धोदयं यावत् । तस्मिन् सन्ध्या-
कावे चिह्नैरेतैः शुभाशुभं वाच्यम् । सर्वैरेतैः स्निग्धैः सद्यो वर्ष-
भयं रुक्मैः ॥ अस्त्रिन्नः परिधो वियच्च विमलं इयामामयूखा रवेः,
स्निग्धा दीधितयः सितं सुरधनुर्विद्युच्च पूर्वोत्तराः । स्निग्धो मेघ-
तर्दिवाकरकरैराविङ्गितो वा यदा, वृष्टिः स्याद्यदि वार्कमस्त-
समये मेघो महान्शदयेत् ॥ खण्डो वक्रः कृत्स्नो ह्रस्वः काका-
द्यैर्वा चिह्नैर्विचः । यस्मिन्देशे रूक्षश्चार्कस्तत्र ह्यजावः प्रायो राज्ञः ॥
वाहिनी समुपयाति पृष्ठतो मांसहृक् खगगणो युयुत्सुतः । यस्य
तस्य वल्लविचो महान्, अग्रगैस्तु विजयो विहङ्गमैः ॥ भानोरु-
दये यदि वास्तमये, गन्धर्वपुरप्रतिमाध्वजिनी । विम्वं निरुणक्ति
तदा नृपतेः, प्राप्तं समरं सजयं प्रवदेत् ॥ शस्ताशान्तद्विजमृग-
घुष्टा, सन्ध्या स्निग्धा मदुपवना च । पांशुध्वस्ता जनपदनाश-
धत्ते रूक्षाधिरनिजा वा ॥ यद्विस्तरेण कथितं मुनिभिस्तद-
स्मिन् सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् । श्रुत्वापि कोकिलरुतं
वद्विद्युग्विरौति यत्तत्स्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् । ४७ अ० ।
एवमन्येऽप्युत्पाताः सन्ति विस्तरजयान्नोक्ता उत्पातविशेषे मङ्ग-
लकर्मवर्जनव्यवस्थादेशनेदेनाचारजेदेन चावगन्तव्या पीयूषधा-
रायाम् अत्यावश्यककार्यं परिहारस्तत्रोक्तः ज्योतिर्निबन्धे ।
दिनानि पञ्चवसिष्ठ-स्त्रिदिनं गर्गस्तु कौशिकस्त्वेकम् । यचनाचा-
र्यस्य मते पञ्चमुहूर्ताश्च दूषयति ॥ उत्पातेन ज्ञापिते च ।
ज्यो० । वाच० ।

उत्पाद-पुं०-उत् पद-घञ्-उत्पादनमुत्पादः । कार्यस्योत्पत्तिहेतु-
ज्ञाते कार्यविशेषे, विशेषे । प्रादुर्भावे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अथोत्पादस्य जेदान्कथयन्नाह ।

प्रयोगविश्रसाच्यां स्या-दुत्पादो द्विविधस्तयोः ।

आद्योऽधिगुह्यो नियमान्मुदायविवादजः । १ ए ॥

उत्पादो द्विविधो द्विप्रकारोऽस्ति । काच्यां द्विविधः प्रयोगविश्र-
साच्याम् । एकः प्रयोगजनित उत्पादः । १ । अपरो विश्रसा ज-
नित उत्पादः । २ । पुनस्तयोर्द्वयोर्मध्ये आद्योऽधिगुह्यो व्यवहारो-
त्पन्नत्वात् । सच निर्धारणनियमात्समुदायवादजनितो यत्नेन कृत्वा
अवयवसंयोगेन सिद्धः कथिनः । तथा च सम्मतितर्कः ।

उत्पादोऽधिगुह्यो, पत्रोगजणित्रो य विस्ससा चेव ।

तत्थ उ पत्रोगजणित्रो, समुदयवात्रो अपरिसच्छो ॥ २ ए ॥

भेद उत्पादः पुरुषेतरकारकव्यापारजन्यतया अभ्यक्तानुमाना-
च्यां तथा तस्य प्रतीतेः पुरुषव्यापारोऽन्वयव्यतिरेकानुव्यवधा-
यित्वेऽपि शब्दविशेषस्य तदस्य तदजन्यत्वे घटादेरपि तदजन्य-
ताप्रशक्तंविशेषभावात् । प्रत्यभिज्ञानादेश्च विशेषस्य प्रागेव नि-
रस्तत्वात् । तत्र प्रयोगेण यो जनित उत्पादो मूर्तिमद्भव्या-
रव्यावयवकृतत्वात्स समुदयवादः । तथा नूतारव्यस्य समुदाया-
त्मकत्वात्तत् एवासावपरिशुद्धः सावयवात्मकस्य तत्स्थस्य
वाच्यत्वेनाभिप्रेतत्वात् ।

विस्ससा जनितोऽप्युत्पादो द्विविध इत्याह ।

साजावित्रो वि समुदाय-कत्रोवपंगति उव्वहोजाहि ।

आगासाईयाणं, तिण्हं परपच्चत्रो णियमा ॥ ३ ॥

स्वाभाविकश्च द्विविध उपपादः । एकः समुदयकृतः प्राक्प्रति-
पादितावयववारब्धो घटादिचत् । अपरश्चैकत्विकोऽनुपादितामू-
र्तिमद्रव्यावयववारब्ध आकाशादीन् च त्रया-
णामवगाहो घटादिद्रव्यनिमित्तोवगाहनादिक्रियात्पादो नियमा-
दनेकान्ततो ज्ञेयः । अवगाहकगन्तुस्यान्वयसन्निधानतोऽस्विर-
धर्माधर्माद्यवगाहनगतिस्वितिक्रियोन्पत्तिनिमित्तभावोत्पत्तिरि-
त्यभिप्रायः ॥ सम्म० ॥ (आगासशब्दे तत्प्रादेशिकता दर्शिता)

अवोत्पादस्य द्वितीयजैर्द कथयन्नाह ॥

विश्रसा हि विना यत्नं, जायते द्विविधः स च ।

तत्राद्यचेतनस्कन्ध-जन्यः समुदयोऽग्रिमः ॥ २० ॥

सचित्तमिभ्रजश्चान्यः, स्यादेकत्वप्रकारकः ।

शरीराणां च वर्णादि, सुनिर्धारो जवत्पतः ॥ २१ ॥

विश्रसाख्यो द्वितीय उत्पादः । विश्रसाशब्दस्य कांऽर्थः सहजं
विना यत्नमुत्पद्यते यः स विश्रसोत्पादः । सोऽपि पुनर्द्विविधो
द्विप्रकारः । एकस्तत्र समुदयजनितः द्वितीय एकत्विकः । उक्तं च
“साहाविप्रो वि समुदय कउच्चलुण्णति ओयं होजाहि ” तत्रा-
पि तयोर्द्वयोर्मध्य आद्यः समुदयजनितो विश्रसोत्पादः अचेतन-
स्कन्धजन्यः समुदयः कथितः । अत्रादीनां समुदयपुद्गलानां
यवोत्पादः ॥ २० ॥ तथा पुनर्द्वितीयः सचित्तमिभ्रजः शरीरवर्णा-
दिकानां निर्धारो ज्ञेयः । सचित्ताः पुद्गला वर्णादीनां तथा तथा-
कारवर्णादिपुद्गलानां परिणत्या परिणतानामेकत्वप्रकारक एकता-
रूपेण परिणतः । अनेकेषां वर्णादीनां संगतानां परस्परमुत्पाद-
धारया पिएभी जूतानामवयवधानामवयवविधर्मन्वेन देहदृश्याकारजु-
तानामणूनां शरीरादि सुनिर्धारो भवति । देहादिपिएमानां (सु)
अनिशयेन निर्धारो घपुरुषावस्थत्वं संपद्यते । तथाच प्रज्ञापनायां
स्यानाह च “तिविहा पुगुग्रा पञ्चत्ता तंजहा पञ्जोगपरिणता १,
मीनसा परिणता २, वीससा परिणता ३,” तत्र च प्रथमं
प्रयोगपरिणताः पुद्गला ये जवन्ति ते जीवप्रयोगेण संयुक्ताः शरी-
रादयः सचित्ताः १ तथा मिश्रपरिणताश्च ते ये जीवेन पुद्गला
मुक्ताः कलचरादयः २ पुनश्च विश्रसा परिणताः स्वभावम परि-
णताः यथाध्वेन्द्रधनुरादयः ३ एवं च सत्यत्र विश्रसाख्यस्य जेद-
स्य स्वभावजनितस्य द्वैविध्यं प्रदर्शितम् । अचेतनस्कन्धजन्यस-
मुदायाख्यः प्रथमस्तत्र सचित्तमिभ्रजचैकत्वप्रकारकशरीरादिवर्णा-
दिसुनिर्धारसंज्ञो द्वितीयः । अत्रायं विशेषः स्वाभाविके परिणमनेऽ-
चित्तपुद्गलैरेवायत्नसाध्यव्यवहार उपदिष्टः । इह तु द्वयमपि ॥ २१ ॥

पुनर्जैर्द दर्शयन्नाह ॥

यत्संयोगं विनैकत्वं, तद्व्याप्तेन सिद्धान्ता ॥

यथास्कन्धविजागाणोः, सिद्धस्यावरणक्षये ॥ २२ ॥

स्कन्धहेतुं विना योगः, परयोगेण चोद्भवः ॥

क्षणे क्षणे च पर्याया-द्यस्तदेकत्वमुच्यते ॥ २३ ॥

उत्पादो ननु धर्मादेः, परप्रत्ययतो जवेत् ॥

निजप्रत्ययतो वापि, ज्ञात्वान्तर्नय योजनाम् ॥ २४ ॥

नाशोऽपि द्विविधो ज्ञेयो रूपान्तरविगोचरः ॥

संयोगं विना विश्रसोत्पादो यद्भवस्तदेकत्वं ज्ञेयम् । तदेवै-
कत्वं द्रव्याशेन द्रव्यविभागेन सिद्धता नाम उत्पन्नत्वं ज्ञेयम् ।
यथा हिप्रदेशादिस्कन्धविभागेनाणोः परमाणोर्द्रव्यस्योत्पादः ।
तथा आवरणक्षये कर्मविभागे जाते सति सिद्धस्य सिद्धप-
र्यायस्योत्पाद इति । अवयवसंयोगेनैव द्रव्यस्योत्पत्तिर्भवति
परन्तु विभागेन द्रव्यस्योत्पत्तिर्न भवति इत्यमेके नैयायिका-

दयः कथयन्ति । तेषां मत एकतन्त्वादिविभागेन खण्डपटो-
त्पत्तिः कथं जायतीति प्रतिबन्धककालभावस्यावस्थितावयव-
संयोगस्य हेतुताकल्पने महागौरवात् । तस्मात् कुत्रचित्संयो-
गात् कुत्रचित्विभागाद्द्रव्योत्पादकता मन्तव्या । तदा विभाग-
जपरमाणोत्पादोऽप्यर्थतः सिद्धः स्यात् संमतिशास्त्रे इत्थं
सूचितमस्ति । तदुक्तम् । “द्वेतरसंज्ञाभादि, के विद्विअस्स
विति उपपायं । उपपायं वा कुसला, विभागजाइं न इच्छंति
॥ १ ॥ अणुअस्तपहि आररु-द्वे तिअणुअंति निहेसां । ततो
अ पुण विभत्ते, अणुत्ति जाअ आओ अणु होइ ॥ २ ॥
आभ्यां गायाभ्यां भावार्थोऽवधार्यः । यथा परमाणोत्पादः
एकत्वजन्यस्तथा येन संयोगेन स्कन्धो न निष्पद्यते एतादृशो
धर्मास्तिकायादीनां जीवपुद्गलयोस्संयोगस्तद्वद्वारा यश्च संयुक्त-
द्रव्योत्पादोऽसंयुक्तावस्थविनाशपूर्वकः तथा ऋजुसूत्रनयाभि-
मतो यश्च क्षणिकपर्यायः प्रथमद्वितीयसमयादिव्यवहारहेतु-
स्तद्वद्वारा यश्चोत्पादश्च तत्सर्वमेकत्वं ज्ञेयम् ॥ २२ ॥ अत्र न
किंचिद्विवादस्तत्र श्लोकमाह । स्कन्धहेतुं विना यः संयोगपर-
योगेन धर्मास्तिकायादीनां यश्चोत्पादः तथाच क्षणिकपर्याये
प्रथमद्वितीयादिद्रव्यव्यवहारहेतवस्तद्वद्वारा य उत्पादः तत्स-
र्वमेकत्वं कथ्यते तत्र न कोऽपि विस्त्वाद इति ॥ २३ ॥ पुनर्जैर्दं
कथयन्नाह (उत्पादेति) ननु धर्मादेरुत्पादः परप्रत्ययो भवेत्
अपि पुनर्निजप्रत्ययाद्भवेदन्तर्नययोजनां ज्ञात्वा इति । भावा-
र्थस्त्वयम् धर्मास्तिकायादीनामुत्पादो नियमेन परप्रत्ययः खो-
पटभ्य गत्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्त उक्तः । य उभय-
जनितस्स चैकजनितोऽपि भवेत् । ततस्तस्य निजप्रत्यय-
तापि कथयितुं युक्ता निश्चयव्यवहारावधारणात् । अयमर्थः ।
“आगासाईयाणं, तिहं परपञ्चओ नियमा ” इति सम्मति-
गाथायामकारप्रत्ययेपतया वचनान्तरेण कृतोऽस्ति वृत्तिका-
रेण तमर्थमनुस्मृत्येहापि लिखितोऽस्ति तस्माद्धर्मास्तिकाया-
दीनामुत्पादो नियमात्परप्रत्यय एव । सोऽपि खोपटभ्य ग-
त्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्तः उभयजनितोऽप्येकजनि-
तोऽपि स्यात् । तस्य च निजप्रत्ययताप्यन्तर्नयवादेनोक्तास्ति
भावना चेत्थं ज्ञेया ॥ २४ ॥ “उत्पादलक्षणेण अ-
पि तवचवहारितं अणुपिपयववहारियंति वा विसिसा दिहुंति
वा एगडा तविवरीतमितरं । तथ अपि तंजहा पढमसमय-
सिद्धो सिद्धत्तणेण उपपन्नो अणपितो जोजणभोवणउपपत्ता
आ० चू० १ अ० १ वि० १ । वीन्द्रियजीवभेदे च । प्रज्ञा० २ प० ।
औत्पात-न० उत्पाते जवमौत्पातम् । पांडुवृष्ट्यादौ, आ० क० ।
कपिहसितादौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उपपायग-उत्पातक-वि० उत्पातयति उत्पातं जनयति-उद्-पत्त-
णिन्-एवुद् उत्पातजनके, ऊर्ध्वपतनशीले च । वाच० ।

उत्पादक-वि० उद्-पत्त-एवुद् उत्पादनकर्त्तरि, स्त्रियां टापि
अत इत्यम् । उत्पादिका उपादकास्त्रियाम् हिलमोचिकायां शब्दा
वि० पुत्तिकायाम्, देहिकानामकीटे च स्त्री० । पितरि, पुं०
ऊर्ध्व स्थिताः पादा अस्य कप् । अष्टापदे शरभाख्ये गजारातौ
पशुभेदे, तस्य पृष्ठस्थचतुश्चरणत्वादर्कपादत्वम् । वाच० । वीन्द्रि-
यजीवभेदे च । ये दृष्टिं जित्वा समुत्तिष्ठन्ति दीर्घाः “पाणासीयह-
कुंथुउपायगदीहगादिम सिस्सुणागो” व्य० प्र० ८ उ० । नि०
चू० । प्रज्ञा० ।

उपपायच्येयण-उत्पादच्छेदन-न० उत्पादो देवत्वादिपर्याया-
न्तरस्य तेन भेदो जीवादिद्रव्यविजागः उत्पादच्छेदनम् । वेदन-
भेदे, स्या० ४ उ० ।

उपपायण—उत्पादन—न० उद्-पद्-णिच्-ल्युद्-जनने, उत्पत्तिकरणे-
वाच० । “ भवाणुवाण परिगहेण, उपपायणे रक्खणसन्नि-
ओगे ” उत्पादने एते विषयादिपदार्थाः कथं मिद्विप्यन्तीति चि-
न्तने, उक्त० ३४ अ० ।

उपपायणंतिरिय—उत्पादनान्तर्य—न० उत्पादनस्याविरहे, यथा
निरयगतौ जीवानामुत्कर्षतोऽसंख्येयाः समयाः स्या० ५ ग० ।
उपपायणा—उत्पादना—स्त्री० उत्पादनमुत्पादना । मूलतः ब्रू-
स्वपिएरस्य धात्रीत्वादिभिः प्रकारैरुपार्जने, प्रव० ६७ द्वा० ।
पि० । आव० । तस्या निकृषो यथा—

नामं ठवणा दविए, भावे उपपायणा मुण्येयवा ।

दव्वम्मि होइ तिविहा, जावम्मि उ सोलसपया ॥

उत्पादना चतुर्धा तद्यथा (नामंति) नामोत्पादना स्थापनो-
त्पादना हव्ये हव्यस्योत्पादना जावे भावस्योत्पादना च । तत्र
नामस्यापने श्रुषे हव्योत्पादना च यावन्नो आगततो भव्यशरी-
रहव्योत्पादना प्रागुक्तगवेषणादिरिव जावनीया । इशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्ता तु द्रव्योत्पादना त्रिधा सच्चित्तद्रव्योत्पादना
अचित्तद्रव्योत्पादना मिश्रद्रव्योत्पादना च । जावोत्पादना द्विधा
तद्यथा आगततो नोआगततश्च । तत्र आगत उत्पादना शब्दा-
र्थतस्तवोपयुक्तः नोआगततो भावोत्पादना तु द्विधा तद्यथा प्र-
शस्ता अप्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता ज्ञानाद्युत्पादना अप्रशस्ता
पोरुशपदा वक्ष्यमाणधात्रीद्व्यदिषोरुशभेदा ।

तत्र प्रथमतः सच्चित्तद्रव्योत्पादनां विभावयिपुराह ॥

आसूयमाइएहिं बालवयितुरंगवीयमाईहिं ।

सुयअसाडुमाईणं, उपपायणया उ सच्चित्ता ॥

सुताश्चन्द्रमादीनां द्विपदचतुष्पदापदरूपाणामत्रादिशब्दः प्र-
त्येकमभिसंबध्यते सुतादीनामश्वदीनां व्रमादीनां च यथा
संख्यमासूचादिभिरासूयमुपायादित्त्रिकमादिशब्दाद्भाटकज-
लादि परिग्रहः । तथा बालचित्ततुरङ्गवीजादिभिश्च तत्र बालैः के-
शरोमादिभेदभिन्नैश्चित्तो व्याप्तो बालचित्तपुरुषो लोमशः पुरु-
ष इति वचनात् । तुरङ्गवीजे च सुप्रसिद्धे । आदिशब्दात्तदन्य-
हेतुपरिग्रहः । या उत्पादना तथाहि केनचिन्निजभार्याः कथ-
मपि पुत्रासंभवे देवताया उपयादिति केनाप्युक्तकालोकेन स्व-
संप्रयोगेण च सुतः पुत्रिका वा उत्पाद्यते । तथा निजघोटि-
कायाः परस्य भाटकप्रदानेन परघोटकमारोप्य तुरङ्ग उत्पा-
द्यते । एवं यथायोगं वलीवर्दादिरपि तथा जलसेकेन वी-
जारोपणेन च द्रुमबल्ल्यादिः । तत इत्थं या व्रमादीनामुत्पाद-
ना सा सच्चित्तद्रव्योत्पादना । संप्रत्यचित्तद्रव्योत्पादनां मिश्र-
द्रव्योत्पादनां च प्रतिपादयति ।

कणगरययाइयाणं, जहिद्वधाउविहिता उ ।

सच्चित्तमीसाउमंडाणं, उपपाइकया उ उपपत्ती ॥

कनकरजतादीनां सुवर्णरूप्यताम्रादीनां यथेष्टधातुविहिता
यथेष्टो यो यस्येष्टोऽनुक्रोऽपि लोहादिधातुस्तस्मात् विहिता कृ-
ता या उत्पत्तिः सा अचित्ता अचित्तद्रव्योत्पादना । तथा च
द्विपदादीनां दासादीनां सभारुथानां सालंकारादीनां चेतन-
प्रदानेन या कृता आत्मीयत्वेनोत्पत्तिः सा मिश्रा मिश्रद्रव्यो-
त्पादना । तदेवमुक्ता द्रव्योत्पादना । संप्रति भावोत्पादनामाह
जावे पसत्थ इयरा, कोहा उपपायणा उ अपसत्था ।

कोहाइ जहा धायई—णं च नाणाइ उ पमत्था ॥

जावे जावविषया उत्पादना द्विधा तद्यथा प्रशस्ता इतरा अप्र-

शस्ता । तत्र या क्रोधादीनां क्रोधादियुतधात्रीत्वादीनां च उत्पा-
दना साऽप्रशस्ता या तु ज्ञानादेर्ज्ञानदर्शनचारित्राणामुत्पादना
सा प्रशस्ता । इह वा प्रशस्तया भावोत्पादनयाधिकारः पिएरदो-
षाणां वक्तुमुपक्रान्तत्वात् । सा च पोरुशभेदा ॥ पि० ॥

उपपायण संपायाण—एव्वत्तण मो य होंति एगट्टा ।

आहारस्सिहपगया, तीए दोसा इमे होंति ॥ १० ॥

उत्पादनमुत्पादना एवं संपादना निर्वर्तना च । इह च पदत्रयेऽ-
पि नहस्वतामोकारश्च निपातः प्राकृतत्वाच्च शब्दः समुच्चये जवति
स्युरेकार्थो अनन्याभिधेयाः सर्वेषामेव एषामुत्पादनावोधकत्वादे-
ते शब्दा इति गम्यम् । सा च सचेतना चेतनाचेतनद्रव्यादिविषय-
त्वेनानेकविधेत्यत उच्यते आहारस्याशनादिरूपवृक्षणत्वादस्य
वृक्षपात्रादिपरिग्रहः । इह पिएरमाधिकारे प्रकृताः प्रस्तुताः तद्दोषा
धिकारात् (ता पत्ति) एतस्याः पुनरुत्पादनाया गृहस्थात्सकाशा
त्साधुना स्वार्थं प्रकाशुपाज्जनरूपा ये दोषा दूषणानि इमे इति
वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षभूता जवन्ति स्युरिति गाथार्थः । तानेव-
नामतो दर्शयन्नाह “धात्रीद्विणिमित्ते, आजीववणीमगे तिगिच्छा
य । कोहे माणे माया, बोजे हवांति दस एते ॥ पुंविपच्छा-
संथव-विज्जामंते य बुल्लजोणे य । उपपायणाय दोसा, सोलसमे-
सूत्रकम्मे य” । पंचा० १३ विव० । धात्र्यादिव्याख्यान्यत्र । एतेऽ-
नन्तरोक्ता उत्पादनाया दोषाः पोरुश । मूलकर्म वशीकर-
णम् । इह धात्र्याः पिएरमा धात्रीपिएरः किमुक्तं जवन्ति धात्रीत्वस्य
करणेन कारणेन च य उत्पाद्यते पिएरः । यस्तु द्वितीत्वस्य कर-
णेनोत्पाद्यते स द्वितीपिएरः । एवं निमित्तादिष्वपि भावनीयम्-
पि० । ध० । उक्त० । स्या० । ग० । आचा० । जीत० ।

उत्पादनादोषेषु प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह

दुविहनिमित्ते लोणे, गुरुगा माया य मासियं गुर्यं ।

सुहुमे वयणे बहुरो, सेसे बहुरा य मूत्रं च ॥

निमित्तं त्रिविधमतीतविषयं प्रत्युत्पन्नविषयमनागतविषयं च ।
तत्र द्विविधे निमित्ते प्रत्युत्पन्नविषये च तथा बोधे च प्रत्येकं च-
त्वारोगुरुकाः । मायायां मासगुरु । सूत्रे चैकित्ये वचनसंस्त-
वे च प्रत्येकं बहुरो मासः शेषेषु तु समस्तेषुत्पादनादोषेषु
प्रत्येकं चत्वारो बहवो नवरं मूलकर्मणि मूलम् । वृ० १ उ० ।
उपपायणाए अइए निमित्ते चउबहुं । पनुप्पजे अणागए बोजए
चउगुरुं । कोहे माणे चउबहुं । मायाए मासगुरुं । सुहुमतेइत्थि,
पंचराइदिया । बादरतेइत्थे चउबहुं । संथवे मासबहुं । धाईहिं
चउबहुं । जोइयमेहुणियासंथवे चउगुरुं मूत्रं वा । वयणंसंथवे
मासबहुं । मूत्रकम्मे मूत्रं । सेसेसु चउबहुं उपाइणा पं० चू० ।
(जीतकल्पानुसारेणाचामाम्भं आयांविद्वशब्दे चैतत्स्पष्टीकृतम्)

उपपायणाविसोहि—उत्पादनाविशुद्धि—स्त्री० उत्पादनादोषे पि-
एरचरणादीनां निर्दोषतारूपे उत्पादनाया वा निर्दोषतावक्षणे
विशुद्धिभेदे, स्था० ३ ग० ।

उपपायणोवघाय—उत्पादनोपघात—पुं० उत्पादनयोपघातः पिएरमा-
देरकल्पनीयताकरणं चरणस्य वा शबत्रीकरणमुत्पादनोपघातः ।
उद्गमस्य वा पिएडादिप्रसूतेरुपघातो धात्रीत्यादिजिर्दुष्टनोत्पा-
दनोपघातः । धात्र्यादिदोषवृक्षणया उत्पादनया चारित्रस्य विरा-
धनरूपे धात्र्यादिभिः पोरुशजिर्दुष्टतादोषैर्नैकपानोपकरणत्वे-
पानामशुक्रतावृक्षणे वा उपघातभेदे, स्था० १० ग० ।

उपपायपडिवाय—उत्पादप्रतिपात—पुं० विभागतो देशतो वा क-
स्यचिद्वस्तुनो वृद्धिहान्युभये, विपा० ६ अ० । यथा अत्रधिज्ञान-
स्य । “ बाहिरलंभो भज्जो, ” दव्वे खेत्ते य काल्हावे य । उ-

पपायपडिनायो विय, तदुजयं वेगसमणं ” अपपायपडिनायो
नामं जोसिं दव्वखेत्तकात्रजानाणं काणि वि एगममणं चेव
पुच्छुदिट्ठाणि तं पासति काणि पुण अदिट्ठपुच्छाणि पासति एस
उपपायपडिनातो भण्णि । आ० चु० १ अ० । (एतडिपयावधि
वक्तव्यता ओहि शब्दे स्पष्टी जविण्यनि)

उपपायपव्वय-उत्पातपर्वत-पुं० उत्पतनमूर्त्तगमनमुत्पातस्तेनोप-
लक्षितः पर्वत उत्पातपर्वतः । न्या० १० ग्रा० । स्वनामस्थानेपु
पर्वतेषु, तिर्यग्भोगमनाय यत्रागन्योत्पतति स उत्पातपर्वत इति
नि । अ० १ अ० = ३० । उत्पातपर्वता यत्रागत्य वद्वो ध्यन्तर-
देवा देव्यश्च विचित्रकीमानिमित्तं वैक्रियशरीरमारुच्यन्ति । जी०
३ प्रति० ॥

सर्वेषां लोकपादानामुत्पातपर्वतमानादि यथा ॥

चमरस्स एं अमुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो तिगिच्छिक्कूने
उपपायपव्वए मूझे दसवावीसि जोयणसए विक्खंजेणं पण-
त्ता । चमरस्स एं अमुरिंदस्स अमुरकुमाररत्तो सोमस्स महा-
रणो सोमपण्णे उपपायपव्वए दसजोयणसयाई उहं उच्चत्तेणं
दसगाउयसयाई उव्वेहेणं मूझे दसजोयणसयाई विक्खंजेणं
पणत्ता । चमरस्स एं अमुरिंदस्स जमस्स महारत्तो जमपण्णे
उपपायपव्वए एवं चेव । एवं वरुणस्स वि । एवं वेसमणस्स
वि । वल्लिस्स एं वड्ढोयणिंदस्स वड्ढोयणरत्तो रुयगिंदे उ-
पपायपव्वए मूझे दसवावीसि जोयणसए विक्खंजेणं पणत्ते ।
वल्लिस्स एं वड्ढोयणरत्तो सोमस्स एवं चेव जहा चमरस्स
लोगपादानां तं चेव वल्लिस्स वि । धरणस्स एं नागकुमारि-
दस्स नागकुमाररत्तो धरणपण्णे उपपायपव्वए दसजोयण-
सयाई उहं उच्चत्तेणं दसगाउयसयाई उव्वेहेणं मूझे दसजोय-
णसयाई विक्खंजेणं । धरणस्स एं जाव नागकुमाररत्तो काड-
वाडस्स महारत्तो काडपण्णे उपपायपव्वए दसजोयणसयाई
उहं उच्चत्तेणं एवं चेव एवं जाव संखवालस्स एवं जूयाण-
दस्स वि एवं लोगपादानां पि । से जहा धरणस्स एवं जाव
थणियकुमाराणं सल्लोगपादानां जाणियव्वं । सव्वेसिं उपा-
यपव्वया जाणियव्वा सरिसनामगा । सकस्स एं देविंदस्स
देवरत्तो सकपण्णे उपपायपव्वए दसजोयणसहस्साई उहं
उच्चत्तेणं दसगाउयसहस्साई उव्वेहेणं मूझे दसजोयणस-
हस्साई विक्खंजेणं पणत्ते । सकस्स एं देविंदस्स देवरत्तो
जहा सकस्स तहा सव्वेसिं लोगपालाणं सव्वेसिं च इंदाणं
जाव अच्चुयत्ति ।

चमरस्सेत्यादि सुगमं नवरं (तिगिच्छिक्कूनेचि) तिगिच्छि-
क्कूनेचिस्तत्प्रधानकूटत्वात्तिगिच्छिक्कूटस्तत्प्रधानत्वं च कमलवहु-
लत्वात् संज्ञा चेयम् ॥ (उपपायपव्वपत्ति) उत्पतनमूर्त्तगमनमु-
त्पातस्तेनोपलक्षितः पर्वत उत्पातपर्वतः स च रुचकवरान्निधा-
नात् त्रयोदशाक्षमुज्ज्वल दक्षिणतोऽसंख्येयान् द्वीपसमुद्रानति-
ब्रह्म यवदरुणवरदीपारुणवरसमुद्रौ तयोररुणवरं समुद्रं
दक्षिणतो द्वित्रिवारिंशतं योजनसहस्राण्यवगाह्य जवति तत्प्रमाणं
च “सत्तरसप्तकवीसाई, जोयणसयाई सो समुव्विद्धो । दस

चेव जोयणसए, वावीसि वित्थमो हेट्ठा ॥ १ ॥ चत्तारिजोयण-
सए, चउवीसि वित्थमो उ मज्झिमि । सत्तेव य तेवीसि, सिह-
रत्ते वित्थमो होइत्ति ॥ २ ॥ स च रत्तमयः पञ्चवरवेदिकया
वनखण्डेन च परिक्रिप्तस्तस्य च मध्येऽशोकावतंसको देवप्रा-
साद इति ॥ (चमरस्सेत्यादि महारत्तो) लोकपालस्य सो-
मप्रभ उत्पातपर्वतोऽरुणोदसमुद्र एव जवति । एवं यमवरुणवै-
श्रमणसूत्राणि नेयानीति (वल्लिस्सेत्यादि) रुचकेन्द्र उत्पातप-
र्वतोऽरुणोदसमुद्र एव यथोक्तं भवति “ अरुणस्स उत्तरेणं, वा-
यावीसं जवे सहस्साई । ओगादिऊण उदहिं, मिज्जणिचयो रा-
यहाणिओत्ति ॥ १ ॥ (वल्लिस्सेत्यादि) । सूत्रसूची एवं च ह
इयम् ॥ वड्ढोयणिंदस्स वड्ढोयणरत्तो सोमस्स महारत्तो एवं-
चेवत्ति ॥ अतिदेश एतद्भावना । (जहेत्यादि) यथा यत्प्रकारं
चमरस्य लोकपालानामुत्पातपर्वतप्रमाणं प्रत्येकं चतुर्भिः सूत्रै-
रुक्तं (तं चेवत्ति) तत्प्रकारमेव चतुर्भिः सूत्रैर्विज्ञेयोऽपि वैरोचने-
न्द्रस्यापि वक्तव्यं समानत्वादिति (वरुणस्सेत्यादि) वरुणस्यो-
त्पातपर्वतोऽरुणोद एव समुद्रं भवति (वरुणस्सेत्यादि) प्रथमं
लोकपालसूत्रे । “ एवं चेवत्ति ” करणात् “ उच्चत्तेणं दसगाउयसयाई
उव्वेहेणमित्यादि ” सूत्रमतिदिष्टं एवं जाव “ संखवालस्सत्ति ” ।
करणाच्छेषाणां त्रयाणां लोकपालानां कोडवाडसेडवाडसंखवा-
डाभिधानानामुत्पातपर्वतान्निधायीनि त्रीण्यन्यानि सूत्राणि दर्श-
यति । (एवं जूयाणंदस्सवित्ति) जूतानन्दस्यापि औदीच्य-
नागराजस्यापि उत्पातपर्वतस्तस्य नाम प्रमाणं च वाच्यं यथा
धरणस्येत्यर्थः जूतानन्दप्रश्नश्चोत्पातपर्वतोरुणोद एव जवति के-
चदमुत्तरतः एवं (लोगपालाणं वि सेत्ति) (से) तस्य जूतान-
न्दस्य लोकपालानामपि एवमुत्पातपर्वतप्रमाणं यथा धरणलोक-
पालानामिति जावः । नवरं तत्रेमानि चतुःस्थानकानुसारेण ज्ञात-
व्यानीति । (जहा धरणस्सत्ति) यथा धरणस्य एवमिति तथा
सुपर्णविद्युत्कुमारादीनां ये इन्द्रास्तेषामुत्पातपर्वतप्रमाणं जणि-
तव्यं कियत्यर्थन्तानां तेषामित्यत आह (जाव थणियकुमाराणं
ति) प्रकटं किमिन्द्राणामेव नेत्याह (सल्लोगपालाणंति)
तल्लोकपालानपीत्यर्थः । (सव्वेसिमित्यादि) सर्वेषामिन्द्राणां
तल्लोकपालानां चोत्पातपर्वताः सहस्रानामानां जणितव्या यथा धर-
णस्य धरणप्रजः प्रथमतल्लोकपालस्य काडवाडस्य काडवाडप्रभ
इत्येवं सर्वत्र ते च पर्वताः स्थानमङ्गीकृत्यैवम्भवन्ति “ असुराणां
नागाणां, उदहिकुमाराणं हौंति आवासा । अरुणोदए समुदे,
तत्थेव य तेसि उपाया ॥ १ ॥ दीवदिसा अग्गीणं थणियकुमा-
राणं हौंति आवासा । अरुणवरे दीवस्मि उ, तत्थेव य तेसि उ-
पायत्ति ॥ २ ॥ सकस्सेत्यादि ॥ कुणरुलवरे द्वीपे कुणरुलपव्व-
तस्यान्यन्तरे दक्षिणतः पोरुश राजधान्यः सन्ति तासां चत-
सृणां मध्ये सोमप्रजयमप्रभववरुणप्रजवैश्रमणप्रजाख्या उत्पातप-
र्वताः सोमादीनां शक्रलोकपालानां सन्ति उत्तरपाश्वे तु एवमेव-
शानलोकपालानामिति यथा शक्रस्य तथाच्युतान्तानामिन्द्राणां
लोकपालानां चोत्पातपर्वता वाच्या यतः सर्वेषामेकं प्रमाणं नवरं
स्थानविशेषो विशेषसूत्रादवगतव्यः ॥ स्था० १० ग्रा० ।

उपपायपुत्र-उत्पात (द) पूर्व-न० उत्पादप्रतिपादकं पूर्वमु-
त्पादपूर्वम् । प्रथमपूर्वं, तत्र सर्वैरुपपायानां सर्वपर्यायाणां चोत्पा-
दमधिकृत्य प्ररूपणा कियते आह च चूर्णिकृत् “ पदमं उपपायपुत्रं,
तत्थ सव्वदव्वानं पज्जवाणं य उपाय मंगीकारं पणवणा कप्पा-
इति ॥ न० ॥ तस्य पदपरिमाणमेका कोटी । स० । नन्दीसमवा-
याङ्गुत्परेका पदकोटीत्युपलक्ष्यतेऽन्यत्रैकादश । यत्रोत्पादमङ्गी-
कृत्य सर्वैरुपपायानां प्ररूपणा कृता तदुत्पादपूर्वं प्रथमं तच्च

पदप्रमाणेन पदसंख्यामाश्रित्य एकादशकोटीप्रमाणम् । प्रथमपूर्वे
एकादशपदानां कोट्य इत्यर्थः इह यत्रार्थोपलब्धिस्तत्पदमित्यादि
पदलक्षणसंज्ञावेऽपि तथाविधसंप्रदायाभावात्तस्य प्रामाण्यं न स
म्यगवगम्यत इति । प्रव० ६३ द्वा० “उप्यायपुत्रस्सर्गं च चारि चूत्ति-
या वत्थु पणत्ता” उत्पादपूर्वं पूर्वाणां तस्य चूत्ता आचारस्याग्रा-
णीष तद्रूपाणि वस्तूनि परिच्छेदविशेषा अध्ययनवत् चूत्तावस्तू-
नि । स्था० ४३ ग० । “उप्यायपुत्रस्सर्गं दसवत्थु पणत्ता” उत्पा-
तपूर्वं प्रथमं तस्य दश वस्तून्ध्यायविशेषाः । स्था० १० ग० ।
उप्यायविगमलक्षण-उत्पादविगमलक्षण-न० उत्पादविगम-
योः स्वरूपपरिचायके, विशेषे (लक्षणशब्दे इदं वक्ष्यामि)
उप्यावेत-उत्पावयत्-त्रि० उद्-पु-णिच्-शत् । उत्प्लुतिप्रयो-
जके, प्रा० ॥
उर्पि-उपरि-अ० ऊर्द्ध-रिङ्-उपादेशश्च । प्रथमापञ्चमीसप्त-
म्यन्तार्थवृत्तेरुर्द्धशब्दस्यार्थे, वाच० “तेसि भोमाणं उर्पि
उज्जोया” जी० ३ प्रति० । स्था० । “उर्पि पणवीसं ज्ञाय-
णां विक्रमेण” (उपरि) मस्तके, रा० ॥
उर्पिजज्ञ-उत्पिजज्ञ-ति० उद्-पि-जि-कलन्-वा लस्य रः ।
अत्यर्थाकुले, वाच० । “उर्पिजलभूप कहकहभूप दिव्ये देव-
रमणे पवत्ते आवि होत्था” उत्पिजलभूते आकुलके भूते
किमुक्तं भवति महर्द्धिकदेवानामप्यतिशयितया परलौभोत्पा-
दकत्वेन सकलदेवासुरमनुजसमूहचित्ताक्षेपकार्यं । रा० ।
उत्पित्य-उ (त्पित्) पित्य-न० आकुले, रोपभृते आकुलता च
श्वसेन छष्टव्या । तथा पूर्वसूरिभिर्व्याख्यानात्-उक्तं च ‘उत्पित्यं’
श्वससंयुक्तमिति । जी० ३ प्रति० । तृतीयः एव गेयदोषः ।
जं० १ वत्त० । स्था० । रा० । अनु० ।
उत्पियंत-उत्पिवत्-ति० आस्वादयति, प्रश्न० ३ द्वा० । मुहु-
र्मुहुः श्वसति, “उत्पियंतं गरिदिस्सा अगीतो भासेइ इमं”
व्य० द्वि० ४ उ० ।
उत्पियण-उत्पातन-न० मुहुर्मुहुः श्वसते, व्य० द्वि० ४ उ० ।
उत्पियमाण-उत्पिवाव्यमान-ति० जलोपरि प्लाव्यमाने, “बुहु-
माणे शिबुहुमाणे उत्पियमाणे, उपा० ७ अ० ।
उत्पिलावंत-उत्पिवावयत्-त्रि० ऊर्द्धं प्लावयति, “जे भिक्खू
सण्णं णावं उत्पिलावेइ उत्पिलावंतं वा साइज्जइ” नि० चू०
१७ उ० । आचा० ॥
उत्पीडित-उत्पीडित-त्रि० गाढीकृते, “उत्पीलियवच्छक-
च्छगेवेज्जवग्गलगवरभूसणविराइयं” उत्पीडिता वत्तासि-
कृता हृदयरज्जुर्यस्य स तथा, भ० ७ श० ६ उ० । ज्ञा० औ० वि० ।
“उत्पीलियचित्तपट्टगहिया उहपहरणा” उत्पीडितो गाढव-
द्धश्चिह्नपट्टो नेत्रादिचीवरात्मको यैस्ते तथा । प्रश्न० ३ द्वा० ।
“उत्पीलियचित्तपट्टपरिपरसफेणगावतरइयसंगयपलववत्थं-
तचित्तविहलंगं” उत्पीडितोऽत्यन्तवद्धश्चिह्नपट्टो विचित्रवर्ण-
पट्टरूपः परिकरो यैस्ते तथा । रा० “उत्पीलियसरासणप-
ट्टिप” उत्पीडिता गुणसारणेन कृतावपिडा शरासनपट्टिका
धनुर्दण्डो येन स तथा । उत्पीडिता वा बाहौ वद्धा शरास-
नपट्टिका बाहुपट्टिका येन स तथा । भ० ७ श० ६ उ० ।
उत्पीडिता प्रत्यश्चारोपणेन शराशनपट्टिका धनुर्यष्टियैस्ते तथा ।
अथवा उत्पीडिता बाहौ वद्धा शराशनपट्टिका धनुर्धरप्रतीता
यैस्ते तथा । भ० ३ श० ७ उ० । रा० । वि० ।
उत्पुय-उत्पुत-त्रि० उद्-पु-क्तः । पवित्रादिना कृतोत्पवनसंस्कारे
पात्रादौ, इदं पक्षे उत्पवितोऽप्यत्र । वाच० ॥
उत्पुत-न० गेयदोषभेदे, ज्ञा० १६ अ० ॥

उत्पूर-उत्पूर-पुं० प्रकृष्टे प्रवाहे, “पवणाहयचवलललियतरं-
गहत्थनच्चंतवीइपसरियत्रीरोदकपवरसागरुत्पूरचंचलार्हि”
औ० । प्राचुर्ये, “उत्पूरसमरसंगामडमरकलिकलहवेह-
करणं” उत्पूरेण प्राचुर्येण समरो जनमरकयुक्तो यः संग्रा-
मो रणः स उत्पूरसमरसंग्रामः । प्रश्न० ३ द्वा० ।
उत्पेय-देशी-अभ्यङ्गे, “पुवं च मंगलद्वा, उत्पेयं जइ करेइ
गिहियाणं” पूर्वं च यदि मङ्गलार्थं साधु उत्पेयं देशीपदमेतत्
अभ्यङ्गं पश्चाद् गृहिकाणां गृहस्थानां करोति । व्य० ६ उ० ।
उत्पेय-उत्पेय-भा० उद् नम्-णिच्-ऊर्द्धनमनकारणे, उत्पेय-
च्छङ्गेलालगुलुगुच्छोत्पेला न । ४ । ३६ । इति उत्पेय-
देशः । उत्पेय इ उत्पेयमिति । प्रा० ॥
उत्पेह-देशी-उत्पेयार्थे, दे० ना० ।
उत्पुष्प-देशी-आपूर्णे, दे० ना० ।
उत्पुष्प-उत्पुष्प-पुं० स्त्री० उच्छृङ्खलणे, उत्पुष्पत्वे, कुरङ-
लिकादिपर्यायसमन्वितसर्पद्रव्यवत् आ० म० द्वि० ।
उत्पुष्प-देशी-दुर्जने, दे० ना० ।
उत्पुष्प-उत्पुष्प-त्रि० प्रोक्षयति, प्रा० ।
उत्पुष्प-उत्पुष्प-त्रि० उद्-फु-नि. विकसिते, द० ५ अ० ।
दलानामन्योन्यविश्लेषेण प्रकाशिते, उत्पुष्पनीलनलिनोदरतु-
ल्यभासः माघः । उत्ताने, त्रि० स्त्रीणां गुप्तेन्द्रिये, न० वाच० ॥
उत्पुष्पिजण-उत्पुष्प-अ० उदकेन अभ्युक्षणं दत्वेत्यर्थे
“उत्पुष्पिजणं देते अन्तद्वियसेविण गहणं” वृ० १ उ० ।
उत्पेणउत्पेणिय-उत्पेनोत्पेनित-न० फेनोद्गमनकृते, “उत्पेण
उत्पेणियसीहसेण रायं एवं वयासी उत्पेण उत्पेणियंति”
सकोपोष्मवचनं यथा भवतीत्यर्थः । विपा० ६ अ० ।
उत्पेस-देशी-न० पुं० मुकुटे, औ० । प्रज्ञा० । शिरोवेष्टने, शेखरके,
“पंचरायककुहा पणत्ता तंजहा खमं उत्तं उत्पेसं वाहणा उवाव-
वियाणी” स्था० ५ ग० । “उत्पेसं वा कुज्जा” शिरोवेष्टनं वा कुर्यात्,
आचा० २ अ० । त्रासे, अपवादाय, दे० ना० ।
उत्पेस-देशी-उत्पेस, दे० ना० ।
उत्पेस-उत्पेस-पुं० उत्पेसने, उन्वने, वृ० १ उ० ।
उन्वय-उन्वय-न० उद्-वन्ध-ल्युट्-बहुवचने, । प्रश्न० ५ द्वा०
ऊर्द्धं वृक्षशाखादौ बन्धने, तेन मरणे च । “उन्वयणां वेहासमि-
त्यादि” प्रव० १५ द्वा० ।
उन्वय-उन्वय-पुं० विद्यादायकादिप्रतिजागरके, स्था० ३
ग० । स च प्रजाजयितुं न कल्पते । इति तत्प्ररूपणमित्यम
“अश्याणि उन्वयो” ।
कम्मे सिप्पे विज्जा, मंते जोगेय होंति उववरत्ता ।
उन्वय-उन्वय-एसो, न कप्प तारिसे दिक्खा ॥ ४५० ॥
एस पंचविहो उपचरणगजावेण वत्तो उपचारकः प्रतिजागरक
इत्यर्थः ।
कम्मे सिप्पे विज्जा, मंतेय परूवणा व उएहं पि ।
गोवाज्जउम्मादी, कमउं होति उन्वय ॥ ४५१ ॥
कम्मसिप्पणां दोएहं त्रये परूवणा कज्जति तेणं चउगहरणं
अणुवपसपुव्वगं गोपात्तादीकम्मं आयरितोवपसपुव्वगं रेहगादी
सिप्पं वेहादिया सउणरूपपज्जवसाणा वावसरिकतातो

उद्बोधय

उन्वध्य
विज्जादेवयसमयनियसो मंतो अहवा इत्थणुरिसा निहाणविज्जा-
मंतो अहवा स साहणा विज्जा पढणसिद्धो मंतो दुग्गमादि
दव्वनियरा विदेस्सणवसीकरणउच्चाडणारोगावणायकरावजोगा
इयं गोपालादीकम्म उच्चगा कालतो मुखे गहिते अगहिते वा
काले असंपुत्ते ण कप्पति दिक्खितं पुत्ते कप्पति । अत्रिच्चकालतो
कप्प कम्म गहिते वा अराहिते वा मुखे कप्पति ।
निष्पाई सिक्खंतो, सिक्खवैतस्म दत्त जा सिक्खा ।
निष्पाई सिक्खंतो, सिक्खवैतस्म दत्त जा सिक्खा ।

सिष्णाई सिक्खलतो
गहियम्मि वि सिक्खलम्मि, जं चिरिकाइ पु
एमेव य विज्जाए, मंते जोगे य जाव उव्वप्पो । ॥४२३॥
तावति काळे ए कप्पति, संस काळं आणुत्तो ॥४२३॥
अतिगाहणातो विज्जा मंत जोगा सिक्खंतो सिक्खलवंतस्स
क्खलादिद्वं देति सो य जति तेण एवं उव्वप्पो जाव सिक्ख-
सि ताव तुमं ममायतो तंमि अस्सिक्खत्ते न कप्पति सिक्खए
कप्पति । अथ एवं उव्वप्पो सिक्खए वि उवरिण तियं काळं ममा-
यतणे जवियव्वं तंमि काळे अपुजे ण कप्पति अंतरा पय्यावैतस्स
इमे दोसा ॥
तेने वा, हवेज्ज परितावसंक्किलेसो वा ।
तेने य परिहाणा ॥४२४॥

उच्चरन्मि दोसो, उच्चरन्मु त य पाठः ।
 उच्चरन्मि दोसो, एष विसेसो मुण्येवो ।
 कंवा वितियपदं सुकोवगाहा । कंगगतो उच्चरन्मि उच्चर-
 म्माणा इमे वि से सोऊण उचसंपदं उच्चरो भयतं पुण ज-
 तीए घेपंति । नि० चू० ११ उ० ।
 उच्चरन्मि—उच्चरन्मि—न० अर्थज्ञाने, विद्यपयकारणमि चम्मु-
 णं न होति एगट्टा” वृ० ३ उ० । (अणायारश्चे तन्निपेध
 करणे, ल्युट् । देहोपलेपनविशे
 मालादिकमादा

कंठा वितियपदं सुज्ञं स्वसंपदं सुज्ञं
यगाण इमे वि से सोज्जं ११ उ० ।
त्तीय घेपंति । नि० चू० ११ उ० ।
उव्वज्जाण-उद्धलन-न० अभ्यङ्गने, विइयपयकारणमि चम्मु-
च्चलणं तु हौति एगट्ठा” वृ० ३ उ० । (अणायारश्चदे तन्निपेध-
उत्तः) प्रोद्धलने च । क०प्र० । करणे, ल्युट् । देहोपलेपनविशे-
पेडु, यानि देहाद्धस्तामर्शनेनापनीयमानानि मालादिकमादाय
उद्धलन्तीति । ज्ञा० १३ अ० ॥
उव्वज्जाणसंक्रम-उद्धलनासंक्रम-पुं० प्रदेशे, सङ्क्रमभेदे, पं० सं०
उव्वज्जाणसंक्रमशब्दे प्रदेशसंक्रमप्रस्तावे दर्शयिष्यते)
“सुगंधवरकुसुमचुम्ब-” अने, औ० । “सुगंधवरकुसुमचुम्ब-” ताल-

[illegible]

उपविष्ट-त्रि० उएडे, "उच्चैः।
ज्ञा० १ अ०। रा०।
उच्चैः-उच्चैः-पुं० उएडे, जी० ३ प्रति०। "उच्चैः औडतयंति
भणियं होइ" स्या० १० ठा०। भूमिप्रविष्टत्वे, जं० ९ वत्त०। भुवि
प्रवेश, स्या० २ ठा०। भूमावगगाहे, मध्यविष्कम्भे च।
स्या० १० ठा०।
उच्चैः-उच्चैः-पुं० उएडे, जी० ३ प्रति०। "उच्चैः औडतयंति
भणियं होइ" स्या० १० ठा०। भूमिप्रविष्टत्वे, जं० ९ वत्त०। भुवि
प्रवेश, स्या० २ ठा०। भूमावगगाहे, मध्यविष्कम्भे च।
स्या० १० ठा०।

मलियं होइ" स्यात् १ उ० । भूमाववगाहि,
प्रवेशे, स्या० २ ठा० । भूमाववगाहि,
स्या० १० ठा० ।
उन्वोल्लिप्ता-अवबोद्धिद-त्रि० अथोबोलयितरि, "सीओद-
गवियडंसि वा कायं उव्वोल्लिप्ता भवति" सूत्र० २ शु० ३ अ०
उन्न-उन्व-त्रि० उद्ध-हाड्-रू-पृषो० ऊरादेशः । "वोघ्वं" ङ । २
५८ । इति संयुक्तस्य वा भः । उच्चं उच्चं । प्रा० उच्चे, उपरिउप-
रितने च । वाच० ।
देशी-कौट्रवजालके, वृ० १ उ० ।
गच्छिते, "उच्चं वृ० अणोभट्टं वा मे
१० उ० ।

५८ । इति संयुक्तस्य वाच्यं ।
 रितने च । वाच्यं ।
 उच्चजि-देशी-कोद्रवजालके, वृ० १ उ० ।
 उच्चजि-अवजापित-त्रि० याचिते, " उच्चमट्टं अणोभट्टं वा ने-
 एहंतस्स दब्बुज्झियं भवति । नि० चू० १५ उ० ।
 उच्चजि-उच्च-त्रि० उद् भट्ट करणे-अप् । तण्डलादेः प्रस्फो-
 टनहेतौ शूफे, तदाकारत्वात्कच्छपे, श्रेष्ठाशये, महाशये,

जन्मः ।
प्रवरे, ग्रन्थवर्हिर्भूतैर्लोकप्रसिद्धेऽज्ञातवक्त्रके श्लोके, वाच० ।
असंवृतपरिधानादौ " ह्रिकावणा उन्मैडौ शीया सा दाखण-
समावा " वृ० ६ उ० । विकराले, " उन्मडघंडमुहा कच्छुक-
सराभिभूया " उद्भट्ट विकरालं घटकमुखमिव मुखं तुच्छ-
दशनच्छदत्वाद्येषां ते तथा । स्पष्टे च । " उन्मडघाडामुहा क-
च्छुकसराभिभूया " उद्भट्टे स्पष्टे घाटामुखे शिरोदेशविशेषौ
येषां ते तथा । भ० ७ श० ६ उ० । जं० । झा० । तं० ।
उन्मनवेस-उद्भट्टवेप-पुं० निषिद्धजनोचितनेपथ्ये, ध० २० ।
तदकरणीयता अणुन्नड शब्दे उक्ता)
उत्पत्तौ, विशेष० । सम्म

लुङ्ननवेस-उङ्गवेप-पुं० निपद्यज्जा०
दर्श० । (तदकरणीयता अणुनड शब्दे उक्ता)
लुङ्नव-उङ्गव-पुं० उद्-भू-अच् । उत्पत्तौ, विशेष० । सम्म-
वे, प्रा० २ अ० । कर्तरि-अच् । उत्पत्तिमति, उद्भूतत्वे, वि-
ज्ञेयते जातिभेदे, वाच० ॥

वे, सा० २ अ० । कर्तरि-अच्- । उ० ।
 शेषगुणगते जातिभेदे, वाच० ॥
 उ० नाम-उच्चाप- पुं० उद्- भ्रम- घञ्-भिन्नाभ्रमणे, सा०
 ४ ठा० ॥ उत्प्राचव्येन भ्रमत्युच्चमाः । भिन्नाचरेषु, "तीरिय उ-
 च्चामणितो य दरिसणं" व्य० १ उ० । नि० चू० ।
 उ० नाम-उच्चाप-स्त्री० स्वैरित्याम, "जस्स महिला
 उ० नाम-उच्चाप-स्त्री० स्वैरित्याम, "जस्स महिला
 उ० नाम-उच्चाप-स्त्री० स्वैरित्याम, "जस्स महिला

४ ठा० ॥ उल्लोकात् ॥ व्योमं स्वैरियाम्, जस्त
ज्जामणितो य दस्तिणं ॥ व्योमं स्वैरियाम्, जस्त
उज्जामणितो य दस्तिणं ॥ व्योमं स्वैरियाम्, जस्त
यति उज्जामणितो य दस्तिणं ॥ व्योमं स्वैरियाम्, जस्त

यति उच्चाभमङ्गला य तस्स" व्य० ४८ उ० १०
 उच्चाभम-उद्भ्रामक-पुं० उद्-भ्रम्-खल्ल । पारदारिक, "अद्भ्याण-
 ग्रामे भिन्नाटनं विधायापय्यते तत्रैव भिन्नामटति, "अद्भ्याण-
 शिग्ययाई उच्चाभमखल्लमग अक्खरे रिक्खा" वृ० १ उ० ॥
 वायुमेदं च । प्रज्ञ० ।
 उद्भ्रामकनियोग-पुं० उद्भ्रामका भि-
 उद्भ्रामकनियोगः । भि-

पिंग्याह उच्चैः ।
 वायुनेदं च । प्रज्ञां ।
 उच्चामग्नितो(यां)य-उच्चामग्नितोय-पुं० उच्चैः । मि-
 द्वाचरास्तेषां नियोगो व्यापारो यत्त स उच्चामग्नितोयः । मि-
 द्वाचरव्यापारवति प्राप्ते, "तीरिय उच्चामग्नितोयदरिसणं सा
 दुसखिष्वाहे ।" व्य० १ उ० ।
 उच्चामिगां-उच्चामिका-स्त्री० कुलटायाम्, व्य० ६ उ० ।
 उच्चामिगावलिया बलिया बलवलिया "महा० ३ अ० ।
 उच्चामिगावलिया बलिया बलवलिया "महा० ३ अ० ।
 उच्चामिगावलिया बलिया बलवलिया "महा० ३ अ० ।

"उन्नामिगावलिया वलिया वलवलिया " महो
जेनी-शूर्पादिनोत्पवने, अपूर्वं च । देण नाण । संकुदुखेडोन्मावकिली

"उन्नामिगावलिथा वलिया प...
 उन्नात्रण-देशी-शूर्पादिनोत्पवने, अपूर्वे च । द० ना...
 उन्नाव-रम्-धा० क्रीडायाम्, रमेः संखुदुखेड्वेष्माधकिलिकि
 चकोट्टुममोष्टायणीसरवेष्ठा न । ४ । ६७ । इति रमेरूष्मावादे-
 शः । उन्भावइ । रमते । प्रा० ।
 ...स्त्री० उत्प्रेक्षणे, "अमृष्माब्रुष्मावर्णाहिं"
 ... प्रभावनायाम्, "पव-

चकोदुममोद्वयणसं...
शः । उच्चावह । रमते । प्रा० ।
उच्चावणा-उच्चावना-स्त्री० उत्प्रेक्षणे, "अमम्भावुच्चावणाह
प्रा० १३ अ० । औ० । प्रकाशने, नं० । प्रभावनायाम्, " पव-
यण उच्चावणया " स्था० १० ठा० । वृ० ।
नञ्जावित्र-देशी-सुरते, दे० ना० ।
...-त्रि०-उद्भेदं कुर्वति, "मद्विउवलिप्तं अस-

भा० १३ अ० ।
 यण उब्भावणया " स्या० १० ठा० ।
 उब्भावविग्र-देशी-सुरते, दे० ना० ।
 उर्जिन्दमाण-उर्जिदत्-वि० उर्ज्ज्दे कुर्वति, "मट्टिउवलितं अस-
 रण० वा उर्जिन्दमाणे पुढवीकायं समारंभेजा" आचा० २३ अ० ।
 उर्जिन्दितुं (य) उर्जिद्य-अव्य० उद्घाट्येत्यर्थे " लृगणा-
 इणोवलितं उर्जिन्दिय जं तमुर्जिभं " पंचा० १३ विव० । १० ॥
 उर्जिन्दियमान-वि० उद्घाट्यमाने, केत० पुडाण वा

उन्निज्जिउं (य) उन्निज्जिउं जं तमुन्निज्जिउं
इणोवलित्तं उन्निज्जिउं-उन्निज्जिउं उद्घाट्यमानं, जं उद्घाट्यमानं वा
उन्निज्जिउं-उन्निज्जिउं-उन्निज्जिउं-उद्घाट्यमानं, केतुपुडणं वा
रा० । जीवा० । प्रावह्येनोद्धं वा दार्य्यमाणे, १६ श० ६ उ० ॥
अणुवायंसि उन्निज्जिउं वा " भ० १६ श० ६ उ० ॥
उन्निज्जिउं-उन्निज्जिउं-उन्निज्जिउं-उद्घाट्यमानं । साधुभ्यो घृता-
निमित्तं कुतुपादेर्मुखस्य गोमयादिस्य गितोद्धाटने द्वा-
विंशतिं कुतुपादेर्मुखस्य गोमयादिस्य गितोद्धाटने द्वा-
विंशतिं कुतुपादेर्मुखस्य गोमयादिस्य गितोद्धाटने द्वा-
विंशतिं कुतुपादेर्मुखस्य गोमयादिस्य गितोद्धाटने द्वा-

उत्पिन्नजमाण-उद्भिन्नायाम् । प्रावत्येतोर्द्धे वा दध्यामिति ।
रा० । जीवा० । प्रावत्येतोर्द्धे वा " भ० १६ श० ६ उ० ॥
अणुवायंसि उत्पिन्नजमाणा एवा " उद्भेदनमुदभिन्नम् । साधुभ्यो घृता-
उत्पिन्नस्य-उद्भिन्न-त० उद्भेदनमुदभिन्नम् । गोमयादिस्थगितोद्धाने झा-
दिदाननिमित्तं कुतुपादेर्मुखस्य गोमयादिस्थगितोद्धाने झा-
दशे उद्वगमदोषे, तद्योगादेषु घृतादौ च । पि० । " छगणा-
इणावउत्तं उत्पिन्दिय जं तमुष्मिषं " । उद्भिद्य उद्घाट्य यद्
भक्तादि ददातीति वर्तते तस्माच्छुद्धभिन्नमित्युच्यते । कोष्ठ-
काद्युद्भिन्नं भाजनसम्बन्धादिति । पंचा० १३ विव० ।

तद्भेदा यथा—

पिहितोद्भिन्नकवामे, फासुयत्रफासुए य बोधव्ये ॥

अफासुय पुढविमार्दे, फासुय उगणाइ ददरए ॥

उद्भिन्नं द्विधा तथा पिहितोद्भिन्नं कपाटोद्भिन्नं च । तत्र यत् कुतुपादेः स्थगितं मुखं साधूनां तैलघृतादि दीयते तदीयमानं तैलादि पिहितोद्भिन्नं पिहितमुद्भिन्नं यत्र तत् पिहितोद्भिन्नमिति व्युत्पत्तेः । तथा यत् पिहितं कपाटमुद्भिन्नं उद्धाट्य साधुभ्यो दीयते तत् कपाटोद्भिन्नम् । व्युत्पत्तिः प्रागिव । तत्र पिहितोद्भिन्नं द्विधा तद्यथा प्रासुकमप्रासुकं च सचेतनमचेतनं चेत्यर्थः । तत्राप्रासुकं सचित्तपृथिव्यादिमयं प्रासुकं छगणादिदर्दरके तत्र छगणा गोमया आदिशब्दाङ्ग-स्मादिपरिग्रहः दर्दरको मुखवन्धनवस्त्रखण्डम् ॥

अत्र पिहितोद्भिन्ने दोषानभिधत्सुराह ॥

उद्भिन्ने उकाया, दाणे कयविक्रए य अहिगरणे ।

ते चैव कवारुमि वि, सविसेसा जंतमाईसु ॥

उद्भिन्ने पिहितोद्भिन्ने च दोषस्तदुद्भेदकावे पट्पृथिवीका-यादयो विराध्यन्ते तथा प्रथमतः साधुनिमित्तं कुतुपादिमुखे उद्भिन्ने सति पुतादिन्यस्तैलादिप्रदाने तथा क्रये विक्रये चाधिक-रणप्रवृत्तिरुपजायते । तथा त एव पट्कायविराधनादयो दोषा कपाटेऽपि कपाटोद्भिन्नेऽपि सविशेषास्तु यन्त्ररूपकपाटादिषु छ-प्य्याः । तत्र यान्यनीव संपुटमगतानि कुञ्चिकाया रोधाद्यान्ति यानि च दर्दरकोपरि पिष्टिकाया एकदेशवर्तीनि माहप्रवेशरूपद्वारे तानि यन्त्ररूपकपाटानि । आदिशब्दात्परिवादिग्रहः । संप्रत्येना-मेव गायां व्याचिख्यासुः प्रथमतः “ उद्भिन्ने उकाया ” इत्यवय-वं व्याख्यानयन् गाथाव्यमाह ।

सचित्तपुढविद्वित्तं, वेद्युसिलं वा वि दाउमोद्वित्तं ।

सचित्तपुढविद्वेवो, चिरमि उदगं अचिरलित्ते ॥

एवं तु पुव्वद्वित्ते, जे उद्विपाणे य ते चैव ।

ते मेउं उवक्षिपइ, जउमुदं वा वि तावेउं ॥

इह कुतुपादिमुखदर्दरकोपरि कदाचित् वेलुं वोटम् । शिलां पाषाणखण्डं प्रक्षिप्य जलाद्रीकृतसचित्तकायवित्तं भवति । तत्र सचित्तः पृथिवीक्षेपः सचित्तः सन् चिरकावमप्यवतिष्ठते । उदकं त्वचिरवित्तं अचिरकाववित्तं संजवति किमुक्तं भवति यदि चिर-कावसचित्तपृथिवीकायवित्तमुद्भिद्यते तर्हि सचित्तपृथिवी-कायविनाशोऽचिरवित्तं तद्विद्यमाने अप्कायस्यापि विनाशः । अचिरवित्तमप्यत्रान्तर्गृह्यतेकावमप्यवतिष्ठते छप्यमन्तर्गृह्यतेनान्तरं तु पृथिवीकायशस्त्रसंपर्कत उदकमचित्तीजवति । ततो न तद्वि-राधनादोषः । उपवृक्षणेन तेन त्रसादेरपि तदाश्रितस्य विना-शसंज्ञो छप्यः एवमनेन प्रकारेण पूर्ववित्तं साध्वर्थमुद्भिद्यमाने दोषा उक्ताः । एते एव पृथिवीकायादिविराधना दोषा उपलब्ध्य-मानेऽपि कुतुपादिमुखात्तैलघृतादिकं साधवे दत्त्वा शेषस्य रक्ष-णार्थं ज्ञूयोऽपि कुतुपादिमुखे स्थग्यमाने छप्य्याः । तथाहि ज्ञूयोऽपि कुतुपादिमुखं सचित्तपृथिवीकायेन जलाद्रीकृतनोपल-ब्ध्यते ततः पृथिवीकायविराधना । अप्कायविराधना च पृथिवी-कायमध्ये च मुञ्जादयः कीटिकादयश्च संभवन्ति । ततस्तेषाम-पि विराधना । तथा कोऽप्यभिज्ञानार्थं कुतुपादिमुखस्योपरि जतु-मुद्रां ददाति । तथा तेजस्कायविराधनापि । यत्रान्निस्तत्र वायु-रिति वायुकायविराधना च । ततः पिहितोद्भिन्ने पट्कायविराधना ।

अमुमेवार्थं स्पष्टं भावयति ।

जह चैव पुव्वद्वित्ते, कायादयो पुणो वि तह चैव ।

उवद्विपन्ते काया, मुङ्गाई नवरि ठटे ॥

यथा चैव पूर्ववित्तं कायाः पृथिवीकायादयो विराध्यन्ते तथा साधुन्यस्तैलादिकं दत्त्वा ज्ञूयोऽपि कुतुपादिमुखे उपलब्ध्यमाने काया विराध्यन्ते । नवरं पट्टे काये त्रसकायरूपे विराध्यमाना जन्तवः पृथिव्याश्रिताः मुङ्गादयः पिपीठिकाः कुन्धादयो द्रष्टव्याः संप्रति “ दाणे कयविक्रय ” इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

परस्स तं देइ स एव गेहे, तेहं व द्वाणं व घयं गुदं वा ।

उग्यामियं तम्मि करे अवस्सं, सविक्रयं तेण किणाइ अन्नं ॥

तस्मिन् कुतुपादिमुखे साध्वर्थमुद्धाटिते सति प्रवर्तते इति साधोः प्रवृत्तिदोषः । तथा च ‘ एते एव अहिगरण ’ मित्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

दाणकयविक्रए चैव, होइ अहिगरणमजयजावस्स ।

निवयंति जेय तहिं ये, जीवा मुङ्गमूसाई ॥

दानक्रये विक्रये चानन्तरोक्तस्वरूपं वर्तमाने साधोरयतभावस्य अयतोऽशुक्लाहारापरिहारकत्वेन जीवरक्षणरहितो ज्ञावोऽप्यवसा यो यस्य स तथा तस्याधिकरणं पापप्रवृत्तिरुपजायते । तथा तस्मिन् कुतुपादिमुखे उद्धाटिते ये जीवा मुङ्गमूपाकादयो निप-तन्ति निपत्य च विनाशमाविशन्ति तदप्यधिकरणं साधोरेव संप्रति ‘ ते चैव कवाडस्मी ’ इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

जहेव कुंजाइसु पुव्वद्वित्ते, उद्भिज्जमाणे य भवति काया ।

उद्विपमाणे वि तहा तहेव, काया कवारुमि विजाणियव्वा ।

तथैव कुम्भादौ घटादौ आदिशब्दात् कुतुपादिपरिग्रहः । पूर्व-वित्तं उद्भिद्यमाने तथा उपलब्ध्यमाने कपाटे तद्विराधना भवति । जज्ञभृते करकादौ लुप्यमाने भिद्यमाने वा पानीये प्रसर्पते प्रत्या सन्नचुद्धादावपि प्रविशेत् । तथा च सत्यश्रिविराधना यत्र चाग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना च । मुङ्कादिविवरप्रविष्टकी-टिकागृहगोधिकादिसर्वविनाशे त्रसकायविराधना चेति । दान क्रयविक्रयाधिकरणप्रवृत्तिभावना च पूर्ववत्कर्तव्या । संप्रति “ सवि सेसण ” इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

घरकोइअसंचारा, आवत्तणयडुगाइहेडुवरिं ।

नित्तिट्टिए य अंतो, मिंजाई पेह्वणे दोसा ॥

कपाटस्य सञ्चारात् संचलनात् गृहगोधिका उपवृक्षणेन तत्की-टिकादुरादयश्च विराध्यन्ते । तथा प्रासादस्याधोचूमिरूपा पीठिके-व पीठिका भूमिका तत्र अध उपरितले च कपाटैकदेशस्याधो व-र्तते तदाश्रिताः कुन्धुपिपीठिकादयो विनाशमश्नुवते । तथा उद्धाटिते कपाटे पञ्चान्मुखं नीयमाने अन्तःस्थितस्य मिस्त्रादेः प्रेरणदोषाः शिरःस्फोटनादयो जवन्ति ॥

संप्रत्यपवादमाह ॥

घेप्पइ अकिंचियागम्मि, कवामे पइदिणं परिवहति ।

अज्जउमुदिय गंठी, परिज्जइ दइरो जाव ॥

अकुञ्चिकारहिते कुञ्चिकादिविरहिते इत्यर्थः । तत्र हि किञ्च पृष्ठभागे उल्लिखको न भवति । तेन न घर्षणकारेण सत्त्वविराधना । यद्वा “ अञ्जुइयागत्ति ” पाठः । तत्र अकुञ्जिकाके कुञ्जिकारहिते अक्लेश्वरारवे किमुक्तं भवति । यत् उद्धाट्यमानं कपाटं केकार-रावं करोति तर्हि क्रियमाणमूर्धमधास्तिर्यक् च घर्षन् प्रचूतसत्त्व-व्यापादनं करोति । तेन तद्वर्जनम् । तस्मिन्नपि किं विशिष्टे इ-त्याह । प्रतिदिनं प्रतिदिवसं निरन्तरं प्रतिवहति । उद्धाट्यमाने दीयमाने चेत्यर्थः तस्मिन् प्रायो न गृहगोधिकादिसत्त्वाश्रयसं-जवाश्रिकावमवस्थानाभावात् । इत्थं भूते कपाटे साध्वर्थमप्यु-

द्वयादिने यन् ददाति गृहस्यः तत् गृहते स्वविरकल्पानामाची-
र्णमेतत् । तथा यश्च दर्हरकः कुतुपादीनां मुखवन्धकः प्रति-
दिवसं परिभुज्यते बध्यते ग्राह्ये च अन्यः तत्र यदि जतुमुञ्ज-
व्यनिरुक्तेण केवलं यस्मात्प्रत्यर्पितं । नापि च सचित्तपृथि-
याकायाद्विषेयस्ताहिं तस्मिन् सात्त्विकमुद्भिन्नेऽपि यदीयते न-
त्साधुभिर्गृह्यते इति । उक्तमुद्भिन्नद्वारम् । पि० । प्रव० । ध० ।
पंचा० । व्य० । उक्त० । दर्श० । ग० । स्या० । (तद्ग्रहणनिषेध
आचारगङ्गे प्रतिपादितः स च मात्रोद्गम शब्दे व्याख्यास्यते) वृ० ।
(जीतकस्यानुसारेण पिहितोद्भिन्नकपाटोद्भिन्ने आचामाम्भ-
म) जीत० । उत्पन्ने, कर्मणि-क्त, द्विधाकृते, दक्षिणे च । वाच० ॥

उक्तुअन-उक्तुवन्-वि० उद्-नू-शतृ-मुवर्होद्वहवाः ॥ ४६० ।
इत्यत्र कच्चिद्व्यदपीन्युक्तेरुक्तुञ्च आदेशः । उत्पद्यमाने, प्रा० ॥
उक्तुङ्या-औद्भित्कि-स्त्री० उद्भूते, आगन्तुके, कस्मिंश्चिन्प्र-
योजने सामन्तामात्यादिशोकस्य ज्ञापनार्थं वाद्यमानायासाशीर्ष-
चन्दनमय्यां देवतापरिगृहीतायां कृष्णवामुदेवनेय्यां, विशेषे ॥
उक्तुत्त-उत्तिप्-आ-ऊक्केपे, उत्तिकेपेगुंमुञ्जोत्तयंवाह्व्याह्व-
त्तोस्तिक्कहम्बुष्पाः ॥ ४७३ । इत्युत्तिकेपे रुचुत्तादेशः ।
उक्तुत्तः । उन्मिववः । प्रा० ॥

उक्तुङ्गम-उक्तेदिम- न० उक्तेद्ये सामुदाय्ये, अप्राप्तके वा लवणे,
द० ६ अ० । “ विज्ञं वा लोणं उक्तेज्मं वा लोणं आहारेद् आहा-
रं वा साद्वज्ज उक्तेतिमं पुन सय रुहं जहा सामुद् ” नि०
चू० ११ उ० ॥

उक्तुओ-उक्तयत्सु- अयं० उभाज्यां प्रकाराज्यामित्यर्थं, “ उक्त-
ओ जोगविमुक्ता आयावण्टानमार्ह्या ” उभाज्या प्रकाराज्यां
क्रियया ज्ञायतश्चेत्यर्थः । (जोगविमुक्तं) विमुक्त्यांगा निरव-
द्यव्यापाराः । पञ्चा० १८ विव० । “ उभयो विज्ञोयणे लुहओ
उगाप ” उक्तयतः शिरोन्तपादान्तावाश्रित्य (विज्ञोयणेति)
उपधानं यत्र तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० ॥

उक्तय-उक्तय-वि० उक्त-अयन्-अयवये क्त्विविशिष्टे, अस्य द्वि-
त्ये बोधकत्वेऽपि एकवचनग्रहवचनान्ततयैव प्रयोगः न क्त्विवचन-
प्रयोगः । “ सिद्धादिपु उक्तयं करोज्जसे धोवधि वममत्तं । उभयं
णाम एगदोसा ” नि० च० १ उ० ।

उक्तयजाग-उक्तयजाग-न० चन्द्रस्य उभयत उक्तयजागज्यां
पूर्वतः पश्चाच्चेत्यर्थो भव्यन्ते ह्युच्यन्ते यानि तानि उक्तयजागानि
चन्द्रस्य पूर्वतः पृष्ठतश्च जोगमुपगच्छति न ज्ञात्रे, “ चन्द्रस्स जोड-
सिद्धस्स जोडसरओ णक्खत्ता उभयभागा उत्तरा तिणि विसा-
हा पुणञ्चसू रोहिणी उभयजोगत्ति ” । स्या० ६ ग्रा० ।

उक्तयकाक्ष-उक्तयकाक्ष-पुं० उभयसन्ध्ये, ग० २ अधि० ।
उक्तयगणि-उक्तयगणिन्-पुं० उक्तयः साधुसाध्वीद्वयरूपो गणा-
ऽस्यास्तीति उभयगणि । साधुसाध्वीगणस्याऽऽचार्ये, वृ० १ उ० ।
उक्तयजणसजाव-उक्तयजननस्वजाव-वि० इष्टानिष्टात्पाद-
नवीजकल्पे, “ जमुभयजणसजावा एसा विदिणेयेर्येहि उप्पसा ”
पंचा० ३ विव० ।

उक्तयणिसिरण-उक्तयनिसर्जन-न० कायिकसञ्ज्ञोभयव्युत्सर्जने,
“ उभयं णाम काइयससुणिसिरणं धोसिरणं ” नि० चू० १ उ० ।

उक्तयदह-उक्तयदह-वि० धृत्या संहननेन च यद्यवति, वृ० १ उ०-
उक्तयपियसंवंधणसंजोग-उक्तयार्पितसम्बन्धनसंयोग-पुं० मि-
थार्पितसम्बन्धनसंयोगरूपे संयोगजदे, उक्त० १ अ० । (आत्म-

कर्मणारपितौदयिकादिभावविषयकसंयोगवृत्तकणस्योभयार्पितस-
म्बन्धनसंयोगस्य व्याख्या संजोग शब्दे वक्ष्यते)

उक्तयमंन्त्री-उक्तयमएन्ली-स्त्री० समुद्देशनमएन्ल्याम, स्वा-
ध्यायमएन्ल्यां च । वृ० १ उ० ।

उक्तयज्ञोगहिय-उक्तयज्ञोकोहित-वि० लोकद्वयेऽन्युपकारके, “ क
ह्याण ज्ञायणत्तेण उक्तयज्ञोकोहितं ” पंचा० ११ विव० ।

उक्तयसंवंधणसंजोग-उक्तयसम्बन्धनसंयोग-पुं० उक्तयनात्मवा-
ह्यवृत्तकणेन तदुक्तयस्मिन्वा संयोगे, यथा क्रोधी देवदत्तः क्रोधी
कौत्तिका मानी सौराष्ट्रः क्रोधी वा सन्ति । अत्र क्रोधादिनिरौ-
दयिकादिभावान्तर्गतत्वंनात्मरूपेणामादिनिस्त्वात्मनोऽनन्यत्वेन-
वाहारूपेः संयोग इत्युक्तयसम्बन्धनसंयोग उच्यते । उक्त० १
अ० । (एतद्याख्या संजोग शब्दे)

उक्तयसमय-उक्तयसमय-पुं० उक्तय (स्वपर) मतानुगतशास्त्र-
स्वजाये, उक्त० १ अ० ।

उक्तयारिह-उक्तयार्ह-न० मिथारपरपर्याये, दशविधप्रायश्चित्त-
मध्ये तृतीयं, यस्मिन्प्रतिसेविते प्रायश्चित्ते यदि गुरुसमक्षमाद्यो-
चयति आज्ञोच्य च गुरुसन्दिष्टः प्रतिक्रामति पश्चाच्च मिथ्यादु-
ष्कृतमिति ज्ञेत तदा शुष्यति तत आहोचनाप्रतिक्रमणवृत्तानया-
हंत्वान्मिथम् । व्य० प्र० १ उ० । यच्च प्रतिसेव्य गुरोराज्ञोच्य-
ति गुरुपदेशेन च विमुक्त्यर्थं मिथ्यादुष्कृतं क्रियेत तदुक्तयार्हम् । जी०
येषु प्रतिसेवितेषु उक्तयार्हप्रायश्चित्तं तान्याह ॥

संजमजयाउरावड, सहसाणाजोगणप्पवसओ वा ।

सव्ववयाईयारे, तदुक्तयमार्सकि एव ॥

संज्ञमः संज्ञोमः करिस्तिरुत्तरसाईद्वदवान्वादेः जयः सौरव-
न्दिकम्प्रेच्छादेः (आउरात्ति) भावप्रधानत्वाभिर्देशस्य आतुरत्वं
पीकितत्वं कुत्पिपासाद्यैः । आपचतुर्का ज्यक्कत्रकाजज्ञावैः । तत्र
इत्यापत्कल्पनीयासनादिज्यजुर्ब्रह्मता १ क्त्रापत्त्यत्तासन्नप्रा-
मनगरादिगहितमल्पं च क्त्रम २ काज्ञापदुष्काद्यादि ३ ज्ञावा-
पदज्ञानत्वादि ४ ततः संज्ञमजयातुरापद्रिः कारणैः सहसाका-
रानाजोगौ प्राग् व्याख्यातौ नाज्यां चानात्मवशकः परवशः वा
शब्दाद् ज्ञानाद्याविषय तस्य संघव्रतानिचारे सति । नन्वेवम-
तीचाराः हस्तिस्त्रमाद्यैः पञ्चयमानः पृथिवीजलान्नरहितचित्-
त्रिचतुःपञ्चेन्द्रियांश्चरणकरणघातादिना ताम्रयन् पादपाद्यारो-
हणेन प्राणांतपातविरातं विराध्यन् । मृषाविरातं कूटसाध्या-
दिना अदत्तविरातं प्रजोः स्तैव्येनासनादिददतो ग्रहणेन ऐशुन-
विरातं स्यादिना परिग्रहविरातं मध्यममूर्च्छादिना रात्रिर्नोजन-
विरातं दिवागृहितानि ज्ञात्रैः अध्वकल्पो दूरतममार्गे व्रजतां
घृतमिश्रकणिकाद्यादानरूपः तं विदध्यात् । लेपकृतं क्षीरान्नादि
तदुत्सर्गतो न प्राहोक्तचिदुद्भुज्जीतेत्यादि मृशविषया एवमुत्तरे-
ऽरण्यपि ज्ञेयाः । इत्यमतीचाराजते सति तथा आशङ्किते
चैव यदतिचारस्थानं कृतमकृतं चेति निश्चेतुं न शक्नोति त-
स्मिंश्च दर्शनज्ञानचारित्रतपःप्रज्ञातिसर्वपदविषये तदुक्तयार्हं
प्रायश्चित्तम् । एकं गुरोराज्ञोचना द्वितीयं गुरुसन्दिष्टेन मिथ्यादुष्क-
तदानं प्रतिक्रमणार्हाथमित्येतदुक्तयं शुक्तिरम । किञ्च ।

उच्चितिय उक्त्यासिय, उच्चिदिय एवमाइयं बहुसो ।

उवउत्तो वि न याणइ, जं देवसियाइ अइयारा ॥

उच्चिन्तितं कोङ्कणार्थकशब्दवदार्तचिन्तनात् । उक्त्यापितं त्व-
सद्भूताज्ञावनं दुश्चेष्टितं च धावनादि । उच्चिन्तितं दुर्ज्ञापितं
दुश्चेष्टितम् । एवमादिकमन्यदप्येवं प्रकारं दुष्प्रतिबोद्धितं दुष्प्र-

मार्जिता बहुशोऽनेकशो उपयुक्तोऽपि उपयोगवानपि यदैवसिका-
द्यतिचारदित्यादिशब्दाद्वा त्रिकपाकिकचातुर्मादिकसांवत्सरि-
कादि च पूर्वकावकृतमाद्योचनाकात्रे न स्मरति तस्याप्यति-
चार जातस्याशोधकः । अस्यां गायायामनुक्तमपि प्रस्तावाचङ्ग-
नयार्हमेव ज्ञेयम् ।

सर्वेषु वि वीड्यपए, दंसणनाणचरणावरोहेसु ।

आउत्तस्स तदुभयं, सहसाकाराङ्गा चेव ॥

प्रथमपदमुत्सर्गस्तदपेक्षया द्वितीयपदमपवादस्तस्मिन्नुपस्थि-
ते सत्ययुक्तस्य कारणेन यतनया गीतार्थस्यापराधपदान्यासेव-
मानसहसाकारादिना चैवमादिशब्दादाभोगानाजोगात्र्यां च
सर्वेष्वपि दर्शनज्ञानचरणापराधेषु तदुभयं प्रायश्चित्तम् । अत्राह
शिष्यः । 'खल्वियस्स य सञ्चत्य वी' त्यत्र दर्शनज्ञानचरणादिपदेषु
सर्वेषु सस्त्ववितस्य प्रतिक्रमणार्हमभिधाय तेष्वेवैह कथं तदुभ-
यार्हमभिधीयते ॥ तत्र हि सममापद्यमानस्येत्युक्तम् । इह तु
हिंसाव्यापन्नसाम्ययुक्तस्य तदुभयार्हेण शुक्तिरिति न विरोधः ।

इदानीं तदुभयार्हमभिधातुकाम आह ॥

संकिए सहसागारे, उजयाउरे आवतीसु य ॥

महव्यातियारे य, ठएहं ठाणाण वड्ढतो ॥

शङ्कितः प्राणातिपातादौ यथा मया प्राणातिपातः कृतः किं
वा न कृतः । तथा मृषा भणितं न वा अवग्रहोनुज्ञापितो न
वा, स्नानादिदर्शननिमित्तं जिनभवनादिगतस्य स्त्रीस्पर्शे रा-
गगमनमभूत् वा इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ गतौ न वा, तत्कादिले-
पकृदवयवाः कथमपि पात्रगताः पर्युपिताः भिक्षार्थमट्टितुका-
मेन धौताः किं वा न धौता इत्यादि । तत्र पक्षां बाह्यं तदुभय-
लक्षणं प्रायश्चित्तमिति योगः । तथा उपयोगवतोऽपि सहसा
कारे सहसा प्राणातिपातादिकरणे । तथा भये दुष्टम्लेच्छा-
दिस्मृत्ये यदि वा हस्त्यागमने मेयोदकनिपातस्पर्शने दीपा-
दिस्पर्शने वा आकुलतया प्राणातिपातादिकरणे तथा आनु-
रः क्षुधा पिपासया वा पीडितः । भावप्रधानश्चायं निर्देशस्त-
तोऽयमर्थः आतुरतायाम् । तथा आपच्चतुर्द्धा तद्यथा । द्र-
व्यापत् क्षेत्रापत् कालापत् भावापत् । तत्र द्रव्यापत् दुर्लभं
प्रायोग्यं द्रव्यम् । क्षेत्रापत् छिन्नमण्डपादि । कालापत् दुर्भि-
क्षादि । भावापत् गाढस्नानत्वादि । एतासु स हिंसादि-
दोषमापद्यमानस्यापि अनात्मवशस्य तथाहि ईर्यासमिता-
वुपयुक्तोऽप्युच्चालिते पादे सहसा समापतितं कुलिङ्गिनमपि
व्यापादयेत् मृषापि कदाचित्सहसा भापते । अवग्रहमपि
कदाचिद्राभसिकतया अननुज्ञातमपि परिभोगयति । अत्यु-
ल्लङ्घनबलारूपमवलोक्य कदाचनापि सहसा रागमुपैति इ-
त्यादि । तथा भयात्प्रपलायमानोभूदकज्वलनवनस्पतिद्वित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रियानपि व्यापादयेत् । मृषापि भयात् भापते परि-
ग्रहमपि धर्मोपकरणवाह्यस्य करोति । आतुरतायामपि स-
म्यगीर्यापथाशोधने संभवति प्राणातिपातः । अत्यातुरतायां
कदाचिन्मृषा भाषणमपि अदत्तादानमपि च एवमापत्स्वपि
भावनीयम् तथा महाव्रतानां प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनां सह-
साकारतः स्फुटबुद्ध्या कारणतो वा अतीचारे च शब्दादति-
क्रम्यतिक्रमयोश्च । तथातिक्रमादीनां महाव्रतविषयाणामन्य-
तमस्याशङ्कायां वा किमित्याह (छएहं ठाणाणवज्झतो इति)
केषांचिदनवस्थितपाराजिते प्रायश्चित्ते द्वे अपि एकं प्राय-
श्चित्तमिति प्रतिपत्तिः ॥ तन्मते नवधा प्रायश्चित्तं तत्र बाह्ये
द्वे प्रायश्चित्ते मुक्त्वा शेषाणि सप्त प्रायश्चित्तानि तेषां च स-
प्तानां प्रायश्चित्तानां यदाद्यं प्रायश्चित्तं तदुपरितनानां पक्षां वा-

ह्यं नाभ्यन्तरमिति पक्षां स्थानानां बाह्यत इति वचनादेव प्र-
तिपत्तव्यम् । तच्च तदुभयं तच्चैवं भावनीयम् । शङ्कितादि-
षु यथोक्तस्वरूपेषु सत्सु प्रथमं गुरुणां पुरत आलोचनां तद-
नन्तरं गुरुसमादेशेन मिथ्यादुष्कृतदानमिति । शंकिप इत्येत-
द्विवृण्वन्नाह ॥

हित्थो व णहित्थो मे, सत्तो जणियं च न जणियं मिसा ।

उग्गहणुममणुत्ता, तए फासे चउत्थम्मि ॥

इंदियरागदोसाउ, पंचमे किं गतोमि न गतोत्ति ।

उठ्ठे लेवामादी, धोयमधोयं न वावेत्ति ॥

सत्त्वः प्राणी (हित्थोत्ति) देशीपदमेतत् । हिंसितो मे मया
न वा हिंसित इति । तथा मृषा जणितं न वा । तथा तृतीये अदत्ता-
दानविरतिवृत्तये अवग्रहोऽनुज्ञा मया कारिता यदि वा अनुज्ञा
न कारिता । तथा चतुर्थे मैयुनविरतिवृत्तये जिनजयनादिषु
स्नानादिदर्शनप्रयोजनतो गतः सन् (फासेइत्ति) स्त्रीस्पर्शे
रागं गतो न वा । तथा पञ्चमे परिग्रहविरमणवृत्तये इन्द्रियेषु
विषयिणा विषयोपयोगवृत्तयादिन्द्रियेषु इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ
गतोऽस्मि किं वा न गत इति । तथा षष्ठे रात्रिजोजनविरमणे
लेपकृदादि तत्काद्यवयवरूपं कथमपि पात्रादिगतं पर्युपितं जि-
क्ताटनार्थमुत्पद्यते तच्छौतमथवा न धौतं मयेति । यद्येवं ततः
किमित्याह ॥

इंदियअव्वागमिया जे, अत्था अणुवधारिया ।

तदुजयपायच्चित्तं, पमिवज्जइ चावतो ॥

उक्तेन प्रकारेण येऽर्थाः प्राणातिपातादय इन्द्रियैश्चक्रुरादिजिरव्या-
कृताः प्रकटीकृता अपि येऽनुपधारिता न सम्यग्धारणाविषयीकृता-
स्तेषु प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । ज्ञावतः सम्यगगुणरापतनेन तदुजय-
मिति । तच्च तदुभयं च पूर्वं गुरुणां पुरत आलोचना । तदन-
न्तरं तदादेशतो मिथ्यादुष्कृतदानमित्येवंरूपं तदुजयम् ।

एतदेव सविस्तरमभिधित्तुराह ।

सदा सुया बहुविहा, तत्थ य केसु वि गतोमि रागंति ।

अमुगत्य मे वितक्का, पमिवज्जइ तदुजयं तत्थ ॥

शब्दा मया बहुविधा बहुप्रकाराः श्रवणाविषयीकृतास्तत्र तेषु
बहुविधेषु शब्देषु श्रुतेषु मध्ये (वितक्कत्ति) एवं मे वितर्कः संदेहो
यथा केषुचिदपि (अमुगत्यत्ति) अमुकेषु रागमुपवृत्तयमेतत्
द्वेषं वा गतोऽस्मि । तत्र तस्मिन् शङ्काविषये तदुजयमुक्तवृत्तयं
प्रायश्चित्तं भावतः प्रतिपद्यते । यदिहि निश्चितं ज्ञवति यथा
अमुकेषु शब्देषु रागं द्वेषं वा गतः इति तत्र तपोऽहं प्रायश्चि-
त्तम् । तथैव निश्चयो न गतो रागं द्वेषं वा तत्र स शुद्ध एव न
प्रायश्चित्तविषयः । ततो वितर्के यथोक्तः ऋणे तदुभयमेव प्राय-
श्चित्तमिति ।

एमेव सेसए वि, विसए आसेविज्जए जे पच्छा ।

काज्जए एगपक्खे, न तरइ तहि यं तदुजयं तु ॥

एवमेव उक्तेनैव प्रकारेण यान् रूपादीन्विषयान् आसेव्योपप्लव्य
उपवृत्तयमेतत् प्राणातिपातादीनप्यासेव्य पश्चात् एकतरस्मिन्प-
क्षे अपराधवृत्तये निर्दोषतालक्षणे वा न कर्तुं शक्नोति यथा रूपा-
दिषु विषयेषु रागं द्वेषं वा गतः । प्राणातिपातादये वा कृता इति ।
यदि वा न गतो रागद्वेषौ नापि कृताः प्राणातिपातादय इति
तत्र तदुभयं तु तदुभयमेव तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात् यथोक्तवृत्तयं
प्रायश्चित्तं शङ्कास्पदत्वात् तदेवं शङ्किते इति व्याख्यातम् ।

संप्रति सहसाकारेन्यादिव्याचिख्यासुराह

उवओगवतो सहसा, जयेण वा पक्षिण कुलिगादी ।

अचाउरावती सु य, अणंसिया दीहगणजोगा ॥

उपयोगवतोपि ईयांसमिता सन्त्युपयुक्तस्यापि उच्चाश्रिते पांद्
कथमपि सहसा योगतः समापतितः सन् कुलिङ्गी व्यापाद्यते भये
न वा चौरसिहादीनां नृशं पश्यामाने नयग्रहणमुपपन्नानेन पत
दपि उच्चैः परेण वा (पक्षिण इति) परेण प्रेरिते वा तद्व्यापारमा-
साद्य कुलिङ्गीउपपन्नमेतत् । पृथिव्यादिजीवनिकार्या वा व्याप-
त्तिमाप्नुयात् । तथा अन्यातुरे कुधा पिपासया वा अत्यन्तं
पीकिते तथा आपत्सु उच्चापदादिषु यदि अनेपितादिग्रहणभो-
गौ नवतः अनेपितमनेपणीयमादिशब्दादकल्पनीयस्य परिग्रहः
न केवग्रमनेपितादिग्रहणजोगौ किन्तु गमनागमनादौ पृथिव्या-
दिजन्तुविराधनापि नवति । तथापि तत्र प्रायश्चित्तं यथोक्तवक्त्र-
णं तदुभयमिति वर्तते सहसाकारादिविषयत्वात् ।

संप्रति महव्याख्यारे अ इत्येतद्व्याख्यानग्रहाह ॥

सहसाकारे अइकम-वइकमे चैव तह य अइयारे ।

होइ व सहगहणा, पच्छिउत्तं तदुजयं तिसु वि ॥

इतिमाउवयोगे वा, एगयरे तत्थ होइ आसंका ।

नवहा जस्स विसोहि, तस्सुवरिं उएद् वज्जतु ॥

सहसाकारतोऽतिक्रमे व्यतिक्रमे अतीचारे प्राग्व्यावर्णितस्वरूपे
महाव्रतविषये इति सामर्थ्याद्व्युत्पन्नं महव्याख्यारे य इति पदस्य
व्याख्यायमानत्वात् पतेषु त्रिष्वपि दोषेषु तदुजयमुक्तस्वरूपं प्राय-
श्चित्तम् । अथ मुद्रगायायां महाव्रतातीचारि चेत्येवोक्तं ततः कय-
मत्र विधृतम् अतिक्रमे चेति अत आह । चशब्दग्रहणात्किमुक्तं
भवति चशब्दग्रहणात् मुद्रगायायामतिक्रमव्यतिक्रमयोरपि समु-
च्चयः कृत इत्यदोषः । अथवा अतीचारस्य पर्यन्तग्रहणादतिक्रम-
व्यतिक्रमयोरपि उपयोगे स्फुटबुद्ध्या करणे तदुजयप्रायश्चित्तमि-
ति योगः । वा अचो निप्रक्रमत्वाद् एगयरे इत्यत्र योजनीयः । ततो
ऽयमर्थः । एकतरस्मिन्वा तत्र अतिक्रमे अतीचारे वा यदि प्रव-
त्याशङ्का यथा मयातिक्रमः कृतो न वा व्यतिक्रमः कृतो न वा
अतीचारः कृतो नवेति । तत्रापि तदुजयं प्रायश्चित्तम् । “इह
सहसाकारासंके संकिय सहसाकारे” पदद्वयेनापि गते केवशं
महाव्रतानामतिक्रमादिष्वप्याशङ्कायां सहसाकारे चैतदेव प्राय-
श्चित्तं नान्यत्परिकल्पनीयमिति । ज्ञाप्यकृता सहसाकारासंके
अपि योजिते । उएद् उणाण वज्जतो इति व्याख्यानग्रहाह
(नवहेत्यादि) यस्याचार्यस्य मतेन अनवस्थितपाराश्रितयोरै-
क्यविवर्कणाश्रवधा नवप्रकारा विशोधिः प्रायश्चित्तं तस्य आद्य-
प्रायश्चित्तद्वयस्यापरि यद्वर्तते प्रायश्चित्तं तत्पणामुपरितनानांवाह्य
मेव नृशब्दस्यैवकार्यत्वात् । ततः उएद् उणाणवज्जतो इति त-
दुजयं प्रायश्चित्तं प्रतिपत्तव्यमिति । उक्तं तदुजयार्हं प्रायश्चित्तम्
उमच्छ-वज्ज-धा० उपाहम्मे, वज्जेवैहववेवज्जूरवोमच्छाः ८ ।

१ । ए३ । इति वज्जेवमच्छादेशः । उमच्छह वज्जह वज्जति । प्रा०

उमा-उमा-स्त्री० शिवपत्न्याम्, को० । अथसर्पिण्यां द्वितीय-
वज्जदेववासुदेवमातरि, स० । आव० । उज्जयिन्यां प्रद्योतस्य रा-
ज्ञोऽन्तःपुरे गणिकायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० । (तथा
महेश्वरनामा खेचरो ब्रुत इति सिक्खा शब्दे विकाराभिम्यति)

उमाव- (लय) निर्गद्य-न० निर-मद्-एयत् । निष्पती उत्परी
मल्यस्थोर्वा ८ । १ । ३८ । इति निर-इत्येव शब्दो माध्यशब्दे
परे वा उदरूपमापद्यते । देवादिदत्ते तद्विसर्जनांतरमुच्छिष्टे छव्ये,
'उमाव निम्माव उमावयं वहइ' प्रा० ।

उमासाइ-उमास्वाति-पु० तत्त्वार्थसूत्राकारके स्वनामख्याते चाच
कप्रवरे, थस्य च माता उमा नाम्नी पिता च स्वातिनामेति तयो-
जातत्वादयमुमास्वातिनामा प्रसिद्धिमगमत् । कौपीतकिगोत्रो
ऽयं बाह्यण आसीत् प्रवाचकान्वयानुसारेणाऽयं घोषनन्दिक्मा-
श्रमणशिष्यशिष्यश्रीनाम्न आचार्यस्य शिष्य आसीत् । वाचनाचा-
यान्वयानुसृत्या मुन्दपादशिष्यमूलवाचकस्य शिष्य आसीत् ।
अयमाचार्योऽस्मदीय इति श्वेताम्बरा दिगम्बराश्च विवदन्ते ।
तत्र दिगम्बरमतेन धीरमोक्षात् (१०१) वयंऽयं विद्यमान आसीत्
न्यमोधिकानाम्नि ग्रामेऽयं जन्म क्षेत्रे सरस्वतीगच्छेऽयं पण्डः
कुन्दकुन्दाचार्यलोहाचार्ययोर्मध्यगो जातः अनेन तत्त्वार्थसूत्रं पा-
दशिषुवनगरे विरचितम् । तदुपरि टीकाप्राये च स्वैनैव कृते
अन्याप्येका टीका विक्रमसमकाशिकेन सिरुसेनाकेण तत्र कृता
जै० इ० । तथाचाह भगवानुमास्वातिवाचकः सम्प्रदर्शनचा-
रित्राणि मोक्षमार्ग इति । न० । पदस्यानयुक्तश्च आचको भवती-
त्युमास्वातिवाचकवचनात् । इ० १६ अ० । उक्तं चोमास्वाति-
वाचकेन “हिंसानृतस्तेयविषयसंरक्षणेन्यो रौद्रमिति” आव०
४ अ० । वाचकः पूर्वधरोऽग्निधीयते स च श्रीमानुमास्वाति-
नामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चशतीकर्ताचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत्
पञ्चा० ६ विव० ।

उम्मगा-उम्मग्न-त्रि० उद्-मसृज्-क्त । ऊर्ध्वं जलगमनं कुर्वाणे,
प्रश्न० ३ द्वा० ।

उम्मज्जन-न० उन्मज्यते जनेनेति उन्मज्जनम् । रन्ध्रे, “उम्मगंसि
णो लभति” । आचा० १ श्रु० ३ अ० । जहादूर्ध्वगमने, “उम्मगल्लुं
इह माणुसेहि, णो पाणिणं पाणिसमारजेज्जा” इह मिथ्यात्वादिज्ञै-
वाज्ञाच्छादितसंसारदूदे जीवकच्छपः श्रुतिश्रद्धासंयमवीर्यरूप-
मुन्मज्जनमासाद्य लब्ध्वाऽन्यत्र संपूर्णमोक्षमार्गसंज्ञयान्मानुषेष्वि-
त्युक्तम् । आचा० । १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

उन्मार्ग-पु० मार्गः क्षायोपशमिको प्रावस्तमतिक्रान्त उन्मा-
र्गः । क्षायोपशमिकभावत्यागेनौदयिकजावसंक्रमे, “जो मे देव-
सिओ अइयारो कयो फाइओ वाइओ माणसिओ उस्सुत्तो
उम्मगो शकप्पो अकरणिज्जो” ध० २ अधि० । आव० । आ०
चू० । निर्वृतिपुरीं प्रति अपयि वस्तुतत्वापेक्षया विपरीतश्रद्धा-
नज्ञानानुष्ठाने, “मग्गे उम्मगसस्सा” स्या० १० ग० । असन्मार्गे,
ग० १ अधि० । परसमए अणुद्धे अदेक असम्भावे अकिरिप उ-
म्मग्गे ” उन्मार्गात्वे परस्परविरोधानवस्थासद्वाकुलत्वात्तथाहि-
“न हिंस्यात् सर्वैर्भूतानि, स्थावराणि चराणि च । आत्मवत्सर्व-
भूतानि, यः पश्यति स धार्मिकः ” इत्याद्यभिधाय पुनरपि-“पद्
सहस्राणि युज्यन्ते, पशूनां मध्येऽहनि । अश्वमेधस्य वचना-
न्यूनानि पशुनिस्त्रिजि ” रित्यादि प्रतिपादयन्तीति । अनु० ।
संसारवतरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आचा० । ऊर्ध्वं मार्गे
उन्मार्गः । रन्ध्रे, “उम्मगंसि णो लभति” आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०
उद्गतो मार्गोऽन्मार्गः । अकार्यकरणे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उम्मगागय-उन्मार्गगत-त्रि० उन्मार्गेण संसारावतरणरूपेण
गतः प्रवृत्तः उन्मार्गगतः । संसारे एव प्रवृत्ते मोक्षमार्गे उद्-
स्ते, “सुद्धं मग्गं विराहिच्चा, इहमेगे उ दुम्मती । उम्मगागता
दुक्खं, धायमे संति ते तहा ” सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

उमगाजला- उन्मग्नजला-स्त्री० उन्मज्जति शिलादिकमस्मा-
दिति उन्मग्नं कृद्गुलमिति वचनात् अपादाने कृतप्रत्ययः ।
उन्मग्नं जलं यस्यां सा तथा । तमिस्त्रगुहायां बहुमध्यदेशभा-
गे वहन्त्यां स्वनामख्यातायां नद्याम् ॥

तत्स्वरूपं यथा ॥

तीसे णं तिमिसगुहाए बहुमज्जदेसजाए एत्थणं उम्मग-
णिमगजलाउ णामं दुवे महाणईओ पणुत्ताओ जाउ
णं तिमिसगुहाए पुरच्छिमिद्धाओ करुगाउ पवुद्धाओ समा-
णी पचच्छिमेणं सिंधु महाणदीं सिमप्पेति ॥

तस्यास्तिमिसगुहायाः बहुमध्यदेशभागे दक्षिणद्वारतस्तो
डुकसमेतैकविंशति योजनेभ्यः परतः उत्तरद्वारतस्तोडुकस-
मेतैकविंशतियोजनेभ्योऽर्वाक् च उम्मगजलानिमगजला-
नाम्यौ नद्यौ प्रवृत्ते । ये तिमिसगुहायाः पौरस्त्यकटकाद्भि-
त्तिप्रदेशात् प्रव्यूढे निर्गते सत्यौ पाश्चात्तेन कटकेन विजिघ्रेन
सिन्धुमहानदीं समाप्नुतः प्रविशत इत्यर्थः । नित्यप्रवृत्तत्वा-
द्भर्तमाननिर्देशः ।

अथानयोरन्वर्थं पृच्छन्नाह ॥

से केणट्टे णं जंते ! एवं वुच्चइ उम्मगणिमगजलाओ
महाणइओ ? गोअमा ! जंमं उम्मगजलाए गहाणईए तणं वा
पत्तं वा कट्टं वा सकरं वा आसे वा हत्थी वा रहे वा जो-
हो वा मणुस्से वा पक्खिपइ ताओ णं उम्मगजला महा-
णई तिकखुत्तो आहुणिअ १ एगंते थले पक्खिवइ जणं
णिमगजलाए महाणईए तणं वा जाव मणुस्से वा पक्खि-
पइ तणं निम्मगजला महाणई तिकखुत्तो आहुणिय २
अंतो जलांसि णिमज्जावेइ । से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ
उम्मगणिमगजलाओ । महाणईओ ॥

अथ केनार्थेन जदन्त ! एवमुच्यते उम्मगनिमगजले महानद्यौ
गोतम ! यत् णमिति प्राग्वत् उम्मगजलायां महानद्यां तृणं वा
पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा द्रव्यत्वरूपः अत्र प्राकृतत्वाद्धि-
व्यत्ययः । अश्वो वा हस्ती वा रथो वा योधो वा सुजटः सेनायाः
प्रकरणाच्चतुर्णां सेनाङ्गानां कथनं मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते तच्चृणा-
दिके उम्मगजलामहानदीकृतांस्त्रीन् वारान् आधूय १ भ्रमयि-
त्वा २ जलेन सहाय्याहृत्येत्यर्थः एकान्ते जलप्रदेशाद्दीर्घसि-
स्थाने निर्जलप्रदेशे (पक्खिवइत्ति) उदयति तीरे प्रक्षिपतीत्य-
र्थः । तुम्बीफडमिव शिला उम्मगजले उम्मज्जति अत एवोम्मज्ज-
ति शिलादिकमस्मादिति उम्मगं कृद्बहुमिति वचनात् अपादाने-
कप्रत्ययः । उम्मगं जलं यस्यां सा तथा । अथद्वितीयानामार्या ।
तत्पूर्वोक्तं वस्तुजातं निमगजला महानदी त्रिभुक्त्वा आधूयाधूय
अन्तर्जलं निमज्जयति शिखेव तुम्बीफडं निमग्नाजले निमज्जती-
त्यर्थः । अत एव निमज्जयत्यस्मिन् तृणादिकमखिलम् वस्तुजात-
मिति निमगं बहुवचननादधिकरणे कप्रत्ययः । निमगं जलं यस्यां
सा तथा । अथैतन्निगमयति सेतेणट्टेणमित्यादि सुगमम् । अनयो-
श्च यथाक्रममुम्मज्जनिमज्जकृत्ये वस्तुस्वजाव एव शरणं तस्य
चातर्कणीयत्वात् । इमे च द्वे अपि त्रियोजनविस्तारगुहाविस्ता-
रायामे अन्यान्यं द्वियोजनान्तरे बोधे अनयोर्यथा गुहामध्यदेश-
वर्तित्वं तथा सुखावबोध्या स्थापना देश्यते । जं ३ वक्क ० ।

उम्मगट्टिय-उम्मार्गस्थित-त्रिउत्सूत्रादिरूपणापरे, “जट्टायारो
सुरी, जट्टायाराणुविग्गओ सुरी । उम्मगाट्टिओ सुरी, तिप्पि वि
मगं पणासेति” ग ० १ अधि ० । (आयरियशब्दे विवृतिरुक्ता)
उम्मगणायण-उम्मार्गनयन-नउम्मार्गप्रापणे, “यद्वापितं मुनी
न्दैः, पापं खड्डु देशनापरस्थाने । उम्मार्गनयनमेतत्” पो ० १ विव ०

उम्मगदेसणा-उम्मार्गदेशना-खी ० उम्मार्गस्य जवहेतोर्मैक-
हेतुत्वेन देशना कथनमुम्मार्गदेशना ॥ कर्म ० ॥ सम्यग्दर्शनादि-
रूपभावमार्गातिक्रान्तधर्मकथने, एष दर्शनमोहनीयकर्मणो हेतुः ।
स्या ० ४ ग ० । ध ० ॥

नाणाइ अद्वसितो, तन्निवरीयं तु उवादिसइ मगं ।

उम्मगदेसओ एस, आय अहितो परेसि च ॥

ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्गरूपाणि प्ररूपयन् तद्विपरीतं ज्ञाना-
द्विपरीतमेवोपदिशतीति मार्गं धूमसंवन्धिनमेव उम्मार्गदेशकः
अर्थं चात्मनः परेषां च बोधिदीजोपघातादिना अहितः प्रतिकूल
इत्येषा उम्मार्गदेशना । वृ ० १ उ ० ।

पुच्छंताणं धम्मं, तं पिउ न परिक्खिउ समत्थाण ।

आहरमेतवुद्धा, जे उम्मगं वइस्संति ॥

सुगई हणंति तेसिं, धम्मियजणनिंदणं करेमाणा ।

आहारपसंसा निति, जिणिदोग्गईवहुयं ॥

गुरुजिस्तावत्स्वत एव धर्मतत्त्वप्रकाशनशीलैर्भाव्यं यत्पृच्छता-
मित्यत्रापि शब्दस्य ह्युत्तनिर्दिष्टत्वात्ततः पृच्छतामपि प्रचनशीला-
नमपि कां धर्मः स्वर्गापवर्गसाधनमपि परीक्षितुमसमर्थानां मुग्ध-
बुद्धीनामित्यर्थः । ये हि किञ्च विनिष्टा भवन्ति ते विरोधतो मुग्ध-
धीबन्धनं कुर्वन्ति अतोऽतिक्लिष्टताख्यापनार्थं परीक्षमाणमित्युक्त-
म् । ये कथं चूता आहारमात्रबुद्ध्याः शिवसुखानिज्ञापरिचमुखाः । इह-
लोकसुखमात्रप्रतिबुद्धत्वेन महामेते विवेकिनः सन्तः आधाकर्म-
दिदोषदूषितमाहारवस्त्रपात्रवसत्यादि न दास्यन्त्यत उम्मार्गमुप-
दिशन्ति शास्त्रोक्तसन्मार्गादुच्चार्य तथा विप्रतारयन्ति यथा जन्मा-
न्तरमपि दासादिवद्यत्किञ्चित्कारिणो भवन्ति । ते किं तेषामुप-
कारिणो भवन्ति नत्याह । भ्रन्ति नाशयन्ति कां सुगतिं स्वर्गापव-
र्गादिकां केषां सम्यगज्ञानानानां परमगुरुविरुद्धधर्मबुद्ध्याराध्यतां
तेषामपि सुगतिनाशो भवति । तथाहि यथा कश्चित्केपांचिदिहलो-
कपरलोकविरुद्धकारिणो मन्त्रयोगचूर्णादिना वशीकृतः स तस्य
परमबन्धुबुद्ध्यापि सर्वस्वं समापयन् प्राग्भवति एवमत्रापि तां भा-
वार्थः । पुनरपि कथं चूता गुरुकर्मतया धार्मिकजनं संविग्नं
गीतार्थं यथाशक्त्यानुष्ठानपरायणमपि निन्दयन्तो हीनयन्तः न
केवलं तेषां स्वरुचिचिरचिताचारान् विधाय देशनावशीकृतानां
सुगतिं भ्रन्ति । अपिच दुर्गतिं नयन्ति प्रापयन्ति ‘आहारपसंसा-
सुत्ति’ तृतीयार्थं सप्तमं । तत आहारप्रशंसादिजिराहारादिदानप्र-
शंसनैः यदुत यदि जवदीयेष्वपि गृहेषु सकलसङ्गाधारचूतेषु
समस्तसंप्रप्रेतेषु कलिकालकवलितशक्तियतयो न प्राप्स्यन्ति
आहारादि तर्हि क यास्यन्ति अन्वेपणीयविजागान्वेषणं कार्य-
तत्कम् । ये तुच्छका वराका अल्पशक्तयो भवन्ति तेऽल्पेन व्या-
जेनात्मानं मुनयो मोचयन्ति इत्येवमादिवन्नोभिरुत्प्रास्योत्प्रास्य-
मुखमाङ्गलिका इव सकलशास्त्रविरुद्धे आधाकर्मदिदोषदूषिता
द्याहारादिदाने प्रवर्तयन्ते बहुकं जनं लोकं श्रावकं यथा ऋकं
च । इयमत्र जावना । ते हि दुर्गतिगर्तप्रपतनाजिमुखीचूताः सन्तो
यथा कथंचिदेवाहारार्थपरान् विप्रतार्य दुर्गतौ पातयन्तीति गाया-
द्वयार्थः । ये तावदिहलोकस्यैवैककस्य वाङ्मवन्तः परप्रतारणप्र-
वणास्तेषामियं गतिः । ये तु सर्वशक्तिविकलतया सम्यगनुष्ठानं
कर्तुमशक्तास्तथापि मनाक् शुरुचित्ततया परलोकमपि वाङ्मन्ति
तैः किं कर्तव्यमित्याह ॥

होज्जज्जवसाणपत्तो, सरीरदेवद्वया य असमत्था ।

चरणकरणे असुप्पे, सुप्पं मगं परुवेज्जा ॥

जनेद्वयसनप्राप्तः इन्द्रियपरायत्तताक्रोमीकृतत्वेनोन्मादवान् त-
त्प्राप्तो व्यसनप्राप्तः । शरीरं वपुस्तस्य दीर्घव्यं दुर्बलता शरी-
रदीर्घव्यं तथाऽसमर्थोऽशक्तः यथावस्थितनरणकरणं कर्तुमि-
त्यध्याहारः । अतोऽगुह्येऽपि चरणकरणं परलोकार्थं शुरु एव
मार्गं प्ररूपयदिति । स हि सन्मार्गप्रकाशनात् पुनर्मार्गं प्राप्नो-
तीति गायार्यः । यस्तु मनाक् संविग्नः सोऽपि नीन्या परान्वादिनो
यथावस्थितं न कथयति तस्य दोषं दर्शयन्नाह ।

परिवारपूयहेङ्क-पासत्याणं च एणावृत्तीण ।

जो न कहेइ विमुद्धं, तं दुद्धहवोदियं जाण ॥

परिवार आत्मव्यतिरेकस्ततः परिवारेण पूजा परिवारपूजा
अथवा परिवारस्य पूजा परिवारपूजा नृस्वत्वं प्राकृतप्रनयं त-
स्या हेतुनिर्मितः पार्थः सम्यक्त्वं नस्मिन् ज्ञानादिपार्थे तिष्ठतीति
पार्थस्यास्तेयामनुवृत्तिरनुवर्तनं तथा यो न कथयति न प्रकाश-
यति विगुह्यं सर्वविगुह्यं सर्वविदुषदिष्टं यथावस्थितं मुक्तिमार्ग-
माचार्यं साधुं वा दुर्बलबोधिकं जानीहि । अयमत्र जावार्यः ।
यो हि मनागसंविग्नोऽपि परिवारापेक्षया सम्यक् साध्याचारं न
कथयति नायमन्यथा प्रवृत्तः सम्यक्त्वकथनेन प्रकटो भविष्यति
ततोऽसमज्जसरोपो भविष्यति ततः शरीरादिस्थितिं न करि-
ष्यति पूजा वा न जविष्यतीति हेतोः पार्थवस्थानुवृत्त्या वा यदुत
नामैते सम्यक् कथयतः प्रकोपं यास्यन्त्यतः घरमात्मसाक्षिसु-
ष्टं कृतमिति । एते चानवर्तिता भवन्त्यिति स्वयुद्धा सुन्दर-
मपि विद्वानाः संसारसागरे पव प्रयन्ति यत उक्तम् “ जिणा-
णाए कुणंताणं, नूणं निव्वाणकारणं । सुन्दरं पि य बुद्धीए, सत्त्वं
प्रयनिबंधनं ॥ जे मयआरंजराया, ते जीवा होंति अण्णदोसयरा ।
ते उ महापावयरा, जे आरंजं पसंसंति ” य एवमथः परमाराध्य

काश्चिकसूरिजिरिव प्राणप्रदाणेऽपि परानुवृत्त्या नैवानुवृत्त्यापि
नैवान्यथा भाषणीयमिति गायार्थः । जगत्काश्चिकसूरिकथानकं
चैवम् । “ अथि इहेच खेत्ते नुरिमिणीए नयरीए जियसन् नाम
राया तीए वि नयरीए अओ रुदाइमाहणीए सुओ दत्तो माह-
णसु ठपरि वसइ सो य न याइ एसु सत्तसु महावसणेसु प-
सुत्तो । किं बहुणा सव्वहा विरुद्धायारसमायरणसीदो अइतया
भवियव्वयावसेण जाओ रायाणो संजाओ सव्वहाइ पञ्चासन्न-
त्तणेण जाओ अन्नंए पि सामंतमंडलीयए सुदवहुमओ ततो
दाणसंभाणाइणा उवओजोऊण कओ सव्वो वि राइणा परिय-
णोवासे । ततो गहिऊण जियसन्नुद्धरायाणं वंधित्ता कट्टिचि-
चारगागिहे जाओ सयं चैव सयं पदोराया एवं रज्जुधराकडस्त
प्रवियव्वयावसेण तस्य समागयकमेण विहरमाणा साइसया
यहुसोससमन्निया जुगण्णहाणो अज्जकावगानामए सूरिणो नाया
य दत्तमायाए जहाए । जहा वच्च संपए एत्थ मे प्राया तुव्वचि य
माउवओ अज्जवि कालगसूरी समागओ ता तं वंदाहि तेण वि तह
त्ति पभिसुयं गतो बहुपरिवारो सूरिसयासे दिक्का य सूरिणो काऊण
उच्चिओचयारउवविट्ठो जहारिहासणे जयवया नाऊण वक्कायरं
सायारो सूरिहिं सामंतेणं पक्खिणो उ सिद्धजणसमायारो । जहा
होयव्वं करणापहाणमणसा सव्वेण धम्मत्थिणा भासेयव्व-
मणिदियं हियकरं सव्वं ववायं सया कायं सव्वंजियाए सोक्ख-
जणगट्टाणेषु दायव्वयं सव्वेणावि जिएण रायसययं वेयं हि
पंचप्पयोदीणाइणमणिदियं पइदिणं गेहाएसारेण उदेयं दा-
णतहेह वेयमणहं जीवाण सव्वेसिए अच्चंतं हियमेव सव्व-
वयरं भासंति जं जंतुणो तं जाणाहि नरीससव्वमणहं धम्मस्स
संसाहणं एमाइसव्वसाहारणदेसणासवणपज्जेतं भवियव्वया
वसवत्तिणा दत्तेण पुच्छियं कहेहि किंजण्ण फलं । तओ

भगवया अज्जकालगसूरिणो विचितियं नूण एस पडट्टो वक्क-
बुद्धी जं मे सुत्ताए कमेएण विरोहिएण विग्गाप्पिऊण भणि-
यं तुमं महाराय ! धम्ममूलाइं पुच्छसि “ करुणा सव्वजीवे
सु, सव्वं वायाए भासणं । परस्स दारुणं चाउ, परिग्गहवि-
वज्जणा ॥ एमाइधम्ममूलाइं, कोहाइएण य वज्जणं । सव्वपासं-
डियाणं पि, एयं सम्मं पयंसया ” ततो पुणो वि पुच्छियं वेय-
विहियविहाणेण विहियजण्णाए किं फलं ? सूरिहिं भणियं
किं महाराय ! विहिविहिसुहाणुवांधि पुन्नफलं साहेमि जहा-
“ विहिजीवदयाइजुया, जीवा स सुवज्जिऊण सुहयम्मि । पुन्न-
पावत्तरा, नरसुरविसोक्खविउलाइं ” पुणो वि पुच्छियं ज-
न्नाए किं फलं सूरिणा भणियं पावविवायं पुच्छसि नरयपहो
पावविवागो “ एरवई देइ दुहं, नरयतिरियजोणीसु हीणासु ।
हीणसुरनरगईसु वि ता तहेव इह दुहाण ॥ नरयाणपुणो
मग्गो, सहरम्मपरिग्गहो य जियघाओ । कुणिमाहारो अविरद,
तिव्वकसाया एमाओ य ” ततो दत्तेण कुद्धेण भणियं । भो
भो समणा किं तुमं सम्मं न सुणसि कन्नेसु । किं वा अकण्ठ
सुयं करोसि किं वा न याणसि जन्नाए फलं । जं फुडं न सा-
हेसि ततो सूरिहिं भणियं जइ फुडं ता नरयगमणमेव फलं
तओ रोसारुणलोयणेण पच्चयं किमहं नरगं गमिस्सामि अ-
णेगजन्नकरणा वि भयवया भणियं कया इओ य सत्तमे दिणे
कुम्भियाए पइज्जंतो सुणणहिं खज्जंतो मरिहिसि । पुणो वि
पुच्छियं एत्थ वि को पच्चओ भयवया परंपियंतो तम्मि दिणे
विट्ठा मुहं पविसिहि पुणो वि दत्तेण भणियं तुमं के चिरं अ-
इओ दिणाओ जीविहिसि ? सूरिहिं साहियं अणेगाइं वरि-
साइं दियं च गमिस्सामि । ततो दत्तेण चितियं अइकोहमु-
वागराए किं पट्टवेमि संपयं चवे जम्ममन्दिरं देसेमि दुव्व-
यणस्स फलं पइविचामि ताव कालावहि जाव पच्चाअलि-
यवाइणं भणिऊण विहिहजाइणा पुव्वं विणिवाइस्सं ततो
मा एस समणगो कीहि पि गच्छहि ति ततो मोत्तए नियपु-
रि से रक्खा । अण्णणा समागओ सए गिहे तओ चितियं चे-
ट्टामि ताव अंतेउरे सत्तदिणाणि तओ कहं मे विट्ठा मुहं पवि-
सइ तओ पविट्टो अंतेउरे सोयाविया सव्वेवि रायमग्गा त-
ओ सत्तमे दिणे भवियव्वया वसेण रायपहं पवन्नस्स जाओ
वेगो न सकेइ अ तओ गंतु ततो तस्य काऊण वेगभंगं ढक्किउ
पुणहिं अण्णणावि भयदुओ लहुं लहुं विणीहरिओ रायप-
हाओ । इओ य सो दत्तो दुम्मई विमुद्धमणो गया सत्तदि-
वसत्ति कलिऊण तम्मि चैव सो नीहारिओ महया नुरयवड-
यरेण जाव रायपहमागओ ताव सो चैव विचा नुरयखुराह-
या पविचा मुहे तओ नायं जहा निच्छयण मरिज्ज इतो नि-
गिन्हामि तं चैव पडिसचूं जियसचूं अउनिकटं मे रज्जं होहि
एयं चितिऊण जाव नियतो तो ततो गहिओ सेससामंतेहि
मा भिन्नरहसत्ति काऊण रायाणं विणिवाइऊण अम्हे वि
विणिवाइस्सइ ततो नीहारिऊण मूलरायाणं कछाणिहाओ
अहं सिचिऊण रायपए समण्णिओ दत्तो वंधिऊण तेण वि
खिवाविऊण सहसुणणहिं कुम्भियाए पज्जालिओ भांसणो
जलणो खज्जंतो य सुणणहिं महावेयणाभिभूओ रुद्धकवसाय-
परिगओ मरिऊण जाओ नारओ । सूरि वि सायसउत्ति का-
ऊण पुइओ नरवइणा जहा एएण भयवया पाणपरिव्वायसं-
भवे वि न अन्नहा भासियं एवं अन्नेणावि सिवसुहत्थिणा
जहठियं जिणवयरं भणियव्वं कालगायरियं कहाणयं सम्म-
त्तं ” ननु यथैवमन्यथा कथने दण्डो भवति तर्हि किमित्यन्य-
था कथ्यते इत्याह ।

मुहमहुरं परिणमं—गुहं च गिएहंति दिति उवएसं ।

महुकसुर्यं परिणमं सु—दरं च विरलजि य भणंति ॥ ३९ ॥

मुखे मधुरं मुखमधुरं यथा धार्मिकस्त्वमसि सङ्गपुरुष इति वा एवंविधे वचनं न हि तदुणाविकलस्यापि मनः प्रहादयति परिणतौ महुवमसुन्दरं परिणतिमहुवं चशब्दस्यापि शब्दार्थत्वात्ततोऽसुन्दरमपि भवान्तरे कर्षसुखदत्वात् गृह्णन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः । ददति च परचेतोवृत्तिरञ्जनप्रवणपुरुषाणां प्रायः प्रभूतत्वात् मुखकटुकं परिणतिसुन्दरम् । चशब्दस्य पुनः शब्दार्थत्वात्ततो विरहा एव पुनर्जनन्ति प्रतिपादयन्ति । अयमत्र भावार्थः । को हि नामात्मनः कटुकभाषित्वमप्यङ्गीकृत्य यथावस्थितोजयलोक-हितोपदेशदाने प्रवर्तते । प्रायेण हि प्रभूततराः स्वार्थान्जिमता एव दृश्यन्ते एवेति गाथार्थः ।

यद्येवं कर्षकटुकमुजयलोकहितमपि विरहा एव गृह्णन्ति ततः किं तदुपदेशेनेत्याह—

जवगिहमज्जाम्मि पमाय—जलणजजियम्मि मोहनिहाए ।

उहवइ जो सुयंतं, सो तस्स जणो परमवंधू ॥ ३० ॥

जवः संसारः स एव गृहं जवगृहं तस्य मध्यं भवगृहमध्यं तस्मिन् प्रमादो मयादिरनेकथा स एव ज्वलनो वैश्वानरः तेन ज्वलितो दीप्तस्स प्रमादज्वलनज्वलितस्तस्मिन् । मोहनीयमेव निज्जा हिताहितविवेकवैकल्यकारकत्वात् तथा स्वपतं स्वापं कुर्वन्तं यः कश्चिदनुपहतः परहितरतः उत्थापयति सदुपदेशदानेन प्रमादव्यवहितानुष्ठाने च प्रवर्तयति स तस्य प्रमादस्यापवर्ती जनो लोकः पररवन्धुरात्यन्तिकैकान्तिकवन्धुरिति गाथार्थः ॥ यत एव सदुपदेशदानतः परमवान्धवा जवन्ति अत एव जावतस्ते पूजनीया इत्याह—

जइ वि हु सकम्मदोसा, जणयं सीयंति चरणकरणेसु ।

सुफूपस्वगा तेण, जावओ पूयणिजंति ॥ ३१ ॥

यद्यपि स्वकर्मदोषाश्चरित्रावरणोदयान्मनाक् सीदन्ति मनाग-शुचानुष्ठाना जवन्ति चरणकरणयोर्विद्व्यमाणस्वजावयोः गुरुप्ररूपकाः सम्यग्मार्गावभाषकास्तेन ते जावतोऽपि मोक्षनिमित्तमपि पूजनीया इति । अयमत्र जावार्थः । ये मिथ्यात्वावष्टब्धचेतसो मुग्धधीवन्धनपरायणा लोकरुद्धा बहुश्रुता अपि सम्यक् क्रियावादिनोऽपि परशास्त्रान्निप्रायपराङ्मुखास्ते विषान्नाहिंसि-हादिवत्परित्याज्याः मार्गोच्छेदकत्वेन संसारकारणत्वात् । ये तु स्वयं कर्मपरतन्त्रतयापि मोक्षसुखान्निवापितया मनाक् सीदन्तोऽपि चरणकरणयोर्जवज्रमणमीरुतया यथावस्थितशिवमार्गप्रकाशकाः स्वानुष्ठानापक्वपातिनस्ते तृतीयमार्गानुयायित्वा-ज्जावतः परमार्थतः पूज्या इति गाथार्थः । यत एवं क्रियाविकत्रो-ऽपि श्रमणमार्गप्ररूपको जावतोऽपि पूज्यते कुग्राहगूस्ततयोन्मार्ग-प्ररूपकः क्रियावानपि सर्पादिवत्परित्यज्यते ततो विवेकवता किमुचितमित्याह ।

एवं जिया आगमदिट्ठिदिट्ठ—सुत्रायमग्गा मुहमग्गजग्गा ।

गयाणुगामीण जणाण मग्गे, जग्गंति नो गडुरिकापवाहे ॥

एवमिति पूर्वकथितप्रकारेण अत एव गुजमार्गलग्ना जीवाः प्राणिनः सदा सदागमावदातबुद्ध्यः किं न जन्मन्ति न क्षीयन्ते क गडुरिकाप्रवाहे कथंचूता आगम आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हि-तांहितपदार्थप्रकासकत्वादागमदृष्टिः । तथा दृष्टमवलोकितमा-गमदृष्टिदृष्टं तेन शोभनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्ते आगमदृष्टिदृष्टसुज्ञातमार्गाः । क मार्गे केषां जनानां कथंचूतानां ग-

तानुगामिनाम् । गतं गच्छन्तीत्येवं शीघ्रा गतानुगामिनस्तेषाम् । अयमभिप्रायः । ये हि सुविहितसंपर्कात्सम्यगात्तमोक्षमार्गो भवन्ति तान् मुक्त्वा मिथ्यात्वमोहमोहितमतिगतानुगतप्रवर्तितमार्गे गडुरिकाप्रवाहकृत्यं नाङ्गीकुर्वन्त्यपि तु सन्मार्गे एव व्रजन्तीति-वृत्तार्थः ॥ नन्वित्थं ज्ञाताः केचन एवावदातबुद्ध्यः स्वल्पा दृश्यन्ते प्रभूततराः पुनः प्रवाहानुयायिन इति किमत्र तत्त्वमित्याह “नेगं-तेणं चिय” अथवा बहुतरतमाः शास्त्रगर्जार्थवेदिनोऽप्येवंविधप्रवृ-त्तिमन्त एव दृश्यन्ते लोकेऽप्येवंविधमेव श्रूयते यथा “महाजनो येन गतः स पन्थाः” इत्याशयवतः शिष्यस्य शिक्षार्थमाह—

नेगंतेणं चिय लो—गनायसारेण एत्थ होयव्वं ।

बहुमुंमाइवयणाउ, आणाइत्तो इह पपाणं ॥ ३३ ॥

नैकान्तेनैव लोकज्ञातसारेण ज्ञान्यम् । अत्र धर्मविचारे तस्य हि विचित्राश्रयेणानेकरूपत्वात् तदप्रवृत्तौ हेतुमाह बहुमुंमादिव-चनात् यदिह बहुवचनप्रवृत्तिरेव गरीयसी तदा नेदमागमवचन-मजविष्यत्तद्यथा “कलहकरा रुमरकरा, असमाहिकरा अनिव्वुइ करा य । होहिंति भरहवासे, बहुमुंने अप्पसमणा य” इत एतस्मा-हेतोरार्हवेह प्रमाणं शास्त्रमेव प्रमाणमिति गाथार्थः । यदि पुनः प्रमाणं ध्वजपूजया मिथ्याजिमाना ज्ञानितया वा लोकप्रवृत्तिरेवा-ङ्गीक्रियते ततोऽन्यदर्थान्तरमापद्यत इत्याह—

बहुजणपवित्तिसित्तं, इत्थं तेहिं इह लोइओ चेव ।

धम्मो न उज्जियव्वो, जेण तहिं बहुजणपवित्ति ॥ ३४ ॥

बहुवश्च बहुजनास्तेषां प्रवृत्तिरेकान्तेनागमनिरपेक्षितया स्वरुचि-विरचितानुष्ठानस्यैव बहुजनप्रवृत्तिमात्रं तदिच्छद्भिरेह धर्मवि-चारे लौकिक एव धर्मो नैव परित्याज्यः स्यात् येन कारणेन तत्र तस्मिन् लौकिके धर्मे बहुजनप्रवृत्तिप्रभृतीनां प्रवृत्तिदर्शना-दिति गाथार्थः । यत एवाज्ञाप्रमाणमत एवाह ॥

ता आणाणुगया जं, तं चेव बुहेण सेवियव्वं तु ।

किमिह बहुणा जणेणं, हंदिणेस अत्थि णो बहुया ॥ ३५ ॥

यस्मात्कारणात् बहुजनप्रवर्त्तमानं सेवनीयं ता तस्मात्कारणा-दाज्ञानुगतं यत्तदेव बुधेन जिनाज्ञापरिपालनफलवेदिना सेवनी-यमासेव्यमित्यर्थः । तुशब्दश्चैवकारार्थो योजित एव किमिति न किञ्चिदित्यर्थः । इहैव धर्मविचारे परलोकचिन्तायां वा बहुना जनेन बहुजनोन्मार्गप्रवर्त्तकेनेत्यर्थः । हन्दीत्युपदर्शने ततः प्रसि-द्धमेतत्तेनैव बहवः श्रेयोर्थिनो मोक्षार्थिनः । संप्रति काले बहवो मुग्धाः अल्पाश्च श्रमणा इति वचनादिति गाथार्थः । इत्यनेकथा विधिमार्गसमर्थनमाकर्ण्य मिथ्यात्वादतसहसोद्बोधलोचना यन्मन्यन्ते तदाह । अथवा स्वयं ये सन्मार्गगमनाप्रवणाः इत्थं च स-न्मार्गप्ररूपणमाकर्ण्य मुग्धबुद्धिवन्धनार्थं यच्छन्ति तदाह—

दूसमकाळे दुलहो, विहिमग्गो धम्मि चेव कीरंते ।

ता जायइ तित्थेओ, केसिं चिय कुग्गहो एसो ॥ ३६ ॥

दुःषमारूपः कालो दुःषमाकालस्तस्मिन् तद्वान्ने डुरापः स्वक-र्मपरिणतेरुन्मार्गप्रवृत्तलोकज्ञा विधिमार्गः शास्त्रोक्तानुष्ठानप्रवृ-त्तिरूपः तस्मिन् क्रियमाणे विधीयमाने जायते संपद्यते तीर्थो-च्छेदः शास्त्रोक्तानुष्ठानवतामत्यल्पत्वादितरेषां चातिबहुत्वादित्य-र्थः । तादृग्विधानं च क्वापि कथंचिदेव सद्भावादिति केषांचित्कु-ग्रह एव इति कुग्रहता चैवैषामतोऽवसीयते यतः सदनुष्ठानसाध्य-मपि मोक्षमसदनुष्ठानेन प्रकल्पयन्ति । नहि नाम सुवर्णरत्नसा-ध्यमङ्गलारादिकं मृत्तिकया सिध्यतीति गाथार्थः । एतदपि कुतोऽवसीयत इत्याह ॥

जम्हा न मोक्खमग्गं, मोत्तूणं आगमं इह पपाणं ।

विज्जइ उउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥ ३७ ॥

यस्मात्तत्रैव मोक्षमार्गे मोक्षे साध्यं मोक्षमार्गं शास्त्रं परित्यज्येत्यर्थः । इहेति धर्मेति चारे प्रमाणमात्रमन्यन्मन्यवः । विद्यते उग्रस्थानामतिशयवतां हि यथा कथञ्चित्सेवातिशयवतात्प्रवर्तमानानामपि निर्जराश्रम एवावस्थीयते तत्र ईदृशैः पुनः सर्वथा शास्त्रमेव प्रमाणोक्तस्यम् । तस्मात्तत्रैव यतिन्यमुच्यते कार्य इति गायार्थः । शास्त्राभिप्रायेणैव संसारमोक्षमार्गप्रवृत्त्याह ॥

गिहिशिगि कुशिशिगि दन्व-शिशिगो विनिं हुंति जवमगा ।

मुजङ्गुमावगसंविग-पविखणो निशि मोक्खपद्दा ॥३८॥

तत्र गृहमेव शिङ्गं येषां ते गृहशिङ्गिनः राजामात्यप्रकृतिप्रभृतयः कुत्सितं शिङ्गं कुशिशिङ्गं शिखमुखासाधकं तद्विद्यते येषां ते कुशिशिङ्गिनः स्वरुचिचिचिताकागाराः शिङ्गिरुयैरुक्तापसादयः उच्य-प्रधानं शिङ्गं तद्विद्यते येषां ते उच्यशिशिनः गृहशिङ्गिनश्चेत्यादि शिङ्गो गृहशिङ्गिकुशिशिङ्गिद्वयलिङ्गिनः । एते प्रयोऽपि जवन्ति भवमार्गाः संसारपथाः सुयतयः म्माधुसमाचारचरणप्रवणाः सु-आयकः मन्यस्त्याणुप्रतादिसकलकलापोपताः संविगनाः सुसाध-वस्तेषां पक्केण चरन्ति ये ते संविगनपाक्किनाः मन्यक संयमपरि-पाशनासमर्था अपि सुयतिपक्कपातेनान्मनिस्तारका इत्यर्थः । पूर्वपदे ते प्रयोऽपि मोक्षमार्गा इति गायार्थः । कथमेते प्रय एव मोक्षमार्गा नान्ये प्रयोः किमन्यममापगकमिन्याह ॥

सम्पत्तनाणचरणा-मगो मोक्खरूप जिणवरुदिट्ठो ।

विचरीओ उम्मगो, णायच्चो बुद्धिमतेहिं ॥ ३९ ॥

मन्यत्वज्ञानाचरणानि मोक्षमार्गा मोक्षश्च जिनवरुदिष्टीर्य-रुदुपदिष्ट इत्यर्थः । स च सर्वथा सम्यक्त्वादिप्रेक एव यतोऽतः शेषः सर्वोऽपि तद्यतिरिक्त उन्मार्गः शिखमुखासाधन इति ज्ञानव्योऽवयोरुच्यः बुद्धिमद्विद्वेकयिद्विगिति गायार्थः । दर्शो ॥

उम्मगदेमय-उन्मार्गदेशक- पुं० ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्ग-रूपाण्यप्ररूपयति । असंमार्गप्ररूपके, वृ० १ उ० । “ उम्मगदे-सओ मग, नासओ मगघिण्णडिवत्ती । मोहेण य मोहित्ता, संमोहि माधणं कुणइ ” । ग० २ अधि० ॥

उम्मगपडट्टिय-उन्मार्गप्रनिष्ठित- त्रि० अन्मार्गस्थिते, “ प्र-यवं कहिं विगंहि उम्मगपडट्टियं त्रियाणिज्जा ग० १ अधि० । (आयसियशब्दे उक्तम्) उन्मार्गगामिनि, “ अथेगे गायमा पाणी, जे उम्मगपडट्टिय । गच्छस्मि संवसित्ताणं, भमइ जवपरंपरं ” ग० १ अधि० ।

उम्मगपनिवण-उन्मार्गप्रतिपन्न त्रि० आश्रितकुहट्टिशासने, “ उम्मगपनिवणस्यहनिणट्टे मिच्छत्तयत्तामिचूए ” उपा० १० १० ।

उम्मज्जग-उन्मार्जक- पुं० वानप्रस्थतापसजनेदे, “ ज्ञान-मात्रेण ये स्तान्ति । ज० ११ श० ए उ० । नि० । ओ० । कएउ दध्ने जज्ञे स्थित्वा तपः कुर्वन् प्रवर्तते । उम्मज्जकः स विज्ञेय-स्तापसो लोकपूजितः ” इत्युक्तकक्षणे तापसजनेदे, जज्ञादेरुपर्यु पर्युत्तज्ञाचके, त्रि० वाच० ।

उम्मज्जणिमज्जिया-उन्-गननिमग्गिका-स्त्री० उत्पतननिपतना-याम्, उत्पतननिपतनकरणे, “ अहे उम्मज्जणिमज्जियं करे-माणे देसं पुढवीए च्छेज्जा ” स्या० ३ उ० ॥

उम्मत्त-उन्मत्त- त्रि० उद्-मद्-करणे-क । धुस्तरे, मुचुकु-न्दवृक्षे च, कर्त्तरि-क वाच० ॥ धूमिते, अष्ट० । मन्थोन्मा-दयुक्ते, विट्, वृ० १ उ० । यक्षादिभिः प्रयत्नमोहोदयेन वा परवशे, ध० ३ अधि० । हस्ते, ग्रहगृहीते, पि० । अस्य दीक्षाया अयो-ग्यत्वमुच्यते ॥

उम्माहो खनु उविहा, जक्खावेसो य मोहणिज्जो य ।

अगणीआझीवणता, आतवयविराहएउहाहो । ३९८ ॥

जक्खेण आविट्ठो मोहणिज्जकम्मोदण वा से उडाहो जातो एते दोवि ए पट्ठावेयच्चा । इमे दोसा अगणीए पयावणादिकरे-ज्ज पनाचणं करेज्ज अप्पाणं वयाणि वा विराहेज्ज । खरियादि-महणेण वा उडाहं करेज्जा ॥

उक्काए ण सद्वहति, सज्जायज्जाणजोगकरणं वा ।

उवदिट्ठं पि ण गेएहइ, उम्मत्ते ए कप्पती दिक्खा ॥ ३९९ ॥

पट्काये ण सद्वहति सज्जायज्जाणं नकरेति अप्सत्ये मणादिजो-गे करेति पमिहेद्वेणसंजमादिकारणजोगे ए करेति । अन्नं पि विविधं चज्जावसामायारीए उवदिट्ठं ण करेति । एवमादिपहिं दोसेहि उम्मत्ते न कप्पति दिक्खा ॥ नि० चू० ११ उ० प० ज्ञा० उत्प्रायत्येन मत्त उन्मत्तो दूरमत्तो वा उन्मत्तः । प्रबलमत्ते, ईयमत्ते च । नि० चू० १० उ० । उक्ते, वाच० । जरतक्के चै-ताद्वगिरिदक्षिणश्रेणिमएकने शिवमन्दिरे नगरे ज्वलनशिखस्य-राक्षोऽङ्गजे, उच० १३ अ० ।

उम्मत्तगचूय-उन्मत्तकचूत-पुं० उन्मत्तको मदिरादिना वि-प्लुतचित्तः स इव उन्मत्तकचूतो मृतशब्दस्योपमानार्थत्वात् । उन्मत्तककक्षे उन्मत्तक एव वा उन्मत्तकचूतो मृतशब्दस्य प्रवृत्त्यर्थत्वात् । उन्मत्तके, स्या० ४ ग० ॥

उम्मत्तजज्ञा-उन्मत्तजला-स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वेण शीतोदाया महानद्या दक्षिणे बहन्त्यामन्तर्नद्याम्, स्या० ३ ठा० । “ रम्मए विजए उम्मत्तजला महाएई ” रम्मो विजयः पद्मावती राजपूः उन्मत्तजला महानदी । जं० ४ वत्त० । “ दो उम्मत्तजलाओ ” स्या० २ ठा० ।

उम्मतय-अजि-आ-गम्-धा० । अजिमुखगमने, अज्याडोम्मतयः ” ८ । ४ । ६४ । अभ्याङ्गभ्यां युक्तस्य गमेरुमत्थ इत्यादेशो वा भवति । उम्मतयइ अभ्यागच्छइ । अभ्यागच्छति । अभिमुख-मागच्छतीत्यर्थः । प्रा० ।

उम्माण-जन्मान-न० उन्मीयते तदित्युन्मानम् । कर्पादिके तु-लामाने, ज० १ अ० । स्या० । कल्प० । भ० । तद्विषयं यत्त-दपि उन्मानम् । गण्डगुडादिधरिमे, स्या० १० ठा० ।

अथोन्मानमभिधित्सुराह ।

से किं तं उम्माणे २ जसं उम्पिण्णजइ तंजहा अष्क-रिसो करिसो पञ्च अष्कपलं अष्कतुला तुला अष्कभारो चारो । दो अष्कारि करिसो दोकरिसो अष्कपञ्च दो अष्कपञ्चाइ पञ्च पंचपञ्चसइआ तुला दसतुलाओ अष्कजा-रो वीसं तुलाओ चारो । एणं उम्माणपमाणेणं किं पत्रोयणं एणं उम्माणपमाणेणं पत्ता अग्रतरगरचोआङ्कुमखंरु-हमच्छकिआईणं दव्वाणं उम्माणपमाणनिविचित्तलकखणं अवइ सेत्तं उम्माणपमाणेणं ॥

यदुन्मीयते प्रतिनियतस्वरूपतया व्यवस्थाप्यते तदुन्मानं तद्यथा । अर्द्धकर्म इत्यादि । पलस्याष्टमांशोऽर्द्धकर्मः तस्यैव चतुर्मासः कर्मः । पलस्यार्द्धमर्द्धपलमित्यादि सर्वं मागधदेश-प्रसिद्धं सूत्रमेव नवरं पलाशपत्रकमारीपात्रादिकं पत्रं चोय उपलाविशेषः मच्छुडिका शर्कराविशेषः । अनु० । नाराचादौ, अश्वादीनां वेगादिपरीक्षायाम्, आचा० २ ध्रु० । उन्मीयते ऽनेनेत्युन्मानम् । अर्द्धभारपरिमाणतायाम्, “ जलदोणमर्द्ध-

भारं समुहार्द्धं समुसिञ्चो उ जो नवञ्चो । माणुम्माणपमाणं,
तिविहं खलु लक्खणं नेयं ” उम्मानं तुलारोपितस्यार्द्धभार-
प्रमाणता । सा च सारपुद्गलोपचितत्वात् तुलायामारोपितः
सन्नर्द्धभारं यः पुरुषस्तुल्यति स उम्मानयुक्तो भवति । प्र
व० १५६ द्वा० । स्या० । नि० चू० । कल्प० ।

उम्माधिय-उम्माधित-त्रि० सञ्जातोन्माधे, सुतरामुन्माधितो
धभूव तमुन्माधितं विज्ञाय । आ० म० प्र० ।

उम्माद (य) उन्माद-पुं० उद्-भद्-घञ्-उन्मत्ततायाम्, वि-
विकचेतनाग्रंशे ग्रहे बुद्धिविप्लवे, ज० १४ श० १ उ० । चित्त-
विभ्रमे, स्या० ३ उ० । क्लिप्तादिके, आच० ४ अ० । आ०चू० ।
नष्टचित्ततायाम्, आञ्जालजल्पने, प्रव० १६९ द्वा० । कामेन पार-
वश्ये, उक्त० १६ अ० । अत्यन्तकामोद्रेकादालिङ्गने च । विशेष० ॥

तस्य भेदा यथा—

कइविहे एं जंते उम्मादे पप्पत्ते ? गोयमा ! दुविहे उ-
म्मादे पप्पत्ते, तंजहा—जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स कम्म-
स्स उदए णं तत्थ णं जे से जक्खाएसे से एं सुहवेदण-
तराए चेव, सुहविमोयणतराए चेव । तत्थ एं जे से मो-
हणीज्जस्स कम्मस्स उदएणं सेणं दुहवेदणतराए चेव
दुहविमोयणतराए चेव ।

उन्माद उन्मत्तता विविकचेतनाग्रंश इत्यर्थः । “ तया उन्मादो
ग्रहो बुद्धिविप्लव इत्यर्थः ” (जक्खाएसेयत्ति) यत्तो देवस्तेना-
वेशः प्राणिनोऽधिष्ठानं यक्कावेशः इत्येकः (मोहणीज्जस्सेत्यादि)
मोहनीयस्य दर्शनमोहनीयादेः कर्मण उदये नन्यः सोऽन्य इति ।
तत्र मोहनीयं मिथ्यात्वमोहनीयं तस्योदयादुन्मादो भवति यत-
स्तद्भुदयवर्ती जन्तुरतत्त्वं तत्त्वं मन्यते तत्त्वमपि चातत्त्वं चारित्र-
मोहनीयं वा, यतस्तद्भुदये जानन्नपि विषयादीनां स्वरूपमजान-
न्नैव वर्त्तते । अथवा चारित्रमोहनीयस्यैव विशेषो वेदाख्यो मोह-
नीयं यतस्तद्भुदयविशेषे अत्युन्मत्त एव भवति यदाह “ चित्ते १
दट्ठु मिच्छइ, २ दीहं नीससइ ३ तह जेर ४ दाहे ५ । जत्तअ-
रोयग ६ मुच्छा ७ उम्माए ८ न याणई ए मरणंति ” १० ॥ १ ॥

एतयोश्चोन्मादत्वे समानेऽपि विशेषं दर्शयन्नाह (तत्थणमि-
त्यादि) तत्र तयोर्मध्ये “ योऽसौ यक्काविष्टो भवति ” (सुजवे-
यणतराए चेवत्ति) अतिशयतः सुखेन मोहजन्योन्मादापेक्षया
अक्लेशेन वेदनमनुभवं यस्यासौ सुखवेदनतरः स एव सुखवे-
दनतरकः मोहजनितग्रहापेक्षया अकृच्छ्रानुभवनीयतर एव नैका-
न्तिकान्त्यन्तिकभ्रमरूपत्वादस्येति । चैव शब्दः स्वरूपावधार-
णे (सुहविमोयणतराए चेवत्ति) अतिशयेन सुखेन विमोचनं
वियोजनं यस्मादसौ सुखविमोचनतरः । कप्रत्ययस्तथैव । अथवा
अत्यन्तं सुखापेयः सुखापेयतरः तथा अत्यन्तं सुखेनैव विमुञ्च-
ति यो देहिनं स सुखविमोचनतरक इति मोहस्तु तद्विपरीतः एका-
न्तिकात्यान्तिकभ्रमस्वप्नावतयात्यन्तानुचितप्रवृत्तिहेतुत्वेनानन्त-
जावकारणत्वात् तथान्तरकारणजनितत्वेन मन्त्राद्यसाध्यत्वात्
कर्मण्योपशमादिनैव साध्यत्वादित्यत एवोक्तम् (दुहवेयतराए
चेव दुहविमोयतराए चंत्ति) अतिशयेन दुःख वेद्य एव दुःख
विमोच्य एव चासाविति ॥ (तत्थण मित्यादि) मोहजन्यो-
न्माद इतरापेक्षया दुःखवेदनतरो भवति अनन्तसंसारकारण-
त्वात् । संसारस्य च दुःखवेदनस्वभावत्वादितरस्तु सुखवेद-
नतर एव एकभविकत्वादिति । तथा मोहजोन्माद इतरापेक्षया
दुःखविमोचनतरो भवति विद्यामन्त्रतन्त्रदेवानुग्रहचतामपि वा-
र्तिकानां तस्यासाध्यत्वादितरस्तु सुखविमोचनतर एव भवति ।

मन्त्रमात्रेणापि तस्य निगृहीतुं शक्यत्वादिति । आह च “ सर्व-
इमन्त्रवाद्यापि, यस्य न सर्वस्य निगृहे शक्तः । मिथ्यामोहो-
न्मादः, स केन किञ्च कथ्यतां तुल्यः ” इदञ्च द्वयमपि चतुर्विंश-
तिदण्डके योजयन्नाह ॥

नेरइया एं जंते ! कइविहे उम्मादे पप्पत्ते ? गोयमा !
दुविहे उम्मादे पप्पत्ते तंजहा जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स
कम्मस्स उदएणं । सेकेणट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ णेरइया-
एणं दुविहे उम्मादे पप्पत्ते ? जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स
कम्मस्स उदएणं गोयमा ! देवे वासे असुजे पोग्गळे प-
क्खिवेज्जा । सेणं तेसिं असुजाणं पोग्गळाणं पक्खिवणया-
ए जक्खावेसे एं उम्मादे पाउणेज्जा मोहणीज्जस्स वा
कम्मस्स उदएणं मोहणीज्जं उम्मायं पाउणेज्जा से तेणट्टेणं
जाव उदएणं । असुरकुमाराणं जंते ! कइविहे उम्मादे पप्पत्ते ?
एवं जहेव णेरइयाणं एवरं देवे वासे महिहियतराए चेव
असुजे पोग्गळे पक्खिवेज्जा सेणं तेसिं असुजाणं पोग्गळा
एणं पक्खिवणयाए जक्खाएसं उम्मादं पाउणेज्जा । मो-
हणीज्जस्स वा सेसं तं चेव से तेणट्टेणं जाव उदएणं एवं
जाव यणियकुमाराणं पुढविकाइयाणं जाव मणुस्साणं एए-
सिं जहा णेरइयाणं धाणमंतरजोइसियेवमाणियाणं जहा
असुरकुमाराणं ।

(णेरइयाणमित्यादि) पुढविकाइयाणमित्यादौ यदुक्तं जहानेरइ-
याणंति तेन देवे वासे असुजे पोग्गळे पक्खिवेज्जा इत्येतद्यक्कावेशे
पृथिव्यादिसूत्रेष्वध्यापितं वाणमन्तरेत्यादौ तु यदुक्तं “ जहाअसुरा
णंति ” तेन यक्कावेश एव व्यन्तरादिसूत्रेषु देवे वासे महिहियतराए
इत्येतदध्यापितं मोहोन्मादाद्यापकस्तु सर्वसूत्रेषु समान इति ॥
ज० १४ श० २ उ० । प०भिः प्रकटैरात्मन उन्मादस्तद्यथा ॥

अहिं ठाणेहिं आया उम्मायं पाउणेज्जा तंजहा अरहंता
एमवर्णं वदमाणे अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स अवन्नं वदमा-
णे आयरियवज्जायाएमवर्णं वदमाणे चाउवन्नस्स संघस्स
य अवन्नं वदमाणे जक्खावेसेण चेव मोहणीज्जस्स कम्म-
स्स उदएणं ।

अनन्तरं श्रमणस्याहारग्रहणकारणान्यभिहितानीति श्रमणादे-
र्जावस्यानुचितकारिण उम्मादस्थानान्याह (उढीत्यादि) इदं च
सूत्रं पञ्चस्थानक एव व्याख्यातप्रायं नवरं प०भिः स्यान्नैरात्मा
जीव उन्मादमुन्मत्ततां प्राप्नुयादुन्मादश्च महामिथ्यात्ववृत्त-
स्तीर्थकरादीनामवर्णवादतो भवत्येवं तीर्थकराद्यवर्णवदनकुपि-
तप्रवचनदेवतातो वाऽसौ ग्रहणरूपो जवेदिति पाठान्तरेण ।
(उम्मायपमायंति) उन्मादः सङ्ग्रहत्वं स एव प्रमादः प्रमत्तत्व-
माजोगशून्यतोन्मादप्रमादः । अथवोन्मादश्च प्रमादश्चाहितप्रवृ-
त्तिहिताप्रवृत्ती उन्मादप्रमादं प्राप्नुयादिति । (अवर्णंति) अव-
र्णमश्लाघामवज्ञां वा वदन् वज्रं वा कुर्वन्नित्यर्थः (धम्मस्सत्ति)
श्रुतस्य चारित्रस्य वा आचार्योपाध्यायानाञ्च चतुर्वर्णस्य श्रमणा-
दिभेदेन चतुःप्रकारस्य यक्कावेशेन चैवं निमित्तान्तरकुपितदेवा-
धिष्ठितत्वे मोहनीयस्य मिथ्यात्ववेदशोकोदयेनेति । स्या० ६ उ० ॥
उम्माद (य) पत्त-उन्मादप्राप्त- त्रि० उन्मादमुन्मत्ततां प्राप्तः ।
उन्मादप्राप्तः । स्या० ५ उ० । मोहनीयकर्मोदयेन चित्तशून्यता-

मुपागने. वृ० ३ उ० । वातादिदोषादुन्मत्ततामुपागने, स्या० ५
उ० । उन्मादप्राप्ताया निर्ग्रन्थ्याः प्रतिचर्या यथा-

(गृह्यम्) उन्मायपत्तिं निर्गमयि निर्गमये ग्राहमाणे १ नातिक्रमद्

अस्य व्याख्या प्राप्यन् अयोन्मादप्ररूपणाय भाष्यकारः प्राह ॥

उन्मत्तो म्रुतु छविषो. जन्वावेसो य मोहणिज्जो य ।

जन्वाणमो युत्तो, मोहण इमं तु वोच्चापि ॥

उन्मादः म्रुतु निश्चिन्तित्विधेः विप्रकारस्तथा यज्ञायेदहेतुको

यज्ञावेशः कार्य कारणोपचारात् । एवं मोहनीयकमोहयहेतुको मो

हनीययशाद् डौ चकारा परस्परममुच्ययायी स्वगतानेकनेदसंस्त्र

कीया । नत्र या यज्ञावेशो यज्ञायेदहेतुको सोऽनन्तरसृष्टो यस्तु

मोहेन मोहनीयोदयेन मोहनीयं नाम येनात्मा मुहति तच्च ज्ञाना-

वरणीयं मोहनीयं वा उच्यं चाज्यामयात्मनो विपर्यासापाद-

नात् । तेनात्तरत्र अहमपि नमुन्याय ईर्ष्याद्युच्यमानं न विरुच्यते

(इमेतुत्ति) अयमन्तरमेव यद्युच्यमानतया प्रत्यङ्गीकृत इव

तमेवदागो वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातं निवाहयति ॥

रूवगं ददृण, उन्मातां अहव पित्तमुच्चाप ।

नद्यायणाणि वा ते, पित्तमि य मृगगादीणि ॥

रूपं विटादेराशुनिरुद्धं च गुहाङ्गं रूपाङ्गं तद् दृष्ट्वा कस्या अप्यु-

न्मादो ज्ञेयः । अथवा पित्तमूर्ध्या पिताङ्केणोपपन्नत्वाद्वातो-

द्वेकवशतो वा स्यादुन्मादः । तत्र रूपाङ्गं दृष्ट्वा यस्या उन्मादः ।

संज्ञातस्यास्तस्य रूपाङ्गस्य विरुपावस्थां प्राप्तस्य दर्शना

कर्त्तव्या । या तु घातेनोन्मादं प्राप्ता सा निवाते स्थापनीया उप-

लक्षणमिदं तेन तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गो घृतपायनं च तस्याः

क्रियते । पित्तवशात्तन्मूर्च्छायाः शर्करागतीरादीनि दातव्यानि

कथं पुनरसौ रूपाङ्गदर्शनेनोन्मादं गच्छेदित्याह ॥

ददृण नमं काई, उत्तरविउचितं मयणखित्ता ।

तेण विय रूवेण उ-दृम्पिकायमि निच्चिणा ॥

काचिद्वपस्त्या नटे दृष्ट्वा किञ्चिन्निष्ठमित्याह । उत्तरवैकुण्ठिकमु-

त्तरकालजादिवस्त्राभरणेदि विचित्रमृत्त्रिमविनृपाशोभितं ततः का-

चिन्मदनक्षिता उन्मादप्राप्ता भवेत् तत्रैवं यतना । उत्तरवैकुण्ठिका-

प्रसारणेन तेनैव स्वाज्ञाधिकेन रूपेण तस्मिन्मूर्च्छते सति काचि-

दल्पकर्मा निर्विणा ज्ञेयति तद्विषयं विरामं गच्छतीत्यर्थः ॥

पशुविनो उ दुरुपो, उम्मं दिज्जति अ तीण पुरतो उ ।

रूववतो पुण जत्तं, तं दिज्जति जेण उहेति ॥

अन्यच्च यदि नटः स्वरूपो दुरुपतो भवति । ततः स पूर्वप्र-

ज्ञाप्यते प्रज्ञापितश्च सन् तस्या उन्मादप्राप्तायाः पुरत उन्म-

रुच्य यत्तस्य मण्डनं तत्सर्वमपनीयते । ततो विरूपरूपदर्शन-

तो विरागो भवति । अथासौ नटः स्वभावत एव रूपवान्

अतिशयिनोद्भट्ररूपेण युक्तः ततस्तस्य भक्तं मदनफलमिष्टा-

दिकं तदीयते येन भुङ्क्ते तस्याः पुरतः छर्द्दयति उद्धमति

उद्धमनं च कुर्वन् किलासौ जुगुप्सनीयो भवति ततः सा तं

दृष्ट्वा विरज्यते इति ।

गुज्जंगमि उ वियडं, पज्जावेऊण खरगमादीणं ।

तद्वरितणे विरागो, तीसे तु हवेज्ज ददृणं ॥

यदि पुनः कस्या अपि गुहाङ्गं उन्मादो भवति रूपलावण्या-

द्यपेक्षस्ततः खरकादीनां व्यञ्जरकप्रभृतीनां विकटं मद्यं पाययि-

त्वा प्रसुप्तीकृतानां पथि मद्योद्भालखरणिदतसर्वेशरीराणामत

एव मत्तिकाभिणिभिणायमानानां (तद्वायवेति) तस्य गु-

हाङ्गस्य मद्योद्भालनादिना वीभत्सीभूतस्य दर्शना क्रियते । त-

च्च दृष्ट्वा तस्या आर्थिकाया विरागो भवेत् । ततः प्रसुप्तीभव-

ति । वृ० ६ उ० ।

उन्मादप्राप्तस्य भिक्षोः प्रतिचर्या यथा ॥

उन्मायपत्तं जिक्खुं गिद्यायमाणं नो कप्पए तस्स गणा-

वच्चेयस्स निव्वूहिच्च गिलाए करणियं वेयावमियं जाव

तनो रोगातंकातो विप्पमुको ततो पच्चा द्दहुस्सगे नामं वव-

हारे पच्चवियव्वे सिया इति ।

अस्य व्याख्या पूर्ववत् । उन्मादप्ररूपणा तु निर्ग्रन्थ्या इव

नवरं पुर्याभिलापः कार्यः ॥ जुल्लकस्य वातेन पित्तन चोन्मा-

दयतनामाह ।

वाते अज्जंगसिणेह, पज्जाणादी तद्वा निवाए य ।

सकरखीरादिहि य, पित्तचिगिच्चा उ कायव्वा ॥

वाते वातनिमित्ते उन्मादे तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गः क्रिय-

ते न्नेहपायनं घृतपायनमादिशब्दात्तथाविधान्यचिकित्सापरि-

ग्रहः तत्कार्यते तथा निवाते स्थाप्यते । पित्तवशादुन्मत्तीभू-

तस्य शर्करादीरादिभिस्तस्य चिकित्सा कर्त्तव्या ॥ व्य० २ उ० ।

उन्माद (य) पमाय-उन्मादप्रमाद-पुं० क० स० । उन्मादः

सम्राह्यं स एव प्रमादः प्रमत्तत्वमाभोगशून्यतोन्मादप्रमादः ।

गृहावेशादुपयोगशून्यतायाम्, उन्मादश्च प्रमादश्च समाहारद्व-

न्दः । अद्वितप्रवृत्तिहिताप्रवृत्त्योः, न० । स्या० ६ उ० ।

उन्मि-ऊमि-पुं० स्त्री० ऋ-मि-अतंरुच । महाकल्लोले, द्वा०

१ अ० । भ० । स्या० । सम्याये, कल्लोलाकारेजनसमुदाये,

भ० २ श० २ उ० । प्रा० । प्रकाशे, वेगे, वस्त्रसंकोचरेखायाम्,

पीडायाम्, उत्कर्षायाम्, बुभुक्षादिषु पदेषु देहमनः प्राणानां

यथायथं धर्मेण अश्वगतौ, स्त्री० । वाच० ॥

उन्मिमाक्षिणी-ऊमिपालिनी-स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वत-

स्य पश्चिमतः शीतोदाया महानद्या उत्तरेण वहन्यामन्तर्नद्याम्,

स्या० ३ उ० । " सुवप्ने विजप जयंती रायहाणी उन्मिमाक्षि-

णी जई " " सुवप्नो विजयो वैजयन्ती राजधानी उन्मिमाक्षिनी

नदी " ज० ४ व० १० । प्र० १० । " दो उन्मिमाक्षिणीओ " स्या० ३ ।

उन्मिद्वान-उन्मीजन-न० प्रादेर्मौलेः ८ । ४ । ३१ । इति उदः

परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वम् वा । प्रा० । विकाशे, चक्रुरादेः

पुटघिनेदे, भावे घञ् । उन्मीलोऽयत्र । वाच० ॥

उन्मिद्विय-उन्मीक्षित-न०-उद-मील-जावेक्तः । उन्मीक्षने, अनु०

विकसिते, अमुद्रिते च । णिञ्-कर्मणि कः । प्रकाशिते, मेदित-

मुद्रणे नेत्रादौ " ततो उन्मिद्वियाणि तस्स नयणाणि " आ० म० द्वि० ।

" पञ्जरुन्मिद्वियमणिकणगयूजियारो " पञ्ज-

राद् उन्मीक्षितमिव वहिष्कृतमिव पञ्जरोन्मीक्षितमिव । य-

थाहि किञ्च किमपि वस्तु पञ्जरात् चंशादिमयप्रच्छादनविशेषात्

वहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टञ्चायत्यात् शोभते । तथा तदपि विमान-

मिति भावः । जी० ४ प्रति० । स० ॥

उन्मि (म्मी) वीइ-ऊमिबीचि-स्त्री० ऊर्मयश्च वीचयश्च म-

हाकल्लोलेषु, -हस्वकल्लोलेषु च ६ त० । ऊर्मिणां विविक्तत्वे, ज०

१६ श० ६ उ० । स्या० । " उन्मीवीई सहस्सकावियं ति " ॥

ऊर्मयः कल्लोलास्तल्लक्षणा या वीचयस्ता ऊर्मिबीचयो वीचि-

शब्दो हि लोकेऽन्तरार्थाऽपि रूढोऽथर्वोर्मिबीच्योर्विशेषो गुरुत्व-

धुत्वलक्षणः क्वचिद्वीचिशब्दो न पठ्यते एवेति ऊर्मिबीचीनां

सहस्रैः कवितो युक्तो यः स तथा । स्या० १० उ० ।

उन्मिसिय-उन्मिपित-वि० उद-मिश्-क-प्रकुल्ले, किञ्चित्प्रका-

हिते, वाच० । उन्मीहिते, ज० १४ श० १ उ० । भावे कः ।
उन्मेपे, “ उम्मिसियणिमिसियंतरेण ” उन्मिपितनिमिपितान्त-
रेण यावता अन्तरेण व्यवधानेन उन्मेपनिमेपौ क्रियेते तावदन्तर-
प्रमाणेन । जी० ३ प्रति० ।

उम्मिस्स-उन्मिश्च-न० सचित्तसम्मिश्चे, तदज्ञेदोपचारात्स-
समे एपणादोपे, प्रच० ६७ द्वा० । “ वीयादि उम्मीसं ” वीजा-
द्युन्मिश्चं वीजकहरितादिभिर्युन्मिश्चमुच्यते । पंचा० १३ विव० ।
यदा अनाजोगेन अविचार्यैव शुष्काशुद्धाहारं सम्मीलयाददाति
तदा सप्तम उन्मिश्चित्तोपायः । उक्त० २४ अ० । देवद्वयं खणा-
दि सचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत उन्मिश्चम् । ध० ३ अधि० ।

असणं पाणं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

पुप्फेसु होज्ज सम्मीसं, वीएसु हरीएसु वा ॥ ५७ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितियं पन्निआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५८ ॥

पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यं तथा पुष्पैर्जातिपाट्नादिजिर्मवेडु-
न्मिश्चं वीजैर्हरितैर्वेति तादृशं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं
यतश्चैवमतो ददतीं प्रत्याचक्रीत न मम कल्पते तादृशमिति ॥
दश० ५ अ० । (अस्य जेदादि-उन्मिश्चग्रहणनिषेधश्च एपणा शब्दे
वक्ष्यते) अत्र प्रायश्चित्तम् “उम्मीसे अणंते चउगुरुपच्छित्तं चउवहु
मीसुम्मीसे अणंते मासगुरु परित्ते मासवहु द्वित्ते चउसु गणेसु जे
तिष्ठि तेसु सघाणपच्छित्तं ” पं० चू० । “प्रायस्येन मिश्रे वस्तु-
मात्रे, त्रि० । आव० । “कम्मुम्मीसगा सरीरा,, कार्मणेन शरी-
रेणोन्मिश्चाणि । स्या० ४ ग० ।

उम्मीद्वणा-उन्मीद्वना-खी० प्रजवे, विशे० ।

उम्मीद्विय-उन्मीद्वित-त्रि० उद्-मील-क्त-प्रादेर्मद्विः ८ । ४ ।

३१ । इति उद्ः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वाजावे रूपम् । प्रा० ।
उन्मेपे, विपा० १ श्रु० ७ अ० । “पंजरुम्मिद्वियव्वमणिकणायू-
मियागा” पञ्जरदुन्मीद्वित इव वहिष्ठता इव पञ्जरोन्मीद्विताः ।
रा० । उन्मीद्वितमुन्मिपितं स्मितमुन्मिद्वित्यादिपर्यायाः । विशे० ।
उम्मुक्क-उन्मुक्क-त्रि० उद्-मुक्क-क्त-ऊर्द्धक्लिप्ते, औ० । परित्यक्ते,
विशे० ॥ “उम्मुक्कमण्णुम्मुक्के, उम्मुक्कते य केसलंकारे” आ० म०
द्वि० । प्रायस्येन सुक्ते, “ते वीरा ग्रंथणुम्मुक्का नावकंखंति जीवि-
यं” सूत्र० १ श्रु० ए अ० ।

उम्मुक्ककम्मकवय-उन्मुक्ककर्मकवच-पुं० सकलकर्मवियुक्तत्वा-
त्सिद्धे, औ० ।

उम्मुक्कवाइभाव-उन्मुक्कवाइभाव-पुं० खी० त्यक्तवाले जाताएव
पे, “सेवियणं दारण उम्मुक्कवाइभावे विस्सयपारिणायमेत्ते” कर्म० ।

उम्मुयणा-उन्मुचना-खी० परिशातनायाम्, आव० ५ अ० ।

उम्मूलणा-उन्मूलना-खी० उत्पाटने, “उम्मूलणा सरीराओ”
वृक्षस्थोन्मूलनेवोन्मूलना निष्काशनं जीवस्य शरीरादेहादिति”
द्वितिया गौणी हिंसा । प्रश्न० १ छा० ।

उम्मेस-उन्मेप-पुं० उद्-मिप्-धञ्-अक्रियापारविशेषे, “आग-
मणगमणज्जासुम्मेसमणजोगकायजोगा जेयावणे तहप्पगारा च-
वसजावा सव्वे ते” ज० १३ श० ४ उ० ।

उम्ह (ण्)-उ (ऊ) ण्णन्-त्रि० उप्-आधारे-मनिन्-चाङ्गस्वः ।

पक्कमम्मस्सहाम्हः ८ । ७५ इति प्मभागस्य मकाराक्रान्तो हः ।
प्रा० । गीर्णतौ, कर्त्तरि-मनिन् । आतपे, शपसहवर्णेषु, वाच० ॥

“अणुमोदणउम्हमादिणे दोसा” उप्मा नाम तेनाङ्ग्येन छल्येण

तस्य रागिणो हस्तादौ परिताप आदिशब्दाद्यदि द्रव्यमसौ तत्र
प्रक्षिपति । वृ० २ उ० ।

उम्हातिस-युष्मादृश-त्रि० युष्मद्-दृश्-कञ्-आत्वं पैशा-
च्याम् । यादृशोदेर्द्विस्तः ८ । ४ । १६ । इति (दृ) इति दृश
इत्यस्य स्थाने तिरादेशः । जवादृशे, प्रा० ॥

उम्हासेस-ऊप्मावशेष-पुं० मनागपि ऊप्मे, “उम्हासेसो विसिद्दी
होउं हर्हि” आव० ५ अ० ।

उय-उत-अव्य० अपिशब्दार्थे, विशेषे “उतामृतस्थेशानो यदज्ञे-
नातिरोहति” आ० म० द्वि० सुतरामिति शब्दस्यार्थे, “किमुयकुन-
वाभिस्स” आव० ५ अ० । विकल्पे, समुच्चये, वितर्के, प्रश्ने, अत्यर्थे
च । वाच० ॥

उयसेमाण-प्रवर्त्तयत्-त्रि० तिरश्चीनं कुर्वति, “उत्तारेमाणे वा
उयसेमाणे वा जीवेहि” आचा० २ श्रु० ॥

उयत्तिय-अपवृत्त्य-अव्य० अपवर्त्तनं कृत्वेत्यर्थे, “उयत्तियाणं
गिणहादि, तहप्पगारं पाणगजातं” आचा० २ श्रु० ॥

उयाय-उपयात-त्रि० उपगते, “महासिद्धाकटंगं संगमं उयाय
पुरओ य से सक्के” ज० ७ श० ९ उ० ॥

उयहे-यूयम्-युष्मद्-जस्-यूयवयौ-जस्ति । इति यूयादेशः ।
ऊं प्रथमयोरम् इति जसोऽमादेशः । पा० व्या० । भे तुच्चे उ-
ज्जे तुयहे तुयहे उयहे जसा । ८ । ३ । ए १ । इति जसा सहित-
स्य युष्मच्छब्दस्य उयहे आदेशः । प्रा० । “उयहेचिद्धह” प्रश्न०
युष्मान्-युष्मद् शस् । वो तुच्चे उज्जे तुयहे उयहे जे शसा”
८ । ३ । ए ३ । इति शसा सहितस्य युष्मच्छब्दस्य उयहे आदेश-
‘उयहे पेक्कामि’ प्रा० ॥

उर-पुं० उरस-न० ऋ-असुन् धातोरुच्च-रपरः । स्नमदामशिरोः

नजः ८ । १ । ३२ । इति उरः पुंलिङ्गत्वम् । प्रा० । वक्वसि,, स्या० १०
ग० । हृदये, प्रश्न० २ द्वा० । अप्पानामङ्गानां द्वितीयेऽङ्के, “सीसमु-
रोयरपिट्ठि” आ० चू० २ अ० । उक्त० । नि० चू० । प्रज्ञा० ।
“उरे वियथाप” अर्द्धमागध्या ज्ञापया उरसि, विस्तृततया
उरसो विस्तीर्णत्वात् । औ० । “उरसि द्वावेइ” उरसि दापयति ।
विपा० । “उरेणरिसजं सरं” स्या० ७ ग० । शोभने, स्या ४ ग०
उरंउर-उरउरस्-न० साक्कच्छब्दार्थे “चाउरंणिणं पि उरंउरे नि-
पिट्ठय” वि० ३ अ० ।

उरकमग-उरःकटक-न० उरो हृदयं तदेव कटकमुरःकटकम् ।
उरोरूपे कटके, अनु० ॥

उरग-उरग-पुं० खी० उरसा गच्छति उरस्-गम-र । सखोपश्च
सपे, अप्र० । “उरगगिरिजलणसागर-नहततलरुणसमो अ जो-
होइ । प्रमरमियधरणिजलरुह-रविपवणसमो अ सो समणो” अनु०
उरगवर-उरगवर-पुं० नागवरे, ज्ञा० १६ अ० ।

उरगवीहि-उरगवीथी-खी० उरगसंज्ञका वीथी उरगवीथी ।
सुक्तादेरुगसंज्ञेऽङ्कज्ञाने, स्या० १० ग० (वीहीशब्दे स्पष्टम्)

उरच्छंद-उरउन्द-पुं० कवचे, हैम० ।

उरत्थ-उरःस्थ-त्रि० । हृदयस्थिते, “उरत्थदीणारमाववीरइय
णं” कल्प० ॥

उरतव-उरस्तपस्-न० क० स० इह लोकाद्याशंशारहितत्वेन सो
जने आजीवकतपोभेदे, स्या० ४ ग० ।

उरपरिसप्पयवयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिय-उरःपरिसर्पस्थद्व-

चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-पुं० उरसा वक्रसा परिसर्पन्ति संचर-
न्तीति उरःपरिसर्पास्ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका-
श्च उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । उरःपरिसर्प-
स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेदे, तद्देहा यथा ।
से किं तं उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाश्चउ-
व्विहा पण्णा तंजहा अही अयगरा आमाझिया महोरगा ।
अथ केते उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रह-
सास्तद्यथा । अहयोऽजगरा आसात्रिगा महोरगाः । प्रहो १ पद ।
अनु० । स्था० । जी० । पंतयमेव भेदानामवगमाय प्रश्ननिर्वचनसु-
त्राणि तानि च अष्टादिशब्देषु उच्यन्ति "तिविहा उरपरिसप्पा
पण्णा तंजहा इत्ये पुरिसा णपुंसगा " उरःपरिसर्पमात्रेणापि-
बोधः । सं० ।

उरपरिसप्पिणी-उरःपरिसप्पिणी-स्त्री० उरः परिसर्पस्त्रियाम्,
तत्तद्देहा यथा " से किं तं उरपरिसप्पिणी ओ १ तिचि-
धाओ तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेत्तं उरप-
रिसापिणी " जी० १ प्रति० ।

उरवज्ज-उरवज्ज-पुं० स्त्री० । उर उक्तं प्रमति प्रम० ड० पृषो०
रुद्रोपः । मेघे, प्रदन० १ हा० । सुत्र० । ऊरणे, रा० । उपा० ।
अस्य निक्षेपः ।

एकिलेवे उ उरवजे, चउव्विहो दुविहोइ द्ववम्पि ।

आगमणोआगमतो, णो आगमतो य सो तिविहो ॥

निक्षेपो न्यासस्तुः पूरणे उरवे उरप्रविषये चतुर्विधश्चतुःप्रकारो
नामस्थापनाद्रव्यभावभेदान् । तत्र नामस्थापने कृणुते एवेति ।
द्रव्योत्पन्नाह-द्विविधो जवतिं द्रव्य इति द्रव्यविषये आगमतो नो
आगमतश्च तत्रागत उरप्रशब्दार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तो नो आग-
मतः पुनश्चस्य पुनरर्थत्वात् स इति द्रव्योत्पन्नस्त्रिविधस्त्रिभेदः ।

तत्रैविविधमाह-

जाणगसरीरजविण, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिविहो ।

एगजवियवप्पाउ य, अणिमुहोतो णामगोत्ते य ॥

शरीरमुरजशब्दार्थज्ञस्य सिद्धशिक्षातत्त्वगतं शरीरमुच्यते भ-
व्यशरीरोरमस्तु यस्तावदुरजशब्दार्थं न जानाति कालान्तरे च
ज्ञास्यति तस्य यच्चरीरं तद्रव्यतिरिक्तश्च ताज्यां ज्ञाशरीरभव्य-
शरीरोरजान्यां व्यतिरिक्तो भिन्नस्तद्व्यतिरिक्तः । चः समुच्चये
स तद्व्यतिरिक्तः पुनस्त्रिविधस्त्रिभेदस्त्रैविविधमेवाह । एकस्मिन् भवे
तस्मिन्नेवातिक्रान्ते प्राची एकजविको योऽनन्तर एव भवे उरप्र-
तयोत्पत्त्यते तथा स प्योरप्रायुर्वधानन्तरं वरूमायुरनेनेति
वद्वायुष्क उच्यते । तृतीयमाह- (अभिमुहोतो नामगोत्तेयत्ति)
आपत्त्वाद्भिन्मुखनामगोत्रश्च तत्राभिमुखे समुखेऽन्तरमुहोतानन्तर-
प्राधितया नामगोत्रे उरप्रसंसंयन्त्रिनी यस्य स तथोक्तान्तरमुहोतान-
न्तर मेवोरप्रजवजातीति गार्थार्थः । भावोरप्रमध्ययननामनिबन्धः

उरव्जाउण मेगोयं, वेदेतो जावतो उरव्जो उ ।

तत्तो समुच्चियमेणं, उरजिज्जंति अज्जयणं ॥

उरव्जे य कागणीअं, पण्यववहारसागरे चेव ।

पंचेवेते दिट्ठं-ता उरजिज्जाम्प अज्जयणे ॥

उरप्रः ऊरणकस्तस्यायुश्च नाम च गोत्रं च उरप्रायुर्नामगोत्रं
यदुदयादुरओ भवति वेदयन्ननुभवन् भावतो भावमाश्रित्यो-
रप्रस्तुशब्दः पर्यायास्तिकमतमेतदिति विशेषणार्थस्ततो भा-
वोरप्रद्वष्टान्ततयेहामिधेयात्समुत्थितमुत्पन्नमिदमिति प्रस्तुतं

यस्मादिति गम्यते (उरभिज्जंति) उरप्रायं गहादित्वाच्छ्रैषि-
कक्षप्रत्यये इति तस्मादध्ययनं प्रागुक्तमुच्यते इति शेष इति
गार्थार्थः ॥ उरप्रस्यैव चेह प्रथममुच्यमानत्वात् बहुवक्तव्य-
त्वाच्चेत्थमुक्तमन्यथा हि काकण्यादयोऽपि दृष्टान्ता इहाऽभि-
धीयन्त एव तथा चाह निर्युक्तिरुक्तं (उरप्पमे गाहा) उरप्र
उत्तरूपः काकणिर्विशतिः कपर्दिका (उरव्वमेयत्ति) चशब्दस्य
भिन्नकमत्वात्काकणिश्च (अंवरयत्ति) आभ्रकमाभ्रफलं
व्यवहारश्च क्रयविक्रयरूपो वणिग्धर्मश्चस्य गम्यमानत्वात्
सागरश्च समुद्रः । चः सर्वत्र समुच्चये एवावधारणे भिन्नक-
मश्चैवं योज्यते पञ्चैवते न तु न्यूनाधिका दृष्टान्ता उदाहर-
णानि उरप्राये उरप्रनाम्यध्ययने इति गार्थार्थः ॥

संप्रति यदर्थसाधर्म्योऽुरप्रस्य दृष्टान्तता तदुपदर्शनायाह ॥

आरंजो रसंगही, दुग्गमरणं च पव्ववातो य ।

उवमा कया उरव्वे, उरजिज्जस्स णिज्जुत्ती ॥

आउरविणाई एयाई, जाई वरइणंदिनो ।

सुज्जताणेहिं दाढाइ, एयदीहाउ वक्खणं ॥

आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्युपमर्हो रसेषु मधुरादिषु गृद्धि-
मिकाङ्गा रसेगृद्धिर्दुर्गतिगमनं च नरकतिर्यगादिषु पर्यटनं
प्रत्यपायश्चेद्वैव शिरश्छेदादि वक्ष्यति हि ' शिरश्छेत्तुणमुज्जत ' इति
शिरश्छेदाच्चातर्तौद्रोपगतस्य दुर्गतिपाते दुःखानुभवना-
दिरुपमा सा दृश्यते ॥ दर्शनरूपा प्रक्रमादेभिरेवारम्भादिभिरर्थैः
कृता चिहिता उरप्पे उरप्रविषया । इदमुक्तं भवति । सांप्रतेक्षिणो
हि विषयामिषगृध्रवः तांस्तानारम्भानारम्भन्ते आरम्भ्य चोप-
चितकर्मभिः कालसौकरिकादिवदिहैव दुःखमुपलभ्य नर-
कादिकां कुगतिमानुवन्तीत्युरप्रोदाहरणत इहोपदर्शयते । का-
कण्यादि साधर्म्यदृष्टान्तोपलक्षणं चैतदुरप्रायस्य निर्युक्ति-
रिति निगमनमेतदिति गार्थार्थः ॥ २० ॥ उरप्रदृष्टान्तश्चैवम् ॥
इत्यवसितो नामनिष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसरः स च सूत्रे सति भवती-
त्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् ॥

जहा एसं समुद्दिस्सं, कोइ पोसेज्ज एवयं ।

ओयणं जवसंदिज्जा, पोसेज्जावि सयं गण्णे ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासे आदिश्यते आह्राप्यते विविधव्यापा-
रेषु परिजनेऽस्मिन्नायात इत्यादेशोऽभ्यर्हितः प्राहुणकस्तं
समुद्दिश्याश्रित्य यथासौ समेप्यति समागतश्चैनं भोक्ष्यत
इति कश्चित्परलोकापायनिरपेक्षः पोषयेत्पुष्टं कुर्यादलकमूर-
णकं कथमित्याह आदनं भक्तं तज्जोग्यशेषान्नोपलक्षणमेतत्
यवसमुक्रमापादि दद्यात्तदप्रतो ढौकयेत्तत एव पोषयेत् पुन-
र्वचनमादरख्यापनाय अपिः संभावने संभाव्यत एव एवं वि-
धः कोऽपि गुरुकर्मैति स्वकाङ्क्षे स्वकीयगृहप्राङ्गणे अन्यत्र
निर्युक्तिः कदाचिन्नोदनादि दास्यतीति स्वकाङ्क्षे इत्युक्तः ।
यदि वा (पोसिज्जाविसयंगणेत्ति) विशन्त्यस्मिन्निति विष-
यो गृहं तस्याङ्गणं विषयाङ्गणं तस्मिन्नथवा विषयं रसलक्ष-
णं वचनव्यत्ययाद्विषयान्ता गणयन् संप्रधारयन् धर्मनिर-
पेक्ष इति भावः । इहोदाहरणं संप्रदायादवसेयम् " जहेगो
ऊरणगो पाहुणयनिमित्तं पोसिज्जति सो पीणियसरीरो सु-
रहातो हालिहादिकयंगरागो कयकण्चूलओ कुमारगायणं
णाणाविहेहिं कीडाविसेसेहिं कीडावेति तं च वच्छुगो एवं
लालिज्जमाणं दट्ठूण माऊण येहेण गोचियं दोहएण य तयण-
कपाय मुक्कमवि खीरं न पिबति । रोसेण ताप पुच्छिओ भणइ

अम्मो एस खं दियगो सव्वेहिं एएहिं अम्ह सामिसालेहिं इहेहिं जवजोगासयोहिं तदुवओगेहिं अलंकारविसेसेहिं अलं-
कारितो पुत्त इव परिपालिज्जइ अहं तु मंदभग्गो सुक्काणि
तणाणि कोहिं वि लभामि ताणि वि न पज्जत्तिगाणि एवं पा-
णियं पि एय मे को वि भालेति । ताए भणत्ति पुत्त आतुरचि-
प्पाइ ” गाहा । जहा आतुरो मरिउं कामो जमगातिपच्छं वा
अपच्छं वा तं दिज्जतिते स एवं नंदिओ मारिज्जिहत्ति ज
हा तदा पेच्छेहिंसि इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

ततः कीदृशो जातः किञ्च कुरुते इत्याह ॥

तत्रो स पुट्टे परिबूढे, जायमेए महोदरे ।

पाणिए विउले देहे, आएसं परिकंखए ॥

तत इत्योदनादिदानाद्धेतौ पञ्चमी स इत्युरभ्रः पुष्ट उपवि-
तमांसतया पुष्टिभाक् परिबूढः प्रभूः समर्थ इति यावत् ।
जातमेद उपचिनचतुर्थथातुरत एव महोदरो बृहज्जठरः प्रा-
णितस्तर्पितो यथासमयमुपदौकिताहारत्वादेभिरेव हेतुभि-
र्विपुले विशाले देहे शरीरे सति यस्य च भावेन भावलक्षण-
मिति सप्तमी किमित्याह । आदेशं प्रतिकाङ्क्षति पाठान्तरतः
परिकाङ्क्षति वेच्छति नचास्य तत्त्वतः प्रतिपालनमिच्छा च
संभवत्यतः प्रतिकाङ्क्षतीव प्रतिकाङ्क्षतीत्युपमार्थोऽवगन्तव्यः
एवं परिकाङ्क्षतीत्यत्रापीति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स किमेव चिर-
स्थायी स्यादित्याह ॥

जाव न एइ आएसे, ताव जीवइ से उही ।

अहपत्तम्मि आएसे, सीसं जिच्छूण जुंजइ ॥

यावदिति काढावधारणं नैति नायाति कोऽसावादेशस्तावन्तो-
त्तरकाढं जीवति प्राणान् धारयति (सेदुहिन्ति) आकारप्रस-
पात्स इत्युरभ्रो दुःखी सन्नथवा वध्यमएरुनमिवास्वैदना-
नीति तत्त्वतो दुःखितैवास्थेति दुःखी (अहपत्तम्मि आएसे)
अथानन्तरं प्राप्ते आगते आदेशे श्रिता अस्मिन् प्राणा इति शि-
रस्तच्छिन्त्वा द्विधा विधाय जुज्यते तेनैव स्वाभिना पाहुणकस-
हितेनेति शेषः । संप्रति संप्रदायशेषमनुश्रियते ततोऽसौ “वज्र-
गो ततो नंदियंग पाहुणगेषु आगपसु च हिज्जमाणं ददुं तिसितो
वि भएण मारुप थणं णान्निवसति । ताए जणत्ति किं पुत्त भय-
नीतोसि णेहेण एएहुयं पि मे ण पिचसि तेण भणत्ति अम्म कओ
से थणाभिवासाओ णणु सोवराओ णंदिओ अज्ज केहिं वि पाहुण-
एहिं आगएहिं मम अगतो वि गयजीहो वि होइनयणो वि-
स्सरं रसंतो अत्तणो असरणो मारिओ तव्भयाओ मे कओ पा-
चमिच्छा तथो ताए जणत्ति पुत्त ! णणु तदा चेव कहियं जहा आउ-
रचिणाइं पयाइं एस संविवागो अणुपत्तो एस दिठंतो ” इति
सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेवानुवदन् दार्शनिकमाह ।

जहा खलु से उरुचने, आएसाए समीहिण ।

एवं वाद्वे अहम्पिडे, इहई नरयाउयं ॥

यथा येन प्रकारेण खलु निश्चये स इति प्रागुक्तरूप उरभ्र आदे-
शाय आदेशार्थं समीहितः कल्पितः सन् यथा यस्यैव भविष्यत्या-
देशं परिकाङ्क्षतीत्यनुवर्तते एवमनुनैव न्यायेन वाद्वोऽङ्गोऽधर्मो
धर्मविपक्षः पापमिति यावत् इष्टोऽजिलपितोऽस्येत्यधर्मिष्ठः आ-
दितादेराकृतिगणत्वादिपृष्टादस्य परनिपातः । यद्वाऽधर्मगुण-
यागाधर्मोतिशयेनाधर्मधर्मिष्ठ इह ईदृते वाज्जतीव तदनु-
कुलाचारतया किं नरकायुक्तं नरकजीवितमिति सूत्रार्थः ।

उक्तमेवार्थं प्रपञ्चयितुमाह ।

हिंसे वाद्वे मुसावाई, अण्णम्मि विज्जोवण ।

असदत्तहरे तेणे, माई कन्नु हरे सडे ॥

इत्थीविमयगिच्छे य, महारंजपरिणहे ।

जुंजमाणे सुरं मंसं, परिवूढे परंदमे ॥

अयककरजोई य, तुंदिद्वे चिय होहिण ।

आउयं नरए कंखे, जहाएसं च एवण ॥

हिनस्तीत्येवं शीघ्रो हिंस्रः खनावतः प्राण्यपरोपणकृद्वाद्वोऽ-
ङ्गः पाठान्तरतश्च क्रुध्यति हेतुमन्तरेणापि कुप्यतीत्येवं धर्मा क्रो-
धी मृपाऽङ्गीकं वदति प्रतिपादयतीत्येवं शीघ्रो मृपावादी अध्व-
नि मार्गे विबुध्मपति मुष्णातीति विज्ञोपकः । यः पथि गच्छतो ज-
नान् सर्वस्वहरणतो ब्रुणति (अन्नदत्तहरेति) अन्येभ्यो दत्तं
राजादीनां विस्तीर्णं हरत्यापात्तरात्र एवाच्छिन्नत्यन्यदत्तहरः ।
अन्यैर्वा अदत्तमनिसृष्टं हरत्यादत्ते अन्यादत्तहरो ग्रामनगरादिषु
चौर्यकृत् अत एव वाद्वोऽङ्गो विसरणशीलः स्मारणार्थमेतदिति
न पौनरुक्त्यं सर्ववस्थासु वा वाञ्छत्यस्यापनार्थं पाठान्तरतश्च
स्तेन्येनैवोपकल्पितात्मवृत्तिः । यद्वा अन्य दत्तहरोऽन्यादत्तं प्र-
न्यच्छेदादिनोपायेन अपहरति स्तेनः क्षेत्रादिखननेनेति विशेषो भा-
यी वञ्चनैकचित्तः । कण्ठहः कण्ठकस्यार्थं हरिष्यामीत्येवमध्यव-
सायी शत्रो वक्राचारः तथा स्त्रियश्च विषयाश्च स्त्रीविषयास्तेषु
गृहोऽभिकाङ्क्षावान् स्त्रीविषयगृहश्च प्राग्वन्महानपरिमितः
आरम्भोऽनेकजन्तूपघातकृद्वापारः परिग्रहश्च धान्यादिसंभयो
यस्य स तयोक्तो जुज्जानोऽन्यवहरन् सुरां मांसं पिबति (परि-
बूढोति) परिवूढः प्रशुचिचित्तमांसशोणिततया तत्तत्क्रियासमर्थ
इति यावत् । अत एव परान्यान् दमयति न्यतृत्याग्निमतकृत्ये-
षु प्रवर्तयतीति परंदमः । किञ्च अजश्रगस्तस्य कर्करं यच्च-
णकवद्भक्ष्यमाणं कर्करायते तच्चेह प्रस्तावान्मेदो दन्तुर्मतिपक्षं
वा मांसं तद्गोजी वाऽत एव तुन्दिद्वो जातवृहज्जठरश्चित्तमुपचय-
प्राप्तं लोहितं शोणितमस्येति चित्तोहितः । शेषधातूपन्नक्षणमे-
तत् आयुर्ज्जीवितं नरके सीमन्तकादौ काङ्क्षतीव काङ्क्षति
तद्योगकर्म्मार्भितया कमिव क इवेत्याह (जहाएसं च एव-
णत्ति) आदेशमिव यदैक उक्तरूप इह च हिंसे इत्यादिना-
सार्कश्लोकेनारम्भ उक्तो जुंजमाणे सुरमित्यादिना चार्कद्वये-
न रसगुक्तिः आयुषमित्यादिना चार्कं दुर्गतिगमनं तत्प्रतिपाद-
नाच्चार्यतः प्रत्युपायमिधानमिति सूत्रार्थः ॥ इदानीं यदुक्तमा-
युनरके काङ्क्षतीति तदनन्तरमसौ किं कुरुते इत्याह । यद्वा
साक्षादैहिकापाय दर्शनायाह ॥

आसणं सयणं जाण, वित्तं कामे य जुंजिया ।

उस्साहरं धणं हिच्चा, वहु संचिणिया रयं ॥

तत्रो कम्मगुरुजंतू, पच्छुप्पसपरायणे ।

अयव्वआगयाएसे, मरणं तम्मि सीयए ॥

आसनं शयनं यानमिति प्राग्वन्नवरं भुक्त्वेति संवन्धनीयं
वित्तं द्रव्यं कामान्मनोवशब्दादीन् भुक्तवोपभुज्य (दुस्साह-
डंति) दुःखेनात्मनः परेषां च दुःखकरणेन सुद्धादरातिशये-
नाहतमुपाजितं दुःस्वाहृतम् । यदि वा प्राकृतत्वात् दुःखेन
संनिहयते मील्यतेस्मेति दुस्संहृतं धनं द्रव्यं हित्वा आसना-
शुपभोगेन दूताद्यसद्वयेन च त्यक्त्वा तथा च मिथ्यात्वादिक-
र्मवन्धहेतुसंभवाद्बहु प्रभूतं संचित्योपाज्यं रजोऽष्टप्रकारं
कर्म । ततः किमित्याह । (ततोति) ततो रजःसंचयात् को
वा संचितरजाः कर्मणा गुरुरिव गुरुरधो नरकगामितया
कर्मगुरुर्जन्तुः प्राणी प्रत्युत्पन्नं वर्त्तमानं तस्मिन्परायणस्तन्निष्ठः
“ एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचर ” इति नास्तिक-
मतानुसारितया परलोकनिरपेक्ष इति यावत् । (आपवत्ति)

अजः पशुः स चेह प्रक्रमादुरन्नस्तद्वत् (आगयाएस्तति)
प्राकृतत्वादागते प्राप्ते आदेशे प्राहुणके एतेन प्रपञ्चितश्रविते-
यानुग्रहायोक्तमेवोन्नद्धान्तं स्मारयति । किमित्याह । मर-
णान्ते प्राणपरित्यागात्मन्यवसाने शोचति । किमुक्तं भवति
यथादेश आगत उरुन्न उक्तर्नात्या शोचति तथाऽयमपि धिग्मां
विषयव्यामोहत उपाजितगुरुकर्माणां हा केदानीं मया गन्त-
व्यमित्यादिप्रलापतः खिद्यतेऽत्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा
शोकसंभवादिति सूत्रद्वयार्थः । अनेनैहिकोपाय उक्तः ।

संप्रतिपारमधिकमाह ॥

तत्रो आउपरिक्खीणे, चुपा देहविहिंसगा ।

आमुरीयं दिंसं वाडा, गच्छंति अवमातमं ॥

ततः शोचनानन्तरं को वा उपाजितगुरुकर्मा आस्युपि तद्ग-
वसंभविनि जीविते परिच्छीणे सर्वथा क्षयं गते कथंचिदायुः
क्षयस्यावीचीमरणेन प्रागपि संभवादेवमुच्यते । च्युनो त्रष्टो
देहाच्छरीरात्पाठान्तरस्तु च्युनेदोपगने हन्त्यशरीरो विहिं-
सको विविधप्रकारैः प्राणिघातकः (आसुरीयंति) अविद्य-
मानसूर्यामुपलक्षणात्वात् ग्रहनक्षत्रादिविरहितां च दिश्यते
नारकादित्वेनास्यां संसारीनि दिक्षामर्यान्नावदिवामथवा
रौद्रकर्मकारी सर्वोप्यसुर उच्यते । ततश्चासुराणामियमा-
सुरीया तामासुरीयां दिशं नरकगतिमित्यर्थो वालोऽग्नौ ग-
च्छति यात्यघशः कर्मपरवशो घनघनव्यत्ययाच्च सर्वत्र बहुवच-
ननिर्देशो व्याप्तिस्थापनार्थो वा यथा नैक पदैवविधः किंतु
बहव इति (तमंति) तमोयुक्तत्वात्तमो देवगतेरप्यसूर्यत्वसं-
भवात्तत्त्वचच्छेदाय दिशो विशेषणम् । ततोऽर्थात्तरकगतिम् ।
उक्तं हि " निचंचंधयारतमसा, चवगयगहचंदसूरनक्खत्ता " ।
इत्यादिसवरूपव्यापकं वा द्वितीयं व्याख्यानमिति सूत्रार्थः ।

संप्रति काकएणाप्रदृष्टान्तद्वयमाह

जहा कागणीए हेउं, सहस्सं हारए नरो ।

अपच्छं अन्नं चुचा, राया रज्जं तु हारए ॥ ११ ॥

एवं माणुस्सगा कामा, देवकामा य अंतिए ।

सहस्सगुणिया जुज्जो, आउं कामाय दिव्विया ॥ १२ ॥

अणेगवासाणजया, जा सा पण्णट्टउट्ठे ॥

जाणि जीयंति छुम्मेहा, ऊणे वाससयाउए ॥ १३ ॥

(जहासूत्रम्) यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । काकन्या उक्तर-
पायाः (हेउंति) हेतोः कारणात्सहस्रं दशशतात्मकं कार्यापणा-
नामिति गम्यते हारयेन्नाशयेन्नरः पुरुषोऽत्रोदाहरणं संप्रदायाद-
वसेयः " एगोदसगो तेण विस्तिं करिंतेण सहस्सं काहावणाण
अज्जियं सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहिं पत्थितो । तेण प्रत्तनि-
मित्तं रुवगो कागिणीहिं जिन्नं ततो दिणे दिणे कागणिप हंजति
तस्स य अवसेसा एकाकागिणी सा विस्सारिया सत्थे पहाविप
सो चित्तेह मा मे रुवगो भिदिज्जवो होदेतिस्ति नड्डगं अन्नयं
गोवेउं कागिणीनिमित्तं नियतो सावि कागिणी अषेण हमा सो
वि नउड्डओ अन्नेण दिट्ठो उविज्जंतो सो तं घेत्तूण नट्ठो पच्छा
सो दारं गतो सोयह एस दिट्ठंतो " तथाऽप्ययमहितमात्रकमात्र-
फलं चक्रवावहृत्य राजति नृपती राज्यं पृथिवीपतित्वं तुरवधारणे
भिन्नक्रमश्च तेन हारयेदेव संभवत्येव । अस्यापथ्यभोजिनो हार-
णमित्युक्तार्थः । भावार्थस्तु वृक्षसंप्रदायादवसेयः । स चायम् ।
" जहा कस्सह एणो अंवाजिषेण विसुहंगा जाया सा तस्स
वेज्जेहि महाजनेण खिगिच्छिया जणितो जदि पुणो अंवाणि
आइसि तो विणस्ससि । तस्स य अतीव पियाणि अंवाणि तेण

सदेसे सव्वे अंवाउ उत्थाविया । अण्णया अस्स वाहणिए
निग्गतो सह अम्मधेण अस्सेण अवहरिओ अस्सो दूरं गंतूण
परिस्संतो त्रितो एगम्मि वणसंरे चुयच्छायाए अमधेण वारि-
ज्जमाणो वि णिव्विओ । तस्स य हेउं अंवाणि पमियाणि सो
ताणि परामस्सति । पच्छा अग्धाति पच्छा चक्खिउं निट्ठुमति ।

अमधो घारेति पच्छा अमधेउं मतो " इति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टा-
न्तमजिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह । (एवं गाहा) एवमिति
काकिन्याप्रकसदृष्टानां मनुष्याणाममी मानुष्यका गोत्रप्रत्ययान्त-
त्वात् । गोत्रचरणाविति पुत्रं कामा विषया देवकामानां देवसंव-
न्धिनां विषयाणामन्तिके समीपे अन्तिकोपादानं च दूरे अनवधा-
रणमपि स्यादिति । किमित्येवमत आह । सहस्रगुणिताः सह-
स्रस्तामिताः चूयोऽतिशयेन बहु बहुन्यारानित्यर्थः मनुष्यायुः
कामापेक्षयेति प्रक्रमोऽनेनैषामतिभूयस्त्वं सूचयन्कार्पाणस-
हस्रराज्यतुल्यतामाह । आसुरज्जीवितं कामाश्च शब्दादयो (दिव्वि-
यत्ति) दिवि प्रवा दिव्याः चुपागुदप्रतीचो यदिति यत्त एव
दिव्यकाः इह्यादौ [देवकामाणमन्तिकेपत्ति] काममात्रोपादा-
नेऽपि अयुष्कामाय [दिव्वियत्ति] आयुषोऽप्युपादानम् ।
तत्र प्रजावयितुमाह (अणेगसूत्रं) अनेकानि बहूनि तानि चेहा-
संख्येयानि वर्गाणि वत्सराणि तेषां न युतानि संख्याविशेषा
वर्पनयुतान्यनेकानि च तानि वर्पनयुतानि स्वरोऽन्योन्यस्येति
प्राकृतदक्षणात् सकाराकारदीर्घत्वमवमन्यथापि स्वराण्यत्वं भाव-
नीयम् । यदिवा अनेकानि वर्पनयुतानि येयु तान्यनेकवर्पनयुता-
न्युजयत्रार्थात्पयोपमसागराणीति यावत् । नयुतानयनोपायस्त्व
यं चतुरशीतिवर्षद्वक्ताः पूर्वाङ्गं तच्च पूर्वाङ्गेन गुणितं पूर्वं
चतुरशीतिद्वक्ताहत्तं नयुताङ्गं नयुताङ्गमपि चतुरशीतिद्वक्ताभि-
ताडितं नयुताङ्गमुच्यते इत्याह । या सेति प्रज्ञापकः क्षिप्यान्
प्रत्येवमाह । या सा जवतामस्माकं च प्रतीता । प्रकर्षेण ज्ञायते
वस्तुतत्त्वमनयेति प्रज्ञा हेयोपादेयविवेचिका युक्तिः सा विद्यते
यस्यासौ प्रज्ञावानतिशायने मनुष्ये । अतिशयश्चास्या हेयोपादेययो-
र्हानोपादाननिबन्धनत्वमिहाभिमतं ततश्च क्रियाया अप्याक्षित-
त्वात् । यदि वा निश्चयनयमतेन क्रियारहिता प्रज्ञायप्रज्ञेवेति
प्रत्ययेनैव क्रिया क्षिप्यते ततः प्रज्ञावान् ज्ञानक्रियावानित्युक्तं भवति
तस्य प्रज्ञावतः । स्थीयते अनया अयं हि वज्रवे इति स्थितिर्देवायु-
रधिष्ठितत्वात् । दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानीत्याह । यान्य-
नेकवर्पनयुतानि दिव्यस्थितेर्दिव्यकामानां च विषयचूतानि जीय-
न्ते हार्यन्ते तंरुतभूतानुष्ठानानासेवनेनेति भावः । पाठान्तरतो हार-
यन्ति वा के ते दृष्टा विषयादिदोषदृष्टत्वेन मेधा वस्तुरूपावधार-
णशक्तिरेषां ते दुर्मेधसो विषयैर्जिता जन्तव इति गम्यते । कदा-
पुनस्तानि दुर्मेधसो विषयैर्जीयन्त इत्याह ऊने वर्षांतायुष्यनेना-
युः । स्वपत्यान्मनुष्यकामानामप्यल्पतामाह । यदि वा प्रज्ञते ह्या-
युपि प्रमादेनैकदा हारितान्यपि पुनर्जीयन्तस्मिन्स्तु संक्षिप्तायु-
ष्येकदा हारितानि हारितान्येव जगवतश्च वीरस्य तीर्क्षे प्रायोऽ
न्यूनवर्षशतायुष एव जन्तव इत्ययमुपन्यासः । अयं चात्र ज्ञावार्थो
ऽल्पं मनुष्याणामायुर्विषयाश्चेति काकएणाप्रफलोपमा देवायुर्देव-
कामाश्चातिप्रचूततया कार्पाणसहस्रराज्यतुल्याः । ततो यथा
छमको राजा च काकएणाप्रफलवृते कार्पाणसहस्रराज्यं च
हारितवानेवमेतेऽपि दुर्मेधसोऽल्पतरमनुष्यायुःकर्मार्थं प्रचूता-
न्देवायुः कामान् हारयन्तीति सूत्रार्थः ॥

संप्रति व्यवहारापोदाहरणमाह ॥

जहा य तिणिए वाणिया, मूहं धित्थूण निग्गया ॥

एगो तत्थ बहइ बानं, एगो मूढेण आगओ ॥ १४ ॥

एगो मूढं पि हारित्ता, आगओ तत्थ वाणिओ ॥

ववहारे उवमा एसा, एवं धम्मे वि याणह ॥ १५ ॥

माणुस्सत्तं जवे मूढं, दाओ देवगई जवे ॥

मूढेएण जीवाणं, नरगतिरिक्खत्तणं धुवं ॥ १६ ॥

यथेति प्रागवत् । चः प्रतिपादितदृष्टान्तापेक्षया समुच्चये । त्रयो वणिजः प्रतीता मूढराशि नीविमिति यावत् गृहीत्वा निर्गताः स्वस्थानात् स्थानान्तरं प्रति प्रस्थिताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम् । तत्र च गतानामेको वणिक्काकुशलोऽत्रैतेषु मध्ये वभते प्राप्नोति दाजं विशिष्टद्रव्योपचयवृत्तम् । एकस्तेष्वेवान्यतरो यस्तथा नातिनिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः स (मूढेणत्ति) मूढधनेन यावद्गृहानीतं तावत्तैवोपवृत्तं आगतः स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः । तथा (एगो सूत्रम्) एकोऽन्यतरः प्रमादपरो द्यूतमद्यादिव्यत्यन्तमासक्तचेता मूढमप्युत्तरूपं हारयित्वा नाशयित्वा गतः प्राप्तः स्वस्थानमित्युपस्कारः । एवं सर्वत्रोदाहरणसूत्रायां सोपस्कारता द्रष्टव्या । तत्र तेषु मध्ये वणिगेव वाणिजः अत्र च संप्रदायः “ जहा एगस्स वाणियगस्स तिषि पुत्ता तेण तेसिं सहस्सं दिष्णं काहावव्वाणं भणिया य । एएण ववहरिऊण एत्तिएण कालेण एज्जह ते तं मूलं घेत्तूण निग्गया सनयराउ विविधविधेषु पदेषु णि दिया तत्थेगो भोयण्णायणवज्जं जूयमज्जमंसवेसावसणविरहितो विहीए ववहरमाणो विपुललाभसंपुष्पो जातो । वितितो पुण मूलमवि धितो लाभं भोयण्णायणमल्लालंकारादिषु उवमुजति णय अच्चादरेण ववहरति । तद्दुओ न किंचि ववहरइ केवलं जूयमंसवेसगंधमल्लतंबोलसरीरकिरियासु अप्पेणेव कालेण तं दव्वं निट्ठवियं ते य जहावहिका-लस्स सपुरमागया तत्थ जो छिण्णमूलो सो सव्वस्स असामी जातो पेसए व उवचरिज्जति । वितिओ घरवावारे निउत्तो भत्तपत्तिसंतुट्ठो ण दातव्वभोत्तवे सु च सायति । ततिओ घरवित्थरस्स सामी जातो के वि पुण कंहिति तिषि वि वाणियगा पत्तेयं २ ववहरंति । तत्थेगो छिण्णमूलो पसत्तणमुवगतो केण वा संववहारं करेअ अछिण्णमूलो पुणरवि वाणिज्जाए भवति । इयरो वंघुसहितो मोदते एस दिट्ठतो ” संप्रति सूत्रमनुश्रियते व्यवहारे व्यवहारविषया उपमा दृष्टान्तः । एपाऽनन्तरोक्ता वक्ष्यमाणान्यायेन धर्मे धर्मविषयामेनामेवोपमां विजानीत अवबुध्यत यूयमिति सूत्रार्थः । कथमित्याह ॥ (माणुसत्तं सूत्रम्) मानुपत्वं मनुजत्वं भवेत्स्यात् मूलमिव मूलं स्वर्गापवर्गात्मकतदुत्तरोत्तरलाभहेतुतया तल्लाम इव लाभो मनुजगत्यपेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्टत्वादेवगतिर्देवत्वावाप्तिर्भवेत् एवं च स्थिते किमित्याह । मूलच्छेदेन मानुपत्वगतिहान्यात्मकेन जीवानां प्राणिनां नरकतिर्यक्तत्वं नरकत्वं तिर्यक्तत्वं च तद्रत्यात्मकं ध्रुवं निश्चितम् इहापि संप्रदायः । “ तिषि संसारिणो सत्तमाणुसे आयाता तत्थेगे मद्दवज्जवादिगुणसंपन्नो मज्झिमारंभपरिगहज्जुत्तो कालं काऊण काहावणस्स मूलत्थाणीयं तमेव माणुसत्तं पडिल्लमिति । वितिओ पुण सम्मईसणचरित्तगुणेषु ठितो सरागसंजमेण लद्धलाभवणिय इव देवेषु उववषो । ततितो पुण हिंसे वाले मुसावाती इच्चेतेहिं पुव्वभाणिएहिं सावज्जजोगेहिं वट्ठिओ छिण्णमूलवणिय इव नरगेषु तिरिपसु वा उववज्जति इति सूत्रार्थः ॥

यथा मूलच्छेदेन नारकतिर्यक्तत्वप्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्ररुदाह ।

दुहाउ गई वादस्स, आवई वहमूलिआ ।

देवत्तं माणुसत्तं च, जं जिए लोहिया सढं ॥ १७ ॥

तओ जिएसई होइ, दुविहं दुग्गई गए ।

दुद्धहा तस्स उम्मग्गा, अच्चाएसु चिरादवि ॥ १८ ॥

एवं जीयं स पेहाए, तुलिया वादं च पंभियं ।

मूढियं ते पवेसंति, माणुस्सं जोणिमंति जे ॥ १९ ॥

द्विधा द्विप्रकारा गम्यत इति गतिः सा चेह प्रक्रमान्नरकगतिस्तिर्यग्गतिश्च । कस्येत्याह वालस्य द्वाभ्यां रागद्वेषाभ्यामाकलितस्य (आगच्छति) आगच्छत्यापतति । वधः उपलक्षणत्वान्महारम्भमहापरिग्रहानृतभाषणमायादयश्च मूलं करणं यस्याः सा वधमूलिका । यदि वा द्विधा गतिर्वालस्य भवतीति गम्यते । तत्र च तस्य (आवच्छति) आपत्ता च कीदृशीत्याह । वधो विनाशस्तारुनं वा मूढमादिर्यस्याः सा वधमूलिका । मूढग्रहणाच्चेदज्ज्ञेदातिभारारोपणादिपरिग्रहः । वमन्ते हि प्राणिनो नरकतिर्यक्कु विविधा वधाद्यापदः । किमित्येवमत आह देवत्वं देवभवं मानुपत्वं च मनुजजवं यद्यस्माज्जितो हारितो (वोलयासत्थेत्ति) वोलता पिंशितादिवाम्पत्यं तद्योगाज्जानुरपि तन्मयत्वख्यापनार्थं वोलतेत्युक्तः । शास्त्रयोगाच्छतः विस्वस्तानां वच्चकस्ततो वोलता चासौ शतश्च वोलताशतः । पञ्चेन्द्रियवधाद्युपवृत्ततया च नरकहेत्वभिधानमेतत् यदुक्तं “ महारजयाप परिग्गहयाप कुणिमाहारेणं पंचिदियवहेणं जीवा निरयाउयं नियच्छंति ” शत इत्यनेन तु शाठ्यमुक्तं तच्च तिर्यग्गतिहेतुरुक्तं च “ माया तैर्यग्योनस्येति ” अतश्चायमाशयो यतोऽयं वालो वोलताशतस्ततो नरकतिर्यग्गतिनिबन्धनाभ्यां वोलताशतानां देवत्वमनुजत्वे हारितस्यास्योक्तरूपाद्विधेव गतिः संजवत्येवं मूढच्छेदेन जीवानां नरकतिर्यक्तत्वमुच्यते । मूलं हि मनुप्यत्वं दाजश्च देवत्वमुजयोरपि तयोर्हाराणादिति सूत्रार्थः । पूनर्मूलच्छेदमेव समर्थयितुमाह । (ततो जिपत्ति) ततो देवत्वमानुपत्वजयात् को वा वादः (जिपत्ति) व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य जितपव सततं सदा जवति द्विविधा नरकतिर्यग्ज्ज्ञेदात्तां द्विभेदां दुर्निन्दायां दुष्टा निन्दिता गतिर्दुर्गतिस्तां गतः प्राप्तः सदा जितत्वमेवाज्जिन्यनक्ति दुर्लभा दुष्प्रापा तस्येति देवमनुजत्वे हारितवतो वादस्य (उम्मग्गात्ति) सूत्रत्वात् उन्मज्जनमुन्मज्जा नरकगतितिर्यग्गति निर्गमनात्मिका स्यादेतच्चिरतरकावेनोन्मज्जास्य प्रविप्यत्यत आह अक्षायां काले अर्थादागामिन्यां किंस्वलपायामेवेत्याह । सुचिरादपीत्यक्षा शब्देनैव कालाभिधानात् सुचिराच्छब्दः प्रभूतत्वमाह । ततोऽयमर्थोऽनागताक्षायां प्रभूतायामपि बाहुल्याच्चेत्यमुक्तमन्यथा हि केचिदेकमेवैव तत् उच्यते मुक्तिमप्याप्नुवन्त्येवेति सूत्रार्थः ॥ इत्थं पश्चानुपूर्व्यपि व्याख्याङ्गमिति पश्चादुक्तेऽपि मूढहारिण्युपनयमुपदर्श्य मूढप्रवेशिन्यभिधानुमाह । यद्वा विपक्षापायात्तज्ज्ञानत एवोपादेयप्रवृत्तिरिति पश्चादुक्तमपि मूढहारिणमादावुपदर्श्येदमाह (एवं सूत्रम्) एवमुक्तनीत्या (जियेत्ति) सुख्यत्ययाज्जितं वोलतया शास्त्रेण च देवमनुजत्वे हारितं वादमिति प्रथमतः (सपेहापत्ति) संप्रेक्ष्य सम्यगावोच्यं तथा तोलयित्वा गुणदोषवत्तया परिज्ञाय यदि चैवं जितं सम्यगविरीता प्रेक्षा बुद्धिः संप्रेक्ष्यतया तोलयित्वा कं वालं चस्य जिज्ञाक्रमत्वात्परिणतं तद्विपरीतमर्थान्मनुप्यदेवगतिगामिनमिह च द्वितीयायां व्याख्यायामेवं जितमिति वादस्य विशेषणम् ननु परिणतस्यासंजवात् । तथा च सति मूलं जवं मौक्षिकं मूलधनं ते प्रवेशयन्ति मूलप्रवेशकवणिक्सदृशास्त इत्यभिप्रायो ये किमि-

त्याह (माणुस्सात्ति) मनुष्याणामियं मानुपीतां योनिमुपपत्तिस्थानमायात्यागच्छन्ति ब्राह्मणपरिहारेण परितृप्तत्वमासेवमानाये ते इति सूत्रार्थः ॥

यथा च मानुषीं योनिमायान्ति तथाह ॥

वेमायाहिं सिक्रवाहिं, जे नरा गिहिमुव्वया ॥

उव्वेति माणुसं जोणि, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥

जेसिं तु विरला सिक्रवा, मूद्धियं ते अ इत्थया ॥

सीलवन्ता स विम्वेसा, अदीणा जंति देवयं ॥ २१ ॥

एवं अदीणयं जिक्खुं, अगारिं च वियाणिया ॥

कहणं जिच्च वेद्विक्खं, जिच्चमाणा न संविदे ॥ २२ ॥

विविधा भावा परिमाणमासां विमात्रा विचित्रपरिमाणास्ताजिः परिमाणविशेषमाधित्य विसदृशीजिः शिक्षाभिः प्रकृतिजकृत्वाद्यन्यासरूपाभिरुक्तं हि “ चउहिं णणेहिं जीवा मणुयाउयं वंथंति तंजहा पगतिजहयाप पगतिविणिययाप साणुक्कोसयाप अमच्छरियापत्ति” ये इत्यविवक्षितविशेषा नराः पुरुषा गृहिणश्च गृहस्था सुव्रताश्च धृतसत्पुरुषव्रतास्ते हि प्रकृतिभद्रकृत्वाद्यन्यासानुजायत एव न विपद्यपि विप्रीदन्ति सदाचारं वा अवधीरयन्तीत्यादिगुणान्विता इदमेव च सतां व्रतं लौकिका अप्याहुः । विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं हि महतां, प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मन्त्रिनमस्तुभङ्गेऽप्यसुकरम् । असन्तो नाज्यर्थ्याः सुहृदपि न वाच्यस्तनुधनः, सतां केनेऽहिं विपममसिधाराव्रतमिदम् ॥ इति आगमविहितव्रतधारणं त्वमीषामसंज्ञविदेवगतिहेतुतयैव तदभिधानात् ईदृशाः किमित्याह (उचितित्ति) उपयन्ति (माणुसंति) मानुषीं मानुपसंवन्धिनीं योनिमुत्कृष्टां कर्मणा मनोवाक्कायक्रियावृत्तयेन सत्या अविसंधादिनः कर्मसत्याः । दुरवधारणे ततः कर्मसत्या एव सन्तस्तदसत्यतया तिर्यग्योनिहेतुत्वेनोक्तत्वात् । तथा च वाचकः “ धूर्ता नैकृत्तिकाः स्तव्या, लुब्धाः कार्पटिकाः शत्राः । विविधां ते प्रपद्यन्ते, तिर्यग्योनिं दुरुत्तरा ” मित्यादि पाठान्तरतश्च कर्मस्वर्थान्मनुष्यगतियोग्यक्रियारूपेषु शक्ता अजिप्वङ्गवन्तः कर्मशक्ताः प्राणिनो जीवा इह च नरग्रहणे सति प्राणिग्रहणं देवादिपरिग्रहार्थमिति न पुनरुक्तम् यदि वा त्रिमात्राजिः शिक्षाभिर्ये नरा गृहिणः सुव्रता यच्चार्त्तान्त्यामिसंवन्धात्ते मानुषीं योनिमुपयान्ति किमित्येवमत आह (कम्मसच्चाहुपाणिणोत्ति) हु शब्दो यस्मादर्थे यस्मात्सत्यान्वयव्यफलानि कर्माणि ज्ञानावरणादीनि येषां ते सत्यकर्माणः प्राणिनो निरुपक्रमकर्मपेक्षं चैतदिति सूत्रार्थः । संप्रति त्वब्राह्मणोपनयमाह (जेसिसुत्रं) येषां तु पुनर्विपुलानि शङ्कितत्वादिसम्यक्वाचाराणुव्रतमहाव्रतादिविषयत्वेन विस्तीर्णा शिक्षा ग्रहणासेवनात्मिकास्तीति गम्यते । मूढे प्रवं मौढिकं मूढधनमिव मानुपत्वं ते य एवं विधाः (तिरिक्कियात्ति अतिट्टियात्ति-अतिच्छियात्ति) पाठत्रयेऽपि अति क्रान्ता लल्लङ्घितवन्त इत्यर्थः । यद्वा अतिक्रम्योद्धृष्ट कोदशाः सन्तः शीलं सदाचारोऽविरतसम्यग्दृशां विरतिमर्ता तु देशसर्वाविरमणात्मकं चारित्रं तच्छिद्यते येषां ते शीलवन्तः । तथा सह विशेषेण उच्यते उत्तरगुणप्रतिपत्तिवृत्तयेन वर्तन्त इति सविशेषाः अत एवादीनाः कथं वयममुत्र जविष्याम इति वैकल्यरहिताः परिषदोपसर्गादिसंभवे वा न दैन्यजाज इति अदीना यान्ति प्राप्नुवन्ति ते । देवजावो देवता सैव दैवतं न तु तत्त्वतो मुक्तिगतिरेव ब्राह्मणस्तत्किमिह तत्परिहारतो देवगतिरुक्त्युच्यते । सूत्रस्य त्रिकाव्यवस्थानुक्तेश्चेदानीं विशिष्टसंहननाभावतोऽपि प्रावाहवगतेश्च “ वेवद्वेण उगम्मसि चत्तारि उ जाव आदिमा कप्पा ” इति वचनाच्चेदपरिवर्तिसंहननिनामिदानींतनानामपि संज्ञादेव मुक्त-

मिति सूत्रार्थः ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (एवं-सूत्रम्) एवममुना न्यायेन ब्राह्मणवृत्ति (अदीणवृत्ति) दीङ्कः कवली दीनवन्तं न तथा दीनवन्तमदीनं दैन्यरहितमित्यर्थो जिक्खुं यतिमगारिणं च गृहस्थं विज्ञाय विशेषेण तथाविधशिक्षावशादेवमनुजगति गामित्ववृत्तयेन ज्ञात्वाऽवगम्य यतमान इति शेषः । कथं केन प्रकारेण न कथंचिदित्यर्थो नु वितर्कं (जिञ्चंति) सूत्रत्वाज्जीयेत हार्येत विवेकी तत्प्रतिकूटैः कषायो दयादिभिरिति गम्यते । ईदृक्कमनन्तरोक्तं देवगत्यात्मकं ब्राह्मणं (जिञ्चमानोत्ति) वा शब्दस्य गम्यमानत्वाज्जीयमानो वा हार्यमाणास्तैरेव कषायादिजिज्ञै संविचे सूत्रत्वाच्च संवेत्ति न जानीते यथाहमेभिर्जीय इति । कथं त्वित्तीहापि योज्यते ततोऽयमर्थः कथं नु संविचे एव जानीते एव रूपरिक्त्या प्रत्याख्यानपरिक्त्या च तन्निरोधं प्रति प्रवर्तते एवेत्येवं च वदन् काकोपदिशति यत एवं ततो यूयमप्येवं जानाना यथा न देवगतिवृत्तये ब्राह्मणं जीयन्तं कापायादिजिज्ञैस्तथा यत्तत्त्वं कथंचिज्जीयमानाश्च सम्यग्विज्ञाय तत्प्रतीकारयैव प्रवर्तन्वमिति । यद्वा एवमदीनवन्तं जिह्ममगारिणं च बन्धव्याजं विज्ञाय यतमानो कथं नु जीयन्ति आर्षत्वात् जीयते हार्यते अतिरौद्धैरिन्द्रियादिनिपत्मातदिति जेयं तच्चेह प्रक्रामानुप्यदेवगतिवृत्तये (पक्षिस्त्विति) सुख्यत्ययादीदृक्कोऽजिहितार्थो जिह्मः कथं नु जीयमानो न संविचेऽपि तु संविचे एव संविदानश्च यथा न जीयते तथा यतेत्यभिप्रायोऽयं चैवमदीनवन्तं जिह्ममगारिणं च बन्धव्याजं विज्ञाय यतमान कथं नु (जिञ्चंति) आर्षत्वाज्जीयेत हार्येत विपयादिजिज्ञैरिति गम्यते । ईदृक्कं देवगतिवृत्तये ब्राह्मणमिति शेषः । अयमाशयो यदि व्रजमाना न विज्ञाताः स्युर्ब्राह्मणो वा न तथाविधस्तदा जयनमपि स्याद्यदा तु व्रजमानौ जिह्वगारिणौ इहयेत ब्रजश्च देवत्ववृत्तये स्तदा कथमयं जानानोऽपि जन्तुर्जीयते यत आह जीयमानो न संविचे । किमुक्तं प्रवति । यदासौ जीयमानो जानीयात्तदा तदुपायपरतया न जीयेत यदा त्वसौ विषयव्यामोहतो न जानीते तदा जीयत एवेति किमत्र चित्रमिति सूत्रार्थः ।

समुद्रदृष्टान्तमाह ।

जहा कुसग्गे उदयं, समुदेण समं मिणे ।

एवं मणुस्सया कामा, देवकामाण अंति ए ॥ २३ ॥

कुसग्गमत्ता इमे कामा, संनिरुद्धमि आउए ।

कस्स हंउं पुरा काउं, जोगक्खेमं न संविदे ॥ २४ ॥

इह कामा नियदस्स, अत्तहे अवरज्जइ ।

साच्चा नेयाउयं मग्गं, जं नुज्जो परिजस्सई ॥ २५ ॥

यथेति दृष्टान्तोपन्यासे कुशो दर्भविशेषस्तस्याग्रं कोटिः । कुशाग्रं तस्मिन्नुदकं जलं तत् किमित्याह समुद्रेणेति तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति न्यायात्समुद्रजलेन समं तुल्यं मिनुयात्परिच्छिन्ध्यात् । तथा किमित्याह-एवमुक्तनीत्या मानुष्यका मनुष्यसंबन्धिनः कामा विषया मनुष्यविशेषणं तु तेषामेवोपदेशार्हत्वाद्भिषिष्टजोगसंज्ञाच्च । देवकामानां दिव्यभोगानामान्तिके समीपे कृता इति शेषः । दूरस्थितानां हितं सम्यगवधारणमित्येवमाह । किमुक्तं प्रवति । यथाऽहः कश्चित्कुशाग्रस्थितं जलविन्दुमाहोक्थ समुद्रवन्मन्यते एवं मूढाश्चक्रवर्त्यादिमनुष्यकामान् दिव्यं भोगोपमानध्वस्यन्ति तत्त्वतस्तु कुशाग्रजलविन्दोरिव समुद्रान्मनुष्यकामानां दिव्यभोगेभ्यो महदेवान्तरमिति सूत्रार्थः । उक्तमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (कुसमेत्तत्ति) कुशाग्रशब्देन कुशाग्रस्थितो जलविन्दुरुपलभ्यते-तन्मात्रस्तत्परिमाण इमे इति प्रत्यक्षाः कामाः प्रकृतत्वात् मनुष्यविषयाः कदा ये इत्याह । सन्निरुद्धेऽन्यतः संक्षिते यद्वा सममेकीजा-

उरलदुग-औदारिकद्विक-न० औदारिकशरीरौदारिकाक्षो-
पाङ्गनाम्नोः द्विकम् । औदारिकादौदारिकमिश्रकाययोगयुगले,
“उरलदुगकमपदमंति मम एवम् केवलदुगम्” कर्म० ॥

उरलविणु-औदारिकविना-अव्य० (प्राचुरे समास इति प्रती-
यते) औदारिकशरीरौदारिकाक्षोपाङ्गं च विनेत्यर्थे, “सुर-
दुगपणिदिम् सुगहनसनचउरलविणुनखुवंगा ” कर्म० ॥

उरसिरमुदवृषकन्तोनोण-उरःशिरामुदवृषकाण्ठोनोण- त्रि०
उरसा वक्षसा सह शिरोमुखा ऊर्ध्वमुखा यक्षा यन्त्रिना कण्ठे
गले तोणास्तोणीराः शरधयो यस्ते उरःशिरोमुखवक्षोनोणाः ।
वक्षतुणीरे, प्रश्न० अ० ३ द्वा० ॥

उरमी-उरसी-स्त्री० गुच्छभेदे, । प्रश्न० १ पद ॥

उरमुत्तिया-उरःमृत्रिका-स्त्री०७ त० । मुक्ताहारे, अमरः । जं०
उरस्स-उरस्य-पुं० उरसैकादि० कृयत् । वक्षसैकदेशगते, पुत्रे
च । उरसि प्रवम् । आन्तरे, रा० ।

उरस्सवन्न-उरस्यवन्न-न० उरसि भवमुरस्यं तच्च तद्वत् च उरस्य
वल्गुम् । आन्तरोत्साहे, । अनु० । शरीरवले च । सूत्र० १ श्रु० ८ अ०
उरस्सवन्नसमसागय-उरस्यवन्नसमन्वागत-त्रि० उरस्यवलं स-
मन्वागतः समनुप्राप्तः । आन्तरोत्साहवर्धयुक्ते, । रा० ।
अनु० । आ० म० प्र० ॥

उ (ओ) रात्र-उदार-वि० उत प्राचुर्येन आरोयेयां ते उदाराः
ऊर्ध्वं गमनस्यभावेषु, प्रवलशक्तिषु च । जी० १ प्रति० रा० जं० ।
आ० म० प्र० । दशा० । प्रधाने, भ० २ श० १ उ० । द्वा० ।
नि० शोभने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० अत्यद्भुते, चं० २० पाहु०
“नेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं ” उरालेन आशंसारहित-
तया प्रधानेन प्रधानं चाल्पमपि स्यादित्याह विपुलेन “ भ०
२ श० १ उ० ॥ “उग्गतवे दित्तवे महातवे उराले घोरे घो-
रगुणे तवस्सी घोरव्यभचैरवासी” उदारः प्रधानोऽथवा उरा-
लो भीष्मः उग्रादिविशेषणविशिष्टपःकरणनः पार्श्वस्था-
नामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः । सू० प्र० १ पाहु० । जं० । औ० ।
चं० । रा० । वि० । “उरलाहि वग्गुहि ” उदाराभिः शब्दतोऽ
र्थतश्च । भ० २ श० १ उ० । उदाराभिः सुन्दरध्वनिवर्णसंयुता-
भिः । कल्प० । उदाराभिरुदारनादवर्णोच्चारान्निमुक्ताभिः ।
आ० १ अ० । जं० । विस्तराले विशाले, च । स्था० ५ ग० ।
शरीरभेदे, । न० । उदारं प्रधानं प्राधान्यं च तीर्थकरणणधर-
शरीरापेक्षया ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्यापि अनन्तगु-
णहीनत्वात् । यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात्तेषां
शरीरापेक्षया बृहत्प्रमाणं बृहता चास्य वैक्रियं प्रतिभवधार-
णीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या इति व्युत्पत्तेः । कर्म० । अनु० ।
उरालचरिय-उदारचरित-त्रि० सकलप्राणिषु समभावतया उदा-
राशये, “उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्” । पो० १४ वि० ।
उरु-उरु-त्रि० उरु-उरुलोपो ऋस्वश्च । विशाले, बृहति, वाच०
विस्तीर्णे, “भमरोए” भ्रमरोभावतो उरवो विस्तीर्णा यत्रस तथा
द्वा० १ अ० । बहुले, निरु० । उरोर्भावः पृथ्व्या० इमनिच्
उरिमन् तदभाव पक्ष त्व उरुत्व न० तत्त्वं उरुता, स्त्री० । अण्,
औरवम् न० तद्भावे, वाच० ।

उरुपुद्ग-देशी-अपूर्व, धान्यमिश्रे च । दे० ना० ।

उरुमिह्व-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरुसोह्व-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरोविथना-उरोविस्तृता-स्त्री० वक्षप्रदेश, “ उरोविथडाए

सिरेकणाए” गलविवरस्य वर्तुलत्वात् । उपा० २ अ० ।
उरोविमुष्क-उरोविशुष्क-न० गेयशुद्धिभेदे, यदि उरसि स्वरः
स्वभूमिकानुसारेण विशुद्धं भवति तत् उरोविशुद्धम्, रा० ।

उद्विअ-देशी-निकृष्टितात्ते, दे० ना० ।

उलित-देशी-उच्चस्थिते कूपे, दे० ना० ।

उलुउडिअ-देशी-प्रबुधिते, दे० ना० ।

उलुकमिअ-देशी-पुलकितार्थे, दे० ना० ।

उलुखेक-देशी-उल्लुके, दे० ना० ।

उलु- (लू) ग-उलूक-पुं० वलसमवाये उक् संप्रसारणम्
ऊर्ध्वकर्णः उलूकः । अनु० । सूत्र० । कौशिके, आ० म० । जातित्वा-
त्स्त्रियां लीप् वाच० । वैशेषिकशास्त्रप्रणेतरि कणादमुनौ च ।

दोहिं विणएहिं पिणीयं, सत्यमुल्लूणं बहुविमिच्छत्तं ।
जं सन्वसिअप्पहाण-त्तोणं अणोरयणिकखेक्खा ॥

द्वान्यामपि इत्याधिकपर्यायार्थिकनयान्यां प्रणीतं शास्त्रमुल्लू-
केन वैशेषिकशास्त्रप्रमाणेना इत्यगुणादिः पदार्थपदकस्य नित्यै-
कान्तरूपस्य तत्र प्रतिपादनात् । तदेवार्कं जगत्वा परमर्षिणो-
ल्लुकेन गुणो ज्ञावाहुणत्वमुक्तम् । सम्म० । आ० म० । विशेष० ।
आचा० ॥ (विसेशियशब्दे समग्रं मतम्)

उलु (लु) गच्छि-उलूकाङ्क-पुं० उलूको धूकस्तस्येवाक्षिणी
यस्य स उलूकाङ्कः । कौशिकसदृशलोचने, वृ० ४ उ० । नि० चू०
(उलूकाङ्कप्रान्तो दुद्रुशब्दे)

उलु (लू) गपत्तन्नहुय-उलूकपत्रलघुक-त्रि० उलूकपत्रवल्लघ-
वः कौशिकपिच्छवल्लघीयसि । “उलुगपत्तन्नहुया पवयगुरुया ते
आयगिया ” । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ॥

उलु (लू) गी-उलूकी- स्त्री० पोताकीप्रतिपक्षभूतायामूलाव-
काप्रधानायाम् परिव्राजकमयिन्यां विद्यायाम्, विशेष० । आ० म०
उलुफुंटीअ-देशी० चिनिपाते, प्रशान्ते, दे० ना० ॥

उलुहंत-देशी० काके, दे० ना० ॥

उलुहलिय-देशी-तृप्तिरहिते, दे० ना० ।

उल्लुक-देशी० निकरे, वल्ले, दे० ना० ॥

उल्ल-आर्ज-त्रि० अर्द-रक्-दीर्घश्च प्राकृते ‘उदोद्वाऽऽर्ज’ आर्जशब्दे
आदेरान् उदोच्च वा प्रवतः । उल्लं । ओल्लं । पक्के अल्लं अल्लं । प्रा०
जशमिथिते, पि० । अशुक्ले, द० ५ अ० १ उ० । बाहसहीवपवहेण
उल्लेहं । ८ । २ । ८ प्रा० प्रचुरव्यञ्जने, “उल्लं वा जह वा सुकं” ।
द० ५ अ० २ उ० । वर्षणे, जीत० । नि० चू० । वत्त० ।

उल्लंक-उल्लङ्क-पुं० काष्ठमये “वारके, उल्लंकओकट्टमओ वारओ”
नि० चू० १२ उ० ।

उल्लङ्गच्छ-आर्जगच्छ-पुं० स्थविरादार्यरोहणात्कश्यपगोत्राभि-
र्गतस्य उद्देहगणस्य तृतीये गणे, । कल्प० ।

उल्लङ्घण-उल्लङ्घन-न० सकलङ्घने, ज० २२ श० ४ उ० । सहजात्या
दिविज्ञेयान्मनागधिकतरे, पादविक्रमे, प्रश्न० ३६ पद । छारा-
गङ्गावरंकादेरूर्ध्वं लङ्घने, ज० २५ श० ७ उ० । देहव्यादे-
रुल्लङ्घने, स्था० १० ग० । कर्दमादीनामतिक्रमणे, उल्लङ्घयति
अज्ञानिनामथ वा बाह्यानां हास्याद्यावनयकर्तृणां भावयन्स्वकी-
यमाचारमतिक्रामयतीति उल्लङ्घनः उक्त० १७ अ० । ग० । कर्त्तरि
ल्युट् बाह्यादीनामुचितप्रतिपत्त्यर्थं करणतोऽधः कर्त्तरि, वत्स-
निम्भकादीनामुल्लङ्घनकर्त्तरि, “ उल्लङ्घणे य च्छेय, पावसमणेत्ति
वृत्तः ” उक्त० ८ अ० ।

उल्लंघितए-उल्लङ्घयितुम्-अव्य० बाहुजङ्गादिना सकृद्वहनेन वा पारं गन्तुमित्यर्थे, प्रति० । ज० ८ श० ३३ उ० (वीङ्-यणशब्दे देवस्य तिर्यगुल्लङ्घनम्)

उल्लंघ-विरेचि-धा० चुरा० विरेचरोदुरामोल्लघनपहुत्या । ८।४ ।

।३६ इति विरेचेरुल्लघनादेशः । उल्लघन-विरेच विरेचयति । प्रा० ।

उल्लंघ-उल्लघन-पुं० मृदङ्गिकायाम्, उल्लघनका मुङ्गोदकाः । वृ० ४ उ० ।

उल्लंघित-उल्लङ्घयत्-त्रि० सकृद्वहनं कुर्वति, ज्ञा० ३ अ० ॥

उल्लंघण-उल्लम्बन-न० वृक्षशाखादाबुद्धन्ने, तद्रूपे शारीरदण्डे, स० ।

उल्लङ्गण-आर्द्धङ्गण-पुं० अशुष्कगोमये, वृ० (आर्द्धङ्गण-दृष्टान्तो जिणकपियशब्दे निष्पत्तिद्वारे, स्पष्टीभवति)

उल्लण-उल्लवण-त्रि० उद् वणति-अच्-उत्कटे, प्रकाशान्विते, नतोल्लते, व्यक्ते, स्पष्टे, । वाच० । तीक्ष्णे, । अष्ट० । अवैद्यसंवेद्यपदं यस्मादासु तथोल्लवणम् । पाक्षिच्छया जलचर-प्रवृत्ताग्र-मतःपरम् । द्वा० । आव० ।

उल्लण-उल्लवण-न० स्नानजलार्द्धशरीरस्य चूपणवत्त्वे, उपा० ।

उल्लणजोग-उल्लवणजोग-पुं० क० स० । खिङ्गजनावरिते वस्त्र पुष्पादिनिर्देहसत्कारे, पंचा० २ विव० ॥

उल्लणियाविहि-आर्द्धनयनिकाविधि-पुं० जलार्द्धशरीरस्य जलचूपणविधौ, “तथाणंतरं चणं माणे उल्लणिया विहिपरिमाणं करेदणत्थ रागेणं गंधकासाईए अवसेसं सच्चं उल्लणियाविहिं पच्चक्खामि” । उपा० १ अ० (आणंदशब्दे सूत्रम्)

उल्लणसामिया-आर्द्धपटसाटिका-स्त्री० आर्द्रप्रावरणनिवसनयोः “उल्लपडसाडिया पुक्खरिणी पच्चुत्तरद” उपा० २ अ० । उल्लचूमि-आर्द्धचूमि-स्त्री० अशुष्यन्त्यां भूमौ, “उल्लभूमिप असुक्खमाणीए” नि० चू० १ उ० ।

उल्लयट्टीमहुय-आर्द्धयष्टिमधुक-न० आर्द्धं मधुररसवनस्पतिविशेषे, ॥ उपा० १ अ० ।

उल्लय-देशी-कपर्दाभरणे, दे० ना० ।

उल्लयि-उल्ललित-त्रि० “नार्विसणणिज्जिहिति उल्ललियं एवाए” नि० चू० १ उ० ॥

उल्लविय-उल्लपित-न० मन्मथादिजल्पने, “अंगपच्चंगसंट्ठाणं, चारुल्लवियपेहियं । वंभचेररओ थीणं, चक्खुगिज्झं विवज्जए” उक्त० । उल्लस-उल्लस्-धा० उल्लासे, हर्षजनकव्यापारे “उल्लसे रूसलो सुम्भणिस्स पुलआअंगुज्जोलारो आः ८ । ४ । १ । उल्लसेरेते पडादेशा वा भवन्ति । ऊसलइ-ऊसुम्भइ णिल्लसइ पुलआअइ गुज्जोल्लइ । च्हस्वत्वे तु गुज्जुल्लइ उल्लसति, प्रा० ।

उल्लासिय-उल्लासित-त्रि० उद्-लप्-क्-स्फुरिते, उद्धते, हृष्टे च । आच० सुद्धुल्लसिते भीते पच्चक्खारो पडिच्छगच्छथे-रविद् उहसियतेण वि ताव मिसेण इत्थि पावामो हरिसितो नि० चू० १ उ० । पुलकिताथे, दे० ना० ॥

उल्लाय-उल्लात-पुं० प्रवलपादप्रहारे, ॥ तं० ॥

उल्लायि-उल्लालित-त्रि० ताडिते, आ० म० प्र० । रा० ।

उल्लादमाण-उल्लादयत्-त्रि० ताडयति, “तिक्खुत्तो उल्लाले माणे” । रा० ।

उल्लाव-उल्लाप-पुं० उद्-लप्-घञ् । काकुवर्णेने यदाह । अनुलापो मुहुर्भा रा, प्रलापोऽनर्थकं वचः । काकावर्णनमुल्लापः,

संलापो भाषणं मिथः । म० ६ श० ३३ उ० । औ० । ज्ञा० स्था० । “कंदप्पो आण्हिया य उल्ला वा पप्पत्ता । सूत्र० १ श्रु० १ अ० शोकरोगादिना विकृतस्वरयुक्तवाक्ये, दृष्टवाक्ये, सूचने च, ततोऽस्त्यर्थे ठन् सूचके, त्रि० वाच० ॥

उल्लि-उल्लि-पुं० पनके, आव० ४ अ० । स्था० । आचा० ।

उल्लिहिय-उल्लिखित-उद् लिख्-क । घृष्टे, ‘कुंरु लिहियगं-वेदा’ ज्ञा० १ अ० । औ० । रा० । नि० ।

उल्लि-देशी०-तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उल्लुंठिअ-देशी० संचूर्णिते, दे० ना० ॥

उल्लुक-तुड-धा. तोरुने, तुमेस्तोरु तुड खुट्ट खुनो क्खुनो क्खुनो ल्लुक्कणिक्क लुक्का च्चराः ८।४।१६ इति तुमेरुल्लुकादेशः । उल्लुक्क तुम्ह तुम्ति । प्रा० ॥ वृद्धिते, दे० ना० ॥

उल्लुगा-उल्लुका-स्त्री० स्वनामख्यातायां नद्याम्, तद्रूपवर्तिते जनपदे च । उल्लुका नाम नदी तद्रूपवर्तितो जनपदो प्युल्लुका । विशेष० । आ० म० द्वि० । आ० क० । आ० चू० । स्था० ।

उल्लुयातीर-उल्लुकातीर-न० उल्लुकानदीतीरवर्तिनि नगरे, यतः प्रस्थितस्योल्लुकानदीमुत्तरतो गङ्गाचार्यस्य युगपच्छीतो-णात्रेदनाद्वयमनुभवतो द्वैकियबुद्धिर्जाता ततो द्वैकियनिहवा उत्पन्नाः । उक्त० ३ अ० । स्था० । आ० म० द्वि० । विशेष० ।

तएणं समणे जगवं महावीरे अण्णया कयावि रायगिहा-ओणयराओ गुणसिद्धाओ चेइयाओ पणिणिकखमइ पणि-णिकखमइत्ता वहिया जणवयविहारं विहरइ तेणं काडोणं तेणं समणं उल्लुयातीरेणामं एयरे होत्था । वप्पओ तस्स एं उल्लुयातीरस्स णयरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीणाए एत्थणं एगजंनुएणामं चेइहोत्था । वप्पओ तस्स णं तएणं समणे जगवं महावीरे अण्णया कयावि पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे जाव एगजंनुए समोसहे जाव परिसापणिगया जंतेत्ति । ज० १६ श० ३ उ० ।

उल्लुरुह-देशी० लघुशब्दे, दे० ना० ।

उल्लुह-निर्-स. धा. वहिर्गमने, घातवोऽर्थान्तरेऽपि ८।४।५८ । इति निःसरतेरुल्लुहादेशः । उल्लुहइ, निःसरति । प्रा० ।

उल्लुहो-देशी० अङ्कुरिते, दे० ना० ॥

उल्लेव-देशी० हासे, दे० ना० ॥

उल्लेवण-देशी० घृष्टे, दे० ना० ॥

उल्लेह-देशी० लम्पटे, दे० ना० ॥

उल्लोइ-उल्लोचित-न० कुड्यानामावस्य च सेटिकादिभिः समष्टीकरणे, धवक्षने ‘वाइ उल्लोइय महियं’ ज्ञा० १ अ० । औ० जं० । स० । नि० । जी० । क० । प्रज्ञा० ॥

उल्लोय-उल्लोक-पुं० उपरितनजागे, जी० ३ प्रति० । रा० । जं० । कल्प० । चं० । मनागालोके च । जं० १ वक्त्त० ।

उल्लोच-पुं० ऊर्ध्वं लोच्यते उद् लोच् कर्मणि घञ् । निष्ठाया से दकत्वात् न कुत्वम् । उपरितवे च । म० १४ श० ६ उ० । कल्प० । विताने, दे० ना० ॥

उल्लोयतद-उल्लोक्तद-न० उपरितनभागे, । ज्ञा० १ अ० ।

उल्लोयमेताग-उल्लोकिमात्र-न० यावता भवतो मनाक् काशविभा-
गरूप आलोको भवति तावन्मात्रके, । जो० १ पाठ० ॥

उल्लोयवामग-उल्लोकरवर्णक-पुं० प्रासादस्योपरिभागवर्णके, ॥ स
चैवम् "तस्स णं पासायवर्णिस्सगस्स ड्मेयारुवे उल्लोए पण्णत्ते
पडमन्नप्यभिचित्तिवित्ते जाव सञ्चनयणिज्जमप अच्चे जाव पडि-
रुवे" ॥ ज० १ ज० ८ उ० ॥

उल्लोस-देशी-शत्रौ, दे० ना० ।

उल्लोसंत-उल्लोमयत्-त्रि० शरीरपवर्तनं कुर्वाणे, "उल्लोसंतं वा
साङ्गज्ज" । नि० चू० १७ उ० । आचा० ।

उव-उप-अव्य० वए क० सामीप्ये, "उवदंसिया जगवया पण-
घणा सच्चमावाणं" उपसामीप्येन यया श्रोतृणां ऊटिति यथा
वस्यितवस्तुतन्वाययोधो जवनि तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः-
दर्शना श्रवणगात्रं नीत्वा उपदिष्टा इत्यर्थः । प्रज्ञा० १ पद
उत्त० । आचा० प्रव० । सूत्र । आ० म० प्र० । ज० । सामस्ये, ॥
रा० सादृश्ये, उपशब्द उपमेति चत् सादृश्येऽपि दृश्यते, उत्त० ३
अ० सद्दृश्ये, अन्तरर्थे, आव० ४ अ० अधिकार्येऽङ्गिने, आसन्ने, प्र
तिपन्ने, सतो गुणान्तराधाने, व्याप्तौ, पूजायाम्, शक्तौ, आरम्भे,
दाने, दौपाख्यानं, आचार्यकरणे, अत्यये, निदर्शने, वाच० ॥

उवइय-उपाचित-त्रि० उप० चि क० । उन्नते, औ० ॥ त्रेपनादिना
वर्णिष्यौ, निदिग्धे, अमरः । समाहिते, हेम० । सञ्चिते, च । वाच० ॥
उवइया-उपचिता-स्त्री० कुट्यादां संचरणशीलं त्रीन्द्रियजीव-
भेदे । वृ० ए उ० । जी० ॥

उवउज्ज-उपयुज्य-अव्य० उपयोगं कृत्येत्यर्थे, दीहादिदारा उवउ-
ज्जं जुज्जति जापयव्यं । नि० चू० १ उ० ॥

उवउत्त-उपयुक्त-त्रि० उप-युज-क्त । दत्तावधाने, जीत० । पंचा० ।
सावधाने, पंचा० ५ विव० उच्यते, आतु० । अग्रमत्ते, नि० चू० १ उ० ।
उपयोगवति, विपा० १ अ० । "दंसणनाणोवउत्ता" औ० । इयप्रत्या
ख्येयविषयज्ञानप्रत्याख्यानपरिणामे, आ० म० द्वि० । विशेष० ।
न्याये, रचिते, चुक्ते च । वाच० ॥

उवएस-उपदेस-पुं० उप-दिग्-घञ् । उपदेशनमुपदेशः कथने, ।
नं० । भणने, प्ररूपणे, । विशेष० । आ० म० प्र० । प्रज्ञापनाया
म्, । वृ० १ उ० । सूत्रानु सारेण कथने, । आव० ४ अ० हेयोपादे-
योपेक्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयभणने, । दर्श० । वर्तने,
पंचा० १ विव० । अन्यतरक्रियायां प्रवर्तनेच्छाकरणे, । अनु० ॥
न च हितोपदेशादपरः पारमार्थिकः परार्थः तथा चार्थम् । रुस
ओ वा परो मा वा, विसं वा परियत्तओ । भासियव्वाहिया भासा,
सपक्खगुणकारिया ॥ १ ॥ स्या० । उवाच वाचकमुख्यः । न भवति
धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् । सुवतोऽनुग्रहवृत्त्या
चक्षुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां, प्रकोपाय न
शान्तये । पयःपानं भुजङ्गानां, केवलं विपवर्द्धनमिति । पंचा० १२
विव० । (धम्मकहा शब्दे विस्तरतः उपदेशप्रकारो वक्ष्यते उच्चिय
पवित्ति शब्दे वर्जयदेनेकोपघातकारकम् इत्याद्युक्तम्) आदका
दिकुलाख्याने, आव० ५ अ० । उपदिश्यत इत्युपदेशः उपदेष्टुमिष्ट
वस्तुविशेषे, ॥ भूयो भूय उपदेश इति भूयो भूयः पुनः पुनरुप-
दिश्यत इत्युपदेश उपदेष्टुमिष्टवस्तुविषयः कथंचिदनवगमे
सति कार्यः किं न क्रियते दृढसन्निपातरोगिणां पुनः पुनः
क्रियातिकादिकाथपानोपचार इति । ध० १ अधि० । शुरुणां-
शिन्नावाक्ये, "तहियाणंतु भासणं सम्भावे उवएसणं" उत्त०
२८ अ० । प्रत्युपेक्षणाप्रस्फोटनाक्रियायाम्, नि० चू० १ उ० ।
दर्शने, शास्त्रे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ॥

उवएसग-उपदेशक-त्रि० उप-दिग्-एत्तुव्-उपदेशकर्तारि, " हि-
द्याणं पुव्वसंजोणं सिया किञ्चोवएसगा " सूत्र० १ श्रु० १ अ० ॥
उवए (द) सण-उपदेशन-न० उपदिश्यत इत्युपदेशनम् ।
उपदेशनक्रियाया व्याप्ये, उपलक्षणत्वादस्याः क्रियायाः व्याप्ये
कर्मणि, "विइया उवएसणे " उपदेशने कर्मणि द्वितीया यथा
भए इमं श्लोकं कुरु वा तं ददाति तं य ति ग्रामम् । स्या० ७ उ० ॥
उवए (दे) सणा-उपदेशना-स्त्री० कथनायाम्, "पंचविधपय-
त्योवदेसण्या" । विशेष० ॥

उवएसमाला-उपदेशमाला-स्त्री० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे, ग० १
अधि० । तथा कश्चित्परपत्नीं प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमाला-
गाथावलोकने दूषणं व्रगति नवेति प्रश्नः यदि स निष्कपटतया
प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमालागाथावलोकने सर्वथा
दूषणं ज्ञातं नास्ति इति । शन० ४ उल्ला० १३५ प्र० ॥
उवएसरयणकोस-उपदेशरत्नकोश-पुं० उपदेशा हेयोपादेयोपे-
क्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयभणनानि त एव रत्नानि
तेषां कोश एव भण्डारवदुपदेशरत्नकोशः । दर्शनशुद्धिनामके
ग्रन्थे, दर्श० ॥

उवएसरयणागर-उपदेशरत्नाकर-पुं० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे,
यत उपदेशरत्नाकरे सम्यक्त्वाणुवतादि श्राद्धधर्मरहिता नम-
स्कारगुणा जिनाचनचन्दनाभिग्रहमृते । ध० १ अधि० ॥

उवएससु-उपदेशसु-पुं० क० स० साधूपदेशात्तत्त्वश्रद्धाने,
ग० १ अधि० । परोपदेशप्रयुक्ते जीवाजीवादिपदार्थविषयिकश्रद्धाने,
सम्यक्त्वभेदे च । ध० १ अधि० । उपदेशो गुर्वादिना वस्तुतत्त्वकथनं
तेन रुचिर्जिनप्रणीततत्त्वामिलापरूपा यस्य स उपदेशरुचिः । स्या० २
गो० । हि जिनोक्तानेव जीवादीनर्यान् तीर्थकरतच्छिष्यादिनोपदि-
ष्टान् श्रुत्ते तस्मिन् । दर्शनार्थभेदे, स्या० १० ग० । उत्त० ।
तस्य स्वरूपं यथा ।

एए चेव उ जावे, उवइष्टे जो परेण न सहइइ ।

उउमत्थेण जिणेण च, उवएससुत्ति नायव्वा ॥ ६ए ॥

एतांश्चैवानन्तरोक्तास्तु पूरणे जावान् जीवादीनुपदिष्टान् कथि-
तान् परेणान्येन न श्रद्धानां न तथेति प्रतिपद्यते । कीदृशा
परेण उच्यतीति उव घातिकर्मचतुष्टये तत्र तिष्ठति उवस्थोऽ
उत्पन्नकमश्नस्तेन जयति रागादीनि जिनस्तेन वात्पन्नकैवलज्ञा-
नेन तीर्थकृदादिना उवस्थस्य प्राशुपन्यासस्तत्पूर्वकत्वाजिनस्य
प्राचुर्येण वा तथाविधोपदेष्टृणां स ईदृक्कमित्याह उपदेशरुचि-
रिति ज्ञातव्यः । प्रव० १७० द्वा० ॥

उवएसद्वष्ट-उपदेशद्वष्ट-त्रि० द्वध्याप्तोपदेशो, " इय उवएसं द्वष्टा
इयविमाणं पचा " उपा० ३ अ० ।

उवएसिय-उपदेशित-त्रि० उपदिष्टे 'सामाइयणिज्जुत्तच, वाचं उ-
वएसियगुरुजणेण । आयरियपरंपरणं आगयं आणुपुब्बीए' विशेष०

उवओग-उपयोग-पुं० उपयोजनमुपयोगः जावे घञ् । उपयुज्यते
वस्तुपरिच्छेदं प्रति व्यापार्यते जीवोऽनेनेत्युपयोगः । पुञ्जाग्नि करणे
घञ् प्रत्ययः । उपयुज्यते वस्तु परिच्छेदं प्रति व्यापार्यते इत्युपयो-
गः कर्मणि घञ् । बाधरूपे जीवस्य तत्त्वज्ञते व्यापारे, प्रज्ञा० १७
पद । कल्प० । प्रव० । आव० । दर्श० । स्या० । उपयोगो ज्ञानं सं-
वेदनं प्रत्ययः इति पर्यायाः । विशेष० । अनु० ।

उपयोगभेदाः ।

कतिविहेणं जंते उवओगे पणत्ते ? गोयमा ! दुविहे उवओ-

गे पक्षत्ते तंजहा सागारोवओगे य अणगारोवओगे य ॥
 कतिविधः कतिप्रकारः सूत्रे एकारो मागधजापावकृणवशात्
 णमिति वाक्यालंघितौ भदन्त परमकल्याणयोगिन् उपयोग उप-
 योजनमुपयोगो जावे घञ् यद्वा उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति
 व्यापार्यते जीवोऽनेनेत्युपयोगः पुनस्मि करणे घञ् प्रत्ययो बोध-
 रूपो जीवस्य तत्त्वभूतो व्यापारः प्रक्षप्तः प्रतिपादितः भगवा-
 नाह गोयमेत्यादि ॥ आकारप्रतिनियतो ग्रहणपरिणामः “आ-
 गारोअविसेसो” इति वचनात् सह आकारेण वर्तत इति
 साकारः स चासावुपयोगश्च साकारोपयोगः । किमुक्तं भवति ।
 सचेतने अचेतने वा वस्तुनि उपयुज्ज्ञान आत्मा यदा सपर्या-
 यमेव वस्तु परिच्छिनत्ति तदा स उपयोगः साकार उच्यते
 इति । स च कालतः छद्मस्थानामन्तर्मुहूर्तं कालं केवलिनामेक
 सामायिकः । तथा न विद्यते यथोक्तरूप आकारो यत्र सोऽ-
 नाकारः स चासावुपयोगश्चानाकारोपयोगः । यत्तु वस्तुनः
 सामान्यरूपतया परिच्छेदः सोऽनाकारोपयोगः स्कन्धाचारो-
 पयोगवदित्यर्थः । असावपि छद्मस्थानामान्तर्मुहूर्तिकः परम-
 नाकारोपयोगकालात्साकारोपयोगकालः संख्येयगुणः प्रति-
 पत्तव्यः पर्यायपरिच्छेदकतया चिरकाललग्नात् छद्मस्थानां
 तथास्वाभाव्यात् । केवलानां त्वनाकारोपयोग एकसामायिकः
 चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ।
 तत्र साकारोपयोगभेदानभिधित्सुरिदमाह ॥
 सागारोवओगेणं जंते ! कतिविहे पक्षत्ते ? गोयमा ! अ-
 द्रविहे पक्षत्ते, तंजहा आग्निनिवांहीयनाणसागरोवओगे
 सुयनाणसागरोवओगे, ओहिनाणमणपज्जवसागरोवओगे
 केवद्वनाणसागारोवओगे य । मतिअन्नाणसागारोवओगे
 सुयअन्नाणसागारोवओगे विजंगनाणसागारोवओगे य ॥
 अर्थाभिमुखो नियतः प्रतिस्वरूपको बोधो बोधविशेषोऽभि-
 निबोधः । अभिनिबोध एव अभिनिबोधिकम् । अभिनिबोधश-
 ब्दस्य विनयादिपाठाभ्युपगमात् विनेयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थे इ-
 कण् प्रत्ययः । अनिवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवच-
 नानीति वचनात्तत्र नपुंसकता यथा विनय एव वैतयिकमित्यत्र ।
 अथवा अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन् वेति अभिनिबोधस्तदाच-
 रणकर्मक्षयोपशमस्तेन निवृत्तमाभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चा-
 भिनिबोधिकज्ञानम् । इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशावस्थित वस्तु-
 निषयः स्फुटप्रतिज्ञाजो बोधविशेष इत्यर्थः । सचासौ साकारोप-
 योगश्च आग्निनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः । एवं सर्वत्रापि स-
 मासः कर्तव्यः । तथा श्रवणं श्रुतं वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकर-
 णशब्दसंस्पृष्टार्थग्रहणहेतुरपञ्चविधविशेष एवमाकारं वस्तु घट-
 शब्दवाच्यं जज्ञधारणाद्यर्थक्रियासमर्थमित्यादिरूपतया प्रधानी-
 कृतः समानपरिणामशब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनो-
 निमित्तागमविशेष इत्यर्थः । श्रुतं च तज्ज्ञानं च श्रुतज्ञानं ततो
 भूयः साकारोपयोगशब्देन विशेषणसमासः तथाऽवशब्दोऽप्य-
 शब्दार्थः । अव अघो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यव-
 धिः । यद्वा अवधिः मर्यादारूपिण्येव ध्वनेषु परिच्छेदकतया प्रवृ-
 त्तिरूपा तदुपपन्नकृतं ज्ञानमप्यवधिः । अवधिश्चासौ ज्ञानं चा-
 वधिज्ञानम् । तथा परि सर्वतोजावे अवनं अवः तुदादिभ्योऽन्
 कचिदित्यधिकारे अकितौ चेत्यकारप्रत्ययः अवनं गमनमिति प-
 र्यायः । परि अवः पर्यवः मनसि मनसो वा पर्यवो मनःपर्यवः
 सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः । पाठान्तरं पर्यय इति तत्र पर्ययणं
 पर्ययः मनसि मनसो वा पर्ययः मनःपर्ययः । सर्वतस्तत्परि-
 च्छेद इत्यर्थः । स चासौ ज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं

वा । अथवा मनःपर्यायेति पाठान्तरं तत्र मनांसि पर्येति सर्वा-
 त्मना परिच्छिनत्ति मनःपर्यायं कर्मण्यण् । मनःपर्यायं च तत्
 ज्ञानं मनः पर्यायज्ञानं यादि वा मनसः पर्याया मनःपर्यायाः ।
 पर्याया धर्मा वाह्यवस्तुलोचनप्रकारा इत्यनर्थान्तरं तेषु तेषां वा
 संवन्धिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानमिदं चार्हन्तीत्यद्वीपसमुद्रान्तवर्ति-
 संज्ञिमनोगतज्ज्ञानाद्व्यवहारः । तथा केवलमेकं मत्यादिज्ञाननिर-
 पेक्षत्वात् “नछम्मि उ उअमत्थिप नाणे” इति वचनात् शुद्धं वा
 केवलं तदावरणं मलकलङ्कविगमात् । सकलं वा केवलं प्रथमत
 एवाशेषतदावरणविगमतः संपूर्णोत्पत्तेः । असाधारणं वा
 केवलमनन्यतः सदृशत्वात् । अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्तत्वात् ।
 केवलं च तत् ज्ञानं तथा मतिश्रुतावधय एव यदा मिथ्यात्वकलु-
 पिता भवन्ति तदा यथाक्रमं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविजङ्गज्ञानव्यपदे-
 शालुजन्ते । उक्तं च ! आद्यं त्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयु-
 क्तमिति । विजङ्ग इति विपरीतो भङ्गः परिच्छित्तिप्रकारो यस्य
 तद्विभङ्गं तच्च तत् ज्ञानं च विभङ्गज्ञानं सर्वत्रापि च साकारोप-
 योगशब्देन विशेषणसमासः ॥

॥ अनाकारोपयोगभेदानभिधित्सुराह ॥

अणगारोवओगेणं जंते ! कतिविहे पक्षत्ते ? गोयमा !
 चउव्विहे पक्षत्ते, तंजहा चउखुदंसणअणगारोवओगे, अच-
 वखुदंसणअणगारोवओगे, ओहिदंसणअणगारोवओगे
 केवद्वदंसणअणगारोवओगे ।

तत्र चक्षुषा चक्षुरिन्द्रियेण दर्शनं रूपसामान्यग्रहणं च चक्षुर्द-
 र्शनं तच्च तत् अनाकारोपयोगः । अचक्षुषा चक्षुर्जज्ञेपेन्द्रियमनो
 मिर्दंशनं स्वस्वविषये सामान्यग्रहणमचक्षुर्दर्शनम् । ततोऽनाका-
 रोपयोगशब्देन विशेषणसमासः । एवमुत्तरत्रापि अवधिरेव रूप-
 दर्शनं सामान्यग्रहणमवधिदर्शनं केवलमिव सकलजगद्भाविस्-
 मस्तवस्तुसामान्यपरिच्छेदरूपं दर्शनं केवलदर्शनम् । अयं मनः
 पर्यायदर्शनमपि कस्मान्न भवति येन पञ्चमोऽनाकारोपयोगो न
 भवतीति चेदुच्यते मनःपर्यायविषयं हि ज्ञानं मनसा पर्या-
 यानेव विविक्तान् गृह्णन् कचिदुपजायते पर्यायाश्च विशेषा
 विशेषाद्व्यवहारं च ज्ञानं ज्ञानमेव न दर्शनमिति मनःपर्यायद-
 र्शनाभावस्तदज्ञावाच्च पञ्चमानाकारोपयोगासम्भवे इति (एवं
 जीवाणमित्यादि) एवं निर्विशेषेणोपयोगवत् जीवानाम-
 उपयोगो चिद्विधः प्रज्ञतो ज्ञानितव्यस्तत्रापि साकारोपयोगो
 ऽष्टविधोऽनाकारोपयोगश्चतुर्विधः । एतदुक्तं भवति । यथा प्राक्
 जीवपदरहितमुपयोगसूत्रं सामान्यत उक्तं तथा जीवपदसहितम-
 पि ज्ञानितव्यं तद्यथा “जीवाणं जंते ! कतिविहे उवओगे पक्षत्ते ?
 गोयमा ! दुविहे उवओगे पक्षत्ते तंजहा सागारोवओगे य अणा-
 गारोवओगे य जीवाणं भंते ! कतिविहे उवओगे पक्षत्ते ? गोयमा !
 दुविहे उवओगे अछविहे पक्षत्ते तंजहा इत्यादि” तदेवं सामान्य-
 तो जीवानामुपयोगश्चिन्तितः । प्रज्ञा ३७ पद । प्र० । प्रव० ॥
 उपयोगः साकारानाकारद्वयात्मकः प्रमाणसितरथाप्रमाणम् ॥
 उपयोगः परस्परसन्धेपेक्षसामान्यविशेषग्रहणप्रवृत्तदर्शनज्ञानस्व-
 रूपद्वयात्मकः प्रमाणं दर्शनाज्ञानैकान्तरूपस्वप्रमाणमिति दर्शयि-
 तुं प्रकरणमारभमाणो ह्यव्याधिकपर्यायार्थिभिर्मतं प्रत्येकदर्शन-
 ज्ञानस्वरूपप्रतिपादकगामाहाचार्यः ।

जं सामस्यग्रहणं, दंसणमेयं विसेसियं एणं ।

दोएहं वि एयाण एसो, पामेकं अत्थपज्जाओ ॥

ह्यव्यास्तिकस्य सामान्यमेव वस्तु तदेव गृह्यते अनेनेति ग्रहणं

दर्शनमेतदुच्यते पर्यायास्तिकस्य तु विशेष एव वस्तु स एव गृह्यते येन तज्ज्ञानमर्थयाने ग्रहणं विशेषितमिति विशेषग्रहण-
मित्यभिप्राययोरप्यनयोर्नययोरेकं प्रत्येकमर्थपर्यायोऽर्थविषयं
पर्यत्यवगच्छति यः सोऽर्थपर्याय ईदृज्ज्ञानार्थग्राहकत्वमित्यर्थः ।
उपयोगस्य चानाकारसाकारस्य सामान्यविशेषग्राहके एते चत्वार
रस्तत्राभिधीयते न विद्यमान आकारो जेदो प्राप्तास्यास्येत्यनाकारो-
दर्शनमुच्यते सहाकारैर्प्राप्तमेतद्वर्त्तते यद्ग्राहकं तत्साकारं ज्ञान-
मित्युच्यते । अनाकारसाकारोपयोगौ तत्पसर्जनोक्ततदितरा-
कारौ स्वविज्ञासकत्वेन प्रवर्तमानौ प्रमाणं नतु निरस्तेतराकारौ
तथाज्ञानवस्तुविषयानायेन निर्विषयतया प्रमाणत्वानुपपत्तेरिति-
राशविकल्पैकांशन्पोपयोगसत्तानुपपत्तेश्च तेनैकान्तवाद्यन्युपग-
मो बोधमात्रं प्रमाणं साकारो बोधोऽनभिधगतार्थाभिगन्तुत्वविशि-
ष्टः स एव ज्ञानुपयोगोऽर्थदृष्टतात्पर्यफलानुमेयोऽसंवेदनात्पर्य-
दानुमेयो वाऽनभिधगतार्थो विगत इन्द्रियादि संपाद्यो व्यभिचारा-
द्विशेषणविशिष्टार्थोपलब्धिजनिका सामग्री तदेकदेशो वा
बोधरूपो वा साधकत्वात्प्रमाणमित्यादिनूपोऽयुक्तः । निराकारस्य
केवलबोधरूपस्य ज्ञानस्यैव प्रामाण्यमिति विज्ञानवादिनोऽन्ये
च स्वस्वस्याने स्वस्वमतमुद्भाव्य परस्ता न विव्यन्ति । सम्म० ।
(तदेतत्समतितर्कत एव विज्ञेयमिहापि यथावसरं किञ्चिद्वक्ष्ये)
सामान्यविशेषात्मके च प्रमाणप्रमेयरूपे वस्तुतत्त्वं व्यव-
स्थितं छत्यास्तिकस्याद्योचनमात्रं विशेषपाकारत्यागिदर्शनं य-
त्तत्सत्यमितरस्य तु विशेषपाकारसामान्याकाररहितं यज्ज्ञानं
तद्विषय पारमार्थिकमभिप्रेतं प्रत्येकमेपोऽर्थपर्याय इति वचनात्
प्रमाणं तु छत्यपर्यायी दर्शनज्ञानस्वरूपावन्योऽन्यावनिर्भागव-
र्तिनाविति दर्शयन्नाह ।

द्वन्द्विद्विओ वि होऊण, दंमणे पज्जवट्ठिओ होइ ।

लवसमित्राई जावं, पकुच्च णाणे उ विवरीयं ॥

अस्यास्तात्पर्यार्थः दर्शनेऽपि विशेषांशो न निवृत्तो नापि ज्ञाने
सामान्यांश इति छत्यास्तिकोऽपीति आत्मा छत्यार्थरूपः स
चूत्वा दर्शने सामान्यात्मके स ह्यात्मा चेतनाद्योक्तमात्रस्व-
जावो भूत्वा तदैव पर्यायास्तिको विशेषकरोऽपि भवति
यदा हि विशेषरूपतयाऽऽत्मा संपद्यते तदा सामान्यस्वजावं
परित्यजन्नेव विशेषाकारश्च विशेषावगमस्वजावं ज्ञानं दर्शने
सामान्यपर्यायलोचने प्रवृत्तोऽन्युपासकज्ञानाकारो न हि विशि-
ष्टेन रूपेण विना सामान्यं संभवति एतदेवाह औपशमि-
कादिजावं प्रतीत्येति औपशमिकत्वायिकत्वायोपशमिकादीन् जा-
वान् अपेक्ष्य विशेषरूपत्वेन ज्ञानस्वभावात् वैपरीत्यं सा-
मान्यरूपतां प्रतिपद्यते विशेषरूपः सन् स एव सामान्यरू-
पोऽपि भवति न ह्यस्ति सामान्यं विशेषविकलं वस्तुत्वात्
शिवकादिविकलमृत्त्ववत् विशेषा वा सामान्यविकलान् न सन्ति
असामान्यत्वात् मृत्तरहितशिवकादिवदत्र च सामान्यविशेषा-
त्मके प्रमेयवस्तुनि तदग्राहि प्रमाणमपि दर्शनज्ञानरूपं तथाऽपि
उन्नस्थोपयोगस्वाभाव्यात् कदाचिज्ज्ञानोपसर्जनो दर्शनोप-
योगः कदाचित्तु दर्शनोपसर्जनो ज्ञानोपयोग इति क्रमेण द-
र्शनज्ञानोपयोगौ । क्वायिके तु ज्ञानदर्शने युगपद्वर्त्तदीपमिति द-
र्शयन्नाह सूरिः ।

मणपज्जवणाणस्स यं, दरिसणस्म य विसेसो य ।

केवलणणं पुण दं-सणंति नाणंति य समाणं ॥

मनःपर्यायज्ञानं मनःपर्यवसानं यस्याविश्लेषस्य स त-
थोक्तः ज्ञानस्य च दर्शनस्य च विश्लेषः पृथग्भावः म-
त्यादिषु चतुर्षु ज्ञानदर्शनोपयोगौ क्रमेण भवत इति यावत् ।

तथा हि चक्षुरचक्षुरवधिज्ञानानि चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनेऽप्यः पृथक्
काज्ञानानि उन्नस्थोपयोगात्मकज्ञानत्वात् श्रुतमनःपर्यायज्ञानवत्
वाक्यार्थविशेषविषयं श्रुतज्ञानं मनोछत्याविशेषाद्यभ्यनं च म-
नःपर्यायज्ञानमेतदूच्यमप्यदर्शनस्वभावं मत्यवधिज्ञानदर्शनोप-
योगात् निष्कलां सिद्धं केवलज्ञानं पुनः केवलज्ञानो बोधो
दर्शनमिति चाज्ञानमिति वाऽन्यत्केवलं तत्समानकावं द-
यमपि युगपदेवेति भावः ॥ सम्म० । (अत्र बहु वक्तव्यं तच्च
अन्यविस्तरजयान्नोच्यते किंतु विशेषजिज्ञासुना सम्मतितर्कत
एव समवबोधकनीयम्) सिद्धः साकारोपयोग एव सिध्य-
तीति केवलस्य साकारत्वात् यौगपद्यम् । कथं पुनरसौ सा-
कारोपयोग एव सिध्यतीत्याह ।

सन्वाओ लप्पीओ, जं सागारोवओगतो जाओ ।

तेणेह सिद्धलप्पी, उप्पज्जइ तवउत्तस्स ॥

प्रतीतार्थैव । एतच्च साकारोपयोगवर्तमानः सिध्यतीति विशेष-
शेषं प्रज्ञापनायां विहितम् । अनेन चात्र केवलसाकारोपयोगे ये
विप्रतिपद्यन्ते साकारानाकारोपयोगयोः सिद्धस्य युगपद्व्युप-
गमात्ते निरस्ताः अत एवाह ।

एवं च गम्मइ धुवं, तरतमजोगोवओगया तस्स ।

जुगवोवओगजावे, साकारविसेसणमुदुत्तं ॥

एवं च साकारोपयोगविशेषणाद्रूप्यते किमत आह । धुवं नि-
श्चितं तरतमयोगोपयोगता सिद्धस्य अन्यस्मिन्काले तस्य सा-
कारोपयोगोऽन्यत्र चानाकारोपयोग इति । अन्यथा बाधमाह ।
युगपद्व्युपयोगजावे साकारविशेषणं प्रज्ञापनोक्तमयुक्तमेव स्या-
दिति । अत्र परमतमाशङ्क्यपरिहरन्नाह ।

अहव मई सव्वं वि य, सागारं मे तओ अदोसो त्ति ।

नाणंति दंसणंति य, न विसेसो तं च नो जम्हा ॥

सागारमणगारं, द्वक्खणमेयंति जणियमिह चेव ।

तह नाणदंसणाई, समए वीसुं पसिच्चाई ॥

अय मतिः परस्य सर्वमेव (से) तस्य सिद्धस्य ज्ञानं दर्शनं वा
साकारं ततः साकारोपयोगविशेषणे अदोप एव स्वरूपविशे-
षणत्वात्तस्य । यदपि केवलज्ञानं केवलदर्शनं च तस्योच्यते त-
स्यापि तयोर्निर्विशेष इत्यभिप्रायवता प्रोक्तं स्तुतिकारेण एवं
कल्पितभेदमप्रतिहतं सर्वज्ञतालाभनं सर्वेषां तमसां निहन्तु-
जगतामालोकनं शाश्वतं नित्यं पश्यति बुध्यते च युगपज्ज्ञानावि-
धानि प्रभासित्युत्पत्तिविनाशवन्ति विमलछत्याणि तत्केवलं तच्च
न युक्तं यस्मात्साकारमनाकारं च लक्षणं सिद्धानामितीहै-
व पुरतो जणितं वर्तते यद्वक्ष्यति "असरीरा जीवघणा, उवउत्ता
दंसणेय नाणे य । सागारमणगारं, द्वक्खणमेयं तु सिद्धानं "
इति । तदनयोः साकारानाकारद्वक्खणयोर्नेदोक्तत्वात्कथमुच्यते स-
र्वमेव तस्य साकारमिति भावः । तथा समये सिद्धान्ते विष्वक्पा-
थेक्येन ज्ञानदर्शने सिद्धानां तेषु तेषु स्थानेषु प्रसिद्धे अतः कथं
तयोरविशेषः उच्यत इति हृदयम् ।

तदविशेषे हि बहवो दोषाः के इत्याह ।

पत्तेयावरणत्तं, इहरा वारसविहोवओगो य ।

नाणं पंचवियपं, चउव्विहं दंसणं कत्तो ॥

इतरथा केवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वे प्रत्येकावरणत्वं केवलज्ञाना-
वरणकेवलदर्शनावरणं चेति प्रत्येकावरणं तयोः कुनो घटते
नह्येकस्य द्वे आवरणे युज्यते ततः प्रत्येकावरणनिर्देशात्केवलज्ञान-
दर्शनयोर्नेद एवेति भावः । तथा साकारोऽप्युक्ता अनाकारस्तु च-

तुर्द्वयेवं यो द्वादशविधोपयोगः श्रुतेऽभिहितो यच्च ज्ञानं पञ्चविधं दर्शनं चतुर्विधं प्रोक्तं तदेतत्सर्वमपि केवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वे कुत उपपद्यते न कुतश्चिदिति । अपिच-

जणियमिहेव य केवल-नाणुवउत्ता मुण्णंति सव्वंति ।

पासंति सव्वत्रोत्ति य, केवल दिट्ठीहिण्णंताहिं ॥

इहैव पुरतो भणितं केवलज्ञानोपयुक्ताः सिद्धा सर्वे (मुण्णंति) जानन्ति तथा पश्यन्ति च सर्वतः केवलदर्शनदृष्टिभिरनन्ताभिर्यद्वदयति “ केवलनाणुवउत्ता, जाणंती सव्वभावगुणभावे । पासंति सव्वत्रो खलु, केवलदिट्ठीहिण्णंताहिमिति ” तस्मान्नैतयोरेकत्वमितिभावः ।

पुनरपि परः प्राह ।

आह परोजावम्मि, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

जणियंतो जुगवंतो, नणु जणियमिणं पि तं सुणसु ॥

आह परो नन्वपृथग्भावोऽपि केवलज्ञानदर्शनयोर्न दोषायतः “असरीरा जीववणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य” इत्यत्र दर्शने च ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इति भणितं ततो युगपदेव केवलज्ञानदर्शनोपयोगः सिद्धः । सूरिराह । ननु यदि भणिते नार्थसिद्धिस्तव तर्हीदमपि भणितं वर्तते तच्चृणु किंपुनस्तदित्याह ॥

नाणम्मि दंसणम्मि य, वत्तेगयरम्मि उवउत्ता ।

सव्वस्स केवलस्स, जुगवदो नत्थि उवत्रोगा ॥

एतदिहैव व्यक्तं पुरस्ताद्वदयति ततोऽस्यां गाथायां भद्रबाहुस्वामिजिर्व्यक्तेऽपि युगपदुपयोगे निषिद्धे किमिति तद्योगपद्याभिमानोऽद्यापि न त्यज्यत इति भावः । अत्र परस्य व्याख्यान्तरकल्पनामाशङ्क्य परिहरन्नाह ॥

अह सव्वस्सेव न के-वत्तिस्स दो किं तु कस्सइ हवेज्ज ।

सो य जिणो सिद्धो वा, तं च न सिद्धाहिगाराउ ॥

अथैवं व्याख्यायते परेण सर्वस्यैव केवलिनो न युगपद्बाहुपयोगौ किंतु कस्यापि द्वौ भवेतां कस्यचिदेकः स च केवत्तिजिनसिद्धो वा भवेद्भवस्थकेवलो वा भवेदित्यर्थः । ततश्च भवस्थकेवलिनोऽद्यापि सकर्मकत्वादेकदा एक एवोपयोगः । सिद्धकेवलिनस्तु सर्वथा कर्ममलकलङ्कविप्रमुक्तत्वात् युगपद् बाहुपयोगौ भवत इति परस्याकृतं तच्च न युक्तमिह सिद्धाधिकारादिदमुक्तं भवति “सव्वस्स केवलस्स” इत्यादिना सिद्धाधिकारे सिद्धस्यैव भद्रबाहुस्वामिभिर्युगपद्बाहुपयोगौ निषिद्धावतो न किञ्चित्त्वक्तुया व्याख्यान्तरकल्पनेह भवतीति भावः । सूरिःसमाधानान्तरमाह-

अह पुव्वप्पेणव, सिद्धमेकोत्ति किं च विइण्णं ।

एत्तो वि य पच्छप्पे, निगमइ सव्वपमिसेहो ॥

अथवा “ नाणम्मि दंसणम्मि य वत्तेगयरम्मि उवउत्ता ” इत्यनेन पूर्वार्द्धेनैकदा एक उपयोगः सिद्धस्ततः किं द्वितीयेन पश्चार्द्धेनोक्तेन उक्तं चेदत (एत्तोवियत्ति) इत एव “ सव्वस्स केवलस्स ” इत्यादि पश्चार्द्धोपन्यासात्सर्वप्रतिषेधो गम्यते । यथा सर्वस्य केवलिनोऽपि युगपद् बाहुपयोगौ न स्तः किंपृच्छा केवलिन इति ॥ पुनः परवचनमाशङ्क्य परिहारमाह-

तो कहमिहेव भणियं, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

समुदायत्रिसयमेयं, उज्जयनिसेहो यपत्तेयं ॥

यदि न युगपदुपयोग इष्यते तत आचार्यः कथमिहैव भणियति तथापीहैव भणियतीत्यर्थः । किं तदित्याह (उवउत्ता

दंसणे यत्ति) दर्शने ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इह किल भणिता इति परस्याभिप्रायः । अयं च मिथ्याभिमानोपहतसद्बोध-त्वात्कदमिप्राय एवेति दर्शयति (समुदायवयणमेयत्ति) समुदायविषयमेवेदं नतु युगपदुपयोगप्रतिपादनपरमित्यर्थः । अनन्तास्तर्हि सिद्धास्तत्समुदायेऽत्र केऽपि ज्ञाने उपयुक्ताः केचिदर्शने इत्ययमर्थः । प्रत्येकविवक्षायां पुनः “पत्तेआवरणत्ता” मित्याद्यभिहितयुक्तेर्युगपदुपयोगोपयोगनिषेध एव मन्तव्य इति पुनरपि प्रेर्यपरिहारौ प्राह-

जम्हाअपज्जत्ताइ, केवल तेणोउवत्रोगोत्ति चि ।

जम्हाइ नायं नियमो, संतं तेणोउवत्रोगोत्ति ॥

साद्यपर्यवसितत्वाद्यस्मादपर्यन्ते अविनाशिनी सदावस्थितकेवलदर्शने तेन तस्माद्युगपदुपयोग इष्यते अस्माभिः । इदं हि यद्बोधस्वभावसदावस्थितं च तस्योपयोगेनापि सदा भवितव्यमेव अन्यथोपलशकलकल्पत्वेन बोधस्वभावत्वानुपपत्तेः । सदोपयोगे च द्वयोर्युगपदुपयोगः सिद्ध एवेति परस्याभिप्रायः । आचार्य आह । भण्यते अत्रोत्तरम् । नायं नियमः सर्वदा यल्लब्धिमाश्रित्य स विद्यमानकेवलज्ञानं केवलदर्शनं च तेन तयोरुपयोगेनापि सर्वदा भवितव्यमिति कुतः पुनर्नायं नियम इत्याह-

ठिड्कालं जह से दं-सण्णाणामणुवत्रोगे वि ।

दिट्ठमवत्थाणं तह, न होइ किं केवलाणं पि ॥

यथा केवलज्ञानदर्शनान्यां शेषाणि यानि दर्शनज्ञानानि तेषां निज २ चिह्निकाशं यावदनुपयोगाज्जावेऽपि सत्यस्यावस्थानं दृष्टं तथा केवलज्ञानदर्शनयोरपि निजस्थितिकाशं यावदनुपयोगेऽपि सर्वस्यावस्थानं किमिति न प्रवति प्रवति चेत्तर्हि सतो ज्ञानस्य दर्शनस्योपयोगेन प्रवितव्यमिति अनेकान्तिकमेव । इयमत्र भावना । शेषज्ञानदर्शनानां प्रज्ञापनायां कायस्थितौ दीर्घस्थितिकाशं उक्तस्तद्यथा । “ मझ्जाणीणं भंते ! मझ्जाणिस्सि कावओ केच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं गवहिंसा-गारोवमाइ साइरेगाइ एवं सुयनाणीवि ओहिनाणीवि एवं केव नवरं जहन्नेणं एक्कं समयं मणपज्जवनाणी जहन्नेणं एक्कं समयं । उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोरिं ” यदा विभङ्गज्ञानसम्यक्तवज्ञासे समयमेकमवधिज्ञानं भूत्वा प्रतिपतति तदा अवधिज्ञानस्य जघन्यतः समयस्थितिकालो मन्तव्यः । मनःपर्यायज्ञानस्य तूपत्यनन्तरं तद्वतो मरणादिति “ चक्खुदंसणी जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसहस्सं साइरेगं अचक्खुदंसणी अणाइए वा अपज्जवसिए अणाइए वा पज्जवसिए ओहिदंसणी जहा ओहिनाणि च्छि ” तदेवमेतेषां निजनिजस्थितिकाशं यावत्सत्त्वमुक्तम् । उपयोगस्त्वान्तर्माहूर्तिकत्वाच्चैतावन्तं काशं भवत्यतः सतोऽवश्यमुपयोगेन प्रवितव्यमिति कथं ननैकान्तिकम् । अथ दृष्टित एवेतायेतावन्तं काशं भवन्ति नतु बोधात्मनेति चेत्तदिदं हन्त केवलज्ञानदर्शनयोरपि समानं तयोरपि दृष्टित एवापर्यन्तत्वादुपयोगतस्तु सामानिकत्वादिति पुनरप्यतिस्वाग्रहस्तत्वात्परः प्राह-

नणु सनिधणता समयं, मिच्छावरणक्खउत्ति व जिणस्स ।

इयरेयरावरणया, अहवा निकारणावरणं ॥

एगयराणुवउत्ते, तदसव्वसुदरिसत्ताणमेव ।

जम्हाइ उउमत्थस्स वि, समाणमेगंतरे सव्वं ॥

ननु यदि एकस्मिन्समये केवलज्ञानोपयोगोऽन्यस्मिन्समये केवलदर्शनोपयोग इष्यते तर्ह्येवं तन्नोपयोगित्वे केवलोपयोगित्वे केवलज्ञानदर्शनयोः सनिधनत्वं प्रतिसमयं सान्तत्वं प्राप्नोति ।

तथाच सति तयोः समयोक्तमपर्यवसितत्वं हीयते । अथवा यः कष्टानानि कृत्वा ज्ञानावरणादिक्रयो विहितः स मिथ्या निरर्थको जिनस्य भगवतः प्राप्नोति समयात्समयादूर्ध्वं केवलज्ञानदर्शनाप-
योगयोः पुनरप्यत्रावाप्तपत्नीनावरणौ द्वौ प्रदीपौ क्रमेण प्रकाशं प्रकाशयतः । अथवा केवलज्ञानदर्शनयोरितरेतरावरणता नेष्यते तर्ह्यन्यतरापयोगकात्रे अन्यतरस्य निष्कारणमेवावरणं स्यात्तथा च सति सत्यमसत्त्वं चेत्यादि प्रसज्यत इति । तथा एकतरस्मिन् ज्ञाने दर्शने वाऽनुपयुक्तस्तस्मिन्नेकतरानुपयुक्ते केवलज्ञानीप्यमाणे ज्ञानानुपयोगकाले तस्य केवलज्ञानोऽसर्वज्ञत्वं प्राप्नोति दर्शनानुपया-
गकात्रे त्वसर्वदर्शित्वं प्रसजति अनुस्वारश्चेद् मुक्तो दृष्टव्यः । तच्चा-
सर्वज्ञत्वमसर्वदर्शित्वं च नेष्टु ज्ञानानां सर्वदैव केवलज्ञानि सर्वज्ञत्व-
सर्वदर्शित्वान्युपगमादिति । सूरिराह । जगयते अत्रोत्तरम् । ननु
उग्रस्थस्यापि दर्शनज्ञानयोरैकतरे उपयोगे सर्वमिदं दोषजाहं
समानमेव अत्रापि हि शक्यते एवं वक्तुं ज्ञानानुपयोगे तस्याज्ञा-
नित्वं दर्शनानुपयोगे पुनरदर्शनत्वम् तथा मिथ्यावरणकृत्यः इत-
रेतरावरणता वा निष्कारणावरणत्वं चेत्यादि पुनरप्यनिर्विण्णस्य
परस्याशङ्कामाह-

मन्वक्खीणावरणो, अहं मन्नसि केवली न उउमत्थो ।

उभत्रोवओगविण्ण-उउमत्थस्स व जिणस्स ॥

अथैवं मन्यसे सर्वक्रीणावरणः क्षपितनिःशेषावरणः केवली न
तु उग्रस्थस्ततो युगपज्ज्ञानदर्शनोन्नयोपयोगविघ्नं शस्यस्यैव
भवति सावरणत्याश्रितो जिनस्य केवलज्ञानः सर्वथा निरावरण-
त्वादिति ।

देमक्खए अजुत्तं, जुगवं कमिणोअत्रोवओगित्तं ।

एतावं मग्गे, पुण पडिसिज्जए किं से ॥

इह यद्यपि उग्रस्थः क्रीणनिःशेषावरणो न भवति तथापि देश-
तस्तस्याप्यावरणकृत्यो वृज्यते ततस्तस्यावरणकृत्ये सति युग-
पत्कृत्स्नोभयोपगित्वं युगपत्सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनोन्नयोपयो-
गभवनमयुक्तमित्येतावन्मात्रं मन्यामहे यथं वस्तुदेशतो सर्व-
वस्तुविषयज्ञानदर्शनोन्नयोपयोगः स इत्तं (सं) तस्य उग्रस्थस्य
किं प्रतिषिध्यते ननु युक्तस्तत्प्रतिषेध इत्यर्थः । नचास्य युगपद-
न्नयोपयोगो भवति ततोऽसौ केवलज्ञानोऽपि न युक्तः इतीह प्रा-
वार्थः ॥ पुनरपि पराशङ्कां परिहारां चाह-

अहं जम्मि नोवउत्तो, तं नत्थि तओ न दंसणाइ तिगे ।

अत्थि कुगओवओगो-त्तिहोइ साहू कहुं विगलो ॥

अथैवं मन्यसे क्रमोपयोगित्वमन्युपगम्यमाने केवली यस्मिन्
ज्ञाने दर्शने वानुपयुक्तस्तदस्ति यस्मिन्स्तु नोपयुक्तस्तत्तदा ना-
स्त्येवानुपलब्ध्यमानत्वात्तराविषाणवत्ततस्तर्हि दर्शनादेशिकदर्श-
नज्ञानचारित्र्ययो उग्रस्थस्य साधोयुगपदुपयोगो नास्ति उग्र-
स्थस्य युगपदुपयोगाभावस्य त्वयान्युपगतत्वात्ततो दर्शनादि-
त्रिकेवत्राप्यनुपयुक्तस्तदपि त्वदभिप्रायेण नास्त्यतस्तद्विकल
एकेनापि दर्शनादिना रहितः कथं साधुर्भवतु न प्राप्तोत्येव
साधुत्वं तस्य त्वदभिप्रायेणेति भावः । अण्येते चासौ समये
लोके सर्वदैव साधुस्ततो नेदमपि क्रमोपयोगे दूषणमिति यत्रानु-
पयुक्तस्तदसदित्यत्र दूषणान्तराण्यप्याह-

विइकाद्विसंवाओ, नाणाणं न वि य ते चउन्नाणी ।

एवं सइ उउमत्थो, अत्थि न तिदंसणी समए ॥

इह ज्ञानानां दर्शनानां उपयोग आन्तर्माहूर्तिकपव समये प्रो-
क्तस्तस्माच्च परतस्तदभिप्रायेण किञ्च ज्ञानं दर्शनं वा नास्ति ।
एवं च सति ज्ञानानामुपलक्षणत्वाददर्शनानां च यः सातिरेकपद-

पट्टिसागरोपमादिको दीर्घस्थितिकाहः समये प्रोक्तस्तस्य विसं-
वादो विघटनं प्राप्नोति यश्च चतुर्ज्ञानी केवलदर्शनवर्जदर्शनत्रय-
युक्तत्वाच्चिदर्शनी च उग्रस्थो गौतमादिः प्रसिद्धः सोऽपि त्वदजि-
प्रायेणैतद्रूपः सर्वदा न भवति एकदा एकोपयोगस्यैव संज्ञवाद
नुपयोगवतश्चासत्त्वादिति । अथ सिद्धान्तावग्रहणेन पुनरपि परःप्राह
आह जणिंयं नणु सुए, केवलिणो केवलोवओगेण ।

पदमत्ति तेण गम्मत्ति, सओवओगोभयं तेसि ॥

आह ननु भणितं भगवत्यामश्रुदशशतप्रयमोद्देशकवृत्तौ श्रुते
“केवलीणं जेतं केवलोपओगेणं किं पदमा षपदमा ? गोयमा! पदमा
नोअपदमत्ति” इह च यो येन भावेन पूर्वं नासीदिदानीं च जातः
स तेन जावेन प्रथम उच्यते ततश्च केवलज्ञानः केवलोपयोगेन प्र-
थमः अयमर्थः केवलज्ञानः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरुपयोगः केव-
लोपयोगस्तेन केवलज्ञानः प्रथमा नत्वप्रथमास्तस्याप्राप्तपूर्वत्वात्प्रा-
प्तस्य च पुनर्वैसाज्जावात्तेन तस्माद्भव्यते ज्ञायते सदैवोपयोगोभ-
यं तेषां प्रवर्तते । यदि पुनः क्रमेणोपयोगः स्यात्तदा चूत्वा २
विनाशात्पुनः पुनरपि चोत्पादात्केवलोपयोगेनाप्रथमत्यमपि तेषां
भवेदिति । सूरिराह-

उवओगगगहणाउ, इह केवलनाणदंसणं ।

जइ तदणत्थंतरया, हवेज्ज सुत्तम्मि को दोसो ॥

यदि केवलोवओगेणंतीत्यत्रोपयोगग्रहणात्केवलयोरुपयोगः
केवलोपयोग इति समासाक्षितयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयो-
ग्रहणमिष्यते तर्हि तदनर्थान्तरता तयोः केवलज्ञानकेवलदर्-
शनयोरैकस्मादुपयोगादव्यतिरिक्तत्वात्परस्परमनर्थान्तरता
ज्ञानं च दर्शनं चैकमेव वस्त्वेवैकरूपं भवेदिति परः प्राह (सु-
त्तम्मि को दोसोत्ति) भवतु तयोरनर्थान्तरता को ह्येवं सति
केवलोवओगेणं सूत्रे दोषः स्यान्न कश्चिदस्माकं सिद्धिसाधना-
दिति । आचार्यः प्राह । यदि दोषपरिज्ञाने तव कुतूहलं तर्हि
४४ किमित्याह-

तगहणे किमिह फलं, नणु तदणत्थंतरोवएसत्थं ।

तह वत्थुविसेसणत्थं, एयंमयसमयम्मि सुत्ताणि ॥

तदग्रहणे सति किं फलं सिध्यति अनर्थान्तरत्वे सति
किमर्थमुभयग्रहणं पुनरुक्तदोषप्रसङ्गादिति भावः । पर आह
ननु तयोः केवलज्ञानदर्शनयोः परस्परमनर्थान्तरतोपदेशार्थ-
मेवेदं तथा वस्तुनः केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां
विशेषणार्थमेवेदम् एकमेव हि केवलं वस्तु केवलज्ञानकेवलदर्-
शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थं चेदम् । एवमेवहि केवलव-
स्तुनोऽनेकपर्यायध्वनिभिर्विशेषणार्थं समये सिद्धान्ते सूत्राणि
शतशोऽनेकशः सन्तीति । एतदेव पर उपदर्शयति ॥

सिद्धा काइ य नो सं-जयाइपजाय उसएवेगो ।

सुत्तेसु विसेसिज्जइ, जहेह तह सव्ववत्थुणि ॥

(विसेसिज्जइजहत्ति) यथा तेषु २ सिद्धान्तसूत्रेषु स एवैको
मुक्तात्मा सिद्धः कायिकानां संयतादिपर्यायैर्विशेष्यते प्रतिपा-
द्यते आदिशब्दात्रोभयनोवादनोपर्याप्तनोपरिचानां संक्षिप्त-
परिनिवृत्तादिपर्यायैरपि विशेष्यः क्वचित्प्रतिपाद्यते (इह तहत्ति)
तथेहापि ज्ञायिकाज्ञानवस्त्वेकमेव केवलज्ञानकेवलदर्शनप-
र्यायध्वनिभ्यां विशेष्यते एवमन्यान्यपि सर्वाणि पुरंदरघटवृ-
क्षादिवस्तूनि निजनिजपर्यायशब्दैः समये लोके च विशेष्य-
न्त एवेति क इह प्रष्टव्य इति । अथैवं सूरिः परं दूरभिमिवेश-
ममुञ्चन्तमवलोक्य युगपदुपयोगद्वयपक्षं मूलत एवोन्मूल-
यितुं क्रमोपयोगकं व्यक्तमेव सिद्धान्तोक्तमादर्शयन्नाह-

जणियंपि य पन्नत्ती, पन्नवणाईसु जह जिणो समयं ।

जं जाणइ न वि पासइ, तं अणुपणप्पज्जाईणि ॥

ननु ब्रह्मपत्यां भगवत्यां ब्रह्मापनायां स्फुटं भणितमेवोक्तमेव । यथा जिनः केवली परमाणुरत्नप्रभादीनि वस्तूनि (समयं जं जाणयन्ति) यस्मिन्समये जानाति (न वि पासइति) तस्मिन् समये नैव पश्यति किंत्वन्यस्मिन्समये जानाति अन्यस्मिन्स्तु पश्यति । इयमत्र भावना । इह भगवत्यां तावदष्टादशशतस्याष्टमोद्देशके स्फुटमेवोक्तम् ॥ तद्यथा ॥ “ छुउमत्थेणं भंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जाणइ न पासइ उदाहु न जाणइ न पासइ । गोयमा ! अत्थेगइए जाणइ न पासइ । अत्थेगइए न जाणइ न पासइ । एवं जाव असंखेज्जपणिएण खंधे ” इह वृक्षस्थो निरतिशयो गृह्यते । तत्र श्रुतज्ञानी उपयुक्तः श्रुतज्ञानेन परमाणुं जानाति न तु पश्यति दर्शनाभावादपरस्तु न जानाति न पश्यति “ एवं ओहीएवि परमा ओहीएणं भंते मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे जवइ अणागारे से दंसणे भवइ सेकेण ट्ठेणं पासइ ? तेणट्ठेणं एवं बुच्चइ इत्यादि ” “ केवलीणं जंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ नो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ । अणागारे से दंसणे जवइ से केणट्ठेणं एवं बुच्चइ इत्यादि ” एवं ब्रह्मापनोक्तमपि रूढयम् । तदेवं सिद्धान्ते स्फुटाङ्कैर्युगपदुपयोगे निषिद्धेऽपि किमिति सर्वानर्थमूलं तदभिमानमृत्युज्य क्रमोपयोगो न निष्पद्यत इति । तदेवं बुद्धकिता जरदवा जववुसगृहे प्रविशन्तीति निबिडयुक्तिवगुमादिभिर्घातैर्निवार्यमाणा अपि परस्य दुराग्रहवृत्तिर्न निवर्तते ततश्चक्षुषी निमील्य धृष्टतया पुनरप्याह—

इव सदमनुप्पव्वय, ढोवा तं केइ विंति उउमत्थो ।

अन्नपुणपरतित्थि, पवत्तव्वमिणंति जंपंति ॥

यस्य केवलिनो भगवत्यां युगपदुपयोगो निषिद्धस्तं केचित्छब्दस्थोऽसाविति ब्रुवते कथं पुनः केवली वृक्षस्थो जणयत इत्याह । केवलीति वाक्ये इव शब्दलोपादयवा केवली शासिताऽस्येति केवलिमान् इति वाक्ये मनुष्यस्य ढोपाच्छब्दस्थोऽसौ केवली तस्य च युगपदुपयोगनिषेधो मयापीप्यत एवेति परस्याभिप्रायः । पर एवाह अन्ये तु केचित्तु परतीर्थिकवक्तव्यताविषयमिदं केवलिनो युगपदुपयोगनिषेधसूत्रं भगवत्यां केनापि प्रसङ्गेन द्वाविति जल्पन्त्यतो न केवलिनः क्रमोपयोगनिषेधसूत्रमिति । अथ परस्य चित्रमापहरणार्थं समस्तचूतग्रामानुग्रहशीलः पुनरपि सूरिराह—

जं उउमत्थो होहि य, परतावाहिणो विसेसिउं कमसो ।

निदिसइ केवलि तेण, तस्स उउमत्थया नत्थि ॥

यस्माद्भगवत्यामष्टादशशताष्टमोद्देशके वृक्षस्थमष्टोऽधिकं परमावधिकं चेत्येतांस्त्रीनपि क्रमशः प्रथमं विशेष्य विशेषतो निर्दिश्य ततः पर्यन्ते केवलिनं निर्दिशति । तेन तस्मात्तस्य केवलिनः स्वजल्पितवक्त्रमिथ्यावष्टमेन युक्तिविकलधाष्टैसामर्थ्यादिव मनुष्यस्य ढोपात्त्वयोपनीयमाना वृक्षस्थता नास्ति किंतु निरुपचरितकेवल्येवासौ । यदि पुनरयं वृक्षस्थोऽजिप्रेतः स्यात्तदा किमनेन व्याजनिर्दिशेन यत्किमपि वृक्षस्थस्य जणनीयं तत्प्रथमं वृक्षस्थोपन्यासकाल एव सर्वमुक्तं स्यादिति । किंच—

न य पासइ अणुमन्नो, छुउमत्थांकेवली कोसो ।

जो पासइ परमाणुं, गहपामिणं जस्स होज्जाहि ॥

“ केवली णं जंते ! परमाणुपोग्गलं जं स जाणइत्यादि ” भगवत्यामुक्तं तं च परमाणुमवधिज्ञानिनं मुक्त्वा अन्यश्चक्षुष्यो न पश्यति तत्रापि सर्वेऽप्यवधिज्ञानिनस्तं पश्यन्ति किं तु यः परमावधिज्ञानी तस्माच्च परमावधेयः किञ्चिन्न्यूनावधिरधोवधिकः स एव तं पश्यति तौ चाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनौ द्वावपि केवलिनः प्रथममेव निर्दिष्टौ ततस्तयोर्द्वयोरपि विशेषतो निर्धार्यं निर्दिष्टत्वात्कोऽन्यो हन्त वृक्षस्थकेवली योऽसौ परमाणुपुञ्जं पश्यति यस्य वृक्षस्थकेवलिन इदं त्वत्कल्पनया भगवत्यां ग्रहणं भवेदिति । अपिचागमे स्थानान्तरेऽपि वृक्षस्थादिज्य उपरिग्रहातीत एव केवली निर्दिष्टो न त्विवादिदोषकल्पनया वृक्षस्थ इति दर्शयन्नाह—

तेसिं चिय उउमत्था, इयाण मग्गिज्जए जहिं सुत्ते ।

केवलसंवरसंज—माईएहिं वि निव्वाणं ।

तिन्निवि पणिसेहेउं, तीसुवि काळेसु केवली तत्थ ।

सिज्जइ सिज्जिसि सिज्जि—स्तइ वावि विनिद्धिओ ॥

तेषामेव वृक्षस्यादीनामादिशब्दाधोवधिकपरमावधिकेवलज्ञानिनां यत्र यत्र भगवतिप्रथमशतकचतुर्थोद्देशकसूत्रे केवलसंवरसंयमब्रह्मचर्यादिजिनिर्वाणं मोक्षो मृग्यते चिन्त्यते तत्रापि सूत्रे त्रीनपि वृक्षस्याधोवधिकपरमावधिज्ञानिनः प्रतिपेक्ष्य तदुपरि केवली चूतजवद्विष्यद्वृक्षणं पुत्रिष्वपि काळेसु स्थितिं असेव्रीत् सेत्स्यतीति निर्दिष्टो यदि पुनरयमपि त्वत्कल्पनया वृक्षस्थो जवति तदा अस्यापि प्रथमनिर्दिष्टवृक्षस्थस्यैव केवलसंवरादिभिः सिद्धिर्न भवेदिति किं पुनस्तत्सूत्रमुच्यते । “ उउमत्थे णं भंते मणुस्से तीयमणंतं सासयं समयं केवल्लेणं संवरेणं । केवल्लेणं संजमेणं केवलादि पवयणमायाहिं सिज्जिसु बुज्जिसु जाव सव्वडुक्खाणमंतं करिसु ! गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ ! तं चेव जाव अंतं करिसु गोयमा ! जे केवि अंतकरा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वडुक्खाणं अंतं करिसु वा करेति वा करेस्संति वा सव्वे ते उप्पन्ना नाणदंसणधरा अरहा जिणा केवली जवित्ता तत्रो पच्चा सिज्जंति बुज्जंति मुच्चंति परिनिव्वारयंति सव्वडुक्खाणं अंतं करिसु वा करेति वा करेस्संति वा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव सव्वडुक्खाणं अंतं करिसु पणुप्पेवि एव चेव नवरं सिज्जंति भाणियव्वं । अणागएवि एवं चेव । नवरं सिज्जिस्संति ज्ञाणियव्वं । जहा उउमत्थो तहा अहोहिउ परमाहोविउवि ति त्ति १ आवावगा भाणियव्वा । केवलीणं भंते ! मणुस्से तीयमणंतं सासयं समयं जाव अंतं करिसु इता सिज्जिसु वा जाव अंतं करिसु । एए तिन्नि आवावगा ज्ञाणियव्वा उउमत्थे जहा नवरं सिज्जिसु सिज्जंति सिज्जिस्संति ” तस्मादियमेव रीतिः । सिद्धान्ते वृक्षस्थादिज्य उपरि यः केवली जणयते स निरुपचरितः एव न पुनरिवादिलोपकल्पनया वृक्षस्थोऽसौ अन्यथा अनन्तरसूत्रोक्तसिद्धिगमनानुपपत्तेरिति । अथ यदुक्तं “ अन्ने पुण परतिदित्थय वत्तव्व ” मित्यादि तेनासमञ्जसं ज्ञापितेनोद्देजितः परानुक्रमया सखेदं सूरिराह ।

एवं विसेसियम्म, परमयमेगंतरो चउग्गेत्ति ।

न पुणरुन्नओवओगो, पवत्तव्वंति का बुद्धी ॥

उवओगो एगथरो, पणुवीसइमे सए सणायस्स ।

जणिओ वियमत्तो वि य, उदुत्तेसे विभेसे उ ॥

एवं फुरुवियमस्मि वि, मुत्ते मव्वन्नुत्तासिप् मिप्पे ।

कह तीरइ परनिस्तिय-वत्तव्वमिणंति वोत्तुं ते ॥

पुनरुक्तप्रकारेण विशेषितेऽपि व्यक्तेऽपि क्रमोपयोगमाधके सिद्धान्ते सूत्रे सति योऽयमेकान्तरोपयोगः स परमन्तं युग-पदुभयोपयोगसूत्रं तु यदसदपि भवता किमपि कल्पते तत्र परतीर्थिकवक्तव्येनेति स्ववचस्ति पक्षपातं परित्यज्य चिन्त्यतां केयं विपर्यासबुद्धिरिति । किञ्च भगवत्यां पञ्चविंशतिनमे शाने पण्डेदेशके “ मिणाएणं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणगारोवउत्ते होज्जा ? गोयमा ! सागारोवउत्तेवि होज्जा अणगारोवउत्तेवि होज्जा ” ॥ इत्यनेन सूत्रेण विशेष्य नाम-ग्राहं स्नानकस्य केवलिनो विकटार्थः प्रकटार्थ एव भणितः प्रतिपादितः । एकस्मिन्समये एकतरः साकारो नाकारो वा उपयोग इति ॥ एवं स्फुटं सूत्रतो विकटे प्रकटे वाऽर्थतः सर्वत्रभाषिते सूत्रे सिद्धे कथं सकर्माविज्ञानं परतीर्थिकवक्तव्येनेयमिति तीर्थते शक्यते वक्तुम् । (जे) इति वाक्यालंकारार्थ इति ॥ अपिच-

सव्वत्तमुत्तमत्ति य-फुरुपगपरोवओगजुत्ताणं ।

उजओवउत्तसत्ता, गृत्तिउत्ता न कत्थइ वि ॥

कत्थइ वि नाम कत्थइ, कावे जइ होज्ज दोवि उवओगा ।

उजओवउत्तसत्ता, ण सुत्तमं पि तो हांज्जा ॥

एकतरोपयोगोपयुक्तानां सत्त्वानां प्रतिपादकं सूत्रं सर्वत्र सिद्धान्ते स्फुटमस्ति । तच्च किञ्चिद्विशितं दर्शयिष्यते च युग-पदुभयोपयोगो युक्तसत्त्वास्तु सूत्रे कचिदप्युक्ताः प्रतिपादिता दृश्यन्ते इति । यदि नाम कस्यापि भवस्थकेवलिनः सिद्धकेव-लिनो वा कचिदपि कालं युगपद् द्वावुपयोगौ भवेतां तत-स्तर्हि युगपदुभयोपयोगोपयुक्तसत्त्वानां प्रतिपादकमेकमपि सूत्रं कचिदपि भवेन्नतु कापि तदवस्थाम इत्यतो निरालम्बनाग्रा-हमात्रमस्ति एव भ्राम्यति भवानिति ॥ अपिच-

उविहाणं पि य जीवा-ए जणियमप्यावहुं च समयम्मि ।

सागारणगाराण य, न जणियमुजओवउत्ताणं ॥

जइ केवलीण जुगवं, उवओगो होज्ज तो एवं ।

सागारणगाराण य, मीसाण य तिहमप्यावहुं ॥

साकारोपयोगवतामनाकारोपयोगवतां च द्विविधानामेव जीवानामल्पवहुत्वं समये सिद्धान्ते प्रज्ञापनाल्पवहुत्वपदे जणि तम् । तद्यथा “ एएसि णं भंते ! जीवाणं सागारोवउत्ताणं अणगारोवउत्ताण य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा तु ह्हा विसेसाहिया वा ॥ गोयमा सव्वत्तो वा जीवा अणगारोव-उत्ता सागारोवउत्ता संखेज्जगुणा ” युगपदुभयोपयोगोपयुक्ता-नां तु मिश्राणां तृतीयानामिहाल्पवहुत्वं न जणितं यदि पुनः के-वलिनां युगपदुपयोगद्वयं जवेत्तदैवं सति साकारानाकारमिश्रो-पयोगवतां त्रयाणामेव पदानामल्पवहुत्वं जवेन्न द्वयोरिति । अत्र परशङ्कां परिहारं चाह-

अह व मई उउमत्ते, पणुच मुत्तमिणमो न केवलिनो ।

तं पि न जुज्जइ जं स-व्व सत्तसंखाहिं गारो यं ॥

सुगमा नवरं व्याप्या सर्वजीवसंख्याधिकारे निर्दिष्टत्वाच्चेदं सूत्रं ब्रह्मस्थविषयं प्रवक्तुं युज्यत इति ॥ अथ सर्वजीवाधिकारो-ऽयं न भवतीत्यत्राह-

काउं सिद्धगहणं, बहुवत्तव्वयपदेसु सव्वेसु ।

इह केवद्वमगहणं, जइ तो तं कारणं वव्वं ॥

यदि सर्वजीवाधिकारोऽयं न प्रवति तर्हि “ गइ इंदियवेए काए जोए कसायलेसास्वित्वादिपचन्येषु अल्पवहुत्ववक्तव्यताविचार-विषयभूतेषु पदेषु सिद्धिगतिकानीन्द्रियकाययोग्यकपायहेइया नोसंयतनोपरीत्तादिपदैः पृथक् सिद्धग्रहणं कृत्वा केवलमिहैवोप-योगपदे पृथक्त्वग्रहणं करोति । ततस्तत्र कारणं वाच्यं यदि हि ब्रह्मस्थाधिकारत्वादिह तदग्रहणमित्युच्यते तर्हि शेषपदेषु सि-द्धकेवद्विग्रहणमयुक्तं स्यात्तस्मात्सर्वजीवाधिकार एवायं केवल-माहारकानाहारकजापकादिपदच्येनैवानेन साकारानाकारोपयो-गपदच्येन सिद्धकेवलानां गृहीतत्वादिह पृथक्त्वाद्ग्रहणमिति । आगामान्तरतोऽयत्र ब्रह्मस्थाधिकारशङ्कां निवर्तयन्नाह ॥

अहवा विसंसियं चिय, जीवाभिगमम्मि एयमप्यावहुं ।

उविहत्ति सव्वजीवा, सिद्धासिद्धाइया जत्थ ॥

अथवा ब्रह्मस्थाधिकारशङ्कानिवर्तकत्वाद्विशेषितमिवैतत्साका-रानाकारोपयोगयोः पदद्वयस्याल्पवहुत्वं जीवाभिगमे प्राक्तमिति शेषः ॥ क सूत्रे इत्याह । सिद्धासिद्धादिभेदेन द्विविधा एव सर्वे जीवा यत्र सूत्रं प्रतिपाद्यत इति तदेव सूत्रं गाययोपनिबध्य द-शयन्नाह ॥

सिद्धसइंदियकाए, जोए वेए कसायलेसा य ।

नाणुवओगाहारय, नासयसरीरचरभे य ॥

सिद्धा असिद्धाश्च सेन्द्रिया अनिन्द्रियाश्च सकाया अकायाश्चे-त्यादि जेदेन सर्वे जीवाः संगृह्यात्रसूत्रे जीवाभिगमे प्रतिपाद्यन्ते तत्र सूत्रविशेषितमेवेदमल्पवहुत्वप्रतिपादितमिति युगपदुपयोग-द्वयपक्षं निराचिकीर्तुराह ॥

अंतोमुहुत्तमेवे य, कालो जणिओ न होवओगस्स ।

साइअपज्जवमिओत्ति, नत्ति कत्थइ वि निहिट्ठो ॥

तथा ज्ञानाज्ञानदर्शनानामुपयोगस्यागमे सर्वत्र अन्तर्मुहुत्तमेव काश्चो जणितः साध्यपर्यवसितस्तु उपयोगकाक्षः कापि नास्ति चिनिर्दिष्टः । यदिह साकारानाकारोपयोगरूपो मिश्रः सिद्धानामु-पयोगः स्यात्तदा तेषामिव तस्यापि साध्यपर्यवसितत्वं स्यान्नैवैत-त्सिद्धान्ते कापि भणितं दृश्यते तस्मान्नास्ति युगपदुपयोगद्वयमि-ति ॥ एतदेवाह-

जह मिद्धाइयाणं, जणियं साइअपज्जवसियत्तं ।

तह जइ उवओगाणं, जणियं हवेज्ज तो जुगवं ॥

यथा सिद्धादीनामादिशब्दादिनिन्द्रियकादीनां साध्यपर्यवसितत्वं जणितं तथा यद्युपयोगानामपि तद्वणितं भवेत्ततस्तौ साकारा-नाकारोपयोगौ युगपद्वेवेतांनचैवं तस्मान्न युगपदुपयोगद्वयमिति तदेवं सूरिः परस्याभिविवेशं निराकृत्यात्मनि तदाशङ्कां तिरा-कर्तुमाह-

कस्स व नाणुमयमिणं, जिणस्स जइ होज्ज दोवि उवओगा ।

नूणं न हांत्ति जुगवं, जओ निसिद्धा सुए बहुसो ॥

नवि अज्जिनिवसबुद्धी, अमहं एगंतरोवओगम्मि ।

तद्वि जणिमो न तारइ, जं जिणमयमन्नहा काउं ॥

पाठसिद्धे एव । अथ परपृच्छासुत्तरं चाह ॥ “ जइ तन्नोन्नावण-त्तमेवमित्यादि ” गाथायां थन्मया “ इययरावरणया अहवा निक्कारणाचरणमित्यादि ” दूषणमुक्तं तद्यदि प्रागुक्तेनैव प्रकारेण त्वया नेष्यते तर्हि कथं जितस्य केवलिन एकान्तरोपयोगोऽयुपग-

म्यमाने तस्य युगपदुपयोगवृत्तेरावरणं तदावरणमिति कथ्यतां
सुरिराह । न एयतेऽत्रोत्तरम् । “ तंति तदावरणं ” मिह स्वज्ञावो
द्रष्टव्यः ईदृश एव जीवस्वज्ञावो येन क्रमेणैवोपयोगः प्रवर्तते न
युगपत् न च स्वभावः पर्यनुपयोगमर्हति । अग्निर्दहति नाकाश-
मित्यादिष्वपि तत्प्रसङ्गादिति । एतदेव समर्थयति—

परिणामिय ज्ञावाओ, जीवत्तं पि य सज्ञावए वायं ।

एगंतरोवओगो, जीवाणमणवहेउत्ति ॥

यथा जीवस्य जीवत्वमन्यहेतुकं परिणामिकज्ञावत्वादेवमे-
कान्तरोपयोगोऽपि परिणामिकत्वात्तस्य स्वज्ञाव एव ततो ना-
स्यान्यो हेतुरन्वेषणीय इति ॥ विशेषः । स्या० । नं० ।

संप्रति चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नैरयिकादीन् चिन्तयन्नाह—

ऐरइयाणं भंते ! कइविहे उवओगे पषत्ते ? गोयमा ! दुविहे
उवओगे पषत्ते । तंजहा सागारोवओगे य अणागारोव-
ओगे य । ऐरइयाणं जंते ! सागारोवओगे कइविहे पषत्ते
गोयमा ! दुविहे पषत्ते तंजहा—मतिनाण० सुयनाण० ओहि-
नाण० मतिअन्नाण० सुयअन्नाण० विजंगनाणसागारोवओगे।
ऐरइयाणं जंते ! अणागारोवओगे कइविहे पषत्ते ? गोयमा !
तिविहे पषत्ते तंजहा चक्खुदंसण० अचक्खुदंसण० ओहिदंस
एअणागारोवओगे । एवं जाव थणियकुमाराणं ॥

नैरयिका हि द्विविधा भवन्ति सम्यग् दृश्यो मिथ्यादृश्यश्च ।
अवधिरपि तेषां भवप्रत्ययोऽवश्यमुपजायते भवप्रत्ययो नारक-
देवानामिति वचनात् । तत्र सम्यग्दृष्टीनां मतिज्ञानश्रुतज्ञानाव-
धिज्ञानानि मिथ्यादृष्टीनां मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविजङ्गज्ञानानीति सा-
मान्यता नैरयिकाणां पञ्चविधः साकारोपयोगः । अनाकारो-
पयोगस्त्रिविधस्तद्यथा चक्षुर्दर्शनाच्चक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च ।
एष त्रिविधोऽप्यनाकारोपयोगः सम्यग्दर्शां मिथ्यादृशां वा
विज्ञेयेषु प्रतिपत्तव्यः उज्जयेयामप्यवधिदर्शनस्य सूत्रे प्रतिपादि-
तत्वात् । एवमसुरकुमारादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां भ-
वनपतीनामप्यवसेयम् ।

पुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! दुविहे उवओगे पषत्ते,
तंजहा सागारोवओगे य अणागारोवओगे य । पुढ-
विकाइयाणं जंते ! अणागारोवओगे कतिविहे पषत्ते ?
गोयमा ! दुविहे पषत्ते, तंजहा मतिअन्नाणसुयअन्ना-
ण । पुढविकाइयाणं जंते ! अणागारोवओगे कइ-
विहे पषत्ते ? गोयमा ! एगे अचक्खुदंसण अणा-
गारोवओगे पषत्ते एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइ-
दियाणं पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पषत्ते तंजहा सा-
गारो अणागारो । वेइदियाणं सागारोवओगे कइविहे
पषत्ते ? गोयमा ! चउविहे पषत्ते तंजहा आ-
जिनिवोहियनाण० सुयनाण० मतिअन्नाण० सुयअन्नाण० ।
वेइदियाणं जंते ! अणागारोवओगे कइविहे पषत्ते ?
गोयमा ! एगे अचक्खुदंसणअणागारोवओगे एवं तेइ
दियाणं चउरिंदियाणं वि एवं चेव नवरं अणागारोवओगे
दुविहे पषत्ते चक्खुदंसण० अचक्खुदंसणअणागारोव-
ओगे य । पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जहा ऐरइयाणं

मणुस्साणं जहा ओहिए उवओगे जणियं तहेव जणिय-
व्वं । वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा ऐरइयाणं ।

पृथिवीकायिकानां साकारोपयोगो द्विविधस्तद्यथा मत्यज्ञानं
श्रुताज्ञानं चाऽनाकारोपयोग एकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः शेषोपयो-
गानां तेषामसंभवात् सम्यग्दर्शनादिद्विविधस्तद्यथा । ए-
वमेतजोवायुवनस्पतीनामपि वेदितव्यम् । द्वीन्द्रियाणां सा-
कारोपयोगश्चतुर्विधस्तद्यथा मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं मत्यज्ञानं श्रु-
ताज्ञानम् । तत्रापर्याप्तावस्यायां केषांचित्सास्यादनज्ञावमा-
सादयितां मतिज्ञानश्रुतज्ञाने शेषाणां तु मत्यज्ञानश्रुताज्ञाने ।
अनाकारोपयोगस्त्वेकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः शेषोपयोगानाम् । एवं
त्रिन्द्रियाणामपि चतुरिन्द्रियाणामप्येवम् । नवरमनाकारोप-
योगो द्विविधः चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनं च । पञ्चेन्द्रियति-
रिक्खां साकारोपयोगः पञ्चविधस्तद्यथा मतिज्ञानं श्रुतज्ञानम-
वधिज्ञानं मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विजङ्गज्ञानम् । अनाकारोप-
योगस्त्रिविधस्तद्यथा चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिद्विकस्यापि के
पुच्छितेषु सम्भवात् । मनुष्याणां ययासम्भवमप्यावपि सा-
कारोपयोगाश्चत्वारोऽप्यनाकारोपयोगा मनुष्येषु सर्वज्ञान-
दर्शनद्विविधसम्भवात् व्यन्तरज्योतिष्कैमानिका यया नैरयि-
कास्तदेवं सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण जीवानामुपयो-
गश्चिन्तितः ॥

संप्रति मन्दमतिस्पष्टावबोधाय जीवा एव तत्तदुपयोगोप-
युक्ताः सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्त्यन्ते—

जीवा एं जंते ! किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता ?
गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि । सेकेण-
ट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ जीवा सागारोवउत्ता वि अणागारो-
वउत्तावि ? गोयमा ! जेणं जीवो आजिनिवोहियनाणसुय-
नाणओहिनाणमणपजवकेवलनाण, मतिअन्नाणसुयअन्ना-
णविजंगनाणोवउत्ता तेणं जीवा सागारोवउत्ता जेणं जीवा
चक्खुदंसणअचक्खुदंसणओहिदंसणकेवदंसणोवउत्ता तेणं
जीवा अणागारोवउत्ता से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ
जीवा सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि । नेरइयाणं
जंते ! किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता ? गोयमा ! नेरइया
सागारोवउत्तावि अणागारोवउत्तावि । से केणट्टेणं जंते !
एवं बुच्चइ ? गोयमा ! जेणं नेरइयाणं आभिनिवोहियनाण
सुयनाण ओहिनाण मइअन्नाण सुयअन्नाण विजंगनाणो
वउत्ता तेणं नेरइया सागारोवउत्ता जेणं नेरइया चक्खुदंसण
अचक्खुदंसण ओहिदंसणोवउत्ता तेणं नेरइया अणागारो-
वउत्ता । से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जाव अणागारो
वउत्ता एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं पुच्छा
गोयमा ! तहेव जाव जेणं पुढविकाइया मतिअन्नाण सुयअ-
न्नाणोवउत्ता तेणं पुढविकाइयाणं सागारोवउत्ता जेणं पुढवि०
अचक्खुदंसणोवउत्ता तेणं पुढवि० अणागारोवउत्ता । से
तेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जाव वणस्सइकाइया वेइदि-
याणं अट्टसहिया तहेव पुच्छा जाव जेणं वेइदिया आजि-
निवोहियनाण सुयनाण मतिअन्नाण सुयअन्नाणोवउत्ता तेणं

वेइंदिया सागारोवउत्ता जेणं वेइंदिया अचक्खुदंसणोवउत्ता
तेणं वेइंदिया अणगारोवउत्ता से तेणेट्ठेणं गोयमा । एवं बुद्धिं
एवं जाव चजरिंदिया एणं चक्खुदंसणं अब्भहियं चउ-
रिंदियाणंति पंचेदियतिरिक्खजोणिया जहा ऐरइया मणूसा
जहा जीवा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा ऐरइया इति ॥
जीवाणंमन्ते इत्यादि सुगमम् । प्रज्ञा० २९ पद० । म० । जी०
(जीवेपूययोगाः जीवद्वयशब्दे)

गतीन्द्रियादिषु मार्गणास्थानेषु उपयोगाः

मणुयगइए वारम, मण्णकेवलवज्जियाउ नव मीसे ।

इगियावरेसुतिविओ, चउविगले वारमे सगले ॥

मनुजगतौ द्वादशाप्युपयोगाः अन्यासु च नारकामरतिर्य-
गातिषु प्रत्येकं मनःपर्यायकेवलद्विकवर्ज्यचक्षुरचक्रवधिदर्शना-
ख्याख्य उपयोगाः भवन्ति । तुशब्दस्याधिकार्थसंयुक्तानामति-
श्रुतावधिज्ञानचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनरूपाः पद उपयोगा दृश्यन्ते
अज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पद । मिश्रे आद्यज्ञानत्रिकाज्ञानत्रि-
कदर्शनत्रिकरूपा नव प्ररूप्यन्ते । तथा चत्वारो विकलेष्वन्ये-
षामसंभवाच्चतुरिन्दियेपूययोगास्तत्र त्रयः पूर्वोक्ता एव । चतु-
र्थस्तु चक्षुर्दर्शनम् । उपलक्षणं चैतत्तेनैव एव चत्वारोऽसंज्ञिनि
वेदितव्याः । तथा त्रसेषु (सगलित्ति) पञ्चेन्द्रियेषु द्वादश ॥

जोए वेए सप्पी, आहारगजवसुकुत्तेसासु ।

वारस संजमसम्मे, नव दस द्वेसा कसाएसु ॥

योगे मनोवाक्कायरूपे वेदे स्त्रीपुंनपुंसकवृक्षणे, संज्ञिनि आहा-
रकजग्येषु शुक्लद्वेइयायां च द्वादशाप्युपयोगाः । वेदश्चेह ह-
व्यरूपः आकारभावो गृह्यते तेन तत्र केवलज्ञानाद्यविरोधः । तथा
संयमे यथाख्यातरूपे सम्यक्त्वे । १ क्वायिकवृक्षणे नवोपयोगास्त-
त्राज्ञानत्रिकाज्ञावात् । तथा द्वेइयासु कृष्णनीलकापोततजःप-
द्माख्यासु कपायेषु च चतुर्षु केवलज्ञानकेवलदर्शनहीनाः शेषा द-
शोपयोगा कृष्णादिद्वेइयाभावे केवलद्विकानुत्पादात् । इह ये
उपयोगा यैरुपयोगैः सह न जवन्ति यैश्च सह जवन्ति तान् त-
थोपदर्शयन्नाह ।

सम्पत्तकारणेहिं, मिच्छत्तनिमित्ता न होंति उवओगा ।

केवलदुगुणं सेसा, संतेव अचक्खुचक्खुसु ॥

सम्यक्त्वं कारणं येषान्ते सम्यक्त्वकारणास्तैर्मतिज्ञानादिभि-
रुपयोगैः सह मिथ्यात्वनिमित्ता मिथ्यात्वनिवन्धना मत्यज्ञा-
नादयः उपयोगा न भवन्ति । तथा केवलद्विकेन केवलज्ञान-
केवलदर्शनरूपेण सह शेषाश्चाद्यस्थिका मतिज्ञानादय उप-
योगा न भवन्ति देशज्ञानदर्शनव्यवच्छेदेनैव केवलज्ञानदर्शन-
प्राप्तुर्भावात् । “उपपत्तंसि अण्णेते नट्टमियच्छाउमत्थिए नाणे”
इति वचनप्रामाण्यात् । आह ननु यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वा-
वरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुष्यन्ति तर्हि सकलस्वस्वावरणक्षये
सुतरां भवेयुश्चात्रिपरिणामवत् तत्कथं केवलज्ञानदर्शनभावे
मतिज्ञानाद्यभाव आदरः “आवरणदेसविगमे, जाईविज्जति
मई सुयाईणि । आवरणसव्वविगमे, कह ताइ न होति जीव-
स्स ” उच्यते इह यथा सहस्रमानोरुपचितधनपटलान्तरि-
तस्यापान्तरालावस्थितकटकुड्याद्यावरणविवरप्रविष्टः प्रका-
शोऽस्पष्टरूपो घटपटादीन् प्रकाशयति तथा केवलज्ञानावर-
णावृतस्य केवलज्ञानस्यापान्तरालमतिज्ञानाद्यावरणक्षयोप-
शमरूपविवरविनिर्गतः प्रकाशो जीवादीन् पदार्थान् प्रकाशय-
ति । स च तथा प्रकाशयंस्तत्तत्क्षयोपशमानुरूपं मतिज्ञानं श्रु-

तज्ञानमित्यादिरूपमभिधानमुद्बहति । ततो यथा सकलधन-
पटलकटकुड्याद्यावरणापगमे स तथाविधप्रकाशसहस्रधा-
कारास्पष्टरूपो न भवति किं तु सर्वात्मना स्फुटरूपोऽन्य
एव तथेहापि सकलकेवलज्ञानावरणमतिज्ञानाद्यावरणविल-
येन तथाविधोऽस्पष्टरूपो मतिज्ञानादिसंज्ञिनः केवलज्ञानस्य
प्रकाशो भवति सर्वात्मना यथावस्थितं वस्तु परिच्छिन्दन्
परिस्फुटरूपोऽन्य एवेत्यदोषः । उक्तं च । कडविवरागव्वकि-
रणा, मेहंतरियस्स जह दिणोस्सस्स । उक्कडमेहावरणे, न हो
ति जह तह इमाईणि ” । अन्ये पुनराहुः । संत्येव सयोगिके-
वल्यादावपि मतिज्ञानादीनि केवलमफलत्वात्सन्त्यपि तदा-
नीतनानि न विकसन्ति सूर्योदये नक्षत्रानीनि । उक्तं च ।
“अत्ते आभिणिबोहिय-नाणाईणि वि जिणस्स विज्जंति । अ-
फलाणि य सूरुदप, जहेव नक्खत्तमाईणि ” तथा (संतेवअ-
चक्खुचक्खुसुत्ति) सन्त्येव भवन्त्येव अचक्षुर्दर्शनचक्षुर्दर्श-
नाभ्यां बहुवचनात् अवधिदर्शनेन च सह सम्यक्त्वनिमित्ता
मिथ्यात्वनिमित्ताश्चोपयोगास्तेन मतिश्रुतावधिज्ञानमनः पर्या-
यज्ञानसामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरा-
यक्षायोपशमिकौपशमिकसम्यक्त्वेषु केवलद्विकान्नात्रिकही-
नाः शेषाः सप्तोपयोगाः । अज्ञानत्रिकावरणसास्वादनमिथ्या-
त्वेषु केवलद्विकमतिज्ञानादिचतुष्टयरहिताः शेषाः षट् केव-
लद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शने चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनेषु केव-
लद्विकहीनाः शेषा दश । मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनरहिता-
श्च शेषा दशानाहारके सूत्रे च । (अचक्खुचक्खुसुत्ति)
सप्तमी तृतीयार्थे वेदितव्या भवति ॥ यदाह पाणिनिः
प्राकृतलक्षणे तृतीयार्थे सप्तमी यथा तिसु तेषु अलंकियापुह-
ई इति ” तदेवं कृता मार्गणास्थानेषु योगोपयोगमार्गणा ॥ पं०
सं० १ द्वा० ।

गुणस्थानेषूपयोगाः ।

अधुनैतेष्वेवोपयोगानभिधातुकाम आह ॥

तिअनाणउदंसाइम-दुगे अतियदेसिनाणदंसतिगं ।

ते मीसे मीससमणा, जयाइकेवल्लिउपंतदुगे ॥ ४८ ॥

आदिमच्छिके मिथ्यादृष्टिसास्वादनवृक्षणे प्रथमद्वितीयगुणस्था-
नकद्वये इत्यर्थः (तियनाणउदंसत्ति) त्रयाणामज्ञानानां समाहा-
ररूपज्ञानं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविजृम्भज्ञानरूपं दर्शने दर्शः । द्योदे-
श्याः समाहारो द्विदर्शम् । चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनरूपमित्येते पञ्चो-
पयोगा मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोर्जवन्ति न शेषाः सम्यक्त्वविग-
त्यज्ञावात् । तथा अयतेऽविरतसम्यग् दृष्टौ देशे देशविरते पशुप-
योगा भवन्ति तथा हि (नाणदंसतिगं) त्रिकशब्दस्य प्रत्येक-
मजिसंबन्धात् ज्ञानत्रिकं मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानरूपं दर्शत्रिकं
चक्षुरचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनवृक्षणमिति न शेषाः सर्वविरत्यज्ञावा-
त् । ते पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पशुपयोगा मिश्रे सम्य-
गिमिथ्यादृष्टि गुणस्थानके मिश्रा अज्ञानसहिता दृष्टव्याः तस्यो-
त्पद्यदृष्टिपातित्वात् केवलं कदाचित्सम्यक्तत्वाद्बुद्धं कदाचिच्च मि-
थ्यात्वबाहुल्यम् । ततोऽज्ञानबाहुल्यसमकृतायां तूज्यांशसम-
तेति । अस्मिंश्च गुणस्थानके यदवधिदर्शनमुक्तं तत्सैकान्तिकमता-
पेक्षया दृष्टव्यमित्युक्तं प्राक् । (समणाजयाइत्ति) यमस्तुपरमे
यमनं यतम् । यतं विद्यते यस्य स यतः अत्रादिन्य इत्यप्रत्य-
यः प्रमत्तगुणस्थानकवर्त्ता साधुर्यत आदिर्द्येपां गुणस्थानकानां
तानि यतादीनि प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिवादसूक्ष्मसंप-
रायोपशान्तमोहक्षीणमोहवृक्षणानि सप्तगुणस्थानकानि तेषु
पूर्वोक्तज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकाख्याः यदुपयोगाः (समणात्ति) मनः

पर्यायज्ञानरहिताः सप्त ज्ञवन्तीति न शेषा मिथ्यात्वघातिकर्मक-
याज्ञावात् । केवलद्विकं केवलज्ञानकेवलदर्शनद्वक्काणोपयोगद्वय-
रूपम् । अतएव द्विके सयोगिकेवलद्वक्काणचरमगुणस्थानकद्वये ज-
वति न शेषा ज्ञानदर्शनद्वक्काणास्तदुच्छेदेनैव केवलज्ञानकेवलदर्श-
नोत्पत्तेः “ ननुमिथ्य ग्राहमस्थि ए नाणे ” इति वचनात् तदेव-
मभिहिता गुणस्थानकेवपयोगाः ॥ कर्म०

अचक्षुचक्षुदंसण-सन्नाणतिगं च मिच्छसासाणो ।

विरयाविरएसम्मे, नाणातिगं दंसणतिगं च ।

अचक्षुदर्शनचक्षुदर्शनम् अज्ञानात्रकं च मत्यज्ञानधनाज्ञानविभङ्ग-
लक्षणम् । चः समुच्चये मिथ्यादष्टौ सास्वादनेचोपयोगा जवन्ति ।
यत्तु अवधिदर्शनं तत्कुतश्चिदज्ञिप्रायाद्विशिष्टाः श्रुतविदो नेच्छन्ति
तन्न सम्यगवगच्छामः । अथ च सूत्रे मिथ्यदृष्ट्यादीनामवधिदर्शनं
प्रतिपाद्यते यतउक्तं प्रज्ञसौ “ ओहिदंसण अणगारोवउत्ताणं भवइ ते
किं नाणी अन्नाणी गोयमा नाणी वि अन्नाणी वि । जइ नाणत्तो अ-
त्येगइया तिनाणी अत्येगइया चउनाणी जे तिनाणी ते आनि-
णिवोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी जे चउनाणी ते अजिनि-
वोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी । जे अन्नाणी
ते नियमा मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विजंगनाणी इति” ॥ अत्र
हि ये अज्ञानिनस्ते मिथ्यादृष्टीनामप्यवधिदर्शनं साक्षादत्र सूत्रे प्र-
तिपादितम् यदा त्ववधिज्ञानी सास्वादनज्ञावं मिश्रज्ञावं वा गच्छ-
ति तदा तत्राप्यवधिदर्शनं प्राप्यते इति । तथा विरताविरते देश-
विरते (सम्मेति) अविरतसम्यग्दृष्टौ मतिश्रुतावधिद्वक्काणज्ञान-
त्रिकं चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनत्रिकमिति पद उपयोगा भवन्ति ।

मिस्सम्मि य वामिस्सं, मणनाएजयं पमत्तपुव्वाणं ।

केवलद्वियनाणदंसण, उपयोगअजोगिजोगासु ॥

मिश्रे सम्यग्मिथ्यादष्टौ तदेव ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं चानन्तरोक्त-
मज्ञानव्यामिश्रं छद्ध्यम् । मतिज्ञानं मत्यज्ञानमिश्रमिथ्यादि केवलं
कदाचित्सम्यक्त्वबाहुल्यतो ज्ञानबाहुल्यं कदाचित्च मिथ्यात्व-
बाहुल्यतोऽज्ञानबाहुल्यं समतायां तु सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोरुभयो-
रपि समतेति तथा तदेव पूर्वोक्तमुपयोगपरकं मनःपर्यायज्ञानगु-
तम् । प्रमत्तः पूर्वोत्थेपां ते प्रमत्तपूर्वास्तेपां प्रमत्तपूर्वकरणानिवृत्ति-
वादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहानामवसेयम् । तथा के-
वलज्ञानकेवलदर्शनद्वक्काणौ द्वावुपयोगौ सयोग्ययोगिकेवलद्विपु द्रष्ट-
व्यौ न शेषाः “ केवलद्वुगे न सेसा ” इति वचनात् ॥ पं० सं० १ । द्वा० ।

(अवशिष्टवक्तव्यतोपयोगस्य मार्गः । स्थानानुपबहुत्वं संजत-
निर्गन्थादि शब्देषु ।) अत्रधाने, आव० ६ अ० । यत्सन्नि-
धानादात्मा छ्येन्द्रियनिर्वृतिं प्रति व्याप्रियते तन्निमित्तमा-
त्मनो मनः साचिव्यादर्थग्रहणं प्रति व्यापाररूपे, आचा० १ श्रु०
२ अ० १ उ० । स्वस्वविषये बध्यनुसारेणात्मनः परिच्छेदव्यापा-
रस्वरूपे वा भावेन्द्रियजेदे, जौ० १ प्रति० । आ० म० छि० ।
“ जो सविसयवावरो उपयोगो ” । यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य
स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापारः स उपयोगः उपयोजनमुपयो-
गः । विवक्षितकर्मणि मनसोऽभिनिवेशे, विशेषे । “ उपयोगाद्विदु-
साए कम्मप्पसंगपरिदोखणविसावा ” नं० आ० चू० । आ० म०
छि० । कायोत्सर्गे, महा० ७ अ० । उपयोगाकरणे प्रायश्चित्तम् । “ चे-
द्वहिं अवदिणाहं उपयोगं करेज्जा पुरिवट्ठं गुरुणो अंति ए णोव-
योगं करेज्जा । चउत्थं अकपणं उपयोगेणं जं किंचि पक्किगाहे-
ज्जा चउत्थं अविहीए उपयोगं करेज्जा । व्याप्रियमाणतायाम्,
आ० म० प्र० ॥ द्विज्जे, चिह्ने, विशेषे ॥ आचरणे, जोजने, इष्टसि-
द्धिसाधने, व्यापारे, आनुकूल्ये च । वाच० ॥

उपयोगकरावणिया-उपयोगकाराणिका- स्त्री० उपयोगकरण-
विधौ, सा चैवम् ॥

पडिलेहिअ सुपमज्जिअ, तत्तो पत्ताणि पडवज्जुत्ताणि ।

उगाहियगुरुपुरओ, उपयोगं कुणइ उपउत्तो ॥ २ ॥

संपइ सामायारी, दीसइ एसा य भागसमयम्मि ।

जं किज्जइ उपयोगो, वालाइअणुगहट्टाए ३ ॥

पञ्चवस्तुकेअपि “ काइअमाइअजोगं, काउं घेत्तूण पत्तए ताहे ।
दंनं च संजयंतो. गुरुपुरओ अविभुं उपउत्तो ॥ १ ॥ उपयोगकर-
णविधिस्त्वेवं तत्रैवम् ।

संदिसइ जणंति गुरुं, उपयोगं करेसु ते मणुसया ।

उपयोगकरावणियं, करेसु उस्सगमिच्चाइ ॥ १ ॥

संदिशतेति गुरुं जणंति किमित्याह (उपयोगं करोमि) इ-
च्छाकारेण संदिसइ भगवन् ! उपयोगकरं” इति जणतीत्यर्थः ।
तत उपयोगकरावणियं करोमि काउस्सगं अन्नस्य इत्यादि भणति ।

अह कट्टिऊण सुत्तं, अक्खवइआइगुणसंजुअं गच्छा ।

चिट्ठंति काउसग्गे, चित्तिंति अत्यमंगद्वयं ॥ २ ॥

सुगमा । परं (मंगद्वयं) पञ्चमङ्गलनमस्कारं कायोत्सर्गं चि-
न्तयन्ति अत्र पक्कयमाह ।

तप्पुव्वयं जयत्थं, अन्नेउ जणंति धम्मजोगिणं ।

गुरुवावज्जुसिक्खगं, रेसिम्मिण अप्पणो चेव ॥ ३ ॥

तत्पूर्वकं नमस्कारपूर्वकं पदार्थं तच्च चिन्तयन्ति सम्यगना-
लोचितस्य ग्रहणप्रतिषेधात् तस्माद्यावन्नालोचितं हृदि ताव-
न्न किंचिद्वाह्यम् । अन्ये आचार्या इत्थं भणन्ति धर्मयोगमेनं
चिन्तयन्तीति । किंचिशिष्टं गुरुबालवृद्धशैक्षैरेव एतदर्थं ना-
त्मार्यम् । ३ । ततः किमित्याह-

चित्तेतु तओ पच्छा, मंगलपुव्वं जणंति विणयणया ।

संदिसइति गुरुं वि अ, दानोत्ति जणंति उपउत्तो ॥

चिन्तयित्वा पश्चात् (मंगलपुव्वंति) “ नमो अरिहंताणं
ति ” भणनपूर्वं विनयनता भणन्ति किमित्याह (संदिसहे-
त्ति) स्मरितुजानातीत्यर्थः । गुरुरपि भणति (लाभोत्ति)
कालोचितानुकूलानपायित्वात् उपयुक्तो निमित्ते ऽयसंभ्रान्तः
॥ ४ ॥ ततः किमित्याह-

कहपेच्छमोत्ति पच्छा, सवितेसणया जणंति ते सम्मं ।

आह गुरुं वि तहत्ति, जह गहिहं पुव्वसाहूहिं ॥ ५ ॥

ततः कथं गृहीष्याम एवं पश्चात् सविशेषनतास्ते साधवः
सम्यग् भणन्ति ततो गुरुरप्याह यथा गृहीतं पूर्वसाधुभिरि-
त्यनेन गुरोरसाधुप्रायोग्येन भणनप्रतिषेधमाह-

आवस्मियाए जस्स य, जोगुत्ति जणितु ते उ णिगंति ।

णिक्कारणेण कप्पइ, साहूणं वसहिणिग्गमणं ॥

आवशिक्या साधुक्रियाभिधायिन्या हेतुभूतया (जस्स-
यजोगुत्ति) भणित्वा निर्गच्छन्ति वसतेः तस्यार्थस्त्वेवं यस्य
वस्तुनो वस्त्रपात्रशैक्षादेयोंगः संयमोपकारकः संबन्धो भवि-
ष्यति तं गृहीष्यामीत्यर्थः किमेतदित्याह निष्कारणे न कल्प-
ते साधूनां वसतिनिर्गमनं तत्र दोषसंभवादिति । यस्य योग-
इत्यस्याऽकरणे च दोषो यदुक्तमोघनिर्युक्तौ ॥

जस्स य जोगमकाऊण, निग्गओ न लजेज्ज सच्चित्तं ।

नयवत्थपायमाई, तेणं गहणे कुणभु तम्हा ॥

यस्य योगमित्येवमकृत्वाऽभिरुन्वा निर्गतेः सन्न लभते नाभा-
व्यतया प्राप्नोति सच्चित्तं प्रव्रज्यार्थमुपस्थितं गृहस्थं नाप्यचि-
त्तं वस्त्रपात्रादि । अथ यदि गृह्णाति ततः सैन्यं भवति । तस्मा-
त्कुरु अस्य योगमिति । एवं चोपयोगकरणे चत्वारि स्थाना-
नि तदुक्तम् “आपुच्छुण्णसि पदमा, विद्या पडिपुच्छुणा य
कायन्वा । आवास्सिआ य तदआ, जस्स य जोगो चउत्थो उ”
ध० ३ अधि० ।

उवन्मोगगुण-उपयोगगुण-पुं० उपयोगः साकारानाकारभेदं
चैतन्यं गुणो धर्मो यस्य स तथा । चैतन्यधर्मके जीवे, “जी-
वे सासप गुणओ उवन्मोगगुणे” स्था० ५ ठा० । भ० ।

उवन्मोगजुय-उपयोगयुत-त्रि० अवहितमनसि, “तं पुण संविगेणं
उवन्मोगजुण तिव्वसद्धाप” पंचा० ४ विव० ।

उवन्मोगदृया-उपयोगार्थता-स्त्री० विविधविषयानुपयोगाश्रये,
“उवन्मोगदृयाप अणेगज्जयजावन्नविप विअहं” विविधविषया-
नुपयोगानाश्रित्यानेकसूतज्ञावन्नविकोऽय्यहमप्यतीतानागतयोहिं
कालयोरनेकविषयबोधनात्मनः कथंचिदात्मिनानां भूतत्वाच्चे-
त्यनित्यपक्षोऽपि न दोषायेति । भ० १८ श० १० उ० ।

उवन्मोगदिद्विसारा-उपयोगदृष्टसारा-स्त्री० उपयोजनमुपयो-
गो विवक्षितकर्मणि मनसोऽभिनिवेशः सारस्तस्येव विव-
क्षितकर्मणः परमार्थः उपयोगेन दृष्टः सारो यथा सा उप-
योगदृष्टसारा । अभिनिवेशोपबन्धकर्मपरमार्थायां बुद्धौ, “उ
वन्मोगदिद्विसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसाहा” न० ॥

उवन्मोगपरिणाम-उपयोगपरिणाम-पुं० उपयोग एव परि-
णाम उपयोगपरिणामः जीवपरिणामभेदे, प्रज्ञा० ११ पद ।
स च साकारानाकारभेदाद् द्विधा, स्था० १० ठा० ।

उवन्मोगवक्क-उपयोगवाक्य-न० आनन्दस्य भगवन्तं प्रतिवाक्य-
भेदे, । दर्श० ।

उवन्मोगवीरिय-उपयोगवीर्य-आध्यात्मिकवीर्यभेदे, उपयोग-
वीर्यं साकारानाकारभेदात् द्विविधम् । तत्र साकारोपयोगो
ऽष्टधा अनाकारश्चतुर्धा तेन चोपयुक्तः स्वविषयस्य रुच्य-
क्षेत्रकालज्ञावरूपस्य परिच्छेदं विधत्ते इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उवन्मोगाता-स्त्री० उपयोगात्मन्-पुं० उपयोगः साकारानाका-
रभेदस्तत्प्रधानः आत्मा उपयोगात्मा । सर्वजीवानां सिद्ध-
संसारिस्वरूपे विवक्षितवस्तुपयोगविशिष्टे वा आत्मभेदे, ज० ॥
१२ श० १० उ० ॥

उवंग-उपाङ्ग-न० उपमितमङ्गेन । अङ्गावयववृत्तेऽङ्गुल्यादौ,
प्रज्ञा० २३ पद ॥ कर्म० । आ० म० द्वि० । विशेष० । कर्णादि
षु, च । उपाङ्गानि कर्णा नासे अक्षिणी जङ्घे हस्तौ पादौ
च । उच० ३ अ० । आचा० ॥ “होति उवंगा कष्ठा-
णासच्छी जंघा हत्था पाया य कष्ठा णासिगा अच्छि जंघ
पादा य एवमादी सव्ये उवंगा नवन्ति ॥ नि० चू० १ उ० ॥
कर्म० । अङ्गार्थविस्ताररूपे, ॥ कल्प० ॥ शिक्षाचङ्कोकप्रपञ्च-
नपरे प्रबन्धे, ज्ञा० ५ अ० । नि० । संगोवंगणं सरह-
स्साणं चउएहं वेयाणं” औ० ॥ लोकोत्तरिकाचाराङ्गे-
कदेशप्रपञ्चरूपे श्रुते, तानि च द्वादश तथाहि तत्राङ्गानि द्वा-
दश उपाङ्गान्यपि अङ्गैकदेशरूपाणि प्रायः प्रत्यङ्गमेकैकभावा
नवन्त्येव । तत्राङ्गानि आचाराङ्गादीनि प्रतीतानि । तेषां
मुपाङ्गानि क्रमेणामूनि आचाराङ्गस्योपपातिकम् ॥ १ ॥
सूत्रं तदङ्गस्य राजप्रश्नीयम् ॥ २ ॥ स्थानाङ्गस्य जीवाभि-

गमः ॥ ३ ॥ समवायाङ्गस्य प्रज्ञापना ॥ ४ ॥ भगवत्याः
सूर्यप्रज्ञासिः ॥ ५ ॥ ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञासिः ॥ ६ ॥
उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रज्ञासिः ॥ ७ ॥ अन्तर्दृशाङ्गादीनां
दृष्टिवादपर्यन्तानां पञ्चानामप्यङ्गानां निरयावधिका । श्रुतस्क-
न्धगतकल्पिकादि पञ्चवर्गाः पञ्चोपाङ्गानि तथाहि अ-
न्तर्दृशाङ्गस्य कल्पिका ॥ ६ ॥ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्य
कल्पावर्तनिका ६ प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिता ॥ १० ॥ विपा-

कश्रुतस्य पुष्पचूडिका ॥ ११ ॥ दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा ॥ १२ ॥
इति । ज० १ वक्त्र० ॥ उपाङ्गानि केन कृतानीत्यत्र प्रश्नो-
त्तरे तत्रोपाङ्गानि किं गणधरचितानि अन्यथा वा तथा-
ङ्गप्रणयनकाहेऽन्यदा वा तन्निर्माणमिति । सूत्रोपाङ्गानि स्थ-
विराः कुर्वन्ति तीर्थकरे विद्यमानेऽविद्यमाने यान्यङ्गप्रणयन-
काहे एवं तेषां निर्माणमिति नैकान्त इति नन्दीसूत्रवृत्तौ
व्यक्तोक्तमस्ति तेन विशेषतस्ततोऽवश्यमिति ही० । (अ-
ङ्गपविट्टशब्दे तथा दर्शितम्) उपाङ्गेषु केन किं वि-
वृतम् उपाङ्गानां च मध्ये प्रथममुपाङ्गं श्रीअन्यदेवसुरिभिर्वि-
वृतम् । राजप्रश्नीयादीनि पद् श्रीमन्नयगिरि पाद्विंवृतानि
पञ्चोपाङ्गमयी निर्यावधिका च श्रीचन्द्रसुरिभिर्विवृता तत्र प्र-
स्तुतोपाङ्गस्य वृत्तिः श्रीमन्नयगिरिकृताऽपि संप्रति कावदा-
वेण व्यवच्छिन्ना इदं च गम्भीरार्थतया अतिगहनं तेनानु-
योगरहितं मुद्रितराजकीयकमनीयकोशगृहमिव न तदर्थो-
र्थिनां हस्तानुयोगागितसिद्धिं संजायत इति कल्पितार्थक-
लपनकल्पद्रुमाणां युगप्रधानसमानम् । संप्रति विजयमानग-
च्छनायकपरमगुरुश्रीहीरविजयसुरीश्वरनिर्देशेन कोशाध्यक्षा-
ङ्गथा प्रख्येणेवोन्मुखमिव मया तदनुयोगः प्रारभ्यते ॥ ज०
१ वक्त्र० । रा० । तिष्ठके, पुं० वाच० ।

उवंगतिग-उपाङ्गत्रिक-न० औदारिकवैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्ग-
रूपे त्रये, कर्म० ॥

उवंगण-उपाङ्गजन-न० अण् अञ्ज ल्युट्, द्वेपने, गोमयादिनानु-
द्वेपने, संमार्जनेपार्जनेन सेकेनोद्वेखने, च । वाच० ॥ अन्यङ्गे,
“अण्खोवंगण वष्णाणुद्वेवण्णयं” सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आ-
धारे ल्युट् । अञ्जनाधारे, हस्तादौ च । वाच० ॥

उवंगुजव-उपाङ्गजव-पुं० परैरश्रूयमाणेऽन्तःसंजल्पनरूपे जप-
भेदे, ध० ४ अधि० ॥

उवकप-उपकल्प-पुं० उपगतः कल्पम् । अत्या० स० कल्पोपग-
ते, नके पाने, न० । उप सामीप्ये उपेत्य कल्पते इति उपकल्पः ।
आहारादिषु उपेत्योपकारे वर्तते इत्युपकल्पः । आहारादिना
साधोरुपग्रहकरणे, । पुं० चू० ॥

एतो पुच्छा महंतु, उवकपं उवगगहे । उवकपती करोति,
उवणाइव होति एकह्ता ॥ नत्तेण व पाणेण व, उवगगहं
तत्रो कुणति । उवकपति गुणधारी, उवकपंतं वियाणाहि ॥
खुहिओ पिवासिओ वा, सीतजिचूतो व ण तरति । पडिं-
तं तस्स करोति, उवगगहपन्तं कुमुस्स वा धूणे ॥ जो उप्पाए
समाहिं, चउव्विहं णाणदंसणचरित्ते । तत्तो य तवसमाहिं,
तस्स खमाणिज्जए होइ ॥ नत्तेण व पाणेण व, उवगगणेण व
उवगगहितदेहो । जं कुणति सो समाहिं, तस्सावरणं हवति
दाता ॥ नत्तस्स व पाणस्स व, उवकरणस्स व उवगगहक-
रस्स । जो कुणति अंतवायं, तस्सावरणं पवट्ठो चि ॥ एमुव-
कप्पो नणितां ॥ पं० जा० ॥

इयार्णि उपक्रमो तस्य गाहा “ भक्तेण व पाणेण व ”
उव सामीप्ये उपेत्य कल्पते इत्युपकल्पः आहारादिषु उपेत्योप-
कारे वर्तते इत्युपकल्पः । साहुस्स उपगगहं करेइ आहाराणा-
पढंतस्स उदुस्सेव मूला मूत्रगुणउत्तरगुणधारी उपकल्पंतं वि-
याणाहि गाहा “ भक्तेण य सो पुण जत्ताइहिं साहुस्स उपगगहं
कुणमाणो समाहिं समुप्पायइ चउव्विहं पि नाणदरिसणतवच-
रित्तसमाहिं सो पुण समाहिमुप्पायंतो तासिं चैव नाणदरिसण-
चरित्तवसमाहीणं आवरणं हणइकमं गाहा “ भत्तस्स य पा-
णस्स य ” जा पुण अंतरायं करेइ आहाराणं साहुस्स दिज्जता-
णं से तासिं चैव एणदरिसणतवसमाहीणं अंतराय पवहुइ
सो णाणाइअंतरायं वंधइ उपक्रमो ॥ ५० चू० ॥

उपक्रमंत-उपकल्पयन्- वि० निष्पादयति. “ जेसिं तेहिं उपक-
ल्पंति अन्नं पाणं तह वि ” उपकल्पयन्ति निष्पादयन्ति सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० ॥

उपक्रम-उपकृत- वि० उप-कृत० । कृतोपकारे, यस्योपकारः
कृतस्तस्मिन् वाच० । परैर्वर्तिते, “ अणुवकयपराणुगहपरायणा ”
आव० ४ अ० ॥

उपक्रमंत-उपकपत्- वि० व्रजति, “ पण्णासमसितावेगे । नारीणं
वसमुवकसंति ” सूत्र० १ अ० ४ अ० ॥

उपक्रम-उपकृत- न० कुत्रानां समीपमुपकुलम् । तत्र वर्त्त-
न्ते यानि नक्षत्राणि तान्युपचारादुपकुलानीति व्युत्पत्तेः कुलसंज्ञ-
कानां नक्षत्राणामधस्तनेषु नक्षत्रेषु, तानि द्वादश । श्रवणः पूर्व-
भाष्यपदा रेवती ऋणी रोहिणी पुनर्वसू अश्लेषा पूर्वफाल्गुनी
हस्तः स्वाती ज्येष्ठापूर्वाषाढाश्चेति । जं० ७ वक्र० । चं० ॥ सू०
प्र० (एष्वक्षत्त शब्दे सूत्रतः स्पष्टीजविष्यति)

उपक्रमपुर-उपकेशपुर- न० स्वनामख्याते तीर्थभेदे, यत्र वीर-
भगवत्प्रतिमा ॥ ती० ॥

उपकोसा-उपकोशा- स्त्री० पाठविपुत्रवासिन्याः कोशागणि-
कायाः कनिष्ठजगिन्याम्, “ पात्रिपुत्ते नयरे दो गणियातो कोसा
उवकोसातो । आ० म० द्वि० । कोसाए रुहरिकामणिणी उप-
कोसातीए समं वररुची वसति । आ० चू० ४ अ० । (वृज-
दशब्दे कथनकम्)

उपक्रम-उपक्रम-पुं० उपक्रमणमुपक्रमः उप-क्रम घञ् वृद्ध्यजावः ।
उपायं, आचा० १ श्रु० ७ अ० ८ उ० । “ सोच्छा भगवाणुसासणं
सच्चे तस्य करेउज्जवक्रमं ” तदुपक्रमं तत्प्राद्युपायं कुर्यात् सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० । उपायपूर्वके आरम्भे, तद्वेदाश्च यथा—

तिविहे उपक्रमे पण्णत्ते तंजहा धम्मिए उपक्रमे अहम्मिए
उपक्रमे धम्मियाधम्मिए उपक्रमे ॥

उपक्रमणमुपक्रम उपायपूर्वक आरम्भो धर्मश्रुतचारित्रात्मके
भवः स वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकश्रुतचारित्रार्थ आरम्भ इत्यर्थ-
स्तथा न धार्मिकोऽधार्मिकः संयमार्थस्तथा धार्मिकश्चासौ देशतः
संयमरूपत्वादधार्मिकश्च तथैवासंयमरूपत्वाद्वा धार्मिकाधार्मि-
कौ देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः । अथवा नामस्थापनाद्व्यक्तेत्रकाव-
भावजेदात् पञ्चविध उपक्रमस्तत्र नामस्थापने सुज्ञाते अव्योपक्रम-
स्तु ज्ञशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा सचित्ताचित्तमिश्रव्यजे-
दात् । तत्र सचित्तव्योपक्रमो द्विपदचतुष्पदपदभेदजिह्नः पुनरे-
कैको द्विविधः परिकर्मणि वस्तुविनाशे च । तत्र परिकर्मव्य-
स्य गुणविशेषकरणं तस्मिन्सति तद्यथा घृताद्युपयोगेन पुरुष-
स्य वर्णादिकरणं एवं शुकसारिकादीनां शिक्षागुणविशेषकरण-
म् । तथा चतुष्पदानां हस्त्यादीनाम् अपदानां च वृक्षादीनां

वृक्षाद्युर्वेदोपदेशात् चार्क्ययादिगुणापादनमिति । तथा वस्तु-
विनाशे च पुरुषादीनां खड्गादिभिर्विनाश एवोपक्रम इति । पञ्च-
मचित्तव्योपक्रमः पञ्चरागादिमणेः क्षारमृतपुटपाकादिना वैम-
ल्यापादनं विनाशश्चेति । मिश्रव्योपक्रमस्तु कटकादिविचूर्णित-
पुरुषादिद्रव्यस्यैवेति । तथा क्षेत्रस्य शाविकेनादेः परिकर्मवि-
नाशो वा क्षेत्रोपक्रमस्तथा काव्यस्य चन्द्रोपरागादिवृक्षस्योप-
क्रम उपायेन परिज्ञानं काव्योपक्रमः । तथा ज्ञावस्य प्रशस्ताऽप्रशस्त-
रूपस्योपायतः परिज्ञानमेव ज्ञावोपक्रमः । स चाप्रशस्तो डोमि-
नीगणिकामात्यदृष्टान्तादयसेयः । प्रशस्तस्तु श्रुतादिनिमित्तमा-
चार्यादिज्ञावोपक्रम एवं धार्मिकस्य संयतस्य यश्चारित्रार्थं छ-
व्येक्षेत्रकावज्जावानामुपक्रम उक्तस्वरूपः स धार्मिक एवोपक्रमः ।
तथा अधार्मिकस्याऽसंयतस्यासंयमार्थं यः सोऽधार्मिक एव ।
तथा धार्मिकाधार्मिकस्य देशविरतस्य यः स धार्मिकाधा-
र्मिक इति । अथ स्वाम्यन्तरजन्तेनोपक्रममेव विधाह—

अहवा तिविहे उपक्रमे पण्णत्ते तंजहा आयोवक्रमे परो-
वक्रमे तदुजयोवक्रमे एवं वेयाववे आणुगहे आणुसिद्धिं
उवाज्जने एवमिक्किं तिविहे आवावगा जहेव उपक्रमे ॥

तत्रात्मनोऽनुकूलोपसर्गादौ शीघ्ररक्षणनिमित्तमुपक्रमो वैधान-
सादिना विनाशः परिकर्म वा आत्मार्थं वा उपक्रमोऽन्यस्य वस्तु-
न आत्मोपक्रम इति । तथा परस्य परार्थं चोपक्रमः परोपक्रम इति
तदुभयस्य आत्मपरलक्षणस्य तदुभयार्थं चोपक्रमस्तदुजयोपक्रम
इति । एवमिति । उपक्रमसूत्रवत् आत्मपरोजयजेदेन वेयाववत्या-
दयो वाच्याः । स्था० ३ उ० । प्रथमतः सर्ववृत्त्यविधौ, आनु० ।
उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । कर्मवेदनोपाये, ज० १ श० ४ उ० ।
उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्राप्तानामुदयप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु०
३ अ० । उपक्रम्यते क्रियतेऽनेनेति उपक्रमः । कर्मणो वस्तुत्वेद-
रितत्वादिना परिणमनहेतौ जीवस्य शक्तिविशेषे, योऽन्यत्र कर-
णमिति रुढः । तद्वेदा यथा—

चउव्विहो उपक्रमे पण्णत्ते तंजहा वंधणोवक्रमे उदरिणो
वक्रमे उपसामणोवक्रमे विप्परिणामनोवक्रमे ॥

उपक्रमणं चोपक्रमो बन्धनादीनामारम्भः स्यादारम्भः उप-
क्रम इति वचनादिति तत्र बन्धनं कर्मपुद्गलानां जीवप्रदेशा-
नाञ्च परस्परं संबन्धनामिदञ्च सूत्रमात्रवद्बलोहशलाकासंब-
न्धोपममवगन्तव्यं तस्योपक्रम उक्तार्थो बन्धनोपक्रमः । आ-
सकलितावस्यस्य वा कर्मणो बद्धावस्थोत्तरणं संबन्धनं तदे-
वोपक्रमो वस्तुपरिकर्मरूपो बन्धनोपक्रमो वस्तुपरिकर्मव-
स्तुविनाशरूपस्याप्युपक्रमस्याभिहितत्वादिति । एवमन्यत्रा-
पि । स्था० ४ उ० २ उ० । (बन्धनोपक्रमादीनां व्याख्या स्वस्व-
स्याने) मरणे, वृ० ४ उ० । व्यापदे, दूरस्यस्य स ता वस्तु-
नस्तैस्तैः प्रकारैः समीपानयने, “ उपक्रमणमुपक्रान्तिर्दूरस्थानि-
कटक्रिया ” उक्त० १ अ० । व्याचिख्यासितशास्त्रस्य समीपानयन-
वृक्षे चतुर्णामनुयोगद्वाराणां प्रथमे द्वारे, आचा० १ श्रु० १ अ० ।

अयोपक्रमस्य निरुक्तिमाह—

सत्यस्तोवक्रमण, उपक्रमो तेण तम्मि य तज्जो वा ।

सत्यसमीचीकरणं, आणयणं नासदेसम्मि ॥

उप सामीप्ये क्रमु पादविक्रमे उपक्रमणं दूरस्थस्य शास्त्रादिवस्तु-
नस्तैः प्रतिपादनप्रकारैः समीचीकरणं न्यासदेशानयनं निक्षेप-
योग्यताकरणमित्युपक्रमः । उपक्रान्ते ह्युपक्रमान्तर्गतजन्तेर्देवचारितं
निक्षिप्यते नान्ययेति ज्ञावः । उपक्रम्यते वा निक्षेपयोग्यं क्रियतेऽ-
नेन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रमः । अथवा उपक्रम्यतेऽस्मिन् क्षिप्यभ्रम-

पञ्चाशे सतीति अथवा उपक्रम्यतेऽस्माद्विनीतविनयविनयादित्यु-
पक्रमः विनयेनाराधितो हि गुरुत्पदस्य निरूपयोग्यं शास्त्रं करो-
तीत्यभिप्रायः । तदेवं करणाधिकरणापादानकारकगुरुवाग्योगा-
द्योऽर्था विवक्षाभेदतो भेदेनोक्ताः । यदि तु विवक्षया सर्वेऽप्ये-
ककरणादिकारणवाच्यत्वेनोच्यन्ते । तथापि न दोषः ।
(सत्यसमीचीकरणमिति) शास्त्रस्य समीचीकरणं शास्त्रस्य
न्यासदेशानयनं निरूपयोग्यताकरणापुपक्रम इति सर्वत्र संवध्य-
त इति ॥ विशेष ० ६ भा० । अनु० । उपक्रमणमुपक्रम इति भाव-
साधनः । शास्त्रस्य न्यासदेशसमीचीकरणलक्षणः उपक्रम्यते
वाग्योगेन्युपक्रम इति करणसाधनः । उपक्रम्यतेऽस्मिन्निति वा
शिष्यश्रवणनाथे भतीत्युपक्रम इत्यधिकरणसाधनः । उपक्रम्य-
ते अस्मादिति वा विनयविनयादित्युपक्रम इत्यपादानसाधन
इति । स्था० २ भा० । व्य० । आ० म० प्र० । सूत्र० । जं० ।
उपक्रमो द्विधा । शास्त्रीय इतरश्च । शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः
(आचार्य) इतरश्च श्रोत्रप्रसिद्धः । तत्रेतरजिज्ञासयाह—

से किं तं उपक्रमेऽत्रविद्दे पणत्ते तं जहा एणामोवक्कमे
उवणोवक्कमे दव्वोवक्कमे खेत्तोवक्कमे कात्तोवक्कमे जावोवक्क-
मे नामउवणाओ गयाओ ॥

अत्र क्वचिद्व्यं दृश्यते उपक्रमे दुविद्दे पणत्ते इत्यादि "अथ च
पाठः आयुनिको युक्तश्च आह वा उपक्रमे उविद्दे पणत्ते इत्या-
दि वक्ष्यमाणप्रयोगस्यासत्त्वाद्यदमानताप्रसङ्गात् । यदि शा-
स्त्रीयोपक्रमोऽत्र प्रतिज्ञातः स्यात्तत्र वक्ष्यमाणसुत्रमेव स्यात् "ने
किं तं मन्थोवक्कमे २ उविद्दे पणत्ते इत्यादि " नचैवं तस्मादेह
सूत्रद्विविधप्रतिज्ञा किन्त्यतरोपक्रमनगणं चेत्तसि विकल्प्य यथा
निर्दिष्टमेव सूत्रमित्यत्रं विस्तारेण । प्रवृत्ते प्रस्तुतं सूत्रम् । नाम-
स्यापनोपक्रमव्याख्या नामस्यापनावश्यक व्याख्यानुसारेण क-
त्तव्या । अनु० । विशेष ० ॥

उप्योपक्रमः ।

से किं तं दव्वोवक्कमे १ दुविद्दे पणत्ते तं जहा आग-
मतो अ नोआगमतो अ । जाणयसरीरज्जविअसरीरवडिगित्ते
दव्वोवक्कमे १ निविद्दे पणत्ते तं जहा सचित्ते अचित्ते मीसए ।
से किं तं सचित्ते दव्वोवक्कमे २ तिविद्दे पणत्ते तं जहा
दुपए चउप्पए अपए एक्किं पुण दुविद्दे पणत्ते तं जहा
परिकम्मे अ वतुविण्णसे अ ॥

उप्योपक्रमव्याख्यापि उच्यते इत्यत्र देव यावत्तदुप्योपक्रमे इत्या-
दि । तत्र द्रव्यस्य नटादेरुपक्रमणं कात्तान्तरभविनाऽपि पर्यायेण
सहेदानीमेवोपायविशेषतः संयोजनं उच्यते । अथवा उच्ये-
ण घृतादिना चूमादौ उच्यते : घृतादेरुपक्रमो उच्यते उपक्रम
इत्यादि । कारकयोजना विवक्षया कत्तव्येति । स च त्रिविधः
प्रकृतस्तथा सचित्तद्रव्यविषयः सचित्तः । अचित्तद्रव्यविषयोऽ
चित्तः । मिश्रद्रव्यविषयस्तु मिश्रः । उच्यते उपक्रमस्त्रिविधः प्रकृत-
स्तद्यथा द्विपदानां नटनर्तकादीनां चतुष्पदानामश्वदस्यादीना-
मपदानामात्रादीनाम् । तत्रैककः पुनरपि द्विधा परिकर्मणि वस्तु-
नाशे च । तत्रावस्थितस्यैव वस्तुनो गुणविशेषाधानं परिक-
र्मम् । तत्र परिकर्मणि परिकर्मविषयो द्रव्योपक्रमः । यदा तु
वस्तुनो विनाश एवोपायविशेषैरुपक्रम्यते तदा वस्तुनाशविष-
यो उच्यते उपक्रमः । सूत्रं द्विपदानां नटनर्तकादीनां घृताद्युपयोगेन
वहवर्णादिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया वा परिकर्मणि सचि-
त्तद्रव्योपक्रमः ॥

द्विविधमप्येतदुपक्रमं विमणिपुराह—

से किं तं दुपए उवक्कमे नराणं नट्टाणं जह्वाणं मल्लाणं
मुट्ठियाणं वेत्तवगाणं कहगाणं पवगाणं दासगाणं आइ-
खवगाणं खंवाणं मंखाणं तूणइल्लाणं तुंववीणियाणं काया-
णं मागहाणं सेत्तं दुपए उवक्कमे ॥

अत्र निर्वचनं (दुपयाणं नट्टाणमित्यादि) तत्र नाटकानां
नाटयितारो नट्टास्तेषां (नट्टाणंति) नृत्यविधायिनो नर्तका-
स्तेषां (जह्वाणंति) जह्वा वरत्राः खेत्तकास्तेषां राजस्तोत्रपाठ-
कानामित्यन्ये (मल्लाणंति) मल्लाः प्रतीतास्तेषां (मुट्ठियाणंति)
मोट्टिका ये मुट्टिभिः प्रहरन्ति मल्लविशेषा एव तेषां (वेत्तव-
गाणंति) विट्मयका विट्पका नानावेयादिकारिण इत्यर्थः ।
तेषां (कहगाणंति) कथकानां प्रतीतानाम् (पवगाणंति)
प्लवका ये उत्प्लवन्ति गर्तदिकं कपामिर्लङ्घयन्ति नद्यादि-
कं वा तरन्ति तेषां (दासगाणंति) दासका ये दासकान्
गायन्ति तेषां जय शब्दप्रयोजकानां वा भण्डानामित्यर्थः । (आ-
खंवाणंति) ये शुभाशुभमाख्यायन्ति ते आख्यायकास्तेषां
(लंखाणंति) ये महावंशाग्रमारोहन्ति ते लंखास्तेषाम् (मं-
खाणंति) ये चित्रपटादिहस्ता भिन्नां चरन्ति ते मंखास्ते-
षाम् (तूणइल्लाणंति) तूणाभिधानवाद्यविशेषवताम् (तुंव-
वीणियाणंति) वीणावादकानां (कायाणंति) कावडिवा-
हकानाम् (मागहाणंति) मङ्गलपाठकानामेतां सर्वेषामपि
यद्घृताद्युपयोगेन बलवर्णादिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया
वा स परिकर्मणि सचित्तद्रव्योपक्रमः । यस्तु खड्गादिभिरे-
षां नाश एवोपक्रम्यते सम्पाद्यते स वस्तुनाशे सचित्तद्रव्यो-
पक्रम इति वाक्यशेषः । अन्ये तु शास्त्रं गन्धर्वनृत्यादिकला-
सम्पादनमपि परिकर्मणि उच्यते उपक्रम इति व्याचक्षते एतच्चा-
युक्तं विधानविशेषात्मकत्वाच्छास्त्रादिपरिज्ञानस्य च जावत्वा-
दिति । अथवा यथात्मकद्रव्यसंस्कारमात्रापेक्षया शरीरवर्णा-
दिकरणवादित्यमुच्यते तथैतदप्युपक्रमेवेति । सेत्तमित्यादि-
निगमनम् ।

अथ चतुष्पादानां द्विविधमप्युपक्रमं विमणिपुराह—

से किं तं चउप्पए उवक्कमे, चउप्पयाणं आसाणं हत्थी-
इच्चादि सेत्तं चउप्पयउवक्कमे, से किं तं अप्पए उवक्कमे ॥
अप्पयाणं अंवाणं अंवागगाणं इच्चाइ सेत्तं अप्पयउवक्कमे ।
सेत्तं सचित्ते दव्वोवक्कमे ॥

से किं तमित्यादि । अत्र निर्वचनं "चउप्पयाणं आसाणं हत्थी-
मित्यादि अश्वादिश्वः प्रतीता एव एतेषां शिक्षा गुरुविशेष-
करणं परिकर्मणि खड्गादिस्तेषां नाशोपक्रमणं वस्तुनाशे
सचित्तद्रव्योपक्रम इतीहापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादिनिगम-
नम् । अथापदानां द्विविधमप्युपक्रमं विमणिपुराह । अत्र निर्वच-
नम् । "अपयाणं अंवाणं चारगाणमित्यादि" इहाम्रादयो देश-
प्रतीता एव नवरं (चाराणंति) येषु चारकुलिका उत्पद्यन्ते ते
चारवृक्षाः आम्रादिशब्दाश्च वृक्षास्तत्फलानि वा गृह्यन्ते तत्र वृ-
क्षाणां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद्वाहक्यादिगुणानन्तनां तु गर्तप्रक्षे-
पकोद्रवपलालखगनादिनाश्चाश्वेव पाकादिकरणं परिकर्मणि
शस्त्रादिभिस्तु मूलत एव विनाशनं वस्तुनाशे सचित्तद्रव्यो-
पक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादि निगमनव्ययम् ॥

अथाचित्तद्रव्योपक्रमं विवक्षुराह—

से किं तं अचित्ते दव्वोवक्कमे खंवाइणं गुडाइणं मच्छंमी-
णं सेत्तं अचित्ते दव्वोवक्कमे ॥

खण्डादयः प्रतीता एव नवरं मच्छुण्डी खण्डशर्करा एतेषां खण्डाद्यचित्तद्रव्याणामुपायविशेषतो माधुर्यादिगुणविशेषकरणं परिकर्मणि सर्वथाविनाशकरणं वस्तुनाशे अचित्तद्रव्योपक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः । सेतमित्यादिनिगमनम् ॥

अथ मिश्रद्रव्योपक्रममाह—

से किं तं मीसए दव्वोवक्कमे, सा चेव थासगमंरिए आसाइ सेत्तं मीसए दव्वोवक्कमे सेत्तं जाणयसरीरभविअसररीर तव्वतिरित्ते दव्वोवक्कमे सेत्तं नो आगमतो दव्वोवक्कमे । सेत्तं दव्वोवक्कमे ॥

(सेतमित्यादि) स्थासकोऽश्वाजारणविशेषः आदर्शस्तु वृषजादिग्रीवाभरणम् आदिशब्दात् कुङ्कुमादिपरिग्रहः ततश्च तेषां मशवादीनां कुङ्कुमादिजिर्ममैरुतानां स्थासकादिजिस्तु विचू-पितानां यच्चिद्रव्यादिगुणविशेषकरणं खड्गादिजिर्विनाशो वा स मिश्रद्रव्योपक्रम इति शेषः । अशवादीनां सचेतनत्वात् हंसखादीनामचेतनत्वात् मिश्रद्रव्यत्वमिह भावनीयम् । अत्र च संक्षिप्त-तरा अपि बाधनाविशेषा दृश्यन्ते तेऽप्युक्तानुसारेण भावनीयाः । सेतमित्यादिनिगमनचतुष्टयम् । उक्तो द्रव्योपक्रमः ।

क्षेत्रोपक्रममभिधत्सुराह—

से किं तं खेतोवक्कमे जप्पं हलकुलियाइहिं । खेत्ताइ उपक्कमिच्छंति सेत्तं खेतोवक्कमे ॥

क्षेत्रस्योपक्रमः परिकर्म विनाशकरणं क्षेत्रोपक्रमः स क इत्याह (खेतोवक्कमेत्ति) तत्र हलं प्रतीतम् अधोनिवृत्तिर्यक्तीक्षणलो-हपट्टिकं कुक्षिकं लघुतरं काष्ठं तृणादिच्छेदार्थं यत् क्षेत्रावस्थितं तन्मरुमण्डलादि प्रसिद्धं कुक्षिकमुच्यते ततश्च यदत्र हलकुलिका-दिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते वीजवपनादियोग्यतामानयन्ते स परि-कर्मणि क्षेत्रोपक्रमः । आदिशब्दाज्जेन्द्रवन्धनादिभिः क्षेत्राण्यु-पक्रम्यन्ते विनाश्यन्ते स वस्तुनाशे क्षेत्रोपक्रमः । गजेन्द्रमुत्र-पुरीषादिवदेतेषु क्षेत्रेषु वीजानामप्ररोहणाच्चिनष्टानि क्षेत्राणि इति व्यपदिश्यन्ते । आह । यद्येवं क्षेत्रगतपृथिव्यादिद्रव्याणा-मेतौ परिकर्मविनाशौ इत्थं च द्रव्योपक्रम एवायं कथं क्षेत्रोप-क्रम इति सत्यं किं तु क्षेत्रमाकाशं तस्य चामूर्तत्वात् मुख्यत-याह्युपक्रमः संभवति किं तु तदाश्रेयस्त्रव्याणां पृथिव्यादीनां यः उपक्रमः स क्षेत्रेऽपि उपचर्यते । दृश्यते च आश्रेयधर्मोपचारात् आचारः । उक्तं च । “ खेतमरुवं निच्छं, तस्स परिकम्माणं नय-विणासो । आह्वयगयवसेणउ, करणविणासो वयारोत्थ ” इत्या-दि सेतमित्यादिनिगमनम् ॥

सम्प्रति क्षेत्रोपक्रममाह—

नोवाए वक्कमाणं, हलकुलियाहिं वा वि खित्तस्स ।

सम्मज्जचूमिकम्मं, पज्जवतझागाइसुं तु परिकम्मं ॥

यन्नात्रा आदिशब्दादुपादिभिश्च नदीं तरति । अथवा हल-कुलिकादिनिर्यत्क्षेत्रस्येक्षेत्रादिरुपक्रमणम् यदि वा यत् क्रियते गृहादीनां संमार्जनं चूमिकर्म वा देवकुलादीनां यच्च वा यथो-न्मार्गशोधनं तन्मागः व्याख्यात इत आदिग्रहणे वा तदादिषु यत्प-रिकर्म खननादिवृक्षणमेवं समस्तोऽपि क्षेत्रोपक्रमः ॥

काष्ठोपक्रमसूत्रम्—

से किं तं काष्ठोवक्कमे २ जप्पं नाडिआइहिं काष्ठसोवक्क-माणं कीरइ सेत्तं काष्ठोवक्कमे ॥

काष्ठो द्रव्यपर्यायः स एव द्रव्यपर्यायः चित्रकर्मणवत्सत्ताति-तरूपाचित इति द्रव्योपक्रमानिधाने काष्ठोपक्रम उक्त एव नव-

ति । अथवा समयावधियमुहुत्तेत्यादि रूपस्य काष्ठस्य स्वतन्त्र-मेवोपक्रममभिधत्सुराह ॥ सूत्रकारः (सेतितमित्यादि) काष्ठ-स्योपक्रमः काष्ठोपक्रमः स क इत्याह (जप्पं नाडिआइहिं) इत्यादि णमिति वाक्यालंकारे यदिह नाडिकादिजिरादिशब्दात् तृणच्छायावृक्षचारादिपरिग्रहस्तैः काष्ठ उपक्रम इति शेषः । तत्र नाडिका ताम्रादिमयघटिका । तृणसंकुच्छायादिना वा पत्रावत्यो-रप्यादिकाष्ठोऽतिक्रान्त इति यत्परिज्ञानं भवति परिकर्मणि काष्ठोपक्रमः यथा तत्परिज्ञानमेव हि तस्येह परिकर्म यत्तु नक्ष-त्रादिचारैः काष्ठस्य विनाशनं स वस्तुनाशे काष्ठोपक्रमस्तथा ह्यनेन ग्रहनक्षत्रादिचारेण विनाशितः काष्ठो न भविष्यत्यधुना धान्यादिसंपत्तय इति वक्तारो भवन्ति । अनु० ॥ किञ्च—

आयाए नालियाए व, परिकम्मं से जहत्थविन्नाणं ।

रिक्खाइ य चारेहि य, तस्स विणासो विवज्जासो ॥

(से) तस्य समयावधिका घटिका मुहुत्तादिवृक्षणस्य काष्ठस्ये-दमेव परिकर्म यत्किमित्याह यद्यथार्थविज्ञानं यथावत्परिज्ञानं कथेत्याह शङ्कादिप्रतिच्छाया रूपच्छाया वा घटिकारूपया च नाभिकया विनाशस्तर्हि तस्य क इत्याह विपर्यासो वैपरीत्यम-वनमनिष्फलदायिकतया परिणमनमित्यर्थः । कैरित्याह ऋक्-गृहादिचारैस्तथा च वक्तारो नववन्त्यमुकेन नक्षत्रेण ग्रहेण वा इत्थमित्यं गच्छता विनाशितः काष्ठ इति । उक्तः काष्ठोपक्रमः । विशेषः । यद्वा “ सावविबोहेसु यडुमाणं ” द्रुमाणां शमीचिञ्चि-निकाप्रभृतीनां स्वापे विबोधे च ज्ञायते यथागतोऽस्तमादित्य उदितो वेति । एष काष्ठोपक्रमः । वृ० १ उ० ॥

अथ भावोपक्रममाह—

से किं तं जावोवक्कमे २ दुविहे पणत्ते तं जहा आगमतो अ नोआगमतो अ । जाणए उवत्ते नो आगमतो दुविहे पणत्ते तं जहा पसत्थे अपसत्थे अ ॥

भावोपक्रमो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तथा आगमतो नो आगमतश्च । तत्रोपक्रमशब्दार्थज्ञस्तत्रोपयुक्तश्चागमतो भावोपक्रमः (से किं तं नो आगमतो इत्यादि) अत्रोत्तरम् (नो आगमतो जावो-वक्कमे दुविहेत्यादि) इहानिधायार्या जीवद्रव्यपर्यायो भा-वशब्देनाभिप्रेतः । उक्तं च “ जावानिध्या पञ्चस्वभावसत्तात्मयो-न्यजिप्रायस्ततश्च भावस्य परकीयानिप्रायस्योपक्रमणं यथा त-त्परिज्ञानं जावोपक्रमः । स च द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्त-श्चेति । तत्राप्रशस्ताभिधिसया आह—

तत्थ अपसत्थे नोणिणी गणिआ अमच्चाइणं ।

(तत्थ अपसत्थेत्ति) इह तात्पर्यं ब्राह्मण्या वेदयया अमा-त्येन च यत्परकीयभावस्य यथा तत्परिज्ञानलक्षणमुपक्रमणं कृतं सोऽप्रशस्तजावोपक्रमः संसारफलत्वात् । अनु० । अशुभस्य तस्य भावोपक्रमस्य ब्राह्मणीवेदयाऽमात्यादया दृष्टान्ताः प्र-तिपादितास्तद्यथा—

एकस्या ब्राह्मण्यास्तिस्रः पुत्रिकाः तासां च परिणयनान-न्तरं तथा करोमि यथैताः सुखिता भवन्त्विति विचिन्त्य मातृ-ज्येष्ठपुहितरं प्रत्ययोच्यदुत त्वया वासन्नवनसमागमे स्व-जर्ता किञ्चिदपराधमुद्गाव्य मूर्ध्नि पादप्रहारेण हन्तव्यो इतश्च यदनुतिष्ठति तन्ममाख्येयं कृतं च तथा तथैव सोऽप्य-तिस्नेहतरलितमना अपि प्रियतमे पीडितस्ते सुकुमारच-रणो भविष्यतीत्यनिधानपूर्वकं तस्याश्चरणोपमर्दनं चकार । अमुं च व्यतिकरं सा मात्रे निवेदितवती साप्युपक्रान्तजा-मातृकजावा हृष्टा दुहितरं प्रत्यश्वादीत् । पुत्रिके यद्वोचते

नत्तदीयगृहे कुरु त्वं न तवावचनकरो जना भविष्यतीति । द्वितीयापि नथैव शिक्षिता । तथापि च तथैव स्वजनां शिरभिः प्रहतः केवञ्चमसौ नैतत्कुलप्रसूतानां युज्यत इत्यादि किञ्चिद्वक्तुमेकं कृत्वा व्युत्पत्तस्तिस्मिन् व्यतिकरे तथा मातुर्निवेदिते प्रोक्ता मात्रा वन्तः । त्वमपि यथेष्टं तद्गृहे विजृम्भस्व केवलं त्वज्जनां कृत्वा स्यास्यति । एवं तृतीययाऽपि मातृशिक्षितया दुहित्वा तथैव प्रहतः स्वजनां केवञ्चमतेनोच्चलदनुच्छकोपेन ननमकुशीना त्वं येनैवं शिष्टजनानुचिन्तं विचे— प्रसे इत्याद्यभिधाय गाढं कृत्वा निष्काशिता गृह्यात् । तथा च गत्वा सर्वं मात्रे निवेदितम् । ततस्तथा विघातजामातृजावनया नमस्मीपं गत्वा वन्तः ! स्वकुलस्थितिरियमस्माकं यदुत प्रथमसमागमे वध्वा वरस्येत्यं विधातव्यमित्यादि किञ्चिद्विधाय कथमप्यशुनीनोऽसौ दुहिता च प्रोक्ता वन्ते ! दुर्गागधस्ते भर्ता भविष्यति परमदेवतायदप्रमत्ततया समा- राधनीय इति ब्राह्मणोद्वेष्टान्तः ।

अथ गणिकादृष्टान्त उच्यते ॥ एकस्मिन्नगरे चतुःपट्टिविज्ञानसहिता देवदत्ताऽभिधाना रूपादिगुणवती वेद्या परिव्रसति तथा च शुजङ्गजनाभिप्रायपरिज्ञानार्थं स्वव्यापारं कुर्वत्या मर्या अपि राजपुत्रादिजातयो रतिजनवनभिस्तिषु चित्रकर्मणि लेखितास्तत्र च यः कश्चिज्जाजपुत्रादिरागच्छति स यत्र २ कृताज्यासस्तत्तदेव चित्राद्विखितं दृष्ट्वा अत्यर्थं प्रशंसति । ततोऽसौ विज्ञासिनी राजपुत्रादीनामन्यतरत्वेन निश्चित्य यथोचित्येनापचरति । आनुकृत्येनोपचरिताश्च राजपुत्रादयस्तस्यै प्रचुरमयज्जातं प्रयच्छन्तीति गणिकादृष्टान्तः ।

अथाऽमात्यदृष्टान्तोऽभिधीयते ॥ एकस्मिन्नगरे कश्चिज्जाजामात्येन सहाश्ववाहनिकायां निर्गतस्तत्र च पथि गच्छता राजतुरद्गमेण कश्चिद्विचित्रप्रदेशे प्रलवणमकारि तच्च तत्प्रदेशपृथिव्याः स्थिरत्वेन बरुस्थिरत्वं चिरेणाप्यशुष्कं व्याघर्तमानो राजा तथैव व्यवस्थितमडादीधिगावस्याथिजलः शोभनाऽत्र प्रदेशे तद्गावो जविष्यतीति चिन्तितं चिरमवशोक्तिवांस्तदिति । ततश्चेङ्गिताकारकुशस्तथा विहितं तदभिप्रायेणामान्येन राजादेशमन्तरेणापि खानितं तत्प्रदेशे महासरः तन्पाल्यां च रोपिताः सर्वेणुकुण्डफलसमृद्धया नानाजातीयनरुनिवहाः । अन्यदा च तेनैव प्रदेशेन गच्छता वृषादेन दृष्टं पुष्टं चाहो मानससरोवरवयमणीयं केनेदं खानितं सरः । अमात्यो जगाद देव ! जगद्भिरैव । राजा सविस्मयं प्राह कथं कश्च कदा मयैतत्कारणाय निरूपित इत्यतः सचिवो यथावृत्तं सर्वमपि कथितवानहो परचित्तोपवृत्तकथमस्यति विचित्रं पणितुष्टो राजा तस्य वृत्तिवर्कनादिना प्रसादं चकार तदेवमादिकः संसारफलोऽपरोप्यप्रशस्तजावोपक्रमः स्वयमप्युह्यति ॥ विशेषं ॥ अथ प्रशस्तजावोपक्रममाह । “पसत्यं गुरुमार्दनं” तत्र श्रुतादिनिमित्तं शुर्वादीनां यद् भावोपक्रमणं स प्रशस्तभावोपक्रमः ॥ अनु० ॥

सीसो गुरुणो जावं, जमुवकमइ सुहं पसत्यमणो ।

सहित्यर्थं सपसत्यो, इह जावोवकमो हि गओ ॥

इह यच्छिष्यः स्वहितार्थे श्रुतार्थं श्रुताध्ययनादिहेतोः प्रशस्तमनाः शुजहेतुत्वाच्चतुतं गुरुजावमुपक्रामतीतिज्ञातकारादिना जानाति स मोक्षफलत्यात्प्रशस्तजावोपक्रमस्तेनैव चहाऽधिकारो मोक्षार्थत्वादेव सर्वस्यास्य प्रारम्भस्येति । विशेषं । वृ० (गुरुचित्तोपक्रमो गुरु शब्दे) साम्प्रतं तमेव शास्त्रीयोपक्रमव- क्तेन प्रकारान्तरणाभिधितुराह—

अहवा उपक्रमे अविवहे पषत्ते तंजहा आणुपुव्वी ?

नाम २ पमाण ३ वत्तव्यया ४ अत्याहिगारे ५ समो-
आरे ६ ॥

अथवा अनन्तरं यः प्रशस्तजावोपक्रमः उक्तः लोके पूर्वादि- विभागः स हि द्विविधो ह्युच्यते गुरुजावोपक्रमः शास्त्र- जावोपक्रमश्च । शास्त्रनक्षणा भावस्तस्योपक्रमः शास्त्रभा- वोपक्रमस्तत्वेन गुरुभावोपक्रमवृत्तेन प्रकारेणोक्तोऽयं द्विती- येन शास्त्रजावोपक्रमवृत्तेन प्रकारान्तरेण तमज्जिधितुराह (अहवा उपक्रमे इत्यादि) अथवेति पक्षान्तरसूचकः उप- क्रमः प्रथमपातनापक्षे शास्त्रीयोपक्रमो द्वितीयपातनापक्षे तु शास्त्रजावोपक्रमः पश्विधः पदप्रकारः प्रहस्तस्तद्यथा आनु- पूर्वी १ नाम २ प्रमाण ३ वत्तव्यता ४ अर्थाधिकारः ५ स- मयतारः ६ अनु० (पतेपाश्च शब्दव्युत्पत्त्यादिस्वरूपं यथा- वसरं स्वस्थाने) (उपोद्धातादस्य जेदः स्वस्थाने) उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । उवरातिसारादौ, स्या० ४ रा० । शास्त्रे, “सुम्माहारच्छेप उपक्रमेण च परिष्ठाप ” तच्च द्विधा स्वकायपरकायतदुभयरूपम् । तत्र स्वकायशास्त्रं यथा हव- णोदकं मधुरोदकस्य कृष्णभूमं वा पारुजुमस्य । परकाय- शास्त्रं यथाऽग्निस्वदकस्य उदकं चाग्नेरिति तदुभयशास्त्रं यथा उदकाः शुद्धोदकस्येत्यादि । ध० २ अधि० । उपक्रमोपसं- हारौ हेतुतात्पर्यनिर्णय, चदान्तिमते तात्पर्यनिर्णायके हेतु- जेदे, तत्रापक्रमोपसंहाराज्यां षाज्यामेव तात्पर्यं निश्चीयते नत्वंकेनेति वध्यम् । करणे घञ् । सामाद्युपाये, कर्मणि घञ् आरज्यमाणे, पुं० वान० ।

उपक्रमकाद्व-उपक्रमकाद्व-पुं० क० स० । अभिप्रेतार्थसामी- प्यानयनवृत्तेन सामाचारीययायुष्कनेदभिन्ने वा कावभेदे, आ० म० लि० ॥

अयोपक्रमकालं विनणिपुर्भाप्यकारस्तत्स्वरूपमाह—

जेणोवक्कामिज्जइ, समीवमाणिज्जए जओ जंतु ।

स किञ्चोवक्कमाओ, किरियापरिणामज्जइ ॥

क्रम पादविक्षेपे विवक्षितस्य दूरस्थितस्य वस्तुनस्तैस्तरूपाय- चूतैः क्रियाविशेषैरुपक्रमणं सामीप्यानयनमुपक्रमः । अथ येन क्रियाविशेषेणोपक्रम्यते दूरस्थं समीपमानीयते स उपक्रमः । यतो वा क्रियाविशेषोपक्रम्यते । यद्वा सामाचारीप्रभृतं वस्तु उपक्रम्यते स उपक्रमस्तस्य काञ्चोऽप्युपचारादुपक्रम एव कालः उपक्रमकालः । किञ्चशब्द आसवचनापदर्शनार्थः । अथ च बहु- भिः क्रियापरिणामैर्नृयिष्ठः प्रचुरो जवति प्रजृताः क्रियापरिणामा इह भवन्ति । वदवऽत्रायुष्काद्युपक्रमहेतुजृताः क्रिया भवन्ती- ति यावत् । तथाच वक्ष्यति “अज्जवंसागानिमित्ते, आहारे वेय- णापराघाए । फासे आणापाणू, सत्तविहं मिज्जए आऊ” इत्यादी- ति गार्थार्थः । २३ ॥

अयं च द्विविधो भवति कथमित्याह निर्युक्तिकारः—

हुविहोवक्कमकालो, सामायारी अहाउयं चैव ।

सामायारी निविहा, ओहे दसहा य पविजागे ॥

यथोक्त उपक्रमकाद्वो द्विविधस्तदेव द्विविध्यं दर्शयति सामा- चार्युपक्रमकाद्वो यथायुष्कोपक्रमकालश्च । अथ सामाचार्यो उप- क्रमकाद्वत्वं समर्थयन्नाह ज्ञाप्यकारः ॥

जेणोवरियसुयाउ, सामायारिसुयमाणियं हेह्वा ।

ओहाइतिविह एसो, उपक्रमो समयवज्जाए ॥

पूर्वनिर्दिष्टान्नवमपूर्वादेरुपरिश्रमश्रुताहुत्वा येन साधुसा- माचारीप्रतिपादकं श्रुतमधस्तादिदानां तनकालेऽपि समा-

नीतमस्मदादीनां समीपीकृतं स एष समस्तसाधुवर्गः प्रत्यक्षः (ओहाइति) ओघनिर्गुक्तिस्तथा “ इच्छामिच्छातहका रो इत्यादि ” दशधा सामाचारीप्रतिपादको ग्रन्थश्चेदसूत्राणि चेति त्रिविधः समयचर्यया समयपरिभाषया उपक्रमः सामाचार्युपक्रमकालो भण्यत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति लोके न सामाचार्युपक्रमकालतया कश्चित्कालो रूढः समस्ति । आगमे पुनरसौ भण्यते कथमिति चेदुच्यते येन प्रभूतेन कालेन नवमपूर्वादिगतं सामाचारीश्रुतं शिष्योऽध्येतुमलप्स्यत स कालः सामाचारीश्रुतोपक्रमणद्वारेण स्थविरैरुपक्रम्य किलावागम्यानीतस्तत्काललभ्यस्य सामाचारीश्रुतस्य स्थविरैरिदानीमपि विनयेभ्यः प्रदानात्ततश्च सामाचार्युपक्रमद्वारेणोपचारतः कालस्यापि तस्योपक्रमान्तत्वात्सामाचार्युपक्रमकालोऽसौ भण्यत इति । आयुष्कोपक्रमस्यापि ययायुष्कोपक्रमकालतां दर्शयन्नाह—

जं जीवियसंवदण—मज्जवसाणाइ हेतुसंजाणियं ।

सोवक्कमाजयाणं, स जीवआवक्कमाणकाळां ॥

स जीवितोपक्रमणकालः ययाऽऽयुष्कोपक्रमकालोऽभिधीयत इत्यर्थः । तत्किमित्याह यज्जीवितस्य यद्वा वक्ष्यस्य दीर्घकालवेद्यस्यायुष्कस्य संवर्त्तनं स्वल्पस्थितिकत्वापादनम् । केषां सोपक्रमायुषां जीवानां निरुपक्रमायुषां निकाचितवस्थस्यैकवचत्वादपवर्तनायोगात् किं निर्हेतुकमेव जीवितसंवर्त्तनं नेत्याह अध्यवसाननिमित्तादिहेतुसंजनितम् । अत्रायमभिप्रायो यश्चिरेण मरणकालोऽभविष्यदसौ आयुष्कर्मस्वित्यपवर्त्तनद्वारेणोपचारतः किंलोपक्रम्यावागानीत इत्यसौ ययायुष्कोपक्रमकाल उच्यत इति । नन्वेवमुपक्रमः किमायुष एव ज्ञवत्याहोश्वद्व्यासामपि ज्ञानावरणादिप्रकृतीनामिति विनयप्रश्नामाशङ्क्याह ॥

सव्वपगईणमेवं, परिणामवसादुवक्कमे होज्जा ।

पायमनिकाइयाणं, यवसा उ निकाइयाणं पि ॥

न केवलमायुषः किं तु सर्वासामपि ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां शुभाशुनपरिणामवशादपवर्त्तनाकरणेन ययायोगं स्थित्यादिखरुनद्वारेणापवर्त्यमानानामुपक्रमो भवति स च प्रायो निकाचनाकरणेनानिकाचितानां स्पष्टवचतावस्थानामेव भवति प्रायो ग्रहणस्य फलमाह । तीव्रिण तपसा पुनर्निकाचितान्यपि कर्माण्युपक्रम्यन्त एव यदि पुनर्यथा वद्धं तथैवानुपक्रान्तं सर्वमपि कर्म वेद्यत तदा मुक्तिगमनं कस्यापि न स्यात्तद्भवसिद्धिकानामपि नियमेन सत्तायामतः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिकस्य कर्मणः सङ्गावादेतच्च स्वत एव वक्ष्यति तर्ह्यायुषि एव किमित्यत्रोपक्रमकाल उक्तो न शेषकर्मणामिति चेदुच्यते लोके आयुष्कोपक्रमस्यैव प्रसिद्धत्वात्तदुपक्रमकात्र एवेह प्रोक्तः उपशृङ्खणव्याख्यानाच्छेषकर्मोपक्रमकालोऽपि छप्य इति ॥ अथ प्रेरकः प्राह—

कम्मोवक्कामिज्जइ, अपत्तकालं पि जइ तओ पत्ता ।

अकयागमकयनासा, मोक्खाणासासया दोसा ॥

ननु यद्यप्राप्तकालमपि बहुकालवेद्यं कर्म्मण्युपक्रम्यते इदानीमपि क्षिप्रमेव वेद्यते ततस्तर्ह्येकतागमकृतनाशौ मोक्षोनाश्वासोदयश्चेत्येतं दोषाः प्राप्ताः । तथाहि यदीदानीमवोपक्रमाकृताल्पस्थितादिरूपं कर्म वेद्यते तत्पूर्वमकृतमेवोपगतमित्यकृताज्यागमः । यत्तु पूर्वं दीर्घस्थितादिरूपतया कृतं वद्धं तस्यापवर्तनाकरणोपक्रमेण नाशितत्वात्कृतनाशः ततो मोक्षोऽप्येव मनाश्वासः सिद्धानामप्येवं कृतकर्म्मज्यागमेन प्रतिपातप्रसङ्गादिति । अत्रोत्तरमाह—

नहि दीहकालियस्स वि, नासो तस्साणुइओ खिणं ।

बहुकाळाहारस्स व, दुयमगिय रोगिणो जोगे ॥

न कृतनाशादयो दोषा इति प्रकरणाक्रम्यते कुत इत्याह न यस्मात्तस्यायुष्कादेः कर्मणो दीर्घकालिकस्यापि दीर्घस्थित्यादिरूपतया वद्धस्याप्युपक्रमेण नाशः क्रियते । कुत इत्याह क्षिप्रं क्षीघ्रमेव सर्वस्यापि तस्याध्यवसायवशादनुभूतेवेदनाद् यदि हि तद्बहुकाले वेद्यं कर्म अवेदितमेव नयेद्यच्छाल्यस्थित्यादिविशिष्टं वेद्यते तत्ततोऽन्यदेव ज्ञवेत्तदा कृतनाशाकृताज्यागमौ ज्ञवेताम् यदा तु तदेव दीर्घकालवेद्यमध्यवसायविशेषादुपक्रम्य स्वल्पेनैव कालेन वेद्यते तदा कथं कृतनाशादिदोषः यथाहि बहुकालजोगयोग्यस्याऽऽहारस्थ धान्यमृषकदस्युकादेरग्निरोगिणो जस्मकवातव्याधिमता हतं स्वल्पकालेनैव भोगो भवति न च तत्र कृतनाशो नाप्यकृताज्यागम इत्येवमिहापि भावनीयमिति । अत्राह ननु यद्वद्धं तद्यदि स्वल्पकालेन सर्वमपि वेद्यते तर्हि प्रसन्नचन्द्रादिभिः सप्तमनरकपृथिवीयोग्यमसातवेदनीयादि किं कर्मवद्धं श्रूयते तद्यदि सर्वमपि तैवेदितं तर्हि सप्तमनरकपृथ्वीसंभविदुःखोदयप्रसङ्गः । अथ न सर्वमपि वेदितं तर्हि कथं न कृतनाशादिदोषः । सत्यमुक्तं किंतु प्रदेशापेक्षयैव तस्य सर्वस्यापि क्षीघ्रमनुभवनमुच्यते अनुभागवेदनं तु न भवत्यपीत्येतदवाह—

सव्वं च पएसतया, जुज्जइ कम्ममाणुजागओ भइयं ।

तेणावस्साणुजवे, के कयनासादओ तस्स ॥

सर्वमप्रकारमपि कर्म सौत्तरभेदं प्रदेशतया प्रदेशानुभवद्वारेण भुज्यते वेद्यत एवेत्येव तावन्नियमोऽनुभागस्तु सानुभवमाश्रित्येत्यर्थः । भजनीयं विकल्पनीयम् अनुभागः कोऽपि वेद्यते कोऽपि पुनरध्यवसायविशेषेण हेतुत्वान्न वेद्यत इत्यर्थः । तदुक्तमागमे “ तत्थ एं जं तं अणुभागकम्मं तं अत्थेगइए यं वेयइ अत्थेगइयं नो वेयइ तत्थ एं जं तं पएसकम्मं तं नियम विणइत्ति ” अतः प्रसन्नचन्द्रादिभिस्तस्य नरकयोग्यकर्मणः प्रदेशा एव नीरसा इह वेदिता नत्वनुभागस्य शुभाध्यवसायेन हतत्वादत एव न तेषां नरकसंभविदुःखोदयः कर्मणां विपाकानुभव एव सुखदुःखयोर्वेदनाद्येनैवं तेन वद्धस्य कर्मणः सर्वेषामपि प्रदेशानामवश्यं वेदनात् के किल तस्य कर्मोपक्रमं कर्तुं कृतनाशादयो दोषा न केचिदित्यर्थः । आह नन्वेवमप्यनुभागो यथा वद्धस्तथैव प्रसन्नचन्द्रादिभिर्न वेदित इति कथं न कृतनाशः अस्त्वेव कृतनाशः । ननु काचिद्विधा यदि ह्यध्यवसायविशेषेणोपहतत्वान्नश्यति रसस्वदा किमनिष्टं सर्वस्यापि ह्यप्रकारकर्मणो मूलोच्छेदाय यतन्त एवसाधव इत्यभीष्ट एवेत्थं तेषां कृतनाशः । यदा बहुरसं बहुस्थितिकं च सत्कर्म अल्परसमल्पस्थितिकं च कृत्वा वेद्यति तदा तस्याल्पस्थितिकस्य च कर्मणः पूर्वमकृतस्यागमतस्ततश्च मोक्षेप्यनाश्वासः सिद्धानामप्यकृतकर्म्मोपक्रमेण पुनरावृत्तिप्रसङ्गादिति चेत्तदयुक्तं यदि ह्यल्परसत्वमल्पस्थितिकत्वं च कर्मणोऽत्र निर्हेतुकं स्यात् एवं च नास्ति अल्परसत्वम् अध्यवसायविशेषकृतत्वेनाभ्यागमत्वायोगादल्पस्थितिकत्वमप्यायुष्कादीनां निर्हेतुकमेव जायते अध्यवसाननिमित्तादिहेतूनां दर्शितत्वादतस्तत्रापि कथमकृतागमत्वम् । अत एव न सिद्धानां कर्मसमागमस्तदागमहेतूनां तेष्वभावादित्यलं प्रसङ्गेन । भाष्यकारेणाप्यस्यार्थस्य प्रपञ्चयिष्यमाणत्वादिति युक्तियुक्तश्चोपक्रमः कर्मणां कुत इत्याह—

उदयखयवत्रयोवसमो-वसमा जं च क्रमणो भणियं ।

द्रव्याइर्पचयं प५-जुत्तमवकामणमत्रो वि ॥

यच्च यस्मादुदयश्च क्षयश्च क्षयोपशमश्च उपशमश्च उदयक्षयक्षयोपशमोपशमास्ते कर्मणोऽव्यक्तेत्रकालमवभावपञ्चकं प्रति भणित्वा द्रव्यादीनाश्रित्योक्ता अतोऽपि कारणाच्छ्रुत्वादिद्रव्याणि प्राप्यायुष्कादीनां युक्तमुपक्रमणं क्षय इति । तथाह्यसातवेदनीयस्य कर्मणो द्रव्यमहिषिकण्टकादिप्राप्योदयो भवति क्षेत्रं तु नरकत्रासादिकं काष्ठं तीव्रनिदाघसमयादिकं जवं नारकमवादिकं भावं तु वृद्धजावादिकम् क्षयोऽप्यस्य स्वयं सङ्गुरुचरणा रविन्दादिकं प्राप्य जवति क्षेत्रं तु पुण्यतीर्थ्यादिकं काष्ठं सुषमदुःपमादिकं भवं सुमनुजकुलजन्मव्रक्षणं भावं तु सम्यग्ज्ञानावरणादिकम् क्षयोपशमोपशमौ तु वेदनीयस्य न जवतः । एवं मोहनीयेऽपि । मिथ्यात्वमोहनीयस्य स्वयं कुतीर्थादिकं प्राप्योदयो भवति क्षेत्रं तु कुरुक्षेत्रादिकं साध्वादिरेहितदेशाधिकं वा कालं दुःपमादिकं भवं तेजोवाय्वेकेन्द्रियादिकम् अनार्यमनुजकुलजन्मरूपं वा भावं कुसमदेशनादिकमिति । क्षयक्षयोपशमास्त्वस्य द्रव्यं तीर्थकरादिकं प्राप्य भवति । क्षेत्रं तु महाविदेहादिकं, कालं सुषमदुःपमादिकं भवं सुमनुजकुलजन्म भावं तु सम्यग्ज्ञानावरणादिकमिति एवं शेषेऽपि ज्ञानदर्शनावरणादिके कर्मणि निद्रावेदनीयकर्मणो माहिषदधिधृतादिकं अव्यमासाद्योदयो जवति क्षेत्रं तु अन्नूपादिकं कालं ग्रीष्मादिकं जवमेकेन्द्रियादिकं भावं तु वृद्धत्वादिकमिति । क्षयोप्यस्थोक्तानुसारेण वाच्यः । क्षयोपशमोपशमौ त्वस्यापि न जवतः । एवमन्येषामपि कर्मणामुदयादयो यथायोगं द्रव्यादीन् प्राप्य स्वधिया ज्ञावनीया इति । अथ दृष्टान्तद्वारेण कर्मणां द्रव्यक्षेत्रादि सहकारिकारणपेक्षां साध्यन्नाह-

पुष्पापुष्प कयं पि हु, सायमसायं जहोदयार्ह ए ।

वज्रखत्ताहाणा उ, देह तह पुष्पाव पि ॥

यथा सातं सुखमसातं तु दुःखं पुण्यपुण्यस्वरूपकर्मजनितमपि स्रक्चन्दनाङ्गनादिविषकरणकादिना बाहेन सहकारिणा यद्वलस्य सामर्थ्यस्याधानं विधानं तस्मादेवोदयादीन् ददति नत्वेवमेव पुण्यपापोदयमात्रात् ततश्च यथैतत्सकललोकस्यानुजवसिद्धं सुखदुःखाख्यं कार्यं बाह्यान् द्रव्यक्षेत्रादीनपेक्षैवोदेति क्षीयते वा न पुनरेवमेव तथा तत्कारणं पुण्यपापात्मकं कर्मापि स्वयंक्षेत्रादीनपेक्षैवोदेति क्षीयते वेति सिद्धमेव नहि कार्यं स्वयंक्षेत्रादीनपेक्षैव तत्कारणं तु तन्निरेपेक्षमिति शक्यते वक्तुम् । न खलु कार्यभूतो घटश्चक्रवीचरादीनपेक्षैव जायते तत्कारणभूतस्तु कुशाक्षश्चक्राधनपेक्ष पत्र घटं जनयतीत्युच्यमानं शोभां विजतिं तस्मादुदयादीन् प्रति स्वयंक्षेत्रादिसव्यपेक्षाणां कर्मणां युक्तस्तन्निधानादुपक्रम इति । यदि पुनर्यथा वक्तुं तथैव वेद्यते सर्वं कर्म न पुनरुपक्रम्यते तदा किं दूषणमित्याह-

जज्ञाणुच्छ्रुद्वाग्बिष, खविज्जण कम्म मज्झा न मयं ।

तेणासंखजवज्जिय, नाणागस्कारणत्तणउ ॥

नाणाजवाणुभवणा, जावादेकम्मि पज्जण्ण वा ।

अणुजवओ वंधा उ, मोक्खा जावो सचाणिटो ।

यदि तावद्यथावद्धं तथैव प्रतिसमयाभूतितः प्रतिसमयं विपाकानुभवेनैव कर्म क्षप्यत इति तवानुमतं नान्यथा नोपक्रमद्वारेण तदेतत्पुण्यमभिप्रेतं हन्त तेन तर्हि सर्वस्यापि जन्तोर्मोक्षाभावस्त्वदभिप्रायेण प्रप्नोति स चानिष्ट एव कस्मात्पुनर्मोक्षाभावप्रामिरित्याह । तद्भवसिद्धिकस्यापि सत्ता-

यामसंख्येयभवाज्जितकर्मणः सद्भावात्तस्य च नानाध्यवसायवद्धत्वेन नरकादिनानागतिकारणत्वात्तत्तस्य विपाकत एवानुभवने एकस्मिन्पि तत्र चरमभवे नानाभावानामनुभवनं प्राप्नोति तच्चायुक्तं कुत इत्याह । (नाणाभवायुत्ति) तत्र चैकास्मिन्मनुष्यगतिवर्तिनि चरमभवे नारकतिर्यगादिनाना भवानां परस्परविरुद्धत्वेनानुभवनाभावात्तर्हि तन्नागागतिकारणं कर्म पर्यायेणापि क्रमेण नानाभवेष्वनुभूय सिध्यतु किमेतावता विनश्यति तदयुक्तं कुत इत्याह । (पज्जण्णवा इति) इदमुक्तं भवति पर्यायेण वा क्रमेण तान्नानाभवान्विपाकतोऽनुभवतः पुनरपि नानागतिकारणस्य कर्मणो बन्धः पुनरपि च क्रमेण नानाभवभ्रमणं पुनर्नानागतिकारणं कर्म बन्ध इत्येवं मोक्षाभावः । एतच्चानिष्टं तस्मादेष्टव्यः कर्मणा सुपक्रम इति । अथ प्रकारान्तरेणोत्तरदित्सया पूर्वविहितमेव प्रेर्य पुनः काट्यन्नाह ।

नाणु तन्न जहोवचियं, तदाणुजवओ कया गमाईय ।

तप्पाओगत्तं चिय, तेण वि य सज्जरोगोव्व ॥

ननु यदुपक्रमाह्युत्थितिकं कृत्वा जीवो वेदयति तदायुष्कर्म न भवति । कथंभूतमित्याह येन प्रकारेण वर्षशतभोग्यत्वलक्षणेन पूर्वमुपचितं तेन जीवेन बद्धं यथोपचितमिति । यादृशं पूर्वजन्मनि बद्धम् तादृशमेव तत्र भवतीत्यर्थः । वर्षशतभोग्यत्वं हि दीर्घकालस्थितिकं पूर्वभवे बद्धं उपक्रमानन्तरं तु यदन्तर्मुहूर्तादिलघुस्थितिकमनुभवत्यायुस्तदन्यदेव अन्यथा अनुभवादिति भावः । ततः को दोष इत्याह (तहाणुभवओ इत्यादि) यथा तेन प्रकारेण पूर्वबद्धविलक्षणमायुरनुभवतो जीवस्य पूर्वोक्ता अकृतागमादयो दोषा प्रसज्जन्ति । अत्रोत्तरमाह । (तप्पाओगमित्यादि) तस्योपक्रमस्य प्रायोग्यं उपक्रमाहमेव तदायुष्कर्म तेन सोपक्रमायुषा जीवेन चित्तं पूर्वजन्मनि बद्धं साध्यरोगवदिति । ततश्च यथोपक्रमसाध्ये रोगो व्याधिः केनापि प्रागुपार्जित इत्युपक्रम्य तं स्फोटयति न च तस्य तथा कुर्वतोऽकृतागमादयः एवमायुरप्युपक्रमसाध्यतया बद्धत्वात् । यदुपक्रमस्यैव वेदयति तदा केन स्यात्कृतागम इति ।

ननु साध्योऽसाध्यो वा रोग इति कथं ज्ञायत इत्याह ।

अणुवक्कमओ नासइ, कालेणोवक्कमेण खिप्पंति ।

काटोण चैव सज्जा-सज्जा सज्जं तहा कम्मं ॥

साध्यो रोग इति स चानुपक्रमतः उपक्रमाभावात्कालेन निजभुक्तिच्छेदेन नश्यति । उपक्रमेण तु विहितेन क्षिप्रमर्वागपि शीघ्रं नश्यति साध्यत्वादेव । यस्त्वसाध्यो रोगः स कालो मरणं तेनैव नश्यति नतूपक्रमशतैरपि । तथा कर्मापि यत्साध्यं बन्धकालेऽप्युपक्रमसव्यपेक्षमेव बद्धं तदुपक्रमसामर्थ्यभावे कालेन संपूर्णवर्षशतादिलक्षणेन निजभुक्तिच्छेदेन नश्यति उपक्रमसामग्रीसन्निधाने तु शीघ्रमन्तर्मुहूर्तादिनैव कालेन नश्यति साध्यत्वादेव यत्पुनरसाध्यं बन्धकाले निकाचित्तावस्थमनुपक्रमे च बद्धं तदनेकोपक्रमसद्भावेऽपि निजपारिपूत्तिकालमन्तरेण न नश्यति ।

अस्यैवार्थस्य साधनार्थमाह ।

सज्जासज्जं कम्मे, किरियाए दोसओ जहा रोगो ।

सज्जमुवक्कामिज्जइ, एत्तो चिय सज्जरोगो व्व ॥

(किरियाए ति) क्रियाया उपक्रमलक्षणायाः साध्यमसाध्यं च कर्म भवतीति प्रतिज्ञा (दोसओत्ति) दोषत्वादिति हेतुयो दोषः स स उपक्रमक्रियायाः साध्योऽसाध्यश्च भवति

यथा ज्वरादिरोगः यच्च साध्य तदुपक्रम्यते (एतौच्यति)
साध्यत्वादेव साध्यरोगवदिति । अथवा प्रकारान्तरेण प्रमा-
ण्यज्ञाह ॥

सज्जामयहेऊओ, सज्जनियाणासओहवा सज्जं ।

सोवक्रमणमयं पि व, देहो देहाइजावाउ ॥

अथवा सह उपक्रमेण वर्तते सोपक्रमणं वेदनीयादिकम् । सा-
ध्यमुपक्रमक्रियाविषयभूतं कर्मेति प्रतिज्ञा । उपक्रमश्च सा-
ध्यश्चासौ आमयश्च साध्यामयस्तद्धेतुत्वादिति हेतुः । यथा
अयमेव प्रत्यक्षो देहः मण्डच्छेदादिद्वारेण देहोऽपि साध्यः
उपक्रमक्रियाविषयः सोपक्रमश्चेति साध्यविकलत्वाभावो दृ-
ष्टान्तस्तस्य साध्यामयस्य च गण्डादिकारणत्वाद्देहस्य साध-
नविकलत्वस्याप्यभावः । अथवा हेतुत्वन्तरभावादप्यथा प्र-
माणं सोपक्रमणं साध्यं कर्मेति सैव प्रतिज्ञा साध्यनिदाना-
श्रयत्वादिति । अत्र निदानं कारणं साध्यकर्मजनकं च नि-
दानमपि साध्यमुच्यते साध्यं च तन्निदानं च साध्यनिदानं
तस्याश्रयः साध्यनिदानाश्रयस्तद्भावः साध्यनिदानाश्रयत्वं त-
स्मात्साध्यनिदानाश्रयत्वात्साध्यनिदानजन्यत्वादिति भावः । नि-
दानस्य साध्यत्वं कथं ज्ञायत इति चेदुच्यते साध्यक-
र्मजनकत्वात्कर्मणोऽपि साध्यत्वं कथमवसीयत इति ॥
चेदुच्यते उपक्रमान्यथानुपपत्तेरिति । आह ननुपक्रम एव
ह्यत्र साध्यस्ततस्तदसिद्धौ कर्मणः साध्यत्वं न सिध्यति तदसि-
द्धौ तु कर्मजनकस्यापि साध्यत्वासिद्धिरिति साध्यनिदानजन्य-
त्वादिति साध्यत्वविशेषणासिद्ध्याऽसिद्धौ हेतुरिति । सत्यं
किंत्वेवं मन्यते “जज्ञानाणुचूडश्चिखविज्जयकम्मोयादि” ग्रन्थो-
क्त्युक्तिन्यः सिद्धमेव कर्मणः सोपक्रमत्वं ततस्तत्सिद्धौ क-
र्मणः साध्यत्वं सिध्यति तत्सिद्धौ च साध्यकर्मजनकतया
तज्जनकनिदानस्यापि साध्यसिद्धिरिति । यद्येवं पूर्वोक्त्युक्तिन्य
एव सिद्धं कर्मणः सोपक्रमत्वमिह पुनरपि तत्साधनमपार्य-
व्यमिति चेत्सत्यं किंतु प्रपञ्चप्रियविनेगनुग्रहार्थत्वाददोषः ।
यदि वा कर्मणो निदानमध्यवसायस्यानान्येव तानि च विचि-
त्रत्वेनासंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणान्यतस्तेषु मध्ये यथा
निरुपक्रमजनकानि तथास्योपक्रमजनकान्यध्यवसायस्थाना-
नि विद्यन्ते एवेति तद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तेरित्यादि युक्तिः सा-
ध्यकर्म जनकनिदानस्य साध्यत्वं साधनीयं तत्सिद्धौ च तत्का-
र्यस्य कर्मणोऽपि साध्यत्वं सोपक्रमणत्वं सिध्यतीत्यत्र प्रपञ्चे-
न । यथा अयं देह इति स एव दृष्टान्तः अस्य च गारुच्छेदा-
दिद्वारेण विद्यमानत्वात्सोपक्रमत्वमत एव साध्यनिदानजन्यता
अतः साध्यसाधनधर्माज्यासस्याविकलतेति । अथवा हेत्वन्यथा-
त्वेनान्यथाप्रमाणं (देहादिजावाउसि) सोपक्रमणं साध्यमुप-
क्रमक्रियाविषयभूतं कर्मेति प्रतिज्ञा सैव देहादौ जावादादि-
शब्दाज्जावे च भावादिति हेतुः देहे जीवे च किञ्च वर्तते कर्म
केवलं जीवे बहुचयःपिएरुन्यायेन तस्य वृत्तिः देहे त्वाधाराधे-
यज्ञावेन जीवो वर्तते तद्वारेण च कर्मार्पाति यथायमेव प्रत्य-
क्षो देह इति स एव दृष्टान्तः । नन्वाधाराधेयभावेन देहस्यापि
जीवे वृत्तिर्युक्ता देहस्य च देहे वृत्तिरिति एतत्कथम् । सत्यं सर्वे
जावाः स्वात्मनि वर्तन्ते वस्तुवन्तरे चाधारे इति न्यायाद्देहस्यापि
देहे वृत्तिर्युज्यत एव । अथवास्वयं दारिकादिदेहस्य जीववत्का-
र्मणलक्षणेऽपि देहे वृत्तिः प्रतीतैवेति न देहादौ जावादिति
साधनधर्मविकलतादृष्टान्तस्येति । अथ कर्मणः सोपक्रमत्वसि-
द्धावुपपत्त्यन्तराण्यप्याह ।

किंचिदकावे वि फळां, पाइज्जइ पच्चएण कालेण ।

तह कम्मं पाइज्जइ, पाएण वि पच्चए वसं ॥

जिष्णो जहेह कालो, तुल्ले वि पहम्मि गइविंसाउ ।
सत्येव गहणकाळो, गइमेहो जेयओ जिन्तो ॥
तह तुल्लम्मि वि कम्मं य, परिणामाइकिरिया विंसाउ ।
जिष्णोणुजवणकालो, जेहो मज्जो जहन्तो य ।
जह वा दीहा रज्जु, मज्जइ कावेण पुंजिए खिप्पं ।
वियओ पडो व्व सुस्सइ, पिनीज्जओ य कालेण ।
जागा य निरोवट्ठो, हीरइ कमसो जहा णदो खिप्पं ।
किरिया विंसेसओ वा, समे वि रोगे चिगिच्चाए ॥
यथा किंचिदाप्रराजादनादिकं यावता कावेन वृक्षस्थं क्रमेण
पच्यते तदपेक्षया अर्वाकुकावेऽपि गर्तप्रेक्षपल्लवस्थगनाद्युपाये-
न पाच्यते अन्यत्र वृक्षस्थमेवोपायाभावतः क्रमशः स्वपाककावे-
न पच्यते तथा कर्माण्यायुष्कादिकं किमप्यध्यवसानादिहेतु-
जिर्वन्धकावनिर्वर्तितवर्षशतादिरूपस्थितिकावपेक्षया कावेना-
प्यन्तर्मुहुत्तादिना पाच्यते वेद्यतेऽनुचूय पर्यन्तं नीयत इति
तात्पर्यम् अन्यान्यवन्धकालनिर्वर्तितवर्षशतादिवृक्षस्थितिकावे-
नैव संपूर्णेन विपाच्यते अनुचूयत इति । अथवा यथेह तुल्येऽपि
त्रियोजनादिके पथि त्रयाणां पुरुषाणां गच्छतां ग्रहरो छिद्रादिव-
क्वणो गतिविशेषाद्विज्ञो गतिकावो विशिष्यते दृश्यते एवं कर्म-
णः तुल्यस्थितिकस्यापि तीव्रमन्दमध्यमाध्यवसायविशेषाज्ज-
न्यमध्यमोत्कृष्टवृक्षस्थितिविधोऽनुचूयनकावो जवति । यदिव यथा
तुल्येऽपि शास्त्रेऽध्येतृणां मतिग्रहणबुद्धिर्मेधा पुनरिहावधारण-
स्वरूपा गृह्यते तज्ज्ञेदाद्विधो ग्रहणस्य पठनस्य कावो जिन्तो
ऽनेकरूपो विलोक्यते एवमायुषोऽपि परिणामविशेषात्तुल्यस्थि-
तिकस्याप्यनेकरूपोऽनुभवनकाव इति । पथि शास्त्रदृष्टान्तयोः प्रकृ-
तयोजनामाह । (तह तुल्लम्मिवीन्यादि) गताथैव नयरं (परि-
णामाइ किरियाविंसेसाओसि) परिणामोऽध्यवसानमादिशब्दा-
दवाह्यदागुरुकादयो गृह्यन्ते क्रिया च परिणामादिवृक्षणा परि-
णामादयश्च क्रिया च परिणामादिक्रियास्तद्विशेषास्तज्ज्ञेदा बहु-
जिस्तुल्यस्थितिके वक्तेऽपि कर्मणि भिन्न एवानुचूयनकाव इति
यथा दीर्घा प्रसारिता रज्जुरेकस्मात्पक्वात्क्रमेण ज्वलन्ती प्रजृ-
तैव कावेन दह्यते पुञ्जीकृता तु पिएरुता तु ज्वलन्ती क्षिप्रं शीघ्र-
मेव जस्मीभवति । एवं कर्माण्यायुष्कादिकं दीर्घकावस्थितिकं
प्रतिसमयं क्रमेण वेद्यमानं चिरकावेन वेद्यते अपवर्त्य पुनर्वेद्य-
मानमल्पेनैव कावेन वेद्यत इति । यथा वा जलार्धः पिएमीभूतः ।
पटश्चिरकावेन शुष्पाति विततः प्रसारितः पुनरल्पेनैव कावेन
शुष्यत्येवं कर्मापीत्युपनयस्व (यथैवेति) यथा वा वृक्षादिक-
स्य महतो राशेर्निरपवर्तनोऽपवर्तनोपवर्तनारहितो जागः क्रमश-
श्चिरेण न्हियते अन्यथा पुनरपवर्तनायां विहितायां क्षिप्रं शीघ्रमे-
वापन्धियते । तथाहि किञ्च वृक्षप्रमाणस्य राशेर्दशजिर्भागो हर-
णीवः स च यद्यपवर्तनामन्तरेण न्हियते तदा महती वेज्ञा व्रगति
यदि तु गुणस्य वृक्षस्य गुणकारकस्य च दशवृक्षस्य पञ्चनि-
रपवर्तना निधीयते पञ्चजिर्भागो न्हियत इत्यर्थः तदा शीघ्रमेव
न्हियते भागो वृक्षस्य हि पञ्चजिर्भागो हते वृक्षानि विंशति-
सहस्राणि दशानां तु पञ्चजिर्भागो हते वृक्षौ द्वौ एताभ्यां विंश-
तिसाहस्रिकस्य बहुराशेर्भागे हतं कट्टियेव दशसहस्राण्यगच्छ-
न्ति अनपवर्तितैस्तु दशभिरनपवर्तितस्यैव वृक्षस्यैव दीर्घो जागा-
पहारकावो जवति एवमायुषोऽप्यनपवर्तितस्य तु वधुरसाविति
यथा वा समेऽपि कुष्ठादिके रोगे क्रियाविशेषाधिक्रियाया रोग-
निग्रहवृक्षणायाः कावेजेदो भवत्येवमायुषोऽपीति । तदेव सप्र-
सङ्गो द्विविधोऽप्युक्त उपक्रमकाण्डः ॥ विंश० ॥

उपक्रमण-उपक्रमण- न० उप-क्रम-ल्युट् । विक्रमेण, विहो० ७
हा० । आरम्भे, करणे ल्युट् तत्साधने. सुश्रुतेः दीर्घायुष्यादि-
ज्ञानपूर्वकत्रिकिन्तायाम्, त्रिक्रियायाम्, स्त्री० । वाच० ॥

उपक्रमिया-औपक्रमिकी- स्त्री० उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमो ज्व-
रातिसारादिस्तत्र जवा या ना औपक्रमिकी । स्था० । उप-
क्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः कर्मवेदनापायस्तत्र जवा औपक्रमिकी (ज०
१ श० ४ उ०) कर्मोदीरणकारणेन निवृत्तायां तत्र भवायां ज्व-
रातिसारादिजन्यायां वा वेदनायाम्, स्था० २ ग० । “ अहं उप-
क्रमियं वयं णो सम्मं सतामि ” ॥ स्था० ४ ग० ॥

उपक्रमियुवसग-औपक्रमिकापमर्ग- पुं० द्रष्टव्यशस्त्रादिनाऽ
सातवेदनीयोदयापादके, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० । (उपसगशब्दे
विवृतिः) ।

उपक्रमे-उपक्रमे-पुं० उपक्रमिनाति अनेन उप क्रिञ् करणे घञ्
मदादिषु, वाच० । भावे घञ् । शोकादिवाधायाम्, स्था० ७ ग०
उपक्रम (कवा) इत्ता-उपख्यापयितु-त्रि० शोके ख्यापयति, “ पावेहि
कर्महि अत्ताणं उपक्खाइत्ता भवइत्ति ” । पापैः कर्मजिरात्मान-
मुपख्यापयिता जवति । अयं मदापापकारीत्येवं त्रांके ख्यापय-
तीति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

उपक्रम-उपस्कृत-त्रि० उप-कृ-क्त-भूषणादौ सुट् । चूषि-
ते, संहृते, घिकृते, अध्याहृते, वाच० । घृतदिङ्भ्रान्यकमिरच-
वचणजीरकादिभिः कृतोपस्कारे शाकादिके, “ उपक्खनं ज्ञेय-
णमाहणाणं अत्तद्वियं सिक्खिहेगपक्खं ” उपा० । “ उपक्खडाखी-
रदहिमादी ” नि० चू० ८ उ० । उपस्करणमुपस्कृतम् । पाके, ।
स्था० ४ ग० ।

उपक्खडसंपन्न-उपस्कृतसंपन्न-पुं० उपस्कृतेन पाकेन संपन्नः । ओ
दनमण्डकादौ आहारभेदे, । स्था० ४ ग० ।

उपक्खराम-उपस्कृताम-न० कंकशुगादिउपक्खरं इत्युक्तराम-
भेदे, “ उपक्खरामं राम जहा वणयादीणं उपक्खरियाणं जेण-
सिज्जंति ते कंकशुयामं उपक्खरियाम् भण्णति ” नि० चू० १५ उ० ।

उपक्खविज्जमाण-उपस्क्रियमाण-त्रि० उपसंस्क्रियमाणे, “ उप-
क्खविज्जमाणे पेहाएपुरा अप्पज्जहिण् ” आचा० २ श्रु० २ अ० । नि० चू०
उपक्खविज्ज-उपस्कृत-त्रि० संसृते, “ विस्वरूवे ज्ञेयणजाण उप-
क्खमिण सिया ” “ उपक्खमियपेहाए ” उपक्खमियं पेहाए तदा
वि ते णो एवं वदेज्जा ” आचा० २ श्रु० ४ अ० । “ सवत्थपरमणं
उपक्खमियं । आ० म० द्वि० ॥

उपक्खमेत्ता-उपस्कृत्य-अव्य० संसृत्येत्यर्थे, “ असणं वा ४ उप-
करेत्ता उपक्खमेत्ता । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

उपक्खर-उपस्कर- पुं० उप-कृ-भावे अप् । हिंसने सुट् ।
हिंसने, उपस्करोति उप-कृ-अच् । भूषणे, समवाये, प्रतियत्ने, वि-
कारे, मूषके, कटकमण्डकादौ, समुदिते, संहृते, व्यञ्जनसंस्कारक-
पिष्टधान्यकादिष्वये, गृहसंस्कारके संमार्जन्यादौ, वाच० ।
सूर्यादिके, नि० चू० १० उ० ॥ उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करः ।
हिङ्गवादी । स्था० ४ ग० ॥

उपक्खरणसात्ता-उपस्करणशात्ता-स्त्री० महानसे, नि० चू० १८ उ० ।

उपक्खरसंपण-उपस्करसंपन्न- पुं० उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करो
हिङ्गवादिस्तेन संपन्नः । हिङ्गवादिभिः संसृते ओदनमण्डकादौ,
आहारभेदे, स्था० ४ ग० ।

उपक्खाइया-उपाख्यायिका-स्त्री० कथाभेदे, ज्ञाताधर्मकथासु-
पञ्चपञ्चाख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि । जं० ॥

उपग-उपग- त्रि० उप-गम-न-उपगन्तरि, वाच० ॥

उपक-पुं० तिरश्चि, “ तदुच्येण वावि उवगो ” उपको नाम अन्यः
कोऽपि तिर्यगापतितो मिलितः । वृ० ६ उ० गतायां च । नि० चू० ३ उ०
उवगंतुकाम-उपगन्तुकाम- त्रि० अन्युत्पातुकामे, “ जो संवि-
गविहारं उवगंतुकामो अचुठिउकाम इत्यर्थः ” । नि० चू० १९ उ० ।

उवगय-उपगत- त्रि० उप-गम्-क्त. स्त्रीकृते, उपस्थिते, ज्ञाते,
वाच० । दौकिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । अधिगते, “ णिउण-
सिणोवगपहिं ” औ० । प्रश्न० । युक्ते, “ सिरिप हिरिप उवगए
उत्तपसरिरे ” रा० । “ सम्माणणाणोवगए महेसी ” उक्त० १२
अ० । औ० । उप सामीव्येन गतः । प्राप्ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
द० । पंचा० । अनु० । रा० । “ णिहवहयसरसजोव्यणककसत-
रुणवयभावमुवगयाओ ” औ० । उक्त० । “ जाणकोवोवगए
संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ” ध्यानं धर्म्यं शुद्धं
वा तदेव कोष्ठः कुसुमो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यान-
कोष्ठोपगतः ज० १ श० १ उ० । “ होयगमुवगयाण ” श्लोकाग्रमु-
पगतेऽन्यः श्लोकाग्रमीपत्याग्नाराख्यं तदुप सामीव्येन निरवि-
शेषकर्मविद्युत्पातपरान्नप्रदेशतया गताः उपगताः । व० ।
उपति कावसामीव्येन गतानां प्राप्तानाम् । यद्वा उपेत्युपसर्गः
प्रक० १५ प्युपवन्न्यते यथा पोढारागेण तेन स्थानमनुपमसुखं प्रक-
पेण गतानामिति सम्म० ॥

उवगयसद्वाहत्त-उपगतश्लाघत्व- न० उक्तगुणयोगात् प्राप्तश्ला-
घतारूपे चतुर्विंशे सत्यवचनातिशये, स० । रा० ॥

उवगरण-उपकरण- न० उपक्रियतेऽनेन उप-कृ-ल्युट्-प्रधानसा-
धके अङ्गे, हस्त्यश्वरथासनमञ्चकादौ, आचा० १ श्रु० २ अ० ।
अङ्गे, “ केवविस्सणं वीरियस्स संयोगसहवयाए चत्तारि उवग-
रणाइं भवन्ति । भ० ५ श० ४ उ० । कामभोगाङ्गे, धनधान्य-
दिरण्यादिके, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । उपक्रियतेऽनेनेत्युपकरणम् ।
सुहृद्यादिके द्रव्यादिके च । तन्निवृत्तिश्चैवम् ।
उपकरणशब्दं व्याख्यानयति ॥

मिज्जत्तसमुवयारे, दिज्जंतस्स व कारइ य जं दव्वं ।

तं उपकरणचुद्धी, उपरकादव्वीए डोयाइ ॥

यत् सुहृयादिकं सिद्ध्यतेऽस्य यद्वा यद्द्व्यादिकं दीयमानस्य
भक्तस्थापकारं करोति तच्चुहृयादिकं द्रव्यादिकं च उपकरण-
मित्युच्यते । उपक्रियते अनेनेत्युपकरणमिति व्युत्पत्तेः ॥ पि० ॥
आचा० । स्था० । उपकरणं त्वनेकविधम् कटपिटकशूर्पा-
दिके, अनु० । ज० । “ वौहीकडाहकहुचुकादौ, भ० ५ श०-
७ उ० । उपक्रियते व्रती अनेनेत्युपकरणम् धर्मशरीरोपसम-
हेतो उदधौ, उक्त० १२ अ० । द्रष्टव्यजोहरणवस्त्रपात्रादौ,
प्रश्न० १ हा० । प्रव० । स्था० । यज्ज्ञानादीनामुपकारकं तदुप-
करणमुच्यते । तथा चाह । “ चं जुज्जइ उवयारे उवगरणं तं स
होइ उवगरणं । अहिरणं अज्जओ अ, जयं परिहरंतो परिहर-
तो ” ध० ३ अधि० । यत्किञ्चाधूनामुपकारे न व्याप्रियते तन्नो-
पकरणं किन्तु अधिकरणम् । ध्रु० १ उ० । उपकारिवस्तुनि, प्र-
श्न० १ हा० । खड्गस्थानीयाया धातुनिवृत्तेर्यो खड्गधारास्थानीया
स्वच्छतरपुत्रसमूहात्मिका अन्यन्तरा निवृत्तिः सा । शाक्तिवि-
शेषे, जी० १ प्रति० । आचा० ।

उवगरणउत्पादणया-उपकरणोत्पादनता-स्त्री० उपकुर्वन्तीति
शीतातपादिषु स्त्रीद्वन्तं स्थिरीकुर्वन्तीति उपकरणानि तेषामु-
त्पादनता उपकरणोत्पादनता वक्ष्यमाणप्रकारेण उत्पादनरूपे
विनयभेदे, अयोपकरणोत्पादनतां पृच्छति ।

से किं तं उत्तरगणउत्पादगणया २ चतुर्विधा पणत्ता
तं जहा अणुपण्माई उत्तरगण्माई उत्पादित्ता जवति पोराणाई
उत्तरगण्माई संरक्खिता जवति । संगोविता जवति परित्तं
जाणिता पच्चुत्तरिता जवति जधाविधिं संविज्जत्ता जवति
सेत्तं उत्तरगणउत्पादगणया ।

प्रश्नसूत्रं कण्ठ्यम् । गुरुराह । चतुर्विधाः प्रकृतास्तद्यथा (अणु-
पण्माइति) अनुत्पन्नानि पूर्वमप्राप्तानि अपेक्षमाणानि उपकरणानि
सम्यग्गणनादिबुद्ध्या उत्पादयिता संपादनशीलौ भवति यतः
स्वयमाचार्यस्योपकरणोत्पादने वाचनाधर्मकथाद्यन्तरायो भवति
अतः शिष्येणैवोपकरणोत्पादनीयम् । (पोराणाइति) पुरातना-
न्युपकरणानि संरक्षयिता उपायेन चोरादिभ्यः अथवा जीर्णानि
रीर्यति काले प्रावृणोति व्याख्यानकाले चोत्पट्टादिकम् । संगो-
पयिता च अल्पसागारिककरणेन मलिनतारक्षणेन वेति २
“परित्तं” नाम अल्पोपधिकं देशान्तरादागतं साधर्मिकं समी-
पस्थं वा अन्यगणसत्त्वं वा सीदन्तं दृष्ट्वा उपकरणैरुक्तं भवति
३ यथाविधिसंविज्जत्ता जवति यथाविधि नाम यथाशास्त्रिकतया
दाता जवति भानादिकरणे वातयाविधयस्त्रसंग्राहको भवति ४
सेत्तमित्यादिनिगमनवचनं व्यक्तम् । दशा० ४ अ० ॥

उत्तरगणदाण-उपकरणदान-न० उपकरणं दण्डकादि तस्य
दानम् चितरणम् । ममैकान्तनिर्जरा भवत्विति बुद्ध्या दण्ड-
कादिवितरणे, “बहुमाणो वंदयन्निवेयणा पालणा य जात-
णउत्तरगणमेव” दर्श० ॥

उत्तरगणपूतित-उपकरणपूतिक-न० राध्यमानस्य दीयमानस्य
वा उपकारकारके पूतिभेदे, “जंतं रज्जंतस्स वा दिजंतस्स
वा उवकारं करोति तं उवकरणपूतितं तं च इमं सुलुक्ख-
लियं डोणद्वीकूढे य मासयं पूति डोणलोणेहिं गूसंकामण-
फोडसंधूमे” नि०चू० २ उ० ।

उत्तरगणलाघव-उपकरणलाघव-न० अल्पोपधित्वरूपे द्रव्य-
तो लाघवे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

उत्तरगणवन्ध्या-उपकरणप्रतिज्ञा-स्त्री० उपकरणलाभप्रति-
ज्ञायाम्, “आमोसगा उत्तरगणवन्धिया संपिडिया गच्छेज्जा”
आमोपकाश्चौरा उपकरणप्रतिज्ञया उपकरणार्थिनः समा-
गच्छेयुः । आचा० २ श्रु० १ ।

उत्तरगणसंजम-उपकरणसंयम-पुं० महामूल्यवस्त्रादिपरिहार-
रूपे पुस्तकवस्त्रतृणचर्मपञ्चपरिहारलक्षणे वा संयमभेदे,
स्था० ४ ठा० ।

उत्तरगणसंजोयणा-उपकरणसंयोजना-स्त्री० उपकरणविषये
संयोजनादौ, सा च बाह्याऽऽभ्यन्तरा च । तत्र बहिरूपक-
रणसंयोजना उपकरणं गवेपयत एव साश्चोश्चोलपट्टकप्रामौ
विभूषाप्रत्ययमन्तरा कल्यं याचयित्वा परिभूजानस्य भवति ।
अन्तरूपकरणसंयोजना वसतावागत्य तथैव परिभूजानस्य ।
पञ्चा० १३ विव० । पं० व० ॥

उत्तरगणसंवर-उपकरणसंवर-पुं० अप्रतिनियताकल्यणीयव-
स्त्राद्यग्रहरूपे विप्रकीर्णस्य वस्त्राद्युपकरणस्य संवरणलक्षणे
वा संवरभेदे, स्था० १० ठा० ।

उत्तरगणसिन्ध-उपसंश्लिष्य-अव्य० समीपमागत्येत्यर्थे, “मण्वंध
माणेहिं णेगेहिं कलुणविणीयमुवगणसिन्धं” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

उत्तरगणज्जमाण-उपगीयमान-त्रि० क्रियमाणोपगाने, “गंध-
व्वेहिं णाडपहिं उवतिविज्जमाणे उत्तरगणज्जमाणे उवला-
लिज्जमाणे” रा० ।

उत्तरगण-उपकार-पुं० उप-कृ-भावे-घञ् । प्रधानस्यानुगुण्य-
सम्पादने, उपकृतौ, वाच० ॥ उपकारवक्त्रव्यतामेदाश्च ।
चैत्यमुनिवन्दनप्रभृति-भाष्यविद्युतेर्यथाश्रुतं किञ्चित् । संघस्था-
चारविधिं, वक्ष्ये स्वपरोपकाराय । २। इहहिं दुरन्तानन्तचतु-
रन्तासारविसारिसंसारपाराधारे निमज्जता भव्यजन्तुना
जिनप्रवचनप्रतीतचोल्लाकादिद्रशनिदर्शनदुःप्राप्यं कथमपि प्रश-
स्तमनुजजन्मादिसामग्रीमवाधमवजलधिसमुत्तरणप्रवहणस
धर्मसद्धर्मविधाने प्रयत्नो विधेयः । यदवादि “भवकोटी दु-
प्रापामवाप्य नृभवादिसकलसामग्रीम् । भवजलधियानपात्रे,
धर्मे यतः सदा कार्यः । १। तत्रापि विशेषतः परोपकारकरणे
प्रवर्तितव्यम् । तस्यैवान्वयव्यतिरेकाभ्यामपि पुरयवन्धनिव-
न्धनत्वात् उक्तं च “संक्षेपात्कथ्यते धर्मो, जनाः किं विस्तरेण-
वः । परोपकारः पुरयाय, पापाय परपीडनम् । १। स चोप-
कारो द्वेधा । द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्योपकारो भोजनश-
यनाच्छादनप्रदानादिलक्षणः स चाल्पीयाननात्यन्तिकश्चैहि-
कार्यस्यापि साधनेनैकान्तेन साधीयानिति । भावोपकार-
स्वध्यापनश्रावणादिस्वरूपो गरीयानित्यात्यन्तिक उभयलो-
कसुखावहश्चेत्यतो भावोपकार एव यतितव्यम् । स च पर-
मार्थतः पारमेश्वरप्रवचनोपदेश एव । तस्यैव भवशतोपचि-
तदुःखलक्षत्तयत्तमत्वात् ॥ आहच ॥ नोपकारो जगत्परि-
स्तादृशो विद्यते कचित् । यादृशी दुःखविच्छेदाद्देहिनां धर्म-
देशना ॥ ३ ॥ संघा० । न० । सुखानुभवे, पो० ए विव० ।

उत्तरगण (या) रण-उपकरण-न० आत्मनोऽन्यस्य वा ग्ला-
नाद्यवस्थायामन्येनोपकारकरणे, “उत्तरगणपारणासु विणश्चो
पडजियव्वो” प्रश्न० ३ द्वा० ।

उत्तरगणानाव-उपकारानाव-पुं० कृतकृत्यत्वेनानन्दाद्युपकार-
स्यासंभवे, “उत्तरगणभावस्मि वि, पूआणं पूजगस्स उव-
गारो” पंचा० ४ विव० ।

उत्तरगण (ए)-उपकारिन्-त्रि० उपकारके, आ० म० प्र० ।
विशे० । उपकारवति, पो० १० विव० ।

उत्तरगणिया-उपकारिका-स्त्री० विमानाधिपतिसत्कप्रसादाव-
तंसकादीन् उपकरोत्यपष्टभ्नातीत्युपकारिका विमानाधिपति-
सत्कप्रसादावतंसकादीनां पीठिकायाम्, अन्यत्र त्वियमुपका-
र्योपकारिकेति प्रसिद्धा । उक्तं च “गृहस्थानां स्मृतं राज्ञा-
मुपकार्योपकारिका” इति । रा० ।

उत्तरगण (य) यालयण-उपकारिकालयन-न० उपकारिका लय-
नमिव उपकारिकालयनम् । उपकार्योपकारिकारूपे लयने,
“एत्थणं महेगे उत्तरगणियलयणे एक्कत्ते एगं जोयणसयसहस्सं
आयामविकल्हंभेण” रा० । जी० ॥

उत्तरगणज्जमाण-उपगीयमान-त्रि० “तद्गुणगानात् क्रियमाणोप-
गाने, मुद्गमत्थएहिं । वत्तीसइवद्धेहिं उवचिज्जमाणे उव-
गिज्जमाणे” म० ६ श० ३३ उ० । तथाविधवालोचितगीत
विशेषैर्गीयमाने गायमाने च । औ० ॥

उत्तरगण-उपगति-स्त्री० आर्या द्वितीयकार्दं यद् गदितं ल-
क्षणं “तत् स्यात् यद्युभयोरपि दलयोरुपगीतिं तामुनिर्धूते”
वृ० २० । उक्ते मात्रावृत्तभेदे, ग० ।

उत्तरगण-उपगृह-न० उप-गृह-भावे-कृ। आलिङ्गने, कर्मणि
कृ-आलिङ्गिते, त्रि० सूत्र० १ श्रु० ४ अ० । वेष्टिते, ज्ञा० १ न० अ० ।
युक्ते, “गुंजावककुहरोवगृहं” “गुंजंतं वंसकुहरोवगृहं” रा० ।
उत्तरगण-उपगृह-न० उप-गृह-ल्युट्-ओरुत् । आलिङ्गने,

वान्० । प्रच्छन्नरक्षणे, रचनायां च । “ आरुहणण्टणेहिं चालयउवगूहणेहिं च ” तं० ॥

उवगूहणमाणा-उपगूहमान-त्रि० आलिङ्गमाने, “ उवनञ्चि जमारे उवगाडजमारे उवलालिजमारे उवगूहिज्जमारे ” प्रा० १ अ० ॥

उवगूहिय-उपगूहित (उपगूह) न० गाढतरपरिप्वङ्गरूपे संप्राप्तकामभेदे. प्रव० १७९ द्वा० । ६० । आलिङ्गिते, त्रि० “ एस सो वडरो तुडुहिं उवगूहिओ ” आ० म० द्वि० ।

उवग-उपाग्र-न० अग्रस्य मुखस्य वर्षाकालसंबन्धिनः समीप-मुपाग्रम् ॥ आपादमासे, “ एतो चियकालो पुणरेव गणं उवग्गमि ” व्य० १ उ० ।

उवगह-उपग्रह-पुं० उपगूह्यातीत्युपग्रहः । उपाधौ, ओ० नि० चू० । उपग्रहणमुपग्रहः शिष्याणां भक्त्युतादिदानेनोपग्रहणे, न० १ अधि० वि० ओ० पं० चू० । पं० भा० । (तद्भेदाः परिहारशब्दे वक्ष्यन्ते) आत्मनः समीपे संयमोपग्रहार्थवस्तुनो ग्रहणे, प्रव० ६० द्वा० । उपकारे, विशेष० । काराग्रन्थे वन्दीकरणे, उप-योगे, आनुकूल्ये, वाच० । परस्मैपदात्मने पदयोर्व्यत्यये, यथा तिष्ठति प्रतिष्ठते रमते उपरमतीत्यादि । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । कर्मणि घञ् । काराकृते, वन्द्याम्, वाच० ।

उवगहकर-उपग्रहकर-त्रि० उपकारके, “ जोगां पि वत्यमाह उव गह करंति गच्छस्स ” पं० व० २ द्वा० ॥

उवगहकुसल-उपग्रहकुशल-पुं० उपग्रहाविषयके कुशले, उप सामीप्येन ग्रहः सोऽपि द्विधा द्रव्यतो जायतश्च । तत्र येषामाचार्य उपाध्यायो वा न विद्यते तान् । आत्मसमीपे समानीय तेषामित्वरां दिशं यत्वा तावद्धारयति यावन्निष्पाद्यन्ते एव द्रव्यत उपग्रहः । ग्रह उपादाने इति वचनात् । यः पुनरविशेषेण सर्वेषामुपकारे वर्तते स जायतः उपग्रहः ॥

उपग्रहकुशलमाह ॥

वात्रा सहवृष्टेभ्यं, संततवकिलंतवेयणातंके ।

सेज्जनिसेज्जोवहियाण, समणभंसज्जवग्गहिण् ॥

दाणदवावणकारा-वणे य तहाकयमणुसाण ।

उवहितमणुविहितविही, जाणाति उवगहं एयं ॥

वालाः सहवृष्टेपु तथाप्रभृतिमार्गमनतः । पवनो वा श्रान्तेषु तपःक्लान्तेषु तथा वेदनायां सामान्यतः शरीरपीनायां जातायामातङ्गे च सद्यो जाते सति रोगे समुत्पन्ने शय्या वसतिनिषद्या पीठफलादिरूपा अपधिः कल्पादिः पानं ध्वम अशनमोदनादि ज्ञेयजमौपधमौपग्रहिकं दण्डं प्रोञ्जनाद्युपकरणम् । एतेषां समाहारो द्वन्द्वस्तस्मिन् सप्तमी पष्ठार्धे ततोऽयमर्थः । एतेषां स्वयं दानेऽन्यैर्दाने तथा वैयावृत्यादेः कारापणे च तथा “ कथमणुजाण ” इति परैः कृतस्यानुज्ञायां यत्प्रवर्तनं तथा य उपहितविधिर्यश्चानुपहितविधिनां यत् आचार्यैर्वितीर्णं तदाचार्यमनुज्ञाप्यान्वेषां साधूनां तदन्तरेण विस्तरपतां ददाति अनुपहितविधिर्यदनुत्पन्नमुत्पाद्य ददाति । अन्येषु व्याचक्षते यद्यस्य गुरुनिर्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिः । यत्पुनस्तस्य गुरुनिर्दत्तं तत्तोऽन्यस्य गुरुन् अनुज्ञाप्य ददाति एषोऽनुपहितविधिः । एवं सर्वमुपग्रहं जानाति । एतदेव वेशतो व्याख्यानयति ॥

वात्रादीणं तेस्सि, सेज्जनिसेज्जोवहियाणोहिं ।

नत्तन्नपाणनेसज्ज-मादीहिं उवग्गहिं कुणइ ॥

देइ सयं दावेइ य, करेय कारावण य अणुजाणे ।

उवहिय जं जस्स गुरुहिं, दिप्पंतं तस्स उवणेति ॥

अणुवहियं जं तस्स उ, दिप्पंतं देइ सो उ अन्नस्स ।

खमासमणेहिं दिप्पं, तुज्जं ति उवग्गहो एसो ॥

एतेषामन्तरगाथाभिहितानां वात्रादीनां वात्रासमर्थवृक्षमार्गमनादिश्रान्ततपः क्लान्तवेदनार्त्तजातातङ्कानां शय्यानिषद्योपधिप्रदानैस्तथा भक्तं मोदकशोकवर्त्यादि अन्नमोदनादि पानमैषज्ये प्रागुक्तस्वरूपे आदिशब्दादौपग्रहिकोपकरणादिपरिग्रहः । एतैरुपग्रहमुपग्रहं करोति कथमित्याह । स्वयं शय्यादिकं ददाति । अन्येर्वा दापयति तथा स्वयं वैयावृत्यादि करोति । अन्यैः कारयति । कुर्वन्तं वा अन्यमनुजानीते । (उवहियत्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादुपहितविधिरिति द्रष्टव्यम् । यद्यस्य गुरुनिर्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिर्यत्पुनस्तस्य दत्तं सोऽन्यस्मै गुरुन् अनुज्ञाप्य ददाति । क्षमाश्रमयैस्तुभ्यमिदं दत्तमित्येषोऽनुपहितविधिः । एष सर्वोऽप्युपग्रहः । उक्त उपग्रहकुशलः ॥ व्य० ३ उ० ॥

उवगहद्वया-उपग्रहार्थता-स्त्री० भक्तपानवस्त्राद्युत्पादनसमर्थतयोपग्रहमयिता भवत्विति प्रयोजने, स्था० ५ डा० ३ उ० ॥

उवगहिय-उपग्रहीत-न० भावे-क्त० । पुरुषस्यालिङ्गनैकान्तनयनलिङ्गग्रहणकरग्रहणादौ, “ उवहसिर्पाहिं उवग्गहिर्पाहिं उवसदेहिं ” तं० । कर्मणि क्तः । ज्ञानादिभिर्वस्त्रादिभिश्चोपग्रहमिते, ॥ पा० ॥

उवग्याय-उपोद्धात-पुं० समीपवर्तिनः प्रकृतस्य उद्घात उ-द्धननम् ध्यानं चिन्तनं यत्र । उप- हन्- गतौ- गत्यर्थत्वात् ध्यानेत्येता आधारे घञ् । प्रकृतसिद्ध्यर्थमालोचनात्मके सङ्गतिप्रभेदे “चिन्तां प्रकृतसिद्ध्यर्थं-मुपोद्धातं चिदुर्बुधाः” तदर्थवर्णने आरम्भो शास्त्रोत्पत्तौ, विशेष० ॥ उपक्रमादस्य भेदः । अपरस्त्वाह । ननूपक्रमः प्रायः शास्त्रसमुत्थापनार्थ उक्त उपोद्धातोऽप्येषशास्त्रसमुद्धातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्भेदः । उच्यते उपक्रमो ह्युद्देशमात्रनियतव्यापार उपोद्धातस्तु प्रायेण तदुद्दिष्टवस्तुप्रबोधनफलोऽर्थानुगमत्वादित्यलं विस्तरेण आ० म० प्र० ॥ उपोद्धननमुपोद्धातः । व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्यानविधिसमीपीकरणे ॥ विशेष० ॥ उपोद्धातफलम् ॥ अनेन चापोद्धातेनाभिहितेन सूत्रादयोऽर्थो व्यक्ताः भवन्ति यथा दीपेनापवरकेतमसि उक्तं च “वत्ती भवन्ति अत्था, दीवेणं अण्णगास उव्वरण । वत्ती भवति अत्था, उवघाणं तहा सत्थे” उपोद्धाताभिधानमन्तरेण पुनः शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेयतया विराजते यथा नभसि मेघच्छन्नश्चन्द्रमाः । उक्तं च “मेघच्छन्नो यया चन्द्रो, न राजति नभस्तले । उपोद्धातं विना शास्त्रं । न राजति तथा विधं ” तत्र सूत्रभणितं “ नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गथीण वा आमेनालपलंवे इत्यादि ” सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिमणितमिदम् । वृ० १ उ० ॥

उवग्यायणिज्जुत्ति-उपोद्धातनिर्युक्ति-स्त्री० उपोद्धातेन व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्या विधिसमीपीकरणमुपोद्धातनिर्युक्तिस्तदुपस्तस्या वा अनुगम उपोद्धातनिर्युक्त्यनुगमः । निर्युक्त्यनुगमभेदे, “ से किं तं उवग्यायणिज्जुत्तिअणुगमे ३ इमाहिं दोहिं मूलगाहाहिं अणुगंतवे तंजहा “उदेसे १ निदेसे अ ३, निग्गमे ३ खित्ते ४ कात्ते ५ पुरित्ते य ६ । कारण ७ पच्चय ८ व-क्खण, एनप १० सगोआरेणांणुमए ११ ॥ किं १२ कइविहं १३ कस्स, १४ काहिं १५ केसु १६ कहं १७ किच्चिं हवइ कात्ते १८ । कइ १९ संतर २० मविरहियं, २१ भवा २२ गरित्ते २३ फा-

सण २४ निरुत्ता २५ ॥ सेत्तं उवघायनिज्जुत्ति अणुगमो ” ।
अनु० । आ० म० प्र० । विशेष० । आ० म० द्वि० (समाश्च
शब्दे स्पष्टी भविष्यति)

उवघाय-उपघात-पुं० उपहननमुपघातः । पिएणशय्यादेरकल्प-
नायाम् । स्था० ३ गा० । अशयलीकरणे, ओ० । परम्पराघाते,
प्रश्न० २ द्वा० । उपघातभेदः “ उवघाओ ” उपेत्य घातो उपघातः
स च द्विविधः ऊव्योपघातो ज्ञावोपघातश्च तत्र ऊव्योपघातो
विशुद्धव्येनोपहन्यते । ज्ञावोपघातो द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्त-
श्च । तत्र प्रशस्तोपघातः मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषायोपघातः
सम्यग्दर्शनाविषु प्रशस्तः । अप्रशस्तोपघातस्तु सम्यग्दर्शना-
द्युपघातः मिथ्यात्वादिषु प्रशस्तः विशेषो धीनानार्योतिशयेषु सुप्र-
शसास्तिज्ञावयोः शोधनं शुद्धिः विविधमनेकप्रकारा वा शुद्धिर्वि-
शुद्धिरियं द्विविधा ऊव्यविशुद्धिर्वस्त्वादि ज्ञावविशुद्धिः सम्यग्-
दर्शनज्ञानचारित्र्यविशुद्धिः । स च विशुद्धोपघातो वा अजीव-
व्याणां न जवतीत्येव सिद्धान्तः कस्माद्यस्मादजीवव्याणां क्रोधा-
दयः परिणामविशेषा न जवन्ति तेनोपघातो विशुद्धता वा अ-
जीवा नो न भवन्तीत्येव भावनानिश्चय इत्यर्थः । आह कस्योप-
घात इति संज्ञा । यद्यजीवानां न भवति शुद्धिरुपघातो वा उ-
च्यते उपघातो विशुद्धिर्वा परिणामप्रत्यया जीवानां भवति न
त्वजीवानामिति सिद्धान्तः । परिणतिः परिणामः अभ्यवसायो
ज्ञाव इत्येकार्थाः । पं० चू० ॥

त्रिविध उपघातः

तिविहं उवघाए पणत्ते तंजहा उगमोवघाए उप्पायणो-
वघाए एमणोवघाए । एवं विसोही ॥

उपहननमुपघातः पिएणशय्यादेरकल्पतेत्यर्थः । तत्र उन्नम-
नमुन्नमः पिएणदेः प्रभव इत्यर्थः तस्य चाधाकर्मोदयः पौण्डश
दोषाः । उक्तं च “ तत्थुग्गमोपसूदं-पमओ एमादि होति
एगछा । सो पिएणस्सिह पगओ, तस्स य दोसा इमे होति ”
१ । आहाकममुद्देसिय २ पूईकम्मे य ३ मीसजाय य । ४ । ठवणा ५
पाहुडियाए, ६ पाओयर ७ कीअ ८ पामिखे ९ ॥ २ ॥ परियट्टए
१० अभिहडे, ११ उग्मिन्ने १२ मालोहडेई य १३ अन्निज्जे १४
अण्णिसिद्धे, १५ अज्जोयर य १६ सोलसमेत्ति ॥ २ ॥ ” इह चा-
भेदविवक्षया उन्नमदोष एवोन्नमोऽस्तस्तेनोन्नमनोपघातः पिएण-
देरकल्पनीयता करणं चरणस्य वा शयलीकरणमुद्रमोपघातः
उन्नमस्य वा पिएणदिप्रसूतेरुपघात आधाकर्मत्वादिभिर्दुष्ट-
तोन्नमोपघातः ।

पञ्चविध उपघातो यथा—

पंचविहे उवघाए पणत्ते तंजहा उगमोवघाए उप्पायणो-
वघाए एमणोवघाए परिकम्मोवघाए परिहरणोवघाए ॥

उपघातोऽशुद्धता उन्नमोपघात उन्नमदोषैराधाकर्मोदिभिः पो-
ण्डशप्रकारैर्नेकपानोपकरणलेपानामशुद्धता एवं सर्वत्र नवर-
म् उत्पादनया उत्पादनादोषैः पौण्डशभिर्धाज्यादिभिरेषणया
तद्दोषैर्दशभिः शङ्कितानिभिरिति परिकर्मवस्त्रपात्रादेष्वेदनसी-
चनादि तेन तस्योपघातोऽकल्पता तत्र वस्त्रस्य परिकर्मोपघातो
यथा “ तिरहपरिफाहियाणं, वत्थं जो फाहियं तु संसीवे । पंचएहं
एगतं, सो पावइ आणमईणि ” ॥ १ ॥ तथा पात्रस्य “ अवल-
ल्लण्णगवंधे, दुग्गतिगअरेगवंधणं वावि । जो पायं परियट्टइ
(परिशुके) परं दिवट्टा उ मासा उ ” ॥ २ ॥ (स आज्ञादी-
नाप्राप्नोतीति तथा वसतेः) “ दूमिय धूमिय वासिय, उज्जोइय
वदिकमा अवत्ताय । सित्ता संमट्टा वि य, विसोहि कोमि गया

वसहिंति ” ॥ ३ ॥ दूमिना धवदित्ता ” वदिकता कूरादिना
अव्यक्ता । छगणादिना हिंसा संमृष्टा समाजितेत्यर्थः तथा परि-
हरणा आसेवा तयोपध्यादेरकल्पता तत्रोपधेयथा एकाकिना हिं-
एकसाधुना यदासेवितमुपकरणं तदुपहतं जवतीति समय-
व्यवस्था “ जग्गहणअप्पमिधज्जण, जइ वि चिरेणं न उवहम्म-
ति ” वचनात् । अस्य चायमर्थ एकाकी गच्छन्नां यदि जाग-
र्ति दुग्धादिषु च न प्रतिवच्यते तदा यद्यप्यसौ गच्छे चिरेणाग-
च्छति तथाऽप्युपधिनोपहन्यते अन्यथा तूपहन्यत इति । वसते-
रपि मासचतुर्मासयोरुपरि कात्यातिक्रान्ततेति । तथा मासद्वयं
चतुर्मासद्वयं वा वर्जयित्वा पुनस्तत्रैव वसतामुपस्थानेऽपि च
तद्दोषानिधानात् । उक्तञ्च “ उउ वासा समतीता, कालातीता
उ साजवे सेज्जा । से चेव उवघाण-दुग्गुणादुग्गणं च वज्जित-
त्ति ” ॥ १ ॥ तथा भक्त्यापरिष्ठापनिकाकारं प्रत्यकल्पता तदु-
क्तं “ विहिगहियं विहिहत्तं, अरेगं भत्तपाणोत्तव्वं । विहि-
गहिए विहिहत्ते, शथ य चउरो जवे जंग्गा ॥ १ ॥ अहवा वि
अ विहिगहियं, विहिहत्तं तं गुहाहि एण्णायं । सेसाणाणुण्णया,
गहणे दिने वनिज्जुहणति । स्था० ३ गा० । (व्याख्यापसणाशब्दे)
दशविध उपघातः ॥

दशविहे उवघाए पणत्ते तंजहा उगमोवघाए उप्पायणो-
वघाए जहा पंचट्टाणे जाय परिहरणोवघाए एणोवघाए
दंसणोवघाए चरित्तोवघाए अवियत्तोवघाए सारक्खणोवघाए
यदुज्जेनाथाकर्मोदिना पौण्डशविधेनोपहननं विराधनं चारित्र्य-
स्याकल्पयता वा भक्तादेः स उन्नमोपघातः एवमुत्पादनाया धा-
ज्यादिदोषवृक्षणाया यः स उत्पादनोपघातः । “ जहा पंचट्टाणेति ”
भणनान्तत्सूत्रमिह दृश्यं कियदत आह जाव परीत्यादि तच्चैदं (एस्-
णोवघाए) एषणया शङ्कितानिभेदेया यः स एषणोपघातः (परि-
कम्मोवघाए) परिकर्म वस्त्रपात्रादिसमारचनं तेनोपघातः स्वा-
ध्यायस्य श्रमादिना शरीरस्य संयमस्य घोपघातः परिकर्मोपघा-
तः । (परिहरणोवघाए) परिहरणा अत्राकृषिकस्याकल्पस्य
घोपकरणस्य सेवा तथा यः स परिहरणोपघातस्तथा ज्ञानोपघा-
तः श्रुतज्ञानापेक्षया प्रमादतो दर्शनोपघातः शङ्कादिनिश्चारित्र्योप-
घातः समितिज्ज्ञादिभिः (अवियत्तोवघाए) अवियत्तमप्री-
तिकं तेनोपघाते विनयादेः (सारक्खणोवघाए) संरक्षणेन
शरीरादिविषये मूर्खयोपघातः परिग्रहविरतैरिति संरक्षणोपघा-
त इति । स्था० १० गा० । “ उवघायं च दशविहं, असंवरं तह
य संकिळेसं च । परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ”
पा० । ध० । मूवतो विनाशे, कम्मं । नि० चू० । उपज्जवे, तं० ।
कर्मायोग्यतासम्पादने, उपकारे, वाच० ॥

उवघायकम्म-उपघातकर्मन्-न० पणोपघातक्रियायाम्, “ आसू-
णिमक्खिरागं च, गिहुवघाय कम्मगं । उच्छोदणं च कक्कं च, तं
विज्जं परिजाणिया ” सूत्र० १ थु० ८ अ० ।

उवघायजणय-उपघातजनक-न० उपघातः सत्त्वघातादिस्त-
जनकम्, अनु० ॥ सत्त्वोपघातादिप्रवर्तके सूत्रदोषे, यथा वेदवि-
हिता हिंसा धर्मायेत्यादि ॥ विशेष० ॥ यथा वा “ न मांसभक्ष-
णे दोष इत्यादि ” वृ० १ उ० ।

उवघायण-उपहनन-न० हन्यतेऽनेनेति हननन् उप सामीप्येन
हननमुपहननम् । करे, “ भूओवघायणमणज्जं ” आव० ४ अ० ।

उवघायणाम-उपघातनामन्-न० उपघातनिवन्धनं नाम । नाम-
कर्मभेदे, यदुदयवशात्स्वशरीरावयवैः स्वशरीरान्तःपरिवर्द्ध-
मानैः प्रतिजिह्वगलवृन्दश्चम्यकचोरदन्तादिभिरुपहन्यते । यद्य

स्वयं कृतोद्धन्धनमैरवप्रपातादिभिस्तुपघातनाम । पं० सं० ।
कर्म० । सं० । आ० । प्रथ० ॥

उपधायणिस्त्रिय-उपघातनिश्चित-न० उपघाते प्राणि बधे नि-
श्चितमाश्रितम् । दशमे मृगभेदे, स्था० १० ग० ।

उपधायपंरुग-उपघातपापक-पुं० उपहृतवेदोपकरणे पापक-
भेदे, नि० सू० ए० उ० । अथोपघातपापकमाह—

पुत्रिष्माणं कम्मा-एणं असुज्जपन्नविजाणेण ।

नो उपहम्मइ वेओ, जीवाणं पावकम्माणं ॥

पूर्वं पुत्रीर्णानां पुराचारसमाचरणेनाजितानां कर्मणामशु-
ज्जपशो विपाक उद्यो यद्भवति ततो जीवानां पापकर्मणां वेद
उपहन्यते । तत्र चायं दृष्टान्तः—

जह हेमो उ कुमारो, इंदमहे तुप्पिया निमिप्पाणं ।

मुच्चिय गिप्पो य मत्तो, वेओ वि य उवहत्तो तस्स ॥

यथा हेमो नाम कुमार इन्द्रमहे समागता यास्तुष्पिका वाक्कि-
कास्तासां निमित्तेन मूर्च्छितो गृहोऽत्यन्तमासक्तः सन् मृतः
पञ्चत्वमुपगतो वेदोऽपि च तस्योपहतः संजात इत्युक्तार्थः ।
भावार्थः कथानकादवसेयः तच्चैवं हेमपुरे नगरे हेमकर्मो राया
हेमसंज्ञावा ज्ञारिया तस्स पुत्तो वरतवियहेमसंज्ञो हेमा
नाम कुमारो सो य पत्तजोव्वणो अन्नया इंदमहे इन्द्राणगओ
पेच्छइ य । तत्थ नगरकुञ्जवाहियाणं रुववईणं पंचसएवलिपुष्फ-
धूवं ककुच्चइहत्थो ताओ द्दुं सेवगपुरिसे भणइ किमेयाउआ-
रायाव किं वा अभिन्नसंति । नेहिद्वहिदियं इंदं मग्गंति वरं-
सोज्जग्गं अभिन्नसंति ज्ञाणिया य तेण सेवगपुरिस्सा अहमेपांस-
इदेण चरो दत्तो नेहपयाउ अंतेउरम्मि । तेहि ताओ घेत्तुं सव्वा-
ओ अंतेउरे स्यूढाओ ताहे नागरजणे रायाणं उवट्ठिओ मोप-
हवेत्ति तओ रत्ता ज्ञाणियं किं मज्ज पुत्तो न रोयति तुहं जामाओ-
उ तओ नागरा तुप्पिहकादिया पयं रन्नो सम्मतंति अविष्ण-
गया नागरा कुमारेण नायव्वा परिणीया सो एसु अतीव पसत्तो
पसत्तस्स य तस्स सव्ववीयनीगाहो जाओ तओ तस्स वेओ-
वया व जाओ य अन्ने भणति ताहि चेव अप्पमिसे रोगोत्ति
रुवियाहिं अद्वापहिं मारिओ एयावहोपघातपंरुग उच्यते । वृ० ४३.

उपचय-उपचय-पुं० उपचयते उपचयं नीयते इन्द्रियमन्नेनेति
उपचयः । प्रायोगपुञ्जसंग्रहणसम्पत्तिश्चन्द्रियपर्याप्तौ प्रज्ञा० १५
पद । इन्द्रियशब्दे तदुपचय उक्तः ॥ शरीरे, आध० ५ अ० । पिएने,
निकाये, समूहे, पि० । ओ० । वृक्षौ, भ० । अत्र दएरुकाः—

जीवाणं जंते ! किं सोवचया सावचया सोवचयसावचया निरु-
वचया निरवचया गोयमा ! जीवा नो सोवचया नो साव-
चया नो सोवचयसावचया निरुवचया निरवचया । एगिदिया
तइयपदे सेसा जीवा चउहिं पएहिं जाणियव्वा । सिप्पाणं जंते
पुच्छा गोयमा ! सिप्पा सोवचया नो सावचया नो सोवच-
यसावचया निरुवचय निरवचया । जीवाणं जंते ! केवइयं का-
लं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा ! सव्वं । नेरइयाणं जंते !
केवइयं काळं सोवचया ? गोयमा ! जहसं एकं समयं उक्को-
सेणं आवडियाए असेखेज्जइजागं केवइयं काळं सावचया
एवं चेव केवइयं काळं सोवचयसावचया एवं चेव केवइयं का-
लं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा ! जहसं एकं समयं उक्को-

सं वारसमुद्धा एगिदिया सव्वे सोवचया सावचया सव्वं ।
सेसा सव्वे सोवचया वि सोवचयसावचया वि । जहएणं एकं
समयं उक्कोसं आवडियाए असेखेज्जइ जागं आवट्ठिएहिं वक्कं-
ति य काहो जाणियव्वो । सिप्पाणं जंते ! केवइयं काळं
सोवचया गोयमा ! जहएणं एकं समयं उक्कोसं अट्ठ समया
केवइयं निरुवचयनिरवचया जहसं एकं उक्कोसं उम्मासा सेवं
जंते जंतेति ।

सोपचयाः सवृक्ष्यः प्राक्तेष्वन्येषामुत्पादात् । सापचयाः प्रा-
क्तेष्वन्यः केषांश्चिदुद्धर्तनात्सहानयोः सोपचयसापचया उत्पादो-
द्धर्तनाभ्यां वृद्धिदान्योर्युगपद्भावात् निरुपचयनिरपचया उत्पा-
दोद्धर्तनयोरजावेन वृद्धिदान्योरभावत् । ननूपचयो वृद्धिरपचय-
स्तु हानिर्युगपद्वयमद्वयं चावस्थिततत्त्वमेवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण
कोऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ? उच्यते पूर्वत्र परिमाणमभिप्रेतमिह तु तद-
नपेक्षमुत्पादोद्धर्तनामात्रं ततश्चेह नृतीयपञ्चके पूर्वोक्तवृद्ध्यादिवि-
कल्पानां त्रयमपि स्यात्तथाहि बहुतरोत्पादे वृद्धिर्बहुतरोद्धर्तने
च हानिः । समोत्पादोद्धर्तनयोश्चावस्थिततत्त्वमित्येवं भेद इति ।
(एगिदिया तइयपपत्ति) सोपचयसापचया इत्यर्थः युगपदु-
त्पादोद्धर्तनाभ्यां वृद्धिदानिभावात् शेषपञ्चकेषु ते न सम्भवन्ति
प्रत्येकमुत्पादोद्धर्तनयोस्तद्विरहस्य चाभावादिति । (अवट्ठिएहिं-
ति) निरुपचयनिरपचयेषु । (वक्कंति काहो जाणियव्वोति)
विरहकाहो वाच्यः ॥

वत्थस्स एणं जंते ! पोग्गलोवचये जीवानां कर्मोपचयः ।

वत्थस्स एणं जंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ?
गोयमा ! पयोगसा वि वीससा वि । जहा एणं जंते ! वत्थस्स
एणं पोग्गलोवचये पयोगसा वि वीससा वि तहाणं जीवाणं
कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा ? गोयमा ! पयोगसा नो
वीससा । सेकेणडेणं ? गोयमा ! जीवाणं तिविहे पओगे
पाएणत्ते तं जहा—माणप्पओगे वडप्पओगे कायप्पओगे इक्खे-
तेणं तिविहेणं पयोगेणं । जीवाणं कम्मोवचये पयोगसा नो
वीससा एवं सव्वेसिं पंचिदियाणं तिविहे पयोगे जाणियव्वे ।
पुढविकाइयाणं एगविहपओगेणं एवं जाव वणस्सइकाइया ।
विगडिदियाणं उविहे पओगे पप्पत्ते तं जहा— वडप्पयोगे
य कायप्पओगे य । इक्खेतेणं उविहेणं पयोगेणं कम्मोवचये
पयोगसा नो वीससा से एणं अट्ठेणं जाव नो वीससा एवं
जस्म जो पओगो जाव वेमाणिया एणं । वत्थस्स एणं जंते !
पोग्गलोवचए किं सादीए सपज्जवसिए सादीए अपज्जवसिए
अणादीए सपज्जवसिए अणादीए अपज्जवसिए ? गोयमा !
वत्थस्स एणं पोग्गलोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सादीए
अपज्जवसिए नो अणादीए सपज्जवसिए नो अणादीए
अपज्जवसिए । जहा एणं जंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए सा-
दीए सपज्जवसिए नो सादीए अपज्जवसिए नो अणा-
दीए सपज्जवसिए नो अणादीए अपज्जवसिए तहाणं
जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा गोयमा ! अत्थेगइयाणं जीवाणं
कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए अत्थेगइए अणादीए

सपज्जवसिए अत्थेगए अणादीए अपज्जवसिए नो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए सादीए अपज्जवसिए । से केणहेणं ? गोयमा ! इरियावहिया वंध्यस्स कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए जवसिच्चियस्स कम्मोवचए अणादीए मपज्जवसिए अभवसिच्चियस्स कम्मोवचए अणादीए अपज्जवसिए से तेणहेणं ॥

वखेत्यादिद्वारं ॥ (पयोगसावीससायत्ति) गान्दस्त्वात् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण विघ्नसया स्वजावेनेति । (जीवाणं कम्मोवचए पभोगसा णो वीससत्ति) प्रयोगेणैव अन्यथा योगस्यापि बन्धप्रसङ्गः । सादिद्वारं । (इरियावहियवंधस्सेत्यादि) ईर्या पथो गमनमार्गस्तत्र भवमैर्यापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कर्मैत्यर्थः । तद्वन्धकस्योपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिके वलिनश्चेत्यर्थः । ऐर्यापथिककर्मणो हि अवन्धपूर्वस्य बन्धनान्सादित्वमयोग्यवस्थायां श्रेणिप्रतिपाते वा अवन्धनान्तसपर्यवसितत्वम् (गइए गइं पमुच्चत्ति) नरकादिगतौ गमनमाश्रित्य सादयः आगमनमाश्रित्य च सपर्यवसिता इत्यर्थः । (सिद्धगइं पमुच्च साइया अपज्जवसियत्ति) इहाक्केपपरिहारावेव “ साइ अपज्जवसिया, सिद्धानयनामइय कादम्मि । आसिकयाश्वासुद्धा, सिद्धा सिद्धे वहि सिद्धते ॥ सर्व्वं साइसरीं, नयनामादिमयदेहसज्जावो । काद्वानाइत्तणओ, जहा वए इंदियाईणं ॥ सर्व्वो साइ सिद्धो, नयादिमो विज्जई तहा ते च । सिद्धो सिद्धा य सया, निहिद्धा रोहपुच्छा एत्ति । (तं चाति) तच्च सिद्धानादित्वमिष्यते यतः सिद्धा सिद्धायेत्यादि [भवसिच्चियाद्वकिमित्यादि] भवसिच्चिकानां त्रय्यत्वव्यतिः सिद्धत्वेऽपैतीति कृत्वाऽनादिसपर्यवसिता चेति । ज० ६ श० ३ उ० । उच्चतौ, पष्ठत्रिदशलाभाच्च, लग्नाष्टपचयाः स्मृताः । इति ज्योतिषोक्ते लग्नाष्टपष्टादिस्थानेषु च । वाच० ।

उपचयण—उपचयन—न० श्रितस्यावाशकात् मुक्त्वा ज्ञानावरणीयादितया निषेके, सच्चैव प्रथमस्थितौ बहुतरकर्मद्विकं निषिञ्चति ततो द्वितीयायां विशेषहीनमेवं यावदुत्कृष्टायां विशेषहीनं निषिञ्चति । उक्तं च “ मोक्षं सगमवाहं, पदमा ए त्रिदशवहं नरं दञ्चं । सेसं विसेसहीणं, जावुक्कोसंति सव्येसंति ” “ चउहिं वाणेहिं अट्ट कम्मपगमीओ उवचिणिसु उवचिं ” इति उवचिणिस्संति ” स्था० ४ ग० । परिपोषणे च । स्था० ८ ग० ।

उपचर—उपचर—उप—चर—धा— भ्वा० पर० । सामीप्ये, नाशने, उपसर्गणे, “ अडुवा पक्खिणो उवचरंति ” अडुवा कुचरा उवचरंति ” । उपचरंति उप सामीप्येन मांसादिकमश्नन्ति । अथवा इमशानादौ पक्विणो गृध्रादयः उपचरन्ति । अथवा कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चोरपारदारिकादयस्ते च क्वचिन्नृत्यगृहादावुपचरन्ति उपसर्गयन्ति । आचा० १ श्रु० ए अ० २ उ० ॥

उपचरय—उपचरक—पुं० स्तेनभेदे, “ अयंतेणे अयं उपचरंते अयंतओ आगओ एतिकट्टु ” आचा० २ श्रु० । सूत्र० ॥

उपचरिय—उपचरित—त्रि० उप—चर—क— । उपासिते, बोधिते, च । वाच० । उप—चर—भावे—उपचारे, पंचा० ६ विव० ।

उपचिण—उपचयन—न० गृहीतानां कर्मपुत्रज्ञानां ज्ञानावरणादिभावेन निषेचने, स्था० १० ग० । (व्याख्या पायकम्मशब्दे)

उपचित (य)—उपचित—त्रि० पुष्टे, कल्प० । समृद्धे, ज्ञा० ४ अ० । मांसंवे, “ कणयसिञ्जायुज्जलपसत्यसमतहोवचियविच्छिन्नपिह्ववच्छा ” । जी० ३ प्रति० । निवेशिते, प्रज्ञा० २ पद । उपनिहिते, “ उवचियचंदणकलसं ” उपचिता उपनिहिताः चन्दनकलशामा-

ङ्गल्यवटा गृहान्तश्चतुष्केषु यत्र तत्तया । कल्प० । औ० । रा० । नृते, “ बहुउपपन्नकुमुयफुल्लकेसरोवचिया ” । जं० १ वक्क० । उच्चने औ० ॥ ज्ञा० ॥ बहुशः प्रदेशसामीप्येन शरीरे चिते, ॥ भ० १ श० १ उ० । जीवप्रदेशैर्व्याप्ते, अनु० ॥ प्राग्वहे वा कर्मणि, उत्त० १ अ० । दिग्धे, मेदि० । लेपनादना वडिप्पौ, । निदिग्धे, अमरः वाच० ॥ “ उवचियखेमियदुगुल्लपट्टपकिञ्चले ” पारिकर्मितं (खोमिति) क्षौमं यद् दुक्कं वल्लं तस्य यः पट्टो युगलापेक्षया एकपट्टः तेन आच्छादिते, ॥ स० ॥ परिकर्मिते, औ० । कल्प० । समाहिते, हेम० । सुसञ्चिते च । वाच० ।

उपचितकाय—उपचितकाय—त्रि० मांसलशरीरे, “ परिवृद्धकायं पेदाए एवं वदेज्जा परिवृद्धकायत्ति वा उपचितकायत्ति वा ” ॥ आचा० २ श्रु० ॥

उपचियमंसोणिय—उपचितमांसशोणित—पुं० परिवृद्धमांसशोणिते, । आचा० २ श्रु० ॥

उपजोइ—उपज्योति—पुं० अव्य० सामीप्ये अन्यथी० स० अग्नेः समीपे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । उपज्योतेरग्नेः समीपे व्यवस्थित उपज्योतिः । वत्तिनि, “ जतुकुम्मे जहा उपजोइ संवासे विदुविसीएज्जा ” सूत्र० १ श्रु० ४० ।

उपजोइय—उपज्योतिष्क—पुं० ज्योतिषसमीपे, उपज्योतिपस्तपवोपज्योतिष्काः अग्निसमीपवर्तिषु माहानसिकेषु, ऋत्विधु, च । उत्त० ॥ केश्थगता उपजोइया वा अज्जावया वा सहखमिहि ” उत्त० १२ अ० ॥

उपज्जाय—उपाध्याय—पुं० उप संमीपमागत्य अधीयते इङ् अ ध्ययने इतिवचनात् पठ्यते, इण गताविति वचनाद् वा अधि आधिक्येन गम्यते, इक् स्मरेण इतिवचनाद्वा स्मर्यते सूत्रतो जिनप्रवचनं येच्यस्त उपाध्यायाः । यदाह “ वारसंगो जिणक्खाओ, सिज्जाओ कहिओ बुहे । तं उवइस्संति जम्हा, उपज्जाया तेण वुच्चंति ” अथवा उपाध्यानमुपाधिः सन्निधिस्तेनोपाधिना उपाधौ वा आयो लाजः श्रुतस्य येपामुपाधीनां वा विशेषणानां प्रक्रमाच्चोभमानानामायो लाभो येच्योऽथवा उपाधिरेव सन्निधिरेव आय इष्टफलदैवजनितत्वेन आयानामिष्टफलानां समूहस्तदेको हेतुत्वाद्येपामथवा आधीनां मनःपीडानामायो लाजः आध्यायः अधियां वा नयः कुत्सार्थत्वात् कुबुचीनामायो ध्यायः ध्यैचिन्तायामित्यस्य धातोः प्रयोगान्नञः कुत्सार्थत्वादेव दुर्ध्यानं वा अध्याय उपहतोऽध्यायः आध्यायो वा यैस्ते उपाध्यायाः ॥ ज० १ श० १ उ० । दशा० । ध० । आ० म० द्वि० । आ० चू० । प्रव० । साध्वस्वह्यां ऊः । ८ । २ । २६ । इति ध्येति संयुक्तस्य ऊः । प्रा० । ययाशक्तिद्वादशाङ्गस्वयमध्ययनपराध्यापनानिपण्यमानसेषु, । चं० १ पाहु० । सूत्राध्यापकेषु, कल्प० । आचा० । स्था० । आच० । स्वाध्यायपाठकेषु, द्वा० । विशेष० । वृ० ।

अस्य निक्षेपो यथा ।

नामं उपणा दविण, जावे चउव्विहो उपज्जाओ ।

दव्वज्जोइवसिप्पा, धम्मा तह अचनित्थीया ॥

नामस्यापनोपाध्यायौ सुवोधौ उव्योपाध्यायस्तु ज्ञानव्यशरीरव्यतिरिक्तानाह (दव्वेत्यादि) उव्ये विचार्ये तद्व्यतिरिक्त उपाध्यायः शिल्पाद्युपदेष्टा । तथा (धम्मंति) निज २ धम्मोपदेष्टारोऽप्यतीर्थिकाश्च संसारनिवन्धनत्वेनाप्रधाननृत्तत्वात्तद्व्यतिरिक्ता उव्योपाध्याया मन्तव्या इति । भावोपाध्यायानाहा-

वारसंगो जिणक्खाओ, सज्जाओ कहिउं बुहे ।

तं उवइस्संति जम्हाओ—वज्जाया तेण वुच्चंति ॥

यो द्वादशाङ्गः स्वाध्यायः प्रथमतो जिनैरारतस्ततो (बुहेत्ति) प्राकृतत्वादुच्चैर्गणधरादिभिः कथितः पारंपर्येणोपदिष्टः तं स्वाध्यायं सूत्रतः शिष्याणामुपदिशन्ति यस्मात्तेनोपाध्याया उच्यन्ते अत एव इह अध्ययने उपेत्य सूत्रमधीयते येन्यः शिष्यास्ते उपाध्याया ज्ञणन्ते इति ॥

सांप्रतमागमशैल्या अक्षरार्थमधिकृत्योपाध्यायशब्दार्थमाह ।

उत्ति उवकरणेति, वेयज्जाणस्स होइ निदेसे ।

एएण होइ उज्जा, एसो अणो विपज्जाओ ॥

(उ) इत्येतदक्षरमुपयोगकरणे वर्त्तते (व) इति वेदध्यानस्य निर्देशे ततश्च प्राकृतशैल्या एतेन कारणेन भवन्ति उज्जा उपयोगपुरःसरं ध्यानकर्तार इत्यर्थः । एसोऽनन्तरोक्त उपाध्यायशब्दापेक्षान्योऽपि पर्याय इति । अथोपाध्यायशब्दार्थं भाष्यकारः प्राह ।

उवगम्प जओ हीयइ, जं चोवगयमगयावेति ।

जं वो वायज्जाया, हियस्स तो ते उवज्जाया ॥

उवगम्योपेत्य यतो येन्योऽधीयते पठन्ति शिष्यास्ते उपाध्यायाः यच्च यस्मादुप समीपे गतं प्राप्तं शिष्यमध्यापयन्ति तत उपाध्यायाः । यस्माच्च स्वपरहितस्योपाध्यायका उपायका उपायचिन्तकास्ततस्ते उपाध्याया इति । विज्ञे० । आ० चू० । आ० म० द्वि० ।

इदानीमुपाध्यायस्वरूपमाह ।

सुत्तत्थतदुज्जयिनि-जुत्तो नाणदंसणचरिते ।

निप्पायगसेसाणं, एरिसया हँति उवज्जाया ॥

ये सूत्रार्थतदुभयविदो ज्ञानदर्शनचारित्र्येष्टका उपयुक्तास्तथा शिष्याणां सूत्रवाचनानिष्पादका एतादृशा भवन्त्युपाध्यायाः । उक्तं च । “ समत्तनाणदंसण, जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविधिणा । आयरियप्पाजुगो, सुत्तं वापइ उवज्जातो ” अथ कस्मात्सूत्रमुपाध्यायो वाचयति । उच्यते अनेकगुणसंज्ञवानेवाह ।

सुत्तत्थेसु थिरत्तं, ऋणमुक्खो आयती अपमिंवंधो ।

पाभिच्छे मोहजयो, तम्हा वाए उवज्जातो ॥

उपाध्यायः शिष्येभ्यः सूत्रवाचनां प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिज्ञायति । सूत्रेऽर्थे च तस्य स्थिरत्वमुपजायते । तथाऽन्यस्य सूत्रवाचनाप्रदानेन सूत्रवृत्तणस्य ऋणस्य मोक्षः कृतो भवति । तथा आर्यत्यामागामिनि कावे आचार्यपदाध्यासेऽप्रतिबन्धोऽन्यन्ताज्यस्ततया यथावस्थतया स्वरूपस्य सूत्रस्यानुवर्तनं भवति । तथा (पाभिच्छेत्ति) येऽन्यतो गच्छान्तरादागत्य साधवस्सूत्रोपसंपदं गृह्णते ते प्रतीच्छका उच्यन्ते ते च सूत्रवाचनाप्रदानेनागृहीता भवन्तीति वाक्यशेषः । तथा मोहजयः कृतो भवति । सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य सनः प्रायश्चित्तविश्रोतसिकाया अज्ञावात् अत एवं गुणस्तस्मादुपाध्यायः सूत्रं वाचयेत् । पाठान्तरं (तहा अ उणं वापत्ति) अत्रापि स एवार्थो नवरं गणी उपाध्यायः उक्तमुपाध्यायस्वरूपम् । व्य० १ उ० । प्रव० । स्था० “ एवमेते णामठवणादीहि अणेगहा पञ्चविज्जंति तहा सुसं-वुडासवदारे मणोवइकायजोगुत्तउवउत्ते विहिणा सरविज्जण-मता विडुपयक्खरविगुरुदुवाहसंगे सुयनाणसुयणजावमणेण परमपणोयमोक्खोवायं भायंतिस्ति उवज्झाए थिरपरिचि-यमणंतगमपज्जवच्छेहिं दुवाहसंगं सुयनाणं चितंति अणुस-रंति एगगमणसा भायंतिस्ति वा उवज्झाए ” महा० । (उपाध्यायस्य अतिशयादयः स्वस्थाने (नमस्कारार्हत्वं नमो उव-

ज्जायाणंती सूत्रार्थो ‘ नमुक्कार ’ शब्दे) (उपाध्यायोद्देश ‘ उदे-स ’ शब्दे उक्तः) (उपाध्यायस्थापना ‘ दिसा ’ शब्दे)

उवज्जिय-उपाहूत-त्रि० आकारिते, व्य० १ उ० ।

उव (व) ट्टण-उट्ठर्तन-न० उट्ठर्त्यतेऽनेन उद्-वृत्-णिच्-करणे ल्युट् । शरीरनिर्मलीकरणव्यादौ, भावे-ल्युट् । अन्यभेदैः स्नेहाद्यपहारार्थं व्यापारे, विलेपने, घर्षणे च । वाच० । पङ्काप-नयने, “ गायस्सुवट्टणाणि य ” दश० ३ अ० । सकट्ठत्तेन, नि० चू० ३ उ० । प० ।

उव (व) ट्टणविहि-उट्ठर्तनविधि-पुं० उट्ठर्तनप्रकारे, “ त-याणंतरं च णं उवट्टणविहिपरिमाणं करेइ णस्यथ एणेणं सुरमि-णा गंधरूपणं । अवसेसं उवट्टणविहि पच्चक्खामि ” उवा० १ अ० । त्रि० समीपस्थिते, वाच० ।

उवट्ट-उपस्थ-एकस्यां वसतौ सततमवस्थिते, व्य० ४ उ० ।

उवट्टंज-उपट्ट(स्त)म्भ-पुं० उप-स्तम्भ-घञ्।पतनप्रतिरोधने, अवलम्बने, आलम्बने, स्थितौ, सहकारे, वाच० । अनुकम्पायाम्, स्था० १ टा० । मोहनीयेन कर्मणाऽवस्थाने, भ० १ श० ४ उ० ।

उवट्टकाल-उपस्थकाल-पुं० अभ्यागमवेलायाम्, व्य० ४ उ० ।

उवट्ट (ट्टा) वणा-उपस्थापना-स्त्री० उपस्थापनमुपस्थापना ।

अनुकूलशक्त्यभावे, प्रति० । उपस्थाप्यन्ते व्रतान्यारोप्यन्ते यस्यां सा उपस्थापना । चारित्रविशेषे, ध० २ अधि० । व्रतेषु स्थापनायाम्, पं० चू० । ‘ वयट्टवणमुवट्टवणा ’ पं० भा० । पंचा० । नवीनदीक्षितस्य साधोः श्रीतातपाददीक्षाभवनानन्तरं ‘ मचित्तरजज्जओहडावणिअ ’ कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्दीक्षां दत्त्वाऽऽवश्यकदियोगानुष्ठानमुपस्थापना च शुद्ध्यति नवेति ७४ प्रश्नः गच्छुनायकदीक्षाभवनानन्तरं ‘ मचित्तरजज्जओहडावणिअ ’ कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्गच्छुनायकदीक्षामन्तरेणावश्यकदियोगानुष्ठानमुपस्थापना च न शुद्ध्यतीति ॥ शेन० २ उल्ला० ॥

उपस्थापनाविधिश्चैवम् ॥ “ पढिआइ१वास२चिइ३वयति, अ-तिअवेला४खम।समणरासत्त५दिसि वंधो दुविह तिहा६तव७ देसणम्मंडली सत्त८ ॥ पढिअ अकहिअअहिगाहिअ ” इत्यादि गाथाद्वयं एवं “ सुपरिक्खियगुणसीसो तिहिनक्खत्तमुहुत्तर-तिजोगाइपसत्थदिवसे विपासवणाइपहाणखित्ते गुरुं वंदित्ता भणइ, इच्छकारि भगवन् । तुल्ले अहं पच्चमहाव्रतरा-त्रिमोजनविरमणं पट्ट आरोपावणिअं नंदिकरावणिअं वास-निक्खेवं करेहत्ति । ताओअ देवे वंदियवंदणं दाउं महव्वयाइं आरोवणत्थं सत्तावीसुस्सासं काउस्सगं दोवि करेति । तओ सूरिओ वदंति तुअपहिं पिट्ठोवरिकुप्परसंडिणहिं करेहिं रयहरणं ठावित्ता मकरानामिआए मुहपुत्तिं लंबंति धरित्तु-सम्मं उवओगपरो सीसं अद्धावणयकायं इक्किक्कयं नमुक्कार-पुव्वं तिषि वारे उच्चरावेइ । तत्थ पढमे भंते महव्वए पाणा इवायाओ वेरमणं सव्वं भंते पाणाइवायं पच्चक्खामि से सुहुमं वा वायरं वा तसं वा थावरं वा नेव सयं पाणे अइवाइज्जा नेवओहिं पाणे अइवायाविज्जा पाणे अइवायंते वि अन्नं न समणुजाणामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काणं न करेमि न कारवेमि करतं पि अन्नं न समणुजा-णामि तस्स भंते पडिक्कामि निदामि गरिहामि अप्पाणं वो-सिरामि । पढमे भंते महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ पाणाइ-वायाओ विरमणं । अहावरे दुबे भंते महव्वए मूसावायाओ वेरमणं इत्याद्यालापकषट्कं वाच्यम् । तओपत्ताए लग्गवेलाए “ इच्चैइयाइं पंचमहव्वयाइं राइभोअणवेरमणल्लुट्ठाइं अत्तहियट्ठ-

याए उवसंपज्जित्ताणं विहरामि" एवं तिन्नि वारे भग्नावेह तत्रो वंदित्ता सीसो भणइ इच्छकारि भगवन् ! तुहे अहं पंचमहा-
व्रतरात्रिभोजनविरमणपट्टआरोवओ इत्यादिक्तामाश्रमणानि
प्रदक्षिणाश्च प्राग्वत् । तत्रो सीसस्स आयरियउयज्जायरूवो
दुविहो दिसावंधो कीरइ । यथा कोटिको गणः वइरी शाखा
चान्दं कुलम् । अमुका गुरवः उपाध्यायाश्च साध्वी अमुकी
प्रवर्तिनी चेति तृतीयः आचाम्लनिर्विकृतिकादितपः कार्यते ।
देशनायां च वधूचतुष्ककथावाच्या ॥

उट्टविओ चैव सीसो, मंमद्वीपवेसत्थं ।

सत्तआर्यविद्याणि-कारे अचोतं जहा ॥

सुत्ते? अत्येओअण, ३कावेओआवस्सएअएसज्जाए६ ।

संथारपविट्टेअ तहा, सत्ते आ मंमद्वी हुंति ॥

सूत्रे सूत्रविषये १एवम् अर्थे २भोजने ३कालग्रहे ४आव-
श्यके प्रतिक्रमणे ५स्वाध्याये तत्र च प्रस्थापने ६संस्तारके
चैव ७ ससैता मण्डल्यो भवन्ति । एतासु चैकैकेनाचाम्लेन
प्रवेष्टुं कल्पते नान्यथेति । तत्र च "मुहपोत्ति पेहिअ वंदणदुगं
दाउं सुत्तमंडलीं संधिसावउं खमाए सुत्तमंडलीवासिओ
खमा० इत्थं तस्स मिच्छामि दुक्कडं तिविहेणं सेसासुत्ति"
इति प्रतिपादितः सप्रपञ्चमुपस्थापनाविधिः । ध०३अधि० ।

अप्पत्ते अकाहिता, अणहिगयपरिच्छणये चउगुग्गा ।

दोहिं गुरु तव गुरुगा, कालगुरुं दोहि वि वहुगा ॥

सूत्रेऽसमाप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः । कथम्भूता इत्याह । द्वाभ्यां गुरवस्तद्यथा तपसापि-
गुरुकाः कालेनापि गुरुकाः । अथ सूत्रप्राप्तस्तथापि तस्यार्थम-
कथयित्वा यदि तमुपस्थापयति तदा तस्य चत्वारो बधुकाः ।
नवरं कालेनैकेन बधवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः
अथवा अधिगतः परमद्यापि न सम्यक् तं श्रद्धाति तमनधि-
गतार्थमश्रद्धाधनं वा उपस्थापयतश्चत्वारो बधुकाः । नवर-
मेकेन तपसा बधवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्योपस्थापय-
ति तदा चत्वारो बधुकास्तपसापि कालेनापि च बधवः न के-
वलं तत्प्रायश्चित्तं किं त्यागादयश्च दोषाः तथा सर्वत्र पक्षां जी-
वनिकायानां यच्चिदास्यति तत्सर्वमुपस्थापयन् प्राप्नोति तस्मा-
त् यत एवं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मान्नापठिते परूजी-
वनिकायसूत्रे नाप्यनधिगतेऽर्थे नापि तस्मिन्नपरीक्षिते उपस्थाप-
ना कर्त्तव्या ।

अथ कियन्तः परूजीवनिकायामर्याधिकारास्तत आह ।

जीवाजीवाजिगमो, चरित्तधम्मो तहेव जयणा य ।

उवएसो धम्मफट्ठं, छज्जीवणियाए अहिगारा ॥

परूजीवनिकायामिमे पञ्चाधिकारास्तद्यथा प्रथमो जीवाजीवा-
जिगमो द्वितीयो महाव्रतसूत्रादारभ्य चारित्रधर्मस्तृतीयो जयं चरे
जयं चिट्ठे" इत्यादिना यत्नादनन्तरमुपदेशस्ततो धर्मफट्ठमेते च
विस्तरतो दशवैकालिकटीकातः परिज्ञावनीयाः । तत्रास्तामुप-
स्थापना कथं स प्रव्रजयितव्य इति तदेवोच्यते । तत्र पड्विओ उ-
व्यकल्पो वक्तव्य इति तमज्जिधित्तुराह ॥

पव्वावणं मुंरावणं, सिकखावणउवट्टसंजुणय संवसण ।

एमो उ दवियकप्पो, उव्विहत्तो होति नायव्वो ॥

प्रव्रजना नाम यो धर्मे कथितेऽकथिते वा प्रव्रजामीत्यन्यु-
न्यतः प्रथमतः पृच्छयते कस्त्वं कुतो वा समागतः किं निमित्तं
वा प्रव्रजिष्यसि । तत्र यदा पृच्छा परिशुद्धो भवति तदा प्रव्रज-

यितुमन्युपगम्यते अन्युपगम्य च प्रशस्तेषु उव्यादिप्याचार्यः
स्वयंमवाष्टा (स्तोत्रकेश) ग्रहणं करोति एतावता प्रव्रजना-
चारम् । तदनन्तरं स्थिरहस्तेन बोधे कृते रजोहरणमर्पयित्वा
तस्य सामायिकसूत्रं दीयते । ततः सामायिकं मे दग्गमिच्छामो
नुशिष्टिमिति । सूरयो ब्रुवते निरस्तारपारगो जय क्कामाश्रमणगुणे-
र्वर्द्धस्व एषा मुएमापना (सिक्खःवणाप्ति) तदनन्तरं द्विविधा-
मपि शिक्षां ग्राहते तद्यथा ग्रहणशिक्षामासेवनशिक्षां च । ग्रह-
णशिक्षा नाम पाठः । आसेवनशिक्षा सामाचारीशिक्षणम् ।
यदा चिचिधामपि शिक्षां ग्राहितो जयति तदा स उपस्थाप्यते
प्रशस्तेषु उव्यत्तेनादिषु । उव्यतः शालिकरथे इच्छकरथे च-
त्यवृत्ते वा । क्षेत्रतः पद्मसरसि सानुनादे चैत्यगृहे वा
कालतश्चतुर्थ्यष्टम्यादिवर्जितासु तिथिषु जावतोऽनुकृत्रे नकृत्रे
यदि तस्य जन्मनक्षत्रं जायते तदा आचार्यस्यानुकृत्रनक्षत्रे
सुन्दरे मुहूर्ते यथाजातेन द्विजेन । तद्यथा रजोहरणेन नि-
पिद्याद्वयोपेतमुखपोत्तिकया चोदपट्टेन च वामपार्श्वे स्थाप-
यित्वा एकैकं महाव्रतं त्रीन् वारान् उच्चार्यते यावत् रात्रिभोज-
नम् । अथ ते द्वौ त्रयो वद्वौ वा भवेयुस्ततो यथावयोवृक्षम्
अथ ते कत्रिया राजपुत्रास्तत्र यः स्वत एवासन्नतर आचार्यस्य
सरत्नाधिकः कियते इतरो बध्वे अथ द्वावप्युभयतः पार्श्वयोः स-
मौ व्यवस्थितौ तदा तौ द्वावपि समरत्नाधिकौ व्रतपूर्वचारितेषु
प्रदक्षिणां कारयित्वा पादयोः पात्येते भण्यते च महाव्रतानि
ममारोपितानि इच्छामोऽनुशिष्टि शेषाणामपि साधूनां निवेद-
यामि । गुरुर्ज्ञेय इति । निवेदय इदं च ज्ञपति निस्तारगपारगो
जय क्कामाश्रमणानां च गुणैर्वर्द्धस्व एवमुपस्थापिते द्विविधसंग्रहः
साधोर्यथा ग्रहं तव आचार्योऽमुकस्ते उपाध्यायः । साध्यास्त्रि-
विधसंग्रहस्तत्र तृतीया अमुका ते प्रवर्तिनी एवमुपस्थाप्य के
पांचित्पञ्चकल्याणकं केपांचिदभक्तार्थं केपांचिदाचाम्भं केपां-
चिन्निर्विकृतिकमपरेपां न किञ्चित् । किं बहुना यत् यस्य तपः
कर्म आवल्लिकागतं तस्य तद्वत्वा तेन सहैकत्र मण्डल्यं संचुङ्के
संवसनं च करोति । शैक्षकमध्ये परिपाठना चैव यथायावन्तो-
पस्थाप्यते तावन्न भिक्षां हिण्मापयितव्यः । कथं पुनरुपस्थाप-
नीय इत्यत आह ॥

पट्ठिएय कहिय अहिगय, परिहर उट्टावणा यमो कप्पो ।

उकंतीहिं विसुच्छं, परिहरनवगेण जेएण ॥

सूत्रं प्रथमतः पाठयित्वा तदनन्तरमर्थं कथयित्वा ततोऽधिगतो-
ऽनेनार्थः सम्यक् श्रद्धानविषयीकृतश्चेति परीक्ष्य यदा पङ्कं परू-
जीवनिकायान् त्रिजिर्मनोवाक्कायैर्विशुद्धं भावतो न परानुवृत्त्या
परिहरतीत्यत आह नवकभेदेन न पट्ठं मनसा स्वयंपरिहरति
अन्यैः परिहारयति परिहरन्तमन्यं समनुजानाति । एवं वाचा
कायेन प्रत्येकं त्रयस्त्रयो जेदा उट्टव्याः । एष उपस्थापनायाः
कल्पः वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ॥

उपस्थापनाविधिः ।

(सूत्रम्) आयरिय उवज्जाय समिरमाणे परं चउराओ पंच-
राओ कप्पागं जिकवूणो उवट्टावइ कप्पाइ अत्थियाइं से केइ
माणणिज्जे कप्पागे एत्थि याइं से केइ ठेए वा परिहारे वा
नत्थि याइं से केइमाणणिज्जे कप्पइ सेसंतरा ठेए वा
परिहारे वा ॥

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अयमुपस्थापनार्हं इति जनानः
परं चतुरात्रात् पञ्चरात्राद्वा कल्पाकं सूत्रतोऽर्थतश्च
प्राप्तं भिक्षुर्नोपस्थापयति । तत्र यदि तस्मिन्कल्पके सत्यस्ति

(से) तस्य कल्पाकस्य कश्चित् माननीयः पिता माता ज्ञा-
ता वा ज्येष्ठः स्वामी वा कल्पाको भावी पञ्चरात्रेण दशरात्रेण
पञ्चदशरात्रेण वा ततो नास्ति (से) तस्य कश्चिच्छेदः परि-
हारो वा अत्रादेशद्वयेमेकं प्राहुश्चतुरात्रात् परं यद्यन्यानि चत्वारि
दिनानि नोपस्थापयति तत आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रत्ये-
कं प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । अथ ततोऽप्यन्यानि चत्वारि
दिनानि ब्रह्मयति ततः पद्मघुक्कम् । ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दि-
नानि ततः पद्मगुरुकम् । ततोऽप्यन्यानि यदि चत्वारि दिनानि
ततश्चतुर्गुरुकश्छेदः । ततः परमन्यानि चत्वारि दिनानि यदि त-
र्हि पद्मघुक्कः पद्मघुक्कश्छेदः । ततोऽपि चेदन्यादि चत्वारि ततः
पद्मगुरुकः पद्मगुरुकश्छेदः । ततः परमैकैकदिवसातिक्रमे सूत्रान-
वस्थाप्यपाराश्रितानि । द्वितीयादेशवादिनः प्राहुः । पञ्चरात्रात्परं
यदि नोपस्थापयति ततश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं ततोऽपि परं यदि
पञ्च दिनानि ब्रह्मयति ततः पद्मघुक्कं पद्मघुक्कम् । ततः परमपि
पञ्चरात्रातिक्रमे पद्मगुरुकं पद्मगुरुकम् । ततोऽपि परं यदि पञ्च
दिनानि वाहयति ततश्चतुर्गुरुकश्चतुर्गुरुकश्छेदः । ततः परमन्या-
नि चेदिनानि पञ्च ततः पद्मघुक्कः पद्मघुक्कश्छेदः । ततोऽपि
पञ्चरात्रातिवाहने पद्मगुरुकः पद्मगुरुकश्छेदस्ततः परमैकैकदिवसा-
तिवाहने मुञ्चानवस्थाप्यपाराश्रितानि ॥ एष भूयस्संक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यनिर्मुक्तिविस्तरः ।

संस्मरणउपवृण, तिष्ठि उपवृण हवंति उक्तासा ।

माणणिजे पितादी तु, ते सप्ततीशेदपरिहारो ॥

संस्मरणमुपस्थापनाविषये यथा एष उपस्थापयितव्यो वर्त्तत इ-
ति तत्र माननीये पित्रादौ सति कल्पाकस्यातिवाहने त्रयः पञ्च
वा भवन्त्युत्कर्षतः । किमुक्तं जवति । विवक्षिते त्रिभौ कल्पाके
जाते सति यदि तस्य माननीयपित्रादिरुपस्थाप्योऽस्ति परमद्या-
पि कल्पाको नोपजायते तर्हि स जघन्यतः पञ्चरात्रं प्रतीक्षा-
प्यते मध्यमतो दशरात्रमुत्कर्षतः पञ्चदशरात्रं तथापि चेन्मान-
नीयः कल्पाको नोपजायते तर्हि सचाकल्पाको त्रिगुरुपस्थाप-
नीयो नोचतुपस्थापयति तर्हि छेदः परिहारो वा प्रायश्चित्तम् ।
अथ तस्य माननीयाः पित्रादयो न सन्ति ततस्तेषामसत्त्वभावे
यदि तं चतुरात्रमध्ये वा नोपस्थापयति तथापि तस्य प्रायश्चित्तं
छेदः परिहारो वा छेदपरिहारग्रहणं सूचामात्रं तेनादेशद्वयेन
प्रागुक्तः प्रायश्चित्तविधिर्दृश्यः ।

चिह्न उ उवृण, पुर्वं पञ्चावृणदि वृत्तवा ।

अवृणालपुञ्जस्य, जवति हुक्लं खु सामन् ॥

तिष्ठतु तावदुपस्थापना पूर्वं प्रवाजनादिवर्त्तक्या । तत्र यथा
पञ्चकल्पे निशीथे वाष्ट्रचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धोऽभिहितस्तथा
अष्टचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धे कृते तत्संमुखमिदं भयते । “ हु-
क्लं खु आभरणं परिपालयितुं ” तथाहि

गोय अचिच-जोगण सज्जायमहाण चूमिसेज्जाती ।

अवृणवगमि दिवला, दन्नादीसु पसयेसु ॥

यावज्जीवं गोचरचर्याभिज्ञांमदित्वा अचिचस्यैपणादिशु-
द्धस्य भोजनं कर्त्तव्यं तदपि बालवृद्धशैशवादिंसंविभागेन
तथा चतुष्कालं स्वाध्यायो विधातव्यः । यावज्जीवं देशतः
सर्वतश्चास्नानं ऋतुवदे काले भूमौ शय्या आदिशब्दाद्वर्णा-
रात्रेः फलकादिषु शयनं दिवसे न स्वप्नस्य रात्रौ तृतीये यामे
निद्रामोक्ष एवमुक्तं यद्यभ्युपगच्छति तत एतस्मिन्नभ्युपगते
तस्य दीक्षा प्रशस्तेषु द्रव्ये शाल्यादिसंख्यादौ प्रशस्तोत्रे गम्भी-
रसानुनादादौ प्रशस्ते भावे प्रवर्द्धमानपरिणामादौ दातव्या ।

लग्नादि च तुरंतं, अनुकूले दिक्खि ए उ अह जायं ।

सयमेव तु थिरहृत्यो, गुरु जहृषेण तिष्ठि ॥

इहोत्सर्गतो लोके कृते यथा जाते च रजोहरणादिके सम-
र्पिते पञ्चाग्निः कृत्वः सामायिकमुच्चार्यते इत्येव विधिः । यदि
पुनर्लग्नादिकं त्वरमाणं स्यात्ततोऽनुकूले लग्नादावादिशब्दा-
न्मुहूर्त्तादिपरिग्रहस्वरमाणः शीघ्रं समापतति यथा ज्ञानं
सनिपद्यं रजोहरणमुखवल्गिकाप्रवरूपं दीयते । उक्तं च ।
“ अह जायं नाम सनिसंज्ञं रयहरणमुहोत्तिया बालपजे य
इति ” ततो यदि गुरुः स्थिरहस्तो न कम्पते अर्धं गृह्णानस्य
हस्तः तर्हि स्वयमेव जघन्येन तिष्ठोऽष्ट अव्यवच्छिन्ना
गृह्णाति । समर्थः सर्वं बालोचं करोति ॥

अष्टो वा थिरहृत्यो, सामाद्यतिगुणपद्मगृहं च ।

तिगुणं पादविलम्बं, नित्यारगगुरुगणविवृ ॥

आचार्यस्य स्थिरहस्तत्वाभावे अन्यो वा स्थिरहस्तः प्रवा-
जयति समस्तं लोचं करोतीति भावः । तदनन्तरं गुरुः शोभने
लग्नादौ प्राप्ते त्रिगुणं त्रीन्वारान् सामायिकमुच्चारयति ॥ इय-
मत्र भावना । प्रथमतः । प्रवाजनीयमात्मनो वामपार्श्वे स्थाप-
यित्वा चैत्यानि तेन सह वन्दते ततः परिहितचोलपटस्य
रजोहरणं मुखवल्गिकां च ददाति । तदनन्तरमर्थग्रहणं लोचं
वा कृत्वा सामायिकारोपणनिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । तत्र
चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयित्वा नमस्कारेण पारयित्वा चतुर्विं-
शतिस्तवमाकृष्य त्रिःकृत्वः सामायिकमुच्चारयति । तदनन्तर-
मर्थग्रहणं स कारयितव्यः । सामायिकार्थस्तस्य व्याख्यायते
इति भावः । ततः सूत्रतोऽर्थतश्च गृहीतं सामायिकमिति तद-
नुष्ठाननिमित्तं विधिना त्रिगुणं प्रादक्षिण्यं कार्यते तत्र तृतीयस्यां
प्रदक्षिणायामनुज्ञा क्रियते यथा निस्तारको भव गुरुगुणैर्विवृ-
द्धिर्भवतु वर्द्धस्वेत्यर्थः । एवं प्रवाजनायां कृतायां यत्क-
र्तव्यं तदाह ॥

फासुय आहारो से, अणहिन्तो य गाहए सिक्खं ।

ताहे उ उपवृण, उज्जीवणियं तु पत्तस्स ॥

प्रव्रज्याप्रदानानन्तरं (से) तस्य प्राप्तुक आहारो दीयते स
च भिक्षां न हि एकाप्यते किं त्वहिण्डमान एव भिक्षां ग्रहण-
भिक्षामासेवनाशिक्षां च ग्राहते ततः पद्मजीवनिकां प्राप्तस्या-
धिगृह्यते पद्मजीवनिकाभ्ययनस्य उपस्थापना क्रियते ॥

विलेपप्रायश्चित्तविधिमाह ॥

अप्पत्ते अकहेत्ता, अणहिणए (अ) परिच्छए (अ) निकम्मे मे ।

एकैके चउगुणा, चोयगमुत्तं तु कारणियं ॥

अप्राप्ते पद्मजीवनिकां पर्यायं वा जघन्यतः षण्मासानुत्कर्षते
द्वादश संवत्सराणि तथा अकययित्वा जीवादीन् तथा अनधि-
गते जीवाजीवादी तथा अपरीक्षायां परीक्षाया अन्रावे तथा
(से) तस्य उपस्थापयितोऽतिक्रमे एकैकस्य व्रतस्य चारत्रय-
मनुष्ठारणे पतेतु सर्वेषु प्रत्येकमेकैकस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गु-
रुकाः । अथ सूत्रे पर्यायादिकं नोपात्तमिति तत्कथने कथं न स-
त्रविरोधस्तत्राह हेचोदक ! सूत्रमिदं कारणिकं पुरुषविशेषपात्रा-
पेक्षमतः पथार्थानभिधानेऽपि न दोषः । एनामेव गार्थां ज्ञा-
प्यद्विवृणोति ।

अप्पत्ते सुएणं परि-यागमुवड्ढावणे य चउगुणा ।

आणादिणो य देसा, विराहणा णएहकायाणं ॥

श्रुतेन पद्मजीवनिकापर्यायतेनाप्राप्ते पर्यायं वा जघन्यादिभेदजि-
घ्नमाप्राप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो

गुरुकास्तपसा कावेन च गुरुवः । न केवलमेतत् किं त्वाज्ञादयो
ऽनवस्यामिथ्यात्वविराधनादोपास्तथा स उपस्थापितो जिज्ञादौ
किञ्च कल्पिको भवति । ततस्तस्य भिक्षादिप्रेषणे पणानां कार्यानां
विराधना अपरिज्ञानात् । तथा ।

सुत्तत्थमकहृत्ता, जीवाजीवे य वंधमुक्खं च ।

उवटावण चउगुरुगा, विराहणा जा जणियपुव्वं ॥

सूत्रार्थं परजीवनिकापर्यन्तमकथयित्वा तथा जीवाजीवान् व-
न्धमोक्तं चाकथयित्वा एवमेवोपस्थापने क्रियमाणे उपस्थापयि-
तुश्चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुकं प्रायश्चित्तम् । तथा या विराधना
पूर्वमप्राप्तद्वारे पक्षां जीवनिक्कायानामुक्ता साऽपि छद्म्या ।
नतस्तस्मिन्निषेधे समितस्य प्रायश्चित्तमुपढौकते ।

अणहियगपुष्पापव, उवटवतस्स चउगुरू होंति ।

आणादिणो य दोसा, मालाए होइ दिट्ठतो ॥

अनधिगतपुण्यपापं सूत्रार्थकथनेऽप्यविज्ञातपुण्यपापमुपस्थाप-
यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुवः । कावगुरुका मासा भवन्ति ।
आज्ञादयश्चानन्तराभिहिता दोषाः । अत्र माव्या दृष्टान्तो यथा
स्याणौ शूलापेक्षं पञ्चवर्णसुगन्धपुष्पमालामारोपयतो वदनी-
यतादयोदोषा एवमत्राप्यनधिगतपुण्यपापे व्रतान्यारोपयत आ-
ज्ञादय इति ।

उदउह्वादिपरिच्छा, अहियगनाऊण तो व वेदंतो ।

एकैकं तिकखुत्तो, जो न कुणइ तस्स चउगुरुगा ॥

गोचरादिगते न उदकार्क्षादिना परीक्षा कर्त्तव्या दृपमेण तत्परी-
क्षानिमित्तं तेन स गोचरगतेन उदकार्क्षेण हस्तेन मात्रकेण वा
भिक्षाग्राह्या तत्र यदि स वारयति निषिद्धमेतत्कथं न्युमेवं
जिज्ञासन्निगृहीत ततो ज्ञायते पय परिणतसूत्रार्थोऽधिगतपुण्य-
पापः । एवं शेषपरीक्षाखपि भावनीयम् । तत उदकार्क्षादिपरी-
क्षाभिरधिगतपुण्यपापं ज्ञात्वा ततोऽनन्तरं व्रतानि गुरुवो ददति ।
कथमित्याह । एकैकं व्रतं त्रिःकुलवस्त्रीन् वारान् एवं यो न करोति
तस्य चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां बधवस्तपसा कावेन च प्रायश्चित्तम् ।

अय परीक्षामेव वैतत्येनाह-

उच्चारानि अर्थकिञ्च, वोसिरगणाइ वावि पुढवीए ।

नदिमादिदगसमीवे, सागणिनिक्खित्ततेउमि ॥

वियण्णिधारणवाए, हरिए जह पुढविए तसेउं च ।

एमेव गायरणए, हांइ परिच्छा उ काणहिं ॥

उच्चारानिदिशब्दात्प्रश्रवणादिपरिग्रहः । अस्थिरुद्धे सचित्त-
पृथिवीकायात्मके व्युत्सर्जनम् । यदि वा स्थानादिस्थानमूर्ध-
स्थानमादिशब्दाधिपदनादिपरिग्रहस्तत्पृथिव्यां पृथिवीकायस्यो-
परि कुरुते । तथा कायविषये नद्याद्युदकसमीपेऽत्रादिशब्दात्तरा-
गादिपरिग्रहः । तथा तेजासि तेजस्कायविषये स निक्षिप्तग्नौ प्र-
दंशे गाथायां तु निक्षिप्तशब्दस्यान्यथापाठः प्राकृतत्वात् उच्चार-
देव्युत्सर्जनमिति सर्वत्र संवध्यते । तथा वाते वातविषये व्यञ्जनस्य
ताद्वृत्तस्याभिधारणं वातोदीरणायाजिमुख्येन धारणं करोति ।
हरिते यथा पृथिव्यां तथा वक्तव्यम् । हरितकायस्योपरि स्थाना-
दि करोति । यदिचोच्चारानिदिव्युत्सर्जनमिति । त्रसेष्वपि च पृथि-
व्यामिव वक्तव्यं कीटिकानगराद्यतिप्रत्यासन्नमुच्चारानिस्थानादि
वाकरोतीति भावः । तत्र यदि वारयति तदा ज्ञायते सम्यक् परि-
णतोऽस्य धर्म इति योग्य उपस्थापनायाः । एवमेव गोचरगतेऽपि
तस्मिन्कायैः पृथिव्यादिभिर्भवति परीक्षा कर्त्तव्या । तद्यथा सरज-
स्केनोदकार्क्षेण वा हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षा ग्राह्यते इत्यादिप-
रीक्षितस्य व्रतारोपणं कर्त्तव्यम् । तथा चाह-

दव्वादिपसत्थवया, एकैकतिगंति उवरिमं हेट्ठा ।

दुविहा ति विहा यदि सा, आयां विलनिक्खिगगावो ॥

छद्म्यादौ प्रशस्ते व्रतान्यारोपणीयानि एकैकं व्रतं त्रिकं त्रिःकु-
त्वा उच्चारयेत् कथमित्याह “उवरिमं हेट्ठा” अधस्तामूलादार-
न्य यावदुपरितनं पर्यन्तवर्तिसूत्रम् इदमेकमुच्चारणमेवं त्रीन्यारो-
पणं दिक् निवच्यते । द्विविधां वा त्रिविधां वा तत्र साधोर्द्ध्वविधा स्त
द्यथा । आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रवृत्तिन्याश्च । तथा व्रथापना-
नन्तरं तपः कार्यते । अत्रकार्यमाचार्यं निर्विकृतिकमित्यादि ।
उक्तं च । “जद्विसं उवठावितो तद्विसं किञ्चि अभितुठो भव-
इ । केसिं वि आयां विले केसिं वि निविगइयमित्यादि ” ॥

संप्रति माननीयपित्रादिविषये विधिज्ञेयमाह-

पियपुत्तखुड्ढेरे, खुड्ढगथेरेअ पावमाणम्मि ।

सिक्खावणपन्नवणा, दिट्ठतो दंडिमाईहिं ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्रव्रजितौ (दिट्ठावपि) युगयत्प्राप्तौ तर्हि युग-
पट्टपस्थाप्येते अथ (खुड्ढत्ति) कुल्लकः पुत्रः सूत्रादिभिर-
प्राप्तः (थेरत्ति) स्थविरः सूत्रादिभिः प्राप्तस्तर्हि स्थविरस्यो-
पस्थापना विधेया (खुड्ढत्ति) यदि पुनः कुल्लकः सूत्रादिभिः
प्राप्तः स्थविरो नाप्यपि प्राप्तो भवति तर्हि तस्मिन् स्थविरे
सूत्रादिकमप्राप्नुवति यावदुपस्थानादिवसः शुद्धः समागच्छ-
ति तावत्स्थविरस्य प्रयत्नेन शिक्षापना क्रियते । आदरेण शि-
ष्यत इत्यर्थः । तत्र यदि उपस्थापनादिवससमय एव प्राप्तो भव-
ति ततो द्वावपि युगपट्टपस्थाप्येते । अथादरेण शिक्षमाणोऽपि
न प्राप्तस्तदा स्थविरेणानुज्ञाते कुल्लक उपस्थाप्यते । अथ स्थ-
विरो न मन्यते तदा प्रज्ञापना कर्त्तव्या तस्यां च प्रज्ञापनायां
क्रियमाणयां दृष्टान्तो दारिद्रकाद्यभिधातव्यः । दारिद्रको राजा
आदिशब्दादमात्यादिपरिग्रहः स चैवम् “ एगो एया रज्जपरिणो
स पुत्तो अन्नरायाणमो वगगमाढत्तो । सो राया पुत्तस्स तुट्ठो-
तं से पुत्तं रज्जे गवउमिच्छइ । किं सो पिया नाणुजाणइ एव्वं
तव जइ पुत्तो महव्वयरज्जं पावित्ति किं न मचासि ।
एतदेवसविशेषमाह-

थेरेण अणुन्नाए, उवटनिच्छे व ठंति पंचाहं ।

ति पण मणिच्छे उवरिं, वत्थुसहावेण जाहीयं ॥

स्थविरेणानुज्ञाते उपस्थापना कुल्लकस्य कर्त्तव्या । अथ स
दारिद्रकादिभिर्दृष्टान्तैः प्रज्ञाप्यमानो नेच्छति तदा पञ्चाहं पञ्च-
दिवसान् यावत्तिष्ठति ततः पुनरपि प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिच्छायां
पुनरपि पञ्चाहं तिष्ठति पुनः प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिष्ठो भूयः
पञ्चाहमवतिष्ठते । एवं यदि त्रिपञ्चाहकावेन स्थविरः प्राप्तो
भवति तदा युगपदुपस्थापनास्तः परं स्थविरेऽनिच्छत्यपि कुल्ल-
क उपस्थाप्यते (वत्थुसहावेण जा हीयमिति) वस्तुनः स्वजावो
वस्तुस्वजावः । अहंकारी सन् । अहं पुत्रस्यावमतरः करिष्येऽ
हमिति विचिन्त्य कदाचिन्निष्कामेतगुरोः कुल्लकस्य चोपरिग्रहं
गच्छेत् । एवं स्वरूपे वस्तुस्वभावे ज्ञाते त्रयाणां पञ्चाहानामुप-
पि स कुल्लकः प्रतीक्षाप्यते यावत्तेनाधीतमिति ॥

अथ द्वे पितापुत्रयुगले तदाऽयं विधिः-

दो थेरे खुड्ढेरे, खुड्ढगवत्थमगणा होइ ।

रत्तो अमच्चमाई, संजइमज्जे महादेवी ॥

द्वौ स्थविरौ सपुत्रौ समकं प्रव्रजितौ तत्र यदि द्वौ स्थ-
विरौ प्राप्तौ न क्षुल्लकौ ततः स्थविरावुपस्थाप्येते (खुड्ढत्ति)
अथ द्वावपि कुल्लकौ प्राप्तौ न स्थविरौ तदा पूर्ववत् प्रज्ञापनात्क-
र्त्तव्यतः पञ्चदशदिवसान्यावत्कर्त्तव्या तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तु-

स्वजावं ज्ञात्वा प्रतीक्षापणम् । (धेरे खुदृत्ति) द्वौ स्थ-
विरावकश्च जुल्लुकः सूत्रादिभिः प्राप्तोऽत्रोपस्थापना (बोध-
न्य इत्यादि) स्थविरस्यजुल्लुकस्य च विपर्ययस्ततो ज्ञयति मा-
रणा कर्तव्या सा चैवं द्वौ जुल्लुको प्राप्तवेकश्च स्थविरः
प्राप्त एको न प्राप्तस्तत्र यो न प्राप्तः स आचार्येण वृ-
षभैर्वा प्रज्ञाप्यते प्रज्ञापितः सन् यद्यनुजानाति तदा तत्
जुल्लुक उपस्थाप्यते । तथाप्यनिच्छायां राजदृष्टान्तेन तथैव
प्रज्ञापना । अयं चात्र विशेषः । सोऽप्राप्तस्थविरा भण्यते ।
एष तव पुत्रः परममेधावी सूत्रादिभिः प्राप्त इत्युपस्थाप्य-
ताम् । यदि पुनस्त्वं न मुक्तश्चयसि तदैतौ चावपि पि-
नापुत्रौ रत्नाधिकौ न भविष्यतस्तस्माद्विसर्जय एतमात्मीयं
पुत्रमेपोऽपि तावद्भवतु रत्नाधिक इति अतोऽपि परम-
निच्छायामुपेक्षा वस्तुस्वभावं वा ज्ञात्वा तत्जुल्लुकस्य प्रती-
क्षापणमिति । (रत्ना य अमर्षादित्यादि) पश्चात् राजा भ-
मात्यश्च समकं प्रवर्जितौ समकमेव सूत्रादिभिः प्राप्तौ ततो
युगपत्तौ द्वावप्युपस्थाप्येते । अयं राजा सूत्रादिभिः प्राप्तो ना-
मात्यस्ततो राज्ञ उपस्थापना । अथामात्यः सूत्रादिभिः प्राप्तो
न राजा ततो यावदुपस्थापनदिनमागच्छति तावदादरेण
राजा शिष्यते ततो यदि प्राप्तो भवति ततो युगपदुपस्था-
पना । अथ तत्रापि राजा न प्राप्तस्तदा तेनानुज्ञाते अ-
मात्य उपस्थाप्यते । अयं नेच्छति तदा पूर्ववद्विष्मकदृष्टा-
न्तेन राज्ञः प्रज्ञापना । तथापि चेन्नेच्छति ततः पञ्चदिव-
सान्यावदमात्यस्य प्रतीक्षापणं तथापि चेन्न प्राप्तो ज्ञेयः प्र-
ज्ञापना तत्राप्यनिच्छायां पुनः पञ्चदशाहमपि । तथाप्यनिच्छाया-
मुपेक्षा वस्तुभावं वा ज्ञात्वा मात्यस्य प्रतीक्षापणम् । यदि वा
वक्ष्यमाणोऽत्र विशेषो यथा चामात्यस्य राज्ञा सद्भोक्तमेवमा-
दिप्रदणसन्धितयोः श्रेष्ठिसार्थवादयोरपि वक्तव्यमिति । (सं-
जडमङ्गे महादेवीति) द्वयोर्मतादुद्दिष्टोद्देशयोर्मतादुद्दिष्टयु-
गत्रयोर्महादेव्यमात्योश्च सर्वमेव निरवशेषं वक्तव्यम् ।

संप्रति यदुक्तं बोध्यत्यमगणा होइति तद्व्याख्यानार्थमाह ।

दो पत्तापियपुत्ता, एगस्त पुत्तं न उ धेरा ।

गहितोवसयं वियरः, राइणितो होउ एस वि य ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्राप्तावेकस्य तु पिता प्राप्तो न पुत्रः युगलस्य पुत्रः
प्राप्तो न स्थविरः स आचार्येण वृषभेण वा प्रज्ञापनां ग्राहितः स्थयं
धितरत्यनुजानाति तदा स जुल्लुक उपस्थाप्यते । अयं नेच्छति
तदा पूर्ववद्राजदृष्टान्तेन प्रज्ञापना अन्यच्च तौ पितापुत्रौ रत्ना-
धिकौ भविष्यत एपोऽपि च तव पुत्रौ यदि रत्निकौ रत्ना-
धिकौ भवति । भवतु नाम तव लाभ इति तथाप्यनि-
च्छायां पूर्ववदुपेक्षादि ।

राया रायाणो वा, दोषि वि सपपत्त दोसु पासेसु ।

ईसरसेट्टिअमचे, नियमघमाकुलउए खुडे ॥

एको राजा द्वितीयराजस्तौ समकं प्रवर्जितौ अत्रापि यथा
पितापुत्रयो राजामात्ययोर्वा प्रागुक्तं तथा निरवशेषं वक्तव्यं
केवलममात्यादिके सूत्रादिभिः प्राप्ते उपस्थाप्यमाने यदि रा-
जादिरप्रीतिं करोति दारुणस्वभावतया हृते वा किमपि पुरु-
षं तदा सोऽप्राप्तोऽपीतरैरमात्यादिभिः सममुपस्थाप्यते । अथ-
वा (रायात्ति) यत्र एको राजा तत्र सोऽमात्यादीनां सर्वेषां
रत्नाधिकः कर्तव्यः (रायाणोत्ति) यत्र पुनर्द्विप्रभृतयो रा-
जानः समकं प्रवर्जिताः समकं च सूत्रादिभिः प्राप्तास्ते स-
मरत्नाधिकाः कर्तव्या इत्युपस्थाप्यमाना द्वयोः पार्श्वयोः
स्थाप्यन्ते अत्रैवात्र विशेषमाह ।

समगं तु अण्णेगसुं, पत्तेसुं अण्णजिजोगमावहिया ।

एगतो दुहतो ठविया, समएयणिया जहासन्नं ॥

पूर्वं पितापुत्रादिसवन्धेनासंबन्धेष्वनेकेषु राजसु समकं सू-
त्रादिभिः प्राप्तेष्वत एवेककालमुपस्थाप्यमानेषु (अण्णजिजो-
गत्ति) गुरुणा अन्येन चाभियोगो न कर्तव्यो यथा इतस्ति-
ष्ठथ इतस्तिष्ठथेति कित्वेकतः पार्श्वे द्विधा वा द्वयोः पार्श्वयो-
र्यथैव स्थिताः स्वस्वभावेन तेषामावलीका तथैव तिष्ठति
तत्र यो यथा गुरोः प्रत्यासन्नः स तथा ज्येष्ठो ये तूभयोः स-
मथ्रेण्या स्थितास्ते समरत्नाधिकाः । इदानीं पूर्वगाथापश्चा-
दैव्याख्या (ईसरेत्यादि) यथा द्विप्रभृतयो राजान उक्ता
एवं द्विप्रभृतयोः श्रेष्ठिनो द्विप्रभृतयोऽमात्या द्विप्रभृतयो नि-
गमावणिजः (घडात्त) गोष्ठी द्विप्रभृतयो गोष्ठयो यदि वा
द्विप्रभृतयो गोष्ठिका यदि वा द्विप्रभृतयो महाकुला द्विकप्र-
हणमुपलक्षणं तेन द्विप्रभृतय इति द्रष्टव्यम् । तथैव च व्या-
ख्यातं च (खुदृत्ति) जुल्लुकाः समकं प्रवर्जिता इत्यर्थः । सू-
त्रादिभिः प्राप्ताः समकं रत्नाधिकाः कर्तव्याः । एतेषामेव
मध्ये यः पूर्व प्राप्तः स पूर्वमुपस्थाप्यते इति वृद्धसंप्रदायः ।

ईसिं अण्णो पत्ता, वामपासम्मि होइ आवहिया ।

अजिसरणाम्मि य वट्ठी, ओसरणे सो व अण्णो वा ॥

तेषामुपस्थाप्यमानानामावलीका गुरुवामपार्श्वे जगदन्तवत्
ईषद्वनतस्य अवनतीभूय स्थिता तव यदि ते गुरुसमीपम-
प्रतोऽभिसरति तदा गच्छस्य वृद्धिर्ज्ञातव्या यथाऽप्येऽपि बहवः
प्रवर्जिष्यन्तीति अथ पश्चाद्द्विरपसरन्ति तदा स उपस्थाप्य-
मानोऽन्यो वा उल्लिख्यमिष्यति अपद्रव्यमिति चेति ज्ञातव्य-
मेव निमित्तकथनम् । व्य० द्वि० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे जिकवू एणगयं वा, अणगयं वा सगं वा जे ।

अण्णालं उट्टावेई, उट्टावंतं वा साइज्जइ ॥ ४९५ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् अण्णालं उट्टावेतस्स आणादी दोसा चउ-
गुरुगं च चिउउ ताव उवट्टावणाविहि पव्वावणाविहि ताव-
णातुमिच्छामि ॥

नायगमनायगं वा, सावगमसावगं तु जे जिकवू ।

अण्णमुवट्टावेई, सो पावति अण्णमादीणि ॥ ४९६ ॥

पच्छा सुक्के अट्टा, वामेसाइयं च तिकखुत्तो ।

सयमेव उ कायव्वं, सिकखा य तहिं पयातेणं ॥ ४९७ ॥

जो च उवट्टाति पव्वजा एसो पुच्छिज्जति कोसि तुमं किं
पव्वयसि किं च ते वेरगं एवं पुच्छितो जति अणलो ण
भवति ता सुद्धो पव्वजाए कप्पणिज्जो ताहे से इमा साहु
चरिया कहिज्जति ॥

गोयरमचित्तजोयण, सज्जायमएहाणत्तुमिसेज्जादी ।

अण्णुवगयथिरहोत्था, गुरुजहप्पोण तिस्रट्ठा ॥ ४९८ ॥

गोयरेति दिण्णे देणे भिक्खं हिंडियव्वं जत्थ जं लव्वह तं
अच्चिंतं घेत्तव्वं जं पि एसणादि सुद्धं आणियं पि ताव बुद्धसे-
हादिणहिं सह संविभाणेण भोत्तव्वं निब्बं सज्जायज्जाणपुरेण
होयव्वं सदा अण्णहाणं तु उड्डवद्धे सया भूमिसयण वासासु
फलगादिपसु सोत्तव्वं अट्टारससीलंगसहस्सा धारेयव्वा
लोयादिया य किलेसा अण्णे कायव्वा पयं सव्वं जति असु-
वगच्छति तो पव्वावेयव्वा एसो पव्वावणिज्जपरिक्खा प-
व्वावणा भवति ॥ नि० चू० ११ उ० ॥

(सूत्रम्) आयरियज्वज्जायअसमरमाणे परं चउरातातो

पंचरातातो कप्पागं भिक्खुं णो उवट्ठावेति कप्पाए अत्थि-
याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ ठेदे वा
परिहारे वा नत्थि याइं से के माणणिज्जे कप्पइ से संतराठेदे
वा परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं तं चेव भाणियव्व मिति वचना-
देवं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः । “ कप्पाए अत्थि याइं से केइ
माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ ठेदेवा परिहारे वा नत्थि
याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे से संतरा ठेदे वा परिहारे वा ”
अस्यापि व्याख्या प्राग्वत् तत्र यैः कारणैर्न स्मरति तान्यु-
पदर्शयन्नाह-

दप्पेण पमाएण व, वक्खेवणगिद्धाणतो वावि ।

एएहिं असमरमाणे, चउव्विहं होइ पच्छित्तं ॥

दर्पो निष्कारणोऽनादरस्तेन प्रथममादौ विकथादीनां प-
ञ्चानां प्रथमादीनामन्यस्तेन व्याक्षेपणसीवनादिना ग्लायते
एतैः कारणैरस्मरति प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्तं चतुर्विधमस्म-
रणकारणस्य दर्पोदेष्टुमकारत्वात् । तदेवाभिधित्सुःप्रथ-
मतो दर्पितः प्रमादेन चाह ॥

वायामगिद्धाणादिसु, दप्पेण अणुद्वेति चउगुग्गा ।

विकहादिपमाएण व, चउव्वहुगा होंति बोधव्वा ॥

व्यायामग्लानादिषु व्यापृततया निष्कारणोऽनादर उपस्था-
पनायाः स दर्प उच्यते तेन दर्पेणानुस्थापयति प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः विकथादिना अन्यतमेन प्रमादेनानुपस्थाप-
यति चत्वारो लघुका भवन्ति बोद्धव्याः ॥

सिन्वणतुएणसज्जाय, णाणलेवादिदाणकज्जेसु ।

विकखेवे होइ गुरुगो, गेव्वामेणं तु मासलहू ॥

सीवनतूर्ध्नास्वाध्यायध्यानपात्रेपादिदानकार्यैर्गाथायां सप्त-
मी तृतीयायै । यो व्याक्षेपेणाऽनुपस्थापयति प्रायश्चित्तं जवति
गुरुको मासो ग्लान्येन त्वनुपस्थापयति मासद्वयम् । संग्रति यैः
कारणैः स्मरतोऽस्मरतश्चानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं न भवति ।
तान्यभिधित्सुराह-

धम्मकहाइहुमत्तो, वादो अचुक्कमे व गेलएणे ।

विइयं चरमपएसुं, दोसु पुरिमेसु नं नत्थि ।

ऋद्धिमतो राज्ञो युवराजस्यामात्यादेर्वा प्रतिदिवसमागच्छतो
धर्मकथा कथ्यते परप्रवादी वा कश्चनाप्युपस्थितः स वादेन
गृहीतव्यः । इति तन्निग्रहणाय विशेषतः शास्त्राच्यासे तेन स-
ह वादे वा दीयमाने यदि वा आचार्यस्यान्यस्य या साधोयौ
वा उपस्थाप्यस्तस्य वा अत्युत्कटे ग्लान्ये जाते व्याकुलीजवनतः
स्मरन्नस्मरन्वा यद्यपि नोपस्थापयति तथापि न तस्य प्रायश्चि-
त्तं कारणतो व्याकुलीजवनात् । एतच्च प्रायश्चित्तानाववृत्तकणं
द्वितीयपदमपवादपदं चरमपदयोर्द्वयोर्ध्वक्षेपश्चानन्वद्वययो-
रवगन्तव्यम् । तथा हि धर्मकथावादाच्यां व्याक्षेप उक्तो
ग्लानत्वपदेन च ग्लानत्वमिति पूर्वयोस्तु द्वयोः पदयोस्तत् अप-
वादपदं नास्ति । एतच्च चतुर्विधं प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्त-
मुक्तं स्मरणतस्तु चत्वारण्यपञ्चरात्राद्यतिक्रमे यत्प्रायश्चित्तं तत्पू-
र्वसूत्रे इवात्रापि निरवशेषं द्रष्टव्यम् ।

आयरियउवज्जाओ य समरमाणे वा असमरमाणे वा परं
दमराय कप्पातो कप्पागजिक्खू णो उवट्ठावेति कप्पाए अ-
त्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ

छेदे वा परिहारे वा जाव कप्पाए संवच्छतरं तस्स तप्पतिर्यं
णो कप्पइ आयिरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयं वा उदिसिन्नए वा

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अस्मरन्वा यदा स्मरति तदा
न साधकं नक्त्रादिकं यदा तु साधकं नक्त्रादिकं तदा बहुव्या-
क्तेपतो न स्मरन्वापरं दशरात्रकल्पात् दशरात्रकल्पाकं भिक्कुं
नोपस्थापयति तत्र यदि तस्मिन्कल्पाके अस्ति (से) तस्य
कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिजिर्जावी कल्पाकस्ततो नो
पस्थापयति । तर्हि नास्ति (से) तस्यानुपस्थापयति कश्चिच्छेदः
परिहारो वा । अथ नास्ति (से) तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः
पित्रादिर्जावी कल्पाकस्तर्हि तस्यानुपस्थापयतश्चेदः परिहारो वा
प्रथमादेश इति वाक्यशेषो द्वितीयादेशेन पुनश्चेदेन परिहारतप-
सा वा दम्यमानस्य तन्मध्यममनुपस्थापनाप्रयतस्य संवत्सरं
यावन्न कल्पत आचार्यन्वमुपदेष्टुमनुज्ञातुं संवत्सरं यावज्जणोभि-
यते इति भावः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थन्तु ज्ञाप्यहृदजि-
धित्सुः प्रथमतो दशरात्रनिबन्धनमाह-

समरमाणेवि पंचदिय, समरमाणे वि तेत्थिया चेव ।

काओत्ति व समओत्ति व, अप्पाकप्पओत्ति व एगणं ॥

स्मरत्यपि चत्वारयपंचरायातो इत्यनेन पञ्चदिनान्युक्ता-
नि अस्मरत्यपि तावन्ति चेव पञ्च दिनानि चैवोक्तानि इदं च
स्मरणास्मरणमिश्रकसूत्रतो दशरात्रात्कल्पादित्युक्तमत्रैव क-
ल्पशब्दस्तद्व्याख्यानमाह । “ काओ इति वा समय इति वा
अप्पा इति वा कल्प इति ” एकार्यं ततो दशरात्रक-
ल्पादिति दशरात्रकादादिति द्रष्टव्यम् ।

संग्रति स्मरणास्मरणं भावयति ॥

जाहे भुरमइ ताहे, असाहगं रिक्खलग्गादिणमादी ।

बहुविकखेवम्मि य गणे, सरियं पि पुणो वि विस्सरति ॥

यदा स्मरति तदा असाधकमप्रयोजकमृक्कल्लभनादि आदिशब्दात्
सूहृत्तादिपरिग्रहः । बहुव्याक्षेपे च गणे गच्छे स्मृतमपि पुनरपि
विस्मरति तत एवं स्मरणास्मरणसंज्ञवः । अत्रैव प्रायश्चित्त-
विधिं सविशेषमाह ।

दसदिवसे चउगुग्गा, दसेव वव्वहुग उगुरू चेव ।

तत्तो ठेदो मूलं, णएवट्ठपो य पारंची ॥

तस्मिन्तद्धिकृते कल्पाके जाते सति यदि स्मरणास्मरणतो
दसदिवसानतिक्रमति ततस्तस्यानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुकाः ततः परमप्यन्यानि दशैव चेत् दिनान्यतिवा
हयति ततः परलघुकम् । ततः परतोऽपि दिनदशकाति-
क्रमे परगुरुकं (ततोठेदोत्ति) ततः परमेवं वेदस्त्रिधा वक्त-
व्यः । सत्रैवं ततोऽपि परतो यद्यन्यानि दशदिनानि बह्वयति
तर्हि चतुर्गुरुकश्चेदस्ततोऽपि परतो दिनदशकातिक्रमे परलघु-
कश्चेदः ततोऽन्यदशदिवसस्यातिवाहने पाराश्रिको जायते ॥

एसो देसो पढो, वितिण तवसा अदम्ममाणम्मि ।

उजयवव्वउव्वले वा, संवच्छरमोदिसाहरणं ॥

एषोऽनन्तरोदित आदेशः प्रथमो द्वितीये आदेशे पुनस्त-
पसा उपवृत्तकणमेतच्छेदेन वा अदम्यमानं यदिवा उजयवव्वेन
कायवव्वेन च उपवृत्तकणमेतदन्तरैकवव्वेन वा तपसश्चेदस्य वा
दातुमशक्यतया संवत्सरं यावत् दिश आचार्यत्वस्य हरणम् ॥

एते दो आदेसा, मीसगमुत्ते हव्वंति नायव्वा ।

पढमविईएसुं पुण, सुत्तेसु इमं तु नाणत्तं ॥

एतावनन्तरोदितौ द्वावप्यादेशौ मिश्रकसूत्रे जयतो ज्ञातव्यौ

प्रथमस्तिथयोः पुनः सूत्रयोर्दिमादेशाविषयं प्रत्येकं नानात्वं तदेवाह ॥

चउरो य पंचदिवसा, चउगुरू एव ह्येति उदे वि ।

तत्तो मूत्रं नयमं, चरमं पि य एगमरगं तु ॥

प्रथमे द्वितीयं च सूत्रे प्रत्येकमिमादेशौ प्रथम आदेशस्तस्मिन् विवक्षिते कल्पाके जाने नति यदि चतुर्गे द्विचमानतिवाहयति तदा चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे परस्परं पुरु-
गुरुके । एवं उदेऽपि त्रिधा वक्तव्यः तदनन्तरं मूलं नयममन-
यस्याप्यं चरमं पाराधिवनमेकसरकमेकैकादिनानिक्रमे वक्तव्यम् ।
द्वितीय आदेशः पञ्चदिवसातिक्रमे चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चा-
तिक्रमे परस्परं पुरुगुरुके एवं उदेऽपि पञ्चपञ्चादिनानिक्रमेण
त्रिधा वक्तव्यस्ततो मूत्रं नयमं चरमं च एकसरकमेकैकादिना-
निक्रमेणेति भावार्थः । ३७० ४ ३० । दशा० ॥

फागुय आहारो मे, अणहिरुणं च गाहणं सिक्खं ।

ताहे उ उचट्टवणं, छज्जीवाणियं नु पत्तस्म ॥

अप्यने अकहिता, अणजिगतपरिच्छन्नानिक्रमे पासे ।

एकेके चउगुरूगा, विमंभिया आदिमा चउरो ॥

अप्यत्तं मुत्तेणं, परियाग उचट्टेत्त चउगुरूगा ।

आणादिया य दोमा, विराहणा छएह कायाणं ॥

मुत्तत्थं कहट्ठा, जीवाजीये य वेथमोक्खं च ।

उचट्टवण चउगुरूगा, विराहणा जा जणियपुत्ति ॥

अणभिगतपुत्तपावं, उचट्टेत्तस्स चउगुरू ह्योति ।

आणादिणां य दोमा, मालाण ह्योति द्विट्ठे ॥

समरक्खदउद्वगणं, पतिट्ठिते हरितवीजमादीनु ।

ह्योति परिकखागांयरे, किं परिहरतीण वा वि त्ति ॥

उच्चारदि अयंमिन्न, वंमिरउणादि वावि पुद्वीण ।

णदि मादिदगसर्मावे, खारादिदाह अगणिम्मि वि ॥

जण अदिधारण वांते, हरिण अहव पुद्विते नभेसुं च ।

एमादि परिकिखत्ता, वनदाणामिणेण विहिणा मो ॥

दव्वादिपमत्थे वा, एकेके तिगुणणोवरं हेट्ठा ।

दुविहा तिबिहा य दिसा, अंविनिनिन्विगतिओ वा ।

पियपुत्ताणं जुयन्ना, दोएिह तु निक्खंत तत्थ एगस्स ।

पुत्तो यदि ताण पुत्तो, एगस्स पुत्तो ण तु थेरो ॥

ताहे तु पञ्चविज्जति, दंडियाणायं तु का तु जन्नइ तु मा ।

गेहं अस्सगहीए, तिमि उ ह्योति एमविता ॥

एवं सो पएहवितो, जदि इच्छं तो उ उट्टेत्ति तु ॥

नेच्छंते यं चाह-वेति दो तिहिह वायणगा ।

वच्छसजावासज्ज व, जा थीत्त ताव तं परिच्छंति ।

एवं रायअगव्वेसु-जति मज्जे महादेवी ॥

राया रायाणां वा, दोएिह वि समपत्तदोसु पासेसु ।

ईसरमेडिअमवे, गियमय्रकाकुद्वद्वे खुड्डे ॥

समपत्तअणेगेसुं, पत्तेसुं अणजिओगमावलिता ।

एगतो छुहतो उविता, समराइणिया जहा सक्कं ॥

ईमि अचो पत्ता, वामे पासम्मि ह्योति आवलिता ।

आसरणम्मि य वट्ठी, सरणे सो व अस्सो वा ॥

उचट्टवियस्स एवं, संजुंजणता तहेव संवासो ।

वितियपदे संवंधी, ओमादीसु माहु पडिजावं ॥

जुंजीसु मए सद्धि, इयाणिं णेच्छति जोजु पडिजावं ।

आदिखायंति व उजे, पच्छन्ने जे ए जुंजंति ।

एमादिणा तु जावं, ताहे अप्पत्तअहवपत्तं वा ॥

उचट्टेत्ति जुंजंति, अपरिणते चित्तरक्खट्ठा ॥ पं० जा० ॥

उचट्टवणा कपो अप्यते अंशवेत्ता । गाहा जइ आवासगमाइ
जाय उज्जीवाणियातो सुत्ते अपम्मि उचट्टावेइ चउगुरू दोहि वि
गुरु तवेण कालेण तवगुरू अंनो अट्टमदसमदुवात्तसमकालगुरु
गिण्हकात्ते अहासुत्ते पडिण अच्चे अकहिण उचट्टावेइ चउगुरू
तवगुरू कालवहुं कालवद् सीतकात्ते वासासु वा अह पडिण
सुत्ते य अपरिच्छिओ ता मनसद्वहइ पुद्विमादीणि चउगुरू तव-
लहुं तवचउगुरू तवचउलहुं च जन्नइ अणुग्वाइयं पनुच्च
गुरुयं अणुग्वाइयं नाम उट्टे चउत्थे आर्यवित्ते व कए पागणए
पुरिमद्वनिच्चीइणगासणाइ करेइ तेण गुरुयं जवइ अह पडियसु-
यअजिगयं अपरिच्छिऊण उचट्टावेइ किं परिहरइ न उचट्टोलादि
चउगुरू दोहि वि लहुं तवसाकात्तेण अणुग्वाइयं पुण एवं धारस्-
विहं वि कप्पिण । पं० च० । "उचगस्स वा उचट्टावेज्ज वा सुत्तं
वा अन्थं वा उज्जं वा पुरुवेज्जा एतेसु कुलगणसंघवज्जो" महा०
७ अ० । एतदेव भावयन्नाह-

णां उट्टावणए चिअ, निअमा चराणंति दव्वओ जेण ।

मा जव्वाण विज्जणिआ, उउमत्थगुरूण मफत्ता य ॥

नोपस्थापनायामेव कृतायां सत्यां नियमाचरणमिति कुत
इत्याह । उच्यते येन प्रकारेण सा अभव्यानामपि भणितोप-
स्थापना अङ्गारमर्दकादीनां उच्यते गुरुणां विधिकारकाणां सफत्ता
वाङ्माराधनादिति गाथार्थः । उपस्थापना विधिफलवत्तामाह ।

पायं च तेण विहिणा, होइ इमेति निअमो कओ सुत्तो ।

इयरा सामाइअम्मि-त्तओ वि सिद्धि गयाणं ता ॥ १०॥

प्रायश्चित्तेन विधिना उपस्थापनागतेन जवत्येतच्छेदोपस्थाप्यं
आरित्रमिति नियमः कृतः सूत्रदशवैकालिकादिपाठाद्यनन्तरमु-
पस्थापनायाः इतरथान्यथा सामायिकमात्रतोऽप्यवधिः प्राप्त्या
सिद्धिं गताः अनन्ता प्राणिन इति गाथार्थः ।

अनियममेव दर्शयति ॥

पुत्ति असंगतं पि अ, विहिणा गुरुगच्छमेवाए ।

जावमणेगेसि इमं, पच्छा गोविंदमाईणं ॥ ११ ॥

पूर्वमुपस्थापना कात्ते असदपि चैतच्छरणं विधिना गुरुग-
च्छादिसेवया हेतुचतया जातमजिब्यक्तमनेकेपामिदं पश्चाजोपे-
च्छादीनां गोपेच्छवाचककरोट्कगणिप्रभृतीनामिति गाथार्थः ॥

प्रकान्तसमर्थनार्थेवाह ॥

एअं च उत्तमं खहु, निव्वाणपसाहणं जिणा विति ।

जं नाणदंसणाण वि, फलमे अवं व निहिट्ठं ॥ १२॥

एतच्छारित्रं उत्तमं खलूत्तममेव निव्वाणप्रसाधनं मोक्षसाधनं
जिना ब्रुवते । अत एतदुपाये यत्नः कार्य इत्येदं पर्यमुत्तमत्वं यु-
क्तिमाह । यद्यस्माज्ज्ञानदर्शनयोरपि तत्त्वदृष्ट्या फलमेतदेव
आरितं निर्दिष्टं तत्साधकत्वादिति गाथार्थः । पं० च० । बाहस्यो-
पस्थापना न कल्पते ॥

(सूत्रम्) णो कप्पत्ति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा खुड्डियं वा ऊणट्ठावासजायं उपवृट्ठावित्तए संजुज्जित्तए वा कप्पत्ति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा ३ सातिरेगट्ठावासजायाइं उपवृट्ठावित्तए वा संजुज्जित्तए वा ।
सूत्रस्याकरगमनिका न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा कृत्तकं वा जुल्लिकां वा ऊनाप्रवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा संभोजं वा मण्डल्यां तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा कृत्तकं वा सातिरेकाप्रवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजं वा । अथ कस्माद्नाप्रवर्षजातस्यापस्थापनादि न कल्पते तत आह ॥

ऊणट्ठए चरित्तं, न चिट्ठए चात्तणी य उदगं वा ।

वात्तस्स य जे दोसा, जणिया आरोवणा दोसा ॥

ऊनाप्रके ऊनाप्रवर्षजाते वात्ते चात्तन्यामुदकमिव चारित्रं न निष्ठति । तथा ये वात्तस्य दोषा भणिता स्ते च वात्तस्योपस्थापने आरोपणायामाप्रसजति । वात्तस्य दोषानाह ॥

कायवयमणोजोगा, हवंति तम्हा एवट्ठिया जम्हा ।

संवंधिमणाजोगे, ओमे सहसाववादे य ॥

तस्य बालस्य कायवाङ्मनोयोगा यस्मादनवस्थिता भवन्ति । तस्मान्नोपस्थापयेत् । तत्रैवापवादमाह । संवन्धिनमनाभोगे अवमे दुर्भिक्षे सहसाकारेण वा संभोजने अपवादे नोपस्थापयेद्नाप्रवर्षजातमपि । तत्र संवन्धिव्याख्यानार्थमाह ॥

जुज्जिस्से स मए चेवं, वितिया निच्छइ संपइ ।

सो आनाहणसंवंधो, कह चिट्ठेज्ज तं विणा ॥

एष बालको मया सह भोज्यते इत्येवं भणित्वा नातो मण्डल्यां भोज्ये स च संप्रति तमाचार्यं विना भोजं नेच्छति स चाचार्यस्य स्नेहेन संवन्धस्ततः कथं प्रव्रज्यायां गृहीतायां सह भोजनं विना तिष्ठेत् । नैव तिष्ठेदिति भावः ॥

अणुवट्ठविओ एसो, जइया देवेज्ज अपरिणया ।

तो होउ व वारिज्जइ, तो णं संजुज्जए ताहो ॥

तत्र हु निश्चितमपरिणता आवशुरेवं यद्येपोऽनुपस्थापितो मण्डल्यां संभुङ्क्ते ततः स तदा उपस्थाप्यते तदनन्तरं संभोजनं मण्डल्यामिति ॥

अहव अणानोगेणं, सहसाकारेण वा वि होज्ज संजुत्तो ।

ओमस्मि विमहु तत्तो, विपरिणामं तु गच्छेज्जा ॥

अथवा अनाभोगेण सहसाकारेण वा मण्डल्यां संयुक्तो भूयात् । ततो मा नूदनवस्थाप्रसङ्ग इति तमूनवर्षजातमप्युपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजयेत् । अवमे दुर्भिक्षे जाते मा विपरिणामं गच्छेद्न उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोज्यते । एतदेव भावयति ॥

अदिविखयंति एवं मां, इमे पच्छन्नजो जिणो ।

पराहमिति जावेज्जा, तेणावि सह जुज्जते ॥

इमे प्रच्छन्नभोजिनो मामेवमेव दुर्भिक्षे दीक्षयन्ति । अदीक्षां कर्तुमिच्छन्ति । तेन कारणेनाह परः कृत इति स भावयेत् तनस्तेनापि सह संभुङ्क्ते । व्य० १० उ० (“तत्रो नो कप्पइ उपवृट्ठावित्तए तंजहा पंडप वाइए कीवे” व्याख्या पञ्चायणा शब्दे) “दोसा उपवृट्ठाविउ सियती सेसदुगस्स । अणायरणजोगा अहवा समाथारं ते पुरिनयद निवारिया दोसा” वृ० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे जिकखुं णायगं वा अणायगं वा वासगं वा

जे अणलं उट्ठावेइ उट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् । अणलं उपवृट्ठावैतस्स आणादी दोसा चउ-
गुरुगं च । नि० चू० ११ उ० ।

अनवस्थाप्यभिक्षादेः पुनरुपस्थापना-

अणवट्ठपं जिकखुं अगिहिज्जुं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेयस्स उपवृट्ठावित्तए अणवट्ठपं जिकखुं गिहिज्जुं कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उपवृट्ठावित्तए इति ॥

यथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध उच्यते ।

अट्ठस्म कारणेणं, साहम्मि य तेणमादि जइ कुज्जा ।

इह अणवट्ठे जोगो, नियमातो यावि दसमस्म ॥

साधर्मिकैः कारणेन प्रागुक्तनोत्पादितो योऽर्थस्तस्य तैत्थ्यमादिशब्दादन्यपरिग्रहः । यदि कुर्यात्ततः सोऽनवस्थाप्यो भवति एतदर्थव्यापनार्थमर्थजानसूत्रानन्तरमनवस्थाप्यसूत्रम् इत्येपोऽनवस्थाप्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । पाराश्रितसूत्रस्यापि संबन्धमाह । नवमात्प्रायश्चित्तादनवस्थाप्यादनन्तरं किल दशमं पराश्रितनामकं प्रायश्चित्तं भवति ततो नवमान्नवमप्रायश्चित्तसूत्रस्यारम्भमाह । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । अनवस्थाप्यं भिक्षुमगृहीभूतमगृहस्थीकृतं नो कल्पते यस्य समीपेऽवतिष्ठते तस्य गणावच्छेदिनो गणस्वामिन उपस्थापयितुम् । संप्रति पाराश्रितसूत्रमाह ।

(सूत्रम्) पारंचियं पि भिक्खुं अगिहिज्जुं नो कप्पते तस्स गणावच्छेदियस्स उपवृट्ठावित्तए पारंचियं जिकखुं गिहिज्जुं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उपवृट्ठावित्तए पारां चियं जिकखुं गिहिज्जुं कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उपवृट्ठावित्तए ॥

अत्र सूत्रद्वयस्यात्तरगमनिका प्राग्वत्संप्रति भाष्यविस्तरः ।

अणवट्ठो पारंचिय, पुच्चं जणिया इमं तु नाणत्तं ।

गिहिज्जुस्स य करणं, अकरणे गुरुणा य आणादी ॥

अनवस्थाप्यपाराश्रितौ एतौ द्वावपि पूर्वं भणितौ इदं चात्र नानात्वं गृहीभूतस्य गृहस्थरूपसदृशस्य करणं यदि पुनर्गृहीभूतमकृत्वा तमुपस्थापयति तदा गृहीभूतस्याकारणे प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । तथा आज्ञादयः आज्ञानवस्था-
मिथ्यात्वविराधना दोषाः । अन्यच्च प्रमत्तं सन्तं देवता छल-
येत् । गृहीभूतस्य तु छलना न भवति । तस्माद् गृहीभूतं कृत्वा तमुपस्थापयेत् । गृहस्थरूपताकरणमेव भावयति ।

वरनेवच्छं एगे, एहाणादिविज्जमवरिजुगद्धमित्तं ।

परिसामज्जे धम्मं, सुणेज्ज तो कहण दिक्खा ॥

एके आचार्या एवं श्रुते स्नानविचर्जं वरं नेपथ्यं तस्य क्रियते । अपरे दाक्षिणात्याः पुनरेवमाहुर्वैष्णव्युग्रमात्रं परि ध्राप्यते तद्वर्षमध्ये आचार्यसमीपमुपगम्य श्रुते भगवन् ! धर्मं श्रोतुमिच्छामि । ततः (कहणत्ति) आचार्यः धर्मं कथयति । कथिते च सति सकलजनसमक्षं श्रुते श्रद्धासि सम्यग्धर्ममेवमिति मां प्रवाजयत एवमुक्ते तस्य दीक्षा द्विज्जस-
मर्पणानन्तरं च तत्क्षणमेवोपस्थाप्यते तत्र शिष्यः प्राह । कस्मादपि गृहस्थावस्थां प्राप्यते । सूरिगह ।

ओहावितो न कुच्चइ, पुणो वि सो तारिस्सं अतीथारं ।

होइ जयं सेसाणं, गिहिज्जुवे धम्मिया चव ।

किं वा तस्मिन् न दिङ्गलं, गिहिलिङ्गं तेण जायतो लिङ्गं ।

अजहं वि दब्बजिगे, सल्लिगपप्पिसेयणावि जहं ॥

अपञ्चाजितो ग्लानिमापादितः सन् पुनरपि स तादृशमती-
चारं न करोति । शोषाणामपि च साधूनां जयमुत्पादितं भवति ।
येन तेऽप्येवं न कुर्वते । तस्माद्गृहीतरूपे गृहस्थता रूपस्य
धर्म्मता धर्म्मादनपेताभ्यान्त्येन तस्यापि याज्यमानागृहस्थरूप-
तेति ज्ञावः (किंचेत्यादि) किं वा केन वा कारणेन तस्य न दीयते
गृहस्थिङ्गं दातव्यमेव तस्य गृहिलिङ्गमित्यर्थः । येन कारणेनाप-
रित्यक्तोऽपि इच्छाबिद्धे स्वच्छिद्धे प्रतिसेवनात् ज्ञावतो विद्धं
विजहं परित्यक्तमिति ।

संप्रति सूत्रवृत्ते वा पद्यादमाह ।

(सूत्रम्) अणवद्वप्यं जिकुं पारं चियं जिकुं गिहिलिङ्गं वा
अगिहिलिङ्गं वा कप्पइ, तस्मिन् गणावच्छेदितस्मिन् लघुवृत्त-
वेत्तए जहा तस्मिन् गणस्मिन् पतियं सिया इति ॥

अनवस्थाप्यं जिकुं पाराञ्चितं वा भूतं भिक्षुं गृहीतमगृहीतं
वा कल्पते । तस्य गणावच्छेदितः उपस्थापयितुं कथमित्याह
यथा तस्य प्रतीकं प्रतिकारमुपस्थापनं स्यात्तथा कल्पते नान्यथा
इह यो गृहस्थीभूतः स तावदुपस्थाप्यते एवमस्यापवाद-
विषयं वा यस्तु गृहीतः सोऽपवादविषयस्तस्योत्सर्गतः प्रति-
पिद्वत्वात् । तत्र येः कारणैरगृहीतौऽप्युपस्थाप्यते तत्र यथा
लघुवृत्त्यास्योऽगृहस्थीभूतोऽप्युपस्थाप्यो भवति । तथा भाव्यते
द्वानवस्थाप्यं पराञ्चितं वा कोऽपि प्रतिपन्नस्तस्य चायं कल्पो
यावदनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा वहति तावद्विद्विः क्षेत्राद-
वतिष्ठते । स च वहिर्योवतिष्ठति तावन्न गृहस्थः क्रियते कि-
न्वागतः करिष्यते । यदि आवतिष्ठमानः स जिनकल्पिक इव
त्रिक्वाचर्यामन्त्रेपकृद्वाद्विगृहणात्मिकां करोति तस्य च तथा
वहतिष्ठति । यथाचार्यः करोति तथा प्रतिपादयति ।

आलोयणं गवेसणं, आयरिओ कुणइ सव्वकाहं पि ।

उपपत्ते कारणाम्मि, सव्वपयत्तेण कायव्वं ॥

यस्याचार्यस्य समीपेऽनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा प्रतिपन्नः स
आचार्यः सर्वकादामपि यावन्तं काहं तत्रायश्चित्तं वहति तावन्तं
सकञ्चमपि काहं यावत्प्रतिदिवसमवद्योक्तं करोति तत्समीपं
गत्वा तद्दर्शनं करोतीत्यर्थः । तदनन्तरं गवेसणं गतोऽपपञ्चम-
तया तत्र दिवसे रात्रौ वेति पृच्छां करोति । उत्पन्ने पुनः कारणे
ग्लानत्वलक्षणे सर्वप्रयत्नेन स्वयमाचार्येण कर्तव्यं भक्तपा-
नहरणादि ॥

जो उ उवेदं कुज्जा, आयरिओ केणइ प्पमाएण ।

आरोवणा उ तस्मिन्, कायव्वा पुव्वनिहिट्ठा ॥

यः पुनराचार्यः केनापि प्रमादेन जनव्याक्षेपादिना उपेक्षां
कुरुते न तत्समीपं गत्वा तत्सरीरस्योदन्तं वहति तस्य आरो-
पणा प्रायश्चित्तप्रदानं पूर्वनिर्दिष्टा कर्त्तव्या । चत्वारो गुरुका-
स्तस्य प्रायश्चित्तमारोपायितव्यमिति भावः । यदुक्तमुत्पन्ने कार-
णे सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं तद्भाषयति ॥

आहरति जत्ताणं, उट्ठेत्तामदिर्यति सो कुणइ ।

मयमेव गणाहिबती, अहं गिलाणो सयं कुणइ ॥

अथ सोऽनवस्थाप्यः पाराञ्चितो वा ग्लानोऽभवत् । ततस्तस्य
गणाधिपतिराचार्यः स्वयमेव भक्तं पानं वा हरति आनयति
उद्धर्तनादिकमप्यादिशब्दात्परावर्तनोद्धरणोपदेशनादिपरिग्रहः
स तस्य स्वयं करोति । अथ जातो ग्लानो निरोगस्ततः स

आचार्यं न किमपि कारयति किं तु सर्वं स्वयमेव कुरुते ।
अधुना यदुक्तमालोच्यं गवेसणंति तद्व्याख्यानार्थमाह-

उजयं पि दाऊण सपड्डिपुच्छं, वोडुं सररीस्स पवट्टमारिणं ।

आसासइत्ताणं तवो किहंत, तमेव खेवं समुवेति धेरा ॥

स्थविराः आचार्याः शिष्याणां प्रतीच्छुकानां च उभयमपि
सूत्रमर्थं चेत्यर्थः । किं विशिष्टमित्याह । स प्रतिपृच्छं पृच्छा
प्रश्नः तस्याः प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा प्रत्युक्तौ प्रतिशब्दः सह
प्रतिपृच्छा यस्य तत् सप्रतिपृच्छं सूत्रविषये च यद्येन पृष्टं
तत्र प्रतिवचनं चेत्यर्थः दत्त्वा तत्संकाशमुपगम्य तस्य शरीर-
स्य वर्तमानमुदन्तं वहति अल्पकलामतां पृच्छतीति भावः ।
सोऽपि आचार्यं समागतं मस्तकेन वन्दे इति फेटावन्दनके-
न वन्दते शरीरस्य चोदन्तं सूत्रं यदि तपसा कलामयति तत
आश्वासयति आश्वास्य च तदेव क्षेत्रं यत्र गच्छोऽवतिष्ठते
तत्समुपगच्छन्ति । कदाचिन्न गच्छेयुरपि तत्रैमानि कारणानि ॥

गेद्वणोणं वि पुट्ठो, अभिणवमुक्तो ततो व रोगत्तो ।

काहम्मि पुव्वदे वा, कज्जे अणवेवाधातो ॥

इहैकस्यापि कदाचिदेकवचनं सर्वस्यापि वस्तुन एकानेक-
रूपताख्यापनार्थमित्यदुष्टम् । अथवा काले दुर्बले न विद्यते ब-
लं गमने यस्मिन् गाढतपः संभवादिना दुर्बलो ज्येष्ठापाढा-
दिको दुःशब्दो भाववाची तस्मिन् गच्छेत् शरीरक्लेशसं-
भवात् “कज्जे अणवे वा धातो इति” अत्र सप्तमी वृतीयार्थे प्रा-
कृतत्वात्ततोऽयमर्थः । अन्येन वा कार्येण राज्ञा प्रद्वेपतो निर्वि-
पयत्वाज्ञापनादिना व्याघातो भवेत्ततो न गच्छेदिति । आग-
मने चोपाध्यायः प्रेषणीयो योऽन्यो वा तथा चाह ॥

पेसेइ लवज्जायं, अंगं नीयं च जो तहिं जोगो ।

पुट्ठो व अपुट्ठो वा, तद्वा वि दीवेति तं कज्जं ॥

पूर्वोक्तकारणवशातः स्वयमाचार्यस्य गमनाभावे उपाध्यायं
तदज्ञायेऽन्यो वा गीतार्थस्तत्र योग्यस्तं प्रेषयति । स च
तत्र गतः सन् तेन पाराञ्चितेन किमित्यद्य क्लेशमश्रमणा ना-
याता इति पृष्ठे वा अथवा न पृष्टस्तथाऽपि तत्कारणं कार्य-
कारणं दीपयेत् । तथा अमुकेन कारणेन क्लेशमश्रमणानाम-
नागमनं पृष्टेनापृष्टेन वा दीपितं तदा न किमप्यन्यत्तेन वा
पाराञ्चितादि तावच्छक्त्यं किं गुर्वोदेश पयोज्ञाचार्यं यथोदितः
संपादनीयः । अथ राज्ञा प्रद्वेपतो निर्विषयत्वाज्ञापनादिना व्या-
घातो दीपितस्तत्र यदि ते उपाध्याया अन्ये वा गीतार्था-
स्तस्य शक्तिं स्वयमवबुध्यन्ते ततो जानन्तः स्वयमेव तस्य
महत्त्वं ब्रुवते । यथा अस्मिन्प्रयोजने त्वं योग्य इति क्रिय-
तामुद्यमः । अथ न जानते तस्य शक्तिं ततः स एव तान्
अजानानान् ब्रूते । यथा अस्ति ममात्र विषय इति । एतच्च
स्वयमुपाध्यायादिभिर्वा भक्षितो वक्ति ।

अत्य उ महाणुज्जागो, जहासुहं गुणसयागरो संघो ।

गुरुं पि इमं कज्जं, मं पप्प जविस्सए लहुयं ॥

तिष्ठत यथासुखं महान् अनुभागोऽधि कृतप्रयोजनानुक्कला
अचिन्त्या शक्तिर्यस्य स तथा गुणशतानामनेकेषां गुणानामा-
करो निधानं गुणशतकारः सङ्घः यतः इदं गुरुकमपि कार्यं मां
प्राप्य लघुकं भविष्यति । समर्थोऽहमस्य प्रयोजनस्य लील-
याऽपि साधने इति भावः । एवमुक्ते सोऽनुज्ञातः सन् यत्क-
रोति तदाह ॥

अजिहाणहेउकुसलो, वहुसु नीराजितो वि उत्तज्जासु ।

गंतूण रायजत्रणा, जणाति तं रायदारिदे ॥

अभिधानहेतुकुशल इति अभिधानेषु शब्देषु हेतुसाध्यगम-
केषु कुशलो दक्षोऽभिधानहेतुकुशलः शब्दमार्गं चातीव क्षुद्र
इत्यर्थः । अत एव बहुषु विद्वत्सभासु नीराजितो निर्वर्तितः
इत्थंभूतः सन् राजभवनं गत्वा तं राजद्वारस्थं प्रतीहारं भणति
किं भणतीत्यत आह ॥

प्रतिहाररूची जण रायरूवि, तहडुए संजयरूवि दुहुं ।

निवेदइत्ता य स पत्थिवस्त, ओविट्टए जत्थ तयं पवेसे ॥

हे प्रतीहाररूपिन् मध्ये गत्वा राजरूपिणं राजानुकारिणं
भण ब्रूहि यथा त्वां संयतरूपी द्रष्टुमिच्छति । एवमुक्तः सन्
प्रतीहारस्तथैवास्य निवेदयति । निवेद्य च राजानुमत्या यत्र
चूपोऽवतिष्ठते तत्र तत्कं साधुं प्रवेशयति ॥

तं पूयइत्ताण सुहासणत्थं, पुव्विसु एगागय कोउ इहो ।

पाहे उरावे असुए कयाइ, सवा विआरुखइ पत्थिवस्त ॥

तं साधुं प्रतिष्ठमानं राजा पूजयित्वा शुभासनस्थं शुभे आसने
निपण्णमागतकुतूहलः समुत्पन्नकुतूहलोऽप्राप्नोति कानित्याह ।
प्रश्नान् उदारान् गम्भीरार्थान् कदाचिदप्यश्नुताम् । प्रतीहाररू-
पिन् तथा त्वमपि यादृशश्चक्री चक्रवर्त्ती तादृशो न भवसि
रत्नाद्यभावाद् (अत्रान्तरे चक्रवर्त्तिसमृद्धिराख्यातव्या) किं तु
प्रतापशौर्यन्यायानुपालनादिना तत्प्रतिरूपोऽस्ति तत उक्तं
राजरूपिणं ब्रूहि चक्रवर्त्तिप्रतिरूपमित्यर्थः । एवमुक्ते राजा
प्राह त्वं कथं श्रमणानां प्रतिरूपी तत आह ॥

समणणं पडिखी, जं पुच्छमि वा य तं कहमहंति ।

निरइयाए समणा, न तहा हं तेण पडिखं ॥

यत्त्वं राजन्पृच्छसि । अथ कथं त्वं श्रमणानां प्रतीरूपी तद्-
हं कथयामि यथा श्रमणा भगवन्तो निरतिचारा न तथाहं
ततः श्रमणानां प्रतिरूपी नतु साक्षाच्छ्रमण इति । प्रतिरूप-
त्वमेव भावयति ।

निव्वूहोमि नरेसर, खेत्ते वि जईण अत्थिओ न वजे ।

अतियारस्म विसोही, पकरेमि प्पायमूदस्स ॥

हेनरेश्वर ! पृथिवीपते ! प्रमादमूलस्यातिचारस्य संप्रति वि-
शोधं करोमि । तां च कुर्वन् निर्यूढोऽस्मि निष्काशितोऽस्मि
ततः आस्तामन्यक्षेत्रेऽपि यतीनामहं स्थातुं न लभे ततः श्रम-
णप्रतिरूप्यहमिति । राजा प्राह । कस्त्वया कृतोऽतीचारः ।
का च तस्य विशोधितरेव पृष्टे यत्कर्त्तव्यं तदाह ।

कहणाउट्टण आगमण-पुच्छणं दीवणा य कज्जस्स ।

वीसज्जियंति य मया, हासुस्सितो जणइ राया ॥

कथनं राज्ञा पृष्टस्य सर्वस्याप्यर्थस्य प्रवचनप्रभावना भव-
ति । तत आवर्त्तनमाकम्पनं राज्ञो भक्तीभवनमिति भावः ।
तदनन्तरमागमनप्रच्छनमागमनकारणस्य प्रश्नः केन प्रयोज-
नेन यूयमत्रागताः स्थ । अत्रान्तरे येन कार्येण समागतस्तस्य-
दीपना प्रकाशना ततो राजा हासोत्कलितोऽतिहासेन उत्सृ-
तो हृष्टोद्भासः स्मितो हसितमुखः प्रहृष्टश्च सन्नित्यर्थः । भण-
ति यथा मया विसर्जितं मुत्कलितमिति । अथ किं तत्कार्यं
यस्य राज्ञो मुत्कलनं कृतमित्यत आह ।

वायपरायणकुवितो, चेइयतदव्वसंजतीगहणे ।

पुव्वत्तावणचउएह वि, कज्जाण हव्वेज अन्नयरं ॥

वादे पराजयेन कुपितः स्यात् । अथवा चैत्वं जिनायतनं
किमपि तेनावष्टब्धं स्यात् । ततस्तस्मान्मोचनात्कुडो भवति ।
यदि वा तद्व्यस्य चैत्यद्रव्यस्य ग्रहणेऽथवा संयस्या ग्रहणे

ततः पूर्वोक्तानां कल्पाध्ययनोक्तानां चतुर्णां निर्विपयत्वाद्वाप-
नादीनामकार्याणामन्यतरत्कार्यं भवेत् ॥

संघो न लहति कज्जं, लच्छं कज्जं महाणुजागेण ।

तुब्भं तु विसज्जेमि, सो वि य संघोत्ति पण्ड ॥

निर्विपयत्वाद्वापनमुत्कलनादिलक्षणं कार्यं संघो न लभते
किं तेनावस्थाप्येन पाराश्रितेन वा महानुभागेन लच्छं न च
स एवं कार्यलाभेऽपि गर्वमुद्वहति यत आह तुब्भं तु इत्यादि ।
राजा प्राह । युष्माकं तु निश्चितं प्रमावेनाहं पूर्वग्राहं विस्तृ-
जामि नान्यथा । सोऽपि च ब्रूते । राजन् कोऽहं कियन्मात्रो
वा गरीयान् संघो भट्टारकस्तत्प्रभावादहं किंचिद्यस्मात्संघमा-
हूय क्षमयित्वा च यूयमेवं ब्रूथ मुत्कलितं मया युष्माकमिति
संघं पूजयति । ततः किमित्याह ॥

अव्वज्जितो व राणा, सयं च संघो विसज्जयति ।

आदीमज्जवसाणे, स वा विदेसो धुओ हांइ ॥

अभ्यर्थितो वा राज्ञा संघो यदि वा संतुष्टः संघो विसर्जय-
ति । किमुक्तं भवति । यद्वृद्धं शेषं सर्वं प्रसादेन मुक्तः सोऽग्र-
हस्थीभूत एवोपस्थाप्यते इति । एतदेवाह सचापि दोषो धुनः
प्रकम्पितः प्रसादेन स्फोटित इत्यर्थः । आदौ मध्ये अवसाने
वा भवति । राजानुवृत्तिद्वारं गतम् ।

इदानीं प्रद्विष्टस्वगणद्वारमाह ॥

सगणो य पडुट्टो से, आवण्णो तं च कारणं नत्थि ।

एएहिं कारणेहि य, गिहिज्जुते उवट्टवणा ॥

(से) तस्याचार्यस्य स्वगणप्रसिद्धः सन् ब्रूते । यथाऽमु-
केन कारणेनैव पाराश्रितप्रतिपत्त्या गृहीभूतत्वमापन्न इति
तच्च कारणं तस्याचार्यस्य नास्ति । एताभ्यां स्वगणप्रद्वेष्टका-
रणाभावलक्षणाभ्यामगृहीभूते अगृहस्थीभूतस्य उपस्थाप-
ना क्रियते एव गाथाक्षरार्थः ॥ भावार्थस्तत्रयम् । “पगा नरुणी
वहुसुयणं धेत्तुं पव्वइया । अन्नया ताण संजतीए आयरितो
उ भासिओ । आयरिणं नेच्छिया । ताहे सा पदोसमापन्ना
आयरियस्स तेसि संजए पव्वयाणं कहे इमं एस आयरिओ
उवसगेद । ताहे ते संजतीए नियल्लग पव्वइया आयरियस्स
पडछा भणंति । एस आयरिओ पारंछिए गिहिभूतो आभ-
वइ । ततो आयरिओ अन्नं गणं गंतुं सव्वं जहट्ठियं परिकहे-
इ तं वावन्नं अण्णत्थं कुणह गिहियंति नव्वंति । ते नाऊण पडुट्टे
माहोहिंति । ते मिगस्स तरउत्ति मिच्छिच्छा मा सफला हो-
हिंति तोसितो अगिहिभूतो ” काचित् व्रतिनी बहुस्वजना
न् भासते या वान प्रतिसिद्धा सती (लोभगमिति) अभ्या-
ख्यानं दद्यात्कालत्रयेऽपि सप्तमीति दत्तवती तथाभ्याख्यान-
संपादितं प्रायश्चित्तमन्यत्र गणे स आचार्यो वहति चेत् सं-
यतीस्वजनाः प्रद्विष्टा ब्रुवते । कुयतैनमाचार्यं गृहिकं गृहस्थी-
भूतमिति । ते वरणान्तरस्थविरास्तान्प्रद्विष्टान् ज्ञात्वा मा तेषां
गम्यतरः पश्चाद्गच्छति तेऽपि कैतवेन क्षेपाद्बहिस्तत्समीपे
स्थितां तथा मा तेषां मिथ्यारूपा इच्छा सफला भवेदिति
सोऽगृहीभूत एवोपस्थाप्यते । गतं स्वगणप्रद्विष्टद्वारम् ।

अधुना परमोच्चापनद्वारमाह ॥

सोऊण त्रिगकरणं, आणुरागेणं जणंति अगियत्थो ।

मा गीयं कुणह गुरुं, अह कुणह इमं निसामेह ॥

विच्छंसामो अम्हे, एवं ओहावणे जइ गुरूणं ।

एएहिं कारणेहि, अगिहिज्जुते उवट्टवणा ॥

“एगो बहुसिस्सो आयरिओ परिसेवणाए गिहिजुतत्तमावणो मो अणं गणं गंतुं आओएइ । तेहिं गिहिजुतो कज्जिउमाढत्तो । ततो तस्स सीसा भणंति मा अणं गुरुं गिहिजुतं कुणह । जइ पुण अणं गुरुणमेवं उवावणा कीरु ततो अणं मज्जे निक्खमिस्सामो । ततो तेमि अप्पत्तिं माहांतीनि । अगिहिजुतो चैव मो उवट्टापिउइ ” इत्युत्तमनिका आचार्यस्य गृहिधिज्ञकरणं श्रुत्वा तस्य शिष्या अनीतायां अनुगमणेन भणन्ति । मागृहेकमन्मदीयं गुरुं कुल्ल । अथ करिष्यथ तत् इदं निशामयत आकम्पयन् एवमपञ्चाजना यदि गुरुणां ततो धयं (विरुत्तामंति) उन्निष्कमिष्यामः एतेन खल्वनन्तरादिनेन कारणेन अगृहीजुतस्य तस्यापन्यापना । गतं परमोत्पापनद्वारम्—

इदानीं मिथ्या गणद्वयविवादे इति द्वारमाह ॥

अप्पोमंसे गुणंसे, वटंति तमिं गुरु अमीयाणं ।

ने विंति अप्पममं, किह काहिह अण्ह धेरत्ति ॥

इौ गणौ तयोश्च द्वयोःपि गणयोः साधवो गीतायांस्तेषां च गन् स्थापनाहं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नौ । नवरमेकोऽगृहीजुतोपस्थापनाहंस्तेन च परस्परं गणयोः प्रतिपद्येते । तद्यथा एकोऽपरमेन एवमन्योऽन्यस्य गणयोःस्तेषामनीतायां गुरु प्रायश्चित्तं वदतस्ते गणाः परस्परं ब्रूयते कथमस्माकं स्थविरान् करिष्यथ किंगृहीभूतानगृहीजुताह्य तत्र यो गृहीजुतोपस्थापनाहंप्रातस्तत्र गान् प्रतीते ब्रूयते । गृहीजुतं करिष्यामः ॥

गिहिजुतत्ति य वित्ते, अण्हेवि करोत तुवज गिहिजुतं ।

अगिहिदोवि वि मए, जणंति थेरा इमं दो वि ॥

नवि तुवजेगो अण्हे, अगिहितया महविणिच्चेसु ।

इच्चा संपूरिज्ज, गणपत्तियकारगेहिं तु ॥

गृहीजुतं करिष्याम इत्युक्ते इतरे वदन्ति वयमपि तवाचार्य गृहीजुतं करिष्यामः तत्रैवं परस्परं विवादे तान् द्वयानपि मुगान् अनीतायां जणन्ति । द्वावप्यगृहीजुतौ वयमुपस्थापयिष्यामः । इतरौ च द्वावप्याचार्याविदं ब्रूतः न वयमगृहीजुता इच्छ्यामः तस्मादगृहीजुताः कियामहे इति एवं यद्यप्यगृहीजुतोपस्थापनां ते नेवज्जति तथापि तेषु तथा अनिच्छत्सपि गणप्रीतिकारकैर्महद्भिः स्थविरैः सद्भिस्तेषां द्वयानामपि गणसाधूनामिच्छा पूर्वेते द्वावप्यप्रीतिपरिहारार्थं गृहस्थीजुतानुपस्थाप्येते इत्यर्थः । वयं ५० २ ३० । येषु स्थानेष्वपराधपदेषु पूर्वचरमाणां साधूनामुपस्थापना जवति तानि निरूपयितुमाह ॥

सा जेमि उवट्टवणा, जेहिट्टाणेहिं पुरिमचरिमाणं ।

पंचायामे धम्मं, आदेसतिगं च मे सुणसु ॥

सा उपस्थापना येषां जवति ते वक्तव्या येषु वा स्थानेष्वपराधपदेषु पूर्वचरमाणां साधूनां पञ्चयामे धर्मे स्थितानामुपस्थापना जवति तान्यपि वक्तव्यानि तत्र येषामुपस्थापना ते तावदनिधीयन्ते तत्रादेशत्रयं दश वा षड् वा चत्वारो वा उपस्थापनायामर्हती भवन्ति । तथा आदेशत्रिकं मे इति मया यथाक्रमं वक्ष्यमाणं शृणु ।

तयो पारं चिया बुत्ता, अणुवट्टा य तिष्ठि उ ।

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ॥ १ ॥

अदुवा वि य चकिचे, जीवकाए समारजे ।

सेहे दसमे बुत्ते, जस्स उवट्टावणा जणिया ॥ २ ॥

ये च युगोदेशके त्रयो दुष्टप्रमत्तान्योऽयं कुर्वाणः पाराङ्मिका उक्ताः ३ ये च त्रयः साधर्मिकान्यधर्मिकान्यकारिहस्तताह—

रूपा अनवस्थाप्याः ६ येन च दर्शनं सम्यक्त्वं केवलं संपूर्णमपि वान्तं ७ येन चारित्र्यं केवलं संपूर्णं मृदुगुणविराधनया वान्तं ८ अथवा यस्य कल्पः परित्यक्तसकलसंयमन्यापार आकुट्टिकया कर्पणं चाजीविक्तावान् पृथिवीकायादीन् समारभेत ए यश्च शैक्वोऽजिनवदीकितः स दशमः १० उक्तः । एतद्दशकं मन्तव्यं यस्य उपस्थापना प्रथमचरमतीर्थकरैः जणिता । द्वितीयादेशमाह ॥

जे य पारं चिया बुत्ता, अणुवट्टा य जे विट्ठु ।

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ॥ १ ॥

अदुवा वि य चकिचे, जीवकाए समारजे ।

सेहे उट्टे मे बुत्ते, जस्स उवट्टावणा जणिया ॥ २ ॥

ये च दर्शनं पाराङ्मिकाः सामान्यत उक्ताः ३ ये च विद्वांसोऽनवस्थाप्याः ४ येन च दर्शनं केवलं वान्तं ५ येन चारित्र्यं केवलं वान्तम् अथवा यस्य कल्पो जीवकायां समारभते यश्च शैक्वापठः ६ एते षट्कं प्रतिपत्तव्यम् । यस्य उपस्थापना द्वितीयादेशे भणिता । तृतीयादेशमाह ॥

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ।

वियत्तकिचे सेहे य, उवट्टा य आहिया ॥

दर्शनं केवलं शेषे वान्ते यो वर्तते । यो वा चरित्रे केवलं वान्ते पाराङ्मिकानवस्थाप्ययोरत्रैवान्तर्भावो विवक्षितो यश्च त्यक्तकृत्यः षट्कायविराधकः यश्च शैक्वपते चत्वार उपस्थाप्या उपस्थापनायोग्या आख्याताः । अथ तेषां मध्ये उपस्थापनीयो जवतीति चिन्तायामिदमाह ॥

केवलगहणकसिणं, जति वसती दंसणं चरित्तं वा ।

तो तस्स उवट्टवणा, दोमे वंतम्मि भयणा तु ॥

दर्शनचारित्र्यपदयोरेकेवलं ग्रहणं कृतं ततः इदं ज्ञाप्यते यदि कृत्स्नं निःशेषमपि दर्शनं चारित्र्यं वा वमति ततस्तस्योपस्थापना भवति देशे देशतः पुनर्दर्शनचारित्र्ये वा वान्ते भजना उपस्थापना भवेद्वा न वा । भजनामेव भावयति ॥

एमेव य किंचि पदं, सुयं व असुयं व अप्पदोसेणं ।

अत्रिकोवितो कहितो, चोदिय आउट्टुप्पे तु ॥

एवमेवाविमृश्य किञ्चिज्जीवादिकं सूत्रार्थविषयं वा पदं श्रुतं वा अश्रुतं वा अल्पदोषेण कदाग्रहाभिनिवेशादिदोषाभावे अत्रिकोविदोऽनीतार्थः कस्यापि पुरतो अन्यद्वा कथयन् आचार्यादिनामिव वितथप्ररूपणां कार्पीरिति चोदितः सन् यदि सम्यगावर्त्तते तदा स मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेणैव शुद्ध इति । तच्च दर्शनमनाभोगेनाभोगेन वा वान्तं स्यात् ॥

तत्रानाभोगेन वान्ते विधिमाह—

अणुजोएण मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

तमेव तस्स पच्छित्तं, जं सम्मं पद्विज्जई ॥

एकः श्राद्धो निहवान् साधुवेषधारिणो दृष्ट्वा यथोक्तकारिणः साधवः पते इति बुद्ध्या तेषां सकाशे प्रव्रजितः स चापरैः साधुभिर्मिश्रितः किमेवं निहवानां सकाशे प्रव्रजितः स ग्राहनाहमागमविशेषज्ञानवान् ततः स मिथ्यादुष्कृतं कृत्वा शुद्धदर्शनिनां समीपे उपसंपन्न एवमनाभोगेन दर्शनं वमित्वा मिथ्यात्वं गत्वा सम्यक्त्वं पुनरागतस्य तदेव प्रायश्चित्तं यदसौ सम्यक् मार्गं प्रतिपद्यते स एव च तस्य व्रतपर्यायो न भूय उपस्थापना कर्त्तव्या ॥

आभोगेन वान्ते पुनरयं विधिः—

आजोगेण य मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

जिण्थराण आणाए, मूढच्छेज्जं तु कारण ॥

यः पुनराभोगेन निहवा एते इति जानन्नपि मिथ्यात्वं संक्रान्त इति शेषः निहवानामन्तिके प्रवर्जित इत्यर्थः स च सम्यक् अन्येन प्रज्ञापितः सन् पुनर्भूयोऽपि यथागतस्थानं तं जिनस्थविराणां तीर्थकरगणभृतामाक्षया मूढश्चेद्यं प्रायश्चित्तं कारयेत् । मूलत एवोपस्थापनां तपः कुर्यादिति । एवं दर्शने देशतो वान्ते उपस्थापना भजना भाजिता । संप्रति चारित्रे देश तो वान्ते तामेव भावयति ॥

एहं जीवणिकायाणं, अप्पज्जो विराहओ ।

आलोड्य पम्किंते, सुप्पो हवति संजओ ॥

पक्षां जीवनिकायानां (अप्पज्जोत्ति) अनात्मवशः क्षिप्तचित्तदिर्यदि विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तो-गुरुणामालोच्य प्रदत्तमिथ्यादुस्कृतः स यतः सुद्धो भवति ॥

एहं जीवनिकायाणं, अप्पज्जो अविगहता ।

आलोड्य पम्किंतो, मूढच्छेज्जं तु कारण ॥

पक्षां जीवनिकायानां (अप्पज्जोत्ति) स्ववशो यदि दर्पेणाकुट्टिकया वा विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तं तं मूलश्चेद्यं प्रायश्चित्तं कारयेत् वा शब्दोपादानाद्यदि तपोऽई-प्रायश्चित्तमापन्नस्ततः तपोऽईमेव दद्यात् तत्रापि यन्मासलघु-कादिमापन्नस्तदेव दद्यात् । अथ हीनादिकं ददाति ततो दोषा-भवन्तीति दर्शयति ॥

जं जोउ समावत्तो, जं पाउगं व जस्स वत्थुस्स ।

तं तस्म उ दायत्वं, अन्तरसदागे इमे दोसा ॥

यत्तपोऽई छेदाई वा प्रायश्चित्तं यः समापन्नो यस्य वा वस्तुन आचार्यादेरसहिष्णुप्रवृत्तेर्वा यत्प्रायश्चित्तं प्रायोग्यमुचितं त-त्तस्य दातव्यं यद्यसदृशमनुचितं ददाति ततः इमे दोषाः ॥

अप्पच्छित्तं पच्छित्तं, पच्छित्ते अति तया ।

धम्मस्सासायणा तिव्वा, मग्गस्स य विराहणा ॥

अप्रायश्चित्ते अनापद्यमानेऽपि प्रायश्चित्ते यः प्रायश्चित्तं ददाति प्राप्ते च प्रायश्चित्ते योऽतिमात्रमतिरिक्तप्रमाणं प्रायश्चित्तं द-दाति स धर्मस्य तीव्रामाशातनां करोति मार्गस्य मुक्तिपथस्य सम्यग्दर्शनादेर्विराधनां करोति । किंच ॥

उत्सृज्जं वदहरंतो, कम्म वंथंति चिक्कणं ।

संसारं च पवहंति, मोहणिज्जं च कुव्वती ॥

उत्सृज्जं सूत्रोत्तरीणं रागद्वेषादिना व्यवहरन् प्रायश्चित्तं प्रयच्छन् चिक्कणं गाढतरं कर्म वध्नाति । संसारं च प्रवर्द्धयति । प्रकर्षेण वृद्धिमन्तं करोति । मोहनोयं च मिथ्यात्वमोहादिरूपं करोति इदमेव सविशेषमाह ॥

उम्मग्गदेसणाए, मग्गविप्पमिवातए ।

परं मोहेण रंजंतो, महामोहं एकुव्वइ ॥

उन्मार्गदेशनया च सूत्रोत्तरीणप्रायश्चित्तादिमार्गप्ररूपणया मार्गं सम्यग्दर्शनादिरूपं विविधैः प्रकारैः प्रतिपातयति व्यवच्छेदं प्रापयति तत एवं परमपि मोहेन रज्जयन्महामोहं प्र-करोति तथाच त्रिशतिमहामोहस्थानेषु पत्यते “ नेया जयस्स भग्गस्स, अवगारम्मि वट्टइ ” यत एवमतो न हीनाधिकप्राय-श्चित्तं दातव्यमिति ॥ वृ० ६ उ० ॥

उवह (डा) वणाकपिय-उपस्थापनाकटिपक-पुं० उपस्थाप-नाविषये, कल्पिके वृ० १ उ० (यथा स तथा दर्शितमनन्तरमेव ‘ उवहवणा ’ शब्दे)

उवह (डा) वणागहण-उपस्थापनाग्रहण-न० उपस्थापना-यां, इस्तिदन्तोन्नताकारदस्तादित्री रजोहरणादिग्रहणं, वृ० ३ उ० ।

उवह (डा) वणायरिय-उपस्थापनाचार्य-पुं० उपस्थाप-नया आचार्यः । आचार्यभेदे, स्था० ४ उ० ३ उ० ॥

उवह (डा) वणारिह-उपस्थापनाई-पुं० व्रतार्थपरिज्ञानादि-गुणयुक्ते व्रतारोपणयोग्ये, । “ पढिय कहिय अहिगय परिहरउ-वट्टावणाइ जोगोत्ति । उक्कंतीहिं विसुक्कं, परिहरणवणण भेदेण ॥ पन्पासावरमादी, दिट्ठंता होंति वयस्सामा । रुहणे जह मणिणा-इसु, दोसा सुद्धाइ सुणेव मिहइ पीत्यादि, एतासि हेसुहेसेण सीसहियट्टयाए अत्थो नन्नइ पढियाए सत्थपरिन्नाए दस कालिएउज्जीवणिकाए वा कहियाए अत्यओ अज्जिगयाए सम्मं परिकिक्कण परिहरइ उज्जीवनियाए मणवयणकाएहिं कयका-पवियाणुमतिभेदेण तओ ट्ठाविज्जइ ण अन्नइ इमे य इत्यपमार्द । दिट्ठंता मइओ पन्ना ण रंगिज्जइ साहि उ रंगिज्जइ असोहिइ मूढ-पासाओ ण किज्जइ सोहिइ कियमणार्हइ असोहिइ आउरे उसइ न दिज्जइ सोहिइ दिज्जइ असंघविइ रयणे पमिवंओ न कज्जइ संघ किज्जति एवं पढिय कहियाईहिं असोहिइ सीसो-ण वयारोवणं कज्जइ सोहिइ कज्जइ असोहिइ य करणे गुरुणा दोसो सोहया पावणे सीसस्स दोसोत्ति ” । द० ४ अ० ॥

उवह (डा) वणीय-उपस्थापनीय-त्रि० आरोपणीये, स्था० ३ उ० ।

उवह (डा) वि (वे) तए-उपस्थापयितुम्-अव्य० महा-व्रतेषु व्यवस्थापयितुमित्यर्थे, वृ० ४ उ० । स्था० ॥

उवहवा-उपस्थान-न० उप-स्था-व्युद्-उपेत्य स्थितौ, परब्रह्म-क्रियास्वभ्युपगमे, भ० १ श० ३ उ० । प्रत्यासत्तिगमने, नि० । व्रतस्थापने, “ वीयाए उयं तइयाए उवहवाणं अविहोए चेइ-याइ वंदेत्ता ” महा० ७ अ० ॥

उवहवाणकिरिया-उपस्थानक्रिया-स्त्री० वसतिदोषभेदे, ये जगव-न्तः आगन्तारादिषु च ऋतुवर्षे वर्षा वा अतिवाह्यान्यत्र मासमेकं स्थित्वा द्वित्रैर्मसैर्व्यवधानमकृत्वा पुनस्तत्रैव वसन्ति । अयमेवभूतः प्रतिश्रय उपस्थानक्रियादोषद्वयो जघत्यतस्तत्रावस्थातुं न क-ल्पते आचा० २ श्रु० ३ अ. (वसइ शब्दे सूत्रतः चैतत्स्पष्टीभविव्यति)

उवहवाणिह-उपस्थानग्रह-न० पुं० आस्थानमणरूपे, स्था० ५ उ० । भ० । आस्थानसमायाम्, कल्प० ।

उवहवाणदोस-उपस्थानदोष-पुं० नित्यवासदोषे, व्य० ४ उ० ।

उवहवाणाला-उपस्थानशाला-स्त्री० उपवेशनमणरूपे, नि० । आस्थानमणरूपे, ज्ञा० १ अ० । उपस्थानमणरूपे, दशा० १० अ० । “ वाहिरियाए उवहवाणसालाए पाणिपक्कपाणिपक्काइ जत्ताजि-मुहाइ जुत्ताइ जाणाइ उवहवेह ” औ० ।

उवहवाणा-उपस्थाना-स्त्री० उप सामीप्येन सर्वदावस्थानलक्षणे-न तिष्ठन्त्यस्यामिति उपस्थाना अजादिपाठादाप्स्ययः । उप-स्थानक्रियादोषद्वयायां शय्यायाम्, व्य० ४ उ० । यस्यां वसतौ ऋतुवर्षे मासं वर्षाकाले चतुर्मासं च स्थिता यदि तस्यामृत-वर्षवर्षाकाले संवत्क्रियाद्वयार्थादां द्विगुणमवर्जयित्वा भूयः समागत्य तिष्ठन्ति तदा संवत् वसतिरुपस्थाना । किमुक्तं भवति । ऋतुवर्षे कालं द्वौ मासौ वर्षास्वप्नमासान् अपहृत्य यदि पुनरागच्छन्ति तस्यां वसतौ ततः सा उपस्थाना भवति । अन्ये पुनरिदमाचक्षते । यस्यां वसतौ वर्षारात्रं स्थिता तस्यां द्वौ । वर्षारात्रौ अन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा उपस्थाना न भवति अर्वाक् तिष्ठतां पुनरुपस्थाना ॥ ग० १ अधि० ॥

उपमासं समईआ, कालाईआउ सा जवे सिजा ।

साचे व उवद्राणा, दुगुणदुगुणं पवजित्ता ॥

ऋतुयुक्ते मासं समतीतानि यानि वासेन उपलक्षणाद्वर्षाकाले वा चतुष्कालातीतासु काश्चातीतैव सा जवेच्छ्रयावसनिः। अन्ये तु पाठान्तरनः इत्येव्याचकते । ऋतुवर्षयोः समतीता निजं कालं ऋतुयुक्ते मासं वर्षाकाले चतुर इति शेषं मूलवत् । सैवोपस्थाना सैव मासादिकडोपयुक्ता उपस्थानवती नवति । कथमित्याह । तद्विगुणद्विगुणमित्युभयकालसंपरिग्रहार्थं वीप्सा वर्जयित्वा प्रहृत्य मासकल्पे मासवर्जनीया वर्षावस्थाने चतुर्मासिकद्वयमिति । भावार्थः ॥ १३॥ पं० वं० (अधिकं वसइ गच्छं वक्ष्यते)

उवद्रिय- उपस्थित-त्रि० उप-स्था-रू० । उप सामीप्येन स्थितः उपस्थितः । समाश्रिते, सूत्र० १ शु० २ अ० । आश्रिते, “ निम्ममत्तमुवद्रियो ” आतु० । सूत्र० । लम्ने, “ उवद्रिया मे आयरिया विज्जामंत तिगिच्छया ” उत्त० २० अ० । प्राप्ते, “ जस्रवादमुवद्रियो ” उत्त० १२ अ० । “आनिशोगमुवद्रिया ” द० ४ अ० । सम्यगनुष्ठानं कृतवति, सूत्र० २ शु० १ अ० । प्रत्यानन्तीचूते, स० । सामीप्येन स्थिते, आव० १० अ० । प्रव्यायां प्रविज्जिगी, स० । प्रहीचूते, अच्युद्यते, पा० । “अहमवि तं उवद्रियो तं महव्ययऊचारणं ” ध० ३ अधि० । प्राप्तकरणावसरे, पंचा० ११ वि० ।

उवद्रित्ता-उपद्राहयितु- त्रि० उपद्राहके “ अगणिकायेण कायमुवद्रित्ता नवति ” अग्निकायेन तप्तायसा वा कायमुपद्राहयिता भवति । सूत्र० २ शु० २ अ० ।

उवण्ण-उपनन्द-पुं० ब्राह्मणग्रामवासिनि नन्दन्नातरि, नन्दपाठके, श्रीवीरे प्रविष्टे नन्देन प्रतिष्ठापिते च । उपनन्दगृहे गोशाश्वः पर्युपितान्तदानेन रुष्टस्तद्गृहदाहाय शशाप (वीरशब्दं चैतत्) स्वविरस्यार्यसंज्ञनविजयस्य द्वादश शिष्याणां द्वितीये जिघ्ये । कल्प० ॥

उवण्णगर-उपनगर-अव्य० सामीप्ये, अव्ययी भावः समासः नगरस्य समीपे, औ० ॥

उवण्णगरगाम-उपनगरग्राम-पुं० नगरस्य समीपमुपनगरं तत्र ग्राम उपनगरग्रामः । पुरोपकरणे ग्रामे, “ चंपाण णयरिए उवण्णगरगामं उवाण ” औ० । आ०चू० ॥

उवण्णच्चिजमाण-उपनर्त्यमान-त्रि० नर्तनं कार्यमाणे, औ० ॥

उवण्णमंत-उपनमत्-त्रि० प्राप्नुवति, प्रश्न० अ० ४ द्वा० । ढौक माने, सूत्र० १ शु० २ अ० ॥

उवणय-उपनत-न० नृत्यप्रकारे, तं० ॥

उपनय-पुं० गुणोक्तौ, स्तुतौ, प्रव० १४१ द्वा० । उपसंहारे दृष्टान्तदृष्ट्यार्थस्य प्रकृते योजने, ॥ प्रव० ६६ द्वा० । तथा न तथेति वा पक्षधर्मोपसंहारे, । तद्यथा अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवत्तथा चायम् अनित्यत्वाभावे कृतकत्वमपि न नवत्याकाशवत्तथाऽयमिति । सूत्र० १ शु० १३ अ० । उपनयं वर्णयन्ति हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरणमुपनय इति यथा धूमश्चात्र प्रदेश इति । २० । नयानां समीपे उपनयाः । सद्भूतव्यवहाराऽसद्भूतव्यवहारोपचरितसद्भूतव्यवहाराऽप्यनयत्रिके ॥

तन्नेदवक्तव्यता यथा-

ये मार्गे सरस्वं त्यक्त्वा-पनयात्कल्पयन्ति वै ।

तत्प्रपञ्चविबोधाय, तेषां जडपः प्रतायते ॥ ७ ॥

नया न्यायानुसारेण, न वचोपनयास्त्रयः ।

निश्चयव्यवहारौ हि, तदध्यात्ममतानुगौ ॥ ८ ॥

ये च केचन कल्पकाः सरस्वं सममेतदुक्तवर्णनं मार्गे नयनिगमपन्यानं त्यक्त्वा विमुच्य उपचारादिग्रहीतुमिच्छोपनयान् नयानां समीपे उपनयास्तान् कल्पयन्ति दिगम्बरशास्त्रे हि छव्यार्थिकः १ पर्यायार्थिकः २ नैगमः ३ संग्रहः ४ व्यवहारः ५ ऋजुसूत्रं ६ शब्दः ७ समजिरूढः ८ एवंभूतः ९ । इति नव नयाः स्मृताः । उपनयाश्च कथ्यन्ते नयानां समीपमुपनयाः सद्भूतव्यवहारः असद्भूतव्यवहार उपचरितसद्भूतव्यवहारश्चेति उपनयास्त्रेधा इति । तत्प्रपञ्चस्तद्विस्तारः शिष्यशुद्धिर्ब्रह्ममात्रमेवास्ति तथापि विबोधाय समानतन्त्रत्वेन परिज्ञानाय तेषां नयानां जडप उद्धापः प्रतायते स्वप्रक्रियया उच्यते इत्यर्थः ७ (नयंति) न्यानुसारेण तन्मतीयग्रन्थगताभिप्रायेण नया नव सन्ति पूर्वोक्ताः ज्ञेयास्तथा उपनयास्त्रय एव सन्ति तेष्युपनयाः सद्भूतव्यवहारादयस्त्रय इति । तथा चाध्यात्मार्थोऽपि मतभेदः कश्चिदस्ति तत्र च तदध्यात्ममतानुगौ तच्छैलीपरिशीलितौ नयौ निश्चयेन द्वावेव कथितौ तत्रैको निश्चयनयः १ अपरो व्यवहारनयश्चेति २ द्वावेव नाधिकौ । अभेदोपचारतया वस्तु निश्चीयत इति निश्चयः यथा “ जीवः शिवः शिवो जीवो, नान्तरं शिवजीवयो ” रिति । जेदोपचारतया वस्तु व्यवहियत इति व्यवहारः । यथा “ कर्मवन्धो भवेज्जीवः, कर्ममुक्तस्तदा शिवः ” इति ॥ ८०५ अध्या० ॥ अथोपनयानां प्रकारमाह ।

त्रयथोपनयास्तत्र, प्रथमो धर्मधर्मिणोः ।

जेदाचुक्षुस्तथाऽशुक्षुः, सद्भूतव्यवहारवान् ॥ १ ॥

ज्ञानं यथात्मनो विश्वे, केवलं गुण इष्यते ।

मतिज्ञानादयोऽप्येते, तथैवात्मगुणा जुवि ॥ २ ॥

गुणो गुणो च पर्यायः, पर्यायी च स्वजावकः ।

स्वजावी कारकस्तद्वा-नेकज्वानुगाविधा ॥ ३ ॥

तत्रैतदधिकारसूचकविषयसप्तमीयम् । नयानां समीपमुपनयास्त्रयत्रिसंख्याकाः । तेषु त्रिषु प्रथम आद्यो धर्मश्च धर्मो च तयो जेदस्तस्मात् । धर्मधर्मिणोरसाधारणं कारणं धर्मः स च धर्मोऽस्यास्तीति धर्मो तयोरिति द्वन्द्वसमासेन भेदात् द्विधा द्विप्रकारः । एतावता यः प्रथमभेदो धर्मधर्मिभेदाज्जातः सोऽपि द्विविधो ज्ञेयः । एकः शुद्धोऽपरो छितीयोऽशुद्धः । कथंभूतः शुद्धस्तथाशुद्धश्च सद्भूतव्यवहारवान् सद्भूतव्यवहारो जेदेति सद्भूतः व्यवहियत इति व्यवहारः सद्भूतश्च व्यवहारश्च सद्भूतव्यवहारौ शुद्धाशुद्धौ तौ विद्येतेऽस्येति सद्भूतव्यवहारवान् शुद्धयोर्धर्मधर्मिणोर्जेदाचुक्षुस्तथाऽशुक्षुः सद्भूतव्यवहारः ॥ १ ॥ अशुद्धधर्मधर्मिणोर्भेदादशुद्धसद्भूतव्यवहारः ॥ २ ॥ सद्भूतस्त्वेकं ज्वमेवास्ति ज्वनज्वसंयोगापेक्षा नास्ति । व्यवहारस्तु जेदाप-क्षयेत्येवं निरुक्तिः ॥ १ ॥ (ज्ञानेति (यथा विश्वे ज-गति आत्मनः केवलं ज्ञानं गुण इति षष्ठीप्रयोगः । इदमात्मज्वस्य ज्ञानमिति तथा मतिज्ञानादयोऽपि आत्मज्वस्य गुणाः इति व्यवहियन्ते केवलज्ञानं यद्वर्तते स एव शुद्धः आत्मास्ति १ मत्यादयो ज्ञानानि केवलज्ञानवर्णविशेषिता व्यवहारा अशुद्धा ब्रह्मन्ते इति ॥ २ ॥ (गुणेति) गुणो रूपादिः गुणी घटः १ पर्यायः मुञ्जाकुण्डलादिः पर्यायी कनकं २ स्वजावो ज्ञानं स्वजावी जीवः ३ कारकश्चक्रदण्मादिः कारकी कुलाहः ४ अथवा

गुणगुणिनौ १ क्रियाक्रियावन्तौ २ जातिव्यक्ती ३ नित्यद्रव्यवि-
शेषौ चेति ४ एवं एकद्रव्यानुगतजैदा उच्यन्ते ते सर्वे-
ऽपि उपनयस्यार्था ज्ञातव्याः । अवयवावयविनौ इति अव-
यवादयो हि यथाक्रममवयव्याद्याश्रिता एव तिष्ठन्तेऽविनश्य-
न्तो विनश्यदवस्थास्त्वनाश्रिता एव तिष्ठन्ते इत्यादि ॥

अथासद्भूतव्यवहारं निरूपयति ।

असद्भूत व्यवहारो, अव्यादेरुपचारतः ।

परपरिणतिश्लेष-जन्यो जेदो नवात्मकः ॥ ४ ॥

असद्भूतव्यवहारः स कथ्यते यः परद्रव्यस्य परिणत्या मि-
श्रितः अर्थात् अव्यादेर्कर्मधर्मादेरुपचारतः उपचारात् पर-
परिणतिश्लेषजन्यः परस्य वस्तुनः परिणतिः परिणमनं तस्य
श्लेषः संसर्गस्तेन जन्यः परपरिणतिश्लेषजन्यः । असद्भूतव्यव-
हारः कथ्यते । अत्र हि शुद्धस्फटिकसंकाशजीवजावस्य परश-
ब्देन कर्म कथ्यते तस्य परिणतिः पञ्चवर्णादिरौद्रात्मिका तस्याः श्ले-
षो जीवप्रदेशैः कर्मप्रदेशसंसर्गस्तेन जन्यः उत्पन्नः परपरिणतिश्ले-
षजन्यः असद्भूतव्यवहारस्यो द्वितीयो जेदः कथ्यते । स नवधा
नवप्रकारो भवति । तथाहि द्रव्ये द्रव्योपचारः १ गुणे गुणोप-
चारः २ पर्याये पर्यायोपचारः ३ द्रव्ये गुणोपचारः ४ द्रव्ये पर्या-
योपचारः ५ गुणे द्रव्योपचारः ६ गुणे पर्यायोपचारः ७ पर्या-
ये द्रव्योपचारः ८ पर्याये गुणोपचारः ९ इति । सर्वोऽपि अस-
द्भूतव्यवहारस्यार्थो द्रव्यः सत एवोपचारः पृथक् नवो न भव-
ति मुख्याभावे सति प्रयोजने निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते सो-
ऽपि संबन्धाविनाभावः श्लेषः संबन्धः परिणामपरिणामिसंबन्ध-
श्रद्धाश्रद्धेयसंबन्धः ज्ञानज्ञेयसंबन्धश्चेति । भेदोपचारतया व-
स्तु व्यवह्रियते इति व्यवहारः गुणगुणिनोर्द्रव्यपर्याययोः सं-
ज्ञासंज्ञिनोः स्वभावतद्वतोः कारकतद्वतोः क्रियातद्वतोर्भेदाद-
भेदकः सद्भूतव्यवहारः । शुद्धगुणगुणिनोः शुद्धद्रव्यपर्याययो-
र्भेदकयनं शुद्धसद्भूतव्यवहारः २ तत्र उपचरितसद्भूतव्यवहारः
सोपाधिकगुणगुणिनोर्भेदविषयः । उपचरितसद्भूतव्यवहारो यथा
जीवस्य मतिज्ञानादयो गुणाः । निरुपाधिकगुणगुणिनोर्भेदको
ऽनुपचारितसद्भूतव्यवहारो यथा जीवस्य केषलज्ञानादयो गुणाः ।
४ शुद्धगुणगुणिनोर्द्रव्यपर्याययोर्भेदकयनमशुद्धसद्भूतव्य-
वहारः ५ इत्यादिप्रयोगवशाद्वैक्यमिति ॥

अथ नवभेदानसद्भूतव्यवहारजन्यान् विवृणोति ।

द्रव्ये द्रव्योपचारो हि, यथा पुद्गलजीवयोः ।

गुणे गुणोपचारश्च, ज्ञावद्रव्याख्यज्ञेययोः ॥ ५ ॥

पर्याये किञ्च पर्यायो-पचारश्च यथा ज्वेत ।

स्कन्धा यथात्मद्रव्यस्य, गजवाजिमुखाः समे ॥ ६ ॥

हि निश्चितं द्रव्ये गुणपर्यायवति वस्तुनि द्रव्योपचारः द्रव्यस्य
प्रस्तुतस्योपचारः उपचरणमात्रधर्मः यथेति द्रष्टव्यः श्रीजिनस्या-
गमे पुद्गलजीवयोरेक्यं जीवः पुद्गलरूपः पुद्गलात्मकः अत्र जीवो-
पि द्रव्यं पुद्गलोऽपि द्रव्यम् उपचारेण जीवः पुद्गलमय एवासद्भू-
तव्यवहारेण मन्यते नतु परमार्थतः यथा च क्षीरक्षीरयोर्न्यायात्
क्षीरं हि नारमिश्रितं क्षीरमेवोच्यते व्यवहारात् । एवमत्र जीवे
जीवद्रव्ये पुद्गलद्रव्यस्योपचारः १ पुनर्गुणे गुणोपचारो गुणे रूपा-
दिके गुणस्योपचारः यथा ज्ञावद्रव्याख्यज्ञेययोरोपचारः भावज्ञे-
या हि आत्मनोऽरूपी गुणस्तस्य हि यत्कृष्णनीलादिकथनं वर्तते
तत्किं कृष्णादिपुद्गलद्रव्यजगुणस्योपचारोऽस्ति अयं हि आत्मगु-

णस्य पुद्गलगुणस्योपचारो ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ पर्याये पर्यायविषयं
नरत्वादिके पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा आत्मा द्रव्य-
पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा गजवाजिमुखाः पर्याय-
स्कन्धा उपचारादात्मद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्यायास्तेषां
स्कन्धाः कथ्यन्ते तेन आत्मपर्यायस्योपरि पुद्गलपर्यायस्य उपच-
रणात्स्कन्धा व्यपदिश्यन्ते व्यवहारात् ॥

अथ द्रव्ये गुणोपचारः ।

द्रव्ये गुणोपचारश्च, गौरोऽहमिति द्रव्यके ।

पर्यायस्योपचारश्च, हृदं देहीति निर्णयः ॥ ७ ॥

यथाहं गौर इति ध्रुवतामहमित्यात्मद्रव्यम् तत्र गौर इति पुद्ग-
लस्योपचारात्तस्यो गुण उपचरितः । ४ । अथवा द्रव्ये पर्यायोप-
चारः । अथ वा “अहं देहीति निर्णयः” इत्यत्र अहमिति आ-
त्मद्रव्यं तत्रात्मद्रव्यविषये देहीति देहमस्यास्तीति देही देह-
मिति पुद्गलद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्याय उपचरितः ॥ ५ ॥

गुणे द्रव्योपचारश्च, पर्यायेऽपि तथैव च ।

गौर आत्मा देहमात्मा, दृष्टान्तौ हि क्रमात्तयोः ॥ ८ ॥

गुणे द्रव्योपचारश्च तथा पर्याये गुणोपचारश्च । एवं चोपन-
यासद्भूतव्यवहारस्य जेदौ । अथ तयोरेवानुक्रमेण दृष्टान्तौ यथा
“अयं गौरो दृश्यते स चात्मा” अत्र गौरमुद्दिश्यात्मनो विधानं क्रि-
यते यच्चदिह गौरतारूपपुद्गलगुणोपरि आत्मद्रव्यस्योपचारपठन-
मिति । ६ । पर्याये द्रव्योपचारो यथा “देहमिति आत्मा” अत्र हि देह-
मिति देहाकारपरिणतानां पुद्गलानां पर्यायेषु विषयज्ञतेषु च आत्म-
द्रव्यस्योपचारः कृतः देहमेवात्मा देहरूपपुद्गलपर्यायविषय आत्म-
द्रव्यस्यापौद्गलिकस्योपचारः कृत इति सप्तमो जेदः । ७ । “अतति
सातत्येन गच्छति तां स्नानपर्यायानित्यात्मा” अत्र पर्यायाणां द्रव्य-
भावभेदितानां गमनप्रयोगो यद्यपीष्टस्तथापि असद्भूतव्यवहारवि-
वजाव्येन उपचारधर्मस्यैव प्रधान्यात् बहिः पर्यायावशम्येन
कर्मजशुभाशुनपुद्गलपरिणतगौराख्यवर्णोपज्ञाति आत्मा ज्ञासते
तदा गौर आत्मेति प्रतीतिर्जायते अन्यथा आत्मनः शुद्धस्याकर्मणः
कृतो गौरत्वध्वनिः । अत एव उपचारधर्मो देहमात्मेत्यत्र तु औ-
दारिकादिपुद्गलप्रणीतं देहमौदयिकेनाश्रित आत्मा उपलभ्यते
तदा देहमात्मेति उपचारध्वनिः ॥ ८ ॥

अथाष्टमभेदोत्कीर्तनमाह ।

गुणे पर्यायचारश्च, मतिज्ञानं यथा तनुः ।

पर्याये गुणचारोऽपि, शरीरं मतिरिष्यते ॥ ९ ॥

गुणे पर्यायोपचारः पर्यायचार इति उपचारो वाच्यो मीमो
मीमसेन इति वत् । यथा मतिज्ञानम् तदेव शरीरशरीरं शरीरजन्यं
वर्तते ततः कारणात् अत्र मतिज्ञानरूपात्मकगुणविषये शरीर-
रूपपुद्गलपर्यायस्योपचारः कृतः । ८ । अथ नवमभेदोत्कीर्तनमाह ।
पर्याये गुणोपचारः यथा हि पूर्वप्रयोगजमन्यथा क्रियते यतः
शरीरं तदेव मतिज्ञानरूपो गुणोऽस्ति अत्र हि शरीररूपपर्याय-
विषये मतिज्ञानरूपाख्यस्य गुणस्योपचारः क्रियते शरीरमिति
पर्यायः तस्मिन् विषये मतिज्ञानाख्यो गुणस्तस्य चोपचारः कृतः
अत्र च अष्टमनवमविकल्पयोः समविषयकरणेनोपचारो विहित-
स्तत्रापि सहजाविनो गुणाः क्रमजाविनः पर्यायाः सहजावित्वं
च द्रव्येण क्रमभाववित्वमपि द्रव्येणैव ज्ञेयमतो द्रव्यस्यैव गुणाः
पर्याया अपि द्रव्यस्यैव गुणपर्याययोः पर्यायगुणयोश्च परस्पर-
मुपचारोव्यवहारः कृतः । यत्रोपचारस्तत्र निदर्शनमात्रमेव विस्-
दशधर्मित्वेन धर्मोपवत् । किं च मतिज्ञानमात्मनः कश्चिदुद्धृदि-
तो गुणः । शरीरं च पुद्गलद्रव्यस्य समवायिकारणं यथा मृत्पि-
ण्डो घटस्य समवायिकारणमिति वत् । एवं सति उपचारो ज्ञा-

यते परेण परस्योपचारात् स्वस्य स्वनोपचारासंज्ञः यथा मृ-
त्पिण्डस्य घटेन, तन्मां पटेनेत्येवमसद्भूतव्यवहारो न चथा उप-
दिष्टः । उपचारवक्षेण न चधोपचाराः कृताः । ६ ।

अथ तस्यैवासद्भूतव्यवहारस्य जेदत्रयं कथ्यते ।

असद्भूतव्यवहार, एवमेव त्रिधा भवेत् ।

तत्राद्यां निजया जात्या-ऽप्यनुचरिप्रदेशयुक् ॥ १० ॥

असद्भूतव्यवहार एवं पूर्वोक्तरीत्येव त्रिधा त्रिप्रकारो भवेत्तत्र
त्रिषु भेदैषु आद्यो जेदो यथा परमाणुर्बहुप्रदेशी कथ्यते कथ-
मेतत् परमाणुस्तु निरवयवोऽतो निरवयवस्य प्रसदेशत्वं नास्ति
तथापि बहुप्रदेशानां सासर्गिकी जातिः परमाणुरस्ति यथाहि
अणुकण्यणुकादिस्कन्धादयः ॥ अथद्वितीयो जेदश्च ।

विजात्यापि स एवान्यो, यथा मूर्तिमती मतिः ।

मूर्तिमज्जिरापि चर्ये-निष्पन्ना चोपचारतः ॥ ११ ॥

यथा स एव असद्भूतः विजात्या वर्तते यथा वा मूर्तिमती
मतिः मतिज्ञानं मूर्ति कथितं तच्च मूर्तिविषयलोकमनस्कारादिके-
न्य चत्पत्रं तस्मान्मूर्तम् । प्रस्तुतस्तु मतिज्ञानमान्मगुणः तस्य
चापौद्भूतकस्य मूर्तिपुद्गलगुणोपचारः कृतः स तु विजात्या अस-
द्भूतव्यवहारः ।

अथ तृतीयमाह ।

स्वजात्या च विजात्याऽपि, असद्भूतमृत्नीयकः ।

जीवाजीवमयं ज्ञानं, व्यवहाराद्यथोदितम् ॥ १२ ॥

स एव पुनरसद्भूतव्यवहारः स्वजात्या विजात्या च संबन्धितः
कथितः यथा जीवाजीवविषयं मतिज्ञानम् अत्र हि जीवो मति-
ज्ञानस्य स्वजातिरस्यात्मनो ज्ञानमयत्वात् । अजीवो मतिज्ञान-
स्य विजातिरस्ति । यद्यपि मतिज्ञानादिविषयीचूतघटोऽयमिति
ज्ञानं तथापि विजातिजन्मचेतनसंयथात् अनयोर्जीवाजीवयो-
र्विषयविषयिभावनामा उपचरितसंयथोऽस्ति स हि स्वजातिवि-
जात्यसद्भूतव्यवहारोऽस्ति तद्भावनमेव हेतुं स्वजात्यंशे किं नायं
सद्भूत इति चेद्विजात्यंशे विषयतासंबन्धस्योपचरितस्यैवाहु-
त्वादिति गृहणन्ति व्यवहाराद्यथोदितं तथा विचारयेति पचार्थः ॥

अथोपचरितासद्भूतस्य द्रव्यणमाह ।

यश्चैकोपचारेणो-पचारो हि विधीयते ।

स स्यादुपचरिताद्य-सद्भूतव्यवहारकः ॥ १३ ॥

यश्च पुनरेकेन उपचारेण कृत्वा द्वितीय उपचारो विधीयते
स हि उपचरितोपचरितो जात उपचरितासद्भूतव्यवहार इति
नाम व्रजत इत्यर्थः ॥

अथोदाहरणमाह ।

स्वजात्या तं विजानीत, योऽहं पुत्रादिरस्मि वै ।

पुत्रमित्रकलत्राद्या, मदीया निखिद्धा इमे ॥ १४ ॥

तमुपचरितासद्भूतं स्वजात्या निजशक्त्या उपचरितसंबन्धेन
असद्भूतं व्यवहारं जानीत संबन्धकल्पनं यथा अहं पुत्रादिः ।
अहमित्यात्मपर्यायः पुत्रादिरिति परपर्यायः अहं पुत्रादिरिति संब-
न्धकल्पनम् । पुनः पुत्रमित्रकलत्राद्या निखिद्धा इमे मदीयाः संब-
न्धिनः । अत्र अहं मम चेत्यादिकथनं पुत्रादिषु तत्किं उपचरितेन
उपचरितं तत्कथं पुत्रादयो हि आत्मनो जेदाः स्ववैर्यपरिणाम-
त्वात् अजेदसंबन्धः परम्पराहेतुतथोपचरितः पुत्रादयस्तु शरी-
रात्मकपर्यायरूपेण स्वजातिः परं तु कल्पनमात्रं न चेदेवं तर्हि
स्वशरीरसंबन्धयोजनया संबन्धः कथितः पुत्रादीनां तथैव मत्कु-
शादीनामपि पुत्रव्यवहारः कथं न कथित इति ॥

अथविजात्या असद्भूतव्यवहारः ।

विजात्या किञ्च तं विच, योऽहं वस्त्रादिरद्भुतः ।

वस्त्रादीनि ममैतानि, वप्रदेशादयो विधा ॥

विजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारं प्रकटयति किञ्च इति सत्ये तं
असद्भूतव्यवहारं विजात्या उपचरितं विजानीत यश्च अहं वस्त्रादि
अहमिति संबन्धवचनं वस्त्रादिरिति संबन्धवचनमहं वस्त्रादिरिति
उपचरितं सर्वोऽपि व्यतिकरः असद्भूतव्यवहारः संबन्धसंबन्धि-
कल्पनत्वात् अथ च तानि वस्त्रादीनि मम सन्ति अत्र हि वस्त्रा-
दिकानि पुद्गलपर्यायाणि ममेति संबन्धयोजनया भोज्यभोजक-
भोगभोगिकोपचारकल्पनमात्रपराणि भवन्तीति निष्कर्षः । अ-
न्यथा वल्कलादीनां या नेयानां पुद्गलानां शरीराच्छादनसमर्था-
नामपि मम वस्त्राणीति उपचारसंबन्धकल्पनं कथं न कथ्यते व-
स्त्रादीनि हि विजातिषु स्वसंबन्धोपचरितानि सन्तीति ज्ञायः ।
पुनः वप्रदेशादयोऽपि द्विथेति धरादिरहं वप्रदेशादयो ममेति
कथयता स्वजातिविजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारो भवेत् कथं
वप्रदेशादयो हि जीवाजीवात्मकोन्नयसमुदायरूपाः सन्ति ॥

अथ सङ्केपमाह ।

इत्थं समे चोपनयाः प्रदिष्टाः, स्याद्वादमुजोपनिपत्स्वरूपाः ।

विज्ञाय तान् शुष्कधियः श्रयन्तां, जिनक्रामभोजयुगं महीयः ।

इत्थमनया दिशा समेनयाः च पुनः उपनयाः प्रदिष्टाः कथिताः ।

कीदृशास्ते स्याद्वादस्य श्रीजिनागमस्य या मुखा शैली तस्या
उपनिपत्स्वरूपा रहस्यरूपाः सन्ति । तान् सर्वानपि विज्ञाय
ज्ञात्वा शुष्कधियः निर्मद्वयुक्त्यः श्रयन्तामङ्गीकुर्वतां किं जिनक्राम-
भोजयुगं वीतरागचरणकमहं श्रयन्तामित्यर्थः । ६० ७ अध्या०
उवणयण-उपनयन-न० ढौकने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । कलाग्राहणे,
न. ११ श्रु० ११ अ० । उपनयार्थे समीपप्राणणे च ॥

एवम्भूतमुपनयनं कदा प्रवृत्तमित्याह ।

उवणयणं तु कलाणं, गुरुभूद्वे साधुणो तवो कर्म ।

धेतुं हवन्ति सच्चा, केई दिक्खं पवज्जन्ति ॥

उपनयनं नाम तेषामेव धातानां कलानां ग्रहणाय गुरोः कला-
चार्यस्य भूद्वे समीपे नयनम् । यदि वा धर्म्मश्रवणनिमित्तं साधोः
सकाशे नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्द्धर्म्मं गृहीत्वा केचित् आ-
द्धा भवन्त्यपरे लघुकर्म्मणो दीक्षां प्रपद्यन्ते एतच्चोभयमपि तदा
प्रवृत्तम् । आ० म० प्र० । आ० चू० । रा० ।

उवणयाजास-उपनयाजास-पुं० हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरण-

मुपनयस्य द्रव्यणोल्लङ्घनेनोपनयवदाभासमाने, परिणामी शब्दः
कृतकत्वात् यः कृतकः स परिणामी यथा कुम्भ इत्यत्र परिणामी
च शब्द इति कृतकश्च कुम्भ इति । इह साध्यधर्मं साध्यधर्मिणि-
साधनधर्मं वा दृष्टान्तधर्मिण्युपसंहरत उपनयाभासः । रत्ना० ।

उवणयावणयचलक-उपनयापनयचतुष्क-न० पौरुषवचनानां

वचनचतुष्के, तथोपनयापनयवचनं चतुर्धा भवति । तद्यथा उप-
नयापनयवचनं तथा उपनयोपनयवचनं तथा अपनयोपनयवच-
नं तथा अपनयापनयवचनमिति । तत्रोपनयो गुणोक्तिरपनयो दोष-
भाषणम् । तत्र स्वरूपेयं रामा परं दुःशीला इत्युपनयापनयवचनम् ।
तथा सुरुपेयं स्त्री दुशीलेत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं
स्त्री परं सुशीला इत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं कुशीला
चेत्युपनयापनयवचनमिति ॥ यद्वा उपनयः स्तुतिरपनयो निन्दा
तयोर्वचनचतुष्कम् । यथा रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनं कुरुपा
स्त्रीत्युपनयवचनं रूपवती किं तु कुशीलेत्युपनयापनयवचनं कुरु-

पा स्त्री किं तु सुशीलेत्यपनयोपनयवचनमिति। प्रव० १४० द्वा० ।
उवणिक्रिखत्त-उपनिक्षिप्त-त्रि० व्यवस्थापिते, “अंतद्विषयज्जा-
यंसि उवणिक्रिखत्ते सिया” । आचा० २ श्रु० ॥

उवणिक्रिखत्त-उपनिक्षेप-पुं० उप-नि-क्षिप्-कर्मणि घञ् । रूप-
संख्याप्रदर्शनेन रक्षणार्थं परस्य हस्ते निहिते छन्दे, स चोप-
निक्षेपो द्विधा बौक्तिकोक्तोत्तरिकश्च । पुनरेकैको द्विधा आत्मो-
पनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र बौक्तिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भा-
स्ते आत्मनैवात्मानं राक्ष उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणापपात-
कारकाः प्रपन्नशरणा ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राक्षो वल्लभास्तैरा-
त्मानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकोत्तरिक आत्मनि-
क्षेपो गच्छवर्त्तिनां साधूनां तथा हि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधव-
स्ते आत्मानमात्मानैवाभिनवाचार्यस्योपनिक्षिपन्ति परनिक्षेपः
फड्गुतानां ते हि समागताः स्पर्द्धकयतिना निक्षिप्यन्ते यथा पते
अहं च युष्माकमिति । “ इह मिथियाइं अस्ते कइउवसंपज्ज-
णारिहे” इत्याद्युक्तं तत्र यद्यपि सगीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्द्रिय
नोश्चिन्द्रियाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्रयित-
व्यो निश्रयस्य च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्त्तव्यः ।
व्य० द्वि० ४ उ० ।

उवणिग्गय-उपनिर्गत-त्रि० उप सामीप्येन निर्गतो निष्क्रान्त
उपनिर्गतः । सामीप्येन निष्क्रान्ते, “उदिस्सवलवाहणे । नामेणं
संजए नाम, मिगवं उवणिग्गय” । उ० १४ अ० । “उवणिग्गयव-
तरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जवचलंतकिसलयसुकुमालपवालसोहि-
यवरंगकुरंगासिहरा” उपनिर्गतैर्नवतरुणपत्रपल्लवैरत्यभिन्नव-
पत्रगुच्छैस्तथा कोमलोज्ज्वलैश्चलद्भिः किशलयैः पत्रविशेषैः तथा
सुकुमारप्रवालैः शोभितानि वराङ्कुराणि अग्रशिखराणि येषान्ते
तथा (वनखण्डः) औ० ।

उवणिग्मतण-उपनिमन्त्रण-न० भिक्षो ! गृहाणेदं पिएरुद्धयमि-
त्यभिधाने, भ० ८ श० ६ उ० ॥

उवणिग्गय-उपनीत-त्रि० उप-नी-क्तः । प्राणीयादिष्वित् ८ । १ ।
१०१ । इति ईत इत् । दौकिते, प्रा० ॥

उवणिग्विट्-उपनिविष्ट-त्रि० सामीप्येन स्थिते, “तेणं तोरणा णा-
णामणिमणसु खंजेसु उवणिविष्ठसखिविष्ठा विविहमुतंतरोव-
चित्ता” उपनिविष्टानि सामीप्येन स्थितानि तानि च कदाचिच्च-
क्षानि । अथवा अपदपतितानीति शङ्केयुरनु तत आह सम्यग् निश्च-
लतया अपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उप-
निविष्टसखिविष्टानि । रा० । ज० ॥

उवणिसया-उपनिषद्-स्त्री० वेदान्तदर्शनप्रवृत्तौ, तथाप्युपनि-
षद्दृष्टि-सृष्टिवादात्मिका परा ॥ न० ॥

उवणिग्हा-उपनिधा-स्त्री० उप विधानमुपनिधा धातूनामने-
कार्थत्वात् । मार्गणायाम्, । क० प्र० । पं० सं० ।

उवणिग्हि-उपनिधि-पुं० उपनिधीयत इत्युपनिधिः । प्रत्यासन्नं
यथाकथञ्चिदानीते, । स्था० ५ ग० । उप सामीप्येन निधिरूप-
निधिः । एकस्मिन्निवृत्तिार्थं पूर्वं व्यवस्थापिते, तत्समीप एवा-
परापरस्य आनुपूर्वीशब्दोक्ते पूर्वानुपूर्व्यादिभूमेण निक्षेपणे, नि-
क्षेपे, विरचने, अनु० ॥

उवणिग्गय-उपनिहित-त्रि० यथा कथञ्चिदासन्नोच्यते, सूत्र०
२ श्रु० २ अ० ।

उपणिग्गय-उपनिहितक-पुं० उपनिहितं यथाकथञ्चिदास-
न्नोच्यते तेन चरन्ति ये ते उपनिहितकाः । अग्निग्रहविशेषोपयुक्ते
भिन्नाचरके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उवणीय-उपनीत-त्रि० उप-नी-क्त-उपदौकिते, उ० ४ अ० ॥
प्रश्न० । विशेष० । सूत्र० । प्रापिते, स्था० १० ग० । आचा० ।
“कादोवणीय कंखेज्जा” कादोनोपनीतः कालोपनीतो मृत्युका-
देनात्मवशतां प्रापितः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । उपनयं
प्रापिते, व्य० १ उ० । अपिते, गमितं प्रदर्शितमुपनीतमपितमित्ये-
कार्थाः । आ० चू० १ अ० । केनचित्कस्यचिदुपदौकिते प्रहेण-
कादौ, औ० । समीपं प्रापिते, उ० ४ अ० निकटं समागते,
उ० ४ अ० । आसन्ने, सूत्र २ श्रु० १ अ० । उपसंहारोपनययुक्ते सूत्र-
गुणभेदे, । अनु० । विशेष० । उप सामीप्येन नीतः प्रापितो ज्ञाना-
दावात्मा येन स तथा । ज्ञानादावुपदौकिततात्मनि, सूत्र० १
श्रु० २ अ० ।

उवणीयवणीयवयण-उपनीतापनीतवचन-न० कश्चिद्गुणः
प्रशस्यः कश्चिन्नित्यः यथा रूपवती स्त्री किन्त्वसृष्टेति इति
प्रशस्यनिन्द्यवृत्तौ पुरुषवचनानामन्यतमे, आचा० २ श्रु० ।
उवणीयचरय-उपनीतचरक-पुं० केनचित्कस्यचिदुपदौकित-
स्य प्रहेणकादेरग्निग्रहतश्चरके, औ० ।

उवणीयतर-उपनीततर-त्रि० आसन्नतरे, “ इणमेव उवणीय-
तरागं माया मे पिया मे ज्ञाया मे” सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उवणीयरगत-उपनीतरागत-न० मातृवदेशिकादिग्रामरागयु-
त्कारूपे सप्तमे सत्यवचनातिशये, औ० । स० । रा० ॥

उवणीयवयण-उपनीतवचन-न० प्रशंसवचने, यथारूपवती
स्त्री इदं पुरुषवचनानामष्टमम् । प्रज्ञा० ११ पद० ।

उवणीयावणीयचरय-उपनीतापनीतचरक-पुं० उपनीतं दौकितं
सत्प्रहेणकाद्यपनीतं स्थानान्तरस्थापितमवोपनीतं चापनीतं
च यश्चरति स तथा । अथवा उपनीतं गायकेन वर्णितगुणमप-
नीतं निराकृतगुणमुपनीतापनीतं यदेकेन गुणेन वर्णितं गुणान्त-
रापेक्षया तु द्वेषितं यथा अहो शीतलं जलं केवलं क्षारमित्यभिग्र-
हविशेषयुक्ते भिन्नाचरके, औ० ॥

उवण्यत्थ-उपन्यस्त-त्रि० उपकल्पिते, दश० ५ अ० ॥

उवणास-उपन्यास-पुं० उप-नि-अस्-घञ् । उपादाने, “उप-
न्यासश्च शास्त्रेऽस्याः, कृतो यत्नेन चिन्त्यताम्” हा० । उपन्य-
सनमुपन्यासः । तद्वत्त्वादिलक्षणे ज्ञातभेदे, ॥

चत्वारि उवणासे, तद्वत्पुण्य अन्नवत्पुण्ये चेव ।

पनिनिजए हेउम्मि, होंति इणमो उदाहरणा ॥ ८३ ॥ ।

चत्वार उपन्यासे विचार्ये अधिकृते वा जेदा भवन्तीति शेषस्ते
चामी सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा तथाऽधिकारानुवृत्तेश्च तद्वत्पुण्य-
न्यासः । तथा तदन्यवत्पुण्यन्यासः तथा प्रतिनिजोपन्यासस्तथा
हेतूपन्यासश्च । तत्रैतेषु भवन्त्यमूनि वक्ष्यमाणलक्षणानि उदाह-
रणानीति गाथाकारार्थः । भावार्थस्तु प्रतिभेदं स्वयमेव वक्ष्यति
निर्युक्तिकारः । दश० १ अ० । (एतद्वेदस्वरूपनिरूपणं तत्तच्छ-
ब्दे छद्मव्यम्)

उवणासोवणय-उपन्यासोपनय-पुं० वादिना अभिमतार्थसाधनाय
कृते वस्तुपन्यासे तद्विघट्टनाय यः प्रतिवादिना विरुद्धार्थोपनयः
क्रियते पर्यनुयोगोपन्यासो वा य उत्तरोपनयः स उपन्यासोप-
नयः । ज्ञातभेदे, उत्तररूपमुपपत्तिमात्रमपि ज्ञातभेदो ज्ञानहेतु-
त्वादिति । यथा अकर्तात्मा अमूर्तत्वादाकाशवदित्युक्ते अन्य
आह आकाशवदेवामोकेत्यपि प्राप्तमनिष्टं चैतदिति । यथा वा
मांसजक्षणमदुष्टप्राण्यङ्गत्वादोदनादिवत् अत्राहान्य ओदना-
दिवदेव स्वपुत्रादिमांसभक्षणमप्यदुष्टमिति । यथा वा त्यक्तसङ्गा

वस्त्रावादिस्त्रयं न कुर्वन्ति ऋषभादिचतुर्भ्यः कुर्वाणकथयि-
ते न गृह्णन्ति तद्वदेवेति तथा कस्मात्कर्म कुरुषे यस्माद्भनार्थंति
इह प्रथमं ज्ञातं समग्रसाधर्म्यं द्वितीयं देशसाधर्म्यं तृतीयं स-
दोषं, चतुर्थं प्रतिवाद्युत्तररूपमित्ययमेवं स्वरूपविभाग इति ।
इह देशतः संवादाग्या “चरियं च कप्पियं वा, दुविदं तत्तो
चउव्विहेक्के” । आहरणे तदेसे, तदोसे चैव बुन्नासेत्ति ॥ ५ ॥
स्या० ५ ग० । “उवसासोवगण चउव्विहे पन्नत्ते तं जहा
तव्यत्तुतदभवत्तुप पडिणिमेदेहेउ” । स्या० ४ ग० । (स्वस्व-
स्याने व्याख्या)

उवसोउ-उपनम्प-अव्य० स्वगयित्वेत्यर्थे, । वृ० १ उ० ।

उवतल-उपतल-न० इस्ततश्चात्समन्तात्पाठ्येषु, “इत्यतश्चा उ
समन्ता पासेसु अण्णया उवतलं जण्णत्ति” । नि० चू० १ उ० ।
उवताव-उपताप-पुं० उप आधिक्ये तप-आधारे-घञ्-त्वरयां,
जावे-घञ् सन्तापे, एयन्ततपरच् । रोगे, मेदि० । करणे-घञ् ।
अभुमे, पीरुने, रत्ता० । उपसर्गे, शरीरपीरुनात्पादने, ॥ सूत्र०
१ शु० ३ अ० ।

उवतीर-उपतीर-अव्य० सामीप्यादौ अव्ययी० । तीरसामीप्यादौ,
“पसणं गोयमा महातयो व तीरप्पज्जे” ज० ५ श० ५ उ० ।

उवत्यरु-उपस्तीर्ण-त्रि० उपशब्दः सामीप्यार्थस्तृच् च आच्छा-
दनार्थः । उप स्तु उत्पत्तिर्निर्पतद्भिश्चानवरतक्रीडाशक्तैरुपर्युपर्यो
च्छादिते, “आतिणा वितिणा उवत्यरुसंयरा” ज० १ श० १ उ०

उवत्यिय-उपस्थित-त्रि० उपनते, “दसविहा रुक्खा उवभोग-
त्ताप उवत्यिया” ॥ स० ॥

उवदंसण-उपदर्शन-न० उपनयनिगमनान्यां निःशङ्कं शिष्यबु-
द्धौ स्थापने, सकलनयाभिप्रायावतारणतः पटुप्रशिक्ष्यबुद्धि
पु व्यवस्थापने, न० । स्या० ॥

उवदंमाणकूट-उपदर्शनकूट-न० जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरेण नील-
वतो वर्षधरपर्वतस्य द्वितीये कूटे, स्या० २ ग० ।

उवदंभिज्जमाण-उपदर्श्यमाण-त्रि० लोकैरन्योऽन्यं दर्श्यमाने,
ज्ञा० १३ अ० ।

उपदंसिय-उपदर्शित-त्रि० उप सामीप्येन यथा श्रोतॄणां कटिति
यथावस्थितवस्तुतत्वावबोधो भवति तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः द-
र्शितः श्रवणगोचरं नीतः । उपदिष्ट, “उवदंसिया जगवया पन्न-
वणा सव्वजावाण” । प्रज्ञा० १ पद । सकलनययुक्तिर्निर्दिशति, । ग०
२ अधि० । अनु० ॥

उपदर्श्य-अव्य० उपदर्शनं कृत्वेत्यर्थे “अंगुलीय उवदंसिय २
णिज्जापज्जा” आचा० २ शु० ।

उवदंसेमाण-उपदर्शयमान-त्रि० उपदर्शनं कारयति, “पुरिसक्का-
रपरक्कम उवदंसेमाणे” स्या० ३ ग० ॥

उवदीव-देशी-अन्यद्वीपे, दे० ना० ॥

उवद्व-उपद्व-पुं० उप-डु-जावे-घञ् । उत्पाते, रोगारम्भके,
धातुवैषम्यजनिते विकारभेदे. उपसर्गे, स्या० ५ ग० । अशिखे, ।
वृ० ४ उ० । मारणे, भ० ८ श० ७ उ० । तत्र प्रायश्चित्तं ।
“उवद्वेणं खमणं चउत्थं” महा० ७ अ० ।

उवद्ववण-उपद्ववण-न० महापीरुकारणे, ध० ३ अधि० ।

उवद्वविय-अपद्ववित-त्रि० उत्त्रासिते, आव० ४ अ० ।

उवप्पयाण-उपप्रदान-न० उप-प्र-दा-ल्युद्-अभिमतार्थदानरूपे
नीतिभेदे, विपा० ३ अ० । आ० म० प्र० ॥

उवप्पव-उपप्लव-पुं० उप-प्लु-अप् । भ्रमविषये, पु० “विकल्प
तल्पमारुहः, शेषः पुनरुपप्लवः । द्वा० २४ छा० ।

उवप्पुयट्ठाणविवज्जण-उपप्लुतस्थानविवर्जन-न० उपप्लुतं स्व-
चक्रपरचक्रविक्रान्तात् दुर्निक्षमारीतिजनविरोधादेऽस्वास्वस्थी-
भूतं यत्स्थानं ग्रामनगरादि तस्य विवर्जनं परिहरणम् । सामा-
न्यतो गृहिधर्मभेदे, “तत्र सामान्यतो गृहि-धर्मो न्यायार्जितं
धनम् । इन्द्रियाणां जय उप-प्लुतस्थानविवर्जनम्” अल्पत्यज्य-
माने हि तस्मिन् धर्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशेन नन्यानां
चानुपार्जनेनोभयलोकाज्जंश एव स्यात् ॥ ध० १ अधि० ।

उवत्तुत्त-उपत्तुत्त-त्रि० उप-तृज्-क्त । कृतोपभोगे वस्तुनि, ।
उपपादिते, आचा० १ शु० २ अ० १ उ० । उपत्तुक्तभोगे, व्य० ३ उ० ।
उवजोग-उपजोग-पुं० उप-जृज्-घञ् । उपभोजने, आचा० १ शु०
२ अ० ३ उ० । उपेत्य अधिकं पुनरुपयुज्यमानतया नृज्यते इत्युपजोगः
पुनः पुनरुपजोग्यजननाङ्गनादौ, “सति जुज्ज इति भोगो. सो पुण
आहारपुष्पमाईतो । उवजोगो उ पुणो पुण, उवजुज्जइ प्रवणवत्त-
याइ” उक्त ३३ अ० । उपा० । कर्म० । धर्म० । आ० चू० । ध्या० ।

साम्प्रतमुपभोगादिभेदमाह-

उवजोगपरिजोगवर्ष दुविहे पणत्ते तंजहा जोअणओ
कम्मओ अ जोअणओ समणोवासएणं इमे पंच अइयारा
जाणियव्वा न समायरियव्वा तंजहा सचित्ताहारे ? सचि-
त्तपन्निष्काहारे २ अप्पोद्धिओसहिज्जक्खणया सचित्तस-
मिस्साहारे ? (पाठान्तरे) उप्पोद्धिओसहिज्जक्खणया
४ तुत्तओसहिज्जक्खणया ५ । आव० ५ अ० ॥

उप नृज्यत इत्युपभोगः उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्भोग उप-
जोगः । अशनपानादौ, अथवा अन्तर्जोग उपभोगः । आहारादौ,
उपशब्दोऽन्तर्गर्जनः । ध० २ अधि० । आचा० । गन्धरूपवि-
षये, तं० । (पृथ्वीकायानामष्कायानां चोपजोगः पुढव्यादिशब्देषु)
उवजोगंतराय-उपजोगान्तराय-न० अन्तरायकर्मभेदे, यस्या-
दयात्सदपि वस्त्राद्यकारादि नोपचुक्के । उक्त० ३३ अ० । पं० स० ।
कर्म० । स० ॥

उवजोगपरिजोगपरिमाण-उपभोगपरिजोगपरिमाण-न० उप-
भोगः सकृद्भोगः स चाशनपानानुपपानादीनां परिजोगस्तु पुनः
पुनर्भोगः सचाशनशयनवसनवनितादीनां तयोः परिमाणम्
देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानभेदे, ज० ७ श० २ उ० । उपचुज्यते इत्यु-
पजोगः । उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्भोग उपभोगः अशनपा-
नदेः अथवान्तर्जोग उपभोगः आहारादिः उपशब्दोऽन्तर्ग-
र्जनः परिचुज्यत इति परिजोगः परिशब्दोऽसकृदृत्ती वर्तते पुनः
पुनर्भोगः परिभोगो वस्त्रादेः वहिर्भोगो वा परिभोगो वसनावच्छा-
रादेरत्र परिशब्दो वहिर्वाचक इति एतद्विषयं व्रतमुपभोगपरिजोग
व्रतम् । ध० २ अधि० । एतावदिदं ज्ञोकव्यमुपजोक्तव्यं चाऽतोऽन्यत्रैवं
रूपे द्वितीयेऽणुव्रते, आ० । इदंचद्विविधं भोजनतः कर्मतश्च । उप-
जोगपरिजोगयोरासेवाविषययोर्वस्तुविशेषयोस्तदुपार्जनोपायत-
तकर्मणां चोपचारादुपजोगादिशब्दवाच्यानां व्रतमुपभोगपरि
जोगव्रतमिति व्युत्पत्तिः (ध०) जोगतः कर्मतश्च । भोगोऽपि
द्विधा उपजोगपरिभोगभेदात् तत्र उप इति सकृत् भोग आहारमा
त्यादेरासेवनमुपजोगः । परीत्य सकृत्भोगो भवनाङ्गनादीनामा-
सेवनं परिभोगः । तत्र गाथामाह ।

मज्जमि य मंसमि य, पुप्फे य फल्ले य गंधमल्ले य ।

उवजोगपरिजोगे, वीयमि गुणव्वए निदे ॥ २० ॥

श्रावकेण तावदुत्सर्गतः प्राशुकैषणीयाहारिणा भाव्यम् । अस-
ति सच्चित्तपरिहारिणा तदसति बहुसावद्यमद्यादीन् वज्जयि-
त्वा प्रत्येक मिश्रादीनां कृतप्रमाणेन भवितव्यम् । तत्र मद्यमदिरा
मांसं पिशितं च शब्दाच्छेसाज्ज्यद्वय्याणामनन्तकायादीनां च
ग्रहः । तानि च प्राशुकानि पञ्चोद्गम्यदीनि पुष्पाणि करीर-
मधुकादिकुसुमानि चशब्दात् वससक्तपत्रादिपरिग्रहः । फलानि
जम्बूविव्वादीनि एषु च मद्यादिषु राजव्यापारादिषु वर्तमानेन
यत्किञ्चित्कायणादि कृतं तस्मिन् एतैरन्तर्जोगः सूचितः वहि-
स्त्वयं (गंधमल्लेति) गन्धा वासाः मात्यानि पुष्पस्रजः अत्रो-
पलक्षणत्वाच्चेपभोग्यवस्तुपरिग्रहः । तस्मिन्नुत्तरूपे उपभोग-
परिभोगे भीमो भीमसेन इति न्यायादुपभोगपरिभोगपरिमा-
णाख्ये द्वितीये गुणव्रतेऽनाभोगादिना यदतिक्रान्तं तस्मिन्नामि ।
(ध०) । तत्र प्रोजनत उत्सर्गेण निरवद्याहारप्रोजिना भवित-
व्यम् कर्मतोऽपि प्रायो निरवद्यकर्मलुष्टानयुक्तेनेति । अत्रेयं प्रा-
वना । श्रावकेण हि तावदुत्सर्गतः प्राशुकैषणीयाहारप्रोजिना
प्राव्यम् तस्मिन्नसति सच्चित्तपरिहारः कार्यस्तस्याप्यशक्तौ
बहुसावद्यान्मद्यामिपानन्तकायादीन् वर्जयता प्रत्येकमिश्रसच्चि-
त्तादीनां प्रमाणं कार्यं भणितं च “निरवज्जाहारेणं, १ निज्जीवणं
२ परित्तमीसेणं ३ अत्ताल्लंघनपरा, सुसावणा परिसा हुंति १ ”
एवमुत्सवादिविशेषं विनाऽप्यन्तचेतो गुरुयुग्मादजनापवादादि
जनकमत्युद्भवेपवाहनादङ्गारादिकर्मापि श्रावको वर्जयेन् यतः
“अइरोसो अइतोसो, अइहासो दुज्जणेहिं संवासो । अइवममो य
वेसो, पंचवि गुरुअपि लहु अं पि १ ” अतिमलिनाः अतिस्यूतलहस्वस
च्छिद्यवस्त्रादिसामान्यवेषपरिधानेऽपि कुचेलत्वकार्पण्यादिजना
पवादोपहसनयथादि स्यादतः स्वचित्तवयोवस्थानिवासस्थान-
कुलाद्यनुरूपवेपं कुर्यात् । उचित्तवेपादावपि प्रमाणनैयत्यं कार्यम् ।
एवं दन्तकाष्टान्यङ्गतेलौघर्तनमज्जनवस्त्रविषेपनाभरणपुष्पफ-
लधूपासनशयनभवनानिस्तथौदनसूपस्नेहशाकपेयः खराडस्वा-
द्याद्यशनपानस्नादिमस्वादिमादेस्त्यक्तुमशक्यस्य व्यक्त्याप्रमाणं
कार्यं शेषं च त्याज्यमानन्दादिसुश्रावकवत् । कर्मतोऽपि श्राव-
केण मुख्यतो निरवद्यकर्मप्रवृत्तिमता भवितव्यं तदशक्तावप्य-
त्यन्तसावद्यविवेकिजननिन्द्यक्रयविक्रयादि कर्म वर्जनीयं शेष-
कर्मणामपि प्रमाणं करणीयम् यतः “रंघणखंरुणपीसण-दल्लणं
पयणं च पयसाईणं । निच्चपरिमाणकरणं, अविरइवंधो जअओ
गुरुओ ” श्रावश्यकचूर्णावप्युक्तम् ॥ इह चेयं सामाचारी “भोअ-
णओ सावगो उत्सग्गेण फासुगं आहारं आहारेज्जा तस्सासति
अफासुगमपि सच्चित्तवज्जं तस्स असति अणंतकायबहुवीय-
णाणि परिहरिअव्वाणि इमं च अणं भोअणओ परिहरइ असणे
अणंतकायं अल्लगमूलगाइमंसं च पाणे मंसरसमज्जाइ खादिमेउ
उंवरका उंवरवरुपिप्पलपिंलंजुमादिसादिमे मधुमन्निखयादि ।
अचिच्चं च आहारेअव्वं जदा किर ण होज्जअचित्तो तो उत्सग्गेण
भत्तंपच्चक्खाइ ण तरइ तोह अपवाएण सच्चित्तं अणंतकायं बहु
वीअगवज्जं कम्मओवि अकम्मा ण तरइ जीविउं ताहं अच्चंतसा
वज्जाणि परिहरिज्जंति चि ” इत्थं चेदं भोगोपभोगव्रतं भोक्तु-
योग्येषु परिमादकरणेन प्रवति इतरेषु तु वर्जनेनेति पर्यवसि-
तमिति च श्लोकत्रयेण वर्जनीयानाह ॥

चतुर्विंशतयो निन्द्या, उद्गुम्बरकपञ्चकम् ।

हिमं विषं च करका, मृज्जाति रात्रिभोजनम् ॥ ३५ ॥

बहुबीजाज्ञातफले, सन्धानानन्तकायिके ।

वृन्ताकं चक्षितरसं, तुच्छं पुष्पफलादि च ॥ ३६ ॥

आमगोरससंपृक्तं, द्विद्वं च विवर्जयेत् ।

द्वाविंशतिरजह्याणि, जैनधर्माधियासिनः ॥ ३४ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् । जैनधर्मेणार्हतधर्मेणाधिवासितो प्राविता-
त्मा पुमान् (द्वाविंशतिः) द्वाविंशतिसंख्याकान्यभह्याणि त्रौ-
कुमनर्हाणि वर्जयेत् त्यजेदिति तृतीयश्लोकात्तेन संबन्धः । तानि-
वाह । (चतुर्विंशतय इति) चतुरवयवा विहृतयश्चतुर्विहृतयः
शाकपार्थिवादिवात्समासः कीदृश्यस्ता निन्द्याः सकलशिशुज-
ननिन्दाविषया मद्यमांसमधुनवनतीतवृक्षाणा इत्यर्थः । तद्वर्णानेक-
जीवसम्मूर्च्छनात् । तथा चाहुः “मज्जे महस्मि मंसस्मि, नवणीप
चत्तथए । उप्पज्जंति चयंति अ, तव्वप्पा तत्य जंतुणो ” १ परेऽपि
“मये मांसे मधूनि च, नवनीते चतुर्थके । उत्पद्यन्ते विह्वीयन्ते, सुसू-
दमा जन्तुराशय ” इति । तत्र मद्यं मदिरा तच्च द्विधा काष्ठनिष्पन्नं-
पिष्टनिष्पन्नं चेति । एतच्च बहुदोषाश्रयान्महानर्थहेतुत्वाच्च त्याज्यं
यदाह “ गुरुमोहकवहनिदा, परिजवउवहासरोसमगहेक ।
मज्जे दुग्गइमूवे, हिरिसिरिमइधम्मनासकरं ॥ १ ॥ तथा “रसो-
द्भवश्च भूयांसो, प्रवन्ति किञ्च जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पात-
व्यं, हिंसापातकभीरुणा ॥ २ ॥ दत्तं न दत्तमात्तं च, नात्तं हृतमया
कृतम् । मृषोद्यराज्यादिवहा-स्वैरं वदति मद्यपः ॥ ३ ॥ गृहे वहि-
र्वा मार्गे वा, परद्व्याणि मृदधीः । वधवन्धादिनिर्भोको, गृहा-
त्याच्छिद्य मद्यपः ॥ ४ ॥ वायिकां युवतीं वृद्धां, ब्राह्मणां श्वप-
चामपि । वृद्धे परस्त्रियं सद्यो, मद्योन्मादकदधितः ॥ ५ ॥ विवे-
कः संयमो ज्ञानं, सत्यं शौचं दया क्षमा । मद्यात्प्रवृत्तये सर्वं, तृ-
ण्णा वह्निकणादपि ॥ ६ ॥ श्रयते किञ्च शम्भेन, मद्यादन्धकवि-
ण्णुना । इतं वृष्णिकुञ्जं सर्वं, श्लोपिता च पुरी पितुः ॥ ७ ॥ मां-
सं च त्रेधा जलचरस्थलचरखचरजन्तून्मृद्वभेदाच्चर्मरुधिरमां-
सभेदाद्वा । तद्भक्षणमपि महापापमूलत्वाच्चर्ज्यं यदाहुः “पंचि-
दियवहभूअं, मंसं दुग्गंधमसुइवीभच्चं । रक्खपरितुलिअग-
क्खग—मामयजयणं दुग्गइ मलं ॥ १ ॥ ” आमासु अ पक्कासु-
अ, विपच्चमाणासु मंसपेसीसु । सययं चिअ उवचाओ, भणि
ओ अ निगोअजीवाणं ” ॥ २ ॥ योगशास्त्रेऽपि । सद्यः सम्मू-
च्छित्तानन्त-जन्तुसंतानदूषितम् । नरकाध्वनि पाथेयं, कोऽ
श्रीयात्पिशितं सुधीः ॥ ३ ॥ सद्योहि जन्तुविशसनकाल एव
सम्मूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तव-
स्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवन् तेन दूषितमिति तद्वृत्तिः मांसभ-
क्षकस्य च घातकत्वमेव । यतः “हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्ता
भक्षकस्तथा । केतानुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ४ तथा
भक्षकस्यैवान्यपरिहारेण बन्धकत्वं यथा “दे भक्षयन्त्यन्यपदं, स्व-
कीयपदपुष्टये । त एवघातका यच्च, वधको जक्षकं विना ५ ” इति मधु
च माक्षिकं १ कौत्तिकं २ त्रामरं ३ चेति त्रिधा इदमपि बहुप्रा-
णिविनाशसमुद्भवमिति हेयम् । यतः “अनेकजन्तुसंघात-निघा-
तनसमुद्भवम् । जुगुप्सनीयं बालावत्कः स्वादयति माक्षिकमि-
ति ” नवनीतमपि गोमहिष्यजाविसंबन्धेन चतुर्धा तदपि सुदृम-
जन्तुराशिखानित्वात्त्याज्यमेव । यतः “ अन्तर्मुहुतात्परतः, सुसू-
दमाजन्तुराशयः । यत्र मूर्च्छन्ति तन्नाद्यं, नवनीतं विवेकिभिरिति ।
४ । तथा उद्गुम्बरकेणोपवृक्षितं पञ्चकं वट १ पिप्पलो २ दुग्म्वर ३
पद्म ४ काकोदुम्बरी ५ फलवृक्षाणं उद्गुम्बरकपञ्चकं महाकाका-
रसूक्ष्मवहुजीवनिधितत्वाद्भर्जनीयम् । ततो योगशास्त्रे “ उद्गु-
म्बरवटसृक्ष-काकोदुम्बरशाखिनाम् । पिप्पलस्य च नाश्रीया-
त्फलं कृमिकुलाकुलम् । १ लोकेपि “कोऽपि कापि कुतोऽपि क-
स्यचिद्दो चेतस्यकस्माज्जनः, केनापि प्रविशत्युद्गुम्बरफलप्रा-

णि क्रमेण कृणात् । येनास्मिन्नापि पांडित्ये विद्यते विस्फोटिते
 जोडिते, निष्पिष्टे परिणाशिते विद्वजिते निर्यात्यसौ वा न वा ए
 तथा हिमे तुहिने तदप्यसंख्येयाप्याकरूपत्वात्त्याज्यम् १० विपम-
 हिफेनादि मनोपहतवीर्यमप्युदरान्तर्वर्तिगणेशोत्तकादिजीवघात-
 हेतुत्वान्मरणसमये महामोहोत्पादकत्वाच्च हेयम् ११ करका
 छवीभूता आपः । अमंख्याप्यायित्वाच्छ्र्याः ॥ नन्वेवमसंख्या-
 प्यायित्वेनाऽमं ख्यत्वे जलस्यान्यत्र ख्यत्वापत्तिरिति चेत्सत्यम् ।
 असंख्यजीवमयत्वेऽपि जलमन्तरा निर्वाहाभावात् तस्य तथोक्तिः
 १२ तथा मृज्जातिः सर्वा अपि मुक्तिं ददुर्गादिपञ्चेन्द्रियप्राण्यु-
 त्पत्तिनिमित्तत्वादिना मरणान्नर्थकारित्वात् त्याज्याः । जातिग्र-
 हणं स्रष्टिकादिपृच्छकं तद्वृक्षस्यामाश्रयादिदोषजनकत्वात् ।
 मृद्ग्रहणं चोपद्रव्यं तेन सुधाद्यपि वर्जनीयं तद्वृक्षस्यान्वशा-
 दाद्यनर्थसंभवात् मृद्ग्रहणेचासंख्येयपृथिवीकायजीवानां विरा-
 धनाद्यपि लवणमयसंख्यपृथिवीकायात्मकमिति सचित्तं त्याज्यं
 प्राप्तुं प्राणं प्राप्तुकत्वं चान्यादिप्रवृत्तशस्त्रयोगेनैव नान्यथा
 तत्र पृथिवीकायजीवानामसंख्येयत्वेनात्यन्तसूक्ष्मत्वात् तथा च
 पञ्चमाङ्गे १९ शनकनृनीयोदेशके निर्दिष्टोऽयमर्थः घञमप्यां शि-
 लायां स्रष्टव्यपृथिवीकायस्य घञोपदेकेनैकविंशतिवारान्पेणे
 सत्येके केचन जीवा ये स्पृष्टा अपि नेति १३ तथा रात्रौ नक्तं
 जोजनं चुक्तिः रात्रिजोजनं तदपि हेयं बहुविधजीवसंपातसंभ-
 वेनैहिकपारलौकिकानेकदोषदुष्टत्वात् यदमिहितं “ मेहं पिपी-
 शिआश्रां, हणंति घमणं च मच्छिआ कुण्ड । ज्वा ज्वाद-
 रत्तं, कोविश्रयो कोचरोगं च ॥ १ ॥ चाश्रा सरस्स भंगं, कटोद-
 गाश्चक्ष्मि दारुं च । तालुमि विथश्च अली, वंजणमज्जमि छु-
 ज्जंतो ॥ २ ॥ ” व्यञ्जनमिह चान्तोक्ताकारूपमग्निप्रेतं तद्वृत्तं च
 त्रिश्चिकाकारमेव स्यादिति त्रिश्चिकस्यासूक्ष्मस्यापि तन्मध्यप-
 तितस्यावृत्त्यत्वाद्भाज्यता संनघतीति विशेषः । निशायचूर्णा-
 दपि “ गिहकोष्ठव्यवयवसम्मिस्तेषु चृत्तेण पोष्टे किञ्च गिह-
 कोष्ठं संमुच्यति ” एवं सर्पादिबालामममूत्रादिपाताद्यपि
 तथा “ मर्द्विति महिअलं जा-मिणीसु रयणी य रायमंतेण । ते
 वि च्छंति हु फुर्न, रयणीप च्छंजमाणं तु ॥ १ ॥ अपि च निशा-
 भोजनं क्रियमाणं अवश्यं पाकः संभवी । तत्र पट् जीवनिष्काय-
 वधोऽवश्यं नावी भाजनघातनादौ च जलगतजन्तुनाशः जलो-
 ज्जनेन चूमिगतकुण्डपिपादिकादिजन्तुघातश्च प्रवर्तितस्तथापि र-
 क्षणकाङ्क्षयाऽपि निशाभोजनं न कर्तव्यम् । यदाहुः “ जीवाण
 क्लृयुमाईण, घायणं ज्ञाणधोअणाईसुं । एमाइ रयणिभोयण-दो-
 से को साहिउं तरइ ॥ १ ॥ ” यद्यपि च सिद्धमेदकादिखज्ज-
 ञ्जाकादिप्रक्षणे नास्त्यन्नपाको न च भाजनघातनादिसंभवस्तथापि
 कुण्डपनकादिसंघातसंभवात्तस्यापि त्याग एव युक्तो यत्तुक्तं नि-
 शीयज्ञाप्ये “ जद्वि हु फासुगदव्वं, कुंशपण्णा तहावि दुप्पस्सा ।
 पचक्खणा णो वि हु, राईजत्तं परिहरंति ॥ १ ॥ जइ वि हु पि-
 पीदिगाई, दीसंति पचमाईचज्जोप । तइ वि खड्डु अणाईचं, मू-
 लवयविराहणाज्जं ॥ २ ॥ ” एतत्फलं च “ उलूककाकमार्जार-
 गृध्रशम्बरशूकराः । अधिवृश्चिकगोघ्राक्ष, जायन्ते रात्रिजोजनात् ”
 परेऽपि पठन्ति “ मृते स्वजनमात्रेऽपि, सूतकं जायते किञ्च । अस्तं गते
 दिवानाये, जोजनं क्रियते कथम् ॥ १ ॥ रक्तीभवन्ति तोयानि,
 अज्ञानि पिशितानि च । रात्रौ भोजनशक्तस्य, प्रासे तन्मांसम-
 क्षणम् ॥ २ ॥ स्कन्दपुराणे रुद्रप्रणीतकपात्मोचनस्तोत्रे सर्वस्तु-
 तिस्तोत्रेऽपि “ एकभक्ताशान्तिर्य-मग्निहोत्रफलं वज्रेत् । अन-
 स्तजोजनं नित्यं, तीर्थयात्राफलं प्रवेत् ॥ १ ॥ ” तथा “ नैवाहुतिर्न
 च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् । दानं वा विहितं रात्रौ, भोजन-
 न्तु विशेषतः ॥ २ ॥ ” आयुर्वेदेऽपि । “ हृन्नामिषमसङ्काच-श्चण्ड-

रोचेरपायतः । अतो नक्तं न प्रोक्तव्यं, सूक्ष्मजीवादिनादपि ॥ ३ ॥ ”
 तस्माद्विवेकिना रात्रौ चतुर्विधोऽप्याहारः परिहार्यस्तदशक्तौ त्व-
 शनं खादिमं च त्याज्यमेव स्वादिमं पूगीफलाद्यपि दिवा सम्य-
 कशोधनादियतनयैव गृह्णात्यन्यथा त्रसद्दिंसाद्योऽपि दोषाः
 मुख्यवृत्त्या च प्रातः सायं च रात्रिप्रत्यासन्नत्वाद् द्वे द्वे घटिके ज्ञो-
 जनं त्यजेद्यतो योगशास्त्रे “ अहो मन्वेऽवसाने च, यो द्वे द्वे घटिके
 त्यजन् । निशाभोजनदोषज्ञो-ऽश्नात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥ १ ॥ ”
 अत एवागमे सर्वजगत्प्रत्याख्यानं मुहूर्तप्रमाणं नमस्कार-
 सहितमुच्यते जातु तत्तत्कार्यव्यग्रत्वादिना तथा न शक्नोति
 तदपि सूर्योदयास्तनिर्णयमपेक्षत एवातपदर्शनादिनाऽन्यथा
 रात्रिभोजनदोषः । अन्धकारजवनेऽपि व्रीक्या प्रदीपाकरणादि-
 ना त्रसादिहिंसानियममङ्गमायामूपावादादयोऽधिकदोषा अपि
 यतः “ न करोमिति प्रणिप्ता, तं चेव निसेवप गुणा पावं । पञ्च-
 पञ्चमुत्सावाई, मायानियमी पसंगो अ ॥ १ ॥ पावं काळण समं, अ-
 प्पाणं सुखमेव वाहरइ । दुगुणं करेइ पावं, वीअं वाहस्स मंदत्तं
 २ ” तथा बहुवीजेति बहुवीजं च अज्ञातफलं चेति द्वन्द्वस्तत्र बहु-
 नि वीजानि वर्तन्ते यस्मिन् तद्बहुवीजं पम्पोटकादिकमन्यन्तर-
 पुटादिरहितं केवलं बीजमयं तच्च प्रतिबीजं जीवोपमदसंजवाह-
 र्जनीयं यच्चान्यन्तरपुटादिसहितबीजमयं क्षामिदिपूरादि त-
 न्नाभक्ताज्या व्यवहरन्ति १५ अज्ञातं च तत्फलं चेति कर्मधारयः
 अज्ञातफलं स्वयं परेण वा यद् न ज्ञातफलमुपलब्धत्वात्पत्रं तद-
 ग्रह्यं निषिद्धफले विपफले वा अज्ञानात्प्रवृत्तिसंभवात् । अज्ञान-
 तो हि प्रतिपिके फले प्रवर्तमानस्य व्रतजङ्गः विपमफले तु जी-
 वितविनाशः १६ तथा संधानं चानन्तकायिकं चेति च्छस्तत्र
 संधानं निम्बकविल्वकादीनामनेकसंसक्तिनिमित्तत्वाच्छ्र्यं सं-
 धानस्य च व्यवहारवृत्त्या दिनत्रयात्परतोऽभक्ष्यत्वमाचक्षते । यो
 गशास्त्रवृत्तावपि “ संधानमात्रफलादीनां यदि संसक्तं भवेत् ।
 तदा जिनधर्मपरायणः कृपालुत्वात्प्रजेदिति । १७ अनन्ताः का-
 यिका जीवा यत्र तत् अनन्तकायिकम् । अनन्तजन्तुसन्ताननि-
 पातननिमित्तत्वात् वर्ज्यम् (ध०) (अनन्तकायिकव्याख्या स्व-
 स्याने उक्ता) अन्यदप्यभक्ष्यं चाचिन्तीचूतमपि परिहार्यं निः
 शूकताद्यौल्यवृद्ध्यादिदोषसंभवात् परंपरया सचित्ततद्ग्रहणप्र-
 सङ्गाच्च यथोक्तम् “ इक्ष्ण कयमकज्जं, करेइ तप्पच्चया पुणो अन्नो ।
 सायावहुत्तपरंपर-चुच्छो संजमतवाणं ॥ १ ॥ ” अत एवात्का-
 शितसंस्तरकराकार्कसूरणवृन्ताकादि प्राप्तुकमपि सर्वं वर्ज्यं मू-
 लकस्तु पञ्चाङ्गोऽपि त्याज्यः । गुणव्यादि तु नाम स्वेदनेदादि-
 ना कल्पते इति श्रावविधिवृत्तौ । १८ तथा वृन्ताकं निष्ठाबाहु-
 ल्यमदनादीपनादिदोषोपपत्तत्वात्त्याज्यम् । पठन्ति च परेऽपि च
 “ यस्तु वृन्ताककादिङ्ग-मूत्रकानां च प्रक्षकः । अन्तकावे स-
 मूढात्मा, न स्मरिष्यति मां प्रिये ” इति १९ तथा चक्षितो विन-
 ष्ठो रसः स्वाद उपलब्धत्वाद्दर्शनीयस्य तच्छाशितरसं कुपिता-
 न्नपर्युपितचिद्वपूपिकादि केवलजलरारूपप्राधनं कजन्तुसंस्क-
 त्वात् पुणितौदनपक्षाद्दिनचयातीतदध्याद्यपि च तत्र पक्वा-
 श्वाश्रित्यैवैवमुक्तम् । “ वासासु पन्नरदिवसं, सीउएहकाहेसु
 मासदिणवीसं । उग्गाहिमं जईणं, कप्पइ आरब्ध पढम
 दिण्ण ” केचित्त्वस्या गाथाया अलभ्यमानस्थानत्वं वदन्तो या-
 चङ्गधरसादिना न विनश्यति तावदवगाहिमं शुद्ध्यती-
 त्याहुः दिनद्वयातीते दक्ष्यं जीवसंसक्तिर्यथा “ जइ मुग्ग-
 मासमाई, विदलं कच्चमि गौरसे पडइ । ता तसजीबुप्पत्तिं,
 भणंति दहिपवि दुदिगुवरि ” १ हारिभद्रदशवैकालिक-
 वृत्तावपि १ सजास्तकारनालदधितेमनादिषु पायुक्त्याकृत-
 योऽतिसूक्ष्मा भवन्तीति दध्यहर्चितयातीतमिति ॥ हैममपि २० ।

तथा तुच्छं असारं पुष्पं च फलं च ते आदौ यस्य तत् पुष्प-
फलादि । चः समुच्चये आदिशब्दान्मूलपत्रादिपरिग्रहस्तत्र
तुच्छं पुष्पमणिकरीरशिग्रूमधूकादिसंवाधि तुच्छं फलम् ।
मधूकजम्बूटीवरूपीलुपककरमदेहुदीफलपिचुमकुरवालश्रो-
लिवृहद्वदरकचकुट्टिभडस्वसखसादि २ प्रावृषि तन्तुलीयका-
देश्च पत्रं बहुजीवसंमिश्रितत्वात् ३ त्याज्यम् । अन्यदप्येतदहं
मूलादि यद्वाऽर्द्धनिष्पन्नकोमलचवलकमुक्तसिन्धवादिकम् ।
तद्भक्षणं हि न तथाविधतृप्तिर्विराधना च भूयसी २१ तथा
आमेति आमं च तजोरसं च आमगोरसं तत्र संपृक्तमामगो-
रससंपृक्तम् । कच्चदुग्धदधितकसंमिलितम् । तद्विदलं
केवलिंगम्यसुद्धमजीवसंसंक्रियसंभवात् हेयम् । उक्तं च संस-
कनिर्युक्तादौ “सव्वेसु वि देसेसु, सव्वेसु विचेव तह य का-
लेसु । कुसियेसु आमगोरस-जुत्तेसु निगोअपंचिदी ” द्विदल
लक्षणं त्वेवमाहुः “जम्मि उ पीलिज्जंते, नेहो नहु होइ विति तं
विदलं । विदले वि हु उप्पन्नं, नेह जुअं होइ नो विदलं” १ इह
हीयं स्थितिः केचिद्भावा हेतुगम्याः केचित्त्वागमगम्याः । तत्र
ये यथा हेतुगम्यास्ते स्तवप्रवचनधरैः प्रतिपादनीयाः आग-
मगम्येषु हेतून् हेतुगम्येषु त्वागममात्रं प्रतिपादयन्नाज्ञाविरा-
धकः स्यात् । यतः “ जे हेउवायपक्खम्मि, हेउओ आगमे अ
आगमिओ । सो समयपन्नवओ, सिद्धंतविराहओ अओ ”
इति । आमगोरससंपृक्तद्विदले पुष्पितौदने अहर्द्धितया—
नोते दधि कुथितान्ने च न हेतुगम्यो जीवसद्भावः कित्वाग-
मगम्य एव तेन तेषु ये जन्तवस्ते केवलिभिर्दृष्टा इति द्वाविंश-
ति अभक्ष्याणि वर्जयेदिति पूर्वं योजितमेवेति श्लोकत्रयार्थः ।
योगशास्त्रे तु षोडशवर्जनीयानि प्रतिपादितानि यथा “मद्यं
मांसं नवनीतं, मधूदुग्धपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं
रात्रौ च भोजनम् । १ । आमगोरससंपृक्त-द्विदलं पुष्पितौद-
नम् । दध्यहर्द्धितयातीतं, कथितान्नं च वर्जयेत् । २ । अन्यसकला-
भक्ष्यवर्जनं च । जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं, पत्रं चान्यदपि त्यजेत् ।
संधानमपि संसक्तं, जिनधर्मपरायणः । ३ । इति संग्रहश्लोकेनो-
क्तम् । अत्र च सप्तमव्रते सचित्ताचित्तमिश्रव्यक्तिः आह्वि-
ध्युक्ता पूर्वं सम्यक् ज्ञेया युज्यते यथा चतुर्दशादिनियमाः ।
सुपाल्या भवन्तीति ॥ (ध०) (अचित्तव्यक्तिः स्वस्थाने)
एवं सचित्ताचित्तादिव्यक्तिं ज्ञात्वा सप्तमव्रतं नामग्राहं सचि-
त्तादिसर्वभोग्यवस्तुनैयत्यकरणादिना स्वीकार्यं यथानन्द-
कामदेवादिभिः स्वीकृतं तथा करणाशक्तौ तु सामान्यतोऽपि
सचित्तादिनियमा कार्यास्ते चैवम् ॥

सचित्तं ? दन्व १ विगइ ३ वाणह ४ तंबोद ५ वत्थ ६
कुसुमेसु ७ । वाहण ८ सयण ९ विदेवण १० वंज ११
दिसि १२ न्हाण १३ जत्तेसु १४ ॥

१ तत्र मुख्यवृत्त्या सुश्रावकेण सचित्तं सर्वथा त्याज्यं तदशक्तौ
नामग्राहं तथाऽप्यशक्तौ सामान्यत एकद्वयादिनियम्यं यतः “ नि-
रवज्जाहारेण ” इति पूर्वलिखिताग्राथे परंप्रतिदिनैकसचित्ताजि-
ग्राहिणो हि पृथक् दिनेषु परावर्तनेन सर्वसचित्तग्रहणमपि स्या-
त्तथा च न विशेषधिरितिः नामग्राहं सचित्ताजिग्रहे तु तदन्यस-
र्वसचित्तनिषेधरूपयावज्जीवस्पष्टमेवाधिकं फलम् उक्तं च “ पु-
ष्कफलाणं च रसं, सुराश्मंसाणमहिबिआणं च । जाणंता जे वि-
रया, ते पुक्करकारण वंदे ” सचित्तेष्वपि नागवह्नीद्वानि दुस्त्य-
जानि शेषसचित्तानां प्रायः प्रासुकीभवनं खट्पकाक्षमध्येऽपि दृ-
श्यते एषु तु निरन्तरं जज्ञकत्रेदादिना सचित्ततासुस्थैव कुश्या-
दिद्विराधनापि नूयसी च तत एव पापजीरुणा त्याज्यानि अन्य-

थाऽपि रात्रौ न व्यापार्याणि रात्रिव्यापारिणोऽपि दिवा संशोधना-
दित्यतनाया एव मुख्यता । ब्रह्मचारिणा तु कामाङ्गत्वात्त्याज्यान्नेष्वेव
सचित्तभक्षणे दोषस्तु अनेकजीवविराधनारूपः यतः प्रत्येकस-
चित्तेऽप्येकस्मिन् पत्रफलादावसंख्यजीवविराधनासंज्ञवः यदांगमः
“ जं जणिअं पज्जत्तग, निस्साप वुक्कमंत अपज्जत्ता । जन्थेगो पज्ज-
त्तो, तत्थ असंखा अपज्जत्ता ” वादरेष्वेकेन्द्रियेष्वेवमुक्तं सूदमे-
पु तु यत्रैकोऽपर्याप्तस्तत्र तन्निश्रया नियमादसंख्याः पर्यामाः
स्युरित्याचाराङ्गवृत्त्यादौ प्रोक्तम् । एवमेकस्मिन्नपि पत्रादावसं-
ख्यजीवविराधना तदाश्रितजलनील्यादि संभवे त्वनन्ता अपि जल-
वणादि वाऽसंख्यजीवात्मकमेव यदार्पम् । “ एगम्मि उदगावि-
डम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पक्खत्ता । ते जइ सरिसवमिच्चा, जं-
वूदीवेन मायंति । १ । अहामहपमाणे, पुढविक्काये हवंति जे जीवा ।
ते पारेवयमिच्चा, जंयुदीवे न मायंति ” सर्वसचित्तत्यागेऽयमरुप-
रिवाजकसमशानशिष्यनिर्दानम् । एवं सचित्तत्यागे यतनीय-
मिति प्रथमनियमः ॥ सचित्तविकृतिवर्जं यन्मुखे द्विप्यते तत्सर्वं
छव्यं किंप्रचटीरोट्टिकानिर्विकृतिकमोदकपन्नश्रीपपटिकाचूरिम-
करस्वकङ्कैरेत्यादिकं बहुधान्यादिनिष्पन्नमपि परिणामान्तराद्या-
पत्तेरैकमेव छव्यमेकधान्यनिष्पन्नान्यपि पृथिकास्थूलरोट्टक-
मएककर्पूरकघृघरीटोक्तत्रयुद्धीवादकणिकादीनि पृथक् २ नामा
स्वादवत्त्वेन पृथक् ३ छव्याणि फलफलिकादौ तु नमैक्यं जि-
न्नास्वादव्यक्तेः परिणामान्तराज्ञावाच । बहुछव्यत्वमन्यथा वा
संप्रदायादिवशाद्बुद्ध्याणि गणनीयानि धातुमयशिलाकाकाराहु-
ल्यादिकं छव्यमध्ये न गणयन्ति ३ विकृतयो भक्ष्याः पद दुग्ध १
दधि २ घृत ३ तैल ४ गुरु ५ सर्वपक्वान्न ६ जेदात् ३ (वाण-
हत्ति) उपानद्युग्मं मोचकयुग्मं वा काण्णपाडुकादि तु बहुजीव-
विराधनाहेतुत्वात्त्याज्यमेव श्रावकैः ४ ताम्बूलपत्रपृग्गखदिरवटिका
कन्थकादिस्वादिरूपम् । ५ । वत्थं पञ्चाङ्गादिवैषः धौतिकपौति-
करान्नवस्त्रादि वैषे न गणयते । ६ कुसुमानि शिरःकाण्डपद्माद्या-
च्छीर्षकाद्यर्हाणि तन्नियमेऽपि देवशेषाः कल्पन्ते । ७ । वाहनं र-
थाश्वादि ८ शयनं खट्वादि ९ विदेवपन्नं भोगार्थं चन्दनाङ्गनादि-
चूअकस्तूर्यादि तन्नियमे देवपूजादौ तिलकस्वहस्तकङ्कणधूपनादि
कल्पन्ते । १० । अब्रह्म दिवा रात्रौ पत्न्याद्याश्रित्य ११ दिक्परि-
माणं सर्वतोऽमुकदिशि वा इयदवधिगमनादिनियमनम् । १२ ।
स्नानं तैलाज्यङ्गादिपूर्वकं देवपूजार्थं करणेन नियमभङ्गः द्यौकि-
ककारणे च यतना रक्ष्या । १३ भक्तं राक्षसान्यसुखजक्किकादि सर्वं
त्रिचतुःसेरादिमितं खरवृजादिग्रहणे बहवोऽपि सेराः स्युः । १४
पतपुपलक्षणत्वादन्येऽपि शाकफलधान्यादिप्रमाणारम्भनैयत्या-
दिनियमा यथाशक्ति ग्राह्या इत्युक्तं भोगोपभोगव्रतम् ॥ ध० ३
अधि० । इदमपि चातिचाररहितमनुपादनीयमित्यतोऽस्यैवाति-
चारानभिधित्सुराह ॥

जोअणओ समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा
न सामायरिअव्वा तं जहा सचित्ताहारे ? सचित्तपनि-
वच्चाहारे २ अप्पोद्धिओसहिभक्खणया सचित्तसम्मिस्सा
हारे (पाठान्तरम्) ३ पुण्णोलोओसहिजक्खणया ४ तुच्छो
सहिजक्खणया ॥

जोजनतो यद् व्रतमुक्तं तदाश्रित्य श्रमणोपासकेनापि पञ्चातिचारा
ज्ञातव्याः न समाचरितव्यास्तद्यथा सचित्ताहारः चित्तं चेतना सं-
ज्ञान उपयोगाश्रयानमिति पर्यायाः सचित्तश्चासावाहारश्च २
सचित्तो वाहारो यस्य सचित्तमाहारयतीति वा मूत्रकन्दकार्द-
कादिसाधारणप्रत्येकतरुशरीराणि सचित्तानि सचित्तं पृथिव्या-
द्याहारयतीति ज्ञावना । तथा सचित्तप्रतिवक्ताहारो यथा वृक्षप्र-

तिवक्षो गोदादिपक्षफद्धानि वा तया अपक्षैपधिनङ्गणत्वमिदं च प्रतीतं सच्चित्तसन्निधाहार इति पाञ्चान्तरं सच्चित्तं सन्निधं आहारः सच्चित्तसन्निधाहारः बहुयादिपुष्पादिना सन्निधं तया दुष्पक्षोपधेर्नङ्गणतो दुष्पक्षा अभिन्ता इत्यर्थः तद्भङ्गणता । तया तुच्छौपधिनङ्गणता तुच्छा ह्यसारा मुद्रफद्धानुत्पत्तयः अत्र महती विराधना इत्या च तुष्टिर्बहुनिर्गन्धिकोऽप्यपायः संज्ञायते । “एतत् संगरकायगो वृद्धाहरणम्-एगो खेत्तरस्वगो मे सागो खाइ राया निग्गओ सायंतं पेच्छइ ततो परिपइ तो सायइ रत्तो कोउ-गण पेच्छं फाडिथं केतियाओ खाइयाओ होजाति नवारं फेणं अनं न किंचि अत्थि एव्व जोजनत” इति गतम् । आय० ६ अ०॥

सच्चित्तस्तत्पतिवृद्धः, संमिश्रोऽजिपवस्तथा ।

दुष्पक्षाहार इत्येते, द्वैतीयिके गुणव्रते ॥ ५० ॥

सह चित्तेन चेतनया वर्तते यः स सच्चित्तः । तेन सच्चित्तेन प्रतिबद्धः संवदस्तत्प्रतिबद्धः । सच्चित्तेन मिश्रः सवलः संमिश्रः । अभिपवोऽनेकद्रव्यसंधाननिष्पन्नः दुष्पक्षो मन्दपक्षः स चासा-वाहारश्चेत्यतीचाराद्वैतीयिके चित्तीयं स्वार्थं इक्ष्णु गुणव्रते जोगोपजोगपरिभोगादिना ख्ये ज्ञेया इति शेषस्तत्र सच्चित्तः कन्दमूल-फद्धानिः पृथिवीकायादिर्वा । इह च निवृत्तिविषयकृतेऽपि सच्चि-त्तादौ प्रवृत्तावतिचारानिधानं व्रतसापेक्षस्यानाभोगातिक्रमादि-निवन्धनप्रवृत्त्या इष्टव्यमन्यथा भङ्ग एव स्यात् । तत्रापि कृतसच्चि-त्तपरिहारस्य कृतसच्चित्तपरिमाणस्य वा सच्चित्तमधिकसच्चित्तं वाऽनाभोगादिना खादनः सच्चित्ताहाररूपः प्रथमोऽतिचारः । आहारशब्दस्तु दुष्पक्षाहार इत्यस्मादाकृत्य संख्यः एवमुत्तरे-ष्वप्याहारशब्दोऽयोजना ज्ञात्या १ सच्चित्तप्रतिबद्धः सचेतनवृक्षा-दिसंयक्षो गुन्दादिः पक्षफलादिर्वा सच्चित्तान्तर्वाजः खर्जुराग्रा-दिः तदाहारो हि सच्चित्ताहारवर्जकस्यानाभोगादिना सावद्या-हारप्रवृत्तिरूपत्वादतिचारः । अथवा र्वाजं त्यहयामि सचेतन-त्वात्तस्य कटाहं त्वचेतनत्वाद्भक्षयिष्यामीति धिया पक्षं खर्जुरा-दिपक्षं मुखे प्रक्षिपतः सच्चित्तवर्जकस्य सच्चित्तप्रतिबद्धाहारो चित्तीयः । २ । संमिश्रोऽर्क्षपरिणतजज्ञादिगार्धकद्रागिमिर्वाजकपृ-रचिर्नटिकादिमिश्रः पूरणादिर्वा तिलमिश्रो यवधानादिर्वा एतदा-हारोऽप्यनाभोगातिक्रमादिनाऽतिचारः । अथवा संभवत्सच्चित्ता-वयवस्याऽपक्षकणिक्कादेः पिष्टत्वादिनाऽचेतनमिति बुद्ध्याहारः संमिश्राहारो व्रतसापेक्षत्वादतिचारः इति तृतीयः । अजिपवः सुरासौवीरकादिर्वाऽसप्रकारखण्डादिर्वा सुरा मद्याद्यनिस्पन्दि-वृ-प्यद्रव्योपयोगो वाऽयमपि सावद्याहारवर्जकस्यानाभोगादिनाऽतिचारः चतुर्थः । ४ । तथा दुष्पक्षोऽर्क्षस्विन्नपृथुकतन्दुलवयवगोष्ठ-मस्युल्लमणरुक्काएकुकफद्धानिदैरिहिकप्रत्यवायकारी यावता चांशेन सच्चित्तस्तावता परलोकेऽप्युपहन्ति प्रयुक्तादेर्दुष्पक्षतया संजव-त्सचेतनावयवत्वात्पक्वत्वेनाऽचेतन इति शुद्धानस्यातिचार इति पञ्चमः । ५ । केचित्पक्षाहारमप्यतिचारत्वेन वर्णयन्ति । अपक्षं च यदग्निनाऽसंस्कृतं एष च सच्चित्ताहारे प्रथमातिचारोऽन्तर्भ-वाति तुच्छौपधिमङ्गणमपि केचिदतिचारमाहुस्तुच्छौपधयश्च मु-ज्जादिकामलशिम्वीरूपास्ताश्च यदि सच्चित्तास्तदा सच्चित्ताति-चार एवान्तर्भवन्ति । अथाग्निपाकादिनाऽच्चित्तास्तर्हि को दोष इति एवं रात्रिभोजनमद्यादिनिवृत्तिष्वपि अनाभोगातिक्रमा-दिभिरतिचारा भावनीयाः । इत्यमतिचारव्याख्यानं तत्त्वार्थवृत्त्या-द्यनुसारेण ज्ञेयम् । आवश्यकपञ्चाशकवृत्त्यादिषु तु अपक्षदु-ष्पक्षतुच्छौपधिमङ्गणस्य क्रमेण तृतीयाद्यतिचारत्वं दर्शितम् । तत्रात्रोपपत्तिद्वारावित्थम् । नन्वपक्षोपधयो यदि सचेतनास्तदा स-च्चित्तमित्यादिपदेनैवोक्तार्थत्वात्पुनर्वचनसंगतमथाचेतनास्तदा-

कोऽतिचारो निरवद्यत्वात्तद्भङ्गणस्येति सत्यम् किं त्वाद्यावनी-चारै सचेतनकन्दफद्धानादिविषयावितरे तु शाब्दाद्यौपधिविषया इति विषयकृतो ज्ञेयोऽत एव मूलसूत्रे “अप्युल्लिख्योसहिभयखण-ये” त्याद्युक्तं ततोऽनाभोगातिक्रमादिनाऽपक्षौपधिमङ्गणमतिचारोऽथवा कणिक्कादेरपक्षतया संभवत्सच्चित्तावयवस्य पिष्टत्वादि-नाऽचेतनमिमिति बुद्ध्या भङ्गणं व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । दु-ष्पक्षौपधिमङ्गणजायना तु पूर्वोक्तैव तुच्छौपधिमङ्गणे त्वित्थं न तुच्छौपधयाऽपक्षाः दुष्पक्षाः सम्यक्पक्षाः वा स्युर्यदाद्यौ पक्षौ तदा तृतीयचतुर्थ्यातिचाराभ्यामेवास्योक्तत्वात्पुनस्तत्त्वदोषः । अथ सम्यक्पक्षास्तदा निरवद्यत्वादेव कातिचारता तद्भङ्गणस्येति सत्यं किं तु यथाऽऽद्यद्वयस्योत्तरद्वयस्य च सच्चित्तत्वे समानेऽप्यनो-पध्यापधिरुक्तो विशेष एवमस्य सचेतनौपधितान्यां समानत्वेऽ-पि अतुच्छतुच्छवृत्तौ विशेषो दृश्यस्तत्र च कोमलमुद्गादिफली-विशिष्टपुष्पकारकात्वेन तुच्छाः सच्चित्ता एवानाभोगादिना शुद्धानस्य तुच्छौपधिमङ्गणमतिचारः । अथवात्सन्तावधनीकृतयाऽच्चित्ताहारतान्युपगन्ता तत्र च यत्तृत्तिकारकं तदचिच्छीकृत्यापि भङ्गयतु सचेतनस्यैव वर्जनीयत्वाच्च्युपगमाद्यनुनस्तृतिजनना-समर्थाप्यौपधौर्वाद्येनाचिच्छीकृत्य हृद्धे तत्तुच्छौपधिमङ्गण-मतिचारः । तत्र भावतो विरतेर्विराधित्वाद्भङ्गयतस्तु पाक्षितत्वादि-ति पञ्चाशकवृत्तौ । अथ जोगोपजोगातिचारानुपसंहरन् जोगोप-भोगव्रतस्य लङ्गणान्तरं तज्ज्ञातिचाराणुपदर्शयितुमाह ॥

अमी जाजनमाश्रित्य, त्यक्तव्याः कर्मतः पुनः ।

खरकर्म त्रिघ्नपञ्च, कर्मादानानि तन्मत्ताः ॥ ४१ ॥

अमी उक्तस्वरूपाः पञ्चातिचाराजोजनमाश्रित्य त्यक्तव्या हेयाः । अथ कर्मतस्तानाह-तत्र भोगोपभोगसाधनं यदुक्तं तदुपाजनाय यत्कर्म व्यापारस्तदपि जोगोपभोगशब्देनोच्यते कारणे कार्यापचारात् इति व्याख्यानान्तरं पूर्वमुक्तमेव । ततश्च कर्मतः कर्माश्रित्य जोगोपभोगोत्पादकव्यापारमाश्रित्येत्यर्थः । पुनः खरं कर्तारं यत्कर्म कोदपादनगुप्तिपादनादिरूपं तत्त्याज्यं तन्मत्तास्तस्मिन् खरकर्मात्यागलङ्घने भोगोपभोगव्रते महा अतिचाराः त्रिघ्नाः त्रिगुणिताः पञ्चदशेत्यर्थः । कर्मादानानि कर्मा-दानशब्दवाच्या भवन्ति शेषः कर्मणां पापप्रवृत्तीनामादानानि-कारणानीति कृत्वा तेऽपि त्यक्तव्या इति पूर्वक्रियान्वयः । ४०९ अधि० अधुना कर्मतो यद् व्रतमुक्तं तदप्यतिचाररहितमनुपा-दनीयमित्यतोऽस्यातिचारानभिधिसुराह ।

कम्मओणं समणोवासणं इमाई पवरसकम्मादाणाई जाणिअव्वाई न समायरिअव्वाई तंजहा इंगाद्वकम्मे १ वण-कम्मे २ साणीकम्मे ३ जाडीकम्मे ४ फोडिकम्मे ५ इंतवाणि-ज्जे ६ लक्खवाणिज्जे ७ रसवाणिज्जे ८ केसवाणिज्जे ९ विसवाणिज्जे १० जंतपीडणकम्मे ११ निलंणकम्मे १२-दवग्गिदावणया १३ सरदहतलावसोसणया १४ असईपो-सणया ॥ १५ ॥ आ० ६ अ०

(सूत्रव्याख्या इंगल्लकम्मादिषु शब्देषु)

उबभोगपरिभोगादिरिच (ति) रिच-उपभोगपरिभोगातिरिक्त-न०

उपभोगविषयभूतानि यानि इच्छाणि स्नानप्रक्रमे उल्लोदकोद्ध-र्तनकावकादीनि जोजनप्रक्रमेऽशनपानादीनि तेषु यदतिरिक्तम-धिकमात्मादीनामनर्थक्रियासिद्धावप्यविधिष्यते तदुपभोगपरि-भोगातिरिक्तम् । आत्मोपभोगातिरिक्ते, तदुपचारात्प्रमादवृत्ता-

तिचारे, तेन आत्मोपभोगातिरिक्तेन परेषां स्नानभोजनादिरनर्थ-
दणो भवति । अयं च प्रमादव्रतस्यैवातिचार इति । उपा० १ अ० ।
उपभोगपरिभोगादिरित्-उपभोगपरिभोगातिरेक-पुं० उपभो-
गपरिभोगयोरतिरेकः अधिकमुपभोगपरिभोगातिरेकः । प्रमा-
दचरितस्यातिचारे, इह किं स्वोपयोगिभ्योऽधिकानि ताम्बू-
लमोदकमण्डकादीन्युपभोगाङ्गानि तरुणादिषु न नेत-
व्यानि अन्यथा हि खिन्नादयस्तानि प्रज्जते ततश्चात्मनो निरर्थक-
कर्मवन्धादिदोषः । अयमपि विषयात्मकत्वात् प्रमादचरितस्याति-
चारः । ध० २० । आ० ।

उपभोगात्-उपभोग्यत्व-न० उपभोग्यतायाम् । स० ।

उपमा-उपमा-स्त्री० उपमानमुपमा-उप-मा-भावे-अ-अनेन
गवयेन सदृशो गौरिति सादृश्यप्रतिपत्तिरूपे प्रमाणनेदे, ॥ उक्तं
च ॥ “ गां दृष्ट्वाऽयमरण्येऽन्यं, गवयं चीकृते यदा । भूयोऽव-
यवसामान्य-जाजं वर्तुलकण्ठकम् ॥ १ ॥ तस्यामेव त्ववस्थायां
यदि ज्ञानं प्रवर्तते । पशुनैतेन तुल्योऽसौ, गोपि एव इति सोपमेति
॥ २ ॥ ” श्रुतादिदेशवत्क्यसमानार्थोपश्रम्भेन, संज्ञासंज्ञिसम्बन्ध-
ज्ञाने च । स्या० ४ ग० ॥ उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इ-
त्युपमा । द० १ अ० । सूत्र० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य प्रथमा-
ग्रमहिष्याम् । स्या० ८ ग० । स्नाद्यविशेषे, । जी ३ प्रति० । इदा-
नीमदृश्यमाने प्रश्रव्याकरणाणां प्रथमेऽप्ययने च । स्या० १० ग० ।

उपमाण-उपमान-न० उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युपमानम्,
दृष्टान्ते, । द० १ अ० । प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधने, यथा गौ-
र्गवयस्तथा । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । उपमानोपमेययोरध्यक्तत्वे
सादृश्याश्रम्भेन, । सम्म० । (औपम्यनेदा औपम्य शब्दे
वक्ष्यन्ते) ॥

उपमानस्य प्रमाणान्तरताविचारः ॥ उपमानमपि प्रमाणान्तरं
तस्य लक्षणं यथा “ दृश्यमानादृश्यत्र, विज्ञानमुपजा-
यते । साध्यदृश्योपाधितज्ज्ञैरुपमानमिति स्मृतं ” यथोक्तमुपमान-
मपि सादृश्यादसन्निकृष्टेऽर्थे दुर्हिमुत्पादयति यथा गवयदर्शनं
गोस्मरणस्येति अस्यायमर्थः येन प्रतिपात्रा गौरुपलब्धो न गवयो
नवातिदेशवाक्यं गौरिव गवय इति श्रुतं तस्यादृष्ट्यां पर्यटतः
गवयदर्शने प्रथमे उपजायते परोक्षगवि सादृश्यज्ञानं यदुत्पद्यते
अनेन सदृशो गौरिति तदुपमानमिति । तस्य विषयः सादृश्य-
विशिष्टः परोक्षो गौस्तद्विशिष्टं वा सादृश्यं च वस्तुभूतमेव य-
दाह । “ सादृश्यस्य च वस्तुत्वं, न शक्यमववाधितुम् । ज्ञयो-
ऽवयवसामान्य-योगो जात्यन्तरस्य तदिति ” अस्य चानधिगता-
र्थाधिगन्तृतया प्रामाण्यमुपपन्नं यतो गवयेन प्रत्यक्षेण गवय
एव विषयीकृतो न पुनरसंनिहितोऽपि सादृश्यविशिष्टो गौः तद्वि-
शिष्टं वा सादृश्यम् । यदपि तस्य पूर्वं गौरिति प्रत्यक्षमभूत्त-
स्यापि गवयोऽत्यन्तमप्रत्यक्ष एवेति कथं गवि तदपेक्षं
तत्सादृश्यज्ञानम् । तदेवं गवयसदृशो गौरिति प्रागप्रतिपत्तेरन-
धिगतार्थधिगन्तृपरोक्षे गवयदर्शनात् सादृश्यज्ञानम् । तदुक्तं “ त-
स्माद्यत्स्मर्यते तत्स्मात्, सादृश्येन विशेषितः । प्रमेयमनुमान-
स्य, सादृश्यं वा तदन्विते ॥ प्रत्यक्षेणावबुद्धेऽपि, सादृश्ये गवि
च स्मृतौ । विशिष्टस्यान्यतो सिद्धे-रुपमानप्रमाणता ॥ प्रत्यक्षेऽपि
यथादेशे, स्मर्यमाणे च पूर्वके । विशिष्टविषयत्वेन, नानुमानाप्र-
माणतेति ” न चेदं प्रत्यक्षं परोक्षविषयत्वात् सविकल्पकत्वाच्च ।
नाप्यनुमानं हेत्वन्नावात् । न च स एव दृश्यमानो गवयविशेषः
तद्गतं वा सादृश्यं हेतुरुभयस्यापि धर्मिणा सह प्रतिबन्धाभा-
वान्नचाप्रतिबन्धो हेतुरतिप्रसङ्गात् न च गोमत्वं सादृश्यं गौर्वा
हेतुः प्रतिज्ञार्थकदेशत्वात् न च सादृश्यमात्रं प्राक् प्रमेयेण सम्यक्

प्रतिपन्नं नवान्वयप्रतिपत्तिमन्तरेण हेतोः साध्यप्रतिपादकत्व-
मुपलब्धं तदेवं गवार्थदर्शने गवयं पश्यतः सादृश्येन विशिष्टे
गवि पक्षधर्मत्वग्रहणं सम्बन्धानुस्मरणं चान्तरेण प्रतिपत्तिरुप-
जायमाने नानुमानेन तत्रैवतीति प्रमाणान्तरमुपमानम् । तदुक्तं “ न
चैतस्यानुमानत्वं, पक्षधर्माद्यसंभवात् । प्राक् प्रमेयस्य सादृश्यं,
न धर्मत्वेन गृह्यते ॥ गवये गृह्यमाणं च, न गवार्थानुमापकम् । प्रति-
ज्ञार्थकदेशत्वा-दोगतस्य न विज्ञतः ॥ गवयश्चापि सम्यग्वा-
गोविद्विज्ञत्वमृच्छति । सादृश्यं न च पूर्वेण, पूर्वं दृष्टं तदन्वये ॥ एक-
स्मिन्नपि दृश्येऽर्थे, द्वितीया पश्यतो यने । सादृश्येन सहैकस्मि-
स्तदेवोपपद्यतेमिति रिति ” नैयायिकाः श्रूयमाणलक्षणमजिदधति
प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधनमुपमानमिति । अत्रोपमानमिति-
लक्ष्यनिर्देशः प्रसिद्धसाधर्म्यादित्यागमपूर्विकाप्रसिद्धिः दर्शिता
आगमस्तु यथा गौस्तथा गवय इति एवं प्रसिद्धेन साधर्म्यप्रसि-
द्धेः संस्कारवान् पुरुषः कदाचिदरण्ये परिभ्रमन् समानमर्थं
यदा पश्यति तदा तज्ज्ञानादागमादितसंस्कारप्रबोधसङ्गतः
स्मृतिर्गोसदृशो गवय इत्येवं रूपा स्मृतिसहायन्धियार्थसन्निक-
र्षेण गोसदृशोऽयमिति ज्ञानमुत्पाद्यते तच्चन्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वात्
तज्जनकत्वेनास्य प्रत्यक्षप्रमाणताप्रसक्तः । न च शब्देन सादृश्यं यथो-
क्तमुत्पादयदेतच्छब्दप्रसज्यते अव्यपदेश्यपदाध्याहारात् अव्य-
ञ्जितार्थादिपदानां तु पूर्ववद्वयवच्छेदो द्रष्टव्यः । नन्वेवमप्यनुमानं
प्रसङ्गस्तस्य यथोक्तफलजनकत्वाद् विनाभावसम्बन्धस्मृतिपूर्वक-
स्य परामर्शज्ञानस्य विशिष्टफलजनकत्वेनानुमानत्वावासेः प्रकृतज्ञा-
नमविनाभावसम्बन्धस्मृतिपूर्वकं गोशदृशस्य गवयशब्दवाच्यत्वे-
नान्यस्याप्रसिद्धत्वात् गोसदृशगवयशब्दः संज्ञेति आगमाप्रती-
तिरिति चेत् न तस्य सन्निधीयमानगोशदृशपि एव विषयत्वेना-
प्युपपत्तेर्निश्चितश्चान्वयः साध्यप्रतिपत्तिः । न च तदोपपन्नमाणा-
जोसादृश्यपि एमादव्यतिरिक्तः गोसदृशसद्भावनिश्चायकं प्रमा-
णमस्ति न चात्र व्यतिरेकी हेतुः समस्ति सपक्षासत्त्वप्रतिपादक-
प्रमाणाभावात् अतो नाविनाभावसंबन्धानुस्मृतिः । व्याप्तिरहितेऽपि
चागमे गोसदृशो गवय इति सकृदुच्चारिते उत्तरकाहगोसदृश-
पदार्थदर्शनात् अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिर्भवतीति
नानुमानमेतत् संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञानत्वागमकं न भवत्येव श-
ब्दस्य तज्जनकस्य तदाऽज्ञावात् शब्दजनितं च शब्दं प्रमाणमि-
ति व्यवस्थितं प्राक् शब्दप्रतीतत्वाच्छब्दमिति चेन्ननुमानस्या-
प्येवमभावप्रशक्तिः अग्निसाम्यस्य प्राग् प्रत्यक्षेण प्रतीतत्वात्
न ह्यप्रतीते महानसादावग्निसामान्ये अनुमानप्रवृत्तिरिति अप्र-
तीतार्थाप्रतिपादकत्वादनुमानं न प्रम.णं भवेत् । न च विशिष्ट-
देशाद्यवच्छेदसाधकसाधकत्वेनास्या प्रामाण्यमितरत्रापि समान-
त्वात्तथाहि सन्निधीयमानपि एव विषयत्वेन स्वप्रतिपाद्यमिदं
प्रतिपादयति आगमस्त्वसन्निहितपि एव विषयत्वेन न चागमात्
संज्ञासंज्ञिसंबन्धः प्रतीयते ततः सारूप्यमात्रप्रतीतिर्यत्र शब्दस्यैव
साधकतमत्वं तदेव शब्दं फलं न च विप्रतिपत्त्यधिकारेण संज्ञासं-
ज्ञिसंबन्धज्ञाने एतत्समस्ति प्रत्यक्षफलं तु न भवत्येवैतत् संज्ञासं-
ज्ञिसंबन्धस्येन्द्रियेणासन्निकर्षात् । न च सन्निकर्षेन्द्रियाविषय-
त्वात्तस्य तदेव संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिनियतरूपं फलं यतः
समुपजायते तदुपमानं आह च सूत्रकारः साध्यसाधनमिति
साध्यं विशिष्टं फलं तस्य साधनं जनकं यत् तदुपमानं एवं सा-
रूप्यज्ञानवत्सारूप्यस्याप्यनुमानत्वं न पुनः संज्ञासंज्ञिसंबन्ध-
ज्ञानस्य फलाभावात् न च हेयादिज्ञानमस्य फलं प्रत्यक्षादिफल-
त्वात् । तथा हि हेयादिज्ञानं पि एव विषयं तच्चन्द्रियार्थसन्निकर्षा-
दुपजायते यथा प्रत्यक्षफलमनुमानं विशिष्टफलजनकत्वादेवं

प्रमाणान्तरानिष्पाद्यविशिष्टफलजनकत्वात् प्रमाणान्तरमुपमानम्
अत्र प्रतिविधानम् ॥ उपमानस्य त्वपूर्वार्थाधिगन्तृत्वाभावात् प्रा-
माण्यमेव न संभवति नन्वस्यापूर्वार्थविषयता प्रागुपदर्शितव स-
त्यमुपदर्शिता ननु युक्ता तथा हि तस्य विषयः सादृश्यादिविशि-
ष्टो गौस्तद्विशिष्टं वा सादृश्यमुपदर्शितं तच्च भूयोऽवयवसामान्य-
योगवन्नक्षणप्रतिपादितं न च सामान्यं तद्व्युत्पन्नं वा वस्तु संज्ञव-
तीति प्रतिपादितं तत्सन्नावेऽपि प्रत्यक्षविषयतया परैस्तस्येष्टिः क-
थमुपमानगोचरत्वेनागृहीतार्थप्राहित्वं प्रामाण्यनिबन्धनं प्रवेत्
सादृश्यज्ञानस्य चोत्पत्तावयं क्रमः पूर्वं तावद् गोगवययोर्विषाणि-
त्वादिसादृश्यं गवि प्रत्यक्षतः प्रतिपद्यते पश्चात् गवयदर्शनान-
न्तरं यद्विषाणित्वादिसादृश्यं पिण्डेऽस्मिन्नुपलभ्यते मया तत्
गव्यपुपलब्धमिति स्मरति तदनन्तरं गवि विषाणित्वादिसादृ-
श्यप्रतिसंज्ञानं जायते अनेन पिण्डेन सदृशो गौरित्येवं च स्मार्त-
मेतत् ज्ञानं कथं प्रमाणं प्रवेत् । यदि च गवि प्रत्यक्षेणोभयगतं
विषाणित्वादिसादृश्यं प्राग् न प्रतिपन्नं भवेत् प्रतिपन्नमपि यदि
विस्मृतं प्रवेत् तदा गवयदर्शने सत्यपि परोक्षे गवि नैव सादृ-
श्यज्ञानमुपजायेत अतो विषाणित्वादिसादृश्यं पूर्वमेव गवि प्रत्य-
क्षेणावगतमिदानीं गवयदर्शनात् तत्रैव स्मर्यते तत्र गृहीतग्राह-
णात् सादृश्यज्ञानं प्रमाणम् । अथ पूर्वप्रत्यक्षेण गोगतमेव सादृ-
श्यमवगतं गवयदर्शनेन तु तद्गतमेवोपगतसादृश्यप्रतिपत्ति-
स्तु गवयदर्शनानन्तरं सादृश्यज्ञाननिबन्धनेति अगृहीतग्राहितया
प्रमाणमुपमानम् । असद्वेतत् पूर्वमुपगतसादृश्यप्रतिपत्तौ गवय-
दर्शनानन्तरमप्यप्रतिपत्तिस्तदनुसंधानप्रतिपत्तेरप्यसंभवात् । न
हि गवयपिण्डदर्शनानन्तरं प्रागप्रतिपत्ते तत्सादृश्येऽवपिण्डे अनेन
सदृशोऽवप्रतिपत्तिः कदाचिदपि भवति तस्मात् प्रागव्यक्तावग-
तसादृश्ये प्रतियोगिग्रहणाद्व्यवहारमात्रप्रवृत्तिरेव तदा प्राक् तद-
प्रवृत्तिः प्रतियोग्यपेक्षात्वात् तस्य ज्ञात्वादिव्यवहारवत् न च तत्
प्रामाण्यं युक्तप्रमानामियत्ताभावप्रशङ्केः एवं धूमदर्शनास्मर्यमा-
णाग्निस्वन्निधितयाऽध्यक्षानवगतप्रदेशे तद्व्यवहारवच्चेदमवगम-
यन्ती प्रतिपत्तिरुपजायामानाऽनुमितिः प्रमाणातां यथा समासा-
दयति न तथा सादृश्यप्रतिपत्तिः गवाक्ष्यधर्मिप्रतिपत्तिकाव एव
चूयोऽवयवसामान्ययोगवन्नक्षणस्य सादृश्यप्रतिपत्तेस्तेन प्रत्य-
क्षेऽपि यथादेश इत्यादिवचनमुक्ततया व्यवस्थितम् । किं च ।
यदि सादृश्यज्ञानं गृहीतग्राहित्वेऽपि व्यवहारमात्रप्रवर्तनात्
प्रमाणं तर्हि वैसादृश्यज्ञानमपि सप्तमं प्रमाणं भवेत् दृश्यप-
रोक्षे सादृश्यधीरप्रमाणान्तरं यदि वैधर्म्यमर्हति तर्ह्येवम-
व्येवं प्रमाणं किं न सप्तमम् । तथा सोपानज्ञानात् क्रामतः
प्रथमाक्रान्तं पश्चादाक्रान्तादीर्धे महत् नृस्वं चेत्याद्यनेकं—
प्रमाणं प्रसक्तमिति कुतः प्रमाणपट्टकादः संगतो भवेत् ।
दृश्यमानव्याक्षेपं चेद् दृष्टज्ञानं प्रमाणान्तरं तत् पूर्वमस्मादि-
त्यादिप्रमाणान्तरमिष्यताम् । अप्रमाणये चास्य पक्षधर्म-
त्वाद्यभावप्रतिपादनं सिद्धसाधनमेवाप्रमा वा प्रमाणस्या-
नुमानत्वान्भ्युपगमाद् । यदा च प्रत्यक्षेण प्रतिपत्तेऽपि गवा-
श्वादी भूयोऽवयवसामान्ययोगं तद्व्युत्पन्नं मूढः सदृ-
शासदृशव्यवहारं न प्रवर्तयति तदा विषयदर्शनेन विषयिणो
व्यवहारस्य साधनात् वैरूप्यसद्भावाद्नुमानप्रमाणाता सम-
स्त्येव तथा हि गवाश्वादी विषाणाद्यवयवसामान्ययोगसि-
द्धियोगो वा प्रागुपलब्ध इदानीं स्मर्यमाण इति नासिद्धता
हेतोः प्रवृत्तिव्यवहारनिषेधश्च एवार्थोऽत्र दृष्टान्तोऽस्तीति
नाम्न्यव्यतिरेकयोरप्यभावस्ततो न त्रै तस्यानुमानत्वमित्या-
दिपक्षधर्मत्वाद्यसंभवप्रतिपादनमसंगतव्यवहारसाधनपक्ष-
धर्मत्वादेः प्रसाधनाभेदाधिकोपवर्णितमप्युपमानमनधिगता-

र्याधिगन्तृत्वाभावात् प्रमाणं न भवति तथा हि यथा गौस्तथा
गवय इति वाक्याद् गोसदृशार्थसामान्यस्य गवयशब्दवा-
च्यताप्रतिपत्तेरन्यथा विसदृशमहिष्याद्यर्थदर्शनादप्ययं स ग-
वय इति संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिपत्तिः किं न भवेत्तस्माद्यथा
कश्चिदङ्गदी कुण्डली कुत्री स राजेति कुतश्चिदुपप्लव्या-
ङ्गदादिमदर्थदर्शनादयं स राजेति प्रतिपद्यते न चासौ प्रति-
पत्तिः प्रमाणमुपवाक्यादेवाङ्गदादिमतोऽर्थस्य राजशब्दवा-
च्यत्वेन प्रतिपन्नत्वात् तथेहापि यथा गौस्तथा गवय इत्यति
देशवाक्यात्संबन्धमवगत्य गवयदर्शनात्संकेतानुस्मरणे स-
त्ययं स गवयशब्दवाच्योऽर्थप्रतिपत्तेरप्रमाणमुपमानम् । यदि
पुनरतिदेशवाक्यात्संबन्धप्रतिपत्तिर्नाभ्युपगम्यते पश्चादप्ययं
स गवयशब्दवाच्यस्तथाऽपि प्रत्ययो न स्यात्तदपरनिमित्ता-
भावात् दृश्यते च तस्माद्गृहीतग्रहणादेदं प्रमाणम् । अथा-
तिदेशवाक्यात् पूर्वोक्तात्सदृशार्थस्य गवयशब्दवाच्यता सा-
मान्येन प्रतीता गवयदर्शनानन्तरं तु गवयविशेषं तच्छब्दवा-
च्यत्वेन पूर्वमप्रतीतं प्रतिपद्यते इति न गृहीतग्राहिता असदे-
तत् सस्नेहितगवयविशेषविषयस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षतयोपमा-
नत्वानुपपत्तेर्गवयदर्शनोत्तरकालभावि त्वयं स गवयशब्दवा-
च्योऽर्थ इति तज्ज्ञानं तत्प्रत्यक्षबलोत्पन्नत्वात् स्मृतिरेव न
प्रमाणम् । किं च गवयविशेषस्य गवयशब्दवाच्यता यद्य-
तिदेशवाक्यान् प्रतिपन्ना कथं तर्हि गवयविशेषदर्शनं उपजाते
कस्मादस्य तच्छब्दता यस्यैवार्थस्य संबन्धग्रहणकाले येन
सह संबन्धोऽनुभूतस्तस्यैवार्थस्य तेन सह संबन्धे तच्छब्द-
वाच्यता कालान्तरेऽपि दृश्यते ततः सामान्येन संकेतकाल एव
संबन्धः प्रतीतः पश्चाद्गवयदर्शनं उपजाते संकेतमनुसृत्यायं
स गवयशब्दवाच्योऽर्थ इति प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगन्तव्यमेतेनो-
पयुक्तोपमानस्तु तुल्यार्थग्रहणे सति विशिष्टविषयत्वेन संबन्धं
प्रतिपद्यत इत्यपि निरस्तं विशेषस्य संकेतकालानुभूतस्य
व्यवहारकालानुगमादवाच्यत्वाच्च । यश्च शब्दप्रभवप्रतिप-
त्तावर्थः प्रतिभाति स एकशब्दवाच्यो न त्वविशेषस्तत्र
प्रतिभालक्षणज्ञाने असतस्तत्र शब्दस्याप्रतिभासनाच्च विशेषः
शब्दवाच्यतायामसौ गवयशब्दवाच्य इति विशेषस्य वाच्य-
प्रतिपत्तिः सादृश्यविकल्पयोरैकीकरणाद् भ्रान्तिरन्यापूर्वानु-
द्भूताकारपरामर्श इति दृश्येयमसौ गवयशब्दवाच्य इति प्रति-
पत्तिः कथं भवेदतिदेशवाक्यश्रवणसमये विशेषे संबन्धाप्र-
तिपत्तेः प्रतिग्रत्यभ्युपगमे वा विशेषेऽपि सामान्यत्वस्मृतिरे-
वेति कुतः प्रामाण्यमुपमानस्य । यद् गौरिव गवय इति
गोगवययोरतिदेशवाक्यात्सादृश्यमात्रप्रतिपत्तिः संज्ञासंज्ञि-
संबन्धप्रतिपत्तिस्तूपमानात्तदप्यसमीक्षिताभिधानं यतो गव-
यदर्शनानन्तरमयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिरुपजा-
यते इयं च तावदध्यक्षप्रतिपत्तिः फलश्रुतातिदेशवाक्यस्य
प्रमृष्टसंस्कारस्य वा तत्सदभावेऽप्यस्यानुत्पत्तेर्विशेषश्चाध्यक्ष-
विषयत्वानभ्युपगमाच्च अतिदेशवाक्यसरणसहायस्य गवय-
दर्शनस्य तत्प्रतिपत्तिजनकत्वं स्मर्यमाणशब्दवाच्यत्वमि-
त्यतिदेशवाक्यमेव तज्जनकमभ्युपगतं भवेत् न दर्शनं न हि
यत्राध्यक्षप्रवृत्तिमत्तत्र शब्दस्मरणसहितमपि प्रवर्तते यथा
अनुद्भूतं गन्धस्मरणं सहायपरिमलप्रतिपत्तावतिदेशवाक्याच्च
संबन्धाप्रतिपत्तावपरस्य तत्प्रतिपत्तिर्निमित्तस्याभावात् अयं
स गवयशब्दवाच्य इति पूर्वानुभूतपरामर्शेन प्रतिपत्तिर्न
स्यादपि त्वयं गोदृश इत्येव भवेत् न चेतत्प्रतिपत्तिरन्यथानु-
पपन्नैव प्रमाणान्तरमुपमाख्यमेतत्प्रतिपत्तिजनकं प्रकल्पनीयं
यः कुण्डली स राजेति श्रोतातिदेशवाक्यस्य तद्दर्शनान्तरमयं

स राजशब्द वाच्य इति प्रतिपत्तेरप्युपमानफलत्वप्रसक्तेः
अथात्र तच्छब्दवाच्यता इत्यतिदेशवाक्यादेव प्रतिपत्तेति
नातिप्रसक्तिर्हि गौरिव गवय इत्यतिदेशवाक्याद् गोसद-
शार्थस्थ गवयशब्दवाच्यतापि प्रतिपत्तेति नोपमानप्रमाण-
फलता अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तेः । तस्मात्
स्मृतिरूपत्वादस्याः प्रतिपत्तेर्नैतस्या जनकस्य प्रमाणतेति
अनुमानान्तर्भावप्रतिपादनं न दोषायेत्यलमतिविस्तरेण ॥
सम्म० । सूत्र० ।

उवमादोष-उपमादोष-पुं० हीनाधिकोपमाभिधानलक्षणे सू-
त्रदोषे, आ० म० द्वि० । यत्र हीनोपमा क्रियते यथा मेरुः सर्प-
पोषमः । अधिकोपमा वा क्रियते यथा सर्पपो मेरुसन्निभः ।
अनुपमा वाऽभिधीयते यथा मेरुः समुद्रोपम इत्यादि । अनु० ।
विशे० । यथा काञ्चिकमिव ब्राह्मणस्य सुराऽपेया ॥ वृ० १ उ० ।

उवमिय-उपमित-त्रि० उप-मि-क्त । सादृश्यानुयोगिनि, यथा
चन्द्रवन्मुखं तस्य चन्द्रसादृश्यानुयोगित्वात् ॥ वाच० ॥
उप-मि-भावे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाने, विशे० ॥ उपमीयतेऽ-
नेनोपमितम् बाहुल्यकारके निष्ठाप्रत्ययः । उपमाकरणे, क्षेत्र-
स्योपमितं क्षेत्रोपमितम् । आ० म० प्र० ॥

उवयाइय-उपयाचित-त्रि० कर्मणि क्त । उपगम्य प्रार्थिते, जावे
क्त । उपगम्य याचने, न० देवाराधने, स्था० १० ठा० । पूजाच्यु-
पगमपूर्वकप्रार्थने, ज्ञा० ८ अ० ।

उवयाण-उपयान-न० सामीप्येन गमने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उवयार-उपचार-पुं० उपचरणमुपचारः । उप-चर-घञ् ।
ग्रहणे, अधिगमे, “उवयारसहसंपचयत्थं पगट्टिया न्नणंति ।
उवयारोत्ति वा अहीतं ति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा पगट्टुं”
। नि० चू० १ उ० । चिकित्सायाम् । पूजायाम्, पंचा० ६ विव०
कल्प० । ज्ञा० । औ० । रा० । देवतापूजायाम्, प्रश्न० सं० ३ द्वा०
पंचवक्षसरसुरभिमुक्कपुण्णुंजोवयारकविते ” चं २० पाहु० ।
आराधनाप्रकारे, द० ए अ० । सुखकारिक्रियाविशेषे, प्रव० ६
द्वा० । अन्यक्रियाकक्षापे, पो० १२ विव० । लक्षणायाम्, ऊ० ७
अध्या० । लक्षणा शक्यार्थत्यागेनाऽन्यार्थबोधने, असदारोपे,
अष्ट० । उपचरणमात्रधर्मणि, ऊ० ७ अध्या० । यथा—

जो तेसु धम्मसद्दो, सो उवयारेण निच्छण्ण इहं ।

जह सीह सदसीहे, पाहेणुवयारओ सत्थ ॥ एए ॥

यस्तेषु तन्त्रान्तरीयधर्मेषु धर्मशब्दः स उपचारेणापरमार्थेन
निश्चयेनात्र जिनशासने कथं यथा सिंहशब्दः सिंहे व्यवस्थितः
प्राधान्येनोपचारतः उपचारेणान्यत्र माणवकादौ यथा सिंहो मा-
णवकः उपचारनिमित्तं च शौर्यक्रौर्यादयः धर्मं त्वर्हि साद्याभि-
धानादय इति गार्थार्थः ॥ दृश० १ अ० । व्यवहारे, स्था० ४
ठा० । “णिउणजुत्तोवयारकुसला” विपा० २ अ० । उपचरितव-
स्तुव्यवहारे, यो० वि० । लोकव्यवहारे, ज्ञा० १ अ० । जं० । आ-
देशे, आ० म० द्वि० । कल्पनायाम्, विशे० ।

उवयारओ-उपचारतस्-अव्य० कल्पनामात्रेणेत्यर्थे, “उवयार-
ओ खित्तस्स विणिगमणं सरूवओ नत्थि ” विशे० ॥

उवयारग-उपचारक-पुं० प्रतिज्ञागरके, नि० चू० ११ उ० ।

उवयारग-उपचारग्र-न० उपचरणमुपचारः तेनोपचारेण कर-
णजृत्तेनेदमग्रम् । भावाग्रे, नि० चू० १ उ० । (तद्व्याख्या अग-
शब्दे उक्ता)

उवयारच्छद-उपचारच्छद-न० औपचारिके प्रयोगे मुखप्रतिपे-

धेन प्रत्यवस्थानरूपे ऋजुदे, यथा मञ्चाः क्रोशन्ति इत्युक्ते पर
प्रत्यवातिष्ठते कथमचेतना मञ्चाः क्रोशन्ति मञ्चस्थास्तु पुरुषाः
क्रोशन्ति । स्या० ।

उवयारमित्तग-उपचारमात्रक-न० लोकोपचारे एव केवले,
“उवचरइ कोणतितो, अहवा उवयारमित्तगं एइ” वृ० १ उ० ॥
उवयारसय-उपचारज्ञत-न० औपचारिकवचनचेष्टादिशते,
“ उवयारसयवंधणपउत्ताओ ” । तं० ।

उवयारोवेयत्त-उपचारोपेतत्व-न० अग्राभ्यतारूपे तृतीयै सत्व-
वचनातिशये, स० । औ० ।

उवयाद्वि-उपजालि-पुं० द्वारवत्यां वसुदेवस्य धारण्यामुत्पन्ने
जालिभ्रातरि, सच द्वारवत्यां नगर्यां वसुदेवस्य धारण्यां
देव्यां जातः पञ्चाशत्कन्याभिः परिणीतोऽरिष्टनेमेरन्तिके प्रव-
जितः द्वादशाङ्गान्यधीत्य षोडशवर्षपर्यायो मृतः शत्रुञ्जये
सिद्धः । शेषं यथा गौतमस्य इत्यन्तकृद्दशासु चतुर्थवर्गे द्वि-
तीये अध्ययने प्रतिपादितम् । अन्त० ४ अ० ॥ राजगृहे
नगरे श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे च । स च
राजगृहे श्रेणिकस्य धारण्यां जातः अष्टकन्याः परिणयितः
श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके प्रवजितः एकादशाङ्गा-
न्यधीत्य षोडशवर्षाणि श्रमणपरिपाकं प्राप्य कालं कृत्वा
वैजयन्ते विमाने देवतयोपपन्नः द्वात्रिंशत्सागरोपमाणि स्थि-
तिं परिपाल्य महाविदेहे सेतस्यतीति अनुत्तरोपपातिकदशा-
सु प्रथमे वर्गे द्वितीयेऽध्ययने सूत्रितम् । अनु० ॥

उवरइ-उपरति-स्त्री० उप-रम्-क्तिन्-विरतौ, स्था० १ ठा० ।
आचा० । स० ।

उवरम-उपरम-पुं० उप-रम्-घञ्-अवृद्धिः । उपरमणमुपरमः ।
नियमे, विशे० विरमे, दर्श० ।

उवरय-उपरत-त्रि० उप-रम्-क्त । निवृत्ते । कल्प० । स्था० ।
उत्त० । “ न हणे पाणिणं पाणे, मपवेराउ उवरए ” उपरतो
निवर्तितः । उत्त० ६ अ० । प्रायः सावद्ययोगेभ्यो निवृत्ते,
आच० ४ अ० । “ उवरया मेहुणा उ ” उपरता मैथुना-
द् धर्मात् अष्टादशचिकल्पब्रह्मोपेताः । आचा० २ श्रु० । उप
सामीप्येन रतः । व्यवस्थिते, “ एत्थोवरए मेहावी सव्वं पा-
वं कम्मं भोसेत्ति ” आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । “ एत्थो
वरए तं भोसमाणे अय सधीति अदक्खु ” अत्रास्मिन् साव-
द्यारम्भे कर्त्तव्ये उपरतः संकुचितगात्रः । अत्र चाहंते धर्मे
व्यवस्थिते उपरतः पापारम्भात् । आचा० १ श्रु० ५ अ० ।

उवरयदंड-उपरतदण्ड-पुं० प्राणिनः आत्मानं वा दण्डयती-
ति दण्डः । स च मनोवाक्कायलक्षणः उपरतो दण्डो येषान्ते
तथा । निवृत्तदण्डेषु, “ उवरयदंडेसु अणुवरयदंडेसु वा सोव-
हिपसु वा शिरुवहिपसु वा ” आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ०
उवरयमेहुण-उपरतमैथुन-त्रि० मैथुनाडुपरते, “ से हुप्परिणा
समयस्मि वट्टइ गिरास से उवरयमेहुणे चरे ” आचा० १ श्रु०
उवराग-उपराग-पुं० उप-रञ्ज-घञ्-उपरञ्जने, ग्रहणे, “ ससि-
रविगहोवरागविसमेसु ” प्रश्न० २ द्वा० । “ चंदसुरोवरागो
गहणं भसइ ” आच० ४ अ० । स्था० । (गहणशब्दे वक्तव्य-
ता वक्ष्यते)

उवरि-उपरि-अव्य० अग्रे इत्यर्थे, “ मंदरचूलियाणं उवरि-
चत्तारि जोयणाई ” स्था० ४ ठा० । उत्तरकाले, “ गहणादु-
वरि पयत्तो ” घ० २ अधि० । उपरिष्ठादर्थे, “ उक्किट्ठवसगोव-
रिसवसरणविंवरुवस्स ” पंचा० २ विव० । भ० । प्रज्ञा० ।

उवरिभासा-उपरिभासा-स्त्री० गुरोर्भाषणानन्तरमेव विशेष-
भाषणरूपायां भाषायाम्, “ अंतरभासाए उवरिभासाए जं
किंचि ” घ० २ अधि० ।

उव (प) रिम-उपरितन-त्रि० ऊर्द्धभवे, स्था० १० डा० ।

उवरिमउवरिमंगविज्ज-उपरितनोपरितनग्रैवेय-पुं० नवानां ग्रैवे-
यकाणामन्तिमे, स्था० ९ डा० ।

उवरिमउवरिमंगेवेज्जविमाणपत्थरु-उपरितनोपरितनग्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० नवमे ग्रैवेयकविमानप्रस्तटे, स्था० ९ डा० ।

उवरिमग-उवरिमक-पुं० उपरिमा एव उपरिमकाः । उपर्यु-
परिवर्तितदेवलोकनिवासिषु देवेषु, “ बहुययं उवरिमगा-
उहं च सकप्पयूमाह ” आ० म० प्र० । विशेष० ।

उवरिममज्जिमंगेवेज्ज-उपरिममध्यमग्रैवेय-पुं० अष्टमे ग्रैवेयक-
देवे, स्था० ६ डा० ।

उवरिममज्जिमंगेवेज्जविमाणपत्थरु-उपरिममध्यमग्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० अष्टमे ग्रैवेयविमानप्रस्तटे, स्था० ६ डा० ।

उवरिमहिट्टिमंगेविज्ज-उपरिमाधस्तनग्रैवेय-पुं० सप्तमे ग्रैवेयके,
स्था० ६ डा० ।

उवरिमहिट्टिमंगेविज्जविमाणपत्थरु-उपरिमाधस्तनग्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० सप्तमे विमानप्रस्तटे, स्था० ६ डा० ।

उवरिमहेट्टिह-उपरिमाधस्तन-त्रि० ऊर्द्धाधोवर्तिनोः, “ उव-
रिमहेट्टिहं सुखुड्गपयरेसु ” उपरिमो यमवधीकृत्योर्द्धं प्रत-
रवृद्धिः प्रवृत्ता अधस्तनश्च यमवधीकृत्याधः प्रतरवृद्धिः
प्रवृत्ता ततस्तयोरुपरितनाधस्तनयोः जुल्लकप्रतरयोः शेषापे-
क्षया लघुतरयो रज्जुप्रमाणायामविष्कम्भयोस्तिर्यग्गतोऽकमध्य-
भागवर्तिनोः, भ० १३ श० ४ उ० ।

उवरिमागार-उपरिमाकार-पुं० उपरितनेषु उत्तमाङ्गादिरूपेष्वा-
कारेषु, “ तेसि णं दाराणं उवरिमागारा सोल्लसविहेहिं रयणेहिं
उवसेज्जिया ” रा० ।

उवरियतल्ल-उपरितल्ल-न० गृहस्य पीठवन्धकल्पे स्थाने, “ जंवू-
दीवप्पमाणा उवरियतल्लेण ” भ० १ श० ८ उ० ।

उवरिल्ल-उपरितन-त्रि० उपरिदशब्दात् । जिह्वलुल्लो भवे ८ । १ ।
६३ । भवेऽथे नाम्नः परौ इह उल्ल इत्येतौ भित्तौ प्रत्ययौ भवत
इति प्रवार्थे इहप्रत्ययः । ऊर्द्धभवे, प्रा० । “ उवरिल्ले तारास्वे
नारं चरति ” स्था० ९ डा० । अनु० । “ उवरिमं सुयं वापइ उव-
रिल्लं सुयं जहा दसवेयास्त्रियस्स आवस्सगं ” नि० चू० १ ए उ० ।

उवरुज्जत-उपरिधमान-त्रि० उप-रुह-कर्मणि-यक्-शानच् ।
समनूपाधुषेः ८ । ४ । ४७ । इति उपः परस्य कर्मणि ज्जो वा
पक्वे उपरं धिज्जत । निरुध्यमाने, आत्रियमाणे, प्रा० ।

उवरुह-उपरौह-पुं० यस्तु नारकाणामङ्गोपाङ्गानि भनक्तिसोऽ-
त्यन्तरोहत्वादुपरौह इति । पष्ठे परमाधार्मिके, भ० ३ श० ६
उ० । तत्स्वरूपं यथा-

जंजंति अंगमंगाणि, ऊरू वाहू सिराणि करचरणा ।

कप्पेति कप्पणीहिं, उवरुह्वा पावकम्मरया ॥ ७५ ॥

अयोपरुह्वाख्याः परमाधार्मिकाणामङ्गप्रत्यङ्गानि शिरोवाहूरुका-
दीनि तथा करचरणांश्च भज्जन्ति मोटयन्ति पापकर्मणः कल्प-
नीभिः कल्पयन्ति पाटयन्ति तत्रास्त्येव दुःखात्पादनं यत्ते न
कुर्वन्तीति ॥ सूत्र० १ श्रु० ४ अ० । आव० । आ० चू० । प्रश्न० ।

उवरुवरि-उपर्युपरि-अव्य० निरन्तरमर्थे, “ उवरुवरितरंगद-
रियअतिवेगचक्खुपहमोच्छरंतं ” प्रश्न० ३ चा० ।

उवरोह-उपरोध-पुं० उप० रुह-घञ्-आवरणे, अनुरोधे, व्या-
घाते, वृ० १ उ० । वाधायाम्, विशेष० । संघटनादौ, “ चूओघरो-
हरहिण ” भूतानि पृथिव्यादीनि उपरोधस्तत्संघटनादिवल्लक्षणः ।
आव० ४ अ० । परचक्रेण वेष्टने, ।

ग्रामादेरुपरोधे सति जिक्काटनादिविधिमाह ।

(सूत्रम्) गमगमस्स वा जाव रायहाणी य वाहिया ।
सेणं संनिविट्ठं पेहायं कप्पइ निगंथाण वा निगंथीए वा
तद्विसं जिक्कायरियाए गंतुं पमिपत्तए नो से कप्पइ तं
रयाणि तथेव उवायणाइ वित्तपजो खलु निगंथो वा निगं-
थी वा तं रयाणि तथेव उवायणाइ उवातिणंतं वा साइज्जति
से छुहो वि अक्कममा णो आवज्जइ वा उम्मासियं परिहा-
रट्ठाणं आणुग्घाइयं ॥

अस्य संबन्धमाह ।

उवरोहजया कीरइ, सप्परिखे पुरवरस्स पागारो ।

तेण र सुत्तए सुत्तं, आणुअत्तइ उगगहो जं व ॥

पूर्वसूत्रे प्राकारः प्राकारपरिखा चोक्ता स च प्राकारः सपरिखे-
ऽपि पुरवरस्योपरोधः परचक्रेण वेष्टनं तद्व्याप्तिरित्येतेन कार-
णेन र इति पादपूरणे ततः सूत्रमिदमारभ्यते । यथावग्रहः पूर्व-
सूत्रेऽप्युपवर्तते अव्यवच्छिन्न एवागच्छन्नस्तीति ज्ञावः । अतो
यथा रोधके राजावग्रहमनुज्ञाप्य बहिर्निर्गम्यते प्रविश्यते वा
तथाजिधीयते । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सशब्दोऽ
यशब्दार्थे अथ ग्रामस्य वा यावद्वाजधान्या वा यावत्करणात्र-
गरस्य वा खेटस्य वा इत्यादिपरिग्रहः । एतेषामन्यतरस्य बहिः
मेना राजास्कन्धाधारं रोधकं त्वासन्निविष्टं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा कल्पतं
निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा तद्विसं जिक्काचर्यायां गत्वा प्रत्या-
गन्तुं नो नैव (से) तस्य विवक्षितस्य भिक्षोः कल्पते तां रजनीं
तत्रैवोपाददाति उपाददनं वा स्वादयाति स द्विधा आद्या निष्कामन्
जितसीमानं राजसीमानं च विबुधम्पन् आपद्यते चातुर्मासिकं
परिहारस्थानमुद्धातिकमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

सेणादी गाम्मिहिं, वित्तुप्पायं इमं वियाणिता ।

आसिंवे ओमोयरिय-जयवक्का णिगमे गुरुगा ॥

कचित्मासकल्पकाले स्थितेर्ज्ञातं सेनापरचक्रमत्र समायास्यति
आदिशब्दादशिवमवमौदर्थं श्लेच्छादिभयं वा भविष्यति । एव-
मादौ कारणे पश्चादपि गमिष्यतीति कृत्वा अनागतमेव ततः
कैत्राश्रिगन्तव्यं कथं पुनरनागतं तज्ज्ञायत इत्याह कैत्रस्योत्पातः
परज्जकाद्युपचयसूचकानि लिङ्गानित्यर्थः । भ्रान्तिवद्विकृच्छ्रवातं
भ्रमायते । अकारं तरुणं पुष्पफलानि जायन्ते महता शब्देन
भूमिः कम्पते । समंततः कन्दितकुजिताः शब्दाः श्रूयन्ते इत्या-
दीनि मन्तव्यानि एवं कैत्रोत्पातममुं विज्ञाय निर्गन्तव्यम् । अथ
न निर्गच्छन्ति ततोऽशिवे अवमौदर्थे बोधिकजये परचक्रागमने
ज्ञातेऽपि निर्गमनमकुर्वतां चतुर्गुरुकाः ।

आणाइणो य दोसा, विराहणां होइ संजमायाए ।

आसिवाहिम्म पव्वित्ते, अधिकारो होइ सेणाए ॥

आज्ञादयश्च दोषाः विराधना च संयमात्मविषया भवति संय-
मचिराधना शुद्धे भक्तपाने अलज्यमाने अनेषणीयम् । गृहीयादि-
त्वादिका आत्मचिराधना परितापमहादुःखादिका यदा वाऽपि-

बादिकं प्रतिपदं प्ररूपितं जवति तदा तत्र सेनया अधिकारः कर्तव्यः । अशिवादिकं च प्रथमोद्देशके अश्वघ्नैः सप्रपञ्चं प्ररूपितमिति नेह ज्ञेयः प्ररूप्यते । तच्च परचक्रागमनं यथा ज्ञायते तथा दर्शयति ॥

अतिसयदेवत्तण्णिमि-त्तमादि अविहपविच्छि मोत्तूणं ।

निगमणा होइ पुव्वं, अण्णागते रुक्खोच्छिषे ॥

अवधिज्ञानाद्यातिशयेन स्वयमेव ज्ञातं अपरेण वा अतिशयज्ञानिना पृष्टेन कथितं देवतया वा कयाचिदाख्यातं अविसंवादिना वा निमित्तेनाश्वगतम् आदिप्रदणेन विद्यामन्त्रादिपरिग्रहः । अथवा प्रवृत्तिर्वर्त्ता तामवितयां श्रुत्वा ततः क्षेत्रात्पूर्वमेव निगमनं कर्तव्यं भवति । अथानागतं न ज्ञातं सहसैव तन्नगरं रुक् पन्थानो व्यवच्छिन्नास्ततो न निर्गच्छेयुरपि । अथवा अग्निजिः कारणैर्ज्ञातेऽपि न निर्गमिताः भवेयुः ।

गेहन्नरोगिअसिन्ने, रायण्डे तहेव ओसम्मि ।

उवही सरीरतेण-णाते वि ण होइ णिगमणं ॥

श्वानो ज्वरादिपीडितः कश्चिदस्ति तत्प्रतिबन्धनेन गन्तुं न शक्यते (रोगिन्ति) दुष्टरोगेण कुष्ठादिना कश्चिदत्यन्तमभिभूतः स परित्यक्तुं न पार्यते बहिर्वा अशिवं राजद्विष्टमवमौर्दर्यं वा विद्यते लपप्रिस्तेनाः शरीरस्तेना वा बहिर्गच्छत उपरुचन्ति एतैः कारणैर्ज्ञातेऽपि परचक्रागमने निर्गमनं न जवति ।

एएहि य अषेहि य, ए णिगया कारणोहि वहुएहि ।

अच्छति होइ जयणा, संवत्ते एगररोधे य ॥

पतैरन्यैश्च बहुभिः कारणैर्न निर्गता भवेयुः ततस्तत्रैव तिष्ठतां संवत्ते नगररोधके च यतनाः कर्तव्याः संवर्तौ नाम परचक्रागमनं श्रुत्वा स्वरक्षार्थं यत्र जलदुर्गादिषु बहूनां ग्रामाणां जनः संवर्तौ-चूयैकत्र तिष्ठति । नगररोधकः प्रतीतस्तत्र संवत्ते यतनामाह ।

संवहम्मि तु जयणा, जिकखे जत्तट्टणा य वसहीए ।

ताम्मि जए संपत्ते, आवाउमे क्कण वट्ठति ॥

संवर्ते तिष्ठतां भैदये भक्तार्थतायां वसतौ च यतना कर्तव्या । तस्मिंश्च परचक्रवृत्तये भये संप्राप्ते अपावृता एके न तिष्ठन्तीति निर्युक्तिगता समासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विदुणोति ।

वइयासु व पट्ठासु व, जिकखं काउं वसंति संवट्टे ।

सव्वम्मि रज्जखोज्जे, तत्थ व य जाणिथंडिह्वे ॥

संवर्ते अभिनवसन्निविष्टतया सचित्तः पृथिवीकायो जवतीति कृत्वा भिक्षां द्दिहन्ते । किं तु पूर्वस्थितासु ब्रजिकासु वा पट्ठी-सु वा भिक्षां कृत्वा तत्रैव स्थण्डिले लुक्त्वा रात्रौ संवर्ते समागत्य वसन्ति । अथ सर्वस्यापि राज्यस्य क्षोजस्ततो ब्रजिकादिकमपि नास्ति तदा तत्रैव संवर्ते यानि तेषु भिक्षां द्दिहन्ते । अथ न सन्ति स्थण्डिले स्थितानि तत इत्थं यतना ।

पोपक्षियसत्तुउदगे, गइहं परुडोवरिं पगासमुहे ।

मुक्खादीण अहंजे, न य चिंता वा सिद्धाघंति ॥

तक्रतीमनादौ आर्द्धे प्रपतति पृथुकायकायविराधना भवेदिति मत्वा याः पूषिका ये च सक्तवो यश्च शुष्कौदन एवमादिकं शुष्कद्रव्यं पटलोपरिस्थिते प्रकाशमुखे भाजने गृह्णन्ति अथ शुष्कादीनां ह्यभो न जवति । आदिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचको न च तैरात्मानं पातयन्ति तत आर्द्धेण गृह्यमाणेन यत्र पटलकादौ रुदण्टको लम्बस्तं सम्यक् वक्ष्यन्ति । गतं भिक्षाद्वारम् ।

अथ जकार्यताचारमाह ।

पच्छन्ना सति वहिया, अह सजयं तेण चित्तिमिदी अंतो ।

असतीए व सजयम्मि व, धरंति अप्पेयरे जुंजे ॥

संवर्तस्यान्तः प्रच्छन्ने प्रदेशे जकार्यं न कर्तव्यं अथान्तः प्रच्छन्नं नास्ति ततः संवर्तस्य बहिर्गत्वा समुद्देश्यम् अथ बहिः सजयं ततोऽन्तः संवर्तस्यान्यन्तर एव चित्तिमिदिकां दत्त्वा ज्ञोक्तव्यम् । अथ नास्ति चित्तिमिलिका सभये वा सा न प्रकटीक्रियते । ततोऽर्द्धे साधवो भाजनानि धारयन्ति । इतरे द्वितीया आर्द्धकमशकेषु जुञ्जते ।

काळे अपहुत्तंते, जए व सत्थे व गंतु कामम्मि ।

कप्पुपरिजोयणाइं, काउं इक्को उ परिवेसो ॥

अथ वारकेण जुञ्जानानां काष्ठो न पूर्यते जये वा त्वरितं ज्ञोक्तव्यं यो वा संवर्ते सार्थः स गन्तुकामस्ततः कल्पस्यापरि भोजनानि कृत्वा स्थापयित्वा सर्वेऽपि कमठकादिषु जुञ्जते एकश्च तेषां सर्वेषामपि परिवेषयेत् ।

पत्तंगं वरुगा मंति, मज्झिज्जगादेकओ गुरू वीसुं ।

ओमोणकप्पकरणं, अषे गुरुण्णेतो वा वि ॥

प्रत्येकं यदि सर्वेषां वटुकानां निमज्जितास्ततो ये मज्झिज्जकाः परस्परं सहोदरा भ्रातरः । आदिशब्दादन्येऽपि ये प्रीतिवशेनैकत्र मिश्रन्ति ते एकतः समुद्दिशन्ति गुरुवोऽपि विभक्त्यं पृथक् जुञ्जते यदा सर्वेऽपि जुक्ता यस्तत्रावमो लघुस्तेन कमठकानां कल्पकरणं विधेयम् । गुरुणां समकं कमठकं तौ सह न मील्येते अन्यस्तस्य कल्पं पृच्छति । अपूर्यमाणेषु साधूनां गुरोश्च कमठकान्येकतोऽपि कल्पयन्ति ।

जायणस्स कप्पकरणं, हेट्ठिज्जगमुत्तकमुयस्सखे य ।

ते अ सति कमठकप्पर, काउमजीवे पदेसे य ॥

भाजनस्य कल्पकरणं दग्धभूमिकायां गोमूत्रजाविते वा जूजागे कटुकवृक्षस्याधस्ताद्वा कर्तव्यम् । तेषां दग्धादिस्थण्डिलानामजावे कमठकेषु घटादिकस्योपरि वा भाजनकल्पं कृत्वा तत्र कल्पानकमन्यत्र नीत्वा स्थण्डिले परिष्ठापयन्ति । गते वा संवर्ते पश्चात्परिमिक्षिणजीवप्रदेशेषु परिष्ठाप्यं सभये वा त्वरमाणाः । स्थण्डिलस्य वा अभावे धर्माधर्मास्तिकायसंबन्धिषु जीवप्रदेशेषु परिष्ठापयामः इति बुद्धिं विधाय अस्थण्डिले परिष्ठापयन्ति । गतं जकार्यताद्वारम् । वसतिद्वारमाह ।

गोणादीवाघातो, अलब्बजमाणेव वाहिंसमाणो ।

वातदिसिप्तावयजए, अ वा उमा तेण जग्गणता ॥

संवर्तस्यान्ते निरावाधे परिमिक्षिते प्रदेशे वसन्ति अथ तत्र गवादिभिरितस्ततस्तत्फलमायमानैर्व्याघातो यद्वा तत्र प्राशुकः प्रप्रदेशो न वृज्यते ततो बहिर्वसतौ यतो घाटिजयं तं जूभागं वर्जयित्वा वसन्ति । अथ तत्र स्वापदजयं ततो यस्यां दिशि वातस्तां वर्जयन्ति येन च परचक्रजयेन तत्र संवर्ते प्रविष्टस्तस्मिन् प्राप्ते सर्वमुपकरणं गुपित्वे प्रदेशे स्थापयित्वा स्वयमेकतोऽन्यत्र प्रदेशे अपावृताः कायोत्सर्गणं तिष्ठन्ति । स्तेनरक्षणार्थं च वारकेण रजनींसकलामपि जाग्रति अथ कस्मादपावृतास्तिष्ठन्तीत्याह ।

जिण्हिगमप्पमिहयं, अवाउरु वा वि दिस्स वज्जंति ।

यंजणिमोहणिकरणं, करुजांगं वा जवे करणं ॥

अचेष्टतालक्षणं जिनिविक्षमप्रतिहतमेवं स्थितानां न कोऽप्युपस्रवं करोतीति ज्ञावः । अथवा ते स्तेना अपावृतान् दृष्ट्वा स्वयमेव वज्जयन्ति स्तम्भनीमोहनीविद्याभ्यां च तेषां स्तम्भनमोहने कुर्वन्ति

यो वाकृतयोगः सहस्रयोध्री तेन तारो आकम्पे गच्छसंरक्षणार्थं करणं शिक्कणं तेषां विधेयम् । गतं संवरद्वारम् ।

अथ नगरारोहकद्वारमाह-

मंवरुणिगयाणं, णियट्टणे अट्टरोहजयणाए ।

वसही भत्तट्टणया, धंनिद्विगिगिचणो जिक्खो ॥

ये मासकल्पप्रायान्या द्वेवार्तिगान्य संयत्तस्थितास्ते संवर्त्तनिर्गता उच्यन्ते तेषां नत उच्यतानामवस्कन्दादिजयेन भूयाऽपि संवर्त्तान्तरं प्रविनिवर्त्तना भवति । यद्वा ग्लानादिभिः कारणैः प्रथममेव नगरान्न निर्गतास्ततो नगरवसतावष्टौमासान् रोधके यतनया वसन्त्यं । भवति सा च यतना वसतिभक्तार्थनथैरिन्द्र-विवेचनजैर्ययिषया कर्तव्या । तत्र वसतियतनां तावदाह-

हाणीजाते कट्टा, दो दारा करुगचिलिमिली वसजा ।

तं च व एगदारे, मत्तगवुविणं व जयणाए ॥

रोधके तिष्ठन्निष्ठै वसतयः प्रत्युपेक्षणीयास्तासु प्रत्येकमृत्युदे मासं मासमासितव्यं अष्टानामभावे सप्त एवं चान्या तावद्वक्तव्यं यावत् संयतानां संयतीनां च (एकवृत्ति) एकैव वसतिर्भवति । तत्रैकस्यां वसतौ स्थितानां द्वे द्वारे भवतः । अयान्तराद्वे कटकचिद्विमिश्रिका वा वृषभाः कुर्वन्ति । अथ द्वारद्वयं न भवति नत एकद्वारे तमवधिं कुर्वन्ति । कायिकभूमेरप्यत्रावे मात्रकेण यतन्ते यतनया च स्वप्नं कुर्वन्ति । इति नियुक्तिगाया समासार्थः ।

अथ माप्यकार एनामेव विवृणोति-

रोहे उ अष्टमासे, वामानु मुचूमितोणि वा जंति ।

परवन्नरुद्धेवि पुरे, हाविंतिणि मास कप्पनु ॥

अष्टानुवृत्तिकान् मासान् रोधयित्वा रोधं कृत्वा ततो वर्षासुतृपाः स्वभूमिमात्मीयराज्यसुखं गच्छन्ति साधवश्च रोधके वसन्तः परवन्नरुद्धेवि पुरे मासकल्पं न हापयन्ति किंतु तत्र प्रथमत एवाष्टौ वसतयो ऽष्टौ भिक्षाचर्याः प्रत्युपेक्षणीयाः । अथाष्टौ न प्राप्यन्ते ततः

जिक्खस्स व वसहीए, असती सत्तेव चट्टो जा ।

वेकालंजाअंभे, एकैकगस्साणगार संजोगा ॥

भैक्ष्यस्य वा वसतेर्वा असति सप्त प्रत्युपेक्षणीयास्तद्व्याप्री षट्पादिपरिहाण्या चतस्रो यावदेका प्रत्युपेक्षणीया । किमुक्तं भवति वसतयो भिक्षाचर्याश्च यद्यष्टौ न प्राप्यन्ते तत एकैकपरिहाण्या यावदेका वसतिरेकाभिक्षाचर्या । अत्र च एकैकस्थालाभे अलाभे वा अनेके संयोगा भवन्ति । तथाहि अष्टौ वसतयो ऽष्टौ भिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः सप्तभिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः पद्भिक्षाचर्याः, एवं यावदष्टौ वसतय एकाभिक्षाचर्या, एवमष्टौ भङ्गा भवन्ति एते च वसतेरप्रकमश्रुवता लब्धाः सप्तकादिभिरप्येककपर्यन्तैरेवमेवाष्टौ भङ्गा लभ्यन्ते सर्वसंख्याया भङ्गकानां चतुःषष्टिरुचितप्रते । चतुष्षष्टितमश्च भङ्गक एका वसतिः एका भिक्षाचर्येति लक्षणः । सा चैका वसतिः संयतानां संयतीनां च पृथक् भवति । अथोभयेषामपि योग्या वसतिः प्रत्येकं नावाप्यते तत एकत्रापि वस्तव्यम् । तत्र यतनामाह-

एगत्थ वसंताणं, पिह ड्वारासतीयसयकरणं ।

मज्जेण करुगचिलिमिलि, तेसु न उ थेरखुड्ढीतो ॥

संयतानां संयतीनां च एकत्र वसतामियं यतना ये द्विविचलुः शालादिकं पृथक्द्वारं तदगृहं तदा तत्रान्तरे कटकं चिलिमिली वा दत्वा तिष्ठन्ति । पृथक्द्वारस्याभावे (सयकरणंति) स्वयमेव कुड्यं द्वित्वं द्वारं कर्त्तव्यं गृहमध्ये च कुड्याभावे कटकचिद्विमिश्रिका वा दातव्या तयोश्च कटकस्य चिद्वि-

मिलिकाया वा आसन्नयोरुभयोः पार्श्वयोर्भागादेकस्मिन् स्थविराः साधवो द्वितीयं च क्षुद्रिकाः संयत्यो भवन्ति । एतच्चाग्रे व्यक्तीकरिष्यते ॥

अथ तंचेव 'एगदारेत्ति' पदं व्याख्याति-

दारहुयस्स तु असती, मज्जे दारस्स करुगजुत्ती वा ।

णिकखमपेवेसवेद्धा, ससद्विपिंसेण सज्जातो ॥

यदि द्वारद्वयं न भवति स्वयं च पृथक्द्वारं कर्त्तुं न क्षम्यते । ततस्तस्यैकद्वारस्य मध्ये कटकं पोक्तिकां वा चिद्विमिलीं दत्वा द्विधा विजजनं विधेयम् । तत्रार्द्धेन साधवो निर्गच्छन्ति शब्देन संयत्य इति । अथ संकीर्णं सा वसतिः नवा विभक्तुं क्षम्यते ततः परस्परं निर्गमप्रवेशवेलायां वर्जयन्ति यस्यां वेलायां संयता निर्गच्छन्ति तस्यां न संयत्य इति निर्गच्छन्तश्च शब्दं कुर्वन्ति पिण्डे न च स्वाध्यायं कुर्वन्ति शृङ्गारकयां न कुर्वन्ति । न वा पठन्ति । अथ स्वप्नं च यतनयेति पदं व्याचष्टे ॥

अंतमि व मज्जंमि व, तरुणी तरुणा य सव्ववाहिरतो ।

मज्जे मज्जिमथेरा, खुड्ढीखुड्ढा य थेरा य ॥

यास्तरुण्यस्ता अन्ते वा मध्ये वा भवन्ति तरुणास्तु सर्वे बाह्यतः कर्त्तव्याः ततो मध्ये मध्यमाः स्थविराः क्षुद्रिकाश्च साध्यस्ततः जुलुकाः स्थविराश्च शब्दान्मन्यमास्तुरुणाश्च भवन्तीत्युक्तार्यः प्रावार्थस्तु वृद्धविवरणादवगन्तव्यः । तच्चेदम् । "तरुणीओ अंते वा सुविज्जंति मज्जे व तत्य अंते ताव भग्न एगमि तरुणी उचविज्जंति तासि आरता मज्जिमातो तासि आरतो थेरीओ तासि आरतो खुड्ढीतो खुड्ढीण आरतो थेरा थेराणं आरतो खुड्ढा । तेसिमि आरतो मज्जिमा तेसि आरतो तरुणा एवं नवे तरुणीओ तरुणा य अंते जाया इयाणिज्ज मज्जे तरुणीओ उचविज्जंति तो तासि उज्जयतो मज्जिमिया उ तासि बाहिं थेरीओ तासि बाहिं थेरा तासि उज्जयतो खुड्ढीओ तासि परिक्खोवण थेरा तेसि उभओ खुड्ढा तेसि बाहिं मज्जिमा तेसि परिक्खोवण तरुणाए सारसि वसंताण जयणत्ति ॥

अथ मात्रकपदं व्याख्याति-

पत्तेयसमणदिकिरवय-पुरिसा इत्थी य सव्वएगत्थ ।

पच्छमकडगचिलिमिदि, मज्जे वसजा य मत्तेणं ॥

यत्रोपाश्रयणामल्पतया राजकीय आदेशो जनेषु ये केचित्पापगिरुनस्ते सर्वेप्येकत्रैव तिष्ठतामिति तत्र यदि प्रत्येकाः स्त्री-वर्जिताः निर्ग्रन्था शाक्यादयो दीक्षितपुरुषाः सर्वेप्येकस्यां वसतौ स्थिताः याश्च पापैरिन्द्रः स्त्रियस्ता अपि सर्वा एकत्र स्थितास्तत इयं यतना । यः प्रच्छन्नः प्रदेशस्तत्र साधुभिः साध्वीनिश्च स्थातव्यं प्रच्छन्नस्याभावे मध्ये कएट्ठकं चिलिमिद्विकां वा वृषभाः कुर्वन्ति कायिकभूमेरभावे दिवा राज्ञौ च मात्राकरणे वृषभा यतन्ते ।

पच्छन्नअसतिनिएहग, वोड्डियजिक्खूआसोयसोया य ।

पउरदव्वड्डुगादि, गरहा य सअंतरं एको ॥

प्रच्छन्नस्य कएट्ठकचिद्विमिश्रिकयोश्चाभावे निह्वेषु तिष्ठन्ति तदभावे वोट्टिकेषु तदप्राप्तौ जिक्खुकेषु एतेष्वपि पूर्वमाशोचनादिषु च स्थिता आचमनादिषु क्रियासु पञ्चरुद्रव्येण कार्यं कुर्वन्ति षड्भक्तं कमठकं तत्र जुञ्जते आदिशब्दादपरेणापि येन ते शौचवादिनो जुगुप्सां न कुर्वन्ति तस्य परिग्रहः । एवं प्रवचनस्यागर्हा परिहृता भवति सान्तरं चोपविष्टा जुञ्जते (एगोत्ति) एकः जुलुकादिः कमठकानां कल्पं करोति ।

अथ पत्तेयसमणदिक्खयत्ति पदं व्याख्याति ।
पासंकी पुरिसाणं, पासंमिथीण वा वि पत्तेगो ।
पासंमिथियमाणव, एकतो होति मा जयणा ॥
पाखण्णिस्त्रीणां पाखण्णिपुरुषाणां वा प्रत्येकं स्थितानां पा-
खण्णिस्त्रीपुरुषाणामेकतः स्थितानां वा इयं यतना भवति ।
जे जह असोयवादी, साधम्मी वा वि जत्थ वाहिं वा ।
सा णिहुयाय हुदकालेण, वुग्गहोणावसज्जाओ ॥
ये यथा भग्नौचवादिनो ये च जीवादिपदार्थास्तिक्यवादित्वेनै-
कवाक्यत्वेन च साधूनां साधर्मिकास्तेषु तेषां मध्ये साधुभिर्वा-
सः कर्तव्यः यदा च तत्र द्वयोरपि शैल्ययोः शुष्ककाष्ठो भवति
तदा निभृता निर्व्यापारा ज्वन्ति । इदमेव व्याचष्टे न विग्रहाः
स्वपक्षेण परपक्षेण वा सह कवहो न कर्तव्यो नैव च तदानीं-
स्वाध्यायो विधेयः । गता वसतियतना । भक्तार्थयतनापि पउ-
रदवड्डुगाई इत्यादिना तदेवोक्ता ।

अथ स्थण्णियतनामाह ।

तं चेव पुव्व जणितं, पत्तेयं दिस्समाण कुरुकुयाय ।

यं निह्वसुक्खहरिए, पवायपासे पदेसेसु ॥

स्थण्णियं तदेव पूर्वजणितम् “अणावायमसंखोए” इत्यादिना
यथा पीठिकायामुक्तं तथैवात्रापि मन्तव्यम् । प्रथमस्थण्डिलाया
भे शेषेषु गच्छतां प्रत्येकं मात्रकग्रहणं भवति सागारिकेण च दृ-
श्यमाने कुरुकुर्या कर्तव्या एवं वहिः स्थण्णिये वृज्यमाने यतना
अथ वहिर्न लज्यते निर्गन्तुं ततो यन्नगराज्यन्तरे स्थण्णियमनु-
ज्ञातं तत्र यानि तृणानि शुष्कानि तेषु व्युत्सृजति तेषामन्नावे
दरमन्त्रिणेषु मिश्रेषु तदप्राप्तौ हरितेषु सचित्तेष्वपि व्युत्सृजति ।
अत्र च प्रत्येकानन्तस्थिरास्थिरादियतना सर्वाऽपि कर्तव्या ।
यथैव निर्युक्तौ जणिता । अथ प्रपते गतायां नदीतटे प्राकारोप-
रि वा राज्ञाऽनुज्ञातं तत एतेषां पार्श्वे व्युत्सृजन्ति यदि सर्वथैव
स्थण्णियं न वृज्यते अथश्च जूमि न पश्यन्ति ततो गतादिप्रदेशे
प्वपि व्युत्सृजन् शुक्रः “अथ पत्तेयदिस्समाणो कुरुपायत्ति” पदं
व्याख्याति ॥

पढमा सइ अमणुप्पे, तरणे गिहियाणवादि आभोगं ।

पत्तेयमत्तकुरुकुय, दिवं च पउरं गिहत्थेसु ॥

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीणवच्चआवातं ।

इत्थी नपुंसकेसु वि, परं सुहो कुरुकुया सेव ॥

गाथाद्वयमपि पीठिकायां व्याख्यातम् एषा उच्चारयतना
भणिता ॥ अथ शरीरे विवेचनयतनामाह-

पच्छप्पुव्वभणियं, विदिमयं निह्वसुक्खहरिए य ।

अगमवरंरुगदीहिय, जळाण पासे पदेसेसु ॥

यद्यसौ कालं गतः साधुस्तत्र केनापि न ज्ञातस्ततोऽन्तर्मुह-
र्तप्रमाणे उपयोगकाले अतीते अन्यलिङ्गं कृत्वा प्रच्छन्नमल्प-
सागारिकं स्थण्डिले परिष्ठाप्यते अथ ज्ञातस्तदा (पुव्वभ-
णियत्ति) यदि नगराभिर्गमो न लभ्यते प्रत्यपायो वा निर्ग-
न्तानां भवति ततो नगराभ्यन्तरे पूर्वमिहैव मासकल्पप्रकृते
परिष्ठापनिका निर्युक्तौ वा यो भणितो विधिस्तेनोपाश्रये वाऽ
परदक्षिणस्यां दिशि परिष्ठापयन्ति । अथ तस्यां न लभ्यते ततो
राजवितोर्धमनुज्ञातं यत् स्थण्डिलं तत्र परिष्ठापयन्ति । अथ
स्थण्डिले हरितानि भवन्ति ततः शुष्कवृक्षेषु तदभावे मिश्रेषु
तदप्राप्तौ हरितेष्वपि परिष्ठापयन्ति । अथ राज्ञाभिहितं सर्वैर-

पि पापरिडभिरगडे गतायां शवं परित्यक्तव्यं प्रकारवरण्डके
वा दीर्घिकायां वा नद्यां वहन्त्यां ज्वलति प्रक्षेप्तव्यं तत एतेषां
पार्श्वे परिष्ठापयन्ति । अथ न लभ्यते पार्श्वतः परित्यक्तुं ततो
धर्मास्तिकायादिप्रदेशेषु परिष्ठापयामीति बुद्धिं कृत्वा तत्रैव
प्रक्षिपन्ति । अथ राज्ञा वितोर्धे स्थण्डिले परिष्ठापनाविधिमाह ।

अन्नाए परलिंगं, उवत्रोगंवा तुलेनुमामेत्थं ।

एतं उड्डाहो वा, अयसो पत्थार दोसो वा ॥

यद्यसौ तत्राज्ञातस्तदा परलिङ्गं क्रियते तच्चोपयोगाद्वा सान्त-
र्मुहर्तलक्षणं तोलयित्वां प्रतीक्ष्य कर्तव्यं नो मिथ्यात्वं ग-
मिष्यामीति कृत्वा यो जनज्ञातस्तत्र परलिङ्गं न करोति मा
उड्डाहो भवेत् उड्डाहो नाम एते मायावन्तः पापा वा न परोप-
घातकारिणश्चेति इत्थं तेषामुड्डाहे जायमाने प्रवचनस्याप्ययशः
प्रवादो भवति प्रस्तारदोषश्चकुलगणसंघविनाशलक्षण उप-
जायते । एतदोपपरिहरणार्थं स्खलिङ्गैर्नैव परिष्ठाप्यते ।

अथ भिक्षाद्वारमाह-

न वि को वि कंवि पुच्छति, णितं व हिअं व अंतो वा ।

आसंकिते पमिसेहो, णिकारणकारणे उ जतणे य ॥

बोधके अन्तर्नगराभ्यन्तराद्वहिर्निर्गच्छन्तं वहिः कटकाद्वा
नगरान्तःप्रविशन्तं न कोऽपि कंचित्पृच्छति । तत्र स्वेच्छया
वहिरन्तर्वा भिक्षामटन्ति । यत्र पुनराशङ्कितं क एष कुतो वा
आगतो वेश वहिर्गतः सन् किमपि कथयिष्यति किमर्थं वा
निर्गच्छति । ईदृशे आशङ्किते निष्कारणे प्रतिषेधे न गन्तव्यं
कारणे तु यतना वक्ष्यमाणा भवति । इदमेव भावयति ।

पउरमपाणगमणा, चउरो मासा हवंति णुग्घाया ।

मोत्त इयरे य चत्ता, कुल्लगणसंघाय पत्थारे ॥

प्रचुरान्नपाने लभ्यमाने यदि वहिर्गच्छति तदा चत्वारो
मासा अनुद्धाता भवन्ति आज्ञादयश्च दोषास्तेन साधुना स
स्वकीय आत्मा इतरे वाऽभ्यन्तरवर्तिनः साधवः परित्यक्ता
भवन्ति तत्र स वहिः सैन्ये गतः पृच्छयमानेऽपि यदा किमपि
नाख्याति तदा चारकोऽयमिति मत्वा गृह्यते । अभ्यन्तर-
वर्तिनस्तु अमीषां सहायिनः प्रवजितोऽयं निर्गतस्तेन भेदः प्रदत्त
इति कृत्वा गृह्यते । एवं कुलगणसंघप्रस्तारोऽपि राज्ञा क्रियते
ततो निष्कारणे न गन्तव्यम् ॥

अंतो अल्लव्जमाणे, असणमाईसु होति जइतव्वं ।

जावंतिए विसोधी, असच्चमादी अल्लाने वा ॥

अन्तर्मध्ये प्रासुकैपणीये अल्लज्यमाने पञ्चकपरिहाणिक्रमेणै-
पणादिषु दोषेषु नगराभ्यन्तरे एव यत्तितव्यं यावत् यावन्तिका-
दिरूपेषु विशोधिकोऽदोषेषु यतमानश्चतुर्दशप्राप्तो ज्ञाति तथा-
प्यल्लम्मे अमात्यमादिशब्दाद्वा न श्रान् श्रमादीन् वा प्रज्ञाप-
यन्ति ते यद्यविशोधिकोऽदोषैर्दुष्टं प्रयच्छन्ति तदा तदपि गृ-
ह्यते न पुनर्वहिर्गन्तव्यम् । अथ तथापि न वृज्यते ततः ॥

आपुच्छित आरक्खित, सेट्ठी सेणावती रायाणं ।

णिग्गमाणविट्ठमूवे, चासा य तहिं असावज्जा ॥

आरक्षिकः कोट्टपादस्तमागच्छन्ति । वयमत्र संस्तरामस्ततो
वहिर्निर्गच्छतां द्वारं प्रयच्छत यद्यसौ व्याप्त मा निर्गच्छत ।
अहं भवतां पर्याप्तं दास्यामि ततो गृह्यते । अथ व्याप्त नास्ति
मे किंचिद्वक्तं दातव्यं युष्मांश्च विसर्जयन् राज्ञो विज्ञेमि । ततः
श्रेष्ठिनं पृच्छत ततः श्रेष्ठिनमापृच्छन्ति । एवं सेनापतिममात्यं
राजानं वा पृच्छन्ति ततो यदि राज्ञाऽपि विसर्जितास्तदा निर्गम-

नं कुर्वन्ति द्वार पात्रानां च साधवो दर्शयन्ते यथा एतान् दृष्टु-
पान् कुरुन त्रिकाग्रहणार्थमेते निर्गमिष्यन्ति प्रवेशयिष्यन्ति वा न
किञ्चिद्विचित्रकृत्यम् । तत्र च यदिर्गतरसाधवा भाषा भाषितव्या ।

अमुमेवार्थं स्पष्टयति ।

मा वचनं दाहामि, मंकाए वाणविति निर्गन्तुं ।

दाणम्मि होइ गहणं, अणुमट्टादीणि पमिसेधे ॥

आरजिकादयः पृष्ठाः सन्तो भणन्ति मा व्रजत वयं भक्तं
दास्यामहे ते च भेदशङ्का साधूनां निर्गन्तुं न ददति ततो
यद्यविशुद्धमपि ते प्रयच्छन्ति तदा तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् ।
अथ पडिसेहेति भक्तं न च निर्गन्तुं ददति ततोऽनुशिष्टिधर्म-
कथादीनि प्रयुज्यन्ते ॥

वहिया वि गमेऊणं, आरखितमाहि एो तहिं पिति ।

हितणट्टवारिगाही, एवं दोसा जडा होंति ॥

बहिरपि गता एवमेवारक्तिकश्रेष्ठिप्रभृतीन् गमयित्वा प्र-
ज्ञाप्य तत्र भिक्षामदन्ति एवं कुर्वन्निर्गतनष्टचारिकादयो दोषाः
परिहृता भवन्ति । ये साधवो बहिः प्रस्थाप्यन्ते ते अमीभि-
शुणैर्युक्ता भवन्ति ॥

पियधम्मो दूधम्मो, मंवंधविकारिणा करणदक्खे ।

पमिवत्तीमु य कुकळे, तज्जूम पेसए वहिता ॥

प्रियधर्मणो दूधधर्मणश्च प्रतीतान् (संवंधाति) येषामन्तर्बहि-
श्च स्वजनसंन्यो भवति । अधिकारिणां नाम नोद्भवेना न
वा कन्दर्पशीलास्तान् करणदक्कान् भिक्षाग्रहणादिभिर्यासु परि-
च्छेदयतः । प्रतिपत्तिः । प्रतिवचनप्रदानं तत्र कुशवान् (तंभू-
मिति) यो बहिः स्कन्धाधार आगतस्तस्य जूमौ जातवर्द्धितान्
एवंविधान् साधून् बहिः प्रेषयेत् । ' प्रासायतहिं असेवेज्जति '
पदं व्याचिन्त्यामुग्राह—

केवति य आमहत्थी, जोधा धणं वि कित्थियं एगरे ।

परितंनमपरितंती, नागासेणावणविजाणे ॥

बाह्यस्कन्धाधारसत्काः पृच्छेयुः नगरान्यन्तरे कियन्तोऽभ्या-
हन्तिनो योश्वा वा सज्जिताः सन्ति धान्यं वा कियप्रगरेऽस्ति
नागराः पौराः सेना वा परितान्ता रोधकेण ' ठियाउपरितान्तो अ-
तुडिया ' एवं पृष्ठे वक्तव्यं न जानेऽहम् । प्रवीरन् तत्रैव च स-
न्तः कथं न जानीत । साधवो भ्रूयते ॥

मुणमाण वि मो सज्जा-यज्जाणनिचमा लत्ता ।

सावज्जं सोऊण वि, णहु ढव्वाइक्खिओ जतिणो ॥

वयं स्वाध्यायध्यानयोनित्यमायुक्ताः सन्तः शृणुतोऽपि धार्त्ता-
तरं न शृणुमः । अपि च सावधं श्रुत्वाऽपि यतीनामन्यस्याख्या-
तुं न व्रज्यते । न युज्यते । अन्तः प्रविष्टस्य तु यदि कोऽपि पृच्छ-
ति तदा वक्तव्यं त्रिकाग्रहणयोगेन न ज्ञातमन्तर्बहिश्च साधा-
रणमिदमुत्तरं—' शृणोति बहु कर्णान्ज्यामक्किन्त्यां बहु पइयतिन च
दृष्टं श्रुतं सर्वं भिक्षुराख्यतुमहेति ' एवं भैद्यमदित्वा पर्याप्ते सं-
जाते सति किं कर्तव्यमित्याह ॥

जत्तट्टाणमट्टोए, मोचूर्णं संकिताइ ठाणाइ ।

सच्चित्ते पमिसेधो, अतिगहणं दिट्ठरूवाणं ॥

प्रकार्यं न वा जनमालोके प्रकाशे भवति । यानि शङ्कितानि-
चारिकादिशङ्काविषयचूतानि यानि गुपितानि स्थानानि तानि
मुक्त्वा तेषु न विधेयमित्यर्थः । यश्च सच्चित्तः प्रवाजितुमुपतिष्ठते
तत्र प्रतिसिद्धः स न प्रवाजयितव्यः किं तु ये पूर्वं द्वारपालेन दृष्ट-
रूपाः कृतास्तेषामेवान्तिकगमनं भूयः प्रवेशो भवति एषा

बहृथसंग्राहिका निर्युक्तिगाथा । अथैनां प्राप्यकृद्भिर्वृणोति ।

सावगसणि ट्टाणे, न वि ते कतरं इए य जत्तट्टं ।

ते समतीआ ट्टोए, बहुगकुरुपादिसिं चेव ॥

यत्र श्रावकः श्राविका वा एतद्द्वयमपि यदि तं साधुसामाचा-
रीकुशवं तत्र स्थाने प्रकार्ययति तदलाभे यत्रैकतरं साधुं सा-
माचारिचतुरं तत्र समुद्देष्टव्यमेकतरस्यापि खेदङ्गस्याभावे इत-
रेषु अलेदङ्गेष्वपि श्रावकेषु यथा प्रह्वकेषु वा प्रकार्ययितव्यम् ।
तेषामभावे अट्टव्यामात्रोके अशङ्कनीये सप्रकाशे प्रदेशे समु-
द्दिशति । बहुगकुरुपादिकाऽऽरूपा सैव यतना कर्त्तव्या ।
शैकस्तु यदि कोऽप्युपतिष्ठत तदा न प्रवाजनीयः । अथ कोऽपि
स्वयमेव सिद्धं कृत्वा प्रविशति ततो वक्तव्यं वयं गणितानामद्वि-
ता एव द्वारेण निर्गतास्ततस्तत् तत्र गतः सन् गृहीत्वा विनाश-
यिष्यत एव मुक्तेऽपि यद्यसावगच्छति तदा चारं प्राप्ता चारपालं
जणन्ति न जानीमो वयं कमप्येनम् । अस्मानेतान् दृष्टुपान् कुरुत ।

तत्तुट्टिपवाहट्टो, पुणरविधेत्तुं अर्थिति पज्जत्तं ॥

अणुमट्टीदारोटे अणो वसती जयं अतं ॥

एवं प्रकृपानं पर्याप्तं गृहीत्वा प्रकार्यता कृता न जना बाहा-
मितास्तद्भुक्तन्यूनभाजनाः पुनरपि नगरं अधियन्ति । प्रविश-
न्ति । यच्च द्वारस्थो द्वारपाशो मार्गयति पौद्गलिकां मे यच्छत
ततोऽनुशिष्टिः कर्त्तव्या । अन्यो वा यदि कोऽप्यनुकम्पया ददा-
ति । तदा न चारणीयः तस्या सत्यज्ञावे यदन्नं प्राप्तं तद्दीयते ।

रुद्धे वोच्छिन्ने वा-होरोड दो वि कारणं दीवे ।

इहारा वारियसंका, अकालउरवेदमादीसु ॥

अथ निर्गतानां द्वारं रुद्धं स्यागितं गमागमौ वा व्यवच्छिन्नौ ततस्त-
तो द्वयेऽपि आन्यन्तरा बाह्याश्च साधवो द्वारस्थस्य मार्गकारणं
दीपयन्ति । आन्यन्तरा भ्रूयते अस्माकं साधवो निर्गता बहिश्च-
रुद्धाः बाह्या भ्रूयते वयं कारणे भिक्षायां बहिर्निर्गताः परं चारा-
णि निरुद्धानि इतरथा यदि न कथयन्ति ततोऽकावे रात्रौ वा
विकावे वा यद्यत्रस्कन्दो धाटिः तदादीनि तदा चारिकशङ्का भवे-
त् ये साधवो निर्गतास्तेऽत्र न प्रविष्टास्ते न चारिकास्ते आगता
आसीरन्निति ।

वाहिं भुवसिउकामं, अंतिण्णी पेह्णणा अणिच्छंते ।

गुरुणा पराजयजए, वित्थियं रुद्धे व वोच्छिच्छे ॥

बहिर्निर्गतानां कोऽप्येकश्चिन्त्येत्युक्तोऽस्मिन्नेववारके वासो
न नृयः प्रविशामि अत्र सूत्रमवतरति एवं बहिर्वैसन्तं प्रज्ञापय-
न्ति आर्य्य ! सूत्रे प्रतिपिद्धं वर्त्तते बहिर्वैस्तु द्वयोर्जिनराजाङ्गयो-
रतिष्ठतो भवति । एवं प्रज्ञाप्य नगरं प्रवेशयन्ति । अथ नेच्छन्ति
प्रवेष्टुं ततः (पेह्णन्ति) चञ्चान्मोटिकया शेषैः स प्रवेपनीयः
यदि न प्रवेशयन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः कदाचिदाज्यन्तराणां परा
जयोऽपरेषां च जयो भवेत् तत एभिर्जैः प्रदत्त इति शङ्कया
प्रस्तावेदोपा भवेयुः द्वितीयपदमत्र भवति बहिर्निर्गतस्य सर्व-
तोऽपि नगरं निरुद्धं गमागमः सर्वथैव व्यवच्छिन्न इति कृत्वा तत्रा-
पि वसनं शुकः । पृ० ३ व० ॥

उपरोहि (ए)—उपरोधिन्—त्रि० पीमाकारिणि, आ० ४ अ० ।

उपल—उपल—पुं० उप-ल-आदाने, दङ्काद्युपकरणपरिकर्मणा यो-
ग्ये पापाणे, प्रज्ञा० १ पद० जी० । गमनशैलपापाणखण्डादि-
रूपे पृथ्वीकायजेदं, उच० ३६ अ० । दग्धपापाणे, अ० ५ श० २
व० । विन्नपापाणे, वृ० ४ उ० । सामान्यतः पापाणे, विशेष० । आ०
म० प्र० । कर्करे, अष्ट० ।

उत्तरांज-उपलब्ध-पुं० उप-लभ-घञ्-मुम् । ज्ञाने च । जीवाद्युपलब्धो वाच्यः । आ० म० प्र० ।

उत्तरांज-उपलब्ध-वि० उप-लभ-क्त । परिज्ञाते, “ अहं णं स होइ उत्तरांजो, तो पेसंति तद्वानुपहिं अज्ञातच्छेदं पेहेहिं ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । यथावस्थितस्वरूपेण विज्ञाते, दशा० १० अ० । रा० ।

उत्तरांज-उपलब्ध-पुण्यपाप-उपलब्ध-पुण्यपाप-वि० उपलब्धे यथावस्थित-स्वरूपेण विज्ञाते पुण्यपापे येन स उपलब्धपुण्यपापः । तत्त्वतो विज्ञातपुण्यपापे, दशा० १० अ० । रा० ।

उत्तरांज-उपलब्ध-स्त्री० उपलब्धमनमुपलब्धिः ज्ञाने, विशेष० । उपलब्धिः पञ्चाविधा “ सारिखविवक्खे विवक्खोभवे ओवमा गमतोय ” उपलब्धिः सादृश्यतो विपक्षत उन्नयधर्मदर्शनत औप-म्यत आगततश्च ॥ अधुना सादृश्यतो विपक्षतश्चोपलब्धिमाह- सारिखविवक्खेहि य, लज्जति परोक्खेवि अक्खरं कोई । सवत्थेराहुत्थेरा, जह अहि नउत्ता य अणुमाणे ॥

कश्चित्परोक्तेऽप्यर्थे सादृश्यादङ्करं लभते यथा शावद्वियबाहुत्वे-याङ्कराणि तथाहि कश्चित् शावद्वेयं दृष्ट्वा तत्सादृश्यात्परोक्ते-ऽपि बाहुद्वेये तदङ्कराणि लभते । ईदृशो बाहुद्वेय इति तथा क-श्चिद्वैपद्येण परोक्तेऽर्थे तदङ्करं लभते । यथा अहिदर्शनात्तदङ्क-नुमाने नकुलदर्शनाद्वा सप्पानुमाने । संप्रत्युभयधर्मदर्शनत उन्नया-ङ्कराद्विग्रहाह-

एगत्ये उत्तरांजे, कम्मि वि उत्तरयत्थ पच्चओ होइ ।

अस्सतेरे खरसाणं, गुहदहियाणं सिंहरीणि ॥

कस्मिंश्चिदुभयधर्मा याऽनुमितिः उभयावयवयोगिनि वा एक-स्मिन्नर्थे उपलब्धे उन्नयत्र परोक्ते प्रत्ययस्तदङ्करत्वाभो भवति यथा अश्वतरे वेगसरे दृष्टे खरस्य अश्वस्य च प्रत्ययस्तदङ्करत्वाभो यथा वा सिंहरिण्यामुपलब्ध्यायां गुरुदन्तः प्रत्ययो गुरुद-ध्यङ्करत्वाभः ।

औपम्यत उपलब्धिमाह-

पुवं पि अणुवत्तच्छो, धिप्पइ अत्थो उ कोइ ओवम्मा ।

जह गो एवं गवयो, किंचिविसेसेण परिहीणो ॥

पूर्वमनुपलब्धोऽपि कोऽप्यर्थे औपम्याद् गृह्यते यथा गोरैवं गवयो नवरं किंचिद्विशेषेण परिहीनः कम्बलकविरहित इत्यर्थः । अत्रेयं ज्ञावना यथा गौस्तथा गवय इति श्रुत्वा काष्ठान्तेरेणाट-व्यां पथं दत्तं गवयं दृष्ट्वा गवयोऽयमिति यदङ्करजातं लभते एषा औपम्योपलब्धिः । इदानीमागत उपलब्धिमाह-

अत्तागमपमाणेण, अक्खरं किंचि अविसयत्थेवि ।

जविआ जविआ कुरवो, नारगदिवलोय मोक्खो या ॥

आप्ताः सर्वज्ञास्तत्प्रणीत आगम आप्तागमः स एव प्रमाणमाप्ता-गमप्रमाणं तेन अविषयेऽप्यर्थे किंचिदङ्करं लभते यथा जव्योऽज-व्यो देवकुरव उत्तरकुरवो नारका देवल्लोको मोक्कः चशब्दादन्ये च भावाः । इयमत्र भावना । आप्तागमप्रमाणवशात्तस्मिन् तस्मिन् वस्तुनि योऽङ्करत्वाभो यथा जव्य इति अजव्य इति देवकुरव इत्यादि सा आगमोपलब्धिः । एषा सर्वाप्युपलब्धिः संज्ञिना भवति असंज्ञिनां तु का वार्तत्यत आह-

उत्तरांजे अस्सन्नीए, अत्थं लंभे वि अक्खरं नत्थि ।

अत्थो चिय मन्नीए तु, अक्खरं निच्छए भयणा ॥

असंज्ञिनामर्थलाभेऽपि अर्थदर्शनेऽभ्युत्सन्नेन एकान्तेन नास्त्य-

ङ्करत्वाभः तथाहि शङ्खशब्दं श्रुत्वाऽपि न तेषामेव लब्धिरुपजा-यते यथायं शङ्खशब्द इति एवं शेषेन्द्रियेष्वपि ज्ञावनीयम् । सं-ज्ञिनां पुनरर्थे एवाङ्करमर्थोपलब्धमकाव एवाङ्करत्वाभो यथा शङ्ख-शब्द इति निश्चये पुनर्भजना शङ्खशब्द एवायं शङ्खशब्द एवाय-मिति वा निश्चयगमनं स्याद्वा न वा एवं शेषेन्द्रियेष्वपि भाव-नीयम् ॥ वृ० १ उ० ।

अथोपलब्धि प्रकारान्तरतो दर्शयति । उपलब्धेरपि द्वैविध्यम-विरूपोपलब्धिर्विरूपोपलब्धिश्चेति । न केवलमुपलब्ध्यनुपल-ब्धिर्न्यामिद्यमानत्वेन हेतोर्द्वैविध्यमित्यपेक्ष्यः अविरूपोऽवि-रूपश्चात्र साध्येन सार्धं रूप्यस्ततस्तस्योपलब्धिरिति । आ-द्याया भेदानाहुः । तत्राविरूपोपलब्धिर्विधिसिद्धौ पोढेति ॥ तानेव व्याख्याति । साध्येनाविरूपानां व्याप्यकार्यकारणपूर्व-चरोत्तरचरसहचराणामुपलब्धिरिति । ततो व्याप्या विरूपोप-लब्धिः कार्याविरूपोपलब्धिः कारणाविरूपोपलब्धिः पूर्वच-राविरूपोपलब्धिः उत्तरचराविरूपोपलब्धिः सहचराविरूपो-पलब्धिरिति पदप्रकारा भवति । तत्र हि साध्यं शब्दस्य परि-णामित्वादि तस्याविरूपं व्याप्यादि प्रयत्नान्तरीयकत्वादि व-क्ष्यमाणं तदुपलब्धिरिति । अथ जिह्वुर्जापते । विधिसिद्धौ स्वभा-वकार्ये एव साधने साधीयसी न कारणं तस्यावश्यतया का-र्योत्पादकत्वाभावात्प्रतिषेधावस्थस्य मुमुक्षुत्वस्थस्य वा धूम-स्यापि धूमध्वजस्य दर्शनात् । अप्रतिबद्धसामर्थ्यमुग्रसामग्रीकं च तद्रमकमिति चेदेवमेतर्किं तु नैतादृशमर्वागृहशावसानुं श-क्यमिति तन्निराकर्तुं कीर्तयन्ति । तमस्विन्यामास्वाद्यमानादा-भ्रादिफलरसादेकसामग्र्यनुमित्या रूपाद्यनुमितिमभिमन्यमानै-रभिमतमेव किमपि कारणं हेतुतया यत्र शक्तेरप्रतिस्वन्नमपर-कारणसाकल्यं चेति । तमस्विन्यामिति रूपाप्रत्यक्षत्वसूचनाय शक्तेरप्रतिस्वन्नं सामर्थ्यस्याप्रतिबन्धः । अपरकारणसाकल्यं शेषनिः शेषसहकारिसंपर्कः रजन्यां रस्यमानात्किंल रसात्तज्जन-कसामग्र्यनुमानं ततोऽपि रूपानुमानं भवति । प्राक्तनो हिरूपक्षणः सजातीयरूपान्तरक्षणक्षणे कार्यं कुर्वन्नेव विजातीयं रसल-क्षणं कार्यं करोतीति प्राक्तनरूपक्षणात्सजातीयोत्पाद्यरूपक्षणान्-तरानुमानं मन्यमानैः सौगतैरनुमतमेव किंचित्कारणं हेतुर्यस्मिन् सामर्थ्याप्रतिबन्धः कारणान्तरसाकल्यं च निश्चेतुं शक्यते ॥ अथ तन्नैतत्कारणात्कार्यानुमानं किं तु स्वभावानुमानमदः ईदृश-रूपान्तरात्पादसमर्थमिदं रूपमीदृशरसजनकत्वादित्येवं तत्स्व-भावभूतस्यैव तज्जननसामर्थ्यस्यानुमानादिति चेन्नन्वेतदपि प्रतिबन्धाभावकारणान्तरसाकल्यनिर्णयभन्तरेण नोपपद्यत एव तन्निश्चये तु यदि कारणादेव कस्मात्कार्यमनुमास्यते तदा किं नाम दुश्चरितं चेतस्वी विचारयेत् । एवमस्त्यत्र गायत्र्यादि-त्यादीन्यव्यभिचारनिश्चयादनुमानान्येवेत्युक्तं भवति । अथ पूर्व-चरोत्तरचरयोः स्वभावकार्यकारणहेत्वनन्तरभावाद्देवान्तरत्वं समर्थयन्ति । पूर्वचरोत्तरचरयोर्न स्वभावकार्यकारणभावौ तयोः काव्यवहितानुपलब्ध्यादिति । साध्यसाधनयोस्तादात्म्येति । स्वभावहेतौ तदुत्पत्तौ तु कार्यं कारणे वाऽन्तर्भावो विभाव्यते न-चैतत्तादात्म्यं हेतु समसमयस्य प्रयत्नानन्तरीयकत्वपरिणामि-त्वादेरुपपन्नं तदुत्पत्तिश्चान्योन्यमव्यवहितस्यैव धूमधूमध्वजादेः समधिगता नतु व्यवहितकाव्यस्यातिप्रसक्तेः । ननु काव्यवधाने-ऽपि कार्यकारणभावो भवत्येव । जाग्रद्वोधप्रबोधयोर्मरणारिष्ट-योश्च तथा दर्शनादिति प्रतिजानानं प्रज्ञाकरं प्रतिक्षिपन्ति । नचाति-क्रान्तानागतयोर्जाग्रदृशासंवेदनमरणयोः प्रबोधोत्पत्तौ प्रति का-रणत्वं व्यवहितत्वेन निर्व्यापारत्वादिति । अयमर्थः जाग्रदृशासं-वेदनमतीतं सुखावस्थोत्तरकाव्यभाविज्ञानं वर्तमानं प्रतिमरणं वा

नागतं धृवावीकृतादिकमरिष्टं सांप्रतिकं प्रतिव्यवहितत्वेन व्या-
पारपराङ्मुख्यमिति कथं तच्च काष्णत्वमवलम्ब्येन निर्व्यापार-
स्यापि तत्फलने सर्वसर्वस्य कारणं स्यात् । इदमेव भावयन्ति ॥
स्वव्यापारोपेक्षितो हि कार्यं प्रति पदार्थस्य कारणत्वव्यवस्था कु-
लावस्थेयं कदाचन प्रतीतिं अन्यव्यतिरेकवाच्यमेव हि सर्वत्र कार्य-
कारणभावस्तौ च कार्यस्य काष्णव्यापारमव्यपेक्षावेव युज्यते
कुम्भस्यैव कुम्भकारणव्यापारत्वव्यपेक्षाविनि । ननु चातिप्रान्तानां
गतयेव्यवहितनयेऽपि व्यापारः कथं न स्यादित्यनेकात्मप्रयत्नः ॥
नन्वव्यवहितयोस्तयोर्व्यापारपरिगणनं न्यायमिति प्रसक्तं गति ।
नयोरतिप्रान्तानागतयोर्जाग्रदशासंवेदनमरणयोः । अतिप्रसक्ति-
मेव भावयन्ति । परंपराव्यवहितानां परंपरामपि तत्फलनेन
नियारयितुमनश्वत्वाविति परंपरामपि रावणमंशवप्रकृत्या-
दीनां तत्फलनेन व्यापारकलनस्य । अथान्वयव्यतिरेकसम-
भिमन्यः कार्यकारणभावस्ततो व्यवधानाविशेषेऽपि यस्यैव कार्य-
मन्वयव्यतिरेकावनुकरोति तदेव तत्कारणमन्यथा व्यवधानाधि-
शेषेऽपि किं न काष्ठशालुयत्तप्रस्थितं एव शृङ्गाकणनिकरोऽपि
धूमकारणं स्यात्ततो नानिप्रसक्तं इति चेन्नन्वयव्यतिरेकभावे भा-
वः न चात्र तावदास्थेय जाग्रदशासंवेदनमरणयोरभाव पक्ष-
वेदा तत्कार्योत्पादात् । अथ स्वकाष्ठे सन्तरेय तयैस्तत्कार्यो-
त्पत्तेरन्वयः कथं न स्यादिति चेत्तर्हि ईदृशोऽयं रावणादिभिर-
व्यस्यास्थेय मन्वयमन्येव व्यतिरेकस्तु रिक्त इति चेन्न कोऽयं
व्यतिरेको नाम तदभावेऽभाव इति चेत्तर्हि जाग्रदशासंवेदनादे-
कथं स्यात्तदभाव एव सर्वदा प्रयोधादेर्भावात् स्वकाष्ठे त्वजाव-
स्तस्य नास्त्येवेति कथं व्यतिरेकः सिद्धिमश्रियमेदिति न व्यवहित-
तयोः कार्यकारणभावः संनयनी । सहचरहेतोरपि स्वजावकारिका-
रणेषु नान्तर्जाव इति दर्शयन्ति । सहचारिणोः परस्परस्वरूपप-
रित्यागेन तादात्म्यानुपपत्तेः सदेतादेन नष्टपत्तिविपत्तेश्च
नहचरहेतेरपि प्रोक्तेषु नानुपपत्तिरिति । यदि हि सहसंचरण-
शीलयोर्वस्तुनोस्तादात्म्यं स्यात्तदा परस्परपरिहारेण स्वरूपा-
न्तरोपलम्भो न भवेदयं तदुत्पत्तिस्तदा पंचापर्यणोत्पादप्रमत्ता-
त्महोत्पादो न स्यात् नचैवं ततो नास्य प्राप्तेषु स्वनायकार्यकार-
णेष्वन्तर्जावः । इदानीं मन्दमतिव्युत्पत्तिनिमित्तं साधर्म्यैवधर्म्या-
ज्यां पञ्चावयवां व्याप्यविरुद्धोपलब्धिमुदाहरन्ति । ध्वनिः परिण-
तिमान् प्रयत्नानन्तरीयकत्वाद्यः प्रयत्नानन्तरीयकः स परिणति-
मान्यथा स्तम्भः यो धा न परिणतिमान् स न प्रयत्नानन्तरीयको
यथा धान्ध्यः प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिस्तस्मात्परिणतिमा-
निति व्याप्यस्य साध्येनाविरुद्धस्योपलब्धिः साधर्म्येणैव धर्म्य-
ण चेति । अत्र ध्वनिः परिणतिमानिति साध्यधर्मविशिष्टध-
र्म्यभिधानरूपा प्रतिज्ञा प्रयत्नानन्तरीयकत्वादिति हेतुः यः प्र-
यत्नानन्तरीयक इत्यादि तु व्याप्तिप्रदर्शनपूर्वा साधर्म्यैवधर्म्याज्यां
स्तम्भग्रन्थेयैरूपा दृष्टान्तौ । प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिरित्युप-
नयस्तस्मात्परिणतिमानिति निगमनम् । यद्यपि व्याप्यत्वं कार्या-
दिहेतूनामप्यस्ति साध्येन व्याप्यत्वान्नयापि तत्रेह विचक्षितं किं
तु साध्येन तदात्मीचतस्यकार्यादिरूपस्य प्रयत्नानन्तरीयकत्वा-
देः स्वरूपमित्यदोषः ॥ अथ कार्यविरुद्धोपलब्ध्यादीनुदाहरन्ति
अस्त्यत्र गिरिनिक्षुब्धे धनञ्जयो धूमसमुपलम्भनादिति कार्यस्येति ।
साध्येनाविरुद्धस्योपलब्धिवरिति पूर्वसूत्रादिहेतोरत्र चानुवर्त्त-
नीयम् । भविष्यति वर्षं तथाविधवारिवाहविशोकनादिति कारण-
स्येति तथाविधेति सातिशयोक्तत्वादिधर्मापेक्षितं गृह्यते । उदे-
प्यति मुहूर्तान्ते तित्प्यतारका पुनर्वसूदयदर्शनादिति पूर्वचर-
स्येति तित्प्यतारकेति पुन्यनक्षत्रम् ॥ उद्गुमुहूर्तान्तपूर्वं पूर्वफलान्य
उचरफालगुनीनामुद्गुपञ्चधरित्युत्तरचरस्यति । अस्तौह सह-

कारफलरूपविशेषः समास्वाद्यमानरसविशेषादिति सहचरस्ये-
ति । इयं च साक्षात्पेक्षा विरुद्धोपलब्धिः । परंपरया पुनः सं-
भवन्तीयमैवचान्तर्भावनीया । तद्यथा कार्यकार्याविरुद्धोपलब्धिः
कार्या विरुद्धोपलब्ध्या अन्तर्भवतीति योगः अनूदत्र कोशः कल-
शोपलम्भनादिति कोशस्य हि कार्यं कुशस्तस्य चाविरुद्धं कार्यं
कुम्भ इति एवमन्याऽन्यैवचान्तर्भावनीया ॥ अधुना विरुद्धोपल-
ब्धिभेदानाहुः ॥ विरुद्धोपलब्धिस्तु प्रतिषेधप्रतिपत्तौ सप्त प्रका-
रेति । प्रथमप्रकारं प्राक् प्रकाशयन्ति । तत्राद्या स्वभावविरुद्धो-
पलब्धिरिति । प्रतिषेधस्यार्थस्य यः स्वभावः स्वरूपं तेन सह
यत्तादात्म्यं तस्योपलब्धिः स्वभावविरुद्धोपलब्धिः एतामुदाहर-
न्ति नास्त्येव सर्वधैकान्तोऽनेकान्तस्योपलम्भनादिति । स्पष्टो हि
सर्वधैकान्तानेकान्तयोः साक्षाद्विरोधो जावाजावयोरिव । नन्वयम
नुपलब्धिहेतुरेव युक्तो यावान् कश्चित्प्रतिषेधः स सर्वोपलब्धि-
रिति घचनादिति चेत्तन्महीमसमुपलम्भनाभावस्यात्र हेतुत्वेना-
नुपन्यासात् । अथ विरुद्धयोः सर्वधैकान्तानेकान्तयोर्विहीत-
स्पर्शयोरिव प्रथमं विरोधः स्वभावानुपलब्ध्या प्रतिपन्न इत्यनुप-
लब्धिमुद्भवत्वात्स्वभावविरोधोपलब्धेरनुपलब्धिरूपत्वं युक्तमेवेति
चेत्तर्हि साध्यधर्मिणि नृधरादौ साधने च धूमादावव्यक्तीकृतं
सतीदमप्यनुमानं प्रवर्तत इति प्रत्यक्षमूलत्वात् इदमपि
प्रत्यक्षं किं न स्यात् । विरुद्धोपलब्धिराद्यप्रकारं प्रदर्श्य
शेषानाख्याति । प्रतिषेधविरुद्धत्वात्सादीनामुपलब्धयः पक्षिणि
प्रतिषेधेनार्थेन सह ये साक्षाद्विरुद्धास्तेषां ये व्याप्तादयो
व्याप्यकार्यकारणपूर्वचरोत्तरचरसहचरास्तेषामुपलब्धयः परं न
वन्ति । विरुद्धव्याप्तोपलब्धिर्विरुद्धकार्योपलब्धिर्विरुद्धकारणोप-
लब्धिर्विरुद्धपूर्वचरोपलब्धिर्विरुद्धोत्तरचरोपलब्धिर्विरुद्धसहचरो-
पलब्धिश्चेति । क्रमेणासामुदाहरणान्याहुः । विरुद्धव्याप्तोपलब्धि-
र्थया नास्त्यस्य गुमस्तत्वेपु निश्चयस्तत्र संदेहादिति । अत्र हि
जीवादिनित्यगोचरो निश्चयः प्रतिषेधस्तद्विरुद्धानिश्चयस्तेन
व्याप्तस्य संदेहस्योपलब्धिः । विरुद्धकार्योपलब्धिर्यथा न विद्य-
तेऽस्य क्रोधाद्युपशान्तिर्वदनविकारादिति वदनविकारस्ताम्र-
तादिरादिशब्दादधरस्फुरणादिपरिग्रहः । अत्र च प्रतिषेधः क्रो-
धाद्युपशमस्ताद्विरुद्धस्तदनुपशमस्तत्कार्यस्य वदनविकारादेरुप-
लब्धिः । विरुद्धकारणोपलब्धिर्यथा नास्त्य महर्षस्तस्य वचः स-
मस्ति रागद्वेषकालुष्याकलङ्कितज्ञानसंपन्नत्वादिति प्रतिषेधेन
ह्यस्त्येन सह विरुद्धं सत्यं तस्य कारणं रागद्वेषकालुष्याकल-
ङ्कितज्ञानं नक्तुनश्चिन्तकान्निधानादः सिद्ध्यस्तस्य साधयति ।
तच्च सिध्यदसत्यं प्रतिषेधति ॥ विरुद्धपूर्वचरोपलब्धिर्यथा नो-
द्गमिष्यति मुहूर्तान्ते पुन्यनारा रोहिण्युद्गमादिति । प्रतिषेधोऽत्र पु-
न्यनारोद्गमस्तद्विरुद्धं मृगशीर्षोदयस्तदनन्तरं पुनर्वसूदयस्यैव
प्रावात् । तत्पूर्वचरो रोहिण्युदयस्तस्योपलब्धिर्विरुद्धोत्तरचरो-
पलब्धिर्यथा नोदनामुहूर्तात्पूर्वं मृगशीरः पूर्वफालगुन्युदयादिति ।
प्रतिषेधोऽत्र मृगशीर्षोदयस्तद्विरुद्धो मघोदयोऽनन्तरमाद्रोदया-
देरेव प्रावात्तदुत्तरचरः पूर्वफालगुन्युदयस्तस्योपलब्धिर्विरुद्धसह-
चरोपलब्धिर्यथा नास्त्यस्य मिथ्याज्ञानं सम्यग्दर्शनादिति प्रति-
षेधेन हि मिथ्याज्ञानेन सह विरुद्धं सम्यग्ज्ञानं तत्सहचरं स-
म्यग्दर्शनं तद्य प्राणयुक्तम्पादेः कुतश्चिच्छिद्वात्प्रसिध्यस्तसहचरं
सम्यग्ज्ञानं साधयति । इयं च सप्तप्रकारापि विरुद्धोपलब्धिः ॥
प्रतिषेधेनार्थेन साक्षाद्विरोधमाश्रित्योक्ता परंपरया विरोधाश्र-
यणेन त्वनेकप्रकारा विरुद्धोपलब्धिः संज्ञवत्त्वैवाजिगृह्यैरन्तर्जा-
वनीया । तद्यथा कार्यविरुद्धोपलब्धिर्व्यापकविरुद्धोपलब्धिः का-
रणविरुद्धोपलब्धिर्गति इयं स्वभावविरुद्धोपलब्धिः । तत्र कार्यवि-

रुद्धोपलब्धिर्यथा नात्र देहिनि दुःखकारणमस्ति सुखोपलब्ध्या-
दिति साक्षादत्र सुखदुःखयोर्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु
दुःखकारणेन परंपरया । व्यापकविरुद्धोपलब्धिर्यथा न सन्नि-
कर्षादिः प्रमाणमज्ञानत्वादिति साक्षादत्र ज्ञानत्वा ज्ञानत्वयो-
र्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु ज्ञानत्वव्याप्येन प्रामाण्येन व्यव-
हितः कारणविरुद्धोपलब्धिर्यथा नासौ रोमहर्षादिविशेषवान्
समीपवर्तिपावकविशेषत्वादिति । अत्र पावकः साक्षाद्विरुद्धः
शीतेन प्रतिषेध्यस्वभावेन तु रोमहर्षादिना शीत कार्येण
पारम्पर्येण । ये तु नास्त्यस्य हिमजानितरोमहर्षादावशयो धृमात्
प्रतिषेधस्य हि रोमहर्षादिविशेषस्य कारणं हिमं तद्विरुद्धो-
ऽग्निस्तत्कार्यं धूम इत्यादयः कारणविरुद्धकार्योपलब्ध्यादयो वि-
रुद्धोपलब्धयेर्ज्ञेदास्ते यथासंभवं विरुद्धकार्योपलब्ध्यादिवन्तर्जा-
वनीयाः । २० ३ परि० ॥

उवलञ्ज-उपलञ्ज-अव्य० विज्ञायेत्यर्थे, “ धम्मस्स सारमुव-
लञ्जकरे य मायं ” ध० २ अधि० ॥ ज्ञेये प्राप्ये च । वाच० ।

उवलभत्ता-देशी-तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उवल्लयमगा-देशी-वलये, दे० ना० ॥

उवल्लय-देशी-सुरते, दे० ना० ॥

उवल्लिय-उपल्लित-न० उप-लव्-भावे-क-क्रीकृतविशे-
षे, ज्ञा० ए अ० ।

उवलाउ-उपलातुम्-अव्य० ग्रहीतुमाश्रयितुमित्यर्थे, व्य० १७०

उवलाडिज्जमाण-उपलाड्यमान-त्रि० क्रीडादिवादनया (ज्ञा०
१ अ०) ईप्सितार्थसम्पादनाद्वा क्रियमाणे उपलादने, भ० ए
श० ३३ उ० । “ उवगाडिज्जमाणे उवलाडिज्जमाणे ” रा० ॥

उवलिप (त्)-उपलिम्पत्-त्रि० घट्टकमुखस्य तत्पिधानकस्य च
गोमयादिना रन्ध्रं प्रज्जति, ज्ञा० ७ अ० ॥

उवलिप्त-उपलिप्त-त्रि० उप-लिप्-क्त । संवेष्टिते, सूत्र० १ श्रु०
३ अ० । गोमयादिना लिप्ते, ज्ञा० १ अ० । आ० म० प्र० दशा० ।

उवली (ह्वी) ए-उपलीन-त्रि० उप-ली-क्त-प्रच्छन्ने, “ उव-
लीणा मेहुणधम्मं विस्सवौति ” आचा० २ श्रु० ॥

उवलुअ-देशी-सलजे, दे० ना० ॥

उवलेव-उपलेव-पुं० उप-लेव्-घञ् । उपलप्यतेऽनेनेत्युपलेपः
कर्मवन्धे, औ० जावे-घञ् । आश्लेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
संश्लेषे, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उवलेवण-उपलेपन-न० उप-लेव्-ल्युट्-गोमयादिना लेपने,
ग० २ अधि० । “ उपलेवणसम्मज्जणं करेइ ” भ० ११ श० ए उ० ।
“ वंजणो उवलेवणादि काक णच्चणं करेइ ” नि० चू० १ उ० । औ० ॥

उववज्जमाण-उपवज्जमान-त्रि० यथास्वमुत्पादस्यानेष्वन्यनगर-
स्योत्पद्यमाने, “ चउहिं वायरकापाहिं उववज्जमाणेहिं वोगे कुम्मे ”
स्था० ४ ग० ॥

उपवाद्यमान-त्रि० वादिजे, कल्प० ॥

उववज्जिउकाम-उत्पतितुकाम-त्रि० समुत्पित्सौ, “ जो जीवो
उववज्जिउकामो ” सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उववज्जित्ता-उपपद्य-अव्य० उप पद्-ल्यप् । उत्पादकेन गत्वे-
त्यर्थे, भ० १७ श० ६ उ० ।

उववण-उपवन-न० जवनासन्नवने, ज्ञा० १ अ० ।

उववाम-उपपन्न-त्रि० उप-पद्-क्त । उत्पन्ने, “ उववामो माणुस-
म्मि वोगम्मि ” उक्त० ए अ० “ दोळं पुढवीएनारगा उववामा ”

नि० चू० ११ उ० । युक्त्या घटमानके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।
सङ्गते, पंच ०६ विव० । उदीर्घे, प्रेरिते, “ उववणो पावकमुणा ”
पापकर्मणा उदीर्घः प्रेरितः । उक्त० १ ए अ० । प्राप्ते, भावे कः । उ-
पपाते, भ० १४ श० १ उ० ।

उववत्ता-उपपत्तृ-त्रि० उपपातकर्त्तरि, “ देवदोगेसु देवत्ताए उ-
ववत्तारो ज्वंति ” औ० । स्था० ॥

उववत्ति-उपपत्ति-स्त्री० उप-पद्-क्तिन् । उपपाते, जन्मनि,
स्था० २ ग० । संभवघटने, । विवाकितार्थसंभवव्यवस्थापने,
विशे० । युक्तौ, “ उपपत्तिर्नवेष्टुकि-र्या तदभावप्रसाधिका । सा
न्वयव्यतिरेकादि-लक्षणा सूरिभिः कृतेति १ आगमश्चोपपत्ति-
श्च, सम्पूर्णं विधिलक्षणम् ” अनु० । सङ्गतौ, हेतौ, उपाये, प्राप्तौ,
सिद्धौ, वाच० । विषये, “ विसत्तित्ति या संजत्तित्ति वा उववत्तिन्नि
वा एगघा ” आ० चू० १ अ० ।

उववत्य-उपवस्त्र-न० अङ्गप्रोक्षणसाधके धौतवस्त्रव्यतिरिक्ते द्वि-
तीये वस्त्रे, तपोविशेषे श्रीआणन्दविमलसूरिकृताष्टकर्मतपो य-
द्युपवस्त्रेण कर्तुं न शक्नोति तदाऽचाम्भेन करोति किं वा नेति
१५७ प्रश्ने यदि सर्वथोपवस्त्रकरणशक्तिर्न स्यात्तदा चाम्भेनापि
करोतीति सेनप्र० ४ उद्धा० ।

उववाय-उपपात-पुं० उप पत् घञ् दृष्टादागतौ, फलोन्मुखत्वे,
नाशे, उप समीपे पतनमुपपातः । दृग्विषयदेशावस्थाने, “ आणा
णिहेसयेरे गुरुणमुववायकारण ” उक्त० १ अ० । समीपे, “ आ-
णा उववायवयणनिदेशकरे ” व्य० द्वि० ४ उ० । सेवयाम्, ।
“ आणोववायवयणणिहेसे चिंठति ” भ० ३ श० ३ उ० । आज्ञा-
याम्, “ उववातो णिहेसो, आणाविणभो य होंति एगट्टा ” इति
वचनात् व्य० द्वि० ४ उ० । उपपतनमुपपातः । देवनारकाणां
जन्मनि, “ एगे उववाए ” उपपात एकश्चयवनवत् । स्था० १ ठा०
कल्प० । अकामनिर्जरादिजनिते, किद्विषयादिदेवजन्मे, नारकजन्मे
च । स्था० ३ ग० । दर्श० । स० । आचा० । अणु० । प्राजुर्जा-
वे, प्रज्ञा० १६ पद । “ दोएहं उववाए पक्खत्ता तंजहा देवाणं चेव
शेरइयाणं चेव ” द्वयोर्जीवस्थानयोरुपपतनमुपपातो गर्भसम्मूर्द्धन-
लक्षणजन्मप्रकारद्वयविलक्षणो जन्मविशेषः । स्था० २ ग० ।
स च क्षेत्रभवभेदाद् द्विविधः तद्यथा क्षेत्रोपपातो भवोपपातश्च
तत्र क्षेत्रमाकाशो यत्र नारकादयो जन्तवः सिद्धाः पुद्गला वा अ-
वतिष्ठन्ते । भवकर्मसम्पर्कजनितो नैरयिकत्वादिकः पयार्थः सम्भ-
वति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भव इति व्युत्पत्तेः । नो
भवः प्रववतिरिक्तः कर्मसम्पर्कसम्पाद्यनैरयिकत्वादिपर्याय-
रहित इति ज्ञावः । स च पुद्गलः सिद्धो वा जन्मयस्यापि यथोक्त-
लक्षणज्जातोतत्वात् । प्रज्ञा० १६ पद ।

(१) उपपाते संग्रहः ।

(२) गतीनामुपपातविरहः ।

(३) सान्तरनिरन्तरोपपातः ।

(४) एकसमये कियन्त उपपातास्तत्र नैरयिकाद्येकोनच-
त्वारिंशज्जीवानामुपपातविचारः ।

(५) नैरयिकादीनामात्मोपक्रमादिना उपपातचिन्तनम् ।

(६) कतिसञ्चिताकतिसञ्चितानामुपपातः एवमल्पबहु-
त्वविचारः ।

(७) पदकसमर्जितोत्पादस्तदल्पबहुत्वविचारश्च ।

(८) द्वादशसमर्जिताः ।

(९) चतुरशीतिसमर्जिताः । असुरकुमारादीनां भेदादि-
निरूपणं च ।

- (१०) नैरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते तेषां स्थितिभवग्रहणादयः ।
नैरयिकेष्टपद्यमानानां स्थित्यादि च ।
(११) कृतयुग्मादि विशेषणैकैकेन्द्रियादीनामुपपातचिन्तनम् ।
तत्र प्रथमद्वितीयादिसमयकृतयुग्मविचारः ।
(१२) राशियुग्मसुद्रकयुग्मादिविशेषणेन नैरयिकादीनामुप-
पात विचारः ।
(१३) भव्यदेवादीनामुपपातचिन्तनम् ।
(१४) नैरयिकादीनां स्वतोऽस्वतो वा उपपातचिन्तनम् ।
(१५) नैरयिकादयः उद्धृत्य क गच्छन्ति सुद्रकृतनैरयिका कुत
उत्पद्यन्ते ।
(१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।
(१७) महर्द्धिकदेवानां द्विशरीरेषूपपादविचारः ।
(१८) नैरयिकादयः कथमुत्पद्यन्त इति चिन्तनम् ।
(१९) समुद्रघातविशेषणैकैकेन्द्रियाणामुपपात चिन्तनम् ।
(२०) पृथ्व्यादीनां समवहस्य देवलोकेषूपपातः ।
(२१) नैरयिकादीनां नैरयिकादिषूपपातोद्धर्तनचिन्तनम् । कृ-
ष्णलेण्याविषययोत्पत्ति चिन्तनम् । पृथ्वीकायिकेषु कृ-
ष्णलेण्याविषयविचारः ।
(२२) लेश्यावत्त्वेनोपपातश्चतुर्विंशतिदण्डकस्य शेषपदाना-
मतिदेशश्च ।
(२३) नैरयिकाणां देशतस्सर्वतो वा उपपातः ।
(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवलोकेषूपपातः ।
(२५) कुतो देवा देवलोकेषूपपाद्यन्ते ।
(२६) सहोपपन्नयोरसुरकुमारयोः शोभनाशोभनवत्त्वम् ।
(२७) नैरयिका नैरयिकेषूपपन्नानां कश्चिदल्पतरोऽपरो महा-
वेदनतरः ।
(२८) पूर्वोक्तानां नैरयिकादीनामायुष्कसंवेदनम् ।
(२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।
(३०) अविश्रवितश्रामण्यानां देवलोकेषूपपातः ।
(१) अयसत्त्वानामुपपातविरहादयश्चिन्त्यन्ते । तत्रादौ इयम-
धिकारसंग्रहणि गाथा-

वारसचञ्जवीसाई, संतरयं एगसमयकत्तो य ।

उव्वट्टणपरञ्जविद्या-उयं अट्टेव च आगरिसा ॥

प्रथमं गतिपुसामान्यत उपपातविरहोद्धर्तनाविरहस्य च द्वादश
मुहूर्ताः प्रमाणं वक्तव्यं तदनन्तरं नैरयिकादिषु भेदेषूपपातविर-
हस्योद्धर्तना विरहस्य चतुर्विंशतिमुहूर्ता गतिषु प्रत्येकमादौ
वक्तव्याः । ततः (संतरत्ति) सान्तर नैरयिकादयः उत्पद्यन्ते
निरन्तरं चेति वक्तव्यं । तदनन्तरमेकसमयेन नैरयिकादयः प्रत्येकं
कति उत्पद्यन्ते कति चोद्धर्तन्ते इति । चिन्तनीयं ततः कुत उत्प-
द्यन्ते नारकादयः इति चिन्त्यते ततः (उव्वट्टण त्ति) नैरयिका
दय उव्वत्ताः । सन्तः कुत्रोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं तदनन्तरं कति जा-
गावशेषेऽनुच्यमानजावायुपि जीवाः पारभाविक्कमायुर्वलन्तीति
वक्तव्यं तथा कतिभिराकर्षैरुत्कर्षत आयुर्वन्धक इति चिन्तायाम-
ष्टौ आकर्षा वक्तव्याः । एषाः संग्रहणीगाथासंक्षेपार्थः ॥

(२) एतदेव क्रमेण विवरीपुर्णतीनामुपपातविरहमाह-

निरयगईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पष्-
त्ता गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहु-
त्ता । तिरियगईणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववा-
एणं पष्त्ता ? गोयमा ! जह्मेणं एकं समयं उक्कोसेणं वार-
समुहुत्ता । मण्णयगईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाए

एणं पष्त्ता गोयमा ! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता ।
देवगईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ?
गोयमा ! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । सिक्किग
ईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया सिज्जणया पष्त्ता ? गो-
यमा ! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसेणं वम्मसा । निरयगईणं भंते
केवइयं कालं विरहिया उव्वट्टणाए पष्त्ता ? गोयमा ! जह्मेणं
एणं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । मण्णयगईणं जंते ! केवइयं
काळं विरहिया उव्वट्टणाए पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एणं
समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता एवं तिरिया देवगई वि ॥

निरयगतिर्नाम नरकगतिकर्मोदयजनिता जीवस्य औदयिको
भावः स चैकः सप्तपृथिवीव्यापि चेति । एकवचनेन सप्तानाञ्च
पृथिवीनां परिग्रहः णमिति वाक्यावङ्कारे जदन्तेति शुर्वात्मन्त्रणे
परमकल्याणयोगिन् ! (केवइयं) कियन्ते काळं विरहिता शू-
न्या प्रज्ञाता उपपातेन उपपतनमुपपातस्तद्व्यगतिकानां सत्त्वानां
नारकत्वेनात्पाद इति ज्ञावः तेन प्रज्ञाता प्ररूपिता जगवता अन्वैश्च
ऋषजादिभिस्तीर्थैकैः एवं प्रश्ने कृते जगवानाह । गौतम !
जघन्यत एकं समयं यावदुत्कर्षतो द्वादशमुहूर्तान् । अत्र मुग्ध-
प्रेरक आह । नन्वेकस्यामपि पृथिव्यामग्रे द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण उप-
पातविरहो न वक्ष्यते चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाणस्य वक्ष्यमाण-
त्वात् ततः कयं सर्वपृथिवी समुदायेऽपि द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणम् ।
प्रत्येकमजावे समुदायेऽजावादिति न्यायस्य श्रवणात् । तदयुक्तं
वस्तुतत्वापरिज्ञानात् । यद्यपि हि नाम रत्नप्रजादिष्वेकैकानिर्द्धार-
णेन चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाण उपपातविरहो वक्ष्यते तथापि
यदा सप्तापि पृथिव्यः समुदिता उपेत्योपपातविरहश्चिन्त्यते तदा
स द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण एव वक्ष्यते द्वादशमुहूर्त्तानन्तरमवश्यम-
न्यतरस्यां पृथिव्यामुत्पादसम्भवात्तथा केवलवेदसोपलब्धेः । यस्तु
प्रत्येकमजावे समुदायेऽप्यजाव इति न्यायः स कारणकार्यधर्मानु-
गमचिन्तायां नान्यत्रेत्यदोषः । यथा नरकगतिर्द्वादशमुहूर्त्ताऽनु-
त्कर्षत उपपातेन विरहिता उक्ता एवं तिर्यङ्मनुष्यदेवगतयोऽपि ।
सिक्किगतिस्तूत्कर्षतः परमासानुपपातेन विरहिता एवमुद्धर्तना-
ऽपि नवरं सिक्का नोद्धर्तन्ते तेषां साधपयवसितकावतया शाश्व-
तत्वादिति सिक्किरुद्धर्तनया विरहिता वक्तव्या । गतं प्रथमद्वारम् ।
इदानीं चतुर्विंशतिरिति द्वितीयं द्वारमभिधित्सुराह-

(१) रयणपजापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया
उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसेणं
चउव्वीसं मुहुत्ता । सक्करपजापुढविणेरइयाणं जंते ! केव-
इयं काळं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्ने-
णं एणं समयं उक्कोसेणं सत्तराईदियाणि । वावुप्पजाए पुढ-
वीए णेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं
पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसेणं
अप्पमासं । पंक्कपजापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं
विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जह्मेणं एणं समयं
उक्कोसेणं मासं । धूमप्पजापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं
काळं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जह्मेणं एणं
समयं उक्कोसेणं दो मासा । तमापुढविणेरइयाणं जंते ?
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं

एकं समयं उक्कोसेणं चत्तारि मासा । अहेसत्तमा पुढवि-
णेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता
? गोयमा ! जह्ण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं ढम्मासा (२)
असुरकुमाराणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं प-
षत्ता ? गोयमा ! जह्ण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं
मुहुत्ता । एवं (३) नागकुमाराणं (४) सुवणकुमाराणं
(५) विज्जुकुमाराणं (६) अगिकुमाराणं (७) दीव-
कुमाराणं (८) उदहिकुमाराणं (९) दिसाकुमाराणं
(१०) वाउकुमाराणं (११) थणियकुमाराणं य पत्तेयं
जह्ण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (१२)
पुढविकाइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं
पषत्ता ? गोयमा ! अणुसमयविरहियं उववाएणं पषत्ता
(१३) एवं आउकाइयाणं वि (१४) तेउकाइयाणं वि
(१५) वाउकाइयाणं वि (१६) वणस्सइकाइयाणं वि
अणुसमयविरहिया उववाएणं पषत्ता । (१७) वेइंदियाणं
जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता गोयमा !
जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । एवं (१८)
तेइंदियाय (१९) चउरिंदिया य । (२०) सम्मुच्छि-
मपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
अंतोमुहुत्तं गज्जवक्कतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता ? गोयमा ! जह्ण्णेणं
एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । (२१) सम्मुच्छिम-
णुस्साणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता ?
गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता ।
गज्जवक्कतियमणुस्साणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं
समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । (२२) वंतराणं पुच्छा गोयमा !
जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (२३)
जोइसियाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसे-
णं चउवीसं मुहुत्ता । (२४) सोहम्मकण्णदेवाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पषत्ता ? गोयमा !
जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । ईसाणे
कण्णे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
चउवीसं मुहुत्ता । सणकुमारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं
एकं समयं उक्कोसेणं नवराइंदिया वीसमुहुत्ताइं ॥ मांहिंदे-
वाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
वारसराइंदियाइं दसमुहुत्ताइं । वंजलोए देवाणं पुच्छा
गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं अश्वतेवीसं राइं-
दियाइं । लंतगेदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एगं समयं
उक्कोसेणं पणयात्रीसं राइंदियाइं । महासुकदेवाणं पुच्छा
गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं असीतिराइंदियाइं ।
सहस्सारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं

उक्कोसेणं राइंदियत्तं । आणयदेवाणं पुच्छा गोयमा !
जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । पाणयदेवा-
णं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं सं-
खेज्जमासा । आरणदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं
समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । अचुचुदेवाणं पुच्छा गोय-
मा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । हेट्टिम-
गेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
संखेज्जाइं वाससयाइं । मज्झिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा !
जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं ।
उवरिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं
उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससयसहस्साइं । विजय-वेजयंत-
जयंत अपराजिय-देवाणं पुच्छा गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं
उक्कोसेणं असंखेज्जं काळं । सव्वहसिच्छदेवाणं पुच्छा गो-
यमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स संखे-
ज्जइत्ताणं । सिद्धाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया सिज्ज-
यणाए पषत्ते ? गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
ढम्मासा । रयणप्पजापुढविनेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं
विरहिया उववाएणं पषत्ते ? गोयमा ! जह्ण्णेणं एकं समयं
उक्कोसेणं चउवीसमुहुत्ता एवं सिद्धवज्जा उववणा विजा-
णियव्वा जाव अणुत्तरोववायत्ति नवरं जोइसियवेमाणिएसु
चयणंति अजिज्जावो कायव्वो ॥

“रयणप्पभाए” इत्यादि पाठसिद्धमा नवरमत्रोत्कर्षविषया इमा
संग्रहणिनाया “चउवीसयमुहुत्ता, सत्तयराइंदियाइ पव्वो य,
मासो एक्को पुत्तिओ, चउरो ढम्मास नरएसु ॥ १ ॥ कमसो उक्को-
सेणं, चउवीसमुहुत्तभवणवासीसु । अविरहिया पुढवाइं, वि-
गज्जाणं तो मुहुत्तं तु ॥ २ ॥ सम्मुच्छिमतिरिपणिंदिय, एवं
चियगम्भवारसमुहुत्ता ॥ सम्मुच्छिमगज्जमणुया, कमसो चउवी-
सवारसया ॥ ३ ॥ वणजोइससोहम्मो-साणकण्णचउवीसइसु-
हुत्ताओ । कण्णं सणकुमारे दिवसाण वावीसइं मुहुत्ताओ ॥ ४ ॥
मांहिंदे राइंदिय-वारसदसमुहुत्तवंभलोगाम्मि । राइंदियअ-
द्धतेवी-सुद्धंतए हंति पणयात्रा ॥ ५ ॥ महसुकम्मिअसइं, स-
हस्सारिसयं तओ उ कण्णउगे । मासा संखेज्जा तइ, वासा सं-
खेज्ज उवरिहुगे ॥ ६ ॥ हेट्टिमज्जिम उवरिम, जइ संखसया
सइस्सवक्खाइं । वासाणं विज्जेओ, उक्कोसेणं विरइकालो ॥ ७ ॥
काओ संखाइओ, विजयाइसु चउसु होइ नायव्वो । संखेज्जो
पहसओ, जागा सव्वहसिद्धम्मि” ॥ ८ ॥ प्रज्ञा ० ६ पद ।

वाढतवे पमिव्वा, उक्करोसा तवेण गारविया ।
वेरेण य पडिवद्धा, मरिओ असुरेसु गच्छंति ॥ ९ ॥
रज्जुगहविसभक्खण, जलजलणपवेसतएह्छुहदुहओ ।
गिरिसिरिपडणाउ मुया, सुह भावा हुंति वितरिया १० ॥
तावस जा जोइसिया, चरगपरिव्वाय वंभलोगो जा ।
जा सहसारो पंचिंदि-तिरिय जा अचुओ सद्धा ॥ ११ ॥
जइ लिंगिमिच्छदिट्ठी, गेविज्जा जाव जंति उक्कोसं ।
पयमवि असहंतो, सुत्तथं मिच्छदिट्ठीओ ॥ १२ ॥
सुत्तं गणहरइयं, तहव पत्तेय बुद्धरइयं च ।

सुयकेवल्लिणा रइयं, अभिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥ १३ ॥

छउमत्थ संजयाणं, उववाय उक्कोसओ सव्वट्ठे ।

तेसि सट्ठाणं पि य, जहन्नओ होइ सोहम्मे ॥ १४ ॥

लंतम्मि चउदसपुव्विस्स, तावसाइण वंतरेसु तद्वा ।

एसो उववायविही, नियकिरियट्टियाणसव्वो वि ॥ १५ ॥

अर्धवचनधिकज्ञास्तत्त्वतो ज्ञानशून्यत्वाद्वाहा इव बाह्यास्त्वेवं तपः पञ्चाग्न्यादि तथ तत्त्वतः सन्वेषघातहेतुत्वात् तपः तथा च । महाभारते शान्तिपर्वणि व्यासोऽप्याह । “चतुर्णां ज्येष्ठतां मये, यो नरः सूर्यपञ्चमः । तपस्तपति कान्तेय ! न तत्पञ्चतपः स्मृतम् ॥ पञ्चानामिन्द्रियान्मीनां, विषयेभ्यश्चचारिणाम् । तेषां निष्ठति यो मये, तद्ध पञ्चतपः स्मृतम्” ॥ तस्मिन् प्रतिवक्त्रा आत्मकाः अथवा बाह्यस्थिता तथा तद्व्यवहारकात्मकावेषु प्रतिवक्त्राः उत्कटरोषाः चणककोपाः । तथा तपसाऽनशनादिभेदेन नौरयिता वयं तपस्यिन इति गर्वाधमाताः तथा धैरेण क्रोधानुशयरूपेण क्वचित्पारिणानि हारयत्यां ह्रीपायनघ्नप्रतिवक्त्राः कृतानुधन्याः मृत्या असुरेषु असुरादिषु प्रचनवासिषु जायन्ते ॥ ९ ॥ (रज्जुत्ति०) व्यक्ता नवरं शुभ्रजाया नरकादिगतियोग्या अन्यन्तरांशार्तचित्परिहारेण तथाविधमन्दशुरूपरिणामाः शूलपाणिप्रभृतय इव ॥ १० ॥ (तापसत्ति०) तापसा घनवासिनो मूलकन्दफलाहारास्ते (जंति उक्कोसन्ति) वृक्षमाणेन योगाकुत्तरतो यान्त्युत्पद्यन्ते यावज्ज्योतिष्कास्तन ऊर्ध्वं नेति प्राचः । एवं चरका घाटिमिक्षाचराः परिमाजकाश्च कपिलमतानुगामिनो यावद्गल्लोकोः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो हस्त्यादयः सम्यक्पदेषाविरतिप्रयुक्ता यावत्सहस्रारः श्राक्ताः श्राविकादेशविरत मनुष्या यावद्व्युतः ॥ ११ ॥ (जईत्ति०) यनि द्विद्धिनो रजोहरणादिमाधुपेधारिणो मिथ्यादृष्टय उत्कर्षतो भ्रैवेयकान् यावत् यान्ति । एतद्धुक्तं भवति । प्रशमनमेवगनिर्वेदानुक्म्प्यास्तक्याभिव्यक्तिरूपसम्यक्पदधिकक्षा अपि संपूर्णदशविधचक्रवाहनामाचार्यनुष्ठानप्रज्ञावाद्भ्रैवेयकान् यावदुत्कर्षतो गच्छन्ति मिथ्यादृष्टिस्तु सोऽप्यभिधीयते यः समग्रदशान् श्रद्धानोऽपि सुज्ञोक्तमेकमपि पदमक्षरं वा न श्रुते स्वल्पस्याऽपि सर्वविदोक्तस्याश्रकानेन तव तस्याप्रत्ययात् ॥ १२ ॥ सुज्ञोक्तमित्युक्तमतः मूत्रस्वरूपमाह (मुत्तंति) यद्गणधैरैः सुधर्मस्वाम्यादिमीरचितमाचाराद्वादि यश्च प्रत्येकयुक्तेर्मयादिजिर्नर्म्यव्ययनादि यश्च श्रुतकेयविना चतुर्दशपूर्वधरेण शय्यंजवादिना दशवैकाक्षिकादि यश्च संपूर्णपूर्वधारिणा रचितं तत्सर्वं सूत्रमिति तथा ॥ १३ ॥ (उवमत्थत्ति० । लंतम्मिस्ति०) बाध्यत्यात्मनो यथावस्थितं रूपमिति वक्ष्य ज्ञानावरणादि घातिकर्मचतुष्टयं तत्रस्थाश्च तेषां तूपातः उत्कर्षतल्लोकोक्त्यतिलके सार्थार्थसिद्धे विमाने जघन्यतः पुनस्तेषां वक्ष्यसाधूनां श्रावकाणामपि च सौधर्मे उपपातो भवति केवलमत्रापि स्थितिहृतो विशेषो यथा सौधर्मे साधोर्जघन्या स्थितिः पल्योपमपुयक्त्वं श्रावकस्य पल्योपममिति तथा चतुर्दशपूर्वधरस्य लान्तके जघन्य उपपातः तापसादीनां तु व्यन्तरेषु प्रज्ञापनायां तु “ ताव ईसाणजहणेण जवणवासीसु ” इत्युक्तमेव चोक्तरूपः सर्वोऽप्युपपातविधिर्निजनिजक्रियास्थितानां निजनिजगमोक्तानामनुष्ठानरतानां न चाचारहीनानामिति ॥ १४ ॥

देवीनामुत्पत्तिस्थानान्याह—

उववाओ देवीणं, कप्पडुगं जाव सहस्सारो ।

गमणागमणं नत्थो, अच्चुयपरओ सुराणं पि ॥ १७ ॥

तिपक्षिय-तिसार-तेरस, सारा कप्पडुगतई य हंतअहो ।

किव्विसिय न होतुवरिं, अच्चुयपरओज्जिओगाई ॥ १८ ॥

(उववाओत्ति) भवनपतीनारज्य यावत्सौधर्मेज्ञानकल्पद्विकं तावद्देवीनामुपपातो जन्मत ऊर्ध्वं देवानां तूपातः सर्वत्र भवत्येव सनत्कुमारादिदेवानां च सुरतान्निद्रापः । सौधर्मादीशानाञ्चापरिगृहीता देव्यः सहस्रारं यावद्व्युत्ति । सहस्राराश्च परतो गमनागमनं च देवीनां नास्ति । तथा च मूलसंग्रहणीटीकायां हरिभक्तसूरिः देव्यः खलु अपरिगृहीताः सहस्रारं यावद् गच्छन्ति इति । तथा भगवानार्यइयामोऽपि प्रज्ञापनायामाह “ तत्थ णं जे ते मणपरियारगा देवा तेसि इच्छा मणे समुपज्जइ इच्छामो णं अचर्राहिं सकिं मणपरियाणं करेत्तप तओ णं देवहिं एवमणसीकप समाणे खिप्पामेव ताओ अचर्राओ तत्थ गयाओ चेव समाणी उ अणुत्तराई उच्चावयाई मणाई पदारेमाणीओ चिट्ठंति तओणं ते देवा ताहिं अचर्राहिं सकिं मणपरियाणं करिंति इत्यादि ” तत्र प्रविचारणार्थमानतादौ देवीनां गत्यागती स्तः । देवीनां गमागमौ न स्तः । तत्राधस्तनानामूर्ध्वशक्तिजावाद् । ता हि जिनजन्ममहिमास्यापि नात्रागच्छन्ति किं तु स्यानस्था एव प्रकिमातन्वते । संशयप्रदेन चास्वधिज्ञानतो जगवत्प्रयुक्तानि मनोव्यवहारेण साक्षात्कादेयेत्यतस्तदाकारान् यथा-नुपपत्या जिज्ञासितमर्थं निश्चिन्वन्ति न चान्यत्रयोजनं तत्र तेषामिहागमः ॥ १७ ॥ अथ धैमानिकेषु किव्विपिकाणामाजिग्यानां च देवानां स्थित्यादिकमाह (तिपक्षिस्ति) किव्विपिका-अशुभकर्मकृन्श्चाण्णद्वाराया देवास्ते त्रिपल्योपमादिस्थितयः । क्रमात्कल्पद्विकादेरधो वसन्ति तथाहि त्रिपल्योपमास्थितयस्ते सौधर्मेज्ञानयोरोधोवसन्ति । एवं त्रिसागरोपमायुष्काः सनत्कुमारस्याधः त्रयोदशसागरोपमायुषा हान्तकस्याधः गतं च किव्विपिका न हेतुरिति हान्तकादूर्ध्वं न चोत्पद्यन्ते अच्युतात्परतस्त्वाजिग्याया दासप्राया आदिशब्दात्प्रकीर्णोदयो नोत्पद्यन्ते । इदमुक्तं भवति । भ्रैवेयकानुत्तरेषु सर्वेषामपि देवानामहमिच्छत्वेन शेषाणामपि सामानिकादिदेवमेवानामजाव इति ॥ संग्र० सु० ।

(३) सान्तरं निरन्तरं वा उपपद्यन्ते ॥

एरइयाणं जंते किं संतरं उववज्जंति निरन्तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरन्तरं पि उववज्जंति । तिरिक्खजोणि याणं जंते ! किं संतरं निरन्तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरन्तरं पि उववज्जंति । मणुस्साणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरन्तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरन्तरं पि उववज्जंति । देवाणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरन्तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरन्तरं पि उववज्जंति । रयणप्पजापुहविणेरइयाणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरन्तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरन्तरं पि उववज्जंति एवं जाव अदेह सत्तमाए संतरं पि उववज्जंति निरन्तरं पि उववज्जंति । असुरकुमाराणं जंते ! देवाणं किं संतरं उववज्जंति निरन्तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरन्तरं पि उववज्जंति । पुहविकाइयाणं जंते ! पुच्छा किं संतरं निरन्तरं उववज्जंति ? गोयमा ! नो संतरं निरन्तरं उववज्जंति । एवं जाव वणस्सइकाइया नो संतरं उववज्जंति

निरंतरं उववज्जंति । वेदंदिद्याणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति । निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिया । मणुस्साणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि निरंतरं पि उववज्जंति ॥ एवं वाणमंतर-जो-इसिय-सोहम्म-ईसाण-साणकुमार-माहिंद-वंचदोय-लंतग-महासुक-सहस्सार-आणय-पाणय-आरण-अच्छुय-हिट्टिमगेविज्जग-मज्झिमगेविज्जग-उवरिमगेविज्जग-विजय-वे-जयंत-जयंत-अपराजिय-सच्चसिद्ध-देवा य संतरं पि निरंतरं पि उववज्जंति, सिद्धाणं जंते ! किं संतरं निरंतरं सिज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि सिज्जंति निरंतरं पि सिज्जंति ॥ ऐर-इयाणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । एवं जहा उववाओ जणिओ तहा उववज्जंति मिच्छिवज्जा जाणियन्वा । जाव वेमाणिया नवरं जोइसियवेमाणिएसु चयणं अज्झिवाओ कायव्वो ॥

पाठसिद्धं प्रागुक्तसुत्रार्थानुसारेण भावार्थस्य सुप्रतीतत्वात् । गतं तृतीयं द्वारम् ।

(४) एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इत्याह-

ऐरइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति । गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा वा असंखिज्जा वा उववज्जंति एवं जाव अहेसत्तमाए । असुरकुमाराणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा वा असंखिज्जा वा एवं नागकुमारा जाव थाणियकुमारा वि जाणियन्वा । पुढविकाइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! अणुसमयं अविरहियं असंखिज्जा उववज्जंति । एवं जाव वाउकाइयाणं । वणस्सकाइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सट्ठाणुववायं पमुच्च अणुसमयं अविरहिया अणंता उववज्जंति परट्ठाणुववायं पमुच्च अणुसमयं अविरहिया असंखिज्जा उववज्जंति । वेदंदिद्याणं जंते ! केवइया एगसमएणं उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा वा असंखिज्जा वा ॥ एवं तेइंदिय-चउरिंदिय-सम्मुच्छिमपंचिदिय-तिरिक्खजोणिय-गवज्जकंतिय-पंचितियतिरिक्खजोणिय-सम्मुच्छिममणुस्स-वाणमंतर-जोइसिय-सोहम्मी-साण-नणकुमार-माहिंद-वंचदोय-लंतग-सुक-सहस्सार-कप्प-देवा-एते जहा ऐरइया । गवज्जकंतियमणुस्स-आणय-पाणय-आरण-अच्छुय-गेवज्जग-अणुत्तरोववाइया य एते जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा उववज्जंति । सिद्धाणं जंते ! एगसमएणं केवइया सिज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं

अट्ठसयं । ऐरइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा वा असंखिज्जा वा उववज्जंति । एवं जहा उववाओ जणिओ तहा उववज्जंति मिच्छिवज्जा जाणियन्वा । जाव अणुत्तरोववाइया नवरं जोइसियवेमाणियाणं चयणेणं अभि-लावो कायव्वो ४ ॥

ऐरइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंतीत्यादि निगदं सिद्धं मानवरं वनस्पतिसूत्रे सट्ठाणुववायं पमुच्च अणुसमयमविरहिया अणंता इति । स्वस्थानं वनस्पतीनां वनस्पतित्वं ततोऽयमर्थः यद्यनन्तरजवनस्पतय एव वनस्पतिपूतपद्मानाश्चिन्त्यन्ते तदा प्रतिसमयमविरहितं सर्वकालमनन्ता विज्ञेयाः प्रतिनिगोदमसंख्येयभागस्य निरन्तरमुत्पद्यमानतया उद्धर्तमानतया च वक्ष्यमानत्वात् "परट्ठाणुववायं पमुच्च अणुसमयमविरहियमसंखिज्जा" इति परस्थानं पृथिव्यादयः । किमुक्तं जयति यदि पृथिव्यादयः स्वजा-वाडुत्तय वनस्पतिपूतपद्मानाश्चिन्त्यन्ते तदा अणुसमयविरहियमसंखिज्जा वक्तव्या इति । तथा गमेव्युत्क्रान्तिका मनुष्या उत्कृष्टपदेऽपि सद्ध्येया एव नासद्ध्येयास्ततस्तत्सूत्रे उत्कर्षतः संख्येया वक्तव्या आनतादिषु देवलोकेषु मनुष्या एवोत्पद्यन्ते न तिर्यञ्चोऽपि मनुष्याश्च संख्येया एवेत्यानतादिसूत्रेष्वपि संख्येया एव वक्तव्या नासंख्येयाः सिद्धिगतानामुत्कर्षतोऽप्रशतम् । एवमुद्धर्तनासूत्रमपि वक्तव्यम् । नवरं (जोइसियवेमाणियाणं चयणेणं अज्झिवाओ कायव्वो इति) ज्येतिष्कैरमानिकानां हि स्वभावाडुद्धर्तनं जय-वनमित्युच्यते । तथा अनादिकाद्वप्रसिद्धस्ततस्तत्सूत्रे व्यवहरेणाऽज्झिवापकः कर्तव्यः सच्चैवं "जोइसियाणं भंते एगसमएणं केवइया चवंति गोयमा जहन्नेणं एगो वा दो वा" इत्यादि गतं चतुर्थ-द्वारम् । प्रज्ञा ० ६ पद ॥

लेश्यादिविशेषणोपपाताः ।

इमी से एणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरया वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एारएसु एगसमए केवइया ऐरइया उववज्जंति १ केवइया काउलेस्सा उववज्जंति २ केवइया कएहपक्खिया उववज्जंति ३ केवइया सुक्कपक्खिया उववज्जंति ४ केवइया सप्पी उववज्जंति ५ केवइया असप्पी उववज्जंति ६ केवइया भवसिद्धिया जीवा उववज्जंति ७ केवइया अभवसिद्धिया जीवा उववज्जंति ८ केवइया आभिणिबोहियणाणी उववज्जंति ९ केवइया सुयणाणी उववज्जंति १० केवइया ओहिणाणी उववज्जंति ११ केवइया मइअन्नाणी उववज्जंति १२ केवइया सुअअन्नाणी उववज्जंति १३ केवइया विभंगणाणी उववज्जंति १४ केवइया चक्खुदंसणी उववज्जंति १५ केवइया अचक्खुदंसणी उववज्जंति १६ केवइया ओहिदंसणी उववज्जंति १७ केवइया आहारसम्भोवउत्ता उववज्जंति १८ केवइया भयसम्भोवउत्ता उववज्जंति १९ केवइया मेहुणसम्भोवउत्ता उववज्जंति २० केवइया परिग्गहसम्भोवउत्ता उववज्जंति २१ केवइया इत्थि वेदगा उववज्जंति २२ केवइया पुरिसवेदगा उववज्जंति २३ केवइया एणुसगवेदगा उववज्जंति २४ केवइया

कोहकसायी उववज्जंति २५ जाव केवइया लोभकसायी उववज्जंति २८ केवइया सोइंदियोवउत्ता उववज्जंति २९ जाव केवइया फासिंदियोवउत्ता उववज्जंति ३३ केवइया एणोइंदियोवउत्ता उववज्जंति ३४ केवइया मणजोगी उववज्जंति ३५ केवइया वइजोगी उववज्जंति ३६ केवइया कायजोगी उववज्जंति ३७ केवइया सागारोवउत्ता उववज्जंति ३८ केवइया अणगारोवउत्ता उववज्जंति ३९ गोयमा ! इमी से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णेरइया वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा णेरइया उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उववज्जंति । जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा करहपक्खिया उववज्जंति । एवं सुक्कपक्खिया वि । एवं समी वि । एवं असमी वि । एवं भवसिद्धिया वि । एवं अभवसिद्धिया ॥ आभिणिवोहियणाणी सुअण्णाणी ओट्टिणाणी मतिअण्णाणी सुअअण्णाणी विभंगणाणी एवं चेव चक्खुदंसणी ए उववज्जंति । जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उववज्जंति । एवं ओट्टिदंसणी वि एवं आहारोवउत्तावि जाव परिगहसणोवउत्तावि । इत्थि वेदगा न उववज्जंति पुरिसवेदगा न उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नपुंसगवेदगा उववज्जंति एवं कोहकसायी जाव लोभकसायी सोइंदियउवउत्ता न उववज्जंति एवं जाव फासिंदियोवउत्ता ए उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नोइंदियोवउत्ता उववज्जंति मणजोगी ए उववज्जंति । एवं वइजोगी वि जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उववज्जंति । एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणगारोवउत्ता वि ३९ इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु एगसमएणं केवइया णेरइया उववज्जंति ? केवइया काउलेस्सा उववज्जंति ? जाव केवइया अणगारोवउत्ता उववज्जंति ? गोयमा ! इमी से णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु एगसमएणं जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा णेरइया उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उववज्जंति । एवं जाव सणी असणी ए उववज्जंति । जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा भवसिद्धिया उववज्जंति एवं जाव सुअअण्णाणी विभंगणाणी ए उववज्जंति । चक्खुदंसणी ए उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उववज्जंति । एवं

जाव लोभकसायी सोइंदियोवउत्ता ए उववज्जंति एवं जाव फासिंदियोवउत्ता ए उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नोइंदियोवउत्ता उववज्जंति मणजोगी ए उववज्जंति । एवं वइजोगी वि जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उववज्जंति एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणगारोवउत्ता वि । इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु केवइया णेरइया पणत्ता केवइया काउलेस्सा पणत्ता ? जाव केवइया अणगारोवउत्ता पणत्ता ३९ केवइया अणंतरोववणगा पणत्ता ? केवइया परंपरोववणगा पणत्ता ? केवइया अणंतरोवगाढा पणत्ता ? केवइया परंपरोवगाढा पणत्ता केवइया अणंतराहारा पणत्ता ? केवइया परंपराहारा पणत्ता केवइया अणंतरपज्जत्ता पणत्ता ? केवइया परंपरपज्जत्ता पणत्ता ? केवइया चरिमा पणत्ता ? केवइया अचरिमा पणत्ता ? गोयमा ! इमी से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु संखेज्जा णेरइया पणत्ता संखेज्जा काउलेस्सा पणत्ता, एवं जाव संखेज्जा सएणी पणत्ता, असएणी सिय अत्थि सिय नत्थि । जइ अत्थि जहएणं णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पणत्ता, संखेज्जा जवसिद्धिया पणत्ता, एवं जाव संखेज्जा परिगहसणोवउत्ता पणत्ता, इत्थि वेदगा नत्थि, पुरिसवेदगा नत्थि, संखेज्जा नापुंसगवेदगा पणत्ता । एवं कोहकसायी वि, माणकसायी जहा असणी एवं जाव लोभकसायी, संखेज्जा सोइंदियोवउत्ता एवं जाव फासिंदियोवउत्ता, नो इंदियोवउत्ता जहा असणी, संखेज्जा मणजोगी एवं जाव अणगारोवउत्ता । ३९ । अणंतरोववणगा सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहा असणी, संखेज्जा परंपरोववणगा, एवं जहा अणंतरोववणगा तहा अणंतरोवगाढा अणंतराहारा अणंतरपज्जत्ता चरिमा परंपरोवगाढा जाव अचरिमा जहा परंपरोववणगा । इमी से णं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु णेरएसु एगसमएणं केवइया णेरइया उववज्जंति, जाव केवइया अणगारोवउत्ता उववज्जंति ? गोयमा ! इमी से णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु णेरएसु एगसमए णं जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं असंखेज्जा णेरइया उववज्जंति एवं जहेव संखेज्जवित्थडेसु तिष्ठि गमा पणत्ता, तहा असंखेज्जवित्थडेसु वि तिष्ठि जाणियत्ता । एवमं असंखेज्जा जाणियत्ता ससं नं चेव जाव असंखेज्जा अचरिमा पाएत्ता देस्सासु देस्साओ जहा पढमसए, एवमं संखेज्जवित्थडेसु वि असंखे-

ज्जवित्थेसु वि ओहिणाणी ओहिदंसणी संखेज्जा उव्वट्ठा वेयव्वा सेसं तं चेव । सक्करप्पभाएणं जंते ! पुढवीए केवइया णिरयावासा पुच्छा, गोयमा ! पणवीसं णिरयावाससयसहस्सा, ते एणं जंते ! किं संखेज्जवित्थमा असंखेज्जवित्थमा एवं जहा रयणप्पजाए, तहा सक्करप्पजाए वि, एवरं असखी तिसु वि गमएसु न जण्णति सेसं तं चेव । बाहुयप्पजाएणं पुच्छा, गोयमा ! पण्णरसणिरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता, सेसं जहा सक्करप्पजाए, णाएत्तं वेस्सासु वेस्साओ जहा पढमसए । पंकप्पजाएणं भंते ! णिरयावाससयसहस्सा पुच्छा गोयमा ! दस णिरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता, एवं जहा सक्करप्पजाए, एवरं ओहिणाणी ओहिदंसणी ए उव्वट्ठंति सेसं तं चेव । धूमप्पजाएणं पुच्छा, गोयमा ! तिप्पि णिरयावाससयसहस्सा एवं जहा पंकप्पभाए । तमाएणं जंते ! पुढवीए केवइया णिरयावासं पुच्छा, गोयमा ! एगे पंचूणे णिरयावाससयसहस्से पण्णत्ते, सेसं जहा पंकप्पजाए अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए कइ अणुत्तरा महति महाद्वया महाणिरया पण्णत्ता ? गोयमा ! पंच अणुत्तरा जाव अप्पइच्छाए । सेणं जंते ! किं संखेज्ज वित्थमा असंखेज्जवित्थमा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थमे य असंखेज्जवित्थमे य अहे सत्तमाए एणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरेसु महति महाद्वया जाव महाणिरएसु संखेज्जवित्थमे एणए एगसमएणं केवइया एवं जहा पंकप्पजाए एवरं तिसु णाणेषु ए उव्वज्जंति, ण उव्वट्ठंति पण्णत्ता एसु तहेव अत्थि । एवं असंखेज्जवित्थमेसु वि एवरं असंखेज्जा जाणियव्वा । इमी से णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थमेसु एणएसु किं सम्मादिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति, मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति सम्मा मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति ? गोयमा ! सम्मादिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति, मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति, एोसम्मामिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति । इमीसे एणं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थमेसु ऐरइएसु किं सम्मादिट्ठी ऐरइया उव्वट्ठंति एवं चेव । इमी से एणं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थमा णिरया किं सम्मादिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया मिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया, सम्मामिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया ? गोयमा ! सम्मादिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया मिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया, सम्मामिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिय विरहिया वा । एवं असंखेज्जवित्थमेसु वि तिप्पिण गमा जाणियव्वा । एवं सक्करप्पजाए वि । एवं जाव तमाए वि । अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरेसु जाव संखेज्जवित्थमे एणए किं सम्मादिट्ठी ऐरइया पुच्छा, गोयमा ! सम्म

दिट्ठी ऐरइया ए उव्वज्जंति मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति सम्मामिच्छदिट्ठी ऐरइया ए उव्वज्जंति, एवं उव्वट्ठंति वि, अविरहिए जहेव रयणप्पजाए । एवं असंखेज्ज वित्थमेसु तिप्पि गमा से एणं जंते ! काहइवेस्से नीलवेस्से जाव सुक्कलेस्से जवित्ता काहइवेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति ? इंता गोयमा ! काहइवेस्से जाव उव्वज्जंति । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वृच्चइकाहलेस्से जाव उव्वज्जंति ? गोयमा ! लेस्सट्ठाणेषु संकि द्विस्समाणेषु संकिद्वि० किहइवेस्सं परिणमइ, काहइकाहइवेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति । से तेणट्ठेणं जाव उव्वज्जंति । से एणं जंते ! काहलेस्से जाव सुक्कवेस्से जवित्ता एणीद्वेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति ? इंता गोयमा ! जाव उव्वज्जंति । से केणट्ठेणं जाव उव्वज्जंति ? गोयमा ! वेस्सट्ठाणेषु संकिलिस्समाणेषु विसुज्जमाणेषु एणीद्वेस्सं परिणमइ णीद्वेस्से णीद्वेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव उव्वज्जंति ॥

रत्नप्रज्ञापृथिव्यां कापोतद्वेष्ट्या पवोत्पद्यन्ते न कृष्णद्वेष्ट्यादय इति कापोतद्वेष्ट्यानेवाश्रित्य प्रश्नः कृत इति । “ केवतिया कएह पक्खिपइत्त्यादि ” एषां च वृक्षणमिदम् । “ जेसिमवहोपोगाव, परियट्ठो सेसओ उ संसारो । ते सुक्कपक्खिया खलु, अहिगे पुण कएहपक्खियत्ति ” ॥ १ ॥ (चक्खुदंसणी न उव्वज्जंति) इन्द्रियत्यागेन तत्रोत्पत्तेरिति । तर्हि अचक्षुर्दर्शनिनः कथमुत्पद्यन्ते ? इन्द्रियानाश्रितस्य सामान्योपयोगमात्रस्याऽचक्षुर्दर्शनशब्दाजिधेयस्योत्पादसमयेऽपि ज्ञावादचक्षुर्दर्शनिने उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति (इत्थिवेयगेत्यादि) स्त्रीपुरुषवेदा नोत्पद्यन्ते, भवप्रत्ययास्तु पुंसकवेदत्वात्तेषां (सोत्तिदिओवउत्तेत्यादि) श्रोत्राद्युपयुक्ता नोत्पद्यन्ते इन्द्रियाणां तदानीमभावात् (नो इंद्रीओ वउत्ता उव्वज्जंति) नो इन्द्रियं मनस्तत्र च यद्यपि मनःपर्याप्त्यभावे ह्यमनो नास्ति तथापि ज्ञावमनसश्चैतन्यरूपस्य सदा भावात्तेनोपयुक्तानामुत्पत्तेर्नो इन्द्रियोपयुक्ता उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति (मणजोगीत्यादि) मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च नोत्पद्यन्ते उत्पत्तिसमयेऽपर्याप्तकत्वेन मनोवाचोरभावादिति (काययोगी उव्वज्जंति) सर्वसंसारिणां काययोगस्य सदैव ज्ञावादिति । अथ रत्नप्रज्ञानारकाणामेवोद्वर्त्तनामभिधानुमाह । इमी सेणमित्यादि (असखी न उव्वट्ठंति) उव्वट्ठंता हि पग्गभवप्रथमसमये स्यान् च नारका असंज्ञिपूत्पद्यन्तेऽतस्ते असंज्ञिनः सन्तो नोद्वर्त्तन्त इत्युच्यते “ एवं विज्जंगनाणी न उव्वट्ठंति ” इत्यपि भावनीयम् । शेषाणि तु पदान्युत्पादवद्ब्याख्येयानि उक्तं च चूर्णार्थम् “ असखिणो य विज्जंगिणो य उव्वट्ठणाए वज्जेज्जा । दोसु वि य चक्खुदंसणी, मणवर तह इंदियाइवत्ति ” ॥ १ ॥ अनन्तरं रत्नप्रज्ञानारकाणामुत्पादे उद्वर्त्तनायां च परिमाणमुक्तमथ तेषामेवसत्तायां तदाह (इमी सेणमित्यादि केवइया अणंतरोववखगत्ति) कियन्तः प्रथमसमयोत्पन्ना इत्यर्थः । (परंपरोववखगत्ति) उत्पत्तिसमयापेक्षया द्वाविसमयेषु वर्त्तमाना (अणंतरोववगादत्ति) विवक्षितक्षेत्रे प्रथमसमयावगादाः (परंपरोगादत्ति) विवक्षितक्षेत्रे द्वितीयादिकसमयोऽवगादो येषां ते परम्परोवगादाः (केवइया चरिमात्ति) चरमो नारकभवेषु स एव जवो येषां ते चरमानारकजवस्य वा चरमसमये वर्त्तमानाश्चरमाः अचरमास्त्वितरे (असखी सिय अत्थि सिय नत्थि) असंज्ञिय चट्ठस्य

ये नारकत्वेनोत्पन्नास्तेऽप्येतासकावस्थायामसंज्ञिनो भूतजायत्वात्
चाद्या इति कृत्वा नित्यं अर्थीत्याशुक्रम । मानमायाशोभकयायो-
पयुक्तानां नोऽन्विच्योपयुक्तानामनन्तरोपपन्नानामनन्तरावगाढा-
नामनन्तराद्वारकाणामनन्तरपर्याप्तकानां च कादाचित्कत्वासित्य
अर्थीत्यादि वाच्यं शेषाणां तु बहुव्यात्संख्याता इति वाच्यमिति ।
अनन्तरं संख्यातविस्तृतनरकावासनाकवक्तव्यनोक्ता । अथ त-
द्विपर्ययवक्तव्यतामभिधातुमाह “ इमीसेणमित्यादि ” (तिष्ठिग-
मत्ति) उववज्जति उव्वट्टति पणत्तत्ति । एते प्रयोगाः ओहि-
णाणीओहिदंसणीयसंवेजा (उव्वट्टयेयवत्ति) कथं ते हि
तीर्थकरादय एव ज्वन्ति ते च स्तोकाः स्तोकाद्याश्च संख्याता
पवेति नवरम् । (असत्ता निमुवि गमप्सु ण भणत्ति) कसाडु-
च्यते । अमंझितः प्रथमायामेवात्पद्यन्ते । असत्ता यश्च पदमंति
वचनादिति “ नाणत्तं हेस्सासु, हेस्साओ जहा पदमसपत्ति ”
इहाय पृथ्वीद्वयापेक्षया तृतीयादिपृथिवीषु नानात्वं हेक्षयासु
भवति । ताश्च यथा प्रथमशते तथाऽऽस्यपास्तत्र च संज्ञायाधेयम्
“ काळ य दोसु तड्याप, मीसिया नीसिया चडर्याप । पंचमिया-
प मीसा, कण्हा तत्तो परमकाटत्ति ” ॥ १ ॥ नवरम् “ ओहि-
णाणी ओहिदंसणी य न उव्वट्टति ” कस्मादुच्यते- ते हि
प्रायस्सोर्गकरा एव ते च चतुर्थ्या उद्धृता नोत्पद्यन्ते इति ॥
(जाव अप्पत्तिद्वागेत्ति) इह यावत्करणान्-काले महाकल-
रोरुप महारोरुपत्ति दृश्यम् । इह च मध्यम एव सत्ययधि-
स्मृत इति ॥ नवरम् । “ तिसु नाणेषु न उववज्जति न उव्वट्टति
त्ति ” ॥ सम्यक्त्वप्रदानामेव तत्रोत्पादात्तत उद्धर्तनाऽऽद्येषु
त्रिषु प्राणिषु नोत्पद्यन्ते, नापि चोद्धर्तन्ते इति ॥ (पणात्ताणसु
तदेव अत्थित्ति) एतेषु पञ्चसु नारकावासेषु कियन्त आभ-
नियोधिकपानिनः शुनधानिनोऽवधिधानिनश्च प्रज्ञा इत्यत्र
तृतीयगमे तथैव प्रथमादिपृथिवीष्विधेय सन्ति तत्रोत्पन्नानां
सम्यग्दर्शनलाभे आभिनियोधिकदिशानत्रयभावादिति । अथ
रत्नप्रजादिनारकवक्तव्यनामेव सम्यग्दृष्ट्यादीनाधित्याह इ-
मीसेणमित्यादि । (नोसम्माभिच्छुदिष्टी उववज्जति) ।
“ न सम्मभिच्छो कुण्ण कालमिति वचनात् ” मिश्रदृष्टयो न
स्त्रियन्ते नापि तद्भवप्रत्ययं तेयामवधिवचने मिश्रदृष्टयः स-
न्तस्ते उत्पद्यन् । सम्मभिच्छुदिष्टीहिं नेरुर्ध्वा अविरोहिय
विरोहिययावत्ति । कादाचित्कत्वेन तेषां विरहसम्भवादिति
अथ नारकवक्तव्यतामेव भद्रयन्तरेणाह-से नूणमित्यादि ।
(लेसट्टाणेषुत्ति) लेश्याभेदेषु (संकिलिस्समाणेषुत्ति)
अविशुद्धं गच्छत्सु (कण्णहलेस्सं परिणमइत्ति) कण्ण-
नेश्यां याति ततश्च (कण्णहलेसेत्यादि) (संकिलिस्समाणे
नु वा विदुष्क्रमणेषुवत्ति) प्रशस्तलेश्यास्थानेष्वविशु-
द्धिं गच्छत्सु अप्रशस्तलेश्यास्थानेषु च विशुद्धिं गच्छत्सु
माललेश्यां परिणमतीति भावः । भ० १३ श० १ उ० ॥

(५) नेरयिकादयः आत्मोपक्रमेण परोपक्रमेण वा आत्मद्वया
परद्वया वा आत्मप्रयोगेण परप्रयोगेण वा उत्पद्यन्ते ।

ऐरइयाणं जंते ! किं आउवकमेणं उववज्जंति, परोवक-
मेणं उववज्जंति णिरुवकमेणं उववज्जति ? गोयमा ! आ-
तोवकमेणं वि उववज्जंति परोवकमेणं वि उववज्जंति णिरु-
वकमेणं वि उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते !
किं आतोवकमेणं उव्वट्टंति परोवकमेणं उव्वट्टंति णिरुवक-
मेणं उव्वट्टंति ? गोयमा ! एो आतोवकमेणं उव्वट्टंति एो प-
रोवकमेणं उव्वट्टंति णिरुवकमेणं उव्वट्टंति । एवं जाव एणि-

यकमारा । पुढवीकाइया जाव मणुस्सा तिसु उव्वट्टंति । सेसा
जहा ऐरइया णवरं जोइसिया वेम, णिया चयंति । ऐरइया
णं जंते ! किं आयट्टीए उववज्जंति परिट्टीए उववज्जंति ?
गोयमा ! आयट्टीए उववज्जंति एो परिट्टीए उववज्जंति ।
एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते ! किं आट्टीए उ-
व्वट्टंति परिट्टीए उव्वट्टंति ? गोयमा ! आट्टीए उव्वट्टंति
एो परिट्टीए उव्वट्टंति एवं जाव वेमाणिया णवरं जोइसिया
वेमाणिया चयंतीति अजिज्ञावो । ऐरइया गं जंते ! किं आ-
यकमणा उववज्जति परकमणा उववज्जति ? गोयमा !
आयकमणा उववज्जंति एो परकमणा उववज्जंति एवं
जाव वेमाणिया । एवं उव्वट्टणा दंरुओ । ऐरइयाणं जंते !
किं आयप्पआंगेणं उववज्जंति परप्पआंगेणं उववज्जंति ?
गोयमा ! आयप्पआंगेणं उववज्जति एो परप्पआंगेणं उव-
वज्जंति । एवं जाव वेमाणिया । एवं दंरुओ वि ॥

आत्मना स्वयमेव आयुष उपक्रमः आत्मोपक्रमस्तेन मृत्वा
इति शेषः उत्पद्यन्ते नारकाः यथा श्रेणिकः । परोपक्रमेण परक-
तमरणेन यथा कूणिकः । निरुपक्रमेण उपक्रमणाभावेन यथा
कालशौकरिकः यतः । सोपक्रमायुष्का इतरे च तत्रोत्पद्यन्ते उ-
त्पादोद्धर्तनाधिकारादिदमाह नेरइयेत्यादि (आट्टीएत्ति) न-
इयरादिप्रजावेगेत्यर्थः (आयकम्मुणात्ति) आत्मकृतकर्मणा ज्ञा-
नावरणादिना (आयप्पआंगेणं) आत्मव्यापारेण ॥

(६) कतिसंञ्चिताकतिसंञ्चितानामुपपादः ।

ऐरइयाणं जंते ! किं कतिसंञ्चिया अकतिसंञ्चिया अव-
त्तव्वगसंञ्चिया ? गोयमा ! ऐरइया कतिसंञ्चिया वि अक-
तिसंञ्चिया वि अवत्तव्वगसंञ्चिया वि, सेकेणट्टेणं जंते ! जाव
अवत्तव्वगसंञ्चिया वि ? गोयमा ! जेणं ऐरइया संवेज्जणं
एणं पवेसणएणं पविसंति, तेणं ऐरइया कतिसंञ्चिया । जेणं
ऐरइया असंवेज्जणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया
अकतिसंञ्चिया । जेणं ऐरइया एकएणं पवेसणएणं पवि-
संति तेणं ऐरइया अवत्तव्वगसंञ्चिया । से तेणट्टेणं गोयमा ?
जाव अवत्तव्वगसंञ्चिया वि । एवं जाव एणियकुमारा ।
पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ? पुढवीकाइया एो कति-
संञ्चिया अकतिसंञ्चिया एो अवत्तव्वगसंञ्चिया । से के-
णट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जाव णो अवत्तव्वगसंञ्चिया ?
गोयमा ! पुढवीकाइया असंवेज्जणं पवेसणएणं पविसंति,
से तेणट्टेणं जाव णो अवत्तव्वगसंञ्चिया एवं वणस्सइकाइया ।
वेइदिया जाव वेमाणिया जहा ऐरइया । सिप्पाणं पुच्छा ?
गोयमा ! सिप्पा कतिसंञ्चिया णो अकतिसंञ्चिया अवत्त-
व्वगसंञ्चिया वि । से केणट्टेणं जाव अवत्तव्वगसंञ्चिया वि ?
गोयमा ! जेणं सिप्पा संवेज्जणं पवेसणएणं पविसंति
तेणं सिप्पा कतिसंञ्चिया, जेणं सिप्पा एकएणं पवेसणएणं
पविसंति तेणं सिप्पा अवत्तव्वगसंञ्चिया वि से तेणट्टेणं
गोयमा ! जाव अवत्तव्वगसंञ्चिया वि ॥

उत्पादाधिकारादिदमाह नेरइयेत्यादि (कइसंचियात्ति) कति इति सङ्ख्यावाची ततश्च कतिचेन सञ्चिता एकसमये संख्यातोत्पादेन पिरिडताः कतिसञ्चिताः एवं (अक-इसंचियात्ति) । नवरं । (अकतित्ति) संख्यानिषेधोऽसंख्यातत्वमनन्तत्वं चेति (अवत्तव्वगसंचियात्ति) द्यादिः संख्या व्यवहारतः शीर्षहेलिकायाः परतोऽसंख्या यश्च संख्यात्वेनासंख्यात्वेन च वक्तुं न शक्यते असावक्तव्यः स च एककस्तेनावक्तव्येन एककेन एकत्वोत्पादेन सञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चितास्तत्र नारकादयस्त्रिविधा अपि एकसमयेन तेषामेकादीनां संख्यातानामुत्पादात् पृथिवीकायिकादयस्तु अकतिसञ्चिता एव तेषां समयेनासंख्यातानामेव प्रवेशाद्वनस्पतयस्तु यद्यप्यनन्ता उत्पद्यन्ते तथापि प्रवेशनकं विजातीयेभ्य आगतानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विचक्षितमसंख्याता एव च विजातीयेभ्य उद्भूतास्तत्रोत्पद्यन्ते इति सूत्रे उक्तम् । (एवं जाव वणस्सइकाइयात्ति) सिद्धा नो अकतिसंचिता अनन्तानामसंख्यातानां वा तेषां समयेनासंभवादिति । एषामेवाल्यवहुत्वं चिन्तयन्नाह ॥

एएसिणं जंते ! ऐरइयाणं कइसंचियाणं अकइसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाणं य कयरे २ वज्जा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा ऐरइया अवत्तव्वगसंचिया कति संचिया संखेज्जगुणा अकतिसंचिया असंखेज्जगुणा एवं एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पावहुगं एगिंदियाणं एत्थि अप्पावहुगं एएसिणं जंते ! सिद्धाणं कतिसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा गोयमा ! सव्वत्थो वा सिद्धा कतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया संखेज्जगुणा ॥

(एएसीत्यादि) अवक्तव्यकसंचिताः स्तोकाः । अवक्तव्यकस्थानस्यैकत्वात् कतिसंचिताः संख्यातगुणाः संख्यातत्वासंख्यातस्थानकानामकतिसञ्चितास्त्वसंख्यातगुणाः असंख्यातस्थानकानामसंख्यातत्वादित्येके । अन्ये त्वाहुः । वस्तुस्वभावोऽत्र कारणं न तु स्थानकाल्पत्वादि कथमन्यथा सिद्धाः कतिसंचिताः स्थानकवहुत्वेऽपि स्तोकाः । अवक्तव्यकास्तु स्थानस्यैकत्वेऽपि संख्यातगुणाः । द्वादिद्वेन केवलिनानामल्पानामायुःसमाप्तेरियं च लोकस्वभावादेवेति ॥

(७) पदकसमर्जिताः नारकाद्युत्पादविशेषणीभूत-
संख्याधिकारादिदमाह ।

ऐरइयाणं भंते ! किं ढक्कसमज्जिया एणो ढक्कसमज्जिया ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया ढक्केहि य समज्जिया ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया ? गोयमा ! ऐरइया ढक्कसमज्जिया वि ! णो ढक्कसमज्जिया वि २ ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया ३ ढक्केहि य समज्जिया वि ४ ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया वि ५ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-ऐरइया ढक्कसमज्जिया वि जाव णो ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया वि ? गोयमा ! जेणं ऐरइया ढक्केणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्कसमज्जिया । जेणं ऐरइया जह्मणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उ-
कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया एणो ढ-

क्कसमज्जिया २ जेणं ऐरइया ढक्केणं अणेणं य जह्मणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्केण य णो ढक्केण य समज्जिया ३ जेणं ऐरइया अणेगेहिं ढक्केहि पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्केहि य समज्जिया ४ जेणं ऐरइया अणेगेहिं ढक्केहि अणेष य जह्मणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया ॥ ५ से तेणट्टेणं तं चेव समज्जिया वि एवं जाव थणियकुमारा पुढवी-काइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुढवीकाइया एणो ढक्कसमज्जिया एणो णो ढक्कसमज्जिया एणो ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया ३ ढक्केहि य समज्जिया वि ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया वि से केणट्टेणं जाव समज्जिया वि गोयमा जेणं पुढवीकाइया एणेगेहिं ढक्केहि पवेसणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया ढक्केहि य समज्जिया, जेणं पुढवीकाइया एणेगेहिं ढक्केहि अणेष य जह्मणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया ढक्केहि य णो ढक्केण य समज्जिया से तेणट्टेणं जाव समज्जिया वि एवं जाव वणस्सइकाइया वेइंदिया जाव वेमाणिया एएसिद्धा जहा ऐरइया ॥

नेरइयाणमित्यादि (ढक्कसमज्जियात्ति) पद परिमाणमस्येति पदकं वृत्तं तेन समर्जिताः पिरिमिता पदकसमर्जिताः । अयमर्थः एकत्र समये ये समुत्पद्यन्ते तेषां यो राशिः स पदप्रमाणो यदि स्यात्तदा ते पदकसमर्जिता उच्यन्ते ॥ १ ॥ (नो ढक्कसमज्जियात्ति) नो पदकः पदकानावस्ते च एकादयः पञ्चान्तास्तेन नो पदकेन एकाद्युत्पादेन ये समर्जितास्तेन तथा । २ । तथा (ढक्केण य नो ढक्केण य समज्जियात्ति) एकत्र समये येषां पदकमुत्पन्नमेकाद्यधिकं ते पदकेन नोपदकेन च समर्जिता उक्ताः ॥ ३ ॥ (ढक्केहि य समज्जियात्ति) एकत्र समये येषां बहूनि पदकानि उत्पन्नानि ते पदकैः समर्जिताः उक्ताः । ४ । तथा (ढक्केहि य नोढक्केण य समज्जियात्ति) एकत्र समये येषां बहूनि पदकानि एकाद्यधिकानि ते पदकैः नो पदकेन च समर्जिता एते पञ्चविकल्पाः । इह च नारकादीनां पञ्चापि विकल्पाः सम्भवन्त्येकादीनामसंख्यातानां तेषां समयेनोत्पत्तेरसंख्यातेष्वपि च ज्ञानिनः पदकानि व्यवस्थापयन्तीति एकेन्द्रियाणां त्वसंख्यातानामेव प्रवेशनात्पदकः समर्जिताः । तथा पदकैर्नोपदकेन च समर्जिता इति विकल्पद्वयस्यैव सम्भव इति अत एवाह पुढविकाइयाणमित्यादि ॥

पदकसमर्जितोत्पादे अल्पवहुत्वम् ।

एएसिणं भंते ! ऐरइयाणं ढक्कसमज्जियाणं एणो ढक्कसमज्जियाणं ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जियाणं ढक्केहि य समज्जियाणं ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया ए य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा ऐरइया ढक्कसमज्जिया एणो ढक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा ढक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा ढक्केहि

य एो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा । एवं जाव
थणियकुमारा एएसिणं भंते ! पुढविकाइयाणं छक्केहि य सम-
ज्जियाणं छक्केहि य एो छक्केहि य समज्जियाणं कयरे कयरे
जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सन्वत्थो वा पुढविकाइया
छक्केहि य समज्जिया छक्केहि य एो छक्केण य समज्जिया संखे-
ज्जगुणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं वेइंदियाणं जाव वेमा-
णियाणं । जहा एेरइयाणं । एसिणं भंते ! सिद्धाणं छक्कस-
मज्जियाणं एो छक्कसमज्जियाणं जाव छक्केहि य एो छक्के-
ण य समज्जियाणं य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया ? गोय-
मा ! सन्वत्थो वा सिद्धा छक्केहि य एो छक्केण य सम-
ज्जिया छक्केहि य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्केण य
एो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्कसमज्जिया
संखेज्जगुणा एो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ॥

एयामल्पबहुत्वचिन्तायां नारकादयः स्तोका आद्याः पदक-
स्थानस्यैकत्वात् द्वितीयास्तु संख्यातगुणाः नोपदकस्थानानां
बहुत्वात् एवं तृतीयचतुर्थपञ्चमेपु स्थानबाहुल्यात्सत्रोक्तं बहु-
त्वमवसेयमित्येके । अन्ये तु वस्तुस्वभावादित्याहुरिति ॥

(८) द्वादश समज्जिताः ।

एेरइयाणं जंते ! किं वारससमज्जिया एो वारससमज्जिया
वारसएणं एो वारसएण य समज्जिया वारसएहि य सम-
ज्जिया ४ वारसएहिय एो वारसएणय समज्जिया ? गोयमा !
एेरइया वारससमज्जिया वि जाव वारसएहि य एो वारसएण
य समज्जिया वि से केणट्टेणं जाव समज्जिया वि । गोयमा !
जेणं एेरइया वारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं एेरइया
वारससमज्जिया वि जेणं एेरइया जहएणं एक्केण वा दोहिं
वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं
एेरइया एो वारससमज्जिया । जेणं एेरइया वारसएणं
अएणं य जहएणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं
एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं एेरइया वारसएणं
समज्जिया । जेणं एेरइया एंगेहिं वारसएहिं पवेसणएणं
पविसंति तेणं एेरइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं एेरइया
एंगेहिं वारसएहिं अएणं य जहएणं एक्केण वा दोहिं
वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति
तेणं एेरइया वारसएहिं य एो वारसएण य समज्जिया स
तेणट्टेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा ।
पुढवीकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! पुढवीकाइया एो वारसस-
मज्जिया एो नो वारसएण य समज्जिया एो वारसएण य एो
वारसएण य समज्जिया वारसएहिं समज्जिया वारसएहिं य
एो वारसएण य समज्जिया । से केणट्टेणं जाव समज्जिया
वि ? गोयमा ! जेणं पुढवीकाइया एंगेहिं वारसएहिं य पवे-
सणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं
पुढवीकाइया एंगेहिं वारसएहिं अएणं य जहएणं

एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएण य
पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया वारसएहिं य एो
वारसएण य समज्जिया से तेणट्टेणं जाव समज्जिया वि एवं
जाव वणस्सइकाइया । वेइंदिया जाव सिद्धा जहा एेरइया ।
एसिणं जंते ! एेरइयाणं वारससमज्जियाणं सन्वेसिं
अप्पावहुं जहा छक्कसमज्जियाणं एवरं वारसाजिद्धावो ।
सेसं तं चेव ॥

(९) चतुश्शीतिसमज्जिताः ॥

एेरइयाणं जंते ! किं चुलसीति समज्जिया एो चुलसीति
समज्जिया चुलसीति य एो चुलसीति य समज्जिया
चुलसीति हि य समज्जिया चुलसीति हि य एो चुलसीति
य समज्जिया ? गोयमा ! एेरइया चुलसीति समज्जिया वि ।
जाव चुलसीति हि य एो चुलसीति हि य समज्जिया वि । से
केणट्टेणं जंते ! एवं चुलसी जाव समज्जिया वि ? गोयमा !
जेणं एेरइया चुलसीति एणं पवेसणएणं पविसंति तेणं एेर-
इया चुलसीति समज्जिया, जेणं एेरइया जहएणं एक्केण
वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीति पवेसणएणं पवि-
संति तेणं एेरइया एो चुलसीति समज्जिया, जेणं एेर-
इया चुलसीति एणं अएणं य जहएणं एक्केण वा दोहिं
वा तिहिं वा जाव उक्कोसेणं तेसीति एणं पवेसणएणं पवि-
संति तेणं एेरइया चुलसीति एणं य एो चुलसीति य स-
मज्जिया । जेणं एेरइया एंगेहिं चुलसीति एहिं य समज्जिया । जेणं एेर-
इया एंगेहिं चुलसीति एहिं य अएणं य जहएणं एक्केण
वा जाव उक्कोसेणं तेसीति एणं जाव पविसंति तेणं एेरइया
चुलसीति एहिं य एो चुलसीति एणं य समज्जिया से तेण-
ट्टेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा पुढ-
वीकाइया तहेव पच्छिद्वएहिं दोहिं एवरं अजिद्धावो चु-
लसीतिओ । एव जाव वणस्सइकाइया वेइंदिया जाव
वेमाणिया जहा एेरइया । सिद्धाणं पुच्छा, गोयमा ! सिद्धा
चुलसीति समज्जिया वि एो चुलसीति समज्जिया वा चुल-
सीति य एो चुलसीति य समज्जिया वि एो चुलसीति हि य स-
मज्जिया एो चुलसीति हि य एो चुलसीति समज्जिया । से
केणट्टेणं जाव समज्जिया ? गोयमा ! जेणं सिद्धा चुलसी-
ति एणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा चुलसीति समज्जिया
जेणं सिद्धा जहएणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्को-
सेणं ते । तएणं य पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा एो
चुलसीति समज्जिया जेणं सिद्धा चुलसीति एणं अएणं य
जहएणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीति-
एणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा चुलसीति य एो
चुलसीति य समज्जिया से तेणट्टेणं जाव समज्जिया ।
एसिणं जंते ! एेरइयाणं चुलसीति समज्जियाणं एो

चुवसीतिसमज्जियाणं सव्वेसिं अप्पावहुगं जहा ढक्कसमज्जियाणं जाव वेमाणिया एवरं अज्जिवावो चुवसीतिओ एप्पसिणं जंते ! सिप्पाणं चुवसीति समज्जियाणं एवो चुवसीतिसमज्जियाणं चुवसीति ए य एवो चुवसीति ए य समज्जियाणं कयरं कयरं जाव विसेसाहिया या ? गोयमा ! सव्वत्थो वा सिप्पा चुवसीतिय एवो चुलसीतिय समज्जिया चुलसीतिय समज्जिया अणंतगुणा एवो चुवसीतिय समज्जिया अणंतगुणा सेवं जंते ! जंते ! ति जाव निहरइ ॥ एवं द्वादशकसूत्राणि चतुरशीतिसूत्राणि चेति । असुरकुमाराः कतिविधाः ॥

केवइयाणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! चोयट्ठिअसुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता, ते भदंत ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । चोयट्ठियणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं केवइया असुरकुमारा उववज्जंति, केवइया तेउलेस्सा उववज्जंति, केवइया कएहपक्खिया उववज्जंति एवं जहा रयणप्पभाए तहेव पुच्छा, तहेव वागरणं एवरं दोहिं वेदेहिं उववज्जंति, एणुंसगवेदगा ए उववज्जंति सेसं तं चेव, उव्वट्ठंतगा वि तहेव एवरं असप्पि उव्वट्ठंति, ओहिणाणी ओहिदंसणी य ए उव्वट्ठंति सेसं तं चेव, पप्पत्ता एसु तहेव एवरं संखेज्जगा इत्थीवेदगा पप्पत्ता, एवं पुरिसवेदगावि, एणुंसगवेदगा एत्थि कोहकसायी सिय अत्थि सिय एत्थि, जइ अत्थि जहभेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पप्पत्ता, एवं माण माया, संखेज्जा लोभकसाई पप्पत्ता, सेसं तं चेव, तिसु वि गमएसु संखेज्जवित्थडेसु चत्तारि लेस्साओ भाणियव्वाओ, एवं असंखेज्जवित्थडेसु वि, एवरं तिसुवि गमएसु असंखेज्जा भाणियव्वा जाव असंखेज्जा अचरिमा पप्पत्ता ! केवइयाणं भंते ! एगकुमारावासा एवं जाव थणियकुमारावासा एवरं जत्थ जत्तियाभवरणा ॥

कइविहेत्यादि (संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवित्थडावि) इह गाथा “ जंबुदीवसमा खलु, भवरणा जे हुंति सव्वखुद्धागा । संखेज्जवित्थडा म-उक्कमा उ सेसा असंखेज्जत्ति ” ॥१॥ (दोहिं वि वेदेहिं उववज्जंति) द्वयोरपि स्त्रीवेद-पुंवेदयोरुत्पद्यन्ते, तयोरेव तेषु भावात् (असप्पि उव्वट्ठंति) असुरादीनामेवावधिमतामुच्यते : (ओहिनाणी ओहिदंसणी य न उव्वट्ठंति) असुराद्युच्यन्तानां तीर्थकरादित्वाभावात्, तीर्थकरादीशानान्तदेवानामसंज्ज्ञेष्वपि पृथिव्यादिपूपादात् (पप्पत्ताएसु तहेवत्ति) प्रज्ञप्तपदोपलक्षितगमाधी-तेष्वसुरकुमारेषु तथैव यथा प्रथमोद्देशके “ कोहकसाई इत्यादि ” क्रोधमानमायाकपायोदयवन्तो देवेषु कादाचित्कत्वादत उक्तम् “ सिय अत्थि इत्यादि ” लोभकपायोदयवन्तस्तु सार्वदिका अत उक्तम् “ संखेज्जा लोभकसाई पप्पत्तत्ति ” “ तिसुवि

गमएसु चत्तारि लेस्साओ भणियव्वाओत्ति ” उववज्जंति उव्वट्ठंति पप्पत्तेत्येवंलक्षणेषु त्रिष्वपि गमेषु चतस्रो लेश्या-स्तेजोलेश्यान्ता भणितव्याः एता एव ह्यसुरादीनां भवन्तीति । (तत्थ जत्तिया भवरणा) यत्र निकाये यावन्ति भवनलक्षणाणि तत्र तावन्त्युच्चारणीयानि यथा—“ चउसट्ठी असुराणं, नागकुमाराणं होइ खुलसाई । वावत्तरि कणगाणं, वाउकुमाराणं छुप्पउई ” ॥ १ ॥ दीवादिसा उदहीणं, विज्जुकुमारिद-थणियमग्गेणं । जुयलाणं पत्तेयं छावत्तरिमो सयसहस्सत्ति । २।

केवइयाणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा वाणमंतरा वाससयसहस्सा पप्पत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा एवो असंखेज्जवित्थडा । संखेज्जेसुणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं केवइया वाणमंतरा उववज्जंति ? एवं जहा असुरकुमाराणं संखेज्जवित्थडेसु तिप्पि गमगा तहेव जाणियव्वा, वाणमंतराण वि तिप्पि गमगा ॥

व्यन्तरसूत्रे (संखेज्जवित्थडात्ति) इह गाथा “ जम्बुदीवसमा खलु, उक्कोसेणं हवन्ति ते नगरा । खुद्धा खेत्तसमा खलु, विदेहसमगाउ मज्झिमगत्ति ॥ ३ ॥

केवइयाणं जंते ! जोइसियविमाणा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा विमाणा वाससयसहस्सा पप्पत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा एवं जहा वाणमंतराणं तहा जोइसियाण वि तिप्पि गमगा जाणियव्वा, एवरं एगा तेउलेस्सा उववज्जंतेसु पप्पत्तेसु य असप्पि एत्थि सेसं तं चेव ॥

ज्योतिष्कसूत्रे संख्यातविस्तृता विमानावासा एगस-छिभागं काऊण जोयणमित्यादिना ग्रन्थेन प्रमातव्याः, नवरं (एगा तेउलेस्सत्ति) व्यन्तरेषु लेश्याचतुष्टयमुक्कमेतेषु तु तेजोलेश्यैवैका वाच्या, तथा उववज्जंतेसु पप्पत्तेसु य असप्पि नत्थि । व्यन्तरेष्वसंज्ञिन उत्पद्यन्त इत्युक्तम् इह तु तन्नि-वेधः, प्रज्ञप्तेष्वपीह तन्निवेध उत्पादाभावादिति ॥

सोहम्मणं जंते ! कप्पे केवइया विमाणावाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! वत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पप्पत्ता, तेणं जंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । सोहम्मणं जंते ! वत्तीसविमाणावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु विमाणेषु एगसमएणं केवइया सोहम्मगा देवा उववज्जंति, केवइया तेउलेस्सा उववज्जंति, एवं जहा जोइसियाणं तिप्पि गमगा तहेव तिप्पि गमगा जाणियव्वा, एवरं तिसु वि संखेज्जा जाणियव्वा, ओहिणाणी ओहिदंसणी य चया वेयव्वा सेसं तं चेव । असंखेज्जवित्थडा वि एवं चेव तिप्पि गमगा य, एवरं तिसु वि गमएसु असंखेज्जा जाणियव्वा, ओहिणाणी य ओहिदंसणी संखेज्जा चयंति सेसं तं चेव, एवं जहा सोहम्मवत्तव्या जणिया तहा ईसाणे उगमगा जाणियव्वा, सणकुमारे वि एवं चेव एवरं

इत्यविदगा ए उव्वज्जन्ति, तेसु पणत्तेसु य ए जणन्ति, अ-
मणी तिसु वि गमिपन्तु ए जणन्ति सेसं तं चेव । एवं
जाव सहस्सारे एणाणन् विमाणेसु हेस्सासु य सेसं तं चेव ॥
सौधमसूत्रे ओहिणालीन्यादि तत्तच्युता यनस्तीर्थकरादयो
ज्वलन्त्यनो अघादिज्ञानाद्यश्चाभ्यतिव्याः । ओहिनाणी ओहिदं-
मणी य संखेज्जा (चयन्ति) संख्यातानामेव तीर्थकरादित्वे-
नोत्पादादिति (उन्नामगति) उत्पादाद्यग्नयः संख्यातविस्तृ-
तानाश्रित्य एत एव च त्रयोऽसंख्यातविस्तृतानाश्रित्यैव पद्ममाः ।
नवरं इतिव्येयगेन्यादि । इतिः सनत्कुमारादिसु नोत्पद्यन्ते, न च
सन्ति उचूत्ता तु स्युः (अमणी तिसु वि गमपन्तु न भण्णत्ति)
सनत्कुमारादिदेवानां संक्षिप्त्य एवोत्पादेन च्युतानां च संक्षिप्ते-
व गमनेन गमत्रयेऽप्यसंख्यस्याज्ञात्वादिति (एवं जाव सह-
स्सारेत्ति) सहचारान्तेषु तिरश्चासुत्पादेनासंख्यातानां विष्यपि
गमेषु ज्ञायादिति (नाणत्तं विमाणेसु हेस्सासुत्पत्ति) तत्र विमा-
नेषु नानात्वं वृत्तिसि अद्वायीमेत्यादिना ग्रन्थेन समवसेयम्
हेस्यासु पुनरिदं “ तेज १ तेज २ तह तंरपम् ३ पत्ताय ४
पत्तुका य ५ । सुकाय ६ परमसुकासुका विमाणवासीत्ति ”
॥ १ ॥ इह च सर्वेष्वपि शुक्रादिदशस्थानेषु परमशुद्धेति ॥

आण्यपाण्णेषु जंते ! कप्पेसु केवइया विमाणावाससया
पणत्ता ? चत्तारि विमाणावाससया पणत्ता । तेणं जंते ! किं
संखेज्जा पुच्छा, गोयमा ! संखेज्जवित्थमा वि असंखेज्जवि-
त्थमा वि, एवं संखेज्जवित्थमेसु तिषि गमगा जहा सह-
स्सारे, असंखेज्जवित्थमेसु उव्वज्जन्ति तेसु य चयं तेसु य
एवं चेव संखेज्जा ज्ञाणियव्वा, पणत्तेसु असंखेज्जा, एवरं
णो इंदियओवउत्ता अणत्तराववणगा अणत्तरोवगाढा अण-
तराहारागा अणत्तरपज्जत्तगा य एणसि जहण्णेणं एको वा
दो वा तिषि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पणत्तेसु असंखेज्जा
ज्ञाणियव्वा । आरणच्छुपेसु एवं चेव जहा आण्यपाणपसु
एणाणत्तं विमाणेसु, एवं गेवज्जगावि ॥

अनतादिमूत्रे । संखेज्जवित्थमेसु इत्यादि । उत्पादे अवस्थाने च्यव-
नेन च संख्यातविस्तृतत्वाद्धिमानानां संख्याता एव भवन्तीति
भावः । असंख्यातविस्तृतेषु पुनरुत्पादच्यवनयोः संख्याता एव,
यतो गर्जजमनुप्येच्य एव अनतादिपूतपद्यन्ते, न ते च संख्या-
ना एव । तथा आनतादिच्यश्च्युता गर्जजमनुप्येच्य एवोत्पद्यन्ते
अतः समयेन संख्यातानामेवोत्पादच्यवनसम्भवोऽवस्थितिस्त्व-
संख्यातानामपि स्यादसंख्यातजीवितत्वेनैकैव जीवितकाले
असंख्यातानामुत्पादादिति । पणत्तेसु असंखेज्जा नवरं नो इ-
दिओवउत्तेत्यादि । प्रज्ञतगमके असंख्येया वाच्याः केषवं नो
इन्द्रियोपयुक्तादिषु पञ्चसु पदेसु संख्याता एव तेषामुत्पादाव-
सर एव ज्ञायादुत्पत्तिश्च संख्यातानामेवेति दर्शितं प्रागिति ॥

कइ एं जंते ! अणुत्तरविमाणा पणत्ता ? गोयमा ! पंच-
अणुत्तरविमाणा पणत्ता, तेणं जंते ! किं संखेज्जवित्थमा
असंखेज्जवित्थमा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थमा य असंज्ज-
वित्थमा य । पंचसु एं जंते ! अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवि-
त्थमे विमाणे एगसमए केवइया अणुत्तरोववाइया उव-
वज्जन्ति, केवइया सुकझेस्सा उव्वज्जन्ति पुच्छा तहव, गो-
यमा ! पंचसु एं अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवित्थमे अणुत्त-

रविमाणे एगसमएणं जहण्णेणं एको वा दो वा तिषि वा
उक्कोसेणं संखेज्जा अणुत्तरोववाइया उव्वज्जन्ति, एवं जहा
गेवज्जगविमाणेसु संखेज्जवित्थमेसु एवरं काहपक्खिया
अभवसिप्पिया तिगु अण्णाणेषु एण उव्वज्जन्ति, ण च-
यंति, ण वि पणत्तपसु ज्ञाणियव्वा । अचरिमावि खान्नि-
ज्जन्ति, जाव संखेज्जा चरिमा पणत्ता, सेसं तं चेव असंखे-
ज्जवित्थमेसु वि एण जणन्ति, अचरिमा अस्थि सेसं जहा
गेवज्जपसु असंखेज्जवित्थमेसु जाव असंखेज्जा अचरिमा
पणत्ता ॥

(पंच अणुत्तरोववाइयति) तत्र मध्यमं संख्यातविस्तृतं जो-
जनलक्षप्रमाणत्वादिति । नवरं काहपक्खियेत्यादि । इह सम्य-
ग्दृष्टीनामेवोत्पादात् कृष्णपाक्षिकादिपदानां गमत्रयेऽपि निषेधः
(चरिमावि कोरिज्जन्ति) येषां चरमो ऽनुत्तरदेवभवः स
एव ते चरमास्तदितरे त्वचरमास्ते च निषेधनीया यतश्चरमा
एव मध्ये गमिने उत्पद्यन्ते इति । असंखेज्जवित्थमेसु (एण
न भण्णत्ति) इहेत इति कृष्णपाक्षिकादयः । नवरं (अचरिमा
अस्थि) यतो बाह्यविमानेषु पुनरुत्पद्यन्ते इति ॥

चायट्टीए णं जंते ! असुरकुमारावाससयसहस्तेसु संखेज्ज-
वित्थमेसु असुरकुमारावासेसु किं सम्मादिट्ठी असुरकुमारा
उव्वज्जन्ति, मिच्छदिट्ठी एवं जहा रयणपप्पाए तिषि आ
दावगा ज्ञाणिया तहा असंखेज्जवित्थमेसु वि तिषि गमगा,
एवं जाव गेवज्जविमाणे अणुत्तरविमाणेसु एवं चेव, एवरं
तिसुवि आलावपसु मिच्छदिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी य णं
जणत्ति सेसं तं चेव । सेण्णं जंते ! काहद्वेस्से णीद्वेस्से
जाव सुकझेस्सं जविता काहलेस्सेसु देवेसु उव्वज्जन्ति ?
हंता गोयमा ! एवं जहंवे एरइएसु पढमे उद्वेसे तहव ज्ञा-
णियव्वं, णीद्वेस्सेताए वि जहंवे एरइयाणं, जहा णील-
त्तंस्साए एवं जाव पम्हलेस्सेसु सुकलेस्सेसु एवं चेव, एवरं
त्तंस्साणेषु विमुज्जमाणेषु विमुज्जमाणेषु सुकलेस्सा
परिणमइ, परिणमइत्ता सुकजेस्सेसु देवेसु उव्वज्जन्ति से
तेणट्ठेणं जाव उव्वज्जन्ति । सेवं जंते ! भंतेत्ति ॥

(तिषि आलावगति) सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिमिश्रदृष्टि-
विषया इति । नवरं तिसु वि आलावगेसु इत्यादि, उपपत्तिप-
चवणे पणत्ता लावप य । मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च
न वाच्योऽनुत्तरसुरेषु तस्यासम्भवादिति । भ० १३ श० ३०२।
(१०) नैरथिकादयः कृत उत्पद्यन्ते ।

नेरइयाणं जंते कआण्हितो उव्वज्जन्ति किं एरइएण्हितो उ-
व्वज्जन्तं तिरिक्खजोणिण्हितो उव्वज्जन्ति माणस्सेण्हितो उ-
व्वज्जन्तं देवेण्हितो उव्वज्जन्ति ? गोयमा ! नेरइया नो नेर
इण्हितो उव्वज्जन्ति तिरिक्खजोणिण्हितो उव्वज्जन्ति म-
णस्सेण्हितो उव्वज्जन्ति नो देवेण्हितो उव्वज्जन्ति जदि ति-
रिक्खजोणिण्हितो उव्वज्जन्ति किं एणिदियतिरिक्खजो-
णिण्हितो उव्वज्जन्ति वेइंदियतिरिक्खजोणिण्हितो उव्व-
ज्जन्तं तेइंदियतिरिक्खजोणिण्हितो उव्वज्जन्ति चउरिदि-
यतिरिक्खजोणिण्हितो उव्वज्जन्ति पंचिदियतिरिक्खजोणि-

ज्जन्ति नो अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति । जदि खट्ठयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं सम्मुच्चिमखह-
यरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं गज्जवक्कंति-
यत्तहयरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा !
दोहिंनो वि उववज्जन्ति । जदि सम्मुच्चिमखहयरपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं पज्जत्तएहिंनो अपज्जत्त-
एहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति नो
अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति । जदि गम्भवक्कंति यत्तहयरपं-
चिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं संखेज्जवासा-
उएहिंनो उववज्जन्ति अमंखेज्जवासाउएहिंनो उववज्जन्ति ?
गोयमा ! संखेज्जवासाउएहिंनो नो अमंखेज्जवासाउएहिंनो
उववज्जन्ति जदि मंखेज्जवासाउयगज्जवक्कंति यत्तहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं पज्जत्तएहिंनो उव-
वज्जन्ति अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तए-
हिंनो उववज्जन्ति नो अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति प्रह्णा ०६ पद ।

भैरविकादीनां स्थित्यादयः ।

जइ पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं सप्पिपं-
चिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति असप्पिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा ! सप्पिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंनो वि उववज्जन्ति असप्पिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंनो वि उववज्जन्ति । जइ असप्पिपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं जलचरेहिंनो उववज्जन्ति
थलचरेहिंनो उववज्जन्ति खलचरेहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा !
जलचरेहिंनो उववज्जन्ति थलचरेहिंनो वि उववज्जन्ति खल-
चरेहिंनो वि उववज्जन्ति जइ जलचरेथलचरेखलचरेहिंनो उव-
वज्जन्ति किं पज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति अपज्जत्तएहिंनो उव-
वज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति एो अपज्ज-
त्तएहिंनो उववज्जन्ति । पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरिक्खजो-
णिएणं जंते ! जे जविणं णेरइएसु उववज्जत्तए सेणं जंते !
कइसु पुढवीसु उववज्जजेज्जा ? गोयमा ! एगए रयणप्पजाए
पुढवीए उववज्जजेज्जा पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
एणं जंते ! जे जविणं रयणप्पजाए पुढवीएसु णेरइएसु उव-
वज्जत्तए सेणं भंते ! केवइयकाद्विइएसु उववज्जजेज्जा ? गोय-
मा ! जहण्णं दसवाससहससद्वितीएसु उकोसेणं पल्लिओ-
वमस्स असंखेज्जज्जागाद्वितिसु उववज्जजेज्जा ? तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जन्ति ? गोयमा ! जहण्णं
एको वा दो वा तिषि वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्ज-
न्ति ॥ ५ ॥ तेसिणं जंते ! जीवाणं सरीरगा कित्तघयणी-
पणत्ता ? गोयमा ! वेवट्ठीसंघयणीपणत्ता तेसिणं जंते ! जीवाणं
केमहात्रिया सरीरगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णं अंगु-
लस्स अमंखेज्जज्जागां उकोसेणं जोयणसहसं ॥ ४ ॥ तेसिणं
जंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पणत्ता ? गोयमा !

हुंसंठाणसंठिया पणत्ता ॥ ५ ॥ तेसि एणं जंते जीवाणं
कइ वेस्साओ पणत्ताओ ? गोयमा ! तिषि वेस्साओ पण-
त्ताओ तंजहा कएहवेस्सा एीववेस्सा काउलेस्सा ॥ ६ ॥
तेणं जंते ! जीवा सम्मदिट्ठी मिच्चादिट्ठी सम्मामिच्चादिट्ठी ?
गोयमा ! णो सम्मदिट्ठी मिच्चादिट्ठी णो सम्मामिच्चादिट्ठी
॥ ७ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं णाणी अणणी ? गोयमा ! णो
एणी अणणी । नियमा दुअणाणी तंजहा मतिअणणी
सुअअणणी । ८ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं मएजोगी वयजोगी
कायजोगी ? गोयमा ! एो मणजोगी वयजोगी वि काय-
जोगी वि ॥ ९ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता
अणगागारोवउत्ता ? गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणगा-
रोवउत्ता वि ॥ १० ॥ तेसि णं जंते ! जीवाणं कइ सणा
पएणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि सणा पएणत्ता तंजहा आ-
हारसणा जयसणा मेहुणसणा परिग्गहसणा ॥ ११ ॥ ते-
सिणं जंते ! जीवाणं कइ कसाया पणत्ता ? गोयमा ! च-
त्तारि कसाया पएणत्ता तंजहा कोहकसाए माणकसाए मा-
याकसाए झोजकसाए ॥ १२ ॥ तेसिणं जंते ! जीवाणं कइ
इंदिया पएणत्ता ? गोयमा ! पंचिदिया पएणत्ता तंजहा सो-
इदिए चक्खिदिए जाव फासिदिए ॥ १३ ॥ तेसिणं जंते !
जीवाणं कइ समुग्घाया पएणत्ता ? गोयमा ! तओ समु-
ग्घाया पएणत्ता तंजहा वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए
मारणंतियसमुग्घाए ॥ १४ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं साता-
वेदगा असातावेदगा ? गोयमा ! सातावेदगा वि असातावे-
दगा वि ॥ १५ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं इत्थीवेदगा पु-
रिसवेदगा णपुंसगवेदगा ? गोयमा ! णो इत्थी वेदगा एो
पुरिसवेदगा णपुंसगवेदगा ॥ १६ ॥ तेसि णं जंते ! जीवा
एणं केवइयं काद्वं ठिइ पएणत्ता गोयमा ! जहण्णं अंतो मु-
हुत्तं उकोमेणं पुव्वकोमी ॥ १७ ॥ तेसिणं जंते ! जीवा-
णं कइ अज्जवमाणा पएणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अ-
ज्जवसाणा पएणत्ता ? तेणं जंते ! किं पसत्था अप्पसत्था ?
गोयमा ! पसत्था वि अप्पसत्था वि ॥ १८ ॥ तेणं जंते !
पज्जत्ता असप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति कालओ के-
वचिरं होइ गोयमा ! जहण्णं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्व-
कोमी ॥ १९ ॥ सेणं जंते ! पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिए रयणप्पजाए पुढवी एेरइए पुणरवि पज्जत्तअ-
सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवइयं काद्वं सेवेज्जा केव-
इयं काद्वं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो
जवग्गहणाइं काद्वादेसेणं जहण्णं दसवाससहससाइं अंतो-
मुहुत्तमव्वज्जहियाइं उकोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जज्जागां
पुव्वकोडिमव्वज्जहियं एवइयं काद्वं सेवेज्जा एवइयं काद्वं
गतिरागतिं करेज्जा ॥ १ ॥ पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिएणं जंते ! जे जविणं जहण्णकाद्विइएसु रयणप्पजा-

पुढवी णेरइए उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धि-
 एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं वि दसवाससहस्स-
 डिईएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा
 ॥ १ ॥ तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति
 एवं सव्वावत्तव्या णिरवसेसा जाणियव्वा जाव अणुबंधोत्ति
 सेणं भंते ! पज्जत्तअसखिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए जह-
 षकालद्धिई य रयणप्पभापुढविणेरइए जहषकालं पुण-
 रवि अपज्जत्तअसखि जाव गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
 भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहषेणं दस-
 वाससहस्साइं अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं पुव्वकोढी
 दसवाससहस्सेहिं अव्वहिया एवइयं कालं गतिरागतिं
 करेज्जा ॥ २ ॥ पज्जत्तअसखिपंचिंदियतिरिक्खजोणि-
 एणं जंते ! जे नविए उक्कोसकाट्ठिईएसु रयणप्पजापुढवी
 णेरएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिईएसु उव-
 वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं पद्धिओवमस्स असंखेज्ज-
 इजागट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पद्धिओवमस्स असंखेज्जइजा-
 गट्ठिईएसु उवज्जेज्जा तेणं जंते ! जीवा अवसेसं तं चेव
 जाव अणुबंधो । सेणं जंते ! पज्जत्तअसएणपंचिंदियति-
 रिक्खजोणिए उक्कोसकाट्ठिई य रयणप्पजापुढवी णेरइए
 उक्कोसं पुणरवि पज्जत्त जाव करेज्जा ? गोयमा ! नवादेसेणं
 दो नवग्गहणाइं काट्ठादेसेणं जहएणेणं पद्धिओवमस्स अ-
 संखेज्जइजागं अंतो मुहुत्तमव्वहियं उक्कोसेणं पद्धिओवमस्स
 असंखेज्जइजागं पुव्वकोढी अव्वहियं एवइयं काट्ठं सेवेज्जा
 एवइयं काट्ठं गतिरागतिं करेज्जा जहएणकाट्ठिई य पज्जत्त-
 अमएणपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे नविए रय-
 णप्पजापुढवी णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाल
 द्धिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं दसवाससहस्स-
 डिईएसु उक्कोसेणं पद्धिओवमस्स असंखेज्जइजागट्ठिईएसु
 उववज्जेज्जा ? तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवति अव-
 सेसं तं चेव णवरं इमाइं तिणिण णाणत्ताइं आउअज्जव-
 साणाणुबंधो य जहएणेणं ठिईअंतो मुहुत्तं उक्कोसेण वि
 अंतो मुहुत्तं । तेसिणं जंते ! जीवाणं केवइया अज्जवसाणा
 पएणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अज्जवसाणा पएणत्ता तेणं
 जंते ! किं पसत्था अप्पसत्था ? गोयमा ! एो पसत्था अ-
 प्पसत्था । अणुबंधो अंतो मुहुत्तं सेसं तं चेव । सेणं जंते !
 जहएणकालद्धिई य पज्जत्ता असएणपंचिंदियरयणप्पजा
 चाव करेज्जा ? गोयमा ! नवादेसेणं दो नवग्गहणाइं काट्ठा-
 देसेणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं
 उक्कोसेणं पद्धिओवमस्स असंखेज्जइजागं अंतो मुहुत्त-
 मव्वहियं एवइयं काट्ठं जाव करेज्जा ॥ ४ ॥ जहएण-
 काट्ठिई य पज्जत्तअसएणपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते !
 जे नविए जहएणकाट्ठिईएसु रयणप्पजापुढवी णेरइ-

एसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिईएसु उव-
 वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं दसवाससहस्साट्ठि-
 ईएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा
 तेणं जंते ! जीवा सेसं तं चेव । ताइं चेव तिणिण णाणत्ताइं
 जाव सेणं जंते ! जहएणकालद्धिई य पज्जत्त जाव जोणिए
 जहषकालद्धिई य रयणप्पजा पुणरवि जाव ? गोयमा ! नवा-
 देसेणं दो नवग्गहणाइं काट्ठादेसेणं जहषेणं दसवासस-
 हस्साइं अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं
 अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं एवइयं काट्ठं सेवेज्जा जाव करेज्जा
 ॥ ५ ॥ जहषकालद्धिईयं पज्जत्ता जाव तिरिक्खजोणिआणं
 जंते ! जे नविए उक्कोसकाट्ठिईएसु रयणप्पजापुढविणेरइ-
 एसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवतियकालद्धिईएसु उवव-
 ज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं पद्धिओवमस्स असंखेज्जइजा-
 गट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पद्धिओवमस्स असंखेज्जइजागट्ठिई-
 एसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! अवसेसं तं चेव ताणि चेव
 तिणिण णाणत्ताइं जाव । सेणं जंते ! जहएणकाट्ठिई-
 यस्स पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए उक्कोसकाट्ठिईयरयण-
 प्पजा जाव करेज्जा ? गोयमा ! नवादेसेणं दो नवग्गहणाइं
 काट्ठादेसेणं जहएणेणं पद्धिओवमस्स असंखेज्जइजागं अं-
 तो मुहुत्तमव्वहियं उक्कोसेण वि पद्धिओवमस्स असंखेज्जइ-
 जागं अंतो मुहुत्तमव्वहियं एवइयं काट्ठं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥
 उक्कोसकालद्धिईयपज्जत्तअसएणपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-
 णं जंते ! जे नविए रयणप्पजापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए,
 सेणं जंते ! केवइयट्ठिई जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
 एणेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं पद्धिओवमस्स
 असंखेज्जइजागट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा ए-
 गसमएणं अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं
 जाव इमाइं दोमि णाणत्ताइं ठिई जहषेणं पुव्वकोढी उ-
 क्कोसेण वि पुव्वकोढी एवं अणुबंधोवि अवसेसं तं चेव ।
 सेणं जंते ! उक्कोसकाट्ठिईयपज्जत्तअसएण जाव तिरि-
 क्खजोणिए रयणप्पजा जाव ? गोयमा ! भवादेसेणं दो नव-
 ग्गहणाइं, काट्ठादेसेणं जहएणेणं पुव्वकोढी दसाहिं वास-
 सहस्सेहिं अव्वहिया, उक्कोसेणं पद्धिओवमस्स असंखेज्ज-
 इजागं पुव्वकोढीए अव्वहियं एवइयं जाव करेज्जा ७
 उक्कोसकाट्ठिईयपज्जत्ततिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे न-
 विए जहएणकाट्ठिईएसु रयणप्पजा जाव उवव-
 ज्जित्तए सेणं जंते ! केवति जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा !
 जहएणेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेण वि दसवासस-
 हस्साट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! सेसं तं चेव जहा
 सत्तमगमए जाव सेणं जंते ! उक्कोसकाट्ठिई जाव तिरि-
 क्खजोणिए जहएणकालद्धिई य रयणप्पजा जाव करेज्जा ?
 गोयमा ! नवादेसेणं दो नवग्गहणाइं काट्ठादेसेणं जहएणेणं

पुव्वकोमी दमहिं वाससहस्सेहिं अन्नदिया उक्कोमे-
एवि पुव्वकोमी दसाहिं वाससहस्सेहिं अन्नदिया
एवइयं जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उक्कोमकाट्टिइएसु पज्जत्त जाव
तिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविण् उक्कोसकाट्टिइएसु
रयणप्पन्ना जाव उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयं कालं जाव
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहाणं पद्धिओवमस्स असंखेज्ज-
इभागट्टिइएसु उक्कोमेण वि पद्धिओवमस्स असंखेज्जज्जाग-
ट्टिइएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! जीवा एगमएणं सेसं जहा
सत्तमगमए जाव सेणं जंते ! उक्कोसकाट्टिइएसु पज्जत्त जाव
तिरिक्खजोणियउक्कोसट्टिइएरयणप्पन्ना जाव करेज्जा ? गो-
यमा ! जवादेसेणं दोनवगहणाइं, कालादेसेणं जहणेणं
पद्धिओवमस्स असंखेज्जज्जागं पुव्वकोमीए अन्नदियं, उ-
क्कोमेण वि पद्धिओवमस्स असंखेज्जज्जागं पुव्वकोमी म-
न्नदियं एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं
एने ओहिया तिण्णिगमगा । ३ । जहणकाट्टिइएसु तिण्णि-
गमगा । ६ । उक्कोमकाट्टिइएसु तिण्णिगमगा । ९ । सव्वे ते
एव गमगा जवंति ॥

सेणं जंते पज्जत्ता असणीत्यादि (जवादेसेणंति) जयप्रकारेण
(दोनवगहणाइंति) एकवासंशी द्वितीयं नारकः ततो निर्ग-
तस्सन्नन्तरतया संक्षिप्तमेव बभूवे न पुनरसंक्षिप्तमिति (का-
ट्टापसेणंति) काट्टप्रकारेण कालत इत्यर्थः दशवर्षसहस्राणि
नारकजघन्यस्थितियन्तमुद्धृत्तान्यधिकानि असंक्षिप्तवसम-
न्त्रिजघन्यायुस्सहितानीत्यर्थः (उक्कोमेणमित्यादि) इह प-
ल्लोपमासंख्येयजागः पूर्वभवासंक्षितारकोन्मुद्रायुष्करूपः पूर्व-
कोटीत्रासंख्युत्क्रष्टायुष्करूपेति । एवमेते सामान्येषु रत्नप्रज्ञाना-
रकेषूपित्सवोऽसंक्षिप्तः प्ररूपिताः । १ । अथ जघन्यस्थितिपु तेषू-
न्पित्सुस्तान्प्ररूपयन्नाह (पज्जत्तेत्यादि) सर्वं चेदं प्रतीतार्थमेव-
मुत्क्रष्टस्थितिषु रत्नप्रज्ञानारकेषूपित्सवोऽपि प्ररूपणीया एवमेते
त्रयो गमा निर्विशेषोपपर्याप्तकाऽसंक्षिप्तमाश्रित्योक्ता एवमेव तं ज-
घन्यस्थितिकमुत्क्रष्टस्थितिकं ३ चाश्रित्य वाच्यास्तदेवमेत-
नच गमाः तत्र जघन्यस्थितिकमसंक्षिप्तमाश्रित्य सामान्यनार-
कगम उच्यते (जहणेत्यादि) आरुभज्जावसाणाभणुयंधोयत्ति)
आयुरन्तमुद्धृत्तमेव जघन्यस्थितेरसंक्षिप्तोऽधिकृतन्यात् अच्यव-
सायस्थाना यप्रशस्तान्येवान्तमुद्धृत्तस्थितिकत्वाद्दीर्घस्थितेहिं तस्य
द्विविधान्यापि तानि सन्नवन्ति, कालस्य बहुत्वादुक्तव्यश्च स्थि-
तितमान पवेति कायसंबन्धे च नारकाणां जघन्याया उत्क्रष्टा-
याश्च स्थितेरुपर्यन्तमुद्धृत्तं वाच्यमिति ॥ ४ ॥ एवं जघन्यस्थि-
तिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषूपादयन्नाह—जहणकाट्टिइए-
त्यादि ॥ ५ ॥ एवं जघन्यस्थितिकं तमुत्क्रष्टस्थितिषु तेषूपादयन्ना-
ह—जहणेत्यादि ॥ ६ ॥ एवमुत्क्रष्टस्थितिकं तं सामान्येषु तेषू-
त्पादयन्नाह—उक्कोसकालेत्यादि ॥ ७ ॥ एवमुत्क्रष्टस्थितिकं तं ज-
घन्यस्थितिषु तेषूपादयन्नाह—उक्कोसकालेत्यादि ॥ ८ ॥ एवमु-
त्क्रष्टस्थितिकं तमुत्क्रष्टस्थितिषु तेषूपादयन्नाह उक्कोसकाले-
त्यादि ॥ ९ ॥ एवं तावदसंक्षिप्तः पञ्चेन्द्रियतिरश्चो नारकेषूपा-
दो नवधोकोऽथसंक्षिप्तस्तस्यैव तथैव तमाह (जहणसीत्यादि)
तिषि नाणा तिषि अण्णाणा (जयणापत्ति) ।

जदि सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं

संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्ख जाव उवव-
ज्जंति गोयमा ! संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति एो असंखेज्जवासाउय जाव उवव-
ज्जंति जदि संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदिय जाव उववज्जं-
ति किं जहचरोहिंतो उववज्जंति पुच्छा ? गोयमा ! जह-
चरोहिंतो उववज्जंति जहा असणी जाव पज्जत्तएहिंतो उ-
ववज्जंति एो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति पज्जत्तसंखेज्ज-
वासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे ज-
विण् एणइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइसु पुढवीसु
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा तं-
जहा रयणप्पन्नाए जाव अहेसत्तमाए पज्जत्तसंखेज्ज-
वासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे ज-
विण् रयणप्पन्नापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते !
केवइयकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
णेणं दसवाससहस्सट्टिइएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्टि-
इएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एगमएणं केवइ-
या उववज्जंति जहेव असणी । तेसि एं भंते ! जीवाणं
सरीरगा किं संघयणी पणत्ता ? गोयमा ! छव्विहसंघय-
णी पणत्ता तं जहा वडरोसभनारायसंघयणी उसभना-
राय जाव छेवडसंघयणी । सरीरोगाहणा जहेव असणीणं ।
तेसि एं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संक्षिया पणत्ता ?
गोयमा ! छव्विहसंक्षिया पणत्ता तं जहा समचउरं-
सा णिगोहा जाव हुंडा । तेसि एं भंते ! जीवाणं कइलेस्सा
ओ पणत्ताओ ? गोयमा ! कइलेस्साओ पणत्ताओ, तं जहा
कएइलेस्सा जाव सुकलेस्सा । दिट्ठी ति विहावि । ति-
णिणाणा तिणि अण्णाणा भयणा । जोगो ति विहोवि सेसं
जहा असणीणं जाव अणुवंधो एवरं पंचसमुगधाया आ-
दिज्जगा, वेदो ति विहो वि । अवसेसं तं चेव जाव सेणं
भंते ! पज्जत्तासंखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिए
रयणप्पन्ना जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं जहणेणं
दो भवगहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवगहणाइं, कालादेसेणं
जहणेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुद्धत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं
चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोटीहिं अन्नदियाइं
एवइयं कालं जाव करेज्जा । १ । पज्जत्तसंखेज्जवासाउय
जाव जे भविण् जहणकालं जाव से एं भंते ! केवइयकाल-
ट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहणेणं दसवासस-
हस्सट्टिइएसु उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्टिइएसु जाव
उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा एवं सो चेव पढमगमओ
णिरवसेसो जाणियव्वो जाव कालादेसेणं जहणेणं दस-
वाससहस्साइं अंतो मुद्धत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि

पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अन्नहियाओ
 एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा । २ । सो चेव
 उकोसकालद्धिंएसु उवववो जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु
 उकोसेण वि सागरोवमद्धिंएसु अवसेसो परिणामादीवो
 भवादेसे पज्जवसाणे सो चेव पढमगमगो खेतव्वो जाव
 कालादेसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमव्वहियं,
 उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अन्न-
 हियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा । ३ । जह्मेकालद्धिं
 य पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसिषिपंचिदियतिरिक्ख जोणि-
 एणं जंते ! जे नविए रयणप्पनापुढवी जाव उवव-
 ज्जित्तए, सेणं जंते ! केवइयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ? ।
 गोयमा ! जह्मेणं दसवाससहस्सद्धिंएसु उकोसेणं साग-
 रोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! जीवा अवसेसो सो
 चेव गमओ णवरं इमाइं अट्ट एणत्ताइं सरीरोगाहणा ज-
 ह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्जाणं उकोसेणं धणुहुत्त-
 लेस्साओ तिप्पिआदिह्माओ एो सम्महिट्ठी मिच्छादिट्ठी
 एो सम्मामिच्छदिट्ठी । एो एाणी दो अस्माणी णियमं ।
 समुग्धाया आदिह्मा तिप्पि । आउअज्जवसाणा आणुवंधो
 य जहेव असंखीणं अवसेसं जहा पढमगमए जाव काला-
 देसेणं जह्मेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं
 उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अ-
 न्नहियाइं एवइयं काळं जाव करेज्जा । ४ । सो चेव जह-
 म्मकाद्धिंएसु उवववो जह्मेणं दसवाससहस्सद्धिंएसु
 उकोसेण वि दसवाससहस्सद्धिंएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते !
 एवं सो चेव चउत्थो णिरवसेसो जाणियव्वो जाव काढा-
 देसेणं जह्मेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं
 उकोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं
 अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ॥ ५ ॥ सो चेव उको-
 मकाद्धिंएसु उवववो । जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु उको-
 सेण वि सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! एवं सो
 चेव चउत्थो गमओ णिरवसेसो जाणियव्वो जाव काढा-
 देसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमव्वहियं उकोसेणं
 चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाइं
 एवइयं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥ उकोसकालद्धिं य पज्जत्त-
 संखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिणं भंते ! जे नविए
 रयणप्पना पुढवि णेरइएसु उववज्जित्तए । सेणं भंते ! केव-
 यकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं दसवास
 सहस्सद्धिंएसु उकोसेणं सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा,
 तेणं भंते ! जीवा अवसेसो परिणामादीवो नवादेसे पज्जव-
 साणे एएसिं चेव पढमो गमओ णेतव्वो णवरं ठिई । जह-
 मेणं पुव्वकोडी उकोसेण वि पुव्वकोमी एवं आणुवंधो वि ।
 सेसं तं चेव । काढादेसेणं जह्मेणं पुव्वकोमी दसहिं वाससह-

स्सेहिं अन्नहिया उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पु-
 व्वकोमीहिं अन्नहियाइं एवइयं काळं जाव करेज्जा ॥ ७ ॥
 सो चेव जह्मेकालद्धिंएसु उवववो जह्मेणं दसवाससह-
 स्सद्धिंएसु उकोसेण वि दसवाससहस्सद्धिंएसु उववज्जेज्जा,
 तेणं जंते ! जीवा सो चेव सत्तमो गमओ णिरवसेसो भाणि-
 यव्वो जाव नवादेसोत्ति काढादेसेणं जह्मेणं पुव्वकोमी
 दसवाससहस्सेहिं अन्नहिया उकोसेणं चत्तारिपुव्वकोमी-
 ओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अन्नहियाओ एवइयं
 जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उकोसकालद्धिंयपज्जत्त जाव ति-
 रिक्खजोणिणं जंते ! जे नविए उकोसकालद्धिं जाव
 उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ?
 गोयमा ! जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु उकोसेण वि सागरो-
 वमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! सो चेव सत्तमो गमओ
 णिरवसेसो जाणियव्वो जाव नवादेसोत्ति, काढादेसेणं ज-
 ह्मेणं सागरोवमं पुव्वकोमीए अन्नहियं उकोसेणं चत्तारि
 सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अन्नहियाइं एवइयं जाव
 करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं एते एव गमगा उक्खेवओ णिक्खे-
 वओ णवसु वि जहेव असंखीणं, पज्जत्तसंखेज्जवासाउय-
 सिषि पंचिदियतिरिक्खजोणिणं जंते ! जे नविए सक-
 रप्पनाए पुढवीए णेरएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केव-
 इयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु
 उववज्जेज्जा, उकोसेणं तिप्पि सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा
 तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं एवं जहेव सकरप्पनाए उव-
 वज्जंतगस्स द्वाप्पी सव्वे वि णिरवसेसा जाणियव्वा जाव
 नवादेसोत्ति । काढादेसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहु-
 त्तमव्वहियं उकोसेणं वारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमी-
 हिं अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं रयणप्पनापु-
 ढविगमगसरिसा एव वि गमा जाणियव्वा एवरं सव्वगमएसु
 वि णेरइयद्धिं य संवेइसु सागरोवमा जाणियव्वा एवं जाव
 षट्पुढवित्ति एवरं णेरइए ठिई जा जत्थ पुढवीए जह्मे-
 कोसिया सा तेण चेव कमेण चउगुणा कायव्वा वालुयप्प-
 नाए अट्ठावीसं सागरोवमा चउगुणिया नवंति पंकप्पनाए
 चत्तालीसं, भूमप्पनाए अट्ठमद्धिं, तमाए अट्ठासीतिं । संघयणाइं
 वालुयप्पनाए पंचविहा संघयणी तं जहा वइरोसभनाराय जाव
 कीलियासंघयणी, पंकप्पनाए चउव्विहसंघयणी, भूमप्पनाए
 तिविहसंघयणी, तमाए दुविहसंघयणी तं जहा वइरोसभनारा-
 यसंघयणी उसज्जनारायसंघयणी सेसं तं चेव । पज्जत्तसंखेज्ज-
 वासाउ य जाव तिरिक्खजोणिणं जंते ! जे नविए अहे सत्तम-
 पुढवीणेरइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिं-
 एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं वावीसं सागरोव-
 मद्धिंएसु उकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा
 तेणं जंते ! जीवा एवं जहेव रयणप्पनाए एव गमगा द्वाप्पी

सन्वेवि एवरं वड्रोसन्नारायसंवेयणी इत्थी वदगा ए
 उववज्जन्ति मेसं तं चैव जाव आणुवंथोत्ति संवेहो जवादेमेणं
 जह्मणं तिषि जवग्गहणाइं उक्कोसेणं सत्त जवग्गहणाइं,
 कात्तादेसेणं जह्मणं वावीसं मागरोवमाइं दोहिं अतो-
 मुहुत्तेहिं अब्जहियाइं उक्कोसेणं मासहिं सागरोवमाइं चउहिं
 पुव्वकोमीहिं अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो
 चैव जह्मणकात्ताहिंएसु उववणो सन्वेव वत्तव्वया जाव
 जवादेसोत्ति, कात्तादेसेणं जह्मणं कात्तादेसेणं वि तहेव जाव
 चउहिं पुव्वकोमीहिं अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । २ ।
 सो चैव उक्कोसकात्ताहिंएसु उववणो सन्वेव वत्तव्वया जाव
 आणुवंथोत्ति । जवादेसेणं जह्मणं तिषि जवग्गहणाइं
 उक्कोसेणं पंच जवग्गहणाइं कालादेसेणं जह्मणं तेत्तीसं
 सागरोवमाइं दोहिं अतो मुहुत्तेहिं अब्जहियाइं उक्कोसेणं
 मावहिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं अब्जहियाइं एव-
 इयं जाव सेवेज्जा । ३ । सो चैव अप्पणा जह्मणकात्ताहिं-
 इओ जाओ मव्वे वि रयणप्पणापुढविजह्मणकात्ताहिंइय-
 वत्तव्वया जाणियव्वा जाव जवादेसोत्ति एवरं पढमसंघ-
 यणं णो इत्थीवेदगा जवादेसेणं जह्मणं तिषि जवग्गह-
 णाइं उक्कोसेणं सत्तजवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जह्मणं वावीसं
 सागरोवमाइं दोहिं अतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं उक्कोसेणं
 मावहिं सागरोवमाइं चउहिं अतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं
 एवइयं जाव करेज्जा । ४ । सो चैव जह्मणकात्ताहिंएसु उव-
 वणो एवं सो चैव चउत्थो गमो णिरवमेसो जाणियव्वो
 जाव कात्तादेसोत्ति । ५ । सो चैव उक्कोसकात्ताहिंएसु उववणो
 सन्वेव वत्तव्वया जाव आणुवंथोत्ति, जवादेसेणं जह्मणं तिषि
 जवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच जवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जह-
 म्मणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अतोमुहुत्तेहिं अब्जहि-
 याइं उक्कोसेणं मावहिं सागरोवमाइं अतोमुहुत्तेहिं अब्ज-
 हियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ६ । सो चैव अप्पणा
 उक्कोसकात्ताहिंओ जाओ जह्मणं वावीसं सागरोवमाइं-
 एसु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते !
 अवसेसा सन्वे वि सत्तमपुढवीपढमगमवत्तव्वया जा-
 णियव्वा जाव जवादेसोत्ति एवरं तिइअणुवंथोत्ति, जह-
 म्मणं पुव्वकोमी उक्कोसेणं वि पुव्वकोमी ससं तं चैव, का-
 तादेसेणं जह्मणं वावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोमी-
 हिं अब्जहियाइं, उक्कोसेणं मावहिं सागरोवमाइं चउहिं
 पुव्वकोमीहिं अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । ७ । सो
 चैव जह्मणकात्ताहिंएसु उववणो सन्वेव वत्तव्वया जाव
 तहेव सत्तमगमसरिसा । ८ । सो चैव उक्कोसकात्ताहिंएसु
 उववणो सन्वे वि वत्तव्वया जाव आणुवंथोत्ति, जवादेसेणं ज-
 ह्मणं तिषि जवग्गहणाइं, उक्कोसेणं पंच जवग्गहणाइं, का-
 तादेसेणं जह्मणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोमीहिं

अव्जहियाइं उक्कोसेणं मावहिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वको-
 मीहिं अब्जहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ९ । जइ
 मणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति किं सप्पिमणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति
 असप्पिमणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति ? गोयमा ! सप्पिमणुस्से-
 हिंतो उववज्जन्ति णो असप्पिमणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति जइ
 सप्पिमणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति किं संखेज्जवासाउयसप्पि-
 मणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति असंखेज्ज जाव उववज्जन्ति ? गो-
 यमा ! संखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति णो
 असंखेज्जवासाउय उववज्जन्ति । जइ संखेज्जवासाउय जाव
 उववज्जन्ति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव उववज्जन्ति
 अपज्जत्त जाव उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा-
 उय जाव उववज्जन्ति णो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव
 उववज्जन्ति ॥ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्से णं
 जंते ! जे जविण्ण एणइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइसु
 पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जे-
 ज्जा तं जहा रयणप्पणा जाव अहे सत्तमाए । पज्जत्तसंखे-
 ज्जवासाउयसप्पिमणुस्सेणं जंते ! जे जविण्ण रयणप्पणापुढवी-
 ए एणइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइया कात्ताहिं-
 एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मणं दसवासहस्साहिं-
 एसु उक्कोसेणं सागरोवमाइंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते !
 जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जन्ति ? गोयमा ! जह्मणं
 एको वा दोवा तिषि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जन्ति
 संघयणा न सरीरोगाहणा जह्मणं अंगुलपुहुत्तं । उक्कोसेणं
 पंचथणुहसयाइं । एवं सेमं जहा सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
 याणं जाव जवादेसोत्ति एवरं चत्तारि णाणातिषि अएणाणा
 भयणाए । इ समुग्घाया केवल्लिज्जा तिइ अणुवंथो य
 जह्मणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोमी सेसं तं चैव ।
 कालादेसेणं जह्मणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमव्व-
 हियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमी-
 हिं अब्जहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । १० । सो चैव जह्मण-
 कालाहिंएसु उववणो एस चैव वत्तव्वया एवरं का-
 लादेसेणं जह्मणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमव्वहिया-
 इं उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीओ चत्तालीसाए वासस-
 हस्सेहिं अब्जहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । ११ । सो चैव जह्मण-
 कालाहिंएसु उववणो एस चैव वत्तव्वया एवरं इ-
 माइं एणात्ताइं सरीरोगाहणा जह्मणं अंगुलपुहुत्तं उ-
 क्कोसेणं वि अंगुलपुहुत्तं तिषि एणाणा तिषि अएणाणा-
 भयणाए पंच समुग्घाया आदिह्मा तिइ अणुवंथो य ज-

हृण्णो मासपुहुत्तं उकोसेणं वि मासपुहुत्तं सेसं तं चेव
जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहृण्णो दसवासस-
हस्ताई मासपुहुत्तमब्धियाई उकोसेणं चत्तारि सागरो-
वमाई चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्धियाई एवइयं जाव करे-
जा । ४ । सो चेव जहृण्णकालाडिईएसु उववण्णो एस
चेव वत्तव्वया चउत्थगमगसरिसा एवरं कालादेसेणं
जहृण्णो दसवाससहस्ताई मासपुहुत्तमब्धियाई उको-
सेणं चत्तारि माससहस्ताई चउहिं मासपुहुत्तमब्धियाई उको-
याई एवइयं जाव करेज्जा । ५ । सो चेव उकोसकालाडिई-
एसु उववण्णो एस चेव गमगो एवरं कालादेसेणं जह-
एण्णो सागरोवमं मासपुहुत्तमब्धियं उकोसेणं चत्तारि
सागरोवमाई चउहिं मासपुहुत्तेहिं एवइयं जाव करेज्जा
। ६ । सो चेव अप्पणा उकोसकालाडिईओ जाव
जहृण्णो पंच धणुहसयाई उकोसेणं वि पंच धणुह-
सयाई उई जहृण्णो पुव्वकोमी उकोसेणं वि पुव्व-
कोमी एवं अणुवंधो वि । काळादेसेणं जहृण्णो पुव्व-
कोडीदसहिं वाससहस्ताई अब्धियाई उकोसेणं चत्तारि
सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्धियाई एवइयं
कालं जाव करेज्जा । ७ । सो चेव जहृण्णकालाडिईएसु उव-
वण्णो सव्वे व सत्तमगमगवत्तव्वया एवरं कालादे-
सेणं जहृण्णो पुव्वकोडी दसवाससहस्ताई अब्धिया
उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तारि माससहस्ताई
हिं अब्धियाओ एवइयं जाव करेज्जा । ८ । सो चेव उको-
सकालाडिईएसु उववण्णो सा चेव सत्तमगमगवत्तव्वया एवरं
कालादेसेणं जहृण्णो एगं सागरोवमं पुव्वकोमीए अब्ध-
हियं उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोमीहिं
अब्धियाई एवइयं काळं जाव करेज्जा । ९ । पज्जत्तसं-
खेज्जवासाज य सखिमणुस्सेणं जंते ! जे नविणं सक्करप्प-
जाए पुढवीए एण्डए जाव उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ-
यं काळं जाव उववज्जेज्जा ? गोथमा ! जहृण्णो सागरोवम-
डिईएसु उकोसेणं तिप्पि सागरोवमडिईएसु उववज्जेज्जा
तेणं जंते ! एवं सो चेव रयणप्पजापुढविगमओ णेयव्वो
णवरं सरीरोगाहणा जहृण्णो रयणपुहुत्तं उकोसेणं पंचध-
णुहसयाई त्रिती जहृण्णो वासपुहुत्तं पुव्वकोमी एवं अणु-
वंधो वि सेसं तं चेव जाव नवादेसोत्ति । काळादेसेणं जहृण्णो
सागरोवमं वासपुहुत्तमब्धियं उकोसेणं वारससागरोवमाई
चउहिं पुव्वकोमीहिं अब्धियाई एवइयं जाव करेज्जा ।
एवं एसा ओहिएसु तिसु गमेसु मणुस्सद्वप्पी णाणत्तं एर-
इयडिती कालादेसेणं संवेहं च जाणेज्जा । सो चेव अप्प-
णा जहृण्णकालाडिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एस
चेव लप्पी एवरं सरीरोगाहणा जहृण्णो रयणपुहुत्तं उ-
कोसेणं वि रयणपुहुत्तं त्रिती जहृण्णो वासपुहुत्तं उकोसेणं
वि वासपुहुत्तं एवं अणुवंधो वि सेसं जहा त्रिप्पि गमएसु इमं
हो उवज्जित्तए भाणियव्वो । ६ । सो चेव अप्पणा
उकोसकालाडिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु इमं
पंचधणुहसयाई त्रिती जहृण्णो पुव्वकोमी उकोसेणं वि
पुव्वकोमी, एवं अणुवंधो वि सेसं जहा पढमगमए एवरं
णेरइयडिती कायसंवेहं च जाणेज्जा । ७ । एवं जाव उट्ट-
पुढवी एवरं तच्चाए आढवेत्ता एकेकं संघयणं परिहायति,
तहेव तिरिक्खजोणियाणं कालादेसो वि तहेव । एवरं
मणुस्सडिई जाणियव्वो । पज्जत्तसंखेज्जवासाजसाधिमणु-
स्सेणं जंते ! जे नविणं अहं सत्तमपुढविणेरइएसु उवव-
ज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाळाडिईएसु उववज्जेज्जा ?
गोथमा ! जहृण्णो वावीसं सागरोवमडिईएसु उवको-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमडिईएसु उववज्जेज्जा तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं अवसेसो सो चेव सक्करप्पमणुढविं ग-
मओ णेयव्वो एवरं पढमसंघयणं । इत्थी वेयणा ए
उववज्जंति सेसं तं चेव जाव अणुवंधोत्ति । नवादेसेणं दो
नवगहणाई काळादेसेणं जहृण्णो वावीसं सागरोवमाई वा-
सपुहुत्तमब्धियाई उकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई पुव्वको-
डीए अब्धियाई एवइयं जाव करेज्जा ? सो चेव जहृण्ण-
कालाडिईएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया एवरं एण्डयं-
डिई संवेहं च जाणेज्जा । ८ । सो चेव उकोसकालाडिईएसु
उववण्णो एस चेव वत्तव्वया एवरं संवेहं च जाणेज्जा । ९ ।
सो चेव अप्पणा जहृण्णकालाडिईओ जाओ तस्स वि
तिसु गमएसु एस चेव वत्तव्वया एवरं सरीरोगाहणा ज-
हृण्णो रयणपुहुत्तं उकोसेणं वि रयणपुहुत्तं, उईज-
हृण्णो वासपुहुत्तं उकोसेणं वि वासपुहुत्तं एवं अणुव-
ंधो वि संवेहो उवज्जित्तए जाणियव्वो । ६ । सो चेव अ-
प्पणा उकोसकालाडिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु
एस चेव वत्तव्वया एवरं सरीरोगाहणा जहृण्णो पंच-
धणुहसयाई उकोसेणं वि पंचधणुहसयाई उई जहृण्णो
पुव्वकोमी उकोसेणं वि पुव्वकोमी एवं अणुवंधो वि ।
णवसु वि एतेसु गमएसु णेरइयडिई संवेहं च जाणेज्जा ।
सव्वत्थ नवगहणाई दोषि जाव णव गमएसु कालादेसे-
णं जहृण्णो तेत्तीसं सागरोवमाई पुव्वकोडीए अब्ध-
ियाई उकोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाई पुव्वकोमीए अब्ध-
हिया एवइयं काळं सेवेज्जा एवइयं काळं गतिरागतिं करेज्जा ।।
तिरिच्छां संझिनां नरकगमिनां ज्ञानान्यऽज्ञानानि च त्रीणि
भजनया भवन्तीति द्वे वा त्रीणि वा स्मुरित्यर्थः ॥ नवरं
पंचसमुधाया (आश्चर्यगति) असंझिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्च-
ख-

यस्समुदाताः सज्जिनस्तु नरकं श्रियासोः पञ्चाद्या अन्तयोद-
योर्मनुष्याणामेव जावदिति । (जहणं दो भयगहणांति)
स देहपञ्चेन्द्रियतिर्यक्पृथग् पुनर्नरकः पुनर्यतः ततो मनुष्येष्वेवम-
धिरुत्पत्त्यै कायसंवेधे जहणं जघन्यतो भवति पञ्च जघनप्रहणाष्ट-
कमपि भावनीयम् । अनेन चेदमुक्तं सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् ?
ततो नारकः १ पुनः सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् ३ पुनर्नारकः ४ पुनः
सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् ५ पुनर्नारकः ६ ततः पुनः सज्जिपञ्चे-
न्द्रियतिर्यक् ७ पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारकः ८ इत्येवमष्ट-
धेव वारानुत्पद्यते नवमे जघ्रे तु मनुष्यः स्यादिति एवमाधिक
पृथिवीरेषु नारकेषुपादितोऽयं चेद प्रथमो गमः । पञ्चत्वेत्यादि-
स्तु द्वितीयः । सो चेव उक्तोसकाले इत्यादिस्तु तृतीयः । जह-
णकालद्वितीयेत्यादिस्तु चतुर्थः । तत्र च । नवरं इमांश्च दृष्ट्वा
णत्ताइति । तानि चैवं-तत्र शरीरावगाहनोत्पत्त्या योजनस-
हस्रमुका इह तु धनुः पृथग्यं तथा तत्र लेख्याः पद् इह त्वाद्या-
स्तिस्रः तथा तत्र दृष्टः त्रिधा इह तु मिथ्यादृष्टिरेव तथा
तत्राऽमानानि त्रीणि भजनयेद् तु द्वे पद्यामाने । तथा तत्राद्याः
पञ्च समुदाता इह तु त्रयः । “ आऊअऊकवसाणा, अणुयं-
धो य जहं असाणांति ” । जघन्यस्थितिकासंक्षिप्तं इवे-
त्यर्थः । तनश्चायुरिहान्तमुहूर्तम् । अथ्यवसायस्थानान्यप्रश-
स्तान्येवानुच्यन्तेऽप्यन्तमुहूर्तमेवेति (अथेवसमित्यादि) अथ-
शेषं यथा सज्जिनः प्रथमगमे आधिक इत्यर्थः । निगमन-
वाक्यं चेदम् (अथेवसो सो चेव गमश्रोति) अनेनैवंतदर्थस्य
गमत्वादिति सा चेव जहणकालेत्यादिस्तु सज्जिधिये पञ्च-
मो गमः इह च । (सोचेवति) स एव सज्जी जघन्यस्थि-
तिकः । “ सो चेव उक्तोसे ” इत्यादिस्तु षष्ठः । उक्तोसका-
लेत्यादिस्तु सप्तमः । तत्र च (एषांति चेव पदमगश्रोति)
पतेयामेव सज्जिनां प्रथमगमो यथाधिक आधिकेपूपादितः ।
नवरमित्यादि । तत्र जघन्याप्यन्तमुहूर्तरूपा सज्जिनः स्थि-
रक्ता सह न चाप्येत्यर्थः । एवमनुच्यन्तेऽपि तद्रूपत्वात्स्येति
। ७ । सो चेवेत्यादिष्टमः । इह च । (सोचेवति) स एवो-
त्पत्त्यैतिकः संप्रति । ८ । उक्तोसेत्यादिनैवमः । “ उक्तव-
निकलेवश्रोत्यादि ” तत्रापक्षेपः प्रस्तावना (१६०००) स
च प्रतिगममौचित्येन स्वयमेव वाच्यो निक्षेपस्तु निगमनं
सोऽप्येवमेवेति पर्याप्तकसंन्यातवर्णायुक्तसज्जिपञ्चेन्द्रियति-
र्यग्यैतिकमाश्रित्य रत्नप्रभा चक्रव्यतोक्ता अथ तमेवाश्रित्य
शर्करप्रभा चक्रव्यतोच्यते तर्थाधिक आधिकेषु तावदुच्यते
पञ्चत्वेत्यादि । (लब्धी सधेव निरवसेसा भाणियव्यति) प-
रिमाणसंहननादीनां प्राप्तेय रत्नप्रभायामुत्पित्सोरुक्ता सैव
निरवशेषा शर्करप्रभायामपि भणितव्येति । (सागरोवम-
श्रंतोमुहुत्तममहिंयति) द्वितीयायां जघन्या स्थितिः साग-
रोपममन्तमुहूर्तं च सज्जिभवसत्कमिति । उक्तोसेणं वार-
सेत्यादि । द्वितीयायामुत्पद्यतः सागरोपमत्रयस्थितिस्तस्या-
श्चतुर्गुणत्वं द्वादश, एवं पूर्वकोटयोऽपि चतुर्षु संक्षिप्तियं-
गवेषु चतस्र एवेति । (नेरइयद्वितीसंवेहेसुसागरोवमा-
जाणियव्यति) रत्नप्रभायामुद्भिरसंवेधहारे च दशवर्ष-
सहस्राणि सागरोपमं चोक्तं द्वितीयादिषु पुनर्जघन्यत उत्क-
र्षतश्च सागरोपमाथेव वाच्यानि यतः “ सागरेण १ तिथ २
सत्त, ३ दस य ४ सत्तरस ६ तह य वावीसा । ६ । तेत्तीसा
जाव विती ७ सत्तसु वि कमेण पुदवीसु ॥ १ ॥ ” तथा “ जा
पदमाप जेद्वा, सा वीथाप कणिद्विया त्रीणया । तरतमजोगो
पसो, दसवाससहसरयणापत्ति ॥ १ ॥ ” रत्नप्रजागरुतुल्य-

नवापि गमाः कियदूरं यावदित्याह (जाव अहपुदवति) चर-
गुणा कायव्यति ४ उत्कृष्टकायसंवेधे इति । (वातुयप्पजाप
अट्टावीसंति) तत्र सप्तसागरोपमाण्युक्तवैतः स्थितिरुक्ता सा च
चतुर्गुणाऽष्टाविंशतिः स्यादेवमुत्तरप्रापीति (वातुयप्पभाप पंच-
विहसंघयणिस्ति) आद्ययोरेव हि पृथिव्योः सेवातनोत्पद्यते एवं
तृतीया चतुर्थी ४ पञ्चमी ३ षष्ठी २ सप्तमी १ पु एवैकं संहननं
हीयते इति । अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह-पञ्चत्वेत्यादि (इ-
तिथेया न उच्यज्जतिस्ति) षष्ठपन्तास्वेव पृथिवीषु स्त्रीणामु-
त्पत्तेः । (जहणं तिप्पि जघनगहणांति) मत्स्यस्य सप्तमपृ-
थिवीनारकत्वेनोत्पद्य पुनर्मत्स्येष्वेवोत्पत्तौ (उक्तोसेणं सत्तजघ-
नगहणांति) मत्स्यो १ मृत्वा सप्तम्यां गतः २ पुनर्मत्स्यो जातः ३
पुनरपि सप्तम्यां गतः ४ पुनरपि तथैव ६ पुनर्मत्स्यः ७ इत्येवमि-
ति । फात्तादेसेणमित्यादि । इह द्वाविंशतिसागरोपमाणि जघन्य-
स्थितिफसप्तमपृथिवीनारकसामर्थ्यानि अन्तमुहूर्तचयं च प्रथम-
तृतीयममत्स्यभयसम्यग्धीनि (ह्यावद्विंशसागरोवमाइति) वारत्रयं स-
प्तम्यां द्वाविंशतिसागरोपमायुक्ततयात्पत्तिसत्तस्र पूर्वकोटयश्च-
तुर्षु नारकजवान्तरितेषु मत्स्यभयेप्यिति, श्रतो वचनाद्येतदवसी-
यते सप्तम्यां जघन्यस्थितिपूर्वकर्पतस्त्रीनेव वारानुत्पद्यत इति
कथमन्यथैवविधं जघनप्रहणकालपरिमाणं स्यादिह च फाल
उत्कृष्टे विचक्षितस्तेन जघन्यस्थितिषु त्रीन् वारानुत्पादित एवं
हि चतुर्थी पूर्वकोटिर्लङ्घ्यते उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्वारद्वयोत्पादने
षष्ठपिः स.गरोपमाणं जयति पूर्वकोटयः पुनस्तिस्र एवेति ।
सो चेव जहणकालदिष्टेषु इत्यादिस्तु द्वितीयो गमः ॥ २ ॥
सो चेव उक्तोसिद्विष्टेषु इत्यादिस्तु तृतीयः । तत्र च (उक्तोसेण
पंचभयगहणाइति) त्रीणि मत्स्यभयप्रहणानि द्वे च नारकभय-
प्रहणे अत एव वचनादुत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां वारत्रयमेवोत्पद्य-
त इत्यवसीयते । ३ । सो चेव जहणकादिष्टिष्टो इत्यादिस्तु
चतुर्थः तत्र च (सव्येवरयणप्पजापुदविजहणकालाहितिवत्तव्यया
भाणियव्यति) सैव रत्नप्रजाचतुर्थगमवत्तव्यता जणितव्या न-
वरं केवलमयं विदोषः तत्र रत्नप्रभायां पदसंहननानि त्रयश्च वेदा
रक्ताः इह तु सप्तमपृथिवीचतुर्थगमे प्रथममेव संहननं स्त्रीवेद-
निषेधवाच्य इति ॥ ४ ॥ शेषगमास्तु स्वयमेवोक्ताः मनुष्याधिका-
रे (उक्तोमेणं संवेज्जा उच्यज्जतिस्ति) गर्जजमनुष्याणां सदै-
व सङ्गतातानामेवास्तित्वादिति । नवरं (चत्तारि नाणांति)
अथव्यादां प्रतिपतिते सति केषांचिन्नरकेषूपत्तेः आह च चूर्णी-
कारः “ ओहिनाणमपज्जवभ्राहारयसरीराणि लक्खणं । परिसा-
मिस्ता उववज्जइति जहणं मासपुदसंति ” इदमुक्तं भवति
मासद्वयान्तर्गत्यायुर्नरो नरकं न याति (दसवाससहस्रांति)
जघन्यं नरकायुः (मासपुद्दुत्तममहिंयाइति) इह मासपृथक्त्वं
जघन्यं नरकयायिमनुष्यायुः (चत्तारि सागरोवमाइति) उत्कृष्ट
रत्नप्रजानारकजघनचतुष्कायुः (चव्विं पुध्वकोटीं अज्जहिंया
इति) इह चतस्रः पूर्वकोटयो नरकयायिमनुष्यभयचतुष्कोत्कृष्टा-
युः सम्यन्धिन्यः । अनेन चेदमुक्तम् । मनुष्यो ज्ञात्वा चतुर एव वा-
रानंकर्यां पृथिव्यां नारको जायते पुनश्च तिर्यङ्देव जघतीति
जघन्यकालस्थितिकः । आधिकेषु इत्यत्र चतुर्थं गमे “ इमां गंच
णाणत्ताइ ” इत्यादि “ शरीरावगाहनेह जघन्येतराज्यामहुहपृथ-
क्त्वं प्रथमगमे तु सा जघन्यतोऽद्भुतपृथक्त्वमुत्कृष्टतस्तु पञ्चधनुः
शतानीति ॥ १ ॥ तथेह त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि जजनया
जघन्यस्थितिकस्यैवामेव प्रावाणपूर्वं तु चत्वारि ज्ञानान्युक्तानीति
॥ २ ॥ तथेहाद्याः पञ्च समुदाता जघन्यस्थितिकस्यैवामिव स-
नधात् प्राक् पशुता अजघन्यस्थितिकस्याहारकसमुदातस्या-

पि सम्प्रवात् ॥ ३ ॥ तथेह स्थितिरनुबन्धश्च जघन्यत उत्कृष्टत-
श्च मासपृथक्त्वं प्राक् स्थित्यनुबन्धो जघन्यतो मासपृथक्त्वमु-
त्कृष्टतस्तु पूर्वकोट्यभिहितेति, शेषगमास्तुस्वयमभ्युह्याः ।
शर्करप्रभावकव्यतायां (सरीरोगाहणारयणिपुहत्तंति) अने-
नेदमवसीयते द्विहस्तप्रमाणेभ्यो हानतरप्रमाणा द्वितीयायां
उत्पद्यन्ते इत्यवसीयते । “ एवं एसा ओहिपसु तिसु
गमपसु मणुस्सस्स लद्धीति ओहिओ ओहिपसु ” १ ओ-
हिओ जहमड्डितिएसु २ ओहिओ उक्कोसठिएसु प्ति ३ ”
एते औधिकाखयो गमाः ३ एतेष्वेपा उत्तरोक्ता मनुष्य-
स्य लब्धिपरिमाणसंहननादिप्राप्तिर्नातात्वं त्विदं यदुत ना-
रकस्थितिकालादेशेन कायसंवेधं च जानीयाः तत्र प्रथमे
गमे स्थित्यादिकं लिखितमेव द्वितीये तु औधिको जघन्यस्थि-
तिष्वित्यत्र नारकस्थितिर्जघन्येतराभ्यां सागरोपमं कालतस्तु
सम्बन्धो जघन्यतो वर्षपृथक्त्वाधिकं सागरोपममुत्कृष्टतस्तु
सागरोपमचतुष्टयं चतुःपूर्वकोट्यधिकं तृतीयेऽप्येवमेव न-
रं सागरोपमस्थाने जघन्यतः सागरोपमत्रयं सागरोपमचतु-
ष्टयस्थाने तूत्कर्षतः सागरोपमद्वादशकं वाच्यमिति (सचै-
वेत्यादि चतुर्थादिगमत्रयं । तत्र च (संवेहो उवओजिऊण
माणियवोत्ति) स चैवं-जघन्यस्थितिकमौधिकेष्वित्यत्र
गमे सम्बन्धः कालादेशेन जघन्यतः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वा-
धिकमुत्कृष्टतस्तु द्वादशसागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्का-
धिकानि जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्वित्यत्र जघन्येन
कालतः कायसम्बन्धः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकमुत्कर्ष-
तश्चत्वारि सागरोपमाणिवर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि एवं
पष्टमगमेऽप्युह्याः ॥ सो चैवेत्यादि ॥ सप्तमदिगमत्रयं तत्र
च ॥ इमं नाणत्तमित्यादि ॥ शरीरावगाहना पूर्वं हस्तपृथक्त्वं
धनुःशतपञ्चस्कं चोक्ता इह तु धनुःशतपञ्चकमेव एवमन्य-
दपि नानात्वमभ्युह्यम् (मणुस्सट्टिइजाखियव्वति) तिर्यक्-
स्थितिर्जघन्यान्तर्मुहूर्तमुक्ता मनुष्यगमेषु तु मनुष्यस्थितिर्ज्ञा-
तव्या सा च जघन्या द्वितीयादिगामिनां वर्षपृथक्त्वमुत्कृष्टा-
तु पूर्वकोटीति ॥ सप्तमपृथिवी प्रथमगमे “ तेत्तीसं सागरोव-
माइ पुव्वकोडीए अब्भहियाइति ” इहोत्कृष्टः कायसम्बन्ध-
एनावन्तमेव कालं भवति सप्तमपृथिवीनारकस्य तत उद्धृत्त-
स्य मनुष्येष्वनुत्पादेन भवद्वयभावेनैतावत एव कालस्य भावा
दिति ॥ म० २४ श० १ उ० ॥

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्से-
हिंतो उववज्जंति गव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो उववज्जंति गव्व-
वक्कंति य मणुस्सेहिंतो उववज्जंति जदि गव्ववक्कंति-
यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मचूमिगव्ववक्कंति-
यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मचूमिगव्ववक्कंतिय मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति अंतरदीवगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! कम्मचूमिगव्ववक्कंतिय मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति नो अकम्मगव्ववक्कंतियमणुस्से-
हिंतो उववज्जंति नो अंतरदीवगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो
उववज्जंति । जदि कम्मचूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उ-
ववज्जंति किं संखेज्जवासाउयगव्ववक्कंतिहिंतो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवासाउयहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सं-
खेज्जवासाउयकम्मचूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उवव-

ज्जंति नो असंखेज्जवासाउयकम्मचूमिगव्ववक्कंतियमणुस्से-
हिंतो उववज्जंति । जदि संखेज्जवासाउयकम्मचूमिगव्वव-
क्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्ज-
त्तएहिंतो ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अप-
ज्जत्तएहिंतो उववज्जंति एवं जहा ओहिया उववाइया तहा
रयणप्पजापुढवीनेरइया वि उववाएयव्वा । सक्करप्पजापु-
ढवीनेरइयाणं पुच्चा गोयमा ! एते वि जहा ओहिया तदेव
उववाएयव्वा नवरं सम्मुच्छिमेहिंतो पमिसेहो कायव्वो वा-
लुयप्पजापुढवीनेरइयाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति
जहा सक्करप्पजापुढवि नेरइयाणं जुयपरिसप्पेहिंते
वि पमिसेहो कायव्वो पंकप्पजापुढविनेरइयाणं पुच्चा
गोयमा ! जहा वालुयप्पजापुढविनेरइया नवरं ख-
ह्यरेहिंतो पमिसेहो कायव्वो । भूमप्पजापुढविनेरइयाणं पु-
च्चा गोयमा ! जहा पंकप्पजापुढवीनेरइया नवरं चउप्प-
एहिंतो वि पमिसेहो कायव्वो । तमा पुढवीनेरइयाणं पुच्चा ?
गोयमा ! जहा भूमप्पजापुढविनेरइया नवरं थल्यरेहिंतो प-
डिसेहो कायव्वो इमेणं अजिलावेणं । जदि पंचिंदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जल्लयरपंचिंदिएहिंतो थ-
ल्यरेहिंतो उववज्जंति खल्लयरपंचिंदिएहिंतो गोयमा ! जल्ल-
यरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति नो थल्यरेहिंतो नो खल्लय-
रेहिंतो उववज्जंति । जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं क-
म्मचूमिएहिंतो अकम्मचूमिएहिंतो किं अंतरदीवएहिंतो ?
गोयमा ! कम्मचूमिएहिंतो उववज्जंति नो अकम्मचूमि-
हिंतो नो अंतरदीवएहिंतो उववज्जंति । जइ कम्मचूमि-
हिंतो किं संखेज्जवासाउएहिंतो असंखेज्जवासाउएहिंतो ?
गोयमा ! संखेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो
उववज्जंति जदि संखेज्जवासाउएहिंतो किं पज्जत्तएहिंतो अ-
पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति
नो अपज्जत्तएहिंतो जदि पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मचूमि-
एहिंतो उववज्जंति किं इत्थीहिंतो उववज्जंति पुरिसेहिंतो
उववज्जंति नपुंसएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! इत्थीहिंतो
वि पुरिसेहिंतो वि नपुंसगेहिंतो वि उववज्जंति । अहे सत्तमा
पुढवीनेरइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
एवं चैव नवरं इत्थीहिंतो पडिसेहो कायव्वो “असव्वी खल्लु
पढमं, दोच्चं सिरीसवा तइयपक्खी । सीहा जंति चउत्थि,
उरगा पुण पंचमीं पुढवीं । ? । ठट्ठि च इत्थियाओ, मच्छा
मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमुवयाओ, वोधव्वो न-
रगपुढवीणं । २ ।

असुरकुमाराणां यथा—

असुरकुमाराणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति
मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो उववज्जंति एवं जे

हितो नेरइयाणं उपवाओ तेहितो असुरकुमाराणं वि जा-
णियव्वं नवरं असंखेज्जवासाउयअकम्मचमिगअंतर दीवग-
मणुस्मातिरिक्खजोणिणंहितो वि उपवज्जंति संसं तं चेव
एवं जाव धणियकुमारा । प्रज्ञा ० ६ पद ।

पज्जत्तअमणिपंचिदियतिरिक्खजोणिणं जंते ! जे भविण
असुरकुमारेसु उपवज्जित्तए से णं जंते ! केवइयका-
लड्डिइएसु उपवज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणं दसवास-
सहस्सड्डिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमाइ असंखेज्जभाग
ड्डिइएसु उपवज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एवं रयणप्पभा-
गमगसरिसा एववि गमगा भाणियव्वा एवरं जाहे अ-
प्पणाजहएणकालड्डिओ भवइ ताहे अज्जवसाणा पस-
त्था णो अप्पसत्था तिसु वि गमएसु अवसेसं तं चेव ।
जदि सएणपंचिदियतिरिक्खजोणिणंहितो उपवज्जंति
किं संखेज्जवासाउयमाएण जाव उपवज्जंति असंखेज्ज-
वामाउय जाव उपवज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउ-
य जाव उपवज्जंति असंखेज्जवासाउय जाव उपवज्जंति
असंखेज्जवामाउय मएणपंचिदियतिरिक्खजोणिणं जं-
ते ! जे भविण असुरकुमारेसु उपवज्जित्तए सेणं भंते !
केवइयकालड्डिइएसु उपवज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणं
दसवासमहस्सड्डिइएसु उक्कोसेणं तिणि पलिओवमाइएसु
उपवज्जेज्जा । तेणं जंते ! जीवा एगममएणं पुत्ता, गोय-
मा ! जहएणं एक्को वा दो वा तिणि वा उक्कोसेणं सं-
खेज्जा वा उपवज्जंति, वइरंसज्जनारायसंघयणी ओगाहणा
जहएणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं उ गाउयाइं मपचउरंसं
ठाणसंठिया पणत्ता ? चत्तारि लेस्साओ आदिह्वाओ । णो
सम्मदिढी मिच्छादिढी णो सम्गामिच्छादिढी । णो णाणी-
अण्णाणी णियमं पुअण्णाणी मअण्णाणी य मुयअण्णाणी
य । जोगो तिविहो वि । उवओगो पुविहो वि । चत्तारि-
सण्णाओ चत्तारि कमायाओ । पंचइंदिया तिणि समुग्गायः
आदिह्वागा संमोहया वि मरंति असंमोहया वि मरंति । वेदणा
पुनिह्वावि, सातावेदगा वि अपातावेदगा वि । वेदो पुविहो वि
इत्थोवेदगावि पुरिसंवेदगावि णो णपुंसगवेदगा । डिइय जह-
एणं साइरेगा पुव्वकोमी उक्कोसेणं तिणि पलिओवमाइ ।
अज्जवसाणा । पसत्था वि अप्पसत्थावि अणुबंधो जहव
डिइं कायसंवेहो जवादेमेणं दो जवगहएणं । कात्तादेसेणं
जहएणं साइरेगा पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्सेहिं अज्ज-
हिया उक्कोमेणं उ पलिओवमाइ एवइयं जाव करेज्जा । १ ।
सो चेव जहएणकालड्डिइएसु उपवएणो एस चेव वत्तव्वया
एवरं असुरकुमारड्डिइं संवेइं च जाणेज्जा । २ । सो चेव
उक्कोसकालड्डिइसु उपवणो जहएणं तिणि पलिओवमाइ-
इएसु उपवज्जेज्जा एस चेव वत्तव्वया एवरं डिइं से जह-

एणं तिणि पलिओवमाइ उक्कोसेण वि तिणि पलिओव-
माइ एवं अणुबंधो वि । कात्तादेसेणं जहएणं उ पलिओ-
वमाइ उक्कोसेण वि उ पलिओवमाइ एवइयं रसें तं चेव
। ३ । सो चेव अप्पणा जहएणकालड्डिइओ जाओ जहएणं
दसवाससहस्सड्डिइएसु उक्कोसेणं साइरेगं पुव्वकोमी आ-
उएसु उपवज्जेज्जा ? तेणं जंते ! अवसेसं तं चेव जाव ज-
वादेसोत्ति णवरं ओगाहणा जहएणं धणुहपुहुत्तं उक्को-
मेणं साइरेगं धणुहसहस्सं । डिइं जहएणं साइरेगा पुव्व-
कोमी उक्कोसेण वि साइरेगा पुव्वकोमी एवं अणुबंधो वि ।
कात्तादेसेणं जहएणं साइरेगा पुव्वकोमी दसवाससह-
स्सेहिं अज्जहिया उक्कोमेणं साइरेगा दो पुव्वकोमी
एवइयं जाव सेवेज्जा । ४ । सो चेव जहएणकालड्डिइएसु
उपवएणो एम चेव वत्तव्वया एवरं असुरकुमार-
ड्डिइं संवेइं च जाणेज्जा । ५ । सो चेव उक्कोसकालड्डि-
एसु उपवणो जहएणं साइरेगं पुव्वकोमी आउएसु उक्को-
सेण वि साइरेगपुव्वकोमी आउएसु उपवज्जेज्जा संसं तं
चेव एवरं कालादेसेणं जहएणं साइरेगा दो पुव्वकोमी-
ओ उक्कोमेण वि साइरेगाओ दो पुव्वकोमीओ एवइयं
कात्तं जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसका-
लड्डिइओ जाओ सो चेव य पढमगमगो जाणियव्वा एवरं
ड्डिइं जहएणं तिणि पलिओवमाइ उक्कोमेण वि तिणि
पलिओवमाइ एवं अणुबंधो वि कालादेसेणं जहएणं
तिणि पलिओवमाइ दसहिं वाससहस्सेहिं अज्जहियाइं उ-
क्कोमेणं उ पलिओवमाइ एवइयं जाव सेवेज्जा । ७ । सो
चेव जहएणकालड्डिइएसु उपवएणो एस चेव वत्तव्वया एवरं
असुरड्डिइं संवेइं च जाणेज्जा । ८ । सो चेव उक्कोसकाल-
ड्डिइं एम उपवणो जहएणं तिपलिओवमं उक्कोसेण वि
तिपलिओवमं एस चेव वत्तव्वया एवरं कात्तादेसेणं जह-
एणं उ पलिओवमाइ उक्कोसेण वि उ पलिओवमाइ । ९ ।
जह संखेज्जवामाउय सण्णपंचिदिय जाव उपवज्जंति किं
जलचर एवं जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउय । सण्णपंचि-
दियतिरिक्खजोणिणं जंते ! जे जदिण असुरकुमारेसु उ-
पवज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालड्डिइएसु उपवज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहएणं दसवाससहस्सड्डिइएसु उक्कोसेणं सा-
इरेगसागरोवमड्डिइएसु उपवज्जेज्जा । तेणं जंते ! जीवा
एगमएणं एवं एणसिं रयणप्पजापुढविगमगसरिसा एव-
गमगा एतव्वा एवरं अप्पणाजहएणकालड्डिओ जवइ ताहे
तिसु वि गमएसु इमं एणत्तं चत्तारि लेस्साओ अज्जव-
साणा पसत्था सेसं तं चेव संवेहो साइरेगेण सागरोवमेण
काव्वो । १० ।

इह पद्योपमाऽसंबन्धेयभागग्रहणेन पूर्वकोटी ग्राह्या यतः
सम्पूर्तिरसंभवात्कथं ततः पूर्वकोटीप्रमाणमायुर्भवति स चोक्त-

पतः स्वायुष्कतुल्यमेव देवायुर्वन्नाति नातिरिक्तमत एवोक्तं चूर्णिकारेण “ उक्कोसेणं सतुल्यपुञ्चकोमिया उयत्तं निव्वत्तेइ म य सम्मुच्चिमो पुञ्चकोमियाउयत्ताओ परो अत्थिअत्त ” असंख्यातवर्षायुः सङ्ग्रहपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गमेषु । (उक्कोसेणं तिपल्लिओवमट्ठिइएसु जघवज्जेज्जत्ति) इदं देवकुर्वादिमिथुनकतिरओऽधिकृत्योक्तम् । तेहि त्रिपल्लोपमायुष्कत्वेनासंख्यातवर्षायुपो भवन्ति, ते च स्वायुःसदृशं देवायुर्वन्तीति (संखेज्जा उववज्जंति) असंख्यातवर्षायुस्तिरश्चासंख्यातानां कदाचिदप्यभावात् (वधरोसहनायसंघयणीत्ति) असंख्यातवर्षायुपा, यतस्तदेव भवतीति (जह्मेणं धणुहपुहत्तांति) इदं पल्लिओऽधिकृत्योक्तं पल्लिणामुत्कर्षतो धनुःपृथक्त्वप्रमाणशरीरत्वादाह च । “ धणुहपुहत्तं पक्खिसुत्ति ” । असंख्यातवर्षायुपोऽपि ते स्युर्यदाह- (पल्लियाअसंखेज्जपक्खीसुत्ति) पल्लोपमासंख्येयभागः पल्लिणामायुरिति (उक्कोसेणं छग्गाउयाइंति) इदं च देवकुर्वादिहस्त्यादीनधिकृत्योक्तम् (नो नपुंसगवेयगात्ति) असंख्यातवर्षायुपो नपुंसकवेदो न सम्भवत्येवेति । (उक्कोसेणं छप्पल्लिओवमाइत्ति) त्रीणि असंख्यातवर्षायुस्तिर्यग्भवसम्बन्धीनि त्रीणि चासुरभवसम्बन्धीनीत्येवं षट् न च देवभवादुद्धतः पुनरप्यसंख्यातवर्षायुष्केषूपपद्यत इति । सो चेव अप्पणाजह्मकालट्ठिइओ इत्यादिश्रुतयो गम इह च जघन्यकालस्थितिकः सातिरेकपूर्वकोट्यायुः स च पल्लिप्रभृतिकः (उक्कोसेणं साइरेगपुव्वकोडिआउएसुत्ति) असंख्यातवर्षायुपां पद्यादीनां सातिरेका पूर्वकोटिरायुस्ते च स्वायुस्तुल्यं देवायुः कुर्वन्तीति कृत्वा सातिरेकेत्याद्युक्तमिति । (उक्कोसेणं साइरेगं धणुसहस्संति) यदुक्तं तत्सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनो हस्त्यादीनपेक्ष्येति सम्भाव्यते । तथा हि इहासंख्यातवर्षायुर्जघन्यस्थितिकः प्रक्रान्तः स च सातिरेकपूर्वकोट्यायुर्भवति तथैवागमे व्यवहृतत्वात् । एवंविधश्च हस्त्यादिः सप्तमकुलकरप्राक्काले लभ्यते तथा सप्तमकुलकरस्य पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतान्युच्चैस्त्वं तत्प्राक्कालभाविनां च तानि समधिकतराणि तत्कालीनहस्त्यादयश्चैतद्विगुणोच्चाया अतः सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनामसंख्यातवर्षायुपां हस्त्यादीनां यथोक्तभवगाहनाप्रमाणं लभ्यत इति (साइरेगाओदोपुव्वकोडोओत्ति) एका सातिरेका तिर्यग्भवसत्काऽन्या तु सातिरेकैवासुरभवसत्केति ४ (असुरकुमारट्ठिइसंवेहं च जाणिज्जत्ति) तत्र जघन्यासुरकुमारस्थितिर्दशवर्षसहस्राणिसम्बन्धस्तु सातिरेका पूर्वकोटी दशवर्षसहस्राणि चेति शेषगमस्तु स्वयमेवान्यूहः, एवमुत्पादितोऽसंख्यातवर्षायुः सङ्ग्रहपञ्चेन्द्रियतिर्यगसुरेष्वथसंख्यातवर्षायुरसावुत्पाद्यते । जइ संखेज्जेत्यादि (उक्कोसेणं साइरेगासागरोवमःट्ठिइएसुत्ति) यदुक्तं तद्वज्रे निकायमाश्रित्येति । (तिसुवि गमएसुत्ति) जघन्यकालस्थितिकसम्बन्धिष्वौघिकादिषु (चत्तारिज्जेस्साओत्ति) रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानां तिस्रस्ता उक्ता एषु पुनस्ता अतसोऽभ्युरेषु तेजोवैश्यावानप्युत्पद्यत इति । तथा रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानामध्यवसायस्यानान्यप्रशस्तान्येवोक्तानीह तु प्रशस्तान्येव दीर्घस्थितिकत्वे हि द्विविधान्यपि सम्भवन्ति नन्वितरेषु कालस्याल्पत्वात् (संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायज्जांति) रत्नप्रभागेषु सागरोपमेण सम्बन्ध उक्तः असुरकुमारेषु तु सातिरेकसागरोपमेणासौ कार्यो वज्रपक्षापेक्षया तस्यैव ज्ञावादिति ।

अथ मनुष्येभ्यो सुराहुत्पादयद्वाह ।

जइ मणुस्तेहिंतो उववज्जंति किं सप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति असप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सप्पिमणु एओ असप्पिमणु जइ सप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसप्पिमणु असंखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्स जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्सेणं जंते ! जे जविए असुरकुमारेसु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवदयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा गोयमा ! जह्मेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं तिसि पल्लिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा एवं असंखेज्जवासाउयति रिक्खजोणिए सरिसा आदिह्मा तिषि गमा णेयव्वा एवरं सरीरोगाहणा पढमविरितपसु गमएसु जह्मेणं साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेणं तिषि गाउयाइं सेसं तं चेव त-इओ गमागाहणा जह्मेणं तिषि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिषि गाउयाइं सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाणं । ३। सो चव अप्पणा जह्मकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि जह्मकालट्ठिइ यतिरिक्खजोणियसरिसा तिषि गमगा भाणियव्वा एवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु जह्मेणं साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं सेसं तं चेव । ६। सो चव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ त-स्स वि ते चेव पच्छिज्जा तिषि गमगा जाणियव्वा ए-वर सरीरोगाहणा तिसु वि एगएसु जह्मेणं तिषि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिषि गाउयाइं अवसेसं तं चेव ॥

देवकुर्वादिनरा हि उत्कर्षतः स्वायुःसमानस्यैव देवायुपो बन्धका अतः तिपल्लिओवमट्ठिइएसु इत्युक्तम् । नवरं सरीरोगाहणत्यादि । तत्र प्रथम औघिकः औघिकेषु द्वितीयस्तु औघिको जघन्यस्थितिष्विति । तत्रौघिकाऽसंख्यातवर्षायुर्नरा जघन्यतः सातिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणो जवनि । यथा सप्तमकुलकरप्राक्कालभावा मिथुनकनरः उत्कृष्टतस्तु त्रिगव्यूतमानो यथा देवकुर्वादिमिथुनकनरः स च प्रथमगमे । द्वितीये च द्विविधोऽपि सम्भवति । तृतीये तु त्रिगव्यूतवगाहन एव यस्मादसावे-योत्कृष्टस्थितिषु पल्लोपमत्रयायुष्केषूपपद्यते उत्कर्षतः स्वायुः समानायुर्वन्धकत्वात्तस्येति ॥

अथ संख्यातवर्षायुः सङ्ग्रहमनुष्यमाश्रित्याह ।

जइ संखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय अपज्जत्तसंखेज्ज जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा एओ अपज्जत्तसंखेज्ज । पज्जत्तसंखेज्जवासाउ य सप्पिमणुस्सेणं जंते ! जे जविए असुरकुमारेसु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवतिकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एवं जहेव एएसिं रयणप्पजाए उववज्जमाणां एव गमगा तहेव इह वि एव गमगा

भाणियन्वा एवरं संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण का-
यन्वो सेसं तं चेव ॥

एतच्च समस्तमपि पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यम् । ४० २ उ० ।

रायगिहे जाव एवं वयासी एणकुमाराणं जंते ! कओहिंतो
उववज्जंति किं ऐरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सेदे-
वेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! एो णेरइएहिंतो उववज्जंति
तिरिक्खमणुस्सेहिंतो उववज्जंति एो देवेहिंतो उववज्जंति । जइ
तिरिक्खजोणि० एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा
एएसिं पि जाव असणित्ति । जइ सप्पिपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्ज-
वासाउय गोयमा ! संखेज्ज वासाउय असंखेज्ज वा-
साउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय सप्पि
पंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविए एणकुमारेसु
उववज्जइ सेणं जंते ! केवइकालट्ठिती ? गोयमा ! जह्मेणं
दसवाससहस्सट्ठितीएसु उक्कोसेणं देसूणदुपल्लिओवमडिती
एसु उववज्जेज्जा । तेणं जंते ! जीवा अवसेसो सो चेव
असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमको जाणियन्वो जाव
भवादेसोत्ति । कादादेसेणं जह्मेणं सातिरेगा पुव्वकोरु
दसहिं वाससहस्सेहिं अज्जहिया उक्कोसेणं देसूणाइं पंच-
पल्लिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । १। सो चेव जह्मका-
लट्ठितीएसु उववसो एस चेव वत्तव्वया एवरं णागकुमार-
ट्ठितिं संवेहं जाणेज्जा । २। सो चेव उक्कोसकालट्ठितीएसु
उववसो तस्स वि एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिती जह्मेणं
देसूणाइं दो पल्लिओवमाइं उक्कोसेणं तिषि पल्लिओवमाइं
सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जह्मेणं दे-
सूणाइं चत्तारि पल्लिओवमाइं उक्कोसेणं देसूणाइं पंच पल्लि-
ओवमाइं एवइयं कादं संवेज्जा । ३। सो चेव अप्पणा
जह्मकालट्ठितीओ जाओ तस्स तिसु गमएसु जहेव असुर-
कुमारेसु उववज्जमाणस्स जह्मकालट्ठितीयस्स तहेव
णिरवसेसं । ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठितीओ जाओ
तस्स वि तहेव तिषि गमगा जहा असुरकुमारेसु उववज्ज-
माणस्स एवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं
चेव जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स । ६। जदि संखे-
ज्जवासाउयसप्पिपंचिदिय जाव किं पज्जत्त० अपज्जत्त० ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय एो अपज्जत्तसंखेज्जवासा ।
पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव जे जविए एणकुमारेसु उव-
वज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिइ ? गोयमा ! जह्मेणं
दसवाससहस्साइं ठिइ उक्कोसेणं देसूणाइं दो पल्लिओवमाइं
एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव
इहं वि एवसु गमएसु एवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च
जाणेज्जा सेसं तं चेव ॥ ६ ॥ जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति
किं सप्पिमणुस्सेहिंतो असप्पिमणुस्सेहिंतो ? गोयमा !

सप्पिमणुस्सेहिंतो एो असप्पिमणुस्सेहिंतो जहा असु-
रकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउय । स-
प्पिमणुस्सेणं एणकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ-
यकालट्ठिइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! जह्मेणं दसवास-
सहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं देसूणं दुपल्लिओवमं एवं जहेव
असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं णागकुमारेसु
आदिह्मा तिषि गमगा तहेव इयस्स वि एवरं पढमविइएसु
गमएसु सरीरोगाहणा जह्मेणं साइरेगाइं पंचपणुइसयाइं,
उक्कोसेणं तिषि गाउयाइं, तइयगमओगाहणा जह्मेण-
णं देसूणाइं दो गाउयाइं उक्कोसेणं तिषि गाउयाइं सेसं तं
चेव । सो चेव अप्पणा जह्मकालट्ठिइओ जाओ तस्स
तिसुवि गमएसु जहा तस्स चेव असुरकुमारेसु उववज्जमा-
णस्स तहेव णिरवसेसं । ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकाल-
ट्ठिइओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु जहा तस्स चेव उ-
क्कोसट्ठिइयस्स असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स एवरं णाग-
कुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव । ६। जइ सं-
खेज्जवासाउयसप्पिमणु० किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसं-
खेज्ज० ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्ज० एो अपज्जत्तसंखेज्ज
वासाउयं । पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्साणं जंते !
जे जविए एणकुमारेसु उववज्जित्तए से एणं जंते ! केवइ०
गोयमा ! जह्मेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं दे-
सूणं दोपल्लिओवमसं ठिइएसु उववज्जंति एवं जहेव अ-
सुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेवद्विओ णिरवसेसा एवसु
गमएसु एवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेव
जंते ! जंते ! चि । [ज० ३४ श० ३ उ०]
अवसेसो सुवणकुमारा जाव थाणियकुमारा एते वि अ-
ट्ठउइसगा जहेव एणकुमारा तहेव णिरवसेसा जाणियन्वा
सेव जंते ! जंतेत्ति । चउवीसइमसयस्स एकारसमो उ-
इसो सम्मत्तो (३४ । ११) एउवीकइयःणं भंते ! क-
ओहिंतो उववज्जंति । किं ऐरइएहिंतो तिरिमणुदेवेहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! एो णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरि-
मणुदेवेहिंतो उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-
ज्जंति । किं एगिदियतिरिक्खजोणिए एवं जहा वक्कंतीए
उववाओ जाव जइ वादरपुढवीकाइयएगिदिय तिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तवादर पुढवी० उववज्जंति-
अपज्जत्तवादरपुढवी० जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्त-
वादरपुढवी अपज्जत्तवादरपुढवी जाव उववज्जंति ॥

“उक्कोसेणं देसूणदुपल्लिओवमडिइएसुत्ति” यदुक्तं तद्वादीद्यनाग
कुमारनिकायापेक्षया, यतस्तत्र चे देशोने पल्यापमे वत्कर्पत
आयुः स्यादाह च “ दाहिणदिचहृपल्लिअं, दो देसूणत्तारिह्माण
ति ” उक्तुसंवेधपदे (देसूणाइं पंचपल्लिओवमाइंति) पल्या-
पमत्रयमसङ्गधानवर्गयुस्तिर्यक्सम्बन्धि द्वे च देशोने ते नागकु-
मारसम्बन्धिनी इत्येवं यथोक्तं मानं भवतीति । द्वितीयगमे ।

(नागकुमारचिह्नसंवेहं च जाणेज्जति) तत्र जघन्या नागकुमार-
स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि संवेधस्तु कालतो जघन्यसातिरेकपूर्व-
कोटी दशवर्षसहस्राधिका उत्कृष्टः पुनः पल्योमत्रयं तैरेवाधिकमि-
ति । तृतीयगमे "उक्कोसकावडिईएसुत्ति" देशोनद्विपल्योपमायु-
ष्केष्वित्यर्थः तथा " ठिई जहषेण दो देसुणाई पव्विओपमाईति "
यदुक्तं तदवसर्पिण्यां सुषमाग्निधानाद्वितीयारकस्य कियत्यपि
भागे अतीति असह्ययातवर्षायुषस्तिरश्चोधिहृत्योक्तं तेषामेवैतत्प्र-
माणायुष्कत्वात्, एषामेव च स्वायुःसमानदेवायुर्बन्धकत्वेनोत्कृ-
ष्टस्थितिषु नागकुमारेपूपादात् (तिषिपव्विओवमाईति) एत-
च्च देवकुर्वाद्यसह्ययातजीवितिरश्चोधिहृत्योक्तं, ते च त्रिपल्योप-
मायुषोऽपि देशोनद्विपल्योपममानमायुर्वधन्ति । यतस्ते स्वायुषः
समं हीनतरं वा तद्वज्जन्ति, न तु मङ्गतरमिति । अथ सह्ययात-
जीवितं सङ्क्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चमाश्रित्याह " जइ संखेज्जवासा
उयेत्यादि " एतच्च पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यमिति । चतुर्विंशति-
तमे शते तृतीयः एवमन्येऽष्टाविंशत्येवमेकादशः । चतुर्विंश-
तितमे शते एकादशः ॥

पृथ्वीकायादीनाम् ॥

पुढवीकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइ-
एहिंतो जाव देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइ-
हिंतो तिरिक्खजोणिएहिंतो जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति
जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उव-
वज्जंति ? गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो जाव
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जदि एगिंदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंतो किं पुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति जाव
वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पुढवीकाइ-
हिंतो वि उववज्जंति जाव वणस्सइकाइएहिंतो वि उव-
वज्जंति किं सुहुमपुढवीकाइएहिंतो वि वादरपुढवीकाइएहिंतो
उववज्जंति जदि सुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति किं
पज्जत्तपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति । जदि सुहुमपुढवीका-
इएहिंतो किं पज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति
अपज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि वादरपुढवीकाइएहिंतो उव-
वज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो किं अपज्जत्तएहिंतो ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति एवं जाव वणस्सइकाइया चउक्कएणं
जेदेणं उववाएयव्वा ॥ प्रज्ञा ० ६ पद ० ॥

पुढवीकाइएणं भंते ! जे जविए पुढवीकाएसु उववज्जि-
त्तए से एणं भंते ! केवइयकालडिईएसु उववज्जेज्जा ? गो-
यमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तडिईएसु उक्कोसेणं वावीसवा-
ससहस्सडिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एग-
समएणं पुच्छा गोयमा ! अणुसमयं अविरहिया असं-
खेज्जा उववज्जंति । जेवड्डसंघयणी । सरीरोगाहणा ज-
हमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुल-
स्स असंखेज्जइभागं मसूरचंदसंठिया चत्तारि लेस्सा
एो सम्मदिणी मिच्छादिडी एो सम्मामिच्छादिडी एो-

एाणी अफाणी । दो अएणाणी एियमं । एो मएजो-
गी वइजोगी कायजोगी । उवओगो दुविहो वि । चत्ता-
रि सप्पाओ । चत्तारि कसायाओ एगे फासिंदिए पप्प-
त्ता । तिग्गि समुग्घाया । वेदणा दुविहा । एो इत्थीवे-
दगा एो पुरिसवेदगा एणुसंगवेदगा । ठिई जहएणेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं । अज्जभवसा-
णा पसत्था वि अप्पसत्थावि । अणुबंधो जहा ठिई । से
एणं जंते ! पुढवीकाइए एणरवि पुढवीकाइएत्ति केवइयं कालं
सेवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
भवादेसेणं जहएणेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखे-
ज्जाइं भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहएणेणं दो अंतोमुहु-
त्ताइं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा । १।
सो चेव जहएणकालडिईएसु उववएणो जहएणेणं अंतो-
मुहुत्तडिईएसु उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तडिईएसु एवं चेव
वत्तव्वया एिरवसेसं । २। सो चेव उक्कोसकालडिईएसु उव-
वएणो जहएणेणं वावीसवाससहस्सडिईएसु उक्कोसेण
वि वावीसं वाससहस्सडिईएसु सेसं तं चेव जाव अणुबं-
धोत्ति एवरं जहएणेणं एक्को वा दो वा तिणिए वा, उक्को-
सेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा । जवादेसेणं जहएणेणं
दो जवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ट जवग्गहणाइं । कात्तादे-
सेणं जहएणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहि-
याइं उक्कोसेणं जवत्तरिं वाससतसहस्सं एवइयं जाव क-
रेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा जहएणकालडिईओ जाओ
सो चेव पढमिहगमओ जाणियव्वो एवरं वेस्साओ तिषि-
त्ति जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं अप्प-
मत्था अज्जवसाणा अणुबंधो जहात्तिती सेसं तं चेव । ४।
सो चेव जहएणकालडिईएसु उववएणो सव्वेव चउत्थगम-
क वत्तव्वया जाणियव्वो । ५ । सो चेव उक्कोसकालडि-
ईएसु उववव्वो एस चेव वत्तव्वया एवरं जहएणेणं एक्को
वा दो वा तिषि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
जाव जवादेसेणं जहएणेणं दो जवग्गहणाइं उक्को-
सेणं अट्ट जवग्गहणाइं । कात्तादेसेणं जहएणेणं वावीसं
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं, उक्कोसेणं अट्टा-
सीति वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाइं
एवइयं कात्तं । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालडिईओ
जाओ एवं तईयगमगसरिसो एिरवसेसो जाणियव्वो एवरं
अप्पणा से जहएणेणं वावीसं वाससहस्साइं । उक्कोसेण
वि वावीसं वाससहस्साइं । ७ । सो चेव जहएणकालडिई-
एसु उववव्वो जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमु-
हुत्तं एवं जहा सत्तमगमगो जाव जवादेसो । कात्तादेणं ज-
हएणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्को-
सेणं अट्टासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्व-

हियाई एवङ्गं काङ्ग । ७ । सो चैव उवकोसकाङ्गद्वितीएमु उ-
ववणो जहणणं वावीसं वाससहस्सद्वितीएमु उकोसण-
वि वावीसं वाससहस्सद्वितीएमु एम चैव सत्तमगमगवत्त-
वया जाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति । काङ्गादेमेणं जहणणं
चोयाङ्गीसं वाससहस्साई उवकोसणं जावत्तारि वाससत्तस-
हस्स एवङ्गं । ८ । जइ आउकाइए एगिदियतिरिक्खजो-
णि एहिंतो उवज्जंति किं सुहुमआउ वादरआउ एवं चउ-
क्कओ जेदा जाणियव्वा जहा पुदवीकाइया । आउकाइया
णं जंते ! जे जविए पुदवीकाइएमु उवज्जित्तए सेणं जंते !
केवङ्गकाङ्गद्वितीएमु उवज्जज्जा ? गोयमा जहणेणं अंतो-
मुहुत्तद्वितीएमु उकोसणं वावीसं वाससहस्सद्वितीएमु उव-
ज्जज्जा एवं पुदवीकाइयगमगरिसा एव गमगा जाणि-
यव्वा एवरं यिवुगविंदुसंठिते त्रिती जहणेणं अंतो मुहुत्तं
उकोसणं सत्तवाससहस्साई एवं अणुवंधो वि । एवं तिसु वि
गमएमु त्रिती संवेहो तइयउट्टसत्तमद्वणवंपसु गमएमु । भवा
देमेणं जहणेणं दो जवग्गहणाई उकोमेणं अट्ट जवग्गहणाई
मेमेसु चउसु गमएसु जहणेणं दो जवग्गहणाई । उकोमेणं
असंखज्जाई जवग्गहणाई । ततियगमए काङ्गादेमेणं जह-
णेणं वावीसं वाससहस्साई अंतोमुहुत्तमज्जहियाई । उको-
सेणं सोलसुत्तरवाससयसहस्सं एवङ्गं काङ्गं गतिरागति
करेज्जा । ९ । उट्टे गमए काङ्गादेमेणं जहणेणं वावीसं वा-
ससहस्साई अंतोमुहुत्तमज्जहियाई उकोसेणं अट्टासीति-
वाससहस्साई चउहिं अंतोमुहुत्तमज्जहियाई । १० । सत्तमगमए
कालादेमेणं जहणेणं सत्तवाससहस्साई अंतोमुहुत्तमज्ज-
हियाई उकोसेणं सोलसुत्तरवाससयसहस्सं एवङ्गं अ-
ट्टमगमए काङ्गादेमेणं जहणेणं सत्तवाससहस्साई अंतोमुहु-
त्तमज्जहियाई उकोसेणं अट्टावीसवाससहस्साई चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अज्जहियाई एवङ्गं । जवग्गमए जवादेमेणं
जहणेणं दो जवग्गहणाई उकोसेणं अट्ट जवग्गहणाई ।
काङ्गादेमेणं जहणेणं एगुणतीसं वाससहस्साई उकोसेणं
सोलसुत्तरवाससहस्सं एवङ्गं काङ्गं एवं जवसु वि गमएसु
आयुकायद्विती जाणियव्वा ॥

तृतीयगमे नवरं । (जहणेणं पक्कोवेत्यादि) प्राक्तनगमयो-
क्तित्सुवहृत्वेनासंख्येया पयोत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह तूत्कृष्टस्थितय
एकादयोऽसंख्येयान्ता उत्पद्यन्ते उत्कृष्टस्थितिपूतिपत्सुनामस्य-
त्वेनैकादीनामप्युत्पादसम्भवात् । (उकोसेणं अट्टमवग्गहणा-
इति) इहेदमवगन्तव्यं यत्र सम्बन्धे पक्कद्वयस्य मध्ये एकत्रापि
पक्के उत्कृष्टस्थितिर्भवति तत्रोत्कृष्टतोऽष्टौ जवग्रहणानि तदन्यत्र
त्वसंख्यातानि ततश्चेहोत्पत्तिविषयजतजीवेपूत्कृष्टा स्थितिरित्यु-
त्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणान्युक्तान्येवमुत्तरत्रापि जावनीयमिति ।
(जावत्तारं वाससयसहस्संति) द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणामष्टाजि-
र्जवग्रहणैर्गुणने पदसप्ततिवर्षसहस्राधिकं वर्षवृत्तं जवतीति
(१७६०००) चतुर्थे गमे (वेसाओ तिषित्ति) जघन्यस्थिति-
केषु देवो नोत्पद्यत इति । तेजोवैश्या तेपु नास्तीति । पट्टेगमे
(उकोसेणं अट्टासीई वाससहस्साई इत्यादि) तत्र जघन्य-

स्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतु कृत्य उत्पन्नत्वाद्द्वाविंशति-
वर्षसहस्राणि चतुर्गुणितानि अष्टाशीतिर्भवन्ति चत्वारि चान्तमु-
हूर्त्तानि । नवमे गमे (जहणेणं चोयाङ्गीसंति) द्वाविंशते-
वर्षसहस्राणां भवग्रहणद्वयेन गुणने चतुरश्रत्वारिंशत्सहस्राणि
भवन्तीति । एवं पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकेभ्य उत्पादि-
तोऽथाऽसावेवापकायिकेभ्य उत्पाद्यते (जइआउकाइएमेत्यादि
चउक्कओ मेदोत्ति) सुद्धमवादरयोः पर्याप्तकापर्याप्तकजेदात् (सं-
वेहो तइयउट्टेत्यादि) तत्र जवादेशेन जघन्यत संवेधः सर्वगमेपु
भवग्रहणद्वयरूपप्रतीत उत्कृष्टे च तस्मिन्विशेषोऽस्तीति दर्श्यते
तत्र च तृतीयादिषु सुत्रकेषु पञ्चसु गमेपूत्कर्षत सम्बन्धोऽष्टौ
भवग्रहणानि पूर्वप्रदर्शिताया अष्टभवग्रहणनिबन्धनजृताया
स्तृतीयपट्टसप्तमाष्टमेप्वेकपेक्के नवमे तु गमे उभयत्राप्युत्कृष्टस्थि-
तेः सद्भावात् (संसेसु चउसु गमपसुत्ति) शेषेषु चतुर्षु गमेपु
प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमवृत्तेषुपूत्कर्षतोऽसंख्येयानि जवग्रहणा-
न्येकत्रापि पक्के उत्कृष्टस्थितेरभावात् (तइयगमए काङ्गादेमेणं
जहणेणं वावीसं वाससहस्साईति) पृथिवीकायिकानामुत्प-
त्तिस्थानजृतानामुत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अंतोमुहुत्तमज्जहिया-
इति) अपकायिकस्य तत्रोत्पत्तिस्मरौधिकत्वेऽपि जघन्यकाङ्गस्य
विवक्षितत्वेनासन्मुहुत्तस्थितिकत्वात् (उकोसेणं सीलसुत्तरं वा-
ससयसहस्संति) इहेत्कृष्टस्थितिकत्वात्पृथिवीकायिकानां तेषां
च चतुर्णां भावानां जावात् तत्रोत्पत्तिसुखापकायिकस्यौधिकत्वेऽ-
प्युत्कृष्टकाङ्गस्य विवक्षितत्वात्तुत्कृष्टस्थितयश्चत्वारस्तद्भावा एवं च
द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां च प्रत्येकं चतुर्गुणितत्वे (८८०००)
मीहने च [११६०००] दोरुशसहस्राधिकं वृत्तम् । (१८०००)
छुटे गमए इत्यादि पट्टेगमे हि जघन्यस्थितिपूत्पद्यते इत्यन्तमु-
हूर्त्तस्य वर्षसहस्राद्द्वाविंशतेश्च प्रत्येकं चतुर्भवग्रहणगुणितत्वे य-
थोक्तमुत्कृष्टकाङ्गमानं स्यात् [८८०००] अन्तः एवं सप्तमादिग-
मसम्बन्धे अप्यूह्याः नवरं नवमे गमे जघन्येन एकोनविंशद्वर्षसह-
स्राण्यपकायिकपृथिवीकायिकोत्कृष्टस्थितिमीदृनादिति । प्र०
१४ श० १२ उ० । जीवा० ।

अथ तेजस्कायिकेभ्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयन्नाह ।

जइ तेउक्काइएहिंतो उवज्जंति तेउक्काइयाए वि एस
चैव वत्तव्वया एवरं एवमु वि गमएसु तिषि वेस्साओ ।
तेउक्काइयाणं मुईकडावसंठिया ठिई जाणियव्वा । ततिय-
गमए काङ्गादेमेणं जहणेणं वावीसं वाससहस्साई अंतोमु-
हुत्तमज्जहियाई उवकोसेणं अट्टासीति वाससहस्साई वारस-
हिं राईदिण्णिं अज्जहियाई एवङ्गं एवं संवेहो उवउंजिक्क-
ण जाणियव्वा ॥

(तिषि वेस्साओति) अपकायिकेषु देवोत्पत्तेस्तेजोवैश्यास-
द्भावाच्चतस्रस्ता उक्ता इह तु तदभावात्तिस्र पवेति । (ठिईजा-
णियव्वत्ति) तत्र तेजस्सु जघन्या स्थितिरन्तमुहूर्त्तमितरा तु त्री-
ण्यहोरात्राणीति । (तइयगमए इत्यादि) तृतीयगमे औधिका-
स्तेजस्कायिक उत्कृष्टस्थितिषु पृथिवीकायिकोत्कृष्टजवग्रहण-
ेषु द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां चतुर्गुणितत्वेऽष्टाशीतिस्तानि जवन्ति
तथा चतुर्व्वेव तेजस्कायिकभवेपूत्कर्षतः प्रत्येकमहोरात्रत्रयपरि-
माणेषु द्वादशाहोरात्राणीति । (एवं संवेहो उवउंजिक्कण भा-
णियव्वोत्ति) स चैव पट्टादि नवान्तेषु गमेष्वष्टौ जवग्रहणानि
तेषु च काङ्गमानं यथायोगमन्यूह्यं शेषगमेषु तूत्कृष्टतोऽसंख्ये-
यान्जावात्काङ्गोप्यसङ्ख्येय पवेति । अथ चायुकायिकेभ्यः पृथिवी-
कायिकमुत्पादयन्नाह ॥

जइ वाउक्काइएहिंतो उववज्जंति वाउक्काइयाण वि एवं
चेव णव गमका जहेव तेउकाइयाण एवरं पमागासत्रिया
संवेहो वाससहस्सेहिं कायव्वो । ततियगमए काद्यादेसेणं
जह्खेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहिंयाइं उक्को
सेणं एगं वामसयसहस्सं एवं संवेहो उवउंजिऊण जा-
णियव्वो ॥

तेजस्कायिकाधिकारे अहोरात्रैः सम्येधः कृत इह तु वर्षसहस्रैः
सं कार्यो वायूनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वादिति (तद-
यगमपइत्यादि) उक्कोसेणं पगं वाससयसहस्संति) अत्ताष्टौ ज-
वग्रहणानि तेषु च चतुर्षु अष्टाशीतिवर्षसहस्राणि पुनरन्येषु च-
तुर्षु वायुसत्केषु वर्षसहस्रत्रयस्य चतुर्गुणितत्वे द्वादशउन्नयमी-
दने च वर्षद्वयमिति (एवं संवेहो उवउंजिऊण भाणियव्वोत्ति)
स च यत्रोत्कृष्टस्थितिसम्भवस्तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ जवग्रहणानीतरत्र
त्वसंख्येयान्येतदनुसारेण च कालोऽपि वाच्य इति ।

अथ वनस्पतिन्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ वषस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति वणस्सइकाइयाणं आ-
उकाइयगमसरिसा एव गमगा जाणियव्वो एवरं एाणा
संत्रिया सरीरोगाहणा पढमपच्छिद्वएषु तिसु गमएसु जह-
खेणं अंगुद्वस्स असंखेज्जइनागं उक्कोसेणं सातिरेगं जोअ-
णसहस्सं माज्जिमएसु तहेव जहा पुढवीकाइयाणं संवेहो
ठिती जाणियव्वो । तइयगमएकाद्याएसेणं जह्खेणं वावीसं
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहिंयाइं उक्कोसेणं अट्टावीसु-
त्तरवाससयसहस्सं एवइयं एवं संवेहो उवउंजिऊण जा-
णियव्वो । ६ । जइ वेइंदिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्त-
वेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तवेइंदिएहिंतो उववज्जं-
ति ? गोयमा ! पज्जत्तवेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्त-
वेइंदिएहिंतो वि उववज्जंति ।

यस्त्वत्र विशेषस्तमाह (नाणसंविद्येत्यादि ।) अष्कायिका
नाम स्तिवुकाकारावगाहना एषां तु नानासंस्थिता तथा (पढम-
एसु इत्यादि) प्रथमकेषु औधिकेषु गमेषु पाश्चात्येषु चोत्कृष्ट-
स्थितिकगमेष्ववगाहना वनस्पतिकायिकानां द्विधापि मध्यमेषु
जघन्यस्थितिकगमेषु त्रिषु यथा पृथिवीकायिकानां पृथिवीका-
यिकेषूपपद्यमानानामुक्तास्तथैव वाच्या अद्भुतासंख्यातजगमात्रै-
वेत्यर्थः । (संवेहो तिइयजाणियव्वोत्ति ।) तत्र स्थितिरुत्कर्षतो
दशवर्षसहस्राणि जघन्या तु प्रतीतैव एतदनुसारेण सम्बन्धोऽपि
ज्ञेयः तमेवैकत्र गमे दर्शय्यात् (तइयेत्यादि उक्कोसेणं अट्टावी-
सुत्तरं वाससयसहस्संति) इह गमे उत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणा-
नि तेषु च चत्वारि पृथिव्याश्चत्वारि च वनस्पतेस्तत्र च चतुर्षु
पृथिवीजवैश्वर्येषु वर्षसहस्राणामष्टाशीतिस्तथा वनस्पतेर्दश-
वर्षसहस्राण्युत्कर्षाच्चतुर्षु भवेषु वर्षसहस्राणां चत्वारिंशदुन्नयमी-
दने च यथोक्तं मानमिति । अथ द्विन्दियेन्यस्तमुत्पादयन्नाह ॥

वेइंदिएणं जंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए
सेणं जंते ! केवतिकाद्याद्विती ? गोयमा ! जह्खेणं अंतोमु-
हुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्सद्विती । तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं गोयमा ! जइखेणं एक्को वा दो वा ति-
एण वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जं-

ति । उवउसंघयणी । ओगाहणा जहमेणं अंगुद्वस्स
असंखेज्जइनागं उक्कोसेणं वारसजोअणाइं हुंसंत्रिया
तिषि द्वेस्साओ सम्मादिट्ठि वि मिच्छादिट्ठि एो सम्मापि-
च्छादिट्ठि । दो एाणा दो अषाणा णियमं । एां मणजोगी
वयजोगी वि कायजोगी वि । उवओगो उविहो वि । च-
त्तारि सषाओ । चत्तारि कसायाओ । दो इंदिया पएणत्ता ?
तंजहा जिर्वेनदिए य फारिदिए य तिषि समुग्वाया सेसं
जहा पुढवीकाइयाणं एवरं तिइं जह्खेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं वारससंवच्छराइं । एवं अणुवंधो वि सेसं तं चेव । ज-
वादेसेणं जह्खेणं दो जवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं ज-
वग्गहणाइं । काद्यादेसेणं जह्खेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्को-
सेणं संखेज्जं काद्वं एवइयं काद्वं ॥ १ ॥ सो चेव जहएणका-
द्विइंएसु उववव्वो एस चेव वत्तव्वया ॥ २ ॥ सो चेव उ-
क्कोसकाद्वद्विइंएसु उववव्वो एस चेव विइयस्स द्वाप्पी एवरं
जवादेसेणं जहएणं दो जवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ट जव-
ग्गहणाइं । कालादेसेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मव्वहिंयाइं उक्कोसेणं अट्टासीतिवाससहस्साइं अरुयाद्वी-
साए संवच्छरेहिं अन्नहिंयाइं एवइयं सो चेव अप्पणा जह-
एणकाद्वद्विइंओ जाओ तस्स वि एस चेव वत्तव्वयातिसु वि
गमएसु एवरं इमाइं एाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहा पुढवी-
काइयाणं । एो सम्मादिट्ठि मिच्छादिट्ठि एो सम्मापिच्छा-
दिट्ठि । दो अएणाणी णियमं । एो मणजोगी वइजोगी
कायजोगी । तिइं जहएणेणं अंतोमुहुत्तए उक्कोसेणं वि अं-
तोमुहुत्तं । अज्जवसाणा अप्पसत्था । अणुवंधो जहा तिइं ।
संवेहो तहेव आदिद्वेसु दो गमएसु तइयगमए जवादेसो
तहेव अचत्तवा कालादेसेणं जहएणेणं वावीसं वाससह-
स्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहिंयाइं उक्कोसेणं अट्टासीति वासस-
हस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहिंयाइं । ६ । सो चेव
अप्पणा उक्कोसकाद्वद्विइंओ जाओ एतस्स वि ओहिंया ग-
मसरिसा तिएिण गमगा जाणियव्वो एवरं तिसु वि गम-
एसु तिइं जहएणेणं वारससंवच्छराइं, उक्कोसेणं वि वारस
संवच्छराइं । एवं अणुवंधो वि जवादेसेणं जहएणेणं दो
जवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ट भवग्गहणाइं, काद्यादेसेणं उव-
उंजिऊण जाणियव्वं जाव एवमे गमए जहएणेणं वावीसं
वाससहस्साइं वारसहिं संवच्छरेहिं अन्नहिंयाइं, उक्कोसेणं
अट्टासीतिवाससहस्साइं अरुयाद्वीसाए संवच्छरेहिं अन्न-
हिंयाइं एवइयं ॥ ७ ॥

(वारसजोयणाइंति) यदुक्तं-तच्छब्दमाश्रित्य यदाह “संखो एण
वारसजोयणाइंति” सम्मादिट्ठिविति । एतच्चोच्यते-सास्वादन-
सम्यक्त्वापेक्षयति इयं च वक्तव्यतौघिकद्वीन्दियस्यौघिकपृथि-
वीकायिकेषु एवमेतस्य जघन्यस्थितिष्वपि तस्यैवोत्कृष्टस्थिति-
पूतपत्तौ संवेधे विशेषोऽत एवाह-नवरमित्यादि (अट्टभवग्गह-
णाइंति) एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अरुयाद्वीसाए संव-

चतुर्दिं अन्नद्वियाइति । चतुर्षु द्वीन्द्रियजनेषु द्वादशाहमानेषु
अष्टचत्वारिंशत् संवत्सरा भवन्ति नैरन्त्यधिकान्यष्टाशित्वैषस-
हस्राणांति, द्वितीयस्यापि नमत्रयस्यैव वत्तन्ता विज्ञेयं न्याह-
नमत्रमित्यादि इह मतनानात्वानि शरीरावगाटना यथा पृथिवी-
काधिकानामङ्गुलसहस्रेषु नागमात्रमित्यर्थः, प्राक्तनममत्रयं तु द्वा-
दशयोजनमानाप्युक्तेति । १ । तथा (नो सम्मद्दिष्टी) जघन्य-
स्थितिकेनवा सास्यादनसम्यग्गृहीतानमुत्पादात्, प्राक्तनममत्रयं तु
सम्यग्गृहीत्युक्तोऽजघन्यस्थितिकस्यापि तेषु भावात् । २ । तथा
चे अज्ञाने प्राक् ज्ञाने अप्युक्ते । ३ । तथा योगदारे जघन्यस्थि-
तिकचेनापर्याप्तकन्याय वाग्योगः प्राज्ञासावप्युक्तः । ४ । तथा
स्थितिरिहान्तमुद्भूतमेव प्राक्तनसंज्ञादशकमपि । ५ । तथा-
ऽप्यवसानानीहाप्रशस्तान्येव प्राक्तोभयरूपाणि । ६ । सप्तमं ना-
नात्वमनुबन्ध इति संवेधस्तु द्वितीयत्रयस्याद्योद्वेगमयोरु-
त्कर्षतो भवादेशेन सहस्रेषु भववृत्तः काशादेशेन च सहस्रेषु
काशवृत्तः तृतीये तु विशेषमाह (तद्वै गमर इत्यादि) अन्त्यग-
मत्रये (काशादेशेण उवञ्जिज्जुण जाणियव्वंति) यत्तदेव प्रथमे
गमे काशत उत्कर्षतोऽष्टाशित्वैषसहस्राण्यष्टचत्वारिंशता वर्ग-
रथिकानि द्वितीये न्यष्टचत्वारिंशद्वैषसहस्राण्यन्तमुद्भूतचतुष्टयधि-
कानि तृतीये तु संवेधो क्षिप्ति एवास्ते ॥

अथ श्रीन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ तेइदिण्हितो पुढवीकाइएसु उववज्जंति एवं चेव एव
गमका भाणियव्वा एवरं आदिह्मेसु वि तिसु विगमएसु
सरीरोगाहणा जहणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजागं, उ-
क्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं निण्णि इंदियाइं ठिइं जहणेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगूणपणराइंदियाइं । ततियगमए
कालादेसेणं जहणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मन्नहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीद्वामसहस्साइं उणएइ-
राइंदियमन्नहियाइं एवइयं । मज्झिमगा तिण्णि गमगा
पच्चिमगा तिण्णिगमगा नहेव । एवरं ठिइं जहणेणं एगूण-
पणराइंदियाइं उक्कोसेणं वि एगूणपणराइंदियाइं संवेहो
उवञ्जिज्जुण भाणियव्वो ॥ ६ ॥

(जइ तेइइत्यादि-अष्टउयराइंदियसयअन्नद्वियाइति) इह तृ-
तीयगमेऽष्टौ भवास्तत्र चतुर्षु त्रीन्द्रियजनेषुत्कर्षत एकोनपञ्चा-
शद्वैषद्विप्रमाणेषु यथोक्तं कालमानं भवतीति । (मज्झिमा ति-
ण्णि गमा तदेवति) । यथा मध्यमा द्वीन्द्रियगमाः । (संवेहो
उवञ्जिज्जुण भाणियव्वंति) स च पश्चिमगमत्रये भवादेशे
नोत्कर्षतः प्रत्येकमष्टौ भवग्रहणानि काशादेशेन तु पश्चिमगम-
त्रयस्य प्रथमगमे तृतीयगमे चोत्कर्षतोऽष्टाशित्वैषसहस्राणि
पञ्चवत्यधिकरात्रिदिवशताधिकानि द्वितीये तु पणवत्युरं
दिनशतमन्तरमुद्भूतचतुष्टयान्यधिकामिति ।

अथ चतुरिन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ चउरिदिण्हितो उववज्जंति एम चेव चउरिद्वियाणवि
एव गमगा भाणियव्वा एवरं एणसु चेव गणेसु एणत्ता
जाणियव्वा मरीरोगाहणा जहणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
जागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिइं जहणेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं उम्मासा एवं अणुवंधो वि चत्तारि इंदिया सेसं
तं चेव जाव एवगमए कालादेसेणं, जहणेणं वावीसं वास-
सहस्साइं ठिइं मसेहिं अन्नद्वियाइं उक्कोसेणं अट्टासीति

वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अन्नद्वियाए एवइयं जाव
करेजा ए ।

(नवरं एणसु चेवट्टाणेसुत्ति) वदयंमाणेष्ववगाहंतादिषु नाना-
त्वानि द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियप्रकरणपेक्षया चतुरिन्द्रियप्रकरणे वि-
शेषभणितव्यानि भवन्ति तान्येव दर्शयति-सरीरेत्यादि । (सेसं
तदेवति) शेषमुपपातादि चारजातं तथैव यथा त्रीन्द्रियस्य
यस्तु संवेधे विशेषो न दर्शितः स स्वयमूह्य इति ।

अथ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सप्पि-
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असप्पिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिए ? गोयमा ! सप्पिपंचिंदियअसप्पिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिए उववज्जंति । जइ असप्पिपंचिंदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति जाव
किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो वि
उववज्जंति । असप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! ज
जयिए पुढवीकाइएसु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवइं ?
गोयमा । जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्सं
तेणं जंते ! जीवा एवं जहेव वेइंदियस्स ओहिगमए लच्छी
तहेव एवरं सरीरोगाहणा जहणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
जागं उक्कोसेणं जोअणसहस्सं । पंचिंदियद्विइं अणुवंधो
य जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोनी सेसं तं चेव ।
भवादेशेणं जहणेणं दो जवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ट जवग्ग-
हणाइं कालादेसेणं उवञ्जिज्जुण जाणियव्वं एवरं मज्झि-
मएसु तिसु गमएसु जहेव वेइंदियस्स । मज्झिमएसु तिसु ग-
मएसु पच्चिद्वएसु तिसु गमएसु जहा एतस्सेव पढमगमए
एवरं ठिइं अणुवंधो जहणेणं पुव्वकोनी उक्कोसेणं वि
पुव्वकोनी सेसं तहेव जाव एव गमए जहणेणं पुव्वकोनी
वावीसाए वाससहस्सइं अन्नद्विया उक्कोसेणं चत्तारि
पुव्वकोनीओ अट्टासीती एवं वाससहस्सइं अन्नद्विया-
ओ एवइयं कालं सेवेजा । ए ।

(जइत्यादि-उक्कोसेणं अट्टभवग्गहणाइति) अनेनेदमवग-
म्यतेयथोत्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो निरन्तरमष्टैव भवा भवन्ति
एवं समानभवान्तरिता अपि भवान्तरैः सहाष्टैव भवन्तीति
(कालादेसेणं उवञ्जिज्जुण भाणियव्वंति) तत्र प्रथमे गमे
कालतः सम्येधः सूत्रे दर्शित एव द्वितीये तूत्कृष्टतश्चतस्रः
पूर्वकोट्यश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तरधिकाः तृतीये तु ता एवाऽष्टाशी-
त्यावर्षसहस्रैरधिकाः उत्तरगमेषु त्वतिदेशद्वारेण सूत्रोक्त एवा-
सावचसेय इति । अथ संक्षिपञ्चेन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ सप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए उववज्जंति किं संखे-
ज्जवासाउ य असंखेज्जवासाउय ? गोयमा ! संखेज्जवासा-
उय सप्पिपंचिंदिय एो असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ।
जइ असंखेज्जवामाउय जाव उववज्जंति किं जलचरेहिंतो
सेसं जहा असप्पिणं जाव तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं
केवइया उववज्जंति एवं जहा रणएण्णए उववज्जमाणस्स

सखिपंचिदियस्स तहेव इह वि जाव कात्तासेणं जहसेणं
दोअंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीआ अफासीति
वाससहस्सेहिं अन्नहिय इं एवइयं जाव करंज्जा । एवं
संवेहो णवसु वि गमएसु जह. असखीणं तहव णिरवसेतं
द्वप्पी से आदिहएसु तिसु गमएसु एस चेव मज्झिहएसु
वि तिसु गमएसु एस चेव एवरं इमाइं एव एणत्ताइं ।
जहसेणं ओगाहणा अंगुलस्स असंखेज्जइजाग उक्कोसेण
पि अंगुलस्स असंखेज्जइजागं ति. सा द्वेस्साओ । मिच्छ-
दिह्मी । दो अफाणा । कायजागी तिस्सि समुग्घाया । ठिई
जहसेणं अतोमुहुत्तं । उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं अपसत्था
अज्जवसाणा । अणुबंधो जहा ठिई सेसं तं चेव । पच्छि-
हएसु तिसु गमएसु जहेव पढमगमए एवरं ठिई अणु-
बंधो जहएणेणं पुव्वकादी उक्कोसेण वि पुव्वकोमी सेसं
तं चेव ॥ ए ॥

(जइ सखीत्यादि । एवं संवेहो नवसु वि गमएसु इत्यादि)
एवमुक्ताभिलापेन संवेधो नवस्वपि गमेषु यथा असंज्ञिनां
तथैव निरवशेष इह वाच्योऽसंज्ञिनां सज्ञिनां च पृथिवीका-
यिकेपूतिपत्सूनां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तायुक्तत्वादुत्कर्षतश्च पूर्व-
कोट्यायुक्तत्वादिति । (लद्धी से इत्यादि ।) लब्धिपरिमाणसं-
हननादिप्राप्तिः (से) तस्य पृथिवीकायिकेपूतिपत्सोः संज्ञिन
आद्ये गमत्रये (एस चेवस्ति) या रत्नप्रभायामुत्पित्सोस्तस्यैव
मध्यमेऽपि गमत्रये एवैव लब्धिः विशेषस्त्वयं नवरमित्यादि
नव च नानात्वानि जघन्यस्थितिकत्वाद्भवन्ति तानि च अव-
गाहना १ लेख्या २ दृष्ट्य ३ ज्ञान ४ योग ५ समुद्रात ६ स्थित्य ७
व्यवसाना ८ अनुबन्धाख्यानि ९ अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह
(जइत्यादि) तत्र च (एवं जहेत्यादि) यथा ह्यसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियतिरश्चो जघन्यस्थितिकस्य त्रयो गमास्तथैतस्यापि त्रय-
औधिका गमा भवन्ति अजघन्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् सम्मू-
च्छिन्ममनुष्याणां न शेषगमपदकसम्भव इति भ. २४ श. १२ उ.।
अथ सञ्ज्ञिमनुष्यमधिकृत्याह ।

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिन्ममणुस्से-
हिंतो गव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि गव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो
किं कम्मभूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अक-
म्मभूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति सेसं जहा नेर
इयाणं नवरं अप्पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति । पद्दा ०६ पद ।

जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सखिमणुस्सेहिंतो उवव-
ज्जंति असखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सखिम-
णुस्सेहिंतो वि उववज्जंति असखिमणुस्सेहिंतो वि उववज्जं-
ति । असखिमणुस्सेणं भंते ! जे नविण पुढावकाइएसु
सेणं जंतं ! केवइयकालाडिईएसु एव जहा असखिपं-
चिदियतिरिक्खजोणियस्स जहसेकाअट्ठिईयस्स तिसि गमगा
तहा एतस्सवि आहिया तिसि गमका जाणियव्वा त-
हेव णिरवसेसं सेसा ठ नव जएणइ । जइ सखिमणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासा-

उय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय एो अ-
संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । जइ संखेज्जवासाउय
जाव उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जं अपज्जत्तसंखेज्जं ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जं अपज्जत्तसंखेज्जवामां जाव उवव-
ज्जंति । सखिमणुस्सेणं भंते ! जे नविण पुढावकाइएसु उव-
वज्जंति सेणं जंतं ! केवइकालस्स ? गोयमा ! जहसेणं अं-
तोमुहुत्त उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्सट्ठिईएसु तेणं भंते !
जीवा एवं जहेव रयणप्पजा उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि
गमएसु लप्पी एवरं ओगाहणा जहसेणं अंगुलस्स असंख
ज्जइजागं उक्कोसेणं पंचधणुहसयाइं ठिई जहसेणं अंतोमु-
हुत्त उक्कोसेणं एवं अणुबंधो वि । संवेहो एवसु गमएसु
जं व मखिपंचिदियमज्झिहएसु तिसु गमएसु लप्पी तहेव
सखिपंचिदियस्स मज्झिहएसु तिसु गमएसु द्वप्पी सेसं तं चेव
णिरवसेसं पच्छिह्वा तिणिण गमका जहा एयस्स चेव ओ-
हि । मका एवरं ओगाहणा जहएणेणं पंचधणुहसयाइं
उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं । ठिई अणुबंधो जहसेणं
पुव्वकोमी उक्कोसेण वि पुव्वकोमी सेसं तहव ॥

जइ सखीत्यादि ॥ जइव रयणप्पहाए उववज्जमाणस्सत्ति ॥
सज्झिमनुष्यस्यैवेति प्रक्रमः ॥ नवरमित्यादि ॥ रत्नप्रभायामुत्पि-
त्सोहिं मनुष्यस्यावगाहना जघन्यानाहुत्पृथक्त्वमुक्तमिदं ह्यहु-
त्वासंख्येयजागः स्थितिश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं प्रागुक्तमिदं ह्यहु-
न्तर्मुहूर्तमिति संवेधस्तु नवस्वपि गमेषु यथैव पृथिवीकायिकेपू-
त्पद्यमानस्य सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्तस्तथैवेह वाच्यः संज्ञि-
नो मनुष्यस्य तिरश्चश्च पृथिवीकायिकेषु समुत्पित्सोर्जघन्यायाः
स्थितेरन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वादुत्कृष्टायास्तु पूर्वकोटीप्रमाणत्वादिति ।
मज्झिमिल्लेन्यादि ॥ जघन्यस्थितिकसम्बन्धिनि गमत्रये द्विधि-
स्तथैव वाच्या यथा तद्वैव गमत्रये सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्ता
सा च तत्सुत्रादवेहावसेया ॥ पच्छिह्वेत्यादि ॥ औघ्रिकगमेषु हि
अहुत्वासङ्ख्येयभारुपाऽप्यवगाहना अन्तर्मुहूर्तरूपाऽपि स्थिति-
रुक्ता सान्वेह न वाच्या अत एवाह-नवरम् । ओगाहणेत्यादि ॥
देवेन्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ देहिंतो उववज्जंति किं नवणवासिदेवेहिंतो उवव-
ज्जति वाणभंतरजोइसियदेवेहिंतो वेमाणिय देवेहिंतो उ-
ववज्जंति ? गोयमा ! नवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव
वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ नवणवासिदेवेहिं-
तो उववज्जति किं असुरकुमारनवणवासिदेवेहिंतो उवव-
ज्जति जाव थणियकुमार नवणवासिं ? गोयमा ! असुर-
कुमारनवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमार-
वासिदेवेहिंतो उववज्जंति । असुरकुमारेणं जंतं ! जे नविण
पुढावकाइएसु उववज्जत्तए सेणं जंतं ! केवइयकालाडिई ?
गोयमा ! जहसेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससह-
स्साइं ठिई । तेणं भंते ! जीवा पुच्छा, गोयमा ! जहसेणं
एको वा दो वा तिसि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति । तेसिणं जंतं ! जीवाण सरीरगा किं

संघयणा पणत्ता ? गोयमा ! जएहं संघयणाणं असं-
घयणी जाव परिणमइ । तेसि णं जंते ! जीवा एं केमहा-
लिया सररीरागहणा ? गोयमा ! छुविहा पणत्ता, तंजहा
जवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा मा ज-
वधारणिज्जा सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजाणं
उक्कोसेणं सत्तरयणीओ तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्वि-
या सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजाणं उक्को-
सेणं जोअणसयसहस्सं । तेसिणं भंते ! जीवाणं सररी-
राग किं संठिया पणत्ता, ? गोयमा ! छुविहा पणत्ता
तंजहा—जवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जे ते
जवधारणिज्जा ते समचउरंसंठाणसंठिया पणत्ता ।
तत्थणं जे से उत्तरवेउव्विया ते णाणासंठाणसंठिया पणत्ता,
वेस्साओ चत्तारि दिट्ठी तिविहा वि तिष्ठि णाणा णि-
यमं । तिष्ठिण अण्णाणा जयणाए । जोगे तिविहे वि । उ
व्वंओ छुविहे वि । चत्तारि सण्णाओ । चत्तारि कसाया ।
पंच इंदिया । पंच समुग्याया । वेदाणा छुविहा वि । इत्थी वेदगा
वि पुरिसवेदगा वि णो एणुंसगवेदगा । ठिई जहएणेणं दसवास
सहस्साइ उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं । अज्झवसाणा
असंखेज्जा पसत्था वि अप्पसत्था वि अणुवंधो जहा
ठिई भवादेसेणं दो भवग्गहणाइ, कालादेसेणं जहएणेणं
दसवाससहस्साइ अंतोमुहुत्तमव्वहियाइ, उक्कोसेणं साइ-
रेगं सागरोवमं वावीसाए वाससहस्सेहिं अव्वहियं एव-
इयं । एवं एव वि गमा खेयव्वा एवरं मज्झिप्लएसु प-
च्छिप्लएसु तिसु गमएसु असुरकुमाराणं ठिई विसेसो
जाणियव्वो । सेसा ओहिया चेव लद्धी कायसंवेहं च
जाखेज्जा सवत्थ दोभवग्गहणाइ जाव एव गमए काला-
देसेणं जहएणेणं साइरेगं सागरोवमं वावीसाए वाससह-
स्सेहिं अव्वहियं, उक्कोसेणं वि साइरेगं सागरोवमं वा-
वीसाए वाससहस्सेहिं अव्वहियं एवइयं जाव करेज्जा ।
णागकुमाराणं भंते ! जे जविए पुढवीकाइए एस चेव व-
त्तव्वया जाव जवादेसोत्ति एवरं ठिई जहएणेणं दसवा-
ससहस्साइ उक्कोसेणं देसूणाइ दो पलिओवमाइ एवं
अणुवंधो वि कालादेसेणं दसवाससहस्साइ अंतोमुहुत्त-
मव्वहियाइ, उक्कोसेणं दो पलिओवमाइ देसूणाइ वा-
वीसाए वाससहस्सेहिं अव्वहियाइ एवं एव वि गमगा
असुरकुमारगमगसरिसा एवरं ठिई कालादेसेणं च जा-
खेज्जा एवं जाव थणियकुमाराणं जदि वाणमंतर किं
पिसायवाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर ? गोयमा ! पि-
साय वाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर । वाणमंतरदेवेणं
भंते ! जे भविए पुढवीकाइए एएसिं पि असुरकुमारगम-
गसरिसा एव गमगा भाणियव्वो एवरं ठिई कालादे-
सेणं च जाखेज्जा । ठिई जहएणेणं दसवाससहस्साइ

उक्कोसेणं पलिओवमं सेसं तहेव । जइ जोइसियदेवेहितो
उव्वज्जंति किं चंदविमाणजोइसियदेवेहितो उव्वज्जंति
जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहितो उव्वज्जंति ? गोयमा !
चंदविमाणजोइसियदेवेहितो वि उव्वज्जंति जाव तारा
जाव उव्वज्जंति । जोइसियदेवेणं भंते ! जे जविए पुढ-
वीकाइयलद्धी जहा असुरकुमाराणं एवरं एगा तेउलेस्सा
पणत्ता तिष्ठिण णाणा तिष्ठिणअण्णाणा णियमं । ठिई
जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं
वाससयसहस्समव्वहियं एवं अणुवंधो वि कालादेसेणं
जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमव्वहियं उ-
क्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं वावीसाए वास-
सहस्सेहिं अव्वहियं एवइयं । एवं सेसा वि अट्ठ गमगा
भाणियव्वो एवरं ठिई कालादेसेणं च जाखेज्जा । जइ
वेमाणियदेवेहितो उव्वज्जंति किं कप्पोववएणगवेमाणिय
कप्पातीतगवेमाणिएहितो उव्वज्जंति ? गोयमा ! कप्पो-
ववएणगवेमाणिय जाव उव्वज्जंति णो कप्पातीतगवेमा-
णिय जाव उव्वज्जंति । जइ कप्पोववएणग जाव उव्व-
ज्जंति किं सोहम्मकप्पोववएणगवेमाणिए जाव अच्चुत-
कप्पोववएणगवेमाणिया जाव उव्वज्जंति ? गोयमा ! सो-
हम्मकप्पोववएणगवेमाणिया ईसाणकप्पोववएणगवेमाणि-
या जाव उव्वज्जंति, णो सणकुमार जाव णो अच्चुयक-
प्पोववएणगवेमाणिया जाव उव्वज्जंति । सोहम्मगदेवेणं
जंते ! जे जविए पुढवीकाइएसु उव्वज्जइ सेणं जंते ! के-
वइया एवं जहा जोइसियस्स गमगो एवं ठिई अणुवंधो
य जहएणेणं पलिओवमं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइ,
कालादेसेणं जहएणेणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तमव्वहियं
उक्कोसेणं दो सागरोवमाइ वावीसवाससहस्सेहिं अव्व-
हियाइ एवइयं कालं एवं सेसावि अट्ठ गमगा जाणियव्वो
एवरं ठिई काला देसं च जाखेज्जा । ईसाण देवेणं जंते !
जे जविए एवं ईसाणदेवेणं वि एव गमगा जाणियव्वो
एवरं ठिई अणुवंधो जहएणेणं साइरेगपलिओवमं उ-
क्कोसेणं साइरेगाइ दो सागरोवमाइ तं चेव सेवं जंते !
जंते ! त्ति जाव विहरइ ॥

“जइत्यादि छएहं संघयणाणं असंघयणिन्ति” इह यावत्करणा-
दिदं दृश्यं “खेव छी णवच्छिज्जरा नेवएहारू नेवसंघयणमत्थि जे पो-
ग्गला इट्ठा कंता पिया मणुज्जा मणोमा ते तेसिं सररीरसंघाय-
त्ताएत्ति । तत्थ एं जा सा भवधारणिज्जा सा जहएणेणं अंगु-
लस्स असंखेज्जइ भागंति ” उत्पादकालेऽनाभोगतः कर्मपा-
रतन्त्र्यादङ्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहना भवति उत्तरवैक्रिया
तु जघन्याङ्गुलस्य संख्येयभागमाना भवत्याभोगजनित्वा-
तस्यास्तथाविधा न सूक्ष्मता भवति यादृशी भवधारणीयाया
इति ॥ तत्थणं जे ते उत्तरविउव्विया ते “ नाणासंठियत्ति ”
इच्छावशेन संस्थाननिष्पादनादिति । (तिष्ठि अण्णाणा भय-
णाएत्ति) ये असुरकुमार असंक्रिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तेषा-

मपर्याप्तकावस्थायां विमङ्गस्याजावाच्छेषाणां तु तद्भावादज्ञा-
नेषु भजनोक्ता (जहृष्येणं दसवाससहस्राण्यसुरेषु अन्तर्मुहूर्तं पृथिवी-
कायिकेष्विति, इत्यमेव उक्कोसेणं साशरेणं सागरोपममित्याद्यपि
भावनीयम् । एतावानेव चात्करोतोप्यत्र संवेद्यकाः पृथिवीत
उद्भूतसंसारकुमारेपूपादाभावादिति (मज्झिमसु पच्चिहणसु
इत्यादि) अयं चेह स्थितिविशेषो मध्यमगमे तु जघन्यासुरकुमारोणां
दशवर्षसयस्त्राणि स्थितिरन्त्यगमेषु च साधिकं सागरोपममिति,
ज्योतिष्कदण्डके तिषि नाणा तिषि अस्याणा नियमंति । इहा-
सञ्ज्ञानो नोत्पद्यन्ते सञ्ज्ञिनस्तूपत्तिसमयपव सम्यग्दृष्टीणि
ज्ञानानि मत्यादीनि इतरस्य त्वज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि भवन्ति ।
(अद्भुतागपिओवमंति) अप्रमोभागोऽप्रभागः स एवावयवे स-
मुदायोपचारावपुनागपत्योपमं इदं च तारकदेवदेवीराश्रित्योक्त
म् । उक्कोसेणं “पद्मिओवम-वाससयसहस्रसम्वनदियंति ” इदं
च चन्द्रविमानदेवानाश्रित्योक्तमिति । भ० २४ श० १२ उ० ।

अप्रायिकानाम्—

आउकाइएणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव
पुढवीकाइयउदेसए जाव पुढवीकाइएणं जंते ! जे नविए
आउकाइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ० ? गोयमा !
जहृष्येणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तवासमहस्रसट्ठिंएसु उ-
ववज्जेज्जा एवं पुढवीकाइयउदेसगसरिसो जाणियव्वो
एवरं ठिई संवेहं च जाणेज्जा सेवं तं चेव । सेवं जंते !
जंते ! चि । ज० २४ श० १३ उ० ॥

तेजस्सायिकानां वायुकायिकानां च यथा—

तेजकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवरं पुढवी-
काइयउदेसगसरिसो उदेसो जाणियव्वो एवरं ठिई संवेहं
च जाणेज्जा देवेषु न उववज्जंति । ससं तं चेव सेवं जंते
जंतेचि जाव विहरइ वाउकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उव
वज्जंति एवं जहेव तेज काइय उदेसो तहेव एवरं ठिई
संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते भंते ! चि । चउवीसइमसय-
स्स पस्सरसमो उदेसो सम्मत्तो ॥

(देवेषु न उववज्जंतिचि) देवेभ्य उद्भूतास्तेजस्कायिकेषु नो-
त्पद्यन्त इत्यर्थः । एवं पञ्चदशेऽपि । भ० २४ श० १४ उ० ।

वनस्पतीनाम् ।

वणस्सइकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं पुढवी
काइयउदेसो सरिसो एवरं जाहे वणस्सइकाइया वणस्सइ-
काइएसु उववज्जंति ताहे पढमविइयचउत्थपंचमेसु गमेसु
परिमाणे अणुसमयं अविरहियं अणुता उववज्जंति जवा-
देसेणं जहृष्येणं दो भवगगहणां उक्कोसेणं अणुताइं जव-
गहणां काशादेसेणं जहृष्येणं दोअंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं
अणुतं काशं एवइयं जाव करेज्जा । सेसा पंच गमा अट्टनवगह
णिया तहेव एवरं ठिई संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते ! जंते ! चि ॥

“जाहे वणस्सइकाइयो इत्यादि ” अनेन वनस्पतेरेवानन्ताना-
मुद्भूतिरस्ति नान्यत इत्यावेदितं शेयाणां हि समस्तानामप्यसं-
ख्यातत्वात् । तथा अनन्तानामुत्पादो वनस्पतिष्वेव कायान्तर-
स्यानन्तानामाजनत्वादित्यथावेदितमिह च प्रथमद्वितीयचतु-
र्थपञ्चमगमेष्वनुत्कृष्टस्थितिजावादनन्ता उत्पद्यन्त इत्यभिधीयते

शेषेषु तु पञ्चसु गमेष्वनुत्कृष्टस्थितिजावादेको वाहो वेत्याद्यभिधी-
यत इति । तथातिष्येव प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेष्वनुत्कृष्टस्थि-
तित्वादेवोत्कर्षतो जघादेशेनानन्तानि भवग्रहणानि वाच्यानि
काशादर्शने चानन्तः काशः शेषेषु तु पञ्चसु तृतीयपष्टसप्तमा-
दिषु गमेष्वष्टौ जघग्रहणान्यनुत्कृष्टस्थितिजावान् । (ठिई संवेहं
च जाणेज्जति) तत्र स्थितिर्जघन्या उत्कृष्टा च सर्वेष्वपि गमेषु
प्रतीतैव संवेद्यस्तु तृतीयसप्तमयोजघन्येन दशवर्षसहस्राण्य-
न्तर्मुहूर्ताधिकान्युत्कर्षतस्त्वष्टासु भवग्रहणेषु दशसहस्राः प्र-
त्येकं भावग्रशीतिर्वर्षसहस्राणि पष्टाष्टमयोस्तु जघन्येन दश-
वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्ताधिकान्युत्कृष्टतस्तु चत्वारिंशद्वर्षसह-
स्राण्यन्तर्मुहूर्तश्चतुष्टयाभ्यधिकानि । नवमे तु जघन्यतो विंश-
तिर्वर्षसहस्राण्युत्कर्षतस्त्वष्टीतिरिति । भ० २४ श० १६ उ० ॥

द्वीन्द्रियाणाम्—

वेइंदियाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जाव पुढवीका-
इएणं भंते ! जे भविए वेइंदिएसु उववज्जित्तए सेणं
भंते ! केवइ सव्वेव पुढवीकाइयस्स लद्धी जाव काला-
देसेणं जहृष्येणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं संवेज्जं कालं
एवइयं जाव करेज्जा एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो
सेसेसु पंचसु गमएसु तहेव अट्टनवा एव जाव चउरिंदि-
एणं समं चउसु संवेज्जज्जवा पंचसु अट्टनवा पंचिंदियति
रिक्खिजोणिए मणुस्सेसु समं तहेव अट्टनवा ठिई संवेहं च
जाणेज्जा सेवं जंते ! जंते ! चि ।

(सव्वेव पुढवीकाइयस्स लद्धि) या पृथिवीकायिकस्य
पृथिवीकायिकेपूतिपत्तोद्विग्रः प्रागुक्ता द्विन्द्रियेष्वपि संवेद्यर्थः ।
(तेसु चेवचउसुगमपसुत्ति) तेष्वेव चतुर्षु गमेषु प्रथमद्वितीय-
चतुर्थपञ्चमवक्रणेषु (सेसेसु पञ्चसुत्ति) शेषेषु पञ्चसु गमेषु
तृतीयपष्टसप्तमष्टमनवमवक्रणेषु (पवंति) यथा पृथिवीकायि-
केन सह द्वीन्द्रियस्य संवेद्य उक्त एवं असंजोवायुवनस्पति-
द्वित्रिचतुरिन्द्रियैः सह संवेद्यो वाच्यस्तदेवाह चतुर्षुपूर्वाकेषु
गमेष्वुत्कर्षतो जघादेशेन संख्येया भवाः पञ्चसुतृतीयादिष्वष्टौ
जघाः काशादेशेन च या यस्य स्थितिस्तत्संयोजनेन संवेद्यो
वाच्यः एवमेन्द्रियतिर्यग्भिर्मनुष्यैश्च सह द्वीन्द्रियस्यतथैव सर्व-
गमेष्वष्टावष्टौ च जघा वाच्या इति ॥ भ० २४ श० १७ उ० ।

त्रीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां च यथा—

तेइंदियाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं तेइंदियाणं
जहेव वेइंदियाणं उदेसो एवरं ठिई संवेहं च जाणेज्जा तेज-
काइएसु उववज्जइ समं तइओ गमो उक्कोमेणं अट्टत्तराई
वेइंदियसयाई वेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोमेणं अट्टया-
दीसं संवत्तराई अट्टउइराईदियसत्तमव्वनहियाई तेइंदि-
एहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं वाणुत्तराई तिप्पि राईदियस-
याई एवं सव्वत्थ जाणेज्जा जाव सस्मिणुस्संति । सेव
जंते ! भंतोचि । चउरिंदियाणं भंते ! कओहिंतो उवव-
ज्जंति जहा तेइंदियाणं उदेसओ तहा चउरिंदियाणवि
एवरं ठिति संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंतोचि ।

(ठिति संवेहं च जाणेज्जति) स्थितिर्त्रीन्द्रियेष्वुत्पत्तिस्सूनां
पृथिव्यादीनामायुः संवेद्यं च त्रीन्द्रियोत्पत्तिस्सुपृथिव्यादीनां त्री-
न्द्रियाणां च स्थितेः संयोगं जानीयात् तदेव कचिदज्ञायति

(नेउकाण्णसु अन्यदि) तेजस्कायिकैः सार्द्धं चीन्डियाणां स्थितिर्भवेधस्तृतीयगमे प्रतीते उत्कर्षेण अष्टोत्तरे द्वे रात्रिद्वि-
यशते । कथम् ? औधिकस्य तेजस्कायिकस्य चतुषु भवेत्क-
र्षेण व्यहोरात्रमानव्यावृत्तस्य द्वादशाहोरात्राणि उत्कृष्टस्थि-
तेषु चीन्डियस्थोत्कर्षतः चतुषु भवेत्तु एकानपञ्चाशन्मान-
न्येन मयस्य शतं पण्यत्यधिकं नयति, रात्रिद्वयमीदृशेन त्राष्टो-
त्तरे द्वे रात्रिद्वियशते स्यातामिति (घट्टिद्विहतीत्यादि अरु-
यालीसं संयन्त्रराशति) चीन्डियस्थोत्कर्षतो द्वादशवर्षप्रमाणेषु
चतुषु भवेत्पण्यत्यधिकं रात्रिद्वयसंयन्त्रराः चतुष्वेव चीन्डियजवप्र-
द्वेणपुष्कणैकोनपञ्चाशद्दोरात्रमानेषु पण्यत्यधिकं दिनशतं
भवतीति ॥ तैद्विद्विहतीत्यादि ॥ (घाणउयाइं तिणि राट्टिद्वि-
मयाइं ति) अणामु चीन्डियभवेत्कर्षेणैकोनपञ्चाशद्दोरात्रा-
मानेषु त्रीणि शतानि दिनवत्यधिकानि भवन्तीति । (एवं म-
व्यत्य जाणेज्जति) अनेन चतुरिन्द्रियमङ्गितिर्यग्मनुष्यैः सह
चीन्डियाणां सन्नेधः कार्यं इति सूचितम् । अनेन च तृतीयगम-
सन्नेधदर्शनेन पष्ठादिगमसंवेधा अपि सूचिता दृष्टव्याः । तेषा-
मप्यष्टजविकन्यान् । प्रथमादिगमचतुष्कसंवेधस्तु भवादेशेनोत्क-
र्षतः संख्यातभवप्रद्वेणः काशादेशेन तु संख्यातकाश्रुप
इति (चतुरिन्द्रियसूत्रस्य व्याख्या नास्ति) भ०७४श०१८३० ॥

पञ्चेन्द्रियतिरिक्ताम् ।

पञ्चिन्द्रियतिरिक्त्वजोणिणं भन्ते ! कथोर्हितो उव-
ज्जन्ति किं ऐरइय० निरिक्त्वमणुस्सदेवर्हितो उवज्जन्ति ?
गोयमा ! ऐरइएर्हितो वि उवज्जन्ति तिरीक्त्वमणुस्स-
देवर्हितो वि उवज्जन्ति । जइ ऐरइएर्हितो उवज्जन्ति
किं रयणप्पभापुद्विऐरइएर्हितो उवज्जन्ति जाव अ-
इसत्तमाए पुद्वीए ऐरइएर्हितो उवज्जन्ति : गोयमा !
रयणप्पभा पुद्विऐरइएर्हितो उवज्जन्ति जाव अइसत्त-
माए पुद्विऐरइएर्हितो वि उवज्जन्ति रयणप्पभापुद्वि
ऐरइएर्णं जन्ते ! जे नविए तिरीक्त्वजोणिणसु उवज्जि-
त्तए सेणं जन्ते ! केवतिकालद्वितीएसु उवज्जेज्जा ? गो-
यमा ! जहएणं अंतोमुहुत्तद्वितीएसु उकोसेणं पुव्वको-
डिआउएसु उवज्जेज्जा । तेषां भन्ते ! जीवा एगसमएणं
केवइया उवज्जन्ति एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया
एवरं संघयणं पोग्गला अण्णिआ अर्कता जाव परिणम-
ति । ओगाहणा दुविहा पएणत्ता तंजहा नवधारणिज्जा
य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा सा नवधारणिज्जा
सा जहएणं अंगुलस्स असंखेज्जइजागं उकोसेणं स-
त्तधणुइं तिणि रयणीओ अच्चंगुलाइं । तत्थणं जा सा
उत्तरवेउव्विया सा जहएणं अंगुसस्स संखेज्जइजागं
उकोसेणं पएणरसधणुइं अट्टाइज्जाओ रयणीओ । ते-
सिणं जन्ते ! जीवा सरीरगा किं संठिया पणत्ता ? गोय-
मा ! दुविहा पणत्ता तंजहा नवधारणिज्जा य उत्तरवेउ-
व्विया य । तत्थ एणं जे ते नवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया ।
तत्थणं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पणत्ता ।

एगा काउलेस्सा पणत्ता । चत्तारि समुग्धाया । एणो इत्थी-
वेदगा एणो पुरिसवेदगा एणुसगवेदगा । त्रिइं जहएणं
दसवाससहस्साइं उकोसेणं सागरोवमं । एवं अणुवंधोवि
सेसं तहेव । भवादेसेणं जहएणं दो भवग्गहणाइं उको-
सेणं अठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहएणं दसवास-
सहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं चत्तारि सागरो-
वमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अव्वहियाइं एवइयं सो चेव
जहएणकालद्वितीएसु उववणो जहएणं अंतोमुहुत्तद्वितीएसु
उववजेज्जा उकोसेणवि अंतोमुहुत्तद्विती अव्वसेसं तहेव
एवरं कालादेसेणं जहएणं तहेव उकोसेणं चत्तारि सा-
गरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाइं एवइयं कालं
जाव करेज्जा । एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्वा जहेव
ऐरइयउइेसए सणिपिंचिदियएण समं ऐरइयाणं मज्झि-
मएसु तिणि गमएणं पच्चिद्वएसु तिणि गमएसु त्रितीया-
णत्तं भवति सेसं तंचेव सव्वत्य त्रिती संवेहं च जाणेज्जा ।
सक्करप्पभापुद्वीऐरइएणं भन्ते ! जे भविए एवं जहा रय-
णप्पभाए एव गमका तहेव सक्करप्पभाएवि एवरं सरी-
रगाहणा जहा ओगाहणा संठये तिणि एाणा तिणि
आणाणा एियमं त्रिती अणुवंधो य पुव्वभणिया एवं ए-
व गमगा उवउंजिज्जए भाणियव्वा एवं जाव छट्ट पुद्वी
एवरं ओगाहणा लेस्सा त्रिती अणुवंधो संवेहो जाणि-
यव्वा । अइसत्तमा पुद्वीऐरइएणं भन्ते ! जे भविए
एवं चेव णव गमगा एवरं ओगाहणा लेस्सा त्रिती आण-
वंधा भाणियव्वा । संवेहो नवादेसेणं जहएणं दो भव-
ग्गहणाइं उकोसेणं षट्ठ नवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहएणं
वावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं षट्ठ
सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोनीहिं अव्वहियाइं एवइयं ।
आदिद्वएसु षसु गमएसु जहएणं दो नवग्गहणाइं उको-
सेणं षट्ठ नवग्गहणाइं । पच्चिद्वएसु तिसु गमएसु जहएणं
दो नवग्गहणाइं उकोसेणं चत्तारि नवग्गहणाइं षट्ठ
णवसु वि गमएसु जहा पढमगमएसु एवरं त्रिइंवेत्तसो
कालादेसेणं ? विइयगमए जहएणं वावीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं षट्ठ सागरोवमाइं तिहिं
अंतोमुहुत्तहिं अव्वहियाइं एवइयं काळं २ तइयगमए जह-
एणं वावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोनीए अव्वहियाइं उको-
सेणं षट्ठ सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोनीहिं अव्वहिया-
याइं । ३। चउत्थगमए जहएणं वावीसं सागरोवमाइं अंतो-
मुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं षट्ठ सागरोवमाइं तिहिं पु-
व्वकोनीहिं अव्वहियाइं । ४। पंचमगमए जहएणं वावीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं षट्ठ साग-
रोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाइं । ५। षष्ठगमए
जहएणं वावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोनीहिं अव्वहियाइं

उकोसेणं ढावट्टिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं अब्ज-
हियाइं । ६ । सत्तमगमए जह्मेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोसेणं ढावट्टिं सागरोवमाइं दोहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं । ७ । अट्ठमगमए जह्मेणं तेत्तीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोसेणं ढावट्टिं साग-
रोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं । ८ । णवमगमए
जह्मेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोमीए अब्जहियाइं
उकोमेणं ढावट्टिं सागरोवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । ९ ।

(उकोसेणं पुव्वकोमी आठपत्ति) नारकाणामसङ्ख्यातवर्षा-
युष्केष्वनुत्पादादिति (असुरकुमाराणवत्तत्त्ववत्ति) पृथिवीका-
यिकेष्टपद्यमानानामसुरकुमाराणां या वक्तव्यता परिमाणादिका
भागुक्ता सह नारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तूपद्यमानानां वाच्या
विशेषस्तवयं नवरमित्यादि (जह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं
ति) उत्पत्तिसमयापेक्षामिदम् । उकोसेणं सत्तधणुइं इत्यादि
इयं च त्रयोदशप्रस्तटापेक्षं प्रथमप्रस्तटादिषु पुनरेवम् । ' रयणा
ए पढमपयरे, इत्थितियं देहउस्सयं जणियं । उप्पणंगुलसङ्घा,
पयरे पयरेय बुद्धी उ ॥ १ ॥ उकोसेणं पप्परसेत्यादि ॥ इयं च
जवधारणीयावगाहनाया द्विगुणेति (समुग्धाया चत्तारित्ति)
वैक्रियान्ताः । [सेसं तदेवत्ति] शेषं दृष्ट्यादिकं तथैव यथा अ-
सुरकुमाराणां सो चेवेत्यादि द्वितीयो गमः (अवसेसं तदे-
वत्ति) यथौघिकगमे (एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्वत्ति)
एवमित्यनन्तरोक्तगमव्यक्रमेण तेषा अपि सप्त गमा जणितव्या
नन्वत्रैवं करणाद्यादृशी स्थितिर्जघन्योत्कृष्टमेदादाद्योर्गमयोर्ना-
रकाणामुक्ता तादृश्येव मध्यमेऽन्तिमे च गमत्रये प्राप्नोतीति ।
अत्रोच्यते (जहेव नेरइयउदेसए इत्यादि) यथैव नैरयिकोद्देशके-
ऽधिकृतशतस्य प्रथमे संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिः सह नारकाणां
मध्यमेषु त्रिषु गमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमेषु स्थितिनानात्वं भ-
वति तथैवेवापीति वाक्यशेषः (सररीरागाहणा जहा ओगाहणा
संगणेत्ति) शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे
पदे सा च सामान्यत एव " सत्तधणु तिणिणरयणी, उच्चैवय अं-
गुलाइं उच्चत्तं । पढमाए पुढवीप, विउणा विउणं च सेसासु-
त्ति " १ (तिप्पि नाणा तिणिण अणणाणा नियमंति) द्वितीया-
दिषु सङ्गिज्य एवात्पद्यन्ते ते च त्रिज्ञानास्त्र्यज्ञाना वा नियमा-
द्भवन्तीति ॥ उकोसेणं ढावट्टीसागरोवमाइं इत्यादि ॥ ३ ॥
इह भवानां कालस्य च बहुत्वं विवक्षितं तच्च जघन्यास्थितिक-
त्वे नारकस्य वृज्यते इति द्वाविंशतिसागरोपमायुर्नारको हूत्वा
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तु पूर्वकोट्यायुर्जातः एवं चारत्रये पट्षष्टिसाग-
रोपमाणि पूर्वकोटित्रयं च स्याद्यदि चोत्कृष्टस्थितिर्यत्त्रिंशत्साग-
रोपमायुर्नारको हूत्वा पूर्वकोट्यायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तूपद्यते
तदा चारद्वयमेवैवमुत्पत्तिः स्यात्ततश्च पट्षष्टिः सागरोपमाणि
पूर्वकोटिद्वयं च स्यात् नृतीया तु तिर्यग्भवपूर्वकोटी न वृज्यत
इति नोत्कृष्टता जवानां कालस्य च स्यादिति उत्पादितो नार-
केन्द्र्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः ।

अथ तिर्यग्योनिकेन्द्र्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एणिंदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति एवं उववातो जहा पुढवीका-
इयउदेसए जाव पुढवीकाइएणं जंते ! जे भविए पंचिंदिय-
तिरिक्खजोणिएसु उववज्जितए सेणं जंते ! केवइकाइं
? गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तइइएसु उकोसेणं पुव्वको-

मीआउएसु उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा एवं परिमाणा-
दीया आणुबंधपज्जवसाणा जंचव अप्पणो सट्ठणे वत्तव्वया
संचव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु वि उववज्जमाणस्स वि
जाणियव्वा णवरं एवसु वि एमएसु परिमाणो जह्मेणं
एको वा दो वा तिप्पि वा उकोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति जवादेसेण वि णवसु गमएसु जह्मे-
णं दो जवग्गहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गहणाइं सेसं तं
चेव कालादेसेणं उज्जयतो ठिइं पकरेज्जा । जदि आउका-
इएण वि एवं जाव चउरिंदिया उववातेयव्वो एवरं सव्व-
त्थ अप्पणो लप्पी जाणियव्वा एवसु वि गमएसु जवा-
देसेणं जह्मेणं दो भवग्गहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गह-
णाइं कालादेसेणं उज्जओठित्तिं करेज्जा सव्वेसिं सव्वगम-
एसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणेणं लप्पी तहेव
सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । जइ पंचिंदियतिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति किं साणिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-
हिंतो उववज्जंति असंखिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! सखिपंचिंदियजेदे जहेव पुढवीका-
इएसु उववज्जमाणस्स जाव असखिपंचिंदियतिरिक्खजो-
णिएणं जंते ! जे जंविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव-
वज्जितए सेणं भंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जह्मेणं
अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पडिआवमस्स असंखेज्जइजागाट्टिइए
सु उववज्जंति । तेणं जंते ! अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु-
उववज्जमाणस्स असणिणस्स तहेव णिरवसेसं जाव जवा-
देसोत्ति । कालादेसेणं जह्मेणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं
पडिआवमस्स असंखेज्जइजागं पुव्वकोमी पुहुत्तमब्जहियं
एवइयं । विइयगमए एस चेव लप्पी एवरं कालादेसेणं
जह्मेणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाओ एवइयं । सो चेव उ-
कोसकाइइइएसु उववज्जइ जह्मेणं दो पडिआवमस्स अ-
संखेज्जइजागाट्टिइएसु उकोसेण वि पडिआवमस्स असंखे-
ज्जइजागाट्टित्तिं उववज्जंति । तेणं जंते ! जीवा एवं जहा रयण-
प्पभाए उववज्जमाणस्स असखिस्स तहेव णिरवसेसं जाव
कालादेसोत्ति एवरं परिमाणं जह्मेणं एको वा दो वा तिप्पि
वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति सेसंतं चेव अप्पणा जह्मे
काइइइओ जाओ जह्मेणं अंतोमुहुत्ताइइएसु उकोसेणं
पुव्वकोमी आउएसु उववज्जंति तेणं जंते ! अवसेसं जहा
एयस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्जिमेसु तिसु गम-
एसु जाव आणुबंधोत्ति । जवादेसेणं जह्मेणं दो जवग्ग-
हणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गहणाइं कालादेसेणं जह्मेणं
दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीओ चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाओ । सो चेव जह्मेकालट्टिइएसु
उववज्जो एस चेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जह्मेणं दो

अंतोमुहुत्ता उकोसेणं अट्ट अंतोमुहुत्ता एवइयं सो चेव
उकोसकाट्टिईएमु उववषो जहसणं पुव्वकोमिआउएमु
उकोसेणं विपुव्वकोमिआउएमु उववज्जइ एस चेव वत्तव्वया
एवरं काट्टादेसेणं जाणंजा । सो चेव अप्पणा उकोस-
काट्टिईओ जाओ सो चेव पढमगमवत्तव्वया एवरं ठिई
से जहसणं पुव्वकोडी उकोसेणं वि पुव्वकोमी सेसं तं चेव ।
काट्टादेसेणं जहसणं पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमन्नहिया उ-
कोसेणं पडिओवमस्स असंखेज्जइ नागं पुव्वकोमिपुहुत्तम-
न्नहियं एवइयं । सो चेव जहसकालाट्टितीएमु उववएणो
एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमए एवरं काट्टादेसेणं जह-
एणं पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमन्नहिया उकोसेणं चत्तारि-
पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ एवइयं ।
सो चेव उकोसकाट्टितीएमु उववषो जहसणं पडिओव-
मस्स असंखेज्जइनागं उकोसेणं वि पडिओवमस्स असं-
खेज्जइ नागं एवं जहा रयणप्पजाए जहसणं उववज्ज-
माणस्स असणिणस्स एवमं गमं तहेव णिरवसेसं जाव
कालादेसोत्ति एवरं परिमाणं जहा एतस्सेव ततियमे सेसं
तं चेव । जदि सखिपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति
किं संखेज्जवासा असंखेज्जवासाउय ? गोयमा ! संखेज्ज-
वासा णो असंखेज्जवासा । जदि संखेज्जवासाउय-
पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्ज० दोसं वि संखेज्जवासाउय-
सखिपंचिदियतिरिक्खजोणिणं जे नविणं पंचिदियतिरिक्ख-
जोणिणं उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवति ? गोयमा !
जहसणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं तिपलिओवमट्टितीएमु उव-
वज्जेज्जा । तेणं जंते ! अवसेसं जहा एयस्स चेव सखिस्स
रयणप्पजाए उववज्जमाणस्स पढमगमए एवरं ओगाहणा
जहसणं अंगुलस्स असंखेज्जइनागं उकोसेणं जोअणस-
हस्सं सेसं तं चेव जाव नवादेसो, काट्टादेसेणं जहसणं दो
अंतोमुहुत्ता उकोसेणं तिणिणं पडिओवमाइ पुव्वकोडी पुहु-
त्तमन्नहियाइ एवइयं कालं । सो चेव जहसकाट्टितीएमु
उववएणो एस चेव वत्तव्वया एवरं काट्टादेसेणं जहएणं
दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ । सो चेव उकोसकाट्टिती-
एमु उववषो जहएणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं
वि तिपलिओवमट्टितीएमु उववज्जंति । एस चेव वत्तव्वया
एवरं परिमाणं जहएणं एवको वा दो वा तिणिणं वा
उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । ओगाहणा जहएणं
अंगुलस्स असंखेज्जइनागं उकोसेणं जोअणसहस्सं सेसं
तं चेव जाव अणुवंधोत्ति । नवादेसेणं दो नवगहणाइ
कालादेसेणं जहसणं तिणिणं पडिओवमाइ पुव्वकोडीए अ-
न्नहियाइ उकोसेणं तिणिणं पडिओवमाइ पुव्वकोडीए अ-
न्नहियाइ । सो चेव अप्पणा जहसकालाट्टितीओ जाओ

जहसणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोडी आउएमु उव-
वज्जंति लद्धी से जहा एतस्स चेव सखिपंचिदियस्स पुढ-
वीकाइएमु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएमु
सन्वेव इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएमु कायव्वा संवेहो
जहेव एत्थ चेव असखिमज्झिमेसु तिसु गमएमु सो चेव
अप्पणा उकोसकालाट्टितीओ जाओ जहा पढमगमएमु
एवरं त्रिती अणुवंधो जहसणं पुव्वकोडी उकोसेणं वि
पुव्वकोडी कालादेसेणं जहसणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्त-
मन्नहियाइ उकोसेणं तिणिणं पडिओवमाइ पुव्वकोडी
पुहुत्तमन्नहियाइ, सो चेव जहसकालाट्टितीएमु उववषो
एस चेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहसणं पुव्वकोडी
अंतोमुहुत्तमन्नहियाइ उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ । सो चेव उकोसका-
ट्टितीएमु उववषो जहसणं तिपलिओवमट्टितीएमु उको-
सेणं वि तिपलिओवमट्टितीएमु अवसेसं तं चेव एवरं परि-
माणं ओगाहणा जहा एतस्सेव तइयगमए नवादेसेणं
दोचवगहणाइ, काट्टादेसेणं जहसणं तिणिणं पडिओवमा-
इ पुव्वकोमीए अन्नहियाइ उकोसेणं वि तिणिणं
पडिओवमाइ पुव्वकोमीए अन्नहियाइ एवइयं जाव
करेज्जा । जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सखिमणुस्से-
हिंतो असखिमणुस्से ? गोयमा ! सखिमणुस्सेहिंतो अस-
खिमणुस्से । असखिमणुस्सेणं जंते ! जे नविणं पंचिदिय-
तिरिक्खजोणिणं उववज्जंति सेणं जंते ! केवइयकाट्टि-
ईएमु उववज्जंति ? गोयमा ! जहसणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं
पुव्वकोमी आउएमु उववज्जंति लद्धी से तिसु वि गमएमु
जहेव पुढवीकाइएमु उववज्जमाणस्स संवेहो जहा एत्थ-
चेव असखिस्स पंचिदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएमु तहेव
एवरसेसं जाणियव्वं । जदि सखिमणुस्स० किं संखेज्जवासा-
उयसखिमणुस्स० असंखेज्जवासाउय० ? गोयमा ! सखिम-
णुस्ससंखेज्जवासाउय णो असंखेज्जवासाउय । जइ सं-
खेज्जवासा किं पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा । सखि-
मणुस्सेणं जंते ! जे नविणं पंचिदियतिरिक्ख० जाव उवव-
ज्जत्तए सेणं जंते ! केवइ ? गोयमा ! जहसणं अंतोमुहुत्तं
उकोसेणं तिणिणं पडिओवमट्टितीएमु उववज्जंति तेणं जंते !
लद्धी जहा एतस्सेव सखिमणुस्सपुढवीकाइएमु उवव-
ज्जमाणस्स पढमगमए जाव नवादेसोत्ति । कालादेसेणं
जहसणं अंतोमुहुत्ता उकोसेणं तिणिणं पडिओवमाइ पुव्व-
कोडीपुहुत्तमन्नहियाइ सो चेव जहसकाट्टितीएमु उववषो
सन्वेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहसणं दो अंतोमुहुत्ता
उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अ-
न्नहियाओ । सो चेव उकोसकाट्टितीएमु उववषो जह-

षेणं तिषि पलिओवमडिईएसु उकोसेण वि तिषि पलिओ-
वमडिईएसु सव्वेव वत्तव्वया णवरं आगाहणा जहसेणं
अंगुलपुहुत्तं उकोसेणं पंचधणुहसयाइं ठिई जहसेणं मास-
पुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोमी एवं अणुवंधो वि जवादेसेणं दो
जवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जहसेणं तिषि पलिओवमाइं मा-
सपुहुत्तमव्वहियाइं उकोसेणं ति षे पलिओवमाइं पुव्वको-
मीए अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । सो चेव अप्पणा ज-
हसेकात्ताडिईओ जाओ जहा सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएसु
उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया जाणिया
सव्वेव एयस्सवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु णिरवसेसा जणि-
या णवरं परिमाणं उकोसेणं संवेज्जावा उववज्जंति सेसं तं चेव ।
सो चेव अप्पणा उकोसकात्ताडिईओ जाओ सव्वेव पढम-
गमगा वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जहसेणं पंच धणुहस-
याइं उकोसेण वि पंचधणुहसयाइं ठिई अणुवंधो जहसेण
पुव्वकोमी उकोसेण वि पुव्वकोमी सेसं तं चेव जाव जवा-
देसोत्ति । कात्तादेसेणं जहसेणं पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमव्व-
हियाइं उकोसेणं तिषि पलिओवमाइं पुव्वकोमिपुहुत्तमव्व-
हियाइं एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जहसेकात्ताडिईएसु
उववसो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहसेणं
पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमव्वहिया उकोसेणं चत्तारि पुव्वको-
कोमीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाओ सां चेव
उकोसकात्ताडिईएसु उववसो जहसेणं तिषि पलिओवमाइं
उकोसेणवि तिषि पलिओवमाइं एस चेव ढप्पी जहेव स-
त्तमगमए । जवादेसेणं दो जवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जहसेणं
तिषि पलिओवमाइं पुव्वकोमीए अन्नहियाइं उकोसेण वि
। तिषि पलिओवमाइं पुव्वकोमीए अन्नहियाइं ६ । जइ देवे-
हिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाण-
मंतरजोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! ज-
वणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो
वि उववज्जंति । जइ जवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं
असुरकुमारजवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थाणियकुव
मारजवणवासि० ? गोयमा ! असुरकुमार जवण० जाव थाणि-
यकुमारजवणवासि० असुरकुमारं जंते ! जे जविए पंचि-
दियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइय० ?
गोयमा ! जहसेणं अंतोमुहुत्तडिईएसु उकोसेणं पुव्वकोडि-
डिईएसु उववज्जेज्जा असुरकुमाराणं ढप्पी एवसु वि ग-
मएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाण-
स्स देवस्स तहेव ढप्पी जवादेसेणं मव्वत्थ अट्ठ जवग्गह-
णाइं उकोसेणं जहसेणं दोषि ति ति संवेहं च जाणेज्जा ।
णागकुमाराणं जंते ! जे जविए एस चेव वत्तव्वया णवरं
ति ति संवेहं च जाणेज्जा । एवं जाव थाणियकुमारे जइ वाण-
मंतरेहिंतो उववज्जंति किं पिसायवाणमंतरे तहेव जाव वाण-

मंतरेणं जंते ! जे जविए पंचिदियतिरिक्ख० एवं चेव णवरं
ति ति संवेहं च जाणेज्जा । जइ जोइसिय० उववाओ तहेव
जाव जाइसिएण जंते ! जे जविए पंचिदियतिरिक्ख० एम
चेव वत्तव्वया जहा पुढवीकाइय उदेसए जवग्गहणाइं णव
वि गमएसु अट्ठ जाव कात्तादेमेणं जहसेणं अट्ठजागपलि-
ओवम अंतोमुहुत्तमव्वहियं, उकोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं
चउहिं पुव्वकोमीहिं चउहिं य वाससयसहस्सेहिं ।
अव्वहियाइं एवइयं जाव गतिरागतिं करेज्जा । एवसु
गमएसु णवरं ति ति संवेहं च जाणेज्जा । जइ वेमाणिय-
देव० किं कप्पोववसगवे० कप्पातीता? गोयमा ! कप्पोववस-
गवेमाणिया णो कप्पातीता वेमाणिया । जइ कप्पोववसग
जाव सहस्सारकप्पोववसगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति
णो आणय० जाव णो अच्चुयकप्पोववसगवेमाणिया ।
सोहम्मगदेवाणं भंते ! जे भविए पंचिदियतिरिक्ख जाव
उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइ ? गोयमा ! जहसेणं अ-
ंतोमुहुत्तडिईएसु उकोसेणं पुव्वकोमी आउएसु सेसं जहे-
व पुढवीकाइयउदेसए एवसु वि गमएसु जहसेणं दो
भवग्गहणाइं उकोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं ति ति कालादेसं च
जाणेज्जा एवं ईसाणदेवे वि । एवं एएणं कमेणं अवसे-
सा जाव सहस्सारां देवसु उववातेयव्वो णवरं ओगा-
हणा जहा ओगाहणा सठाणे लेस्सासणकुमारमाहिं-
दवंभलोएसु एगा पम्हलेस्सा सेसाणं एगा सुकलेस्सा
वेदे णो इत्थीवेदगा पुरिसवेदगा णो णपुंसगवेदगा । आ-
उअणुवंधा जहा ठिइपदे सेसं जहेव ईसाणगाणं काय-
संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! ति ॥

(जच्चेव अप्पणो सठाणे वत्तव्वयात्ति ।) थैवात्मनः पृथिवी-
कायिकस्य स्वस्थाने पृथिवीकायिकलक्षणे उत्पद्यमानस्य व-
क्तव्यता जगिता सैवात्रापि वाच्या केवलं तत्र परिमाणद्वारे
प्रतिसमयमसंख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह त्वेकादिरित्येतदेवाह
नवरमित्यादि ॥ तथा पृथिवीकायिकेभ्यः पृथिवीकायिकस्योत्प-
द्यमानस्य सम्वेधद्वारे प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेपृक्कर्षतोऽ
संख्यातानि भवग्रहणान्युक्तानि शेषेषु त्वष्ट्रे जवग्रहणानि इह
पुनरुदावेव नवस्वपीति । तथा (कात्तादेसेणं उभयओ ठिईए
करेज्जात्ति) कात्तादेशेन सम्वेधं पृथिवीकायिकस्य सज्झिपञ्चे-
न्द्रियतिरश्च स्थित्या कुर्यात् तथाहि-प्रथमे गमे (कात्ताएसेणं
जहसेणं दो अंतोमुहुत्ताइंति) पृथिवीसत्कं पञ्चेन्द्रियसत्कं
चेति उत्कर्षतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पृथिवीसत्कानि चतस्रश्च
पूर्वकोट्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्का एवं शेषगमेवप्यूह्यः सम्वेध
इति (सव्वत्थअप्पणो ढप्पी भाणियव्वत्ति) । सव्वत्थपायिकादि-
न्यश्चतुरिन्द्रियान्तेज्यः उक्तानां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुत्पादितानाम् ।
(अप्पणोत्ति) अप्कायादिसत्का लब्धिः परिमाणादिका जगित-
व्या सा च प्राक्तनसूत्रेण्योऽवगन्तव्या । अथानन्तरोक्तमेवार्थं
स्फुटतरमाह “जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणानमित्यादि”
यथा पृथिवीकायिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुत्पादितानां जीवानां
लब्धिरुक्ता तथैवाप्यायिकादिन्यश्चतुरिन्द्रियान्तेज्य उत्पद्यमा-
नानां सा वाच्येति भसज्झिज्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुत्पादाधिकारे ।

(उक्तोत्पत्तेः पञ्चिभोवमस्त असंख्यज्जगद्भागद्विर्णसुत्ति) अनेनासङ्गिपञ्चेन्द्रियाणामसंख्यातवर्णयुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्तिरुक्ता (अथसेसं जडेवेत्यादि) अथशेषं परिमाणादिचारजातं यथा पृथिवीकायिकेभूतप्रथमानस्यासङ्गितः पृथिवीकायिकोद्देशोऽभिहितं तथैवासाङ्गितः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्तप्रथमानस्य वाच्यमिति (उक्तोत्पत्तेः पञ्चिभोवमस्त असंख्यज्जगद्भागं पुण्यकोमि-पुनस्तममदियंति) कथमसङ्गी पुण्यकोट्यायुष्कः पूर्वकोट्यायुष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्त इत्येवं सप्तसु भवग्रहणेषु सप्त पूर्वकोट्योऽष्टमभवग्रहणे तु मिथुनकतिर्यक्तु पत्त्यापमासंख्येयभागप्रमाणायुष्केष्वप्यत्र इति, तृतीये गमे (उक्तोत्पत्तेः संख्येया उववज्जति चि) असंख्यातवर्णयुष्मां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्तमसंख्यातानामभावादिति । चतुर्थगमे (उक्तोत्पत्तेः पुण्यकोटि-आउपसु उववज्जति) जघन्यायुरसङ्गी संख्यातायुष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्त इति कृत्वा पूर्वकोट्यायुष्केष्वित्युक्तम् ॥ अथसेसं जहा पयस्तेत्यादि ॥ इहावशेषं परिमाणादि एतस्यासङ्गितिर्यक्पत्तेन्द्रियस्य (मङ्गिमसुत्ति) जघन्यस्थितिकगमेषु एवं जहा रयण्यभाप इत्यादि तच्च संहननोच्चत्वादियनुबन्धसंवेधान्तं नवरं परिमाणमित्यादि ॥ तच्चेदं [उक्तोत्पत्तेः संख्येया उववज्जति चि] अथ सङ्गिपञ्चेन्द्रियेभ्यः सङ्गिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्तमुत्पादयन्नाह " जदि सङ्गीत्यादि " (अथसेसं जहा पयस्य चैव सङ्गिस्सत्ति) अवशेषं परिमाणादि तथैतस्यैव सङ्गिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्त इत्यर्थः केवलं तत्रावगाहना सप्तधनुरित्यादिकोक्ता इह उत्कर्षतो योजनसहस्रमाना सा च मत्स्यादीनाश्रित्यावसेयति । एतदेवाह नवरमित्यादि (उक्तोत्पत्तेः तिष्ठि पलिश्रोवमाहं पुण्यकोमिपुहु-चमधनहियाइति) अस्य च भावना प्रागिवेति ॥ ब्रह्मी से जहा पयस्स चैवेत्यादि ॥ एतच्च तन्मूत्राऽनुसारेणैवावगन्तव्यम् । संवेदो जडेवेत्यादि (पत्थचेवत्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशके स चैवं भवादेशेन जघन्यतो द्वौ भवौ उत्कृष्टतस्त्वष्ट भवाः काहादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्तं उत्कर्षतश्चतस्रः पूर्वकोट्योऽन्तर्मुहूर्तचतुष्काधिका एवं जघन्यस्थितिकः औघिकेष्वित्यत्र संवेधो जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्वित्यत्र चान्तर्मुहूर्तः संवेधः जघन्यस्थितिक उत्कृष्टस्थितिकेष्वित्यत्र पुनरन्तर्मुहूर्तः पूर्वकोटीजिश्च संवेध इति । नचमगमे नवरं परिमाणमित्यादि ॥ तत्र परिमाणमुत्कर्षतः संख्याता उत्पद्यन्ते, अवगाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रमिति । अथमनुप्येच्यस्तमुत्पादयन्नाह जह मणुस्सेहिंतो इत्यादि (ब्रह्मी से तिसु विगमपसुत्ति) ब्रग्धिः परिमाणादिका । (से) तस्यासङ्गिमनुप्यस्य अण्यपि गमेष्वप्येषु यतो नवानां गमानां मध्ये आधा एवेह त्रयो गमाः सम्भवन्ति, जघन्यतोऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात्संख्येति । (पत्थचेवत्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशकमसङ्गि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मुत्पादाधिकारे (नो असंख्यज्जवासाउपहिंतोत्ति) असंख्यातवर्णयुष्मां मनुष्या देवेष्वेवोत्पद्यन्ते न तिर्यक्चिचानि ब्रह्मीसे इत्यादि ब्रग्धिः परिमाणादिप्राप्तिः । (से) तस्य सङ्गिमनुप्यस्य यथैतस्यैव सङ्गिमनुप्यपृथिवीकायिकेभूतप्रथमानस्य प्रथमगमेऽभिहिता, सा चैवं परिमाणतो जघन्येनैको द्वौ चोत्कर्षेण तु संख्याता एवोत्पद्यन्ते स्वजावतोऽपि संख्यातत्वात्सङ्गिमनुष्याणां तथा पञ्चिधसंहनिनः उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतावगाहनाः पञ्चिधसंस्थानिनः पद द्वेष्ट्याः त्रिविधा दृष्टयः भजनया चतुर्ज्ञानारूपज्ञानाश्च त्रियोगाः त्रिविधोपयोगाश्चतुःसंज्ञाः चतुष्कपायाः, पञ्चेन्द्रियाः, पद समु-

दानाः, सातासातवेदनास्त्रिविधा वेदाः जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितयः उत्कर्षेण तु पूर्वकोट्यायुष्मः प्रशस्तेतराध्यवसानाः, । स्थितिः समानानुबन्धा, कायसंवेधस्तु भवादेशेन जघन्यतो द्वौ भवौ उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः काहादेशेन तु द्विविधो पवास्ते । १ । द्वितीयगमे [सङ्गव चत्तत्रयत्ति] प्रथमगमोक्ता केवलमिह संवेधकाहादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्तं उत्कर्षतश्चतस्रः पूर्वकोट्यश्चतुर्गन्तर्मुहूर्ताधिकाः तृतीयेऽप्येवं नवरम् [ओगाहणा जहृषेणं अंगु-सपुहुत्तत्ति] अनेनैवमवसितमद्भुतपृथक्त्वाकीनतरकारीरो मनुष्यो नोत्कृष्टायुष्केषु तिर्यक्पत्तयः, तथा (मासपुहुत्तत्ति) अनेनापि मासपृथक्त्वाकीनतरायुष्को मनुष्यो नोत्कृष्टस्थितिषु तिर्यक्पत्तयः इत्युक्तं " जहा सङ्गि पञ्चिदियतिरिक्खजोणियस्स पञ्चिदितिरिक्खजोणिपसु उववज्जमाणस्तेत्यादि " सर्वथेह समता परिहारार्थमाह । नवरं परिमाणमित्यादि । तत्र परिमाणद्वारे उत्कर्षतोऽसंख्येयास्ते उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह तु सङ्गिमनुष्याणां संख्येयत्वेन संख्येया उत्पद्यन्ते इति वाच्यम् । संहननाद्विद्वाराणि तु यथा तत्रोक्तानि तथेहावगन्तव्यानि तानि चैवं तेषां पद संहननानि, जघन्योत्कर्षाच्यामद्भुतसंख्येयभागमात्राऽवगाहना, पद संस्थानानि, तिस्रो द्वेष्ट्याः मिथ्यादृष्टी द्वे अङ्गाने कायरूपो योगो द्वावुपयोगौ, चतस्रः संज्ञा-श्चत्वारः कपायाः पञ्चेन्द्रियाणि, त्रयः समुद्राता द्वे वेदेने त्रयो वेदा जघन्योत्कर्षाच्यामन्तर्मुहूर्तप्रमाणमायुरप्रशस्तायध्यवसायस्थानान्यायुःसमानोऽनुबन्धकायसंवेधस्तत्र भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षतस्त्वष्टौ भवग्रहणानि काहादेशेन तु सङ्गिमनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यक्स्थित्यनुसारतोऽवसेय इति । अथ देवेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्तमुत्पादयन्नाह-जहदेवेहीत्यादि [असुरकुमाराणलकीति] असुरकुमाराणां ब्रग्धिः परिमाणादिका [एवं जाव ईसाणदेवस्सत्ति] यथा पृथिवीकायिकेषु देवस्योत्पत्तिरुक्ता असुरकुमारादावीशानकदेवं चान्ते कृत्येवं तस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पत्त सा वाच्या, ईशानकान्त एव च देवः पृथिवीकायिकेभूतपत्त इति कृत्वा यावदीशानकदेवस्येत्युक्तम् असुरकुमाराणां चैवं ब्रग्धिरेकाद्यसंख्येयान्तानां तेषां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तु समयेनोत्पादः । तथा संहननाभावः जघन्यतोऽद्भुतसंख्येयभागमानोत्कर्षतः सप्तहस्तमाना भवधारणीयावगाहना इतरा तु जघन्यतोऽद्भुतसंख्येयभागमाना, उत्कर्षतस्तु योजनसहस्रमाना संस्थानसमचतुरस्रम्, उत्तरवैक्रियापेक्षया तु नानाविधं चतस्रो द्वेष्ट्यास्त्रिविधा दृष्टिः त्रीणि ज्ञानान्यवश्यमज्ञानानि च प्रजनया, योगादीनि पञ्च पदानि प्रतीतानि समुद्राता आद्याः पञ्च वेदाना द्विविधो वेदो नपुंसकवर्जः स्थितिर्देववर्षसहस्राणि जघन्येतरा तु सातिरेकं सागरोपमं शेषद्वारद्वयं तु प्रतीतं संवेधं तु सामान्यत आह-जवादेशेन संख्येयत्वादि । नागकुमारादिवक्तव्यता तु सूत्रानुसारेणोपयुज्य वाच्या [ओगाहणा जहा ओगाहणा संगणेति] अवगाहना यथा अवगाहनासंस्थाने प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे तत्र चैवं देवानामवगाहना " भवणवणजोस्सी, सोहम्मीसाणे सत्त हुंति रयणीश्रो । एक्केकहाणसेसे, डुडुगे य डुगे चउक्केये " त्यादि ॥ ११ ॥ [जहाचितिपत्ति] प्रज्ञापनायाश्चतुर्थपदे स्थितिश्च प्रतीतैवेति ।

मनुष्याणाम्—

मणुस्साणं भेते ! कत्रोहिंतो उववज्जति ? गोयमा ! शेरइएहिंतो वि उववज्जति जाव देवेहिंतो वि उववज्जति एवं उववातो जहा पञ्चिदियतिरिक्खजोणिए उदेसए जाव तमा पुढवी शेरइएहिंतो वि उववज्जति शो अहेसत्तसमाए पुढविशेरइएहिंतो उववज्जति । रयण्यभापुद-

वी शेरइयाणं भंते ! जे भविण मणुस्सेसु उववज्जंति से
 णं भंते ! केवइयकाल० ? गोयमा ! जह्मेणं मासपुहुत्तद्धि-
 ईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु अवसेसा वत्तव्वया
 जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति तहेव एवरं
 परिमाणं जह्मेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं
 संखेज्जा वा उववज्जंति जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इह
 मासपुहुत्तेहिं संवेहं च करेज्जा सेसं तं चेव जहा रयणप्प-
 भाए वत्तव्वया तहा सकरप्पभाएवि एवरं जह्मेणं वास-
 पुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी ओगाहणा लेस्सा एण-
 द्धिई अणुबंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा जहेव तिरिक्ख-
 जोणियउदेसए एवं जाव तमा पुढवीशेरइए । जइ ति-
 रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? किं एगिंदियतिरि-
 क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजो-
 णिएहिंतो उववज्जंति गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजो-
 णिए भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउदेसए एवरं
 तेज्जा वाज्ज पमिसेहेयव्वा सेसं तं चेव जाव पुढविकाइए-
 णं जंते ! जे भणिण मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं जंते !
 केवइ० ? गोयमा ! जहाणेणं अंतोमुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं
 पुव्वकोमी आइएसु उववज्जिज्जा । तेणं जंते ! जीवा एवं
 जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुढवीका-
 इयवत्तव्वया सव्वेव इह वि उववज्जमाणस्स एवसु वि गम-
 एसु एवरं तइयल्लट्ठणवमेसु गमएसु परिमाणं जह्मेणं एको
 वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति जहेव
 अप्पणा जह्मेकाद्धिईओ नवइ तहेव पढमगमए अज्जव-
 माणा पसत्था वि अप्पसत्था वि । विइयगमए अप्पसत्था
 तइयगमए पसत्था नवंति सेसं तं चेव गिरवसेसं । जइ
 आउकाइए एवं वाउकाइएण वि एवं वणस्सइकाइएण वि
 एवं जाव चउरिंदियाणं असप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिया
 सप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिया असप्पिमाणस्सा सप्पिमा-
 स्सा एए सव्वेवि । जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउदेसए
 तहेव जाणियव्वा एवरं एताणि चेव परिमाणं अज्जव-
 माणाणात्ताणि जाणिज्जा । पुढवीकाइयस्स एत्थ चेव
 उदेसए जाणियाणि सेसं तहेव गिरवसेसं । जइ देवेहिंतो
 उववज्जंति किं नवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर-
 जोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नवण-
 वासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि
 उववज्जंति । जइ नवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुर-
 कुमारनवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभ-
 वणवासि० ? गोयमा ! असुरकुमारनवणवासि० जाव थणि-
 यकुमार० उववज्जंति । असुरकुमारेणं भंते ! जे नविण मणु-
 स्सेसु उववज्जित्तए से णं जंते ! केवइयकालद्धिईएसु ?
 गोयमा ! जह्मेणं मासपुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडि-

आउएसु एवं जा चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउदेसए वत्तव्व-
 या सा चेव एत्थ वि जाणियव्वा एवरं जहा तहिं जह्मेणं
 अंतोमुहुत्तद्धिईएसु तहा इह वि मासपुहुत्तद्धिईएसु परिमाणं न-
 ह्मेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उवव-
 ज्जंति सेसं तं चेव जाव ईसाणदेवोत्ति । एयाणि चेव एणत्ता-
 णि सणंकुमारादीया जाव सहस्सारोत्ति जहेव पंचिंदियतिरि-
 क्खजोणियउदेसए एवरं परिमाणं जह्मेणं एको वा दो वा
 तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । उववातो जह-
 मेणं वासपुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोमी आउएसु उवव-
 ज्जंति सेसं तं चेव संवेहं मासपुहुत्तपुव्वकोमीसु करेज्जा ।
 सणंकुमाराद्धिई चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवंति,
 माहिंदे ताणि चेव सातिरंगाणि । वंभलोए चत्तालीसं लं-
 तए ङप्पणं महासुक्कं अट्ठासद्धिं सहस्सारं वावत्तारिं सागरोव-
 माइं एसा उक्कोसा ठिई भणिया जहाणाद्धितिं पि चउगुणे-
 ज्जा । आणयदेवेणं जंते ! जे भविण मणुस्सेसु उववज्जि-
 त्तए सेणं भंते ! केवइ कालद्धिईएसु ? जह्मेणं वासपुहुत्त-
 द्धिईएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं पुव्वकोमिद्धिईएसु । तेणं
 जंते ! एवं जहेव सहस्सारो देवाणं वत्तव्वया एवरं ओगा-
 हणा तितिं अणुबंधं जाणेज्जा सेसं तं चेव । भवादेसेणं
 जह्मेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं ङ नवग्गहणाइं का-
 द्दादेसेणं जह्मेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमग्गहि-
 याइं उक्कोसेणं सत्तावधं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं
 अव्वभहियाइं एवइयं कादं सेवेज्जा । एवं एववि गममा
 एवरं ठिई अणुबंधसंवेहं च जाणेज्जा एवं जाव अच्चुयदेवे
 एवरं ठिई अणुबंधसंवेहं च जाणेज्जा । पाणयदेवस्स ठिई
 तिगुणा सद्धिं सागरोवमाइं आरणस्स तेवद्धिं सागरोवमाइं
 अच्चुयस्स छावद्धिं सागरोवमाइं जइ कप्पातीतवेमाणिय
 देवेहिंतो उववज्जंति किं गेवेज्जगकप्पातीतदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति ? गोयमा ! गेवेज्जगकप्पातीत अणुत्तरोववाइयवेमा-
 णिय० । जइ गेवेज्जगकप्पातीतवेमाणियदेवे० किं हेद्धि-
 मगेवेज्जग कप्पातीतवेमाणिय० जाव उवरिम ९ गेवेज्जग०
 गोयमा ! हेद्धिमहेद्धिमगेवेज्जगकप्पातीत जाव उवरिम ९
 गेवेज्जगकप्पातीत० । गेवेज्जगदेवेणं जंते ! जे नविण मणुस्से
 सु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिईएसु उववज्जे-
 ज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं वासपुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं
 पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा अवसेसं जहा आण-
 यदेवस्स वत्तव्वया एवरं ओगाहणा एगे नवधारणिज्ज-
 सरीरए से जह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं
 दो रयणीओ संठाणं एगे नवधारणिज्जसरीरए से समचउ-
 रंससंठाणसंठिए, पंच समुग्घाया पमत्ता तं जहा वेयं-
 णासमुग्घाए जाव तेयगसमुग्घाए ! एओ चेव णं वेज्जवियतेथ

गसमुप्याएहिं समोहणिसु वा समोहणंति वा समोहणस्सं-
ति वा त्रितिं अणुबंधा जहण्णं वावीसं सागरोवमाइं उक्को-
सेणं एकतीसं सागरोवमाइं सेसं तं चेव काळादेसेणं वावीसं
सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेणत्ति सा-
गरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं
एवं सेमसु वि अट्टमगमएसु णवरं त्रिती मंवेहं च जाणेज्जा
जइ अणुत्तरोववाइयकप्पातीतवमाणिणयेदेवहितो उपवज्जं
ति किं विजयअणुत्तरोववाइयवेमाणियं वेजयंतअणुत्त-
रोववाइय जाव सव्वट्टसिच्छगअणुत्तरोववाइयकप्पातीतं ?
गोयमा ! विजयअणुत्तरोववाइयकप्पातीत जाव सव्वट्टसि-
च्छगअणुत्तरोववाइय । विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवेण
भंते ! जे भविण मणुस्सेसु उपवत्तं से एणं भंते ! वेवइ-
काळाट्टिइएसु एवं जहेव गेवज्जगदेवाणं णवरं ओगाह-
णा जहण्णं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं एगा
रयणी सम्मादेट्ठी एणो मिच्छादेट्ठी णो सम्मामिच्छादेट्ठी
एणाणी एणो अएणाणी णियमं तिएणाणी तं जहा-आ-
भिणिवोहियणाणी सुअणाणी ओहिणाणी त्रिइ जहण्णं
एकतीसं सागरोवमाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं सेसं
तं चेव भवादेसेणं जहण्णं दो भवगहणाइं उक्कोसेणं च
त्तारि भवगहणाइं कालादेसेणं जहण्णं एकतीसं सागरो-
वमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं वावट्ठिं सागरोवमाइं
दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं
मेसा वि अट्ट गमगा भाणियच्चा, णवरं त्रिइअणुबंधसं-
वेहं च जाणेज्जा । सेसं तं चेव सव्वट्टसिच्छगदेवेणं जंते !
जे भविण मणुए सव्वेव विजयादेदेववत्तच्चा जाणि-
यच्चा णवरं त्रिइ अजहणमणुक्कोसं तेत्तीसं सागरोवमाइं
एवं अणुबंधो वि सेसं तं चेव भवादेसेणं दो जवगहणाइं
काळादेसेणं जहण्णं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भ-
हियाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भ-
हियाइं एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जहण्णकाळाट्टिइएसु
जववणो एस चेव वत्तच्चा णवरं कालादेसेणं जहण्णं ते-
त्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं वि ते-
त्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं सो चेव उक्कोसका-
लाट्टिइएसु जववणो एस चेव वत्तच्चा णवरं कालादे-
सेणं जहण्णं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भ-
हियाइं उक्कोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए
अब्भहियाइं एवइयं एए चेव तिष्ठि गमा सेसा एं भणइ,
सेवं भंते भंतेत्ति ॥

[जहण्णं मासपुहुत्तट्टिइएसुत्ति] अनेनेद्रमुक्तं रत्नप्रभानारका
जघन्यं मनुष्यायुर्वधन्तो मासपृथक्त्वाद्भिन्नतरं न वधन्ति
तथाविधपरिणामाभावादित्येवमन्यत्रापि कारणं वाच्यं, तथा
परिमाणद्वारे (उक्कोसेणं संखेज्जा उपवज्जंति) नारकाणां

सम्मुच्छिद्यमेषु मनुष्येष्टपादाभावाद्धर्मानां च सङ्ख्यातत्वात्-
तिवर्तित्वात्संख्याता उत्पद्यन्त इति (जहा तर्हि अंतो मुहुत्ते-
हिं तहा इवं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जात्ति) यथा तत्र पञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्गुद्देशके रत्नप्रभानारकेभ्यः उत्पद्यमानानां पञ्चेन्द्रि-
यतिरश्चां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वाद्दन्तर्मुहूर्त्तः सम्यग्-
कृतः तथेह मनुष्योद्देशके मनुष्याणां जघन्यस्थितिमाश्रित्य
मासपृथक्त्वाः सम्यग् कार्य इति भावः तथाहि "कालादेसेणं
जहण्णं वसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं इत्यादि" ।
शर्कराप्रभादिवक्तव्यता तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशकानुसारेणा-
वसेयेति । अथ तिर्यग्भ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह-जहतिरिप्प-
त्यादि इह पृथिवीकायादुत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो या व-
क्तव्यतोक्ता सैव तत् उत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि एतदेवाह-अव-
जघेवेत्यादि विशेषं पुनराह-नवरं 'तइएत्यादि' तत्र तृतीये
आधिकेभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यः उत्कृष्टस्थितिषु मनुष्येषु ये उत्प-
द्यन्ते उत्कृष्टतः सङ्ख्याता एव भवन्ति, यद्यपि मनुष्याः सम्मु-
च्छिद्यमसंप्रहादसङ्ख्याता भवन्ति तथाप्युत्कृष्टस्थितयः पूर्वको-
ट्यायुगः संख्याता एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यश्चसंख्याता अपि
भवन्तीति, एवं पष्ठे नवमे चेति 'जाहेअण्णेत्यादि' अयमर्थो
मध्यमगमानां प्रथमगमे आधिकेष्टपृथग्मानतायामित्यर्थः ।
अध्यवसानानि प्रशस्तानि उत्कृष्टस्थितिकत्वेनानुत्पत्तावप्रश-
स्तानि च जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ (वीर्यगमपत्ति) ज-
घन्यस्थितिकस्य जघन्यस्थितिपृत्तावप्रशस्तानि प्रशस्ता-
ध्यवसानेभ्यो जघन्यस्थितिकत्वेनानुत्पत्तेरिति, एवं तृतीयोऽपि
वाच्यः । अप्कायिकादिभ्यश्च तदुत्पादमतिदेशेनाह-एवम आ-
उक्काइयाणवीत्यादि-देवाधिकारि-एवं जाव ईसाणो देवोत्ति-
यथा अमुरकुमारा मनुष्येषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो निकाइशकव-
क्तव्यता अतिदेशेनोत्पादिता एवं नागकुमारादय ईशानान्ता
उत्पादनीयाः समानवक्तव्यत्वाद्यथा च तत्र जघन्यस्थितेः परि-
माणस्य च नानात्वमुक्तं तथैतेष्वप्यत एवाह-" एयाणि चेव
नाणत्ताणिसि" सनत्कुमारादीनां तु वक्तव्यतायां विशेषोऽस्तीति
तां भेदेन दर्शयति-सणकुमारेत्यादि (एसा उक्कोसट्ठिइं जणि-
यत्ति) यदा आधिकेष्ट्य उत्कृष्टस्थितिकेष्ट्यश्च देवेष्ट्य आधिका-
दिमनुष्येष्टपद्यते तदोत्कृष्टा स्थितिर्भवति सा चोत्कृष्टसंवेधवि-
यक्तायां चतुर्भिर्मनुष्यजैः क्रमेणान्तरिता क्रियते ततश्च सनत्कु-
मारादिदेवानामष्टाविंशत्यादिसागरोपममाना भवति सप्तादि-
सागरोपमप्रमाणत्वात्तस्या इति । यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवेष्ट्य
आधिकादिमनुष्येष्टपद्यते तदा जघन्यस्थितिर्भवति सा तथैव
चतुर्गुणिता सनत्कुमारादीनामष्टादिसागरोपममाना भवति द्वा-
दिसागरोपममानत्वात्तस्या इति । आणयदेवेणमित्यादि उक्कोसेणं
अन्नयगहणाइति ॥ त्रीणि दैविकानि त्रीण्येव क्रमेण मनुष्यस-
त्कानीत्येवं पदं [कालादेसेणं जहण्णं अट्टारस सागरोवमाइंति]
आनतदेवलोके जघन्यस्थितेरेवंभूतत्वात् [उक्कोसेणं सत्तावणं
सागरोवमाइति] आनते उत्कृष्टस्थितेरेकोनविंशतिसागरोपम-
प्रमाणाया नवत्रयगुणनेन सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि भवन्तीति,
त्रैवेयकाधिकारे [एगेमवधारणज्जए सरीरेत्ति] कल्पातीतदे-
वानामुत्तरवैक्रियं नास्तीत्यर्थः " नोचेवणं वेज्जविप्यादि " ।
त्रैवेयकदेवानामाद्याः पञ्च समुदाता द्रव्यपेक्षया सम्भवन्ति,
केवलं वैक्रियतैजसान्यां न ते समुदातं कृतवन्तः कुर्वन्ति क-
रिष्यन्ति वा प्रयोजनाभावादित्यर्थः [जहण्णं वावीसं सागरो-
वमाइति] प्रथमत्रैवेयके जघन्येन द्वाविंशतिस्तेषां भवति [उ-
क्कोसेणं एकतीसंति] नवत्रैवेयके उत्कर्षत एकत्रिंशतामिति [उ-

कोसेणं तेणवति सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं अब्भहियाइ
ति] उक्कटतः परं जवप्रदणानि ततश्च त्रिषु देवजवप्रदणेपूक्क-
टस्थितिषु तिसृजिः सागरोपमाणामेकात्रिशक्तिः त्रिनवतिस्तेषां
स्यात् त्रिजिश्चोक्कटमनुप्यजन्मभिस्तिष्ठः पूर्वकोट्यो भवन्तीति
सर्वार्थसिद्धिकदेवाधिकारे-आद्या एव त्रयो गमा जवन्ति सर्वा-
र्थसिद्धिकदेवानां जघन्यस्थितेरभावान्मध्यमं गमत्रयं न भवत्यु-
क्कटस्थितेरजावाच्चान्तिममिति । भ० ३४ श० ३१ उ० ।

देवानां व्यन्तराणाम् ।

बाणमंतराणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं ऐरइए-
हिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिय० एवं जहेव णागकुमार-
उद्देसए अमसि तहेव णारवसेसं । जइ साखिपंदिय० जाव
असंखेज्जवासाउय सखिपंदिय० जे भविए बाणमंतर०
से णं जंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जहसेणं दसवास-
सहस्सट्ठिईएसु उकोसेणं पलिओवमट्ठिईएसु सेसं तं चेव
जहा णागकुमारउद्देसए जाव कालादेसेणं जहसेणं साइ-
रेगाइ पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्संतिहिं अब्भहियाइ उ-
कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा
सो चेव जहसकालट्ठिईएसु उववसो जहेव णागकुमाराणं
विइयगमे वत्तव्वया २ । सो चेव उकोसट्ठिईएसु उववसो
जहसेणं पलिओवमट्ठिईएसु उकोसेणं वि पलिओवमट्ठि-
ईएसु एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिई से जहसेणं पलि-
ओवमं उकोसेणं तिणिए पलिओवमाइं संवेहो जहसेणं
दो पलिओवमाइं उकोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं
जाव करेज्जा ३ । मज्झिमगा तिखिवि जहेव णागकुमारेसु
पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा णागकुमारुद्देसए ए-
वरं ठिति संवेहं च जाणेज्जा ६ । संखेज्जवासाउय तहेव
एवरे ठिई अणुवंधो संवेहं च उभओ ठिईए जाणेज्जा ६
जइ मणुसाय असंखेज्जवासाउय जहेव णागकुमाराणं उ-
द्देसए तहेव वत्तव्वया एवरं तइयगमए ठिई जहसेणं प-
लिओवमं उकोसेणं तिखि पलिओवमाइं ओगाहणा ज-
हसेणं गाउयं उकोसेणं तिखि गाउयाइं सेसं तं चेव सं-
वेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासाउय सखि-
पंदिययाणं संखेज्जवासाउय सखिमणुस्सा जहेव णाग-
कुमारुद्देसए एवरं बाणमंतरा ठिई संवेहं च जाणेज्जा
सेवं जंते ! भंतेत्ति ॥

तत्रासङ्घातवर्षायुः सङ्क्रिपञ्चेन्द्रियाधिकारे [उकोसेणं
चत्तारि पलिओवमाइंति] त्रिपल्योपमायुःसङ्क्रिपञ्चेन्द्रियनि-
र्यह पल्योपमायुर्व्यन्तरो जात इत्येवं चत्वारि पल्योपमानि द्वि-
तीयगमे [जहेव णागकुमाराणं वीयगमे वत्तव्वयत्ति] सा च
प्रथमगमसमानैव नवरं जघन्यत उक्कटतश्च स्थितिर्दशवर्षस-
हस्राणि संवेधस्तु [कालापसेणं जहसेणं साइरेगा पुव्वकोमी
दसवाससहस्संतिहिं अब्भहिया उकोसेणं तिखि पलिओवमाइं द-
साइं वाससहस्संतिहिं अब्भहियाइंति] तृतीयगमे [ठिई से जह-
सेणं पलिओवमंति] यद्यपि सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतोऽस-
ङ्घातवर्षायुषां तिरश्चामायुरस्ति तथापि पल्योपममुक्तं पल्यो-

पमायुष्कव्यन्तरेपूत्पादयिष्यमाणत्वात् यतोऽसंख्यातवर्षायुः
स्वायुषां बृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोत्पद्यत एतच्च प्रागुक्तमेवेति ।
[ओगाहणा जहसेणं गाउयंति] येषां पल्योपमायुस्तेषामवगा-
हना गव्युतं ते च सुपमदुःपमायामिति । ज० ३४ श० २२ उ० ।
ज्योतिष्काणाम् ।

जोइसियाणं कओहिंतो उववज्जंति किं ऐरइयभेदो जाव
सखिपंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो अस-
खिपंदियतिरिक्ख० जइ सखिपंदिय० किं संखेज्जवासाउय
सखिपंदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सखिप-
पंदियतिरिक्ख० ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय सखिप-
पंदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सखिपंदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय स-
खिपंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे भविए जोइ-
सिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु
उववजेज्जा ? गोयमा ! जहसेणं अट्ठजागपलिओवमट्ठि-
ईएसु उववजेज्जा अवसेसं जहा असुरकुमारुद्देसए एवरं
ठिई जहसेणं अट्ठजागपलिओवमं उकोसेणं तिखि पलि-
ओवमाइं एवं अणुवंधोवि सेसं तहेव एवरं कालादेसेणं
जहसेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं उकोसेणं चत्तारि
पलिओवमाइं वाससयसहस्समव्भहियाइं एवइयं कालं जाव
करेज्जा । १ । सो चेव जहसकालट्ठिईएसु उववसो जह-
सेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिईएसु उकोसेणं वि अट्ठजाग-
पलिओवमट्ठिईएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया एवरं
कालादेसं च जाणेज्जा । २ । सो चेव उकोसकालट्ठिईएसु
उववसो एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिई जहसेणं पलि-
ओवमवाससयसहस्समव्भहियं उकोसेणं तिखि पलिओ-
वमाइं एवं अणुवंधोवि कालादेसेणं जहसेणं दो पलिओ-
वमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं उकोसेणं
चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समव्भहियाइं । ३ । सो
चेव अप्पणा जहसकालट्ठिईओ जाओ ? गोयमा ! जह-
सेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिईएसु उकोसेणं वि अट्ठभागप-
लिओवमट्ठिईएसु उववजेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगस-
मए एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणा जहसेणं धणुह-
पुहुत्तं उकोसेणं सातिरेगाइं अट्ठारसधणुहसयाइं ठिई
जहसेणं अट्ठजागपलिओवमं उकोसेणं वि अट्ठजागपलिओ-
वमं एवं अणुवंधो वि सेसं तहेव । कालादेसेणं जहसेणं दो
अट्ठजागपलिओवमाइं उकोसेणं वि दो अट्ठजागपलिओव-
माइं एवइयं जहसकालट्ठिईयस्स एस चेव एको गमो । ६ ।
सो चेव अप्पणा उकोसकालट्ठिईओ जाओ ? सवेव
ओहिया वत्तव्वया एवरं ठिई जहसेणं तिखि पलिओव-
माइं उकोसेणं वि तिखि पलिओवमाइं एवं अणुवंधोवि सेसं
तं चेव एवं पच्छिमा तिखि गमगा एवव्वा एवरं संवेहं
च जाणेज्जा । एते सत्त गमगा । जइ संखेज्जवासाउय

साक्षिपंचिदियमंखेजवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उ-
ववज्जमाणेणं तहेव एववि गमा जाणियन्वा एवरं जोइ-
सियद्धिं संवेहं च जाणेज्जा, सेमं तहेव णिरवसेसं ए । जइ
मणुस्सेहिंतो उववज्जंति जेदो तहेव जाव असंखेज्जवासा-
उय साक्षिमणुस्सेणं जंते ! जे चवि ए जोइमिएसु उववज्जि-
त्तए सेणं भंते ! एवं जहा अमंखेज्जवामाउय साक्षिपंचि-
दियजोइसिएसु चैव उववज्जमाणेस्स मत्त गमगा तहेव मणु-
स्साएवि एवरं ओगाहणाविसेसो पढमेसु तिसु गमएसु
ओगाहणा जहमेणं साइरेगाइं एवधणुहसयाइं उक्कोसेणं
तिष्णि गाउयाइं मज्झिमगमए जहमेणं साइरेगाइं एवधणु-
हमयाइं उक्कोसेणवि साइरेगाइं नव धणुहसयाइं पच्छिमेसु
तिसुवि गमएसु जहमेणं तिष्णि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिष्णि
गाउयाइं सेसं तहेव णिरवसेसं जाव संवेहोत्ति । जइ संखे-
ज्जवासाउय साक्षिमणुस्से संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुर-
कुमारेसु उववज्जमाणेणं तहेव णव गमगा जाणियन्वा ण-
वरं जोइसियद्धिं संवेहं च जाणेज्जा । सेसं तहेव णिर-
वसेसं सेव जंते ! जंतेत्ति ॥

(जहमेणं दो अट्टजागपत्तिओवमाइंति) द्वौ पट्योपमाएजा-
गादित्यर्थः तत्रैकोऽसंख्यातायुष्कसम्बन्धी । द्वितीयस्तु तारकः
ज्योतिष्कसम्बन्धीति । (उक्कोसेणं चत्तारि पत्तिओवमाइं
वाससयसहस्समज्झियाइंति) त्रीण्यसंख्यातायुः सत्कानि
एकं च सातिरेकं चञ्चविमानज्योतिष्कसत्कमिति तृतीयगमे
(डिई जहमेणं पत्तिओवमं वाससयसहस्समज्झियाइंति) यद्य-
पि असंख्यातवर्णायुषां सातिरेका पूर्वकोटी च धन्यतः स्थितिर्न्य-
ति तथापीद पट्योपमं वर्षलङ्कान्यधिकमुक्तमेतत्प्रमाणायुष्केषु
ज्योतिष्केषूपत्यमानत्वाद्यतोऽसंख्यातयुः स्वायुषो बृहत्तरायु-
ष्केषु देवेषु नोत्पद्यते एतच्च प्रागुपदिष्टमिव । चतुर्थे गमे जघ-
न्यकावस्थितिकोऽसंख्यातवर्णायुषौधिकेषु ज्योतिष्केषूपत्य-
तत्र चासंख्यातायुषो यद्यपि पट्योपमाएभागान्हीनतरममि जघन्यत
आयुष्कं भवति तथापि ज्योतिषां ततो हीनतरं नास्ति स्वायुस्तु-
ल्यायुषेभ्यश्चात्रोत्कर्षतोऽसंख्यातवर्णायुष इतीह जघन्यतः स्थिति-
कास्ते पट्योपमाएभागायुषो प्रवन्ति, ते च विमलवाहनविशु-
करकावातपूर्वतरकावतुवो हस्यादय औघ्रिकज्योतिष्का अप्येवं
विधा एव तदुत्पत्तिस्थानं प्रवन्तीति । " जहमेणं अट्टजागप-
त्तिओवमचिईपसु इत्याद्युक्तम् " "ओगाहणा जहमेणं धणुपुहसं-
ति" यदुक्तं तत्पट्योपमाएभागमानायुषो विमलवाहनादिपूर्व-
तरकालभाविनो हस्यादिव्यतिरिक्तलुद्रकायचतुष्पदानेपेह्या-
वगन्तव्यम् । उक्कोसेणं साइरेगाइं अछारसधणुसयाइंति) एतच्च
विमलवाहनकुलकरपूर्वतरकावज्जविहस्यादीनपेह्योक्तम्, य-
तो विमलवाहनो नवधनुः शतमानावगाहनः तत्कालहस्यादयश्च
तद्विगुणाः । यत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणा भ-
वन्तीति (जहमेणं कालचिइयस्स एस चैव एफको गमोत्ति) ।
पञ्चमपट्टगमयोरत्रैवान्तर्जावात् यतः पट्योपमाएभागमाना-
युषो मिथुनकतिरश्चः पञ्चमगमे पट्टगमे च पट्योपमाएभागमान-
मेवायुषं भवतीति प्राग्जावितं चैतदिति । सप्तमादिगमेपूक्तएव
त्रिपट्योपमलक्षणतिरश्चः स्थितिः ज्योतिष्कस्य तु सप्तमे द्विधा
प्रतीतैव अष्टमे पट्योपमाएभागरूपा नवमे सातिरेकपट्यो-

परूपा संवेधश्चैतदनुसारेण कार्यः (एते सत्तगमगच्छि) प्रथमा-
खयो मध्यमत्रयस्थाने एकः पश्चिमास्तु त्रय एवेत्येवं सप्त असं-
ख्यातवर्णायुष्कमनुप्याधिकारे (ओगाहणा साइरेगाइं नवधणु-
सयाइंति) विमलवाहनकुलकरपूर्वकालीनमनुप्यापेक्षया ।
(तिष्णिगाउयाइंति) एतच्चैकान्तसुपमादिकालावविमलमनुप्यापे-
क्षया (मज्झिमगमएत्ति) पूर्वोक्तनीतिस्त्रिजिरप्येक एवायमिति ॥
मन् २४ श्रु २३ उ० ॥ (असंख्या अकामनिर्जया मृत्वा देवलोकै-
पूपपद्यन्ते इति वाणमंतरशब्दे वदयते)

एवं वेमाणियावि सोहम्मीसाणगा भाणियन्वा एवं ।
सणकुमारगावि नवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमि-
गवज्जेहिंतो उववज्जंति एवं जाव सहस्सरकप्पोवगवेमा-
णियदेवा भाणियन्वा ॥ आणयदेवाणं भंते ! कओहिं-
तो उववज्जंति विं नेरइएहिंतो जाव देवेहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो नेरइएहिंतो नो तिरिक्खजोणिएहिंतो मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो । जइ मणुस्सेहिंतो उव-
वज्जंति किं सम्मुच्छिमणुस्सेहिंतो गवभवकंतिय मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! गवभवकंतियमणुस्सेहिंतो
उववज्जंति नो सम्मुच्छिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति । ज-
दि गवभवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मभूमि-
गवभवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मभूमिगवभ-
वकंतिएहिंतो अंतरदिवएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! क-
म्मभूमिगवभवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अकम्म-
भूमिगेहिंतो नो अंतरदिवगेहिंतो । जदि कम्मभूमिग-
वभवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउए-
हिंतो असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सं-
खेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो । जदि सं-
खेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंतियमणुस्सेहिंतो उवव-
ज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंति-
यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जं-
ति । जइ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंतियम-
णुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवा-
साउयकम्मभूमिगवभवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ?
मिच्छादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउएहिंतो सम्मामिच्छादि-
ट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगवभवकंतियम-
णुस्सेहिंतो वि मिच्छादिट्ठी वासाउयकम्मभूमिगवभवकंति-
एहिंतो वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी पज्जत्तएहिंतो उववज्जं-
ति ॥ जदि सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिग-
वभवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संजयसम्मादिट्ठी
पज्जत्तएहिंतो असंजयसम्मादिट्ठी पज्जत्तएहिंतो संजयासं-
जयसम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
तिहिंतो वि उववज्जंति । एवं जाव अच्युयगो कप्पो एवं

गेविज्जदेवावि नवरं संजयासंजया एते पडिसेहेयव्वा ।
एवं जहेव गेविज्जगदेवा तहेव अणुत्तरोववाइयावि नवरं
इमं नाणत्तं संजया चेव । जदि संजयसम्मदिट्ठी पज्जत्त-
संखेज्जासाण्यकम्मभूमिगव्वभवकंतियमणुस्सेहिंतो उव-
वज्जंति किं पमत्तसंजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तएहिंतो अप्पम-
त्तसंजएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! अप्पमत्तसंजएहिंतो
उववज्जंति नो पमत्तसंजएहिंतो उववज्जंति । जदि अप-
मत्तसंजएहिंतो उववज्जंति किं इट्ठिपत्तअपमत्तसंजएहिंतो
अणिट्ठिपत्तअपमत्तसंजएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । पङ्गा०६ पद ।

सोहम्मगदेवाणं जंतो ! कत्रोहितो उववज्जंति किं णेरइए-
हितो उववज्जंति जेदो जहा जोइसियउदेसए अंसखेज्जवासा-
उयससिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं जंतो ! जे जविए सोह-
म्मगदेवेसु उववज्जज्जाए से णं जंतो ! केवइयकाळं ? गो-
यमा ! जहूषेणं पळिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा उकोसेणं
तिषि पलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा । तेणं जंतो । अव-
सेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स णवरं सम्मदिट्ठी वि
मिच्छदिट्ठी वि णो सम्मामिच्छादिट्ठी । णाणीवि अएणा-
णीवि दो णाणा दो अष्णाणा णियमं । ठिई जहूषेणं पळि-
ओवमं उकोसेणं तिषि पळिओवमाइं एवं आणुवंथो वि सेसं
तहेव । काळादेसेणं जहूषेणं दो पळिओवमाइं उकोसेणं
अप्पलिओवमाइं एवइयं । १ । सो चेव जहूषकाळाट्ठिईएसु
उववषो एस चेव वत्तव्वया एवरं काळादेसेणं जहूषेणं दो
पळिओवमाइं उकोसेणं चत्तारि पळिओवमाइं एवइयं जाव
करेज्जा । २ । सो चेव उकोसकाळाट्ठिईएसु उववषो जहूषेणं
तिपळिओवमाइं उकोसेणावि तिपळिओवमाइं एस चेव
वत्तव्वया एवरं ठिई जहूषेणं तिपळिओवमाइं उकोसेणं
वि तिणिए पळिओवमाइं सेसं तं चेव काळादेसेणं जहूषेणं
अप्पळिओवमाइं उकोसेण वि अप्पळिओवमाइं एवइयं काळं
जाव । ३ । सो चेव अप्पणा जहूषकाळाट्ठिईओ जाओ
जहूषेणं पळिओवमट्ठिईएसु उकोसेणावि पळिओवम-
ट्ठिईएसु एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणा जहूषेणं
धणुहपुहुत्तं उकोसेणं दो गाठयाइं ठिई जहूषेणं पळिओ-
वमं उकोसेणावि पळिओवमं सेसं तहेव काळादेसेणं जहूषेणं
दो पळिओवमाइं उकोसेण वि दो पळिओवमाइं एवइयं । ४ ।
सो चेव अप्पणा उकोसकाळाट्ठिईओ जाओ आदिह्वगमग-
मरिसा तिषि गमगा णेयव्वा एवरं तिति काळादेसं च जा-
णेज्जा । ५ । जइ संखेज्जवासाउयससिपंचिंदियसंखेज्जवासा-
उयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव एववि
गमगा एवरं तिति संवेहं च जाणेज्जा जाहे अप्पणा
जहूषकाळाट्ठिईओ जवइ ताहे तिसु गमएसु सम्मदिट्ठी वि
मिच्छादिट्ठीवि णो सम्मामिच्छादिट्ठी । दो णाणा दो अ-
ष्णाणा णियमं सेसं तं चेव ए जइ मणुस्सेहितो उववज्जंति

जेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्ज-
वासाउयससिम्मणुस्सेणं जंते ! जे नविण सोहम्मकप्ये देवत्ताए
उववज्जित्तए एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स ससिम्पंचि-
दियतिरिक्खजोणिए सोहम्मे कप्ये उववज्जमाणस्स तहेव
सच्च गमगा एवरं आदिह्वसु दांसु गमएसु ओगाहणा जह-
एणं गाउयं उक्कोसेणं तिणिए गाउयाइं । तइयगमे जइएणं
तिणिए गाउयाइं उक्कोसेणवि तिणिए गाउयाइं चउत्थगमए
जहएणं गाउयं उक्कोसेणवि गाउयं । पच्छिमएसु तिसु
गमएसु जहएणं तिणिए गाउयाइं उक्कोसेण वि तिणिए
गाउयाइं सेसं तहेव । णिरवसेसं । जइ संखेज्जवासाउय-
ससिम्मणुस्से एवं संखेज्जवासाउयसणिणमाणुस्साणं जहेव
असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव एव गमगा जाणियव्वा
एवरं सोहम्मगदेवद्विट्ठिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव ।
ईसाणदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति ईसाणदेवाणं
एस चेव सोहम्मगदेवसरिसा वत्तव्वया णवरं असंखेज्ज-
वासाउयसणिणपंचिदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु ठाणेषु
सोहम्म उववज्ज पञ्चओवमद्विई तेसु ठाणेषु इहं सातिरेगं
पलिओवमं कायव्वं । चउत्थगमे ओगाहणा जहएणं
घण्हपुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेगाईं दो गाउयाइं सेसं तं चेव ।
असंखेज्जवासाउयसणिणमाणुस्सस्सवि तहेव विई जहा पं-
चिदियतिरिक्खजोणियस्स । असंखेज्जवासाउयस्स ओगा-
हणा वि जेसु ठाणेषु गाउयं तेसु ठाणेषु इहं सातिरेगं
गाउयं सेसं तहेव । संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणि-
याणं माणुस्साणं य जहेव सोहम्म उववज्जमाणाणं तहेव
णिरवसेसं एव गमगा णवरं ईसाणे विट्ठिं संवेहं च जाणेज्जा
सणंकुमारगदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववातो
जहा सकरप्पजा पुढवी ऐरइयाणं जाव पज्जत्तसंखेज्जवामा-
उयससिम्पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! जे नविण सणं-
कुमारदेवेषु उववज्जित्तए अवसेसा परिमाणादीयानवादेस-
पज्जवसाणा सव्वेववत्तव्वया जाणियव्वा जहा सोहम्म उवव-
ज्जमाणस्स एवरं सणंकुमारद्विट्ठिं संवेहं च जाणेज्जा । जाहेयं
अप्पणा जहएकाद्विट्ठिओ जवइ ताहे तिसु गमएसु पंच
वेस्साओ आदिह्वसो कायव्वाओ सेसं तं चेव । जइ म-
णुस्सेहिंतो उववज्जंति मणुसाणं जहेव सकरप्पजाए उव-
वज्जमाणाणं तहेव णव वि गमा एवरं सणंकुमारद्विट्ठिं सं-
वेहं च जाणेज्जा । माहिंदगदेवाणं भंते ! कओहिंतो उवव-
ज्जंति जहा सणंकुमारदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवा-
णं वि जाणियव्वा णवरं माहिंदगदेवाणं विट्ठिं सातिरेगा
जाणियव्वा सव्वेव एवं वंभट्ठोगदेवाणं वि वत्तव्वया एवरं
वंभट्ठोगद्विट्ठिं संवेहं च जाणेज्जा एवं जाव सहस्सारो एवरं
विट्ठिं संवेहं च जाणेज्जा । वंतगादीणं जहएकाद्विट्ठि-
यस्स तिरिक्खजोणियस्स तिसु वि गमएसु अपि वेस्साओ

कायव्वाओ संघयणाई वंजजोगदंतएसु पंच आदिह्मगाणि
महासुकसहस्रारेसु चत्तारि तिरिक्खजोणियाणवि मणुस्सा-
ण वि सेसं तंचेव । आणयंदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जं-
ति, उववाओ जहा सहस्रारे देवाणं एवरं तिरिक्खजोणि-
या खोनेयव्वा जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सप्पिमणुस्साणं
जंते ! जे जविण आणयंदेवमु उववज्जित्तए । मणुस्साणं
वत्तव्वया जहेव सहस्रारेसु उववज्जमाणानं एवरं तिप्पि
संघयणाणि सेसं तहेव, आणवंधो जवादेसेणं जहमेणं
तिप्पि भवग्गहणाई उक्कोसेणं सत्त जवग्गहणाई काळादेसेणं
जहमेणं अट्टारससागरोवमाई दोहिं वामपुहुत्तेहिं अञ्ज-
हियाई उक्कोसेणं सत्तावणं सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोमीहिं
अञ्जहियाई एवइयं । एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा
णवरं तिति संवेहं च जाणेज्जा सेसं तहेव । एवं
जाव अञ्जुदेवा एवरं तिति संवेहं च जाणेज्जा । चउमु
चेव संघयणा तिप्पि आणायादीमु । गेवेज्जगदेवाणं जंते !
कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया एवरं दो संघ-
यणा तिति संवेहं च जाणेज्जा । विजयवेजयंत जयंत अपरा-
जितदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया
णिरवसेसा जाव आणवंधोत्ति एवरं पढमं संघयणं सेसं
तहेव । जवादेसेणं जहमेणं तिप्पि जवग्गहणाई उक्कोसेणं
पंच भवग्गहणाई, कालादेसेणं जहमेणं एकतीसं सागरोव-
माई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अञ्जहियाई उक्कोसेणं ठावांठि
सागरोवमाई तिप्पि पुव्वकोडीहिं अञ्जहियाई एवइयं जाव
एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा । एवरं तिति संवेहं
च जाणेज्जा । मणूसे लप्पी एवमु वि गमएसु जहा गेवे-
ज्जमु उववज्जमाणस्स एवरं पढमं संघयणं सव्वट्ठसिच्छग-
देवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववाओ जहेव विज-
यादीणं जाव सेणं जंते ! केवइयकाळाट्ठिएसु उववज्जेज्जा ?
गायमा ! जहमेणं तेत्तीसं सागरोवमाट्ठि उक्कोसेण वि तेत्तीसं
सागरोवमाट्ठिएसु अवसेसा जहा विजयाइसु उववज्जंता
एवरं जवादेसेणं तिप्पि जवग्गहणाई, काळादेसेणं जह-
मेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अञ्जह-
याई उक्कोसेणवि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोडीहिं
अञ्जहियाई एवइयं सो चेव अप्पणा जहएणकालाट्ठिओ
जाओ एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणाट्ठिओ रय-
णिपुहुत्तं च वासपुहुत्ताणि सेसं तहेव संवेहं च जाणेज्जा ।
सां चेव अप्पणा उक्कोसकाळाट्ठिओ जाओ एस चेव वत्त-
व्वया एवरं ओगाहणा जहमेणं पंचधणुहसयाई उक्को-
सेणं वि पंचधणुहसयाई टिई जहएणेणं पुव्वकोमी उक्को-
सेणवि पुव्वकोमी सेसं तहेव जाव जवादेसोत्ति । काळा-
देसेणं जहएणेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोमीहिं
अञ्जहियाई उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्व-

कोडीहिं अञ्जहियाई एवइयं कांदां सेवेज्जा । एवइयं कालं
गतिरागतिं करेज्जा । एए तिप्पिण गमगा सव्वट्ठसिच्छग-
देवाणं जंते ! जंते त्ति । जगवं ! गायमा ! जाव विहरइ ।
(जहमेणं पविओवमट्ठिएसुत्ति) सौधमे जघन्येनान्य-
स्यायुपोऽस्तत्वात् । (उक्कोसेणं तिप्पिपविओवमट्ठिएसुत्ति)
यद्यपि सौधमे बहुतरमायुष्कमस्ति तथाप्युत्कर्षतस्त्रिपल्योपमा-
युप एव तिर्यञ्चो भवन्ति तदनतिरिक्तं च देवायुर्वेज्जन्तीति ॥
(दो पविओवमाइति एकं तिर्यग्भवसत्कमपरं च देवसत्कम
(रूपविओवमाइति) त्रीणि पल्योपमानि तिर्यग्भवसत्कानि
त्रोगेयवदंजवसत्कानीति । सो चेव अप्पणा जहमेकाळाट्ठिओ-
जाओ इत्यादि ॥ गमत्रयेऽन्येको गमो जाघना तु प्रदर्शितैव ।
(जहमेणं धणुहपुहत्तंति) कुट्टकायचतुष्पदापेक्षम् (उक्को-
सेणं दोगाउयाइति) यत्र क्षेत्रे काले वा गव्यूतमाना मनुष्या
भवन्ति तत्सम्यन्विनो हस्त्यादीनपेक्ष्योक्तमिति । संख्यातायुः
पञ्चेन्द्रियतिर्यगधिकारे जाहं अप्पणाजहमेकाळाट्ठिओजवइत्या-
दीं (नो सम्मामिच्छादिघाति) मिथ्यदृष्टिर्निषेधो जघन्यस्थि-
तिकस्य तदसम्भवाद् जघन्यस्थितिकेषु दृष्टित्रयस्यापि जावादि-
ति । तथा ज्ञानादिद्वारपि द्वे ज्ञाने वा अज्ञाने वा स्यातां जघन्य-
स्थितेरन्यज्ञानाज्ञानयोरजावादिति । अथ मनुष्याधिकारे “ न-
वरं आहं पसु दोसु गमएसु इत्यादि ” आद्यगमयोहिं पूर्वत्र-
धनुः पृथग्न्यं जघन्यावगाहनोत्क्रष्टा तु गव्यूतपदकमुक्तेहतु “ ज-
हमेण गाउयमित्यादि ” तृतीयगमे तु जघन्यत उत्कर्षतश्च पर-
गव्यूतान्युक्तानीहतु त्रीणि चतुर्थगमे तु प्राग्जघन्यतो धनुःपृथ-
क्त्वमुत्कर्षतस्तु द्वे गव्यूते उक्ते इहतु जघन्यत उत्कर्षतश्च गव्यूत-
मेवमन्यदप्युक्तम् । ईशानकदेवाधिकारे (साइरेगं पविओवमं
कायव्वंति) ईशाने सातिरेकपल्योपमजघन्यस्थितित्वात्
तथा (चउत्थगमण ओगाहणा जहमेणं धणुहपुहुत्तंति)
ये सातिरेकपल्योपमायुपस्तिर्यञ्चः सुपमांशोद्भवाः कुट्टतरका-
यास्तानपेक्ष्योक्तम् (उक्कोसेणं साइरेगाई दो गाउयाइति)
एतच्च यत्र काले सातिरेकगव्यूतमाना मनुष्या भवन्ति तत्का-
लजवान् हस्त्यादीनपेक्ष्योक्तम् । तथा ॥ (जेसु गाणेसु गाउयं-
ति) सौधमेदेवाधिकारे येषु स्थानेष्वसंख्यातवर्षायुर्मनुष्याणां
गव्यूतमुक्तम् (तेसु गाणेसु इहं सातिरेगं गाउयंति)
जघन्यतः सातिरेकपल्योपमस्थितिकत्वादीशानकदेवस्य प्राप्त-
व्यदेवस्थित्यनुसारेण चाऽसंख्यातवर्षायुर्मनुष्याणां स्थितिसं-
ज्ञावात्तदनुसारेणैव च तेषामवगाहनाज्ञावादिति । सनत्कुमार-
देवाधिकारे जाहं य अप्पणाजहमेत्यादौ (पंच वेस्सा आदिह्मओ
कायव्वाओत्ति) जघन्यस्थितिकस्तिर्यङ् सनत्कुमारे समुत्पित्सुर्ज-
घन्यस्थितिसामर्थ्यान्तृणादीनां चतसृणां क्षेत्र्यानामन्यतरस्यां
परिणतो भूत्वा मरणकाले पञ्चक्षेत्र्यामासाद्य क्रियते ततस्तत्रो-
त्पद्यते यतोऽप्रेतनभवेक्षेयापरिणामे सति जीवः परमं गच्छती-
त्यागमः । तदेवमस्य पञ्च क्षेत्र्या भवन्ति ब्रंतगादीणं जहमेत्यादि
पतज्ञावना चानन्तरोकन्यायेन कार्या (संघयणाई वंभओयब्रंत-
एसु पंच आहंल्लागिति) वेदवर्तिसंहननस्य चतुर्णामेव देव-
लोकानां गमने निर्वर्धनत्वात् यदाह—“ क्षेत्र्येण उग्गमइ, चत्तारि
उ जाव आइमा कप्पा । वहेज्ज कप्पजुअवं, संघयणे कोहियाई-
एत्ति ” ॥ १ ॥ (जहमेण तिप्पि भवग्गहणाइति) आनतादिदेवो
मनुष्येभ्य एवोत्पद्यते, तेभ्येव च प्रत्यागच्छतीति जघन्यतो भ-
वत्रयं भवतीति एवं भवसत्कमप्युत्कर्षतो भावनीयमिति (उ-
क्कोसेणं सत्तावणमित्यादि) आनतदेवानामुत्कर्षत एकोन-
विंशतिसागरोपमायायुस्तस्य च भवत्रयभावेन सप्तपञ्चाश-

त्सागरोपमाणि मनुष्यभवचतुष्टयसम्बन्धिपूर्वकौटीचतुष्कान्य-
धिकानि भवन्तीति ॥ ४०१४ ॥ १० ॥ १४ ॥ ३० ॥ जी० ॥ कर्म० ॥
एष संक्षेपार्थः सामान्यतो नरकोपपातचिन्तायां रन्तप्रभोपपात-
चिन्तायां च देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियविकाषांतथा
ऽसंख्येयवर्षायुषश्चतुष्पदखेचराणां शेषाणामपि चापर्याप्तकानां
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणां संसृष्टिमानां गर्भव्युत्क्रान्ति-
कानामप्यकर्मभूमिजानामन्तरहीपजानां कर्मभूमिजानामप्यसं-
ख्येयवर्षायुषां संख्येयवर्षायुषामपि अपर्याप्तानां प्रतिषेधः शे-
षाणां विधानम् । शर्करप्रज्ञायां संसृष्टिमानामपि प्रतिषेधः
वालुकप्रज्ञायां चतुषपरिस्पर्षाणामपि पङ्कप्रज्ञायां खेचराणामपि
धूमप्रभायां चतुष्पदानामपि तमःप्रज्ञायां उरःपरिस्पर्षा-
णामपि सप्तमपृथिव्यां स्त्रीणामपि जवनवासिपूरपातचि-
न्तायां देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियविकाषांततिर्य-
क्पञ्चेन्द्रियसंसृष्टिमापर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां प्रति-
षेधः शेषाणां विधानम् । पृथिव्यव्यवस्थितिषु सकलनैरयिकसन्-
त्कुमारादिदेवानां तेजोवायुक्षित्रिचतुरिन्द्रियेषु सर्वनारकसर्व-
देवानां प्रतिषेधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वानतादिदेवानां मनुष्येषु
सप्तमपृथिवीनारकतेजोवायुनां व्यन्तरेषु देवनारकपृथिव्यादिप-
ञ्चकविकलेन्द्रियविकाषांततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंसृष्टिमापर्याप्त-
गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां ज्योतिषेषु सम्सृष्टिमतिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियासंख्येयवर्षायुषकखचरान्तरहीपजमनुष्याणामपि प्रतिषे-
धः । एवं सौधर्मेशानयोरपि । सन्त्कुमारादिषु सहस्रारप-
र्यन्तेष्वकर्मभूमिजासंख्येयवर्षायुषककर्मभूमिजानामपि प्रतिषेधः
आनतादिषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि विजयादिषु मिथ्यादृष्टि-
मनुष्याणामपीति । गतं पञ्चमद्वारम् । प्रज्ञा० ६ पद ।

११ कृतयुग्मादिविशेषणनैकेन्द्रियाणाम्—

करुजुम्मकरुजुम्पएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति
किं णेरइय जहा उप्पलुहेसए तहा उववाओ तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सोद्वम
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति तेणं
जंते ! जीवा समए समए पुच्छा ? गोयमा ! तेणं अणंता
समए समए अवहीरमाणा २ अणंताहिं ओसप्पिणीउस-
प्पिणीहिं अवहीरंति णो चेव णं अवहिरिया सिया उव-
जहा उप्पलुहेसए । तेणं जंते जीवा एणएवरणिज्जस्स
कम्मस्स किं बंधगा पुच्छा, गोयमा ! बंधगा णो अवंधगा
एवं सव्वेसिं वाउयवज्जाणं आउयस्स बंधगा वा अवंधगा
वा तेणं जंते ! जीवा एणएवरणिज्जकम्मस्स वेदगा पु-
च्छा, गोयमा ! वेदगा णो अवेदगा एवं सव्वेसिं तेणं जंते !
किं जीवा किं सातावेदगा असातावेदगा पुच्छा, गोयमा ! सा
तावेदगा वा असातावेदगा वा एवं खलु उप्पलुहेसगपरिवाही
सव्वेसिं कम्माणं, उदई णो अणुदई उदहं कम्माणं उदीरगा
णो अणुदीरगा वेदणिज्जा उयाणं उदीरगा वा अणुदीरगा
वा तेणं जंते ! जीवा किं काहलेस्सा पुच्छा, गोयमा !
काहलेस्सा वा णीद्वलेस्सा वा काउलेस्सा वा तेउलेस्सा
वा णो सम्मदिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो
एणो अएणो णियमं तु असाणी तं जहा मतिअ-
एणाणी य सुयअएणाणी य णो मएजोगी णो वइजोगी

कायमोगी मागारोवउत्ता वा अणागारोवउत्ता वा । तेमि-
णं जंते ! जीवाणं नरीरा कइवएणा जहा उप्पलुहेसए म-
व्वन्य पुच्छा, गोयमा ! उप्पलुहेसए उसासगा वा एणीसाम-
गा वा एणो उस्सामगा णीसामगा वा आहारगा वा अणा-
हारगा वा एणो विरया अविरया एणो विरयाविग्ग्या नकि-
रिया एणो अकिरिया । सत्तविहवंधगा वा अट्ठविहवंधगा
वा आट्ठान्मएवउत्ता वा जाव परिगहससावउत्ता वा
कोहकसाई जाव लोभकसाई वा एणो इत्थीवेदगा एणो
पुरिमवेदगा एणुंसगवेदगा वा इत्थीवेदवंधगा वा एणुंसग-
वेदवंधगा वा एणो नसी अमणी सइंदिया एणो अणंदिया
नेणं भंते ! कइजुम्म ॥ २ ॥ एगिंदियाओनि
कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहमेणं एकं समयं
उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंतओ ओसप्पिणी उस्सप्पि-
णीओ वयस्सइकालो संवेदो ए भयइ आहारो जहा उ
प्पलुहेसए एवरं एण्ववाएणं इदिसिं वायायं पमुइ
मिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं मेसं नहेव विई
जहमेणं एकं समयं उक्कोसेणं वावीसं वामसहस्साई समु-
ग्घाया आदिह्वा, चत्तारि मारणंनियसमुग्घाया तेणं समो-
हयावि असमोहया वि मरति उव्वट्ठणा जहा उप्पलुहेसए ।
अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता करुजुम्मा २ एगि-
दियसत्ताए उववसपुव्वा ? हंता गोयमा ! अमइ अटु वा
अणंतखुत्तो ? करुजुम्मेतओग एगिंदियाणं भंते ! कओ-
उववज्जंति उववाओ तहेव तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा,
गोयमा ! एगूणवीना वा असंखेज्जा वा अणंता वा उव-
वज्जंति सेसं जहा करुजुम्माणं जाव अणंतखुत्तो २ करुजु-
म्मदावरजुम्मएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववा-
तो तहेव । तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा, गोयमा ! अट्ठा-
रस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति
सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ३ ॥ कइजुम्मकल्लिओग ए-
गिंदियाणं जंते ! कओ उववातो तहेव परिमाणं सत्तरस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा सेसं तहेव जाव
अणंतखुत्तो ॥ ४ ॥ तेओगकरुजुम्मएगिंदियाणं जंते ! क-
ओ उववातो तहेव परिमाणं वारस वा असंखेज्जा वा अ-
णंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ५ ॥
तेओगतेओगएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववा-
ओ तहेव परिमाणं पएणरस संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
अणंता वा सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ६ ॥ एवं एएसु सो-
द्वससु महाजुम्मेसु एको गमओ णवरं परिमाणे णाणत्तं
तेओ य दावरजुम्मेसु परिमाणं चउदस वा संखेज्जा वा असं-
खेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ७ ॥ तेओगकल्लिओगतेरस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ८ ॥

ज्जंति ॥ ८ ॥ दावरजुम्मकमजुम्मेसु अट्ठ वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ९ ॥ दावरजुम्मेसु अणंता वा उववज्जंति । १० । दावरजुम्मदावरजुम्मेसु दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ११ ॥ दावरजुम्मकद्विओगेसु एव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १२ ॥ कद्विओगकमजुम्मेसु चत्तारि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १३ । कलिओगतेओगेसु सत्त वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १४ । कलिओगदावरजुम्मेसु अ वा संखेज्जा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १५ । कलिओगकद्विओगएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव परिमाणं पंच वा संखेज्जा वा असंखेज्जा अणंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो सेव भंते ! जंते ! चि ॥

(जहा उपप्लुदेसणत्ति) उत्पलोदेशक एकादशशते प्रथम इह च यत्र पचचित्पदे उत्पलोदेशकानिदेशः क्रियते तत्तत एवावधार्यम् (संवेहो न भवति) उत्पलोदेशके उत्पलजीवन्त्योत्पादो विवक्षितस्तत्र च पृथिवीकायिकादिकायां नरापेक्षया संवेधः सम्भवति इह त्वेकेन्द्रियाणां कृतयुग्म २ विशेषणानामुत्पादोऽधिकृतस्ते च वस्तुतोऽनन्ता पचोत्पद्यन्ते तेषां चोद्भूतस्त्वसंवेधो न सम्भवति । यश्च षोडशादीनामेकेन्द्रियेऽप्युत्पादोऽभिहितोऽसौ प्रसक्तयिकेच्यो ये तेषूपपद्यन्ते तदपेक्ष एव न पुनः पारमार्थिकोऽनन्तानां प्रतिसमयं तेषूपपादादिति ॥ ४०३५ श० १३० (उत्पलोदेशकः वणस्सइ शब्दे)

प्रथमसमयकृतः ॥

पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! तहेव एवं जहेव पदमो उदेसओ तहेव सोलसखुत्तो चित्तिओ वि भाणियव्वो तहेव सव्वं एवरं इमाणि दस खाणत्ताणि ओगाहणा जहमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं लकोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं आणयकम्मस्स एो वंधगा अवंधगा आयस्स एो उदीरगा अणुदीरगा एो उस्सागा एो णिस्सासगा एो उस्सास णिस्सासगा । सत्तविहवंधगा वा एो अट्ठविहवंधगा वा । तेषां भंते ! पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! एकं समयं एवं त्रितीए वि समुग्घाया आदिह्वा दोणि । समोहयाण पुच्छिज्जति उवट्टणा ए पुच्छिज्जइ सेसं तहेव सव्वं णिरवसेसं सोलससु वि गमएसु जाव अणंतखुत्तो । सेव भंते ! भंते ! चि ॥

अथ द्वितीयस्तत्र (पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) एकेन्द्रियत्वेनोत्पत्तौ प्रथमः समयो येषां ते तथा ते च कृतयुग्मकृतयुग्मादचेति प्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्माः ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति समासोऽस्तस्ते (सोलसखुत्तांति) पौरुषाहत्वः पूर्वोक्तान् पौरुषराशिभिदानाश्रित्येत्यर्थः (नाणत्ताइति) पूर्वोक्तस्य विलक्षणत्वस्थानानि, ये पूर्वोक्ता भावास्ते केचित्प्र-

थमसमयोत्पन्नानां न सम्भवन्तीति कृत्वा तत्रावगाहनाद्योद्देशक्यादरचनस्पत्यपेक्षया महती उक्ताऽचूत् इह तु प्रथमसमयोत्पन्नत्वेन साफल्येति नानात्वमेवमन्यान्यपि स्वधियोद्वान्तीति ज० ३५ श० २ उ० ॥

अप्रथमसमयकृतः

अपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एसो जहा पदममुदेसो सोलसहि वि जुम्मेसु तहेव णेयव्वो जाव कद्विओगकद्विओगत्ताए जाव अणंतखुत्तो-सेव भंते ! जंते ! चि

तृतीयोद्देशके तु (अपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) इहप्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नानां व्यादयः समया विप्रदृष्टपूर्ववत्, पते च यथा सामान्येनैकेन्द्रियास्तथा भवन्तीत्यत एवोक्तम् "एसो जहा पदम उदेसो इत्यादीति" म. ३५ श० ३३.

चरमसमयकृतः ॥

चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव पदमसमय उदेसओ एवरं देवा न उववज्जंति तेउलेस्सा ए पुच्छंति सेसं नहेव सेव जंते ! जंते ! चि ॥

चतुर्थे तु (चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) इह चरमसमयशब्देनैकेन्द्रियाणां मरणसमयो विवक्षितः स च परमवायुषः प्रथमसमय एव तत्र च वर्तमानाश्चरमसमयाः संचर्याश्च कृतयुग्मकृतयुग्मा ये एकेन्द्रियास्ते तथा ॥ (एवं जहा पदमसमय उदेसओत्ति) यथा प्रथमसमयैकेन्द्रियोद्देशस्तथा चरमसमयैकेन्द्रियोद्देशकोऽपि वाच्यस्तत्र हि औधिकोद्देशकापेक्षया दश नानात्वान्युक्तानीहापि तानि तथैव समानस्वरूपत्वात्तत्प्रथमसमयचरमसमयानां यः पुनरिह विशेषस्तं दर्शयितुमाह "नवरं देवा न उववज्जंतीत्यादि" देवोत्पादेनैकेन्द्रियेषु तेजोग्रेया भवति, न चेह देवोत्पादः सम्भवतीति. तेजोदेव्या एकेन्द्रिया न पृच्छन्ते इति ॥ ४०३५ श० ४ उ० ।

अचरमसमयकृतः

अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा अपदमसमयउदेशो तहेव णिरवसेसो भाणियव्वो सेव भंते ! भंते ! चि ॥

पञ्चमे तु (अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) न विद्यते चरमसमय उल्लक्षणो येषां ते अचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति समासः ज० ३५ श० ५ उ० ॥

प्रथमप्रथमसमयः ।

पदमपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमसमयउदेसओ तहेव णिरवसेसं सेव भंते ! भंते ! चि जाव विहरइ ॥

षष्ठे तु (पदमपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) एकेन्द्रियोत्पादस्य प्रथमसमययोगाद्ये प्रथमाः प्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मत्वानुज्ञातेयामेकेन्द्रियाणां ते प्रथम २ समयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाः । ज० ३५ श० ६ उ० । प्रथमाप्रथमः ।

पदमअपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमसमयउदेसओ तहेव जाणियव्वो सेव जंते ! भंते ! चि ॥

सप्तमे तु (पदम अपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) प्रथम-

स्तथैव योऽप्रथमश्च समयः कृतयुग्मं त्वानुभूतेष्वपामेकेन्द्रियाणां ते प्रथमाप्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रिया इह च एकेन्द्रियत्वोत्पादप्रथमसमयवर्तित्वे तेषां यच्चिवक्षितसङ्ख्यानुभूतेरप्रथमसमयवर्तित्वं तत्प्राग्भवसम्बन्धिनीं तामाश्रित्येत्यवमेयमेवमुत्तरापीति । ज० ३५ श० ७ उ० प्रथमचरमः ।

पदमचरिमसमयकडजुम्भ १ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा चरिमुदेसओ तहेव णिरवसेसं सेवं भंते ! जंते ! चि ॥

अष्टमे तु (पदमचरिमसमयकडजुम्भ १ एगिंदियत्ति) प्रथमाश्च ते विवक्षितसङ्ख्यानुभूताः प्रथमसमयवर्तित्वाच्चरमसमयाश्च मरणसमयवर्तिनः परिज्ञादस्था इति ॥ प्रथमचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः भ० ३५ श० ८ उ० । प्रथमाचरमः

पदमचरिमसमयकडजुम्भ १ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमुदेसओ तहेव णिरवसेसं सेवं जंते ! जंते ! चि जाव विहरइ

नवमे तु (पदमचरिमसमयकडजुम्भ १ एगिंदियत्ति) प्रथमास्तथैव अचरमसमयास्त्वेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिन इह विवक्षिताश्चरमत्वनिषेधस्य तेषु विद्यमानत्वादित्यथा हि द्वितीयोद्देशकोक्तानामवगाहनादीनां यदिह समत्वमुक्तं तन्न स्यात्ततः कर्मधारयः शेषं तु तथैव ज० ३५ श० ए उ० । चरमचरमः ।

चरिम १ समयकडजुम्भ १ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा चउत्थो उदेसओ तहेव सेवं भंते ! भंते ! चि ॥

दशमे तु (चरिम २ समयकडजुम्भ २ एगिंदियत्ति) चरमाश्च ते विवक्षितसङ्ख्यानुभूतेरचरमसमयवर्तित्वाच्चरमसमयाश्च प्रागुक्तस्वरूपा इति चरमसमयाः शेषं तु प्राग्वत् ॥ ३५ ॥ १० ॥ चरमाचरमः ।

चरिमअचरिमसमयकडजुम्भ २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमुदेसओ तहेव णिरवसेसं सेवं जंते ! जंते ! चि जाव विहरइ ॥

एकादशे तु (चरिमअचरिमसमयकडजुम्भ २ एगिंदियत्ति) चरमास्तथैव अचरमसमयाश्च प्रागुक्तयुक्तेरेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिनो ये ते चरमाचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः ॥ ज० ३५ श० ११ उ० ।

एवं एएणं कमेणं एकारस उदेसगा पदमो ततिओ पंचमओ य सरिसगमया सेसा अट्ट सरिसा णवरं चउत्थे अट्टमे दसमे देवा ए उववज्जंति । तेउदेस्सा एत्थि । पदमं एगिंदियमहाजुम्भसयं सम्पत्तं ॥ ज० ३५ श० १२ उ० । उक्तेोद्देशकानां स्वरूपनिर्धारणयाह त्रेश्याविशेषणेन ॥

कएहलेस्सकडजुम्भ १ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! उववाओ तहेव एवं जहा ओहियउदेसए णवरं इमं एणचं तेणं जंते ! जीवा कएहलेस्सा ? हंता कएहलेस्सा तेणं भंते ! कएहलेस्सा कडजुम्भा १ एगिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं समयं उक्कोसेण अंतोमुहुत्तं । एवं तित्तीए वि जाव आणंतखुत्तो । एवं सोइसु वि जुम्भा भाणियवा सेवं जंते ! जंते ! चि

पदममयकएहलेस्सकडजुम्भ १ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमुदेसए णवरं तेणं जंते ! कएहलेस्सा ? हंता कएहलेस्सा सेसं तहेव सेवं भंते ! जंते ! चि । एवं जहा ओहियसए एकारस उदेसगा जणिया तहा कएहलेस्सावि एकारस उदेसगा जाणियवा, पदमो ततिओ पंचमो य सरिसगमया सेसा अट्ट वि सरिसगमया णवरं चउत्थउट्टदसमसु उववाओ एत्थि देवस्स सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ पाणीमइमे सए वितिय एगिंदियमहाजुम्भसयं १ एवं णीललेस्सेहिं वि सयं कएहलेस्ससयसरिसं एकारस उदेसगा तहेव सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ततियं एगिंदियमहाजुम्भसयं सम्पत्तं ॥ ३ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं कएहलेस्ससयसरिसं सेवं भंते ! जंते ! चि ॥ ३५ ॥ चउत्थ एगिंदियमहाजुम्भसयं ॥ ४ ॥ जवसिद्धिकडजुम्भ १ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहियसयं णवरं एकारस वि उदेसएसु अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता जवसिद्धिकडजुम्भ १ एगिंदियत्ताए उववसुपुवा ? गोयमा ! णो इणट्टे समट्टे सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ पंचमं एगिंदियसयं महाजुम्भं सम्पत्तं ॥ ५ ॥ कएहलेस्सभवसिद्धिकडजुम्भ २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति, एवं कएहलेस्सभवसिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं वितियं सयं कएहलेस्ससरिसं भाणियवं सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ छट्ठं एगिंदियमहाजुम्भसयं ॥ ६ ॥ णीललेस्से जवनिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं सेवं भंते ! भंते ! चि सत्तमं एगिंदियमहाजुम्भसयं ॥ ७ ॥ काउलेस्से जवसिद्धियएगिंदिएहिं वि तहेव एकारस उदेसगसंजुत्तं सयं एवं एयाणि चत्तारि भवसिद्धियसयाणि चउसु वि सएसु सव्वपाणा जाव उववसुपुवा णो इणट्टे समट्टे सेवं भंते ! भंते ! चि अट्ठमं एगिंदियसयं महाजुम्भं ॥ ८ ॥ भवसिद्धिएहिं चत्तारि सयाइं जणियाइं एवं अजवसिद्धिएहिं वि चत्तारि सयाणि लेस्सासंजुत्ताणि भाणियवाणि सव्वपाणा तहेव णो इणट्टे समट्टे एवं एयाणि वारस एगिंदियमहाजुम्भसयाइं भवंति सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ पंचतीसइमं सयं सम्पत्तं ॥ ३५ ॥

[पदमो तइओ पंचमोयसरिसगमत्ति) कथं यतः प्रथमापेक्षया द्वितीये यानि नानात्वान्यवगाहनादीनि दश भवन्ति न तान्येतेष्विति (सेसा अट्टसरिसगमत्ति) द्वितीयचतुर्थपञ्चादयः परस्परेण सदृशगमाः पूर्वोक्तेभ्यो विलक्षणगमा द्वितीयसमानगमा इत्यर्थः विशेषं त्वाह-नवरं चउत्थेत्यादि ॥ कृष्णलेश्याशते (जहसेणं एकं समयं) जघन्यत एकसमयानन्तरं संख्यान्तरं भवतीत्यत एकं समयं कृष्णलेश्यकृतयुग्म २ एकेन्द्रिया भवन्तीति (एवं तित्ती वि त्ति) कृष्णलेश्यावतां स्थितिः कृष्णलेश्यकालवदवसेयेत्यर्थः ॥ भ० ३५ श० १० ।

द्वौन्द्रियाणाम-

कडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ जहा वकंतीए परिमाणं सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति अवहारो जहा उप्पलुदेसए ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं वारसजोययाइ एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माण पढमुदेसए तहेव एवरं तिथि लेस्साओ देवा ए उववज्जंति सम्मदिट्ठी वा मिच्छदिट्ठी वा एणो सम्मामिच्छादिट्ठी वा एाणी वा अस्साणी वा । एो मणजोई वइजोगी वा कायजोगी वा तेणं भंते ! कडजुम्भरवेइंदिया कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जह्खेणं एकं समयं उकोसेणं संखेज्जकालं ठिई जह्खेणं एकं समयं उकोसेणं वारस संवच्छराइ, आहारो एियमं ङदिसिं तिथि समुग्घाया, सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जुम्मेसु वेइंदियमहाजुम्भसयं पढमो उदेसो सम्मत्तो सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ १ ॥ पढमसमयकडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माणं पढमसमय उदेसए दस एाणत्ताइ ताइ चेव दस इहवि एकारस वि इमं णाणत्तं एो मणजोगी णो वइजोगी कायजोगी । सेसं जहा वेइंदियाणं चेव पढमुदेसए सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एएण वि जहा एगिंदियमहाजुम्मेसु एकारस उदेसगा तहेव भाणियन्वा एवरं चउत्थब्बट्ठमदसमेसु सम्मत्तणाणाणि ए भस्सति, जहेव एगिंदिएसु पढमो तईयपंचमो य एकगमा सेसा अट्ठ एकगमा । पढमं वेइंदिए महाजुम्भसयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ १ ॥ कएहलेस्सकडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव कएहसेस्से एकारस उदेसगसंजुत्तं सयं एवरं लेस्सा संचिट्ठणा ठिई जहा एगिंदियकएहलेस्साणं ॥ वितियं वेइंदियसयं ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एलीलेस्सेहिं वि सयं । सतं ततियं ॥ ३६ ॥ ६ ॥ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं चउत्थं सतं ॥ ४ ॥ भवसिद्धियकडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! एवं जवसिद्धिया वि चत्तारि तेणेव पुव्वगमएणं शेत्तन्वा एवरं सव्वपाणा एो इण्डे समट्ठे सेसं तहेव, ओहिअसयाणि चत्तारि सेवं भंते ! भंते ! ति । वत्तीसइमसए अट्ठमं सयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ ८ ॥ जहा जवसिद्धियसयाणि चत्तारि एवं अभवसिद्धियसयाणि चत्तारि भाणियन्वाणि एवरं सम्मत्तणाणाणि सव्वहा एत्थि सेसं तं चेव, एवं एयाणि वारसवेइंदियमहाजुम्भसयाणि भवंति सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ वेइंदियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । वत्तीसइमं महाजुम्भसयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ करुजुम्भ २ तेइंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं तेइंदिएसु वि वारससया कायन्वा वेइंदियसयसरिसा एवरं ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं तिथि गाउयाइं ठिई जह्खेणं एकं समयं

उकोसेणं एगूणवएणराइंदियाइं सेसं तहेवसेवं जंते ! भंते ! ति । तेइंदियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । सत्ततीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३७ ॥ चउरिंदिएहिं वि एवं वारससया कायन्वा एवरं ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिई जह्खेणं एकं समयं, उकोसेणं ङम्मासा सेसं जहा वेइंदियाणं सेवं जंते ! जंते ! ति । चउरिंदियमहाजुम्भसयं सम्मत्तं (अट्ठतीसइमं सयं सम्मत्तं) ॥ ३८ ॥ करुजुम्भ २ असस्सिपंचिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा वेइंदियाणं तहेव असस्सिपु वि वारससया कायन्वा एवरं ओगाहणा जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं जोअएणसहस्सं संचिट्ठणा जह्खेणं एकं समयं उवकोसेणं पुव्वकोटिपुहुत्तं । ठिई जहाएणं एकं समयं, उवकोसेणं पुव्वकोटी सेसं वेइंदियाणं । सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ असएणी पंचिंदियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । एगूणयाट्ठीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३९ ॥ करुजुम्भ २ सस्सिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ चउसु वि गइसु संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासाउय पज्जत्ता अपज्जत्तएसु य ए कओ वि पमिसेहो जाव अणुत्तरविभाणत्ति परिमाणं अवहारो ओगाहणा जहा असस्सिपंचिंदियाणं वेदणिज्जवज्जाणं सत्तएहं कम्मप्पगणीं वंधगा वा अवंधगा वा वेदणिज्जस्स वंधगा एो अवंधगा, मोहणिज्जस्स वेदगा वा अवेदगा वा सेसाणं सत्तएह वि वेदगा एो अवेदगा, सायावेदगा वा असायावेदगा, वा मोहणिज्जस्स उदई वा अणुदई वा सेसाणं सत्तएह वि उदयी एो अणुदई णामस्स गोयस्स य उदीरगा एो अणुदीरगा सेसाणं उदई वि उदीरगा वा अणुदीरगा वा कएहजेस्सा वा जाव सुकजेस्सा या सम्मदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा सम्मामिच्छादिट्ठी वा एाणी वा अएणाणी वा मणजोगी वा वइजोगी वा कायजोगी वा उवओगो वएणमादी उस्तासगा आहारगा य जहा एगिंदियाणं, विरया वा अविरया वा विरयाविरया य सकिरियाणो अकिरिया । तेणं जंते ! जीवा किं सत्तविहवंधगा वा अट्ठविहवंधगा वा ङव्विहवंधगा वा एगविहवंधगा वा ? गोयमा ! सत्तविह वंधगा वा जाव एगविहवंधगा वा । तेणं जंते ! जीवा किं आहारसस्योवजत्ता जाव परिग्गहंसस्योवजत्ता एो सस्योवजत्ता ? गोयमा ! आहारसस्योवजत्ता जाव एो सस्योवजत्ता सव्वपुच्चा जाणियन्वा । कोहकसायी जाव लोनकसाई वा अकसायी वा इत्थीवेदगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंसगवेदगा वा अवेदगा वा । इत्थिवेदवंधगा वा पुरिसवेदवंधगा वा णपुंसगवेदवंधगा वा अवंधगा वा सस्यो एो असस्यो सईंदिया एो अणिंदिया, संचिट्ठणा जह्खेणं एकं समयं उकोसेणं सा-

गरोवमसयपुहृत्तं सातिरेणं आहारो तदेव जाव एणियं उ-
 दिसिं ठिई जह्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । ढ समुग्वाया आदिह्वागा मारणंतियममुग्वाएणं मयो-
 हया विमरंति अंगमोहया विमरंति । उव्वट्टणा जहेव उववा-
 ओ ए कत्थइ पणिसेहो जाव आणुत्तरविमाशत्ति । अह
 भंते ! सव्वपाणा जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जु-
 म्मेसु जाणियव्वं जाव अणंतखुत्तो एवरं परिमाणं जहा
 वेइंदिया सेवं जंते ! जंते ! त्ति ॥ ४० ॥ १ ॥ पढमसमय-
 करुजुम्म २ सखिपंचिंदियाणं जंते ! कओ उववाओ परि-
 माणं आहारो जहा एणसिं चेव पढमो उदेसए ओगाहणा-
 वंधो वेदो वेदणा उदयी उदीरगा य जहा वेइंदियाणं पढम-
 सयाणं तहेव कएह्वेस्सा वा जाव मुक्खेस्सा वा सेसं जहा
 वेइंदियाणं पढमसमयाणं जाव अणंतखुत्तो एवरं इत्थिवे-
 दगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंमगवेदगा वा सखिणो अ-
 सखिणो सेसं तहेव एवं सोलससु वि जुम्मेसु परिमाणं त-
 हेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ एवं एत्थ वि एकारस उदेस-
 गा तहेव पढमो तइओ पंचमो य सरिसगमगा सेसा अ-
 ढ वि सरिसगमगा चउत्थव्वट्टमदसमेसु एत्थि विसेसो
 कोइ वि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४० ॥ (पढमं पंचिंदि-
 यमहाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ १ ॥) कएह्वेस्स कडजुम्म २
 सखिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति तहेव पढमुहेमओ
 सखीणं एवरं वंधो वेओ उदयी उदीरणालेस्सवंधगसस-
 कसायवेदवंधगा एयाणि जहा वेइंदियाणं कएह्वेस्साणं
 वेदो तिविहो अवेदगा एत्थि, संचिह्वाणा जह्णेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं ।
 एवं ठिईए वि एवरं ठिईए अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं ण जसंति
 सेसं जहा एणसिं चेव पढमुहेसए जाव अणंतखुत्तो एवं
 सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ पढमस-
 मयकएह्वेस्सकरुजुम्म २ सखिपंचिंदियाणं जंते ! कओ उ-
 ववज्जंति पढमसमयउदेसए तहेव णिरवसेमं एवरं तेणं
 जंते ! जीवा कएह्वेस्सा ? इता कएह्वेस्सा सेसं तहेव
 एवं सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! त्ति, एवं एएवि
 एकारस उदेसगा कएह्वेस्ससए पढमतियपंचमा सरिसग-
 मगा सेसा अढ वि सरिसगमा सेवं जंते ! जंते ! त्ति ।
 (वितियं सयं सम्मत्तं) ॥ ४२ ॥ एवं एणीह्वेस्सेसु वि सयं
 एवरं संचिह्वाणा जह्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं दससाग-
 रोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइजागमव्वहियाइं । एवं
 ठिईए वि, एवं तिसु उदेसएसु सेसं तहेव सेवं जंते ! जंते !
 त्ति ॥ ततियं सयं सम्मत्तं ॥ ४३ ॥

पञ्चविंशत्यते संख्यापदैरेकेन्द्रिया प्ररूपिताः परूर्तिशे तु तैरेव
 द्वीन्द्रियाः प्ररूप्यन्त इत्येवं सम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रकडजुम्म-
 वेइंदियाणमित्यादि (जह्णेणं एकं समयंति) समयानन्तरं

संख्यान्तरभावादेवं स्थितिरपि, इतः सर्वसूत्रसिद्धमाशास्त्रप-
 रिसमातेर्नवरं चत्वारिंशे शते (वेयण्णिज्जवज्जाणं सत्तएहं पग-
 डीणं वंधगा वा अवंधगा वत्ति) इह वेदनीयस्य वन्धविधि
 विरोधेण वक्ष्यतीति कृत्वा वेदनीयवर्जानामित्युक्तं तत्र चोप-
 शान्तमोहादयः सप्तानामवन्धका एव शेषास्तु यथासम्भवं
 वन्धका भवन्तीति (वेयण्णिज्जस्स वंधगा नो अवंधगत्ति)
 केवलित्वादारात्सर्वेऽपि सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते च वेदनीयस्य
 वन्धका एव नावन्धकाः (मोहणिज्जस्स वेयगा वा अवयगा
 वत्ति) मोहनीयस्य वेदकाः सूक्ष्मसम्परायान्ता अवयकास्तु
 उपशान्तमोहादयः (सेसाणं सत्तएहं वि वेयगा नो अवय-
 गत्ति) ये किलोपशान्तमोहादयः सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते सप्ताना-
 मपि वेदका नो अवयकाः केवलिन एव चतसृणां वेदका
 भवन्ति ते चेन्द्रियव्यापारातीतत्वेन न पञ्चेन्द्रिया इति ॥
 (सायावेयगा वा असायावेयगा वत्ति) सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामेवं
 स्वरूपत्वान् (मोहणिज्जस्स उदयी वा अणुदयी वत्ति) तत्र
 सूक्ष्मसम्परायान्ता मोहनीयस्योदयिनः उपशान्तमोहादय-
 स्त्वनुदयिनः । सेसाणं सत्तएहं वात्वादि प्राग्बन् नवरं वेदक-
 त्वानुक्रमेणाकरणेन चोदयागतानामनुभवम उदयस्त्वनुक्रमा
 गतानामिति (नामस्स गोयस्स य उदीरगा नो अणुदीरगत्ति)
 नामगोत्रयोरुपायान्ताः सज्जिपञ्चेन्द्रियाः सर्वेऽणुदीरकाः (से-
 साणं अणुदयी उदीरगा वत्ति) शेषाणां पञ्चामपि यथासम्भ-
 वमुदीरकाश्चानुदीरकाश्च, यतोऽयमुदीरणाविधिः प्रसक्तान्ताः
 सामान्येनाष्टानामावशिकावशेषायुष्कास्तु त एवायुर्वर्जसप्ताना-
 मुदीरका अप्रमत्तादयस्तु चत्वारो वेदनीयायुर्वर्जानां पक्षां तथा
 सूक्ष्मसम्पराया आवशिकायां स्वाद्यायाः शेषायां मोहनीयवेद-
 नीयायुर्वर्जानां पञ्चानामपि उपशान्तमोहास्तृकरूपाणां पञ्चा-
 नामेव जीणकपायाः पुनः स्वाद्याया आवशिकायां शेषायां
 नामगोत्रयोगेव सयोगिनोऽप्येतयोरेवायोगिनस्त्वनुदीरका एवे-
 ति । (संचिह्वाणा जह्णेणं एकं समयंति) कृतयुग्म २ स-
 ज्जिपञ्चेन्द्रियाणां जघन्येनावस्थितिरिकं समयं समयानन्तरं
 संख्यान्तरसद्भावात् । (उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहृत्तं साहरे-
 गत्ति) यत इतः परं सज्जिपञ्चेन्द्रिया न जघन्येवेति (ढ स-
 मुग्वाया आहृगत्ति) । सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामाद्याः परमेव स-
 मुद्धाता ज्वन्ति सप्तमस्तु केवलिनमेव ते चानिन्द्रिया इति ।
 कृष्णलेइयाशते - (उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहु-
 त्तमव्वहियाइति) इदं कृष्णवेइयावस्थानं सप्तमप्रथिव्युत्कृष्ट-
 स्थितिं पूर्वभवपर्यन्तवर्तिनं कृष्णवेइयापरिणाममाश्रित्येति नी-
 ववेइयाशते (उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पलिओवमस्स अमं
 खेज्जइभागमव्वहियाइति) पञ्चमपृथिव्या उपरितनप्रस्तटे
 दशसागरोपमाणि पल्योपमासंख्येयभागाधिकान्यायुः सम्भव-
 ति नीववेइया च तत्र स्यादत उक्तम् उक्कोसेणमित्यादि ॥ अ-
 च्चेह प्राक्तनभवान्तिमान्तर्मुहूर्तं तत्पल्योपमासंख्येयज्ञाने प्रवि-
 ष्ठमिति न भेदेनोक्तमेवमन्यत्रापि । (तिसु उदेसएसुत्ति) प्रथ-
 मतृतीयपञ्चमेऽपि ॥ ४०४० श०१७० जी० ।

एवं काउलेस्ससयं पि एवरं संचिह्वाणा जह्णेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तिषि सागरोवमाइं पलिओवमस्स असं
 खेज्जइभागमव्वहियाइं एवं ठिईए वि एवं तिसु वि उदेसए
 सु सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति (चउत्थं सयं सम्म-
 त्तं) ॥ ४ ॥ एवं तेउलेस्सविसयं एवरं संचिह्वाणा जह-
 षेणं एकं समयं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं पलिओवमस्स

उपप्रतिग्रहकृत्वात् पञ्चरज्ज्वालबुद्धपुद्गलपञ्चविधवि-
विउल्लिखति ॥ आलपदमारभ्य निगच्छति पदपर्यन्तं तु सूत्रे
साक्षादेवास्ति । अत्र व्याख्या हृदयमालासहस्रैर्जनमनःसमूहैर-
गिनन्मनः २ समुद्रमुपनीयमानो जयजीवानन्देत्याद्याशी-
र्वानेन मनोरथमालासहस्रैरतस्त्वैवाद्यापरा भवाम इत्यादिजन-
विकल्पैर्विरोधेण स्पृश्यमानः २ इत्यर्थः । यद्वनमालासहस्रैर्वच-
नमालासहस्रैर्वच अभिष्टयमानः २ कान्त्यादिगुणैर्हेतुभिः प्रार्थ्य-
मानः २ भवतया स्थापिते वा स्त्रीपुरुषजनैरभिलष्यमाणः २
दक्षिणहस्तेन यद्वनं नरनारीसहस्राणामञ्जलिमालासंयुतक-
मुद्राविशेषेणुद्गतिप्रतीकञ्च २ गृह्णन् २ किमुक्तं भवति त्रैलोक्य-
नाथेनापि प्रभुणा पौराणामसाकमञ्जलिरूपा भक्तिर्भनस्यचता-
रितेति दक्षिणहस्तदशनम् । तथा महाप्रमोदाय भवतीति कु-
प्यन् मञ्जुमन्त्रान्तिकोत्तरेण धोषेण स्वरेण प्रतिपृच्छन् २ प्र-
दन् यन् प्रणमतां स्रग्पादिवार्ताभवनानां विनीता नगरी गृहाणां
पट्टया समधेनिस्थित्या सहस्राणि न तु पुष्पावकीर्णस्थित्या
समतिक्रामन् २ तन्वीतलतालाः प्रसिद्धाः वृद्धितानि शेषवा-
धानि तेषां वादितं वादनं प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः गीतं च तयोः
स्वरेण । यद्वा तन्वादीनां वृद्धितान्तानां गीते गीतमध्ये यद्वा-
दितं वादनं तेन यो रवः शब्दस्तेन मधुरेण मनोहरेण तथा
उपग्रहस्य उद्घोषः उद्घोषणं विशदं स्पष्टतया प्रतिभासमानं
यत् तेन मञ्जुमन्त्रानां धोषेण पौरजनस्वरेण च प्रतिबुद्धमानः
२ साधुधानां भवन् कन्दराणि दूर्यः गिरिणां विवरकुहराणि
गुहापर्वतान्तराणि च गिरिवराः प्रधानपर्वताः प्रासादाः सप्त-
भूमिभादयः ऊर्ध्वपनभवनानि ऊर्ध्वविस्तृतगृहाणि देवकु-
तानि प्रतीतानि शृङ्गाटकं त्रिकोणस्थानं त्रिकं यत्र रथ्यात्रयं
नितति चतुष्कं यत्र रथ्याचतुष्टयं चत्वरं बहुमार्गा आरामाः
पुष्पजातिप्रधानवनसङ्घाः उद्यानानि पुष्पादिमञ्जुयुक्तानि कान-
नानां नगपसन्धानि सभा आस्थापिकाः प्रपा जलदानस्था-
ननेतयां ये प्रदेशरूपा भागास्तान् तत्र प्रदेशा लघुतरा भागा
देशान् लघयः प्रतिश्रुताः प्रतिशब्दालेषां शतसहस्राणि ल-
क्ष्मिः संकुलान् कुर्वन् अत्र बहुवचनार्थे एकवचनं प्राकृतत्वात्
हृषानां हृषितेन हेपास्वरूपेण हस्तिनां गुलगुलायितेन गुलगु-
लायितरूपेण रथानां घनघनायितेन घनघनायितरूपेण शब्देन
मिश्रितेन जनस्य महता कलकलस्वरेण आनन्दशब्दत्वाभ-
पुरेणाश्रयेण पूरयन् २ अत्र नम इति उत्तरप्रत्ययवर्तिना पदेन
योगः सुगन्धानां वस्तुसुमानां च उद्घेय ऊर्ध्वं गतो वासरेण-
वांसकृच्छस्तेन कपिलं नमः कुर्वन् कालागुरुः कन्दुरक्ष्मची-
वमिषं द्रव्यं गुरुकं सिद्धकं धूपश्च दशागादिगन्धद्रव्यसंयो-
गः येषां निवहेन जीवलोकं वासयन्निच अव्रोत्प्रेक्षा तु जीवलो-
कवासनस्यावास्तवत्वेन सर्वतः क्षुभितानि ताश्च तथा ससं-
प्रमार्गि चक्रवालानि जनमण्डलानि यत्र निर्गमे तद्यथा भवती-
त्येवं निर्गच्छन्तीति । प्रचुरजनाश्च अथवा पौरजनाश्च बाल-
वृद्धाश्च ये प्रमुद्रितास्त्वरितप्रधावितान्ताश्च शीघ्रं गच्छन्तस्तेषां
व्याकुलाकुलानां यो बोलः शब्दः स बहुलौ यत्र तत्तथा एवं भूतं
नमः कुर्वन् विशेषाणामां व्यस्ततया निपातः प्राकृतत्वादिति नि-
गन्त्य च यत्र गच्छति तदाह । आसीं इत्यादि आसिकमीषत्सिकं
गन्धोदकानि प्रमाजितं कचवरशोधनेन सिकं तेनैव विशेषतो
गन्धोदकानि प्रमाजितं कचवरशोधनेन सिकं तेनैव विशेषतो
अथ शुचिकं पवित्रं पुण्यं उपचारः पूजा तेन कलितं युक्तमिदं
च विशेषणं प्रमाजितासिकशुचिकमित्येवं दृश्यं प्रमाजिताद्य-
नन्तराविद्याचक्रविकल्पस्य एवंविधसिद्धिकार्यवनविपुसरजमार्गं

कुर्वन् तथा हयगजरथानां (पहकरत्ति) देशीशब्दोऽयं सम्-
हवाची तेन हयादिसेनयेत्यर्थः । तथा पदातीनां च टंकारेण वृ-
न्देन च मन्दं च यथा प्रवति तथा क्रियाविशेषणं यथा हया-
दिसेना पाश्चात्यसमेति तथा बहुतरङ्गदुतमकमित्यर्थः । उच्छ-
रेणुक्स्पर्शगततरङ्गकं कुर्वन् यत्रैव सिद्धार्थवनमुद्यानं यत्रैवाशो-
कवरपादपस्तत्रैवोपागच्छतीति उपागत्य यत्करोति तदाह उपा-
गत्याशोकवरपादपस्याथः शिविकां स्थापयति स्थापयित्वा च
शिविकायाः प्रत्यारोहति अवतरतीत्यर्थः । प्रत्यवस्था च स्वयमे-
वाजरणालङ्कारान् तत्राभरणानि मुकुटानि अलङ्कारान् वस्त्रा-
दीन् सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात् आभरणानि च अलङ्काराश्चेति
समाहारद्वन्द्वकरणत्वाद् अवमुञ्चति त्यजति कुलमहचरिकायां हं-
सवक्त्रणपदे अवमुच्य च स्वयमेव चतसृभिः (अष्टाहिति)
मुष्टिभिः कारणचूताभिर्लुञ्चनीयकेशानां पञ्चमभागवृद्धिकामि-
रित्यर्थः क्लोचं करोति अपराङ्गालङ्कारादिमोचनपूर्वकमेव शि-
रोऽङ्गुलरादिमोचनं विधिक्रमायेति पर्यन्ते मस्तकाङ्गुलकेश-
विमोचनं तीर्थकृतः पञ्चमुष्टिक्लोचसंभवेऽपि अस्य भगव-
श्चतुर्मुष्टिक्लोचगोचरः श्रीदेवाचार्यकृतः पञ्चमोचनचरित्राभिप्रा-
योऽयं प्रथममेकया सुष्ठया श्मश्रुकर्चयोः क्लोचं तिसृभिश्च शिरो-
क्लोचं कृते एकां मुष्टिमवशिष्यमाणां पवनान्दोलितां कनकाव-
चदातयोः प्रष्टुस्कन्धोपरि सुएवन्ती मरकतोपमानमाभिधत्तीं
परमरमणीयां वीक्ष्य प्रमोदमानेन शक्रेण जगवन्मय्यनुग्रहं वि-
धाय त्रियतामेवमित्यमेवेति विह्वले भगवताऽपि सा तथैव रक्षि-
तेति न ह्येकान्तप्रकाशनां याज्ञानिकानुग्रहीतारः खण्डयन्तीत्येवेदानीं-
मपि श्रीशृङ्गभमूर्तीं स्कन्धोपरि वेल्लरिकाः क्रियन्ते इति बुद्धि-
ताश्च केशाः शक्रेण हंसवक्त्रणपदे क्रीरोदधौ क्षिप्ता इति । शक्रेण
जकेन उपवासत्रयरूपेण अपानके चतुर्विधाहारेण आषाढान्ति-
रित्यत्र “ ते लुप्ते ” त्यनेन उत्तरापदलोपे उत्तरापदाहनिर्वचन-
वैषम्यमार्पत्वात् न ज्ञेयेन योगमुपागतेनार्थोच्चन्द्रेणिति गम्यम् ।
उप्राणामनेनैव प्रचुणा आरक्षकत्वेन नियुक्तानां भोगानां गुरुत्वेन
व्यवहृतानां राजन्यानां कृत्रियाणां शेषप्रकृतितया विकल्पिता-
नां चतुर्भिः पुरुषसहस्रैः सार्द्धमेते च वन्धुभिः सुहृद्भिः भस्तेन
च निषिद्धा अपि कृतज्ञत्वेन स्वाम्युपकारं स्मरन्तः स्वामिधिर-
हमीरवो वान्ताश्च इव राज्यसुखे विमुखं यस्स्वामिनाऽनुष्ठेयं
तदस्माज्जिरपीतिकृतनिश्चयाः स्वामिनमनु गच्छन्ति स्म । एकं
देवदूष्यं शक्रेण वामस्कन्धे जीतामित्यर्पितमुपादाय न तु रजोह-
रणादिकं क्षिप्तं कल्पाचीतत्वाज्जिनेन्द्राणाम् । मुष्णे ऊन्यतः
शिरःकूर्चलोचने भावतः कोपाद्यपासनेन भूत्वा अगाराद् गृह-
वासान्निष्कन्येति गम्यमनगारितामग्राहीत् । गृही असंयतस्तत्प्र-
तिषेधादनगारी संयतस्तत्प्रावस्तत्ता तां साधुतामित्यर्थः । प्रव-
जितः प्रगतः प्राप्तः इति यावत् । अथ वा विभक्तिपरिणामादन-
गारितया निर्ग्रन्थतया प्रवजितः प्रवज्यां प्रतिपन्नः । जं २ वक्त्रं ।

अत्रैव वक्तव्यशेषं चूर्णिकृदाह ।

“ सेय उसने कोसलिय पढमराया पढमज्जिक्कायरि पढम-
तित्थयेरे वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवाले वसिच्चा तेवहिं
पुव्वसयसहस्साइं रज्जमणुपालेमाणे वेहाइयातो सचणरतपज्ज-
वसाणातो वावत्तरीं कल्लतो चोसहिं महिस्सागुणे सिप्पाणमेगं
सयमेप तिन्नि पयाहियछाप उवदिसइ उवदिसिच्चा पुंससयं
रज्जे सप अमिसिचइ ततो लोगतिपहिं देवोहिं जीयम्मि तिकट्टु
संवोहिए संवच्छरियं दाणं दाऊण ऋहं विणीयाप धाहुवति
बह्वीए कच्चमहाकच्चाणं सहस्सपरिवारा मयवया सह अणु-

सर्वचक्रोण धूत्रं, अमृद्वक्ष्णं उ पेसण अरहा ।
इत्युत्रो ओअर त्तिअ, वुत्ते विंता पण नाणं ॥ ३६ ॥
उपपत्ताणरयणा, तिणपरसो जिणस्स पाप्मे ।
गंतुं तित्थं नमिंउं, केवलपरिसाह आसीणो ॥ ३७ ॥
काज्ज एणंउत्तं, जरहो वि अ जुंजण विउज्जोण ।
भोई वि सामिपासे, बिहरइ तवसंजमसमगो ॥ ३८ ॥
सामाअभाईअं, इकारसमाउ जाव अंगाओ ।

उज्जुत्तं नत्तिगओ, अदिज्जिओ सो गुरुसगासे ॥ ३९ ॥

भरतसंदेशाकर्णने सति बाहुवलिनः कोपकरणं तन्निवेदनं च-
कयति भरताय हूतन कृतं (देवयत्ति) युक्ते जयमानेन किमयं
चक्रवर्ती न त्वहमिति चिन्तिते । देवता आगतेति (कहर्णति)
बाहुवलिना परिणामदारुणान् भोगान् पर्याप्तोऽयं कथनं कृतमहं
मे राज्येति । तथा चाह । नाथम्मणं युष्मामीति । दीक्षा तेन
गृहीता अनुत्पन्नज्ञानः कथमहं ज्यायात् हृद्यीयसो हृदयामीत्य-
भिधानात् प्रतिमा श्रद्धीकृता प्रतिका च कृता । नास्मादनुपपन्न-
ज्ञानो यास्यामीति निर्युक्तिगाथा । शेषास्तु भाष्यगाथाः । तयोश्च
जरतबाहुवलिनोः प्रथमं दृष्टियुक्तं, पुनर्विद्युक्तं, तथैव बाहुव्यां
मुष्टिभ्यश्च दृष्टैश्च सर्वत्रापि सर्वेषु जीयते जरतः । स एवं
जीयमानो विधुरोऽयं नरपतिर्विचित्रिततयात् अर्हनादितोऽर्थकरः
हस्तिनः श्रवतः इति चोक्ते चिन्ता तस्य जाता यामीति संप्रधा-
र्यं (पण) इति पदोत्प्रेषे ज्ञानमुत्पन्नमिति । उत्पन्नज्ञानस्तीक्ष्ण-
तिष्ठो जिनस्य पादमूत्रे गात्वा केवलपिपदं गात्वा तीर्थं नत्वा आ-
सीनः । अत्रान्तरे कृता एकचक्रं घुमनमिति वाक्यशेषः जरतोऽपि
च युक्ते विपुत्रजोगान् । मरीचिरपि स्वामिपार्श्वे विहरति तपःसं-
यमसमग्रः स च सामायािकादिकमेकादशमङ्गं यावत् । उद्युक्तः
क्रियायां भक्तिगतो जगवति श्रुते वा अधीतवान् । स गुरुसकाश
ह्यनुत्पन्नस्तागाथार्थः ।

अह्म अक्षया कयार्हं, गिसे उहेण परिगयसरिओ ।

अण्णाणण चअओ, इमं कुलिंगं विचिंते ॥ ४० ॥

गमनिका । अथेत्यानन्तर्यं कदाचिदेकस्मिन् काले श्रीमे उष्णेन परि-
गतशरीरः । अस्मान्नेतेत्यस्नानपरीषहेण त्याजितः संयमात् एन-
त्कुण्डं वक्ष्यमाणं विचिन्तयतीति गाथार्थः ।

मेरुगिरिसमजारे, न हुमि समत्थो मुहुचमवि बोहुं ।

सामवण गुणे गुण-रहिओ संसारमणुक्खली ॥ ४१ ॥

कान् अमणालोमेते श्रमणाः के ते गुणाः विशिष्टज्ञान्यादयस्ता-
न् कृतो यतो धृत्वादिगुणरहितोऽहं संसारमणुक्कलीति गाथार्थः ।
ततश्च किं मम युज्यते । गृहस्थत्वं तावदनुचितं श्रमणगुणानु-
पादनमयशक्यम् ॥

एवमणुचितंयतस्स, तस्स नियया मई समुप्पत्ता ।

लफो मए उवाओ, जाया मे सासया दुद्धी ॥ ४२ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेणानुचिन्तयतस्तस्य निजा मतिः समुत्पन्ना न
परोपदेशेन स हेतवः चिन्तयामास । ह्यत्रो मया वर्तमानकाशो-
चितः खड्गपायो जाता मम शाश्वती बुद्धिः शाश्वतोत्पाकालिकी
प्रायो निरवयवीविकाहेतुत्वादिति गाथार्थः ॥

यद्युक्तामिदं कुञ्जिङ्गमविलयत् तत्पददर्शनायाह ।

समणा तिदंमविरया, भगवंतो निहुअसंकुचिअगत्ता ।
अजिह्मिअदंमस्म, ओहो उ तिदंमं पमंविहं ॥ ४३ ॥

गमनिका । श्रमणा मनोवाक्यवहकणादिदृग्दृष्टिगताः येभ्य
योदिभगयोगाङ्गवन्तः निवृत्तान्धनः फणानुन्यापापरित्या-
गात् संकुचिनाम्यशुभाकायध्यापापरित्यागाद्भानि देयां ते त-
थोच्यन्ते अहं तु नैवंविधो यतः अजितेन्द्रियेत्यादि न जितानां-
न्द्रियाणि चक्षुगादीनि दृष्टाश्च मनोवाक्यवहकणा येन स त-
थोच्यते । तस्याजितेन्द्रियदण्डस्य तु चिद्वहं मम चिदम-
विस्मरणावमिति ॥

लोहं दिवमंश म-जया उ अहं यं हुरेण समिहाओ ।

श्रुतगया णि वहाओ, विरमणं मे सया होउ ॥ ४४ ॥

मुण्डो हि हिधा जवति द्रव्यतो भाष्यन्त्य । तत्रैव ध-
मणा उच्यमायमुण्डाः कथं श्रोत्रेन्द्रियेभ्यश्च मुण्डाः संयताः सन्ति
अहं पुनर्नन्द्रियमुण्डो यतः अतोऽहं उच्यमुण्डताया तस्मादहं
क्षुरेण मुण्डः सदिशश्च भवामि । तथा सर्वप्रणियधधिरताः
श्रमणा यन्तेते अहं तु नैवंविधो यतः अतः स्पृष्टप्रणानिपा-
ताद्विरमणं मे सदा नयत्यनि गाथार्थः ॥

निक्किंयणा य समणा, अक्किंयणा मज्ज किंयणा होउ ।

सीलमृगंधा ममणा, अग्रयं सीलेण दुग्गंधो ॥ ४५ ॥

गमनिका । निर्गतं किञ्चन हिरण्यादि येन्यस्यो निक्किच-
नाश्च श्रमणास्तथाऽविद्यमानं किञ्चनमल्पमपि येषां ते
अकिञ्चना जिनकल्पिकादयः अहं तु नैवंविधो यतो मार्गा-
विस्मृत्यर्थं मम किञ्चन जयतु पवित्रिकादि । तथा श्रोत्रेण शोभना
गन्धो येषां ते तथाविधाः । अहं तु शीघ्रेण दुग्गन्धः अनागन्धच-
न्दनग्रहणं मे युक्तमिति गाथार्थः ।

ववगयमोहा समणा, मोहच्छन्नस्म उत्तरं होउ ।

अणुवा एहा य समणा, मज्झं च उवाएहा हुंतु ॥ ४६ ॥

गमनिका । व्यपगतो मोहो येषां ते व्यपगतमोहाः श्रमणाः अहं
तु नेत्यर्थः यतः अतो मोहाच्छादितस्य चक्षुषं जयतु अनुपलब्धा-
श्च श्रमणाः मम बोधानदौ भयनामिति गाथाश्रार्थः ॥

सुद्धं वरा य समणा, निरं वरा मज्ज धाउत्ताहं ।

हुंतु अ मे वत्थाहं, अरिहोमि कमायकलुसमई ॥ ४७ ॥

गमनिका । शुद्धाभ्यराः श्रमणास्तथा निर्गतमभ्यरे येन्यस्ये नि-
र्यरा जिनकल्पिकादयः (मज्जन्ति) मम य एते श्रमणा न्य-
नेन तत्कालात्प्रपन्नापसश्रमणव्युदासः धानुरन्तानि जयन्तु मम
धर्माणि किमित्यहो योग्योऽस्मि नेपानेय फणार्थः यद्युवा मतिर्य-
स्यासानहं कपायकलुसमतिगिनि गाथार्थः ॥

वज्जंति वज्जजीग्गो, वहुजीवमपाइं जज्जारंभं ।

होउ मम पणिमिणं, जज्ञण एहाणं च पियणं च ॥ ४८ ॥

गमनिका वज्जंत्यन्यवयवीग्गो यदुज्जीवायवयवीग्गो यदुज्जीव-
ममाकुलं जज्जारम्भं तथैव धनस्येनेत्यर्थानान् । इत्यर्थं पापं अहं न
नेत्थं यतः अतो नयतु मे परिमिनेन जनेन नानं च पानं चेति
गाथार्थः ।

एवं सो रुद्धमई, निहगमइविगप्पिअं एमं िगं ।

तच्छियहेउगु जुचं, पणिवज्जं पवनेउ ॥ ४९ ॥

रुद्धमृगयादादिनिवृत्तः एवमसौ गच्छिना मतिर्यस्य अस्मै रु-
चिन्नमनः इतो निजमन्या विफलितं निजमनोविहसितमदं

तं वयणं सोऊणं, राया अंचियतण्हसरीरो ।

अग्निवंदिऊण पिअरं, मरीइ अग्निवंदओ जाइ ॥४५॥

गमनिका । तद्वचनं तीर्थकरवदनचिनिर्गतं श्रुत्वा राजा अञ्चि-
नानि तद्वह्निं शरीरे यस्य स तथाविधः अभिवन्द्य पितरं
तीर्थकरं मरीचिम् “अग्निवंदओ” इत्यभिवन्दको याति ।
पाठान्तरं वा । “मरीइ अग्निवंदिऊं जाइ चि” मरीचि याति
किमर्थमभिवन्दितुमभिवन्दनायेत्यर्थः यातीति वर्तमानकाल-
निर्देशादिकालगोचरत्वप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थः ।

सो विणएण उवगओ, काऊण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

वंदइ अन्तिथुणंतो, इमाहिं महराहिं वग्गहिं ॥४६॥

बाभा हु ते सुवच्चा, जंसि तुमं धम्मचक्रवट्ठीणं ।

होहिसि दसचउदमो, अपच्छिमो वीरनामुत्ति ॥

आइगरदसाराणं, तिविड्डनां (४४) — ॥४८॥

स भरतो वितयेन करणतूनेन मरीचिसकाशमुपगतः सन् कृत्वा
प्रदक्षिणां च (तिकखुत्तोति) त्रिःकृत्यस्तिस्रो वारा इत्यर्थः च-
न्द्रे अग्निवन्द्ये एताज्जिम्भुराभिर्वाङ्गुजिर्वाग्निरिति गाथार्थः ।
(आभेत्ति) गमनिका बाभा अभ्युदयप्राप्तिविशेषा हुकारो नि-
पातः स चैवकारार्थः । तस्य व्यवहितः संवन्धः तत्र सुवच्चा एव
यस्मात् त्वं धम्मचक्रवर्तिनां भविष्यति दशचतुर्दशः चतुर्विंश-
तितम इत्यर्थः । अपच्छिमो वीरनामेति गाथार्थः । (आइगरइत्ति)
व्याख्या पूर्ववन्नेया एकान्तप्रदर्शनानुरजितहृदयो भावितीर्थक-
रजक्त्या च तमभिवन्दनायोद्यते भरत एवाह ॥

न वि ते पारिव्वज्जं, वंदामि अहं इमं च ते जम्मं ।

जं होहिसि तित्थयरो, अपच्छिमो तेण वंदामि ॥४९॥

गमनिका नापि च परिव्राजामिदं परिव्राजं वन्दामि अहमिदं
च ते जन्म किं तु यज्ञविष्यति तीर्थकरः अपच्छिमस्तेन वन्दामी-
ति गाथार्थः ।

एव एहं थोऊणं, काऊण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

आपुच्छिऊण पियरं, विणीयनयरिं अहं पविड्डो ५० ॥

एवं स्तुत्वा एहमिति निपातः पूरणार्थो वर्तते कृत्वा प्रदक्षिणां
च त्रिःकृत्यः आपुच्छिऊण पितरं ऋषयस्तेन चिनीतनगरीमयोध्याम-
थानन्तरं प्रविष्टो भरत इति गाथार्थः । अत्रान्तरे ।

तं वयणं सोऊणं, निवइं अप्फोमिऊण तिकखुत्तो ।

अव्वज्जियजायहरिसो, तत्थ मरीइ इमं भणइ ॥५१॥

गमनिका । तस्य भरतस्य वचनं तद्वचनं श्रुत्वा तत्र मरीचिः
इदं भणतीति योगः । कथमित्यत आह । त्रिपदीं दत्त्वा रङ्गम-
ध्यगतमवृत्तम् । तथा आस्फोट्य त्रिःकृत्यः तिस्रो वारा इत्यर्थः ।
किं विशिष्टः संस्तुत आह । अन्यधिको जातो हर्षो यस्येति स-
मासः तत्र स्थाने मरीचिरिदं वक्ष्यमाणलक्षणं भणति । वर्तमान-
निर्देशप्रयोजनं प्राग्वदिति गाथार्थः ।

जइ वासुदेवपढमो, मूआइविदेहचक्रवट्ठित्तं ।

चरमो तित्थयराणं, होउ अलं इति य मग्ग ॥५२॥

गमनिका यदि वासुदेवः प्रथमोऽहं मूकायां विदेहे चक्रवर्तिनं
प्राप्स्यामि । तथा चरमः पश्चिमस्तीर्थकराणां भविष्यामि एवं तर्हि
भवतु एतावन्मम एतावन्तैव कृतार्थ इत्यर्थः । अलं पर्याप्तमन्येनेति ॥

अहं यं च दमाराणं, पिया य मे चक्कवट्ठिंसस्स ।

अज्जो तित्थयराणं, अहो कुलं उत्तमं मज्ज ॥ ५३ ॥
गमनिका । अहमेव चक्रवर्त्यवकारार्थत्वात् किं दमाराणं
प्रथमो भविष्यामीति वाक्यशेषः । पिता च मे मम चक्रवर्तिनं-
शस्य प्रथम इति क्रियाध्याहारः । तथा आर्यकः पितामहः स
तीर्थकराणां प्रथमः यत एवमत अहो विस्मये कुत्रमुत्तमं ममेति
गाथार्थः । आय० १ अ० । आ० म० प्र० ।

(२४) अथाऽवन्त्यशक्तिवचनगुणप्रतिबुद्धस्य प्रभुपरिकरभूत-
स्य सङ्घस्य सङ्ग्रहमाह ।

उमभस्स एं अरहओ कोसलिअस्स चउरामी गणहरा
होत्था । उसजस्स एं अरहओ कोसलिअस्स उसजमेण
पामोक्खाओ चुलमीइं समणसाहस्सीओ उक्कोमिआ
समं संपया होत्था । उसहस्स एं वंभं सुंदरं पामोक्खाओ
तिणि अज्जिआमयसाहस्सीओ उक्कोसिअज्जिआसंपया
होत्था । उसभस्स एं भेजंसपामोक्खाओ तिणि सम-
णोवासगसयसाहस्सीओ पंचमयसाहस्सीओ उक्कोसिआ
समणोवासगमंपया होत्था । उसभस्स एं सुजदापामो-
क्खाओ पंचसमणोवासिआसयसाहस्सीओ चउप्पमं च
सहस्सा उक्कोसिआ समणोवासिआसंपया होत्था ।
उमजस्स एं अरहउक्कोसलिअस्स अजिणाणं जिणसं-
कासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिणो विव आवितहं वा-
गरमणाणं चत्तारि चउदसपुव्वीसहस्सा अद्धमयस-
या उक्कोसिआ चउदसपुव्वी संपया होत्था । उसभस्स एं
एवओहिणाणिसहस्सा उक्कोसिआ संपया होत्था । उस-
जस्स एं वीसं जिणसहस्सा वीसं वेउव्विअमहस्सा सया-
उक्कोसिआ चउदसपुव्वी संपया होत्था । उसजस्स एं
णवहिणाणिसहस्सा उक्कोसिआ संपया होत्था ! उसभस्स
एं वीसं जिणमहस्सा वीसं वेउच्चसया उक्कोसिया आवार-
स्स विउल्लमइसहस्सा उच्च सया पणासा वारसवाइसह-
स्सा उच्च सया पणासा उसजस्स एं गइकद्वाणाणं उइक-
द्वाणाणं अगमासिज्जदाणं वा वीसअणुत्तरोववाइआणं
सहस्सा एव य सया उक्कोसिया उमभस्स एं वीसं समण-
सहस्सा सिद्धा चत्तावांसं अज्जिआमहस्सा मिद्धा सद्धि
अंतेवासीसहस्सा सिद्धा ॥

सुगमं नवरं “जस्स जावइआ गणहरा तस्स तावइआ गणा”
इति वचनाद्वणाः सुत्रे साक्षादनिर्दिष्टा अपि तावन्त एव
बोद्ध्याः । कञ्चिज्जीर्णप्रस्तुतसूत्रादर्शं “चउरासीति गणा गणह-
रा होत्था” इत्यपि पाठो दृश्यते तत्र चतुरसीतिपदस्योत्पत्त्य-
योजनेन व्याख्या सुबोधेति । गणश्चैकवाचनाचार्यतिसमु-
दायस्तं धरन्तीति गणधराः वाचनादिनिर्देशनादिसंवादकत्वेन
गणाधारभूता इति जावः (होत्था इति) अभवन् (उसज-
स्सणमित्यादि) ऋषयस्तेनप्रमुखानि चतुरसीतिः श्रमणसह-
स्राणि एव उत्कर्षं उक्तप्रभागस्तत्र जवा औत्कर्षिका “प्रत्यये-
मीर्वा” इत्यनेन नीचिकल्पे रूपसिद्धिः । ऋषयस्तेनश्रमणसंपदभ-
वत् । अत्र वाक्यान्तरत्वेन श्रमणशब्दस्य न पौनरुक्त्यमेवं सर्वत्र

योज्यम् "उत्तरस्त णमित्यादि" प्रायः कलष्यानि नवरं चतुर्द-
शपूर्विसूत्रे अजितानां उच्यते (सव्यस्वरसन्निवाहंति)
सर्वे राम कृष्णामकादौनां सन्निपाता द्वादि संयोगा अनन्तत्वा-
दनन्ता अपि देयतया विद्यन्ते येषां ते तथा । जिनतुल्यत्वे हेतु-
माह "जिगे विद्य यवितइमित्यादि" जिन इवावितथं
पथत्वं व्यापणनां व्याकुर्वाणानां केवलिभूतकेवलिनोः प्रज्ञापनायां
तुल्यत्वात् । चत्वारि सहस्राणि अर्द्धाष्टमानि च शतानि एषा
श्रावकांश्चो चतुर्दशपूर्विसंगदभवत् (विरत्तिभक्ति) वैक्रियद्व-
िधमन्तः शेषं साष्टम् । विपुलमतयो मनःपर्यवज्ञानविशेषवन्तः
ठादशविपुलमतिसहस्राणि अधिकारात्तेषामेव पदशतानि प-
ञ्चाशोऽप्येवं संवत् योज्यम् । वादिनो वादिद्विधमन्तः परप्रवा-
यदकनिर्गदसन्धाः (उत्तरस्त णमित्यादि) देवगतिरूपायां
कल्याणं येषां प्रायः सातोदयत्वात्तेषां तथा स्थितौ देवायूरूपायां
कल्याणं येषां ते तथा अविचारसुखस्वामिकत्वात् । आगमिष्य-
न्त्रं येषामागमिमये सत्यमन्तत्वात् ते तथा तेषामनुत्तरो-
पगतिकानां पञ्चानुत्तरत्रयसंमतदेवविशेषाणां ध्यायितसिह-
त्वाणि नयमानानि " उत्तरस्त णमित्यादि " सुगमं नवरं अम-
णार्यिकासंख्याद्वयमालने अन्तवासिसंख्या संपद्यते ।

(२५) अथ जगत्तः अमणवर्णकसूत्रमाह ।

उत्तरस्त एं वद्वे अंतेशामी अणगारा नगवंतो अप्पेग-
इथा भासपरियाया जहा उवाइए सव्वो अणगारवसुओ
जाव उच्छंजाणु अहोभिरज्झाणकोहोवगया संजयेणं त-
वना अणणां जावमाण्णा विहरंति ॥

मईनः क्रूरतस्य वडवो अन्तेवासिनः शिष्यास्ते च गृहिणो-
ऽपि स्युरित्यनगाराः जगन्तः पूज्याः अपिः समुच्चये एकका ए-
कं अंशं केचिदधीत्यर्थः । मासं यावत् पर्यायश्चास्त्रिपादनं येषां
ते तथा । यथोपपत्तिके सञ्ज्ञागारवर्णकस्तथात्रापि वाच्यः ।
हृद्यथावदित्याह ऊर्ध्वं जानुनी येषां ते ऊर्ध्वजानवः शुक्लपृथि-
व्यासनयज्ञादौ औपप्रादिकनिपद्याथा अभावचक्रात्कुटुकासना
इत्यर्थः अथशिरसोऽधोमुखा नोर्ध्वतियेभ्या विज्ञितदृष्टयः ध्यान-
नरो यः कोष्ठः कुसुमसुपागतास्तत्र प्रविष्टाः यथा हि कोष्ठके
धाम्यं प्रक्षिप्तं न विपद्यन्तं जयति एवं तेजगारा विषयेष्वपि प्रस-
न्नेन्द्रिया न स्युरिति । संयमेन संवररूपेण तपसाऽनशनादिना स-
मुच्चयार्थं गम्यः । संयमनपोद्गहनं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्व-
वशापत्तयं प्रयान्त्यं च संयमनवर्कमानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च
पुण्यदमर्मेर्निरूपणहेतुत्वेन भद्रनि चाभिनवकर्मानुपादानात् पु-
रानवर्कमपणाय सकलकर्मकृत्यतृकणा मोक्ष इति आत्मानं
भाषयन्तो विहरन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः । अत्र यावत्पदसंग्राहः "अ-
पंगदधा दा मासपरिआया" इत्यादिकः औपपत्तिकग्रन्थो वि-
स्तरतयात्र श्रितित इत्यवसेयम् ।

(२६) अथ ऋषभस्वामिनः केवलोपपत्त्यनन्तरं भव्यानां किय-
ता क्रान्तेरिति गमनं प्रवृत्तं कियतं कालं यावदनुवृत्तं चेत्याह ॥

अरहंथा एं उत्तरस्त एविहा अंतकरज्जमी होत्था तं
जहा जुगंतकरज्जमी जाव असंखेज्जां पुरिमज्जुगां परिआ-
यंतकरज्जमी अंतोपुहुत्तपरिआए अंतमकासी ॥

ऋषभस्य द्विविधा अन्तं प्रवस्य कुर्वन्तीति अन्तकरा मुक्तिगा-
मिनस्तेषां भूमिः काष्ठः काष्ठस्य जाधारत्वेन कारणत्वाद्भूमित्वेन
व्यपदेशः तथया युगानि पञ्चवर्षमानानि क्राद्विशेषाः लोकप्र-

सिद्धानि वा कृतयुगादीनि तानि चक्रमवर्तीनितत् साधर्म्यादेक-
मवर्तिनो मुखशिव्यादिरूपाः पुराणस्तेऽपि साध्यावसानतद्वर्णयाऽ-
भेदप्रतिपत्त्या युगानि पदपक्षतिपुरुषा इत्यर्थस्तैः प्रमितान्तक-
रभूमिर्युगान्तकरभूमिरिति पर्यायस्तीर्थेकतः केवलित्वाकादस्तद-
पेक्षयान्तकरभूमिः कोऽर्थः अथजस्य इयति केवलपर्यायकाद्वेऽ-
निकान्ते मुक्तिगमनं प्रवृत्तमिति तत्र युगान्तकरभूमिर्यावदसंख्या-
तानि पुरुषाः पट्टाधिरूढास्ते युगानि पूर्वोक्तदुक्त्या पुरुषयुगानि
समर्थपदत्वात् समासः । नैरन्तर्यं द्वितीया । ऋषभात्प्रवृत्ति श्री-
अजितदेवतीर्थं यावत् । श्रीऋषभपट्टपरम्परासुद्धा असंख्याताः
सिद्धाः न तावन्तं काद्वे मुक्तिगमनविरह इत्यर्थः । यस्तु आदि-
त्ययशःप्रवृत्तीनां ऋषभदेववंशजानां नृपाणां चतुर्दशवर्षप्रमि-
तानां क्रमेण प्रथमतः सिद्धिगमनं तत एकस्य सर्वार्थसिद्धिप्रस्त-
टगमनमित्याद्यनेकीरित्या अजितजिनपितरं मर्यादीकृत्य नन्दीसू-
त्रवृत्तिचूर्णिसिद्धिपरिकादिषु सर्वार्थसिद्धिप्रस्तटगमनव्यवहि-
तः सिद्धिगम उक्तः स कांशश्रावपट्टपतीनप्रतिपत्त्यावसतव्योऽयं
पुणरुकीकणधरादीन् प्रतीत्येति पिशोपरनथा पर्यायान्तकरभू-
मिरया अन्तमुद्धूतं यावत् केवलज्ञानस्य पर्यायो यस्य स तथा
एवंविधे ऋषभे सति अन्तं जयान्तमकार्पादिकरोधं वा कश्चिद-
पीति । यतो भगवद्व्या मरुदेवी प्रथमसिद्धा सा तु जगवत्के-
वलोत्पत्त्यनन्तरमन्तमुद्धूतैव सिद्धेति ॥

(२७) अथ जन्मकल्याणकादिनक्षत्राण्यह ॥

उत्तरेण अरहा कांसिअए पंच उत्तरासाधे अर्जीइउडे हो-
त्या तं जहा उत्तरासादाहिं सुए सुइत्ता गव्वं वकंते उत्त-
रासादाहिं जाए उत्तरासादाहिं रायाभिसेअं पत्ते उत्तरासा-
दाहिं मुंने जयित्ता अगाराओ अणगारिअं पव्वइए । उ-
त्तरामादाहिं अणंते जाव समुप्पसे अर्जीइणा परिणिवुए ॥
ऋषभोऽर्हं पञ्चसु च्यवनजन्मराज्याजिपेकदीक्षाज्ञान-
लक्षणेऽपि वस्तुषु उत्तरासादानक्षत्रं चन्द्रेण लुप्तमानं यस्य
स तथा । अजिजिज्ञातं पट्टे निर्वाणलक्षणे वस्तुनि यस्य स
यदा अभिजिति नक्षत्रे पट्टे निर्वाणलक्षणं वस्तु यस्य स तथा
उक्तमेवार्थं भावयति । तथथा उत्तरासादाभिर्भुतेन चन्द्रेणैति
शेषः । सूत्रे बहुवचनं प्रकृतशैल्या एवमप्येऽपि च्युतः सर्वार्थ-
सिद्धिनाम्नो महाविमानाभिर्गत इत्यर्थः । च्युत्वा गर्भधुक्कात-
मरुदेव्याः कुक्षावतं ध्रुवानित्यर्थः । १ । जातो गर्भवासाभि-
ष्कान्तः । २ । राज्याभिषेकं प्राप्तः । ३ । मुण्डो भूत्वा अगारं
मुक्त्वा अनगारितो साधुतां प्रव्रजितः प्राप्त इत्यर्थः । पञ्चमी
चात्र क्यब्लोपजन्त्या । ४ । अनन्तरं यावत् केवलज्ञानं समुत्प-
न्नम् । ५ । यावत्पदसंग्रहः पूर्ववत् अभिजिता युते चन्द्रे परि-
निवृत्तः सिद्धिगतः । ननु अस्मादेव विभागसूत्रवलादादिदे-
वस्य पदकल्याणकाः समापद्यमाना दुर्निवारा इति चेन्न तदेव
हि कल्याणकं यत्रासनप्रक्रमप्रयुक्तावधयः सकलसुरासु-
रेन्द्रा जातमिति विधित्सवो युगात्ससंभ्रमा उपतिष्ठन्ते न ह्ययं
पट्टकल्याणकत्वेन भवता निरूप्यमाणो राज्याभिषेकस्तादृश-
स्नेन वीरस्य गर्भापहार इय नायं कल्याणकः अनन्तरोकलक्ष-
णायोगात् । न च तर्हि निरर्थकमस्य कल्याणकाधिकारे पठ-
नमिति वाच्यं प्रथमतीर्थे शराज्याभिषेकस्य जातमिति शक्रेण
क्रियमाणस्य देवकार्यत्वलक्षणसाधर्म्येण समाननक्षत्रजात-
तया च प्रसङ्गेन तत्पठनस्यापि सार्थकत्वात् तेन समाननक्ष-
त्रजातत्वे सत्यपि कल्याणकत्वाभावेनानियतव्यकथ्यतया क-

मयान्यां चारुन्यां चित्रकूट्यां चञ्चलाभ्यामितस्ततश्चञ्चलां
कुण्डलान्यां चित्रिष्यमानां गङ्गा यस्य स तथेति (तण्णमित्या-
दि) यथा शक्रः सौधमेन्द्रो निजकपरिवारेण सह तथा जणि-
तस्य ईशानेन्द्रः यावत्पुण्यास्ते इत्यन्ते याच्य इत्यर्थः । (एवं
सद्ये इत्यादि) एवं शक्रन्यायेन सर्वदेवेन्द्रा वैमानिकाः
अत एव यावद्व्युत्त इत्युत्तरम्भ्रं संवदति । निजकपरिवारे-
णान्मीयात्मीयसामानिकादिपरिवारेण सहानेतव्या भगवच्छरी-
रगतिकं प्रापणीया ग्रन्थयाचकेनेत्यर्थः । ग्रन्थपेक्षया चेदं सूत्रं
योजनीयमेवं वैमानिकप्रकारेण यावद्भवन्वासिनां दक्षिणोत्तर-
त्रयनपतीनामिन्द्रा विशानित्यर्थः । अत्र यावच्छब्दो न गर्भग-
तसंग्रहसूचकः संग्राह्यपदानाच्चात् किं तु सजातीयजननपति-
सूचकः वानमन्तराणां व्यन्तराणां पोरुशेन्द्राः कात्तादयः । ननु
स्थानाद्वादिषु द्वाविंशद्वयन्तरेन्द्रा अभिदिताः इह तु कथं पोरुश
उच्यते मूत्रभेदभूतास्तु पोरुशमहार्थिकाः कात्तादय उपात्तास्त-
देवान्तरनेदभूतास्तु पोरुश अणपत्रीन्द्रादयोऽल्पार्थिकत्वाच्चेह
विवाङ्मिताः अस्ति शेषाऽपि सूत्रकृत्प्रवृत्तित्वेन्द्रि यदन्यत्र प्रसिद्धा
अपि भाषाः कुनश्चिदाशयविशेषात् स्वद्वेरे सूत्रकारेण न निबध्ना-
ति यथा प्रतिवासुदेवाः अन्यत्रावश्यकरिष्युक्त्यादिपूतमपुरुष-
त्वेन प्रसिद्धा अपि चतुर्थांश्चतुःपञ्चाशत्तमसमवाये नोक्ताः ।
“जरहेरवपुषु णवासेमुपगमेगाए वस्सेपिणीए चउवणं २ उप्प-
जिस्सु ३ तं चउवीसंतिथयरा वारस चक्रवट्टी णव वड्ढेदेवा णव
वासुदेवा” इतिपरमुपलक्षणान्तेऽपि प्राह्याः । ज्योतिष्काणां द्वौ च-
न्द्रसूर्यौ जान्याश्रयणात् व्यक्त्या तु तेऽसंख्याना निजकपरिवाराः
सहवर्तित्वपरिकरा नेतव्याः । ततः शक्रः किं करोतीत्याह (तण-
णमित्यादि) ततः शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तान्बहून् जननपत्यादीन्
देवानेवमवादीत् किंप्रमेव निर्विघ्नमेव ज्ञो ! देवानांप्रिया ! देवान्
स्वस्वामिनोऽनुकूलाचरणेनानुप्रीणन्तीति देवानुप्रिया नन्दन-
वनात् रसानि स्निग्धानि न तु रुक्काणि गोशार्पे नाम्ना वरचन्दनं
तस्य काष्ठानि संहरत प्रापयत संहृत्य च तिस्रश्चितिका रचयत ।
एकां जगवतस्तीर्थकरस्य एकां गणधराणामेकामवशेषाणामन-
गाराणामिति (तण्णमित्यादि) स्पष्टम् । अत्रायमावश्यकवृत्त्या-
द्युक्तश्चितारचनदिभ्यज्जागः । नन्दनवनानीतचन्दनदारुभिर्जगवतः
प्राच्यां वृत्तां चित्तां गणधराणामप्राच्यां व्यस्तां शेषसाधूनां प्रती-
च्यां चतुरस्यां सुराश्चक्रुरिति । नन्वावश्यकदाविद्वत्कूर्णां द्विती-
या चितोक्ता इह तु गणधराणां कथमिति उच्यते । अत्र प्रधान-
तया गणधराणामुपादानेऽप्युपलक्षणाद् गणधरप्रभृतीनामिद्वत्-
कूर्णां द्वितीया चित्ता ज्ञेयैति न काऽप्याशङ्का । जं० २ वक्त्र० ।
अत्रान्तरं च देवाः सर्व एवाष्टापदमागताश्चितिकाकृतिरिति ॥
ते तिस्रश्चित्ताः वृत्तत्रयस्रचतुश्चाकृतीः कृतवन्त इति । एकां पू-
र्वेण अपरां दक्षिणेन तृतीयां मपरेणेति । तत्र पूर्व्यां तीर्थकृतः द-
क्षिणा इद्वत्कूर्णामपरां शेषाणामिति । ततोऽग्निकुमारा वदनैः
स्वध्वनिं प्रक्षितवन्तः एत तत्र निबन्धनाहोके “ अग्निमुखा वै
देवा ” इति प्रसिद्धम् । वायुकुमारास्तु वातमुक्तवन्त इति । मां-
सशोणितं च ध्यामि ते सति मेघकुमाराः सुरभिणा क्षीरोदजत्वेन
निर्वापितवन्तः (स कथेति) सकथा हनुमोच्यते । तत्र दक्षि-
णां हनुमां जगवतः संवन्धिनीं शक्रो जग्राह वामामीशानः अध-
स्त्यदक्षिणां पुनश्चरमः अश्रस्योत्तरां तु बाह्विः । अवशेषास्तु
त्रिदशाः । शेषाङ्गानि गृहीतवन्तः नरेश्वरादयस्तु जसम् गृहीत-
वन्तः । शेषा लोकास्तु तद्रस्मना पुण्ड्रकाणि चक्रुः तत एव च
प्रसङ्गिमधुगनानि स्तूपानि जिनगृहं चेति । जस्तो जगवन्तमु-

द्विष्य वद्धकिरत्नेन योजनायामं विगम्युतोच्चित्तं सिद्धिनिधाय-
तनं कारिनयान् निजवर्गप्रमाणयुक्ताश्चतुर्विंशतिजीवानिगमो-
क्तपरिवारयुक्तास्तीर्थकरप्रनिमास्तथा त्रातृशतप्रतिमाः आत्म-
प्रतिमां च स्तूपशतं च मा काश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति तथैकं
जगवतः शेषाण्येकोनशतस्य भ्रातृणामिति । तथा द्वादशमयान्
यन्त्रपुरुषांस्तद्व्यापारार्थाश्चकार दारुरत्नेनाष्टापदं च सर्वत्र वि-
श्वान् योजने योजनेऽष्टौ पदानि कृतवान् । सगरमुनेस्तु वंशा-
नुरागाद्यथा परिष्ठां कृत्वा गङ्गाऽवनारिता तथा ग्रन्थान्तरतो वि-
ज्ञेयमिति । याचकास्तेनादितान्त्रयः इत्यस्य व्याख्या देवैर्नगव-
त्सकथादौ गृहीते सति श्रावका देवानतिशयजक्त्या याचित-
वन्तः देवा अपि तेषां प्रचुरत्वाग्महता यत्नेन याचनानिहता
आहुः । अहो याचका इति । तत एव याचका रुढाः ततः अ-
ग्निं गृहीत्वा स्थापितवन्तस्तेन करणेनादिताम्रयः इति तत एव
च प्रसिद्धास्तेषां चाग्नीनां परस्परतः कुण्डसंक्रान्तावयं विधि-
जगवतः संवन्धिभूतः सर्वकुण्डेषु सञ्चरति । इद्वत्कुण्डा-
ग्निस्तु शेषकुण्डाग्नौ सञ्चरति । न जगवत्कुण्डाग्नौचिति शेषा-
वगारकुण्डाग्नौस्तु नान्यत्र संक्रम इति गाथार्थः । आ० म० प्र० ।

(३०) ततश्चित्ताऽनन्तरं शक्रः किं करोतीत्याह ।

तए एं सं सक्रे देविंदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोद-
गेणं एहाणेत्ति एहाणेत्तिता स-सेणं गोसीसवरचंदणेणं
अणुलिपिं अणुलिपिंत्ता हंसलवखणं परसामयं णिअंसेइ
णिअंसेइत्ता सव्वालंकारविद्वसिअं करेति । तए एं तं जव-
एवई जाव वेमाणिआ गणहरसरीरगाइ अणगरसरीर-
गाइ पि खीरोदगेणं एहावेत्ति एहावेत्तिता सरसेणं गोसीम-
वरचंदणेणं अणुलिपिंत्ति अणुलिपिंत्तिता अह ताइ दिव्या-
इ देवदूसजुअझाइ णिअंसंति णिअंसंतिता सव्वालंकारवि-
द्वसिआइ करेति तए एं से सक्रे देविंदे देवराया ते बहवे
भवणवई जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी । लिप्पामेव भो
देवाणुपिआ ! ईहामिग उसभतुरयजावणलयभात्तिचित्ताओ
तओ सिविआओ विउव्वहइ एगं भगवओ तित्थगरस्म एगं
गणहराणं एगं अवसेसाणं अणगराणं । तए एं बहवे भव-
एवई जाव वेमाणिआ तओ भिविआओ विउव्वंति ‘एगं
जगवओ तित्थगरस्स एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं
अणगराणं तए एं से सक्रे देविंदे देवराया विमाणे णिरा
एंदे अंसुपुण्णयणे भगवओ तित्थगरस्स विणट्टजम्मज-
रामरणस्स सरीरगं सीअं आरुहेइ आरुहेइत्ता चिइगाए
उवेइ तए एं ते बहवे जवणवई जाव वेमाणिआ देवा गणह-
राणं अणगराणं य विणट्टजम्मजरामरणं सरीरगाइ
सीअं आरुहेति आरुहेत्तिता चिइगाए उवेति । तए एं
से सक्रे देविंदे देवराया अग्निकुमारे देवे सहावेइ सहावे-
इत्ता एवं वयासी लिप्पामेव भो देवाणुपिआ ! तित्थगर-
चिइगाए जाव अणगरचिइगाए अ अग्निकायं विउ-
व्वहइ विउव्वहइत्ता एअमाणत्तिअं पच्चपिणह । तए एं, ते
अग्निकुमारा देवा विमणा णिरांदा अंसुपुण्णयणा

कथं । (सिरेसमाप्यवेसा) श्रीदेवता तथा समाननेपथ्या
इतः प्रकृतवाचनानुश्रित्यते (सुजाहिति) कुञ्जिकामिर्वक्त्रज-
हामिरित्यर्थः । (चित्ताद्याहिति) चित्तादेयोत्पत्तिभिः । या-
वत्करणादिदं दृश्यम् (चामणियाहिति) हस्वशरीराभिः । (बड-
हियाहिति) मडहकोष्ठाभिः । (वव्वरियाहिति) पञ्चोसियाहिति ।
सिगणियाहिति थासगणियाहिति जोशियाहिति पल्लवियाहिति वहासि-
याहिति लओसियाहिति आरवीहिति दमिलाहिति सिंहलीहिति पुलिदीहिति
पक्कीहिति चहलीहिति मुक्कंडीहिति सवरीहिति पारसीहिति नाणादेशी-
विदेशपरिधिहियाहिति) नानादेशीभ्यो बहुविधजनपदभ्यो
विदेशे तद्देशपक्षया देशान्तरे परिपिण्डिता यास्तास्तथा (स-
वेसनवार्थगदियवेसाहिति) स्वदेशनेपथ्यमिव गृहीतो वेयो
यकामिस्तास्तथा तामिः । (इगियचित्तियपत्थियवियाहि-
याहिति) इङ्गितेन नयनादिचेष्टया चिन्तितञ्च परेण प्रार्थितं
चामिलित्येव विज्ञानन्ति यास्तास्तथा तामिः । (कुसल्लाहिति
विषीयाहिति) युक्ता इति गम्यते । (चेडियाचक्कवालवलिसथ-
रथेरक्कुञ्जमहत्तरयविदपरिविक्ता) चेडिचक्कवालेनार्थो-
त्स्वदेशसमवेन धर्मधराणां बद्धितकरणेन नपुंसकीकृताना-
मन्तःपुरमहत्तकानाम् । (थेरक्कुञ्ज चि) स्थविरकञ्चुकि-
नामन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीहारानां वा महत्तरकानां
चान्तःपुरकार्यचिन्तकानां वृन्देन परिक्रिता या सा तथा । इदं
च सर्वं वाचनान्तरे साक्षादेवस्ति ॥

तए एं से उत्सजदत्ते माहणे देवाण्डामाहणीए सच्चिं ध-
म्मं जाणप्पवरं दुक्खेमाणे णियगपरियाससपरिवुडे माह-
णकुंभगामं एयरं मज्झं मज्झं णिगच्छइ निगच्छइत्ता
जेणैव वड्ढसाहए चेइ तेणैव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
उवाइए तियकराइए पासइ पासइत्ता धम्मियं जाणप्प-
वरं उवइ उवेइत्ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पबोरुहइ
पबोरुहइत्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहणं अनिगमेणं
अभिसमागच्छइ तं सच्चिंत्ताणं दन्वाणं विनसरणायाए
एवं जहा विइए सए जाव तिविहाए पञ्जुवासणयाए पञ्जु-
वासइ । तए एं सा देवाण्डा माहणी धम्मियाओ जाण-
प्पवराओ पबोरुहइ पबोरुहइत्ता बहूहिं सुज्जाहिं जाव
महत्तरगपरिविक्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहणं
अभिगमेणं अजिसमागच्छइ तं सच्चिंत्ताणं दन्वाणं विनसर-
णायाए अच्चिंत्ताणं दन्वाणं विगोयणयाए विणओणयाए
गायल्लहीए चक्खुप्फासे ङंजलिपगहेणं मणसो एगत्ती-
भावकरणं जेणैव समणे भगवं महावीरे तेणैव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिवसुत्तो आदाहिणं
पयाहिणं करेइ करेइत्ता वंदइ एमंसइ वदिता एमंसित्ता
उत्सजदत्तं माहणं पुरओ व कट्टुडिया चेव सपरिवारा सु-
स्समाणी एमंसमाणी अजिसुहा विणएणं पंजझिउना
पञ्जुवासइ ॥

(सच्चिंत्ताणं दन्वाणं विओत्तरणायाएत्ति) पुण्यताम्बूलदि-
द्रव्याणां व्युत्सर्जनतया स्मरणेत्यर्थः । (अच्चिंत्ताणं दन्वाणं
अविमोयणायाएत्ति) ब्रह्मार्थनामत्यागेत्यर्थः । (मणसो एग-

चीभावकरणेणंति) अनेकस्य सत एकतालक्षणाभाषकरणेन
(ठियाचेवस्ति) उद्देशस्थानस्थितैव अनुपविष्टेत्यर्थः ।

तए एं सा देवाण्डा माहणी अगयपएहया पण्यपणो-
यणा संवरियवलियवाहा कंचुकपपरिविक्ताया धाराह-
तकद्वेषपुष्पगं पिव समुत्ससियरोमकुवा समणं भगवं म-
हावीरं अणिमिसाए दिट्ठाए दहमाणी २ चिद्धइ जंतेति ?
जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वदिता
णमंसित्ता एवं वयासी किं एं जंते ? एसा देवाण्डा मा-
हणी आगयपएहया तं चेव जाव रोमकुवा देवाण्णपिण
अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिद्धइ गोयमादिसमणे
भगवं महावीरे जगवं गोयमे एवं वयासी एवं खलु गो-
यमा ! देवाण्डा माहणी मग अम्मगा अहं एं देवाण्डाए
माहणीए अत्तए तए एं सा देवाण्डा माहणी तेणं पुव्व-
पुत्तसिणेहाणुरागेणं आगयपएहया जाव समुत्ससियरोम-
कुवा ममं अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिद्धइ तए एं
समणे जगवं महावीरे उत्सजदत्तस्स माहणस्स देवाण्डाए
माहणीए तीसयं महइ महाझियाए इसिपरिसाए जाव
परिसापणिगया तए एं से उत्सजदत्ते माहणे समणस्स ज-
गवओ पव्ववीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म दट्ठुट्ठे
उट्ठाए उट्ठेइत्ता समणं जगवं महावीरं तिवसुत्तो जाव
णमंसित्ता एवं वयासी एयमेयं जंते ! तहमेयं भंते !
जहा खंदओ जाव से जहे यं तुव्वे वदह तिकहु
उत्तरपुरच्छिमं दिसीत्ताणं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता सयमेव
आजरणमल्लालंकारं उमुयइ उमुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं
होयं करेइ करेइत्ता जेणैव समणे जगवं महावीरे तेणैव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं ति-
वसुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव एमंसित्ता एवं वया-
सी अच्चिंत्ताणं जंते ! होए पच्चिंत्ताणं जंते ! होए जराए मं-
रणेण य एवं एएणं कमेणं जहा खंदओ तदेव पव्वइए जाव
सामास्यमाइयाइ एकारस ङंगाइ अट्ठिज्जइ जाव बहूहिं
चउत्तयच्छट्टमदमम जाव विचिचेहिं तवोक्कमेहिं अप्पाणं
जावेमाणे बहूहिं वासाइ सामणपरियाणं पाउल्लइ पाउल्लइ-
त्ता मासियाए संवेहणाए अत्ताणं ऊसेइ कूसित्ता सट्ठि-
जत्ताइ अणसणाइ वेदेइ वेदेइत्ता जस्स ट्ठाए कीरइ नग्ग-
जावे जाव तमट्ठं आराहेत्ता जाव सव्वड्ढक्खण्णहीणे तए एं
सा देवाण्डा माहणी समणस्स जगवओ महावीरस्स अं-
तिए धम्मं सोच्चा णिसम्म दट्ठुट्ठा ममणं भगवं महावीरं
तिवसुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव णमंसित्ता एवं वयासी
एयमेयं जंते ! तहमेयं भंते ! एवं जहा उत्सजदत्तो तदेव
जाव धम्मयाइक्खइ तए एं समणे जगवं महावीरे देवाण्डा
माहिणं सयमेव पव्ववेइ पव्ववेइत्ता सयमेव अज्जंदाणां

मातृ इदमुक्तं भवति अवसर्पिण्यादौ महाकाले प्रथमतः प्रव-
र्तमाने सर्वेऽपि तद्वान्तरमूताः काष्ठविशेषाः प्रथमत एव यु-
गपद प्रवर्तन्ते तदु स्वस्वप्रमाणसमाप्तौ समाप्नुवन्ति तथैव
पुनः प्रवर्तन्ते पुनः परिसमाप्नुवन्ति यावन्महाकाष्ठपरिरुमाप्ति-
रिति । यद्यपि ग्रन्थान्तरे ऋतोरप्राप्तादित्वेन कथनादुत्सर्पि-
ण्यादिव धावणादित्वे अस्य प्रथमसमयो न संगच्छते ऋत्व-
कस्य गतत्वात् तथापि प्राबृद्धावणादिवर्षापरत्रोषवयुजादिः
शरत्प्राग्वर्षादिहेमन्तो माघादिवसन्तर्द्वैत्रादिर्षोष्णो ज्येष्ठादि-
मंगलवृत्तिवचनात् धावणादित्वपक्षाश्रयणेन समाधायमिति
न दोषः । किंचेदं सुत्रं गम्भीरग्रन्थान्तरे च व्यक्तानुपबन्धमानभा-
षार्थे कपटेनात्यथाप्यागमाविरोधेन मध्यस्थैवेत्युच्यतेः परिज्ञावनी-
यमिति । अथाव काष्ठस्वरूपं पृच्छति “तीक्ष्णमित्यादि” सर्वसु-
गमं नवरं दुग्धमनुप्यमायाः अवसर्पिण्यापृष्टारकस्य चैष्टको चर्णको
नेतव्यः प्रापणीयस्तत्मानत्वाद्दस्याः गतः उत्सापिण्याः प्रथमोऽरः
अथ द्वितीयारकस्वरूपं वर्णयति ।

तीक्ष्णं स माप एकवीसाए वाससहस्रेहि काष्ठे बीड-
कौते, अणेतोहि वषपजवेहि जाव अणंतगुणपरिवुष्टीए परि-
वुष्टेमाए परिवुष्टेमाए एतयं दूतमा खामं समा काष्ठे
पदिनजिस्सइ सपणाजसो ॥

तीक्ष्णमित्यादि सर्वं सुगमं नवरमुत्सापिणीद्वितीयारक इत्यर्थः
अथावसर्पिणीदुग्धमातोऽस्या विशेषमाह ।

तेषां काले एषं तेषां समप एषं पुक्खलसंवट्टए एषां महामेहे
पाण्णविस्सइ भरहप्पमाणमिचे आयापेणं तदणुरुवं च
एषं विक्खलसंवट्टेणं तए एषं से पुक्खले संवट्टए महामेहे
खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ खिप्पामेव पतणतणाइत्ता खि-
प्पामेव पविज्जुआइस्सइ खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता खि-
प्पामेव जुगमुससमुट्ठिप्पमाणमिचाहिं धाराहिं उधमेधं सत्त-
रत्तं वासं वासिस्सइ जे एषं जरहस्स वासचूमिजागं इंगाञ्ज-
भूञ्जं मुंमुसज्जुञ्जं छारीअचूवं तत्तफेवखुगज्जुञ्जं तत्तसप-
जोइभूतं खिप्पाविस्सइ तंसि च एषं पुक्खलसंवट्टगंसि
महामेहेसि सत्तरत्तं खिचित्तंसि समाणंसि एतयं एषं खी-
रमेहे एषां महामेहे पाण्णविस्सइ जरहप्पमाणमेचे आया-
पेणं तदणुरुवं च एषं विक्खलसंवट्टेणं तए एषं से खीरमेह-
णां महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव खिप्पामेव
जुगमुससमुट्ठि जाव सत्तरत्तं वासं वासिस्सइ । जे एषं जर-
हवाससस चूमीए वणं गंधं रत्तं फासं च जणइस्सइ तंसि
च एषं खीरमेहेसि सत्तरत्तं खिचित्तंसि समाणंसि इत्यणं धय-
भेहे णां महामेहे पाण्णविस्सइ । भरहप्पमाणमेचे आ-
यापेणं तदणुरुवं च एषं विक्खलसंवट्टेणं तए एषं सेधमेह-
महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव वासं वासिस्सइ ।
जे एषं जरहस्स वाससस चूमीए सिण्हेहभावं जणइस्सइ तंसि
च एषं धयमेहेसि सत्तरत्तं खिचित्तंसि समाणंसि एतयं एषं
अयमेहे णां महामेहे पाण्णविस्सइ जरहप्पमाणमिचे
आयापेणं जाव वासं वासिस्सइ भरहे वासे रुक्खगुच्छगु-

म्भयववद्वितणपव्वयहरितगओसहिपवात्तं कुरमाईए तस्स
वणप्फइकाईए जणइस्सइ तंसि च एषं अयमेहेसि सत्तरत्तं
खिचित्तंसि समाणंसि एतयं एषं रसमेहे खामं महामेहे
पाण्णविस्सइ । जरहप्पमाणमिचे आयापेणं जाव वासं-
वासिस्सइ जे एषं तंसि वहूणं रुक्खगुच्छगुम्भयवद्वितणप-
व्वयहरितओसहिपवात्तं कुरमादीणं तिक्ककुरुअकसायअं-
विन्नमहुरे पंचविहे रसविसेसे जणइस्सइ तए एषं भरहे वासे
जविस्सइ परूढरुक्खगुच्छगुम्भलयावद्वीतणपव्वयहरितअ-
ओसहिए उपाचिअतयपत्तपवात्तं कुरपुप्फफजसमुइए मुट्ठोव-
भोगे आविभविस्सइ ।

‘ते णमित्यादि’ तस्मिन् काष्ठे उत्सापिण्यां द्वितीयारकद्वये
तस्मिन् समये तस्यैव प्रथमसमये पुष्कलं सर्वमनुजानुनावरूपं
नरतचूरीद्वयदाहिकं प्रशस्तोदकेन संवर्त्तयति नाशयतीति
पुष्कलसंवर्त्तकः स च पर्यन्त्यप्रभृतिमेधयपेक्षया महान् मेघो
दशवर्षसहस्रावधि एकेन वर्षेण भूमेर्भागकृत्यान् मदामेघः
प्रादुर्भवित्यति प्रकटीभवित्यति नरतक्षेत्रप्रमाणेन साधिकां कस-
त्तिचतुःशताधिकचतुर्दशयोजनसहस्ररूपेण मात्रा प्रमाणं यस्य
स तथा । केनायामेन दीर्घनायेन । अयं जावः पूर्वसमुद्रादारभ्य
पश्चिमसमुद्रं यावत् यार्द्वकं व्याप्तं भवित्यतीत्यर्थः तदनुपपन्न
तस्य नरतक्षेत्रस्याऽनुरूपः सहस्रः सुत्रे च लिङ्गव्यत्ययः प्राकृत-
त्वान् क्रियाविशेषणं वा केनेत्याह विष्कम्भवाहल्येन अथ समा-
हारद्वन्द्वशब्देकवद्भावः कोऽर्थः यावान् व्याप्तो नरतक्षेत्रस्य इ-
पुक्षाने पञ्चशतयोजनानि परुविशतियोजनानि पट्काद्या योजनै-
कोनविंशतिजागरूपास्तदतिरिक्त्वा नेतु अनियततया तथाऽस्या-
पि विष्कम्भः बाहल्यं तु यावता जज्ञनारेण यावदवगाहनरतरे-
यतस्तन्मिमाड्दृश्य तापः उपशाम्यते तावज्ज्ञदनिष्पन्नमेव
ग्राह्यमिति । अथ स प्रादुर्भूतः सन् यत्करिष्यति तदाह “तपण-
मित्यादि” ततश्च स पुष्कलसंवर्त्तकमेघः क्षिप्रमेवाध्रमकाल एव
‘पतणनणाइस्सत्ति’ अनुकरणवचनमेतत् प्रकर्षेण स्तनितं
करिष्यति गच्छिष्यतीत्यर्थः । तथा च कृत्वा ‘पविज्जुत्ताइस्सत्ति’
प्रकर्षेण विद्युत्तं करिष्यति तथा च कृत्वा क्षिप्रमेव युगं रथावय-
वविशेषः मुसञ्जं प्रतीतं मुष्टिः पिण्डतादृशः पाणिः येषां यत्
प्रमाणमायामयाहल्यादिनिस्तेन मात्रा यासां तानिः इयता प्रमा-
णेन दीर्घान्तिः स्युलान्तिरित्यर्थः धाराजिः श्रोत्रेण सामान्येन सर्वत्र
निर्विशेषेण मेघो यत्र तं तथाविधं सप्ताहोरात्रात् वर्षं यर्हि-
ष्यति वर्षां करिष्यतीत्यर्थः । जे णमिति पूर्वयत् नरतस्य वर्षस्य
क्षेत्रस्य चुमिभागमङ्गारतृत्तं मुमुसज्जुत्तं क्षारिकतृत्तं तत्तफेवखु-
कतृत्तं तत्तसमज्योतिर्जृत्तं निर्वापयिष्यति स पुष्करसंवर्त्तको महा-
मेघः । अथ द्वितीयमेधयकव्यमाह । तंसि च णमित्यादि तस्मिन्
चद्राद्रो चाक्यान्तरप्रारम्भार्थः पुष्कलसंवर्त्तकं महामेघं सप्तरात्रं
यावन्निपन्तिने सति निर्भरं वृष्टं सति । अग्रान्तरे क्षीरमेघो नाम महा-
मेघः प्रादुर्भवित्यति क्षेत्रे जरतेत्यादि प्रावन् । अथ स प्रादुर्भ-
वन् किं करिष्यतीत्याह ‘तपणमित्यादि’ अथ वासिस्सइ पर्यन्तं
प्रावन् यो मेघो नरतस्य वर्षस्य चूम्या वर्णं गन्धं रसं स्पृश
च जनयिष्यति । अथ यर्णादयः युता एव प्राणाः येन्यो लोको-
ऽनुकूलं वेद्यन्तं अशुनयणादयः प्राकालानुनाये जनिता यन्तं
एवेति ननु यदि शुनयणादीन् जनयति तदा तरुण्यादिषु नीलौ
वर्षौ जम्बूफलादिषु कृष्णः मर्ग्यादिषु कटुको रमः प्रा-

योगकारकः पूर्ववत् । इमं चा अपि यः सलब्धिकः परिपक्व-
भ्याः परिणामको विनोतः अम्युत्थानादिविनययोगतः आचा-
र्यवर्णवादी गुणो गुणोत्कीर्तनकारी अनुकूलः आचार्याणाम-
भ्येषां वा पूज्यानां ध्यावृत्त्यादिना हितकारी धर्मे तपःसंय-
माश्रमे चारित्रधर्मे आदिकः श्रद्धावान् पतादश एवंविधगु-
णोपेतो महाभागः शिष्यः उत्सारं कर्तुमर्हति उत्सारकल्पस्य
योग्यो भवतीत्यर्थः ।

अनौदशानुत्सारयितुः प्रायश्चित्तमाह ।

अणुनिगमाङ्गार्यं, उत्सारितस्त चउगुरु होंति ।

उगुहणमि वि गुरुणा, कालमसज्जाय वक्खेवे ॥

आदेशद्वयेनापि ये गुणा उक्तस्तद्विपरीता ये अनभिगतादय-
स्तथा अनभिगतः अप्रतिबन्धः असंविन्नः अलब्धिकः अनय-
सिन्धुः अमर्यादोभेधावी अप्रतिबोद्धा अयोगकारकः अपरिणतः
अविनोतः आचार्यावर्णवादी अनुकूलः अधर्मश्रद्धाहूः एतेषा-
मुत्सारयतः उत्सारकल्पं कुर्वतः आचार्यस्य प्रत्येकं चतुर्गुरवः
प्रायश्चित्तम् । (उगुहणमि वि गुरुणा) सूत्रमर्थं वा भगि-
त्वंवापृष्टादीत्यवग्रहणः नन्यादिन्योऽ नद् इति कर्तव्यमद्वय-
यः प्रधानमेधावीत्यर्थः । तस्य यदि निष्कारणमुत्सारयति तदापि
चत्वारो गुरुकाः । अथ किमर्थं मेधाविनो नोत्सारयन्ते उच्यते
यतोऽसौ प्रधानत्वादेवानुपूर्वव पाठ्यमानो भगित्वेव विचक्षि-
तमुत्सारणीयं श्रुते प्राप्स्यति ततः को नाम तस्योत्सारकल्पकर-
णोऽप्यधिको गुणः । अथवा (उगुहणमि वि चि) यस्याचारा-
न्वर्गवत्त्वैराण्यन्यनस्योपक्रमणनिमित्तमुत्सारयन्ते तस्य यद्यप्यु-
त्सारकल्पसमाक्रमेव सर्वमपि सूत्रमर्थं वा अवष्टङ्गाति अपिश-
द्वात्मन्येवप्रस्तया यद्यपि नावगृह्णाति तथाप्यवग्रहणे अनवग्रहणे
चाऽऽक्रान्तिस्थाप्याधिकं व्याक्षेपवचनं कर्तव्यः यदि करोति तदा
चत्वारो गुरुकाः । एतच्चाक्रान्तिदिक्कुपरिच्छाद्वयव्यप्यते । अ-
थवा (उगुहणमि वि गुरुणा) अन्यथा व्याख्यायते योऽवग्र-
हणे समर्थ उक्तमेधावी अपिशब्दः संभावनायां किं संजा-
यति यावन्मात्रं सूत्रं तस्योद्दिश्यते तावद्दशोपपत्त्यर्थेन युक्तम-
वगृह्णाति यो वा वैरस्वामिवत् पदानुसारप्रतिभो भूयस्तरमप्य-
नुसरति तस्योत्सारणीयम् । अथ नोत्सारयति तदा चतुर्गुरुकाः
तत्रापि यावदुत्सारकल्पः क्रियते तावद्कादोऽस्याध्यायिकं व्या-
क्षेपश्च न कर्तव्यः यदि करोति तदापि चतुर्गुरुकाः ।
अयोत्सारकल्पकरणे यत् प्राक् कारणं संन्यासिकीकृतं तद्-
शेषति ॥

गच्छो अ अलङ्कीओ, ओमाणं वेव अणहिसहाय ।

गिह्णो उ मंघम्मा, सुद्धं च गवेसए उवहिं ॥

कस्याप्याचार्यस्य गच्छः सर्वोऽपि यत्प्राप्तश्रयोत्पादने अल-
ब्धिकः तत्र च क्षेत्रे स्वपक्वतः परपक्वतो वा अवमानं विद्यते ते
च साधवोऽभिषेहाः शीतादिपरीपहाद् सांढमसमर्थाः गृह-
स्थाश्च मन्त्रधर्माः तुच्छधर्मश्रद्धाः अग्रहापिताः सन्तो न य-
स्यादि प्रयच्छति सुद्धं चोपधि साधवो गवेसपेयुरिति जगवता-
मुपदेशः स च दुर्बलत्वात् यादृशेन साधुना न व्रज्यते अत ईदृशो
कार्यं लब्धिवाद् इमं चा अमुत्सारकल्पं कृत्वा वक्ष्येणाययनमुद्दि-
श्य कल्पिकः क्रियते ततश्च कल्पिकीकृतः सन्न किं करोति इत्याह ।
हिंरुव गीयसहाओ, सन्नदिओ उवहणंति स लब्धि ।
तो एकओ वि हिंरुव, आयरुत्सारियमुत्तयो ॥
गीतसहायो गीनार्थसाधुमहितो यत्प्राप्तुपादनार्थं दिशन्ता-

म् । अथ गीतार्थास्तस्य लब्धिमुपपन्नति तत एककोऽप्यसहायोऽ
प्याचारोत्सारितसूत्रार्थः आचारान्तर्गतसर्वपणादिस्वार्थमु-
त्सारकल्पकरणेन प्रादितः सन्न हिराकते । ननु च किं कोऽपि
कस्यापि ज्ञानान्तरायकमङ्गोपशमसमुत्थां लब्धिमुपपन्नति ये-
नैवमुच्यते ते गीतार्थास्तस्योपलब्धिमुपपन्नति इत्यत आह ॥

जिक्खव् विहत्ताणुवदल-अजागपेओ अहिं ताहिं न पदे ।

उगुहणमाइभेदे, पदइ ताहिं तत्त सों नत्ति ॥

“ कोह किर परं वसईओ सत्तो अरुवि पयओ, तत्त य एगो
रत्तपटो निम्मगगिरसेहरो पंचएद वि सयाणं पुणे उघहणइ
सो असत्तो तएहाए पारको दूरे अ अम्मपइसयं वासइ तेसि
उवहिं न परइ ते दुहा तिष्ठा इयो रत्तपटो पुत्तिणो णं मज्जे
मेसिओ सत्तय परइ अत्त खा तत्त न परइ जाय नित्तेमिओ
एकओ जाओ जत्त सों तत्त परइ एवं एयारिसा परस्स पुत्ते
उघहणंति ” अथ गायाङ्कारार्थः भिक्षुरेकः साधेन सार्धं विदम-
भ्यानं प्रविष्ट इति शेषः । ततस्तृण्यया सार्धः प्रारब्धः धार्दं
च धर्षितुमारब्धं यत्र येषां मध्ये सोऽमागधेयो यो जिपुस्तत्र धर्षं
न पतति ततो द्विकषिकादिना द्विधा त्रिधादिना प्रकाशेन सार्ध-
स्य भेदः कृतस्तस्मिन् कृते यत्र स भिक्षुर्नास्ति तत्र सार्धं धर्षं
पतति तस्योपरि न पततीत्यर्थं दृष्टान्तः । अथायौपनयः यथा
स भिक्षुः पञ्चविंशतिकस्यापि सार्धस्य पुण्यान्युपहतयानेवम-
न्येऽप्येवंविधाः परेषां लब्धिमतामपि स्वस्वकमङ्गोपशमसमु-
त्थां लब्धिमुपपन्नति ।

अपासो कयं च यत्प्राप्तुपादयतीत्युच्यते ॥

जिक्खं वा वि अमंतो, विइओ पदमा य अहव सत्तामु ।

सहिओ व असहिओ वा, उप्पापवापजावे वा ॥

जिक्कामद्वयं यत्प्राप्तुपादयति यादृशो यद्यमाणपद्मापेक्षायां
विमापयामविशब्दः संभावनायां संभाव्यते । अयमपि प्रकारः
इति । अथ न दाफनोति गुणपन्नं भिक्षामप्यटितुं यत्प्राप्तुपाद-
यितुं व्यतिक्रामति या वेला भिक्षस्य यत्प्राप्तुपादयतः । भिक्षां
चाऽट्टिने प्राप्यन्ते यत्प्राप्तुपादयति कारणेन द्वितीयायां पौट-
प्यामनुयोगग्रहणं हापयित्वा यत्प्राप्तुपादयत् । अथ तदा न
समते यही या हिरिः कर्तव्या ततः प्रथमायामप्युत्पादयत् ।
अथ यद्वा गृहस्था द्रष्टव्या महता च कष्टेन ते धर्मां प्राप्नन्ते
ततः द्वयोरीयं पौरुष्योः सार्थां वा पौरुष्योः पर्यटति । यद्यपरे गी-
तार्थास्तस्य लब्धिं नोपपन्नति तदा स तेः सहितोऽप्युत्पादयेत्त य-
त्प्राप्तिं प्रभावयेद्वा दानधर्मं गृहीतां पुरतो यथा ईदृशः साधुनां
धर्मो न कल्पतेऽमीनां भगवतामुज्ज्वलात्पादनेनणादीपदृष्टं पि-
एरुत्थायावत्प्राप्तुपादयत् गृहीतुं तद्मीनां यत्प्राप्तुपादयन्तुपयो-
मानो महती कर्मजिरेत्यादि । अथ ते गीतार्थास्तस्य लब्धि-
मुपपन्नस्ततस्तैरसहितोऽप्येकाको उपादयितुं वा प्रभावयितुं
वा प्रभुर्न कश्चिदोपः । इत्थं तावद्दशानां कल्पिको भयानिनि
कृत्वा यथा आचारः उत्सारयेन तथा प्रतिपादितम् ।

अथ दृष्टिवादी येन कारणेनोत्सारयते तत्रतिपादयति ।

काशियमुत्ताणुओगम्मि, गंटियाणं समोयरणुहं ।

उत्सारिणि मुविट्टिया, भूयवायं न अन्नोणं ॥

इदं यो धर्मकयास्त्रिसंयमः परमचारि स्थलपयायत्यात दृष्टि-
याद् एतनुमप्राप्तस्तस्य काशिकथनानुपयोगेन धर्मकयां कुञ्जाल-
स्य गमिकाः कुञ्जालनीयंकरगमिकादयो दृष्टिवादान्तर्गता

उत्सारकप्य

उपयुज्यन्त इति तासां गणिकानां कालिकश्रुतानुयोगे समव-
तारणहेतोरुद्देशसमुद्देशादिविधिना न कल्पते तासामध्ययना-
दिकमिति कृत्वा सुविहिताः शोभनविहितानुष्ठाना आचार्या भूत-
वाद् दृष्टिवादमुत्सारयन्ति सान्येव वाचको भूयादित्यादिना
कारणेन । अथ “काव्यमसज्जायवक्खेवेत्ति” यत्प्राक् पदत्रयमुक्तं
तत्रायं पदद्वयं तावद्विबुणोति ।

सज्जायमसज्जाए, सुज्जायुक्के व उद्दिसे काले ।

दो दो अ अणोएसुं, एसुं तू अन्तिमं एकं ॥

एगंतरमायं विल-विगईए रक्खियं पि वज्जोत्ति ।

जावइअ य अहिज्जइ, तानइअं उद्दिसे केइ ॥

तस्यात्सारकल्पे क्रियमाणे स्वाध्यायिके अस्वाध्यायिके वा ब्रुके
अब्रुके वा काले विवक्षितश्रुतमुद्दिशेत् सर्वं वाक्यं सावधारणं
भवतीति न्यायाद्बुद्दिशेदेव न व्याघातं कुर्यात् । केन विधिनेत्य-
त आह (दो दो अ अणोएसुंति) ओजःशब्देन विषयमुच्यते
तच्चिह्नरीतः अजोजाः समा द्विचतुःपरादय उद्देशका यत्राध्ययने
तत्रानोजस्तु उद्देशकेषु दिने दिने द्वौ द्वौ उद्देशकाद्बुद्दिशेत् । क-
थमिति चेष्टुच्यते प्रथमायां पौरुष्यां प्रथममुद्देशकमुद्दिश्य च
द्वितीय उद्दिश्यते द्वितीयमुजयोरप्युद्देशकयास्तस्यानुयोगो दी-
यते ततश्चरमपौरुष्यां प्रथममुद्देशकमनुष्ठाय द्वितीयोद्देशकः स-
मुद्दिश्यतेऽनुज्ञायते चेति चूर्णिलिखिना सामान्चारी । तथा (ओ-
जस्तस्ति) पञ्चसप्तादिसंख्याकेषु विषमेषु उद्देशकमेकमेवोद्दिशेत् ।
यथा शक्यपरिज्ञाध्ययने तथाहि तत्र सप्तोद्देशकास्तेषु च त्रिजि-
द्विसैः सप्तोद्देशकानुद्दिश्य चतुर्थे दिवसे एक एवावशिष्यमाण-
सप्तम उद्देशक उद्दिश्यते स च प्रथमपौरुष्यामुद्दिश्य चरमायाम-
नुज्ञायते तथैकान्तरमेकदिवसान्तरितमाचाम्बमसौ करोति ए-
कस्मिन् दिवसे आचारम्बमपरस्मिन् निर्विकृतिकं करोतीति भावः ।
तथा विद्वत्प्रां रक्षितमपि खराण्डतमप्यसौ वर्जयति केचित्पुन-
राचार्या ब्रुवते यावत् यत्परिमाणं श्रुतमसावधीते तावद्बुद्दिशेत्
यदि मेधावितया द्वे त्रीणि चत्वारि भूरितराणि वा अध्ययना-
न्यागमयति ततस्तानि सर्वाण्युद्दिश्यन्तं न कश्चिद्दोष इति
भावः । व्याख्यातं “ काव्यमसज्जायति ” पदद्वयम् ।

अथ “अवक्खेवेत्ति” पदं विवृण्वन्नाह ।

आहारे उवकरणे, पमिलेहणलेवखित्तपडिलेहो ।

अप्पाहारो परिहा-रगो अ जह अप्पनिहो अ ॥

तस्योत्सारकल्पे कर्तुमारब्धे आहारग्रहणे उपकरणस्य प्रत्यु-
पेक्षणे लेपग्रहणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थां च व्याक्षेपो न कर्तव्यः । अ-
वपाहारइच्च यथा स भवति तथा कार्यं परिहारः संज्ञा एककायि-
की तयोः स्वल्पता अवपाहारतो जवति यथा वाऽऽसावदपनिहो
भवति तत्कर्तव्यमित्येषा संग्रहगणा ॥

अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति ।

हिंभाविंति न वा एं, अहवा अन्नइया न सो अरुइ ।

एहिंति वसे उवहिं, पेहेई व सो अन्नेसि ॥

णमिति । तमुत्सारकल्पिकमाचार्या भिक्षां न हिंसापयन्ति
वाशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् संस्तरणे सतीति छुष्यं यदि
पुनरसंस्तरणं तदा ‘अहवेति’ संस्तरणस्य प्रकारान्तरता-
घातकः अन्यार्थमन्येषामाचार्यग्लानबालवृद्धादीनामर्थाय ना-
सावुत्सारकल्पिकः पर्यटति यावन्मात्रमाहारमात्मना भुङ्के
तावन्मात्रमेवानयतीत्यर्थः । तथा प्रेक्षन्ते वा प्रत्युपेक्षन्ते स

तस्योत्सारकल्पिकस्योपधि विशेषसाधवः स वा उत्सारक-
ल्पिको नाप्येषामाचार्यरूपकादीनामुपधिं प्रत्युपेक्षते सर्वत्र
मा भूद्ध्ययनव्याघात इति योज्यम् ।

एमेव लेवगदणं, लिंपइ वा अप्पणो न अन्नस्त ।

खेत्तं व न पेहावे, न याचिते सोवहिं पेहे ॥

एवमेव लेपग्रहणमुपलक्षणात्वात् लेपनमपि पात्रस्य तस्य
निमित्तमन्यैः साधुभिः कर्तव्यम् । अथ शेषसाधवः कुतोऽपि
हेतोरक्षणाकास्ततः स आत्मन एव पात्राणि लिम्पति ना-
न्यस्य साधोः । क्षेत्रं च तं न प्रेक्षापयेत् क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं तं
न प्रहिणुयादित्यर्थः । न चाप्यसावुत्सारकल्पिकस्तेषां क्षेत्रप्र-
त्युपेक्षकाणामुपधिं प्रत्युपेक्षते ।

दिति पण.याहारं, न य बहुगं मा हु जगतो जिणं ।

मोत्राइ निरुग्गेसुं, बहुसो मा होज्ज पल्लिमथो ॥

प्रणीतं स्निग्धमधुरमाहारं परमान्नं शर्करादिकं तस्य गुरवः
प्रयच्छन्ति सुखेनैवाहर्निशमपि दृष्टिवादादिसूत्रार्थान् प्रेक्षानि-
मित्तमिति भावः । तमपि प्रणीतं न च नैव बहुकं किं तु स्वल्पं
कुत इत्याह मा भूसूत्रार्थनिमित्तं रजन्यामपि जाग्रतोऽजीर्ण-
मिति रूक्षाहारभोजिनश्च बहुशो वारान्मोकादिनिसंगेषु अश्र-
वणसंज्ञादिकव्युत्संगेषु विधीयमानेषु परिमन्थः सूत्रार्थव्या-
घातो मा भूदिति कृत्वा प्रणीतं दीयते । अल्पा च निद्रा स्व-
ल्पप्रणीताहारभोजिनो भवतोऽल्पनिद्राद्वारमपि व्याख्यान-
मवसातव्यम् । इत्थमुत्सारकल्पे समापिते सति विवक्षितं
वस्तुत्पादनादिकार्यं पूर्वोक्तविधिना कार्यते तदेवं व्याख्यात-
मानुषङ्गिकमुत्सारकल्पिकद्वारम् । वृ० १ उ० ।

उत्सारग-उत्सारक-पुं० । उत्सारकल्पाहं, वृ० १ उ० ।

(तल्लक्षणमुत्सारकल्पशब्देऽनन्तरमेव दर्शितम्) चारपाहे,
हेम० तेन हि प्रष्टुद्वारतो जना दूरीक्रियन्ते इति तस्य तथात्वम्
अपसारके, वाच० ॥

उत्सारण-उत्सारण-न० उद्-सृ-णिच् । व्युद् । दूरीकरणे स्था-
नान्तरनयने, अपसारके, चान्वने, वाच० । उत्सारकल्पकरणे,
“अरिहइ उत्सारणं काउं” वृ० १ उ० ।

उत्सारित-उत्सारयत्-त्रि० उत्सारकल्पं कुर्वति, वृ० १ उ० ।

उत्सारिय-उत्सारित-त्रि० उद्-सृ-णिच्-क्त-दूरीकृते चाक्षि-
ने, वाच० । पातिते, “सहसा उत्सारिओ य नावाए” संधा०

उत्सास-उच्छ्वास-पुं० ऊर्ध्वं प्रवहः श्वासः उच्छ्वासः । आव०

५ अ० । उच्छ्वासने, प्रश्न० १ श्रु० १ अ० । “समयं उत्सासनी-

सासो” । प्रज्ञा० १ पद । प्रज्ञापनासप्तमोच्छ्वासपदोक्तवक्तव्यता

ऽऽन शब्दे उक्ता) (समोच्छ्वासनिश्श्वासप्रश्नः समशब्दे)

उत्सासग-उच्छ्वासक-पुं० उच्छ्वासन्तीत्युच्छ्वासकाः । उच्छ्वा-

सपर्याप्तपर्याप्तकेषु नैरयिकादिवैमानिकान्तेषु जीवेषु, स्था० १

ठा० १ उ० । उच्छ्वासयति वर्क्यतीति उच्छ्वासः स एवोच्छ्वासकः

जीवितादेवर्कके, “जीविउत्साए” । जीवितोच्छ्वासकः

जीवितमस्माकमुच्छ्वासयति वर्क्यतीति जीवितोच्छ्वासः स

एव जीवितोच्छ्वासकः । ज्ञा० १ अ० ॥

उत्सिओदग-उच्छिन्नोदक-त्रि० ६ व० ऊर्ध्वं वृद्धिगतजले,

‘लवणेणं समुद्दे उत्सिओदण’ उच्छिन्नोदकः ऊर्ध्वं वृद्धिगतजलः

साधिकषोरुशयोजनसहस्राणि । ज० ६ श० ८ उ० ॥

उप-य यम उम्मुयायन न वेयमा ।
 उम्मुयायनं जने ! मयमे हमेजा वा उम्मुयायन वा !
 हमेजा हमेजा वा उम्मुयायन वा नदा मं भेने ! उम्मुयायन
 मयमे हमेजा वा उम्मुयायन वा नदा मं वेयमा ! वि
 हमेजा वा उम्मुयायन वा ! गोयमा ! मं इयदे मयमे
 मे वेयमा नदा मं नदा वेयमा हमेजा वा उम्मुयाय-

दाति क-वा । क्वास्मृत्तिकायुक्ते देशे, यस्मिन्नुसं वीजं न प्ररो-
हति । यत्र तृणादेरसम्भवः । आ० । प्र० । यो० ।

ऊसरण-उत्सरण-न० उद्-ख-ल्युद् । अनुत्साहोत्सनेत्सच्छे
७।१।१५ इति त्स परस्यादेरुत ऊत् प्रा० । आरोहणे, “ थाण्
सरणं तत्रो समुप्ययणं ” विशेष० ।

ऊसरदेस-ऊपरदेश-पुं० ऊपरविभागे, आ० ॥

ऊसल-उहस-उद्-वस्-धा० उह्लासे, उहसो रूसो सुम्न
णिहसपुलआश्रुज्जोह्यारोआः । ८ । ४ । २०१ । इत्युहसोरूस-
लादेशः । ऊसलइ उहसइ उहसति । प्रा० ॥

ऊसव-उत्सव-उद्-सु-अप् अनुत्साहोत्सने त्स च्छे । ८ । १ । १४
इत्यादेरुत ऊत्त्वम् । प्रा० । आनन्दजनकव्यापारे, “उसवो जत्य
जत्तपाणं विसिद्धं ऊसवाविज्जति” नि० सू० १६३० । इदं महा पायं
पञ्चनिययाऊसवा हुंति” उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये प्रति-
नियतदिवसजाविन इच्छादिमहाः । एते च भरतकाले प्रवृत्ताः “अ-
स्यथा कयाइ ऊसवे इच्छगमियाइ” आ० म० प्र० । “ऊसवे जहा पंगति
पव्यंतिवगमे आभीराणि ताणि साहूण पासे धम्मं सुणंति ताहे
देवजोगे वसंति एवं ते स अत्थधम्मे बुद्धी । अन्नया कयाइ इदं-
महे वा उन्नम्मि वा ऊसवे नगरि गयाणि जारिसा वारवती तत्थ-
दोगं पेच्चंति मंभियपसाहियसुगंधविचित्तेनवत्थं ताणि तं दट्ठूण
भणंति । एस देवजोगो जो सो तथा साहूहिं वञ्चितो पत्ताहे जइ
वच्चमो तो सुंदरतरं करेमो जेण अम्ह वि देवजोगे उववज्जामो ।
ताहे ताणि गंतूण साहूण साहिंनि जो तुम्हेहिं अम्हं कहितो
देवजोगो सो पच्चक्खो अम्हेहिं दिट्ठो । साहू जणंति न तारिसो
देवजोगो अतो अस्सारिसो अणंतगुणो ततो ताणि अब्बहियजा-
यविम्हयाणि पव्वइयाणि । एवं ऊसवेण सामायज्जेओ । आ० म०
द्वि० । (पार्श्वस्थानामुत्सवा अन्यत्र)

ऊसववज्ज-उत्सववज्ज-न० उत्सवाजावे, “ऊसववज्जकयाइ
वि, लहुओ लहुया अन्निकखगहणम्मि ” व्य० १ उ० ॥

ऊसविय-उच्छ्राय-अव्य० ऊर्ध्वस्थं कृत्वेत्यर्थे, “तणाइ ऊस-
विय अगणिणिसिरंति” तृणानि कुशेपीकादीनि पौनःपुन्येनो-
र्ध्वस्थानि कृत्वा सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

उच्छ्रित-त्रि० ऊर्ध्वचूते, ज्ञा० ८ अ० । आ० म० प्र० ॥

उच्छ्रयित-त्रि० ऊर्ध्वकृते, ज्ञा० ८ अ० ॥

ऊसवियरोमकूव-उच्छ्रितरोमकूप-त्रि० उच्छ्रितानि रोमाणि
कूपेषु तदन्धेषु यस्य स तथा जातरोमाच्चे, भ० ११ श० ११ उ०
कल्प० “ऊसवियरोमकूवा उप्पिय अणगारे णिदाए दिट्ठि”
आ० म० द्वि० ॥

ऊससाण-उच्छ्रसन-त्रि० उच्छ्रसितं कुर्वति, “ऊससमाणे नी-
ससमाणे वा कासमाणे वा णयमाणे वा” आचा० २ श्रु० ॥

ऊससिय-उच्छ्रसित-न० उच्छ्रसनमुच्छ्रसितं जावे निष्ठा कप्रत्ययः ।
अनक्रश्रुतभेदे, न० । आ० म० प्र० । विशेष० । ऊर्ध्वं प्रवलं
श्वसितमुच्छ्रसितम् । ऊर्ध्वश्वासग्रहणे, “अन्नत्थ ऊससियणं”
अन्यत्रोच्छ्रसितात् ऊर्ध्वश्वासग्रहणात् । उत् ऊर्ध्वं प्रवलं वा
श्वसितमुच्छ्रसितमिति व्युत्पत्तेः । ध० २ अधि० । आव० ।

ऊससिर-उच्छ्रसित-त्रि० शीलार्थे तृन्-तत्स्थाने, । शीलार्थ-
र्थस्यैरः ८।२ । ४५ । इति तृन् इरादेशः । उच्छ्रसनश्लि, प्रा० ।

ऊसारिय-उत्सारित-त्रि० प्रलम्बीकृते, ज्ञा० १८ अ० ।

ऊसास-ऊच्चास-पुं० उत ऊर्ध्वं श्वास उच्चासः । आ० सू०
५ अ० । अनुत्साहोत्सने त्सच्छे ८।१।१४ । इति च्छपरस्य उत
ऊत् । प्रा० । ऊर्ध्वगमनस्वभावे श्वासे, जो० १ पाहु० । अहो-
रात्रादिपूच्चासमानम् इह अहोरत्रे मासे वर्षे वर्षशते वोच्चा-
सपरिमाणमेवं पूर्वसूरिभिः संकलितम् । “एगं च सयसहस्सं,
ऊसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउपसणमगहिया, दिवस-
निसि होंति विन्नेया । मासचियऊसासा, लफ्खा तेतीसस-
हस्स पणनऊई । सत्त य सयाइ नाणसु, कहियाइ पुव्वसूरिहिं ।
चत्तारि उ कोडी उ, लफ्खा सत्ते व होंति नायव्वा । अउया-
लीमसहस्सा, चारिसया होंति वरिसेणं” जीवा० ३ प्रति० ।
संख्येयावलिकामके काले, “संखेज्जा आचलियाओ ऊसा-
सो” किल पट्पञ्चाशदधिकशतद्वयोनावलिकानां जुल्लकभ-
वग्रहणं भवति तानि च सप्तदश सातिरेकाणि उच्चासनिःश्वा-
सकालः । एवञ्च सङ्ख्याताः आवलिका उच्चासकालो भवति
भ० ६ श० ७ उ० । अनु० । कर्म० (एकैन्द्रियादीनामुच्चास-
वक्तव्यता आण शब्दे उक्ता) उत्पत्तये, मरणे, “छेदण ऊसास
अणाहियासे य” वृ० १ उ० ।

ऊसासग-उच्चासक-पुं० उच्चासितीत्युच्चासकः । आनपर्या-
प्तिपरिनिप्यन्ते, विशेष० । आ० म० द्वि० ।

ऊसासणाम-उच्चासनानाम्-न० यदुदयवशादात्मन उच्चास-
निःश्वासलब्धिरुपजायते तस्मिन्नामकर्मभेदे, कर्म० । प्रव० ।
आ० । प० सं० । “ऊससणलद्धिजुत्तो, हवेइ ऊसासणामवसा”
उच्चासनामवशादुच्चासनानामकर्मोदयेन उच्चासनलब्धियुक्तो
भवति उच्चासनिःश्वासलब्धितो जायते । यदुदयादुच्चासन-
लब्धिरात्मनो भवति स उच्चासनानाम सर्वलब्धार्थानां त्रायोपश-
मिकत्वादौदयिकी लब्धिर्न संभवतीति चेत् नैतदस्ति वैक्रि-
याहारकलब्धार्थानामौदयिकीनामपि संभवाद्धीर्यान्तरायत्तायोप-
शमैरपि चात्र निमित्तीभवतीति सत्यप्यौदयिकत्वे त्रायोपश-
मिकव्यपदेशोऽपि न विरुध्यते । कर्म० ।

ऊसासणरोह-उच्छ्रामनिरोध-पुं० बाधमरणसाधके प्राणनि-
रोधे, व्य० १० उ० ।

ऊसासणीसास-उच्चासनिःश्वास-पुं० उच्चासेन सह निःश्वासः
प्राणसञ्ज्ञके काव्यभेदे, “एगे ऊसासनीसासे एस पाणुत्ति
बुच्चइ” भ० ६ श० ७ उ० ।

ऊसासप्पा-उच्चासाप्पा-स्त्री० उच्चासप्रमितकाव्यविशेषे, ज० ६
श० ७ उ० ।

ऊसासपज्जात्ति-उच्चासपर्याप्ति-स्त्री० पर्याप्तिभेदे, यया पुनरु-
च्चासप्रायोग्यवर्गणा दक्षिकमादायोच्चासरूपतया परिणमस्याह-
म्य च मुञ्चति सा उच्चासपर्याप्तिः । कर्म० ।

ऊसित्त-उत्सिक्त-न० उत्सेचनमुत्सिक्तम् जावे कः । अनु-
त्साहोत्सनेत्सच्छे ७ । १ । १४ । इति उत ऊत् प्रा० । सौवीर-
स्य उत्सेचने, वृ० २ उ० । किट्मुत्सिक्तं ग्राह्यम् ।

अथोत्सिक्तपदं जावयति ।

समणत्थसधरपासंभे, जावंतिय अत्तणो य मुत्तूणं ।

उट्ठो नत्थि वि कप्पो, उत्सिचणमो जयट्ठाए ॥

काञ्जिकस्य सौवीरिणीतो यन्निष्काशनं तदुत्सिक्तं तच्च प-
ञ्चधा श्रमणार्थं साधूनामर्थयित्यर्थः । स्वगृहपतिमिश्रं २ पाव-